Наукові перспективи
Видавнича група

Наукові інновації та передові технології

Державне управління
Економіка
Право
Педагогіка
Психологія

6 (58) 2026

Всеукраїнська Асамблея докторів наук із державного управління

у рамках роботи Видавничої групи «Наукові перспективи»

«Наукові інновації та передові технології»

Державне управління, економіка, право, педагогіка, психологія

№ 6(58) 2026
(Спецвипуск)

Київ – 2026

Ukrainian Assembly of Doctors of Sciences in Public Administration

within the work of the Publishing Group «Scientific Perspectives»

«Scientific innovations and advanced technologies»

Public administration, economics, law, pedagogy, psychology

№ 6(58) 2026
(Special Issue**)**

Kyiv – 2026

ISSN 2786-5274 Print
УДК 001.32:1 /3](477)(02)
R30-04851

DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)

«Наукові інновації та передові технології»: журнал. 2026. № 6(58) 2026. С. 3251

Журнал започаткований у 2021 році з метою розвитку вітчизняного наукового людського капіталу, соціальних наук та журналістики

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: серія КВ № 24962-14902Р від 13.09.2021 р.

Рекомендовано до друку Президією Всеукраїнської Асамблеї докторів наук з державного управління (Рішення від 29.05.2026, № 11/5-6-26)

Журнал видається за наукової підтримки: Інституту філософії та соціології Національної Академії Наук Азербайджану (Баку, Азербайджан), громадської організації «Асоціація науковців України», громадської організації «Християнська академія педагогічних наук України» та громадської організації «Всеукраїнська асоціація педагогів і психологів з духовно-морального виховання»

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 30.11.2021 № 1290 журналу присвоєно категорію "Б" із права

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 01.02.2022 № 89 журналу присвоєно категорію "Б" із педагогіки

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 07.04.2022 № 320 журналу присвоєно категорію "Б" із економіки та державного управління

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 20.06.2023 № 768 журналу присвоєно категорію "Б" зі спеціальностей 073 - менеджмент, 076 - підприємництво та торгівля, 015 - професійна освіта

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 23.08.2023 № 1035 журналу присвоєно категорію "Б" зі спеціальності 053 - психологія

Наукове видання включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus, міжнародної пошукової системи Google Scholar та до міжнародної наукометричної бази даних Research Bible.

Журнал заснований з метою розвитку вітчизняного наукового потенціалу у галузях державного управління, права, економіки, психології, педагогіки та його інтеграції у світовий науковий простір, шляхом оприлюднення результатів наукових досліджень.

Головний редактор: Дибкова Людмила Миколаївна - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри інформатики та системології Київського національного економічного університету ім. Вадима гетьмана (Україна)

Редакційна колегія:

- **Бабчук Олена Григоріївна** кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології та педагогіки Одеського державного університету внутрішніх справ (Україна)
- **Беньковська Наталя Борисівна**, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри мовної підготовки Інституту Військово-Морських Сил Національного університету "Одеська морська академія" (Україна)
- **Біляковська Ольга Орестівна** доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи Львівського національного університету імені Івана Франка (Україна)
- **Волошин Олена Романівна** кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри фізичної терапії, ерготерапії та здоров'я Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна)

- **Гончарук Валентина Анатоліївна** кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Україна)
- **Гумеїр Гусейн Ахмедов** доктор педагогічних наук, професор, Завідувач відділу Інституту освіти Азербайджанської Республіки (Азербайджан)
- **Доктор Мутмайна** викладач Університету Аль Асярія Мандар Сулавесі Барат, Індонезія, ад'юнкт-професор Департаменту освіти, Університет Manipal GlobalNxt Малайзії (Малазія)
- **Жуков Валері**, Університет Миколи Коперника в Торуні (Польща)
- **Журавльова Лариса Петрівна** доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Поліського національного університету (Україна)
- **Кернас Андрій В'ячеславович** доктор філософії в галузі психології, кандидат психологічних наук, дійсний член Української психолгічної асоціації, магістр права, магістр педагогіки, доцент кафедри Практичної психології Одеського національного морського університету, старший викладач кафедри мовної та психолого-педагогічної підготовки Одеського національного економічного університету (Україна)
- **Коренева Інна Миколаївна** доктор педагогічних наук, професор, декан факультету природничої і фізико-математичної освіти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка; професор кафедри теорії і методики викладання природничих дисциплін Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (Україна)
- **Лаппо Віолетта Валеріївна** - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки і психології Коломийського навчально-наукового інституту Карпатського національного університету імені Василя Стефаника, (Україна)
- **Марчук Оксана Олександрівна** - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука» (Україна)
- **Мірошніченко Валентина Іванівна** - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки Національного університету біоресурсів і природокористування України (Україна)
- **Ненько Юлія Петрівна** доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри мовної підготовки Національного університету цивільного захисту України, (Україна)
- **Ордановська Олександра Ігорівна** доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри інноваційних технологій та методики навчання природничих наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (Україна)
- **Островська Маріанна Ярославівна**, доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти та управління закладом освіти Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II (Україна)
- **Пасько Ольга Миколаївна** - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри психології та педагогіки, Одеський державний університет внутрішніх справ.(Україна)
- **Помиткіна Любов Віталіївна** доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Україна)
- **Р. Ахмад Закі Ель Ісламі**, доцент, професор, доктор філософії, Департамент наукової освіти, Факультет підготовки вчителів та освіти, Університет Султана Агенга Тіртаяса (Індонезія)
- **Саїд М. Ісмаїл** доктор наук, професор, професор кафедри англійської мови, Коледж природничих наук і гуманітарних наук, Університет принца Саттама бін Абдулазіза, Аль-Хардж (Саудівська Аравія)
- **Самусь Тетяна Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри професійної освіти та технології сільськогосподарського виробництва Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (Україна)
- **Снігур Олена Миколаївна** кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри комп'ютерної та програмної інженерії Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (Україна)
- **Степанова Наталія Михайлівна** кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри початкової та спеціальної освіти Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (Україна)
- **Толочко Світлана Вікторівна** доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу позашкільної освіти Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України (Україна)
- **Хохліна Олена Петрівна** доктор психологічних наук, професор, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Україна)
- **Шулигіна Раїса Андріївна** кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри дошкільної освіти Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (Україна)

Статті розміщені в авторській редакції. Відповідальність за зміст та орфографію поданих матеріалів несуть автори.

© Автори статей, 2026
© Всеукраїнська Асамблея докторів наук із державного управління, 2026
© Видавнича група «Наукові перспективи», 2026

ЗМІСТ

СЕРІЯ «Управління та адміністрування»

Безверхнюк Т.М., Коренєв М.С. **35**
СИНХРОНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСІВ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Волинець Б.А. **51**
СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСВІТНЬОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ ЯКІСТЮ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Гонтар З.Г., Балаш Л.Я. **63**
СТРАТЕГІЇ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ ТА АДАПТИВНЕ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМИ ПРОЄКТАМИ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Довгань В.І., Довгань Л.І. **72**
НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЛІКУВАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖІНОК-ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВИЦЬ В УКРАЇНІ

Замула О.В., Фощій П.М., Фощій М.Д. **97**
ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ПОВЕДІНКИ ЧЛЕНІВ КОМАНДИ НА РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО ПРОЄКТУ

Захаров С.В. **110**
ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ РЕСУРСНИМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Звірич В.В., Жук О.І., Гой Н.В., Дєгтяр О.А. **126**
ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЯКОСТІ НАДАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ: БЕЗПЕКОВИЙ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ АСПЕКТИ

Кащук М.І. **141**
КОНЦЕПЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ЯКОСТІ ЯК ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ МЕХАНІЗМІВ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Кустова С. **150**
ПОЛІТИКА ЗГУРТОВАНОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Лисенко С.О. **160**
ІНФОРМАТИЗОВАНИЙ МЕТОД ОЦІНЮВАННЯ ЗАГРОЗ ТРЕТІХ СТОРІН ТА РОЛЬ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ

Ліснича В.М. **171**
СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ У ПРОЦЕСІ ПОВОЄННОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ УКРАЇНИ

Літвін Л.Ю., Ткаченко І.В. **180**
МОДЕЛЬ МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЯКОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Матвейчук Л.О. **195**
СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ – ПЛАТФОРМИ ЦИФРОВИХ КОМУНІКАЦІЙ У СФЕРІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Олешко О.Ю. **206**
ФАКТОРИ ТА РИЗИКИ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Павлов Д.М., Марчук А.А. **216**
DATA-DRIVEN ПІДХІД ДО ВНУТРІШНЬОГО МОНІТОРИНГУ ЯКОСТІ ОСВІТИ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНА МОДЕЛЬ НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Першко Л.О., Мосієнко О.В., Ночвай В.А. **229**
ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ МОЛОДІ: МЕХАНІЗМИ ЗНИЖЕННЯ ТРИВОЖНОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

Романенко К.М., Романенко М.І. **241**
КРИТИЧНА ОЦІНКА ІНСТИТУЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ТА ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Саприкін В. **252**
ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ: ДОСВІД ПІВДЕННОЇ КОРЕЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО АДАПТАЦІЇ В УКРАЇНІ

Тюріна Д.М. **263**
ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ НАДАННЯ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ В УМОВАХ СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТА БЕЗПЕКОВИХ ВИКЛИКІВ

Філонов М.В. **276**
МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР ТА ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ

Чорна Т.М., Сагайдак І.С., Солоп А.П., Ратушинська Н.М. **284**
СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ МИТНИХ ОРГАНІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ БЕЗПЕЧНОСТІ ТОВАРІВ ТА ПРОТИДІЇ ОБІГУ ФАЛЬСИФІКОВАНОЇ ПРОДУКЦІЇ СЕРЕД МОЛОДІ

Шевченко Н.О., Григорова М.О., Шевченко О.О. **302**
МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ НА ЗАСАДАХ ESG-ПРИНЦИПІВ В УКРАЇНІ

Kharchenko T., Zhao Min **314**
ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS A TOOL OF THE HUMAN RESOURCE MANAGEMENT SYSTEM OF ENTERPRISES: OPPORTUNITIES AND CHALLENGES

Бровкіна Ю.О., Глусь Д.С. **326**
УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ СКЛАДОВОЮ ВПРОВАДЖЕННЯ БІЗНЕС-ІДЕЇ

Коваленко Н.В., Васюткіна Н.В., Малахова Ю.А. **337**
ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ

Осичка О.В., Ясинська С.Ю. **351**
ПАРАМЕТРИЧНА ДІАГНОСТИКА ТА ІНСТРУМЕНТАЛЬНА АРХІТЕКТУРА МІНІМІЗАЦІЇ ЦИФРОВОЇ ПРОКРАСТИНАЦІЇ В ОРГАНІЗАЦІЙНИХ СИСТЕМАХ

Склярук Т.В., Турко В.В. **370**
УПРАВЛІННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЮ ГНУЧКІСТЮ ІТ-КОМПАНІЙ В УМОВАХ РИНКОВИХ ЗМІН: РОЛЬ АУТСОРСИНГУ ТА АУТСТАФІНГУ ЯК ІНСТРУМЕНТІВ СТРАТЕГІЧНОЇ ГНУЧКОСТІ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

Шерудило А.В., Боков О.О. **386**
СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ОСВІТНЬОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ У ФАХОВИХ МЕДИЧНИХ КОЛЕДЖАХ

СЕРІЯ «Педагогіка»

Isakova Ye.P. **399**
PROBLEM-BASED LEARNING AS AN EFFECTIVE MEANS OF MASTERING FOREIGN LANGUAGE PROFESSIONAL VOCABULARY BY STUDENTS OF NON-LINGUISTIC FACULTIES

Kostyshyn N.S. **412**
INTERACTIVE PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN DEVELOPING FINANCIAL LITERACY AMONG STUDENTS OF VOCATIONAL EDUCATION INSTITUTIONS

Nazarenko I.M., Yakovenko M.Yu. **431**
ENGLISH-MEDIATED COMPUTER SCIENCE EDUCATION IN THE CONTEXT OF ACADEMIC MOBILITY: OPPORTUNITIES AND CHALLENGES

Ocheretna O.Yu., Karpova D.M. **445**
CRITICAL LEGAL LITERACY AS THE CORE METHODOLOGY OF ESP INSTRUCTION IN INTERNATIONAL MARITIME LAW

Shevchenko Yu., Bykonia O. **452**
ENHANCING ESP READING SKILLS IN LAW STUDENTS THROUGH DETECTIVE TEXTS

Varadi N., Fabian M., Molnar F. **466**
DIGITAL TRANSFORMATION OF ESP EDUCATION FOR INTERNATIONAL RELATIONS

Амеліна С.М., Ярема О.Й. **480**
ІНСТРУМЕНТИ ВІРТУАЛЬНОЇ І ДОПОВНЕНОЇ РЕАЛЬНОСТІ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ЗЕМЛЕВПОРЯДНИКІВ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Анголенко В.В. **490**
ГЕНДЕРНІ БАР'ЄРИ ТА МОЖЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЖІНОК ІЗ КАР'ЄРНОЮ ПЕРЕРВОЮ

Анісенко О.В., Семенова Л.В. **501**
МЕТОДИКА CLIL У ВИКЛАДАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Аторіна В.М., Данильченко І.Г. **508**
СОЦІАЛЬНО-ЕМОЦІЙНА ГРАМОТНІСТЬ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Базильчук Л.В. **518**
ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ПЛАСТИЧНОЇ АНАТОМІЇ В СУЧАСНІЙ МИСТЕЦЬКІЙ ОСВІТІ

Балакірєва В.А., Колбіна Л.А., Шпаляренко Ю.А., Скоромна М.В. **534**
ТРАНСФОРМАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В УМОВАХ ЗМІШАНОГО ТА ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Безгинський Ю.С. **546**
МОДЕЛЮВАННЯ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Бескоровайний В.В. **560**
ІНТЕГРАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ У СИСТЕМУ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Білявська Т.М. **569**
ПРОБЛЕМНЕ НАВЧАННЯ В МЕЖАХ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ МОВНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Бобовський Р.П. **578**
ГЕЙМІФІКАЦІЯ НАВЧАННЯ МАТЕМАТИКИ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ МОТИВАЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

Бордюк О.М., Шевчук Б.В., Шевчук О.М. **594**
ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНЕ НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ОСНОВІ КЕЙС-СТАДІ ДІАГНОСТИКИ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ДАНИХ НА НАКОПИЧУВАЧАХ SSD/HDD

Буцик І.М., Смоляк П.О. **606**
ГОТОВНІСТЬ ДО ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙ ЯК КЛЮЧОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Бялик О.В. **620**
ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ЕКОЛОГІВ ДО ДІАЛОГУ ІЗ СУБ'ЄКТАМИ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Вишник О.О. **632**
РОЛЬ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Вінарчук Н.М., Лозинська С.В., Денисяк Ю.В., Гудима О.А. **649**
ФОРМУВАННЯ МАТЕМАТИЧНИХ ПОНЯТЬ У ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Віротченко С.А. **657**
ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЕСТОНІЇ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ, УПРАВЛІННЯ ТА СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ

Волошин О.В. **668**
ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-МЕТОДИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ КРАФТОВИХ ХАРЧОВИХ ВИРОБНИЦТВ У ВИКЛАДАННІ ДИСЦИПЛІНИ «МАТЕРІАЛОЗНАВСТВО»

Горбенко Є.О., Пєхарєва А.С., Пєхарєва С.В. **680**
МІЖДИСЦИПЛІНАРНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОЇ, ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ТА ЕЛЕКТРОНІКИ ДО РОЗРОБЛЕННЯ Й ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ АСИСТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Грень Л.М., Качайло К.В., Чеботарьов М.К. **695**
СОЦІАЛЬНА РОБОТА ЯК КОМУНІКАТИВНА ПРОФЕСІЯ: ЕТИЧНІ ПРИНЦИПИ, ТЕХНОЛОГІЇ СПІЛКУВАННЯ, РОЛЬ ДОВІРИ

Гринь Л. **707**
ДИРИГУВАННЯ ЯК АЛГОРИТМ СТВОРЕННЯ ЗВУЧАННЯ ХОРОВОГО ТВОРУ МАЙБУТНІМИ ВЧИТЕЛЯМИ МУЗИКИ НУШ В ПРОЦЕСІ КЕРУВАННЯ ВИКОНАВСЬКИМ КОЛЕКТИВОМ

Грущенко К.О. **717**
STEM-ОРІЄНТОВАНЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ УНІВЕРСИТЕТУ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТЕХНОЛОГІЙ

Давиденко В.Е. **726**
ОСОБЛИВОСТІ ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТІВ — ЧЛЕНІВ СІМЕЙ ПІЛЬГОВИХ КАТЕГОРІЙ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ ЕМПІРИЧНИЙ АНАЛІЗ

Доцевич Т.І. **743**
АДАПТАЦІЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ ДО УМОВ ІНКЛЮЗИВНОГО СЕРЕДОВИЩА

Дюжикова Т.М., Четвертак Т.Ю. **750**
МЕТОДОЛОГІЯ МОДЕЛЮВАННЯ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ХІМІЇ: КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ВИМІР

Євтухова Т.А., Корягіна Н.В. **763**
ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ РЕСУРСІВ ЯК МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ МЕДІА- ТА ПРИРОДНИЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ПІД ЧАС ПОЛЬОВОЇ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Єпіхіна М.А., Мосін С.С. **774**
ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПАРТНЕРСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Жигайло О. **786**
ВИКОРИСТАННЯ НЕТРАДИЦІЙНИХ ФОРМ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Задко Т.П. **793**
СИСТЕМНІ ЛІНГВІСТИЧНІ ДЕВІАЦІЇ ЯК ВИЯВ МІЖМОВНОЇ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ ПРИ ВИВЧЕННІ АРАБСЬКОЇ МОВИ НОСІЯМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Задоріна О.М., Лукашин В.В., Качан Т.В. **806**
МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ФІЗИКИ ТА МАТЕМАТИКИ У ЗАКЛАДАХ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

Зажарська Г.П., Коваленко К.М. **826**
МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Заморока В.В. **836**
NO-CODE/AI ІНСТРУМЕНТ ПІДТРИМКИ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ ДО УРОКУ ЯК ПЕДАГОГІЧНИЙ ПРОТОТИП: МОДЕЛЬ РОЗРОБЛЕННЯ ТА ПЕРВИННА ПРАКТИЧНА АПРОБАЦІЯ

Ізбаш Л.М. **854**
ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ В МЕЖАХ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Ільченко А.І. **863**
УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ АНГЛОМОВНОЇ ПІДГОТОВКИ ОФІЦЕРІВ ЧЕРЕЗ ВПРОВАДЖЕННЯ КЕЙС-МЕТОДУ ВІДПОВІДНО ДО СТАНДАРТІВ STANAG

Ісаєнко Т.В. **875**
ПІСЕННИЙ ТЕКСТ ЯК ЛІНГВОДИДАКТИЧНИЙ ЗАСІБ НА ЗАНЯТТЯХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Йолкіна Л.В. **887**
ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ РЕДАКТОРІВ І ВИДАВЦІВ (НА МАТЕРІАЛІ ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТА «ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА РЕДАКТОРСЬКОЇ І ВИДАВНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ»)

Киричок І.О., Лисенко Н.Г., Кутіліна М.М. **896**
ТРАНСФЕР У ЗАСВОЄННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ: ТИПИ, ЧИННИКИ ТА МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Коваль К.В. **905**
ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ УТВЕРДЖЕННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В ДЕМОКРАТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Корабльов В.В., Корабльов В.А. **915**
ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ РОБОТОТЕХНІЧНОГО ПРОЄКТУВАННЯ НА УРОКАХ ІНФОРМАТИКИ ПРАКТИКУЮЧИМИ ПЕДАГОГАМИ

Котелянець Н.В., Котелянець Ю.С. **926**
ГРА ЯК ПРИРОДНИЙ МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОГО МИСЛЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Котова А.В., Ленська О.О., Єршова І.Ш. **938**
ПРЕДМЕТНО-ІНТЕГРОВАНЕ МОВНЕ НАВЧАННЯ У ДОШКІЛЬНІЙ ОСВІТІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПІДХОДІВ КНР ТА УКРАЇНИ

Кочубей Н.П., Заремська І.М. **950**
ЦИФРОВІ ІНСТРУМЕНТИ ОЦІНЮВАННЯ УСНОГО МОВЛЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ НА ЗАНЯТТЯХ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Краснощок А.В., Кісілєвич С.В. **959**
МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ТРЕНУВАЛЬНИХ СТРІЛЬБ З ПОМПОВОЇ РУШНИЦІ

Кривко М.Ю. **970**
ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ВИКОРИСТАННЯ ФАХОВОЇ ЛЕКСИКИ В УСНОМУ МОВЛЕННІ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ

Куделіна О.Ю., Соборова О.М. **982**
КОНЦЕПТУАЛЬНІ МЕТАФОРИ ТА ЖАНРОВІ КОНВЕНЦІЇ АНГЛОМОВНОГО ДИСКУРСУ АКВАКУЛЬТУРИ

Лазаренко Г.С., Леута О.І. **988**
МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ДИНАМІКИ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТЕХНОЛОГІЙ У ВІРТУАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Лазарєва Т.А., Лазарєв М.І. **1004**
СИСТЕМА ОСВІТИ В КНР: ВІД ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ДО УНІВЕРСИТЕТІВ

Левченко Т.Г. **1015**
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ 5–9 КЛАСІВ У ЦИФРОВОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Левченко І.М., Литвин А.Ф., Лаун С.Ю. **1026**
МОДЕРНІЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ БАЗИ РОЗВИТКУ ТА ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ

Лесик А.С., Попова О.І., Бут А.О. **1036**
ІНТЕГРАЦІЯ ІГРОВИХ, ІНТЕРАКТИВНИХ ТА ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ: АЛГОРИТМ ПРОЄКТУВАННЯ ТА РЕЗУЛЬТАТИ МІКРОЕКСПЕРИМЕНТУ

Лисенко О.М., Северинюк Т.О. **1048**
ФОРМУВАННЯ ПРОЄКТНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ НА ЗАСАДАХ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ПІДХОДУ

Литвин І.М. **1062**
ВПЛИВ КОГНІТИВНИХ ПРОЦЕСІВ НА РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ ПРИ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ПОРУШЕННЯХ

Лісневська Н.В. **1073**
ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ВАЛЕОЛОГІЧНИХ ІГОР НА ЗАНЯТТЯХ З ПЛАВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З МЕТОЮ ЇХ ОЗДОРОВЛЕННЯ

Макаренко І.Є. **1087**
ІННОВАЦІЙНІ ОСВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОЕФЕКТИВНОСТІ ВЧИТЕЛІВ У ЦІЛІСНОМУ Й БЕЗПЕРЕРВНОМУ ПРОЦЕСІ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ

Максимчук А.П., Куниця Г.В., Кондратюк В.І. **1102**
РОЛЬ ПЛЕНЕРНОЇ ПРАКТИКИ У РОЗВИТКУ КОМПОЗИЦІЙНОГО БАЧЕННЯ МАЙБУТНІХ ХУДОЖНИКІВ-ПЕДАГОГІВ

Мехеда В.Д., Ткачова О.І., Єрмаков О.І. **1114**
ДЕЯКІ ПИТАННЯ ДОБРОЧЕСНОСТІ ПРИ ВИКОРИСТАННІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИМИ ПРАЦІВНИКАМИ

Міщук А.Ю. **1137**
ІНТЕГРАЦІЯ ЦИФРОВІ ОСВІТИ У СИСТЕМУ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ

Мовчан В.І., Тарасенко С. **1148**
УКРАЇНСЬКИЙ АВАНГАРД ТА НАРОДНЕ МИСТЕЦТВО: АДАПТАЦІЯ ВІЗУАЛЬНИХ КОНЦЕПЦІЙ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ 3-4 КЛАСІВ

Моца А.А., Богачов В.В., Слюсаренко О.Б. **1158**
ФОРМУВАННЯ СТУДЕНТСЬКОГО ПАТРІОТИЗМУ ЧЕРЕЗ БАЗОВУ ЗАГАЛЬНОВІЙСЬКОВУ ПІДГОТОВКУ ТА ВПЛИВ НА СОЦІАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ І ГРОМАДЯНСЬКУ АКТИВНІСТЬ

Непомняща Г.І. **1169**
ДИДАКТИЧНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Нєдялкова К.В. **1182**
ВИКОРИСТАННЯ ПЛАТФОРМИ KRITIK У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МАТЕМАТИКИ: МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

Ордановська О.І., Ордановська Л.Є., Ордановський О.П. **1196**
ВИКОРИСТАННЯ ДИНАМІЧНИХ МАТЕМАТИЧНИХ СЕРЕДОВИЩ ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОСЛІДНИЦЬКОГО НАВЧАННЯ STEM-ДИСЦИПЛІН

Орленко І.М., Шаргородська Г.С. **1216**
ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ СЕРЕДНЬОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРУ

Охрімов С.М. **1227**
ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ОСВІТІ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИЧНИЙ ВИМІР

Пентко Ю.Є. **1239**
ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ САМООСВІТНЬОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ З ПСИХОЛОГІЇ В УМОВАХ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ

Пінаєва О.Ю. **1256**
УПРАВЛІНСЬКА КУЛЬТУРА ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КЕРІВНИКА ЗАКЛАДУ ОСВІТИ

Поражницька М.Р., Стадніченко Н.В. **1265**
СЦЕНІЧНЕ МОВЛЕННЯ І МИСТЕЦТВО ОРАТОРА ЯК СКЛАДОВІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО АКТОРА

Присташ А. **1276**
ТРИВИМІРНА МОДЕЛЬ ВЗАЄМОДІЇ «СТУДЕНТ – ВИКЛАДАЧ – ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ» ЯК МЕТОД ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ТЕХНІЦІ ПИСЬМА АРАБСЬКОЮ МОВОЮ

Процків Т.І., Денисяк Ю.В., Лозинська С.В., Табака О.М. **1286**
РОЛЬ ВИХОВАТЕЛЯ В ОРГАНІЗАЦІЇ РУХЛИВИХ ІГОР ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Пушкарьова Т.О., Гриценко О.П. **1295**
ЗМІСТ І СТРУКТУРА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГА

Рибалко Л.М. **1304**
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ВИКЛАДАЧА

Рябець С.І., Прокопчук А.І. **1314**
МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ІНТЕГРАЦІЇ МАТЕРІАЛОЗНАВСТВА ТА ТЕХНОЛОГІЙ КОНСТРУКЦІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ У ПРОЄКТНУ ДІЯЛЬНІСТЬ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Савченко Н.В. **1324**
РОЗВИТОК SOFT SKILLS ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ СУЧАСНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Савченко В.А., Яшина О.М., Шабаєва Л.М. **1334**
STEM-ОРІЄНТОВАНІ ГУРТКИ ТА МЕЙКЕРСПЕЙСИ У СИСТЕМІ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: СТАН, ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ ЦИФРОВОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ

Самойлова І.В., Кулешова В.В., Калініна Т.С. **1346**
ІНДИВІДУАЛЬНА ОСВІТНЯ ТРАЄКТОРІЯ У ЛОГОПЕДИЧНІЙ РОБОТІ З ДІТЬМИ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ

Сефіханова К.А. **1358**
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОЇ СПРАВИ В УМОВАХ ІНДУСТРІЇ 5.0

Скрипко С.О. **1374**
КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ БЛОКУ ЕЛЕКТРОТЕХНІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Сокульська Н.Б., Гузик Н.М., Кмін В.Ф., Нагорний М.С. **1391**
ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ КУРСАНТАМИ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: РОЗВИТОК ТА РИЗИКИ

Соловей Н.А. **1401**
ПЕДАГОГІЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ТРЕНЕРІВ ВІЙСЬКОВО-СПОРТИВНОГО СПРЯМУВАННЯ

Столяренко О.В., Магас Л.М., Столяренко О.В. **1415**
АКУМУЛЯЦІЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ВИКЛАДАЧА ІНОЗЕМНИХ МОВ ТЕХНІЧНОГО ЗВО У ВИМІРІ ЙОГО ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ

Суховерша М.В., Казак О.В. **1428**
ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО ДИСТАНЦІЙНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ: АНАЛІЗ ЗМІСТУ ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНИХ ПРОГРАМ

Суховієнко Н.А., Литвин І.М., Глущенко І.І. **1442**
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПОБУДОВИ ОСВІТНЬО-КОРЕКЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ ДЛЯ УЧНІВ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ РОЗВИТКУ ШКІЛЬНИХ НАВИЧОК

Сухойваненко Л.Ф., Кугай Н.В. **1452**
ПОТЕНЦІАЛ ГЕНЕРАТИВНИХ МОДЕЛЕЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДЛЯ СТВОРЕННЯ НАВЧАЛЬНИХ СИМУЛЯЦІЙ У КУРСІ «МЕТОДИКА НАВЧАННЯ МАТЕМАТИКИ»

Тимофєєва О.Я. **1466**
КОГНІТИВНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ МАЙБУТНІМИ ФАХІВЦЯМИ МОРСЬКОЇ ГАЛУЗІ

Тимошенко Ю.В., Трофименко А.О. **1480**
ІНОЗЕМНА МОВА ДЛЯ СТУДЕНТІВ-МАГІСТРІВ: МЕТОДИКА РОЗВИТКУ НАВИЧОК АКАДЕМІЧНОГО ПИСЬМА ТА ПРЕЗЕНТАЦІЇ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Тітова Г.В., Панасюк І.В. **1496**
ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ МОЛОДОГО ВЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДО УМОВ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Трохимчук С.М., Іванов С.С. **1506**
АНАЛІЗ МОЖЛИВОСТЕЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

Тумбрукакі А.В. **1522**
ЧАТ-БОТИ ТА ВІРТУАЛЬНІ АСИСТЕНТИ У ВИЩІЙ ОСВІТІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ІНСТРУМЕНТІВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДЛЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧА

Туряниця З.В. **1533**
ВИКОРИСТАННЯ СИТУАЦІЙНИХ ЗАВДАНЬ НА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТТЯХ ІЗ ДИСЦИПЛІН «БЕЗПЕКА ПРАЦІ В АГРАРНОМУ ВИРОБНИЦТВІ», «МАШИНИ ТА МАШИНОВИКОРИСТАННЯ НА ПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ» І «МАШИНИ ТА МАШИНОВИКОРИСТАННЯ У ТВАРИННИЦТВІ»

Тушко К.Ю., Гапоненко Н.П. **1547**
ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ЇХНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Тюріна В.О. **1557**
ФОРМУВАННЯ САМООСВІТНЬОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ ЗАСОБАМИ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ КВЕСТІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Федорченко Т.Є. **1570**
ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ ЗДОРОВ`ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ПІДЛІТКІВ ШЛЯХОМ ФОРМУВАННЯ У НИХ МОРАЛЬНО-ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ

Федорчук В.В., Мисів В.М. **1581**
АКМЕОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД В УПРАВЛІННІ СИСТЕМОЮ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Филипська В.І. **1598**
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ AR/VR ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Цюняк О.П., Довбенко С.Ю., Скоморовська І.А. **1611**
ЦИФРОВІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ВІД ІННОВАЦІЙ ДО СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Чиченьова О.М., Лукачина А.В. **1623**
ІГРОВІ ВИДИ СПОРТУ ЯК УНІВЕРСАЛЬНИЙ ЗАСІБ ПО ВДОСКОНАЛЕННЮ ФІЗИЧНОЇ І РОЗУМОВОЇ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Швирка В.М. **1633**
ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ РОЛІ ВЧИТЕЛЯ В ПАРАДИГМІ ПЕДАГОГІКИ ПАРТНЕРСТВА

Шкляр П.С., Яворська І.П. **1644**
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ОСІБ З ДОСВІДОМ ВІЙНИ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Шкорубська Ю.Є. **1655**
ВИКОРИСТАННЯ ШІ ДЛЯ ПЕРСОНАЛІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ

Шмалєй С.В., Редька І.В., Корженевський С.В. **1664**
КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ БЕЗПЕКОВО-ГІГІЄНІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТА ПСИХОЛОГІВ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

СЕРІЯ «Психологія»

Boitsaniuk S.I., Denefil O.V. **1680**
PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF MEDICAL STUDENTS

Fedoriv Ya., Solomashenko N. **1689**
COGNITIVE RESILIENCE IN HIGH-STRESS MILITARY INTERPRETING

Kachmarchyk S. **1707**
FORCED DISPLACEMENT AND ETHNIC IDENTITY: PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF UKRAINIAN FRESHMEN IN WARTIME

Volobuiev V. **1716**
LEADERSHIP AS A PSYCHOLOGICAL PHENOMENON: THEORETICAL CONCEPTS ANALYSIS RESULTS

Абрамян Н.Д. **1730**
ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ В УМОВАХ СИСТЕМНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Авер'янова А.М. **1738**
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РОЗВИТКУ УВАГИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З УРАХУВАННЯМ КОГНІТИВНОГО СТИЛЮ ПОЛЕЗАЛЕЖНІСТЬ-ПОЛЕНЕЗАЛЕЖНІСТЬ

Бабчук М.І., Павлова Т.О. **1752**
ПСИХОЛОГІЧНІ РЕСУРСИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Балтян В.О. **1761**
ПСИХОЛОГІЧНО БЕЗПЕЧНИЙ РЕАБІЛІТАЦІЙНИЙ ПРОСТІР ЯК ПРИНЦИП РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦІВ З ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

Бережний І.О. **1772**
КОЛЕКТИВНА ТРАВМА ТА РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ У ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В КРИЗОВИЙ ПЕРІОД: АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД

Бєлавіна Т.І., Січінава М.О. **1781**
ЕМОЦІЙНА АСИМЕТРІЯ У ПАРТНЕРСЬКИХ СТОСУНКАХ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ САМООЦІНКИ ЖІНОК СЕРЕДНЬОГО ВІКУ

Бєляєвська Т.В. **1796**
СПІВВІДНОШЕННЯ ПОКАЗНИКІВ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ ТА ЕМОЦІЙНОСТІ

Блохіна І.О. **1804**
РЕФЛЕКСИВНІ ПРАКТИКИ ВЗАЄМОДІЇ ЗІ ШТУЧНИМ ІНТЕЛЕКТОМ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ДОРОСЛИХ

Боднарчук В.В. **1817**
ЗАСТОСУВАННЯ ТРЕНІНГОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ПСИХОЛОГІВ

Бойчук С.С. **1826**
«ЦІННІСНИЙ ЗЛАМ» ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ КОНСТРУКТ СУЧАСНОЇ ТРАВМАТИЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Буртова Є.Д., Тютюнник С.В. **1837**
НАПРЯМИ ІНТЕГРАЦІЇ ПРОСВІТНИЦЬКОГО КОМПОНЕНТА У ЗМІСТ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ КЛІЄНТАМ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ СИТУАЦІЯХ

Власюк Л.П. **1848**
ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ДО ШКОЛИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

Герасімова Н.Є., Герасимова І.В. **1860**
ВНУТРІШНЬООСОБИСТІСНИЙ КОНФЛІКТ У ПРОСТОРІ КОМУНІКАЦІЇ, СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Головська І.Г., Грек О.М., Цибанова Ю.О. **1872**
ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ПСИХОЛОГА В УМОВАХ КРИЗИ

Гриньова М.В., Кононова М.М., Бурлаков А.О., Гончарова Н.О. **1884**
ТРАНСФОРМАЦІЯ ЧАСОВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ БОЙОВОГО ДОСВІДУ: ПСИХОЛОГІЧНІ ВИКЛИКИ РЕІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ВЕТЕРАНІВ

Гриньова М.В., Кононова М.М., Коломієць Д.С. **1894**
РОЛЬ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ У РОЗВИТКУ ІТ-ІНДУСТРІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН

Грись А.М., Павлюк М.М. **1909**
РЕФЛЕКСИВНО-ДІАЛОГІЧНЕ ОПРАЦЮВАННЯ ЖИТТЄВИХ ЗАДАЧ ДОРОСЛИХ ПІД ЧАС ВІЙНИ ЗА ДОПОМОГОЮ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Грудницька А.Р., Лукіна Н.Б. **1924**
ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СЕКСУАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В РОМАНТИЧНИХ СТОСУНКАХ

Гуменюк Г.В., Гуцол К.В. **1935**
МОТИВАЦІЙНІ РЕСУРСИ НАВЧАННЯ ДОРОСЛИХ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ: РОЛЬ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ТА НАРАТИВНИХ ПРАКТИК

Джеджея В.Б., Ширяєва Л.М. **1949**
ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ В ЦИФРОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Дзюба Т.М., Шеремет В.В., Коліса Т.О. **1961**
СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК ЧИННИК ЦИФРОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ

Дуткевич Т.В., Волобуєв В.В. **1975**
ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ЯК ІНТЕГРАТИВНИЙ ПСИХІЧНИЙ СТАН ОСОБИСТОСТІ: СТРУКТУРА, МЕХАНІЗМИ ТА ДИНАМІКА ФОРМУВАННЯ

Дуткевич Т.В., Панчук Н.П. **1988**
ФОРМУВАННЯ ПСИХОДІАГНОСТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЯК СКЛАДОВА ПІДГОТОВКИ ПСИХОЛОГІВ ДО РОБОТИ З ДІТЬМИ

Єгонська-Спенсер Н.О., Павловська-Кравчук В.А., Пономаренко Я.С. **2001**
КРИТЕРІЙНА ВАЛІДНІСТЬ U-RNS SCALE: СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ТА МІЖОСОБИСТІСНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАДОВОЛЕННЯ СТОСУНКОВИХ ПОТРЕБ

Єсмаханова А.У. **2020**
СОЦІАЛЬНА НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ ЯК ПРЕДИКТОР АУТОАГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Кісурін В.В. **2031**
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ СТРЕСОСТІЙКОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ЯК ІНТЕГРАТИВНОГО ЯВИЩА

Коваль Г.Ш., Ільченко Ю.С. **2042**
ТІЛЕСНА НЕЙТРАЛЬНІСТЬ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ СТАВЛЕННЯ ДО ТІЛА

Козловець І.М. **2055**
ОСОБИСТІСНІ РЕСУРСИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ДО ЗМІН У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Кравченко О.М. **2070**
ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТІСНИХ ЗМІН ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНА РАМКА ПРОФЕСІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ПРАЦІВНИКІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

Кривенко Т.С. **2078**
МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ КОЛИШНІМ КОМБАТАНТАМ

Латиш Н.М., Саракун Л.П. **2089**
ЗАКОНОМІРНОСТІ ПРОЯВУ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ЗАДАЧ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Лебідь О.В., Казак О.В. **2103**
ДОСЛІДНИЦЬКА СУБ'ЄКТНІСТЬ ЯК ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Лупійко Л.В., Шестопал А.О. **2116**
ОСОБЛИВОСТІ ХАРЧОВОЇ ПОВЕДІНКИ ЖІНОК ТА ВПЛИВ НА НЕЇ ЕМОЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ

Міндер В.В., Сидоренко І.О., Піхало О.В. **2126**
ЕМОЦІЙНО-АСОЦІАТИВНЕ СПРИЙНЯТТЯ КОЛЬОРУ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЛАНДШАФТНОЇ СФЕРИ

Олійник І.В., Холоденко Н.В. **2141**
АРТТЕРАПІЯ ЯК ЧИННИК ЗНИЖЕННЯ ТРИВОЖНОСТІ ДІТЕЙ РАННЬОГО ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Павлушенко С.М., Копаниця Д.М. **2151**
АМПУТАЦІЯ КІНЦІВОК ЯК СКЛАДНИЙ БІОПСИХОСОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН

Панасюк А.І. **2162**
ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД УЧНІВ У ПРОЦЕСІ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ: ЕМОЦІЙНО-МОТИВАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Пащенко А.О. **2171**
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ КОНФЛІКТАМИ У ВІЙСЬКОВОМУ КОЛЕКТИВІ

Пилявець Н.І., Коц О.І., Петренко Ю.І. **2184**
ПСИХОЛОГІЧНІ БАР'ЄРИ САМОЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Пономаренко Т.О., Моцак С.І., Яремко А.О. **2197**
ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ

Пономаренко Т.О., Демиденко Н.М. **2209**
ФОРМУВАННЯ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Потьомкін В.О. **2221**
СМИСЛОВІ ТИПИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ НАВЧАННЯ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВ У КРИЗОВИХ УМОВАХ ТА ЇХ ЗВ'ЯЗОК ІЗ МОТИВАЦІЙНИМИ РЕСУРСАМИ

Примак Ю.В., Фера С.В. **2235**
ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ДОРОСЛИХ В УМОВАХ ВІЙНИ: РОЛЬ КОГНІТИВНИХ ПРОЦЕСІВ У РОЗВ'ЯЗАННІ ЖИТТЄВИХ ЗАДАЧ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ І СКЛАДНИХ МАТЕРІАЛЬНИХ ОБСТАВИН

Притула О.А. **2249**
ПОЛІГРАФНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯК МЕТОД ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ОСОБИСТОСТІ

Рудницька С.Ю. **2261**
НАРАТИВНЕ АВТОРСТВО ЯК ІНТЕГРАТИВНИЙ МЕНТАЛЬНИЙ РЕСУРС ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ПОЛІКРИЗИ ТА КОГНІТИВНОГО АУТСОРСИНГУ

Савич Т.М. **2275**
ПСИХОЛОГІЧНА ТИПОЛОГІЯ АДАПТАЦІЙНИХ МОДЕЛЕЙ ВИХОВАНЦІВ ВІЙСЬКОВОГО ЛІЦЕЮ

Салюк М.А., Тарасевич І.Ю. **2293**
ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНА ГРУПА ЯК МІКРОМОДЕЛЬ СОЦІУМУ: ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ТА КОРЕКЦІЇ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВЗАЄМИН

Ситнік С.В. **2308**
ВИКОРИСТАННЯ АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНИХ ПРИЙОМІВ У ФОРМУВАННІ АДАПТИВНИХ КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ ОСІБ З РІЗНИМ РІВНЕМ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Сікорська Л.Б. **2322**
ОСОБЛИВОСТІ ПОСТТРАВМАТИЧНИХ ІНТРУЗІЙ ТА УНИКНЕННЯ В УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ: ПСИХОЛОГІЧНІ КОРЕЛЯТИ

Стеценко А.І., Миздренко А.Л. **2335**
СТРУКТУРА, ФУНКЦІЇ ТА ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ОБРАЗУ Я В РАННЬОМУ ДОРОСЛОМУ ВІЦІ

Тертична Н.А., Лазуренко О.О. **2348**
АНАЛІЗ ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ЯК КЛЮЧОВОГО МЕХАНІЗМУ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В СИСТЕМІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ЛІКАРЯ

Фера С.В., Захаріна М.І. **2360**
ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ КЕРІВНИКА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ УСТАНОВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

Чайка І.В. **2373**
ПСИХОКОРЕКЦІЯ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ДІТЕЙ ШКІЛЬНОГО ВІКУ МЕТОДОМ ХІБУКІ-ТЕРАПІЇ

Чернякова О.В. **2385**
ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ: РОЛЬ РЕФЛЕКСІЇ ТА ДІАЛОГІЧНИХ ПРАКТИК ПРОЩЕННЯ

Шандрук С.К. **2401**
ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ ХРИСТИЯНСЬКИХ МОРАЛЬНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Шевчук В.В. **2412**
ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Шиловська О.М. **2425**
ДІАЛОГІЧНІСТЬ ЯК РЕСУРС ВИРІШЕННЯ ЖИТТЄВИХ ЗАДАЧ В УМОВАХ ВЗАЄМОДІЇ ЗІ ШТУЧНИМ ІНТЕЛЕКТОМ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВИМІР БЛАГОПОЛУЧЧЯ

Яворська-Вєтрова І.В. **2440**
ПОЧУТТЯ КОГЕРЕНТНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

СЕРІЯ «Право»

Богдан Б.В., Бобик М.В. **2457**
ДОСВІД ОКРЕМИХ КРАЇН ЩОДО СТРАХУВАННЯ ВІД ВОЄННИХ РИЗИКІВ

Божик В.І. **2469**
ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Бородін К.С. **2483**
ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВИ

Вихрист С.М. **2495**
ВІДНОВНЕ ПРАВОСУДДЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Герасименко Л.В., Безрядін О.В. **2509**
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ У СФЕРІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Градецька Н.М. **2522**
СУЧАСНІ ВИМОГИ ДО ВІЙСЬКОВОГО ПЕРЕКЛАДАЧА ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЙОГО ДІЯЛЬНОСТІ

Громко В.Я. **2534**
УЧАСТЬ ПРОКУРОРА ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КЕРІВНИКА В ПРОЦЕСІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ СЛІДЧИМИ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ: ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ

Дуліна О.В., Куспляк І.С., Курносенко Л.В. **2549**
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Дяковський О.С. **2563**
УЧАСТЬ ВІЛЬНИХ СЛУХАЧІВ У СУДОВОМУ ЗАСІДАННІ В РЕЖИМІ ВІДЕОКОНФЕРЕНЦЗВ'ЯЗКУ ЯК ГАРАНТІЯ ГЛАСНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

Загородня А.С., Федоренко Т.В. **2576**
ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ У ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЄВРОПЕЇЗАЦІЇ ТА ГЛОБАЛЬНОГО ВРЯДУВАННЯ

Замрига А.В. **2589**
ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Ковбан А.В. **2597**
КОНСТИТУЦІЙНІ ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ОБМЕЖЕННЯ ЩОДО ДЕЛЕГУВАННЯ СУВЕРЕННИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ІНСТИТУЦІЯМ ЄС

Коломієць Н.В. **2611**
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА СУТЕНЕРСТВО АБО ВТЯГНЕННЯ ОСОБИ В ЗАНЯТТЯ ПРОСТИТУЦІЄЮ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Котвяковський Ю.О., Бесединa І.О. **2619**
ОКРЕМІ АСПЕКТИ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ СПОРІВ У СФЕРІ ЗЕМЛЕУСТРОЮ

Кофанова О.С. **2630**
ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Кузьменко О.В., Уложенко В.М., Фукс Н.А. **2642**
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ

Ляхович У.І., Ляхович Г.І., Вакун О.В. **2655**
ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК СКЛАДОВА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ОСВІТНЬОЮ СФЕРОЮ

Максименко О.В. **2664**
ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ ГАРАНТУВАННЯ БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Микитенко О.В. **2673**
ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ЗУПИНКИ, СТОЯНКИ ТА ПАРКУВАННЯ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ: БАЛАНС ЕФЕКТИВНОСТІ ТА ГАРАНТІЙ ПРАВ ОСОБИ

Морквін Д.А., Гох І.М., Чала Ю.В. **2685**
АНАЛІЗ ОКРЕМИХ ПИТАНЬ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ БОРОТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ В УКРАЇНІ ТА ПЕРСПЕКТИВІ ЙОГО РОЗВИТКУ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Пасайлюк І.В. **2692**
ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ПІДГОТОВЧОГО ЗАСІДАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТІ УКРАЇНИ

Петровський А.В. **2703**
ВІДШКОДУВАННЯ СУДОВИХ ВИТРАТ У СПРОЩЕНОМУ ПОЗОВНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ: ПРИНЦИПИ, ПРОЦЕДУРА ТА СТАНДАРТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Процюк Т.Б., Лісний В.В. **2713**
ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНТРОЛЮ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ПІД ЧАС ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Рогозіннікова К.С. **2721**
ПЕРСПЕКТИВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ

Романенко К.М. **2733**
ТРАНСФОРМАЦІЯ ДЕМОКРАТІЇ В УМОВАХ ЦИФРОВОГО СУСПІЛЬСТВА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Світлак І.І., Куляс Д.І., Мазурик С.В. **2743**
ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ У ЗВ'ЯЗКУ З РОЗВИТКОМ ФІНАНСОВОЇ ІНКЛЮЗІЇ: РЕГУЛЯТОРНИЙ ТА ІНСТИТУЦІЙНИЙ АСПЕКТИ

Стародубова О.А., Стародубов І.В. **2756**
МЕХАНІЗМ АДМІНІСТРАТИВНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДОТРИМАННЯМ ОЦІНОЧНИХ ПРОЦЕДУР В СУДОВО-ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Тарахкало М.О. **2765**
ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ СВОБОДИ ОБ'ЄДНАННЯ НЕПРИБУТКОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Тимошенко В.А., Новак В.М. **2779**
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ НОВИХ БЕЗПЕКОВИХ УГОД УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ

Федорюк Л.В., Кощинець М.І. **2789**
КОРУПЦІЙНІ РИЗИКИ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ТА ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Цвіркун Ю.І., Сусак М.С. **2802**
ПЕРЕДАЧА ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВ З ОДНОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ ДО ІНШОГО ЩОДО СПОРІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ РОЗВИТКОМ ІНФРАСТРУКТУРИ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

Шелепа А.А. **2815**
ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ СПІВУЧАСТІ В ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЯХ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ

Яворська В.Г. **2825**
ПЕРІОДИ ВИНИКНЕННЯ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ

СЕРІЯ «Економіка»

Богашко О.Л., Новак І.М. **2834**
МОТИВАЦІЙНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ПЕРСОНАЛУ ІТ-КОМПАНІЙ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ВОЄННОГО СТАНУ

Бойківська Г.М., Овчарук О.М., Ткаченко Д.К. **2848**
СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ ТАЛАНТАМИ ЯК ЧИННИК УТРИМАННЯ ПРАЦІВНИКІВ У СУЧАСНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ

Величко О.П. **2862**
ВИБІР ВИДУ ТРАНСПОРТУ В СИСТЕМІ ДОСТАВКИ ШВИДКОПСУВНИХ ВАНТАЖІВ: ЛОГІСТИЧНИЙ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТИ

Винничук Р.О., Сподарик О.М. **2873**
ЛЮДИНОЦЕНТРИЧНИЙ ПІДХІД ДО РЕКРУТИНГУ ЧЕРЕЗ ПРАКТИКИ ДОБРОБУТУ ПЕРСОНАЛУ

Головін О.А. **2883**
МОДЕЛІ КОРПОРАТИВНОГО КОНТРОЛЮ ЯК ЕЛЕМЕНТ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ КОРПОРАТИВНИХ ПІДПРИЄМСТВ: МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ТА АНАЛІЗУ

Горбатюк О.В., Зелена М.І., Чернушкіна О.О., Базалійська Н.П. **2898**
ГЛОБАЛЬНІ HR-СТРАТЕГІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ ВОДІЇВ МІЖНАРОДНОГО КОМЕРЦІЙНОГО ТРАНСПОРТУ У ЛОГІСТИЧНИХ БІЗНЕС-СТРУКТУРАХ

Гоцак Р.Д., Сьомочкіна Т.І. **2911**
ОБЛІК І АНАЛІЗ РОЗРАХУНКІВ З ОПЛАТИ ПРАЦІ НА ПІДПРИЄМСТВІ (В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ)

Данилейчук Р.Б. **2921**
ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ ЯК ДРАЙВЕР ІНСТИТУЦІЙНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ТА СТРУКТУРНОЇ ПЕРЕБУДОВИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Дейнега К.В. **2935**
МАРКЕТИНГОВІ ІНСТРУМЕНТИ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ СОЦІАЛЬНО ОРІЄНТОВАНИХ ПІДПРИЄМСТВ З ВИРОБНИЦТВА АДАПТИВНОГО ТА ІНКЛЮЗИВНОГО ОДЯГУ

Джога О.В., Ляховська Н.О. **2947**
ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ЕНЗИМНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СТВОРЕННІ ІННОВАЦІЙНОЇ РЕСТОРАННОЇ ПРОДУКЦІЇ

Іванов Ю.В., Зєльов Р.Я. **2958**
ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМ ЛОГІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Каракай Ю.В. **2971**
ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЕКОНОМІЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ У ПЕРІОД ДІЇ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

Клименко Є. **2983**
ТУРИСТИЧНИЙ ЗБІР ЯК ДЖЕРЕЛО НАДХОДЖЕНЬ ДО МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ УКРАЇНИ

Кліменко О.М., Колоджеєва Т.В. **2997**
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕХНОЛОГІЙ НЕВЕРБАЛЬНОЇ ТАКТИЛЬНОЇ СИНХРОНІЗАЦІЇ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Колінко Н.О., Клим Р.В., Панчишин І.М. **3008**
ОЦІНЮВАННЯ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Космідайло І.В., Маковійчук О.В. **3023**
СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ІННОВАЦІЙНОГО ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ТА ПОВОЄННОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Кривонос Л.В. **3037**
РОЛЬ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ: ФУНКЦІЇ, ПОВНОВАЖЕННЯ, ІНСТРУМЕНТИ

Мазій Н.Г., Пацерук П.Ю., Голяк Р.В. **3049**
УПРАВЛІННЯ МАРКЕТИНГОВИМ БЮДЖЕТОМ У СИСТЕМІ МАРКЕТИНГ-МЕНЕДЖМЕНТУ КОМПАНІЇ: МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ, KPI ТА ЦИФРОВА АНАЛІТИКА

Мариненко Н.Ю., Яворський А.П. **3063**
АРХІТЕКТУРНО-ОРІЄНТОВАНЕ ОЦІНЮВАННЯ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ УКРАЇНИ ТА ЄС

Нікіфорова Л.О., Подорожнюк А.С. **3075**
ПОБУДОВА МОДЕЛІ АДАПТИВНОГО БРЕНДУ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ: СУЧАСНІ ПІДХОДИ ТА ІНСТРУМЕНТИ SMM

Полянська А.С., Попова Т.В. **3086**
ЕВОЛЮЦІЯ УПРАВЛІНСЬКИХ КОНЦЕПЦІЙ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ВИДОБУВНОЇ ГАЛУЗІ

Семенченко Т.О. **3097**
МЕНЕДЖМЕНТ НА ОСНОВІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: ТРАНСФОРМАЦІЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ В УМОВАХ ОБМЕЖЕНИХ РЕСУРСІВ

Сокол П.М., Коростильова К.Д., Гордійчук С.М. **3106**
ВИКОРИСТАННЯ МЕМ-МАРКЕТИНГУ В КОМУНІКАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВИДАВНИЧИХ ПІДПРИЄМСТВ

Сокол П.М., Паливода А.В., Гордійчук С.М. **3120**
ЦИФРОВИЙ МАРКЕТИНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ УПРАВЛІННЯ КЛІЄНТСЬКИМ ДОСВІДОМ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ РИНКУ

Сокол П.М., Михайленко О.А., Гордійчук С.М. **3132**
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННИХ ВИКЛИКІВ

Сокол П.М., Коновалова А.В., Гордійчук С.М. **3143**
УПРАВЛІННЯ ТОВАРНИМ АСОРТИМЕНТОМ БУДІВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ ЙОГО КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

Сорока Р.С., Воляник Г.М., Новак У.П. **3155**
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ГОТЕЛЬНО-ВІДПОЧИНКОВОГО КОМПЛЕКСУ

Станіславик О.В., Коваленко О.М. **3172**
СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ДИВЕРСИФІКОВАНИХ БІЗНЕС-СТРУКТУР В УМОВАХ ІННОВАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ

Фоменко В.А. **3185**
GNSS-ТЕХНОЛОГІЇ ТА СУПУТНИКОВА ГЕОДЕЗІЯ НОВОГО ПОКОЛІННЯ

Харченко Н.В. **3197**
ЦИФРОВІЗАЦІЯ ЯК ФАКТОР ОПТИМІЗАЦІЇ ВИТРАТ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ

Черевко І.В. **3205**
МОДЕЛЬ ГОСПОДАРЮВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙ КОРПОРАТИВНОГО ТИПУ НА ОСНОВІ ЗАХИСТУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ЯК ЕЛЕМЕНТУ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ БІЗНЕС-ПРОЄКТІВ

Шаповаленко Д.О., Писарева І.В. **3218**
УНІВЕРСИТЕТИ ЯК ДРАЙВЕРИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В ЕКОНОМІЦІ ЗНАНЬ

Шемаєва Л.М. **3230**
СТЕЙКХОЛДЕР-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ УПРАВЛІННЯ ВЗАЄМОДІЄЮ ІЗ ЗАЦІКАВЛЕНИМИ СТОРОНАМИ ПІДПРИЄМСТВ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ

Ящук С.В. **3242**
ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

СЕРІЯ «Управління та адміністрування»

УДК 351:338.246.8(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-35-50

Безверхнюк Тетяна Миколаївна доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та регіоналістики, Національний університет «Одеська політехніка», м. Одеса, https://orcid.org/0000-0002-2567-8729

Коренєв Микита Сергійович аспірант кафедри публічного управління та регіоналістики, Національний університет «Одеська політехніка», м. Одеса, https://orcid.org/0009-0000-6681-1963

СИНХРОНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСІВ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Анотація. У статті, на основі аналізу наукових підходів встановлено, що синхронізація завжди необхідна, коли процесам, що паралельно відбуваються, необхідно взаємодіяти за узгодженим порядком дій зі спільними ресурсами. Синхронізація – це узгодження, часова впорядкованість та приведення до спільного знаменника різнорідних подій, процесів чи політик, що спрямоване на усунення дисбалансів, забезпечення синергії та досягнення спільних стратегічних цілей. Синхронізація – це встановлення чітких вимог щодо порядку, строків та взаємоузгодження стратегічних планувальних документів між собою.

Аналіз сучасного стану синхронізації процесів повоєнного відновлення України засвідчив, що синхронізація стратегій, програм, планів і проєктів у просторово-часовому вимірі за структурою, будовою, компонентами забезпечується «наскрізно» на усіх рівнях (державному, регіональному, місцевому) через цифрову екосистему DREAM, побудовану за моделлю ієрархічної синхронізації, тобто забезпечено ефективне функціонально-технологічне вирішення.

Доведено, що синхронізація управлінських рішень у вигляді програмно-планових документів відновлення (Плану відновлення України, Плану Ukraine Facility, Державної стратегії регіонального розвитку, секторальних стратегій, програм комплексного відновлення, планів відновлення та розвитку регіонів і громад) має бути забезпечена на трьох ієрархічних рівнях багаторівневого урядування: національному, субнаціональному та місцевому. Методологічним

підґрунтям синхронізації процесів повоєнного відновлення України є концепція життєвого циклу проєкту.

Саме за фазами життєвого циклу проєкту можна привести у взаємну відповідність цілі й дії різних суб'єктів проєктної діяльності у просторі та часі, що забезпечить злагодженість результатів функціональних процесів (ініціювання, розроблення, реалізація, завершення публічних інвестиційних проєктів) за змістовними зв'язками у часі. Звідси, синхронізація процесів повоєнного відновлення України – це система заходів, яка може бути застосована для узгодження дій через чітке усвідомлення суб'єктами публічного інвестиційного проєктування «що, де і коли» потрібно робити на певній фазі життєвого циклу проєкту.

Ключові слова: синхронізація, координація, процеси, політика повоєнного відновлення, просторово-часовий вимір, багаторівневе урядування, життєвий цикл проєкту.

Bezverkhniuk Tetiana Mykolayivna Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Administration and Regional Studies, Odesa Polytechnic National University, Odesa, https://orcid.org/0000-0002-2567-8729

Korenev Mykyta Sergeyevich PhD Student of the Department of Public Administration and Regional Studies, Odesa Polytechnic National University, Odesa https://orcid.org/0009-0000-6681-1963

SYNCHRONIZATION OF THE POST-WAR RECOVERY PROCESSES IN UKRAINE

Abstract. Based on the analysis of scientific approaches, the article establishes that synchronization is always necessary when parallel processes need to interact according to a coordinated sequence of actions involving shared resources. Synchronization is defined as the alignment, temporal ordering, and harmonization of heterogeneous events, processes, or policies aimed at eliminating imbalances, ensuring synergy, and achieving common strategic objectives. Synchronization also involves establishing clear requirements regarding the sequence, timing, and mutual consistency of strategic planning documents.

The analysis of the current state of synchronization of Ukraine's post-war recovery processes has demonstrated that the synchronization of strategies, programs, plans, and projects in the spatial and temporal dimensions—by structure, composition, and components—is ensured "end-to-end" at all levels of governance (national, regional, and local) through the DREAM digital ecosystem. This ecosystem is built on a hierarchical synchronization model, thereby providing an effective functional and technological solution.

It has been proven that the synchronization of managerial decisions embodied in recovery-related planning and program documents (the Ukraine Recovery Plan, the Ukraine Facility Plan, the State Regional Development Strategy, sectoral strategies, comprehensive recovery programs, and regional and community recovery and development plans) must be ensured at three hierarchical levels of multilevel governance: national, subnational, and local. The methodological foundation for synchronizing Ukraine's post-war recovery processes is the project life cycle concept. It is through the phases of the project life cycle that the goals and actions of different project stakeholders can be aligned in space and time, ensuring the coherence of the results of functional processes (initiation, development, implementation, and completion of public investment projects) through meaningful temporal linkages. Accordingly, the synchronization of Ukraine's post-war recovery processes can be defined as a system of measures applied to coordinate actions through a clear understanding by public investment planning actors of what needs to be done, where, and when at each phase of the project life cycle.

Keywords: synchronization, coordination, processes, post-war recovery policy, spatio-temporal dimension, multilevel governance, project life cycle.

Постановка проблеми. Повоєнне відновлення України – це наймасштабніший національний стратегічний проєкт всеосяжної трансформації країни (десятки тисяч проєктів, які будуть реалізовуватися одночасно, на різних стадіях, по всій території країни), під час довготривалої реалізації якого величезна кількість заходів має здійснюватися паралельно та синхронізовано у часі й просторі в рамках взаємопов'язаних процесів:

- відбудови (реконструкції фізичної та соціальної інфраструктури);
- відновлення (відродження економічної діяльності, соціальних мереж, державних послуг);
- модернізації (розвиток, що передбачає структурні зміни в економіці, інституціях та врядуванні, які дозволять створити більш конкурентоспроможну і стійку економіку та підвищити рівень добробуту населення);
- у синергії зі стратегічним процесом євроінтеграції (переговорний розділ 22 «Регіональна політика та координація структурних інструментів») та державною регіональною політикою.

Можливість реалізації Плану відновлення України «Лугано» [1] – єдиного стратегічного документу політичного формату на загальнонаціональному рівні – через 17 національних програм і 850 проєктів у 15 пріоритетних сферах безпосередньо буде залежати від просторово-часової синхронізації цілей, дій, заходів, програмно-планових документів і проєктів інституційно-різних суб'єктів політики повоєнного відновлення у межах трьох паралельних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження повоєнного відновлення, що базуються на багатовимірному підході та поєднують інфраструктурну, правову, соціальну та економічну складові, закладають підвалини для формування скоординованих підходів до розроблення

галузевих (секторальних) стратегій з урахуванням бюджетного процесу, узгодженню стратегічного планування з процесами управління публічними інвестиціями, посиленню інституційної спроможності центральних органів виконавчої влади до планування публічних інвестицій, що у сукупності дасть змогу забезпечити виконання заходів Плану Ukraine Facility та міжнародних зобов'язань України, відповідно до Матриці реформ. Ключовим інструментом координації процесів повоєнного відновлення України науковці вважають синхронізацію.

Слід відзначити роботи науковців щодо дослідження питання синхронізації в економічному аспекті, де наголошується, що: різноманітні програми по відновленню потребують синхронізації джерел наповнення з одночасним формуванням процесів контролю над використанням фінансових ресурсів, що сприятиме оптимізації процесів по відбудові України [2]; досягнення балансу фінансово-економічних інтересів держави в умовах динамічного розвитку світової економіки потребує синхронізації, як процесу приведення до єдиного значення одного або декількох параметрів різних об'єктів в принципово нових сенсах, ритмах спільного існування та управління розвитком економіки на базі індивідуальних параметрів [3]. Деякі аспекти сучасного євроінтеграційного процесу синхронізації та гармонізації політик територіальної згуртованості ЄС та політики регіонального розвитку України розглянуто у дослідженні Е. Сиромолота [4]. Сутність процесу синхронізації дій суб'єктів публічної дипломатії розкрито О. Децик [5].

Окремо відзначимо дослідження Угура Унлу щодо формування моделі стратегічної синхронізації, у якій автор наголошує, що синхронізація виходить за межі координації, забезпечуючи протікання функціональних процесів у межах гармонізованої стратегічної логіки, узгоджених управлінських параметрів і синхронізованих часових ритмів [6].

Аналіз наукових досліджень свідчить, що загальним у всіх підходах, є розуміння необхідності синхронізації завжди, коли процесам, які паралельно відбуваються, необхідно взаємодіяти за узгодженим порядком дій зі спільними ресурсами через встановлення чітких вимог щодо порядку, строків та взаємоузгодження стратегічних планувальних документів між собою. Використання синхронізації, як специфічного виду управлінської діяльності з упорядкування взаємозалежних процесів і дій в рамках встановлених регламентів з чітко визначеним порядком їх взаємодії, набуває особливого значення для координації процесів повоєнного відновлення України. Адже, програми, плани та проєкти акторів відновлення мають бути узгоджені із цілями Стратегії розвитку України та синхронізовані у просторово-часовому вимірі за структурою, будовою, компонентами. Актуальністю зазначеної проблеми й обумовлений вибір теми дослідження.

Мета статті. З'ясувати сутність синхронізації, проаналізувати сучасний стан синхронізації процесів і заходів політики повоєнного відновлення України,

обґрунтувати методологічне підґрунтя синхронізації управлінських рішень в умовах багаторівневого урядування.

Виклад основного матеріалу. Політика повоєнного відновлення України ґрунтується на двох стратегічних документах політичного формату, які інтегровані за територіально-орієнтованим підходом з Державною стратегією регіонального розвитку, а за секторальним підходом з галузевими стратегіями:

- План відновлення України [1] є політичним довгостроковим документом з прогнозним часовим горизонтом до 2032 року, який включає реформи у 15 сферах через реалізацію 17 національних програм та 850 проєктів. Цілі сталого розвитку України до 2030 року [7] є стратегічним базовим орієнтиром Плану, забезпечуючи баланс між економічним зростанням, соціальною справедливістю та екологічною безпекою, перетворюючи післявоєнну відбудову на створення сучасної, європейської та стійкої держави, у синхронізації з вимогами для вступу до ЄС;

- План України для реалізації «Ukraine Facility» 2024-2027 [8] є інструментом середньострокового відновлення, який включає 69 реформ та 151 квартальний індикатор (заходи) у 15 галузях, які уряд та парламент мають виконати до 2027 року;

- оновлена у 2024 році Державна стратегія регіонального розвитку [9], що враховує положення Плану України [10] та плану заходів з реалізації Дорожньої карти реформування управління публічними інвестиціями на 2024-2028 роки [11], передбачає 3 стратегічні цілі, 7 оперативних цілей та 163 завдання за 20 напрямками. У вересні 2025 року Уряд схвалив План заходів з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на 2025-2027 роки [12], який містить 101 пункт стосовно комплексного відновлення регіонів;

- секторальні стратегічні документи за пріоритетними сферами відновлення: Національний план енергетики та клімату на період до 2030 року; Національна економічна стратегія до 2030 року; Стратегія цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року; Стратегія відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого і середнього підприємництва на період до 2027 року; Стратегія зайнятості населення України до 2030 року; Стратегія реформування системи управління державними фінансами на 2026-2030 роки; Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року; Стратегія низьковуглецевого розвитку України до 2050 року; Стратегія національної безпеки України із змінами 2025 року; Стратегія розвитку сфери електронних комунікацій України на період до 2030 року; Стратегія продовольчої безпеки; Стратегія розвитку культури в Україні на період до 2030 року; Стратегія розвитку сфери охорони здоров'я на період до 2030 року тощо. У 2026 році розпочато роботу над Стратегією відновлення інфраструктури України, оновленням Стратегії реформування державного управління.

Для координації та синхронізації інструментів реалізації секторальних стратегій, а також забезпечення узгодженості стратегічного планування з

процесами підготовки, відбору та реалізації публічних інвестиційних проєктів і програм публічних інвестицій, у квітні 2026 року Урядом затверджено план дій щодо забезпечення єдиних підходів до розроблення, проведення моніторингу та оцінки результатів реалізації галузевих (секторальних) стратегій, які є основою для формування пропозицій щодо публічних інвестицій [13].

Відповідно до заходів зазначеного плану дій, у травні 2026 року Стратегічна інвестиційна рада ухвалила Середньостроковий план пріоритетних публічних інвестицій на 2027–2029 роки, який балансує реальні потреби галузей із фінансовими можливостями держави. Документ охоплює 18 пріоритетних галузей, 44 підсектори та 67 основних напрямів публічного інвестування. Планом визначено 5 наскрізних пріоритетів здійснення публічних інвестицій: енергоефективність, цифровізацію, реагування на зміни клімату, гендерну рівність та безбар'єрність [14]. Рада також схвалила перелік галузевих (секторальних) стратегій, який наразі містить 23 стратегічні документи, які мають стати основою для планування публічних інвестицій. До кінця 2026 року секторальні міністерства мають оновити або розробити відповідні стратегії [15]. Це дозволить забезпечити уніфікований підхід до стратегічного планування, посилити зв'язок між цілями Уряду та інвестиційними рішеннями, а також інтегрувати стратегічне, інвестиційне та бюджетне планування в єдину систему.

На наш погляд, виконання вищезазначених планів [13; 15] сприятиме застосуванню скоординованих підходів до розроблення галузевих (секторальних) стратегій з урахуванням бюджетного процесу, узгодженню стратегічного планування з процесами управління публічними інвестиціями, посиленню інституційної спроможності центральних органів виконавчої влади до планування публічних інвестицій, що у сукупності дасть змогу забезпечити виконання заходів Плану Ukraine Facility та міжнародних зобов'язань України, відповідно до Матриці реформ. Зауважимо, що Матриця реформ України це офіційно затверджений Урядом інструмент [16], який складається з 5 структурних документів [17] та є величезним планом змін, який систематизує реформи, включає офіційно затверджені рекомендації та документи ключових міжнародних донорів. Станом на квітень 2026 року Матриця реформ містить 510 умов і рекомендацій із 806 індикаторами (заходами) у межах різних програм співпраці з міжнародними партнерами, з яких Україна вже виконала 533 індикатори (заходи) [18]. Завдяки Матриці реформ уряду вдалося структурувати власні зобов'язання, забезпечити моніторинг виконання індикаторів та послідовності виконання реформ, відслідковувати у часі які реформи потрібно виконати в конкретному кварталі, за виконавцями, за типами документів тощо.

Таким чином, ключовим інструментом координації процесів повоєнного відновлення України має стати синхронізація.

У загальному вигляді феномен синхронізації визначають як узгодження й упорядкування в часі різних просторово-розподілених подій, процесів і явищ; часову впорядкованість, узгодженість процесів і подій, локалізованих в різних

місцях. Найчастіше цей термін використовується в інформатиці для синхронізації процесів або синхронізації даних задля приведення двох або кількох процесів до такого їх протікання, коли певні стадії різних процесів відбуваються в певному порядку, або одночасно збігаються [19].

Отже, синхронізація завжди необхідна, коли процесам, що паралельно відбуваються, необхідно взаємодіяти за узгодженим порядком дій зі спільними ресурсами. Синхронізація – це узгодження, часова впорядкованість та приведення до спільного знаменника різнорідних подій, процесів чи політик, що спрямоване на усунення дисбалансів, забезпечення синергії та досягнення спільних стратегічних цілей. Синхронізація – це встановлення чітких вимог щодо порядку, строків та взаємоузгодження стратегічних планувальних документів між собою.

Як слушно зауважується у дослідженні Угура Унлу, «традиційні підходи до управління складними організаційними системами акцентують увагу на координації через ієрархію або інтеграцію звітності. Координаційні центри формують процедури перегляду, цикли стратегічного планування та системи моніторингу ефективності. Хоча такі механізми забезпечують контроль, вони часто функціонують епізодично, а не безперервно. У змінному середовищі, де операційні рішення ухвалюються в режимі реального часу, ретроспективних механізмів координації недостатньо для запобігання розбалансуванню системи. Це потребує глибшої структурної умови – організаційної синхронізації, яка виходить за межі координації. Якщо координація забезпечує комунікацію та обмін інформацією між підрозділами, то синхронізація забезпечує протікання функціональних процесів у межах гармонізованої стратегічної логіки, узгоджених управлінських параметрів і синхронізованих часових ритмів. Формується синхронізована архітектура ухвалення рішень» [6, с. 2045-2046].

В аспекті публічного управління, синхронізація – це конкретний управлінський механізм з упорядкування взаємозалежних документів, процесів і дій – «специфічний вид управлінської діяльності з упорядкування взаємозалежних процесів і дій в рамках встановлених регламентів з чітко визначеним порядком їх взаємодії» [20, с.60].

На наш погляд, встановлення таких регламентів має відбуватись у межах багаторівневої координаційної моделі державної політики повоєнного відновлення України. Забезпечити синхронізацію, як управлінську технологію координації процесів Плану відновлення України, розроблення та реалізації стратегічних документів, програм і планів відновлення регіонів і громад, можливо тільки шляхом вироблення єдиних підходів до їх розробки. Адже, усі програми, плани та проєкти відновлення мають бути синхронізовані у просторово-часовому вимірі за структурою, будовою, компонентами на засадах Концепції національної системи стратегічного планування [21] та Державної стратегії регіонального розвитку [9], логічно узгоджені з процесами управління публічними інвестиціями та Матрицею реформ.

Звідси, синхронізація управлінських рішень у вигляді програмно-планових документів відновлення (Плану відновлення України, Плану Ukraine Facility, Державної стратегії регіонального розвитку, секторальних стратегій, програм комплексного відновлення, планів відновлення та розвитку регіонів і громад) має бути забезпечена на трьох ієрархічних рівнях багаторівневого урядування:

- національному рівні – синхронізація довгострокових планувальних документів політичного та стратегічного рівня, середньострокових галузевих (секторальних) стратегій та Державної стратегії регіонального розвитку, матриці реформ та плану пріоритетних публічних інвестицій у межах паралельних процесів відбудови, відновлення та модернізації;

- субнаціональному рівні – синхронізація середньострокових регіональних стратегій розвитку, відповідних містобудівних документів з короткостроковими програмами комплексного відновлення, планами відновлення та розвитку регіонів у межах середньострокового плану пріоритетних публічних інвестицій, єдиного проєктного портфелю регіону;

- місцевому рівні – синхронізація стратегій розвитку територіальних громад з короткостроковими програмами комплексного відновлення, планами відновлення та розвитку територіальних громад у межах середньострокового плану пріоритетних публічних інвестицій, єдиного проєктного портфелю територіальних громад у межах життєвого циклу підготовки публічних інвестиційних проєктів; джерел фінансування (державний бюджет, місцевий/регіональний бюджет, кошти міжнародних партнерів, громадських організацій, кошти приватного бізнесу, благодійні внески та волонтерська допомога) та операційних механізмів реалізації проєктів з відновлення та розвитку.

Важливо зазначити, що синхронізація стратегій, програм, планів і проєктів у просторово-часовому вимірі за структурою, будовою, компонентами забезпечується «наскрізно» на усіх рівнях (державному, регіональному, місцевому) через цифрову екосистему DREAM, побудовану за моделлю ієрархічної синхронізації. Зауважимо, що реформа управління публічними фінансами є важливою частиною Матриці реформ, яка є стратегічним планом змін (визначає що і коли потрібно змінити), де інструментом технічного і прозорого управління фінансами є DREAM, що втілює на практиці вимоги та євроінтеграційні умови, закладені в Матриці.

DREAM – це потужний інструмент синхронізації повоєнного відновлення України, який має два рівні, що дозволяють контролювати кожний етап життєвого циклу публічного інвестиційного проєкту від ініціації до реалізації в режимі реального часу [22] (https://dream.gov.ua):

- державні реєстри, системи та сервіси, які створюють єдиний маршрут розвитку проєкту: Реєстр пошкодженого і зруйнованого майна (РПЗМ), Геоінформаційна система (ГІС), Галузева система управління відбудовою інфраструктури, ДІЯ, ЄДР, Єдина державна електронна система у сфері будівництва (ЄДЕССБ), Prozorro, Spending.gov.ua;

- «парасолькова» система, яка забезпечує збір даних з усіх систем першого рівня на кожному з етапів проєкту, надає відкритий доступ до них та інструменти управління і контролю. Наприклад, синхронізує локальні потреби громад з портфелем проєктів Державного агентства відновлення та розвитку інфраструктури.

Функціонал DREAM дозволяє державним, регіональним та місцевим органам влади формувати середньострокові плани пріоритетних публічних інвестицій, проєкти й програми, які формуються у секторальні портфелі регіону та ЄПП, що дозволяє оцінити потреби на всіх рівнях у розрізі секторів та пріоритетних напрямів публічного інвестування.

Так, станом на грудень 2025 рік, Єдиний проєктний портфель держави на 2026 рік включає 131 інвестиційний проєкт та 64 програми, які відповідають пріоритетним напрямам та претендують на фінансування з держбюджету; також до системи DREAM внесено 761 середньостроковий план інвестицій (СПІ) громад та 21 план обласних військових адміністрацій; понад 487 громад вже перейшли до етапу експертної оцінки та формування власних Єдиних проєктних портфелів (ЄПП); у 2025 році держава спрямувала понад 13 млрд грн на реалізацію майже 600 проєктів регіонального розвитку та відновлення, зокрема, за рахунок бюджетних програм і фінансових угод з Європейським інвестиційним банком (ЄІБ) [23].

Отже, як свідчить проведений аналіз, питання синхронізації процесів повоєнного відновлення України вже має ефективне функціонально-технологічне вирішення.

Проте, реалізація процесів повоєнного відновлення України – це тисячі інвестиційних проєктів, які одночасно плануються та реалізуються на місцевому, регіональному та національному рівнях по всій території країни. Ключовим є питання встановлення регламенту: з яких джерел і в якій послідовності можуть фінансуватися державні та місцеві інвестиційні проєкти. Адже, як нами вже зазначалося вище, синхронізація, це насамперед, регламент – упорядкування взаємозалежних процесів і дій з чітко визначеним порядком їх взаємодії, що дозволить справедливо розподіляти бюджетні ресурси, уникати дублювання і «розмивання» відповідальності, визначити пріоритетність (невідкладність) проєктів.

Елементом такого регламенту, на наш погляд, є Методика визначення джерел і механізмів фінансового забезпечення публічних інвестиційних проєктів та програм публічних інвестицій, затверджена Наказом Міністерства фінансів України від 28.02.2025 № 131 [24], як інструкція, що допомагає чітко визначати, з яких джерел брати гроші й яким чином їх залучати для фінансування державних і місцевих інвестиційних проєктів.

Методичним документом передбачено, що для кожного проєкту складається фінансовий план, у якому поетапно розглядаються всі можливі джерела: власні кошти, міжнародні гранти, кредити, приватні інвестиції, донорська допомога, лише після цього – державний чи місцевий бюджет. Також

щодо послідовності реалізації проєктів, Методикою визначено, що невідкладні проєкти і програми – це ті ініціативи, які потребують оперативного вирішення через свою критичну важливість для безпеки, життєзабезпечення населення або стабільного функціонування об'єктів інфраструктури, і відтермінування фінансування яких на строк більше шести місяців може призвести до виникнення прямої загрози життю або здоров'ю громадян. Для таких проєктів передбачені спрощені процедури розгляду та погодження, а також пріоритетне забезпечення фінансування за рахунок доступних джерел, у тому числі державного та місцевого бюджетів, міжнародної допомоги чи пільгового кредитування.

Зокрема, згідно з Додатком 1 до Методики [24], невідкладними вважаються ті проєкти й програми, що:

- спрямовані на захист людей від зовнішніх загроз (наприклад, будівництво чи ремонт укриттів, сховищ, захисних споруд);
- відновлюють життєво важливу інфраструктуру, яку зруйновано через війну (наприклад, системи тепла, водопостачання, водовідведення, управління відходами);
- захищають критичну інфраструктуру енергетики, транспорту (електростанції, газопроводи, залізничний чи водний транспорт) від можливих атак чи пошкоджень;
- відновлюють енергетичні об'єкти, які постраждали під час війни (електростанції, лінії передачі, газові мережі).

За рахунок коштів загального фонду державного бюджету фінансуються виключно проєкти та програми з найвищим показником пріоритетності відповідно до єдиного проєктного портфелю публічних інвестицій держави, які є невідкладними проєктами або програмами, а також інші пріоритетні проєкти, які не можуть бути профінансовані за рахунок інших джерел [25].

Не зважаючи на те, що питання синхронізації розроблення стратегій, програм, планів і проєктів та фінансування їх реалізації нормативно регламентовано через цифрову екосистему DREAM, відкритим питанням залишається регламентація просторово-часової синхронізації їх реалізації через величезну кількість проєктів, які реалізуються як паралельно, так і послідовно різними суб'єктами процесів відновлення на усіх ієрархічних рівнях.

Відповідно до Порядку підготовки публічних інвестиційних проєктів та програм публічних інвестицій [26], методологічним підґрунтям синхронізації цілей / завдань / напрямів (визначених документами стратегічного планування відповідного рівня, середньостроковими планами пріоритетних публічних інвестицій відповідного рівня) та дій / процесів (визначених у єдиному проєктному портфелі відповідного рівня) ініціаторів проєктної діяльності є концепція життєвого циклу проєкту.

Термін «Життєвий цикл публічного інвестиційного проєкту», відповідно до нормативного визначення, – період часу, який складається з наступних дій та етапів, кожен з яких має часові межі, та спрямований на досягнення результатів

публічного інвестиційного проєкту [27]. Відповідно до Порядку розподілу коштів державного бюджету на підготовку та реалізацію публічних інвестиційних проєктів та програму публічних інвестицій, життєвий цикл складається з двох етапів та кількох фаз у їх межах:

- передінвестиційний публічний етап життєвого циклу публічного проєкту – підготовка публічного інвестиційного проєкту, який включає наступні фази: розроблення, проведення передінвестиційних досліджень (попереднє і повне техніко-економічне обґрунтування), оцінку проєкту, прийняття рішення щодо його доцільності та включення до галузевого портфеля інвестицій, прийняття рішення стратегічною інвестиційною радою щодо включення проєкту до єдиного проєктного портфеля публічних інвестицій держави;

- інвестиційний етап життєвого циклу публічного інвестиційного проєкту – реалізація публічного інвестиційного проєкту, який включає такі фази: розроблення проєктної документації та її затвердження, отримання відповідних дозволів, підготовку та проведення процедур закупівель, укладення договорів, виконання будівельних робіт, встановлення обладнання, управління заходами проєкту, навчання персоналу, прийняття в експлуатацію.

Саме за фазами життєвого циклу проєкту можна привести у взаємну відповідність цілі й дії різних суб'єктів проєктної діяльності у просторі та часі, що забезпечить злагодженість результатів функціональних процесів (ініціювання, розроблення, реалізація, завершення публічних інвестиційних проєктів) за змістовними зв'язками у часі.

Звідси, синхронізація дій – це система заходів, яка може бути застосована для узгодження дій через чітке усвідомлення суб'єктами публічного інвестиційного проєктування «що, де і коли» потрібно робити на певній фазі життєвого циклу проєкту. У цьому аспекті наголосимо на концепції відбудови України від Transparency International Ukraine [28], що ґрунтується на методології життєвого циклу проєктів відбудови та передбачає 5 етапів: стратегування; планування і підготовка проєктів; пріоритезація і відбір проєктів до реалізації; тендери та реалізація проєкту; оцінка та аналіз відбудови.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Доведено, що ключовим інструментом координації процесів повоєнного відновлення України є синхронізація – специфічний вид управлінської діяльності з упорядкування взаємозалежних процесів і дій в рамках встановлених регламентів з чітко визначеним порядком їх взаємодії. Обґрунтовано, що синхронізація управлінських рішень у вигляді програмно-планових документів відновлення (Плану відновлення України, Плану Ukraine Facility, Державної стратегії регіонального розвитку, секторальних стратегій, програм комплексного відновлення, планів відновлення та розвитку регіонів і громад) має бути забезпечена на трьох ієрархічних рівнях багаторівневого урядування. Методологічним підґрунтям синхронізації є концепція життєвого циклу проєкту. Звідси, синхронізація дій – це система заходів, яка може бути застосована для

узгодження дій через чітке усвідомлення суб'єктами публічного інвестиційного проєктування «що, де і коли» потрібно робити на певній фазі життєвого циклу проєкту.

Перспективами подальших наукових досліджень за цим напрямом є обґрунтування доцільності запровадження проєктування як особливого виду управлінської технології на основі проєктного підходу та методу науково-обґрунтованого визначення варіантів планового розвитку різноманітних процесів і явищ задля забезпечення узгодженості дій інституційно-різних суб'єктів політики, координованості заходів та синхронізації процесів повоєнного відновлення України.

Література:

1. План відновлення України. URL: https://recovery.gov.ua/

2. Герасимова О. Л. Синхронізація процесів залучення інвестицій для економічного відновлення України. *Трансформаційна економіка*. 2023. № 4 (04). С. 18–23. DOI: https://doi.org/10.32782/2786-8141/2023-4-4

3. Соколенко Л.Ф. Оцінка ступеня синхронізації процесів забезпечення фінансово-економічної безпеки регіону. *Актуальні проблеми економіки та фінансів, 29.12.2014 (Спільна конференція з фінансово-економічною науковою радою).* Видавничий дім «Інтернаука», 2014. URL: https://www.inter-nauka.com/scripts/default/pdfjs-official/web/viewer.html?file=/uploads/public/14212415608038.pdf

4. Сиромолот Е. А. Деякі аспекти процесу синхронізації та гармонізації політик регіонального розвитку України та територіальної згуртованості ЄС. *Публічне урядування*. 2025. Вип. 3 (44). С. 28–35. DOI: https://doi.org/10.32689/2617-2224-2025-3(44)-4

5. Децик О. П. Сутність процесу синхронізації цілей та дій інституційно-різних суб'єктів публічної дипломатії. *Реформування публічного управління: теорія, практика, міжнародний досвід*: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. за міжнар. участю. 26 жов. 2018 р. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2018. С. 345-346.

6. Unlu U. Organizational Synchronization in Multi-Divisional Firms: A Strategic Integration Model for Scalable Operations. *Iconic Research and Engineering Journals*. 2025. Vol. 8 Issue 12. P. 2045–2056. URL: https://www.irejournals.com/formatedpaper/1714973.pdf

7. Національна доповідь «Цілі Сталого Розвитку: Україна». URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/natsionalna-dopovid-csr-Ukrainy.pdf

8. План для реалізації Ukraine Facility. Програма підтримки економіки. *Офіційний вебпортал Ukraine Facility*. URL: https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/

9. Про внесення змін до Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 13.08.2024 № 940. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/940-2024-%D0%BF#n10

10. Про схвалення Плану України : розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.03.2024 № 244-р. із змінами, внесеними розпорядженням КМУ від 01.08.2025 № 817-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244-2024-%D1%80#Text

11. Про затвердження плану заходів з реалізації Дорожньої карти реформування управління публічними інвестиціями на 2024-2028 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.06.2024 № 588-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2024-%D1%80#n16

12. Про затвердження плану заходів на 2025-2027 роки з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.09.2025 № 1047-р URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1047-2025-%D1%80#Text

13. Про затвердження плану дій щодо забезпечення єдиних підходів до розроблення, проведення моніторингу та оцінки результатів реалізації галузевих (секторальних) стратегій, які є основою для формування пропозицій щодо публічних інвестицій : розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.04.2026 № 360-р. URL: https://me.gov.ua/view/89cf8519-e8d0-47dd-a5f3-251edd40eac3

14. Стратегічна інвестиційна рада ухвалила ключові рішення для середньострокового планування публічних інвестицій. *Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України.* Офіційний вебпортал. 27.05.2026. URL: https://me.gov.ua/News/Detail/83094ebe-67e6-4c01-9ff2-dfee018950ca?lang=uk-UA&title=VerkhovnaRadaPidtrimalaReformuPublichnikhZakupivel

15. Середньостроковий план пріоритетних публічних інвестицій держави на 2026 - 2028 роки. *Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України.* Офіційний вебпортал. URL: https://me.gov.ua/download/c226f39e-279a-46e6-b134-8570a899d4de/ file.pdf

16. Деякі питання моніторингу виконання матриці реформ : постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2024 № 634. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/deiaki-pytannia-monitorynhu-vykonannia-matrytsi-re-a634

17. Матриця реформ України. URL: https://reformmatrix.mof.gov.ua/

18. Україна виконала 533 із 806 заходів Матриці реформ – Мінфін. *Finance.ua*. 17.04.2026. URL: https://news.finance.ua/ua/ukraina-vykonala-533-iz-806-zahodiv-matrycі-reform-minfin

19. Безверхнюк Т. М. Проектування, стратегічне планування, проектний менеджмент: що? де? коли? в публічному управлінні. *Реформування публічного управління та адміністрування: теорія, практика, міжнародний досвід* : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. за міжнар. участю. 26 жов. 2018 р. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2018. С. 3–5. URL: https://eportfolio.kubg.edu.ua/data/conference/3475/document.pdf

20. Безверхнюк Т. М. Стратегічні комунікації для забезпечення синхронізації програм і проєктів плану післявоєнного відновлення України. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2024. Вип. 39. С. 57–63. URL: https://pag-journal.iei.od.ua/39-2024

21. Про схвалення Концепції національної системи стратегічного планування : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.08.2025 № 853-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/853-2025-%D1%80#Text.

22. DREAM. Система управління публічними інвестиціями. URL: https://dream.gov.ua

23. Добре багаторівневе врядування, регіональна політика, реформа PIM та розвиток екосистеми DREAM. *Міністерство розвитку громад та територій України*. Офіційний вебпортал. 17.12.2025. URL: https://mindev.gov.ua/news/dobre-bahatorivneve-vriaduvannia-rehionalna-polityka-reforma-pim-ta-rozvytok-ekosystemy-dream

24. Про затвердження Методики визначення джерел і механізмів фінансового забезпечення публічних інвестиційних проєктів та програм публічних інвестицій : наказ Міністерства фінансів України від 28.02.2025 № 131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0541-25#n18

25. Онищук І. Каскадне фінансування: розбираємось, як правильно визначати джерела фінансування публічних інвестиційних проєктів. *Децентралізація*. 01.06.2025. URL: https://decentralization.ua/news/19663

26. Деякі питання управління публічними інвестиціями : постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2025 № 527. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/527-2025-%D0%BF#Text

27. Деякі питання розподілу публічних інвестицій : постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2025 № 232. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232-2025-%D0%BF#Text

28. Концепція відбудови України. *Transparency International Ukraine*. URL: https://ti-ukraine.org/project/reconstruction-of-ukraine/

References:

1. Plan vidnovlennia Ukrainy [Ukraine Recovery Plan]. (n.d.). Retrieved from https://recovery.gov.ua/ [in Ukrainian].

2. Herasymova, O.L. (2023). Synkhronizatsiia protsesiv zaluchennia investytsii dlia ekonomichnoho vidnovlennia Ukrainy [Synchronization of investment attraction processes for the economic recovery of Ukraine]. Transformatsiina ekonomika, 4(04), 18–23. https://doi.org/10.32782/2786-8141/2023-4-4 [in Ukrainian].

3. Sokolenko, L.F. (2014). Otsinka stupenia synkhronizatsii protsesiv zabezpechennia finansovo-ekonomichnoi bezpeky rehionu [Assessment of the degree of synchronization of financial and economic security processes in the region]. Aktualni problemy ekonomiky ta finansiv. Proceedings of the Joint Conference with the Financial and Economic Scientific Council. Kyiv: InterNauka Publishing House. Retrieved from https://www.inter-nauka.com/scripts/default/pdfjs-official/web/viewer.html?file=/uploads/public/14212415608038.pdf [in Ukrainian].

4. Syromolot, E.A. (2025). Deiaki aspekty protsesu synkhronizatsii ta harmonizatsii polityk rehionalnoho rozvytku Ukrainy ta terytorialnoi zghurtovanosti YeS [Some aspects of the synchronization and harmonization process of regional development policies of Ukraine and EU territorial cohesion]. Publichne uriaduvannia, 3(44), 28–35. https://doi.org/10.32689/2617-2224-2025-3(44)-4 [in Ukrainian].

5. Detsyk, O.P. (2018). Sutnist protsesu synkhronizatsii tsilei ta dii instytutsiino-riznykh subiektiv publichnoi dyplomatii [The essence of synchronization of goals and actions of institutionally diverse public diplomacy actors]. Reformuvannia publichnoho upravlinnia: teoriia, praktyka, mizhnarodnyi dosvid. Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference with International Participation. Odesa: ORIDU NADU, 345–346 [in Ukrainian].

6. Unlu, U. (2025). Organizational Synchronization in Multi-Divisional Firms: A Strategic Integration Model for Scalable Operations. Iconic Research and Engineering Journals, 8(12), 2045–2056. Retrieved from https://www.irejournals.com/formatedpaper/1714973.pdf

7. Natsionalna dopovid “Tsili Staloho Rozvytku: Ukraina” [National Report “Sustainable Development Goals: Ukraine”]. (n.d.). Retrieved from https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/natsionalna-dopovid-csr-Ukrainy.pdf [in Ukrainian].

8. Plan dlia realizatsii Ukraine Facility. Prohrama pidtrymky ekonomiky [Plan for the implementation of the Ukraine Facility. Economic Support Programme]. (n.d.). Retrieved from https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/ [in Ukrainian].

9. Pro vnesennia zmin do Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku na 2021–2027 roky : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13.08.2024 № 940 [On amendments to the State Regional Development Strategy for 2021–2027: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from August 13, 2024, № 940]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/940-2024-%D0%BF#n10 [in Ukrainian].

10. Pro skhvalennia Planu Ukrainy : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18.03.2024 № 244-r (iz zminamy vid 01.08.2025 № 817-r) [On approval of the Ukraine Plan: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine from March 18, 2024, № 244-r (as amended August 1, 2025, № 817-r)]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244-2024-%D1%80#Text [in Ukrainian].

11. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv z realizatsii Dorozhnoi karty reformuvannia upravlinnia publichnymy investytsiiamy na 2024–2028 roky : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18.06.2024 № 588-r [On approval of the action plan for implementation of the Roadmap for Public Investment Management Reform for 2024–2028: Order of the Cabinet of Ministers of

Ukraine from June 18, 2024, № 588-r]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2024-%D1%80#n16 [in Ukrainian].

12. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv na 2025–2027 roky z realizatsii Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku na 2021–2027 roky : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25.09.2025 № 1047-r [On approval of the action plan for 2025–2027 for implementation of the State Regional Development Strategy for 2021–2027: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine from September 25, 2025, № 1047-r]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1047-2025-%D1%80#Text [in Ukrainian].

13. Pro zatverdzhennia planu dii shchodo zabezpechennia yedynykh pidkhodiv do rozroblennia, provedennia monitorynhu ta otsinky rezultativ realizatsii haluzevykh (sektoralnykh) stratehii, yaki ye osnovoiu dlia formuvannia propozytsii shchodo publichnykh investytsii : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22.04.2026 № 360-r [On approval of the action plan to ensure unified approaches to development, monitoring and evaluation of sectoral strategies that form the basis for public investment proposals: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine from April 22, 2026, № 360-r]. Retrieved from https://me.gov.ua/view/89cf8519-e8d0-47dd-a5f3-251edd40eac3 [in Ukrainian].

14. Stratehichna investytsiina rada ukhvalyla kliuchovi rishennia dlia serednostrokovoho planuvannia publichnykh investytsii [The Strategic Investment Council approved key decisions for medium-term public investment planning]. (2026, May 27). Ministerstvo ekonomiky, dovkillia ta silskoho hospodarstva Ukrainy. Retrieved from https://me.gov.ua/News/Detail/83094ebe-67e6-4c01-9ff2-dfee018950ca [in Ukrainian].

15. Serednostrokovyi plan priorytetnykh publichnykh investytsii derzhavy na 2026–2028 roky [Medium-Term Plan of Priority Public Investments of the State for 2026–2028]. (n.d.). Ministerstvo ekonomiky, dovkillia ta silskoho hospodarstva Ukrainy. Retrieved from https://me.gov.ua/download/c226f39e-279a-46e6-b134-8570a899d4de/file.pdf [in Ukrainian].

16. Deiaki pytannia monitorynhu vykonannia matrytsi reform : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 04.06.2024 № 634 [Certain issues of monitoring the implementation of the reform matrix: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from June 4, 2024, № 634]. (n.d.). Retrieved from https://www.kmu.gov.ua/npas/deiaki-pytannia-monitorynhu-vykonannia-matrytsi-re-a634 [in Ukrainian].

17. Matrytsia reform Ukrainy [Ukraine Reform Matrix]. (n.d.). Retrieved from https://reformmatrix.mof.gov.ua/ [in Ukrainian].

18. Ukraina vykonala 533 iz 806 zakhodiv Matrytsi reform – Minfin [Ukraine completed 533 out of 806 measures of the Reform Matrix – Ministry of Finance]. (2026, April 17). Finance.ua. Retrieved from https://news.finance.ua/ua/ukraina-vykonala-533-iz-806-zahodiv-matryci-reform-minfin [in Ukrainian].

19. Bezverkhniuk, T.M. (2018). Proektuvannia, stratehichne planuvannia, proektnyi menedzhment: shcho? de? koly? v publichnomu upravlinni [Project design, strategic planning, project management: what? where? when? in public administration]. Reformuvannia publichnoho upravlinnia ta administruvannia: teoriia, praktyka, mizhnarodnyi dosvid. Odesa: ORIDU NADU, 3–5. Retrieved from https://eportfolio.kubg.edu.ua/data/conference/3475/document.pdf [in Ukrainian].

20. Bezverkhniuk, T.M. (2024). Stratehichni komunikatsii dlia zabezpechennia synkhronizatsii prohram i proektiv planu pisliavoiennoho vidnovlennia Ukrainy [Strategic communications for synchronization of programs and projects of Ukraine's post-war recovery plan]. Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini, 39, 57–63. Retrieved from https://pag-journal.iei.od.ua/39-2024 [in Ukrainian].

21. Pro skhvalennia Kontseptsii natsionalnoi systemy stratehichnoho planuvannia : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13.08.2025 № 853-r [On approval of the Concept of the national system of strategic planning: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine from August

13, 2025, № 853-r]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/853-2025-%D1%80#Text [in Ukrainian].

22. DREAM. Systema upravlinnia publichnymy investytsiiamy [DREAM. Public Investment Management System]. (n.d.). Retrieved from https://dream.gov.ua [in Ukrainian].

23. Dobre bahatorivneve vriaduvannia, rehionalna polityka, reforma PIM ta rozvytok ekosystemy DREAM [Good multilevel governance, regional policy, PIM reform and development of the DREAM ecosystem]. (2025, December 17). Ministerstvo rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy. Retrieved from https://mindev.gov.ua/news/dobre-bahatorivneve-vriaduvannia-rehionalna-polityka-reforma-pim-ta-rozvytok-ekosystemy-dream [in Ukrainian].

24. Pro zatverdzhennia Metodyky vyznachennia dzherel i mekhanizmiv finansovoho zabezpechennia publichnykh investytsiinykh proektiv ta prohram publichnykh investytsii : Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 28.02.2025 № 131 [On approval of the Methodology for determining sources and mechanisms of financial support for public investment projects and public investment programs: Order of the Ministry of Finance of Ukraine from February 28, 2025, № 131]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0541-25#n18 [in Ukrainian].

25. Onyshchuk, I. (2025, June 1). Kaskadne finansuvannia: rozbyraemos yak pravylno vyznachaty dzherela finansuvannia publichnykh investytsiinykh proektiv [Cascade financing: understanding how to properly determine funding sources for public investment projects]. Detsentralizatsiia. Retrieved from https://decentralization.ua/news/19663 [in Ukrainian].

26. Deiaki pytannia upravlinnia publichnymy investytsiiamy : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28.02.2025 № 527 [Certain issues of public investment management: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from February 28, 2025, № 527]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/527-2025-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

27. Deiaki pytannia rozpodilu publichnykh investytsii : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28.02.2025 № 232 [Certain issues of allocation of public investments: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from February 28, 2025, № 232]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232-2025-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

28. Kontseptsiia vidbudovy Ukrainy [Concept of Ukraine's reconstruction]. (n.d.). Transparency International Ukraine. Retrieved from https://ti-ukraine.org/project/reconstruction-of-ukraine/ [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 351:377.014.6:004.9(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-51-62

Волинець Богдан Андрійович аспірант кафедри державного управління та адміністрування Комунального закладу вищої освіти «Вінницька академія безперервної освіти», IT компанія Gemicle, https//orcid.org/ 0009-0003-8553-0720

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСВІТНЬОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ ЯКІСТЮ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Стаття присвячена теоретичному обґрунтуванню структурно-функціональної моделі програмного забезпечення освітнього менеджменту в публічному управлінні якістю професійної освіти. Доведено, що в умовах цифрової трансформації, децентралізації, воєнного стану, європейської інтеграції та зростання вимог ринку праці до підготовки кваліфікованих кадрів програмне забезпечення освітнього менеджменту має розглядатися не як допоміжний технічний інструмент, а як важлива складова управлінської інфраструктури забезпечення якості професійної освіти.

Обґрунтовано, що структурно-функціональна модель програмного забезпечення освітнього менеджменту має поєднувати нормативно-правовий, організаційно-управлінський, інформаційно-аналітичний, освітньо-процесуальний, моніторинговий, кадровий, партнерський, комунікаційний, безпековий та прогностичний компоненти. Така модель повинна забезпечувати збір, оброблення, зберігання, аналіз і використання даних про освітні програми, здобувачів освіти, педагогічних працівників, результати навчання, матеріально-технічну базу, практичну підготовку, співпрацю з роботодавцями, працевлаштування випускників, внутрішню систему забезпечення якості та результати зовнішнього оцінювання.

Визначено, що функціональне призначення програмного забезпечення освітнього менеджменту полягає в підтримці управлінського циклу якості: планування, організації, реалізації, моніторингу, оцінювання, коригування та прогнозування розвитку професійної освіти. Розкрито зміст основних функцій такої моделі: інформаційної, аналітичної, координаційної, моніторингової, діагностичної, комунікаційної, документувальної, контрольної, прогностичної та розвивальної. Доведено, що ефективна структурно-функціональна модель програмного забезпечення освітнього менеджменту має бути людино-центричною, прозорою, безпечною, адаптивною та інтегрованою з державними електронними ресурсами, зокрема Єдиною державною електронною базою з питань освіти, внутрішніми інформаційними системами закладів професійної освіти й інструментами цифрового моніторингу якості.

Ключові слова: професійна освіта, якість професійної освіти, публічне управління, освітній менеджмент, програмне забезпечення, структурно-функціональна модель, цифровізація, внутрішня система забезпечення якості освіти, моніторинг якості освіти, інформаційно-аналітична система, заклад професійної освіти, управлінські рішення, цифрова трансформація.

Bohdan Andriyovych Volynets graduate student of the Department of Public Administration and Administration of the Communal Institution of Higher Education "Vinnytsia Academy of Continuing Education", IT company Gemicle, https//orcid. org/0009-0003-8553-0720

STRUCTURAL AND FUNCTIONAL MODEL OF EDUCATIONAL MANAGEMENT SOFTWARE IN PUBLIC ADMINISTRATION OF VOCATIONAL EDUCATION QUALITY

Abstract. The article is devoted to the theoretical substantiation of the structural and functional model of educational management software in public administration of vocational education quality. It is proved that in the context of digital transformation, decentralization, martial law, European integration and increasing labour market requirements for the training of qualified personnel, educational management software should be considered not as an auxiliary technical tool, but as an important component of the management infrastructure for ensuring the quality of vocational education.

It is substantiated that the structural and functional model of educational management software should combine regulatory, organizational and managerial, information and analytical, educational-process, monitoring, personnel, partnership, communication, security and prognostic components. Such a model should ensure the collection, processing, storage, analysis and use of data on educational programmes, students, teaching staff, learning outcomes, material and technical resources, practical training, cooperation with employers, graduate employment, internal quality assurance systems and the results of external evaluation.

It is determined that the functional purpose of educational management software is to support the quality management cycle: planning, organization, implementation, monitoring, evaluation, correction and forecasting of vocational education development. The content of the main functions of such a model is revealed: informational, analytical, coordination, monitoring, diagnostic, communication, documentation, control, prognostic and developmental. It is proved that an effective structural and functional model of educational management software should be human-centred, transparent, secure, adaptive and integrated with state electronic resources, in particular the Unified State Electronic Database on Education, internal information systems of vocational education institutions and digital quality monitoring tools.

Keywords: vocational education, quality of vocational education, public administration, educational management, software, structural and functional model,

digitalization, internal education quality assurance system, education quality monitoring, information and analytical system, vocational education institution, management decisions, digital transformation.

Постановка проблеми. Професійна освіта в Україні сьогодні функціонує в умовах глибоких соціально-економічних, безпекових і технологічних змін. Воєнний стан, потреба у відновленні економіки, трансформація ринку праці, дефіцит кваліфікованих кадрів у критично важливих галузях, децентралізація управління, оновлення законодавства про професійну освіту та європейська інтеграція зумовлюють необхідність підвищення якості управлінських рішень у цій сфері. У таких умовах управління якістю професійної освіти не може спиратися лише на традиційні адміністративні процедури, паперову звітність, епізодичні перевірки або фрагментарні дані. Воно потребує сучасної цифрової основи, здатної забезпечити своєчасну, достовірну, системну й аналітично придатну інформацію для всіх рівнів публічного управління.

Якість професійної освіти формується не в одному окремому документі й не в одній управлінській дії. Вона народжується на перетині багатьох процесів: розроблення освітніх програм, добору та професійного розвитку педагогічних працівників, організації виробничого навчання, співпраці з роботодавцями, оцінювання результатів навчання, оновлення матеріально-технічної бази, моніторингу працевлаштування випускників, самооцінювання закладу, інституційного аудиту, фінансування, стратегічного планування та комунікації із заінтересованими сторонами. Якщо ці процеси існують окремо один від одного, без єдиного інформаційного простору, управління якістю стає реактивним: проблеми помічаються із запізненням, рішення ухвалюються на неповних даних, а звітність не завжди перетворюється на реальне вдосконалення.

Саме тому програмне забезпечення освітнього менеджменту в публічному управлінні якістю професійної освіти набуває особливого значення. Його не можна розглядати лише як електронний журнал, базу документів або систему автоматизації окремих адміністративних операцій. У сучасному розумінні це має бути цілісна інформаційно-аналітична й управлінська система, яка допомагає закладу професійної освіти, засновнику, органам управління, органам зовнішнього забезпечення якості, роботодавцям та іншим суб’єктам бачити реальний стан освітньої діяльності, виявляти проблемні зони, планувати розвиток, оцінювати результати й підтримувати культуру постійного вдосконалення.

Актуальність теми посилюється тим, що Закон України «Про професійну освіту» закріплює багаторівневу систему забезпечення якості професійної освіти, яка охоплює внутрішню систему забезпечення якості, зовнішнє забезпечення якості та систему забезпечення якості в діяльності органів управління й органів зовнішнього забезпечення якості [5]. Методичні рекомендації з питань

формування внутрішньої системи забезпечення якості освіти у закладах професійної освіти акцентують увагу на необхідності самооцінювання освітніх і управлінських процесів, використання критеріїв, індикаторів та методів збору інформації [6]. Отже, якість професійної освіти дедалі більше пов'язується не лише з формальним виконанням нормативних вимог, а й зі здатністю системи працювати з даними.

Водночас в українській практиці управління професійною освітою зберігається низка проблем, пов'язаних із фрагментарністю цифрових рішень, недостатньою інтегрованістю інформаційних систем, дублюванням даних, нерівномірним рівнем цифрової спроможності закладів освіти, слабким зв'язком між внутрішнім моніторингом і прийняттям управлінських рішень, а також недостатнім використанням аналітики для прогнозування потреб ринку праці. Часто програмне забезпечення використовується переважно для обліку або звітності, тоді як його потенціал як інструмента освітнього менеджменту, внутрішнього забезпечення якості й публічного управління залишається недостатньо реалізованим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика цифровізації освіти, освітнього менеджменту, інформаційно-аналітичного забезпечення управління та якості професійної освіти перебуває в полі уваги українських і зарубіжних науковців. У працях із публічного управління цифровізація розглядається як один із ключових чинників модернізації управлінських процесів, підвищення прозорості, ефективності, доказовості та підзвітності управлінських рішень. У сфері освіти цифрові технології дедалі частіше аналізуються не лише як засоби навчання, а як інструменти управління закладом, моніторингу якості, комунікації з учасниками освітнього процесу, аналітики даних і стратегічного планування.

Питання управління якістю освіти, зокрема професійної, висвітлено у працях Л. Грень, О. Радкевич, Л. Пуховської, І. Сікорської, В. Лугового, В. Кременя та інших дослідників. У цих працях якість освіти розглядається як інтегральна характеристика освітньої діяльності, що охоплює зміст підготовки, результати навчання, кадрове забезпечення, освітнє середовище, матеріально-технічні ресурси, управлінські процеси, партнерство з роботодавцями та відповідність потребам особистості, суспільства й ринку праці.

Окремий напрям досліджень становлять праці, присвячені освітньому менеджменту та інформаційним системам управління закладами освіти. У них програмне забезпечення розглядається як засіб автоматизації управлінських процесів, організації документообігу, обліку контингенту здобувачів освіти, планування освітнього процесу, комунікації, зберігання даних і формування звітності. Водночас у сучасних умовах таке розуміння потребує розширення, оскільки програмне забезпечення освітнього менеджменту має виконувати не лише облікову й адміністративну, а й аналітичну, моніторингову, діагностичну, прогностичну та розвивальну функції.

Важливе значення для дослідження мають нормативні документи у сфері професійної освіти та забезпечення її якості. Закон України «Про освіту» визначає загальні засади якості освіти, академічної доброчесності, автономії закладів освіти, відкритості та відповідальності учасників освітнього процесу [4]. Закон України «Про професійну освіту» конкретизує засади функціонування системи професійної освіти, її суб'єктів, управління, організації освітнього процесу та забезпечення якості [5]. Методичні рекомендації МОН щодо формування внутрішньої системи забезпечення якості освіти у закладах професійної освіти визначають важливість самооцінювання освітніх і управлінських процесів, критеріїв, індикаторів та інформаційної основи для прийняття управлінських рішень [6].

Практичний вимір цифрового управління освітою в Україні пов'язаний із функціонуванням Єдиної державної електронної бази з питань освіти. ЄДЕБО акумулює відомості про суб'єктів освітньої діяльності, документи про освіту, здобувачів освіти, конкурсні пропозиції, зарахування та інші дані, що мають значення для освітнього адміністрування [7]. Для професійної освіти важливим є також Реєстр суб'єктів освітньої діяльності, який містить інформацію про заклади професійної, професійно-технічної, фахової передвищої, вищої та інших рівнів освіти [8]. Такі державні електронні ресурси створюють основу для більш прозорого й системного управління освітньою сферою.

Європейський контекст дослідження пов'язаний із підходами до цифрової трансформації професійної освіти та самооцінювання цифрової спроможності закладів. Зокрема, інструмент SELFIE for work-based learning, адаптований для професійної освіти й навчання на робочому місці, допомагає закладам професійної освіти та компаніям оцінювати використання цифрових технологій у навчанні, викладанні та практичній підготовці [9].

Мета статті – теоретично обґрунтувати структурно-функціональну модель програмного забезпечення освітнього менеджменту в публічному управлінні якістю професійної освіти, визначити її основні компоненти, функції, рівні застосування та управлінське значення для забезпечення якості професійної освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу. Структурно-функціональна модель програмного забезпечення освітнього менеджменту в публічному управлінні якістю професійної освіти має розглядатися як цілісна система, у якій технологічні рішення підпорядковані управлінській меті. Її головне завдання полягає не в тому, щоб просто перевести паперові процеси в електронний формат, а в тому, щоб допомогти закладу професійної освіти й органам управління бачити реальний стан освітньої діяльності, розуміти причини проблем, своєчасно реагувати на ризики, планувати розвиток і приймати рішення на основі даних.

У широкому розумінні така модель має поєднувати три взаємопов'язані площини: структурну, функціональну та управлінсько-ціннісну. Структурна

площина відповідає на запитання, з яких компонентів складається програмне забезпечення, які дані воно охоплює, які суб'єкти з ним працюють і які інформаційні потоки між ними виникають. Функціональна площина пояснює, що саме система робить: збирає дані, аналізує, порівнює, сигналізує про ризики, формує звіти, підтримує планування, забезпечує комунікацію або прогнозує потреби. Управлінсько-ціннісна площина є не менш важливою, адже вона визначає, заради чого існує система: не заради контролю як самоцілі, а заради підвищення якості освіти, підтримки людини, розвитку закладу, прозорості управління й відповідності професійної підготовки потребам суспільства.

Першим компонентом моделі є нормативно-правовий блок. Він задає правила, за якими має працювати програмне забезпечення освітнього менеджменту. Йдеться про відповідність Закону України «Про освіту», Закону України «Про професійну освіту», вимогам щодо внутрішньої системи забезпечення якості, захисту персональних даних, академічної доброчесності, електронного документообігу, ліцензування, стандартів професійної освіти, моніторингу та звітності. Цей блок не повинен бути лише довідковим розділом із нормативними документами. Його функція значно глибша: він має допомагати користувачам бачити, які управлінські дії, індикатори, документи й процедури пов'язані з конкретними нормативними вимогами.

Другим компонентом є організаційно-управлінський блок. Він відображає структуру закладу професійної освіти, розподіл повноважень, відповідальних осіб, управлінські процеси, календар планування, рішення педагогічної ради, накази, внутрішні положення, стратегію розвитку, плани роботи, результати самооцінювання та заходи з удосконалення якості. У цьому блоці програмне забезпечення має виконувати роль управлінської пам'яті закладу. Воно не просто зберігає документи, а показує логіку управління: які цілі поставлено, хто відповідає за їх реалізацію, які дії виконано, які результати отримано і які рішення потрібно ухвалити далі.

Третім компонентом є освітньо-процесуальний блок. Він пов'язаний із безпосередньою організацією освітнього процесу: освітніми програмами, навчальними планами, розкладами, обліком навчальних занять, виробничого навчання, практичної підготовки, результатів оцінювання, відвідування, індивідуальних освітніх траєкторій, участі здобувачів освіти в конкурсах, проєктах, кваліфікаційних випробуваннях і заходах професійного спрямування. Для професійної освіти цей блок є особливо важливим, оскільки якість тут визначається не лише теоретичним навчанням, а й тим, наскільки здобувач освіти реально набуває професійних компетентностей у майстерні, лабораторії, на виробництві або в умовах дуальної форми здобуття освіти.

Четвертим компонентом є інформаційно-аналітичний блок. Саме він перетворює програмне забезпечення з електронного архіву на інструмент освітнього менеджменту. Якщо система лише накопичує дані, але не допомагає їх осмислювати, її управлінська цінність залишається обмеженою. Інформаційно-

аналітичний блок має забезпечувати автоматизоване узагальнення показників, порівняння динаміки, виявлення відхилень, формування аналітичних панелей, візуалізацію результатів, підготовку управлінських звітів і створення підстав для прийняття рішень. У практичному сенсі керівник закладу, педагогічна рада або засновник мають бачити не десятки розрізнених таблиць, а зрозумілу картину: що в закладі працює добре, де є ризики, які напрями потребують підтримки, а які рішення вже дали позитивний результат.

П’ятим компонентом є моніторингово-діагностичний блок. Він має бути безпосередньо пов’язаний із внутрішньою системою забезпечення якості освіти. Його завдання полягає в тому, щоб забезпечити регулярне самооцінювання освітніх і управлінських процесів за визначеними критеріями та індикаторами. Такий блок може охоплювати анкетування здобувачів освіти, педагогічних працівників, роботодавців і випускників, аналіз результатів навчання, оцінювання якості практичної підготовки, моніторинг освітнього середовища, кадрового забезпечення, матеріально-технічної бази, академічної доброчесності, безпеки та доступності. Його цінність полягає в тому, що самооцінювання перестає бути разовою кампанією перед перевіркою, а стає постійною управлінською практикою.

Шостим компонентом є кадровий блок. Якість професійної освіти значною мірою залежить від педагогічних працівників, майстрів виробничого навчання, наставників, керівників і управлінської команди закладу. Тому програмне забезпечення має містити дані про кадровий склад, кваліфікацію, педагогічне навантаження, підвищення кваліфікації, атестацію, сертифікацію, професійний розвиток, участь у методичній роботі, інноваційній діяльності, проєктах і партнерствах. Водночас кадровий блок не повинен перетворюватися на формальний облік довідок про курси. Його функція має бути розвивальною: допомагати бачити потреби педагогів у професійному зростанні, планувати навчання відповідно до стратегічних цілей закладу й пов’язувати розвиток персоналу з якістю освітніх результатів.

Сьомим компонентом є партнерсько-виробничий блок. Для професійної освіти він має принципове значення, оскільки якість підготовки не може бути оцінена лише всередині закладу. Потрібно бачити, як освітні програми пов’язані з потребами роботодавців, де здобувачі освіти проходять практику, які підприємства залучені до навчання, які відгуки надають наставники, скільки випускників працевлаштовується за професією, які компетентності роботодавці вважають недостатньо сформованими, які нові професійні вміння потрібні ринку праці. Такий блок має стати мостом між закладом професійної освіти й економікою регіону. Він допомагає не просто звітувати про наявність договорів із підприємствами, а реально оцінювати якість партнерства.

Восьмим компонентом є комунікаційний блок. Управління якістю професійної освіти потребує постійної взаємодії між адміністрацією, педагогічними працівниками, здобувачами освіти, батьками, роботодавцями,

засновником, органами управління та громадськістю. Програмне забезпечення має забезпечувати зручні канали повідомлень, консультацій, зворотного зв'язку, обговорення управлінських рішень, інформування про результати самооцінювання, плани розвитку, зміни в освітньому процесі та можливості професійного навчання. Комунікаційна функція важлива не лише з організаційного погляду. Вона формує довіру, відкритість і залученість, без яких внутрішня система якості ризикує залишитися справою лише адміністрації.

Дев'ятим компонентом є безпековий блок. Він охоплює захист персональних даних, розмежування доступу користувачів, кібербезпеку, резервне копіювання, збереження інформації в умовах воєнного стану, захист від несанкціонованих змін, фіксацію дій користувачів і дотримання вимог інформаційної безпеки. Для професійної освіти це особливо актуально, оскільки система працює з персональними даними здобувачів освіти, педагогічних працівників, результатами навчання, документами про освіту, внутрішніми управлінськими рішеннями та партнерськими угодами. Довіра до програмного забезпечення неможлива без упевненості в тому, що дані захищені й використовуються відповідально.

Десятим компонентом є прогностичний блок. Саме він дає змогу перейти від управління минулими показниками до управління майбутнім розвитком. На основі накопичених даних система може допомагати прогнозувати потребу в оновленні освітніх програм, ризики зниження контингенту, потреби в педагогічних кадрах, потребу в модернізації обладнання, тенденції працевлаштування випускників, запити роботодавців і перспективні напрями професійної підготовки. Такий блок особливо важливий для публічного управління, оскільки органи влади й засновники мають ухвалювати рішення не лише щодо поточного функціонування закладів, а й щодо розвитку мережі професійної освіти відповідно до потреб регіону та держави.

Функціональна логіка запропонованої моделі полягає в підтримці повного управлінського циклу якості. На етапі планування програмне забезпечення допомагає визначати цілі, аналізувати вихідні дані, враховувати нормативні вимоги, потреби ринку праці, результати попереднього самооцінювання та стратегічні пріоритети закладу. На етапі організації система забезпечує розподіл відповідальності, календаризацію дій, координацію ресурсів, документообіг і комунікацію. На етапі реалізації вона фіксує перебіг освітнього процесу, результати навчання, практичну підготовку, кадрову роботу, партнерства й поточні управлінські рішення. На етапі моніторингу система збирає дані, порівнює їх з індикаторами, виявляє проблеми та формує аналітичні сигнали. На етапі оцінювання вона допомагає інтерпретувати результати, готувати висновки й визначати сильні та слабкі сторони. На етапі коригування система підтримує розроблення заходів поліпшення, контроль їх виконання та оцінку результативності. На етапі прогнозування вона дає підстави для стратегічних рішень щодо розвитку закладу, освітніх програм, ресурсів і партнерств.

Інформаційна функція моделі полягає в забезпеченні повних, актуальних і достовірних даних про діяльність закладу професійної освіти. Аналітична функція дає змогу перетворювати ці дані на управлінські висновки. Координаційна функція забезпечує узгодженість дій різних суб'єктів освітнього процесу та управління. Моніторингова функція підтримує постійне відстеження якості освітніх і управлінських процесів. Діагностична функція допомагає виявляти проблеми не тоді, коли вони вже стали кризовими, а на ранніх етапах. Комунікаційна функція забезпечує зворотний зв'язок і залучення стейкхолдерів. Документувальна функція впорядковує управлінські рішення та докази їх виконання. Контрольна функція дозволяє бачити стан реалізації планів і відповідальність виконавців. Прогностична функція орієнтує систему на майбутній розвиток. Розвивальна функція є найважливішою, адже вона перетворює програмне забезпечення на інструмент удосконалення якості, а не лише на засіб обліку.

Суттєвою вимогою до структурно-функціональної моделі є її інтегрованість із державними електронними ресурсами. Передусім ідеться про Єдину державну електронну базу з питань освіти, Реєстр суб'єктів освітньої діяльності, реєстри документів про освіту та інші інформаційні системи, що забезпечують достовірність освітніх даних. Інтеграція потрібна для уникнення дублювання інформації, зменшення адміністративного навантаження на заклади, підвищення прозорості даних і створення єдиного інформаційного простору управління освітою. Водночас така інтеграція має здійснюватися з дотриманням вимог безпеки, захисту персональних даних і розмежування доступу.

Не менш важливою є адаптивність моделі. Заклади професійної освіти відрізняються за профілем підготовки, розміром, матеріально-технічною базою, регіональним контекстом, рівнем цифрової спроможності, кількістю здобувачів освіти та характером партнерств із роботодавцями. Тому програмне забезпечення не повинно нав'язувати всім однакову жорстку схему. Воно має містити обов'язкове ядро, пов'язане з нормативними вимогами та базовими процесами якості, і водночас дозволяти закладам налаштовувати окремі індикатори, форми самооцінювання, аналітичні панелі, звіти й маршрути управлінських дій відповідно до власної специфіки.

Людиноцентричність моделі означає, що програмне забезпечення має бути зручним для реальних користувачів. Якщо система надто складна, перевантажена зайвими формами, вимагає багаторазового введення одних і тих самих даних або не дає користувачеві зрозумілого результату, вона швидко перетворюється на додатковий бюрократичний тягар. Якісне програмне забезпечення освітнього менеджменту має допомагати керівникові бачити управлінську картину, педагогові – не витрачати зайвий час на дублювання звітності, здобувачеві освіти – розуміти власну освітню траєкторію, роботодавцеві – надавати зворотний зв'язок, а засновнику – ухвалювати обґрунтовані рішення щодо розвитку закладу.

Особливу увагу слід приділити зв’язку програмного забезпечення з внутрішньою системою забезпечення якості освіти. Внутрішня система якості не повинна бути лише положенням, затвердженим у закладі. Вона має проявлятися в регулярних управлінських діях: зборі даних, аналізі, обговоренні результатів, ухваленні рішень, реалізації заходів, перевірці їх ефективності та новому циклі вдосконалення. Саме програмне забезпечення може зробити цей процес видимим, послідовним і доказовим. Воно допомагає не загубити важливі дані, побачити динаміку, залучити учасників освітнього процесу й перетворити самооцінювання на практичний інструмент розвитку.

У публічному управлінні якістю професійної освіти така модель має працювати на кількох рівнях. На рівні закладу вона підтримує щоденний освітній менеджмент і внутрішню систему якості. На рівні засновника вона дає змогу бачити стан закладів, їхні потреби, ризики та результати розвитку. На регіональному рівні вона може допомагати аналізувати мережу професійної освіти, відповідність підготовки потребам ринку праці, кадрові й ресурсні дисбаланси. На державному рівні узагальнені дані можуть бути підставою для формування освітньої політики, оновлення стандартів, планування фінансування, підтримки закладів і моніторингу результатів реформ.

Водночас упровадження такої структурно-функціональної моделі пов’язане з певними ризиками. Насамперед існує ризик формальної цифровізації, коли паперові процедури просто переносяться в електронний формат без зміни управлінської логіки. У такому разі система не полегшує роботу, а лише створює новий шар звітності. Інший ризик полягає в надмірній централізації даних без достатнього врахування потреб закладів. Є також ризик нерівного доступу до цифрових інструментів через різний рівень технічного забезпечення, цифрових компетентностей і кадрової спроможності. Окремої уваги потребують питання кібербезпеки, захисту персональних даних і відповідального використання аналітики.

Для ефективного впровадження моделі необхідні кілька умов. Передусім потрібно чітко визначити, які управлінські рішення має підтримувати програмне забезпечення. Система повинна створюватися не від форми звіту, а від потреби в якісному рішенні. Далі необхідно забезпечити єдину логіку даних, щоб одні й ті самі показники не трактувалися по-різному на рівні закладу, засновника й держави. Важливим є підвищення цифрової компетентності керівників і педагогічних працівників, оскільки навіть найкраща система не працюватиме без людей, які розуміють її зміст. Необхідною є також поступовість упровадження, технічна підтримка, захист даних і постійне вдосконалення програмного забезпечення на основі зворотного зв’язку користувачів.

Як бачимо, структурно-функціональна модель програмного забезпечення освітнього менеджменту в публічному управлінні якістю професійної освіти має бути не механічною схемою модулів, а живою управлінською системою. Її сила полягає в тому, що вона з’єднує дані, людей, процеси й рішення. Вона допомагає

закладу професійної освіти не просто звітувати про свою діяльність, а розуміти себе; не просто виконувати нормативні вимоги, а розвиватися; не просто реагувати на проблеми, а попереджати їх; не просто накопичувати інформацію, а перетворювати її на якість освіти, професійну успішність випускника та довіру суспільства до системи професійної освіти.

Висновки. Таким чином, програмне забезпечення освітнього менеджменту в публічному управлінні якістю професійної освіти є важливою складовою сучасної управлінської інфраструктури. Воно має розглядатися не як допоміжний технічний засіб, а як інструмент підтримки повного циклу управління якістю: планування, організації, реалізації, моніторингу, оцінювання, коригування та прогнозування розвитку професійної освіти.

Перспективами впровадження структурно-функціональної моделі програмного забезпечення освітнього менеджменту є інтеграція з державними електронними ресурсами, розвиток цифрового моніторингу якості, використання аналітичних панелей для керівників і засновників, посилення зворотного зв'язку від роботодавців і здобувачів освіти, цифрова підтримка внутрішньої системи забезпечення якості, прогнозування потреб ринку праці та підвищення цифрової компетентності управлінських і педагогічних кадрів.

Література:

1. Грень Л. М., Лола Н. М. Державне управління системою професійно-технічної освіти України: використання міжнародного досвіду. *Методи та форми управління соціально-економічним розвитком держави: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Дніпро, 23 серпня 2019 р.). Дніпро : НО «Перспектива», 2019. С. 89–92.

2. Кремень В. Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації. Київ : Грамота, 2003. 216с.

3. Луговий В. І. Управління освітою : навч. посіб. Київ : Вид-во УАДУ, 1997. 302 с.

4. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2145-19.

5. Про професійну освіту : Закон України від 21.08.2025 № 4574-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4574-20.

6. Про затвердження Методичних рекомендацій з питань формування внутрішньої системи забезпечення якості освіти у закладах професійної (професійно-технічної) освіти : наказ Міністерства освіти і науки України від 06.05.2021 № 509. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/v0509729-21.

7. Єдина державна електронна база з питань освіти. URL: https://info.edbo.gov.ua/.

8. Реєстр суб'єктів освітньої діяльності. Єдина державна електронна база з питань освіти. URL: https://registry.edbo.gov.ua/.

9. SELFIE for work-based learning. European Education Area. URL: https://education.ec.europa.eu/selfie/selfie-for-work-based-learning.

10. Радкевич О. П. Забезпечення якості професійної освіти і навчання в умовах європейської інтеграції. *Професійна освіта: проблеми і перспективи*. 2021. № 20. С. 15–23.

References:

1. Gren, L. M., & Lola, N. M. (2019). Derzhavne upravlinnia systemoiu profesiino-tekhnichnoi osvity Ukrainy: vykorystannia mizhnarodnoho dosvidu [State management of the vocational and technical education system of Ukraine: use of international experience]. *Metody ta*

formy upravlinnia sotsialno-ekonomichnym rozvytkom derzhavy: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Methods and forms of managing the socio-economic development of the state: proceedings of the International scientific and practical conference. Dnipro: NO «Perspektyva», 89–92 [in Ukrainian].

2. Kremen, V. H. (2003). Osvita i nauka Ukrainy: shliakhy modernizatsii [Education and science of Ukraine: ways of modernization]. Kyiv: Hramota [in Ukrainian].

3. Luhovyi, V. I. (1997). Upravlinnia osvitoiu [Education management]. Kyiv: Vyd-vo UADU [in Ukrainian].

4. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 № 2145-VIII [On Education: Law of Ukraine dated September 5, 2017 No. 2145-VIII]. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / Verkhovna Rada Ukrainy [Database "Legislation of Ukraine" / Verkhovna Rada of Ukraine]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2145-19 [in Ukrainian].

5. Pro profesiinu osvitu: Zakon Ukrainy vid 21.08.2025 № 4574-IX [On Vocational Education: Law of Ukraine dated August 21, 2025 No. 4574-IX]. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / Verkhovna Rada Ukrainy [Database "Legislation of Ukraine" / Verkhovna Rada of Ukraine]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4574-20 [in Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsii z pytan formuvannia vnutrishnoi systemy zabezpechennia yakosti osvity u zakladakh profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity: nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 06.05.2021 № 509 [On approval of Methodological Recommendations on the formation of the internal system of education quality assurance in vocational education institutions: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated May 6, 2021 No. 509]. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / Verkhovna Rada Ukrainy [Database "Legislation of Ukraine" / Verkhovna Rada of Ukraine]. URL: https://zakon.rada.gov .ua/go/v0509729-21 [in Ukrainian].

7. Yedyna derzhavna elektronna baza z pytan osvity [Unified State Electronic Database on Education]. URL: https://info.edbo.gov.ua/ [in Ukrainian].

8. Reiestr subiektiv osvitnoi diialnosti. Yedyna derzhavna elektronna baza z pytan osvity [Register of educational activity entities. Unified State Electronic Database on Education]. URL: https://registry.edbo.gov.ua/ [in Ukrainian].

9. European Education Area. SELFIE for work-based learning. URL: https://education. ec.europa.eu/selfie/selfie-for-work-based-learning [in English].

10. Radkevych, O. P. (2021). Zabezpechennia yakosti profesiinoi osvity i navchannia v umovakh yevropeiskoi intehratsii [Quality assurance of vocational education and training in the context of European integration]. *Profesiina osvita: problemy i perspektyvy – Vocational Education: Problems and Prospects*, 20, 15–23 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 351:364

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-63-71

Гонтар Зоряна Григорівна к. держ. упр., доцент, доцент кафедри соціальної роботи, управління та суспільних наук, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, https://orcid.org/0000-0003-1712-7457

Балаш Лілія Ярославівна к. е. н., доцент, доцент кафедри права та менеджменту, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, https://orcid.org/0000-0002-5950-5236

СТРАТЕГІЇ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ ТА АДАПТИВНЕ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМИ ПРОЄКТАМИ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Анотація. Актуальність дослідження зумовлена стрімким зростанням нестабільності соціального середовища України в умовах воєнного стану, масової внутрішньої міграції, дефіциту ресурсів та ускладнення управлінських рішень у крихкому й нелінійному BANI-середовищі (від англ. Brittle - крихке, Anxious - тривожне, Non-linear - нелінійне, Incomprehensible - незбагненне), де традиційні лінійні моделі планування втрачають свою ефективність. У статті обґрунтовано стратегії життєстійкості як засадничої основи управління соціальними проєктами та визначено роль адаптивного управління як практичного механізму їх реалізації в публічному управлінні на різних рівнях. Методологічну основу становлять аналіз і синтез наукових підходів, порівняльний аналіз моделей, узагальнення вітчизняних і зарубіжних досліджень у сфері організаційної життєстійкості, соціального капіталу та гнучких методологій. Доведено, що життєстійкість соціальних систем формується не лише через здатність до відновлення, а насамперед через проактивну трансформацію в процесі кризи. Виокремлено три взаємопов'язані стратегії: ресурсну надмірність як створення резервів для поглинання кризових потрясінь, пізнавальну гнучкість як здатність коригувати ментальні моделі й швидко змінювати рішення, а також соціальний капітал як мережу довіри, партнерства та горизонтальної взаємодії. Обґрунтовано, що адаптивне управління, засноване на коротких робочих циклах (моніторингу, зворотному зв'язку, організаційному навчанні) та інструментах Скрам (англ. Scrum) і Канбан (англ. Kanban), забезпечує високу гнучкість і є ефективнішим за каскадну модель. Проаналізовано інституційні бар'єри впровадження таких підходів, зокрема жорсткість чинного бюджетного законодавства. Висновки мають прикладне значення для органів публічного управління, громадських організацій та місцевих громад, оскільки орієнтують на перехід від жорсткого ієрархічного планування до циклічних, мережевих і життєстійких форм управління

соціальними проєктами в умовах високої невизначеності та постійних зовнішніх викликів.

Ключові слова: стратегії життєстійкості, адаптивне управління, антикризове управління; соціальний проєкт, публічне управління, невизначеність, кризове управління, воєнний стан, громадянське суспільство.

Zoriana Hontar PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social Work, Management and Social Sciences, Lviv State University of Life Safety, https://orcid.org/0000-0003-1712-7457

Liliia Balash PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law and Management, Lviv State University of Life Safety**,** https://orcid.org/0000-0002-5950-5236

RESILIENCE STRATEGIES AND ADAPTIVE MANAGEMENT OF SOCIAL PROJECTS UNDER CONDITIONS OF UNCERTAINTY

Abstract. The relevance of the study is driven by the rapid increase in the instability of Ukraine's social environment under martial law, mass internal migration, resource scarcity, and the growing complexity of managerial decision-making within a fragile and non-linear BANI environment (Brittle, Anxious, Non-linear, Incomprehensible), where traditional linear planning models lose their effectiveness. The article substantiates resilience strategies as the fundamental basis for managing social projects and defines the role of adaptive management as a practical mechanism for their implementation in public administration at various levels. The methodological framework comprises the analysis and synthesis of scientific approaches, comparative analysis of models, and the synthesis of domestic and foreign research in the fields of organizational resilience, social capital, and agile methodologies. It is proven that the resilience of social systems is formed not only through the capacity for recovery, but primarily through proactive transformation during a crisis. Three interconnected strategies are highlighted: resource redundancy as the creation of reserves to absorb crisis shocks; cognitive flexibility as the ability to adjust mental models and rapidly change decisions; and social capital as a network of trust, partnership, and horizontal interaction. It is substantiated that adaptive management—based on short working cycles (monitoring, feedback, organizational learning) and Scrum and Kanban tools—ensures high flexibility and is more effective than the waterfall model. Institutional barriers to implementing such approaches are analyzed, particularly the rigidity of current budget legislation. The findings hold applied significance for public administration bodies, non-governmental organizations, and local communities, as they guide the transition from rigid hierarchical planning toward cyclical, networked, and resilient forms of social project management under conditions of high uncertainty and constant external challenges.

Keywords: resilience strategies, adaptive management, anti-crisis management, social project, public administration, uncertainty, crisis management, martial law, civil society.

Постановка проблеми. Сучасна Україна перебуває в умовах безпрецедентного тиску: повномасштабна війна, масова вимушена міграція, глибока економічна нестабільність та руйнування соціальної інфраструктури. Ці виклики формують середовище в якому традиційні підходи до управління соціальними проектами демонструють критичну неефективність.

Перший виклик – збройний конфлікт. Повномасштабне вторгнення Росії в лютому 2022 року докорінно змінило умови реалізації будь-яких соціальних програм. За даними ООН, понад 8 мільйонів українців стали внутрішньо переміщеними особами, що створює колосальне навантаження на систему соціального захисту. Крупник А. І. підкреслює, що в умовах збройного конфлікту соціальні проєкти мають набувати характеру «швидкого реагування» [1].

Другий виклик – вимушена міграція. Масове переміщення населення руйнує усталені соціальні мережі та спільноти. Проєкти, розраховані на стабільну цільову аудиторію, втрачають своїх утримувачів допомоги. Лібанова Е. М. зазначає, що демографічні зрушення воєнного часу вимагають принципово нових підходів до соціального планування [2].

Третій виклик - економічна нестабільність. Різке скорочення бюджетних ресурсів, інфляція та розрив логістичних ланцюгів унеможливлюють довгострокове фінансове планування. Геєць В. М. вказує на необхідність переходу до «ощадливого» управління соціальними ресурсами в умовах воєнної економіки [3].

Ключова проблема полягає в тому, що традиційні лінійні моделі управління проєктами (каскадна модель) не встигають за змінами середовища, що призводить до втрати ресурсів та низької ефективності соціальних заходів. Жорстке планування «від початку до кінця», стає не перевагою, а вразливістю. Саме тому, ці виклики безпосередньо підводять до необхідності стратегій життєстійкості як базової відповіді на невизначеність.

Отже, проблема набуває особливої наукової та практичної ваги для досліджень у сфері публічного управління та управління соціальними проєктами. Її розв’язання по’вязане з пошуком таких моделей, які забезпечують безперервність, гнучкість і результативність соціальних інтервенцій в умовах кризових змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна наукова думка пропонує дві ключові концептуальні рамки для опису нестабільного середовища, в якому функціонують соціальні проєкти. Розуміння їхньої природи є передумовою для розробки адекватних управлінських відповідей.

Концепція VUCA - середовища (акронім від англ. Volatility — нестабільність, Uncertainty — невизначеність, Complexity — складність,

Ambiguity — двозначність) виник у військовій доктрині США після закінчення холодної війни та був адаптований спочатку для бізнес-середовища, а пізніше — для аналізу кризових явищ у державному секторі. Романенко Є. О. та Чаплій І. В. [4]. застосовують цю концепцію до аналізу публічного управління в Україні, підкреслюючи, що середовище ВУКА, БАНІ акцентує на внутрішньому стані систем – їхній крихкості та тривожності. Уперше концептуалізована Дж. Кашіо [5], матриця БАНІ (Brittle — крихке, Anxious — тривожне, Non-linear — нелінійне, Incomprehensible — незбагненне) найточніше описує реалії українського публічного управління в умовах воєнного стану, на що також вказує Дєгтяр А. О. [6], що саме підхід БАНІ найточніше описує реалії українського публічного управління в умовах воєнного стану .

Концепція організаційної життєстійкості набуває дедалі більшого значення в контексті управління соціальними проєктами. Мельник М. І. та Підгаєць С. В. [7, 8]. визначають життєстійкість як «здатність організації не лише повертатись до попереднього стану після дестабілізуючих впливів, але й використовувати кризу як каталізатор позитивних трансформацій. Це принципово відрізняє життєстійкість від простої стійкості чи відновлюваності. У контексті БАНІ саме стратегії життєстійкості стають центральною практичною відповіддю на нестабільність: вони не лише описують бажаний стан, а й задають робочий алгоритм для дій. Стійкість - це здатність системи витримувати зовнішні удари без суттєвих змін структури, пасивна форма захисту.

Відновлюваність – здатність повертатися до вихідного стану після порушення, реактивна відповідь на кризу. Життєстійкість – це проактивна стратегія, що полягає у здатності системи трансформуватися під час кризи та виходити з неї якісно новою й більш адаптованою.

Отже, огляд наукових праць засвідчує, що концепції ВУКА/БАНІ-середовища, адаптивного управління та організаційної життєстійкості активно розробляються в сучасному дослідницькому дискурсі. Водночас, у наявних дослідженнях бракує інтегрованого підходу до стратегій життєстійкості саме для українських соціальних проєктів, що й зумовлює актуальність і доцільність даного дослідження.

Мета статті. Метою статті є теоретичне обгрунтування стратегій життєстійкості як засадничої основи управління соціальними проєктами. Також, у статті визначається роль адаптивного управління як практичного механізму реалізації цих стратегій у публічному управлінні України.

Виклад основного матеріалу. Адаптивне управління є одним із ключових інструментів побудови життєстійкості соціальних проектів, оскільки дозволяє втілювати відповідні стратегії в умовах невизначеності. Адаптивне управління – це методологічний підхід, що розглядає проєкт не як статичний план із фіксованими параметрами, а як гіпотезу, яка постійно перевіряється та коригується у відповідь на зворотний зв'язок із середовища. Цей підхід, що виник

у сфері управління людськими ресурсами, знаходить дедалі ширше застосування в соціальному секторі.

Цикл адаптивного управління замінює лінійну логіку «план – виконання - звіт» на циклічну спіраль постійного навчання та вдосконалення. Перший етап – планування гіпотези: визначення припущень та очікуваних результатів. Другий етап - реалізація робочого циклу: короткий цикл впровадження та тестування заходів. Третій – моніторинг і оцінка: збір даних про реальні результати проєкту. Четвертий – адаптація стратегії: коригування підходів на основі отриманих даних. Кожен робочий цикл є одночасно і результатом, і джерелом нових знань для наступного циклу.

Принципи адаптивного управління включають: циклічність (проєкт реалізується короткими циклами – робочими циклами, кожен з яких завершується оцінкою та коригуванням курсу); засноване на даних (рішення приймаються на основі реальних даних моніторингу, а не первинних припущень); толерантність до помилок (помилки розглядаються, як цінна інформація, а не провал); залучення зацікавлених сторін (отримувачі допомоги та партнери є активними учасниками процесу адаптації); документування знань (кожен цикл збагачує організаційну пам'ять та підвищує якість майбутніх рішень). Лопушняк Г. С. підкреслює, що впровадження адаптивного управління в українських некомерційних громадських організаціях потребує насамперед зміни організаційної культури – переходу від культури «виконання плану» до «культури навчання на практиці» [9].

Порівняно з традиційною моделлю каскадної моделі, адаптивний підхід принципово відрізняється за всіма ключовими параметрами: планування здійснюється поступово, а не повністю на старті, зміни є очікуваними, а не небажаними; помилки розглядаються як навчання, а не як провал; цикл є циклічним, а не лінійним; контроль – розділеним, а не ієрархічним.

Життєстійкість соціальних проєктів є не випадковою властивістю, а результатом цілеспрямованого розвитку конкретних організаційних спроможностей. Дослідники виокремлюють три ключові стратегії, що у сукупності утворюють «трикутник життєстійкості» соціальної системи.

Перша стратегія – ресурсна надмірність. Вона передбачає свідоме створення резервів – фінансових, людських, матеріальних – понад мінімально необхідний рівень. Друга стратегія – пізнавальна гнучкість. Вона означає здатність лідерів та команди швидко переосмислювати ситуацію, відмовлятись від застарілих ментальних моделей та генерувати нові рішення в умовах невизначеності. Це «м’яз», що тренується через навчання та рефлексію. Практичні приклади: регулярні сесії сценарного планування, навчання команди методам проєктного мислення, практика «аналізу після завершення». Третя стратегія «соціальний капітал». Розгалужена мережа партнерства, довіри та взаємодопомоги «тримає проєкт на плаву» в кризові моменти. Соціальний капітал є найважливішим але найменш видимим активом соціального проєкту.

Практичні приклади: міжсекторні партнерства (громадські організації – бізнес – влада), горизонтальні мережі між організаціями, залучення громади як активного суб'єкта. Семигіна Т.В. наголошує, що в українському контексті соціальний капітал є особливо критичним компонентом життєстійкості, оскільки саме горизонтальні мережі громадянського суспільства забезпечили виживання соціальних сервісів у перші місяці повномасштабного вторгнення [10]. Саме ці три стратегії разом формують практичну основу антикризового управління та організаційної гнучкості, забезпечуючи перехід від реактивного реагування до цілеспрямованого розвитку життєвих соціальних систем.

Гнучкі методології управління проєктами, що виникли у сфері розробки програмного забезпечення, демонструють значний потенціал для адаптації до потреб державних установ та некомерційних громадських організацій, що реалізують соціальні проєкти. Ключовими інструментами є Скрам та Канбан – два підходи з різними акцентами, але спільною філософією гнучкості.

Скрам структурує роботу навколо коротких циклів тривалістю 1-4 тижні. Кожен спринт завершується конкретним результатом – «проміжним результатом» та ретроспективою. Ключові елементи адаптації для некомерційних громадських організацій: реєстр завдань перетворюється на реєстр потреб отримувачів допомоги, пріоритизований за критичністю; планування циклу – на тижневе планування з командою та представниками громади; щоденна нарада - на щоденну п'ятнадцяти хвилинну координацію команди; огляд циклу – демонстрація результатів зацікавленим сторонам та отримувачам допомоги; ретроспектива – командна рефлексія та вдосконалення процесів.

Канбан візуалізує потік роботи та обмежує кількість одночасно виконуваних завдань (обмеження паралельних завдань), що дозволяє виявляти «вузькі місця» та підвищувати прохідність системи. Переваги для органів публічного управління: не вимагає радикальної зміни існуючих процесів – впроваджується поступово; забезпечує прозорість для всіх учасників та керівництва; дозволяє швидко перерозподілити ресурси при зміні пріоритетів; підходить для команд з непостійним складом (волонтери). Міжнародна організація ACTED у партнерстві з українськими некомерційними громадськими організаціями впровадила гібридну методологію Скрам-Канбан для координації гуманітарної допомоги у 2022–2023 роках. Результат: скорочення часу реагування на нові потреби отримувачів допомоги з 14 до 3 днів. Карпенко О. В. аналізує цей досвід як модельний для масштабування в системі публічного управління [11].

Для систематизації відмінностей між традиційними та адаптивними підходами до управління соціальними проєктами пропонується порівняльна матриця за ключовими параметрами ефективності в умовах невизначеності. Каскадна модель характеризується горизонтом планування 12-36 місяців, повільною та формалізованою реакцією на зміни, реєстром ризиків на старті.

Залученням отримувачів допомоги лише на початку та в кінці, фінальним звітом як формою управління знаннями та низькою придатністю для середовища БАНІ. Модель гнучкого управління Скрам передбачає робочі цикли тривалістю 1-4 тижні, швидку командну реакцію на зміни, постійний перегляд ризиків, регулярне залучення отримувачів допомоги кожного циклу, ретроспективи як форму управління знаннями та високу придатність для БАНІ. Адаптивна життєстійка модель відрізняється ковзним горизонтом планування 3-6 місяців, проактивною системною реакцією на зміни, вбудованою надмірністю, безперервним залученням отримувачів допомоги за участю громади, організаційною пам'яттю та дуже високою придатністю для БАНІ, хоча й вимагає найвищого рівня складності впровадження.

Грицяк Н. В. та Сороко В. М. [12]. підкреслюють, що вибір моделі управління має визначатися не модними тенденціями, а реальним рівнем нестабільності середовища та організаційною зрілістю команди. Для більшості українських некомерційних громадських організацій та органів місцевого самоврядування оптимальним є поступовий перехід через гібридні форми: від базової гнучкості (впровадження Канбан-дошок, регулярні командні зустрічі, квартальний перегляд планів) через циклічне управління (робочі цикли Скрам, залучення отримувачів допомоги до оцінки, системний моніторинг) до повної адаптивної життєстійкості (інтеграція стратегій життєстійкості, організаційне навчання, мережеве партнерство).

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі проведеного аналізу теоретичних концепцій та практичного досвіду управління соціальними проєктами в умовах невизначеності сформовано такі рекомендації для органів публічного управління та організацій громадянського суспільства України.

Слід запровадити обов'язкові програми підвищення кваліфікації для керівників соціальних проєктів з акцентом на адаптивне управління, сценарне планування та методи роботи в умовах невизначеності.

Необхідно внести зміни до нормативно-правової бази, що регулює реалізацію соціальних програм, передбачивши можливість гнучкого перерозподілу бюджетних коштів між статтями без додаткових погоджень у разі зміни обставин. Оболенський О. Ю. наголошує, що жорсткість бюджетного законодавства є головним інституційним бар'єром для впровадження адаптивного управління в державному секторі [13].

Доцільно створити регіональні платформи міжсекторного партнерства для координації соціальних заходів та взаємної підтримки в кризових ситуаціях.

Стратегії життєстійкості мають бути визначені як першочерговий орієнтир для управління соціальними проєктами в умовах невизначеності, тоді як адаптивне управління виступає методологією, що забезпечує їхню практичну реалізацію. Перехід від жорстких ієрархічних моделей до життєстійких підходів є не опцією, а необхідністю для України в умовах середовища БАНІ.

Життєстійкість - це не властивість, яку можна «придбати», а здатність, яку необхідно цілеспрямовано розвивати через зміну культури, інструментів та інституційного середовища.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на емпіричну перевірку запропонованих стратегій життєстійкості шляхом комплексного моніторингу та оцінювання діяльності українських соціальних проєктів. Окремим завданням є розроблення інструментів вимірювання організаційної життєстійкості та адаптивності управління. Перспективним також є порівняльний аналіз практик у різних регіонах України, що дозволить виявити територіальні відмінності у здатності соціальних систем до адаптації та відновлення.

Література

1. Крупник А. І. Громадянське суспільство та публічна влада в умовах кризи. Одеса : Фенікс, 2022. 188 с.

2. Лібанова Е. М. Демографічна криза в Україні: причини та наслідки. Київ : Ін-т демографії НАН України, 2022. 168 с.

3. Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку. Київ : НАН України, 2022. 212 с.

4. Романенко Є. О., Чаплай І. В. Публічне управління в умовах VUCA-середовища. Київ : Інтерсервіс, 2020. 178 с.

5. Cascio J. Facing the Age of Chaos. *Medium*. 2020. URL: https://medium.com/@cascio/facing-the-age-of-chaos-b00687b1f51d (дата звернення: 01.06.2026).

6. Дєгтяр А. О. Публічне управління в умовах воєнного стану: виклики та відповіді. Харків : ХарРІ НАДУ, 2023. 144 с.

7. Мельник М. І., Підгаєць С. В. Організаційна резильєнтність: концепція та інструменти. Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень», 2021. 134 с.

8. Лопушняк Г. С. Соціальна політика держави: теоретико-методологічні засади. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2019. 312 с.

9. Семигіна Т. В. Соціальна робота в глобальному світі. Київ : Університет «Україна», 2022. 244 с.

10. Schwaber K., Sutherland J. The Scrum Guide. Scrum.org, 2020. 13 p.

11. Карпенко О. В. Цифрова трансформація публічного управління: методологія та практика. Київ : НАДУ, 2023. 256 с.

12. Грицяк Н. В., Сороко В. М. Розвиток організаційної культури в органах державної влади. Київ : НАДУ, 2021. 176 с.

13. Оболенський О. Ю. Публічна служба: демократична теорія і практика. Київ : КНЕУ, 2020. 354 с.

References

1. Krupnyk, A. I. (2022). *Hromadianske suspilstvo ta publichna vlada v umovakh kryzy* [Civil society and public authority in terms of crisis]. Odesa: Feniks. [in Ukrainian].

2. Libanova, E. M. (2022). *Demohrafichna kryza v Ukraini: prychyny ta naslidky* [Demographic crisis in Ukraine: causes and consequences]. Kyiv: In-t demohrafii NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

3. Heiets, V. M. (2022). *Suspilstvo, derzhava, ekonomika: fenomenolohiia vzaiemodii ta rozvytku* [Society, state, economy: phenomenology of interaction and development]. Kyiv: NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

4. Romanenko, Ye. O., & Chaplai, I. V. (2020). *Publichne upravlinnia v umovakh VUCA-seredovyshcha* [Public administration in a VUCA environment]. Kyiv: Interservis. [in Ukrainian].

5. Cascio, J. (2020). Facing the Age of Chaos. *Medium*. Retrieved from https://medium.com/@cascio/facing-the-age-of-chaos-b00687b1f51d.

6. Diehtiar, A. O. (2023). *Publichne upravlinnia v umovakh voiennoho stanu: vyklyky ta vidpovidi* [Public administration under martial law: challenges and responses]. Kharkiv: KharRI NADU. [in Ukrainian].

7. Melnyk, M. I., & Pidhaiets, S. V. (2021). *Orhanizatsiina rezylientnist: kontseptsiia ta instrumenty* [Organizational resilience: concept and tools]. Lviv: DU "Instytut rehionalnykh doslidzhen". [in Ukrainian].

8. Lopushniak, H. S. (2019). *Sotsialna polityka derzhavy: teoretyko-metodolohichni zasady* [Social policy of the state: theoretical and methodological foundations]. Lviv: LRIDU NADU. [in Ukrainian].

9. Semyhina, T. V. (2022). *Sotsialna robota v hlobalnomu sviti* [Social work in the global world]. Kyiv: Universytet "Ukraina". [in Ukrainian].

10. Schwaber, K., & Sutherland, J. (2020). *The Scrum Guide*. Scrum.org.

11. Karpenko, O. V. (2023). *Tsyfrova transformatsiia publichnoho upravlinnia: metodolohiia ta praktyka* [Digital transformation of public administration: methodology and practice]. Kyiv: NADU. [in Ukrainian].

12. Hrytsiak, N. V., & Soroko, V. M. (2021). *Rozvytok orhanizatsiinoi kultury v orhanakh derzhavnoi vlady* [Development of organizational culture in public authorities]. Kyiv: NADU. [in Ukrainian].

13. Obolenskyi, O. Yu. (2020). *Publichna sluzhba: demokratychna teoriia i praktyka* [Public service: democratic theory and practice]. Kyiv: KNEU. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 351.86:355.08-055.2:614.2(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-72-96

Довгань Валерій Іванович доктор наук з державного управління, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький, https//orcid.org/0000-0002-5435-5451

Довгань Лариса Іванівна кандидат наук з державного управління, лікар-пульмонолог, КНП «Хмельницька обласна лікарня» Хмельницької обласної ради, м. Хмельницький, https//orcid.org/ 0000-0002-2619-8188

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЛІКУВАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖІНОК-ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВИЦЬ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті досліджено нормативно-правове регулювання лікувально-профілактичного забезпечення жінок-військовослужбовиць в Україні в умовах трансформації сектору безпеки і оборони, воєнного стану та зростання ролі жінок у виконанні завдань із захисту держави. Обґрунтовано, що чинна система військово-медичного забезпечення має багаторівневий характер і охоплює конституційні гарантії права на охорону здоров'я, загальнодержавне законодавство у сфері охорони здоров'я та гендерної рівності, спеціальні норми військового і соціального законодавства, підзаконні акти Кабінету Міністрів України, відомчі нормативні документи Міністерства оборони України та міжнародні стандарти у сфері забезпечення прав жінок у секторі безпеки. Визначено, що наявна нормативна база створює загальні правові передумови для організації медичного супроводу військовослужбовців, однак не повною мірою враховує специфічні медико-біологічні, репродуктивні, психосоціальні та організаційні потреби жінок-військовослужбовиць.

Встановлено, що ключовими проблемами правового регулювання є фрагментарність нормативної бази, переважання універсального підходу до медичного забезпечення особового складу, недостатня деталізація питань репродуктивного здоров'я, обмежена інтеграція гендерного компонента у військово-лікарську експертизу, відсутність системної гендерно дезагрегованої статистики та неповна процедурна регламентація психосоціальної підтримки жінок у військовому середовищі. Доведено, що особливого значення набуває гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами гендерної рівності, зокрема положеннями Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека». Запропоновано напрями удосконалення нормативно-

правового регулювання, спрямовані на формування цілісної гендерно чутливої моделі військово-медичного забезпечення, яка поєднує профілактику, лікування, реабілітацію, охорону репродуктивного здоров'я та психосоціальну підтримку жінок-військовослужбовиць.

Ключові слова: жінки-військовослужбовиці; лікувально-профілактичне забезпечення; військово-медичне забезпечення; нормативно-правове регулювання; гендерна рівність; репродуктивне здоров'я; військово-лікарська експертиза; психосоціальна підтримка; сектор безпеки і оборони; публічне управління.

Dovhan Valeriy, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Leading Researcher of the Research Department, National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytsky, Khmelnytsky, https // orcid.org / 0000-0002-5435-5451

Dovhan Larisa PhD in Public Administration, pulmonologist, CNE «Khmelnytskyi Regional Hospital» of the Khmelnytskyi Regional Council, Khmelnytskyi, https//orcid.org/ 0000-0002-2619-8188

LEGAL AND REGULATORY FRAMEWORK FOR THE MEDICAL AND PREVENTIVE CARE OF WOMEN SERVICE MEMBERS IN UKRAINE

Abstract. The article examines the legal and regulatory framework for the medical and preventive care of women service members in Ukraine under conditions of transformation of the security and defence sector, martial law, and the growing role of women in performing tasks related to the defence of the state. It is substantiated that the current system of military medical support is multi-level in nature and includes constitutional guarantees of the right to health care, national legislation in the field of health care and gender equality, special provisions of military and social legislation, subordinate legal acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine, departmental regulatory documents of the Ministry of Defence of Ukraine, and international standards in the field of ensuring women's rights in the security sector. It is determined that the existing regulatory framework creates general legal prerequisites for organizing medical support for service members; however, it does not fully take into account the specific medico-biological, reproductive, psychosocial, and organizational needs of women service members.

It is established that the key problems of legal regulation include the fragmentation of the regulatory framework, the predominance of a universal approach to medical support for personnel, insufficient detailing of reproductive health issues, limited integration of the gender component into military medical examination, the absence of systematic gender-disaggregated statistics, and incomplete procedural

regulation of psychosocial support for women in the military environment. It is proved that harmonization of national legislation with international standards of gender equality, in particular the provisions of UN Security Council Resolution 1325 “Women, Peace and Security”, is of particular importance. The article proposes directions for improving the legal and regulatory framework aimed at forming an integrated gender-sensitive model of military medical support that combines prevention, treatment, rehabilitation, reproductive health protection, and psychosocial support for women service members.

Keywords: women service members; medical and preventive care; military medical support; legal and regulatory framework; gender equality; reproductive health; military medical examination; psychosocial support; security and defence sector; public administration.

Постановка проблеми. Трансформація сектору безпеки і оборони України в умовах воєнного стану, інтенсифікація бойових дій та розширення функціональної участі жінок у Збройних Силах та інших військових формуваннях обумовлюють необхідність системного переосмислення підходів до нормативно-правового регулювання лікувально-профілактичного забезпечення жінок-військовослужбовиць. Зростання частки жінок у структурі сил оборони супроводжується ускладненням медико-біологічних, соціально-психологічних та організаційно-управлінських викликів, що вимагають формування гендерно чутливої моделі медичного забезпечення, адаптованої до специфіки військової служби, бойових навантажень і особливостей репродуктивного здоров’я.

Наявні нормативні акти, які регламентують систему військово-медичного забезпечення, здебільшого сформовані на засадах уніфікованого підходу без належної деталізації потреб жінок як окремої категорії військовослужбовців, що створює прогалини у правовому регулюванні профілактичних програм, медичних стандартів, алгоритмів діагностики та лікування, а також соціальних гарантій у сфері охорони здоров’я.

Посилення інтеграційних процесів з Європейським Союзом і наближення до стандартів НАТО актуалізують питання гармонізації національного законодавства з міжнародними принципами гендерної рівності, недискримінації та забезпечення рівного доступу до медичних послуг у секторі оборони. Водночас воєнні ризики, підвищена травматизація, психологічне виснаження, вплив стресових факторів та специфічні умови проходження служби обумовлюють потребу у комплексному нормативному врегулюванні питань профілактики, реабілітації, репродуктивного здоров’я, психосоціальної підтримки та довгострокового медичного супроводу жінок-військовослужбовиць. Недостатня узгодженість між нормами військового, медичного, соціального та трудового законодавства, фрагментарність підзаконного регулювання і відсутність чітко визначених стандартів лікувально-профілактичного забезпечення з урахуванням

гендерної специфіки стримують формування цілісної державної політики у цій сфері. У зазначеному контексті дослідження нормативно-правового регулювання лікувально-профілактичного забезпечення жінок-військовослужбовиць набуває принципового значення для підвищення ефективності системи військово-медичного забезпечення, забезпечення реалізації конституційних гарантій права на охорону здоров'я, зміцнення кадрового потенціалу сил оборони та формування стійкої, інклюзивної моделі публічного управління у сфері військової медицини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковому дискурсі проблема нормативно-правового регулювання лікувально-профілактичного забезпечення жінок-військовослужбовиць формується на перетині досліджень із питань гендерної рівності у секторі безпеки і оборони, соціального та правового захисту військовослужбовців, правового статусу жінок у Збройних Силах України, а також організації військово-медичного забезпечення. Зокрема, Марценюк Т. О. розглядає питання забезпечення ґендерної рівності у Збройних Силах України крізь призму національного законодавства та міжнародних зобов'язань України, акцентуючи увагу на необхідності інституційного закріплення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків у військовій сфері. Бочарова Г. О. досліджує соціальний і правовий захист жінок-військовослужбовиць, зосереджуючи увагу на гарантіях, пільгах, компенсаціях і правових механізмах забезпечення їхнього статусу під час проходження військової служби. Вагомий внесок у розкриття правових аспектів гендерної рівності у Збройних Силах України зробили Бондарчук Н. В. та Кравчук І. І., які аналізують проблеми правового забезпечення рівності жінок і чоловіків у військовому середовищі, а також необхідність удосконалення нормативного регулювання у цій сфері. Саєнко І. В. досліджує гендерні трансформації у секторі оборони та безпеки України, звертаючи увагу на подолання стереотипів щодо участі жінок у військовій службі та потребу формування більш інклюзивного безпекового середовища.

Водночас аналіз наукових напрацювань свідчить, що більшість досліджень зосереджена переважно на загальних питаннях гендерної рівності, правового статусу та соціального захисту жінок-військовослужбовиць, тоді як проблематика їхнього лікувально-профілактичного забезпечення не набула достатнього комплексного висвітлення. У наявних працях лише опосередковано порушуються питання медичного супроводу, репродуктивного здоров'я, профілактичних оглядів, психосоціальної підтримки та адаптації військово-медичних процедур до специфічних потреб жінок у секторі оборони. Це дає підстави стверджувати, що нормативно-правове регулювання лікувально-профілактичного забезпечення жінок-військовослужбовиць потребує подальшого наукового осмислення як самостійний напрям дослідження, орієнтований на поєднання правових, медичних, управлінських і гендерно чутливих підходів у системі військово-медичного забезпечення.

Мета статті полягає в аналізі сучасного стану нормативно-правового регулювання лікувально-профілактичного забезпечення жінок-військовослужбовиць в Україні, визначенні основних проблем і прогалин чинної нормативної бази, а також окресленні перспективних напрямів її удосконалення з урахуванням принципів гендерної рівності, недискримінації, охорони репродуктивного здоров'я, психосоціальної підтримки та специфіки проходження військової служби в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Нормативно-правове регулювання лікувально-профілактичного забезпечення жінок-військовослужбовиць в Україні є багаторівневою системою, у якій поєднуються загальні гарантії права на охорону здоров'я, спеціальні норми військового та соціального законодавства, а також підзаконні акти, що деталізують організацію військово-медичної допомоги, профілактики, експертизи придатності та евакуації. Базова логіка цієї системи полягає в тому, що загальні стандарти охорони здоров'я застосовуються до всіх громадян, а військова служба формує спеціальні умови доступу, організації, маршрутизації й контролю медичної допомоги (зокрема під час бойових дій), що має бути узгоджено з принципами недискримінації та гендерної рівності.

Рівні нормативно-правового регулювання лікувально-профілактичного забезпечення жінок-військовослужбовиць в Україні представлено на рис. 1.

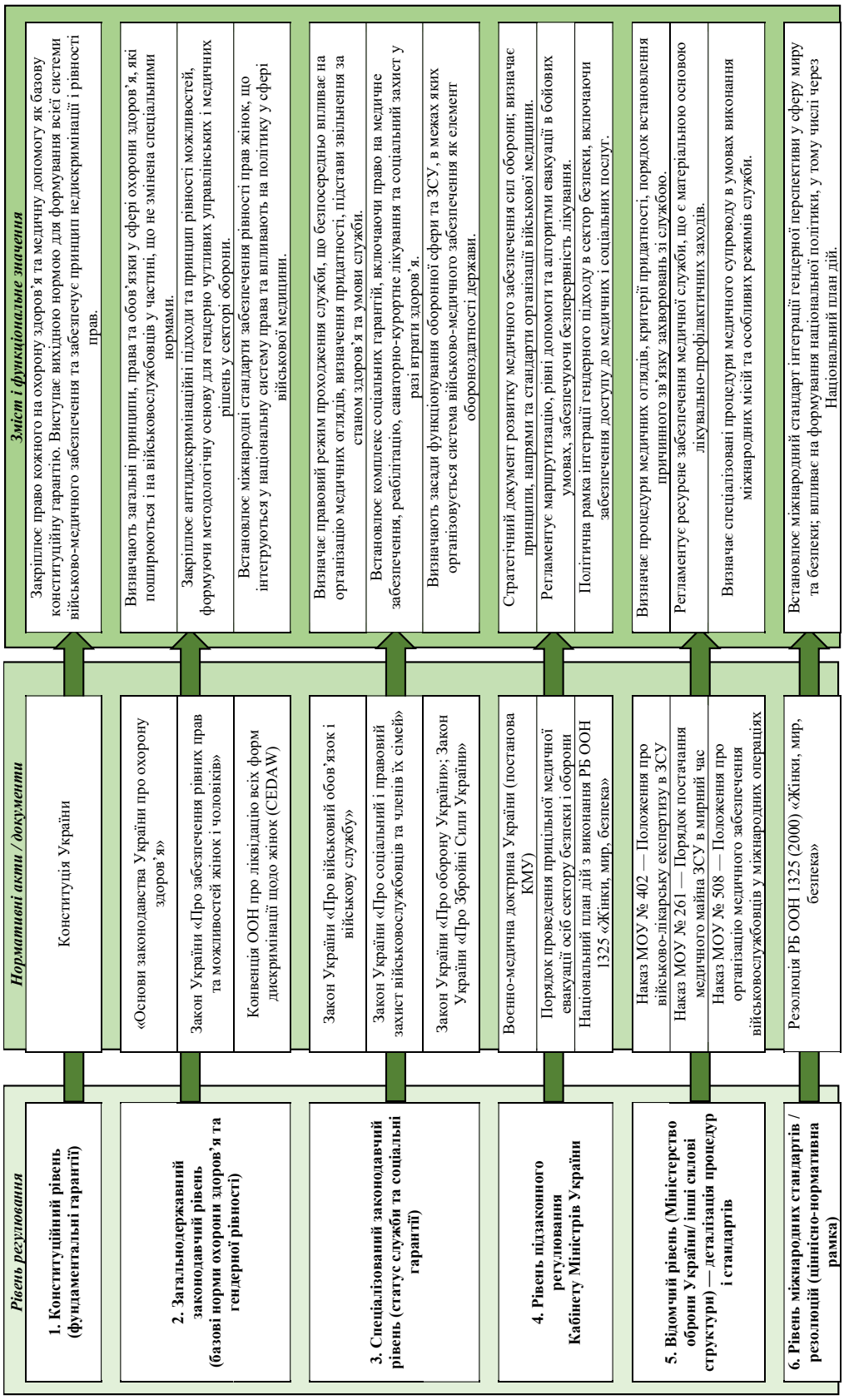

Рис. 1. Система нормативно-правового регулювання медичного забезпечення жінок-військовослужбовиць

Нормативно-правове регулювання лікувально-профілактичного забезпечення жінок-військовослужбовиць на конституційному рівні виступає фундаментальною правовою основою, яка задає базові принципи і гарантії прав людини та громадянина в сфері охорони здоров'я, соціального захисту та недискримінації. Конституція України [1], як Основний Закон держави, закріплює життя і здоров'я людини як вищу соціальну цінність (ст. 3), що створює імператив для подальшого законодавства у сфері медицини щодо забезпечення доступу до якісних лікувально-профілактичних послуг для всіх категорій населення, включно з особами, які проходять військову службу. Важливість цього положення полягає в тому, що державна діяльність у сфері охорони здоров'я повинна бути спрямована не лише на декларацію прав, але й на створення реальних умов для їх реалізації, зокрема в умовах підвищених ризиків військової служби та специфічних професійних навантажень, що супроводжують службу жінок-військовослужбовиць.

Конституційні гарантії охорони здоров'я деталізуються в статті 49 Основного Закону, де визначено, що кожному гарантується право на охорону здоров'я та медичну допомогу, а охорона здоров'я і медична допомога у державних і комунальних закладах здійснюються на засадах безоплатності, гарантованої державою. Ці конституційні положення стають процедурною основою для розроблення спеціальних правових норм, стандартів профілактики, діагностики, лікування та реабілітації, що стосуються як цивільного населення, так і військовослужбовців, з урахуванням їх професійних рис і загроз, притаманних службі в умовах збройного конфлікту. Конституція також встановлює обов'язок держави створювати умови для реалізації соціальних і медичних програм, необхідних для збереження здоров'я громадян, що може бути інтерпретовано як правове підґрунтя для спеціальних державних програм підтримки здоров'я військовослужбовців.

Також важливою є норма статті 24, яка закріплює заборону дискримінації та принцип рівності всіх перед законом і судом, встановлюючи рівні можливості для реалізації конституційних прав незалежно від статі, соціального статусу чи професійної приналежності [2]. У контексті лікувально-профілактичного забезпечення ця гарантована принципова рівність має двоякий ефект: вона унеможливлює створення нормативних чи практичних бар'єрів для жінок-військовослужбовиць у доступі до медичних послуг і одночасно легітимізує прийняття спеціалізованих заходів щодо охорони здоров'я жінок, зокрема тих, що пов'язані з репродуктивними функціями, стресовими реакціями чи фізичними навантаженнями, які обґрунтовано відрізняються від відповідних потреб чоловіків.

Стаття 46 Конституції закріплює право на соціальний захист, що включає комплекс соціальних і медичних гарантій, зумовлених професійними ризиками та обмеженнями [3]. Це положення створює підстави для відповідних спеціальних правових режимів, механізмів та стандартів охорони здоров'я, які

враховують потреби військовослужбовців як у мирний час, так і в умовах воєнного стану, а також є правовою основою для подальшої деталізації цих гарантій у спеціальних законах і підзаконних актах щодо військово-медичного забезпечення.

В цілому, конституційний рівень правового регулювання лікувально-профілактичного забезпечення жінок-військовослужбовиць забезпечує ціннісну, гарантійну і процедурну основу, що визначає рамки і спрямованість подальшого законодавства та правотворчої практики у військовій медицині. Він інтегрує загальні принципи права на охорону здоров'я, недискримінацію, соціальний захист та рівність, що є вихідними орієнтирами для створення спеціальних норм у сфері профілактики, медичного огляду, лікування, реабілітації та супроводу здоров'я жінок-військовослужбовиць в умовах специфіки військової служби та підвищених професійних ризиків.

На загальнодержавному законодавчому рівні норми охорони здоров'я та гендерної рівності формують широке правове поле, яке визначає загальні принципи, права та обов'язки держави й індивідуальних суб'єктів, а також механізми протидії дискримінації, що поширюються і на сферу лікувально-профілактичного забезпечення жінок-військовослужбовиць. Цей рівень регулювання має рамковий характер, оскільки встановлює загальні стандарти та орієнтири для спеціальних законів і підзаконних актів у медицині та захисті здоров'я, які згодом конкретизуються з урахуванням особливостей військової служби.

Законом України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» визначено базові правові засади охорони здоров'я, включно з принципами доступності, якості та безпеки медичної допомоги, а також гарантіями реалізації права на медичну допомогу для усіх категорій населення, серед яких і військовослужбовці, у випадках, коли спеціальне законодавство не встановлює інших правил [2]. Цей закон закладає концепцію системи охорони здоров'я як комплексної суспільної інституції, що включає профілактичну медицину, лікування, диспансеризацію, реабілітацію та забезпечення охорони здоров'я в умовах специфічних професійних ризиків. Зокрема, він визначає медичну допомогу як комплекс заходів з профілактики хвороб і забезпечення ефективного лікування, що є ключовим для побудови профілактичних підходів у військовій медицині, з врахуванням особливостей діяльності жінок-військовослужбовиць.

Поряд із загальними нормами охорони здоров'я, українське законодавство містить спеціальні рамки щодо гендерної рівності, що мають безпосереднє значення для нормативно-правового забезпечення лікувально-профілактичних послуг жінкам-військовослужбовицям. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (від 08.09.2005 № 2866-IV) встановлює загальні підходи до побудови державної політики гендерної рівності, визначаючи мету забезпечення рівних прав і можливостей у всіх сферах

суспільного життя, захист від дискримінації за ознакою статі, а також механізми реалізації цього права через державні та місцеві органи влади, громадські організації та інші суб'єкти [3]. У статті 3 цього закону вказано, що політика у сфері забезпечення рівних прав має бути спрямована на встановлення рівності, недискримінацію за статтю, забезпечення участі жінок і чоловіків у прийнятті рішень, сприяння поєднанню професійних та сімейних обов'язків, а також на запобігання інформаційним проявам дискримінації.

Цей закон також закладає механізми забезпечення рівних можливостей: він визначає повноваження органів влади щодо здійснення державної політики, включно з розробкою державних програм, організацією гендерно-правової експертизи проєктів нормативно-правових актів, а також визначає систему контролю за виконанням вимог щодо недискримінації. Ці положення мають значення для сфери військової медицини, оскільки вони створюють загальні вимоги до розроблення та реалізації медичних стандартів і процедур, які не повинні містити ознак дискримінації, зокрема за статтю, та мають сприяти усуненню гендерних бар'єрів у доступі до охорони здоров'я.

Суттєве значення на загальнодержавному рівні має також врахування міжнародних зобов'язань України щодо прав жінок, які інтегровані до національної системи права після ратифікації відповідних міжнародних договорів. Зокрема, Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW) виступає ключовим міжнародно-правовим актом, що формує стандарти протидії дискримінації за ознакою статі [4]. Ратифікація цього документа зобов'язує державу впроваджувати у національне законодавство механізми, що забезпечують рівність прав жінок і чоловіків, включно з доступом до медичного обслуговування та спеціальними заходами для усунення нерівностей. Ці положення виступають орієнтирами при формуванні політики охорони здоров'я, зокрема в частині адаптації профілактичних, діагностичних і лікувальних підходів до специфічних потреб жінок, що проходять військову службу.

На загальнодержавному законодавчому рівні нормативно-правове регулювання поєднує загальні рамки охорони здоров'я з принципами рівності і недискримінації, що формують логіку подальшої деталізації спеціальних норм у сфері лікувально-профілактичного забезпечення жінок-військовослужбовиць та визначають загально-правову основу для відповідних медичних стандартів і процедур.

На спеціальному законодавчому рівні нормативно-правового регулювання лікувально-профілактичного забезпечення жінок-військовослужбовиць закріплюються правові механізми, що випливають із правового режиму військової служби, з одного боку, і з комплексу соціальних гарантій військовослужбовців, з іншого, враховуючи особливості професійної діяльності в умовах оборони держави. Цей рівень визначає конкретні правові вимоги до медичного огляду, встановлення придатності до служби, організації профілактичних, лікувальних і

реабілітаційних заходів, а також гарантії соціального і медичного захисту осіб, причетних до захисту державного суверенітету.

Основним законодавчим актом у цій сфері є Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» (№ 2232-XII) [5], який регулює правовий статус служби в Збройних Силах та інших військових формуваннях, включно з процедурою медичного огляду, визначенням придатності до військової служби та підставами для звільнення за станом здоров'я. Згідно з цим Законом, військова служба розглядається як особливий вид державної служби, що здійснюється на засадах професійної діяльності, придатної за станом здоров'я, віку та іншими законодавчо визначеними ознаками, а проходження медичного огляду є обов'язковою складовою частиною призову і вступу на військову службу за контрактом з метою підтвердження відповідної придатності (положення відповідного розділу Закону). Закон передбачає положення про звільнення із служби за станом здоров'я та підстави для такого звільнення, зокрема у разі визнання військовослужбовця непридатним до подальшої служби (наприклад, у частині 1 статті 26). Підставою для реалізації цих положень є також уповноважені органи, зокрема військово-лікарські комісії, які на підставі нормативних актів Міністерства оборони України визначають категорії придатності для участі в службі [5].

Крім того, спеціальний рівень правового регулювання включає Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України, затверджене Міністерством оборони України (наказ № 402), яке деталізує процедуру проведення медичного огляду та визначення категорій придатності до військової служби для різних категорій осіб — як військовозобов'язаних, так і військовослужбовців, у тому числі з урахуванням їх професійної діяльності [6]. Цей підзаконний акт, який ґрунтується на частині десятій статті 2 Закону «Про військовий обов'язок і військову службу» [5], встановлює конкретні вимоги до організації медичних оглядів, періодичності повторних оглядів, оформлення висновків комісій та їх юридичних наслідків.

Поряд із цим, Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (№ 2011-XII) [7] визначає комплекс соціальних і правових гарантій, що мають бути забезпечені особам, які перебувають на військовій службі, та членам їх сімей у зв'язку з виконанням обов'язків щодо захисту держави. Дія цього закону поширюється на військовослужбовців усіх формувань, які проходять військову службу, резервістів, а також членів їхніх сімей у випадках, передбачених чинним законодавством. Закон закріплює, зокрема, право на охорону здоров'я та медичну допомогу, що забезпечується створенням сприятливих умов проходження служби, побуту, профілактики шкідливих факторів та шляхом реалізації медичних заходів відповідно до специфіки служби (стаття 11). Він також встановлює гарантії соціального та правового захисту, що включають забезпечення прав і свобод військовослужбовців, реалізацію їхніх громадянських, трудових, соціальних

прав, зокрема у сфері медичного обслуговування, санаторно-курортного лікування та соціальної адаптації.

Закони «Про оборону України» [8] та «Про Збройні Сили України» [9] виступають нормативними актами, які визначають загальні засади функціонування оборонного сектору, організаційно-юридичну структуру ЗСУ, а також основи системи військового медичного забезпечення як складової частини оборонного потенціалу держави. Ці закони формують рамки, у межах яких застосовуються спеціальні норми про медичні огляди, медичне обслуговування, профілактику і реабілітацію військовослужбовців, а також визначають відповідальність органів державної влади за забезпечення умов служби, що включають вимоги до фізичного і психічного здоров'я особового складу. Через інтеграцію у систему правового режиму оборони ці акти встановлюють обов'язковість дотримання норм щодо охорони здоров'я у військовому середовищі, зокрема в умовах збройного конфлікту та мобілізації. В цілому, на спеціальному законодавчому рівні формується логіка правового регулювання, яка включає і нормування проходження служби з медичними вимогами, і конкретні соціальні гарантії медичного забезпечення, що в сукупності забезпечують правову основу для реалізації лікувально-профілактичних заходів щодо жінок-військовослужбовиць.

На рівні підзаконного регулювання, що формується актами Кабінету Міністрів України та іншими нормативними документами виконавчої влади, створюється комплекс організаційно-процедурних правил і стратегічних орієнтирів, які деталізують і реалізують принципи, закріплені на конституційному та законодавчому рівнях, у сфері лікувально-профілактичного забезпечення військовослужбовців, включно з жінками-військовослужбовицями. Цей рівень регулювання не має прямої імперативної сили закону, проте створює безпосередні механізми організації діяльності суб'єктів медичного та оборонного секторів, визначає процедури, стандарти та маршрути взаємодії між органами управління, військовими медичними службами, формує умови для ефективної реалізації державної політики щодо охорони здоров'я в умовах специфіки військової служби.

Одним із ключових документів цього рівня є Воєнно-медична доктрина України, затверджена постановою Кабінету Міністрів України, яка виступає стратегічним керівним актом розвитку системи військово-медичного забезпечення в Україні [10]. Доктрина визначає основні напрями, пріоритети та принципи формування медичної підтримки сил оборони, включно з питаннями профілактики захворювань, медичного огляду, лікування, реабілітації, медичної евакуації та психосоціальної підтримки особового складу. Особливу увагу воєнно-медична доктрина приділяє створенню адаптивної системи медичного забезпечення, здатної відповідати на виклики сучасних збройних конфліктів, враховуючи демографічні та гендерні аспекти, що відображає необхідність гендерно-чутливих підходів у плануванні медичних програм і процедур для

жінок-військовослужбовиць. У документі також закладаються принципи інтеграції національних стандартів військової медицини з міжнародними вимогами, що сприяє підвищенню ефективності медичного забезпечення під час мирного часу, мобілізаційної готовності та у воєнний час.

Ще одним важливим актом є Порядок проведення прицільної медичної евакуації осіб із складових сектору безпеки і оборони, які отримали поранення, травми, захворювання у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, який визначає правила, послідовність та алгоритми евакуації постраждалих з місця подій (у тому числі бойових дій) до стаціонарних закладів охорони здоров'я різних рівнів, а також взаємодію між військовими підрозділами, службами екстреної медичної допомоги та іншими структурами [11]. Цей підзаконний акт створює чітко регламентовану ланцюгову систему надання першої, невідкладної та спеціалізованої медичної допомоги, що включає критерії направлення (маршрутизацію), стандарти медичного супроводу під час подальшої евакуації та механізми координації на рівні оперативного командування. Нормативне закріплення таких процедур має критично важливе значення для забезпечення безперервності лікувально-профілактичного процесу, мінімізації втрат здоров'я та життя військовослужбовців, а також для гарантування рівного доступу до кваліфікованої медичної допомоги незалежно від статі особового складу.

На цьому ж підзаконному рівні функціонує Національний план дій з виконання Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» (до 2025 року), який має статус політичної рамки реалізації гендерно орієнтованої державної політики у секторі безпеки [12]. Хоча План дій не є законотворчим актом у класичному сенсі, він формує координаційну платформу для інтеграції гендерних підходів у всі аспекти діяльності сектору безпеки й оборони, зокрема в сфері охорони здоров'я та медичного забезпечення. План передбачає конкретні заходи щодо забезпечення рівного доступу жінок і чоловіків до профілактичних, діагностичних, лікувальних і реабілітаційних послуг, а також впровадження гендерної чутливості у підготовці персоналу, оцінці ризиків, плануванні медичних заходів та створенні безпечного і недискримінаційного середовища. Інтеграція положень цього плану в діяльність оборонних і медичних структур сприяє узгодженню національної практики з міжнародними стандартами та спрямовує організаційні зусилля на підвищення ефективності лікувально-профілактичних заходів для жінок-військовослужбовиць, особливо у контексті складних соціальних і бойових ситуацій.

Таким чином, рівень підзаконного регулювання створює організаційний базис, на основі якого здійснюється практика лікувально-профілактичного забезпечення в секторі безпеки й оборони з урахуванням специфічних потреб військовослужбовців, включно з жінками-військовослужбовицями, забезпечуючи логіку реалізації процедур, стандартів і координованих дій між суб'єктами, відповідальними за збереження життя та здоров'я особового складу,

як у мирний час, так і в умовах збройного конфлікту. Це забезпечує комплексне правове та організаційне поле, що узгоджує стратегічні орієнтири з операційними процедурами, враховуючи вимоги ефективності, доступності та гендерної справедливості в системі військово-медичного забезпечення.

На відомчому рівні нормативно-правового регулювання, який формується наказами Міністерства оборони України, нормативними актами Генерального штабу, центральних органів виконавчої влади у сфері безпеки і оборони (МВС, СБУ, ДПСУ, НГУ тощо), відбувається операціоналізація законодавчих і підзаконних приписів через встановлення конкретних процедур, стандартів, алгоритмів дій та функціональних обов'язків посадових осіб у сфері військово-медичного забезпечення. Саме цей рівень забезпечує трансформацію загальних правових норм у практичні механізми організації лікувально-профілактичної допомоги, визначає внутрішню архітектуру системи медичного забезпечення та регламентує порядок реалізації прав військовослужбовців, зокрема жінок-військовослужбовиць, у повсякденній службовій діяльності та в умовах бойових дій.

Ключовим елементом відомчого регулювання є Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України, затверджене наказом Міністерства оборони України № 402 (у чинній редакції) [6], яке деталізує процедури медичного огляду, визначення ступеня придатності до військової служби, встановлення причинного зв'язку захворювань або поранень із проходженням служби, а також порядок направлення на повторні або позачергові огляди. Цей нормативний акт, прийнятий на виконання Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», встановлює категорії придатності («придатний», «обмежено придатний», «непридатний»), критерії оцінювання стану здоров'я та перелік захворювань, які впливають на можливість виконання службових обов'язків. У контексті лікувально-профілактичного забезпечення жінок-військовослужбовиць зазначене Положення має принципове значення, оскільки визначає правові підстави для медичного супроводу, звільнення за станом здоров'я, тимчасового обмеження у виконанні обов'язків або направлення на реабілітацію, що безпосередньо пов'язано із захистом репродуктивного здоров'я, психоемоційного стану та фізичної безпеки.

Окреме значення на відомчому рівні мають накази Міністерства оборони України та інших силових структур, які регламентують організацію медичного забезпечення військових частин, структуру медичних підрозділів, порядок функціонування військових госпіталів, медичних рот (взводів), евакуаційних ланок, а також стандарти медичної документації, звітності та контролю якості надання допомоги. У цих документах визначаються вимоги до проведення планових і позапланових медичних оглядів, диспансеризації, профілактичних щеплень, санітарно-епідеміологічного контролю, організації психологічної підтримки та медичної реабілітації. Для жінок-військовослужбовиць такі нормативні приписи створюють основу для впровадження спеціалізованих

профілактичних програм, у тому числі у сфері гінекологічного здоров'я, гормональних змін, післястресових розладів та інших станів, що потребують диференційованого підходу.

В контексті нашого дослідження варто також згадати Положення про організацію медичного забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України, які залучаються до участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки [13], яке є спеціалізованим відомчим нормативним актом, що регламентує порядок медичного супроводу особового складу в умовах виконання завдань за межами території України. Аналіз його змісту крізь призму правового статусу та потреб жінок-військовослужбовиць дозволяє визначити як позитивні аспекти нормативного регулювання, так і наявні прогалини у врахуванні гендерної специфіки.

Насамперед слід зазначити, що Положення встановлює комплексну модель медичного забезпечення, яка охоплює етапи попереднього медичного відбору, обов'язкових профілактичних оглядів, вакцинації, санітарно-епідеміологічної підготовки, медичного супроводу під час виконання завдань, а також реабілітаційних заходів після повернення з операції. У цьому контексті норми документа формально поширюються на всіх військовослужбовців без диференціації за статтю, що відповідає принципу рівності прав, однак водночас зумовлює обмежене нормативне врахування специфічних фізіологічних і соціально-психологічних потреб жінок.

На етапі медичного відбору для участі в міжнародних операціях Положення передбачає обов'язкове проходження військово-лікарської експертизи з визначенням придатності до служби в особливих кліматичних, санітарно-епідеміологічних та психологічних умовах. Для жінок-військовослужбовиць це має принципове значення, оскільки саме на цьому етапі повинні враховуватися питання репродуктивного здоров'я, наявність хронічних гінекологічних захворювань, гормональних порушень, а також можливі ризики, пов'язані з перебуванням у регіонах із високим рівнем інфекційних загроз або обмеженим доступом до спеціалізованої медичної допомоги. Водночас чинні положення, як правило, не містять окремих процедур або додаткових критеріїв оцінювання, що стосуються саме жіночого здоров'я, покладаючи це питання на загальні норми військово-лікарської експертизи.

Позитивним аспектом Положення є передбачення системи медичного супроводу під час виконання завдань, що включає функціонування медичних підрозділів у складі контингентів, організацію первинної медичної допомоги, маршрутизацію до лікувальних закладів держави перебування або медичних установ міжнародних сил. Однак з позиції гендерної чутливості залишається відкритим питання забезпечення доступу жінок-військовослужбовиць до спеціалізованої гінекологічної допомоги в районі виконання завдань, наявності необхідних медикаментів і засобів гігієни, а також конфіденційності медичних послуг у багатонаціональному середовищі.

Особливої уваги потребують норми щодо медико-психологічного забезпечення. Міжнародні операції пов'язані з підвищеним рівнем стресових факторів, культурними та соціальними відмінностями, ризиками дискримінації або сексуальних домагань у міжнародному військовому середовищі. Положення визначає загальні підходи до психологічної підготовки та постмісійної реабілітації, проте не деталізує гендерно специфічні механізми реагування на випадки сексуального насильства чи психологічної травматизації жінок у контексті міжнародної служби, що створює прогалину між міжнародними стандартами порядку денного «Жінки, мир, безпека» та внутрішньовідомчою регламентацією. На етапі повернення з міжнародної операції Положення передбачає медичний огляд та, за необхідності, реабілітаційні заходи. Для жінок-військовослужбовиць важливо, щоб у межах цих процедур здійснювався обов'язковий контроль стану репродуктивного здоров'я, гормонального балансу та психоемоційного стану, однак такі положення зазвичай не мають спеціального нормативного закріплення, що може знижувати рівень системності профілактичного нагляду.

В цілому, Положення про організацію медичного забезпечення військовослужбовців, які залучаються до міжнародних операцій, створює процедурну основу для комплексного медичного супроводу особового складу, однак у частині забезпечення прав та потреб жінок-військовослужбовиць воно має переважно універсальний характер без достатньої гендерної деталізації. Подальше вдосконалення цього нормативного акту доцільно спрямувати на інтеграцію гендерно чутливих стандартів, включаючи чітке регламентування доступу до спеціалізованої медичної допомоги, врахування репродуктивних ризиків у процесі відбору та служби, а також нормативне закріплення механізмів захисту від гендерно зумовлених ризиків у міжнародному військовому середовищі.

Суттєвим аспектом відомчого регулювання є також встановлення внутрішніх стандартів медичної підготовки особового складу, зокрема правил надання домедичної допомоги, навчання тактичній медицині, алгоритмів дій у надзвичайних ситуаціях, що забезпечує формування компетентностей особового складу щодо самозахисту та взаємодопомоги. У цьому контексті відомчі накази стають інструментом підвищення спроможності системи військово-медичного забезпечення реагувати на сучасні гібридні загрози та бойові ризики.

Відомчий рівень нормативно-правового регулювання лікувально-профілактичного забезпечення військовослужбовців також представлений наказами Генерального штабу Збройних Сил України, Департаменту охорони здоров'я МОУ та керівними документами з медичного забезпечення, виконує ключову роль у конкретизації стандартів медичного нагляду, профілактики та лікування, забезпечуючи практичну реалізацію законодавчих гарантій у щоденній діяльності військово-медичної служби. Аналіз наданих документів дозволяє визначити їх безпосередній вплив на організацію медичного забезпечення жінок-військовослужбовиць як складової загальної системи військової медицини.

Інструкція з диспансеризації військовослужбовців Збройних Сил України на мирний час, затверджена наказом Генерального штабу ЗСУ від 04.11.2017 № 391, визначає диспансеризацію як науково обґрунтовану систему профілактичних і лікувально-діагностичних заходів, спрямованих на збереження, відновлення та зміцнення здоров'я військовослужбовців. Документ передбачає активне раннє виявлення захворювань, динамічний диспансерний нагляд, систематичний аналіз стану здоров'я та відповідальність командирів військових частин за повне охоплення особового складу щорічними медичними обстеженнями. Особливого значення для медичного забезпечення жінок-військовослужбовиць набувають положення, згідно з якими до складу лікарських комісій при проведенні поглиблених медичних оглядів обов'язково включається лікар-гінеколог (для військовослужбовців-жінок). Це свідчить про нормативне закріплення гендерно диференційованого підходу до медичного огляду та профілактики, що враховує фізіологічні особливості жіночого організму.

Важливим є і розділ 8.5 керівного документа з медичного забезпечення, який прямо регламентує особливості медичного забезпечення жінок-військовослужбовців. Зокрема, встановлюється, що амбулаторний прийом, обстеження і лікування жінок здійснюються окремо від іншого особового складу, із забезпеченням окремих палат та санітарних вузлів у лазареті медичного пункту військової частини. Документ також передбачає обов'язкові гінекологічні огляди один раз на шість місяців для своєчасного виявлення гінекологічних і венеричних захворювань, а також вагітності. Нормативне закріплення періодичності профілактичних оглядів, виділення спеціально обладнаних кімнат особистої гігієни та визначення відповідальних осіб за їх санітарний стан формує комплекс організаційних гарантій захисту репродуктивного здоров'я жінок у військовому середовищі.

Системність диспансерного нагляду деталізується у Методиці диспансерного динамічного нагляду при основних захворюваннях, затвердженій наказом директора Департаменту охорони здоров'я МОУ від 12.12.2006 № 113. Методика визначає категорії військовослужбовців, які підлягають динамічному нагляду, частоту контрольних оглядів, перелік лабораторних та інструментальних досліджень, тривалість спостереження, а також критерії ефективності диспансеризації.

У ній детально регламентовано порядок медичного спостереження за особами з інфекційними, онкологічними, серцево-судинними, гематологічними та іншими захворюваннями, що забезпечує безперервність лікувально-профілактичного процесу.

Для жінок-військовослужбовиць особливе значення мають положення щодо онкологічної настороженості, диспансерного спостереження за передпухлинними станами та обов'язковості направлення на військово-лікарську комісію після лікування новоутворень, що створює механізм раннього виявлення патологій, у тому числі гінекологічного характеру.

Отже, аналіз відомчих нормативних актів свідчить, що вони формують цілісну систему профілактичного медичного супроводу, засновану на принципах регулярності, персоніфікованого підходу, раннього виявлення захворювань та контролю ефективності лікувально-профілактичних заходів. У контексті медичного забезпечення жінок-військовослужбовиць ці документи забезпечують нормативне закріплення гендерно специфічних процедур (гінекологічні огляди, окремі умови стаціонарного перебування, гігієнічне забезпечення), інтегруючи їх у загальну систему військово-медичного забезпечення.

Таким чином, відомчий рівень регулювання виконує функцію практичної реалізації конституційних і законодавчих гарантій, забезпечуючи стандартизацію, контрольованість і безперервність медичного нагляду за станом здоров'я жінок-військовослужбовиць в умовах проходження військової служби.

Рівень міжнародних стандартів і резолюцій формує ціннісно-нормативну рамку, у межах якої здійснюється трансформація національної політики у сфері безпеки й оборони, зокрема в частині забезпечення гендерної рівності та врахування специфічних потреб жінок у військовому середовищі. Ключовим документом цього рівня є Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» (2000), яка започаткувала системний підхід до інтеграції гендерної перспективи у процеси запобігання конфліктам, врегулювання криз, миротворчої діяльності та післяконфліктного відновлення. Цей документ заклав міжнародний стандарт, відповідно до якого держави-члени зобов'язані забезпечувати участь жінок у прийнятті рішень у сфері безпеки, гарантувати їхній захист від насильства в умовах конфлікту та впроваджувати гендерно чутливі підходи у діяльність сектору оборони.

У контексті лікувально-профілактичного забезпечення жінок-військовослужбовиць значення Резолюції 1325 полягає у нормативному визнанні того, що жінки не лише є об'єктами захисту, але й повноправними суб'єктами безпекової діяльності, що зумовлює необхідність адаптації інституційних механізмів сектору оборони до їхніх фізіологічних, соціальних і професійних потреб. Інтеграція гендерної перспективи у військову політику означає врахування специфіки медичного забезпечення жінок, у тому числі питань репродуктивного здоров'я, профілактики гінекологічних захворювань, психологічної підтримки, захисту від сексуального насильства та забезпечення доступу до якісної медичної допомоги на всіх рівнях медичної евакуації й лікування. Таким чином, Резолюція 1325 створює концептуальну основу для розроблення гендерно чутливих медичних стандартів у військовому середовищі.

Вплив цього міжнародного документа на національну правову систему України реалізується через прийняття та впровадження Національного плану дій з виконання Резолюції 1325, який визначає конкретні завдання, індикатори та механізми координації між органами державної влади у сфері безпеки й оборони. У межах цього Плану інтеграція гендерної складової охоплює не лише кадрову політику та участь жінок у військовій службі, а й питання доступу до медичних

і соціальних послуг, підвищення обізнаності персоналу щодо гендерних аспектів, удосконалення процедур реагування на випадки насильства та забезпечення рівних умов проходження служби. З огляду на це, Резолюція 1325 опосередковано формує вимоги до системи військово-медичного забезпечення щодо недискримінаційності, чутливості до потреб жінок та забезпечення безпечного середовища служби.

Крім того, Резолюція 1325 започаткувала розвиток подальших міжнародних документів у рамках порядку денного «Жінки, мир, безпека», що розширюють і конкретизують її положення, зокрема у частині протидії сексуальному насильству під час конфліктів, реабілітації постраждалих та забезпечення відповідальності за порушення прав людини. Сукупність цих актів формує міжнародну систему стандартів, яка впливає на національні політики через механізми звітності, моніторингу та міжнародної співпраці, що сприяє гармонізації внутрішнього законодавства з глобальними принципами гендерної рівності та прав людини.

Отже, міжнародний рівень нормативного регулювання, репрезентований Резолюцією РБ ООН 1325, виконує функцію стратегічного орієнтира, що визначає ціннісні засади державної політики у сфері безпеки, у тому числі щодо медичного забезпечення жінок-військовослужбовиць.

Він задає стандарти інтеграції гендерної перспективи у планування, управління та організацію медичних заходів, забезпечуючи перехід від формальної рівності до реальної інституційної адаптації сектору оборони до потреб жінок як повноправних учасниць безпекових процесів.

На основі проведеного аналізу багаторівневої системи нормативно-правового регулювання (конституційного, загальнодержавного, спеціального військового, підзаконного та відомчого рівнів, а також міжнародних стандартів) можна виокремити комплекс системних проблем, що знижують ефективність правового забезпечення медичного супроводу жінок-військовослужбовиць в Україні.

По-перше, спостерігається фрагментарність та розпорошеність нормативної бази. Положення, що стосуються медичного забезпечення військовослужбовців, закріплені в різних актах різної юридичної сили, однак відсутній спеціалізований комплексний нормативний акт або розділ закону, який би системно регламентував саме медичне забезпечення жінок-військовослужбовиць з урахуванням їх фізіологічних, репродуктивних та соціально-психологічних особливостей.

Гендерна специфіка переважно згадується епізодично (наприклад, щодо обов’язкових гінекологічних оглядів), але не інтегрована як принцип організації військово-медичної системи.

По-друге, зберігається переважання формально нейтрального («універсального») підходу до медичного забезпечення військовослужбовців. Більшість актів передбачають однакові стандарти для всіх категорій особового складу, що

фактично не враховує специфіку жіночого організму, особливості служби під час вагітності, післяпологового періоду, лактації, гормональних змін, а також специфічні ризики (наприклад, гінекологічні ускладнення, наслідки стресових впливів). Наявність окремих положень не формує цілісної гендерно чутливої моделі медичного забезпечення.

По-третє, простежується недостатня нормативна деталізація питань репродуктивного здоров'я жінок-військовослужбовиць. Відсутні чітко врегульовані стандарти щодо медичного супроводу під час вагітності в умовах воєнного стану, порядку зміни умов служби з медичних показань, алгоритмів маршрутизації вагітних військовослужбовиць, а також гарантій збереження посади та соціального статусу під час тривалого лікування чи реабілітації.

По-четверте, наявна проблема недостатньої інтеграції гендерного компоненту у систему військово-лікарської експертизи. Категорії придатності та критерії оцінювання стану здоров'я формально однакові для чоловіків і жінок, що може призводити до некоректного врахування гендерно обумовлених станів. Нормативно не врегульовано окремі питання оцінювання наслідків гінекологічних захворювань, гормональних розладів чи післяопераційних станів у контексті придатності до виконання бойових завдань.

По-п'яте, існує обмежена нормативна регламентація психосоціальної підтримки жінок у військовому середовищі, особливо щодо реагування на сексуальні домагання, гендерно зумовлене насильство, наслідки бойового стресу. Хоча міжнародні стандарти (зокрема Резолюція РБ ООН 1325) декларують необхідність інтеграції гендерної перспективи у сектор безпеки, їх імплементація в частині медико-психологічної підтримки залишається неповною та переважно програмною, а не процедурно врегульованою.

По-шосте, зберігається інституційна асиметрія між нормативними вимогами та реальними ресурсними можливостями. Відомчі акти передбачають проведення регулярних поглиблених оглядів, диспансерного нагляду, консультацій вузьких спеціалістів, однак у нормативному полі не завжди визначені механізми забезпечення кадрового та матеріально-технічного ресурсу для якісної реалізації цих вимог, особливо у віддалених гарнізонах або в зоні бойових дій.

По-сьоме, простежується недостатня узгодженість між військовим, медичним і трудовим законодавством, що створює прогалини у питаннях суміщення служби та реалізації права на охорону здоров'я. Зокрема, відсутня чітка регламентація порядку переведення жінки-військовослужбовиці на менш інтенсивні умови служби за медичними показаннями без втрати соціальних гарантій.

По-восьме, проблемним залишається відсутність системи гендерно дезагрегованої статистики в нормативно закріпленому вигляді, що ускладнює моніторинг стану здоров'я жінок-військовослужбовиць, аналіз специфічних ризиків і планування профілактичних заходів на основі доказових даних.

Для забезпечення системного перегляду нормативної бази з метою формування цілісної, гендерно чутливої та інституційно узгодженої моделі військово-медичного забезпечення нами сформовано перспективні напрями вдосконалення нормативно-правового регулювання, які представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Перспективні напрями вдосконалення нормативно-правового регулювання медичного забезпечення жінок-військовослужбовиць

Проблема	**Нормативні акти, що потребують змін/доповнень**	**Сутність пропонованих змін**
1. Фрагментарність правового регулювання	Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»; Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу»	Включення окремого розділу або статей щодо медичного забезпечення жінок-військовослужбовиць; закріплення принципу гендерно чутливого медичного супроводу; визначення базових гарантій репродуктивного та психосоціального здоров'я.
2. Відсутність системної гендерної інтеграції у військовій медицині	Воєнно-медична доктрина України (постанова КМУ); накази МОУ щодо організації медичного забезпечення	Закріплення гендерної перспективи як одного з принципів організації військово-медичного забезпечення; передбачення спеціалізованих програм профілактики для жінок.
3. Недостатня регламентація репродуктивного здоров'я	Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців…»; наказ МОУ № 402 (Положення про військово-лікарську експертизу); відомчі накази щодо медичного забезпечення	Встановлення процедур медичного супроводу вагітності, післяпологового періоду та лактації; закріплення гарантій переведення на щадний режим служби; деталізація критеріїв тимчасової непридатності.
4. Формально однакові критерії придатності	Наказ МОУ № 402 (Положення про ВЛК); методичні рекомендації МОУ	Перегляд додатків із переліком хвороб з урахуванням гінекологічних, гормональних та післяопераційних станів; обов'язкове включення гінеколога до складу ВЛК у випадках, що стосуються жінок.
5. Недостатня нормативна база щодо психосоціальної підтримки	Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців…»; Національний план дій з виконання РБ ООН 1325; відомчі накази МОУ щодо психологічної служби	Визначення стандартів психологічної допомоги жінкам у бойових умовах; врегулювання алгоритмів реагування на випадки сексуального насильства; запровадження обов'язкової реабілітаційної програми після участі у бойових діях.
6. Недостатня узгодженість між військовим і трудовим законодавством	Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу»; Кодекс законів про працю України; Закон України «Про відпустки»	Уточнення гарантій збереження посади та грошового забезпечення у разі лікування або переведення за медичними показаннями; унормування режиму служби під час вагітності.

Проблема	Нормативні акти, що потребують змін/доповнень	Сутність пропонованих змін
7. Відсутність гендерно дезагрегованої медичної статистики	Накази МОУ щодо медичної звітності; нормативні акти щодо функціонування електронної системи охорони здоров'я	Впровадження обов'язкової гендерної дезагрегації статистичних показників; створення аналітичного модуля моніторингу стану здоров'я жінок-військовослужбовиць.
8. Недостатня деталізація медичної евакуації для жінок	Порядок проведення прицільної медичної евакуації осіб сектору безпеки і оборони (постанова КМУ); відомчі інструкції	Доповнення нормами щодо маршрутизації вагітних та осіб із гінекологічними ускладненнями; передбачення обов'язкового супроводу профільним спеціалістом у складних випадках.

Примітка. Систематизовано автором.

Удосконалення нормативно-правового регулювання медичного забезпечення жінок-військовослужбовиць в Україні потребує системного, багаторівневого та концептуально узгодженого підходу, який передбачає внесення цільових змін до чинних законодавчих і підзаконних актів із метою інтеграції гендерно чутливої компоненти у структуру військово-медичного забезпечення. Насамперед доцільним є доповнення Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» окремими нормами, що визначатимуть спеціальні гарантії медичного забезпечення жінок-військовослужбовиць, включаючи забезпечення репродуктивного здоров'я, профілактичні програми, порядок медичного супроводу вагітності та післяпологового періоду, а також гарантії переведення на інші умови служби за медичними показаннями без втрати соціального статусу та грошового забезпечення. Одночасно потребує уточнення Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» у частині конкретизації процедур визначення придатності до військової служби з урахуванням гендерно обумовлених станів, що дозволить усунути формально нейтральний підхід і забезпечити більш коректну оцінку фізіологічних особливостей жіночого організму.

Суттєвого перегляду потребують положення наказу Міністерства оборони України № 402 щодо військово-лікарської експертизи, зокрема в частині доповнення переліку захворювань і станів, що впливають на придатність до служби, гінекологічними, гормональними та післяопераційними показниками, а також нормативного закріплення обов'язкової участі лікаря-гінеколога у складі військово-лікарських комісій під час розгляду питань, пов'язаних зі станом здоров'я жінок-військовослужбовиць.

Водночас необхідним є внесення змін до Воєнно-медичної доктрини України та відповідних постанов Кабінету Міністрів України з метою інституційного закріплення принципу гендерної чутливості як одного з базових принципів організації військово-медичного забезпечення, що має охоплювати планування ресурсів, підготовку медичного персоналу та формування клінічних протоколів.

У площині підзаконного регулювання доцільно переглянути відомчі накази щодо організації медичної евакуації, доповнивши їх нормами про маршрутизацію вагітних військовослужбовиць та осіб із гінекологічними ускладненнями, передбачивши обов'язковий супровід профільним спеціалістом у складних випадках, що забезпечить безперервність та безпечність лікувально-профілактичного процесу. Не менш важливою є імплементація положень Національного плану дій з виконання Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 у конкретні відомчі інструкції, зокрема шляхом нормативного визначення стандартів психологічної допомоги жінкам у бойових умовах, процедур реагування на випадки сексуального насильства та обов'язкових програм реабілітації після участі у бойових діях.

Окремим напрямом вдосконалення має стати гармонізація військового законодавства з трудовим і медичним правом, зокрема через внесення змін до Кодексу законів про працю України та Закону України «Про відпустки» у частині поширення додаткових гарантій для військовослужбовиць під час лікування або проходження медико-соціальної реабілітації. Крім того, необхідним є нормативне закріплення обов'язкової гендерної дезагрегації медичної статистики у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, що дозволить створити аналітичну базу для моніторингу стану здоров'я жінок-військовослужбовиць та забезпечити прийняття управлінських рішень на доказовій основі.

Таким чином, запропоновані зміни мають комплексний характер і спрямовані на трансформацію існуючої системи нормативно-правового регулювання від формально універсальної моделі до інституційно інтегрованої, гендерно чутливої та ресурсно забезпеченої моделі військово-медичного забезпечення, яка відповідатиме як національним потребам сектору безпеки й оборони, так і міжнародним стандартам у сфері прав жінок та гендерної рівності.

Висновки. Проведений комплексний аналіз багаторівневої системи нормативно-правового регулювання медичного забезпечення жінок-військовослужбовиць в Україні дозволяє сформулювати низку узагальнених наукових висновків щодо її змісту, структури, функціональних можливостей та наявних обмежень.

По-перше, чинна нормативна модель має ієрархічно вибудуваний характер і охоплює конституційний, загальнодержавний, спеціальний військовий, підзаконний, відомчий та міжнародний рівні регулювання. Конституція України закладає фундаментальні гарантії права на охорону здоров'я, соціальний захист і недискримінацію, що створює ціннісну основу для подальшої деталізації правового режиму медичного забезпечення військовослужбовців. Закони у сфері охорони здоров'я, соціального захисту та військової служби формують рамкові механізми реалізації цих гарантій, тоді як підзаконні та відомчі акти конкретизують процедури медичних оглядів, диспансерного нагляду, лікування, реабілітації та медичної евакуації.

По-друге, попри наявність нормативної бази, система регулювання зберігає ознаки фрагментарності та формальної універсальності, оскільки більшість актів орієнтована на загальний статус військовослужбовця без достатньої гендерної деталізації. Специфіка фізіологічних, репродуктивних і психосоціальних потреб жінок-військовослужбовиць відображена переважно на рівні окремих відомчих норм, що не формує цілісної гендерно чутливої моделі військово-медичного забезпечення. Водночас міжнародні стандарти, зокрема Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека», задають стратегічний орієнтир інтеграції гендерної перспективи у сектор безпеки, однак їх імплементація в частині медичного забезпечення має переважно програмний, а не нормативно системний характер.

По-третє, чинна модель правового регулювання потребує структурної модернізації через інтеграцію гендерного компонента у законодавчі та підзаконні акти, удосконалення критеріїв військово-лікарської експертизи, нормативне закріплення процедур медичного супроводу вагітності, психосоціальної підтримки та реабілітації, а також забезпечення узгодженості між військовим, медичним і трудовим законодавством. Особливої уваги потребує створення системи гендерно дезагрегованого моніторингу стану здоров'я військовослужбовців, що дозволить здійснювати доказово обґрунтоване планування медичних заходів.

Таким чином, нормативно-правове регулювання медичного забезпечення жінок-військовослужбовиць в Україні перебуває на етапі інституційного становлення та адаптації до сучасних безпекових викликів і міжнародних стандартів. Його подальший розвиток має бути спрямований на формування цілісної, гендерно збалансованої, процедурно визначеної та ресурсно забезпеченої системи військово-медичного супроводу, яка забезпечуватиме реальну реалізацію конституційних гарантій права на охорону здоров'я, сприятиме збереженню кадрового потенціалу сил оборони та відповідатиме принципам належного врядування у сфері безпеки і оборони.

Література:

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

2. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text

3. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 8 вересня 2005 р. № 2866-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text

4. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text

5. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 р. № 2232-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text

6. Положення про військово-лікарську експертизу у Збройних Силах України : наказ Міністерства оборони України від 14 серпня 2008 р. № 402 : зареєстровано в Міністерстві юстиції України 17 листопада 2008 р. за № 1109/15800. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08#Text

7. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 р. № 2011-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text

8. Про оборону України : Закон України від 6 грудня 1991 р. № 1932-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text

9. Про Збройні Сили України : Закон України від 6 грудня 1991 р. № 1934-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text

10. Воєнно-медична доктрина України : постанова Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2018 р. № 910. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/910-2018-п#Text

11. Порядок проведення прицільної медичної евакуації осіб із складових сектору безпеки і оборони, які отримали поранення, травми, захворювання у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України : постанова Кабінету Міністрів України від 4 червня 2025 р. № 637. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637-2025-п#Text

12. Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1544-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-р#Text

13. Положення про організацію медичного забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України, які залучаються до участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки : наказ Міністерства оборони України від 6 серпня 2014 р. № 508. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1231-14#Text

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. (1996, June 28). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian]

2. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia: Zakon Ukrainy № 2801-XII [Fundamentals of Ukrainian legislation on health care: Law of Ukraine No. 2801-XII]. (1992, November 19). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text [in Ukrainian]

3. Pro zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv: Zakon Ukrainy № 2866-IV [On ensuring equal rights and opportunities for women and men: Law of Ukraine No. 2866-IV]. (2005, September 8). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text [in Ukrainian]

4. Konventsiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii pro likvidatsiiu vsikh form dyskryminatsii shchodo zhinok [United Nations Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women]. (n.d.). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text [in Ukrainian]

5. Pro viiskovyi oboviazok i viiskovu sluzhbu: Zakon Ukrainy № 2232-XII [On military duty and military service: Law of Ukraine No. 2232-XII]. (1992, March 25). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text [in Ukrainian]

6. Polozhennia pro viiskovo-likarsku ekspertyzu u Zbroinykh Sylakh Ukrainy: Nakaz Ministerstva oborony Ukrainy № 402 [Regulations on military medical examination in the Armed Forces of Ukraine: Order of the Ministry of Defence of Ukraine No. 402]. (2008, August 14). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08#Text [in Ukrainian]

7. Pro sotsialnyi i pravovyi zakhyst viiskovosluzhbovtsiv ta chleniv yikh simei: Zakon Ukrainy № 2011-XII [On social and legal protection of servicemen and members of their families: Law of Ukraine No. 2011-XII]. (1991, December 20). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text [in Ukrainian]

8. Pro oboronu Ukrainy: Zakon Ukrainy № 1932-XII [On Defence of Ukraine: Law of Ukraine No. 1932-XII]. (1991, December 6). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text [in Ukrainian]

9. Pro Zbroini Syly Ukrainy: Zakon Ukrainy № 1934-XII [On the Armed Forces of Ukraine: Law of Ukraine No. 1934-XII]. (1991, December 6). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text [in Ukrainian]

10. Voienno-medychna doktryna Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 910 [Military Medical Doctrine of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 910]. (2018, October 31). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/910-2018-%D0%BF#Text [in Ukrainian]

11. Poriadok provedennia prytsilnoi medychnoi evakuatsii osib iz skladovykh sektoru bezpeky i oborony, yaki otrymaly poranennia, travmy, zakhvoriuvannia u zviazku z viiskovoiu ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 637 [Procedure for targeted medical evacuation of persons from the components of the security and defence sector who sustained wounds, injuries or diseases due to the military aggression of the Russian Federation against Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 637]. (2025, June 4). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637-2025-%D0%BF#Text [in Ukrainian]

12. Natsionalnyi plan dii z vykonannia rezoliutsii Rady Bezpeky OON 1325 “Zhinky, myr, bezpeka” na period do 2025 roku: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1544-r [National Action Plan for the implementation of UN Security Council Resolution 1325 “Women, Peace and Security” for the period up to 2025: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1544-r]. (2020, October 28). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-%D1%80#Text [in Ukrainian]

13. Polozhennia pro orhanizatsiiu medychnoho zabezpechennia viiskovosluzhbovtsiv Zbroinykh Syl Ukrainy, yaki zaluchaiutsia do uchasti v mizhnarodnykh operatsiiakh z pidtrymannia myru i bezpeky: Nakaz Ministerstva oborony Ukrainy № 508 [Regulations on the organization of medical support for servicemen of the Armed Forces of Ukraine involved in international peacekeeping and security operations: Order of the Ministry of Defence of Ukraine No. 508]. (2014, August 6). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1231-14#Text [in Ukrainian]

Дата першого надходження статті до видання: 11.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

УДК 364:005.8

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-97-109

Замула Олена Василівна кандидат економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)», доцент кафедри менеджменту Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, https://orcid.org/0000-0002-3601-2180

Фощій Петро Миколайович кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, https://orcid.org/0000-0001-9351-5828

Фощій Марія Дмитрівна PhD, доцент кафедри менеджменту Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, https://orcid.org/0000-0003-1555-3110

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ПОВЕДІНКИ ЧЛЕНІВ КОМАНДИ НА РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО ПРОЄКТУ

Анотація. В статті здійснено аналіз останніх досліджень з управління соціальним проєктом та організаційною поведінкою членів його команди. Встановлено, що характер впливу на результативність соціального проєкту залежить від виду поведінки членів його команди та від стиля керівництва. Конструктивна поведінка сприяє досягненню цілей соціального проєкту та забезпечує отриманню бажаних показників результативності. Деструктивна поведінка членів команди може призвести до фінансових збитків, «вигоряння», втрати репутації. Водночас, соціальний лідер обмежений в повноваженнях та, переважно, виступає в ролі фасилітатора і мотиватора. Тож в соціальних проєктах підтримуючі та колегіальні моделі управління значно підвищують задоволеність роботою членів команди. Команди соціальних проєктів є частиною ширших соціальних процесів, і залучення цієї спільноти та розширення кола стейкхолдерів є критично важливим для побудови довіри та реалізації соціальних ініціатив. Втім, це може сприяти не лише збагаченню внутрішнього культурного середовища, а й до антисоціальних та дисфункціональних явищ. Задачею лідера або керівника проєкту в такому разі є своєчасне реагування на появу деструктивних елементів у поведінці членів команди та їх своєчасна нейтралізація.

Для вдосконалення управління організаційною поведінкою членів команди соціального проєкту запропоновано розвивати корпоративну культуру та розширювати комунікаційну мережу як у внутрішньому так і зовнішньому

середовищі проєкту, щоб залучити якомога більше стейкхолдерів. При цьому бажано, щоб проєкт сприяв досягненню Глобальних цілей стійкого розвитку. Для налагодження ефективної комунікації запропоновано визначити цільову аудиторію та застосувати до неї модель 4 Es (Enable, Engage, Encourage, Exemplify), яка розшифровуються як «Уможливлення», «Заохочення», «Залучення» та «Приклад».

Ключові слова: соціальний проєкт, команда, організаційна поведінка, результативність, стійкий розвиток.

Zamula Olena Vasylivna Candidate of Economic Sciences in specialty 08.00.04 – "Economics and Enterprise Management (by types of economic activity)", Associate Professor of the Department of Management of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Kharkiv. https://orcid.org/ 0000-0002-3601-2180

Foshchii Petro Mykolaiovych Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Kharkiv, https://orcid.org/0000-0001-9351-5828

Foshchii Mariia Dmytrivna PhD, Associate Professor of the Department of Management, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Kharkiv, https://orcid.org/0000-0003-1555-3110

RESEARCH ON THE IMPACT OF TEAM MEMBERS' ORGANIZATIONAL BEHAVIOR ON THE PERFORMANCE OF A SOCIAL PROJECT

Abstract. The article analyzes recent research on the management of social project and the organizational behavior of its team members. It was found that the nature of the impact on the effectiveness of a social project depends on the type of behavior of its team members and the leadership style. Constructive behavior contributes to the achievement of the goals of the social project and ensures the receipt of the desired performance indicators. Destructive behavior of team members can lead to financial losses, "burnout", loss of reputation. At the same time, the social leader is limited in authority and, mainly, acts as a facilitator and motivator. Therefore, in social projects, supportive and collegial management models significantly increase the satisfaction of team members with their work. Social project teams are part of broader social processes, and the involvement of this community and the expansion of the circle of stakeholders is critically important for building trust and implementing social initiatives. However, this can contribute not only to the enrichment of the internal cultural environment, but also to antisocial and dysfunctional phenomena. The task of the leader or project manager in this case is to respond in a timely manner to the

emergence of destructive elements in the behavior of team members and their timely neutralization.

To improve the management of organizational behavior of team members of a social project, it is proposed to develop corporate culture and expand the communication network both in the internal and external environment of the project in order to involve as many stakeholders as possible. At the same time, it is desirable that the project contributes to the achievement of Global Goals for Sustainable Development. To establish effective communication, it is proposed to identify the target audience and apply the 4 Es model to it (Enable, Engage, Encourage, Exemplify).

Keywords: social project, team, organizational behavior, performance, sustainable development.

Постановка проблеми. Сьогодні в нашій державі відбуваються неординарні події, Україна вимушена протистояти ворогові і через це витрачає свої ресурси на захист і оборону. Тож інші сфери діяльності, такі як освіта, спорт, охорона здоров'я, культура часто потерпають від нестачі коштів та браку людського ресурсу, що призводить їх до деградації, а відтак втрачається потенціал до їх відродження в майбутньому. Також нерідко поза увагою залишаються навіть критично важливі соціальні ініціативи, пов'язані з підтримкою людей, що постраждали в результаті військової агресії росії проти України, внутрішньо переміщені особи та люди з інвалідністю, тощо. В таких умовах набуває особливої актуалізації проблема реалізації соціальних ініціатив у формі соціальних проєктів та забезпечення їх результативності. Соціальні проекти спрямовані на покращення умов життя окремих груп людей, суспільства та довкілля у відповідь на проблемну ситуацію, яка опиняється в центрі уваги різних зацікавлених сторін. На відміну від приватних, інвестиційних чи бізнес-проектів, реалізація яких, в першу чергу, спрямована на отримання прибутку, соціальні проекти направлені на забезпечення загального благополуччя, тобто створення соціальної цінності. Крім цього, в стратегічному управлінні соціальними проектами, необхідно враховувати, що суспільство на глобальному та національному рівнях вже налаштоване на досягнення цілей стійкого розвитку.

Мета дослідження – удосконалення теоретико-методичних засад управління організаційною поведінкою членів команди соціального проєкту та забезпечення його результативності, що передбачає вирішення соціальних проблем на основі концепції стійкого розвитку, тобто інтеграції економічного, екологічного та соціального вимірів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методичні засади управління організаційною поведінкою знаходяться під пильною увагою дослідників як в нашій країні, так і поза її межами. Сорока О. та Голубенко В. [1] переконані, що управління організаційною поведінкою персоналу є чинником

стійкості будь-якої компанії. Авторка Абрамова І. [2] досліджує організаційну поведінку персоналу в кризових умовах діяльності бізнесу. Вчені Скупейко В., Задорожний І., Іващишин А., Пастернак Ю., Романів М. та Канюс А. вважають, що здійснювати управлінський вплив на організаційну поведінку необхідно на основі розвитку сталої корпоративної культури [3]. Концептуальні основи управління соціальними проєктами розробляли Лопушняк Г. і Василик А. [4], Кулініч Т. і Пермінова О. [5] та ін. Втім, окремі питання потребують додаткового вивчення, зокрема, є потреба в удосконаленні управління соціальними проєктами за рахунок впливу на організаційну поведінку членів команди, а також процесу забезпечення результативності проєктів на основі концепції стійкого розвитку.

Виклад основних результатів дослідження.

Здійснення соціальних проєктів сьогодні стикається зі значними перешкодами. Через тиск ринку та дуже мінливе зовнішнє середовище керівники проєктів намагаються збільшити можливості співпраці членів команди та максимізувати їх продуктивність, зберігаючи при цьому контроль результативності. Існує безліч інструментів, таких як Project Management, Microsoft Teams, соціальні мережі та месенджери [6], які покликані забезпечувати автоматизацію та успіх виконання проєктів, та вони не завжди є вирішальними в досягненні встановлених цілей. В більшості випадків саме організаційна поведінка членів команди визначає успіх соціального проєкту. Таке твердження розділяють більшість науковців в проєктному менеджменті. Зокрема, Подзігун, С. стверджує, що важливим елементом ефективності реалізації будь-якого проєкту є його персонал, який забезпечує виконання всіх необхідних задач й виступає тим елементом проекту, від якості роботи якого залежить ефективність самого проекту, його успіх та результативність [7]. В такому разі саме ефективне управління організаційною поведінкою дозволить покращити взаємодію між учасниками та забезпечити досягнення встановлених цілей соціального проєкту.

На продуктивність команди соціального проєкту безпосередньо впливають лідерство, рівень залученості учасників та командна згуртованість. Лідерство в соціальних проектах дещо відрізняється від лідерства в бізнес-проєктах, оскільки вони мають на меті досягнення соціальних цілей, що далеко не завжди корелює з отриманням бажаних показників рентабельності. Тут лідер повинен надихати команду та залучати стейкхолдерів для вирішення суспільно-важливих проблем. Ефективний соціальний лідер спирається на загальнолюдські цінності та має об’єднувати людей навколо реалізації спільної суспільно-важливої ідеї [8]. Такий лідер не може в значній мірі розраховувати на можливість використання адміністративного ресурсу для впливу на поведінку членів проєктної команди.

Дослідники Сорока О. В. та Голубенко В. А. вважають, що «мета формування та підтримки організаційної поведінки – ефективне управління людськими ресурсами з допомогою системи заходів задля досягнення головної

мети організації та підвищення її стійкості у глобальному бізнес-середовищі» [1]. Погоджуючись із цим твердженням, зазначимо, що вплив на організаційну поведінку членів проєктних команд є невід'ємним елементом системи управління ними. Він покликаний забезпечити результативну взаємодію учасників будь-якого проєкту.

У своєму огляді моделей зміни поведінки Дарнтон А. [9] здійснює розмежування між моделями поведінки та теоріями змін, стверджуючи, що:

– моделі поведінки допомагають нам зрозуміти конкретні види поведінки, визначаючи основні фактори, які на них впливають;

– теорії змін визначають методи втручання, які можуть бути ефективними для здійснення змін, а також пропонують широкі підходи до розробки, впровадження та оцінки втручання, які можуть лежати в основі ефективного планування та реалізації політики.

Отже, дослідження впливу організаційної поведінки членів команди на результативність соціального проєкту має на меті не лише визначення особливостей їх поведінки, а й пошук відповідних рішень щодо внесення бажаних коректив, які б сприяли формуванню такої поведінки, що уможливить досягнення цілей проєкту.

Реалізація управлінського впливу на організаційну поведінку здійснюється за допомогою низки механізмів, які автори роботи [3] поділяють на первинні і вторинні. До первинних механізмів вони відносять такі:

– застосування стандартів і критеріїв оцінки та контролю;

– формування особливостей поведінки лідерів у критичних обставинах та під час організаційних криз;

– розвиток способів і критеріїв розподілу ресурсів організації;

– формування стратегії розвитку організаційного навчання і наставництва;

– розроблення критеріїв, які визначають умови винагород та стягнень;

– визначення методик і критеріїв наймання, відбору, підвищення на посаді та звільнення працівників.

Вторинні механізми формування організаційної поведінки згідно з роботою [3] наступні:

– розвиток і оптимізацію структури і внутрішньої будови організації;

– формування організаційних систем і процедур;

– підтримка організаційних звичаїв та ритуалів;

– розроблення дизайну приміщень;

– збереження історії про важливі події та людей;

– формування концептуальних основ загальної організаційної філософії підприємства.

Частково погоджуючись з цією класифікацією, зазначимо, що формування організаційних систем і процедур не може бути вторинним механізмом, оскільки воно є фундаментом для здійснення будь-яких внутрішніх процесів, розподілу

повноважень серед членів організації, що, в свою чергу, є основою для перерозподілу ресурсів. Формулювання ж принципів і норм поведінки на цьому підґрунті заохочує членів команди діяти відповідно до стратегічних цілей організації без жорсткого адміністративного контролю.

В цілому, вторинні механізми формування організаційної поведінки безпосередньо націлені на побудову організаційної культури організації. В командах соціальних проєктів поведінка і культура виступають як взаємозалежні категорії, оскільки учасники в них мають можливість проявляти більше ініціативи, пропонувати зміни та встановлювати зовнішні контакти. Це може або сприяти збагаченню внутрішнього культурного середовища, або ж призвести до антисоціальних та дисфункціональних явищ. Задачею лідера або керівника проєкту в такому разі є своєчасне реагування на появу деструктивних елементів у поведінці членів команди та їх своєчасна нейтралізація.

Автори Чорний Г.О., Луценко А.П. вважають, що деструктивна поведінка полягає у вираженні людиною агресії, яка за вектором може бути спрямована як на самого себе, так і на середовище, що оточує її: інших людей, предмети нематеріального світу тощо [10]. Ознаками такої поведінки є: фізична та вербальна агресія, аутоагресія, соціальна ізоляція, саботаж, плітки, тощо. В результаті цих дій одна людина або група людей можуть зашкодити колегам, керівництву та реалізації проєкту в цілому. Порівняльна таблиця проявів та впливу на результативність соціального проєкту конструктивної та деструктивної поведінки членів команди надано в таблиці 1.

Таблиця 1

Порівняльна таблиця проявів та впливу на результативність соціального проєкту конструктивної та деструктивної поведінки членів команди

Критерій	**Вид поведінки**	
	Конструктивна	**Деструктивна**
Прояви та ознаки поведінки	Співпраця, відповідальність, чесність, згуртованість, ефективне лідерство, тощо	Фізична та вербальна агресія, аутоагресія, соціальна ізоляція, саботаж, плітки, тощо.
Орієнтація членів команди	На досягнення спільних цілей та наявність бажання подальшої співпраці, розвиток	На отримання особистої вигоди або завдання шкоди собі чи оточуючим
Реакція членів команди на проблеми	Пошук альтернатив та прийняття рішень, здебільшого колегіальними методами	Пошук винних, перекладання відповідальності, скарги, ігнорування проблем

Критерій	**Вид поведінки**	
	Конструктивна	**Деструктивна**
Атмосфера в колективі	Наявність довіри, повага до колег та авторитет керівника, безпека	Зростання напруги в команді, прояви стресу, конфлікти, втрата керівником авторитету
Результат	Досягнення цілей соціального проєкту, забезпечення бажаних показників результативності	Фінансові збитки, «вигоряння» та роздратованість членів команди , втрата репутації

При цьому лідер соціального проєкту є обмежений у застосуванні різних видів санкцій щодо порушників, оскільки більшість таких проєктів здійснюється на волонтерських засадах. В окремих випадках деструктивна поведінка може містити у собі склад злочину, тоді вона стає злочинною поведінкою і тягне за собою юридичну відповідальність згідно з чинним законодавством [10]. Звісно, в умовах достатньої відкритості і прозорості процесу реалізації соціального проєкту така ситуація може призвести до значних збитків, а в деяких випадках до повного закриття проєкту на будь-якому його етапі. Тож побудова соціально-відповідальної культури всередині та поза межами команди є надзвичайно важливим важелем впливу на поведінку всіх учасників проєкту.

Саме тому, що соціальний лідер обмежений в повноваженнях та, переважно, виступає в ролі фасилітатора і мотиватора, розробка та впровадження різних елементів організаційної культури є критично важливими в процесі реалізації соціальних проєктів. Крім цього, великого значення тут набуває стиль керівництва. Підтримуючі та колегіальні моделі управління значно підвищують задоволеність роботою членів команди. Тож організаційна підтримка внутрішньої мотивації є незмінним елементом управління поведінкою членів команди соціального проєкту.

В роботі [11] автори прийшли до висновку, що існує кореляція між належною підготовленістю до змін, творчою трудовою поведінкою та інноваційною організаційною атмосферою. У разі заохочення винахідливої трудової поведінки буде підвищуватися ефективність організації. Крім того, підтримка організаційних змін та готовність працівників до змін своєї поведінки є основними рушійними силами успіху будь-якого проєкту.

Запорукою результативної взаємодії в команді соціального проєкту є також ефективна комунікація. Вона визначає не лише досяжність цілей, але й впливає на формування психологічного клімату в колективі та рівень задоволеності роботою кожного члена команди. Отже, вдосконалення комунікаційних процесів між учасниками проєкту має бути одним із ключових напрямів управління їх організаційною поведінкою.

Традиційне управління проєктами передбачає створення визначених та ієрархічних шляхів комунікації. Втім, традиційні канали комунікації, зазвичай, є занадто повільні, фільтрують важливу інформацію та іноді не дозволяють потрібній інформації дістатися до адресата.

В управлінні соціальними проектами такі перешкоди для комунікації мають бути усунені, а всі зацікавлені особи повинні мати можливість вчасно отримувати необхідну інформацію, особливо стосовно змін в середовищі проєкту.

Крім того, відповідні комунікації не повинні зупинятися на межах спільноти проєкту. Де це доречно, комунікації проєкту повинні розширюватися за межі команди проєкту, щоб отримати доступ до необхідної експертизи, зібрати та обмінятися інформацією, а також заручитися ширшою соціальною підтримкою.

У соціальних ініціативах визначення зацікавлених сторін та їх залучення є критично важливим, оскільки від них залежить ресурсне забезпечення та успіх впровадження змін у суспільстві [12]. Тому зважена інформаційна відкритість та прозорість процесів сприятимуть забезпеченню довіри різних груп стейкхолдерів як до керівника соціального проєкту, так і до цілої команди, що, в свою чергу, позитивно позначиться на його результативності.

В наші дні застосовується різноманітне програмне забезпечення для управління соціальними проектами, що робить процес проєкту видимим для всіх, як у команді, так і за її межами. Це надає внутрішній та зовнішній спільноті проєкту можливість спостерігати за подіями проєкту від його ініціації до контролю результативності, що дозволяє командам досягати прозорості щодо прогресу та статусу проєкту, а також забезпечувати ефективнішу співпрацю зі стейфкхолдерами. Крім того, команди проєктів можуть публікувати проблеми, потреби та запитання в ширшій корпоративній (і зовнішній) соціальній мережі, що дозволяє будь-кому, хто зацікавлений, взаємодіяти з командою в соціальній мережі, щоб допомогти у досягненні цілей соціального проєкту.

В роботі «Концептуальні основи управління соціальними проєктами» дослідники Лопушняк Г. С., та Василик А. В. [4] звертають особливу увагу на необхідності забезпечення стійкості соціальних проєктів, яка гарантує тривалий позитивний вплив на громади та організації. З моменту просування цієї ініціативи у 1992 році (розпочата під час Конференції Організації Об'єднаних Націй з питань навколишнього середовища та розвитку у Ріо-де-Жанейро, Бразилія) протягом останніх років забезпечення стійкого розвитку почало розглядатися як ключова концепція, яка зараз набула визнання не лише на глобальному рівні, а і на державному та мікрорівнях. Суспільна потреба у втіленні ідей стійкого розвитку в соціальних проєктах лише посилюється, тож є необхідність у наголошенні на тому, що проєкт сприяє досягненню окремих Глобальних цілей стійкого розвитку. Водночас виникає потреба у зміні поведінки команди проєкту задля забезпечення його стійкості.

Дарнтон А. пропонує використовувати Дев'ять Принципів, які мають на меті інтегрувати моделі поведінки з теоретичним розумінням ефективних підходів до змін [9]. Структура забезпечує відправну точку для вибору моделей та розробки способів впливу щодо зміни поведінки на основі цієї передумови. На рисунку 1 принципи представлені як циклічний процес, де навчання, отримане в результаті моніторингу та оцінки, впливає на розробку втручання.

Рисунок 1. Дев’ять принципів зміни поведінки цільової аудиторії

Таким чином, для просування ідей стійкого розвитку серед членів команди соціального проєкту й інших стейкхолдерів та їх ефективного залучення до процесу його реалізації, необхідно визначити зацікавлені сторони та цілі взаємодії з ними. За результатами аналізу можна здійснити сегментацію зацікавлених сторін за зв'язком зі стійким розвитком:

1. Екологічно свідомі особи, які активно намагаються зменшити свій негативний вплив на навколишнє середовище та втілювати в життя ідеї концепції стійкого розвитку;

2. Особи, які усвідомлюють, що стійкий розвиток є важливим, але не впевнені, які кроки вони повинні вжити для її вирішення у своїй повсякденній діяльності, або недостатньо стурбовані, щоб це зробити;

3. Особи, які не зацікавлені або скептично налаштовані щодо концепції стійкого розвитку..

Для двох останніх категорій осіб ефективною стратегією для забезпечення їх руху до необхідних змін у поведінці є модель 4 Es, розроблена DEFRA (Департаментом довкілля, продовольства та сільських справ Великої Британії). 4

Es (Enable Engage Encourage Exemplify) розшифровуються як «Уможливлення», «Заохочення», «Залучення» та «Приклад» [9].

«Уможливлення». Зробити екологічні дії звичними.

Цей елемент моделі стосується наявності варіантів для стійкого споживання. Робити стійкий вибір має стати простим і звичним. Повинна бути доступна правильна інформація, а прийняття стійкого вибору має означати, що вибір є доступним та легким. Вартість та простота використання стійких альтернатив повинні бути пріоритетними в ідеї соціального проєкту.

«Заохочення». Залучати стейкхолдерів соціального проєкту через участь, обговорення та спільне вирішення проблем.

Розвиток бажання стимулювати стійкий вибір. Цінові стимули або більш цілеспрямовані інформаційні кампанії можуть допомогти в цьому. Інформаційна підготовка, належний маркетинг та повідомлення відповідних меседжів можуть переконати людей поводитися більш стійким чином.

«Залучення». Використовувати стимули, щоб підштовхнути стейкхолдерів до потрібної поведінки.

Залучення має вирішальне значення для охоплення більшої частини цільової аудиторії. Завдяки формуванню та залученню невеликих груп стейкхолдерів можна досягти більших змін, ніж окремі особи можуть досягти самостійно. Використовуючи заходи групового стимулювання, зміни будуть легше прийняті як у внутрішньому так і у зовнішньому середовищах проєкту.

«Приклад». Керівник та члени команди соціального проєкту повинні демонструвати екологічну поведінку на власному досвіді, перш ніж вимагати її від інших.

Забезпечення гідного життя майбутніх поколінь за допомогою реалізації стратегії стійкого розвитку потрібно підкреслювати власним прикладом. Досвід, який може бути отриманий таким чином, полегшує просування змін у поведінці членів команди та інших зацікавлених осіб.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В результаті дослідження встановлено, що характер впливу на результативність соціального проєкту залежить від виду поведінки членів його команди та від стиля керівництва. Конструктивна поведінка сприяє досягненню цілей соціального проєкту та забезпечує отриманню бажаних показників результативності. Деструктивна поведінка членів команди може призвести до фінансових збитків, «вигоряння», втрати репутації. Водночас, соціальний лідер обмежений в повноваженнях та, переважно, виступає в ролі фасилітатора і мотиватора. Тож в соціальних проєктах підтримуючі та колегіальні моделі управління значно підвищують задоволеність роботою членів команди. Команди соціальних проєктів є частиною ширших соціальних процесів, і залучення цієї спільноти та розширення кола стейкхолдерів є критично важливим для побудови довіри та реалізації соціальних ініціатив. Втім, це може сприяти не лише збагаченню внутрішнього культурного середовища, а й до антисоціальних та

дисфункціональних явищ. Задачею лідера або керівника проєкту в такому разі є своєчасне реагування на появу деструктивних елементів у поведінці членів команди та їх своєчасна нейтралізація.

Для вдосконалення управління організаційною поведінкою членів команди соціального проєкту запропоновано розвивати корпоративну культуру та розширювати комунікаційну мережу як у внутрішньому так і зовнішньому середовищі проєкту, щоб залучити якомога більше стейкхолдерів. При цьому бажано, щоб проєкт сприяв досягненню окремих Глобальних цілей стійкого розвитку. Для налагодження ефективної комунікації запропоновано визначити цільову аудиторію та застосувати до неї модель 4 Es (Enable Engage Encourage Exemplify), яка розшифровуються як «Уможливлення», «Заохочення», «Залучення» та «Приклад».

Література:

1. Сорока О. В., Голубенко В.А. Управління організаційною поведінкою персоналу як чинник стійкості компанії. Економіка та суспільство. 2023. Вип. 57. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3178.

2. Абрамова І. Організаційна поведінка персоналу в кризових умовах діяльності бізнесу. Економічний форум. 2023. Том 13, № 4. С. 81–86. URL: https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2023-4-10

3. Скупейко В. В., Задорожний І. Р., Іващишин А. В., Пастернак Ю. М., Романів М. В., & Канюс А. М. Реалізація управлінського впливу на організаційну поведінку на основі розвитку сталої корпоративної культури. Академічні візії. 2024. 27. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1062.

4. Лопушняк Г. С., Василик А. В. Концептуальні основи управління соціальними проєктами. Актуальні проблеми економіки. 2024. № 4. С. 210–220.

5. Кулініч Т. В., Пермінова О. С. Успішне управління соціальним проєктом: від ідеї до реалізації. Науковий журнал «ΛΌГОΣ. Мистецтво наукової думки». 2018. №1. С. 71–74.

6. Бачинський О. І. Сутність та типологія інструментів управління проєктами. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління. 2015. 19. URL: https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2025-19-04-05.

7. Подзігун С. Управління ефективною командою в проектній діяльності. Економіка та суспільство. 2023. 52. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2606.

8. Гура Т. В. Особливості соціального лідерства // Актуальні проблеми соціального розвитку в суспільстві змін Pressing problems of social development in society of changes : матеріали 2-ї Міжнар. наук.-практ. конф., 28-30 березня 2024 р. / заг. ред. А. В. Кіпенський ; Нац. техн. ун-т "Харків. політехн. ін-т". – Електрон. текст. дані. – Харків, 2024. – С. 23-25. URL: https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/76192

9. Darnton A. GSR Behaviour Change Knowledge Review. Practical Guide: An overview of behaviour change models and their uses. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a81954640f0b62305b8fbc2/Behaviour-change_practical_guide_tcm6-9696.pdf.

10. Чорний Г. О., Луценко А. П., Деструктивна поведінка: визначення та форми її прояву Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 11. С. 712–714. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/171.

11. Sana Asif, Muhammad Saeed Shahbaz. Project Success Through Organizational Climate and Work Behavior: Systematic Literature Review. Journal of Organizational Behavior Research Vol.: 10, Is.: 1, Year: 2025, Pages: 1–14.

12. Савков Р. В., Карвацка Н. С. Управління взаємодією стейкхолдерів соціальних проєктів. Збірник наукових статей «ΛΌГОΣ», (Серпень 16, 2024; Oxford, UK), с. 52–64. DOI 10.36074/logos-16.08.2024.014.

***References**:*

1. Soroka O. V., & Holubenko V.A. (2023). Upravlinnia orhanizatsiinoiu povedinkoiu personalu yak chynnyk stiikosti kompanii [Management of organizational behavior of personnel as a factor of company sustainability]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 57. Retrieved from https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3178 [in Ukrainian].

2. Abramova I. (2023). Orhanizatsiina povedinka personalu v kryzovykh umovakh diialnosti biznesu [Organizational behavior of staff in crisis conditions of business activity]. *Ekonomichnyi forum – Economic Forum*, 13(4), 81–86. Retrieved from https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2023-4-10 [in Ukrainian].

3. Skupeiko V. V., Zadorozhnyi I. R., Ivashchyshyn A. V., Pasternak Yu. M., Romaniv M. V., & Kanius A. M. (2024). Realizatsiia upravlinskoho vplyvu na orhanizatsiinu povedinku na osnovi rozvytku staloi korporatyvnoi kultury [Implementation of managerial influence on organizational behavior based on the development of sustainable corporate cultur]. *Akademichni vizii – Academic Visions*, 27. Retrieved from https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1062 [in Ukrainian].

4. Lopushniak H. S., & Vasylyk A. V. (2024). Kontseptualni osnovy upravlinnia sotsialnymy proiektamy [Conceptual foundations of the social projects management]. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual problems of economics*, 4, 210–220 [in Ukrainian].

5. Kulinich T. V., & Perminova O. S. (2018). Uspishne upravlinnia sotsialnym proiektom: vid idei do realizatsii [Successful management of social project: from idea to realization]. *Naukovyi zhurnal «ΛΟΓΟΣ. Mystetstvo naukovoi dumky» – Scientific journal «ΛΟΓΟΣ. The art of scientific mind»*, 1, 71–74 [in Ukrainian].

6. Bachynskyi O. I. (2015). Sutnist ta typolohiia instrumentiv upravlinnia proiektamy [The essence and typology of project management tools]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Seriia: ekonomika ta upravlinnia – Problems of Modern Transformations. Series: Economics and Management*, 19. Retrieved from https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2025-19-04-05 [in Ukrainian].

7. Podzihun S. (2023). Upravlinnia efektyvnoiu komandoiu v proektnii diialnosti [Management of an efficient team in project activity]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 2023, 52. Retrieved from https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2606 [in Ukrainian].

8. Hura T. V. (2024). Osoblyvosti sotsialnoho liderstva [Features of social leadership]. Proceedings from: *II Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Aktualni problemy sotsialnoho rozvytku v suspilstvi zmin» – The Second International Scientific and Practical Conference «Pressing problems of social development in society of changes»*. Kharkiv: NTU «KhPI». (pp. 23-25). Retrieved from https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/76192 [in Ukrainian].

9. Darnton A. GSR Behaviour Change Knowledge Review. Practical Guide: An overview of behaviour change models and their uses. Retrieved from https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a81954640f0b62305b8fbc2/Behaviour-change_practical_guide_tcm6-9696.pdf.

10. Chornyi H. O., & Lutsenko A. P. (2022). Destruktyvna povedinka: vyznachennia ta formy yii proiavu [Destructive behavior: the concept and forms of its expression]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Juridical scientific and electronic journal*. 11, 712–714. Retrieved from DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/171 [in Ukrainian].

11. Sana Asif, & Muhammad Saeed Shahbaz. (2025). Project Success Through Organizational Climate and Work Behavior: Systematic Literature Review. *Journal of Organizational Behavior Research*, Vol. 10, Issue 1, pp. 1–14.

12. Savkov R. V., & Karvatska N. S. (2024). Upravlinnia vzaiemodiieiu steikkholderiv sotsialnykh proiektiv [Managing Stakeholder Interaction in Social Projects]. *Collection of scientific papers «ΛΌГОΣ»,* (August 16, 2024; Oxford, UK), pp. 52–64. doi: 10.36074/logos-16.08.2024.014 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 13.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.05.2026

УДК 351.77:614.2

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-110-125

Захаров Сергій Вячеславович кандидат медичних наук, доцент, проректор з науково-педагогічної роботи, Дніпровський державний медичний університет. м. Дніпро. https://orcid.org/0000-0002-2278-5692

ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ РЕСУРСНИМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Анотація. У статті досліджено інституційні механізми публічного управління ресурсним забезпеченням системи охорони здоров'я в умовах повоєнного відновлення України. Обґрунтовано актуальність формування комплексного підходу до управління ресурсами галузі охорони здоров'я в умовах зростання потреб населення у медичних послугах, необхідності відновлення пошкодженої інфраструктури та обмеженості фінансових можливостей держави. Визначено, що ресурсне забезпечення системи охорони здоров'я доцільно розглядати як сукупність фінансових, кадрових, інфраструктурних та інформаційно-цифрових ресурсів, ефективність використання яких залежить від якості інституційних механізмів публічного управління.

Проаналізовано сучасні наукові підходи до дослідження ресурсного забезпечення системи охорони здоров'я, розвитку громадського здоров'я, фінансової стійкості медичних систем, цифрової трансформації та концепції стійкості систем охорони здоров'я (health system resilience). Встановлено особливості інституційної архітектури ресурсного забезпечення системи охорони здоров'я України, яка охоплює органи державної влади, спеціалізовані державні установи, органи місцевого самоврядування, заклади охорони здоров'я, міжнародних партнерів та суб'єктів недержавного сектору.

Визначено ключові інституційні механізми ресурсного забезпечення системи охорони здоров'я, до яких віднесено фінансовий, кадровий, інфраструктурний, інформаційно-цифровий та координаційний механізми. Розкрито їх функціональне призначення та роль у забезпеченні ефективного функціонування галузі в умовах повоєнного відновлення. Обґрунтовано пріоритетні напрями вдосконалення інституційних механізмів ресурсного забезпечення, серед яких інтеграція різних видів ресурсів у межах єдиної системи управління, впровадження принципів Good Governance, розвиток цифрових інструментів управління та посилення міжінституційної координації.

Науковий результат дослідження полягає у розробленні моделі інституційного механізму ресурсного забезпечення системи охорони здоров'я в умовах повоєнного відновлення України, що базується на взаємодії фінансового,

кадрового, інфраструктурного та інформаційно-цифрового механізмів через координаційний механізм публічного управління. Запропонована модель орієнтована на підвищення ефективності використання ресурсів, зміцнення інституційної спроможності системи охорони здоров'я та забезпечення її стійкого розвитку в умовах післявоєнної трансформації держави.

Ключові слова: публічне управління, система охорони здоров'я, ресурсне забезпечення, інституційні механізми, повоєнне відновлення, health system resilience, цифрова трансформація, Good Governance.

Zakharov Serhii Viacheslavovych Candidate of Medical Sciences, Associate Professor, Vice-Rector for Scientific and Pedagogical Work, Dnipro State Medical University, Dnipro, https://orcid.org/0000-0002-2278-5692

INSTITUTIONAL MECHANISMS OF PUBLIC GOVERNANCE OF HEALTHCARE RESOURCE PROVISION IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S POST-WAR RECOVERY

Abstract. The article examines the institutional mechanisms of public administration of resource provision in the healthcare system under the conditions of Ukraine's post-war recovery. The relevance of developing a comprehensive approach to healthcare resource management is substantiated in the context of increasing demand for medical services, the need to restore damaged healthcare infrastructure, and limited public financial resources. It is argued that healthcare resource provision should be considered as a complex system encompassing financial, human, infrastructural, and information-digital resources, the effectiveness of which depends on the quality of public administration mechanisms.

The study analyzes contemporary scientific approaches to healthcare resource provision, public health development, health financing, digital transformation, and the concept of health system resilience. The institutional architecture of healthcare resource provision in Ukraine is identified as a multi-level system that includes public authorities, specialized state institutions, local self-government bodies, healthcare providers, international partners, and non-governmental actors. Particular attention is paid to the interaction of these stakeholders in the processes of resource formation, allocation, coordination, and utilization.

The research identifies the key institutional mechanisms of healthcare resource provision, namely financial, human resource, infrastructural, information-digital, and coordination mechanisms. Their functional roles in ensuring the effective operation of the healthcare system during the post-war recovery period are characterized. Priority directions for improving these mechanisms are substantiated, including the integration of different types of resources within a unified management framework, the implementation of Good Governance principles, the development of digital management tools, and the strengthening of inter-institutional coordination.

The scientific contribution of the study lies in the development of a model of the institutional mechanism for healthcare resource provision in the context of Ukraine's post-war recovery. The proposed model is based on the interaction of financial, human resource, infrastructural, and information-digital mechanisms through a coordination mechanism of public administration. Its implementation is aimed at improving resource efficiency, strengthening institutional capacity, enhancing the resilience of the healthcare system, and supporting its sustainable development in the post-war transformation period.

Keywords: public administration; healthcare system; resource provision; institutional mechanisms; post-war recovery; health system resilience; digital transformation; Good Governance.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна суттєво вплинула на функціонування системи охорони здоров'я України, актуалізувавши питання відновлення медичної інфраструктури, забезпечення кадрової спроможності галузі, залучення фінансових ресурсів та впровадження сучасних управлінських підходів. За таких умов ресурсне забезпечення системи охорони здоров'я набуває стратегічного значення та стає одним із ключових чинників ефективності державної політики у сфері охорони здоров'я.

Особливістю сучасного етапу розвитку галузі є необхідність комплексного управління фінансовими, кадровими, інфраструктурними та інформаційно-цифровими ресурсами. Ефективність їх використання значною мірою залежить від якості інституційних механізмів публічного управління, які забезпечують формування, координацію та розподіл ресурсів між суб'єктами системи охорони здоров'я.

Попри значну кількість наукових досліджень, присвячених окремим аспектам функціонування системи охорони здоров'я, питання комплексного дослідження інституційних механізмів ресурсного забезпечення галузі в умовах повоєнного відновлення України залишаються недостатньо розробленими. Це обумовлює необхідність подальшого наукового обґрунтування підходів до вдосконалення механізмів публічного управління ресурсним забезпеченням системи охорони здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науці публічного управління проблематика ресурсного забезпечення системи охорони здоров'я розглядається у кількох взаємопов'язаних напрямах, що охоплюють питання інституційного розвитку галузі, фінансового забезпечення, цифрової трансформації, розвитку громадського здоров'я та забезпечення стійкості медичних систем в умовах кризових викликів.

Окремий напрям досліджень пов'язаний із реформуванням системи публічного управління охороною здоров'я та модернізацією механізмів галузевого врядування. У працях А. Помази-Пономаренко досліджуються питання трансформації управлінських механізмів та розвитку інституційних

засад функціонування системи охорони здоров'я [3]. Д. Тарадуда та М. Притула акцентують увагу на адаптації системи охорони здоров'я до нових соціально-економічних умов, а також на вдосконаленні інструментів державного регулювання галузі [4]. Подальший розвиток зазначених підходів пов'язаний із пошуком моделей модернізації врядування на основі інтеграції міжнародних рамкових підходів та принципів сучасного публічного менеджменту [6].

Вагоме місце в науковому дискурсі посідають дослідження фінансового забезпечення системи охорони здоров'я. У роботах Г. Глущенко розглядаються питання трансформації механізмів фінансування галузі та формування джерел ресурсного забезпечення системи охорони здоров'я [2]. Водночас В. Юнгер акцентує увагу на проблемах залучення фінансових ресурсів для повоєнного відновлення системи охорони здоров'я та забезпечення її сталого функціонування в умовах післякризової трансформації [8]. У міжнародній науковій літературі значна увага приділяється забезпеченню фінансової стійкості медичних систем [12] та вдосконаленню механізмів акумулювання й розподілу ресурсів між суб'єктами системи охорони здоров'я [13].

Важливим напрямом сучасних досліджень є розвиток системи громадського здоров'я та формування людського потенціалу галузі. Зокрема, А. Височина, Я. Самусевич та Т. Ругаль обґрунтовують необхідність посилення інституційно-функціонального забезпечення системи громадського здоров'я як одного з ключових чинників повоєнного відновлення держави [1].

У контексті цифрової трансформації публічного сектору актуалізуються питання впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, розвитку цифрової інфраструктури та забезпечення кібербезпеки управлінських процесів. Відповідні аспекти розглядаються у дослідженнях К. Романенко, де цифровізація трактується як один із важливих чинників підвищення ефективності функціонування публічних систем [5]. Водночас значення принципів відкритості, підзвітності та прозорості у діяльності органів публічного управління обґрунтовується через концепцію Good Governance [7].

Окремий напрям міжнародних досліджень присвячений проблематиці стійкості систем охорони здоров'я (health system resilience). У роботах K. Blanchet, S. Nam, B. Ramalingam та F. Pozo-Martin розроблено концептуальні підходи до оцінювання здатності систем охорони здоров'я адаптуватися до кризових ситуацій, зберігати функціональність та забезпечувати безперервність надання медичних послуг в умовах зовнішніх загроз [9]. Водночас M. Kruk та співавтори акцентують увагу на формуванні стійких систем охорони здоров'я як стратегічній умові забезпечення якості медичної допомоги та ефективного реагування на сучасні глобальні виклики [10].

Суттєвий вплив на формування сучасних підходів до розвитку систем охорони здоров'я мають аналітичні документи Всесвітньої організації охорони здоров'я, у яких обґрунтовуються принципи фінансового захисту населення, післякризового відновлення медичних систем та забезпечення їх безпеки й

стійкості в умовах нових глобальних викликів. Водночас рекомендації ВООЗ формують методологічну основу для розроблення національних стратегій зміцнення спроможності систем охорони здоров'я, підвищення їх адаптивності до кризових ситуацій та забезпечення безперервності надання медичних послуг.

Водночас аналіз наукової літератури свідчить, що переважна більшість досліджень зосереджена на окремих аспектах функціонування системи охорони здоров'я - фінансових, кадрових, організаційних або цифрових. Натомість питання комплексного поєднання різних видів ресурсів у межах єдиної системи інституційних механізмів публічного управління ресурсним забезпеченням охорони здоров'я в умовах повоєнного відновлення України залишаються недостатньо розробленими, що зумовлює актуальність даного дослідження.

Метою статті є дослідження інституційних механізмів публічного управління ресурсним забезпеченням системи охорони здоров'я в умовах повоєнного відновлення України та розроблення моделі їх функціонування на засадах комплексної взаємодії фінансових, кадрових, інфраструктурних та інформаційно-цифрових ресурсів.

Виклад основного матеріалу. Система охорони здоров'я є одним із базових елементів соціальної інфраструктури держави, ефективність функціонування якого безпосередньо впливає на рівень суспільного добробуту, людський розвиток та соціальну безпеку. В умовах повоєнного відновлення України особливого значення набуває питання забезпечення спроможності системи охорони здоров'я виконувати свої функції за умов зростання потреб населення у медичних послугах, необхідності відновлення пошкодженої інфраструктури та обмеженості ресурсів. У зв'язку з цим ресурсне забезпечення системи охорони здоров'я розглядається як один із ключових об'єктів публічного управління.

У сучасних наукових дослідженнях ресурсне забезпечення системи охорони здоров'я трактується як сукупність ресурсів, умов та механізмів, необхідних для забезпечення сталого функціонування та розвитку галузі. При цьому ресурсний потенціал системи охорони здоров'я не обмежується виключно фінансовими ресурсами, а включає кадрову, матеріально-технічну, інформаційну та організаційну складові [11]. Такий підхід відповідає сучасному розумінню системи охорони здоров'я як складної багаторівневої соціальної системи, ефективність якої визначається збалансованістю та взаємодією різних видів ресурсів. В умовах цифрової трансформації публічного сектору дедалі більшого значення набувають інформаційно-цифрові ресурси, що забезпечують функціонування електронних систем охорони здоров'я, управління даними та підтримку управлінських рішень на основі цифрових технологій [5].

Важливого значення в умовах повоєнного відновлення набуває фінансова складова ресурсного забезпечення. Трансформація механізмів фінансування системи охорони здоров'я в Україні супроводжується зміною підходів до розподілу бюджетних коштів, розвитком механізмів закупівлі медичних послуг

та розширенням можливостей залучення міжнародної фінансової допомоги. Сучасний етап розвитку галузі характеризується формуванням моделі фінансового забезпечення, орієнтованої на підвищення ефективності використання ресурсів, прозорість фінансових потоків та забезпечення доступності медичної допомоги для населення [2].

Міжнародний досвід свідчить, що ефективність функціонування систем охорони здоров'я визначається не лише обсягом фінансування, а й якістю інституційних механізмів управління ресурсами. У науковій літературі обґрунтовується необхідність формування фінансово стійких моделей охорони здоров'я, здатних забезпечувати безперервність надання медичних послуг навіть в умовах кризових ситуацій [12]. Важливу роль у цьому процесі відіграють механізми акумулювання та перерозподілу ресурсів між учасниками системи охорони здоров'я, що дозволяють підвищити ефективність їх використання та зменшити ризики ресурсних дисбалансів [13].

Сучасні підходи до розвитку систем охорони здоров'я дедалі частіше ґрунтуються на концепції стійкості (health system resilience), яка передбачає здатність системи адаптуватися до зовнішніх викликів, зберігати функціональність та забезпечувати безперервність надання медичних послуг. У межах зазначеного підходу стійкість системи охорони здоров'я визначається не лише наявністю необхідних ресурсів, а й спроможністю інституцій ефективно управляти ними в умовах невизначеності та кризових ситуацій [9]. Розвиток цієї концепції дозволив сформувати сучасне бачення стійкої системи охорони здоров'я як такої, що здатна підтримувати належний рівень медичних послуг, адаптуватися до змін середовища та забезпечувати довгострокову результативність функціонування [10].

У контексті післявоєнної трансформації особливого значення набуває комплексний підхід до ресурсного забезпечення системи охорони здоров'я, що передбачає поєднання фінансових, кадрових, інфраструктурних та інформаційно-цифрових ресурсів у межах єдиної системи публічного управління. Сучасні міжнародні підходи до відновлення систем охорони здоров'я орієнтуються не лише на відбудову пошкодженої інфраструктури, а й на формування більш стійких, адаптивних та ефективних моделей управління галуззю [15]. Водночас важливою складовою трансформації системи охорони здоров'я виступає посилення її готовності до кризових ситуацій, розвиток механізмів реагування на надзвичайні виклики та зміцнення безпекової спроможності медичної сфери [16].

Ресурсне забезпечення системи охорони здоров'я в умовах повоєнного відновлення доцільно розглядати як комплексний об'єкт публічного управління, що охоплює сукупність взаємопов'язаних ресурсів та механізмів їх використання. Ефективність функціонування системи охорони здоров'я значною мірою залежить від здатності інституцій забезпечувати узгоджене управління фінансовими, кадровими, інфраструктурними та інформаційно-цифровими ресурсами відповідно до стратегічних цілей розвитку галузі.

Ефективність ресурсного забезпечення системи охорони здоров'я значною мірою залежить від якості інституційної архітектури, у межах якої здійснюються процеси формування, розподілу, координації та використання ресурсів. В умовах повоєнного відновлення України інституційна складова набуває особливого значення, оскільки забезпечення функціонування галузі потребує узгодженої взаємодії значної кількості суб'єктів публічного управління, міжнародних партнерів, органів місцевого самоврядування та представників недержавного сектору.

Сучасна система ресурсного забезпечення охорони здоров'я України функціонує як багаторівнева інституційна система, у межах якої поєднуються стратегічні, регуляторні, фінансові та виконавчі функції. Відповідно до сучасних підходів до публічного управління охороною здоров'я ресурсне забезпечення розглядається не лише як процес залучення ресурсів, а як система управлінських взаємозв'язків між інституціями, відповідальними за їх ефективне використання [17].

На загальнодержавному рівні провідну роль у формуванні політики ресурсного забезпечення відіграють Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України та Міністерство охорони здоров'я України. Саме на цьому рівні визначаються стратегічні пріоритети розвитку галузі, формуються нормативно-правові засади функціонування системи охорони здоров'я, встановлюються механізми фінансування та здійснюється координація реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я [3].

Функціональним центром реалізації фінансових механізмів у системі охорони здоров'я виступає Національна служба здоров'я України, яка забезпечує закупівлю медичних послуг у межах Програми медичних гарантій та здійснює розподіл значної частини фінансових ресурсів галузі. Одночасно важливу роль відіграють Центр громадського здоров'я, державні установи та інші спеціалізовані організації, діяльність яких спрямована на реалізацію окремих напрямів державної політики у сфері охорони здоров'я [1].

Особливого значення в умовах повоєнного відновлення набуває регіональний та місцевий рівні управління. Органи місцевого самоврядування та військові адміністрації безпосередньо залучені до процесів відновлення медичної інфраструктури, забезпечення функціонування закладів охорони здоров'я, реалізації програм розвитку громадського здоров'я та координації використання ресурсів на відповідних територіях. Ефективність цих процесів значною мірою визначає можливості відновлення доступності медичних послуг для населення [1].

Важливою особливістю сучасної інституційної архітектури є активне залучення міжнародних організацій, донорських структур та фінансових інституцій до процесів ресурсного забезпечення галузі. Міжнародна допомога виступає не лише джерелом фінансових ресурсів, а й інструментом підтримки інституційних реформ, модернізації управлінських практик та впровадження сучасних підходів до організації системи охорони здоров'я [8]. У цьому

контексті особливого значення набувають механізми координації взаємодії між державними органами, міжнародними партнерами та іншими учасниками процесу відновлення галузі [6].

Розвиток сучасної системи охорони здоров'я також передбачає активізацію участі недержавного сектору, зокрема приватних медичних закладів, громадських організацій, професійних асоціацій та суб'єктів господарювання, які залучаються до реалізації окремих напрямів ресурсного забезпечення. Такий підхід відповідає сучасним тенденціям розвитку публічного управління, що передбачають розширення партнерських моделей взаємодії та використання потенціалу різних груп стейкхолдерів для досягнення суспільно значущих результатів [7].

Інституційна архітектура ресурсного забезпечення системи охорони здоров'я України в умовах повоєнного відновлення характеризується багаторівневістю, міжсекторальністю та високим рівнем взаємозалежності її учасників. Ефективність функціонування такої системи визначається не лише наявністю ресурсів, а й спроможністю інституцій забезпечувати їх узгоджене управління, координацію дій та досягнення спільних цілей розвитку галузі.

Рис. 1. Інституційна архітектура ресурсного забезпечення системи охорони здоров'я України в умовах повоєнного відновлення

Джерело: розроблено автором на основі [1; 6; 17].

Представлена інституційна архітектура демонструє складну систему взаємодії суб'єктів публічного управління, органів місцевого самоврядування, міжнародних партнерів та інших учасників процесу ресурсного забезпечення системи охорони здоров'я. Водночас ефективність функціонування такої системи визначається не лише складом інституцій, а й механізмами, через які реалізуються процеси формування, розподілу, координації та використання ресурсів. У зв'язку з цим доцільним є детальний розгляд інституційних механізмів ресурсного забезпечення системи охорони здоров'я в умовах повоєнного відновлення України.

Ресурсне забезпечення системи охорони здоров'я реалізується через сукупність взаємопов'язаних інституційних механізмів, які забезпечують формування, розподіл, використання та відтворення ресурсів, необхідних для функціонування галузі. В умовах повоєнного відновлення України значення таких механізмів суттєво зростає, оскільки від їх ефективності залежить не лише відновлення втраченого потенціалу системи охорони здоров'я, а й створення передумов для її довгострокового розвитку.

Базовим елементом системи ресурсного забезпечення виступає фінансовий механізм, який забезпечує акумулювання та розподіл фінансових ресурсів між суб'єктами системи охорони здоров'я. Його функціонування ґрунтується на поєднанні бюджетного фінансування, коштів Програми медичних гарантій, ресурсів органів місцевого самоврядування, міжнародної фінансової допомоги та інших джерел фінансування. Сучасні умови повоєнного відновлення зумовлюють необхідність диверсифікації джерел ресурсного забезпечення та посилення контролю за ефективністю використання фінансових ресурсів [2]. Важливого значення набуває також забезпечення фінансового захисту населення та зниження ризиків надмірних витрат домогосподарств на медичну допомогу, що відповідає сучасним міжнародним підходам до розвитку систем охорони здоров'я [14].

Поряд із фінансовими ресурсами визначальне значення для функціонування галузі мають кадрові ресурси. Кадровий механізм спрямований на забезпечення системи охорони здоров'я кваліфікованими фахівцями, створення умов для їх професійного розвитку та подолання регіональних диспропорцій у забезпеченні медичними кадрами. В умовах повоєнного відновлення актуалізуються питання збереження кадрового потенціалу галузі, повернення фахівців до професійної діяльності та формування сприятливих умов для розвитку людського капіталу у сфері охорони здоров'я [1]. Ефективність кадрового механізму значною мірою визначає спроможність системи охорони здоров'я забезпечувати якісне та безперервне надання медичних послуг населенню.

Не менш важливим є інфраструктурний механізм, який охоплює процеси відновлення, модернізації та розвитку матеріально-технічної бази галузі. Пошкодження значної кількості об'єктів медичної інфраструктури внаслідок

воєнних дій зумовлює необхідність реалізації масштабних програм відбудови та модернізації закладів охорони здоров'я. При цьому мова йде не лише про фізичне відновлення об'єктів, а й про впровадження сучасних підходів до організації медичного простору, оновлення обладнання та підвищення доступності медичних послуг для населення [4]. Інфраструктурний розвиток галузі має здійснюватися з урахуванням стратегічних пріоритетів регіонального розвитку та демографічних особливостей територій.

Сучасна система охорони здоров'я дедалі більше залежить від розвитку цифрових технологій, що зумовлює необхідність функціонування інформаційно-цифрового механізму ресурсного забезпечення. Його зміст полягає у створенні та підтримці цифрової інфраструктури, розвитку електронних систем управління, забезпеченні доступу до актуальної інформації та використанні цифрових інструментів для підтримки управлінських рішень. Важливою складовою цього механізму виступає забезпечення кібербезпеки, яка є необхідною умовою стабільного функціонування цифрових сервісів у сфері охорони здоров'я [5]. Цифровізація створює додаткові можливості для підвищення прозорості управлінських процесів, ефективності використання ресурсів та якості взаємодії між учасниками системи охорони здоров'я.

Ефективність функціонування зазначених механізмів значною мірою залежить від якості координації між суб'єктами публічного управління. Координаційний механізм забезпечує узгодження діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, міжнародних партнерів, закладів охорони здоров'я та інших учасників процесу ресурсного забезпечення. Його роль особливо зростає в умовах повоєнного відновлення, коли реалізація значної кількості програм та проєктів потребує високого рівня міжвідомчої взаємодії та синхронізації управлінських рішень [6]. Водночас ефективність координаційного механізму безпосередньо пов'язана з реалізацією принципів відкритості, підзвітності та партнерської взаємодії, які становлять основу сучасного публічного врядування [7].

Сукупність розглянутих механізмів формує цілісну систему ресурсного забезпечення охорони здоров'я, у межах якої окремі елементи перебувають у стані постійної взаємодії. Недостатня ефективність одного з механізмів неминуче впливає на результативність функціонування всієї системи. Це обумовлює необхідність комплексного підходу до формування та реалізації політики ресурсного забезпечення охорони здоров'я, орієнтованої на досягнення стратегічних цілей повоєнного відновлення та розвитку галузі.

Таблиця 1

Характеристика інституційних механізмів ресурсного забезпечення системи охорони здоров'я в умовах повоєнного відновлення

Механізм	Основна мета	Ключові ресурси	Основні суб'єкти
Фінансовий	Формування та розподіл фінансових ресурсів	Бюджетні кошти, міжнародна допомога, місцеві бюджети	МОЗ, НСЗУ, Мінфін, міжнародні партнери
Кадровий	Забезпечення галузі людським капіталом	Медичні та управлінські кадри	МОЗ, ЗВО, заклади охорони здоров'я
Інфраструктурний	Відновлення та розвиток матеріально-технічної бази	Будівлі, обладнання, мережа закладів	МОЗ, громади, донорські організації
Інформаційно-цифровий	Підтримка управління на основі даних	Інформаційні системи, цифрові платформи	МОЗ, НСЗУ, ІТ-партнери
Координаційний	Узгодження діяльності учасників системи	Управлінські та організаційні ресурси	Органи влади, громади, міжнародні партнери

Джерело: розроблено автором на основі [1; 2; 5; 6; 8].

Аналіз інституційних механізмів ресурсного забезпечення свідчить про їх взаємозалежність та необхідність інтегрованого управління різними видами ресурсів. Це актуалізує потребу у визначенні пріоритетних напрямів удосконалення зазначених механізмів та формуванні цілісної моделі їх функціонування в умовах повоєнного відновлення системи охорони здоров'я України.

Сучасні умови функціонування системи охорони здоров'я України потребують переходу від фрагментарного управління окремими видами ресурсів до формування цілісної системи ресурсного забезпечення, заснованої на принципах узгодженості, адаптивності та стратегічної орієнтованості.

Результати проведеного дослідження свідчать, що підвищення ефективності ресурсного забезпечення охорони здоров'я безпосередньо пов'язане з удосконаленням інституційних механізмів публічного управління та посиленням взаємодії між суб'єктами, які беруть участь у процесах формування, розподілу та використання ресурсів.

Одним із ключових напрямів удосконалення виступає посилення інтеграції фінансового, кадрового, інфраструктурного та інформаційно-цифрового механізмів у межах єдиної системи стратегічного управління галуззю. Практика повоєнного відновлення свідчить, що ефективність використання ресурсів значною мірою залежить від рівня координації управлінських рішень та узгодженості дій між інституціями різних рівнів управління. За таких умов пріоритетного значення набуває створення механізмів, які забезпечують комплексне планування потреб у ресурсах та синхронізацію процесів їх залучення і використання [6].

Важливим напрямом розвитку системи ресурсного забезпечення є впровадження принципів належного врядування (Good Governance) у практику управління охороною здоров'я. Йдеться про посилення прозорості процесів розподілу ресурсів, підвищення підзвітності суб'єктів управління, розширення участі заінтересованих сторін у прийнятті управлінських рішень та формування механізмів громадського контролю за використанням ресурсів галузі [7]. Реалізація зазначених принципів створює передумови для підвищення довіри до системи охорони здоров'я та забезпечення більш ефективного використання наявних ресурсів.

Окремого значення набуває розвиток цифрових інструментів управління ресурсами. Цифровізація процесів планування, моніторингу та оцінювання результативності використання ресурсів дозволяє підвищити оперативність управлінських рішень, забезпечити прозорість фінансових потоків та створити умови для формування єдиного інформаційного простору системи охорони здоров'я [5]. Водночас цифрова трансформація повинна супроводжуватися розвитком механізмів кібербезпеки та захисту критично важливих інформаційних ресурсів галузі.

В умовах повоєнного відновлення особливу роль відіграє забезпечення стійкості системи охорони здоров'я до зовнішніх викликів. Міжнародний досвід свідчить, що ефективне функціонування системи охорони здоров'я потребує поєднання ресурсної спроможності, інституційної гнучкості та здатності швидко адаптуватися до кризових ситуацій [9; 10]. У зв'язку з цим одним із пріоритетних завдань публічного управління має стати інтеграція підходів health system resilience та health security у практику управління ресурсним забезпеченням галузі [16]. З метою систематизації результатів дослідження запропоновано модель інституційного механізму ресурсного забезпечення системи охорони здоров'я в умовах повоєнного відновлення України (рис. 2). В основу моделі покладено взаємодію чотирьох базових ресурсних компонентів -фінансового, кадрового, інфраструктурного та інформаційно-цифрового, інтеграція яких забезпечується координаційним механізмом публічного управління.

Функціонування моделі ґрунтується на принципах стратегічної узгодженості, прозорості, адаптивності, партнерської взаємодії та орієнтації на суспільний результат.

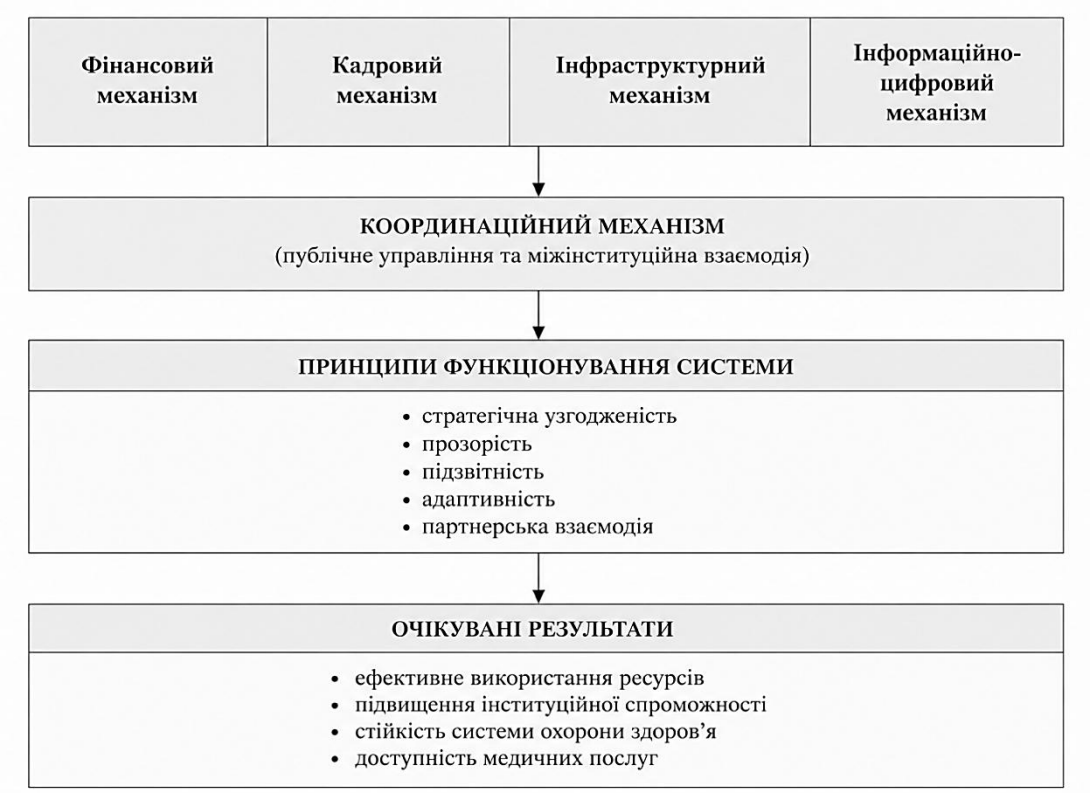

Рис. 2. Модель інституційного механізму ресурсного забезпечення системи охорони здоров'я в умовах повоєнного відновлення України

Джерело розроблено автором.

Запропонована модель відображає логіку переходу від управління окремими ресурсами до інтегрованої системи публічного управління ресурсним забезпеченням охорони здоров'я. Її практичне застосування сприятиме підвищенню ефективності використання ресурсів, посиленню інституційної спроможності системи охорони здоров'я та створенню передумов для її сталого розвитку в умовах повоєнної трансформації України.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що ресурсне забезпечення системи охорони здоров'я в умовах повоєнного відновлення України доцільно розглядати як комплексний об'єкт публічного управління, який охоплює взаємопов'язані фінансові, кадрові, інфраструктурні та інформаційно-цифрові ресурси. Ефективність функціонування системи охорони здоров'я визначається не лише обсягом наявних ресурсів, а й якістю інституційних механізмів їх формування, розподілу, координації та використання.

З'ясовано, що інституційна архітектура ресурсного забезпечення системи охорони здоров'я України має багаторівневий характер і об'єднує органи державної влади, спеціалізовані державні установи, органи місцевого самоврядування, заклади охорони здоров'я, міжнародних партнерів та суб'єктів недержавного сектору. Результативність функціонування зазначеної системи значною мірою залежить від рівня міжінституційної взаємодії та узгодженості управлінських рішень.

Визначено, що ключовими інституційними механізмами ресурсного забезпечення системи охорони здоров'я виступають фінансовий, кадровий, інфраструктурний, інформаційно-цифровий та координаційний механізми. Їх комплексне застосування створює передумови для підвищення ефективності використання ресурсів, забезпечення стійкості системи охорони здоров'я та досягнення стратегічних цілей її розвитку в умовах повоєнної трансформації.

Науковий результат дослідження полягає у розробленні моделі інституційного механізму ресурсного забезпечення системи охорони здоров'я в умовах повоєнного відновлення України, яка базується на інтеграції основних ресурсних компонентів через координаційний механізм публічного управління та ґрунтується на принципах стратегічної узгодженості, прозорості, підзвітності, адаптивності й партнерської взаємодії. Практичне застосування запропонованої моделі сприятиме підвищенню інституційної спроможності системи охорони здоров'я, ефективнішому використанню ресурсів та зміцненню стійкості галузі до сучасних викликів.

Література:

1. Височина А., Самусевич Я., Ругаль Т. Інституційно-функціональне забезпечення системи громадського здоров'я в Україні: ключові драйвери повоєнного відновлення людського потенціалу. *Економіка та суспільство*. 2025. № 81. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-81-8.

2. Глущенко Г. Еволюція системи фінансування охорони здоров'я України: компаративний аналіз нормативно-правових трансформацій та їх результатів. *Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення*. 2026. № 15. С. 38–45. DOI: https://doi.org/10.31470/2786-6246-2026-15-38-45.

3. Помаза-Пономаренко А., Тарадуда Д. Реформування й омологація публічного управління системою охорони здоров'я в Україні. *Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення*. 2024. № 10. С. 85–92. DOI: https://doi.org/10.31470/2786-6246-2024-10-85-92.

4. Притула М. Удосконалення державно-управлінського механізму охорони здоров'я в умовах воєнного стану. *Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення*. 2023. № 4. С. 107–117. DOI: https://doi.org/10.31470/2786-6246-2023-4-107-117.

5. Романенко К. М. Механізми публічного управління цифровою трансформацією держави: взаємодія з ІТ-компаніями та забезпечення кібербезпеки. *Національні інтереси України*. 2026. № 1(18). С. 1308–1320. DOI: https://doi.org/10.52058/3041-1793-2026-1(18)-1308-1320.

6. Романенко К. М., Захаров С. В., Шевченко Н. О., Шевченко О. О., Нефьодова О. О. Модернізація врядування у сфері охорони здоров'я України: інтеграція міжнародних рамкових підходів в інноваційну регуляторну модель. *Zenodo*. 2026. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20683557.

7. Романенко К. М., Романенко М. І. Глокалізація і Good Governance: діалектичне осмислення відкритості в публічному секторі через освіту. *Вісник Дніпровської академії неперервної освіти. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2025. Т. 1, № 1. С. 78–86. DOI: https://doi.org/10.54891/2786-698X-2025-1-9.

8. Юнгер В. І. Джерела фінансування повоєнного відновлення системи охорони здоров'я (загальні положення). *Економіка, управління та адміністрування*. 2024. № 1(107). С. 199–206. DOI: https://doi.org/10.26642/ema-2024-1(107)-199-206.

9. Blanchet K., Nam S. L., Ramalingam B., Pozo-Martin F. Governance and Capacity to Manage Resilience of Health Systems: Towards a New Conceptual Framework. *International Journal of Health Policy and Management*. 2017. Vol. 6, No. 8. P. 431–435. DOI: https://doi.org /10.15171/ijhpm.2017.36.

10. Kruk M. E., Myers M., Varpilah S. T., Dahn B. T. What is a Resilient Health System? Lessons from Ebola. *The Lancet*. 2015. Vol. 385, No. 9980. P. 1910–1912. DOI: https://doi.org/ 10.1016/S0140-6736(15)60755-3.

11. Kurbanov A. Characteristics of the Healthcare System Potential as an Object of Public Administration. *Public Policy and Accounting*. 2025. No. 1(11). P. 64–74. DOI: https://doi.org /10.26642/ppa-2025-1(11)-64-74.

12. Liaropoulos L., Goranitis I. Health Care Financing and the Sustainability of Health Systems. *International Journal for Equity in Health*. 2015. Vol. 14. Article 80. DOI: https://doi.org/ 10.1186/s12939-015-0208-5.

13. Mathauer I., Saksena P., Kutzin J. Pooling Arrangements in Health Financing Systems: A Proposed Classification. *International Journal for Equity in Health*. 2019. Vol. 18. Article 198. DOI: https://doi.org/10.1186/s12939-019-1088-x.

14. World Health Organization Regional Office for Europe. *Can People Afford to Pay for Health Care? New Evidence on Financial Protection in Ukraine 2023*. Copenhagen : WHO Regional Office for Europe, 2023.

15. World Health Organization Regional Office for Europe. *Principles to Guide Health System Recovery and Transformation in Ukraine*. Copenhagen : WHO Regional Office for Europe, 2022.

16. World Health Organization Regional Office for Europe. *Strengthening the Health Security Agenda in Ukraine: Policy Brief*. Copenhagen : WHO Regional Office for Europe, 2024.

17. Yunger V. Components of the Public Administration System for the Post-War Healthcare System Recovery. *Public Policy and Accounting*. 2023. No. 2(8). P. 11–19. DOI: https://doi.org/ 10.26642/ppa-2023-2(8)-11-19

***References**:*

1. Vysochyna, A., Samusevych, Ya., & Ruhal, T. (2025). Instytutsiino-funktsionalne zabezpechennia systemy hromadskoho zdorovia v Ukraini: kliuchovi draivery povoiennoho vidnovlennia liudskoho potentsialu [Institutional and functional provision of the public health system in Ukraine: Key drivers of the post-war recovery of human potential] [in Ukrainian]. Ekonomika ta suspilstvo, (81). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-81-8

2. Hlushchenko, H. (2026). Evoliutsiia systemy finansuvannia okhorony zdorovia Ukrainy: komparatyvnyi analiz normatyvno-pravovykh transformatsii ta yikh rezultativ [Evolution of the healthcare financing system of Ukraine: Comparative analysis of regulatory transformations and their outcomes] [in Ukrainian]. Publichne upravlinnia: kontseptsii, paradyhma, rozvytok, udoskonalennia, (15), 38–45. https://doi.org/10.31470/2786-6246-2026-15-38-45

3. Pomaza-Ponomarenko, A., & Taraduda, D. (2024). Reformuvannia y omolohatsiia publichnoho upravlinnia systemoiu okhorony zdorovia v Ukraini [Reforming and homologation of public administration of the healthcare system in Ukraine] [in Ukrainian]. Publichne upravlinnia: kontseptsii, paradyhma, rozvytok, udoskonalennia, (10), 85–92. https://doi.org/10.31470/2786-6246-2024-10-85-92

4. Prytula, M. (2023). Udoskonalennia derzhavno-upravlinskoho mekhanizmu okhorony zdorovia v umovakh voiennoho stanu [Improvement of the public administration mechanism of healthcare under martial law] [in Ukrainian]. Publichne upravlinnia: kontseptsii, paradyhma, rozvytok, udoskonalennia, (4), 107–117. https://doi.org/10.31470/2786-6246-2023-4-107-117

5. Romanenko, K. M. (2026). Mekhanizmy publichnoho upravlinnia tsyfrovoiu transformatsiieiu derzhavy: vzaiemodiia z IT-kompaniiamy ta zabezpechennia kiberbezpeky [Mechanisms of public administration of the digital transformation of the state: Interaction with IT companies and cybersecurity provision] [in Ukrainian]. Natsionalni interesy Ukrainy, 1(18), 1308–1320. https://doi.org/10.52058/3041-1793-2026-1(18)-1308-1320

6. Romanenko, K. M., Zakharov, S. V., Shevchenko, N. O., Shevchenko, O. O., & Nefodova, O. O. (2026). Modernizatsiia vriaduvannia u sferi okhorony zdorovia Ukrainy: intehratsiia mizhnarodnykh ramkovykh pidkhodiv v innovatsiinu rehuliatornu model [Modernization of healthcare governance in Ukraine: Integration of international framework approaches into an innovative regulatory model] [in Ukrainian]. Zenodo. https://doi.org/10.5281/zenodo.20683557

7. Romanenko, K. M., & Romanenko, M. I. (2025). Hlokalizatsiia i Good Governance: dialektychne osmyslennia vidkrytosti v publichnomu sektori cherez osvitu [Glocalization and Good Governance: A dialectical understanding of openness in the public sector through education] [in Ukrainian]. Visnyk Dniprovskoi akademii neperervnoi osvity. Seriia: Publichne upravlinnia ta administruvannia, 1(1), 78–86. https://doi.org/10.54891/2786-698X-2025-1-9

8. Yunger, V. I. (2024). Dzherela finansuvannia povoiennoho vidnovlennia systemy okhorony zdorovia (zahalni polozhennia) [Sources of financing the post-war recovery of the healthcare system (general provisions)] [in Ukrainian]. Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia, 1(107), 199–206. https://doi.org/10.26642/ema-2024-1(107)-199-206

9. Blanchet, K., Nam, S. L., Ramalingam, B., & Pozo-Martin, F. (2017). Governance and capacity to manage resilience of health systems: Towards a new conceptual framework. International Journal of Health Policy and Management, 6(8), 431–435. https://doi.org/10.15171/ijhpm.2017.36

10. Kruk, M. E., Myers, M., Varpilah, S. T., & Dahn, B. T. (2015). What is a resilient health system? Lessons from Ebola. The Lancet, 385(9980), 1910–1912. https://doi.org/10.1016/S0140-6736(15)60755-3

11. Kurbanov, A. (2025). Characteristics of the healthcare system potential as an object of public administration. Public Policy and Accounting, 1(11), 64–74. https://doi.org/10.26642/ppa-2025-1(11)-64-74

12. Liaropoulos, L., & Goranitis, I. (2015). Health care financing and the sustainability of health systems. International Journal for Equity in Health, 14, Article 80. https://doi.org/10.1186/s12939-015-0208-5

13. Mathauer, I., Saksena, P., & Kutzin, J. (2019). Pooling arrangements in health financing systems: A proposed classification. International Journal for Equity in Health, 18, Article 198. https://doi.org/10.1186/s12939-019-1088-x

14. World Health Organization Regional Office for Europe. (2023). Can people afford to pay for health care? New evidence on financial protection in Ukraine 2023. WHO Regional Office for Europe.

15. World Health Organization Regional Office for Europe. (2022). Principles to guide health system recovery and transformation in Ukraine. WHO Regional Office for Europe.

16. World Health Organization Regional Office for Europe. (2024). Strengthening the health security agenda in Ukraine: Policy brief. WHO Regional Office for Europe.

17. Yunger, V. (2023). Components of the public administration system for the post-war healthcare system recovery. Public Policy and Accounting, 2(8), 11–19. https://doi.org/10.26642/ppa-2023-2(8)-11-19

Дата першого надходження статті до видання: 11.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

УДК 351:614.2:342.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-126-140

Звірич Віталій Васильович викладач кафедри публічного управління та адміністрування, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, доктор наук з державного управління, https://orcid.org/0000-0002-3502-1886

Жук Ольга Іванівна завідувач кафедри публічного управління та адміністрування Карпатського національного університету імені Василя Стефаника, кандидат економічних наук, доцент, https://orcid.org/0000-0001-8519-5529

Гой Наталія Василівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління та адміністрування, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, http://orcid.org/0000-0001-7293-6527

Дєгтяр Олег Андрійович професор кафедри публічного управління та адміністрування Карпатського національного університету імені Василя Стефаника, доктор наук з державного управління, професор, https://orcid.org/0000-0001-6413-3580

ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЯКОСТІ НАДАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ: БЕЗПЕКОВИЙ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ АСПЕКТИ

Анотація. У статті досліджено теоретичні та прикладні засади трансформації системи нормативно-правового забезпечення публічного управління у сфері якості надання медичних послуг в умовах сучасних суспільно-політичних викликів, безпекових загроз і євроінтеграційних перетворень.

Актуальність теми зумовлена необхідністю вдосконалення національної системи правового регулювання охорони здоров’я в контексті забезпечення доступності, безперервності, безпечності та належної якості медичних послуг, а також адаптації вітчизняної моделі публічного управління до стандартів Європейського Союзу.

Обґрунтовано, що нормативно-правове забезпечення публічного управління у сфері якості медичних послуг є багаторівневою системою правових норм, управлінських механізмів, інституційних інструментів і процедур контролю, які визначають організаційні засади діяльності суб’єктів публічного управління у

сфері охорони здоров'я. Визначено, що в сучасних умовах така система зазнає суттєвої трансформації під впливом цифровізації, реформування медичної галузі, воєнних ризиків, потреби в підвищенні стійкості системи охорони здоров'я та гармонізації національного законодавства із правом ЄС.

У дослідженні акцентовано увагу на тому, що якість надання медичних послуг у системі публічного управління повинна розглядатися не лише як галузевий показник ефективності медичної допомоги, а і як складова національної безпеки, соціальної стабільності та гуманітарної стійкості держави. Безпековий аспект проявляється у необхідності нормативного закріплення процедур реагування на кризові ситуації, забезпечення безперервності медичної допомоги в умовах воєнного стану, внутрішнього переміщення населення, руйнування інфраструктури та зростання навантаження на систему охорони здоров'я.

У цьому контексті якість медичних послуг набуває значення стратегічного ресурсу, а її забезпечення стає одним із пріоритетних завдань публічного управління.

Доведено, що євроінтеграційний аспект трансформації нормативно-правового забезпечення полягає у впровадженні принципів належного врядування, пацієнтоорієнтованості, доказовості, прозорості, підзвітності та стандартизації медичних процедур відповідно до європейських підходів. Гармонізація законодавства у сфері охорони здоров'я з нормативними та інституційними вимогами Європейського Союзу розглядається як передумова підвищення якості публічного управління, удосконалення механізмів держав-ного контролю, розвитку електронного здоров'я, стандартизації клінічних маршрутів пацієнта та забезпечення рівного доступу до медичних послуг.

Установлено, що сучасна система нормативно-правового забезпечення публічного управління у сфері якості надання медичних послуг характеризується низкою системних проблем, серед яких: фрагментарність правового регулювання, недостатня узгодженість між нормативними актами різного рівня, нестабільність управлінських процедур, недосконаліть механізмів моніторингу та оцінювання якості, обмеженість інструментів міжвідомчої координації, а також нерівномірність імплементації реформ на центральному та місцевому рівнях. Це зумовлює необхідність комплексного оновлення нормативно-правової бази з урахуванням сучасних викликів та стратегічних орієнтирів державної політики.

Аргументовано, що трансформація системи нормативно-правового забезпечення має здійснюватися за такими напрямами: удосконалення базового законодавства у сфері охорони здоров'я та публічного управління; нормативне закріплення сучасних стандартів якості медичних послуг; розвиток правових механізмів акредитації, ліцензування та зовнішнього контролю; упровадження цифрових інструментів моніторингу якості; посилення правового статусу пацієнта як активного суб'єкта відносин у сфері охорони здоров'я; забезпечення

правових гарантій доступності медичних послуг для вразливих груп населення; а також гармонізація українського законодавства із європейськими регуляторними практиками.

Особливу увагу приділено ролі публічного управління у формуванні ефективного механізму забезпечення якості медичних послуг. Визначено, що суб'єкти публічного управління мають не лише реалізовувати регуляторні функції, а й забезпечувати стратегічне планування, координацію, аналітичний супровід, нормативний контроль і комунікацію між державою, закладами охорони здоров'я, професійною спільнотою та громадянським суспільством. Такий підхід відповідає сучасному розумінню публічного управління як інтегрованої системи, орієнтованої на результат, суспільну цінність і захист прав людини.

Узагальнено, що трансформація нормативно-правового забезпечення публічного управління у сфері якості надання медичних послуг має розглядатися як стратегічний напрям реформування системи охорони здоров'я України, що поєднує безпекові пріоритети держави з євроінтеграційними орієнтирами її розвитку.

Результативність цього процесу залежить від системності законо-давчих змін, інституційної спроможності органів публічної влади, ефективності міжсекторальної взаємодії та послідовності впровадження стандартів якості на всіх рівнях управління.

Ключові слова: публічне управління, нормативно-правове забезпечення, якість, охорона здоров'я, цифровізація, eHealth, фінансування, реформи, євроінтеграція, глобалізація, світові тенденції в галузі охорони здоров'я, заклади охорони здоров'я.

Zvirych Vitalii Vasylovich Lecturer at the Department of Public Management and Administration, Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Doctor of Science in Public Administration, https://orcid.org/0000-0002-3502-1886

Zhuk Olha Ivanovna Head of the Department of Public Management and Administration of the Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,https://orcid.org/0000-0001-8519-5529

Hoi Nataliia Vasylivna Associate Professor at the Department of Public Management and Administration, Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, http://orcid.org/0000-0001-7293-6527

Diegtiar Oleg Andriyovych professor of the Department of Public Management and Administration of the Vasyl Stefanyk Carpathian National University, doctor of sciences in public administration, professor, https://orcid.org/0000-0001-6413-3580

TRANSFORMATION OF THE SYSTEM OF REGULATORY AND LEGAL SUPPORT OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF QUALITY OF MEDICAL SERVICES: SECURITY AND EUROPEAN INTEGRATION ASPECTS

Abstract. The article explores the theoretical and practical foundations for the transformation of the regulatory and legal framework for public governance in the quality of medical services amidst contemporary socio-political challenges, security threats, and European integration transformations. The relevance of the topic is determined by the necessity to improve the national legal regulatory system for healthcare in the context of ensuring accessibility, continuity, safety, and appropriate quality of medical services, as well as adapting the domestic model of public governance to European Union standards.

It is argued that the regulatory framework for public governance in the quality of medical services is a multi-layered system of legal norms, management mechanisms, institutional tools, and control procedures that define the organizational principles of public governance entities within healthcare. It has been identified that, under current conditions, this system is undergoing significant transformation due to digitalization, healthcare reforms, military risks, the need to enhance the resilience of the healthcare system, and the harmonization of national legislation with EU law.

The study emphasizes that the quality of medical service provision within public governance should not only be viewed as an industry indicator of healthcare effectiveness but also as an integral component of national security, social stability, and humanitarian resilience of the state. The security aspect manifests in the need for regulatory consolidation of crisis response procedures, ensuring the continuity of medical care during a state of war, internal displacement of populations, infrastructure destruction, and increased burdens on the healthcare system. In this context, the quality of medical services becomes a strategic resource, and ensuring it becomes one of the top priorities of public governance.

It is proven that the European integration aspect of the transformation of the regulatory framework lies in the implementation of principles of good governance, patient-centeredness, evidence-based practices, transparency, accountability, and standardization of medical procedures according to European approaches. Harmonizing healthcare legislation with the normative and institutional requirements of the European Union is regarded as a prerequisite for enhancing the quality of public governance, improving state control mechanisms, developing e-health, standardizing clinical patient pathways, and ensuring equal access to medical services.

It has been established that the current system of the regulatory framework for public governance in the quality of medical services is characterized by several systemic problems, including: the fragmentary nature of legal regulation, insufficient coherence among normative acts of various levels, instability of management procedures, imperfection of quality monitoring and evaluation mechanisms, limited

tools for inter-agency coordination, and uneven implementation of reforms at the central and local levels. This necessitates a comprehensive update of the regulatory framework, considering modern challenges and the strategic priorities of state policy.

It is argued that the transformation of the regulatory framework should be conducted in the following directions: improvement of the basic legislation in the field of healthcare and public governance; regulatory consolidation of modern quality standards for medical services; development of legal mechanisms for accreditation, licensing, and external control; implementation of digital tools for quality monitoring; enhancement of the legal status of the patient as an active participant in health-related relations; provision of legal guarantees for accessibility to medical services for vulnerable groups of the population; and harmonization of Ukrainian legislation with European regulatory practices.

Particular attention is devoted to the role of public governance in forming an effective mechanism for ensuring the quality of medical services. It is determined that public governance entities should not only implement regulatory functions but also ensure strategic planning, coordination, analytical support, normative control, and communication between the state, healthcare institutions, the professional community, and civil society. This approach aligns with the modern understanding of public governance as an integrated system oriented towards results, social value, and the protection of human rights.

In conclusion, the transformation of the regulatory framework of public governance in the field of quality medical service provision should be regarded as a strategic direction for the reform of Ukraine's healthcare system, merging the state's security priorities with the European integration benchmarks of its development. The effectiveness of this process depends on the systemic nature of legislative changes, the institutional capacity of public authorities, the effectiveness of intersectoral interaction, and the consistency in implementing quality standards at all levels of governance.

Keywords: public administration, regulatory framework, quality, healthcare, digitalization, eHealth, financing, reforms, European integration, globalization, global trends in healthcare, healthcare institutions.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку системи охорони здоров’я України характеризується глибокими структурними змінами, пов’язаними з реформуванням медичної галузі, цифровізацією управлінських процесів, посиленням вимог до якості публічних послуг, а також необхідністю функціонування в умовах воєнного стану та післякризового відновлення. За таких обставин особливої актуальності набуває проблема вдосконалення нормативно-правового забезпечення публічного управління у сфері якості надання медичних послуг, оскільки саме від цілісності, узгодженості та ефективності правового регулювання залежить здатність держави гарантувати населенню доступну, безпечну, своєчасну і якісну медичну допомогу.

Якість надання медичних послуг у сучасних умовах перестає бути виключно галузевим або професійним показником діяльності закладів охорони

здоров'я. Вона трансформується у важливу складову публічного інтересу, соціальної безпеки, довіри громадян до держави та інституційної стійкості системи охорони здоров'я. У контексті повномасштабної війни, зростання навантаження на медичну інфраструктуру, внутрішнього переміщення населення, кадрового дефіциту та потреби в оперативному реагуванні на нові загрози проблема якості медичних послуг набуває також виразного безпекового виміру. Це зумовлює необхідність перегляду існуючих нормативно-правових підходів до організації публічного управління у сфері охорони здоров'я та адаптації їх до кризових і надзвичайних умов.

Водночас важливим фактором актуалізації зазначеної проблеми є євроінтеграційний курс України, що передбачає імплементацію європейських стандартів належного врядування, прав людини, пацієнтоорієнтованості, прозорості, підзвітності та стандартизації медичних процесів. Гармонізація національного законодавства з правом Європейського Союзу вимагає не лише технічного оновлення окремих нормативних актів, а й системного переосмислення ролі держави, органів публічної влади та інших суб'єктів управління у забезпеченні якості медичних послуг. Особливої уваги потребують питання правового закріплення критеріїв якості, механізмів моніторингу, контролю, акредитації, цифрового супроводу медичних послуг та захисту прав пацієнтів.

Незважаючи на наявність значної кількості нормативних актів, що регулюють сферу охорони здоров'я, чинна система нормативно-правового забезпечення публічного управління у сфері якості надання медичних послуг залишається недостатньо цілісною та послідовною. Для неї характерні фрагментарність правового регулювання, дублювання окремих управлінських функцій, відсутність єдиної логіки нормативного забезпечення контролю якості, недостатня адаптованість до умов воєнного часу, а також обмежена інтеграція європейських підходів у національну практику. Унаслідок цього ускладнюється реалізація державної політики у сфері охорони здоров'я, знижується ефективність управлінських рішень та виникають ризики нерівного доступу населення до якісних медичних послуг.

Отже, постає науково-практична проблема, яка полягає в необхідності комплексного осмислення трансформації системи нормативно-правового забезпечення публічного управління у сфері якості надання медичних послуг з урахуванням сучасних безпекових викликів та євроінтеграційних пріоритетів. Її розв'язання потребує визначення сутності та структури відповідного нормативно-правового механізму, виявлення основних суперечностей його функціонування, а також обґрунтування напрямів удосконалення правового регулювання й управлінських інструментів у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Проблематика нормативно-правового забезпечення публічного управління у сфері охорони здоров'я, зокрема в частині забезпечення якості надання медичних послуг, посідає важливе місце в сучасному науковому дискурсі, оскільки охоплює питання

державного регулювання, інституційної спроможності, кадрового забезпечення, доступності послуг, фінансової стійкості системи та адаптації національного законодавства до європейських стандартів. В умовах реформування системи охорони здоров'я України, децентралізації, цифровізації та загострення безпекових викликів ця тематика набуває міждисциплінарного характеру та потребує комплексного осмислення.

У сучасних дослідженнях значна увага приділяється питанням доступності та якості медичних послуг як індикаторам розвитку інклюзивного суспільства. Зокрема, у праці M. Karpyak, N. Popadynets, V. Yakubiv, K. Gorbova, V. Zvirych, O. Stakhanskyy, Y. Markevych обґрунтовано, що доступність медичних послуг є не лише характеристикою функціонування системи охорони здоров'я, а й показником рівня соціальної інтеграції, справедливості та ефективності державної політики [1]. Такий підхід є важливим для розуміння якості медичних послуг як об'єкта публічного управління, що вимагає належного нормативно-правового забезпечення.

Окремий блок наукових праць присвячено розвитку публічно-управлінського потенціалу як передумови ефективного державного регулювання в соціально значущих сферах. Так, В. В. Звірич у своїй роботі акцентує увагу на тому, що державне регулювання у сфері охорони здоров'я має ґрунтуватися на розвитку публічно-управлінського потенціалу, який охоплює інституційні, організаційні, кадрові та функціональні ресурси системи [2]. Це положення має принципове значення для дослідження нормативно-правового забезпечення, оскільки правове регулювання виступає базовим елементом формування спроможної системи публічного управління.

Питання кадрового забезпечення галузі охорони здоров'я та формування управлінського персоналу розглянуто у працях В. В. Звірич [3; 4] та І. І. Боришкевич, Н. В. Гой, О. І. Жук [5]. Зокрема, дослідники наголошують, що якість публічного управління значною мірою залежить від професійної підготовки управлінських кадрів, їх здатності до стратегічного мислення, аналітичної діяльності, прийняття рішень і впровадження сучасних механізмів управління. Водночас у зазначених працях основний акцент зосереджено на кадровому та організаційному аспектах, тоді як питання трансформації нормативно-правового забезпечення як комплексної основи управлінської діяльності потребує подальшого поглибленого дослідження.

Важливим напрямом сучасних наукових розвідок є вивчення фінансової стійкості територіальних громад та бюджетно-фінансових механізмів забезпечення розвитку публічного сектору. У працях О. І. Жук та О. А. Дєгтяр розкрито теоретичні і прикладні аспекти фінансової стійкості територіальних громад, а також особливості формування бюджетно-фінансової стратегії їх розвитку [6; 7]. Хоча ці дослідження безпосередньо не присвячені сфері охорони здоров'я, вони мають методологічне значення для аналізу нормативно-правового забезпечення якості медичних послуг, оскільки фінансова спроможність є необхідною умовою

реалізації стандартів якості, модернізації закладів охорони здоров'я та впровадження інноваційних управлінських інструментів.

Разом із тим аналіз наукових праць засвідчує, що вітчизняні дослідження переважно висвітлюють окремі аспекти функціонування системи охорони здоров'я — кадрові, організаційні, фінансові, інституційні чи соціальні. Натомість недостатньо розробленими залишаються питання комплексної трансформації системи нормативно-правового забезпечення публічного управління у сфері якості надання медичних послуг саме в контексті сучасних безпекових загроз та євроінтеграційних процесів. Потребують подальшого наукового осмислення проблеми узгодження нормативних актів різного рівня, правового закріплення критеріїв якості медичних послуг, механізмів державного контролю, інституційної відповідальності суб'єктів управління, цифровізації процедур моніторингу якості та адаптації вітчизняної правової бази до стандартів ЄС.

Отже, наукові напрацювання вітчизняних і зарубіжних дослідників створюють належне теоретичне підґрунтя для аналізу окремих складових досліджуваної проблеми, однак не формують цілісного уявлення про трансформацію системи нормативно-правового забезпечення публічного управління у сфері якості надання медичних послуг з урахуванням безпекового та євроінтеграційного аспектів. Саме ця обставина зумовлює необхідність подальшого дослідження зазначеної проблематики та визначення концептуальних напрямів удосконалення нормативно-правового механізму у відповідній сфері.

Мета статті - теоретичне обґрунтування сутності, структури та напрямів трансформації системи нормативно-правового забезпечення публічного управління у сфері якості надання медичних послуг в Україні з урахуванням сучасних безпекових викликів і євроінтеграційних пріоритетів, а також визначення ключових механізмів удосконалення правового регулювання та управлінського впливу в цій сфері.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

- уточнити сутність нормативно-правового забезпечення публічного управління у сфері якості надання медичних послуг;
- визначити основні чинники, що зумовлюють трансформацію відповідної системи в сучасних умовах;
- охарактеризувати безпековий аспект забезпечення якості медичних послуг у системі публічного управління;
- розкрити євроінтеграційний вимір удосконалення нормативно-правової бази у сфері охорони здоров'я;
- виявити основні проблеми та суперечності чинного нормативно-правового регулювання;
- обґрунтувати перспективні напрями вдосконалення системи публічного управління у сфері якості надання медичних послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження Трансформація системи нормативно-правового забезпечення публічного управління у сфері якості надання медичних послуг є однією з ключових умов підвищення ефективності функціонування національної системи охорони здоров'я в сучасних умовах. Актуальність цього процесу визначається одночасним впливом кількох взаємопов'язаних чинників: реформуванням медичної галузі, цифровізацією публічного управління, зростанням суспільних вимог до якості та доступності медичних послуг, безпековими викликами воєнного часу, а також необхідністю гармонізації національного законодавства із правом і практиками Європейського Союзу [1].

За таких обставин нормативно-правове забезпечення перестає бути лише формальною сукупністю актів, що регулюють діяльність суб'єктів управління, і набуває характеру стратегічного інструменту, за допомогою якого держава формує засади забезпечення якості медичних послуг, встановлює стандарти, визначає компетенції органів влади, запроваджує механізми моніторингу та контролю й гарантує дотримання прав пацієнтів.

У теоретичному аспекті нормативно-правове забезпечення публічного управління у сфері якості надання медичних послуг доцільно розглядати як багаторівневу систему правових норм, адміністративних процедур, інституційних повноважень і регуляторних механізмів, спрямованих на організацію, координацію та контроль діяльності суб'єктів публічного управління у сфері охорони здоров'я. Його зміст охоплює як базові законодавчі акти, що визначають засади державної політики у сфері охорони здоров'я, так і підзаконні нормативні документи, стандарти, порядки, протоколи, ліцензійні умови, механізми акредитації та інші інструменти, які прямо чи опосередковано впливають на якість медичних послуг. У цьому контексті якість медичних послуг постає не тільки як медико-організаційна категорія, а і як об'єкт управлінського впливу, що потребує чітко визначених правових критеріїв, процедур забезпечення та інституційної відповідальності [2].

Сучасна трансформація нормативно-правового забезпечення у досліджуваній сфері має системний характер і пов'язана передусім із переходом від переважно адміністративно-розпорядчої моделі управління до моделі, заснованої на принципах публічності, підзвітності, доказовості, пацієнто-орієнтованості та результативності. Така трансформація означає зміну підходів до правового регулювання: від формального закріплення функцій і процедур — до створення комплексного правового середовища, у якому якість медичних послуг забезпечується через взаємодію правових, організаційних, фінансових, кадрових та цифрових механізмів.

У зв'язку з цим нормативно-правове забезпечення має враховувати не лише вимоги до структури та діяльності закладів охорони здоров'я, а й потребу в прозорості управлінських рішень, участі громадськості, захисті прав пацієнтів, цифровому супроводі медичних процесів і міжвідомчій координації.

Особливої ваги в сучасних умовах набуває безпековий аспект трансформації нормативно-правового забезпечення. Повномасштабна війна, ракетні обстріли, руйнування об'єктів критичної інфраструктури, внутрішнє переміщення населення, зростання кількості осіб, які потребують невідкладної, реабілітаційної та психологічної допомоги, суттєво змінили умови функціонування системи охорони здоров'я в Україні. За таких умов якість медичних послуг слід розглядати як складову національної безпеки, а правове забезпечення цієї якості — як інструмент державної стійкості. Нормативно-правова система повинна передбачати не лише загальні вимоги до якості, а й спеціальні режими правового регулювання у кризових умовах: спрощені процедури організації медичної допомоги в районах бойових дій, особливі умови кадрового забезпечення, правові механізми релокації медичних закладів, нормативне врегулювання дистанційних форм надання допомоги, порядок взаємодії цивільної та військової медицини, а також гарантії безперервності надання життєво необхідних медичних послуг [3].

У цьому контексті безпековий вимір нормативно-правового забезпечення охоплює кілька ключових компонентів. По-перше, це правове гарантування доступності медичної допомоги в умовах надзвичайних ситуацій та воєнного стану. По-друге, це регламентація стандартів безпечності медичних послуг, включаючи інфекційний контроль, лікарську безпеку, захист персональних даних у медичних інформаційних системах та стандарти реагування на масові втрати. По-третє, це забезпечення управлінської гнучкості, коли нормативна база має дозволяти оперативну адаптацію управлінських рішень до змін без втрати правової визначеності. Саме тому трансформація правового забезпечення у сфері якості медичних послуг повинна спиратися на принцип балансу між стабільністю регулювання та його адаптивністю до кризових умов [4].

Поряд із безпековим чинником визначальним напрямом сучасної трансформації є євроінтеграційний аспект. Наближення України до європейського правового та інституційного простору зумовлює необхідність перегляду підходів до формування державної політики у сфері охорони здоров'я та переорієнтації її на стандарти Європейського Союзу. Ідеться не лише про формальне оновлення законодавства, а про глибшу імплементацію принципів належного врядування, верховенства права, прозорості, інституційної підзвітності, поваги до прав пацієнта та доказового підходу до організації медичної допомоги. У європейському контексті якість медичних послуг нерозривно пов'язується з системою стандартів, клінічних настанов, механізмів зовнішнього оцінювання, цифрових рішень у сфері eHealth та наявністю ефективних процедур захисту прав людини у сфері охорони здоров'я.

Євроінтеграційна трансформація нормативно-правового забезпечення передбачає, насамперед, гармонізацію базових законодавчих положень із європейськими нормами та практиками. Це стосується правового закріплення критеріїв якості медичних послуг, удосконалення механізмів ліцензування,

акредитації та сертифікації, розвитку системи клінічних стандартів, розширення інструментів моніторингу та аудиту якості, а також впровадження механізмів пацієнтської участі у формуванні політики охорони здоров'я. Важливим елементом є також розвиток електронної системи охорони здоров'я, яка дозволяє підвищити прозорість управлінських процесів, забезпечити простежуваність медичних маршрутів, покращити аналітичне забезпечення рішень та зміцнити контроль за дотриманням стандартів якості.

Водночас аналіз чинного стану нормативно-правового забезпечення дає підстави констатувати наявність низки системних проблем, що стримують ефективність публічного управління у сфері якості медичних послуг. Насамперед ідеться про фрагментарність нормативної бази, коли окремі положення, що стосуються якості медичної допомоги, розміщені в різних нормативно-правових актах і не формують цілісної, логічно узгодженої системи.

Другою проблемою є недостатня скоординованість повноважень між центральними органами виконавчої влади, Національною службою здоров'я України, органами місцевого самоврядування та закладами охорони здоров'я. Третьою — обмеженість інструментів правового моніторингу і контролю якості, що ускладнює оцінювання реального стану надання послуг. Четвертою — недостатня адаптованість нормативного регулювання до кризових і воєнних умов, унаслідок чого окремі управлінські рішення приймаються ситуативно, без належного правового закріплення. Нарешті, важливою проблемою є недостатня інтегрованість європейських стандартів у вітчизняну практику, що уповільнює процес наближення системи охорони здоров'я до стандартів ЄС [5, 6, 7].

З огляду на зазначене, трансформація системи нормативно-правового забезпечення публічного управління у сфері якості надання медичних послуг має відбуватися за кількома стратегічними напрямами.

Першим напрямом є систематизація та оновлення нормативної бази, що передбачає усунення колізій, дублювання та прогалин у правовому регулюванні, а також формування цілісної архітектури нормативно-правового забезпечення якості медичних послуг. Це потребує не лише перегляду чинних актів, а й вироблення єдиної логіки правового регулювання, в якій будуть чітко визначені суб'єкти, об'єкти, критерії, механізми відповідальності та процедури контролю.

Другим напрямом є посилення інституційної спроможності суб'єктів публічного управління. Йдеться про нормативне закріплення компетенцій органів влади та координаційних механізмів, що дозволять забезпечити узгодженість дій між центральним, регіональним і місцевим рівнями управління. Особливого значення набуває підвищення ролі аналітичної функції публічного управління, розвиток кадрового потенціалу та впровадження сучасних управлінських підходів до оцінювання якості медичних послуг.

Третім напрямом є розвиток правових механізмів забезпечення пацієнто-орієнтованості та захисту прав людини. Це означає необхідність нормативного посилення ролі пацієнта як активного суб'єкта правовідносин у сфері охорони

здоров'я, удосконалення процедур інформованої згоди, доступу до інформації, подання скарг, оскарження рішень та участі громадськості в оцінюванні якості медичних послуг.

Четвертим напрямом виступає цифровізація нормативно-правового та управлінського супроводу якості медичних послуг. Сучасні цифрові інструменти мають бути не лише технічним засобом адміністрування, а й повноцінним елементом правового механізму забезпечення якості. Це включає електронні медичні записи, цифрові системи моніторингу якості, реєстри, аналітичні платформи, засоби дистанційного консультування та правове врегулювання використання штучного інтелекту й електронних сервісів у системі охорони здоров'я.

П'ятим напрямом є адаптація нормативно-правового забезпечення до вимог європейської інтеграції та безпекової стійкості. Це передбачає поєднання двох векторів: з одного боку — наближення до європейських стандартів якості, прозорості та прав людини, а з іншого — формування стійкої правової моделі функціонування системи охорони здоров'я в умовах воєнних, кризових і післякризових викликів.

Таким чином, трансформація системи нормативно-правового забезпечення публічного управління у сфері якості надання медичних послуг має комплексний характер і є відповіддю на сучасні виклики державного розвитку. Її зміст полягає не лише в оновленні окремих нормативних актів, а у формуванні нової моделі правового регулювання, яка поєднує безпекову стійкість, європейські стандарти, пацієнто-орієнтованість, цифрову спроможність та інституційну результативність. Саме така модель здатна забезпечити підвищення якості медичних послуг, зміцнення довіри громадян до системи охорони здоров'я та посилення ефективності публічного управління в цій сфері.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що трансформація системи нормативно-правового забезпечення публічного управління у сфері якості надання медичних послуг є об'єктивно зумовленим і стратегічно важливим напрямом модернізації системи охорони здоров'я України. Сучасні умови функціонування держави, пов'язані з воєнними загрозами, соціально-демографічними змінами, цифровізацією публічного сектору та реалізацією євроінтеграційного курсу, вимагають переосмислення підходів до правового регулювання якості медичних послуг і посилення ролі публічного управління в забезпеченні доступної, безпечної та якісної медичної допомоги.

Обґрунтовано, що нормативно-правове забезпечення у досліджуваній сфері доцільно розглядати як комплексну багаторівневу систему правових норм, управлінських інструментів, інституційних повноважень і процедур контролю, спрямованих на формування належних умов для забезпечення якості медичних послуг. Така система має забезпечувати не лише регламентацію діяльності суб'єктів охорони здоров'я, а й узгодженість рішень між різними рівнями

публічного управління, захист прав пацієнтів, розвиток цифрових механізмів супроводу та адаптацію до надзвичайних умов функціонування.

Доведено, що безпековий аспект якості медичних послуг у сучасних умовах набуває системоутворювального значення. Якість медичних послуг виступає не лише характеристикою ефективності галузі охорони здоров'я, а й важливим елементом національної стійкості, соціальної безпеки та гуманітарної стабільності держави. У зв'язку з цим нормативно-правове забезпечення публічного управління має враховувати потребу в правовому регулюванні діяльності системи охорони здоров'я в умовах воєнного стану, кризових ситуацій, переміщення населення та підвищеного навантаження на медичну інфраструктуру.

Визначено, що євроінтеграційний вимір трансформації нормативно-правового забезпечення полягає у гармонізації національного законодавства з європейськими принципами належного врядування, пацієнтоорієнтованості, прозорості, підзвітності та стандартизації медичних послуг. Це передбачає не лише адаптацію формальних норм, а й запровадження якісно нової моделі публічного управління, у якій правове регулювання ґрунтується на доказовості, відкритості, міжвідомчій координації та пріоритеті прав людини.

З'ясовано, що чинна система нормативно-правового забезпечення публічного управління у сфері якості надання медичних послуг характеризується низкою суттєвих недоліків, серед яких: фрагментарність нормативної бази, недостатня узгодженість між суб'єктами управління, обмеженість механізмів моніторингу та контролю якості, нерозвиненість правових інструментів кризового реагування, а також недостатній рівень імплементації європейських стандартів у національну практику. Наявність цих проблем знижує ефективність управлінських рішень та ускладнює досягнення високих стандартів якості медичних послуг.

На підставі проведеного аналізу обґрунтовано основні напрями вдосконалення досліджуваної системи, зокрема: систематизацію й оновлення нормативно-правової бази; посилення інституційної спроможності суб'єктів публічного управління; розвиток механізмів захисту прав пацієнтів; цифровізацію процесів моніторингу, оцінювання та контролю якості; а також поєднання євроінтеграційного вектора реформування з безпековими пріоритетами держави. Реалізація цих напрямів сприятиме формуванню цілісної, адаптивної та ефективної моделі публічного управління у сфері якості медичних послуг.

Отже, трансформація системи нормативно-правового забезпечення публічного управління у сфері якості надання медичних послуг має розглядатися як комплексний процес, спрямований на підвищення ефективності державного регулювання, зміцнення інституційної стійкості системи охорони здоров'я та забезпечення прав громадян на якісну медичну допомогу. Перспективи подальших наукових досліджень доцільно пов'язати з розробленням конкретних моделей імплементації європейських стандартів якості медичних послуг у

національне законодавство, а також із вивченням механізмів правового забезпечення функціонування системи охорони здоров'я в умовах післявоєнного відновлення.

Література:

1. Karpyak M., Popadynets N., Yakubiv V., Gorbova K., Zvirych V., Stakhanskyy O., Markevych Y. Availability of medical services as an indicator of the development of an inclusive society. Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development. 2025. Vol. 47, no. 1. P. 143–152. DOI: 10.15544/mts.2025.11.

2. Звірич В. В. Державне регулювання та удосконалення охорони здоров'я на засадах розвитку публічно-управлінського потенціалу в контексті сталого розвитку. Держава та регіони. 2024. № 3. С. 31–35. DOI: 10.32782/1813-3401.2024.3.5.

3. Звірич В. В. Особливості формування управлінського персоналу в галузі охорони здоров'я в Україні. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. 2022. № 6. С. 47–51. DOI: 10.51547/ppp.dp.ua/2022.6.7.

4. Звірич В. В. Механізми управління персоналом у сфері охорони здоров'я: досвід країн ЄС. Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління. 2023. Вип. 2(68). С. 67–73. DOI: 10.32689/2523-4625-2023-2(68)-9.

5. Боришкевич І. І., Гой Н. В., Жук О. І. Теоретичні основи управлінського потенціалу керівника у сфері охорони здоров'я. Інвестиції: практика та досвід. 2024. № 1. С. 67–72. DOI: 10.32702/2306-6814.2024.1.67.

6. Жук О. І., Дєгтяр О. А. Фінансова стійкість територіальних громад: світовий досвід та його значення для публічного управління. Національні інтереси України. 2026. № 4(21). С. 2009–2023. DOI: 10.52058/3041-1793-2026-4(21)-2009-2023.

7. Жук О. І., Дєгтяр О. А. Бюджетно-фінансова стратегія розвитку територіальних громад: теорія та практика. Наукові перспективи. 2026. № 3(69). С. 249–258. DOI: 10.52058/2708-7530-2026-3(69)-249-258.

References:

1. Karpyak, M., Popadynets, N., Yakubiv, V., Gorbova, K., Zvirych, V., Stakhanskyy, O., & Markevych, Y. (2025). Availability of medical services as an indicator of the development of an inclusive society. Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development, 47(1), 143–152. https://doi.org/10.15544/mts.2025.11

2. Zvirych, V. V. (2024). Derzhavne rehuliuvannia ta udoskonalennia okhorony zdorovia na zasadakh rozvytku publichno-upravlinskoho potentsialu v konteksti staloho rozvytku (State regulation and improvement of health care on the basis of the development of public-administrative potential in the context of sustainable development). Derzhava ta rehiony, (3), 31–35. https://doi.org/10.32782/1813-3401.2024.3.5

3. Zvirych, V. V. (2022). Osoblyvosti formuvannia upravlinskoho personalu v haluzi okhorony zdorovia v Ukraini (Peculiarities of management personnel formation in the field of health care in Ukraine). Dniprovskyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava, (6), 47–51. https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.6.7

4. Zvirych, V. V. (2023). Mekhanizmy upravlinnia personalom u sferi okhorony zdorovia: dosvid krain YeS (Personnel management mechanisms in the health care sector: experience of EU countries). Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi akademii upravlinnia personalom. Politychni nauky ta publichne upravlinnia, (2(68)), 67–73. https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-2(68)-9

5. Boryshkevych, I. I., Hoi, N. V., & Zhuk, O. I. (2024). Teoretychni osnovy upravlinskoho potentsialu kerivnyka u sferi okhorony zdorovia (Theoretical foundations of the managerial potential

of a leader in the field of health care). Investytsii: praktyka ta dosvid, (1), 67–72. https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.1.67

6. Zhuk, O. I., & Diehtiar, O. A. (2026). Finansova stiikist terytorialnykh hromad: svitovyi dosvid ta yoho znachennia dlia publichnoho upravlinnia (Financial sustainability of territorial communities: world experience and its significance for public administration). Natsionalni interesy Ukrainy, 4(21), 2009–2023. https://doi.org/10.52058/3041-1793-2026-4(21)-2009-2023

7. Zhuk, O. I., & Diehtiar, O. A. (2026). Biudzhetno-finansova stratehiia rozvytku terytorialnykh hromad: teoriia ta praktyka (Budget and financial strategy for the development of territorial communities: theory and practice). Naukovi perspektyvy, 3(69), 249–258. https://doi.org/10.52058/2708-7530-2026-3(69)-249-258

Дата першого надходження статті до видання: 14.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.05.2026

УДК 351:316.4

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-141-149

Кащук Марія Іванівна аспірантка, Національний університет цивільного захисту України, https://orcid.org/0009-0000-0898-4794

КОНЦЕПЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ЯКОСТІ ЯК ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ МЕХАНІЗМІВ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація. Статтю присвячено теоретичному обґрунтуванню можливостей використання концепції соціальної якості як методологічної основи формування соціальних механізмів підвищення якості життя населення в системі державного управління.

Показано, що домінування економікоцентричних підходів, заснованих на показниках доходів, ВВП, зайнятості, виявляється недостатнім для адекватного відображення реального стану та динаміки якості життя, особливо в умовах глибоких трансформацій українського суспільства.

Здійснено критичний аналіз наявних вітчизняних і зарубіжних підходів до трактування категорій «якість життя» та «соціальна якість» і виявлено, що значна частина досліджень обмежується побудовою інтегральних індексів і типологій регіонів, не приділяючи належної уваги інституційним механізмам впливу органів влади на ці показники.

Обґрунтовано, що концепція соціальної якості дозволяє поєднати вимірювання якості життя з аналізом соціальних відносин, інституційних умов та публічної політики, зосереджуючись на чотирьох ключових вимірах – соціально-економічній безпеці, соціальній включеності, соціальній згуртованості та соціальному спрямуванні інституцій. Запропоновано авторське бачення інтеграції соціальної якості в систему публічного управління на регіональному рівні через поєднання інструментів стратегічного планування, партисипативних практик, цифрових рішень та системи індикаторів соціального прогресу.

Обґрунтовано, що таке поєднання дозволяє сформувати цілісну концептуальну модель соціальних механізмів підвищення якості життя населення, релевантну умовам воєнного стану та повоєнного відновлення України.

Ключові слова: соціальна якість, якість життя населення, публічне управління, соціальні механізми, регіональний розвиток, соціальний прогрес.

Kashchuk Mariia Ivanivna Postgraduate Student, National University of Civil Defence of Ukraine, https://orcid.org/0009-0000-0898-4794

THE SOCIAL QUALITY CONCEPT AS A THEORETICAL FRAMEWORK FOR FORMING SOCIAL MECHANISMS TO IMPROVE QUALITY OF LIFE IN THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM

Abstract. The article is devoted to the theoretical substantiation of the potential of the social quality concept as a methodological framework for forming social mechanisms to improve the quality of life of the population in the public administration system. It is argued that prevailing economistic approaches based on income, GDP and employment indicators are insufficient for adequately capturing the state and dynamics of quality of life, especially under conditions of profound transformation in Ukrainian society. A critical review of Ukrainian and international studies on the "quality of life" and "social quality" categories shows that many works remain limited to constructing composite indices and regional typologies without paying sufficient attention to the institutional mechanisms through which public authorities influence these indicators. It is shown that the social quality concept makes it possible to link the measurement of quality of life with the analysis of social relations, institutional conditions and public policy, focusing on four core dimensions: socio-economic security, social inclusion, social cohesion and socio-political empowerment. The author proposes an approach to integrating social quality into regional-level public governance by combining strategic planning, participatory practices, digital tools and a system of social progress indicators. It is substantiated that such integration enables the construction of a holistic conceptual model of social mechanisms for improving quality of life that is relevant to martial-law conditions and post-war recovery in Ukraine.

Keywords: social quality, quality of life, public administration, social mechanisms, regional development, social progress.

Постановка проблеми

Розбудова людиноцентричної системи державного управління потребує фундаментального перегляду того, як формулюються цілі публічної політики та якими є критерії її успішності. Тривалий час у практиці оцінювання результатів державного управління в Україні переважали економічні показники – темпи зростання, обсяги інвестицій, рівень зайнятості, доходи домогосподарств. Проте ці індикатори не відображають повною мірою ані рівня соціальної справедливості, ані ступеня довіри до інституцій, ані можливостей реалізації людського потенціалу в конкретних територіальних спільнотах [1].

Категорія «якість життя» пропонує ширший погляд на соціальний розвиток, але її операціоналізація в системі державного управління залишається фрагментарною. Значна частина досліджень зосереджується на побудові інтегральних індексів та описі регіональних відмінностей, не переходячи до розробки механізмів, за допомогою яких органи влади можуть цілеспрямовано впливати на якість життя через інституційні зміни, соціальну політику та публічні послуги [1, 4]. В умовах війни та повоєнного відновлення ця

методологічна розривність між вимірюванням та управлінням стає особливо проблемною.

У цьому контексті перспективною видається концепція соціальної якості, яка поєднує аналіз умов життя населення із оцінюванням соціальних відносин, інституційного середовища та публічної політики [2]. Вона дозволяє перейти від вузькоекономічної логіки оцінювання до більш комплексного розуміння соціального прогресу, що є критично важливим для формування адекватних соціальних механізмів на регіональному рівні.

Проблема, яку розглядає стаття, полягає в недостатній інтегрованості концепції соціальної якості у вітчизняний дискурс державного управління та регіональної політики. Потребує теоретичного обґрунтування питання, яким чином засади соціальної якості можуть бути використані як основа для формування соціальних механізмів підвищення якості життя населення в системі публічного управління, зокрема в умовах воєнних викликів і відбудови [3, 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У сучасних дослідженнях якості життя українського населення звертається увага на складність умов, факторів та потенційних загроз, що впливають на її забезпечення та підвищення, особливо у зв'язку з трансформаціями на ринку праці та загрозами національній безпеці [1]. Аналізується стійкість якості життя до шоків, пов'язаних з війною, економічною нестабільністю, демографічними змінами, що підкреслює необхідність переходу від статичних моделей до підходів, які враховують динаміку та резильєнтність соціальних систем [1].

Окремий напрям досліджень стосується власне концепції соціальної якості. У працях, присвячених базовим принципам цієї концепції, обґрунтовано доцільність розгляду соціально-економічної безпеки, соціальної включеності, згуртованості та соціального спрямування інституцій як взаємопов'язаних вимірів, що задають рамки для оцінювання соціального прогресу [2]. Підкреслюється, що традиційні економічні індикатори не здатні повною мірою відобразити ці виміри, оскільки вони не враховують якість соціальних відносин та інституцій.

В українському контексті з'являються роботи, які безпосередньо адаптують концепцію соціальної якості до завдань формування повоєнної державної політики. Зокрема, аналізується доцільність розроблення та реалізації політики соціальної якості як теоретичної й практичної основи для післявоєнного розвитку України, обґрунтовується потреба у формуванні нових індикаторів соціального прогресу та трансформації системи публічного управління [3]. Наголошується, що соціальна якість може слугувати інтегративним мостом між соціальною політикою, економічною політикою та політикою безпеки.

Значна увага приділяється проблемам забезпечення ефективності інструментарію соціальної політики України в умовах війни. У відповідних

публікаціях аналізується стан рівня життя населення, виявляються актуальні проблеми розвитку соціальної сфери, окреслюються пріоритетні напрями аналізу стандартів життя, доступу до освіти й медицини, соціальної включеності та соціокультурного розвитку [4]. Водночас ці дослідження переважно фокусуються на інструментах соціальної політики, а не на ширшій концептуальній рамці соціальної якості.

На європейському рівні активно розвиваються підходи до формування рамок якості соціальних послуг, зокрема через розроблення Європейської рамки якості соціальних послуг, заснованої на принципах людиноцентричності, прав людини, безпеки, орієнтації на результати та розвитку стандартів, сформульованих з позиції користувача (“I-statements”) [5]. Ці підходи демонструють, як принципи соціальної якості можуть бути операціоналізовані в конкретних стандартах та практиках управління якістю послуг, що є важливим орієнтиром для адаптації до українських умов.

Таким чином, критичний огляд літератури дозволяє зробити висновок, що: у вітчизняній науці зростає усвідомлення складності чинників, що впливають на якість життя, та необхідності врахування її стійкості до кризових шоків [1]; концепція соціальної якості набуває все більшої актуальності як теоретична основа для формування післявоєнної державної політики [2, 3]; на європейському рівні напрацьовано підходи до стандартизації якості соціальних послуг, які можуть бути використані як орієнтир для реформування української системи публічного управління [5].

Водночас бракує досліджень, які б системно інтегрували ці підходи в модель соціальних механізмів публічного управління на регіональному рівні.

Мета статті

Метою статті є теоретичне обґрунтування концепції соціальної якості як методологічної основи формування соціальних механізмів підвищення якості життя населення в системі державного управління та окреслення напрямів її інтеграції в практику публічного управління на регіональному рівні в Україні.

Виклад основного матеріалу

Традиційні підходи до оцінювання якості життя зазвичай спираються на систему показників, що характеризують рівень доходів, зайнятості, доступ до базових послуг, житлові умови тощо [1, 4]. Хоча такі індикатори є необхідними для розуміння матеріальної бази життєдіяльності населення, вони не фіксують важливих аспектів соціальної реальності – рівня довіри до інституцій, суб’єктивної безпеки, відчуття справедливості, соціальної згуртованості та участі громадян у прийнятті рішень [3, 5].

Особливо виразними ці обмеження стають у період війни, коли формально стабільні або навіть зростаючі економічні показники можуть співіснувати з високим рівнем соціальної напруги, недовіри та відчуття незахищеності [1]. У таких умовах постає потреба в підходах, які здатні враховувати резильєнтність якості життя, тобто її здатність зберігатися або відновлюватися під впливом

кризових чинників [1]. Це підводить до необхідності доповнення економічних індикаторів показниками, що відображають якість соціальних відносин і інституційного середовища.

Концепція соціальної якості виходить із того, що якість життя зумовлена не лише об'єктивними умовами існування, а й якістю соціальних відносин та інституцій, що визначають можливості людей діяти та взаємодіяти [2]. Вона структурована навколо чотирьох вимірів: соціально-економічної безпеки, соціальної включеності, соціальної згуртованості та соціального спрямування інституцій.

Соціально-економічна безпека охоплює доступ до ресурсів, стабільність зайнятості, захист від соціальних ризиків; соціальна включеність – можливість участі в ключових сферах суспільного життя, відсутність дискримінаційних бар'єрів; соціальна згуртованість – рівень довіри, солідарності, взаємної підтримки в суспільстві; соціальне спрямування інституцій – спроможність інституцій забезпечувати участь громадян, підзвітність влади, справедливий розподіл ресурсів [2, 3].

На відміну від вузькоіндикаторних моделей, концепція соціальної якості орієнтована на зв'язок між структурними умовами (політика, право, економіка) та індивідуальними можливостями. Це робить її придатною для використання як теоретичної основи при конструюванні соціальних механізмів публічного управління.

Сучасні трансформації державного управління в Україні відбуваються в умовах одночасного впливу кількох потужних факторів: війни, децентралізації, євроінтеграційного курсу, цифровізації публічних послуг, демографічних зрушень. Кожен із цих факторів по-своєму впливає на якість життя населення, але найбільш суттєвим є їхній комбінований ефект, який змінює як контекст прийняття рішень, так і зміст публічної політики [1, 3]. У цих умовах традиційні моделі державного управління, орієнтовані на стабільність та поступові інкрементальні зміни, виявляються недостатньо гнучкими та чутливими до нових викликів.

Однією з ключових ознак сучасних змін є посилення ролі регіонального та місцевого рівнів влади в забезпеченні якості життя. Децентралізація, з одного боку, розширила повноваження та ресурсну базу територіальних громад, а з іншого – оголила нерівність їхньої інституційної спроможності та відмінності в якості управлінських практик [3, 5]. Саме тому концепція соціальної якості, орієнтована на оцінювання не лише результатів політики, а й якості соціальних відносин та інституційного середовища, є особливо релевантною для аналізу реальних наслідків децентралізації для життя людей.

Паралельно відбувається цифрова трансформація публічного управління, яка змінює канали комунікації між владою та громадянами, способи надання послуг, механізми участі в ухваленні рішень. Цифрові сервіси потенційно здатні підвищити прозорість, зменшити транзакційні витрати, розширити можливості

для участі громадян, але за умови, що вони будуть вбудовані в людиноцентричну логіку управління, а не використовуватимуться лише як інструмент автоматизації існуючих бюрократичних процедур [4, 5]. З позицій соціальної якості важливо не лише те, що послуги стають «онлайн», а й те, чи підвищується при цьому реальний доступ до них, чи зменшуються нерівності, чи зростає довіра до інституцій.

В умовах воєнного стану та повоєнного відновлення державне управління набуває рис кризового та одночасно проєктно-орієнтованого управління. Зростає значення швидкості ухвалення рішень, мобілізації ресурсів, гнучкості інструментів політики.

Водночас ризик «надзвичайної централізації» та ігнорування потреб окремих груп населення може зменшувати соціальну згуртованість та довіру, що негативно позначається на соціальній якості [1, 3]. Це створює додаткові вимоги до системи державного управління: необхідність поєднання швидких антикризових рішень із збереженням базових принципів соціальної справедливості, прозорості та участі громадян.

У цьому контексті концепція соціальної якості може використовуватися як «лакмусовий папір» для оцінювання того, наскільки заходи державної політики – у сфері соціального захисту, житлової політики, охорони здоров'я, освіти, зайнятості – сприяють зміцненню або, навпаки, послаблюють соціально-економічну безпеку, включеність, згуртованість та соціальне спрямування інституцій [2, 3, 5]. Особливо важливо це для регіонального рівня, де рішення органів влади безпосередньо відчуваються населенням і де соціальна якість може служити орієнтиром для корекції стратегій розвитку громад.

Формування соціальних механізмів підвищення якості життя вимагає врахування інституційного дизайну системи державного управління: розподілу повноважень між рівнями влади, конфігурації органів публічної влади, процедур прийняття рішень, форм участі громадян. Саме інституційний дизайн визначає, наскільки легко або складно інтегрувати принципи соціальної якості в практику управління на місцях [3, 5].

На регіональному рівні ключову роль відіграють обласні адміністрації та ради, які координують політики між державним і місцевим рівнями, а також територіальні громади, що безпосередньо відповідають за надання базових послуг населенню. Ефективний інституційний дизайн соціальних механізмів передбачає: чіткий розподіл відповідальності; наявність формалізованих процедур погодження рішень; канали зворотного зв'язку з громадянами; механізми міжмуніципальної кооперації для вирішення спільних проблем [3, 5].

З позицій соціальної якості важливо, щоб інституційний дизайн не лише забезпечував формальну відповідність законодавству, а й створював реальні можливості для участі громадян у формуванні та реалізації політики. Це означає, що дорадчі органи, громадські ради, робочі групи, механізми громадських слухань та бюджети участі мають бути не декорацією, а дієвими інструментами

впливу на рішення, які визначають умови життя населення [2, 5]. Саме через ці канали реалізується вимір соціального спрямування інституцій.

Не менш важливою є горизонтальна інтеграція політик на регіональному рівні. Соціальна якість не може забезпечуватися виключно зусиллями органів соціального захисту чи окремих департаментів. Потрібна узгодженість дій у сферах економічного розвитку, охорони здоров'я, освіти, житлово-комунального господарства, екології, безпеки. Інституційний дизайн соціальних механізмів має передбачати міжвідомчі платформи взаємодії, спільне планування, інтегровані програми розвитку територій [3, 4].

Інтеграція соціальної якості в систему державного управління означає, по-перше, переорієнтацію цілей регіональної політики на досягнення балансу між матеріальним добробутом, соціальною включеністю, згуртованістю та справедливими інституційними умовами [2, 3]. По-друге, вона потребує створення системи індикаторів, які б дозволяли вимірювати ці виміри на різних рівнях – від національного до рівня територіальних громад.

Практично це може реалізовуватися через включення в стратегії регіонального розвитку та програми відновлення цільових показників, що характеризують: рівень соціально-економічної безпеки (ризики бідності, доступ до соціального захисту, стабільність зайнятості); параметри соціальної включеності (доступність освіти, медицини, соціальних послуг для різних груп населення, у т. ч. внутрішньо переміщених осіб та людей з інвалідністю); індикатори соціальної згуртованості (довіра до інституцій, участь у громадських ініціативах, рівень конфліктності); показники соціального спрямування інституцій (оцінки прозорості, підзвітності, участі громадян у процесах ухвалення рішень) [3, 4, 5].

Паралельно необхідно розвивати механізми управління якістю соціальних послуг, спираючись на європейський досвід розроблення рамок якості, що ґрунтуються на принципах людиноцентричності, прав людини, безпеки та орієнтації на результат [5].

Це дозволить не лише формально декларувати соціальні цілі, а й забезпечувати їх досягнення через конкретні стандарти та процедури на рівні регіонів і громад.

У контексті воєнних дій та повоєнного відновлення органи державного управління стикаються з необхідністю одночасно вирішувати короткострокові завдання (забезпечення базової безпеки, відновлення критичної інфраструктури) та закладати основи для довгострокового соціального прогресу. Концепція соціальної якості може слугувати практичним орієнтиром для балансування цих завдань [1, 4].

По-перше, при плануванні відновлення територій важливо одразу враховувати не лише фізичну реконструкцію об'єктів, а й їхній вплив на соціальну включеність і згуртованість. Наприклад, відновлення шкіл, медичних закладів, центрів соціальних послуг має супроводжуватися аналізом доступності

для вразливих груп, можливостей для інтеграції внутрішньо переміщених осіб, створення безпечних і дружніх до громади просторів [1, 4].

По-друге, у сфері соціальної політики доцільно переходити від переважно компенсаційних підходів до моделей, що поєднують підтримку з активізацією та залученням людей до суспільного життя. Це може включати програми соціального контракту, підтримку соціального підприємництва, розвиток громадських ініціатив, спрямованих на зміцнення локальних спільнот [3, 4]. Такі підходи напряму пов'язані з вимірами соціальної включеності та соціального спрямування інституцій.

По-третє, органам влади необхідно розвивати системи моніторингу соціальної якості, які включають не лише статистичні показники, а й регулярні опитування населення щодо задоволеності різними аспектами життя, рівня довіри, відчуття безпеки, досвіду взаємодії з публічними послугами [1, 5]. Такі системи можуть стати основою для більш гнучкого й адаптивного управління, що реагує на зміну потреб населення.

По-четверте, важливо забезпечити інституційне закріплення принципів соціальної якості в стратегічних та програмних документах – стратегіях регіонального розвитку, секторальних стратегіях, планах відновлення. Це може виражатися у включенні відповідних принципів і цілей, закріпленні індикаторів соціальної якості, визначенні механізмів участі громадян у розробці та моніторингу цих документів [3, 5].

Висновки

У статті показано, що традиційні економікоцентричні підходи до оцінювання якості життя населення та ефективності публічної політики є недостатніми для відображення складних соціальних реалій сучасної України. Концепція соціальної якості пропонує більш комплексне бачення соціального прогресу, яке поєднує матеріальний добробут, соціальну включеність, згуртованість та інституційну справедливість.

Обґрунтовано, що використання цієї концепції в системі державного управління створює теоретичне підґрунтя для формування соціальних механізмів підвищення якості життя населення, орієнтованих не лише на зростання доходів, а й на зміцнення соціальної довіри, участі громадян, справедливості доступу до послуг, підтримку вразливих груп. Показано, що інституційний дизайн соціальних механізмів на регіональному рівні має забезпечувати поєднання нормативно-правових, фінансових, організаційних, інформаційно-комунікаційних та партисипативних інструментів у логіці соціальної якості.

Інтеграція соціальної якості в регіональні стратегії та програми розвитку потребує розроблення системи індикаторів соціального прогресу, адаптованих до українських умов, а також створення механізмів моніторингу й участі громадян, які дозволяють своєчасно коригувати політику відповідно до змін потреб населення. Перспективи подальших досліджень пов'язані з емпіричною адаптацією індикаторів соціальної якості до українських регіонів, побудовою

типологій регіонів за профілями соціальної якості та моделюванням зв'язку між змінами інституційних механізмів державного управління та динамікою показників якості життя населення.

Література

1. The resilience of the population life quality in the conditions of ukraine's national security threats. Economic and Social Development. 2025. No. 4. P. 45–60. URL: https://esd-journal.sumy.ua/index.php/journal/article/view/125 (дата звернення: 25.05.2026).
2. Some Basic Principles of the Social Quality Perspective. International Association on Social Quality. 2022. URL: https://socialquality.org/about-iasq/basic-principles-social-quality/ (accessed: 25.05.2026).
3. The social quality policy: theory and international approaches in the context of the post-war state development of Ukraine. Ukrainskyi sotsium. 2022. No. 3(82). P. 7–24. URL: https://ouci.dntb.gov.ua/works/4Vgzo65l/ (accessed: 25.05.2026).
4. Верховод І. Проблематика забезпечення ефективності інструментарію соціальної політики України в умовах війни. Фінансово-кредитні системи: перспективи та розвиток. 2024. № 7. С. 112–121. URL: https://periodicals.karazin.ua/fcs/article/view/23147 (дата звернення: 25.05.2026).
5. Towards an effective European Quality Framework for Social Services. European Social Network. 2024. URL: https://www.esn-eu.org/news/towards-effective-european-quality-framework-social-services (accessed: 25.05.2026).

References

1. The resilience of the population life quality in the conditions of Ukraine's national security threats. (2025). Economic and Social Development, 4, 45–60. Retrieved from https://esd-journal.sumy.ua/index.php/journal/article/view/125 (accessed: 25.05.2026).
2. International Association on Social Quality. (2022). Some Basic Principles of the Social Quality Perspective. Retrieved from https://socialquality.org/about-iasq/basic-principles-social-quality/ (accessed: 25.05.2026).
3. The social quality policy: theory and international approaches in the context of the post-war state development of Ukraine. (2022). Ukrainskyi sotsium, 3(82), 7–24. Retrieved from https://ouci.dntb.gov.ua/works/4Vgzo65l/ (accessed: 25.05.2026).
4. Verkhovod, I. (2024). Problematyka zabezpechennia efektyvnosti instrumentariiu sotsialnoi polityky Ukrainy v umovakh viiny [Problems of ensuring the effectiveness of the social policy toolkit of Ukraine in wartime]. Finansovo-kredytni systemy: perspektyvy ta rozvytok, 7, 112–121. Retrieved from https://periodicals.karazin.ua/fcs/article/view/23147 (accessed: 25.05.2026) [in Ukrainian].
5. European Social Network. (2024). Towards an effective European Quality Framework for Social Services. Retrieved from https://www.esn-eu.org/news/towards-effective-european-quality-framework-social-services (accessed: 25.05.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 14.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.05.2026

УДК: 341.17:339.942:351.9]:327.39(4-672ЄС:497.5:477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-150-159

Кустова Світлана кандидат наук з державного управління, Заслужений юрист України, Асистент кафедри євроінтеграційної політики Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-3563-1454

ПОЛІТИКА ЗГУРТОВАНОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Анотація. У статті досліджено політику згуртованості Європейського Союзу як один із ключових механізмів забезпечення економічної, соціальної та територіальної єдності ЄС в умовах сучасних трансформацій європейського врядування, цифровізації та процесів розширення Європейського Союзу.

Проаналізовано еволюцію політики згуртованості від інструменту регіонального вирівнювання до комплексного механізму інституційної інтеграції, демократичної стабілізації та модернізації систем публічного управління держав-членів і країн-кандидатів. Особливу увагу приділено впливу сучасного європейського конституціоналізму, принципів верховенства права, багаторівневого врядування та цифровізації публічного сектору на трансформацію механізмів реалізації політики згуртованості.

Досліджено взаємозв'язок між ефективністю використання структурних та інвестиційних фондів ЄС і рівнем інституційної спроможності держав, професіоналізацією державної служби, прозорістю адміністративних процедур та розвитком механізмів антикорупційного контролю.

Проаналізовано досвід Хорватії та країн Західних Балкан у процесі адаптації до acquis communautaire, розвитку адміністративної спроможності та впровадження механізмів управління структурними фондами ЄС. Обґрунтовано, що ефективність політики згуртованості визначається не лише обсягом фінансових ресурсів, але насамперед якістю інституційного середовища, рівнем координації між органами влади, розвитком стратегічного планування та цифровою модернізацією системи управління.

Окрему увагу приділено значенню політики згуртованості для України в умовах євроінтеграції, децентралізації та післявоєнного відновлення. Доведено, що імплементація механізмів політики згуртованості ЄС може стати важливим інструментом інституційної трансформації України та інтеграції до європейського політико-правового простору.

Ключові слова: політика згуртованості ЄС, європейський конституціоналізм, багаторівневе врядування, європейська інтеграція, цифровізація публічного управління, виборчі стандарти ЄС, Західні Балкани, інституційна спроможність, структурні фонди ЄС, регіональний розвиток.

Svitlana Kustova PhD in Public Administration, Honored Lawyer of Ukraine Assistant Professor, Department of European Integration Policy Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, https://orcid.org/0000-0003-3563-1454

EUROPEAN UNION COHESION POLICY UNDER CONDITIONS OF CONTEMPORARY TRANSFORMATIONS OF EUROPEAN INTEGRATION

Annotation. The article examines the European Union Cohesion Policy as one of the key mechanisms for ensuring economic, social, and territorial cohesion within the EU in the context of contemporary transformations of European governance, digitalisation, and EU enlargement processes. It analyses the evolution of Cohesion Policy from an instrument of regional equalisation into a comprehensive mechanism of institutional integration, democratic stabilisation, and modernisation of public administration systems in both Member States and candidate countries. Particular attention is paid to the impact of contemporary European constitutionalism, the rule of law, multilevel governance, and public sector digitalisation on the transformation of Cohesion Policy implementation mechanisms.

The study explores the relationship between the effectiveness of EU Structural and Investment Funds and the level of institutional capacity of states, professionalisation of public administration, transparency of administrative procedures, and the development of anti-corruption control mechanisms. The experience of Croatia and the Western Balkan countries is analysed in the context of adaptation to the acquis communautaire, strengthening administrative capacity, and implementing EU structural funds management systems. It is argued that the effectiveness of Cohesion Policy is determined not only by the volume of financial resources but primarily by the quality of the institutional environment, the level of coordination between public authorities, strategic planning capacity, and the digital modernisation of governance systems.

Special attention is devoted to the significance of Cohesion Policy for Ukraine in the context of European integration, decentralisation reforms, and post-war recovery. It is demonstrated that the implementation of EU Cohesion Policy mechanisms may become an important instrument for Ukraine's institutional transformation and its integration into the European legal and political space.

Keywords: EU Cohesion Policy, European constitutionalism, multilevel governance, European integration, digitalisation of public administration, EU electoral standards, Western Balkans, institutional capacity, EU Structural Funds, regional development.

Постановка проблеми. Політика згуртованості Європейського Союзу є одним із фундаментальних інструментів забезпечення стабільності та збалансованого розвитку інтеграційного простору ЄС. Її основною метою є зменшення

соціально-економічних диспропорцій між регіонами держав-членів, підтримка економічної конвергенції, забезпечення територіальної єдності та зміцнення внутрішньої стабільності Союзу. Водночас у сучасних умовах політика згуртованості виходить далеко за межі виключно фінансового механізму підтримки регіонального розвитку та трансформується у складний інструмент інституційної інтеграції, цифрової модернізації та демократичної стабілізації європейського простору. Так, в Європейській Комісії зазначають, що Політика згуртованості є головною інвестиційною політикою Європейського Союзу [1, 2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний етап розвитку Європейського Союзу характеризується одночасним впливом декількох масштабних трансформаційних процесів: поглибленням європейської інтеграції, цифровізацією публічного управління, кризою традиційних моделей врядування, посиленням безпекових викликів, новою хвилею розширення ЄС та необхідністю забезпечення стійкості демократичних інституцій. Особливої актуальності ці процеси набули після повномасштабної війни російської федерації проти України, яка суттєво змінила підходи ЄС до питань стратегічної автономії, регіональної безпеки та політики розширення.

У цьому контексті Політика згуртованості поступово набуває нових функцій. Вона стає не лише інструментом фінансової підтримки регіонів, але й механізмом формування спільного європейського інституційного простору, впровадження стандартів верховенства права, розвитку багаторівневого врядування та цифрової трансформації державного сектору. Вона спрямована на зменшення диспропорцій між регіонами та сприяння економічній, соціальній і територіальній згуртованості [1, 2].

Особливого значення набуває роль Політики згуртованості у процесі адаптації держав-кандидатів до acquis communautaire та формування адміністративної спроможності, необхідної для повноцінної інтеграції до системи управління Європейського Союзу.

Важливим аспектом сучасної Політики згуртованості є її тісний взаємозв’язок із концепцією європейського конституціоналізму. Реалізація програм ЄС передбачає не лише фінансову дисципліну, але й дотримання принципів верховенства права, прозорості, підзвітності, субсидіарності та демократичного врядування. Унаслідок цього Політика згуртованості поступово перетворюється на інструмент конституційної інтеграції, який забезпечує гармонізацію інституційних моделей держав-членів та країн-кандидатів.

Мета статті. Метою статті є комплексне дослідження ролі політики згуртованості Європейського Союзу в умовах сучасних трансформацій європейської інтеграції, зокрема її еволюції від інструменту регіонального вирівнювання до багатовимірного механізму інституційної інтеграції, демократичної стабілізації та конституційної модернізації. Окрему увагу приділено аналізу взаємозв’язку політики згуртованості з сучасним європейським конституціоналізмом, виборчими стандартами ЄС та системою багаторівневого врядування.

Додатковою метою є виявлення інституційних чинників ефективності політики згуртованості, зокрема якості демократичних процедур, рівня верховенства права, адміністративної спроможності держав та ступеня цифрової трансформації публічного управління. На основі цього передбачається обґрунтування ролі політики згуртованості як стратегічного інструменту забезпечення територіальної, соціальної та економічної єдності Європейського Союзу, а також визначення її значення для країн-кандидатів, зокрема в контексті європейської інтеграції України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливий інтерес для наукового аналізу становить досвід Хорватії та країн Західних Балкан, які демонструють специфіку інтеграції до механізмів Політики згуртованості ЄС у контексті обмеженої адміністративної спроможності, складних інституційних трансформацій та необхідності адаптації національних систем публічного управління до європейських стандартів. Хорватія, яка приєдналася до Європейського Союзу у 2013 році, стала прикладом держави, що зіткнулася з типовими викликами «пізнього вступу», зокрема недостатньою координацією між органами влади, фрагментацією системи управління фондами ЄС та низькими темпами абсорбції фінансових ресурсів на початкових етапах програмного періоду.

Водночас досвід країн Балтії демонструє альтернативну модель реалізації Політики згуртованості, засновану на високому рівні централізації координаційних функцій, цифровізації державного управління та професіоналізації державної служби. Саме поєднання інституційної стабільності, цифрових рішень та чіткої системи стратегічного планування забезпечило цим державам одні з найвищих показників ефективності використання структурних та інвестиційних фондів ЄС.

Для України дослідження сучасної трансформації політики згуртованості ЄС має особливе значення. Отримання статусу кандидата на членство в Європейському Союзі, масштабні процеси децентралізації, цифровізації публічного управління та майбутнього післявоєнного відновлення формують необхідність створення ефективної моделі управління публічними інвестиціями відповідно до стандартів ЄС. У цьому контексті Політика згуртованості розглядається не лише як потенційне джерело фінансової підтримки, але і як інструмент структурної модернізації держави та інтеграції до європейського інституційного простору.

Політика згуртованості Європейського Союзу базується на концепції економічної, соціальної та територіальної конвергенції, яка передбачає зменшення диспропорцій між регіонами держав-членів та забезпечення збалансованого розвитку інтеграційного простору. Jane Holder ЗАЗНАЧАЛА Jane HolderЇї нормативне закріплення міститься у Договорі про функціонування Європейського Союзу, відповідно до якого ЄС прагне скорочення нерівності між рівнями розвитку різних регіонів та подолання відсталості найменш розвинених територій.

Політика згуртованості реалізується через Європейські структурні та інвестиційні фонди (ESIF), зокрема Європейський фонд регіонального розвитку (ERDF), Європейський соціальний фонд Plus (ESF+) та Фонд згуртованості [1, 2, 3].

Ключові механізми включають:

- програмування та умови ex-ante;
- принцип партнерства;
- співфінансування;
- моніторинг і оцінювання;
- систему результативного бюджетування.

Європейський суд аудиторів (2023) наголошує, що адміністративна спроможність є ключовим фактором ефективного використання коштів ЄС. [5]

Сучасна модель політики згуртованості значною мірою ґрунтується на концепції багаторівневого врядування, яка передбачає розподіл управлінських функцій між наднаціональним, національним, регіональним та місцевим рівнями влади. Європейська комісія зазначає, що: «Слабка адміністративна спроможність є основною причиною затримок і неефективності у реалізації політики згуртованості».

У межах цієї моделі Європейська Комісія формує стратегічні пріоритети та нормативні рамки, тоді як держави-члени забезпечують імплементацію програм через систему національних та регіональних інституцій.

Багаторівневе врядування є одним із ключових елементів сучасного європейського конституціоналізму. Видавництво Оксфордського університету (OUP) визначає багаторівневе врядування як систему постійних переговорів між урядами, що діють на різних територіальних рівнях. *(https://global.oup.com/academic/product).* Воно відображає трансформацію традиційної моделі державного суверенітету та формування нової системи розподілу компетенцій у межах інтеграційного об’єднання. У цьому контексті політика згуртованості виконує не лише економічну, але й конституційну функцію, оскільки сприяє гармонізації адміністративних систем, впровадженню принципів верховенства права та зміцненню інституційної стійкості держав-членів.

Суттєвий вплив на трансформацію Політики згуртованості здійснює цифровізація публічного управління. У сучасних умовах ефективне адміністрування структурних фондів ЄС дедалі більше залежить від використання електронних систем моніторингу, цифрових платформ управління проєктами, автоматизації фінансового контролю та аналітичних інструментів оцінки результативності. Це формує нову модель так званої «цифрової згуртованості», у межах якої цифрові технології стають не лише інструментом підвищення ефективності управління, але й окремим напрямом політики розвитку ЄС.

Одним із важливих сучасних аспектів Політики згуртованості Європейського Союзу є її взаємозв’язок із демократичними процесами та

формуванням спільного європейського політичного простору. Упродовж останніх десятиліть політика згуртованості дедалі більше розглядається не лише як інструмент економічної конвергенції, але і як механізм забезпечення демократичної легітимності ЄС. У цьому контексті особливого значення набуває вплив регіональних соціально-економічних диспропорцій на політичну стабільність, рівень підтримки європейської інтеграції та дотримання європейських виборчих стандартів.

Сучасні дослідження демонструють, що регіони з низьким рівнем економічного розвитку, високим рівнем безробіття та слабкою інституційною спроможністю частіше стають осередками політичного популізму, євроскептицизму та радикалізації електоральних настроїв. Унаслідок цього Політика згуртованості поступово трансформується у механізм підтримки демократичної стійкості Європейського Союзу. Забезпечення рівного доступу до економічних можливостей, інфраструктурного розвитку, якісних публічних послуг та цифрових ресурсів сприяє зміцненню довіри громадян до європейських інституцій та демократичних процедур.

У цьому контексті важливу роль відіграють європейські виборчі стандарти, що базуються на принципах верховенства права, політичного плюралізму, прозорості виборчого процесу, рівного доступу до участі у виборах та незалежності інституцій контролю. Політика згуртованості опосередковано сприяє їх імплементації через розвиток інституційної спроможності держав, модернізацію систем публічного управління та цифровізацію адміністративних процесів. Особливо це стосується держав-кандидатів - країн Західних Балкан, де процес адаптації до стандартів ЄС включає не лише економічні реформи, але й трансформацію демократичних інституцій відповідно до європейських вимог.

Важливим елементом сучасної трансформації політики згуртованості є також її зв’язок із цифровими виборчими технологіями та розвитком електронного врядування. Цифровізація публічного сектору сприяє підвищенню прозорості управління, зниженню корупційних ризиків та забезпеченню більш ефективної взаємодії між громадянами та органами влади. У країнах Балтії, насамперед в Естонії, цифрові рішення стали невід’ємною складовою демократичного врядування, включаючи електронні сервіси, цифрову ідентифікацію та окремі елементи електронної демократії. Це дозволило значно підвищити рівень довіри до державних інституцій та забезпечити ефективне адміністрування фондів ЄС.

Натомість досвід Хорватії демонструє, що недостатній рівень адміністративної координації та фрагментованість системи управління можуть негативно впливати не лише на ефективність використання структурних фондів, але й на загальний рівень інституційної довіри. Складні бюрократичні процедури, надмірна централізація контролю та низькі темпи цифровізації здатні створювати додаткові ризики для прозорості публічного управління та ефективності демократичних механізмів. Світовий Банк у своєму звіті по

Хорватії зазначав, що «Низькі показники освоєння коштів відображають інституційні слабкості та обмежену адміністративну спроможність». [10]

Реалізація політики згуртованості Європейського Союзу може бути проілюстрована на прикладі Хорватії, де одним із найбільш показових кейсів став проєкт модернізації транспортної та логістичної інфраструктури у межах Connecting Europe Facility та Європейського фонду регіонального розвитку (ERDF). Зокрема, інфраструктурні інвестиції в портову систему Рієки демонструють поєднання стратегічного планування ЄС із національними пріоритетами розвитку, що дозволило суттєво підвищити транзитну спроможність регіону та інтегрувати його в європейські логістичні ланцюги.

Для України питання взаємозв'язку політики згуртованості, демократичного врядування та виборчих стандартів має стратегічне значення. Умови повномасштабної війни, масштабна трансформація системи державного управління та перспективи майбутнього членства в ЄС формують необхідність комплексної модернізації інституційної системи держави. У цьому контексті політика згуртованості ЄС може стати не лише інструментом післявоєнного відновлення, але й механізмом зміцнення демократичної стійкості, розвитку інституційної довіри та імплементації сучасних європейських виборчих стандартів.

Особливого значення для України набуває розвиток цифрового врядування як складової європейської інтеграції. Україна вже демонструє значний прогрес у сфері цифровізації публічних послуг, електронної взаємодії між державою та громадянами, а також створення цифрової інфраструктури управління.

Подальша інтеграція до механізмів Політики згуртованості ЄС вимагатиме поглиблення цих процесів, розвитку систем моніторингу публічних інвестицій, удосконалення фінансового контролю та забезпечення високого рівня прозорості використання ресурсів.

Таким чином, сучасна Політика згуртованості Європейського Союзу поступово перетворюється на комплексний механізм інституційної інтеграції, який поєднує економічний розвиток, цифрову модернізацію, демократичне врядування та забезпечення європейських виборчих стандартів. У сучасних умовах її ефективність визначається не лише обсягом фінансування, але й здатністю держав формувати стійкі інституції, забезпечувати верховенство права, підтримувати демократичні процедури та адаптуватися до нових цифрових і безпекових викликів.

Важливим виміром сучасної Політики згуртованості Європейського Союзу є її дедалі тісніший зв'язок із розвитком європейського конституціоналізму та демократичних стандартів, що виходять за межі суто фінансово-економічної логіки. У цьому контексті виборчі стандарти Європейського Союзу виконують не лише функцію забезпечення легітимності політичних інституцій, але й виступають інструментом інституційної конвергенції держав-членів і країн-кандидатів.

Європейська практика свідчить, що ефективність Політики згуртованості прямо корелює з якістю демократичного врядування, прозорістю виборчих процедур та рівнем довіри до інституцій. У цьому сенсі виборчі стандарти ЄС — включно з принципами вільних і чесних виборів, політичного плюралізму, рівного доступу до медіа та незалежності виборчих адміністрацій — формують базовий нормативний каркас, який визначає здатність держави ефективно засвоювати та адмініструвати європейські фонди.

У свою чергу, цифровізація європейських інституцій і розвиток електронного врядування посилюють прозорість виборчих процесів і управління фондами, створюючи єдине інформаційне середовище для моніторингу, аудиту та громадського контролю. Це дозволяє зменшити простір для політичної корупції, підвищити ефективність управлінських рішень та забезпечити більш рівномірний розподіл ресурсів політики згуртованості.

Хорватський досвід у цьому контексті є особливо релевантним, оскільки демонструє перехід від інституційно фрагментованої моделі до більш централізованої та цифрово підтриманої системи управління європейськими фондами, що супроводжувалося паралельним удосконаленням демократичних інститутів і виборчих практик. Таким чином, інтеграція фінансових інструментів ЄС, виборчих стандартів та цифрового врядування формує нову модель європейської конвергенції.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що Політика згуртованості Європейського Союзу в сучасних умовах трансформації європейського врядування виходить за межі суто фінансового інструменту регіонального вирівнювання та набуває системного інституційного характеру. Вона функціонує як багаторівневий механізм забезпечення економічної, соціальної та територіальної інтеграції, що одночасно виконує роль інструменту конституціоналізації європейського простору через стандарти управління, принципи верховенства права та вимоги до адміністративної спроможності держав.

Аналіз теоретичних підходів до багаторівневого врядування та сучасного європейського конституціоналізму дозволив встановити, що ефективність Політики згуртованості визначається не лише нормативною відповідністю acquis communautaire, але й фактичним рівнем інституційної координації між наднаціональним, національним та субнаціональним рівнями управління. У цьому контексті ключового значення набуває здатність держав формувати стабільні, професійні та цифровізовані адміністративні структури, спроможні забезпечити ефективне управління структурними фондами ЄС.

Особливу увагу в дослідженні приділено досвіду Хорватії, який демонструє, що перехід до повноцінного використання інструментів Політики згуртованості супроводжується інституційними викликами, пов’язаними з адміністративною фрагментацією, недостатньою координацією між органами влади та обмеженою спроможністю управлінських структур. Водночас поступова імплементація європейських стандартів, розвиток системи моніторингу,

аудиту та цифрового управління дозволяє підвищувати ефективність освоєння фінансових ресурсів ЄС у середньо- та довгостроковій перспективі.

У роботі обґрунтовано, що сучасна Політика згуртованості дедалі більше інтегрується з процесами європейської цифрової трансформації, реформою публічного управління та демократичними стандартами, включно з виборчими та інституційними практиками держав-членів і країн-кандидатів. Це формує нову модель європейської інтеграції, у якій економічні інструменти тісно пов'язані з якістю демократичного врядування та рівнем довіри до інституцій.

Для України результати дослідження мають особливе практичне значення, оскільки підтверджують, що успішна інтеграція до системи Політики згуртованості ЄС потребує випереджального формування інституційної спроможності, централізованої координації управління публічними інвестиціями, цифровізації процесів управління та впровадження прозорих механізмів контролю і підзвітності. Важливим є також врахування найкращих практик держав-членів ЄС, зокрема країн Балтії та Хорватії, як прикладів різних моделей інституційної архітектури.

Таким чином, Політика згуртованості ЄС виступає не лише фінансовим інструментом розвитку регіонів, а й комплексною системою інституційної європеїзації, що визначає траєкторії модернізації державного управління, економічного розвитку та демократичної стабільності в Європейському Союзі та країнах, які прагнуть до членства.

У підсумку можна стверджувати, що Політика згуртованості в сучасному Європейському Союзі набуває характеру комплексного конституційно-економічного механізму, який поєднує фінансову солідарність, демократичну легітимність, цифрову трансформацію та інституційну спроможність держав.

Література:

1. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU). Official Journal of the European Union. 2016. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12016E/TXT (дата звернення: 28.05.2026).

2. European Commission. Cohesion Policy 2021–2027. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/what/investment-policy/ (дата звернення: 28.05.2026).

3. European Commission. Cohesion Open Data Platform (ESIF implementation data). URL: https://cohesiondata.ec.europa.eu/ (дата звернення: 28.05.2026).

4. European Commission. The European Structural and Investment Funds. URL: https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/find-funding/eu-funding-programmes/european-structural-and-investment-funds_en (дата звернення: 28.05.2026).

5. European Court of Auditors. EU Cohesion Policy spending: assessment and challenges. Luxembourg, 2023. URL: https://www.eca.europa.eu/en/publications (дата звернення: 28.05.2026).

6. Rodríguez-Pose A. The revenge of the places that don't matter. Cambridge Journal of Regions, Economy and Society. 2018. Vol. 11(1). P. 189–209. URL: https://academic.oup.com/cjres/article/11/1/189/4819457

7. World Bank. Croatia EU Funds Absorption and Public Administration Capacity. Washington, DC. URL: https://www.worldbank.org/en/country/croatia (дата звернення: 28.05.2026).

8. Government of Estonia. EU Structural Funds Management System. URL: https://www.rtk.ee/en/eu-structural-funds (дата звернення: 28.05.2026).
9. Government of Lithuania. EU Investment Implementation System. URL: https://2021.esinvesticijos.lt/en (дата звернення: 28.05.2026).
10. Government of Latvia. EU Funds Management System. URL: https://www.esfondi.lv/en (дата звернення: 28.05.2026).
11. Government of Croatia. Ministry of Regional Development and EU Funds. URL: https://razvoj.gov.hr/ (дата звернення: 28.05.2026).
12. European Parliament Research Service (EPRS). Cohesion Policy explained. URL: https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/home.html (дата звернення: 28.05.2026).
13. Directorate-General for Regional and Urban Policy (DG REGIO). EU Cohesion Policy framework. European Commission. URL: https://commission.europa.eu/about-european-commission/departments-and-executive-agencies/regional-and-urban-policy_en

References:

1. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU). Official Journal of the European Union. 2016. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12016E/TXT (дата звернення: 28.05.2026).
2. European Commission. Cohesion Policy 2021–2027. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/what/investment-policy/ (дата звернення: 28.05.2026).
3. European Commission. Cohesion Open Data Platform (ESIF implementation data). URL: https://cohesiondata.ec.europa.eu/ (дата звернення: 28.05.2026).
4. European Commission. The European Structural and Investment Funds. URL: https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/find-funding/eu-funding-programmes/european-structural-and-investment-funds_en (дата звернення: 28.05.2026).
5. European Court of Auditors. EU Cohesion Policy spending: assessment and challenges. Luxembourg, 2023. URL: https://www.eca.europa.eu/en/publications (дата звернення: 28.05.2026).
6. Rodríguez-Pose A. The revenge of the places that don't matter. Cambridge Journal of Regions, Economy and Society. 2018. Vol. 11(1). P. 189–209. URL: https://academic.oup.com/cjres/article/11/1/189/4819457
7. World Bank. Croatia EU Funds Absorption and Public Administration Capacity. Washington, DC. URL: https://www.worldbank.org/en/country/croatia (дата звернення: 28.05.2026).
8. Government of Estonia. EU Structural Funds Management System. URL: https://www.rtk.ee/en/eu-structural-funds (дата звернення: 28.05.2026).
9. Government of Lithuania. EU Investment Implementation System. URL: https://2021.esinvesticijos.lt/en (дата звернення: 28.05.2026).
10. Government of Latvia. EU Funds Management System. URL: https://www.esfondi.lv/en (дата звернення: 28.05.2026).
11. Government of Croatia. Ministry of Regional Development and EU Funds. URL: https://razvoj.gov.hr/ (дата звернення: 28.05.2026).
12. European Parliament Research Service (EPRS). Cohesion Policy explained. URL: https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/home.html (дата звернення: 28.05.2026).
13. Directorate-General for Regional and Urban Policy (DG REGIO). EU Cohesion Policy framework. European Commission. URL: https://commission.europa.eu/about-european-commission/departments-and-executive-agencies/regional-and-urban-policy_en

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 351.004:8

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-160-170

Лисенко Сергій Олексійович доктор юридичних наук, доктор наук з державного управління, професор, директор Навчально-наукового інституту права та безпеки ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», https://orcid.org/0000-0002-7050-5536.

ІНФОРМАТИЗОВАНИЙ МЕТОД ОЦІНЮВАННЯ ЗАГРОЗ ТРЕТІХ СТОРІН ТА РОЛЬ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ

Анотація. У статті досліджено теоретико-прикладні засади формування інформатизованого методу оцінювання загроз третіх сторін у системі публічного управління, а також визначено роль штучного інтелекту в модернізації управлінських підходів до виявлення, аналізу, прогнозування та мінімізації ризиків, що виникають у процесі взаємодії органів публічної влади із зовнішніми постачальниками, підрядниками, хмарними провайдерами, операторами даних, розробниками цифрових сервісів, субпідрядниками та постачальниками рішень на основі штучного інтелекту.

Обґрунтовано, що в умовах цифрової трансформації публічного сектору безпека адміністративних процесів уже не може розглядатися виключно як внутрішня організаційна характеристика органу влади, оскільки значна частина функціональної стійкості державних сервісів залежить від надійності третіх сторін, їхньої кіберстійкості, правової доброчесності, операційної спроможності, прозорості субпідрядних зв’язків і відповідності вимогам захисту персональних даних.

Розкрито зміст методу оцінювання загроз третіх сторін як комплексної управлінської моделі, що охоплює ідентифікацію зовнішніх контрагентів, визначення рівня їх критичності, збір доказової інформації, багатодоменне оцінювання ризиків, прийняття ризик-орієнтованого управлінського рішення, договірне закріплення контрольних вимог і безперервний моніторинг змін у профілі постачальника.

Запропоновано авторську модель інформатизованого оцінювання загроз третіх сторін для органів публічного управління, яка передбачає створення реєстру третіх сторін, класифікацію їх критичності, багатодоменний ризик-скоринг, використання аналітики штучного інтелекту, запровадження договірних і організаційних контролів та забезпечення безперервного моніторингу.

Ключові слова: публічне управління, інформатизований метод, оцінювання загроз, треті сторони, кібербезпека, штучний інтелект, цифрове врядування, ланцюги постачання, неінвазивний кіберскоринг, інформаційна безпека, управління ризиками, цифрова стійкість.

Serhii Oleksiiovych Lysenko, Doctor of Law, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Director of the Educational and Research Institute of Law and Security at the Interregional Academy of Personnel Management, https://orcid.org/0000-0002-7050-5536.

A COMPUTER-BASED METHOD FOR ASSESSING THIRD-PARTY THREATS AND THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN PUBLIC ADMINISTRATION

Summary. This article examines the theoretical and practical foundations for developing a computerized method for assessing third-party threats in the public administration system, and identifies the role of artificial intelligence in modernizing management approaches to identifying, analyzing, forecasting, and minimizing risks arising from the interaction of public authorities with external suppliers, contractors, cloud providers, data operators, digital service developers, subcontractors, and providers of artificial intelligence-based solutions.

It is argued that in the context of the digital transformation of the public sector, the security of administrative processes can no longer be viewed exclusively as an internal organizational characteristic of a government agency, since a significant portion of the functional resilience of public services depends on the reliability of third parties, their cyber resilience, legal integrity, operational capability, transparency of subcontracting relationships, and compliance with personal data protection requirements.

The paper outlines the method for assessing third-party threats as a comprehensive management model encompassing the identification of external counterparties, determination of their criticality level, collection of supporting evidence, multi-domain risk assessment, making risk-oriented management decisions, contractually establishing control requirements, and continuously monitoring changes in the supplier's profile.

The authors propose a model for the computerized assessment of third-party threats for public administration bodies, which involves creating a registry of third parties, classifying their criticality, multi-domain risk scoring, the use of artificial intelligence analytics, the implementation of contractual and organizational controls, and ensuring continuous monitoring.

Keywords: public administration, computerized method, threat assessment, third parties, cybersecurity, artificial intelligence, digital governance, supply chains, non-invasive cyber scoring, information security, risk management, digital resilience.

Постановка проблеми. Цифрова трансформація публічного управління зумовила істотне ускладнення безпекового середовища, у межах якого функціонують органи державної влади, органи місцевого самоврядування, державні підприємства, установи та організації. Якщо раніше інформаційна

безпека адміністративної діяльності переважно пов’язувалася із захистом внутрішніх інформаційних систем, службової документації, персональних даних і процедурного порядку роботи органу, то в сучасних умовах значна частина публічних функцій реалізується через зовнішні цифрові сервіси, хмарні платформи, програмне забезпечення приватних розробників, дата-центри, системи електронної ідентифікації, аналітичні інструменти, сервіси кіберзахисту та рішення на основі штучного інтелекту. Унаслідок цього публічне управління поступово перетворюється на складну мережеву екосистему, в якій безпека державного сервісу залежить не лише від внутрішньої організації роботи органу влади, а й від надійності численних третіх сторін, що забезпечують технологічну, інформаційну, консультаційну, логістичну або аналітичну підтримку.

Актуальність проблеми посилюється тим, що третя сторона в умовах цифрового врядування може бути не лише виконавцем певної допоміжної функції, а й потенційним каналом виникнення кіберзагроз, витоку даних, порушення безперервності адміністративних послуг, несанкціонованого доступу до державних інформаційних ресурсів або поширення ризиків через ланцюги постачання. У завантаженій статті слушно зазначено, що до таких суб’єктів можуть належати IT-підрядники, хмарні провайдери, розробники програмного забезпечення, оператори персональних даних, постачальники обладнання, консультанти, сервісні компанії, логістичні партнери, субпідрядники та постачальники систем штучного інтелекту . Такий підхід дозволяє розглядати загрози третіх сторін не як вузьке технічне питання кібербезпеки, а як комплексну управлінську проблему, що охоплює правові, організаційні, технічні, фінансові, репутаційні, операційні та геополітичні аспекти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика оцінювання загроз третіх сторін у сучасних дослідженнях розглядається на перетині кібербезпеки, управління ризиками, цифрового врядування, комплаєнсу та захисту ланцюгів постачання. Значний внесок у розроблення цього напряму зробили Кескін О. Ф., Карамансіон К. М., Татар І., Раза О., Татар У., Дотан Р., Блілі-Хамелін Б., Мадхаван Р., які у своїх працях акцентують увагу на неінвазивному кіберскорингу, зовнішньо спостережуваних цифрових індикаторах, динамічному оцінюванні кіберризиків і поступовому переході від формального анкетування постачальників до доказової моделі управління ризиками третіх сторін. Зокрема, у дослідженні O. F. Keskin, K. M. Caramancion, I. Tatar, O. Raza та U. Tatar обґрунтовано значення неінвазивних методів оцінювання кіберризиків третіх сторін, які дають змогу аналізувати публічно доступну або зовнішньо спостережувану інформацію без прямого втручання у внутрішні системи організації, що є особливо важливим для публічного управління, де рішення мають спиратися на перевірювані, технічно вимірювані та юридично обґрунтовані дані.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування інформатизованого методу оцінювання загроз третіх сторін у публічному управлінні та визначення

ролі штучного інтелекту в автоматизації, поглибленні й безперервному оновленні такого оцінювання.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах цифрової трансформації публічного управління безпека державних інформаційних систем, електронних адміністративних послуг, цифрових реєстрів, платформ обміну даними та сервісів електронної ідентифікації дедалі більшою мірою залежить не лише від внутрішньої організації діяльності органу публічної влади, а й від надійності зовнішніх суб'єктів, які забезпечують технологічну, організаційну, консультаційну, аналітичну або сервісну підтримку. У традиційній адміністративній моделі загроза переважно пов'язувалася з внутрішньою процедурною дисципліною, кадровою відповідальністю, дотриманням компетенції, захистом службової інформації, якістю нормативного регулювання та фінансовим контролем [1]. Однак поширення хмарних сервісів, зовнішніх дата-центрів, програмних продуктів приватних розробників, платформ штучного інтелекту, електронних довірчих послуг, API-інтеграцій, а також підрядних і субпідрядних моделей виконання цифрових функцій призвело до того, що орган публічного управління вже не може оцінювати власну безпеку лише через межі внутрішньої інфраструктури. Закон України Про основні засади забезпечення кібербезпеки України визначає правові та організаційні основи захисту життєво важливих інтересів людини, суспільства й держави в кіберпросторі, що створює нормативну основу для розуміння кібербезпеки як комплексної сфери, пов'язаної не тільки з технічним захистом, а й з управлінською відповідальністю, координацією суб'єктів і забезпеченням стійкості критичних процесів.

Треті сторони у сфері публічного управління доцільно розглядати як зовнішніх суб'єктів, які прямо або опосередковано впливають на функціонування органу влади, мають доступ до інформаційних систем, персональних даних, цифрових сервісів, адміністративних процесів, технічної інфраструктури або виконують функції, без яких належна реалізація публічних повноважень ускладнюється чи стає неможливою. До таких суб'єктів належать IT-підрядники, хмарні провайдери, розробники програмного забезпечення, оператори персональних даних, постачальники обладнання, консультанти, інтегратори, логістичні партнери, сервісні компанії, постачальники кібербезпекових послуг, субпідрядники та розробники систем штучного інтелекту [2]. У цьому контексті загроза третіх сторін має мережевий характер, оскільки вона може виникати не тільки в безпосереднього постачальника, а й у його субпідрядника, технологічного партнера, дата-провайдера або власника програмного компонента, який використовується в державному сервісі. Стратегія кібербезпеки України, введена в дію Указом Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021, акцентує увагу на посиленні кіберстійкості, розвитку спроможностей суб'єктів кібербезпеки, координації дій держави й урахуванні актуального кібербезпекового середовища, що дає підстави розглядати оцінювання зовнішніх залежностей як важливий елемент державної політики у сфері кіберзахисту.

Зміна характеру адміністративної діяльності зумовлює потребу в переході від формального контролю постачальників до інформатизованого методу оцінювання загроз третіх сторін. Такий метод має поєднувати правові, організаційні, технічні, аналітичні та управлінські інструменти, спрямовані на ідентифікацію зовнішніх контрагентів, визначення рівня їх критичності, збір доказової інформації, оцінювання багатьох доменів ризику, прийняття управлінського рішення, договірне закріплення контролів і безперервний моніторинг змін у профілі постачальника. Його особливість полягає в тому, що загроза більше не оцінюється лише через факт наявності договору, сертифіката, анкети або гарантійного листа. Вона розглядається як змінна характеристика, що формується під впливом технічної конфігурації постачальника, його доступу до даних, юрисдикційної належності, субпідрядних зв'язків, історії інцидентів, фінансової стабільності, правового статусу, репутаційних сигналів і наявності компонентів штучного інтелекту [3]. Закон України Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах закріплює правові засади захисту інформації під час її обробки в системах, тому для публічного сектору важливо, щоб вимоги інформаційної безпеки поширювалися не лише на власні системи органу влади, а й на зовнішніх суб'єктів, які беруть участь у створенні, підтримці або обслуговуванні таких систем.

На практичному рівні інформатизований метод оцінювання загроз третіх сторін повинен починатися з формування реєстру всіх зовнішніх контрагентів, пов'язаних із цифровою, інформаційною, аналітичною, логістичною або сервісною діяльністю органу публічного управління. Такий реєстр має містити не тільки назву постачальника та предмет договору, а й відомості про відповідальний структурний підрозділ, тип послуги, рівень доступу до персональних даних, доступ до державних інформаційних систем, використання хмарної інфраструктури, наявність субпідряду, юрисдикцію обробки даних, строк дії договору, можливість швидкої заміни постачальника, попередні інциденти та наявність рішень на основі штучного інтелекту. Саме реєстр третіх сторін дозволяє органу влади перейти від фрагментарного знання про окремі договори до системного бачення зовнішніх залежностей [4]. Особливе значення має врахування доступу до персональних даних, оскільки Закон України Про захист персональних даних спрямований на захист основоположних прав і свобод людини у зв'язку з обробкою персональних даних, а отже, будь-яке залучення зовнішнього оператора, хмарного провайдера або цифрового сервісу потребує не лише технічної, а й правової оцінки.

Наступним елементом методу є класифікація третіх сторін за рівнем критичності. Для публічного управління недоцільно застосовувати однакову глибину перевірки до всіх контрагентів, оскільки постачальник канцелярських товарів, консультант із загальних організаційних питань, хмарний провайдер державного реєстру, адміністратор системи електронного документообігу та розробник алгоритмічного аналітичного модуля створюють різний рівень

потенційної загрози. Критичність доцільно визначати за доступом до персональних даних, впливом на безперервність публічної послуги, можливістю доступу до державних інформаційних ресурсів, участю в обробці службової інформації, ступенем технологічної замінності, залежністю від субпідрядників, юрисдикційними ризиками, наявністю компонентів штучного інтелекту та потенційними наслідками інциденту для громадян, держави й суспільної довіри [5]. У сфері публічних закупівель така класифікація має особливе значення, оскільки Закон України Про публічні закупівлі визначає правові та економічні засади придбання товарів, робіт і послуг для забезпечення потреб держави та територіальних громад, а тому оцінювання постачальників цифрових послуг повинно враховувати не тільки ціну та формальну відповідність пропозиції, а й безпековий профіль учасника.

У межах інформатизованого методу важливим є збір доказової інформації про третю сторону. Традиційна модель перевірки зазвичай ґрунтується на анкетах, довідках, сертифікатах, політиках безпеки, фінансових документах, аудиторських звітах і договірних гарантіях. Однак така модель має істотне обмеження, оскільки значна частина інформації надається самим постачальником і відображає переважно задекларований стан, а не об’єктивно вимірювану реальність. Тому сучасний підхід має доповнювати документальні джерела технічними, правовими та відкритими даними, серед яких можуть бути відомості про домени, IP-адреси, відкриті сервіси, SSL/TLS-конфігурації, поштові налаштування SPF, DKIM, DMARC, відомі CVE-вразливості, витоки облікових даних, судові реєстри, санкційні обмеження, негативні публічні згадки, інформація про зміну власників, зв’язки з ризиковими юрисдикціями та історія кіберінцидентів [6]. Для державних інформаційних систем та об’єктів критичної інформаційної інфраструктури така доказова перевірка має особливе значення, оскільки постанова Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2020 року № 943 передбачає порядок формування переліку об’єктів критичної інформаційної інфраструктури, що актуалізує питання захисту систем, від яких залежить стійкість державних функцій.

Окремим інструментом інформатизованого методу виступає неінвазивний кіберскоринг третіх сторін. Його сутність полягає в оцінюванні кібербезпекового стану постачальника без прямого проникнення в його інформаційні системи, без отримання адміністративного доступу та без проведення безпосереднього тестування внутрішньої інфраструктури. Такий підхід спирається на зовнішньо спостережувані цифрові сліди, які дозволяють визначити, як постачальник виглядає з позиції потенційного зловмисника. Якщо у контрагента наявні незахищені відкриті сервіси, некоректні поштові налаштування, прострочені або ненадійні сертифікати, публічно відомі вразливості, витоки облікових даних або згадки в інфраструктурі шкідливої активності, то навіть за наявності формальних гарантій його фактичний ризиковий профіль залишається підвищеним [7]. Є. В. Котух, досліджуючи формування систем кібербезпеки в органах публічної

влади, обґрунтовує необхідність системного підходу до кіберзахисту в публічному секторі, що добре узгоджується з логікою неінвазивного оцінювання, оскільки орган влади повинен мати можливість оперативно виявляти не лише внутрішні, а й зовнішні джерела кіберризику.

Неінвазивний кіберскоринг має значну практичну цінність для державних закупівель цифрових послуг, аудиту чинних договорів і моніторингу постачальників, які обслуговують інформаційні системи органів публічного управління. Його використання дозволяє зменшити залежність від декларативних анкет, виявляти технічно підтверджені ризики, формувати об'єктивізовану доказову базу для управлінського рішення та впроваджувати постійний контроль за змінами у профілі постачальника. Водночас такий інструмент не повинен абсолютизуватися, оскільки він показує лише зовнішньо видимий рівень кібергігієни, але не завжди дає можливість оцінити якість внутрішнього управління доступами, навчання персоналу, резервного копіювання, реагування на інциденти, культури інформаційної безпеки або фактичну зрілість внутрішніх процесів [8]. Тому неінвазивне оцінювання має поєднуватися з документальною перевіркою, аудитом, договірними гарантіями, правовим аналізом, оцінкою організаційної спроможності й експертним судженням. У дослідженні O. F. Keskin, K. M. Caramancion, I. Tatar, O. Raza та U. Tatar доведено, що звіти неінвазивного ризик-скорингу можуть використовуватися для порівняння кіберпрофілю третіх сторін, хоча їхні результати потребують критичного тлумачення та поєднання з іншими методами оцінювання.

Важливою частиною інформатизованого методу є багатодоменне оцінювання загроз. Для публічного управління недостатньо обмежуватися лише кібернетичним виміром, оскільки третя сторона може створювати правові, операційні, фінансові, репутаційні, корупційні, геополітичні, приватні та алгоритмічні ризики. Кіберзагроза пов'язана з вразливостями, атаками на ланцюг постачання, витоками облікових даних, шкідливими компонентами програмного забезпечення або недостатньо захищеною інфраструктурою постачальника. Правова загроза виникає у зв'язку з недотриманням вимог щодо персональних даних, державної таємниці, службової інформації, договірних зобов'язань, публічних закупівель або відповідальності за інциденти. Операційна загроза полягає в імовірності переривання адміністративної послуги через неспроможність постачальника виконувати свої функції. Фінансова загроза пов'язана з нестабільністю контрагента, ризиком банкрутства, неякісним виконанням договору або додатковими витратами на відновлення систем після інциденту. Репутаційна загроза проявляється у втраті довіри громадян до органу влади через проблеми, джерелом яких фактично стала третя сторона. Геополітична загроза виникає тоді, коли постачальник, власник технології або субпідрядник пов'язаний із ризиковою юрисдикцією чи державою-агресором.

Особливої уваги потребують ризики, пов'язані з використанням штучного інтелекту. У сфері публічного управління ШІ може застосовуватися для аналізу

великих масивів даних, прогнозування ризиків, підтримки прийняття рішень, автоматизації документообігу, виявлення аномалій, оптимізації адміністративних процедур і моніторингу постачальників. Водночас штучний інтелект є не лише інструментом оцінювання загроз, а й самостійним об'єктом контролю, оскільки системи, створені зовнішніми постачальниками, можуть мати непрозору архітектуру, залежати від невідомих наборів даних, використовувати субпідрядні моделі, допускати упередженість, генерувати помилкові висновки, спричиняти витік конфіденційної інформації або ускладнювати визначення відповідальної особи у разі завдання шкоди [9]. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 року № 1556-р, визначає розвиток технологій ШІ як один із пріоритетних напрямів у сфері науково-технологічних досліджень, що створює підґрунтя для інтеграції ШІ в публічне управління, але водночас вимагає формування механізмів правового, етичного та безпекового контролю.

Роль штучного інтелекту в інформатизованому методі оцінювання третіх сторін полягає у здатності автоматизувати збір даних, аналізувати великі обсяги інформації, виявляти приховані залежності, формувати динамічний ризик-скоринг, порівнювати профілі постачальників, аналізувати договори, знаходити відсутні положення про інформаційну безпеку, повідомлення про інциденти, право аудиту, порядок обробки даних, обмеження субпідряду, резервне копіювання, строки реагування й відповідальність за порушення. Крім того, ШІ може застосовуватися для створення адаптивних анкет, які змінюються залежно від типу послуги, рівня доступу до даних, критичності процесу, юрисдикції постачальника, попередніх відповідей, зовнішніх ризикових сигналів і наявності алгоритмічних компонентів. За таких умов орган публічного управління отримує можливість не просто разово перевірити контрагента перед укладенням договору, а постійно відстежувати його ризиковий профіль [10]. Водночас Є. В. Кубанов у дослідженні понятійно-категоріального апарату кібербезпеки в системі публічного управління підкреслює значення легітимних механізмів забезпечення кібербезпеки, внутрішніх і зовнішніх загроз та суб'єктів захисту, що є важливим для розуміння меж застосування автоматизованих інструментів у сфері управління ризиками.

Принциповим для публічного управління є те, що штучний інтелект не повинен підміняти управлінське рішення відповідальної посадової особи. Він може формувати рекомендацію, виявляти аномалію, прогнозувати ймовірність інциденту, пропонувати варіанти реагування, але остаточне рішення щодо допуску постачальника, обмеження доступу, вимоги усунення недоліків, проведення аудиту, розірвання договору або переходу до альтернативного сервісу має залишатися за уповноваженим суб'єктом публічного управління. Такий підхід обумовлений вимогами законності, підзвітності, пропорційності, обґрунтованості й можливості подальшого оскарження управлінського рішення. Особливо це важливо тоді, коли використання третьої сторони або її

алгоритмічного продукту може впливати на права громадян, доступ до адміністративних послуг, обробку персональних даних, соціальні виплати, реєстраційні дії, оцінювання заяв, дозвільні процедури або інші юридично значущі наслідки. Надмірна автоматизація без людського контролю може спричинити формування непрозорої моделі управління, у якій посадова особа фактично перекладає відповідальність на алгоритм, постачальника або технічну систему.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що цифрова трансформація публічного управління істотно змінила природу безпекових загроз, оскільки сучасний орган публічної влади дедалі частіше функціонує не як ізольована адміністративна структура, а як складна цифрова екосистема, залежна від зовнішніх постачальників, підрядників, хмарних провайдерів, операторів даних, розробників програмного забезпечення, субпідрядників, консультантів і постачальників систем штучного інтелекту. У таких умовах загрози третіх сторін набувають самостійного значення для публічного управління, оскільки можуть впливати на безперервність адміністративних послуг, захист персональних даних, стійкість державних інформаційних систем, якість публічних закупівель, довіру громадян до державних інститутів і загальний рівень національної безпеки.

Доведено, що інформатизований метод оцінювання загроз третіх сторін є необхідним елементом сучасної системи публічного управління у сфері цифрової безпеки. Його сутність полягає у переході від формального, разового й переважно декларативного контролю постачальників до системної, доказової, багатодоменної та постійно оновлюваної моделі оцінювання ризиків. Такий метод має охоплювати ідентифікацію третіх сторін, визначення рівня їх критичності, збір доказової інформації, оцінювання кібернетичних, правових, операційних, фінансових, репутаційних, геополітичних, корупційних і пов’язаних зі штучним інтелектом загроз, прийняття ризик-орієнтованого управлінського рішення, договірне закріплення контрольних вимог та безперервний моніторинг ризикового профілю постачальника.

Обґрунтовано, що особливе значення для публічного управління має неінвазивний кіберскоринг третіх сторін, який дає змогу оцінювати кібербезпековий стан зовнішнього контрагента на основі зовнішньо спостережуваних цифрових індикаторів без прямого доступу до його внутрішніх інформаційних систем. Застосування такого підходу дозволяє зменшити залежність від самодекларацій учасників закупівель і формальних анкет, посилити доказовість управлінських рішень, виявляти технічно підтверджені ознаки ризику та створювати передумови для безперервного моніторингу постачальників протягом усього життєвого циклу співпраці. Водночас неінвазивний кіберскоринг не повинен розглядатися як єдиний або самодостатній інструмент оцінювання, оскільки він потребує поєднання з правовим аналізом, аудитом, договірними гарантіями, оцінкою організаційної спроможності та експертним судженням відповідальних посадових осіб.

Література:

1. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII // База даних Законодавство України / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2163-19 (дата звернення: 01.06.2026)

2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року Про Стратегію кібербезпеки України : Указ Президента України від 26.08.2021 № 447/2021 // Президент України. URL: https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013 (дата звернення: 01.06.2026)

3. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах : Закон України від 05.07.1994 № 80/94-ВР // База даних Законодавство України / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/80/94-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 01.06.2026)

4. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI // База даних Законодавство України / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2297-17 (дата звернення: 01.06.2026)

5. Про публічні закупівлі : Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII // База даних Законодавство України / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/922-19 (дата звернення: 01.06.2026)

6. Деякі питання об'єктів критичної інформаційної інфраструктури : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.10.2020 № 943 // База даних Законодавство України / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/943-2020-%D0%BF (дата звернення: 01.06.2026)

7. Котух Є. В. Формування систем кібербезпеки в органах публічної влади. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2020. № 3. URL: https://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1596 (дата звернення: 01.06.2026)

8. Keskin O. F., Caramancion K. M., Tatar I., Raza O., Tatar U. Cyber Third-Party Risk Management: A Comparison of Non-Intrusive Risk Scoring Reports. Electronics. 2021. Vol. 10, № 10. Article 1168. DOI: https://doi.org/10.3390/electronics10101168. URL: https://www.mdpi.com/2079-9292/10/10/1168 (дата звернення: 01.06.2026)

9. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р // База даних Законодавство України / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1556-2020-%D1%80 (дата звернення: 01.06.2026)

10. Кубанов Є. В. Теоретичні підходи до понятійно-категоріального апарату кібербезпеки в системі публічного управління. Аспекти публічного управління. 2018. Т. 6, № 8. DOI: https://doi.org/10.15421/151846. URL: https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/view/435 (дата звернення: 01.06.2026)

References:

1. Verkhovna Rada Ukrainy. (2017). Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.10.2017 № 2163-VIII [On the basic principles of cybersecurity in Ukraine: Law of Ukraine dated October 5, 2017 No. 2163-VIII]. Baza danykh Zakonodavstvo Ukrainy [Legislation of Ukraine Database]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/go/2163-19 [in Ukrainian].

2. Prezydent Ukrainy. (2021). Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 travnia 2021 roku Pro Stratehiiu kiberbezpeky Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 26.08.2021 № 447/2021 [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated May 14, 2021 On the Cybersecurity Strategy of Ukraine: Decree of the President of Ukraine dated August 26, 2021 No. 447/2021]. Retrieved from: https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013 [in Ukrainian].

3. Verkhovna Rada Ukrainy. (1994). Pro zakhyst informatsii v informatsiino-komunikatsiinykh systemakh: Zakon Ukrainy vid 05.07.1994 № 80/94-VR [On information protection in information and communication systems: Law of Ukraine dated July 5, 1994 No. 80/94-VR]. Baza danykh Zakonodavstvo Ukrainy [Legislation of Ukraine Database]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/go/80/94-%D0%B2%D1%80 [in Ukrainian].

4. Verkhovna Rada Ukrainy. (2010). Pro zakhyst personalnykh danykh: Zakon Ukrainy vid 01.06.2010 № 2297-VI [On personal data protection: Law of Ukraine dated June 1, 2010 No. 2297-VI]. Baza danykh Zakonodavstvo Ukrainy [Legislation of Ukraine Database]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/go/2297-17 [in Ukrainian].

5. Verkhovna Rada Ukrainy. (2015). Pro publichni zakupivli: Zakon Ukrainy vid 25.12.2015 № 922-VIII [On public procurement: Law of Ukraine dated December 25, 2015 No. 922-VIII]. Baza danykh Zakonodavstvo Ukrainy [Legislation of Ukraine Database]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/go/922-19 [in Ukrainian].

6. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2020). Deiaki pytannia obiektiv krytychnoi informatsiinoi infrastruktury: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 09.10.2020 № 943 [Some issues of critical information infrastructure objects: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 9, 2020 No. 943]. Baza danykh Zakonodavstvo Ukrainy [Legislation of Ukraine Database]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/go/943-2020-%D0%BF [in Ukrainian].

7. Kotukh, Ye. V. (2020). Formuvannia system kiberbezpeky v orhanakh publichnoi vlady [Formation of cybersecurity systems in public authorities]. Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok [Public Administration: Improvement and Development], (3). Retrieved from: https://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1596 [in Ukrainian].

8. Keskin, O. F., Caramancion, K. M., Tatar, I., Raza, O., & Tatar, U. (2021). Cyber third-party risk management: A comparison of non-intrusive risk scoring reports. Electronics, 10(10), Article 1168. https://doi.org/10.3390/electronics10101168 Retrieved from: https://www.mdpi.com/2079-9292/10/10/1168 [in English].

9. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2020). Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02.12.2020 № 1556-r [On approval of the Concept for the development of artificial intelligence in Ukraine: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 2, 2020 No. 1556-r]. Baza danykh Zakonodavstvo Ukrainy [Legislation of Ukraine Database]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/go/1556-2020-%D1%80 [in Ukrainian].

10. Kubanov, Ye. V. (2018). Teoretychni pidkhody do poniatiino-katehorialnoho aparatu kiberbezpeky v systemi publichnoho upravlinnia [Theoretical approaches to the conceptual and categorical apparatus of cybersecurity in the system of public administration]. Aspekty publichnoho upravlinnia [Aspects of Public Administration], 6(8), 49–55. https://doi.org/10.15421/151846 Retrieved from: https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/view/435 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 35.078:355.01

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-171-179

Ліснича Вікторія Миколаївна кандидат наук з державного управління, доцент кафедри документознавства та інформаційної діяльності, Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій, м. Київ, https://orcid.org/0009-0007-4779-6404

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ У ПРОЦЕСІ ПОВОЄННОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ УКРАЇНИ

Анотація. У статті досліджуються сучасні підходи до організації взаємодії органів виконавчої влади в умовах повоєнної реконструкції України. Актуальність теми зумовлена безпрецедентним масштабом руйнувань внаслідок збройної агресії Російської Федерації, необхідністю координації зусиль численних суб'єктів публічного управління у процесі відновлення інфраструктури, економіки та соціальної сфери, а також інтеграцією міжнародної донорської підтримки у відновлювальні процеси. Метою дослідження є виявлення ефективних моделей міжвідомчої взаємодії органів виконавчої влади, визначення проблемних аспектів координаційних механізмів та вироблення науково-практичних рекомендацій щодо їх удосконалення. У статті здійснено порівняльний аналіз досвіду повоєнної відбудови держав, що пережили збройні конфлікти (Німеччина, Японія, Республіка Корея, Боснія і Герцеговина, Руанда), виокремлено ключові уроки для України. Досліджено інституційну архітектуру координаційних механізмів, що функціонують в Україні: Національна рада з відновлення України, Координаційний центр з відновлення, профільні міністерства. Розглянуто роль цифрових платформ (DREAM, Prozorro. Restoration) у забезпеченні прозорості та підзвітності відновлювальних процесів. Проаналізовано механізми залучення міжнародних донорів та узгодження їхньої підтримки з національними пріоритетами відновлення. Особливу увагу приділено проблемам децентралізованого відновлення та ролі органів місцевого самоврядування у реалізації відновлювальних проєктів. Визначено стратегічні принципи ефективної міжвідомчої взаємодії: єдність командування, субсидіарність, прозорість, орієнтованість на результат та інклюзивність. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення інституційних механізмів координації виконавчої влади у процесі повоєнної реконструкції з урахуванням євроінтеграційних зобов'язань України.

Ключові слова: повоєнна реконструкція, органи виконавчої влади, міжвідомча взаємодія, координаційні механізми, публічне управління, відновлення України, децентралізація, міжнародна донорська підтримка, цифрове урядування, реформа державного управління.

Lisnycha Viktoriia Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor of the Department of Document Studies and Information Activities, State University of Information and Communication Technologies, Kyiv, https://orcid.org/0009-0007-4779-6404

MODERN APPROACHES TO INTERACTION OF EXECUTIVE AUTHORITIES IN THE PROCESS OF POST-WAR RECONSTRUCTION OF UKRAINE

Abstract. The article examines modern approaches to organizing the interaction of executive authorities in the conditions of post-war reconstruction of Ukraine. The relevance of the topic is conditioned by the unprecedented scale of destruction resulting from the armed aggression of the Russian Federation, the necessity of coordinating the efforts of numerous public administration subjects in the process of restoring infrastructure, economy, and social sphere, as well as integrating international donor support into recovery processes. The aim of the study is to identify effective models of interagency interaction of executive authorities, determine problematic aspects of coordination mechanisms, and develop scientific and practical recommendations for their improvement. The article provides a comparative analysis of post-war reconstruction experience in states that survived armed conflicts (Germany, Japan, Republic of Korea, Bosnia and Herzegovina, Rwanda), highlighting key lessons for Ukraine. The institutional architecture of coordination mechanisms operating in Ukraine is examined: the National Council for the Recovery of Ukraine, the Coordination Center for Recovery, and relevant ministries. The role of digital platforms (DREAM, Prozorro.Restoration) in ensuring transparency and accountability of recovery processes is considered. Mechanisms for engaging international donors and aligning their support with national recovery priorities are analyzed. Special attention is paid to the problems of decentralized recovery and the role of local self-government bodies in implementing recovery projects. Strategic principles of effective interagency interaction are defined: unity of command, subsidiarity, transparency, result orientation, and inclusivity. Proposals are formulated to improve institutional coordination mechanisms of the executive branch in the post-war reconstruction process, taking into account Ukraine's European integration obligations.

Keywords: post-war reconstruction, executive authorities, interagency interaction, coordination mechanisms, public administration, recovery of Ukraine, decentralization, international donor support, digital governance, public administration reform.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації, розпочате 24 лютого 2022 року, завдало Україні безпрецедентних за масштабами і характером руйнувань. За оцінками Світового банку, Європейської

комісії та Уряду України, загальна вартість відновлення країни перевищує 500 млрд доларів США, і ця цифра продовжує зростати з кожним днем тривання бойових дій [1]. Така ситуація ставить перед системою публічного управління завдання виняткової складності: організувати ефективну взаємодію десятків органів виконавчої влади різних рівнів, сотень міжнародних донорів та тисяч виконавців відновлювальних проєктів.

Проблема міжвідомчої координації у процесі повоєнного відновлення є одночасно теоретичною та практичною: теоретичною, оскільки вимагає розроблення нових концептуальних моделей організаційної взаємодії в умовах надзвичайних обставин; практичною, оскільки неефективна координація безпосередньо призводить до нецільового використання ресурсів, дублювання зусиль, корупційних ризиків та сповільнення відновлення. Пошук ефективних підходів до організації цієї взаємодії є нагальним завданням науки публічного управління.

Особливої гостроти набуває питання узгодження діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади в умовах, коли частина територій звільнена, а частина ще перебуває під окупацією або в зоні бойових дій. Диференційований підхід до відновлення різних регіонів потребує гнучких координаційних механізмів, здатних адаптуватися до мінливих безпекових умов та специфічних потреб конкретних громад [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне підґрунтя дослідження міжвідомчої взаємодії в публічному управлінні закладено у працях з теорії організацій та мережевого управління. Зокрема, концепція «колаборативного управління» (collaborative governance) Е. Ансела та А. Гаша, мережевий підхід Л. Сальамона та теорія міжорганізаційної координації Р. Агранова і М. МакГвайра визначають методологічну основу аналізу взаємодії органів влади у складних управлінських ситуаціях [3].

Досвід повоєнного відновлення різних країн систематизовано у дослідженнях Світового банку, Програми розвитку ООН та наукових роботах С. Бейтса, К. Коллієра, Дж. Лінча. Порівняльний аналіз відновлення Боснії і Герцеговини, Руанди, Афганістану, Іраку дозволяє виокремити типові управлінські помилки та успішні практики координації [4].

Серед українських вчених питання організації повоєнного відновлення досліджують В. Бакуменко, С. Загороднюк, О. Кілієвич, А. Мерзляк, Т. Мотренко та ін. [5]. Інституційні аспекти відновлення розглядаються у роботах Ю. Молчанової, В. Пилипенка, О. Черненко. Окремі питання цифровізації процесів відновлення досліджували А. Семенченко, С. Серьогін [6]. Міжнародний досвід координації донорської підтримки та управління відновленням систематизується у аналітичних матеріалах Київської школи економіки, аналітичного центру «Cedos», Інституту майбутнього.

Разом із тим у науковій літературі бракує комплексних досліджень, які б поєднували теоретичні моделі міжвідомчої взаємодії з аналізом конкретних

інституційних механізмів, запроваджених в Україні для координації відновлення. Недостатньо вивченими залишаються питання розподілу повноважень між центральними та місцевими органами влади у відновлювальних процесах, ефективності цифрових інструментів координації, а також моделей взаємодії з міжнародними донорами. Означені прогалини визначають предмет цієї статті.

Метою статті є дослідження сучасних підходів до організації взаємодії органів виконавчої влади у процесі повоєнної реконструкції України на основі аналізу вітчизняного інституційного досвіду та компаративних зарубіжних практик. Для досягнення мети визначено такі дослідницькі завдання: систематизувати теоретичні моделі міжвідомчої взаємодії органів виконавчої влади в умовах постконфліктного відновлення; проаналізувати інституційну архітектуру координаційних механізмів відновлення України; дослідити роль цифрових платформ у забезпеченні прозорості та ефективності міжвідомчої координації; виявити проблеми у взаємодії центральних і місцевих органів виконавчої влади у відновлювальних процесах; сформулювати рекомендації щодо вдосконалення координаційних механізмів.

Виклад основного матеріалу. Науковий аналіз міжвідомчої взаємодії органів виконавчої влади у процесі постконфліктного відновлення дозволяє виокремити три базові теоретичні моделі, кожна з яких відображає різний ступінь централізації координаційних механізмів та різні форми розподілу відповідальності.

Перша, ієрархічна модель, передбачає жорстку вертикаль координації, де єдиний уповноважений орган (відновлювальне агентство або міністерство) здійснює централізоване планування, розподіл ресурсів та контроль виконання. Зазначена модель забезпечує єдність управлінських рішень, мінімізує дублювання, проте є малогнучкою та потребує значного адміністративного потенціалу [3]. Саме за цією моделлю здійснювалось відновлення Японії після Другої світової війни та Республіки Корея після Корейської війни.

Друга, мережева модель, ґрунтується на горизонтальній взаємодії рівноправних суб’єктів: центральних органів виконавчої влади, місцевих органів влади, міжнародних організацій, громадянського суспільства та приватного сектору. Координація здійснюється через механізми консультацій, угоди про взаємодію та спільні платформи управління інформацією. Модель є гнучкою та інклюзивною, проте ускладнює прийняття оперативних рішень [7]. За мережевим принципом організовано відновлення в Боснії і Герцеговині та частково в Руанді.

Третя, гібридна модель, поєднує елементи ієрархічної координації на стратегічному рівні з мережевою взаємодією на оперативному та тактичному рівнях. Вона передбачає наявність центрального координаційного органу з обмеженими директивними повноваженнями та розвиненою системою галузевих і регіональних координаційних платформ [8]. Аналіз практики постконфліктного відновлення свідчить, що саме гібридна модель демонструє

найвищу ефективність за умови достатнього адміністративного потенціалу держави та розвиненої інформаційної інфраструктури.

В Україні з початку 2022 року сформовано специфічну інституційну архітектуру відновлення, що поєднує елементи всіх трьох теоретичних моделей. Ключовими координаційними інституціями є: Національна рада з відновлення України від наслідків війни (створена Указом Президента у липні 2022 р.), що здійснює стратегічне керівництво відновленням; Кабінет Міністрів України, який координує діяльність центральних органів виконавчої влади у відновлювальних процесах; Координаційний центр з відновлення та розвитку при Прем'єр-міністрі; профільні міністерства (Мінінфраструктури, Мінрегіон, Мінцифра та ін.) [1].

Аналіз функціонування цієї архітектури виявляє кілька системних проблем. По-перше, існує часткове дублювання функцій між Офісом Президента, Кабінетом Міністрів та профільними міністерствами, що ускладнює прийняття узгоджених рішень з пріоритетів відновлення. По-друге, відсутні чіткі процедури розмежування відповідальності між центральними та місцевими органами виконавчої влади за реалізацію відновлювальних проєктів [2]. По-третє, недостатнім залишається рівень залучення органів місцевого самоврядування до стратегічного планування відновлення, незважаючи на їх ключову роль у реалізації конкретних проєктів.

Важливим елементом інституційної архітектури є Міжнародна конференція з відновлення України (Ukraine Recovery Conference), що проводиться щорічно за участю урядів-донорів, міжнародних фінансових організацій та українського уряду. Платформа формує рамкові умови для узгодження донорської підтримки з національними пріоритетами відновлення [4].

Одним з найбільш інноваційних аспектів підходу України до повоєнного відновлення є активне впровадження цифрових координаційних платформ. Система DREAM (Digital Restoration Ecosystem for Accountable Management) є центральним реєстром відновлювальних проєктів, що забезпечує прозорість планування, фінансування та реалізації проєктів для всіх зацікавлених сторін: органів влади, донорів, громадян [6].

Prozorro.Restoration – платформа публічних закупівель для відновлення, забезпечує конкурентне середовище для вибору виконавців відновлювальних проєктів та мінімізує корупційні ризики у процесі витрачання донорських і бюджетних коштів. Інтеграція цих платформ з єдиним реєстром збитків від агресії дозволяє здійснювати комплексне управління циклом відновлення від фіксації руйнувань до введення відновлених об'єктів в експлуатацію [5].

Цифровізація координаційних механізмів відновлення має подвійний ефект для публічного управління: з одного боку, вона підвищує прозорість і підзвітність, скорочує транзакційні витрати на координацію між органами влади; з іншого – потребує значних інвестицій у цифрову інфраструктуру та розбудову цифрових компетенцій державних службовців, особливо на місцевому рівні [7].

Реформа децентралізації 2014–2020 років суттєво змінила конфігурацію публічної влади в Україні, розширивши повноваження і ресурсну базу органів місцевого самоврядування. У контексті повоєнного відновлення це створює як нові можливості, так і нові управлінські виклики. Сильні об'єднані громади здатні ефективніше реалізовувати відновлювальні проєкти, знаючи реальні потреби мешканців, проте вертикальна координація з центральними органами виконавчої влади залишається системно недосконалою [2].

Аналіз практики відновлення громад Харківської, Херсонської, Миколаївської та Київської областей виявляє типові координаційні проблеми: відсутність єдиних стандартів планування відновлення на місцевому рівні, нечіткість критеріїв пріоритизації проєктів, складність отримання фінансування від центральних органів влади та міжнародних донорів, адміністративна перевантаженість місцевих органів влади [8].

Ефективним механізмом вертикальної координації є інститут регіональних координаторів відновлення – представників Кабінету Міністрів у регіонах, уповноважених координувати діяльність місцевих органів виконавчої влади та громад у реалізації відновлювальних програм. Проте їх реальні повноваження та ресурсне забезпечення потребують суттєвого посилення для забезпечення ефективної вертикальної координації [1].

Повоєнне відновлення України критично залежить від міжнародної донорської підтримки. За оцінками Міністерства фінансів України, частка зовнішнього фінансування у загальному обсязі відновлення може становити від 40 до 60 відсотків. Координація донорської підтримки є самостійним і надзвичайно складним управлінським завданням, яке потребує чіткої інституційної відповідальності та розвинених дипломатичних і управлінських компетенцій [4].

Ключовими механізмами координації донорської підтримки є: донорські координаційні платформи (за галузевим принципом – для кожного сектору відновлення); Спеціальний фонд підтримки відновлення України, що акумулює та розподіляє кошти через уніфіковані процедури; двосторонні угоди з країнами-шефами конкретних регіонів (наприклад, Великобританія – Миколаївська область, Німеччина – Харківська область). Така система «шефства над регіонами» є унікальною інновацією у практиці донорської координації [3].

Дослідження свідчить, що основними ризиками у координації донорської підтримки є: фрагментація пріоритетів (різні донори підтримують різні сектори без системної ув'язки); процедурні невідповідності між вимогами донорів та національними стандартами закупівель; надмірне адміністративне навантаження на урядові структури з підготовки донорської звітності; ризик заміщення донорськими програмами власних зусиль держави у бюджетному фінансуванні відновлення [6].

На основі проведеного аналізу можна сформулювати стратегічні принципи ефективної міжвідомчої взаємодії органів виконавчої влади у процесі повоєнної

реконструкції. Принцип єдності координаційного центру передбачає наявність одного уповноваженого органу з достатніми повноваженнями та ресурсами для узгодження дій усіх суб'єктів відновлення. Принцип субсидіарності вимагає делегування реалізаційних повноважень на той рівень влади, який найближчий до конкретних потреб і здатний ефективно їх задовольнити. Принцип прозорості зобов'язує забезпечити відкритість планів, бюджетів і результатів відновлення для громадськості та міжнародних партнерів [8].

Конкретними пропозиціями щодо вдосконалення координаційних механізмів є: запровадження посади Міністра з питань відновлення з ширшими міжвідомчими координаційними повноваженнями; розроблення Національного плану відновлення з чітким розподілом відповідальності між органами влади, часовими рамками та індикаторами ефективності; посилення потенціалу місцевих органів влади для управління відновлювальними проєктами шляхом цільових програм навчання; стандартизація процедур взаємодії з донорами через єдиний «вхідний пункт»; впровадження регулярного незалежного аудиту відновлювальних витрат [1; 5].

Висновки. Дослідження сучасних підходів до взаємодії органів виконавчої влади у процесі повоєнної реконструкції України засвідчує, що ефективна міжвідомча координація є критичною умовою успішного відновлення. Інституційна архітектура координаційних механізмів, що формується в Україні, поєднує елементи ієрархічної та мережевої моделей і загалом відповідає міжнародним стандартам організації відновлення постконфліктних держав. Водночас вона потребує системного вдосконалення в частині розмежування повноважень між рівнями влади, уніфікації стандартів взаємодії з донорами та посилення цифрової координаційної інфраструктури.

Стратегічним пріоритетом є реалізація гібридної моделі координації відновлення, яка поєднує централізоване стратегічне керівництво з децентралізованою реалізацією на місцевому рівні, забезпечує широку участь громадянського суспільства та ефективну інтеграцію міжнародної донорської підтримки. Впровадження цієї моделі потребує не лише інституційних змін, а й розбудови управлінського потенціалу на всіх рівнях публічної влади.

Перспективи подальших наукових розвідок у цьому напрямі пов'язані з: порівняльним аналізом ефективності координаційних механізмів відновлення у різних регіонах України; дослідженням впливу євроінтеграційних процесів на архітектуру координації відновлення; вивченням ролі громадянського суспільства та бізнесу як рівноправних учасників відновлювальних процесів; розробленням методологічних інструментів оцінювання ефективності міжвідомчої взаємодії у постконфліктному контексті.

Література:

1. Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment: February 2022 – February 2024. World Bank Group, 2024. 122 p.

2. Загороднюк С. В. Публічне управління в умовах воєнного стану: виклики та відповіді. Публічне управління: теорія та практика. 2022. № 3. С. 5–15.

3. Ansell C., Gash A. Collaborative Governance in Theory and Practice. Journal of Public Administration Research and Theory. 2008. Vol. 18. № 4. P. 543–571.

4. Collier P. The Bottom Billion: Why the Poorest Countries Are Failing and What Can Be Done About It. Oxford : Oxford University Press, 2007. 224 p.

5. Бакуменко В. Д., Мерзляк А. В. Стратегічне планування відновлення України: публічно-управлінський вимір. Вісник НАДУ. 2023. № 1. С. 12–22.

6. Семенченко А. І. Цифрові технології в системі публічного управління: досвід та перспективи для відновлення. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2023. № 4.

7. Salamon L. M. The Tools of Government: A Guide to the New Governance. Oxford : Oxford University Press, 2002. 680 p.

8. Молчанова Ю. О. Координаційні механізми в системі публічного управління: теорія і практика. Київ : НАДУ, 2021. 258 с.

9. Agranoff R., McGuire M. Collaborative Public Management: New Strategies for Local Governments. Washington : Georgetown University Press, 2003. 230 p.

10. Мотренко Т. В. Реформа державного управління в Україні: зміст та результати. Вісник державної служби України. 2020. № 2. С. 7–18.

11. Кілієвич О. І. Аналіз державної політики відновлення: методологічні підходи. Актуальні проблеми державного управління. 2023. № 2. С. 33–45.

12. Lynch J. Ensuring Europe’s Reconstruction Promises Become Reality. Chatham House Report, 2023. 48 p.

References:

1. World Bank Group. (2024). Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment: February 2022 – February 2024. World Bank.

2. Zahorodniuk, S. V. (2022). Publichne upravlinnia v umovakh voiennoho stanu: vyklyky ta vidpovidi [Public administration under martial law: challenges and responses]. Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka, 3, 5–15 (in Ukrainian).

3. Ansell, C., & Gash, A. (2008). Collaborative Governance in Theory and Practice. Journal of Public Administration Research and Theory, 18(4), 543–571.

4. Collier, P. (2007). The Bottom Billion: Why the Poorest Countries Are Failing and What Can Be Done About It. Oxford: Oxford University Press.

5. Bakumenko, V. D., & Merzliak, A. V. (2023). Stratehichne planuvannia vidnovlennia Ukrainy: publichno-upravlinskyi vymir [Strategic planning of Ukraine’s recovery: public administration dimension]. Visnyk NADU, 1, 12–22 (in Ukrainian).

6. Semenchenko, A. I. (2023). Tsyfrovi tekhnolohii v systemi publichnoho upravlinnia: dosvid ta perspektyvy dlia vidnovlennia [Digital technologies in the public administration system: experience and prospects for recovery]. Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, 4. (in Ukrainian).

7. Salamon, L. M. (2002). The Tools of Government: A Guide to the New Governance. Oxford: Oxford University Press.

8. Molchanova, Yu. O. (2021). Koordynatsiini mekhanizmy v systemi publichnoho upravlinnia: teoriia i praktyka [Coordination mechanisms in the public administration system: theory and practice]. Kyiv: NADU (in Ukrainian).

9. Agranoff, R., & McGuire, M. (2003). Collaborative Public Management: New Strategies for Local Governments. Washington: Georgetown University Press.

10. Motrenko, T. V. (2020). Reforma derzhavnoho upravlinnia v Ukraini: zmist ta rezultaty [Public administration reform in Ukraine: content and results]. Visnyk derzhavnoi sluzhby Ukrainy, 2, 7–18 (in Ukrainian).

11. Kilievych, O. I. (2023). Analiz derzhavnoi polityky vidnovlennia: metodolohichni pidkhody [Analysis of recovery policy: methodological approaches]. Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia, 2, 33–45 (in Ukrainian).

12. Lynch, J. (2023). Ensuring Europe's Reconstruction Promises Become Reality. Chatham House Report.

Дата першого надходження статті до видання: 14.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.05.2026

УДК 37.07:342.9:355/359

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-180-194

Літвін Людмила Юріївна кандидат юридичних наук, доцент полковник юстиції в запасі. https://orcid.org/0000-0003-2318-7085

Ткаченко Іван Валерійович начальник управління організації військової освіти у Збройних Силах України Центрального управління військової освіти і науки Генерального штабу Збройних Сил України, полковник. https://orcid.org/0009-0003-2930-8824

МОДЕЛЬ МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЯКОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті досліджено методологічні та практичні засади формування моделі механізму державного регулювання якості професійної військової освіти (ПВО) в умовах правового режиму воєнного стану. На основі глибокого аналізу сучасних викликів, зумовлених широкомасштабною агресією рф проти України, визначено критичну необхідність трансформації системи підготовки військових фахівців. Представлено концептуальну схему моделі механізму державного регулювання, яка інтегрує органи державної влади, військове управління, заклади освіти та бойові підрозділи в єдиний механізм регулювання якості професійної військової освіти (ПВО) в умовах правового режиму воєнного стану. Розглянуто процеси імплементації стандартів НАТО через систему багаторівневих L-курсів.

Проаналізовано демографічні та нормативно-правові перешкоди комплектування навчальних закладів, запропоновано шляхи їх подолання. Робота має практичне значення для подальшого вдосконалення системи професійної військової освіти в Україні.

Ключові слова: механізм державного регулювання, професійна військова освіта, воєнний стан, якість освіти, L-курси, стандарти НАТО, досвід планування та застосування військ (сил).

Lytvyn Lyudmila Yurievna Candidate of Law, Associate Professor, Colonel of Justice in the Reserve. https://orcid.org/0000-0003-2318-7085

Tkachenko Ivan Valeriyovych Head of the Department of Organization of Military Education in the Armed Forces of Ukraine, Central Department of Military Education and Science of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine, Colonel. https://orcid.org/0009-0003-2930-8824

MODEL OF THE MECHANISM OF STATE REGULATION OF THE QUALITY OF PROFESSIONAL MILITARY EDUCATION IN THE CONDITIONS OF THE LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW

Abstract. The article explores the methodological and practical principles of forming a model of a mechanism for state regulation of the quality of professional military education (PVE) under the legal regime of martial law. Based on a deep analysis of modern challenges caused by the large-scale aggression of the russian federation against Ukraine, the critical need for transforming the system of training military specialists is identified. A conceptual scheme of a model of a mechanism for state regulation is presented, which integrates state authorities, military administration, educational institutions and combat units into a single mechanism for regulating the quality of professional military education (PVE) under the legal regime of martial law. The processes of implementing NATO standards through a system of multi-level L-courses are considered.

Demographic and regulatory obstacles to staffing educational institutions are analyzed, and ways to overcome them are proposed. The work has practical significance for further improving the system of professional military education in Ukraine.

Keywords: mechanism of state regulation, professional military education, martial law, quality of education, L-courses, NATO standards, experience in planning and employing troops (forces).

Постановка проблеми

Інтенсивність та характер воєнних дій в ході відбиття широкомасштабної агресії російської федерації проти України засвідчили критичну необхідність у вдосконаленні системи військової освіти. Стрімкий розвиток технологій, поява сучасної зброї та військової техніки, еволюція бойової тактики вимагають від системи навчання швидкого реагування на виклики сьогодення. В умовах війни Збройні Сили України (ЗСУ) не мають права на нераціональне використання часу і сил під час підготовки фахівців. Як зазначається у керівних візіях, ми не можемо навчати офіцерів тому, що потрібно було “вчора”. Кожен освітній компонент повинен бути націлений на досягнення компетентностей, потрібних офіцеру “сьогодні” у сучасній війні, з перспективою підготовки до завдань “завтрашнього” дня. З огляду на це, формування дієвого механізму державного регулювання якості професійної військової освіти в умовах дії правового режиму воєнний стан є не просто адміністративним завданням, а питанням національної безпеки та виживання держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематика державного управління системою військової освіти та її трансформації в умовах конфліктів постійно перебуває в центрі уваги вітчизняних та зарубіжних науковців.

Так, у працях С. Коваленка [1] досліджено загальні аспекти публічного управління сектором безпеки під час війни, проте недостатньо уваги приділено саме освітньому компоненту. Дослідження J. Smith та R. Jones [2] фокусуються на імплементації доктрин НАТО (зокрема Bi-SCD 075-007) у країнах Східної Європи, аналізуючи інституційні аудити. О. Шевченко [3] у своїх роботах детально описує ієрархічну побудову L-курсів, проте його висновки базуються на реаліях ООС, а не повномасштабної війни, що має суттєву відмінність. M. Muller [4] розглядає системи забезпечення якості у військових академіях, акцентуючи увагу на академічній доброчесності та ресурсному забезпеченні. А. Романюк [5] аналізує демографічні фактори та міграційні процеси, що впливають на мобілізаційний та освітній потенціал держави.

Таким чином, на сьогоднішній день, незважаючи на ґрунтовність згаданих праць, комплексна структурно-функціональна схема моделі механізму державного регулювання якості професійної військової освіти, яка б органічно поєднувала стратегічне управління (МОН, МОУ, ГШ), систему L-курсів, мала б безперервний зворотний зв'язок з поля бою (Банк проблем Сил оборони) в умовах діючого воєнного стану, залишається недостатньо дослідженою та формалізованою.

Мета статті полягає у обґрунтуванні моделі механізму державного регулювання якості професійної освіти в умовах дії правового режиму воєнного стану, зосередивши ключовий фокус на побудові та аналізі ключових елементів моделі, їх взаємозв'язків та процесів, які забезпечують високу гнучкість запропонованого механізму державного регулювання якості професійної військової освіти, з урахуванням практичного досвіду трансформації ЗСУ та інтеграції стандартів НАТО.

Виклад основного матеріалу

З метою досягнення взаємосумісності з НАТО ЗСУ перебувають в процесі безперервної трансформації структури, системи навчання та індивідуальної підготовки військовослужбовців, особливо після окупації Криму та частини східних областей у 2014 році. Вторгнення ворога у лютому 2022 року та багато-кратне зростання чисельності ЗСУ наочно продемонструвало ефективність рішень, перейнятих у країн-партнерів, зокрема щодо запровадження системи професійної військової освіти.

Система професійної військової освіти є видом спеціалізованої освіти, спрямованої на здобуття компетентностей у сфері військової діяльності в інтегрованому безперервному процесі. Цей процес безпосередньо впливає на ключові компоненти спроможностей військ (DOTMLPFI), де компонент "Якість управління та освіта (Leadership)" має високу вагу поряд з підготовкою та ресурсним забезпеченням.

Завдяки вжитим державним заходам, вищі військові навчальні заклади (ВВНЗ) та військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти (ВНП ЗВО) значно посилили свої спроможності. Було збільшено номенклатуру L-курсів.

Наприклад, кількість спеціальностей для базового та фахового курсу тактичного рівня (L-1A+L-1B) зросла з 17 у 2024 році до 35 у 2025 році. Крім того, відбулася диференціація командних курсів: L-2 було поділено на штабні курси батальйонного рівня (L-2A) та командно-штабні курси бригадного рівня (L-2B) (таблиця 1).

Одними з ключових спроможностей для організації та забезпечення системи військової освіти є "Професійна військова освіта" та "Підготовка військових фахівців у ВВНЗ та ВНП ЗВО", які вимагають як від структурних підрозділів Генерального штабу Збройних Сил України та командувань видів, окремих родів військ (сил), так і від безпосередньо ВВНЗ, ВНП ЗВО виконання вимог щодо досягнення здатностей забезпечувати розвиток системи професійної військової освіти шляхом набуття персоналом ЗСУ нових компетентностей; здійснювати підготовку військових фахівців для Збройних Сил України, інших складових сил оборони (за окремим замовленням) та підвищувати їх кваліфікацію; забезпечувати якість військової освіти тощо.

Функціонуюча ієрархічна побудова системи професійної військової освіти відображена в таблиці 1.

Таблиця 1

Ієрархічна побудова системи професійної військової освіти.

№ з/п	Назва курсу професійної військової освіти		Штатно-посадова категорія випускників
	В умовах мирного часу	**Під час воєнного стану**	
1	Базовий та фаховий курс тактичного рівня L-1A+L-1B		OF-1 (молодший лейтенант – старший лейтенант)
2	Командний курс тактичного рівня L-1C		OF-2 (капітан)
3	Командно-штабний курс тактичного рівня L-2	Штабний курс батальйонного рівня L-2A	OF-2 (капітан), OF-3 (майор)
		Командно-штабний курс бригадного рівня L-2B	OF-3 (майор), OF-4 (підполковник)
4	Курс офіцерів об'єднаних штабів оперативного рівня L-3	Курс офіцерів штабів армійських корпусів L-3A	OF-4 (підполковник), OF-5 (полковник)
		Курс офіцерів об'єднаних штабів оперативного рівня L-3B	
5	Курс вищого керівного складу стратегічного рівня L-4		OF-5 (полковник), OF-6 (бригадний генерал), OF-7 (генерал-майор)
6	Курс стратегічного управління вищого рівня та державної політики L-5		OF-6 (бригадний генерал), OF-7 (генерал-майор), OF-8 (генерал-лейтенант)

Проте, головним досягненням є не просто кількісне зростання, а й впровадження системи забезпечення якості освіти. Цей механізм включає розробку програм у найтіснішій співпраці із замовниками, створення підрозділів вивчення досвіду, що аналізують бойові дії ще до їх відображення в доктринах, та регулярні відрядження інструкторів на фронт. Доцільно зазначити, що в умовах правового режиму воєнного стану класичні жорсткі регуляторні норми стають перешкодою. Механізм регулювання повинен володіти високою гнучкістю, допускаючи заміщення формальних критеріїв реальним бойовим досвідом кандидатів.

Сучасна війна характеризується своєю динамічністю, активним розвитком засобів ураження противника та, відповідно, тактики застосування військових підрозділів.

Саме тому функціонування системи забезпечення якості професійної військової освіти в умовах правового режиму воєнного стану неможливе без такого елементу як вивчення та впровадження досвіду застосування військ в підготовку військових фахівців.

Законом України “Про освіту” визначено, що наукове і методичне забезпечення освіти здійснюють центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки, Національна академія наук України, національні галузеві академії наук України, органи із забезпечення якості освіти, центральні органи виконавчої влади, яким підпорядковані заклади освіти, академічні, галузеві науково-дослідні інститути, заклади освіти, інші наукові, науково-методичні та методичні установи у взаємодії з відповідними підприємствами, творчими спілками, асоціаціями, товариствами, громадськими об’єднаннями, у тому числі фаховими організаціями (професійними асоціаціями), об’єднаннями роботодавців, незалежними установами оцінювання та забезпечення якості освіти. З цією метою вони можуть:

організовувати та проводити наукові дослідження у сфері освіти, необхідні для формування та реалізації державної політики у сфері освіти, розробляти і впроваджувати інноваційні технології освіти, зокрема для вдосконалення освітнього процесу та управління освітою, аналізувати ефективність державної політики у сфері освіти;

організовувати видання навчальної та методичної літератури (у тому числі за рахунок коштів державного та/або місцевих бюджетів та на засадах конкуренції з іншими авторами і видавцями), здійснювати методичний супровід їх впровадження в освітній процес тощо.

В контексті професійної військової освіти це визначає основоположні зв’язки між Міністерством освіти і науки України, Департаментом військової освіти і науки Міністерства оборони України, Генеральним штабом Збройних Сил України, у тому числі, його структурним підрозділом – Центральним управлінням військової освіти і науки, а також командуваннями видів, окремих родів військ (сил), які є замовниками на підготовку військових фахівців,

підпорядкованими їм військовими частинами та іншими суб'єктами освітнього процесу.

Для системного розуміння процесів було синтезовано схему моделі механізму державного регулювання якості ПВО в умовах дії правового режиму воєнного стану (див. рис. 1). Вона відображає багаторівневу взаємодію ключових елементів згаданого механізму.

Як видно зі схеми моделі, на першому стратегічному рівні системи управління механізму є суб'єкти, які відображені в блоці 1: Міністерство освіти і науки (МОН), Міністерство оборони України (МОУ), Кабінет Міністрів України (КМУ) та партнери НАТО. На цьому рівні формуються державна політика, затверджуються стандарти професійної військової освіти та відповідна нормативно-правова база.

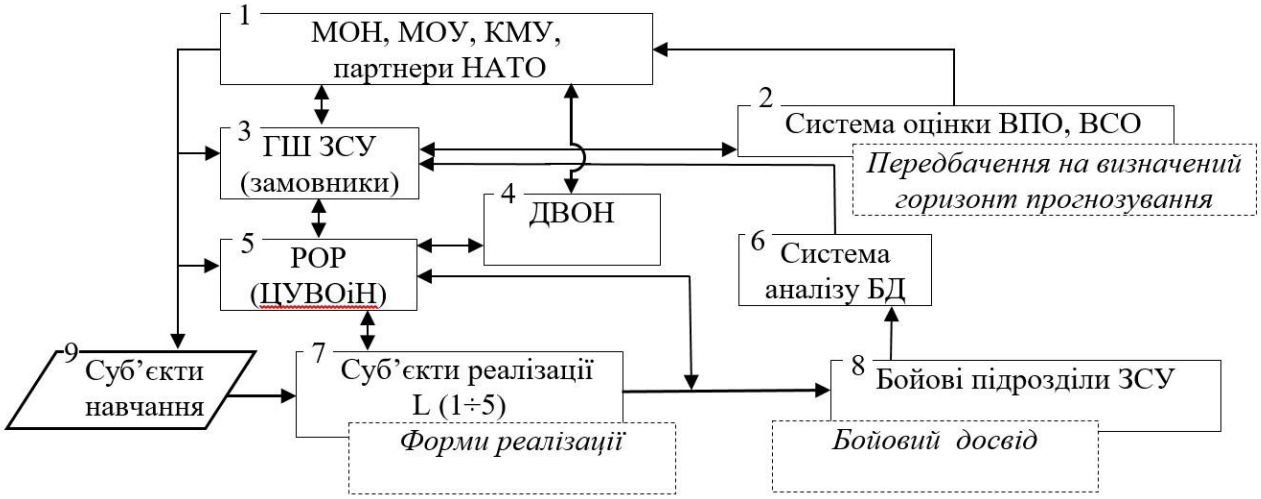

Рисунок 1 - Схема моделі механізму державного регулювання якості професійної військової освіти в умовах дії правового режиму воєнний стан

Доцільно зазначити, що державна політика щодо військової освіти повинна формуватися на підставі отриманої інформації від відповідних розвідувальних органів України (див. Закон України "Про розвідку"), які в сукупності із Генеральним штабом Збройних Сил України (рис. 1, бл. 3) формують систему оцінки воєнно-політичної та воєнно-стратегічної обстановки навколо України (рис. 1, бл.2). Виходячи з результатів отриманої інформації щодо стану ВПО та ВСО з чіткими даними щодо розвитку обстановки та безпекового середовища навколо України на стратегічному рівні (рис. 1, бл.1) стає можливим обґрунтовано формувати державну політику щодо розвитку професійної військової освіти з урахуванням потреб в кількості та якості підготовки професіоналів військової справи відповідно до загроз національній безпеці України на визначених горизонтах прогнозування.

В розробленій моделі Генеральний штаб ЗСУ виступає не тільки в якості головного замовника на підготовку фахівців, визначаючи потреби військ, а й як

модератор, який акумулює в своїй структурі відповідні підрозділи органів військового управління, на які покладено функціонал щодо кореляції вимог стратегічного рівня для реалізації державної політики підготовки професіоналів військової справи (див. рис. 1, бл.1), оцінювання даних щодо наявного досвіду планування та застосування військ (сил) (рис.1, бл.6 та бл. 8), та дотримання основоположних принципів, які надходять від Департаменту військової освіти і науки МОУ (як провайдера реалізації стандартів НАТО та вимог МОН).

Проте, механізми і принципи, визначені Департаментом в чинних нормативно-правових актах та відомчих керівних документах здебільшого регулюють загальні процеси забезпечення якості в умовах мирного часу.

Так, відповідно до Положення про особливості організації освітнього процесу у вищих військових навчальних закладах Міністерства оборони України, військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти, закладах фахової передвищої військової освіти, затвердженого наказом Міністерства оборони України від 15.02.2024 № 120, пріоритетними напрямами методичної діяльності визначається впровадження у освітній процес передового досвіду застосування Збройних Сил України та інших складових сил оборони України у бойових діях, бойової та оперативної підготовки військ (сил), а робоча програма навчальної дисципліни затверджується щорічно з урахуванням обґрунтованих вимог замовників, у тому числі щодо впровадження у освітній процес досвіду бойових дій тощо, результатів наукових досліджень, удосконалення змісту навчання та методики викладання навчальної дисципліни тощо.

І саме тут постає роль Генерального штабу в механізмі вивчення та впровадження досвіду для забезпечення якості професійної військової освіти.

Відповідно до Положення про Генеральний штаб Збройних Сил України, затвердженого Указом Президента України від 30.01.2019 № 23/2019, до основних завдань Генерального штабу належить зокрема:

- організація підготовки ЗСУ до виконання покладених на них завдань, координація і контроль підготовки інших складових сил оборони до виконання завдань з питань оборони держави;
- планування заходів, спрямованих на розвиток, технічне оснащення, всебічне забезпечення та підтримання спроможностей ЗСУ, здійснення контролю за станом готовності до виконання завдань з оборони держави Збройних Сил України та інших складових сил оборони, які спланованої до передачі в підпорядкування Головнокомандувачу Збройних Сил України.

Генеральний штаб відповідно до покладених на нього завдань:

- визначає вимоги до спроможностей Збройних Сил України та інших складових сил оборони;
- здійснює розроблення та ведення переліку типових завдань і спроможностей ЗСУ, організацію планування завдань і відповідних спроможностей у майбутніх сценаріях застосування Збройних Сил України та інших складових сил оборони;

- організовує проведення поточного оцінювання спроможностей ЗСУ;
- організовує планування розвитку спроможностей видів, окремих родів військ (сил), органів військового управління Збройних Сил України, здійснює контроль за їх реалізацією;
- визначає порядок оцінки готовності до виконання завдань за призначенням органів військового управління, військових частин та установ ЗСУ та органів управління, військових частин та підрозділів інших складових сил оборони, які передаються в підпорядкування Збройних Сил України в особливий період;
- визначає потреби та обсяги підготовки (перепідготовки, підвищення кваліфікації) військовослужбовців Збройних Сил і військовозобов'язаних для проходження військової служби, планує та організовує їх підготовку, присвоєння (підтвердження) кваліфікації, сертифікацію;
- організовує роботу стосовно збору, узагальнення, аналізу та розповсюдження матеріалів, що висвітлюють досвід роботи органів військового управління, застосування ЗСУ в операції об'єднаних сил, збройних конфліктах, миротворчих та гуманітарних завданнях;
- планує і здійснює методологічне, методичне та наукове забезпечення підготовки Збройних Сил України тощо.

Окремо слід зазначити, що в умовах воєнного стану ГШ ЗСУ уповноважений організовувати підготовку та здійснювати загальне керівництво Збройними Силами України, з'єднаннями, частинами та органами інших складових сил оборони під час виконання ними заходів правового режиму воєнного стану, а також спрямовувати, координувати та контролювати діяльність обласних та районних військових адміністрацій з питань забезпечення оборони, громадського порядку і безпеки, здійснення заходів правового режиму воєнного стану.

Таким чином, питання впровадження в освітній процес досвіду застосування Збройних Сил України та інших складових сил оборони України виходить далеко за межі лише взаємовідносин роботодавця та навчального закладу, а забезпечує обороноздатність і суверенітет держави та створює гарантії реалізації механізмів здійснення державної влади, функцій і завдання держави у процесі регулювання економічної, адміністративно-політичної, соціально-культурної сфер тощо.

До регуляторно-організаційного рівня (РОР) доцільно віднести Центральне управління військової освіти і науки ГШ ЗСУ (див. рис. 1, бл. 5), яке є ключовим елементом моделі. В контексті професійної військової освіти на цей структурний підрозділ ГШ ЗСУ покладено завдання, які представлено в таблиці 2.

Таблиця 2

Основні завдання, які покладаються на ЦУВОіН ГШ ЗСУ
в контексті забезпечення якості професійної військової освіти

№ з/п	Основні завдання
1	Визначення завдань керівникам структурних підрозділів Апарату Головнокомандувача Збройних Сил, Генерального штабу Збройних Сил та іншим органам військового управління, які є замовниками на підготовку військових фахівців, в тому числі громадян України, які проходять військову підготовку за програмою підготовки офіцерів запасу, з питань забезпечення їх якісної підготовки
2	Організація впровадження в освітній процес ВВНЗ, ВНП ЗВО, ЗФПВО та НЦ досвіду підготовки та об'єднаного застосування сил і засобів складових сил оборони, набутого в ході проведення антитерористичної операції на сході України, операції Об'єднаних сил, участі у російсько-української війні, миротворчих операціях з підтримання миру і безпеки, бойової (оперативної) підготовки військ (сил)
3	Забезпечення інтеграції освітнього процесу у ВВНЗ, ВНП ЗВО, ЗФПВО з підготовкою і завданнями військ (сил)
4	Організація (узагальнення результатів) аналізу службової діяльності випускників ВВНЗ, ВНП ЗВО, підготовка пропозицій щодо покращення якості підготовки військових фахівців
5	Організація заходів з підготовки військових фахівців з вищою та фаховою передвищою освітою
6	Організація заходів з підготовки на курсах професійної військової освіти за всіма рівнями військової освіти, перепідготовки та підвищення кваліфікації осіб офіцерського складу у ВВНЗ та ВНП ЗВО з питань забезпечення освітньої діяльності ВВНЗ, ВНП ЗВО
7	Тощо

Крім зазначеного, Центрального управління військової освіти і науки ГШ ЗСУ, функціонує і як елемент системи інформаційно-аналітичного механізму отримання інформації щодо узагальнення результатів аналізу службової діяльності випускників ВВНЗ, ВНП ЗВО, готує пропозиції щодо покращення якості підготовки військових фахівців, а також приймає участь у забезпеченні контролю за діяльністю структурних підрозділів із забезпечення якості вищої освіти у ВВНЗ, ВНП ЗВО, та у плануванні та реалізації заходів трансформації та розвитку системи професійної військової освіти.

Інформаційно-аналітичний контур запропонованої моделі механізму, який забезпечує зворотній зв'язок в механізмі державного регулювання якості професійної військової освіти в умовах дії правового режиму воєнного стану,

складається з відповідних підрозділів, які входять до складу бойових підрозділів (рис. 1, бл. 8), та структурних підрозділів ГШ ЗСУ, на які покладено функцію аналізу досвіду планування та застосування складових елементів Сил безпеки та оборони України (рис.1, бл. 6). Так, наприклад, Центральний науково-дослідний інститут ЗСУ інтегрує науку і практику та формує “Банк проблем Сил оборони” та “Банк ідей (рішень)”.

До виконавчого рівня (див. рис. 1, бл. 7) доцільно віднести суб’єкти реалізації L-курсів (L1 ÷ L5): ВВНЗ та ВНП ЗВО, які здійснюють підготовку за багаторівневою системою L-курсів. Саме цей рівень реалізовує підготовку офіцерського складу за програмами професійної військової освіти на усіх рівнях військової освіти (від тактичного до стратегічного).

Доцільно зазначити, що практична реалізація державного замовлення зіткнулася з низкою серйозних проблем. Негативними демографічними факторами, що загрожують системі професійної військової освіти, є:

- масова еміграція: за оцінками багатьох джерел в середньому понад 6,3 млн українців за кордоном, з яких близько 28,25 тис. юнаків віком 17-18 років. Основні причини їх неповернення на територію України: брак безпеки (47%), брак роботи (31%), доступу до послуг (22%) та освіти (15%);
- окупація територій: понад 234 тисячі дітей перебувають на ТОТ або депортовані;
- дисбаланс у цивільних ЗВО: частка студентів-чоловіків зросла з 51% у 2021 році до 70% у 2023-2024 роках, часто з метою отримання відстрочки від мобілізації.

Для розв’язання цієї проблеми запропонований механізм державного регулювання якості професійної військової освіти в умовах дії правового режиму воєнного стану надав можливість реалізації ініціативи шодо скасування вимоги з обов’язкової наявності вищої освіти для проходження курсів L-1A+L-1B. Згідно зі змінами до ст. 20 Закону України “Про військовий обов’язок і військову службу”, сержанти, які мають понад 3 місяці бойового досвіду та успішно виконують офіцерські обов'язки, можуть призначатися на посади без вищої освіти, за умови проходження курсу підготовки протягом 6 місяців та здобуття ступеня бакалавра протягом 5 років після завершення воєнного стану.

Наявні статистичні дані станом на листопад 2025 року свідчать, що на курсах професійної військової освіти підготовлено значну кількість фахівців на усіх рівнях професійної військової освіти, що свідчить про високу адаптивність запропонованого механізму державного регулювання якості професійної військової освіти в умовах дії правового режиму воєнного стану.

На сьогоднішній день на регуляторно-організаційному рівні було розроблено відповідні рекомендації щодо посилення профорієнтаційної роботи, укомплектування посад науково-педагогічних працівників (не нижче 80%), нарощення матеріальної бази та забезпечення ВВНЗ узагальненим досвідом планування та застосування військ (сил).

Відповідно до Плану пріоритетних дій Уряду на 2025 рік, Початкових вимог НАТО із взаємосумісності для України, Концепції трансформації системи військової освіти, а також на виконання рішень керівництва Міністерства оборони України протягом 2025 року проведено інституційний аудит професійної військової освіти із залученням експертів НАТО.

Інституційний аудит було спрямовано на отримання практичних рекомендацій для підвищення ефективності функціонування системи військової освіти у ході комплексного огляду системи із залученням міжнародних та українських експертів, а також зацікавлених структурних підрозділів Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України.

Експерти НАТО під час Інституційного аудиту 2025 року високо оцінили спроможність запропонованого механізму державного регулювання якості професійної військової освіти працювати в умовах ракетних загроз, територіальної розпорошеності та залучення викладачів до бойових дій.

Одним з найбільш важливих питань в контексті забезпечення якості професійної військової освіти, якому була приділена прискіплива увага іноземних експертів під час Інституційного аудиту, було вивчення та впровадження в освітній процес актуального та достовірного досвіду застосування військ.

З метою впорядкування системи вивчення та впровадження досвіду в Генеральному штабі розроблено Інструкцію з організації вивчення та впровадження досвіду в навчальних закладах, навчальних частинах (центрах) Збройних Сил України (Інструкція з ВВД), яка затверджена наказом Головнокомандувача Збройних Сил України.

За результатом аналізу змісту Інструкції з ВВД підходи щодо вивчення та впровадження досвіду запропоновано розділити на проактивний (експлоративний) та реактивний (евалуаційний).

Експлоративний (проактивний) підхід щодо вивчення та впровадження досвіду здійснюється за рахунок пошуку відомостей, закономірностей, особливостей в зовнішньому середовищі, що можуть свідчити про будь-які зміни, пов’язані з об’єктом дослідження, і становити інтерес для однієї або декількох освітніх компонент, які вивчаються у ВВНЗ, ВНП ЗВО (вивчення досвіду через аналіз донесень, військових публікацій, медіа, OSINT, залучення науково-педагогічних працівників до виконання бойових (службових) завдань тощо).

Евалуаційний (реактивний) підхід щодо вивчення та впровадження досвіду полягає в оцінці учасниками освітнього процесу (випускниками, замовниками, курсантами, слухачами, науково-педагогічними працівниками, інструкторами тощо) змісту і форми навчання у порівнянні з реальними (актуальними) умовами виконання бойових (службових) завдань та застосування військ (сил), за результатом якої надаються практичні пропозиції щодо удосконалення підготовки військових фахівців та впровадження конкретного досвіду в конкретні освітні компоненти.

Слід зазначити при цьому, що фокус Інструкції з ВВД зроблено саме на експлоративному підході. Запропоновані алгоритми ВВД передбачають дії визначених суб'єктів зі складу Збройних Сил України в частині доведення, аналізу та впровадження досвіду через такі основні джерела, як:

- донесення щодо результатів бойового застосування й управління, всебічного забезпечення;
- розвідувальні донесення з інформацією з питань організації підготовки особового складу та підрозділів противника;
- конференції із залученням замовників на підготовку військових фахівців та керівного складу навчальних закладів.

Проте, в час, коли роль і важливість інформації постійно змінюється зі зміною обстановки на полі бою, покладатися лише на один підхід до вивчення досвіду може бути катастрофічним.

Саме тому для реалізації евалуаційного підходу до вивчення та впровадження досвіду в ЗСУ запроваджена та функціонує система аналізу службової діяльності випускників ВВНЗ, ВНП ЗВО.

Метою функціонування Системи аналізу є:

- забезпечення реалізації вимог Професійних стандартів підготовки осіб офіцерського складу тактичного рівня, сержантського і старшинського складу у ЗФПВО, ВВНЗ та ВНП ЗВО, щодо готовності випускників до виконання службових обов'язків за посадою, у тому числі у бойових умовах;
- моніторинг та оцінювання якості виконання випускниками ЗФПВО, ВВНЗ та ВНП ЗВО службових обов'язків на займаних посадах;
- своєчасне виявлення в організації та здійсненні освітнього процесу умов і чинників, які негативно впливають на якість підготовки у ЗФПВО, ВВНЗ та ВНП ЗВО і визначення шляхів для їх усунення.

Проте, аналіз службової діяльності випускників ВВНЗ,ВНП ЗВО 2024 року після першого року військової служби продемонстрував ряд прогалин у функціонуванні системи, зокрема:

- відгуки, які надходять лише на випускників першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів вищої освіти, не забезпечують необхідної в умовах воєнного стану оперативності, динамічності та гнучкості. Виникла очевидна необхідність в своєчасному зборі та доведенні до ВВНЗ, ВНП ЗВО і замовників відгуків за результатом навчання на курсах професійної військової освіти (L-курси) та курсах підвищення кваліфікації (перепідготовки);
- перелік і форма питань, на які необхідно відповісти випускнику та безпосередньому його командиру для формування відгуку, надто складні і перевантажені зайвими елементами, що призводить до формального їх заповнення;
- класичний (паперовий) метод збору відгуків в умовах залучення переважної кількості випускників до активних бойових дій призводить до того, що у 2025 році надійшли відгуки на лише близько 10 % від загальної кількості випускників 2024 року.

Такий стан справ не дозволяє провести якісний аналіз та ефективно врахувати досвід випускників для удосконалення освітньої діяльності та забезпечення якості професійної військової освіти.

Виконуючи функцію ключового елементу механізму державного регулювання якості професійної освіти в умовах дії правового режиму воєнного стану Центральним управлінням військової освіти і науки протягом 2025-2026 років реалізовано та продовжується впровадження наступних кроків:

- внесено зміни до Табелю термінових донесень та визначено форму звітування замовників на підготовку військових фахівців про заходи, які ними здійснені для покращення якості освіти, у тому числі з урахуванням відгуків співзамовників та випускників;
- розроблено нову редакцію Положення про систему аналізу службової діяльності випускників вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти та закладів фахової передвищої військової освіти, в якому удосконалено порядок опрацювання та надходження відгуків до ВВНЗ, ВНП ЗВО, а також оптимізовано перелік та зміст питань в залежності від форми здобуття освіти та рівня військової освіти (тактичний, оперативний, стратегічний). Проте основною зміною в Положенні є започаткування надання відгуків випускниками курсів професійної військової освіти (L-курси) та курсів підвищення кваліфікації (перепідготовки);
- з урахуванням Пріоритетних напрямів та завдань (проектів) цифрової трансформації на 2024-2026 роки, які схвалені розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 серпня 2024 р. № 735-р “Деякі питання цифрової трансформації” (зі змінами), розпочато розробку та впровадження інформаційно-комунікаційної системи “Світоч”, покликаної, зокрема, для опрацювання звітів (донесень) про завершення курсів та відгуків стейкхолдерів, зібраних із застосуванням застосунку “Армія+”.

Висновки

Запропонована модель механізму державного регулювання якості професійної військової освіти в умовах дії правового режиму воєнного стану відображає інтегрований підхід, де стратегічні цілі держави імплементуються через оперативні завдання ГШ ЗСУ (ЦУВОіН) з урахуванням результатів роботи інформаційно-аналітичного контуру, який забезпечує зворотній зв'язок та сприяє впровадженню досвіду застосування військ (сил) та результатів роботи системи оцінки воєнно-політичної та воєнно-стратегічної обстановки навколо України - прогнозування ймовірного розвитку обстановки, безпосередньо у навчальні програми багаторівневих L-курсів, що дозволяє усунути явище викладання “вчорашніх” знань та забезпечує високу гнучкість, яка підтверджена відповідними практичними результатами підготовки фахівців на усіх рівнях військової освіти.

Запропоновано підходи щодо вивчення та впровадження досвіду розділити на проактивний (експлоративний) та реактивний (евалуаційний).

Перспективи подальших наукових досліджень

Подальші дослідження доцільно спрямувати на розробку автоматизованих систем аналізу досвіду планування та застосування військ (сил) та відгуків стейкхолдерів (з використанням алгоритмів машинного навчання) для пришвидшення його інтеграції у "Банк проблем Сил оборони", а також на вивчення психологічних аспектів адаптації військовослужбовців з бойовим синдромом до академічного середовища ВВНЗ.

Література

1. Коваленко С. М. Державне управління сектором безпеки і оборони в умовах воєнного стану: виклики та перспективи. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2023. Вип. 1(29). С. 45–56.

2. Smith J., Jones R. Implementation of NATO Bi-SCD 075-007 Directive in Eastern Europe: Quality Assurance in Military Education. *Journal of Defense Studies*. 2022. Vol. 14, No. 3. P. 112–128.

3. Шевченко О. В. Трансформація професійної військової освіти в Україні: від радянських стандартів до системи L-курсів. *Науковий вісник Національного університету оборони України*. 2021. № 2(60). С. 15–24.

4. Muller M. Quality Assurance Mechanisms in Military Academies: A Comparative Analysis. *European Security*. 2019. Vol. 28, No. 4. P. 501–519.

5. Романюк А. І. Демографічна криза та її вплив на мобілізаційний резерв і освітній потенціал України в умовах збройної агресії. *Демографія та соціальна економіка*. 2024. № 1(51). С. 89–104.

6. Altshuller G. *The Innovation Algorithm: TRIZ, systematic innovation and technical creativity*. Worcester: Technical Innovation Center, Inc., 1999. 312 p.

7. Ткаченко І. В., Павловський О. О. Особливості підготовки фахівців тактичного рівня на курсах L-1A та L-1B в умовах воєнного стану. *Військова освіта*. 2024. № 1(49). С. 33–41.

8. Johnson P., Davies M., & Williams T. Interoperability and Professional Military Education in Allied Nations. *Armed Forces & Society*. 2021. Vol. 47, No. 2. P. 345–367.

9. Гриценко В. В. Розвиток креативного мислення майбутніх офіцерів: метод SCAMPER та морфологічний аналіз. *Педагогіка та психологія*. 2022. № 3. С. 67–75.

10. Бойко О. М. Нормативно-правове регулювання військової освіти в Україні під час особливого періоду. *Право і безпека*. 2023. № 4(91). С. 102–111.

11. Peterson C. Strategic leadership training under pressure: The Ukrainian experience. *Parameters*. 2023. Vol. 53, No. 1. P. 23–39.

12. Закон України про розвідку.

References

1. Kovalenko, S. M. (2023). Derzhavne upravlinnia sektorom bezpeky i oborony v umovakh voiennoho stanu: vyklyky ta perspektyvy [State administration of the security and defense sector under martial law: challenges and prospects]. *Publichne administruvannia: teoriia ta praktyka*, 1(29), 45-56.

2. Smith, J., & Jones, R. (2022). Implementation of NATO Bi-SCD 075-007 Directive in Eastern Europe: Quality Assurance in Military Education. *Journal of Defense Studies*, 14(3), 112-128.

3. Shevchenko, O. V. (2021). Transformatsiia profesiynoi viiskovoi osvity v Ukraini: vid radianskykh standartiv do systemy L-kursiv [Transformation of professional military education in

Ukraine: from Soviet standards to the L-course system]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, 2(60), 15-24.

4. Muller, M. (2019). Quality Assurance Mechanisms in Military Academies: A Comparative Analysis. *European Security*, 28(4), 501-519.

5. Romaniuk, A. I. (2024). Demohrafichna kryza ta yii vplyv na mobilizatsiinyi rezerv i osvitnii potentsial Ukrainy v umovakh zbroinoi ahresii [Demographic crisis and its impact on the mobilization reserve and educational potential of Ukraine in the conditions of armed aggression]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*, 1(51), 89-104.

6. Altshuller, G. (1999). *The Innovation Algorithm: TRIZ, systematic innovation and technical creativity*. Technical Innovation Center, Inc.

7. Tkachenko, I. V., & Pavlovskyi, O. O. (2024). Osoblyvosti pidhotovky fakhivtsiv taktychnoho rivnia na kursakh L-1A ta L-1B v umovakh voiennoho stanu [Features of tactical level specialists training on L-1A and L-1B courses under martial law]. *Viiskova osvita*, 1(49), 33-41.

8. Johnson, P., Davies, M., & Williams, T. (2021). Interoperability and Professional Military Education in Allied Nations. *Armed Forces & Society*, 47(2), 345-367.

9. Hrytsenko, V. V. (2022). Rozvytok kreatyvnoho myslennia maibutnikh ofitseriv: metod SCAMPER ta morfolohichnyi analiz [Development of creative thinking of future officers: SCAMPER method and morphological analysis]. *Pedahohika ta psykholohiia*, 3, 67-75.

10. Boiko, O. M. (2023). Normatyvno-pravove rehuliuvannia viiskovoi osvity v Ukraini pid chas osoblyvoho periodu [Regulatory and legal regulation of military education in Ukraine during a special period]. *Pravo i bezpeka*, 4(91), 102-111.

11. Peterson, C. (2023). Strategic leadership training under pressure: The Ukrainian experience. *Parameters*, 53(1), 23-39.

Дата першого надходження статті до видання: 09.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.05.2026

УДК 351:004

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-195-205

Матвейчук Людмила Олександрівна доктор наук з державного управління, кандидат економічних наук, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, університет управління та права імені Леоніда Юзькова, м. Хмельницький, https://orcid.org/0000-0002-2989-6002

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ – ПЛАТФОРМИ ЦИФРОВИХ КОМУНІКАЦІЙ У СФЕРІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація. У роботі досліджено соціальні мережі як сучасні платформи цифрових комунікацій. Розкрито поняття соціальних мереж та їх важливість на сучасному етапі розвитку України, як цифрової держави у сферах публічного управління та освіти. Процеси комунікацій користувачів соціальних мереж представлено через їх функції: комунікаційну, інформаційну, організаційну, регуляторну, освітню, соціальну, рекламну, самовираження.

Здійснено системний аналіз соціальних мереж і запропоновано їх поділ залежно від функцій, аудиторії та способу взаємодії на групи за: призначенням, формою взаємодії, аудиторією, типом контенту, рівнем відкритості та географією. За результатом проведеного моніторингу вітчизняної нормативно-правової бази щодо законодавчого внормування цифрових комунікацій встановлено відсутність спеціалізованих правових актів, які б безпосередньо регулювали функціонування соціальних мереж в Україні. Чинне законодавство України не виокремлює соціальні мережі як окрему сферу правового регулювання, однак їх діяльність, а також поведінка користувачів, підпадають під дію загальних норм права.

Представлено модель публічної політики регулювання соціальних мереж, де суб'єктом є органи публічної влади та громадське суспільство, а об'єктом регулювання – соціальні мережі. Означено основні виклики щодо соціальних мереж в умовах цифровізації, євроінтеграційного курсу, гібридної війни з боку Росія. Для подолання викликів та ефективного використання соціальних мереж запропоновано напрями розвитку публічної політики: протидія дезінформації, забезпечення інформаційної безпеки, захист персональних даних громадян, гарантування свободи слова. Стратегічними завданнями держави у сфері соціальних мереж мають стати: розробка ефективних механізмів регулювання цифрового простору без порушення прав людини, посилення міжнародної співпраці у сфері кібербезпеки та протидії дезінформації, впровадження прозорих правил взаємодії з глобальними технологічними платформами, розвиток інституційної спроможності публічних органів влади у сфері цифрової політики.

Ключеві слова: цифрові комунікації, соціальні мережі, публічна політика, цифровізація, сфера освіти, публічна сфера управління, законодавчі акти, функції соціальних мереж, кібербезпека, глобальні цифрові платформи.

Matvejciuk Liudmyla, doctor of sciences in public administration, PhD of economic sciences, professor, professor of the department of public management and administration, Leonid Yuzkov university of management and law**,** Khmelnytskyi, https://orcid.org/0000-0002-2989-6002.

SOCIAL MEDIA – DIGITAL COMMUNICATION PLATFORMS IN THE FIELD OF PUBLIC ADMINISTRATION

Abstract. This article examines social media as modern digital communication platforms. It explores the concept of social networks and their significance at the current stage of Ukraine's development as a digital state in the spheres of public administration and education. The communication processes of social network users are presented through their functions: communicative, informational, organizational, regulatory, educational, social, promotional, and self-expression.

A systematic analysis of social networks is conducted, and a classification is proposed based on their functions, audience, and mode of interaction, grouping them by: purpose, form of interaction, audience, content type, level of openness, and geography.

Based on the results of monitoring the domestic regulatory framework regarding the legislative regulation of digital communications, it has been established that Ukraine lacks specialized legal acts that would directly regulate the functioning of social networks. Current Ukrainian legislation does not identify social networks as a separate sphere of legal regulation; however, their activities, as well as user behavior, are subject to general legal norms.

A model of public policy for regulating social networks is presented, in which the subjects are public authorities and civil society, and the object of regulation is social networks. The main challenges regarding social media in the context of digitalization, the path toward European integration, and hybrid warfare waged by Russia have been identified. To address these challenges and ensure the effective use of social media, the following areas for public policy development are proposed: countering disinformation, ensuring information security, protecting citizens' personal data, and guaranteeing freedom of speech.

The state's strategic objectives in the field of social media should include: developing effective mechanisms for regulating the digital space without violating human rights; strengthening international cooperation in cybersecurity and countering disinformation; implementing transparent rules for interacting with global technology platforms; and developing the institutional capacity of public authorities in the field of digital policy.

Keywords: digital communications, social media, public policy, digitalization, education sector, public administration, legislation, functions of social media, cybersecurity, global digital platforms

Постановка проблеми. Соціальні мережі в Україні стали невід'ємною частиною екосистеми реалізації публічної політики цифрових комунікацій. Вони трансформують взаємодію держави та суспільства, роблячи її більш відкритою, швидкою та інтерактивною. Водночас ефективність цієї екосистеми залежить від політики держави щодо здатності протидіяти викликам цифрового середовища та забезпечувати баланс між свободою слова і безпекою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняному науковому середовищі питання соціальних мереж активно вивчається протягом останніх років. Вагома доля наукових публікацій присвячена дослідженням використання соціальних мереж у сфері освіти, серед яких праці А. Гуменюк, О. Петрицька [1], М. Зацерківна, В. Халіманенко [2], П. Мулеса, О. Семеніхіна [3], Н. Площик [4] та ін. Заслуговують уваги дослідження проблематики соціальних мереж як інструменту цифрових комунікацій у сфері публічного управління: Г. Боднар [5] Ю. Дзюрах, В. Шинкаренко [6], О. Заяць [7], Р. Редчук [8], О. Скороход [9], П. Фармхаус [10]. Однак поза увагою науковців залишається багато невирішених питань щодо ефективного використання соціальних мереж в процесі цифрових комунікацій.

Мета статті – дослідження соціальних мереж як платформ цифрових комунікацій та формування рекомендацій щодо публічної політики їх ефективного використання в умовах цифровізації, євроінтеграційного курсу, гібридної війни.

Виклад основного матеріалу. Цифрові комунікації охоплюють електронну пошту, месенджери, відеоконференції, цифрові платформи та соціальні мережі. До найпоширеніших інструментів цифрових комунікацій вчені відносять такі як: **е**лектронна пошта, чати та месенджери, соціальні мережі, відеоконференції, інтернет-форуми, блоги та мікроблоги, віртуальні платформи для співпраці, віртуальний асистент та інтелектуальні чат-боти, аудіо- та відео-дзвінки, спільні робочі платформи та хмарні сервіси [10. с.9].

У теоретичному витлумаченні соціальні мережі – це інтернет-платформа, онлайн-сервіс або веб-сайт, призначені для онлайн-спілкування, обміну інформацією, створення контенту та формування спільнот за інтересами у віртуальному просторі.

Про важливість соціальних мереж та їх ключеву роль на сучасному етапі розвитку України стверджують науковці: О. Скороход вважає, що соціальні мережі ефективним інструментом реалізації громадянських прав та залучення населення до процесу прийняття політичних рішень і відіграють ключову роль у формуванні нової цифрової політичної участі громадян [9, с.228]; П. Фармхаус виокремлює соціальні мережі, як частину стратегії «Відкритого уряду», що

передбачає створення інклюзивних, доступних та реагуючих на запити громадян державних платформ [10, с.173]. Завдяки використанню соціальних мереж органи державної та місцевої влади можуть ефективніше підтримувати демократичний розвиток, забезпечуючи відкриту, прозору та інтерактивну комунікацію, що сприятиме зростанню довіри населення та зміцненню легітимності влади. На важності присутності організаційної культури процедур чи правил при впровадження інструментів соціальних мереж у публічній сфері управління наголошую науковець Г. Бондар [5, с. 12].

На думку дослідників, особливо актуальним площиною використання соціальних мереж є сфера освіти, де соціальні мережі вважаються ефективним середовищем освітнього процесу, слугують потужними платформами для розповсюдження навчальних матеріалів, забезпечують організацію групових обговорення, підтримують постійний контакт між учасниками освітнього процесу [2, с.46]. Погоджуємось з думкою П. Мулеси. та О. Семеніхіної, що соціальні мережі дедалі більше наповнюються освітнім контентом, що свідчить про сприйняття соціальних мереж як надійного інструмента професійної діяльності вчителя [3, с.149]. В сучасних умовах функціонування сфери освіти, цифрові комунікації та соціальні мережі стали невід’ємною складовою освітнього простору.

Використання соціальних мереж забезпечує оперативну комунікацію, інтерактивне навчання, самоосвіту, доступність, безбар'єрність, прозорість діяльності та зворотний зв'язок, що в свою чергу дозволяє оптимізувати управлінські процеси та сформувати он-лай простір. Прикладом застосування соціальних мереж у публічній сфері управління є: створення сторінок органів влади та органів місцевого самоврядування у Facebook, що стало важливим кроком для налагодження діалогу з громадськістю; Telegram-канали публічних органів влади; комунікації через соцмережі (оперативні повідомлення, сповіщення). Найбільш популярними для освітніх цілей є Telegram, YouTube, Facebook, LinkedIn, які активно використовуються для інформаційної взаємодії. На сайте Міністерства освіти та науки України: Facebook, Instagram, Twitter, Youtube, Telegram, Linkedin, TikTok, Viber.

Процеси взаємодії, спілкування, та обміну інформацією користувачів соціальних мереж реалізуються через функції. Серед функцій соціальних мереж слід виокремити такі як: комунікаційна, інформаційна, організаційна, регуляторна, освітня, соціальна, рекламна, самовираження (табл. 1).

Таблиця 1

Функції соціальних мереж

Функція	Суть
Комунікаційна	– онлайн спілкування між учасниками цифрових комунікацій

Функція	Суть
Інформаційна	– швидке поширення оперативної інформації (новин, нормативних документів, змін), отримання знань
Організаційна	– організація подій і діяльності
Регуляторна	– онлайн-опитування, моніторинг думок
Освітня	– онлайн-курси, корисні пости, обмін знаннями
Соціальна	– знайомства, підтримка зв'язків, інтеграція в різні спільноти
Рекламна	– формування позитивного іміджу, просування товарів та послуг
Самовираження	– створення власного профілю, ведення блогу

Загалом соціальні мережі – це двосторонній швидкий і дешевий канал комунікацій. Окрім того, соціальні мережі є вагомою альтернативо традиційних засобів масової інформації у виробленні, поширенні, обміні та отриманні різної інформації; виступають інструментом формування громадської думки та політичної мобілізації.

Соціальні мережі – це багатофункціональні платформи, які можна класифікувати за різними ознаками, де часто одна мережа поєднує кілька типів одночасно. Класифікація соціальних мереж може здійснюватися за різними критеріями –залежно від їх функцій, аудиторії та способу взаємодії (рис.1).

Рис.1. Класифікація соціальних мереж

Окремі приклади поділу соціальних мереж за вищезазначеними ознаками запропонованої класифікації можна представити так:

1) за призначенням: комунікаційні – Facebook, Telegram; контент-орієнтовані – Instagram, YouTube; професійні – LinkedIn; освітні – ResearchGate; розважальні – TikTok;

2) за типом контенту: текстові – Twitter; фото-мережі – Instagram, Pinterest, відеомережі – YouTube, TikTok; змішані – Facebook;

3) за формою взаємодії: соціальні мережі – Facebook; месенджери – WhatsApp, Telegram; форуми/спільноти – Reddit; блоги та мікроблоги –Twitter, Medium.

На сьогодні, соціальні мережі є найпоширенішим інструментом цифрових комунікацій. Враховуючи відсутність конкретних правових актів регулювання соціальних мереж в Україні, доречно розглянути вітчизняну нормативну базу законодавчого врегулювання цифрових комунікацій (таб.2).

Таблиця 2

Основні законодавчі акти, які регулюють цифрові комунікації в Україні

Закон	**Сфера дії**
Про електронні комунікації	– визначає правові та організаційні основи державної політики у сферах електронних комунікацій та радіочастотного спектра, а також права, обов'язки та відповідальність фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у відповідній діяльності або користуються електронними комунікаційними послугами.
Про цифровий контент та цифрові послуги	– регулює відносини між виконавцем та споживачем щодо надання цифрового контенту та/або цифрової послуги.
Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги	– визначає правові та організаційні засади електронної ідентифікації та надання електронних довірчих послуг, права та обов'язки суб'єктів відносин у сферах електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг, порядок здійснення державного контролю за дотриманням вимог законодавства у сферах електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг.
Про захист персональних даних	– регулює правові відносини, пов'язані із захистом і обробкою персональних даних, і спрямований на захист основоположних прав і свобод людини і громадянина, зокрема права на невтручання в особисте життя, у зв'язку з обробкою персональних даних.
Про інформацію	– регулює відносини щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації.
Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах	– регулює відносини у сфері захисту інформації в інформаційних, електронних комунікаційних та інформаційно-комунікаційних системах.

Закон	Сфера дії
Про медіа	– спрямований на забезпечення реалізації права на свободу вираження поглядів, права на отримання різнобічної, достовірної та оперативної інформації, на забезпечення плюралізму думок і вільного поширення інформації, на захист національних інтересів України та прав користувачів медіа-сервісів, регулювання діяльності у сфері медіа відповідно до принципів прозорості, справедливості та неупередженості, стимулювання конкурентного середовища, рівноправності і незалежності медіа та визначає правовий статус, порядок формування, діяльності та повноваження Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення.
Про основні засади забезпечення кібербезпеки України	– визначає правові та організаційні основи забезпечення захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, національних інтересів України у кіберпросторі, основні цілі, напрями та принципи державної політики у сфері кібербезпеки, повноваження державних органів, підприємств, установ, організацій, осіб та громадян у цій сфері, основні засади координації їхньої діяльності із забезпечення кібербезпеки.

Ці закони забезпечують правову основу для захисту прав споживачів та регулювання діяльності у сфері цифрових комунікацій в Україні. Слід зазначити, вищезазначені законодавчі акти України прямо не регулюють соціальні мережі як окрему сферу, але їх діяльність і поведінка користувачів підпадають під них. Окрім низки цих законів, слід додати: Конституцію України, Закони України: «Про авторське право і суміжні права», «Про електронні комунікації», «Про рекламу», Кримінальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення. Соцмережі в Україні регулюються не одним законом, а цілою системою правових норм. Користувачі несуть відповідальність за свій контент так само, як і в реальному житті.

У світовому просторі цифрових комунікацій існують міжнародні стандарти, угоди та регуляції різних країн**,** які разом формують правила для платформ соціальних мереж. Світ рухається до більш жорсткого контролю соцмереж, але балансує між свободою слова та безпекою суспільства. Один із найвпливовіших нормативів європейського законодавства є Закон про цифрові послуги [11], дія якого поширюється на всі онлайн-посередники: соцмережі, інтернет-магазини, пошукові системи, сервіси хостингу.

На сьогодні, в Україні публічна політика цифрових комунікацій формується в умовах цифровізації, євроінтеграційного курсу, гібридної війни з боку Росії і охоплює система рішень, законів, стратегій і практик держави, спрямованих на регулювання онлайн-простору, зокрема соціальних мереж, задля забезпечення свободи слова, інформаційної безпеки, захисту персональних даних та протидії дезінформації. Основними суб’єктами формування та реалізації публічної політики є: 1) Верховна Рада України – приймає закони у сфері медіа, персональних даних, кібербезпеки; 2) Міністерство цифрової трансформації України, яке відповідає за цифровізацію, розвиток онлайн-послуг, цифрову грамотність; 3) Служба безпеки України – забезпечує інформаційну

безпеку, протидіє кібератакам та інформаційним операціям; 4) Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку (НКЕК); 5) Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення – регулює медіапростір, включаючи онлайн-медіа. На рисунку 2 представлено модель публічної політики регулювання соціальних мереж, де суб'єктом є органи публічної влади та громадське суспільство, а об'єктом регулювання – соціальні мережі. В Україні публічна політика щодо соціальних мереж, як платформи цифрових комунікацій, формується під впливом безпекових загроз, демократичних цінностей та процесів цифрової трансформації. До основних викликів публічної політики слід віднести такі явища як: інформаційна війна, складність контролю глобальних платформ, анонімність у соцмережах, баланс між безпекою і демократією, ботоферми та фейкові акаунти, ризик надмірного державного втручання. Отже, ключовими питаннями публічної політики на сьогодні є: протидія дезінформації, забезпечення інформаційної безпеки, захист персональних даних громадян, гарантування свободи слова.

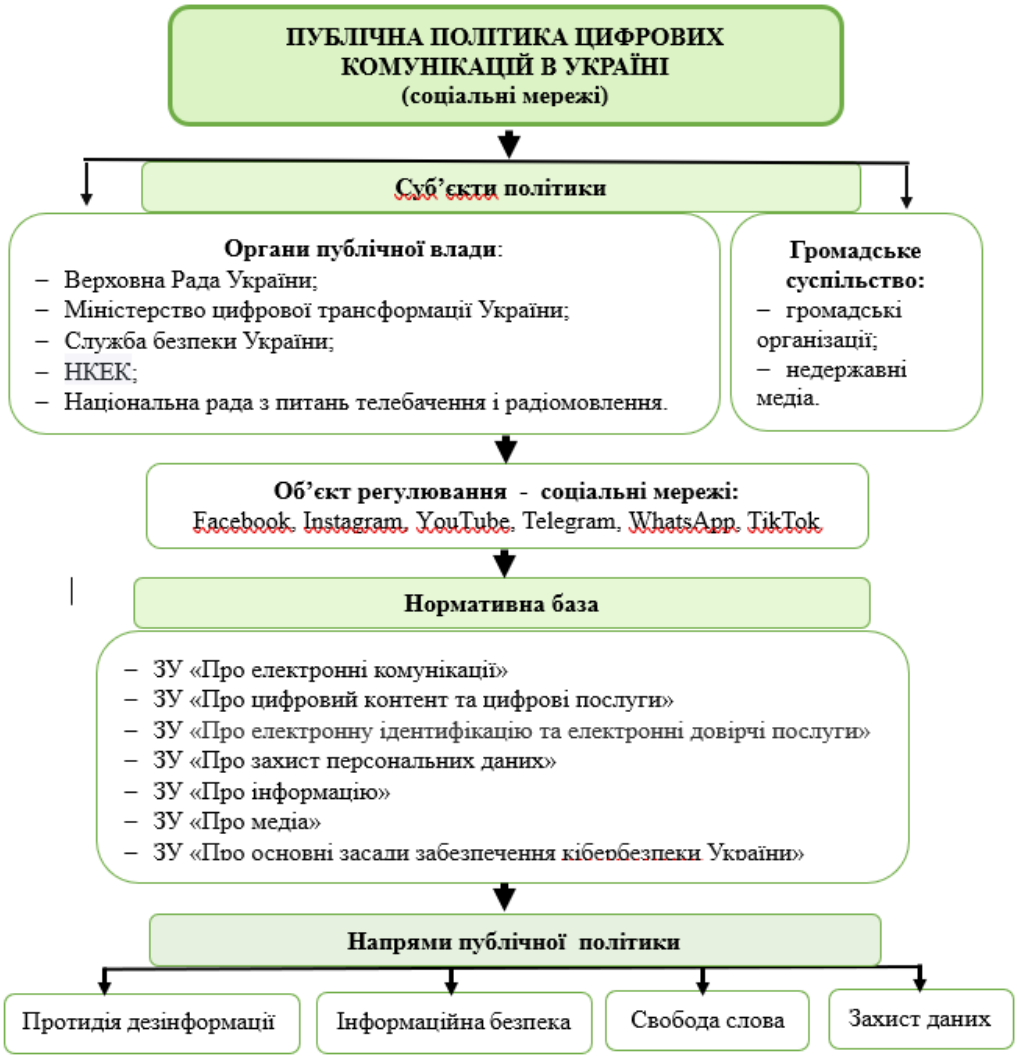

Рис.2. Публічна політика регулювання соціальних мереж

Для ефективного використання соціальних мереж та подолання вищезазначених викликів стратегічними завданнями публічної політики є формування ефективної системи реагування на сучасні інформаційні загрози, забезпечення прозорості цифрового середовища та зміцнення довіри громадян до публічних інституцій. Інструментами реалізації публічної політики виступають: 1) нормативно-правові –законодавство України та підзаконні акти, 2) інституційні – діяльність державних регуляторів та правоохоронних органів; 3) технологічні – кіберзахист, моніторинг контенту, обмеження або блокування шкідливих ресурсів; 4) комунікаційні – проведення інформаційних кампаній, взаємодія з цифровими платформами та підвищення рівня обізнаності громадян.

Висновки. Соціальні мережі відіграють важливу роль у побудові цифрового формату комунікацій в Україні. Вони забезпечують швидке поширення інформації, сприяють залученню громадян до процесів управління, підвищують рівень довіри до публічних інституцій та створюють можливості для зворотного зв'язку. Забезпечення балансу між свободою слова, безпекою, правами людини та розвитком цифрового суспільства є ключевими питаннями сучасної публічної політики щодо соціальних мереж.

Стратегічними завданнями держави щодо сфери соціальних мереж мають стати: розробка ефективних механізмів регулювання цифрового простору без порушення прав людини; посилення міжнародної співпраці у сфері кібербезпеки та боротьби з дезінформацією; впровадження прозорих правил взаємодії з глобальними цифровими платформами; розвиток інституційної спроможності органів влади у сфері цифрової політики. В той же час головне завдання держави – знайти баланс між: свободою слова, національною безпекою, правами громадян**,** ефективним регулюванням глобальних цифрових платформ.

Дослідження світового простору цифрових комунікацій, регуляторних документів країн, які формують правила для платформ соціальних мереж будуть наступною темою досліджень**.**

Література:

1. Гуменюк А.Ф., Петрицька О.С. Використання соціальних мереж в умовах цифровізації освіти. *Агросвіт*. № 3 2025. С. 80–85.

2. Зацерківна, М., & Халіманенко, В. Соціальні мережі як ефективне середовище в освітньому процесі. *Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері.* 7(1) 2024. С.46–57. DOI: https://doi.org/10.31866/2617-796X.7.1.2024.306999.

3. Мулеса П., Семеніхіна О. Соціальні мережі як цифровий інструмент професійної діяльності вчителя. *Вісник*. № 14-15 2021. С.145-149.

4. Площик, Н.М. Соціальні мережі як сучасна комунікаційна платформа освітніх установ. *Інформаційні технології і системи в документознавчій сфері*. 2025, С.196-198. URL: https://jitas.donnu.edu.ua/article/view/17654.

5. Бондар Г.Л. Використання соціальних мереж в публічному управлінні як засіб комунікації у добу діджиталізації. *Держава та регіони*. № 2 2024. URL: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/2_2024/3.pdf.

6. Дзюрах Ю.М. Шинкаренко В.О.. Соціальні мережі як інструмент маркетингових комунікацій в публічному управлінні. *Публічне управління та митне адміністрування*, № 2 (45) 2025. DOI: https://doi.org/10.32782/2310-9653-2025-2.2.

7. Заяць, О. (2024). Роль соціальних мереж у публічному управлінні та адмініструванні: канали взаємодії та їх ефективність. *Економічні горизонти,* (2-3(28) 2024. С.169–178. DOI: https://doi.org/10.31499/2616-5236.3(28).2024.308214.

8. Редчук Р. О. Особливості використання соціальних мереж у публічному управлінні як сучасного каналу комунікації. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія : Публічне управління та адміністрування.. Т. 33(72), № 1 2022. С. 72-76. DOI: https://doi.org/10.32838/TNU-2663- 6468/2022.1/13.

9. Скороход, О. Соціальні мережі як інструмент цифрової політичної участі в умовах е-демократії.*Науково-теоретичний альманах Грані*. *28*(5) 2025. С.223-230. DOI: https://doi.org/ 10.15421/172622.

10. Фармхаус П.Р. Соціальні мережі як інструмент комунікації держави з громадянами: аналіз проблем та шляхів оптимізації. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Публічне управління та адміністрування. Том 34 (73) № 6 2023. URL: https://pubadm. vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/6_2023/27.pdf.

11. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj/eng.

References:

1. Humeniuk A.F., Petrytska O.S. (2025). Vykorystannia sotsialnykh merezh v umovakh tsyfrovizatsii osvity [The Use of Social Media in the Context of the Digital Transformation of Education]. *Ahrosvit.*. № 3 2025. 80–85 [in Ukrainian].

2. Zatserkivna, M., & Khalimanenko, V. (2024). Sotsialni merezhi yak efektyvne seredovyshche v osvitnomu protsesi [Social Media as an Effective Tool in the Educational Process]. *Tsyfrova platforma: informatsiini tekhnolohii v sotsiokulturnii sferi,* 7(1). 46–57. DOI: https://doi.org/10.31866/2617-796X.7.1.2024.306999 [in Ukrainian].

3. Mulesa P., Semenikhina O. (2021). Sotsialni merezhi yak tsyfrovyi instrument profesiinoi diialnosti vchytelia [Social Media as a Digital Tool for Teachers' Professional Practice]. *VISNYK* № 14-15. 145-149 [in Ukrainian].

4. Ploshchyk, N.M. (2025). Sotsialni merezhi yak suchasna komunikatsiina platforma osvitnikh ustanov [Social Media as a Modern Communication Platform for Educational Institutions]. *Informatsiini tekhnolohii i systemy v dokumentoznavchii sferi*. 196-198. URL: https://jitas.donnu.edu.ua/article/view/17654 [in Ukrainian].

5. Bondar H.L. (2024). Vykorystannia sotsialnykh merezh v publichnomu upravlinni yak zasib komunikatsii u dobu didzhytalizatsii [The Use of Social Media in Public Administration as a Means of Communication in the Age of Digitalization]. *Derzhava ta rehiony*. № 2. URL: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/2_2024/3.pdf [in Ukrainian].

6. Dziurakh Yu. M.Shynkarenko V.O. (2025). Cotsialni merezhi yak instrument marketynhovykh komunikatsii v publichnomu upravlinni [Social Media as a Marketing Communication Tool in Public Administration]. *Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia,* № 2 (45). DOI: https://doi.org/10.32782/2310-9653-2025-2.2 [in Ukrainian].

7. Zaiats, O. (2024). Rol sotsialnykh merezh u publichnomu upravlinni ta administruvanni: kanaly vzaiemodii ta yikh efektyvnist [The Role of Social Media in Public Governance and Administration: Channels of Interaction and Their Effectiveness*]. Ekonomichni horyzonty*, (2-3(28). 169–178. DOI: https://doi.org/10.31499/2616-5236.3(28).2024.308214 [in Ukrainian].

8. Redchuk R.O. (2022). Osoblyvosti vykorystannia sotsialnykh merezh u publichnomu upravlinni yak suchasnoho kanalu komunikatsii [Features of Using Social Media in Public Administration as a Modern Communication Channel]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriia* : Publichne upravlinnia ta administruvannia. T. 33(72), № 1. 72-76. DOI: https://doi.org/10.32838/TNU-2663- 6468/2022.1/13 [in Ukrainian].

9. Skorokhod, O. (2025). Sotsialni merezhi yak instrument tsyfrovoi politychnoi uchasti v umovakh e-demokratii. *Naukovo-teoretychnyi almanakh Hrani*, 28(5) 223-230. DOI: https://doi.org /10.15421/172622 [in Ukrainian].

10. Farmkhaus P.R. (2023). Sotsialni merezhi yak instrument komunikatsii derzhavy z hromadianamy: analiz problem ta shliakhiv optymizatsii [Social media as a tool for digital political participation in the context of e-democracy]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho.* Seriia: Publichne upravlinnia ta administruvannia. Tom 34 (73) № 6. URL: https://pubadm.vernadsky journals.in.ua/journals/2023/6_2023/27.pdf [in Ukrainian].

11. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj/eng.

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 351:004.8:355.02

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-206-215

Олешко Олексій Юрійович аспірант, Національний університет цивільного захисту України, Черкаси, https://orcid.org/0009-0004-6834-1669

ФАКТОРИ ТА РИЗИКИ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню факторів та ризиків цифрової трансформації регіонального управління в Україні в умовах воєнного стану. Обґрунтовано, що процес цифрової трансформації регіонального управління відбувається під впливом складної системи ендогенних та екзогенних факторів, які в умовах воєнного стану набувають нової якості та специфіки.

Проаналізовано динаміку використання цифрових технологій в органах регіональної влади, включаючи доступ до широкосмугового Інтернету, використання хмарних сервісів, технологій великих даних та штучного інтелекту. Виявлено, що ключовими факторами, що стримують цифрову трансформацію, є недостатній рівень цифрової грамотності державних службовців, обмежене фінансування, технологічна багатоукладність та нерівномірність цифрового розвитку регіонів. Особливу увагу приділено впливу безпекових факторів, зокрема фізичному руйнуванню телекомунікаційної інфраструктури, пошкодженню серверних потужностей, знищенню ліній зв'язку внаслідок бойових дій, а також дефіциту кваліфікованих ІТ-фахівців через мобілізацію та вимушену міграцію. Систематизовано ризики цифрової трансформації регіонального управління в умовах воєнного стану, які поділено на три групи: техногенні (фізичне руйнування інфраструктури, відключення електропостачання, пошкодження магістральних ліній зв'язку), кібернетичні (цілеспрямовані атаки на критичні інформаційні системи, витік конфіденційної інформації, підміна даних у державних реєстрах) та соціальні (цифрова нерівність між різними верствами населення, зниження довіри до електронних сервісів, відчуження громадян від процесу прийняття рішень). Визначено особливості впливу зазначених ризиків на різні типи регіонів (прифронтові, тилові, прикордонні) та обґрунтовано необхідність диференційованого підходу до їх мінімізації. На основі проведеного аналізу запропоновано систему заходів державного регулювання для мінімізації виявлених ризиків та посилення позитивних факторів цифрової трансформації регіонального управління, яка включає п'ять основних напрямів: підвищення стійкості цифрової інфраструктури, посилення кіберзахисту, подолання цифрової нерівності, розвиток цифрових компетенцій державних службовців та оптимізацію фінансування цифрової трансформації.

Ключові слова: фактори цифрової трансформації, ризики, регіональне управління, воєнний стан, цифрова грамотність, кібербезпека, широкосмуговий доступ, хмарні сервіси, телекомунікаційна інфраструктура, цифрова нерівність.

Oleshko Oleksii Yuriiovych Postgraduate Student, National University of Civil Defence of Ukraine, Cherkasy, Ukraine, https://orcid.org/0009-0004-6834-1669

FACTORS AND RISKS OF DIGITAL TRANSFORMATION OF REGIONAL GOVERNANCE UNDER MARTIAL LAW

Abstract. The article is devoted to the study of factors and risks of digital transformation of regional governance in Ukraine under martial law. It is substantiated that the process of digital transformation of regional governance occurs under the influence of a complex system of endogenous and exogenous factors, which under martial law acquire new qualities and specific features. The dynamics of the use of digital technologies in regional authorities are analyzed, including access to broadband Internet, the use of cloud services, big data technologies, and artificial intelligence. It is revealed that the key factors hindering digital transformation are the insufficient level of digital literacy of civil servants, limited funding, technological multistructure, and uneven digital development of regions. Special attention is paid to the impact of security factors, in particular the physical destruction of telecommunications infrastructure, damage to server capacities, destruction of communication lines as a result of hostilities, as well as the shortage of qualified IT specialists due to mobilization and forced migration. The risks of digital transformation of regional governance under martial law are systematized and divided into three groups: technogenic (physical destruction of infrastructure, power outages, damage to backbone communication lines), cybernetic (targeted attacks on critical information systems, leakage of confidential information, data substitution in state registers), and social (digital inequality between different segments of the population, reduced trust in electronic services, alienation of citizens from the decision-making process). The peculiarities of the impact of these risks on different types of regions (front-line, rear, border) are determined and the need for a differentiated approach to their minimization is substantiated.

Based on the analysis, a system of state regulation measures is proposed to minimize the identified risks and strengthen the positive factors of digital transformation of regional governance, which includes five main areas: increasing the resilience of digital infrastructure, strengthening cyber protection, overcoming digital inequality, developing digital competencies of civil servants, and optimizing the financing of digital transformation.

Keywords: digital transformation factors, risks, regional governance, martial law, digital literacy, cybersecurity, broadband access, cloud services, telecommunications infrastructure, digital inequality.

Постановка проблеми

Процес цифрової трансформації регіонального управління в Україні відбувається в унікальних умовах, що поєднують необхідність модернізації публічного сектору, обмеженість фінансових ресурсів та повномасштабну воєнну агресію з боку російської федерації. Досвід останніх років свідчить, що цифрова трансформація є не просто інструментом підвищення ефективності управління, а критичним фактором виживання держави в умовах воєнного стану, оскільки саме цифрові технології забезпечують безперервність надання публічних послуг, координацію діяльності територіальних громад, оперативне реагування на надзвичайні ситуації, а також функціонування системи цивільного захисту населення [1].

Однак ефективність цифрової трансформації регіонального управління визначається не стільки наявністю технологічних рішень, скільки здатністю системи державного регулювання враховувати вплив різноманітних факторів та управляти супутніми ризиками. В умовах воєнного стану традиційні фактори цифрової трансформації (технологічні, економічні, соціальні, організаційні) набувають нової якості, а ризики досягають критичного рівня [2]. Фізичне руйнування цифрової інфраструктури, кібератаки на критичні інформаційні системи, відключення електропостачання, масова внутрішня міграція населення, дефіцит кваліфікованих ІТ-фахівців – ці фактори суттєво ускладнюють реалізацію політики цифрової трансформації та вимагають розробки нових механізмів державного регулювання.

Незважаючи на значну кількість публікацій, присвячених цифровій трансформації публічного управління, комплексний аналіз факторів та ризиків цього процесу саме на регіональному рівні в умовах воєнного стану залишається недостатньо дослідженим. Відсутність системного розуміння того, які фактори є визначальними для успіху цифрової трансформації, а які – стримуючими, не дозволяє розробити ефективні механізми державного регулювання. Крім того, недостатньо вивченим є питання диференціації регіонів за рівнем впливу тих чи інших ризиків, що унеможливлює застосування диференційованого підходу до державного регулювання залежно від безпекової ситуації в регіоні.

Отже, актуальним науковим завданням є ідентифікація та систематизація факторів, що впливають на цифрову трансформацію регіонального управління в умовах воєнного стану, аналіз супутніх ризиків з урахуванням типу регіону, а також розробка практичних рекомендацій щодо їх мінімізації в рамках механізмів державного регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теоретичні засади дослідження факторів цифрової трансформації публічного управління розроблялися багатьма зарубіжними вченими. Зокрема, Р. Болдуін та М. Кейв досліджували регуляторні фактори впровадження цифрових технологій у публічному секторі, зосереджуючись на питаннях ефективності нормативно-правового регулювання в умовах технологічних змін

[3]. Дж. Стіглер обґрунтував теорію економічного регулювання, яка пояснює вплив інституційних факторів на ефективність державної політики, включаючи фактори, пов'язані з лобіюванням інтересів окремих груп. В. Нісканен досліджував поведінку бюрократії як фактор, що впливає на впровадження інновацій у публічному секторі, доводячи, що бюрократичні структури часто є гальмом для інноваційного розвитку. Проблематику ризиків цифрової трансформації в умовах надзвичайних ситуацій висвітлюють праці С. Вінстона щодо провалів державного регулювання та Д. Стігліца щодо ролі держави в умовах криз [4].

В Україні окремі аспекти факторів та ризиків цифрової трансформації досліджували О. Карпенко (фактори впровадження електронного урядування, зокрема організаційні, технологічні та кадрові), Т. Камінська (ризики цифровізації публічного управління, включаючи ризики кібербезпеки, інформаційної безпеки та соціальні ризики), В. Ребкало (організаційні фактори трансформації регіонального управління, включаючи питання координації між центральними та місцевими органами влади) [5]. Однак комплексного дослідження саме факторів та ризиків цифрової трансформації на регіональному рівні в умовах воєнного стану в українській науці досі не проводилося. Зокрема, поза увагою дослідників залишаються питання впливу воєнних факторів на процеси цифрової трансформації, специфіка ризиків для різних типів регіонів, а також механізми адаптації цифрових рішень до умов воєнного стану.

Мета статті

На основі аналізу вітчизняного та зарубіжного досвіду виявити та систематизувати фактори, що впливають на цифрову трансформацію регіонального управління в умовах воєнного стану, визначити основні групи ризиків, що супроводжують цей процес, з урахуванням диференціації регіонів за безпековою ситуацією, та розробити практичні рекомендації щодо їх мінімізації в рамках механізмів державного регулювання.

Виклад основного матеріалу

Цифрова трансформація регіонального управління є складним, багатофакторним процесом, що відбувається під впливом значної кількості різнорідних факторів. Узагальнення наукових підходів та аналіз практичного досвіду функціонування регіональних органів влади в умовах воєнного стану дозволяє виокремити чотири основні групи факторів, що впливають на ефективність цифрової трансформації на регіональному рівні.

Перша група – технологічні фактори. Ця група включає рівень розвитку телекомунікаційної інфраструктури регіону, доступність широкосмугового Інтернету для органів влади та населення, якість мобільного зв'язку, наявність сучасного комп'ютерного та серверного обладнання в органах влади, ступінь використання хмарних сервісів, технологій великих даних та штучного інтелекту, а також рівень інтеграції регіональних інформаційних систем із загальнодержавними реєстрами та базами даних. Аналіз статистичних даних

свідчить, що в Україні спостерігається суттєва диференціація регіонів за рівнем телекомунікаційного розвитку. Якщо у великих містах (Київ, Львів, Харків, Одеса, Дніпро) доступ до високошвидкісного Інтернету мають понад 90 відсотків організацій, то в сільській місцевості та прифронтових територіях цей показник є значно нижчим – іноді менше 50 відсотків. Використання хмарних сервісів в органах місцевої влади залишається на низькому рівні – близько 25-30 відсотків, що зумовлено як обмеженим фінансуванням, так і вимогами щодо захисту інформації з обмеженим доступом, яка становить значну частку в діяльності органів влади в умовах воєнного стану [1].

Друга група – організаційно-кадрові фактори. Ця група включає рівень цифрової грамотності державних службовців регіонального рівня (здатність працювати з електронними документами, користуватися спеціалізованими інформаційними системами, використовувати аналітичні інструменти, дотримуватися правил кібергігієни), якість управлінських рішень щодо впровадження цифрових технологій, наявність чітких процедур координації між центральними та регіональними органами влади в питаннях цифрової трансформації, рівень цифрової культури в організації (ставлення керівництва до цифрової трансформації, наявність стимулів для опанування нових технологій).

Дослідження показують, що значна частина державних службовців регіонального рівня (за різними оцінками, від 40 до 60 відсотків) має недостатній рівень цифрової грамотності, особливо в частині роботи з великими даними, використання аналітичних інструментів та дотримання правил кібергігієни. Це створює серйозні перешкоди для впровадження сучасних цифрових рішень, оскільки навіть найдосконаліша технологія залишається неефективною, якщо персонал не має навичок її використання [2].

Третя група – ресурсні фактори. Ця група включає обсяги бюджетного фінансування цифрової трансформації на регіональному рівні, наявність кваліфікованих ІТ-фахівців, здатних розробляти, впроваджувати та супроводжувати цифрові рішення, доступ до міжнародної технічної допомоги (гранти, проєкти міжнародних організацій), а також стан матеріально-технічної бази (комп'ютерна техніка, серверне обладнання, мережеве обладнання). В умовах воєнного стану фінансування цифрової трансформації на регіональному рівні здійснюється за залишковим принципом, оскільки пріоритетом є забезпечення безпекових та оборонних потреб. Це призводить до того, що навіть наявні цифрові рішення не можуть бути масштабовані через брак коштів на закупівлю обладнання, програмного забезпечення та навчання персоналу. Ситуація ускладнюється тим, що значна частина кваліфікованих ІТ-фахівців була мобілізована до лав Збройних Сил України або виїхала за кордон (за різними оцінками, від 30 до 50 відсотків ІТ-спеціалістів), що створює додатковий дефіцит кадрів, який неможливо швидко подолати [3].

Четверта група – безпекові фактори. Ця група є специфічною для умов воєнного стану і включає рівень фізичного руйнування телекомунікаційної

інфраструктури внаслідок бойових дій (пошкодження серверних потужностей, знищення ліній зв'язку), частоту та тривалість відключень електропостачання, інтенсивність кібератак на регіональні інформаційні системи, а також рівень міграції населення (який впливає на навантаження на систему надання публічних послуг в різних регіонах). Ці фактори мають вирішальний вплив на здатність регіональних органів влади забезпечувати безперервне функціонування цифрових систем в умовах воєнного стану. Особливістю є те, що вплив безпекових факторів суттєво різниться залежно від типу регіону [4].

На основі проведеного аналізу факторів було здійснено систематизацію ризиків цифрової трансформації регіонального управління в умовах воєнного стану, які доцільно поділити на три великі групи.

Перша група – техногенні ризики. До них належать: ризики, пов'язані з фізичним руйнуванням об'єктів цифрової інфраструктури (серверних приміщень, дата-центрів, вузлів зв'язку, ліній електропередачі) внаслідок ракетних обстрілів та бойових дій; ризики тривалого (понад 12 годин) відключення електропостачання, що унеможливлює функціонування серверного обладнання та телекомунікаційних мереж навіть за наявності резервних джерел живлення обмеженої ємності; ризики пошкодження магістральних ліній зв'язку, що призводить до втрати зв'язку між центральними та регіональними органами влади, а також між різними регіонами; ризики фізичного знищення єдиних примірників даних, що не були продубльовані на безпечних територіях. Ці ризики є найбільш небезпечними, оскільки їх реалізація має негайний та катастрофічний вплив на здатність органів влади виконувати свої функції. Для прифронтових регіонів ймовірність реалізації техногенних ризиків є критично високою, що вимагає створення резервних систем на безпечних територіях [5].

Друга група – кібернетичні ризики. До них належать: ризики цілеспрямованих кібератак на критичні інформаційні системи регіональних органів влади з метою їх виведення з ладу або блокування доступу до даних (в умовах воєнного стану кількість таких атак зросла в десятки разів порівняно з довоєнним періодом); ризики витоку конфіденційної інформації, включаючи персональні дані громадян (що можуть бути використані для проведення інформаційно-психологічних операцій) та службову інформацію з обмеженим доступом; ризики підміни даних у державних реєстрах та базах даних (що може призвести до прийняття неправомірних управлінських рішень, виплати коштів неналежним особам, втрати довіри до системи електронного урядування); ризики використання шкідливого програмного забезпечення для блокування роботи інформаційних систем (віруси-шифрувальники, програми-вимагачі).

Кібернетичні ризики є актуальними для всіх типів регіонів, однак для тилових регіонів, де зосереджено основні резервні потужності критичних інформаційних систем, їх рівень є особливо високим [1].

Третя група – соціальні ризики. До них належать: ризики поглиблення цифрової нерівності між різними верствами населення (особливо вразливими є

літні люди, особи з інвалідністю, мешканці сільської місцевості, внутрішньо переміщені особи, які через відсутність необхідних навичок або технічних засобів не можуть скористатися електронними сервісами); ризики зниження довіри громадян до електронних сервісів через кібератаки та технічні збої (що може призвести до відмови від використання електронних сервісів навіть тими, хто має відповідні навички та технічні засоби); ризики відчуження громадян від процесу прийняття управлінських рішень через надмірну технологізацію публічних комунікацій (коли електронні форми зворотного зв'язку замінюють живу комунікацію з представниками влади); ризики посилення соціальної напруги через нерівномірність доступу до цифрових послуг між різними територіями та соціальними групами. Соціальні ризики є найбільш відчутними для прикордонних та прифронтових регіонів, де через бойові дії значна частина населення втратила доступ до звичних джерел інформації та послуг [2].

Аналіз емпіричних даних свідчить про суттєву диференціацію регіонів за рівнем впливу зазначених ризиків. Прифронтові регіони (Донецька, Луганська, Запорізька, Херсонська області) зазнають найбільшого впливу техногенних ризиків через постійні обстріли та руйнування інфраструктури. В цих регіонах значна частина цифрової інфраструктури (за різними оцінками, від 60 до 80 відсотків) була фізично знищена, що потребує її відновлення з використанням мобільних рішень (контейнерні дата-центри, пересувні вузли зв'язку) та супутникового зв'язку. Тилові регіони (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Волинська області) більшою мірою страждають від кібернетичних ризиків, оскільки саме туди було релоковано критичні інформаційні системи та бази даних з тимчасово окупованих територій та зони бойових дій. Крім того, ці регіони прийняли значну кількість внутрішньо переміщених осіб (за різними оцінками, від 500 тисяч до 1 мільйона осіб), що створює додаткове навантаження на систему надання публічних послуг в електронній формі. Прикордонні регіони (Чернігівська, Сумська, Харківська області) зазнають впливу всіх трьох груп ризиків одночасно, що робить їх найбільш вразливими з точки зору забезпечення безперервності цифрового управління [3].

На основі проведеного аналізу факторів та ризиків пропонується система заходів державного регулювання, спрямованих на мінімізацію негативних впливів та посилення позитивних факторів цифрової трансформації регіонального управління в умовах воєнного стану.

Перший напрям – підвищення стійкості цифрової інфраструктури. Пропонується: створення резервних центрів обробки даних на безпечних територіях із забезпеченням синхронізації даних у реальному часі; впровадження технологій супутникового зв'язку (Starlink, інші системи) для забезпечення доступу до Інтернету в умовах руйнування наземної інфраструктури; використання мобільних серверних рішень (контейнерні дата-центри) на базі автономних джерел живлення; забезпечення критичних об'єктів (серверні

приміщення, вузли зв'язку) джерелами безперебійного живлення з тривалим часом автономної роботи (не менше 72 годин); створення регіональних реєстрів критичної інфраструктури з визначенням пріоритетів відновлення у разі пошкодження [4].

Другий напрям – посилення кіберзахисту. Пропонується: запровадження обов'язкового регулярного (не рідше одного разу на квартал) тестування на проникнення регіональних інформаційних систем; створення регіональних центрів моніторингу та реагування на кіберінциденти (SOC) з цілодобовим чергуванням; впровадження багатофакторної автентифікації для доступу до критичних систем (включаючи біометричну автентифікацію); обов'язкове шифрування даних, що передаються між регіональними та центральними інформаційними системами; підвищення рівня обізнаності державних службовців щодо правил кібергігієни через обов'язкове навчання та регулярне тестування; створення системи оперативного інформування про нові кіберзагрози [5].

Третій напрям – подолання цифрової нерівності. Пропонується: запровадження спеціальних програм навчання цифровій грамотності для вразливих груп населення (літні люди, особи з інвалідністю, мешканці сільської місцевості) на базі публічних бібліотек, ЦНАПів та інших комунікативних майданчиків; розвиток мережі мобільних ЦНАПів для віддалених та прифронтових громад (з розрахунку не менше одного мобільного ЦНАПу на 50 тисяч населення у відповідних територіях); забезпечення доступу до публічних послуг через альтернативні канали (телефонний зв'язок із виділеними операторами, соціальні працівники, волонтери) для тих, хто не має доступу до Інтернету або не володіє відповідними навичками; створення «цифрових помічників» для супроводу вразливих груп населення при отриманні електронних послуг [1].

Четвертий напрям – розвиток цифрових компетенцій державних службовців. Пропонується: запровадження обов'язкового підвищення кваліфікації за програмами цифрової грамотності для всіх державних службовців регіонального рівня з періодичністю не рідше одного разу на два роки; створення системи мотивації (доплати, премії, кар'єрне зростання) для опанування нових цифрових інструментів та досягнення високого рівня цифрової компетентності; залучення ІТ-фахівців до роботи в регіональних органах влади на умовах строкових контрактів (за аналогією з моделлю DARPA) з конкурентоспроможною оплатою праці; створення регіональних ІТ-академій для підготовки фахівців з урахуванням потреб регіональних органів влади [2].

П'ятий напрям – оптимізація фінансування цифрової трансформації. Пропонується: створення спеціальних фондів для фінансування пріоритетних цифрових проєктів на регіональному рівні за рахунок коштів міжнародної технічної допомоги (гранти ЄС, USAID, програми розвитку ООН); запровадження механізмів державно-приватного партнерства для реалізації проєктів цифрової трансформації (зокрема, для створення та обслуговування

телекомунікаційної інфраструктури); забезпечення цільового використання коштів, виділених на цифрову трансформацію, через запровадження обов'язкової публічної звітності про результати; створення механізмів залучення волонтерських внесків та краудфандингу для підтримки регіональних цифрових ініціатив [3].

Висновки

Проведене дослідження факторів та ризиків цифрової трансформації регіонального управління в умовах воєнного стану дає підстави для таких висновків.

По-перше, цифрова трансформація регіонального управління в умовах воєнного стану відбувається під впливом складної системи факторів, які доцільно поділити на чотири основні групи: технологічні, організаційно-кадрові, ресурсні та безпекові. Визначальними факторами, що стримують цифрову трансформацію в умовах воєнного стану, є недостатній рівень цифрової грамотності державних службовців (організаційно-кадрові фактори), обмежене фінансування та дефіцит кваліфікованих ІТ-фахівців (ресурсні фактори), а також фізичне руйнування інфраструктури внаслідок бойових дій (безпекові фактори). Саме ці фактори потребують першочергової уваги в рамках механізмів державного регулювання.

По-друге, систематизація ризиків цифрової трансформації регіонального управління в умовах воєнного стану дозволила виокремити три основні групи: техногенні (фізичне руйнування інфраструктури, відключення електроенергії, пошкодження ліній зв'язку), кібернетичні (цілеспрямовані атаки на інформаційні системи, витік даних, підміна даних) та соціальні (цифрова нерівність, зниження довіри до електронних сервісів, відчуження громадян). Кожна група ризиків має специфічні прояви залежно від типу регіону: для прифронтових регіонів найбільш небезпечними є техногенні ризики, для тилових – кібернетичні, для прикордонних – комбінований вплив всіх трьох груп ризиків. Це обґрунтовує необхідність диференційованого підходу до державного регулювання.

По-третє, запропонована система заходів державного регулювання, яка включає п'ять напрямів (підвищення стійкості цифрової інфраструктури, посилення кіберзахисту, подолання цифрової нерівності, розвиток цифрових компетенцій державних службовців, оптимізація фінансування цифрової трансформації), дозволяє мінімізувати негативний вплив виявлених ризиків та створити сприятливі умови для цифрової трансформації регіонального управління в умовах воєнного стану. Реалізація зазначених заходів потребує внесення змін до чинного законодавства, зокрема в частині створення спеціальних фондів фінансування, запровадження механізмів державно-приватного партнерства та унормування діяльності мобільних ЦНАПів.

Подальші дослідження мають бути зосереджені на розробці конкретних методик оцінювання рівня впливу окремих факторів на ефективність цифрової трансформації, створенні інтегральних індикаторів ризиків (зокрема, індексу

кібербезпеки регіону, індексу стійкості цифрової інфраструктури, індексу цифрової нерівності), моделюванні сценаріїв розвитку ситуації в умовах триваючої воєнної агресії, а також на вивченні міжнародного досвіду (Естонії, Ізраїлю, Польщі, Литви) щодо адаптації систем електронного урядування до умов воєнних загроз.

Література

1. Дубов Д.В. Кібербезпека в умовах воєнного стану: виклики та пріоритети для України. Стратегічна панорама. 2023. № 1-2. С. 56-68.
2. Петренко В.О. Фактори цифрової трансформації публічного управління в регіонах України. Аспекти публічного управління. 2024. Т. 12. № 1. С. 22-34.
3. Baldwin R., Cave M. Understanding Regulation: Theory, Strategy, and Practice. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2019. 396 p.
4. Stiglitz J.E., Greenwald B.C. Creating a Learning Society: A New Approach to Growth, Development, and Social Progress. New York: Columbia University Press, 2020. 406 p.
5. Камінська Т.М. Ризики цифровізації публічного управління в Україні: ідентифікація та мінімізація. Державне управління та місцеве самоврядування. 2024. № 3(54). С. 34-45.

References

1. Dubov, D.V. (2023). Kiberbezpeka v umovakh voiennoho stanu: vyklyky ta priorytety dlia Ukrainy [Cybersecurity under martial law: challenges and priorities for Ukraine]. Strategic Panorama, 1-2, 56-68 [in Ukrainian].
2. Petrenko, V.O. (2024). Faktory tsyfrovoi transformatsii publichnoho upravlinnia v rehionakh Ukrainy [Factors of digital transformation of public governance in the regions of Ukraine]. Aspects of Public Governance, 12(1), 22-34 [in Ukrainian].
3. Baldwin, R., & Cave, M. (2019). Understanding Regulation: Theory, Strategy, and Practice (2nd ed.). Oxford: Oxford University Press.
4. Stiglitz, J.E., & Greenwald, B.C. (2020). Creating a Learning Society: A New Approach to Growth, Development, and Social Progress. New York: Columbia University Press.
5. Kaminska, T.M. (2024). Ryzyky tsyfrovizatsii publichnoho upravlinnia v Ukraini: identyfikatsiia ta minimizatsiia [Risks of digitalization of public governance in Ukraine: identification and minimization]. Public Administration and Local Self-Government, 3(54), 34-45 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 08.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.05.2026

УДК 37.014.6:005.6

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-216-228

Павлов Дмитро Миколайович доктор політичних наук, доцент, професор кафедри освітнього менеджменту, державної політики та економіки, Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», https://orcid.org/0000-0003-4410-9588

Марчук Анна Анатолійвна здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня за ОП «освітній менеджмент», Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», м. Дніпро, https://orcid.org/0009-0006-5672-7673

DATA-DRIVEN ПІДХІД ДО ВНУТРІШНЬОГО МОНІТОРИНГУ ЯКОСТІ ОСВІТИ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНА МОДЕЛЬ НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Анотація. У статті здійснено теоретико-методичне обґрунтування data-driven підходу до внутрішнього моніторингу якості освіти в закладах загальної середньої освіти в умовах трансформації освітнього середовища. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю підвищення ефективності управління освітніми процесами та забезпечення якості освіти на основі системного використання даних. У роботі проаналізовано сучасні підходи до розуміння сутності моніторингу якості освіти, визначено його роль як інструмента управління, а також окреслено обмеження традиційних моделей, орієнтованих переважно на фіксацію окремих показників освітньої діяльності.

Особливу увагу приділено обґрунтуванню освітнього середовища як ключового об'єкта внутрішнього моніторингу, що розглядається як багатовимірна система, яка охоплює організаційний, педагогічний, психологічний, цифровий і комунікативний компоненти. Систематизовано основні компоненти освітнього середовища та визначено їх інформаційний потенціал для здійснення комплексного моніторингу якості освіти. Доведено, що комплексний аналіз освітнього середовища забезпечує отримання цілісної інформації про стан освітніх процесів та створює підґрунтя для прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Розроблено теоретико-методичну модель внутрішнього моніторингу якості освіти на засадах data-driven підходу, яка передбачає послідовне поєднання етапів збору, аналітичної обробки та інтерпретації даних, прийняття управлінських рішень, удосконалення освітнього середовища та забезпечення зворотного зв'язку. Запропонована модель орієнтована на інтеграцію різних

джерел даних, зокрема результатів анкетування учасників освітнього процесу, аналізу внутрішньої документації, освітніх результатів і характеристик освітнього середовища.

Наукова новизна дослідження полягає в розробленні теоретико-методичної моделі внутрішнього моніторингу якості освіти, яка інтегрує data-driven підхід, комплексний аналіз освітнього середовища та механізми прийняття управлінських рішень у межах єдиного управлінського циклу. Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання запропонованої моделі для вдосконалення внутрішніх систем забезпечення якості освіти в закладах загальної середньої освіти та підвищення ефективності управлінської діяльності.

Ключові слова: internal monitoring, education quality, data-driven approach, educational environment, educational governance, educational management, data analytics.

Pavlov Dmytro Mykolaiovych Doctor of Political Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Educational Management, Public Policy and Economics, Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of Dnipropetrovsk Regional Council, Dnipro, https://orcid.org/0000-0003-4410-9588

Marchuk Anna Anatoliivna Master's Degree Student in the Educational Management Program, Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of Dnipropetrovsk Regional Council, Dnipro, https://orcid.org/0009-0006-5672-7673

DATA-DRIVEN APPROACH TO INTERNAL QUALITY MONITORING IN GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS: A THEORETICAL AND METHODOLOGICAL MODEL BASED ON EDUCATIONAL ENVIRONMENT ANALYSIS

Abstract. The article provides a theoretical and methodological substantiation of the data-driven approach to internal education quality monitoring in general secondary education institutions under the conditions of educational environment transformation. The relevance of the study is determined by the need to improve the effectiveness of educational process management and quality assurance through the systematic use of data. The paper analyzes contemporary approaches to understanding the essence of education quality monitoring, defines its role as a management tool, and identifies the limitations of traditional models that are primarily focused on recording individual indicators of educational activity.

Particular attention is paid to substantiating the educational environment as a key object of internal monitoring. It is considered a multidimensional system encompassing

organizational, pedagogical, psychological, digital, and communicative components. The main components of the educational environment are systematized, and their informational potential for comprehensive education quality monitoring is identified. It is demonstrated that a comprehensive analysis of the educational environment provides a holistic understanding of educational processes and creates a foundation for informed managerial decision-making.

A theoretical and methodological model of internal education quality monitoring based on the data-driven approach is developed. The model integrates the stages of data collection, analytical processing, interpretation of results, managerial decision-making, educational environment improvement, and feedback. The proposed model is oriented toward the integration of multiple data sources, including surveys of educational process participants, internal documentation analysis, educational outcomes, and characteristics of the educational environment.

The scientific novelty of the study lies in the development of a theoretical and methodological model of internal education quality monitoring that integrates a data-driven approach, comprehensive educational environment analysis, and managerial decision-making mechanisms within a single management cycle. The practical significance of the findings lies in the possibility of applying the proposed model to improve internal quality assurance systems in general secondary education institutions and enhance the effectiveness of educational management.

Keywords: internal quality monitoring, data-driven approach, educational environment, quality of education, education management, educational management, data analytics

Постановка проблеми. Забезпечення якості освіти є одним із ключових завдань управління закладами загальної середньої освіти. Зростання вимог до результативності освітньої діяльності та поширення цифрових технологій зумовлюють необхідність удосконалення підходів до внутрішнього моніторингу якості освіти як інструменту інформаційної підтримки управлінських рішень.

У практиці діяльності закладів освіти моніторинг нерідко зосереджується на зборі окремих показників і підготовці звітності, що обмежує можливості комплексного оцінювання стану освітнього процесу.

Перспективним напрямом розвитку внутрішніх систем забезпечення якості освіти є використання data-driven підходу, який передбачає системне застосування даних для аналізу, оцінювання та вдосконалення освітньої діяльності.

Освітнє середовище виступає комплексним об'єктом такого аналізу, оскільки відображає організаційні, педагогічні, психологічні та цифрові характеристики функціонування закладу освіти. Питання інтеграції data-driven підходу та аналізу освітнього середовища в межах єдиної моделі внутрішнього моніторингу якості освіти потребують подальшого теоретико-методичного обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика забезпечення якості освіти та організації внутрішнього моніторингу в закладах загальної середньої освіти перебуває у центрі уваги сучасних наукових досліджень. У науковій літературі сформувалося кілька взаємопов'язаних напрямів досліджень, серед яких особливе значення мають питання моніторингу якості освіти, розвитку освітнього середовища, цифровізації освітніх процесів та використання даних для прийняття управлінських рішень.

У вітчизняній науковій думці моніторинг якості освіти розглядається як важливий інструмент управління закладом освіти. Зокрема, О. Білик, С. Жарая та О. Жаровська акцентують увагу на управлінському характері моніторингу, розглядаючи його як складову системи оцінювання якості освіти та підвищення ефективності функціонування закладу освіти [2]. Важливим напрямом є також використання цифрових технологій та аналітичних інструментів у процесах моніторингу. Так, О. П. Буйницька та А. В. Тютюнник обґрунтовують можливості застосування інформаційно-комунікаційних технологій для підтримки управлінських рішень на основі аналізу освітніх показників [3].

Окремий напрям досліджень присвячено освітньому середовищу як об'єкту управління та моніторингу. У працях Р. Гуревича, Г. Гордійчука, В. Кобисі та Л. Коношевського підкреслюється роль цифрового освітнього середовища як чинника підвищення ефективності освітнього процесу та забезпечення доступу до освітніх ресурсів [4]. О. Є. Лобода розглядає освітнє середовище як складний багатовимірний феномен, що поєднує організаційні, педагогічні, психологічні та соціальні характеристики освітнього процесу [5]. Сучасні підходи до розвитку освітнього середовища також передбачають врахування ціннісних аспектів його функціонування, зокрема забезпечення рівності можливостей, інклюзивності та недискримінації учасників освітнього процесу [9].

Практичні аспекти внутрішнього моніторингу якості освіти висвітлено у дослідженні О. А. Назарчук, І. С. Потоцької, В. М. Дідич, І. М. Вовк та Д. І. Гребенюк, де внутрішній моніторинг розглядається як стратегія вдосконалення якості освіти на рівні закладу освіти та інструмент підтримки управлінських рішень [6]. Важливе значення для формування сучасних підходів до організації внутрішніх систем забезпечення якості освіти мають також методичні рекомендації Державної служби якості освіти України [1; 7].

У контексті розвитку сучасних освітніх систем окремий напрям досліджень пов'язаний із мережевими формами організації освіти та розширенням можливостей управління освітнім простором через розвиток горизонтальної взаємодії між його суб'єктами. У межах цього підходу обґрунтовуються можливості проєктування мережевих систем освіти як інструменту підвищення ефективності освітнього менеджменту [8].

Значна увага також приділяється питанням відкритості освітніх систем та впровадженню принципів *good governance* в управління освітою. Дослідження

цього напряму акцентують на важливості прозорості, підзвітності, участі зацікавлених сторін та розвитку відкритих управлінських практик у сфері освіти [10].

У зарубіжних дослідженнях простежується тенденція до посилення ролі моніторингу як інструмента забезпечення якості освіти. Зокрема, O. Balalaieva, O. Shynkaruk, B. Pavlyuk, D. Bidyuk та O. Yashchuk доводять, що систематичний моніторинг освітніх процесів є важливим чинником забезпечення якості освіти та підвищення результативності управління освітніми системами [11]. N. Rahminawati та T. Supriyadi розглядають внутрішню систему забезпечення якості освіти як основу безперервного вдосконалення діяльності закладу освіти [14].

Окремий напрям сучасних досліджень пов’язаний із використанням даних у процесах управління освітою. Так, G. Min та співавтори пропонують модель оцінювання якості шкільного менеджменту на основі технологій великих даних, що дозволяє підвищити обґрунтованість управлінських рішень та ефективність освітнього менеджменту [13]. F. Díez, A. Villa, A. L. López та I. Iraurgi доводять позитивний вплив систем управління якістю на результативність діяльності освітніх установ [12].

Важливого значення набувають дослідження, орієнтовані на врахування думки учасників освітнього процесу під час оцінювання якості освіти. Зокрема, W. Sass, J. Boeve-de Pauw, D. Olsson, L. van der Werf та N. Gericke розробили інструментарій оцінювання якості освіти з позиції учнів, що дозволяє розглядати освітнє середовище через призму реального освітнього досвіду здобувачів освіти [15].

Аналіз наукової літератури показав, що попри значну кількість досліджень, присвячених моніторингу якості освіти, розвитку освітнього середовища та використанню даних в освітньому менеджменті, питання інтеграції data-driven підходу та комплексного аналізу освітнього середовища в межах єдиної моделі внутрішнього моніторингу якості освіти залишаються недостатньо розробленими. Це зумовлює актуальність і визначає спрямованість даного дослідження.

Метою статті є розроблення теоретико-методичної моделі внутрішнього моніторингу якості освіти в закладах загальної середньої освіти на засадах data-driven підходу та комплексного аналізу освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення якості освіти передбачає наявність дієвих механізмів отримання, аналізу та використання інформації про стан освітніх процесів. У зв'язку з цим внутрішній моніторинг якості освіти розглядається не лише як інструмент контролю, а як складова системи управління закладом освіти, орієнтована на підтримку управлінських рішень та розвиток освітнього середовища [2].

Традиційні підходи до моніторингу якості освіти переважно ґрунтуються на зборі та узагальненні окремих показників освітньої діяльності. Такий підхід забезпечує отримання інформації про результати функціонування закладу

освіти, проте не завжди дозволяє своєчасно виявляти чинники, що впливають на якість освітнього процесу. У сучасних умовах дедалі більшого поширення набувають підходи, орієнтовані на системне використання даних у процесі управління. Data-driven підхід передбачає використання результатів моніторингу як інформаційної основи для аналізу, прогнозування та прийняття управлінських рішень [3]. Доцільність застосування такого підходу в управлінні якістю освіти підтверджується результатами сучасних досліджень, присвячених використанню моніторингових даних для забезпечення якості освіти [11].

Ефективність такого підходу значною мірою залежить від правильного визначення об'єкта моніторингу. У межах даного дослідження таким об'єктом розглядається освітнє середовище, яке відображає сукупність умов, процесів та взаємодій, що формують результати освітньої діяльності. Освітнє середовище поєднує організаційні, педагогічні, психологічні, комунікативні та цифрові характеристики функціонування закладу освіти, а тому забезпечує комплексне уявлення про стан якості освіти [5].

Розгляд освітнього середовища як об'єкта внутрішнього моніторингу дозволяє перейти від оцінювання окремих результативних показників до комплексного аналізу чинників, що впливають на якість освітнього процесу. Важливого значення набувають не лише освітні результати, а й особливості організації освітнього процесу, рівень взаємодії між його учасниками, психологічний комфорт, доступність освітніх ресурсів та рівень цифровізації освітньої діяльності [4].

Додаткового значення набувають питання відкритості освітніх систем, розвитку мережевої взаємодії та дотримання принципів належного врядування в управлінні освітою [10].

Комплексний характер освітнього середовища зумовлює необхідність використання різних груп показників у процесі моніторингу. Орієнтація виключно на результати навчання не дозволяє повною мірою оцінити чинники, які впливають на якість освітнього процесу та ефективність функціонування закладу освіти. Саме тому об'єктом аналізу мають виступати як результати освітньої діяльності, так і умови, у яких вона здійснюється.

Організаційний компонент освітнього середовища відображає особливості планування та реалізації освітнього процесу, ефективність внутрішніх управлінських процедур і рівень координації діяльності учасників освітнього процесу. Педагогічний компонент характеризує якість навчання, використання сучасних освітніх технологій та рівень досягнення запланованих освітніх результатів.

Не менш важливим є психологічний компонент, який охоплює питання безпечності, комфортності та інклюзивності освітнього середовища. У сучасних умовах якість освіти дедалі частіше пов'язується не лише з академічними результатами, а й зі створенням сприятливих умов для особистісного розвитку здобувачів освіти та забезпечення рівності освітніх можливостей [9].

Окремого значення набуває цифровий компонент освітнього середовища. Використання цифрових ресурсів і платформ суттєво розширює можливості збору та аналізу інформації про освітні процеси, створюючи додаткові умови для впровадження data-driven підходу в управлінні освітою [4]. Водночас комунікативний компонент дозволяє оцінити якість взаємодії між учасниками освітнього процесу та ефективність механізмів зворотного зв'язку.

З урахуванням зазначених підходів компоненти освітнього середовища як об'єкта внутрішнього моніторингу якості освіти можуть бути представлені у вигляді такої системи (табл. 1).

Таблиця 1

Компоненти освітнього середовища як об'єкта внутрішнього моніторингу якості освіти

Компонент освітнього середовища	Основні показники моніторингу	Джерела даних
Організаційний	організація освітнього процесу, ефективність управлінських процедур, виконання освітніх програм	внутрішня документація, звіти
Педагогічний	результати навчання, якість викладання, освітні досягнення здобувачів освіти	результати оцінювання, анкетування
Психологічний	психологічний комфорт, безпечність, інклюзивність освітнього середовища	опитування учнів, педагогів і батьків
Цифровий	використання цифрових ресурсів, рівень цифровізації освітнього процесу	електронні журнали, цифрові платформи
Комунікативний	взаємодія між учасниками освітнього процесу, якість зворотного зв'язку	анкетування, спостереження

Джерело: сформовано авторами на основі [4–6; 9; 14].

Представлені компоненти освітнього середовища формують інформаційну основу внутрішнього моніторингу якості освіти. Їх комплексне оцінювання дозволяє отримувати дані про різні аспекти функціонування закладу освіти та забезпечує підґрунтя для прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Визначення компонентів освітнього середовища як об'єкта моніторингу актуалізує питання формування відповідної інформаційної бази для їх оцінювання. Ефективність внутрішнього моніторингу значною мірою залежить від повноти, достовірності та різноманітності даних, які використовуються для аналізу освітніх процесів і характеристик освітнього середовища.

Інформаційне забезпечення внутрішнього моніторингу. Внутрішній моніторинг якості освіти потребує використання різних джерел інформації, які відображають як результати освітньої діяльності, так і умови її здійснення. До таких джерел належать результати навчальних досягнень здобувачів освіти, матеріали внутрішньої документації, результати опитувань учнів, педагогічних працівників і батьків, дані електронних журналів та освітніх платформ. Поєднання кількісних і якісних даних дозволяє забезпечити більш повне уявлення про стан освітнього середовища та виявити чинники, які потребують управлінського реагування.

У межах data-driven підходу особливого значення набуває не лише накопичення інформації, а й її подальше використання для аналізу тенденцій розвитку закладу освіти. Моніторингові дані можуть виступати основою для оцінювання ефективності управлінських рішень, визначення пріоритетних напрямів розвитку та планування заходів із підвищення якості освіти. Такий підхід сприяє переходу від ситуативного реагування на проблеми до системного управління розвитком освітнього середовища.

Необхідність поєднання різних джерел інформації, процедур аналізу даних та механізмів прийняття управлінських рішень зумовлює потребу в побудові цілісної моделі внутрішнього моніторингу якості освіти. З урахуванням результатів аналізу наукових джерел запропоновано теоретико-методичну модель внутрішнього моніторингу якості освіти на засадах data-driven підходу (рис. 1).

Рис. 1. Теоретико-методична модель внутрішнього моніторингу якості освіти на засадах data-driven підходу

Джерело: розроблено авторами на основі [2; 3; 8; 10–14].

Запропонована модель відображає логіку організації внутрішнього моніторингу якості освіти на засадах data-driven підходу. Її особливістю є орієнтація на комплексний аналіз освітнього середовища як основного об'єкта моніторингу та використання результатів такого аналізу для прийняття управлінських рішень.

Початковим етапом моделі є збір даних, що охоплює результати анкетування учасників освітнього процесу, аналіз документації та освітніх

результатів. Отримана інформація підлягає систематизації та аналітичній обробці, що дозволяє виявляти тенденції, проблемні аспекти та потенційні напрями розвитку закладу освіти. Результати аналізу використовуються для планування змін, реалізації коригувальних заходів та вдосконалення освітнього середовища. Такий підхід забезпечує більш обґрунтоване прийняття управлінських рішень та сприяє підвищенню якості освіти.

Практичне значення запропонованої моделі полягає у можливості її використання під час розбудови внутрішніх систем забезпечення якості освіти в закладах загальної середньої освіти. Застосування моделі сприяє підвищенню обґрунтованості управлінських рішень, розширює можливості аналізу освітнього середовища та забезпечує більш повне використання даних у практиці освітнього менеджменту.

Наукова новизна дослідження полягає у розробленні теоретико-методичної моделі внутрішнього моніторингу якості освіти на засадах data-driven підходу, що базується на комплексному аналізі освітнього середовища як об'єкта управління.

Висновки. Дослідження підтвердило доцільність використання data-driven підходу в системі внутрішнього моніторингу якості освіти закладів загальної середньої освіти. Використання даних як основи для аналізу освітніх процесів та прийняття управлінських рішень розширює можливості оцінювання стану освітнього середовища й підвищує обґрунтованість управлінського впливу на розвиток закладу освіти.

Освітнє середовище визначено комплексним об'єктом внутрішнього моніторингу, що охоплює організаційний, педагогічний, психологічний, цифровий та комунікативний компоненти. Систематизація зазначених компонентів дозволила сформувати інформаційну основу для здійснення комплексного моніторингу якості освіти та оцінювання чинників, що впливають на результати освітньої діяльності.

Розроблена теоретико-методична модель внутрішнього моніторингу якості освіти на засадах data-driven підходу відображає послідовність етапів збору, аналізу та інтерпретації даних, прийняття управлінських рішень і вдосконалення освітнього середовища. Запропонована модель може бути використана під час розбудови внутрішніх систем забезпечення якості освіти в закладах загальної середньої освіти.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з апробацією запропонованої моделі в практиці діяльності закладів освіти та розробленням цифрових інструментів підтримки data-driven управлінських рішень.

Науковий результат дослідження полягає в розробленні теоретико-методичної моделі внутрішнього моніторингу якості освіти на засадах data-driven підходу, яка поєднує комплексний аналіз освітнього середовища, використання моніторингових даних та механізми прийняття управлінських рішень у межах єдиного управлінського циклу. На відміну від підходів,

орієнтованих переважно на оцінювання окремих освітніх показників, запропонована модель передбачає системне врахування організаційних, педагогічних, психологічних, цифрових і комунікативних характеристик освітнього середовища. Практичне значення моделі полягає в можливості її використання для розбудови та вдосконалення внутрішніх систем забезпечення якості освіти в закладах загальної середньої освіти. Перспективи подальших досліджень пов'язані з апробацією запропонованої моделі в діяльності закладів освіти та оцінюванням її ефективності в процесі прийняття управлінських рішень на основі даних.

Література:

1. Абетка для директора: рекомендації щодо розбудови внутрішньої системи забезпечення якості освіти у закладі загальної середньої освіти / Р. Бондар та ін. ; за ред. Ю. Вергуна, Н. Стенти. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : ДСЯОУ, 2021. 350 с.

2. Білик О., Жарая С., Жаровська О. Управлінський моніторинг у системі оцінювання якості освіти. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Екологія. Публічне управління та адміністрування»*. 2023. № 3. DOI: https://doi.org/10.32782/2786-5681-2023-3.04.

3. Буйницька О. П., Тютюнник А. В. Моніторинг рейтингових показників викладача для прийняття управлінських рішень з використанням ІКТ. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2022. Т. 87, № 1. С. 165–182. DOI: https://doi.org/10.33407/itlt.v87i1.4051.

4. Гуревич Р., Гордійчук Г., Кобися В., Коношевський Л. Цифрове освітнє середовище в закладах освіти. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*. 2023. Вип. 73. С. 7–12. DOI: https://doi.org/10.31652/2415-7872-2023-73-7-12.

5. Лобода О. Є. Феномен «освітнє середовище» з позицій сучасних підходів його осмислення. *Інноваційна педагогіка*. 2021. Вип. 37, т. 2. С. 18–22. DOI: https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.77-2.3.

6. Назарчук О. А., Потоцька І. С., Дідич В. М., Вовк І. М., Гребенюк Д. І. Комплексний підхід до внутрішнього моніторингу як стратегія вдосконалення якості освіти у Вінницькому національному медичному університеті ім. М. І. Пирогова. *Вісник Вінницького національного медичного університету*. 2025. Т. 29, № 1. С. 122–127. DOI: https://doi.org/10.31393/reports-vnmedical-2025-29(1)-22.

7. Про затвердження Методичних рекомендацій з питань формування внутрішньої системи забезпечення якості освіти у закладах загальної середньої освіти : наказ Державної служби якості освіти України від 30.11.2020 № 01-11/71.

8. Романенко К. М. Проєктування мережевих систем освіти на регіональному рівні. *Вісник Дніпровської академії неперервної освіти. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2024. Т. 1, № 1. С. 87–93. DOI: https://doi.org/10.54891/2786-698X-2024-1-12.

9. Романенко К. М., Романенко М. І. Гендерна рівність у системі освіти як об'єкт публічного управління: нормативно-інституційний та ціннісно-світоглядний виміри. *Успіхи і досягнення у науці*. 2026. № 2(24). С. 1203–1213. https://doi.org/10.52058/3041-1254-2026-2(24)-1203-1213

10. Романенко К. М., Романенко М. І. Глокалізація і good governance: діалектичне осмислення відкритості в публічному секторі через освіту. *Вісник Дніпровської академії неперервної освіти. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2025. Т. 1, № 1. С. 78–86. DOI: https://doi.org/10.54891/2786-698X-2025-1-9.

11. Balalaieva O., Shynkaruk O., Pavlyuk B., Bidyuk D., Yashchuk O. The role of education quality monitoring in ensuring quality higher education. *Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12, No. 65. P. 265–275. DOI: https://doi.org/10.34069/AI/2023.65.05.25.

12. Díez F., Villa A., López A. L., Iraurgi I. Impact of quality management systems in educational centers. *Heliyon*. 2020. Vol. 6, Issue 4. Article e03824. DOI: https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2020.e03824.

13. Min G., Lin M., Liu Y., Yang N., Li Z. Research on the evaluation model of school management quality based on big data technology. *Sustainability*. 2023. Vol. 15, No. 13. Article 9987. DOI: https://doi.org/10.3390/su15139987.

14. Rahminawati N., Supriyadi T. Implementing an Internal Quality Assurance System to Enhance Elementary School Education Quality. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*. 2023. Vol. 22, No. 4. P. 414–433. DOI: https://doi.org/10.26803/ijlter.22.4.23.

15. Sass W., Boeve-de Pauw J., Olsson D., van der Werf L., Gericke N. Student perspectives on quality education at their school: QUEST-Q. *Environmental Education Research*. 2025. DOI: https://doi.org/10.1080/13504622.2025.2553178

References

1. Derzhavna sluzhba yakosti osvity Ukrainy. (2021). *Abetka dlia dyrektora: rekomendatsii shchodo rozbudovy vnutrishnoi systemy zabezpechennia yakosti osvity u zakladi zahalnoi serednoi osvity* [ABC for the principal: Recommendations for developing an internal quality assurance system in a general secondary education institution] (2nd ed.). Derzhavna sluzhba yakosti osvity Ukrainy. [in Ukrainian].

2. Bilyk, O., Zharaia, S., & Zharovska, O. (2023). *Upravlinskyi monitorynh u systemi otsiniuvannia yakosti osvity* [Managerial monitoring in the education quality assessment system]. *Naukovyi visnyk Vinnytskoi akademii bezperervnoi osvity. Seriia «Ekolohiia. Publichne upravlinnia ta administruvannia»*, (3). https://doi.org/10.32782/2786-5681-2023-3.04 [in Ukrainian].

3. Buinytska, O. P., & Tiutiunnyk, A. V. (2022). *Monitorynh reitynhovykh pokaznykiv vykladacha dlia pryiniattia upravlinskykh rishen z vykorystanniam IKT* [Monitoring teachers' rating indicators for managerial decision-making using ICT]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia, 87*(1), 165–182. https://doi.org/10.33407/itlt.v87i1.4051 [in Ukrainian].

4. Hurevych, R., Hordiichuk, H., Kobysia, V., & Konoshevskyi, L. (2023). Tsyfrove osvitnie seredovyshche v zakladakh osvity [Digital educational environment in educational institutions]. Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriia: Pedahohika i psykholohiia, 73, 7–12. https://doi.org/10.31652/2415-7872-2023-73-7-12 [in Ukrainian].

5. Loboda, O. Ye. (2021). Fenomen «osvitnie seredovyshche» z pozytsii suchasnykh pidkhodiv yoho osmyslennia [The phenomenon of the educational environment from the standpoint of contemporary approaches to its understanding]. Innovatsiina pedahohika, 37(2), 18–22. https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.77-2.3 [in Ukrainian].

6. Nazarchuk, O. A., Pototska, I. S., Didych, V. M., Vovk, I. M., & Hrebeniuk, D. I. (2025). Kompleksnyi pidkhid do vnutrishnoho monitorynhu yak stratehiia vdoskonalennia yakosti osvity u Vinnytskomu natsionalnomu medychnomu universyteti im. M. I. Pyrohova [A comprehensive approach to internal monitoring as a strategy for improving education quality at M. I. Pirogov Vinnytsia National Medical University]. Visnyk Vinnytskoho natsionalnoho medychnoho universytetu, 29(1), 122–127. https://doi.org/10.31393/reports-vnmedical-2025-29(1)-22 [in Ukrainian].

7. State Service for Education Quality of Ukraine. (2020, November 30). Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsii z pytan formuvannia vnutrishnoi systemy zabezpechennia yakosti osvity u zakladakh zahalnoi serednoi osvity: Nakaz № 01-11/71 [On approval of methodological

recommendations for the formation of an internal quality assurance system in general secondary education institutions: Order No. 01-11/71]. [in Ukrainian].

8. Romanenko, K. M. (2024). Proiektuvannia merezhevykh system osvity na rehionalnomu rivni [Designing network education systems at the regional level]. Visnyk Dniprovskoi akademii neperervnoi osvity. Seriia: Publichne upravlinnia ta administruvannia, 1(1), 87–93. https://doi.org/10.54891/2786-698X-2024-1-12 [in Ukrainian].

9. Romanenko, K. M., & Romanenko, M. I. (2026). Henderna rivnist u systemi osvity yak obiekt publichnoho upravlinnia: normatyvno-instytutsiinyi ta tsinnisno-svitohliadnyi vymiry [Gender equality in the education system as an object of public administration: normative-institutional and value-worldview dimensions]. Uspikhy i dosiahnennia u nautsi, 2(24), 1203–1213. https://doi.org/10.52058/3041-1254-2026-2(24)-1203-1213 [in Ukrainian].

10. Romanenko, K. M., & Romanenko, M. I. (2025). Hlokalizatsiia i good governance: dialektychne osmyslennia vidkrytosti v publichnomu sektori cherez osvitu [Glocalization and good governance: A dialectical understanding of openness in the public sector through education]. Visnyk Dniprovskoi akademii neperervnoi osvity. Seriia: Publichne upravlinnia ta administruvannia, 1(1), 78–86. https://doi.org/10.54891/2786-698X-2025-1-9 [in Ukrainian].

11. Balalaieva, O., Shynkaruk, O., Pavlyuk, B., Bidyuk, D., & Yashchuk, O. (2023). The role of education quality monitoring in ensuring quality higher education. Amazonia Investiga, 12(65), 265–275. https://doi.org/10.34069/AI/2023.65.05.25

12. Díez, F., Villa, A., López, A. L., & Iraurgi, I. (2020). Impact of quality management systems in educational centers. Heliyon, 6(4), e03824. https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2020.e03824

13. Min, G., Lin, M., Liu, Y., Yang, N., & Li, Z. (2023). Research on the evaluation model of school management quality based on big data technology. Sustainability, 15(13), 9987. https://doi.org/10.3390/su15139987

14. Rahminawati, N., & Supriyadi, T. (2023). Implementing an internal quality assurance system to enhance elementary school education quality. International Journal of Learning, Teaching and Educational Research, 22(4), 414–433. https://doi.org/10.26803/ijlter.22.4.23

15. Sass, W., Boeve-de Pauw, J., Olsson, D., van der Werf, L., & Gericke, N. (2025). Student perspectives on quality education at their school: QUEST-Q. Environmental Education Research. https://doi.org/10.1080/13504622.2025.2553178

Дата першого надходження статті до видання: 10.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.05.2026

УДК: 351:159.942.5-053.6

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-229-240

Першко Лариса Олександрівна доктор економічних наук, професор, старший науковий співробітник, професор кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління Поліського національного університету, м. Житомир, https://orcid.org/0000-0003-3105-3458

Мосієнко Оксана Вікторівна кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління Поліського національного університету, м. Житомир, https://orcid.org/0009-0002-6148-2018

Ночвай Вероніка Андріївна здобувач Поліського національного університету, м. Житомир

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ МОЛОДІ: МЕХАНІЗМИ ЗНИЖЕННЯ ТРИВОЖНОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

Анотація. Досліджено теоретико-прикладні аспекти публічного управління у сфері забезпечення психоемоційного благополуччя молоді в умовах сучасних суспільних трансформацій. Обґрунтовано актуальність проблеми зростання рівня тривожності серед молодого населення під впливом соціально-економічної нестабільності, воєнних загроз, інформаційного перевантаження, кризових явищ та змін у системі соціальної взаємодії. Визначено, що психічне здоров'я молоді є важливим складником національної безпеки, соціальної стабільності та сталого розвитку держави, що зумовлює необхідність формування ефективної державної політики у сфері психосоціальної підтримки населення. Особливу увагу приділено міжсекторальній взаємодії державних інституцій, закладів освіти, системи охорони здоров'я, громадських організацій та соціальних служб у реалізації програм психологічної підтримки молодіжного середовища. Встановлено, що ефективність державного управління у цій сфері залежить від комплексного підходу, який поєднує організаційно-правові, соціально-психологічні, інформаційно-комунікаційні та превентивні механізми.

У роботі охарактеризовано основні психологічні механізми зниження тривожності, зокрема розвиток емоційної стійкості, формування навичок стресостійкості, психологічної саморегуляції, соціальної адаптації та підтримки ментального здоров'я. Наголошено на важливості впровадження державних програм психопросвіти, цифрових сервісів психологічної допомоги, молодіжних

центрів підтримки та кризового консультування. Акцентовано увагу на необхідності удосконалення нормативно-правового забезпечення у сфері охорони психічного здоров'я молоді та інтеграції європейських практик публічного управління у національну систему соціальної політики.

Зроблено висновок, що підвищення ефективності механізмів публічного управління у сфері психоемоційного благополуччя молоді сприятиме зниженню рівня тривожності, зміцненню соціальної згуртованості, розвитку людського потенціалу та формуванню стійкого молодіжного середовища в умовах сучасних викликів.

Ключові слова: публічне управління, молодь, психічне здоров'я, тривожність, психоемоційне благополуччя, державна політика, психологічна підтримка, стресостійкість; механізми державного управління, психосоціальна підтримка.

Pershko Larysa Oleksandrivna Doctor of Economics, Professor, Senior Researcher, Professor of the Department of Economic Theory, Intellectual Property and Public Administration, Polissia National University, Zhytomyr, https://orcid.org/0000-0003-3105-3458

Mosienko Oksana Viktorivna, PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economic Theory, Intellectual Property and Public Administration, Polissia National University, Zhytomyr, https://orcid.org/0009-0002-6148-2018

Nochvai Veronika Andriivna Higher Education Student of Polissia National University, Zhytomyr

PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF ENSURING THE PSYCHO-EMOTIONAL WELL-BEING OF YOUTH: MECHANISMS FOR REDUCING ANXIETY UNDER CONTEMPORARY SOCIAL CHALLENGES

Abstract. The article examines the theoretical and applied aspects of public administration in the field of ensuring the psycho-emotional well-being of youth under conditions of contemporary social transformations. The relevance of the problem of increasing anxiety levels among young people under the influence of socio-economic instability, military threats, information overload, crisis phenomena, and changes in the system of social interaction is substantiated. It is determined that youth mental health is an important component of national security, social stability, and sustainable state development, which necessitates the formation of an effective state policy in the field of psychosocial support for the population.

Particular attention is paid to the intersectoral interaction of state institutions, educational establishments, healthcare systems, public organizations, and social

services in the implementation of psychological support programs for the youth environment. It has been established that the effectiveness of public administration in this area depends on a comprehensive approach combining organizational and legal, socio-psychological, information and communication, and preventive mechanisms.

The paper characterizes the main psychological mechanisms for reducing anxiety, including the development of emotional resilience, stress resistance skills, psychological self-regulation, social adaptation, and mental health support. Emphasis is placed on the importance of implementing state psychoeducational programs, digital psychological assistance services, youth support centers, and crisis counseling. Attention is focused on the need to improve the regulatory and legal framework in the field of youth mental health protection and to integrate European public administration practices into the national social policy system.

It is concluded that increasing the effectiveness of public administration mechanisms in the field of youth psycho-emotional well-being will contribute to reducing anxiety levels, strengthening social cohesion, developing human potential, and forming a resilient youth environment under contemporary challenges.

Keywords: public administration; youth; mental health; anxiety; psycho-emotional well-being; state policy; psychological support; stress resistance; mechanisms of public administration; psychosocial support.

Постановка проблеми. У сучасних умовах суспільних трансформацій, воєнних викликів, соціально-економічної нестабільності та інформаційного перенавантаження проблема тривожності серед молоді набуває особливої актуальності. Молодіжне середовище є найбільш чутливим до кризових явищ, оскільки саме у молодому віці відбувається становлення особистості, формування системи цінностей, професійне самовизначення та соціальна адаптація. Водночас зростання рівня психоемоційного напруження негативно впливає на психічне здоров’я молоді, її соціальну активність, навчальну діяльність та інтеграцію у суспільство.

За даними міжнародних організацій, зокрема Всесвітньої організації охорони здоров’я, тривожні розлади є одними з найпоширеніших психічних порушень серед молодого населення. В умовах війни в Україні проблема психоемоційної нестабільності молоді суттєво загострилася, що потребує не лише психологічного, але й системного управлінського реагування з боку держави та органів місцевого самоврядування.

Особливої значущості набуває питання формування ефективних механізмів публічного управління у сфері забезпечення ментального здоров’я молоді. Практична необхідність полягає у розробці та реалізації комплексних державних і регіональних програм психосоціальної підтримки, розвитку молодіжної інфраструктури, удосконаленні системи психологічної допомоги, впровадженні інноваційних підходів до профілактики тривожності та формуванні навичок життєстійкості молодого покоління. Отже, проблема

дослідження психологічних механізмів зниження тривожності молоді та ролі публічного управління у забезпеченні психоемоційного благополуччя населення має важливе наукове й прикладне значення та потребує комплексного міждисциплінарного аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика тривожності тривалий час перебуває у центрі уваги психологічної науки. Теоретичні засади дослідження тривожності розроблялися у працях вітчизняних і зарубіжних учених, серед яких: Ч. Спілбергер, З. Фройд, К. Хорні, Л. Божович, Г. Костюк та ін. У наукових працях тривожність розглядається як емоційний стан і як стійка особистісна характеристика, що впливає на поведінку, адаптацію та психічне благополуччя особистості. Значна кількість досліджень присвячена аналізу соціально-психологічних чинників формування тривожності серед молоді. Науковці акцентують увагу на впливі сімейного виховання, освітнього середовища, соціального тиску, інформаційного простору та індивідуально-психологічних особливостей особистості. Окремі дослідження стосуються когнітивно-поведінкових механізмів подолання тривожних станів, розвитку емоційної саморегуляції та формування стресостійкості.

Питання публічного управління у сфері охорони психічного здоров’я досліджувалсь в напрямку механізмів реалізації державної політики у соціальній сфері, інструменти міжвідомчої взаємодії та особливості функціонування системи соціально-психологічної підтримки населення.

Водночас аналіз наукових джерел свідчить, що недостатньо дослідженим залишається питання інтеграції психологічних стратегій подолання тривожності молоді у систему публічного управління, особливо в умовах воєнного стану та післякризового відновлення України. Потребують подальшого вивчення регіональні практики реалізації програм психосоціальної підтримки молоді, а також механізми взаємодії державних інституцій, громадського сектору та молодіжних центрів у сфері забезпечення ментального здоров’я.

Мета статті – дослідження психологічних механізмів формування та подолання тривожності серед молоді, а також аналіз ролі публічного управління у сфері забезпечення психоемоційного благополуччя молодого населення в умовах сучасних суспільних викликів.

Виклад основного матеріалу. У нинішній науці про психологію, питання тривожності займає центральне місце, адже воно глибоко переплетене з емоційною сферою індивіда, його здатністю пристосовуватися до соціального оточення, а також загальним станом психічного здоров'я. Тривожність є комплексним, багатогранним психологічним явищем, що проявляється як підвищений емоційний тиск, очікування лиха, внутрішня пригніченість та негативні переживання, спричинені потенційними неприємними подіями [1].

Згідно з визначенням у словнику з психології, тривожність трактується як стійка риса особистості, яка полягає у схильності відчувати тривогу в усяких життєвих обставинах, навіть коли відсутня реальна загроза. При цьому, у

наукових працях підкреслюється, що тривога може функціонувати як швидкоплинний емоційний стан, так і як відносно стабільна характеристика людини [2].

У сфері психології прийнято розрізняти декілька основних типів тривожності. Найпоширенішим є поділ на ситуаційну та особистісну тривожність. Ситуативна тривожність виникає як відповідь на певні обставини, наприклад, під час складання іспитів, публічних виступів, важливих соціальних взаємодій. Вона має тимчасовий характер і зникає після завершення напруженої ситуації. Особистісна ж тривожність є відносно стабільною рисою, що проявляється у постійній схильності людини сприймати значну частину життєвих ситуацій як небезпечні.

Особливу увагу в психологічних дослідженнях приділяють механізмам становлення тривожності. Вони мають складний, багатофакторний характер і включають взаємодію біологічних, психологічних та соціальних елементів. Біологічні корені тривожності пов'язані з особливостями роботи нервової системи, типом темпераменту, рівнем збудливості та стійкості організму до стресів. Деякі люди від природи мають підвищену чутливість до стресових впливів, що зумовлює формування тривожних реакцій. Психологічні механізми тривожності стосуються рис когнітивної сфери, самооцінки, рівня самосвідомості та здатності регулювати емоції.

Дослідження демонструють, що особи з високою тривожністю схильні до негативного мислення, перебільшення загроз, недооцінки власних можливостей та постійного очікування невдачі. Подібні когнітивні викривлення підтримують та посилюють тривожні переживання.

Значну роль у формуванні тривожності відіграє самооцінка індивіда. Низька чи нестабільна самооцінка корелює з невпевненістю у собі, страхом припуститися помилки та залежністю від чужої думки. Внаслідок цього, людина частіше переживає тривогу у ситуаціях соціальної взаємодії, навчання та професійної діяльності.

Отже, психологічна сутність тривожності вирізняється багатовимірністю та складністю. Вона охоплює емоційні, когнітивні, поведінкові та фізіологічні складові, формується під впливом індивідуальних рис особистості, соціального оточення та життєвого досвіду. Тривожність може нести як адаптивну функцію, мобілізуючи ресурси організму, так і дезадаптивну, порушуючи психічне благополуччя та ефективність діяльності.

З огляду на сучасний розвиток суспільства, проблема надмірної тривожності серед молоді набуває особливої ваги. Юнацький вік відзначається динамічними змінами на фізіологічному, психологічному та соціальному рівнях, включаючи становлення світогляду, вибір професійної траєкторії та формування особистісної сутності. Саме в цей період людина найбільш сприйнятлива до зовнішніх та внутрішніх впливів, що може спричинити появу й закріплення тривожних станів.

Ключову роль у генезі тривожності відіграє родинне оточення. Стилі виховання, характер взаємодії між батьками та дітьми, а також емоційна атмосфера вдома суттєво впливають на формування відчуття безпеки або, навпаки, спричиняють нестабільність та невпевненість. Надмірна опіка, авторитарний підхід, часті докори, ігнорування потреб зростаючої особистості чи занадто високі очікування сприяють розвитку страху помилитися, залежності від схвалення інших та низької самооцінки.

Таблиця 1

Основні чинники та механізми формування тривожності у молоді

Група чинників	**Компоненти**
Біологічні чинники	Тип нервової системи – визначає індивідуальну чутливість до стресових впливів, схильність до швидкого виснаження або надмірного збудження нервових процесів.
	Рівень збудливості – впливає на інтенсивність емоційних реакцій, швидкість виникнення тривоги у складних ситуаціях.
	Стресостійкість – характеризує здатність особистості зберігати психічну рівновагу в умовах напруження та навантажень.
Психологічні чинники	Самооцінка – низька або нестабільна самооцінка підвищує вразливість до переживань невпевненості та страху помилок.
	Мислення – схильність до негативного аналізу подій, песимістичного прогнозування та перебільшення труднощів.
	Емоційна регуляція – здатність контролювати та усвідомлювати власні емоційні стани. Порушення регуляції сприяє накопиченню тривоги.
	Рівень самосвідомості – усвідомлення власних потреб, можливостей і меж впливає на рівень психологічної стабільності.
Соціально-психологічні чинники	Сімейне виховання – стиль взаємодії в родині, рівень підтримки або контролю формують базове відчуття безпеки.
	Соціальні очікування – тиск з боку суспільства, вимоги до успішності та відповідності стандартам підсилюють тривожні переживання.
	Навчальне середовище – характер міжособистісних стосунків, система оцінювання, стиль педагогічної взаємодії.
	Медіавплив – надмірне споживання негативної або тривожної інформації формує почуття небезпеки та нестабільності
Когнітивні механізми	Негативні переконання – стійкі уявлення про власну неспроможність, вразливість і небезпеку навколишнього світу.
	Спотворення мислення – схильність до узагальнень, катастрофізації, вибіркового сприймання негативної інформації.
	Очікування невдач – формування постійного прогнозу негативного результату діяльності.

Група чинників	Компоненти
Формування тривожності	Ситуативна – тимчасовий емоційний стан, що виникає у відповідь на конкретну стресову ситуацію.
	Особистісна – стійка риса особистості, що проявляється у постійній схильності до тривожних переживань.
	Соціальна – пов’язана зі страхом соціальної оцінки, міжособистісної взаємодії та публічної діяльності.
	Навчальна – виникає в освітньому процесі через страх невдачі, контрольних робіт, іспитів, оцінювання.

Джерело :узагальнено авторами

Слід підкреслити, що соціально-психологічні та індивідуальні чинники не функціонують окремо, а перебувають у нерозривній взаємодії. Приміром, несприятливе сімейне оточення здатне посилити вроджену емоційну чутливість, а низька самооцінка – підвищити вразливість до зовнішнього тиску. Саме комбінація зовнішніх та внутрішніх факторів створює умови для розгортання стійкої тривожності.

Таким чином, джерела виникнення тривожності у молоді є багатогранними й охоплюють соціально-психологічні умови існування, особливості взаємин між людьми, освітній простір, вплив медіа, а також особистісні характеристики: рівень самооцінки, когнітивні особливості та володіння навичками емоційної регуляції. Розуміння цих факторів є обов'язковою умовою для розробки результативних стратегій профілактики та подолання тривожних станів серед молоді.

У нинішній науці про психологію, питання як впоратися з тривогою розглядається як ключовий елемент для підтримання ментального здоров'я людини та забезпечення її вдалої інтеграції у суспільство. Хвилювання, особливо серед молоді, здатне негативно позначатися на навчанні, взаєминах між людьми, самосприйнятті та загальній задоволеності життям. З огляду на це, розробка та впровадження дієвих психологічних методів боротьби з цим явищем набуває великої ваги.

Під «психологічними методами подолання тривожності» мають на увазі набір способів, технік та моделей поведінки, що мають на меті знизити емоційну напругу, відновити внутрішній баланс та покращити стресостійкість індивіда. Вони можуть бути як свідомо застосованими, так і частково підсвідомими, формуючись під впливом життєвого досвіду, виховання та оточуючого середовища. До таких підходів належить встановлення реалістичних цілей, організація дій, звернення по допомогу, підвищення власної кваліфікації. Використання проблемно-орієнтованих методів сприяє формуванню відчуття контролю над обставинами та ослабленню емоційного тиску. Методи, орієнтовані на емоції, сфокусовані на регулюванні внутрішнього стану людини без прямої зміни проблемної ситуації. Вони охоплюють прийоми самозаспокоєння, відволікання уваги, розслаблення, надання собі емоційної підтримки, позитивного переосмислення подій.

Важливу роль у комплексі заходів боротьби з тривогою відіграють когнітивні техніки, пов'язані зі зміною способу мислення та інтерпретації того, що відбувається. До когнітивних технік належать самоаналіз, переоцінка обставин, формування оптимістичного мислення, розвиток навичок самоконтролю. Окрему групу складають поведінкові підходи до подолання тривоги, які проявляються у зміні зовнішньої активності людини. Вони включають вдосконалення навичок спілкування, залучення до соціальної діяльності, фізичну активність, дотримання режиму праці та відпочинку.

У сучасній практиці психологічної допомоги широко використовуються спеціалізовані стратегії психокорекції та психотерапії тривожності. Серед них: елементи когнітивно-поведінкової терапії, заняття з розвитку емоційної компетентності, техніки релаксації, вправи з дихання, методи самонавіювання (аутогенне тренування), практики усвідомленості (майндфулнес). Особливої ваги набуває розвиток здатності до саморегуляції як невід'ємної частини психологічної стратегії подолання тривоги.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров’я, тривожні розлади входять до провідних причин порушення психічного здоров’я підлітків у світі [3]. Аналітичні звіти Центру з контролю та профілактики захворювань (CDC) також фіксують стійке зростання показників тривожності серед молоді впродовж останніх років [4]. Світовий банк наголошує на необхідності розвитку систем психосоціальної підтримки підлітків в умовах соціальних криз та воєнних конфліктів. Саме тому важливе значення має публічне управління в даній царині.

Механізми державного управління у сфері забезпечення психоемоційного благополуччя молоді являють собою сукупність організаційних, нормативно-правових, соціальних, економічних, інформаційних та психологічних інструментів, за допомогою яких органи державної влади та місцевого самоврядування здійснюють вплив на процес формування, збереження та підтримки психічного здоров’я молодого населення.

Сутність цих механізмів полягає у створенні державою сприятливих умов для психологічної стабільності молоді, розвитку її стресостійкості, соціальної адаптації, профілактики тривожних і депресивних станів, а також забезпечення доступу до якісних послуг у сфері психічного здоров’я. У сучасних умовах воєнних загроз, соціальної нестабільності та інформаційного перевантаження такі механізми набувають особливої актуальності, оскільки психоемоційне благополуччя молоді є важливим чинником суспільної стійкості та людського розвитку держави.

Зміст механізмів державного управління охоплює комплекс взаємопов’язаних напрямів діяльності держави. Нормативно-правовий механізм. Передбачає формування законодавчої бази у сфері охорони психічного здоров’я, молодіжної політики та соціального захисту населення. Його зміст полягає у розробленні нормативно-правових актів, державних стратегій, програм та стандартів надання психологічної допомоги молоді. Важливим елементом є

закріплення прав молоді на отримання психосоціальної підтримки та забезпечення державних гарантій у сфері ментального здоров'я.

Організаційно-інституційний механізм. Полягає у створенні та координації діяльності органів влади, закладів освіти, медичних установ, молодіжних центрів, громадських організацій та соціальних служб, які здійснюють психологічну підтримку молоді. Його зміст включає розвиток мережі центрів життєстійкості, кризових служб, психологічних консультацій, молодіжних просторів та міжвідомчу взаємодію у сфері психічного здоров'я.

Соціально-психологічний механізм. Спрямований на формування у молоді навичок емоційної саморегуляції, стресостійкості, психологічної адаптації та соціальної інтеграції. Реалізується через психопросвітницькі програми, тренінги, психологічне консультування, арт-терапевтичні заходи, групову підтримку та профілактичну роботу у закладах освіти.

Інформаційно-комунікаційний механізм. Охоплює поширення інформації щодо збереження психічного здоров'я, популяризацію культури турботи про ментальне благополуччя та подолання стигматизації звернення до психолога. Його реалізація здійснюється через медіапроєкти, цифрові платформи психологічної підтримки, соціальні кампанії, інформаційні ресурси та онлайн-сервіси психологічної допомоги.

Фінансово-економічний механізм. Передбачає фінансування державних та регіональних програм у сфері психічного здоров'я молоді, підтримку діяльності молодіжних центрів, підготовку фахівців та розвиток соціальних послуг. Його зміст полягає у забезпеченні ресурсної бази для реалізації програм психосоціальної підтримки населення.

Превентивний механізм. Спрямований на раннє виявлення тривожних станів, профілактику психоемоційних порушень та мінімізацію негативних наслідків стресових ситуацій. Включає моніторинг психоемоційного стану молоді, психологічний супровід у закладах освіти, кризове реагування та впровадження програм розвитку життєстійкості.

Публічне управління у сфері ментального здоров'я молоді в Україні базується на створенні екосистеми підтримки, яка інтегрує державні програми, місцеві ініціативи та психологічні інструменти саморегуляції.

Держава реалізує політику зниження тривожності через такі інструменти публічного управління, орієнтовані на профілактику тривожності, розвиток життєстійкості:

- національні програми та стратегії: ключовою є Всеукраїнська програма ментального здоров'я «Ти як?» [5], що спрямована на популяризацію культури піклування про психіку; також затверджена програма «Молодь України: покоління стійкості - 2030», яка фокусується на розвитку життєстійкості;
- нормативно-правове регулювання: в січні 2025 року було ухвалено Закон №12030 «Про систему охорони психічного здоров'я», що встановлює стандарти сертифікації фахівців та захисту прав пацієнтів;

- інфраструктурна підтримка: створення «СпівДія хабів» та інтеграція посад психологів у молодіжні центри (планується охопити 70% центрів до 2026 року);
- муніципальний рівень: впровадження центрів життєстійкості та мобільних бригад психосоціальної підтримки (наприклад, модель PRO_MentalHealth) у громадах.

Для безпосередньої роботи з тривожністю молоді використовуються такі підходи: когнітивно-поведінкові методи (робота з «перекрученим» мисленням та розвиток навичок позитивного переоцінювання ситуацій); арт-терапія та тренінги (програми на кшталт «На хвилі змін» використовують невербальне самовираження для трансформації страхів та агресії); механізми саморегуляції (навчання молоді технікам дихальних вправ, медитації, веденню щоденників та дотриманню інформаційної гігієни для відновлення суб'єктивного відчуття контролю); соціальна інтеграція (групова динаміка в молодіжних просторах допомагає долати відчуття ізоляції, що особливо важливо для ВПО та осіб, які постраждали від війни).

На Житомирщині реалізується низка регіональних програм та ініціатив, спрямованих на психологічну підтримку молоді та зниження рівня тривожності.

Ключові осередки підтримки в Житомирі:

1. Центр життєстійкості: це безбар’єрний простір, де молодь та жителі громади можуть отримати фахову підтримку психологів та соціальних працівників через індивідуальні та сімейні консультації, групові заняття та тренінги.

2. Центр психосоціальної підтримки Товариства Червоного Хреста: Пропонує до 10 безкоштовних консультацій психолога, роботу в «Безпечному просторі» для зняття стресу, творчі заходи та тренінги з розвитку емоційної стійкості.

3. Проєкт «#Поруч» надає безоплатну соціально-психологічну допомогу підліткам та молоді через арт-терапевтичні заняття та управління стресом.

4. Центр "Svity". Це спеціалізований простір для підлітків 12-16 років (зокрема ВПО та дітей військових), де проводяться тренінги для покращення емоційного стану та соціалізації.

Крім того, реалізуються регіональні програми та заходи:

1. Обласна цільова програма «Молодь Житомирщини» до 2029 року [6]: спрямована на розвиток життєстійкості та створення умов для самореалізації.

2. Програма «SetUp»: орієнтована на розвиток молодіжних центрів та просторів у Житомирській громаді до 2026 року.

3. День Спільнодії «Молодь знає як?»: захід у межах програми «Ти як?», де молодь навчають базових навичок психологічної самодопомоги через спільні активності та майстер-класи.

4. Центри ментального здоров'я: відкриваються на базі медичних закладів області.

У сучасних умовах розвитку суспільства проблема тривожності молоді набуває комплексного характеру та виходить за межі суто психологічної проблематики, перетворюючись на важливий об'єкт державної соціальної політики. Психологічна сутність тривожності полягає у схильності особистості переживати стан внутрішнього напруження, невизначеності, очікування небезпеки та емоційного дискомфорту. Водночас тривожність може виконувати як адаптивну функцію, мобілізуючи внутрішні ресурси організму, так і дезадаптивну, що негативно впливає на психічне здоров'я та соціальне функціонування людини.

У ході дослідження встановлено, що формування тривожності у молоді зумовлене взаємодією біологічних, психологічних та соціально-психологічних чинників. До ключових факторів належать особливості нервової системи, рівень самооцінки, когнітивні викривлення, сімейне середовище, освітній простір, соціальний тиск та вплив медіа. Особливої актуальності проблема набуває в умовах війни, коли молодь постійно перебуває під впливом інформаційного стресу, невизначеності та емоційного виснаження.

Доведено, що психологічні механізми подолання тривожності мають бути інтегровані у систему публічного управління у сфері молодіжної політики та охорони психічного здоров'я. В Україні спостерігається активізація державної політики у цьому напрямі. Важливу роль відіграють Всеукраїнська програма ментального здоров'я «Ти як?», державна програма «Молодь України: покоління стійкості - 2030», а також розвиток мережі центрів життєстійкості та психосоціальної підтримки населення.

Встановлено, що сучасні механізми публічного управління у сфері ментального здоров'я молоді включають нормативно-правове забезпечення, міжвідомчу координацію, фінансову підтримку соціальних програм, розвиток молодіжної інфраструктури та впровадження психологічних сервісів на рівні територіальних громад. Особливого значення набуває діяльність молодіжних центрів, кризових служб, мобільних бригад психосоціальної допомоги та цифрових платформ психологічної підтримки. Аналіз регіонального досвіду Житомирської області показав, що ефективними практиками є функціонування центрів життєстійкості, діяльність центрів психосоціальної підтримки Товариства Червоного Хреста України, реалізація проєкту «#Поруч», розвиток молодіжних просторів та впровадження обласної програми «Молодь Житомирщини». Практична реалізація зазначених ініціатив сприяє підвищенню рівня психологічної підтримки молоді, розвитку навичок емоційної саморегуляції та формуванню соціальної стійкості населення.

Таким чином, механізми державного управління у сфері забезпечення психоемоційного благополуччя молоді орієнтованих на профілактику тривожності, розвиток життєстійкості мають комплексний і міжсекторальний характер. Їх ефективність залежить від узгодженості державної політики, рівня міжвідомчої взаємодії, доступності психологічної допомоги та активного залучення молоді до програм підтримки ментального здоров'я.

Література:

1. Корсак , К., Кірик , Т., Бойчук , О., Корсак , Ю., Першко , Л., & Похресник , А. (2023). Про вплив меганооревoлюції в гуманітарній сфері на прогрес науки й освіти в Україні та психозахист громадян. Збірник наукових праць «SCIENTIA», (28 квітня 2023 р.; Стокгольм, Швеція), 101–105.
2. Першко Лариса та ін. "Саміт Миру-2024 Як прояв помилок у ви-борі економічних засобів подолання очевидної кризи всього людства." Науковий збірник «InterConf» , вип. 204, черв. 2024 р., стор. 34-42.
3. Всесвітня організація охорони здоров'я. https://www.who.int/ukraine/uk/publications/9789241516822
4. Центр громадського здоров'я. https://phc.org.ua/
5. Всеукраїнська програма ментального здоров'я Ти як? https://howareu.com/
6. Обласна цільова програма до 2029 року "Молодь Житомирщини" https://oda.zht.gov.ua/news/oblasna-tsilova-programa-do-2029-roku-molod-zhytomyrshhyny-novi-mozhlyvosti-dlya-rozvytku-ta-samorealizatsiyi/

References:

1. Korsak, K., Kiryk, T., Boichuk, O., Korsak, Yu., Pershko, L., & Pokhresnyk, A. (2023). Pro vplyv mehanorevoliutsii v humanitarnii sferi na prohres nauky y osvity v Ukraini ta psykhozakhyst hromadian [On the influence of the meganorevolution in the humanitarian sphere on the progress of science and education in Ukraine and psychological protection of citizens]. Zbirnyk naukovykh prats "SCIENTIA" – Collection of Scientific Papers "SCIENTIA", 101–105 [in Ukrainian].
2. Pershko, L., et al. (2024). Samit Myru-2024 yak proiav pomylok u vybori ekonomichnykh zasobiv podolannia ochevydnoi kryzy vsioho liudstva [Peace Summit 2024 as a manifestation of mistakes in choosing economic means of overcoming the obvious crisis of all humanity]. Naukovyi zbirnyk "InterConf" – Scientific Collection "InterConf", 204, 34–42 [in Ukrainian].
3. Vsesvitnia orhanizatsiia okhorony zdorovia [World Health Organization]. (n.d.). who.int. Retrieved from [World Health Organization Ukraine Publications](https://www.who.int/ukraine/uk/publications/9789241516822?utm_source=chatgpt.com) [in Ukrainian].
4. Tsentr hromadskoho zdorovia MOZ Ukrainy [Public Health Center of the Ministry of Health of Ukraine]. (n.d.). phc.org.ua. Retrieved from [Public Health Center of Ukraine] (https://phc.org.ua/?utm_source=chatgpt.com) [in Ukrainian].
5. Vseukrainska prohrama mentalnoho zdorovia "Ty yak?" [All-Ukrainian Mental Health Program "How Are You?"]. (n.d.). howareu.com. Retrieved from [How Are You? Program] (https://howareu.com/?utm_source=chatgpt.com) [in Ukrainian].
6. Oblasna tsilova prohrama do 2029 roku "Molod Zhytomyrshchyny" [Regional Target Program until 2029 "Youth of Zhytomyr Region"]. (n.d.). oda.zht.gov.ua. Retrieved from [Zhytomyr Regional State Administration Program](https://oda.zht.gov.ua/news/oblasna-tsilova-programa-do-2029-roku-molod-zhytomyrshhyny-novi-mozhlyvosti-dlya-rozvytku-ta-samorealizatsiyi/?utm_source=chatgpt.com) [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 11.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

УДК 35.07:334.722

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-241-251

Романенко Катерина Михайлівна доктор наук з державного управління, професор, незалежний дослідник, м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0003-3985-3791

Романенко Михайло Ілліч доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії комунального закладу вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0002-1495-6762

КРИТИЧНА ОЦІНКА ІНСТИТУЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ТА ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Анотація. Проблематика публічного управління розвитком підприємництва в Україні в умовах воєнних і післявоєнних трансформацій набуває особливої актуальності у зв'язку зі зростанням управлінської невизначеності, обмеженістю ресурсів та необхідністю швидкої адаптації державної політики до змінного соціально-економічного середовища. Водночас у наукових дослідженнях ці процеси нерідко аналізуються крізь призму інституційно-описових підходів, зосереджених на фіксації організаційних структур, нормативно-правових змін і програм підтримки, що істотно обмежує можливості оцінки реальної управлінської результативності публічної влади.

У статті інституційна спроможність публічного управління розглядається не як формальна сукупність інституцій або етапів реформування, а як інтегральна характеристика здатності публічної влади забезпечувати координацію управлінських рішень, адаптацію політики до кризових умов і досягнення вимірюваних результатів у сфері розвитку підприємництва. Такий підхід дозволяє подолати редукцію управлінського аналізу до опису формальних змін і зосередити увагу на якості управлінських процесів, механізмах реалізації політики та їх фактичному впливі на підприємницьке середовище.

Особливий акцент зроблено на аналізі воєнних і післявоєнних трансформацій як чинника, що виявляє структурні обмеження описових моделей публічного управління. Кризові умови розглядаються як тест на інституційну спроможність, у межах якого загострюється розрив між формальним функціонуванням інституцій і їх реальною здатністю реагувати на виклики, забезпечувати узгодженість управлінських дій та підтримувати стійкість підприємницької діяльності.

Обґрунтовано доцільність застосування системи критеріїв оцінки інституційної спроможності публічного управління розвитком підприємництва, яка охоплює міжінституційну координацію, реагування на управлінську невизначеність, ефективність зворотного зв'язку, гнучкість управлінських рішень та узгодженість політики на різних рівнях публічної влади.

Застосування цих критеріїв формує аналітичне підґрунтя для переходу від декларативного аналізу до результативно-орієнтованого осмислення механізмів публічного управління в умовах воєнних і післявоєнних трансформацій.

Ключові слова: публічне управління; інституційна спроможність; підприємництво; механізми публічного управління; державна політика розвитку підприємництва; воєнні та післявоєнні трансформації; інституційна ефективність.

Romanenko Kateryna Mykhailivna Doctor of Science in Public Administration, Professor, independent researcher, Dnipro, https://orcid.org/0000-0003-3985-3791

Romanenko Mykhailo Illich Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Professor of the Department of Philosophy, Communal institution of higher education «Dnipro Academy of Continuing Education» of the Dnipropetrovsk Regional Council», Dnipro, https://orcid.org/0000-0002-1495-6762

CRITICAL ASSESSMENT OF THE INSTITUTIONAL CAPACITY OF PUBLIC GOVERNANCE FOR ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN UKRAINE UNDER WARTIME AND POST-WAR TRANSFORMATIONS

Abstract. The issue of public governance of entrepreneurship development in Ukraine under wartime and post-war transformations has gained relevance due to growing managerial uncertainty, limited resources, and the need for rapid adaptation of public policy to a volatile socio-economic environment. At the same time, scholarly research often approaches these processes through institution-descriptive frameworks focused on organizational structures, regulatory changes, and support programs, which significantly restricts the assessment of the actual managerial effectiveness of public authorities.

In this study, institutional capacity of public governance is conceptualized not as a formal set of institutions or stages of reform, but as an integrated characteristic of the ability of public authorities to ensure coordination of managerial decisions, adapt policies to crisis conditions, and achieve measurable outcomes in the field of entrepreneurship development. This approach makes it possible to overcome the reduction of governance analysis to descriptions of formal changes and to focus instead on the quality of governance processes, policy implementation mechanisms, and their real impact on the entrepreneurial environment.

Special emphasis is placed on the analysis of wartime and post-war transformations as a factor revealing the structural limitations of descriptive models of public governance. Crisis conditions are interpreted as a stress test for institutional capacity, within which the gap between the formal functioning of institutions and their actual ability to respond to challenges, ensure coherence of managerial actions, and maintain the resilience of entrepreneurial activity becomes particularly evident.

The study proposes a system of criteria for assessing the institutional capacity of public governance of entrepreneurship development, including inter-institutional coordination, responsiveness to managerial uncertainty, effectiveness of feedback mechanisms, flexibility of managerial decisions, and policy coherence across different levels of public authority. The application of these criteria provides an analytical foundation for moving beyond declarative analysis toward a results-oriented understanding of public governance mechanisms under wartime and post-war transformations.

Keywords: public governance; institutional capacity; entrepreneurship; public governance mechanisms; state policy for entrepreneurship development; wartime and post-war transformations; institutional effectiveness.

Постановка проблеми. Розвиток підприємництва в умовах воєнних і післявоєнних трансформацій набуває для України не лише економічного, а й стратегічного значення, оскільки безпосередньо пов’язаний зі стійкістю економіки, відновленням територій і соціальною стабільністю. У таких умовах ключову роль відіграє публічне управління, здатне забезпечити не декларативну підтримку підприємницької діяльності, а реальну результативність державної політики.

Водночас у наукових і аналітичних дослідженнях проблематика публічного управління розвитком підприємництва часто зводиться до опису інституційних структур, нормативно-правових актів і програм підтримки, що створює ілюзію системності та керованості відповідних процесів. Такий інституційно-описовий підхід не дозволяє оцінити реальну інституційну спроможність органів публічної влади - їхню здатність координувати дії, адаптувати управлінські рішення до умов високої невизначеності та досягати вимірюваних результатів.

Воєнні та післявоєнні трансформації істотно загострили наявні управлінські проблеми, виявивши розрив між формальним функціонуванням інституцій і їх фактичною здатністю реалізовувати політику розвитку підприємництва. У цих умовах стає очевидним, що наявність інституцій і програм не є тотожною інституційній спроможності, а відсутність аналітичних критеріїв її оцінки обмежує можливості формування ефективної державної політики.

Таким чином, проблема полягає у невідповідності між складністю сучасних викликів розвитку підприємництва та поширеними підходами до аналізу публічного управління, які не виходять за межі опису інституційних

рішень. Це зумовлює потребу в критичному переосмисленні підходів до оцінки інституційної спроможності публічного управління та переході до результативно-орієнтованого аналізу механізмів державної політики в умовах воєнних і післявоєнних трансформацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному науковому дискурсі проблематика розвитку підприємництва в системі публічного управління дедалі активніше розглядається крізь призму якісної інституційної спроможності, здатної забезпечити не лише формальне співіснування норм і органів, а реальні управлінські результати. Численні дослідження свідчать про те, що традиційні підходи, зосереджені на переліку інституцій або етапах реформування, втрачають актуальність у високій невизначеності та кризових умовах.

На рівні міжнародних академічних досліджень звертається увага на те, що якість інституційного середовища відіграє ключову роль у формуванні сприятливих умов для продуктивного підприємництва. Li та співавтори [2] показали, що наявність формальних інституцій не обов'язково призводить до розвитку підприємницької діяльності - вирішальним є їхній вплив на реальну здатність економічних агентів функціонувати в конкурентному середовищі. Це вказує на необхідність переходу від описового опису органів та програм до функціонального аналізу інституційної спроможності.

У дослідженні Tipu, Hussain і Sarker [9] розглядається вплив державної спроможності на підприємництво, зокрема з урахуванням рівня розвитку національних інструментів адаптації політик. Автори акцентують увагу на тому, що політики, зорієнтовані на підтримку підприємництва, виявляються неефективними без відповідних механізмів зворотного зв'язку та адаптації, що є важливою ознакою інституційної спроможності.

Sendra-Pons, Comeig і Mas-Tur [8] застосовують метод комплексного аналізу (QCA) для визначення того, як поєднання різних інституційних факторів впливає на розвиток підприємництва. Їхні результати підтверджують тезу, що розрізнені інституційні ефекти не дають повної картини; значущою є саме комбінація факторів, що зазнають впливу зовнішніх шоків.

Аналітичні дані щодо режимів регуляторної політики та стану фінансування підприємництва надають останні звіти Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD). У OECD Regulatory Policy Outlook 2025 [5] наголошується на важливості якісних регуляторних процесів як базовому компоненті інституційної спроможності урядів у забезпеченні стабільності бізнес-середовища. Це означає, що інституційна спроможність виходить за межі формального набору правил і структур державної політики і включає здатність цілеспрямовано, прозоро та ефективно адаптувати регулювання відповідно до викликів зовнішнього середовища.

Схожу позицію підтверджують і OECD Financing SMEs and Entrepreneurs Scoreboard: 2025 Highlights [4], де простежується, що умови доступу до

фінансових ресурсів для малих і середніх підприємств є не лише функцією фінансової політики, а й інтегральною ознакою інституційної спроможності держави - здатності створювати і підтримувати механізми фінансової стійкості для підприємницької активності.

Флагманське аналітичне видання OECD SME and Entrepreneurship Outlook 2023 [6] розглядає тенденції у сфері підприємництва в розрізі інституційних механізмів підтримки, порівнюючи практики різних країн і наголошуючи на важливості комплексного підходу до оцінки політик, що включає вимірювання їхньої ефективності, адаптивності та стійкості до зовнішніх шоків.

Водночас у OECD Economic Outlook 2024 [3] акцентується увага на впливі макроекономічної нестабільності, інвестиційних ризиків та структурних викликів на економічний розвиток держав. У звіті підкреслюється, що ефективність економічної політики значною мірою залежить від спроможності державних інституцій забезпечувати передбачуваність регуляторного середовища, підтримувати ділову активність та своєчасно реагувати на кризові явища. Це дозволяє розглядати інституційну спроможність як один із ключових чинників забезпечення стійкості підприємницького сектору в умовах трансформаційних змін.

У контексті підтримки підприємництва актуальним є також дослідження Prasannath [7], який аналізує вплив урядових політик на підприємницьку орієнтацію та ефективність МСП. Автор доходить висновку, що узгодженість політик, прозорість процедур і стабільність регулювання істотно впливають на підприємницький клімат, що, у свою чергу, є важливою ознакою ефективної інституційної спроможності.

Крім того, фундаментальна методологічна праця Kaufmann, Kraay і Mastruzzi [1], присвячена Worldwide Governance Indicators, забезпечує аналітичну базу для вимірювання якості урядування - ключового компонента інституційної спроможності. Ці показники широко застосовуються у дослідженнях, що оцінюють здатність державних інституцій ефективно управляти економічними процесами, включно з розвитком підприємництва.

Водночас у частині національних публікацій та оглядових матеріалів спостерігається тенденція до інституційно-описового підходу, де ключова увага приділяється переліку інституцій, нормативних актів і програм. Такий описовий підхід, хоча і надає загальний контекст, не дозволяє оцінити здатність інституцій реагувати на зміни, адаптувати політики та виробляти управлінські рішення, що ведуть до вимірюваних результатів.

Отже, аналіз останніх наукових і аналітичних джерел свідчить про наявність єдиної тенденції у сучасній науковій думці: для адекватного розуміння інституційної спроможності та її впливу на розвиток підприємництва необхідно виходити за межі опису структур і програм і перейти до оцінки якості регуляторних процесів, здатності інституцій адаптуватися до змін та забезпечувати реальні управлінські результати.

Метою статті є критична оцінка інституційної спроможності публічного управління розвитком підприємництва в Україні в умовах воєнних і післявоєнних трансформацій з метою виявлення обмежень описових підходів та обґрунтування необхідності переходу до результативно-орієнтованих механізмів публічної політики.

Виклад основного матеріалу. У сучасних дослідженнях публічного управління поняття «інституційна спроможність» набуло характеру універсального пояснювального конструкту, яким позначаються практично будь-які трансформаційні процеси в системі державної політики. Однак попри широту застосування цього терміна, його використання здебільшого залишається декларативним і позбавленим чіткої методологічної операціоналізації. У значній частині наукових праць інституційна спроможність редукується до опису організаційних структур, нормативно-правових змін або програмних документів, що фактично підміняє аналітичне дослідження формальним каталогізуванням інституцій.

Таке трактування є концептуально хибним. Інституційна спроможність не може визначатися через сам факт існування інституцій або через кількість ухвалених рішень. Її сутність полягає у функціональній здатності системи забезпечувати узгодженість дій, адаптацію до середовища невизначеності та досягнення вимірюваних результатів. Інакше кажучи, інституційна спроможність повинна аналізуватися як інтегральна управлінська характеристика, що включає потенціал, процес і результат. У цьому контексті інституційна спроможність постає не як статичний стан системи, а як динамічна властивість, що проявляється у взаємодії між інституційною структурою, управлінською практикою та суспільними очікуваннями. Її сутність розкривається не через наявність окремих елементів системи, а через здатність забезпечувати їхню функціональну єдність. Ігнорування цього розмежування призводить до методологічної підміни: замість аналізу спроможності дослідник фіксує наявність формальних атрибутів державності.

Формальне існування органів публічної влади, спеціалізованих агентств або програм підтримки підприємництва не є доказом управлінської ефективності. Більше того, множинність інституцій за відсутності координації може виступати індикатором фрагментації системи. Інституційна архітектура без аналізу функціональної взаємодії перетворюється на статичну схему, яка створює ілюзію системності за відсутності реального впливу на розвиток підприємницького середовища.

Не менш проблематичним є ототожнення інституційної спроможності з етапами реформування. Хронологічна етапизація змін фіксує динаміку нормативних рішень, однак не дозволяє встановити причинно-наслідкові зв’язки між реформами та їх управлінськими результатами. Реформа, зафіксована як факт, автоматично інтерпретується як прогрес, хоча її наслідки можуть бути нульовими або навіть деструктивними для підприємницької активності.

Таким чином, інституційна спроможність у сфері публічного управління розвитком підприємництва повинна оцінюватися не за кількістю інституцій або документів, а за здатністю забезпечувати координацію управлінських рішень, адаптацію до змін зовнішнього середовища, аналітичну обґрунтованість політики та досягнення вимірюваних результатів.

Усі інші підходи фактично відтворюють формальний опис без управлінського змісту.

Домінування інституційно-описового підходу в дослідженнях публічного управління розвитком підприємництва свідчить про глибшу проблему – підміну управлінського аналізу нормативною логікою. Перелік органів влади, агентств, стратегій і програм створює враження складної інституційної системи, однак не відповідає на ключове питання: чи здатна ця система діяти як єдиний управлінський механізм.

«Каталоги інституцій» не розкривають реальних повноважень, механізмів взаємодії, процедур відповідальності та ефективності реалізації політики. Формалізація управління породжує феномен нормативної гіпертрофії, коли кількість прийнятих актів підміняє оцінку їх результативності. У такій логіці держава демонструє активність через виробництво документів, а не через досягнення практичних ефектів у сфері підприємництва.

Ототожнення нормативних змін із управлінськими результатами є методологічною помилкою. Прийняття законів, стратегій чи програм не гарантує їх реалізації. За відсутності механізмів моніторингу, зворотного зв’язку та коригування політики policy design перетворюється на самодостатній процес, відірваний від policy implementation. Унаслідок цього управління набуває декларативного характеру, а оцінка інституційної спроможності зводиться до аналізу формальних рішень.

Етапизація реформ як самостійний аналітичний інструмент також є недостатньою. Поділ трансформацій на періоди не розкриває управлінської логіки, не виявляє структурних обмежень системи та не дозволяє встановити, чи зросла здатність інституцій забезпечувати розвиток підприємництва. Історизація процесів без оцінки їх результативності фактично маскує відсутність глибокого управлінського аналізу.

Подолання цих обмежень можливе лише за умови застосування чітких критеріїв оцінки інституційної спроможності, що дозволяють перейти від формальної фіксації інституцій до аналізу їх реальної функціональної здатності. До таких критеріїв належать міжінституційна координація, здатність реагувати на управлінську невизначеність, ефективність механізмів зворотного зв’язку, гнучкість управлінських рішень та узгодженість політики на різних рівнях публічної влади. Їх сукупність формує аналітичну основу результативно-орієнтованого підходу до оцінки інституційної спроможності публічного управління розвитком підприємництва (рис. 1).

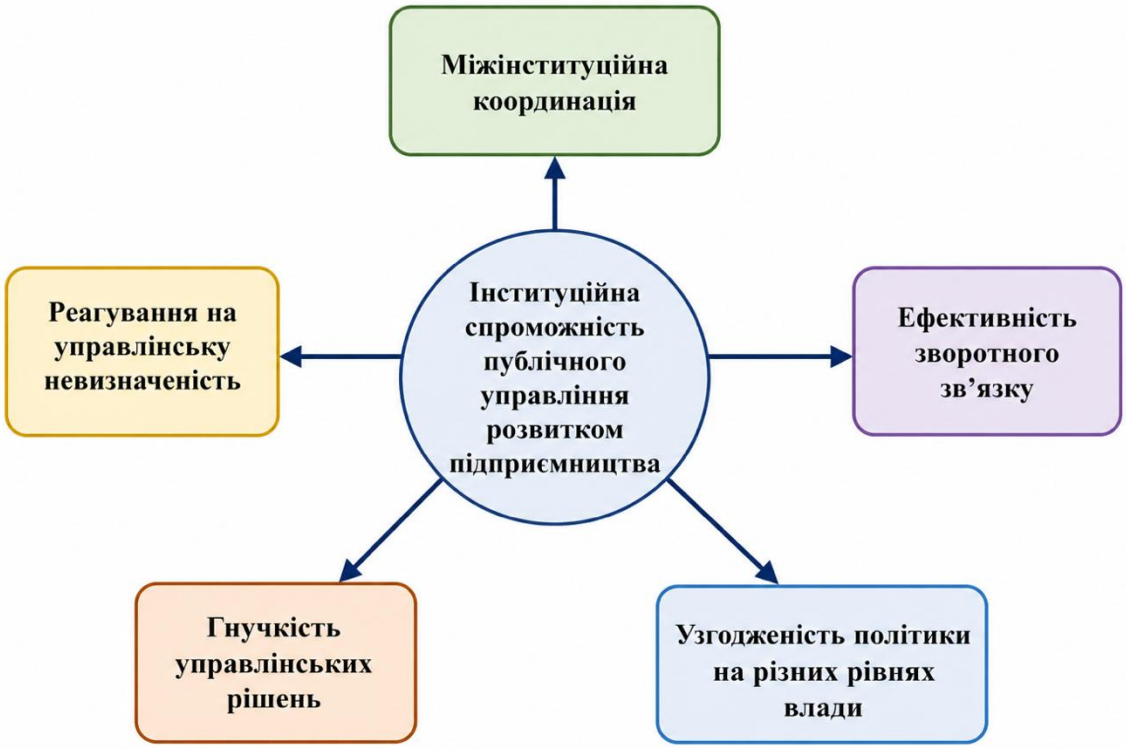

Рис. 1. Система критеріїв оцінки інституційної спроможності публічного управління розвитком підприємництва.

Джерело: авторська розробка на основі узагальнення положень [1, 2, 8, 9].

Зазначені критерії орієнтують аналіз на управлінську результативність, а не на формальні ознаки інституційної присутності. За їх відсутності оцінка інституційної спроможності неминуче залишається декларативною.

З філософсько-методологічної точки зору інституційна спроможність може бути інтерпретована як здатність публічного управління долати суперечність між нормативно визначеним порядком і динамікою реальних суспільних процесів. Саме тому її оцінка не може обмежуватися аналізом формальних інституцій, а потребує врахування реальної здатності системи забезпечувати узгодженість, адаптацію та результативність управлінських рішень.

Воєнні та післявоєнні трансформації виявили структурну неспроможність описових моделей пояснити ефективність або неефективність політики розвитку підприємництва. В умовах війни система публічного управління функціонує у режимі постійної невизначеності, дефіциту ресурсів і прискореного прийняття рішень. Саме ці умови виступають стрес-тестом для інституційної спроможності.

Кризове управління передбачає тимчасову централізацію, спрощення процедур і концентрацію повноважень. Однак така модель може підвищувати оперативність ціною зниження системної узгодженості. Якщо механізми координації, аналітичного забезпечення та зворотного зв'язку не інтегруються в

довгострокову модель відновлення, система ризикує перейти від кризового реагування до хронічної нестабільності.

Післявоєнний період потребує не лише відновлення інфраструктури чи фінансових інструментів підтримки підприємництва, а принципово іншої якості управління. Йдеться про здатність формувати стратегічні пріоритети, забезпечувати міжрівневу узгодженість рішень і постійно коригувати політику на основі оцінки її результатів. За відсутності такої спроможності державна політика відновлення ризикує залишитися сукупністю розрізнених ініціатив без системного ефекту.

Таким чином, воєнні та післявоєнні трансформації не створили проблему інституційної спроможності, а лише оголили її. Розрив між формальним функціонуванням інституцій і їх реальною управлінською здатністю став очевидним саме в умовах кризи. Описові підходи виявилися неспроможними пояснити цей розрив, оскільки їх аналітичний інструментарій не передбачає оцінки результативності.

Перехід до результативно-орієнтованого аналізу інституційної спроможності є не теоретичною опцією, а необхідною умовою адекватного осмислення публічного управління розвитком підприємництва в Україні. Без такого переходу дослідження залишатимуться в межах формального опису, що не має прикладної цінності для формування ефективної державної політики в умовах воєнних і післявоєнних трансформацій.

Проблема інституційної спроможності виходить за межі організаційного або нормативного аналізу. Вона стосується фундаментального питання про здатність публічної влади діяти як цілісна система в умовах невизначеності, поєднуючи стратегічне бачення, адаптивність та відповідальність за результати прийнятих рішень.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що у сучасному науковому дискурсі публічного управління розвитком підприємництва поняття інституційної спроможності часто використовується декларативно, без належної методологічної операціоналізації та чіткого визначення його аналітичних меж. Переважання інституційно-описових підходів, зосереджених на переліку органів, програм і нормативних змін, фактично підміняє аналіз управлінської результативності фіксацією формальних атрибутів державної активності. Унаслідок цього створюється ілюзія системності й керованості політики розвитку підприємництва, тоді як реальна здатність публічного управління досягати вимірюваних результатів залишається поза межами дослідницької уваги.

Обґрунтовано, що інституційна спроможність не є тотожною ані наявності інституцій, ані формальному впровадженню реформ, ані інтенсивності нормотворчої діяльності. Її сутність проявляється через якість управлінських процесів, здатність до міжінституційної координації, адаптації до середовища невизначеності та забезпечення стійких результатів у сфері розвитку

підприємництва. Ігнорування цих аспектів призводить до методологічної підміни: управлінський аналіз трансформується у формальний опис інституційних рішень, що не дає підстав для обґрунтованих висновків щодо ефективності державної політики.

Доведено, що інституційно-описовий підхід є структурно обмеженим і методологічно неспроможним для адекватного аналізу публічного управління розвитком підприємництва, особливо в умовах воєнних і післявоєнних трансформацій. У кризовій ситуації формальні інституційні конструкції піддаються перевірці реальними управлінськими викликами, і саме в цей момент стає очевидним розрив між нормативно задекларованими повноваженнями та фактичною спроможністю інституцій діяти скоординовано, оперативно й результативно. Воєнна криза та процеси відновлення виступають своєрідним стрес-тестом, який виявляє не лише сильні сторони системи, а й її внутрішні суперечності, фрагментарність та дефіцит управлінської узгодженості.

Запропоновані критерії оцінки інституційної спроможності – координаційна здатність, адаптивність до невизначеності, ефективність зворотного зв'язку, гнучкість управлінських рішень та узгодженість політики на різних рівнях публічної влади - створюють підґрунтя для переходу від декларативного до результативно-орієнтованого аналізу механізмів публічного управління. Їх застосування дозволяє не лише оцінити формальну наявність інституцій, а й виявити реальний ступінь управлінської спроможності системи забезпечувати розвиток підприємництва в умовах високої турбулентності.

Узагальнюючи, слід наголосити, що без системного аналізу реальної інституційної спроможності дослідження публічного управління розвитком підприємництва залишаються концептуально обмеженими та практично малопридатними для формування ефективної державної політики. Подальші наукові розвідки мають бути спрямовані не на розширення переліку інституцій чи опис нових нормативних ініціатив, а на розвиток аналітичних інструментів оцінки управлінської результативності, що дозволяють виявляти структурні обмеження системи публічної влади та формувати обґрунтовані рекомендації щодо її трансформації в умовах воєнних і післявоєнних викликів.

Література:

1. Kaufmann D., Kraay A., Mastruzzi M. The worldwide governance indicators: Methodology and analytical issues : World Bank Policy Research Working Paper No. 5430. Washington, DC: World Bank, 2010. DOI: https://doi.org/10.1596/1813-9450-5430

2. Li N., Tang Y., Xia G., Tang H., Li H. Institutional environment and productive entrepreneurship // Sustainability. 2024. Vol. 16, No. 24. Art. 11060. DOI: https://doi.org/10.3390/su162411060

3. OECD Economic Outlook. Volume 2024. Paris: OECD Publishing, 2024. DOI: https://doi.org/10.1787/d8814e8b-en

4. OECD Financing SMEs and Entrepreneurs Scoreboard: 2025 highlights. Paris : OECD Publishing, 2025. URL: https://www.oecd.org/en/publications/2025/04/oecd-financing-smes-and-entrepreneurs-scoreboard-2025-highlights_e7caeca1/ (дата звернення: 20.03.2026).

5. OECD Regulatory Policy Outlook 2025. Paris: OECD Publishing, 2025. DOI: https://doi.org/10.1787/56b60e39-en

6. OECD SME and Entrepreneurship Outlook 2023. Paris: OECD Publishing, 2023. DOI: https://doi.org/10.1787/342b8564-en

7. Prasannath V. Impact of government support policies on entrepreneurial orientation and SME performance // Small Business Economics. 2024. Advance online publication. DOI: https://doi.org/10.1007/s11365-024-00993-3

8. Sendra-Pons P., Comeig I., Mas-Tur A. Institutional factors affecting entrepreneurship: A QCA analysis // European Research on Management and Business Economics. 2021. Vol. 28. Art. 100187. DOI: https://doi.org/10.1016/j.iedeen.2021.100187

9. Tipu S. A. A., Hussain M. A., Sarker A. E. Impact of state capacity on entrepreneurship: Does national developmental and technological level matter? // Journal of Entrepreneurship and Public Policy. 2024. Vol. 14, No. 1. P. 85–103. DOI: https://doi.org/10.1108/JEPP-11-2023-0109

References:

1. Kaufmann, D., Kraay, A., & Mastruzzi, M. (2010). The worldwide governance indicators: Methodology and analytical issues (World Bank Policy Research Working Paper No. 5430). World Bank. https://doi.org/10.1596/1813-9450-5430

2. Li, N., Tang, Y., Xia, G., Tang, H., & Li, H. (2024). Institutional environment and productive entrepreneurship. *Sustainability, 16*(24), 11060. https://doi.org/10.3390/su162411060

3. Organisation for Economic Co-operation and Development. (2024). *OECD Economic Outlook, Volume 2024*. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/d8814e8b-en

4. Organisation for Economic Co-operation and Development. (2025). *OECD Financing SMEs and Entrepreneurs Scoreboard: 2025 highlights*. OECD Publishing. https://www.oecd.org/en/publications/2025/04/oecd-financing-smes-and-entrepreneurs-scoreboard-2025-highlights_e7caeca1/

5. Organisation for Economic Co-operation and Development. (2025). *OECD Regulatory Policy Outlook 2025*. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/56b60e39-en

6. Organisation for Economic Co-operation and Development. (2023). *OECD SME and Entrepreneurship Outlook 2023*. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/342b8564-en

7. Prasannath, V. (2024). Impact of government support policies on entrepreneurial orientation and SME performance. *Small Business Economics*. Advance online publication. https://doi.org/10.1007/s11365-024-00993-3

8. Sendra-Pons, P., Comeig, I., & Mas-Tur, A. (2021). Institutional factors affecting entrepreneurship: A QCA analysis. *European Research on Management and Business Economics, 28*, 100187. https://doi.org/10.1016/j.iedeen.2021.100187

9. Tipu, S. A. A., Hussain, M. A., & Sarker, A. E. (2024). Impact of state capacity on entrepreneurship: Does national developmental and technological level matter? *Journal of Entrepreneurship and Public Policy, 14*(1), 85–103. https://doi.org/10.1108/JEPP-11-2023-0109

Дата першого надходження статті до видання: 16.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026

УДК 351.9:004.774:001.103.2]:005.941(519.5:477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-252-262

Саприкін В'ячеслав здобувач ступеня доктора філософії спеціальності D4 «Публічне управління та адміністрування», кафедри євроінтеграційної політики Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, https://orcid.org/0009-0002-3435-9778

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ: ДОСВІД ПІВДЕННОЇ КОРЕЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО АДАПТАЦІЇ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті досліджено особливості цифрової трансформації публічного управління та проаналізовано досвід Республіки Корея як однієї із провідних країн у сфері цифрового врядування.

Встановлено, що в умовах глобальної цифровізації та посилення кризових викликів цифрова трансформація публічного сектору набуває стратегічного значення, оскільки сприяє підвищенню ефективності управлінських процесів, забезпеченню доступності публічних послуг, посиленню інституційної стійкості та вдосконаленню взаємодії між державою, громадянами і бізнесом. Особливої актуальності зазначена проблематика набуває для України в умовах повномасштабної війни, коли цифрові технології стали важливим інструментом підтримки безперервності функціонування державних інституцій і надання публічних послуг.

Проаналізовано ключові етапи цифрової модернізації публічного управління Республіки Корея та визначено основні чинники її успішної реалізації, серед яких послідовне стратегічне планування, розвиток цифрової інфраструктури, інтеграція інформаційних систем, інвестиції у людський капітал, упровадження інноваційних управлінських підходів і забезпечення кібербезпеки.

Аргументовано, що характерною рисою корейської моделі є формування цілісної цифрової екосистеми державного управління, орієнтованої на потреби громадян та ефективну міжвідомчу взаємодію. Здійснено порівняльний аналіз цифрового розвитку України та Республіки Корея на основі міжнародних індексів.

Визначено, що Україна демонструє позитивну динаміку цифрової трансформації, зокрема у сфері розвитку електронного урядування, цифрових сервісів і громадянської електронної участі. Водночас зберігаються виклики, пов'язані з міжвідомчою інтеграцією, кіберстійкістю, нерівномірністю цифрового розвитку та потребою у формуванні довгострокової стратегії цифрової модернізації державного сектору.

Обґрунтовано доцільність адаптації окремих елементів корейського досвіду в Україні, зокрема щодо розвитку єдиної цифрової екосистеми, data-driven governance, GovTech-рішень та посилення інституційного забезпечення цифрової трансформації в умовах повоєнного відновлення.

Ключові слова: цифрова трансформація, публічне управління, електронне урядування, цифрове врядування, GovTech, кібербезпека.

Saprykin Viacheslav postgraduate student (D4 «Public Administration and Management») of the Department of European Integration Policy of the Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of the Taras Shevchenko National University of Kyiv, https://orcid.org/0009-0002-3435-9778

DIGITAL TRANSFORMATION OF PUBLIC GOVERNANCE: THE EXPERIENCE OF SOUTH KOREA AND PROSPECTS FOR ITS ADAPTATION IN UKRAINE

Abstract. The article examines the features of digital transformation in public governance and analyzes the experience of the Republic of Korea as one of the global leaders in digital governance.

It is established that in the context of global digitalization and increasing crisis challenges, the digital transformation of the public sector is gaining strategic importance, as it contributes to improving the efficiency of administrative processes, ensuring the accessibility of public services, strengthening institutional resilience, and enhancing interaction between the state, citizens, and business. This issue is particularly relevant for Ukraine under conditions of full-scale war, where digital technologies serve as a critical tool for maintaining the continuity of public institutions and the provision of public services.

The key stages of digital modernization of public governance in the Republic of Korea are analyzed, and the main factors of its successful implementation are identified, including consistent strategic planning, development of digital infrastructure, integration of information systems, investment in human capital, introduction of innovative management approaches, and cybersecurity assurance. It is argued that a distinctive feature of the Korean model is the formation of an integrated digital ecosystem of public administration, oriented toward citizens' needs and effective interagency cooperation. A comparative analysis of the digital development of Ukraine and the Republic of Korea is conducted based on international indices. It is determined that Ukraine demonstrates positive dynamics in digital transformation, particularly in the development of e-governance, digital services, and citizen e-participation. At the same time, challenges remain related to interagency integration, cyber resilience, uneven digital development, and the need to form a long-term strategy for the digital modernization of the public sector. The study substantiates the feasibility of adapting selected elements of the Korean experience in Ukraine, particularly

regarding the development of a unified digital ecosystem, data-driven governance, GovTech solutions, and strengthening the institutional framework for digital transformation in the context of post-war recovery.

Keywords: digital transformation, public governance, e-governance, digital government, GovTech, cybersecurity.

Постановка проблеми. Сучасні кризові виклики, зумовлені безпековою нестабільністю, економічними трансформаціями та прискоренням цифровізації, актуалізують потребу в підвищенні ефективності системи публічного управління. За таких умов цифрова трансформація набуває стратегічного значення як інструмент забезпечення безперервності надання публічних послуг, підвищення інституційної адаптивності та оптимізації управлінських процесів.

Попри суттєвий прогрес України у розвитку електронного урядування, цифрових сервісів і платформених рішень, зокрема в умовах повномасштабної війни, залишаються актуальними питання міжвідомчої інтеграції, цифрової інклюзії, кібербезпеки та формування довгострокової моделі цифрової модернізації державного сектору [5]. Це зумовлює необхідність пошуку ефективних підходів до вдосконалення системи публічного управління, особливо в контексті повоєнного відновлення та європейської інтеграції.

У цьому контексті науковий і практичний інтерес становить досвід Республіки Корея, яка сформувала одну з найбільш результативних моделей цифрового врядування завдяки послідовній реалізації стратегій цифрового розвитку, інвестуванню в інформаційно-комунікаційну інфраструктуру, інтеграції цифрових технологій у публічне управління та розвитку інноваційних управлінських механізмів [3; 4; 11]. Вивчення та адаптація корейського досвіду можуть сприяти визначенню ефективних інструментів модернізації системи публічного управління в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний науковий дискурс щодо цифрової трансформації публічного управління значною мірою концентрується на узагальненні досвіду Республіки Корея як одного з провідних кейсів становлення цифрової держави та високоефективної системи електронного урядування (Cheong I., Cho J. [3]; Chung C.-S., Choi H., Cho Y. [4]). У працях зазначених авторів акцентується на інституційній модернізації, ролі державного лідерства та інтеграції цифрових платформ на кшталт Government24, що забезпечують комплексну трансформацію системи надання публічних послуг (MOIS [8]; World Bank [13]). В українських дослідженнях домінує аналіз розвитку цифрових сервісів, зокрема екосистеми «Дія», у контексті підвищення ефективності державного управління та післявоєнної відбудови (EU4Digital [6]; Mygal [9]; Aldane [2]). Оцінювання рівня цифрової зрілості держав здійснюється із застосуванням міжнародних індексів, зокрема Network Readiness Index, E-Government Development Index та Global Innovation Index, які формують порівняльну аналітичну базу для вимірювання цифрової конкурентоспроможності

(World Economic Forum [14]; United Nations [12]; World Intellectual Property Organization [15]). Попри наявність значної кількості наукових праць, питання комплексного аналізу цифрової трансформації України та Республіки Корея залишається недостатньо дослідженим, що актуалізує потребу подальших наукових напрацювань у зазначеному напрямі.

Метою статті є дослідження досвіду цифрової трансформації публічного управління в Республіці Корея, визначення ключових чинників її успішної реалізації та обґрунтування можливостей адаптації корейських практик у системі публічного управління України. Особливу увагу приділено аналізу електронного урядування, цифрових державних сервісів, GovTech-рішень, кібербезпеки та інноваційних підходів до управління як важливих складових модернізації публічного сектору в умовах сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу. Цифровізація суттєво змінює механізми публічного управління, трансформуючи традиційні адміністративні процеси, способи надання публічних послуг та моделі взаємодії між державою, громадянами і бізнесом. У цьому контексті цифрова трансформація розглядається не лише як впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, а як комплексний процес інституційних змін, спрямований на формування більш ефективної, відкритої та орієнтованої на громадянина системи врядування.

Глобальна практика свідчить, що успішна цифрова трансформація державного сектору ґрунтується на поєднанні кількох взаємопов'язаних складових: розвитку цифрової інфраструктури, створенні ефективних механізмів електронного урядування, забезпеченні кібербезпеки, розвитку людського капіталу та формуванні інноваційної культури державного управління. Саме такий комплексний підхід дозволяє державам забезпечувати високий рівень доступності послуг, оперативність управлінських рішень, міжвідомчу координацію та прозорість адміністративних процесів [3].

Одним із найбільш показових прикладів успішної цифрової трансформації публічного управління є Республіка Корея, яка протягом останніх десятиліть послідовно формувала цифрову модель держави. Після завершення Корейської війни країна зіткнулася з масштабними економічними та інституційними викликами, однак системна державна політика, орієнтована на інновації та технологічний розвиток, дозволила трансформувати економіку й систему державного управління в один із найбільш технологічно розвинених державних механізмів світу [9].

Особливістю корейської моделі стало те, що цифровізація не розглядалася як окремий технологічний проєкт, а інтегрувалася в загальну стратегію національного розвитку. Починаючи з кінця 1970-х років уряд послідовно реалізовував програми комп'ютеризації державного сектору, у 1980–1990-х роках були закладені інституційні основи електронного урядування, а вже у XXI столітті відбувся перехід до концепції цифрового уряду нового покоління, орієнтованого на використання великих даних, штучного інтелекту,

автоматизації процесів і персоналізованих цифрових сервісів. У 2018 році Республіка Корея започаткувала новий етап цифрової модернізації публічного сектору, спрямований на формування цифрового уряду, який передбачає інтеграцію інформаційних ресурсів, проактивне надання послуг, автоматизацію адміністративних процедур та максимальне врахування потреб громадян. Урядова політика цифрової трансформації базується на принципах відкритості, безпеки, інклюзивності та людиноцентричності, що дозволило сформувати високий рівень суспільної довіри до цифрових державних інститутів [1].

Важливою характеристикою корейської моделі є орієнтація на створення цілісної цифрової екосистеми державного управління. На відміну від фрагментарного підходу до цифровізації, що інколи спостерігається у країнах, які лише проходять етап трансформації, Південна Корея забезпечила інтеграцію державних інформаційних систем, цифрових реєстрів та платформ публічних послуг у єдине функціональне середовище. Це дозволило значно скоротити бюрократичні процедури, підвищити якість державних сервісів і зменшити адміністративне навантаження на громадян [7;8].

Республіка Корея послідовно розвиває та масштабує власні цифрові державні рішення, які стали базовими елементами її системи електронного врядування. Серед них ключове місце займає інтегрована система управління державними фінансами dBrain та e-Hojo, що забезпечує комплексне планування, виконання та моніторинг бюджетних процесів у цифровому форматі. Не менш важливою є інформаційна система управління людськими ресурсами e-Saram, яка сприяє автоматизації кадрових процесів у державному секторі, підвищенню прозорості управління персоналом та ефективності адміністративних процедур. Також ключовим компонентом цифрової інфраструктури публічного управління Кореї є система керування урядовими робочими процесами On-nara, яка забезпечує електронний документообіг і координацію між органами влади. Сукупне використання цих платформ формує інтегроване цифрове середовище, що підвищує узгодженість управлінських процесів, прискорює прийняття рішень і мінімізує адміністративні бар’єри. Такий підхід демонструє системність цифрової трансформації державного сектору та може розглядатися як орієнтир для розвитку аналогічних рішень у інших країнах [11].

Для України корейський досвід є особливо цінним у контексті необхідності розвитку в умовах повномасштабної війни та повоєнного відновлення. Подібно до Республіки Кореї, Україна проходить складний етап трансформаційних змін, який потребує не лише відновлення зруйнованих інституційних механізмів, а й формування нової моделі державного управління, здатної ефективно реагувати на сучасні виклики, забезпечувати стійкість інституцій та сприяти довгостроковому соціально-економічному розвитку [9].

Для об’єктивного оцінювання рівня цифрової трансформації публічного управління та визначення ефективності державної політики у сфері цифровізації доцільно використовувати міжнародні індекси й аналітичні показники, що

відображають рівень технологічного розвитку, інституційної готовності, цифрової інклюзії, інноваційного потенціалу та ефективності електронного урядування. У цьому контексті особливе значення мають Індекс мережевої готовності (Network Readiness Index, NRI [14]), Глобальний інноваційний індекс (Global Innovation Index, GII [15]) та Індекс розвитку електронного урядування Організації Об'єднаних Націй (E-Government Development Index, EGDI [12]). Використання зазначених інструментів дозволяє здійснити комплексний аналіз цифрової трансформації України та Республіки Корея, а також виявити напрями, у яких корейський досвід може бути адаптований в українській системі публічного управління.

Одним із ключових індикаторів оцінювання цифрової готовності держав є Індекс мережевої готовності (NRI), що визначає здатність країн ефективно використовувати можливості інформаційно-комунікаційних технологій для економічного розвитку, модернізації державного управління та підвищення якості життя населення. Індекс враховує чотири взаємопов'язані складові: технології, людський капітал, рівень управління та практичний вплив цифровізації на суспільство й економіку [14].

Порівняльний аналіз України та Республіки Корея за зазначеними показниками засвідчує суттєві відмінності у масштабах цифрової зрілості, інституційній спроможності та ефективності інноваційних екосистем.

У 2024 році Республіка Корея посіла 5-те місце серед 133 країн у NRI, а у 2025 році зберегла позиції у групі глобальних лідерів, підтвердивши стабільність і системність національної цифрової політики. Високі результати країни зумовлені розвиненою цифровою інфраструктурою, майже повним охопленням населення широкосмуговим інтернетом, високим рівнем цифрових компетентностей та послідовною інтеграцією цифрових технологій у всі сфери суспільного життя, включно з публічним управлінням.

Україна у 2024 році посіла 43-тю позицію в NRI, демонструючи позитивну динаміку навіть в умовах повномасштабної війни. У 2025 році країна утримала позиції у групі держав із високим рівнем цифрової готовності. Важливим чинником стійкості цифрової системи залишається платформа «Дія», яка забезпечує інтеграцію державних послуг та цифрових документів у єдину екосистему. Водночас зберігається розрив із Республікою Корея за рівнем розвитку інфраструктури, інтегрованості державних інформаційних систем та глибиною цифрової трансформації управлінських процесів.

У сфері інноваційного розвитку Республіка Корея демонструє стійке входження до групи світових лідерів. У 2024 році країна посіла 6-те місце у Global Innovation Index, а у 2025 році піднялася до 4-ї позиції серед 139 економік, що відображає подальше посилення її інноваційного потенціалу. Такий результат є наслідком високих інвестицій у дослідження і розробки, розвиненої інституційної підтримки науки та ефективної взаємодії держави, університетів і приватного сектору. Характерною рисою корейської моделі є висока швидкість

комерціалізації інновацій і їх системне впровадження у промисловість та публічне управління.

Україна у 2024 році посіла 60-те місце у GII, зберігаючи статус країни з потенціалом інноваційного зростання. У 2025 році спостерігається поступове зміцнення цифрового та інноваційного секторів, однак структурні обмеження залишаються значними, зокрема щодо рівня інвестицій у R&D, розвитку інноваційної інфраструктури та масштабування результатів наукових досліджень у реальний сектор економіки [6].

Додатковим індикатором цифрової трансформації виступає EGDI, який відображає рівень розвитку електронного урядування через оцінку онлайн-послуг, телекомунікаційної інфраструктури та людського капіталу. Республіка Корея у 2024 році посіла 4-те місце у світі та у 2025 році зберегла позиції серед глобальних лідерів, що свідчить про високий рівень системності цифрової держави та глибоку інтеграцію електронних сервісів у механізми взаємодії держави з громадянами.

Україна у 2024 році посіла 30-те місце в EGDI, демонструючи один із найдинамічніших темпів зростання. У 2025 році країна утримує високі позиції завдяки розвитку цифрової платформи «Дія» та розширенню спектра електронних послуг, зокрема у сфері адміністративних і соціальних сервісів. Водночас порівняльний аналіз засвідчує, що корейська модель електронного урядування є більш інтегрованою та стратегічно уніфікованою, тоді як українська характеризується розвитком у форматі прискореної цифровізації окремих сегментів під впливом зовнішніх викликів.

Загалом порівняння засвідчує, що Республіка Корея формує цілісну, технологічно інтегровану цифрову екосистему держави, тоді як Україна демонструє високий рівень адаптивності та швидкого впровадження цифрових рішень, проте потребує подальшого зміцнення інституційної спроможності та інноваційної бази для досягнення більшої системної зрілості.

Окремого значення в умовах цифрової трансформації набуває Глобальний індекс кібербезпеки (Global Cybersecurity Index, GCI), що оцінює рівень спроможності держав забезпечувати захист цифрової інфраструктури, персональних даних і критичних інформаційних систем. Для країн, які активно впроваджують цифрове урядування, кібербезпека є необхідною передумовою ефективного функціонування електронних сервісів і підтримки суспільної довіри до державних інституцій [10].

Республіка Корея стабільно входить до групи світових лідерів у сфері кібербезпеки завдяки комплексному нормативно-правовому регулюванню, високому рівню координації між державними органами та значним інвестиціям у розвиток систем кіберзахисту. Важливу роль у забезпеченні цифрової безпеки відіграє діяльність спеціалізованих інституцій, зокрема Корейського агентства з питань Інтернету та безпеки (KISA), яке координує реагування на кіберзагрози та реалізує програми розвитку кіберстійкості [10].

Для України питання кібербезпеки набуло особливої актуальності в умовах постійних кібератак на державні інформаційні ресурси. Але попри суттєвий прогрес у розвитку систем кіберзахисту, подальша цифрова трансформація публічного управління потребує посилення кіберстійкості, модернізації інформаційної інфраструктури та адаптації міжнародного досвіду реагування на цифрові загрози.

Практичний інтерес для України становить упровадження системи превентивного кіберзахисту, орієнтованої не лише на реагування на атаки, а й на прогнозування ризиків, а також регулярний аудит цифрової інфраструктури та тестування вразливостей державних систем. Важливим напрямом є також розвиток програм підготовки фахівців із кібербезпеки, підвищення цифрової грамотності публічних службовців та посилення партнерства між державою, бізнесом і науковим середовищем у сфері кіберзахисту.

Також подальші зусилля доцільно спрямувати на поглиблений аналіз механізмів імплементації GovTech-рішень у систему публічного управління України з урахуванням кращих практик Республіки Корея. Окремої уваги потребує дослідження моделей інтеграції державних реєстрів і платформ, а також правового забезпечення обміну даними між державними органами. Перспективним напрямом є також оцінювання впливу штучного інтелекту, великих даних та автоматизації адміністративних процесів на якість публічних послуг і ефективність управлінських рішень..

Висновки. Цифрова трансформація публічного управління є комплексним і багатовимірним процесом, який виходить за межі простого впровадження інформаційно-комунікаційних технологій та передбачає глибинні інституційні зміни у функціонуванні держави. Вона охоплює модернізацію адміністративних процедур, розвиток електронного урядування, формування цифрових екосистем взаємодії держави з громадянами та бізнесом, а також підвищення рівня прозорості та ефективності управлінських рішень.

Досвід Республіки Корея засвідчує, що ефективна цифрова трансформація публічного управління ґрунтується на поєднанні довгострокового стратегічного планування, системних інвестицій у цифрову інфраструктуру, розвитку людського капіталу та послідовного впровадження інновацій у діяльність органів публічного влади. Важливою особливістю корейської моделі є її цілісність та екосистемний характер, що передбачає формування інтегрованого цифрового середовища замість розрізнених цифрових рішень, а також узгодженість між технологічними, інституційними та управлінськими компонентами.

Порівняльний аналіз міжнародних індексів Індексу мережевої готовності Network Readiness Index NRI Глобального індексу інновацій Global Innovation Index GII та Індексу розвитку електронного уряду E-Government Development Index EGDI підтверджує стабільні позиції Республіки Корея серед світових лідерів цифрового розвитку. Країна демонструє високі показники за ключовими

компонентами цифрової трансформації зокрема щодо розвитку інформаційно комунікаційної інфраструктури інноваційного потенціалу та ефективності цифрового врядування.

Водночас Україна характеризується динамічним прогресом насамперед у сфері електронних послуг розвитку цифрової взаємодії між державою та громадянами а також упровадження платформених рішень у публічному управлінні. Попри позитивну динаміку зберігаються структурні диспропорції що стосуються рівня розвитку технологічної інфраструктури ступеня інституційної інтеграції цифрових рішень та системності формування і реалізації державної цифрової політики що впливає на узгодженість цифрової трансформації.

Отримані результати свідчать про доцільність адаптації окремих елементів корейського досвіду в Україні, зокрема щодо побудови єдиної цифрової екосистеми держави, розвитку підходів data-driven governance, посилення кіберстійкості та удосконалення інституційного забезпечення цифрової трансформації. Окреме значення має впровадження механізмів міжвідомчої координації та інтеграції цифрових сервісів, що дозволяє підвищити узгодженість управлінських процесів і якість публічних послуг.

Таким чином, імплементація адаптованих практик Республіки Корея може стати важливим чинником підвищення ефективності публічного управління в Україні, особливо в умовах війни та майбутнього повоєнного відновлення.

Література:

1. Дудко І., Погорєлова І. Як відбувалися післявоєнні реформи в Південній Кореї: уроки для відновлення України. 2024. Інститут амераканістики. URL: https://inam.org.ua/pdf/Institute_of_American_Studies_Post-War%20Reforms%20in%20South%20Korea_%20Lessons%20for%20Ukraine's%20Recovery_in%20Ukrainian.pdf

2. Aldane J. International support bolsters Ukraine’s digital services, and South Korea will host the next AI Safety Summit: News in Brief. URL: https://www.globalgovernmentforum.com/international-support-bolsters-ukraines-digital-services-south-korea-to-host-next-ai-safety-summit-news-in-brief/

3. Cheong I., Cho J. Digital government in the Republic of Korea: Evaluation and challenges // Empowering Online Public Service in Asia: The Digital Frontier / L. Chen, F. Kimura (eds.). Jakarta: ERIA, 2024. P. 177–197. URL: https://www.eria.org/uploads/07-Chapter-6-Digital-Government-in-the-Republic-of-Korea.pdf

4. Chung C.-S., Choi H., Cho Y. Analysis of digital governance transition in South Korea: Focusing on the president's leadership for government innovation // Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexities. 2022. Vol. 8, no. 2. DOI: https://doi.org/10.3390/joitmc8010002

5. Dream Ukraine. Цифрова трансформація публічних послуг в Україні. URL: https://dream.gov.ua/ua

6. EU for Digital. Побудова цифрової держави: застосунок «Дія» в Україні вже налічує понад 20 мільйонів користувачів. URL: https://eufordigital.eu/building-a-digital-state-ukraines-diia-app-now-boasts-over-20-million-users/

7. Government 24, Republic of Korea. Gov24 – Integrated public service platform. URL: https://www.dgovkorea.go.kr/service1/g2c_01/gov24

8. Ministry of the Interior and Safety (MOIS), Republic of Korea. Digital government innovation. URL: https://www.mois.go.kr/eng/sub/a03/digitalGovInnovation/screen.do

9. Mygal M. Transparent reconstruction: Digital solutions from Ukraine and the Republic of Korea. 2023. URL: https://iaa.org.ua/en/articles/transparent-reconstruction-digital-solutions-from-ukraine-and-the-republic-of-korea/

10. Paz S., Tejerina L., Kang D. National Cybersecurity Law, Governance, and Infrastructure in the Republic of Korea. DOI: https://doi.org/10.18235/0012876

11. Porrúa M. A., Vieyra J. C., Baudino F. What makes South Korea a trailblazer in the digital transformation of the public sector? URL: https://blogs.iadb.org/administracion-publica/en/south-korea-digital-transformation-public-sector/

12. United Nations. E-Government Development Index. URL: https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/About/Overview/-E-Government-Development-Index

13. World Bank. Digital: The door to a better world—Digital government strategy and cases in Korea. URL: https://www.worldbank.org/en/events/2022/02/09/digital-the-door-to-a-better-world-digital-government-strategy-and-cases-in-korea

14. World Economic Forum. Network Readiness Index. URL: https://networkreadinessindex.org/country/republic-of-korea/

15. World Intellectual Property Organization. Global Innovation Index. URL: https://www.wipo.int/gii-ranking/en/republic-of-korea

References:

1. Dudko, I., & Pophorielova, I. (2024). How post-war reforms took place in South Korea: Lessons for Ukraine's recovery. Retrieved from https://inam.org.ua/pdf/Institute_of_American_Studies_Post-War%20Reforms%20in%20South%20Korea_%20Lessons%20for%20Ukraine's%20Recovery_in%20Ukrainian.pdf

2. Aldane, J. International support bolsters Ukraine's digital services, and South Korea will host the next AI Safety Summit: News in Brief. Retrieved from https://www.globalgovernmentforum.com/international-support-bolsters-ukraines-digital-services-south-korea-to-host-next-ai-safety-summit-news-in-brief/

3. Cheong, I., & Cho, J. Digital government in the Republic of Korea: Evaluation and challenges. In L. Chen & F. Kimura (Eds.), *Empowering Online Public Service in Asia: The Digital Frontier*, pp. 177–197. ERIA, 2024. Retrieved from https://www.eria.org/uploads/07-Chapter-6-Digital-Government-in-the-Republic-of-Korea.pdf

4. Chung, C.-S., Choi, H., & Cho, Y. (2022). Analysis of digital governance transition in South Korea: Focusing on the president's leadership for government innovation. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexities*, 8(2). https://doi.org/10.3390/joitmc8010002

5. Dream Ukraine. Digital transformation of public services in Ukraine. Retrieved from https://dream.gov.ua/ua

6. EU for Digital. Building a digital state: Ukraine's Diia app now boasts over 20 million users. Retrieved from https://eufordigital.eu/building-a-digital-state-ukraines-diia-app-now-boasts-over-20-million-users/

7. Government 24, Republic of Korea. Gov24 – Integrated public service platform. Retrieved from https://www.dgovkorea.go.kr/service1/g2c_01/gov24

8. Ministry of the Interior and Safety (MOIS), Republic of Korea. Digital government innovation. Retrieved from https://www.mois.go.kr/eng/sub/a03/digitalGovInnovation/screen.do

9. Mygal, M. (2023). Transparent reconstruction: Digital solutions from Ukraine and the Republic of Korea. Retrieved from https://iaa.org.ua/en/articles/transparent-reconstruction-digital-solutions-from-ukraine-and-the-republic-of-korea/

10. Paz, S., Tejerina, L., & Kang, D. National Cybersecurity Law, Governance, and Infrastructure in the Republic of Korea. https://doi.org/10.18235/0012876

11. Porrúa, M. A., Vieyra, J. C., & Baudino, F. What makes South Korea a trailblazer in the digital transformation of the public sector? Retrieved from https://blogs.iadb.org/administracion-publica/en/south-korea-digital-transformation-public-sector/

12. United Nations. E-Government Development Index. Retrieved from https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/About/Overview/-E-Government-Development-Index

13. World Bank. Digital: The door to a better world—Digital government strategy and cases in Korea. Retrieved from https://www.worldbank.org/en/events/2022/02/09/digital-the-door-to-a-better-world-digital-government-strategy-and-cases-in-korea

14. World Economic Forum. Network Readiness Index. Retrieved from https://networkreadinessindex.org/country/republic-of-korea/

15. World Intellectual Property Organization. Global Innovation Index. Retrieved from https://www.wipo.int/gii-ranking/en/republic-of-korea

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК: 351.07:004.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-263-275

Тюріна Діна Миколаївна доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри економіки та публічного управління Національного аерокосмічного університету «Харківський авіаційний інститут», https://orcid.org/0000-0002-1506-5849

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ НАДАННЯ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ В УМОВАХ СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТА БЕЗПЕКОВИХ ВИКЛИКІВ

Анотація. У статті досліджено цифрову трансформацію системи надання публічних послуг у територіальних громадах в умовах сучасних соціально-економічних та безпекових викликів. Обґрунтовано, що цифровізація публічного управління є не лише інструментом технологічної модернізації, а й важливим чинником підвищення ефективності управлінських процесів, доступності послуг, прозорості діяльності органів влади та стійкості територіальних громад у кризових умовах.

Проаналізовано теоретичні підходи до розуміння цифрової трансформації публічного управління, визначено її ключові ознаки, функції та проблеми реалізації на місцевому рівні. Встановлено, що цифрова трансформація передбачає не лише переведення окремих послуг в електронний формат, а й формування цілісної цифрової екосистеми громади, яка поєднує електронні сервіси, інформаційні реєстри, аналітичні системи, цифрові канали комунікації та інструменти кіберзахисту. Основними перешкодами цифровізації залишаються фрагментарність інформаційних систем, нерівномірність упровадження цифрових рішень, недостатній рівень цифрових компетентностей, обмеженість ресурсного забезпечення та потреба у зміцненні кібербезпеки.

На основі аналізу практичного досвіду м. Харкова за 2025 рік узагальнено особливості впровадження цифрових технологій у сфері надання адміністративних і соціальних послуг. Визначено основні напрями цифрової трансформації територіальної громади: розвиток електронних сервісів, цифровізація центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП), використання аналітичних систем, електронної комунікації, геоінформаційних сервісів, інтеграція реєстрів, розвиток цифрової інфраструктури та цифрової стійкості.

Розроблено модель цифрової трансформації територіальної громади, яка включає сервісний, управлінський, комунікаційний, інфраструктурний блоки та блок цифрової стійкості. Доведено, що її реалізація сприяє підвищенню якості публічних послуг, оперативності прийняття рішень, підзвітності органів влади та безперервності функціонування системи публічного управління.

Ключові слова: цифрова трансформація, публічне управління, публічні послуги, територіальні громади, електронні сервіси, цифрова стійкість, місцеве самоврядування, цифрова громада.

Tiurina Dina Mykolaivna Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of Economics and Public Administration, National Aerospace University "Kharkiv Aviation Institute", https://orcid.org/0000-0002-1506-5849

DIGITAL TRANSFORMATION OF PUBLIC SERVICE DELIVERY IN TERRITORIAL COMMUNITIES UNDER CONTEMPORARY SOCIO-ECONOMIC AND SECURITY CHALLENGE

Abstract. The article examines the process of digital transformation of the public service delivery system in territorial communities under contemporary socio-economic and security challenges. It is substantiated that digitalization of public administration is not only a tool for technological modernization, but also an important factor in improving the efficiency of management processes, accessibility and quality of services, transparency of public authorities, and resilience of territorial communities in crisis conditions.

Theoretical approaches to understanding digital transformation in public administration are analyzed, and its key features, functions, and implementation challenges at the local level are identified. It is emphasized that digital transformation involves not only the transfer of individual services into electronic format, but also the formation of an integrated digital ecosystem of a community. Such an ecosystem combines e-services, information registers, analytical systems, electronic communication channels, geoinformation services, digital infrastructure, and cybersecurity tools. It is established that the main barriers to digitalization include fragmentation of information systems, uneven implementation of digital solutions, insufficient digital competencies, limited resource support, and the need to strengthen cybersecurity.

Based on the analysis of the practical experience of Kharkiv in 2025, the peculiarities of implementing digital technologies in the provision of administrative and social services are summarized. The main directions of digital transformation of a territorial community are identified, including the development of e-services, digitalization of administrative service centers, use of analytical systems, electronic communication, geoinformation services, integration of registers, development of digital infrastructure, and digital resilience.

A model of digital transformation of a territorial community is developed, which includes service, managerial, communication, infrastructure, and digital resilience blocks. It is proven that its implementation contributes to improving the quality of public services, decision-making efficiency, accountability of public authorities,

transparency of management processes, and continuity of public administration functioning in crisis conditions.

Key words: digital transformation, public administration, public services, territorial communities, e-services, digital resilience, local self-government, digital community.

Постановка проблеми. У сучасних умовах трансформації системи публічного управління особливого значення набуває забезпечення ефективного, доступного та безперервного надання публічних послуг на рівні територіальних громад.

Динамічні соціально-економічні та безпекові виклики зумовлюють необхідність переосмислення традиційних підходів до організації публічних послуг та впровадження сучасних цифрових технологій як інструменту підвищення ефективності управління.

Незважаючи на активний розвиток електронного урядування та цифрових сервісів в Україні, система надання публічних послуг на місцевому рівні залишається недостатньо інтегрованою та характеризується фрагментарністю інформаційних систем, обмеженим рівнем цифрової взаємодії між суб'єктами публічного управління та нерівномірністю доступу населення до цифрових послуг. Особливої актуальності ці проблеми набувають в умовах підвищених ризиків і кризових ситуацій, коли необхідно забезпечити безперервність функціонування управлінських процесів та оперативне реагування на потреби громадян.

У цьому контексті виникає необхідність комплексного дослідження процесів цифрової трансформації системи надання публічних послуг у територіальних громадах, визначення ключових напрямів її розвитку та обґрунтування ефективних моделей інтеграції цифрових рішень у публічне управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика цифрової трансформації системи надання публічних послуг у територіальних громадах посідає важливе місце в сучасних дослідженнях публічного управління, оскільки ефективність впровадження цифрових технологій безпосередньо впливає на якість управлінських процесів, доступність адміністративних послуг, рівень довіри громадян до влади та спроможність інституцій забезпечувати безперервність функціонування в умовах воєнного стану та кризових викликів.

Вагомий внесок у дослідження цифрової трансформації публічного управління зробили Т. Биркович, В. Биркович, О. Кабанець [1], В. Сиротін [10; 11], М. Засуха [4], С. Квітка, В. Корсун, Ю. Магиляс [5] та ін., які розглядають цифровізацію як комплексний процес інтеграції інформаційно-комунікаційних технологій у систему державного та місцевого управління, спрямований на підвищення ефективності управлінських рішень, розвиток електронних послуг і цифрових платформ взаємодії між владою та громадянами.

Безпековий і кризовий вимір цифровізації висвітлено у працях В. Кучменка, М. Ватульєва [6], Д. Міщенка, Л. Міщенка, В. Хурдей [7], які акцентують увагу на ролі цифрових технологій у забезпеченні стійкості держави, безперервності надання публічних послуг та реагуванні на сучасні виклики. Практичні аспекти цифрових рішень у сфері надання послуг населенню, зокрема для внутрішньо переміщених осіб, розкрито в дослідженні Ю. Орела, Д. Дудніка [8].

Водночас А. Довбиш, Є. Котух [3], Б. Дзюндзюк, О. Жадан [2] наголошують на проблемах цифрової трансформації, серед яких – недостатній рівень цифрових компетентностей, фрагментарність інформаційних систем, кіберзагрози та нерівний доступ до цифрових послуг

Не применшуючи вагомості наукових результатів зазначених учених, слід відзначити, що більшість наявних праць зосереджується переважно на окремих аспектах цифрової трансформації публічного управління, зокрема на теоретичних засадах цифровізації, розвитку електронного урядування, забезпеченні кібербезпеки та модернізації управлінських процесів.

Водночас недостатньо розробленими залишаються питання комплексного осмислення цифрової трансформації системи надання публічних послуг на рівні територіальних громад в умовах воєнного стану, з урахуванням інтеграції інституційних, організаційних, технологічних, безпекових і комунікаційних механізмів. Саме це зумовлює необхідність подальшої наукової розробки теоретико-методичних засад формування та реалізації ефективної цифрової системи публічних послуг у територіальних громадах України, зокрема на прикладі м. Харкова.

Мета статті. Метою статті є дослідження цифрової трансформації системи надання публічних послуг у територіальних громадах, узагальнення досвіду м. Харкова, систематизація основних напрямів цифровізації та обґрунтування моделі цифрової трансформації громади як інструменту підвищення ефективності публічного управління.

Виклад основного матеріалу. Цифрова трансформація публічного управління в сучасних умовах виступає не лише як інструмент модернізації адміністративних процесів, але й як ключовий фактор забезпечення стійкості держави та територіальних громад. Як свідчать результати наукових досліджень, цифровізація охоплює всі рівні управління та передбачає інтеграцію інформаційно-комунікаційних технологій у процеси прийняття рішень, надання послуг і взаємодії з громадянами. Зокрема, у працях Т. Биркович, В. Биркович, О. Кабанця підкреслюється, що цифрова трансформація є комплексним і безперервним процесом, який базується на поєднанні технологічних, інституційних і кадрових змін [1].

Водночас дослідження В. Сиротіна акцентують увагу на тому, що цифровізація публічного управління сприяє прискоренню обігу інформації, підвищенню прозорості управлінських процесів та зменшенню адміністративних

витрат, що особливо важливо у сфері надання публічних послуг [10; 11]. Подібної позиції дотримуються й інші науковці, які розглядають цифрову трансформацію як основу переходу до сервісно орієнтованої моделі публічного управління, де ключовим є задоволення потреб громадян через електронні канали взаємодії.

Особливої актуальності цифровізація набуває в умовах воєнного стану. Як зазначають В. Кучменко та М. Ватульєв, цифрові технології стають критично важливими для забезпечення безперервності функціонування державних інституцій, оперативного реагування на кризові ситуації та підтримки зв'язку з громадянами [6]. У цьому контексті цифрові сервіси виконують не лише адміністративну, а й безпекову функцію, забезпечуючи стійкість системи публічного управління до зовнішніх загроз. Додатково, дослідження Д. Міщенка та співавторів доводять, що цифровізація виступає важливим чинником нейтралізації гібридних загроз і зміцнення національної безпеки, зокрема через розвиток електронного урядування та систем кіберзахисту [7].

Разом з тим, аналіз наукових праць свідчить про наявність суттєвих проблем у процесі цифрової трансформації. Зокрема, А. Довбиш та Є. Котух вказують на недостатній рівень кібербезпеки, обмеженість фінансових ресурсів, а також необхідність розвитку цифрових компетентностей публічних службовців [3]. Б. Дзюндзюк і О. Жадан наголошують на фрагментарності інформаційних систем і відсутності єдиної цифрової платформи, що ускладнює ефективну інтеграцію цифрових сервісів [2].

Важливим напрямом наукових досліджень є нормативно-правове забезпечення цифрової трансформації публічного управління. У сучасних працях підкреслюється, що формування ефективної системи цифрових публічних послуг неможливе без належного правового регулювання, яке визначає інституційні засади цифровізації, механізми впровадження інформаційно-комунікаційних технологій та стандарти надання електронних послуг [12].

Нормативно-правова база виступає ключовим фактором забезпечення узгодженості цифрових рішень, їх інтеграції у систему публічного управління та підвищення довіри громадян до цифрових сервісів.

У цьому контексті особливого значення набуває аналіз практичного досвіду цифровізації на рівні територіальних громад. Місто Харків є показовим прикладом адаптації системи публічного управління до умов воєнного стану через активне впровадження цифрових технологій.

Як зазначають Ю. Орел та Д. Дуднік, цифрові рішення відіграють ключову роль у забезпеченні доступу до соціальних послуг, зокрема для внутрішньо переміщених осіб, а також сприяють підвищенню ефективності управління в умовах кризи [8].

На основі узагальнення наукових підходів і практичного досвіду м. Харкова доцільно систематизувати основні напрями цифрової трансформації системи надання публічних послуг у територіальних громадах.

Аналіз програмних документів і звітних матеріалів м. Харкова за 2025 рік свідчить про системне та динамічне впровадження цифрових технологій у діяльність органів місцевого самоврядування, що охоплює як сферу надання адміністративних послуг, так і управління соціально-економічним розвитком міста [9]. Зокрема, у місті забезпечено функціонування Порталу електронних сервісів, Реєстру територіальної громади, Єдиного адресного реєстру, геоінформаційних систем та цифрових платформ управління, що формують основу сучасної цифрової інфраструктури. У 2025 році кількість довідок, сформованих в електронному вигляді, склала 410,0 тис. одиниць, що становить 128,3 % від запланованого показника, що свідчить про активне зростання використання електронних сервісів населенням.

Водночас у місті функціонує розгалужена система надання адміністративних послуг: станом на 01.01.2026 у ЦНАП м. Харкова доступно 524 види послуг (проти 450 у попередньому році), а загальна кількість звернень склала 773,5 тис., що відповідає 70,3 % від прогнозованого рівня.

Через кол-центри оброблено 235,7 тис. звернень (98 % від плану), що підтверджує значну роль дистанційних каналів взаємодії з громадянами. Разом із тим кількість електронних звернень становила 6,4 тис. (63,4 % від плану), що свідчить про поступову трансформацію структури звернень населення та перехід до цифрових форматів обслуговування.

Важливим напрямом цифровізації є розвиток аналітичних інструментів та систем управління. У 2025 році впроваджено інтерактивні аналітичні панелі («Дашборд») для моніторингу звернень громадян, а також продовжено розвиток системи «Дашборд відновлення та розвитку міста Харкова» та цифрової екосистеми DREAM, що забезпечують відкритість даних, координацію інвестиційних процесів та ефективну взаємодію з міжнародними партнерами [9].

Суттєвого розвитку набули цифрові канали комунікації: функціонують міські чат-боти «Харків – Твій дім» та «Прозорий Харків», які надають інформацію щодо послуг, інфраструктури, укриттів, пунктів незламності та підтримки внутрішньо переміщених осіб.

На геопорталі міста реалізовано інтерактивні карти об’єктів критичної інфраструктури, що особливо важливо в умовах воєнного стану. Водночас забезпечено безперебійну роботу ключових реєстрів та інформаційних систем, що дозволяє підтримувати стабільність надання послуг навіть в умовах кризових ситуацій.

Таким чином, наведені статистичні дані свідчать про комплексний характер цифрової трансформації системи публічних послуг у м. Харкові, яка супроводжується не лише кількісним зростанням електронних сервісів, але й якісною зміною моделей взаємодії між органами влади та громадянами. Цифровізація поступово трансформує традиційну адміністративну модель у сервісно орієнтовану, де ключовим пріоритетом є швидкість, зручність і доступність отримання послуг.

Узагальнення зазначених практик дозволяє систематизувати основні напрями цифрової трансформації системи надання публічних послуг у територіальних громадах, що відображено в таблиці 1, а також визначити їх взаємозв'язок і роль у формуванні єдиної цифрової екосистеми публічного управління.

Таблиця 1

Основні напрями цифрової трансформації в територіальних громадах (на прикладі м. Харкова)

№	Напрям цифрової трансформації	Зміст та інструменти реалізації	Приклад реалізації у м. Харкові
1	Цифровізація адміністративних послуг	Переведення послуг у електронний формат, онлайн-сервіси	Портал електронних послуг, онлайн-запис до ЦНАП
2	Розвиток ЦНАП	Автоматизація процесів, «єдине вікно»	Мережа ЦНАП, обслуговування ВПО
3	Аналітичні системи управління	Дашборди, системи моніторингу	Системи відновлення міста
4	Електронна комунікація	Чат-боти, мобільні застосунки	Міські чат-боти та сервіси
5	Геоінформаційні системи	Цифрові карти, геопортали	Карти укриттів, інфраструктури
6	Соціальні цифрові послуги	Онлайн-сервіси для населення	Послуги для ВПО
7	Сервіси для бізнесу	Онлайн-консультації, платформи	Підтримка підприємців
8	Інтеграція реєстрів	Обмін даними між системами	Реєстр громади
9	Цифрова інфраструктура	IT-системи, відеонагляд	Міські цифрові системи
10	Цифрова стійкість	Робота в умовах кризи	Онлайн-сервіси під час війни

Джерело: розроблено автором за даними [9]

Представлені напрями демонструють, що цифрова трансформація охоплює всі рівні управлінської діяльності – від безпосереднього надання послуг до стратегічного планування, аналітики та комунікації з громадянами.

Водночас реалізація зазначених напрямів забезпечує комплексний ефект для публічного управління, який проявляється у підвищенні доступності та якості публічних послуг, скороченні часових і адміністративних витрат, оптимізації управлінських процедур та підвищенні рівня задоволеності громадян.

Важливим результатом є також зростання прозорості діяльності органів влади та посилення їх підзвітності завдяки використанню відкритих даних, аналітичних платформ і цифрових інструментів моніторингу.

Окремої уваги заслуговує вплив цифровізації на підвищення ефективності управлінських рішень, що досягається завдяки впровадженню аналітичних систем, інтеграції реєстрів і використанню даних у режимі реального часу. Це дозволяє органам місцевого самоврядування більш оперативно реагувати на запити громадян, прогнозувати соціально-економічні процеси та забезпечувати обґрунтованість управлінських рішень.

Особливого значення цифрова трансформація набуває в контексті забезпечення стійкості функціонування територіальної громади, оскільки цифрові інструменти сприяють безперервності надання публічних послуг, адаптації управлінських процесів до кризових умов та підвищенню ефективності реагування на сучасні виклики. Вони також відіграють важливу роль у підтримці соціальної стабільності, забезпеченні доступу до послуг вразливих груп населення та координації процесів відновлення територій. Отже, цифрова трансформація системи публічних послуг виступає не лише інструментом модернізації публічного управління, а й стратегічним напрямом розвитку територіальних громад, що забезпечує їх адаптивність, конкурентоспроможність та стійкість у сучасних умовах.

На основі узагальнення теоретичних підходів і аналізу практичного досвіду м. Харкова доцільно запропонувати модель цифрової трансформації територіальної громади, яка відображає взаємозв'язок ключових елементів цифрової екосистеми публічного управління. Запропонована модель ґрунтується на інтеграції п'яти основних функціональних блоків: сервісного, управлінського, комунікаційного, інфраструктурного та блоку цифрової стійкості (рис. 1).

Рис. 1. Модель цифрової трансформації територіальної громади
Джерело: розроблено автором за даними [9]

Сервісний блок спрямований на забезпечення доступності, зручності та оперативності отримання публічних послуг населенням. Він охоплює електронні сервіси, цифровізацію центрів надання адміністративних послуг, онлайн-запис, електронні довідки, дистанційне консультування та інші інструменти, що дають змогу громадянам отримувати послуги без зайвих адміністративних бар'єрів.

Управлінський блок забезпечує використання цифрових технологій у процесі прийняття рішень. До нього належать аналітичні системи, дашборди, цифрові платформи моніторингу, інструменти обробки даних та оцінювання потреб громади. Завдяки цьому органи місцевого самоврядування можуть оперативніше реагувати на запити населення, планувати розвиток території та контролювати ефективність реалізації управлінських рішень.

Комунікаційний блок відображає цифрову взаємодію між владою, громадянами, бізнесом та громадськими організаціями. Його складовими є офіційні вебпортали, чат-боти, мобільні застосунки, електронні звернення, кол-центри та інші канали зворотного зв'язку. Саме цей блок сприяє підвищенню відкритості влади, довіри громадян та прозорості управлінських процесів.

Інфраструктурний блок формує технічну й інформаційну основу цифрової трансформації громади. Він включає реєстри, бази даних, геоінформаційні системи, ІТ-інфраструктуру, цифрові платформи та засоби інтеграції інформаційних ресурсів. Його функціонування забезпечує узгодженість даних, швидкий обмін інформацією та можливість комплексного управління процесами на місцевому рівні.

Окреме значення має блок цифрової стійкості, який набуває особливої актуальності в умовах воєнного стану та кризових викликів. Він охоплює кібербезпеку, резервне збереження даних, безперервність роботи електронних сервісів, захист інформаційних систем та здатність громади підтримувати надання ключових послуг навіть у складних умовах.

Комунікаційний блок відображає цифрову взаємодію між владою, громадянами, бізнесом та громадськими організаціями. Його складовими є офіційні вебпортали, чат-боти, мобільні застосунки, електронні звернення, кол-центри та інші канали зворотного зв'язку. Саме цей блок сприяє підвищенню відкритості влади, довіри громадян та прозорості управлінських процесів.

Інфраструктурний блок формує технічну й інформаційну основу цифрової трансформації громади. Він включає реєстри, бази даних, геоінформаційні системи, ІТ-інфраструктуру, цифрові платформи та засоби інтеграції інформаційних ресурсів. Його функціонування забезпечує узгодженість даних, швидкий обмін інформацією та можливість комплексного управління процесами на місцевому рівні.

Окреме значення має блок цифрової стійкості, який набуває особливої актуальності в умовах воєнного стану та кризових викликів. Він охоплює кібербезпеку, резервне збереження даних, безперервність роботи електронних сервісів, захист інформаційних систем та здатність громади підтримувати надання ключових послуг навіть у складних умовах.

Таким чином, запропонована модель цифрової трансформації територіальної громади дозволяє узагальнити та систематизувати ключові елементи цифрової екосистеми публічного управління, визначивши їх функціональне призначення та взаємозв'язки. Її структурна побудова на основі сервісного, управлінського, комунікаційного, інфраструктурного блоків та блоку цифрової стійкості відображає комплексний характер цифровізації та забезпечує інтеграцію основних управлінських процесів у єдину цифрову систему.

Практична значущість моделі полягає у можливості її використання як інструменту вдосконалення системи надання публічних послуг у територіальних громадах, зокрема для підвищення ефективності управління, оптимізації взаємодії між суб'єктами публічного управління та громадянами, а також забезпечення адаптивності управлінських процесів до сучасних викликів. Водночас впровадження зазначеної моделі сприяє підвищенню рівня цифрової зрілості громади, розвитку сервісно орієнтованого підходу та формуванню стійкої системи публічного управління, здатної функціонувати в умовах невизначеності та кризових трансформацій.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що цифрова трансформація системи надання публічних послуг у територіальних громадах є ключовим напрямом модернізації публічного управління, який забезпечує підвищення ефективності управлінських процесів, доступності послуг та якості взаємодії між органами влади та громадянами. В умовах сучасних соціально-економічних і безпекових викликів цифровізація набуває стратегічного значення, виступаючи не лише інструментом оптимізації управління, а й важливим чинником забезпечення стійкості функціонування територіальних громад.

Водночас встановлено, що впровадження цифрових технологій у діяльність органів місцевого самоврядування супроводжується як позитивними результатами, так і рядом проблем, зокрема недостатнім рівнем цифрових компетентностей, фрагментарністю інформаційних систем, потребою в підвищенні кібербезпеки та забезпеченні інтеграції цифрових платформ.

Доведено, що практичний досвід м. Харкова підтверджує ефективність комплексного підходу до цифрової трансформації, який передбачає поєднання електронних сервісів, аналітичних інструментів, цифрових платформ та сучасних каналів комунікації. Зростання обсягів електронних послуг, розвиток цифрових каналів взаємодії та впровадження аналітичних систем свідчать про поступовий перехід до сервісно орієнтованої моделі публічного управління .

У межах дослідження розроблено та обґрунтовано модель цифрової трансформації територіальної громади, яка відображає взаємозв'язок ключових функціональних блоків цифрової екосистеми публічного управління, зокрема сервісного, управлінського, комунікаційного, інфраструктурного та блоку цифрової стійкості. Запропонована модель дозволяє систематизувати основні напрями цифровізації та визначити їх роль у підвищенні ефективності публічного управління.

Обґрунтовано, що цифрова трансформація забезпечує комплексний ефект для публічного управління, який проявляється у підвищенні доступності та якості публічних послуг, зростанні прозорості та підзвітності органів влади, скороченні адміністративних витрат, підвищенні оперативності прийняття управлінських рішень та забезпеченні безперервності функціонування системи управління в умовах кризових викликів.

Перспективами подальших досліджень є розробка методичних підходів до оцінювання рівня цифрової зрілості територіальних громад, визначення показників ефективності цифровізації публічних послуг, а також дослідження можливостей впровадження інноваційних технологій (штучного інтелекту, великих даних, цифрових платформ) у систему публічного управління.

Література:

1. Биркович Т. І., Биркович В. І., Кабанець О. С. Механізми публічного управління у сфері цифрових трансформацій. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2019. № 9. DOI: https://doi.org/10.32702/2307-2156-2019.9.2.

2. Дзюндзюк Б. В., Жадан О. М. Цифрові трансформації в публічному управлінні як чинник модернізації системи публічної влади в Україні. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 8(36). С 74-84. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-8(36)-74-84.

3. Довбиш А. С., Котух Є. В. Сучасний стан та проблеми цифровізації в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2020. № 2(58). С. 25-31. DOI: https://doi.org/10.34213/ap.20.02.03.

4. Засуха М. В. Сутність цифрової трансформації публічного управління. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2024. № 12. DOI: https://doi.org/10.54929/2786-5746-2024-12-02-04.

5. Квітка С., Корсун В., Магиляс Ю. Цифрова трансформація публічного управління: перспективні напрямки досліджень. *Аспекти публічного управління*. 2024. Т. 12, № 3. С. 50-58. DOI: https://doi.org/10.15421/152437.

6. Кучменко В. О., Ватульєв М. В. Цифрова трансформація публічного управління в умовах воєнного стану. *Молодий вчений*. 2025. № 4(135). DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2025-4-135-14.

7. Міщенко Д. А., Міщенко Л. О., Хурдей В. Д. Цифровізація публічного управління як чинник нейтралізації загроз національним інтересам. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права.* 2025. Вип. 3. С. 34-40. DOI: https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2025.3.5.

8. Орел Ю. Л., Дуднік Д. С. Діджиталізація публічного управління: цифрові рішення для адаптації та інтеграції ВПО. *Education and science of today: intersectoral issues and development of sciences :* матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Cambridge, United Kingdom, 18 October 2024. С. 71-74. DOI: https://doi.org/10.36074/logos-18.10.2024.017.

9. *Основні показники економічного та соціального розвитку м. Харкова за 2025 рік***.** Офіційний сайт Харківської міської ради. URL: https://city.kharkiv.ua/documents/dokumenti-departamentiv/osnovni-pokazniki-ekonomichnogo-ta-socialnogo-rozvitku-m-xarkova-za-2025-rik (дата звернення: 21.04.2026).

10. Сиротін В. Д. Особливості цифровізації у сфері публічного управління. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2023. № 9. DOI: https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-9-02-06.

11. Сиротін В. Д. Сутність та особливості цифровізації у сфері публічного управління. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2023. № 8. DOI: https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-8-02-05.

12. Тюріна Д. І., Карпенко Н. М., Балабушкін К. С. Нормативно-правові засади цифрової трансформації публічного управління в Україні. *Публічне управління та регіональний розвиток України*. 2025. № 24. С. 303-308. DOI: https://doi.org/10.32702/2306-6814.2025.24.303

References:

1. Byrkovych, T. I., Byrkovych, V. I., & Kabanets, O. S. (2019). Mekhanizmy publichnoho upravlinnia u sferi tsyfrovykh transformatsii [Mechanisms of public administration in the field of digital transformations]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok – Public Administration: Improvement and Development*, 9. Retrieved from http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1488 [in Ukrainian]

2. Dziundziuk, B. V., & Zhadan, O. M. (2024). Tsyfrovi transformatsii v publichnomu upravlinni yak chynnyk modernizatsii systemy publichnoi vlady v Ukraini [Digital transformations in public administration as a factor in modernizing the system of public power in Ukraine]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii – Scientific Innovations and Advanced Technologies*, 8(36), 74–84, [in Ukrainian].

3. Dovbysh, A. S., & Kotukh, Ye. V. (2020). Suchasnyi stan ta problemy tsyfrovizatsii v Ukraini [Current state and problems of digitalization in Ukraine]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia – Pressing Problems of Public Administration*, 2(58), 25–31, [in Ukrainian].

4. Zasukha, M. V. (2024). Sutnist tsyfrovoi transformatsii publichnoho upravlinnia [The essence of digital transformation of public administration]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Seriia: pravo, publichne upravlinnia ta administruvannia – Problems of Modern Transformations. Series: Law, Public Management and Administration*, 12. Retrieved from https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2024-12-02-04 [in Ukrainian].

5. Kvitka, S., Korsun, V., & Mahylias, Yu. (2024). Tsyfrova transformatsiia publichnoho upravlinnia: perspektyvni napriamky doslidzhen [Digital transformation of public administration: promising research areas]. *Aspekty publichnoho upravlinnia – Public Administration Aspects*, 12(3), 50–58, [in Ukrainian].

6. Kuchmenko, V. O., & Vatuliev, M. V. (2025). Tsyfrova transformatsiia publichnoho upravlinnia v umovakh voiennoho stanu [Digital transformation of public administration under martial law]. *Molodyi vchenyi – Young Scientist*, 4(135). Retrieved from https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/6451 [in Ukrainian].

7. Mishchenko, D. A., Mishchenko, L. O., & Khurdei, V. D. (2025). Tsyfrovizatsiia publichnoho upravlinnia yak chynnyk neitralizatsii zahroz natsionalnym interesam [Digitalization of public administration as a factor in neutralizing threats to national interests]. *Dniprovskyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava – Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology, Law*, 3, 34–40, [in Ukrainian].

8. Orel, Yu. L., & Dudnik, D. S. (2024). Didzhytalizatsiia publichnoho upravlinnia: tsyfrovi rishennia dlia adaptatsii ta intehratsii VPO [Digitalization of public administration: digital solutions for adaptation and integration of internally displaced persons]. *Education and Science of Today: Intersectoral Issues and Development of Sciences: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference*. Cambridge, United Kingdom, October 18, 2024, 71–74, [in Ukrainian].

9. Osnovni pokaznyky ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku m. Kharkova za 2025 rik [Main indicators of economic and social development of Kharkiv for 2025]. (2026). *Ofitsiinyi sait Kharkivskoi miskoi rady – Official website of Kharkiv City Council*. Retrieved April 21, 2026.

Retrieved from https://city.kharkiv.ua/documents/dokumenti-departamentiv/osnovni-pokazniki-ekonomichnogo-ta-socialnogo-rozvitku-m-xarkova-za-2025-rik [in Ukrainian].

10. Syrotin, V. D. (2023). Osoblyvosti tsyfrovizatsii u sferi publichnoho upravlinnia [Features of digitalization in the field of public administration]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Seriia: pravo, publichne upravlinnia ta administruvannia – Problems of Modern Transformations. Series: Law, Public Management and Administration*, 9. Retrieved from https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-9-02-06 [in Ukrainian].

11. Syrotin, V. D. (2023). Sutnist ta osoblyvosti tsyfrovizatsii u sferi publichnoho upravlinnia [Essence and features of digitalization in the field of public administration]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Seriia: pravo, publichne upravlinnia ta administruvannia – Problems of Modern Transformations. Series: Law, Public Management and Administration*, 8. Retrieved from https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-8-02-05 [in Ukrainian].

12. Tiurina, D. I., Karpenko, N. M., & Balabushkin, K. S. (2025). Normatyvno-pravovi zasady tsyfrovoi transformatsii publichnoho upravlinnia v Ukraini [Regulatory and legal foundations of digital transformation of public administration in Ukraine]. *Publichne upravlinnia ta rehionalnyi rozvytok Ukrainy – Public Administration and Regional Development of Ukraine*, 24, 303–308. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 14.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.05.2026

УДК 355/359.07; 342.08

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-276-283

Філонов Микола Валерійович аспірант Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, https://orcid.org/0009-0001-3958-5822

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР ТА ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ

Анотація. Визначено теоретико-методологічні засади формування механізмів державної інформаційної політики в контексті забезпечення інформаційної безпеки на регіональному рівні. Обґрунтовано, що в умовах цифровізації суспільства, поширення гібридних загроз, активізації інформаційних війн та зростання ролі інформаційного простору в системі національної безпеки формування ефективної системи державної інформаційної політики набуває стратегічного значення для розвитку держави та її регіонів. Визнано, що сучасна система інформаційної безпеки є складним багаторівневим управлінським утворенням, яке включає сукупність статичних і динамічних елементів. До статичних елементів віднесено мету, принципи, закономірності та функції публічного управління, які формують концептуальні засади державної інформаційної політики. Динамічні елементи представлені механізмами державного впливу, що забезпечують реалізацію управлінських рішень у сфері інформаційної безпеки та приводять у рух систему державної політики.

Доведено, що ефективне функціонування системи державної політики у сфері інформаційної безпеки потребує комплексного застосування інституційного та структурно-функціонального підходів. Наполягається, що інституційний підхід дозволяє розглядати систему через взаємодію правових, державних, самоврядних і суспільних інститутів, тоді як структурно-функціональний забезпечує визначення їх місця, ролі та функціонального призначення в системі публічного управління. Класифіковано механізми державної інформаційної політики на правові й організаційні, які перебувають у взаємозалежності та забезпечують нормативне і практичне регулювання інформаційної сфери.

Особливу увагу приділено визначенню ролі регіонального рівня як ключової ланки забезпечення інформаційної безпеки, оскільки саме на цьому рівні реалізується безпосередня взаємодія влади з громадянами, здійснюється оперативне реагування на локальні інформаційні загрози й упроваджуються заходи з підвищення медіастійкості населення. Визначено, що регіональна інформаційна політика має бути спрямована на розвиток цифрової грамотності,

протидію дезінформації, зміцнення суспільної резильєнтності та забезпечення ефективної комунікації між владою і громадськістю.

З'ясовано, що сучасні геополітичні трансформації, російсько-українська війна та розвиток глобального інформаційного протистояння зумовлюють необхідність модернізації механізмів державної інформаційної політики, розвитку кібердипломатії, удосконалення інструментів інформаційного захисту та формування комплексної системи інформаційної безпеки на локальному, регіональному, національному й міжнародному рівнях.

Ключові слова: державна інформаційна політика, механізми, правовий механізм, організаційний механізм, система державної політики, інформаційна безпека, цифрова трансформація, регіональний рівень, кібербезпека.

Filonov Mykola Valeriyovych Postgraduate student at Mykhailo Kotsiubynskyi Vinnytsia State Pedagogical University, Vinnytsia, https://orcid.org/0009-0001-3958-5822

MECHANISMS OF STATE INFORMATION POLICY IN THE FIELD OF INFORMATION SECURITY: REGIONAL DIMENSION AND GLOBAL CHALLENGES

Abstract. The theoretical and methodological principles of the formation of state information policy mechanisms in the context of ensuring information security at the regional level are determined. It is substantiated that in the conditions of digitalization of society, the spread of hybrid threats, the intensification of information wars and the growth of the role of the information space in the national security system, the formation of an effective system of state information policy acquires strategic importance for the development of the state and its regions. It is recognized that the modern information security system is a complex multi-level administrative formation, which includes a set of static and dynamic elements. The static elements include the goal, principles, laws and functions of public administration, which form the conceptual foundations of state information policy. Dynamic elements are represented by mechanisms of state influence that ensure the implementation of management decisions in the field of information security and set the state policy system in motion. It is proved that the effective functioning of the state policy system in the field of information security requires the comprehensive application of institutional and structural-functional approaches. It is insisted that the institutional approach allows us to consider the system through the interaction of legal, state, self-government and public institutions, while the structural-functional one ensures the definition of their place, role and functional purpose in the public administration system. The mechanisms of state information policy are classified into legal and organizational, which are interdependent and provide normative and practical regulation of the information sphere.

Particular attention is paid to determining the role of the regional level as a key link in ensuring information security, since it is at this level that direct interaction between the authorities and citizens is implemented, a prompt response to local information threats is carried out and measures are implemented to increase the media resilience of the population. It is determined that regional information policy should be aimed at developing digital literacy, countering disinformation, strengthening public resilience and ensuring effective communication between the authorities and the public.

It was found that modern geopolitical transformations, the Russian-Ukrainian war and the development of global information confrontation necessitate the modernization of state information policy mechanisms, the development of cyber diplomacy, the improvement of information protection tools and the formation of a comprehensive information security system at the local, regional, national and international levels.

Keywords: state information policy, mechanisms, legal mechanism, organizational mechanism, state policy system, information security, digital transformation, regional level, cybersecurity.

Постановка проблеми. Сьогодні трансформаційні процеси, пов’язані з цифровізацією суспільства, глобалізацією інформаційного простору, посиленням кіберзагроз та активізацією інформаційних війн. Ці чинники зумовлюють необхідність переосмислення наукових підходів до формування державної інформаційної політики, у т.ч. в Україні. Особливої актуальності набуває питання забезпечення інформаційної безпеки не лише на національному, а й на регіональному рівні, який є найбільш наближеним до населення, його потреб та запитів.

Формування глобальної системи інформаційної безпеки неможливе без створення ефективних механізмів захисту інформаційного простору як на центральному, так і на регіональному рівнях. Саме останній (регіональний) рівень виступає тим фундаментом, на якому будується загальнодержавна система інформаційної безпеки. Тому виникає необхідність у науковому обґрунтуванні механізмів державної інформаційної політики України, здатних забезпечити належний рівень стійкості публічного управління до сучасних інформаційних викликів та загроз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості формування та реалізації державної інформаційної політики та політики у сфері інформаційної безпеки досліджували В. Бакуменко, О. Баранова, В. Брижко, С. Домбровська, В. Князєв, О. Кравчук, О. Крюков, А. Курило, В. Ліпкан, Н. Нижник, В. Новіков, О. Пархоменко-Куцевіл, О. Радченко, Г. Сащук, Г. Ситник, В. Степанов, Ю. Сурмін, С. Телешун, С. Шевченко, В. Цимбалюк, М. Швець та інші [2; 3; 4; 6; 7; 8]. У той же час, існує необхідність у науковому дослідженні особливостей побудови механізмів державної політики з позиції впливу сучасних умов.

Постановка завдання. Мета статті полягає в обґрунтуванні регіонального виміру і визначенні глобальних викликів формування та реалізації механізмів державної інформаційної політики у сфері забезпечення інформаційної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Формування сучасної системи інформаційної безпеки доцільно розглядати як складний управлінський процес, спрямований на створення стійкої й адаптивної системи публічного управління [6; 7]. Така система включає сукупність статичних і динамічних елементів, взаємодія яких визначає ефективність реалізації державної інформаційної політики.

З урахуванням положень фундаментальної науки [1; 3; 5] можемо визначити блок статичних елементів державної інформаційної політики, до яких належать мета, принципи, закономірності та функції публічного управління (рис. 1). Вони формують концептуальний каркас системи та визначають стратегічні орієнтири її розвитку. Натомість динамічні елементи представлені механізмами державного впливу, що забезпечують практичну реалізацію визначених цілей та завдань.

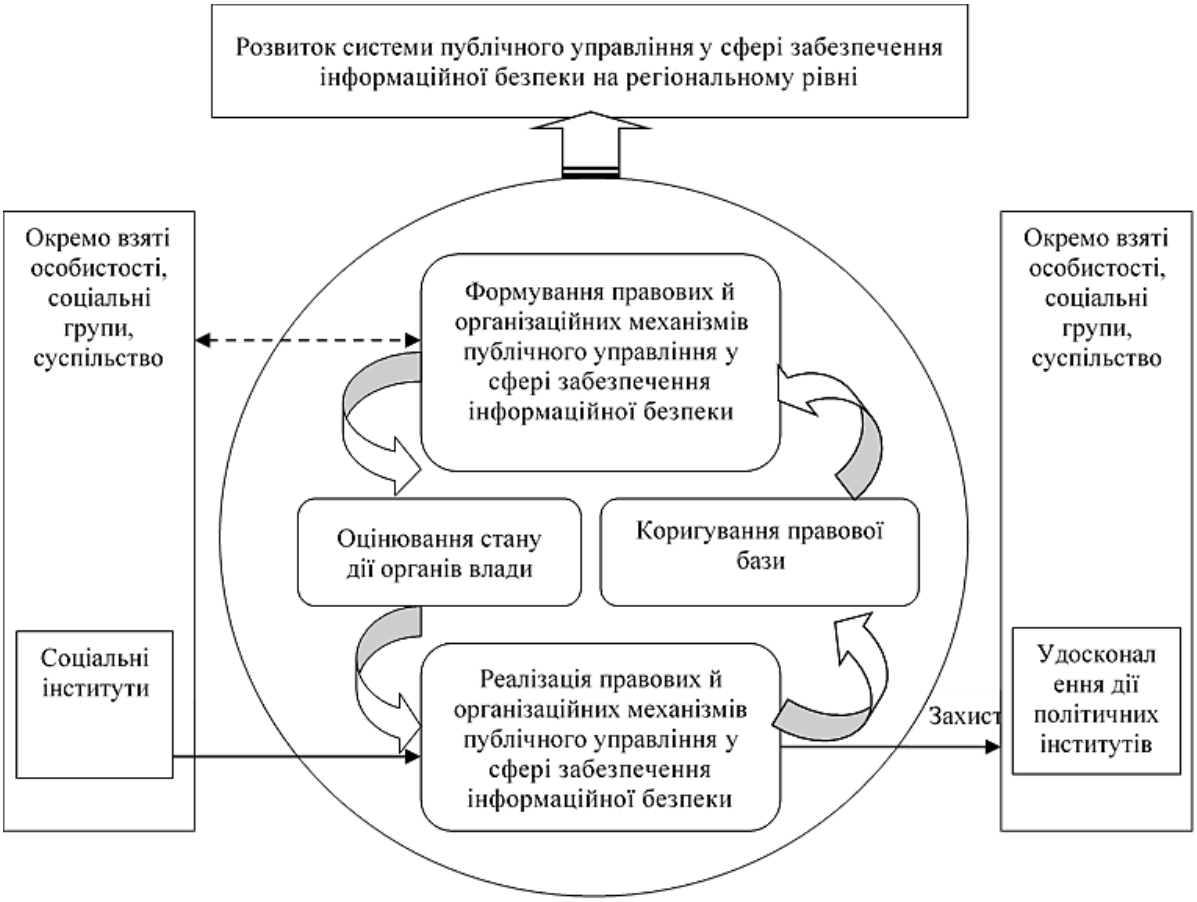

Рис. 1. Особливості формування механізмів державної інформаційної політики на регіональному рівні

Джерело: складено на підставі [1; 2; 3; 5]

Як відомо, в основі функціонування механізмів державного впливу знаходяться методи публічного управління, які виступають рушійною силою

розвитку об’єкта управління. Саме методи визначають характер управлінського впливу на суспільні процеси та забезпечують трансформацію управлінських рішень у конкретні результати.

У сфері інформаційної безпеки об’єктом публічного управління виступають суспільні відносини, пов’язані із забезпеченням захисту інформаційного простору держави, протидією дезінформації, інформаційним впливам, кіберзагрозам та іншим ризикам, що виникають у процесі розвитку цифрового суспільства [6].

На наше переконання, формування механізмів державної інформаційної політики необхідно зреалізовувати на основі поєднання інституційного та структурно-функціонального підходів. Інституційний підхід передбачає розгляд системи інформаційної безпеки через сукупність формальних і неформальних інститутів, які беруть участь у реалізації державної політики. До них належать правові інститути, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, громадянське суспільство, засоби масової інформації, міжнародні організації та інші суб’єкти інформаційних відносин.

Щодо структурно-функціонального підходу, то він дозволяє визначити місце кожного інституту в системі публічного управління та встановити його функціональне призначення. У межах цього підходу уважаємо, що особливого значення набуває визначення взаємозв’язків між суб’єктами управління, розподіл компетенцій та відповідальності, а також забезпечення координації діяльності всіх учасників процесу гарантування інформаційної безпеки [4].

Як результат, формується своєрідна дихотомія розвитку системи публічного управління. З одного боку, правові методи та інструменти трансформуються у правові інститути, які визначають нормативні межі функціонування системи. З іншого боку, організаційні методи реалізуються через діяльність державних і самоврядних інституцій, які забезпечують практичне виконання покладених на них функцій [1].

В умовах сучасних безпекових викликів саме регіональний рівень набуває стратегічного значення у забезпеченні інформаційної безпеки держави. Це пояснюється тим, що регіональні органи влади безпосередньо взаємодіють із населенням, швидше реагують на локальні інформаційні загрози та мають можливість оперативно впроваджувати заходи інформаційного захисту.

Регіональна інформаційна політика повинна бути спрямована не лише на інформування населення, а й на формування стійкості до інформаційних впливів, розвиток цифрової грамотності, протидію дезінформації та забезпечення ефективної комунікації між владою і громадськістю. У цьому контексті механізми державного впливу на інформаційну сферу доцільно класифікувати на правові й організаційні. Правові механізми державної інформаційної політики забезпечують нормативне регулювання суспільних відносин у сфері інформаційної безпеки, тоді як організаційні механізми створюють необхідні умови для практичної реалізації відповідної політики.

Очевидно, що особливості розвитку сучасної системи інформаційної безпеки значною мірою визначаються геополітичними процесами та загостренням протистояння між демократичними й авторитарними моделями державного управління [3]. На сучасному етапі спостерігається формування нової інформаційної біполярності, у межах якої держави дедалі частіше поділяються на держави-лідери та держави-аутсайдери, держави-агресори та держави-мішені, відкриті та закриті інформаційні системи.

Країни західної демократії переважно орієнтуються на принципи відкритості інформаційного простору, захисту прав людини, свободи слова та розвитку ринкових механізмів регулювання інформаційних процесів. Натомість низка держав з авторитарними формами правління демонструє тенденцію до централізації влади, посилення державного контролю над інформаційними потоками та використання інформаційного простору як інструменту політичного впливу. Ці відмінності проявляються в умовах російсько-української війни, за якої інформаційна складова стала одним із ключових елементів протистояння [7]. Використання дезінформації, маніпулятивних технологій, пропаганди та інформаційно-психологічних операцій свідчить про те, що інформаційна безпека сьогодні перетворилася на один із визначальних компонентів національної безпеки.

У продовження відзначимо, що повномасштабна агресія рф проти України засвідчила, що інформаційна війна є невід'ємною складовою сучасних збройних конфліктів. При цьому боротьба відбувається не лише на полі бою, а й у медійному просторі, соціальних мережах, міжнародних інформаційних платформах та цифровому середовищі загалом [8].

Сучасна інформаційна війна характеризується широким використанням інструментів пропаганди, дезінформації, маніпулювання громадською думкою та створення альтернативної інформаційної реальності [3]. Водночас ефективність протидії таким впливам значною мірою залежить від рівня розвитку державної інформаційної політики, медіаграмотності населення та здатності державних інституцій швидко реагувати на інформаційні загрози. Важливу роль у цьому процесі відіграють регіональні органи публічної влади, які забезпечують комунікацію з населенням, реалізують заходи інформаційного захисту та сприяють формуванню суспільної стійкості до деструктивних інформаційних впливів.

Висновки. Отже, забезпечення інформаційної безпеки в сучасних умовах потребує формування комплексної системи державної інформаційної політики, що функціонує одночасно на локальному, регіональному, національному та міжнародному рівнях. Цю систему в рух приводять механізми державного впливу. Вони акумулюють потенціал інших елементів (мети, принципів, дерева цілей, форм, функцій, методів тощо). Визначено, що найбільш ефективним підходом до побудови механізмів публічного управління в інформаційній сфері є поєднання інституційного та структурно-функціонального підходів, які

дозволяють забезпечити узгодженість діяльності правових, організаційних та суспільних інститутів.

Доведено, що регіональний рівень виступає ключовою ланкою забезпечення інформаційної безпеки, оскільки саме на ньому відбувається безпосередня взаємодія влади із суспільством, а також реалізація практичних заходів із протидії інформаційним загрозам.

З'ясовано, що в умовах глобального інформаційного протистояння, розвитку гібридних загроз та цифровізації суспільства особливого значення набуває модернізація механізмів державної інформаційної політики України, а також розвиток кібердипломатії, медіастійкості та інформаційної резильєнтності держави й регіонів.

Література:

1. Антонова Н.Б., Захарова Л.М., Вечір Л.С. Теорія та методологія державного управління: курс лекцій. К. 2005. 231 с.

2. Боднар І.Р. Державна політика та інформаційна безпека України: післякризові виклики // Актуальні проблеми післякризового відновлення економіки України. 2013. С. 29–32.

3. Домбровська С.М., Помаза-Пономаренко А.Л., Крюков О.І., Порока С.Г. Інформаційні загрози та комунікативна інфраструктура в державному секторі : монографія. 2024. Харків: НУЦЗУ. 244 с. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/19990.

4. Курило А.Г. Місце інформаційної безпеки в системі національної безпеки // Вісник Національного університету цивільного захисту України. 2021. № 1(14). С. 95–101.

5. Мельтюхова Н.М. Технологія державного управління : навч. посіб. За заг. ред. Г.І. Мостового, О.Ф. Мельникова. Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр». 2005. 152 с.

6. Сащук Г. Інформаційна безпека в системі забезпечення національної безпеки. URL: http://journ. univ.kiev.ua/trk/publikacii/satshuk_publ.php.

7. Novikov V. Approaches to improvement of the institutional system and mechanisms of public administration in the conditions of information-hybrid wars // Eurasian Academic Research Journal. 2020. Vol. 37. Pp. 75–80.

8. Radchenko O., Kriukov O., Kovach V. "Civilizations Clash" as the Main Object of Infovation War in Ukraine. In: Radchenko, O., Kovach, V., Semenets-Orlova, I., Zaporozhets, A. (eds) National Security Drivers of Ukraine. (2023) Contributions to Political Science. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-33724-6_18. pp. 301-316.

References:

1. Antonova, N.B., Zakharova, L.M., Vechir, L.S. (2005). Teoriya ta metodolohiya derzhavnoho upravlinnya [Theory and methodology of public administration: course of lectures] [In Ukraine].

2. Bodnar, I.R. (2013). Derzhavna polityka ta informatsiyna bezpeka Ukrayiny [State Policy and Information Security of Ukraine: Post-Crisis Challenges]. Aktual′ni problemy pislyakryzovoho vidnovlennya ekonomiky Ukrayiny – Actual Problems of Post-Crisis Recovery of the Ukrainian Economy. pp. 29–32. [In Ukraine].

3. Dombrovska, S.M., Pomaza-Ponomarenko, A.L., Kryukov, O.I., Poroka, S.G. (2024). Informatsiyni zahrozy ta komunikatyvna infrastruktura v derzhavnomu sektori [Information threats and communication infrastructure in the government sector]. Kharkiv: NUTSZU. Available at http://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/19990 [In Ukraine].

4. Kurylo, A.G. (2021). Mistse informatsiynoyi bezpeky v systemi natsional′noyi bezpeky [The place of information security in the system of national security]. Visnyk Natsional′noho universytetu tsyvil′noho zakhystu Ukrayiny – Bulletin of the National University of Civil Defense of Ukraine. 1(14). 95–101 [In Ukraine].

5. Meltyukhova, N.M. (2005). Tekhnolohiya derzhavnoho upravlinnya [Technology of public administration: a teaching manual]. Edited by G.I. Mostovoy, O.F. Melnikova. Kharkiv: Publishing house of the Kharkiv State Academic Academic University of the Autonomous Republic of Crimea "Magister"[In Ukraine].

6. Sashchuk, G. Informatsiyna bezpeka v systemi zabezpechennya natsional′noyi bezpeky [Information security in the system of ensuring national security]. Available at http://journ.univ.kiev.ua/trk/publikacii/satshuk_publ.php [In Ukraine]

Дата першого надходження статті до видання: 14.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.05.2026

УДК 339.543:658.562:366.5

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-284-301

Чорна Тетяна Миколаївна к.т.н., доцент, доцент кафедри митної справи та товарознавства, Державний податковий університет, м. Ірпінь, https://orcid.org/0000-0001-9923-8737

Сагайдак Ірина Степанівна к.т.н., доцент, доцент кафедри митної справи та товарознавства, Державний податковий університет, м. Ірпінь, https://orcid.org/0000-0002-7186-8830

Солоп Анастасія Петрівна здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, Державний податковий університет, Ірпінь, https://orcid.org/0009-0003-0824-742X

Ратушинська Надія Михайлівна здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, Державний податковий університет, Ірпінь, https://orcid.org/0009-0006-8218-6081

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ МИТНИХ ОРГАНІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ БЕЗПЕЧНОСТІ ТОВАРІВ ТА ПРОТИДІЇ ОБІГУ ФАЛЬСИФІКОВАНОЇ ПРОДУКЦІЇ СЕРЕД МОЛОДІ

Анотація. У статті досліджено соціальну відповідальність митних органів у забезпеченні безпечності товарів та протидії обігу фальсифікованої продукції серед молоді. Обґрунтовано актуальність проблеми в умовах розвитку електронної комерції, цифровізації споживчого середовища та зростання транскордонної торгівлі.

Показано, що фальсифікована продукція становить загрозу економічній безпеці держави, порушує права інтелектуальної власності та створює ризики для здоров'я споживачів. Проаналізовано сучасні підходи до розуміння соціальної ролі митних органів, яка виходить за межі традиційних фіскальних і контрольних функцій та передбачає участь у формуванні безпечного споживчого середовища.

На основі результатів соціологічного опитування молоді оцінено рівень обізнаності респондентів щодо ризиків споживання фальсифікованої продукції, джерел інформації про безпечність товарів і готовності взаємодіяти з державними органами у випадках виявлення підробок.

Виявлено недостатній рівень поінформованості молодих споживачів про механізми захисту своїх прав та можливості участі у протидії незаконному обігу фальсифікованих товарів.

Обґрунтовано доцільність посилення соціальної відповідальності митних органів через розвиток інформаційно-просвітницької діяльності, сучасних цифрових комунікацій, співпраці із закладами освіти та популяризації інструментів перевірки автентичності й безпечності товарів. Зроблено висновок, що ефективна протидія фальсифікованій продукції потребує поєднання контрольних, превентивних і комунікаційних заходів, спрямованих на формування культури відповідального споживання серед молоді. Практичне значення результатів полягає у можливості їх використання під час удосконалення комунікаційної політики митних органів та програм підвищення споживчої обізнаності.

Ключові слова: соціальна відповідальність митних органів; безпечність товарів; фальсифікована продукція; митний контроль; захист прав споживачів; молодь; споживча поведінка; протидія фальсифікації; превентивна діяльність; цифрові комунікації.

Chorna Tetiana PhD (Technical Sciences), Associate Professor, Associate Professor at the Department of Customs and Commodity Science, State Tax University, Irpin, https://orcid.org/0000-0001-9923-8737

Sahaidak Iryna PhD (Technical Sciences), Associate Professor, Associate Professor at the Department of Customs and Commodity Science, State Tax University, Irpin, https://orcid.org/0000-0002-7186-8830

Solop Anastasiia student at the first (bachelor's) level of higher education, State Tax University, Irpin, https://orcid.org/0009-0003-0824-742X

Ratushynska Nadiia student at the first (bachelor's) level of higher education, State Tax University, Irpin, https://orcid.org/0009-0006-8218-6081

SOCIAL RESPONSIBILITY OF CUSTOMS AUTHORITIES IN ENSURING THE SAFETY OF GOODS AND COMBATING THE CIRCULATION OF COUNTERFEIT PRODUCTS AMONG YOUNG PEOPLE

Abstract. This article examines the social responsibility of customs authorities in ensuring product safety and combating the circulation of counterfeit goods among young people. It demonstrates the relevance of this issue in the context of the growth of e-commerce, the digitalization of the consumer environment, and the expansion of cross-border trade.

It has been demonstrated that counterfeit goods pose a threat to national economic security, infringe upon intellectual property rights, and pose risks to consumer health. This paper analyzes contemporary approaches to understanding the social role of customs authorities, which extends beyond traditional fiscal and

regulatory functions and involves contributing to the creation of a safe consumer environment.

Based on the results of a survey of young people, the study assessed respondents' awareness of the risks associated with consuming counterfeit products, their sources of information on product safety, and their willingness to cooperate with government agencies when counterfeit goods are detected. The survey revealed that young consumers are insufficiently informed about mechanisms for protecting their rights and opportunities to participate in combating the illegal circulation of counterfeit goods.

The paper justifies the need to strengthen the social responsibility of customs authorities through the development of informational and educational activities, modern digital communications, cooperation with educational institutions, and the promotion of tools for verifying the authenticity and safety of goods. It is concluded that effective counteraction against counterfeit products requires a combination of control, preventive, and communication measures aimed at fostering a culture of responsible consumption among young people. The practical significance of the results lies in the possibility of using them to improve the communication policy of customs authorities and consumer awareness programs.

Keywords: social responsibility of customs authorities; product safety; counterfeit goods; customs control; consumer protection; youth; consumer behavior; anti-counterfeiting; preventive measures; digital communications.

Постановка проблеми. Виготовлення, реалізація та споживання фальсифікованих товарів супроводжуються значними соціальними ризиками та економічними втратами для держави й суспільства. Присутність фальсифікату в товарному обігу призводить до суттєвих бюджетних втрат, формує недобросовісну конкуренцію, підриваючи легальний бізнес, знижує ефективність правової системи та спричиняє репутаційні втрати держави. Найбільш небезпечним є те, що фальсифікована продукція несе прямі соціальні загрози для споживачів, ставлячи під ризик їхнє здоров'я та життя, а також руйнуючи довіру до товарів, брендів і державних інститутів..

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика фальсифікованої продукції широко висвітлюється в наукових дослідженнях українських і зарубіжних учених, у яких розкрито економічні та соціальні наслідки поширення контрафакту й обґрунтовано необхідність державного регулювання та контролю. Зокрема, Костенко Д. М. та Хмелевський М. О. [1] аналізують вплив фальсифікованої продукції на національну економіку, а Кухаренко Н. М. та Романова О. В. [2] досліджують механізми її поширення та ризики для безпеки споживачів. У роботі [3] розглянуто правові підходи Європейського Союзу та США до відповідальності онлайн-платформ за продаж контрафакту, тоді як автори [4] пропонують цифрові рішення для відстеження походження товарів і підвищення прозорості ланцюгів постачання. Водночас у наукових дослідженнях недостатньо висвітлено соціальні аспекти формування попиту на фальсифіковану продукцію, зокрема серед молоді, а також роль митних органів

у превентивному впливі на споживчу поведінку, що зумовлює актуальність подальших досліджень у цьому напрямі.

Попри активну діяльність державних органів у сфері протидії незаконному обігу фальсифікованої продукції, на ринку України й надалі зберігається значна частка неякісних товарів. Існуючі інструменти контролю зосереджуються переважно на каналах постачання та виробництва, тоді як соціальний аспект попиту, зокрема серед молоді, залишається недостатньо дослідженим. Молодь як активний та інтегрований у цифрове середовище сегмент споживачів формує попит на фальсифікат під впливом цінових чинників, соціальних мереж та онлайн-торгівлі, що зумовлює додаткові суспільні ризики. У цьому контексті митні органи відіграють важливу соціальну роль як перший бар'єр захисту споживачів та економічної безпеки держави, а ефективність їхньої діяльності потребує врахування соціальних чинників споживчої поведінки.

Метою статті є дослідження соціально-психологічних та економічних чинників формування попиту молоді на фальсифіковану продукцію, визначення соціальної ролі митних органів у протидії незаконному обігу підробок та обґрунтування практичних напрямів посилення превентивної та комунікаційної функцій митниці.

У межах дослідження передбачено дослідження рівня обізнаності молоді щодо ризиків споживання фальсифікованої продукції; визначення основних мотиваційних чинників придбання підроблених товарів; аналіз впливу соціальних мереж і цифрового середовища на формування попиту на фальсифікат; виявлення інформаційної та соціально-психологічної вразливості молоді як споживачів; формування практичних рекомендацій з урахуванням соціальної ролі митних органів у протидії фальсифікату

Виклад основного матеріалу. Фальсифікована продукція є однією з найбільш поширених загроз для економічної безпеки держави та добробуту суспільства. За оцінками міжнародних організацій, контрафактна торгівля завдає суттєвих втрат легальному бізнесу, підриває конкурентне середовище та створює додаткові ризики для здоров'я і безпеки споживачів [5]. Причому, ризики поширення підробок охоплюють не лише низькоякісні продукти, а й товари, що становлять загрозу для здоров'я та безпеки споживачів, зокрема медичні засоби, автозапчастини та дитячі іграшки Проблема присутності на ринку України фальсифікованої продукції загострилась під час воєнного стану – обмеження перевірок, тіньова логістика та тиск на собівартість створили сприятливе середовище для недобросовісних виробників [6].

У 2025 році уряд України поновив плани перевірки нехарчової продукції органами ринкового нагляду, які були тимчасово призупинені на період воєнного стану. Особлива увага у 2025 році спрямована на проблему «сірого» імпорту та контрабанди продукції, яка потрапляє на ринок без належної документації [9].

За результатами перевірок Держпродспоживслужби у 2025 році, 44% від усіх виявлених порушень стосувалися неякісної або фальсифікованої продукції

[7, 8]. Частка тіньового ринку молочної продукції становить близько 20%, а фальсифікованої продукції – майже 10% [10]. Відсоток фальсифікації спредів та рослинно-вершкових сумішей в Україні не скоротився, і споживачів найчастіше обманюють щодо вмісту молочного жиру [11]. Попри систему акцизних марок залишається актуальним питання фальсифікації алкоголю. Особливо гострою є проблема фальсифікації виноробної продукції – через складність її ідентифікації за органолептичними ознаками.

У І кварталі 2025 року Державний оператор тилу (ДОТ) – державна агенція Міноборони України наклала штрафні санкції на постачальників продуктів для ЗСУ через виявлення фальсифікованої продукції, зокрема молочних виробів, що не відповідали державним стандартам [12].

За експертними даними, близько 25–30% насіння сільськогосподарських культур в Україні не відповідає належній якості – це або контрафакт, або фальсифікат [13]. Правоохоронці регулярно повідомляють про викриття підпільних АЗС по всій країні – наприкінці 2024–2025 рр. такі заправки виявляли в Києві та Одеській області, де торгували бензином А-95 і дизпаливом [14]. Точна частка фальсифікованого пального у відсотках офіційно не публікується, проте підвищення акцизів у 2025 р. (на 12% на бензин) посилює стимули для нелегального виробництва.

Завдяки зусиллям детективів Бюро економічної безпеки було ліквідовано 21 потужний центр із виготовлення підробок під відомі світові торгові марки (зокрема Apple, Nike та Dior). Незаконні потужності функціонували в шести областях України, включаючи Київщину, Одещину та Закарпаття [15].

В таблиці 1 представлена зведена інформація за товарними категоріями з найбільш актуальними даними щодо видової структури фальсифікату.

Таблиця 1

Видова структура фальсифікату за даними 2-24-2025 рр.

Категорія	Частка фальсифікату	Рівень ризику
Спреди / рослинно вершкові суміші	> 33 %	критичний
Вершкове масло	21 %	критичний
Молочна продукція загалом)	20–25 %	критичний
Тіньовий ринок молочної продукції	~20 %	високий
Насіння с/г культур	25–30 %	високий
Мед	~75 %	критичний
Оливкова олія	~50 %	високий
Рибні консерви (шпроти, сардина, тунець)	значна частка	високий
Алкогольна продукція	фальсифікат фіксується системно	високий
Нехарчова продукція	масова присутність фальсифікату	високий

Джерело: сформовано авторами за допомогою моделі штучного інтелекту Claude.ai на основі аналітичних звітів.

Через обмеження воєнного стану (мораторій на планові перевірки до 2025 р.) частина цифр – це оцінки галузевих асоціацій та результати вибіркових досліджень, а не суцільне обстеження ринку.

В економічному вимірі фальсифікат сприяє розширенню тіньового сектору економіки, оскільки його виробництво та обіг, як правило, здійснюються поза межами офіційного правового поля. Це, своєю чергою, зумовлює несплату митних платежів і податків, скорочення бюджетних надходжень та послаблення фінансової спроможності держави [16]. Окрім цього, нелегальна продукція деформує ринкові механізми, створюючи нерівні умови конкуренції та витісняючи добросовісних виробників і імпортерів.

У системі протидії фальсифікованій продукції митні органи України відіграють важливу соціальну та безпекову роль. Відповідно до положень митного законодавства, митниця уповноважена здійснювати контроль за переміщенням товарів через митний кордон, зокрема призупиняти митне оформлення продукції, що має ознаки порушення прав інтелектуальної власності або може становити загрозу для споживачів [17].

Одним із ключових інструментів запобігання потраплянню небезпечної продукції на внутрішній ринок держави є митний реєстр об’єктів права інтелектуальної власності, який ведеться Держмитслужбою на підставі заяв правовласників. Співпраця Держмитслужби з правовласниками, правоохоронними органами та міжнародними інституціями у сфері боротьби з контрафактом забезпечує обмін інформацією щодо способів незаконного переміщення товарів, ознак підробленої продукції та ризиків порушення прав інтелектуальної власності. Крім того, використання сучасних інформаційних систем та програмно-інформаційного комплексу митного реєстру сприяє підвищенню ефективності митного контролю та скороченню часу виявлення порушень.

Окремо слід зазначити, що ефективна діяльність митних органів у сфері захисту прав інтелектуальної власності позитивно впливає на інвестиційну привабливість держави та розвиток добросовісної конкуренції. Протидія незаконному обігу фальсифікованих товарів сприяє захисту національного виробника, забезпечує належний рівень податкових надходжень до бюджету та формує довіру споживачів до ринку товарів і послуг.

Протягом 2025 року основна частка випадків призупинення митного оформлення через підозру у порушенні прав інтелектуальної власності стосувалася харчових продуктів і солодощів, напоїв (як алкогольних, так і безалкогольних), дитячих іграшок, а також електроприладів та комплектуючих до них (табл. 2).

Аналіз статистичних даних за 2025 рік свідчить, що основними об’єктами призупинення митного оформлення стали текстильні вироби, взуття, електротехніка, дитячі товари та напої. Окрім цього, значна кількість випадків стосувалася автозапчастин, сільськогосподарських комплектуючих, мийних засобів та кондитерських виробів (табл. 3).

Таким чином, діяльність митних органів спрямована не лише на забезпечення фіскальних інтересів держави, а й на захист суспільних інтересів, здоров'я громадян та легального бізнесу. В умовах розвитку цифрової торгівлі та зростання обсягів міжнародних поштових відправлень роль митниці як першого бар'єра на шляху потрапляння фальсифікованої продукції на внутрішній ринок істотно зростає. Це дозволяє розглядати митника не як виключно контрольний або каральний орган, а як гаранта безпеки та стабільності у сфері товарного обігу.

Молодь є одним із найбільш активних і водночас уразливих сегментів споживачів фальсифікованої продукції. Її споживча поведінка формується під впливом цифрового середовища, соціальних мереж і доступності онлайн-торгівлі, що зумовлює специфічні моделі сприйняття ризиків та ставлення до підроблених товарів. При цьому проблема полягає не у свідомому ігноруванні законодавства, а насамперед в інформаційній вразливості та фрагментарному розумінні наслідків споживання фальсифікату.

Таблиця 2

Перелік категорій товарів із найвищими показниками призупинення митного оформлення через підозру у порушенні права інтелектуальної власності за підсумками 2025 року

Найменування товарів	Торговельна марка	Кількість, шт.
Кондитерські вироби та продукти харчування	Oreo, Yummi Gummi, Bubble, Vitaland, Candy Sprey Cola, Saadet, Red Bull, Kent, Camel, M&M's, Hubba Bubba	1752197
Безалкогольні напої	Coca-Cola, Fanta, Schweppes, Monster	636417
Алкогольні напої	Gambrinus, Jameson, Ballantine's, Corona Extra	429210
Дитячі іграшки	Lego, The Monster, Spin Master, My Little Pony, Barbie, L.O.L. Surprise!, Labubu	153876
Електроприлади (аксесуари до них)	Apple, Sony, Xiaomi, Panasonic, Wika, Nokia, Google	66820

Джерело: [15].

Таблиця 3

Категорії товарів, які найчастіше потрапляли під процедуру призупинення митного випуску у зв'язку з необхідністю підтвердження легальності використання об'єктів інтелектуальної власності у 2025 році

Категорія товарів	Торговельна марка
Одяг та взуття	Adidas, New Balance, Asics, Puma, Nike
Електроприлади (аксесуари до них), побутова техніка	Apple, Xiaomi, Sony, Google, Nokia
Іграшки	Lego, The Monster, Spin Master, My Little Pony, Barbie, L.O.L. Surprise!, Labubu
Алкогольні напої	Gambrinus, Jameson, Ballantine's, Corona Extra

Категорія товарів	**Торговельна марка**
Безалкогольні напої	Coca-Cola, Fanta, Schweppes, Monster
Запчастини до автомобільної та сільськогосподарської техніки	WABCO, ZF parts
Мийні засоби	DOMESTOS
Кондитерські вироби та продукти харчування	Oreo, Yummi Gummi, Bubble, Vitaland, Candy Sprey Cola, Saadet, Red Bull, Kent, Camel, M&M's, Hubba Bubba, Dallmayr
Прикраси	Pandora, BVLGARI

Джерело: *[15]*.

З огляду на це, особливої актуальності набуває дослідження рівня обізнаності молоді щодо ризиків, пов'язаних із фальсифікованою продукцією, а також джерел формування відповідних уявлень і споживчих практик. Для більш глибокого аналізу ставлення молоді до проблеми фальсифікату та визначення основних факторів впливу було проведено емпіричне соціологічне дослідження у формі анкетування.

Основним інструментом дослідження стала анкета, що містила 22 запитання та була спрямована на вивчення досвіду взаємодії молоді з фальсифікованою продукцією, мотивацій споживання та рівня поінформованості. Збір емпіричних даних здійснювався шляхом анонімного онлайн-опитування здобувачів освіти різних закладів у жовтні 2025 року. Вибіркова сукупність становила 172 респонденти та охоплювала різні вікові групи, освітні рівні й спеціальності. У дослідженні взяли участь студенти Державного податкового університету, Державного університету інфраструктури та технологій, Національного університету харчових технологій, Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського та ВСП «Київський фаховий коледж міського господарства». Опитування проводилося в онлайн-форматі з використанням сервісу Google Forms.

Результати проведеного опитування свідчать, що рівень обізнаності молоді щодо фальсифікованої продукції залишається переважно поверхневим (рис. 1–2). Більшість респондентів мають загальне уявлення про існування підробок, однак не завжди чітко розрізняють поняття «фальсифікат» і «контрафакт», а також недооцінюють пов'язані з ними соціальні та безпекові ризики.

Основним джерелом інформації для молоді виступають соціальні мережі та онлайн-платформи, тоді як офіційні державні ресурси та інформаційні кампанії мають значно нижчу видимість і практично не сприймаються як джерело корисної споживчої інформації. Це зумовлює формування фрагментарних знань, які часто ґрунтуються на суб'єктивному досвіді або рекомендаціях інфлюенсерів.

Відповідно, низька поінформованість і відсутність системної комунікації з боку державних інституцій створюють сприятливе середовище для толерантного ставлення молоді до фальсифікату.

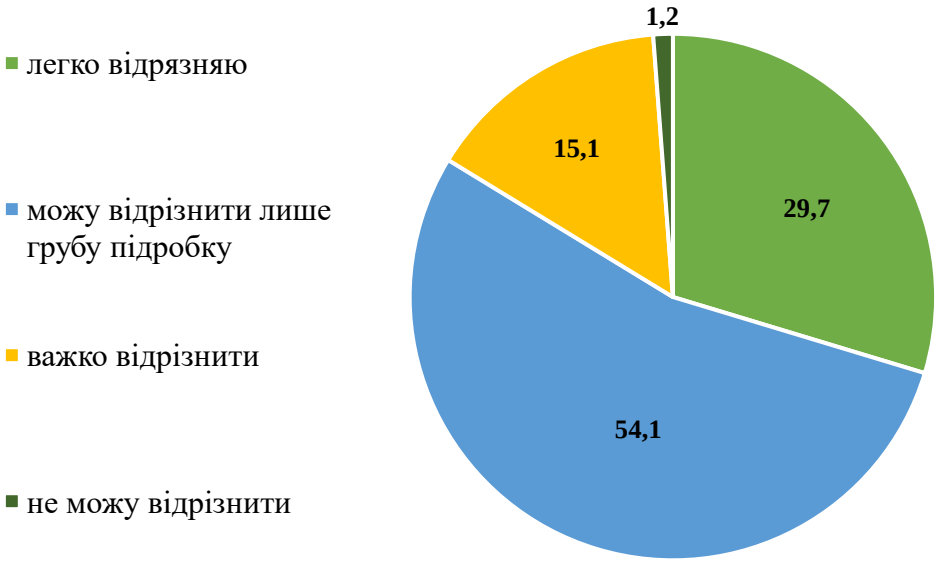

Рис. 1. Рівень самооцінки здатності молоді відрізняти оригінальні товари від фальсифікованих, %

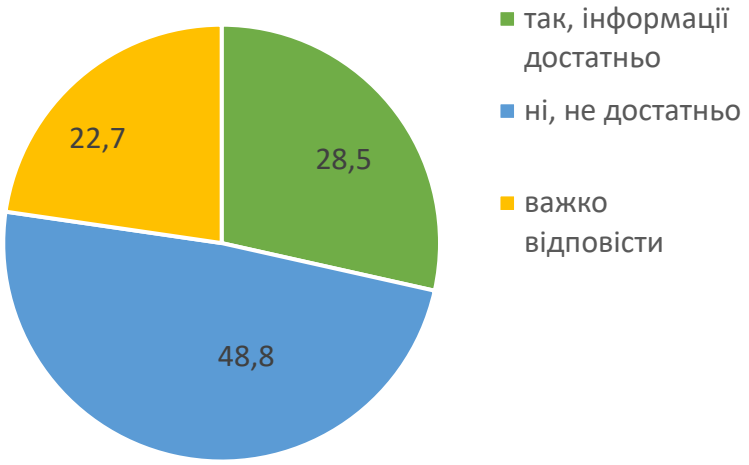

Рис. 2. Сприйняття молоддю достатності поінформованості щодо ризиків фальсифікату, %
Джерело: результати авторського соціологічного опитування.

Аналіз поведінкових моделей засвідчує, що економічні мотиви залишаються провідним чинником придбання фальсифікованої продукції серед молоді (рис. 3). Доступна ціна та візуальна подібність до оригіналу часто переважають над усвідомленням потенційних ризиків. Водночас значна частина респондентів зазначає випадки несвідомої купівлі, коли підроблений товар був придбаний через відсутність достовірної інформації або через оманливу рекламу в мережі (рис. 4).

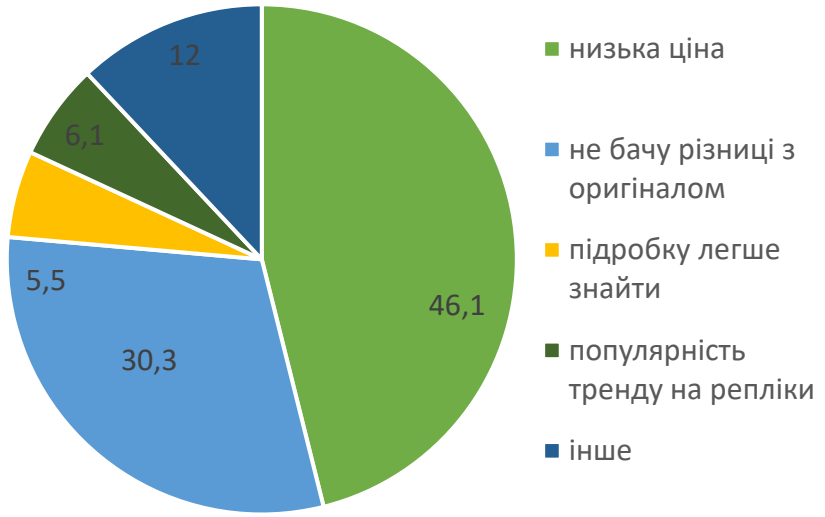

Рис. 3. Соціально-економічні мотиви придбання фальсифікованої продукції молоддю, %

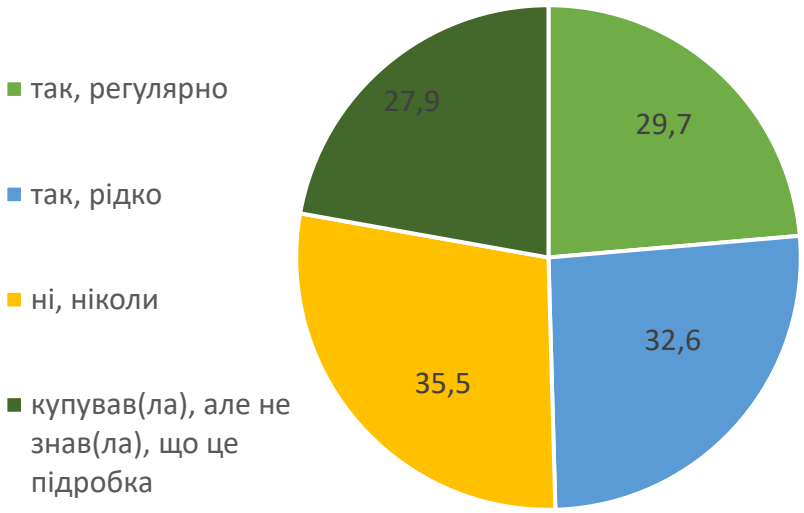

Рис. 4. Досвід свідомого придбання фальсифікованої продукції молоддю, %
Джерело: результати авторського соціологічного опитування.

Така виражена цінова чутливість молоді підтверджує, що суто адміністративні методи боротьби з фальсифікатом мають доповнюватися економічними та репутаційними стимулами, які здатні змінити пріоритети споживача на користь легальної продукції.

Характерною є також вибіркова толерантність до фальсифікату: підробки сприймаються як прийнятні у категоріях «другорядних» товарів (одяг, аксесуари, дрібна електроніка), тоді як у сферах, пов'язаних із безпекою та здоров'ям, рівень критичності зростає. Такий підхід свідчить не про девіантну

поведінку, а про недостатнє усвідомлення кумулятивних соціальних і економічних наслідків споживання фальсифікованої продукції.

Важливим чинником формування споживчих установок молоді є вплив блогерів та лідерів думок, які часто нормалізують використання підроблених товарів або замовчують їхній нелегальний характер. У поєднанні з алгоритмами соціальних мереж це сприяє поступовій нормалізації фальсифікату як буденного елементу споживчої культури.

Найбільш уразливими групами виявляються студенти та молоді люди з обмеженими фінансовими можливостями, а також ті, хто активно користується онлайн-маркетплейсами без достатніх навичок критичної оцінки товарної інформації. За таких умов проблема фальсифікованої продукції набуває чітко вираженого соціального виміру та потребує не лише контрольних, а й інформаційно-превентивних заходів, адаптованих до цифрових каналів комунікації.

Серед учасників опитування 14,0 % підтримують ідею покарання покупців, які свідомо купують підробки, 49,4 % – не підтримують, а 36,6 % – не змогли відповісти на це питання. За результатами опитування, 31,4 % респондентів готові повідомляти про випадки продажу фальсифікату, але лише за певних умов (загроза здоров'ю, анонімність). Водночас 57,0 % вагаються, оскільки не впевнені, куди саме повідомляти, які наслідки матиме скарга та чи буде вона мати ефект. Це свідчить про недостатню поінформованість молоді про працюючі механізми споживчого захисту в Україні.

Аналіз результатів опитування показав, що суттєва частина респондентів не знає (55,2 %) або має лише приблизне уявлення (18,6 %), до яких органів можна звернутися у випадку виявлення підробки. І лише 14,0 % опитаних відповіли, що знають конкретні служби. Це свідчить про інформаційну прогалину серед населення щодо механізмів захисту прав споживачів у контексті боротьби з підробками.

При цьому майже половина респондентів стверджують, що саме молодь не має достатньо інформації щодо питання боротьби з підробками (48,8 %). Таким чином, молодь є найбільш вразливою та найменш інформованою групою населення щодо проблеми підробок та способів боротьби з ними.

Переважна частка респондентів зазначає, що не знайома або знайома лише поверхово з офіційними джерелами інформації про ризики фальсифікованої продукції (державні сайти, попередження Держпродспоживслужби України, рекомендації Міністерства охорони здоров'я України тощо). Це вказує на недостатній рівень медіаграмотності у сфері споживчої безпеки, а також на брак промоції таких джерел серед молоді.

Серед основних інструментів, які могли б вплинути на ухвалення рішення не купувати підробки, респонденти вказали: зниження ціни на оригінальні товари (65,7 %), інформування про шкоду для здоров'я споживачів(58,7 %), посилення контролю з боку держави та штрафних санкцій (25,6 %), соціальне

засудження (20,3 %) та інформування про економічні наслідки (20,3 %). Результати опитування свідчать, що економічні стимули та персоналізовані ризики є найбільш дієвими інструментами впливу на рішення споживачів не купувати підробки, тоді як адміністративні та соціальні важелі мають менший пріоритет.

Респонденти очікують комплексного підходу до боротьби з фальсифікатом, де головна роль відводиться державі (66,3 %) та виробникам оригінальних товарів (61,0 %).

Значна роль також визнається за споживачами (42,4 %) та соціальними мережами й блогерами (27,9 %). Спостерігається різниця у пріоритетах: молодша група більше акцентує на просвітництві в соцмережах, а жінки частіше підтримують ідею інформаційних кампаній.

З позицій менеджменту, отримані дані свідчать про критичний розрив між державними інструментами контролю та їх сприйняттям цільовою аудиторією. Високий відсоток вагань щодо подання скарг (57,0%) та незнання компетентних органів (55,2%) вказують на неефективність існуючих каналів комунікації. Це формує управлінський виклик: необхідність реінжинірингу системи взаємодії митниці з молодим поколінням через впровадження більш доступних та діджиталізованих механізмів зворотного зв'язку.

Таким чином, поширення фальсифікованої продукції серед молоді є наслідком не стільки свідомого вибору, скільки поєднання інформаційної вразливості, впливу цифрового середовища та соціальної нормалізації підробок. За таких умов протидія фальсифікату не може обмежуватися виключно контрольними заходами на етапі виробництва чи реалізації. Вона потребує комплексного підходу, у якому ключову роль відіграють митні органи як перший бар'єр на шляху потрапляння фальсифікованої продукції на внутрішній ринок та як інституція, здатна поєднати контрольні й превентивні функції з урахуванням соціальних чинників попиту.

У сучасних умовах протидія фальсифікованій продукції виходить за межі суто фіскального або контрольного завдання та набуває виразного соціального виміру. Міжнародні організації наголошують, що митні органи відіграють ключову роль у захисті суспільних інтересів, безпеки споживачів та легального ринку, особливо в умовах зростання транскордонної та цифрової торгівлі [5, 18]. Для України ця функція є особливо актуальною з огляду на вразливість споживчого ринку та активну інтеграцію молоді в онлайн-середовище.

Традиційно діяльність митних органів у сфері протидії фальсифікованій продукції асоціювалася з реагуванням на вже виявлені порушення. Водночас сучасні підходи до митного адміністрування дедалі більше орієнтуються на превенцію, тобто запобігання потраплянню небезпечних і нелегальних товарів на внутрішній ринок. Всесвітня митна організація підкреслює, що митниця має виконувати не лише контрольну, а й захисну функцію, спрямовану на мінімізацію соціальних і економічних ризиків для суспільства [18].

Превентивна діяльність митних органів передбачає застосування ризик-орієнтованих підходів, співпрацю з правовласниками та іншими державними інституціями, а також інформаційно-роз'яснювальну роботу, спрямовану на зменшення попиту на фальсифіковану продукцію. Як свідчать міжнародні дослідження, поєднання митного контролю з інформуванням споживачів дозволяє ефективніше протидіяти поширенню підробок, ніж виключно каральні заходи [5].

У контексті сучасного менеджменту митні органи слід розглядати не лише як контролерів, а як ключових менеджерів безпеки в глобальних ланцюгах постачання. Реалізація превентивної функції вимагає від Держмитслужби побудови ефективної системи взаємодії з усіма стейкхолдерами: правовласниками, логістичними компаніями та кінцевими споживачами. Це дозволяє перейти від моделі «реагування на інциденти» до моделі «керування ризиками», де соціальна відповідальність стає стратегічним активом державного управління.

Результати проведеного дослідження показують, що молодь формує споживчі рішення переважно під впливом соціальних мереж та цифрових платформ, тоді як державні джерела інформації залишаються малопомітними. За таких умов перед митними органами постає новий виклик – необхідність адаптації комунікації до цифрового середовища, у якому перебуває молодь. Ефективна комунікаційна стратегія у сфері протидії фальсифікату має ґрунтуватися на принципах доступності, зрозумілості та відмови від суто каральної риторики. Наголос на реальних ризиках для здоров'я, фінансової безпеки та довіри до ринку сприяє формуванню відповідального ставлення до споживання та підвищенню рівня довіри до митних органів як інституцій, що діють в інтересах суспільства [19]. Присутність митниці в соціальних мережах, участь у просвітницьких кампаніях та взаємодія з освітніми закладами можуть розглядатися як важливі елементи сучасної превентивної політики. Такий підхід дозволяє знизити інформаційну вразливість молоді та підсилює соціальну значущість діяльності митних органів у протидії фальсифікованій продукції.

З погляду соціального менеджменту, молодь має трансформуватися з пасивного об'єкта впливу на активного суб'єкта протидії фальсифікату. Оскільки 42,4% респондентів визнають за споживачами значну роль у боротьбі з підробками, менеджмент митних органів має зосередитися на створенні каналів двосторонньої комунікації. Це дозволить використовувати потенціал молоді як «соціальних контролерів», які через цифрові інструменти можуть оперативно сигналізувати про порушення, тим самим підвищуючи загальну ефективність державного контролю без значних додаткових витрат бюджету.

Отже, соціальна значущість діяльності митниці безпосередньо корелює з рівнем суспільної довіри. Відтак, ефективний менеджмент митних органів у сфері протидії фальсифікату має базуватися на зміцненні суспільної довіри та розвитку прозорих комунікацій, що дозволить трансформувати низький рівень поінформованості молоді (лише 14%) у культуру свідомого та легального споживання.

Ефективна протидія фальсифікованій продукції потребує поєднання контрольних, превентивних і комунікаційних інструментів, а посилення соціальної ролі митних органів має ґрунтуватися на реалістичних заходах, спрямованих на зниження інформаційної вразливості молоді та формування відповідальної споживчої поведінки.

Одним із перспективних напрямів превенції є інтеграція тематики протидії фальсифікованій продукції в освітній процес через короткі модульні програми для закладів освіти, що відповідає міжнародній практиці залучення митних органів до просвітницької діяльності [18]. З огляду на домінування цифрових каналів комунікації серед молоді доцільним є використання онлайн-курсів, вебінарів та цільових інформаційних кампаній у соціальних мережах для поширення знань про ризики фальсифікованої продукції та способи їх уникнення.

Доцільним є впровадження цифрових сервісів анонімного повідомлення про підозрілі товари, що вже використовуються у міжнародній практиці та сприяють підвищенню ефективності виявлення контрафактної продукції [18]. Важливим напрямом є розвиток партнерства між митними органами, закладами освіти та лідерами громадської думки для поширення інформації щодо ризиків споживання фальсифікованої продукції. Паралельно доцільним є популяризація цифрових інструментів перевірки товарів (QR-коди, офіційні реєстри прав інтелектуальної власності, рекомендації щодо самостійної перевірки), що відповідає загальноєвропейським тенденціям у сфері протидії фальсифікату [5, 20]. Застосування таких інструментів дозволяє підвищити спроможність молоді самостійно оцінювати ризики та знижує ймовірність несвідомого придбання підробок.

Для забезпечення дієвості запропонованих ініціатив необхідно впровадити систему моніторингу на основі KPI (ключових показників ефективності), таких як динаміка завантажень сервісів перевірки товарів, рівень залученості молоді в цифрові кампанії з великим охопленням та кількість верифікованих звернень через анонімні канали. Такий управлінський підхід дозволить митним органам оперативно коригувати комунікаційну стратегію та забезпечувати раціональне використання ресурсів у межах реалізації своєї соціальної місії.

Висновки. Проведене дослідження дозволило встановити, що поширення фальсифікованої продукції є не лише економічною та правовою проблемою, а й вагомим соціальним викликом, який безпосередньо впливає на безпечність товарів, здоров’я споживачів та рівень довіри до ринку. Особливої актуальності ця проблема набуває серед молоді, споживча поведінка якої значною мірою формується під впливом цифрового середовища, соціальних мереж та онлайн-торгівлі.

За результатами проведеного опитування встановлено, що молоді споживачі характеризуються недостатнім рівнем обізнаності щодо ризиків споживання фальсифікованої продукції, механізмів захисту своїх прав та

можливостей взаємодії з державними органами у випадках виявлення підробок. Визначено, що основними чинниками формування попиту на фальсифіковані товари є цінова доступність, візуальна схожість із оригінальною продукцією та інформаційний вплив цифрових комунікацій.

Обґрунтовано, що в сучасних умовах роль митних органів не обмежується здійсненням контрольних та фіскальних функцій. Митниця виступає важливим інститутом забезпечення безпечності товарів, захисту прав інтелектуальної власності та формування безпечного споживчого середовища. Ефективність протидії фальсифікованій продукції значною мірою залежить від поєднання контрольних, превентивних та комунікаційних механізмів, орієнтованих на підвищення обізнаності споживачів і зниження попиту на підробки.

Практичне значення дослідження полягає в обґрунтуванні напрямів посилення соціальної відповідальності митних органів через розвиток цифрових комунікацій, інформаційно-просвітницьких ініціатив, партнерської взаємодії із закладами освіти та впровадження сучасних інструментів залучення громадян до виявлення випадків обігу фальсифікованої продукції.

Перспективи подальших досліджень доцільно пов’язати з оцінюванням ефективності комунікаційних стратегій митних органів у цифровому середовищі, а також із вивченням впливу інформаційно-просвітницьких заходів на формування культури відповідального та безпечного споживання серед молоді.

Література:

1. Костенко Д. М., Хмелевський М. О. Контрафактна та фальсифікована продукція як загроза економічній безпеці України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство.* 2021. Вип. 35. С. 60–65. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/35_1_2021ua/12.pdf (дата звернення: 05.05.2026).

2. Кухаренко Н. М., Романова О. В. Фальсифікація товарів на споживчому ринку України як загроза економічній безпеці держави. *Економічний вісник Національного гірничого університету.* 2023. № 4. С. 138–144.

3. Hovenkamp H., Bohannan C. The economics of intellectual property and counterfeiting. *Harvard Business Law Review*. 2019. Vol. 9, No. 2. P. 209–245

4. Anjum A., Dutta P. Identifying Counterfeit Products using Blockchain Technology in Supply Chain System. *16th International Conference on Ubiquitous Information Management and Communication (IMCOM)*. 2022. pp. 1–5. https://doi.org/10.1109/IMCOM53663.2022.9721789 Available at: https://arxiv.org/abs/2206.08565 (дата звернення: 11.05.2026).

5. Organisation for Economic Co-operation and Development; European Union Intellectual Property Office. Global Trade in Fake Goods: A Worrying Threat. Paris : OECD Publishing, 2021. URL: https://www.oecd.org (дата звернення: 05.05.2026).

6. Чорна Т. М., Сагайдак І. С., Солоп А. П., Ратушинська Н. М. Соціально-економічні ризики поширення фальсифікованої продукції в умовах воєнного стану. *Актуальні питання економічних наук.* 2026. № 22. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20156214

7. Від експорту до цифровізації: Держпродспоживслужба презентувала результати 2025 року : Офіційний вебпортал Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів. 2026. 5 берез. URL: https://dpss.gov.ua/news/vid-eksportu-do-

tsyfrovizatsii-derzhprodspozhyvsluzhba-prezentuvala-rezultaty-2025-roku (дата звернення: 11.05.2026).

8. Публічний звіт голови Держпродспоживслужби Сергія Ткачука про підсумки роботи за 2025 рік: відео. YouTube. 2026. 5 берез. URL: https://www.youtube.com/watch ?v=x0YPcU2OnPo (дата звернення: 11.05.2026).

9. У 2025 році заплановано посилити заходи захисту прав споживачів та контролю за нехарчовою продукцією в Україні : Офіційний вебпортал Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів. 2025. 15 січ. URL: https://dpss.gov.ua/news/u-2025-rotsi-zaplanovano-posylyty-zakhody-zakhystu-prav-spozhyvachiv-ta-kontroliu-za-nekharchovoiu-produktsiieiu-v-ukraini (дата звернення: 11.05.2026).

10. В Україні близько 20-25% молочної продукції – фальсифікат. *AgroTimes*. 2024. 13 черв. URL: https://agrotimes.ua/tvarinnitstvo/v-ukrayini-blyzko-20-25-molochnoyi-produkcziyi-%E2%80%92-falsyfikat/ (дата звернення: 11.05.2026).

11. В Україні більше третини спредів – фальсифікат: як обманюють споживачів. *УНІАН*. 2019. 28 лист. URL: https://www.unian.ua/economics/agro/10772705-v-ukrajini-bilshe-tretini-spredi v-falsifikat-yak-obmanyuyut-spozhivachiv.html (дата звернення: 11.05.2026).

12. ДОТ Міноборони оштрафував на понад 6 млн грн низку постачальників продуктів для ЗСУ. *АрміяInform*. 2025. 7 квіт. URL: https://armyinform.com.ua/2025/04/07/dot-minoborony-oshtrafuvav-na-ponad-6-mln-grn-nyzku-postachalnykiv-produktiv-dlya-zsu/ (дата звернення: 11.05.2026).

13. Попередження аграріїв: понад 25% насіння в Україні не відповідає належній якості – Держпродспоживслужба. *SuperAgronom*. 2021. 23 берез. URL: https://superagronom.com/news/12787-poperedjennya-agrariyiv-ponad-25-nasinnya-v-ukrayini-ne-vidpovidaye-nalejniy-yakosti--derjprodspojivslujba (дата звернення: 11.05.2026).

14. АЗС скасують поточні ціни на бензин: у НБУ розповіли, до чого готуватися українцям. *Obozrevatel*. 2024. 6 лют. URL: https://www.obozrevatel.com/ukr/ekonomika-glavnaya/economy/azs-skasuyut-potochni-tsini-na-benzin-u-nbu-rozpovili-do-chogo-gotuvatisya-ukraintsyam.htm (дата звернення: 11.05.2026).

15. Посилення системи правозастосування у сфері ІВ в Україні: звіт Центру спостереження IPR за 2025 рік / УКРНОІВІ. Київ, 2026. 50 с. URL: https://nipo.gov.ua (дата звернення: 11.05.2026).

16. OECD; EUIPO. Trade in Counterfeit Goods and the Italian Economy. Paris : OECD Publishing, 2020. URL: https://www.oecd.org (дата звернення: 05.05.2026).

17. Державна митна служба України. *Щодо особливостей захисту прав інтелектуальної власності під час дії воєнного стану.* Офіційний вебсайт. URL: https://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/shchodo-osoblivostei-zakhistu-prav-intelektualnoyi-vlasnosti-pid-chas-diyi-voiennogo-stanu-808 (дата звернення: 01.05.2026).

18. World Customs Organization. Customs and the Protection of Society. Brussels : WCO, 2020. URL: https://www.wcoomd.org/en/topics/enforcement-and-compliance/activities-and-programmes/customs-and-the-protection-of-society.aspx (дата звернення: 05.12.2025).

19. Міністерство фінансів України. *Митний захист прав інтелектуальної власності – це залучення інвестицій та ознака цивілізованого ведення бізнесу.* Офіційний вебсайт. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/minfin-mitnij-zahist-prav-intelektualnoyi-vlasnosti-ce-zaluchennya-investicij-ta-oznaka-civilizovanogo-vedennya-biznesu (дата звернення: 01.05.2026).

20. European Union Intellectual Property Office. IP in Education: Teaching Materials and Awareness Actions. Alicante: EUIPO, 2022. URL: https://euipo.europa.eu/ohimportal/en/web/observatory/ip-in-education (дата звернення: 11.05.2026).

References

1. Kostenko, D.M., & Khmelevskyi, M.O. (2021). Kontrafaktna ta falsyfikovana produktsiia yak zahroza ekonomichnii bezpetsi Ukrainy [Counterfeit and falsified products as a threat to the economic security of Ukraine]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo, 35, 60–65. Retrieved from http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/35_1_2021ua/12.pdf [in Ukrainian].

2. Kukharenko, N.M., & Romanova, O.V. (2023). Falsyfikatsiia tovariv na spozhyvchomu rynku Ukrainy yak zahroza ekonomichnii bezpetsi derzhavy [Falsification of goods in the consumer market of Ukraine as a threat to the economic security of the state]. Ekonomichnyi visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu, 4, 138–144 [in Ukrainian].

3. Hovenkamp, H., & Bohannan, C. (2019). The economics of intellectual property and counterfeiting. Harvard Business Law Review, 9(2), 209–245.

4. Anjum, A., & Dutta, P. (2022). Identifying counterfeit products using blockchain technology in supply chain system. Proceedings of the 16th International Conference on Ubiquitous Information Management and Communication (IMCOM), 1–5. https://doi.org/10.1109 /IMCOM53663.2022.9721789.

5. Organisation for Economic Co-operation and Development, & European Union Intellectual Property Office. (2021). Global trade in fake goods: A worrying threat. Paris: OECD Publishing. Retrieved from https://www.oecd.org [in English].

6. Chorna, T.M., Sahaidak, I.S., Solop, A.P., & Ratushynska, N.M. (2026). Sotsialno-ekonomichni ryzyky poshyrennia falsyfikovanoi produktsii v umovakh voiennoho stanu [Socio-economic risks of spreading counterfeit products under martial law]. Aktualni pytannia ekonomichnykh nauk, 22. https://doi.org/10.5281/zenodo.20156214 [in Ukrainian].

7. Vid eksportu do tsyfrovizatsii: Derzhprodspozhyvsluzhba prezentuvala rezultaty 2025 roku [From exports to digitalization: Results of 2025]. (2026). Retrieved from https://dpss.gov.ua [in Ukrainian].

8. Publichnyi zvit holovy Derzhprodspozhyvsluzhby Serhiia Tkachuka pro pidsumky roboty za 2025 rik [Public report on the results of 2025]. (2026). YouTube. Retrieved from https://www.youtube.com/watch?v=x0YPcU2OnPo [in Ukrainian].

9. U 2025 rotsi zaplanovano posylyty zakhody zakhystu prav spozhyvachiv ta kontroliu za nekharchovoiu produktsiieiu v Ukraini [Consumer protection measures planned for 2025]. (2025). Retrieved from https://dpss.gov.ua [in Ukrainian].

10. V Ukraini blyzko 20-25% molochnoi produktsii – falsyfikat [About 20–25% of dairy products in Ukraine are counterfeit]. (2024). AgroTimes. Retrieved from https://agrotimes.ua [in Ukrainian].

11. V Ukraini bilshe tretyny spredіv – falsyfikat: yak obmaniuiut spozhyvachiv [More than one-third of spreads are counterfeit]. (2019). UNIAN. Retrieved from https://www.unian.ua [in Ukrainian].

12. DOT Minoborony oshtrafuvaly nyzku postachalnykiv produktiv dlia ZSU [Defense procurement penalties for suppliers]. (2025). ArmiiaInform. Retrieved from https://armyinform .com.ua [in Ukrainian].

13. Poperedzhennia ahrariiv: ponad 25% nasinnia v Ukraini ne vidpovidaie nalezhnii yakosti [Warning to farmers: more than 25% of seeds do not meet quality requirements]. (2021). SuperAgronom. Retrieved from https://superagronom.com [in Ukrainian].

14. AZS skasuiut potochni tsiny na benzyn: u NBU rozpovily, do choho hotuvatysia ukraintsiam [Fuel prices and expectations]. (2024). Obozrevatel. Retrieved from https://www. obozrevatel.com [in Ukrainian].

15. UKRNOIVI. (2026). Posylennia systemy pravozastosuvannia u sferi IV v Ukraini: zvit Tsentru sposterezhennia IPR za 2025 rik [Strengthening IP enforcement in Ukraine: IPR Observatory report for 2025]. Kyiv [in Ukrainian].

16. OECD, & EUIPO. (2020). Trade in counterfeit goods and the Italian economy. Paris: OECD Publishing. Retrieved from https://www.oecd.org [in English].

17. Derzhavna mytna sluzhba Ukrainy. (n.d.). Shchodo osoblyvostei zakhystu prav intelektualnoi vlasnosti pid chas dii voiennoho stanu [Protection of intellectual property rights during martial law]. Retrieved from https://customs.gov.ua [in Ukrainian].

18. World Customs Organization. (2020). Customs and the protection of society. Brussels: WCO. Retrieved from https://www.wcoomd.org/en/topics/enforcement-and-compliance/activities-and-programmes/customs-and-the-protection-of-society.aspx [in English].

19. Ministerstvo finansiv Ukrainy. (n.d.). Mytnyi zakhyst prav intelektualnoi vlasnosti – tse zaluchennia investytsii ta oznaka tsyvilizovanoho vedennia biznesu [Customs protection of intellectual property rights as an investment factor]. Retrieved from https://www.kmu.gov.ua [in Ukrainian].

20. European Union Intellectual Property Office. (2022). IP in education: Teaching materials and awareness actions. Alicante: EUIPO. Retrieved from https://euipo.europa.eu/ohimportal/en/web/observatory/ip-in-education [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 351:502.131.1

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-302-313

Шевченко Наталія Олександрівна доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри публічного управління та права, Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0003-1559-1432

Григорова Марія Олександрівна кандидат біологічних наук, доцент, заступник директора навчально-наукового інституту управління, Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0001-9825-4815

Шевченко Олександр Олександрович доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління, туризму та готельно-ресторанної справи, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського.,м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-8854-3728

МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ НА ЗАСАДАХ ESG-ПРИНЦИПІВ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті досліджено теоретичні та практичні засади формування і реалізації державної політики на засадах ESG-принципів (Environmental, Social, Governance) в умовах трансформації сучасної системи публічного управління. Обґрунтовано актуальність використання ESG-підходу як концептуальної основи забезпечення сталого розвитку та підвищення ефективності діяльності органів публічної влади. Визначено особливості еволюції концепції ESG від інструменту корпоративного управління до універсальної управлінської рамки, орієнтованої на інтеграцію екологічних, соціальних та управлінських пріоритетів у процес вироблення державної політики.

Проаналізовано сучасні наукові підходи до впровадження ESG-принципів у діяльність органів публічного сектору та встановлено, що реалізація ESG-орієнтованої державної політики потребує використання комплексу взаємопов'язаних механізмів, серед яких ключове значення мають нормативно-правові, інституційні, організаційні та комунікативні механізми, а також механізми стратегічного планування, міжсекторальної взаємодії та моніторингу результативності управлінських рішень.

Особливу увагу приділено аналізу можливостей використання концептуальної моделі ESG-Oriented Public Governance Framework у системі державної політики. Встановлено, що зазначена модель забезпечує інтеграцію екологічного, соціального та управлінського вимірів через систему взаємопов'язаних

механізмів публічного управління та може бути використана як методологічна основа вдосконалення державної політики в Україні.

Запропоновано підхід до адаптації ESG-Oriented Public Governance Framework до потреб системи державної політики України шляхом визначення взаємозв'язку між ESG-вимірами, напрямами державної політики та механізмами їх реалізації. Обґрунтовано, що інтеграція ESG-принципів у процес формування та реалізації державної політики сприятиме підвищенню ефективності публічного управління, забезпеченню збалансованого розвитку та досягненню стратегічних цілей сталого розвитку. Отримані результати розширюють можливості застосування ESG-принципів у сфері публічного управління та державної політики.

Ключові слова: ESG-принципи, державна політика, публічне управління, сталий розвиток, ESG-Oriented Public Governance Framework, механізми державної політики, ESG-орієнтоване врядування.

Shevchenko Nataliia Oleksandrivna Doctor of Science in Public Administration, Professor, Head of Department of Public Administration and Law, Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of Dnipropetrovsk Regional Council, Dnipro, https://orcid.org/0000-0003-1559-1432

Hryhorova Mariia Oleksandrivna Candidate of Biological Sciences, Associate Professor, Deputy Director of the Educational and Research Institute of Management, Communal institution of higher education «Dnipro Academy of Continuing Education» of the Dnipropetrovsk Regional Council», Dnipro, https://orcid.org/0000-0001-9825-4815

Shevchenko Olexandr Oleksandrovych Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of Department of Public Administration, Tourism and Hotel and Restaurant Business, V. I. Vernadsky Taurida National University, https://orcid.org/0000-0001-8854-3728

MECHANISMS FOR THE FORMULATION AND IMPLEMENTATION OF PUBLIC POLICY BASED ON ESG PRINCIPLES IN UKRAINE

Abstract. The article examines the theoretical and practical foundations of the formation and implementation of public policy based on Environmental, Social and Governance (ESG) principles within the context of the transformation of contemporary public governance systems. The relevance of the ESG approach as a conceptual basis for sustainable development and for enhancing the effectiveness of public institutions is substantiated. The study identifies the evolution of the ESG concept from a corporate governance instrument to a comprehensive governance framework aimed at integrating environmental, social and governance priorities into public policymaking processes.

Current scientific approaches to the implementation of ESG principles in the public sector are analyzed. It is established that the realization of ESG-oriented public policy requires a system of interconnected mechanisms, including regulatory, institutional, organizational and communicative mechanisms, as well as strategic planning, cross-sectoral cooperation and policy monitoring and evaluation mechanisms. Particular attention is paid to the role of ESG principles in improving the quality of public governance and ensuring the achievement of sustainable development objectives.

The article explores the potential application of the ESG-Oriented Public Governance Framework within the system of public policy. It is determined that the framework provides an integrated approach to combining environmental, social and governance dimensions through a set of interconnected public governance mechanisms and can serve as a methodological basis for improving public policy in Ukraine.

An approach to adapting the ESG-Oriented Public Governance Framework to the needs of Ukraine's public policy system is proposed by establishing a relationship between ESG dimensions, public policy priorities and implementation mechanisms. It is argued that the integration of ESG principles into public policymaking and implementation processes can contribute to more effective public governance, balanced development and the achievement of long-term sustainable development goals. The obtained results expand the possibilities for applying ESG principles within public governance and public policy.

Keywords: ESG principles, public policy, public governance, sustainable development, ESG-Oriented Public Governance Framework, public policy mechanisms, ESG-oriented governance.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції розвитку публічного управління характеризуються зростанням уваги до питань сталого розвитку, екологічної відповідальності, соціальної справедливості та ефективного врядування. У цих умовах дедалі більшого значення набувають ESG-принципи (Environmental, Social, Governance), які поступово виходять за межі корпоративного сектору та починають розглядатися як основа формування сучасної державної політики. Інтеграція ESG-принципів у систему публічного управління створює передумови для забезпечення збалансованого розвитку держави, підвищення якості управлінських рішень, зміцнення інституційної спроможності органів влади та узгодження національних пріоритетів із глобальними цілями сталого розвитку.

Для України зазначена проблематика набуває особливої актуальності в умовах післявоєнного відновлення, реалізації євроінтеграційного курсу та необхідності модернізації механізмів державного управління. Досягнення цілей сталого розвитку, забезпечення екологічної безпеки, подолання соціальних диспропорцій та підвищення ефективності діяльності державних інституцій потребують впровадження нових управлінських підходів, заснованих на комплексному врахуванні екологічних, соціальних та управлінських чинників.

Водночас у вітчизняній практиці державного управління ESG-принципи переважно розглядаються у контексті корпоративної відповідальності, інвестиційної діяльності або окремих напрямів реалізації державної політики. Недостатньо розробленими залишаються механізми їх системної інтеграції у процеси формування та реалізації державної політики, а також інструменти адаптації ESG-підходів до особливостей функціонування органів публічної влади. Це зумовлює необхідність дослідження механізмів формування та реалізації державної політики на засадах ESG-принципів як одного з перспективних напрямів модернізації системи публічного управління в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність інтеграції ESG-принципів у систему публічного управління та державної політики зумовила появу значної кількості наукових досліджень, присвячених питанням сталого розвитку, ефективного врядування та соціальної відповідальності. У сучасній науковій літературі ESG дедалі частіше розглядається не лише як інструмент корпоративного управління, а й як концептуальна основа забезпечення збалансованого екологічного, соціального та економічного розвитку. Зокрема, результати систематичного огляду наукових публікацій свідчать про зростання ролі ESG-підходів у процесах формування публічної політики та досягнення цілей сталого розвитку [10].

Окремий напрям досліджень пов’язаний із впровадженням ESG-принципів у діяльність органів публічного сектору. У наукових працях обґрунтовується доцільність використання ESG-критеріїв для оцінювання сталості функціонування органів державної влади, підвищення рівня прозорості, підзвітності та ефективності публічного управління [2]. Водночас дослідники наголошують на необхідності адаптації ESG-підходів до особливостей функціонування публічного сектору та розвитку відповідних механізмів управління на засадах сталості [11].

Важливе місце у сучасних дослідженнях займають питання територіального розвитку та регіональної конкурентоспроможності. Науковці підкреслюють, що забезпечення довгострокової конкурентоспроможності територій безпосередньо пов’язане з реалізацією принципів сталого розвитку та формуванням ефективної регіональної політики [3].

Значну увагу приділено також теоретичному осмисленню чинників регіональної конкурентоспроможності та їх впливу на соціально-економічний розвиток територій [4]. Окремим напрямом досліджень є екологічний вимір сталого розвитку, у межах якого обґрунтовується необхідність збереження природних ресурсів, підтримання екологічної рівноваги та забезпечення стійкості територіальних систем [7].

У науковій літературі також значна увага приділяється механізмам реалізації політики сталого розвитку. Зокрема, підкреслюється роль партнерств, міжсекторальної взаємодії та координації діяльності заінтересованих сторін як важливих передумов досягнення цілей сталого розвитку [5]. Практичні аспекти

формування та реалізації публічної політики на рівні територіальних громад розглядаються у дослідженнях, присвячених управлінню розвитком окремих галузей та сфер суспільного життя на місцевому рівні [6]. Водночас у документах OECD наголошується на необхідності застосування територіального підходу до реалізації Цілей сталого розвитку та узгодження державної політики з потребами конкретних територій [8].

Перспективним напрямом сучасних досліджень є розроблення концептуальних моделей інтеграції ESG-принципів у систему публічного управління. У новітніх працях запропоновано підходи, що розглядають ESG не лише як систему показників оцінювання, а як комплексну управлінську рамку для формування та реалізації політики сталого розвитку. Зокрема, запропоновано концептуальну модель ESG-Oriented Public Governance Framework, яка поєднує екологічний, соціальний та управлінський виміри через систему управлінських механізмів і орієнтує їх на досягнення результатів сталого територіального розвитку [9].

Водночас аналіз наукових праць свідчить, що більшість досліджень зосереджується на окремих аспектах ESG, питаннях сталого розвитку, діяльності публічного сектору або територіального управління. Недостатньо дослідженими залишаються механізми формування та реалізації державної політики на засадах ESG-принципів як цілісної системи публічного управління. Це зумовлює необхідність подальшого наукового обґрунтування інструментів, механізмів та організаційних підходів до інтеграції ESG-принципів у процес вироблення та реалізації державної політики в Україні.

Метою статті є обґрунтування механізмів формування та реалізації державної політики на засадах ESG-принципів, а також визначення напрямів адаптації ESG-Oriented Public Governance Framework до потреб системи публічного управління України.

Виклад основного матеріалу. Сучасний розвиток системи публічного управління характеризується посиленням уваги до питань сталого розвитку, соціальної відповідальності та ефективності діяльності державних інституцій. У цих умовах особливого значення набуває концепція ESG (Environmental, Social, Governance), яка спочатку формувалася як інструмент оцінювання діяльності корпоративного сектору, але поступово трансформувалася у більш широкий підхід до забезпечення сталого розвитку суспільства. Сьогодні ESG-принципи дедалі частіше розглядаються як універсальна система орієнтирів, що дозволяє інтегрувати екологічні, соціальні та управлінські пріоритети у процеси стратегічного планування та прийняття управлінських рішень [10].

Поширення ESG-підходу пов’язане з усвідомленням того, що досягнення цілей сталого розвитку неможливе виключно за рахунок економічного зростання. Забезпечення довгострокової стійкості держави потребує збалансованого врахування екологічних, соціальних та інституційних чинників. У цьому контексті ESG виступає своєрідною концептуальною платформою, яка поєднує

вимоги екологічної безпеки, соціальної справедливості та належного врядування в єдину систему управлінських пріоритетів [8].

Екологічний компонент ESG орієнтований на забезпечення раціонального використання природних ресурсів, мінімізацію негативного впливу господарської діяльності на довкілля, розвиток кліматичної політики та впровадження принципів екологічної відповідальності. Дослідники наголошують, що екологічна складова є необхідною умовою забезпечення сталого розвитку територій та формування довгострокових конкурентних переваг держави і регіонів [7]. У сучасних умовах саме екологічні виклики дедалі частіше визначають стратегічні напрями державної політики та впливають на процеси планування розвитку національної економіки.

Соціальний компонент ESG пов'язаний із забезпеченням соціальної справедливості, розвитку людського капіталу, підвищенням якості життя населення та створенням умов для соціальної згуртованості. У науковій літературі підкреслюється, що подолання бідності, забезпечення рівного доступу до суспільних благ, підтримка вразливих груп населення та розвиток людського потенціалу є важливими складовими сучасної політики сталого розвитку [1]. Відповідно соціальний вимір ESG створює підґрунтя для формування державної політики, орієнтованої на людину та суспільний добробут.

Особливе місце у структурі ESG займає управлінський компонент, який охоплює питання прозорості, підзвітності, стратегічного планування, якості державних інституцій та ефективності управлінських процесів. Саме цей компонент забезпечує інтеграцію екологічних і соціальних пріоритетів у практику державного управління та створює умови для їх реалізації через відповідні механізми державної політики. У сучасних дослідженнях наголошується, що ефективне врядування виступає ключовою передумовою досягнення довгострокових цілей сталого розвитку та забезпечення результативності державної політики [2].

Розширення сфери застосування ESG-принципів зумовлює необхідність їх переосмислення як складової сучасного публічного управління. Якщо на концептуальному рівні ESG дедалі частіше розглядається як основа забезпечення сталого розвитку, то на практичному рівні ключового значення набуває питання формування дієвих механізмів реалізації відповідних підходів у системі державної політики. Саме тому подальшого аналізу потребують механізми інтеграції ESG-принципів у діяльність органів публічної влади та процес прийняття управлінських рішень.

Інтеграція ESG-принципів у систему державної політики потребує формування комплексу взаємопов'язаних механізмів, здатних забезпечити врахування екологічних, соціальних та управлінських пріоритетів на всіх етапах вироблення, реалізації та оцінювання політичних рішень. На відміну від корпоративного сектору, де ESG переважно використовується як інструмент оцінювання діяльності організацій, у сфері публічного управління його

застосування передбачає трансформацію існуючих механізмів державного управління відповідно до принципів сталого розвитку [11].

Одним із ключових механізмів є нормативно-правовий механізм, який забезпечує закріплення ESG-принципів у стратегічних документах, державних програмах, галузевих політиках та нормативно-правових актах. Саме через систему правового регулювання формуються інституційні умови для реалізації екологічних, соціальних та управлінських пріоритетів у різних сферах суспільного розвитку. Важливого значення набуває узгодження державної політики із Цілями сталого розвитку та міжнародними стандартами відповідального врядування [8].

Не менш важливим є інституційний механізм, який передбачає створення та розвиток організаційних структур, відповідальних за координацію політики сталого розвитку та впровадження ESG-принципів у діяльність органів влади. Його ефективність значною мірою залежить від рівня взаємодії між центральними та місцевими органами влади, спроможності державних інституцій забезпечувати міжвідомчу координацію та інтегрувати ESG-пріоритети у процес прийняття управлінських рішень [2].

Особливе значення має механізм стратегічного планування, який забезпечує включення ESG-принципів до системи визначення державних пріоритетів та стратегічних цілей розвитку. У сучасних умовах стратегічне планування дедалі більше орієнтується на досягнення комплексних результатів, що поєднують економічну ефективність, соціальний добробут та екологічну безпеку. Такий підхід дозволяє розглядати ESG як інструмент підвищення якості державної політики та забезпечення її довгострокової результативності [3].

Важливою складовою реалізації ESG-орієнтованої державної політики виступає механізм міжсекторальної взаємодії та партнерства. Досягнення цілей сталого розвитку потребує залучення до процесу вироблення та реалізації політики не лише органів державної влади, а й органів місцевого самоврядування, бізнесу, громадянського суспільства, наукових установ та міжнародних організацій. Ефективна взаємодія між зазначеними суб’єктами створює умови для узгодження інтересів, мобілізації ресурсів та підвищення результативності державної політики [5].

Окреме місце посідає механізм моніторингу та оцінювання результативності державної політики. Його призначення полягає у визначенні рівня досягнення поставлених цілей, оцінюванні впливу управлінських рішень та забезпеченні зворотного зв’язку для подальшого вдосконалення політики. У межах ESG-підходу моніторинг має охоплювати не лише економічні показники, а й екологічні, соціальні та управлінські результати діяльності державних інституцій [11].

Практична реалізація зазначених механізмів набуває особливого значення на рівні територіальних громад, де безпосередньо відбувається взаємодія органів влади з населенням та реалізація більшості заходів державної політики. Досвід

упровадження публічної політики на місцевому рівні свідчить про важливість поєднання стратегічного планування, партнерської взаємодії та врахування інтересів різних груп стейкхолдерів для забезпечення сталого розвитку територій [6].

Отже, впровадження ESG-принципів у систему державної політики потребує не окремих управлінських рішень, а цілісної моделі координації екологічних, соціальних та управлінських пріоритетів. Саме пошук такої інтеграційної моделі обумовлює необхідність звернення до сучасних концептуальних підходів, орієнтованих на поєднання механізмів публічного управління та цілей сталого розвитку.

Сучасні підходи до впровадження ESG-принципів у систему публічного управління характеризуються поступовим переходом від використання ESG як інструменту оцінювання діяльності організацій до його розгляду як комплексної управлінської концепції. Водночас більшість існуючих підходів зосереджується на окремих аспектах екологічної, соціальної або управлінської політики, що ускладнює формування цілісної системи державного управління сталим розвитком. У зв'язку з цим особливий інтерес становлять концептуальні моделі, орієнтовані на інтеграцію ESG-принципів у процес вироблення та реалізації державної політики.

Однією з таких моделей є ESG-Oriented Public Governance Framework, запропонована К. М. Романенко [9]. На відміну від підходів, у межах яких ESG використовується переважно як система критеріїв оцінювання або механізм звітності, зазначена модель розглядає ESG як основу функціонування системи публічного управління. Її ключова ідея полягає в інтеграції екологічного, соціального та управлінського вимірів через систему взаємопов'язаних механізмів публічного управління, спрямованих на досягнення результатів сталого територіального розвитку.

У структурі ESG-Oriented Public Governance Framework центральне місце займають три базові компоненти: Environmental Dimension, Social Dimension та Governance Dimension. Екологічний вимір орієнтований на забезпечення екологічної безпеки, раціонального використання природних ресурсів, підвищення стійкості до кліматичних ризиків та впровадження принципів екологічної відповідальності. Соціальний вимір охоплює питання розвитку людського капіталу, соціальної згуртованості, інклюзивності, забезпечення рівного доступу до суспільних благ та підвищення якості життя населення. Управлінський вимір передбачає розвиток ефективних інституцій, забезпечення прозорості, підзвітності, стратегічного планування та участі заінтересованих сторін у процесі прийняття рішень [9].

Особливістю моделі є використання інтеграційних механізмів, які забезпечують взаємозв'язок між екологічними, соціальними та управлінськими пріоритетами. До таких механізмів належать стратегічне планування, міжвідомча координація, міжсекторальна взаємодія, системи моніторингу та

оцінювання результативності політики, а також механізми залучення громадськості до процесу вироблення управлінських рішень [9]. Саме завдяки цим механізмам ESG-принципи можуть бути інтегровані у практику державного управління та використовуватися як основа формування державної політики.

Водночас практичне значення ESG-Oriented Public Governance Framework для України полягає у можливості її адаптації до системи формування та реалізації державної політики. Якщо у первинній моделі основна увага приділяється забезпеченню сталого територіального розвитку, то в умовах функціонування системи державного управління її доцільно розглядати як методологічну основу інтеграції ESG-принципів у державну політику.

Таблиця 1

Адаптація ESG-Oriented Public Governance Framework до системи державної політики України

ESG-вимір	Основні напрями державної політики	Механізми реалізації
Environmental	екологічна безпека, кліматична політика, енергоефективність, управління природними ресурсами	нормативно-правове регулювання, екологічний моніторинг, державні цільові програми, стратегічне планування
Social	соціальний захист, охорона здоров'я, освіта, розвиток людського капіталу, підтримка зайнятості	соціальні програми, механізми участі громадян, партнерство держави і громадянського суспільства, інструменти соціальної підтримки
Governance	підвищення ефективності державного управління, цифрова трансформація, прозорість і підзвітність влади	цифрове врядування, стратегічне планування, моніторинг і оцінювання політики, антикорупційні механізми, відкриті дані

Джерело: розроблено авторами на основі ESG-Oriented Public Governance Framework [9].

Як свідчать дані таблиці 1, адаптація ESG-Oriented Public Governance Framework до системи державної політики України передбачає трансформацію базових ESG-вимірів у відповідні напрями державної політики та механізми їх реалізації. Такий підхід дозволяє поєднати концептуальні засади ESG із практикою публічного управління та забезпечити комплексне врахування

екологічних, соціальних та управлінських пріоритетів у процесі вироблення державних рішень.

У цьому контексті екологічний вимір моделі може бути реалізований через механізми екологічного регулювання, політики енергоефективності, управління природними ресурсами та кліматичної адаптації. Соціальний вимір доцільно пов'язувати з механізмами соціальної політики, розвитку людського капіталу, підтримки зайнятості, охорони здоров'я та забезпечення соціальної згуртованості.

Управлінський вимір має охоплювати механізми стратегічного планування, цифрової трансформації, забезпечення прозорості діяльності органів влади, підзвітності та розвитку інструментів участі громадськості у процесі прийняття управлінських рішень.

Відповідно формування державної політики на засадах ESG-принципів доцільно розглядати як процес інтеграції екологічних, соціальних та управлінських пріоритетів у систему стратегічного планування, реалізації та оцінювання політичних рішень. Такий підхід дозволяє забезпечити узгодженість державних програм, підвищити ефективність використання публічних ресурсів, посилити координацію між суб'єктами публічного управління та сприяти досягненню цілей сталого розвитку.

Запропонований підхід дозволяє адаптувати ESG-Oriented Public Governance Framework до потреб системи державної політики України шляхом визначення взаємозв'язку між ESG-вимірами, напрямами державної політики та механізмами їх реалізації. У результаті ESG-принципи набувають практичного змісту як інструмент інтеграції екологічних, соціальних та управлінських пріоритетів у процес вироблення і реалізації державних рішень.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що ESG-принципи поступово трансформуються з інструменту корпоративного управління у важливу концептуальну основу формування сучасної державної політики. Їх використання сприяє інтеграції екологічних, соціальних та управлінських пріоритетів у процес публічного управління та забезпечує орієнтацію державної політики на досягнення цілей сталого розвитку.

Обґрунтовано, що реалізація державної політики на засадах ESG-принципів потребує застосування комплексу взаємопов'язаних механізмів, серед яких ключове значення мають нормативно-правові, інституційні, організаційні, комунікативні механізми, а також механізми стратегічного планування, міжсекторальної взаємодії та моніторингу результативності управлінських рішень.

Встановлено, що перспективним напрямом удосконалення системи державної політики є використання сучасних концептуальних моделей інтеграції ESG-принципів у публічне управління. Проаналізовано можливості застосування ESG-Oriented Public Governance Framework, у межах якої екологічний, соціальний та управлінський виміри поєднуються через систему інтеграційних механізмів та орієнтуються на досягнення результатів сталого розвитку.

Запропоновано підхід до адаптації ESG-Oriented Public Governance Framework до потреб системи державної політики України шляхом визначення взаємозв'язку між ESG-вимірами, напрямами державної політики та механізмами їх реалізації. Практичне значення такого підходу полягає у можливості використання ESG-принципів як інструменту комплексної інтеграції екологічних, соціальних та управлінських пріоритетів у процес формування та реалізації державної політики.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробленням методичних підходів до оцінювання результативності ESG-орієнтованої державної політики, а також із формуванням системи показників моніторингу реалізації ESG-принципів у діяльності органів публічної влади.

Література:

1. Ayoo O. Poverty reduction strategies in developing countries. *Rural Development - Education, Sustainability, Multifunctionality*. 2022. DOI: https://doi.org/10.5772/intechopen.101472.

2. Besenyei M. The application of ESG in the public sector: Measuring the sustainability of the public administration sector. *Jog-Állam-Politika*. 2024. Vol. 16, No. 1. P. 181–206. DOI: https://doi.org/10.58528/JAP.2024.16-1.181.

3. Chrobocinska K. Comparative analysis of regional competitiveness in Poland from 2010-2019 in the context of the concept of sustainable development. *Sustainability*. 2021. Vol. 13, No. 6. Article 3202. DOI: https://doi.org/10.3390/su13063202.

4. Grassia M. G., Marino M., Mazza R. et al. Regional Competitiveness: A Structural-Based Topic Analysis on Recent Literature. *Social Indicators Research*. 2024. Vol. 173. P. 83–108. DOI: https://doi.org/10.1007/s11205-022-02951-4.

5. Horan D. A Framework to Harness Effective Partnerships for the Sustainable Development Goals. *Sustainability Science*. 2022. Vol. 17. P. 1573-1587. DOI: https://doi.org/10.1007/s11625-021-01070-2.

6. Kliuchnyk A., Prohoniuk L., Galunets N., Husenko A. Public policy in the management of the tourism sector at the level of territorial communities. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Economics"*. 2023. Vol. 10, No. 3. P. 22-32. DOI: https://doi.org/10.52566/msu-econ3.2023.22.

7. Mao S., Deng H. Regional ecology supporting sustainable development. *Sustainability*. 2022. Vol. 14. Article 7302. DOI: https://doi.org/10.3390/su14127302.

8. OECD. *A Territorial Approach to the Sustainable Development Goals: Synthesis Report*. Paris : OECD Publishing, 2020. DOI: https://doi.org/10.1787/e86fa715-en.

9. Romanenko K. M. *Integration of ESG Principles into the System of Public Governance of Sustainable Territorial Development: The ESG-Oriented Public Governance Framework* (Version 1.0). Zenodo, 2026. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20680383.

10. Sholikin A., Sarsale M., Shoimah S. Environmental, Social, and Governance (ESG) and Public Policy: A Systematic Review. *Studies in Business and Economics*. 2026. Vol. 21, No. 1. P. 306-331. DOI: https://doi.org/10.2478/sbe-2026-0014.

11. Wacławik B., Surówka K., Popławski Ł. ESG in the public sector. *Management*. 2025. Vol. 29, No. 1. P. 767-783. DOI: https://doi.org/10.58691/man/205999

References:

1. Ayoo, O. (2022). Poverty reduction strategies in developing countries. Rural Development - Education, Sustainability, Multifunctionality. DOI: https://doi.org/10.5772/intechopen.101472.

2. Besenyei, M. (2024). The application of ESG in the public sector: Measuring the sustainability of the public administration sector. Jog-Állam-Politika, 16(1), 181–206. DOI: https://doi.org/10.58528/JAP.2024.16-1.181.

3. Chrobocinska, K. (2021). Comparative analysis of regional competitiveness in Poland from 2010–2019 in the context of the concept of sustainable development. Sustainability, 13(6), Article 3202. DOI: https://doi.org/10.3390/su13063202.

4. Grassia, M. G., Marino, M., Mazza, R., Misuraca, M., Zavarrone, E., & Friel, M. (2024). Regional competitiveness: A structural-based topic analysis on recent literature. Social Indicators Research, 173, 83–108. https://doi.org/10.1007/s11205-022-02951-4

5. Horan, D. (2022). A framework to harness effective partnerships for the Sustainable Development Goals. Sustainability Science, 17, 1573–1587. https://doi.org/10.1007/s11625-021-01070-2

6. Kliuchnyk, A., Prohoniuk, L., Galunets, N., & Husenko, A. (2023). Public policy in the management of the tourism sector at the level of territorial communities. Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Economics", 10(3), 22–32. DOI: https://doi.org/10.52566/msu-econ3.2023.22.

7. Mao, S., & Deng, H. (2022). Regional ecology supporting sustainable development. Sustainability, 14, Article 7302. DOI: https://doi.org/10.3390/su14127302.

8. OECD. (2020). A Territorial Approach to the Sustainable Development Goals: Synthesis Report. Paris: OECD Publishing. DOI: https://doi.org/10.1787/e86fa715-en.

9. Romanenko, K. M. (2026). Integration of ESG Principles into the System of Public Governance of Sustainable Territorial Development: The ESG-Oriented Public Governance Framework (Version 1.0). Zenodo. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20680383.

10. Sholikin, A., Sarsale, M., & Shoimah, S. (2026). Environmental, Social, and Governance (ESG) and Public Policy: A Systematic Review. Studies in Business and Economics, 21(1), 306–331. DOI: https://doi.org/10.2478/sbe-2026-0014.

11. Wacławik, B., Surówka, K., & Popławski, Ł. (2025). ESG in the public sector. Management, 29(1), 767–783. DOI: https://doi.org/10.58691/man/205999.

Дата першого надходження статті до видання: 11.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

UDC 331.1

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-314-325

Kharchenko Tetiana Doctor of Public Administration, Professor of Public Management and Administrative Department, Sumy National Agrarian University, Sumy, https://orcid.org/0000-0002-3446-6533

Zhao Min PhD student of Public Management and Administrative Department, Sumy National Agrarian University, Sumy, https://orcid.org/0009-0003-1826-8769

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS A TOOL OF THE HUMAN RESOURCE MANAGEMENT SYSTEM OF ENTERPRISES: OPPORTUNITIES AND CHALLENGES

Abstract. With the advent of the era of science and technology and the digital era, artificial intelligence, as an important driving force of today's scientific and technological revolution, is not only widely used in various fields such as economy, finance, and management, but also changing the way people live and work at an unprecedented speed. In the field of human resource management, artificial intelligence technology is reshaping the functions and roles of the human resources industry and transforming traditional human resource processes. The explosion of artificial intelligence and the transformation of digitalization have not only posed unprecedented challenges for the human resources management industry, but also created new development opportunities for the HR field. The main goal of the research is based on the core of human resource management four modules, analysis of artificial intelligence in talent recruitment, training and development, Core HR, performance pay and performance management module popularization and application, dialectical view of artificial intelligence for human resource management opportunities (such as intelligent recruitment, decision support, authors efficiency, improve the efficiency of resource allocation) and challenges (such as causing job substitution effect, technical ethical issues, data privacy protection and other issues). It was substantiated that the application of AI in talent recruitment is mainly reflected in 81.25% resume screening, 72.92% job talent information collection, 68.75% job description creation, resume search, and intelligent matching, 62.50%, 62.50%. More than 60% of companies believe AI in these four areas is more efficient and accurate than manual resume screening.

This research analyzes challenges and opportunities, explores how to seize and address them, and promotes the innovative development of human resource management.

Keywords: Artificial intelligence (AI), management system, talent recruitment, training development, benefits management, performance management.

Харченко Тетяна Олександрівна доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Сумський національний аграрний університет, Суми, https://orcid.org/0000-0002-3446-6533

Чжао Мінь аспірант кафедри публічного управління та адміністрування, Сумський національний аграрний університет, Суми, https://orcid.org/0009-0003-1826-8769

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ІНСТРУМЕНТ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМИ РЕСУРСАМИ ПІДПРИЄМСТВ: МОЖЛИВОСТІ ТА ВИКЛИКИ

Анотація: В статті визначено посилення ролі штучного інтелекту, як важливої рушійної сили сучасної науково-технічної революції, не лише широко використовується в різних галузях, таких як економіка, фінанси та управління, але й змінює спосіб життя та роботи людей з безпрецедентною швидкістю. Досліджено, що у сфері управління людськими ресурсами технологія штучного інтелекту змінює функції та ролі індустрії управління персоналом і трансформує традиційні процеси управління персоналом. Вибухове зростання штучного інтелекту та трансформація цифровізації не лише поставили безпрецедентні виклики для індустрії управління персоналом, а й створили нові можливості для розвитку сфери управління персоналом. Основна мета дослідження базується на чотирьох основних модулях управління персоналом: аналізі штучного інтелекту в підборі, навчанні та розвитку талантів, популяризації та застосуванні модулів системи управління персоналом, оплати праці за результатами та управління ефективністю, діалектичному погляді на штучний інтелект для можливостей управління персоналом (таких як інтелектуальний підбір персоналу, підтримка рішень, ефективність ідей, підвищення ефективності розподілу ресурсів) та викликах (таких як спричинення ефекту заміщення робочих місць, технічні етичні проблеми, захист конфіденційності даних та інші проблеми). Було обґрунтовано, що застосування штучного інтелекту в підборі талантів головним чином відображається у 81,25% перевірці резюме, 72,92% зборі інформації про таланти, 68,75% створенні опису вакансій, пошуку резюме та інтелектуальному підборі, 62,50%, 62,50%. Понад 60% компаній вважають, що ШІ в цих чотирьох сферах є ефективнішим і точнішим, ніж ручна перевірка резюме. За результатами аналізу викликів визначено шляхи їх використання та вирішення та обґрунтовано можливості інноваційного розвитку управління людськими ресурсами.

Ключові слова: штучний інтелект (ШІ), система управління, підбір талантів, розвиток навчання, управління пільгами, управління ефективністю.

Introduction. In 2024, the wave of artificial intelligence (AI) continues to sweep the world, with its influence permeating all levels of the economy, society, and

culture. According to the 2024 Global AI Index Report, AI technology has made significant advances across many fields, especially in language understanding, image recognition, and generation. For example, large language models (LLMs) such as GPT-4 and Gemini Ultra have surpassed human performance across multiple benchmarks. These models can handle not only text but also images and audio, demonstrating unprecedented multimodal capabilities. According to the survey, in the economic field, the investment and application of AI are growing rapidly. Global private investment in generative AI continued to surge in 2023, reaching $25.2 billion. The US continues to lead in private AI investment, 8.7 times more than China. The use of AI technology has also been shown to reduce costs and increase revenue, thus driving a significant increase in enterprise efficiency.

On October 29, 2024, the eighth Saudi Arabia "Future Investment Initiative, FII" conference, Tesla CEO Elon Musk argued that the ability of AI will grow at a rate of 10 times a year, if according to the speed, about four years later is ten thousand times, may even reach ten thousand times, by 2029, AI may have the equivalent of 8 billion human computing power. Ren Zhengfei, founder of China's Huawei phone, said the world's trend towards artificial intelligence is unstoppable. Due to the rapid development of chips, computing power, and other technologies, the era of intelligence arrived, just as the invention of trains, textile machinery, and ships marked a turning point in The Times. The turning point in this era is the application of artificial intelligence.

This era is bound to reduce the need for manpower, but the total wealth created increases. To sum up, the rapid development of artificial intelligence (AI) technology and its rapid popularization across various fields are the products and trends of the era of scientific and technological revolution. Human beings need progress, and technology needs innovation; the application of AI across all walks of life is also a necessary requirement in the current era and for enterprises.

In the era of artificial intelligence, enterprises are facing new opportunities and challenges. In order to grasp the development opportunities in the era of artificial intelligence, enterprises need to speed up the construction of A more modern, intelligent, and refined human resource management mode, so as to strengthen enterprise management and give full play to the important role of human resource management [3, p. 179]. In the field of human resource management, on the one hand, the application of artificial intelligence technology is gradually reshaping the management architecture and process. Traditional recruitment, training, performance management, and other processes often entail high labor and time costs, and their effects are difficult to accurately control. However, artificial intelligence technology can quickly and accurately process large amounts of data through big data analysis and algorithmic models, providing scientific and objective decision support for human resource management [4, p. 187]. On the other hand, the use of artificial intelligence also faces greater risks. It may not only leak confidential data within the enterprise but also raise concerns and resistance among employees. It may also lead to discrimination

or unfair practices, such as algorithmic recruitment based on gender, region, race, or age [5, p. 43].

Analysis of recent research and publications. At present, many scholars have focused on the applications, opportunities, challenges, and impacts of artificial intelligence in human resource management and have proposed constructive solutions. For example, Zheng Jie (2024) has analysed the challenges and application cases brought by artificial intelligence [1], Huang Bin et al. (2024) clarified the opportunities and challenges brought by AI and the innovation path to deal with[2], Sun Gangjian (2024) put forward a new strategy for the innovative development of human resource management under the background of artificial intelligence[3], Xiao Xingzheng et al. (2018) studied the impact of artificial intelligence on human resource management[6]. Therefore, the hot topic and most concerning question for researchers is still whether the role of AI in society and enterprises is a substitution effect or a creative effect. And how do companies balance AI with their employees? By analysing the current application of artificial intelligence in human resources, researchers objectively assess the opportunities and challenges AI brings to human resource management and offer valuable suggestions for advancing intelligent human resource management.

The purpose of this article is to research the current state of cognitive development and the application of artificial intelligence in the human resources management system, with a focus on its projection across four modules of human resources management in enterprises.

Results and discussion. With the continuous development and popularization of artificial intelligence, more and more enterprises have recognized its importance. Artificial intelligence technology plays an important role in the development of human resource management, improving its quality, reducing its costs, and promoting its reform [6, p. 40]. The human resources department is the core of the enterprise's talent resource allocation department and of other departments of strategic partners. Through mobile, social, intelligent, big data, and artificial intelligence technologies, HR can not only improve employees' experience and office efficiency, but also enhance the enterprise's overall efficiency and accelerate the achievement of its strategic goals. Some enterprises and leaders see new development opportunities and actively embrace artificial intelligence technology, applying human-machine interaction interfaces, large language models, and generative AI to recruitment, training, and salary performance management, and striving to make full preparations for efficient talent management in support of enterprise technological change. As an advanced system integration and intelligent tool, the application of artificial intelligence technology in human resource management will completely transform traditional recruitment, training, evaluation, and related processes, making human resource management more efficient, fair, and scientific [7, p. 24]. However, at present, most traditional enterprises in China are still only at a shallow cognitive stage in applying artificial intelligence in the HR field. To further deepen the office mode of artificial intelligence, enterprises still need strong support in terms of capital, technology, and publicity.

For enterprises, the advancement and efficiency gains of AI technology always outweigh its disadvantages. What is the current level of AI cognition and use among enterprises? According to the Figure 1 survey, nearly 50% of enterprise employees are more understanding with artificial intelligence, never understanding and very understanding respectively were 3.04% and 2.66%, the majority of employees who little understanding artificial intelligence are also high with 44.49%, their understanding of artificial intelligence is only at the heard level, have little understanding of the meaning of artificial intelligence, working principles and application scenarios.

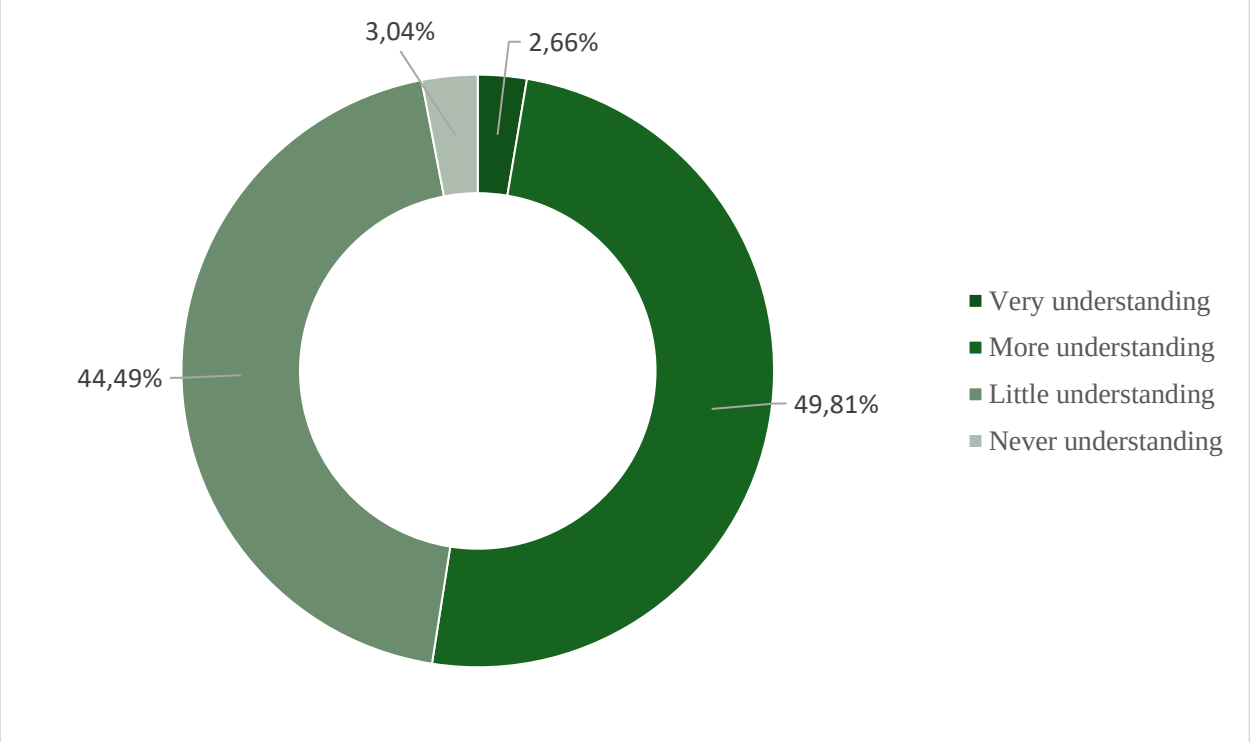

Figure 1 - The level of understanding of AI among enterprise employees
Source: calculated by authors

Very understanding very clear about the meaning, working principle, application scenarios, and other information of artificial intelligence, often applying AI-related technologies in daily work.

More understanding Have a general understanding of the meaning, working principle, application scenarios, and other information of artificial intelligence, and occasionally or tentatively apply AI-related technologies in daily work.

Little understanding Just heard of artificial intelligence, but have little understanding of its meaning, working principles, application scenarios, and almost no application of AI-related technologies in daily work.

Never understanding: Never heard of artificial intelligence.

In Figure 2, 59% of companies use AI technology only occasionally, and only 6% use it frequently.

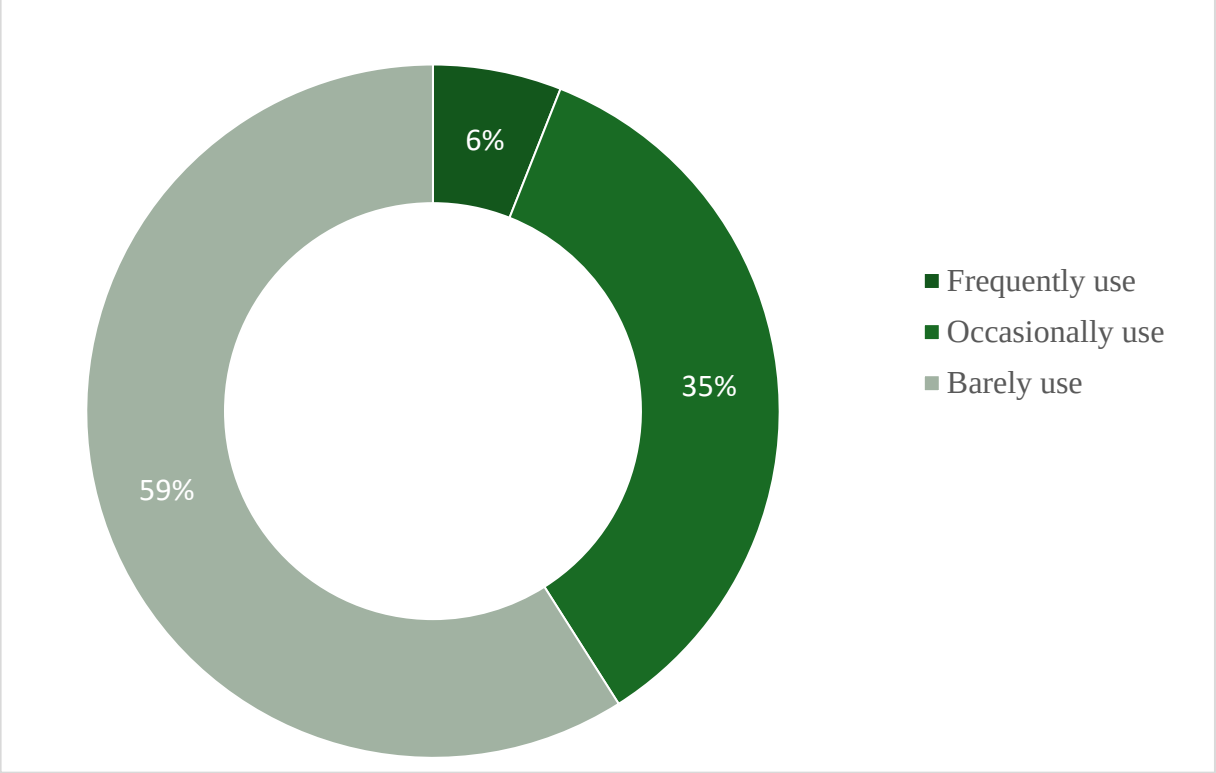

Figure 2 - The frequency of AI use by enterprises
Source: calculated by authors

It is not difficult to conclude that the degree of cognition and frequency of use of AI by enterprises and employees are at the primary level of understanding and shallow exploration. In the era of information explosion, the new AI technology can cover all walks of life, but the enterprise has a choice to use AI technology or take a wait-and-see attitude. The emerging stage of artificial intelligence technology will determine the enterprise's path, how much profit it can generate, and so on. These questions do not yield objective answers. The influx of AI artificial intelligence technology, on the one hand, improve the work efficiency of employees in their jobs, on the other hand also brought great challenges for jobs, when a specific job replaced by AI machine or artificial intelligence technology, then the enterprise organization structure, management mode will be forced to make corresponding adjustments, managers also need to reposition the enterprise strategy and competition direction.

The survey shows that the cognitive and application attitudes of enterprises and employees are at an early exploration and trial stage, and the popularization and application of artificial intelligence across various departments are not yet mature. Taking the human resources department as an example, the following will further examine the current application of AI in human resources and analyze the opportunities and challenges AI faces in human resource management.

According to FSGPLUS 2025 data, AI applications in human resources primarily focus on four modules: talent recruitment, training and development, salary and benefits management, and performance management.

Figure 3 - The application frequency of AI in the human resources module of enterprises
Source: calculated by authors by https://www.fsgplus.com/

According to Figure 3, among the four modules of human resources, the most widely used and popular AI modules are talent recruitment 57.83% and training development 56.63%, followed by salary and benefits management 21.69% and performance management 24.10%, these two parts are directly linked to the personal interests and labour value of enterprise employees, which should be the modules that employees are most concerned about and maintain, but they are used at a comparatively low frequency in the application degree of AI, which has a certain relationship with the salary level, benefit differentiation and salary confidentiality of employees.

In the talent recruitment module, AI technology makes recruitment more convenient and intelligent. AI recruitment tools can quickly screen and match candidates through automated, intelligent processes, thereby improving the efficiency and accuracy of recruitment [8, p. 58].

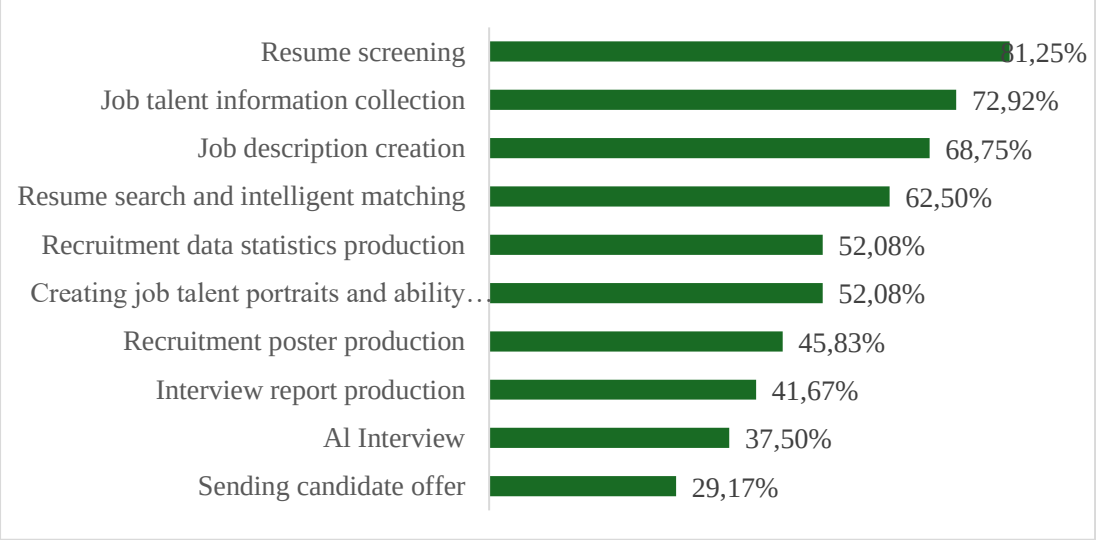

Figure 4 - The application status of AI in talent recruitment
Source: calculated by authors by https://www.fsgplus.com/

According to Figure 4, the application of AI in talent recruitment is mainly reflected in 81.25% resume screening, 72.92% job talent information collection, 68.75% job description creation, resume search, and intelligent matching, 62.50%, 62.50%. More than 60% of companies believe AI in these four areas is more efficient and accurate than manual resume screening. In addition, although the application functions of recruitment poster production, interview report production, AI interview, and sending candidate offers are popular and used to some extent, their proportions are far lower than those of the top four.

It can be seen that the advantages of AI in talent recruitment mainly lie in efficient information screening and matching, with resume screening being the most common. AI can automatically read and understand a large number of resumes and, by identifying keywords, skills, education, and work experience related to the job requirements, quickly select candidates who meet the job requirements and make intelligent matches, helping HR streamline the subsequent recruitment process. This approach can not only save significant time and human resource costs, but also improve the efficiency and accuracy of resume screening. However, an AI program in the resume screening process will, according to the predetermined standard and algorithm system judgment, not be affected by subjective opinions and personal emotional color decisions, which also leads to enterprises missing some talents with good soft skills, resulting in less comprehensive and less objective judgment of the comprehensive strength of talent. Secondly, experienced interviewers are more inclined to evaluate and judge candidates based on their unique personality and rich professional knowledge. Face-to-face communication has more affinity and trust than an AI interview.

In the training and development module, AI is mainly used in AI training companion, collection of training materials, training outline and courseware production, knowledge extraction and precipitation, draft evaluation questions, training course push, and personalized personal development plan formulation.

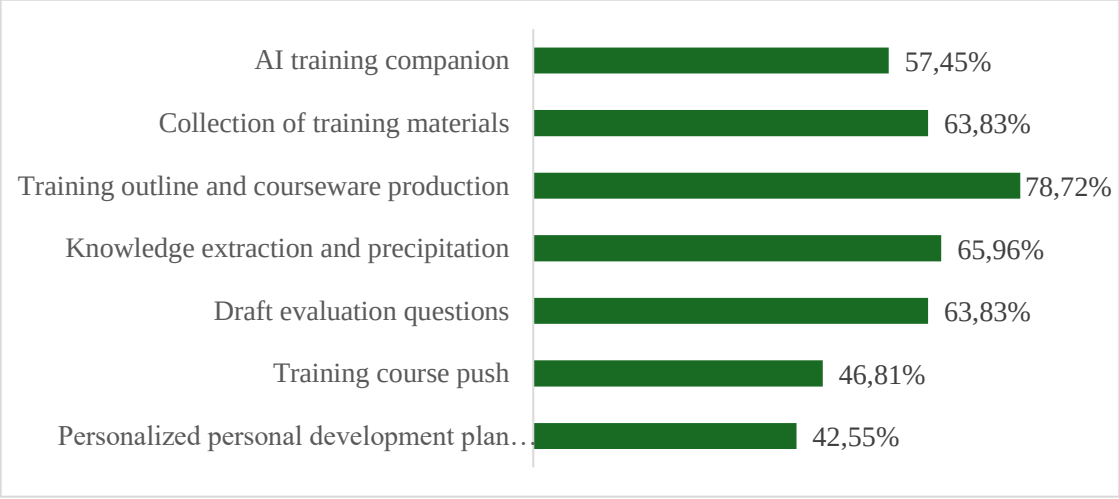

Figure 5 - The application status of AI in training and development
Source: calculated by authors by https://www.fsgplus.com/

According to the data in Figure 5, the training outline and courseware production are the leading applications in the training and development module, accounting for 78.72%. Secondly, knowledge extraction and precipitation (65.96%), collection of training materials (63.83%), and draft evaluation questions (63.83%); these are mainly manifested as text-class content generation and knowledge information search. AI can not only analyse large amounts of learning data to help decision makers make informed training decisions, but also analyse learning outcomes, employee participation, and feedback, systematically demonstrating the impact of training and areas for improvement [9, p. 42]. As an optimization part of training development, 42.55% of personalized personal development plan formulation and 46.81% of training course push both have less than half of their applications in AI, the side reflects that some enterprises use AI as a search point for information collection, on the one hand, personalized training courses and programs are generated through AI to improve the pertinence and efficiency of staff training; on the other hand, it does not excessively rely on AI generation, which leads to the lack of overall training programs for enterprises. Training needs to be aligned with the enterprise's background and actual situation to improve the return on investment of enterprise training.

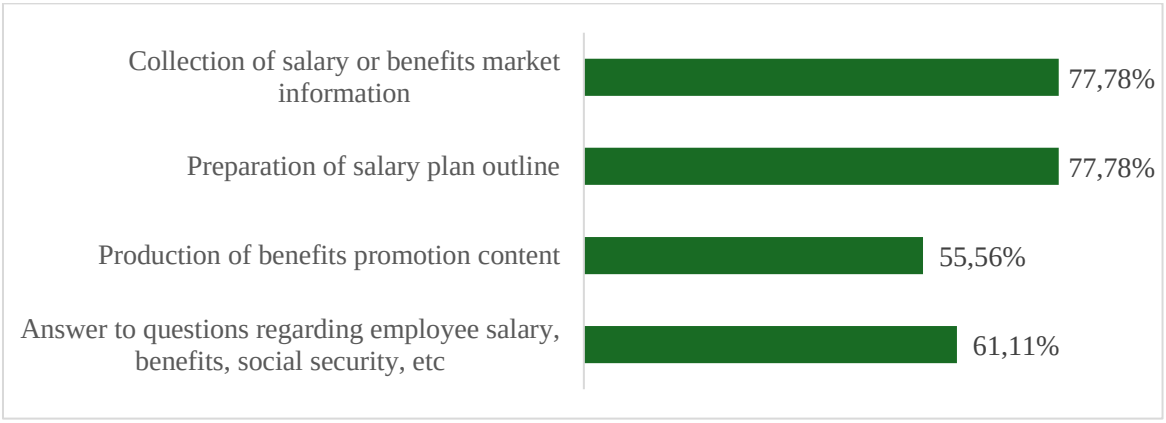

Figure 6 - The application status of AI in salary and benefits management
Source: calculated by authors by https://www.fsgplus.com/

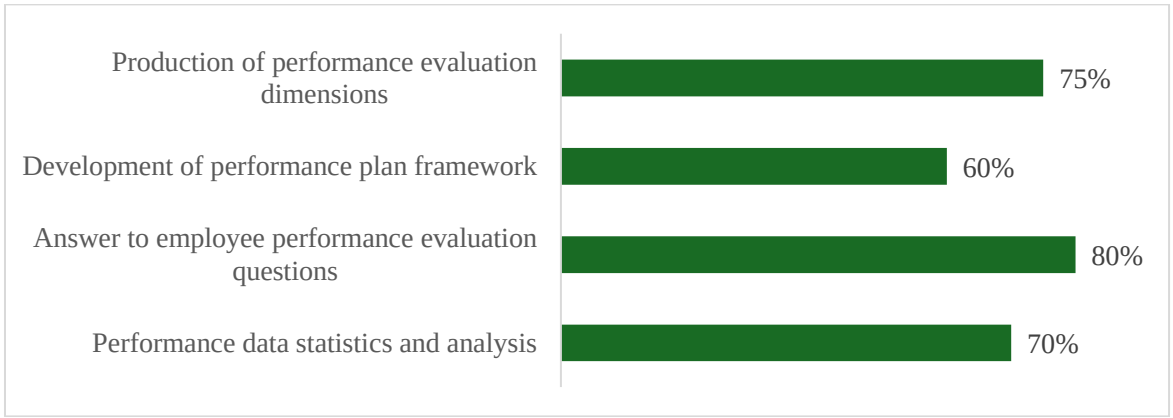

Figure 5 - The application status of AI in performance management
Source: calculated by authors by https://www.fsgplus.com/

In the salary and benefits management module, the collection of salary or benefits market information and preparation of salary plan outline account for nearly 80%, although the proportion of answers to questions regarding employee salary, benefits, social security, etc., and production of benefits promotion content is not very high, it is also used in more than half of the applications. In the performance management module, answers to employee performance evaluation questions and the production of performance evaluation dimensions account for 80% and 75%, respectively; performance data statistics and analysis account for 70%; and the development of a performance plan framework accounts for 60%. As shown in Figures 6 and 7, although the overall application of salary management and performance management is not high (21.69% and 24.10%), there are common points in fact, such as the application frequency of scheme content generation, information collection, and question answering in the range of 60% to 80%. AI can quickly capture current salary trends in the industry, predict a reasonable salary range and growth trend based on employees' personal performance, industry standards, and performance evaluations, and help the human resources department develop a more objective and competitive salary system and welfare policy. Similarly, in the field of performance management, artificial intelligence, through the collection and analysis of a large amount of employee data, such as work, target achievement, performance indicators, can evaluate the performance of employees, to form targeted incentives, incentivize employees to achieve personal development needs, improve the enterprise sense of belonging, and value.

In the human resource management in the era of science and technology, artificial intelligence has become a key technology for enterprise innovation, providing enterprises with more intelligent, automatic, efficient, and accurate management tools. The rapid development of artificial intelligence not only offers new opportunities for enterprise recruitment, training, salary, and performance management, but also poses challenges at many levels. The first is the challenge of information privacy and data leakage. Human resource management involves employees' personal information, family situation, work performance, and other important information. The AI model trained on large-scale text data may inadvertently collect and analyze personal information, thereby violating personal privacy [10, p. 168].

Secondly, there is the challenge of excessive reliance and job replacement. The intelligence and automation mode of artificial intelligence not only helps HR reduce tedious processes and improve work efficiency, but also gradually makes HR rely on automatic generation of AI, weakening the ability of recruitment and evaluation, which will replace HR instead of recruitment responsibilities, causing a large number of layoffs in enterprises. Or the immaturity of AI technology and the wrong input of data cause enterprises to recruit the talents actually needed. Finally, the challenge is restructuring the intelligent human resource management system. Traditional human resource management mode affects the generation after generation of enterprise internal organization structure, accustomed to the fixed mode of enterprises in the

influx of new technology to readjust and innovation is very difficult, enterprises need to take the initiative to abandon some high repeatability, heavy workload and replaced by AI, strengthen the introduction of intelligent talent, improve the ability of man-machine coordination, promote enterprise organization structure innovation.

Conclusions. The change of the era of science and technology is a double-edged sword. The popularization and application of artificial intelligence technology have brought new opportunities and challenges to human resource management. In terms of talent recruitment, training and development, salary and benefits management, and performance management, the human resource management mode has become more intelligent and efficient, saving enterprises high labor and time costs and creating a competitive advantage for enterprise innovation and development. At the same time, AI's powerful text generation and information processing capabilities also bring a series of risks and problems, such as infringement of personal privacy, leakage of corporate confidential data, HR's excessive reliance on AI leading to degradation of work efficiency, replacement of repetitive jobs by AI, and restructuring of the intelligent human resource management structure. In the new era, both enterprises and employees should actively embrace the opportunities for new work and development brought by AI. In the face of challenges, they should rise to the challenge, turn risks into a driving force, promote technological upgrading and post-reallocation of enterprises, and comprehensively improve enterprise efficiency and overall competitiveness.

References:

1. Zheng Jie (2024), The impact and thinking of artificial intelligence on the human resource management of enterprises. *National circulation economy*, P. 83-86.
2. Huang B., Yang L., & Chen Y. (2024), Discussion on the transformation and development of Human Resource Management in the Era of Artificial Intelligence. *Decision Consultation*, P. 22-24.
3. Sun Gangjian (2024), Research on innovative development strategies of human Resource Management in the era of Artificial Intelligence. *Commercial Exhibition Economy*, No. 11, P. 177-180.
4. Deng Zhuoqun (2024), Human resource Management under digital Transformation: Challenges and Upgrading. *Chinese small and medium-sized enterprises*, P. 186-188.
5. Li Yanan (2024), Human resource management should be practice-oriented, and artificial intelligence still needs precise efforts. *Human Resources*, No.5.
6. Xiao X., Ran J.L.& Long C. (2018), On the influence of AI on human resource management. *Journal of Sichuan Institute of Science and Technology*, No.6, P. 37-51.
7. Li Zexi (2024), The Application of Generative Artificial Intelligence in Human Resource Management: Development Trend and Potential Risk. *Journal of Beijing Vocational College of Labor and Social Security*, P. 24-27.
8. Jin Hao (2022), Challenges and opportunities for enterprise human resource management in the context of artificial intelligence. *Shopping mall modernization*, No.7, P. 56-58.
9. Ouyang Yi (2023), Analysis of the application of artificial intelligence technology in enterprise human resource management. *China Academic Journal Electronic Publishing House*, P. 42-43.

10. Xu Tianying (2018), Privacy dilemma and relief path in the era of artificial intelligence. *Journal of Southwest University for Nationalities*, P. 166-170.
11. Hu Wanling (2024), Research on the application of artificial intelligence technology in human resource management. *Enterprise Management*, No.6, P. 114-117.
12. Li X.L., Chan J.Z. (2019), On the influence of artificial intelligence on enterprise human resource management. *Management and Technology*, P. 31-32.
13. Ferrara E (2024), GenAl against humanity: Nefarious applications of generative artificial intelligence and large language models. *Journal of Computational Social Science*, P. 1-21.

Література:

1. Zheng Jie (2024), The impact and thinking of artificial intelligence on the human resource management of enterprises. *National circulation economy*, P. 83-86.
2. Huang B., Yang L., & Chen Y. (2024), Discussion on the transformation and development of Human Resource Management in the Era of Artificial Intelligence. *Decision Consultation*, P. 22-24.
3. Sun Gangjian (2024), Research on innovative development strategies of human Resource Management in the era of Artificial Intelligence. *Commercial Exhibition Economy*, No. 11, P. 177-180.
4. Deng Zhuoqun (2024), Human resource Management under digital Transformation: Challenges and Upgrading. *Chinese small and medium-sized enterprises*, P. 186-188.
5. Li Yanan (2024), Human resource management should be practice-oriented, and artificial intelligence still needs precise efforts. *Human Resources*, No.5.
6. Xiao X., Ran J.L.& Long C. (2018), On the influence of AI on human resource management. *Journal of Sichuan Institute of Science and Technology*, No.6, P. 37-51.
7. Li Zexi (2024), The Application of Generative Artificial Intelligence in Human Resource Management: Development Trend and Potential Risk. *Journal of Beijing Vocational College of Labor and Social Security*, P. 24-27.
8. Jin Hao (2022), Challenges and opportunities for enterprise human resource management in the context of artificial intelligence. *Shopping mall modernization*, No.7, P. 56-58.
9. Ouyang Yi (2023), Analysis of the application of artificial intelligence technology in enterprise human resource management. *China Academic Journal Electronic Publishing House*, P. 42-43.
10. Xu Tianying (2018), Privacy dilemma and relief path in the era of artificial intelligence. *Journal of Southwest University for Nationalities*, P. 166-170.
11. Hu Wanling (2024), Research on the application of artificial intelligence technology in human resource management. *Enterprise Management*, No.6, P. 114-117.
12. Li X.L., Chan J.Z. (2019), On the influence of artificial intelligence on enterprise human resource management. *Management and Technology*, P. 31-32.
13. Ferrara E (2024), GenAl against humanity: Nefarious applications of generative artificial intelligence and large language models. *Journal of Computational Social Science*, P. 1-21.

Дата першого надходження статті до видання: 10.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.05.2026

УДК 658.15

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-326-336

Бровкіна Юлія Олексіївна кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту організацій, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0003-0066-3560

Глусь Дарія Сергіївна студентка 4 курсу кафедри менеджменту організацій, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, https://orcid.org/0009-0009-7104-3482

УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ СКЛАДОВОЮ ВПРОВАДЖЕННЯ БІЗНЕС-ІДЕЇ

Анотація. У статті досліджено теоретичні та практичні аспекти управління фінансовою складовою впровадження бізнес-ідеї в умовах нестабільного економічного середовища. Проаналізовано наукові підходи до трактування сутності бізнес-ідеї та визначено їх ключові характеристики, переваги й обмеження з позиції фінансового забезпечення реалізації підприємницьких проєктів. Встановлено, що сучасні підходи до фінансового управління бізнес-ідеями здебільшого базуються на використанні окремих фінансово-аналітичних інструментів, а саме бюджетування, оцінки ефективності інвестицій, аналізу беззбитковості та прогнозування грошових потоків, однак їх застосування часто має фрагментарний характер. Це ускладнює процес прийняття обґрунтованих управлінських рішень та знижує ефективність реалізації бізнес-ідей в умовах невизначеності та ризику.

Під час дослідження визначено основні недоліки існуючих підходів до фінансового управління, серед яких відсутність єдиної послідовності використання методів, недостатній взаємозв'язок між результатами фінансових розрахунків і практичним прийняттям рішень, обмежене врахування ризиків та змін зовнішнього середовища. Обґрунтовано необхідність формування комплексного алгоритму до управління фінансовою складовою впровадження бізнес-ідеї, який забезпечує комплексне поєднання фінансово-аналітичних інструментів у межах єдиного алгоритму.

Запропоновано алгоритм управління фінансовою складовою впровадження бізнес-ідеї, який охоплює етапи оцінки інвестиційної потреби, прогнозування доходів і витрат, аналізу беззбитковості, формування грошових потоків, оцінки ефективності, ризик-аналізу та прийняття управлінського рішення. Особливістю запропонованого алгоритму є його комбінована орієнтація на проведення фінансових розрахунків та на забезпечення практичного

обґрунтування доцільності реалізації бізнес-ідеї з урахуванням фінансових, ризикових і стратегічних аспектів. Встановлено, що використання комплексного алгоритму сприяє підвищенню обґрунтованості управлінських рішень, зниженню рівня фінансових ризиків та підвищенню ефективності реалізації бізнес-ідей.

Ключові слова: бізнес-ідея, фінансове управління, інвестиції, грошові потоки, оцінка ефективності, NPV, ризик-аналіз, фінансово-аналітичні інструменти, управлінські рішення, фінансова складова.

Brovkina Yuliia Oleksiivna PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Organizational Management, Odesa National Economic University, Odesa, https://orcid.org/0000-0003-0066-3560

Glus Dariia Sergiivna 4th year student of the Department of Organizational Management, Odesa National Economic University, Odesa, https://orcid.org/0009-0009-7104-3482

MANAGEMENT OF THE FINANCIAL COMPONENT OF BUSINESS IDEA IMPLEMENTATION

Abstract. The article considers theoretical and practical approaches to managing the financial component of business idea implementation under conditions of economic instability. Scientific approaches to defining the essence of a business idea are analyzed, and their main characteristics, advantages, and limitations in terms of financial support for entrepreneurial projects are identified. It is determined that current approaches to the financial management of business ideas are mainly based on the use of individual financial and analytical tools, including budgeting, investment efficiency assessment, break-even analysis, and cash flow forecasting. At the same time, the application of these tools is often inconsistent, which complicates managerial decision-making and reduces the effectiveness of business idea implementation under conditions of uncertainty and risk.

The study identifies the main shortcomings of existing approaches to financial management, namely the lack of a unified sequence for applying methods, insufficient connection between financial calculations and practical managerial decisions, and limited consideration of risks and external environmental changes. In this regard, the need for an integrated algorithm to managing the financial component of business idea implementation is substantiated. Such an algorithm makes it possible to combine financial and analytical tools within a single algorithm and improve the validity of managerial decisions.

An algorithm for managing the financial component of business idea implementation is proposed. It includes the stages of assessing investment needs, forecasting revenues and expenditures, conducting break-even analysis, forming cash

flows, evaluating efficiency, carrying out risk analysis, and making managerial decisions. The proposed algorithm combines financial calculations with practical substantiation of the feasibility of implementing a business idea, taking into account financial, risk, and strategic factors. The use of the integrated algorithm contributes to reducing financial risks, improving the quality of managerial decisions, and increasing the effectiveness of business idea implementation.

Keywords: business idea, financial management, investments, cash flows, efficiency assessment, NPV, risk analysis, financial and analytical tools, managerial decisions, financial component.

Постановка проблеми. У сучасних умовах нестабільного економічного середовища, посилення конкуренції та зростання рівня ризиків ефективність реалізації бізнес-ідей значною мірою залежить від якості управління їх фінансовою складовою. Недостатнє обґрунтування інвестиційних потреб, помилки у прогнозуванні грошових потоків, фрагментарне використання фінансово-аналітичних інструментів і відсутність комплексного алгоритму до оцінки ефективності ускладнюють процес прийняття обґрунтованих управлінських рішень та можуть призводити до втрати фінансових ресурсів і зниження результативності підприємницької діяльності. В такому випадку виникає необхідність формування комплексного алгоритму до управління фінансовою складовою впровадження бізнес-ідеї, який забезпечує системне поєднання інструментів фінансового аналізу, оцінки ефективності та ризиків у межах єдиного алгоритму прийняття управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування, обґрунтування та фінансове забезпечення бізнес-ідей у контексті розвитку підприємництва досліджувалось багатьма зарубіжними та вітчизняними вченими. Теоретичні засади підприємництва та ролі бізнес-ідей у розвитку економіки зазначені у працях Й. Шумпетера [1], який розглядав підприємця як носія інновацій та рушійну силу економічного зростання . Подальший розвиток ці ідеї отримали у роботах П. Друкера [2], Дж. Тіммонса [3], А. Остервальдера та І. Піньє [4], Р. Хизріча [5], які досліджували процес створення нових бізнесів, роль підприємницького мислення, ресурсного забезпечення та бізнес-моделювання у процесі реалізації бізнес-ідей. Такі фінансові аспекти реалізації підприємницьких ідей, як управління грошовими потоками, оцінка інвестицій та прийняття фінансових рішень, розкрито у працях Є. Брігхема [6], М. Ерхардта [7], С. Росса, Р. Вестерфілда та Д. Джаффе [8], Б. Джордана [9], які обґрунтовують фінансовий менеджмент як систему планування, залучення та ефективного використання ресурсів підприємства. Серед українських вчених вагомий внесок у дослідження фінансового управління підприємствами зробили І. Журавльова [10], Н. Захарова [11], Б. Дергалюк [12] та інші, які акцентують увагу на необхідності комплексного алгоритму до управління фінансовими ресурсами в умовах динамічного середовища. Незважаючи на значну кількість

наукових праць, питання поєднання підходів до підприємництва та фінансового менеджменту у вигляді цілісного алгоритму управління фінансовою складовою впровадження бізнес-ідеї залишається недостатньо розкритим, що створює актуальність подальших досліджень у даному напрямі.

Метою статті є розробка алгоритму управління фінансовою складовою впровадження бізнес-ідеї за допомогою поєднання інструментів фінансового аналізу, оцінки ефективності та ризиків для підвищення обґрунтованості управлінських рішень.

Виклад основного матеріалу. У сучасній науковій літературі відсутнє єдине трактування сутності поняття бізнес-ідея, через що існують різні підходи до його розуміння. Узагальнення наукових підходів дозволяє виокремити основні трактування сутності бізнес-ідеї та визначити особливості їх фінансового аспекту (табл. 1).

Таблиця 1

Систематизація наукових підходів до трактування сутності бізнес-ідеї

Автор	**Сутність підходу**	**Фінансовий аспект**
Й. Шумпетер	Бізнес-ідея як впровадження нових комбінацій ресурсів для створення продуктів або послуг	Реалізація інновацій потребує значних інвестиційних ресурсів і супроводжується підвищеним рівнем фінансової невизначеності
П. Друкер	Бізнес-ідея виникає завдяки системному пошуку можливостей для створення цінності	Передбачає раціональне використання ресурсів, проте недостатньо уваги приділяє оцінці прибутковості та строків окупності
Дж. Тіммонс	Бізнес-ідея має значення лише за умови вирішення реальної ринкової проблеми	Пов’язує успішність бізнес-ідеї з її ринковою життєздатністю, що впливає на фінансові результати, проте не передбачає детального фінансового обґрунтування
А. Остервальдер, І. Піньє	Бізнес-ідея як основа побудови бізнес-моделі створення цінності	Включає аналіз потоків доходів і структури витрат у межах бізнес-моделі, але не передбачає комплексної оцінки фінансової ефективності
Р. Хизріч	Бізнес-ідея як основа для створення бізнесу з метою генерації прибутку	Акцентує увагу на прибутковості бізнесу, однак недостатньо розкриває інструменти управління фінансовими потоками та ризиками

Джерело: розроблено автором на основі [1-5]

Систематизація наукових підходів свідчить про необхідність формування єдиного комплексного алгоритму до обґрунтування бізнес-ідей, який забезпечує поєднання оцінки ефективності, інвестиційних потреб та управління ризиками, оскільки недостатня узгодженість цих елементів ускладнює прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Фінансова складова бізнес-ідеї є невід'ємною умовою її практичної реалізації, оскільки визначає можливості залучення, розподілу та ефективного використання ресурсів для досягнення запланованого економічного результату. Вона охоплює систему фінансових відносин, що виникають у процесі обґрунтування, впровадження та розвитку бізнес-ідеї, а також характеризує її здатність забезпечувати стабільні грошові надходження, окупність інвестицій і фінансову стійкість.

Основними елементами фінансової складової є інвестиції, витрати, доходи та грошові потоки. На початковому етапі реалізації бізнес-ідеї визначається обсяг інвестицій, необхідних для запуску проєкту, включаючи витрати на придбання ресурсів, організацію діяльності та вихід на ринок. У подальшому співвідношення доходів і витрат формує фінансовий результат діяльності, а аналіз грошових потоків дозволяє оцінити ліквідність, платоспроможність і фінансову стійкість бізнес-ідеї.

У зв'язку з цим фінансове управління виступає ключовим інструментом забезпечення ефективної реалізації бізнес-ідеї, оскільки дозволяє здійснювати планування, контроль та оцінку фінансових показників, обґрунтовувати управлінські рішення та мінімізувати ризики. Застосування інструментів фінансового аналізу сприяє підвищенню ефективності управління процесом впровадження та розвитку бізнес-ідеї [13].

Сучасні підходи до обґрунтування управлінських рішень відрізняються за рівнем використання інформації, методами аналізу та роллю людського фактору. Найпростішими є інтуїтивний підхід, за якого рішення приймається на основі досвіду та внутрішньої впевненості керівника, і підхід, оснований на судженнях, що передбачає використання накопичених знань та попереднього практичного досвіду, а більш обґрунтованим вважається раціональний підхід, який базується на систематичному зборі інформації, аналізі альтернатив та проведенні необхідних розрахунків.

В межах класичного наукового варіанту застосовуються аксіоматичний, інформаційний, теоретико-ігровий підходи та підхід дослідження операцій, що орієнтовані на пошук оптимального рішення за допомогою логічних побудов, аналізу інформації та математичного моделювання. Але у сучасних умовах значного поширення набули поведінкові підходи, такі як концепція обмеженої раціональності Г. Саймона та когнітивно-психологічний підхід, які враховують, що управлінські рішення часто приймаються в умовах невизначеності, неповної інформації та впливу психологічних чинників, тому керівники нерідко нехтують оптимальним варіантом рішення на користь найбільш прийнятного [14].

У сучасній практиці фінансового управління підприємствами часто використовуються такі традиційні підходи, як бюджетування, оцінка ефективності інвестицій та аналіз беззбитковості.

Бюджетування розглядається як базовий інструмент фінансового планування, що передбачає прогнозування доходів і витрат, розподіл ресурсів та управління грошовими потоками, дозволяє забезпечити контроль за фінансовими результатами діяльності та підтримувати фінансову стабільність підприємства [15].

Оцінка ефективності інвестицій включає методи, засновані на концепції вартості грошей у часі, тобто чиста приведена вартість (NPV), внутрішня норма дохідності (IRR), індекс прибутковості (PI) та інші показники, які дозволяють оцінити доцільність реалізації інвестиційних проєктів, враховуючи часову структуру грошових потоків. Також застосовуються такі показники, як рентабельність активів та термін окупності, які є менш точними через ігнорування фактору часу [16, 17].

Аналіз беззбитковості та інші фінансово-аналітичні інструменти також застосовуються для оцінки діяльності підприємства, дозволяючи визначити критичні обсяги виробництва та рівень витрат. Сучасні підходи до оцінювання ефективності включають широкий спектр методів, які умовно поділяються на статичні, динамічні та альтернативні, кожен з яких має свої переваги та обмеження [16].

Аналіз сучасних інструментів фінансового управління дозволяє виявити низку недоліків їх застосування:

– застосовуються ізольовано, без єдиної узгодженої системи, що знижує обґрунтованість управлінських рішень і вимагає комплексного використання методів [16];

– відсутня чітка послідовність застосування інструментів, що може спричиняти суперечності між результатами різних методів (наприклад, між NPV та показниками рентабельності) [17];

– слабкий зв’язок між результатами розрахунків і практичним прийняттям рішень, оскільки системи оцінки часто є набором окремих показників і не повністю враховують невизначеність, ризики та динамічність економічного середовища [16, 17].

Виявлені обмеження сучасних підходів до фінансового управління підтверджують доцільність розроблення комплексного алгоритму, що забезпечує системне поєднання інструментів фінансового аналізу та підвищує ефективність управлінських рішень. Формування такого алгоритму потребує наявності механізму, здатного забезпечити узгоджене застосування фінансово-аналітичних інструментів, контроль результатів і адаптацію до змін зовнішнього середовища.

В результаті цього виникає необхідність формування алгоритму, який забезпечує системне використання фінансово-аналітичних інструментів у процесі обґрунтування бізнес-ідеї.

Під алгоритмом розуміється впорядкована послідовність етапів прийняття фінансових рішень, що охоплює процес від оцінки інвестиційної потреби до формування обґрунтованого управлінського висновку щодо доцільності реалізації бізнес-ідеї. Такий алгоритм дозволяє поєднати окремі методи фінансового аналізу в єдину логічну систему та забезпечити їх практичне застосування (рис. 1).

Наукова новизна запропонованого алгоритму оцінки ефективності бізнес-ідеї полягає в поєднанні методів аналізу беззбитковості, оцінки інвестиційної ефективності (NPV, IRR, DPP) та сценарного аналізу ризиків у межах єдиної послідовності прийняття управлінських рішень.

На відміну від підходів, за яких фінансово-аналітичні інструменти застосовуються окремо один від одного, запропонований алгоритм передбачає їх послідовне використання, коли результати кожного етапу є основою для подальших розрахунків, що забезпечує більш обґрунтовану оцінку бізнес-ідеї та дозволяє визначити її економічну доцільність, сформувати практичні рекомендації щодо впровадження, доопрацювання або відмови від реалізації.

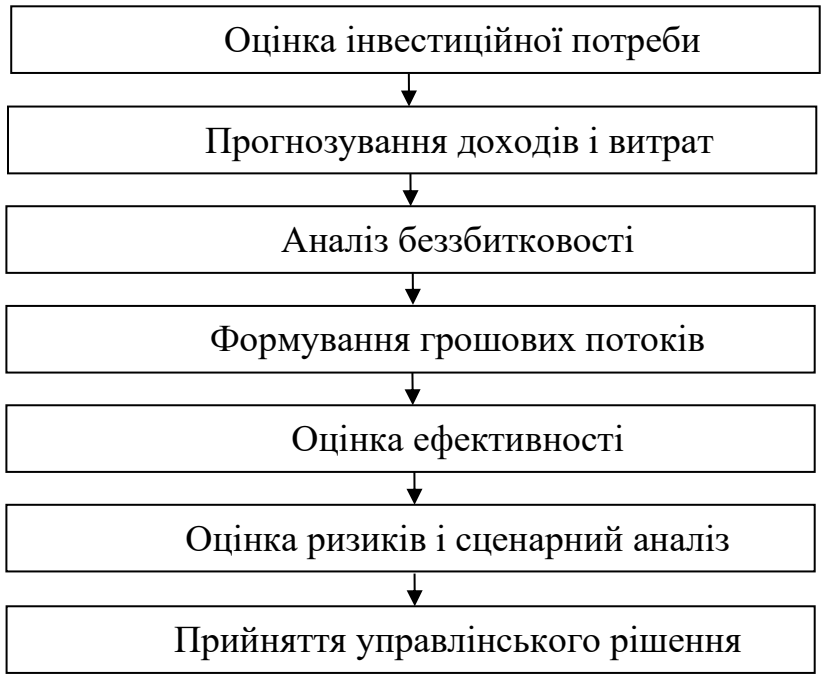

Рис. 1. Алгоритм оцінки ефективності бізнес-ідеї
Джерело: розроблено автором

Алгоритм включає кілька взаємопов’язаних етапів, кожен з яких спрямований на оцінку окремих фінансових параметрів бізнес-ідеї та обґрунтування управлінського рішення щодо її реалізації:

1. Оцінка інвестиційної потреби. На початковому етапі визначається загальний обсяг фінансових ресурсів, необхідних для реалізації бізнес-ідеї. До

складу інвестицій включаються витрати на придбання основних засобів, формування оборотного капіталу, маркетингове забезпечення та інші витрати, пов'язані із запуском проєкту. Результатом етапу є формування стартового бюджету інвестицій.

2. Прогнозування доходів і витрат. На основі аналізу ринку та обраної бізнес-моделі формується прогноз доходів і витрат за періодами. Розрахунки здійснюються з урахуванням обсягів реалізації, цінової політики, змінних і постійних витрат. Результатом є реалістичний сценарій фінансової діяльності.

3. Аналіз беззбитковості. На цьому етапі визначається критичний обсяг реалізації, за якого доходи дорівнюють витратам, тобто точка беззбитковості. Це дозволяє оцінити мінімальний рівень діяльності, необхідний для покриття витрат, та визначити запас фінансової міцності проєкту.

4. Формування грошових потоків. Здійснюється побудова прогнозних грошових потоків за періодами з урахуванням надходжень і витрат коштів. Це дає можливість оцінити ліквідність проєкту, його платоспроможність та здатність генерувати позитивний фінансовий результат у часі.

5. Оцінка ефективності. Ефективність бізнес-ідеї оцінюється за допомогою показників, що враховують часову вартість грошей та швидкість повернення інвестицій, тобто чиста приведена вартість. Додатково визначається період окупності, який характеризує час, необхідний для повернення вкладених коштів. Позитивне значення чистої приведеної вартості та прийнятний період окупності свідчать про економічну доцільність проєкту.

6. Оцінка ризиків і сценарний аналіз. На цьому етапі здійснюється аналіз впливу невизначеності на результати проєкту шляхом формування альтернативних сценаріїв: оптимістичного, базового та песимістичного. Такий підхід відповідає сучасним концепціям управління інноваційною та інвестиційною діяльністю, відповідно до яких сценарний аналіз і оцінка ризиків є необхідною умовою прийняття ефективних інвестиційних рішень в умовах нестабільного зовнішнього середовища. Це дає можливість оцінити стійкість бізнес-ідеї до змін ринкового середовища, визначити критичні фактори ризику та підвищити обґрунтованість управлінських рішень.

7. Прийняття управлінського рішення. Завершальним етапом є формування управлінського висновку щодо доцільності реалізації бізнес-ідеї. Залежно від отриманих результатів можливі три варіанти рішень: впровадження проєкту, його доопрацювання та подальше втілення або відмова від реалізації. Рішення приймається на основі комплексної оцінки фінансових показників, рівня ризиків та стратегічної доцільності.

Запропонований алгоритм управління фінансовою складовою впровадження бізнес-ідеї має низку відмінностей від традиційних підходів:

– передбачає чітку послідовність етапів, що забезпечує логічну структурованість процесу прийняття фінансових рішень від визначення інвестиційної потреби до формування остаточного управлінського висновку;

– базується на інтеграції фінансово-аналітичних інструментів (бюджетування, аналіз беззбитковості, оцінка грошових потоків, показники ефективності та ризик-аналіз) в єдину систему, забезпечує узгоджене застосування цих інструментів і підвищує обґрунтованість отриманих результатів;

– орієнтований на прийняття управлінського рішення, а не лише на проведення розрахунків, оскільки всі етапи алгоритму спрямовані на формування практичного висновку щодо доцільності реалізації бізнес-ідеї з урахуванням фінансових, ризикових і стратегічних аспектів.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що існуючі підходи до фінансового обґрунтування бізнес-ідей характеризуються фрагментарністю застосування фінансово-аналітичних інструментів, недостатньою узгодженістю етапів оцінювання та слабкою орієнтацією на прийняття комплексних управлінських рішень. Узагальнення наукових підходів дозволило визначити основні елементи фінансової складової бізнес-ідеї та обґрунтувати необхідність їх інтеграції в єдину систему управління.

У межах дослідження запропоновано алгоритм управління фінансовою складовою впровадження бізнес-ідеї, який охоплює послідовність етапів від оцінки інвестиційної потреби до прийняття управлінського рішення щодо доцільності реалізації проєкту. Особливістю запропонованого алгоритму є інтеграція бюджетування, аналізу беззбитковості, оцінки грошових потоків, показників ефективності та ризик-аналізу в єдину логічно узгоджену систему.

Практичне значення запропонованого алгоритму полягає у підвищенні обґрунтованості фінансових рішень, можливості комплексної оцінки ефективності бізнес-ідеї та зниженні рівня невизначеності під час її впровадження. Використання запропонованого алгоритму дозволяє підвищити ефективність управління фінансовими ресурсами та адаптивність підприємства до змін зовнішнього середовища. Перспективи подальших досліджень пов’язані з розробленням методичних рекомендацій щодо практичного застосування алгоритму для різних сфер підприємницької діяльності та його адаптації до умов цифровізації економіки.

Література:

1. Schumpeter J. A. The Theory of Economic Development : An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle / J. A. Schumpeter. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1934. – 255 p.

2. Drucker P. F. Innovation and Entrepreneurship : Practice and Principles / P. F. Drucker. – New York : Harper & Row, 1985. – 277 p.

3. Timmons J. A. New Venture Creation / J. A. Timmons. – Homewood, IL : Irwin, 1977. – 349 p.

4. Osterwalder A. Business Model Generation : A Handbook for Visionaries, Game Changers, and Challengers / A. Osterwalder, Y. Pigneur. – Hoboken, NJ : John Wiley & Sons, 2010. – 288 p.

5. Hisrich R. D. Entrepreneurship / R. D. Hisrich, M. P. Peters, D. A. Shepherd. – New York : McGraw-Hill Education, 2017. – 592 p.

6. Brigham E. F. Fundamentals of Financial Management / E. F. Brigham, J. F. Houston. – Mason, OH : South-Western Cengage Learning, 2013. – 768 p.

7. Ehrhardt M. C. Corporate Finance : A Focused Approach / M. C. Ehrhardt, E. F. Brigham. – Boston, MA : Cengage Learning, 2016. – 752 p.

8. Ross S. A. Corporate Finance / S. A. Ross, R. W. Westerfield, J. Jaffe. – New York : McGraw-Hill Education, 2016. – 992 p.

9. Jordan B. D. Essentials of Corporate Finance / B. D. Jordan, R. W. Westerfield, S. A. Ross. – New York : McGraw-Hill Education, 2017. – 864 p.

10. Журавльова І. В. Фінансовий менеджмент : навч. посіб. / І. В. Журавльова. – Київ : Центр учбової літератури, 2019. – 320 с.

11. Захарова Н. Ю. Значення фінансової стратегії в системі управління сучасним підприємством / Н. Ю. Захарова // Економічні горизонти. – 2023. – № 2(24). – С. 39–49. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://doi.org/10.31499/2616-5236.2(24).2023.281199.

12. Дергалюк Б. В. Фінансове планування діяльності малого підприємства / Б. В. Дергалюк, Н. С. Деркач // Економіка та суспільство. – 2023. – № 57. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-7.

13. Tsvilii Y. Theoretical Foundations of Strategic Business Potential / Y. Tsvilii, A. Stefanyshyn // Formation of Market Economy in Ukraine. – 2022. – Is. 48. – P. 93–100. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dx.doi.org/10.30970/meu.2022.48.0.4810.

14. Кублікова Т. Б. Менеджмент інноваційної та інвестиційної діяльності : навч. посіб. / Т. Б. Кублікова, І. О. Кузнецова. – Одеса : ОНЕУ, 2022. – 235 с.

15. Богріновцева Л. М. Розвиток та впровадження інноваційних підходів до фінансового управління страховими компаніями в умовах воєнного стану / Л. М. Богріновцева, О. В. Ключка, І. В. Заїчко // Економіка та суспільство. – 2024. – № 60. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-60-57.

16. Кавецький В. В. Методичні підходи до оцінювання ефективності інвестицій в окремі групи стейкхолдерів / В. В. Кавецький // Інвестиції: практика та досвід. – 2022. – № 1. – С. 27–33. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dspace.chmnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/771.

17. Гойко А. Ф. Недосконаліть науково-методичного забезпечення оцінки ефективності інвестицій / А. Ф. Гойко, Л. В. Сорокіна // Шляхи підвищення ефективності будівництва в умовах формування ринкових відносин. – 2023. – Вип. 52(1). – С. 238–250. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://doi.org/10.32347/2707-501x.2023.52(1).238-250.

References:

1. Schumpeter, J. A. (1934). *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

2. Drucker, P. F. (1985). *Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles.* New York: Harper & Row.

3. Timmons, J. A. (1977). *New Venture Creation.* Homewood, IL: Irwin.

4. Osterwalder, A., & Pigneur, Y. (2010). *Business Model Generation: A Handbook for Visionaries, Game Changers, and Challengers.* Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.

5. Hisrich, R. D., Peters, M. P., & Shepherd, D. A. (2017). *Entrepreneurship.* New York: McGraw-Hill Education.

6. Brigham, E. F., & Houston, J. F. (2013). *Fundamentals of Financial Management.* Mason, OH: South-Western Cengage Learning.

7. Ehrhardt, M. C., & Brigham, E. F. (2016). *Corporate Finance: A Focused Approach.* Boston, MA: Cengage Learning.

8. Ross, S. A., Westerfield, R. W., & Jaffe, J. (2016). *Corporate Finance.* New York: McGraw-Hill Education.

9. Jordan, B. D., Westerfield, R. W., & Ross, S. A. (2017). *Essentials of Corporate Finance*. New York: McGraw-Hill Education.

10. Zhuravlova, I. V. (2019*). Finansovyi menedzhment [Financial management]*. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].

11. Zakharova, N. Yu. (2023). Znachennia finansovoi stratehii v systemi upravlinnia suchasnym pidpryiemstvom [The importance of financial strategy in the management system of a modern enterprise]. *Ekonomichni horyzonty – Economic Horizons*, 2(24), 39–49. Retrieved from https://doi.org/10.31499/2616-5236.2(24).2023.281199 [in Ukrainian].

12. Derhaliuk, B. V., & Derkach, N. S. (2023). Finansove planuvannia diialnosti maloho pidpryiemstva [Financial planning of small enterprise activity]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 57. Retrieved from https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-7 [in Ukrainian].

13. Tsvilii, Y., & Stefanyshyn, A. (2022). Theoretical foundations of strategic business potential. *Formation of Market Economy in Ukraine*, 48, 93–100. Retrieved from http://dx.doi.org/10.30970/meu.2022.48.0.4810

14. Kublikova, T. B., & Kuznetsova, I. O. (2022). *Menedzhment innovatsiinoi ta investytsiinoi diialnosti [Management of innovation and investment activity]. Odesa: ONEU [in Ukrainian].*

15. Bohrinovtseva, L. M., Kliuchka, O. V., & Zaichko, I. V. (2024). Rozvytok ta vprovadzhennia innovatsiinykh pidkhodiv do finansovoho upravlinnia strakhovymy kompaniiamy v umovakh voiennoho stanu [Development and implementation of innovative approaches to financial management of insurance companies under martial law]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 60. Retrieved from https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-60-57 [in Ukrainian].

16. Kavetskyi, V. V. (2022). Metodychni pidkhody do otsiniuvannia efektyvnosti investytsii v okremi hrupy steikholderiv [Methodological approaches to evaluating the effectiveness of investments in certain stakeholder groups]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: Practice and Experience,* 1, 27–33. Retrieved from https://dspace.chmnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/771 [in Ukrainian].

17. Hoiko, A. F., & Sorokina, L. V. (2023). Nedoskonalist naukovo-metodychnoho zabezpechennia otsinky efektyvnosti investytsii [Imperfection of scientific and methodological support for evaluating investment efficiency]. *Shliakhy pidvyshchennia efektyvnosti budivnytstva v umovakh formuvannia rynkovykh vidnosyn – Ways to Increase the Efficiency of Construction in the Conditions of Market Relations Formation*, 52(1), 238–250. Retrieved from https://doi.org/10.32347/2707-501x.2023.52(1).238-250 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 10.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.05.2026

УДК 658.5:004.9:005.21

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-337-350

Коваленко Наталія Василівна доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту, Національний транспортний університет, м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-8011-1373

Васюткіна Наталія Володимирівна доктор економічних наук, професор професор кафедри економіки Державне некомерційне підприємство «Державний університет «Київський авіаційний інститут», м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-8546-9251

Малахова Юлія Анатолівна кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту, Національний транспортний університет, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-8769-7597

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ

Анотація. Сучасний етап розвитку економіки характеризується активним впровадженням цифрових технологій у всі сфери діяльності підприємств, що зумовлює необхідність трансформації підходів до управління бізнес-процесами. Цифровізація бізнес-процесів стає важливим чинником підвищення ефективності діяльності підприємств, їх адаптивності до змін зовнішнього середовища та забезпечення довгострокових конкурентних переваг. Водночас результативність цифрової трансформації значною мірою залежить від стану та рівня розвитку інформаційно-комунікаційної інфраструктури підприємства, яка виступає технологічною основою впровадження цифрових рішень.

У статті досліджено теоретичні та методичні аспекти формування системи управління розвитком інформаційно-комунікаційної інфраструктури підприємства в умовах цифровізації бізнес-процесів. Проаналізовано сучасні наукові підходи до трактування сутності інформаційно-комунікаційної інфраструктури та визначено її роль у забезпеченні цифрової трансформації підприємств. Встановлено, що існуючі наукові підходи переважно зосереджені на технічних або технологічних аспектах функціонування інфраструктури, тоді як питання формування цілісної системи управління її розвитком залишаються недостатньо дослідженими.

Уточнено сутність системи управління розвитком інформаційно-комунікаційної інфраструктури підприємства як впорядкованої сукупності взаємопов'язаних суб'єктів, об'єктів, функцій, принципів, інструментів і

механізмів управління, спрямованих на забезпечення розвитку ІКІ відповідно до стратегії цифровізації бізнес-процесів підприємства. Обґрунтовано складові елементи системи управління, визначено їх призначення та взаємозв'язки. Сформовано принципи побудови системи управління розвитком ІКІ.

Запропоновано концептуальну модель системи управління розвитком ІКІ підприємства, яка поєднує стратегічний, тактичний та операційний рівні управління із процесами цифровізації бізнес-процесів. Розроблено алгоритм цифровізації бізнес-процесів підприємства, що передбачає послідовність управлінських дій від діагностики поточного стану інфраструктури до моніторингу результатів та коригування управлінських рішень. Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання запропонованих підходів для підвищення ефективності управління розвитком інформаційно-комунікаційної інфраструктури та забезпечення результативної цифрової трансформації підприємств.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційна інфраструктура, бізнес-процеси, диджиталізація, система управління, розвиток, стратегічне управління, цифрова економіка, цифровізація, модель.

Kovalenko Nataliia Vasylivna Doctor of Economic Sciences, Professor Professor of the Department of Management National Transport University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-8011-1373

Vasiutkina Nataliia Volodymyrivna Doctor of Economic Sciences, Professor Professor of the Department of Economics State Non-Commercial Company «State University «Kyiv Aviation Institute», Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-8546-9251

Malakhova Yuliia Anatoliivna Candidate of Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management, National Transport University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-8769-7597

FORMATION OF A MANAGEMENT SYSTEM FOR THE DEVELOPMENT OF THE INFORMATION AND COMMUNICATION INFRASTRUCTURE OF AN ENTERPRISE IN THE CONDITIONS OF DIGITIZATION OF BUSINESS PROCESSES

Abstract. The current stage of economic development is characterized by the active introduction of digital technologies into all areas of enterprise activity, which necessitates the transformation of approaches to business process management. The digitalization of business processes is becoming an important factor in increasing the efficiency of enterprise activities, their adaptability to changes in the external environment, and ensuring long-term competitive advantages. At the same time, the effectiveness of digital transformation largely depends on the state and level of

development of the enterprise's information and communication infrastructure, which serves as the technological basis for the implementation of digital solutions.

The article examines the theoretical and methodological aspects of forming a management system for the development of the enterprise's information and communication infrastructure in the context of the digitalization of business processes. Modern scientific approaches to interpreting the essence of information and communication infrastructure are analyzed and its role in ensuring the digital transformation of enterprises is determined. It is established that existing scientific approaches are mainly focused on the technical or technological aspects of the functioning of the infrastructure, while the issues of forming a holistic system for managing its development remain insufficiently studied.

The essence of the enterprise information and communication infrastructure development management system is specified as an orderly set of interconnected entities, objects, functions, principles, tools and management mechanisms aimed at ensuring the development of ICI in accordance with the strategy of digitalization of the enterprise's business processes. The constituent elements of the management system are substantiated, their purpose and interrelationships are determined. The principles of building an ICI development management system.

A conceptual model of the enterprise ICI development management system is proposed, which combines the strategic, tactical and operational levels of management with the processes of digitalization of business processes. An algorithm for digitalization of enterprise business processes is developed, which provides for a sequence of management actions from diagnosing the current state of the infrastructure to monitoring results and adjusting management decisions. The practical significance of the results obtained lies in the possibility of using the proposed approaches to increase the efficiency of managing the development of information and communication infrastructure and ensuring effective digital transformation of enterprises.

Keywords: information and communication infrastructure, business processes, digitalization, management system, development, strategic management, digital economy, digitalization, model

Постановка проблеми. Сучасна бізнес-реальність характеризується інтенсивними темпами технологічних змін, що породжують принципово нові моделі конкуренції. Цифровізація бізнес-процесів - масштабне впровадження цифрових технологій у ключові операційні, управлінські та комунікаційні процеси підприємства - перетворилась із конкурентної переваги на базову необхідність для виживання у ринковому середовищі. За оцінками Всесвітнього економічного форуму, протягом наступного десятиліття 70% нової вартості генеруватиметься за рахунок бізнес-моделей на основі цифрових платформ [1].

Центральним елементом, що уможливлює і підтримує цифровізацію бізнес-процесів, є інформаційно-комунікаційна інфраструктура підприємства

(ІКІ). Саме стан ІКІ визначає, наскільки швидко і якісно підприємство впроваджує цифрові технології, автоматизує бізнес-процеси, забезпечує аналітику в режимі реального часу та підтримує належний рівень інформаційної безпеки.

Проте практика функціонування більшості вітчизняних підприємств свідчить про недостатню сформованість системи управління розвитком ІКІ, що проявляється у ситуативному прийнятті рішень, відсутності зв'язку між розвитком ІКІ і стратегією цифровізації бізнес-процесів, де не визначено суб'єктів відповідальності та механізми контролю.

Отже, формування системи управління розвитком ІКІ підприємства, що цілеспрямовано підтримує цифровізацію бізнес-процесів, є актуальним завданням, що потребує розроблення комплексних теоретико-методичних засад, концептуальних моделей та ефективних механізмів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика управління ІКІ підприємства та цифровізації бізнес-процесів є предметом активного наукового дискурсу як в зарубіжній так і у вітчизняній науковій літературі. Разом з тим у дослідженнях ці два аспекти розглядаються переважно відокремлено, що обумовлює необхідність їх системної інтеграції.

Серед вітчизняних дослідників вагомий внесок у дослідження сучасних процесів цифрової трансформації економіки зробили В.І. Ляшенко, О.С. Вишневський [2]. Особливості впливу цифровізації на управління підприємствами в умовах стрімких цифрових трансформацій досліджували В.В. Томах, Т. Є. Сігаєва, М. В. Мартиненко [3]. Дослідженню загальних характеристик інформаційної інфраструктури за умов цифрового способу управління бізнес-процесами на підприємстві прсвячено праці Лазебник Л. Л. та Войтенко В. О. [4]. Вагомий внесок у дослідження проблематики управлінян підприємствами в умовах цифрової трансформації зробили О. Є. Гудзь, С. Ю. Стрельнікова [5].

У сфері управління ІКІ фундаментальне значення має праця P. Weill та Jeanne W. Ross, які розглядали принципи IT-інфраструктури як стратегічні бізнес-рішення, що визначають здатність організації надавати уніфіковані послуги [6]. Процедурам та механізмам прийняття та моніторингу стратегічних рішень у сфері інформаційних технологій (IT) присвячено праці R. Peterson [7]. Управлінський вимір цифрової трансформації аналізують G. Westerman, D. Bonnet та A. McAfee [8]. Питання реінжинірингу бізнес-процесів та трансформації корпоративних систем досліджували Harry Sneed, Chris Verhoef [9]. Формуванню інфокомунікаційної інфраструктури підприємства в умовах криз присвячено працю Ali Rashed Khalifa Bumeqairaa Almansoori [10].

Разом із тим проведений аналіз наукових джерел засвідчив наявність суттєвої прогалини у дослідженні проблем розвитку ІКІ як цілісної організаційно-управлінської конструкції взаємозв'язку цифровізації з конкретними бізнес-процесами підприємства.

Мета статті – розробка концептуальних засад формування системи управління розвитком інформаційно-комунікаційної інфраструктури підприємства у мовах цифровізації бізнес-процесів.

Виклад основного матеріалу. Категорія «система управління розвитком ІКІ підприємства» є відносно новою у науковому обігу і потребує уточнення.

Теоретичною основою дослідження є уточнення сутності поняття «інформаційно-комунікаційна інфраструктура підприємства», яке в науковій літературі та нормативно-правових документах трактується по-різному.

На законодавчому рівні у Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні «інформаційна інфраструктура» визначається як «сукупність різноманітних інформаційних (автоматизованих) систем, інформаційних ресурсів, телекомунікаційних мереж і каналів передачі даних, засобів комунікації та управління інформаційними потоками, а також організаційно-технічних структур, механізмів, що забезпечують їх функціонування», це визначення акцентує на технічній та організаційній складових інфраструктури, однак не розкриває її цільового управлінського призначення [11].

У більш широкому розумінні ІКТ-інфраструктура тлумачиться як сукупність фізичних, технічних і програмних засобів, що забезпечують доступ до інформації та її обробку.

Як зазначає Дуняк О.І., вона «відіграє важливу роль у розвитку економіки та суспільства, оскільки дозволяє збільшувати продуктивність праці, розширювати доступ до інформації та сприяє розвитку інновацій» [12].

На макрорівні особливого значення набуває поняття національної інформаційно-комунікаційної інфраструктури (НІКІ), яку розглядають як «технологічний фундамент життєдіяльності інформаційного суспільства та один з об'єктів критичної інфраструктури держави» [13]. Від сталого функціонування її складових залежать кібербезпека, управління державою, обороноздатність, функціонування промисловості, кредитно-фінансової, банківської, енергетичної та транспортної систем.

У стратегічному вимірі ефективна ІКІ розглядається як «визначальна складова стратегії забезпечення національного інформаційного суверенітету» і водночас як «показник економічного потенціалу країни» та «матеріально-технологічна база» інтеграції у глобальний інформаційний простір [14].

З функціональної точки зору головним завданням ІКІ є «забезпечення взаємодії споживачів на підставі використання сучасних інформаційних і комунікаційних технологій, надання постійного доступу до інформації та баз даних, використання інформаційних ресурсів для вирішення соціально-економічних завдань» [15].

Узагальнення наведених підходів дозволяє виявити спільні змістовні ознаки поняття «ІКІ» (рис.1.).

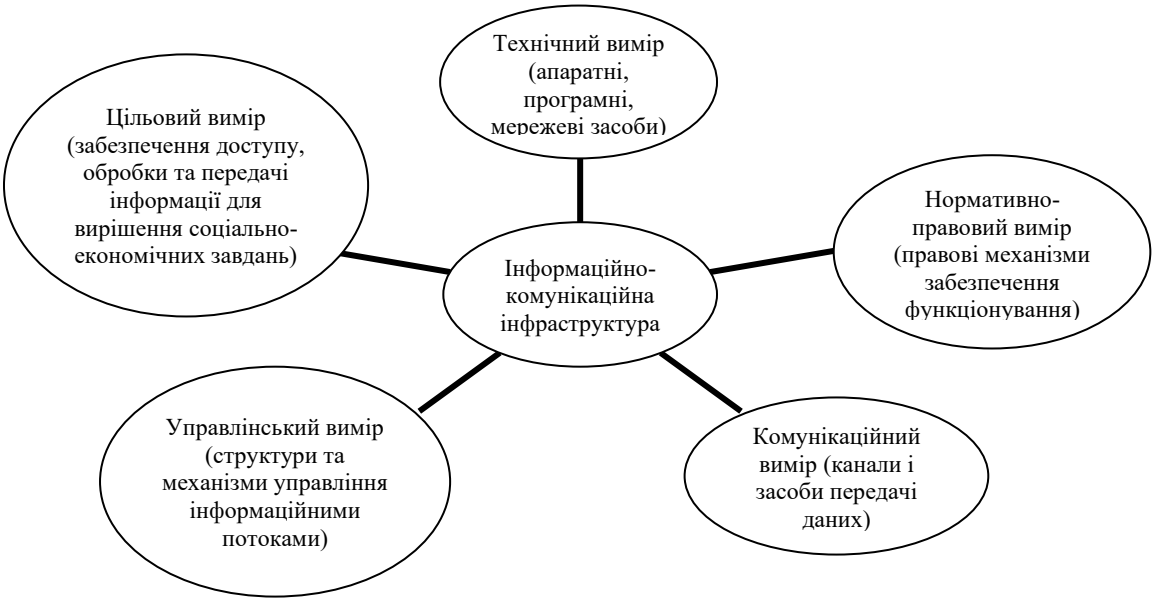

Рис. 1. Спільні змістовні ознаки поняття «Інформаційно-комунікаційна інфраструктура»
Джерело: узагальнено авторами на основі [11-15]

На відміну від наведених визначень, більшість із яких орієнтовані на макрорівень або технічний аспект, у контексті управління підприємством ІКІ доцільно розглядати насамперед як керований стратегічний ресурс організації, розвиток якого повинен бути підпорядкований цілям цифровізації бізнес-процесів і досягненню конкурентних переваг.

На підставі узагальнення наявних концепцій управління організацією, теорії систем та специфіки управління цифровою трансформацією пропонуємо таке авторське визначення. Система управління розвитком ІКІ підприємства - це впорядкована сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих суб'єктів, об'єктів, функцій, принципів, інструментів та механізмів, спрямована на розвиток інформаційно-комунікаційної інфраструктури підприємства відповідно до стратегії диджиталізації її бізнес-процесів та забезпечення конкурентоспроможності в умовах цифрової економіки.

Запропоноване визначення акцентує на системній природі управління ІКІ (упорядкована сукупність елементів), його цільовому характері (спрямованість на розвиток ІКІ) та стратегічній орієнтації (відповідність стратегії цифровізації). Принципова відмінність від традиційного ІТ-менеджменту полягає у тому, що система управління розвитком ІКІ є організаційно-управлінською конструкцією вищого порядку, а не лише технічним управлінням ІТ-системами.

Систему управління розвитком ІКІ підприємства доцільно розглядати як сукупність основних складових (табл. 1).

Таблиця 1

Складові елементи системи управління розвитком ІКІ підприємства

Елемент системи	Інструмент	Призначення
Суб'єкт управління - сукупність осіб та органів, що здійснюють управлінський вплив: топменеджмент, проєктні команди, керівники бізнес-підрозділів	Організаційна структура управління, матриця розподілу відповідальності	Визначення стратегічних цілей розвитку ІКІ, прийняття управлінських рішень, організація їх реалізації та здійснення контролю
Об'єкт управління - компоненти ІКІ (апаратна, програмна, мережева, безпекова та аналітична підсистеми) та бізнес-процеси підприємства	Gap-аналіз, аудит ІКІ, моделювання бізнес-процесів	Здійснення цілеспрямованого управлінського впливу на підсистеми ІКІ та бізнес-процеси підприємства
Функції управління - планування, організація, мотивація, контроль та координація розвитку ІКІ	Збалансована система показників (BSC), дорожня карта цифрової трансформації, модель управління організаційними змінами	Забезпечення реалізації повного управлінського циклу розвитку ІКІ відповідно до стратегії диджиталізації бізнес-процесів підприємства
Методи та інструменти управління - сукупність аналітичних методів, управлінських структур і методологій, що використовуються у процесі прийняття рішень щодо розвитку ІКІ	Методології Agile (Scrum, Kanban), TCO/ROI-аналіз, матриця пріоритетності технологічних рішень	Методичне та аналітичне забезпечення обґрунтованості управлінських рішень щодо вибору напрямів і технологій розвитку ІКІ
Принципи управління - стратегічна відповідність, системність, проактивність, безперервне вдосконалення, ризик-орієнтованість	Стратегічна карта цифрової трансформації, ризик-реєстр ІКІ, стандарти ISO	Забезпечення цілісності та внутрішньої узгодженості системи управління, орієнтація всіх рішень на стратегічні пріоритети розвитку підприємства

Елемент системи	Інструмент	Призначення
Результати функціонування - KPI розвитку ІКІ, рівень цифрової зрілості підприємства, ступінь диджиталізації бізнес-процесів, підвищення конкурентоспроможності	Інтегральний індекс ефективності, методика Digital Maturity, Система збалансованих показників	Оцінювання ефективності системи управління та ступеня досягнення стратегічних цілей розвитку ІКІ в умовах цифрової економіки

Джерело: розроблено авторами на основі [16, 17, 18, 19, 20].

Ефективна система управління розвитком ІКІ в умовах цифровізації бізнес-процесів повинна будуватися на таких принципах [4-6; 8; 11; 15]:

Принцип стратегічної відповідності - розвиток ІКІ повинен бути нерозривно пов'язаний зі стратегією цифровізації бізнес-процесів і загальною корпоративною стратегією підприємства.

Принцип системності - управління розвитком ІКІ здійснюється як управління цілісною системою, а не сукупністю розрізнених технологічних компонентів.

Принцип проактивності - система управління повинна передбачати технологічні зміни і формувати ІКІ з випередженням бізнес-потреб, а не лише реагувати на виникаючі запити.

Принцип безперервного вдосконалення - розвиток ІКІ є безперервним процесом, система управління повинна передбачати регулярний перегляд планів, оцінювання результатів і коригування курсу.

Принцип відповідальності та прозорості - кожен процес і рішення у системі управління розвитком ІКІ має закріпленого суб'єкта відповідальності та чіткі механізми звітування перед стейкхолдерами.

Принцип ризик-орієнтованості - управлінські рішення щодо розвитку ІКІ приймаються з урахуванням оцінки технологічних, операційних та кіберризиків.

На основі запропонованого визначення, складових елементів системи та принципів побудови розроблено концептуальну модель системи управління розвитком ІКІ підприємства в умовах диджиталізації бізнес-процесів. Бізнес-процеси управління – це процеси, що представляють систему управління як на рівні окремо взятого бізнес-процесу (процес формування та здійснення управлінських впливів, стратегічного, тактичного та операційного планування) так і бізнес-системи в цілому [21].

Модель відображає вертикальний (ієрархія управлінських рівнів) і горизонтальний (управлінський цикл) виміри системи та їх взаємозв'язок з бізнес-процесами підприємства (рис. 1).

Рис. 2. Концептуальна модель системи управління розвитком ІКІ підприємства в умовах цифровізації бізнес-процесів
Джерело: розроблено авторами

Ключова особливість запропонованої моделі - її орієнтованість не на технологію заради технології, а на підтримку та розвиток конкретних бізнес-процесів підприємства. Взаємодія системи управління ІКІ з бізнес-процесами реалізується через два канали: прямий вплив (ІКІ забезпечує технологічну платформу для реалізації бізнес-процесів) і зворотний вплив (бізнес-процеси генерують вимоги до розвитку ІКІ).

На основі процесного підходу управлінського циклу розроблено алгоритм цифровізації бізнес-процесів підприємства, що чітко визначає роль і участь системи управління розвитком ІКІ на кожному кроці. Алгоритм складається з восьми послідовних етапів:

- інвентаризація та класифікація бізнес-процесів. Топменеджмент підприємства проводить повну інвентаризацію бізнес-процесів. Процеси

класифікуються за рівнем стратегічної важливості і готовності до диджиталізації;

- діагностика поточного стану ІКІ. Проводиться комплексний аудит усіх підсистем ІКІ. Оцінюється відповідність ІКІ вимогам цифровізації пріоритетних бізнес-процесів. Визначаються «технологічні прогалини»;

- визначення цільового стану ІКІ. Формулюється цільова архітектура ІКІ, яка забезпечить повноцінну диджиталізацію пріоритетних бізнес-процесів. Цільовий стан описується через технологічні стандарти, нефункціональні вимоги та рівень цифрової зрілості;

- розробка дорожньої мапи. Визначаються конкретні ініціативи з цифровізації бізнес-процесів і відповідного розвитку ІКІ. Формується портфель проєктів із пріоритизацією за критеріями стратегічної цінності та ризику. Складається план на 1-3 роки;

- фінансове планування ІКІ. Оцінюється вартість для кожної ініціативи розвитку ІКІ. Розраховуються рентабельність інвестицій та чиста поточна вартість. Формується ІТ-бюджет. Визначаються джерела фінансування;

- організація реалізації та управління змінами. Формуються проєктні команди. Здійснюється управління організаційними змінами. Провадяться навчання персоналу і формування цифрової культури. Налагоджується система комунікацій щодо цифрових ініціатив;

- впровадження і тестування цифрових рішень. Реалізуються заплановані ІТ-проєкти з розвитку ІКІ. Проводяться технічне тестування та пілотне впровадження цифрових рішень. Здійснюється міграція даних і інтеграція нових систем з наявними;

- моніторинг, оцінювання та коригування. Здійснюється систематичний моніторинг KPI розвитку ІКІ і показників цифровізації бізнес-процесів. За результатами аналізу коригуються дорожні мапи та плани. Здійснюється управління ризиками та реагування на відхилення.

Висновки. Підсумовуючи отримані результати необхідно зазначити, що уточнено сутність системи управління розвитком інформаційно-комунікаційної інфраструктури підприємства як впорядкованої сукупності суб'єктів, об'єктів, функцій, принципів, інструментів і механізмів, спрямованої на планомірний розвиток ІКІ відповідно до стратегії диджиталізації бізнес-процесів.

Запропоновані складові елементи системи управління розвитком ІКІ підприємства (суб'єкт, об'єкт, функції, інструменти, принципи, результати), що утворюють цілісну організаційно-управлінську систему. Сформовано принципи побудови ефективної системи управління розвитком ІКІ в умовах цифровізації бізнес-процесів: стратегічна відповідність, системність, проактивність, безперервне вдосконалення, відповідальність і прозорість, ризик-орієнтованість. Розроблено концептуальну модель системи управління розвитком ІКІ, що відображає три рівні управління (стратегічний, тактичний, операційний) та управлінський цикл зі зворотнім зв'язком. Розроблено алгоритм цифровізації

бізнес-процесів підприємства з урахуванням розвитку ІКІ. Перспективами подальших досліджень є система показників ефективності системи управління розвитком ІКІ підприємства та інтегральний індекс ефективності системи управління розвитком ІКІ.

Література:

1. Офіційний сайт. Всесвітній економічний форум. Режим доступу: https://intelligence.weforum.org/topics/a1Gb0000001SH21EAG

2. Ляшенко В.І., Вишневський О.С. Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку: монографія; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2018. 252 с.

3. Томах Вікторія Володимирівна, Сігаєва Тетяна Євгеніївна, & Мартиненко Марина Вікторівна. (2023). Цифрова трансформація управління підприємствами України у контексті сталого розвитку: інноваційні рішення, креативні технології. Академічні Візії, 18. https://doi.org/10.5281/zenodo.7840221

4. Лазебник Л. Л., Войтенко В. О. Інформаційна інфраструктура в цифровізації бізнес-процесів підприємства. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2020. No 42. С. 18–22. DOI: https://doi.org/10.32841/2413-2675/2020-42-3

5. Гудзь О.Є., Стрельнікова С.Ю. Управління стратегічними змінами підприємств в умовах цифрової трансформації: монографія. Львів: «Галицька видавнича спілка», 2021. 188с.

6. Weill, Peter & Ross, Jeanne. (2004). IT Governance: How Top Performers Manage IT Decision Rights for Superior Results.

7. Peterson, R. (2004). Crafting Information Technology Governance. Information Systems Management, 21(4), 7–22. https://doi.org/10.1201/1078/44705.21.4.20040901/84183.2

8. George Westerman, Didier Bonnet, Andrew McAfee. Leading digital: turning technology into business transformation. Harvard Business Press, 2014. 292 p.

9. Sneed, H. and Verhoef, C. (2002). Business Process Reengineering. In Encyclopedia of Software Engineering, J.J. Marciniak (Ed.). https://doi.org/10.1002/0471028959.sof028

10. Алі Рашид Халіфа Бумекайр Альмансурі. Формування інфокомунікаційної інфраструктури підприємства в умовах криз. Економічний журнал Одеського політехнічного університету. 2025. №1(31). С. 136-145. DOI:10.15276/EJ.01.2025.14, DOI: 10.5281/zenodo.18025510

11. Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні. Затверджена від 15 травня 2013 р. № 386-р. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/386-2013-%D1%80/ed20130515#n20

12. Дуняк, О. І. (2019). Інформаційно-комунікаційна системи: сутність та складові. Молодь:освіта, наука, духовність youth: education, science, spirituality, 12

13. Рибка С., Кільчицький Є., Післегін О. Про національну інформаційно-комунікаційну структуру. Урядовий кур'єр. Режим доступу: https://ukurier.gov.ua/uk/articles/pro-nacionalnu-informacijno-komunikacijnu-infrastr/

14. Онищенко О.С. Горовий В.М., Попик В.І. Національний інформаційний суверенітет у контексті розвитку новітніх інформаційних технологій. Київ: Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського, 2011 . С. 64

15. Чернега О. Б. (2017) Інформаційно-комунікаційна інфраструктура як чинник підвищення конкурентоспроможності національних економік. Вісник Донецького університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського (1(66)). с. 76-82.

16. Чукурна, О., Тардаскіна, Т., Базика, С., & Холостенко, Є. (2026). Методика оцінки цифрової зрілості IT-проектів в інноваційних бізнес-моделях. Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences, 354(3), 551-559. https://doi.org/10.31891/2307-5740-2026-354-76

17. Підвальна О. Г., Антипенко Я. Д. (2025) Методика досліджень економіко-інноваційних технологій управління персоналом. Ефективна економіка. № 4. https://doi.org/10.32702/2307-2105.2025.4.19

18. Радченко, Г., Левковська, Т., & Соболєва, А. (2023). Особливості методології Kanban та Scrum при реалізації принципів Agile-маркетингу. Економіка та суспільство, (50). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-24

19. Шабардіна, Ю., & Хоменко, О. (2025). Особливості сучасних підходів до управління проєктами в розподілених командах в ІТ-сфері. Науковий вісник Полісся, (1 (30), 343–356. https://doi.org/10.25140/2410-9576-2025-1(30)-343-356

20. Довбня, С., & Пономаренко, Р. (2025). Ієрархічна система збалансованих показників як інструмент стратегічного планування. Сталий розвиток економіки, (5 (56), 476-482. https://doi.org/10.32782/2308-1988/2025-56-65

21. Коваленко, Н., & Манжула, В. (2021). Реінжиніринг бізнес-процесів як інструмент розвитку підприємства. *Економіка та суспільство*, (33). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-33-84

References:

1. World Economic Forum. (n.d.). Official website of the World Economic Forum. Retrieved from: https://intelligence.weforum.org/topics/a1Gb0000001SH21EAG

2. Liashenko, V.I., & Vyshnevskyi, O.S. (2018). Tsyfrova modernizatsiia ekonomiky Ukrainy yak mozhlyvist proryvnoho rozvytku [Digital Modernization of Ukraine's Economy as an Opportunity for Breakthrough Development]. Kyiv: NAS of Ukraine, Institute of Industrial Economics [in Ukrainian].

3. Tomakh, V.V., Sihaieva, T.Ye., & Martynenko, M.V. (2023). Tsyfrova transformatsiia upravlinnia pidpryiemstvamy Ukrainy u konteksti staloho rozvytku: innovatsiini rishennia, kreatyvni tekhnolohii [Digital Transformation of Enterprise Management in Ukraine in the Context of Sustainable Development: Innovative Solutions and Creative Technologies]. Akademichni Vizii – Academic Visions, 18. Retrieved from https://doi.org/10.5281/zenodo.7840221 [in Ukrainian].

4. Lazebnyk, L.L., & Voitenko, V.O. (2020). Informatsiina infrastruktura v tsyfrovizatsii biznes-protsesiv pidpryiemstva [Information Infrastructure in the Digitalization of Enterprise Business Processes]. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University, 42, 18–22. Retrieved from https://doi.org/10.32841/2413-2675/2020-42-3 [in Ukrainian].

5. Hudz, O.Ye., & Strelnikova, S.Yu. (2021). Upravlinnia stratehichnymy zminamy pidpryiemstv v umovakh tsyfrovoi transformatsii [Management of Strategic Changes of Enterprises in Conditions of Digital Transformation]. Lviv: Halytska Vydavnycha Spilka [in Ukrainian].

6. Weill, P., & Ross, J.W. (2004). IT Governance: How Top Performers Manage IT Decision Rights for Superior Results. Boston: Harvard Business School Press.

7. Peterson, R. (2004). Crafting Information Technology Governance. Information Systems Management, 21(4), 7–22. Retrieved from https://doi.org/10.1201/1078/44705.21.4.20040901/84183.2

8. Westerman, G., Bonnet, D., & McAfee, A. (2014). Leading Digital: Turning Technology into Business Transformation. Boston, MA: Harvard Business Review Press. 292 p.

9. Sneed, H., & Verhoef, C. (2002). Business Process Reengineering. In J.J. Marciniak (Ed.), Encyclopedia of Software Engineering. Retrieved from https://doi.org/10.1002/0471028959.sof028

10. Almansuri, A.R.K.B. (2025). Formuvannia infokomunikatsiinoi infrastruktury pidpryiemstva v umovakh kryz [Formation of Enterprise Infocommunication Infrastructure under Crisis Conditions]. Ekonomichnyi zhurnal Odeskoho politekhnichnoho universytetu – Economic Journal of

Odesa Polytechnic University, 1(31), 136–145. Retrieved from DOI:10.15276/EJ.01.2025.14, DOI: 10.5281/zenodo.18025510 [in Ukrainian].

11. Stratehiia rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini, zatverdzhena rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15 travnia 2013 r. № 386-r [Strategy for the Development of the Information Society in Ukraine, approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine on May 15, 2013, No. 386-r]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/386-2013-%D1%80/ed20130515#n20 [in Ukrainian].

12. Duniak, O.I. (2019). Informatsiino-komunikatsiini systemy: sutnist ta skladovi [Information and Communication Systems: Essence and Components]. Molod: osvita, nauka, dukhovnist – Youth: Education, Science, Spirituality, 12 [in Ukrainian].

13.Rybka, S., Kilchytskyi, Ye., & Pislehin, O. (n.d.). Pro natsionalnu informatsiino-komunikatsiinu infrastrukturu [On the National Information and Communication Infrastructure]. Uriadovyi Kurier – Government Courier. Retrieved from https://ukurier.gov.ua/uk/articles/pro-nacionalnu-informacijno-komunikacijnu-infrastr/ [in Ukrainian].

14. Onyshchenko, O.S., Horovyi, V.M., & Popyk, V.I. (2011). Natsionalnyi informatsiinyi suverenitet u konteksti rozvytku novitnikh informatsiinykh tekhnolohii [National Information Sovereignty in the Context of the Development of Modern Information Technologies]. Kyiv: V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine [in Ukrainian].

15. Cherneha, O.B. (2017). Informatsiino-komunikatsiina infrastruktura yak chynnyk pidvyshchennia konkurentospromozhnosti natsionalnykh ekonomik [Information and Communication Infrastructure as a Factor of Increasing the Competitiveness of National Economies]. Visnyk Donetskoho universytetu ekonomiky i torhivli imeni Mykhaila Tuhan-Baranovskoho – Bulletin of Donetsk University of Economics and Trade named after Mykhailo Tuhan-Baranovskyi, 1(66), 76–82 [in Ukrainian].

16. Chukurna, O., Tardaskina, T., Bazyka, S., & Kholostenko, Ye. (2026). Metodyka otsinky tsyfrovoi zrilosti IT-proektiv v innovatsiinykh biznes-modeliakh [Methodology for Assessing the Digital Maturity of IT Projects in Innovative Business Models]. Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences, 354(3), 551–559. Retrieved from https://doi.org/10.31891/2307-5740-2026-354-76 [in Ukrainian].

17. Pidvalna, O.H., & Antypenko, Ya.D. (2025). Metodyka doslidzhen ekonomiko-innovatsiinykh tekhnolohii upravlinnia personalom [Methodology for Research of Economic and Innovative Personnel Management Technologies]. Efektyvna ekonomika – Efficient Economy, 4. Retrieved from https://doi.org/10.32702/2307-2105.2025.4.19 [in Ukrainian].

18. Radchenko, H., Levkovska, T., & Sobolieva, A. (2023). Osoblyvosti metodolohii Kanban ta Scrum pry realizatsii pryntsypiv Agile-marketynhu [Features of Kanban and Scrum Methodologies in the Implementation of Agile Marketing Principles]. Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society, 50. Retrieved from https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-24 [in Ukrainian].

19. Shabardina, Yu., & Khomenko, O. (2025). Osoblyvosti suchasnykh pidkhodiv do upravlinnia proiektamy v rozpodilenykh komandakh v IT-sferi [Features of Modern Approaches to Project Management in Distributed IT Teams]. Naukovyi visnyk Polissia – Scientific Bulletin of Polissia, 1(30), 343–356. Retrieved from https://doi.org/10.25140/2410-9576-2025-1(30)-343-356 [in Ukrainian].

20. Dovbnia, S., & Ponomarenko, R. (2025). Iierarkhichna systema zbalansovanykh pokaznykiv yak instrument stratehichnoho planuvannia [Hierarchical Balanced Scorecard System as a Tool of Strategic Planning]. Stalyi rozvytok ekonomiky – Sustainable Economic Development, 5(56), 476–482. Retrieved from https://doi.org/10.32782/2308-1988/2025-56-65 [in Ukrainian].

21. Kovalenko, N., & Manzhula, V. (2021). Reinzhynirynh biznes-protsesiv yak instrument rozvytku pidpryiemstva [Business Process Reengineering as a Tool for Enterprise Development].

Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society, 33. Retrieved from https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-33-84 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 005.32:159.947.5-027.552

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-351-369

Осичка Олена Василівна кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри менеджменту організацій, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0002-0931-9152

Ясинська Світлана Юліанівна викладач кафедри менеджменту організацій**,** Одеський національний економічний університет, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0002-6819-6930

ПАРАМЕТРИЧНА ДІАГНОСТИКА ТА ІНСТРУМЕНТАЛЬНА АРХІТЕКТУРА МІНІМІЗАЦІЇ ЦИФРОВОЇ ПРОКРАСТИНАЦІЇ В ОРГАНІЗАЦІЙНИХ СИСТЕМАХ

Анотація. У статті досліджується комплексна проблема цифрової прокрастинації та кіберлофінгу в сучасних організаційних системах в умовах тотальної цифровізації робочих процесів та підвищеного загальносуспільного стресу. Відзначено, що кіберлофінг трансформувався з проблеми індивідуального тайм-менеджменту в системний деструктивний чинник. Особливо гостро ця проблема постає в умовах війни в Україні, де надмірне психологічне навантаження та стан тотального вигорання (характерний для 77% працівників) перетворюють нецільове використання гаджетів на неусвідомлену копінг-стратегію психіки для швидкого дофамінового полегшення. Це спричиняє зниження продуктивності праці на 30–40% та ерозію командної синергії.

У дослідженні доведено, що традиційні репресивні методи контролю (тайм-трекінг, блокування трафіку) є неефективними. Вони посилюють організаційний стрес, знижують рівень довіри та стимулюють використання тіньового програмного забезпечення. З огляду на це, обґрунтовано доцільність методологічного переходу менеджменту до концепції «екології уваги». Це призводить до необхідності створення принципово нових інструментів оцінювання та корекції. У відповідь на цей виклик у роботі розроблено критеріально-параметричний апарат діагностики прихованих втрат робочого часу та сформовано теоретико-прикладну архітектуру мінімізації кіберлофінгу.

У рамках параметричної діагностики запропоновано математичну модель, що дозволяє об’єктивно оцінювати операційні втрати без застосування директивного мікроменеджменту. Модель спирається на базову тріаду індикаторів: коефіцієнт дотримання дедлайнів (DDR), коефіцієнт операційної затримки (OLD) та схильність до кіберлофінгу (MCP).

Для практичної реалізації концепції сформовано цілісну трирівневу структурно-інструментальну матрицю інтервенцій.

Вона охоплює індивідуально-психологічний рівень (техніки когнітивної декомпозиції завдань), організаційно-поведінковий рівень (регламенти асинхронної комунікації) та інструментально-технологічний рівень (інфраструктурна підтримка екологічного самоаудиту).

Теоретично обґрунтовано, що синергетична інтеграція цих підходів сприяє гуманізації управління, усуває першопричини цифрового вигорання та переводить поведінку персоналу з реактивного стану у проактивний режим. Запропонована архітектура має значний потенціал для відновлення операційної стабільності та результативності бізнес-систем у нестабільних умовах.

Ключові слова: цифрова прокрастинація, кіберлофінг, ефективність організаційних систем, параметрична діагностика, тайм-менеджмент, екологія уваги, професійне вигорання, саморегуляція персоналу.

Olena Osychka PhD in Psychology, Senior Lecturer at the Department of Management of Organizations, Odesa National Economic University, Odesa, https://orcid.org/0000-0002-0931-9152

Svitlana Yasynska Lecturer at the Department of Management of Organizations, Odesa National Economic University, Odesa, https://orcid.org/0000-0002-6819-6930

PARAMETRIC DIAGNOSTICS AND INSTRUMENTAL ARCHITECTURE FOR MINIMIZING DIGITAL PROCRASTINATION IN ORGANIZATIONAL SYSTEMS

Abstract. The article explores the complex issue of digital procrastination and cyberloafing within contemporary organizational systems amid total workflow digitalization and heightened societal stress. It is noted that cyberloafing has transformed from an individual time-management problem into a systemic destructive factor. This issue becomes particularly acute in the context of the war in Ukraine, where excessive psychological strain and widespread burnout (affecting 77% of employees) turn non-work-related gadget use into an unconscious coping strategy aimed at achieving rapid dopaminergic relief. This, in turn, leads to a 30–40% drop in labor productivity and erodes team synergy.

The study demonstrates that traditional repressive control methods, such as time-tracking and traffic blocking, are ineffective. Instead, they exacerbate organizational stress, diminish trust, and incentivize the use of shadow software. Given these findings, the article substantiates the feasibility of a methodological transition in management toward the concept of «ecology of attention», which necessitates the creation of fundamentally new assessment and correction tools. In response to this challenge, a criteria-and-parameter framework for diagnosing hidden working time losses has been developed, and a theoretical-applied architecture for minimizing cyberloafing has been established.

As part of the parametric diagnosis, an mathematical model is proposed to objectively assess operational losses without resorting to directive micromanagement. The model relies on a core triad of indicators: the Deadline Delivery Rate (DDR), the Operational Lag of Delay (OLD), and the Managerial Cyberloafing Propensity (MCP).

For the practical implementation of this concept, a comprehensive three-level structural-instrumental matrix of interventions has been designed. It encompasses the individual-psychological level (cognitive task decomposition techniques), the organizational-behavioral level (asynchronous communication regulations), and the instrumental-technological level (infrastructure support for ecological self-auditing).

Theoretically, it is substantiated that the synergetic integration of these approaches fosters the humanization of management, eliminates the root causes of digital burnout, and shifts employee behavior from a reactive state to a proactive mode. The proposed architecture holds significant potential for restoring the operational stability and performance of business systems under volatile conditions.

Keywords: digital procrastination, cyberloafing, organizational system efficiency, parametric diagnosis, time management, ecology of attention, professional burnout, employee self-regulation.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку менеджменту організацій характеризується тотальною цифровізацією, яка оптимізувала операційні процеси, але одночасно сформувала нову латентну загрозу – цифрову прокрастинацію (ЦП) та її поведінковий прояв у вигляді кіберлофінгу (нецільового використання ІКТ у робочий час) [1]. Останніми роками цей феномен трансформувався з індивідуального порушення тайм-менеджменту в деструктивний системний чинник, що руйнує архітектуру ефективності та стійкості організаційних систем.

Аналітики підтверджують зростання загрози прихованих втрат. Дані міжнародних досліджень свідчать, сукупний обсяг кіберлофінгу серед фахівців інтелектуальних професій, становить у середньому близько 2 годин щоденно, а це втрати від 7% до 11% загального фонду оплати праці (ФОП) підприємств [2]. Війна в Україні критично посилює цю деструкцію. Згідно з HR-дослідженнями аналітичної компанії Gradus Research (2025) [3], 77% українських працівників перебувають у стані гострого стресу та тотального вигорання. Це пов’язано з надмірним навантаженням та системної невизначеністю. Занурення у гаджети в цих умовах, стає неусвідомленою копінг-стратегією психіки для швидкого дофамінового полегшення, що призводить до падіння чистої продуктивності праці персоналу (на 30–40%) та супутніх безпекових ризиків через використання несанкційного софту.

Класичні репресивно-технологічні методи контролю (тайм-трекінг, моніторинг, блокування трафіку) виявилися неефективними, так як вони посилюють емоційний опір, руйнують довіру та прискорюють вигорання команд. Менеджмент постає перед методологічним розривом: існує гостра

потреба переходу до концепції «екології уваги», проте керівники не мають об'єктивного інструментарію для її реалізації.

Головна науково-практична суперечність полягає в об'єктивній потребі управлінців в інструментах поточної діагностики команд. Фундаментальні праці у цій галузі, зокрема класичні шкали В. Ліма [1] та П. Стіла [4], спрямовані передусім на глибокий аналіз індивідуально-психологічних патернів особистості. Водночас для цілей прикладного управління виникає необхідність адаптації цих підходів до вимірювання інтегральних параметрів робочих груп у режимі реального часу. Відповідно, виникає потреба в системі показників для діагностики команди, а також необхідні практичні інструменти для подолання цифрової прокрастинації. Завдяки цьому керівники зможуть завчасно виявляти точки емоційного перевантаження, адаптувати робочі процеси що, сприятиме збереженню командної синергії без застосування токсичного мікроменеджменту.

Мета статті - обґрунтування критеріально-параметричного апарату діагностики цифрової прокрастинації та розробка комплексної інструментальної архітектури її мінімізації в організаційних системах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема цифрової прокрастинації (ЦП) та кіберлофінгу перебуває у стані активної наукової еволюції - від первісної констатації фактів втрати робочого часу до глибокого розкриття її психологічних та нейробіологічних детермінант. Розгляд цієї проблематики та її операційних наслідків для ефективності організаційних систем знаходиться на перетині кількох наукових дисциплін - організаційної психології, поведінкової економіки та менеджменту продуктивності. Така міждисциплінарність забезпечує потужний емпіричний базис, проте водночас зумовлює об'єктивну методологічну розрізненість наявних підходів до оцінювання та мінімізації цього феномену.

У зарубіжному науковому дискурсі архітектоніка досліджень зазнала суттєвої трансформації. Первісно кіберлофінг розглядався переважно як контрпродуктивна робоча поведінка й порушення трудової дисципліни, на чому фокусували увагу фундаментальні праці В. Лім [2]. Натомість сучасний вектор досліджень, представлений розвідками К. Сирек [5], Дж. Ву [6] та А. Тандон [7], зміщується в бік інтерпретації цифрової прокрастинації як складної, часто неусвідомленої копінг-стратегії, що виникає як реакція на робочі стресори та когнітивне перевантаження з метою тимчасового психологічного відсторонення від чинників тиску.

Важливий крок на шляху до диференціації проявів цього феномену здійснили А А. Бланшар та К. Хенле [8], які класифікували кіберлофінг на дві форми: незначний (перевірка особистої пошти, читання новин) та серйозний (азартні ігри, відвідування деструктивних платформ). Дослідники довели, що незначні форми часто зумовлені лояльними соціальними нормами всередині колективу, тоді як серйозні прояви корелюють із глибшими психологічними

деструкціями та зовнішнім локусом контролю особистості. Новітнім етапом квантифікації аналізованого явища є праці Б. Байцар та Дж. Бабяк [9], які розробили багатовимірну шкалу кіберлофінгу (CBLS-15). Вчені емпірично підтвердили наявність стійких зв'язків між ключовими векторами цифрового відволікання (пошук інформації, соціальні мережі, особисті справи, розваги) та деструктивними психоемоційними тригерами, зокрема рольовим конфліктом, стресом та когнітивним виснаженням працівників.

Вагомий внесок у концептуалізацію психологічної природи прокрастинації внесли вітчизняні науковці (О. Журавльова [10], М. Дворник [11], Є. Буцикін [12]). Ці автори дослідили зазначений феномен крізь призму когнітивно-поведінкових та екзистенціальних захисних механізмів особистісного рівня. Проте, на відміну від ґрунтовного психологічного дискурсу, у вітчизняній науці спостерігається критичний дефіцит досліджень щодо впливу цифрової прокрастинації на операційну ефективність команд.

Більшість наявних підходів розглядають абстрактні втрати робочого часу, ігноруючи специфіку цифрового середовища та кіберлофінгу. Через цей науковий вакуум управлінці не мають дієвих інструментів для вимірювання та контролю явища. Зважаючи на це, актуалізується необхідність розширення дослідницького фокусу, проблеми цифрової прокрастинації в управлінському контексті.

Виклад основного матеріалу. Перехід від загальнотеоретичного аналізу психологічної природи цифрової прокрастинації (ЦП) керівника до проектування систем її мінімізації в сучасних організаційних системах потребує об'єктивної діагностики першопричин операційних затримок. Якщо в межах психологічного дискурсу ЦП розглядається переважно як індивідуальний збій емоційно-вольової саморегуляції лідера [4; 5], то з позицій операційного менеджменту цей феномен виступає латентним деструктором, який необхідно відокремити від класичних управлінських помилок. Тому головне завдання – не просто порахувати прямі фінансові збитки, а чітко виокремити вплив кіберлофінгу. Важливо довести, що саме він є першопричиною того, чому команди втрачають злагодженість, а дедлайни зриваються.

Емпіричні дослідження сучасної організації робочого часу свідчать, що наслідки цифрових відволікань персоналу мають чітко виражений фінансово-економічний вимір. Зокрема, за даними фундаментальних досліджень Дж. Угрін та Дж. М. Пірсон [4], сукупний обсяг нецільової онлайн-активності (кіберлофінгу) працівників у середньому становить близько двох годин протягом робочої зміни. На макроекономічному рівні кіберлофінг призводить до лінійного зниження чистої продуктивності праці на 30–40%. Окрім очевидних фінансових збитків, коли компанія просто оплачує непродуктивний робочий час, цифрова прокрастинація (ЦП) створює приховані технічні загрози. Коли працівники масово відволікаються на особисті справи в мережі, це перевантажує корпоративний інтернет та уповільнює роботу систем. Крім того, через

неуважність людей зростає ризик кібератак, а керівництво змушене витрачати додаткові кошти на впровадження жорстких та дорогих систем тотального контролю.

Проте найнебезпечніший руйнівний наслідок цифрової прокрастинації лежить поза межами суто фінансових показників. Вона буквально ламає те, як мислить і працює людина інтелектуальної праці. Науковим підтвердженням цього є відоме «правило 23 хвилин» Глорії Марк [13], яке описує ефект «залишку уваги».

Коли працівник постійно і хаотично відволікається на гаджети чи інтернет-серфінг, його мозок не встигає повністю перемикатися на роботу. Частина думок і фокусу залишається у попередньому цифровому завданні. Через таке постійне смикання туди-сюди час на стан глибокого занурення в роботу скорочується до критичного мінімуму – людина просто втрачає здатність думати над складними завданнями тривалий час.

Водночас у компаніях часто виникає так званий «парадокс форсованої компенсації» (ефект, який науково вимірюють за методикою NASA Task Load Index). Його суть проста: команда може певний час видавати потрібний результат і виконувати план, але робить це виключно за рахунок шаленого поспіху та роботи на межі можливостей. Ціною такого штучного прискорення стає різке зростання внутрішнього роздратування, техностресу та гострого вигорання людей.

Для керівника такі зміни в мисленні є прямою загрозою. Через хронічний дефіцит уваги лідер банально втрачає свій потенціал. Мозок, який постійно відволікається, більше не здатний прораховувати кроки наперед і займатися стратегічним плануванням. Як наслідок, далекоглядне (проактивне) управління перетворюється на хаотичне «гасіння пожеж» та роботу в режимі постійного рятування ситуації.

У сучасному організаційному середовищі індивідуальні патерни працівників ховатися від проблем у гаджетах, через механізми соціального моделювання та групової динаміки швидко перетворюються на деструктивну колективну норму.

У результаті виникає ланцюгова реакція: цифрова прокрастинація масово поширюється в колективі. Цей процес запускає поступове самопосилення деструктивних змін, які крок за кроком руйнують систему на чотирьох взаємопов'язаних рівнях:

1. *Психологічно-концентраційному:* руйнування фокусу уваги, когнітивне перевантаження інформаційним шумом, формування стійкого почуття провини та фрустрації через перманентне порушення директивних термінів;

2. *Командно-інтеракційному:* легітимізація патернів ухилення від виконання завдань за принципом «соціальної ліні», редукція повноцінної ділової комунікації до хаотичного асинхронного «цифрового шуму», ерозія міжособистісної довіри та психологічної безпеки в колективі;

3. *Операційно-продуктивному:* накопичувальне уповільнення темпів реалізації проєктів через ефект «штрафу за переключення уваги», зниження якості управлінських рішень та аналітичний параліч;

4. *Стратегічно-організаційному:* втрата загальної синергії та гнучкості бізнес-системи, що є особливо небезпечним для підприємств, які функціонують у режимі дистанційної або гібридної роботи в умовах високого макросоціального стресу.

Трансформація психологічних деструкцій керівника та ефектів групової дифузії прокрастинації у конкретні операційні втрати організації потребує об'єктивізації за допомогою системи метрик. Спираючись на класичні підходи збалансованих показників KPI (Kaplan & Norton, 1992) та концепцію деградації «залишку уваги» (Newport, 2016) [14], запропоновано авторський модель, де для розрахунку часових лагів враховано емпіричні параметри *switching cost* за Г. Марк [13].

Варто наголосити, що запропонована нижче система індикаторів на цьому етапі є теоретико-методологічною моделлю, яка має на меті концептуалізувати втрати робочого часу та уваги. Формування даної моделі базується на кількох ключових принципах та припущеннях, які потребують окремого пояснення до етапу розгортання математичних викладок:

Теоретичне обґрунтування базової тріади: вибір саме трьох індикаторів – частоти порушень дедлайнів (DDR), операційних затримок (OLD) та схильності до кіберслекінгу (MCP) – зумовлений необхідністю математично описати повний цикл цифрового відволікання. Вони фіксують ініціацію прокрастинації, глибину втраченого часу та ціну відновлення когнітивного фокусу. Метрики якості рішень або продуктивності знань навмисно виключені з розрахунків для забезпечення дискримінантної валідності. На якість кінцевого продукту впливають сторонні фактори (кваліфікація, складність задачі), що створювало б статистичний «шум» при спробі виміряти виключно вплив цифрової поведінки.

Гіпотетичний характер причинно-наслідкових зв'язків: в основу математичної логіки покладено припущення, що зростання кіберлофінгу (MCP) призводить до збільшення операційних затримок (OLD), що, у свою чергу, знижує показник вчасності (DDR). Слід зазначити, що ця детермінованість є теоретичною гіпотезою. Для підтвердження наукової переконливості моделі цей зв'язок підлягає подальшій емпіричній перевірці за допомогою кореляційно-регресійного аналізу та методів структурного моделювання (SEM) на реальних вибірках. Методологічні та етичні обмеження збору даних: якщо показники DDR та OLD розраховуються об'єктивно на базі логів корпоративних таск-менеджерів, то вимірювання кіберслекінгу (MCP) є дискусійним елементом. Впровадження електронного моніторингу екранів може призводити до зростання фрустрації, техностресу та стимулювати працівників шукати приховані способи уникнення робочих завдань у цифровому середовищі. Тому інструментарій збору даних має базуватися на етичних методах: анонімному анкетуванні та добровільному самохронометражі, що мінімізує ризик викривлення відповідей.

Необхідність синтезу: Оскільки ізольовані індикатори не дають повної картини стану команди, завершальним етапом моделі є згортка цих параметрів у єдиний інтегральний індекс через систему обґрунтованих вагових коефіцієнтів.

З урахуванням зазначених обмежень та методологічних передумов, перейдемо до формалізованого опису алгоритму розрахунку ключових метрик.

Блок 1. Продуктивні метрики (оцінка швидкості та якості процесів)

Коефіцієнт дотримання дедлайнів (DDR – Deadline Delivery Rate, %): відображає відсоткову частку операційних завдань, виконаних робочою командою вчасно, без порушення директивних термінів

$$DDR = \frac{\mathrm{N}_{on_time}}{\mathrm{N}_{total}} \times 100\%$$

де N_{on_time} – кількість завдань, виконаних без порушення термінів, протягом моніторингового періоду; N_{total} – загальна кількість запланованих завдань аналізований період.

Коефіцієнт операційної затримки (OLD – *Operational Lag of Delay,%*) вимірює середній відносний рівень затягування процесів через «відсутнє лідерство» або ЦП команди. Для уникнення ефекту масштабу (лінійного зростання показника залежно від кількості завдань) та забезпечення порівнянності результатів між різними командами, формула розраховується як середнє значення часових лагів лише для тих задач, де фактичний час виконання перевищив запланований ($T_{fact_i} > T_{pian_i}$):

$$OLD = \frac{1}{m}\sum_{i=1}^{m}\frac{(T_{fact_i} - T_{plan_i})}{T_{plan_i}}$$

де T_{fact_i} та T_{pian_i} – фактичний та запланований час виконання i-ї операції; m – кількість затягнутих процесів у межах моніторингу.

Блок 2. Психоемоційні та організаційні метрики

Коефіцієнт схильності до кіберлофінгу (MCP – *Managerial Cyberloafing Propensity, %*): визначає питому вагу часу, який лідер або персонал витрачає на нецільові цифрові потоки (соціальні мережі, месенджери, новинний контент, онлайн-шопінг) протягом зміни:

$$MCP = \frac{T_{loafing}}{T_{work}} \times 100\%$$

де $T_{loafing}$ – сумарний час нецільової онлайн-активності працівників (або керівника) протягом зміни, зафіксований за допомогою методів самохронометражу або анонімного анкетування (за шкалою В. Лім) (години); T_{work} – загальна тривалість робочого дня або звітного періоду моніторингу (години).

Синтез та інтегральна оцінка командної ефективності

Кумулятивний вплив цифрової прокрастинації на загальну синергію організації відображає:

Інтегральний індекс командної ефективності (E_{team}). Для усунення проблеми несумісності оригінальних шкал (розмірності показників) усі компоненти моделі зведені до єдиного відсоткового формату (від 0% до 100%), що забезпечує математичну валідність розрахунків:

$$E_{team} = w_1 * DDR - w_2\, OLD - w_3 * MCP$$

де w_1, w_2, w_3 – вагові коефіцієнти значущості параметрів, що визначаються експертним шляхом (зокрема, із застосуванням методу попарних порівнянь Т. Сааті або методу Дельфі) відповідно до специфіки та галузевих пріоритетів конкретної організаційної системи. При цьому на систему ваг накладається стандартне математичне обмеження нормування:

$$\sum_{i=1}^{3} w_j = w_j + w_j + w_j = 1, \text{при } w_j \geq 0$$

Математичний розрахунок індексів DDR, OLD та MCP дозволяє перетворити приховані психологічні проблеми колективу на конкретні цифри. Простими словами, ми отримуємо можливість виміряти мовою цифр те, що раніше відчувалося лише інтуїтивно. Однак те, як саме керівництво використає ці дані, визначає майбутнє всієї компанії. На жаль, традиційний менеджмент у цифровому середовищі часто йде репресивним шляхом: впроваджує системи тотального моніторингу активності екранів, жорстке архітектурне блокування інтернет-трафіку корпоративними брандмауерами або директивні адміністративні санкції за прояви кіберлофінгу.

Оскільки цифрова прокрастинація – це не просто лінь, а психологічний захист людини від стресу та вигорання, тотальний контроль лише посилює тривогу. Працівники не починають працювати краще; вони просто витрачають енергію на пошук ще більш непомітних і витончених способів «втечі» в цифровий простір. Тому запропонована модель покликана стати інструментом гуманізації управління, що відкриває перехід від парадигми неефективного нагляду («цифрового батога») до проектування робочого простору за принципами «екології уваги». Цей перехід не про тотальну заборону гаджетів, а про переведення працівників із реактивного стану (коли увагою керують алгоритми соцмереж та хаотичний інформаційний шум) в усвідомлений і проактивний режим роботи.

Для практичної реалізації зазначеного підходу нами обґрунтовано цілісну структурно-інструментальну матрицю інтервенцій мінімізації цифрової

прокрастинації, яка забезпечує синергетичний ефект завдяки одночасному та скоординованому впливу на трьох ієрархічних рівнях організаційної системи: індивідуально-психологічному, організаційно-поведінковому та інструментально-технологічному.

Математичний розрахунок індексів (DDR, OLD, MCP) – це лише діагностичний фундамент. Щоб реальні люди вийшли зі стану деструктивного «цифрового есканізму» та повернулися до усвідомленої роботи, впровадження матриці інтервенцій має спиратися на три послідовні психологічні фази:

– Фаза метакогнітивного усвідомлення. Переведення компульсивних цифрових відволікань у площину свідомого контролю. Механічний скролінг розглядається не як порушення дисципліни, а як несвідомий захисний механізм психіки від перенапруги, що фіксується через метрику MCP (індекс кіберлофінгу).

– Фаза етіологічної діагностики. Верифікація справжніх джерел внутрішнього опору (страх невдачі, психофізіологічне виснаження, прихований екзистенційний конфлікт). Аналіз метрики OLD (операційні затримки) дозволяє локалізувати процесуальні збої до моменту їх переходу в хронічну прокрастинацію.

– Фаза когнітивної деескалації (метод атомарної декомпозиції). Перехід до мікроінтервенцій шляхом радикальної фрагментації складних завдань на атомарні кроки. Дія має бути настільки мінімальною, щоб уникнути реакції стресу мигдалеподібного тіла та стабілізувати показник DDR (дотримання дедлайнів).

Ця трифазна логіка – формує методологічне ядро системи протидії цифровій прокрастинації. Її практичне впровадження спирається на гармонійне поєднання чіткого покрокового плану та структурної матриці інструментів регенерації уваги, утворюючи цілісний покроковий механізм для деблокування командної ефективності (табл. 1).

Таблиця 1

Покроковий алгоритм подолання цифрової прокрастинації та оптимізації командної уваги

Етап	Мета етапу	Кроки реалізації та параметричний контроль
Етап 1. Латентний аудит	Об’єктивно оцінити масштаби відволікання без репресивного тиску.	Розрахунок DDR та OLD на основі логів таск-менеджерів. Анонімне анкетування для фіксації MCP.
Етап 2. Деконструкція деструктивного лідерства	Розрив «петлі прокрастинації» на рівні керівника.	Опанування керівником інструментів свідомого контролю (Pomodoro) та регламенту «цифрових вікон».

Етап	**Мета етапу**	**Кроки реалізації та параметричний контроль**
Етап 3. Інституціоналізація «Екології уваги»	Перебудувати архітектуру вибору від хаосу до сфокусованої праці.	Впровадження «Тихий час» (без синхронних коммунікацій) та регламенту без гаджетів.
Етап 4. Технологічна стабілізація (паралельно з Етапом 3)	Інфраструктурна підтримка вольового самоконтролю команди.	Автоматизація атомарних задач із жорсткими лімітами (WIP). Легалізація нормованих мікропауз.
Етап 5. Рефлексивний моніторинг	Оцінка ефективності впроваджених інтервенцій (циклічно).	Повторний зріз DDR, OLD та MCP. Експертне коригування матриці інструментів

Джерело: складено авторами

Перш ніж запропонувати інструментальну архітектуру, методологічно необхідно верифікувати неспроможність репресивного технологічного контролю (системи EPM, тайм-трекери). Емпіричні дані свідчать про дію механізму обходу: понад 80% працівників в умовах блокувань починають використовувати особисті гаджети (тіньове IT), а повна заборона мікропауз прискорює когнітивне виснаження [15].

Репресивний контроль не усуває першопричину збою саморегуляції, а лише спотворює показники MCP.

Виявлені закономірності вказують на необхідність переходу до концепції «екології уваги». Практичним втіленням цієї концепції є трирівнева інструментальна архітектура інтервенцій, яка діє синергетично на індивідуальному, організаційному та технологічному рівнях.

В основі підходу лежить своєрідна «реабілітація» класичного тайм-менеджменту. Ефективність інструментів тайм-менеджменту розкривається тоді, коли ми діємо послідовно: спочатку допомагаємо людині усвідомити, що за втратою фокусу стоїть не лінь чи безвідповідальність, а емоційне виснаження, і лише після цього – пропонуємо інструменти для планування часу.

З огляду на це, перший, індивідуально-психологічний рівень матриці інтегрує в собі як глибинні психокорекційні техніки деескалації стресу, так і класичні адаптовані інструменти самоменеджменту, що спрямовані на трансформацію внутрішніх когнітивних і емоційних механізмів особистості, які запускають ірраціональне уникання робочих завдань (табл. 2).

Таблиця 2.

Психологічні методи саморегуляції та нейтралізації цифрової прокрастинації на індивідуальному рівні

Психологічний підхід та когнітивний механізм	**Прикладний інструментарій самоменеджменту та його цільове призначення**	**Проєкція на вольову саморегуляцію та індивідуальний результат**
1. Регуляція емоцій та деескалація стресу *(Блокування потреби у «цифровому ухиленні» як способі швидкого зниження внутрішньої напруги)*	Техніка S.T.O.P. – для експрес-дистанціювання від гаджета в момент імпульсивного бажання відволіктися. Аналіз «Вторинної вигоди» (*Secondary Gain Analysis*) – для швидкої ідентифікації прихованого емоційного стрес-тригера втечі в мережу. Метод «Декатеризації» – для раціонального зниження страху перед дедлайнами та усунення емоційного «паралічу».	Зниження внутрішньої тривоги; відновлення спокою та здатності фокусуватися на роботі без бажання «втекти» в екран.
2. Опрацювання когнітивних бар'єрів *(Нейтралізація внутрішнього опору через перфекціонізм та страх помилки)*	Метод «5 хвилин» – для подолання «страху старту» складних або рутинних завдань. Правило «жаб» – для фокусування на головних викликах дня та відсікання дрібного цифрового шуму. Техніка «Шаблону невдачі» – для зняття перфекціоністського затягування процесів через легітимізацію права на помилку.	Перехід від нескінченного обмірковування до реальних кроків; допомога у подоланні страху зробити перший крок, коли завдання здається занадто складним або незрозумілим.
3. Сенсоутворення та актуалізація мотивації *(Зміцнення зв'язку «завдання -цінність» на засадах теорії самодетермінації)*	Матриця Ейзенхауера – для переоцінки завдань через фокус на стратегічну важливість, а не нав'язану терміновість. Метод «Шокерів дедлайну» – для штучної актуалізації ліміту часу за допомогою візуальних відлікових таймерів. Техніка «Контрастування» – для раціонального порівняння вигод від результату із реальними наслідками від ЦП.	Перехід від контролю до самодисципліни: розуміючи цінність роботи, людина самостійно керує увагою та досягає результату.

Психологічний підхід та когнітивний механізм	**Прикладний інструментарій самоменеджменту та його цільове призначення**	**Проєкція на вольову саморегуляцію та індивідуальний результат**
4. Конструктивна декомпозиція цілей *(Зниження масштабу задач для усунення когнітивного перевантаження)*	SMART-мікрокроки та атомарні задачі – для розбиття масштабних проєктів на ультракороткі, вимірювані мікродії, що унеможливлює виникнення страху перед обсягом роботи. Кайдзен-планування – для впровадження принципу безперервних мінімальних кроків і формування щоденних бездистракційних робочих ритуалів. Персональний Канбан – для візуалізації індивідуального потоку завдань та встановлення жорстких лімітів на одночасні процеси (WIP-limits). Метод «Гіперфокусної ізоляції» – для виділення одного критичного, автономного вузла в структурі великої задачі й ліквідації когнітивного хаосу.	Повне купірування когнітивного перевантаження особистості; заміна суб'єктивного відчуття хаосу чіткою, структурованою траєкторією покрокових дій з високим рівнем дофамінової віддачі від закриття мікроетапів.
5. Рефлексивний моніторинг діяльності *(Переведення несвідомих імпульсів у площину вольового контролю)*	«Щоденник прокрастинації» – для фіксації та аналізу емоційних станів, що передують «цифровому зриву». Психологічний хронометраж – для виявлення прихованих фонових часових лагів та втрат часу в мережі. Тригери самоаудиту – для регулярного внутрішнього тестування власної залученості за допомогою запитання: «Що я роблю саме *зараз?»*.	Розвиток особистісної самосвідомості та рефлексії; переведення автоматичних дій (механічної перевірки гаджетів) у площину вольового контролю.

Психологічний підхід та когнітивний механізм	Прикладний інструментарій самоменеджменту та його цільове призначення	Проєкція на вольову саморегуляцію та індивідуальний результат
6. Психофізіологічна саморегуляція *(Захист префронтальної кори мозку від когнітивного виснаження)*	Модифікована Pomodoro (50/10 або 25/5) – для утримання фокусу, де паузи задекларовані як бездистракційний детокс без екранів. «Цифрові вікна» – для пакетного опрацювання месенджерів та пошти у суворо визначений регламентом час. Метод дофамінових мікронагород – для закріплення продуктивних патернів через систему індивідуальних заохочень.	Збереження енергетичного та когнітивного ресурсу префронтальної кори мозку особистості; відновлення природного дофамінового балансу.

Джерело: розроблено та структуровано авторами за матеріалами [16]

Другий, організаційно-поведінковий рівень матриці спрямований на зміну зовнішнього середовища, архітектури корпоративного вибору та регламентів взаємодії всередині крос-функціональних команд. Якщо перший рівень перезапускає внутрішню саморегуляцію працівника, то завдання організаційного рівня – легітимізувати бездистракційний простір на рівні всієї компанії. Впровадження цих підходів є прямим завданням менеджменту щодо формування раціональної «корпоративної культури часу» та деблокування колективного показника дотримання дедлайнів (DDR) (табл. 3).

Таблиця 3.

Організаційно-поведінкові підходи та управлінські рішення щодо мінімізації цифрової прокрастинації в командах

Назва підходу / Стратегія	Суть управлінської інтервенції керівника та ключовий тригер ЦП	Прикладний інструментарій менеджменту та його цільове призначення	Емпіричний амбасадор підходу (Кейс / Джерело)
1. Культура асинхронної комунікації та часові коридори	Нівелювання ілюзії зайнятості через постійні сповіщення у месенджерах. Офіційне закріплення регламенту, за якого відповідь не має бути миттєвою.	Тайм-блокінг автономії (*Time Blocking*) – виділення 2-4 годин на день для безперервної фокусної роботи з повним вимкненням корпоративних чатів.	Досвід компаній Buffer та Zapier щодо впровадження концепції *Deep Work* [17].

Назва підходу / Стратегія	**Суть управлінської інтервенції керівника та ключовий тригер ЦП**	**Прикладний інструментарій менеджменту та його цільове призначення**	**Емпіричний амбасадор підходу (Кейс / Джерело)**
2. Регламентація цифрових зон концентрації	Подолання когнітивного перевантаження керівників та працівників через надмірно щільний графік синхронних онлайн-зустрічей.	Програма «Quiet Time» (Тихий час) – фіксація конкретних макроінтервалів часу (наприклад, перша половина дня вівторка), повністю вільних від внутрішніх дзвінків та пошти.	Практика технологічної корпорації Intel [18].
3. Проєктування бездистракційного середовища	Радикальне купірування неконтрольованого кіберлоуфінгу безпосередньо під час синхронної групової роботи та нарад.	Регламент «No-Device Meetings» – повна заборона використання особистих смартфонів та ноутбуків під час зустрічей; фіксація ідей на класичних фліпчартах.	Досвід управління концентрацією у Google та Pixar [19].
4. Дебюрократизація та скрам-таймінг	Усунення довгих ланцюжків погоджень та розмивання меж відповідальності в цифровому просторі, що провокують прокрастинацію рішень.	Фокусні онлайн-спринти – перехід до ультракоротких нарад із фіксованим таймінгом та автоматизацією контролю кожного мікроетапу завдання.	Концепція швидкісного менеджменту компанії «Нова пошта» [14].

Джерело: розроблено та структуровано авторами на основі узагальнення практичного досвіду компаній [16; 17; 18; 14].

Третій, інструментально-технологічний рівень авторської матриці забезпечує жорстку інфраструктурну підтримку перших двох рівнів. Цифрові рішення в сучасних організаціях повинні виступати не джерелом деструктивної прокрастинації підлеглих, а чітким інструментом автоматизації та підтримки, який не викликає психологічного опору команди й посилює вольову саморегуляцію за рахунок прозорості метрик (табл. 4).

Таблиця 4.

Технологічна архітектура нейтралізації цифрової прокрастинації (ЦП) та оптимізації командної взаємодії

Категорія технологій	**Специфіка застосування у менеджменті організацій та ключовий тригер**	**Прикладне програмне забезпечення (ПЗ) та його функціональне призначення**	**Організаційний ефект, метрики та український контекст (Кейси)**
1. Інструменти інфраструктурного обмеження трафіку	Автоматичне відсікання зовнішніх цифрових подразників, новинних каналів (думскролінгу) як реакції на воєнні ризики та стрес.	*Freedom, ColdTurkey, FocusMe* – примусове блокування розважальних сайтів. *Forest, Flipd* – гейміфіковані таймери дисципліни. *Режими «Focus» / «Do Not Disturb»*.	Зниження рівня організаційного стресу, відновлення фокусу уваги. *Кейс:* Велбінг-програми та інфо-гігієна в холдингу «Метінвест».
2. Інструменти цифрового планування та структуризації	Візуалізація індивідуального та командного потоку завдань для ліквідації хаосу та рольової двозначності підлеглих.	*Notion, Trello, Todoist, TickTick* – створення Kanban-дошок, структурування пріоритетів. *Google Calendar, Outlook* – інструменти календарного тайм-блокінгу.	Оптимізація операційного планування; підвищення коефіцієнта дотримання дедлайнів (DDR) та мобільності управління.
3. Інструменти автоматичного хронометражу та самоаудиту	Переведення репресивного трекінгу робочого часу в площину усвідомленого самоконтролю працівника (саморегуляції) без мікроменеджменту.	*Платформи автоматичного аналізу екранного часу* (*RescueTime, Yaware.TimeTracker, Toggl, Screen Time*) – надання персоналу об'єктивної аналітики їхніх реальних патернів. *Habitify, Daylio* – моніторинг корисних звичок.	Скорочення безцільного моніторингу сторонніх ресурсів на 25–40 % без адміністративних штрафів. *Кейс:* Вітчизняний IT-сектор (SoftServe, MacPaw), великий ритейл (Rozetka).

Джерело: розроблено та структуровано авторами на основі модернізації вихідних даних монографії та узагальнення практики [16].

Інтеграція зазначених рівнів (психологічного, організаційного та технологічного) у єдину корпоративну систему дозволяє перевести цифрову поведінку персоналу з реактивного стану (керованого алгоритмами соціальних платформ та клікбейту) в проактивний та усвідомлений. Запропонована матриця інтервенцій зміщує фокус менеджменту з деструктивного тотального нагляду на

побудову бездистракційного середовища та розвиток емоційного інтелекту лідерів.

Висновки.

У підсумку проведеного дослідження можна стверджувати, що цифрова прокрастинація та кіберлофінг еволюціонували з проблеми суто індивідуального тайм-менеджменту в серйозний системний деструктивний чинник, який в умовах тотального стресу та вигорання критично знижує загальну ефективність команд. При цьому традиційні репресивні методи, такі як технологічний моніторинг чи тотальний контроль, довели свою неефективність, оскільки вони ігнорують психологічні причини «цифрової втечі» та лише провокують додатковий емоційний опір персоналу.

Як дієву альтернативу директивному мікроменеджменту, у роботі запропоновано математичну модель параметричної діагностики, що дозволяє об'єктивізувати приховані операційні втрати через індикатори дотримання дедлайнів (DDR), операційних затримок (OLD) та схильності до кіберлофінгу (MCP). Для практичного подолання проблеми розроблено комплексну трирівневу матрицю інтервенцій, яка синхронно діє на індивідуально-психологічному, організаційно-поведінковому та інструментально-технологічному рівнях.

Синергетичне застосування цих інструментів у межах нової парадигми «екології уваги» дозволяє не лише гуманізувати процес управління, але й суттєво зменшити деструктивний вплив глибинних першопричин цифрового виснаження, успішно переводячи колектив із стану реактивного скролінгу в усвідомлений та проактивний режим роботи.

У подальших дослідженнях варто розглянути предиктивний потенціал розробленої моделі, зокрема здатність метрики кіберлофінгу (MCP) виступати точним випереджальним індикатором для математичного прогнозування та купірування організаційного вигорання ще до моменту фактичного зриву операційних дедлайнів.

Література:

1. Lim, V. K. G. (2002). The IT Way of Loafing on the Job: Cyberloafing, Neutralizing and Organizational Justice. Journal of Organizational Behavior, 23(5), 675–694. https://doi.org/10.1002/job.161

2. Ugrin, J. C., & Pearson, J. M. (2013). The effects of sanctions and stigmas on cyberloafing. Computers in Human Behavior, 29(3), 812–820. https://doi.org/10.1016/j.chb.2012.11.005

3. Gradus Research. (2025). Стрес і вигорання як нова норма: що насправді цінують українські працівники в роботодавцях і чому вони йдуть. Marketer.ua. https://marketer.ua/ua/what-do-ukrainian-employees-really-value-in-employers-and-why-do-they-leave-research/

4. Steel, P. (2007). The nature of procrastination: A meta-analytic and theoretical review of quintessential self-regulatory failure. Psychological Bulletin, 133(1), 65–94. https://doi.org/10.1037/0033-2909.133.1.65

5. Syrek, C. J., Kühnel, J., Vahle-Hinz, T., & de Bloom, J. (2022). Being unable to switch off: The role of cyberloafing and unfinished tasks for employee well-being. Journal of Occupational Health Psychology, 27(3), 312–326. https://doi.org/10.1037/ocp0000311

6. Wu, J., & Cheng, X. (2024). Who cyberloafs and why? A coping perspective on media multitasking and time theft in the workplace. Information & Management, 61(2), 103901. https://doi.org/10.1016/j.im.2023.103901

7. Tandon, A., Kaur, P., Dhir, A., & Mäntymäki, M. (2021). Cyberloafing: A systematic literature review and future research agenda. Technological Forecasting and Social Change, 173, 121117. https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.121117

8. Blanchard, A. L., & Henle, C. A. (2008). Correlates of different forms of cyberloafing: The role of norms and external locus of control. Computers in Human Behavior, 24(3), 1067–1084. https://doi.org/10.1016/j.chb.2007.05.001

9. Bajcar, B., & Babiak, J. (2022). The Cyberloafing Scale (CBLS-15): Development and psychometric validation of a multidimensional measure. Computers in Human Behavior, 134, 107311. https://doi.org/10.1016/j.chb.2022.107311

10. Журавльова О. В., Журавльов О. А. (2019). Когнітивно-поведінковий підхід до тлумачення сутності поняття «прокрастинація». Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, серпень 2019. № 9. С. 4–8. https://doi.org/10.25264/2415-7384-2019-9-4-8

11. Дворник М. С. (2018). Прокрастинація в конструюванні особистісного майбутнього: монографія. Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. Кропивницький: Імекс-ЛТД. 120 с.

12. Буцикін Є. (2024). Прокрастинація. Спроба екзистенціального психоаналізу. Main, 2(3), 114–130. https://doi.org/10.32782/upj/2024-2-3-12

13. Mark, G., Gudith, D., & Klocke, U. (2008). The cost of interrupted work: More speed and stress. Proceedings of the ACM CHI Conference on Human Factors in Computing Systems, 107–110. https://doi.org/10.1145/1357054.1357072

14. Newport C. Deep Work: Rules for Focused Success in a Distracted World. Grand Central Publishing. 2016. URL: https://www.scribd.com/document/935157821/Time-Management-in-the-Age-of-Digital-Distraction-Strategies-for-Focus-and-Productivity

15. Akbulut, Y. (2017). Cyberloafing and social desirability bias among students and employees. Computers in Human Behavior. https://doi.org/10.1016/J.CHB.2017.02.043

16. Ясинська С.Ю., Осичка О.В., Цифрова прокрастинація як виклик сучасному тайм-менеджменту: психологічні механізми, наслідки та шляхи подолання. Система стратегічного управління підприємством: сучасні концепції, практики та людський вимір: монографія / за заг. ред. д.е.н, професора І. О. Кузнецової, к.е.н., доцента О. С. Балабаш. – Харків: «Діса плюс», 2025. – 209 с. URI: https://dspace.oneu.edu.ua/handle/123456789/20200

17. Choudhury R. Our Work-from-Anywhere Future. Harvard Business Review. 2020. URL: https://hbr.org/2020/11/our-work-from-anywhere-future

18. Sullivan J. Intel's «Quiet Time» Helps Employees Think. The Wall Street Journal. 2014. URL: https://www.wsj.com/articles/BL-atwork-21727

References:

1. Lim, V. K. G. (2002). The IT Way of Loafing on the Job: Cyberloafing, Neutralizing and Organizational Justice. *Journal of Organizational Behavior*, 23(5), 675–694. DOI: https://doi.org/10.1002/job.161.

2. Ugrin, J. C., & Pearson, J. M. (2013). The effects of sanctions and stigmas on cyberloafing. *Computers in Human Behavior*, 29(3), 812–820. DOI: https://doi.org/10.1016/j.chb.2012.11.005.

3. Gradus Research. (2025). Stress and burnout as the new norm: what Ukrainian employees really value in employers and why they leave. Retrieved from https://marketer.ua/ua/what-do-ukrainian-employees-really-value-in-employers-and-why-do-they-leave-research/ (accessed 14 June 2026) [In Ukrainian].

4. Steel, P. (2007). The nature of procrastination: A meta-analytic and theoretical review of quintessential self-regulatory failure. *Psychological Bulletin*, 133(1), 65–94. DOI: https://doi.org /10.1037/0033-2909.133.1.65.

5. Syrek, C. J., Kühnel, J., Vahle-Hinz, T., & de Bloom, J. (2022). Being unable to switch off: The role of cyberloafing and unfinished tasks for employee well-being. *Journal of Occupational Health Psychology*, 27(3), 312–326. DOI: https://doi.org/10.1037/ocp0000311.

6. Wu, J., & Cheng, X. (2024). Who cyberloafs and why? A coping perspective on media multitasking and time theft in the workplace. *Information & Management*, 61(2), 103901. DOI: https://doi.org/10.1016/j.im.2023.103901.

7. Tandon, A., Kaur, P., Dhir, A., & Mäntymäki, M. (2021). Cyberloafing: A systematic literature review and future research agenda. *Technological Forecasting and Social Change*, 173, 121117. DOI: https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.121117.

8. Blanchard, A. L., & Henle, C. A. (2008). Correlates of different forms of cyberloafing: The role of norms and external locus of control. *Computers in Human Behavior*, 24(3), 1067–1084. DOI: https://doi.org/10.1016/j.chb.2007.05.001.

9. Bajcar, B., & Babiak, J. (2022). The Cyberloafing Scale (CBLS-15): Development and psychometric validation of a multidimensional measure. *Computers in Human Behavior*, 134, 107311. DOI: https://doi.org/10.1016/j.chb.2022.107311.

10. Zhuravlova, O. V., & Zhuravlov, O. A. (2019). Cognitive-behavioral approach to interpreting the essence of the concept of «procrastination». *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Psykholohiia»*, 9, 4–8. DOI: https://doi.org/10. 25264/2415-7384-2019-9-4-8 [In Ukrainian].

11. Dvornyk, M. S. (2018). *Prokrastynatsiia v konstruiuvanni osobystisnoho maibutnoho*. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD [In Ukrainian].

12. Butsykin, Ye. (2024). Procrastination. An attempt at existential psychoanalysis. *Main*, 2(3), 114–130. DOI: https://doi.org/10.32782/upj/2024-2-3-12 [In Ukrainian].

13. Mark, G., Gudith, D., & Klocke, U. (2008). «The cost of interrupted work: More speed and stress». *Proceedings of the ACM CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, 107–110. DOI: https://doi.org/10.1145/1357054.1357072.

14. Newport, C. (2016). *Deep Work: Rules for Focused Success in a Distracted World*. Grand Central Publishing. Retrieved from https://www.scribd.com/document/935157821/Time-Management-in-the-Age-of-Digital-Distraction-Strategies-for-Focus-and-Productivity (accessed 14 June 2026).

15. Akbulut, Y. (2017). Cyberloafing and social desirability bias among students and employees. *Computers in Human Behavior*. DOI: https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.02.043.

16. Yasynska, S. Yu., & Osychka, O. V. (2025). Tsyfrova prokrastynatsiia yak vyklyk suchasnomu taim-menedzhmentu: psykholohichni mekhanizmy, naslidky ta shliakhy podolannia. In *Systema stratehichnoho upravlinnia pidpryiemstvom: suchasni kontseptsii, praktyky ta liudskyi vymir*. Kharkiv: Disa plius. Retrieved from https://dspace.oneu.edu.ua/handle/123456789/20200 (accessed 14 June 2026) [In Ukrainian].

17. Choudhury, R. (2020). Our Work-from-Anywhere Future. *Harvard Business Review*. Retrieved from https://hbr.org/2020/11/our-work-from-anywhere-future (accessed 14 June 2026).

18. Sullivan, J. (2014). Intel's 'Quiet Time' Helps Employees Think. *The Wall Street Journal*. Retrieved from https://www.wsj.com/articles/BL-atwork-21727 (accessed 14 June 2026).

Дата першого надходження статті до видання: 14.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.05.2026

УДК 005.95/.96:004.4

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-370-385

Склярук Тетяна Василівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту персоналу та адміністрування Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, https://orcid.org/0000-0001-8890-9152

Турко Василь Володимирович здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, спеціальність 073 «Менеджмент» Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, https://orcid.org/0009-0004-8658-2490

УПРАВЛІННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЮ ГНУЧКІСТЮ ІТ-КОМПАНІЙ В УМОВАХ РИНКОВИХ ЗМІН: РОЛЬ АУТСОРСИНГУ ТА АУТСТАФІНГУ ЯК ІНСТРУМЕНТІВ СТРАТЕГІЧНОЇ ГНУЧКОСТІ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

Анотація. У статті досліджено теоретичні та прикладні аспекти управління організаційною гнучкістю ІТ-компаній в умовах динамічних ринкових змін, цифрової трансформації економіки, поширення технологій штучного інтелекту та загострення глобальної конкуренції за висококваліфіковані кадри.

Обґрунтовано, що організаційна гнучкість є ключовою стратегічною характеристикою сучасних ІТ-компаній, яка забезпечує їхню здатність швидко адаптуватися до змін зовнішнього середовища, підтримувати конкурентоспроможність та ефективно реагувати на трансформацію структури попиту на професійні компетентності.

У роботі систематизовано сучасні наукові підходи до трактування організаційної гнучкості, стратегічної гнучкості та гнучкості управління людським капіталом. Особливу увагу приділено концепціям динамічних здатностей підприємства, стратегічної відповідності та гнучкості HR-практик як основи формування адаптивних організаційних моделей. Доведено, що в умовах структурної реалокації компетентностей на глобальному ІТ-ринку особливого значення набуває здатність компаній оперативно залучати необхідні знання, навички та експертні ресурси.

На основі аналізування міжнародних статистичних даних охарактеризовано сучасні тенденції розвитку глобального та українського ІТ-сектору. Встановлено, що попри збереження високих темпів розвитку галузі відбувається зміна структури попиту на персонал: скорочується потреба у фахівцях загального профілю та зростає попит на експертів у сферах штучного інтелекту, кібербезпеки, хмарних технологій та аналітики даних. Обґрунтовано, що в таких умовах аутсорсинг та аутстафінг трансформуються із засобів оптимізації витрат у стратегічні інструменти управління людським капіталом.

Визначено основні переваги аутсорсингових та аутстафінгових моделей, зокрема забезпечення кількісної, компетентнісної та координаційної гнучкості організації. Водночас виявлено ризики, пов'язані із втратою критичних знань, послабленням корпоративної культури, залежністю від зовнішніх постачальників послуг та обмеженням управлінського контролю. Запропоновано практичні рекомендації щодо формування збалансованої моделі управління людським капіталом на основі поєднання внутрішнього кадрового ядра та зовнішніх ресурсів. Доведено доцільність використання концепції «концентричних кіл» залучення персоналу, що забезпечує одночасне досягнення організаційної стійкості та стратегічної гнучкості. Встановлено, що ефективне використання аутсорсингу та аутстафінгу сприяє підвищенню адаптивності IT-компаній до ринкових змін, прискорює доступ до нових компетентностей та створює передумови для довгострокового розвитку в умовах високої невизначеності.

Ключові слова: організаційна гнучкість, управління людським капіталом, аутсорсинг, аутстафінг, стратегічна гнучкість, динамічні здатності, IT-компанії, кадрова політика, цифрова трансформація, ринок праці.

Skliaruk Tetiana Vasylivna PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Personnel Management and Administration, Lviv Polytechnic National University, Lviv, https://orcid.org/0000-0001-8890-9152

Turko Vasyl Volodymyrovych Applicant for the Third (Educational and Scientific) Level of Higher Education, specialty 073 "Management", Lviv Polytechnic National University, Lviv, https://orcid.org/0009-0004-8658-2490

MANAGING ORGANIZATIONAL FLEXIBILITY OF IT COMPANIES UNDER MARKET CHANGE: THE ROLE OF OUTSOURCING AND OUTSTAFFING AS INSTRUMENTS OF STRATEGIC HUMAN CAPITAL FLEXIBILITY

Abstract. The article examines the theoretical and practical aspects of managing organizational flexibility in IT companies under conditions of dynamic market changes, digital economic transformation, the rapid development of artificial intelligence technologies, and increasing global competition for highly qualified talent. It is substantiated that organizational flexibility is a key strategic characteristic of modern IT companies, enabling them to adapt quickly to environmental changes, maintain competitiveness, and effectively respond to transformations in the structure of demand for professional competencies.

The study systematizes contemporary scientific approaches to the interpretation of organizational flexibility, strategic flexibility, and human capital management flexibility. Particular attention is paid to the concepts of dynamic capabilities, strategic

fit, and HR practice flexibility as the foundation for developing adaptive organizational models. It is demonstrated that, in the context of the structural reallocation of competencies within the global IT market, the ability of companies to rapidly acquire the necessary knowledge, skills, and expertise becomes increasingly important.

Based on an analysis of international statistical data, the article identifies current trends in the development of both the global and Ukrainian IT sectors. It is established that despite the continued growth of the industry, significant changes are occurring in the structure of labor demand: the need for generalist specialists is declining, while demand for experts in artificial intelligence, cybersecurity, cloud technologies, and data analytics is increasing. In these circumstances, outsourcing and outstaffing are transforming from cost-optimization tools into strategic instruments of human capital management.

The key advantages of outsourcing and outstaffing models are identified, including the provision of numerical, competency-based, and coordination flexibility. At the same time, the study reveals risks associated with the loss of critical knowledge, weakening of corporate culture, dependence on external service providers, and reduced managerial control. Practical recommendations are proposed for developing a balanced human capital management model based on the integration of a stable internal talent core with external workforce resources. The feasibility of applying the “concentric circles” concept of workforce engagement is substantiated, as it enables organizations to achieve both resilience and strategic flexibility simultaneously. The findings confirm that the effective use of outsourcing and outstaffing enhances the adaptability of IT companies to market changes, accelerates access to emerging competencies, and creates favorable conditions for sustainable long-term development in a highly uncertain environment.

Keywords: organizational flexibility, human capital management, outsourcing, outstaffing, strategic flexibility, dynamic capabilities, IT companies, personnel policy, digital transformation, labor market.

Постановка проблеми. Сучасний ринок інформаційних технологій перебуває в умовах структурної трансформації, що виявляється одночасно у кількох взаємопов'язаних процесах: стрімкому поширенні генеративного штучного інтелекту, який змінює саму природу попиту на компетентності; геополітичній нестабільності, що переформатовує ланцюги постачання IT-послуг; та інтенсифікації глобальної конкуренції за таланти. Характерною ознакою цих змін є одночасне скорочення традиційних ролей розробників загального профілю та стрімке зростання попиту на фахівців у сфері штучного інтелекту, кібербезпеки і хмарних обчислень - що свідчить не про стиснення галузі, а про її глибоку структурну реконфігурацію.

IT-сектор першим із галузей освоїв гнучкі моделі залучення персоналу - аутсорсинг і аутстафінг, дистанційну та проєктну зайнятість. Саме ця гнучкість значною мірою визначила адаптивність галузі до попередніх циклів змін. Однак

масштаб і швидкість поточної структурної трансформації ставлять підвищені вимоги навіть до компаній із розвиненими практиками гнучкої зайнятості: питання полягає вже не в тому, чи використовувати аутсорсинг і аутстафінг, а в тому, як управляти ними стратегічно - як інструментами досягнення організаційної гнучкості, а не лише засобами оптимізації витрат.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне осмислення організаційної гнучкості набуває особливої актуальності в умовах так званого VUCA-середовища (Volatile, Uncertain, Complex, Ambiguous) - концепції, що описує якісно нову природу зовнішнього середовища, у якому невизначеність і нестабільність є не тимчасовими явищами, а постійними структурними характеристиками. Саме IT-галузь першою зіткнулась із цими умовами в їх найбільш концентрованому вигляді, що зумовлює особливий інтерес до теоретичних підходів, розроблених саме на матеріалі технологічного сектору [14].

Організаційна гнучкість як наукова категорія пройшла тривалий шлях концептуалізації - від операційного поняття адаптивності виробничих систем до стратегічної характеристики підприємства як цілого. У сучасному розумінні вона охоплює щонайменше десять взаємопов'язаних вимірів, серед яких стратегічна, операційна, технологічна, фінансова гнучкість та гнучкість управління людськими ресурсами займають центральне місце [4]. Принципово важливим є те, що ці виміри не є взаємовиключними - ефективна організація розвиває їх як взаємопідсилюючу систему здатностей.

Для IT-компаній ключовим виміром виступає саме гнучкість управління людським капіталом, оскільки людина-носій знань і компетентностей є основним виробничим активом галузі. Wright і Snell [2] запропонували фундаментальну теоретичну рамку, яка розмежовує два взаємодоповнюючих конструкти: стратегічну відповідність (alignment) - ступінь узгодженості HR-практик із поточною стратегією - та стратегічну гнучкість (flexibility) - здатність організації швидко переналаштовувати ці практики у відповідь на зміни. Автори переконливо доводять, що ці конструкти не є альтернативами: організація, яка жертвує гнучкістю заради поточної відповідності, виграє у короткостроковій перспективі, але накопичує стратегічну вразливість.

Подальшого розвитку даний напрямок набув у працях Fernández-Pérez de la Lastra та співавторів [3], які виокремили три функціональні виміри гнучкості людського капіталу: гнучкість HR-практик (здатність швидко змінювати системи підбору, навчання, оцінювання), гнучкість навичок (ширина та взаємозамінність компетентностей працівників) і поведінкову гнучкість (готовність персоналу до виконання нових ролей і завдань). Ця тривимірна модель забезпечує операційний інструментарій для аналізу конкретних HR-рішень, зокрема рішень про аутсорсинг та аутстафінг.

Паралельно в управлінській літературі розвивається концепція динамічних здатностей (dynamic capabilities), яка розглядає організаційну гнучкість у ширшому стратегічному контексті. Awwad та співавтори [5] емпірично доводять

на вибірці ІТ-компаній, що саме ІТ-можливості (інфраструктурні, людські та реляційні активи) є медіатором між динамічними здатностями та організаційною гнучкістю - тобто гнучкість не виникає автоматично з наявності ресурсів, а потребує цілеспрямованого управлінського втручання. Das та співавтори [6] конкретизують цей висновок, показуючи, що гнучкість робочої сили повністю опосередковує вплив трансформаційного лідерства і практик управління талантами на результативність ІТ-компаній.

Корсунська [7] визначає стратегічну гнучкість як «здатність ефективно реагувати на зміни внутрішнього і зовнішнього середовища, що забезпечує адаптивність, стратегічну стійкість і конкурентоспроможність підприємства у довгостроковій перспективі». Це визначення принципово відрізняється від суто реактивного розуміння гнучкості: йдеться не лише про реагування на зміни, а й про формування проактивного адаптивного потенціалу.

Mahmood і Mubarik [8] уточнюють цю логіку для ІТ-сектору, показуючи, що динамічні здатності не впливають безпосередньо на операційну результативність компанії - вони роблять це виключно через організаційну стійкість як медіатор. Іншими словами, стратегічна гнучкість є необхідною, але не достатньою умовою успіху: вона потребує інституційного закріплення у формі стійких організаційних процесів і культури.

У контексті наведених теоретичних рамок аутсорсинг і аутстафінг доцільно розглядати як конкретні організаційні механізми реалізації гнучкості управління людським капіталом, а не лише як способи оптимізації витрат. Під аутсорсингом розуміється передача компанією-замовником певних функцій або бізнес-процесів зовнішньому виконавцю, який бере на себе повну відповідальність за їх реалізацію, включаючи управління командою та досягнення результату. Аутстафінг, натомість, передбачає залучення зовнішніх фахівців, які формально перебувають у штаті постачальника послуг, однак працюють безпосередньо під управлінням замовника та інтегруються в його команду [9]. Ця відмінність є принципово важливою з управлінської точки зору: аутсорсинг делегує зовнішньому партнеру і виконання, і управління, тоді як аутстафінг зберігає операційний контроль за замовником, забезпечуючи водночас гнучкість у питаннях зайнятості. Панченко [9] розглядає їх у ширшому спектрі гнучких форм зайнятості в ІТ-менеджменті, поряд із дистанційною та проєктною зайнятістю, і наголошує, що їхня цінність визначається не стільки економічним ефектом, скільки здатністю організації оперативно масштабувати компетентності у відповідь на зміни ринкового попиту.

Це теоретичне розмежування має практичне значення: якщо аутсорсинг і аутстафінг є передусім інструментами зниження витрат, то управлінська відповідь на їхні обмеження залишається в операційній площині. Якщо ж вони є інструментами стратегічної гнучкості, то управлінська відповідь переноситься на рівень корпоративної стратегії - і саме тут виникають питання балансу між гнучкістю і збереженням критичних компетентностей, між адаптивністю і

організаційною ідентичністю, між ефективністю і стійкістю. Ці питання й становлять предмет наступних розділів статті.

Мета статті. Метою статті є дослідження механізмів управління організаційною гнучкістю ІТ-компаній в умовах ринкових змін та обґрунтування ролі аутсорсингових і аутстафінгових моделей як інструментів досягнення стратегічної гнучкості управління людським капіталом.

Для досягнення мети вирішуються такі завдання: систематизувати теоретичні підходи до організаційної гнучкості та її вимірів у контексті управління людським капіталом ІТ-компаній; проаналізувати статистичні дані щодо динаміки глобального та українського ІТ-ринку крізь призму структурної реалокації компетентностей; визначити можливості та ризики аутсорсингу і аутстафінгу як інструментів гнучкості; обґрунтувати практичні рекомендації щодо балансу між організаційною гнучкістю та стійкістю ІТ-компаній.

Методологічну основу дослідження становлять методи теоретичного узагальнення та систематизації - для аналізу наукових підходів до організаційної гнучкості; порівняльного аналізу - для зіставлення глобальних і українських тенденцій розвитку ринку ІТ-послуг; а також аналізу вторинних статистичних даних - для характеристики структурних змін у попиті на ІТ-компетентності.

За прогнозом Gartner, глобальний ринок інформаційних технологій у 2025 році досяг $5,61 трлн, демонструючи зростання на 9,8% порівняно з попереднім роком [11]. Усередині цього ринку сегмент ІТ-послуг - що охоплює аутсорсинг, консалтинг та впровадження - становить $1,73 трлн (+9,4% р/р) [11]. Зокрема, ринок ІТ-аутсорсингу у 2024 році оцінювався у $744,6 млрд, а до 2030 року прогнозується його зростання до $1 219,3 млрд при середньорічному темпі 8,6% [10]. Таким чином, аутсорсинг формує близько 13% загального ринку ІТ, при цьому зростаючи темпами, порівнянними з галуззю загалом - і це в умовах одночасної масштабної реструктуризації персоналу в провідних корпораціях.

З погляду пропозиції ринок аутсорсингу є сукупною виручкою постачальників ІТ-послуг: аутсорсингових компаній, системних інтеграторів, центрів розробки по всьому світу. Водночас для розуміння стратегічної динаміки ринку принципово важливим є погляд з боку попиту - поведінка та мотиви корпоративних покупців.

Deloitte Global Outsourcing Survey 2024, що охопило понад 500 керівників глобальних компаній, фіксує якісний зсув у мотивації [12]: якщо у 2020 році скорочення витрат як головний драйвер аутсорсингу називали 70% респондентів, то у 2024-му - лише 34%. Натомість провідними мотивами стали доступ до компетентностей та організаційна гнучкість. Цей зсув є концептуально важливим: він підтверджує, що аутсорсинг перетворюється із тактичного інструменту оптимізації витрат на стратегічний механізм управління людським капіталом.

Динаміка ринкових обсягів, однак, не відображає повної картини змін у галузі. Паралельно зі стійким зростанням ринку аутсорсингу відбуваються

суттєві структурні зміни у попиті на конкретні ІТ-компетентності - зміни, що принципово впливають на стратегію управління людським капіталом. Ці процеси точніше описуються не як «волатильність», а як структурна реалокація компетентностей, що передбачає одночасне скорочення в одних сегментах і активний найм в інших.

За даними CompTIA [13], кількість ІТ-фахівців у США (включаючи технічні спеціальності в усіх галузях) зросла з 9,1 млн у 2022 році до 9,62 млн у 2023-му (+117 тис.) і залишалась приблизно на цьому рівні у 2024 році. Лише у 2025 році вперше зафіксовано незначне скорочення (−33,6 тис., або −0,3%), при цьому вже у 2026-му прогнозується відновлення зростання (+185 тис.). За даними Indeed Hiring Lab, кількість вакансій для розробників програмного забезпечення у 2024-2025 роках скоротилась на 33-49% порівняно з доковідним рівнем 2020 року, тоді як кількість вакансій із вимогою навичок у сфері штучного інтелекту зросла у 9 разів - до 4,2% усіх американських вакансій у грудні 2025 року [13].

Таким чином, йдеться не про стиснення ринку ІТ-праці загалом, а про зміну його структури: традиційні ролі розробників загального профілю, QA-інженерів та веб-розробників поступово заміщуються попитом на фахівців зі штучного інтелекту, кібербезпеки та хмарних обчислень. Саме в умовах такої реалокації аутсорсинг і аутстафінг набувають особливого значення: вони дозволяють компаніям швидко отримати доступ до дефіцитних нових компетентностей, не чекаючи результатів тривалих програм перекваліфікації [9]. Україна посідає особливе місце на глобальному ринку ІТ-аутсорсингу - як значимий постачальник послуг. Необхідно підкреслити принципову відмінність: якщо міжнародна статистика (Deloitte, Grand View Research) описує компанії, які споживають аутсорсингові послуги, то українські дані характеризують компанії, які їх надають. За даними IT Research Ukraine 2024 [16], з 2 118 верифікованих активних ІТ-компаній 47% орієнтовані на аутсорсинг (виконання проєктів для зовнішнього замовника), 3% - на аутстафінг (надання спеціалістів під управління замовника), 31% - продуктові компанії, решта - гібридні моделі. Галузь забезпечує близько 663–668 тисяч робочих місць і формує 4,4% ВВП.

Показником стійкості служить динаміка експорту ІТ-послуг. За даними НБУ [15], у 2024 році він склав $6,45 млрд - на 4,2% менше, ніж у 2023-му, і на 11,6% нижче від рекордного 2022 року ($7,3 млрд). Водночас у першому півріччі 2025 року спостерігалися ознаки стабілізації та часткового відновлення експорту ІТ-послуг, які залишаються одним із провідних сегментів українського експорту послуг. Ця динаміка відображає здатність галузі адаптуватися до зовнішніх шоків - саме через розвинені моделі гнучкого залучення персоналу, що дозволяють швидко масштабувати або скорочувати команди відповідно до замовлень.

Таким чином, і глобальні, і українські дані вказують на одну й ту саму закономірність: в умовах структурних змін на ринку ІТ-компетентностей попит

на гнучкі моделі залучення персоналу зростає. Проте реалізація цього потенціалу пов'язана з низкою суттєвих ризиків, аналіз яких є предметом наступного розділу.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи аутсорсинг і аутстафінг через призму теоретичної рамки, можна виокремити три взаємопов'язані виміри гнучкості, які ці моделі реалізують на практиці.

Перший вимір - кількісна гнучкість: здатність оперативно масштабувати чисельність команди відповідно до зміни обсягу замовлень. На відміну від внутрішнього найму, що передбачає тривалі рекрутингові цикли та юридичні зобов'язання, аутсорсинг і аутстафінг дозволяють залучити або вивільнити ресурси в межах тижнів. Систематичний огляд 69 академічних публікацій, здійснений Goswami та співавторами [18], підтверджує, що скорочення операційних витрат і гнучкість чисельності персоналу є найбільш стабільно задокументованими перевагами аутсорсингу людських ресурсів упродовж двадцяти років досліджень.

Другий вимір - компетентнісна гнучкість: можливість отримати доступ до вузькоспеціалізованих компетентностей без зобов'язань щодо їх постійного утримання. В умовах структурного зсуву попиту від традиційних ролей до ШІ, кібербезпеки та хмарних обчислень цей вимір набуває стратегічного значення: компанія може залучити потрібного фахівця під конкретний проєкт або трансформацію, не розбудовуючи відповідну практику з нуля. Khan та співавтори [19] емпірично доводять, що стратегічний аутсорсинг створює економічну вартість саме через розвиток організаційних здатностей, а не лише через скорочення витрат - ефект, що повністю узгоджується з моделлю динамічних здатностей Teece.

Третій вимір - координаційна гнучкість: здатність швидко переналаштовувати HR-процеси у відповідь на зміни стратегічних пріоритетів [3]. Аутстафінгова модель, при якій зовнішній спеціаліст інтегрується в команду замовника і працює під його безпосереднім управлінням, є особливо ефективним інструментом цього виміру: вона поєднує операційний контроль над процесами з юридичною гнучкістю щодо зайнятості. Саме тому, за даними Deloitte [12], серед компаній, що використовують аутсорсинг, 78% паралельно розвивають власні глобальні центри компетентностей - тобто застосовують гібридну модель, де аутсорсинг і власна команда взаємодоповнюються.

Водночас гнучкі моделі залучення персоналу несуть специфічні ризики для управління людським капіталом, ігнорування яких перетворює стратегічну перевагу на джерело організаційної вразливості.

Ризик втрати критичних знань є, мабуть, найбільш документованим у літературі. Оскільки носії ключових компетентностей не є штатними співробітниками, організація стає вразливою при завершенні контракту або переході фахівця до конкурента. Kotlarsky і Oshri [20] на матеріалі розподілених

IT-проєктів доводять, що якість соціальних зв'язків і механізми обміну знаннями є вирішальними для збереження організаційної пам'яті. Концепція «транзактивної пам'яті» - спільного розуміння того, хто якою експертизою володіє у команді, - формується повільніше в гібридних колективах і потребує цілеспрямованих управлінських зусиль для свого підтримання.

Ризик культурної фрагментації зростає пропорційно до частки зовнішніх фахівців у команді. Дослідження Gibbs, Mengel і Siemroth [21] у розподілених IT-командах фіксують характерну закономірність: кількість формальних нарад зростає, тоді як неформальні контакти скорочуються; фахівці з коротшим стажем у компанії демонструють вищий рівень зниження продуктивності через слабші організаційні зв'язки. При активному використанні аутсорсингу/аутстафінгу формування єдиної корпоративної ідентичності та лояльності вимагає окремих цілеспрямованих зусиль.

Ризик залежності від зовнішнього постачальника (vendor lock-in) проявляється у втраті здатності до самостійного виконання ключових функцій після їх тривалої передачі на аутсорсинг. Goswami та співавтори [18] ідентифікують цей ризик як один із найбільш недооцінених у практиці прийняття рішень про аутсорсинг: менеджери схильні враховувати короткострокові переваги гнучкості, недооцінюючи довгострокові витрати на відновлення втрачених внутрішніх компетентностей.

Ризик асиметрії управлінського контролю є специфічним для аутсорсингової (на відміну від аутстафінгової) моделі: замовник делегує не лише виконання функцій, а й управління командою, що знижує його здатність оперативно коригувати пріоритети. Aldiabat і Alzoubi [22] у своєму дослідженні кризового менеджменту показують, що компанії з розвиненою HR-гнучкістю - зокрема збалансованим поєднанням внутрішніх і зовнішніх ресурсів - демонструють значно кращі показники антикризової результативності, ніж ті, що повністю покладаються або на штатну модель, або на аутсорсинг.

Ключовий висновок з аналізу можливостей і ризиків полягає в тому, що жодна з крайніх позицій - ні повна опора на штатний персонал, ні максимальна зовнішня гнучкість - не є оптимальною з точки зору стратегічного управління людським капіталом. Das та співавтори [6] емпірично підтверджують: IT-компанії, що досягають найвищих показників гнучкості робочої сили, поєднують трансформаційне лідерство, практики управління талантами і гнучкі моделі залучення зовнішніх спеціалістів - як взаємопідсилюючі, а не конкуруючі елементи.

Практичний вимір цього балансу передбачає усвідомлене розмежування між «ядром» компетентностей, що мають залишатися всередині організації, і «периферією», яку доцільно залучати ззовні. Саме цьому присвячений наступний розділ.

Вихідним пунктом ефективного управління гнучкістю є усвідомлене стратегічне рішення: які компетентності мають залишатись всередині

організації, а які доцільно залучати ззовні. Це розмежування не є статичним - воно переглядається залежно від стадії розвитку компанії, технологічних зрушень і ринкової кон'юнктури.

До «ядра», яке не підлягає аутсорсингу, належать компетентності, що визначають конкурентну ідентичність компанії: розуміння архітектури продукту, управління стосунками з ключовими клієнтами, знання предметної галузі, а також компетентності у сфері ШІ та безпеки, попит на які стрімко зростає [13].

До «периферії», яку доцільно залучати зовні, належать компетентності під конкретні проєкти, вузькоспеціалізовані технічні ролі з коротким терміном актуальності та функції підтримки, що не формують конкурентної переваги. Wright і Snell [2] підкреслюють, що це розмежування є передумовою одночасного досягнення стратегічної відповідності та гнучкості - двох характеристик, що взаємодоповнюють, а не виключають одна одну.

Одним із найсерйозніших ризиків гнучких моделей, ідентифікованих у розділі 4, є втрата критичних знань після завершення аутсорсингових чи аутстафінгових відносин. Для його мінімізації необхідна систематична робота з організаційною пам'яттю.

По-перше, кожен проєкт за участю зовнішніх фахівців має завершуватись структурованою передачею знань штатній команді - через документацію архітектурних рішень, проведення внутрішніх демонстрацій та спільних ретроспектив. По-друге, концепція «транзактивної пам'яті» [20] - чіткого розуміння всередині команди, хто якою експертизою володіє, - вимагає цілеспрямованого формування: регулярних крос-функціональних зустрічей, де зовнішні та внутрішні фахівці обмінюються знаннями. По-третє, документування не лише результатів, але й ухвалених рішень та їх обґрунтування суттєво знижує залежність від конкретних носіїв знань і полегшує онбординг нових учасників команди.

Дослідження показують, що зниження продуктивності у розподілених гібридних командах пов'язане передусім не з технологічними, а з соціальними чинниками: послабленням неформальних зв'язків і зниженням відчуття належності до організації [21]. Тому культурна інтеграція зовнішніх фахівців не може залишатись поза увагою менеджменту - вона потребує структурованих управлінських дій.

До ефективних практик належать: залучення аутстаф-фахівців до внутрішніх командних ритуалів (щотижневі стендапи, квартальні огляди, корпоративні заходи); призначення внутрішнього «buddy» (наставника) з числа штатних співробітників для кожного нового зовнішнього учасника; формування спільних цілей і OKR (Objectives and Key Results - цілі та ключові результати), що охоплюють як штатних, так і залучених фахівців. Досвід провідних українських IT-компаній - SoftServe, EPAM, GlobalLogic, Intellias - свідчить, що людиноцентрична корпоративна культура, поширена на всіх учасників проєктів

незалежно від форми зайнятості, є одним із ключових факторів утримання клієнтів і збереження репутації на глобальному ринку [17].

Ефективне управління організаційною гнучкістю передбачає не вибір між аутсорсингом, аутстафінгом і штатним наймом, а свідоме поєднання цих моделей залежно від характеру завдань і стадії розвитку компанії. Deloitte [12] фіксує, що 70% глобальних корпорацій упродовж останніх п'яти років паралельно розширювали аутсорсинг і повертали окремі функції всередину - тобто практикують динамічний перегляд кордонів організації.

Для ІТ-компаній доцільною є модель «концентричних кіл»: штатне ядро формує архітектурну та продуктову компетентність; перше кільце аутстафінгу - спеціалісти, інтегровані в команду на тривалих умовах; зовнішнє кільце аутсорсингу - проєктні команди під завдання з чітко окресленим результатом. Така структура забезпечує водночас стратегічну відповідність (через стабільне ядро) і гнучкість (через динамічні зовнішні кільця), що узгоджується з теоретичною рамкою Wright і Snell [2] та емпіричними висновками Mahmood і Mubarik [8] щодо медіуючої ролі організаційної стійкості у зв'язку між динамічними здатностями і результативністю.

Нарешті, стратегічна гнучкість не виникає сама по собі з факту використання аутсорсингу чи аутстафінгу - вона потребує інституційного закріплення у формі організаційних процесів, метрик і культури. Корсунська [7] наголошує, що стратегічна гнучкість як управлінська здатність вимагає системного підходу до її вимірювання та розвитку. Для ІТ-компанії це означає: регулярний аудит балансу між ядром і периферією людського капіталу; моніторинг показників залученості та продуктивності як штатних, так і зовнішніх фахівців; оцінювання швидкості залучення нових компетентностей як ключової метрики організаційної гнучкості.

Підсумовуючи, ефективне управління організаційною гнучкістю через аутсорсингові та аутстафінгові моделі є не операційним, а стратегічним завданням, що потребує усвідомленого балансу між адаптивністю та стійкістю, між зовнішньою гнучкістю та внутрішньою компетентністю.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі узагальнені висновки.

По-перше, організаційна гнучкість в умовах сучасного ІТ-ринку є не ситуативною відповіддю на кризи, а стратегічною управлінською здатністю, яка потребує цілеспрямованого розвитку. Теоретичний аналіз засвідчує, що гнучкість і стратегічна відповідність є взаємодоповнюючими, а не конкуруючими організаційними характеристиками: компанія, яка жертвує однією на користь іншої, накопичує вразливість у довгостроковій перспективі. Підтверджено, що динамічні здатності ІТ-компанії реалізуються в операційну результативність виключно через опосередковуючий ефект організаційної стійкості.

По-друге, аутсорсингові та аутстафінгові моделі є ефективними інструментами досягнення стратегічної гнучкості управління людським капіталом,

однак лише за умови їх усвідомленого використання. Вони забезпечують три взаємопов'язані виміри гнучкості - кількісну, компетентнісну та координаційну, - що дозволяє ІТ-компаніям оперативно адаптуватись до структурних зрушень у попиті на компетентності. Водночас ці моделі несуть чотири системні ризики - втрати критичних знань, культурної фрагментації, залежності від зовнішнього постачальника та асиметрії управлінського контролю, - нейтралізація яких вимагає окремих цілеспрямованих управлінських дій.

По-третє, статистичний аналіз глобального ринку підтверджує, що трансформація ІТ-ринку праці 2022–2025 років є не циклічною волатильністю, а структурною реалокацією компетентностей: скорочення традиційних ролей розробників загального профілю - лише у 2025 році понад 124 тисячі ІТ-фахівців у 271 компанії по всьому світу отримали повідомлення про звільнення [1] - та стрімке зростання попиту на фахівців у сфері штучного інтелекту, кібербезпеки та хмарних обчислень, що підвищує стратегічну цінність гнучких моделей залучення персоналу, адже вони дозволяють компаніям отримати доступ до дефіцитних нових компетентностей значно швидше, ніж через традиційні інструменти найму чи внутрішньої перекваліфікації.

По-четверте, досвід українського ІТ-сектору підтверджує, що розвинені практики гнучкого управління людським капіталом є ключовим чинником галузевої стійкості в екстремальних умовах. Збереження експортного потенціалу (перехід від $7,3 млрд у 2022 р. до стабілізації на рівні $6,4–6,5 млрд у 2024–2025 рр.) та відновлення зростання у першому півріччі 2025 року свідчать про адаптивність аутсорсингової моделі, а не про її крихкість.

По-п'яте, ефективне управління організаційною гнучкістю передбачає не вибір між штатною зайнятістю та аутсорсингом/аутстафінгом, а формування динамічного портфелю моделей зайнятості: стабільне компетентнісне ядро всередині організації поєднується з гнучкими зовнішніми «кільцями», що масштабуються відповідно до поточних потреб. Інституційне закріплення цього балансу через регулярний аудит компетентнісного портфеля, систему метрик гнучкості та культуру, що поширюється на всіх учасників проєктів незалежно від форми зайнятості, є передумовою перетворення тактичного інструменту на стійку стратегічну перевагу.

Перспективами подальших досліджень є:

- по-перше, потребує емпіричної верифікації запропонована модель управління організаційною гнучкістю — зокрема, визначення оптимального співвідношення між штатним ядром і зовнішніми «кільцями» залучення персоналу залежно від розміру компанії, бізнес-моделі та фази розвитку, а також кількісного оцінювання впливу кожного із чотирьох ідентифікованих ризиків на результативність ІТ-компаній.

- по-друге, дослідження впливу генеративного штучного інтелекту на оптимальний баланс між внутрішніми та зовнішніми компетентностями в умовах подальшої автоматизації розробки програмного забезпечення.

- по-третє, дослідження умов і бар'єрів переходу українських IT-компаній від ролі постачальника аутсорсингових послуг до позиції компаній із власними продуктами та інноваційними центрами, що набуває особливої актуальності в контексті повоєнного відновлення.

Отже, конкурентоспроможність IT-компаній дедалі більше визначається не масштабом кадрових ресурсів, а здатністю швидко перебудовувати структуру людського капіталу відповідно до змін технологічного середовища та ринкового попиту.

Література:

1. Lee R. Tech and Startup Layoff Tracker. Layoffs.fyi. 2025. URL: https://layoffs.fyi/ (дата звернення: 16.04.2026).

2. Wright P. M., Snell S. A. Toward a Unifying Framework for Exploring Fit and Flexibility in Strategic Human Resource Management. Ithaca : Cornell University, Center for Advanced Human Resource Studies, 1997. 37 p.

3. Fernández-Pérez de la Lastra S., Martín-Alcázar F., Sánchez-Gardey G. Functional Flexibility in Human Resource Management Systems: Conceptualization and Measurement. International Journal of Business Administration. 2014. Vol. 5, No. 1. P. 1–14. DOI: https://doi.org/10.5430/ijba.v5n1p1

4. Балабанюк Ж. М. Типологія організаційної гнучкості та підходи до побудови гнучких бізнес-моделей. Вчені записки Університету «КРОК». 2020. № 4(60). С. 170–177. DOI: https://doi.org/10.31732/2663-2209-2020-60-170-177

5. Awwad A. S., Ababneh O. M. A., Karasneh M. The Mediating Impact of IT Capabilities on the Association between Dynamic Capabilities and Organizational Agility: The Case of the Jordanian IT Sector. Global Journal of Flexible Systems Management. 2022. Vol. 23, No. 3. P. 297–317. DOI: https://doi.org/10.1007/s40171-022-00303-2

6. Das K. P., Mukhopadhyay S., Suar D. Enablers of workforce agility, firm performance, and corporate reputation. Asia Pacific Management Review. 2023. Vol. 28, No. 1. P. 33–44. DOI: https://doi.org/10.1016/j.apmrv.2022.01.006

7. Корсунська М. Ю. Стратегічна гнучкість бізнесу та напрями розвитку креативного потенціалу в умовах трансформаційних перетворень: практико-орієнтований підхід. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління. 2025. № 20. DOI: https://doi.org/10.54929/2786-5738-2025-20-04-04

8. Mahmood T., Mubarik M. S. Dynamic capabilities and organizational performance: the mediating role of organizational resilience in IT sector. Future Business Journal. 2025. Vol. 11. Article 592. DOI: https://doi.org/10.1186/s43093-025-00592-w

9. Панченко В. Гнучкі форми зайнятості в IT-менеджменті: управління персоналом за умов трансформації традиційних трудових відносин та кадрового дефіциту. Економіка та суспільство. 2025. № 75. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-75-89

10. IT Services Outsourcing Market Size, Share & Trends Analysis Report, 2025–2030. Grand View Research. San Francisco, 2025. URL: https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/it-services-outsourcing-market (дата звернення: 16.04.2026).

11. Gartner Forecasts Worldwide IT Spending to Grow 9.8% in 2025. Gartner. Stamford, 2025. URL: https://www.gartner.com/en/newsroom/press-releases/2025-01-21-gartner-forecasts-worldwide-it-spending-to-grow-9-point-8-percent-in-2025 (дата звернення: 16.04.2026).

12. Aneja K., Coronado J., Stoler M. Multidimensional sourcing: Orchestrating the extended workforce ecosystem. 2024 Deloitte Global Outsourcing Survey. New York : Deloitte Development

LLC, 2024. URL: https://www.deloitte.com/global/en/issues/work/global-outsourcing-survey.html (дата звернення: 16.04.2026).

13. State of the Tech Workforce 2025. Downers Grove : CompTIA, Inc., 2025. URL: https://www.comptia.org/en-us/resources/research/state-of-the-tech-workforce-2025/ (дата звернення: 16.04.2026).

14. Volderauer T., Raich M., Bierwisch A., Stummer H., Som O. Strategic Responses to Employee Well-Being Issues in VUCA Conditions: Expanding the JD-R Model with Job Crafting. International Journal of Environmental Research and Public Health. 2024. Vol. 22, No. 1. Article 14. DOI: https://doi.org/10.3390/ijerph22010014

15. Платіжний баланс України, 2024 рік: статистичні матеріали. Національний банк України. Київ, 2025. URL: https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external (дата звернення: 16.04.2026).

16. IT Research Ukraine 2024: Resilience as the New Reality. Lviv IT Cluster. Львів, 2024. URL: https://itcluster.lviv.ua/en/dynamics-of-ukraines-tech-industry-results-from-it-research-ukraine-2024-resilience-as-the-new-reality/ (дата звернення: 16.04.2026).

17. Миськів Г., Білик В. Сучасні напрями антикризового управління персоналом IT-компаній. Економіка та суспільство. 2026. № 83. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2026-83-81

18. Goswami M., Goswami A. K., Agrawal P., Agrawal A. K. What we know about the trends, prospects, and challenges of human resource outsourcing: A systematic literature review. Heliyon. 2023. Vol. 9, No. 8. Article e18948. DOI: https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e18948

19. Khan H., Rehmat M., Butt T. H., Farooqi S., Asim J. Strategic outsourcing's role in driving economic value by examining mediating role of organizational capabilities and sustainable innovation. Frontiers in Psychology. 2022. Vol. 13. Article 933507. DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.933507

20. Kotlarsky J., Oshri I. Social ties, knowledge sharing and successful collaboration in globally distributed system development projects. European Journal of Information Systems. 2005. Vol. 14. P. 37–48. DOI: https://doi.org/10.1057/palgrave.ejis.3000520

21. Gibbs M., Mengel F., Siemroth C. Work from Home and Productivity: Evidence from Personnel and Analytics Data on Information Technology Professionals. Journal of Political Economy Microeconomics. 2023. Vol. 1, No. 1. P. 7–41. DOI: https://doi.org/10.1086/721803

22. Aldiabat B., Alzoubi M. R. The impact of human resources flexibility on crisis management: Evidence from Jordanian manufacturing companies. Problems and Perspectives in Management. 2024. Vol. 22, Iss. 2. P. 17–28. DOI: https://doi.org/10.21511/ppm.22(2).2024.02

References

1. Lee, R. (2025). Tech and Startup Layoff Tracker. Layoffs.fyi. Retrieved from https://layoffs.fyi/

2. Wright, P.M., & Snell, S.A. (1997). Toward a Unifying Framework for Exploring Fit and Flexibility in Strategic Human Resource Management. Ithaca, NY: Cornell University, Center for Advanced Human Resource Studies.

3. Fernández-Pérez de la Lastra, S., Martín-Alcázar, F., & Sánchez-Gardey, G. (2014). Functional Flexibility in Human Resource Management Systems: Conceptualization and Measurement. International Journal of Business Administration, 5(1), 1–14. https://doi.org/10.5430/ijba.v5n1p1

4. Balabaniuk, Zh.M. (2020). Typolohiia orhanizatsiinoi hnuchkosti ta pidkhody do pobudovy hnuchkykh biznes-modelei [Typology of organizational flexibility and approaches to building flexible business models]. Vcheni zapysky Universytetu «KROK» – Scientific Notes of

KROK University, 4(60), 170–177. https://doi.org/10.31732/2663-2209-2020-60-170-177 [in Ukrainian].

5. Awwad, A.S., Ababneh, O.M.A., & Karasneh, M. (2022). The Mediating Impact of IT Capabilities on the Association between Dynamic Capabilities and Organizational Agility: The Case of the Jordanian IT Sector. Global Journal of Flexible Systems Management, 23(3), 297–317. https://doi.org/10.1007/s40171-022-00303-2

6. Das, K.P., Mukhopadhyay, S., & Suar, D. (2023). Enablers of workforce agility, firm performance, and corporate reputation. Asia Pacific Management Review, 28(1), 33–44. https://doi.org/10.1016/j.apmrv.2022.01.006

7. Korsunska, M.Yu. (2025). Stratehichna hnuchkist biznesu ta napriamy rozvytku kreatyvnoho potentsialu v umovakh transformatsiinykh peretvoren: praktyko-oriientovanyi pidkhid [Strategic business flexibility and directions for developing creative potential under transformational changes: a practice-oriented approach]. Problemy suchasnykh transformatsii. Seriia: ekonomika ta upravlinnia – Problems of Modern Transformations. Series: Economics and Management, 20. https://doi.org/10.54929/2786-5738-2025-20-04-04 [in Ukrainian].

8. Mahmood, T., & Mubarik, M.S. (2025). Dynamic capabilities and organizational performance: the mediating role of organizational resilience in IT sector. Future Business Journal, 11, Article 592. https://doi.org/10.1186/s43093-025-00592-w

9. Panchenko, V. (2025). Hnuchki formy zainiatosti v IT-menedzhmenti: upravlinnia personalom za umov transformatsii tradytsiinykh trudovykh vidnosyn ta kadrovoho defitsytu [Flexible forms of employment in IT management: personnel management under the transformation of traditional labor relations and workforce shortages]. Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society, 75. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-75-89 [in Ukrainian].

10. Grand View Research. (2025). IT Services Outsourcing Market Size, Share & Trends Analysis Report, 2025–2030. Retrieved from https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/it-services-outsourcing-market

11. Gartner. (2025). Gartner Forecasts Worldwide IT Spending to Grow 9.8% in 2025. Retrieved from https://www.gartner.com/en/newsroom/press-releases/2025-01-21-gartner-forecasts-worldwide-it-spending-to-grow-9-point-8-percent-in-2025

12. Aneja, K., Coronado, J., & Stoler, M. (2024). Multidimensional sourcing: Orchestrating the extended workforce ecosystem. 2024 Deloitte Global Outsourcing Survey. New York, NY: Deloitte Development LLC. Retrieved from https://www.deloitte.com/global/en/issues/work/global-outsourcing-survey.html

13. CompTIA. (2025). State of the Tech Workforce 2025. Downers Grove, IL: CompTIA, Inc. Retrieved from https://www.comptia.org/en-us/resources/research/state-of-the-tech-workforce-2025/

14. Volderauer, T., Raich, M., Bierwisch, A., Stummer, H., & Som, O. (2024). Strategic Responses to Employee Well-Being Issues in VUCA Conditions: Expanding the JD-R Model with Job Crafting. International Journal of Environmental Research and Public Health, 22(1), Article 14. https://doi.org/10.3390/ijerph22010014

15. Natsionalnyi bank Ukrainy. (2025). Platizhnyi balans Ukrainy, 2024 rik: statystychni materialy [Balance of payments of Ukraine, 2024: statistical materials]. Retrieved from https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external [in Ukrainian].

16. Lviv IT Cluster. (2024). IT Research Ukraine 2024: Resilience as the New Reality. Retrieved from https://itcluster.lviv.ua/en/dynamics-of-ukraines-tech-industry-results-from-it-research-ukraine-2024-resilience-as-the-new-reality/

17. Myskiv, H., & Bilyk, V. (2026). Suchasni napriamy antykryzovoho upravlinnia personalom IT-kompanii [Modern directions of anti-crisis personnel management in IT companies].

Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society, 83. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2026-83-81 [in Ukrainian].

18. Goswami, M., Goswami, A.K., Agrawal, P., & Agrawal, A.K. (2023). What we know about the trends, prospects, and challenges of human resource outsourcing: A systematic literature review. Heliyon, 9(8), e18948. https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e18948

19. Khan, H., Rehmat, M., Butt, T.H., Farooqi, S., & Asim, J. (2022). Strategic outsourcing's role in driving economic value by examining mediating role of organizational capabilities and sustainable innovation. Frontiers in Psychology, 13, 933507. https://doi.org/10.3389/ fpsyg.2022 .933507

20. Kotlarsky, J., & Oshri, I. (2005). Social ties, knowledge sharing and successful collaboration in globally distributed system development projects. European Journal of Information Systems, 14, 37–48. https://doi.org/10.1057/palgrave.ejis.3000520

21. Gibbs, M., Mengel, F., & Siemroth, C. (2023). Work from Home and Productivity: Evidence from Personnel and Analytics Data on Information Technology Professionals. Journal of Political Economy Microeconomics, 1(1), 7–41. https://doi.org/10.1086/721803

22. Aldiabat, B., & Alzoubi, M.R. (2024). The impact of human resources flexibility on crisis management: Evidence from Jordanian manufacturing companies. Problems and Perspectives in Management, 22(2), 17–28. https://doi.org/10.21511/ppm.22(2).2024.02

Дата першого надходження статті до видання: 10.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.05.2026

УДК 005:[377.36:614]

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-386-398

Шерудило Андрій Васильович кандидат педагогічних наук, доцент, директор Навчально-наукового інституту педагогіки і психології, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, м.Глухів https://orcid.org/0000-0001-5980-7253

Боков Олексій Олександрович аспірант спеціальності 073 Менеджмент, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, м.Глухів, https://orcid.org/0009-0006-7240-2406

СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ОСВІТНЬОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ У ФАХОВИХ МЕДИЧНИХ КОЛЕДЖАХ

Анотація. У статті здійснено комплексний теоретико-методологічний аналіз стану, специфіки та стратегічних векторів управління освітньою діяльністю в сучасних закладах фахової передвищої медичної освіти в Україні. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю модернізації освітньої системи відповідно до європейських стандартів, вимог ринку праці, а також критичною потребою підвищення ефективності підготовки медичних кадрів в умовах воєнного стану.

У публікації детально досліджено понятійно-категоріальний апарат теорії соціального та педагогічного управління. Проведено чітку функціональну та гносеологічну диференціацію суміжних категорій: «управління», «керівництво» та «менеджмент». Авторами детерміновано, що «управління» є максимально об'ємним, родовим поняттям, яке охоплює складні соціодинамічні системи та процеси , тоді як «керівництво» локалізується на мікрорівні й фокусується безпосередньо на людському чиннику. Менеджмент своєю чергою інтерпретується як прагматично орієнтований різновид управління, спрямований на підвищення ефективності організації та оптимізацію освітнього процесу.

Особливу увагу приділено порівняльному аналізу наукових підходів до трактування дефініцій «управління процесом» та «процес управління» , а також сутності «управління освітнім процесом». На основі інтеграції діяльнісного, системного, компетентнісного, телеологічного та суб'єкт-суб'єктного підходів, а також з урахуванням специфіки медичної галузі як елементу критичної інфраструктури держави, сформульовано та обґрунтовано авторське визначення поняття «управління освітнім процесом фахового медичного коледжу». Воно позиціонується як багатофункціональний, синергетичний вид відкритої інституційної діяльності, що реалізується через рефлексивну суб'єкт-суб'єктну взаємодію всіх учасників освітнього середовища з метою забезпечення

високоякісної та конкурентоспроможної підготовки майбутніх фахівців сфери охорони здоров'я.

У статті проаналізовано організаційно-управлінську структуру коледжів та визначено ключові чинники впливу на неї, зокрема масштаб студентського контингенту. Окрему увагу приділено практичному аналізу статистичних даних щодо динаміки чисельності середнього медичного персоналу в Україні за період з 2022 по 2024 роки. Констатовано тривожну тенденцію: попри збільшення державного замовлення на підготовку фахівців у закладах фахової передвищої освіти в галузі «Охорона здоров'я», загальна кількість працюючого середнього медичного персоналу в медичних закладах більшості регіонів суттєво зменшилася, що негативно позначається на забезпеченні якості медичної допомоги та потребує негайного коригування управлінських стратегій як на рівні конкретних коледжів, так і в системі зовнішнього державного адміністрування. Обґрунтовано пріоритетні стратегічні напрями розвитку фахових медичних коледжів, спрямовані на адаптацію до сучасних безпекових, демографічних і соціально-економічних викликів.

Ключові слова: управління, керівництво, менеджмент, педагогічний менеджмент, управління освітнім процесом, фаховий медичний коледж, охорона здоров'я, якість освіти.

Sherudylo Andriy Vasylovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Director of the Educational and Scientific Institute of Pedagogy and Psychology, Oleksandr Dovzhenko Glukhiv National Pedagogical University, Glukhiv https://orcid.org/0000-0001-5980-7253

Bokov Oleksiy Oleksandrovich Postgraduate Student in Specialty 073 Management, Oleksandr Dovzhenko Glukhiv National Pedagogical University, Glukhiv, https://orcid.org/0009-0006-7240-2406

THE STATE AND CHARACTERISTICS OF EDUCATIONAL MANAGEMENT IN SPECIALISED MEDICAL COLLEGES

Abstract. This research article presents a comprehensive theoretical and methodological analysis of the state, specific features and strategic directions of educational management in contemporary vocational pre-higher medical education institutions in Ukraine. The relevance of the study stems from the need to modernise the education system in line with European standards and labour market requirements, as well as the critical need to improve the effectiveness of medical staff training under martial law.

The publication provides a detailed examination of the conceptual and categorical framework of the theory of social and pedagogical management. A clear functional and epistemological differentiation of related categories – 'administration',

‘leadership’ and ‘management’ – is carried out. The authors determine that ‘administration’ is the broadest, most general concept, encompassing complex socio-dynamic systems and processes, whereas ‘leadership’ is situated at the micro-level and focuses directly on the human factor. Management, in turn, is interpreted as a pragmatically oriented form of administration aimed at improving organisational efficiency and optimising the educational process.

Particular attention is paid to a comparative analysis of academic approaches to interpreting the definitions of ‘process management’ and ‘management process’, as well as the essence of ‘management of the educational process’. Based on the integration of activity-based, systems-based, competence-based, teleological and subject-subject approaches, and taking into account the specific nature of the medical sector as an element of the state’s critical infrastructure, the author’s definition of the concept of ‘management of the educational process at a specialist medical college’ has been formulated and substantiated. It is positioned as a multifunctional, synergistic form of open institutional activity, realised through reflective subject-subject interaction among all participants in the educational environment, with the aim of ensuring high-quality and competitive training for future healthcare professionals.

The article analyses the organisational and managerial structure of and identifies the key factors influencing it, in particular the size of the student body. Particular attention is paid to a practical analysis of statistical data on the dynamics of the number of mid-level medical staff in Ukraine for the period from 2022 to 2024. An alarming trend has been identified: despite an increase in the state quota for training specialists in higher vocational education institutions in the ‘Healthcare’ sector, the total number of practising mid-level medical staff in healthcare facilities in most regions has significantly decreased, which negatively affects the quality of medical care and requires immediate adjustment of management strategies both at the level of individual colleges and within the system of external state administration. Priority strategic directions for the development of medical colleges, aimed at adapting to contemporary security, demographic and socio-economic challenges, are substantiated.

Keywords: administration, leadership, management, educational management, management of the educational process, vocational medical college, healthcare, quality of education.

Постановка проблеми. Сучасні процеси реформування та модернізації освітньої системи України корелюють із завданнями професіоналізації і розвитку компетентності майбутніх фахівців. У контексті сучасного європейського освітнього простору, де актуалізується проблема привабливості та конкурентоспроможності національної системи фахової передвищої і вищої освіти, управління професійною підготовкою фахівців набуває стратегічного значення для забезпечення високої якості освіти в Україні. В умовах воєнного стану гостро постає питання підвищення ефективності підготовки медичних працівників, здатних кваліфіковано та оперативно надавати медичні послуги.

Аксіоматичним є твердження, що якість професійної підготовки у фахових медичних коледжах істотно залежить від ефективності управлінської діяльності названими закладами освіти відповідно до нових суспільних потреб та вимог ринку праці. Таким чином, проблема управління освітньою діяльністю сучасного фахового медичного коледжу потребує насамперед чіткої дефініції понятійного апарату та аналізу стану професійної підготовки здобувачів освіти в зазначених закладах освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обґрунтування теоретико-методологічного підґрунтя дослідження здійснено на основі системного аналізу наукового доробку сучасних українських дослідників. Зокрема, концептуалізацію сутнісних характеристик дефініцій управлінського процесу відображено у працях Г. Тимошка та Є. Хрикова; специфіку менеджменту освітнього процесу висвітлено у студіях Є. Дедюха, І. Драч, А. Прокопенка, Т. Рогової та Я. Співака. Особливості професійної діяльності керівного складу закладів освіти структуровано з урахуванням розробок Л. Малаканової, Л. Мартинець і Г. Сорокіної. Окремі аспекти загального освітнього менеджменту та стратегічні вектори забезпечення якості освіти піддано аналізу крізь призму наукових підходів Д. Горобця, Т. Лазоренко, С. Пермінової, а також В. Бєлової і С. Гордійчук.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні сутності управління фаховим медичним коледжем, розкритті змісту поняття «управління освітнім процесом фахового медичного коледжу» та аналізі сучасного стану та регіональних тенденцій кадрового забезпечення системи охорони здоров'я України середнім медичним персоналом.

Виклад основного матеріалу. У сучасному науковому дискурсі констатується поліаспектність та відсутність уніфікованого підходу до інтерпретації дефініції «управління». Подібна термінологічна диверсифікація зумовлена плюралізмом управлінських парадигм, масштабністю сфер екстраполяції теоретичних положень, а також специфікою цілепокладання в межах конкретних галузей знань, що засвідчує перманентну актуальність зазначеної проблематики.

У контексті системного аналізу значна когорта українських дослідників (зокрема В. Жигалов, Л. Малаканова, О. Мармаза, М. Міровська, Г. Сорокіна, Л. Шимановська) трактують досліджувану категорію як багатокомпонентний об'єкт теоретико-методологічного осмислення. Згідно з концептуальними положеннями Л. Малаканової та Г. Сорокіної [7], архітектоніка поняття «управління» репрезентована синергією чотирьох вимірів: інструментального (досягнення прагматичних цілей через мотивацію та оптимізацію людського фактора), процесуального (реалізація регулятивно-моніторингових функцій в освітніх системах), гносеологічного (теоретичний базис управлінських практик) та інституційного (соціальна верства професійних керівників).

На підставі аналізу сутності феномену управління І. Драч [5] узагальнює основні теоретико-методологічні підходи до його наукової інтерпретації.

Зокрема, у межах діяльнісного підходу управління розглядається як цілеспрямована діяльність у контексті класичних концепцій П. Друкера й А. Файоля або як детермінований вплив однієї системи на іншу. Системний підхід визначає досліджуваний феномен як складний, структурований процес, що забезпечує перехід об'єкта до якісно нового стану шляхом реалізації скоординованих заходів та синергетичної взаємодії елементів, необхідних для досягнення поставлених цілей.

У межах дослідження понятійно-категоріального апарату теорії соціального управління простежується тенденція до системного розмежування суміжних дефініцій. Зокрема, Л. Мартинець [8], констатуючи первісну тотожність категорій «управління», «керівництво» та «менеджмент» у широкому соціогуманітарному контексті, пропонує їх чітку функціональну диференціацію. Позиціонуючи «управління» як максимально об'ємне, родове поняття, дослідниця зазначає, що категорію «менеджмент» доцільно екстраполювати на площину прагматичного виміру, праксеологічного аспекту або гносеологічного базису.

У сучасному психолого-педагогічному дискурсі категорія «менеджмент» характеризується значною термінологічною диверсифікацією та активною екстраполяцією у міждисциплінарні площини. Аналіз наукового доробку дослідників дає змогу виокремити кілька домінантних дефінітивно-смислових варіацій цього поняття, які побудовані за принципом галузевої локалізації. Зокрема, концепт «менеджмент в освіті» детально обґрунтовано в теоретичних студіях Н. Коломинського, В. Крижка та Є. Павлютенкова; змістове наповнення дефініцій «освітній менеджмент» та «навчальний менеджмент» розкривається у працях Д. Дзвінчука та В. Козакова, тоді як сутність «педагогічного менеджменту» перебуває у фокусі дослідницької уваги В. Бондаря та В. Маслова.

Обґрунтованим є твердження, що категорія «управління» характеризується значно ширшим гносеологічним обсягом та змістовим наповненням порівняно з дефініцією «керівництво». Ця диференціація зумовлена універсальним характером управління, вектор якого поширюється на соціодинамічні колективи, матеріальні об'єкти, процесуальні явища та складні системи, тоді як керівництво локалізується виключно в площині взаємодії з людським ресурсом. У контексті концептуальних підходів Л. Бєлової, керівна функція позиціонується не лише як архітектонічний компонент загальної системи адміністрування, а й як рефлексивне відображення сталого, системно детермінованого взаємозв’язку між суб’єктом (керівником) та об’єктами (виконавцями) управлінського впливу.

Менеджмент, у свою чергу, репрезентує різновид управління, який чітко орієнтований на роботу з людьми, передбачаючи цілеспрямований вплив на колектив або окремих виконавців шляхом використання певних принципів, методів, засобів, функцій і форм управління.

Дослідники Л. Малаканова та Г. Сорокіна [7] доводять, що поняття «керівництво», «управління» та «менеджмент» об’єднані спільною родовою

характеристикою – належністю до управлінської діяльності, спрямованої на забезпечення узгодженої взаємодії компонентів системи та оптимізацію її функціонування й подальшого розвитку. Водночас, дослідниці конкретизують зміст цих категорій: керівництво визначається як форма управлінської діяльності, що полягає у прямому, систематичному та цілеспрямованому впливі на підлеглих з метою організації, регулювання й коригування їхньої діяльності для отримання професійних результатів; управління є формою управлінської діяльності, що проявляється у рефлексивній взаємодії суб'єктів, яка забезпечує умови для продуктивної праці, самореалізації, самозростання та гармонійного духовного розвитку всіх учасників; а менеджмент являє собою форму управлінської діяльності, орієнтовану на підвищення ефективності та результативності функціонування закладу освіти шляхом створення сприятливого середовища, оптимізації освітнього процесу та стимулювання особистісного розвитку.

Таким чином, незважаючи на спільну приналежність до управлінської діяльності, поняття «керівництво», «управління» та «менеджмент» чітко диференціюються за змістовими характеристиками, функціональним навантаженням і сферою застосування в конкретних умовах.

Дослідник Є. Дедюх [4] акцентує увагу на необхідності диференціації у науковій літературі понять «управління процесом» та «процес управління». З огляду на аналіз словникових видань, науковець трактує перше поняття як сукупність заходів із планування та моніторингу виконання процесу, що включає застосування знань, навичок, інструментів, технік і систем для визначення, візуалізації, вимірювання, контролювання, звітування та покращення процесу. Натомість, «процес управління» він визначає як здійснення взаємопов'язаних управлінських функцій. Отже, поняття «управління процесом» (як сукупність заходів з планування та моніторингу) і «процес управління» (як здійснення управлінських функцій) різняться своїми тлумаченнями в сучасній психолого-педагогічній літературі.

Дослідниця М. Міровська [9] визначає сутність дефініції «управління освітнім процесом закладом вищої освіти» як специфічну людську діяльність, що передбачає сукупність послідовних дій суб'єкта і об'єкта управління, має суб'єкт-суб'єктний характер і спрямована на взаємодію учасників освітнього процесу під час опанування змісту освіти, що забезпечує досягнення запланованих результатів навчання. Важливо відзначити, що вивчення управління освітнім процесом, на думку М. Міровської, має враховувати і опиратися саме на запити та потенціал здобувачів освіти, що є особливо актуальним в умовах зниження рівня безпеки та розширення меж соціальної взаємодії.

Таким чином, управління освітнім процесом постає як багатофункціональний вид діяльності, що передбачає активну взаємодію і сукупність послідовних дій суб'єктів управління (від планування до моніторингу освіти) щодо підвищення ефективності результатів навчання.

Згідно з академічною позицією, що є ключовою для цього дослідження, фаховий коледж концептуалізується як відкрита динамічна система, функціонування якої у часі характеризується потенційною зміною станів від прогресивного розвитку (піднесення) до регресивного спаду (занепаду).

У цьому контексті, формування ефективного управлінського механізму розглядається як критичний компонент освітнього процесу, покликаний забезпечити сталий поступальний розвиток та інституційне процвітання закладу [3]

Враховуючи, що управління є іманентною характеристикою сучасних соціальних систем, до яких належать і соціально-педагогічні системи, їхня функціональна ефективність базується на типі взаємодії «людина – людина». Це передбачає встановлення суб'єкт-суб'єктних відносин як основи управлінської діяльності.

Таким чином, термін «управління коледжем» доцільно інтерпретувати як сукупність цілеспрямованих зовнішніх та внутрішніх впливів, які здійснюються на складну, відкриту в часі соціально-педагогічну систему суб'єкт-суб'єктного типу, з метою забезпечення позитивної динаміки її функціонування та розвитку.

Учений Є. Хриков, досліджуючи особливості управління коледжами, акцентує увагу на значній варіативності цих закладів, зумовленій чисельністю контингенту здобувачів освіти та відповідною конфігурацією організаційно-управлінських структур. Учений підкреслює, що кількість здобувачів освіти у коледжах демонструє широкий діапазон: від закладів із приблизно 200 студентів до закладів, що охоплюють декілька тисяч осіб. На цій підставі Є. Хриков робить висновок, що масштаб студентського контингенту є визначальним чинником для формування штатного розпису та конфігурації керівної ланки закладу, що зумовлює їхні суттєві відмінності між окремими установами. Дослідник також зазначає, що протягом тривалого історичного періоду структура управлінської підсистеми коледжів була більш спорідненою з моделлю, типовою для професійно-технічних училищ, аніж із системою управління, притаманною інститутам та університетам [12].

Відповідно до Закону України «Про фахову передвищу освіту» [6], система управління закладами фахової передвищої освіти передбачає функціонування обов’язкових структурних підрозділів, зокрема відділень і циклових комісій. Відділення об’єднують навчальні групи однієї або кількох спеціальностей та можуть включати навчально-методичні й навчально-виробничі підрозділи. Циклові комісії забезпечують організацію освітньої та методичної діяльності за відповідними спеціальностями, а також можуть здійснювати наукову, творчу чи спортивну діяльність.

Водночас зовнішнє управління у сфері фахової передвищої освіти реалізують Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади у сфері освіти та забезпечення якості освіти, а також державні органи, у підпорядкуванні яких перебувають відповідні заклади освіти.

Безпосереднє управління медичними коледжами має специфічні особливості, які зумовлені політикою та цільовою функцією цих освітніх установ. С. Гордійчук акцентує на тому, що політика медичного коледжу спрямована на постійне вдосконалення й оптимізацію процесів та перманентне поліпшення системи управління, що обов'язково має здійснюватися з урахуванням зовнішніх і внутрішніх чинників, ризиків та можливостей, а також з виконанням вимог законодавства й інших добровільно прийнятих зобов'язань. Відповідно до цієї сучасної політики, дослідниця ідентифікує пріоритетні стратегічні напрямки розвитку закладу, до яких належать: освітня, наукова та інноваційна діяльність, кадрове забезпечення, міжнародна інтеграція, духовний та корпоративний розвиток, якісний менеджмент управління і розбудова сучасної інфраструктури [2].

У науковому доробку О.Шапран та А. Солодивник [13] запропоновано наступне трактування поняття «управління освітнім процесом фахового медичного коледжу» – це багатофункціональний вид діяльності, що передбачає активну, послідовну взаємодію від планування до моніторингу освіти в складній і відкритій у часі соціально-педагогічній суб’єкт-суб’єктній системі з метою підвищення ефективності підготовки майбутніх медичних працівників із урахуванням діючих зовнішніх та внутрішніх чинників.

Генеза дефініційного аналізу та інтерпретація наукових поглядів, предс-тавлених у статті, дають змогу виокремити ключові методологічні координати для синтезу авторського поняття. Інтегруючи діяльнісний, системний, компетентнісний, телеологічний та суб'єкт-суб'єктний підходи, а також враховуючи специфіку та стратегічні цілі медичної освіти (підготовка кадрів для системи охорони здоров’я як критичної інфраструктури в сучасних умовах), пропонуємо таке авторське визначення: ***управління освітнім процесом фахового медичного коледжу*** – це багатофункціональний, синергетичний вид відкритої інституційної діяльності, що реалізується через рефлексивну суб'єкт-суб'єктну взаємодію та координацію дій усіх учасників освітнього середовища (адміністрації, викладачів, здобувачів освіти та стейкхолдерів) від етапу стратегічного планування до комплексного моніторингу якості освіти. Його функціональна спрямованість полягає в оптимізації внутрішньої структури (відділень, циклових комісій), мінімізації зовнішніх і внутрішніх ризиків та забезпеченні динамічного розвитку закладу задля досягнення головної телеологічної мети – високоякісної та конкурентоспроможної професійної підготовки майбутніх фахівців сфери охорони здоров'я, здатних ефективно функціонувати в мінливих суспільних умовах.

Попри складні демографічні та безпекові виклики, медичні коледжі зберігають стабільний попит на освітні послуги. Це зумовлено специфікою підготовки кадрів для системи охорони здоров’я як складової критичної інфраструктури, що в умовах воєнного стану набуває особливого значення для забезпечення якості та доступності медичних послуг.

Важливим чинником, що впливає на організацію управління закладом, є чисельність контингенту здобувачів освіти. У наукових працях Є. Хрикова підкреслюється, що масштаб закладу освіти суттєво впливає на формування її організаційної структури, штатного розпису та рівень складності управлінських процесів.

Внутрішня організація медичних коледжів, як правило, передбачає функціонування відділень та циклових (предметних) комісій, що забезпечують реалізацію освітнього процесу та методичну діяльність. Практика функціонування таких закладів свідчить, що формування відділень часто пов'язане з кількісними показниками контингенту здобувачів освіти, однак ці параметри не мають жорстко регламентованого нормативного характеру і можуть варіюватися залежно від специфіки закладу.

Сучасні підходи до управління закладами освіти відображають поступовий перехід від ієрархічних моделей до більш гнучких форм взаємодії, орієнтованих на партнерство та суб'єкт-суб'єктні відносини. Управління розглядається як комплексна діяльність, що охоплює планування, організацію, мотивацію та контроль результатів освітнього процесу з метою підвищення якості підготовки фахівців.

Отже, управління медичним коледжем у сучасних умовах інтегрує освітню, організаційну та кадрову діяльність і може розглядатися як функціонування відкритої соціально-педагогічної системи, здатної до адаптації в умовах зовнішніх викликів.

Практичний прояв згаданих зовнішніх викликів найчіткіше простежується під час аналізу кадрової ситуації безпосередньо в медичній галузі, яка виступає головним замовником освітніх послуг фахових медичних коледжів.

Доцільно акцентувати, що кількість середнього медичного персоналу, що працюють у закладах охорони здоров'я за 3 роки з 2022 до 2024 роки зменшилась з 8,6 тис. робітників до 8,0 тис. (Статистичний щорічник України за 2024 рік) [11]. Найбільша кількість середнього медичного персоналу сьогодні працює в м. Київ (26,0 тис), Дніпропетровській (19,6 тис. ос.), Львівській (17,6тис. ос.). Найменша кількість середнього медичного персоналу нараховується в Донецькій (5,0), Херсонській (3,1 тис. ос.), Луганській (1,8 тис. ос.). (Статистичний щорічник України за 2024 рік). Отже, хоча держава і збільшує набір у ЗФПО галузі знань «Охорона здоров'я», однак, кількість працюючого середнього медичного персоналу в лікувальних закладах усіх регіонів України за останні 3 роки помітно зменшилась, що не сприяє покращенню здоров'я нації та наданню якісних послуг.

Разом з тим, чисельність середнього медичного персоналу, зайнятого у закладах охорони здоров'я, протягом трирічного періоду з 2022 по 2024 рр. скоротилася з 8,6 тис. до 8,0 тис. осіб (Статистичний щорічник України за 2024 рік). Найвищу концентрацію середнього медичного персоналу станом на сьогодні зафіксовано в місті Києві (26,0 тис. осіб), Дніпропетровській (19,6 тис.

осіб) та Львівській (17,6 тис. осіб) областях. Водночас найнижчі показники чисельності спостерігаються у Донецькій (5,0 тис. осіб), Херсонській (3,1 тис. осіб) та Луганській (1,8 тис. осіб) областях (Статистичний щорічник України за 2024 рік). Таким чином, попри збільшення державного замовлення на підготовку фахівців у закладах фахової передвищої освіти за галуззю знань «Охорона здоров'я», загальна кількість працюючого середнього медичного персоналу в закладах охорони здоров'я регіонів України за останні три роки суттєво зменшилася, що негативно впливає на забезпечення якісної медичної допомоги та стан здоров'я населення.

Аналіз наведених статистичних даних дозволяє констатувати наявність системної соціоекономічної суперечності, яка виступає потужним дестабілізуючим чинником для менеджменту закладів фахової передвищої медичної освіти. З одного боку, державна політика орієнтована на інтенсифікацію підготовки кадрів (про що свідчить розширення обсягів набору та збільшення державного замовлення), а з іншого – реальний галузевий ринок праці демонструє стійку регресивну динаміку у вигляді відтоку й загального скорочення практикуючого середнього медичного персоналу. Така екстернальна диспропорція кардинально трансформує архітектоніку внутрішнього управління медичними коледжами, вимагаючи від керівної ланки переходу від традиційного лінійного адміністрування до стратегічно орієнтованого, антикризового та випереджального менеджменту.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що зазначені негативні кадровий та демографічний тренди детермінують необхідність реконфігурації всієї системи управління фаховим медичним коледжем як відкритої соціально-педагогічної системи. Ключовими векторами адаптації управлінської діяльності в поточному координаційному полі мають стати: розробка та впровадження гнучких моделей дуальної освіти задля швидкої адаптації студентів до робочих місць; диверсифікація профорієнтаційних стратегій в умовах міграційних процесів; оптимізація внутрішньої структури коледжу (відділень, циклових комісій) відповідно до реального, а не штучно форсованого контингенту; а також посилення суб'єкт-суб'єктної взаємодії зі стейкхолдерами для створення дієвих механізмів закріплення випускників на перших робочих місцях у практичній охороні здоров'я.

Висновки. Таким чином, у науковому доробку здійснено комплексне теоретичне узагальнення та розв'язано актуальне наукове завдання щодо обґрунтування сутності й особливостей управління освітньою діяльністю у фахових медичних коледжах в умовах сучасних суспільних трансформацій. На основі проведеного дослідження доведено, що в сучасному науковому дискурсі категорії «управління», «керівництво» та «менеджмент» мають спільну родову характеристику, але чітко розмежовуються за своїм функціональним навантаженням. Управління визначено як макрорівневе, максимально об'ємне поняття, орієнтоване на складні системи та процеси, тоді як керівництво

локалізується на мікрорівні й фокусується безпосередньо на координації людського чинника та колективів. Менеджмент у цьому контексті трактується як прагматично й праксеологічно орієнтована форма управлінської діяльності, спрямована на підвищення ефективності, результативності та створення сприятливого середовища в закладі освіти.

Шляхом інтеграції діяльнісного, системного, компетентнісного, телеологічного та суб'єкт-суб'єктного підходів, а також з урахуванням стратегічного значення медичної освіти для критичної інфраструктури держави, у дослідженні сформульовано авторське поняття «управління освітнім процесом фахового медичного коледжу». Воно визначено як багатофункціональний, синергетичний вид відкритої інституційної діяльності, що реалізується через рефлексивну суб'єкт-суб'єктну взаємодію та координацію дій усіх учасників освітнього середовища – адміністрації, викладачів, здобувачів освіти та стейкхолдерів – від етапу стратегічного планування до комплексного моніторингу якості освіти. З'ясовано, що внутрішня архітектоніка такого управління безпосередньо залежить від масштабу студентського контингенту, який детермінує штатний розпис і конфігурацію керівної ланки, а сама організаційна структура закладу базується на обов'язковому функціонуванні відділень та циклових комісій. При цьому безпосередній менеджмент у медичних коледжах має чітку цільову функцію, спрямовану на постійне вдосконалення процесів, розбудову інфраструктури та кадрове забезпечення з обов'язковим урахуванням ризиків, можливостей та вимог чинного законодавства.

На основі аналізу емпіричних даних у статті констатовано глибоку суперечність між державною освітньою політикою та реальними кадровими тенденціями в галузі охорони здоров'я України.

Незважаючи на стабільний попит на освітні послуги медичних коледжів та збільшення державного замовлення на підготовку фахівців, протягом 2022–2024 років зафіксовано помітне скорочення чисельності середнього медичного персоналу, зайнятого в лікувальних закладах, – з 8,6 тисяч до 8,0 тисяч осіб. Разом із цим виявлено суттєву територіальну нерівномірність у забезпеченні кадрами.

Якщо найвища концентрація середнього медичного персоналу спостерігається в місті Києві, Дніпропетровській та Львівській областях, то критично низькі та загрозливі показники зафіксовано в регіонах, що перебувають під найбільшим впливом безпекових викликів, зокрема в Донецькій, Херсонській та Луганській областях.

Зазначений кадровий дефіцит негативно впливає на якість надання медичних послуг і стан здоров'я нації, що вимагає від керівництва фахових медичних коледжів рішучого переходу до гнучких, адаптивних моделей управління, орієнтованих на партнерство, мінімізацію ризиків, розширення соціальної взаємодії та підвищення конкурентоспроможності випускників у мінливих суспільних умовах.

Література

1. Бєлова Л. О. (2016). Якісна освіта як запорука якості життя населення. Т*еорія та практика державного управління: зб. наук. пр*. Харків: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр». Вип. 4 (54). С. 8–17.

2. Гордійчук С. В. (2020). Стратегічний менеджмент у забезпеченні якості освітнього процесу медичного коледжу. *Наукові записки. Сер.: Педагогіка*. № 1. С. 168-174.

3. Горобець Д. В. (2010). Менеджмент освітніх інновацій як основа управління розвитком педагогічного коледжу. *Наука і освіта*. № 7. С. 64-67.

4. Дедюх Є. В. (2019). Управління освітнім процесом закладу позашкільної освіти: основні категорії дослідження. *Вісник післядипломної освіти. Сер.: Педагогічні науки*. Вип. 7(36). С. 37-54. URL: https://doi.org/10.32405/2218-7650

5. Драч І. (2012). Феномен управління в умовах трансформації освіти. *Теорія та методика управління освітою*. № 9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ttmuo_2012_9_12.

6. Закон України «Про фахову передвищу освіту» (2019). Відомості Верховної Ради (ВВР), № 30. С. 119.

7. Малаканова Л. В., Сорокіна Г. Ю. (2007). Інноваційні процеси в сучасній управлінській діяльності: зб. наук. пр. Міжнарод. науково-практ. конф. *XX Каришинські читання*. (24-25 трав. 2007 р.). С. 217-219.

8. Мартинець Л. А. (2018). Управлінська діяльність керівника навчального закладу: навч. посіб. Вінниця. 196 с.

9. Міровська М. (2019). Теорія і практика управління освітнім процесом на основі кейс-менеджменту в закладах вищої освіти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: 13.00.06 – теорія і методика управління освітою, 011 Освітні, педагогічні науки / ДВНЗ «Університет менеджменту освіти». Київ. 39 с.

10. Міровська М. (2018). Управління освітнім процесом у закладах вищої освіти: міждисциплінарний підхід. *Імідж сучасного педагога*. № 5 (182). С. 10–13.URL: https://doi.org/10.33272/2522-9729-2018-5 (182)-10-13

11. Статистичний щорічник України за 2024 рік / за редакцією Вернера І. Є., відповідальний за випуск Вишневська О. О. Київ. Державна служба статистики України. 273 с.

12. Хриков Є. М. (2016). Управління навчальним закладом: навч. посіб. Київ: Знання. 360 с.

13. Шапран О., Солодовник А. Сутність і аналіз сучасного стану управління освітньою діяльністю у фахових медичних коледжах. Scientia et societus. зб. наук. праць. Вип. 2 / [ред. колегія: Коцур Н.І. (голов. ред.) та ін.]. Переяслав: ФОП Домбровська Я.М. 2022. С.15-24.

References

1. Bielova, L. O. (2016). Yakisna osvita yak zaporuka yakosti zhyttia naselennia. [Quality education as a guarantee of the quality of life of the population]. Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia: zb. nauk. pr. Kharkiv: Vyd-vo KharRI NADU «Mahistr», 4 (54), 8–17 [inUkrainian].

2. Hordiichuk, S. V. (2020). Stratehichnyi menedzhment u zabezpechenni yakosti osvitnoho protsesu medychnoh koledzhu. [Strategic management in ensuring the quality of the educational process of the medical college]. Naukovi zapysky – Proceedings. Ser.: Pedahohika, 1, 168-174 [in Ukrainian].

3. Horobets, D. V. (2010). Menedzhment osvitnikh innovatsii yak osnova upravlinnia rozvytkom pedahohichnoho koledzhu. [Management of educational innovations as a basis for managing of the development of the pedagogical college]. Nauka i osvita – Science and education, 7, 64-67 [in Ukrainian].

4. Dediukh, Ye. V. (2019). Upravlinnia osvitnim protsesom zakladu pozashkilnoi osvity: osnovni katehorii doslidzhennia. [Management of the educational process of an out-of-school education institution: main categories of research]. Visnyk pisliadyplomnoi osvity. Ser.:Pedahohichni nauky – Bulletin of postgraduate education. Ser. Pedagogical sciences, 7(36), 37-54. URL: https://doi.org/10.32405/2218-7650 [in Ukrainian]

5. Drach, I. (2012). Fenomen upravlinnia v umovakh transformatsii osvity. [The phenomenon of management in the conditions of educational transformation]. Teoriia ta metodyka upravlinnia osvitoiu – Theory and methodology of education management, 9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ttmuo_2012_9_12 [in Ukrainian].

6. Zakon Ukrainy «Pro fakhovu peredvyshchu osvitu» (2019). [Law of Ukraine «On Vocational Pre-Higher Education»].

Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR) – Information of the Verkhovna Rada (VVR), 30, 119 [in Ukrainian].

7. Malakanova, L. V., Sorokina H. Iu. (2007). Innovatsiini protsesy v suchasnii upravlinskii diialnosti [Innovative processes in modern managerial activity]: zb. nauk. pr. Mizhnarod. naukovo-prakt. konf. XX Karyshynski chytannia, 217- 219 [in Ukrainian].

8. Martynets, L. A. (2018). Upravlinska diialnist kerivnyka navchalnoho zakladu [Administrative activities of the head of the educational institution]: navch. posib. Vinnytsia [in Ukrainian].

9. Mirovska, M. (2019). Teoriia i praktyka upravlinnia osvitnim protsesom na osnovi keis-menedzhmentu v zakladakh vyshchoi osvity [Theory and practice of managing the educational process based on case management in institutions of higher education]: avtoref. dys. Na zdobuttia nauk. Stupenia doktora ped. nauk: 13.00.06 – teoriia i metodyka upravlinnia osvitoiu, 011 Osvitni, pedahohichni nauky / DVNZ «Universytet menedzhmentu osvity». Kyiv [in Ukrainian].

10. Mirovska, M. (2018). Upravlinnia osvitnim protsesom u zakladakh vyshchoi osvity: mizhdystsyplinarnyi pidkhid. [Management of the educational process in institutions of higher education: an interdisciplinary approach]. Imidzh suchasnoho pedahoha – The image of a modern teacher, 5 (182), 10–13. URL: https://doi.org/10.33272/2522-9729-2018- 5 (182)-10-13 [in Ukrainian].

11. Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2024 rik. [Statistical yearbook of Ukraine for 2021] / z redaktsiieiu Vernera I. Ye., vidpovidalnyi za vypusk Vyshnevska O. A. Kyiv. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [in Ukrainian].

12. Khrykov, Ye. M. (2016). Upravlinnia navchalnym zakladom [Management of the educational institution]: navch. posib. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

13. Shapran, O., & Solodovnik, A. (2022) Sutnist i analiz suchasnoho stanu upravlinnia osvitnoiu diialnistiu u fakhovykh medychnykh koledzhakh [The nature and analysis of the current state of educational management in specialist medical colleges]. Scientia et societus. zb. nauk. prats. Vyp. 2 / [red. kolehiia: Kotsur N.I. (holov. red.) ta in.]. Pereyaslav: FOP Y.M. Dombrovska 15-24. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 10.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.05.2026

СЕРІЯ «Педагогіка»

UDC 378.147:811.111’276.6:004

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-399-411

Isakova Yelyzaveta Pavlivna PhD in Philology, Associate Professor, Department of Foreign Languages and Translation, National University “Kyiv Aviation Institute”, https://orcid.org/0000-0002-8487-042X

PROBLEM-BASED LEARNING AS AN EFFECTIVE MEANS OF MASTERING FOREIGN LANGUAGE PROFESSIONAL VOCABULARY BY STUDENTS OF NON-LINGUISTIC FACULTIES

Abstract. The article is devoted to the study of problem-based learning as an effective means of mastering professional foreign language vocabulary by students of non-philology faculties. The relevance of the research is determined by the growing need for highly qualified specialists capable of using a foreign language in professional communication, working with authentic foreign language sources and participating in international professional interaction. Mastering professional vocabulary is a complex and multifaceted process that requires not only memorization of terminology, but also the development of practical communication skills in professionally oriented situations.

The paper analyzes the role and efficiency of using problem-based teaching for activating students’ cognitive activity, developing critical thinking and forming foreign language professional communicative competence. Special attention is paid to the use of problem situations in foreign language teaching, which stimulate students to search for information, analyze professional tasks, and operate professional terminology in foreign language communication. The author notes that problem-based learning contributes to the practical assimilation of vocabulary through active participation in discussions, case studies, role-playing games, project activities and analysis of professional situations.

The article also examines the peculiarities of teaching professional foreign language vocabulary to students of non-philology majors and identifies the main difficulties in the process of terminology acquisition, including the large amount of specialized vocabulary, insufficient language preparation, and limited time allocated for foreign language learning.

It is emphasized that traditional teaching methods are sometimes insufficient for developing practical lexical skills, while problem-based learning creates conditions

close to real professional communication and therefore increases the effectiveness of vocabulary acquisition.

Particular attention is devoted to the use of authentic professionally oriented materials in the process of foreign language teaching. The article demonstrates that the integration of foreign language learning with real professional sources and documentation contributes to the conscious use of terminology in practical contexts and increases students' motivation to study foreign languages.

The study concludes that problem-based learning significantly increases the effectiveness of professional foreign language vocabulary acquisition, develops students' foreign language communicative and professional competence, and prepares future specialists for successful intercultural professional communication. The implementation of problem-based methods ensures the practical orientation of foreign language learning and promotes the formation of a competitive specialist capable of effective professional interaction in an international professional environment.

Keywords: problem-based learning, professional vocabulary, foreign language professional competence, non-philology students, professional terminology, interactive methods of teaching foreign languages.

Ісакова Єлизавета Павлівна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов і перекладу, Національний університет «Київський авіаційний інститут», https://orcid.org/0000-0002-8487-042X

ПРОБЛЕМНЕ НАВЧАННЯ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ОПАНУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ЛЕКСИКИ СТУДЕНТАМИ НЕФІЛОЛОГІЧНИХ ФАКУЛЬТЕТІВ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблемного навчання як ефективного засобу оволодіння професійною іншомовною лексикою студентами нефілологічних факультетів. Актуальність дослідження зумовлена зростаючою потребою у висококваліфікованих спеціалістах, здатних використовувати іноземну мову у професійному спілкуванні, працювати з автентичними іншомовними джерелами та брати участь у міжнародній професійній взаємодії. Оволодіння професійною лексикою є складним і багатогранним процесом, який потребує не лише запам'ятовування термінології, а й розвитку практичних навичок спілкування в професійно орієнтованих ситуаціях.

У статті проаналізовано роль та ефективність використання проблемного навчання для активізації пізнавальної діяльності студентів, розвитку критичного мислення та формування іншомовної професійної комунікативної компетентності. Особлива увага приділяється використанню проблемних ситуацій у навчанні іноземної мови, які стимулюють студентів до пошуку інформації, аналізу професійних завдань, оперування професійною термінологією в іншомовному спілкуванні. Автор зазначає, що проблемне навчання сприяє

практичному засвоєнню лексики шляхом активної участі в дискусіях, кейсах, рольових іграх, проектній діяльності та аналізі професійних ситуацій.

У статті також досліджено особливості навчання професійної іншомовної лексики студентів нефілологічних спеціальностей та визначено основні труднощі в процесі засвоєння термінології, зокрема великий обсяг фахової лексики, недостатню мовну підготовку та обмежений час, відведений на вивчення іноземної мови. Наголошується, що традиційних методів навчання інколи недостатньо для формування практичних лексичних навичок, тоді як проблемне навчання створює умови, наближені до реального професійного спілкування, а отже, підвищує ефективність засвоєння словникового запасу.

Особлива увага приділяється використанню автентичних професійно-орієнтованих матеріалів у процесі навчання іноземних мов. У статті показано, що інтеграція навчання іноземної мови з реальними фаховими джерелами та документацією сприяє свідомому використанню термінології в практичному контексті та підвищує мотивацію студентів до вивчення іноземних мов.

У дослідженні зроблено висновок, що проблемне навчання суттєво підвищує ефективність засвоєння фахової іншомовної лексики, формує іншомовну комунікативну та професійну компетентність студентів, готує майбутніх спеціалістів до успішної міжкультурної професійної комунікації. Реалізація методики проблемного навчання забезпечує практичну спрямованість навчання іноземної мови та сприяє формуванню конкурентоспроможного фахівця, здатного до ефективної професійної взаємодії в міжнародному професійному середовищі.

Ключові слова: проблемне навчання, професійна лексика, іншомовна професійна компетентність, студенти нефілологічних факультетів, професійна термінологія, інтерактивні методи навчання іноземних мов.

Problem statement. One of the important components of the professional foreign language competence of a modern specialist is the possession of a foreign language professional vocabulary, which ensures effective communication in a foreign language professional environment, access to foreign language sources of professional information and participation in international projects.

Mastering professional vocabulary is a complex and multi-level process, as it requires not only mechanical memorization of terms, but also the ability to apply them in real communication situations. Traditional teaching methods do not always provide a sufficient level of motivation and active cognitive activity of students, which necessitates the search and implementation of more effective teaching methods.

In this context, problem-based learning is of particular importance. It involves creating problem situations and involving students in the active search for solutions in the conditions of foreign language professional communication. Problem-based learning contributes to the development of critical thinking, creativity in solving professional tasks and the activation of students' foreign language speech activity. The

use of problem-based learning methods allows you to bring the learning process closer to the real conditions of future professional communication and increase the efficiency of learning professional vocabulary. According to J. Savery, problem-based learning is a learning model that promotes active learning, critical thinking, and knowledge transfer [1].

The use of methods and techniques of problem-based learning in foreign language classes to learn foreign language professional vocabulary contributes to the formation of stable speaking skills, since new vocabulary is learned not in isolation, but in the process of solving professional communication tasks. This approach allows for a deeper understanding of the meaning of terms, activates speaking practice and increases motivation to learn a foreign language. The use of problem-based methods in the training of non-philology students for whom a foreign language is a tool of professional interaction is particularly effective.

Analysis of recent research and publications. The use of problem-based methods in foreign language learning was studied by both foreign and Ukrainian scientists. Among modern foreign researchers, we can identify the studies of H. Barrows, who paid a lot of attention to the concept of problem-based learning and substantiating its effectiveness in professional education, as well as J. Richards, D. Nunan, R. Ellis and Michael Long, who investigated various aspects of using problem-based and project methods in the process of teaching a foreign language. In particular, D. Nunan and R. Ellis analyzed the impact of problematic tasks on the development of students' independence, speech activity, and critical thinking [2, 3, 4]. M. Long studied the interactive aspect in various communicative situations during the study of a foreign language and found that active discussion facilitates the acquisition of foreign vocabulary [5].

In Ukrainian pedagogical science, S. Nikolayeva, N. Borysko, O. Tarnopolskyi, V. Chernysh, I. Zadorozhna and other scientists dealt with the issue of using problem-based methods in foreign language teaching. The researchers studied various aspects of the use of problem situations, modern methods of foreign language communication skills formation, interactive and communicative approaches to the process of teaching foreign languages. N. Borysko notes that problem-based learning is an effective means of forming foreign language professional competence, as it activates the cognitive activity of students, develops their learning independence and ensures involvement in solving communicatively significant professional tasks [6].

Despite a significant number of studies devoted to different aspects of problem-based learning, as well as professional foreign language learning, the issue of the application of problem-based methods to increase the effectiveness of mastering foreign language professional vocabulary requires further analysis and practical research.

The purpose of the article is to investigate the main methods and techniques of the problem-based approach, which contribute to the formation of foreign language professional lexical competence, the development of communication skills and the

increase of motivation to study a foreign language to be able to interact in the modern professional environment.

Main findings. In modern pedagogy, problem-based learning is considered one of the most effective approaches to the organization of the educational process aimed at activating the cognitive activity of students. Problem-based learning is a learner-centered learning approach that allows students to conduct research, integrate theory and practice, and apply knowledge and skills to develop an effective solution to a defined problem [1].

The essence of problem-based learning consists in the teacher's creation of problem situations that encourage students to independently search for ways to solve problems, analyze information, formulate conclusions and apply the acquired knowledge in their practical activities.

Unlike traditional learning, where students are mostly passive consumers of information, problem-based learning involves their active participation in the process of acquiring knowledge. Students not only learn the prepared material, but also develop the ability to think critically, to present their own position, to analyze professional situations, to make decisions and to present their achivements.

A problem situation in problem-based learning can be defined as a cognitive problem that arises due to students' insufficient knowledge to solve the task. It requires an active search for new information and methods for solving the task. The need to overcome this contradiction stimulates students' cognitive activity and increases the effectiveness of the educational process [7].

Problem-based learning is based on a number of principles that ensure its effectiveness in the process of professional training of students. One of the most important is the activity principle, according to which students are involved in active cognitive activity and independent search for knowledge. The principle of career relevance is also important, which involves the use of tasks and situations that are as close as possible to the future professional activities of students. The communicative principle ensures the development of foreign language professional communication skills through discussions, situation analysis, role plays and joint problem solving. The principle of creativity is also very important as it promotes the development of the ability to generate new ideas and find effective ways to solve professional tasks.

The main functions of problem-based learning include educational, developmental, motivational and communicative functions. The educational function is the formation of a system of knowledge, abilities and skills. The developmental function consists in the development of critical thinking, learning independence and creative abilities of students. The motivational function ensures increased interest in learning and professional activity, and the communicative function promotes the development of professional communication skills in a foreign language context.

Using a problem-oriented approach when learning a foreign language has significant advantages, especially when teaching students of a non-philology faculty. Problem-based learning allows to create communicative conditions close to real

communication situations, in which students can practice the use of foreign language specialized vocabulary. This not only contributes to the memorization of foreign language professional vocabulary, but also to the development of foreign language communicative skills in its practical application.

The problem-oriented approach also increases students' motivation to learn a foreign language, as the educational tasks are career-oriented and illustrate the practical importance of learning a foreign language for their future professional activities. Working on problematic tasks activates students' speech activity, develops skills of argumentation, information analysis, discussion and teamwork in the sphere of their professional interests.

In addition, problem-based learning contributes to the development of students' autonomy, their ability to learn independently and to search for the necessary information in foreign language sources. When solving problem situations, students learn to use authentic materials, professional documentation and modern foreign language digital resources, which is an important component of the professional communicative competence of a modern specialist.

The formation of a professional vocabulary is one of the main goals in teaching foreign languages for professional purposes, since it is the professional vocabulary that allows you to directly maintain communicative competence in a professional context [8]. Professional vocabulary includes terms, professionalisms, nomenclature names, professional clichés and language constructions, abbreviations, etc. The formation of foreign language professional competence includes not only learning the meaning of terms, but also forming the ability to use them in various types of speech activity, in reading, listening, speaking and writing.

For students of non-philology majors, mastering foreign language professional vocabulary is a necessary condition for successful future professional activity, since a modern specialist must be able to work with foreign language sources of information, participate in international professional communication and use a foreign language as a professional means of communication.

The process of mastering foreign language professional vocabulary by students of non-philology majors is associated with a number of difficulties. One of the main problems is the large amount of terminological material that students have to master in a relatively short period of study. The multicomponent nature of some terms, the presence of a certain number of foreign language borrowings and abbreviations also complicate the study of foreign language professional vocabulary. Students often find it difficult to correctly understand the meaning of terms, their pronunciation and use in a professional context.

Another problem is insufficient basic foreign language training of students, which significantly complicates work with authentic special texts and specialized sources of information. In addition, traditional teaching methods, focused mainly on mechanical memorization of terms, do not always ensure the formation of skills in the practical use of professional vocabulary in real communication situations. The limited

time allocated to studying a foreign language at non-philological faculties is also a factor that complicates the effective learning of foreign language professional vocabulary. All of the above indicates the need to find effective teaching methods and technologies that contribute to the rapid and effective assimilation of professional vocabulary.

One of the important prerequisites for the effective acquisition of foreign language professional vocabulary is students' stable motivation to study a foreign language. Awareness of the practical importance of learning a foreign language for future professional activity contributes to increasing students' interest in learning and activating their cognitive activity. The professional focus of training involves the use of educational and methodical materials, tasks and communication situations that directly relate to the future subject area of students. This approach allows you to create conditions for the practical use of professional vocabulary, develop professional foreign language communicative skills and promote the integration of a foreign language and professional training. The use of interactive and problem-oriented learning methods, including discussions, case studies, role-playing, project activities and analysis of professional situations, plays an important role in increasing students' motivation to learn foreign languages. Such methods create conditions for the active use of foreign language professional vocabulary in the process of communication and bring learning closer to the real conditions of their future professional activity.

One of the key elements of problem-based learning is the creation of problem situations that stimulate students to active mental and speaking activities. A problematic situation arises when students are faced with a task or a professional problem, for the solution of which existing knowledge is not enough, and in the process of communication they have to search for new information, analyze facts and use special vocabulary. When learning a foreign language, problematic situations contribute to the development of speaking skills, as they encourage students to express their opinions, argue, discuss professional problems and jointly search for solutions. Working on problem tasks activates the use of foreign language professional vocabulary and terminology in a communicative context close to reality, which significantly increases the effectiveness of vocabulary acquisition as a whole. Problematic situations can be related to the analysis of professional tasks, decision-making, risk assessment, search for alternative steps or discussion of modern professional problems in a foreign language interaction . This approach contributes to the development of students' critical thinking, foreign language communicative competence and professional mobility.

In the process of forming students' professional lexical competence, it is possible to use various types of problem tasks, namely, the case method, role-playing games, discussions, analysis of professional situations, project activities, etc. The use of various problem tasks contributes to increasing the interest and motivation of students, their active involvement in the educational process and also provides opportunities for

practicing professional vocabulary in the conditions of modeling a real foreign-language professional environment.-

The case method as one of the forms of implementing problem-oriented learning involves the analysis of specific professional situations that require a solution. Students describe real or simulated situations, analyze problems, discuss possible solutions and present their own proposals.

Discussion is also an effective method of activating students' speech activity and developing their argumentation skills in international communication. During the discussion of professional topics, students learn to use special vocabulary in spontaneous speech in foreign language professional communication, express their own position and respond to the ideas of interlocutors.

Role-playing games simulate real professional situations and allow students to take on different professional roles. For example, students can conduct negotiations, participate in business meetings, advise clients or present projects. Such activities contribute to the formation of foreign language professional communication skills and consolidation of foreign language professional vocabulary in practical speech.

Analysis of professional situations involves working on problematic tasks, evaluating information, determining the causes of the problem, and finding optimal solutions. The use of this method also helps students to use special vocabulary in the context of future professional activities in a foreign language communicative context.

Project activities ensure the integration of students' language and professional training. As part of project work, students study information in a foreign language, analyze materials, prepare presentations and discuss research results. This type of activity contributes to the active assimilation of foreign language professional vocabulary, as well as the formation of independent work skills and the development of creative thinking.

The process of forming professional foreign language competence in the conditions of problem-based learning can be divided into several stages. The first stage is familiarization with new vocabulary. At this stage, students get acquainted with basic professional vocabulary, features of pronunciation and application in a professional context. The second stage is the creation of a problematic situation.The teacher presents a problematic task in the field of students' future professional activity, for the solution of which it is necessary to use a new foreign language professional vocabulary. The third stage is information search and analysis. Students work with authentic professional texts and materials, discuss the problem in groups and analyze its possible solutions.

The fourth stage is the practical application of foreign language professional vocabulary. Students directly perform communicative tasks, participate in discussions, role-playing games or present the results of project activities in a foreign language. The fifth stage is reflection and evaluation of results. At this stage, the completed work is analyzed, the degree of mastering foreign language professional vocabulary is assessed, and difficulties encountered in the learning process are identified.

Effective acquisition of a foreign language professional vocabulary requires the use of practice-oriented exercises and tasks simulating real professional situations. An example can be the exercise "Solving a professional task", in which students are offered a description of a problematic situation in their major. The students' task involves discussing the problem in a foreign language, finding possible ways to solve it and presenting the results of group work using the learned professional vocabulary. Modeling professional situations allows students to learn terminological and professional vocabulary in the context of future professional activities, which significantly increases the effectiveness of learning.

Another effective form of activity is the role-playing game "Business negotiations", in which students act as representatives of a company, a client or a partner and conduct a professional dialogue in a foreign language regarding future cooperation. The peculiarity of using such a game in the teaching of foreign languages for professional purposes is the modeling of real professional situations, as close as possible to the future professional activities of students in a foreign language context. During role interaction, students actively use specialized vocabulary, professional terminology, speech clichés and typical communicative constructions, which contributes to their better assimilation of the material. Professional communicative situations contribute to the development of speech activity, independence and motivation to learn a foreign language [6]. The effectiveness of the role-playing games is increased by using authentic materials: contracts, presentations, business proposals, e-mails or financial reports. In the process of negotiations, students learn to present their position, ask clarifying questions, find a compromise and respond to professional problem situations in a foreign language. In addition, role play promotes the development of communication skills, critical thinking, teamwork in professional cross-cultural communication. An important advantage of this method is also an increase in students' motivation, as they have the opportunity to use professional vocabulary in a practical context.

The use of authentic professionally oriented texts in the process of studying foreign language professional vocabulary and terminology significantly increases the effectiveness of the educational process. The special value of authentic materials is that they demonstrate how special vocabulary actually works in a natural language environment and introduce students to current language norms in a particular professional field. Students work with real specialized articles, contracts, technical descriptions or business documents, become familiar with commonly accepted specialized terminology and practice using it in their own speech. Working with authentic sources allows students to learn terms not in isolation, but in the context of professional communication, which significantly increases the efficiency of memorizing and further use of professional vocabulary. In addition, authentic texts contribute to the development of skills in the analysis of professional information and preparation for real situations of international communication in future professional activities.

Numerous researchers emphasize the importance of using authentic materials in learning a foreign language. D. Nunan notes that authentic texts establish a connection between the educational process and real language practice and form students' communicative competence [3]. J. Richards emphasizes that working with authentic materials increases students' motivation and helps them master the language of professional communication in real conditions [2]. S. Nikolayeva also emphasizes that authentic texts are an important means of forming foreign language professional competence, as they contain relevant technical vocabulary and typical language patterns of professional communication [6]. Thus, the use of authentic sources in the teaching of foreign languages for professional purposes creates conditions for more effective assimilation of professional terminology and formation of foreign language professional communication skills.

During the implementation of project task activity, students create presentations, analytical reports or research on the topic of future professional activity. This work contributes to the development of independent information search skills and the active use of professional vocabulary in the process of communication. Project activity allows students to integrate language skills into real professional tasks, which ensures the natural assimilation of professional terminology and the formation of sustainable language skills. As noted in modern research, project-task learning is based on the active students' participation in solving real problems and promotes the use of language as a tool of professional communication [4]. In this regard, D. Nunan emphasizes that educational tasks should be as close as possible to the real communicative needs of students, as this increases the effectiveness of learning language material and its further practical application [3].

In addition, scientists emphasize that the project activity in the process of learning foreign languages ensures the integration of all types of linguistic activity and stimulates the use of authentic professional vocabulary in natural communication situations. Effective foreign language learning is possible only if students are involved in active communicative activities that simulate real professional situations.

An important aspect of the effective implementation of problem-based learning in the process of forming foreign language professional lexical competence is taking into account the psychological and pedagogical conditions of students' educational activities. In particular, an important role is played by the degree of students' cognitive readiness to solve problematic tasks, their ability to work with information and carry out critical analysis. The educational process should be organized in such a way as to stimulate not only the memorization of speech material, but also its conscious use in various types of speech activity. In this context, the concept of cognitive load, which occurs when performing problematic tasks, is important. Tasks that are too simple do not contribute to the development of thinking and speaking, and tasks that are too complex can reduce students' motivation. Therefore, it is important to gradually complicate problematic situations and move from the reproductive level to the productive and creative level.

A special role in the formation of foreign language professional lexical competence is played by the integration of problem-based learning with digital technologies. Using online platforms, dictionaries and specialized databases, students can independently search for special terminology, analyze its use in authentic texts and activate their foreign language speech. This approach promotes the development of educational autonomy and forms skills for working with professional information in a digital environment, which is especially important in modern conditions of informatization of education.

The use of interdisciplinary integration in the process of problem-based learning of a foreign language also has great potential. By combining language training with professional disciplines, it is possible to create complex learning situations in which students apply foreign language special vocabulary in the context of real professional tasks. This approach allows for a deeper understanding of the terminology, as it is learned not as an isolated linguistic material, but as a tool of foreign language professional activity.

The process of evaluating the results of educational activities within the framework of a problem-oriented approach also requires special attention. Traditional forms of control do not always reflect the real level of formation of foreign language professional lexical competence, as they are aimed primarily at the reproduction of knowledge. Instead, it is recommended to use competence-oriented assessment, which analyzes students' ability to use special vocabulary in real situations of foreign language interaction, participate in professional discussions, present the results of project activities and solve communicative tasks.

The role of the teacher is of great importance in the implementation of problem-oriented approach in foreign language learning. The teacher acts not only as a source of knowledge, but also as an organizer, moderator and coordinator of the educational process. His task is to create problem situations, stimulate cognitive activity of students, provide assistance during their independent work and give feedback. This role of the teacher ensures a student-centered approach in the educational process.

Conclusions. The use of problem-based learning significantly contributes to the increasing of the effectiveness of the formation of foreign language professional lexical competence of students of non-philology majors. Problem-based learning has a positive effect on the assimilation of foreign language professional vocabulary, as it creates conditions for its multiple use in various communication situations, close to the real professional foreign language context. When solving problematic tasks, students not only memorize foreign language professional vocabulary and terminology, but also learn to use them in professional speech, which ensures the formation of stable speech skills. Work on professionally-oriented tasks contributes to the development of skills in the analysis and interpretation of professional information, as well as improves the understanding of specialized texts and documentation in a foreign language.

The effectiveness of problem-oriented learning is explained by the fact that students learn foreign language professional vocabulary not in isolation, but in

conditions that are as close as possible to their future professional activities. This makes the process of assimilation of foreign language professional vocabulary more conscious and the acquired knowledge more sustainable and practically oriented. In addition to mastering professional vocabulary and terminology, the problem-oriented method of teaching foreign languages for professional purposes contributes to the development of students' critical thinking, their foreign language professional communicative competence and motivation to study a foreign language. Students get some experience of practical work with specialized vocabulary and terminology in real or simulated professional situations, which in turn increases their confidence in foreign language communication and readiness to participate in intercultural professional interaction. In addition, the practical orientation of tasks, their connection with future professional activities and the opportunity to apply knowledge in real situations increase the interest of students in the educational process, in general.

The use of problem-based learning methods makes the educational process more dynamic and interactive, which also positively affects the level of students' educational and cognitive activity and forms their positive attitude to learning a foreign language. Therefore, the implementation of problem-based learning for the purpose of effective formation of foreign language professional lexical competence involves a comprehensive approach to the organization of educational activities, which is aimed at activating students' cognitive, communicative and speech activity. Its implementation greatly contributes to the assimilation of foreign language professional vocabulary, formation of foreign language professional competence, necessary for successful future professional activity.

References

1. Savery, J.R. (2006). Overview of problem-based learning: definitions and distinctions. *Interdisciplinary journal of problem-based learning*, No. 1(1), 9–20. DOI: https://doi.org/10.7771/1541-5015.1002

2. Richards, J.C. (2006). Communicative language teaching today. Cambridge: Cambridge University Press. – 47 p.

3. Nunan, D. (2004). Task-based language teaching. Cambridge: Cambridge University Press. – 240p.

4. Ellis, R. (2003). Task-based language learning and teaching. Oxford: Oxford University Press. – 387p. ISBN: 9780194421591

5. Long, M. H., Ritchie, W.C. & Bhatia, T.K. (1996). The role of the linguistic environment in second language acquisition. *Handbook of second language acquisition* (pp. 413-469). San Diego: Academic Press.

6. O.B. Bihych, H.E. Boretska, N.F. Borysko, S.V. Haponova, N.V. Maiier & S.Iu. Nikolaieva. (2013). *Metodyka navchannia inozemnykh mov i kultur: teoriia i praktyka: pidruchnyk dlia studentiv klasychnykh, pedahohichnykh i linhvistychnykh universytetiv [Methods of teaching foreign languages and cultures: theory and practice: a textbook for students of classical, pedagogical and linguistic universities]*. Kyiv: Lenvit [in Ukrainian].

7. Jonassen, D. H. (1997). Instructional design models for well-structured and ill-structured problem-solving learning outcomes. *Educational technology research and development, No.* 45(1), 65–94.

8. Xhaferi, B. (2010). Teaching and learning ESP vocabulary. *Revista de lenguas para fines específicos*, No. 16, 229–255.

Література

1. Savery, J.R. Overview of problem-based learning: definitions and distinctions / J.R. Savory // Interdisciplinary journal of problem-based learning. – 2006. - № 1(1). – P. 9–20. DOI: https://doi.org/10.7771/1541-5015.1002

2. Richards, J.C. Communicative language teaching today / J.C. Richards. - Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 47 p.

3. Nunan, D. Task-based language teaching / D. Nunan. - Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 240 p.

4. Ellis, R. Task-based language learning and teaching / R. Ellis. - Oxford: Oxford University Press, 2003. – 387 p. ISBN: 9780194421591

5. Long, M. H. The role of the linguistic environment in second language acquisition / W.C. Ritchie & T.K. Bhatia (Eds.) // Handbook of second language acquisition / San Diego: Academic Press, 1996. – P. 413-469.

6. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика**:** підручник для студентів класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів / О.Б. Бігич, Г.Е. Борецька, Н.Ф. Бориско, С.В. Гапонова, Н.В. Майєр, С.Ю. Ніколаєва. - Київ : Ленвіт, 2013. - 590 с.

7. Jonassen, D. H. Instructional design models for well-structured and ill-structured problem-solving learning outcomes / D.H. Jonassen // Educational technology research and development. – 1997. - № 45(1). – P. 65–94.

8. Xhaferi, B. Teaching and learning ESP vocabulary / B. Xhaferi // Revista de lenguas para fines específicos. – 2010. - № 16. – P. 229–255.

Дата першого надходження статті до видання: 10,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.05.2026

UDC 37.091.33: 336.7:377

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-412-430

Kostyshyn Nataliia Stepanivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Chortkivskiy institute of enterprise and business of WUNU, Chortkiv, https//orcid.org/0000-0003-2736-4843.

INTERACTIVE PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN DEVELOPING FINANCIAL LITERACY AMONG STUDENTS OF VOCATIONAL EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. The article examines the role of interactive pedagogical technologies in the formation of financial literacy among students of vocational education institutions in the context of contemporary socio-economic transformations and the digitalization of the financial environment. The relevance of improving the level of financial literacy among young people is substantiated as a key competence for ensuring personal financial stability, adaptation to the labor market, and successful socio-economic integration. The current state of teaching financial literacy in vocational education institutions of Ukraine is analyzed, and the presence of systemic problems is identified, including insufficient methodological support, uneven levels of teacher training, limited funding, and the fragmented implementation of relevant courses into educational programs. Theoretical approaches to defining the essence of financial literacy are generalized, and its multidimensional nature is proven, encompassing cognitive, behavioral, and value-based components. The essence of interactive pedagogical technologies is revealed as a complex of modern teaching methods, techniques, and tools aimed at enhancing interaction among all participants of the educational process and developing critical thinking, independence, as well as communication and practical skills. Special attention is given to the classification of interactive teaching methods, generalized into two groups: situational-modeling and communicative-collaborative technologies. It is established that the first group contributes to the development of analytical and strategic thinking through the simulation of real financial situations, while the second ensures the development of social and communicative competencies through active interaction among participants in the educational process. It is proven that the use of interactive pedagogical technologies increases the effectiveness of financial literacy education, ensures a practice-oriented learning process, and contributes to the formation of sustainable financial competencies among students. The proposed approaches can be used to improve the methodology of teaching financial literacy in vocational education institutions of Ukraine.

Keywords: financial literacy, interactive pedagogical technologies, entrepreneurial competence, communicative competencies, situational-modeling methods, collaborative learning.

Костишин Наталія Степанівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фундаментальних та спеціальних дисциплін, Чортківський навчально-науковий інститут підприємництва і бізнесу ЗУНУ, м.Чортків, https//orcid.org/0000-0003-2736-4843,

ІНТЕРАКТИВНІ ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ФОРМУВАННІ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті досліджено роль інтерактивних педагогічних технологій у формуванні фінансової грамотності здобувачів закладів професійної освіти в умовах сучасних соціально-економічних трансформацій та цифровізації фінансового середовища. Обґрунтовано актуальність проблеми підвищення рівня фінансової грамотності молоді як ключової компетентності для забезпечення особистої фінансової стабільності, адаптації до ринку праці та успішної соціально-економічної інтеграції. Проаналізовано сучасний стан викладання фінансової грамотності у закладах професійної освіти України та визначено наявність системних проблем, що пов'язані з недостатнім методичним забезпеченням, нерівномірним рівнем підготовки педагогічних кадрів, обмеженим фінансуванням та фрагментарністю впровадження відповідних курсів у навчальні програми. Узагальнено теоретичні підходи до трактування сутності фінансової грамотності та доведено її багатовимірний характер, що включає когнітивний, поведінковий і ціннісний компоненти. Розкрито сутність інтерактивних педагогічних технологій як комплексу сучасних методів, прийомів і засобів навчання, спрямованих на активізацію взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу та розвиток критичного мислення, самостійності, комунікативних і практичних навичок. Окрему увагу приділено класифікації інтерактивних методів навчання, узагальнених у дві групи: ситуаційно-моделюючі та комунікативно-колаборативні технології. Встановлено, що перша група сприяє формуванню аналітичного та стратегічного мислення через моделювання реальних фінансових ситуацій, тоді як друга забезпечує розвиток соціальних і комунікативних компетентностей шляхом активної взаємодії учасників освітнього процесу.

Доведено, що використання інтерактивних педагогічних технологій підвищує ефективність навчання фінансової грамотності, забезпечує практико-орієнтований характер освітнього процесу та сприяє формуванню стійких фінансових компетентностей здобувачів освіти. Запропоновані підходи можуть бути використані для вдосконалення методики викладання фінансової грамотності у закладах професійної освіти України.

Ключові слова: фінансова грамотність, інтерактивні педагогічні технології, підприємницька компетентність, комунікативні компетентності, ситуаційно-моделюючі методи, колаборативне навчання.

Problem Statement. In the context of contemporary socio-economic transformations, the digitalization of financial services, and the increasing importance of personal financial responsibility, financial literacy is gaining significance as one of the key competencies for young people. For students of vocational education institutions, the development of financial literacy is of particular importance, as it directly affects their ability to make informed financial decisions, effectively manage personal resources, adapt to the modern labor market, and ensure their economic stability. At the same time, research findings and vocational training practices indicate an insufficient level of financial knowledge, skills, and behavioral patterns among students, which necessitates the search for effective approaches to organizing the educational process. Traditional teaching methods do not always ensure an adequate level of student engagement in the active acquisition of financial knowledge and the development of practical competencies required for real-life situations.

In this context, the use of interactive pedagogical technologies becomes particularly relevant, as they are focused on active interaction among participants in the educational process, the development of critical thinking, the formation of practical skills, and the enhancement of learning motivation. The application of interactive methods in the process of developing financial literacy among students of vocational education institutions creates opportunities to align learning with real financial practices and contributes to the development of competencies necessary for successful professional and social integration. Therefore, the relevance of the problem is determined by the need for theoretical substantiation and practical identification of the possibilities of using interactive pedagogical technologies in developing financial literacy among students of vocational education institutions.

Analysis of Recent Research and Publications. Theoretical and methodological aspects of the use of interactive pedagogical technologies in teaching financial literacy have been studied by representatives of both domestic and international scientific schools, including S. O. Harna, L. V. Honchar, S. O. Dombrovska, T. Kizyma, S. Kozhenivskyi, M. V. Lyvdar, A. O. Martynenko, I. Y. Novakivska, V. V. Pysmennyi, O. M. Chubka, K. S. Diepolder, G. Weitzel, J. Hoover, and many others. The works of these scholars address issues related to the development of financial literacy, the implementation of modern educational technologies, and the improvement of the effectiveness of the educational process. However, there is currently a lack of comprehensive research devoted specifically to the implementation of interactive pedagogical technologies in the process of developing financial literacy in vocational education institutions, which determines the relevance of further scientific inquiry in this area.

The purpose of the article is to provide a theoretical substantiation of the role of interactive pedagogical technologies in developing financial literacy among students of vocational education institutions, as well as to determine the possibilities of their application for improving the effectiveness of the educational process.

The objectives of the study are to analyze the current state of financial literacy among students of vocational education institutions in Ukraine, identify the essence

and classification features of interactive pedagogical technologies, and substantiate the possibilities of their use in the process of developing financial literacy and enhancing the effectiveness of the educational process.

Presentation of the Main Material. The modern world is characterized by rapid technological development and the active transformation of financial systems, which significantly influence everyday life and economic behavior. The financial sector is continuously evolving due to the widespread implementation of digital technologies, innovative payment instruments, and online financial services. These changes are reflected in the increasing use of cashless transactions through payment cards, the expansion of electronic payment systems, mobile banking applications, and the growing popularity of digital assets and electronic currencies, including cryptocurrencies such as Bitcoin and their analogues.

Under such conditions, financial literacy becomes an essential competency for every individual, enabling informed financial decision-making, effective management of personal finances, assessment of financial risks, and adaptation to the rapidly changing economic environment. A sufficient level of financial literacy contributes not only to individual financial well-being but also to broader economic stability and social inclusion. At the same time, attitudes toward improving financial literacy among the Ukrainian population remain heterogeneous. Differences in financial awareness, motivation to acquire financial knowledge, and practical financial behavior indicate unequal levels of preparedness for functioning within the modern financial environment. This is confirmed by the findings of the project “Financial Literacy, Financial Inclusion, and Financial Well-Being in Ukraine” conducted by the USAID research group, which demonstrates variations in financial competence and approaches to financial education among different population groups.

Therefore, increasing the level of financial literacy among young people, particularly students of vocational education institutions, becomes increasingly important, as this category of learners is entering adulthood and preparing for independent economic activity within conditions of financial uncertainty and digital transformation (Fig.1).

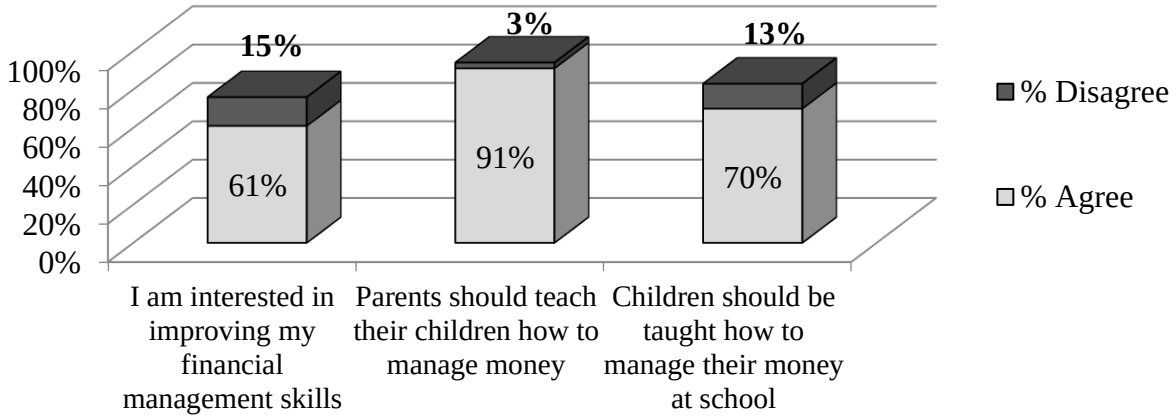

Fig. 1. Attitudes Toward Financial Literacy Among Citizens of Ukraine
Source: compiled by the author based on [1].

Thus, the majority of the population in our country (61%) seeks to improve their knowledge and skills in managing personal finances. At the same time, the responsibility for educating the younger generation in financial matters is primarily placed on parents (91%) and schools (70%).

A financially literate individual is a person who possesses competent knowledge in the field of finance. Such individuals are able to successfully plan their future, understand how to effectively use financial resources, how to create a personal or family budget, and how to cover personal expenses. They are aware of the differences between debit and credit cards, understand how to generate passive income through investment, and are also capable of avoiding financial fraud.

Moreover, financially literate individuals not only possess theoretical knowledge but are also able to complete various tax and financial documents, make rational decisions regarding the use of financial services, and competently use online payment systems and online banking. They understand the specifics of insurance, lending, and other financial matters, which enables them to effectively navigate the modern financial environment and ensure their financial security.

The definition of "financial literacy" is complex and multifaceted, and the issue of improving the level of financial literacy among the population continues to attract significant attention from a wide range of scholars. In particular, researchers L. V. Honchar, S. O. Harna, and A. O. Martynenko interpret financial literacy as "a set of knowledge, skills, and abilities required by the population to make responsible economic and financial decisions with an appropriate level of competence, which also ensures social stability in society" [2]. T. Kizyma defines financial literacy as "a combination of worldview positions (attitudes), knowledge, and skills of citizens regarding the effective management of personal finances, as well as the ability to competently apply them in the process of making financial decisions" [3]. This interpretation emphasizes not only the cognitive component but also the behavioral and value-based aspects of financial literacy, highlighting its role in shaping responsible financial behavior. While studying the characteristics of financial literacy among the population, a group of scholars – O. M. Chubka, M. V. Lyvdar, and I. Y. Novakivska – based on an analysis of various interpretations of the concept and ideology of financial literacy, proposed their own understanding of it as "a set of knowledge and skills that form the ability to manage one's personal financial resources with minimal risks and maximum efficiency" [4, 91].

The presented interpretations reflect different dimensions of the concept of "financial literacy," ranging from practical financial management skills to worldview orientations and social responsibility. This diversity of approaches indicates that financial literacy should be considered a complex, multidimensional phenomenon that integrates cognitive, behavioral, and value-based components essential for responsible financial behavior in modern socio-economic conditions.

Thus, the foundation of an individual's financial literacy and the development of their financial competence lies in a combination of theoretical knowledge, practical

skills, and abilities related to the effective management of personal finances. Such knowledge and skills can be acquired through the educational process, upbringing, communication with friends and family, as well as through personal experience in solving various financial problems and situations, including the use of different financial services and products in real-life contexts.

In order to foster a financially literate younger generation, it is no longer sufficient to rely solely on the family environment, where young people traditionally acquire basic financial behavior patterns through observing their parents' attitudes toward money management. While family socialization remains an important factor, it cannot fully ensure the systematic formation of financial competence in today's complex and rapidly changing financial environment.

Therefore, the development of financial literacy requires strengthening its study within formal educational institutions, particularly in vocational education establishments. Students of such institutions are predominantly young people aged 15–18, a critical period for the formation of financial behavior patterns and decision-making skills. According to research findings, the financial literacy index among Ukrainian adolescents of this age group is slightly above 10 points out of 21, which is below the average level. This indicates insufficient preparedness of young people to effectively navigate financial challenges.

Consequently, the teaching of financial literacy to adolescents in educational institutions is both relevant and necessary, as it plays a crucial role in equipping students with the competencies required for responsible financial behavior, economic independence, and successful integration into modern socio-economic life.

Financial literacy (financial education) is integrated into the educational process in different ways across countries, reflecting diverse pedagogical approaches and national priorities. In Belgium, it is typically taught as part of business or economics courses, while in the United States it is often incorporated into interdisciplinary subjects that combine elements of economics, social studies, and practical life skills. In Latvia, financial literacy is commonly included within the mathematics curriculum, where it is linked to applied problem-solving and numerical reasoning.

In Ukraine, significant attention is paid to improving financial literacy among the population both at the state and institutional levels. Key governmental bodies, including the Ministry of Finance of Ukraine and the National Bank of Ukraine, actively promote financial education initiatives aimed at increasing the financial awareness and competence of citizens. In addition, substantial contributions are made by private international organizations. One of the leading among them is Junior Achievement, through whose programs in 2023 more than 15 million students across over 100 countries worldwide participated in financial education initiatives.

These international and national efforts demonstrate that financial literacy is increasingly recognized as a critical life competence, and its development is supported through various educational models depending on the country's institutional framework and educational priorities.

The issues related to improving financial literacy are formally addressed at the state level in the National Strategy for the Development of Financial Literacy until 2030, approved by the National Bank of Ukraine (hereinafter – the Strategy) [5]. The subject of the Strategy is "professional financial literacy," which can be developed only through education in relevant educational institutions, including vocational education institutions, by mastering specialized curricula and courses. Therefore, one of the key priorities of the Strategy is the integration of financial education into the curricula of educational institutions, including vocational education establishments.

The National Bank of Ukraine also actively contributes to the development of citizens' financial maturity by implementing various programs, informational materials, presentations, and other educational resources within the framework of the "Global Money Week" project [6]. In Ukraine, the non-governmental organization Junior Achievement Ukraine has been established. It has developed the entrepreneurship educational program "Company" as well as the academic course "Financial Literacy," both of which received official approval (the stamp of approval) from the Ministry of Education and Science of Ukraine in 2022 [7]. In the following academic year, more than 300 Ukrainian educational institutions expressed their willingness to implement these courses. Among them, 19 vocational education institutions and colleges in the Ternopil region selected the "Company" entrepreneurship course for implementation. Starting from September 2023, the international program was launched in colleges and vocational education institutions in a number of cities, including Chortkiv (State Educational Institution "Chortkiv Vocational Higher School"), Ternopil, Buchach, Borshchiv, Vyshnivets, Zalishchyky, Zboriv, Lanivtsi, Kremenets, Pochaiv, Pidhaitsi, Skalat, Khorostkiv, and others [7].

It should be noted that in April 2024, for the first time in Ukraine, a survey was conducted by the Institute for Social Research on the level of financial literacy competencies among young people, with the support of the National Bank of Ukraine and the non-governmental organization Junior Achievement Ukraine. A total of 3,139 boys and girls from 19 regions of the country participated in the study.

Respondents were asked to complete 21 practical tasks and answer 20 questionnaire items designed to assess their level of financial literacy. The assessment tools were developed based on the Programme for International Student Assessment (PISA). The adolescents achieved an average score of 3 out of 12 points, which corresponds to 46.6%, indicating an initial (basic) level of financial literacy among young people (Table 1).

Table 1

Results of the study on the level of development of the competency "Entrepreneurship and Financial Literacy" among young people

Indicator	Level of Developed Competence	
By regions	**Highest:** Dnipropetrovsk – 57.4% Ivano-Frankivsk – 53.7% Kyiv City – 50.4%	**Lowest:** Kirovohrad – 37.4% Mykolaiv – 39.7% Chernivtsi – 41.4%

Indicator	Level of Developed Competence	
By gender	Girls – 47.4%	Boys – 45.6%
By place of residence	Urban youth – 48%	Rural youth – 40%

Source: compiled by the author based on [8].

According to the results of the study, young people from the Ternopil region demonstrated a slightly above-average level of 47.6%. Thus, in general, the level of entrepreneurial competence among young people can be considered relatively low, which indicates the need for greater attention to this issue.

The moderate level of knowledge among students of vocational education institutions is also confirmed by the results of our survey conducted at the State Educational Institution "Chortkiv Vocational Higher School." A total of 68 first- and second-year students participated in the survey, including 54% girls and 46% boys. Most of the respondents have a basic understanding of financial terms; however, only a small proportion of them practice personal financial record-keeping.

It is well known that entrepreneurial skills and competencies can be learned; accordingly, entrepreneurial thinking and culture can be developed, which ultimately benefits not only individual citizens but society as a whole. For this reason, we consider it appropriate to introduce the developed "Entrepreneurship and Financial Literacy" courses on a mandatory basis in all vocational education institutions, rather than offering them as optional subjects. This conclusion is further reinforced by the expressed willingness of students of the Chortkiv Vocational School, where 87% of respondents indicated their desire to study financial literacy as a compulsory subject within their educational institution. The implementation of such courses would help students achieve their own financial well-being through the application of acquired knowledge and skills in the effective management of financial resources.

By studying the conceptual foundations of financial literacy in educational institutions, students will be able to enhance their level of knowledge and understanding of the principles underlying economic relations, master the mechanisms of income distribution, and increase their sense of responsibility regarding debts and financial obligations. They will also gain a deeper understanding of the nature of expenses and liabilities, as well as the feasibility of their coverage, optimization, and rational management.

Thus, during the learning process, vocational education students will develop entrepreneurial competence, which serves as an initiative-driven core element in any professional field and contributes to their overall personal and professional development. The structure of entrepreneurial competence is a flexible mechanism for implementing various changes or reforms in different contexts, including the development or reform of new educational curricula in education, the creation of opportunities for acquiring entrepreneurial experience in formal and non-formal education, as well as the development of assessment tools for measuring the level of entrepreneurial competence development, among other applications.

The structure of entrepreneurial competence, which ensures the training of future entrepreneurs through a competence-based approach in accordance with the principles of sustainable development. Graduates of vocational education institutions who acquire such competence play a key role in the process of economic transformation, as they are able to adopt and implement innovative market-based decisions that generate environmental, social, and economic value.

It should be noted that financial literacy or the "Entrepreneurship" course is currently rarely taught in vocational education institutions as a separate discipline. In most cases, its elements are integrated into subjects such as computer science or civic education, or are implemented in the form of elective courses, online modules, or occasional standalone practical training sessions. Such a situation is associated with a number of existing challenges (Fig. 2).

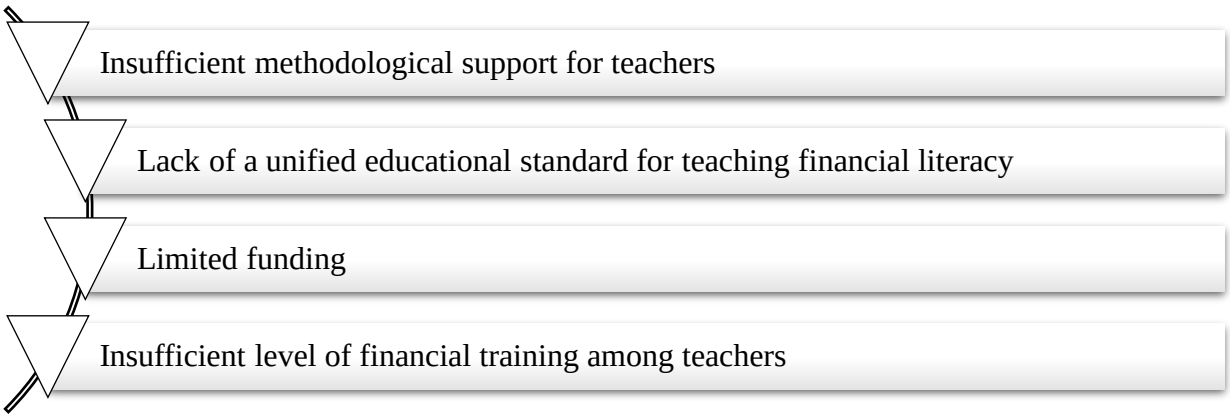

Fig. 1.1. Current Challenges in the Implementation of Financial Literacy Teaching in Vocational Education Institutions

Source: developed by the author.

Thus, addressing the issue of improving the level of financial literacy among students of vocational education institutions is complicated by a number of contradictions.

First, there are conflicting vectors between the current requirements of the time and the actual level of preparedness of vocational education students. Modern conditions require the comprehensive use of innovative tools, such as digital technologies and software products. However, the current level of students' training conditions and the provision of material and technical resources lag behind ongoing processes of digital transformation. In addition, as a result of military actions, a significant number of educational institutions have been destroyed or require major repairs, which vocational education institutions cannot afford due to insufficient funding. All of this directly affects the quality of training of future graduates.

The second contradiction arises between the socio-economic needs of society and the content of educational programs aimed at developing entrepreneurial competence among vocational education students. At present, the development of

educational programs follows a dual trajectory. The main part of professional discipline curricula is regulated by the Ministry of Education and Science of Ukraine, while the inclusion of financial literacy, according to its recommendations, is of a voluntary nature and is included in the elective component. Accordingly, most vocational education institutions are currently not in a hurry to integrate this course into their educational systems.

The next contradiction arises between the system of contemporary educational challenges and the level of preparedness of teaching staff in educational institutions who are expected to provide professional instruction in financial literacy. The preparation of qualified teaching personnel requires both time and financial resources. Since the teaching of financial literacy is carried out in a non-systematic manner, not every vocational education institution is able to provide a teacher with a full teaching workload.

In some cases, the subject is taught by teachers of geography or other unrelated disciplines. This has a negative impact on the quality of teaching the subject or course in entrepreneurship.

Another contradiction exists between the potential capacity of vocational education teachers to develop students' entrepreneurial competence and the existing methodological support. At present, with state support, a textbook, workbook, and presentation materials for teaching financial literacy in Grade 9 have been developed. However, there is unfortunately no systematically developed methodological framework that would gradually expand and deepen the course content for vocational education institutions over time. Moreover, educational materials should take into account not only the needs of society and state institutions but also the interests of employers and the private sector. They should also include both theoretical and practical aspects of entrepreneurial competence development in crisis conditions and in the post-war period.

Thus, the current state of teaching financial literacy in vocational education institutions is at a developmental stage and requires intensive improvement, which can only be achieved through the comprehensive resolution of existing challenges and contradictions arising both from state authorities and from the vocational education institutions themselves. More effective teaching can be ensured through the use of modern interactive pedagogical technologies.

The use of interactive pedagogical technologies is gaining increasing attention in contemporary educational practice. These technologies not only enhance students' learning activities but also contribute to the development of their critical thinking, communication skills, and decision-making abilities.

According to the results of our survey conducted among students of the Chortkiv Vocational School, the most preferred forms of learning included both traditional classroom instruction (52%) and a strong expressed desire to study the basics of financial literacy in an interactive format. In our view, the latter represents an effective tool for addressing various real-life scenarios, as it engages students in realistic

financial situations, simulates practical examples, and facilitates the analysis of budgeting strategies.

The etymology of the term “interactivity” originates from the English word “interaction,” which is composed of “inter” (mutual) and “act” (action), and can therefore be translated as “mutual action” or “interaction.” This term is used across various scientific fields, including cybernetics, computer science, design, sociology, pedagogy, psychology, and others. In a general sense, it refers to a mode of system organization in which the effective functioning of the system (achievement of specific goals) is ensured through the exchange of information between its elements.

The term was first used by Jennifer Stromer-Galley to describe interaction between humans and computer systems [9]. Therefore, Parsons P. and Sedig K. distinguish between the concepts of “interactivity” and “interaction,” where the former is defined as a “property or condition of interaction,” according to interpretations by international researchers [10].

The concept of “interactivity” was adopted into pedagogy from information science theory. However, since ancient times, the educational process-understood broadly as the transmission of life experience, practical skills, and social knowledge from one generation to another-has always implied a certain level of interaction between its participants.

Thus, interactive learning presupposes a polylogue, that is, not only interaction between the teacher and students, but also active communication and collaboration among the learners themselves. In this process, the teacher performs the role of a coordinator or consultant. This approach ensures the equality of all participants in the educational process, where each individual has the right to express their own opinion, which is recognized as worthy of respect and consideration.

The purposeful organization of the pedagogical process is possible only through the use of pedagogical technologies, which are manifested in the scientifically grounded design of a logically structured system of educational interaction aimed at ensuring the achievement of planned learning outcomes. The foundation for the application of pedagogical technologies lies in a systematic approach to the organization of the educational process, which is manifested through the logical structuring of instructional content, the gradual progression in the acquisition of new knowledge and practical skills, the interconnection of all components of the pedagogical process, and, at the same time, the preservation of its integrity.

In the context of the ongoing transformation of the educational environment, various approaches to understanding the concept of “pedagogical technologies” have emerged. In their work, O. P. Telekhova and O. V. Teslenko interpret it as “a substantive technique for the implementation of the educational process, a systemic set and sequence of functioning of all personal, instrumental, and methodological means used to achieve pedagogical objectives” [11]. O. Koroban defines pedagogical technologies as “a set of methods, techniques, and tools for organizing the educational process aimed at activating students’ cognitive activity, developing their independence,

and fostering creative potential in the context of educational transformation". I. Kolomiiets highlights the modern impact of digital development and conceptualizes pedagogical technologies through the application of innovative methodological tools aimed at forming effective professional competence. At the same time, the author emphasizes the importance of adhering to a learner-centered approach. A similar position is shared by T. Plachynda; however, she emphasizes that the implementation of modern pedagogical technologies is particularly effective when combined with STEM education, which contributes to the development of students' critical thinking skills.

Thus, the basis of pedagogical technologies reflects a systematic, structured, and learner-oriented approach to organizing the educational process, ensuring both coherence and integrity while fostering the gradual development of competencies.

Analyzing scholarly works, it can be summarized that the contemporary understanding of pedagogical technologies is closely associated with the implementation of innovative teaching methods. At the same time, it is necessary to adhere to solid conceptual foundations that ensure the scientific validity of such technologies, in particular by taking into account the didactic, psychological, and socio-pedagogical justification of achieving educational objectives.

Considering the current features of organizing the educational process in teaching financial literacy in vocational education institutions-implemented through design, planning, diagnostic goal-setting of the learning process, as well as the variation of methods and tools for adjusting learning outcomes-it is proposed to define the concept of "innovative pedagogical technologies" as a set of modern interactive and innovative educational methods, techniques, and tools aimed at ensuring active interaction among all participants of the educational process in order to achieve effective development of students' independence, critical thinking, communication skills, and creative abilities.

These technologies create conditions for dialogue, cooperation, exchange of experience, and reflection, which in turn facilitate better knowledge acquisition and the formation of key competencies.

The purpose of interactive interaction in teaching financial literacy in vocational education institutions is to create conditions in which each student is actively engaged in the study of financial processes through practical activities and real-life examples. It is essential to ensure opportunities for reflecting on personal experience, understanding financial concepts, and developing reflection regarding one's attitudes toward money, savings, expenditures, and budget planning.

The interactive approach helps create an atmosphere of cooperation and trust, as students learn to work in teams, exchange ideas, and develop decision-making skills. Of particular importance is the creation of a comfortable psychological learning environment in which every learner feels successful, valued, and capable of influencing their own financial future. Through the continuous connection of learning material with real-life situations, students not only acquire theoretical knowledge but also develop practical skills in applying financial knowledge in everyday life.

Improving the financial literacy of students in vocational education institutions can be achieved through the implementation of the core pedagogical idea of interactive technologies, which lies in their active engagement in cognitive activity and the formation of interest in the topic through reliance on prior knowledge and life experience.

Such an approach makes it possible to individualize the process of acquiring entrepreneurial competence by creating conditions for the independent understanding of the importance of financial knowledge and its practical application in real-life situations.

In addition, learning based on interactive technologies contributes to the formation of students' positive attitudes toward the course, motivates learners to develop financial responsibility and independence, and is grounded in the key characteristics of interactivity (Fig. 3).

Fig. 3. Key Features of Interactive Financial Literacy Learning in Vocational Education Institutions

Source: developed by the author

Thus, interactive learning is an effective tool for optimizing the educational process, as it ensures the rational use of instructional time and promotes the active engagement of students. As a result, learning activities become more meaningful and practice-oriented, which is particularly important within the system of vocational education.

For the successful implementation of interactive learning, it is essential to adhere to the structure of interactive pedagogical technologies:

1) Conceptual foundation – scientific approaches and principles that form the basis of the technology. This component defines the theoretical framework, methodological orientations, and pedagogical ideas that ensure the integrity and scientific validity of the educational process.

2) Content component – the learning material that is subject to acquisition. It includes the system of knowledge, skills, and competencies that students are expected to master in accordance with educational objectives and learning outcomes.

3) Procedural component – methods, forms, and tools for organizing the educational process. This element determines how the content is delivered in practice and includes instructional strategies, teaching methods, interactive techniques, and organizational forms of learning.

Interactive teaching methods, as a tool of pedagogical technologies, contribute to the effective use of instructional time by enabling the teacher to structure lessons in a rational manner, while allowing students to actively express themselves, particularly during independent learning tasks. In the teaching of financial literacy, this is especially important, as interactive educational technologies not only make the learning content closer to real-life contexts but also ensure deeper student engagement in discussing financial topics, analyzing practical situations, and developing a responsible attitude toward personal finances.

Today, a wide range of interactive methods is used in pedagogical practice, including business and role-playing games, case-study methods, brainstorming techniques, small-group and pair work, debates, project-based learning, training sessions, associative learning, business situation analysis, mind maps, and many others

Depending on specific features and objectives, researchers worldwide classify the entire range of interactive pedagogical technologies and methods. For example, O. I. Pometun and L. A. Pyrozhenko identify four groups of interactive technologies, each of which combines a set of methods: **Cooperative learning**: pair work, rotating trios, small-group work, “Two-Four-All Together,” “Aquarium”; **Collective-group learning**: whole-class discussion, “Microphone” method, brainstorming, unfinished sentences, “Decision Tree”; **Situational modeling**: simulations, role-playing games, dramatizations; **Discussion-based methods**: debates, talk shows, the PRES method, evaluative discussions [12].

The authors base this approach on the integration of various forms of interaction among learners and the organization of their educational activities.

M. I. Kubai proposes her own approach to the generalization and grouping of interactive pedagogical technologies, which is based on the logic of structuring and implementing the educational process. This approach made it possible to develop a five-stage algorithmic model of interactive learning: informational-analytical stage, which includes brainstorming and the association method; categorical-conceptual stage, involving debates and group discussions; problem-content stage, which includes business games and case-study methods; visual-presentational stage, involving mind maps and project-based methods; and result-reflective stage, which includes the analysis of business situations and role-playing games [13].

An interesting approach to the classification of interactive pedagogical technologies is also proposed by N. Ye. Tymoshenko. It is based on technological aspects and types of interaction among learners during the educational process. The author distinguishes three main blocks: student-student-teacher interaction, which includes game-based and non-game methods such as role-playing games, case studies, and training sessions; student-computer-teacher interaction, which involves the use of digital learning platforms; and student-textbook/manual-teacher interaction, which combines traditional teaching methods with elements of interactivity [14].

Analyzing global pedagogical literature, it can be stated that contemporary educators do not share a unified approach to the classification of interactive pedagogical technologies. For instance, German researchers K. Netzer and A. Mittelstedt take into account the level of learners' activity, distinguishing between active, passive, and interactive forms, and, based on the degree of digital tool usage, they differentiate between traditional and digital methods [15]. Finnish scholars when classifying interactive pedagogical technologies, consider cognitive processes and distinguish methods that facilitate memorization, comprehension, and knowledge acquisition. They also take into account the degree of individualization of learning, identifying standardized, adaptive, and individualized methods [16]. English-language researchers often classify interactive teaching methods according to pedagogical approaches, distinguishing communicative approaches, task-based learning, total physical response methods, and learning through reading and storytelling.

Thus, both international and national pedagogical literature, when grouping interactive technologies, takes into account the nature of participants' activities in the educational process and is guided by the dominant type of interaction among them.

In our opinion, when teaching financial literacy in vocational education institutions, it is appropriate to distinguish two generalized groups of interactive methods (Table 2).

Table 2

Classification of Interactive Pedagogical Technologies in Teaching Financial Literacy

Type of pedagogical technologies	Interactive methods	Key objectives and effects
Situational-modeling	- Business games - Case-study method - Project method - Role-playing games	Practical application of knowledge, development of strategic and analytical thinking
Communicative-collaborative	- Debates - Interactive training sessions - Small group work - Interactive platforms	Formation of communication, social, and teamwork skills

Source: compiled by the author.

The first group, situational-modeling technologies, consists of methods that are designed to create learning situations that closely resemble real-life contexts. The application of such methods in the educational process contributes to the development of students' analytical and strategic thinking and supports the improvement of their ability to make well-founded and rational financial decisions.

The second group, communicative-collaborative technologies, includes a set of methods based on active interaction among all participants of the educational process. Their use facilitates the formation of social and communicative competencies, which are essential for responsible personal financial behavior.

Thus, interactive pedagogical technologies represent a significant tool for enhancing the effectiveness of financial literacy education, as they are oriented toward the active involvement of students in the learning process, the development of their critical thinking, skills of independent decision-making, and cooperation. In the conditions of the modern information society, interactivity becomes a key factor that ensures deep assimilation of financial knowledge and the formation of practical skills for its application. Interactive pedagogical technologies create conditions for the development of sustainable financial competencies, which serve as a prerequisite for the personal and professional development of citizens in the 21st century.

Conclusion. In the context of the ongoing transformation of Ukraine's educational space and the increasing challenges associated with economic instability, the formation of financial literacy among young people is becoming particularly relevant. Vocational education institutions, as environments for professional development of the individual, play a key role in enhancing students' financial awareness. This study has examined the key features of the current state of financial literacy teaching in vocational education institutions. It has been established that the issue of financial literacy is addressed at various levels, including the state level. This is formally reflected in the National Strategy for the Development of Financial Literacy until 2030, approved by the National Bank of Ukraine. One of the key directions of

this Strategy is the integration of financial education into the curricula of educational institutions, including vocational education institutions.

Significant efforts in the development and implementation of courses aimed at improving students' financial literacy are carried out by the non-governmental organization Junior Achievement Ukraine. However, at present, there remain numerous problems and contradictions that hinder the effective and large-scale implementation of financial literacy teaching in vocational education institutions. These issues have been clearly identified and systematized in this study.

Taking into account current trends in the organization of the educational process in teaching financial literacy in vocational education institutions, the study demonstrates that the effective implementation of educational activities is based on design, planning, diagnostic goal-setting, and the flexible application of methods and tools to achieve optimal learning outcomes. In this context, the concept of "innovative pedagogical technologies" is proposed to be understood as a complex of modern interactive and innovative methods, techniques, and tools aimed at enhancing interaction among all participants of the educational process. Their application ensures the development of critical thinking, independence, communication skills, and creative potential of learners, fostering dialogue, cooperation, exchange of experience, and reflection, which in turn positively influences the quality of knowledge acquisition and the formation of key competencies.

The classification of interactive methods has been considered, and it is proposed to group these methods into two types of pedagogical technologies: communicative-collaborative and situational-modeling. Such a generalization will contribute to more effective methodological planning by instructors when teaching financial literacy in vocational education institutions.

References:

1. Financial Literacy, Financial Inclusion and Financial Well-Being in Ukraine: USAID Project "Financial Sector Transformation". Kyiv, 2019. 49 p. Available at: http://www.fst-ua.info/wpcontent/uploads/2019/06/Financial-Literacy-Survey-Report_June2019_ua.pdf [in Ukr].

2. Honchar, L. V., Harna, S. O., Martynenko, A. O. Financial literacy of the population of Ukraine as a factor of successful development of the state. Available at: https://www .researchgate.net/publication/350727019_NAVCANNA_FINANSOVOI_GRAMOTNOSTI_UCNI V_POCATKOVOI_SKOLI_MIZNARODNIJ_DOSVID[in Ukrainian].

3. Kizyma, T. (2021). Aktualitety pidvyshchennia rivnia finansovoi hramotnosti ukraintsiv u period rozvytku fintech [Current issues of improving the financial literacy of Ukrainians in the context of fintech development]. *Ekonomika i rehion – Economy and Region*, 4(83), 92-99 [in Ukrainian].

4. Chubka, O. M., Lyvdar, M. V., Novakivska, I. Y. (2022). Deiaki aspekty finansovoi hramotnosti naselennia [Some aspects of the financial literacy of the population]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi akademii upravlinnia personalom. Ekonomichni nauky – Scientific Works of the Interregional Academy of Personnel Management. Economic Sciences*, 2(65), 90–94, p. 91 [in Ukrainian].

5. National Strategy for the Development of Financial Literacy until 2030. Available at: https://me.gov.ua/view/aea9bd7a-0491-4004-b5ba-f84892effc1d [in Ukrainian].

6. Global Money Week 2024. National Bank of Ukraine. Available at: https://events .bank.gov.ua/gmw2024 [in Ukrainian].

7. Ternopil region is implementing international educational programs. Available at: https://ja-ukraine.org/ternopilshchyna-vprovadzhuie-mizhnarodni-navchalni-prohramy/ [in Ukr].

8. Ukrainian teenagers have a basic level of financial literacy – NBU research. Available at: https://bank.gov.ua/ua/news/all/ukrayinski-pidlitki-mayut-pochatkoviy-riven-finansovoyi-gramotnosti--doslidjennya-nbu [in Ukrainian].

9. Stromer-Galley J. (2014). Interactivity-as-Product and Interactivity-as-Process. The Information Society. Vol. 20 (5). P. 391–394. doi:10.1080/01972240490508081

10. Parsons P., Sedig K. (2014). Adjustable properties of visual representations: Improving the quality of human-information interaction. Journal of the Association for Information Science and Technology. Vol. 65 (3). P. 455–482. doi:10.1002/asi.23002

11. Telekhova, O. P., Teslenko, O. V. (2019). Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii yak zasib optymizatsii osvitnoho protsesu [Innovative pedagogical technologies as a means of optimizing the educational process]. *Problemy suchasnoi osvity – Problems of Modern Education*, 9. Available at: https://periodicals.karazin.ua/issuesedu/article/view/12997 [in Ukrainian].

12. Pometun, O. I., Pyrozhenko, L. A. (2021). *Suchasnyi urok. Interaktyvni tekhnolohii navchannia: naukovo-metodychnyi posibnyk* [Modern lesson. Interactive learning technologies: scientific and methodological guide]. Kyiv: A.S.K. Available at: https://naurok.com.ua/metodichni-rekomendaci-schodo-vikoristannya-interaktivnih-metodiv-roboti-5840.h [in Ukrainian].

13. Kubai, M. I. (2022). Interaktyvni metody navchannia v zakladakh vyshchoi osvity: klasyfikatsiia ta osoblyvosti [Interactive teaching methods in higher education institutions: classification and features]. *Molodyi vchenyi – Young Scientist*, 12(112), 186–190. Available at: https://mir.dspu.edu.ua/article/view/282823 [in Ukrainian].

14. Tymoshenko, N. Ye. (2024). Vykorystannia interaktyvnykh metodiv navchannia u vykladatskii diialnosti [Use of interactive teaching methods in teaching practice]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky – Prospects and Innovations of Science*, 4(38), 730–740. Available at: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-4(38) [in Ukrainian].

15. Netzer, C., & Mittelstädt, A. (2021). Incorporating Microlearning Videos, Online Exercises and Assessments into Introductory Physics. Available at: https://arxiv.org/abs/2108.01385

16. Nioche, A., Murena, P.-A., de la Torre-Ortiz, C., & Oulasvirta, A. (2021). Improving Artificial Teachers by Considering How People Learn and Forget. Available at: https://arxiv. org/abs/2102.04174

Література:

1. Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні: Проект USAID «Трансформація фінансового сектору». К., 2019. 49 с. URL : http://www.fst-ua.info/wpcontent/uploads/2019/06/Financial-Literacy-Survey-Report_June2019_ua.pdf

2. Гончар Л.В., Гарна С.О., Мартиненко А.О. Фінансова грамотність населення України як фактор успішного розвитку держави. URL : https://www.researchgate.net/ publication/350727019_NAVCANNA_FINANSOVOI_GRAMOTNOSTI_UCNIV_POCATKOVOI_SKOLI_MIZNARODNIJ_DOSVID

3. Кізима Т. Актуалітети підвищення рівня фінансової грамотності українців у період розвитку фінтех. Економіка і регіон. 2021. №4 (83). С.92-99

4. Чубка О. М., Ливдар М. В., Новаківська І. Й. Деякі аспекти фінансової грамотності населення. Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Економічні науки. 2022. Вип.2 (65). С.90-94, с.91

5. Національна стратегія розвитку фінансової грамотності до 2030 року. URL : https://me.gov.ua/view/aea9bd7a-0491-4004-b5ba-f84892effc1d

6. Global Money Week 2024. Національний банк України. URL : https://events.bank.gov.ua/gmw2024

7. Тернопільщина впроваджує міжнародні навчальні програми. URL: https://ja-ukraine.org/ternopilshchyna-vprovadzhuie-mizhnarodni-navchalni- prohramy/

8. Українські підлітки мають початковий рівень фінансової грамотності – дослідження НБУ. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/ukrayinski-pidlitki-mayut-pochatkoviy-riven-finansovoyi-gramotnosti--doslidjennya-nbu

9. Stromer-Galley J. Interactivity-as-Product and Interactivity-as-Process. The Information Society. 2014. Vol. 20 (5). P. 391–394. DOI:10.1080/01972240490508081

10. Parsons P., Sedig K. Adjustable properties of visual representations: Improving the quality of human-information interaction. Journal of the Association for Information Science and Technology. 2014. Vol. 65 (3). P. 455–482. DOI:10.1002/asi.23002

11. Телехова, О. П., Тесленко, О. В. Інноваційні педагогічні технології як засіб оптимізації освітнього процесу. Проблеми сучасної освіти. 2019. № 9. URL: https://periodicals.karazin.ua/issuesedu/article/view/12997

12. Пометун О. І., Пироженко Л. А. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: науково-методичний посібник. Київ: А.С.К., 2021. URL: https://naurok.com.ua/metodichni-rekomendaci-schodo-vikoristannya-interaktivnih-metodiv-roboti-5840.h

13. Кубай, М. І. Інтерактивні методи навчання в закладах вищої освіти: класифікація та особливості. Молодий вчений. 2022. №12(112). С. 186–190. URL : https://mir.dspu.edu.ua/article/view/282823

14. Тимошенко Н. Є. Використання інтерактивних методів навчання у викладацькій діяльності. Перспективи та інновації науки. 2024. № 4(38). С. 730–740. DOI: 10.52058/2786-4952-2024-4(38).

15. Netzer, C., & Mittelstädt, A. Incorporating Microlearning Videos, Online Exercises and Assessments into Introductory Physics. 2021. URL: https://arxiv.org/abs/2108.01385

16. Nioche, A., Murena, P.-A., de la Torre-Ortiz, C., & Oulasvirta, A. Improving Artificial Teachers by Considering How People Learn and Forget. 2021. URL: https://arxiv.org/abs/2102.04174

Дата першого надходження статті до видання: 09.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.05.2026

UDC 811.111’24:004(045)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-431-444

Nazarenko Iryna Mykolaivna Lecturer, Department of English for Engineering №1 National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute» Kyiv, http//orchid.org/0000-0002-7919-7939

Yakovenko Mariia Yuriivna Student, Educational and Scientific Institute of Atomic and Thermal Energy, Department of Digital Technologies in Energy, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute» Kyiv

ENGLISH-MEDIATED COMPUTER SCIENCE EDUCATION IN THE CONTEXT OF ACADEMIC MOBILITY: OPPORTUNITIES AND CHALLENGES

Abstract. The article examines English-mediated Computer Science education in the context of academic mobility on the basis of the Erasmus+ study experience of a third-year Computer Science student from the National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute” at the Polytechnic Institute of Tomar, Portugal. The student represented the Educational and Scientific Institute of Atomic and Thermal Energy, Department of Digital Technologies in Energy. The relevance of the research is determined by the growing role of English as a medium of instruction, academic communication and professional interaction in the training of future IT specialists. In Computer Science education, English is used not only for everyday communication but also for studying professional disciplines, reading technical documentation, working with international textbooks and research papers, preparing project reports, presenting academic results and participating in multicultural educational environments. The aim of the article is to analyse the opportunities and challenges of English-mediated learning in Computer Science during academic mobility and to determine its influence on the development of the student’s English-language, professional and intercultural competences.

The article describes the educational context of the Polytechnic Institute of Tomar, where Computer Science students study such professional subjects as Software Engineering, Databases and Web Interfaces, while a separate compulsory English language course is not included in the curriculum. Particular attention is paid to the use of English in lectures, practical classes, project laboratories, written reports, oral presentations, course materials, technical literature and digital learning resources. The study also considers the tools and platforms used by students for autonomous language learning and professional development, including YouTube, Quizlet, Google Classroom, GitHub, Stack Overflow, programming documentation and English-language academic sources.

The article analyses the results of a student survey on English learning practices, motivation and difficulties. The findings show that academic mobility creates valuable opportunities for real communication, professional growth, intercultural interaction and the practical use of English in Computer Science education. At the same time, the experience reveals several challenges, including the absence of systematic pre-mobility language preparation, limited speaking practice, language barriers in group work and the partial use of Portuguese in the academic environment. It is concluded that Erasmus+ mobility can significantly strengthen students' English-language, professional and intercultural competences, provided that it is supported by purposeful ESP-oriented preparation.

Keywords: English-mediated education, Computer Science, academic mobility, Erasmus+, English-language competence, professional competence, intercultural communication, ESP, Polytechnic Institute of Tomar.

Назаренко Ірина Миколаївна викладач кафедри англійської мови технічного спрямування №1, Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-7919-7939

Яковенко Марія Юріївна студентка, Навчально-науковий інститут атомної та теплової енергетики, кафедра цифрових технологій в енергетиці, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ

АНГЛОМОВНЕ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ КОМП'ЮТЕРНИХ НАУК У КОНТЕКСТІ АКАДЕМІЧНОЇ МОБІЛЬНОСТІ: МОЖЛИВОСТІ ТА ТРУДНОЩІ

Анотація. У статті розглянуто англомовне навчання комп'ютерних наук у контексті академічної мобільності на основі досвіду навчання за програмою Erasmus+ студентки 3 курсу спеціальності «Комп'ютерні науки» Навчально-наукового інституту атомної та теплової енергетики, кафедри цифрових технологій в енергетиці, Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» у Політехнічному інституті Томара, Португалія. Актуальність дослідження зумовлена зростанням ролі англійської мови як засобу навчання, академічної комунікації та професійної взаємодії у підготовці майбутніх ІТ-фахівців. У навчанні комп'ютерних наук англійська мова використовується не лише для повсякденного спілкування, а й для вивчення фахових дисциплін, читання технічної документації, роботи з міжнародними підручниками та науковими статтями, підготовки проєктних звітів, презентації академічних результатів і участі в мультикультурному освітньому середовищі. Метою статті є аналіз

можливостей і труднощів англомовного навчання комп'ютерних наук під час академічної мобільності та визначення його впливу на розвиток англомовної, професійної та міжкультурної компетентностей студентки.

У статті описано освітній контекст Політехнічного інституту Томара, де студенти комп'ютерних наук вивчають такі фахові дисципліни, як Software Engineering, Databases та Web Interfaces, тоді як окремий обов'язковий курс англійської мови не входить до навчального плану. Особливу увагу приділено використанню англійської мови на лекціях, практичних заняттях, у проєктних лабораторіях, письмових звітах, усних презентаціях, навчальних матеріалах, технічній літературі та цифрових освітніх ресурсах. У дослідженні також розглянуто інструменти й платформи, які студенти використовують для автономного вивчення мови та професійного розвитку, зокрема YouTube, Quizlet, Google Classroom, GitHub, Stack Overflow, документацію з програмування та англомовні академічні джерела.

У статті проаналізовано результати опитування студентів щодо практик вивчення англійської мови, мотивації та труднощів. Результати засвідчують, що академічна мобільність створює цінні можливості для реальної комунікації, професійного зростання, міжкультурної взаємодії та практичного використання англійської мови в навчанні комп'ютерних наук. Водночас цей досвід виявляє низку труднощів, зокрема відсутність системної мовної підготовки перед академічною мобільністю, обмежені можливості для практики усного мовлення, мовні бар'єри під час групової роботи та часткове використання португальської мови в академічному середовищі. Зроблено висновок, що мобільність Erasmus+ може суттєво посилити англомовну, професійну та міжкультурну компетентності студентів за умови її підтримки цілеспрямованою ESP-орієнтованою підготовкою.

Ключові слова: англомовне навчання, комп'ютерні науки, академічна мобільність, Erasmus+, англомовна компетентність, професійна компетентність, міжкультурна комунікація, англійська мова професійного спрямування, Політехнічний інститут Томара.

Problem statement and its connection with important scientific and practical tasks

The internationalisation of higher education and the expansion of academic mobility programmes have significantly changed the role of English in the professional training of Computer Science students. In the context of Erasmus+ mobility, English often functions not only as a means of everyday communication but also as a medium of instruction, academic interaction and professional development. For students of Computer Science, this is particularly important because English provides access to technical documentation, international textbooks, programming resources, research papers, software development communities and project-based communication.

In English-mediated Computer Science education, students are expected to use English for studying professional subjects, understanding lectures and practical tasks, preparing written reports, presenting project results, describing technical processes, explaining diagrams and communicating with teachers and international students. Therefore, academic mobility creates favourable conditions for the development of English-language, professional and intercultural competences. At the same time, it may reveal difficulties connected with insufficient language preparation, limited speaking practice, the use of different languages in the host institution and the absence of systematic ESP-oriented support.

The experience of a third-year Computer Science student of the National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute” during her Erasmus+ mobility at the Polytechnic Institute of Tomar demonstrates this contradiction. On the one hand, English-mediated learning created opportunities for professional growth and real academic communication. On the other hand, the student’s experience showed that successful participation in such an environment requires not only general English proficiency but also the ability to use English for professional Computer Science tasks, as well as broader academic flexibility and readiness to work with course content, instructions and communication practices that may partly function in another language.

Thus, the problem addressed in this article is the need to analyse how English-mediated Computer Science education in the context of academic mobility contributes to students’ professional and language development, and what pedagogical challenges should be taken into account when preparing Computer Science students for international academic experience.

Analysis of recent research and publications.

European Commission Erasmus+ statistics and reports demonstrate the program's scope and impact on personal and professional development. The Erasmus+ website claims that the programme has helped over 16 million people grow personally and professionally for nearly 40 years. Another official Erasmus+ publication reports that 7.1 million people participated from 1987 to 2013 and 8.5 million from 2014 to 2023. These findings demonstrate Erasmus+'s importance as a major internationalization tool in European education. The *Erasmus Impact Study* by Brandenburg, Berghoff, Taboadela, Bischof and their co-authors examined how Erasmus mobility affects students’ skills, employability and the internationalisation of higher education institutions (Brandenburg et al., 2014). The study, commissioned by the European Commission, considers mobility as a factor of professional and personal development. According to the authors, Erasmus experience contributes to the development of employability-related skills, such as adaptability, openness, confidence, problem-solving and intercultural awareness (Brandenburg et al., 2014). Therefore, this source is important for the present research because it demonstrates that academic mobility should be viewed not only as study abroad but also as a means of developing professional and transversal competences.

Janson, Schomburg and Teichler studied the impact of Erasmus experience on former students' and teachers' later careers in *The Professional Value of ERASMUS Mobility* (Janson et al., 2009). Their research considered mobility in relation to employment, professional adaptation and the value of international experience. The authors concluded that short-term study abroad can influence graduates' professional trajectories, strengthen their intercultural competence and increase the perceived value of academic and intercultural experience (Janson et al., 2009).

Kinginger analysed study abroad as a context for language learning in *Language Learning and Study Abroad: A Critical Reading of Research* (Kinginger, 2009). She examined how mobility affects language development, communication and intercultural competence. Her main conclusion is that language development abroad is not automatic; it depends on the quality of interaction, participation in real communicative situations and meaningful academic and social contact (Kinginger, 2009). Isabelli-García, Bown, Plews and Dewey reviewed empirical studies on undergraduate language learners' short-term study abroad experiences (Isabelli-García et al., 2018). They examined language learning variables in mobility contexts among students who studied abroad for a year or less. The authors concluded that motivation, learner agency, anxiety, identity, interaction and the structure of the host academic environment affect language development during study abroad (Isabelli-García et al., 2018). Byram, Holmes and Savvides studied intercultural communicative competence in foreign language education (Byram et al., 2013). They examined how theory, research and classroom practice contribute to the development of intercultural competence. Their conclusion is that language education should prepare students not only for linguistic accuracy and general communication but also for interaction with people from different cultural and academic backgrounds (Byram et al., 2013). Dearden studied the spread of English-medium instruction in different educational contexts in *English as a Medium of Instruction: A Growing Global Phenomenon* (Dearden, 2014). She defines EMI as the use of English to teach academic subjects in countries where English is not the first language of the majority of the population. The report shows that EMI creates opportunities for internationalisation but also raises challenges connected with language readiness, teaching quality and students' ability to study professional content through English (Dearden, 2014). Vande Berg, Paige and Lou reconsidered traditional assumptions about study abroad in *Student Learning Abroad: What Our Students Are Learning, What They're Not, and What We Can Do About It* (Vande Berg et al., 2012). They argued that the benefits of mobility should not be taken for granted. Their main conclusion is that successful learning abroad requires pedagogical support, guided reflection and a well-organised educational environment (Vande Berg et al., 2012).

Overall, the studies show that academic mobility affects students in many ways. It aids professional development, language learning, intercultural communication, autonomy, and employability. However, researchers stress that mobility benefits are not automatic. Their success depends on student participation, academic interaction,

English use in real professional tasks, the host educational environment, and pedagogical support. Thus, the Erasmus+ experience of a third-year Computer Science student from Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute at the Polytechnic Institute of Tomar can be used to examine the pros and cons of English-mediated computer science education in academic mobility.

The aim of the article.

The aim of the article is to analyse the opportunities and challenges of English-mediated Computer Science education in the context of academic mobility on the basis of the Erasmus+ experience of a third-year Computer Science student of the National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute" at the Polytechnic Institute of Tomar.

Presentation of the main research material.

The student's experience is analysed from the perspective of English-mediated Computer Science education, that is, the use of English not as a separate language course but as a medium of studying professional subjects, completing academic tasks and participating in communication in an international educational environment.

The Polytechnic Institute of Tomar (Instituto Politécnico de Tomar, IPT) is a public technical university with two campuses, one located in Tomar and one in Abrantes. The Bachelor's degree in Computer Engineering (Engenharia Informática) offered at the Technological School of Tomar provides a solid scientific and technological foundation through a program that includes the development of skills in software development, computer systems and networks, information systems management, and ICT project development (Instituto Politécnico de Tomar, n.d.-a). In a field where the basic tool for documentation and communication, both professional and the one in global developer communities, is English, proficiency in the language is not merely an academic asset but a practical necessity.

Graduating with a Bachelor's degree in Computer Engineering requires a student to acquire 180 ECTS. Normally, this workload is spread over six semesters. A typical semester is 30 ECTS, which may correspond to about 20-25 hours of classes per week. The academic year lasts between 36 and 40 weeks, including assessment periods, however, students can adjust their workload by taking fewer or more courses each semester. Attendance at theoretical lectures (TL) is optional, while attendance at theoretical-practical (TP) and practical-laboratory (PL) sessions is mandatory, with students being allowed to miss a maximum of one third of the scheduled hours (Instituto Politécnico de Tomar, n.d.-c).

During the mobility period, the student attended several Computer Science-related courses, including Software Engineering, Databases and Web Interfaces. The educational process was organised through theoretical lectures, theoretical-practical classes and practical-laboratory sessions. In most cases, the ordinary language of instruction for local students was Portuguese. However, due to the presence of Erasmus students, some lecturers adapted the learning environment by using English fully or partially. Thus, English became an academic tool for accessing course content,

understanding explanations, working with learning materials, preparing assignments and communicating with professors and students.

Outside the degree curriculum, IPT offers a limited short course entitled “Communication Skills” (Formação Breve Transversal em Communication Skills), it is a 2-ECTS training that focuses on developing elementary competences in English comprehension and in oral and written expression (Instituto Politécnico de Tomar, n.d.-b). The course is open to any IPT student who wishes to address gaps in basic English, but it is not specifically designed for engineering or technology students, nor does it carry credits that count towards the Computer Engineering degree.

For students preparing to go abroad through Erasmus+, the European Commission’s Online Linguistic Support (OLS) platform is available, but IPT does not offer its own pre-mobility language preparation grants or intensive courses. The International Relations Office (Gabinete de Relações Internacionais, GRI) provides information about Erasmus+ opportunities, organises workshops, and helps students find placements, but language preparation is the student’s responsibility (Instituto Politécnico de Tomar, International Relations Office, n.d.). It is imperative to mention that Erasmus+ program itself requires students to have a B2 English proficiency certificate, therefore, applicants must already have achieved this level of the language before departure, the absence of any English course in the Computer Engineering curriculum means that achieving this level relies entirely on self-organized study. Even with the required certificate, many students still face a steep linguistic curve when adjusting to an English-led academic environment at the host institution.

The Software Engineering course was one of the most illustrative examples of English-mediated learning. The lectures combined English and Portuguese: slides and problem examples were presented in English, while oral explanations alternated between the two languages. Practical classes were conducted in English and followed a workshop format. First, the teacher solved problems together with the group; later, the classes became project laboratories where students worked on final assignments and received individual feedback. This format created opportunities for using English in problem-solving, asking questions, explaining project decisions and receiving professional feedback.

In the Databases course, a separate study group was organised for Erasmus students, and the classes were conducted in English. However, some course materials remained in Portuguese, which created additional difficulties and required the use of compensatory strategies. The Web Interfaces course, by contrast, was conducted in Portuguese, although the materials were provided in English. In this case, English supported access to written course content, but it did not fully remove the language barrier in classroom communication.

A separate aspect of the analysed experience concerns the role of individual lecturers in creating English-mediated learning conditions. Since English was not a regular language of instruction for local students, the presence of Erasmus students required a certain degree of pedagogical flexibility from the teaching staff. The

lecturers differed in the way they integrated English into the educational process, and this strongly influenced the accessibility of Computer Science content for international students.

In the Software Engineering course, Professor Renato Panda used a bilingual teaching approach. The visual materials, slides and problem examples were presented in English, while oral explanations alternated between English and Portuguese. From a pedagogical point of view, this approach helped Erasmus students follow the structure of the course and understand the key professional terminology. At the same time, it created certain difficulties for some local students, who were more accustomed to Portuguese-medium instruction. The use of Kahoot quizzes during lectures also made the learning process more interactive and supported quick knowledge checks. Such activities encouraged students to revise theoretical concepts, react quickly to questions and engage with the course content in a less formal way.

Professor José Casimiro Pereira taught Software Engineering practice. English-only workshops were his unique teaching style. The lecturer initially solved problems with students to demonstrate task completion logic and professional reasoning. Later, the classes became project labs where students received individual feedback on their final assignments. This format was ideal for English-mediated Computer Science education because it combined professional learning with authentic communication. The student had to comprehend English instructions, ask questions, explain project choices, discuss challenges, and interpret feedback.

In the Databases course, Professor António Casimiro Batista established a distinct study group for Erasmus students, with instruction delivered in English. This decision fostered a more accessible academic environment for international students and enabled them to engage with database concepts in English. Nevertheless, certain materials persisted in Portuguese, necessitating extra effort from the student and rendering autonomous learning strategies essential.

Professor Paulo Santos taught Web Interfaces in Portuguese, but the materials were in English. The lecturer was willing to help non-Portuguese speakers despite the language barrier. This support partially made up for the lack of English-medium classroom communication. However, the experience showed that English-language materials alone are not enough for full educational participation. Oral explanation, questions, guided interaction, and feedback in a confident language are also needed by students.

Thus, the experience of studying at the Polytechnic Institute of Tomar showed that lecturers played a key role in shaping the quality of English-mediated education. Their choice of language, teaching format, feedback strategies, use of digital tools and willingness to support Erasmus students influenced both professional learning and English-language development. The most effective practices were those that combined subject instruction, interaction, project work and individual feedback in English.

The student additionally engaged with international English-language textbooks and research materials, encompassing sources on UML, software engineering, and

database systems. Most courses necessitated a final project, a written report, and an oral presentation. These tasks were particularly significant for English-language development as they encompassed technical description, academic writing, project structure elucidation, results presentation, and justification of technical decisions. Consequently, the mobility experience integrated professional development with the practical application of English in Computer Science education.

To identify the main types of English-language activity during the mobility period, the student's learning experience was analysed in terms of recurrent academic and communicative situations. Table 1 presents the occurrence of English-language activities observed during English-mediated Computer Science education.

Table 1

Occurrence of English-Language Activities in English-Mediated Computer Science Education during Academic Mobility

Type of English-language activity	**Description**	**Percentage**
Reading technical documentation	Working with programming documentation, software manuals, database instructions and online technical resources.	13 %
Interpreting academic and professional texts	Reading textbooks, research papers, project specifications and course materials in English.	3%
Describing technical processes	Explaining how an algorithm, database query, software module, web interface or system workflow functions.	6 %
Explaining diagrams, models and schemes	Describing UML diagrams, database schemas, relational models, interface layouts and system architecture.	13 %
Discussing problem-solving strategies	Discussing possible solutions, comparing approaches, asking for clarification and explaining errors during practical classes.	13 %
Presenting project results	Presenting the aim, structure, technologies, implementation stages, results and limitations of a project.	6 %
Writing technical and academic texts	Preparing project reports, technical descriptions, presentation slides and written explanations of practical tasks.	13 %

Type of English-language activity	Description	Percentage
Giving instructions and explaining procedures	Explaining how to install software, run a program, create a database table, test a function or use an interface.	1 %
Justifying technical decisions	Explaining the reasons for choosing a particular tool, method, database model, interface design or software solution.	6 %
Participating in academic interaction	Communicating with professors and students, asking questions, receiving feedback and discussing academic requirements.	13 %
Participating in intercultural communication	Communicating with international students during Erasmus+ classes, ESN events, group work and informal activities.	13 %

Table 1 presents the main types of English-language activity observed during English-mediated Computer Science education in the context of academic mobility. The listed activities demonstrate that English was used not as an isolated academic subject but as a practical tool for studying professional disciplines, completing project-based tasks, interacting with teachers and students, and participating in intercultural communication.

The analysis of the observed English-language activities shows that English-mediated Computer Science education during academic mobility influenced the student's learning experience in several interconnected ways. English was used not only for understanding course content but also for performing professional academic tasks, interacting with lecturers and students, preparing projects, writing reports and participating in a multicultural educational environment. Therefore, the mobility experience should be interpreted from two complementary perspectives: its contribution to the student's professional growth as a future Computer Science specialist and its contribution to the development of English-language competence.

At the same time, the analysed experience revealed a number of difficulties that limited the full realisation of these opportunities. They were connected with the partial use of Portuguese in teaching materials and classroom communication, the absence of systematic ESP-oriented preparation before mobility, limited opportunities for speaking practice and different levels of English proficiency among local students.

Table 2 summarises the main opportunities and challenges of English-mediated Computer Science education identified on the basis of the student's Erasmus+ experience at the Polytechnic Institute of Tomar.

Table 2

Professional and English-Language Opportunities and Challenges of English-Mediated Computer Science Education

Aspect of academic mobility	**Opportunities for professional growth**	**Opportunities for English-language development**	**Challenges**
Studying professional courses	Deepening knowledge of Software Engineering, Databases and Web Interfaces in an international academic context.	Learning and using Computer Science terminology in English during lectures, practical classes and work with course materials.	Some explanations and materials remained in Portuguese, which made full understanding more difficult.
Working with technical materials	Access to international textbooks, research papers, programming documentation and professional resources.	Developing skills in reading technical documentation, interpreting academic texts and understanding professional instructions in English.	Technical texts required a high level of vocabulary, background knowledge and independent work, and they were sometimes difficult to find due to limited library resources, requiring additional independent research.
Project-based learning	Developing the ability to design, implement and present software-related projects.	Practising written reports, project descriptions, presentation slides and oral explanation of project results in English.	Preparing reports and presentations in English required additional time and language support.
Practical classes and workshops	Improving problem-solving skills through individual and group work on practical tasks.	Practising English for explaining procedures, asking questions, discussing solutions and receiving feedback.	Speaking practice was limited and often depended on the willingness of teachers and students to use English.
Explaining schemes and models	Developing the ability to analyse UML diagrams, database schemas, relational models and interface layouts.	Learning to describe diagrams, schemes, processes, system structures and relationships between elements in English.	Lack of previous practice in describing visual and technical information in English caused difficulties.
Academic interaction	Gaining experience of communication with professors and students in a different educational system.	Developing skills of asking for clarification, discussing task requirements, understanding feedback and participating in academic communication.	Language barriers sometimes complicated communication with local students and group work.
Intercultural environment	Understanding different academic traditions, classroom behaviour and cooperation styles.	Using English as a lingua franca in communication with international students during Erasmus+ and ESN activities.	Some local students were not confident in English, which limited informal and academic interaction.

Aspect of academic mobility	Opportunities for professional growth	Opportunities for English-language development	Challenges
Autonomous learning	Strengthening independence, responsibility and adaptability in professional learning.	Using YouTube, Quizlet, Moodle, GitHub, Stack Overflow, Reddit and documentation for language and professional self-study.	Autonomous learning was not always systematic and required strong motivation and self-organization.
Career-oriented development	Understanding the role of English in the international IT labour market and academic mobility.	Realising the practical value of English for professional communication, access to resources and future employment.	The absence of a compulsory ESP course made preparation for international study less structured.

Table 2 lists the student's Erasmus+ opportunities and challenges at the Polytechnic Institute of Tomar. The professional opportunities involved studying Software Engineering, Databases, and Web Interfaces abroad, working with UML models, database schemas, web interface materials, international textbooks, project-based assignments, and individual feedback during practical classes. English-language opportunities included bilingual Software Engineering lectures, English-medium workshops, the Erasmus student English-language Databases group, written reports and oral presentations, project discussions, and communication with lecturers and international students. The challenges reflected the real conditions of the mobility period: English and Portuguese in Software Engineering lectures, Portuguese materials in Databases, Portuguese-medium instruction in Web Interfaces, limited speaking practice with some local students, and no systematic ESP preparation before mobility. Thus, the table shows the mobility experience as a set of specific learning situations that supported professional development and English-language competence while revealing important pedagogical limitations.

Conclusions and prospects for further research.

The analysis of the Erasmus+ experience of a third-year Computer Science student of Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute at the Polytechnic Institute of Tomar shows that English-mediated Computer Science education can create favourable conditions for the simultaneous development of professional, English-language and intercultural competences. English functioned not as a separate academic subject but as a practical medium for studying professional courses, working with technical materials, completing project tasks, preparing reports, presenting results and communicating in an international academic environment.

The study found that studying Software Engineering, Databases, and Web Interfaces abroad, working with international textbooks and technical documentation, attending practical workshops, receiving individual feedback, and completing project-

based assignments were the main opportunities. These activities helped the student grow professionally and learn to use English to describe technical processes, explain schemes and models, discuss problem-solving strategies, write reports, and present project results.

However, the experience revealed several challenges: partial use of Portuguese in some classes and materials, limited speaking practice with local students, different levels of English proficiency among participants, and no systematic ESP-oriented preparation before mobility. These issues demonstrate that academic mobility does not guarantee English-language proficiency.

Therefore, the preparation of Computer Science students for academic mobility should include targeted ESP support focused on technical vocabulary, reading documentation, describing diagrams and processes, project presentation, academic interaction and intercultural communication. Prospects for further research include the development of a pre-mobility ESP module for Computer Science students and the comparative analysis of English-mediated learning experiences in different European technical universities.

References:

1. Brandenburg, U., Berghoff, S., Taboadela, O., Bischof, L., Gajowniczek, J., Gehlke, A., Hachmeister, C.-D., Ilieski, Z., Leichsenring, H., Petrova, D., & Vancea, M. L. (2014). *The Erasmus impact study: Effects of mobility on the skills and employability of students and the internationalisation of higher education institutions*. Publications Office of the European Union. https://doi.org/10.2766/75468

2. Byram, M., Holmes, P., & Savvides, N. (2013). Intercultural communicative competence in foreign language education: Questions of theory, practice and research. *The Language Learning Journal, 41*(3), 251–253. https://doi.org/10.1080/09571736.2013.836343

3. Dearden, J. (2014). *English as a medium of instruction: A growing global phenomenon*. British Council.

4. European Commission. (n.d.). *Erasmus+ annual reports, factsheets and statistics*. Erasmus+. https://erasmus-plus.ec.europa.eu/resources-and-tools/statistics-and-factsheets

5. Instituto Politécnico de Tomar. (n.d.-a). *Computer engineering: Objectives and professional goals*. https://portal2.ipt.pt/en/cursos/Licenciaturas/L_-_EI/

6. Instituto Politécnico de Tomar. (n.d.-b). *Formação breve transversal em Communication Skills*. https://portal2.ipt.pt/pt/cursos/curso_breve/CB_-_CS/

7. Instituto Politécnico de Tomar. (n.d.-c). *Regulamento académico das escolas do IPT*. https://portal2.ipt.pt/media/manager.php?src=servico&cmd=file&target=m1_NDExOTY_NDExOTY

8. Instituto Politécnico de Tomar. (n.d.-d). *Tourism Management TeSP: Programme structure*. https://portal2.ipt.pt/en/cursos/tesps/

9. Instituto Politécnico de Tomar, International Relations Office. (n.d.). *Outgoing students*. http://www.gri.ipt.pt/?pagina=pt/mobilidades_outgoing/

10. Isabelli-García, C., Bown, J., Plews, J. L., & Dewey, D. P. (2018). Language learning and study abroad. *Language Teaching, 51*(4), 439–484. https://doi.org/10.1017/S026144481800023X

11. Janson, K., Schomburg, H., & Teichler, U. (2009). *The professional value of ERASMUS mobility: The impact of international experience on former students' and on teachers' careers*. Lemmens.

12. Kinginger, C. (2009). *Language learning and study abroad: A critical reading of research*. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230240766

13. Polytechnic Institute of Tomar. (2025–2026). *Course materials provided during the Databases, Software Engineering and Web Interfaces modules* [Unpublished course materials].

14. Vande Berg, M., Paige, R. M., & Lou, K. H. (Eds.). (2012). *Student learning abroad: What our students are learning, what they're not, and what we can do about it*. Stylus Publishing.

Література:

1. Brandenburg, U., Berghoff, S., Taboadela, O., Bischof, L., Gajowniczek, J., Gehlke, A., Hachmeister, C.-D., Ilieski, Z., Leichsenring, H., Petrova, D., & Vancea, M. L. (2014). *The Erasmus impact study: Effects of mobility on the skills and employability of students and the internationalisation of higher education institutions*. Publications Office of the European Union. https://doi.org/10.2766/75468

2. Byram, M., Holmes, P., & Savvides, N. (2013). Intercultural communicative competence in foreign language education: Questions of theory, practice and research. *The Language Learning Journal, 41*(3), 251–253. https://doi.org/10.1080/09571736.2013.836343

3. Dearden, J. (2014). *English as a medium of instruction: A growing global phenomenon*. British Council.

4. European Commission. (n.d.). *Erasmus+ annual reports, factsheets and statistics*. Erasmus+. https://erasmus-plus.ec.europa.eu/resources-and-tools/statistics-and-factsheets

5. Instituto Politécnico de Tomar. (n.d.-a). *Computer engineering: Objectives and professional goals*. https://portal2.ipt.pt/en/cursos/Licenciaturas/L_-_EI/

6. Instituto Politécnico de Tomar. (n.d.-b). *Formação breve transversal em Communication Skills*. https://portal2.ipt.pt/pt/cursos/curso_breve/CB_-_CS/

7. Instituto Politécnico de Tomar. (n.d.-c). *Regulamento académico das escolas do IPT*. https://portal2.ipt.pt/media/manager.php?src=servico&cmd=file&target=m1_NDExOTY_NDExOTY

8. Instituto Politécnico de Tomar. (n.d.-d). *Tourism Management TeSP: Programme structure*. https://portal2.ipt.pt/en/cursos/tesps/

9. Instituto Politécnico de Tomar, International Relations Office. (n.d.). *Outgoing students*. http://www.gri.ipt.pt/?pagina=pt/mobilidades_outgoing/

10. Isabelli-García, C., Bown, J., Plews, J. L., & Dewey, D. P. (2018). Language learning and study abroad. *Language Teaching, 51*(4), 439–484. https://doi.org/10.1017/S026144481800023X

11. Janson, K., Schomburg, H., & Teichler, U. (2009). *The professional value of ERASMUS mobility: The impact of international experience on former students' and on teachers' careers*. Lemmens.

12. Kinginger, C. (2009). *Language learning and study abroad: A critical reading of research*. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230240766

13. Polytechnic Institute of Tomar. (2025–2026). *Course materials provided during the Databases, Software Engineering and Web Interfaces modules* [Unpublished course materials].

14. Vande Berg, M., Paige, R. M., & Lou, K. H. (Eds.). (2012). *Student learning abroad: What our students are learning, what they're not, and what we can do about it*. Stylus Publishing.

Дата першого надходження статті до видання: 11,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

UDC 378.147:811.111:341.225

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-445-451

Ocheretna Olga Yuriivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Maritime English, National University "Odesa Maritime Academy", https://orcid.org/0000-0001-7077-4878

Karpova Darya Mykhailivna Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Maritime English, National University "Odesa Maritime Academy", https://orcid.org/0000-0001-6760-2573

CRITICAL LEGAL LITERACY AS THE CORE METHODOLOGY OF ESP INSTRUCTION IN INTERNATIONAL MARITIME LAW

Abstract. The article argues that the methodology of teaching English for Specific Purposes (ESP) in international maritime law requires a fundamental reconceptualisation: a shift from instruction in legal vocabulary and genre conventions towards the cultivation of critical legal literacy – students' capacity to recognise how legal discourse constructs power, jurisdiction, responsibility, and legitimacy in the international maritime space. The topicality of the subject is driven by the ongoing contestation and reinterpretation of UNCLOS norms, the open jurisdictional competition in the Black Sea-Azov region, and the growing centrality of arbitration in the resolution of maritime disputes – all of which demand that future maritime lawyers and fleet officers not merely knowledge of the language of law, but a critical understanding of how that language produces legal outcomes. The object of the study is the methodology of ESP instruction in international maritime law; the subject encompasses pedagogical strategies aimed at developing critical legal literacy through the lens of Critical Discourse Analysis (CDA). The aim of the article is to substantiate and describe the methodology of "Critical Legal Reading" (CLR) as an innovative approach to ESP in maritime law specialisations, combining genre analysis, CDA, and simulation pedagogy. Research tasks: to identify the specific critical reading competences that maritime law students lack under conventional ESP instruction; to establish a theoretical basis for CLR methodology drawing on CDA, genre analysis, and legal literacy scholarship; to describe and evaluate four CLR pedagogical techniques trialled with students of maritime law specialisations; to propose principles for CLR-based assessment. The study is grounded in instructional discourse analysis, action research, and comparative evaluation of legal texts. It is established that IMO conventional texts, arbitral awards, and charter parties construct fundamentally different regimes of subjectivity and responsibility, whose recognition is critical to effective maritime legal practice. Four CLR pedagogical techniques and their trialling are described.

Keywords: ESP methodology, international maritime law, critical legal literacy, Critical Discourse Analysis, maritime arbitration, UNCLOS, genre analysis, simulation pedagogy.

Очеретна Ольга Юріївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри морської англійської мови, Національний університет "Одеська морська академія", https://orcid.org/0000-0001-7077-4878

Карпова Даря Михайлівна кандидат філологічних наукб доцент кафедри морської англійської мови Національного університету «Одеська морська академія», https://orcid.org/0000-0001-6760-2573

КРИТИЧНА ПРАВОВА ГРАМОТНІСТЬ ЯК БАЗОВА МЕТОДОЛОГІЯ ВИКЛАДАННЯ МОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ У СФЕРІ МІЖНАРОДНОГО МОРСЬКОГО ПРАВА

Анотація. У статті обстоюється, що методологія викладання англійської мови професійного спрямування (ESP) у галузі міжнародного морського права потребує фундаментального переосмислення: перетворення з навчання правового вокабуляру і жанрових конвенцій на формування критичної правової грамотності – здатності студентів розпізнавати, як правовий дискурс конструює владу, юрисдикцію, відповідальність і легітимність у міжнародному морському просторі. Актуальність теми зумовлена тим, що перегляд і оскарження норм UNCLOS, відкрита юрисдикційна конкуренція у Чорноморсько-Азовському регіоні та зростаюча роль арбітражу у вирішенні морських конфліктів ставлять перед майбутніми морськими юристами і офіцерами флоту вимоги не просто знати мову права, але й критично розуміти, як ця мова виробляє правові результати. Об'єктом дослідження є методологія ESP-навчання в галузі міжнародного морського права; предметом – педагогічні стратегії, спрямовані на розвиток критичної правової грамотності крізь призму критичного дискурс-аналізу (CDA). Мета статті – обґрунтувати та описати методологію «Критичного правового читання» (Critical Legal Reading, CLR) як інноваційний підхід до ESP у морсько-правових спеціальностях, що поєднує жанровий аналіз і симуляційну педагогіку. Завдання дослідження: визначення конкретних компетентностей із критичного читання, яких бракує студентам спеціальностей морського права за умов традиційного навчання АНП (англійської мови для професійного спрямування); обґрунтування теоретичних засад методології критичного мовного читання (CLR) на основі критичного дискурс-аналізу (КДА), жанрового аналізу та сучасних досліджень правової грамотності; опис та оцінювання чотирьох педагогічних прийомів критичного читання, апробованих у процесі підготовки студентів за спеціалізаціями морського права; розроблення принципів оцінювання результатів навчання на основі методології критичного читання.

Дослідження ґрунтується на аналізі навчального дискурсу та порівняльній оцінці правових текстів. Встановлено, що конвенційні тексти IMO, арбітражні рішення та чартерні угоди конструюють принципово різні режими суб'єктності та відповідальності, розпізнання яких є критично важливим для ефективної морсько-правової практики. Описано чотири педагогічні техніки CLR та їхню апробацію.

Ключові слова: ESP-методологія, міжнародне морське право, критична правова грамотність, критичний дискурс-аналіз, морський арбітраж, UNCLOS, жанровий аналіз, симуляційна педагогіка.

Problem Statement. International maritime law is currently in a period of acute normative contestation. The 2016 South China Sea arbitration (PCA Case No. 2013-19) [1] fundamentally destabilised assumptions about UNCLOS's universality. The ongoing legal consequences of the armed aggression against Ukraine include complex questions of Black Sea and Azov Sea maritime jurisdiction that are being litigated in multiple international forums simultaneously. The International Tribunal for the Law of the Sea (ITLOS) [2] issued its historic 2024 Advisory Opinion on climate change obligations under UNCLOS – an opinion that will reshape the regulatory discourse of every maritime nation [3]. Against this backdrop, the idea that maritime law ESP should concern itself primarily with learning the vocabulary of STCW certificates and SOLAS fire drill procedures represents a profound narrowing of the field's actual scope and stakes.

The methodological claim of this article is discomforting but necessary: conventional maritime law ESP instruction, by focusing on the comprehension and reproduction of legal language, may inadvertently produce graduates who are fluent in the surface features of maritime legal discourse but incapable of the critical reading that professional legal practice actually requires. A student who can reproduce the definition of "innocent passage" from UNCLOS Article 17 [3], but cannot analyse how that definition was contested in the Arctic Sunrise arbitration or what its limits mean for Ukrainian vessels in occupied maritime zones, has learned the script of maritime law without acquiring the capacity for legal reasoning that makes the script useful.

Literature Review. The scholarship underlying this article draws on three convergent traditions. Critical Discourse Analysis (CDA), particularly in the tradition of N. Fairclough (2003) [4] and van Dijk (2008) [5], establishes that discourse is not merely a vehicle for the communication of pre-existing meanings but a constitutive social practice – legal discourse, in particular, does not describe legal realities so much as produce them. When UNCLOS Article 121 [3] defines an "island" as "a naturally formed area of land, surrounded by water, which is above water at high tide", that definition does not reflect a pre-existing natural category; it constructs a category that determines which maritime features generate full maritime entitlements and which do not – a determination with enormous geopolitical stakes, as the South China Sea arbitration demonstrated. Teaching students to read this definition as if it were a neutral description of reality is a pedagogical disservice.

In legal education proper, the tradition of "legal literacy" scholarship – from E. Mertz (2007) [6] to M. Gotti (2012) [7] – has established that learning to "think like a lawyer" is primarily a language socialisation process: novices learn not just the vocabulary of law but the distinctive patterns of legal reasoning, argument construction, and authority citation that constitute legal thought. V.K. Bhatia (2004) [8] demonstrated how genre conventions in legal texts embody power relationships – the mandatory/permissive distinction is not merely grammatical but relational, allocating obligations and rights between defined legal subjects. These insights have been only partially incorporated into ESP for legal specialisations, and are almost absent from maritime law ESP specifically.

In the Ukrainian context, the situation is compounded by the fact that many maritime law students will work professionally in a legal environment where English is simultaneously the language of international maritime instruments (UNCLOS, IMO conventions), the working language of international arbitration (LMAA, ICC), the language of BIMCO standard contracts, and the language of the dominant P&I Club correspondence – while Ukrainian remains the language of domestic maritime administration. This bilingual legal reality requires students to move fluidly between legal discourse traditions that operate with subtly different logics of obligation, liability, and agency, a competence that neither general English instruction nor vocabulary-focused ESP adequately addresses.

Simulation pedagogy in legal education – the "moot court" tradition – has a long history of effectiveness in developing legal reasoning under conditions of adversarial pressure [9]. Its application to maritime law ESP has been limited, largely because simulation in language teaching has been conceived primarily as oral communication practice rather than as a vehicle for developing the kind of close textual reasoning that maritime arbitration demands.

Aim and Research Tasks. The aim of the article is to substantiate and describe the Critical Legal Reading (CLR) methodology as a framework for maritime law ESP that equips students not merely to comprehend and reproduce legal language but to engage in the critical reading of maritime legal texts that professional practice demands. Research tasks: to identify the specific critical reading competences that maritime law students lack under conventional ESP instruction; to establish a theoretical basis for CLR methodology drawing on CDA, genre analysis, and legal literacy scholarship; to describe and evaluate four CLR pedagogical techniques trialled with students of maritime law specialisations; to propose principles for CLR-based assessment.

The object of the study is the methodology of ESP instruction in international maritime law for higher education students of maritime specialisations. **The subject** is the set of pedagogical strategies that constitute the Critical Legal Reading methodology, with particular attention to how CDA tools and simulation techniques can be integrated into ESP instruction to develop critical legal literacy as an operative professional competence.

The CLR methodology integrates three theoretical frameworks. Fairclough's three-dimensional model of discourse analysis – text, discursive practice, and social practice – provides the analytical architecture. At the text level, students learn to analyse lexicogrammatical choices (modal verbs, agency constructions, nominalisation patterns) as legal meaning-makers. At the discursive practice level, they learn to trace how texts are produced, circulated, and interpreted within the institutional contexts of IMO, flag State administration, and maritime arbitration. At the social practice level, they learn to ask whose interests particular textual choices serve and whose they constrain.

V.K. Bhatia's concept of "genre colonies" is particularly productive for ESP in maritime law. Maritime legal communication does not consist of isolated texts but of interconnected genre ecosystems: a pollution incident generates a cascade of related texts – incident report, port State investigation, flag State response, P&I Club notification, MARPOL violation notice, and potentially an ITLOS filing – each with its own genre conventions, audience configuration, and legal function. Teaching students to understand how these texts relate to each other, and how language choices in one text constrain or enable language choices in subsequent texts, develops a systemic legal literacy that vocabulary instruction cannot provide.

Speech act theory [10; 11] provides the third theoretical pillar. Legal texts are performative – they do not merely describe but constitute legal realities. Teaching students to identify the illocutionary force of specific textual choices (the difference between a shall-obligation, a may-permission, and a should-recommendation in IMO instruments) is not merely a grammar exercise but a training in legal interpretation. Crucially, CLR pedagogy goes beyond A. Trosborg's (1997) [12] identification of modality categories to ask why specific modal choices were made and what would have changed if different choices had been made – a counterfactual reasoning technique borrowed from legal argumentation.

Technique 1: The Interpretive Gap Seminar. Students are given a primary legal text (e.g., UNCLOS Article 92 on the status of ships) alongside a judicial or arbitral decision that has interpreted that text (e.g., the ITLOS M/V Saiga judgment). The task is to map the interpretive moves: where does the Tribunal's reading go beyond, restrict, or creatively redeploy the textual language? What linguistic resources (definition expansion, contextual integration, principle invocation) does the Tribunal use to justify its interpretive choices? This technique makes visible the fundamental legal literacy insight that legal text is not self-executing but requires interpretation, and that interpretation is a language practice with high professional stakes.

Technique 2: The Agency Audit. Students perform a CDA-informed agency analysis on a selected maritime legal text, identifying: who is constructed as an agent (capable of action and therefore responsible for outcomes) vs a patient (acted upon); which processes are nominalised (converted from verbs to nouns, thereby erasing the agent); what the legal consequences of agent-erasure are. Applied to a typical MARPOL violation notice, this technique reveals how passive constructions and

nominalisations distribute or obscure accountability, with direct implications for liability – a critical skill for students who will negotiate, contest, or defend such documents professionally.

Technique 3: The Jurisdiction Stress-Test. Students are presented with a maritime incident scenario (drawn from real MAIB or EMSA accident investigation reports) and tasked with identifying the applicable legal regime, the relevant jurisdictional claims of flag State, port State, and coastal State, and the specific textual provisions of UNCLOS and the relevant IMO conventions that govern each claim. They then draft a 300-word legal memorandum summarising the jurisdictional analysis. This technique integrates critical reading with professional legal writing. It develops the capacity to navigate the overlapping jurisdictional architecture, a defining feature of international maritime law – and one of its most practically challenging aspects.

Technique 4: Maritime Moot Arbitration. The capstone of the CLR programme is a semester-long simulation of an international maritime arbitration, structured around a composite factual scenario drawing on real cases (The Arctic Sunrise, The Enrica Lexie, The Virginia G). Students are assigned to claimant and respondent teams, each of which must research the applicable legal framework, draft a written memorial in accordance with the LMAA procedural format, present oral arguments in a 45-minute mock hearing, and respond to questions from a panel of "arbitrators" (the instructor and guest practitioners). This simulation produces the most generative site of language development in the entire CLR programme: students confronted with adversarial challenge to their legal arguments discover, often painfully, that surface fluency in legal language is insufficient – they need to know precisely what their texts mean and why those meanings are defensible.

Conclusions. The competence gap between lexical comprehension of maritime legal texts and critical understanding of how those texts produce legal meaning is large, systematic, and consequential – it is not a general English proficiency problem but a methodological one. CDA tools, particularly agency analysis and modal analysis, are highly productive pedagogical instruments in maritime law ESP, and their integration does not require specialist legal training on the part of the ESP instructor. They are language analysis techniques that can be taught through text analysis. Simulation pedagogy, and maritime moot arbitration in particular, generates irreplaceable learning experiences that no amount of comprehension-based instruction can replicate: it is the site where students discover whether their language competence is genuinely operative under professional pressure. The most important outcome of CLR instruction is not measurable on any test – it is the epistemic orientation shift, from seeing legal text as a transparent window on legal meaning to understanding it as a crafted construction whose choices have consequences.

References

1. PCA. (2016). The South China Sea Arbitration (Philippines v. China). Award of 12 July 2016 (PCA Case No. 2013-19).

2. ITLOS. (2014). M/V 'Virginia G' Case (Panama/Guinea-Bissau). Judgment of 14 April 2014. International Tribunal for the Law of the Sea.

3. United Nations. (1982). United Nations Convention on the Law of the Sea. UN Treaty Series, 1833.

4. Fairclough, N. (2003). Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research. Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203697078.

5. van Dijk, T. A. (2008). Discourse and Power. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-1-137-07299-3.

6. Mertz, E. (2007). The Language of Law School: Learning to 'Think Like a Lawyer'. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195311488.001.0001.

7. Gotti, M. (2012). Exploring Legal English: A Discourse Approach. Peter Lang.

8. Bhatia, V. K. (2004). Worlds of Written Discourse: A Genre-Based View. Continuum.

9. Sherr, A. (1992). Legal Skills. Blackstone.

10. Austin, J. L. (1962). How to Do Things with Words. Clarendon Press.

11. Searle, J. R. (1969). Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9781139173438.

12. Trosborg, A. (1997). Rhetorical Strategies in Legal Language: Discourse Analysis of Statutes and Contracts. Narr.

Література

1. PCA. The South China Sea Arbitration (Philippines v. China). Award of 12 July 2016.

2. ITLOS. M/V 'Virginia G' Case (Panama/Guinea-Bissau). Judgment of 14 April 2014. Hamburg : ITLOS, 2014.

3. UNCLOS. United Nations Convention on the Law of the Sea. Montego Bay, 10 December 1982. UN Treaty Series. Vol. 1833.

4. Fairclough N. Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research. London: Routledge, 2003. 270 p. DOI: 10.4324/9780203697078.

5. van Dijk T. A. Discourse and Power. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008. 308 p. DOI: 10.1007/978-1-137-07299-3.

6. Mertz E. The Language of Law School: Learning to 'Think Like a Lawyer'. Oxford: Oxford University Press, 2007. 264 p.

7. Gotti M. Exploring Legal English: A Discourse Approach. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2012.

8. Bhatia V. K. Worlds of Written Discourse: A Genre-Based View. London: Continuum, 2004. 209 p.

9. Sherr A. Legal Skills. London: Blackstone, 1992. 221 p.

10. Austin J. L. How to Do Things with Words. Oxford: Clarendon Press, 1962.

11. Searle J. R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge: Cambridge University Press, 1969. 203 p.

12. Trosborg A. Rhetorical Strategies in Legal Language: Discourse Analysis of Statutes and Contracts. Tübingen : Narr, 1997. 248 p.

Дата першого надходження статті до видання: 09.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.05.2026

UDC 811.111:378.147:34

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-452-465

Shevchenko Yuliia Senior Lecturer of the Foreign Philology Department, Chernihiv Polytechnic National University, Chernihiv, https://orcid.org/0000-0001-7701-1291

Bykonia Oksana Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Linguistics Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv http://orcid.org/0000-0002-8865-8792

ENHANCING ESP READING SKILLS IN LAW STUDENTS THROUGH DETECTIVE TEXTS

Abstract. This article examines the development of professional reading skills in English among future lawyers through the use of detective stories within the framework of an English for Specific Purposes (ESP) course, specifically Legal English. The study confirms the pedagogical value of detective stories as an effective teaching resource for enhancing law students' professional communicative competence. It has been demonstrated that integrating detective texts into the teaching process increases students' motivation to read, stimulates cognitive activity, and contributes to the development of critical thinking, analytical skills, and the ability to interpret legally significant information. The article sets out the theoretical foundations of professionally-oriented reading and English for Specific Purposes (ESP). It proposes a structured methodology for working with detective texts in English language classes, with a particular emphasis on extensive (out-of-class) reading. The methodology is based on a phased approach (before reading, during reading, after reading). It includes tasks aimed at developing professional vocabulary, reading strategies and the analytical processing of legal information in context. To test the effectiveness of the proposed approach, an educational experiment was conducted with second-year students from the Faculty of Law at Chernihiv Polytechnic National University and the Penitentiary Academy of Ukraine. The results, analysed using a Student's t-test, confirmed a statistically significant improvement in performance in the experimental group compared to the control group, particularly in motivation, reading comprehension, lexical competence, and analytical skills. Statistical analysis employing Student's t-test demonstrated a significant improvement in the experimental group compared with the control group ($t = 8.92$, $p \leq 0.05$). It has been experimentally proven that the use of detective fiction significantly enhances reading competence in English within the context of English-language professional training for future lawyers.

Keywords: future lawyers, detective texts, legal discourse, English-language professionally-oriented reading, out-of-class reading, ESP.

Шевченко Юлія Вікторівна старший викладач кафедри іноземної філології Національного університету "Чернігівська політехніка", м.Чернігів, https://orcid.org/0000-0001-7701-1291

Биконя Оксана Павлівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри мовознавства Пенітенціарної академії України, м.Чернігів, http://orcid.org/0000-0002-8865-8792

РОЗВИТОК УМІНЬ АНГЛОМОВНОГО ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНОГО ЧИТАННЯ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ ЗАСОБАМИ ДЕТЕКТИВІВ

Анотація. У цій статті досліджується розвиток навичок професійного читання англійською мовою у майбутніх юристів за допомогою детективних творів у межах курсу англійської мови для спеціальних цілей (ESP), зокрема юридичної англійської. Дослідження підтверджує педагогічну цінність детективних оповідань як ефективного навчального ресурсу для підвищення професійної комунікативної компетентності студентів-юристів. Доведено, що інтеграція детективних текстів у навчальний процес підвищує мотивацію студентів до читання, стимулює когнітивну активність і сприяє розвитку критичного мислення, аналітичних здібностей та навичок інтерпретації юридично значущої інформації.

У статті викладено теоретичні засади професійно-орієнтованого читання та навчання на основі англійської мови за професійним спрямування (ESP) і запропоновано структуровану методологію роботи з детективними текстами на заняттях з англійської мови, з особливим акцентом на екстенсивному (позакласному) читанні. Методологія базується на поетапному підході (до читання, під час читання, після читання) і включає завдання, спрямовані на розвиток професійної лексики, стратегій читання та аналітичної обробки юридичної інформації в контексті. З метою перевірки ефективності запропонованого підходу було проведено педагогічний експеримент за участю студентів другого курсу юридичного факультету Чернігівського політехнічного національного університету та Пенітенціарної академії України. Результати, оброблені за допомогою t-критерію Стьюдента, підтвердили статистично значуще поліпшення показників у експериментальній групі порівняно з контрольною, зокрема в таких сферах, як мотивація, розуміння прочитаного, лексична компетентність та аналітичні навички. Статистичний аналіз із застосуванням t-критерію Стьюдента виявив значне поліпшення в експериментальній групі порівняно з контрольною ($t = 8{,}92$, $p \leq 0{,}05$). Експериментально доведено, що використання детективної літератури значно підвищує читацьку компетентність англійською мовою в контексті англомовного професійного навчання майбутніх юристів.

Ключові слова: майбутні юристи, детективні тексти, правовий дискурс, професійне читання англійською мовою, позакласне читання, англійська мова за професійним спрямування.

Statement of the problem. In the current context of European integration and Ukraine's growing involvement in international law, the development of English-language professional communication skills among future lawyers has become particularly relevant.

The significance of this issue increases substantially under martial law, when there is a pressing need for specialists capable of working effectively with international legal instruments, materials from international judicial institutions, documents concerning war crimes and human rights violations, and the norms of international humanitarian law and international criminal justice.

In accordance with the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR), foreign-language professional competence entails the ability to use the language effectively in academic and professional contexts, particularly when dealing with complex specialised texts [4].

Analysis of research and publication. One of the key components of English-language professional competence for future lawyers is the ability to engage in professionally oriented reading, which provides access to legal documentation, international treaties, court decisions, materials from international organisations and academic sources in English.

As W. Grabe (2009) notes, reading in a professional context is a complex cognitive process that involves not only understanding the text, but also interpreting, analysing and critically evaluating the information [10].

At the same time, in modern English-for-specific-purposes methodologies, one key problem is students' insufficient motivation to engage in systematic reading of authentic English-language texts. It is confirmed by I.S.P. Nation's research, which emphasises that the development of reading competence is significantly limited without sufficient regular reading [17].

The conditions of the digitalisation of the educational environment are leading to a shift in the cognitive models of information perception among higher education students, characterised by a preference for short information formats and a reduced willingness to engage deeply with long texts [18]. It creates additional difficulties in developing analytical and critical reading skills, which are fundamental to lawyers' professional practice.

In view of this, the search for effective teaching methods to develop skills in English-language, professionally-oriented reading takes on particular significance [2-3; 5-8; 11; 16; 18].

One promising approach is the use of authentic texts with high motivational potential, particularly materials from the detective and legal genres, which combine a problem-based situational context with professionally relevant content [6].

Thus, the relevance of this study stems from the need to enhance the effectiveness of developing English-language, professionally oriented reading competence among future lawyers by introducing motivation-oriented and contextually meaningful teaching materials into the foreign language training process.

The issue of teaching reading in a foreign language remains a key area of contemporary language teaching and cognitive pedagogy.

The theoretical foundations of reading as a complex cognitive process are explored in the works of W. Grabe and F. Stoller (2013), who view reading as an interactive activity that combines text decoding, linguistic prediction, and the use of prior knowledge [11].

The development of reading strategies and their role in the formation of reading competence have been investigated by R. Anderson and P. Pearson (1984), who established a schema-theoretical model of text comprehension that remains fundamental to contemporary research into reading processes [2].

Contemporary empirical studies confirm a correlation between the use of reading strategies and text comprehension [16].

The effectiveness of intensive and extensive reading as a methodological approach to foreign language teaching is substantiated by R. Day and J. Bamford, who define the principles of fostering students' reading motivation and autonomy [6].

Further research confirms that systematic, extensive reading contributes to the development of lexical competence and text processing speed [10; 17].

The cognitive mechanisms of reading are examined in contemporary neurolinguistic research, which demonstrates that the automation of word recognition is a critical factor in the development of effective reading [19]. In turn, the model of reading competence development proposed by C.M. Connor emphasises the interaction of linguistic, cognitive and socio-contextual factors in the process of learning to read [5].

A separate group of studies consists of works on learning strategies and instructional approaches in reading instruction (Dole et al., 1991; Duke & Pearson, 2009), which demonstrate the effectiveness of strategy-oriented instruction for developing deep text comprehension [7-8].

Despite a significant body of research devoted to the development of foreign-language professional communicative competence among future lawyers, an analysis of contemporary domestic and international sources indicates that the use of detective texts as a means of developing English-language, professionally oriented reading remains under-researched.

The academic literature provides a detailed examination of general approaches to teaching reading in a foreign language, in particular, extensive and intensive reading (Day & Bamford, 2002), as well as the development of professional foreign-language competence among law students (Grabe, 2009; Nation, 2013) [6; 10; 17].

At the same time, there is a lack of systematic research justifying the pedagogical appropriateness of using the detective genre specifically as a didactic resource for

developing the professionally oriented reading skills of future lawyers, which makes the chosen research focus particularly relevant.

Purpose of the article. The purpose of this article is to provide a theoretical justification and experimental verification of the effectiveness of using detective fiction for home reading as a means of enhancing the development of English-language, professionally-oriented reading skills among future lawyers, as well as to identify methodological approaches to organising work with detective fiction texts within the context of a higher education institution.

Achieving this aim involves addressing the following tasks: to analyse the theoretical foundations of using literary texts in foreign language teaching; to explore the methodological features of organising home reading of detective texts; to substantiate the didactic potential of the detective genre for the development of professionally oriented reading skills; to verify the effectiveness of the proposed methodology experimentally.

Presentation of main research material. In modern foreign language teaching methodology, the concept of extensive reading is regarded as an organised, independent activity undertaken by learners, aimed at reading large volumes of authentic texts to gain a general understanding of the content, develop linguistic intuition, and automate lexical and grammatical skills [6; 17].

Within the scope of this study, a detective text is defined as a genre of fiction characterised by an intriguing plot, a logical investigation, a system of evidence and the gradual revelation of information aimed at establishing the truth. This text structure ensures a high level of cognitive engagement for the reader and stimulates the development of analytical thinking.

Detective stories have significant educational potential in the teaching of English to future lawyers, as they combine authentic language material, professionally relevant vocabulary (particularly legal and judicial terminology) and a high level of motivation [1]. Their use contributes not only to the development of reading skills but also to the formation of professionally significant competences, in particular analytical thinking, the ability to interpret facts, establish cause-and-effect relationships, and work with evidential information.

As W. Grabe (2009) notes, effective reading instruction should include work with texts that provide both cognitive challenge and contextual relevance for the learner [10]. In this context, the detective genre is an effective tool for integrating language and professional training for future lawyers.

The use of detective texts in the development of professional English reading skills among future lawyers is methodologically sound within the Legal English approach, a subcategory of ESP.

Contemporary research demonstrates that working with authentic and semi-authentic legal texts contributes to more effective acquisition of specialised vocabulary, the development of reading strategies, and the formation of professional communicative competence [14].

Firstly, detective texts have high motivational potential, as their plots are built on the principles of intrigue, investigation, and the gradual revelation of information. Within the ESP methodology, motivation is considered a key factor in the successful acquisition of professional language, particularly when working with long, complex legal texts [12]. Engaging students in solving a 'logical puzzle' within the text stimulates their cognitive activity and fosters sustained interest in reading English-language materials, aligning with the principles of the communicative approach in ESP.

Secondly, the detective genre naturally incorporates elements of legal discourse: criminal investigations, analysis of evidence, interrogations, court proceedings and the arguments put forward by the parties. It is precisely these types of texts that bring the learning process closer to real-life professional situations, which aligns with the concept of English for Legal Purposes, where learning is based on the simulation of professional communication.

Research shows that the use of detective fiction in legal ESP facilitates the acquisition of legal terminology and the development of an understanding of English-language legal culture [15; 17].

Thirdly, working with detective texts fosters critical and analytical thinking, a fundamental professional competence for a lawyer. While reading, students engage in analysing facts, formulating hypotheses, interpreting evidence and drawing conclusions. In the context of ESP, this aligns with contemporary approaches to teaching Legal Reading Comprehension, which view reading as a cognitively complex process that involves simulating real-life legal situations [16].

Furthermore, research in the field of Legal English confirms that working with texts containing professionally relevant context helps to expand vocabulary and develop the ability to interpret specialised texts of varying levels of complexity [10; 17]. In this context, detective texts act as a bridge between literary and professional legal discourse, making them an effective teaching tool in ESP instruction.

Thus, the use of detective texts in teaching English-language, professionally oriented reading to future lawyers ensures the simultaneous development of linguistic, cognitive, and professional competence. It is fully consistent with contemporary approaches to teaching Legal English as a component of ESP, in which teaching materials should be motivating, professionally relevant, and communicatively meaningful.

When teaching future lawyers to read English-language texts with a professional focus, it is advisable to use both authentic and adapted detective stories, depending on students' language proficiency, the course's educational objectives, and the stage of development of their reading competence. This approach is consistent with the principles of ESP methodology, which involves a gradual transition from controlled to authentic language material [9; 12].

Adapted texts are appropriate for the early stages of developing professionally oriented reading skills, as they contain simplified lexical and grammatical structures

that facilitate comprehension and promote the gradual acquisition of basic legal terminology.

At the same time, authentic detective texts provide students with the opportunity to work with real examples of English-language literary and professionally relevant discourse, which corresponds to the principle of authenticity in ESP [6].

Such texts contribute to the development of linguistic intuition, strategies for interpreting information, and preparation for working with authentic legal documents in future professional practice.

The effectiveness of detective stories depends to a large extent on a methodologically sound approach to the text, which must take into account the gradual development of reading competence. Within the framework of modern reading instruction methodologies [11; 17], it is advisable to identify three main stages of work.

1. Pre-reading stage

The aim is to activate students' background knowledge, build motivation and predict the text's content.

The following tasks are used: predicting the plot from the title or keywords; discussing a problem situation (a crime scenario); and introducing and explaining the meaning of key legal vocabulary (evidence, suspect, investigation, verdict).

2. Text-based stage (while-reading stage)

Aimed at developing text comprehension strategies and analytical reading skills.

Tasks are carried out to: locate specific information (scanning); grasp the main idea (skimming); identify logical connections between events; analyse evidence and characters' behaviour in the context of the 'investigation'.

3. Post-reading stage

Aims to develop critical thinking and productive language skills.

It involves: discussing the 'case' and formulating one's own solution; justifying one's position using legal vocabulary; simulating professional situations (trial, investigation report, witness questioning); and writing short analytical conclusions (case summary).

Thus, the combination of adapted and authentic detective texts within a phased methodological approach to teaching ensures not only the development of skills in English-language, professionally oriented reading but also the formation of key components of legal communicative competence: analytical thinking, the ability to work with evidential information, and professional argumentation.

To test the effectiveness of detective texts in developing English-language, professionally oriented reading skills, a pedagogical experiment was conducted among students of the Faculty of Law at Chernihiv Polytechnic National University and cadets and students of the Penitentiary Academy of Ukraine.

Two groups of second-year Law students participated in the study: an experimental group (EG) and a control group (CG), each with 16 students (total sample size: 32).

A system of home reading involving adapted detective stories (by Arthur Conan Doyle) was introduced in the experimental group.

The experiment lasted two semesters (2025-2026). To ensure the objectivity of the assessment of the pedagogical experiment's results, a system of criteria and indicators for the development of English-language, professionally-oriented reading skills was developed. Table 1 presents the assessment criteria and corresponding monitoring methods; Table 2 presents the scale for determining levels of reading competence; and Table 3 presents the main tools used to collect empirical data to assess students' academic achievement throughout the experiment.

Table 1

Assessment criteria for the development of English reading skills for professional purposes

Indicator	Assessment Method	Maximum Score	Assessment Criteria
Reading motivation	Questionnaire (Likert scale), participation in discussions	100	Interest in reading detective stories, willingness to complete reading tasks independently, active participation in class
Text comprehension	Reading comprehension test (multiple-choice and open-ended questions)	100	Correct identification of the main idea, understanding of details, logical sequence of events
Information retrieval	Scanning and skimming tasks	100	Ability to locate specific facts, evidence, legal information, and key details accurately
Legal terminology	Vocabulary test and contextual exercises	100	Correct recognition and use of legal terms (evidence, suspect, verdict, investigation, witness, etc.)
Legal situation analysis	Case analysis tasks and group discussions	100	Ability to identify legal issues, analyse evidence, explain characters' actions, and justify conclusions
Drawing conclusions	Written case summary and oral presentation	100	Logical reasoning, evidence-based conclusions, coherent argumentation using appropriate legal vocabulary

Source: compiled by the author

Table 2

Scoring scale

Score (%)	Level	Description
90–100	Excellent	Demonstrates excellent reading comprehension, analytical thinking, and confident use of legal English.
75–89	Good	Understands the text well, analyses information correctly, makes minor language errors.
60–74	Satisfactory	Demonstrates adequate comprehension with occasional difficulties in analysis or vocabulary use.
Below 60	Needs Improvement	Has difficulty understanding the text, identifying evidence, and using legal terminology appropriately.

Source: compiled by the author

Table 3

Data collection methods

Instrument	Purpose
Pre-test	Determine the initial level of professionally oriented reading skills
Post-test	Measure changes after two semesters of instruction
Reading comprehension tests	Assess understanding of detective texts
Vocabulary tests	Assess acquisition of legal terminology
Case-analysis tasks	Evaluate analytical and critical thinking skills
Student questionnaire	Measure reading motivation and attitudes toward detective texts
Classroom observation	Monitor participation and engagement during discussions and simulations

Source: compiled by the author

To verify the significance of the observed changes, Student's t-test was applied for both dependent (paired) and independent samples.

The level of statistical significance was set at $p \leq 0.05$.

The calculations were performed using the following formula:

$$t = \frac{M_1 - M_2}{\sqrt{\frac{S_1^2}{n_1} + \frac{S_2^2}{n_2}}}$$

where:

M_1, M_2 — mean values;

S_1, S_2 — standard deviations;

n_1, n_2 — sample sizes.

Table 4 presents a comparative analysis of the level of development of English-language, professionally oriented reading skills in the experimental and control groups, based on the initial and final assessments.

Table 4

Dynamics of the development of English reading skills for professional purposes (%)

Indicators	**EG (pre-test)**	**EG (post-test)**	**CG (pre-test)**	**CG (post-test)**
Reading motivation	55	84	56	64
Text comprehension	61	89	62	71
Information retrieval	59	87	60	69
Legal terminology	53	86	54	66
Legal situation analysis	51	85	52	63
Drawing conclusions	49	82	50	61

Source: compiled by the author

Statistical Analysis.

1. Experimental Group (pre-test / post-test)

Mean values: $M_1 = 54.7$ $M_2 = 85.5$ t_emp = 8.92

2. Control Group (pre-test / post-test)

Mean values: $M_1 = 55.7$ $M_2 = 65.7$ t_emp = 2.31

Interpretation of Results.

The critical value of Student's t-test for $n = 16$ at $p \leq 0.05$ is $t_crit = 2.13$.

Experimental group: t_emp = 8.92 > 2.13 → the difference is statistically significant.

Control group: t_emp = 2.31 > 2.13 → a weak but observable positive dynamic is present; however, the effect is considerably lower than in the experimental group.

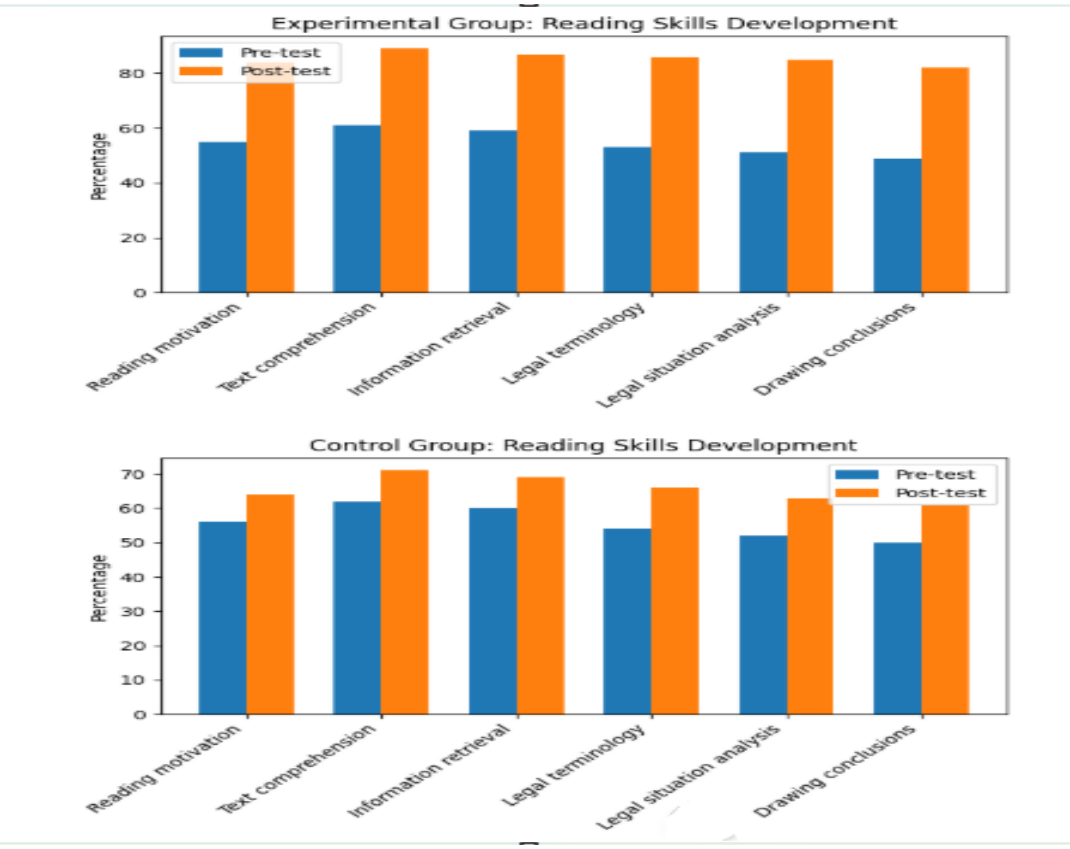

Picture 1. **The dynamics of the development of reading skills in ESP**
Source: compiled by the author

Conclusions. The findings of this study indicate that the use of detective stories in the teaching of English-language professional reading leads to a statistically significant improvement in the level of professional reading competence among future lawyers.

The most pronounced positive effect is observed in the following areas: increased motivation to read English-language professional texts; improved comprehension of authentic professional materials; development of skills in analysing legal situations and critical thinking; expansion and more effective acquisition of legal terminology.

Detective stories are therefore an effective teaching resource in the context of ESP training for future lawyers, as they combine linguistic, cognitive and professional aspects of training. Their methodologically sound use contributes not only to the development of skills in English-language, professionally oriented reading, but also to the formation of analytical thinking, professional reflection, and students' readiness to work with authentic legal materials in their future professional practice.

We see prospects for further research in developing a system of exercises based on authentic detective texts within an ESP course for law students, as well as investigating the effectiveness of detective-genre audiobooks for developing listening and integrated language skills.

References

1. Shevchenko, Yu. V., & Bykonia, O. P. (2021). *Shliakhy pidvyshchennia motyvatsii do vyvchennia inozemnoi movy za profesiinym spriamuvanniam* [Ways of increasing motivation for learning a foreign language for professional purposes]. *Innovatsiina Pedahohika*, 35, 142–147.

2. Anderson, R. C., & Pearson, P. D. (1984). A schema-theoretic view of basic processes in reading comprehension. In *Handbook of Reading Research* (pp. 255–291). New York: Longman.

3. Arias Rodríguez, G. L. (2014). Reading through ESP in an undergraduate law program. *PROFILE: Issues in Teachers' Professional Development*, 16(1), 105–118.

4. Council of Europe. (2020). Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment – Companion Volume. Strasbourg: Council of Europe.

5. Connor, C. M. (2016). A lattice model of the development of reading comprehension. *Child Development Perspectives*, 10(4), 269–274. DOI: https://doi.org/10.1111/cdep.12200.

6. Day, R., & Bamford, J. (2002). Top ten principles for teaching extensive reading. *Reading in a Foreign Language*, 14(2), 136–141. Retrieved from https://nflrc.hawaii.edu/rfl/October2002/day/day.html

7. Dole, J. A., Duffy, G. G., Roehler, L. R., & Pearson, P. D. (1991). Moving from the old to the new: Research on reading comprehension instruction. *Review of Educational Research*, 61(2), 239–264. https://doi.org/10.3102/00346543061002239

8. Duke, N. K., & Pearson, P. D. (2009). Effective practices for developing reading comprehension. *Journal of Education*, 189(1–2), 107–122. https://doi.org/10.1177/002205740918900l-208

9. Dudley-Evans, T., & St John, M. J. (1998). Developments in English for Specific Purposes: A Multi-Disciplinary Approach. Cambridge: Cambridge University Press.

10. Grabe, W. (2009). Reading in a Second Language: Moving from Theory to Practice. Cambridge: Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9781139150484

11. Grabe, W., & Stoller, F. L. (2013). Teaching and Researching Reading (2nd ed.). London: Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315833743

12. Hoffman, C. (2011). Using discourse analysis methodology to teach legal English. *International Journal of Law, Language & Discourse*, 1(1), 1–19. Retrieved from https://scholarship.law.georgetown.edu/facpub/1332/

13. Hutchinson, T., & Waters, A. (1987). English for Specific Purposes: A Learning-Centred Approach. Cambridge: Cambridge University Press.

14. Liuolienė, A., & Metiūnienė, R. (2012). Legal English and adapted legal texts. *Santalka: Filologija, Edukologija*, 20(1), 56–64. https://doi.org/10.3846/cpe.2012.06

15. Long, S., Tu, C., Liu, Z., & Sun, M. (2018). Automatic judgment prediction via legal reading comprehension. *arXiv Preprint*. https://doi.org/10.48550/arXiv.1809.06537

16. Muijselaar, M. M. L., et al. (2017). Developmental relations between reading comprehension and reading strategies. *Reading Psychology*. https://doi.org/10.1080/10888438.2017.1278763

17. Nation, I. S. P. (2013). Learning Vocabulary in Another Language (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

18. OECD. (2021). 21st-Century Readers: Developing Literacy Skills in a Digital World. Retrieved from https://www.oecd.org/education/21st-century-readers-a83d84cb-en.htm

19. Rayner, K., Foorman, B. R., Perfetti, C. A., Pesetsky, D., & Seidenberg, M. S. (2001). How psychological science informs the teaching of reading. *Psychological Science in the Public Interest*. https://doi.org/10.1111/1529-1006.00004

20. Reyes-Torres, A. (2011). A pedagogical approach to detective fiction. *International Education Studies*, 4(5), 33–38. https://doi.org/10.5539/ies.v4n5p33

Література

1. Шевченко Ю. В., Биконя О. П. Шляхи підвищення мотивації до вивчення іноземної мови за професійним спрямуванням. *Інноваційна педагогіка*. 2021. Вип. 35. С. 142–147.

2. Anderson R. C., Pearson P. D. A schema-theoretic view of basic processes in reading comprehension. *In: Handbook of Reading Research*. New York: Longman, 1984. P. 255–291.

3. Arias Rodríguez G. L. Reading Through ESP in an Undergraduate Law Program. *PROFILE: Issues in Teachers' Professional Development*. 2014. Vol. 16(1). P. 105–118. DOI: https://doi.org/10.15446/profile.v16n1.36823

4. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment – Companion Volume. Strasbourg: Council of Europe, 2020. URL: https://www.coe.int/en/web/common-european-framework-reference-languages (дата звернення: 05.06.2026).

5. Connor C. M. A lattice model of the development of reading comprehension. *Child Development Perspectives*. 2016. Vol. 10(4). P. 269–274. DOI: https://doi.org/10.1111/cdep.12200.

6. Day R., Bamford J. Top Ten Principles for Teaching Extensive Reading. *Reading in a Foreign Language*. 2002. Vol. 14(2). P. 136–141. DOI: 10.64152/10125/66761.

7. Dole J. A., Duffy G. G., Roehler L. R., Pearson P. D. Moving from the old to the new: Research on reading comprehension instruction. *Review of Educational Research*. 1991. Vol. 61(2). P. 239–264. DOI: 10.3102/00346543061002239.

8. Duke N. K., Pearson P. D. Effective Practices for Developing Reading Comprehension. *Journal of Education*. 2009. Vol. 189(1–2). P. 107–122. DOI: 10.1177/0022057409189001-208.

9. Dudley-Evans T., St John M. J. Developments in English for Specific Purposes: A Multi-Disciplinary Approach. Cambridge Cambridge University Press, 1998. 301 p.

10. Grabe W. Reading in a Second Language: Moving from Theory to Practice. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. DOI: https://doi.org/10.1017/CBO9781139150484.

11. Grabe W., Stoller F. L. Teaching and Researching Reading. 2nd ed. London : Routledge, 2013. DOI: https://doi.org/10.4324/9781315833743.

12. Hoffman C. Using Discourse Analysis Methodology to Teach Legal English. *International Journal of Law, Language & Discourse*. 2011. Vol. 1(1). P. 1–19. URL: https://scholarship.law.georgetown.edu/facpub/1332/.

13. Hutchinson T., Waters A. English for Specific Purposes: A Learning-Centred Approach. Cambridge : Cambridge University Press, 1987. 183 p.

14. Liuolienė A., Metiūnienė R. Legal English and Adapted Legal Texts. *Santalka: Filologija, Edukologija*. 2012. Vol. 20(1). P. 56–64. DOI: https://doi.org/10.3846/cpe.2012.06.

15. Long S. et al. Automatic Judgment Prediction via Legal Reading Comprehension. *arXiv preprint*. 2018. DOI: https://doi.org/10.48550/arXiv.1809.06537.

16. Muijselaar M. M. L. et al. Developmental relations between reading comprehension and reading strategies. 2017. DOI: https://doi.org/10.1080/10888438.2017.1278763.

17. Nation I. S. P. Learning Vocabulary in Another Language. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2013. DOI: https://doi.org/10.1017/CBO9781139858656.

18. OECD. 21st-Century Readers: Developing Literacy Skills in a Digital World. 2021. URL: https://www.oecd.org/education/21st-century-readers-a83d84cb-en.htm.

19. Rayner K. et al. How psychological science informs the teaching of reading. *Psychological Science in the Public Interest*. 2001. DOI: https://doi.org/10.1111/1529-1006.00004.

20. Reyes-Torres A. A Pedagogical Approach to Detective Fiction. *International Education Studies*. 2011. Vol. 4(5). P. 33–38. DOI: 10.5539/ies.v4n5p33. URL: https://www.researchgate.net/publication/267203104_A_Pedagogical_Approach_to_Detective_Fiction (date of access: 19.05.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 11.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

UDC 378.147:811.111’276:004

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-466-479

Varadi Natalia Doctor of History, habilitated doctor, Associate professor, Department of History and Social Sciences, Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University, https://orcid.org/0000-0003-4175-4928

Fabian Marta Associate professor at the Department of Philology, Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University, https://orcid.org/0000-0002-5549-1156

Molnar Fedir Doctor of Philosophy in History, Associate Professor of the Depatment of History and Social Sciences, Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University, https://orcid.org/0000-0001-9488-9207

DIGITAL TRANSFORMATION OF ESP EDUCATION FOR INTERNATIONAL RELATIONS

Abstract. Fast and extensive digital transformation in higher education has changed the teaching and learning of English for Specific Purposes (ESP), especially in international relations programs. Today, international communication is often carried out through technology-mediated means, making it essential for future professionals not only to have a high level of foreign-language skills but also to be digitally competent, culturally aware, and capable of working effectively in multicultural and virtual situations. Therefore, traditional ESP teaching methods, which mainly focus on language skills and professional jargon, are no longer able to effectively prepare students for the communicative challenges of international professional life.

The current study aims to explore how digital transformation has changed the teaching of ESP in international relations and to assess the pedagogical effectiveness of digital technologies for teaching professional, communicative, and intercultural skills. The methodology consists of theoretical approaches, including analysis, synthesis, comparison, systematization, and generalization of the recent academic works on digital language learning, virtual collaboration, artificial intelligence, intercultural communication, and technology-based ESP instruction.

Special focus is given to the function of digital education settings, for example, learning management systems, virtual classrooms, mobile-assisted language learning, Collaborative Online International Learning (COIL), virtual exchange activities, and AI-enhanced educational instruments. The study reveals that these technologies inspire a higher level of learner engagement, autonomy, intercultural communication, and the development of professional language skills through the provision of genuine communicative contexts. Also, such digital tools give students chances to collaborate

internationally, interact with authentic professional discourse, and have practical experience in technology-mediated communication which is representative of today's professional environments. Research results show that using digital technologies in ESP teaching helps build a wide range of skills needed for international relations, such as digital literacy, intercultural communicative competence, critical thinking, collaborative problem-solving, and professional adaptability. Besides, technology-enhanced learning settings allow for personalized teaching and encourage lifelong learning by offering flexible access to educational materials and international communication networks.

The research reveals that the effective modernization of ESP education might only be achieved through the adoption of integrated, competency-based, and digitally enhanced teaching models that may align linguistic, professional, intercultural, and technological aspects of education. In fact, these types of methodologies are necessary in order to equip tomorrow's experts with the skills, knowledge and attitudes to be able to communicate, work together, and operate efficiently in a global professional environment characterized by increasing interconnectedness, digital mediation and technological advancement.

Keywords: English for Specific Purposes (ESP), digital transformation, international relations, digital competence, intercultural communicative competence, artificial intelligence, virtual exchange, mobile-assisted language learning, higher education, professional communication, educational technologies.

Вароді Наталія Федорівна доктор історичних наук, габілітований доктор, доцент кафедри історії та суспільних дисциплін, Закарпатський угорський університет ім. Ференца Ракоці ІІ., м. Берегове, https://orcid.org/0000-0003-4175-4928

Фабіян Марта Юліївна доцент кафедри філології, Закарпатський угорський університет ім. Ференца Ракоці ІІ., м. Берегове, https://orcid.org/0000-0002-5549-1156

Молнар Федір Федорович доктор філософії з галузі історичні науки, доцент кафедри історії та суспільних дисциплін, Закарпатський угорський університет ім. Ференца Ракоці ІІ., м. Берегове, https://orcid.org/0000-0001-9488-9207

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ У СФЕРІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Анотація. Стрімка та масштабна цифрова трансформація вищої освіти суттєво змінила процес викладання й вивчення англійської мови професійного спрямування, особливо в освітніх програмах з міжнародних відносин. Сучасна

міжнародна комунікація дедалі частіше здійснюється за допомогою цифрових технологій, що вимагає від майбутніх фахівців не лише високого рівня володіння іноземною мовою, а й сформованої цифрової компетентності, міжкультурної обізнаності та здатності ефективно працювати в мультикультурному й віртуальному середовищі. У зв'язку з цим традиційні підходи до викладання англійської мови професійного спрямування, які переважно зосереджуються на мовній підготовці та засвоєнні професійної термінології, вже не можуть повною мірою забезпечити підготовку студентів до комунікативних викликів сучасної міжнародної професійної діяльності.

Метою дослідження є вивчення впливу цифрової трансформації на викладання англійської мови професійного спрямування у сфері міжнародних відносин та визначення освітніх можливостей цифрових технологій для формування професійних, комунікативних і міжкультурних компетентностей. Методологічну основу дослідження становлять теоретичні методи, зокрема аналіз, синтез, порівняння, систематизація та узагальнення сучасних наукових праць, присвячених цифровізації навчання іноземних мов, віртуальній співпраці, штучному інтелекту, міжкультурній комунікації та технологічно орієнтованому викладанню англійської мови професійного спрямування.

Особливу увагу приділено ролі цифрових освітніх середовищ, зокрема систем управління навчанням, віртуальних аудиторій, мобільного навчання іноземних мов, моделі спільного міжнародного онлайн-навчання, програм віртуального обміну та освітніх інструментів на основі штучного інтелекту. Дослідження показує, що зазначені технології сприяють підвищенню залученості студентів до навчального процесу, розвитку автономності навчання, міжкультурної взаємодії та професійних мовленнєвих навичок завдяки створенню автентичних комунікативних ситуацій. Крім того, цифрові інструменти надають студентам можливості для міжнародної співпраці, взаємодії з автентичним професійним дискурсом і набуття практичного досвіду технологічно опосередкованої комунікації, що відповідає сучасним умовам професійної діяльності.

Результати дослідження свідчать, що інтеграція цифрових технологій у викладання англійської мови професійного спрямування сприяє формуванню широкого спектра компетентностей, необхідних у сфері міжнародних відносин, зокрема цифрової грамотності, міжкультурної комунікативної компетентності, критичного мислення, навичок колективного розв'язання проблем та професійної адаптивності. Водночас технологічно підтримувані освітні середовища забезпечують персоналізоване навчання та сприяють розвитку навчання впродовж життя завдяки гнучкому доступу до освітніх ресурсів і міжнародних комунікаційних мереж.

Дослідження доводить, що ефективна модернізація навчання англійської мови професійного спрямування можлива лише за умови впровадження інтегрованих, компетентнісно орієнтованих і цифрово підтримуваних

педагогічних моделей, здатних поєднати мовний, професійний, міжкультурний і технологічний компоненти підготовки. Саме такі підходи є необхідними для формування фахівців нового покоління, здатних ефективно спілкуватися, співпрацювати та професійно функціонувати в умовах дедалі більш взаємопов'язаного, цифровізованого та технологічно розвиненого глобального середовища.

Ключові слова: англійська мова професійного спрямування, цифрова трансформація, міжнародні відносини, цифрова компетентність, міжкультурна комунікативна компетентність, штучний інтелект,

Introduction. The digital transformation of the concept of higher education today has, among other things, resulted in a complete overhaul of English for Specific Purposes (ESP) teaching, especially in the domain of international relations. With the world becoming more globally connected than ever, and many professional communication interactions being digitally mediated, it is clear that not only an excellent command of the foreign language will be demanded from the future experts, but they will need to be digitally savvy, capable of adapting to various online communication formats, and skilful in working in multicultural settings through technology. The sector of international relations, naturally, is very much affected by these changes, since diplomatic exchanges, international discussions, and global collaborations are more and more taking place in the virtual sphere for example, through online conferences, digital diplomatic platforms, and international collaborative projects. So, the traditional ESP classes, centred merely on language accuracy and vocabulary, will not suffice anymore. On the contrary, class content must make use of digital tools, virtual communication, and technology-mediated pedagogical models that mirror the reality of professional communication today.

Indeed, digital technology has become instrumental in the transformation of ESP education. For instance, Learning Management Systems, mobile apps, multi-media content and online platforms for collaboration have all been instrumental in boosting language teaching and learning. One of the approaches that stand out is Collaborative Online International Learning (COIL), which has introduced novel intercultural and professional interaction modalities by allowing students from different countries to work together on academic and project tasks in virtual settings. This not only improves language skills but also promotes intercultural understanding and the ability to collaborate globally professionally.

The rise of artificial intelligence and adaptive learning systems has also revolutionized ESP teaching methods by making available personalized learning trails, automatic feedback, and intelligent aid for language learning. AI-enabled tools help in developing language and professional skills of students in a manner that best suits their specific academic and career aspirations.

In spite of the enormous possibilities of digital technologies for second language teaching ESP, their implementation for specially oriented foreign language teaching in

international relations is still insufficient and methodologically less studied. A lot of curricula are still based on conventional methods that do not reflect the digital aspects of professional communication. This results in the skills gained in educational institutions not corresponding to the ones needed in practical international professional situations.

The updating of ESP via the digitalization of pedagogy implies a thorough and comprehensive conception of teaching and education that looks at language training, digital literacy, intercultural communication as well as professional competence building as one and the same educational process. A methodology like this is an obligation for today's international relations students to become capable of good communication and collaboration in a global environment mediated by digital technologies.

Problem statement. The digital transformation of higher education is continually reshaping teaching challenges and opportunities in English for Specific Purposes (ESP), especially in academic programs that train future specialists in international relations. The rapid spread of information and communication technologies, virtual professional interaction through online platforms, and the growing digitalization of international cooperation have significantly changed the communicative demands faced by graduates who enter the global labor market. Today, professionals are not only required to have high-level language skills but also to be digitally literate, culturally aware, critical thinkers, and effective communicators in technology-mediated international environments.

In international relations, these demands have gained even more importance due to the rising role of digital diplomacy, virtual engagements, online international collaborations, and transnational communication networks. Since professional communication is largely done through digital platforms, virtual meetings, online working groups, and social media, it is necessary for experts to handle intricate communicative situations that integrating language, technology, and intercultural elements. This means that educational institutions are required to equip students for professional communication far beyond traditional face-to-face interactions and incorporating different forms of digitally mediated communication.

However, a number of ESP programs have remained anchored to the old teaching methods, with the main focus on grammatical knowledge and professional vocabulary. Although such elements are still very important, they often do not suffice to meet the communicative demands of modern international professional contexts. Many traditional educational models do not incorporate digital skills, online teamwork ability, virtual communication techniques, and new technological tools as part of language learning. Therefore, graduates may find it challenging to manage professional environments that are characterized by rapidly changing technology and growing dependence on digital communication. The restrictions of the conventional ESP teaching methods have been very clear after the rapid digitalization of education all over the world. The extensive use of online and hybrid learning formats has revealed

both the potential and the problems of technology-enhanced language education. Even though digital learning environments give more flexibility, accessibility, and possibilities for international collaboration, their pedagogical implementation is still very often fragmented and lacks a coherent framework that would integrate linguistic, professional, and digital competencies into one educational model.

Firstly, the attention should be drawn to the rapidly increasing use of innovative digital pedagogies, such as Collaborative Online International Learning (COIL), virtual exchange programs, mobile learning applications, multimedia educational resources, and artificial intelligence-based learning systems. Such technologies might be widely used to create authentic communicative situations. They make it possible to hold intercultural interaction and also support individual learning paths. But, the successful use of these tools in ESP needs a change in the methodology and more pedagogical research.

The development of digital competence as a necessary part of professional communication in international relations is another very important challenge. Professional digital competence includes being able to critically assess information, take part in online negotiations, work in international virtual teams and use digital technologies in the professional field. However, these competencies are not systematically included in the current ESP curricula, which leads to a gap between educational outcomes and the expectations of modern international professional practice. Thus, updating ESP education in international relations is not just about language instruction but about the creation and realization of integrated and competency-based pedagogical models which are enhanced by technology, that also include digital literacy, intercultural communication, and professional skills development. This task is to be undertaken to prepare students who will be able to communicate effectively in the heavily digitalized world of international relations and global professional cooperation.

Analysis of recent publications. Recently, the digital transformation of higher education has been a very hot topic in the academic world. Especially foreign language education and ESP research touch upon this part of the educational development. Here researchers highlight the fact that nowadays language teaching are oblige to manage changes in communication due to the digitalization of work modes and technology-based teaching methods, to mention only the two most important factors. Therefore, digital tools, online collaboration, virtual exchange, and artificial intelligence are the main focuses of ongoing ESP research.

Currently, a major theme in education research is the use of digital technology in language teaching. Gagić and other authors emphasize that digital tools have greatly contributed to creating new opportunities for language learning by arousing students' interest, encouraging learner's independence, and offering interactive teaching and learning [6]. Their study underlines how technology-based teaching and learning practices that provide a variety of learning opportunities leading both to linguistic and professional skills development are essential. On the other hand, Johannsen and other

members of the research team point to the educational value of mobile learning by showing that digital platforms may have a positive impact on learning efficiency by increasing students' flexibility, learning process accessibility, and personalization possibilities [10]. A large portion of research has been dedicated to the use of digital means to support intercultural communication and global collaboration. In their work, Dooly and Darvin analyze situations of intercultural communication through digital educational platforms and call critical digital literacy an important skill to be developed through language learning nowadays [3].

As the authors say, digital communication tools provide a wide range of language users with the possibility to get involved in authentic intercultural communication and at the same time to work on their linguistic, analytical, and technological skills. That is, their research shows that the use of digital learning environments facilitates intercultural communication in a meaningful way, which is hardly possible in the time-honored pedagogical model.

Further to this, the benefits of international online cooperation are highly regarded in the studies on Collaborative Online International Learning (COIL) and related virtual exchange initiatives. According to Hackett et al. [8], taking part in collaborative online international projects leads to a deeper understanding of culture, intercultural competence, and the development of communication skills in university students. Their investigation shows that virtual international collaboration offers genuine experiences of intercultural communication and gives learners the chance to get hands-on experience in intercultural communication across the borders. Such data, therefore, contribute to the increasing acknowledgment of COIL as a valuable pedagogical method in higher education and ESP courses.

The connection between digital learning and intercultural developing competence has also been studied by Liu et al. [12]. They have come up with a detailed model which shows the link between informal digital learning of English and intercultural communicative competence development. Their large-scale research reflects that students' interaction with digital English-language medium, online communities and international communication platforms has a positive impact on them in terms of gaining intercultural awareness, employing communication strategies and improving their language proficiency in general. These authors believe that digital learning environments are instrumental in preparing learners to participate in worldwide communication networks.

One of the main areas of research is the role of English as an international language within digital educational settings. Nguyen et al. [13] argue that higher education today should, through the use of technology in learning, raise intercultural competence of students by providing those situations which encourage interaction of students belonging to different linguistic and cultural backgrounds. Their research points to the fact that in order to give students a chance to be proficient at participating in international professional environments it is crucial to link intercultural communication [2] exercises with language teaching through digital media.

There are also more and more studies that focus on the use of artificial intelligence in language education. Fountoulakis [5] studies how AI-supported educational tools can encourage development in language proficiency and intercultural communication. Firstly, the paper shows that with the help of AI learners can be given personalized lessons, receive an instant evaluation, and follow adaptable educational pathways which are made in accordance with their individual needs. On the other hand, the author points out that without the right pedagogical frameworks, which aim to find the right balance between technological innovation and educational goals, it would be difficult to successfully integrate AI into language teaching.

Speaking about the context of language teaching geared towards students who use language professionally, Feak and Chan [4] believe that language learning should be closely connected to real-life professional communication situations. Their research shows that the biggest challenge for ESP nowadays is to provide communicative taskes and digital communication formats as well as professional discourse practices which are not only in agreement with modern international workplace but which also show the real-life interaction of professionals. The authors claim that an efficient ESP program must bring together linguistic, intercultural, professional and technological competences.

On the whole, the latest studies reveal that digital transformation is changing the face of ESP education at its core. The use of online technologies, holding international discussions via internet, mobile language-learning apps, AI, and intercultural communication methods all lead to forming educational venues that are more adaptable, engaging, and closely linked to the professions. Yet even with major advances in this field, there is a need for additional studies to find out how these new technologies can be aligned systematically with comprehensive ESP teaching schemes that cater exclusively for students of international relations. These models will have to provide avenues for the development of language skills, digital literacy, intercultural competence, and professional communication skills concurrently, as these are the four skills required for successful working in the global professional environments of today.

The purpose of the article. The current study aims to investigate the impact of digital transformation on English for Specific Purposes (ESP) instruction in international relations programs and to identify effective digital pedagogical practices that contribute to the development of professional, communicative, and intercultural competencies.

Presentation of the main material. Rapid advances in digital technologies have not only changed the face of higher education but also considerably reshaped the methodology of English for Specific Purposes (ESP) teaching. Digital transformation in international relations is almost a necessity, considering the increasing use of virtual communication, online diplomacy, international partnership, and technology-mediated professional interaction. Nowadays, professionals are expected to be highly proficient in foreign languages but also digitally competent and culturally aware, and capable of efficient communication in technologized environments. One cannot talk about the

upgrading of ESP education without highlighting the role of digital technologies in the teaching and learning processes. Digital transformation is much more than equipping teachers with modern technical means; it is a thorough rethinking of pedagogies, instructional methods, and educational goals. Godwin-Jones [7] states that new technologies are revolutionizing language teaching in a way that they provide learners with flexible, interactive, and learner-oriented settings enabling authentic communication and continuous access to learning materials. Technological advancements like mobile applications, cloud-based collaborative platforms, artificial intelligence systems, virtual communication tools, and adaptive learning environments not only enrich learners' communication with each other in the classroom but also offer them the chance to practice their language skills through authentic interaction in diverse spheres. Educational institutions, by embracing digital transformation, are thus able to more accurately mirror the communicative demands of the world of work in their language teaching programs.

In fact, the digital transformation of ESP education is most noticeably reflected in the extensive introduction of digital learning platforms and technology-enhanced instructional environments. Learning management systems, virtual classrooms, multimedia resources, interactive assessment tools, and cloud-based educational platforms have all become essential aspects of present-day language education. These technologies not only improve flexibility, accessibility, and learner engagement but also help in providing personalized learning experiences. The study by Johannsen et al. [10] shows that digital learning environments have a positive impact on learning effectiveness by raising students' motivation, participation, and overall engagement in educational activities. In the same vein, Gagić et al. point out that digital educational tools help teachers to implement innovative teaching methods by fostering learner autonomy, collaborative learning, and active participation [6]. Such methods are very effective in ESP settings since they allow students to work on professional communication tasks that are typical of real-life situations in the field of international relations. Furthermore, technology-enhanced instruction enables teachers to customize the learning experiences based on students' professional requirements and language capabilities. With the help of adaptive digital platforms, students can learn at their own speed, get instant feedback, and receive personalized assistance, which not only enhances learning results but also promotes learner independence.

One of the major impacts of the booming online education has been on the evolution of ESP methodologies and instructional designs. Virtual educational settings not only help in breaking the barriers of physical distance between students and teachers but also allow them to engage in globally oriented educational projects. Hampel and Stickler state that effective online language teaching is a blend of three essential aspects: thorough knowledge of technology, sound teaching skills, and excellent communication abilities [9]. The authors contend that digital language instruction should not only imitate the face-to-face methods but rather utilize the special features of online settings to foster interactive and collaborative learning. In

turn, teachers are required to acquire new skills in managing virtual communication, producing digital content, and supporting online learners. International relations students can gain from online educational platforms by being involved in real international communication scenarios, learning about global issues, and working together with fellow students from different cultures. These kinds of activities are highly instrumental in developing communicative flexibility and professional adaptability, which are the main requisites of the international business world today. One of the key aspects of digital transformation in higher education is the rising implementation of COIL. This teaching method allows students from different countries to work together on projects, carry out virtual teamwork, and engage in intercultural communication activities without traveling physically. Hackett et al. [8] showed that taking part in COIL activities not only leads to developing intercultural competence but also support the students to be aware of global issues and helps improving their communication and problem-solving skills through collaboration. The students through their interaction with international partners have prior experience in the process of negotiating the meaning of messages, dealing with cultural differences, and fashioning communication methods suitable for multicultural settings. Likewise, Nguyen et al. [13] underline the fact that virtual intercultural exchanges contribute to the development of intercultural competence by opening up learners to different cultural viewpoints, ways of communication, and professional practices. For those who plan to work in international relations, opportunities to experience the aforementioned are a great source of knowledge for engaging in international organizations, diplomatic associations, and multinational professional teams.

Among many technological innovations that are shaping modern language education, the evolution of artificial intelligence stands out. Fountoulakis claims that AI-based learning systems can lead students to better language acquisition and intercultural communication development since they are able to offer students learning environments tailored to their individual needs [5]. Also, learners with the help of AI are able to work on the development of their language skills on their own and get code corrections and suggestions for one's language-related progress in a much quicker manner. Bingzhuan [1] also sees the use of technology in assessment as an important factor in promoting the teaching and assessment of intercultural communicative competence. With the help of smart teaching systems, teachers are able to check the students' learning process with a much higher degree of accuracy and change the methods of instruction according to the students' individual work. AI incorporation in ESP is a highly engaging topic for IR students for many reasons. One of them is that it really helps them with developing the communication skills requisite for international relations, diplomacy, and culture.

One feature of the digital revolution is the increased use of mobile tech in language acquisition. Mobile devices give learners the opportunity not only to reach educational content anytime and anywhere but also to turn learning activities into situations where learning, and teaching are out of the classroom. Morgana and

Kukulska-Hulme [11] point out that mobile-assisted language learning, which is one way of education using mobile devices, offers the possibility of creating flexible educational environments that among other things support learner autonomy, enable learners to be in touch with the language continuously, and even offer individual educational experiences. Besides the academic benefits, mobile phones also grant learners access to a ton of authentic professional materials, international news resources, language learning applications, and global communication networks that contribute to both linguistic and professional development. The rekindled value of informal digital learning is also shown by Liu et al. [12]. They convincingly argue that spending time with digital English-language resources, social media platforms, online communities, and international communication networks highly facilitates the development of intercultural competence and communicative effectiveness. Besides, such engagements also put learners in touch with real language use, encounter diverse cultural perspectives, and reinforce contemporary professional discourse.

Due to the intensified digitalization of international communication, digital competence has been changed into one of the foundational professional qualifications for specialists in the field of international relations. Today professionals are expected to handle digital information efficiently, take part in virtual negotiations, communicate through online forums, and critically evaluate information that is derived from different digital sources. Dooly and Darvin [3] contend that critical digital literacy must be a vital element of the present-day language curriculum. Besides faculty development of technical skills, students should have the competence to critically evaluate information, detect misinformation, communicate digitally in a responsible manner, and effectively take part in global online communities. Such skills are becoming more and more crucial in professional environments characterized by fast information exchange and technology-mediated interaction.

Conclusions. The research carried out finds that the digitization of higher education is a major factor in the changing and updating of English for Specific Purposes (ESP) teaching in international relations departments. Nowadays, most professional communication is done through technology, so tomorrow's experts should not only have excellent language skills but also be digitally competent, interculturally aware, and capable of operating successfully in virtual international settings.

Based on the latest research works, it might considered that bringing digital tools into the teaching of ESP not only opens up many possibilities for learning but also helps students gain knowledge and skills necessary for communication at a professional level. Various digital tools such as online educational platforms, virtual classrooms, mobile devices, AI-driven learning software, and COIL programs provide students with real, to a great extent, the same kinds of learning experiences that they would encounter in the world of international professional communication. Students using these resources become more independent in learning, might learn in ways that suit them best, and get to know and communicate with people from other cultures. The results also show that ESP courses enhanced by digital tools are very helpful in

strengthening a wide set of skills that international relations students need, such as critical thinking, communication between cultures, digital knowledge, working together to solve problems, and being adaptable at one's profession. Without a doubt, technology in teaching helps students to not only talk about, but also to master the language of the profession and to deal with communication challenges in a wide range of cultural and linguistic situations. The great potential of artificial intelligence and mobile technologies for language learning that allow for more person-centered education, ongoing language learning, and educational support that is adaptive. However, at the same time, the success of these tools is greatly influenced by the presence of well-thought-out teaching plans which can marry the newest technology with the pedagogical goals and desired outcomes of professional learning. Although the field of digital ESP education made significant progress there are still some problems. Many courses in this area still use educational approaches that are not based on digital communication and interaction through technology. Therefore new models that are based on competency development covering language culture profession and technology together in one educational setting need to be created. One of the directions of further studies will be to analyze the latter effect of AI virtual cultural exchanges digital immersive environments and the newest educational technologies on the enhancement of professional communication in international relations. Besides it is necessary to explore the most successful methods for the combination of digital skills and intercultural communication in ESP programs at universities. The main perspective of the data is that if ESP education switches digitally it will be the means to the preparation of future international relations specialists. They will be able to communicate, collaborate, and function effectively in an increasingly interconnected and technologically sophisticated global professional environment.

References

1. Bingzhuan P. (2021). Intercultural communicative competence teaching and assessment based on modern information technology. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (Online)*, 16(7), 175-190

2. Byram, M. (2021). *Teaching and assessing intercultural communicative competence: Revisited* (2nd ed.). Multilingual Matters.

3. Dooly, M., & Darvin, R. (2022). Intercultural communicative competence in the digital age: Critical digital literacy and inquiry-based pedagogy. *Language and Intercultural Communication*, 22(3), 354–366. https://doi.org/10.1080/14708477.2022.2063304

4. Feak, C. B., & Chan, C. S. C. (2025). ESP and speaking. In *The handbook of English for specific purposes*. Wiley. 31–51. https://doi.org/10.1002/9781119985068.ch2

5. Fountoulakis, M. S. (2024). Evaluating the impact of AI tools on language proficiency and intercultural communication in second language education. *International Journal of Second and Foreign Language Education, 3*(1), 12–26. https://doi.org/10.33422/ijsfle.v3i1.768

6. Gagić, A., Gajić, T., Gavranović, V., Maenza, N., & Veljković Michos, M. (2023). Digital tools for language learning: Exploring teachers' innovative and engaging practices. In *Sinteza 2023 – International Scientific Conference on Information Technology, Computer Science, and Data Science*. Singidunum University. 281–287 https://doi.org/10.15308/Sinteza-2023-281-287

7. Godwin-Jones, R. (2021). Evolving technologies for language learning. *Language Learning & Technology*, *25*(3), 6–26.

8. Hackett, S., Janssen, J., Beach, P., Perreault, M., Beelen, J., & Van Tartwijk, J. (2023). The effectiveness of Collaborative Online International Learning (COIL) on intercultural competence development in higher education. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 20(1). https://doi.org/10.1186/s41239-022-00373-3

9. Hampel, R., & Stickler, U. (2015). Developing online language teaching: Research-based pedagogies and reflective practices. Palgrave Macmillan.

10. Johannsen, F., Knipp, M., Loy, T., Mirbabaie, M., Möllmann, N. R., Voshaar, J., & Zimmermann, J. (2023). What impacts learning effectiveness of a mobile learning app focused on first-year students? *Information Systems and e-Business Management*, 21(3), 629–673. https://doi.org/10.1007/s10257-023-00644-0

11. Morgana, V., & Kukulska-Hulme, A. (2022). Mobile assisted language learning across educational contexts. Routledge.

12. Liu, G., Ma, C., Bao, J., & Liu, Z. (2025). Toward a model of informal digital learning of English and intercultural competence: A large-scale structural equation modeling approach. *Computer Assisted Language Learning*, 38(3), 342–368. https://doi.org/10.1080/09588221.2023.2191652

13. Nguyen, H., Dolan, H., Taylor, S., & Peyretti, T. (2022). Cultivating intercultural competences in digital higher education through English as an international language. *Journal of Academic Language and Learning*, 16(1), 1–16. https://journal.aall.org.au/index.php/jall/article/view/771

Література

1. Bingzhuan P. (2021). Intercultural communicative competence teaching and assessment based on modern information technology. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (Online)*, 16(7), 175-190

2. Byram, M. (2021). *Teaching and assessing intercultural communicative competence: Revisited* (2nd ed.). Multilingual Matters.

3. Dooly, M., & Darvin, R. (2022). Intercultural communicative competence in the digital age: Critical digital literacy and inquiry-based pedagogy. *Language and Intercultural Communication*, 22(3), 354–366. https://doi.org/10.1080/14708477.2022.2063304

4. Feak, C. B., & Chan, C. S. C. (2025). ESP and speaking. In *The handbook of English for specific purposes.* Wiley. 31–51. https://doi.org/10.1002/9781119985068.ch2

5. Fountoulakis, M. S. (2024). Evaluating the impact of AI tools on language proficiency and intercultural communication in second language education. *International Journal of Second and Foreign Language Education, 3*(1), 12–26. https://doi.org/10.33422/ijsfle.v3i1.768

6. Gagić, A., Gajić, T., Gavranović, V., Maenza, N., & Veljković Michos, M. (2023). Digital tools for language learning: Exploring teachers' innovative and engaging practices. In *Sinteza 2023 – International Scientific Conference on Information Technology, Computer Science, and Data Science*. Singidunum University. 281–287 https://doi.org/10.15308/Sinteza-2023-281-287

7. Godwin-Jones, R. (2021). Evolving technologies for language learning. *Language Learning & Technology*, *25*(3), 6–26.

8. Hackett, S., Janssen, J., Beach, P., Perreault, M., Beelen, J., & Van Tartwijk, J. (2023). The effectiveness of Collaborative Online International Learning (COIL) on intercultural competence development in higher education. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 20(1). https://doi.org/10.1186/s41239-022-00373-3

9. Hampel, R., & Stickler, U. (2015). Developing online language teaching: Research-based pedagogies and reflective practices. Palgrave Macmillan.

10. Johannsen, F., Knipp, M., Loy, T., Mirbabaie, M., Möllmann, N. R., Voshaar, J., & Zimmermann, J. (2023). What impacts learning effectiveness of a mobile learning app focused on first-year students? *Information Systems and e-Business Management,* 21(3), 629–673. https://doi.org/10.1007/s10257-023-00644-0

11. Morgana, V., & Kukulska-Hulme, A. (2022)**.** Mobile assisted language learning across educational contexts. Routledge.

12. Liu, G., Ma, C., Bao, J., & Liu, Z. (2025). Toward a model of informal digital learning of English and intercultural competence: A large-scale structural equation modeling approach. *Computer Assisted Language Learning*, 38(3), 342–368. https://doi.org/10.1080/09588221.2023.2191652

13. Nguyen, H., Dolan, H., Taylor, S., & Peyretti, T. (2022). Cultivating intercultural competences in digital higher education through English as an international language. *Journal of Academic Language and Learning,* 16(1), 1–16. https://journal.aall.org.au/index.php/jall/article/view/771

Дата першого надходження статті до видання: 09.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.05.2026

УДК 378.147:004

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-480-489

Амеліна Світлана Миколаївна доктор педагогічних наук, професор, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-6008-3122

Ярема Олександр Йосипович аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, https://orcid.org/0009-0002-0497-5692

ІНСТРУМЕНТИ ВІРТУАЛЬНОЇ І ДОПОВНЕНОЇ РЕАЛЬНОСТІ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ЗЕМЛЕВПОРЯДНИКІВ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Анотація. У статті розглянуто питання вивчення досвіду закладів вищої освіти європейських країн, які використовують у підготовці майбутніх фахівців для галузі землевпорядкування новітні технології, зокрема віртуальної (VR) і доповненої реальності (AR). Акцентовано на важливості їх запровадження у освітні програми. Констатовано, що у наукових публікаціях останніх п’яти років відображено посилення уваги до використання віртуальної, доповненої і змішаної реальності і процесі навчання майбутніх фахівців. Розглянуто результати експериментальних і пілотних досліджень, які підтвердили ефективність застосування імерсивних технологій під час реалізації освітніх програм. Вони засвідчили зростання глибини і міцності знань, засвоєних студентами завдяки застосуванню цих технологій. Представлено кілька пілотних міждисциплінарних проєктів щодо застосування платформ і центрів VR, реалізованих за підтримки Європейського Союзу. Конкретизовано аспекти досвіду тих європейських закладів вищої освіти, які вже впроваджують у освітній процес використання віртуальної реальності (VR) і доповненої реальності (AR). У результаті проведеного аналізу встановлено, що вони створюють лабораторії, в яких можна вивчати технології VR і AR, а також проводити відповідні дослідження. Перспективними є також лабораторії змішаної реальності. Деякі із зазначених лабораторій є міждисциплінарними. Встановлено, що для створення лабораторій і використання їх у освітньому процесі значну підтримку надають профільні міністерства європейських країн. Відзначено позитивний вплив використання технологій VR і AR на мотивацію студентів до навчання, оскільки вони демонструють високий рівень сприйняття новітніх технологій. Крім того, імерсивні технології унаочнюють і спрощують розуміння складних предметів, що сприяє підвищенню запамятовування навчального матеріалу студентами. Досвід європейських закладів вищої освіти

переконує, що технології віртуальної реальності (VR) і доповненої реальності (AR) мають великий потенціал як навчальні інструменти у процесі професійної підготовки майбутніх землевпорядників.

Ключові слова: землевпорядкування, віртуальна реальність (VR), доповнена реальність (AR), лабораторії, майбутні фахівці, студенти, заклади вищої освіти.

Amelina Svitlana Mykolayivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-6008-3122

Yarema Oleksandr Yosypovych Postgraduate student, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0009-0002-0497-5692

VIRTUAL AND AUGMENTED REALITY TOOLS IN THE TRAINING OF FUTURE LAND MANAGERS: EUROPEAN EXPERIENCE

Abstract. The article focuses on the study of the experience of higher education institutionsin European countries that use the latest technologies, in particular virtual reality (VR) and augmented reality (AR), in the training of future professionals in the field of land management. It emphasises the importance of incorporating these technologies into educational programmes. It has been noted that academic publications over the last five years reflect a growing focus on the use of virtual, augmented and mixed reality in the education of future professionals. The results of experimental and pilot studies have been examined, which confirmed the effectiveness of using immersive technologies in the delivery of educational programmes. They demonstrated an increase in the depth and retention of knowledge acquired by students through the use of these technologies. Several pilot interdisciplinary projects on the use of VR platforms and centres, implemented with the support of the European Union, have been presented. Specific details have been provided regarding the experiences of those European higher education institutions that are already incorporating virtual reality (VR) and augmented reality (AR) into their teaching. The analysis revealed that they are setting up laboratories where VR and AR technologies can be studied and relevant research carried out. Mixed reality laboratories also hold great promise. Some of these laboratories are interdisciplinary. It has been established that the relevant ministries in European countries provide significant support for the creation of laboratories and their use in the educational process. The use of VR and AR technologies has been shown to have a positive impact on students' motivation to learn, as they demonstrate a high level of receptiveness to the latest technologies. Furthermore, immersive technologies make complex subjects more tangible and easier

to understand, which helps students to retain the material more effectively. The experience of European higher education institutions suggests that virtual reality (VR) and augmented reality (AR) technologies have great potential as teaching tools in the professional training of future land surveyors.

Keywords: land management, virtual reality (VR), augmented reality (AR), laboratories, future specialists, students, higher education institutions

Постановка проблеми. Стрімке поширення технологій віртуальної (VR) і доповненої реальності (AR) охоплює різні сфери життєдіяльності сучасного суспільства, зокрема, багато галузей економіки. За даними Gartner Hype Cycle щодо впровадження інноваційних технологій, віртуальна реальність (VR) наразі перебуває на піку свого проникнення на ринок. Згідно з прогнозами, ця технологія набуватиме все більшого значення в найближчі роки. Терміни «прориву» оцінюються приблизно в 5-10 років [1].

Водночас зростають також масштаби використання технологій VR і AR в освіті, особливо у підготовці тих фахівців, професійна діяльність яких безпосередньо пов’язана з їх застосуванням. До таких спеціальностей належить і землевпорядкування. Тому актуальним є запровадження у освітні програми з підготовки кадрів для цієї сфери імерсивних технологій, зокрема, віртуальної, доповненої і змішаної реальностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові публікації останніх п’яти років відображають посилення уваги як дослідників, так і практиків до модернізації засобів навчання шляхом використання віртуальної, доповненої і змішаної реальності. Експериментальні дослідження, проведені науковцями, засвідчують зростання глибини і міцності знань, засвоєних студентами завдяки застосуванню у навчальному процесі імерсивних технологій. Зокрема, результати, отримані міжнародною командою дослідників під час реалізації проєкт щодо використання гейміфікації, віртуальної реальності (VR) та доповненої реальності (AR) у аграрній освіті, продемонстрували переваги такого підходу у порівнянні з традиційними засобами. Відзначають, що ті студенти, які були залучені до участі у гейміфікованому імерсивному навчанні, показали під час стандартизованих іспитів і рейтингів запам'ятовування набагато вищі результати за всіма показниками. При цьому частка и запам'ятовування знань підвищилось до 80%, а точність їх практичного застосування до 78% [2].

На думку науковців, за останні два десятиліття професія землевпорядника, зокрема геодезиста, зазнала величезного впливу внаслідок розвитку технологій. У цій професії постійно відбувається адаптація нових технологій як корисного інструменту для щоденного застосування. Для більшості практикуючих геодезистів є викликом встигати не лише за апаратним забезпеченням цих досягнень, але й за програмним забезпеченням, яке розробляється паралельно [3]. Така ситуація актуалізує потребу у опануванні відповідних технологій майбутніми фахівцями ще під час навчання у закладах вищої освіти.

Цікавим є дослідження науковців щодо розроблення структури VRFARM (Virtual Reality Facilitation, Application, Reflection, and Measurement), яка уособлює підхід до інтеграції та оцінки віртуальної реальності (VR) у аграрній освіті і при цьому спирається на принципи характеристик студентів і викладачів, навчального середовища, методів навчання, а також рефлексивного і вимірювального оцінювання. Ця структура передбачає вивчення якісних і кількісних даних викладачів і студентів, які залучаються до VR [4]. Такі рамкові програми для інтеграції зазначених технологій у освітні програми європейських закладів вищої освіти активно розробляються колективами науковців і дослідницькими установами.

У процесі навчання студенти часто стикаються з проблемами розуміння через складність певних предметів і необхідність абстрактного мислення. Тому все більше закладів освіти в Європі почали впроваджувати потужні нові технологічні інструменти. Як зазначають науковці, імерсивний контент дозволяє студентам досліджувати складні предмети так, як це неможливо зробити за допомогою традиційних методів навчання [5]. Важливість імерсивних технологій саме для навчання майбутніх землевпорядників підтверджує низка публікацій зарубіжних дослідників [6, 7, 8, 9].

Мета статті – вивчення досвіду зарубіжних закладів вищої освіти щодо підготовки майбутніх фахівців у галузі землевпорядкування з використанням інструментів віртуальної і доповненої реальності.

Виклад основного матеріалу. Віртуальна реальність й доповнена реальність перейшли від використання у ігровій сфері до професійного застосування. Вони досить швидко займають важливе місце у освітньому процесі. Аналізуючи європейський досвід використання інструментів віртуальної і доповненої реальності у підготовці майбутніх землевпорядників, варто насамперед розглянути можливості, які пропонують платформи й ініціативи, що фінансуються Європейським Союзом (ЄС).

Одним із пілотних проєктів став проєкт «Аграрна освіта у світі віртуальної реальності» («Agricultural education in the world of virtual reality»), впроваджений сільськогосподарським професійним коледжем у невеликому угорському містечку Яношалма протягом 2014-2020 років і спрямований на перевірку того, як віртуальна реальність (VR) може бути використана для покращення якості професійної підготовки в сільському господарстві країни. Варто зауважити, що Угорщина стала першою країною в Європі, яка впровадила віртуальні аудиторії, в яких студенти віртуально проходили повні цикли робочих процесів з обслуговування та виробництва у аграрній галузі. У результаті застосування технології віртуальної реальності коледж зміг надати своїм студентам можливість проходити практичну підготовку, незалежно від місця розташування і без фізичного контакту. У довгостроковій перспективі коледж сподівається уникнути таким чином труднощі професійної підготовки, які виникають через брак доступу до сучасної сільськогосподарської техніки. Крім того, технологія

віртуальної реальності (VR) підвищує мотивацію студентів до навчання, а відтак і його результати [10]. Оскільки аграрний сектор відіграє життєво важливу роль в економіці України, угорський досвід запровадження у освітній процес підготовки фахівців для цієї галузі заслуговує на увагу і буде корисним також і для землевпорядників.

Пілотний міждисциплінарний проєкт під назвою AGROBOOST, який фінансує ЄС, присвячений дослідженню застосування доповненої реальності (AR), агроробототехніки і штучного інтелекту для підвищення продуктивності й безпеки сільського господарства. Метою дослідників є перетворення аграрного сектору на більш привабливу, стійку та ефективну галузь завдяки застосуванню передової робототехніки, доповненої реальності і штучного інтелекту (ШІ) і автоматизації [11]. У межах проєкту розробляється кілька напрямів, одним із ним є «Автоматизація та інновації штучного інтелекту в плануванні шляхів і управлінні навігацією», результати й ресурси якого можуть бути використані у підготовці майбутніх фахівців у галузі землевпорядкування.

Доцільно розглянути досвід тих європейських закладів вищої освіти, які вже впроваджують у освітній процес використання віртуальної реальності (VR) і доповненої реальності (AR). Наприклад, Університет прикладних наук Вюрцбург-Швайнфурт здійснює практичне навчання майбутніх землевпорядників також у сучасній «Лабораторії геовіртуальної реальності». Прикладна дослідницька діяльність у лабораторії спрямована на вивчення технічних і концептуальних проблем, а також можливостей геовізуалізації та галузі геоінформаційної науки в цілому [12]. Науковці визначили переваги і потенціал використання лабораторії у підготовці фахівців, а саме:

- технічний потенціал для створення віртуальних 3D-світів;
- потенціал для занурення в ці світи та взаємодії з ними, включаючи об'єкти всередині них;
- покращення досвіду за допомогою VR-окулярів;
- більш інтенсивний/реалістичний досвід завдяки перспективі;
- генерація фізичних або оптичних 3D-ефектів, таких як світло, тіні, блиск, підсвічування та кольорові ефекти;
- генерація специфічних акустичних ефектів, які можуть сприйматися по-різному в змодельованому 3D-просторі (з урахуванням відстані до певних акустичних джерел або ізоляції від них);
- врахування фізичних та кінетичних ефектів для квазіреалістичної поведінки об'єктів у 3D-просторі (наприклад, реакції об'єктів на вітер або інші форми з силами прискорення);
- потенціал застосування картографічних вимог у 3D-світі (виділення/приховування об'єктів, використання інтерактивних 3D-сигнатур, підтримка пошуку шляху, надання контекстно-залежної додаткової інформації тощо) [13].

Про доцільність запровадження технології віртуальної реальності (VR) у процес підготовки майбутніх землевпорядників свідчить також досвід інших

закладів освіти. Як зазначають науковці, навчання студентів виконанню точних та ефективних земельних досліджень за допомогою практичного лабораторного досвіду вимагає часу, простору і дорогого обладнання. Тому, щоб зменшити навантаження на ці ресурси, вони розробили й запровадили навчальний симулятор віртуальної реальності, який точно відтворює як обладнання, так і соціальний досвід землевпорядкування.

У пілотному дослідженні взяли участь 85 студентів, які продемонстрували високий рівень сприйняття цього підходу. Завдяки доступності обладнання віртуальної реальності стало можливим його багаторазове використання в реалізації навчальної програми [14].

Нові можливості VR можуть використовувати картографи й дослідники ландшафтів. Для досягнення такої високої просторової точності стають доступними різні ресурси геоданих. Безумовно, ці ресурси мають досить традиційні джерела, такі як офіційні геодезичні установи. Крім цього, геодані можуть бути використані для створення сучасних VR-ландшафтів [15].

Магістерська освітня програма «Master's in Geographical Information Management and Applications» Університету Вагенінген передбачає, зокрема, навчання роботі з інструментами дистанційного зондування та методами ГІС-моделювання для моніторингу, картографування та аналізу змін у навколишньому середовищі. Майбутні фахівці навчаються виконувати розширений просторовий аналіз для виявлення закономірностей, прогнозування розвитку подій та підтримки прийняття рішень у складних умовах. Набуті таким чином професійні уміння дають змогу випускникам цієї освітньої програми здійснювати консалтингову, дослідницьку і геоінформаційну діяльність [16].

Важливе значення має використання у навчанні майбутніх фахівців-землевпорядників також технологія змішаної реальності. Ефективним є створення відповідних лабораторій. Наприклад, Федеральне міністерство освіти, науки та досліджень Австрії схвалило створення «Лабораторії змішаної реальності» («Mixed Reality Lab») у Віденському технічному університеті. Ця лабораторія стане центром навчання і міждисциплінарних досліджень. Лабораторія змішаної реальності надаватиме партнерам технологічну основу для проведення такої діяльності. До обладнання лабораторії належать, зокрема, високоякісна система просторової аудіосимуляції, світлодіодна стіна з підтримкою 3D і великомасштабна система відстеження та захоплення руху [17].

Університет прикладних наук Емден/Леєр створив «Лабораторію дискретного моделювання і віртуальної реальності» («Labor für diskrete Simulation & Virtual Reality»). Ця лабораторія надає можливість впроваджувати у освітній процес технології штучного інтелекту, віртуальної реальності й доповненої реальності. У лабораторії можна також отримати консультації щодо останніх розробок у віртуальній реальності (VR) і впровадження цієї технології. Крім того, вона має доступ до великої мережі регіональних компаній і може допомогти встановити потрібні контакти. На базі лабораторії проводяться

тематичні семінари, у яких можна взяти участь, однак варто врахувати, що ці семінари є платними [18].

Університет прикладних наук Бохум здійснює навчання майбутніх фахівців-землевпорядників, використовуючи «Лабораторію геовізуалізації» («Labor für Geovisualisierung»). Візуалізація стосується перетворення даних у візуальні представлення з відповідними можливостями взаємодії, такими як картографічна графіка, інтерактивні 3D-представлення або VR та AR-додатки. Напрями роботи лабораторії охоплюють такі теми:

- картографія (створення «класичних» карт, узагальнення, тематична картографія);
- веб-картографування (відображення карт в Інтернеті, розробка веб-картографічних додатків та сервісів (картографічні сервіси), гео-UX та дизайн продуктів);
- інтерактивна 3D-геовізуалізація (представлення геопросторових даних та процесів у тривимірних просторах візуалізації, інтерактивні додатки для рендерингу в реальному часі, інтерактивний дизайн);
- віртуальна реальність (імерсивні VR-додатки, наприклад, настільні VR або з підтримкою дисплеїв, що кріпляться на голові («VR-гарнітури»));
- доповнена реальність («прозоре відео» (камери мобільних пристроїв, MetaQuest), проекційна (наприклад, поверхня столу, підлога або стіна) або за допомогою голографічних рішень (HoloLens));
- спостереження Землі (обробка часових рядів супутникових знімків) [19].

Висновки. Вивчення досвіду європейських закладів вищої освіти щодо застосування у процесі професійної підготовки майбутніх землевпорядників технологій віртуальної реальності (VR) і доповненої реальності (AR) свідчить про те, що вони мають великий потенціал як навчальні інструменти. Більшість університетів, зокрема університети прикладних наук, створюють лабораторії, в яких можна вивчати технології VR і AR, а також проводити відповідні дослідження. Є приклади також використання технології змішаної реальності (MR). Крім того, заклади вищої освіти можуть використовувати платформи і центри віртуальної реальності, які фінансуються і підтримуються Європейським Союзом. Кілька таких розробок вже підтвердили свою доцільність і ефективність під час проведення пілотних проєктів.

Подальші наукові розвідки можуть бути пов’язані з пошуком шляхів адаптації досвіду європейських закладів вищої освіти технологій віртуальної реальності і доповненої реальності у підготовці майбутніх землевпорядників до українських реалій.

Література:

1. Gartner Hype Cycle. Retrieved from www.gartner.com
2. Ayasrah, F.T.; Verma, A.; Chaudhari, S.V.; Cengiz, K.; Kumar, P. (2025). Gamifying Agricultural Education with Virtual and Augmented Reality: Enhancing Learning Engagement, in

The Convergence of Extended Reality and Metaverse in Agriculture, pp. 51–76. DOI: 10.4018/979-8-3373-2797-6.ch003

3. Burch, T. (2021). The surveyor and augmented reality – ready for the future. Retrieved from https://www.gpsworld.com/the-surveyor-and-augmented-reality-ready-for-the-future/

4. Greig, J. A., Colclasure, B., Rampold, S., Ruth, T., & Granberry, T. (2024). Enhancing agricultural education through virtual reality: Facilitation, application, reflection, and measurement in the classroom. *Advancements in Agricultural Development*, *5*(2), 64–80. https://doi.org/10.37433/aad.v5i2.353

5. Hamilton, D., McKechnie, J., Edgerton, E. *et al.* Immersive virtual reality as a pedagogical tool in education: a systematic literature review of quantitative learning outcomes and experimental design. *J. Comput. Educ.* 8, 1–32 (2021). https://doi.org/10.1007/s40692-020-00169-2

6. Perez-Martín, E., Medina, S. L-C., Herrero-Tejedor, T. R., Canalejo, A.E., and Lopez-Fernandez, D. (2024). Using Virtual Reality in the Learning of Geomatic Engineering Education. *IEEE Computer Graphics and Applications*. Madrid.

7. Radianti, J., Majchrzak, T.A., Fromm, J., Wohlgenannt, I. (2020). A systematic review of immersive virtual reality applications for higher education: Design elements, lessons learned, and research agenda. *Computers & Education*, vol. 147, 2020, Art. no. 103778, doi: 10.1016/j.compedu.2019.103778.

8. Romero, J.L.M. (2018). Augmented reality and three-dimensional models of technical drawing and geomatic techniques learning, in *Proc. 10th Int. Conf. Educ. New Learn. Technol.*, Palma, Spain, Jul.2018, pp. 4032–4035.

9. Strzałkowski, P.; Romanczukiewicz, K.; Bes, P.; Delijewska, B.; Sitarska, M.; Janiszewski, M. The Application of VR Technology in Engineering Issues: Geodesy and Geomatics, Mining, Environmental Protection and Occupational Safety. Sensors 2025, 25, 6848. https://doi.org/10.3390/s25226848

10. Agricultural education in the world of virtual reality. (2021). Retrieved from https://eu-cap-network.ec.europa.eu/sites/default/files/2024-03/eu-cap-network-good-practice-report-agricultural-education-virtual-reality.pdf

11. AGROBOOST. Retrieved from https://agro-boost.eu/about/

12. Labor für Geo-Virtual Reality. Retrieved from https://geo.thws.de/labore/labor-fuer-geo-virtual-reality/

13. Vetter, M. (2020). Technical Potentials for the Visualization in Virtual Reality. In: D. Edler, C. Jenal, & O. Kühne (Eds.), Modern Approaches to the Visualization of Landscapes. Wiesbaden: Springer VS.

14. Franzluebbers, A., Tuttle, A.J., Johnsen, K., Durham, S., Baffour, R. (2021). Collaborative Virtual Reality Training Experience for Engineering Land Surveying. In: Auer, M., May, D. (eds) Cross Reality and Data Science in Engineering. REV 2020. Advances in Intelligent Systems and Computing, vol 1231. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-52575-0_34

15. Edler, D., Keil, J., & Dickmann, F. (2020). From Na Pali to Earth – An ‘unreal’ engine for modern geodata? In D. Edler, C. Jenal, & O. Kühne (Eds.), Modern approaches to the visualization of landscapes (pp. 279–291). Wiesbaden: Springer VS. DOI: 10.1007/978-3-658-30956-5_15

16. Master's in Geographical Information Management and Applications. Wageningen University. Retrieved from https://www.wur.nl/en/education/master/masters-geographical-information-management-and-applications

17. Mixed Reality Lab. TU Wien. Retrieved from https://www.vr.tuwien.ac.at/mrlab/

18. Labor für diskrete Simulation & Virtual Reality. Hochschule Emden/Leer. Retrieved from https://innomatch.nds.de/m/labor/labor-fur-diskrete-simulation-virtual-reality/3c006cf4-6fc3-4f70-bb32-7b9c3f5b5ea1

19. Labor für Geovisualisierung. Hochschule Bochum. Retrieved from https://www.hochschule-bochum.de/fbg/einrichtungen-im-fachbereich/labor-fuer-geovisualisierung-geovis/

***References**:*

1. Gartner Hype Cycle. Retrieved from www.gartner.com

2. Ayasrah, F.T.; Verma, A.; Chaudhari, S.V.; Cengiz, K.; Kumar, P. (2025). Gamifying Agricultural Education with Virtual and Augmented Reality: Enhancing Learning Engagement, in The Convergence of Extended Reality and Metaverse in Agriculture, pp. 51–76. DOI: 10.4018/979-8-3373-2797-6.ch003

3. Burch, T. (2021). The surveyor and augmented reality – ready for the future. Retrieved from https://www.gpsworld.com/the-surveyor-and-augmented-reality-ready-for-the-future/

4. Greig, J. A., Colclasure, B., Rampold, S., Ruth, T., & Granberry, T. (2024). Enhancing agricultural education through virtual reality: Facilitation, application, reflection, and measurement in the classroom. *Advancements in Agricultural Development*, *5*(2), 64–80. https://doi.org/10.37433/aad.v5i2.353

5. Hamilton, D., McKechnie, J., Edgerton, E. *et al.* Immersive virtual reality as a pedagogical tool in education: a systematic literature review of quantitative learning outcomes and experimental design. *J. Comput. Educ.* 8, 1–32 (2021). https://doi.org/10.1007/s40692-020-00169-2

6. Perez-Martín, E., Medina, S. L-C., Herrero-Tejedor, T. R., Canalejo, A.E., and Lopez-Fernandez, D. (2024). Using Virtual Reality in the Learning of Geomatic Engineering Education. *IEEE Computer Graphics and Applications*. Madrid.

7. Radianti, J., Majchrzak, T.A., Fromm, J., Wohlgenannt, I. (2020). A systematic review of immersive virtual reality applications for higher education: Design elements, lessons learned, and research agenda. *Computers & Education*, vol. 147, 2020, Art. no. 103778, doi: 10.1016/j.compedu.2019.103778.

8. Romero, J.L.M. (2018). Augmented reality and three-dimensional models of technical drawing and geomatic techniques learning, in *Proc. 10th Int. Conf. Educ. New Learn. Technol.*, Palma, Spain, Jul.2018, pp. 4032–4035.

9. Strzałkowski, P.; Romanczukiewicz, K.; Bes, P.; Delijewska, B.; Sitarska, M.; Janiszewski, M. The Application of VR Technology in Engineering Issues: Geodesy and Geomatics, Mining, Environmental Protection and Occupational Safety. Sensors 2025, 25, 6848. https://doi.org/10.3390/s25226848

10. Agricultural education in the world of virtual reality. (2021). Retrieved from https://eu-cap-network.ec.europa.eu/sites/default/files/2024-03/eu-cap-network-good-practice-report-agricultural-education-virtual-reality.pdf

11. AGROBOOST. Retrieved from https://agro-boost.eu/about/

12. Labor für Geo-Virtual Reality. Retrieved from https://geo.thws.de/labore/labor-fuer-geo-virtual-reality/

13. Vetter, M. (2020). Technical Potentials for the Visualization in Virtual Reality. In: D. Edler, C. Jenal, & O. Kühne (Eds.), Modern Approaches to the Visualization of Landscapes. Wiesbaden: Springer VS.

14. Franzluebbers, A., Tuttle, A.J., Johnsen, K., Durham, S., Baffour, R. (2021). Collaborative Virtual Reality Training Experience for Engineering Land Surveying. In: Auer, M., May, D. (eds) Cross Reality and Data Science in Engineering. REV 2020. Advances in Intelligent Systems and Computing, vol 1231. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-52575-0_34

15. Edler, D., Keil, J., & Dickmann, F. (2020). From Na Pali to Earth – An ‘unreal’ engine for modern geodata? In D. Edler, C. Jenal, & O. Kühne (Eds.), Modern approaches to the visualization of landscapes (pp. 279–291). Wiesbaden: Springer VS. DOI: 10.1007/978-3-658-30956-5_15

16. Master's in Geographical Information Management and Applications. Wageningen University. Retrieved from https://www.wur.nl/en/education/master/masters-geographical-information-management-and-applications

17. Mixed Reality Lab. TU Wien. Retrieved from https://www.vr.tuwien.ac.at/mrlab/

18. Labor für diskrete Simulation & Virtual Reality. Hochschule Emden/Leer. Retrieved from https://innomatch.nds.de/m/labor/labor-fur-diskrete-simulation-virtual-reality/3c006cf4-6fc3-4f70-bb32-7b9c3f5b5ea1

19. Labor für Geovisualisierung. Hochschule Bochum. Retrieved from https://www.hochschule-bochum.de/fbg/einrichtungen-im-fachbereich/labor-fuer-geovisualisierung-geovis/

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 364.444:305-055.2

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-490-500

Анголенко Валентина Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи, Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, м. Харків, https://orcid.org/0000-0001-6673-4494

ГЕНДЕРНІ БАР'ЄРИ ТА МОЖЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЖІНОК ІЗ КАР'ЄРНОЮ ПЕРЕРВОЮ

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз проблеми професійної ресоціалізації жінок після кар'єрної перерви в умовах сучасних соціально-економічних трансформацій та воєнного стану в Україні. Обґрунтовано актуальність дослідження, що зумовлена необхідністю повернення жінок до професійної діяльності після перерв, пов'язаних із материнством, виконанням доглядових обов'язків, вимушеним переміщенням, втратою роботи та іншими складними життєвими обставинами.

У статті розкрито сутність професійної ресоціалізації як процесу відновлення професійної ідентичності, актуалізації знань і навичок, адаптації до змінених умов ринку праці та повторної інтеграції у професійне середовище. Визначено особливості професійної ресоціалізації жінок, зумовлені впливом гендерно детермінованих соціальних очікувань, нерівномірним розподілом сімейних і доглядових обов'язків та існуванням структурних обмежень у сфері зайнятості.

Проаналізовано основні гендерні бар'єри, які ускладнюють повернення жінок до професійної діяльності після кар'єрної перерви. Особливу увагу приділено феномену «штрафу за материнство», що проявляється у зниженні професійних та економічних можливостей жінок після народження дітей, а також проблемам професійної сегрегації, гендерних стереотипів, втрати людського капіталу та дискримінаційних практик роботодавців. Висвітлено вплив зазначених чинників на професійну мобільність, конкурентоспроможність та кар'єрне зростання жінок.

У статті охарактеризовано соціально-психологічні наслідки тривалої кар'єрної перерви, зокрема зниження професійної самооцінки, втрату професійної впевненості, кризу професійної ідентичності та труднощі адаптації до нових вимог ринку праці. Обґрунтовано значення людського капіталу та безперервного професійного розвитку як важливих чинників успішної професійної ресоціалізації.

Особливу увагу приділено можливостям соціальної роботи у підтримці жінок після кар'єрної перерви. Визначено основні напрями діяльності соціальних працівниць і соціальних працівників на мікро-, мезо- та макрорівнях, серед яких соціальне і кар'єрне консультування, психологічний супровід, професійне навчання та перекваліфікація, організація груп взаємопідтримки, розвиток програм наставництва, а також адвокація гендерно чутливої політики зайнятості та протидія дискримінаційним практикам.

Зроблено висновок, що успішна професійна ресоціалізація жінок потребує комплексного поєднання індивідуальної підтримки, розвитку професійних компетентностей, розширення можливостей працевлаштування та впровадження системних заходів, спрямованих на забезпечення гендерної рівності й створення сприятливих умов для поєднання професійної діяльності та сімейних обов'язків.

Ключові слова: професійна ресоціалізація, професійна соціалізація, жінки, кар'єрна перерва, гендерна рівність, штраф за материнство, соціальна робота, професійна адаптація, гендерні стереотипи, ринок праці.

Valentyna Anholenko PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Social Work, Municipal Establishment "Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy" of Kharkiv Regional Council, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0001-6673-4494

GENDER BARRIERS AND SOCIAL WORK OPPORTUNITIES IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL RESOCIALIZATION OF WOMEN WITH A CAREER BREAK

Abstract. The article provides a theoretical analysis of the problem of women's professional resocialization after a career break in the context of contemporary socio-economic transformations and martial law in Ukraine. The relevance of the study is substantiated by the need to facilitate women's return to professional activity after interruptions associated with motherhood, caregiving responsibilities, forced displacement, job loss, and other difficult life circumstances.

The article reveals the essence of professional resocialization as a process of restoring professional identity, updating knowledge and skills, adapting to changing labor market conditions, and reintegrating into the professional environment. The specific features of women's professional resocialization are identified, including the influence of gender-determined social expectations, the unequal distribution of family and caregiving responsibilities, and the existence of structural barriers in employment.

The main gender barriers that hinder women's return to professional activity after a career break are analyzed. Particular attention is paid to the phenomenon of the motherhood penalty, which manifests itself in reduced professional and economic opportunities for women after childbirth, as well as to issues of occupational segregation, gender stereotypes, loss of human capital, and discriminatory employment

practices. The impact of these factors on women's professional mobility, competitiveness, and career advancement is highlighted.

The article characterizes the socio-psychological consequences of prolonged career interruptions, including decreased professional self-esteem, loss of professional confidence, crises of professional identity, and difficulties in adapting to new labor market requirements. The importance of human capital and continuous professional development as key factors in successful professional resocialization is substantiated.

Special attention is paid to the opportunities of social work in supporting women after a career break.

The main areas of activity of social workers at the micro-, meso-, and macro-levels are identified, including social and career counseling, psychological support, vocational training and retraining, organization of mutual support groups, development of mentoring programs, advocacy for gender-sensitive employment policies, and combating discriminatory practices.

It is concluded that successful professional resocialization of women requires a comprehensive combination of individual support, professional competence development, expansion of employment opportunities, and implementation of systemic measures aimed at ensuring gender equality and creating favorable conditions for balancing professional activity and family responsibilities.

Keywords: professional resocialization, professional socialization, women, career break, gender equality, motherhood penalty, social work, professional adaptation, gender stereotypes, labor market.

Постановка проблеми. Сучасний ринок праці характеризується високим рівнем динамічності, інтенсивною цифровізацією трудових процесів, трансформацією форм зайнятості та постійним оновленням професійних компетентностей. За таких умов тривала перерва у професійній діяльності може стати вагомим чинником соціальної та професійної дезадаптації особистості. Особливо гостро ця проблема постає для жінок, оскільки саме вони найчастіше здійснюють основну частину репродуктивної та доглядової праці, що нерідко зумовлює тимчасове припинення їхньої професійної кар'єри.

Попри позитивні зрушення у сфері забезпечення гендерної рівності та розширення можливостей жіночої професійної самореалізації, жінки й досі зіткаються з низкою структурних бар'єрів під час повернення до трудової діяльності після кар'єрної перерви. Тривала відсутність на ринку праці часто супроводжується втратою професійних контактів, зниженням конкурентоспроможності, невідповідністю наявних навичок актуальним вимогам роботодавців, формуванням професійної невпевненості та зменшенням рівня самооцінки.

Крім того, жінки нерідко зазнають прихованої або відкритої дискримінації з боку роботодавців, які можуть сприймати материнство чи тривалу перерву в зайнятості як ознаку нижчої професійної надійності або продуктивності.

Порушена проблема набуває особливої актуальності в умовах воєнного стану в Україні. Повномасштабна війна спричинила суттєві зміни у сфері зайнятості населення, а значна кількість жінок була змушена перервати професійну діяльність через вимушене переміщення, евакуацію за кордон, втрату робочих місць, необхідність догляду за дітьми, літніми родичами або членами сім'ї, які постраждали від воєнних дій. Унаслідок цього питання повернення жінок до професійного життя набуває не лише індивідуального, а й важливого соціально-економічного значення. У цьому контексті особливої уваги заслуговує професійна ресоціалізація жінок як складний і багатоаспектний процес повторного входження до професійного середовища, відновлення професійної ідентичності, соціальних зв'язків та професійного статусу. Професійна ресоціалізація є важливою передумовою відновлення здатності жінки до повноцінної професійної самореалізації, економічної незалежності та активної участі в суспільному житті.

Водночас ефективність цього процесу значною мірою залежить від наявності механізмів соціальної підтримки, спрямованих на подолання гендерних, соціально-економічних та психологічних бар'єрів, які виникають після тривалої кар'єрної перерви.

Важливу роль у цьому процесі відіграє соціальна робота, яка виступає ефективним механізмом підтримки жінок після кар'єрної перерви, сприяє подоланню індивідуальних і структурних бар'єрів, розвитку професійних компетентностей, зміцненню впевненості у власних можливостях та успішній інтеграції до сучасного ринку праці.

Аналіз наукових досліджень. Теоретичні засади соціалізації ґрунтовно висвітлені у класичних і сучасних соціально-наукових підходах, представлених у працях Е. Еріксона, Е. Дюркгайма, Ч. Кулі, Л. Кольберга, Дж. Міда, Т. Парсонса, Ж. Піаже, З. Фройда та інших дослідників. У їхніх концепціях соціалізація розглядається як багатовимірний процес становлення особистості, що охоплює засвоєння норм, цінностей і моделей поведінки, а також формування ідентичності в контексті соціальної взаємодії.

Професійний вимір соціалізації аналізується у роботах В. Давиденко, О. Кікінеджі, О. Пожидаєвої, Р. Зозуляк-Случик, Н. Сайко та інших науковців/-иць, які акцентують увагу на входженні особистості у професійне середовище, формуванні професійної ідентичності та адаптації до вимог ринку праці.

Гендерні аспекти зайнятості жінок досліджуються у працях Н.Лавриненко, Т. Марценюк, М. Скорик, О. Стрельник та інших дослідників/-иць, де підкреслюється вплив соціокультурних норм і структурних обмежень на професійну реалізацію жінок та нерівність можливостей у сфері зайнятості.

Значний внесок у розвиток теорії та практики соціальної роботи зробили українські науковиці й науковці – О. Безпалько, О. Караман, А. Капська, І. Звєрєва, Ж. Петрочко, Т. Семигіна, які розглядають соціалізацію як двосторонній процес взаємодії особистості із соціальним середовищем, що

поєднує адаптацію до суспільних умов і активне перетворення соціальної реальності.

У вітчизняній і зарубіжній науковій літературі проблему гендерної нерівності на ринку праці та професійної реалізації жінок ґрунтовно досліджували Є. Архіпова, Н. Булига, І. Демченко, О. Макарова, І. Пилипів, А. Чорнобаєв, S. Benard, M. Budig, S. Correll, P. England та інші. Їхні роботи емпірично підтверджують наявність стійких дискримінаційних практик щодо матерів у сфері зайнятості.

Водночас питання професійної ресоціалізації жінок після кар'єрних перерв, а також можливості соціальної роботи у підтримці цього процесу залишаються недостатньо розробленими, особливо в українському науковому дискурсі, що зумовлює актуальність подальшого наукового усвідомлення.

Метою статті є теоретичне обґрунтування особливостей професійної ресоціалізації жінок після кар'єрної перерви, визначення основних гендерних бар'єрів їхнього повернення до професійної діяльності та окреслення можливостей соціальної роботи щодо підтримки цього процесу.

Виклад основного матеріалу. Професійна ресоціалізація є складним процесом повторного засвоєння професійних норм, ролей та моделей поведінки після тривалої перерви у професійній діяльності. На відміну від первинної професійної соціалізації, яка пов'язана з входженням особистості у професію, ресоціалізація передбачає відновлення професійної ідентичності та адаптацію до змінених соціально-економічних умов [1, с. 223-224].

Особливість професійної ресоціалізації жінок полягає у тому, що вона відбувається в умовах існування гендерно детермінованих соціальних очікувань та структурних обмежень. Кар'єрна перерва у жінок найчастіше пов'язана з материнством, доглядом за дітьми, членами родини похилого віку або особами, які потребують постійного догляду. У результаті саме жінки значно частіше за чоловіків переривають професійну діяльність, що зумовлює нерівність можливостей на ринку праці та формує специфічні ризики професійної маргіналізації [2].

Одним із найпоширеніших проявів гендерної нерівності у сфері зайнятості є феномен «штрафу за материнство» (motherhood penalty), який проявляється у зниженні професійних та економічних можливостей жінок після народження дітей. За результатами дослідження S. Correll, S. Benard та I. Paik, роботодавці схильні нижче оцінювати професійну компетентність матерів порівняно з бездітними жінками за однакового рівня освіти та досвіду, що негативно впливає на можливості працевлаштування, кар'єрного просування та рівень оплати праці [3].

Доповнюючи ці висновки, M. Budig та P. England доводять, що материнство є одним із ключових чинників гендерного розриву в оплаті праці, а його економічні наслідки можуть зберігатися протягом тривалого часу після повернення жінки до професійної діяльності [4].

Наслідки «штрафу за материнство» особливо відчутні у процесі професійної ресоціалізації. Повернення до трудової діяльності після тривалої перерви потребує відновлення професійних зв'язків, адаптації до нових вимог ринку праці та актуалізації професійних компетентностей. Як зазначає C. Goldin, кар'єрні перерви часто супроводжуються втратою людського та кар'єрного капіталу, що обмежує можливості подальшого професійного розвитку та посилює гендерний розрив у доходах [5].

Водночас науковці звертають увагу на існування протилежного явища – «бонусу батьківства» (fatherhood bonus). На відміну від матерів, чоловіки після народження дітей нерідко сприймаються роботодавцями як більш відповідальні, надійні та орієнтовані на професійний успіх працівники, що позитивно впливає на їхні кар'єрні перспективи та рівень доходів [3]. Таким чином, материнство і батьківство мають різні соціально-професійні наслідки, що сприяє відтворенню гендерної нерівності на ринку праці.

Гендерні бар'єри професійної ресоціалізації мають також структурний характер. Сучасні організації продовжують орієнтуватися на модель «безперервної кар'єри», яка недостатньо враховує перерви, пов'язані з виконанням сімейних обов'язків. Унаслідок цього тривала відсутність на ринку праці часто інтерпретується як втрата професійної компетентності, хоча фактичний професійний потенціал жінок залишається високим. Це нерідко призводить до професійної декваліфікації, вимушеного працевлаштування на нижчі посади та зниження професійної самооцінки [6].

Отже, «штраф за материнство», гендерні стереотипи та структурні особливості сучасного ринку праці створюють суттєві перешкоди для професійної ресоціалізації жінок після кар'єрної перерви. У зв'язку з цим особливого значення набувають механізми соціальної роботи, спрямовані на відновлення професійного потенціалу жінок, подолання дискримінаційних практик та забезпечення рівних можливостей професійної самореалізації.

Суттєвим бар'єром залишається також професійна сегрегація. Горизонтальна сегрегація проявляється у концентрації жінок у професіях соціальної сфери, освіти, охорони здоров'я та обслуговування, які традиційно характеризуються нижчим рівнем оплати праці. Вертикальна сегрегація виявляється у недостатньому представленні жінок на керівних посадах та існуванні феномену «скляної стелі», що обмежує їхні можливості професійного зростання [7]. Дослідження українських науковців свідчать, що навіть за однакового рівня освіти, професійної підготовки та трудового досвіду жінки мають менше шансів на кар'єрне просування порівняно з чоловіками. Така ситуація значною мірою зумовлена збереженням гендерних стереотипів щодо лідерства та управлінської діяльності, відповідно до яких керівні посади частіше асоціюються з чоловіками. Унаслідок цього професійні досягнення жінок нерідко оцінюються більш критично, а вимоги до їхньої професійної компетентності та результативності є вищими, ніж до чоловіків, які претендують

на аналогічні посади. Додатковим чинником виступає нерівномірний розподіл сімейних і доглядових обов'язків, які переважно покладаються на жінок. Поєднання професійної діяльності з виконанням сімейних ролей часто обмежує можливості участі у програмах підвищення кваліфікації, професійного нетворкінгу та інших формах кар'єрного розвитку.

У результаті навіть за наявності високого рівня освіти та професійної підготовки жінки рідше обіймають керівні посади, що свідчить про збереження вертикальної професійної сегрегації та структурних бар'єрів на шляху до кар'єрного зростання [8;9].

Важливим чинником професійної ресоціалізації є людський капітал. Теорія людського капіталу пояснює, що тривала відсутність професійної практики може призводити до втрати актуальності професійних знань, навичок та компетентностей. Особливо це стосується сфер, пов'язаних із цифровими технологіями та швидкими інноваційними змінами. Внаслідок цього жінки після кар'єрної перерви нерідко змушені проходити повторне навчання або професійну перекваліфікацію для відновлення конкурентоспроможності на ринку праці [10; 11].

Крім структурних бар'єрів, значну роль відіграють соціально-психологічні чинники. Тривала відсутність професійної діяльності може супроводжуватися кризою професійної ідентичності, зниженням самооцінки, страхом конкуренції та невпевненістю щодо власних професійних перспектив. Дослідження жінок, які поверталися до професійної діяльності після тривалих перерв, демонструють поширеність відчуття втрати професійного статусу та необхідності постійно доводити власну компетентність роботодавцям і колегам [12].

Професійна ресоціалізація жінок після кар'єрної перерви потребує комплексного підходу, який враховує взаємозв'язок особистісних, соціальних, економічних та гендерних чинників. Загалом соціальна робота виступає ефективним механізмом такої підтримки, реалізуючи консультативну, освітню, посередницьку, адвокаційну та підтримувальну функції [13, с. 492–493]. Її ефективність забезпечується скоординованою діяльністю на мікро-, мезо- та макрорівнях, що взаємопідсилюють одна одну, і ґрунтується на сучасних теоріях соціальної роботи, які орієнтані на ресурсний потенціал клієнта та його автономію [14].

На мікрорівні соціальна робота спрямована на безпосередню підтримку жінки у процесі повернення до професійної діяльності. До основних технологій належать оцінювання потреб і ресурсів клієнтки, соціальний супровід, індивідуальне консультування, кейс-менеджмент, психологічна підтримка, професійна орієнтація та кар'єрне консультування. Особливо важливим є сприяння відновленню професійної ідентичності, формуванню адекватної професійної самооцінки, розвитку навичок самопрезентації, підготовки резюме та проходження співбесід. Фахівці/-ні соціальної сфери також можуть здійснювати мотиваційний супровід клієнток під час навчання, перекваліфікації

та пошуку роботи, сприяючи зміцненню їхньої впевненості у власних професійних можливостях.

На мезорівні ефективними практиками є створення груп взаємопідтримки жінок після кар'єрних перерв, організація програм наставництва, проведення тренінгів із розвитку професійних, комунікативних та лідерських компетентностей, функціонування клубів кар'єрного відновлення та центрів професійної адаптації. Такі заходи сприяють формуванню соціального капіталу, розширенню мережі професійних контактів, зменшенню соціальної ізоляції та підвищенню рівня соціальної інтеграції жінок. Важливою складовою мезорівневих інтервенцій є налагодження партнерства між соціальними службами, закладами освіти, центрами зайнятості, громадськими організаціями та роботодавцями з метою створення комплексної системи підтримки професійного повернення жінок.

Окремим напрямом соціальної роботи виступає розвиток програм професійного навчання, перекваліфікації та підвищення кваліфікації. В умовах цифрової трансформації суспільства особливого значення набуває формування цифрових компетентностей, навичок дистанційної роботи, підприємницької активності та фінансової грамотності. Соціальна робота може виступати механізмом залучення жінок до відповідних освітніх програм і ресурсів, забезпечуючи рівний доступ до можливостей професійного розвитку незалежно від віку, сімейного статусу чи попереднього досвіду зайнятості.

На макрорівні соціальна робота реалізує адвокаційну функцію, спрямовану на подолання структурних проявів гендерної нерівності. Йдеться про підтримку гендерно чутливої політики зайнятості, розвиток мережі закладів догляду за дітьми, популяризацію гнучких форм праці, впровадження програм повернення жінок до професійної діяльності після кар'єрних перерв та протидію дискримінаційним практикам на ринку праці.

Саме поєднання індивідуальної підтримки та соціальних змін створює передумови для успішної професійної ресоціалізації жінок.

Таким чином, потенціал соціальної роботи у сфері професійної ресоціалізації жінок після кар'єрної перерви полягає у комплексному поєднанні підтримувальної, консультативної, освітньої, посередницької, координаційної, профілактичної та адвокаційної діяльності. Реалізація таких заходів сприяє не лише успішному поверненню жінок до професійної діяльності, а й подоланню структурних проявів гендерної нерівності, зміцненню економічної незалежності жінок та забезпеченню їхньої повноцінної участі в суспільному житті.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що професійна ресоціалізація жінок після кар'єрної перерви є складним багаторівневим процесом, який охоплює відновлення професійної ідентичності, актуалізацію знань і навичок, адаптацію до змін на ринку праці та повторну інтеграцію у професійне середовище. Цей процес має не лише професійний, а й соціально-психологічний характер, оскільки пов'язаний із переосмисленням професійної ролі та відновленням впевненості у власних можливостях.

З’ясовано, що на шляху повернення до професійної діяльності жінки стикаються з низкою гендерно зумовлених бар’єрів, серед яких найбільш поширеними є «штраф за материнство», професійна сегрегація, дискримінаційні практики роботодавців, знецінення або втрата професійного капіталу внаслідок тривалої перерви у трудовій діяльності, а також вплив гендерних стереотипів щодо ролі жінки в суспільстві. Сукупність зазначених чинників ускладнює процес повернення жінок на ринок праці та негативно впливає на їхні можливості професійної самореалізації.

Доведено, що соціальна робота володіє значним потенціалом у сфері підтримки професійної ресоціалізації жінок після кар’єрних перерв. Ефективними напрямами такої підтримки є надання психологічної, інформаційної, освітньої, консультаційної та адвокаційної допомоги, спрямованої на підвищення конкурентоспроможності жінок на ринку праці, розвиток їхніх професійних компетентностей і захист трудових прав.

Встановлено, що успішність професійної ресоціалізації визначається не лише особистісними ресурсами жінок, їхньою мотивацією та готовністю до професійного розвитку, а й рівнем інституційної підтримки, наявністю дієвих механізмів забезпечення гендерної рівності, а також готовністю держави, роботодавців і суспільства створювати сприятливі умови для поєднання професійної діяльності та сімейних обов’язків.

Перспективним напрямом подальших наукових розвідок є вивчення особливостей професійної ресоціалізації жінок різних вікових груп і соціальних категорій, оцінювання ефективності чинних програм підтримки, а також розроблення та апробація інноваційних моделей соціальної роботи, спрямованих на подолання наслідків кар’єрних перерв і забезпечення рівних можливостей професійної реалізації жінок.

Література:

1. Професійна ресоціалізація безробітного населення у соціологічному вимірі: Колективна монографія/ За заг. ред. М.В.Туленкова, В.В.Чепак. Київ: Вид-во «Каравела», 2025. 426 с.

2. Gupta R., Kirton G., Sian S. Temporal Signification of Careers and Organizational Return-to-Work Barriers After an Extended Career Break: Insights From Professional Women in the United Kingdom. *Gender, Work and Organization.* 2025. Vol. 33, no. 2. P. 412–428. DOI: https://doi.org/10.1111/gwao.70050

3. Correll S. J., Benard S., Paik I. Getting a Job: Is There a Motherhood Penalty? *American Journal of Sociology*. 2007. Vol. 112, No. 5. P. 1297–1338. URL: https://www.jstor.org/stable/10.1086/511799 (дата звернення: 02.06.2026).

4. Budig M. J., England P. The Wage Penalty for Motherhood. *American Sociological Review*. 2001. Vol. 66, No. 2. P. 204–225. URL: http://www.jstor.org/stable/265741 (дата звернення: 02.06.2026).

5. Goldin C. A Grand Gender Convergence: Its Last Chapter. *American Economic Review*. 2014. Vol. 104, No. 4. P. 1091–1119. DOI: https://doi.org/10.1257/aer.104.4.1091

6. Dayanga S. Motherhood Penalty and Labour Market Integration of Immigrant Women: A Review on Evidence from Four OECD Countries. *Societies.* 2024. Vol. 14, no. 9. Art. 162. DOI: https://doi.org/10.3390/soc14090162

7. Tomaskovic-Devey D. Occupational Ghettos: The Worldwide Segregation of Women and Men (review). *Social Forces*. 2005. Vol. 84, No. 2. P. 1311–1312. DOI: https://doi.org/10.1353/sof.2006.0038

8. Чорнобаєв А. Гендерні аспекти розвитку українського ринку праці як чинника модернізації економічної політики підприємства. *Економіка і організація управління*. 2024. № 2. С. 172–181. DOI: https://doi.org/10.31558/2307-2318.2024.2.16

9. Юрик Ю. І. Професійна гендерна сегрегація на ринку праці України. *Економіка та прогнозування*. 2019. Вип. 4(19). С. 104–120.

10. Дуга С. Людський капітал жінок в умовах трансформації ринку праці України: гендерні виклики та інноваційні механізми розвитку. *Управління змінами та інновації*. 2025. № 15. С. 21–27. DOI: https://doi.org/10.32782/CMI/2025-15-3

11. Назаров Н. С., Назарова Г. В. Людський капітал: гендерні аспекти формування та регулювання. Сталий розвиток економіки. 2024. № 2 (49). С. 49–55. DOI: https://doi.org/10.32782/2308-1988/2024-49-8

12. Guillaume C., Kirton G., Elliott C. The Fate of Being a ‘Distressed Asset’: Insights into Women Returners’ Experiences in the UK. *Sociology*. 2024. Vol. 58, Issue 6. P. 1432–1450. DOI: https://doi.org/10.1177/00380385241257480

13. Коляда Н., Кочубей Т., Левченко Н. Професіоналізація соціальної роботи в Україні: гендерний вимір. *Social Work and Education*. 2024. Vol. 11, No. 4. P. 491–499. DOI: https://doi.org/10.25128/2520-6230.24.4.5

14. Семигіна Т., Столярик О. Нове обличчя соціальної роботи: сучасні теорії та підходи. Таллінн : Teadmus, 2025. 524 с.

References:

1. Tulenkov, M. V., & Chepak, V. V. (Eds.). (2025). *Profesiina resotsializatsiia bezrobitnoho naselennia u sotsiolohichnomu vymiri* [Professional resocialization of the unemployed population in the sociological dimension]. Kyiv: Vyd-vo «Karavela» [in Ukrainian].

2. Gupta, R., Kirton, G., & Sian, S. (2025). Temporal Signification of Careers and Organizational Return-to-Work Barriers After an Extended Career Break: Insights From Professional Women in the United Kingdom. *Gender, Work and Organization*, 33(2), 412–428. Retrieved from https://doi.org/10.1111/gwao.70050

3. Correll, S. J., Benard, S., & Paik, I. (2007). Getting a Job: Is There a Motherhood Penalty? *American Journal of Sociology*, 112(5), 1297–1338. Retrieved from https://www.jstor.org/stable/10.1086/511799

4. Budig, M. J., & England, P. (2001). The Wage Penalty for Motherhood. *American Sociological Review*, 66(2), 204–225. Retrieved from http://www.jstor.org/stable/265741

5. Goldin, C. (2014). A Grand Gender Convergence: Its Last Chapter. *American Economic Review*, 104(4), 1091–1119. Retrieved from https://doi.org/10.1257/aer.104.4.1091

6. Dayanga, S. (2024). Motherhood Penalty and Labour Market Integration of Immigrant Women: A Review on Evidence from Four OECD Countries. *Societies*, 14(9), Article 162. Retrieved from https://doi.org/10.3390/soc14090162

7. Tomaskovic-Devey, D. (2005). Occupational Ghettos: The Worldwide Segregation of Women and Men (review). *Social Forces*, 84(2), 1311–1312. Retrieved from https://doi.org/10.1353/sof.2006.0038

8. Chornobaiev, A. (2024). Henderni aspekty rozvytku ukrainskoho rynku pratsi yak chynnyka modernizatsii ekonomichnoi polityky pidpryiemstva [Gender aspects of the Ukrainian

labor market development as a factor of enterprise economic policy modernization]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia – Economics and Management Organization*, (2), 172–181. Retrieved from https://doi.org/10.31558/2307-2318.2024.2.16 [in Ukrainian].

9. Yuryk, Yu. I. (2019). Profesiina henderna sehretsatsiia na rynku pratsi Ukrainy [Professional gender segregation in the labor market of Ukraine]. *Ekonomika ta prohnozuvannia – Economy and Forecasting*, 4, 104–120 [in Ukrainian].

10. Duha, S. (2025). Liudskyi kapital zhinok v umovakh transformatsii rynku pratsi Ukrainy: henderni vyklyky ta innovatsiini mekhanizmy rozvytku [Women's human capital in the conditions of the labor market transformation of Ukraine: gender challenges and innovative development mechanisms]. *Upravlinnia zminamy ta innovatsii – Change Management and Innovations*, (15), 21–27. Retrieved from https://doi.org/10.32782/CMI/2025-15-3 [in Ukrainian].

11. Nazarov, N. S., & Nazarova, H. V. (2024). Liudskyi kapital: henderni aspekty formuvannia ta rehuliuvannia [Human capital: gender aspects of formation and regulation]. *Stalyi rozvytok ekonomiky – Sustainable Development of Economy*, 2(49), 49–55. Retrieved from https://doi.org/10.32782/2308-1988/2024-49-8 [in Ukrainian].

12. Guillaume, C., Kirton, G., & Elliott, C. (2024). The Fate of Being a 'Distressed Asset': Insights into Women Returners' Experiences in the UK. *Sociology*, 58(6), 1432–1450. Retrieved from https://doi.org/10.1177/00380385241257480

13. Koliada, N., Kochubei, T., & Levchenko, N. (2024). Profesionalizatsiia sotsialnoi roboty v Ukraini: hendernyi vymir [Professionalization of social work in Ukraine: gender dimension]. *Social Work and Education*, 11(4), 491–499. Retrieved from https://doi.org/10.25128/2520-6230.24.4.5 [in Ukrainian].

14. Semyhina, T., & Stoliaryk, O. (2025). *Nove oblychchia sotsialnoi roboty: suchasni teorii ta pidkhody* [The new face of social work: modern theories and approaches]. Tallinn: Teadmus [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 378.147:811.111’243:37.016

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-501-507

Анісенко Олена Володимирівна старший викладач кафедри іноземної філології та перекладу. Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, https://orcid.org/0000-0003-3266-4584

Семенова Людмила Валентинівна старший викладач кафедри іноземної філології та перекладу. Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, https://orcid.org/0000-0001-9644-0868

МЕТОДИКА CLIL У ВИКЛАДАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розглядаються особливості використання методики CLIL (Content and Language Integrated Learning) у викладанні англійської мови для професійного спілкування у закладах вищої освіти. Проаналізовано сучасні підходи до викладання іноземних мов, зокрема граматико-перекладний, прямий, аудіолінгвальний, комунікативний методи та навчання на основі завдань. Визначено основні переваги методики CLIL у формуванні професійної іншомовної комунікативної компетентності здобувачів освіти. Особливу увагу приділено використанню автентичних матеріалів, розвитку критичного мислення, міжкультурної компетентності та мотивації студентів до вивчення англійської мови. Доведено, що інтеграція професійного змісту та іноземної мови сприяє підвищенню ефективності навчального процесу та розвитку професійних навичок майбутніх фахівців.

У роботі також розкрито сутність основних принципів методики CLIL, зокрема Content, Communication, Cognition та Culture, які забезпечують комплексний розвиток мовних, професійних і соціокультурних компетентностей студентів. Наголошується, що використання інтегрованого предметно-мовного навчання створює сприятливі умови для активної взаємодії студентів у процесі навчання, розвитку навичок професійного спілкування та самостійного опрацювання іншомовних джерел інформації. Встановлено, що методика CLIL сприяє формуванню позитивної мотивації до вивчення англійської мови, активізації пізнавальної діяльності та розвитку творчого мислення здобувачів освіти. Окреслено перспективи використання CLIL у професійній підготовці майбутніх фахівців у закладах вищої освіти України в умовах сучасної освітньої інтеграції та міжнародного академічного співробітництва.

Крім того, методика CLIL забезпечує інтеграцію мовної та професійної підготовки студентів, що відповідає сучасним вимогам вищої освіти. Застосування цього підходу дозволяє створити навчальне середовище, у якому іноземна

мова використовується як інструмент отримання нових знань і професійного розвитку. У статті підкреслюється, що інтегроване навчання допомагає поєднати теоретичні знання з практичним використанням мови у фаховій сфері.

Ключові слова: CLIL, англійська мова, професійне спілкування, заклади вищої освіти, методика викладання, іншомовна комунікативна компетентність, інтегроване навчання, професійна підготовка.

Anisenko Olena Volodymyrivna Senior Teacher of the Department of Foreign Philology and Translation, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, https://orcid.org/0000-0003-3266-4584

Semenova Lyudmyla Valentynivna Senior Teacher of the Department of Foreign Philology and Translation, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, https://orcid.org/0000-0001-9644-0868

CLIL METHODOLOGY IN TEACHING ENGLISH FOR PROFESSIONAL COMMUNICATION IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. The article examines the peculiarities of using the CLIL (Content and Language Integrated Learning) methodology in teaching English for professional communication in higher education institutions. Modern approaches to foreign language teaching are analyzed, including the grammar-translation method, the direct method, the audio-lingual method, communicative language teaching, and task-based language teaching. The main advantages of the CLIL methodology in developing students' professional foreign language communicative competence are identified. Particular attention is paid to the use of authentic materials, the development of critical thinking, intercultural competence, and students' motivation to learn English. It is proved that the integration of professional content and foreign language learning contributes to increasing the effectiveness of the educational process and developing the professional skills of future specialists.

The paper also reveals the essence of the main principles of the CLIL methodology, namely Content, Communication, Cognition, and Culture, which ensure the comprehensive development of students' linguistic, professional, and sociocultural competences. It is emphasized that the use of integrated content and language learning creates favorable conditions for active interaction among students during the educational process, the development of professional communication skills, and independent work with foreign-language information sources. It has been established that the CLIL methodology contributes to the formation of positive motivation for learning English, the activation of students' cognitive activity, and the development of creative thinking. The prospects for the use of CLIL in the professional training of future specialists in higher education institutions of Ukraine under the conditions of modern educational integration and international academic cooperation are outlined.

In addition, the CLIL methodology ensures the integration of students' language and professional training, which corresponds to the modern requirements of higher education. The application of this approach makes it possible to create an educational environment in which a foreign language is used as a tool for acquiring new knowledge and professional development. The article emphasizes that integrated learning helps combine theoretical knowledge with the practical use of language in the professional sphere.

Keywords: CLIL, English language, professional communication, higher education institutions, teaching methodology, foreign language communicative competence, integrated learning, professional training.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації та активної міжнародної співпраці англійська мова стала важливим інструментом професійної комунікації, академічної мобільності та доступу до міжнародних інформаційних ресурсів.

Сучасний фахівець повинен володіти не лише професійними знаннями, а й умінням використовувати іноземну мову в професійній діяльності. Саме тому особливої актуальності набуває проблема пошуку ефективних методик викладання англійської мови професійного спрямування у закладах вищої освіти.

Традиційні підходи до навчання English for Specific Purposes (ESP) не завжди забезпечують достатній рівень комунікативної компетентності здобувачів освіти, оскільки часто орієнтовані переважно на вивчення граматики та спеціальної лексики без достатньої інтеграції професійного змісту. У зв'язку з цим зростає інтерес до методики CLIL (Content and Language Integrated Learning), яка поєднує вивчення іноземної мови та фахової дисципліни в єдиному освітньому процесі.

Методика CLIL сприяє формуванню мовної, професійної та міжкультурної компетентностей, підвищує мотивацію студентів до навчання та створює умови для розвитку критичного мислення й професійного спілкування англійською мовою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми інтегрованого предметно-мовного навчання активно досліджуються зарубіжними та українськими науковцями. Засновником методики CLIL вважається Девід Марш, який визначив цей підхід як інтегроване навчання предмета та іноземної мови (6). Значний внесок у розвиток теоретичних основ CLIL зробили D. Coyle, P. Hood та D. Marsh, які розробили модель 4C: Content, Communication, Cognition, Culture.

Дослідники Mehisto, Frigols, Meyer, Banegas та Hussain наголошують на ефективності CLIL у формуванні професійної іншомовної компетентності та підвищенні мотивації здобувачів освіти (7). Науковці підкреслюють, що використання автентичних матеріалів і професійно орієнтованого контенту сприяє розвитку мовленнєвих навичок та професійного мислення студентів.

В українській педагогічній науці питання інтегрованого навчання іноземних мов досліджували Н. Бориско, О. Тарнопольський, Л. Морська, І. Задорожна та інші. Учені розглядають CLIL як перспективний напрям модернізації викладання англійської мови професійного спрямування у закладах вищої освіти.

Попри значну кількість досліджень, питання практичного використання методики CLIL у професійній підготовці майбутніх фахівців потребує подальшого вивчення.

Мета статті. Метою статті є аналіз особливостей використання методики CLIL у викладанні англійської мови професійного спрямування та визначення її ролі у формуванні професійної іншомовної комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Викладання англійської мови є процесом передачі знань англійської мови студентам, для яких вона не є рідною, і цей процес потребує ефективної педагогічної діяльності, пов’язаної з навчанням англійської мови. Саме тому надзвичайно важливим є вибір відповідної методики викладання. Методика навчання не є спонтанним процесом або чимось таким, що відбувається природно поза контекстом. Необхідною є наявність чіткої навчальної програми або силабусу. По суті, це добре продумана стратегія, за допомогою якої викладач пояснює та викладає необхідний матеріал студентам для забезпечення його ефективного засвоєння. Вона включає педагогічні методи та стратегії, що використовуються під час навчання в аудиторії. У контексті CLIL важливо практикувати й застосовувати отримані знання через спеціально організовані види діяльності. Тому рекомендується організовувати роботу студентів у групах або парах для розвитку співпраці, а викладач має розробити систему оцінювання та контролю знань.

Методика викладання мови — це спосіб навчання мови, який ґрунтується на систематичних правилах і процедурах та є практичним застосуванням поглядів на те, як мову слід викладати й вивчати найбільш ефективно.

Протягом останніх років значного розвитку набули такі методи навчання мови: граматико-перекладний метод (Grammar Translation Method — GTM); прямий метод (The Direct Method); аудіолінгвальний метод (The Audio-Lingual Approach); комунікативний метод навчання (Communicative Language Teaching); навчання на основі завдань (Task-Based Language Teaching — TBLT).

Граматико-перекладний метод. Цей метод був одним із перших методів, створених для викладання іноземних мов. Це класичний підхід, який також використовувався під час викладання грецької та латинської мов. Метою цього методу є вивчення граматичних правил і подальше застосування їх на практиці шляхом перекладу речень між рідною та іноземною мовами. Студентам вищого рівня можуть пропонувати перекладати цілі тексти дослівно. Основною метою цього методу є буквальний переклад мови. Проте він не завжди позитивно впливає на інтелектуальний розвиток студентів.

Характерні особливості: заняття проводяться рідною мовою студентів; основна увага приділяється перекладу окремих слів і фраз; метод майже не акцентує увагу на правильній вимові; читання складної літератури починається якомога раніше; граматичні правила пояснюються дуже детально.

Прямий метод. Після того як граматико-перекладний метод виявився недостатньо ефективним, був створений прямий метод навчання. Його метою було занурення студентів у мовне середовище за аналогією з тим, як людина опановує рідну мову. Усі заняття проводяться іноземною мовою, включаючи пояснення граматики, а основна увага приділяється розвитку навичок говоріння та аудіювання. У процесі навчання використовується переважно повсякденна мова. Недоліком цього методу є те, що він намагається навчати другу мову так само, як першу, не враховуючи відмінностей між ними.

Аудіолінгвальний метод. Відповідно до аудіолінгвального підходу, мова розглядається як певна форма поведінки, яку можна сформувати шляхом вироблення правильних мовленнєвих моделей (6). Іншими словами, метою цього методу є формування у студентів звички правильно говорити іноземною мовою.

Деякі дослідники також наголошують, що вивчення іноземної мови є насамперед процесом формування механічних навичок, а правильні мовні звички формуються шляхом багаторазового повторення правильних відповідей (7). Формування навичок часто здійснюється за допомогою діалогів і мовних моделей, які студенти повинні повторювати. Таким чином, повторення дії перетворює її на звичку, а отже, сприяє кращому засвоєнню матеріалу.

Характерними рисами аудіолінгвального методу є: викладач читає діалог уголос і демонструє його; студенти повторюють діалоги для формування автоматизованих мовленнєвих навичок; навчання відбувається в конкретному контексті, близькому до реальних життєвих ситуацій; викладач виступає зразком мовлення для студентів; багаторазове повторення сприяє розвитку вільного мовлення.

Комунікативний метод навчання. У комунікативному методі навчання (Communicative Language Teaching — CLT) взаємодія розглядається як основний засіб і мета вивчення мови. Комунікативно орієнтоване навчання дозволяє студентам вивчати та практикувати іноземну мову через взаємодію між собою та з викладачем. Іншими стратегіями є використання автентичних текстів і застосування іноземної мови як у межах аудиторії, так і поза нею.

Метод навчання на основі завдань. Навчання на основі завдань (Task-Based Language Teaching — TBLT) — це підхід до вивчення мови, який передбачає використання автентичної мови для виконання практичних завдань іноземною мовою. Прикладами таких завдань можуть бути відвідування лікаря, проходження співбесіди або звернення до служби підтримки клієнтів. Оцінювання в цьому методі здійснюється переважно за результатом виконання реального завдання, а не лише за правильністю мовних форм. Тому TBLT є особливо ефективним для розвитку мовленнєвої плавності та впевненості студентів.

Методи навчання. Рівень засвоєння знань студентами вважається одним із найважливіших показників ефективного викладання. Існує тісний зв'язок між тим, наскільки студенти вважають курс корисним, та їхньою оцінкою викладача і навчальної дисципліни. Студенти, які отримують більше знань, зазвичай вище оцінюють своїх викладачів (4).

Методи навчання — це принципи та процедури, які використовують викладачі для організації навчального процесу. Вибір методики залежить від багатьох чинників, зокрема змісту дисципліни та особливостей студентів. Сучасне викладання мови орієнтоване на розвиток творчого мислення та активної участі студентів у навчальному процесі.

Метод рольової гри. У рольових іграх викладачі використовують життєві ситуації для моделювання реальних подій. Успішні рольові ігри підвищують упевненість учасників, допомагають зрозуміти погляди інших людей та часто завершуються виробленням конкретних рішень або рекомендацій. Рольові ігри є особливо корисними під час розвитку навичок професійного спілкування, проведення співбесід та роботи в групах. Крім того, вони сприяють інтегрованому навчанню змісту та мови.

Висновки. Отже, методика CLIL є ефективним сучасним підходом до викладання англійської мови професійного спрямування у закладах вищої освіти. Її використання забезпечує інтеграцію мовної та професійної підготовки, сприяє розвитку комунікативної компетентності, критичного мислення та міжкультурної взаємодії студентів.

Поєднання традиційних методик навчання іноземних мов із технологією CLIL дозволяє підвищити мотивацію здобувачів освіти, активізувати їхню пізнавальну діяльність та забезпечити практичну спрямованість навчання. Використання автентичних матеріалів, інтерактивних методів роботи, рольових ігор та комунікативних завдань створює умови для ефективного формування професійних мовленнєвих навичок.

Таким чином, упровадження методики CLIL у систему професійної підготовки майбутніх фахівців є перспективним напрямом модернізації викладання англійської мови у закладах вищої освіти.

Література:

1. Бориско Н. Ф. Теоретичні основи методики навчання іноземних мов. Київ : Ленвіт, 2011.

2. Задорожна І. П. Організація самостійної роботи студентів з оволодіння англомовною комунікативною компетентністю. Тернопіль : ТНПУ, 2011.

3. Морська Л. І. Інформаційні технології у навчанні іноземних мов. Тернопіль : Астон, 2012.

4. Тарнопольський О. Б. Методика навчання іншомовної мовленнєвої діяльності у вищому мовному закладі освіти. Київ : ІНКОС, 2006.

5. Banegas D. CLIL Teacher Development: Challenges and Experiences // Latin American Journal of Content and Language Integrated Learning. 2012. Vol. 5(1). P. 46–56.

6. Coyle D., Hood P., Marsh D. CLIL: Content and Language Integrated Learning. Cambridge : Cambridge University Press, 2010.

7. Mehisto P., Marsh D., Frigols M. Uncovering CLIL: Content and Language Integrated Learning in Bilingual and Multilingual Education. Oxford : Macmillan, 2008.

References:

1. Borysko N.F. (2011). Teoretychni osnovy metodyky navchannia inozemnykh mov [Theoretical Foundations of Foreign Language Teaching Methodology]. Kyiv : Lenvit [in Ukrainian].

2. Zadorozhna I. P. (2011). Orhanizatsiia samostiinoi roboty studentiv z ovolodinnia anhlomovnoiu komunikatyvnoiu kompetentnistiu [Organization of Students' Independent Work on Developing English Communicative Competence]. Ternopil : TNPU [in Ukrainian].

3. Morska L. I. (2012). Informatsiini tekhnolohii u navchanni inozemnykh mov [Information Technologies in Foreign Language Teaching]. Aston [in Ukrainian].

4. Tarnopolskyi O. B. (2006). Metodyka navchannia inshomovnoi movlennievoi diialnosti u vyshchomu movnomu zakladi osvity [Methodology of Teaching Foreign Language Speech Activity in Higher Educational Language Institutions]. Kyiv : INKOS [in Ukrainian].

5. Banegas D. CLIL Teacher Development: Challenges and Experiences // Latin American Journal of Content and Language Integrated Learning. 2012. Vol. 5(1). P. 46–56.

6. Coyle D., Hood P., Marsh D. CLIL: Content and Language Integrated Learning. Cambridge : Cambridge University Press, 2010.

7. Mehisto P., Marsh D., Frigols M. Uncovering CLIL: Content and Language Integrated Learning in Bilingual and Multilingual Education. Oxford : Macmillan, 2008.

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 373.2.015.31:159.942

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-508-517

Аторіна Вікторія Миколаївна доктор філософії, доцент, доцент кафедри дошкільної педагогіки і психології, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, м. Глухів, https://orcid.org/0000-0003-4829-7010

Данильченко Ірина Григорівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри дошкільної педагогіки і психології, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, м. Глухів, https://orcid.org/0000-0002-5406-7062

СОЦІАЛЬНО-ЕМОЦІЙНА ГРАМОТНІСТЬ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз досліджень, присвячених проблемі формування соціально-емоційної грамотності дітей дошкільного віку в контексті формування соціально-громадянської компетентності. Розкрито сутність ключових понять «соціально-емоційна грамотність», «соціально-громадянська компетентність», «педагогічні умови».

Визначено значення соціально-емоційної грамотності для гармонійного розвитку особистості дитини, формування навичок міжособистісної взаємодії. Обґрунтовано, що соціально-емоційна грамотність є важливою передумовою становлення соціально-громадянської компетентності, оскільки забезпечує емоційне благополуччя дитини, сприяє розвитку навичок співпраці, саморегуляції, комунікації, розв’язання конфліктів та прийняття морально значущих рішень.

Акцентовано увагу на тому, що саме дошкільний вік є сенситивним періодом для розвитку емоційної сфери, формування первинного соціального досвіду, моральних уявлень, культури спілкування.

Окреслено педагогічні умови, що сприяють ефективному формуванню соціально-емоційної грамотності дітей дошкільного віку в умовах закладу дошкільної освіти, зокрема створення емоційно безпечного освітнього середовища, використання ігрових та інтерактивних методів, партнерську взаємодію педагогів і батьків. Доведено, що систематичний розвиток соціально-емоційної грамотності у старшому дошкільному віці сприяє формуванню соціально-громадянської компетентності, забезпечує їхню готовність до конструктивної взаємодії в дитячому колективі, позитивної соціалізації, прийняття норм і правил спільного життя.

Окреслено напрями подальших досліджень, які будуть спрямовані на розроблення системи роботи з формування соціально-громадянської компетентності в дітей дошкільного віку засобом інноваційних технологій.

Ключові слова: педагогічні умови, соціально-емоційна грамотність, діти дошкільного віку, педагогічні умови формування соціально-емоційної грамотності дітей дошкільного віку, соціально-громадянська компетентність, соціалізація, дошкільна освіта, заклад дошкільної освіти.

Atorina Viktoriia Mykolaivna Doctor of Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of Pre-school Pedagogy and Psychology Department, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Hlukhiv, https://orcid.org/0000-0003-4829-7010

Danylchenko Iryna Hryhorivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Pre-school Pedagogy and Psychology Department, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Hlukhiv, https://orcid.org/0000-0002-5406-7062

SOCIAL-EMOTIONAL LITERACY OF SENIOR PRESCHOOL CHILDREN AS A FACTOR IN THE FORMATION OF SOCIAL AND CIVIC COMPETENCE

Abstract. The article presents a theoretical analysis of studies devoted to the problem of developing social-emotional literacy in preschool children in the context of forming social and civic competence. The essence of the key concepts “social-emotional literacy”, “social and civic competence”, and “pedagogical conditions” is revealed. The importance of social-emotional literacy for the harmonious development of a child’s personality and the formation of interpersonal interaction skills is determined.

It is substantiated that social-emotional literacy is an important prerequisite for the formation of social and civic competence, as it ensures the child’s emotional well-being and contributes to the development of cooperation, self-regulation, communication, conflict resolution skills, and the ability to make morally significant decisions. Emphasis is placed on the fact that preschool age is a sensitive period for the development of the emotional sphere, the formation of primary social experience, moral ideas, and communication culture.

The pedagogical conditions that contribute to the effective formation of social-emotional literacy in preschool children within a preschool education institution are outlined, in particular: the creation of an emotionally safe educational environment, the use of play-based and interactive methods, and partnership interaction between teachers and parents.

It is proved that the systematic development of social-emotional literacy in senior preschool age contributes to the formation of social and civic competence, ensures children's readiness for constructive interaction in the children's group, positive socialization, and acceptance of the norms and rules of communal life.

The directions for further research are outlined, which will be aimed at developing a system of work for forming social and civic competence in preschool children through innovative technologies.

Keywords: pedagogical conditions, social-emotional literacy, preschool children, pedagogical conditions for the formation of social-emotional literacy in preschool children, social and civic competence, socialization, preschool education, preschool education institution.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку дошкільної освіти в Україні характеризується посиленням уваги до особистісного розвитку дитини, формування її життєвих компетентностей, здатності до ефективної взаємодії з оточенням та емоційного благополуччя. Саме дошкільний вік є сенситивним періодом для розвитку емоційної сфери та засвоєння основ соціальної поведінки. У цей період активно формуються уявлення дитини про себе та інших людей, розвиваються навички емоційного реагування, співпереживання, саморегуляції та здатність до налагодження міжособистісних взаємин. Діти дошкільного віку вчаться розпізнавати власні емоції та емоції інших людей, контролювати поведінку, дотримуватися правил взаємодії, розв'язувати конфлікти мирним шляхом і співпрацювати у різних видах діяльності. Саме в цей віковий період закладаються основи емоційного інтелекту, моральних цінностей, комунікативної культури та позитивного ставлення до навколишнього світу.

У Базовому компоненті дошкільної освіти наголошується на необхідності формування у дітей соціально-громадянської компетентності, емоційної чутливості, навичок взаємодії та позитивного ставлення до себе й інших. Водночас сучасні реалії, зокрема інформаційне перевантаження, зменшення живого спілкування, нестабільність соціального середовища та психологічні труднощі, з якими стикаються діти, зумовлюють потребу в цілеспрямованій педагогічній роботі щодо розвитку їхньої соціально-емоційної грамотності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні публікації, присвячені різним аспектам проблеми формування соціально-емоційної грамотності дітей дошкільного віку, належать Л. Бобро [2], К. Борисенко [3], Н. Волік [4], А. Кошель, І. Дідовець [7], В. Купчишиній [10], Н. Пихтіній [11], Я. Селіковій [12] та іншим.

Так, Л. Бобро акцентує увагу на формуванні соціально-емоційної готовності дітей старшого дошкільного віку до навчання у початковій школі засобами ігрової діяльності [2], К. Борисенко та Н. Волік досліджують психолого-педагогічні аспекти розвитку емоційного інтелекту дошкільників [3; 4], А. Кошель та І. Дідовець розглядають окремі аспекти розвитку емоційного

інтелекту дітей дошкільного віку [7], а В. Купчишина висвітлює теоретичні засади дослідження емоційного інтелекту в дітей дошкільного віку [10].

Н. Пихтіна у своїх працях обґрунтовує значення соціально-емоційного навчання дошкільників у грі та можливості впровадження відповідних технологій в освітній процес закладу дошкільної освіти [11].

Я. Селікова здійснює дефінітивний аналіз базових понять проблеми формування соціально-емоційної грамотності старших дошкільників та уточнює сутність ключових категорій дослідження [12].

Аналіз наукових праць зазначених авторів дає підстави стверджувати, що проблема формування соціально-емоційної грамотності дітей дошкільного віку є актуальною та багатоаспектною. Водночас недостатньо дослідженими залишаються педагогічні умови, які забезпечують цілісний і системний процес формування соціально-емоційної грамотності дошкільників в контексті формування соціально-громадянської компетентності в сучасному закладі дошкільної освіти.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні соціально-емоційної грамотності як чинника формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку та визначення основних педагогічних умов її формування в умовах закладу дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. Соціально-емоційна грамотність дітей дошкільного віку є важливою складовою гармонійного розвитку особистості, що забезпечує здатність дитини усвідомлювати власні емоції, розуміти почуття інших людей, конструктивно взаємодіяти з оточенням та регулювати власну поведінку відповідно до соціальних норм.

Я. Селікова визначає соціально-емоційну грамотність дітей старшого дошкільного віку як сформовану здатність розуміти і регулювати власні емоції, як розвинені соціальні навички, соціальний статус у групі однолітків, як вміння ініціювати позитивні стосунки з дорослими та іншими дітьми [12].

Аналіз наукових досліджень дає можливість стверджувати, що соціально-емоційна грамотність виступає підґрунтям формування соціально-громадянської компетентності, оскільки забезпечує здатність дитини будувати позитивні взаємини, усвідомлювати себе частиною дитячого колективу, брати до уваги почуття та потреби інших, діяти відповідально, проявляти доброзичливість, толерантність і готовність до співпраці.

Взаємозв’язок соціально-емоційної грамотності та соціально-громадянської компетентності простежується в нормативних документах, що визначають зміст дошкільної освіти. Зокрема, освітній напрям «Дитина в соціумі» Базового компоненту дошкільної освіти визначає соціально-громадянську компетентність як «здатність до прояву особистісних якостей, соціальних почуттів, любові до Батьківщини; готовність до посильної участі в соціальних подіях, що відбуваються у дитячих осередках, громаді, суспільстві та спрямовані на покращення спільного життя» [1].

Отже, формування соціально-громадянської компетентності дітей дошкільного віку потребує цілеспрямованого розвитку їхньої соціально-емоційної грамотності, що має здійснюватися у спеціально організованому освітньому середовищі. Ефективність цього процесу значною мірою залежить від створення відповідних педагогічних умов у закладі дошкільної освіти.

З'ясуємо сутність поняття «педагогічні умови» у довідникових джерелах і працях науковців.

С. Гончаренко в педагогічному словнику визначає педагогічні умови як «сукупність зовнішніх і внутрішніх обставин навчально-виховного процесу, від впливу яких залежить досягнення поставлених дидактичних завдань» [5].

О. Кузіна розглядає «педагогічні умови» як результат цілеспрямованого відбору, конструювання й застосування елементів змісту, методів (прийомів), а також організаційних форм освітнього процесу задля досягнення певних цілей» [9].

Таким чином, в результаті аналізу визначень науковцями педагогічних умов, тлумачимо педагогічні умови формування соціально-емоційної грамотності дітей дошкільного віку як сукупність взаємопов'язаних обставин, які ефективно впливають на означений процес.

Оскільки соціально-емоційна грамотність безпосередньо пов'язана із соціальним досвідом дитини, її здатністю до взаємодії, прийняття правил спільного життя та усвідомлення себе частиною дитячого колективу, доцільним є звернення до наукових підходів щодо визначення педагогічних умов формування соціально-громадянської компетентності дітей дошкільного віку.

Л. Шульга виокремлює такі актуальні педагогічні умови формування соціально-громадянської компетентності дітей дошкільного віку:

– організація безпечного розвивального середовища;

– наявність програмно-методичного забезпечення освітнього процесу;

– запровадження інформаційно-комп'ютерних технологій в освітній процес;

– інтегрування гри з різними видами дитячої діяльності, забезпечення активної взаємодії дітей;

– спрямування взаємодії педагогів, батьків, громади на успішну самореалізацію кожної дитини [13].

Н. Кримова, О. Салагор схарактеризували умови формування соціальної компетентності дошкільників в умовах дистанційного навчання: правильний добір методичних засобів і технологій, використання інтерактивних ігрових форм навчання, побудова віртуальної взаємодії на партнерських засадах [8].

На основі аналізу низки досліджень присвячених проблемі проблемі соціально-громадянської компетентності дітей дошкільного віку виокремлюємо низку педагогічних умов, що забезпечують формування соціально-емоційної грамотності дітей дошкільного віку, а саме: створення емоційно безпечного та психологічно комфортного освітнього середовища, використання ігрової

діяльності як провідного виду діяльності дітей дошкільного віку, партнерська взаємодія закладу дошкільної освіти з родиною.

Коротко схарактеризуємо їх.

Однією з важливих педагогічних умов розвитку соціально-емоційної грамотності є створення емоційно безпечного та психологічно комфортного освітнього середовища. Її сутність полягає в організації такого простору життєдіяльності дитини в закладі дошкільної освіти, у якому вона почувається захищеною, прийнятою, важливою та цінною. Емоційна безпека передбачає відсутність страху перед помилкою, осудом, покаранням чи неприйняттям з боку дорослих і ровесників. У такому середовищі дитина має змогу відкрито виявляти свої почуття, ставити запитання, звертатися по допомогу, висловлювати власну думку, пробувати різні способи взаємодії з іншими.

Н. Ісмаїлова підкреслює, що створення емоційно безпечного середовища, атмосфери довіри, підтримки та доброзичливості в дитячому колективі сприяє розвиткові емпатії, уміння розпізнавати емоції, конструктивно взаємодіяти й вирішувати конфлікти [6].

Психологічно комфортне середовище сприяє розвитку в дітей довіри до дорослого, позитивного ставлення до себе та інших, упевненості у власних силах. Важливу роль у цьому процесі відіграє педагог, який демонструє доброзичливість, терпимість, емоційну стабільність, уважність до переживань кожної дитини. Вихователь закладу дошкільної освіти має не лише організовувати освітній процес, а й бути для дітей прикладом конструктивного вираження емоцій, поважного спілкування, емпатійного ставлення та мирного розв’язання конфліктів. Він виступає посередником між дитиною й соціумом, моделює поведінкові реакції, формує у дітей дошкільного віку почуття емоційної захищеності, приналежності до групи.

Створення емоційно безпечного середовища передбачає використання підтримувальної комунікації, позитивного підкріплення, індивідуального підходу, врахування емоційного стану дитини, організацію ситуацій успіху. Важливими є також сталість правил, передбачуваність режимних моментів, чіткі й зрозумілі для дітей норми поведінки. За таких умов дошкільники поступово навчаються розпізнавати власні емоції, приймати емоції інших, регулювати свою поведінку, безпечно виражати почуття та будувати доброзичливі взаємини.

Другою педагогічною умовою є використання ігрової діяльності як провідного виду діяльності дітей дошкільного віку. Сутність цієї умови полягає в тому, що саме гра є природним способом пізнання дитиною світу, засвоєння соціальних норм, розвитку емоційної сфери та набуття досвіду взаємодії з іншими. У грі дитина моделює різні життєві ситуації, приміряє на себе соціальні ролі, вчиться домовлятися, дотримуватися правил, враховувати бажання та почуття партнерів по грі.

На думку Н. Пихтіної, ефективним засобом соціально-емоційного розвитку дошкільників є інноваційна технологія «соціально-емоційне навчання

в грі», що ґрунтується на ключових компонентах розвитку дитини, зокрема самоусвідомленні, самоконтролі, соціальній свідомості, соціальних навичках і відповідальному прийнятті рішень [11].

Особливе значення для формування соціально-емоційної грамотності мають сюжетно-рольові, театралізовані, дидактичні, рухливі, комунікативні ігри, ігри-драматизації та проблемно-ігрові ситуації. Через ігрову діяльність діти вчаться називати емоції, розуміти причини їх виникнення, співпереживати персонажам, знаходити способи підтримки, просити вибачення, миритися, допомагати, радіти успіхам інших. Наприклад, у сюжетно-рольовій грі «Сім'я», «Дитячий садок», «Лікарня», «Магазин» діти засвоюють моделі соціальної поведінки, вчаться спілкуватися, розподіляти ролі, брати на себе відповідальність за власні дії.

Ігрова діяльність дає змогу педагогові м'яко й ненав'язливо формувати в дошкільників навички емоційного самовираження, саморегуляції, співпраці та розв'язання конфліктів. Важливо, щоб педагог не лише пропонував дітям ігри, а й створював умови для самостійної ігрової ініціативи, підтримував дитячу творчість, допомагав дітям усвідомлювати власні переживання та наслідки поведінки. Саме у грі дитина отримує можливість безпечно проживати різні емоційні стани, випробовувати соціальні ролі та набувати позитивного досвіду взаємодії.

Третьою педагогічною умовою є партнерська взаємодія закладу дошкільної освіти з родиною. Її сутність полягає в узгодженні виховних впливів педагогів і батьків вихованців, спільному створенні умов для емоційного благополуччя дитини та розвитку її соціально-емоційної грамотності. Родина є першим і найважливішим середовищем соціалізації дитини, у якому вона засвоює первинні способи вираження емоцій, моделі спілкування, ставлення до себе та інших людей.

Саме тому ефективне формування соціально-емоційної грамотності неможливе без активної участі батьків.

Партнерська взаємодія передбачає не формальне інформування батьків про успіхи чи труднощі дитини, а рівноправну співпрацю, засновану на довірі, взаємоповазі, відкритості та спільній відповідальності. Важливо, щоб педагоги допомагали батькам усвідомити значення емоційного розвитку дитини, пояснювали способи підтримки дитячих почуттів, демонстрували ефективні прийоми спілкування, залучали родини до спільних заходів, консультацій, тренінгів, майстер-класів, родинних проєктів.

Зміст партнерської взаємодії може охоплювати індивідуальні бесіди, батьківські зустрічі, тематичні консультації, спільні свята, ігрові заняття з участю батьків, створення родинних альбомів емоцій, виконання домашніх творчих завдань, обговорення проблемних ситуацій виховання. Такі форми роботи сприяють єдності вимог і підходів до дитини в сім'ї та закладі дошкільної освіти. Коли дитина бачить узгодженість дій дорослих, вона почувається

впевненіше, легше засвоює правила поведінки, способи емоційної саморегуляції та соціальної взаємодії.

Отже, реалізація виокремлених умов у практиці закладу дошкільної освіти забезпечуватиме ефективне формування соціально-емоційної грамотності дітей дошкільного віку та створюватиме підґрунтя для розвитку їхньої соціально-громадянської компетентності.

Висновки. Таким чином, формування соціально-емоційної грамотності дітей дошкільного віку є складним і багатогранним процесом, ефективність якого залежить від створення відповідних педагогічних умов, використання сучасних методів роботи та забезпечення емоційно комфортного освітнього середовища. Соціально-емоційна грамотність є основою формування соціально-громадянської компетентності. Дитина, яка вміє розуміти свої емоції, співпереживати, домовлятися, дотримуватися правил і відповідально діяти у групі, поступово набуває досвіду громадянської поведінки на доступному для дошкільного віку рівні.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Визначено напрями подальших наукових досліджень, які будуть спрямовані на розроблення системи роботи з формування соціально-громадянської компетентності в дітей дошкільного віку засобом інноваційних технологій.

Література:

1. Базовий компонент дошкільної освіти. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf. (дата звернення: 10.05.2026).

2. Бобро Л. Формування соціально-емоційної готовності дітей старшого дошкільного віку до навчання у початковій школі засобами ігрової діяльності. URL: https://www.ndu.edu.ua/storage/2026/%D0%B7%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%BC%D0%BE%D0%B7%D0%B0%D1%97%D0%BA%D0%B0%2C%20%D0%92%D0%B8%D0%BF%D1%83%D1%81%D0%BA%203.pdf#page=45 (дата звернення: 10.05.2026).

3. Борисенко К. Ю. Психолого-педагогічні підходи до розвитку емоційного інтелекту в дошкільників в умовах сучасної української освіти. URL: https://pedagogical-academy.com/index.php/journal/article/view/746/639 (дата звернення: 10.05.2026).

4. Волік Н.М. Розвиток емоційного інтелекту дітей дошкільного віку в умовах закладу дошкільної освіти. URL: https://mdpu.org.ua/wp-content/uploads/2023/12/Disertatsiya_Volik-1.pdf (дата звернення: 10.05.2026).

5. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге, доповнене й виправлене. Рівне : Волинські обереги, 2011. 519 с.

6. Ісмаїлова Н. Способи формування соціально-емоційного розвитку у дітей дошкільного віку. URL: http://dspace-s.msu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/12971/1/%d0%9d%d0%9f%207%2861%29%20%281%29.pdf (дата звернення: 10.05.2026).

7. Кошель А., Дідовець І. Деякі аспекти розвитку емоційного інтелекту у дітей дошкільного віку. URL: https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/2550 (дата звернення: 10.05.2026).

8. Кримова Н. О., Салагор О. С. Педагогічні умови формування соціальної компетентності дошкільників в умовах дистанційного навчання. *Педагогічний альманах «Актуальні проблеми дошкільної освіти: теорія та практика»* : збірник матеріалів IV

Всеукраїнської конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених (5 листопада 2024 року). Одеса: Видавництво ТОВ «Лерадрук», 2024. Вип. IV. С. 149–154.

9. Кузіна О. Формування пізнавальної активності у дітей шостого року життя засобами медіа в умовах закладу дошкільної освіти : дис. … д-ра філософії : 012 / Київ. столич. ун-т імені Бориса Грінченка. Київ, 2024. 296 арк.

10. Купчишина В.Ч. Теоретичні аспекти дослідження емоційного інтелекту в дітей дошкільного віку. URL: https://dspace.nadpsu.edu.ua/bitstream/123456789/4647/1/%d0%94%d0%be%d1%88%d0%ba%d1%96%d0%bb%d1%8c%d0%bd%d0%b8%d0%ba%d0%b8_%d1%81%d1%82%d0%b0%d1%82%d1%82%d1%8f.pdf (дата звернення: 10.05.2026).

11. Пихтіна Н. П. Соціально-емоційне навчання дошкільників в грі: досвід впровадження технології в освітній процес дошкільного закладу. URL: https://lkp.ndu.edu.ua/index.php/nz/article/view/1385/1389

12. Селікова Я. Дефінітивний аналіз базових понять дослідження проблеми формування соціально-емоційної грамотності старших дошкільників. URL: https://journals.gnpu.edu.ua/index.php/vgnpu/article/view/23/23 (дата звернення: 10.05.2026).

13. Шульга Л.М. Формування соціально-громадянської компетентності дітей дошкільного віку в сучасних умовах. *Педагогічні науки: теорія та практика*. 2023. № 4 (48). С.138–143. URL: https://doi.org/10.26661/2786-5622-2023-4-20 (дата звернення: 10.05.2026).

References:

1. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity. [Basic component of preschool education]. Retrieved from: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf. (access date: 10.05.2026). [in Ukrainian].

2. Bobro, L. Formuvannia sotsialno-emotsiinoi hotovnosti ditei starshoho doshkilnoho viku do navchannia u pochatkovii shkoli zasobamy ihrovoi diialnosti. [Formation of social-emotional readiness of senior preschool children for learning in primary school by means of play activity]. Retrieved from: https://www.ndu.edu.ua/storage/2026/%D0%B7%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%BC%D0%BE%D0%B7%D0%B0%D1%97%D0%BA%D0%B0%2C%20%D0%92%D0%B8%D0%BF%D1%83%D1%81%D0%BA%203.pdf#page=45. (access date: 10.05.2026). [in Ukrainian].

3. Borysenko, K. Yu. Psykholoho-pedahohichni pidkhody do rozvytku emotsiinoho intelektu v doshkilnykiv v umovakh suchasnoi ukrainskoi osvity. [Psychological and pedagogical approaches to the development of emotional intelligence in preschool children in the conditions of modern Ukrainian education]. Retrieved from: https://pedagogical-academy.com/index.php/journal/article/view/746/639. (access date: 10.05.2026). [in Ukrainian].

4. Volik, N. M. Rozvytok emotsiinoho intelektu ditei doshkilnoho viku v umovakh zakladu doshkilnoi osvity. [Development of emotional intelligence of preschool children in the conditions of a preschool education institution]. Retrieved from: https://mdpu.org.ua/wp-content/uploads/2023/12/Disertatsiya_Volik-1.pdf. [in Ukrainian].

5. Honcharenko, S. U. (2011). Ukrainskyi pedahohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk. [Ukrainian pedagogical encyclopedic dictionary]. 2nd ed., supplemented and revised. Rivne: Volynski oberehy. 519 p. [in Ukrainian].

6. Ismailova, N. Sposoby formuvannia sotsialno-emotsiinoho rozvytku u ditei doshkilnoho viku. [Ways of forming social-emotional development in preschool children]. Retrieved from: http://dspace-s.msu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/12971/1/%d0%9d%d0%9f%207%2861%29%20%281%29.pdf (access date: 10.05.2026). [in Ukrainian].

7. Koshel, A., Didovets, I. Deiaki aspekty rozvytku emotsiinoho intelektu u ditei doshkilnoho viku. [Some aspects of the development of emotional intelligence in preschool children]. Retrieved

from: https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/2550. (access date: 10.05.2026). [in Ukrainian].

8. Krymova, N. O., Salahor, O. S. (2024). Pedahohichni umovy formuvannia sotsialnoi kompetentnosti doshkilnykiv v umovakh dystantsiinoho navchannia. [Pedagogical conditions for the formation of social competence of preschool children in the conditions of distance learning]. *Pedahohichnyi almanakh «Aktualni problemy doshkilnoi osvity: teoriia ta praktyka»*: zbirnyk materialiv IV Vseukrainskoi konferentsii zdobuvachiv vyshchoi osvity i molodykh uchenykh, Odesa: Vydavnytstvo TOV «Leradruk», Issue IV, pp. 149–154. [in Ukrainian].

9. Kuzina, O. (2024). Formuvannia piznavalnoi aktyvnosti u ditei shostoho roku zhyttia zasobamy media v umovakh zakladu doshkilnoi osvity. [Formation of cognitive activity in children of the sixth year of life by means of media in the conditions of a preschool education institution]: dissertation ... doctor of philosophy: 012 / Kyiv. Borys Grinchenko Metropolitan University. Kyiv. 296 p. [in Ukrainian].

10. Kupchyshyna, V. Ch. Teoretychni aspekty doslidzhennia emotsiinoho intelektu v ditei doshkilnoho viku. [Theoretical aspects of the study of emotional intelligence in preschool children]. Retrieved from: https://dspace.nadpsu.edu.ua/bitstream/123456789/4647/1/%d0%94%d0%be%d1%88%d0%ba%d1%96%d0%bb%d1%8c%d0%bd%d0%b8%d0%ba%d0%b8_%d1%81%d1%82%d0%b0%d1%82%d1%82%d1%8f.pdf. (access date: 10.05.2026). [in Ukrainian].

11. Pykhtina, N. P. Sotsialno-emotsiine navchannia doshkilnykiv v hri: dosvid vprovadzhennia tekhnolohii v osvitnii protses doshkilnoho zakladu. [Social-emotional learning of preschool children in play: experience of implementing the technology in the educational process of a preschool institution]. Retrieved from: https://lkp.ndu.edu.ua/index.php/nz/article/view/1385/1389. (access date: 10.05.2026). [in Ukrainian].

12. Selikova, Ya. Definityvnyi analiz bazovykh poniat doslidzhennia problemy formuvannia sotsialno-emotsiinoi hramotnosti starshykh doshkilnykiv. [Definitive analysis of the basic concepts of the study of the problem of forming social-emotional literacy of senior preschool children]. Retrieved from: https://journals.gnpu.edu.ua/index.php/vgnpu/article/view/23/23. (access date: 10.05.2026). [in Ukrainian].

13. Shulha, L. M. (2023). Formuvannia sotsialno-hromadianskoi kompetentnosti ditei doshkilnoho viku v suchasnykh umovakh. [Formation of social and civic competence of preschool children in modern conditions]. *Pedahohichni nauky: teoriia ta praktyka*, 4(48), pp. 138–143. Retrieved from: https://doi.org/10.26661/2786-5622-2023-4-20. (access date: 10.05.2026). [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 378.147:743:004.92:37.091.3

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-518-533

Базильчук Леонід Володимирович кандидат педагогічних наук, доцент кафедри образотворчого мистецтва та хореографії, Уманський національний університет, кафедра образотворчого мистецтва та хореографії, м. Умань, https://orcid.org/0000-0003-1582-753X

ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ПЛАСТИЧНОЇ АНАТОМІЇ В СУЧАСНІЙ МИСТЕЦЬКІЙ ОСВІТІ

Анотація. Актуальність теми зумовлена активним розвитком цифрових технологій, VR/AR-середовищ, 3D-моделювання, CGI та digital art, що формують нові вимоги до професійної підготовки майбутніх художників, дизайнерів і фахівців креативних індустрій. Метою дослідження є аналіз сучасних інноваційних методик і цифрових технологій у викладанні пластичної анатомії, визначення особливостей їх інтеграції в освітній процес мистецьких спеціальностей, а також узагальнення тенденцій трансформації мистецької освіти в умовах цифровізації. У процесі дослідження використано методи аналізу та синтезу – для узагальнення теоретичних підходів до викладання пластичної анатомії; порівняльного аналізу – для дослідження освітньо-професійних програм українських закладів вищої освіти за спеціальністю 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація»; структурно-логічного узагальнення – для систематизації інноваційних методів і цифрових платформ; графічного моделювання – для відображення еволюції засобів і методів викладання пластичної анатомії в мистецькій освіті. Проаналізовано компетентності та результати навчання, передбачені Стандартом вищої освіти спеціальності 023, у контексті формування просторового мислення, анатомо-конструктивного бачення форми та цифрових компетентностей здобувачів освіти. Досліджено освітньо-професійні програми українських закладів вищої освіти та встановлено поступову інтеграцію академічної художньої підготовки з комп'ютерною графікою, digital illustration, CGI, web-дизайном і 3D-візуалізацією. Узагальнено сучасні інноваційні методики, серед яких VR-, AR- та MR-технології, digital sculpting, immersive learning, інтерактивні анатомічні платформи та cross-reality learning. Визначено, що сучасні цифрові технології сприяють підвищенню наочності навчання, розвитку інтерактивності освітнього процесу, візуально-аналітичних навичок і професійної адаптації здобувачів освіти до вимог цифрового креативного середовища. Практичне значення дослідження полягає у можливості використання систематизованих цифрових технологій та інноваційних методик у процесі оновлення освітньо-професійних програм, розроблення навчальних курсів, практичних занять і міждисциплінарних проєктів у сфері мистецької та цифрової освіти.

Ключові слова: мистецька освіта, цифрові технології, анатомічний рисунок, 3D-візуалізація, immersive learning, digital sculpting, VR/AR-технології, CGI, цифрове моделювання, художня підготовка.

Bazylchuk Leonid Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Fine Arts and Choreography, Uman National University, Department of Fine Arts and Choreography, Uman, https://orcid.org/0000-0003-1582-753X

INNOVATIVE METHODS OF TEACHING PLASTIC ANATOMY IN ART EDUCATION

Abstract. The relevance of the study is determined by the rapid development of digital technologies, VR/AR environments, 3D modeling, CGI, and digital art, which create new requirements for the professional training of future artists, designers, and specialists in creative industries. The purpose of the study is to analyze innovative methods and digital technologies in teaching plastic anatomy, identify the features of their integration into the educational process of art specialties, and generalize the trends in the transformation of art education under conditions of digitalization. The study employed methods of analysis and synthesis to generalize theoretical approaches to teaching plastic anatomy; comparative analysis to examine educational and professional programs of Ukrainian higher education institutions in Specialty 023 “Fine Arts, Decorative Arts, Restoration”; structural and logical generalization to systematize innovative methods and digital platforms; and graphical modeling to illustrate the evolution of methods and tools for teaching plastic anatomy in art education.

The competencies and learning outcomes defined by the Higher Education Standard for Specialty 023 were analyzed in the context of developing spatial thinking, anatomical-constructive vision of form, and digital competencies of students. Educational and professional programs of Ukrainian higher education institutions were examined, revealing the gradual integration of academic artistic training with computer graphics, digital illustration, CGI, web design, and 3D visualization. Modern innovative methods were systematized, including VR, AR, and MR technologies, digital sculpting, immersive learning, interactive anatomical platforms, and cross-reality learning. It was determined that digital technologies contribute to increasing the visibility of educational materials, enhancing interactivity in the educational process, developing visual-analytical skills, and improving students’ professional adaptation to the requirements of the digital creative environment. The practical significance of the study lies in the possibility of applying the systematized digital technologies and innovative methods in updating educational and professional programs, developing training courses, practical classes, and interdisciplinary projects in the fields of art and digital education.

Keywords: art education, digital technologies, anatomical drawing, 3D visualization, immersive learning, digital sculpting, VR/AR technologies, CGI, digital modeling, artistic training.

Постановка проблеми. Розвиток мистецької освіти супроводжується активним упровадженням цифрових технологій, інформаційно-комунікаційних платформ, 3D-візуалізації, VR/AR-середовищ і цифрового моделювання у процес професійної підготовки здобувачів творчих спеціальностей.

Трансформація креативних індустрій, поширення digital art, CGI, анімації, game design і цифрової ілюстрації формують нові вимоги до художньої освіти, у межах якої поряд із класичними академічними підходами посилюється роль інтерактивних технологій, immersive learning і цифрових засобів візуалізації [1, с. 101]. Пластична анатомія залишається однією з фундаментальних дисциплін мистецької підготовки, оскільки забезпечує формування просторового мислення, анатомо-конструктивного бачення форми, професійної спостережливості та навичок відтворення пластики людського тіла [2, с. 15]. Водночас цифровізація освітнього середовища змінює підходи до її викладання, розширюючи можливості інтерактивного аналізу анатомічних структур, візуалізації форми та поєднання академічного рисунка з цифровими художніми практиками. У результаті пластична анатомія поступово інтегрується у цифрово-мистецьке освітнє середовище, поєднуючи традиційні методики з VR/AR-технологіями, 3D-моделюванням, digital sculpting та інтерактивними анатомічними платформами [3]. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю переосмислення підходів до викладання пластичної анатомії в умовах цифрової трансформації мистецької освіти, а також потребою адаптації освітньо-професійних програм до вимог цифрового креативного середовища. Особливого значення набуває інтеграція інноваційних технологій у процес формування професійних компетентностей майбутніх художників, дизайнерів і фахівців цифрового мистецтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика цифровізації мистецької освіти та трансформації підходів до викладання пластичної анатомії набуває дедалі більшого поширення у вітчизняних і зарубіжних наукових дослідженнях. M. Kadri та ін. розглядають immersive technologies як інструмент підвищення рівня просторового сприйняття, інтерактивності та ефективності навчання завдяки використанню VR- і AR-середовищ у професійній підготовці [3]. Дослідження S. Niu та ін. акцентує увагу на використанні тривимірних моделей у вивченні анатомії, що сприяє покращенню візуалізації анатомічних структур та підвищенню рівня залученості здобувачів освіти [4]. У праці D. Nikas та ін. проаналізовано можливості VR- і AR-технологій у процесі анатомічного навчання, зокрема в аспекті інтерактивного дослідження морфологічної будови людського тіла [5]. Бібліометричний аналіз розвитку VR-технологій у викладанні анатомії представлено у дослідженні Z. Li та ін., де простежено

активне зростання наукового інтересу до цифрових методик візуалізації та immersive learning у період цифрової трансформації освіти [6]. У роботі G. Gao та K. Xing досліджено використання digital sculpting і технологій штучного інтелекту у мистецькій освіті, що розширює можливості формування просторового та пластичного мислення здобувачів освіти [7]. Вітчизняні науковці також приділяють значну увагу модернізації викладання пластичної анатомії. Є. Піскунов висвітлює особливості впровадження мультимедійних форм навчання та інноваційних методик у викладанні пластичної анатомії в Національній академії образотворчого мистецтва і архітектури [8]. Історичні аспекти розвитку пластичної анатомії у мистецьких закладах України XIX століття досліджено А. Мельничук, яка акцентує увагу на ролі академічного рисунка та анатомічної підготовки у формуванні художньої освіти [9]. На взаємозв'язку пластичної анатомії та академічного рисунка у професійній підготовці здобувачів мистецьких спеціальностей зосереджують увагу І. Гуржій та Д. Коршунов, розглядаючи анатомічний рисунок як основу формування конструктивного бачення форми [2]. Педагогічний потенціал мистецьких творів епохи Відродження у процесі вивчення пластичної анатомії аналізують Н. Дігтяр та Д. Коршунов, підкреслюючи значення художньої спадщини для розвитку професійної спостережливості та анатомічного мислення [10]. Дослідження Y. Mao та J. Ling присвячене інноваційним можливостям VR-технологій у художній і дизайнерській освіті, зокрема в аспекті інтеграції цифрової візуалізації та інтерактивного навчання [11].

Узагальнення наукових підходів свідчить про активний розвиток цифрових методик у сфері мистецької та анатомічної освіти, а також поступову інтеграцію класичних академічних підходів із VR/AR-технологіями, цифровим моделюванням та immersive learning. Водночас недостатньо дослідженими залишаються питання комплексної інтеграції пластичної анатомії з CGI та digital art, методичні підходи до використання AI-візуалізації у мистецькій підготовці, особливості формування професійних skill-компетентностей у cross-reality learning-середовищі, а також адаптація освітньо-професійних програм мистецьких спеціальностей до потреб цифрового креативного простору.

Мета статті – дослідження інноваційних методик і цифрових технологій у викладанні пластичної анатомії, аналіз особливостей їх інтеграції в освітній процес мистецьких спеціальностей та узагальнення тенденцій трансформації мистецької освіти в умовах цифровізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пластична анатомія є однією з базових дисциплін у системі професійної підготовки здобувачів мистецьких спеціальностей, оскільки формує цілісне уявлення про закономірності будови людського тіла, його пропорції, пластичну структуру та особливості візуального відтворення форми [8, с. 211]. На відміну від медичної анатомії, орієнтованої переважно на фізіологічні й функціональні аспекти організму, пластична анатомія зосереджується на художньо-конструктивному аналізі форми,

взаємозв'язку анатомічної будови з пластикою руху, динамікою тіла та художньою виразністю образу [9, с. 1495].

Викладання пластичної анатомії тісно пов'язане з академічним рисунком, композицією та скульптурою, оскільки саме ці дисципліни забезпечують формування практичних навичок побудови форми та художнього моделювання об'єктів. У процесі навчання здобувачі освіти опановують аналіз пропорцій людського тіла, конструкції скелета, взаємодії м'язових груп і закономірностей пластики руху [8, с. 212]. Водночас скульптурна підготовка сприяє розвитку об'ємно-просторового мислення та глибшому усвідомленню морфологічної структури тіла. Трансформація сучасної мистецької освіти зумовлює переосмислення традиційних підходів до викладання пластичної анатомії. Розвиток цифрових технологій, 3D-моделювання, VR- та AR-середовищ, digital sculpting і цифрової графіки формує нові вимоги до професійної підготовки майбутніх фахівців мистецької сфери. Унаслідок цього пластична анатомія поступово інтегрується у цифровий освітній простір, поєднуючи академічні методи з інноваційними технологіями візуалізації та інтерактивного навчання.

Компетентнісний підхід, закладений у Стандарті вищої освіти за спеціальністю 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація» [12], підтверджує важливість інтеграції художньо-анатомічної підготовки з цифровими та інформаційно-комунікаційними технологіями. У стандарті акцентовано увагу на розвитку просторового мислення, аналізі морфологічних властивостей об'єктів, використанні сучасного програмного забезпечення та цифрових інструментів у професійній діяльності. Це свідчить про поступову трансформацію мистецької освіти від традиційної академічної моделі до інтегрованого цифрово-мистецького освітнього середовища.

З метою визначення компетентностей і результатів навчання, які формують підґрунтя для викладання пластичної анатомії та впровадження інноваційних методик у мистецьку освіту, доцільно проаналізувати положення Стандарту вищої освіти спеціальності 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація» (табл. 1).

Таблиця 1

Компетентності та результати навчання спеціальності 023 у контексті викладання пластичної анатомії

Складова стандарту	Значення для викладання пластичної анатомії	Цифровий та інноваційний аспект
ЗК5 – здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу	Формування просторового та конструктивного мислення	3D-моделі, інтерактивна анатомічна візуалізація
ЗК7 – використання інформаційно-комунікаційних технологій	Інтеграція цифрових засобів у процес вивчення анатомії	VR/AR, графічні редактори, анатомічні сервіси
ЗК9 – здатність генерувати нові ідеї	Розвиток творчої інтерпретації людської форми	AI-візуалізація, digital art

Складова стандарту	Значення для викладання пластичної анатомії	Цифровий та інноваційний аспект
СК1 – розуміння закономірностей створення візуального середовища	Аналіз пластики, конструкції та композиції форми	Цифровий рисунок і 3D-композиція
СК4 – оволодіння техніками та технологіями роботи	Використання сучасних художніх і цифрових методик	Digital drawing, 3D sculpting
СК13 – здатність викладати фахові дисципліни	Модернізація методики викладання пластичної анатомії	LMS-платформи, дистанційне навчання
РН4 – використання фахового програмного забезпечення	Побудова анатомічних форм засобами цифрових технологій	Blender, ZBrush, Anatomy 3D Atlas
РН7 – відображення морфологічних властивостей об’єктів	Формування анатомічного мислення та навичок академічного рисунка	Інтерактивні анатомічні моделі
РН13 – застосування сучасного програмного забезпечення	Інтеграція цифрових технологій у мистецьку освіту	CGI, motion design, онлайн-платформи
РН15 – володіння теорією і методикою образотворчого мистецтва	Поєднання академічних і цифрових методик навчання	Комплексні цифрово-мистецькі підходи

Джерело: побудовано за [12]

Представлені дані свідчать, що компетентнісний підхід у сучасній мистецькій освіті орієнтований не лише на формування академічних художніх навичок, а й на інтеграцію цифрових технологій у професійну підготовку майбутніх фахівців. Значна частина загальних і спеціальних компетентностей безпосередньо пов’язана з розвитком просторового мислення, конструктивного аналізу форми, використанням інформаційно-комунікаційних технологій та сучасного програмного забезпечення у процесі художньої діяльності. Особливого значення у викладанні пластичної анатомії набуває поєднання класичних академічних методів із цифровими інструментами візуалізації, 3D-моделювання, digital drawing, CGI та VR/AR-технологіями. Це свідчить про поступову трансформацію мистецької освіти від традиційної системи навчання до інтегрованого цифрово-мистецького освітнього середовища, у якому пластична анатомія виступає не лише теоретичною основою академічного рисунка, а й складовою сучасної цифрової художньої практики.

Водночас рівень інтеграції пластичної анатомії, цифрових технологій та інноваційних методик у різних закладах вищої освіти є неоднорідним, що зумовлює необхідність аналізу освітньо-професійних програм спеціальності 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація». Для дослідження було обрано освітні програми провідних українських закладів вищої освіти, які поєднують академічну художню підготовку з елементами цифрового мистецтва, комп’ютерної графіки, дизайну та сучасних технологій візуалізації – табл. 2.

Таблиця 2

Порівняльна характеристика освітніх програм спеціальності 023 у контексті викладання пластичної анатомії та цифровізації мистецької освіти

Назва ОПП	**Компоненти, пов'язані з пластичною анатомією та формотворенням**	**Цифрові та інноваційні компоненти**	**Особливості підготовки**
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»			
«Образотворче мистецтво»	«Пластична анатомія», «Рисунок і перспектива», «Живопис», «Постать людини», «Торс людини»	«Комп'ютерна графіка», «Основи Web-дизайну», «Сучасні засоби відтворення в мистецтві шрифту та орнаменту», дизайн коміксів	Поєднання академічної художньої підготовки з цифровим дизайном, web-технологіями та ілюстрацією
Волинський національний університет імені Лесі Українки			
«Образотворче мистецтво та реставрація»	«Пластична анатомія», «Рисунок», «Живопис», «Скульптура», «Методика навчання образотворчого мистецтва»	«Комп'ютерні технології в мистецтві», «Еко-арт та пластика з рослинних матеріалів»	Орієнтація на поєднання класичної мистецької школи з педагогічними та сучасними еколого-гічно-мистецькими підходами
Національний університет «Львівська політехніка»			
«Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація»	«Пластична анатомія, анатомічний рисунок», «Основи скульптури», «Рисунок та реставраційне графічне моделювання»	«Комп'ютерні технології в діагностиці та реставрації каменю»	Інтеграція мистецької підготовки з реставраційними, науковими та технологічними підходами
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка			
«Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація»	«Рисунок», «Живопис», «Скульптура», «Композиція та кольорознавство», «Нарисна геометрія і перспектива»	«Комп'ютерна графіка», «Дизайн»	Посилена педагогічна складова та орієнтація на формування художньо-педагогічних компетентностей
Одеська державна академія будівництва та архітектури			
«Образотворче мистецтво»	«Анатомічний рисунок», «Рисунок», «Живопис», «Скульптура», «Перспектива в образотворчому мистецтві»	«Проєктування інтер'єру», «Сучасне образотворче мистецтво»	Поєднання академічного рисунку з просторовим проєктуванням та інтер'єрним середовищем

Джерело: побудовано за [13-17]

Аналіз свідчить, що більшість українських закладів вищої освіти зберігають академічну основу художньої підготовки, у межах якої пластична анатомія тісно пов'язана з рисунком, живописом, скульптурою та композицією. Практично в усіх досліджених ОПП присутні дисципліни, спрямовані на формування конструктивного бачення форми, анатомічного мислення та навичок зображення людського тіла. Рівень інтеграції цифрових технологій у мистецьку освіту залишається нерівномірним. Найбільш виражене поєднання академічної та цифрової підготовки простежується в освітній програмі Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», де поряд із дисциплінами «Пластична анатомія», «Постать людини» та «Торс людини» викладаються «Комп'ютерна графіка», «Основи Web-дизайну» та дизайн коміксів. Такий підхід демонструє інтеграцію пластичної анатомії з digital illustration, цифровим дизайном і сучасними візуальними комунікаціями. У Волинський національний університет імені Лесі Українки акцент зроблено на поєднанні класичної мистецької школи з педагогічною підготовкою та використанням комп'ютерних технологій у мистецтві, тоді як Національний університет «Львівська політехніка» інтегрує анатомічний рисунок із реставраційним моделюванням і технологічними підходами до візуалізації та діагностики. У програмах Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка та Одеська державна академія будівництва та архітектури цифрові компоненти представлені переважно дисциплінами з комп'ютерної графіки, дизайну та проєктування просторового середовища.

Загалом результати аналізу дозволяють виокремити найбільш інноваційні напрями розвитку мистецької освіти у сфері викладання пластичної анатомії, серед яких комп'ютерна графіка, web-дизайн, digital illustration, CGI та 3D-візуалізація. Це свідчить про поступову трансформацію традиційної художньої підготовки у комплексне цифрово-мистецьке освітнє середовище, у якому анатомічний рисунок поєднується з інтерактивними технологіями, цифровим моделюванням та сучасними засобами візуалізації. У таких умовах особливого значення набуває впровадження інноваційних методик і цифрових технологій у процес викладання пластичної анатомії та анатомічного рисунка, що дозволяють підвищити наочність навчання, рівень інтерактивності та ефективність формування професійних компетентностей майбутніх художників і дизайнерів (табл. 3).

Таблиця 3

Інноваційні методи та цифрові технології у викладанні пластичної анатомії та анатомічного рисунка

Інноваційний метод / технологія	**Сутність методу**	**Освітні можливості**	**Приклади формування навичок і професійних skill-компетентностей**
VR-технології (Virtual Reality)	Повне занурення у віртуальне анатомічне середовище	Віртуальні анатомічні лабораторії, вивчення м’язів і скелета	Просторове мислення, аналіз пластики руху, побудова складних ракурсів
AR-технології (Augmented Reality)	Поєднання реального середовища з цифровими моделями	Накладання анатомічних структур на реальні об’єкти	Візуалізація пропорцій, розуміння конструкції форми, робота з перспективою
MR-технології (Mixed Reality)	Інтеграція реального та віртуального простору	Моделювання пластичних форм у змішаному середовищі	Інтерактивне формотворення, композиційне мислення, робота з об’ємами
3D-моделювання анатомії	Використання тривимірних моделей людського тіла	Аналіз анатомічних структур у різних проєкціях	Навички 3D-візуалізації, CGI-моделювання, digital illustration
Digital sculpting (цифрова скульптура)	Створення цифрових пластичних моделей людини	Моделювання м’язів, торса, голови та фігури	Скульптурне бачення форми, character design, деталізація анатомії
Cross-Reality навчання	Комбінування VR, 3D-візуалізації та цифрового рисунка	Інтерактивні анатомічні дослідження	Командна робота, інтеграція цифрових інструментів, мультимедійне мислення
Sketch-based learning	Вивчення анатомії через конструктивний рисунок	Анатомічний рисунок і скетчинг	Конструктивне мислення, швидкий рисунок, аналіз пластики людини
Anatomage Table	Цифрові анатомічні столи з 3D-візуалізацією	Віртуальні «розтини», масштабування структур	Аналіз морфології тіла, професійна візуальна спостережливість
Complete Anatomy	Інтерактивна платформа для вивчення анатомії	Аналіз рухів і функцій м’язів	Розуміння біомеханіки руху, анатомічна анімація, motion analysis
3D Organon	VR-платформа для анатомічного навчання	Віртуальні заняття у VR-середовищі	Робота у VR-просторі, цифрова навігація, immersive learning

Джерело: побудовано за [1; 18-20]

Табличні дані підтверджують, що сучасний етап розвитку мистецької освіти характеризується активною цифровізацією процесу викладання пластичної анатомії та анатомічного рисунка. На відміну від традиційної академічної моделі, у якій основними засобами навчання виступали анатомічні атласи, гіпсові моделі та рисунок із натури, сучасні методики дедалі більше орієнтуються на використання інтерактивних цифрових технологій, 3D-візуалізації та immersive learning. Це дозволяє значно підвищити рівень наочності навчання, деталізації анатомічних структур і просторового сприйняття форми. Особливого значення набуває використання VR-, AR- та MR-технологій, які забезпечують інтерактивну взаємодію здобувачів освіти з тривимірними моделями людського тіла. Завдяки цифровим анатомічним платформам, таким як Complete Anatomy, Anatomage Table та 3D Organon, майбутні художники й дизайнери отримують можливість аналізувати морфологічну структуру тіла у різних проєкціях, досліджувати взаємодію м'язових груп, особливості пластики руху та закономірності формотворення. Це сприяє формуванню анатомо-конструктивного мислення, розвитку професійної спостережливості та вдосконаленню навичок академічного рисунка. Водночас цифрові технології суттєво розширюють можливості практичної мистецької підготовки. Використання 3D-моделювання, digital sculpting, CGI та цифрового скетчингу дозволяє інтегрувати пластичну анатомію у сферу цифрової ілюстрації, character design, анімації, game art та сучасного медіамистецтва. У результаті пластична анатомія поступово виходить за межі виключно академічної дисципліни та перетворюється на міждисциплінарний компонент цифрово-мистецької освіти. Важливою тенденцією є також поширення cross-reality learning і гібридних моделей навчання, які поєднують класичний академічний рисунок із VR-візуалізацією, цифровими платформами та інтерактивними творчими завданнями. Такий підхід сприяє підвищенню мотивації здобувачів освіти, розвитку мультимедійного мислення, навичок командної роботи та адаптації до сучасних цифрових практик мистецької діяльності.

Таким чином, сучасні інноваційні методики не замінюють класичну систему художньої підготовки, а трансформують її у комплексне цифрово-мистецьке освітнє середовище, у межах якого поєднуються академічний рисунок, анатомічний аналіз, цифрове моделювання та інтерактивні технології візуалізації. Еволюція засобів і методів викладання пластичної анатомії в мистецькій освіті представлена на рис. 1.

Рис. 1. Еволюція засобів і методів викладання пластичної анатомії в мистецькій освіті

Джерело: побудовано автором

Візуалізація демонструє еволюцію підходів до викладання пластичної анатомії в мистецькій освіті – від традиційних академічних методів до інтегрованого цифрово-мистецького освітнього середовища. Класичний етап ґрунтувався переважно на використанні анатомічних атласів, гіпсових моделей, академічного рисунка та скульптурних форм, що забезпечувало формування базових навичок конструктивного аналізу людського тіла, пропорцій і пластики форми. Водночас така модель навчання мала обмежений рівень інтерактивності та візуалізації складних морфологічних процесів. Етап цифрової трансформації характеризується активним впровадженням комп'ютерної графіки, цифрових анатомічних баз даних, 3D-моделювання та інтерактивних платформ, що суттєво розширило можливості анатомічного аналізу та візуалізації людського тіла. Саме на цьому етапі пластична анатомія почала інтегруватися з цифровою ілюстрацією, CGI, digital sketching та мультимедійними технологіями, що

сприяло посиленню міждисциплінарного характеру мистецької освіти. Сучасний інноваційний етап орієнтований на використання VR- та AR-технологій, AI-візуалізації, cross-reality learning і віртуальних анатомічних лабораторій. Це дозволяє формувати персоналізоване, інтерактивне та immersive learning-середовище, у межах якого здобувачі освіти отримують можливість досліджувати анатомічні структури у тривимірному просторі, аналізувати пластику руху та інтегрувати художні й технологічні підходи у процес професійної підготовки. У результаті посилюється розвиток просторового мислення, цифрових компетентностей, візуально-аналітичних навичок і здатності працювати з сучасними цифровими інструментами мистецької діяльності.

Висновки. Пластична анатомія в сучасній мистецькій освіті зберігає значення фундаментальної дисципліни, що забезпечує формування просторового мислення, анатомо-конструктивного бачення форми та професійних навичок академічного рисунка. Трансформація мистецької освіти в умовах цифровізації сприяє інтеграції пластичної анатомії з комп'ютерною графікою, digital illustration, CGI, web-дизайном і технологіями 3D-візуалізації.

Аналіз Стандарту вищої освіти спеціальності 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація» та освітньо-професійних програм українських закладів вищої освіти показав поєднання академічної художньої підготовки з цифровими та інтерактивними компонентами навчання. Систематизація інноваційних методик дозволила узагальнити сучасні цифрові технології, що використовуються у викладанні пластичної анатомії, а також визначити їх вплив на формування просторового мислення, візуально-аналітичних навичок і цифрових компетентностей здобувачів освіти.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання запропонованої систематизації інноваційних методів і цифрових технологій під час розроблення та оновлення освітніх компонентів із пластичної анатомії, академічного рисунка, цифрової графіки та 3D-моделювання. Узагальнені у дослідженні цифрові платформи, VR/AR-технології та методики immersive learning можуть бути використані викладачами мистецьких дисциплін для підготовки практичних занять, інтерактивних завдань, цифрових курсів і міждисциплінарних освітніх проєктів у сфері цифрового мистецтва та дизайну.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з аналізом ефективності AI-візуалізації, VR/AR-середовищ і цифрових анатомічних платформ у професійній підготовці здобувачів мистецьких спеціальностей.

Література:

1. Омельчук О., Білик В., Василенко К., Книш С. Використання цифрових технологій (3D-моделювання, AR/VR) у навчанні анатомії людини майбутніх фахівців з фізичної культури і спорту. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова.* Серія 15. 2025. № 8 (195). С. 99–104. DOI: https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2025.08(195).21

2. Гуржій І. А., Коршунов Д. О. Синергія пластичної анатомії та академічного рисунку в професійній підготовці здобувачів мистецьких спеціальностей. *Український мистецтвознавчий дискурс*. 2025. № 2. С. 13–18. DOI: https://doi.org/10.32782/uad.2025.2.2

3. Kadri M., Kaghat F.-Z., Azough A., Alaoui Zidani K. Immersive Technologies vs. Traditional Methods in Medical Education: Enhancing Spatial Understanding and Interactivity through AR and VR. *Augmented Reality – Situated Spatial Synergy.* London : IntechOpen, 2025. DOI: https://doi.org/10.5772/intechopen.1010976

4. Niu S., Zhang J., Lin J., Wang B., Yan J. Enhancing anatomy education with virtual reality: integrating three-dimensional models for improved learning efficiency and student satisfaction. *Frontiers in Medicine*. 2025. Vol. 12. Article 1555053. DOI: https://doi.org/10.3389/fmed.2025.1555053

5. Nikas D., Toumanidou M., Vergados D. et al. Virtual and Augmented Reality in Anatomy Education: Exploring New Horizons. *Acta Medica Academica.* 2025. Vol. 54, № 2. P. 164–171. DOI: https://doi.org/10.5644/ama2006-124.481.

6. Li Z., Li Z., Peng C., Zhao M., He Q. A Bibliometric Analysis of Virtual Reality in Anatomy Teaching Between 1999 and 2022. *Frontiers in Education.* 2022. Vol. 7. Article 874406. DOI: https://doi.org/10.3389/feduc.2022.874406.

7. Gao G., Xing K. Virtual Sculpture for Art Education Under Artificial Intelligence Wireless Network Environment. *International Journal of Web-Based Learning and Teaching Technologies*. 2023. Vol. 18, № 2. DOI: https://doi.org/10.4018/IJWLTT.334234.

8. Піскунов Є. Викладання пластичної анатомії в Національній академії образотворчого мистецтва і архітектури: інноваційні методи та мультимедійна форма навчання. *Українська академія мистецтва*. 2023. № 33. С. 210–216. DOI: https://doi.org/10.32782/2411-3034-2023-33-24.

9. Мельничук А. Пластична анатомія в мистецьких закладах України XIX ст. (Миргородська художньо-промислова школа та мистецькі школи Західної України). *Народознавчі зошити*. 2024. № 6 (180). С. 1490–1496. DOI: https://doi.org/10.15407/nz2024.06.1490-1496

10. Дігтяр Н. М., Коршунов Д. О. Педагогічний потенціал творів мистецтва епохи Відродження у вивченні пластичної анатомії здобувачами ЗВО мистецького профілю. *Український мистецтвознавчий дискурс*. 2026. № 1. С. 97–103. DOI: https://doi.org/10.32782/uad.2026.1.11.

11. Mao Y., Ling J. Innovative Applications of Virtual Reality in Art and Design Education. Journal of Cases on Information Technology. 2025. Vol. 27, № 1. DOI: https://doi.org/10.4018/JCIT.382567.

12. Стандарт вищої освіти України : перший (бакалаврський) рівень, галузь знань 02 «Культура і мистецтво», спеціальність 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація» : затв. наказом Міністерства освіти і науки України від 24.05.2019 № 725. Київ : МОН України, 2019. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/023-obrazotv-mist-dekorat-mist-restavr-bakalavr-725-24-05-2019.pdf (дата звернення: 27.05.2026).

13. Образотворче мистецтво: освітньо-професійна програма першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація» / Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». Київ, 2024. URL: https://osvita.kpi.ua/sites/default/files/opfiles/023_oppb_om_2024.pdf (дата звернення: 27.05.2026).

14. Образотворче мистецтво та реставрація : освітньо-професійна програма першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю В4 «Образотворче мистецтво та реставрація» / Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2025. URL: https://hel1.your-objectstorage.com/vnustorage/s3fs-public/inline-files/opp-bak-2025-v4-obrazotvorche-ta-restavratsiya_0.pdf (дата звернення: 27.05.2026).

15. Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація : освітньо-професійна програма першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація» / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2023. URL: https://lpnu.ua/sites/default/files/2021/program/17131/opp-2023-proekt_0.pdf (дата звернення: 27.05.2026).

16. Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація : освітньо-професійна програма першого рівня вищої освіти за спеціальністю 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація» / Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2021. URL: https://tnpu.edu.ua/about/public_inform/akredytatsiia%20ta%20litsenzuvannia/023_bakalavr_2021.pdf (дата звернення: 27.05.2026).

17. Перелік освітніх компонентів освітньо-професійної програми В4 «Образотворче мистецтво» / Одеська державна академія будівництва та архітектури. URL: https://odaba.edu.ua/education/educ-programs/b4-om-b/list-of-educational-components-b4-om-b (дата звернення: 27.05.2026).

18. Virtual Reality in Anatomy Education: A Game-Changer for Student Engagement and Learning / 3D Organon. 2025. URL: https://www.3dorganon.com/vr-in-anatomy-education/ (дата звернення: 27.05.2026).

19. Ail G., Freer F., Chan C. S., Jones M., Broad J., Canale G. P. et al. A comparison of virtual reality anatomy models to prosections in station-based anatomy teaching. *Anatomical Sciences Education*. 2024. Vol. 17. P. 763–769. DOI: https://doi.org/10.1002/ase.2419.

20. Afanasieva N. Analysis of Methods and Tools for Visualising Anatomy in the Professional Training of Future Design Teachers. *Futurity of Social Sciences*. 2023. Vol. 1, I№ 2. P. 59–70. DOI: https://doi.org/10.57125/FS.2023.06.20.05

***References**:*

1. Omelchuk O., Bilyk V., Vasylenko K., Knysh S. (2025). Vykorystannia tsyfrovykh tekhnolohii (3D-modeliuvannia, AR/VR) u navchanni anatomii liudyny maibutnikh fakhivtsiv z fizychnoi kultury i sportu [Use of digital technologies (3D modeling, AR/VR) in teaching human anatomy to future specialists in physical culture and sports]. *Naukovyi chasopys Ukrainskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykhaila Drahomanova. Seriia 15 – Scientific Journal of Ukrainian State University named after Mykhailo Drahomanov.* Series 15, 8(195), 99–104. https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2025.08(195).21 [in Ukrainian].

2. Hurzhii I. A., Korshunov D. O. (2025). Synerhiia plastychnoi anatomii ta akademichnoho rysunku v profesiinii pidhotovtsi zdobuvachiv mystetskykh spetsialnostei [Synergy of plastic anatomy and academic drawing in professional training of students of art specialties]. *Ukrainskyi mystetstvoznavchyi dyskurs – Ukrainian Art Studies Discourse*, 2, 13–18. https://doi.org/10.32782/uad.2025.2.2 [in Ukrainian].

3. Kadri M., Kaghat F.-Z., Azough A., Alaoui Zidani K. (2025). Immersive Technologies vs. Traditional Methods in Medical Education: Enhancing Spatial Understanding and Interactivity through AR and VR. *Augmented Reality – Situated Spatial Synergy*. London: IntechOpen. https://doi.org/10.5772/intechopen.1010976

4. Niu S., Zhang J., Lin J., Wang B., Yan J. (2025). Enhancing anatomy education with virtual reality: integrating three-dimensional models for improved learning efficiency and student satisfaction. *Frontiers in Medicine*, 12, Article 1555053. Retrieved from https://doi.org/10.3389/fmed.2025.1555053

5. Nikas D., Toumanidou M., Vergados D. et al. (2025). Virtual and Augmented Reality in Anatomy Education: Exploring New Horizons. A*cta Medica Academica*, 54(2), 164–171. Retrieved from https://doi.org/10.5644/ama2006-124.481

6. Li Z., Li Z., Peng C., Zhao M., He Q. (2022). A Bibliometric Analysis of Virtual Reality in Anatomy Teaching Between 1999 and 2022. *Frontiers in Education*, 7, Article 874406. https://doi.org/10.3389/feduc.2022.874406

7. Gao G., Xing K. (2023). Virtual Sculpture for Art Education Under Artificial Intelligence Wireless Network Environment. *International Journal of Web-Based Learning and Teaching Technologies*, 18(2). https://doi.org/10.4018/IJWLTT.334234

8. Piskunov Ye. (2023). Vykladannia plastychnoi anatomii v Natsionalnii akademii obrazotvorchoho mystetstva i arkhitektury: innovatsiini metody ta multymediina forma navchannia [Teaching plastic anatomy at the National Academy of Fine Arts and Architecture: innovative methods and multimedia form of education]. *Ukrainska akademiia mystetstva – Ukrainian Academy of Art*, 33, 210–216. https://doi.org/10.32782/2411-3034-2023-33-24 [in Ukrainian].

9. Melnychuk A. (2024). Plastychna anatomiia v mystetskykh zakladakh Ukrainy XIX st. (Myrhorodska khudozhno-promyslova shkola ta mystetski shkoly Zakhidnoi Ukrainy) [Plastic anatomy in art institutions of Ukraine in the XIX century (Myrhorod Art and Industrial School and art schools of Western Ukraine)]. *Narodoznavchi zoshyty – Ethnology Notebooks*, 6(180), 1490–1496. https://doi.org/10.15407/nz2024.06.1490-1496 [in Ukrainian].

10. Dihtiar N. M., Korshunov D. O. (2026). Pedahohichnyi potentsial tvoriv mystetstva epokhy Vidrodzhennia u vyvchenni plastychnoi anatomii zdobuvachamy ZVO mystetskoho profiliu [Pedagogical potential of Renaissance artworks in the study of plastic anatomy by students of art higher education institutions]. *Ukrainskyi mystetstvoznavchyi dyskurs – Ukrainian Art Studies Discourse*, 1, 97–103. https://doi.org/10.32782/uad.2026.1.11 [in Ukrainian].

11. Mao Y., Ling J. (2025). Innovative Applications of Virtual Reality in Art and Design Education. *Journal of Cases on Information Technology*, 27(1). https://doi.org/10.4018/JCIT.382567

12. Standart vyshchoi osvity Ukrainy : pershyi (bakalavrskyi) riven, haluz znan 02 «Kultura i mystetstvo», spetsialnist 023 «Obrazotvorche mystetstvo, dekoratyvne mystetstvo, restavratsiia» : zatv. nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 24.05.2019 № 725 [Higher Education Standard of Ukraine: first (bachelor's) level, field of knowledge 02 "Culture and Arts", Specialty 023 "Fine Arts, Decorative Arts, Restoration": approved by the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 24.05.2019 № 725]. (2019). Kyiv: MON Ukrainy. Retrieved from https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/023-obrazotv-mist-dekorat-mist-restavr-bakalavr-725-24-05-2019.pdf [in Ukrainian].

13. Obrazotvorche mystetstvo : osvitno-profesiina prohrama pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity za spetsialnistiu 023 «Obrazotvorche mystetstvo, dekoratyvne mystetstvo, restavratsiia» [Fine Arts: educational and professional programme of the first (bachelor's) level of higher education in Specialty 023 "Fine Arts, Decorative Arts, Restoration"]. (2024). Natsionalnyi tekhnichnyi universytet Ukrainy «Kyivskyi politekhnichnyi instytut imeni Ihoria Sikorskoho». Retrieved from https://osvita.kpi.ua/sites/default/files/opfiles/023_oppb_om_2024.pdf [in Ukrainian].

14. Obrazotvorche mystetstvo ta restavratsiia : osvitno-profesiina prohrama pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity za spetsialnistiu V4 «Obrazotvorche mystetstvo ta restavratsiia» [Fine Arts and Restoration: educational and professional programme of the first (bachelor's) level of higher education in Specialty V4 "Fine Arts and Restoration"]. (2025). Volynskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky. Retrieved from https://hel1.your-objectstorage.com/vnustorage/s3fs-public/inline-files/opp-bak-2025-v4-obrazotvorche-ta-restavratsiya_0.pdf [in Ukrainian].

15. Obrazotvorche mystetstvo, dekoratyvne mystetstvo, restavratsiia : osvitno-profesiina prohrama pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity za spetsialnistiu 023 «Obrazotvorche mystetstvo, dekoratyvne mystetstvo, restavratsiia» [Fine Arts, Decorative Arts, Restoration:

educational and professional programme of the first (bachelor's) level of higher education in Specialty 023 "Fine Arts, Decorative Arts, Restoration"]. (2023). Natsionalnyi universytet «Lvivska politekhnika». Retrieved from https://lpnu.ua/sites/default/files/2021/program/17131/opp-2023-proekt_0.pdf [in Ukrainian].

16. Obrazotvorche mystetstvo, dekoratyvne mystetstvo, restavratsiia : osvitno-profesiina prohrama pershoho rivnia vyshchoi osvity za spetsialnistiu 023 «Obrazotvorche mystetstvo, dekoratyvne mystetstvo, restavratsiia» [Fine Arts, Decorative Arts, Restoration: educational and professional programme of the first level of higher education in Specialty 023 "Fine Arts, Decorative Arts, Restoration"]. (2021). Ternopilskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni Volodymyra Hnatiuka. Retrieved from https://tnpu.edu.ua/about/public_inform/akredytatsiia%20ta%20litsenzuvannia/023_bakalavr_2021.pdf [in Ukrainian].

17. Perelik osvitnikh komponentiv osvitno-profesiinoi prohramy B4 «Obrazotvorche mystetstvo» [List of educational components of the educational and professional programme B4 "Fine Arts"]. (n.d.). Odeska derzhavna akademiia budivnytstva ta arkhitektury. Retrieved from https://odaba.edu.ua/education/educ-programs/b4-om-b/list-of-educational-components-b4-om-b [in Ukrainian].

18. Virtual Reality in Anatomy Education: A Game-Changer for Student Engagement and Learning. (2025). 3D Organon. Retrieved from https://www.3dorganon.com/vr-in-anatomy-education/

19. Ail G., Freer F., Chan C. S., Jones M., Broad J., Canale G. P. et al. (2024). A comparison of virtual reality anatomy models to prosections in station-based anatomy teaching. *Anatomical Sciences Education*, 17, 763–769. https://doi.org/10.1002/ase.2419

20. Afanasieva N. (2023). Analysis of Methods and Tools for Visualising Anatomy in the Professional Training of Future Design Teachers. *Futurity of Social Sciences*, 1(2), 59–70. https://doi.org/10.57125/FS.2023.06.20.05

Дата першого надходження статті до видання: 10.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.05.2026

УДК: 378.147:373.3.011.3-051

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-534-545

Балакірєва Вікторія Анатоліївна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогічних технологій початкової освіти Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, м. Одеса, https//orcid.org/0000-0001-5361-5568

Колбіна Людмила Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогічних технологій початкової освіти Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, м. Одеса, https//orcid.org/0000-0001-6249-9546

Шпаляренко Юлія Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогічних технологій початкової освіти Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0002-0727-4229

Скоромна Маріанна Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогічних технологій початкової освіти Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0001-8471-9802

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В УМОВАХ ЗМІШАНОГО ТА ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Анотація. У статті розглянуто проблему трансформації педагогічної практики майбутніх учителів початкових класів в умовах змішаного та дистанційного навчання.

Актуальність дослідження зумовлена процесами цифровізації освіти, активним упровадженням інформаційно-комунікаційних технологій в освітній процес, а також необхідністю адаптації системи професійної підготовки педагогічних кадрів до сучасних умов функціонування закладів освіти. Особливого значення ця проблема набула внаслідок поширення дистанційного навчання та розвитку змішаних форм організації освітнього процесу.

Метою статті є теоретичне обґрунтування особливостей трансформації педагогічної практики майбутніх учителів початкових класів в умовах змішаного та дистанційного навчання та визначення її ролі у формуванні професійної й цифрової компетентностей майбутніх педагогів.

У процесі дослідження проаналізовано сучасні наукові підходи до організації педагогічної практики в умовах цифрової трансформації освіти. Встановлено, що педагогічна практика залишається одним із провідних складників професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів, проте її зміст, форми та методи зазнають суттєвих змін під впливом розвитку цифрових технологій. З'ясовано, що сучасна практика передбачає не лише традиційну роботу студентів у закладах освіти, а й активне використання цифрових платформ, онлайн-сервісів, електронних освітніх ресурсів та засобів дистанційної комунікації.

Обґрунтовано, що трансформація педагогічної практики пов'язана з необхідністю формування в майбутніх учителів початкових класів умінь організовувати освітній процес у цифровому середовищі, проводити онлайн-заняття, використовувати інтерактивні методи навчання, здійснювати дистанційне оцінювання результатів навчальної діяльності учнів та підтримувати ефективну взаємодію з усіма учасниками освітнього процесу. Особливу увагу приділено розвитку цифрової компетентності як важливої складової професійної компетентності сучасного педагога.

Визначено, що змішане навчання створює додаткові можливості для інтеграції традиційних і цифрових форм професійної підготовки майбутніх учителів, забезпечуючи гнучкість освітнього процесу та розширення професійного досвіду студентів. Водночас дистанційне навчання сприяє розвитку самостійності, цифрової культури та навичок роботи з сучасними освітніми технологіями.

Зроблено висновок, що трансформація педагогічної практики майбутніх учителів початкових класів є важливою умовою модернізації педагогічної освіти та підвищення якості професійної підготовки майбутніх педагогів. Ефективна інтеграція цифрових технологій у процес проходження педагогічної практики сприяє формуванню конкурентоспроможного фахівця, готового до професійної діяльності в умовах сучасного цифрового освітнього середовища.

Ключові слова: педагогічна практика, майбутні вчителі початкових класів, дистанційне навчання, змішане навчання, цифрова компетентність, професійна підготовка, цифровізація освіти, освітні технології.

Balakireva Viktoria Anatoliivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Pedagogical Technologies in Primary Education at South Ukrainian National Pedagogical University named after the K. D. Ushynsky, Odesa, https//orcid.org/0000-0001-5361-5568

Kolbina Lyudmila Anatolyevna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogical Technologies of Primary Education at at South Ukrainian National Pedagogical University named after the K. D. Ushynsky, Odesa, https//orcid.org/0000-0001-6249-9546

Shpalyarenko Yulia Anatoliivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogical Technologies of Primary Education at at South Ukrainian National Pedagogical University named after the K. D. Ushynsky, Odesa, https://orcid.org/0000-0002-0727-4229

Skoromna Marianna Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogical Technologies of Primary Education at at South Ukrainian National Pedagogical University named after the K. D. Ushynsky, Odesa, https://orcid.org/0000-0001-8471-9802

THE TRANSFORMATION OF FUTURE ELEMENTARY SCHOOL TEACHERS' PEDAGOGICAL PRACTICE IN A BLENDED AND DISTANCE LEARNING ENVIRONMENT

Abstract. The article examines the problem of transforming teaching practice for future primary school teachers in the context of blended and distance learning. The relevance of the study is determined by the processes of educational digitalization, the active implementation of information and communication technologies in the educational process, and the need to adapt the system of professional teacher training to the modern conditions of educational institutions. This issue has become especially important due to the widespread adoption of distance learning and the development of blended forms of educational organization.

The purpose of the article is to provide a theoretical substantiation of the peculiarities of the transformation of teaching practice for future primary school teachers in the conditions of blended and distance learning and to determine its role in the formation of professional and digital competencies of future educators.

The study analyzes modern scientific approaches to the organization of teaching practice in the context of the digital transformation of education. It has been established that teaching practice remains one of the leading components of the professional training of future primary school teachers; however, its content, forms, and methods are undergoing significant changes under the influence of digital technologies. It has been found that modern teaching practice involves not only traditional student activities in educational institutions but also the active use of digital platforms, online services, electronic educational resources, and tools for distance communication.

It is substantiated that the transformation of teaching practice is associated with the need to develop future primary school teachers' abilities to organize the educational process in a digital environment, conduct online classes, use interactive teaching methods, carry out remote assessment of students' learning outcomes, and maintain effective interaction with all participants in the educational process. Particular attention is paid to the development of digital competence as an important component of the professional competence of a modern teacher.

The study determines that blended learning creates additional opportunities for integrating traditional and digital forms of professional training for future teachers, ensuring flexibility in the educational process and expanding students' professional experience. At the same time, distance learning contributes to the development of independence, digital culture, and skills in using modern educational technologies.

It is concluded that the transformation of teaching practice for future primary school teachers is an important condition for the modernization of teacher education and the improvement of the quality of professional training. The effective integration of digital technologies into teaching practice contributes to the preparation of a competitive specialist who is ready for professional activity in a modern digital educational environment.

Keywords: teaching practice, future primary school teachers, distance learning, blended learning, digital competence, professional training, digitalization of education, educational technologies.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток системи освіти характеризується активним упровадженням цифрових технологій, розширенням можливостей електронного навчання та пошуком нових моделей організації освітнього процесу. Особливої актуальності ці процеси набули внаслідок пандемії COVID-19, а також у зв'язку з викликами, спричиненими воєнним станом в Україні, що зумовило необхідність широкого застосування дистанційного та змішаного форматів навчання на всіх рівнях освіти. Такі зміни суттєво вплинули не лише на організацію освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти, але й на систему професійної підготовки майбутніх педагогів, зокрема майбутніх учителів початкових класів.

У сучасних умовах професійна підготовка майбутніх учителів повинна відповідати новим вимогам цифрового суспільства та забезпечувати формування готовності до організації навчання в різних форматах. Особливого значення набуває проблема трансформації педагогічної практики як важливого складника професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів. Традиційно педагогічна практика розглядається як процес безпосереднього залучення студентів до освітньої діяльності в умовах закладу освіти, що забезпечує набуття професійного досвіду, формування педагогічних умінь і розвиток професійної компетентності. Проте поширення змішаного та дистанційного навчання потребує переосмислення змісту, форм, методів та організаційних засад проходження педагогічної практики.

Трансформація освітнього середовища спричинила появу нових вимог до професійної діяльності вчителя початкових класів. Сучасний педагог повинен володіти цифровою компетентністю, вміти використовувати онлайн-платформи та електронні освітні ресурси, організовувати взаємодію з учнями в дистанційному форматі, здійснювати моніторинг навчальних досягнень за допомогою цифрових інструментів, підтримувати мотивацію молодших

школярів до навчання та забезпечувати ефективну комунікацію з батьками. Відповідно виникає необхідність адаптації педагогічної практики до нових умов професійної діяльності та формування у майбутніх учителів досвіду роботи в цифровому освітньому середовищі.

Водночас аналіз сучасної практики професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів свідчить про наявність низки суперечностей: між потребою у формуванні готовності студентів до роботи в умовах змішаного та дистанційного навчання та недостатнім рівнем оновлення змісту педагогічної практики; між швидкими темпами цифровізації освіти та обмеженими можливостями традиційних підходів до організації практичної підготовки; між необхідністю розвитку цифрової компетентності майбутніх учителів та недостатньою інтеграцією цифрових технологій у процес проходження педагогічної практики.

За таких умов особливої актуальності набуває проблема дослідження трансформації педагогічної практики майбутніх учителів початкових класів в умовах змішаного та дистанційного навчання, визначення її нових функцій, особливостей організації та можливостей для формування професійної компетентності майбутніх педагогів. Необхідність пошуку ефективних шляхів модернізації педагогічної практики відповідно до сучасних освітніх викликів зумовлює актуальність обраної теми та потребує подальшого наукового осмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема трансформації педагогічної практики майбутніх учителів початкових класів в умовах змішаного та дистанційного навчання є актуальним напрямом сучасних педагогічних досліджень. Це зумовлено активною цифровізацією освіти, зміною форм організації освітнього процесу, поширенням електронних освітніх ресурсів і необхідністю формування цифрової компетентності майбутніх педагогів.

Питання цифрової трансформації освіти та педагогічної науки висвітлено у працях В. Бикова. Дослідник наголошує, що сучасні виклики потребують оновлення змісту, форм і технологій освітньої діяльності, а також активного впровадження цифрових інструментів у професійну підготовку педагогічних кадрів [1]. У контексті нашого дослідження це дає підстави розглядати педагогічну практику не лише як традиційний етап професійної підготовки, а як динамічний процес, що має адаптуватися до умов цифрового освітнього середовища.

Особливості розвитку цифрової компетентності педагогічних працівників в умовах дистанційного навчання досліджують Н. Морзе, О. Буйницька та Л. Варченко-Троценко. Науковці підкреслюють, що ефективна організація освітнього процесу в дистанційному форматі потребує від педагога вміння використовувати цифрові сервіси, онлайн-платформи, електронні ресурси, інструменти зворотного зв’язку та засоби комунікації [2]. Це є особливо важливим для майбутніх учителів початкових класів, адже робота з молодшими

школярами в онлайн-форматі потребує не лише технічних умінь, а й методичної гнучкості, педагогічної креативності та здатності підтримувати навчальну мотивацію дітей.

Організаційні особливості дистанційного навчання у закладах вищої педагогічної освіти розглядають О. Семеніхіна та А. Юрченко. Автори звертають увагу на те, що дистанційний формат навчання створює як нові можливості, так і низку викликів для професійної підготовки майбутніх педагогів [3]. Зокрема, актуалізуються питання якості педагогічної взаємодії, методичного супроводу студентів, контролю результатів навчання та забезпечення практичної спрямованості освітнього процесу.

Проблема змішаного навчання у системі професійної підготовки майбутніх педагогів висвітлена у працях О. Спіріна, С. Іванової та А. Кільченко. Дослідники розглядають змішане навчання як ефективну модель, що поєднує переваги очної та дистанційної взаємодії, сприяє гнучкості освітнього процесу, індивідуалізації навчання та розширенню можливостей для використання цифрових технологій [4]. Для педагогічної практики така модель є особливо перспективною, оскільки дає змогу поєднувати безпосередню роботу студентів у закладах освіти з онлайн-консультаціями, електронним портфоліо, дистанційним методичним супроводом і цифровими формами звітності.

Використання цифрових технологій у професійній підготовці майбутніх учителів в умовах дистанційного та змішаного навчання досліджує М. Шишкіна. Авторка акцентує увагу на необхідності впровадження цифрових ресурсів у процес підготовки майбутніх педагогів, розвитку їхньої цифрової культури та здатності організовувати освітню діяльність у цифровому середовищі [5]. Це безпосередньо пов’язано з оновленням змісту педагогічної практики, яка має бути спрямована на формування готовності студентів до роботи в різних форматах навчання.

Аналіз наукових джерел свідчить, що сучасні дослідники приділяють значну увагу питанням цифрової трансформації освіти, розвитку цифрової компетентності педагогів, організації дистанційного та змішаного навчання, використання цифрових технологій у професійній підготовці майбутніх учителів. Водночас проблема трансформації саме педагогічної практики майбутніх учителів початкових класів в умовах змішаного та дистанційного навчання потребує подальшого наукового осмислення. Недостатньо висвітленими залишаються питання змістового оновлення практики, цифрового методичного супроводу студентів, організації педагогічної взаємодії у віртуальному середовищі, формування готовності майбутніх учителів до роботи з молодшими школярами в онлайн- та змішаному форматах. Це зумовлює необхідність подальшого дослідження зазначеної проблеми.

Метою статті є теоретичне обґрунтування особливостей трансформації педагогічної практики майбутніх учителів початкових класів в умовах змішаного та дистанційного навчання, а також визначення її ролі у формуванні професійної

компетентності, цифрової грамотності та готовності майбутніх педагогів до здійснення професійної діяльності в сучасному цифровому освітньому середовищі.

Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язання таких завдань: здійснити аналіз наукових підходів до організації педагогічної практики в умовах цифрової трансформації освіти; охарактеризувати особливості змішаного та дистанційного навчання як чинників модернізації практичної підготовки майбутніх учителів початкових класів; визначити основні напрями трансформації педагогічної практики в умовах використання цифрових технологій; обґрунтувати значення педагогічної практики для формування професійної та цифрової компетентностей майбутніх педагогів; окреслити перспективи вдосконалення практичної підготовки студентів відповідно до сучасних освітніх викликів і потреб цифрового суспільства.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап розвитку освіти характеризується масштабною цифровою трансформацією, яка охоплює всі складові освітнього процесу, зокрема професійну підготовку майбутніх педагогів. Поширення цифрових технологій, активне використання електронних освітніх ресурсів, розвиток онлайн-комунікації та впровадження дистанційного і змішаного навчання зумовили необхідність переосмислення традиційних підходів до організації педагогічної практики майбутніх учителів початкових класів. У сучасних умовах педагогічна практика повинна не лише забезпечувати формування професійних компетентностей майбутнього педагога, але й сприяти розвитку його цифрової грамотності, здатності працювати в різних форматах навчання та ефективно використовувати сучасні технології в освітньому процесі.

Педагогічна практика традиційно розглядається як важливий складник професійної підготовки майбутніх учителів, який забезпечує поєднання теоретичних знань із практичною діяльністю. Саме під час проходження практики студенти отримують можливість ознайомитися зі специфікою роботи закладу освіти, застосовувати набуті знання у реальних педагогічних ситуаціях, формувати професійні вміння та набувати досвіду взаємодії з учнями, батьками і педагогічним колективом. Однак зміна освітнього середовища та перехід значної частини освітнього процесу до цифрового простору призвели до суттєвих змін у змісті, формах і методах організації педагогічної практики.

На думку В. Бикова, цифрова трансформація освіти є закономірним процесом модернізації освітньої системи, який передбачає активне впровадження цифрових технологій у навчання, управління освітою та професійну підготовку педагогічних кадрів [1]. У зв'язку з цим педагогічна практика також зазнає суттєвих змін, що проявляються у використанні електронних освітніх платформ, цифрових ресурсів, онлайн-комунікації та дистанційних форм взаємодії між учасниками освітнього процесу.

Одним із ключових чинників трансформації педагогічної практики стала необхідність організації навчання в дистанційному форматі. Пандемія COVID-

19 продемонструвала важливість готовності педагогів до роботи в умовах онлайн-освіти, а подальші суспільні виклики, пов'язані з безпековою ситуацією в Україні, актуалізували питання розвитку дистанційного навчання як невід'ємного компонента сучасної освітньої системи. За таких умов майбутні вчителі початкових класів повинні не лише володіти методиками навчання молодших школярів, а й уміти адаптувати їх до цифрового середовища.

Дистанційне навчання суттєво змінило характер педагогічної взаємодії. Якщо в традиційних умовах основою діяльності вчителя є безпосередній контакт з учнями, то в онлайн-середовищі значна частина комунікації здійснюється через цифрові платформи та засоби відеозв'язку. Це потребує від майбутнього педагога нових професійних умінь: організації синхронного та асинхронного навчання, використання інтерактивних цифрових ресурсів, забезпечення ефективного зворотного зв'язку, підтримки навчальної мотивації учнів та контролю результатів навчання на відстані.

У дослідженнях Н. Морзе, О. Буйницької та Л. Варченко-Троценко наголошується, що важливою умовою ефективної діяльності педагога в цифровому середовищі є сформованість цифрової компетентності, яка включає здатність використовувати інформаційно-комунікаційні технології, цифрові ресурси, онлайн-сервіси та електронні освітні платформи для організації навчального процесу [2]. Відповідно педагогічна практика повинна бути спрямована на формування таких умінь у майбутніх учителів ще на етапі професійної підготовки.

Трансформація педагогічної практики в умовах дистанційного навчання проявляється насамперед у зміні змісту діяльності студентів-практикантів. Традиційні форми роботи доповнюються новими видами професійної діяльності, серед яких: проведення онлайн-уроків, створення цифрових навчальних матеріалів, розроблення інтерактивних вправ, організація дистанційних консультацій, використання сервісів для оцінювання навчальних досягнень учнів, підготовка відеоматеріалів та електронних освітніх ресурсів.

Особливого значення набуває використання сучасних цифрових платформ, таких як Google Classroom, Moodle, Microsoft Teams, Zoom, Google Meet та інших. За допомогою цих інструментів майбутні педагоги отримують можливість організовувати дистанційне навчання, здійснювати комунікацію з учнями та батьками, розміщувати навчальні матеріали, проводити тестування й аналізувати результати освітньої діяльності. Участь студентів у такій діяльності під час педагогічної практики сприяє формуванню готовності до роботи в умовах цифрового освітнього середовища.

Важливим напрямом трансформації педагогічної практики є впровадження змішаного навчання. Змішане навчання поєднує переваги традиційного очного навчання та дистанційних технологій, забезпечуючи гнучкість освітнього процесу, індивідуалізацію навчання та розширення можливостей використання цифрових ресурсів.

Дослідники О. Спірін, С. Іванова та А. Кільченко розглядають змішане навчання як перспективну модель професійної підготовки майбутніх педагогів, що сприяє поєднанню різних форм освітньої взаємодії та підвищенню ефективності навчання [4].

У контексті педагогічної практики змішане навчання відкриває нові можливості для організації діяльності студентів. Майбутні вчителі можуть поєднувати безпосередню роботу в класі з використанням цифрових ресурсів, брати участь у проведенні онлайн-занять, здійснювати дистанційний супровід навчальної діяльності учнів, створювати електронні навчальні матеріали та використовувати цифрові інструменти для оцінювання результатів навчання.

Особливо актуальним є питання організації педагогічної практики майбутніх учителів початкових класів, оскільки молодші школярі потребують особливих підходів до навчання в цифровому середовищі. У роботі з дітьми молодшого шкільного віку важливо враховувати їхні вікові та психологічні особливості, обмежений рівень самостійності, потребу в постійній підтримці та емоційному контакті з учителем. Саме тому під час педагогічної практики студенти повинні навчитися адаптувати навчальний матеріал до онлайн-формату, використовувати ігрові технології, інтерактивні вправи, візуальні засоби навчання та різноманітні цифрові сервіси для підтримки пізнавальної активності учнів.

Суттєвого значення в умовах дистанційного та змішаного навчання набуває формування цифрової компетентності майбутніх учителів початкових класів. Цифрова компетентність розглядається як одна з ключових складових професійної компетентності сучасного педагога. Вона охоплює знання, уміння та навички використання цифрових технологій у професійній діяльності, критичне оцінювання цифрової інформації, дотримання принципів інформаційної безпеки, організацію цифрової комунікації та створення цифрового освітнього контенту.

М. Шишкіна зазначає, що використання цифрових технологій у професійній підготовці майбутніх учителів сприяє розвитку їхньої готовності до інноваційної діяльності, підвищує рівень цифрової культури та розширює можливості професійного саморозвитку [5]. У зв’язку з цим педагогічна практика має передбачати систематичне використання цифрових інструментів і технологій як невід’ємної складової професійної діяльності майбутнього педагога.

Одним із важливих результатів трансформації педагогічної практики є розширення можливостей для професійної комунікації студентів. Сучасні цифрові технології дають змогу майбутнім учителям взаємодіяти з викладачами, наставниками, учителями-практиками та однокурсниками незалежно від місця перебування. Це сприяє формуванню професійних спільнот, обміну досвідом, спільному розв’язанню педагогічних проблем та розвитку навичок командної роботи.

Водночас трансформація педагогічної практики супроводжується низкою труднощів і викликів. Серед них можна виокремити недостатній рівень цифрової підготовки окремих студентів і педагогів, технічні проблеми, пов'язані з доступом до цифрових ресурсів, складність забезпечення повноцінної педагогічної взаємодії в онлайн-середовищі, зниження рівня соціалізації учнів та труднощі об'єктивного оцінювання результатів навчання. Окремою проблемою є забезпечення якісного методичного супроводу студентів-практикантів у дистанційному форматі.

На думку О. Семеніхіної та А. Юрченка, ефективність дистанційної підготовки майбутніх педагогів значною мірою залежить від рівня організації освітнього процесу, якості цифрових ресурсів та готовності всіх учасників освітнього процесу до роботи в нових умовах [3]. Саме тому важливим завданням закладів вищої освіти є створення сприятливих умов для розвитку цифрової компетентності студентів і модернізації змісту педагогічної практики.

Перспективним напрямом удосконалення педагогічної практики є інтеграція традиційних і цифрових форм професійної підготовки. Такий підхід дає змогу поєднувати переваги безпосередньої педагогічної взаємодії з можливостями цифрового освітнього середовища. Важливими складниками такої інтеграції є використання електронних портфоліо, цифрових щоденників практики, онлайн-консультацій, відеоаналізу уроків, хмарних сервісів для спільної роботи та сучасних засобів електронного оцінювання.

Таким чином, трансформація педагогічної практики майбутніх учителів початкових класів в умовах змішаного та дистанційного навчання є закономірним наслідком цифрової модернізації освіти. Вона передбачає оновлення змісту практичної підготовки, впровадження цифрових технологій, розвиток цифрової компетентності студентів та формування готовності до професійної діяльності в сучасному освітньому середовищі. Ефективна організація педагогічної практики в нових умовах сприятиме підготовці конкурентоспроможних учителів початкових класів, здатних успішно реалізовувати професійні завдання незалежно від формату організації навчання.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що трансформація педагогічної практики майбутніх учителів початкових класів є закономірним наслідком цифровізації освіти та поширення змішаного й дистанційного форматів навчання. Сучасні освітні умови зумовлюють необхідність переосмислення традиційних підходів до організації практичної підготовки майбутніх педагогів, оновлення її змісту, форм і методів відповідно до вимог цифрового освітнього середовища.

З'ясовано, що педагогічна практика залишається важливим складником професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів, однак її функції та зміст значно розширюються в умовах використання цифрових технологій. Поряд із формуванням традиційних професійних умінь і навичок практика має забезпечувати розвиток цифрової компетентності, готовності до організації

дистанційного та змішаного навчання, використання електронних освітніх ресурсів, цифрових платформ і сучасних засобів онлайн-комунікації.

Доведено, що змішане та дистанційне навчання відкривають нові можливості для вдосконалення педагогічної практики, зокрема шляхом використання цифрових сервісів, електронних освітніх платформ, онлайн-консультацій, цифрових портфоліо, відеоаналізу уроків та інших інноваційних інструментів професійної підготовки. Водночас ефективна реалізація педагогічної практики в нових умовах потребує належного методичного супроводу студентів, удосконалення цифрової інфраструктури закладів освіти та розвитку цифрової компетентності всіх учасників освітнього процесу.

Встановлено, що важливим результатом трансформації педагогічної практики є формування в майбутніх учителів початкових класів здатності ефективно здійснювати професійну діяльність у різних форматах навчання, адаптувати освітній процес до потреб учнів, використовувати сучасні цифрові технології та забезпечувати якісну педагогічну взаємодію в умовах цифрового освітнього середовища.

Отже, трансформація педагогічної практики майбутніх учителів початкових класів в умовах змішаного та дистанційного навчання сприяє модернізації системи професійної підготовки педагогічних кадрів, підвищенню її гнучкості та відповідності сучасним освітнім викликам. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробленні інноваційних моделей організації педагогічної практики з використанням цифрових технологій, а також у вивченні ефективності різних форм цифрового супроводу практичної підготовки майбутніх учителів початкових класів.

Література:

1. Биков В. Ю. Цифрова трансформація освіти і педагогічної науки в умовах сучасних викликів. Інформаційні технології і засоби навчання. № 5 (77), 2020, с. 1–15.

2. Морзе Н. В., Буйницька О. П., Варченко-Троценко Л. О. Розвиток цифрової компетентності педагогічних працівників в умовах дистанційного навчання. Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету. № 10, 2021, с. 18–35.

3. Семеніхіна О. В., Юрченко А. О. Організація дистанційного навчання у закладах вищої педагогічної освіти: виклики та перспективи. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. № 3 (107), 2021, с. 214–225.

4. Спірін О. М., Іванова С. М., Кільченко А. В. Змішане навчання в системі професійної підготовки майбутніх педагогів. Інформаційні технології і засоби навчання. № 2 (82), 2021, с. 45–60.

5. Шишкіна М. П. Використання цифрових технологій у професійній підготовці майбутніх учителів в умовах дистанційного та змішаного навчання. Фізико-математична освіта. № 4 (30), 2021, с. 92–99.

References:

1. Bykov, V. Yu. (2020). Tsyfrova transformatsiia osvity i pedahohichnoi nauky v umovakh suchasnykh vyklykiv [Digital transformation of education and pedagogical science under modern challenges]. Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia, 5(77), 1–15. [in Ukrainian].

2. Morze, N. V., Buinytska, O. P., & Varchenko-Trotsenko, L. O. (2021). Rozvytok tsyfrovoi kompetentnosti pedahohichnykh pratsivnykiv v umovakh dystantsiinoho navchannia [Development of digital competence of pedagogical staff under distance learning conditions]. Vidkryte osvitnie e-seredovyshche suchasnoho universytetu, 10, 18–35. [in Ukrainian].

3. Semenikhina, O. V., & Yurchenko, A. O. (2021). Orhanizatsiia dystantsiinoho navchannia u zakladakh vyshchoi pedahohichnoi osvity: vyklyky ta perspektyvy [Organization of distance learning in higher pedagogical education institutions: challenges and prospects]. Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii, 3(107), 214–225. [in Ukrainian].

4. Spirin, O. M., Ivanova, S. M., & Kilchenko, A. V. (2021). Zmishane navchannia v systemi profesiinoi pidhotovky maibutnikh pedahohiv [Blended learning in the system of professional training of future teachers]. Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia, 2(82), 45–60. [in Ukrainian].

5. Shyshkina, M. P. (2021). Vykorystannia tsyfrovykh tekhnolohii u profesiinii pidhotovtsi maibutnikh uchyteliv v umovakh dystantsiinoho ta zmishanoho navchannia [The use of digital technologies in the professional training of future teachers under distance and blended learning conditions]. Fizyko-matematychna osvita, 4(30), 92–99. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 11.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

УДК 37.015.3:159.923

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-546-559

Безгинський Юрій Сергійович кандидат юридичних наук, здобувач наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», м. Полтава, https://orcid.org/0009-0008-4023-6399

МОДЕЛЮВАННЯ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Анотація. У статті досліджено теоретико-методологічні засади моделювання системи формування резильєнтності суб'єктів публічного управління у процесі професійної підготовки в умовах сучасних суспільних трансформацій. Актуальність дослідження зумовлена зростанням рівня невизначеності, воєнними викликами, кризовими процесами, цифровізацією державного сектору та необхідністю забезпечення ефективного функціонування системи публічного управління в умовах нестабільного середовища. Обґрунтовано, що традиційні моделі професійної підготовки державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування вже не повною мірою відповідають сучасним вимогам, оскільки орієнтовані переважно на стабільні управлінські умови та лінійні механізми прийняття рішень. У зв'язку з цим особливого значення набуває формування резильєнтності як комплексної характеристики професійної готовності управлінця до діяльності в умовах ризику, стресу та постійних змін.

У роботі проаналізовано наукові підходи до трактування поняття «резильєнтність» у сфері публічного управління та визначено її як інтегральну властивість особистості й управлінської системи, що забезпечує здатність адаптуватися до кризових впливів, підтримувати функціональну стабільність, здійснювати антикризове реагування та трансформувати управлінські механізми відповідно до нових умов середовища. Встановлено, що формування резильєнтності повинно здійснюватися на основі системного, компетентнісного, синергетичного, аксіологічного та ризик-орієнтованого підходів.

Обґрунтовано структуру моделі формування резильєнтності суб'єктів публічного управління, яка включає цільову, методологічну, змістову, технологічну, організаційну та оцінювально-результативну підсистеми. Визначено основні компоненти резильєнтності: когнітивний, операційно-діяльнісний, емоційно-вольовий, соціально-комунікативний, цифровий та рефлексивний. Особливу увагу приділено ролі інтерактивних, симуляційних та практико-орієнтованих технологій навчання, які забезпечують формування адаптивних

управлінських компетентностей і навичок прийняття рішень у кризових ситуаціях.

Доведено, що ефективність формування резильєнтності значною мірою залежить від створення адаптивного освітнього середовища, розвитку організаційної культури резильєнтності, інтеграції цифрових інструментів управління та впровадження міждисциплінарного підходу до професійної підготовки управлінських кадрів. Визначено, що запропонована модель спрямована на підготовку управлінців нового типу, здатних ефективно функціонувати в умовах криз, невизначеності та суспільних трансформацій, забезпечуючи стабільність і результативність системи публічного управління України.

Ключові слова: резильєнтність, публічне управління, професійна підготовка, суб'єкти публічного управління, моделювання, кризове управління, професійна компетентність, антикризове реагування.

Yurii Bezghynskyi Candidate of Legal Sciences, Doctoral Candidate in Pedagogical Sciences in Specialty 13.00.04 – Theory and Methods of Professional Education, Luhansk Taras Shevchenko National University, Poltava, https://orcid.org/0009-0008-4023-6399

MODELING THE SYSTEM FOR DEVELOPING RESILIENCE OF PUBLIC ADMINISTRATION SUBJECTS IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING

Abstract. The article examines the theoretical and methodological foundations of modeling the system for developing resilience among public administration subjects in the process of professional training under conditions of contemporary social transformations. The relevance of the study is determined by the growing level of uncertainty, military challenges, crisis processes, digitalization of the public sector, and the need to ensure the effective functioning of the public administration system within an unstable environment. It is substantiated that traditional models of professional training for civil servants and local self-government officials no longer fully meet modern requirements, as they are mainly oriented toward stable managerial conditions and linear decision-making mechanisms. In this regard, the development of resilience acquires particular importance as a comprehensive characteristic of a manager's professional readiness to operate under conditions of risk, stress, and constant change.

The paper analyzes scientific approaches to the interpretation of the concept of "resilience" in the field of public administration and defines it as an integral property of both the individual and the administrative system, ensuring the ability to adapt to crisis impacts, maintain functional stability, carry out anti-crisis response, and transform managerial mechanisms according to new environmental conditions. It has been established that the formation of resilience should be based on systemic, competency-based, synergetic, axiological, and risk-oriented approaches.

The structure of the model for developing resilience among public administration subjects is substantiated, including target, methodological, content, technological, organizational, and evaluation-result subsystems. The main components of resilience are identified as cognitive, operational-activity, emotional-volitional, socio-communicative, digital, and reflexive. Particular attention is paid to the role of interactive, simulation-based, and practice-oriented learning technologies that ensure the development of adaptive managerial competencies and decision-making skills in crisis situations.

It has been proven that the effectiveness of resilience formation largely depends on the creation of an adaptive educational environment, the development of an organizational culture of resilience, the integration of digital management tools, and the implementation of an interdisciplinary approach to the professional training of managerial personnel. It is determined that the proposed model is aimed at preparing a new type of manager capable of functioning effectively under conditions of crises, uncertainty, and social transformations while ensuring the stability and efficiency of the public administration system of Ukraine.

***Keywords**:* resilience, public administration, professional training, subjects of public administration, modeling, crisis management, professional competence, anti-crisis response.

Постановка проблеми. Сучасна система публічного управління в Україні функціонує в умовах підвищеної невизначеності, що зумовлена сукупністю кризових факторів, серед яких воєнна агресія, економічна нестабільність, цифрова трансформація суспільства та швидка зміна соціальних запитів. За таких умов ефективність державного управління значною мірою залежить від здатності його суб’єктів адаптуватися до змін, приймати обґрунтовані рішення в умовах дефіциту часу та інформації, а також забезпечувати безперервність управлінських процесів. Традиційні підходи до професійної підготовки державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування не повною мірою враховують ці виклики, оскільки переважно орієнтовані на стабільні умови функціонування управлінських систем. У результаті виникає потреба у формуванні нової професійної якості управлінця - резильєнтності, яка забезпечує його здатність ефективно діяти в умовах стресу, ризику та невизначеності. Відсутність цілісної науково обґрунтованої моделі формування такої якості в процесі професійної підготовки визначає актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика резильєнтності у сфері публічного управління останніми роками активно розробляється вітчизняними науковцями, що зумовлено зростанням кризових явищ, воєнними викликами та трансформацією управлінських систем. У працях М. Кондратенко акцентується увага на забезпеченні якості публічних послуг як важливій умові формування резильєнтності об’єднаних територіальних громад, що дозволяє розглядати резильєнтність як результат ефективності інституційного та

сервісного рівня публічного управління. Подібний підхід розвиває О. Орел, яка визначає ключові елементи системи публічного управління резильєнтністю територіальних громад, підкреслюючи значення структурно-функціональної організації управлінських механізмів.

У контексті макрорівня дослідження важливими є напрацювання Н. Хоми, яка аналізує резильєнтність України в умовах збройної агресії та післявоєнної відбудови, наголошуючи на необхідності формування адаптивної державної політики та стійких інституцій. Це дозволяє розглядати резильєнтність не лише як локальну характеристику громад, а як системну властивість державного управління загалом.

Окремий напрям досліджень пов'язаний із розвитком професійної відповідальності та компетентностей державних службовців. Так, Ю. Чорниш розглядає механізми підвищення ефективності публічного управління через формування професійної відповідальності державного службовця, що безпосередньо пов'язується з розвитком управлінської надійності в кризових умовах. Л. Антонова та Л. Козлова акцентують увагу на професіоналізації державних службовців і службовців органів місцевого самоврядування як складовій реалізації теорії лідерства в публічному управлінні, що формує основу для розвитку адаптивних управлінських якостей.

Значний внесок у розуміння сучасних трансформацій робить І. Назаркевич, яка досліджує взаємозв'язок резильєнтності та цифрових інструментів фіскальної децентралізації, підкреслюючи роль цифровізації у забезпеченні стійкості економічних і управлінських систем. Це корелює з дослідженням С. Глобенка, який розглядає моделювання публічного управління захистом інформаційного простору, акцентуючи увагу на кіберзагрозах та інформаційній безпеці як нових викликах для державного управління.

Соціально-прикладний аспект резильєнтності представлений у роботах О. Плахової, яка розглядає концепцію резилієнс у контексті соціальної роботи, підкреслюючи адаптаційний потенціал особистості та соціальних інституцій. О. Кухарук доповнює ці підходи, аналізуючи ідентичнісний вимір соціальної резильєнтності, що дозволяє глибше зрозуміти психологічні та ціннісні основи стійкості. У свою чергу, Ю. Безгинський досліджує європейський досвід формування резильєнтності суб'єктів публічного управління, що дає можливість порівняльного аналізу та імплементації кращих практик у національну систему.

Окрему увагу варто приділити дослідженням, які розкривають резильєнтність у контексті професійної діяльності персоналу. В. Бутиліна та І. Євдокимова аналізують шляхи підвищення резильєнтності персоналу соціальної служби, підкреслюючи значення психологічної стійкості, командної взаємодії та організаційної підтримки.

Разом із тим, незважаючи на значну кількість наукових напрацювань, у сучасній літературі залишається недостатньо розробленим питання саме системного моделювання формування резильєнтності суб'єктів публічного

управління в процесі професійної підготовки. Існуючі дослідження здебільшого розглядають окремі її аспекти - інституційний, макросистемний, професійно-компетентнісний, цифровий або психологічний - без їхньої інтеграції в єдину педагогічну модель.

Таким чином, невирішеним залишається питання комплексного поєднання цих підходів у межах цілісної системи професійної підготовки, яка б забезпечувала цілеспрямоване формування резильєнтності як інтегральної якості майбутніх суб'єктів публічного управління.

Метою статті є теоретико-методологічне обґрунтування моделі системи формування резильєнтності суб'єктів публічного управління у процесі професійної підготовки в умовах сучасних суспільних трансформацій, а також визначення її структурно-функціональної організації, ключових компонентів і педагогічних умов ефективної реалізації.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких завдань:

— здійснити аналіз наукових підходів до трактування поняття «резильєнтність» у сфері публічного управління;

— визначити її зміст і структурні компоненти як інтегральної характеристики професійної готовності управлінця;

— обґрунтувати концептуальні засади моделювання системи її формування;

— визначити основні педагогічні технології та умови, необхідні для її ефективного впровадження в освітній процес підготовки фахівців публічного управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний етап розвитку публічного управління в Україні характеризується глибокими трансформаційними процесами, що зумовлені поєднанням зовнішніх і внутрішніх викликів, серед яких ключове місце займають воєнна агресія, економічна нестабільність, соціальна турбулентність, цифрова трансформація державного сектору та зростання рівня невизначеності в управлінських процесах. У таких умовах традиційні моделі підготовки державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування виявляються недостатніми для забезпечення ефективного функціонування системи публічного управління, оскільки вони здебільшого орієнтовані на стабільні, прогнозовані середовища та лінійні управлінські процеси.

У відповідь на зазначені виклики у сучасній науковій думці актуалізується концепт резильєнтності, який у загальному розумінні визначається як здатність систем, організацій та індивідів адаптуватися до стресових впливів, відновлюватися після кризових подій та трансформуватися у відповідь на зміну умов середовища [1, с. 191]. У контексті публічного управління резильєнтність набуває багатовимірного характеру, оскільки охоплює одночасно індивідуальний рівень управлінця, організаційний рівень державної інституції та макросистемний рівень державної політики.

У працях українських дослідників резильєнтність публічного управління трактується як інтегральна характеристика системи державного управління, що визначає її здатність зберігати функціональну цілісність у кризових умовах, адаптувати управлінські механізми до змін середовища та забезпечувати стале надання публічних послуг навіть за умов дестабілізації [2, с. 184]. У цьому контексті важливо підкреслити, що резильєнтність перестає бути виключно психологічною характеристикою і набуває ознак системної властивості складних соціально-управлінських структур.

З позицій системного підходу, будь-яка система формування професійної резильєнтності повинна розглядатися як відкрита, нелінійна, динамічна структура, що перебуває у постійній взаємодії із зовнішнім середовищем. Така система характеризується наявністю входів (освітні впливи, професійна підготовка, соціальні умови), процесів трансформації (навчання, розвиток компетентностей, формування поведінкових стратегій) та виходів (рівень сформованої резильєнтності, готовність до кризового управління, адаптивність) [3, с. 289].

Особливу роль у формуванні теоретико-методологічного підґрунтя моделювання резильєнтності відіграє синергетичний підхід, який дозволяє розглядати розвиток управлінських систем як процес самоорганізації в умовах нестабільності. У межах цього підходу кризи не розглядаються виключно як деструктивні явища, а як точки біфуркації, що створюють можливості для переходу системи на новий рівень розвитку. Відповідно, професійна підготовка суб'єктів публічного управління повинна бути спрямована не лише на передачу знань і навичок, але й на формування здатності діяти в умовах невизначеності та використовувати кризові ситуації як ресурс розвитку.

У наукових дослідженнях, присвячених модернізації публічного управління, наголошується, що сучасна держава повинна переходити від моделі адміністративного контролю до моделі адаптивного врядування, де ключовими характеристиками є гнучкість, інноваційність, відкритість до змін та партнерська взаємодія з громадянським суспільством [4, с. 81]. У цьому контексті резильєнтність виступає не лише як індивідуальна якість управлінця, але як організаційний принцип функціонування всієї системи публічного управління.

Розглядаючи професійну підготовку як середовище формування резильєнтності, необхідно враховувати її багаторівневу структуру. Перший рівень становить когнітивний компонент, який включає систему знань про природу криз, ризиків, управлінських стратегій та механізмів прийняття рішень у складних умовах.

Другий рівень - операційно-діяльнісний, що охоплює практичні навички реагування на кризові ситуації, управління ресурсами, комунікацію в умовах стресу та швидкого прийняття рішень. Третій рівень - особистісно-психологічний, який включає стресостійкість, емоційну регуляцію, мотиваційну стабільність та здатність до саморефлексії [5].

Узагальнення наукових підходів дозволяє стверджувати, що резильєнтність у сфері публічного управління не може бути сформована стихійно, вона потребує цілеспрямованого педагогічного моделювання. Саме поняття «моделювання системи формування резильєнтності» передбачає створення концептуальної конструкції, яка відображає структуру, функції, взаємозв'язки та динаміку розвитку досліджуваного феномена в процесі професійної підготовки.

З позицій педагогічного моделювання така система повинна включати щонайменше чотири взаємопов'язані блоки: цільовий, змістовий, процесуальний та результативно-оцінювальний. Цільовий блок визначає стратегічну мету формування резильєнтності - забезпечення готовності майбутніх управлінців до ефективної діяльності в умовах невизначеності та криз. Змістовий блок охоплює систему знань, компетентностей і цінностей, необхідних для формування стійкої управлінської поведінки. Процесуальний блок відображає методи, технології та форми навчання, включаючи кейс-методи, симуляції кризових ситуацій, тренінги, проєктне навчання. Результативно-оцінювальний блок передбачає систему критеріїв і показників сформованості резильєнтності.

Важливо підкреслити, що в умовах цифрової трансформації державного управління суттєво змінюється і характер професійної підготовки. Як зазначається у сучасних дослідженнях цифровізації публічного сектору, впровадження цифрових технологій дозволяє підвищити швидкість прийняття управлінських рішень, забезпечити прозорість процесів та створити нові механізми антикризового реагування [6, с. 256]. Це означає, що цифрова компетентність стає невід'ємною складовою резильєнтності сучасного управлінця.

Слід також звернути увагу на те, що формування резильєнтності неможливе без розвитку соціального та організаційного контексту навчання. Резильєнтність не є лише індивідуальною властивістю, вона формується в процесі взаємодії індивіда з організаційним середовищем, яке може або стимулювати розвиток адаптивності, або, навпаки, блокувати його. Тому ключовим завданням системи професійної підготовки є створення середовища, яке підтримує експериментування, помилки як джерело навчання, командну взаємодію та обмін знаннями [7, с. 304].

З позицій системного підходу модель формування резильєнтності може бути представлена як багаторівнева відкрита система, що включає взаємопов'язані підсистеми: цільову, методологічну, змістову, технологічну, організаційну та оцінювально-результативну. Кожна з них виконує специфічну функцію, однак ефективність системи визначається їхньою синергією, а не ізольованою дією [8, с. 82].

Цільова підсистема визначає стратегічну спрямованість процесу — формування у майбутніх суб'єктів публічного управління здатності діяти ефективно в умовах високої невизначеності, багаторівневих ризиків та кризових ситуацій. Вона корелює із сучасними вимогами до державної служби, де ключовими стають не лише професійні знання, але й здатність до адаптації, швидкого навчання та антикризового реагування.

Методологічна підсистема базується на поєднанні системного, компетентнісного, синергетичного, аксіологічного та ризик-орієнтованого підходів. Системний підхід забезпечує цілісність моделі, компетентнісний - орієнтацію на результат, синергетичний - пояснення самоорганізації розвитку, аксіологічний - формування ціннісних орієнтацій, а ризик-орієнтований - врахування невизначеності середовища. У сучасних дослідженнях публічного управління підкреслюється, що саме інтеграція цих підходів дозволяє створювати ефективні моделі управлінської підготовки, здатні відповідати викликам нестабільного середовища [2, с. 186].

Змістова підсистема моделі включає систему знань, умінь, навичок і цінностей, які формують основу резильєнтності. До ключових компонентів змісту належать: теорія публічного управління в умовах кризи, управління ризиками, стратегічне та антикризове планування, комунікація в кризових ситуаціях, цифрові інструменти управління, психологія стресу та прийняття рішень у невизначеності. Особливе значення має формування міждисциплінарного мислення, яке дозволяє інтегрувати знання з менеджменту, права, економіки, психології та інформаційних технологій.

Технологічна підсистема є ключовим елементом практичної реалізації моделі. Саме тут відбувається перетворення теоретичних знань у практичні компетентності. Сучасні дослідження у сфері професійної освіти державних службовців вказують на необхідність використання інтерактивних та імітаційних технологій навчання, які моделюють реальні кризові ситуації та дозволяють формувати поведінкові стратегії в умовах невизначеності.

До основних технологій формування резильєнтності належать:

— кейс-метод (аналіз реальних кризових ситуацій у публічному управлінні);

— симуляційне навчання (моделювання кризових сценаріїв управління);

— рольові та ділові ігри (відпрацювання управлінських рішень у стресових умовах);

— проєктне навчання (розробка стратегій реагування на ризики);

— тренінгові технології розвитку емоційної стійкості;

— цифрові симулятори управлінських процесів.

Як зазначається у дослідженнях модернізації публічного управління, використання симуляційних методів дозволяє значно підвищити рівень готовності управлінців до кризових ситуацій, оскільки забезпечує наближення навчального процесу до реальних умов діяльності [4, с. 83].

Організаційна підсистема моделі визначає умови, в яких відбувається процес формування резильєнтності. Вона включає освітні заклади, центри підготовки державних службовців, системи підвищення кваліфікації, а також організації публічного сектору, де реалізується практична підготовка. Важливо, що організаційне середовище повинно бути не лише навчальним, але й резильєнтним за своєю природою, тобто таким, що підтримує гнучкість, інноваційність та адаптивність.

У цьому контексті особливого значення набуває концепція організаційної культури резильєнтності, яка передбачає формування норм і цінностей, що підтримують відкритість до змін, толерантність до помилок, командну взаємодію та безперервне навчання.

Оцінювально-результативна підсистема передбачає визначення критеріїв і показників сформованості резильєнтності. У науковій літературі виділяють декілька груп таких критеріїв: когнітивні (рівень знань про кризове управління), операційні (здатність приймати рішення в умовах невизначеності), емоційно-вольові (стресостійкість, саморегуляція), соціально-комунікативні (здатність до взаємодії в команді) та рефлексивні (здатність до самоаналізу управлінських рішень) [9, с. 107].

Важливо підкреслити, що формування резильєнтності є нелінійним процесом. Воно не відбувається поступово за принципом простого накопичення знань, а має характер стрибкоподібного розвитку, коли критичні ситуації, навчальні кризи та моделювання стресових умов виступають каталізаторами якісних змін у структурі професійної свідомості майбутнього управлінця.

Особливу роль у моделі відіграє ризик-орієнтований підхід. У сучасному публічному управлінні ризики розглядаються не як виняткові події, а як постійна характеристика середовища. Це означає, що система підготовки повинна формувати у майбутніх управлінців здатність до постійного моніторингу ризиків, їх оцінки та розробки стратегій мінімізації негативних наслідків.

У дослідженнях інформаційної безпеки та публічного управління підкреслюється, що в умовах цифровізації особливої актуальності набувають кіберризики, інформаційні атаки та гібридні загрози, які вимагають нових управлінських компетентностей [10].

Важливим компонентом моделі є також розвиток емоційної резильєнтності. Вона передбачає здатність суб’єкта управління зберігати психологічну стабільність у стресових ситуаціях, контролювати емоційні реакції та підтримувати ефективність прийняття рішень навіть за умов високого навантаження. У цьому контексті використовуються психологічні тренінги, методи когнітивно-поведінкової регуляції, техніки mindfulness та розвиток емоційного інтелекту.

Системна інтеграція всіх підсистем моделі забезпечує формування цілісного феномена резильєнтності, який проявляється у здатності майбутнього управлінця діяти ефективно, відповідально та гнучко в умовах невизначеності [11, с. 41-43].

У сучасних наукових дослідженнях резильєнтність дедалі частіше розглядається не як статичний стан стійкості, а як динамічний процес постійної адаптації до змін середовища, що передбачає здатність системи не лише відновлюватися після кризових впливів, але й трансформувати власну структуру відповідно до нових умов функціонування. Такий підхід є особливо важливим для сфери публічного управління, оскільки державні інституції функціонують у

середовищі перманентної невизначеності, де кризові явища перестають бути винятком і набувають ознак постійного фактора управлінської діяльності. Саме тому професійна підготовка майбутніх управлінців повинна бути орієнтована не лише на формування знань про механізми державного управління, але й на розвиток здатності до гнучкої адаптації, швидкого реагування та стратегічного прогнозування в умовах ризику.

Зазначене зумовлює необхідність формування в межах професійної підготовки цілісної системи компетентностей, які забезпечують резильєнтність суб'єкта управління. Насамперед ідеться про когнітивний компонент, що охоплює знання щодо природи кризових процесів, механізмів ризик-менеджменту, антикризового управління та стратегічного планування. Водночас сама наявність знань не гарантує ефективності управлінської діяльності, якщо вони не інтегровані у практичну поведінкову модель. У зв'язку з цим особливого значення набуває операційно-діяльнісний компонент, який забезпечує здатність застосовувати набуті знання в реальних або змодельованих кризових ситуаціях. Його розвиток передбачає використання практикоорієнтованих освітніх технологій, що дозволяють наблизити навчальний процес до умов реальної управлінської діяльності.

У сучасних дослідженнях професійної підготовки управлінських кадрів підкреслюється, що ефективне формування адаптивних управлінських компетентностей можливе лише за умови використання інтерактивних та симуляційних методів навчання, які створюють ситуацію контрольованої невизначеності та стимулюють розвиток навичок прийняття рішень у кризових умовах [4, с. 86]. У цьому контексті особливу ефективність демонструють кейс-технології, ситуаційне моделювання, ділові ігри, проєктне навчання та симуляційні тренінги, оскільки вони забезпечують формування не лише професійних знань, але й поведінкових стратегій реагування на нестандартні ситуації.

Водночас необхідно враховувати, що професійна діяльність у сфері публічного управління пов'язана з постійним психологічним навантаженням, високим рівнем відповідальності та необхідністю прийняття рішень в умовах дефіциту часу та інформації. Це зумовлює важливість емоційно-вольового компонента резильєнтності, який забезпечує здатність суб'єкта управління підтримувати психологічну стабільність, контролювати емоційні реакції та зберігати ефективність діяльності навіть у кризових умовах. У дослідженнях психологічної стійкості працівників соціальної та управлінської сфер наголошується, що резильєнтність значною мірою визначається рівнем розвитку механізмів емоційної саморегуляції, адаптивного мислення та психологічного відновлення після стресових ситуацій [11, с. 43].

У межах запропонованої моделі особливе значення має також соціально-комунікативний компонент, оскільки сучасне публічне управління дедалі більше набуває мережевого характеру та базується на взаємодії державних інституцій,

громадянського суспільства, міжнародних організацій і бізнес-сектору. За таких умов ефективність управлінської діяльності значною мірою залежить від здатності суб'єкта управління до координації спільних дій, кризової комунікації, формування партнерських відносин та підтримання довіри в суспільстві. У сучасній науковій літературі соціальний капітал розглядається як один із базових ресурсів резильєнтності публічних інституцій, оскільки саме рівень довіри та інтенсивність горизонтальних взаємодій визначають здатність системи швидко реагувати на кризові виклики та забезпечувати стабільність функціонування управлінських структур.

Окремої уваги потребує проблема цифрової трансформації публічного управління, яка істотно змінює зміст професійної діяльності сучасного управлінця. Цифровізація державного сектору створює нові можливості для підвищення ефективності управлінських процесів, однак одночасно породжує нові ризики, пов'язані з інформаційною безпекою, кіберзагрозами та необхідністю швидкої адаптації до технологічних змін. У зв'язку з цим цифрова компетентність стає невід'ємним компонентом резильєнтності суб'єктів публічного управління. У сучасних дослідженнях цифрових механізмів державного управління підкреслюється, що ефективне використання цифрових інструментів значно підвищує адаптивність управлінських структур та їхню здатність до реагування на кризові ситуації [6, с. 261].

Не менш важливим елементом системи формування резильєнтності є рефлексивний компонент, який забезпечує здатність суб'єкта управління до критичного аналізу власної діяльності, оцінювання ефективності прийнятих рішень та корекції подальших управлінських стратегій. Саме рефлексія забезпечує безперервність професійного розвитку та формує здатність до навчання протягом усього життя, що є необхідною умовою функціонування в умовах постійних змін. У цьому контексті професійна підготовка повинна бути спрямована не лише на засвоєння готових моделей управління, але й на формування навичок самоаналізу, самокорекції та професійного саморозвитку.

Інтеграція зазначених компонентів у єдину систему дозволяє розглядати резильєнтність як комплексну характеристику професійної готовності суб'єкта публічного управління, яка формується в результаті взаємодії індивідуально-психологічних ресурсів особистості, освітнього середовища, організаційної культури та інституційних механізмів державного управління. Водночас важливо підкреслити, що ефективність формування резильєнтності значною мірою залежить від створення в системі професійної підготовки умов, максимально наближених до реального середовища управлінської діяльності. Саме тому сучасні моделі підготовки державних службовців повинні базуватися на принципах адаптивності, практикоорієнтованості, міждисциплінарності та безперервності професійного розвитку.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що модель формування резильєнтності суб'єктів публічного управління у процесі професійної підготовки є

багаторівневою інтегрованою системою, яка поєднує освітні, психологічні, організаційні та інституційні механізми розвитку професійної стійкості управлінських кадрів. Її впровадження створює передумови для підготовки управлінців нового типу, здатних ефективно діяти в умовах високої невизначеності, швидких суспільних трансформацій та кризових викликів, що є критично важливим для забезпечення стабільності та ефективності системи публічного управління України в сучасних умовах.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що формування резильєнтності суб'єктів публічного управління є однією з ключових передумов забезпечення ефективного функціонування системи державного управління в умовах сучасних суспільних трансформацій, що характеризуються високим рівнем невизначеності, кризовістю та динамічністю соціально-економічних процесів. Обґрунтовано, що традиційні підходи до професійної підготовки державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування потребують переосмислення в напрямі посилення їхньої орієнтації на розвиток адаптивності, стресостійкості та здатності до прийняття рішень у кризових ситуаціях.

Доведено, що резильєнтність у сфері публічного управління має інтегральний характер і охоплює когнітивний, операційно-діяльнісний, емоційно-вольовий, соціально-комунікативний, цифровий та рефлексивний компоненти. Така багатовимірність зумовлює необхідність її формування як системного педагогічного процесу, що реалізується у межах цілісної моделі професійної підготовки.

Перспективи подальших наукових досліджень у даному напрямі полягають у поглибленому вивченні механізмів оцінювання рівня сформованості резильєнтності суб'єктів публічного управління, розробленні валідних діагностичних інструментів, а також емпіричній перевірці ефективності запропонованої моделі в умовах реального освітнього процесу. Окремого дослідницького інтересу потребує також адаптація моделі до різних рівнів професійної підготовки, зокрема системи підвищення кваліфікації державних службовців, а також дослідження впливу цифровізації та штучного інтелекту на трансформацію резильєнтності в публічному управлінні.

Література

1. Кондратенко М. Забезпечення якості публічних послуг як умова формування резильєнтності об'єднаних територіальних громад / М. Кондратенко // Становлення публічного адміністрування в Україні : матеріали XI конф. студентів та молодих учених за міжнар. участю. – Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2020. – С. 191–193. – Режим доступу: https://palsg.nmu.org.ua/ua/Sci/konf/2020_05_08_mup_material_stud.pdf

2. Орел О. В. Ключові елементи системи публічного управління резильєнтністю територіальних громад / О. В. Орел // Економіка, управління та адміністрування. – 2025. – № 1(111). – С. 184–189. – DOI: https://doi.org/10.26642/ema-2025-1(111)-184-189

3. Хома Н. Резильєнтність України в умовах збройної агресії росії та підготовки до післявоєнної відбудови / Н. Хома // Міжнародні відносини, суспільні комунікації та

регіональні студії. – 2024. – № 2(19). – С. 287–307. – DOI: https://doi.org/10.29038/2524-2679-2024-02-287-307

4. Чорниш Ю. Напрямки підвищення ефективності механізмів публічного управління формуванням професійної відповідальності державного службовця в Україні / Ю. Чорниш // Теоретичні та прикладні питання державотворення. – 2023. – № 29. – С. 78–87. – DOI: https://doi.org/10.35432/tisb292023289121

5. Антонова Л. В. Професіоналізація державних службовців та службовців органів місцевого самоврядування як напрям реалізації теорії лідерства в публічному управлінні / Л. В. Антонова, Л. В. Козлова // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2020. – № 1. – DOI: https://doi.org/10.32702/2307-2156-2020.1.4

6. Назаркевич І. Резильєнтність та цифрові інструменти фіскальної децентралізації в умовах воєнної та післявоєнної трансформації економіки / І. Назаркевич // Фінансова політика. – 2026. – № 1(59). – С. 254–266. – DOI: https://doi.org/10.30970/fp.1(59).2026.254-266

7. Плахова О. Концепція резилієнс як альтернативний напрям сучасної соціальної роботи / О. Плахова // Трансформація соціальних інститутів в інформаційному суспільстві : тези доповідей учасників IV Конгресу Соціологічної асоціації України (28–29 жовтня 2021 р., м. Харків). – Харків, 2021. – С. 304–306. – Режим доступу: https://sau.in.ua/app/uploads/2021/10/theses_iv_congress_sau.pdf

8. Кухарук О. Ідентичнісний вимір соціальної резильєнтності: визначення, підходи, можливості прогнозування / О. Кухарук // Проблеми політичної психології. – 2022. – Т. 12, № 26. – С. 77–90. – DOI: https://doi.org/10.33120/popp-Vol26-Year2022-107

9. Безгинський Ю. С. Європейський досвід формування резильєнтності суб'єктів публічного управління / Ю. С. Безгинський // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. – 2025. – № 3. – С. 105–111.

10. Глобенко С. Моделювання публічного управління захистом інформаційного простору / С. Глобенко // Науковий вісник: Державне управління. – 2024. – № 1(15). – С. 67–81. – DOI: https://doi.org/10.32689/2618-0065-2024-1(15)-67-81

11. Бутиліна В. Підвищення резильєнтності персоналу соціальної служби / В. Бутиліна, І. А. Євдокимова // Публічне управління та соціальна робота. – 2025. – № 2(6). – С. 41–44. – DOI: https://doi.org/10.32782/3041-1319/2025-2-6

References

1. Kondratenko, M. (2020). Zabezpechennia yakosti publichnykh posluh yak umova formuvannia rezylientnosti obiednanykh terytorialnykh hromad [Ensuring the quality of public services as a condition for the formation of resilience of united territorial communities]. Proceedings from XI konferentsiia studentiv ta molodykh uchenykh za mizhnarodnoiu uchastiu «Stanovlennia publichnoho administruvannia v Ukraini» – XI Conference of Students and Young Scientists with International Participation «Formation of Public Administration in Ukraine» (pp. 191–193). Dnipro: DRIDU NADU. Retrieved from https://palsg.nmu.org.ua/ua/Sci/konf/2020_05_08_mup_material_stud.pdf [in Ukrainian]

2. Orel, O. V. (2025). Kliuchovi elementy systemy publichnoho upravlinnia rezylientnistiu terytorialnykh hromad [Key elements of the public management system of territorial community resilience]. Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia – Economics, Management and Administration, 1(111), 184–189. https://doi.org/10.26642/ema-2025-1(111)-184-189 [in Ukrainian].

3. Khoma, N. (2024). Rezylientnist Ukrainy v umovakh zbroinoi ahresii rosii ta pidhotovky do pisliavoiennoi vidbudovy [Ukraine's resilience under conditions of Russian armed aggression and preparation for post-war reconstruction]. Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsii ta rehionalni studii – International Relations, Public Communications and Regional Studies, 2(19), 287–307. https://doi.org/10.29038/2524-2679-2024-02-287-307 [in Ukrainian].

4. Chornysh, Yu. (2023). Napriamky pidvyshchennia efektyvnosti mekhanizmiv publichnoho upravlinnia formuvanniam profesiinoi vidpovidalnosti derzhavnoho sluzhbovtsia v Ukraini [Directions for increasing the efficiency of public administration mechanisms for the formation of professional responsibility of civil servants in Ukraine]. Teoretychni ta prykladni pytannia derzhavotvorennia – Theoretical and Applied Issues of State Building, 29, 78–87. https://doi.org/10.35432/tisb292023289121 [in Ukrainian].

5. Antonova, L. V., & Kozlova, L. V. (2020). Profesionalizatsiia derzhavnykh sluzhbovtsiv ta sluzhbovtsiv orhaniv mistsevoho samovriaduvannia yak napriam realizatsii teorii liderstva v publichnomu upravlinni [Professionalization of civil servants and local self-government officials as a direction of implementing leadership theory in public administration]. Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok – Public Administration: Improvement and Development, 1. https://doi.org/10.32702/2307-2156-2020.1.4 [in Ukrainian].

6. Nazarkevych, I. (2026). Rezylientnist ta tsyfrovi instrumenty fiskalnoi detsentralizatsii v umovakh voiennoi ta pisliavoiennoi transformatsii ekonomiky [Resilience and digital tools of fiscal decentralization under wartime and post-war economic transformation]. Finansova polityka – Financial Policy, 1(59), 254–266. https://doi.org/10.30970/fp.1(59).2026.254-266 [in Ukrainian].

7. Plakhova, O. (2021). Kontseptsiia rezyliens yak alternatyvnyi napriam suchasnoi sotsialnoi roboty [The concept of resilience as an alternative direction of modern social work]. Transformatsiia sotsialnykh instytutiv v informatsiinomu suspilstvi – Transformation of Social Institutions in the Information Society: Proceedings of the IV Congress of the Sociological Association of Ukraine (pp. 304–306). Kharkiv. Retrieved from https://sau.in.ua/app/uploads/2021/10/theses_iv_congress_sau.pdf [in Ukrainian].

8. Kukharuk, O. (2022). Identychnisnyi vymir sotsialnoi rezylientnosti: vyznachennia, pidkhody, mozhlyvosti prohnozuvannia [Identity dimension of social resilience: definitions, approaches and forecasting opportunities]. Problemy politychnoi psykholohii – Problems of Political Psychology, 12(26), 77–90. https://doi.org/10.33120/popp-Vol26-Year2022-107 [in Ukrainian].

9. Bezghynskyi, Yu. S. (2025). Yevropeiskyi dosvid formuvannia rezylientnosti subiektiv publichnoho upravlinnia [European experience in developing resilience of public administration entities]. Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedahohichni nauky – Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University. Pedagogical Sciences, 3, 105–111 [in Ukrainian].

10. Hlobenko, S. (2024). Modeliuvannia publichnoho upravlinnia zakhystom informatsiinoho prostoru [Modeling public administration of information space protection]. Naukovyi visnyk: Derzhavne upravlinnia – Scientific Bulletin: Public Administration, 1(15), 67–81. https://doi.org/10.32689/2618-0065-2024-1(15)-67-81 [in Ukrainian].

11. Butylina, V., & Yevdokymova, I. A. (2025). Pidvyshchennia rezylientnosti personalu sotsialnoi sluzhby [Increasing resilience of social service personnel]. Publichne upravlinnia ta sotsialna robota – Public Administration and Social Work, 2(6), 41–44. https://doi.org/10.32782/3041-1319/2025-2-6 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 37.035:378:316.472.4

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-560-568

Бескоровайний Вадим Вікторович здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти кафедри освітології та інноваційної педагогіки ХНПУ імені Г.С. Сковороди, м.Харків, https://orcid.org/0009-0008-6570-9252

ІНТЕГРАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ У СИСТЕМУ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Анотація. Сучасний геополітичний ландшафт і триваюча гібридна війна диктують нові вимоги до громадянського становлення здобувачів вищої освіти. Традиційні дидактичні методи втрачають свою ефективність для «цифрового покоління», чия первинна соціалізація відбувається на цифрових платформах. У цій статті досліджуються теоретичні та практичні аспекти використання цифрових каналів комунікації для формування громадянської ідентичності та національної стійкості серед студентської молоді. На основі аналізу останніх соціологічних даних щодо тенденцій медіаспоживання в Україні, у дослідженні висвітлюється функціональна диференціація популярних платформ (Telegram, TikTok, Instagram, YouTube) та підкреслюється значний зсув у бік україномовного контенту. Дослідження визначає, що мережі більше не є просто розвагою, а стали фундаментальним середовищем для формування світогляду. Головна частина статті визначає конкретні педагогічні умови, необхідні для ефективного громадянського та патріотичного виховання в цифровому середовищі. До них належать: підвищення цифрової та медійної компетентності педагогів; відмова від формальних бюрократичних підходів на користь емоційного резонансу та автентичного сторітелінгу; встановлення партнерської (суб'єкт-суб'єктної) взаємодії, за якої студенти виступають співавторами патріотичного контенту; інтеграція кібергігієни та критичного мислення для боротьби з дезінформацією та психологічними операціями (ІПСО); а також забезпечення системної інституційної підтримки з боку закладів вищої освіти. Результати свідчать про те, що методологічно обгрунтований підхід перетворює цифрові екосистеми з потенційних джерел розпорошення уваги чи ворожих маніпуляцій на потужні інструменти національної консолідації. Подальші дослідження рекомендовано спрямувати на розробку точних метрик для оцінювання ефективності цифрового громадянського контенту та вивчення впливу штучного інтелекту на формування ідентичності молоді.

Ключові слова: соціальні мережі; національно-патріотичне виховання; вища освіта; здобувачі освіти; громадянська ідентичність; цифровізація; кібергігієна.

Vadym Beskorovainyi postgraduate student of the third educational and scientific level of higher education of the Department of Education and Innovative Pedagogy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, https://orcid.org/0009-0008-6570-9252

INTEGRATION OF SOCIAL NETWORKS INTO THE SYSTEM OF NATIONAL-PATRIOTIC EDUCATION OF STUDENT YOUTH

Abstract. The modern geopolitical landscape and ongoing hybrid warfare dictate new requirements for the civic upbringing of university students. Traditional didactic methods are losing their effectiveness for the digital generation, whose primary socialization occurs on digital platforms. This paper explores the theoretical and practical aspects of utilizing digital communication channels to foster civic identity and national resilience among youth. Based on the analysis of recent sociological data regarding media consumption trends in Ukraine, the study highlights the functional differentiation of popular platforms (Telegram, TikTok, Instagram, YouTube) and emphasizes a significant shift towards Ukrainian-language content. The research identifies that networks are no longer merely entertainment but fundamental environments for worldview formation. The core of the article defines specific pedagogical conditions necessary for effective civic and patriotic upbringing in the digital environment. These include: enhancing the digital and media competence of educators; abandoning formal bureaucratic approaches in favor of emotional resonance and authentic storytelling; establishing partner-based (subject-subject) interaction where students act as co-creators of patriotic content (User Generated Content); integrating cyber hygiene and critical thinking to combat disinformation and psychological operations (PSYOPs); and ensuring systematic institutional support from higher education institutions. The findings suggest that a methodologically grounded approach transforms digital ecosystems from potential sources of distraction or hostile manipulation into powerful instruments for national consolidation. Further research is recommended to develop precise metrics for evaluating the effectiveness of digital civic content and to investigate the impact of artificial intelligence on youth identity formation.

Keywords: social networks; national-patriotic education; higher education; education seekers; civic identity; digitalization; cyber hygiene.

Постановка проблеми. В умовах сучасної геополітичної нестабільності та триваючої агресії проти України, національно-патріотичне виховання є фундаментом національної безпеки та державної стійкості. Студентство як найбільш динамічна та інтелектуально активна соціальна верства виступає ключовою мішенню для інформаційно-психологічних впливів. Відтак, проблема дослідження полягає у необхідності подолання розриву між стратегічними завданнями держави щодо утвердження української ідентичності та дефіцитом

ефективних, технологічно адаптованих механізмів реалізації цього процесу в цифровому просторі соціальних мереж, де формуються ціннісні орієнтири сучасної студентської молоді.

Ключовим чинником актуальності зазначеної проблеми є цифровізація виховного процесу, коли традиційні методи виховання (лекції, урочисті збори) часто втрачають ефективність у роботі з "цифровим поколінням". Соціальні мережі (TikTok, Instagram, Telegram) стали для студентів основним джерелом інформації та головним майданчиком соціалізації. Крім того, соціальні мережі є головним полем битви в гібридній війні. Ворог активно використовує алгоритми соцмереж для поширення дезінформації, розмивання національної ідентичності та провокування соціальної апатії серед молоді. На основі цього відбувається трансформація патріотизму. Сучасний патріотизм молоді стає більш індивідуалізованим, візуальним та інтерактивним. Він виражається через цифрову активність, волонтерські збори, підтримку українського контенту та культурну самопрезентацію в мережі. У зв'язку з цим дослідження механізмів використання соціальних мереж у процесі національно-патріотичного виховання є вкрай необхідним для побудови сучасної, гнучкої та ефективної системи виховання, яка здатна не лише протистояти зовнішнім загрозам, а й формувати свідому, національно ідентифіковану особистість у цифровому суспільстві.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Згідно із Законом України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», національно-патріотичне виховання визначається як "наскрізний виховний процес, що має на меті утвердження національної та громадянської ідентичності, а також формування оборонної свідомості. В основі цього процесу лежать українські суспільно-державні цінності, розвиток соціальної активності й відповідальності кожного громадянина. Ключовим результатом такого виховання є готовність особистості до дієвого захисту національних інтересів, незалежності та територіальної цілісності України як виконання свого громадянського і конституційного обов'язку".

Нормативно-правову основу дослідження становлять законодавчі та нормативні акти України, що регулюють сферу освіти. Так Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (від 13.12.2022 № 2834-IX) є ключовим документом, який визначив національно-патріотичне виховання як складову національної безпеки [9]. Закон України «Про освіту» (ст. 6) містить засади державної політики та принципів освітньої діяльності. Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 25, ст.190) (із змінами № 4579-IX від 21.08.2025) забезпечує змістовне наповнення патріотичного виховання, визначає коло героїв та подій, які мають стати прикладом для наслідування сучасною молоддю в процесі їхньої самоідентифікації. Реалізація

цього закону в соцмережах відбувається через «цифрову комеморацію» (вшанування пам'яті в цифровому просторі), а саме створення тематичних стікерів Telegram, проведення флешмобів у TikTok, використання архівних фото/відео в Instagram-сторіз для візуалізації та інше.

Питання національно-патріотичного виховання у цифровому просторі зазначено в Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року (затверджена Постановою КМУ від 15.12.2023 № 1322); Державно цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року (затверджена Постановою КМУ № 864 від 30.07.2024); Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки (Указ Президента України від 27.09.2021 № 487/2021) та в Указах Президента, Постановах КМУ, Листах та Наказах МОН.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про значний інтерес дослідників до різних аспектів формування особистості в умовах цифровізації та війни. Зокрема, окремі питання цієї комплексної проблеми розкриваються у працях таких науковців як: П. Бабак, Н. Безлюдна, В.Ворожбіт-Горбатюк, Н.Борисенко, О. Кравченко, О. Марач, Т. Марач, Р. Марков, І. Резніченко, В. Сікорська, О. Старчик, Н. Стеценко та інші.

Науковець П. Бабак досліджує соціально-педагогічні умови формування готовності до патріотичного виховання молоді в сучасних реаліях [1], а В. Сікорська та О. Старчик акцентують на важливості національно-патріотичного виховання як чинника стабільності суспільства, розглядаючи його крізь призму гібридної війни та інформаційних загроз [10]. Особливості виховання в умовах воєнного стану досліджувала науковиця Н. Безлюдна. Вона проаналізувала специфіку національно-патріотичного гартування особистості під час війни, що закладає фундамент для розуміння неперервності цього процесу на різних освітніх етапах [2].

Особливу цінність для нашого дослідження мають роботи Н. Стеценко [11], яка вивчає конкретні шляхи здійснення національно-патріотичного виховання учнівської та студентської молоді саме через соціальні мережі. Освітянин Р. Марков доповнює цей напрям обґрунтуванням методології та технологій виховання у цифровому просторі [7]. Науковці О. Кравченко та І. Резніченко розкривають потенціал цифрових технологій (подкастів, відеоресурсів) в умовах дистанційного навчання [5]. Водночас Т. Марач та О. Марач виокремлюють флешмоб як ефективну інтерактивну форму виховання саме в закладах вищої освіти [6].

Попри такий широкий спектр наукових досліджень стрімка еволюція алгоритмів соціальних мереж та поява нових цифрових інструментів у 2024–2026 роках потребують подальшого уточнення методик реалізації освітнього потенціалу цих платформ у процесі формування національної ідентичності студентства.

Мета статті: обґрунтувати педагогічні умови та механізми ефективної інтеграції соціальних мереж у систему національно-патріотичного виховання здобувачів вищої освіти в умовах цифровізації.

Виклад основного матеріалу. Соціальні мережі з'явилися наприкінці 1990-х років і одразу стали популярними серед студентів та молоді. Аналіз досвіду впровадження соціальних мереж в університетах по всьому світу свідчить, що вони полегшують спілкування між студентами, створюють нові форми навчання та виховання. Стрімке поширення соціальних мереж викликає палкі дискусії в академічному середовищі через їхній неоднозначний вплив на суспільство.

Попри те, що соцмережі стали невіддільною частиною сучасного інформаційного простору, засвідчують критичну ситуацію що студентська молодь дедалі частіше стає залежною від "постійного онлайну". Практика свідчить, що віртуальне спілкування призводить до хронічного розпорошення уваги та поступової ізоляції від реальних особистих контактів. Крім того, онлайн-середовище часто стає майданчиком для агресії — тролінгу та кібербулінгу. Ще однією серйозною проблемою є відсутність фільтрації контенту. Оскільки інформація в інтернеті рідко проходить фахову перевірку, недосвідченим користувачам буває вкрай складно відрізнити достовірні факти від фейків.

Емпіричним підґрунтям статті слугують результати комплексного дослідження «Медіаспоживання населення України», реалізованого компанією Gradus Research Plus у лютому–березні 2026 року (за ініціативи Мінкультури та підтримки БФ «МХП- Громаді»). Достовірність виявлених трендів цифрової поведінки забезпечується поєднанням двох підходів. Якісні дані зібрано завдяки 24 онлайн-інтерв'ю (респонденти 14–60 років). Кількісні показники отримано під час масового опитування 2200 осіб (віком від 14 років) через самозаповнення анкет у мобільному застосунку. Широка географія опитування, що тривало з 13 по 19 березня, забезпечила високу репрезентативність національної вибірки. На основі аналітичного звіту можна виокремити ключові показники та тренди функціонування соціальних мереж в українському медіапросторі. Зазначено, що сучасна екосистема медіаспоживання українців характеризується домінуванням мобільних пристроїв, які є основною точкою входу для всіх вікових категорій. Соціальні платформи мають чітку функціональну диференціацію:

- Telegram виступає ключовим каналом комунікації, інструментом для роботи та головним джерелом оперативної інформації;
- TikTok позиціонується як основне джерело розважального короткого відеоконтенту та засіб отримання «миттєвого задоволення» при втомі;
- Instagram використовується для підтримки соціальних зв'язків, перегляду Reels та прямих ефірів;
- YouTube зберігає лідерство у сегменті довготривалих відео, музичного, освітнього контенту та інтерв'ю.

Месенджери (Viber/WhatsApp/Signal) частіше використовуються старшими віковими групами для родинної та робочої комунікації. ChatGPT поступово перетворюється інструмент на для пошуку інформації, конкуруючи з традиційними пошуковими системами та соцмережами.

Споживання україномовного цифрового продукту стрімко зростає, особливо в інформаційному (66%) та освітньому (65%) сегментах. Для студентської молоді (18–23 роки) соцмережі стали постійним фоном та своєрідним «емоційним буфером» у стресових умовах. Крім того, серед молоді зафіксовано найвищий рівень довіри до Telegram-каналів (45%), що значно перевищує довіру до офіційних державних джерел (34%) та національних телеканалів. Соціальні мережі стали частиною освітнього процесу на всіх рівнях: їх використовують 70% педагогів шкіл, коледжів та університетів. Зокрема, у вищій школі 85% закладів застосовують соцмережі для академічних цілей, 87% — для корпоративної комунікації, а 76% викладачів мають активні освітні канали на YouTube.

Статистика свідчить, що соцмережі перетворилися на фундаментальне середовище формування світогляду молоді. Висока довіра студентів до цифрових платформ (зокрема Telegram) та тренд на україномовний контент вимагають перенесення виховного процесу у природне для них онлайн-середовище. Саме тому інтеграція соцмереж у систему національно-патріотичного виховання є критично важливою та дозволить ефективно протидіяти інформаційним загрозам і формувати стійку громадянську позицію.

Для того, щоб соціальні мережі стали дієвим інструментом формування національної ідентичності та громадянської свідомості студентів, процес їх інтеграції має відбуватися за дотримання таких педагогічних умов:

● високий рівень цифрової та медійної компетентності викладачів. Ефективна комунікація у соцмережах неможлива без розуміння їхньої специфіки. Викладачі, куратори та наставники повинні володіти не лише базовими навичками користування платформами (Telegram, TikTok, Instagram, YouTube), а й розуміти алгоритми просування контенту, тренди та специфіку цифрової мови молоді. Лише за цієї умови виховний контент буде якісним та ефективним;

● відмова від формалізму на користь емоційного резонансу та щирості. Головна умова успіху в соцмережах — це щирість. Патріотичне виховання у цифровому просторі має базуватися на реальних історіях (сторітелінгу), а не на сухих повчаннях чи бюрократичних звітах про проведені виховні години. Увагу студентів привертає контент про вчинки людей: випускників, які захищають країну, студентів-волонтерів, стартаперів, що створюють український продукт тощо;

● суб'єкт-суб'єктна (партнерська) взаємодія зі студентами. Умовою успішного виховання є перехід до партнерської комунікації, де студент є не пасивним отримувачем інформації, а її співтворцем. Важливо заохочувати

молодь до створення власного контенту патріотичного спрямування: написання есеїв, зйомки Reels про історію свого краю, ведення волонтерських блогів, участі в інформаційному спротиві тощо;

● забезпечення інформаційної безпеки та розвиток критичного мислення. Оскільки соціальні мережі є не лише освітнім середовищем, а й полем гібридної війни, критичною умовою є паралельне навчання студентів основам кібергігієни. Національно-патріотичне виховання має обов'язково включати розвиток навичок фактчекінгу, вміння розпізнавати російські ІПСО, фейки, маніпуляції та ботоферми. Захист національного інформаційного простору — це сучасна форма прояву патріотизму;

● інституційна підтримка та систематичність з боку закладу вищої освіти (ЗВО). Інтеграція соцмереж не повинна триматися виключно на ентузіазмі окремих викладачів чи студентів. ЗВО має створити відповідні умови: затвердити комунікаційну стратегію, підтримувати студентські медіа-ініціативи (технічно та організаційно), інтегрувати елементи створення цифрового контенту в навчальні та виховні плани, а також співпрацювати з лідерами думок, які поділяють українські національні цінності.

Висновки. Отже, системна та методично обґрунтована інтеграція соціальних мереж дозволяє перетворити їх із фактора розпорошення уваги на потужний інструмент консолідації нації. Подальші наукові дослідження у цьому напрямі доцільно зосередити на розробці конкретних метрик та критеріїв оцінювання ефективності патріотичного цифрового контенту, а також на дослідженні специфіки впливу штучного інтелекту на формування національної ідентичності молоді.

Література:

1. Бабак П. С. Соціально-педагогічні умови формування готовності до патріотичного виховання молоді. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2025. №1. С. 93-100. https://doi.org/10.12958/1817-3764-2025-1-93-100

2. Безлюдна Н. Особливості національно-патріотичного виховання молодших школярів в умовах воєнного стану. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*. 2022. Вип. 2 (8). С. 76–83.
DOI: 10.31499/2706-6258.2(8).2022.268057

3. Бескоровайний В. Вплив соціальних мереж на формування національної ідентичності здобувачів вищої освіти. Молодь і ринок. № 3/235 (2025). С.150-155. https://doi.org/10.24919/2308-4634.2025.322259

4. Ворожбіт-Горбатюк В., Борисенко Н. Ціннісний підхід у реалізації положень концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України (історико-педагогічний дискурс). *Педагогічні науки.* 2022. № 99. С. 5-10. https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2022-99-1

5. Кравченко О., Резніченко І. Національно-патріотичне виховання студентської молоді засобами цифрових технологій в умовах дистанційного освітнього середовища. Наука і освіта. 2022. №1. С. 60-70. https://doi.org/10.24195/2414-4665-2022-1-9

6. Марач Т. М., Марач О. М. Флешмоб як інтерактивна форма національного виховання української молоді в закладі вищої освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2025. Вип. 80. Т. 1. С.130-134. https://doi.org/10.32782/26636085/2025/80.1.26

7. Марков Р. А. Національно-патріотичне виховання дітей та молоді у цифровому просторі: методологія та технології. *Modern problems of science, education and society : proceedings of the 1st International scientific and practical conference* (Kyiv, March 26-28, 2023). Kyiv : SPC «Sci-conf.com.ua», 2023. С. 505.

8. Пантюк Т., Невмержицька О., Суховерський В., Чубінський Т., Гриняк В. Сутність національного та військово-патріотичного виховання дітей і молоді в системі сучасної освіти України. *Молодь і ринок*. 2024. № 7-8 (227-228). С. 30-34.https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.311080

9. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України від 13 груд. 2022 р. № 2834-IX (із змінами, внесеними згідно із Законом № 3788-IX від 06.06.2024). Відомості Верховної Ради. 2023. № 46. Ст. 116. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text (дата звернення: 16.05.2026).

10. Сікорська В. А., Старчик О. О. Національно-патріотичне виховання молоді у контексті гібридної війни та інформаційних загроз. Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави : матеріали XVII міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., присв. Дню юриста (м. Одеса, 07 жовт. 2025 р.). Одеса : ОДУВС, 2025. Т. 3.

11. Стеценко Н. М. Шляхи здійснення національно-патріотичного виховання учнівської та студентської молоді через соціальні мережі. URL https://informatika.udpu.edu.ua /?page_id=9000 (Дата звернення 16.05.2026).

References:

1. Babak P. S. (2025). Sotsialno-pedahohichni umovy formuvannia hotovnosti do patriotychnoho vykhovannia molodi [Socio-pedagogical conditions for forming readiness for patriotic education of youth]. Sotsialna pedahohika: teoriia ta praktyka [Social Pedagogy: Theory and Practice]. No. 1, pp. 93-100. https://doi.org/10.12958/1817-3764-2025-1-93-100 [in Ukrainian].

2. Bezliudna N. (2022). Osoblyvosti natsionalno-patriotychnoho vykhovannia molodshykh shkoliariv v umovakh voiennoho stanu [Features of national-patriotic education of primary school students under martial law]. Psykholoho-pedahohichni problemy suchasnoi shkoly [Psychological and pedagogical problems of the modern school]. Vol. 2 (8), pp. 76-83. DOI: 10.31499/2706-6258.2(8).2022.268057 [in Ukrainian].

3. Beskorovainyi V. (2025). Vplyv sotsialnykh merezh na formuvannia natsionalnoi identychnosti zdobuvachiv vyshchoi osvity [The impact of social networks on the formation of national identity of higher education students]. Molod i rynok [Youth and Market]. No. 3/235, pp. 150-155. https://doi.org/10.24919/2308-4634.2025.322259 [in Ukrainian].

4. Vorozhbit-Horbatiuk V., Borysenko N. (2022). Tsinisnyi pidkhid u realizatsii polozhen kontseptsii natsionalno-patriotychnoho vykhovannia v systemi osvity Ukrainy (istoryko-pedahohichnyi dyskurs) [A value approach in the implementation of the provisions of the concept of national-patriotic education in the education system of Ukraine (historical and pedagogical discourse)]. Pedahohichni nauky [Pedagogical Sciences]. No. 99, pp. 5-10. https://doi.org/ 10.32999/ksu2413-1865/2022-99-1 [in Ukrainian].

5. Kravchenko O., Reznichenko I. (2022). Natsionalno-patriotychne vykhovannia studentskoi molodi zasobamy tsyfrovykh tekhnolohii v umovakh dystantsiinoho osvitnoho seredovyshcha [National-patriotic education of student youth by means of digital technologies in a distance educational environment]. Nauka i osvita [Science and Education]. No. 1, pp. 60-70. https://doi.org/10.24195/2414-4665-2022-1-9 [in Ukrainian].

6. Marach T. M., Marach O. M. (2025). Fleshmob yak interaktyvna forma natsionalnoho vykhovannia ukrainskoi molodi v zakladi vyshchoi osvity [Flashmob as an interactive form of national education of Ukrainian youth in a higher education institution]. Innovatsiina pedahohika

[Innovative Pedagogy]. Vol. 80, Vol. 1, pp. 130-134. https://doi.org/10.32782/26636085/2025/80.1.26 [in Ukrainian].

7. Markov R. A. (2023). Natsionalno-patriotychne vykhovannia ditei ta molodi u tsyfrovomu prostori: metodolohiia ta tekhnolohii [National-patriotic education of children and youth in the digital space: methodology and technologies]. Modern problems of science, education and society: Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference. Kyiv, SPC «Sci-conf.com.ua» Publ., p. 505. [in Ukrainian].

8. Pantiuk T., Nevmerzhytska O., Sukhoverskyi V., Chubinskyi T., Hryniak V. (2024). Sutnist natsionalnoho ta viiskovo-patriotychnoho vykhovannia ditei i molodi v systemi suchasnoi osvity Ukrainy [The essence of national and military-patriotic education of children and youth in the system of modern education of Ukraine]. Molod i rynok [Youth and Market]. No. 7-8 (227-228), pp. 30-34. https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.311080 [in Ukrainian].

9. Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti: Zakon Ukrainy vid 13 hrud. 2022 r. No. 2834-IX [On the basic principles of state policy in the sphere of asserting Ukrainian national and civic identity: Law of Ukraine of Dec 13, 2022, No. 2834-IX] (2023). Vidomosti Verkhovnoi Rady [Bulletins of the Verkhovna Rada]. No. 46, Art. 116. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text (Accessed 16 May 2026). [in Ukrainian].

10. Sikorska V. A., Starchyk O. O. (2025). Natsionalno-patriotychne vykhovannia molodi u konteksti hibrydnoi viiny ta informatsiinykh zahroz [National-patriotic education of youth in the context of hybrid war and information threats]. Rol ta mistse pravookhoronnykh orhaniv u rozbudovi demokratychnoi pravovoi derzhavy: materialy XVII mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf. [The role and place of law enforcement agencies in building a democratic legal state: Proceedings of the 17th International Scientific and Practical Internet Conference]. Odesa, ODUVS Publ., Vol. 3. [in Ukrainian].

11. Stetsenko N. M. Shliakhy zdiisnennia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia uchnivskoi ta studentskoi molodi cherez sotsialni merezhi [Ways of implementing national-patriotic education of pupils and students through social networks]. Available at: https://informatika.udpu.edu.ua/?page_id=9000 (Accessed 16 May 2026). [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 378.147:37.091.33:811.161.2

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-569-577

Білявська Тетяна Миколаївна кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри початкової освіти Національного університету кораблебудування ім. адмірала Макарова, м. Миколаїв, https://orcid.org/0009-0000-7056-9807

ПРОБЛЕМНЕ НАВЧАННЯ В МЕЖАХ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ МОВНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Анотація. У науковій розвідці досліджено застосування проблемного навчання в процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи. Наголошено, що в межах теми дослідження розуміємо проблемне навчання майбутніх учителів початкової школи як організацію освітнього процесу в закладах вищої освіти, за якої студенти не отримують готові знання, а самостійно або в групах розв'язують проблемні ситуації в межах матеріалу із сучасної української мови, методики навчання української мови. З'ясовано, що особливістю проблемного викладу знань є те, що викладач не пояснює певні положення, а пропонує студентам фактичний матеріал на тлі проблемних ситуацій.

Визначено критерії відбору матеріалу для проблемного навчання: значущість матеріалу в межах дисципліни, яку вивчаєте; доступність матеріалу для подальшої роботи. У дослідженні зазначено переваги проблемного навчання: сприяє формуванню більш ґрунтовних знань з мови; забезпечує гнучкість мислення; сприяє формуванню дослідницьких навичок, розвиткові професійної впевненості. У статті висвітлено складові проблемного навчання: проблемна ситуація, навчальна проблема, пошукова діяльність, рефлексія результату. Зауважено, що однією з умов виникнення наукової проблеми є суперечлива ситуація та неспроможність пояснити її в межах наявних у студентів знань. Зазначено, що проблемні ситуації можливо створити такими шляхами: викладач чітко визначає проблему та називає її студентам; викладач не називає проблему, але створює певні умови, за яких студенти повинні усвідомити та визначити; викладач висвітлює проблему – студенти розв'язують її. Обґрунтовано ефективність застосування проблемних методів навчання в процесі мовної підготовки майбутніх учителів початкової школи. Зроблено висновок, що проблемне навчання сприяє формуванню здатності до самостійного оволодіння знань шляхом власної пошукової діяльності. Однак впровадження проблемного навчання в закладах вищої освіти може супроводжуватися низкою труднощів, пов'язаних із недостатньою методичною підготовкою викладачів, обмеженим використанням інноваційних технологій та необхідністю адаптації змісту освіти до сучасних вимог.

Ключові слова: професійна освіта, мовна підготовка, проблемне навчання, майбутній вчитель, початкова школа.

Biliavska Tetiana Mykolaivna Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Primary Education, Admiral Makarov National University of Shipbuilding, Mykolaiv, https://orcid.org/0009-0000-7056-9807

PROBLEM-BASED LEARNING WITHIN THE CONTEMPORARY SYSTEM OF LANGUAGE TRAINING FOR FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

Abstract. The study investigates the application of problem-based learning in the process of professional training of future primary school teachers. It is emphasized that, within the scope of this research, problem-based learning is understood as the organization of the educational process in higher education institutions in which students do not receive ready-made knowledge but independently or collaboratively solve problem situations related to the content of the Modern Ukrainian Language and Methods of Teaching the Ukrainian Language courses. The study reveals that a distinctive feature of problem-based knowledge presentation is that the instructor does not directly explain specific concepts but instead provides factual material within the context of problem situations. The criteria for selecting content for problem-based learning are identified, including the significance of the material within the discipline being studied and its accessibility for further work and analysis. The research highlights the advantages of problem-based learning, namely: fostering a deeper understanding of language-related knowledge, ensuring flexibility of thinking, promoting the development of research skills, and enhancing professional self-confidence. The article outlines the main components of problem-based learning: a problem situation, an educational problem, inquiry-based activity, and reflection on the obtained results. It is noted that one of the prerequisites for the emergence of a scientific problem is the existence of a contradictory situation and the inability to explain it within the framework of students' existing knowledge. The study indicates that problem situations can be created in several ways: the instructor clearly formulates and presents the problem to students; the instructor does not explicitly state the problem but creates conditions under which students identify and formulate it themselves; or the instructor presents a problem that students are required to solve. The effectiveness of implementing problem-based teaching methods in the language training of future primary school teachers is substantiated. It is concluded that problem-based learning promotes the development of students' ability to acquire knowledge independently through their own inquiry and research activities. However, the implementation of problem-based learning in higher education institutions may be accompanied by several challenges related to insufficient methodological training of instructors, limited use of innovative technologies, and the need to adapt educational content to contemporary educational requirements.

Keywords: professional education, language training, problem-based learning, future teacher, primary school.

Постановка проблеми. Сучасна система підготовки майбутніх учителів початкової школи в Україні зазнає суттєвих змін у контексті реформування освіти, впровадження компетентнісного підходу та орієнтації на практико-діяльнісний результат навчання. Особливої ваги набуває мовна підготовка, адже саме рівень володіння мовою, її нормами, культурою мовлення визначає професійну компетентність майбутнього учителя початкових класів, його здатність ефективно навчати, комунікувати з учнями, батьками та колегами. У цьому контексті проблемне навчання виступає однією з найбільш ефективних педагогічних технологій, яка сприяє активізації мислення студентів, розвитку їхньої мовленнєвої діяльності, формуванню критичного мислення та здатності фахово комунікувати. На відміну від традиційного репродуктивного навчання, проблемний підхід передбачає створення навчальних ситуацій, які потребують аналізуінформації, пошуку, аргументації та мовленнєвого оформлення власних рішень. Актуальність проблеми також зумовлена необхідністю формування у майбутніх учителів початкової школи високого рівня професійної мовної компетентності, яка є ключовою складовою їхньої педагогічної діяльності. В умовах Нової української школи учитель повинен не лише володіти нормами літературної мови, а й уміти моделювати комунікативні ситуації, підтримувати діалогічну взаємодію та забезпечувати розвиток мовлення учнів. Окрім того, сучасні освітні стандарти орієнтують заклади вищої освіти на впровадження інтерактивних та інноваційних методів навчання, серед яких проблемне навчання посідає одне із провідних місць. Однак на практиці його реалізація в мовній підготовці майбутніх учителів часто залишається недостатньо системною, що зумовлює потребу в подальшому науково-методичному обґрунтуванні та вдосконаленні.

Таким чином, дослідження проблемного навчання в межах мовної підготовки майбутніх учителів початкової школи є своєчасним, теоретично й практично значущим, оскільки спрямоване на підвищення якості професійної освіти та формування конкурентоспроможного педагога нової генерації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема впровадження проблемного навчання в межах сучасної системи мовної підготовки майбутніх учителів початкової школи є міждисциплінарною, тому її варто досліджувати в декількох вимірах: у межах психології, дидактики та методики навчання мови. У результаті аналізу наукових джерел з'ясовуємо, що вже в XX столітті (60-ті роки) розпочато ґрунтовні дослідження щодо проблемного навчання. У подальшому це питання набирає все більшої актуальності, тому стає об'єктом досліджень низки вчених [1; 2; 3; 5]. Так, у межах психології цю проблему вивчали С. Рубінштейн, О. Матюшкін; застосування проблемного навчання в процесі шкільного навчання висвітлив М. Скаткін. Також проблемне навчання стало

предметом наукових розвідок таких учених, як-от: В. Дрибан, В. Вергасов, А. Фурман, О. Коваленко, І. Лернер, М. Махмутов, В. Паламарчук, В. Курвітс, Л. Чубарова, Н. Менчинська, М. Данилов, Ю. Бабанський, А. Хуторський, М. Фіцула. Однак попри вагому низку досліджень, питання проблемного навчання потребує більш глибокого висвітлення саме в контексті мовної підготовки майбутніх учителів початкової школи.

Мета статті – висвітлити особливості застосування проблемного навчання в процесі мовної освіти майбутніх учителів початкової школи.

Виклад основного матеріалу. У сучасній дидактиці досліджено низку педагогічних технологій, які спрямовано на підвищення рівня ефективності освітнього процесу у вищому навчальному закладі. Посеред сучасних педагогічних технологій чільне місце посідає проблемне навчання. У результаті аналізу наукових джерел з'ясовуємо, що проблемне навчання – це освітній підхід, де студенти засвоюють мовний матеріал та методику його викладання через розв'язання певних проблем та суперечностей теоретичного та практичного спрямування в галузі лінгвістики. У межах теми дослідження *розуміємо проблемне навчання майбутніх учителів початкової школи* як організацію освітнього процесу в закладах вищої освіти, за якої студенти не просто отримують готові знання, а самостійно або в групах розв'язують проблемні ситуації в межах матеріалу із сучасної української мови, українського мовознавства, методики навчання української мови в початковій школі. *Мета такого підходу*: ефективне формування мовної компетентності та критичного мислення майбутніх учителів початкової школи, готовності самостійно розв'язувати педагогічні завдання в межах лінгвістичних питань.

Особливістю проблемного викладу знань є те, що викладач не пояснює певні положення або правила, а пропонує студентам фактичний матеріал на тлі проблемних ситуацій. Викладач заздалегідь планує ситуації такого типу, а потім систематично створює їх в межах проведення заняття. Відповідно це спонукає студентів до часткової або повної самостійної пізнавальної діяльності, яка сприяє усвідомленню й розв'язанню навчальних проблем. У цьому контексті варто зазначити *переваги такого навчання*. По-перше, таке навчання сприяє формуванню більш ґрунтовних знань з мови (мовний матеріал засвоюється свідомо, а не через механічне зазубрювання). По-друге, це забезпечує гнучкість мислення: відбувається формування вміння швидко реагувати на неочікувані запитання учнів. По-третє, застосування проблемного навчання сприяє формуванню дослідницьких навичок, зокрема студенти вчаться працювати з фаховою літературою та першоджерелами. По-четверте, упродовж проблемного навчання відбувається розвиток професійної впевненості (наприклад, досвід розв'язання труднощів протягом навчання сприяє подоланню страху перед реальною практикою в школі).

Варто наголосити, що для проблемного викладу навчального матеріалу важливо враховувати *критерії його відбору*. Перший критерій – значущість

матеріалу в межах дисципліни, яку вивчаєте. Зокрема, це той матеріал, що є основним щодо певної теми, розділу чи курсу; є складовою навчального предмета. Другий критерій – доступність матеріалу для подальшої роботи.

Необхідно зазначити, що проблемне навчання має *певні складові*. Проблемна ситуація: створення штучного дефіциту знань, який спонукає студента до пошуку відповідей; навчальна проблема: сформульоване викладачем або студентом лінгвістичне чи методичне запитання; пошукова діяльність: самостійне дослідження мовного матеріалу, робота зі словниками або науковими джерелами; рефлексія результату: аналіз правильності знайденого рішення та оцінка власного шляху пізнання.

Однією з умов виникнення наукової проблеми є суперечлива ситуація та неспроможність пояснити її в межах наявних у студентів знань. *Проблемні ситуації* можливо створити різними шляхами. 1. Викладач чітко визначає проблему та називає її студентам. 2. Викладач не називає проблему, але створює певні умови, за яких студенти повинні усвідомити та визначити її. 3. Викладач висвітлює проблему – студенти розв'язують її. Внаслідок цього студенти стикаються з іншою проблемою – додатковою. Додаткову проблему (вторинну) студенти виявляють самостійно. Однак ця проблема повинна бути передбачена викладачем.

У цьому контексті важливим видається наголосити, що викладач особисто визначає певний шлях. Проте тут варто взяти до уваги рівень підготовки студентів та їхньої пізнавальної активності.

Науковці визначають типи проблемних ситуацій, які є найпоширенішими в процесі навчання. *Ситуацію несподіваності* варто створювати, якщо ознайомлюють з фактами, положеннями, які можуть здаватися студентам парадоксальними. Наприклад, вживання фемінітивів (відповідно до нового правопису є нормативним: психолог – психологиня, філолог – філологиня). *Ситуацію конфлікту* використовують за умови, якщо нові правила, положення, висновки вступають у протиріччя з усталеними науковими поглядами, теоріями тощо. Важливою у межах вивчення мовних дисциплін є *ситуація передбачення*, яка характеризується здійсненням наукового пошуку відповідно до суперечливих фактів. Наприклад, новий правопис діє здебільшого тільки в науковій сфері та офіційно-діловій. Однак в публіцистиці та в художнім стилі користуються іншими правописними системами (наприклад, правописом В. Німчука). Актуальним видається питання: До яких наслідків може призвести такий правописний плюралізм?

Цікавими для студентів є такі проблемні ситуації. Ситуація спростування передбачає необхідність критичного аналізу певного твердження або мовного явища та доведення його хибності. Наприклад, студентам може бути запропоновано спростувати поширену думку про те, що вивчення граматичних правил є достатньою умовою для формування мовленнєвої компетентності молодших школярів. У процесі виконання такого завдання вони аналізують

наукові джерела, сучасні методичні підходи та практичний досвід навчання, формуючи вміння аргументовано відстоювати власну позицію.

Ситуація невідповідності виникає тоді, коли наявні знання або уявлення студентів суперечать науково обґрунтованим фактам. Наприклад, майбутні вчителі можуть вважати, що виправлення кожної мовної помилки учня сприяє кращому засвоєнню мовних норм. Ознайомлення з психолого-педагогічними дослідженнями, які доводять негативний вплив надмірної корекції на мовленнєву активність дітей, створює проблемну ситуацію, що потребує переосмислення попередніх переконань і формування нових професійних поглядів.

Ситуація вибору передбачає аналіз кількох можливих способів розв'язання педагогічної або мовної проблеми та обґрунтування оптимального рішення. Наприклад, студентам може бути запропоновано обрати найбільш ефективний метод формування навичок усного мовлення в учнів початкових класів серед пояснювально-ілюстративного, ігрового, проєктного чи інтерактивного підходів. Такі завдання сприяють розвитку аналітичного мислення, уміння зіставляти різні методики та враховувати вікові особливості молодших школярів.

Ситуація невизначеності виникає тоді, коли для розв'язання проблеми бракує необхідної інформації. У мовній освіті це може бути завдання розробити фрагмент уроку розвитку зв'язного мовлення для певної категорії учнів без надання повної характеристики класу або рівня підготовки дітей. Для успішного виконання такого завдання студенти повинні самостійно знайти додаткові відомості, проаналізувати методичну літературу, звернутися до сучасних освітніх ресурсів і на основі отриманої інформації запропонувати власне рішення.

Використання зазначених типів проблемних ситуацій у підготовці майбутніх учителів початкової школи сприяє формуванню професійної компетентності, розвитку критичного та творчого мислення, здатності аналізувати мовні явища й ефективно організовувати мовну освіту молодших школярів відповідно до сучасних освітніх вимог. Це особливо важливо в умовах реалізації компетентнісного підходу та концепції Нової української школи, де пріоритетним є не лише засвоєння знань, а й уміння застосовувати їх у реальних комунікативних і педагогічних ситуаціях.

У процесі розв'язання *проблемних ситуацій* можуть виникнути *суперечності*. Зокрема, студентам не вистачає попереднього загального об'єму знань для розв'язання проблемної ситуації. Можуть мати місце суперечності іншого характеру. Так, студенти виконали успішно практичне завдання, однак не вистачає теоретичних знань для пояснення та обґрунтування. Студенти мають ґрунтовні теоретичні знання, однак неспроможні обрати практичний шлях розв'язання.

Не викликає заперечень, що *розв'язання проблеми* передбачає необхідність здобуття нових знань. Адже та суперечність, яку містить проблема, може бути подолана, якщо студент володіє відповідним рівнем знань або студент повинен

здобути необхідні знання щодо розв'язання певного питання. Науковці у своїх працях висвітлили певну класифікацію проблем. Так, за місцем виникнення визначають: міжпредметні; проблеми, що постають у межах певного предмета; позааудиторні (актуальні в процесі виконання домашніх завдань). У межах нашого дослідження актуальною видається кожна із зазначених проблем. Зокрема, важливо створювати проблемні ситуації та визначити проблеми на межі таких предметів, як-от: сучасна українська літературна мова та методика навчання української мови в початковій школі; практикум з правопису та методика навчання української мови.

Розподіляють також проблеми відповідно до їхньої ролі в навчальному процесі. *Основні* проблеми стосуються всього навчального матеріалу, який вивчають на занятті. Зазвичай такі проблеми ставлять перед студентами на початку пари. *Допоміжні* проблеми допомагають розв'язати основну проблему. До них вдаються за умови, якщо студентам не вдається успішно розв'язати основну проблему або для поетапного подолання основної проблеми. Актуальними видаються проблеми, які визначають за способами розв'язання проблем. Їх поділяють на фронтальні (пропонують розв'язати всій групі), групові (ставлять перед окремою групою студентів), індивідуальні (студент розв'язує самостійно).

У процесі проблемного навчання варто застосовувати відповідні *методи навчання*. У цьому контексті актуальними видаються такі методи: проблемний виклад матеріалу, частково-пошуковий та дослідницький. Вибір методів навчання обумовлено певними факторами: рівень самостійності студентів, вид заняття (лекція чи практичне заняття), тема заняття тощо. Наприклад, *метод проблемного викладу матеріалу* безперечно є актуальним переважно на лекційних заняттях. Суть цього методу полягає в створенні проблемної ситуації, її аналізу, виявлення протиріч, визначення проблеми та способів її розв'язання, висунення гіпотез та обґрунтування їх. Однак цей метод застосовують не тільки в монологічному режимі лекції, а й в діалогічному режимі семінару. Наприклад, у контексті нашого дослідження актуальними були б проблемні запитання в процесі вивчення теми «Лексикологія»: Чим омоніми відрізняються від багатозначних слів? Проблема: і омоніми, і багатозначні слова звучать та пишуться однаково, мають різне значення. *Частково-пошуковий метод* передбачає пояснення нового матеріалу в поєднанні з проблемними запитання та завданнями. Тут важливо, щоб студенти самостійно формулювали проблеми, ставили проблемні запитання, але за керівництва викладача. У цьому контексті актуальними видаються евристичні бесіди, дискусії, «мозковий штурм». Наприклад, у процесі проведення проблемного семінару доречно запровадити групову роботу з використанням частково-пошукових методів. Розподілити студентів на дві групи: генератори ідей та експерти. Генератори ідей ставлять проблеми, висувають гіпотези, експерти оцінюють їх. У такий спосіб буде досягнуто колективне розв'язання проблеми. Застосування ***дослідницького***

методу вимагає високого рівня самостійності студентів. Цей метод варто застосовувати, за умови наявності у студентів тієї теоретичної бази, яка необхідна для розв'язання досліджуваної проблеми. Викладач пропонує проаналізувати та систематизувати факти, організовує пошукову діяльність студентів, надає низку завдань, чим спонукає до самостійної роботи. Завдання можуть бути розраховані на кілька хвилин заняття, а також на кілька днів, тижнів та навіть місяців. Тут актуальною є використання першоджерел, застосування досвіду експерименту.

У процесі проблемного навчання важливо використовувати *різні типи проблемних завдань у мовній підготовці*. У цьому контексті ефективним видаються використовувати такі завдання: певні лінгвістичні парадокси (передбачають оцінку слів чи конструкцій, які порушують загальні правила, однак є нормативними); методичні кейси, які вимагають моделювання типових помилок молодших школярів та пошук способів їх ефективного виправлення; дидактичний дизайн, передбачає самостійне розроблення мовних ігор, квестів або інтерактивних вправ з української мови; альтернативний вибір (порівняння різних підходів до вивчення граматичних тем (наприклад, частин мови) у сучасних підручниках).

Отже, попри переваги, які було зазначено вище, упровадження проблемного навчання в закладах вищої освіти може супроводжуватися *низкою труднощів*, пов'язаних із недостатньою методичною підготовкою викладачів, обмеженим використанням інноваційних технологій та необхідністю адаптації змісту освіти до сучасних вимог. У цьому контексті варто враховувати також часові витрати на пошук рішень (це вимагає набагато більше авдиторного часу, ніж традиційна лекція). Також проблемне навчання потребує відповідного рівня підготовки. Зокрема, студенти з низьким рівнем знань мови відчуватимуть певний дискомфорт. Потрібно наголосити, й на те, що створення якісних та актуальних проблемних ситуацій чи завдань вимагає значних зусиль від викладача та студентів, що може призвести до певного перевантаження.

Висновки. Таким чином, проблемне навчання є одним із найбільш ефективних підходів до організації мовної підготовки майбутніх учителів початкової школи в умовах сучасної вищої освіти. Його застосування сприятиме переходу від репродуктивного засвоєння знань до активної пізнавальної діяльності студентів, розвитку критичного мислення, дослідницьких умінь, творчості та здатності самостійно розв'язувати професійно орієнтовані завдання. З'ясовано, що ефективність проблемного навчання залежить від доцільного добору навчального матеріалу, створення проблемних ситуацій, які відповідають змісту дисципліни та рівню підготовки студентів, а також від готовності викладача організовувати пошукову діяльність здобувачів освіти.

Перспективи подальших наукових досліджень убачаємо у розробленні та експериментальній перевірці моделей проблемного навчання в системі мовної підготовки майбутніх учителів початкової школи; вивченні можливостей

інтеграції проблемного навчання з цифровими освітніми технологіями; створенні банку проблемних завдань та ситуацій для навчальних курсів із сучасної української мови та методики її навчання; дослідженні впливу проблемного навчання на формування професійної, комунікативної та дослідницької компетентностей майбутніх педагогів.

Література:

1. Манько В. А. Проблемне навчання як актуальна науково-педагогічна проблема. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи.* Вип. 25. 2006. С. 102–106.

2. П'ятакова Г. П., Заячківська Н. М. Сучасні педагогічні технології та методика їх застосування у вищій школі. URL: https://studfile.net/preview/8914300/page:2/

3. Перегуда І., Мирончук Н. Застосування проблемного навчання у вищому навчальному закладі. *Модернізація вищої освіти в Україні та за кордоном : збірник наукових праць*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 127–129.

4. Стрілець С. І. Підготовка вчителів початкової школи засобами інноваційних технологій: Монографія. Чернігів: ЧНПУ імені Т. Г. Шевченка, 2012. 380 с.

5. Шуришина Л.В. Проблемне навчання та інформаційні технології як засоби підвищення мотивації студентів. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Чернівці*: ЧТЕІ КНТУ, Вип. П (46). Економічні науки, 2012. 412 с. URL: http://chtei-knteu.cv.ua/herald/content/download/archive/2012/v2/NV-2012-v2_68.pdf.

References:

1. Manko, V. A. (2006). Probleme navchannia yak aktualna naukovo-pedahohichna problema. Zasoby navchalnoi ta naukovo-doslidnoi roboty, 25, 102–106. [in Ukrainian].

2. Piatakova, H. P., & Zaiachkovska, N. M. (n.d.). Suchasni pedahohichni tekhnolohii ta metodyka yikh zastosuvannia u vyshchii shkoli. Retrieved from https://studfile.net/preview/8914300/page:2/ [in Ukrainian].

3. Perehuda, I., & Myronchuk, N. (2014). Zastosuvannia problemnoho navchannia u vyshchomu navchalnomu zakladi. In Modernizatsiia vyshchoi osvity v Ukraini ta za kordonom: zbirnyk naukovykh prats (pp. 127–129). Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka. [in Ukrainian].

4. Strilets, S. I. (2012). Pidhotovka vchyteliv pochatkovoi shkoly zasobamy innovatsiinykh tekhnolohii. Chernihiv: ChNPU imeni T. H. Shevchenka. [in Ukrainian].

5. Shuryshyna, L. V. (2012). Probleme navchannia ta informatsiini tekhnolohii yak zasoby pidvyshchennia motyvatsii studentiv. Visnyk Chernivetskoho torhovelno-ekonomichnoho instytutu, (P(46)), 412. Retrieved from http://chtei-knteu.cv.ua/herald/content/download/archive/2012/v2/NV-2012-v2_68.pdf [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 37.091.3:004.9:51

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-578-593

Бобовський Роман Петрович кандидат педагогічних наук, доцент кафедри математики, інформатики та методики навчання, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, https://orcid.org/0000-0003-0172-6404.

ГЕЙМІФІКАЦІЯ НАВЧАННЯ МАТЕМАТИКИ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ МОТИВАЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

Анотація. У статті досліджено проблему використання гейміфікації як засобу підвищення навчальної мотивації здобувачів освіти у процесі вивчення математики. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю пошуку ефективних педагогічних технологій, здатних підвищити зацікавленість здобувачів освіти навчальною діяльністю в умовах цифровізації освіти та трансформації освітнього середовища. Особливої значущості дана проблема набуває під час навчання математики, оскільки високий рівень абстрактності математичного змісту нерідко призводить до зниження навчальної мотивації, формального засвоєння знань та втрати інтересу до предмета.

На основі аналізу наукових джерел розкрито сучасні підходи до трактування поняття «гейміфікація», охарактеризовано її структурні компоненти та мотиваційні можливості в освітньому процесі. Встановлено, що використання елементів гри, системи балів, рейтингів, досягнень, цифрових сервісів та інших гейміфікованих інструментів сприяє підвищенню пізнавальної активності здобувачів освіти, розвитку їхньої внутрішньої мотивації та формуванню позитивного ставлення до навчання. Проаналізовано психолого-педагогічні механізми впливу гейміфікації на навчальну діяльність та визначено умови її ефективного використання у процесі навчання математики.

У статті представлено модель використання гейміфікації у процесі навчання математики, яка передбачає систематичне застосування цифрових сервісів Kahoot, Quizizz і LearningApps, використання математичних квестів, інтерактивних вправ, рейтингових таблиць, системи накопичення балів та віртуальних відзнак.

З метою перевірки ефективності запропонованої методики проведено педагогічний експеримент за участю учнів двох паралельних 10-х класів закладу загальної середньої освіти. Експеримент включав констатувальний, формувальний та контрольний етапи. Для оцінювання рівня навчальної мотивації було розроблено анкету, що охоплювала мотиваційно-ціннісний, діяльнісний та рефлексивно-оцінювальний критерії. Результати дослідження засвідчили позитивну динаміку рівня навчальної мотивації учнів експериментальної групи після впровадження елементів гейміфікації.

Ключові слова: гейміфікація, навчальна мотивація, методика математики, цифрові технології, математична освіта, інтерактивне навчання.

Bobovskyi Roman Petrovych Candidate of Pedagogical Sciences (PhD in Education), Associate Professor of the Department of Mathematics, Informatics and Teaching Methods, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav, https://orcid.org/0000-0003-0172-6404.

GAMIFICATION OF MATHEMATICS LEARNING AS A MEANS OF ENHANCING STUDENTS' LEARNING MOTIVATION

Abstract. The article investigates the use of gamification as a means of enhancing students' learning motivation in the process of studying mathematics. The relevance of the study is determined by the need to identify effective pedagogical technologies capable of increasing students' engagement in learning activities under the conditions of educational digitalization and the transformation of the educational environment. This issue is particularly significant in mathematics education, as the high level of abstraction inherent in mathematical content often leads to decreased learning motivation, superficial knowledge acquisition, and loss of interest in the subject.

Based on an analysis of scientific literature, the article examines contemporary approaches to the interpretation of the concept of gamification and characterizes its structural components, game mechanics, and motivational potential within the educational process. It has been established that the use of game elements, point systems, rankings, achievements, digital services, and other gamified tools contributes to increasing students' cognitive activity, fostering intrinsic motivation, and developing a positive attitude toward learning. The psychological and pedagogical mechanisms underlying the influence of gamification on learning activities are analyzed, and the conditions for its effective implementation in mathematics education are identified.

The article presents the author's model of gamification in mathematics teaching, which involves the systematic use of digital services such as Kahoot, Quizizz and LearningApps, as well as mathematical quests, interactive exercises, leaderboards, point accumulation systems, and virtual badges.

To verify the effectiveness of the proposed methodology, a pedagogical experiment was conducted involving students from two parallel tenth-grade classes of a general secondary education institution. The experiment included diagnostic, formative, and control stages. To assess the level of learning motivation, a questionnaire was developed based on motivational-value, activity-based, and reflective-evaluative criteria. The results of the study demonstrated a positive dynamic in the level of learning motivation among students in the experimental group following the implementation of gamification elements.

Keywords: gamification, learning motivation, mathematics teaching methodology, digital technologies, mathematics education, interactive learning.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку освіти характеризується активною цифровізацією освітнього середовища, оновленням змісту навчання та впровадженням компетентнісного підходу. Одним із ключових завдань сучасної школи є формування в здобувачів освіти не лише системи предметних знань, а й здатності застосовувати їх у практичній діяльності, критично мислити, самостійно здобувати нові знання та ефективно взаємодіяти в умовах інформаційного суспільства. У зв'язку з цим особливого значення набуває проблема підвищення мотивації до навчання, оскільки саме вона є важливим чинником успішності освітньої діяльності та професійного становлення особистості.

Математика традиційно належить до навчальних дисциплін, засвоєння яких пов'язане з високим рівнем абстрактності понять, необхідністю логічного мислення та значними інтелектуальними зусиллями, що нерідко призводить до зниження зацікавленості здобувачів освіти, формального засвоєння навчального матеріалу та втрати внутрішньої мотивації до навчання. Водночас розвиток сучасного суспільства вимагає високого рівня математичної підготовки, що актуалізує пошук ефективних педагогічних технологій, здатних активізувати пізнавальну діяльність здобувачів освіти та підвищити результативність навчального процесу [12, с. 56].

Проблема мотивації до навчання набуває особливої актуальності в умовах цифрової трансформації освіти. Сучасні здобувачі освіти належать до покоління, яке формується в інформаційно-цифровому середовищі, активно використовує цифрові технології, віддає перевагу інтерактивним формам взаємодії та потребує швидкого зворотного зв'язку. Особливості мислення сучасної молоді, орієнтація на досягнення результату, визнання та позитивний досвід зумовлюють необхідність пошуку нових підходів до організації освітнього процесу [15, с. 24]. Традиційні форми навчання не завжди забезпечують належний рівень залученості здобувачів освіти, тому потребують модернізації та адаптації до вимог сьогодення [16, с. 13].

У наукових дослідженнях наголошується, що використання інноваційних технологій навчання сприяє активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти, підвищенню їхньої навчальної мотивації та формуванню стійкого інтересу до навчального предмета [5, с. 726]. Важливим чинником професійної діяльності педагога є здатність до впровадження сучасних освітніх технологій, які відповідають потребам і запитам здобувачів освіти [4, с. 14]. У сучасних умовах особливого значення набуває створення освітнього середовища, орієнтованого на активну взаємодію, рефлексію та особистісний розвиток здобувачів освіти [20, с. 290]. Досвід функціонування освітніх центрів та інноваційних освітніх практик також підтверджує важливість використання

сучасних цифрових інструментів для забезпечення ефективності освітнього процесу та підтримки мотивації здобувачів освіти [21, с. 61].

Одним із перспективних напрямів модернізації математичної освіти є гейміфікація, яка передбачає використання ігрових механізмів, елементів змагання, системи винагород та інших компонентів ігрової діяльності в неігровому освітньому контексті.

Таким чином, необхідність підвищення мотивації здобувачів освіти до вивчення математики, потреба у впровадженні сучасних цифрових та інноваційних технологій навчання, а також значний потенціал гейміфікації як засобу активізації пізнавальної діяльності зумовлюють актуальність дослідження проблеми використання гейміфікації у процесі навчання математики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема підвищення мотивації здобувачів освіти та використання інноваційних технологій навчання перебуває в центрі уваги сучасних педагогічних досліджень. Значна кількість наукових праць присвячена пошуку ефективних засобів активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти, формуванню стійкого інтересу до навчання та підвищенню результативності освітнього процесу.

Теоретичні та методичні аспекти гейміфікації освітнього процесу досліджували як українські, так і зарубіжні науковці. Зокрема, М. Імерідзе, І. Биков та Д. Величко здійснили аналіз сучасних підходів до впровадження гейміфікації в освітнє середовище, узагальнили досвід українських і зарубіжних учених та звернули увагу на відсутність єдиного систематизованого підходу до використання гейміфікації в освіті. Дослідники також відзначають внесок О. Кочкурової, Н. Саєнко, О. Пасічник, К. Вербаха, Д. Хантера та інших науковців у розвиток теорії та практики гейміфікації [11, с. 82].

Питання сутності та педагогічного потенціалу гейміфікації стали предметом дослідження Н. Арістової, М. Баришок, І. Махович, Д. Терменжи, які проаналізували підходи українських учених до трактування цього феномену та узагальнили основні напрями його використання в освітньому процесі. Автори наголошують на можливостях гейміфікації щодо індивідуалізації навчання, активізації навчальної діяльності та підвищення мотивації здобувачів освіти.

Окремий напрям досліджень пов’язаний із вивченням впливу гейміфікації на мотивацію та пізнавальний інтерес здобувачів освіти. Так, Ю. Харченко, О. Бабенко та В. Сердюк розглядали можливості використання онлайн-вікторин як елемента гейміфікації та встановили їх позитивний вплив на формування пізнавального інтересу й активізацію навчальної діяльності учнів [19, с. 5]. Н. Постернак, І. Токменко та інші дослідники вивчали особливості використання гейміфікації у процесі навчання природничих дисциплін та підтвердили її позитивний вплив на мотивацію, активність і залученість здобувачів освіти до навчання [14, с. 14].

Психолого-педагогічні аспекти гейміфікації досліджували О. Саган та Є. Ромат із співавторами. У їхніх працях гейміфікація розглядається як сучасний

освітній тренд, пов'язаний із цифровізацією освіти, особливостями покоління Z та використанням механізмів мотивації, характерних для ігрового середовища [16, с. 13; 15, с. 24].

Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених гейміфікації освітнього процесу, аналіз літературних джерел засвідчив, що більшість досліджень зосереджена на загальнопедагогічних аспектах використання ігрових технологій або на їх застосуванні під час навчання окремих дисциплін. Водночас недостатньо дослідженими залишаються питання впливу гейміфікації на мотивацію здобувачів освіти у процесі навчання математики, а також методичні особливості її системного впровадження в освітній процес закладів загальної середньої освіти.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці ефективності використання гейміфікації як засобу підвищення навчальної мотивації здобувачів освіти у процесі вивчення математики, а також у визначенні методичних особливостей її впровадження в освітній процес закладів загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. У сучасній педагогічній науці поняття гейміфікації розглядається як один із перспективних напрямів модернізації освітнього процесу. Незважаючи на відносно недавню появу цього терміна в педагогічному дискурсі, нині сформувалася значна кількість підходів до його трактування.

Так, М. Імерідзе, І. Биков та Д. Величко розглядають гейміфікацію як використання принципів ігрової механіки, естетики та ігрового мислення для залучення здобувачів освіти до освітнього процесу, підвищення їхньої мотивації та активізації навчальної діяльності [11, с.83]. На думку К. Переяславської та О. Смагіної, узагальнену Н. Арістовою та І. Махович, гейміфікація полягає в інтеграції елементів гри та ігрового мислення у діяльність, яка первинно не є ігровою [2, с. 1061]. Н. Симоненко акцентує увагу на тому, що гейміфікація виступає концепцією використання ігрових елементів для досягнення освітніх цілей, залучення здобувачів освіти до навчальної діяльності та підвищення результативності навчання. Подібної позиції дотримуються В. Мороз і А. Терещенко, які розглядають гейміфікацію як інтеграцію ігрової компоненти в традиційний освітній процес з метою підвищення зацікавленості навчанням та його ефективності [2, с. 1063].

Аналіз наведених підходів дозволяє зробити висновок, що більшість дослідників розглядають гейміфікацію не як створення повноцінної гри, а як цілеспрямоване використання окремих ігрових механізмів, елементів та принципів у неігровому середовищі для підвищення мотивації, активізації діяльності та досягнення визначених освітніх результатів. У контексті навчання математики гейміфікацію доцільно розглядати як педагогічну технологію, що передбачає використання ігрових механізмів, цифрових сервісів та елементів змагання у процесі вивчення математичних понять, фактів і способів діяльності

з метою підвищення навчальної мотивації, пізнавальної активності та якості математичної підготовки здобувачів освіти.

Ефективність гейміфікації в освітньому процесі значною мірою визначається правильним добором її структурних компонентів та механізмів реалізації. На відміну від традиційних дидактичних ігор, гейміфікація передбачає системне використання окремих ігрових елементів, які інтегруються в освітній процес та спрямовуються на досягнення конкретних навчальних результатів. Як зазначають М. Імерідзе, І. Биков та Д. Величко, до основних компонентів гейміфікації належать досягнення, аватари, бейджі, рівні, рейтинги, квести, команди та винагороди. [11, с. 84].

Важливу роль у функціонуванні гейміфікованого освітнього середовища відіграє ігрова механіка, яка визначає способи взаємодії учасників із навчальним контентом. До її основних складових дослідники відносять виконання завдань, елементи випадковості, змагання, співробітництво, систему винагород, досягнення поставлених цілей та оперативний зворотний зв'язок [11, с. 83]. У процесі навчання математики такі механізми можуть реалізовуватися через математичні квести, онлайн-вікторини, рейтингові системи оцінювання, командні турніри та інші інтерактивні форми роботи. Д. Терменжи та М. Баришок підкреслюють, що використання дидактичних ігор, математичних конкурсів і рейтингових систем сприяє не лише формуванню математичних компетентностей, а й розвитку комунікативних умінь, навичок співпраці та самостійного пошуку знань [18, с. 95].

Не менш важливим елементом гейміфікації є ігрова динаміка, яка забезпечує емоційне залучення учасників освітнього процесу. До її складових належать емоції, сюжетна лінія, просування до мети та соціальна взаємодія [11, с. 83]. Саме завдяки поєднанню цих компонентів створюється атмосфера зацікавленості та позитивного емоційного переживання навчальної діяльності. На думку Н. Постернак та І. Токменко, поєднання навчання із змагальними елементами підвищує пізнавальну активність здобувачів освіти та сприяє їх більш активній участі в освітньому процесі [14, с. 18].

Психолого-педагогічне підґрунтя ефективності гейміфікації пов'язане з особливостями функціонування мотиваційної сфери особистості. О. Саган зазначає, що позитивний вплив гейміфікації значною мірою пояснюється активацією нейромедіаторних механізмів. Зокрема, дофамін стимулює прагнення до досягнення нових результатів і підтримує інтерес до діяльності, серотонін формує відчуття успіху та соціального визнання, окситоцин сприяє розвитку довіри та командної взаємодії, а ендорфіни забезпечують позитивний емоційний фон і задоволення від досягнення поставленої мети [16, с.15]. У сукупності дані механізми створюють сприятливі умови для формування стійкої навчальної мотивації та позитивного ставлення до навчання.

Отже, гейміфікація являє собою складну систему взаємопов'язаних компонентів, що поєднує ігрові елементи, динаміку та психологічні механізми

мотивації. Їх комплексне використання створює сприятливі умови для підвищення навчальної мотивації, активізації пізнавальної діяльності та формування позитивного ставлення здобувачів освіти до вивчення математики.

Ефективність використання гейміфікації в освітньому процесі залежить не лише від наявності окремих ігрових елементів, а й від правильності їх методичного проєктування та інтеграції в навчальну діяльність. Дослідники наголошують, що застосування гейміфікації має бути підпорядковане досягненню конкретних освітніх цілей і не повинно перетворюватися на самоціль. Гейміфікація виступає не альтернативою традиційному навчанню, а засобом його педагогічного підсилення, що сприяє активізації пізнавальної діяльності та підвищенню мотивації здобувачів освіти [12, с. 57].

Аналіз наукових джерел дозволяє виокремити основні умови ефективного впровадження гейміфікації у процес навчання математики. До них належать: тісний зв’язок ігрових завдань зі змістом навчального матеріалу, чітке визначення навчальних цілей, доступність і зрозумілість правил гри, використання системи заохочень, організація командної взаємодії, забезпечення оперативного зворотного зв’язку та підтримання балансу між навчанням і змаганням [12, с. 59].

Важливими також є відкритість критеріїв оцінювання, наявність системи рейтингів, можливість відстеження особистого прогресу та поступовий перехід між рівнями складності завдань [16, с. 16].

Сучасний розвиток цифрових технологій значно розширює можливості використання гейміфікації в математичній освіті. Найбільш поширеними інструментами є платформи Kahoot, та LearningApps. Платформа Kahoot та Quizizz дозволяють організовувати інтерактивні вікторини, тестування та математичні змагання з автоматичним нарахуванням балів і формуванням рейтингу учасників [14, с. 16]. Сервіс LearningApps надає можливість створювати інтерактивні вправи різних типів, зокрема класифікації, встановлення відповідностей, кросворди та математичні головоломки [19, с. 6].

Розроблена модель використання гейміфікації спрямована на підвищення навчальної мотивації здобувачів освіти під час вивчення математики та передбачала систематичне впровадження ігрових механізмів у структуру навчальної діяльності. Модель реалізовувалася на основі поєднання традиційних методів навчання з цифровими гейміфікованими сервісами та включала мотиваційний, діяльнісний і рефлексивно-оцінювальний компоненти.

Мотиваційний компонент передбачав створення позитивного емоційного ставлення до навчальної діяльності через використання рейтингових таблиць, системи накопичення балів, віртуальних відзнак та математичних змагань. На початку вивчення кожної теми здобувачі освіти ознайомлювалися із системою нарахування балів та критеріями оцінювання результатів діяльності. Додаткові бали нараховувалися за правильне виконання завдань підвищеної складності, участь у математичних вікторинах та командних конкурсах.

Діяльнісний компонент був спрямований на активізацію навчально-пізнавальної діяльності здобувачів освіти. Під час вивчення нового матеріалу використовувалися інтерактивні вправи, математичні квести, цифрові вікторини та завдання дослідницького характеру. Для актуалізації опорних знань і поточного контролю використовувалися сервіси Kahoot та Quizizz, що забезпечували швидкий зворотний зв'язок і можливість миттєвого оцінювання результатів. Під час закріплення навчального матеріалу застосовувалися інтерактивні вправи, створені у середовищі LearningApps. Завдання добиралися таким чином, щоб поєднувати навчальну діяльність із елементами змагання та співробітництва.

Рефлексивно-оцінювальний компонент передбачав систематичне відстеження особистих досягнень здобувачів освіти. Після завершення кожного тематичного блоку учасники освітнього процесу аналізували власні результати, визначали труднощі та планували подальшу навчальну діяльність. Для цього використовувалися рейтингові таблиці, індивідуальні картки досягнень та електронні журнали результатів.

Для оцінювання ефективності запропонованої моделі використання гейміфікації у процесі навчання математики було визначено три критерії, які відповідають її структурним компонентам: мотиваційно-ціннісний, діяльнісний та рефлексивно-оцінювальний. Мотиваційно-ціннісний критерій характеризує інтерес здобувачів освіти до вивчення математики, позитивне ставлення до навчальної діяльності, прагнення до досягнення успіху та усвідомлення значущості математичних знань. Діяльнісний критерій відображає рівень активності здобувачів освіти під час навчання, систематичність виконання навчальних завдань, участь у гейміфікованих видах діяльності, готовність до самостійного розв'язування математичних задач і співпраці в команді. Рефлексивно-оцінювальний критерій характеризує здатність здобувачів освіти аналізувати власні навчальні досягнення, здійснювати самооцінювання результатів діяльності, визначати причини успіхів і труднощів, а також планувати подальше вдосконалення власної навчальної діяльності. Сукупність визначених критеріїв і показників забезпечує комплексне оцінювання змін у мотиваційній сфері здобувачів освіти під впливом використання елементів гейміфікації в процесі навчання математики.

З метою перевірки ефективності використання гейміфікації як засобу підвищення навчальної мотивації здобувачів освіти було проведено педагогічний експеримент. Дослідження здійснювалося у природних умовах освітнього процесу закладу загальної середньої освіти та охоплювало учнів 10-х класів. У експерименті взяли участь учні двох паралельних 10-х класів. Експериментальну групу (ЕГ) становили учні 10-А (31учень) класу, а контрольну групу (КГ) – учні 10-Б (28 учнів) класу. Вибір саме паралельних класів був зумовлений необхідністю забезпечення максимально однакових умов навчання, подібного рівня математичної підготовки та вікових особливостей учасників дослідження.

Педагогічний експеримент проводився у три етапи: констатувальний, формувальний та контрольний. На констатувальному етапі здійснювалося визначення початкового рівня навчальної мотивації учнів експериментальної та контрольної груп, а також перевірка відсутності статистично значущих відмінностей між досліджуваними групами. Формувальний етап передбачав систематичне використання елементів гейміфікації під час навчання математики в експериментальній групі. У контрольній групі навчання здійснювалося за традиційною методикою без цілеспрямованого використання гейміфікованих технологій. На контрольному етапі було проведено повторне визначення рівня навчальної мотивації учнів та здійснено порівняльний аналіз отриманих результатів.

Для визначення рівня навчальної мотивації використовувалася анкета, що містила запитання відповідно до визначених критеріїв. За результатами анкетування обчислювався сумарний показник мотивації кожного учня. Для визначення рівня навчальної мотивації здобувачів освіти було розроблено анкету, яка складалася з 15 тверджень та охоплювала мотиваційно-ціннісний, діяльнісний та рефлексивно-оцінювальний критерії. Оцінювання здійснювалося за п’ятибальною шкалою: від 1 бала («зовсім не погоджуюся») до 5 балів («повністю погоджуюся»). Мотиваційно-ціннісний критерій оцінювався за допомогою таких тверджень: «Мені подобається вивчати математику»; «Я вважаю математичні знання важливими для свого майбутнього»; «Я прагну досягати високих результатів з математики»; «Мені цікаво виконувати додаткові математичні завдання»; «Я відчуваю задоволення від успішного розв’язування математичних задач». Дані твердження були спрямовані на визначення інтересу до математики, усвідомлення значущості математичних знань, прагнення до успіху в навчанні та сформованості внутрішньої навчальної мотивації. Діяльнісний критерій визначався за допомогою таких тверджень: «Я активно беру участь в обговоренні математичних завдань на уроці»; «Я регулярно виконую домашні завдання з математики»; «Я охоче беру участь у математичних вікторинах, квестах та інших інтерактивних заходах»; «Під час розв’язування складних задач я намагаюся самостійно знайти правильне рішення»; «Мені подобається працювати в команді під час виконання математичних завдань». Зазначені твердження характеризували рівень навчальної активності здобувачів освіти, їхню самостійність, наполегливість і готовність до співпраці у процесі навчання математики. Рефлексивно-оцінювальний критерій оцінювався за допомогою таких тверджень: «Я аналізую свої помилки після виконання математичних завдань»; «Я можу об’єктивно оцінити свій рівень знань з математики»; «Я намагаюся з’ясувати причини своїх труднощів під час вивчення математики»; «Після отримання результатів роботи я визначаю, що потрібно покращити»; «Я ставлю перед собою нові цілі для підвищення власних досягнень з математики». Дані твердження дозволяли оцінити здатність здобувачів освіти до самоаналізу, самооцінювання, виявлення причин труднощів та планування подальшого вдосконалення власної навчальної діяльності.

За результатами анкетування визначалися три рівні сформованості навчальної мотивації здобувачів освіти: **високий рівень (60–75 балів),** який характеризується стійким інтересом до вивчення математики, усвідомленням значущості математичних знань, високою навчальною активністю, самостійністю, готовністю до співпраці та здатністю до рефлексії й самооцінювання; **середній рівень (38–59 балів)** характеризується позитивним, але недостатньо стійким ставленням до предмета, помірною навчальною активністю, епізодичною участю в додаткових видах діяльності, частковою самостійністю та здатністю до аналізу власних результатів; **низький рівень (15–37 балів)** характеризується слабким інтересом до вивчення математики, переважанням зовнішніх мотивів навчання, низькою активністю, несистематичним виконанням завдань, недостатньою самостійністю та слабко розвиненими навичками самооцінювання й рефлексії.

Комплексне використання трьох критеріїв дозволило отримати цілісне уявлення про рівень навчальної мотивації здобувачів освіти та простежити зміни, які відбулися під впливом використання елементів гейміфікації у процесі навчання математики.

Результати констатувального етапу експерименту засвідчили, що розподіл здобувачів освіти експериментальної та контрольної груп за рівнями навчальної мотивації є досить подібним. В експериментальній групі високий рівень навчальної мотивації було виявлено у 6 учнів (19,4 %), середній – у 19 учнів (61,3 %), низький – у 6 учнів (19,4 %). У контрольній групі високий рівень навчальної мотивації мали 6 учнів (21,4 %), середній – 16 учнів (57,2 %), а низький – також 6 учнів (21,4 %). Отримані результати свідчать, що в обох групах переважали здобувачі освіти із середнім рівнем навчальної мотивації, тоді як частки учнів із високим і низьким рівнями були майже однаковими.

Для перевірки однорідності експериментальної та контрольної груп було використано критерій Пірсона. За результатами розрахунків емпіричне значення критерію становило 0,16, тоді як критичне значення для числа ступенів свободи 2 при рівні статистичної значущості $p = 0,05$ дорівнює 5,99. Оскільки емпіричне значення критерію є меншим за критичне ($0,16 < 5,99$), статистично значущих відмінностей між експериментальною та контрольною групами не виявлено, що дає підстави вважати групи однорідними за рівнем навчальної мотивації на початку дослідження та підтверджує можливість подальшого проведення педагогічного експерименту.

Формувальний етап педагогічного експерименту був спрямований на перевірку ефективності використання гейміфікації як засобу підвищення навчальної мотивації здобувачів освіти у процесі вивчення математики. На цьому етапі в експериментальній групі (10-А клас) систематично впроваджувалися елементи гейміфікації під час вивчення тем курсу алгебри та початків аналізу. У контрольній групі (10-Б клас) навчання здійснювалося за традиційною методикою без цілеспрямованого використання гейміфікованих технологій.

Реалізація авторської моделі гейміфікації передбачала використання комплексу взаємопов'язаних ігрових механізмів: системи накопичення балів, рейтингових таблиць, віртуальних відзнак, навчальних квестів, математичних вікторин та командних змагань. На початку вивчення кожної теми учні ознайомлювалися з переліком навчальних завдань, умовами отримання додаткових балів та критеріями оцінювання результатів діяльності. Особлива увага приділялася створенню ситуації успіху, що дозволяло підтримувати позитивне ставлення здобувачів освіти до навчальної діяльності.

Для актуалізації опорних знань та проведення оперативного контролю використовувалися інтерактивні вікторини, створені за допомогою сервісів Kahoot та Quizizz. Учні отримували бали за правильність і швидкість виконання завдань, а результати автоматично відображалися у рейтинговій таблиці. Такий підхід забезпечував швидкий зворотний зв'язок та підтримував змагальний інтерес до навчання.

Під час закріплення та повторення навчального матеріалу активно використовувалися інтерактивні вправи, створені в середовищі LearningApps. Учням пропонувалися завдання на встановлення відповідностей, математичні кросворди, вікторини, вправи на класифікацію та пошук правильних відповідей. Виконання завдань супроводжувалося накопиченням балів та отриманням віртуальних відзнак за досягнення певних результатів.

Важливе місце у структурі формувального етапу займала організація математичних квестів. Учні об'єднувалися у команди та виконували серію послідовних завдань, кожне з яких вимагало застосування знань із вивчених тем. Перехід до наступного етапу квесту був можливий лише після правильного виконання попереднього завдання. Така форма роботи сприяла розвитку співпраці, відповідальності та підвищенню пізнавальної активності здобувачів освіти.

З метою підтримання інтересу до навчання та формування внутрішньої мотивації використовувалася система індивідуальних і групових досягнень. За виконання завдань підвищеної складності, участь у математичних конкурсах, прояв ініціативності та допомогу однокласникам учні отримували додаткові бали та спеціальні відзнаки.

Таким чином, формувальний етап експерименту передбачав комплексне та систематичне використання елементів гейміфікації у процесі навчання математики. Поєднання цифрових сервісів, змагальних механізмів, командної роботи та системи заохочень створювало умови для підвищення навчальної мотивації, активізації пізнавальної діяльності та формування позитивного ставлення здобувачів освіти до вивчення математики.

Контрольний етап педагогічного експерименту був спрямований на визначення ефективності використання гейміфікації як засобу підвищення навчальної мотивації здобувачів освіти у процесі вивчення математики. Після завершення формувального етапу в експериментальній та контрольній групах було проведено повторне діагностування рівня навчальної мотивації.

Результати контрольного етапу експерименту засвідчили суттєве підвищення рівня навчальної мотивації здобувачів освіти експериментальної групи. Зокрема, високий рівень навчальної мотивації було виявлено у 58,1 % учнів експериментальної групи, тоді як у контрольній групі цей показник становив лише 25,0 %. Частка учнів із низьким рівнем мотивації в експериментальній групі зменшилася до 6,4 %, тоді як у контрольній групі вона становила 17,9 %. Для перевірки статистичної значущості отриманих результатів було використано критерій Пірсона. Розрахунки показали, що емпіричне значення критерію становить 6,44, що перевищує критичне значення 5,99 при ступені свободи 2 та $p < 0,05$, що свідчить про наявність статистично значущих відмінностей між експериментальною та контрольною групами та підтверджує ефективність використання елементів гейміфікації для підвищення навчальної мотивації здобувачів освіти під час вивчення математики.

Отже, статистична перевірка підтвердила ефективність використання гейміфікації у процесі навчання математики та дозволила прийняти гіпотезу дослідження про позитивний вплив гейміфікованих технологій на рівень навчальної мотивації здобувачів освіти.

Висновки. Проведене дослідження дозволило підтвердити актуальність використання гейміфікації як одного з перспективних напрямів модернізації математичної освіти в умовах цифровізації освітнього процесу. Аналіз наукових джерел засвідчив, що гейміфікація розглядається сучасними дослідниками як ефективний інструмент підвищення навчальної мотивації, активізації пізнавальної діяльності та залучення здобувачів освіти до навчання [2, с. 1061; 16, с. 14; 15, с. 24]. Встановлено, що використання ігрових механізмів сприяє створенню позитивного емоційного середовища, формуванню стійкого інтересу до навчальної діяльності та розвитку внутрішньої мотивації здобувачів освіти.

У процесі дослідження було розроблено та теоретично обґрунтовано модель використання гейміфікації у навчанні математики, яка базувалася на систематичному застосуванні цифрових сервісів Kahoot, Quizizz і LearningApps, використанні рейтингових таблиць, математичних квестів, системи накопичення балів, віртуальних відзнак та інших ігрових механізмів. Запропонована модель забезпечувала поєднання навчальних цілей із елементами змагання, співпраці та рефлексії, що створювало додаткові можливості для підвищення зацікавленості здобувачів освіти вивченням математики.

Результати педагогічного експерименту засвідчили позитивний вплив запропонованої методики на рівень навчальної мотивації учнів експериментальної групи. Після завершення формувального етапу було зафіксовано збільшення кількості учнів із високим рівнем навчальної мотивації та зменшення частки здобувачів освіти з низьким рівнем мотивації.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у дослідженні особливостей використання гейміфікації під час вивчення окремих змістових ліній шкільного курсу математики, розробленні адаптивних цифрових

гейміфікованих середовищ навчання та вивченні впливу різних ігрових механік на формування математичної компетентності здобувачів освіти.

Література:

1. Арістова Н. О., Махович І. А. Гейміфікація як засіб підвищення мотивації навчання студентів комп'ютерних спеціальностей. Світ дидактики: дидактика в сучасному світі: збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Київ, 22–23 листоп. 2022 р. Київ : Видавництво Людмила, 2023. С. 201–204.

2. Арістова Н. О., Махович І. А. Розуміння змісту і сутності поняття «гейміфікація» у науковому педагогічному просторі України. Наукові інновації та передові технології. 2024. № 8(36). С. 1058–1070. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-8(36)-1058-1070

3. Бай С., Хью К. Ф., Хуанг Б. Чи покращує гейміфікація результати навчання учнів? Докази мета аналізу та синтезу якісних даних в освітніх контекстах. Огляд освітніх досліджень. 2020. DOI: https://doi.org/10.1016/j.edurev.2020.100322

4. Бобовський Р. П. Педагогічна свідомість як показник професійної компетентності майбутнього вчителя математики. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. 2018. Вип. 65. С. 13–17.

5. Бобовський Р. П., Шевчук Л. Д., Солопко І. О. Методика застосування інноваційних технологій навчання на уроках алгебри і початків аналізу профільної школи. Актуальні питання у сучасній науці. 2023. № 7(13). С. 725–738. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-7(13)-725-738

6. Галицька-Дідух Т. В., Гречановська О. В., Батарейна І. О., Гурська В. А., Бабік І. В. Гейміфікація як засіб індивідуалізації навчання XXI століття. Futurity Research Publishing, 2025. 204 с. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17407316

7. Гейміфікація в освіті: вплив ігрових технологій на мотивацію та успішність здобувачів освіти : науково-методичний посібник / авт.-уклад. О. В. Крутенко. Черкаси : ЧОІПОПП ЧОР, 2025. 112 с.

8. Дічев К., Дічева Д. Гейміфікована освіта: що відомо, у що вірять і що залишається невизначеним: критичний огляд. Міжнародний журнал освітніх технологій у вищій освіті. 2017. № 14(1). С. 9. DOI: https://doi.org/10.1186/s41239-017-0042-5

9. Діяльнісні засади підготовки майбутніх компетентних фахівців в умовах сучасних викликів : монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2024. 366 с.

10. Зінченко А. М. Гейміфікація як засіб підвищення ефективності навчання на уроках математики. Наука та освіта в дослідженнях молодих учених : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції. Харків : Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 2024. С. 11–13.

11. Імерідзе М., Биков І., Величко Д. Використання гейміфікації в освітньому середовищі закладів вищої освіти. Молодь і ринок. 2020. № 2(181). С. 81–85. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4634.2020.211897

12. Лінник Г., Морачковська І. Використання елементів гейміфікації при викладанні математичного аналізу у ЗВО. Фізико-математична освіта. 2026. Т. 41, № 2. С. 56–63. DOI: https://doi.org/10.31110/fmo2026.v41i2-05

13. Макаревич О. О. Гейміфікація як невід'ємний чинник підвищення ефективності елементів дистанційного навчання. Молодий вчений. 2015. № 2(17). С. 275–278.

14. Постернак Н., Токменко І., Яніцька Л. Застосування гейміфікації під час проведення практичних занять з дисципліни «Медична біохімія». Освіта. Інноватика. Практика. 2023. Т. 11, № 6. С. 13–21. DOI: https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol11i6-002

15. Ромат Є. В., Білявська Ю. В. Гейміфікація та її сприйняття поколінням Z. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка». 2020. № 17(45). С. 23–28. DOI: https://doi.org/10.25264/2311-5149-2020-17(45)-23-28

16. Саган О. В. Гейміфікація як сучасний освітній тренд. Збірник наукових праць «Педагогічні науки». 2022. Вип. 100. С. 12–18. DOI: https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2022-100-2

17. Симоненко Н. Гейміфікація як засіб підвищення мотивації та пізнавального інтересу студентів у процесі навчання іноземних мов. Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства : матеріали XI Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів, викладачів та співробітників, м. Суми, 25–26 квіт. 2024 р. Суми : Сумський державний університет, 2024. С. 88–93.

18. Терменжи Д. Є., Баришок М. В. Гейміфікація як метод підвищення мотивації учнів до навчання математики та інформатики. Наукова діяльність як шлях формування професійних компетентностей майбутнього фахівця (НПК-2021) : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 9 груд. 2021 р. Суми : ФОП Цьома С. П., 2021. С. 95–96.

19. Харченко Ю. В., Бабенко О. М., Сердюк В. О. Онлайн-вікторини з хімії як елемент гейміфікації, спрямований на активізацію пізнавального процесу учнів. Актуальні питання природничо-математичної освіти. 2022. Вип. 2(20). С. 144–154. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.7447047

20. Bobovsky R. Reflection as a component of future teacher's pedagogical consciousness formation. Perspective Directions of Scientific Researches : Collection of Scientific Articles. Coventry : Agenda Publishing House, 2016. P. 289–291.

21. Martynets L., Bobovskyi R., Pochanič J., Shabala Y., Huda O. Ukrainian educational hubs in the context of Russia's military aggression against Ukraine: successful cases in EU countries. International Journal for Housing Science and Its Applications. Vol. 45, Issue 4. P. 58–69. DOI: https://doi.org/10.56294/sctconf2024.646

References:

1. Aristova, N. O., & Makhovych, I. A. (2023). Heimifikatsiia yak zasib pidvyshchennia motyvatsii navchannia studentiv kompiuternykh spetsialnostei [Gamification as a means of increasing the motivation of students of computer specialties]. Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Internet Conference «Svit dydaktyky: dydaktyka v suchasnomu sviti» (pp. 201–204). Kyiv: Vydavnytstvo Liudmyla [in Ukrainian].

2. Aristova, N. O., & Makhovych, I. A. (2024). Rozuminnia zmistu i sutnosti poniattia «heimifikatsiia» u naukovomu pedahohichnomu prostori Ukrainy [Understanding the content and essence of the concept of «gamification» in the scientific pedagogical space of Ukraine]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii – Scientific Innovations and Advanced Technologies*, 8(36), 1058–1070. https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-8(36)-1058-1070 [in Ukrainian].

3. Bai, S., Khyu, K. F., & Khuanh, B. (2020). Chy pokrashchuie heimifikatsiia rezultaty navchannia uchniv? Dokazy metaanalizu ta syntezu yakisnykh danykh v osvitnikh kontekstakh [Does gamification improve student learning outcomes? Evidence from meta-analysis and qualitative data synthesis in educational contexts]. *Ohliad osvitnikh doslidzhen – Educational Research Review*. https://doi.org/10.1016/j.edurev.2020.100322 [in Ukrainian].

4. Bobovsky, R. (2016). Reflection as a component of future teacher's pedagogical consciousness formation. *Perspective Directions of Scientific Researches: Collection of Scientific Articles* (pp. 289–291). Coventry: Agenda Publishing House.

5. Bobovskyi, R. P. (2018). Pedahohichna svidomist yak pokaznyk profesiinoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia matematyky [Pedagogical consciousness as an indicator of

professional competence of the future mathematics teacher]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriia 5 – Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University. Series 5*, 65, 13–17 [in Ukrainian].

6. Bobovskyi, R. P., Shevchuk, L. D., & Solopko, I. O. (2023). Metodyka zastosuvannia innovatsiinykh tekhnolohii navchannia na urokakh alhebry i pochatkiv analizu profilnoi shkoly [Methodology of application of innovative learning technologies in algebra and beginnings of analysis lessons in profile school]. *Aktualni pytannia u suchasnii nautsi – Current Issues in Modern Science*, 7(13), 725–738. https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-7(13)-725-738 [in Ukrainian].

7. Dichev, K., & Dicheva, D. (2017). Heimifikovana osvita: shcho vidomo, u shcho viriat i shcho zalyshaietsia nevyznachenym: krytychnyi ohliad [Gamified education: what is known, what is believed and what remains uncertain: a critical review]. *Mizhnarodnyi zhurnal osvitnikh tekhnolohii u vyshchii osviti – International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 14(1), 9. https://doi.org/10.1186/s41239-017-0042-5 [in Ukrainian].

8. Dubaseniuk, O. A. (Ed.). (2024). Diialnisni zasady pidhotovky maibutnikh kompetentnykh fakhivtsiv v umovakh suchasnykh vyklykiv [Activity principles of training future competent specialists in the conditions of modern challenges]. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka [in Ukrainian].

9. Halytska-Didukh, T. V., Hrechanovska, O. V., Batareina, I. O., Hurska, V. A., & Babik, I. V. (2025). Heimifikatsiia yak zasib indyvidualizatsii navchannia XXI stolittia [Gamification as a means of individualization of learning in the 21st century]. Futurity Research Publishing. https://doi.org/10.5281/zenodo.17407316 [in Ukrainian].

10. Heimifikatsiia v osviti: vplyv ihrovykh tekhnolohii na motyvatsiiu ta uspishnist zdobuvachiv osvity [Gamification in education: the impact of gaming technologies on motivation and academic performance of students]. (2025). Cherkasy: ChOIPOPP ChOR [in Ukrainian].

11. Imeridze, M., Bykov, I., & Velychko, D. (2020). Vykorystannia heimifikatsii v osvitnomu seredovyshchi zakladiv vyshchoi osvity [The use of gamification in the educational environment of higher education institutions]. *Molod i rynok – Youth and Market*, 2(181), 81–85. https://doi.org/10.24919/2308-4634.2020.211897 [in Ukrainian].

12. Kharchenko, Yu. V., Babenko, O. M., & Serdiuk, V. O. (2022). Onlain-viktoryny z khimii yak element heimifikatsii, spriamovanyi na aktyvizatsiiu piznavalnoho protsesu uchniv [Online chemistry quizzes as an element of gamification aimed at activating students' cognitive process]. *Aktualni pytannia pryrodnycho-matematychnoi osvity – Current Issues of Natural and Mathematical Education*, 2(20), 144–154. https://doi.org/10.5281/zenodo.7447047 [in Ukrainian].

13. Linnyk, H., & Morachkovska, I. (2026). Vykorystannia elementiv heimifikatsii pry vykladanni matematychnoho analizu u ZVO [The use of gamification elements in teaching mathematical analysis in higher education institutions]. *Fizyko-matematychna osvita – Physical and Mathematical Education*, 41(2), 56–63. https://doi.org/10.31110/fmo2026.v41i2-05 [in Ukrainian].

14. Makarevych, O. O. (2015). Heimifikatsiia yak nevidiemnyi chynnyk pidvyshchennia efektyvnosti elementiv dystantsiinoho navchannia [Gamification as an integral factor in increasing the effectiveness of distance learning elements]. *Molodyi vchenyi – Young Scientist*, 2(17), 275–278 [in Ukrainian].

15. Martynets, L., Bobovskyi, R., Pochanič, J., Shabala, Y., & Huda, O. Ukrainian educational hubs in the context of Russia's military aggression against Ukraine: successful cases in EU countries. *International Journal for Housing Science and Its Applications*, 45(4), 58–69. https://doi.org/10.56294/sctconf2024.646

16. Posternak, N., Tokmenko, I., & Yanitska, L. (2023). Zastosuvannia heimifikatsii pid chas provedennia praktychnykh zaniat z dystsypliny «Medychna biokhimiia» [Application of gamification during practical classes in the discipline «Medical Biochemistry»]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka* –

Education. Innovation. Practice, 11(6), 13–21. https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol11i6-002 [in Ukrainian].

17. Romat, Ye. V., & Biliavska, Yu. V. (2020). Heimifikatsiia ta yii spryiniattia pokolinniam Z [Gamification and its perception by Generation Z]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Ekonomika» – Scientific Notes of Ostroh Academy National University. Series «Economics»*, 17(45), 23–28. https://doi.org/10.25264/2311-5149-2020-17(45)-23-28 [in Ukrainian].

18. Sahan, O. V. (2022). Heimifikatsiia yak suchasnyi osvitnii trend [Gamification as a modern educational trend]. *Zbirnyk naukovykh prats «Pedahohichni nauky» – Collection of Scientific Papers «Pedagogical Sciences»*, 100, 12–18. https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2022-100-2 [in Ukrainian].

19. Symonenko, N. (2024). Heimifikatsiia yak zasib pidvyshchennia motyvatsii ta piznavalnoho interesu studentiv u protsesi navchannia inozemnykh mov [Gamification as a means of increasing students' motivation and cognitive interest in the process of learning foreign languages]. Proceedings of the 11th All-Ukrainian Scientific Conference of Students, Postgraduates, Teachers and Employees «Sotsialno-humanitarni aspekty rozvytku suchasnoho suspilstva» (pp. 88–93). Sumy: Sumskyi derzhavnyi universytet [in Ukrainian].

20. Termenzhy, D. Ye., & Baryshok, M. V. (2021). Heimifikatsiia yak metod pidvyshchennia motyvatsii uchniv do navchannia matematyky ta informatyky [Gamification as a method of increasing students' motivation to study mathematics and computer science]. Proceedings of the International Scientific and Practical Conference «Naukova diialnist yak shliakh formuvannia profesiinykh kompetentnostei maibutnoho fakhivtsia (NPK-2021)» (pp. 95–96). Sumy: FOP Tsoma S. P. [in Ukrainian].

21. Zinchenko, A. M. (2024). Heimifikatsiia yak zasib pidvyshchennia efektyvnosti navchannia na urokakh matematyky [Gamification as a means of increasing the effectiveness of teaching mathematics lessons]. Proceedings of the 5th International Scientific and Practical Conference «Nauka ta osvita v doslidzhenniakh molodykh uchenykh» (pp. 11–13). Kharkiv: Kharkivskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni H. S. Skovorody [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 378.091.3:004-051:[37.091.313:004.083.72]

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-594-605

Бордюк Олександр Миколайович кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри професійної освіти, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Київ, https://orcid.org/0000-0003-0729-2571

Шевчук Борис Вікторович кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри професійної освіти, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Київ, https://orcid.org/0000-0002-4406-1011

Шевчук Оксана Миколаївна викладач кафедри математики, інформатики та методики навчання, Університет Григорія Сковороди у Переяславі, Переяслав, https://orcid.org/0009-0003-1901-690X

ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНЕ НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ОСНОВІ КЕЙС-СТАДІ ДІАГНОСТИКИ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ДАНИХ НА НАКОПИЧУВАЧАХ SSD/HDD

Анотація. У статті теоретично обґрунтовано та експериментально верифіковано педагогічну доцільність інтеграції методу кейс-стаді (case-study) у проблемно-орієнтоване навчання майбутніх фахівців із цифрових технологій на прикладі дисциплінарного модулю з діагностики та відновлення даних на накопичувачах SSD та HDD. Автори розкривають механізм проєктування навчального кейсу, який синтезує два технічні сценарії професійної діяльності: деградацію NAND-осередків твердотільного накопичувача з частковою втратою SMART-показників та виявлення фізичних bad-секторів на жорсткому диску з подальшим ремапінгом у середовищі утиліти Victoria. Детально описано чотири етапи реалізації проблемно-орієнтованого підходу, що охоплюють формування навчальної проблеми, інструментальний аналіз із самостійним вибором діагностичних утиліт, безпосереднє відновлення та верифікацію даних, а також рефлексивний аналіз результатів із заповненням протоколу кейсу. Особливу увагу приділено структурі інструменту оцінювання компетентностей, який поєднує порівняльний тест «до/після» із аналізом цифрового портфоліо лабораторних робіт за критеріями якості діагностичного звіту, рівня технічного виконання та глибини рефлексії. Експериментальні дані, отримані внаслідок порівняльного тестування експериментальної та контрольної груп, засвідчують статистично значуще підвищення рівня практичних умінь та критичного мислення здобувачів освіти (t-критерій Стьюдента $t = 14{,}2$; $p < 0{,}001$; розмір ефекту Коена $d = 1{,}68$, що вказує на високу практичну значущість). Запропоновану методику рекомендовано до впровадження в освітній процес

підготовки бакалаврів галузі цифрових технологій, зокрема за спеціальністю «Професійна освіта. Цифрові технології», з огляду на її масштабованість, етичну безпечність використання відкритих утиліт та відповідність компетентнісним вимогам сучасних освітніх стандартів. Результати дослідження мають значення для розробників навчальних програм, методистів закладів вищої освіти та викладачів технічних дисциплін, які зацікавлені у впровадженні активних методів навчання з метою формування професійної гнучкості та системного технічного мислення майбутніх IT-фахівців.

Ключові слова: проблемно-орієнтоване навчання, кейс-стаді, діагностика накопичувачів, відновлення даних, SSD, HDD, формування компетентностей, освітні технології.

Oleksandr Bordiuk Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Professional Education, Drahomanov Ukrainian State University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0003-0729-2571

Borys Shevchuk Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Professional Education, Drahomanov Ukrainian State University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-4406-1011

Oksana Shevchuk Lecturer of the Department of Mathematics, Informatics and Teaching Methods, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav, https://orcid.org/0009-0003-1901-690X

PROBLEM-BASED LEARNING OF FUTURE DIGITAL TECHNOLOGY SPECIALISTS BASED ON CASE STUDY OF DIAGNOSTICS AND DATA RECOVERY ON SSD/HDD DRIVES

Abstract. The article theoretically substantiates and experimentally verifies the pedagogical feasibility of integrating the case-study method into problem-oriented learning for future specialists in digital technologies, exemplified by a disciplinary module on diagnostics and data recovery from SSD and HDD storage devices. The authors disclose the mechanism of designing an educational case that synthesizes two technical scenarios of professional activity: NAND cell degradation in a solid-state drive with partial loss of SMART indicators, and the detection of physical bad sectors on a hard disk drive followed by remapping using the Victoria utility environment. The four stages of implementing the problem-oriented approach are described in detail, encompassing the formulation of an educational problem, instrumental analysis with independent selection of diagnostic utilities, direct data recovery and verification, as well as reflective analysis of results through case protocol completion. Particular attention is devoted to the structure of a competency assessment tool that combines a pre/post comparative test with digital portfolio analysis of laboratory works evaluated

against criteria of diagnostic report quality, technical execution level, and depth of reflection. Experimental data obtained from comparative testing of experimental and control groups demonstrate a statistically significant improvement in practical skills and critical thinking of students (Student's t-test $t = 14.2$; $p < 0.001$; Cohen's effect size $d = 1.68$, indicating high practical significance). The proposed methodology is recommended for implementation in the educational process of bachelor's programs in digital technologies, particularly within the specialty "Professional Education. Digital Technologies," considering its scalability, ethical safety of using open-source utilities, and alignment with competency-based requirements of contemporary educational standards. The research findings are valuable for curriculum developers, higher education methodologists, and instructors of technical disciplines interested in implementing active learning methods aimed at fostering professional flexibility and systematic technical thinking among future IT specialists.

Keywords: problem-oriented learning, case-study, drive diagnostics, data recovery, SSD, HDD, competency development, educational technologies.

Постановка проблеми. Стрімка цифровізація освітнього та професійного середовища вимагає від підготовки фахівців із цифрових технологій не лише теоретичного засвоєння архітектурних особливостей апаратного забезпечення, а й сформованих практичних умінь діагностувати, локалізувати та усувати апаратно-логічні несправності [3; 5]. Накопичувачі даних залишаються найбільш критичним компонентом персональних обчислювальних систем, оскільки їхня відмова безпосередньо загрожує цілісності інформаційних ресурсів. Сучасний ринок праці потребує випускників, здатних самостійно аналізувати симптоми деградації носіїв, обирати адекватні програмні засоби відновлення та інтерпретувати телеметрію SMART у реальних умовах обмеженого часу та ресурсів [6; 9].

Традиційні лабораторні роботи, побудовані за алгоритмічним принципом «зразок-відтворення», часто не забезпечують формування професійної гнучкості та вміння діяти в умовах неповної інформації [1; 2]. Студенти виконують дії за чіткою інструкцією, не стикаючись із типовими для сервісної практики невизначеностями: суперечливими показниками діагностики, обмеженнями безкоштовного програмного забезпечення або необхідністю приймати рішення про доцільність подальшого ремонту. Такий підхід суперечить вимогам сучасних освітніх програм, орієнтованих на компетентнісну модель та проблемно-орієнтоване навчання [1].

Інтеграція кейс-стаді в освітній процес дозволяє моделювати автентичні професійні ситуації, активізуючи пізнавальну діяльність та стимулюючи самостійний пошук рішень [1; 2]. Водночас відсутність у методичній літературі структурованих описів навчальних кейсів із технічної діагностики накопичувачів, адаптованих під умови українських закладів вищої освіти, створює прогалину між теоретичними засадами педагогіки та практикою викладання

дисциплін технічного циклу. Дослідження цієї проблематики набуває актуальності в контексті оновлення освітніх стандартів та впровадження гнучких, практико-орієнтованих форматів навчання [3; 4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема підготовки фахівців у галузі цифрових технологій набуває особливої актуальності в умовах стрімкого розвитку комп'ютерної індустрії. Аналіз науково-педагогічної літератури свідчить про наявність низки досліджень, що стосуються як загальних питань професійної підготовки в ІТ-галузі, так і специфіки використання активних методів навчання для формування технічних компетентностей.

Теоретичні та методичні засади проблемно-орієнтованого навчання розроблені в працях вітчизняних педагогів. Зокрема, у дослідженнях Л.В. Козак [1] розкрито методологічні основи застосування кейс-методу в підготовці майбутніх педагогів, визначено його роль у формуванні готовності до інноваційної професійної діяльності. Автор доводить, що кейс-технологія сприяє розвитку критичного мислення, вмінню аналізувати складні професійні ситуації та приймати обґрунтовані рішення. В. Стинська, М. Чепіль та Л. Прокопів [2] акцентують увагу на використанні кейс-методу як інноваційної складової в підготовці магістрів, наголошуючи на його ефективності для розвитку аналітичних умінь.

Значний внесок у дослідження питань інформатичної підготовки майбутніх педагогів професійної освіти зробив Б.В. Шевчук [3]. У його працях розкрито організаційно-педагогічні засади інформатичної підготовки у віртуальному освітньому середовищі, що створює теоретичний фундамент для впровадження проблемно-орієнтованих методів у технічних дисциплінах. У подальших дослідженнях [4] автор аналізує цифрову трансформацію освітнього процесу та визначає роль викладача професійної освіти в умовах змінених освітніх парадигм, що безпосередньо стосується проблеми впровадження кейс-стаді в технічні дисципліни.

Методичні аспекти підготовки фахівців із цифрових технологій відображено в працях О. Бордюка та співавторів [8]. Дослідники обґрунтовують алгоритми формування інформаційних компетентностей фахівців ІТ-сфери, визначаючи особливості їхнього розвитку в сучасних умовах. Ці результати створюють підґрунтя для розробки інструментарію оцінювання навчальних досягнень при використанні кейс-методу.

У технічній галузі активно досліджуються питання діагностики та прогнозування відмов накопичувачів. Роботи Gu Y. та співавторів [6] присвячено аналізу SMART-атрибутів та характеристик зносу NAND-флеш-пам'яті для прогнозування відмов SSD у кластерних середовищах. Sidi Lu та колеги [10] розглядають методи вибору ознак та виявлення аномалій для прогнозування відмов жорстких дисків. Дослідження Pinheiro, Weber та Barroso [9], проведене на великій вибірці дисків Google, встановило ключові закономірності між температурними режимами, віком накопичувача та ймовірністю відмови.

Роботи Tomer V. та співавторів [12], Xu R. та колег [14], а також Yang Q. та інші [15] присвячено розробці методологій класифікації та прогнозування відмов HDD на основі SMART-даних із використанням алгоритмів машинного навчання. Ці дослідження створюють наукову базу для формування технічного змісту навчальних кейсів із діагностики накопичувачів.

Б.В. Шевчук та Л.Д. Шевчук [5] у навчальному посібнику систематизували практичні аспекти ремонту та модернізації персональних комп'ютерів, включаючи питання діагностики накопичувачів, що створює методичну основу для формування лабораторного компонента кейсу.

Проте, незважаючи на наявність теоретичних розробок щодо кейс-методу та емпіричних досліджень у галузі діагностики накопичувачів, у науковій літературі практично відсутні структуровані описи навчальних кейсів, що інтегрують педагогічну технологію case-study з автентичними технічними сценаріями діагностики SSD/HDD. Це визначає наукову новизну та актуальність дослідження.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці ефективності використання методу кейс-стаді як інструменту проблемно-орієнтованого навчання для формування професійних компетентностей майбутніх фахівців із цифрових технологій у сфері діагностики та відновлення даних на накопичувачах SSD/HDD.

Виклад основного матеріалу. Проєктування навчального кейсу вимагало балансу між технічною автентичністю та педагогічною доступністю. Кейс розроблено як модульну структуру, що включає технічний бриф, пакет відкритих/навчальних утиліт, критерії успішності та рефлексивний блок. Студентам надано два носії: SSD об'ємом 480 ГБ із програмно змодельованою деградацією контролера NAND-осередків та частковим зчитуванням SMART, а також HDD 1 ТБ із фізичними bad-секторами в області системних розділів. Завдання сформульовано у проблемній формі: «На основі наявних симптомів визначте тип відмови, оберіть оптимальну послідовність інструментів діагностики та відновлення, збережіть максимальний обсяг даних без ризику остаточної втрати носія, обґрунтуйте вибір стратегії».

Реалізація проблемно-орієнтованого навчання побудована за чотирма етапами. На першому етапі студенти фіксують зовнішні прояви несправності: сповільнення відгуку системи, помилки копіювання, періодичне зникнення логічних дисків. Викладач не надає готових діагностичних алгоритмів, а формує питання-орієнтири: «Які показники SMART можуть свідчити про програмну, а які про апаратну природу проблеми?», «Чому безпосереднє копіювання через провідник ОС є критичною помилкою?», «Які межі безпечного вичитування секторів?» [11].

На другому етапі відбувається інструментальний аналіз. Студенти самостійно обирають послідовність утиліт із навчального пакету. Для первинної оцінки SSD використовують CrystalDiskInfo та smartctl, фіксуючи атрибути

Media and Data Integrity Errors, Available Spare, Temperature та Power Cycles. Для HDD застосовують поверхневе сканування у Victoria у режимі Read+Remap із побудовою карти дефектів. Важливим педагогічним акцентом є навчання створення посекторного образу (образу диска) за допомогою DMDE (DM Disk Editor and Data Recovery Software) або команди dd у середовищі Linux до початку будь-яких відновлювальних операцій. Це формує культуру безпеки даних та запобігає типовим помилкам початківців [5; 11].

Третій етап присвячено безпосередньому відновленню та верифікації. У сценарії зі SSD студенти аналізують можливість програмного відновлення через TestDisk (відновлення таблиці розділів GPT/MBR) та DMDE (пошук зниклих файлових структур NTFS/exFAT). При виявленні критичної деградації осередків фіксують обмеження утиліт та формулюють висновок про необхідність апаратного відновлення в умовах сертифікованого центру. У сценарії з HDD реалізують ремапінг критичних кластерів через Victoria, після чого перевіряють цілісність файлової системи chkdsk/f у Windows або fsck у Linux [7; 12]. Успішність оцінюють за часткою відновлених файлів, відсутністю фрагментації відновлених даних та стабільністю роботи носія після тестового навантаження.

Четвертий етап включає аналіз (рефлексію) та оцінювання. Студенти заповнюють протокол кейсу, де порівнюють початкові гіпотези з отриманими результатами, фіксують помилки вибору інструментів та пропонують альтернативні алгоритми дій. Цей етап трансформує технічний навик у професійну компетентність, оскільки змушує осмислити причинно-наслідкові зв'язки між архітектурою носія, обраною утилітою та кінцевим результатом [1].

Інструментарій оцінювання базувався на поєднанні порівняльного тесту «до/після» та аналізу цифрового портфоліо лабораторних робіт. Вхідний тест містив 25 запитань на розпізнавання типів відмов, інтерпретацію SMART-атрибутів, вибір безпечної послідовності дій та розуміння обмежень програмного забезпечення. Вихідний тест включав аналогічні питання, але з додаванням ситуативних задач, що вимагали аргументованого вибору стратегії. Портфоліо оцінювалося за трьома критеріями: якість діагностичного звіту (повнота фіксації показників, коректність інтерпретації), рівень технічного виконання (успішність створення образу, відновлення структури, стабільність після ремапінгу), глибина рефлексії (вміння виявити власні помилки, запропонувати оптимізацію алгоритму, обґрунтувати межі застосування відкритих утиліт) [8].

Таблиця 1

Результати порівняльного тестування навчальних досягнень студентів

Показник	Експериментальна група	Контрольна група	Різниця
Середній бал вхідного тесту, %	54,3 (σ = 8,1)	56,1 (σ = 7,9)	–1,8
Середній бал вихідного тесту, %	86,7 (σ = 5,4)	71,4 (σ = 6,2)	+15,3
Приріст результатів, %	+32,4	+15,3	+17,1
t-критерій Стьюдента	t = 14,2; p < 0,001	t = 8,7; p < 0,001	–
Розмір ефекту Коена (d)	1,68 (високий)	0,84 (середній)	–

Емпіричні дані засвідчили статистично значуще підвищення результатів, які зазначені в таблиці 1. Середній бал вхідного тесту експериментальної групи становив 54,3% (σ=8,1), вихідного – 86,7% (σ=5,4). t-критерій Стьюдента для залежних вибірок підтвердив значущість змін (t = 14,2; p < 0,001). Розмір ефекту за Коеном склав d = 1,68, що вказує на високу практичну значущість впровадженої методики [1; 2]. У контрольній групі, яка працювала за алгоритмічними інструкціями, приріст склав із 56,1% до 71,4% (d = 0,84), що підтверджує перевагу проблемно-орієнтованого підходу у формуванні гнучких умінь (рис.1).

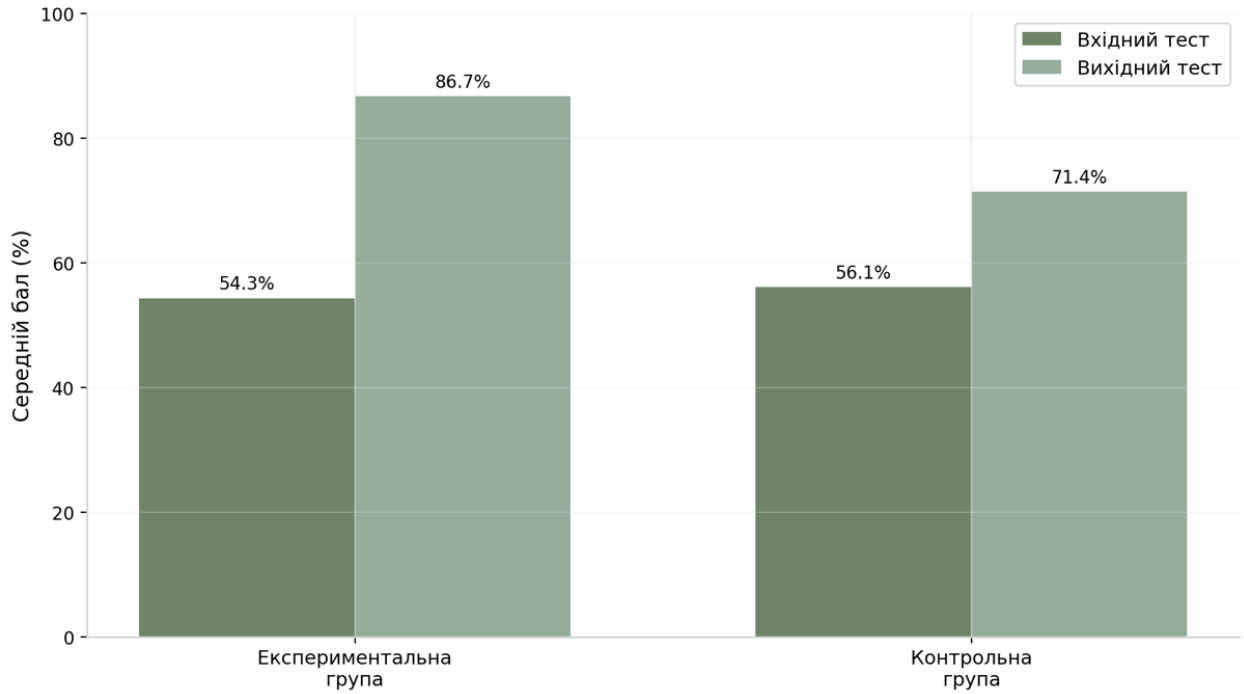

Рис.1. Порівняльні результати тестування в експериментальній та контрольній групах

Аналіз портфоліо виявив якісні зміни у структурі міркувань. На початку семестру 68% студентів намагалися одразу запускати відновлювальні утиліти без створення посекторного образу.

Після проходження кейсу цей показник знизився до 12%, тоді як частка звітів із чітким обґрунтуванням послідовності «діагностика → образ → відновлення → верифікація» зросла до 89% (рис.2). Рефлексивні есе демонстрували перехід від поверхневого опису помилок до аналізу архітектурних обмежень: студенти почали чіткіше розрізняти логічні пошкодження файлової системи, фізичну деградацію осередків та знос контролера, що прямо корелює з формуванням системного технічного мислення [3; 8].

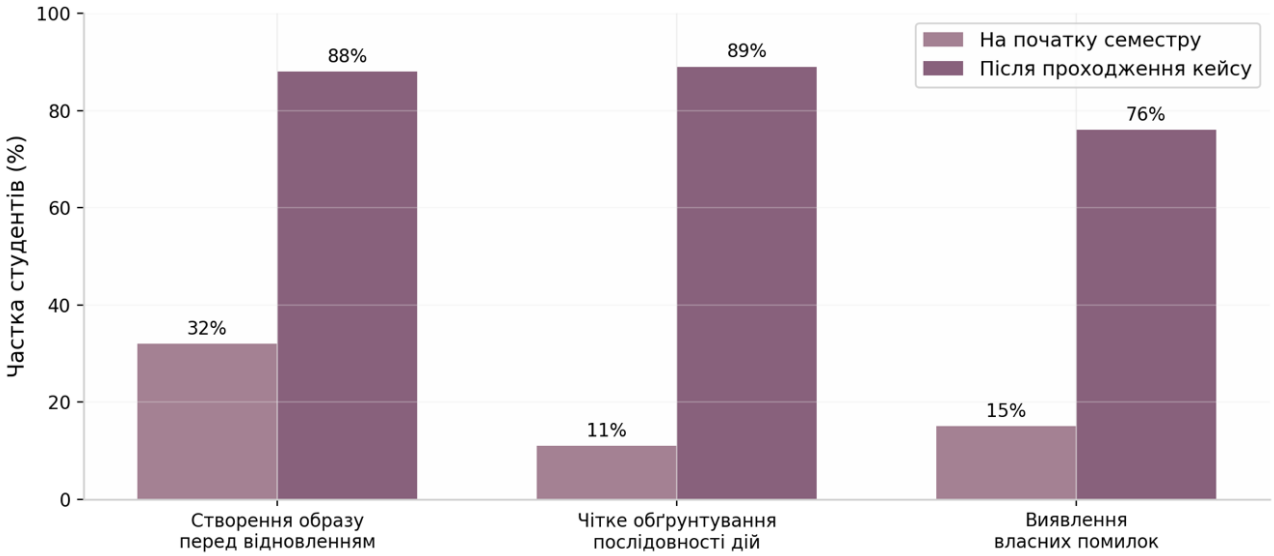

Рис.2. Динаміка формування професійних підходів до діагностики та відновлення даних

Обговорення результатів вказує на кілька ключових дидактичних висновків (табл.2).

По-перше, кейс-стаді ефективно компенсує недоліки традиційних лабораторних робіт, трансформуючи пасивне виконання інструкцій в активний пошук рішень у умовах технічної невизначеності [1].

По-друге, використання відкритих та навчальних утиліт робить методику масштабованою та етично безпечною: студенти працюють із синтетичними або навчальними наборами даних, не порушуючи конфіденційність реальних користувачів, але отримують автентичний досвід інтерпретації показників [6; 7].

По-третє, поєднання тестування та портфоліо забезпечує комплексне оцінювання: тест фіксує засвоєння базових знань, а портфоліо розкриває рівень сформованості практичних навичок, критичного аналізу та рефлексивної культури [1; 2].

Таблиця 2

Структура кейсу та відповідність компетентнісним вимогам ОП «Цифрові технології»

Компонент кейсу	Зміст діяльності	Формована компетентність
Технічний бриф	Опис симптомів, обмежень, ризиків	Аналітична (критичне мислення)
Діагностичний блок	SMART-аналіз, поверхневе сканування	Технічна (інтерпретація телеметрії)
Інструментальний блок	Створення образу, ремапінг, відновлення	Практична (вибір та застосування утиліт)
Верифікаційний блок	Перевірка цілісності, тестове навантаження	Контрольна (оцінка якості результату)
Рефлексивний блок	Протокол помилок, альтернативні алгоритми	Рефлексивна (самооцінка, саморегуляція)

Варто зазначити, що впровадження методики вимагає від викладача зміни ролі з транслятора інформації на фасилітатора процесу. Ефективність залежить від якості постановки проблемного запитання, своєчасності підказок без прямого надання алгоритму та вміння модерувати групову дискусію під час розбору помилок [1; 2]. Технічна підготовка викладача має охоплювати не лише володіння утилітами, а й розуміння методичних нюансів формування кейсу: дозування інформації, контроль складності, забезпечення варіативності сценаріїв для запобігання копіюванню рішень між групами [1].

Порівняльний аналіз із міжнародним досвідом [6; 12; 14; 15] показує, що методи прогнозування відмов накопичувачів на основі SMART-даних активно розвиваються в напрямі машинного навчання. Проте для освітнього процесу бакалаврату ключовим є не стільки побудова прогностичних моделей, скільки формування розуміння фізичних механізмів деградації носіїв та вміння інтерпретувати первинні показники. Саме цю ланку компетентності покриває запропонований кейс, інтегруючи сучасні наукові дані про NAND-знос, reallocated sectors та predictive failure indicators у практичний дидактичний сценарій.

Висновки. Проблемно-орієнтоване навчання з використанням методу кейс-стаді є педагогічно доцільним інструментом формування професійних компетентностей майбутніх фахівців із цифрових технологій у сфері діагностики та відновлення накопичувачів. Кейс забезпечує інтеграцію теоретичних знань про архітектуру SSD/HDD з практичними уміннями інтерпретації телеметрії, вибору інструментів та безпечного відновлення даних.

Запропонована структура кейсу, що поєднує два технічні сценарії (деградацію NAND-осередків із частковою втратою SMART та фізичні bad-сектори з ремапінгом у Victoria), дозволяє студентам 4 курсу бакалаврату опанувати повний цикл дій: від фіксації симптомів до створення образу диска, діагностичного аналізу, відновлення файлової структури та рефлексивного осмислення результатів.

Інструмент оцінювання, що базується на порівняльному тесті «до/після» та аналізі цифрового портфоліо лабораторних робіт, забезпечує об'єктивну фіксацію динаміки навчальних досягнень. Експериментальні дані підтверджують статистично значуще підвищення рівня практичних умінь та критичного мислення (d = 1,68), що перевищує результати традиційної алгоритмічної моделі навчання.

Використання відкритих та навчальних утиліт (CrystalDiskInfo, Victoria, DMDE, TestDisk) робить методику доступною для широкого впровадження в освітній процес закладів вищої освіти без додаткових ліцензійних витрат, зберігаючи при цьому технічну автентичність та відповідність сучасним вимогам галузі.

Перспективи подальших досліджень полягають у розширенні бібліотеки навчальних кейсів за рахунок сценаріїв відновлення даних у RAID-масивах, роботі з NVMe-накопичувачами нового покоління та впровадженні автоматизованих систем оцінювання портфоліо на основі цифрових критеріїв.

Література:

1. Козак Л. В. Кейс-метод у підготовці майбутніх викладачів до інноваційної професійної діяльності / Л. В. Козак // Освітологічний дискурс. – 2015. – № 3. – С. 153-162. – URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/12809/1/Kozak_L_OD_3(11).pdf (дата звернення: 01.05.2026).

2. Стинська В., Чепіль М., Прокопів Л. Кейс-метод – інновація у методиці підготовки студентів магістратури у закладі вищої освіти / В. Стинська, М. Чепіль, Л. Прокопів // Молодь і ринок. – 2023. – № 4. – С. 16-19. – DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.279115.

3. Шевчук Б. В. Організаційно-педагогічні засади інформатичної підготовки майбутніх педагогів професійної освіти у віртуальному освітньому середовищі / Б. В. Шевчук // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Педагогічні науки. – 2025. – № 1. – С. 243-256. – DOI: https://doi.org/10.32782/2412-9208-2025-1-243-256.

4. Шевчук Б. В. Цифрова трансформація освітнього процесу: роль і завдання викладача професійної освіти / Б. В. Шевчук // Наукові інновації та передові технології. – 2025. – № 2 (42). – С. 820-833. – DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-2(42)-1787-1799.

5. Шевчук Б. В., Шевчук Л. Д. Ремонт та модернізація персонального комп'ютера: навч. посіб. для студ. природничо-математичних спеціальностей 014 Середня освіта (за спеціалізаціями), які здобувають ОР «Бакалавр» / Б. В. Шевчук, Л. Д. Шевчук. – Переяслав-Хмельницький, 2019. – 324 с. – URL: https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/41549 (дата звернення: 01.05.2026).

6. Gu Y., Wu C., He X. Exploit both SMART Attributes and NAND Flash Wear Characteristics to Effectively Forecast SSD-based Storage Failures in Clusters / Y. Gu, C. Wu, X. He // Proc. of the USENIX Annual Technical Conference (ATC'24). – 2024. – P. 1-16. – URL: https://www.usenix.org/conference/atc24/presentation/gu-yunfei (дата звернення: 01.05.2026).

7. Klein A. What SMART Hard Disk Errors Actually Tell Us / A. Klein // Backblaze Blog. – 2019. – URL: https://www.backblaze.com/blog/hard-drive-smart-stats/ (дата звернення: 01.05.2026).

8. Bordiuk O., Shpylovyi Y., Tkachenko L., Khyshchenko O., Yushchenko A., Slaboshevska T. Information Competencies of Information Technology Specialists in the Conditions of the Pandemic: The Algorithms of Formation and Features of Development / O. Bordiuk, Y. Shpylovyi, L. Tkachenko, O. Khyshchenko, A. Yushchenko, T. Slaboshevska // Journal of Curriculum and Teaching. – 2023. – Vol. 12, No. 2. – P. 11-22. – DOI: https://doi.org/10.5430/jct.v12n2p11.

9. Pinheiro E., Weber W.-D., Barroso L. A. Failure Trends in a Large Disk Drive Population / E. Pinheiro, W.-D. Weber, L. A. Barroso // Proc. of the 5th USENIX Conference on File and Storage Technologies (FAST'07). – 2007. – P. 17-29.

10. Lu S., Luo B., Patel T., Yao Y., Tiwari D., Shi W. Making Disk Failure Predictions SMARTer! / S. Lu, B. Luo, T. Patel, Y. Yao, D. Tiwari, W. Shi // Proc. of the 18th USENIX Conference on File and Storage Technologies (FAST'20). – 2020. – P. 151-167. – URL: https://www.usenix.org/system/files/fast20-lu.pdf (дата звернення: 01.05.2026).

11. SSD Data Retention Guide / SSSTC. – URL: https://www.ssstc.com/knowledge-detail/ssd-data-retention-guide/ (дата звернення: 01.05.2026).

12. Tomer V., Sharma V., Gupta S., Singh D. Hard disk drive failure prediction using SMART attribute / V. Tomer, V. Sharma, S. Gupta, D. Singh // Materials Today: Proceedings. – 2021. – Vol. 46. – P. 11258-11262. – DOI: https://doi.org/10.1016/j.matpr.2021.03.229.

13. Valença G. W. M., Pereira F. L. F., Brito F. T., de Farias V. A. E., Machado J. C. Health Levels Modeling for SSD Failure Prediction / G. W. M. Valença, F. L. F. Pereira, F. T. Brito, V. A. E. de Farias, J. C. Machado // Anais do 39. Simpósio Brasileiro de Banco de Dados (SBBD). – Florianópolis/SC : Sociedade Brasileira de Computação, 2024. – P. 764-770. – ISSN 2763-8979. – DOI: https://doi.org/10.5753/sbbd.2024.243219.

14. Xu R., Wang X., Wu J. Classification Based Hard Disk Drive Failure Prediction: Methodologies, Performance Evaluation and Comparison / R. Xu, X. Wang, J. Wu // 2022 IEEE 18th International Conference on Automation Science and Engineering (CASE). – Mexico City, Mexico, 2022. – P. 189-195. – DOI: https://doi.org/10.1109/CASE49997.2022.9926720.

15. Yang Q., Jia X., Li X. та ін. Evaluating Feature Selection and Anomaly Detection Methods of Hard Drive Failure Prediction / Q. Yang, X. Jia, X. Li [et al.] // IEEE Transactions on Reliability. – 2021. – Vol. 70, No. 2. – P. 749-760. – DOI: https://doi.org/10.1109/TR.2020.2995724.

References

1. Kozak, L.V. (2015). Keis-metod u pidhotovtsi maibutnikh vykladachiv do innovatsiinoi profesiinoi diialnosti [Case method in training future teachers for innovative professional activity]. Osvitolohichnyi dyskurs – Educational Discourse, 3, 153-162. Retrieved from https://elibrary .kubg.edu.ua/id/eprint/12809/1/Kozak_L_OD_3(11).pdf [in Ukrainian].

2. Stynska, V., Chepil, M., & Prokopiv, L. (2023). Keis-metod – innovatsiia u metodytsi pidhotovky studentiv mahistratury u zakladi vyshchoi osvity [Case method is an innovation in the methodology of training master's students in higher education]. Molod i rynok – Youth and Market, 4, 16-19. https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.279115 [in Ukrainian].

3. Shevchuk, B.V. (2025). Orhanizatsiino-pedahohichni zasady informarychnoi pidhotovky maibutnikh pedahohiv profesiinoi osvity u virtualnomu osvitnomu seredovyshchi [Organizational and pedagogical foundations of informatics training of future teachers of professional education in a virtual educational environment]. Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Pedahohichni nauky – Scientific Notes of Berdyansk State Pedagogical University. Pedagogical Sciences, 1, 243-256. https://doi.org/10.32782/2412-9208-2025-1-243-256 [in Ukrainian].

4. Shevchuk, B.V. (2025). Tsyfrova transformatsiia osvitnoho protsesu: rol i zavdannia vykladacha profesiinoi osvity [Digital transformation of the educational process: role and tasks of a teacher of professional education]. Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii – Scientific Innovations and Advanced Technologies, 2 (42), 820-833. https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-2(42)-1787-1799 [in Ukrainian].

5. Shevchuk, B.V., & Shevchuk, L.D. (2019). Remont ta modernizatsiia personalnoho kompiutera: navchalnyi posibnyk dlia studentiv pryrodnycho-matematychnykh spetsialnostei 014 Serednia osvita (za spetsializatsiiamy) yaki zdobuvaiut OR «Bakalavr» [Repair and modernization of a personal computer: a textbook for students of natural and mathematical specialties 014 Secondary education (by specializations) who obtain the educational level «Bachelor»]. Pereiaslav-Khmelnytskyi. Retrieved from https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/41549 [in Ukrainian].

6. Gu, Y., Wu, C., & He, X. (2024). Exploit both SMART Attributes and NAND Flash Wear Characteristics to Effectively Forecast SSD-based Storage Failures in Clusters. Proceedings from ATC '24: USENIX Annual Technical Conference (pp. 1-16). Retrieved from https://www.usenix.org/conference/atc24/presentation/gu-yunfei

7. Klein, A. (2019). What SMART Hard Disk Errors Actually Tell Us. Backblaze Blog. Retrieved from https://www.backblaze.com/blog/hard-drive-smart-stats/

8. Bordiuk, O., Shpylovyi, Y., Tkachenko, L., Khyshchenko, O., Yushchenko, A., & Slaboshevska, T. (2023). Information Competencies of Information Technology Specialists in the Conditions of the Pandemic: The Algorithms of Formation and Features of Development. Journal of Curriculum and Teaching, 12 (2), 11-22. https://doi.org/10.5430/jct.v12n2p11

9. Pinheiro, E., Weber, W.-D., & Barroso, L.A. (2007). Failure Trends in a Large Disk Drive Population. Proceedings from FAST '07: 5th USENIX Conference on File and Storage Technologies (pp. 17-29).

10. Lu, S., Luo, B., Patel, T., Yao, Y., Tiwari, D., & Shi, W. (2020). Making Disk Failure Predictions SMARTer! Proceedings from FAST '20: 18th USENIX Conference on File and Storage Technologies (pp. 151-167). Retrieved from https://www.usenix.org/system/files/fast20-lu.pdf

11. SSD Data Retention Guide [Electronic resource]. (n.d.). ssstc.com. Retrieved from https://www.ssstc.com/knowledge-detail/ssd-data-retention-guide/ [in English].

12. Tomer, V., Sharma, V., Gupta, S., & Singh, D. (2021). Hard disk drive failure prediction using SMART attribute. Materials Today: Proceedings, 46, 11258-11262. https://doi.org/10.1016/j.matpr.2021.03.229

13. Valença, G.W.M., Pereira, F.L.F., Brito, F.T., de Farias, V.A.E., & Machado, J.C. (2024). Health Levels Modeling for SSD Failure Prediction. Proceedings from SBBD '24: 39th Simpósio Brasileiro de Banco de Dados (pp. 764-770). Porto Alegre: Sociedade Brasileira de Computação. https://doi.org/10.5753/sbbd.2024.243219

14. Xu, R., Wang, X., & Wu, J. (2022). Classification Based Hard Disk Drive Failure Prediction: Methodologies, Performance Evaluation and Comparison. Proceedings from CASE '22: 2022 IEEE 18th International Conference on Automation Science and Engineering (pp. 189-195). Mexico City, Mexico. https://doi.org/10.1109/CASE49997.2022.9926720

15. Yang, Q., Jia, X., Li, X., et al. (2021). Evaluating Feature Selection and Anomaly Detection Methods of Hard Drive Failure Prediction. IEEE Transactions on Reliability, 70 (2), 749-760. https://doi.org/10.1109/TR.2020.2995724

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 001.895:331.361:377

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-606-619

Буцик Ігор Михайлович доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-3105-2802

Смоляк Павло Орестович доктор PhD, старший викладач кафедри педагогіки Національного університету біоресурсів і природокористування України, м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-0016-5561

ГОТОВНІСТЬ ДО ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙ ЯК КЛЮЧОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Анотація. У статті здійснено теоретичне узагальнення проблеми формування готовності майбутніх фахівців до використання інновацій як однієї з ключових характеристик їхньої професійної компетентності. Актуальність дослідження зумовлена сучасними тенденціями розвитку суспільства, які характеризуються активною цифровою трансформацією, стрімким оновленням технологій, інтеграцією інноваційних підходів у різні сфери професійної діяльності та підвищенням вимог до якості професійної підготовки фахівців. У цих умовах особливого значення набуває здатність майбутніх фахівців ефективно сприймати та використовувати інновації, адаптуватися до змін, здійснювати професійну діяльність на засадах творчості, мобільності та безперервного саморозвитку.

Метою статті є теоретичне узагальнення змісту готовності майбутніх фахівців до використання інновацій як ключової характеристики їхньої професійної компетентності, а також визначення основних структурних компонентів досліджуваного феномену. Для досягнення поставленої мети здійснено аналіз наукових праць українських і зарубіжних учених, присвячених проблемам професійної підготовки, інноваційної діяльності, професійної компетентності та формування готовності особистості до виконання професійних функцій в умовах інноваційного розвитку суспільства.

У ході дослідження з’ясовано, що в сучасній педагогічній та психологічній науці відсутній єдиний підхід до трактування поняття «готовність». Аналіз словникових, енциклопедичних і наукових джерел дозволив встановити, що готовність розглядається як психічний стан, особистісна якість, результат підготовки, передумова діяльності або інтегративне особистісно-професійне утворення. Незважаючи на наявні відмінності в наукових підходах, більшість дослідників визначають готовність як складний багатокомпонентний феномен,

що забезпечує здатність особистості успішно виконувати певний вид діяльності на основі поєднання відповідних знань, умінь, навичок, мотивів, цінностей та особистісних якостей.

На основі узагальнення сучасних наукових підходів уточнено зміст поняття «готовність до використання інновацій у професійній діяльності». Доведено, що досліджуваний феномен доцільно розглядати як інтегративне особистісно-професійне утворення, яке відображає здатність майбутнього фахівця до сприйняття, осмислення, освоєння, адаптації та ефективного впровадження інновацій у професійну практику. Обґрунтовано, що готовність до використання інновацій є важливою складовою професійної компетентності, оскільки забезпечує здатність особистості діяти в умовах невизначеності, швидко реагувати на зміни професійного середовища, генерувати нові ідеї, застосовувати сучасні технології та здійснювати професійну діяльність на якісно новому рівні.

Особливу увагу приділено структурному аналізу готовності до використання інновацій. Встановлено, що в сучасних дослідженнях українських і зарубіжних науковців структура цього феномену представлена різною кількістю компонентів, однак найбільш поширеними є мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, особистісний та рефлексивний складники. На підставі узагальнення наукових підходів обґрунтовано доцільність виокремлення мотиваційно-ціннісного, когнітивного, операційно-діяльнісного, особистісно-креативного та рефлексивного компонентів готовності майбутніх фахівців до використання інновацій.

У результаті проведеного дослідження зроблено висновок, що готовність до використання інновацій є складною багаторівневою системою взаємопов'язаних компонентів, які забезпечують здатність майбутнього фахівця ефективно реалізовувати інноваційні підходи в професійній діяльності.

Доведено, що сформованість досліджуваної якості виступає важливим показником професійної компетентності, професійної мобільності, конкурентоспроможності та готовності особистості до безперервного професійного розвитку в умовах інноваційного суспільства. Перспективним напрямом подальших наукових розвідок визначено розроблення критеріїв, показників і діагностичного інструментарію оцінювання рівня сформованості готовності майбутніх фахівців до використання інновацій у професійній діяльності, а також обґрунтування педагогічних умов її ефективного формування в системі професійної освіти.

Ключові слова: інновації, готовність, структура готовності, використання інновацій, професійна компетентність, майбутні фахівці.

Butsyk Ihor Mykhailovych Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor at the Department of Pedagogy National University of Life and Environmental Sciences of Ukrainei, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-3105-2802

Smoliak Pavlo Orestovych Doctor of Philosophy (PhD), Senior Lecturer at the Department of Pedagogy, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0000-0003-0016-5561

READINESS TO USE INNOVATION AS A KEY CHARACTERISTIC OF THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE SPECIALISTS

Abstract. The article provides a theoretical generalization of the issue of developing future specialists' readiness for the use of innovations as one of the key characteristics of their professional competence. The relevance of the study is determined by contemporary trends in social development characterized by active digital transformation, rapid technological advancement, the integration of innovative approaches into various fields of professional activity, and increasing requirements for the quality of professional training. Under these conditions, particular importance is attached to the ability of future specialists to effectively perceive and apply innovations, adapt to changes, and carry out professional activities based on creativity, mobility, and continuous self-development.

The purpose of the article is to provide a theoretical generalization of the essence of future specialists' readiness for the use of innovations as a key characteristic of their professional competence and to identify the main structural components of the phenomenon under study. To achieve this goal, an analysis of the scientific works of Ukrainian and foreign scholars devoted to the issues of professional training, innovative activity, professional competence, and the formation of individuals' readiness to perform professional functions in the context of the innovative development of society was conducted.

The study revealed that there is no unified approach to interpreting the concept of "readiness" in contemporary pedagogical and psychological science. The analysis of dictionary, encyclopedic, and scientific sources made it possible to establish that readiness is viewed as a mental state, a personal quality, an outcome of training, a prerequisite for activity, or an integrative personal and professional construct. Despite differences in scientific approaches, most researchers define readiness as a complex multidimensional phenomenon that ensures an individual's ability to successfully perform a particular type of activity through the combination of relevant knowledge, skills, abilities, motives, values, and personal qualities.

Based on the generalization of contemporary scientific approaches, the content of the concept of "readiness for the use of innovations in professional activity" has been clarified. It is substantiated that this phenomenon should be considered as an integrative personal and professional construct reflecting a future specialist's ability to perceive, comprehend, master, adapt, and effectively implement innovations in professional practice. It has been proved that readiness for the use of innovations is an important component of professional competence, as it enables an individual to act effectively under conditions of uncertainty, respond promptly to changes in the

professional environment, generate new ideas, apply modern technologies, and perform professional activities at a qualitatively new level.

Special attention is paid to the structural analysis of readiness for the use of innovations. It has been established that contemporary studies conducted by Ukrainian and foreign scholars present the structure of this phenomenon through different numbers of components; however, the most common among them are motivational, cognitive, activity-based, personal, and reflective components. Based on the synthesis of scientific approaches, the expediency of distinguishing motivational-value, cognitive, operational-activity, personal-creative, and reflective components of future specialists' readiness for the use of innovations has been substantiated.

The findings of the study indicate that readiness for the use of innovations is a complex multilevel system of interrelated components that ensure a future specialist's ability to effectively implement innovative approaches in professional activity. It has been demonstrated that the development of this quality serves as an important indicator of professional competence, professional mobility, competitiveness, and an individual's readiness for continuous professional development in an innovative society. A promising direction for further research is the development of criteria, indicators, and diagnostic tools for assessing the level of readiness of future specialists for the use of innovations in professional activity, as well as the substantiation of pedagogical conditions for its effective formation within the system of professional education.

Keywords: innovation, readiness, structure of readiness, use of innovation, professional competence, future specialists.

Постановка проблеми. Готовність до використання інновацій у професійній діяльності є одним із ключових аспектів розвитку сучасного фахівця, що зумовлено стрімким науково-технічним прогресом і динамічним характером суспільних змін. У контексті професійної компетентності готовність до впровадження та адаптації новітніх технологій і методів виступає як необхідна умова забезпечення конкурентоспроможності та ефективності діяльності майбутніх спеціалістів на ринку праці. Відсутність цієї готовності може призвести до втрати актуальності професійних знань і зниження рівня продуктивності, що підкреслює важливість системного формування відповідних навичок у процесі професійної підготовки.

Проблема готовності до використання інновацій розглядається як багатовимірне явище, яке охоплює не лише технічні аспекти впровадження нових технологій, а й психологічні, мотиваційні, когнітивні чинники, що визначають ставлення особистості до змін та інноваційної діяльності. Формування такої готовності вимагає цілеспрямованої педагогічної діяльності, модернізації освітніх програм і створення умов для розвитку критичного мислення, креативності та проактивної позиції майбутніх фахівців, що є запорукою їхньої адаптивності та професійного зростання в умовах інформаційного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження проблеми готовності до використання інновацій як ключової характеристики професійної компетентності спрямовані на виявлення комплексних підходів до розвитку інноваційної поведінки майбутніх фахівців. Розкриття змісту категорії «готовність» та її компонентів привернуло увагу таких дослідників, як О. Гончарова, І. Лук'янова, Л. Радзіховська, О. Сорока та інш. Значний внесок у вирішення проблеми формування готовності до використання інновацій зробили українські науковці О. Гошко, Б. Грудинін [3], І. Дичківська [4], С. Максименко, Є. Маринченко [8], Ю. Новгородська [9], О. Терещенко, А. Чудик та К. Тушко [16] та інш.

У сучасних наукових дослідженнях проблема готовності майбутніх фахівців до використання інновацій розглядається як одна з ключових характеристик їхньої професійної компетентності. Дослідники акцентують увагу на тому, що інноваційна діяльність стає необхідною умовою успішної професійної самореалізації фахівця в умовах цифровізації, євроінтеграційних процесів та трансформації освітнього середовища [9]. Науковці наголошують, що формування готовності до інноваційної діяльності має здійснюватися системно й охоплювати не лише засвоєння сучасних технологій та методик, а й розвиток інноваційного стилю мислення, професійної мобільності та здатності до творчого вирішення професійних завдань. У зв'язку з цим важливого значення набувають міждисциплінарний підхід, колаборативне навчання, практико-орієнтовані методи, цифрові освітні ресурси та рефлексивні технології навчання.

Зокрема, дослідники А. Чудик, К. Тушко виокремлюють чотири основні категорії досліджуваної ними готовності майбутніх фахівців до використання інновацій: мотиваційну, когнітивну, операційну та рефлексивну, які в комплексі утворюють цілісну саморегулювальну систему, ефективність якої залежить від взаємодії названих компонентів [16]. Основні аспекти готовності педагога до інноваційної діяльності у світлі сучасних пріоритетів освіти висвітлює у своїх напрацюваннях науковиця О. Бартків, яка вважає досліджувану характеристику важливим компонентом загальної професійної готовності, передумовою результативної професійної діяльності, платформою для розкриття творчого потенціалу [1]. Досліджуючи зміст і структуру готовності до інноваційної діяльності педагогічних працівників закладів професійно-технічної освіти, В. Харагірло здійснює аналіз складових готовності до інноваційної діяльності, визначає їх основні характеристики, наполягаючи на тому, що «джерела готовності до інноваційної діяльності сягають проблематики особистісного розвитку, професійної спрямованості, професійної освіти, виховання й самовиховання, професійного самовизначення» [15].

Науковець Є. Маринченко [8], підтримуючи позицію В. Ковальчука та А. Щербака, розкриваючи педагогічні умови формування готовності майбутнього педагога професійного навчання до інноваційної діяльності у сільськогосподарському виробництві, акцентує увагу на тому, що «професійна

готовність до інноваційної діяльності передбачає науково-теоретичну й практичну підготовку педагога професійного навчання, тобто наявність у нього передбачуваних відповідних знань, умінь та навичок, особистісних і професійних якостей, а це вже результат тривалої фахової підготовки педагога професійного навчання у ЗВО [8].

Узагальнення результатів сучасних наукових досліджень свідчить, що готовність до впровадження та використання інновацій трактується не лише як окрема професійно значуща риса особистості, а як інтегрований показник рівня сформованості професійної компетентності майбутнього фахівця. Вона характеризує здатність особистості адаптуватися до динамічних змін професійного середовища, творчо розв'язувати професійні завдання, ефективно використовувати сучасні інноваційні технології та забезпечувати власну професійну конкурентоспроможність.

Мета статті – теоретичне узагальнення змісту готовності майбутніх фахівців до використання інновацій як ключової характеристики їх професійної компетентності, а також визначення основних структурних компонентів досліджуваного феномену.

Виклад основного матеріалу.

Сучасний етап розвитку освіти характеризується активними трансформаційними процесами, пов'язаними з цифровізацією, глобалізацією, євроінтеграційними змінами та стрімким оновленням професійних технологій. За таких умов особливого значення набуває проблема формування готовності майбутніх фахівців до використання інновацій, оскільки саме інноваційна діяльність визначає рівень професійної мобільності, конкурентоспроможності та здатності ефективно діяти в умовах постійних змін.

Узагальнення словникових і наукових джерел дає підстави стверджувати, що поняття «готовність» належить до категорій, які не мають однозначного тлумачення в сучасному науковому дискурсі. Варіативність його інтерпретацій обумовлена міждисциплінарним характером досліджуваного феномена та особливостями методологічних підходів, що склалися в різних галузях науки. Так, представники педагогічної науки акцентують увагу на готовності як результаті професійної підготовки та показнику сформованості компетентностей, психологи розглядають її як складне особистісне утворення, що охоплює мотиваційні, когнітивні, емоційно-вольові та діяльнісні характеристики, а філософські підходи пов'язують готовність із потенційною здатністю особистості до цілеспрямованої діяльності, саморозвитку та реалізації власного потенціалу. У зв'язку з цим категорія «готовність» постає як складний інтегративний феномен, дослідження якого потребує комплексного теоретичного аналізу та врахування міждисциплінарних наукових підходів.

Так, академічний словник української мови І. Білодіда тлумачить поняття «готовність» як стан готового; бажання зробити що-небудь [13]. У двадцятитомному словнику української мови готовність визначається як стан

особи, яка підготовлена до певної діяльності, дії або виконання конкретного завдання. У цьому контексті увага зосереджується на наявності необхідних умов та можливостей для здійснення відповідної діяльності [14]. У словнику синонімів поняття «готовність» ототожнюється із поняттям «спроможність», а відтак і з поняттям «здатність» [12]. В Енциклопедії освіти поняття готовності розглядається як інтегральна характеристика особистості, що відображає рівень її підготовленості до виконання професійних функцій і передбачає єдність знань, умінь, навичок, мотивів та особистісних якостей, необхідних для успішної діяльності [5].

Міжнародні довідкові виданнях поняття *readiness* (готовність) трактують як стан підготовленості особи або організації до здійснення певної діяльності чи реагування на зміни. Наприклад, в APA Dictionary of Psychology готовність характеризується як стан психічної та поведінкової підготовленості до виконання певних дій або реагування на конкретні стимули [17].

Узагальнення словникових та енциклопедичних підходів дозволяє зробити висновок, що готовність є складним інтегративним феноменом, який поєднує психофізіологічні, когнітивні, мотиваційні, діяльнісні та особистісні характеристики людини. Незалежно від галузі дослідження, більшість авторів пов’язують готовність із наявністю необхідних внутрішніх і зовнішніх передумов для успішного здійснення певної діяльності. У контексті професійної підготовки майбутніх фахівців готовність доцільно розглядати як результат цілеспрямованого освітнього впливу та водночас як показник сформованості професійної компетентності особистості.

Підходи науковців до визначення змісту феномену «готовність» також характеризуються певною неоднозначністю, що зумовлено багатокомпонентністю цього поняття та різноманітністю методологічних підходів до його дослідження. У сучасній науковій літературі готовність розглядається як стан, властивість, якість, результат підготовки або інтегративне особистісне утворення, яке забезпечує успішність діяльності, а також як складне інтегративне утворення, що поєднує систему професійних знань, умінь, цінностей, мотиваційних установок та особистісних якостей, необхідних для впровадження нових технологій, методів і форм професійної діяльності (Б. Грудинін, І. Дичківська, Є. Маринченко, Ю. Новгородська, І. Підласий, С. Трипольська та інш.).

На думку Ю. Новгородської, професійна компетентність сучасного фахівця не може обмежуватися лише засвоєнням знань, а передбачає готовність до творчої діяльності, саморозвитку та інноваційного пошуку [9]. Подібні підходи простежуються у працях В. Кременя, який акцентував увагу на необхідності формування інноваційного типу мислення як основи сучасної професійної підготовки [7].

У дослідженнях В. Харагірло готовність до використання інновацій у професійній діяльності визначається як один із важливих компонентів професійної готовності, що за структурою представляє собою складне

інтегративне утворення, що охоплює різноманітні якості, властивості, знання, навички особистості [15].

Аналіз наукових джерел свідчить, що більшість дослідників трактують готовність до інноваційної діяльності як важливий компонент професійної компетентності особистості. Зокрема, у працях О. Пометун, Н. Ничкало та С. Гончаренко підкреслюється, що інноваційна готовність формується в процесі активної професійної діяльності та безпосередньо пов'язана зі здатністю особистості до самоосвіти, професійного самовдосконалення і творчого вирішення професійних завдань.

Серед зарубіжних дослідників значного поширення набули праці американського психолога Robert Gagné, який пов'язував готовність із наявністю внутрішніх і зовнішніх передумов, необхідних для успішного виконання діяльності.

На його думку, готовність є результатом попереднього навчання, накопичення досвіду та сформованості необхідних компетенцій [19].

У контексті теорії діяльності важливими є погляди Jerome Bruner, який визначав готовність як стан підготовленості особистості до засвоєння нового досвіду та успішного розв'язання професійних і життєвих завдань. Учений наголошував, що готовність безпосередньо залежить від рівня розвитку мислення, мотивації та попереднього досвіду суб'єкта [18].

Отже, проведений аналіз словникових джерел, енциклопедичних видань і наукових підходів до трактування феномену «готовність» дає підстави стверджувати, що це поняття має складний міждисциплінарний характер і розглядається як інтегративна характеристика особистості, яка відображає рівень її підготовленості до успішного здійснення певної діяльності. Незважаючи на різноманітність наукових підходів, більшість дослідників сходяться на тому, що готовність формується в результаті поєднання мотиваційних установок, професійних знань, практичних умінь, особистісних якостей та здатності до саморегуляції й рефлексії.

У контексті сучасних вимог до професійної підготовки особливого значення набуває готовність до використання інновацій, оскільки саме вона забезпечує здатність майбутнього фахівця ефективно функціонувати в умовах динамічних соціально-економічних і технологічних змін. Використання інновацій у професійній діяльності потребує не лише обізнаності щодо новітніх технологій, методів і засобів роботи, а й сформованої внутрішньої потреби в їх освоєнні та впровадженні, готовності до професійного розвитку, творчого пошуку й постійного оновлення власного досвіду.

З огляду на це, готовність до використання інновацій у професійній діяльності доцільно визначати як інтегративне особистісно-професійне утворення, що характеризує здатність і внутрішню налаштованість фахівця до сприйняття, освоєння, адаптації та ефективного впровадження інновацій у професійну практику на основі сформованої системи мотиваційних установок,

спеціальних знань, практичних умінь, досвіду творчої діяльності та рефлексивних здібностей.

Визначення змісту готовності до використання інновацій у професійній діяльності потребує з'ясування її внутрішньої структури, оскільки саме структурний аналіз дає змогу виявити взаємозв'язки між окремими складовими цього феномена та визначити механізми його формування в процесі професійної підготовки.

У працях сучасних українських учених, присвячених проблемам професійної та інноваційної підготовки майбутніх фахівців (В. Андрущенко, Н. Брюханова, О. Дубасенюк, Л. Козак, Н. Ничкало, Ю. Новгородська [9], Є. Маринченко [8], С. Сисоєва, Л. Хомич та ін.), структура готовності до інноваційної діяльності найчастіше представлена через взаємодію кількох взаємопов'язаних компонентів, кожен з яких виконує специфічні функції в процесі професійного становлення особистості.

У структурі такої готовності органічно поєднуються мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний, особистісний і рефлексивний компоненти, які забезпечують відкритість особистості до нововведень, здатність оперативно реагувати на професійні виклики, приймати обґрунтовані рішення в нестандартних ситуаціях та здійснювати інноваційні перетворення у сфері професійної діяльності. Відтак готовність до використання інновацій слід розглядати не лише як результат професійної підготовки, а й як важливий показник сформованості професійної компетентності, професійної мобільності та конкурентоспроможності майбутнього фахівця в умовах сучасного суспільства знань.

Так, у дослідженнях О. Огієнко готовність до інноваційної діяльності трактується як результат професійної підготовки, що поєднує позитивну мотивацію до нововведень, систему професійних знань, здатність до творчого пошуку та практичного впровадження інновацій. Учена наголошує на важливості гармонійного розвитку когнітивної, діяльнісної та особистісної сфер майбутнього фахівця [10].

Науковці О. Варгата, О. Кулешова, Л. Міхеєва у своїх дослідженнях проблеми готовності до інноваційної професійної діяльності обґрунтовують більш розгорнуту структуру, яка включає мотиваційний, ціннісний, когнітивний, операційний, особистісний, творчий, комунікативний та рефлексивний компоненти. Такий підхід відображає тенденцію до розширення розуміння інноваційної готовності як комплексного феномена, що охоплює не лише професійні знання та вміння, а й соціально-психологічні характеристики особистості [2].

Зарубіжні науковці також розглядають готовність до інновацій як багатовимірне утворення. Зокрема, Donald Schön пов'язує готовність до інноваційної діяльності зі здатністю до рефлексії, критичного осмислення професійного досвіду та адаптації до нових умов діяльності. У його концепції

ключове місце посідає рефлексивний компонент, який забезпечує постійне професійне самовдосконалення [20].

Узагальнення зазначених наукових підходів дає підстави виокремити п'ять основних структурних компонентів готовності майбутніх фахівців до використання інновацій у професійній діяльності: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, операційно-діяльнісний, особистісно-креативний та рефлексивний (табл.1).

Таблиця 1

Структура готовності майбутніх фахівців до використання інновацій у професійній діяльності

Компонент	**Змістова характеристика**
Мотиваційно-ціннісний	Відображає позитивне ставлення до інноваційної діяльності, усвідомлення її значущості для професійного розвитку, прагнення до самореалізації та професійного вдосконалення.
Когнітивний	Охоплює систему знань про сутність інновацій, сучасні технології, методи та інструменти професійної діяльності, закономірності інноваційних процесів.
Операційно-діяльнісний	Передбачає сформованість умінь і навичок застосування інноваційних технологій, здатність проєктувати та реалізовувати інноваційні рішення у професійній практиці.
Особистісно-креативний	Включає креативність, ініціативність, професійну мобільність, відкритість до змін, гнучкість мислення та здатність до нестандартного вирішення професійних завдань.
Рефлексивний	Характеризує здатність до самоаналізу, самооцінки результатів діяльності, усвідомлення власного професійного досвіду та коригування інноваційної діяльності.

Мотиваційно-ціннісний компонент готовності до використання інновацій у професійній діяльності виступає системоутворювальним елементом структури цього феномену, оскільки саме він визначає спрямованість особистості на інноваційну діяльність. Адже без сформованої мотивації навіть високий рівень професійних знань не забезпечує активного впровадження інновацій у практику.

Когнітивний компонент забезпечує теоретичне підґрунтя інноваційної діяльності та передбачає оволодіння знаннями про сучасні технології, цифрові ресурси, інноваційні методики та способи їх практичного застосування. В умовах цифрової трансформації суспільства його значення суттєво зростає, оскільки саме він визначає готовність фахівця працювати в інформаційно насиченому середовищі.

Операційно-діяльнісний компонент характеризує практичну готовність до використання інновацій і проявляється через здатність ефективно застосовувати інноваційні технології, адаптувати їх до конкретних професійних ситуацій та оцінювати результати їх використання.

Особистісно-креативний компонент відображає індивідуально-психологічні характеристики особистості, які забезпечують її відкритість до нововведень. Саме цей компонент створює підґрунтя для творчого переосмислення професійного досвіду та генерування нових ідей.

Рефлексивний компонент забезпечує усвідомлення власних професійних досягнень і труднощів, сприяє саморозвитку та вдосконаленню професійної діяльності. У сучасних дослідженнях він розглядається як важлива умова безперервного професійного зростання та ефективного впровадження інновацій.

Висновки. Таким чином, результати аналізу праць сучасних українських науковців дозволяють стверджувати, що готовність до використання інновацій у професійній діяльності є складною багаторівневою системою взаємопов'язаних компонентів, які в сукупності забезпечують здатність майбутнього фахівця успішно сприймати, освоювати, адаптувати та впроваджувати інновації в професійну практику. При цьому провідна роль належить мотиваційно-ціннісному компоненту, який визначає спрямованість особистості на інноваційну діяльність, тоді як когнітивний, операційно-діяльнісний, особистісно-креативний та рефлексивний компоненти забезпечують її змістове, практичне та особистісне наповнення. Для подальшого дослідження доцільно розглядати зазначені компоненти як критерії оцінювання рівня сформованості готовності майбутніх фахівців до використання інновацій у професійній діяльності.

Література

1. Бартків О. Готовність педагога до інноваційної діяльності. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2010. № 1. С.52-58

2. Варгата О. В., Кулешова О. В., Міхеєва Л. В. Теоретичний аналіз психологічної готовності фахівців соціономічного профілю до інноваційної професійної діяльності. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»: науковий журнал*. Острог: Вид-во НаУОА, червень 2021. № 13. С. 4–9. Режим доступу: https://journals.oa.edu.ua/Psychology/article/view/3200

3. Грудинін Б. Готовність майбутніх фахівців до використання інновацій у педагогічній діяльності. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія педагогічна*. 2014. № 20. С. 78–81. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkp_ped_2014_20_27

4. Дичківська І. Готовність до інноваційної діяльності у структурі професійно-особистісної підготовки педагога. *Наука і освіта*.2011. № 5. С.13-16. Режим доступу: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2011/5_2011/4.pdf

5. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

6. Ковальчук В. І., Щербак А. В. Впровадження інноваційних технологій навчання у процесі професійної підготовки студентів закладів вищої освіти. *Молодий вчений*. 2018. № 3. С. 543-547.

7. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в системі сучасних цінностей. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. Т. 5. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/HNAESU_2023_5_1_30

8. Маринченко Є. Формування готовності майбутнього педагога професійного навчання до інноваційної діяльності у сільськогосподарському виробництві: дис. ... д-р філософії: 015 Професійна освіта (за спеціалізаціями). Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка. Глухів. 2021. Режим доступу: https://uacademic.info/ua/document/0821U100939

9. Новгородська Ю. Готовність до інноваційної освітньої діяльності як важлива професійна якість сучасного педагога. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія педагогіка.* 2024.Режим доступу: DOI:10.54929/2786-9199-2024-4-09-03

10. Огієнко О.І. Formation of readiness for innovative activity as an important component of future teacher professional training. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2023. № 7 (33). С. 154-162. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/6019/

11. Оніпко В., Япринець Т. Формування готовності до інноваційної освітньої діяльності як ключової компетентності майбутніх фахівців. *Ukrainian Professional Education = Українська професійна освіта*. 2024. № (16). С. 71–78. Режим доступу: https://doi.org/10.33989/2519-8254.2024.16.314307

12. Словник синонімів української мови: в 2-х т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С.І. Головащук та ін. К.: Наукова думка, 2001. Т. 1. 1040 с.

13. Словник української мови : [в 11 т.]/редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1970 - 1980.

14. Словник української мови : в 20 т. / НАН України, Український мовно-інформаційний фонд. Київ : Наукова думка, 2010–2024.

15. Харагірло В. Є. Сутність і структура готовності до інноваційної діяльності педагогічних працівників закладів професійно-технічної освіти. *Імідж сучасного педагога*. 2018. № 1. С. 34-38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/isp_2018_1_9

16. Чудик А., Тушко К. Формування готовності в майбутніх фахівців до використання інновацій: основні категорії. *Суспільство та національні інтереси.* 2026. № 3 (23). С.861-874.Режим доступу: https://perspectives.pp.ua/index.php/sni/article/view/38731/38741

17. APA Dictionary of Psychology. URL: https://dictionary.apa.org/

18. Bruner J. The Process of Education. Cambridge, 1960.

19. Gagne R.M. The Conditions of Learning. Holt, Rinehart and Winston, New York. 1985.

20. Schön D. A. *The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action*. New York: Basic Books, 1983. 374 p. URL: https://surl.li/trhfiy

References:

1. Bartkiv, O. (2010). Hotovnist pedahoha do innovatsiinoi diialnosti [Teacher's readiness for innovative activity]. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia - Problems of training a modern teacher*, 1, 52-58 [in Ukrainian].

2. Vargata, O. V., Kuleshova, O. V., Mikheeva, L. V. (2021). Teoretychnyi analiz psykholohichnoi hotovnosti fakhivtsiv sotsionomichnoho profiliu do innovatsiinoi profesiinoi diialnosti [Theoretical analysis of the psychological readiness of socio-economic specialists for innovative professional activity]. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». *Seriia «Psykholohiia»: naukovyi zhurnal - Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Series "Psychology": scientific journal*, 13, 4-9. URL: https://journals.oa.edu.ua/Psychology/article/view/3200 [in Ukrainian].

3. Grudynin, B. (2014). Hotovnist maibutnikh fakhivtsiv do vykorystannia innovatsii u pedahohichnii diialnosti [Readiness of future specialists to use innovations in pedagogical activity].

Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiienka. Seriia pedahohichna - Collection of scientific works of Ivan Ohienko Kamianets-Podilskyi National University. Pedagogical series, 20, 78-81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkp_ped_2014_20_27 [in Ukrainian].

4. Dychkivska, I. (2011). Hotovnist do innovatsiinoi diialnosti u strukturi profesiino-osobystisnoi pidhotovky pedahoha [Readiness for innovative activity in the structure of professional and personal training of a teacher]. *Nauka i osvita - Science and education*, 5, 13-16. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2011/5_2011/4.pdf [in Ukrainian].

5. Encyclopedia of Education (2008). Acad. Ped. Sciences of Ukraine; editor-in-chief V. G. Kremen. Kyiv: Yurinkom Inter, 1040 [in Ukrainian].

6. Kovalchuk, V. I., Shcherbak, A. V. (2018). Vprovadzhennia innovatsiinykh tekhnolohii navchannia u protsesi profesiinoi pidhotovky studentiv zakladiv vyshchoi osvity [Introduction of innovative learning technologies in the process of professional training of students of higher education institutions]. *Molodyi vchenyi - Young scientist*, 3, 543-547 [in Ukrainian].

7. Kremen, V. G. (2023). Filosofiia liudynotsentryzmu v systemi suchasnykh tsinnostei [Philosophy of humanism in the system of modern values]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy - Bulletin of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*, 5, 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/HNAESU_2023_5_1_30 [in Ukrainian].

8. Marynchenko, E. (2021). Formuvannia hotovnosti maibutnoho pedahoha profesiinoho navchannia do innovatsiinoi diialnosti u silskohospodarskomu vyrobnytstvi [Formation of readiness of future teacher of vocational training for innovative activity in agricultural production]: dissertation ... Doctor of Philosophy: 015 Vocational education (by specialization). Oleksandr Dovzhenko Glukhiv National Pedagogical University. URL: https://uacademic.info/ua/document/0821U100939 [in Ukrainian].

9. Novgorodskaya, Yu. (2024). Hotovnist do innovatsiinoi osvitnoi diialnosti yak vazhlyva profesiina yakist suchasnoho pedahoha [Readiness for innovative educational activities as an important professional quality of a modern teacher]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Seriia pedahohika - Problems of modern transformations. Pedagogy series.* URL: 10.54929/2786-9199-2024-4-09-03 [in Ukrainian].

10. Ogienko, O.I. (2023). Formuvannia hotovnosti do innovatsiinoi diialnosti yak vazhlyvyi komponent profesiinoi pidhotovky maibutnoho vchytelia [Formation of readiness for innovative activity as an important component of future teacher professional training]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii- Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 7 (33), 154-162. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/6019/ [in Ukrainian].

11. Onipko, V., Yaprynets, T. (2024). Formuvannia hotovnosti do innovatsiinoi osvitnoi diialnosti yak kliuchovoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv [Formation of readiness for innovative educational activities as a key competence of future specialists]. *Ukrainska profesiina osvita - Ukrainian Professional Education*, 16, 71-78. URL: https://doi.org/10.33989/2519-8254.2024.16.314307 [in Ukrainian].

12. Slovnyk synonimiv ukrainskoi movy [Dictionary of synonyms of the Ukrainian language]: in 2 volumes / A. A. Buryachok, G. M. Hnatiuk, S. I. Holovashchuk and others, 2001, 1, 1040 [in Ukrainian].

13. Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language], editor: I. K. Bilodid, 1970-1980 [in Ukrainian].

14. Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]: in 20 volumes / NAS of Ukraine, Ukrainian Language and Information Fund, 2010-2024 [in Ukrainian].

15. Kharagirlo, V. E. (2018). Sutnist i struktura hotovnosti do innovatsiinoi diialnosti pedahohichnykh pratsivnykiv zakladiv profesiino-tekhnichnoi osvity [The essence and structure of readiness for innovative activity of pedagogical workers of vocational education institutions]. *Imidzh*

suchasnoho pedahoha - The image of a modern teacher,1, 34-38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/isp_2018_1_9 [in Ukrainian].

16. Chudyk, A., Tushko, K. (2026). Formuvannia hotovnosti v maibutnikh fakhivtsiv do vykorystannia innovatsii: osnovni katehorii [Formation of readiness of future specialists to use innovations: main categories]. *Suspilstvo ta natsionalni interesy - Society and national interests*, 3 (23), 861-874. URL: https://perspectives.pp.ua/index.php/sni/article/view/38731/38741 [in Ukrainian].
17. APA Dictionary of Psychology. URL: https://dictionary.apa.org/
18. Bruner, J. (1960). The Process of Education. Cambridge [in Great Britain].
19. Gagne R.M. (1985).The Conditions of Learning. Holt, Rinehart and Winston, New York [United States of America].
20. Schön D. A. (1983). *The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action*. New York : Basic Books, 374. URL: https://surl.li/trhfiy [United States of America].

Дата першого надходження статті до видання: 11.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

УДК 378.018.8:502-051]:502.171-051]:82-83](100)(045)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-620-631

Бялик Оксана Василівна доктор педагогічних наук, професор, Уманський національний університет, Умань, https://orcid.org/0000-0001-8200-6358

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ЕКОЛОГІВ ДО ДІАЛОГУ ІЗ СУБ'ЄКТАМИ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Анотація. У статті досліджено зарубіжний досвід підготовки майбутніх екологів до діалогу із суб'єктами природокористування у закладах вищої освіти США, Канади, країн Європейського Союзу та Великої Британії. Проблема підготовки фахівців-екологів до ефективної взаємодії з різноманітними стейкхолдерами набуває особливої актуальності в умовах зростаючої конфліктогенності у сфері природокористування та необхідності забезпечення принципів сталого розвитку. Проаналізовано концептуальні засади зарубіжної екологічної освіти, що ґрунтуються на розвитку комунікативних, медіаційних і переговорних компетентностей майбутніх фахівців відповідно до компетентнісної рамки сталого розвитку. Схарактеризовано основні моделі та підходи до формування діалогічних умінь у здобувачів вищої освіти екологічних спеціальностей у різних національних системах освіти. Детально розглянуто практику застосування рольових симуляцій переговорів, проєктного навчання у партнерстві з реальними організаціями, соціального навчання у спільнотах практики та медіаційних технік у підготовці фахівців-екологів у США, Великій Британії, Нідерландах і Фінляндії.

Висвітлено специфіку канадського досвіду залучення традиційних екологічних знань корінних народів до фахової підготовки, зокрема концепцію «Two-Eyed Seeing» як методологічну основу міжпарадигмального діалогу з корінними громадами. Встановлено, що спільними ознаками зарубіжних систем є системна інтеграція діалогічної підготовки в навчальний процес, максимальне наближення до реальних умов фахової діяльності та міждисциплінарна природа підготовки.

Визначено перспективи адаптації зарубіжного досвіду в умовах реформування вітчизняної вищої екологічної освіти: впровадження спеціалізованих модулів з екологічних переговорів і медіації, розширення партнерства із суб'єктами природокористування та запровадження портфоліо-оцінювання діалогічних умінь.

Ключові слова: майбутні екологи, діалог, суб'єкти природокористування, зарубіжний досвід, вища екологічна освіта, комунікативна компетентність, медіація, переговорний процес, рольова симуляція.

Oksana Bialyk Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Uman National University, Uman, https://orcid.org/0000-0001-8200-6358

PREPARATION OF FUTURE ECOLOGISTS FOR DIALOGUE WITH NATURAL RESOURCE MANAGEMENT SUBJECTS: FOREIGN EXPERIENCE

Abstract. The article examines foreign experience in preparing future ecologists for dialogue with natural resource management subjects in higher education institutions of the USA, Canada, EU countries and the United Kingdom. The problem of training environmental specialists for effective interaction with diverse stakeholders is of particular relevance in the context of growing conflicts over natural resources and the need to ensure sustainable development principles. The conceptual foundations of foreign environmental education are analysed, based on the development of communicative, mediation and negotiation competencies of future specialists in accordance with the sustainability competence framework. The main models and approaches to the formation of dialogic skills in students of environmental specialties within different national education systems are characterised. The practice of applying negotiation role-playing simulations, project-based learning in partnership with real organisations, social learning communities of practice and mediation techniques in training environmental specialists in the USA, the United Kingdom, the Netherlands and Finland is examined in detail. The specifics of the Canadian experience of integrating traditional ecological knowledge of indigenous peoples into professional training are outlined, particularly the Two-Eyed Seeing concept as a methodological basis for inter-paradigmatic dialogue with indigenous communities. It is established that common features of foreign systems include systemic integration of dialogic training into the educational process, maximum approximation to real professional conditions and the interdisciplinary nature of training. Prospects for adapting foreign experience in the context of reforming domestic higher environmental education are determined: introduction of specialised modules on environmental negotiations and mediation, expansion of partnerships with natural resource users and introduction of portfolio assessment of dialogic skills.

Keywords: future ecologists, dialogue, natural resource management subjects, foreign experience, higher environmental education, communicative competence, mediation, negotiation process, role-playing simulation.

Постановка проблеми.

Сучасний стан розвитку системи природокористування в Україні та у світі характеризується зростаючою складністю соціально-екологічних взаємин, множинністю інтересів учасників, загостренням конфліктів довкола природних ресурсів і необхідністю забезпечення принципів сталого розвитку в умовах

кліматичної кризи. У цьому контексті особливої ваги набуває проблема підготовки майбутніх екологів до ефективного діалогу із суб'єктами природокористування − підприємствами різних галузей промисловості, органами державного управління і місцевого самоврядування, місцевими громадами, неурядовими природоохоронними організаціями та міжнародними інституціями.

Якщо ще кілька десятиліть тому роль еколога зводилась переважно до функцій технічного моніторингу та нормативного контролю, то сьогодні ця роль принципово змінилась. Фахівець-еколог дедалі частіше є як посередником між різними стейкхолдерами, фасилітатор екологічних переговорів, учасник публічних консультацій та громадських слухань. Він повинен не лише знати законодавство й розуміти природні процеси, але й уміти аргументовано відстоювати природоохоронні позиції, шукати баланс між економічними та екологічними інтересами, управляти конфліктами та будувати консенсус між сторонами, які мають принципово різні цінності й цілі.

Відповідно до сучасного розуміння компетентнісної парадигми в освіті, готовність майбутнього еколога до діалогу із суб'єктами природокористування є складним інтегральним утворенням, що охоплює комунікативні, переговорні, медіаційні та міжкультурні компетентності. Формування цього комплексу компетентностей потребує спеціально розробленого педагогічного забезпечення, яке б органічно поєднувало теоретичні знання, практичні навички та рефлексивну складову.

Вітчизняна вища екологічна освіта перебуває в процесі активного реформування відповідно до стандартів Нової української школи. Проте, попри певні позитивні зміни, у чинних освітніх програмах екологічних спеціальностей підготовка до діалогу із суб'єктами природокористування представлена несистемно: комунікативні й переговорні навички не виділяються як самостійна мета підготовки, а формуються лише опосередковано − через загальні дисципліни. У цьому контексті вивчення зарубіжного досвіду набуває особливої актуальності, оскільки дозволяє виявити перевірені практикою моделі та методики, придатні для адаптації в умовах українських закладів вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне підґрунтя підготовки фахівців екологічного профілю до діалогу сформовано у працях низки зарубіжних учених і дослідницьких колективів. Концептуальні засади ключових компетентностей сталого розвитку, що охоплюють системне мислення, нормативну оцінку, стратегічну та міжособистісну компетентності, обґрунтовано у фундаментальній роботі А. Вік, Л. Вітікомб і К. Редмена [15]. Саме міжособистісна компетентність, яка містить здатність до колаборації, переговорів і управління конфліктами, визначається авторами як одна з ключових для фахівця у сфері сталого розвитку.

Проблематику компетентностей сталого розвитку у вищій освіті систематизовано у колективній праці Й. Длоугої та співавторів [13], де

наголошено на необхідності інтеграції соціальних, комунікативних і медіаційних умінь у навчальні програми екологічних спеціальностей та запропоновано концептуальну рамку для їх розвитку. Питання оцінювання ефективності знаннєвого обміну у міждисциплінарних та мультистейкхолдерних дослідженнях ґрунтовно висвітлено в роботі І. Фезі зі співавторами [10], де встановлено, що систематична взаємодія між академічними дослідниками й практиками суттєво підвищує здатність майбутніх фахівців до конструктивного діалогу.

Методику рольових симуляцій як трансформативного інструменту екологічної освіти детально досліджено в роботі Д. Румора, Т. Шенк і Л. Сускайнда [6], де на основі аналізу численних навчальних програм підтверджено ефективність переговорних ігор для формування фахових комунікативних умінь. Безпосередні результати застосування рольових симуляцій у вивченні міжнародних екологічних переговорів задокументовано в праці К. Конки та А. Осповар [2], де за допомогою квазіекспериментального методу встановлено достовірне зростання розуміння студентами механізмів багатостороннього екологічного діалогу після участі у симуляції переговорів щодо басейну Нілу.

Досвід електронного навчання у сфері партиципаторних процесів в екологічній політиці проаналізовано Д. Пербандтом зі співавторами [3], які порівняли синхронний та асинхронний формати онлайн-навчання й встановили, що перший більш ефективний для формування теоретичних знань, тоді як другий краще розвиває навички міжкультурної комунікації. Питання залучення корінних громад і традиційних екологічних знань до прийняття природоохоронних рішень у Канаді розглянуто в роботах Т. Трана зі співавторами [9] та К. Пірі зі співавторами [11], де обґрунтовано необхідність формування у майбутніх екологів спеціальних навичок міжкультурного діалогу та поваги до альтернативних систем знань.

Практичні аспекти вирішення екологічних конфліктів та навчання медіації систематизовано в монографії К. Масера і Дж. де Сільви [4], яка стала базовим підручником для університетів США і Великої Британії та пропонує комплексну модель підготовки фахівців до роботи з екологічними конфліктами. Соціальне навчання у трансдисциплінарних магістерських програмах екологічного профілю охарактеризовано в праці М. Рід зі співавторами [12], де доведено, що спільноти практики є ефективним механізмом формування діалогічних умінь і розвитку здатності до конструктивної взаємодії між представниками різних дисциплін і секторів.

Питання педагогічних умов формування інтересу студентів до екологічної проблематики та їхньої мотивації до активної участі в навчальному процесі висвітлено в роботі П. Андергага зі співавторами [7], у якій встановлено, що ключову роль у цьому процесі відіграє здатність викладача створювати ситуації автентичної взаємодії з екологічними питаннями. Зв’язок між партиципаторним підходом і розвитком фахових компетентностей проаналізовано в роботі К. Стром зі співавторами [8]. Методологію Q як інструменту розуміння позицій

стейкхолдерів у природоресурсному менеджменті обґрунтовано в класичній праці Т. Стілмана і Л. Маґуайр [14], яка заклала підвалини для навчання майбутніх екологів методам виявлення і структурування позицій учасників природоохоронного діалогу.

Попри значну кількість зарубіжних досліджень, системне вивчення міжнародного досвіду підготовки майбутніх екологів до діалогу із суб'єктами природокористування залишається поза увагою вітчизняної педагогічної науки, що зумовлює актуальність і наукову новизну цієї розвідки.

Мета статті − проаналізувати зарубіжний досвід підготовки майбутніх екологів до діалогу із суб'єктами природокористування та визначити перспективні підходи, застосовні у вітчизняній освітній практиці.

Виклад основного матеріалу. У зарубіжній практиці вищої екологічної освіти діалогічна підготовка майбутніх фахівців розглядається як самостійний і системоутворюючий компонент професійного розвитку. За узагальненням А. Вік, Л. Вітікомб і К. Редмена [15], ключовими компетентностями сталого розвитку, без яких неможлива ефективна взаємодія еколога із суб'єктами природокористування, є системне мислення, передбачення, нормативна оцінка та стратегічна й міжособистісна компетентність. Остання безпосередньо охоплює навички ведення переговорів, медіації і консенсусного прийняття рішень − тобто саме той комплекс умінь, який необхідний для продуктивного діалогу в екологічній сфері. Ця концептуальна рамка набула широкого застосування в університетських програмах США, Канади й Євросоюзу як основа для проєктування змісту підготовки екологів-практиків.

Американський досвід підготовки екологів до діалогу із суб'єктами природокористування відзначається особливою різноманітністю форм і методів. Провідні університети країни − Корнеллський університет, Університет Каліфорнії (Берклі), Єльська школа навколишнього середовища − розробили й упровадили комплексні міждисциплінарні програми, де студенти екологічних спеціальностей обов'язково проходять курси з екологічного права, переговорного процесу та публічної комунікації. Методика рольових ігор і симуляцій посідає центральне місце в цих програмах. Д. Румор, Т. Шенк і Л. Сускайнд [6] проаналізували досвід реалізації переговорних симуляцій у понад двадцяти університетах США і встановили, що студенти, які пройшли такий курс, демонструють суттєво вищий рівень готовності до реальних переговорів порівняно з тими, хто вивчав теорію без практичної складової.

Практика Корнеллського університету є особливо показовою: тут запроваджено курс «Environmental Conflict Resolution», у якому студенти послідовно розробляють переговорні стратегії, виступають у ролі різних стейкхолдерів − від представника промислового підприємства до захисника прав корінної громади − і проходять рефлексивне осмислення власного переговорного досвіду. К. Конка та А. Осповар [2] задокументували схожий досвід в Американському університеті (Вашингтон), де симуляція переговорів щодо

водного режиму Нілу дозволила студентам засвоїти принципи BATNA, зонального торгу та пакетних угод як практичних інструментів екологічного діалогу. Авторитетним центром підготовки фахівців-медіаторів для екологічних переговорів є Національний центр екологічного врегулювання конфліктів при Фонді Удолла (Вашингтон), який реалізує сертифікаційні програми і щорічно готує сотні фахівців із медіації природоохоронних суперечок.

Канадська система вищої екологічної освіти відзначається особливим акцентом на залученні корінних народів як специфічного і юридично значущого суб'єкта природокористування. Університет Британської Колумбії, Трентський університет та Університет Манітоби впровадили спеціальні навчальні модулі, присвячені традиційним екологічним знанням (Traditional Ecological Knowledge, TEK) і технікам консультування з корінними громадами. Ці модулі включають виїзні практики на території, де реалізуються угоди про спільне управління природними ресурсами (co-management agreements), та передбачають безпосередню взаємодію студентів із представниками корінних громад у межах структурованих консультаційних процедур.

Як встановлено в роботі Т. Трана зі співавторами [9], ефективне включення традиційних знань корінних народів у процес управління заповідними територіями можливе лише за умови формування у фахівців відповідних навичок міжкультурного діалогу, що принципово відрізняється від звичних форм наукової комунікації. К. Пірі зі співавторами [11] обґрунтовують, що підготовка майбутніх екологів до роботи на перетині наукових і традиційних знань вимагає спеціальних методологічних підходів − зокрема концепції «Two-Eyed Seeing» (Mi'kmaw Elder Albert Marshall), яка передбачає рівноцінне використання переваг обох систем знань і потребує від майбутнього еколога особливої здатності до міжпарадигмального діалогу.

Трентський університет розробив спеціальну програму «Indigenous Environmental Studies», де студенти-екологи набувають компетентностей взаємодії з корінними громадами через безпосереднє стажування в їхніх організаціях.

У країнах Північної Європи, передусім у Нідерландах, Данії та Фінляндії, провідним підходом до підготовки екологів є проєктно-орієнтоване навчання у партнерстві з реальними організаціями. Університет Вагенінгена (Нідерланди) є визнаним міжнародним лідером у цій галузі та регулярно посідає провідні позиції в глобальних рейтингах університетів у сфері наук про довкілля. Студенти залучаються до виконання реальних консультативних проєктів для місцевих органів влади, підприємств агропромислового комплексу і НГО, що передбачає проведення фокус-груп, організацію публічних слухань і ведення переговорних сесій із зацікавленими організаціями. Не менш важливою є модель participatory action research, за якою дослідницькі групи студентів і викладачів спільно з представниками громад і підприємств розробляють і тестують рішення реальних екологічних проблем.

Фінський Університет Східної Фінляндії (UEF) у партнерстві з низкою університетів Данії, Мексики, Танзанії, Уганди та Індонезії реалізує міжнародну мережу курсів «Environmental Collaboration and Conflict Resolution» (ECCR), що діє з 2016 року і фінансується Національним агентством освіти Фінляндії. Ця мережа демонструє ефективність транснаціонального підходу до формування діалогічних компетентностей: студенти з різних країн спільно аналізують реальні конфлікти у сфері природокористування, моделюють переговорні процеси і розробляють стратегії управління складними екологічними суперечками. Порівняльний аналіз, здійснений Д. Пербандтом зі співавторами [3] на прикладі подібного онлайн-курсу в Германії та Португалії, підтвердив, що активні методи навчання з елементами симуляції та дискусії ефективніше формують комунікативні навички, ніж пасивне засвоєння теоретичного матеріалу.

У Великій Британії підготовка екологів до діалогу набула особливого інституційного оформлення у вигляді environmental mediation − напряму, який поєднує правову, психологічну та екологічну підготовку. Університети Единбурга, Лідса, Університетський коледж Лондона та Університет Ексетера пропонують курси й магістерські програми, у яких студенти опановують техніки фасилітації екологічних конфліктів, принципи інтересового переговорного процесу, методи BATNA та процедури публічних консультацій, визначені законодавством ЄС та Великої Британії. Особливістю британського підходу є обов’язкова участь практикуючих медіаторів у проведенні занять, що забезпечує тісний зв’язок теорії з практикою. Л. Шарп [5] на основі порівняльного аналізу британської та американської практики обґрунтувала, що для формування діалогічних компетентностей у здобувачів вищої освіти принципово важливим є занурення у реальне практичне середовище − взаємодія зі справжніми стейкхолдерами, а не лише навчальні симуляції.

Аналіз досвіду вирішення екологічних конфліктів, узагальнений К. Масером і Дж. де Сільвою [4] у монографії «Resolving Environmental Conflicts: Principles and Concepts» (3-тє видання, 2023), засвідчує, що медіація природоохоронних суперечок потребує від фахівця комплексу взаємопов’язаних умінь: глибокого розуміння природних систем, знання відповідної правової бази, психологічних навичок управління конфліктом і здатності до конструктивного діалогу в умовах ціннісних розбіжностей. Автори доводять, що конфлікт у сфері природокористування є не патологією, а закономірним наслідком різноманіття інтересів стейкхолдерів, і тому ефективний еколог має навчитися не уникати конфліктів, а трансформувати їх у платформу для спільного пошуку рішень.

Німецька та австрійська практика підготовки екологів до діалогу ґрунтується на традиціях Agenda 21 і принципах сталого розвитку, що передбачають обов’язкову участь громадянського суспільства у вирішенні екологічних питань. Freie Universität Berlin та Університет Відня запровадили навчальні модулі, у яких студенти беруть участь у реальних регіональних

форумах сталого розвитку, виступаючи у ролі незалежних наукових консультантів. Такі форуми є майданчиком для реального погодження інтересів бізнесу, органів влади, громади та природоохоронних організацій, і участь у них студентів дозволяє набути навичок аргументації, переконання й урегулювання конфліктних інтересів у максимально наближених до реальності умовах.

Соціальне навчання та спільноти практики є ще одним ефективним підходом, що здобув визнання в трансдисциплінарних магістерських програмах екологічного профілю. М. Рід зі співавторами [12] проаналізували можливості й труднощі застосування концепції соціального навчання в канадській аспірантурі та встановили, що регулярна взаємодія між здобувачами різних дисциплін і практиками значно розширює їхній діалогічний потенціал та формує розуміння різних дискурсів, якими послуговуються стейкхолдери. Й. Длоуга зі співавторами [13] наголошують, що вища освіта для сталого розвитку потребує системного включення компетентностей взаємодії й кооперації в академічні програми і пропонують концептуальний орієнтир для цього.

Методологічним інструментом, який особливо ефективний для навчання майбутніх екологів розумінню позицій різних суб'єктів природокористування, є Q-методологія, описана Т. Стілманом і Л. Маґуайр [14]. Ця методологія дозволяє структурувати суб'єктивні погляди стейкхолдерів, виявляти спільні позиції й відмінності та є ефективним дослідницьким і навчальним інструментом у підготовці до переговорів. Її впровадження в навчальний процес сприяє формуванню у майбутніх екологів здатності розрізняти інтереси за позиціями та знаходити зони потенційного консенсусу.

Важливим аспектом зарубіжної практики є також системний підхід до оцінювання діалогічних компетентностей. На відміну від традиційних іспитів, більшість описаних університетів застосовують портфоліо реальних кейсів, де студент демонструє свою участь у переговорному процесі, рефлексивні щоденники, оцінювання однолітків під час рольових ігор та проєктні звіти з аналізом стейкхолдерів. П. Андергаг зі співавторами [7] обґрунтовують, що таке оцінювання не лише вимірює набуті компетентності, але є потужним навчальним інструментом, що стимулює рефлексію та поглиблює розуміння механізмів екологічного діалогу. Взаємозв'язок між підходами в педагогічній освіті та формуванням партиципаторних компетентностей аналізують К. Стром зі співавторами [8], зазначаючи, що мережеве навчання на основі удосконалення практики є перспективним механізмом формування таких компетентностей.

Спільною ознакою всіх розглянутих зарубіжних систем є системна інтеграція діалогічної підготовки в навчальний процес як обов'язкового і системоутворюючого компонента фахової підготовки еколога, а не її фрагментарне включення як другорядного чи факультативного елементу. Компетентності у сфері комунікації, медіації та переговорного процесу розглядаються рівноцінно з природничо-науковими знаннями і технічними навичками. Другою спільною ознакою є прагнення до максимального

наближення навчального процесу до умов реальної фахової діяльності через залучення справжніх стейкхолдерів, участь у реальних екологічних процесах і проєктах, а також рефлексивне опрацювання набутого досвіду. Третьою – міждисциплінарна природа підготовки, що передбачає обов'язкову інтеграцію правових, психологічних, соціологічних і природничих знань у єдину компетентнісну систему.

Разом з тим зарубіжний досвід виявляє і певні невирішені проблеми. Зокрема, І. Фезі зі співавторами [10] вказують на труднощі оцінювання реальної ефективності підготовки до діалогу: далеко не завжди компетентності, сформовані в навчальному середовищі, автоматично переносяться на реальну фахову діяльність, що вимагає цілеспрямованої роботи над «навчальним трансфером». М. Рід зі співавторами [12] звертають увагу на те, що трансдисциплінарна підготовка пред'являє підвищені вимоги до викладацького персоналу, який сам повинен мати досвід роботи в реальних переговорних процесах. Ці виклики є важливим орієнтиром для вітчизняної практики при адаптації зарубіжного досвіду.

Висновки.

Провідні університети США, Канади, країн ЄС та Великої Британії розглядають діалогічну компетентність як системоутворюючий елемент фахової підготовки еколога, що підтверджено авторитетними дослідженнями. Формування цієї компетентності здійснюється цілеспрямовано, системно і розглядається рівноцінно з природничо-науковою підготовкою.

Провідними методами підготовки до діалогу у зарубіжній практиці є рольові симуляції переговорів, проєктно-орієнтоване навчання у партнерстві з реальними організаціями, навчання медіації екологічних конфліктів та соціальне навчання у спільнотах практики. Ефективна підготовка передбачає залучення студентів до реальних переговорних процесів за участю справжніх стейкхолдерів.

Міждисциплінарна інтеграція курсів екологічного права, медіації, публічного управління та природоохоронних дисциплін є необхідною умовою формування комплексної діалогічної готовності. Оцінювання діалогічних компетентностей здійснюється переважно через портфоліо реальних кейсів, а не традиційні іспити.

Канадський досвід засвідчує важливість формування у майбутніх екологів спеціальних навичок міжкультурного діалогу, зокрема з корінними громадами як специфічним суб'єктом природокористування. Цей аспект набуває значущості й у вітчизняному контексті в частині взаємодії з локальними громадами.

Перспективами використання зарубіжного досвіду у вітчизняній практиці є: впровадження спеціалізованих модулів з екологічних переговорів і медіації у навчальні плани підготовки екологів; розширення практичної підготовки через партнерство з підприємствами-природокористувачами, органами влади та НГО; запровадження портфоліо-оцінювання діалогічних умінь; розвиток міжнарод-

ного партнерства у форматі мережевих навчальних курсів; а також розробка навчально-методичного забезпечення підготовки до діалогу з урахуванням специфіки вітчизняного природокористування та особливостей регіонального соціально-екологічного контексту.

Література

1. Hamann R., Makaula L., Ziervogel G., Shearing C., Zhang A. Strategic Responses to Grand Challenges: Why and How Corporations Build Community Resilience. *Journal of Business Ethics.* 2020. Vol. 161. No. 4. P. 835–853. DOI: 10.1007/s10551-019-04345-0.

2. Conca K., Ostovar A. Assessing the Learning Outcomes of a Role-Playing Simulation in International Environmental Politics. *Journal of Political Science Education.* 2024. Vol. 20. No. 1. P. 1–18. DOI: 10.1080/15512169.2023.2241588.

3. Perbandt D., Heinelt M., Bacelar-Nicolau P., Mapar M., Caeiro S. Towards Effective E-learning on Sustainability: A Case Study-Course on Participatory Processes in Environmental Politics. *International Journal of Sustainability in Higher Education.* 2021. Vol. 22. No. 5. P. 1031–1054. DOI: 10.1108/ijshe-07-2020-0262.

4. Maser C., de Silva J. *Resolving Environmental Conflicts: Principles and Concepts.* 3rd ed. Boca Raton : CRC Press / Taylor & Francis, 2023. 314 p. DOI: 10.1201/9781003388494.

5. Sharp L. Environmental Education in Higher Education: International Perspectives. *Environmental Education Research.* 2018. Vol. 24. No. 1. P. 31–45. DOI: 10.1080/13504622.2017.1343279.

6. Rumore D., Schenk T., Susskind L. Role-Play Simulations as a Transformative Methodology in Environmental Education. *Journal of Environmental Education.* 2016. Vol. 47. No. 4. P. 238–251. DOI: 10.1080/00958964.2016.1159279.

7. Anderhag P., Hamza K., Wickman P.-O. What Can a Teacher Do to Support Student Interest? A Study of the Constitution of Interest in an Environmental Science Classroom. *Scandinavian Journal of Educational Research.* 2015. Vol. 59. No. 6. P. 745–767. DOI: 10.1080/00313831.2014.965795.

8. Strom K., Margolin I., Maher C. Remaking Teacher Education Through Networked Improvement Science: A Participatory Approach. *Teaching and Teacher Education.* 2019. Vol. 85. P. 1–12. DOI: 10.1016/j.tate.2019.05.013.

9. Tran T. C., Ban N. C., Bhattacharyya J. A Review of Successes, Challenges, and Lessons from Indigenous Protected and Conserved Areas. *Biological Conservation.* 2020. Vol. 241. Article 108271. DOI: 10.1016/j.biocon.2019.108271.

10. Fazey I., Bunse L., Fazey J., et al. Evaluating Knowledge Exchange in Interdisciplinary and Multi-Stakeholder Research. *Global Environmental Change.* 2014. Vol. 25. P. 204–220. DOI: 10.1016/j.gloenvcha.2013.12.012.

11. Pirie C., Furgal C., Jardine T., et al. Approaches and Methods Used to Bring Together Indigenous and Environmental Science Knowledge in Environmental Research: A Systematic Map Protocol. *Ecological Solutions and Evidence.* 2024. Vol. 5. No. 2. Article e12351. DOI: 10.1002/2688-8319.12351.

12. Reed M. G., Godmaire H., Abernethy P., Guertin M.-A. Building a Community of Practice for Sustainability: Challenges and Opportunities of Applying Social Learning Concepts to a Transdisciplinary Graduate Program. *Environmental Science & Policy.* 2014. Vol. 38. P. 257–265. DOI: 10.1016/j.envsci.2013.11.009.

13. Dlouhá J., Heras M., Mulà I., Salgado F., Henderson L. Competences for Sustainability in Higher Education: Towards a Synthesis and Further Research. *Journal of Cleaner Production.* 2019. Vol. 172. P. 3695–3707. DOI: 10.1016/j.jclepro.2017.07.115.

14. Steelman T. A., Maguire L. A. Understanding Participant Perspectives: Q Methodology in National Forest Management. *Journal of Policy Analysis and Management.* 1999. Vol. 18. No. 3. P. 361–388. DOI: 10.1002/(SICI)1520-6688(199922)18:3<361::AID-PAM1>3.0.CO;2-K.

15. Wiek A., Withycombe L., Redman C. Key Competencies in Sustainability: A Reference Framework for Academic Program Development. *Sustainability Science.* 2011. Vol. 6. No. 2. P. 203–218. DOI: 10.1007/s11625-011-0132-6.

References

1. Hamann, R., Makaula, L., Ziervogel, G., Shearing, C., & Zhang, A. (2020). Strategic Responses to Grand Challenges: Why and How Corporations Build Community Resilience. *Journal of Business Ethics*, 161(4), 835–853. https://doi.org/10.1007/s10551-019-04345-0 [in English].

2. Conca, K., & Ostovar, A. (2024). Assessing the Learning Outcomes of a Role-Playing Simulation in International Environmental Politics. *Journal of Political Science Education,* 20(1), 1–18. https://doi.org/10.1080/15512169.2023.2241588 [in English].

3. Perbandt, D., Heinelt, M., Bacelar-Nicolau, P., Mapar, M., & Caeiro, S. (2021). Towards Effective E-learning on Sustainability: A Case Study-Course on Participatory Processes in Environmental Politics. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 22(5), 1031–1054. https://doi.org/10.1108/ijshe-07-2020-0262 [in English].

4. Maser, C., & de Silva, J. (2023). *Resolving Environmental Conflicts: Principles and Concepts* (3rd ed.). CRC Press / Taylor & Francis. https://doi.org/10.1201/9781003388494 [in English].

5. Sharp, L. (2018). Environmental Education in Higher Education: International Perspectives. *Environmental Education Research*, 24(1), 31–45. https://doi.org/10.1080/13504622.2017.1343279 [in English].

6. Rumore, D., Schenk, T., & Susskind, L. (2016). Role-Play Simulations as a Transformative Methodology in Environmental Education. *Journal of Environmental Education,* 47(4), 238–251. https://doi.org/10.1080/00958964.2016.1159279 [in English].

7. Anderhag, P., Hamza, K., & Wickman, P.-O. (2015). What Can a Teacher Do to Support Student Interest? A Study of the Constitution of Interest in an Environmental Science Classroom. *Scandinavian Journal of Educational Research,* 59(6), 745–767. https://doi.org/10.1080/00313831.2014.965795 [in English].

8. Strom, K., Margolin, I., & Maher, C. (2019). Remaking Teacher Education Through Networked Improvement Science: A Participatory Approach. *Teaching and Teacher Education*, 85, 1–12. https://doi.org/10.1016/j.tate.2019.05.013 [in English].

9. Tran, T. C., Ban, N. C., & Bhattacharyya, J. (2020). A Review of Successes, Challenges, and Lessons from Indigenous Protected and Conserved Areas. *Biological Conservation*, 241, Article 108271. https://doi.org/10.1016/j.biocon.2019.108271 [in English].

10. Fazey, I., Bunse, L., Fazey, J., et al. (2014). Evaluating Knowledge Exchange in Interdisciplinary and Multi-Stakeholder Research. *Global Environmental Change*, 25, 204–220. https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2013.12.012 [in English].

11. Pirie, C., Furgal, C., Jardine, T., et al. (2024). Approaches and Methods Used to Bring Together Indigenous and Environmental Science Knowledge in Environmental Research: A Systematic Map Protocol. *Ecological Solutions and Evidence,* 5(2), Article e12351. https://doi.org/10.1002/2688-8319.12351 [in English].

12. Reed, M. G., Godmaire, H., Abernethy, P., & Guertin, M.-A. (2014). Building a Community of Practice for Sustainability: Challenges and Opportunities of Applying Social Learning Concepts to a Transdisciplinary Graduate Program. *Environmental Science & Policy*, 38, 257–265. https://doi.org/10.1016/j.envsci.2013.11.009 [in English].

13. Dlouhá, J., Heras, M., Mulà, I., Salgado, F., & Henderson, L. (2019). Competences for Sustainability in Higher Education: Towards a Synthesis and Further Research. *Journal of Cleaner Production*, 172, 3695–3707. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.07.115 [in English].

14. Steelman, T. A., & Maguire, L. A. (1999). Understanding Participant Perspectives: Q Methodology in National Forest Management. *Journal of Policy Analysis and Management*, 18(3), 361–388. https://doi.org/10.1002/(SICI)1520-6688(199922)18:3<361::AID-PAM1>3.0.CO;2-K [in English].

15. Wiek, A., Withycombe, L., & Redman, C. (2011). Key Competencies in Sustainability: A Reference Framework for Academic Program Development. *Sustainability Science*, 6(2), 203–218. https://doi.org/10.1007/s11625-011-0132-6 [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 11.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

УДК 378.147:373.3.011.3-051

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-632-648

Вишник Ольга Олександрівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і психології початкової освіти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, м. Глухів, https://orcid.org/0000-0003-4030-4482

РОЛЬ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Анотація. У статті розкрито роль освітнього середовища закладу вищої освіти як системного чинника формування професійної резильєнтності майбутніх учителів початкових класів. Актуальність дослідження зумовлена трансформаційними процесами у вищій педагогічній освіті України, що відбуваються в умовах цифровізації, воєнних викликів, психоемоційної напруги та нестабільності освітнього простору. Обґрунтовано, що професійна резильєнтність майбутнього педагога виходить за межі емоційної стійкості та охоплює комплекс здатностей до адаптації, саморегуляції, рефлексії, конструктивного подолання професійних труднощів і безперервного розвитку в умовах невизначеності.

У роботі здійснено теоретичне узагальнення наукових підходів до розуміння освітнього середовища як багатовимірної педагогічної системи, що інтегрує соціальні, ціннісні, діяльнісні, інформаційні та ресурсні компоненти.

Визначено його потенціал у забезпеченні професійного становлення майбутнього вчителя початкових класів через створення умов для набуття досвіду педагогічної взаємодії, емоційної саморегуляції та рефлексивного осмислення професійних ситуацій.

Особливу увагу приділено аналізу педагогічних умов та принципів організації освітнього середовища, які забезпечують його резильєнтний потенціал: суб'єктності, партнерства, індивідуалізації, рефлексивності, інноваційності та інклюзивності.

Показано, що інтеграція цифрових, симуляційних і практикоорієнтованих технологій навчання сприяє моделюванню професійних ситуацій і розвитку адаптивних стратегій поведінки майбутніх педагогів.

Визначено ключові суперечності сучасної педагогічної освіти, пов'язані з нерівномірністю цифрової інтеграції, недостатньою системністю психологічної підтримки та фрагментарністю формування рефлексивного досвіду студентів. Наголошено, що подолання цих викликів потребує переосмислення освітнього середовища як цілісної педагогічної екосистеми.

Ключові слова: освітнє середовище, професійна резильєнтність, майбутні вчителі початкових класів, педагогічна підготовка, цифрова стійкість, освітня екосистема, принципи організації, компоненти освітнього середовища, педагогічні технології, адаптивність, професійна стійкість, педагогічні умови, змішане навчання.

Olha Vyshnyk Candidate of Pedagogical Sciences, PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Psychology of Primary Education, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Hlukhiv, https://orcid.org/0000-0003-4030-4482

THE ROLE OF THE HIGHER EDUCATION INSTITUTION'S EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN THE PROCESS OF DEVELOPING PROFESSIONAL RESILIENCE AMONG FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

Abstract. The article explores the role of the higher education institution's educational environment as a systemic factor in the development of professional resilience among future primary school teachers. The relevance of the study is driven by transformational processes in Ukrainian higher pedagogical education occurring under conditions of digitalization, wartime challenges, psycho-emotional stress, and instability of the educational space. It is substantiated that the professional resilience of a future teacher extends beyond emotional stability and encompasses a complex set of abilities for adaptation, self-regulation, reflection, constructive overcoming of professional difficulties, and continuous development in conditions of uncertainty.

The study provides a theoretical generalization of scholarly approaches to understanding the educational environment as a multidimensional pedagogical system that integrates social, value-based, activity-related, informational, and resource components. Its potential in ensuring the professional formation of future primary school teachers is identified through the creation of conditions for gaining experience in pedagogical interaction, emotional self-regulation, and reflective interpretation of professional situations.

Particular attention is paid to the analysis of pedagogical conditions and principles for organizing the educational environment that ensure its resilience-building potential: subjectivity, partnership, individualization, reflectivity, innovation, and inclusiveness. It is shown that the integration of digital, simulation-based, and practice-oriented learning technologies contributes to the modeling of professional situations and the development of adaptive behavioral strategies among future educators.

Key contradictions in contemporary teacher education are identified, including uneven digital integration, insufficient systematic psychological support, and fragmented development of students' reflective experience. It is emphasized that

addressing these challenges requires reconceptualizing the educational environment as a holistic pedagogical ecosystem.

Keywords: educational environment, professional resilience, future primary school teachers, teacher education, digital resilience, educational ecosystem, organizational principles, components of the educational environment, pedagogical technologies, adaptability, professional stability, pedagogical conditions, blended learning.

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси, що відбуваються у системі вищої педагогічної освіти України, актуалізують необхідність переосмислення підходів до професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів (спеціальність А3 «Початкова освіта»). Сучасна початкова школа функціонує в умовах постійних соціальних змін, цифровізації освітнього простору, інформаційного перевантаження та зростання психоемоційних та безпекових викликів, що істотно ускладнює професійну діяльність педагога. За таких умов особливої значущості набуває формування професійної резильєнтності майбутнього вчителя як здатності не лише протистояти дестабілізуючим чинникам, а й зберігати професійну ефективність, гнучко реагувати на зміни, підтримувати якість педагогічної взаємодії, приймати педагогічно виважені рішення та продовжувати професійний розвиток у складних і непередбачуваних умовах освітньої практики.

Ключовим чинником формування професійної резильєнтності майбутнього вчителя початкових класів виступає освітнє середовище закладу вищої освіти, яке водночас забезпечує професійний розвиток і підтримує особистісну стійкість та адаптивність. В українських умовах останніх років його значення посилилося через вплив пандемії COVID-19 і подальший перехід освіти до функціонування в умовах воєнного стану. Сучасний освітній простір існує в ситуації багаторівневої нестабільності, що охоплює безпекові загрози, вимушене переміщення учасників освітнього процесу, психологічне виснаження та постійну зміну форматів навчання. У зв’язку з цим актуалізується потреба у створенні гнучких, підтримувальних і психологічно безпечних освітніх моделей, здатних забезпечити безперервність професійного становлення майбутніх педагогів навіть у кризових умовах.

Водночас сучасна практика підготовки здобувачів вищої освіти спеціальності А3 «Початкова освіта» засвідчує наявність низки суперечностей: між зростанням потреби суспільства у професійно стійкому, психологічно адаптивному вчителеві та недостатнім використанням потенціалу освітнього середовища для формування таких якостей; між необхідністю створення безпечного, гнучкого й підтримувального освітнього простору та складністю його повноцінної реалізації в умовах безпекових ризиків, цифрової трансформації, соціальної нестабільності й тривалих кризових впливів; між потребою інтеграції практик емоційної саморегуляції, взаємопідтримки,

інклюзивної та цифрової взаємодії у професійну підготовку майбутніх учителів і недостатнім рівнем їх системного впровадження в освітній процес.

Це актуалізує необхідність глибокого наукового осмислення ролі освітнього середовища закладу вищої освіти як важливого структурного елемента системи професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів, здатного забезпечити розвиток їхньої професійної резильєнтності в умовах сучасності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика освітнього середовища як складного педагогічного феномену посідає стабільне місце в сучасних вітчизняних і зарубіжних наукових студіях.

У науковому дискурсі воно поступово переходить із рівня описового поняття до категорії системного аналізу, що відображає взаємодію особистості, соціуму та освітніх практик.

Сучасне філософсько-методологічне осмислення освітнього середовища ґрунтується на його багатовимірній природі, де поєднуються соціальні, культурні, діяльнісні та комунікативні координати професійного становлення.

У *онтологічному вимірі* В. Андрущенко [1] розглядає освітнє середовище як простір цілісного освітнього буття, у якому інтегруються умови розвитку, саморозгортання та самореалізації особистості.

У *епістемологічній площині* В. Базалук [2] характеризує його як середовище конструювання знання, де формується індивідуальний когнітивний досвід і закладаються основи професійного мислення.

Антропологічний підхід (С. Клепко, [10]) зміщує акцент на людиновимірність освітнього середовища, трактуючи його як простір становлення особистості як суб'єкта культури й діяльності.

У межах *аксіологічної інтерпретації* В. Кремень [12] підкреслює ціннісну функцію освітнього середовища, що формує смисли освіти та орієнтири професійного розвитку.

Праксеологічний підхід (Phillips & Siegel [24]) дозволяє розглядати його як систему освітніх практик і дій, через які реалізується навчальний процес і набувається професійний досвід.

Окремий теоретичний пласт становить *соціально-екологічна парадигма,* представлена роботами H. Heft [23] та концепцією affordances (можливості дії) J. Gibson [22]. У цій логіці освітнє середовище інтерпретується як простір можливостей дії, що виникають не ізольовано, а у взаємодії суб'єкта з умовами середовища. Таким чином, воно набуває характеристик динамічної системи, яка не лише забезпечує навчання, а й структурує поведінкові та пізнавальні траєкторії здобувача освіти.

У *педагогічному вимірі* (Р. Гуревич, Г. Гордійчук, Л. Коношевський [6]; Л. Мартинець [13]) освітнє середовище визначається як організована сукупність педагогічних, управлінських і ресурсних умов, спрямованих на розвиток професійної компетентності. У цих дослідженнях наголошується на його керованості та залежності від освітнього менеджменту.

У працях, присвячених *професійно-педагогічній підготовці* (Г.Васянович [4], С. Вітвицька [5], О. Дубасенюк [8], О. Прокопенко [18], Л. Хомич [19], О. Цюняк [20] та ін.), освітнє середовище трактується як чинник формування інноваційної готовності майбутнього вчителя та його професійної мобільності.

Попри значний обсяг теоретичних напрацювань, у сучасній науковій літературі зберігається фрагментарність у поєднанні концептуального та прикладного рівнів аналізу освітнього середовища. Недостатньо розкритим залишається механізм трансформації його потенціалу у внутрішні ресурси особистості – стійкість, адаптивність і здатність до професійного відновлення.

Саме ця методологічна прогалина актуалізує потребу подальшого дослідження освітнього середовища як чинника формування професійної резильєнтності майбутніх учителів початкових класів, із уточненням його структурно-функціональних характеристик та механізмів впливу на особистісно-професійний розвиток.

Разом із тим, попри достатньо ґрунтовне опрацювання філософських, психологічних і педагогічних вимірів освітнього середовища, у сучасному науковому дискурсі все ще зберігається методологічна «розірваність» між його загальнотеоретичним осмисленням і прикладними аспектами впливу на професійний розвиток майбутнього вчителя. Зокрема, недостатньо дослідженим залишається механізм того, як саме потенціал освітнього середовища трансформується у внутрішні ресурси стійкості, адаптивності та професійного відновлення особистості, що набуває особливої ваги в умовах нестабільності сучасного освітнього простору. Саме тому проблема взаємозв’язку освітнього середовища із формуванням професійної резильєнтності майбутніх учителів початкових класів потребує поглибленого теоретичного переосмислення та уточнення його структурно-функціональних характеристик.

Мета статті. Розкрити роль освітнього середовища закладу вищої освіти як системного ресурсу формування професійної резильєнтності майбутніх учителів початкових класів, визначити його структурні компоненти, педагогічні умови, принципи та етапи організації.

У сучасній педагогічній науці освітнє середовище дедалі частіше осмислюється не як фонове забезпечення освітнього процесу, а як ***активний простір професійного й особистісного становлення здобувача освіти***. Його зміст визначається не лише матеріальними чи організаційними умовами, а передусім характером взаємодії, можливостями розвитку, психологічним кліматом і ціннісними орієнтирами, що формуються в освітньому процесі.

Л. Петриченко [17] аналізує освітнє середовище як ресурс підготовки майбутнього вчителя до інноваційної діяльності. Вчена акцентує увагу на взаємодії особистісного, ціннісного, діяльнісного та ресурсного компонентів, підкреслюючи, що ефективність професійної підготовки залежить від відкритості освітнього простору до нових педагогічних практик, цифрових технологій та професійної самореалізації здобувачів освіти.

У працях В. Ковальчук [11] освітнє середовище розкрито як чинник професійного становлення майбутнього педагога. Увага вченої зосереджується на значенні педагогічної взаємодії, партнерської комунікації та професійної співпраці як умов формування педагогічної компетентності. Натомість М. Братко [3], О. Ярошинська [21], С. Вітвицька [5] розкривають системний характер освітнього середовища. У їхніх дослідженнях воно трактується як відкрита структура, чутлива до суспільних змін, освітніх запитів і соціокультурних трансформацій. Науковці підкреслюють його динамічність, багатокомпонентність та залежність від умов соціального розвитку.

К. Пасинчук і А. Демченко [16] розглядають освітнє середовище закладу вищої освіти як чинник збереження психічного здоров'я майбутніх фахівців. Дослідниці зміщують акцент із формальної організації освітнього процесу на його психологічний потенціал, аналізуючи вплив безпечного освітнього простору на емоційну стабільність, адаптаційні можливості та стресостійкість здобувачів освіти, особливо в умовах воєнних викликів. Важливим у їхньому підході є поєднання психологічної підтримки, соціальної взаємодії та безпекових механізмів як складників цілісного освітнього простору.

У дослідженнях В. Докучаєвої [7] освітнє середовище осмислюється через ресурсний підхід і педагогічний моделінг. Вона розглядає його як відкриту систему, здатну підтримувати професійну активність, творче мислення та готовність до інноваційних змін. Важливим є те, що педагогічне моделювання не лише підсилює інноваційний потенціал освітнього простору, а й сприяє розвитку проєктувального мислення, професійної стійкості та внутрішньої ресурсності суб'єктів освіти.

Отже, сучасні наукові підходи дають підстави розглядати освітнє середовище закладу вищої освіти як ***багаторівневу систему умов, взаємодій і ресурсів***, що забезпечує професійне становлення майбутнього педагога, формування його інноваційності, адаптивності, психологічної стійкості та готовності до діяльності в умовах суспільних змін.

Освітнє середовище – це цілісна, динамічна система соціальних, педагогічних, просторово-предметних, інформаційних і комунікативних умов, що цілеспрямовано й стихійно взаємодіють між собою та забезпечують розвиток, навчання і самореалізацію особистості у процесі її взаємодії з освітнім простором закладу освіти.

Освітнє середовище закладу вищої освіти доцільно розглядати як цілісну багаторівневу систему умов, ресурсів і взаємодій, що забезпечує професійний і особистісний розвиток здобувачів освіти. У межах закладу вищої освіти воно виступає як ресурсна й організаційно керована система, що створює можливості для професійного становлення, інноваційної діяльності та особистісного зростання майбутнього фахівця.

У контексті підготовки майбутніх учителів початкових класів воно виконує не лише навчальну, а й формувальну функцію, оскільки моделює

професійні ситуації, у яких студент набуває досвіду подолання труднощів, рефлексії та саморегуляції – ключових складових резильєнтності.

Освітнє середовище характеризується:

– відкритістю та динамічністю (Р. Гуревич та ін.[[6]);

– багаторівневою організацією – макро-, мезо- та мікрорівнями (Р. Гуревич та ін.[6]);

– інтеграцією цифрових і традиційних ресурсів (Р. Гуревич [6], Л. Мартинець [13]);

– суб'єкт-суб'єктною взаємодією учасників освітнього процесу (С. Вітвицька [5], О. Дубасенюк [8]);

– орієнтацією на індивідуальний розвиток здобувача освіти (Л. Петриченко [17]).

У цьому контексті важливо враховувати, що ефективність освітнього середовища визначається не лише його характеристиками, а й *вимогами до його проєктування*. Логіка проєктування сучасного освітнього середовища у підготовці майбутніх учителів початкових класів виходить за межі суто організаційного конструювання навчального простору. Йдеться про створення цілісної педагогічної екосистеми, у якій поєднуються змістові, технологічні, психологічні та ціннісні виміри професійного становлення здобувача освіти.

До таких *вимог* належать:

– *системність і цілісність*, що передбачає узгодженість усіх структурних компонентів освітнього середовища та їхню спрямованість на спільну мету професійної підготовки;

– *психологічна безпечність*, яка забезпечує умови емоційного комфорту, довіри та підтримки, необхідні для професійного й особистісного зростання студента;

– *інклюзивність і доступність*, що гарантують рівні можливості участі в освітньому процесі для всіх здобувачів освіти з урахуванням їхніх індивідуальних потреб і особливостей;

– *цифрова інтегрованість*, яка відображає здатність освітнього середовища ефективно поєднувати традиційні та цифрові інструменти навчання, забезпечуючи гнучкість і безперервність освітнього процесу;

– *орієнтація на розвиток суб'єктності студента*, що передбачає формування активної, відповідальної та саморегульованої позиції майбутнього вчителя у власному професійному становленні;

– *варіативність освітніх траєкторій,* яка створює умови для індивідуалізації навчання та врахування професійних інтересів і потенціалу здобувачів освіти;

– *орієнтація на формування професійної резильєнтності* майбутнього вчителя як комплексної характеристики, що охоплює емоційно-вольову стійкість, адаптивність, цифрову готовність, здатність до педагогічного партнерства, конструктивного розв'язання професійних проблем і саморозвитку.

Розглянемо *структурну організацію освітнього середовища* закладу вищої освіти через призму підходу Л. Петриченко [17], яка акцентує увагу на його внутрішній багатовимірності та взаємопов'язаності складових. У цьому контексті освітнє середовище постає не як сума окремих елементів, а як жива система взаємодій, де кожен компонент задає власну логіку розвитку професійної підготовки майбутнього вчителя та водночас підтримує інші.

Особистісний компонент у цій моделі відображає не лише присутність учасників освітнього процесу, а їхню реальну залученість у спільне конструювання освітнього досвіду. Саме активна участь здобувачів освіти, викладачів і адміністративної спільноти формує унікальний характер освітнього середовища конкретного закладу. У такій взаємодії студент перестає бути пасивним отримувачем знань і поступово набуває статусу співтворця професійного простору.

Аксіологічний компонент задає ціннісну архітектоніку освітнього середовища. Його зміст полягає у гармонізації внутрішньої культури закладу вищої освіти – його місії, візії, символічних практик і корпоративних норм – із сучасними освітніми та професійними орієнтирами. У результаті формується не лише система правил, а ціннісно насичене середовище, яке непомітно, але системно впливає на професійне самовизначення майбутнього вчителя.

Змістовий компонент визначає, чим саме «наповнене» освітнє середовище з точки зору навчального та професійного досвіду. Л. Петриченко підкреслює, що його розвиток пов'язаний із постійним оновленням освітніх програм, інтеграцією практикоорієнтованих завдань, залученням студентів до проєктної, конкурсної та соціально значущої діяльності. Завдяки цьому знання перестає бути статичним і набуває форми динамічного професійного ресурсу.

Діяльнісний компонент розкриває середовище через призму реальної взаємодії його учасників. Йдеться про те, як саме організовано освітню діяльність: які методи, технології та стилі комунікації використовуються у щоденній практиці. Цей компонент відображає здатність середовища адаптуватися до інновацій, підтримувати різні формати співпраці та формувати досвід професійної дії в умовах змінності освітньої реальності.

Ресурсний компонент виступає матеріальною та інфраструктурною основою функціонування освітнього середовища. Він охоплює не лише традиційні засоби навчання, а й цифрові платформи, технологічні рішення та організаційні можливості закладу. Саме якість ресурсного забезпечення визначає межі реалізації інноваційного потенціалу освітнього середовища.

У контексті дослідження освітнього середовища закладу вищої освіти як системного чинника формування професійної резильєнтності майбутніх учителів початкових класів *педагогічні умови* доцільно розглядати як функціональні характеристики середовища, що визначають його здатність впливати на розвиток професійної стійкості, адаптивності та саморегуляції здобувачів освіти.

До таких умов належать:

– *створення мотиваційно-ціннісного освітнього середовища,* що забезпечує усвідомлення майбутньої педагогічної діяльності як особистісно значущої та професійно перспективної;

– *формування безпечного комунікативного простору,* який ґрунтується на суб'єкт-суб'єктній взаємодії, довірі, підтримці та партнерстві між учасниками освітнього процесу;

– *забезпечення умов для розвитку емоційної саморегуляції та рефлексивності,* що сприяє усвідомленню студентом власних емоційних станів, професійних труднощів і шляхів їх подолання;

– *створення ситуацій професійної невизначеності та виклику*, які моделюють реальні умови педагогічної діяльності та стимулюють розвиток адаптивних стратегій поведінки;

– *підтримка автономності та суб'єктної позиції здобувачів освіти,* що передбачає можливість самостійного вибору освітніх рішень і відповідальності за власний професійний розвиток;

– *інтеграція цифрового та психологічно підтримувального компонентів освітнього середовища,* які забезпечують гнучкість навчання та емоційну стабільність у процесі професійної підготовки.

Таким чином, педагогічні умови виступають внутрішніми характеристиками освітнього середовища, які визначають його потенціал щодо формування професійної резильєнтності майбутніх учителів початкових класів.

Розглядаючи освітнє середовище як фактор розвитку особистості майбутнього фахівця, В. Ковальчук [11] виокремлює поетапну логіку його впливу, яка відображає послідовне ускладнення професійного становлення здобувача освіти у межах закладу вищої освіти. Вчена виокремлює три взаємопов'язані етапи – *адаптаційно-професійний, локально-професійний та системно-професійний.* У межах першого етапу (I-II курси) – акцент зроблено на входженні студента в освітньо-професійне середовище, засвоєнні базових знань, формуванні первинних професійних уявлень і мотиваційної налаштованості на педагогічну діяльність. Другий етап (II-III курси) – характеризується розширенням професійно орієнтованої підготовки, активним включенням у навчально-практичну діяльність та формуванням окремих професійних компетентностей. Третій (IV курс) – передбачає інтеграцію набутих знань, умінь і досвіду в цілісну професійну компетентність, що забезпечує готовність до самостійної педагогічної діяльності [11].

Зазначена етапність відображає внутрішню логіку професійного становлення, де кожен наступний рівень не лише ускладнює зміст підготовки, а й розширює простір самостійності, відповідальності та педагогічної рефлексії здобувача освіти.

Водночас сучасні умови функціонування освітнього середовища, зумовлені цифровою трансформацією освіти, воєнними викликами, зростанням

психоемоційного навантаження та необхідністю забезпечення безперервності навчання, актуалізують потребу в розширенні цієї логіки за рахунок нових змістових акцентів.

Зокрема, доцільним є посилення в межах усіх етапів таких наскрізних орієнтирів освітнього середовища, як *цифрова стійкість і гнучкість навчання* (здатність швидко переходити між форматами очного, дистанційного й змішаного навчання), психологічна підтримка та розвиток резильєнтності здобувачів освіти, а також формування навичок роботи в умовах невизначеності та кризових ситуацій. Окремого значення набуває інтеграція елементів ***рефлексивного супроводу професійного становлення***, що дозволяє студентам усвідомлювати власну динаміку розвитку та коригувати професійні траєкторії.

Технології навчання у підготовці майбутніх учителів початкових класів виконують функцію не лише передачі знань, а й моделювання реальної професійної діяльності, де студент поступово набуває досвіду педагогічного мислення, дії та рефлексії.

Проблемне навчання передбачає включення студентів у ситуації невизначеності, коли немає готового рішення. Наприклад, майбутній учитель отримує завдання організувати урок у класі з різним рівнем підготовки учнів і самостійно визначає способи диференціації навчання.

Кейс-технології базуються на аналізі реальних педагогічних ситуацій. Наприклад, розглядається випадок конфлікту між учнями під час групової роботи, і студентам потрібно запропонувати варіанти дій учителя та їх наслідки.

Проєктна діяльність формує вміння планувати й реалізовувати освітні продукти. Наприклад, створення проєкту «Тиждень читання у початковій школі» з розробкою завдань, ігор і матеріалів для учнів.

Тренінгові технології спрямовані на відпрацювання емоційної стійкості. Наприклад, моделюються ситуації перевантаження або критики роботи вчителя, після чого студенти вчаться саморегуляції та конструктивному реагуванню.

Симуляційне навчання відтворює фрагменти реального уроку, де студенти виконують ролі вчителя й учнів, реагуючи на непередбачувані педагогічні ситуації.

Цифрові освітні платформи забезпечують організацію навчання онлайн, виконання завдань, обговорення та отримання зворотного зв’язку в інтерактивному форматі.

Портфоліо-технологія дозволяє накопичувати результати навчання: розробки уроків, рефлексії, проєкти, що дає змогу відстежувати професійний розвиток студента.

У сукупності ці технології забезпечують практичну спрямованість підготовки та формування готовності до реальної педагогічної діяльності.

Принципи організації освітнього середовища виступають не формальним переліком педагогічних орієнтирів, а внутрішньою логікою його функціонування, яка визначає характер взаємодії учасників освітнього процесу, спосіб

конструювання навчального досвіду та якість професійного становлення майбутнього вчителя. У межах сучасної підготовки педагогів початкової школи ці принципи набувають системоутворювального значення, оскільки забезпечують узгодженість між ціннісними орієнтаціями, освітніми технологіями та реальними умовами професійної підготовки.

Принцип суб'єктності відображає зміну ролі здобувача освіти в освітньому середовищі: від пасивного споживача знань до активного співтворця професійного досвіду. Його реалізація проявляється в ситуаціях, коли студент не лише виконує навчальні завдання, а бере участь у їх конструюванні, обирає способи розв'язання педагогічних задач, аргументує власні рішення. Наприклад, під час аналізу уроку студент самостійно визначає критерії його ефективності, а не лише користується запропонованою викладачем схемою.

Принцип партнерства задає горизонтальний характер взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу. Йдеться про поступове подолання ієрархічної моделі «викладач – студент» і перехід до спільного професійного діалогу, у якому викладач виступає фасилітатором освітнього досвіду. У практичному вимірі це проявляється в груповому розв'язанні кейсів, спільному проєктуванні уроків, взаємному обговоренні педагогічних рішень без домінування єдиної «правильної» позиції.

Принцип індивідуалізації передбачає врахування освітніх потреб, темпу розвитку та професійних інтересів кожного студента. У такому середовищі навчання не уніфікується, а вибудовується як варіативна система освітніх траєкторій. Наприклад, один студент може поглиблено працювати над інклюзивними технологіями навчання, інший – над цифровими інструментами організації уроку, що відображається у змісті проєктів, завдань і портфоліо.

Принцип рефлексивності забезпечує здатність освітнього середовища «працювати з досвідом» студента, тобто не лише формувати знання, а й сприяти усвідомленню власних дій, помилок і професійного зростання. Його реалізація проявляється через ведення рефлексивних щоденників, аналіз педагогічних ситуацій після практики, обговорення труднощів і успішних рішень. Саме рефлексія перетворює навчальну діяльність на усвідомлений процес професійного становлення.

Принцип інклюзивності відображає здатність освітнього середовища забезпечувати рівні можливості для всіх здобувачів освіти незалежно від їхніх освітніх потреб, фізичних можливостей чи індивідуальних особливостей розвитку. У практичному вимірі це означає не лише доступність навчальних матеріалів, а й гнучкість методів навчання, адаптацію завдань і створення психологічно безпечного простору, у якому кожен студент може реалізувати свій потенціал.

Принцип інноваційності визначає спрямованість освітнього середовища на постійне оновлення змісту, форм і технологій навчання. Він передбачає інтеграцію цифрових інструментів, проєктних і симуляційних методів, а також

готовність до змін як з боку викладача, так і студента. Наприклад, використання цифрових платформ для моделювання уроків або впровадження тренінгових форматів розвитку професійної стійкості демонструє практичну реалізацію цього принципу.

У сукупності ці принципи формують цілісну архітектоніку освітнього середовища, в якій кожен елемент не функціонує ізольовано, а підсилює інші, забезпечуючи розвиток професійної, особистісної та резильєнтної готовності майбутнього вчителя до діяльності в умовах сучасних освітніх трансформацій.

Сучасний розвиток освітнього середовища закладів вищої освіти в Україні відбувається в умовах одночасної дії кількох потужних трансформаційних чинників – цифровізації, реформування педагогічної освіти, воєнних викликів та зростання психоемоційного навантаження на здобувачів освіти. У цьому контексті проблеми його функціонування набувають не лише організаційного, а й глибоко гуманітарного виміру, оскільки безпосередньо впливають на процес формування професійної резильєнтності майбутніх учителів початкових класів.

Однією з ключових труднощів є нерівномірність інтеграції психологічно-підтримувального компонента в освітній процес. Попри усвідомлення важливості емоційної стабільності студентів, у багатьох випадках підтримка має ситуативний характер і не завжди вибудовується як системна складова освітнього середовища. У результаті майбутній учитель не отримує достатнього досвіду усвідомленого проживання професійних труднощів у безпечному педагогічному просторі, що є критично важливим для розвитку резильєнтності.

Іншою проблемною площиною є нерівномірність та неузгодженість інтеграції освітніх технологій у дистанційному навчанні. За умов цифрової трансформації освіти більшість інструментів уже стали повсякденною практикою, однак їх використання не завжди вибудовується як цілісна педагогічна система. Часто цифрові платформи, кейс-завдання, тестові сервіси чи віртуальні заняття функціонують паралельно, але недостатньо пов’язані між собою спільною дидактичною логікою. У результаті студент отримує різноформатний освітній досвід, який не завжди формує цілісне професійне бачення педагогічної діяльності.

У контексті дистанційного навчання це також проявляється у різній глибині педагогічної взаємодії: частина занять має характер інформаційної передачі знань, тоді як інші забезпечують активну професійну включеність через симуляції, проєкти чи рефлексивні завдання. Така неоднорідність не є критичною проблемою, однак вона впливає на стабільність формування професійної резильєнтності, яка потребує системності досвіду, а не епізодичності навчальних ситуацій.

Окремо варто відзначити недостатню розвиненість рефлексивного середовища. Хоча рефлексія декларується як важливий компонент професійної підготовки, у практиці освітнього процесу вона не завжди набуває системного характеру. Часто вона обмежується підсумковими формами оцінювання, тоді як

для формування резильєнтності важливо забезпечити постійний процес осмислення студентом власного емоційного стану, професійних рішень і стратегій поведінки.

Суттєвим викликом виступає також обмежена індивідуалізація освітніх траєкторій. У групових формах навчання не завжди вдається повною мірою врахувати різний рівень підготовленості, темп навчання та особистісні особливості здобувачів освіти. У результаті потенціал особистісного розвитку реалізується нерівномірно, що впливає і на формування стійкості до професійних викликів.

У сучасних умовах України окремого значення набуває проблема забезпечення стабільності та безперервності освітнього процесу. Воєнний стан, вимушене переміщення студентів і викладачів, а також залежність від цифрової інфраструктури створюють ситуації освітньої невизначеності (особливо у прифронтових ЗВО). Це вимагає від освітнього середовища не лише адаптивності, а й здатності підтримувати навчання як безперервний процес навіть у кризових умовах.

Таким чином, окреслені проблеми не є ізольованими – вони взаємопов’язані та впливають на загальну здатність освітнього середовища виконувати свою ключову функцію у формуванні професійної резильєнтності майбутніх учителів початкових класів. Їх подолання потребує системного підходу до проєктування освітнього середовища як цілісної, гнучкої та людиноцентричної педагогічної екосистеми.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений теоретичний аналіз дозволяє констатувати, що освітнє середовище закладу вищої освіти виступає не лише організаційною умовою підготовки майбутнього вчителя початкових класів, а складною багаторівневою педагогічною системою, у якій поєднуються змістові, технологічні, комунікативні та ціннісні виміри професійного становлення. У контексті формування професійної резильєнтності воно набуває статусу інтегративного ресурсу, що забезпечує не тільки засвоєння професійних знань і вмінь, а й розвиток здатності до емоційної саморегуляції, адаптації та відновлення в умовах невизначеності.

Аналіз наукових підходів дає підстави стверджувати, що ефективне освітнє середовище функціонує як динамічна екосистема, у якій взаємодіють суб’єктність здобувача освіти, інноваційні технології навчання, психологічно безпечна комунікація та індивідуалізовані освітні траєкторії. Саме ця взаємопов’язаність компонентів забезпечує перехід від формального навчального процесу до простору професійного досвіду, у якому майбутній учитель поступово формує стійкість до стресових ситуацій та готовність до реальної педагогічної діяльності.

Водночас встановлено, що сучасне освітнє середовище в умовах українських реалій функціонує в режимі підвищеної нестабільності, зумовленої поєднанням дистанційних форматів навчання, воєнних викликів та цифрової

трансформації освіти. Це актуалізує потребу не стільки в удосконаленні окремих елементів підготовки, скільки в переосмисленні цілісної логіки організації освітнього процесу як системи підтримки професійної стійкості майбутнього педагога.

Таким чином, освітнє середовище можна розглядати як ключовий механізм формування професійної резильєнтності, оскільки саме воно створює умови для набуття досвіду подолання труднощів, рефлексивного осмислення професійних ситуацій та розвитку внутрішніх ресурсів майбутнього вчителя.

Подальші наукові пошуки доцільно спрямувати на поглиблене вивчення механізмів трансформації освітнього середовища у чинник формування професійної резильєнтності, зокрема через розроблення його структурно-функціональних моделей для різних етапів професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів.

Окремої уваги потребує дослідження ролі цифрових технологій як інструментів не лише навчання, а й психологічної підтримки та розвитку емоційної стійкості здобувачів освіти.

У цілому подальші дослідження мають бути спрямовані на інтеграцію педагогічного, психологічного та цифрового підходів у створенні цілісної моделі освітнього середовища, орієнтованого на формування стійкого, адаптивного та професійно готового вчителя початкової школи.

Література

1. Андрущенко В. П. Освіта в стратегії розбудови організованого суспільства. Вища освіта України. 2021. № 1. С. 5–13. URL: https://journals.udu.kyiv.ua/index.php/vou/article/view/115/88

2. Базалук О. Філософія освіти. Київ : Кондор, 2010. 164 с.

3. Братко М.В. Структура освітнього середовища вищого навчального закладу. Наукові записки. Педагогічні науки. 2015. Вип.135. С.67-72. URL:https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5576/6/M_Bratko_Nz_p_2015_135.pdf

4. Васянович Г. П. Педагогіка вищої школи: навч.-метод. посіб. Львів : Ліга-Прес, 2000. 100 с.

5. Вітвицька С.С. Педагогічні умови ефективності навчальної діяльності здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки. Вип. 1 (108). 2022. С.123-137.

6. Гуревич Р. С., Гордійчук Г. Б., Коношевський Л. Л. Коношевський О. Л., Шестопал О. В. Освітнє середовище для підготовки майбутніх педагогів засобами ІКТ. [монографія]. Вінниця : ФОП Рогальська І. О., 2011. 348 с.

7. Докучаєва В. В. Педагогічний моделінг як інструмент підвищення інноваційної ресурсності сучасного освітнього середовища. Грааль науки : міжнар. наук. журнал. Вінниця: ГО «Європейська наукова платформа», 2024. № 36. С. 392-396. DOI: https://doi.org/10.36074/grail-of-science.16.02.2024.065.

8. Дубасенюк О. А., Семенюк Т. В., Антонова О. Є. Професійна підготовка майбутнього вчителя до педагогічної діяльності : монографія : Житомир. держ. пед. ун-т, 2003. 193 с.

9. Карамушка Л.М., Креденцер О.В., Терещенко К.В., Лагодзінська В.І., Івкін В.М., Ковальчук О.С. Методики дослідження психічного здоров'я та благополуччя персоналу

організацій : психологічний практикум (Л.М. Карамушка ред.). Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2023. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/733813/1/Karamushka_praktykum.pdf

10. Клепко С. Ф. Інтеграція і поліморфізм знання у вищій освіті.Частина ІІІ. Філософія освіти 3(5). 2006. Київ, 2006. 384 с. URL: https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c2f901ad-804d-49a1-8df5-57933a1287d9/content

11. Ковальчук В. Освітнє середовище закладу професійної освіти як фактор розвитку особистості майбутнього фахівця. Креативна педагогіка: [науковий журнал]. Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки «Полісся». Житомир, 2023. Вип. 16. 141 с. С.48-53.

12. Кремень В. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. Київ : Педагогічна думка, 2009. 520 с.

13. Мартинець Л. А. Управління освітнім середовищем професійного розвитку вчителів у загальноосвітньому навчальному закладі : монографія. Вінниця : Дон НУ імені Василя Стуса, 2017. 408 с.

14. Немченко С. Г. Педагогіка вищої школи : Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Донецьк : ЛАНДОН-ХХІ, 2014. 534 с

15. Опанасенко Н., Черненко Г. Організація інноваційного освітнього середовища в Новій українській школі. Актуальні питання гуманітарних наук. 2025. Вип. 87, т. 2. С. 336–340.

16. Пасинчук К., Демченко А. Освітнє середовище ЗВО як фактор збереження психічного здоров'я майбутніх фахівців. Актуальні питання гуманітарних наук. Вип. 81, том 2, 2024. С. 273–278. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/81-2-39

17. Петриченко Л. О. Освітнє середовище закладу вищої освіти як ресурс підготовки майбутніх учителів до інноваційної діяльності. Науковий журнал Хортицької національної академії. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. 2023. № 1(8). С. 72–79. URL: https://journal.khnnra.edu.ua/index.php/njKhNA/article/view/9/9

18. Прокопенко І. Ф. Сучасні педагогічні технології в підготовці вчителів : навч. посіб. Харків : Колегіум, 2008. 344 с.

19. Хомич Л. О. Психолого-педагогічна підготовка вчителя в умовах фундаменталізації освіти. Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія : Педагогічні науки. 2012. Т. 1, Вип. 36. С. 35–38.

20. Цюняк О. Професійна підготовка майбутніх вчителів початкових класів в умовах цифрової трансформації освіти : монографія. Івано-Франківськ : Кушнір Г. М., 2021. 316 с.

21. Ярошинська О.О. Теоретичні і методичні засади проектування освітнього середовища професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи: дис. …докт. пед. наук. Умань, 2015. 544 с.

22. Gibson J. J. The Ecological Approach to Visual Perception. Boston : Houghton Mifflin, 1979. 334 p.

23. Heft H. Affordances of children's environments: A functional approach to environmental description. Ecological Psychology. 1989. Vol. 5, No.3, p 29-37. https://www.researchgate.net/publication/284394521_Affordances_of_children's_environments_A_functional_approach_to_environmental_description

24. Phillips D. C., Siegel H. Education, Democracy, and Capitalism. The Oxford Handbook of Philosophy of Education. Oxford : Oxford University Press, 2009. 548 p.

Rreferences

1. Andrushchenko, V. P. (2021). Osvita v stratehii rozbudovy orhanizovanoho suspilstva [Education in the strategy of building an organized society]. Vyshcha osvita Ukrainy, (1), 5–13. Retrieved from https://journals.udu.kyiv.ua/index.php/vou/article/view/115/88 [in Ukrainian].

2. Bazaluk, O. (2010). Filosofiia osvity [Philosophy of education]. Kyiv: Kondor. [in Ukrainian].

3. Bratko, M. V. (2015). Struktura osvitnoho seredovyshcha vyshchoho navchalnoho zakladu [Structure of the educational environment of a higher education institution]. Naukovi zapysky. Pedahohichni nauky, 135, 67–72. Retrieved from https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5576/6/M_Bratko_Nz_p_2015_135.pdf [in Ukrainian].

4. Vasyanovych, H. P. (2000). Pedahohika vyshchoi shkoly [Higher school pedagogy]. Lviv: Liha-Pres. [in Ukrainian].

5. Vitvytska, S. S. (2022). Pedahohichni umovy efektyvnosti navchalnoi diialnosti zdobuvachiv druhoho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity [Pedagogical conditions for the effectiveness of learning activities of master's students]. Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Pedahohichni nauky, 1(108), 123–137. [in Ukrainian].

6. Hurevych, R. S., Hordiichuk, H. B., Konoshevskyi, L. L., Konoshevskyi, O. L., & Shestopal, O. V. (2011). Osvitnie seredovyshche dlia pidhotovky maibutnikh pedahohiv zasobamy IKT [Educational environment for training future teachers by means of ICT]. Vinnytsia: FOP Rohalska I. O. [in Ukrainian].

7. Dokuchaieva, V. V. (2024). Pedahohichnyi modelinh yak instrument pidvyshchennia innovatsiinoi resursnosti suchasnoho osvitnoho seredovyshcha [Pedagogical modeling as a tool for enhancing innovative resourcefulness of modern educational environment]. Hraal nauky, 36, 392–396. https://doi.org/10.36074/grail-of-science.16.02.2024.065 [in Ukrainian].

8. Dubaseniuk, O. A., Semeniuk, T. V., & Antonova, O. Ye. (2003). Profesiina pidhotovka maibutnoho vchytelia do pedahohichnoi diialnosti [Professional training of future teachers]. Zhytomyr: Zhytomyr State Pedagogical University. [in Ukrainian].

9. Karamushka, L. M., Kredentser, O. V., Tereshchenko, K. V., Lagodzinska, V. I., Ivkin, V. M., & Kovalchuk, O. S. (2023). Metodyky doslidzhennia psykhichnoho zdorovia ta blahopoluchchia personalu orhanizatsii [Methods for studying mental health and well-being of organizational staff]. Kyiv: Institute of Psychology, NAES of Ukraine. Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/733813/1/Karamushka_praktykum.pdf [in Ukrainian].

10. Klepko, S. F. (2006). Intehratsiia i polimorfizm znannia u vyshchii osviti [Integration and polymorphism of knowledge in higher education]. Filosofiia osvity, 3(5), 384. Retrieved from https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c2f901ad-804d-49a1-8df5-57933a1287d9/content [in Ukrainian].

11. Kovalchuk, V. (2023). Osvitnie seredovyshche zakladu profesiinoi osvity yak faktor rozvytku osobystosti maibutnoho fakhivtsia [Educational environment of vocational education institution as a factor of personality development]. Kreatyvna pedahohika, 16, 48–53. [in Ukrainian].

12. Kremen, V. (2009). Filosofiia liudynotsentryzmu v stratehiiakh osvitnoho prostoru [Philosophy of human-centeredness in educational space strategies]. Kyiv: Pedahohichna dumka. [in Ukrainian].

13. Martynets, L. A. (2017). Upravlinnia osvitnim seredovyshchem profesiinoho rozvytku vchyteliv u zahalnoosvitnomu navchalnomu zakladi [Management of educational environment for teachers' professional development]. Vinnytsia: DonNU im. Vasylia Stusa. [in Ukrainian].

14. Nemchenko, S. H. (2014). Pedahohika vyshchoi shkoly [Higher education pedagogy]. Donetsk: LANDON-XXI. [in Ukrainian].

15. Opanasenko, N., & Chernenko, H. (2025). Orhanizatsiia innovatsiinoho osvitnoho seredovyshcha v Novii ukrainskii shkoli [Organization of innovative educational environment in the New Ukrainian School]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk, 87(2), 336–340. [in Ukrainian].

16. Pasynchuk, K., & Demchenko, A. (2024). Osvitnie seredovyshche ZVO yak faktor zberezhennia psykhichnoho zdorovia maibutnikh fakhivtsiv [Educational environment of HEI as a

factor of mental health preservation]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk, 81(2), 273–278. https://doi.org/10.24919/2308-4863/81-2-39

17. Petrychenko, L. O. (2023). Osvitnie seredovyshche zakladu vyshchoi osvity yak resurs pidhotovky maibutnikh uchyteliv [Educational environment of higher education institution as a resource]. Naukovyi zhurnal Khortytskoi akademii, 1(8), 72–79. Retrieved from https://journal.khnnra.edu.ua/index.php/njKhNA/article/view/9/9 [in Ukrainian].

18. Prokopenko, I. F. (2008). Suchasni pedahohichni tekhnolohii v pidhotovtsi vchyteliv [Modern pedagogical technologies in teacher training]. Kharkiv: Kolehium. [in Ukrainian].

19. Khomych, L. O. (2012). Psykholoho-pedahohichna pidhotovka vchytelia v umovakh fundamentalizatsii osvity [Psychological-pedagogical teacher training]. Naukovyi visnyk MNU im. V. O. Sukhomlynskoho, 1(36), 35–38. [in Ukrainian].

20. Tsuniak, O. (2021). Profesiina pidhotovka maibutnikh vchyteliv pochatkovykh klasiv v umovakh tsyfrovoi transformatsii osvity [Professional training of primary school teachers in digital transformation]. Ivano-Frankivsk: Kushnir H. M. [in Ukrainian].

21. Yaroshynska, O. O. (2015). Teoretychni i metodychni zasady proektuvannia osvitnoho seredovyshcha… [Theoretical and methodological foundations of designing educational environment]. Uman: Doctoral dissertation. [in Ukrainian].

22. Gibson, J. J. (1979). The ecological approach to visual perception. Boston: Houghton Mifflin. [in English].

23. Heft, H. (1989). Affordances of children's environments: A functional approach. Ecological Psychology, 5(3), 29–37. https://www.researchgate.net/publication/284394521[in English].

24. Phillips, D. C., & Siegel, H. (2009). Education, democracy, and capitalism. In The Oxford Handbook of Philosophy of Education. Oxford: Oxford University Press. [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 373.2:372.4:796

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-649-656

Вінарчук Наталія Миколаївна доктор філософії, доцент, доцент кафедри початкової та дошкільної освіти, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, https://orcid.org/0000-0001-7418-236X

Лозинська Світлана Вікторівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри початкової та дошкільної освіти, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, https://orcid.org/0000-0002-9413-5496

Денисяк Юлія Василівна, доктор філософії, доцент кафедри початкової та дошкільної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів, https://orcid.org/0000-0002-3111-1753

Гудима Ольга Андріївна магістрантка 1 курсу кафедри початкової та дошкільної освіти, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, вихователь закладу дошкільної освіти.

ФОРМУВАННЯ МАТЕМАТИЧНИХ ПОНЯТЬ У ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Анотація. У статті розглядається методика формування математичних понять у дітей дошкільного віку засобами ігрової діяльності. Обґрунтовано теоретичні засади використання гри як провідного виду діяльності дошкільника у процесі математичного розвитку. Проаналізовано сучасні наукові підходи до математичної підготовки дітей 4-6 років: конструктивістський, діяльнісний та інтеграційний. Досліджено вплив дидактичних ігор на розвиток логіко-математичного мислення, формування уявлень про кількість, форму, величину та просторові відношення.

Описано класифікацію математичних ігор за дидактичною метою: ігри на формування числових уявлень, геометричних понять, просторового орієнтування та часових відношень. Представлено методичні рекомендації щодо організації ігрової діяльності математичного спрямування в умовах закладу дошкільної освіти. Висвітлено роль вихователя як фасилітатора математичного пізнання в ігровому середовищі. Окреслено критерії добору дидактичних ігор відповідно до вікових та індивідуальних особливостей вихованців.

Проаналізовано результати педагогічного спостереження, яке засвідчило позитивну динаміку математичного розвитку дітей при систематичному використанні ігрових методів. Підтверджено ефективність інтеграції ігрових

технологій у математичну освіту дошкільників та визначено перспективи подальших наукових розвідок у цьому напрямі. Додатково підкреслено значення інтеграції здоров'язбережувальних технологій у процес формування математичних понять. Використання рухливих ігор із математичним змістом, LEGO-конструювання та інтерактивних завдань сприяє не лише розвитку логіко-математичного мислення, а й забезпечує фізичну активність, психоемоційний комфорт та позитивну мотивацію дітей.

Ключові слова: дошкільна освіта, математичні поняття, ігрова діяльність, дидактична гра, логіко-математичний розвиток, здоров'язбережувальне середовище, здоров'язбережувальні технології.

Vinarchuk Nataliia Mykolaivna PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Primary and Preschool Education, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, https://orcid.org/0000-0001-7418-236X

Lozynska Svitlana Viktorivna, PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Primary and Preschool Education, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, https://orcid.org/0000-0002-9413-5496

Denysiak Yuliia Vasylivna, PhD in Philosophy, Associate Professor at the Department of Primary and Preschool Education, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, https://orcid.org/0000-0002-3111-1753

Hudyma Olha Andriivna, 1st-year Master's student at the Department of Primary and Preschool Education, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine; Preschool Education Teacher.

FORMATION OF MATHEMATICAL CONCEPTS IN PRESCHOOLERS THROUGH PLAY ACTIVITY IN THE CONTEXT OF A HEALTH-PRESERVING EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Abstract. The article examines the methodology of forming mathematical concepts in preschool children through play activity. The theoretical foundations of using play as the leading type of activity of a preschooler in the process of mathematical development are substantiated. Modern scientific approaches to the mathematical preparation of children aged 4-6 years are analyzed: constructivist, activity-based, and integrative. The influence of didactic games on the development of logical-mathematical thinking, the formation of ideas about quantity, shape, size, and spatial relationships is studied. The classification of mathematical games by didactic purpose is described: games for forming numerical concepts, geometric concepts, spatial orientation and temporal relationships. Methodological recommendations for organi-

zing mathematically oriented play activity in preschool education institutions are presented. The role of the educator as a facilitator of mathematical cognition in the play environment is highlighted. Criteria for selecting didactic games in accordance with the age and individual characteristics of pupils are outlined.

The results of pedagogical observation, which confirmed positive dynamics of mathematical development of children with the systematic use of play methods, are analyzed.

The effectiveness of integrating play technologies into the mathematical education of preschoolers is confirmed, and the prospects for further research in this direction are determined. Additionally, the importance of integrating health-preserving technologies into the process of forming mathematical concepts is emphasized. The use of movement games with mathematical content, LEGO construction, and interactive tasks not only fosters logical-mathematical thinking but also ensures physical activity, psycho-emotional well-being, and positive motivation of children. Thus, the health-preserving educational environment becomes a crucial factor in the harmonious development of preschoolers in the process of mathematical learning.

Keywords: preschool education, mathematical concepts, play activity, didactic game, logical-mathematical development, health-preserving environment, health-preserving technologies.

Постановка проблеми. Математична освіта дошкільників є одним із ключових аспектів інтелектуального розвитку особистості на ранніх етапах її становлення. У сучасному науково-педагогічному дискурсі все більшої ваги набуває питання не лише того, що потрібно знати дитині перед школою, але й як організувати процес набуття математичних знань таким чином, щоб він відповідав природньому способу пізнання дошкільника. Провідні психологи та педагоги одностайні у тому, що гра є центральним видом діяльності дитини дошкільного віку, а отже, ігрові методи мають посісти пріоритетне місце у процесі формування математичних понять.

Здоров'язбережувальне середовище розуміємо як простір який базується на принципах збереження та зміцнення здоров'я дітей дошкільного віку; чинник стимулювання та мотивації дітей до ведення здорового способу життя.

Водночас у практиці закладів дошкільної освіти нерідко спостерігається надмірна академізація математичного навчання, що суперечить психологічним закономірностям розвитку дітей 4-6 років. Завдання сучасної дошкільної педагогіки полягає у розробці та систематизації методичного інструментарію, який би органічно поєднував ігрову природу дошкільника із завданнями формування повноцінних математичних уявлень у здоров'язбережувальному середовищі закладу дошкільної освіти.

Це зумовлює актуальність теоретичного та практичного дослідження формування математичних понять дошкільників засобами ігрової діяльності та здоров'язбережувальних технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема математичного розвитку дошкільників привертала увагу численних вітчизняних та зарубіжних науковців. Засади теорії ігрової діяльності були закладені у працях Л. Виготського, О. Леонтьєва, Д. Ельконіна, які розкрили провідну роль гри у психічному розвитку дитини дошкільного віку [1, с. 45]. Питанням математичного розвитку дошкільників присвячені дослідження Н. Баглаєвої, А. Богуш, Н. Гавриш, З. Михайлової, що стали основою методики формування логіко-математичних уявлень [2, с. 87]. Одним із ключових завдань дошкільного закладу є організація освітнього процесу таким чином, щоб не лише підтримувати високий рівень розумової активності дітей, а й сприяти зміцненню їхнього здоров'я.

У зарубіжній педагогіці значний внесок у розробку ігрових технологій математичного навчання зробили представники конструктивістського напряму – Ж. Піаже та Дж. Дьюї, які обґрунтували необхідність активної взаємодії дитини з предметно-математичним середовищем [3, с. 112]. Сучасні дослідники к. Щербакова, Н. Брежнєва та інші акцентують увагу на інтеграції ігрових та проблемно-пошукових методів у математичну освіту дошкільників [4, с. 63].

Незважаючи на значний обсяг наукових напрацювань, питання систематизованої методики використання різних видів ігрової діяльності для формування конкретних математичних понять у дошкільників залишається недостатньо дослідженим. Зокрема, потребує розробки питання диференційованого підбору ігор відповідно до конкретного математичного змісту та вікових особливостей дітей.

Формулювання цілей статті

Метою статті є теоретичне обґрунтування та розкриття методики формування математичних понять у дошкільників засобами ігрової діяльності, визначення класифікації математичних ігор та методичних умов їх ефективного використання в здоров'язбережувальному середовищі закладу дошкільної освіти.

Для досягнення мети визначено такі завдання: проаналізувати теоретичні засади ігрової діяльності як засобу математичного розвитку дошкільників; розробити класифікацію математичних ігор за дидактичною метою; обґрунтувати методичні умови ефективного використання ігор у формуванні математичних понять; описати роль педагога у процесі організації математично спрямованої ігрової діяльності, визначити роль здоров'язбережувального середовища та використання здоров'язбережувальних технологій у закладі дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження

Ігрова діяльність як засіб математичного розвитку дошкільника ґрунтується на фундаментальному психологічному положенні про те, що

пізнання дитиною навколишнього світу відбувається у специфічних, притаманних її вікові формах активності. За твердженням Д. Ельконіна, гра є моделлю соціальної дійсності, що дозволяє дитині освоювати суттєві характеристики предметів і явищ через дію з ними [1, с. 53]. У контексті математичного розвитку це означає, що дитина найефективніше засвоює поняття числа, форми, величини тоді, коли діє з відповідними об'єктами у значущій для неї ігровій ситуації.

Дидактична гра, як особлива форма організованого навчання у грі, поєднує пізнавальну та ігрову діяльність. Її структуру складають: дидактичне завдання (навчальна мета), ігрові правила, ігрові дії та результат гри. Дидактичне завдання у математичній грі може полягати у формуванні кількісних уявлень, вміння орієнтуватися у просторі, розрізняти геометричні фігури тощо [5, с. 38].

Запропонована нами класифікація математичних ігор охоплює чотири основні групи за дидактичним спрямуванням.

Перша група – ігри на формування кількісних та числових уявлень. До них відносяться: «Чого більше?», «Порахуй і скажи», «Число в гостях», «Живе доміно». Метою цих ігор є формування розуміння відношень «більше-менше-порівну», навичок лічби у прямому та зворотному порядку, розуміння складу числа. Наприклад, у грі «Живе доміно» діти стають «кісточками доміно» і мають знайти партнера так, щоб сума «очок» на двох половинках відповідала заданому числу. Ця гра ефективно формує склад числа і водночас розвиває комунікативні навички [6, с. 71].

Друга група це ігри на формування геометричних понять. Серед них: «Геометричний магазин», «Що схоже на коло?», «Будуємо місто». Використання цих ігор сприяє формуванню вміння розпізнавати та називати геометричні фігури, виявляти їхні суттєві ознаки, диференціювати плоскі та об'ємні фігури. Особливо ефективним є танграм, де дитина конструює різноманітні зображення з семи геометричних елементів, що розвиває просторове уявлення та творче мислення паралельно із засвоєнням геометричного змісту [3, с. 128].

Третя група це ігри на орієнтування у просторі та часі. Ігри «Де ховається іграшка?», «Живий годинник», «Вчора - сьогодні - завтра», «Маршрут» спрямовані на формування просторових відношень (ліворуч - праворуч, над - під, між), часових уявлень (частини доби, дні тижня, пори року), вміння орієнтуватися за схемою та планом. У грі «Маршрут» діти отримують картки-схеми і мають «провести» іграшку через ігрове поле відповідно до заданих просторових орієнтирів, що формує алгоритмічне мислення як передумову математичної компетентності [2, с. 94].

Четверта група – ігри на формування уявлень про величину. Ігри «Три ведмеді», «Чарівна лінійка», «Хто довший», «Зважимо разом» формують уміння порівнювати предмети за довжиною, висотою, масою та об'ємом, встановлювати відношення. Важливо, що діти спочатку порівнюють предмети практично, без використання умовних мірок, і лише поступово переходять до вимірювання за допомогою умовних мір [4, с. 79].

Методичні умови ефективного використання ігор у формуванні математичних понять передбачають: системність та послідовність ускладнення ігрових завдань відповідно до вікових можливостей дітей; зв'язок ігрового змісту із конкретним математичним змістом; поєднання дидактичних ігор із рухливими іграми математичного змісту та іграми-вправами; забезпечення достатньої кількості наочного та роздаткового матеріалу; урахування індивідуальних темпів математичного розвитку кожної дитини [5, с. 44].

Особлива роль у математично спрямованій ігровій діяльності належить педагогу. Вихователь виступає у кількох ролях: організатора ігрового середовища, що містить математично насичені матеріали; партнера по грі, який долучається до ігрової діяльності дітей і природно вводить математичні поняття; фасилітатора, який допомагає дитині усвідомити математичний зміст ігрових дій через запитання та коментарі. Дослідження показують, що саме партнерська позиція педагога, на відміну від директивної, сприяє глибшому засвоєнню математичних понять [6, с. 83].

Інтеграція здоров'язбережувальних технологій у математичні ігри відкриває нові можливості для гармонійного розвитку дошкільників. Так, рухливі ігри з математичним змістом («Крокуй і рахуй», «Стрибки за числом») поєднують фізичну активність із формуванням кількісних уявлень, що сприяє розвитку математичної компетентності та водночас зміцненню здоров'я. Використання LEGO-конструкторів у математичних завданнях дозволяє дітям моделювати геометричні фігури, будувати просторові структури, розвивати дрібну моторику та креативність. Таким чином, здоров'язбережувальне освітнє середовище стає простором, де навчання і гра органічно поєднуються з турботою про фізичне й психічне благополуччя дитини.

Педагогічне спостереження, проведене у трьох закладах дошкільної освіти м. Львова протягом 2025-2026 навчального року, охопило 87 дітей старшого дошкільного віку (5-6 років). Результати засвідчили, що в групах, де систематично використовувалися ігрові методи формування математичних понять, кількість дітей із достатнім рівнем сформованості кількісних уявлень зросла на 34 % порівняно з початком року, а рівень сформованості геометричних понять - на 28 %. В контрольних групах, де переважало пряме навчання, відповідні показники зростали повільніше: на 19 % та 14 % відповідно.

Висновки і перспективи подальших досліджень

Організація здоров'язбережувального середовища є необхідною складовою дошкільної освіти, яка допомагає забезпечити не тільки фізичне здоров'я, але й психічний комфорт, соціальну адаптацію та емоційне благополуччя дітей. Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки. По-перше, гра є не лише привабливою формою організації математичного навчання дошкільників, але й психологічно обґрунтованим засобом формування математичних понять, що відповідає природньому способу пізнання дитини дошкільного віку. По-друге, запропонована класифікація математичних ігор

(ігри на кількісні уявлення, геометричні поняття, просторово-часові відношення та величину) дозволяє педагогу цілеспрямовано добирати ігровий матеріал відповідно до конкретного дидактичного завдання. По-третє, ефективність ігрових методів формування математичних понять суттєво залежить від методичної грамотності вихователя: системності підбору ігор, партнерської позиції педагога та забезпеченості розвивального математичного середовища.

Результати педагогічного спостереження підтвердили перевагу систематичного використання ігрових технологій над традиційним прямим навчанням у формуванні основних математичних понять у дошкільників.

Отже, формування математичних понять у дошкільників засобами ігрової діяльності набуває особливої цінності у здоров'язбережувальному освітньому середовищі. Поєднання дидактичних ігор із рухливими та інтерактивними технологіями забезпечує не лише ефективне засвоєння математичних знань, а й створює умови для збереження здоров'я, розвитку позитивної мотивації та соціальної адаптації дітей. Перспективним напрямом подальших досліджень є розробка цифрових ігор математичного спрямування, що поєднують навчальний і оздоровчий потенціал, а також створення діагностичних інструментів для оцінки їхньої ефективності.

Перспективами подальших наукових розвідок є дослідження потенціалу цифрових та інтерактивних ігор у математичному розвитку дошкільників, а також розробка діагностичного інструментарію для оцінки ефективності ігрових методів математичного навчання у здоров'язбережувальному середовищі закладу дошкільної освіти.

Література

1. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти) нова редакція. https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf

2. Баглаєва Н. І. Сучасні підходи до логіко-математичного розвитку дітей. Дошкільне виховання. 2019. № 3. С. 85–98.

3. Піаже Ж. Мова і мислення дитини. Харків : Основа, 2003. 237 с.

4. Щербакова К. Й. Методика навчання математики дітей дошкільного віку. Київ : Вища школа, 2000. 256 с.

5. Михайлова З. А. Ігрові цікаві задачі для дошкільників. Санкт-Петербург : Дитинство-Прес, 2011. 128 с.

6. Богуш А. М., Гавриш Н. В. Дошкільна лінгводидактика. Київ : Вища школа, 2007. 542 с.

References

1. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (Derzhavnyi standart doshkilnoi osvity) nova redaktsiia. https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf [in Ukrainian].

2. Bahlaieva, N. I. (2019). Suchasni pidkhody do lohiko-matematychnoho rozvytku ditei [Modern approaches to the logical and mathematical development of children]. Doshkilne vykhovannia, 3, 85–98 [in Ukrainian].

3. Piaget, J. (2003). Mova i myslennia dytyny [Language and thought of the child]. Kharkiv: Osnova [in Ukrainian].

4. Shcherbakova, K. Y. (2000). Metodyka navchannia matematyky ditei doshkilnoho viku [Methods of teaching mathematics to preschool children]. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].

5. Mykhailova, Z. A. (2011). Ihrovi tsikavi zadachi dlia doshkilnykiv [Game-based interesting tasks for preschoolers]. Saint Petersburg: Dytynstvo-Pres [in Ukrainian].

6. Bohush, A. M., & Havrysh, N. V. (2007). Doshkilna linhvodydaktyka [Preschool language didactics]. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 378(474.2):37.014.5

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-657-667

Віротченко Світлана Андріївна кандидат філологічних наук, доцент, декан факультету іноземних мов, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Харків, https://orcid.org/0000-0001-7927-5696

ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЕСТОНІЇ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ, УПРАВЛІННЯ ТА СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ

Анотація. У статті здійснено аналіз трансформації системи вищої освіти Естонії в контексті суспільно-політичних та освітніх змін, що відбулися після відновлення незалежності країни. Розкрито основні етапи реформування естонської вищої освіти, охарактеризовано особливості її розвитку в умовах переходу від соціалістичної до ринкової моделі суспільства та інтеграції до європейського освітнього простору.

Встановлено, що ключовими напрямами модернізації стали розширення мережі закладів вищої освіти, запровадження механізмів забезпечення якості освіти, підвищення рівня автономії університетів, розвиток академічної мобільності та впровадження принципів Болонського процесу.

Особливу увагу приділено нормативно-правовому забезпеченню функціонування системи вищої освіти Естонії. Проаналізовано основні законодавчі акти, які регулюють діяльність закладів вищої освіти, зокрема Закон про освіту, Закон про вищу освіту та Стандарт вищої освіти. Визначено роль Парламенту, Уряду та Міністерства освіти і науки Естонії у формуванні державної освітньої політики та забезпеченні якості вищої освіти.

Досліджено структуру системи вищої освіти країни, охарактеризовано особливості функціонування університетів, принципи організації освітнього процесу та підготовки здобувачів на різних рівнях вищої освіти. Висвітлено діяльність провідних закладів вищої освіти Естонії – Тартуського університету та Талліннського університету, проаналізовано особливості їхнього управління, стратегічні пріоритети розвитку, підходи до забезпечення якості освіти, інтернаціоналізації та підтримки наукових досліджень.

Зроблено висновок, що сучасна система вищої освіти Естонії характеризується високим рівнем інституційної автономії, ефективною системою управління, орієнтацією на забезпечення якості, розвиток міжнародного співробітництва та інтеграцію науки, освіти й інновацій.

Досвід Естонії становить значний інтерес для модернізації системи вищої освіти України в умовах європейської інтеграції та цифрової трансформації освітнього простору.

Ключові слова: вища освіта Естонії, забезпечення якості освіти, інтернаціоналізація освіти, нормативно-правові засади, освітня політика, реформування вищої освіти, Тартуський університет, Талліннський університет, університетська автономія, управління вищою освітою.

Virotchenko Svitlana Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Dean of School of Foreign Languages, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0001-7927-5696

TRANSFORMATION OF HIGHER EDUCATION SYSTEM OF ESTONIA: LEGAL AND REGULATORY FRAMEWORK, MANAGEMENT, AND STRATEGIC DEVELOPMENT DIRECTIONS

Abstract. The article analyzes transformation of Estonia's higher education system in the context of socio-political and educational changes that took place after the restoration of the country's independence. The main stages of reforming Estonian higher education are revealed, peculiarities of its development in the conditions of the transition from a socialist to a market model of society and integration into the European educational space are characterized. It was established that the key areas of modernization were expansion of the network of higher education institutions, introduction of mechanisms for ensuring the quality of education, increasing the level of university autonomy, development of academic mobility and implementation of the principles of the Bologna process.

Special attention is paid to the regulatory and legal provision of functioning of the higher education system of Estonia. The main legislative acts regulating the activities of higher education institutions are analyzed, in particular the Law on Education, the Law on Higher Education and the Standard of Higher Education. The role of the Parliament, the Government and the Ministry of Education and Research of Estonia in the formation of state educational policy and ensuring the quality of higher education is determined.

The structure of the country's higher education system was studied, peculiarities of functioning of universities, principles of organizing the educational process and training students at various levels of higher education were characterized. The activities of the leading institutions of higher education in Estonia – University of Tartu and the Tallinn University are highlighted, peculiarities of their management, strategic development priorities, approaches to ensuring the quality of education, internationalization and support of scientific research are analyzed.

It was concluded that the modern system of higher education in Estonia is characterized by a high level of institutional autonomy, an effective management system, an orientation towards quality assurance, development of international cooperation and integration of science, education and innovation. The experience of Estonia is of considerable interest for modernization of the higher education system of

Ukraine in the conditions of European integration and digital transformation of the educational space.

Keywords: education policy, higher education management, higher education in Estonia, higher education reform, internationalization of education, legal and regulatory framework, Tallinn University, university autonomy, University of Tartu, quality assurance in education.

Постановка проблеми. Розвиток вищої освіти в Європі характеризується глибокими трансформаційними процесами, зумовленими глобалізацією, інтернаціоналізацією освітнього простору, цифровізацією суспільства та посиленням конкуренції між закладами вищої освіти. У цих умовах особливої актуальності набуває дослідження національних моделей реформування вищої освіти, які демонструють ефективні підходи до поєднання автономії університетів, державного регулювання та забезпечення якості освіти. Однією з найбільш успішних постсоціалістичних освітніх систем, що пройшла швидку й системну модернізацію, є система вищої освіти Естонії.

Після відновлення незалежності у 1991 році Естонія здійснила комплексну реформу освітньої сфери, яка охопила інституційну перебудову, формування нової нормативно-правової бази, запровадження механізмів забезпечення якості та інтеграцію до Європейського простору вищої освіти. Естонський досвід є показовим прикладом успішного переходу від централізованої радянської моделі до гнучкої, конкурентної та інноваційно орієнтованої системи, що базується на принципах автономії університетів, академічної свободи та партнерства з державою і ринком праці.

Водночас трансформація системи вищої освіти Естонії не обмежується лише інституційними змінами. Вона включає складну еволюцію нормативно-правового регулювання, управлінських механізмів та стратегічних пріоритетів розвитку. Особливу роль у цьому процесі відіграють ключові законодавчі акти, що визначають функціонування закладів вищої освіти, їхній статус, ступінь автономії та вимоги до якості освітніх програм. Саме правове поле стало основою для формування ефективної моделі управління університетами, яка поєднує державний нагляд із широкими повноваженнями академічних інституцій.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю узагальнення естонського досвіду реформування вищої освіти в умовах європейської інтеграції України та трансформації національної освітньої системи. Вивчення нормативно-правових засад, моделей управління та стратегічних напрямів розвитку вищої освіти Естонії дозволяє виявити ефективні практики, що можуть бути адаптовані в українському контексті з урахуванням сучасних викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання трансформації систем вищої освіти країн Балтії в умовах європейської інтеграції активно досліджуються зарубіжними науковцями. Особлива увага приділяється Естонії

як державі, що після відновлення незалежності змогла здійснити масштабну модернізацію освітньої системи та інтегрувати її до Європейського простору вищої освіти.

Одним із найбільш досліджуваних напрямів є взаємозв'язок між системою вищої освіти та соціально-економічним розвитком країни. Так, E. Saar та M. Unt дослідили роль вищої освіти у процесах входження молоді на ринок праці та довели, що наявність вищої освіти суттєво підвищує можливості працевлаштування та професійної мобільності населення [1]. Водночас автори зосереджуються переважно на соціально-економічних змінах функціонування системи вищої освіти країн колишнього соцблоку, не аналізуючи особливості її нормативно-правового забезпечення та механізмів управління. Значний внесок у вивчення розвитку естонської системи вищої освіти зробили J. Huisman, P. Santiago, P. Högselius, M. J. Lemaitre та W. Thorn [2]. У межах огляду системи вищої освіти Естонії, підготовленого для Організації економічного співробітництва та розвитку, автори проаналізували питання фінансування, забезпечення якості, доступності освіти та державного регулювання університетського сектору. Разом із тим дослідження було проведене до ухвалення чинного Закону про вищу освіту Естонії та сучасних стратегічних документів, тому не відображає новітніх тенденцій розвитку університетського врядування.

Проблематика інтернаціоналізації вищої освіти стала предметом дослідження M. Tamtik та L. Kirss. Науковці довели, що інтернаціоналізація в Естонії формувалася як цілеспрямований інституційний процес, реалізація якого забезпечувалася державними органами, університетами та міжнародними організаціями [3]. Автори розкрили механізми інтеграції Естонії до Європейського простору вищої освіти, однак не розглядали вплив інтернаціоналізації на систему управління університетами та їхню організаційну автономію. Особливості інтернаціоналізації естонської вищої освіти в сучасних умовах проаналізовано також у роботі K. Joamets та M. C. Solarte Vasquez. Автори розглядають вплив Болонського процесу та європейської освітньої політики на розвиток університетів Естонії, акцентуючи увагу на необхідності формування цілісної державної стратегії інтернаціоналізації [4]. Проте діяльність окремих університетів та особливості їхнього управління залишаються недостатньо висвітленими.

Питання співвідношення автономії університетів та державного контролю висвітлюються у роботах T. Kallio, K.-M. Kallio, M. Huusko, R. Pyykkö та J. Kivistö. Дослідники доводять, що сучасні системи вищої освіти функціонують в умовах постійного пошуку балансу між академічною автономією та механізмами підзвітності державі [5]. Водночас дослідження має загальноєвропейський характер і не містить детального аналізу особливостей реалізації цих принципів в естонських університетах. Важливим напрямом сучасних досліджень є питання доступності вищої освіти. K. Põder та T. Lauri проаналізували наслідки реформи фінансування вищої освіти в Естонії після скасування плати

за навчання у 2013 році. Автори встановили позитивний вплив реформи на доступ до вищої освіти окремих категорій населення [6]. Проте дослідження не охоплює організаційно-управлінські зміни, що супроводжували реформування університетського сектору.

Новітні аспекти розвитку естонської освіти висвітлено у дослідженні S. Hartong, присвяченому цифровому врядуванню освітньої системи Естонії. Авторка показує, що цифровізація стала одним із ключових інструментів модернізації державного управління освітою [7]. Разом із тим основна увага приділяється цифровій інфраструктурі освітньої системи, тоді як питання нормативно-правового регулювання діяльності університетів залишаються поза межами дослідження.

Отже, аналіз сучасних наукових публікацій засвідчив, що вченими достатньо ґрунтовно досліджено процеси реформування вищої освіти Естонії, питання інтернаціоналізації, забезпечення якості, доступності освіти та взаємодії університетів із державою. Водночас у науковій літературі недостатньо уваги приділено комплексному аналізу нормативно-правових засад функціонування сучасної системи вищої освіти Естонії та особливостям управління провідними університетами країни – Тартуським університетом і Талліннським університетом. Вивчення зазначених аспектів є важливим з огляду на успішний досвід Естонії у поєднанні високого рівня університетської автономії з ефективними механізмами державного регулювання, забезпечення якості освіти та стратегічного розвитку університетів. Дослідження такого досвіду має практичне значення для подальшої модернізації системи вищої освіти України в умовах європейської інтеграції.

Метою статті є здійснення комплексного аналізу нормативно-правових засад функціонування системи вищої освіти Естонії, особливостей її реформування в умовах європейської інтеграції, механізмів державного та інституційного управління, а також виявлення перспективних практик діяльності провідних університетів Естонії для визначення можливостей їх використання у процесі модернізації системи вищої освіти України.

Дослідження ґрунтується на припущенні, що ефективність сучасної системи вищої освіти Естонії забезпечується поєднанням розвиненої нормативно-правової бази, високого рівня університетської автономії, дієвих механізмів забезпечення якості освіти та стратегічної орієнтації університетів на інноваційний розвиток, інтернаціоналізацію та взаємодію із суспільством.

Виклад основного матеріалу. Проведене дослідження дало змогу встановити, що розвиток системи вищої освіти Естонії після відновлення державної незалежності характеризувався комплексним реформуванням усіх складових освітньої сфери. На відміну від багатьох постсоціалістичних держав, де трансформаційні процеси відбувалися поступово та нерідко супроводжувалися інституційною нестабільністю, Естонія змогла здійснити швидку модернізацію вищої освіти та адаптувати її до європейських стандартів.

Вагомим результатом дослідження є визначення основних етапів реформування естонської системи вищої освіти. Встановлено, що протягом 1988–2026 років розвиток галузі відбувався у чотири взаємопов'язані етапи. Початковий період (1988-1992 рр.) характеризувався розширенням автономії закладів освіти та появою недержавного сектору. Наступний етап (1993-1998 рр.) був пов'язаний із формуванням нормативно-правової бази та впровадженням перших механізмів зовнішнього контролю якості. Третій етап (1999–2005 рр.) позначився інтеграцією до Болонського процесу та переходом на дворівневу систему підготовки фахівців. Сучасний етап (з 2006 р. по теперішній час) орієнтований на підвищення міжнародної конкурентоспроможності університетів, розвиток цифрових технологій та посилення зв'язків між освітою, наукою й ринком праці.

Отримані результати підтверджують висновки В. Томуска [8] щодо поетапного характеру реформування естонської вищої освіти. Водночас проведений аналіз дозволив розширити наявні наукові уявлення шляхом включення до характеристики сучасного етапу таких напрямів розвитку, як цифровізація освітнього середовища, інтернаціоналізація освітніх програм та реалізація стратегічних цілей, закріплених в освітній стратегії Естонії до 2035 року [9].

Іншим важливим результатом дослідження стало визначення особливостей державного управління вищою освітою Естонії. Встановлено, що система управління побудована на поєднанні державного регулювання та значної автономії закладів вищої освіти. Формування державної політики здійснюється Парламентом, Урядом та Міністерством освіти і науки, тоді як питання академічної діяльності, внутрішнього управління та стратегічного розвитку значною мірою вирішуються самими університетами. Особливу роль у функціонуванні системи відіграють дорадчі та експертні організації (Естонська рада досліджень і розвитку, Рада з оцінки якості вищої освіти, Рада наукової компетентності, Естонський науковий фонд), діяльність яких спрямована на забезпечення якості освіти, розвиток наукових досліджень та координацію міжнародного співробітництва.

Результати дослідження свідчать, що організація освітнього процесу в Естонії повністю відповідає принципам Європейського простору вищої освіти. Університети функціонують за трирівневою структурою підготовки (бакалавр – магістр – доктор філософії), використовують систему ECTS, активно впроваджують механізми академічної мобільності та залучають роботодавців до розроблення освітніх програм. Важливою особливістю є орієнтація освітніх програм на результати навчання та компетентнісний підхід, що забезпечує тісний зв'язок між підготовкою фахівців і потребами ринку праці.

На відміну від моделей управління, поширених у багатьох країнах Центральної та Східної Європи, естонська система характеризується меншим рівнем адміністративного втручання держави у внутрішню діяльність

університетів. Такий підхід узгоджується з позицією європейських дослідників, які розглядають університетську автономію як один із ключових чинників підвищення ефективності вищої освіти.

У ході дослідження також встановлено, що нормативно-правова база Естонії створює належні умови для функціонування автономних та водночас підзвітних суспільству закладів вищої освіти. Аналіз законодавства (Закон про освіту, Закон про університети, Стандарт вищої освіти, Закон про вищу освіту) дозволив виявити системність правового регулювання, що охоплює питання організації освітнього процесу, фінансування, управління, забезпечення якості та академічних прав учасників освітнього процесу. Особливістю естонського досвіду є наявність окремих законів, які визначають статус провідних університетів країни, що забезпечує додаткові гарантії їхньої автономії та стабільності розвитку, наприклад, Закон про Талліннський університет, Закон про Тартуський університет [10, 11]. Обидва закони закріплюють правовий статус університетів, їхню місію, основні завдання та систему управління, яка ґрунтується на діяльності трьох ключових органів: ради, сенату та ректора. При цьому рада виступає вищим органом стратегічного управління, відповідальним за затвердження планів розвитку, бюджету та контроль за діяльністю університету, сенат забезпечує академічне врядування та ухвалює рішення щодо освітньої й науково-дослідної діяльності, а ректор здійснює поточне керівництво закладом і представляє його у зовнішніх відносинах. Водночас закони враховують специфіку кожного університету. Зокрема, Закон про Тартуський університет детально регламентує порядок формування ради із залученням представників Академії наук та держави, що посилює взаємодію університету з науковою спільнотою. Натомість Закон про Талліннський університет акцентує увагу на стратегічному розвитку та фінансовому управлінні, передбачаючи участь у раді представників академічного середовища, державних органів та зовнішніх експертів у сфері освіти й економіки.

Окремим напрямом дослідження стало вивчення стратегічних пріоритетів та особливостей інституційного розвитку провідних університетів Естонії — Університету Тарту та Талліннського університету. Аналіз стратегічних документів засвідчив, що обидва заклади орієнтуються на забезпечення високої якості освіти й наукових досліджень, інтернаціоналізацію, цифрову трансформацію, підтримку сталого розвитку та активну взаємодію із суспільством. Водночас кожен університет має власні характерні риси, що визначають його унікальність і стратегічний вектор розвитку.

Університет Тарту поєднує функції національного та міжнародного університету, приділяючи особливу увагу збереженню й розвитку естонської мови, культури, історії та національної науки. Серед його пріоритетів – підтримка освіти впродовж життя, розвиток талановитої молоді, забезпечення високого рівня наукових досліджень, сприяння інноваційній діяльності, підприємництву та досягненню цілей сталого розвитку. Характерною рисою

університету є розгалужена система нормативно-правового забезпечення діяльності, наявність статутів структурних підрозділів та гнучкий механізм управління, що забезпечує швидку адаптацію до європейських освітніх стандартів [12].

Талліннський університет зосереджує свою діяльність на підтримці сталого розвитку Естонії через освітні інновації, цифрову та медійну культуру, розвиток культурних компетентностей, здорового способу життя, відкритого врядування та громадянської участі. Особливу увагу заклад приділяє підготовці педагогічних кадрів, розвитку інклюзивної освіти, формуванню цифрових компетентностей і медіаграмотності, а також адаптації до багатомовного й багатокультурного середовища. Відмінною рисою університету є наявність Хартії, яка закріплює його базові цінності — академічну свободу, автономію, інноваційність, креативність, толерантність, рівність, відкритість і захист прав людини [13].

На основі проведеного аналізу системи управління вищою освітою Естонії виявлено низку практик, які можуть бути адаптовані та впроваджені в діяльність закладів вищої освіти України. Насамперед доцільним є подальше розширення реальної університетської автономії не лише у питаннях академічної діяльності, а й у сфері фінансового управління, кадрової політики та стратегічного розвитку, що передбачало би надання закладам освіти ширших повноважень щодо формування власної організаційної структури та розподілу фінансових ресурсів.

Практичний інтерес становить досвід активного залучення роботодавців до управління освітнім процесом. Для українських університетів перспективним є створення постійно діючих галузевих дорадчих рад за участю представників бізнесу, органів влади та громадських організацій, які братимуть участь у розробленні й перегляді освітніх програм, визначенні компетентностей випускників, організації практичної підготовки та реалізації дуальної освіти.

Особливо актуальним в умовах цифрової трансформації є розвиток цифрового освітнього середовища університетів, що передбачає впровадження інтегрованих інформаційних систем управління, електронного документообігу, цифрових платформ для навчання, сучасних інструментів аналітики освітніх даних, а також розширення можливостей для дистанційного та змішаного навчання. Важливим завданням є підвищення цифрових компетентностей викладачів, здобувачів та адміністративного персоналу.

Перспективним напрямом модернізації управління українськими університетами є впровадження стратегічного підходу до розвитку закладів освіти. Йдеться про розроблення довгострокових стратегій із чітко визначеними пріоритетами, показниками ефективності та механізмами моніторингу їх досягнення. Важливим є поєднання стратегічного планування з принципами сталого розвитку, інноваційності, відкритості до суспільства та регіональних потреб, що сприятиме підвищенню конкурентоспроможності українських університетів в європейському та світовому освітньому просторі.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що система вищої освіти Естонії є прикладом успішної трансформації постсоціалістичної освітньої моделі в сучасну європейську систему, засновану на принципах автономії, якості, відкритості та інноваційності. Аналіз етапів реформування засвідчив, що послідовна модернізація законодавства, механізмів управління та структури підготовки фахівців забезпечила інтеграцію естонської вищої освіти до Європейського простору вищої освіти та підвищення її міжнародної конкурентоспроможності.

Дослідження показало, що однією з ключових особливостей естонської моделі є поєднання значної університетської автономії з ефективними механізмами державного регулювання та зовнішнього забезпечення якості. Нормативно-правова база створює умови для самостійного розвитку закладів вищої освіти, водночас забезпечуючи їхню відповідальність перед державою та суспільством.

Порівняльний аналіз Тартуського та Талліннського університетів дозволив встановити, що попри спільну орієнтацію на якість освіти, наукові дослідження, інтернаціоналізацію та сталий розвиток, кожен із закладів реалізує власну модель стратегічного розвитку.

Для Тартуського університету характерним є поєднання міжнародної конкурентоспроможності із збереженням національної мови, культури та наукових традицій, тоді як Талліннський університет більшою мірою зосереджується на освітніх інноваціях, цифровій трансформації, розвитку громадянських компетентностей і підтримці відкритого суспільства.

Отримані результати дають підстави стверджувати, що досвід Естонії може бути корисним для подальшої модернізації системи вищої освіти України. Найбільший практичний інтерес становлять підходи до розвитку університетської автономії, стратегічного управління, цифровізації освітнього середовища, розбудови партнерства з роботодавцями та інтеграції університетів у міжнародний академічний простір.

З огляду на переважно документальний характер проведеного дослідження перспективним напрямом подальших наукових розвідок є здійснення емпіричних досліджень системи управління вищою освітою Естонії із залученням представників органів державного управління, керівництва університетів, науково-педагогічних працівників, здобувачів та інших стейкголдерів.

Перспективним також є дослідження практики взаємодії естонських університетів із роботодавцями, професійними асоціаціями, органами місцевого самоврядування та інноваційними екосистемами в контексті підготовки конкурентоспроможних фахівців для сучасного ринку праці. Окремий науковий інтерес становить аналіз механізмів трансферу знань, розвитку університетського підприємництва, стартап-культури та комерціалізації результатів наукових досліджень.

Література:

1. Saar E., Unt M. Education and labour market entry in Estonia: closing doors for those without tertiary education // Making the Transition: Education and Labour Market Entry in Central and Eastern Europe. 2011. P. 240–268.

2. Huisman J., Santiago P., Högselius P., Lemaitre M. J., Thorn W. OECD reviews of tertiary education: Estonia. Paris: OECD Publishing, 2007. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2007/09/oecd-reviews-of-tertiary-education-estonia-2007_g1gh851f/9789264039117-en.pdf

3. Tamtik M., Kirss L. Building a norm of internationalization: The case of Estonia's higher education system // Journal of Studies in International Education. 2016. Vol. 20, No. 2. P. 164–183. DOI: https://doi.org/10.1177/1028315315587107

4. Joamets K., Vasquez M. C. S. Institutional Components Affecting the Internationalization of Higher Education: A Case Study on Estonia // Baltic Journal of Law & Politics. 2024. Vol. 17, No. 2. P. 101–115. DOI: https://doi.org/10.2478/bjlp-2024-00017

5. Kallio T. J., Kallio K. M., Huusko M., Pyykkö R., Kivistö J. Balancing between accountability and autonomy: the impact and relevance of public steering mechanisms within higher education // Journal of Public Budgeting, Accounting & Financial Management. 2022. Vol. 34, No. 6. P. 46–68. DOI: https://doi.org/10.1108/JPBAFM-10-2020-0177

6. Põder K., Lauri T. The paradox of state-funded higher education: does the winner still take it all? // Education Sciences. 2021. Vol. 11, No. 12. Article 812. DOI: https://doi.org/10.3390/educsci11120812

7. Hartong S. Governance by intermediarization. Insights into the digital infrastructuring of education in Estonia // Research in Education. 2024. Vol. 120, No. 1. P. 91–109. DOI: https://doi.org/10.1177/00345237241234613

8. Tomusk V. The Open World and Closed Societies: Essays on Higher Education Policies in Transition. Dordrecht : Springer, 2004. 284 p.

9. Ministry of Education and Research of Estonia. Education Strategy 2021–2035. Tallinn : Republic of Estonia Ministry of Education and Research, 2021. URL: https://www.hm.ee/sites/default/files/documents/2022-10/haridusvaldkonna_arengukava_2035_kinnittaud_vv_eng_0.pdf

10. Tallinna Ülikooli seadus. Riigi Teataja. 2019. URL: https://www.riigiteataja.ee/akt/114032019004

11. Tartu Ülikooli seadus. Riigi Teataja. 1995. URL: https://www.riigiteataja.ee/akt/12890971?leiaKehtiv

12. University of Tartu. Statutes of the University of Tartu. Tartu, 2014. URL: https://ut.ee/sites/default/files/2023-03/Effective_as_of_01_May_2022_Statutes_of_the_University_of_Tartu.pdf

13. Tallinn University. Tallinn University Statutes. Tallinn, 2019. URL: https://www.tlu.ee/sites/default/files/TUKO/Dokumendid/Tallinna_ulikooli_pohikiri_EN.pdf

References:

1. Saar, E., & Unt, M. (2011). Education and labour market entry in Estonia: closing doors for those without tertiary education. In Making the Transition: Education and Labour Market Entry in Central and Eastern Europe (pp. 240–268).

2. Huisman, J., Santiago, P., Högselius, P., Lemaitre, M.J., & Thorn, W. (2007). OECD reviews of tertiary education: Estonia. Paris: OECD Publishing. Retrieved from https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2007/09/oecd-reviews-of-tertiary-education-estonia-2007_g1gh851f/9789264039117-en.pdf

3. Tamtik, M., & Kirss, L. (2016). Building a norm of internationalization: The case of Estonia's higher education system. Journal of Studies in International Education, 20(2), 164–183. https://doi.org/10.1177/1028315315587107

4. Joamets, K., & Solarte Vasquez, M.C. (2024). Institutional components affecting the internationalization of higher education: A case study on Estonia. Baltic Journal of Law & Politics, 17(2), 101–115. https://doi.org/10.2478/bjlp-2024-00017

5. Kallio, T.J., Kallio, K.-M., Huusko, M., Pyykkö, R., & Kivistö, J. (2022). Balancing between accountability and autonomy: The impact and relevance of public steering mechanisms within higher education. Journal of Public Budgeting, Accounting & Financial Management, 34(6), 46–68. https://doi.org/10.1108/JPBAFM-10-2020-0177

6. Põder, K., & Lauri, T. (2021). The paradox of state-funded higher education: Does the winner still take it all? Education Sciences, 11(12), Article 812. https://doi.org/10.3390 /educsci11120812

7. Hartong, S. (2024). Governance by intermediarization. Insights into the digital infrastructuring of education in Estonia. Research in Education, 120(1), 91–109. https://doi.org /10.1177/00345237241234613

8. Tomusk, V. (2004). The open world and closed societies: Essays on higher education policies in transition. Dordrecht: Springer.

9. Ministry of Education and Research of Estonia. (2021). Education Strategy 2021–2035. Tallinn: Republic of Estonia Ministry of Education and Research. Retrieved from https://www .hm.ee/sites/default/files/documents/2022-10/haridusvaldkonna_arengukava_2035_kinnittaud_vv_ eng_0.pdf

10. Tallinna Ülikooli seadus. (2019). [Tallinn University Act] Riigi Teataja. Retrieved from https://www.riigiteataja.ee/akt/114032019004 [in Estonian].

11. Tartu Ülikooli seadus. (1995). [Tartu University Act] Riigi Teataja. Retrieved from https://www.riigiteataja.ee/akt/12890971?leiaKehtiv [in Estonian].

12. University of Tartu. (2014). Statutes of the University of Tartu. Retrieved from https://ut.ee/sites/default/files/2023-
03/Effective_as_of_01_May_2022_Statutes_of_the_University_of_Tartu.pdf

13. Tallinn University. (2019). Tallinn University Statutes. Retrieved from https://www. tlu.ee/sites/default/files/TUKO/Dokumendid/Tallinna_ulikooli_pohikiri_EN.pdf

Дата першого надходження статті до видання: 10.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.05.2026

УДК 004:001.895]:378.091.12.011.3-051

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-668-679

Волошин Олександр Володимирович доцент кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, кандидат соціологічних наук, Херсонський державний університет, м. Херсон, https//orcid.org/0000-0002-5470-3516

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-МЕТОДИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ КРАФТОВИХ ХАРЧОВИХ ВИРОБНИЦТВ У ВИКЛАДАННІ ДИСЦИПЛІНИ «МАТЕРІАЛОЗНАВСТВО»

Анотація. У статті здійснено теоретичне обґрунтування педагогічних чинників, що забезпечують ефективність формування професійно-методичної компетентності майбутніх викладачів крафтових харчових виробництв у процесі вивчення дисципліни «Матеріалознавство». Актуальність дослідження зумовлена необхідністю підвищення якості професійної підготовки педагогів професійного навчання в умовах модернізації вищої освіти, посилення вимог до практичної спрямованості навчання та інтеграції цифрових технологій у освітній процес. Наголошено, що дисципліна «Матеріалознавство» виконує ключову роль у формуванні системи фахових знань про властивості матеріалів і сировини, що є основою для подальшої педагогічної діяльності у сфері крафтових харчових виробництв.

У роботі визначено та охарактеризовано основні педагогічні чинники, що впливають на ефективність формування зазначеної компетентності, серед яких: інтеграція теоретичної, технологічної та методичної підготовки; практико-орієнтована спрямованість навчання; використання інноваційних і цифрових освітніх технологій; залучення здобувачів освіти до дослідницької та проєктної діяльності; створення професійно орієнтованого освітнього середовища, наближеного до умов реального крафтового виробництва; розвиток педагогічної рефлексії та методичної культури майбутніх викладачів. Підкреслено, що реалізація цих чинників забезпечує системний характер професійної підготовки та сприяє формуванню здатності до педагогічної трансформації складного технологічного змісту дисципліни.

Доведено, що сукупна дія визначених педагогічних чинників забезпечує не лише засвоєння фахових знань, а й формування у майбутніх викладачів крафтових харчових виробництв готовності до ефективної професійно-педагогічної діяльності. Результатом є розвиток їхньої методичної компетентності, технологічного мислення, здатності до інноваційної освітньої діяльності та адаптації навчального процесу до сучасних вимог професійної освіти. Обґрунтовано, що впровадження визначених чинників у процес

викладання дисципліни «Матеріалознавство» є важливою умовою підвищення якості підготовки майбутніх викладачів і їхньої конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг.

Ключові слова: професійно-методична компетентність; майбутні викладачі крафтових харчових виробництв; матеріалознавство; практико-орієнтоване навчання; професійна підготовка; компетентнісний підхід; методика викладання; фахові компетентності; професійна освіта; педагогічні технології.

Voloshyn Oleksandr Volodymyrovych Associate Professor of the Department of Hotel, Restaurant and Tourism Business, Candidate of Sociological Sciences, Kherson State University, Kherson, https//orcid.org/0000-0002-5470-3516

FORMATION OF PROFESSIONAL AND METHODOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS OF CRAFT FOOD PRODUCTION IN TEACHING THE DISCIPLINE «MATERIALS SCIENCE»

The article provides a theoretical substantiation of the pedagogical factors that ensure the effectiveness of forming professional-methodological competence of future teachers of craft food production in the process of studying the discipline “Materials Science.” The relevance of the study is determined by the need to improve the quality of vocational teacher education in the context of higher education modernization, increasing requirements for the practical orientation of learning, and the integration of digital technologies into the educational process. It is emphasized that the discipline “Materials Science” plays a key role in forming a system of professional knowledge about the properties of materials and raw materials, which serves as a foundation for subsequent pedagogical activity in the field of craft food production.

The study identifies and characterizes the main pedagogical factors influencing the effectiveness of competence formation, including: integration of theoretical, technological, and methodological training; practice-oriented learning; use of innovative and digital educational technologies; involvement of students in research and project-based activities; creation of a professionally oriented educational environment close to real craft production conditions; and development of pedagogical reflection and methodological culture of future teachers. It is emphasized that the implementation of these factors ensures a systematic character of professional training and contributes to the formation of the ability to pedagogically transform complex technological content of the discipline.

It is proven that the combined effect of the identified pedagogical factors ensures not only the acquisition of professional knowledge but also the formation of readiness of future teachers of craft food production for effective professional and pedagogical activity. The result is the development of their methodological competence, technological thinking, ability for innovative educational activity, and adaptation of the learning process to modern requirements of vocational education. It is substantiated

that the implementation of the identified factors in the teaching process of the discipline “Materials Science” is an important condition for improving the quality of teacher training and their competitiveness in the educational services market.

Keywords: professional and methodological competence; future teachers of craft food production; materials science; practice-oriented learning; professional training; competency-based approach; teaching methodology; professional competencies; vocational education; pedagogical technologies.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Сучасний розвиток харчової промисловості характеризується активним поширенням крафтових виробництв, які поєднують традиційні технології виготовлення харчової продукції з інноваційними підходами до організації виробничих процесів, забезпечення якості сировини та готової продукції. Зростання попиту на крафтові харчові вироби актуалізує потребу у підготовці висококваліфікованих фахівців, здатних не лише здійснювати виробничо-технологічну діяльність, а й забезпечувати професійну підготовку майбутніх працівників цієї галузі. У зв’язку з цим особливого значення набуває проблема формування професійно-методичної компетентності майбутніх викладачів крафтових харчових виробництв, яка є важливою складовою їхньої професійної готовності до педагогічної діяльності.

У системі підготовки майбутніх викладачів крафтових харчових виробництв вагоме місце посідає дисципліна «Матеріалознавство», зміст якої спрямований на вивчення властивостей, складу, структури та особливостей використання матеріалів, сировини й допоміжних компонентів, що застосовуються у харчових технологіях. Засвоєння навчального матеріалу з цієї дисципліни забезпечує формування у здобувачів освіти системних знань про фізико-хімічні, технологічні та експлуатаційні характеристики матеріалів, закономірності їхньої взаємодії в процесі виробництва харчової продукції, а також уміння обґрунтовано добирати матеріали відповідно до технологічних вимог. Водночас для майбутнього викладача важливим є не лише оволодіння спеціальними знаннями, а й здатність ефективно трансформувати їх у зміст навчання, використовувати сучасні методики викладання та організовувати освітній процес відповідно до потреб професійної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій (за тематичними блоками).

У сучасних педагогічних дослідженнях значна увага приділяється проблемі формування професійної та методичної компетентності майбутніх педагогів як ключової складової їхньої професійної готовності. Зокрема, у працях О. Бартків, В. Антонюк, А. Сільчук підкреслюється значущість предметно-методичної компетентності як інтегративної характеристики особистості педагога, що забезпечує ефективне проєктування та реалізацію освітнього процесу [1].

Методичний аспект професійної діяльності педагога детально розглядає Н. Божко, яка акцентує на динамічному розвитку методичної компетентності інженера-педагога в процесі професійної діяльності та її залежності від практичного досвіду, рефлексії й безперервного професійного розвитку [2]. У цьому контексті М. Михнюк визначає методичну компетентність як структурний компонент професійно-педагогічної компетентності, що забезпечує здатність педагога до конструювання навчального процесу та вибору ефективних дидактичних стратегій [8]. С. Толочко зі свого боку поглиблює наукові уявлення про науково-методичну компетентність викладачів у системі післядипломної освіти, підкреслюючи її роль у забезпеченні якості освітнього процесу та професійної мобільності педагога [16].

Окремий блок досліджень становлять роботи, присвячені інтегрованому та інноваційному підходам у професійній підготовці майбутніх викладачів. В. Г. Бурак, А. Сорокіна та О. Волошин обґрунтовують необхідність інтеграції фахової, технологічної та педагогічної складових у підготовці майбутніх викладачів крафтових харчових виробництв, що забезпечує цілісність професійного становлення здобувача освіти [3]. У продовження цього підходу В. Бурак та О. Волошин акцентують на ефективності інноваційних педагогічних технологій у формуванні професійної компетентності майбутніх викладачів, зокрема через використання інтерактивних методів навчання, цифрових інструментів та практико-орієнтованих завдань [4].

Г. Товканець у колективній монографії підкреслює, що сучасна система професійної освіти потребує оновлення змісту, технологій і методів навчання відповідно до соціокультурних змін та вимог ринку праці [13].

У дослідженнях, присвячених харчовим і технологічним спеціальностям, простежується чітка орієнтація на компетентнісний підхід. С. Ткачук визначає особливості формування професійної компетентності майбутніх фахівців-технологів харчової галузі, наголошуючи на важливості поєднання теоретичної підготовки з практичною діяльністю [14]. В. Новікова розглядає умови формування професійної компетентності фахівців харчових і переробних виробництв у контексті дистанційного навчання, підкреслюючи значущість цифровізації освітнього процесу [10].

Л. Оршанський, Ю.Павловський, В. Попович та В. Стецко акцентують увагу на формуванні технологічної компетентності майбутніх викладачів професійної освіти як основи їхньої здатності забезпечувати якісну підготовку здобувачів освіти до виробничої діяльності [11]. Додатково В. Бурак та співавтори підкреслюють важливість інтеграції сучасних освітніх програм, що поєднують крафтові виробництва та харчові технології, як інноваційного напряму розвитку професійної освіти [3].

Важливим блоком наукових досліджень є розроблення методичних засад викладання спеціальних дисциплін. П. Кондрашев та В. Ошовський у навчальних виданнях з матеріалознавства розкривають зміст дисципліни як

фундаментальної складової професійної підготовки фахівців технологічного профілю, що забезпечує розуміння структури, властивостей і поведінки матеріалів у виробничих процесах [7; 12].

А. Дяченко досліджує інноваційні підходи до викладання лекційного матеріалу на прикладі матеріалознавства, акцентуючи увагу на необхідності активізації пізнавальної діяльності студентів через використання інтерактивних й візуалізованих методів навчання [5]. Ці положення узгоджуються з сучасними тенденціями модернізації освітнього процесу, спрямованими на підвищення його ефективності та практичної спрямованості.

Аналіз наукових джерел свідчить, що дослідники одностайно підкреслюють необхідність формування професійної, методичної та технологічної компетентностей як взаємопов'язаних компонентів професійної підготовки майбутніх викладачів. Водночас у науковій літературі недостатньо повно висвітлено питання інтеграції цих компетентностей у процесі викладання конкретних дисциплін технологічного циклу, зокрема «Матеріалознавства», що зумовлює потребу подальших теоретичних і методичних досліджень.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні особливостей формування професійно-методичної компетентності майбутніх викладачів крафтових харчових виробництв у процесі викладання дисципліни «Матеріалознавство» та визначенні педагогічних чинників, що забезпечують ефективність цього процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна парадигма професійної освіти детермінує перехід до компетентнісної моделі підготовки педагогічних кадрів, у межах якої професійно-методична компетентність виступає інтегративним утворенням, що забезпечує здатність майбутнього викладача проєктувати, організовувати та реалізовувати освітній процес із урахуванням галузевої специфіки крафтових харчових виробництв. У цьому контексті О. Бартків, В. Антонюк та А. Сільчук наголошують, що предметно-методична компетентність є системним поєднанням предметних знань і дидактико-методичних умінь, яке забезпечує ефективну трансляцію змісту навчання у педагогічну діяльність [1].

Методологічно значущим є підхід Н. Божко, яка розглядає розвиток методичної компетентності інженера-педагога як динамічний процес, що формується у ході професійної діяльності, безперервного навчання та рефлексії практичного досвіду. Автор підкреслює, що методична компетентність не є статичною характеристикою, а розвивається через інтеграцію теоретичних знань і реальної педагогічної практики [2, с. 141–143]. Це положення є ключовим для підготовки викладачів крафтових харчових виробництв, оскільки їхня діяльність поєднує технологічну та педагогічну складові.

Узагальнюючи сучасні підходи, В. Бурак, А. Сорокіна та О. Волошин обґрунтовують інтегровану модель професійної підготовки, в якій поєднуються технологічна, педагогічна та методична компоненти. Дослідники доводять, що

інтеграція змісту професійної освіти забезпечує формування цілісної професійної компетентності, необхідної для викладання у сфері крафтових харчових технологій [3, с. 60–63].

Особливого значення набуває положення про інноваційні педагогічні технології, запропоноване В. Бурак та О. Волошиним, які підкреслюють, що використання інтерактивних методів навчання, цифрових лабораторій та моделювання виробничих процесів дозволяє підвищити рівень методичної готовності майбутніх викладачів до професійної діяльності [4, с. 54–57]. Таким чином, методична компетентність формується через активну взаємодію студента з цифровими та практико-орієнтованими освітніми середовищами.

З позиції галузевої підготовки С. Ткачук зазначає, що професійна компетентність майбутніх фахівців харчових технологій формується на основі поєднання теоретичного навчання та практичного опанування виробничих процесів, що є визначальним для формування методичної складової педагогічної діяльності [14, с. 59–60]. Аналогічно В. Новікова підкреслює, що цифровізація освітнього процесу створює нові можливості для розвитку професійної компетентності через дистанційні та змішані форми навчання [10, с. 40–42].

Важливим теоретичним орієнтиром є положення Л. Оршанського, Ю. Павловського, В. Поповича та В. Стецка, які розглядають технологічну компетентність як основу професійної діяльності викладача професійної освіти, що безпосередньо впливає на його методичну готовність до викладання спеціальних дисциплін [11, с. 3–5].

У дидактичному аспекті П. Кондрашев визначає матеріалознавство як фундаментальну дисципліну, що формує базові знання про властивості матеріалів і є основою для розуміння технологічних процесів у харчовій промисловості [7. с. 5–7]. В. Ошовський доповнює цю позицію, наголошуючи на практико-орієнтованому характері матеріалознавства, що передбачає лабораторну та експериментальну підготовку студентів [12, с. 10–12].

Інноваційний підхід до викладання технічних дисциплін розкриває А. Дяченко, який доводить, що використання візуалізації, інтерактивних методів і проблемного навчання значно підвищує ефективність засвоєння складного матеріалу [5, с. 44–45]. Це є важливим для формування методичної компетентності майбутніх викладачів крафтових виробництв, оскільки дозволяє їм адаптувати складний технологічний зміст до освітніх потреб здобувачів освіти.

Узагальнюючи результати досліджень, можна констатувати, що *професійно-методична компетентність майбутніх викладачів крафтових харчових виробництв* формується як багаторівнева інтегративна система, що включає предметно-технологічну обізнаність; дидактико-методичні вміння; цифрову компетентність; здатність до моделювання освітнього процесу; практико-орієнтовану педагогічну діяльність.

Таким чином, аналіз наукових джерел [1–14] підтверджує, що ефективне формування зазначеної компетентності можливе лише за умови інтеграції

технологічної, педагогічної та інноваційної складових професійної підготовки, що відповідає сучасним вимогам розвитку крафтової харчової індустрії та системи професійної освіти загалом.

Формування професійно-методичної компетентності майбутніх викладачів крафтових харчових виробництв у процесі викладання дисципліни «Матеріалознавство» є складним багатовимірним педагогічним процесом, що інтегрує предметно-технологічну, дидактико-методичну та цифрово-інноваційну складові професійної підготовки. У сучасній педагогічній науці така компетентність розглядається як інтегративна характеристика особистості викладача, що забезпечує здатність до відбору, структурування та трансформації наукового знання у навчальний зміст. О. Бартків, В. Антонюк та А. Сільчук підкреслюють, що предметно-методична компетентність є основою ефективного проєктування освітнього процесу та забезпечує зв'язок між теоретичними знаннями і методикою їх викладання [1].

У контексті підготовки викладачів технологічного профілю Н. Божко доводить, що методична компетентність формується як результат безперервної професійної діяльності та включає здатність до адаптації змісту навчального матеріалу відповідно до освітніх цілей і рівня підготовленості здобувачів освіти [2 с. 142–144]. Це положення є особливо актуальним для дисципліни «Матеріалознавство», яка має складну науково-технологічну структуру і потребує високого рівня дидактичної трансформації змісту.

У наших попередніх дослідженнях наголошується, що інтегрована модель професійної підготовки майбутніх викладачів крафтових харчових виробництв передбачає поєднання технологічної, педагогічної та методичної підготовки, що забезпечує цілісність професійної компетентності [3, с. 60–62]. У цьому контексті «Матеріалознавство» виконує функцію фундаментальної дисципліни, яка формує базу для розуміння властивостей сировини та матеріалів у харчових технологіях.

Також нами закцентована увага на тому, що використання інноваційних педагогічних технологій, зокрема цифрових симуляцій, віртуальних лабораторій та інтерактивних методів навчання, є ефективним засобом формування методичної компетентності майбутніх викладачів [4, с. 55–58]. Це дозволяє забезпечити моделювання складних фізико-хімічних процесів, що вивчаються в межах дисципліни «Матеріалознавство».

А. Дяченко, аналізуючи інноваційні підходи до викладання матеріалознавчих дисциплін, підкреслює важливість візуалізації навчального матеріалу та використання проблемного навчання, що сприяє глибшому розумінню структури та властивостей матеріалів [5, с. 44–45]. Це безпосередньо впливає на розвиток методичних умінь майбутнього викладача щодо адаптації складного технічного змісту до навчального процесу.

Суттєве значення має праця П. Кондрашева, який визначає матеріалознавство як базову дисципліну, що забезпечує формування системного

розуміння будови, властивостей і функціонування конструкційних матеріалів у технологічних процесах [7, с. 6–8]. Водночас В.Ошовський наголошує на важливості лабораторно-практичної складової у викладанні матеріалознавства, що сприяє формуванню експериментально-методичних умінь студентів [12, с. 11–13].

У межах компетентнісного підходу С.Ткачук зазначає, що формування професійної компетентності майбутніх фахівців харчових технологій можливе лише за умови поєднання теоретичної підготовки з практичною діяльністю, що є визначальним і для методичної підготовки викладача [14, с. 59–60]. Аналогічно В. Новікова підкреслює роль цифрового освітнього середовища у формуванні професійної компетентності, що розширює можливості викладання складних технічних дисциплін [10, с. 41–42].

Окремо слід зазначити позицію Л. Оршанського, Ю. Павловського, В. Поповича та В. Стецка, які розглядають технологічну компетентність як базову передумову професійної діяльності викладача професійної освіти, що безпосередньо визначає якість його методичної роботи [11, с. 3–5].

Узагальнення наукових підходів дозволяє визначити, що *процес формування професійно-методичної компетентності майбутніх викладачів крафтових харчових виробництв у процесі викладання дисципліни «Матеріалознавство»* базується на таких ключових положеннях: інтеграції предметно-технологічних і педагогічних знань; практико-орієнтованому характері навчання; використанні інноваційних і цифрових технологій; моделюванні реальних виробничих процесів; розвитку здатності до дидактичної трансформації складного наукового змісту.

Ефективність формування професійно-методичної компетентності майбутніх викладачів крафтових харчових виробництв у процесі викладання дисципліни «Матеріалознавство» зумовлюється комплексом взаємопов’язаних педагогічних чинників, які визначають якість організації освітнього процесу, глибину засвоєння змісту дисципліни та рівень готовності здобувачів освіти до подальшої професійно-педагогічної діяльності.

Передусім ключовим чинником є ***інтеграція теоретичної, технологічної та методичної підготовки***, що забезпечує цілісне сприйняття матеріалознавчих знань не лише як суто технічного змісту, а як основи для їх педагогічної трансформації у навчальний матеріал. Така інтеграція дозволяє майбутнім викладачам усвідомлювати міждисциплінарні зв’язки та формувати здатність до системного викладу складних технологічних явищ.

Важливим чинником виступає ***практико-орієнтована спрямованість навчання***, яка передбачає моделювання реальних виробничих ситуацій крафтової харчової галузі, виконання лабораторних і дослідницьких завдань, а також розв’язання прикладних професійних задач. Це забезпечує не лише засвоєння знань, а й формування досвіду їх застосування у реальному або наближеному до реального середовищі.

Суттєву роль відіграє ***використання інноваційних і цифрових технологій навчання***, які розширюють дидактичні можливості дисципліни «Матеріалознавство». Застосування віртуальних лабораторій, симуляцій технологічних процесів, мультимедійних засобів і цифрових освітніх платформ сприяє візуалізації складних фізико-хімічних явищ та підвищує доступність навчального матеріалу.

Не менш значущим є чинник ***активізації дослідницької та проєктної діяльності здобувачів освіти***, що формує здатність до самостійного аналізу, експериментування та педагогічного моделювання. У процесі такої діяльності майбутні викладачі набувають умінь проєктувати навчальні завдання, адаптовані до різних рівнів підготовки студентів.

Окремо слід виділити ***створення професійно орієнтованого освітнього середовища***, максимально наближеного до умов крафтового виробництва. Воно забезпечує автентичність навчального процесу, сприяє формуванню професійної мотивації та дозволяє інтегрувати навчання з реальними виробничими практиками.

Також важливим чинником є ***розвиток педагогічної рефлексії та методичної культури майбутніх викладачів***, що передбачає здатність аналізувати власну навчально-педагогічну діяльність, оцінювати ефективність застосованих методів і вдосконалювати їх відповідно до освітніх цілей.

У сукупності зазначені педагогічні чинники формують системну основу ефективного розвитку професійно-методичної компетентності, забезпечуючи поєднання глибоких фахових знань із розвиненими педагогічними та методичними вміннями, необхідними для підготовки майбутніх викладачів крафтових харчових виробництв.

Висновки. Отже, ефективність формування професійно-методичної компетентності майбутніх викладачів крафтових харчових виробництв у процесі вивчення дисципліни «Матеріалознавство» забезпечується комплексною дією взаємопов’язаних педагогічних чинників. До ключових із них належать інтеграція теоретичної, технологічної й методичної підготовки, практико-орієнтована спрямованість навчання, активне використання інноваційних і цифрових технологій, а також залучення здобувачів освіти до дослідницької та проєктної діяльності. Сукупність цих чинників створює умови для глибокого засвоєння змісту дисципліни та формування здатності до його педагогічної трансформації в освітній процес.

Водночас важливим результатом реалізації визначених педагогічних чинників є формування професійно-педагогічної готовності майбутніх викладачів до роботи в умовах крафтового виробництва, що характеризується високим рівнем методичної культури, педагогічної рефлексії та здатності до інноваційної діяльності. Таким чином, системне впровадження зазначених чинників забезпечує якісно новий рівень професійної підготовки, орієнтований на вимоги сучасної освітньої та виробничої практики.

Література

1. Бартків О. С., Антонюк В. З., Сільчук А. М. Формування в майбутніх педагогів предметно-методичної компетентності. *Вісник Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені Академіка Степана Дем'янчука*. 2025. № 2. С. 7-14. DOI https://doi.org/10.32782/3041-2021/2025-2-1

2. Божко Н. Розвиток методичної компетентності інженера-педагога процесі професійної діяльності. *Педагогіка і психологія професійної освіти.* 2013. № 4. С. 140–147. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pippo_2013_4_14

3. Бурак В. Г., Сорокіна А. М., Волошин О. В. Інтегрована професійна підготовка фахівців за ОПП «Професійна освіта (Крафтові виробництва та харчові технології)». *ScienceRise: Pedagogical Education*. 2026. №2(67). С.58–66. DOI: 10.15587/2519-4984.2026.358834

4. Бурак В. Г., Волошин О. В. Інноваційні педагогічні технології у професійній підготовці майбутніх викладачів крафтових харчових виробництв. *Педагогічний альманах.* 2026. №62. С.52–60. DOI: https://doi.org/10.37915/pa.vi62.730

5. Дяченко А. В. Інноваційні підходи у викладанні лекційного матеріалу (на прикладі дисципліни "Матеріалознавство швейного виробництва"). *Імідж сучасного педагога*. 2017. № 2. С. 43-45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/isp_2017_2_12

6. Іщенко С. М. Формування у майбутніх педагогів професійного навчання технологічних компетентностей з обладнання харчової галузі : дис... доктора філософії, Київ, 2021. 266 с. URL: https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/Doctor_filosofii/Diser/Ishenko_1404.pdf

7. Кондрашев, П.В. Матеріалознавство. Конспект лекцій: навч. посіб. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2023. 98 с. URL: https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/22fc96a0-d705-4426-85c7-e17482043ff2/content

8. Михнюк М.І. Розвиток методичної компетенції як складової професійно-педагогічної компетентності інженера-педагога. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/165931/1/2010_3_05%281%29.pdf

9. Науково-методичні засади підвищення якості підготовки фахівців-педагогів системи професійної та технологічної освіти в умовах сучасності : колективна монографія [за заг. ред. С. В. Онищенка]. Одеса : Олді+, 2024. 222 с. URL: file:///D:/Downloads/pdf-1.pdf

10.Новікова В. Є. Формування професійної компетентності майбутніх фахівців харчових та переробних виробництв в умовах дистанційного навчання. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.* 2021. № 4 (137). С. 38–44. URL: http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/13476

11.Оршанський Л., Павловський Ю., Попович В., Стецко В. Формування технологічної компетенції майбутніх викладачів закладів професійно-технічної освіти. 2024. URL: https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/762/892

12.Ошовський, В. Я. Матеріалознавство та технологія конструкційних матеріалів: лабораторний практикум : навч. посібник / В. Я. Ошовський. – Первомайськ : ПФ НУК, 2018. 192 с. URL: https://eir.nuos.edu.ua/items/80a44837-0a46-4ef9-9bf9-e09b8ce2189b

13.Педагогічна освіта і професійна підготовка в сучасному соціокультурному середовищі: монографія / Товканець Г.В. та колектив авторів / За заг.ред. Товканець Г.В. Мукачево: Редакційно-видавничий центр МДУ, 2018 302 с.

14.Ткачук С. І. Особливості формування професійної компетентності майбутніх фахівців-технологів у галузі харчових технологій в умовах професійної підготовки. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки.* 2016. Вип. 137. С. 58–62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2016_137_16

15.Толочко С. В. Формування методичної компетентності викладачів спеціальних дисциплін вищих аграрних навчальних закладів : дис.. канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2012. 309 с.

16.Толочко С. В. Теоретичні й методичні засади формування науково-методичної компетентності викладачів у системі післядипломної педагогічної освіти : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ, 2019. 574 с.

17.Шатайло Н.В. Методична компетентність педагога: теоретичний аспект. *Інноваційна педагогіка.* 2024. Вип. 8. Т. 2. С. 182–185. DOI https://doi.org/10.32782/26636085/2024/68.2.37

References:

1. Bartkiv, O. S., Antoniuk, V. Z., & Silchuk, A. M. (2025). Formuvannia v maibutnikh pedahohiv predmetno-metodychnoi kompetentnosti [Formation of subject-methodological competence in future teachers]. Visnyk Mizhnarodnoho ekonomiko-humanitarnoho universytetu imeni Akademika Stepana Demianchuka, 2, 7–14. https://doi.org/10.32782/3041-2021/2025-2-1 [in Ukrainian].

2. Bozhko, N. (2013). Rozvytok metodychnoi kompetentnosti inzhenera-pedahoha v protsesi profesiinoi diialnosti [Development of methodological competence of an engineer-teacher in professional activity]. Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity, 4, 140–147. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pippo_2013_4_14 [in Ukrainian].

3. Burak, V. H., Sorokina, A. M., & Voloshyn, O. V. (2026). Intehrovana profesiina pidhotovka fakhivtsiv za OPP «Profesiina osvita (Kraftovi vyrobnytstva ta kharchovi tekhnolohii)» [Integrated professional training of specialists under the educational program “Vocational education (Craft production and food technologies)”]. ScienceRise: Pedagogical Education, 2(67), 58–66. https://doi.org/10.15587/2519-4984.2026.358834 [in Ukrainian].

4. Burak, V. H., & Voloshyn, O. V. (2026). Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii u profesiinii pidhotovtsi maibutnikh vykladachiv kraftovykh kharchovykh vyrobnytstv [Innovative pedagogical technologies in the professional training of future teachers of craft food production]. Pedahohichnyi almanakh, 62, 52–60. https://doi.org/10.37915/pa.vi62.730 [in Ukrainian].

5. Diachenko, A. V. (2017). Innovatsiini pidkhody u vykladanni lektsiinoho materialu (na prykladi dystsypliny “Materialoznavstvo shveinoho vyrobnytstva”) [Innovative approaches to teaching lecture material (on the example of the discipline “Materials science of garment production”)]. Imidzh suchasnoho pedahoha, 2, 43–45. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/isp_2017_2_12 [in Ukrainian].

6. Ishchenko, S. M. (2021). Formuvannia u maibutnikh pedahohiv profesiinoho navchannia tekhnolohichnykh kompetentnostei z obladnannia kharchovoi haluzi [Formation of technological competencies in future vocational education teachers in food industry equipment]. PhD dissertation. Kyiv. Available at: https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/Doctor_filosofii/Diser/Ishenko_1404.pdf [in Ukrainian].

7. Kondrashev, P. V. (2023). Materialoznavstvo [Materials science]. Kyiv: Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute. Available at: https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/22fc96a0-d705-4426-85c7-e17482043ff2/content [in Ukrainian].

8. Mykhniuk, M. I. (2010). Rozvytok metodychnoi kompetentsii yak skladovoi profesiino-pedahohichnoi kompetentnosti inzhenera-pedahoha [Development of methodological competence as a component of professional-pedagogical competence of an engineer-teacher]. Available at: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/165931/1/2010_3_05%281%29.pdf [in Ukrainian].

9. Onyshchenko, S. V. (Ed.). (2024). Naukovo-metodychni zasady pidvyshchennia yakosti pidhotovky fakhivtsiv-pedahohiv systemy profesiinoi ta tekhnolohichnoi osvity v umovakh suchasnosti [Scientific and methodological principles of improving the quality of training teachers in vocational and technological education]. Odesa: Oldi+. [in Ukrainian].

10.Novikova, V. Ye. (2021). Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv kharchovykh ta pererobnykh vyrobnytstv v umovakh dystantsiinoho navchannia [Formation of professional competence of future specialists in food and processing industries under distance learning conditions]. Naukovyi visnyk Pivdennoukrainskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K. D.

Ushynskoho, 4(137), 38–44. Available at: http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/13476 [in Ukrainian].

11.Orshanskyi, L., Pavlovskyi, Yu., Popovych, V., & Stetsko, V. (2024). Formuvannia tekhnolohichnoi kompetentsii maibutnikh vykladachiv zakladiv profesiino-tekhnichnoi osvity [Formation of technological competence of future teachers of vocational education institutions]. Available at: https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/762/892 [in Ukrainian].

12.Oshovskyi, V. Ya. (2018). Materialoznavstvo ta tekhnolohiia konstruktsiinykh materialiv [Materials science and technology of structural materials]. Pervomaisk: PF NUK. Available at: https://eir.nuos.edu.ua/items/80a44837-0a46-4ef9-9bf9-e09b8ce2189b [in Ukrainian].

13.Tovkanets, H. V. (Ed.). (2018). Pedahohichna osvita i profesiina pidhotovka v suchasnomu sotsiokulturnomu seredovyshchi [Pedagogical education and professional training in the modern socio-cultural environment]. Mukachevo: Editorial and Publishing Center of Mukachevo State University. [in Ukrainian].

14.Tkachuk, S. I. (2016). Osoblyvosti formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv-tekhnolohiv u haluzi kharchovykh tekhnolohii v umovakh profesiinoi pidhotovky [Peculiarities of forming professional competence of future technologists in food technologies during professional training]. Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Seriia: Pedahohichni nauky, 137, 58–62. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2016_137_16 [in Ukrainian].

15.Tolochko, S. V. (2012). Formuvannia metodychnoi kompetentnosti vykladachiv spetsialnykh dystsyplin vyshchykh ahrarnykh navchalnykh zakladiv [Formation of methodological competence of teachers of special disciplines in higher agricultural educational institutions]. Candidate's dissertation. Kyiv. [in Ukrainian].

16.Tolochko, S. V. (2019). Teoretychni y metodychni zasady formuvannia naukovo-metodychnoi kompetentnosti vykladachiv u systemi pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity [Theoretical and methodological principles of forming scientific and methodological competence of teachers in the system of postgraduate pedagogical education]. Doctoral dissertation. Kyiv. [in Ukrainian].

17.Shatailo, N. V. (2024). Metodychna kompetentnist pedahoha: teoretychnyi aspekt [Methodological competence of a teacher: theoretical aspect]. Innovatsiina pedahohika, 68(2), 182–185. https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/68.2.37 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 10,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.05.2026

УДК 378.147:376:621.38

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-680-694

Горбенко Євген Олександрович доктор філософії (PhD), асистент кафедри мікроелектронних приладів та пристроїв Харківського національного університету радіоелектроніки, Україна м. Харків, https://orcid.org/0000-0003-1993-6717

Пєхарєва Альона Станіславівна кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри спеціальної педагогіки і психології та інклюзивної освіти КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» ХОР, Україна, м.Харків. https://orcid.org/0000-0002-1836-4158

Пєхарєва Світлана Вікторівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методик дошкільної освіти КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» ХОР, Україна, м. Харків. https://orcid.org/0000-0002-4392-3249

МІЖДИСЦИПЛІНАРНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОЇ, ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ТА ЕЛЕКТРОНІКИ ДО РОЗРОБЛЕННЯ Й ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ АСИСТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Анотація. У статті розглянуто проблему міждисциплінарної підготовки майбутніх фахівців зі спеціальної, дошкільної освіти та електроніки до розроблення й використання електронних асистивних технологій в інклюзивному освітньому середовищі. Актуальність дослідження зумовлена зростанням кількості здобувачів освіти з особливими освітніми потребами, посиленням уваги до безбар'єрності та необхідністю створення технологічно підтриманого освітнього простору для дітей із різними функціональними труднощами. Обґрунтовано, що стрімке оновлення електронних асистивних пристроїв унеможливлює їх ефективне опанування лише в межах однієї спеціальності, тому підготовка майбутніх фахівців до реалізації інклюзивного простору має ґрунтуватися на поєднанні педагогічних, корекційно-розвиткових, вікових і техніко-технологічних знань. Уточнено сутність електронних асистивних технологій як сукупності апаратних, програмно-апаратних, цифрових, сенсорних і комунікаційних засобів, що забезпечують підтримку навчання, комунікації, мобільності, орієнтування, саморегуляції та участі здобувачів освіти в освітньому процесі. Систематизовано основні групи таких технологій для дітей із порушеннями мовлення, зору, слуху, опорно-рухового апарату, інтелектуальними порушеннями, розладами аутистичного спектра та складними освітніми потребами. Обґрунтовано, що комплексний супровід здобувачів дошкільної

освіти з особливими освітніми потребами із застосуванням електронних асистивних технологій потребує інтеграції знань із різних галузей: спеціальної освіти, дошкільної освіти, електроніки та інформаційних технологій. Доведено, що підготовка майбутніх фахівців до впровадження асистивних технологій має передбачати формування знань про віковий і психофізичний розвиток дитини, особливості організації інклюзивного освітнього середовища, корекційно-розвиткові методики, принципи добору й адаптації електронних пристроїв, безпечність їх використання, а також умінь проєктувати, апробувати й оцінювати ефективність асистивних рішень. Наголошено на доцільності використання проєктного навчання, міждисциплінарних лабораторій, хакатонів, maker-просторів і спільних освітніх проєктів як ефективних форм підготовки студентів до створення практичних асистивних рішень.

Ключові слова: міждисциплінарна підготовка фахівців, вища освіта, спеціальна освіта, дошкільна освіта, електроніка, електронні асистивні технології, інклюзивне освітнє середовище, особливі освітні потреби, раннє втручання, освітні труднощі, управління інклюзивним освітнім середовищем, конструювання та моделювання асистивних технологій, проєктне навчання, хакатон.

Horbenko Yevhen Oleksandrovych, Doctor of Philosophy (PhD), Assistant of the Department of Microelectronic Devices and Appliances, Kharkiv National University of Radio Electronics, Kharkiv, Ukraine. https://orcid.org/0000-0003-1993-6717

Piekharieva Alona Stanislavivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Special Pedagogy and Psychology and Inclusive Education, Municipal Institution «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy» of the Kharkiv Regional Council, Kharkiv, Ukraine. https://orcid.org/0000-0002-1836-4158

Pyekharyeva Svitlana Viktorivna, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory and Methods of Preschool Education, Municipal Institution «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy» of the Kharkiv Regional Council, Kharkiv, Ukraine. https://orcid.org/0000-0002-4392-3249

INTERDISCIPLINARY TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS IN SPECIAL EDUCATION, PRESCHOOL EDUCATION AND ELECTRONICS FOR THE DEVELOPMENT AND USE OF ELECTRONIC ASSISTIVE TECHNOLOGIES IN AN INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Abstract The article addresses the problem of interdisciplinary training of future specialists in special education, preschool education and electronics for the

development and use of electronic assistive technologies in an inclusive educational environment. The relevance of the study is determined by the increasing number of learners with special educational needs, the growing attention to accessibility and barrier-free education, and the need to create a technologically supported educational space for children with various functional difficulties. It is substantiated that the rapid development and renewal of electronic assistive devices makes it impossible to master them effectively within a single speciality. Therefore, the training of future specialists for the implementation of an inclusive environment should be based on the integration of pedagogical, correctional-developmental, age-related and technical-technological knowledge. The essence of electronic assistive technologies is clarified as a set of hardware, software-hardware, digital, sensory and communication tools that support learning, communication, mobility, orientation, self-regulation and the participation of learners in the educational process. The main groups of such technologies for children with speech, visual, hearing and musculoskeletal impairments, intellectual disabilities, autism spectrum disorders and complex educational needs are systematized. It is substantiated that comprehensive support for preschool learners with special educational needs through the use of electronic assistive technologies requires the integration of knowledge from different fields: special education, preschool education, electronics and information technologies. It is proved that the training of future specialists for the implementation of assistive technologies should include the formation of knowledge about the age-related and psychophysical development of the child, the peculiarities of organizing an inclusive educational environment, correctional and developmental methods, principles of selecting and adapting electronic devices, and the safety of their use, as well as the ability to design, test and evaluate the effectiveness of assistive solutions. The article emphasizes the expediency of using project-based learning, interdisciplinary laboratories, hackathons, maker spaces and joint educational projects as effective forms of preparing students to create practical assistive solutions.

Keywords: interdisciplinary training of specialists, special education, preschool education, electronics, electronic assistive technologies, inclusive educational environment, special educational needs, early intervention, project-based learning, educational difficulties, management of an inclusive educational environment, design and modelling of assistive technologies, higher education, hackathon.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку української освіти характеризується посиленням уваги до забезпечення права осіб з особливими освітніми потребами на якісну, доступну й індивідуалізовану освіту. Зростання кількості дітей, які навчаються в інклюзивних групах і класах, розширення практик раннього виявлення порушень розвитку, запровадження системи раннього втручання, а також поява нових освітніх потреб, зумовлених наслідками війни, актуалізують питання підготовки нової плеяди фахівців. З одного боку, система освіти потребує фахівців здатних застосовувати готові корекційно-розвиткові, педагогічні та цифрові рішення, а з іншого боку вона

гостро потребує тих, хто буде брати участь у створенні нових засобів підтримки навчання, комунікації, мобільності та соціальної участі дітей і молоді з особливими освітніми потребами.

Поступна О. та Шведун В., аналізуючи розвиток інклюзивної освіти в Україні крізь призму статистичних даних, підкреслюють, що інклюзивна освіта має розглядатися як довгострокова стратегія побудови доступного соціально-освітнього середовища, а не як локальний напрям діяльності окремих закладів освіти. Автори доходять висновку про необхідність системного підходу до організації інклюзії на всіх рівнях освіти, що передбачає нормативне забезпечення і науково обґрунтоване вивчення потреб, ресурсів і результатів інклюзивних практик [1].

У цьому контексті особливої актуальності набуває проблема електронних асистивних технологій. Під електронними асистивними технологіями у нашому дослідженні будемо розуміти сукупність апаратних, програмно-апаратних, цифрових, сенсорних, комунікаційних і адаптаційних засобів, які компенсують або зменшують функціональні обмеження особи, підтримують її навчальну активність, комунікацію, самостійність, орієнтування, доступ до інформації та участь в освітньому процесі [2].

До таких технологій належать планшети й комунікатори для альтернативної та додаткової комунікації, електронні збільшувачі, дисплеї Брайля, екранні читачі, FM-системи, слухові й візуальні підсилювачі сигналу, адаптовані перемикачі, сенсорні панелі, системи керування поглядом, інтерактивні навчальні пристрої, прості мікроконтролерні рішення для адаптації іграшок, навчального обладнання чи побутових дій.

Особливої актуальності проблема міждисциплінарної підготовки набуває в умовах стрімкого розвитку електронних асистивних технологій, кількість і функціональні можливості яких постійно зростають. Сучасні пристрої підтримки комунікації, мобільності, сенсорного сприймання, доступу до інформації та організації навчальної діяльності швидко оновлюються, ускладнюються технічно й потребують не лише педагогічного, а й інженерно-технічного розуміння. За таких умов фахівці корекційної сфери, навіть маючи ґрунтовні знання про особливості розвитку дітей з особливими освітніми потребами, не завжди можуть самостійно відстежувати весь спектр нових електронних засобів, оцінювати їхні технічні характеристики, адаптаційний потенціал, безпечність, ергономічність і можливості модифікації під індивідуальні потреби здобувача освіти. Саме тому виникає потреба в міждисциплінарному підході, за якого педагогічні, корекційно-розвиткові, вікові та технічні знання інтегруються в єдину систему професійної взаємодії.

У межах такої взаємодії фахівці спеціальної освіти забезпечують розуміння особливостей психофізичного розвитку дитини, структури порушення, корекційно-розвиткових завдань, змісту індивідуальної програми розвитку, адаптацій і модифікацій освітнього процесу. Фахівці дошкільної освіти орієнтуються в закономірностях раннього й дошкільного розвитку, специфіці

ігрової діяльності, віковій доцільності педагогічних впливів, організації розвивального середовища в закладі дошкільної освіти. Фахівці з електроніки, своєю чергою, володіють знаннями щодо принципів роботи електронних пристроїв, сенсорів, мікроконтролерів, програмно-апаратної інтеграції, елементів проєктування, ергономіки, безпеки та технічної надійності виробу. Отже, створення, добір, адаптація й педагогічно доцільне використання електронних асистивних технологій потребують міждисциплінарної підготовки здобувачів освіти, у межах якої представники різних спеціальностей вчаться спільно аналізувати освітню потребу, формулювати технічне завдання, розробляти або модифікувати пристрій і оцінювати його ефективність в інклюзивному освітньому середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема асистивних технологій в інклюзивній освіті вже перебуває в полі зору українських і зарубіжних дослідників.

Значний внесок у розроблення теоретичних і практичних засад інклюзивної освіти та використання цифрових та асистивних технологій в освітньому процесі зробили О. Поступна, В. Шведун, Т. Постоян, О. Гуренко, Г. Мицик, А. Попова, Г. Лопат, В. Любарець, Г. Васильєва, О. Лісовець, Т. Цегельник, В. Поліщук та інші українські дослідники, у працях яких акцентовано увагу на необхідності створення доступного, технологічно підтриманого й педагогічно доцільного інклюзивного освітнього середовища.

У наукових розвідках зазначених авторів підкреслюється, що ефективне використання асистивних і цифрових технологій потребує не лише наявності відповідного обладнання, а й готовності майбутніх фахівців до його добору, адаптації, методично обґрунтованого застосування та інтеграції в освітній процес з урахуванням індивідуальних потреб здобувачів освіти.

Постоян Т. розглядає асистивні технології в контексті інклюзивної освіти та наголошує на тому, що їх ефективність залежить не тільки від наявності технічних засобів, а й від готовності педагогічних і технічних кадрів до їх широкого використання, налаштування, навчання користувачів і подальшого коригування, підкреслюючи важливість «підвищення кваліфікації фахівців-практиків інклюзивної освіти з проблеми використанння ІКТ та асистивних технологій в освітньому процесі». Цей підхід є принципово важливим, оскільки дає підстави розглядати асистивні технології як складову професійної компетентності фахівця, який працює в інклюзивному освітньому середовищі [2].

У своїй роботі Гуренко О., Мицик Г., Попова А. та Лопат Г. аналізують використання цифрових технологій для реалізації інклюзивної вищої освіти, акцентуючи увагу на їхніх перспективах і обмеженнях. Автори відмічають, що «основні переваги використання цифрових технологій пов’язані з принципами універсального дизайну для навчання» а отже, роблять висновок про те, що цифрові технології можуть розширювати доступ до освіти. Проте їх упровадження потребує урахування соціально-політичного контексту, готовності

учасників освітнього процесу, ресурсного забезпечення та реальних потреб здобувачів освіти [3].

Зарубіжні дослідження також підтверджують актуальність окресленої проблеми. Так, C. Navas-Bonilla, J. Guerra-Arango, D. Oviedo-Guado та D. Murillo-Noriega підкреслюють, що цифрові інструменти й спеціалізовані пристрої можуть сприяти персоналізації навчання, усуненню бар'єрів участі та створенню доступного освітнього середовища; V.Ayon і E.Dillon відмічають, що недоліки впровадження асистивних технологій часто виникають тоді, коли розробники зосереджуються лише на пристрої, не враховуючи освітню організацію, досвід користувача, соціальні бар'єри, педагогічні умови та взаємодію між учасниками освітнього процесу; K. Berner, D. Buxton і L. McMahon описують результати міжуніверситетського міжпрофесійного хакатону з асистивних технологій, у якому студенти й користувачі з інвалідністю спільно створювали індивідуалізовані рішення для повсякденних труднощів [4, 5, 6].

Ці підходи є особливо значущими для обґрунтування міждисциплінарної підготовки, адже майбутні фахівці мають навчитися мислити не лише категоріями технічного виробу, а й категоріями його реального педагогічного використання.

Водночас аналіз наукових джерел дає підстави стверджувати, що проблема міждисциплінарної підготовки майбутніх фахівців спеціальної, дошкільної освіти та електроніки саме до спільного розроблення й педагогічно доцільного використання електронних асистивних технологій у супроводі дошкільної інклюзивної освіти залишається недостатньо розкритою. Більшість досліджень зосереджена або на педагогічному використанні цифрових технологій, або на загальних питаннях інклюзивного середовища, або на технічному аспекті пристроїв. Менш дослідженими залишаються питання організації спільного навчання студентів різних спеціальностей, розподілу їхніх професійних ролей у процесі створення асистивного пристрою, формування спільної мови між педагогічними й технічними спеціальностями та оцінювання ефективності таких міждисциплінарних освітніх практик.

Метою статті є теоретичне обґрунтування змісту та педагогічних умов міждисциплінарної підготовки майбутніх фахівців зі спеціальної, дошкільної освіти та електроніки до розроблення й використання електронних асистивних технологій в інклюзивному освітньому середовищі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Електронні асистивні технології в інклюзивному освітньому середовищі доцільно розглядати як інструмент забезпечення функціональної участі здобувача освіти в освітньому процесі. Їхнє призначення полягає у створенні умов, за яких здобувач освіти з особливими освітніми потребами може сприймати інформацію, висловлювати власні думки, виконувати навчальні дії, взаємодіяти з іншими, орієнтуватися у просторі, користуватися навчальними матеріалами та брати участь у спільній діяльності в той спосіб, який є доступним саме для нього. Саме тому асистивні технології мають оцінюватися не тільки за критеріями технічної справності, а й

за педагогічною доцільністю, відповідністю віковим особливостям, безпечністю, ергономічністю, доступністю для користувача й можливістю інтеграції у повсякденний освітній процес.

Окремого значення в контексті досліджуваної проблеми набуває розвиток системи раннього втручання в Україні, яка декларує необхідність якомога ранішого виявлення порушень розвитку, своєчасної підтримки дитини та родини, а також попередження вторинних труднощів у навчанні, комунікації, соціальній взаємодії та самостійному функціонуванні. З позицій віко-онтогенетичного принципу розвитку й компенсації саме ранній та дошкільний вік є найбільш сензитивним періодом для формування базових комунікативних, сенсорних, моторних, пізнавальних і соціально-побутових навичок. Тому використання електронних асистивних технологій доцільно розглядати як важливий ресурс ранньої допомоги та дошкільної освіти. Своєчасне введення таких технологій у корекційно-розвиткову й освітню роботу може сприяти активізації комунікації, розширенню можливостей участі дитини в ігровій та навчальній діяльності, розвитку самостійності, зменшенню бар'єрів взаємодії з дорослими й однолітками та створенню передумов для подальшої успішної інклюзії.

Водночас ефективне використання електронних асистивних технологій у ранньому та дошкільному віці можливе лише за умови, що майбутні фахівці ще на етапі професійної підготовки опановують не тільки загальні знання про інклюзивну освіту, а й практичні навички добору, адаптації та методично обґрунтованого застосування цифрових і електронних засобів підтримки дитини. Йдеться про необхідність інтеграції таких знань у зміст освітніх програм, практичних занять, педагогічної практики та міждисциплінарних проєктів, оскільки після завершення навчання фахівець має бути готовим працювати в умовах швидкого оновлення технологій, різноманітності особливих освітніх потреб і потреби в командній взаємодії.

Досліджуючи можливості освітньо-логопедичної лабораторії у формуванні цифрової компетентності майбутніх фахівців спеціальної освіти, Мицик Г., підкреслює значущість спеціально організованого практико-орієнтованого середовища у закладі вищої освіти. Такий підхід корелює з ідеєю міждисциплінарної підготовки, оскільки лабораторне середовище дає змогу поєднати теоретичні знання, цифрові засоби, моделювання професійних ситуацій і практичну роботу майбутніх спеціальних педагогів [7].

Схожу думку можна зустріти і у роботах Цегельник Т. і Поліщук В., які розглядаючи професійну підготовку майбутніх логопедів у закладах вищої освіти України підкреслюють актуальність оновлення змісту підготовки, розвитку практичної діяльності студентів, формування гнучких навичок, контекстного педагогічного мислення та здатності до психолого-педагогічного супроводу дітей із порушеннями мовлення, а також у роботі Пєхарєвої А., Ільченко О., Тарасової В., які відмічають, що «сучасні педагоги повинні бути готові використовувати цифрові інструменти для розвитку кожного учня,

включно з дітьми з ООП». Окреслені авторами положення мають безпосереднє значення для нашої проблематики, оскільки робота з електронними засобами альтернативної та додаткової комунікації потребує як технічного вміння користуватися пристроєм, так і розуміння мовленнєвого, когнітивного й соціально-комунікативного розвитку дитини [8, 9].

Любарець В., Васильєва Г. та Лісовець О. у дослідженні стратегій управління процесом уніфікації інклюзивного середовища в закладах дошкільної освіти наголошують на необхідності синхронізації матеріально-технічних, кадрових і методичних ресурсів у межах цілісної освітньої екосистеми. Особливо вагомим є положення про міждисциплінарну взаємодію фахівців, індивідуалізацію освітніх траєкторій дітей з особливими освітніми потребами та узгодженість управлінських, педагогічних і ресурсних рішень у ЗДО. Погоджуємося з думкою дослідників, що ефективне управління інклюзивним освітнім середовищем передбачає не фрагментарне впровадження окремих засобів підтримки, а системну координацію дій усіх учасників освітнього процесу. У контексті нашого дослідження це положення є особливо важливим, оскільки розроблення й використання електронних асистивних технологій потребує поєднання педагогічного, корекційно-розвиткового, технічного та управлінського компонентів. Саме міждисциплінарна взаємодія дає змогу забезпечити не лише наявність відповідного обладнання, а й його методично обґрунтоване, безпечне та функціонально доцільне використання в інклюзивному освітньому середовищі [10].

Брюховецька І., Захарова Г. та Силенко Ю. аналізують роль педагогічних технологій у професійній підготовці майбутніх фахівців в умовах цифрової трансформації освіти [11]. Схожу думку можна знайти і у Горбенко Є., який зазначає, що сучасний фахівець уже не може ефективно здійснювати професійну діяльність поза цифровим і технологічно підтриманим середовищем [12]. Брюховецька І., Захарова Г. та Силенко Ю. обґрунтовують потенціал перевернутого, адаптивного та мобільного навчання для розвитку професійної компетентності майбутніх педагогів, акцентуючи на переході від репродуктивної моделі навчання до діяльнісно-компетентнісної [11].

Це дає підстави стверджувати, що підготовка до використання асистивних технологій має здійснюватися через активні, проєктні та практико-орієнтовані форми навчання, а не лише через лекційне засвоєння теоретичних відомостей

Після окреслення значущості формування готовності майбутніх фахівців до використання електронних асистивних технологій логічним є звернення до їх змістового різноманіття та функціонального призначення. Асистивні технології не можуть бути універсальним рішенням для всіх категорій дітей з особливими освітніми потребами, оскільки їх ефективність визначається відповідністю конкретним освітнім труднощам, віку дитини, рівню сформованості комунікативних, пізнавальних, моторних і сенсорних функцій, а також умовам освітнього середовища. З огляду на багатофункціональність електронних асистивних технологій та різноманітність освітніх потреб здобувачів освіти, доцільним є

розгляд основних груп таких засобів відповідно до тих функціональних труднощів, які вони допомагають компенсувати або мінімізувати [2].

Для дітей із порушеннями мовлення, розладами аутистичного спектра, інтелектуальними порушеннями або складними комплексними порушеннями особливого значення набувають засоби альтернативної та додаткової комунікації. До них належать планшети з комунікативними програмами, електронні комунікатори, кнопкові пристрої з попередньо записаними повідомленнями, інтерактивні дошки вибору, візуальні розклади, електронні соціальні історії. У дошкільному віці такі засоби мають бути максимально наочними, простими, стабільними за структурою, емоційно прийнятними для дитини та інтегрованими в природні ситуації гри, самообслуговування, заняття, спілкування з однолітками й дорослими. Для майбутнього фахівця спеціальної освіти важливо розуміти, як добирати символи, формувати комунікативне поле, навчати дитину ініціювати повідомлення, розширювати словник і переносити навичку з індивідуального заняття в групову взаємодію. Для фахівця дошкільної освіти важливо бачити, як технологія включається у режимні моменти, гру, заняття, комунікативні ситуації в групі. Для майбутнього фахівця з електроніки важливо розуміти, як забезпечити зручний інтерфейс, надійність пристрою, адаптацію способу натискання, гучність, автономність, безпечність матеріалів і можливість персоналізації.

Для здобувачів освіти з порушеннями зору важливими є електронні збільшувачі, програми екранного доступу, дисплеї Брайля, аудіопідручники, пристрої оптичного розпізнавання тексту, тактильно-звукові навчальні матеріали, електронні засоби просторового орієнтування. У роботі з дітьми дошкільного віку ці засоби повинні поєднуватися з розвитком сенсорного досвіду, формуванням просторових уявлень, дрібної моторики, слухової уваги, навичок обстеження предметів. Технічне рішення в цьому випадку не може бути відірваним від методики – електронний збільшувач не замінює педагогічної адаптації матеріалу, дисплей Брайля не замінює систематичного навчання читанню, а аудіоматеріал не усуває потреби у розвитку активної пізнавальної діяльності.

Для здобувачів освіти з порушеннями слуху значущими є слухові апарати, кохлеарні імпланти як медико-технічні засоби, FM-системи, індукційні петлі, системи підсилення звуку в приміщенні, програмні засоби субтитрування, візуальні й вібраційні сигнали, інтерактивні матеріали з поєднанням візуальної підтримки та тексту.

Педагогічна ефективність таких засобів залежить від акустики приміщення, позиції дитини у групі чи класі, культури мовлення педагога, наявності візуальної опори, узгодженості дій вихователя, спеціального педагога, сурдопедагога, батьків і технічних фахівців.

Для дітей і молоді з порушеннями опорно-рухового апарату, у тому числі з набутою інвалідністю, актуальними є адаптовані клавіатури, трекболи, джойстики, перемикачі, сенсорні панелі, системи керування поглядом,

електронні тримачі, адаптовані іграшки, пристрої для доступу до комп'ютера або планшета без стандартної моторної дії. У таких випадках міждисциплінарність є особливо очевидною: педагог визначає освітню мету, спеціальний педагог аналізує функціональні можливості та бар'єри, фахівець з електроніки добирає або проєктує доступний спосіб взаємодії з пристроєм, а вся команда разом перевіряє, чи справді технологія підвищує самостійність, а не створює додаткову залежність від дорослого.

Зміст міждисциплінарної підготовки майбутніх фахівців до розроблення й використання електронних асистивних технологій має визначатися логікою самої діяльності, яку мають виконувати здобувачі освіти в межах супроводу дитини з особливими освітніми потребами. Йдеться про здатність виявити індивідуальні потреби дитини з особливими освітніми потребами, співвіднести їх із віковими та психофізичними особливостями розвитку, визначити педагогічну й корекційно-розвиткову мету використання технології, обрати або спроєктувати відповідний електронний засіб, апробувати його в освітньому середовищі та оцінити ефективність. Така підготовка має формувати не тільки знання про асистивні пристрої, а й культуру командної взаємодії, розуміння принципів універсального дизайну і повагу до досвіду дитини, сім'ї та фахівців супроводу.

Зміст такої підготовки може включати кілька взаємопов'язаних компонентів (рисунок 1).

Рис.1 Мішені міждисциплінарної підготовки здобувачів освіти до міждисциплінарного супроводу інклюзивного освітнього середовища.

Найбільш продуктивними формами організації такої підготовки вбачаємо міждисциплінарні освітні проєкти, хакатони, maker-лабораторії, студентські конструкторські групи, спільні практичні заняття студентів педагогічних і технічних спеціальностей, участь у соціальних проєктах, робота з реальними кейсами від закладів дошкільної освіти, інклюзивно-ресурсних центрів, спеціальних шкіл, реабілітаційних установ, громадських організацій і родин. Їхня перевага полягає в тому, що студенти працюють не з абстрактним описом порушення, а з конкретною освітньою ситуацією, у якій потрібно знайти реалістичне, безпечне, доступне й педагогічно виправдане рішення.

Наприклад, міждисциплінарний студентський проєкт може бути спрямований на створення адаптованої іграшки з кнопковим перемикачем для дитини дошкільного віку з порушеннями моторики. Студенти спеціальності дошкільна освіта визначають, як іграшка буде включена у гру, комунікацію та взаємодію з однолітками. Студенти спеціальності спеціальна освіта аналізують моторні можливості дитини, спосіб доступу, рівень підтримки, корекційно-розвиткову мету. Студенти спеціальності електроніка розробляють схему підключення, добирають тип перемикача, забезпечують безпечність, надійність і простоту використання. У результаті створюється педагогічно осмислений технічний виріб для участі дитини з фізичними труднощами у спільній діяльності.

Іншим прикладом може бути створення електронної візуальної системи розкладу для дитини з розладами аутистичного спектра. У такому проєкті майбутні спеціальні педагоги визначають структуру візуальної підтримки, принципи поступового навчання користуванню розкладом і способи зменшення залежності від дорослого. Майбутні вихователі аналізують, як розклад вписується у режим дня групи та як його можна використовувати без стигматизації дитини. Майбутні фахівці з електроніки забезпечують технічну реалізацію інтерфейсу, можливість швидкої зміни піктограм, автономну роботу пристрою, простоту керування для педагога й безпечність для дитини.

У зарубіжній практиці ефективність таких підходів підтверджують формати хакатонів і міжпрофесійних проєктів. Зокрема у роботі K. Berner, D. Buxton і L. McMahon описані досвід міжуніверситетського семиденного гібридного хакатону з асистивних технологій, який передбачав участь студентів різних університетів і співдизайнерів – осіб з інвалідністю, які мали реальні повсякденні труднощі. Учасники проходили шлях від визначення проблеми до створення й тестування прототипу асистивної технології [6].

Цінним для української вищої освіти є й описаний авторами досвід хакатонів типу ATHack, які орієнтовані на залучення студентів технічних спеціальностей до створення індивідуалізованих асистивних рішень для конкретних користувачів. Такий досвід може бути адаптований у закладах вищої освіти України через проведення спільних проєктних тижнів, міжкафедральних лабораторій, конкурсів прототипів, освітніх стартапів соціального спрямування

та практичних модулів у межах дисциплін з інклюзивної освіти, спеціальної педагогіки, дошкільної педагогіки, основ електроніки, мікроконтролерної техніки, сенсорних систем і проєктування електронних пристроїв [6].

Водночас запровадження таких форм підготовки потребує дотримання низки педагогічних умов:

- створення спільного освітнього простору для студентів різних спеціальностей, у межах якого вони зможуть працювати над одним кейсом, а не паралельно виконувати ізольовані завдання;
- супровід викладачів різних кафедр: спеціальної педагогіки, дошкільної освіти, психології, електроніки та електронних пристроїв, інформаційних технологій;
- проєктна робота має базуватися на реальних або наближених до реальних потребах дітей, педагогів, асистентів вихователя, батьків і команд супроводу;
- обов'язковим має бути етичне обговорення, недопущення стигматизації, повага до приватності, добровільність участі користувача;
- результати проєктів мають оцінюватися не лише за технічною оригінальністю, а й за функціональністю, педагогічною доцільністю, простотою використання, ремонтопридатністю, вартістю, можливістю масштабування та відповідністю індивідуальним потребам користувача.

Висновки. Зростання кількості здобувачів освіти з особливими освітніми потребами, посилення уваги до інклюзивного та безбар'єрного освітнього середовища, а також потреба в підтримці дітей і молоді з різними, у тому числі набутими, порушеннями актуалізують проблему підготовки фахівців нового типу. Такий фахівець має бути здатним не лише працювати у межах власної спеціальності, а й взаємодіяти з представниками інших галузей знань для створення практичних рішень, спрямованих на підвищення доступності, участі й самостійності осіб з ООП.

Електронні асистивні технології в інклюзивному освітньому середовищі виконують компенсаторну, комунікативну, навчальну, та соціально-інтеграційну функції. Їх ефективність залежить від відповідності реальним потребам користувача, педагогічній меті, віковим особливостям, нозологічній специфіці, умовам освітнього середовища та технічним вимогам безпеки й надійності. Саме тому їх створення і використання потребує взаємодії майбутніх фахівців освітньої галузі та електроніки. Найбільш ефективними формами реалізації такої міждисциплінарної взаємодії є проєктне навчання, міждисциплінарні лабораторії, студентські хакатони.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в розробленні моделі міждисциплінарної підготовки студентів спеціальностей А2 Дошкільна освіта, А6 Спеціальна освіта та G5 Електроніка, електронні комунікації, приладобудування та радіотехніка до створення електронних асистивних технологій; визначенні критеріїв і показників готовності майбутніх фахівців до такої

діяльності; експериментальній перевірці ефективності хакатонів, спільних практичних модулів і лабораторних проєктів; створенні банку кейсів електронних асистивних рішень для дітей дошкільного та шкільного віку з різними особливими освітніми потребами.

Література

1. Поступна О. В., Шведун В. О. Розвиток інклюзивної освіти в Україні через призму статистичних даних. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства*. 2024. № 2. С. 127–132. DOI: https://doi.org/10.20998/2227-6890.2024.2.19

2. Постоян Т. Г. Асистивні технології у контексті інклюзивної освіти. *Габітус.* 2020. Вип. 12. Т. 2. С. 198–202. DOI: https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.12-2.34

3. Гуренко О. І., Мицик Г. М., Попова А. С., Лопат Г. О. Використання цифрових технологій для реалізації інклюзивної вищої освіти: перспективи та обмеження. *Інклюзія і суспільство*. 2023. Вип. 2. С. 28–36. DOI: https://doi.org/10.32782/2787-5137-2023-2-4

4. Navas-Bonilla C. del R., Guerra-Arango J. A., Oviedo-Guado D. A., Murillo-Noriega D. E. Inclusive education through technology: a systematic review of types, tools and characteristics. Frontiers in Education. 2025. Vol. 10. Article 1527851. DOI: https://doi.org/10.3389/feduc.2025.1527851

5. Ayon V., Dillon A. Assistive Technology in Education: Conceptions of a Socio-technical Design Challenge. The International Journal of Information, Diversity, & Inclusion. 2021. Vol. 5(3). DOI: https://doi.org/10.33137/ijidi.v5i3.36136

6. Berner K., Buxton J. C., McMahon L. F. Outcomes from an Intercollegiate Client-Centered Interprofessional Occupation-Based Assistive Technology Hackathon: A Pilot Program Evaluation. Journal of Occupational Therapy Education. 2024. Vol. 8(4). Article 16. DOI: https://doi.org/10.26681/jote.2024.080416

7. Mytsyk H. Utilizing the opportunities provided by the educational and speech therapy laboratory in the formation and development of future special education teachers' digital competence. Correction and rehabilitation innovations: implementation of European experience. Riga: Baltija Publishing, 2023. P. 175–200. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-325-5-11

8. Цегельник Т. М., Поліщук В. А. Професійна підготовка майбутніх логопедів у ЗВО України: актуальність оновлення та організації науково-дослідної та практичної діяльності студентів. *Інноваційна педагогіка*. 2024. Вип. 68. Т. 2. С. 178–181. DOI: https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/68.2.36

9. Пєхарєва А.С. Ільченко О.В., Тарасова В.В. Професійна підготовка фахівців спеціальної та інклюзивної освіти: актуальні потреби та напрями розвитку на прикладі комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради». *Молодь і ринок.* 2024. Вип. 10/230 (2024) с. 132-138. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.314238

10. Любарець В. В., Васильєва Г. І., Лісовець О. В. Стратегії управління процесом уніфікації інклюзивного середовища у закладах дошкільної освіти. *Інноваційна педагогіка.* 2026. Вип. 93. Т. 2. С. 211–218. DOI: https://doi.org/10.32782/ip/93.2.40

11. Брюховецька І., Захарова Г., Силенко Ю. Роль педагогічних технологій у професійній підготовці майбутніх фахівців в умовах цифрової трансформації освіти. *Проблеми освіти.* 2025. Вип. 2(103). С. 332–350. DOI: https://doi.org/10.52256/2710-3986.2-103.2025.21

12. Горбенко Є.О. Особливості підбору та використання інструментів гейміфікації в освітньому процесі. *Освіта. Інноватика. Практика*. 2024. Вип. 12.7 С. 29-35. DOI: 10.31110/2616-650X-vol12i7-004

References

1. Postupna, O. V., & Shvedun, V. O. (2024). Rozvytok inkliuzyvnoi osvity v Ukraini cherez pryzmu statystychnykh danykh [Development of inclusive education in Ukraine through the prism of statistical data]. Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu “KhPI”. Seriia: Aktualni problemy rozvytku ukrainskoho suspilstva, 2, 127–132. https://doi.org/10.20998/2227-6890.2024.2.19 [in Ukrainian].

2. Postoian, T. H. (2020). Asystyvni tekhnolohii u konteksti inkliuzyvnoi osvity [Assistive technologies in the context of inclusive education]. Habitus, 12(2), 198–202. https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.12-2.34 [in Ukrainian].

3. Hurenko, O. I., Mytsyk, H. M., Popova, A. S., & Lopat, H. O. (2023). Vykorystannia tsyfrovykh tekhnolohii dlia realizatsii inkliuzyvnoi vyshchoi osvity: perspektyvy ta obmezhennia [Using digital technologies for the implementation of inclusive higher education: prospects and limitations]. Inkliuziia i suspilstvo, 2, 28–36. https://doi.org/10.32782/2787-5137-2023-2-4 [in Ukrainian].

4. Navas-Bonilla, C. del R., Guerra-Arango, J. A., Oviedo-Guado, D. A., & Murillo-Noriega, D. E. (2025). Inclusive education through technology: A systematic review of types, tools and characteristics. Frontiers in Education, 10, 1527851. https://doi.org/10.3389/feduc.2025.1527851

5. Ayon, V., & Dillon, A. (2021). Assistive technology in education: Conceptions of a socio-technical design challenge. The International Journal of Information, Diversity, & Inclusion, 5(3). https://doi.org/10.33137/ijidi.v5i3.36136

6. Berner, K., Buxton, J. C., & McMahon, L. F. (2024). Outcomes from an intercollegiate client-centered interprofessional occupation-based assistive technology hackathon: A pilot program evaluation. Journal of Occupational Therapy Education, 8(4), Article 16. https://doi.org/10.26681/jote.2024.080416

7. Mytsyk, H. (2023). Utilizing the opportunities provided by the educational and speech therapy laboratory in the formation and development of future special education teachers’ digital competence. In Correction and rehabilitation innovations: implementation of European experience (pp. 175–200). Baltija Publishing. https://doi.org/10.30525/978-9934-26-325-5-11

8. Liubarets, V. V., Vasylieva, H. I., & Lisovets, O. V. (2026). Stratehii upravlinnia protsesom unifikatsii inkliuzyvnoho seredovyshcha u zakladakh doshkilnoi osvity [Strategies for managing the process of unification of an inclusive environment in preschool education institutions]. Innovatsiina pedahohika, 93(2), 211–218. https://doi.org/10.32782/ip/93.2.40 [in Ukrainian].

9. Tsehelnyk, T. M., & Polishchuk, V. A. (2024). Profesiina pidhotovka maibutnikh lohopediv u ZVO Ukrainy: aktualnist onovlennia ta orhanizatsii naukovo-doslidnoi ta praktychnoi diialnosti studentiv [Professional training of future speech therapists at higher education institutions of Ukraine: relevance of updating and organizing students’ research and practical activities]. Innovatsiina pedahohika, 68(2), 178–181. https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/68.2.36 [in Ukrainian].

10. Piekharieva, A. S., Ilchenko, O. V., & Tarasova, V. V. (2024). Profesiina pidhotovka fakhivtsiv spetsialnoi ta inkliuzyvnoi osvity: aktualni potreby ta napriamy rozvytku na prykladi komunalnoho zakladu “Kharkivska humanitarno-pedahohichna akademiia” Kharkivskoi oblasnoi rady [Professional training of specialists in special and inclusive education: current needs and directions of development on the example of the Municipal Establishment “Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy” of the Kharkiv Regional Council]. Molod i rynok, 10(230), 132–138. https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.314238 [in Ukrainian].

11. Briukhovetska, I., Zakharova, H., & Sylenko, Yu. (2025). Rol pedahohichnykh tekhnolohii u profesiinii pidhotovtsi maibutnikh fakhivtsiv v umovakh tsyfrovoi transformatsii osvity [The role of pedagogical technologies in the professional training of future specialists in the context

of digital transformation of education]. Problemy osvity, 2(103), 332–350. https://doi.org/10.52256/2710-3986.2-103.2025.21 [in Ukrainian].

12. Horbenko, Ye. O. (2024). Osoblyvosti pidboru ta vykorystannia instrumentiv heimifikatsii v osvitnomu protsesi [Features of selecting and using gamification tools in the educational process]. Osvita. Innovatyka. Praktyka, 12(7), 29–35. https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol12i7-004 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК: 378.371

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-695-706

Грень Лариса Миколаївна доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами імені академіка І. А. Зязюна Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, https://orcid.org/0000-0003-4466-6018

Качайло Костянтин Володимирович асистент кафедри кібербезпеки Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, https://orcid.org/0009-0009-0847-9785

Чеботарьов Микола Корнійович кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами імені академіка І. А. Зязюна Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, https://orcid.org/0000-0002-3915-7705

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ЯК КОМУНІКАТИВНА ПРОФЕСІЯ: ЕТИЧНІ ПРИНЦИПИ, ТЕХНОЛОГІЇ СПІЛКУВАННЯ, РОЛЬ ДОВІРИ

Анотація. У статті визначено соціальну роботу як комунікативну професію: її етичні принципи як фундамент професійної комунікації, технології та моделі професійного спілкування та довіру як центральну категорію та критерій успіху в діяльності соціального працівника. Доведено, що соціальна робота як професійна діяльність має своєю суттю перетворення соціальних проблем на проблеми взаєморозуміння та пошук їх вирішення через спільні дії. Зазначено, що професійна комунікація будується на трьох стовпах: 1. Етичних принципах як фундаменті професійної комунікації, адже етичний кодекс соціального працівника не є зовнішнім обмеженням, а становить внутрішню, змістоутворюючу основу його комунікативної культури; 2. Технологіях та моделі професійного спілкування: від інструментів до мистецтва, адже комунікативна культура соціального працівника реалізується через низку специфічних технологій, що поєднують наукову обґрунтованість з мистецтвом людського контакту; 3. Довірі як центральній категорії та критерію успіху, адже всі етичні принципи та технології мають одну мету – побудувати, зберегти та відновити довіру. Наведено компоненти емоційно-емпатичної функції спілкування (емоційна свідомість – вміння розпізнавати власні емоції та емоції співрозмовника; усвідомлення того, як емоції впливають на спілкування; емпатія – когнітивна: розуміння, що відчуває пацієнт; емоційна: здатність відчути емоції іншого; поведінкова: вміння відповідно відреагувати на емоції іншого, що

передбачає емоційну культуру; емоційна регуляція – вміння керувати власними емоціями під час спілкування, щоб не завдати шкоди та ефективно допомагати; емоційний вираз – вміння виражати підтримку, співчуття, розуміння через мову, тон, міміку, жести). Доведено, що ціннісно-мотиваційний компонент є фундаментом комунікативної культури соціального працівника в системі публічного управління.

Ключові слова: соціальна робота, соціальний працівник, комунікативна професія, цінності, етичні принципи, технології спілкування, довіра, емпатія, відповідальність.

Larysa Hren, Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Professor of the Department of pedagogy and psychology of social systems management, National technical university "Kharkiv polytechnic institute", Kharkiv, https://orcid.org/0000-0003-4466-6018

Kostiantyn Kachailo асистент кафедри кібербезпеки, National technical university "Kharkiv polytechnic institute", Kharkiv, https://orcid.org/0009-0009-0847-9785

Mykola Chebotarev Candidate of pedagogic sciences, Associate professor, Associate professor of the Department of pedagogy and psychology of social systems management, National technical university "Kharkiv polytechnic institute", Kharkiv, https://orcid.org/0000-0002-3915-7705

SOCIAL WORK AS A COMMUNICATIVE PROFESSION: ETHICAL PRINCIPLES, COMMUNICATION TECHNOLOGIES, THE ROLE OF TRUST

Abstract. The article defines social work as a communicative profession: its ethical principles as the foundation of professional communication, technologies and models of professional communication, and trust as a central category and criterion for success in the activities of a social worker. It is proven that social work as a professional activity has as its essence the transformation of social problems into problems of mutual understanding and the search for their solution through joint actions. It is noted that professional communication is built on three pillars: 1. Ethical principles as the foundation of professional communication, because the ethical code of a social worker is not an external restriction, but constitutes the internal, content-forming basis of his communicative culture; 2. Technologies and models of professional communication: from tools to art, because the communicative culture of a social worker is implemented through a number of specific technologies that combine scientific validity with the art of human contact; 3. Trust as a central category and criterion for success, because all ethical principles and technologies have one goal - to build, maintain and restore trust.

The components of the emotional-empathic function of communication are presented (emotional awareness - the ability to recognize one's own emotions and the emotions of the interlocutor; awareness of how emotions affect communication; empathy - cognitive: understanding what the patient is feeling; emotional: the ability to feel the emotions of another; behavioral: the ability to respond appropriately to the emotions of another, which implies emotional culture; emotional regulation - the ability to manage one's own emotions during communication in order not to cause harm and to effectively help; emotional expression - the ability to express support, sympathy, understanding through language, tone, facial expressions, gestures. It has been proven that the value-motivational component is the foundation of the communicative culture of a social worker in the public administration system.

Keywords: social work, social worker, communicative profession, values, ethical principles, communication technologies, trust, empathy, responsibility.

Постановка проблеми. «Модернізація української освіти передбачає новий погляд на стратегічні цілі навчання, яке має бути спрямоване на становлення особистості й створення умов для успішної адаптації молодого покоління до соціокультурних реалій сучасного суспільства» [10, с. 92]. «Найважливішим для держави є виховання людини інноваційного типу мислення та культури, проектування акмеологічного освітнього простору з урахуванням інноваційного розвитку освіти, запитів особистості, потреб суспільства і держави» [13, с. 1]. успішна реалізація соціальної політики вимагає належної професійної підготовки відповідних фахівців. Ця підготовка повинна виходити з глибокого розуміння того, що професійна діяльність майбутніх фахівців відноситься до класу робіт типу «людина – людина». Тому основним інструментом соціального працівника виступає міжособистісне спілкування. Отже, фахівець обов'язково повинен добре володіти технологією спілкування, психологією спілкування та культурою спілкування [4, с. 8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку комунікативної культури у соціальній сфері присвячено наукові праці багатьох вітчизняних дослідників: С. Амонс [9], Ф. Бацевич [2], Н. Грабар [14], Л. Грень [3; 4; 14], О. Грибко [14], І. Гриник [5], О. Денисюк [1], Н. Калюжки [7], К. Качайло [8], О. Красняк [9], Т. Модестової [11], О. Пономарьова [4; 12], О. Романовського [14], О. Сільчук [13], Р. Хавула [5], А. Харченко [4], І. Хмировова [14], М. Чеботарьова [4; 12], А. Черкашина [14] та інших авторів.

Мета статті – визначити соціальну роботу як комунікативну професію: її етичні принципи як фундамент професійної комунікації, технології та моделі професійного спілкування та довіру як центральну категорію та критерій успіху в діяльності соціального працівника.

Виклад основного матеріалу. Соціальна робота як професійна діяльність має своєю суттю перетворення соціальних проблем на проблеми взаєморозуміння та пошук їх вирішення через спільні дії. «Спілкування соціально

орієнтоване – спілкування людей як представників певних груп (національних, вікових, професійних, статусних тощо); визначальним чинником у такому спілкуванні є групова приналежність або рольова позиція» [2, с. 163]. «Спілкування – процес обміну інформацією, думками, емоціями між людьми за допомогою засобів мовлення (вербальних і невербальних), що має психологічну природу і спрямований на встановлення, розвиток і підтримку міжособистісних відносин, досягнення спільних цілей і розв'язання різноманітних життєвих ситуацій» [8, с. 96]. «Спілкування є міжсуб'єктною взаємодією між людьми, умовою життєдіяльності та способом їхнього об'єднання, при якому здійснюється зв'язок моральної свідомості з моральною практикою, реалізуються світоглядні позиції людей та їхнє розуміння моральних принципів та засобів їх здійснення. Спілкування стає повноцінним, якщо реалізуються три основні його функції: обмін інформацією; передача емоційного ставлення; взаємодія» [14, с. 159].

«Спілкування – це складний багатоплановий процес установлення й розвитку контактів між людьми, викликаний потребою спільної діяльності і обміну інформацією, що включає формування єдиної стратегії взаємодії, сприйняття й розуміння іншої людини. Об'єктом спілкування є процес міжособистісної та міжгрупової взаємодії. Предметом спілкування постає комунікація, взаємодія, пізнання, сприймання та способи впливу на особистість. Цей різновид спілкування розвивається передовсім у малих групах і колективах» [5, с. 47].

«Соціальна культура – знання норм і правил поведінки в різних соціальних ситуаціях, урахування культурних особливостей співрозмовника» [8, с. 41]. «Культура спілкування охоплює етичні та психологічні компоненти, відповідні знання, необхідні для взаємодії, вміння застосовувати їх у конкретних ситуаціях» [14, с. 159]..

Саме у соціальній сфері професійна комунікація набуває специфічного значення, оскільки за допомогою спілкування й комунікації відбувається обмін інформацією між отримувачем послуг та фахівцем, можна досягнути якісних професійних результатів, вирішити певне проблемне питання та реалізувати конкретну мету [14, с. 124].

«Спілкування повинно завжди бути орієнтованим на особистість, соціум» [8, с. 64]. На відміну від багатьох інших професій, де комунікація є супутнім інструментом, у соціальній роботі вона виступає основним засобом, метою та місцем дії одночасно. Підкреслюючи потребу в комунікації, автори публікації, підготовленої за підтримки Агенства ООН у справах біженців (UNHCR), пишуть: «Чому комунікації є важливими? Тому що комунікації є основою нашого соціального та ділового спілкування. А це означає, що без комунікацій неможливе життя у соціумі» [6, с. 2].

Ця професійна комунікація будується на трьох стовпах: етиці, технології та довірі.

1. Етичні принципи як фундамент професійної комунікації. Етичний кодекс соціального працівника не є зовнішнім обмеженням, а становить внутрішню, змістоутворюючу основу його комунікативної культури. Ключові принципи прямо диктують характер спілкування:

- принцип поваги до гідності та вартості людини. Забороняє будь-яку мовну форму дискримінації, зневаги, інфантилізації («дорогенький», «біднень-кий») чи об'єктивації клієнта («випадок алкоголізму»). Мова має підтверд-жувати, що клієнт – суб'єкт власного життя. Це вимагає використання людино-центрованої мови (наприклад, «людина, яка переживає безхаття» замість «бомж»);

- принцип соціальної справедливості. Соціальний працівник комунікує як адвокат, висловлюючи інтереси маргіналізованих груп на рівні інституцій. Його мова має бути здатною викривати несправедливість та аргументувати необхідність змін. Це виходить за межі приватної бесіди до публічної, політизованої комунікації;

- принцип цілісності професійної компетентності. Комунікація має бути чесною і прозорою. Соціальний працівник не дає нереальних обіцянок, чітко окреслює межі своїх можливостей та повноважень («Я не можу примусити організацію надати вам житло, але можу допомогти скласти заяву та супроводжувати її розгляд»);

- принцип конфіденційності. Довіра неможлива без гарантії таємниці. Етична комунікація передбачає чіткі домовленості про межі конфіденційності (в яких випадках інформація може бути розголошена для запобігання шкоди) та надійне зберігання інформації;

- принцип інформованої згоди. Будь-яка спільна дія починається з діалогу, в ході якого клієнт отримує повну, зрозумілу інформацію про свої права, ризики, альтернативи та добровільно погоджується на певні кроки. Це перетворює комунікацію з інструменту впливу на інструмент розширення можливостей (empowerment).

2. Технології та моделі професійного спілкування: від інструментів до мистецтва. Комунікативна культура соціального працівника реалізується через низку специфічних технологій, що поєднують наукову обґрунтованість з мистецтвом людського контакту.

2.1. Початкова фаза: встановлення контакту та оцінка ситуації:

- технологія активного слухання. Це не просто мовчання, а активний процес, що включає невербальну підтримку (контакт очей, відкрита поза), вербальні підказки («так», «розумію», «розкажіть більше»), відображення почуттів («Я бачу, що ви розгублені/розлючені»), уточнення («Я правильно зрозумів, що головна проблема – це конфлікт із сусідом?»). Мета – не лише зібрати інформацію, але й дати клієнту відчуття, що його чують і розуміють;

- відкриті та закриті питання. Стратегічне використання закритих питань («Чи отримуєте ви пенсію?») для збору фактів та відкритих («Як ви себе

почуваєте в цій ситуації?», «Що для вас найважче?») для дослідження досвіду, почуттів та потреб.

2.2. Фаза співпраці: побудова альянсу та планування:

- технологія співбесіди (co-conversation). Відмова від позиції експерта, який «знає, як краще». Спілкування будується як спільний пошук рішень. Фрази-маркери: «Давайте разом подумаємо…», «Як ви вважаєте, що могло б допомогти?», «Я можу запропонувати кілька варіантів, а ви оберіть той, що вам ближчий»;

- конкретизація та постановка реалістичних цілей (SMART-критерії у діалозі). Допомога клієнту перевести розмиті скарги («усе погано») у конкретні, досяжні завдання («Тож наступним кроком буде: ви до п’ятниці збираєте документи на субсидію, а я у понеділок дзвоню в ЖЕК, щоб уточнити процедуру»);

- технологія позитивного переформулювання (refaming). Не заперечувати переживання клієнта, а допомагати побачити ситуацію у новому, більш ресурсному світлі.

Наприклад, «Ваша наполегливість у відстоюванні прав своєї дитини свідчить про велику силу та любов» (замість «ви занадто конфліктні»).

2.3. Фаза залучення ресурсів та адвокації:

- міжвідомча та міжсекторна комунікація. Вміння «говорити мовами» різних інституцій: знати офіційні процедури листування, термінологію, складати ефективні запити та характеристики, що реально допоможуть клієнту, а не будуть формальністю;

- технології публічної адвокації. Підготовка виступів, написання статей, участь у круглих столах для захисту прав цілих груп. Це вимагає навичок аргументації, публічних виступів, роботи з даними та емоційним наповненням історій.

2.3. Фаза завершення та оцінки. Надання та отримання зворотного зв’язку. Конструктивний зворотний зв’язок про прогрес, заснований на фактах, а не оцінках («Я помітив, що ви самостійно подали вже три заяви, це великий крок»). Також важливо вміти без оборонної реакції отримувати зворотний зв’язок від клієнта про якість своєї роботи.

3. Довіра як центральна категорія та критерій успіху. Усі етичні принципи та технології мають одну мету – побудувати, зберегти та відновити довіру. У контексті соціальної роботи довіра має тривимірну структуру:

- міжособистісна довіра (клієнт – соціальний працівник) формується через послідовність, чесність, емпатію, дотримання обіцянок і конфіденційності. Без неї будь-які інтервенції будуть неефективними.

«Емоційно-емпатичне спілкування базується на емпатії – здатності відчувати та розуміти емоції іншої людини, не втрачаючи при цьому себе. Це не просто співпереживання, а розумне і професійне співпереживання.

Компоненти емоційно-емпатичної функції такі:

1. Емоційна свідомість – вміння розпізнавати власні емоції та емоції співрозмовника; усвідомлення того, як емоції впливають на спілкування. «Важливим є питання забезпечення емоційних потреб учасників комунікативного процесу. Це може бути потреба у співчутті, підтвердженні, заохоченні, розумінні, тощо. Використання відповідних вербальних та невербальних засобів сприяє створенню позитивного емоційного клімату, підвищуючи таким чином ефективність спілкування» [11, с. 114].

2. Емпатія – когнітивна: розуміння, що відчуває пацієнт; емоційна: здатність відчути емоції іншого; поведінкова: вміння відповідно відреагувати на емоції іншого, що передбачає емоційну культуру – «уміння співчувати, заохочувати до співбесіди, розуміти емоції співбесідника» [8, с. 42].

3. Емоційна регуляція – вміння керувати власними емоціями під час спілкування, щоб не завдати шкоди та ефективно допомагати.

4. Емоційний вираз – вміння виражати підтримку, співчуття, розуміння через мову, тон, міміку, жести» [8, с. 56].

- працівник до інституції (клієнт – соціальна служба/держава): соціальний працівник є «обличчям» інституції. Його професійна, поважна поведінка формує у клієнта довіру до системи в цілому. Навпаки, грубість чи байдужість одного працівника руйнують довіру до всієї соціальної функції держави;

- професійна довіра (соціальний працівник – інші інституції): здатність соціального працівника якісно комунікувати, надавати точну інформацію та виконувати свої зобов'язання формує його репутацію надійного партнера в очах інших організацій, що критично важливо для міжсекторної роботи.

Довіра не дається наперед – вона наробляється кожним комунікативним актом, є найважливішим «капіталом» соціального працівника, який дозволяє йому працювати ефективно навіть у складних, конфліктних ситуаціях.

На думку дослідників, «соціальна комунікація в ході свого здійснення вирішує чотири основні взаємозалежні завдання: 1) інтеграція окремих індивідів у соціальні групи та спільності, а останніх – у єдину та цілісну систему суспільства; 2) внутрішня диференціація суспільства, складових його груп, спільностей, соціальних організацій та інститутів; 3) відділення та відокремлення суспільства та різних груп, спільностей один від одного в процесі їх спілкування та взаємодії, що призводить до більш глибокого усвідомлення ними своєї специфіки, до більш ефективного виконання властивих їм функцій; 4) створення передумов та основних компонентів для підготовки, прийняття та здійснення управлінського рішення» [9].

Ціннісно-мотиваційний компонент є фундаментом комунікативної культури соціального працівника в системі публічного управління. Він визначає не лише як спілкуватися, а передусім – навіщо та в ім'я чого. Це внутрішній світоглядний стрижень, який перетворює формальну вимогу на щиру установку, техніку – на мистецтво, а професійну роль – на покликання. Без нього будь-які комунікативні навички ризикують стати інструментами цинічної маніпуляції або пустою формальністю.

1. Служіння суспільству та спільному благу як суспільна місія. Ця цінність переносить фокус з виконання службових обов'язків у вузькому сенсі на розуміння ширшої соціальної місії.

Зміст: усвідомлення себе частиною публічного інституту, що несе відповідальність за загальне благо, соціальну згуртованість та справедливість. Це вихід за межі індивідуальної допомоги конкретній людині до розуміння свого впливу на соціальний ландшафт громади.

Прояв у комунікації:

- відповідальність за публічне слово: усвідомлення того, що кожна публічна комунікація (ЗМІ, у соцмережах, на громадських слуханнях) формує образ не лише особисто фахівця, а й усієї соціальної служби та держави в цілому;
- адвокація та захист інтересів вразливих груп: комунікація стає інструментом соціальних змін. Соціальний працівник не лише реагує на проблеми, але й проактивно висловлює, аргументує та захищає інтереси своїх клієнтів на рівні організації, місцевої влади, в публічному просторі;
- етика публічних ресурсів: чітке, прозоре пояснення клієнтам та громаді принципів розподілу обмежених ресурсів (матеріальна допомога, житло, місця в інтернатах), що сприяє формуванню справедливого суспільного договору, а не поширенню чуток про корупцію;
- відмова від позиції благодійника: служіння – це не милостиня, а створення умов для реалізації прав та можливостей. Мова позбавлена патерналізму («ми вас рятуємо») і натомість орієнтована на партнерство («разом знайдемо вихід»).

2. Орієнтація на людину (Person-Centered Approach) як антропологічна основа. Ця цінність є прямою протилежністю бюрократичному, «паперовому» підходу. Вона покладена в основу професійної етики соціальної роботи.

Зміст: безумовне визнання унікальної цінності, гідності та права на самовизначення кожної людини, незалежно від її статусу, проблем чи соціальних міток.

Прояв у комунікації:

- мова гідності: відмова від стигматизуючих ярликів («алоголік», «непрацездатний», «неблагополучна сім'я») на користь людино-центрованій мові («людина з алкогольною залежністю», «людина з інвалідністю», «сім'я, що переживає труднощі»). Це не політкоректність, а зміна глибинної оптики сприйняття;
- індивідуалізація діалогу: вихід за рамки стандартних сценаріїв. Питання «Що для вас є найголовнішим зараз?», «Як ви бачите вирішення цієї проблеми?». Спілкування будується від унікального досвіду клієнта, а не від формальної класифікації його проблеми;
- повага до автономії та вибору: навіть у ситуації кризи соціальний працівник уникає нав'язування рішень. Замість «Ви повинні зробити так»

звучить: «»Я пропоную вам кілька варіантів. Давайте разом розглянемо переваги та ризики кожного, а ви оберіть те, що вам підходить»;

- конфіденційність як форма поваги: суворе дотримання таємниці є не технічною вимогою, а знаком поваги до приватного простору та довіри клієнта.

3. Емпатія та емоційно-комунікативна здатність до співпереживання та розуміння. Емпатія – це не просто «жалість» або емоційне зараження, це активна професійна здатність відчувати внутрішній ста іншої людини та інтелектуально розуміти його причини, залишаючись при цьому у своїх психологічних межах.

Зміст: здатність «встати на місце іншого», відчути його почуття (емоційна емпатія) та зрозуміти його думки, мотиви та картину світу (когнітивна емпатія).

Прояв у комунікації:

- вербалізація почуттів та станів: вміння точно й безоціночно назвати емоції клієнта: «Я бачу, ви дуже втомлені/розлючені/налякані цим». Це дає клієнтові відчуття, що його не тільки чують, але й розуміють на глибокому рівні;

- невербальна синхронізація та підтримка: відкрита поза, контакт очей, тон голосу, що відповідає серйозності ситуації (не надто веселий, не надто байдужий), – все це сигнали емпатійної присутності;

- стриманість від поспішних порад та осуду: емпатія дозволяє витримати паузу, дати людині прожити емоцію, не намагаючись одразу її «виправити», або мінімізувати («не переживай», «усе буде добре»);

- розпізнавання та регулювання власних емоцій (емпатія до себе): професійна емпатія неможлива без розуміння, як ситуація клієнта впливає на самого працівника. Це дозволяє уникнути вигорання через надмірне ототожнення або, навпаки, емоційного відчуження.

4. Толерантність (прийняття) як основа інклюзивної комунікації в різноманітному суспільстві. У сучасних умовах, особливо в Україні з її внутрішніми міграційними потоками та війною, толерантність перестає бути абстрактною гуманістичною ідеєю і стає практичною професійною вимогою.

Зміст: повага, визнання та прийняття права іншої людини бути іншою – за світоглядом, релігією, етнічною належністю, сексуальною орієнтацією, соціальним статусом, способом життя (якщо він не загрожує іншим).

Прояв у комунікації:

- культурна чутливість та компетентність: вміння враховувати культурні особливості клієнта в комунікації: роль родини, гендерні ролі, особливості невербальної поведінки (дистанція, погляд, жести), ставлення до часу. Уникнення етноцентричних оцінок («у нас так не прийнято»);

- ненасильницька комунікація у конфліктах: навички роботи з агресією, ворожістю, упередженнями (в тому числі власними). Замість конфронтації – спроба зрозуміти причини та перенаправити енергію на спільне вирішення проблеми;

- інклюзивна мова: використання мови, що не принижує та не робить «невидимими» представників меншин (людей з інвалідністю, ЛГБТК+людей,

представників різних національностей). Наприклад, замість «інваліди» – «люди з інвалідністю»;

- повага до альтернативних точок зору: здатність вести конструктивний діалог з клієнтом, чиї цінності різко відрізняються від власних, без намагання нав'язати свою позицію, але з дотриманням рамок закону та прав інших.

Ці чотири компоненти нерозривно пов'язані. Служіння суспільству задає вектор, орієнтація на людину визначає об'єкт, емпатія надає здатність до глибинного контакту, а толерантність забезпечує простір для такого контакту в умовах різноманіття. Разом вони формують етичний імунітет соціального працівника проти професійної деформації: бюрократизації, цинізму, емоційного вигорання, стереотипізації та дискримінації. Вони роблять комунікацію не тільки ефективною, а й морально виваженою та людяною. Без цього компоненту комунікативна культура залишається порожньою технічною оболонкою, нездатною виконувати гуманістичну місію соціальної роботи в публічному управлінні.

Соціальна робота є комунікативною професією в найглибшому сенсі:

- її комунікативна культура ґрунтується на гуманістичній етиці, що вимагає поваги, справедливості, цілісності та партнерства в кожному слові. «Крім володіння мовними нормами і знання культурно-етнічних варіантів, на культуру мовлення впливає вміння гнучко поводитися в конкретній ситуації, зокрема висловлюватися доречно, лаконічно, зрозуміло» [7, с. 44];

- володіє специфічним технологічним інструментарієм – від активного слухання до публічної адвокації, що дозволяє трансформувати діалог в інструмент допомоги та змін. «Культура почуттів – рівень розвитку, уміння особистості керувати своїми психічними станами, емоційними ставленнями до навколишньої дійсності. У спілкуванні культура почуттів виявляється в адекватності емоційних реакцій комунікативній ситуації, умінні точно обирати інтонації, експресивно забарвлену лексику і відповідно реагувати на неї, виявляти вмотивований емоційний резонанс, співпереживання» [7, с. 45].

- має як свою головну мету та вищий критерій ефективності – побудову довіри на міжособистісному, інституційному та професійному рівнях. Довіра є найважливішим «капіталом» соціального працівника, його готовністю до діалогу.

Висновки. Показниками комунікативної поведінки соціального працівника є здатність вести конструктивний діалог у професійному середовищі, уміння слухати та адекватно реагувати на емоційний стан співрозмовника, дотримання норм мовного етикету, ввічливість, коректність у спілкуванні, здатність розв'язувати конфліктні ситуації засобами конструктивної комунікації, володіння навиками публічного виступу. Отже, комунікативна культура – це не зовнішній «декор» професійної діяльності, а її внутрішня суть. Вона визначає, чи стане соціальна робота механізмом соціального контролю та стигматизації, чи ж є інструментом емпаверменту, відновлення соціальних зв'язків та утвердження справедливості.

Література:

1. Актуальні питання соціальної роботи : навч. посіб. / О.М. Денисюк та ін. ; ред. кол.: О. В. Епель, Т. Л. Лях, І. В. Силантьєва. Ужгород : РІК-У, 2023. 420 с.

2. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. М-во освіти і науки України, Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Київ: Довіра. 2007. 205 с. (Словники України).

3. Грень Л.М. Інформаційна культура керівника соціального закладу. Цифровізація вищої освіти та цифрова грамотність: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 29 січня – 10 березня 2024 року. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. 332 с. С. 62-64.

4. Грень Л.М., Харченко А.О., Чеботарьов М.К., Пономарьов О.С. Комунікативна культура соціальної роботи в системі публічного управління: монографія. Харків: Видавництво Іванченка І.С., 2025. 190 с.

5. Гриник І. Я., Хавула Р. М. Соціальна психологія : тексти лекцій. Частина 1. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ ім. Івана Франка, 2015. 104 с.

6. Ефективні комунікації та безконфліктне спілкування. В рамках проекту «Захист внутрішньо переміщених осіб та розширення можливостей спільнот Півдня України». Одеса. Херсон. ГО «Десяте квітня». 32 с. URL: https://www.dk.od.ua/images/News/IDPs_road_maps/IDPs_road_map_communications_web.pdf

7. Калюжка Н. С. Етика професійного і ділового спілкування: навчально-методичний посібник. К.: ФОП Гуляєва В.М., 2022. 228 с.

8. Качайло К. В. Формування культури ділового спілкування у майбутніх лікарів у закладах вищої освіти: дис. на здобуття наук. ступ. д-ра філософії. 011 «Освітні, педагогічні науки». Харків. 2025. 360 с.

9. Красняк О. П., Амонс С. Е. (2023). Соціальні комунікації:особливості їх запровадження в період війни. *Економіка та суспільство*. Вип. 48. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-35

10. Мазайкіна І. О. Особистісно-орієнтований підхід до навчання у ВНЗ як запорука імплементації Закону «Про вищу освіту». Імплементація закону України «Про вищу освіту» як складова академічної автономії: навч.-метод. конф. ВНМУ (Вінниця, 17 лют. 2016 р.). Вінниця : ВНМУ. 2016. С. 92-94. URL: https://dspace.vnmu.edu.ua/123456789/3276

11. Модестова Т. В. (2014). Вербальні та невербальні аспекти міжособистісної комунікації у сучасному контексті. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. №1 (22). URL: https://core.ac.uk/download/pdf/229858774.pdf

12. Пономарьов О. С., Чеботарьов М. К. (2014). Професіоналізм і відповідальність як чинники адаптивного управління в педагогіці. *Теорія і практика управління соціальними системами*. № 4. С. 69-78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tipuss_2014_4_11

13. Сільчук О. В. Формування культури ділового спілкування майбутніх інженерів-дослідників аграрного профілю у процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу: автореф. канд. пед. наук. 13.00.04. Переяслав-Хмельницький. 2016. 25 с.

14. Управління професійним розвитком кадрового потенціалу органів державної влади: Монографія / О. Г. Романовський, Л. М. Грень, О. В. Грибко, Н. С. Грабар, І. М. Хмиров, А. І. Черкашин. – Харків: НТУ «ХПІ», 2022. – 314 с.

References:

1. *Aktualni pytannia sotsialnoi roboty [Current issues of social work]* : navch. posib. / O.M. Denysiuk ta in. ; red. kol.: O. V. Epel, T. L. Liakh, I. V. Sylantieva. Uzhhorod : RIK-U, 2023. 420 s.

2. Batsevych F. S. *Slovnyk terminiv mizhkulturnoi komunikatsii [Glossary of Intercultural Communication Terms]*. M-vo osvity i nauky Ukrainy, Lviv. nats. un-t im. I. Franka. Kyiv: Dovira. 2007. 205 s. (Slovnyky Ukrainy).

3. Hren L.M. *Informatsiina kultura kerivnyka sotsialnoho zakladu [Information culture of the head of a social institution]*. Tsyfrovizatsiia vyshchoi osvity ta tsyfrova hramotnist: materialy vseukrainskoho naukovo-pedahohichnoho pidvyshchennia kvalifikatsii, 29 sichnia – 10 bereznia 2024 roku. Lviv – Torun : Liha-Pres, 2024. 332 s. S. 62-64.

4. Hren L. M., Kharchenko A. O., Chebotarov M. K., Ponomarov O. S. *Komunikatyvna kultura sotsialnoi roboty v systemi publichnoho upravlinnia [Communicative culture of social work in the public administration system]*: monohrafiia. Kharkiv: Vydavnytstvo Ivanchenka I.S.2025.190s.

5. Hrynyk I. Ya., Khavula R. M. *Sotsialna psykholohiia [Social psychology]* : teksty lektsii. Chastyna 1. Drohobych : Redaktsiino-vydavnychyi viddil DDPU im. Ivana Franka, 2015. 104 s.

6. *Efektyvni komunikatsii ta bezkonfliktne spilkuvannia [Effective communications and conflict-free communication]*. V ramkakh proektu «Zakhyst vnutrishno peremishchenykh osib ta rozshyrennia mozhlyvostei spilnot Pivdnia Ukrainy». Odesa. Kherson. HO «Desiate kvitnia». 32 s. URL:
https://www.dk.od.ua/images/News/IDPs_road_maps/IDPs_road_map_communications_web.pdf

7. Kaliuzhka N. S. *Etyka profesiinoho i dilovoho spilkuvannia [Ethics of professional and business communication]*: navchalno-metodychnyi posibnyk. K.: FOP Huliaieva V.M., 2022. 228 s.

8. Kachailo K. V. (2025). *Formuvannia kultury dilovoho spilkuvannia u maibutnikh likariv u zakladakh vyshchoi osvity [Formation of a culture of business communication among future doctors in higher education institutions]*: dys. na zdobuttia nauk. stup. d-ra filosofii. 011 «Osvitni, pedahohichni nauky». Kharkiv. 360 s.

9. Krasniak O. P., Amons S. E. (2023). *Sotsialni komunikatsii:osoblyvosti yikh zaprovadzhennia v period viiny [Social communications: features of their implementation during the war]*. Ekonomika ta suspilstvo. Vyp. 48. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-35

10. Mazaikina I. O. *Osobystisno-oriientovanyi pidkhid do navchannia u VNZ yak zaporuka implementatsii Zakonu «Pro vyshchu osvitu» [A personally-oriented approach to higher education as a guarantee of the implementation of the Law "On Higher Education"]*. Implementatsiia zakonu Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» yak skladova akademichnoi avtonomii: navch.-metod. konf. VNMU (Vinnytsia, 17 liut. 2016 r.). Vinnytsia : VNMU. 2016. S. 92-94. URL: https://dspace.vnmu.edu.ua/123456789/3276

11. Modestova T. V. (2014). *Verbalni ta neverbalni aspekty mizhosobystisnoi komunikatsii u suchasnomu konteksti [Verbal and nonverbal aspects of interpersonal communication in the modern context]*. Aktualni problemy sotsiolohii, psykholohii, pedahohiky. №1 (22). URL: https://core.ac.uk/download/pdf/229858774.pdf

12. Ponomarov O. S., Chebotarov M. K. (2014). *Profesionalizm i vidpovidalnist yak chynnyky adaptyvnoho upravlinnia v pedahohitsi [Professionalism and responsibility as factors of adaptive management in pedagogy]*. Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymy systemamy. № 4. S. 69-78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tipuss_2014_4_11

13. Silchuk O. V. (2016). *Formuvannia kultury dilovoho spilkuvannia maibutnikh inzheneriv-doslidnykiv ahrarnoho profiliu u protsesi vyvchennia dystsyplin humanitarnoho tsyklu [Formation of a culture of business communication among future agricultural research engineers in the process of studying disciplines of the humanitarian cycle]*: avtoref. kand. ped. nauk. 13.00.04. Pereiaslav-Khmelnytskyi. 25 s.

14. *Upravlinnia profesiinym rozvytkom kadrovoho potentsialu orhaniv derzhavnoi vlady [Management of professional development of human resources of state authorities]*: Monohrafiia / O. H. Romanovskyi, L. M. Hren, O. V. Hrybko, N. S. Hrabar, I. M. Khmyrov, A. I. Cherkashyn. Kharkiv: NTU «KhPI». 2022. 314 s.

Дата першого надходження статті до видання: 14.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.05.2026

УДК 78.087.68.02.071.2.071.4/.5:37.011.3-051

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-707-716

Гринь Лілія професор кафедри музичного мистецтва ЛНУ імені Івана Франка, канд.пед.н., професор, заслужений діяч мистецтв України, http://orcid.org/ 0000-0002-8580-044X

ДИРИГУВАННЯ ЯК АЛГОРИТМ СТВОРЕННЯ ЗВУЧАННЯ ХОРОВОГО ТВОРУ МАЙБУТНІМИ ВЧИТЕЛЯМИ МУЗИКИ НУШ В ПРОЦЕСІ КЕРУВАННЯ ВИКОНАВСЬКИМ КОЛЕКТИВОМ

Анотація. У статті розглянуто теоретичні та методичні аспекти процесу диригування як алгоритму створення звучання хорового твору майбутніми вчителями музичного мистецтва нуш під час керування виконавським колективом, зазначено складові алгоритму.

Визначено, що мистецтво диригування визначається у поліфункціональності ролі хормейстера, який є творцем інтерпретації музичного твору, людиною, яка планує конкретне звукове втілення, розподіляє час та якість звучання та контролює весь цей процес.

Методологія дослідження відповідає завданням дослідженню та узгоджена з метою, поєднує педагогічні, практичні та мистецькознавчі концепції. Теоретична основа - це наукові узагальнення, педагогічні методи та практичні поради, що дають можливість сформувати навички диригентської техніки майбутнім фахівцям.

Наукова новизна - процес набуття навичок диригента майбутніми вчителями музичного мистецтва передбачає усвідомлення процесу диригування від розбору нотного матеріалу до мистецького втілення.

Висновки. В цьому процесі можна виділити чотири основні етапи: моделювання, інформування, контролювання та коректування. Значущим є етап інформування: від зрозумілого донесення “уявної моделі звучання” хорового твору залежить зведення до мінімум зусиль на інших етапах. Диригентська техніка, що складається з жестів та міміки визначається як сукупність дій, спрямованих на інформування виконавському колективу про майбутнє звучання хорового твору, що утворює виконавську діяльність.

Ключові слова: диригування як алгоритм, звучання хорового твору, диригентська техніка викладача музичного мистецтва

Liliia Hryn Professor of the Department of Musical Arts, Ivan Franko National University of Lviv, Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, Honored Artist of Ukraine, http://orcid.org/ 0000-0002-8580-044X

CONDUCTING AS AN ALGORITHM FOR CREATING THE SOUND OF A CHORAL PIECE BY FUTURE MUSIC TEACHERS OF NUSH IN THE PROCESS OF MANAGING A PERFORMING TEAM

Abstract. The article examines the theoretical and methodological aspects of the conducting process as an algorithm for creating the sound of a choral work by future music art teachers of the New Ukrainian School (НУШ) while leading a performing ensemble, and outlines the components of this algorithm. It has been determined that the art of conducting is defined through the multifunctionality of the choirmaster's role, who acts as the creator of the musical work's interpretation, the person who plans its specific sound realization, distributes time and sound quality, and controls the entire process.

The methodology of research corresponds to the objectives of the study and is aligned with its purpose, combining pedagogical, practical, and art studies concepts. The theoretical basis consists of scientific generalizations, pedagogical methods, and practical recommendations that make it possible to develop conducting technique skills among future specialists.

The scientific novelty lies in the fact that the process of acquiring conducting skills by future music art teachers involves understanding the conducting process from the analysis of musical notation to its artistic realization.

Conclusions. Four main stages can be distinguished in this process: modeling, informing, controlling, and correcting. The stage of informing is particularly significant, since the clear communication of the "imagined sound model" of a choral work minimizes the effort required at the other stages. Conducting technique, which consists of gestures and facial expressions, is defined as a set of actions aimed at informing the performing ensemble about the future sound of a choral work, thereby shaping performance activity.

Keywords: conducting as an algorithm, sound of a choral work, conducting technique of a music art teacher.

Постановка проблеми. Основною метою стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки є підвищення якості вищої освіти та формування конкурентоспроможних фахівців, здатних працювати в умовах інноваційної економіки та глобального ринку праці. Значна увага приділяється модернізації освітніх програм, упровадженню компетентнісного підходу до навчання та використанню сучасних методів викладання. Це дозволяє підвищити практичну спрямованість навчання та краще підготувати студентів до професійної діяльності [8].

В умовах демократичних змін суспільного життя проблема формування професійних компетентностей та особистісних якостей майбутнього вчителя музичного мистецтва стає актуальнішою і набуває новітніх методик, методів і форм навчального процесу. Одним із головних засобів впливу на формування особистості є музичне мистецтво з її різноманітністю видів - інструментальне,

вокальне, оркестрове, диригентсько-хорове, теоретико-методологічне; її різнобічний плив на виховання молоді набуває визнання як в теорії, так і в практиці [9].

Згідно з кваліфікаційних вимог до вчителя музичного мистецтва нуш, які визначено низкою офіційних документів, зокрема професійними стандартами викладачів мистецьких закладів, а також профільними освітніми стандартами, можна зазначити основні критерії: освітній рівень, професійна підготовка і компетентності, професійно-особистісні вимоги. Професія вчителя музики багатогранна і майбутній фахівець повинен мати такі компетентності: володіти теоретичною базою музичної грамоти та сольфеджіо; знати характеристику особливостей різних українських та західно-європейських композиторських шкіл та музичних стилів; диригент повинен мати добрий музичний слух, володіти навичками сольного співу (для показу різних хорових партій), вокально-хорового мистецтва, гри на музичних інструментах, технікою диригування та відчуттям власної інтерпретації. Також професійні компетентності майбутнього педагога вміщують в собі знання з методики викладання музичного мистецтва та методики виховання у закладах загальної середньої освіти, уміння планувати навчальний процес, знання вікової психології, педагогіки, основ охорони праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми диригентсько-виконавського мистецтва досліджуються вже понад сторіччя і саме авторами наукових робіт стали А.Єгоров, М.Колесса, К.Пігров та інші; процесу формування навичок диригентської техніки студентів педагогічних навчальних закладів присвячено дослідження науковців А. Козир, А. Кречковский, А. Лащенко, П. Ніколаєнко, В. Соколов, Б. Тевлін [1, 2, 4].

Вагомий внесок у розв'язання проблеми професійної підготовки майбутнього вчителя-музиканта зробили такі вчені, як Л. Арчажнікова, Л.Коваль, Г.Падалка, О.Ростовський, О.Рудницька, О.Щолокова, О.Апраксіна, А.Болгарський, С.Горбенко, І.Назаренко, Л.Хлебнікова [9]. Різні аспекти методики, теоретико-методологічні засади диригентської підготовки висвітлено в працях А. Козир, І. Парфентієвої, З. Софроній, Л. Шумської [4, 6].

Специфічність професії вчителя в школі та його діяльності висвітлено у працях науковців Квасниця З., Падало Г., Рудницька О., Шульгіна Є. [11]. Заслуговують уваги наукові дослідження Лінь Хай щодо диригентсько-хорової підготовки майбутніх диригентів до практичної діяльності [3].

Мета статті визначити теоретичні, методичні та практичні аспекти процесу диригування як алгоритму створення звучання хорового твору майбутніми вчителями музичного мистецтва нуш під час керування виконавським колективом.

Виклад основного матеріалу дослідження. В процесі підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва вишу основним завданням формування навичок диригента є розвиток їхньої загальної музичної культури, формування

художнього смаку та музичного мислення, здобуття навичок диригентсько-хорової техніки, вокально-хорового співу, удосконалення комунікативних здібностей щодо організації творчої взаємодії з дитячим колективом. Мистецтво диригування ставить перед виконавцем (хормейстером) певні вимоги - володіти музично-теоретичними заннями та мати виняткові здібності. Хормейстер повинен вміти відобразити ідейно-художній задум композитора і поета, нести відповідальність за якість виконання хорового твору. Це потребує від керівника вміння діяти з власної ініціативи, мати здібності організатора, лідера, який ставить певні цілі, відстоює власні погляди, переконує виконавців, веде за собою для реалізації загальної мети. Відчуття власної інтерпретації із застосуванням жанрових особливостей можна віднести до виняткових здібностей.

У процесі вивчення освітніх компонентів “Диригування”, “Хорклас та практична робота з хором” здобувачі освіти вивчають фахові методики, емпірічний досвід викладачів-практиків, які забезпечують теоретичні знання та практичні навички щодо застосування їх у майбутній освітньо-професійній діяльності [10].

Формування хормейстерських навичок під час навчання постає одним із важливих факторів у процесі підготовки майбутнього фахівця вишу. Серед всіх виконавських професій - процес диригування є одним із найскладніших. “Інструментом” для диригента є колектив виконавців, перед яким постає відповідальність відтворення музичного твору як кожним виконавцем окремо, так і колективним загалом. Хормейстер повинен осягнути композиторський задум, передати власне уявлення про твір виконавцям і досягнути мистецького виконання для естетичного враження на слухача. Складність диригентської професії визначається у поліфункціональності ролі хормейстера, який є творцем інтерпретації музичного твору, людиною, яка планує конкретне звукове втілення, розподіляє час та якість звучання та контролює весь цей процес. Диригент певним чином суміщує функції актора і режисера музичної вистави, одночасно граючи в ньому головну роль. Також він є викладачем, який створює умови для об’єднання колективу виконавців в одне ціле, допомогаючи кожному розвинути власні здібності. Отже, диригент є керівником всього комунікативного ланцюжка, що пов’язує хоровий твір та слухача: твір - диригент - колектив виконавців - сприйняття - техніка диригування. Розглянемо цей ряд дефініцій.

Процес набуття навичок диригента майбутніми вчителями музичного мистецтва передбачає не лише наявності особливих музичних здібностей, а також певних якостей особистості, насамперед сили волі, володінням концентрованою та диференційованою увагою, швидкості реакції та яскраво вираженою комунікабельністю - здатністю зрозуміти й бути почутим. Для цього необхідно здобути всебічне усвідомлення процесу диригування від розбору нотного матеріалу до мистецького втілення. В цьому процесі можна виділити чотири основні етапи: *моделювання, інформування, контролювання* та *коректування*.

Етап моделювання. Початком цього етапу є ознайомлення з партитурою хорового твору. Воно вміщує в собі: вивчення деталей літературного тексту, вміння проаналізувати партитуру, розуміння стилістичних особливостей музики, визначення її місця в культурно-мистецькому контексті, вірно знайти рівень емоційного напруження твору, і на основі цього збудувати власну інтерпретацію виконання. Майбутній фахівець, створюючи так звану "уявну модель звучання" - виконавську партитуру передбачає, власне якими засобами виразності буде досягнуто кінцевий результат; диригент визначає всі специфічні виконавські складнощі та прийоми, які можуть стати перед виконавцями для досягнення поставленої мети.

Визначені особливості моделювання виконавського процесу мають велике значення, і досягнення гарного результату залежить від декількох аспектів, насамперед, наскільки добре майбутній диригент володіє інформацією щодо рівня виконавських можливостей певного колективу. Хормейстер повинен не тільки володіти вокально-хоровими навичками виконання, а і знати принципи формування співочого звуку (склад голосового апарату, вокальне дихання, регістри та резонатори співочого голосу). Отже, під час вибору репертуару хорового твору для уникнення невдалого кінцевого результату майбутній керівник повинен розуміти конкретні можливості виконавського колективу.

Диригент повинен ретельно уявити, в якій формі він доповість виконавцям про новий музичний твір. Тому, уявна модель вміщує в собі весь аспект майбутнього звучання - динаміка, темп, темброва окраса, діапазон твору, штрихи тощо, і являє собою *етап інформування*.

В процесі формування навичок диригентсько-хорової техніки майбутнім вчителям музичного мистецтва слід набувати навиків спілкування між диригентом та виконавцями. Важливу роль на цьому етапі відіграють знання з психології особистості, насамперед дитячої, адже управління майбутнім колективом неможливе без розуміння психологічних відносин як в середині колективу, так і між учнем та вчителем. Майбутній педагог повинен відноситись до творчого дитячого колективу як до складної системи, що поєднює різні індивідууми. Здатність диригента уявити себе на місці любого учасника колективу і зрозуміти його писихологічний стан значно підвищує ступінь контактності; хормейстер повинен зайняти місце лідера та здобути довіру кожного учасника колективу. Тому, процес інформування - передача своїх творчих намірів виконавцям повинна мати характер переконань в міру наполегливо, але достатньо м'яко і коректно, часто з почуттям гумору. На цьому етапі інформація диригента спрямована на стимулювання відгуку виконавців, встановлення єдності розуміння та відчутті відтвореної музики, в результаті чого виникає повний контакт педагога та колективу, що сприяє співтворчості всіх музикантів.

Етап котролювання. На цьому етапі здійснюється зворотній звязок у спілкуванні між диригентом та колективом, який є важливою складовою в

процесі управління дитячим виконавством. Майбутній диригент повинен вміти співвідносити власну “уявну модель звучання” музичного твору з реальним її звучанням. Під час котролювання вчитель повинен відчути відхилення від власної ”уявної моделі звучання” та прийняти заходи по усуненню її недоліків. Складність є в тому, що зв’язки обох видів - прямого та зворотнього - функціонують майже одночасно і розмежувати їх можливо суто аналітично; в реальності диригент передає інформацію та її отримує синхронно.

Етап контролювання потрібен як шлях, що визначає наступний етап - *етап коректування.* Отримавши інформацію по зворотньому зв’язку, педагог усвідомлює її та приймає рішення про необхідні зміни. В певних випадках, з’ясувавши відхилення від “уявної моделі звучання", диригент може їх залишити без змін, в разі їх переконливості. На цьому етапі керівник колективу зобов’язан дати оцінку виконавській діяльності певного твору, чи задоволений він втіленням власних намірів, чи варто залишити якість досягнутого звучання кінцевого результату, чи варто його змінити. На стадії коректування майбутній вчитель музичного мистецтва повідомляє учням додаткову інформацію у відповідь на їхню діяльність.

Диригування як процес управління дитячим виконавством являє собою діалог між диригентом та виконавцями. В творчому виконавстві художня частина (задум, інтерпретація) і технічна (виконання) пов’язані між собою, їх поділ досить умовний: задум визначає виконання, але часом виконавство вносить свої корективи у задум. Загалом, ці чотири етапи, які нами виокремлені створють певний цикл, що повторюється безперервно протягом всього процесу диригування. Уявне розмежування цих частин необхідне для теоретичних та педагогічних цілей, і тому техніку диригування усвідомлюють як сукупність дій, які спрямовані на втілення задуму хорового твору. В цьому контексті мистецтво диригента можна визначити як сукупність дій по *інформуванню* виконавців про намір художньо-технічного створення хорового твору, *контролювання* та *коректування* звучання. Стадія *моделювання* умовно випадає з цієї послідовності; водночас, слід розуміти, що дії, які визначають диригентську техніку неможливі без попереднього моделювання, бо саме в ньому народжується той звуковий образ, який необхідно втілити у звучання хорового тору.

Процес художнього *моделювання* музичного твору однотиповий для всіх виконавських видів мистецтва - вокального, інструментального, диригентського, а саме: співвідношення авторського та виконавського “я”, стильові особливості жанру та епохи, застосування засобів виразності, притаманних певній композиторській школі. Велике значення має диригентська техніка, завдяки якій втілюються всі вище вказані етапи. Насамперед, на етапі інформування диригент доносить до виконавців свій задум майбутнього хорового твору, і від засобів інформації, тобто “мови” диригента залежить взаєморозуміння виконавців та хормейстера, а значить і кінцевий результат.

Основними інструментами диригентської техніки є жести і міміка хормейстера. Мова жестів та міміки має велику життєву основу, спирається на асоціації і тому має природню основу. Науково доведено, що музика активізує моторно-м'язові відчуття, які впливають на нервові рецептори, що керують рухальними реакціями. Найбільш наочно це демонструє мистецтво танцю, через який глядач може побачити можливість відображення "потоку звуків" в "в потоці руху", тобто своєрідного перекладу мови музики на мову жестів. Але можливий і зворотній переклад - по характеру жестів та міміки можна уявити відповідну музику; на цій можливості і заснована диригентська техніка. Диригування можна визначити як своєрідний переклад музики на мову жестів та міміки, переклад звукового образу в зоровий, з метою керування колективним виконавством. Природність мови диригента, опір на життєві та специфічні музичні асоціації роблять її зрозумілою і музикантам-професіоналам, і виконавцям з різною музичною підготовкою.

Однією з головних умов до диригентської інформації (техніки) належить відповідність характеру жестів та міміці диригента до характера звучання музики, що виконується. Специфіка диригентського жесту полягає в тому, що це техніка, яка випереджає звучання музики, а не тільки "ілюструє" її. Тобто, всі жести диригента спрямовані на випередження змін звучання хорового (музичного) твору: зміни в динаміці, темпах, характеру звуковедення, штрихах тощо, які спрямовані на досягнення необхідної якості звучання.

Співвідношення жестів та міміки у диригентів повинно бути розподілено рівнозначно: міміка головним чином передає необхідний емоційний стан, а рухи руками керують технічними деталями виконавства. Наприклад, хоровий твір починається зі вступу, і немає значення якою рукою - лівою чи правою - показувати вступ. Головна увага виконавців буде зосереджена, безпосередньо на погляді диригента та його міміці, в більшості випадків, ніж на його руці. Міміка є наслідком чіткості та яскравості образного мислення диригента, вона незамінний супутник виразного жесту; погляд, що супроводжує диригентський жест підсилює ефективність намірів хормейстера, вказуючи, кому саме з виконавців він адресован. Міміка диригента демонструє образно-емоційний зміст музичної фрази, інтонації, тексту.

В основі виразності диригентського жесту є двоаспектний асоціативний зв'язок - з виразністю музичного твору та з природніми життєвими рухами.

Жести мають величезний діапазон емоційно-образної виразності та характеризуються такими властивостями, як сила, розмах, темп, пластичність і координованість рухів. Всі ці властивості мають відносну характеристику; рухи диригента набувають значення по відношенню один до одного. Тобто, амплітуда жестів рук обмежена як в максимальному, так і в мінімальному значенні, і завдання диригента з найбільшою ефективністю використовувати свій "диригентський простір" у співвідношенні рухів один до одного, а значить до розмаху, сили та пластичності.

Рухи диригента багатоскладові і вимагають особливої координації всього тіла, яка вибудовується на чіткому розподілу функцій кожного окремого руху. Це розподілення повинно відбуватись на стадії моделювання майбутнього виконуваного хорового твору. В процесі передачі інформації (процесу диригування) рухи рук, ніг, тулубу, голови мають відносну незалежність, кожен рух виконує своє завдання і координацію. Як вже зазначено, суттєвим елементом диригентського апарату є саме тулуб диригента, його свобода та вільний рух.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши теоретичні, методичні та практичні аспекти процесу диригування в системі підготовки нуш майбутніх вчителів музичного мистецтва і визначивши певні його етапи, ми прийшли до висновку, що диригування - це психофізичний процес людини, в якому між собою поєднані фізіологічний, теоретичний, психічний та емоційний стани людини. Від вміння поєднювати всі ці складові процесу диригування залежить досягнення кінцевого результату, зокрема моделювання майбутнього виконуваного хорового твору. З чотирьох етапів втілення диригентського задуму - моделювання, інформування, котролювання та коректування - значущим є етап інформування: від чіткого та зрозумілого донесення “уявної моделі звучання” залежить зведення до мінімум зусиль на інших етапах. Диригентська техніка, що складається з жестів та міміки визначається як сукупність дій, спрямованих на інформування виконавському колективу про майбутнє звучання хорового твору, що утворює виконавську діяльність.

Література

1. Бермес І.Л. Про вплив хорового мистецтва на особистість. *Мистецтвознавство: традиції та інновації*. 2023. Випуск 1. С. 5-10.

2. Дмитрик А.А. Формування диригентської культури майбутнього вчителя музичного мистецтва. URL: http://erpub.chnpu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/7318

3. Коваленко І. Особливості методики викладання хорового диригування у закладах вищої мистецької освіти. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти. Вип.33*. 2025р. С. 81-89. DOI: http://doi.org/10.31392/UDU-nc-series14-2025-33-11

4. Мартинюк А. Особливості хорового співу як форми духовно-морального виховання. *Молодь і ринок:* щомісячний науково-педагогічний журнал. 2023. № 4(212). С. 69 -73.

5. Смирнова Т.А. Хорознавство (історія, теорія, методика): навчальний посібник. Видання третє, доповнене. Харків: ХНПУ, “Федорко", 2018. 212с.

6. Питання диригентської майстерності. Упор. Канерштейн М.М. Київ: Музична Україна, 1980. 182с.

7. Орлов В.Ф. Професійне становлення майбутніх учителів мистецьких дисциплін: теорія і технологія. Київ: Наукова думка, 2003. 263с.

8. Стратегія розвитку вищої освіти в України на 2022-2032 роки. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text

9. Цуряк І. Диригентсько-хорова підготовка студентів на основі особистісно орієнтованих технологій навчання – важливий принцип професійної майстерності сучасного вчителя початкових класів і музики. URL: https://eprints.zu.edu.ua

10. Чинчева Л.В. Освітній компонент “диригування” як основа фахового становлення майбутнього учителя музичного мистецтва. *Науковий часопис Українського державного*

університету імені Михайла Драгоманова. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти. Вип.30, 2023р. С. 83-89. DOI: doi.org/10.31392/UDU-nc.series14.2023.30.11

11. Чинчева Л.В. Особливості диригентсько-хорової підготовки студентів вищих педагогічних закладів в умовах онлайн навчання. URL: https://pedosv.kpnu.edu.ua/article/view/355991

12. Niemtsova, L. (2021). A Combination of Professional and Personal Qualities in the Choir Conductor. *LUMEN Proceedings*, *16*, 319-331. https://doi.org/10.18662/lumproc/atee2020/21

13. Seitjanova Kamar Saparbaevna. The Art of Choral Conducting: Theory and Practice. *International Journal of Pedagogics*, *5*(04), 2025, 261–263. https://doi.org/10.37547/ijp/Volume05 Issue04-68

14. Theoretical perspectives on the education of choral conductors A suggested framework. British Journal of Music Education, Volume 28, Issue 3, November 2011, pp. 325-338. DOI: https://doi.org/10.1017/S0265051711000325

References:

1.BermesI.L. (2023) Pro vplyv khorovoho mystetstva na osobystist [On the influence of choral art on personality]. Mystetstvoznavstvo: tradytsii ta innovatsii. -Art history: traditions and innovations, 1, 5-10. Retrieved from https://journals.tnpu.ternopil.ua/index.php/art/article/view/778 [in Ukrainian].

2. Dmytryk A. A. (2019) Formuvannia dyryhentskoi kultury maibutnoho vchytelia muzychnoho mystetstva. [Formation of the conducting culture of a future music teacher]. Retrieved from http://erpub.chnpu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/7318 [in Ukrainian].

3. Kovalenko I. (2025) Osoblyvosti metodyky vykladannia khorovoho dyryhuvanniau zakladakh vyshchoi mystetskoi osvity. [Peculiarities of teaching choral conducting in institutions of higher artistic education]. Naukovyi chasopys Ukrainskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykhaila Drahomanova. Seriia 14. Teoriia i metodyka mystetskoi osvity -Scientific Journal of the Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University. Series 14. Theory and Methodology of Art Education. 33, 81-89. Retrieved from: http://doi.org/10.31392/UDU-nc-series14-2025-33-11

4. Martyniuk A. (2023). Osoblyvosti khorovoho spivu yak formy dukhovno- moralnoho vykhovannia. [Features of choral singing as a form of spiritual and moral education]. Molod i rynok: shchomisiachnyi naukovo-pedahohichnyi zhurnal - Youth and the Market: a monthly scientific and pedagogical magazine. 4(212), 69 -73.

5. Smyrnova T. A. (2018). Khoroznavstvo (istoriia, teoriia, metodyka): navchalnyi posibnyk. Vydannia tretie, dopovnene [Chorology (history, theory, methodology): a textbook. Third edition, supplemented]. Kharkiv: KhNPU, “Fedorko&quot” - Kharkiv: KhNPU, “Fedorko&quot”, 212.

6. Pytannia dyryhentskoi maisternosti. Upor. Kanershtein M.M. (1980) [Questions of Conducting Mastery. References. Kanershtein M.M.]. Kyiv: Muzychna Ukraina - Kyiv: Musical Ukraine,182.

7. Orlov V. F. (2003) Profesiine stanovlennia maibutnikh uchyteliv mystetskykh dystsyplin: teoriia i tekhnolohiia [Professional development of future teachers of art disciplines: theory and technology]. Kyiv: Naukova dumka - Kyiv: Scientific Opinion, 263.

8. Stratehiia rozvytku vyshchoi osvity v Ukrainy na 2022-2032 roky [Strategy for the development of higher education in Ukraine for 2022-2032]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text

9. Tsuriak I. (2006) Dyryhentsko-khorova pidhotovka studentiv na osnovi osobystisno oriientovanykh tekhnolohii navchannia – vazhlyvyi pryntsyp profesiinoi maisternosti suchasnoho vchytelia pochatkovykh klasiv i muzyky [Conducting and choral training of students based on personally oriented teaching technologies is an important principle of professional skill of a modern primary school and music teacher]. Retrieved from: https://eprints.zu.edu.ua

10. Chyncheva L.V. (2023) Osvitnii komponent “dyryhuvannia” yak osnova fakhovo hostanovlennia maibutnoho uchytelia muzychnoho mystetstva [The educational component of “conducting” as the basis for the professional development of a future teacher of musical art]. Naukovyi chasopys Ukrainskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykhaila Drahomanova. Seriia 14.Teoriia i metodyka mystetskoi osvity - Scientific Journalof the Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University. Series 14. Theory and Methodology of Art Education. 30, 83-89. Retrieved from: doi.org/10.31392/UDU-nc.series14.2023.30.11

11. Chyncheva L.V. (2020). Osoblyvosti dyryhentsko-khorovoi pidhotovky studentiv vyshchykh pedahohichnykh zakladiv v umovakh onlain navchannia [Peculiarities of conducting and choral training of students of higher pedagogical institutions in online learning conditions]. Retrieved from: https://pedosv.kpnu.edu.ua/article/view/355991

12. Niemtsova, L. (2021). A Combination of Professional and Personal Qualities in the Choir Conductor. LUMEN Proceedings, 16, 319-331 Retrieved from: https://doi.org/10.18662/lumproc/atee2020/21

13. Seitjanova Kamar Saparbaevna. The Art of Choral Conducting: Theory and Practice. International Journal of Pedagogics, 5(04), 2025, 261–263. Retrieved from: https://doi.org/10.37547/ijp/Volume05Issue04-68

14. Theoretical perspectives on the education of choral conductors A suggested framework. British Journal of Music Education, Volume 28, Issue 3, November 2011, pp. 325-338. Retrieved from: https://doi.org/10.1017/S0265051711000325

Дата першого надходження статті до видання: 14.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.05.2026

УДК 378.015.31:004-047.22

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-717-725

Грущенко Костянтин Олександрович аспірант Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, https://orcid.org/0009-0002-6345-204X

STEM-ОРІЄНТОВАНЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ УНІВЕРСИТЕТУ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. У статті теоретично обґрунтовано та окреслено особливості STEM-орієнтованого освітнього середовища університету як ефективного фактору формування інформаційно-комунікаційної компетентності (ІК-компетентності) майбутніх учителів технологій. Доведено, що глобальні цифрові зрушення, еволюція генеративного штучного інтелекту та перехід вищої школи на стійкі моделі дистанційного й змішаного навчання через геополітичні виклики вимагають докорінного оновлення змісту підготовки педагогів технологічної галузі; вивчення специфіки поєднання STEM-технологій із процесом становлення інформаційно-комунікаційної компетентності студентів є вкрай затребуваним. Традиційний інженерно-технологічний базис трансформується під впливом диджиталізації, переходячи від ремісничого підходу до проектування високотехнологічних рішень. Університетський простір розглядається як складне цифрове екосередовище, що інтегрує LMS-платформи, хмарні сервіси та віртуальні лабораторії. На основі аналізу наукових підходів схарактеризовано взаємопов'язані компоненти цього середовища: просторово-предметний (матеріально-технічні умови, гнучкість зон, автентичність обладнання), соціальний (суб'єкт-суб'єктна взаємодія, горизонтальні зв'язки) та психолого-методичний (інноваційні методи, мотиваційний потенціал). Визначено структуру цифрових умінь сучасного вчителя технологій у межах трьох блоків: інформаційно-аналітичного, комунікаційно-дистанційного та інженерно-технологічного (3D-моделювання, робототехніка, автоматизоване програмування). Окрему увагу приділено новітнім компонентам компетентності: культурі prompt-engineering, медіаграмотності, кібербезпеці та академічній доброчесності. Наголошено на ролі наскрізної системи практик як детермінованого майданчика для трансформації набутих цифрових умінь у реальний педагогічний досвід Нової української школи.

Ключові слова: STEM-освіта, освітнє середовище університету, інформаційно-комунікаційна компетентність, майбутній учитель технологій, цифровізація, штучний інтелект, prompt-engineering, інженерно-технологічний блок, педагогічна практика.

Kostiantyn Hrushchenko graduate student of the Vinnytsia Mykhailo Kotsyubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, https://orcid.org/0009-0002-6345-204X

STEM-ORIENTED EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF THE UNIVERSITY AS A FACTOR IN THE FORMATION OF INFORMATION AND COMMUNICATION COMPETENCE OF FUTURE TECHNOLOGY TEACHERS

Abstract. The article theoretically substantiates and outlines the features of the university's STEM-oriented educational environment as an effective factor in shaping the information and communication competence (IC-competence) of future technology teachers. It is proven that global digital shifts, the evolution of generative artificial intelligence, and the transition of higher education to sustainable models of distance and blended learning due to geopolitical challenges demand a fundamental update of the content of training for educators in the technological field. The traditional engineering and technological framework is transforming under the influence of digitalization, shifting from a craft-based approach toward the design of high-tech solutions. The university space is viewed as a complex digital ecosystem integrating LMS platforms, cloud services, and virtual laboratories. Based on the analysis of scientific approaches, the interconnected components of this environment are characterized: spatial-objective (material and technical conditions, flexibility of zones, authenticity of equipment), social (subject-to-subject interaction, horizontal ties), and psychological-methodological (innovative methods, motivational potential). The structure of the digital skills of a modern technology teacher is defined within three blocks: information-analytical, communication-distance, and engineering-technological (3D modeling, robotics, automated programming). Special attention is paid to the newest components of competence: the culture of prompt engineering, media literacy, cybersecurity, and academic integrity. The role of a continuous system of internships as a deterministic platform for transforming acquired digital skills into real pedagogical experience for the New Ukrainian School is emphasized. The prospects for further scientific research are outlined.

Keywords: STEM education, university educational environment, information and communication competence, future technology teacher, digitalization, artificial intelligence, prompt engineering, engineering and technological block, pedagogical practice.

Постановка проблеми. Необхідність оновлення підходів до розвитку інформаційно-комунікаційного потенціалу майбутніх учителів технологій в контексті STEM-дидактики диктується глобальними зрушеннями в індустріальній, цифровій та освітній сферах. Важливість цього наукового напряму обґрунтована низкою взаємозумовлених передумов.

На нинішньому етапі соціокультурного поступу перед вітчизняною школою стоїть завдання виховання гнучких, конкурентоспроможних фахівців, котрі володіють міждисциплінарним світоглядом та здатні креативно розв'язувати нестандартні прикладні проблеми в умовах динамічного виробництва [6; 7]. У цьому вимірі саме предмети технологічного циклу мають потужні можливості для практичного втілення принципів STEM-навчання. Проєктна робота школярів природно інтегрує в собі фундаментальну науку, архітектурно-інженерне конструювання, прикладні обчислення та цифрові інструменти.

Ефективне розгортання цієї інноваційної моделі на уроках прямо залежить від формування нової генерації вчителів. Сучасний викладач технологій не може обмежуватися викладанням базових ремісничих навичок. Нинішній професійний стандарт вимагає від нього впевненого оперування програмами для тривимірного дизайну, алгоритмізації, налаштування цифрового обладнання (як-от верстати з комп'ютерним керуванням), а також залучення алгоритмів штучного інтелекту як інтелектуального асистента в навчанні. За таких умов цифрова грамотність педагога переростає рамки суто прикладного засобу (трансляція слайдів чи моніторинг мережі) і перетворюється на стрижневий елемент його кваліфікації.

Водночас спостерігається суттєвий дисбаланс між появою новітніх цифрових рішень для STEM-практик та фактичним рівнем підготовки молодих фахівців у стінах педагогічних ЗВО. Консервативні освітні програми для майбутніх учителів технологій подекуди зберігають вузькопрофільний характер, не встигаючи за цифровізацією сучасного побуту й промисловості. Академічний простір університету потребує модернізації та перетворення на інноваційну екосистему, де опанування ІКТ реалізується не окремо, а через виконання комплексних міжпредметних проєктів.

Тому вивчення специфіки поєднання STEM-технологій із процесом становлення інформаційно-комунікаційної компетентності студентів є вкрай затребуваним, оскільки відкриває шляхи для реформування методів професійної підготовки майбутніх педагогів у вищій школі згідно з викликами інноваційної економіки.

З огляду на вищесказане, з'ясування особливостей STEM-орієнтованого освітнього середовища університету як ефективного фактору формування інформаційно-комунікаційної компетентності майбутніх учителів технологій є актуальним і потребує розв'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інтеграції та продуктивного використання цифрових інструментів у навчальному просторі активно аналізуються в науковому доробку багатьох українських та іноземних фахівців. Зокрема, вагомий внесок у теоретичне та практичне підґрунтя цієї проблематики зробили такі науковці, як В. Биков, С. Гончаренко, М. Козяр, В. Кобися, С. Сисоєва, Л. Шевченко та їхні колеги. Водночас аспекти

формування професійних навичок у майбутніх викладачів технологічних дисциплін перебувають у центрі уваги іншої групи вчених, серед яких: О. Авраменко, В. Бойчук, Р. Гуревич, О. Коберник, В. Кондратюк, В. Мадзігон, Х. Процко, В. Сидоренко, В. Стешенко, В. Титаренко, С. Ткачук, Д. Тхоржевський, Г. Терещук та інші.

Своєю чергою, специфіку успішного впровадження сучасних технологій в освітню практику вітчизняних шкіл та вищих навчальних закладів детально розглядали В. Биков, М. Жалдак, Ю. Жук, Л. Карташова, С. Литвинова, Н. Морзе, О. Співаковський тощо. Безпосередньо питанням розвитку цифрової грамотності та відповідних умінь присвятили свої праці такі автори, як О. Гриценчук, І. Іванюк, С. Іванова, О. Кравчина, І. Малицька, О. Овчарук, О. Спірін та ін. Проте, попри серйозні напрацювання у згаданих напрямах, поза увагою дослідників усе ще залишається роль університетського STEM-середовища як потужного чинника, що дозволяє розвивати інформаційно-комунікаційну спроможність майбутніх учителів технологій.

Мета статті – окреслити особливості STEM-орієнтованого освітнього середовища університету як ефективного фактору формування інформаційно-комунікаційної компетентності майбутніх учителів технологій.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що «імплементація STEM-освіти у підготовку майбутніх учителів не лише сприяє їхньому професійному зростанню, а й відкриває нові горизонти для навчального процесу загалом. STEM-підхід акцентує увагу на практичному застосуванні знань, сприяючи розвитку аналітичного, проблемного та творчого мислення у майбутніх учителів. Це відкриває можливості для активного впровадження інтерактивних методик навчання, які сприятимуть залученню студентів до процесу навчання, стимулюючи їхню пізнавальну активність та мотивацію до оволодіння новітніми інформаційно-комунікаційними технологіями» [1].

Процеси оновлення технологічної галузі освіти вимагають детального переосмислення чинної нормативної бази та змісту підготовки педагогічних кадрів. Зокрема, головне завдання освітньо-професійної програми за напрямом 014 Середня освіта (Трудове навчання та технології) полягає у становленні кваліфікованого фахівця, здатного ефективно моделювати та реалізувати освітній процес у школах і коледжах, спираючись на сформовані лідерські та професійні якості.

Традиційно ця освітня програма має глибоке академічне спрямування. Її зміст базується на актуальних досягненнях інженерії, сучасних виробничих технологіях, а також на передових методиках навчання, що відкриває перед випускниками чіткі перспективи для подальшої практичної чи дослідницької кар’єри в системі загальної, фахової передвищої або позашкільної освіти.

Проте нинішні виклики диктують потребу трансформації цього класичного інженерно-технологічного базису (основ машинознавства, теорії виробництва та практичної підготовки) під впливом глобальної цифровізації.

Спроєктоване в університеті STEM-орієнтоване освітнє середовище стає тим базовим чинником, який дозволяє органічно поєднати традиційні інженерні дисципліни з інтенсивним розвитком інформаційно-комунікаційної компетентності майбутніх учителів. Завдяки насиченню класичних курсів модулями з 3D-моделювання, робототехніки, електроніки та автоматизованого програмування, задекларована в програмі академічна якість підготовки виходить на принципово новий, високотехнологічний рівень, що повністю відповідає філософії STEM-освіти.

Наскрізним вектором професійного становлення здобувачів є система практичної підготовки, що охоплює пропедевтичний етап, а також педагогічну практику на базі літніх оздоровчих таборів, закладів загальної середньої та фахової передвищої освіти. Саме цей складник освітньої програми слугує детермінованим простором, де майбутні вчителі технологій трансформують здобуту в університетському STEM-середовищі ІК-компетентність у реальний педагогічний досвід. Спроба імплементації авторських STEM-проєктів у шкільну практику чи гурткову роботу позашкілля дає змогу розвивати здатність майбутнього вчителя оперувати складним інструментарієм (від мікроконтролерів до хмарних сервісів спільної розробки) та розв'язувати комплексні інтеграційні завдання. Це забезпечує синергетичний зв'язок між теоретичною базою університету та прикладними викликами сучасної школи.

Осмислення проблеми розвитку інформаційно-комунікаційної компетентності майбутніх учителів технологій крізь призму STEM-парадигми дозволяє констатувати, що такий підхід є не просто об'єктивною соціокультурною вимогою, а фундаментальним критерієм реформування Нової української школи.

Здійснений аналіз структури чинної освітньої програми за спеціальністю 014.10 Середня освіта (Трудове навчання та технології) доводить наявність солідної фундаментальної бази, яка, проте, потребує перманентної диджиталізації.

Варто враховувати зміну парадигми навчання. Впровадження STEM-засад у класичні курси переформатовує вектор підготовки здобувачів – від традиційного ремісничого підходу до проєктування інноваційних високотехнологічних рішень. Розгалужена мережа практик стає репрезентативним майданчиком для реальної перевірки сформованості цифрових і міждисциплінарних умінь майбутнього фахівця в умовах сучасних ЗЗСО та коледжів.

Сьогоднішній ринок праці висуває до випускника педагогічного закладу вищої освіти вимоги, що виходять далеко за межі суто предметної парадигми. ІК-компетентність учителя технологій трансформувалася з факультативної переваги у базовий hard/soft інваріант.

Для ефективної роботи у STEM-середовищі сучасний фахівець має володіти набором взаємопов'язаних цифрових умінь, які схематично можна розділити на три ключові блоки: інформаційно-аналітичний блок, практичний

прояв у діяльності вчителя технологій який виявляється у здатності до швидкого моніторингу, критичного відбору, верифікації та структурування масивів технічних даних і наукових джерел; комунікаційно-дистанційний блок, пов'язаний з впевненою взаємодією у цифровому просторі, фасилітацією групових проектів, організацією освітнього процесу в умовах віддаленої або гібридної роботи; інженерно-технологічний блок, що передбачає інтеграцію комп'ютерного моделювання, програмування та робототехнічних комплексів у традиційний контент уроків технологій.

Таким чином, саме університетське STEM-орієнтоване середовище має стати тією платформою, яка інтегрує всі зазначені компоненти у цілісну структуру професіоналізму майбутнього педагога.

Дослідження проблеми формування інформаційно-комунікаційної компетентності майбутніх учителів технологій на засадах STEM-освіти дозволяє констатувати, що такий підхід є об'єктивною соціокультурною вимогою часу та фундаментальною умовою модернізації сучасної школи. Поряд із цим, сучасні геополітичні реалії та тривалий правовий режим воєнного стану в Україні змусили вітчизняну вищу освіту докорінно реструктуризувати архітектуру освітнього процесу, повністю перевівши його у стійкі формати дистанційної та змішаної взаємодії. За таких умов традиційне розуміння університетського простору як фізичної локації втратило монополію. Сьогодні воно трансформувалося у складне, багаторівневе цифрове екосередовище, яке інтегрує LMS платформи, хмарно-орієнтовані сервіси та високотехнологічні віртуальні лабораторії. Системний аналіз впливу цього оновленого середовища на суб'єктів навчання є необхідним завданням для покращення та забезпечення релевантної якості вищої освіти.

Еволюція генеративного штучного інтелекту та паралельне загострення інформаційних викликів, пов'язаних із поширенням дезінформації та фейків, вимагають розширення класичного розуміння інформаційно-комунікаційної компетентності вчителя технологій. Тепер її сучасний компонентний склад обов'язково має містити навички взаємодії зі штучним інтелектом, зокрема культуру prompt-engineering, розвинену медіаграмотність, кібербезпеку, а також чітке дотримання принципів академічної доброчесності в епоху цифрових технологій. Університетське середовище має оперативно реагувати на ці виклики та функціонувати як гнучкий хаб, що вчить здобувачів правильно й дидактично виважено взаємодіяти з цими інструментами.

На шляху модернізації вищої педагогічної освіти чітко окреслюється явне протиріччя між оновленням цифрових технологій та певною інертністю і консерватизмом традиційної академічної системи. Фундаментальне наукове обґрунтування того, як саме інфраструктура університету, його технічне забезпечення та рівень цифрової культури викладачів детермінують зростання компетентності студента, дозволить розробити ефективніші освітні програми та інноваційні методики навчання [8]. Тому актуальність цієї проблеми зумовлена

об’єктивною необхідністю підготовки конкурентоспроможних фахівців в умовах глобальної цифровізації суспільства, стрімкого розвитку штучного інтелекту та переходу вищої школи на стійкі моделі змішаного і дистанційного навчання, де виявлення впливу університетського середовища дозволяє визначити оптимальні педагогічні умови для формування фахівця, здатного до ефективної цифрової комунікації та управління інформацією.

У контексті дослідження STEM-орієнтованого простору університету доцільно солідаризуватися з науковою позицією В. Пугач, яка вважає, що ефективним є те освітньо-інформаційне середовище закладу вищої освіти, яке обов’язково містить взаємопов’язані певні структурні компоненти. Першим є просторово-предметний компонент, покликаний створити різнорідність матеріально-технічних умов для індивідуалізації освітнього процесу, що забезпечується пов’язаністю функціональних зон, їх гнучкістю, можливістю оперативних змін, керованістю та автентичністю інженерного обладнання чи програмного забезпечення. Другим є соціальний компонент, основним завданням якого є створення умов для забезпечення взаємодії та взаєморозуміння між суб’єктами навчання із врахуванням особливостей використання інформаційних технологій, спільної розробки проектів та налагодження горизонтальних зв’язків. Третім є психолого-методичний компонент, що містить інноваційний зміст і методи навчання, обумовлені загальними цілями побудови освітнього процесу, а також гарантує відповідність цих цілей, змісту і дидактичних методів психологічним особливостям майбутніх фахівців, забезпечуючи їхній високий мотиваційний потенціал під час формування ІК-компетентності [2].

Досліджуючи освітнє середовище як важливу умову розвитку компетентностей, О.Тур та С. Яланська наголошують на важливості організації викладачем творчого співробітництва зі студентами на основі суб’єкт-суб’єктної взаємодії, котре сприяє організаційній інтеграції викладача й студентів, у межах якої викладач приймає розроблену стратегію формування, зокрема, комунікативної компетентності студентів, реалізацію її в тісній взаємодії з ними; ідентифікації важливих комунікативних ціннісно-цільових орієнтацій майбутніх фахівців; реалізації поставленої перед ними цілі – формування компетентності; відмові від традиційних методів навчання, використанню гнучких розвивальних технологій професійної підготовки, їхній адаптації до інновацій у процесі формування відповідної компетентності, розвитку творчого мислення, оволодінню високим рівнем означеної компетентності [3].

Висновок. Резюмуючи результати проведеного дослідження, маємо підстави стверджувати, що університетське освітнє середовище виступає детермінуючим базисом для цілеспрямованого формування інформаційно-комунікаційної компетентності майбутніх учителів технологій. Процеси тотальної цифровізації, зумовлені геополітичними викликами та переходом вищої школи на стійкі моделі гібридного навчання, докорінно змінили

архітектоніку цього простору. Він остаточно трансформувався з пасивної, локально обмеженої платформи репродуктивної передачі знань у складне, високотехнологічне STEM-орієнтоване цифрове екосередовище. Проєктування такого середовища безпосередньо стимулює розвиток у студентів навичок критичного аналізу інформаційних масивів, культури prompt-engineering під час взаємодії з генеративним штучним інтелектом, а також досвіду мережевої колаборації та командного моделювання складних об'єктів.

Отримані емпіричні та теоретичні дані переконливо доводять, що системна модернізація університетського простору, яка реалізується через розгортання багатофункціональних LMS-платформ, імплантацію інструментів 3D-моделювання й робототехніки у фундаментальні технічні дисципліни, а також через безперервний розвиток цифрової культури професорсько-викладацького складу є запорукою підготовки конкурентоспроможного вчителя технологій.

Сформована в таких умовах ІК-компетентність випускника дозволяє йому не лише оперативно адаптуватися до динамічних запитів сучасного ринку праці, а й виступати активним суб'єктом цифровізації та STEM-модернізації в умовах реального освітнього процесу Нової української школи.

Перспективним напрямом подальших наукових пошуків у цьому векторі є обґрунтування та експериментальна перевірка цілісної методичної системи інтеграції хмарно-орієнтованих засобів віртуального проєктування у процес вивчення класичних дисциплін, а також розробка критеріїв, показників та багаторівневого інструментарію діагностики сформованості STEM-компонентів інформаційно-комунікаційної компетентності майбутніх учителів технологій під час проходження наскрізної педагогічної практики.

Література:

1. Кириленко, В., Крижановський, А., Кириленко, Н., Майданик, О., & Медведєв, Р. (2024). Імплементація STEM-освіти у процес фахової підготовки майбутніх учителів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*, *71*, 30-39. https://doi.org/10.31652/2412-1142-2024-71-30-39

2. Пугач В. Формування професійної компетентності майбутніх правознавців в умовах сучасного інформаційно-освітнього середовища ЗВО. https://lnk.ua/q8YaETTvC

3. Тур О., Яланська С. (2020). Освітнє середовище як важлива умова формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців дошкільної освіти. *Вісник післядипломної освіти. «Серія «Педагогічні науки».* Випуск 13(42). https://doi.org/10.32405/2218-7650-2020-13(42)-276-289

4. Федорук Г.М. (2015). Формування інформаційно-комунікаційної компетентності майбутніх учителів технологій у процесі професійної підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Вінниця, 259.

5. Формування інформаційно-комунікаційних компетентностей у контексті євроінтеграційних процесів створення інформаційного освітнього простору: посіб. Білоуста О.В. та ін. Київ: Атіка, 2014. 212.

6. Фрицюк В. А. Адаптація студентів до навчального процесу у вищому педагогічному навчальному закладі. *Наукові записки. Серія: Педагогіка і психологія*. ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2007. Вип. 20. С. 166–171.

7. Фрицюк В. А. До питання про дефініції креативності. *Шлях освіти*. Київ, 2003. № 4. С. 12–14.

8. Фрицюк В. А., Фрицюк В. М. Готовність до інноваційної діяльності в контексті професійного саморозвитку вчителя. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія.* Вінниця: ТОВ «Твори», 2021. Випуск 67. С. 93–98.

References

1. Kyrylenko, V., Kryzhanovskyi, A., Kyrylenko, N., Maidanyk, O., & Medvediev, R. (2024). Implementatsiia STEM-osvity u protses fakhovoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv [Implementation of STEM education in the process of professional training of future teachers]. Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy, 71, 30-39. https://doi.org/10.31652/2412-1142-2024-71-30-39 [in Ukrainian]

2. Puhach V. Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh pravoznavtsiv v umovakh suchasnoho informatsiino-osvitnoho seredovyshcha ZVO [Formation of professional competence of future lawyers in the conditions of the modern information and educational environment of higher education institutions]. https://lnk.ua/q8YaETTvC [in Ukrainian]

3. Tur O., Yalanska S. (2020). Osvitnie seredovyshche yak vazhlyva umova formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv doshkilnoi osvity [Educational environment as an important condition for the formation of communicative competence of future preschool education specialists]. Visnyk pisliadyplomnoi osvity. «Seriia «Pedahohichni nauky». Vypusk 13(42). https://doi.org/10.32405/2218-7650-2020-13(42)-276-289 [in Ukrainian]

4. Fedoruk H.M. (2015). Formuvannia informatsiino-komunikatsiinoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv tekhnolohii u protsesi profesiinoi pidhotovky [Formation of information and communication competence of future technology teachers in the process of professional training]: dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. Vinnytsia, 259. [in Ukrainian]

5. Formuvannia informatsiino-komunikatsiinykh kompetentnostei u konteksti yevrointehratsiinykh protsesiv stvorennia informatsiinoho osvitnoho prostoru [Formation of information and communication competencies in the context of European integration processes of creating an information educational space]: posib. Bilousta O.V. ta in. Kyiv: Atika, 2014. 212. [in Ukrainian]

6. Frytsiuk V. A. (2007). Adaptatsiia studentiv do navchalnoho protsesu u vyshchomu pedahohichnomu navchalnomu zakladi [Adaptation of students to the educational process in a higher pedagogical educational institution]. Naukovi zapysky. Seriia: Pedahohika i psykholohiia. VDPU im. Mykhaila Kotsiubynskoho. Vinnytsia, Vyp. 20. S. 166–171. [in Ukrainian]

7. Frytsiuk V. A. (2003). Do pytannia pro definitsii kreatyvnosti [On the question of definitions of creativity]. Shliakh osvity. Kyiv, № 4. S. 12–14. [in Ukrainian]

8. Frytsiuk V. A., Frytsiuk V. M. (2021). Hotovnist do innovatsiinoi diialnosti v konteksti profesiinoho samorozvytku vchytelia [Readiness for innovative activities in the context of a teacher's professional self-development]. Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriia: pedahohika i psykholohiia. Vinnytsia: TOV «Tvory», Vypusk 67. S. 93–98. [in Ukrainian]

Дата першого надходження статті до видання: 14.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.05.2026

УДК:159.9:316.4.063.3:378.091.212

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-726-742

Давиденко Вікторія Едуардівна, аспірант кафедри психології розвитку, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, https://orcid.org/0000-0001-9214-2855

ОСОБЛИВОСТІ ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТІВ — ЧЛЕНІВ СІМЕЙ ПІЛЬГОВИХ КАТЕГОРІЙ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ ЕМПІРИЧНИЙ АНАЛІЗ

Анотація. У статті висвітлено результати комплексного емпіричного дослідження особливостей освітньо-професійної соціалізації студентської молоді в умовах тривалого воєнного стану.

Метою роботи є компаративний аналіз особистісних, міжособистісних та професійних предикторів соціалізації студентів, які мають пільговий статус, та здобувачів, які навчаються на загальних підставах.

Методологічний комплекс дослідження об'єднав 16-факторний особистісний опитувальник Р. Кеттелла, методику діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі та методику самооцінки базових професійних компетенцій Н. Дембицької.

Результати дослідження унаочнили наявність специфічної архітектоніки соціалізаційного процесу у студентів пільгових категорій, який має виражений компенсаторний характер. Встановлено, що внутрішня психоемоційна напруженість та емоційна лабільність цих студентів компенсуються високим рівнем суб'єктивного когнітивного оптимізму (44,2% відзначають покращення пам'яті) та орієнтацією на інноваційно-креативну діяльність при моделюванні професійних проектів (3,67 бала). Виявлено, що у сфері інтерперсональної взаємодії пільговики демонструють помірний конформізм, вищу схильність до альтруїстичної взаємодопомоги ($\Delta = +0,63$) та підвищений рівень соціальної підозрілості ($\Delta = +0,71$), що в умовах війни виконує захисну, адаптивну функцію.

Доведено, що попри об'єктивні життєві труднощі, індивідуальні інтегральні профілі суб'єктивного відчуття професійної компетентності в обох групах практично тотожні (3,43 бала у пільговиків проти 3,46 у контрольної групи), що підтверджує високу життєстійкість (резильєнтність) студентства. Визначено зони росту для вразливих категорій студентів, зокрема необхідність подолання деонтологічних бар'єрів та розвитку навичок командної довіри.

Ключові слова: освітньо-професійна соціалізація, студентська молодь, воєнний стан, пільговий статус, когнітивний оптимізм, міжособистісні відносини, професійні компетенції, компенсаторні механізми, життєстійкість (резильєнтність).

Viktoriia Davydenko, PhD Student at the Department of Developmental Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-9214-2855

SPECIFIC FEATURES OF EDUCATIONAL AND PROFESSIONAL SOCIALIZATION OF STUDENTS FROM FAMILIES OF PRIVILEGED CATEGORIES: A COMPARATIVE EMPIRICAL ANALYSIS

Abstract. The article highlights the results of a comprehensive empirical study on the specific features of educational and professional socialization of student youth under conditions of prolonged wartime state.

The objective of the paper is to conduct a comparative analysis of the personality, interpersonal, and professional predictors of socialization between students with privileged status and those studying on general terms.

The methodological framework of the research integrates R. Cattell's 16PF Questionnaire, T. Leary's Interpersonal Diagnosis of Personality, and N. Dembytska's Self-Assessment of Basic Professional Competencies.

Research results reveal a specific architecture of the socialization process among privileged status students, which bears a distinct compensatory character. It is established that the internal psycho-emotional tension and emotional lability of these students are counterbalanced by a high level of subjective cognitive optimism (44.2% report memory improvement) and an orientation toward innovative and creative activity in modeling professional projects (3.67 points).

In the sphere of interpersonal interaction, privileged students demonstrate moderate conformity, a higher propensity for altruistic mutual assistance ($\Delta = +0.63$), and an increased level of social suspicion ($\Delta = +0{,}71$), which serves a protective, adaptive function under wartime conditions.

It is proved that despite objective life hardships, the individual integral profiles of the subjective sense of professional competence are practically identical in both groups (3.43 points for privileged students vs. 3.46 for the control group), which confirms the high resilience of modern students. The study identifies growth zones for vulnerable student categories, particularly the need to overcome deontological barriers and develop teamwork trust skills.

Keywords: educational and professional socialization, student youth, wartime conditions, privileged status, cognitive optimism, interpersonal relations, professional competencies, compensatory mechanisms, resilience.

Постановка проблеми. В умовах тривалого воєнного стану та соціально-політичних трансформацій в Україні особливої актуальності набуває освітньо-професійна соціалізація студентської молоді.

Рівень її ефективності визначає не лише якість підготовки фахівців, а й їхню здатність до самостійного функціонування та соціокультурної інтеграції.

Ключовим індикатором результативності цього процесу виступає професійна успішність. За визначенням Н. Литовченко, вона безпосередньо детермінує життєзадоволеність, самооцінку, якість соціальної взаємодії та ментальне здоров'я особистості [2]. Професійні досягнення інтегровані у структуру багатовимірного психологічного благополуччя, важливим підґрунтям якого є життєстійкість (зокрема, її компонент «включеність»), що забезпечує активну взаємодію із середовищем та знаходження життєвих смислів.

Емпірично доведено, що професійно успішні особистості характеризуються високою адаптивністю, інтернальним локусом контролю, розвиненою комунікативною компетентністю та оптимізмом як тривким ресурсом стресостійкості [2]. Важливим аспектом успішності є самоактуалізація, що виявляється у гнучкості поведінки, відкритості до нового досвіду та ефективному використанні часового ресурсу. Натомість низький рівень професійної реалізації корелює з підвищеною тривожністю, пасивністю та використанням стратегій уникнення, що деструктивно впливає на професійне становлення [2].

Відтак, освітньо-професійна соціалізація є складним процесом, який виходить за межі нормативної адаптації та передбачає формування професійної ідентичності, суб'єктної позиції й ціннісних орієнтацій здобувачів.

У сучасному макросоціальному контексті особливої уваги потребує вивчення соціалізації студентів пільгових категорій. Їхній життєвий досвід формується в умовах підвищеної соціальної напруги та психотравмуючих обставин, що безпосередньо трансформує їхню мотиваційно-смислову сферу, емоційний стан, характер міжособистісної взаємодії та специфіку професійного генезу загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних наукових підходах освітньо-професійна соціалізація розглядається як динамічний процес формування професійної ідентичності, засвоєння цінностей професійної спільноти та розвитку суб'єктності особистості (Erikson; Marcia; Savickas). Значна увага приділяється ролі психологічних чинників, зокрема мотиваційно-смислової сфери, самоефективності, особистісних ресурсів, емоційної регуляції та соціальної підтримки (Bandura; Deci & Ryan; Maddi; Hobfoll; Титаренко; Сердюк). Водночас сучасні дослідження свідчать про недостатню представленість емпіричних робіт, спрямованих на порівняльний аналіз освітньо-професійної соціалізації студентів із різним соціальним статусом, зокрема в умовах воєнного стану, що зумовлює необхідність поглибленого вивчення психологічних особливостей цього процесу в різних соціальних групах студентської молоді.

Важливим теоретичним конструктом у дослідженні освітньо-професійної соціалізації є професійна ідентичність, яка розглядається як одна з ключових складових загальної ідентичності особистості та центральний чинник її професійного становлення [1]. У межах сучасних підходів вона трактується як

результат інтеграції внутрішніх характеристик особистості (потреб, цінностей, здібностей) із соціальними очікуваннями та вимогами професійного середовища. При цьому значущим є не лише сам факт професійного вибору, а й його усвідомлення та прийняття як складової власної ідентичності. Формування професійної ідентичності має динамічний і циклічний характер, включає дослідження альтернатив і формування прихильності до обраного професійного шляху, а також може супроводжуватися неадаптивними формами, зокрема румінативним пошуком, що проявляється у сумнівах і труднощах прийняття рішень.

Особливого значення набуває структурний підхід до аналізу професійної ідентичності, відповідно до якого вона включає такі компоненти, як формування професійної прихильності, ідентифікація з обраним шляхом, дослідження альтернатив, професійні сумніви та гнучкість у прийнятті рішень. Така багатовимірність дозволяє глибше аналізувати процес професійного становлення особистості та виявляти як його адаптивні, так і проблемні аспекти. Водночас професійна ідентичність виступає провідним доменом загальної ідентичності, оскільки визначає життєву траєкторію особистості, її соціальну інтеграцію та перспективи розвитку, що особливо актуалізується в умовах соціальної нестабільності.

У контексті освітньо-професійної соціалізації важливим є також поняття психологічної готовності до професійної діяльності, яке в дослідженнях Я. Тиндик розглядається як інтегральне особистісне утворення, що включає мотиваційний, когнітивно-цільовий і поведінковий компоненти [4]. Воно проявляється у сформованості професійних цілей, усвідомленні власних можливостей, наявності внутрішньої мотивації до розвитку та здатності до ефективної соціальної взаємодії. Важливим чинником цієї готовності виступає емоційний інтелект, який забезпечує розуміння та регуляцію емоцій, сприяє адаптивності, стресостійкості та ефективності діяльності у професіях соціономічного типу. Емпіричні дослідження підтверджують, що високий рівень емоційного інтелекту пов’язаний із більш сформованою професійною перспективою, внутрішньою мотивацією та готовністю до саморозвитку, тоді як його недостатній розвиток ускладнює процес професійного самовизначення.

Окреме місце серед психологічних чинників освітньо-професійної соціалізації посідає життєстійкість як ресурс особистості. В своїх дослідженнях О. Овчаренко розглядає її як такий, що забезпечує ефективну адаптацію до стресових умов, збереження психічного здоров’я та здатність до активного функціонування в освітньому середовищі [3]. Вона включає такі компоненти, як залученість, контроль та прийняття виклику, баланс яких визначає рівень готовності студента до подолання труднощів і професійного становлення. У сучасних умовах воєнного стану життєстійкість набуває особливого значення, оскільки виступає фактором, що дозволяє зберігати психологічну рівновагу та підтримувати навчальну активність.

Емпіричне дослідження життєстійкості студентів, проведене О.Овчаренко, охоплювало як студентів з інвалідністю, так і студентів без інвалідності, що дозволило виявити специфіку адаптаційних ресурсів у різних соціальних групах в умовах війни [3]. Виявлено, що більшість студентів мають середній рівень життєстійкості, який вказує на наявність базових ресурсів для подолання труднощів, проте значна частина демонструє низький рівень, який супроводжується тривожністю, зниженням віри у власні можливості та труднощами саморегуляції. Встановлено, що умови війни суттєво впливають на зниження відчуття контролю, безпеки та стабільності, що негативно позначається на освітньому процесі та професійному самовизначенні студентів. Водночас поєднання життєстійкості із соціальною підтримкою виступає важливим фактором психологічного благополуччя, сприяє ефективній соціалізації та формуванню готовності до майбутньої професійної діяльності

Мета статті. Метою дослідження є емпірична перевірка особливостей освітньо-професійної соціалізації студентів, здійснення порівняльного аналізу її проявів залежно від належності студентів до сімей пільгових категорій та визначення ролі психологічних чинників — мотиваційно-смислових характеристик, самоефективності, особистісних ресурсів, емоційної регуляції та соціальної підтримки — як предикторів цього процесу в умовах воєнного стану.

У процесі проведення емпіричного дослідження освітньо-професійної соціалізації студентів було використано комплекс теоретичних, емпіричних та статистичних методів.

Теоретичні методи включали аналіз, систематизацію та узагальнення сучасних наукових підходів до проблеми освітньо-професійної соціалізації, професійного становлення особистості та психологічних чинників цього процесу.

Теоретичну основу дослідження становлять праці вітчизняних і зарубіжних авторів у галузі психології розвитку, соціальної та педагогічної психології, а також дослідження, присвячені впливу кризових умов на розвиток студентської молоді.

Емпіричні методи передбачали використання комплексу психодіагностичних методик:

– методика діагностики міжособистісних відносин (Т. Лірі) — для дослідження особливостей соціальної взаємодії;

– опитувальник професійної життєстійкості (О. Кокун) — для оцінки адаптаційних ресурсів та здатності до саморегуляції;

– 16-факторний особистісний опитувальник — для визначення індивідуально-психологічних характеристик;

– методика самооцінки базових професійних компетенцій (Н. Дембицька) — для оцінки рівня сформованості професійної компетентності;

– авторський блок запитань — для визначення рівня освітньо-професійної соціалізації.

У дослідженні взяли участь студенти закладів вищої освіти, які були розподілені на дві групи: студенти — члени сімей пільгових категорій та студенти, які не належать до зазначених категорій.

Методи математичної статистики включали описову статистику, критерій Стьюдента для незалежних вибірок з метою виявлення статистично значущих відмінностей між групами, а також кореляційний аналіз для визначення взаємозв'язків між досліджуваними показниками.

Виклад основного матеріалу. Емпіричний етап дослідження був зорієнтований на комплексну верифікацію специфіки та внутрішніх механізмів освітньо-професійної соціалізації студентської молоді в екстремальних умовах тривалого воєнного стану. Реалізація системно-рівневого підходу зумовила необхідність аналізу соціалізаційного процесу як багатовімірного феномену, що розгортається від глибинних особистісних властивостей до конкретних стратегій міжособистісної взаємодії та фіналізується у структурі професійної Я-концепції майбутніх фахівців. Застосування діагностичного комплексу, який послідовно об'єднав методики Р. Кеттелла, Т. Лірі, Н. Дембицької та авторський блок запитань, дозволило не лише побудувати цілісний психологічний зріз сучасного студента, а й здійснити компаративний аналіз у розрізі двох вибірок — здобувачів вищої освіти з пільговим статусом та тих, хто навчається на загальних підставах.

Отримані дані дозволяють експлікувати латентні предиктори та компенсаторні моделі поведінки, які визначають вектор адаптації особистості в кризовому соціокультурному просторі, та детально проаналізовані нижче.

В дослідженні взяли участь 129 респондентів, серед яких 43 особи мають пільговий статус та 86 осіб не належать до пільгової категорії. Розподіл пільгової категорії представлено на діаграмі.

З огляду на мету нашого дослідження, для проведення якісного емпіричного аналізу необхідно згрупувати дані за ключовими характеристиками, що дозволить не лише порівняти групи, а й виявити математичні зв'язки (предиктори) успішної соціалізації.

Показниками освітньо-професійної соціалізації (залежними змінними), що відображають результат процесу, доцільно визначити:

– задоволеність навчанням/роботою як базовий індикатор емоційного прийняття професійного шляху;

– залученість у навчальний процес як показник активної адаптації та ідентифікації з роллю студента;

– творчу активність та інноваційність як відображення готовності до нестандартних завдань, що властиво для вищого рівня соціалізації;

– професійну ідентичність дає уявлення про бачення себе у професії в майбутньому.

Психологічними предикторами (незалежними змінними), що є чинниками, які впливають на рівень соціалізації, доцільно вважати:

– аналіз відповідей, що стосуються сенсу навчання та внутрішньої мотивації (наприклад, чи бачить студент цінність у здобутих знаннях для майбутнього);

– запитання, що оцінюють впевненість студента у власних силах долати труднощі (особливо актуально для пільгових категорій, які можуть стикатися з додатковими бар'єрами);

– особистісні ресурси (життєстійкість) як прояв здатності зберігати продуктивність в умовах воєнного стану;

– емоційну регуляцію, що виявляється у рівні тривожності, стресостійкості та та виборі способів подолання емоційної напруги;

– соціальну підтримку, яка може виявлятися в допомозі від викладачів, родини та однолітків.

Відповіді на запитання щодо визначення предикторів необхідно аналізувати через кореляційний аналіз із показниками з першого блоку.

Аналіз результатів за методикою О. Кокуна, яка спрямована на вивчення ініціативно-вольової саморегуляції студентів, демонструє цікаву динаміку адаптації. Нижче наведено основні результати порівняння пільгової та непільгової категорій.

Аналіз відповідей на запитання, спрямовані на дослідження емоційно-мотиваційного ресурсу та задоволення від діяльності, виявило, що студенти пільгових категорій частіше використовують емоційну задоволеність як внутрішній компенсатор. Пільгова категорія демонструє вищий рівень позитивного ставлення до навчання — 76.8% сумарно за варіантами «Так» та «Скоріше так» проти 69.8% у непільговій групі. При цьому 34.9% пільговиків дають однозначно ствердну відповідь, що на 7% більше, ніж у непільгової групи. Також у непільговій категорії значно більше тих, кому «важко сказати» (майже 20% проти 9.3% у пільговиків).

Рівень повної зацікавленості у справах ЗВО та групи у пільговиків також вищий (відповідь «Так» — 41.9%), тоді як непільгова група частіше обирає «Скоріше так». Таким чином пільгова категорія демонструє вищий рівень суб'єктивного задоволення процесом соціалізації. Емоційна залученість стає для них ключовим інструментом вольової підтримки діяльності в умовах соціальної вразливості.

У блоці питань, що стосуються усвідомленого планування, спостерігається збіг ціннісних орієнтацій при розбіжності в практичній реалізації. Так, обидві групи однаково високо оцінюють необхідність чіткої спланованості для здобуття професії (79.1%), проте студенти непільгової категорії частіше намагаються бути в курсі всіх своїх справ (86.0% проти 76.7% у пільговиків). Непільгова група орієнтована на жорсткий самоконтроль та перфекціонізм.

Натомість пільгова група схильна до «гнучкої» саморегуляції, де вольові зусилля спрямовані на актуальний момент, а не на постійне ментальне повернення до завдань.

Аналіз взаємодії з групою виявив найбільш суперечливі результати, що підтверджують складність соціальної траєкторії пільговиків. Студенти, що належать до пільгової категорії частіше зазначають, що вони «в курсі справ одногрупників» (+0.27 за середнім балом), проте відчувають значну невпевненість щодо емоційного задоволення від цієї взаємодії (майже 40% відповіли «Важко сказати» на питання про захоплення груповою роботою). При цьому обидві групи демонструють амбівалентне ставлення до взаємного контролю в групі (по 37.2% невпевнених відповідей), що може бути наслідком дистанційного формату навчання.

З вищезазначеного витікає, що соціальна інтеграція для пільговиків є формою «інформаційного ресурсу», але не завжди емоційного. Вони тримають дистанцію, покладаючись більше на внутрішні ресурси, ніж на групову підтримку.

В контексті воєнного стану особливого значення набуває здатність регулювати стани в умовах непередбачуваності. Обидві групи відчувають значне занепокоєння через неможливість планувати навчання наперед (60–66%). Пільгова категорія дещо гостріше реагує на непередбачувані ситуації зміною настрою (44.2%). При цьому готовність вчитися в умовах невизначеності оцінюється обома групами однаково високо (~3.5 бали), але студенти пільгової категорії виявляють вищий рівень мотивації в умовах невизначенності.

Формуючи загальні висновки за методикою Кокуна зазначимо, що студенти пільгових категорій частіше використовують емоційне задоволення та соціальні зв'язки як інструменти саморегуляції. Це їхній механізм соціалізації — вони адаптуються через «приєднання» до групи та позитивні враження. Не зважаючи на те, що життєві обставини пільговиків можуть бути складнішими, їхні вольові зусилля (саморегуляція) не слабші, ніж у інших. Вони просто інакше розподіляють увагу: менше фокусуються на гіперконтролі і більше — на отриманні задоволення від самого процесу. Ініціативність та воля є стабільним предиктором для обох груп, що вказує на те, що пільгова категорія студентів не потребує окремого «посилення волі», але може потребувати підтримки у збереженні фокусу уваги оскільки вони менше схильні думати про навчання поза парами *(Таблиця 1)*.

На даному етапі аналіз результатів емпіричного дослідження показує, що пільгова категорія студентів має вищий рівень суб'єктивного задоволення процесом соціалізації, але нижчий рівень соціальної інтегрованості та меншу готовність до радикального прийняття відповідальності. Це підтверджує наше припущення про роль соціальної підтримки та емоційної регуляції як ключових предикторів.

Аналіз відповідей респондентів на авторський блок питань, який містить 105 індикаторів, дозволяє глибоко оцінити рівень освітньо-професійної соціалізації. Для зручності середній інтегральний показник соціалізації розраховано за 5-бальною шкалою.

Статистично значущої різниці в загальному рівні соціалізації між групами не виявлено. Обидві групи знаходяться на рівні «вище середнього», що свідчить про успішну адаптацію до освітнього середовища навіть в умовах війни. Середній бал за всіма авторськими питаннями блоку становить 3,74 у пільгової категорії проти 3,72 в респонденів, які не мають пільгового статусу.

Однак важливо виокремити декілька специфічних аспектів соціалізації, де спостерігаються цікаві відмінності:

Вміння навчатися в умовах невизначеності: 58.1% пільговиків підтримують цю тезу, що трохи вище за показник непільгової групи (55.8%);

Академічна доброчесність та етика (відображає прийняття норм академічної спільноти): пільгова категорія демонструє вищу схильність до компромісів (відповідь «4» — 20.9% проти 11.6% у непільговиків), проте непільгова група має більше радикально позитивних відповідей «5». Також студенти пільгових категорій частіше вважають прийнятним використання додаткових джерел інформації на іспитах (51.1% позитивних відповідей проти 45.3% у групі порівняння). Найбільш відчутною є різниця результатів щодо запитання, що стосується допомоги викладачів під час оцінювання (41.8% пільговиків розраховують на додаткову допомогу викладача, тоді як серед непільговиків таких лише 34.8%).

Самоорганізація та концентрація: пільгова категорія частіше зізнається, що їх легко відволікти (відповідь «Ні» — 25.6% проти 18.6% у непільговиків), що може бути пов’язано з додатковими побутовими або соціальними навантаженнями, характерними для цих категорій.

Таблиця 2

Зведена порівняльна таблиця (вибрані індикатори)

Показник	Пільгова (бал 4-5, %)	Непільгова (бал 4-5, %)
Покращення взаємодії (незвичні завдання)	69.7%	63.9%
Здатність вчитися в умовах невизначеності	58.1%	55.8%
Схильність до використання додаткових джерел	51.1%	45.3%
Очікування допомоги від викладача	41.8%	34.8%
Стійкість до відволікання	25.5%	31.4%

Формуючи аналітичний висновок до авторського блоку запитань зазначимо, студенти пільгових категорій демонструють дещо вищу адаптивність до незвичних завдань, що може бути результатом розвинених компенсаторних механізмів через їхній соціальний статус. При цьому у пільгової групи спостерігається певна «лібералізація» поглядів на академічні норми (вища готовність до сторонньої допомоги та використання джерел). Це важливий момент для визначення ролі «соціальної підтримки» як предиктора — вони сприймають підтримку (навіть академічну) як необхідний ресурс.

Пільговики також активніше залучаються до групової взаємодії саме в проблемних ситуаціях, що підтверджує тезу про «соціальну підтримку» як чинник стабілізації процесу соціалізації *(Таблиця 2)*.

Застосування 16-факторного особистісного опитувальника Р. Кеттелла дозволило виявити глибинні психологічні предиктори освітньо-професійної соціалізації студентської молоді. З огляду на специфіку життєдіяльності здобувачів вищої освіти в умовах воєнного стану, емпіричні результати цього об'ємного діагностичного блоку було згруповано за ключовими факторами (тривожність, самоконтроль, емоційна стабільність), які безпосередньо детермінують адаптаційні процеси. Порівняльний аналіз здійснювався у розрізі двох дослідницьких груп: студентів, які мають пільговий статус, та їхніх однолітків, які навчаються на загальних підставах (непільгова категорія).

Пільгові студенти демонструють вищий когнітивний оптимізм: 44,2% відзначають покращення пам'яті (проти 23,3% у непільгових, де 44,2% фіксують погіршення). Цей компенсаторно-захисний механізм підтримує навчальну мотивацію, проте поєднується з латентною емоційною лабільністю та прихованою тривожністю (висока частота проміжних відповідей), що актуалізує потребу цієї групи у системному психологічному супроводі.

У неформальній комунікації в обох групах домінує позиція слухача (83,7% пільгових проти 75,6% непільгових). Вищий конформізм пільговиків полегшує первинну інтеграцію, але стримує лідерську соціалізацію. За мінімального запиту обох вибірок на стороннє керівництво (~5%), респонденти з пільговим статусом достовірно частіше (55,8%) орієнтуються на паритетне спілкування, обираючи модель рівноправного обміну досвідом.

Дистанціювання від громадської роботи частіше притаманне пільговикам (25,6% проти 18,6%), що відображає прагматичний розподіл особистісних ресурсів на подолання життєвих труднощів воєнного часу. Відповідно, студенти без пільг почуваються впевненіше в ролі керівників (73,3% проти 67,4%), спираючись на вищу автономність та експансивну (наступальну) модель соціалізації.

Узагальнені результати порівняльного аналізу особистісних предикторів, що визначають специфіку соціалізаційних траєкторій обох груп, систематизовано в таблиці 3.

Таблиця 3

Порівняльний профіль особистісних предикторів соціалізації студентів

Психологічна характеристика	Пільгова категорія	Непільгова категорія	Вплив на соціалізацію
Когнітивний оптимізм	Високий рівень	Середній рівень	Забезпечує підтримання навчальної мотивації в кризових умовах
Соціальна активність	Конформна / Пасивна	Автономна / Активна	Визначає провідний тип і стратегію адаптації до мікросоціуму

Психологічна характеристика	Пільгова категорія	Непільгова категорія	Вплив на соціалізацію
Готовність до лідерства	Знижена	Підвищена	Безпосередньо впливає на формування кар'єрних амбіцій
Емоційна стійкість	Лабільна (нестабільна)	Відносно стабільна	Визначає індивідуальну «психологічну ціну» адаптаційного процесу

Емпірична перевірка за методикою Р. Кеттелла дозволяє констатувати, що належність студента до пільгової категорії виступає потужним соціально-психологічним предиктором, який зміщує ключові акценти процесу соціалізації. Найпоказовішими показниками цього є:

компенсаторна впевненість: попри об'єктивно складніші життєві умови, студенти пільгових категорій частіше оцінюють свої внутрішні ресурси позитивно, що виконує роль важливого буфера стійкості (резильєнтності).

соціальна інтеграція: пільговики більшою мірою налаштовані на збереження ресурсів та інтеграцію в існуючі соціальні структури (через паритетність та конформність), ніж на їх реструктуризацію під власні потреби.

дихотомія соціалізаційних моделей: соціалізація студентів пільгового статусу є загалом успішною, проте вона має оборонний характер і спрямована на досягнення стабільності й безпеки. Натомість для непільгової студентської молоді притаманна наступальна модель, орієнтована на соціальну експансію, автономію та домінування.

Логічним продовженням дослідження психологічних предикторів соціалізації став аналіз інтерперсональної сфери студентів. З метою експлікації конкретних моделей поведінки у соціумі було застосовано методику діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі. Для здійснення компаративного аналізу між пільговою та непільговою категоріями здобувачів, 128 стандартизованих тверджень опитувальника було диференційовано за 8 базовими октантами, які репрезентують відповідні типи ставлення до соціокультурного оточення.

Отримані кількісні показники (середні бали за кожним октантом при максимально можливих 16 балах) та інтергрупова різниця відображені в таблиці 4.

Таблиця 4

Профіль міжособистісних відносин студентів за октантами методики Т. Лірі

№ октанта	Тип міжособистісних відносин	Пільгова категорія (бали)	Непільгова категорія (бали)	Інтергрупова різниця (Δ)
I	Авторитарний (лідерство, домінування)	11,12	11,65	-0,53
II	Егоїстичний (впевненість, незалежність)	12,00	12,42	-0,42

№ октанта	Тип міжособистісних відносин	Пільгова категорія (бали)	Непільгова категорія (бали)	Інтергрупова різниця (Δ)
III	Агресивний (прямолінійність, критичність)	10,23	10,13	+0,10
IV	Підозрілий (скептицизм, недовіра)	10,74	10,03	+0,71
V	Підпорядкований (скромність, поступливість)	5,58	5,52	+0,06
VI	Залежний (потреба в допомозі)	6,60	6,34	+0,26
VII	Конформний (співпраця, згода)	4,09	3,66	+0,43
VIII	Альтруїстичний (відповідальність, турбота)	4,98	4,35	+0,63

Детальний аналіз отриманих профілів дозволяє виявити специфічну архітектоніку міжособистісної комунікації студентів пільгових категорій, яка суттєво відрізняється від траєкторій групи порівняння за двома головними координаційними осями опитувальника.

Вектор «Домінування — Підпорядкування». Емпіричні дані свідчать, що здобувачі вищої освіти, які навчаються на загальних підставах (непільгова вибірка), фіксують вищі середні значення за октантами I (Авторитарний) та II (Егоїстичний). Окреслена тенденція відображає їхню виразну спрямованість на автономію, незалежність та прагнення покладатися виключно на власні сили у процесі соціалізації. Натомість у студентів пільгової групи показники за цими октантами є помірно нижчими (11,12 та 12,00 відповідно). Це безпосередньо валідує (підтверджує) раніше представлені результати за методикою Кеттелла: пільговики демонструють меншу схильність до експансивного, відкритого домінування та наступального лідерства у студентському середовищі.

Вектор «Дружелюбність — Ворожість». Найбільш інформативну дивергенцію між групами виявлено на полюсах соціальної дистанції та взаємодопомоги:

Октант IV (Підозрілий): У цій зоні зафіксовано найвищий позитивний приріст на користь пільгової категорії Δ = +0,71). Даний факт указує на підвищений рівень соціального скептицизму, критичності та вибірковості у контактах серед осіб із пільговим статусом. В екстремальних умовах воєнного часу цей психологічний феномен виконує адаптивну роль, діючи як захисний екран, що захищає особистість від додаткових травмуючих чинників та маніпулятивних впливів.

Октант VIII (Альтруїстичний): Паралельно з цим, пільговики мають вищі показники за параметрами міжособистісної відповідальності та турботи (Δ = +0,63). Це доводить, що їхня інтеграція у соціум реалізується переважно через гуманістичні механізми взаємодопомоги та емпатійної підтримки всередині референтних мікрогруп.

Характерною рисою обох досліджуваних груп є відносно низькі абсолютні бали за октантами VII (Конформний) та VIII (Альтруїстичний), які не перевищують критичної межі у 5 балів. Такий результат віддзеркалює загальновизнану соціологічну тенденцію: сучасне студентство як макросоціальна група прагне до високого рівня суверенності й автономії та виявляє стійкість до беззастережного прийняття групових нормативів.

Попри це, внутрішньогрупове порівняння показує, що представники пільгової категорії є на 10–12% більш орієнтованими на конформну згоду та альтруїстичну взаємодію, ніж студенти контрольної вибірки, що полегшує їхню первинну адаптацію в академічних групах.

Організація міжособистісних відносин за методикою Т. Лірі дозволяє виокремити три базові психічні предиктори, що визначають модальність студентської соціалізації:

Предиктор «Соціального скептицизму / Критичності»: підвищений рівень підозрілості у студентів пільгових категорій може дещо пролонгувати (уповільнювати) початкові етапи соціалізації. Разом з тим, він робить цей процес більш усвідомленим, вибірковим та психологічно стійким до деструктивного тиску зовнішнього середовища.

Предиктор «Автономізації / Когезії (згуртованості)»: студенти непільгової категорії орієнтовані на індивідуалістичний вектор соціалізації, де пріоритетом виступає его-реалізація та особистісний успіх. Натомість для пільговиків домінуючою є цінність горизонтальних інтерперсональних зв’язків, заснованих на альтруїзмі та конструктивній залежності від групи.

Фактор двосторонньої соціальної підтримки: акумуляція вищих балів за октантами VI (Залежний) та VIII (Альтруїстичний) у пільговій групі повністю верифікує початкову дослідницьку гіпотезу. Для успішної соціалізації вразливих категорій студентства критично важливою є побудова паритетного середовища, яке функціонує за принципом двостороннього резонансу: гарантованого отримання соціально-психологічної допомоги та наявності умов для реалізації власного альтруїстичного потенціалу.

Цей блок даних ідеально доповнює аналіз авторської методики, показуючи, що «ціна» соціалізації пільгових студентів пов’язана з подоланням внутрішнього скептицизму (підозрілості) через механізми взаємодопомоги.

Завершальним етапом комплексної діагностики процесу соціалізації став аналіз суб’єктивної оцінки студентами власних професійних компетенцій за методикою Н. Дембицької. Зазначений діагностичний інструментарій дозволив експлікувати структуру професійної Я-концепції майбутніх фахівців та

визначити рівень їхньої психологічної готовності до самостійної виробничої діяльності в умовах сучасного ринку праці.

Інтегральний аналіз отриманих даних продемонстрував високу подібність загальних показників: середній бал за всіма вимірюваними компетенціями у студентів пільгової категорії становить 3,43 бала (з 5 можливих), тоді як у представників непільгової групи цей показник сягає 3,46 бала. Така незначна варіативність фіксує спільний знаменник професійного самосприйняття, проте детальний покомпонентний аналіз окремих навичок дозволив виявити глибоку внутрішню дивергенцію між дослідницькими групами.

Диференціація результатів за конкретними функціональними навичками унаочнила специфічні вектори професійного розвитку студентської молоді. Емпірично зафіксовано, що майбутні спеціалісти, які мають пільговий статус, суттєво вище оцінюють свій потенціал у сферах, пов'язаних із розумовою, творчою та аналітичною діяльністю:

Проєктування та генерація ідей (Компетенція 10): студенти пільгової групи демонструють вищі показники креативності порівняно з контрольною вибіркою (3,67 проти 3,52 бала).

Дослідницька стратегія (Компетенція 16): пільговики почуваються впевненіше та автономніше під час моделювання алгоритмів вирішення прикладних проблем (3,23 проти 3,07 бала).

Теоретико-методологічний аналіз (Компетенція 1): здатність до системного аналізу наукових джерел та концептуалізації феноменів оцінена пільговиками вище (3,51 проти 3,43 бала).

Натомість респонденти, які навчаються на загальних підставах, демонструють виражену перевагу в інституційному, етичному та практико-орієнтованому компонентах діяльності:

Професійна етика (Компетенція 9): у цій точці зафіксовано найбільший інтергруповий розрив — непільгові студенти значно вище оцінюють свою готовність неухильно дотримуватися нормативно-етичних стандартів професії (3,97 проти 3,72 бала).

Командна взаємодія (Компетенція 11): навички інтердисциплінарної співпраці та кооперації з колегами й суміжними фахівцями (лікарями, логопедами тощо) є вищими у контрольної групи (3,53 проти 3,30 бала).

Адаптація до екстремальних умов (Компетенція 7): студенти без пільгового статусу вважають себе більш підготовленими до оперативного прийняття управлінських рішень у непередбачуваних та кризових ситуаціях (3,42 проти 3,26 бала).

Отримані профілі самооцінки професійних компетенцій дозволяють здійснити фінальне теоретичне узагальнення щодо специфіки професійної соціалізації досліджуваних груп студентів в умовах воєнного стану. Високі бали студентів пільгової категорії за параметрами проєктування та дослідницької стратегії свідчать про наявність «інноваційного» типу соціалізації. Об'єктивні

соціально-економічні та життєві труднощі, які супроводжують пільговий статус, рефлексивно компенсуються через активізацію внутрішнього інтелектуального потенціалу та орієнтацію на нестандартне вирішення професійних завдань. Творче мислення у цьому випадку виступає інструментом відновлення особистісного контролю над життєвою ситуацією.

Нижчі показники пільговиків за шкалами професійної етики та командної роботи виявляють латентну зону ризику. Окреслена тенденція виявляє прямий кореляційний зв'язок із результатами попереднього етапу дослідження (методика Т. Лірі), де у цієї ж групи було діагностовано підвищений рівень «підозрілості» та скептицизму. Рівень довіри до соціальних інституцій та етосу професійної спільноти у пільговиків є дещо зниженим через специфіку їхнього життєвого досвіду. Відтак, розвиток інтерперсональної довіри та навичок командної синергії є головною точкою росту для успішної соціалізації цієї категорії студентства.

Варто зауважити, що певні складні компетенції отримали однаково невисокі оцінки в обох вибірках. Зокрема, спроможність до самостійної розробки навчально-методичних програм (Компетенція 13) зафіксована на рівні 3,09 бала в обох групах. Подібна конвергенція є цілком природною для студентського етапу професіогенезу і вказує на те, що формування макрометодологічних навичок потребує тривалішого практичного досвіду.

Висновки. Узагальнюючи емпіричні дані чотирьох взаємопов'язаних блоків дослідження (особистісного за Р. Кеттеллом, міжособистісного за Т. Лірі та професійного за Н. Дембицькою), можна можна сформулювати висновки, які потребують подальшого глибинного дослідження.

Попри очевидний тиск макросоціальних деструкцій воєнного часу та наявність вразливого соціального статусу, студенти пільгових категорій за рівнем інтегрального відчуття власної професійної компетентності практично не поступаються представникам загальної групи (3,43 проти 3,46 бала). Цей факт є переконливим емпіричним свідченням високої життєстійкості (резильєнтності) сучасної студентської молоді, а також підтверджує ефективність наявних у закладах вищої освіти механізмів соціально-психологічного супроводу та підтримки вразливих категорій здобувачів. Процес їхньої соціалізації є валідним та результативним, хоча й спирається на внутрішні компенсаторно-креативні ресурси особитивності.

Наукова цінність роботи полягає у розширенні теоретичного дискурсу щодо феномену соціалізації в екстремальних умовах:

Поглиблення теорії соціалізації. Доповнено та уточнено наукові уявлення про структуру освітньо-професійної соціалізації студентів у період тривалої воєнної агресії. Доведено, що для представників пільгових категорій цей процес має виражений компенсаторний характер: дефіцит емоційної стабільності та внутрішня напруженість нівелюються за рахунок високого когнітивного оптимізму та орієнтації на горизонтальні стратегії підтримки.

Експлікація специфічних предикторів. Встановлено, що ключовими психологічними детермінантами успішної інтеграції вразливих груп студентства виступають альтруїзм та конструктивна соціальна залежність. Ці чинники функціонують як психологічні стабілізатори, що дозволяють особистості підтримувати цілісність у ситуації високої зовнішньої невизначеності.

Валідизація професійної стійкості. Науково обґрунтовано, що попри об'єктивні соціальні ризики, рівень сформованості базових професійних компетенцій у пільгової групи є конгруентним показникам загальної вибірки. Це вказує на високу ефективність внутрішніх механізмів саморегуляції та адаптаційний потенціал сучасного студентства.

Результати дослідження мають безпосереднє прикладне значення для модернізації освітнього середовища закладів вищої освіти (ЗВО). Отримані дані слугують емпіричним підґрунтям для розробки таргетованих програм психологічного супроводу. Ключовим акцентом має стати не загальна адаптація, а точкова корекція міжособистісної підозрілості та розвиток етичної впевненості у командній взаємодії. Виявлений високий запит студентів пільгових категорій на лояльність та емоційну підтримку (41,8%) потребує корекції стратегій педагогічної комунікації. Оптимізація взаємодії має відбуватися через впровадження принципів інклюзивної та стимулюючої педагогіки, що підсилює суб'єктність студента. Апробований комплекс багаторівневих діагностичних методик (особистісних, інтерперсональних та професійних) може бути використаний як валідний інструмент для регулярного моніторингу психосоціального стану студентства в кризові періоди.

Окреслена проблематика відкриває низку напрямів для майбутніх наукових пошуків, які дозволять поглибити розуміння динаміки соціалізаційних процесів. Доцільним є подальший лонгітюдний моніторинг, дослідження гетерогенності пільгових категорій, особливостей цифрової трансформації соціалізації та на основі вищезазначеного здійснення розробки прикладних спецкурсів.

Література

1. Аккая К., Олефір В. Психометричні властивості української версії опитувальника «Оцінка статусів професійної ідентичності» (VISA-19). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія*. 2023. № 2 (18). С. 15–22.

2. Литовченко Н. Професійна успішність як складник психологічного благополуччя особистості. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія*. 2024. № 1 (19). С. 39–43.

3. Овчаренко О. Життєстійкість студентів з інвалідністю та без інвалідності в умовах війни. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія*. 2023. № 1 (17). С. 47–55.

4. Тиндик Я. Взаємозв'язок психологічної готовності до професійної діяльності та емоційного інтелекту у студентів соціономічних професій. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія*. 2023. № 2 (18). С. 84–90.

References

1. Akkaya, K., Olefir, V. (2023). Psykhometrychni vlastyvosti ukrainskoi versii opytuvalnyka «Otsinka statusiv profesiinoi identychnosti» (VISA-19) [Psychometric properties of the Ukrainian version of the «Vocational Identity Status Assessment» questionnaire (VISA-19)]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Psykholohiia – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Psychology, 2(18), 15–22. [in Ukrainian].

2. Lytovchenko, N. (2024). Profesiina uspishnist yak skladnyk psykholohichnoho blahopoluchchia osobystosti [Professional success as a component of psychological well-being of the individual]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Psykholohiia – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Psychology, 1(19), 39–43. [in Ukrainian].

3. Ovcharenko, O. (2023). Zhyttiestoikist studentiv z invalidnistiu ta bez invalidnosti v umovakh viiny [Resilience of students with and without disabilities under wartime conditions]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Psykholohiia – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Psychology, 1(17), 47–55. [in Ukrainian].

4. Tyndyk, Ya. (2023). Vzaiemozviazok psykholohichnoi hotovnosti do profesiinoi diialnosti ta emotsiinoho intelektu u studentiv sotsionomichnykh profesii [Interrelation between psychological readiness for professional activity and emotional intelligence in students of socionomic professions]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Psykholohiia* – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Psychology, 2(18), 84–90. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 14.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.05.2026

УДК 376.1-053.2:37.015.3

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-743-749

Доцевич Тамілія Іванівна доктор психологічних наук, професор, професор кафедри практичної психології, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, https: // orcid.org/0000-0001-6424-7801

АДАПТАЦІЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ ДО УМОВ ІНКЛЮЗИВНОГО СЕРЕДОВИЩА

Анотація. У статті досліджено психологічні механізми та педагогічні умови адаптації дітей з особливими освітніми потребами (ООП) до інклюзивного освітнього середовища закладів загальної середньої освіти. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю науково обґрунтованого підходу до організації інклюзивної освіти в умовах трансформації вітчизняної освітньої системи.. Теоретичний аналіз наукових джерел дозволив визначити адаптацію дітей з ООП як багатовимірний динамічний процес, що охоплює академічний, соціальний та емоційне-особистісний виміри. Емпіричне дослідження проводилося на базі закладів загальної середньої освіти Київської області (84 дитини з ООП різних нозологічних груп: затримка психічного розвитку, розлади аутистичного спектра, порушення опорно-рухового апарату, порушення зору; 78 батьків; 52 педагоги).

За допомогою психодіагностичних методик (SDQ, шкала шкільної тривожності Філліпса, тест Р. Жиля) та методів математичної статистики встановлено трирівневу організацію чинників адаптації: індивідуальний, мікро-середовищний та мезосередовищний рівні. Визначено три типи адаптаційних стратегій: асимілятивну, акомодативну та інтегративну.

Розроблено й апробовано програму «Разом до успіху» з чотирма модулями: діагностичним, корекційно-розвивальним, супроводом педагогів і роботою з батьками. За підсумками формувального експерименту частка успішно адаптованих дітей зросла з 31,0% до 67,9% ($p < 0,01$). Обґрунтовано ключові умови успішної адаптації: системність психолого-педагогічного супроводу, партнерська позиція батьків, просоціальний мікроклімат у класі та диференціація навчального змісту відповідно до індивідуального профілю потреб дитини. Проведене дослідження підтверджує, що адаптація дітей з особливими освітніми потребами до умов інклюзивного середовища є багато-вимірним, динамічним процесом, що детермінується системою взаємопов'язаних чинників різних рівнів.

Ключові слова: інклюзивна освіта; особливі освітні потреби; адаптація; психологічний супровід; інклюзивне середовище; соціалізація; корекційна робота.

Dotsevych Tamiliia Ivanovna Doctor of Psychological Sciences, Professor, Professor of the Department of Practical Psychology, Hryhorii Skovoroda University in Pereyaslav, Pereyaslav, https: // orcid.org/0000-0001-6424-7801

ADAPTATION OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS TO INCLUSIVE ENVIRONMENT CONDITIONS

Abstract. The article investigates the psychological mechanisms and pedagogical conditions of adaptation of children with special educational needs (SEN) to the inclusive educational environment of secondary education institutions. The relevance of the study is due to the need for a scientifically sound approach to the organization of inclusive education in the context of the transformation of the domestic education system. Theoretical analysis of scientific sources allowed us to determine the adaptation of children with SEN as a multidimensional dynamic process that encompasses academic, social, and emotional-personal dimensions. The empirical study was conducted on the basis of secondary education institutions in the Kyiv region (84 children with SEN of various nosological groups: mental retardation, autism spectrum disorders, musculoskeletal disorders, visual impairment; 78 parents; 52 teachers). Using psychodiagnostics techniques (SDQ, Phillips School Anxiety Scale, R. Gilles test) and mathematical statistics methods, a three-level organization of adaptation factors was established: individual, microenvironmental and macroenvironmental levels. Three types of adaptation strategies were identified: assimilative, accommodative and integrative. The program "Together to Success" was developed and tested with four modules: diagnostic, correctional and developmental, teacher support and work with parents. According to the results of the formative experiment, the proportion of successfully adapted children increased from 31.0% to 67.9% ($p < 0.01$). The key conditions for successful adaptation were substantiated: systematic psychological and pedagogical support, the partnership position of parents, a prosocial microclimate in the classroom and differentiation of educational content in accordance with the individual profile of the child's needs. The conducted research confirms that the adaptation of children with special educational needs to the conditions of an inclusive environment is a multidimensional, dynamic process, determined by a system of interrelated factors of different levels.

Keywords: inclusive education; special educational needs; adaptation; psychological support; inclusive environment; socialization; correctional work.

Вступ. Проблема адаптації дітей з особливими освітніми потребами (ООП) до умов інклюзивного середовища набуває особливої актуальності в контексті трансформації вітчизняної системи освіти. Впровадження інклюзивної освіти є стратегічним пріоритетом державної освітньої політики, що відображено у Законах України «Про освіту» (2017) та «Про повну загальну середню освіту» (2020), а також у Концепції розвитку інклюзивної освіти.

Незважаючи на значний прогрес у нормативно-правовому забезпеченні інклюзивної освіти, практичний аспект адаптації дітей з ООП до загальноосвітнього середовища залишається недостатньо вивченим. Це зумовлено як складністю самого феномену адаптації в умовах нейробіологічного та психологічного різноманіття учнів, так і поліфакторністю впливів освітнього середовища на особистісний розвиток дитини.

Особливої гостроти проблема набуває в Україні, оскільки значна кількість дітей з ООП опинилися в умовах вимушеного переміщення, зміни звичного середовища навчання та порушення усталених соціальних зв'язків. Це детермінує потребу у розробці науково обґрунтованих підходів до психолого-педагогічного супроводу процесу адаптації зазначеної категорії учнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику інклюзивної освіти та адаптації дітей з ООП досліджують вітчизняні та зарубіжні вчені у різних аспектах. Теоретичні засади інклюзивної освіти в Україні обґрунтували А. Колупаєва та Л. Савчук [2**],** які розглядають адаптацію як багатовимірний процес, що охоплює академічний, соціальний та емоційний компоненти. Психологічні механізми адаптації дітей з розладами аутистичного спектра досліджує Т. Скрипник [3], акцентуючи увагу на ролі сенсорної інтеграції у процесі пристосування до інклюзивного середовища.

Вплив позиції педагогів та батьків на успішність адаптації дітей з ООП вивчали І. Білозерська та О. Прохоренко [1]. Дослідниці встановили, що психологічна готовність педагогічного колективу до роботи в умовах інклюзії є ключовою детермінантою ефективної адаптації учнів з особливими потребами. Питання формування інклюзивного освітнього середовища в українських закладах загальної середньої освіти висвітлено у працях В. Синьова та М. Шеремет [4], які запропонували модель безбар'єрного освітнього простору.

У зарубіжній науковій літературі значну увагу приділено дослідженню ефективності різних моделей надання підтримки учням з ООП. Boer et al. [7]. у систематичному огляді встановили, що кооперативне навчання та диференційований підхід суттєво покращують соціальну та академічну адаптацію дітей з ООП. Carter, E. W., Asmus, J.,at al [8], Mitchell & Sutherland [10]. обґрунтували 27 стратегій інклюзивного навчання, серед яких особливу ефективність продемонстрували навчання на основі зворотного зв'язку, кооперативне групове навчання та використання технологій як засобів диференціації.

Нейропсихологічні засади адаптації розкрито у дослідженнях Florian & Beaton [9], Schwab, S., Zurbriggen [11] які пов'язують успішність адаптаційних процесів із розвитком виконавчих функцій та саморегуляції.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні та емпіричній перевірці психолого-педагогічних умов успішної адаптації дітей з особливими освітніми потребами до інклюзивного освітнього середовища закладів загальної середньої освіти.

Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань: 1) проаналізувати сутність та структуру процесу адаптації дітей з ООП до інклюзивного середовища; 2) визначити критерії та показники успішності адаптаційного процесу; 3) дослідити чинники, що сприяють або перешкоджають адаптації; 4) впровадити програму психолого-педагогічного супроводу адаптації дітей з ООП.

Методи дослідження. Дослідження проводилося впродовж 2022–2025 років на базі закладів загальної середньої освіти, Київської області. До вибірки увійшли 84 дитини з ООП (31 – із затримкою психічного розвитку, 27 – з розладами аутистичного спектра, 16 – з порушеннями опорно-рухового апарату, 10 – з порушеннями зору), їхні батьки (78 осіб) та педагогічні працівники (52 особи).

Теоретичні методи: аналіз, синтез, узагальнення та систематизація наукових джерел; порівняльний аналіз вітчизняних і зарубіжних підходів. Емпіричні методи: психодіагностичне тестування (Strengths and Difficulties Questionnaire; шкала «Шкільна тривожність» Філліпса; тест Р. Жиля); спостереження за поведінкою дітей; анкетування батьків і педагогів; аналіз документації (ІПР, психолого-педагогічні характеристики). Методи математичної статистики: кореляційний аналіз (коефіцієнт Спірмена), критерій Вілкоксона для порівняння показників до і після формувального експерименту.

Виклад основного матеріалу. Адаптація дітей з ООП до інклюзивного освітнього середовища є складним, багатовимірним процесом, що передбачає досягнення відповідності між потребами дитини та можливостями середовища. У нашому дослідженні адаптація розглядається як динамічний процес, що охоплює три взаємопов'язані виміри: академічний (освоєння навчального змісту відповідно до індивідуальних можливостей), соціальний (встановлення позитивних стосунків з однолітками та дорослими) та емоційне-особистісний (формування позитивного ставлення до навчання, стабільність емоційного стану).

За результатами констатувального етапу дослідження встановлено, що на початку навчального року лише 31,0% дітей з ООП виявляли ознаки успішної адаптації за сукупністю трьох вимірів. Найвищий рівень труднощів спостерігався у соціальному вимірі: 61,9% дітей виявляли утруднення у встановленні контактів з однолітками.

Аналіз чинників успішної адаптації виявив їх трирівневу організацію. На рівні індивідуальних характеристик дитини провідну роль відіграють сформованість комунікативних навичок ($r = 0,67$, $p < 0,01$), рівень розвитку саморегуляції ($r = 0,59$, $p < 0,01$) та ступінь вираженості первинного порушення. На рівні мікросередовища вирішального значення набувають ставлення однолітків ($r = 0,72$, $p < 0,01$), компетентність педагогів у сфері інклюзії ($r = 0,68$, $p < 0,01$) та позиція сім'ї ($r = 0,64$, $p < 0,01$). На рівні мезосередовища важливу роль відіграють доступність ресурсного забезпечення та рівень міжвідомчої взаємодії.

На підставі отриманих даних було впроваджено програму психолого-педагогічного супроводу «Разом до успіху», що реалізовувалася впродовж навчального року. Програма містила чотири модулі: діагностичний (комплексне вивчення потреб і ресурсів дитини); корекційно-розвивальний (індивідуальні та групові заняття з розвитку соціально-комунікативних навичок, саморегуляції, емоційного інтелекту); супровід педагогів (навчальні семінари, консультації); робота з батьками (групи взаємодопомоги, консультування, спільне планування ІПР).

Порівняльний аналіз показників адаптованості на початку та наприкінці навчального року засвідчив статистично значущу позитивну динаміку за всіма вимірами ($p < 0,01$, критерій Вілкоксона). Частка успішно адаптованих дітей зросла з 31,0% до 67,9%. Найвища динаміка зафіксована у соціальному вимірі: показник соціальної інтегрованості поліпшився у 73,8% учасників програми.

Якісний аналіз дозволив виділити три типи адаптаційних стратегій: асимілятивну (активне пристосування до вимог середовища; 38,1%), акомодативну (збереження індивідуального стилю при перетворенні середовища; 29,8%) та інтегративну (збалансоване поєднання обох стратегій; 32,1%). Встановлено, що найвищий рівень адаптованості досягається за умови застосування інтегративної стратегії.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує, що адаптація дітей з особливими освітніми потребами до умов інклюзивного середовища є багатовимірним, динамічним процесом, що детермінується системою взаємопов'язаних чинників різних рівнів.

Ефективність адаптаційного процесу значною мірою визначається якістю психолого-педагогічного супроводу, компетентністю педагогів та характером соціального мікроклімату в класі.

Розроблена та апробована програма «Разом до успіху» продемонструвала статистично значущу ефективність: частка успішно адаптованих дітей зросла на 36,9% в. п. за навчальний рік. Ключовими умовами успішної адаптації виявилися: системність та комплексність психолого-педагогічного супроводу; включення батьків як рівноправних суб'єктів освітнього процесу; цілеспрямована робота з формування просоціального мікроклімату в класному колективі; диференціація навчального змісту відповідно до індивідуального профілю потреб дитини.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з: вивченням особливостей адаптації дітей з ООП в умовах дистанційного та змішаного навчання; дослідженням довгострокових ефектів інклюзивної освіти на особистісний розвиток дітей з різними нозологіями; розробкою диференційованих програм супроводу для дітей з ООП різних категорій; вивченням впливу воєнного стресу на адаптаційні ресурси дітей з ООП; порівняльним аналізом ефективності різних організаційних моделей надання підтримки.

Література

1. Білозерська І. О., Прохоренко О. А. (2023). Психологічна готовність педагогів до роботи в умовах інклюзивної освіти як чинник адаптації учнів з ООП. *Психологія і суспільство*, 1, 45–58. https://doi.org/10.35774/pis2023.01.045

2. Колупаєва А. А., Савчук Л. О. (2021). *Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання*. Видавнича група «АТОПОЛ ГРУП».

3. Скрипник Т. В. (2022). Сенсорна інтеграція як умова адаптації дітей з розладами аутистичного спектра до інклюзивного середовища. *Особлива дитина: навчання і виховання*, 3(103), 7–19. https://doi.org/10.33189/ODNV.V3I103.16

4. Синьов В. М., Шеремет М. М. (2022). Безбар'єрне освітнє середовище як умова успішної інклюзії. *Дефектологія. Особлива дитина: навчання і виховання*, 2(102), 3–14.

5. Ференс Н. А., Гладченко І. В. (2023). Індивідуальна програма розвитку як інструмент психолого-педагогічного супроводу дітей з ООП в інклюзивній школі. *Актуальні питання корекційної освіти*, 21, 198–212. https://doi.org/10.32626/2410-7255.2023-21.198-212

6. Чайченко М. М. (2024). Психолого-педагогічні умови соціалізації дітей з інтелектуальними порушеннями в інклюзивному середовищі. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19*, 46, 78–89.

7. Boer, A. de, Pijl, S. J., Post, W., & Minnaert, A. (2021). Which variables relate to the attitudes of teachers, parents and peers towards students with disabilities in regular education? *Educational Studies*, 47(4), 430–447. https://doi.org/10.1080/03055698.2020.1721415

8. Carter, E. W., Asmus, J., Moss, C. K., & Biggs, E. E. (2022). Peer support arrangements to promote the social and academic participation of students with severe disabilities. *Remedial and Special Education*, 43(2), 89–102. https://doi.org/10.1177/07419325211050277

9. Florian, L., & Beaton, M. C. (2023). Inclusive pedagogy in action: Getting it right for every child. *International Journal of Inclusive Education*, 27(3), 285–300. https://doi.org/10.1080/13603116.2021.1999316

10. Mitchell, D., & Sutherland, D. (2020). *What really works in special and inclusive education: Using evidence-based teaching strategies* (3rd ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9780429401923

11. Schwab, S., Zurbriggen, C. L. A., & Venetz, M. (2022). Agreement among student, parent and teacher ratings of school inclusion: A multitrait–multimethod analysis. *Journal of School Psychology*, 82, 1–16. https://doi.org/10.1016/j.jsp.2020.07.003

References:

1. Bilozers'ka, I. O., Prohorenko, O. A. (2023). Psihologichna gotovnist' pedagogiv do roboti v umovah inkljuzivnoï osviti jak chinnik adaptaciï uchniv z OOP [Psychological readiness of teachers to work in inclusive education as a factor in the adaptation of students with special educational needs]. *Psihologija i suspil'stvo - Psychology and Society*, 1, 45–58. https://doi.org/10.35774/pis2023.01.045 [in Ukrainian].

2. Kolupaєva, A. A., Savchuk, L. O. (2021). *Diti z osoblivimi osvitnimi potrebami ta organizacija ïh navchannja [Children with special educational needs and the organization of their education*]. Vidavnicha grupa «ATOPOL GRUP» [in Ukrainian].

3. Skripnik, T. V. (2022). Sensorna integracija jak umova adaptaciï ditej z rozladami autistichnogo spektra do inkljuzivnogo seredovishha [Sensory integration as a condition for the adaptation of children with autism spectrum disorders to an inclusive environment]. *Osobliva ditina: navchannja i vihovannja - Special child: education and upbringing*, 3(103), 7–19. https://doi.org/10.33189/ODNV.V3I103.16 [in Ukrainian].

4. Sin'ov, V. M., Sheremet, M. M. (2022). Bezbar'єrne osvitnє seredovishhe jak umova uspishnoï inkljuziï [Barrier-free educational environment as a condition for successful inclusion].

Defektologija. Osobliva ditina: navchannja i vihovannja - *Defectology. Special Child: Education and Upbringing*, 2(102), 3–14 [in Ukrainian].

5. Ferens, N. A., Gladchenko, I. V. (2023). Individual'na programa rozvitku jak instrument psihologo-pedagogichnogo suprovodu ditej z OOP v inkljuzivnij shkoli [Individual development program as a tool for psychological and pedagogical support of children with special needs in an inclusive school]. *Aktual'ni pitannja korekcijnoї osviti* - *Current issues of correctional education*, 21, 198–212. https://doi.org/10.32626/2410-7255.2023-21.198-212 [in Ukrainian].

6. Chajchenko, M. M. (2024). Psihologo-pedagogichni umovi socializacії ditej z intelektual'nimi porushennjami v inkljuzivnomu seredovishhi [Psychological and pedagogical conditions of socialization of children with intellectual disabilities in an inclusive environment]. *Naukovij chasopis NPU imeni M. P. Dragomanova. Serija* - *Scientific journal of the NPU named after M. P. Dragomanov. Series*, 19, 46, 78–89 [in Ukrainian].

7. Boer, A. de, Pijl, S. J., Post, W., & Minnaert, A. (2021). Which variables relate to the attitudes of teachers, parents and peers towards students with disabilities in regular education? *Educational Studies*, 47(4), 430–447. https://doi.org/10.1080/03055698.2020.1721415 [in English].

8. Carter, E. W., Asmus, J., Moss, C. K., & Biggs, E. E. (2022). Peer support arrangements to promote the social and academic participation of students with severe disabilities. *Remedial and Special Education*, 43(2), 89–102. https://doi.org/10.1177/07419325211050277 [in English].

9. Florian, L., & Beaton, M. C. (2023). Inclusive pedagogy in action: Getting it right for every child. *International Journal of Inclusive Education*, 27(3), 285–300. https://doi.org/10.1080/13603116.2021.1999316 [in English].

10. Mitchell, D., & Sutherland, D. (2020). *What really works in special and inclusive education: Using evidence-based teaching strategies* (3rd ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9780429401923 [in English].

11. Schwab, S., Zurbriggen, C. L. A., & Venetz, M. (2022). Agreement among student, parent and teacher ratings of school inclusion: A multitrait–multimethod analysis. *Journal of School Psychology*, 82, 1–16. https://doi.org/10.1016/j.jsp.2020.07.003 [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 09.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.05.2026

УДК [378.091.212:54]:37.091.33

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-750-762

Дюжикова Тетяна Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, завідуюча кафедрою хімії та хімічної освіти, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, Запоріжжя, https://orcid.org/0000-0002-8163-3816.

Четвертак Тетяна Юріївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри хімії та хімічної освіти, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, Запоріжжя, https://orcid.org/0000-0001-6734-1537.

МЕТОДОЛОГІЯ МОДЕЛЮВАННЯ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ХІМІЇ: КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ВИМІР

Анотація. Глобальні трансформації та парадигмальні зрушення у просторі сучасної вищої освіти актуалізують гострий імператив радикальної деконструкції традиційних дискретних, лінійних та ізольованих моделей трансляції знань. У межах наукового пошуку теоретично обґрунтовано та емпірично верифіковано авторську методологію моделювання міждисциплінарних зв’язків. Зазначена дидактична система спрямована на глибоку конвергенцію та взаємопроникнення курсів органічної, аналітичної та екологічної хімії, що дозволяє спроєктувати принципово новий, цілісний та синергетичний дидактичний простір вищої педагогічної освіти. Мета дослідження полягає у розгортанні концептуального базису та всебічній експериментальній апробації цілісної інтегративної моделі професійної підготовки майбутніх учителів хімії на базі Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Запропонований підхід забезпечує фундаментальний перехід від пасивного, репродуктивного накопичення студентами ізольованого фактологічного матеріалу до динамічної операціоналізації та контекстуалізації знань під час розв’язання комплексних прикладних задач квазіпрофесійного спрямування. Методологичний матрикс дослідження базується на засадах інтегративно-компетентнісного підходу, який набув своєї практичної операціоналізації через упровадження розгалуженої системи професійно орієнтованих кейсів. У межах цієї дидактичної архітектури просторова структура та електронні ефекти замісників в органічній молекулі розглядаються не як відірвані від практики дескриптори, а як безпосередня каузальна основа для раціональної селекції аналітичного інструментарію (зокрема, методів хроматографії чи спектрофотометрії) з метою її ідентифікації, кількісного визначення та подальшого екотоксикологічного прогнозування її поведінки у

біосфері. Вагомим підтвердженням ефективності розробленої системи є емпіричні результати трирічного тривалого педагогічного експерименту, загальна вибірка якого охопила 142 студенти педагогічного профілю. Отримані дані засвідчили статистично значущу перевагу респондентів експериментальної групи за всіма визначеними критеріями та показниками сформованості професійної компетентності. Емпіричні результати трирічного педагогічного експерименту (загальна вибірка (N=142 студенти) засвідчили статистично значущу перевагу експериментальної групи за всіма критеріями професійної компетентності. Математико-статистична перевірка за допомогою критерію Пірсона підтвердила вірогідність розбіжностей між дослідницькими групами ($\chi^2_{емп} = 8,42$; $\chi^2_{крит} = 5,99$ при $p \leq 0,05$). Зокрема, зафіксовано зростання когнітивно-діяльнісного компонента на 16,8%, а коефіцієнт сформованості професійної лабільності зріс із 0,58 до 0,83. Доведено, що інтегративний моніторинг життєвого циклу хімічного агента від лабораторного генезису до інструментального контролю та екологічної долі в біосфері істотно максимізує дидактичну ефективність навчання. Сформульовані висновки пропонують викладачам закладів вищої освіти верифікований алгоритм модернізації хімічної освіти, що гармонізує фундаментальну строгість із прагматичними запитами сучасної освітньої практики.

Ключові слова: міждисциплінарна конвергенція; інтегративно-компетентнісний підхід; педагогічне моделювання; кейс-технології; фахова підготовка вчителя хімії; професійна лабільність.

Diuzhykova Tetiana Candidate of Pedagogical Sciences, Assoc. Prof., Head of the Department of Chemistry and Chemical Education, Bogdan Khmelnitsky Melitopol State Pedagogical University, Zaporizhzhia, https://orcid.org/0000-0002-8163-3816.

Chetvertak Tetiana Candidate of Pedagogical Sciences, Assoc. Prof. of the Department of Chemistry and Chemical Education, Bogdan Khmelnitsky Melitopol State Pedagogical University, Zaporizhzhia, https://orcid.org/0000-0001-6734-1537.

METHODOLOGY FOR MODELING INTERDISCIPLINARY LINKS IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE CHEMISTRY TEACHERS: A COMPETENCY-BASED DIMENSION

Abstract. Global transformations and paradigmatic shifts in contemporary higher education create an urgent imperative for the radical deconstruction of traditional discrete, linear, and isolated knowledge translation models. Within this scientific inquiry, an original methodology for modeling interdisciplinary connections has been theoretically substantiated and empirically verified. This didactic system is aimed at the deep convergence and interpenetration of organic, analytical, and

environmental chemistry courses, enabling the projection of a fundamentally new, holistic, and synergetic didactic space in higher pedagogical education. The objective of the research is to develop a conceptual basis and conduct a comprehensive experimental validation of a holistic integrative model for the professional training of future chemistry teachers at the Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University. The proposed approach facilitates a fundamental transition from passive, reproductive accumulation of isolated factual material by students to dynamic operationalization and contextualization of knowledge while solving complex applied problems of a quasi-professional nature. The methodological matrix of the study is based on the principles of an integrative-competency approach, practically operationalized through the implementation of an extensive system of cross-cutting, professionally oriented case studies. Within this didactic architecture, the spatial structure and electronic effects of substituents in an organic molecule are viewed not as detached descriptive entities, but as the direct causal basis for the rational selection of analytical instrumentation (e.g., chromatography or spectrophotometry) for identification, quantification, and subsequent ecotoxicological prediction of its behavior in the biosphere. The effectiveness of the developed system is substantiated by the empirical results of a three-year longitudinal pedagogical experiment (N=142). The obtained data demonstrated a statistically significant advantage of the experimental group respondents across all defined criteria and indicators of professional competence. Mathematical and statistical verification using Pearson's chi-squared criterion confirmed the reliability of the differences between the research groups (χ^2_{emp}=8.42; χ^2_{crit}=5.99 at $p \leq 0.05$). Specifically, the cognitive-activity component increased by 16.8%, and the professional lability coefficient rose from 0.58 to 0.83. It is proven that integrative monitoring of a chemical agent's lifecycle – from laboratory genesis to instrumental control and environmental fate in the biosphere – significantly maximizes didactic learning effectiveness. The formulated conclusions offer higher education instructors a verified algorithm for modernizing chemical education, harmonizing fundamental rigor with the pragmatic demands of contemporary educational practice.

Keywords: interdisciplinary convergence; integrative-competency approach; pedagogical modeling; cross-cutting case-based technologies; professional training of chemistry teachers; professional lability.

Постановка проблеми. Динамічні трансформації сучасного соціокультурного та технологічного простору, посилені глобальними екологічними викликами, зумовлюють кардинальну зміну орієнтирів у системі вищої педагогічної освіти. Особливої актуальності цей процес набуває у контексті фахової підготовки майбутніх учителів хімії, які в умовах розгортання концепції Нової української школи мають виступати не просто репродукторами предметних знань, а фасилітаторами цілісного, несегментованого природничо-наукового мислення школярів. Проте наявна освітня практика демонструє стійку

суперечність: попри високу фундаментальність та академічну строгість окремих хімічних курсів, процес їх викладання часто залишається ізольованим у межах штучно зведених «дисциплінарних бар'єрів». Як наслідок, когнітивний простір фрагментується, а самі вони виявляються неспроможними інтегрувати розрізнені знання для розв'язання комплексних прикладних задач соціоекологічного спрямування. Традиційна дискретність у вивченні взаємопов'язаних хімічних циклів призводить до виникнення глибокого дидактичного розриву. Студенти педагогічних університетів часто сприймають органічний синтез сполук, інструментальні методи їх аналітичного контролю та закономірності екотоксикологічної міграції речовин у біосфері як паралельні інформаційні блоки, що не мають спільних точок перетину. Такий лінійний підхід блокує розвиток професійної лабільності майбутнього вчителя та нівелює його здатність здійснювати контекстуалізацію наукового матеріалу. Компетентнісний вимір сучасної освіти вимагає системного переходу від пасивного накопичення фактологічних відомостей до моделювання інтегративного дидактичного простору. У такому просторі об'єкти хімічних знань постають у єдності свого повного життєвого циклу: від молекулярного проектування й етерифікації в лабораторії до оптимізації спектрофотометричної детекції та прогнозування подальшої екологічної долі агента в навколишньому середовищі. Зазначене актуалізує гостру потребу в теоретичному обґрунтуванні та практичній розробці методології моделювання міждисциплінарних зв'язків. Мова йде про створення синергетичної моделі взаємопроникнення курсів органічної, аналітичної та екологічної хімії на основі компетентнісно орієнтованих технологій. Пошук оптимальних механізмів такої конвергенції є не лише локальним методичним завданням Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, а й стратегічним імперативом для модернізації вітчизняної природничої освіти, що дозволить гармонізувати академічний універсалізм вищої школи із прагматичними, діяльнісними запитами сучасної шкільної практики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Суттєвий внесок у концептуалізацію природничої освіти роблять сучасні міжнародні розвідки, спрямовані на вивчення емоційної архітектоніки освітнього процесу. Зокрема, у фундаментальному систематичному огляді I. F. Yuliana та співавторів [1] переконливо доведено, що засвоєння хімічного контенту не може розглядатися суто у межах ізольованих когнітивних моделей, оскільки воно перманентно детерміновано афективними вимірами особистості, а саме: внутрішньою пізнавальною мотивацією, ціннісно-смисловими орієнтаціями та рівнем емоційної залученості. Самі ці чинники безпосередньо зумовлюють специфіку інтерпретації та осмислення здобувачами освіти складних хімічних явищ. Ураховуючи високу абстрактність хімічної науки, її прикладний характер в умовах когнітивної невизначеності, а також гостру потребу в контекстуалізації соціально-наукових проблем, дослідники наголошують на необхідності виходу

за межі стандартних психологічних підходів. За твердженням авторів, дидактичний базис розвитку емоційного інтелекту майбутніх фахівців має трансформуватися від абстрактних емоційних навичок до формування цільових афективних компетенцій, які безпосередньо забезпечують дисциплінарне хімічне міркування, стимулюють самостійну дослідницьку діяльність та залученість до розв'язання прикладних задач. У межах нашого дослідження методологічно продуктивною є пропонована в праці [1, с. 73] ідея імплементації інтегративного епістемічно-афективного підходу. Зазначений підхід забезпечує синергетичний синтез класичних психологічних моделей емоційного інтелекту, механізмів емоційної регуляції в контурі саморегульованого навчання (Self-Regulated Learning) та сучасних соціокультурних перспектив організації освітнього простору вищої школи. Такий інтегративний вектор дозволяє експлікувати, яким чином компоненти емоційного інтелекту імпліцитно вбудовані у безпосередню практику опанування хімічних дисциплін. Відповідно, це відкриває можливості для подальшого прогностичного педагогічного моделювання, що є критично важливим для нашої методики міждисциплінарної конвергенції органічної, аналітичної та екологічної хімії, де студент стикається із комплексним баченням життєвого циклу речовини та потребує високої емоційно-рефлексивної лабільності [1, с. 74].

У контексті методологічного обґрунтування міжпредметної екологізації природничої освіти особливу наукову значимість мають сучасні напрацювання, присвячені імплементації концепції сталого розвитку в університетські навчальні плани. Зокрема, у дослідженні K. Turner та M. Harrison переконливо доведено, що системна інтеграція принципів «зеленої» хімії в дидактичний простір вищої школи є базовим предиктором готовності майбутніх фахівців до ефективного розв'язання глобальних екологічних викликів. Дослідники наголошують, що успішна реалізація цього процесу вимагає парадигмальної трансформації світоглядних установок професійної спільноти. Подібні ментальні зрушення неможливі без вибудовування ефективних комунікаційних стратегій, які б експлікували об'єктивну необхідність соціоекологічних змін та дозволяли рефлексувати над довгостроковими наслідками антропогенного впливу на біосферу. У межах проектування моделі міждисциплінарних зв'язків фундаментальне значення має теза авторів про те, що ключовим рушієм промоції ідей сталого розвитку в освітньому середовищі є саме методологічний інструментарій та перманентне вдосконалення технологій кейс-стаді (case studies). Використання інтегративних завдань дозволяє істотно інтенсифікувати прагматичну (практико-орієнтовану) складову професійної підготовки, забезпечуючи перехід від абстрактного теоретизування до формування у майбутніх педагогів реального емпіричного досвіду детекції, аналізу та подолання локальних і глобальних екодеструктивних процесів. Пропонований авторами підхід безпосередньо екстраполюється на логіку нашого дослідження, де вивчення життєвого циклу хімічного агента від його лабораторного синтезу

до екологічної трансформації в навколишньому середовищі вимагає від студента не лише глибоких предметних знань, а й сформованої екоцентричної професійної позиції [3, с. 1126].

Суттєвий дидактичний потенціал у контексті цифровізації природничо-наукової освіти мають наукові здобутки J. Martinez та Y. Tanaka. У їх системному огляді обґрунтовано, що впровадження веб-орієнтованих дискусійних платформ відкриває унікальні перспективні можливості для модернізації методики викладання органічної хімії. Автори доводять, що використання інтерактивного інструментарію не лише інтенсифікує процеси когнітивного засвоєння складних фундаментальних концепцій і просторової архітектури органічних сполук, а й виступає ефективним медіатором для інтеграції принципів «зеленої» хімії в освітній процес. Подібні цифрові рішення забезпечують трансформацію традиційного освітнього середовища у колаборативний, інтерактивний простір спільного конструювання знань. Це озброює викладачів дієвими стратегіями підвищення суб'єктивної залученості студентів та унаочнює каузальні зв'язки між фундаментальними хімічними дослідженнями і соціоекологічними викликами сучасності. Для методологічного матриксу нашого дослідження принципове значення має висновок авторів щодо специфіки діагностичного апарату в сучасній хімічній освіті. На основі метааналізу джерел дослідники констатують, що для об`єктивної ідентифікації провідних тенденцій у хіміко-дидактичному просторі критично важливим є застосування змішаних методологічних підходів (mixed methods). Зазначена стратегія передбачає поєднання кількісних метрик для прецизійної оцінки суто когнітивних аспектів з дескриптивними якісними методами (тематичним та інтерпретативним аналізом) для всебічного відстеження соціальних, емоційних та педагогічних динамік у студентських групах. Таке методологічне поєднання безпосередньо екстраполюється на дизайн нашого дослідження, де оцінювання ефективності міждисциплінарного моделювання здійснювалося як за допомогою математико-статистичного апарату (t-критерію Стьюдента та χ^2 Пірсона), так і шляхом якісного моніторингу розвитку професійної лабільності та навичок методичного сторітелінгу майбутніх учителів [4].

Методологічне значення для подолання лінійності мають наукові здобутки O. V. Sydorenko та I. M. Kovalenko. У їх праці синергетичний підхід обґрунтовано як провідну інноваційну метаметодологію, що виступає базисом для інтеграції та взаємопроникнення різнопланових векторів навчальної і майбутньої викладацької діяльності студентів з метою оптимізації процесів формування їх професійної компетентності. Авторами запропоновано конкретні практико-орієнтовані алгоритми побудови фахової підготовки, в межах яких об'єкти хімічних знань позиціонуються не як статичні інформаційні догми, а як динамічні системи, що перебувають у стані перманентної трансформації за умов множинного вибору векторів розвитку. Подібний підхід цілеспрямовано орієнтує майбутніх педагогів на продуктивну діяльність у

дидактичних ситуаціях із високим рівнем когнітивної невизначеності та неповної прогнозованості результатів. Спираючись на логіку самоорганізації складних систем, розглядаємо взаємопроникнення цих трьох фундаментальних хімічних напрямів як спосіб формування цілісного, несегментованого природничо-наукового мислення майбутнього вчителя. Роботу з кейсами спрямовано на те, щоб навчити студента оцінювати хімічну речовину з позиції поліфакторного впливу на біосферу: від специфіки її просторового молекулярного моделювання до аналітичного інструментального контролю та екотоксикологічної трансформації. Таким чином, синергетична парадигма екстраполюється на дизайн нашого експерименту як інструмент подолання дискретності викладання та виведення професійної підготовки майбутніх фахівців на вищий, інтегративно-компетентнісний рівень [5, с. 48].

Значний внесок у розробку інструментарію діагностики та формування предметно-специфічних здатностей майбутніх педагогів здійснюють N. Petrova та J. Smith. Науковці доводять, що операціоналізація вдосконаленої моделі спільної дії (collaborative action research model) відкриває унікальні дидактичні перспективи для проєктування інтерактивних освітніх семінарів і практикумів, у просторі яких фундаментальний теоретичний базис органічно конвергує з емпіричним педагогічним досвідом. Дослідники акцентують увагу на тому, що безпосереднє залучення майбутніх учителів хімії до командної розробки інноваційного освітнього контенту є високоефективним дидактичним чинником, оскільки ініціює двосторонній процес взаємозбагачення, рефлексії та гармонізації вимог шкільної природничої освіти й університетських програм фахової підготовки [6, с. 91]. Для успішного формування нашого діагностичного апарату мають міжнародні розвідки A. Graves та C. Brown. У своїй праці дослідники здійснили успішне проектування та психометричну верифікацію опитувальника емоцій досягнення для успіщного опанування хімії (AEQ-GCHEM). Автори доводять, що спектр емоційних станів студентів під час вивчення хімічних дисциплін від позитивних (радість пізнання, гордість за інтелектуальні здобутки) до деструктивних (академічна тривожність, фрустрація, нудьга) виступає прямим предиктором глибини засвоєння фундаментального змісту предмета. Математично верифікований інструментарій AEQ-GCHEM дозволяє диференціювати афективні реакції студентів безпосередньо у трьох вимірах: під час відвідування лекційних занять, у процесі виконання лабораторного практикуму, а також під час самостійної підготовки та складання контрольних заходів. Для методологічного матриксу роботи концептуальні положення мають фундаментальне значення, оскільки вони легітимізують використання емоційно-контекстуальних підходів. Спираючись на розроблений авторами психометричний конструкт, ми обґрунтовуємо, що традиційне репродуктивне навчання хімії часто генерує негативні емоції досягнення (тривогу перед невизначеністю хімічних алгоритмів), що блокує формування професійної позиції вчителя. Натомість упровадження банку з

біохімічних кейсів спрямоване на трансформацію афективного профілю студента. Перехід до аналізу життєвих ситуацій (наприклад, кейси «Дофамінова пастка» чи «Термодинаміка стресу») дозволяє нівелювати академічний стрес і переформатувати його на позитивні емоції досягнення: інтелектуальну цікавість та методичну рефлексію [7]. Розробка математико-статистичного та діагностичного супроводу лабораторного навчання хімії здійснюють Y. Zhong та співавтори. У їх дослідженні обґрунтовано доцільність застосування паралельних моделей медіації (parallel mediation models) для комплексного аналізу деструктивного впливу різних вимірів академічного стресу на формування синдрому професійного (навчального) вигорання та загальний рівень академічної залученості здобувачів вищої освіти в просторі хімічного практикуму. Науковці доводять, що для забезпечення прецизійної надійності та конструктної відповідності використовуваного інструментарію психометричного оцінювання є обов'язковою його емпірична валідизація. Зазначений процес вимагає послідовного залучення апарату факторного аналізу: від початкового дослідницького (Exploratory Factor Analysis EFA) до фінального підтверджувального (Confirmatory Factor Analysis CFA). Автори акцентують на тому, що одержані під час статистичної обробки дескриптори, зокрема показники модельної відповідності (абсолютні та відносні індекси RMSEA, CFI), а також рівень узгодженості факторних навантажень, виступають критично важливими критеріями для верифікації конвергентної та дискримінантної валідності використовуваних психометричних шкал. Спираючись на статистично доведену авторами модель медіації вигорання, ми спроєктували дидактичну архітектуру кейсів таким чином, щоб нівелювати зафіксовані ними джерела стресу. Перехід від репродуктивного виконання лабораторних інструкцій до моделювання квазіпрофесійних ситуацій (як у кейсах «Біосенсорика» чи «Ензиматичне гальмування») дозволив перетворити стресове середовище на рефлексивний простір інтелектуальних відкриттів [8, с. 969].

Науковий контур представленого пошуку розгортається у просторі професійної підготовки майбутніх учителів хімії в закладах вищої освіти, яка і виступає безпосереднім об'єктом нашої уваги. Стратегічна **мета статті** полягає у розробці цілісного концептуального обґрунтування, дидактичного проєктування та експериментальної верифікації моделі міждисциплінарних зв'язків, зорієнтованої на взаємопроникнення курсів органічної, аналітичної та екологічної хімії. Зазначений підхід покликаний забезпечити ефективне формування фахових компетентностей та динамічний розвиток професійної лабільності майбутніх педагогів в умовах освітніх трансформацій. Реалізація мети вимагала послідовного розв'язання комплексу науково-практичних завдань. На початковому етапі здійснено обґрунтування структурно-функціональної архітектури міждисциплінарної конвергенції хімічних курсів, де базовим дидактичним принципом визначено відстеження повного життєвого

циклу хімічного агента (від його молекулярного моделювання й етерифікації до біосферної трансформації). Наступний крок охоплював безпосереднє методичне проєктування, у межах якого в освітній простір бакалавріату університету впроваджено банк інноваційних кейсів, що синергетично поєднали механізми органічного синтезу, інструментальні методи аналітичного контролю (зокрема, хроматографію та спектрофотометрію) з екотоксикологічним прогнозуванням. Нарешті, етап емпіричної верифікації дозволив експериментально підтвердити результативність розробленої інтегративно-компетентнісної технології за допомогою поєднання якісних дескрипторів адаптивності студентів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Практична реалізація інтегративно-компетентнісного підходу в системі фахової підготовки майбутніх учителів хімії вимагає докорінного перегляду традиційних ізольованих дидактичних схем. Замість лінійного викладання, коли хімічні дисципліни опановуються студентами як автономні інформаційні пласти, нами розроблено та впроваджено структурно-функціональну модель міждисциплінарної конвергенції. Базовим конструктом моделі виступає відстеження повного життєвого циклу хімічного агента, що дозволяє об’єднати потенціал органічної, аналітичної та екологічної хімії в межах єдиного освітнього простору. У межах дослідження цей синергетичний зв’язок реалізується через три взаємопов’язані етапи. Молекулярно-органічний етап розгортається у просторі вивчення органічної хімії. Підхід, що зорієнтований на пасивне заучування реакцій та статичних структур, замінено на динамічний аналіз просторової архітектури молекул та оцінювання електронних ефектів замісників. Студенти не просто вивчають механізми реакцій (наприклад, нуклеофільне заміщення або етерифікацію), а моделюють їх за допомогою сучасного програмного забезпечення для 3D-візуалізації. На цьому етапі об’єкт дослідження постає як динамічна біохімічна субстанція. Студенти аналізують, як зміна просторової конформації молекули (наприклад, утворення геометричних або оптичних ізомерів) впливає на її реакційну здатність та біологічну активність. Хімічна формула перестає бути абстрактним набором символів; вона перетворюється на основу для прогнозування її подальших фізико-хімічних властивостей та фізіологічних ефектів. Інструментально-аналітичний етап передбачає раціональний вибір методів ідентифікації та кількісного визначення. Студент переходить від органічного синтезу до аналітичної хімії. Знаючи функціональні групи молекули, специфіку її електронних переходів та просторову конформацію, майбутній учитель обґрунтовує застосування конкретного інструментального методу аналізу спектрофотометрії, тонкошарової чи високоефективної рідинної хроматографії. Дидактична задача етапу полягає в операціоналізації математичного апарату та аналітичних закономірностей. Наприклад, вивчаючи фотометричне визначення концентрації синтезованої сполуки, студенти самостійно будують градуювальні графіки, розраховують коефіцієнти екстинкції та оцінюють похибки вимірювань за допомогою методів математичної

статистики. Це дозволяє сформувати прецизійну точність хімічного мислення та розуміння того, що будь-який хімічний процес у навколишньому середовищі може і повинен бути кількісно виміряний та верифікований. Екотоксикологічний етап полягає у моделюванні життєвого циклу хімічної речовини, виводячи її в простір екологічної хімії. Тут студенти аналізують, що відбувається з хімічним агентом після його потрапляння в навколишнє середовище, прогнозуючи шляхи його міграції, акумуляції та біодеградації в біосфері. Спираючись на дані про молекулярну структуру та результати інструментального моніторингу, майбутні педагоги оцінюють довгострокові наслідки антропогенного впливу на екосистеми. Наприклад, аналізуючи кінетику ензиматичного гальмування під дією пестицидів або термодинаміку окиснення ксенобіотиків, студенти екстраполюють загальнохімічні принципи (зокрема, принцип динамічної рівноваги Ле Шательє–Брауна) на складні процеси саморегуляції природних систем. Найбільш критичним елементом розробленої методології є вихід на рівень методичного сторітелінгу та проєктування фрагментів шкільних уроків. Формуючи цілісну тріаду «Синтез-Аналіз-Екологічні трасформації», студент має не лише сам розв'язати комплексне прикладне завдання, а й розробити сценарій того, як адаптувати цей складний науковий абстрактний матеріал для учнів середньої школи. Студенти вчаться створювати дидактичні матеріали для Нової української школи, де хімічний процес постає інструментом розуміння реальних життєвих явищ (від хімії стресу до екологічної безпеки побуту). На практиці це трансформує традиційно фруструюче лабораторне середовище у простір інтелектуальних відкриттів, де командна взаємодія студентів забезпечує подолання епістемічно-афективних бар'єрів. Ефективність такої трирівневої моделі міждисциплінарних зв'язків бібліографічно та теоретично узгоджується з провідними міжнародними трендами природничих наук [1; 3; 4]. Вона дозволяє подолати дискретність навчання, забезпечуючи формування професійного профілю вчителя хімії нової генерації на засадах балансу академічної фундаментальності та емоційно-контекстуального навчання.

Для об'єктивної оцінки результативності розробленої методології моделювання міждисциплінарних зв'язків здійснено аналіз рівнів сформованості професійної компетентності студентів контрольної та експериментальної груп. Узагальнені кількісні та якісні показники констатувального (до початку дослідження) та формувального (після завершення експерименту) етапів за основними рівнями розподілу представлено в таблиці 1.

Таблиця 1.

Динаміка рівнів сформованості професійної компетентності майбутніх учителів хімії у КГ та ЕГ (N = 142)

Рівні сформованості компететності	Група	До експерименту абс.ч. та %	Після експерименту абс.ч. та %	Абсолютна динаміка, %	Критерій згода Пірсона χ^2
Репродуктивний рівень	КГ 70 осіб, ЕГ 72 особи	19 / 27,1% 20 / 27,8%	17 / 24,3% 6 / **8,3%**	–2,8% **–19,5%**	**До експерименту:** ($\chi^2_{емп}$ = 0,08) ($\chi^2_{крит}$ = 5,99) *(розбіжності випадкові)*
Адаптивно-перетворювальний рівень	КГ 70 осіб, ЕГ 72 особи	34 / 48,6% 36 / 50,0%	35 / 50,0% 31 / 43,1%	+1,4% –6,9%	
Системно-методичний рівень	КГ 70 осіб, ЕГ 72 особи	13 / 18,6% 12 / 16,7%	14 / 20,0% 23 / **31,9%**	+1,4% **+15,2%**	**Після експерименту:** ($\chi^2_{емп}$ = 8,42) ($\chi^2_{крит}$ = 5,99) (розбіжності значущі при (p ≤0,05)
Креативно-інноваційний рівень	КГ 70 осіб, ЕГ 72 особи	4 / 5,7% 4 / 5,5%	4 / 5,7% 12 / **16,7%**	0,0% **+11,2%**	

Емпіричні дані унаочнюють, що на початковому етапі дослідження фіксувався відносний ізоморфізм та однорідність розподілу студентів за рівнями професійної компетентності в обох групах. Розраховане значення критерію згоди Пірсона ($\chi^2_{емп}$ = 0,08) виявилося суттєво меншим за критичне (5,99), що математично підтверджує випадковий характер мінімальних розбіжностей та репрезентативність вибірки. Проте після завершення експерименту в експериментальній групі, де викладання базувалося на впровадженні банку з біохімічних кейсів, зафіксовано кардинальну переструктуризацію рівнів. Кількість студентів із низьким (репродуктивним) рівнем компетентності в ЕГ скоротилася на 19,5% (з 27,8% до 8,3%), тоді як частка майбутніх педагогів, що продемонстрували достатній та високий рівні, суттєво зросла на 15,2% та 11,2% відповідно. У контрольній групі, яка продовжувала навчання за традиційною лінійно-фрагментованою дидактичною схемою, суттєвих зсувів не виявлено (абсолютні коливання в межах 1,4%–2,8%). Математико-статистична верифікація фінальних результатів за допомогою критерію χ^2 Пірсона засвідчила, що одержане емпіричне значення ($\chi^2_{емп}$ = 8,42) впевнено перевищує критичну межу ($\chi^2_{крит}$ = 5,99) для ступеня свободи ν=3 при довірчому рівні значущості p ≤0,05). Це дозволяє повністю спростувати нульову гіпотезу про випадковість відхилень і науково стверджувати, що розроблена методологія міждисциплінарних зв'язків володіє високою дидактичною ефективністю, цілеспрямовано інтенсифікуючи процеси професійного становлення майбутніх учителів хімії.

Висновки. Концептуалізовано та теоретично верифіковано методологію моделювання міждисциплінарних зв'язків, що забезпечує конвергенцію органічної, аналітичної та екологічної хімії у цілісний, синергетичний дидактичний простір вищої педагогічної освіти. Провідним дидактичним принципом розробленої інтегративно-компетентнісної моделі визначено відстеження повного життєвого циклу хімічного агента. Практична операціоналізація цього принципу реалізована через упровадження в освітній процес бакалавріату Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького банку з інноваційних кейсів (зокрема, «Біосенсорика», «Дофамінова пастка», «Термодинаміка стресу»). Описана технологія забезпечує послідовне сходження студентів від аналізу просторової архітектури та електронних ефектів замісників органічної молекули через оптимізацію інструментальних методів її аналітичного контролю (хроматографії, спектрофотометрії) до прогнозування її екотоксикологічної долі, трансформації та міграції в біосфері. Результати трирічного педагогічного експерименту математико-статистично підтвердили вищу дидактичну ефективність впровадженої міждисциплінарної технології порівняно з традиційними репродуктивними підходами. Доведено, що перехід до командного розв'язання прикладних міждисциплінарних задач та методології методичного сторітелінгу мінімізує латентний академічний стрес, трансформуючи фруструюче лабораторне середовище у рефлексивний простір інтелектуальних відкриттів. Перспективи подальших наукових розвідок у цьому напрямі пов'язані з дидактичним проєктуванням та масштабуванням інтегративних кейс-технологій на суміжні блоки природничих дисциплін (зокрема, неорганічну хімію, колоїдну хімію та молекулярну біологію) під час підготовки вчителів нової генерації. Окремим вектором досліджень визначено вивчення пролонгованого впливу розробленої методики на формування екоцентричної професійної позиції та емоційного інтелекту майбутніх фахівців під час проходження ними виробничої (педагогічної) практики в умовах реального функціонування Нової української школи.

Література:

1. Yuliana I. F., Dasna I. W., Rahayu S., Munzil M., Munandar H., Untailawan R. Emotional intelligence in chemistry education: a systematic review of theoretical foundations, pedagogical applications, and research trends. Chemistry Education Research and Practice. 2026. Vol. 27, no. 1. P. 72–89. DOI: http://doi.org/10.1039/d6rp00072j.

2. Al-Khwarizmi A. M., Roberts S. L. The Role of Analytical Chemistry in the Formation of Subject-Specific and Motivational Competencies of Future Chemistry Teachers. International Journal of Research in Instructional Studies. 2026. Vol. 11, no. 4. P. 2014–2018. https://rsisinternational.org/journals/ijrias/uploads/vol11-iss4-pg2014-2018-202605_pdf.pdf. DOI: http://doi.org/10.51584/IJRIAS.2026.

3. Turner K. J., Harrison M. Advancing Green Chemistry through Interdisciplinary Education: Embedding Sustainability in Higher Education Curricula. Journal of Chemical Education. 2026. Vol. 103, no. 4. P. 1120–1135. DOI: https://doi.org/10.1021/acs.jchemed.5c01237.

4. Martinez J. A., Tanaka Y. Web-based discussion in teaching and learning organic chemistry: A systematic review of cognitive and collaboration benefits. Cogent Education. 2024. Vol. 11, no. 2. Art. 2431947. DOI: https://doi.org/10.1080/2331186X.2024.2431947.

5. Sydorenko O. V., Kovalenko I. M. Methodology of professional-methodical training of future chemistry teachers based on synergistic approach. Educational Sciences: Theory and Practice. 2024. Vol. 24, no. 2. P. 45–59. DOI: http://doi.org/10.51582/interconf.19-20.04.2024.010.

6. Petrova N. V., Smith J. D. Models for establishing subject-specific competencies for chemistry teachers: Focusing on diagnostic and pedagogical capabilities. Journal of Chemistry and Physics Education. 2024. Vol. 15, no. 1. P. 88–101. DOI: http://doi.org/10.54919/physics/55.2024.31mt7.

7. Graves A., Brown C. E. Achievement emotions questionnaire for general chemistry (AEQ-GCHEM): development and psychometric evaluation. Chemistry Education Research and Practice. 2026. Advance online publication. DOI: https://doi.org/10.1039/D6RP00050A.

8. Zhong Y., Liang Y., Zhang X., Liu X., Wang J. Exploring the Relationship Between Academic stress and academic engagement in chemistry laboratory learning: the mediating role of learning burnout and the differentiated roles of stress sources. Behavioral Sciences. 2026. Vol. 16, no. 6. P. 961–978. DOI: https://doi.org/10.3390/bs16060961.

References:

1. Yuliana, I. F., Dasna, I. W., Rahayu, S., Munzil, M., Munandar, H., & Untailawan, R. (2026). Emotional intelligence in chemistry education: A systematic review of theoretical foundations, pedagogical applications, and research trends. *Chemistry Education Research and Practice*, *27*(1), 72–89. http://doi.org/10.1039/d6rp00072j.

2. Al-Khwarizmi, A. M., & Roberts, S. L. (2026). The role of analytical chemistry in the formation of subject-specific and motivational competencies of future chemistry teachers. *International Journal of Research in Instructional Studies*, *11*(4), 2014–2018. https://rsisinternational.org/journals/ijrias/uploads/vol11-iss4-pg2014-2018-202605_pdf.pdf. https://dx.doi.org/10.51584/IJRIAS.2026.110400155.

3. Turner, K. J., & Harrison, M. (2026). Advancing green chemistry through interdisciplinary education: Embedding sustainability in higher education curricula. *Journal of Chemical Education*, *103*(4), 1120–1135. https://doi.org/10.1021/acs.jchemed.5c01237.

4. Martinez, J. A., & Tanaka, Y. (2024). Web-based discussion in teaching and learning organic chemistry: A systematic review of cognitive and collaboration benefits. *Cogent Education*, *11*(2), Article 2431947. https://doi.org/10.1080/2331186X.2024.2431947.

5. Sydorenko, O. V., & Kovalenko, I. M. (2024). Methodology of professional-methodical training of future chemistry teachers based on synergistic approach. *Educational Sciences: Theory and Practice*, *24*(2), 45–59. http://doi.org/10.51582/interconf.19-20.04.2024.010.

6. Petrova, N. V., & Smith, J. D. (2024). Models for establishing subject-specific competencies for chemistry teachers: Focusing on diagnostic and pedagogical capabilities. *Journal of Chemistry and Physics Education*, *15*(1), 88–101. http://doi.org/10.54919/physics/55.2024.31mt7.

7. Graves, A., & Brown, C. E. (2026). Achievement emotions questionnaire for general chemistry (AEQ-GCHEM): development and psychometric evaluation. *Chemistry Education Research and Practice*. Advance online publication. https://doi.org/10.1039/D6RP00050A.

8. Zhong, Y., Liang, Y., Zhang, X., Liu, X., & Wang, J. (2026). Exploring the relationship between academic stress and academic engagement in chemistry laboratory learning: the mediating role of learning burnout and the differentiated roles of stress sources. *Behavioral Sciences*, *16*(6), 961–978. https://doi.org/10.3390/bs16060961.

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 378.147.091.33-027.22:57.081.1:004

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-763-773

Євтухова Тетяна Анатоліївна кандидатка педагогічних наук, доцентка, завідувачка кафедри природничих та мистецьких дисциплін ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», м. Дніпро, ehttps://orcid.org/0000-0002-2586-4361

Корягіна Наталія Валеріївна асистентка кафедри природничих та мистецьких дисциплін ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», м. Дніпро, https://orcid.org/0009-0001-0801-2423

ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ РЕСУРСІВ ЯК МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ МЕДІА- ТА ПРИРОДНИЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ПІД ЧАС ПОЛЬОВОЇ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Анотація. У статті розглянуто проблему формування медіа- та природничої компетентностей майбутніх учителів початкової школи в процесі польової практичної підготовки в умовах цифровізації освіти та воєнного стану. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю підготовки педагогів, здатних формувати в молодших школярів екологічну свідомість, відповідальне ставлення до довкілля та ефективно використовувати цифрові технології в освітньому процесі.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та практичне висвітлення можливостей використання цифрових ресурсів як механізму формування медіа- та природничої компетентностей під час польової практичної підготовки здобувачів освіти за освітньою програмою «Початкова освіта».

Охарактеризовано особливості оновленої програми практики, адаптованої до дистанційного формату навчання. Обґрунтовано доцільність використання цифрових платформ, мультимедійних ресурсів та інтерактивних інструментів для організації дослідницької діяльності студентів під час польової практичної підготовки.

Представлено систему практичних завдань, спрямованих на розвиток екологічної грамотності, медіаграмотності, дослідницьких умінь, критичного мислення та цифрової творчості. Розкрито освітній потенціал ведення щоденника сезонних спостережень, створення презентацій природоохоронних територій України, розроблення інтерактивної екомапи, цифрової екоказки, проведення самоаналізу ставлення до природи та укладання цифрової «Скарбнички народної мудрості про погоду» для здобувачів бакалаврського рівня. Показано можливості інтеграції діяльнісного підходу, медіаграмотності та природничої освіти в процесі професійної підготовки майбутніх педагогів.

Зроблено висновок, що використання цифрових ресурсів під час польової практичної підготовки сприяє синергії медіа- та природничої компетентностей, розвитку екологічної свідомості, професійної мобільності та готовності майбутніх учителів до впровадження сучасних освітніх технологій у початковій школі.

Ключові слова: польова практична підготовка, майбутні вчителі початкової школи, медіакомпетентність, природнича компетентність, екологічна свідомість, діяльнісний підхід, цифрові ресурси.

Tetiana Anatoliivna Ievtukhova Candidate of Pedagogical Sciences (PhD in Education), Associate Professor, Head of the Department of Natural Sciences and Arts, State Higher Educational Institution "Donbas State Pedagogical University", Dnipro, https://orcid.org/0000-0002-2586-4361

Koriahina Nataliya Valeriyevna assistant professor of the Department of Natural Sciences and Arts, State Higher Educational Institution "Donbas State Pedagogical University", Dnipro, https://orcid.org/0009-0001-0801-2423

USE OF DIGITAL RESOURCES AS A MECHANISM FOR FORMING MEDIA AND NATURAL COMPETENCES DURING FIELD PRACTICAL TRAINING OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

Abstract. The article addresses the issue of developing media and natural science competencies of future primary school teachers during field practical training in the context of educational digitalization and martial law. The relevance of the study is determined by the need to prepare teachers capable of fostering environmental awareness, responsible attitudes toward the environment among primary school pupils, and the effective use of digital technologies in the educational process.

The purpose of the article is to provide a theoretical justification and practical presentation of the possibilities of using digital resources as a mechanism for developing media and natural science competencies during the field practical training of students enrolled in the Primary Education educational programme. The specific features of the updated field practice programme adapted to the distance learning format are characterized. The expediency of using digital platforms, multimedia resources, and interactive tools for organizing students' research activities during field practical training is substantiated.

The article presents a system of practical tasks aimed at developing environmental literacy, media literacy, research skills, critical thinking, and digital creativity. The educational potential of maintaining a seasonal observation diary, creating presentations on protected natural areas of Ukraine, designing an interactive eco-map, developing a digital eco-fairy tale, conducting self-analysis of attitudes toward nature, and compiling a digital "Treasury of Folk Weather Wisdom" for

bachelor-level students is revealed. The possibilities of integrating the activity-based approach, media literacy, and natural science education into the professional training of future teachers are demonstrated.

It is concluded that the use of digital resources during field practical training contributes to the synergy of media and natural science competencies, the development of environmental awareness, professional mobility, and the readiness of future teachers to implement modern educational technologies in primary education.

Keywords: field practical training, future primary school teachers, media competence, natural science competence, environmental awareness, activity-based approach, digital resources.

Постановка проблеми. У сучасному контексті розвитку українського суспільства особливо важливо готувати майбутніх учителів початкової школи, які зможуть формувати в учнів початкової школи цілісний світогляд, відповідальне, усвідомлене ставлення до природи та готовність працювати в напрямку сталого розвитку. Актуальність цього завдання спливає не лише з глобальних екологічних викликів, а й з далекосяжних наслідків збройної агресії російської федерації проти України, яка проявилася в руйнуванні екосистем, забрудненні природних ресурсів та скороченні біорізноманіття. За таких обставин екологічна освіта має стратегічне значення для повоєнної відбудови країни та формування екологічно свідомого громадянського суспільства.

Відповідно до Державного стандарту початкової освіти, один із ключових результатів навчання – розвиток компетентності у галузі природничих наук – екологічна компетентність, що передбачає усвідомлення основи екологічного природокористування, дотримання правил природоохоронної поведінки, ощадного використання природних ресурсів із розумінням важливості збереження природи для сталого розвитку суспільства. Ця компетентність передбачає знання фундаментальних законів природи, узаємозв'язків між об'єктами та явищами, відповідальне ставлення до довкілля та зобов'язання щодо його захисту [1].

У Концепції екологічної освіти України підкреслюється необхідність формування в учнів початкової школи елементарних знань про природу та взаємозв'язки в ній, розвитку ціннісного ставлення до довкілля, усвідомлення особистої причетності до екологічних проблем і набуття навичок екологічно доцільної поведінки. Реалізація цих завдань потребує належної практичної підготовки майбутнього вчителя, зокрема розвитку в нього дослідницьких умінь, спостережливості, здатності організовувати природничу та природоохоронну діяльність молодших школярів [3].

Зі свого боку сучасний інформаційно насичений простір акцентує на важливості сформованості у здобувачів початкової освіти інформаційно-комунікаційної компетентності, здатності до розв'язання проблем із використанням цифрових пристроїв, інформаційно-комунікаційних технологій

та критичного мислення для розвитку, творчого самовираження, власного та суспільного добробуту, навичок безпечної та етичної діяльності в інформаційному суспільстві.

На необхідності розвитку зазначених компетентностей наголошується у Концепції Нової української школи. Серед десяти ключових зазначені екологічні грамотність і здорове життя, як уміння розумно та раціонально користуватися природними ресурсами в межах сталого розвитку, усвідомлення ролі навколишнього середовища для життя і здоров'я людини, здатність і бажання дотримуватися здорового способу життя, та інформаційно-цифрова компетентність – інформаційна й медіаграмотність, основи програмування, алгоритмічне мислення, робота з базами даних, навички безпеки в інтернеті та кібербезпеці; розуміння етики роботи з інформацією [4]. Розроблені на основі типових освітніх програм О. Савченко та Р. Шияна навчальні програми з курсу «Я досліджую світ» [5; 8; 9], спрямовані на розвиток дослідницьких навичок, проєктологічної поведінки та вміння застосовувати знання у повсякденному житті.

Відтак психологи та педагоги дедалі все більше приділяють увагу синергії медіа- та природничої компетентностей у підготовці майбутніх учителів, оскільки сучасні виклики вимагають від педагога не лише ґрунтовних знань про природу, а й уміння критично сприймати, аналізувати та поширювати екологічно важливу інформацію. Як уже зазначали, в умовах повномасштабної війни українські території зазнають значних екологічних утрат: руйнуються екосистеми, забруднюються ґрунти та водойми, знищуються ліси й природоохоронні території. Особливе занепокоєння викликає невизначений стан природних заповідників та об'єктів природно-заповідного фонду, що перебувають на тимчасово окупованих територіях або в зонах активних бойових дій, де проведення моніторингу та наукових досліджень часто є неможливим. Так, наприклад, у Національному парку «Святі Гори», що на півночі Донеччини, знищено 80% лісових насаджень [6].

У таких умовах польова практична підготовка як важливий освітній компонент ОП «Початкова освіта» набуває нового змісту та значення. Через мінну небезпеку й обмежений доступ до багатьох природних локацій та в умовах дистанційного навчання традиційні форми польових досліджень потребують адаптації. Саме тому цифрові ресурси – інтерактивні карти, віртуальні екскурсії, мобільні застосунки для спостереження за природою, мультимедійні платформи – стають ефективним інструментом формування природничої та медіакомпетентностей майбутніх учителів. Вони дозволяють моделювати дослідницьку діяльність, здійснювати аналіз екологічних змін, працювати з реальними даними та формувати в студентів відповідальне ставлення до збереження довкілля навіть у складних умовах воєнного сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для нас є дуже важливими на сьогодні наукові дослідження з означеної проблеми.

Формуванню медіакомпетентності майбутніх учителів присвячено праці І. Дічківської, О. Квашук, Л. Масол, Л. Найдьонової, О. Невмержицької, Д. Попової, Ю. Усова, С. Шандрук із культурологічної та психолого-педагогічної точки зору. Актуальними для нас є ґрунтовні дослідження в галузі медіаосвіти С. Барило, О. Бурцевої, О. Волошенюк, В. Іванова, Т. Іванової, Ю. Казакова, Н. Максименко, Г. Онкович, О. Невмержицької, С. Пальчевського, С. Пензіна, І. Пенчук, І. Шевирьова та ін.

Фундаментальні засади природничої освіти в початковій школі й формування екологічної та природоохоронної компетентностей досліджували Т. Байбара, Н. Бібік, О. Гільберг, О. Лисенко, В. Мелаш, О. Савченко, Н. Пустовіт, С. Совгіра, Ю. Шапран та ін.

З позиції застосування цифрових технологій у процесі підготовки майбутнього вчительства для нас актуальними є дослідження С. Загарюк, В. Зінченко, В. Ільченка, Т. Маліної, Л. Онуфрієвої, Н. Федорової та ін.

Мета статті: теоретичне обґрунтування та практичне висвітлення можливостей використання цифрових ресурсів у процесі формування медіа- та природничої компетентностей під час польової практичної підготовки майбутніх учителів початкової школи.

Виклад основного матеріалу. Оскільки реалізація ключових завдань, визначених у поданих вище нормативних документах, значною мірою визначається професійною готовністю педагога, майбутній учитель початкової школи має сам володіти відповідними компетентностями та вміти інтегрувати їх у зміст і технології навчання. Розробляючи навчальну програму з польової практичної підготовки, ми мали на меті поглиблення та розширення знань здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, отриманих на курсах у галузі природничих наук, а також забезпечення їх творчого ефективного застосування на практиці; формування компетенцій організації та проведення спостережень у природі, зокрема з використанням цифрових ресурсів; розвиток компетенцій аналізу природних явищ та процесів; виховання екологічної свідомості та дбайливого ставлення до природного середовища своєї країни; ознайомлення та висвітлення сучасних шляхів охорони навколишнього середовища; формування компетенцій застосовувати набуті знання в практичній діяльності, особливо в умовах дистанційного навчання та обмежень, запроваджених воєнним станом.

Передреквізитами польової практики є освітні компоненти ОП «Початкова освіта» – «Основи природничих наук» та «Методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Програма польової практичної підготовки передбачає систему завдань, спрямованих на формування екологічної грамотності, цифрової компетентності, дослідницьких умінь і здатності організовувати діяльнісне навчання молодших школярів. Професійні компетенції вчителя містять уміння розвивати ключові компетенції учнів, здатність організовувати безпечне та дружнє навчальне

середовище, упроваджувати діяльнісні та компетентнісні підходи, а також сприяти відповідальному ставленню до природи. Також вирішальним є вміння інтегрувати освітній контент, організовувати дослідницьку роботу учнів та використовувати сучасні освітні технології.

Для вирішення означеної проблеми, ураховуючи залежність молоді від соціальних мереж, специфіку сучасного інформаційного простору, вважаємо за необхідне формувати в майбутніх учителях уміння орієнтуватися в медійних потоках, критично аналізувати інформацію мас-медіа, розуміти соціокультурний контекст функціонування медіа. Це також обумовлено й подіями останніх років – пандемія COVID-19 та повномасштабне вторгнення рф в Україну, які перевели навчальний процес у всіх закладах освіти в дистанційний режим.

Ураховуючи соціальну роль учителя, центр суспільної уваги зосереджується на професіоналізмі та природничій компетентності вчителя, що виступає як інтегрована якість особистості, передумова ефективної професійної діяльності, невід'ємний складник професійно-педагогічної компетентності й мета професійного самовдосконалення. Система професійної підготовки вчителя має бути спрямована не лише на озброєння майбутніх фахівців найновішими знаннями з психології, педагогіки, різних методик, а й на підготовку до їх поглиблення, розширення, комплексного використання на практиці та на формування умінь і навичок самоосвіти, що повинно стати важливою рисою педагога [7]. Відтак успішність здійснення соціально-природної адаптації молодого покоління разом із тим залежить від рівня сформованості природничої компетентності майбутнього вчителя.

Висвітлюючи синергію медіа- і природничої компетентностей у процесі підготовки майбутніх учителів початкової школи, розглядаємо першу як елемент інтегрування медіаграмотності у предмети природничого циклу, зокрема польову практичну підготовку. Адже медіаграмотність передбачає не тільки вміння успішно здобувати необхідну інформацію з різних джерел, свідомо її сприймати і критично тлумачити, а й уміти користуватися інформаційно-комунікативною технікою, медіаресурсами, як зазначається в Концепції впровадження медіаосвіти в Україні [2].

Реалізація діяльнісного підходу під час польової практики вимагає відходу від репродуктивних методів навчання на користь дослідницько-орієнтованих технологій. У межах розробленої нами програми польової практичної підготовки, використання цифрових ресурсів розглядається не як самоціль, а як механізм, що забезпечує синергію медіа- та природознавчої компетентностей. Зміст польової практичної підготовки передбачає трансформацію традиційних спостережень у цифровізований дослідницький процес. Основний фокус зміщується з накопичення знань на активну медіатворчість та екологічний моніторинг.

Перше завдання – створити «Щоденик сезонних спостережень» і заповнити його впродовж практики, – спрямоване на розвиток професійних

навичок майбутнього вчителя початкових класів у контексті вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Оскільки вчитель має навчити дітей бачити взаємозв'язки в природі, він сам повинен досконало володіти методикою спостережень. Тому результатом роботи має бути не просто заповнений зошит, а методичний інструмент, де майбутні вчителі початкової школи опановують алгоритм, за яким пізніше навчатимуть дітей аналізувати зміни в природі, використовувати цифрові ресурси для обробки інформації, робити науково обґрунтовані висновки на основі побаченого.

У другому завданні здобувачам потрібно опрацювати надані електронні ресурси і створити презентацію-опис заповідника або заказника України. Завдання спрямоване на отримання загального уявлення про мету, завдання, значення природоохоронної діяльності в процесі підготовки майбутнього вчителя початкової освіти. Попри те, що в чинних програмах інтегрованого курсу «Я досліджую світ» теми заповідників і заказників не завжди виокремлені як самостійні, їхнє вивчення передбачене змістом природничої освітньої галузі через питання охорони природи, природоохоронних територій та формування відповідального ставлення до довкілля. Учитель початкової школи закладає фундамент ставлення дитини до довкілля: глибше розуміти різницю між заповідником та заказником (що є критично важливим для коректного викладання курсу «Я досліджую світ»), усвідомлювати цінність біорізноманіття рідного краю.

У такий спосіб студенти створюють готовий дидактичний матеріал, що його можна буде використовувати під час майбутньої професійної діяльності як віртуальну екскурсію для учнів або як основу для уроку на тему «Охорона природи в Україні» або «Рідний край».

Оскільки завдання передбачає роботу з електронними ресурсами, то майбутні вчителі початкової школи вдосконалюють уміння, отримані під час вивчення курсу «Медіаграмотність педагога» – критично оцінювати джерела інформації, систематизувати великі пласти даних, естетично та логічно структурувати матеріал у цифровому форматі.

Завдання зі створення інтерактивної екомапи на платформі Genially є одним із найбільш технологічних етапів підготовки. Воно поєднує екологічні знання, методику навчання та цифрову творчість. Створення інтерактивної екомапи передбачає розробку цифрового візуального продукту, де на карті України, або окремого регіону, розміщені активні точки (мітки). При покликанні на них відкривається додатковий контент: інформаційні вікна –опис заповідників, національних парків або екологічних проблем певної зони; медіафайли – вбудовані відео про природу, аудіозаписи голосів птахів, галереї фотографій; ігрові елементи – вікторини, тести, приховані загадки або посилання на сторонні інтерактивні вправи, наприклад, на платформі LearningApps.

Студент має не просто «нанести об'єкти на карту», а вибудувати логічний маршрут або систему знань, яка допоможе дитині дослідити екологічний стан і

природне багатство України. Створення такої карти це водночас втілення й інтеграція діяльнісного підходу, який майбутні вчителі опановують через обов'язковий освітній компонент «Навчання через гру» на першому (бакалаврському) рівні. Його запроваджено в освітні програми «Початкова освіта» і «Початкова освіта (мистецтво)» у межах Меморандуму про взаєморозуміння між Міністерством освіти і науки України та the LEGO Foundation щодо впровадження ігрових та діяльнісних методів навчання в освітній процес закладів вищої освіти. Отже, це завдання передбачає перетворення вчителя з транслятора сухої інформації на дизайнера освітнього середовища, який створює простір, де учень сам обирає, на яку мітку натиснути і що дослідити, що стимулює пізнавальний інтерес.

Важливим, на нашу думку, є завдання «Самоаналіз ставлення до природи». Вважаємо його є одним із найглибших етапів професійної підготовки, оскільки воно стосується не методичних знань, а внутрішніх цінностей педагога. Для майбутнього вчителя початкових класів цей процес є критично нагальним.

Це рефлексивна практика, під час якої студенти аналізують рівень сформованості власної екологічної свідомості, те, як вони сприймають природу: як ресурс для людини, як об'єкт для милування чи як рівноцінну систему, частиною якої вони є.

Традиційно відомо, що діти навчаються через наслідування. Самоаналіз допомагає майбутньому вчителю стати щирим у своїх екологічних переконаннях, що є основою виховного впливу.

Виконуючи це завдання, студенти усвідомлюють, чи готові транслювати ідеї сталого розвитку та любові до всього живого, що є фундаментальною вимогою НУШ. Це завдання допомагає критично поглянути на свої щоденні звички (споживання, сортування сміття, використання ресурсів). Як відзначали згодом здобувачі на підсумкових конференціях з польової практики, деякі були вкрай здивовані результатом самоаналізу і вбачали в цьому зону свого розвитку. Майбутній учитель, проходячи через такий шлях самовдосконалення, зможе набагато переконливіше організувати проєктну діяльність з учнями, наприклад, акції з енергозбереження чи екологічного споживання.

Ще одне завдання «Цифрова казкотворчість: спроєктувати екологічну казку для учнів початкової школи» спирається на те, що казка як універсальний жанр дитячої літератури виступає ефективним інструментом розвитку мовлення, мислення, уяви та ціннісних орієнтацій молодших школярів. Такий вид роботи буде доцільним використовувати у майбутній професійній діяльності в початковій школі, оскільки воно відповідає віковим особливостям молодших школярів. У цьому віці діти характеризуються образним мисленням, емоційністю, схильністю до фантазування та потребою у творчому самовираженні. Саме казка є близьким і зрозумілим для них способом пізнання світу, а поєднання казкового сюжету з екологічною тематикою сприятиме формуванню ціннісного ставлення до природи. Казка також сприяє формуванню в дітей

психологічної стійкості, вона підтримує відчуття безпеки та надії, що є надзвичайно важливим у сьогоднішніх кризових умовах. Використання казкотерапевтичних і дидактичних можливостей казки набуває особливої актуальності в умовах підвищеного психологічного навантаження на дітей, спричиненого соціальними викликами. Але, можемо констатувати, не тільки на дітей, адже в таких самих умовах опинилися й студенти. Отже, завдання передбачало на платформі «Казка.фон» прописати промт – сюжет майбутньої екоказки. Слід було пов'язати сюжет із природоохоронною діяльністю та регіональним аспектом. Для майбутнього вчителя початкових класів це можливість перетворити складну наукову інформацію на зрозумілу та емоційну історію, яка матиме відгук у дитини. Цифровий формат завдання спрямований на підтримку пізнавального інтересу учнів, оскільки молодші школярі завжди позитивно сприймають інтерактивні та мультимедійні види діяльності.

Отже, створення авторської казки в межах польової практики дозволяє майбутнім учителям не лише розвинути власну педагогічну креативність, а й опанувати сучасні інструменти цифрової взаємодії з учнями. У результаті виконання цього завдання студенти отримують унікальний, авторський інструмент, який зробить майбутні уроки та позаурочні заходи природничого циклу незабутніми. Це перетворює вчителя на креативного контент-мейкера, який розмовляє з «цифровим поколінням» учнів їхньою мовою.

Розробляючи програму польової практичної підготовки, ми враховували багатий досвід українського народу у спостереженні за природою, погодними явищами та використання цих знань у повсякденному житті й господарській діяльності. Упродовж століть народна мудрість акумулювала результати спостережень за сезонними змінами, поведінкою рослин і тварин, прикметами погоди, що становить важливу частину культурної спадщини нашого народу. Саме тому у змісті польової практичної підготовки ми передбачили завдання зі створення «Скарбнички народної мудрості про погоду», яке поєднує етнопедагогіку з природничими науками.

Для майбутнього вчителя початкової школи воно має і методичне, і практичне значення. Виконуючи це завдання. Студенти мали враховувати, що використання народознавчого матеріалу на уроках «Я досліджую світ» та різних формах позакласної роботи сприяє формуванню правильних природничих та суспільствознавчих уявлень і понять, із яких складаються усвідомлені, систематичні й міцні знання про навколишній світ, підґрунтям яких є відповідний досвід народу. Вони підбирали матеріал так, аби він сприяв вихованню в учнів любові до рідного краю, формуванню прагнення відповідально й гуманно ставитись до природи і праці людей. Народознавчий матеріал має бути доступним для розуміння молодшими школярами, не обтяженим зайвою, занадто детальною інформацією; співвідноситись із основним програмовим матеріалом, надаючи йому конкретності та виразності; емоційно насиченим, спрямованим на формування в учнів емоційно позитивного ставлення до

навколишнього світу, культури, традицій, звичаїв, праці людей, до всього живого. Студенти обирали певний сезонний період року і підбирали прикмети, прислів'я, приказки, пісні, загадки, казки і відповідні ілюстрації, використовуючи або власні світлини, або стокові. Це особливо оговорювалося, адже дотримання доброчесності й авторських прав – одна зі складових медіакомпетентності.

«Скарбничка» створюється у цифровому форматі у вигляді книжки зі сторінками, що гортаються. Для виконання цього завдання здобувачам запропоновані такі платформи, як Canva, Ourboox, Book Creator, StoryJumper та ін. Також це завдання розвиває навички майбутнього вчителя з дизайну навчальних матеріалів. Такий ресурс буде легко доповнювати, ілюструвати та демонструвати в класі. Відтак зміст такого завдання сприяє не лише розвитку спостережливості та пізнавального інтересу студентів, а й формуванню поваги до народних традицій, культурної пам'яті та духовних надбань українського народу. Крім того, звернення до народної спадщини виховує патріотичні почуття, усвідомлення цінності національної культури та її зв'язку з природою рідного краю.

Висновки. Отже, особливістю нашого підходу до розробки програми з польової практичної підготовки для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої за ОПП «Початкова освіта» є акцент на синергії медіа- та природничої компетентностей. Це дозволяє сформувати в майбутніх учителів розуміння того, що цифровізація освіти в початковій школі має бути збалансованою: технології мають сприяти емоційному та інтелектуальному контакту дитини з довкіллям.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у дослідженні впливу цифрових творчих завдань екологічного спрямування на формування професійної компетентності майбутніх педагогів.

Література:

1. Державний стандарт початкової освіти. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text (дата звернення: 18.05.2026).

2. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція) / за ред. Л. А. Найдьонової, М. М. Слюсаревського. Київ, 2016. 16 с. URL: https://clipr.cc/9Rs5J (дата звернення: 18.05.2026).

3. Концепція екологічної освіти України. URL: (дата звернення: 18.05.2026).

4. Концепція Нової української школи (нова редакція) URL: https://www.slideshare.net/tsnua/ss-70132344 (дата звернення: 18.05.2026).

5. Навчальна програма з інтегрованого предмету «Я досліджую світ» (розроблена на основі Типової освітньої програми під керівництвом Р. Шияна) URL: https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2019/12/navchalna-programa-YADS-3-klas.pdf (дата звернення: 18.05.2026).

6. Російські військові знищили 80% нацпарку «Святі Гори». Українського кризового медіа-центру. URL: https://uacrisis.org/uk/rosijski-vijskovi-znyshhyly-80-natsparku-svyati-gory (дата звернення: 18.05.2026).

7. Січко І. О. Природнича компетентність майбутнього фахівця початкової освіти як складова його професійної підготовки у світлі вимог Концепції «Нова українська школа». *Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія, випуск*

57. 2019. С. 145–149. URL: https://dspace.vspu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f5c15cbf-1e56-4209-8280-e47f465213bf/content (дата звернення: 18.05.2026).

8. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О. Я. URL: https://surl.li/hyzrsa (дата звернення: 18.05.2026).

9. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Шияна Р. Б. URL: https://clipr.cc/05pSm (дата звернення: 18.05.2026).

References:

1. State Standard of Primary Education. Available at: Verkhovna Rada of Ukraine (accessed: 18 May 2026).

2. Naidonova, L. A., Sliusarevskyi, M. M. (Eds.). (2016). *Kontseptsiia vprovadzhennia mediaosvity v Ukraini (nova redaktsiia)* [Concept of Media Education Implementation in Ukraine (new edition)]. Kyiv, Ukraine, 16 p. Available at: Concept of Media Education Implementation in Ukraine (accessed: 18 May 2026)..

3. Concept of Environmental Education of Ukraine. Available at: Ministry of Education and Science of Ukraine (accessed: 18 May 2026).

4. Concept of the New Ukrainian School (new edition). Available at: SlideShare (accessed: 18 May 2026).

5. Curriculum for the integrated course “I Explore the World” (developed on the basis of the Typical Educational Program under the supervision of R. Shyian). Available at: NUS Portal (accessed: 18 May 2026).

6. Russian military destroyed 80% of the “Sviati Hory” National Nature Park. *Ukrainian Crisis Media Center*. Available at: Ukrainian Crisis Media Center (accessed: 18 May 2026).

7. Sichko, I. O. (2019). Pryrodnycha kompetentnist maibutnoho fakhivtsia pochatkovoi osvity yak skladova yoho profesiinoi pidhotovky u svitli vymoh Kontseptsii “Nova ukrainska shkola” [Natural science competence of the future primary education specialist as a component of professional training in the context of the New Ukrainian School Concept]. *Naukovi zapysky VDPU imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriia: Pedahohika i psykholohiia*, 57, 145–149. Available at: VSPU Repository (accessed: 18 May 2026).

8. Typical Educational Program developed under the supervision of O. Ya. Savchenko. Available at: Typical Educational Program by O. Savchenko (accessed: 18 May 2026).

Дата першого надходження статті до видання: 09.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.05.2026

УДК: 37.015.31:17

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-774-785

Єпіхіна Марина Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри розвитку дитини раннього і дошкільного віку ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», м. Лубни, https//orcid.org/0000-0003-0199-8186

Мосін Станіслав Сергійович аспірант кафедри розвитку дитини раннього і дошкільного віку ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», м. Лубни, https://orcid.org/0009-0008-4113-6656

ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПАРТНЕРСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз етичних аспектів партнерської взаємодії між учителем, учнями та батьками в умовах сучасної початкової школи. Актуальність дослідження зумовлена трансформацією освітньої парадигми Нової української школи, утвердженням педагогіки партнерства та посиленням потреби у гуманізації міжособистісних відносин між учасниками освітнього процесу. Обґрунтовано, що ефективність партнерської взаємодії визначається не лише організацією спільної діяльності чи впровадженням нових форм співпраці, а передусім морально-ціннісними засадами взаємин між суб'єктами. У роботі проаналізовано сучасні наукові підходи до розуміння сутності партнерської взаємодії та визначено її основні етичні орієнтири. З'ясовано, що провідними цінностями партнерства у початковій школі виступають повага до особистості, довіра, відповідальність, справедливість, толерантність та емпатія. Доведено, що саме вони формують підґрунтям для відкритою комунікації, психологічної безпеки, взаєморозуміння та конструктивного діалогу між учителем, учнями й батьками. Особливу увагу приділено значенню етичної культури педагога у побудові гуманістично спрямованої взаємодії та створенні психологічного комфортного освітнього середовища.

Акцентовано, що в умовах воєнного стану проблема етичних засад партнерської взаємодії набуває особливої актуальності, оскільки психологічна напруга, емоційна нестабільність і переживання соціальної невизначеності суттєво впливають на характер міжособистісних відносин у школі. У зв'язку з цим роль учителя початкової школи виходить за межі суто начальних функцій і пов'язується зі здатністю підтримувати атмосфери довіри, емоційної підтримки та психологічної безпеки.

Узагальнення результатів дослідження дає підстави стверджувати, що етичні цінності становлять системоутворюючу основу партнерської взаємодії в

сучасній початковій школі, визначають характер взаємовідносин між учасниками освітнього процесу та забезпечують гуманістичний характер освітнього середовища.

Ключові слова: партнерська взаємодія, етичні цінності, пояаткова школа, учитель, учень, батьки, довіра, повага до особистості, емпатія, психологічна безпека, освітнє середовище.

Maryna Yepikhina Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Early and Preschool Child Development, Taras Shevchenko National University of Luhansk, Lubny, https//orcid.org/0000-0003-0199-8186

Stanislav Mosin Postgraduate Student of the Department of Early and Preschool Child Development, Taras Shevchenko National University of Luhansk, Lubny, https://orcid.org/0009-0008-4113-6656

ETHICAL ASPECTS OF PARTNERSHIP INTERACTION

Abstract. The article provides a theoretical analysis of the ethical aspects of partnership interaction between teachers, students and parents in the conditions of a modern primary school. The relevance of the study is due to the transformation of the educational paradigm of the New Ukrainian School, the establishment of partnership pedagogy and the increasing need for humanization of interpersonal relations between participants in the educational process. It is substantiated that the effectiveness of partnership interaction is determined not only by the organization of joint activities or the implementation of new forms of cooperation, but primarily by the moral and value principles of relations between its subjects. The paper analyzes modern scientific approaches to understanding the essence of partnership interaction and identifies its main ethical guidelines. It is found that the leading values of partnership in primary school are respect for the individual, trust, responsibility, justice, tolerance and empathy. It is proven that they form the basis for open communication, psychological security, mutual understanding and constructive dialogue between teachers, students and parents. Particular attention is paid to the importance of the ethical culture of the teacher in building humanistically directed interaction and creating a psychologically comfortable educational environment.

It is emphasized that in conditions of martial law, the problem of ethical principles of partnership interaction becomes particularly relevant, since psychological tension, emotional instability and experiences of social uncertainty significantly affect the nature of interpersonal relationships in school. In this regard, the role of a primary school teacher goes beyond purely educational functions and is associated with the ability to maintain an atmosphere of trust, emotional support and psychological security.

The generalization of the research results gives grounds to assert that ethical values constitute the system-forming basis of partnership interaction in a modern primary school, determine the nature of relationships between participants in the educational process and ensure the humanistic nature of the educational environment.

Keywords: partnership, ethical values, elementary school, teacher, student, parents, trust, respect for the individual, empathy, psychological safety, educational environment.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку освіти характеризується поступовим переосмисленням засад організації освітнього процесу. Одним із ключових орієнтирів цих змін стала Концепція Нової української школи, яка «зорієнтована на якісно новий рівень побудови взаємовідносин усіх учасників освітнього процесу, в основі яких знаходиться педагогіка партнерства» [1]. Пріоритетного значення сьогодні набувають ідеї співпраці, діалогу та взаємини між учителем, учнем і батьками – активними суб'єктами освітнього процесу. Це, в свою чергу, зумовлює зміну парадигм навчання: від знаннєвої моделі до компетентнісного підходу, де учитель перестає бути лише джерелом інформації, а стає фасилітатором, ментором і партнером у навчальному процесі [Там само].

Разом із тим змінюється і позиція учня. Дитина вже не розглядається як пасивний об'єкт навчання, який тільки відтворює запропонований зміст освіти. У центрі уваги перебуває її здатність висловлювати власну думку, брати участь у спільному прийняття рішень, проявляти самостійність, відповідальність та ініціативу. Такий підхід, на нашу думку, створює передумови для розвитку суб'єктності молодшого школяра та його усвідомленої участі у взаємодії з іншими учасниками освітнього процесу.

Помітних змін зазнає і роль батьків у шкільному житті дитини. Якщо раніше взаємодія сім'ї та школи нерідко обмежувалася контролем успішності або виконанням організаційних функцій, то сьогодні батьки поступово залучаються до партнерської співпраці з педагогами. У центрі уваги перебуває спільна турбота про розвиток дитини, її психологічний комфорт і підтримка в освітньому процесі. У цьому контексті слушною є думка Н. Басюк, яка підкреслює, що процес взаємодії сім'ї та школи має бути спрямований на активне включення батьків в освітній процес і співпрацю з дітьми та педагогами, оскільки результат виховання значною мірою залежить від здатності вчителів і батьків діяти як однодумці [2].

Очевидно, що підґрунтям таких змін виступають оновлення змісту освіти, впровадження нових педагогічних технологій і трансформація засад організації освітнього процесу. У центрі сучасної освітньої парадигми перебуває людина, її гідність, право на власну позицію та можливість бути повноправним учасником взаємодії. З огляду на це зазначимо, що орієнтація на партнерську взаємодію створює передумови для гуманізації початкової освіти, оскільки змінює характер відносин між учителем, учнями та батьками.

Незважаючи на активне впровадження ідей педагогіки партнерства у практику сучасної школи, її зміст не варто зводити виключно до оновлення форм співпраці чи організації комунікації між учасниками освітнього процесу. Уважаємо, що ефективність партнерської взаємодії визначається характером міжособистісних відносин, що формуються у шкільному середовищі. Отже партнерство не може бути реалізоване винятково через організаційні механізми або формальне дотримання принципів співробітництва.

Важливого значення при цьому набувають етичні цінності, які визначають зміст і характер взаємодії між учасниками освітнього процесу, серед яких повага до особистості, довіра, відповідальність, справедливість, толерантність, здатність до взаєморозуміння та конструктивного діалогу. Сукупність цих цінностей формує моральне підґрунтям партнерських відносин і створює умови для відкритої, безпечної та гуманістично спрямованої взаємодії.

Значення етичних засад партнерства особливо виразно проявляється у початковій школі, адже «саме в початкових класах закладаються основи ціннісних орієнтацій, вольового розвитку і проявляється особлива сенситивність до емоційного розвитку» [3, С. 41]. За відсутності довіри, взаємної поваги чи справедливого ставлення навіть найбільш продумані форми співпраці можуть набувати формального характеру та не забезпечувати реальної суб'єктної взаємодії між учасниками освітнього процесу.

При цьому, аналіз сучасного наукового дискурсу дає підстави стверджувати, що етичний вимір партнерської взаємодії поки не набув цілісного й достатньо ґрунтовного осмислення у педагогічних дослідженнях. Більшість наукових праць зосереджується переважно на організаційних, комунікативних або методичних аспектах співпраці між учасниками освітнього процесу. Натомість морально-ціннісні засади партнерських відносин часто розглядаються опосередковано або як супровідна умова педагогічної взаємодії. Такий підхід певною мірою звужує розуміння педагогіки партнерства, оскільки саме етичні орієнтири визначають характер взаємин між учителем, учнями та батьками. Доцільно стверджувати, що без урахування цінностей поваги, довіри, справедливості чи відповідальності партнерська взаємодія ризикує перетворитися на декларативну модель співробітництва, позбавлену реального гуманістичного змісту.

У зв'язку з цим проблема етичних аспектів партнерської взаємодії потребує глибокого наукового осмислення, особливо в контексті сучасної початкової освіти, де міжособистісні відносини суттєво впливають як на ефективність навчання, так і на особистісний розвиток молодшого школяра.

Аналіз наукових досліджень засвідчує, що проблема партнерської взаємодії посідає помітне місце у науковому просторі й розглядається у контексті гуманізації освіти, демократизації шкільного середовища та розвитку суб'єкт-суб'єктних відносин між учасниками освітнього процесу. Водночас сам підхід до осмислення партнерства у сучасній педагогіці не є однорідним. Якщо

в одних дослідженнях акцент робиться передусім на організаційних механізмах співпраці та оновленні форм педагогічної комунікації, то в інших увага зміщується на міжособистісній характер взаємодії, морально-ціннісні засади партнерства та зміну ролей учасників освітнього процесу.

Теоретико-методологічне значення для осмислення сутності педагогічної взаємодії мають праці В. Андрущенка, І. Беха, С. Гончаренка, І. Зязюна, В. Кременя, О. Савченко, С. Сисоєвої, О. Пєхоти, О. Підласого та інших учених, у яких обґрунтовуються гуманістичні засади освіти, проблеми педагогічного спілкування, співробітництва та розвитку особистості в освітньому процесі. Попри відмінність наукових підходів, дослідників об'єднує критичне переосмислення авторитарної моделі навчання та прагнення до утвердження взаємодії, заснованої на діалозі, довірі й активній участі всіх суб'єктів освітнього процесу.

Різні аспекти партнерської взаємодії, механізми її реалізації та особливості впровадження в умовах Нової української школи висвітлено у працях Н. Бібк, В. Дідух, Т. Кравчинської, Н. Побірченко, О. Топузова, О. Пометун, Н. Гупана та інших дослідників. У вітчизняних наукових розвідках партнерство розглядається не стільки як окрема педагогічна технологія, скільки як нова культура взаємовідносин у шкільному середовищі. Водночас аналіз цих праць дає підстави стверджувати, що увага дослідників здебільшого зосереджується на організаційних, комунікативних або методичних аспектах співпраці між учасниками освітнього процесу. Тоді як морально-ціннісна основа партнерських відносин часто залишається поза центром наукового аналізу або розглядається як супровідна характеристика педагогічної взаємодії.

Проблема морально-етичних засад освітньої взаємодії також посідає важливе місце у сучасній педагогічній науці. У працях А. Бойко, О. Вишневського, О. Сухомлинської, В. Оржеховської, К. Чорної та інших учених увага зосереджується на гуманістичних цінностях, педагогічній етиці, моральному вихованні особистості та формуванні ціннісного ставлення до людини. Окремий напрям становлять дослідження професійно-етичної діяльності педагога, розвитку педагогічного такту, моральної відповідальності та емоційно-етичної компетентності вчителя. У цих працях переконливо обґрунтовується думка про те, що культура педагога безпосередньо впливає на характер взаємодії між учасниками освітнього процесу та рівень психологічної безпеки освітнього середовища.

Разом із тим, проведений аналіз дає підстави стверджувати, що етичний вимір партнерської взаємодії між учасниками освітнього процесу поки не набув цілісного й комплексного осмислення. Дослідження проблем педагогіки партнерства та праці, присвячені професійній етиці педагога, переважно існують паралельно, лише частково перетинаються між собою. Унаслідок цього морально-ціннісні засади партнерських відносин часто не розглядаються як системоутворююча основа взаємодії в сучасній початковій школі. Така

фрагментарність, на нашу думку, певною мірою звужує розуміння сутності партнерства, оскільки без урахування етичних орієнтирів співпраця між учасниками освітнього процесу ризикує залишитися переважно організаційною моделлю, позбавленою реального гуманістичного змісту.

Метою статті є теоретичне обґрунтування етичних аспектів партнерської взаємодії між учителем, учнями та батьками в умовах сучасної початкової школи, а також визначення їхнього значення для формування гуманістичного й психологічно безпечного освітнього середовища.

Відповідно до поставленої мети передбачено розв'язання таких завдань: з'ясувати сутність партнерської взаємодії у сучасному освітньому процесі; охарактеризувати морально-ціннісні засади партнерських відносин між учасниками освітнього процесу; визначити роль етичних цінностей у побудові конструктивної педагогічної взаємодії в початковій школі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема партнерської взаємодії сьогодні перебуває у центрі уваги багатьох психолого-педагогічних досліджень. Проте у науковій літературі відсутнє єдине трактування цього феномена.

Це зумовлено складністю самої взаємодії між учасниками освітнього процесу та багатовимірністю її проявів. Одні дослідники акцентують увагу передусім на співробітництві й координації спільної діяльності, інші – на міжособистісному аспекті партнерства, діалогічності та взаємній підтримці учасників освітнього процесу.

Так, Л. Куземко розглядає партнерську взаємодію як форму співпраці, що передбачає рівноправність сторін, узгодженість дій і спільну відповідальність за досягнення освітніх результатів [4]. Натомість О. Дубасенюк пов'язує партнерство насамперед із гуманістичним характером педагогічної взаємодії, під час якої кожен учасник визнається активним суб'єктом спільної діяльності [5]. У працях Є. Починок акцент зміщується на комунікативний вимір партнерства: здатність до діалогу, взаєморозуміння, командної роботи та конструктивного розв'язання спільних завдань [6].

Незважаючи на відмінності дослідницьких акцентів, проаналізовані підходи не суперечать один одному. Навпаки, у сукупності вони дозволяють розглядати партнерську взаємодію не як окрему форму педагогічної комунікації, а як особливий тип відносин між суб'єктами освітнього процесу, у якому поєднуються співпраця, діалог, взаємна відповідальність і суб'єктна включеність кожного учасника.

Схиляємось до думки, що партнерська взаємодія між суб'єктами освітнього процесу – це новий тип взаємодії, який ґрунтується на паритетній основі та характеризується спільністю цілей, взаємною відповідальністю сторін за результати співпраці, а також особистісним прогресом кожного учасника у процесі спільної діяльності. Партнери в даному контексті – це суб'єкти освітнього процесу, здатні до діалогу, групового спілкування й командної

роботи, які виступають активними організаторами освітнього процесу та співпрацюють задля досягнення спільної мети [7, С.37].

Ефективність партнерської взаємодії в освітньому процесі значною мірою визначається організацією спільної діяльності та характером морально-етичних відносин між її учасниками. На наше переконання, етичні цінності є необхідною передумовою формування гуманістичного освітнього середовища, оскільки надають взаємодії між учителем, учнями та батьками характеру співпраці, взаєморозуміння та взаємної підтримки.

Однією з визначальних цінностей партнерської взаємодії є повага до особистості. Для сучасної початкової школи це означає значно більше, ніж доброзичливе ставлення до дитини чи врахування її вікових особливостей. Йдеться передусім про визнання учня носієм власного досвіду, думок, переживань і права бути активним учасником освітнього процесу. На цьому акцентує увагу О. Савченко, розглядаючи дитиноцентризм як основу сучасної початкової освіти, де дитина перестає бути об’єктом навчального впливу [8].

У свою чергу, І. Бех пов’язує повагу до особистості з процесом суб’єктного становлення дитини [9]. Дослідник наголошує: без ставлення до учня як до самостійної особистості неможливо сформувати внутрішню відповідальність, здатність до усвідомленого вибору та активної участі у взаємодії. За таких умов змінюється і сама логіка педагогічних відносин. Учитель уже не виступає винятково носієм контролю й вимог, а постає партнером, координатором, людиною, здатною підтримати дитину в її розвитку.

На нашу думку, саме повага до особистості визначає якість партнерської взаємодії між суб’єктами освітнього процесу. Там, де дитина не має можливості бути почутою, висловити власну позицію чи впливати на спільну діяльність, партнерство фактично зводиться до зовнішньої декларативності. Водночас атмосфера довіри, взаємного прийняття та відкритого діалогу створює умови, за яких взаємодія набуває справді суб’єктного характеру.

Не менш важливою умовою партнерської взаємодії виступає довіра, яка забезпечує відкритість комунікації та психологічну безпеку освітнього середовища. Дослідники педагогіки партнерства розглядають довіру як моральну основу взаємодії та необхідну умову конструктивної співпраці між усіма суб’єктами освітнього процесу. Зокрема, В. Ковальчук пов’язує її готовністю учасників взаємодії до спільного прийняття рішень, відповідальності та виконання досягнутих домовленостей [10]. Натомість О. Онаць наголошує на значенні довіри для створення психологічно безпечного освітнього середовища, у якому кожен учасник може відкрито висловлювати власну позицію та відчути підтримку з боку інших [11].

Вагоме значення у структурі партнерської взаємодії має відповідальність, яка виявляється у готовності кожного учасника усвідомлювати наслідки власних дій і брати участь у досягненні спільної мети. У сучасній початковій школі відповідальність не може покладатися виключно на вчителя, оскільки

результативність освітнього процесу значною мірою залежить від узгодженості дій педагогів, батьків та самих учнів. У дослідженнях із проблематики педагогіки партнерства відповідальність розглядається як спільна характеристика взаємодії всіх суб'єктів освітнього процесу. Зокрема, В. Ковальчук підкреслює, що рівність і відповідальність забезпечуються усвідомленням прав та обов'язків кожного учасника освітнього процесу, тоді як спільність цілей створює підґрунтя для досягнення спільного результату [10].

За таких умов партнерська взаємодія передбачає не стільки розподіл функцій між учасниками освітнього процесу, скільки усвідомлення ними спільної відповідальності за розвиток і благополуччя дитини. На наш погляд, саме відповідальність перетворює співпрацю на реальний механізм досягнення освітніх цілей, адже без готовності кожної сторони виконувати взяті на себе зобов'язання партнерство ризикує залишитися суто формальною засадою взаємодії.

Суттєвого значення у побудові партнерських відносин набуває також справедливість. У сучасному освітньому середовищі вона не зводиться до однакових вимог чи формального дотримування правил. Значно важливішим є здатність учителя уникати упередженості, виявляти педагогічний такт, коректно оцінювати результати діяльності учнів та зберігати повагу до особистості дитини навіть у ситуаціях педагогічних труднощів. Важливість цього положення підкреслюють дослідники етичних засад педагогічної діяльності, зокрема Л. Хоружа [12] та Н. Волкова [13], пов'язуючи справедливість із моральною культурою вчителя та характером його взаємодії з учнями.

У початковій школі проблема справедливого ставлення набуває особливого значення, оскільки молодші школярі надзвичайно чутливо реагують на прояви нерівності, несправедливого оцінювання чи вибіркового ставлення з боку дорослого. Уважаємо, що відчуття справедливості значною мірою визначає рівень довіри до вчителя та їхню готовність до відкритої взаємодії. Натомість упередженість, приниження або демонстративна нерівність у ставленні руйнують психологічну безпеку освітнього середовища й ускладнюють формування справді партнерських відносин.

Невід'ємними складовими етичної основи партнерства є толерантність та емпатія. Освітнє середовище початкової школи об'єднує дітей із різним життєвим досвідом, емоційними потребами, індивідуальними особливостями та рівнем готовності до навчання. У таких умовах здатність учителя бачити за навчальними результатами внутрішній стан дитини набуває особливого значення. Маємо на увазі таке ставлення до учня, яке поєднує доброзичливість, емоційну підтримку, визнання його індивідуальності та готовність допомагати у подоланні труднощів без приниження чи осуду. У працях, присвячених професійній етиці педагога, емпатія й толерантність розглядаються як важливі характеристики гуманістичної педагогічної взаємодії. Зокрема, Л. Хоружа пов'язує їх із педагогічним тактом, моральною культурою вчителя та здатністю

будувати конструктивні відносини з учнями [12]. Водночас І. Бех наголошує, що прийняття дитини як самостійної особистості створює умови для її емоційного благополуччя та повноцінного особистісного розвитку [9].

Уважаємо, що толерантність і емпатія мають особливу цінність саме у партнерській взаємодії, оскільки вони формують атмосферу психологічної безпеки та відкритого діалогу. Таке середовище створює для дитини можливість вільно висловлювати власні думки без страху осуду чи втрати підтримки з боку дорослого.

Проблема етичних засад партнерської взаємодії набуває особливої гостроти в умовах сучасних суспільних викликів, передусім воєнного стану. Його вплив позначається не лише на організації освітнього процесу чи зміні форматів навчання. Набагато відчутнішими нерідко виявляються психологічні наслідки війни: емоційне виснаження, підвищена тривожність, переживання втрат, постійне відчуття невизначеності. Такі стани неминуче відображаються на взаєминах між учнями, педагогами та батьками, ускладнюючи процес взаєморозуміння й підтримки. У зв’язку з цим зростає потреба в освітньому середовищі, де дитина почуватиметься захищеною , прийнятою та матиме можливість відкрито висловлювати власні думки й переживання. За таких обставин етичні засади партнерства виходять за межі суто моральних орієнтирів довіри, підтримання конструктивного діалогу та налагодження ефективної взаємодії між усіма суб’єктами освітнього процесу.

За цих умов роль учителя початкової школи помітно розширюється. Для багатьох дітей педагог стає тим дорослим, який допомагає зберігати відчуття стабільності в умовах постійних змін і невизначеності. Підтримка, уважне ставлення до переживань дитини, здатність вислухати й допомогти впоратися з труднощами часто виявляються не менш значущими, ніж власне навчання. Тому якість взаємодії вчителя з учнями та батьками впливає не тільки на емоційний стан молодшого школяра, а й на рівень його довіри до школи, відчуття безпеки та готовність відкрито висловлювати власні думки.

У цих умовах уже недостатньо розглядати професійну готовність учителя виключно крізь призму методичної компетентності. Не менш важливим стають етична зрілість, емоційна чутливість, здатність до співпереживання та уважного ставлення до внутрішнього світу дитини. Уміння вчасно помітити її емоційний стан, підтримати у складній ситуації, зберегти атмосферу поваги й психологічної безпеки значною мірою визначає характер взаємодії між учасниками освітнього процесу. За таких обставин саме через етичний вимір професійної діяльності вчителя реалізуються засади партнерства, довіри та взаєморозуміння.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок. Узагальнення проаналізованих підходів дає підстави стверджувати, що етичні цінності становлять внутрішню основу партнерської взаємодії в сучасній початковій школі. Від їх утвердження залежить характер відносин між учителем, учнями та батьками, а також якість освітнього середовища, у якому відбувається навчання й особистісний розвиток дитини.

Важливе місце серед цих цінностей належить повазі до особистості, адже вона створює передумови для визнання суб'єктної позиції кожного учасника освітнього процесу. Саме на такому підґрунті виникає довіра – одна з ключових умов справжнього партнерства. За її відсутності взаємодія ризикує перетворитися на формальне виконання визначених ролей. Відповідальність, своєю чергою, забезпечує узгодженість спільних дій та готовність сторін долучатися до досягнення спільної мети. Важливу роль відіграють також справедливість, толерантність і емпатія, оскільки вони підтримують атмосферу психологічної безпеки, взаємного прийняття та відкритості у спілкуванні.

Значення окреслених етичних цінностей особливо відчутне в умовах сучасної соціальної нестабільності. Війна змінює звичний перебіг життя дітей, породжує тривожність, почуття невизначеності та потребу в додатковій емоційній підтримці. За таких обставин зростає роль учителя як людини, здатної створити для дитини відчуття стабільності й психологічної захищеності. Його діяльність уже не обмежується організацією навчання, оскільки вагомого значення набувають підтримка, уважне ставлення до переживань учнів і здатність вибудовувати довірливі взаємини.

У цьому зв'язку вагомого значення набуває етична культура педагога. Її зміст не зводиться до дотримання професійних норм і правил. Вона виявляється у способах взаємодії з дитиною, готовності вислухати, підтримати, виявити чутливість до її переживань, а також у здатності будувати конструктивний діалог із батьками. Такі прояви створюють умови для збереження психологічного благополуччя молодших школярів і сприяють утвердженню гуманістичного характеру партнерської взаємодії в початковій школі.

Перспективи подальших наукових розвідок пов'язуємо з дослідженням практичних механізмів формування етичної культури партнерської взаємодії у початковій школі та вивченням особливостей побудови партнерських відносин між учителем, учнями й батьками в умовах сучасних соціальних викликів.

Література:

1. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи [Електронний ресурс]. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/novaukrainska-shkola-compressed.pdf (дата звернення: 03.01.2026).

2. Басюк Н. А. Партнерська взаємодія вчителя Нової української школи з батьками молодших школярів. *Актуальні проблеми та перспективи дошкільної освіти в сучасному освітньому просторі* : зб. наук.-метод. праць / за заг. ред. О. О. Максимової, М. А. Федорової. Житомир : ФОП Левковець, 2019. С. 7–10.

3. Вашуленок О. В. Виховання морально-етичних якостей молодших школярів на уроках літературного читання [Електронний ресурс]. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/738249/1/%D0%92%D0%B0%D1%88%D1%83%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8.pdf (дата звернення: 03.06.2026).

4. Куземко Л. В. Досвід формування готовності до партнерської взаємодії у майбутніх учителів початкових класів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах.* 2021. № 78. С. 198–203. DOI: https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.78.35.

5. Дубасенюк О. А. Партнерська взаємодія як базова складова комунікативної компетентності майбутніх педагогів в умовах магістратури. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2022. № 2 (350), ч. ІІ. С. 17–24.

6. Починок Є. А. Партнерська взаємодія як інноваційний компонент Нової української школи. *Академічні студії. Серія «Педагогіка».* 2023. Вип. 1. С. 95–102.

7. Єпіхіна М. Сутність та структура готовності майбутнього вчителя до партнерської взаємодії в початковій школі. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка.* 2022. Т. 38, № 2. С. 36–43. DOI: https://doi.org/10.28925/2311-2409.2022.386.

8. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти : підручник. 2-ге вид. Київ : Грамота, 2013. 504 с.

9. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 1 : Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Київ : Либідь, 2003. 280 с.

10. Ковальчук В. А. Педагогіка партнерства у професійній діяльності вчителя : навч. посіб. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2023. 100 с.

11. Онаць О., Данко А. Психологічні аспекти педагогіки партнерської взаємодії в закладах освіти в підручнику для керівника. *Проблеми сучасного підручника*. 2022. Вип. 29. С. 172–184. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psp_2022_29_18 (дата звернення: 03.01.2026).

12. Хоружа Л. Л. Етична компетентність майбутнього вчителя початкових класів : теорія і практика. Київ : Преса України, 2003. 320 с.

13. Волкова Н. П. Педагогіка : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2007. 616 с.

References:

1. Nova ukrainska shkola: kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly [The New Ukrainian School: conceptual principles of secondary school reform]. (n.d.). mon.gov.ua. Retrieved from https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/novaukrainska-shkola-compressed.pdf [in Ukrainian].

2. Basiuk, N. A. (2019). Partnerska vzaiemodiia vchytelia Novoi ukrainskoi shkoly z batkamy molodshykh shkoliariv [Partnership interaction of the New Ukrainian School teacher with parents of primary school students]. Aktualni problemy ta perspektyvy doshkilnoi osvity v suchasnomu osvitnomu prostori – Current Problems and Prospects of Preschool Education in the Modern Educational Space, 7–10 [in Ukrainian].

3. Vashulenok, O. V. (n.d.). Vykhovannia moralno-etychnykh yakostei molodshykh shkoliariv na urokakh literaturnoho chytannia [Education of moral and ethical qualities of primary school students during literary reading lessons]. Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/738249/1/%D0%92%D0%B0%D1%88%D1%83%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8.pdf [in Ukrainian].

4. Kuzemko, L. V. (2021). Dosvid formuvannia hotovnosti do partnerskoi vzaiemodii u maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv [Experience of forming readiness for partnership interaction among future primary school teachers]. Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkoli – Pedagogy of Creative Personality Formation in Higher and Secondary Schools, 78, 198–203. https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.78.35 [in Ukrainian].

5. Dubaseniuk, O. A. (2022). Partnerska vzaiemodiia yak bazova skladova komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh pedahohiv v umovakh mahistratury [Partnership interaction as a basic component of communicative competence of future teachers in master's training]. Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedahohichni nauky – Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University. Pedagogical Sciences, 2 (350), part II, 17–24 [in Ukrainian].

6. Pochynok, Ye. A. (2023). Partnerska vzaiemodiia yak innovatsiinyi komponent Novoi ukrainskoi shkoly [Partnership interaction as an innovative component of the New Ukrainian School].

Akademichni studii. Seriia «Pedahohika» – Academic Studies. Series «Pedagogy», 1, 95–102. [in Ukrainian].

7. Yepikhina, M. (2022). Sutnist ta struktura hotovnosti maibutnoho vchytelia do partnerskoi vzaiemodii v pochatkovii shkoli [The essence and structure of future teacher readiness for partnership interaction in primary school]. Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika – Pedagogical Education: Theory and Practice. Psychology. Pedagogy, 38 (2), 36–43. https://doi.org/10.28925/2311-2409.2022.386 [in Ukrainian].

8. Savchenko, O. Ya. (2013). Dydaktyka pochatkovoi osvity [Didactics of primary education] (2nd ed.). Kyiv: Hramota [in Ukrainian].

9. Bekh, I. D. (2003). Vykhovannia osobystosti. Kn. 1: Osobystisno oriientovanyi pidkhid: teoretyko-tekhnolohichni zasady [Education of personality. Book 1: Personality-oriented approach: theoretical and technological foundations]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

10. Kovalchuk, V. A. (2023). Pedahohika partnerstva u profesiinii diialnosti vchytelia [Pedagogy of partnership in teacher professional activity]. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka [in Ukrainian].

11. Onats, O., & Danko, A. (2022). Psykholohichni aspekty pedahohiky partnerskoi vzaiemodii v zakladakh osvity v pidruchnyku dlia kerivnyka [Psychological aspects of pedagogy of partnership interaction in educational institutions in the handbook for school leaders]. Problemy suchasnoho pidruchnyka – Problems of the Modern Textbook, 29, 172–184. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/psp_2022_29_18 [in Ukrainian].

12. Khoruzha, L. L. (2003). Etychna kompetentnist maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv: teoriia i praktyka [Ethical competence of future primary school teachers: theory and practice]. Kyiv: Presa Ukrainy [in Ukrainian].

13. Volkova, N. P. (2007). Pedahohika [Pedagogy]. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 09.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.05.2026

УДК 373.3.016:51

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-786-792

Жигайло Оксана кандидат психологічних наук, доцент кафедри фундаментальних дисциплін початкової освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, Дрогобич, https://orcid.org/0000-0001-8297-2951

ВИКОРИСТАННЯ НЕТРАДИЦІЙНИХ ФОРМ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Анотація. Стаття присвячена теоретичному обґрунтуванню та практичному аналізу використання нетрадиційних форм навчання на уроках математики в початковій школі. Обґрунтовано актуальність упровадження сучасних педагогічних технологій, спрямованих на підвищення мотивації учнів до навчання, розвиток пізнавальної активності, творчого мислення та формування стійкого інтересу до математики. Проаналізовано сутність поняття «нетрадиційний урок» у науково-педагогічній літературі, визначено його основні ознаки, функції та значення в освітньому процесі.

У роботі охарактеризовано психолого-педагогічні особливості молодших школярів, зокрема їхню емоційність, потребу в ігровій діяльності, творчості та зміні видів роботи. Доведено, що використання нетрадиційних форм навчання сприяє розвитку логічного мислення, уваги, пам’яті, уяви та комунікативних умінь учнів. Представлено класифікацію нетрадиційних уроків математики: уроки-подорожі, уроки-казки, уроки-вікторини, уроки-квести, інтегровані та театралізовані уроки. Визначено їхні дидактичні можливості та педагогічні переваги.

Особливу увагу приділено використанню ігрових технологій, сторітелінгу та математичних казок як ефективних засобів формування математичних понять і розвитку пізнавального інтересу учнів.

Розглянуто методичні аспекти організації нетрадиційних уроків, підкреслено роль творчого підходу вчителя у забезпеченні активної участі дітей в освітньому процесі.

Наведено приклади фрагментів уроків математики з використанням нестандартних форм роботи, які демонструють ефективність поєднання навчальної, ігрової та творчої діяльності. Установлено, що нетрадиційні форми навчання сприяють підвищенню якості математичної підготовки учнів, формуванню ключових компетентностей, самостійності та позитивного ставлення до навчання.

Ключові слова: нетрадиційний урок, початкова школа, уроки математики, ігрові технології, сторітелінг, математична казка.

Zhigaylo Oksana Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Methods of Primary Education Drohobych state pedagogical University named after Ivan Franko, Drohobych, https://orcid.org/0000-0001-8297-2951

USE OF NON-TRADITIONAL FORMS OF WORK ORGANIZATION IN MATHEMATICS LESSONS IN PRIMARY SCHOOL

Abstract. The article is devoted to the theoretical substantiation and practical analysis of the use of non-traditional forms of teaching in mathematics lessons in primary school. The relevance of introducing modern pedagogical technologies aimed at increasing students' motivation to learn, developing cognitive activity, creative thinking, and forming a sustained interest in mathematics is substantiated. The essence of the concept of a "non-traditional lesson" in scientific and pedagogical literature is analyzed, and its main features, functions, and significance in the educational process are determined.

The paper characterizes the psychological and pedagogical features of primary school students, in particular their emotionality, need for play activities, creativity, and change of activities. It is proved that the use of non-traditional forms of teaching contributes to the development of logical thinking, attention, memory, imagination, and communicative skills of students. A classification of non-traditional mathematics lessons is presented, including travel lessons, fairy-tale lessons, quiz lessons, quest lessons, integrated and dramatized lessons. Their didactic possibilities and pedagogical advantages are identified.

Special attention is paid to the use of game technologies, storytelling, and mathematical fairy tales as effective means of forming mathematical concepts and developing students' cognitive interest. The methodological aspects of organizing non-traditional lessons are considered, and the role of the teacher's creative approach in ensuring children's active participation in the educational process is emphasized.

Examples of mathematics lesson fragments using non-standard forms of work are presented, demonstrating the effectiveness of combining educational, игровой and creative activities. It is established that non-traditional forms of teaching contribute to improving the quality of students' mathematical training, developing key competencies, independence, and a positive attitude toward learning.

Keywords: non-traditional lesson, primary school, mathematics lessons, gaming technologies, storytelling, mathematical fairy tale.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку освіти в Україні характеризується переорієнтацією навчального процесу на особистість учня, його потреби, інтереси та індивідуальні можливості. Особливої актуальності це набуває в початковій школі, де закладаються основи навчальної діяльності, формується ставлення до знань і розвивається пізнавальний інтерес. У цьому

контексті постає проблема вдосконалення форм організації навчання, зокрема уроку як основної одиниці освітнього процесу.

Традиційна структура уроку не завжди забезпечує достатній рівень активності учнів, що може знижувати ефективність засвоєння навчального матеріалу. Особливо актуальним є застосування нетрадиційних форм на уроках математики, оскільки цей предмет часто викликає труднощі в учнів через свою абстрактність. Впровадження нетрадиційних форм навчання також відповідає вимогам компетентнісного підходу в освіті, сприяє гуманізації освітнього процесу, створенню позитивного емоційного фону на уроці та зниженню навчального напруження.

Проблема використання нетрадиційних форм навчання знайшла відображення у працях багатьох учених. Класичне розуміння уроку як чітко структурованої форми навчання було обґрунтоване ще в минулому, а подальший розвиток цієї ідеї підкреслював важливість системності та послідовності навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних наукових дослідженнях ґрунтовно обґрунтовано значення активних методів навчання та ігрових технологій, а також роль особистісно орієнтованого підходу в межах освітнього простору [2]. Зокрема, нетрадиційні уроки розглядаються як такі форми організації навчання, які відзначаються оригінальністю структури, методів і прийомів, спрямованих на активізацію навчальної діяльності учнів. Вони виступають дієвою альтернативою стандартним урокам, що стимулюють інтерес до навчання та розвиток творчого мислення [7]. Фундаментальні зміни в структурі та засадах функціонування сучасної початкової ланки освіти в системі неперервного навчання детально висвітлено у працях О. Я. Савченко [9].

Видатні педагоги наголошували, що ефективне навчання можливе лише тоді, коли учень є активним учасником процесу пізнання, а школа дарує дитині радість відкриття [10]. Навчання має випереджати розвиток і спиратися на активну діяльність дитини. Питання теоретичного обґрунтування педагогічної доцільності, відповідності форм поставленій меті та реалізації компетентнісного підходу в початковій освіті всебічно розглядалися у працях Н. М. Бібік [3].

Попри значну кількість теоретичних досліджень, на практиці виникають труднощі впровадження нетрадиційних уроків, серед яких дослідники називають недостатню підготовленість учителів, обмеженість часу та необхідність додаткових ресурсів. Окрім того, надмірне захоплення іграми без чіткої дидактичної мети може призвести до зниження навчальної ефективності. Для запобігання цьому важливо використовувати сучасний інструментарій, зокрема цифрові інструменти [1], та розробляти нові підходи до оцінювання, спираючись на формувальний підхід [5]. Це актуалізує потребу в детальному обґрунтуванні методики комбінування та розробки конкретних фрагментів занять.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та практичний аналіз використання нетрадиційних форм організації роботи на уроках математики в початковій школі для підвищення пізнавальної активності та мотивації учнів.

Виклад основного матеріалу. Ефективність освітнього процесу значною мірою зависить від урахування особливостей молодших школярів. За дослідженнями Ж. Піаже, діти цього віку перебувають на стадії конкретних операцій, що означає здатність до логічного мислення за умови опори на наочність і практичний досвід [6]. Важливо організовувати навчання в межах «зони найближчого розвитку» дитини. Для учнів цього віку характерна нестійка увага та наочно-образний характер пам'яті, що вимагає зміни видів діяльності та яскравих образів.

У науково-педагогічній літературі нетрадиційні уроки класифікують за різними підходами:

За формою проведення: уроки-подорожі (уявне або реальне переміщення у просторі чи часі); уроки-казки (використання казкових сюжетів); уроки-вікторини та уроки-змагання (використання конкурсів, що стимулюють активність через командну роботу); уроки-екскурсії та уроки-дослідження.

За домінуючими методами навчання: інтерактивні, ігрові, проблемні, проєктні та інтегровані уроки.

За дидактичною метою: нетрадиційні уроки засвоєння нових знань, закріплення, узагальнення та контролю знань.

Важливе місце у структурі таких занять посідає методика розвитку критичного мислення, яка вчить дітей самостійно мислити, аналізувати умови та робити логічні висновки [4; 8].

Ігрові технології є сукупністю методів і прийомів організації навчального процесу у формі різноманітних дидактичних ігор. Гра виступає ефективним інструментом формування знань, умінь і навичок [9]. На уроках математики доцільно використовувати ігри на закріплення обчислювальних навичок (наприклад, «Хто швидше?», «Математичний ланцюжок»), логічні та сюжетно-рольові ігри.

Сторітелінг розглядається як метод подання інформації через сюжет, образи та персонажів. У початковій школі він найчастіше реалізується через математичні казки. Текстові завдання, побудовані на основі сюжетних історій, допомагають навчити дітей правильно аналізувати взаємозв'язки між величинами [4]. Наприклад, під час вивчення лічби числа можуть виступати героями казки, які взаємодіють між собою. При розв'язуванні текстових задач сторітелінг допомагає учням краще зрозуміти умову задачі, виділити головне та знайти правильний спосіб розв’язання.

Практична реалізація розроблених підходів демонструє можливості впровадження нестандартних форм на різних етапах уроків математики.

Реалізація нетрадиційних моделей навчання в початкових класах вимагає чіткої інтеграції ігрових та сюжетних елементів у загальну дидактичну структуру уроку математики. Нестандартні підходи не мають бути хаотичними розвагами, основним завдання є забезпечення плавного переходу від репродуктивного сприйняття знань до самостійної пізнавальної активності на кожному мікроетапі заняття.

Традиційне фронтальне опитування чи математичний диктант на початку уроку часто викликають у дітей тривожність. Альтернативою є використання динамічних сюжетно-ігрових моделей, зокрема уроку-подорожі. На цьому етапі сюжет слугує рамкою для швидкого усного рахунку та відновлення в пам'яті раніше вивчених операцій.

На початку заняття, присвяченого арифметичним діям у межах 20, створюється ігрова ситуація «Координатна лісова карта» (2 клас). Учні отримують роль штурманів. Щоб прокласти безпечний маршрут через умовні перешкоди (наприклад, «кам’яний завал» або «глибокий яр»), дітям необхідно виконати серію експрес-обчислень: знайти суму чисел, визначити різницю між числами.

Кожна правильна відповідь відкриває наступну точку на карті. Такий підхід трансформує рутинні обчислення на швидкість у колективне розв'язання ситуативного завдання, де помилка сприймається не як провал, а як потреба змінити тактику пошуку рішення.

На етапі вивчення та первинного сприйняття нового матеріалу абстрактність математичних понять (зокрема, розрядний склад числа, сутність множення, дроби) вступає у суперечність із наочно-образним мисленням молодших школярів. Подолати цей бар'єр дозволяє дидактичний сторітелінг та математичне казкарство, де математичні категорії персоналізуються.

Під час вивчення теми «Склад числа 10» (1 клас) замість сухого заучування таблиці застосовується сюжетна архітектоніка казки. Число позиціонується як архітектор, який будує двоповерхові будинки для своїх друзів. Проте в кожній кімнаті на одному поверсі можуть мешкати лише дві цифри, сума яких строго дорівнює десяти. Учні стають «помічниками архітектора» й аналізують можливі варіанти розселення: якщо ліворуч заселилася цифра 3, то праворуч може бути лише 4. Опора на сюжетне моделювання дозволяє дітям не просто механічно зазубрити комбінації, а візуалізувати взаємозв'язок частин і цілого, спираючись на конкретні образи.

На стадії автоматизації навичок (наприклад, засвоєння табличного множення) критично важливо уникати монотонного повторення. Ефективним інструментом тут стають командні змагання та дидактичні вікторини, побудовані на принципах гейміфікації та взаємоперевірки.

При закріпленні навичок табличного множення клас диференціюється на дві чи три дослідницькі групи. Замість традиційного розв’язання стовпчиків із підручника впроваджується бліц-інтерв’ю «Математичний ринг» (2 клас). Команди по черзі генерують запитання-виклики для своїх опонентів (наприклад: «Який добуток чисел 7 і 3?», «Які два множники дають у результаті 24?»). Фіксація результатів відбувається на інтерактивній панелі або маркерній дошці. Окрім суто математичного навантаження, така форма організації роботи розвиває навички самоконтролю, швидкість реакції та культуру мікрогрупової комунікації.

Для перевірки глибини засвоєння матеріалу та формування вміння оперувати знаннями в нестандартних умовах доцільно використовувати проблемно-пошукові ситуації, де математична задача інтегрується в реальний або квазіреальний контекст.

Процес розв'язування текстових задач трансформується за допомогою текстового сторітелінгу. Замість абстрактної умови про «перший і другий склад» учням пропонується мікроісторія з елементами екологічного чи побутового виховання. Наприклад, сюжет про підготовку лісових тварин до зими: прораховується реальний раціон білки, яка вже заготовила певну кількість природного корму й має знайти решту до настання морозів. Учні самостійно дешифрують фабулу історії, виокремлюють відомі величини та шукане, будують графічну схему чи блок-схему розв'язку. Це мінімізує механічне вгадування арифметичної дії («додати чи відняти») і змушує дитину аналізувати логіку процесу. Наприкінці тематичного блоку чи великого розділу доцільно відмовитися від стандартних контрольних робіт на користь інтелектуально-ігрових турнірів (квестів).

На етапі узагальнення складних тем (наприклад, багатоцифрові числа, швидкість, час, відстань – 4 клас) уроки організуються у формі групових квестів-досліджень. Кожна мікрогрупа отримує «науковий пакет» із логічними ребусами, зашифрованими математичними виразами та текстовими завданнями підвищеної складності. Успішне розв'язання одного блоку завдань дає ключ (цифру або літеру) до наступного етапу.

У межах такого підходу суттєво змінюється вектор оцінювання: акцент переноситься з фіксації помилок на формувальний аналіз поступу учня. Дитина бачить практичну цінність математичного апарату як інструменту для розв'язання життєвих завдань та подолання пізнавальних викликів, що безпосередньо стимулює її внутрішню навчальну мотивацію.

Висновки. Аналіз науково-педагогічної літератури та практичного досвіду дозволив з'ясувати, що сутність «нетрадиційного уроку» полягає у відході від стандартної структури заняття та використанні творчих форм і методів, спрямованих на активізацію пізнавальної діяльності учнів. Психолого-педагогічні особливості молодших школярів свідчать про їхню природну схильність до активної діяльності, гри та спілкування, що робить використання таких форм педагогічно доцільним. Встановлено, що впровадження ігрових технологій, сторітелінгу та математичних казок підвищує мотивацію, полегшує сприйняття абстрактного матеріалу, зближує навчання з життєвим досвідом дітей і створює позитивний емоційний клімат. Розроблені фрагменти уроків підтвердили, що нетрадиційні форми забезпечують активну участь учнів та підвищують рівень засвоєння знань.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробкою цілісної системи уроків із використанням нетрадиційних форм, а також із вивченням їх безпосереднього впливу на формування ключових компетентностей учнів початкової школи.

Література

1. Бездєнєжних О. Цифрові інструменти в початковій школі: практичний посібник. Київ: Генеза, 2024. 144 с.
2. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку. Київ: Академвидав, 2022. 256с.
3. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід у початковій освіті. Київ: Літера ЛТД, 2015.112с.
4. Большакова І. О. Критичне мислення в початковій школі: як навчити дітей аналізувати. Харків: Ранок, 2023. 176 с.
5. Онопрієнко О. В. Оцінювання в початковій школі: формувальний підхід. Київ: Генеза, 2023. 128 с.
6. Піаже Ж. Психологія інтелекту. Київ: Основи, 2001. 272 с.
7. Підласий І. П. Педагогіка: 100 питань – 100 відповідей. Київ: Вища школа, 2006.296с.
8. Пометун О. І. Методика розвитку критичного мислення учнів на уроках. Київ: Наш Формат, 2021. 192 с.
9. Савченко О. Я. Початкова школа в системі неперервної освіти. Київ: Педагогічна думка, 2018. 240 с.
10. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Київ: Радянська школа, 1977. 382 с.

References:

1. Bezdieniezhnykh O. Tsyfrovi instrumenty v pochatkovii shkoli: praktychnyi posibnyk. [Digital tools in elementary school: a practical guide]Kyiv: Heneza, 2024. 144 p. [in Ukrainian]
2. Bekh I. D. Osobystist u prostori dukhovnoho rozvytku. [Personality in the space of spiritual development]Kyiv: Akademvydav, 2022. 256 p. [in Ukrainian]
3. Bibik N. M. Kompetentnisnyi pidkhid u pochatkovii osviti.[Competency approach in primary education.] Kyiv: Litera LTD, 2015. 112 p. [in Ukrainian]
4. Bolshakova I. O. Krytychne myslennia v pochatkovii shkoli: yak navchyty ditei analizuvaty. [Critical thinking in elementary school: how to teach children to analyze]Kharkiv: Ranok, 2023. 176 p. [in Ukrainian]
5. Onopriienko O. V. Otsiniuvannia v pochatkovii shkoli: formuvalnyi pidkhid.[Assessment in primary school: a formative approach.] Kyiv: Heneza, 2023. 128 p. [in Ukrainian]
6. Piazhe Zh. Psykholohiia intelektu.[Psychology of intelligence.] Kyiv: Osnovy, 2001. 272 p. [in Ukrainian]
7. Pidlasyi I. P. Pedahohika: 100 pytan — 100 vidpovidei.[Pedagogy: 100 questions – 100 answers.] Kyiv: Vyshcha shkola, 2006. 296 p. [in Ukrainian]
8. Pometun O. I. Metodyka rozvytku krytychnoho myslennia uchniv na urokakh. [Methods of developing students' critical thinking in lessons.]Kyiv: Nash Format, 2021. 192 p. [in Ukrainian]
9. Savchenko O. Ya. Pochatkova shkola v systemi neperervnoi osvity.[Primary school in the system of continuous education.] Kyiv: Pedahohichna dumka, 2018. 240 p. [in Ukrainian]
10. Sukhomlynskyi V. O. Sertse viddaiu ditiam. [I give my heart to children.]Kyiv: Radianska shkola, 1977. 382 p. [in Ukrainian]

Дата першого надходження статті до видання: 09.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.05.2026

УДК 81'246.2:811.411.21:811.161.2-057.875

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-793-805

Задко Тетяна Петрівна старший викладач кафедри східних мов Навчально-наукового гуманітарного інституту, Національна академія Служби безпеки України, м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-2114-2991

СИСТЕМНІ ЛІНГВІСТИЧНІ ДЕВІАЦІЇ ЯК ВИЯВ МІЖМОВНОЇ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ ПРИ ВИВЧЕННІ АРАБСЬКОЇ МОВИ НОСІЯМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Анотація. У статті розглядається феномен міжмовної інтерференції, що виникає в процесі навчання арабської мови як іноземної в українськомовній аудиторії. На основі результатів лінгвістичного моніторингу усного та писемного мовлення здобувачів освіти проаналізовано та структуровано типові відхилення від арабської мовної норми. Дослідження фокусується на процесах, за яких двомовний індивід підпорядковує структури іноземної мовної системи ментальним алгоритмам та концептуальним моделям рідної мови, що стає причиною виникнення систематичних помилок.

Опис зафіксованих лінгвістичних девіацій розподілено за фонетико-фонологічним, морфосинтаксичним, лексико-семантичним та прагматичним рівнями мовної системи. У межах фонетичного блоку аналізується вплив відсутності веляризації та фарингалізації в українській артикуляційній базі на вимову арабських емфатичних та увулярно-фарингальних приголосних, а також простежується зв'язок цих артикуляційних зсувів із появою орфографічних помилок на письмі. На морфосинтаксичному рівні висвітлено механізми негативного перенесення у царині категорій роду, числа, визначеності/ невизначеності, а також при конструюванні квантитативно-іменних та атрибутивних сполучень. Особливу увагу приділено дзеркальному копіюванню порядку слів, штучному нав'язуванню вказівним займенникам непритаманних функцій, спробам відтворення моделі українського інфінітива та стратегіям уникнення складних обмежувальних і сполучникових моделей на рівні текстотворення.

У лексико-семантичному вимірі увага зосереджена на деформаціях прийменникового керування, явищах міжмовної паронімії дієслівних порід, а також на ментальному калькуванні українських сталих виразів. Завершує роботу аналіз соціокультурного контексту, де розглянуто відхилення від норми, що виникають при спробах адаптації релігійно маркованого арабського мовленнєвого етикету до стандартів українського комунікативного простору. Матеріал статті орієнтований на розробку контрастивних підходів у лінгводидактиці та побудову порівняльно-типологічного аналізу в процесі підготовки майбутніх арабістів.

Ключові слова: міжмовна інтерференція, арабська мова, українськомовна аудиторія, системні девіації, лінгводидактика.

Zadko Tetiana Petrivna senior teacher at the Department of Oriental Languages of the Educational and Scientific Humanitarian Institute, National Academy of the Security Service of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0000-0003-2114-2991

SYSTEMIC LINGUISTIC DEVIATIONS AS A MANIFESTATION OF CROSS-LINGUISTIC INTERFERENCE IN LEARNING ARABIC BY NATIVE UKRAINIAN SPEAKERS

Abstract. The article explores how cross-linguistic interference affects teaching Arabic as a foreign language to Ukrainian-speaking students. Based on the observation of students' oral and written speech, it analyzes and organizes typical deviations from Arabic norms. The study focuses on how bilinguals adjust foreign-language structures to fit native patterns, leading to systematic errors.

The article categorizes linguistic deviations as phonetic-phonological, morphosyntactic, lexico-semantic, and pragmatic. In the phonetic section, it examines how the absence of velarization and pharyngealization in Ukrainian pronunciation affects Arabic emphatic and uvular-pharyngeal consonants and links these changes to spelling errors. At the morphosyntactic level, it highlights negative transfer in gender, number, definiteness/indefiniteness, and quantitative noun and attributive phrase constructions. It emphasizes the literal copying of word order and describes new functions assigned to demonstrative pronouns, transfer of the Ukrainian infinitive model, and avoidance of complex restrictive or conjunctive patterns in text generation.

In the lexico-semantic dimension, attention focuses on deformations of prepositional government. The article discusses cross-linguistic paronymy among derived verbal forms and the mental calquing of Ukrainian idioms and set expressions. The paper concludes with a sociocultural analysis of deviations from the norm arising from attempts to adapt religiously marked Arabic speech etiquette to Ukrainian communicative standards. The material aims to support the development of contrastive approaches in linguodidactics and comparative-typological analysis in training future Arabists.

Keywords: cross-linguistic interference, Arabic language, Ukrainian-speaking audience, systematic deviations, linguodidactics.

Постановка проблеми. Динамічний розвиток міжкультурної комунікації висуває нові вимоги до якості мовної підготовки фахівців. Повноцінне володіння іноземною мовою передбачає системне опанування автентичних засобів цільової мови, що вимагає від здобувачів освіти реструктуризації мислення та формування нової мовної картини світу. У цьому контексті

особливий науково-практичний інтерес становлять виклики та труднощі, що виникають у процесі навчання арабської мови студентів-носіїв української мови. Ці деструктивні чинники зумовлені відсутністю спорідненості та типологічними розбіжностями між українською та арабською мовними системами, а їхнім ключовим проявом є явище лінгвістичної інтерференції.

Під лінгвістичною інтерференцією, у межах цього дослідження, розуміємо процес і результат деструктивного взаємовпливу мовних систем, які контактують у свідомості білінгва, що виявляється у мимовільному перенесенні навичок рідної мови на структуру вторинної мовної системи та призводить до відхилень від загальноприйнятої літературної норми.

Основними детермінантами виникнення цього явища є стійкість стереотипів рідної мови, відсутність прямих міжмовних еквівалентів на фонологічному, лексико-семантичному та морфосинтаксичному рівнях, а також когнітивна тенденція індивіда підпорядковувати нові мовні факти вже засвоєній системі. Міжмовна інтерференція суттєво гальмує формування іншомовної комунікативної компетентності студентів. Зазначена проблематика потребує всебічного наукового аналізу та систематизації задля розроблення ефективних лінгводидактичних стратегій, спрямованих на нівелювання стійких помилок, подолання стилістичної неприродності мовлення та запобігання формуванню гібридних, нетипових для арабської мови конструкцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне підґрунтя дослідження лінгвістичної інтерференції відзначається багатоаспектністю та вагомим доробком вітчизняних і зарубіжних учених, які розглядали цей феномен крізь призму загального мовознавства, психолінгвістики та лінгводидактики.

Зокрема, розгорнуту типологію відхилень від норми пропонує І. Ю. Волошок, диференціюючи фонетичний, граматичний, лексико-семантичний, стилістичний та соціокультурний рівні вияву інтерференційних процесів. Дослідниця обґрунтовує закономірність: глибина й характер інтерференції корелюють із типологічною дистанцією між мовами. При цьому зазначається, що саме первинна мовна система незмінно виступає джерелом, тоді як вторинна мова – об’єктом інтерференційного тиску [1].

У контексті структурно-функціонального аналізу вагомим є доробок О. Р. Валігури, яка здійснила ґрунтовну систематизацію ознак цього явища. Авторка класифікує інтерференцію за сферою функціонування (мовна та мовленнєва), кількістю контактуючих систем (проста й складна) та детермінуючими чинниками (психолінгвістичні й соціолінгвістичні). Акцентуючи на мовленнєвому аспекті, дослідниця трактує інтерференцію як експлікацію індивідуальних помилок говоріння, що виникають під час актуалізації мовних ресурсів білінгва [2].

Проблема когнітивного накладання мовних картин світу та виникнення на цій основі деструктивних чинників у перекладацькому процесі аналізується у працях Т. М. Єфименко, де інтерференція розглядається як детермінанта девіацій

від нормативного канону цільової мови [3]. Своєю чергою, специфіка фонетичної інтерференції в умовах штучного опанування другої іноземної мови висвітлена О. Пономаренко та Є. Костиком. Автори інтерпретують це явище як деструктивне втручання елементів однієї системи в іншу, яке на початковому етапі має переважно негативний характер [4].

І. І. Гамерська визначає інтерференцію як багатоаспектний феномен, що потребує лінгвістичного, психологічного та методичного аналізу. Механізмом інтерференції вона називає ототожнення та перенесення функцій контактуючих мов, де рідна мова змушує сприймати факти іноземної мови у перекрученому вигляді [5].

Ураховуючи вагомі здобутки зазначених авторів, варто констатувати, що попри глибоку теоретичну розробку загальних засад інтерференції, питання її специфіки у мовній парі українська мова – арабська мова досі не набули системного висвітлення у вітчизняній лінгводидактиці. Більшість наявних розвідок обмежується індоєвропейським мовним ареалом. Окреслена теоретична й методична лакуна обумовлює актуальність нашого дослідження.

Метою статті є виявлення, лінгвістичний аналіз та систематизація типових проявів міжмовної інтерференції на фонологічному, морфосинтаксичному та лексико-семантичному рівнях у мовленні студентів-носіїв української мови, які вивчають арабську мову.

Виклад основного матеріалу. Емпіричну базу нашого дослідження становили результати лінгвістичного моніторингу усного та писемного мовлення студентів-носіїв української мови, які опановують арабську мову як першу іноземну. Фіксація відхилень від мовної норми здійснювалася під час аналізу поточних письмових робіт, автентичних текстів усних висловлювань, а також результатів модульного та підсумкового контролю здобувачів освіти.

Отримані емпіричні дані засвідчують, що процес формування арабської комунікативної компетентності в українськомовній аудиторії супроводжується появою стійких девіацій на всіх рівнях мовної системи. Прагнення двомовного індивіда автоматично підпорядкувати нетипові для нього конструкції арабської мови вже сформованим ментальним стереотипам рідної мови стає причиною виникнення системних помилок.

Задля глибшого лінгвістичного осмислення та диференціації зафіксованих девіацій вважаємо за доцільне структурувати їх відповідно до мовних рівнів. Розпочнемо аналіз із фонетико-фонологічного ярусу, де інтерференційний тиск є найбільш помітним на початкових етапах навчання, оскільки він безпосередньо зачіпає артикуляційну та перцептивну бази студентів.

Оскільки артикуляційні бази арабської та української мов мають принципові розбіжності, у свідомості студентів відбувається неминуче накладання звичних фонологічних стереотипів рідної мови на чужорідну фонетичну систему. Українській фонетиці притаманна помірна палаталізація та відсутність веляризованих чи фарингальних приголосних. Натомість арабська

консонантна система будується на наявності унікальних фонемних опозицій, де диференційними ознаками виступають емфаза та специфічні зони утворення в ділянці глотки й гортані.

Лінгвістичний моніторинг усного мовлення студентів дозволив виявити та систематизувати деструктивні прояви фонетичної інтерференції, які найчіткіше виражені у двох групах приголосних: емфатичних та увулярно-фарингальних.

Головною причиною інтерференції під час вимови арабських емфатичних звуків ص – /ṣ/, ض – /ḍ/, ط – /ṭ/, ظ – /ẓ/ є відсутність в українській мові явища веляризації – додаткового підняття задньої спинки язика до м'якого піднебіння, що створює характерний низький тембр. Замість формування специфічного емфатичного фокуса, студенти-українці підсвідомо підміняють ці звуки їхніми дентальними невідповідниками, які існують в рідній мові. Негативним наслідком є те, що втрата емфази студентами спричиняє не просто іноземний акцент, а фонематичну глухоту – руйнування смислорозрізнювальних ліній. В арабській мові пари ص – س, ض – د, ط – ت, ظ – ز є різними фонемами, тому їх змішування спотворює семантику слів. Додатковим деструктивним проявом тут є прогресивна асиміляція: намагаючись вимовити емфатичний приголосний, студент мимоволі робить емфатичним увесь склад, або, навпаки, під впливом наступних голосних переднього ряду (наприклад, /i/) повністю пом'якшує емфатичний звук, що в арабській мові є неприпустимим.

Друга стійка зона вияву лінгвістичної інтерференції пов'язана з увулярними, фарингальними та ларингальними приголосними. Артикуляційна база української мови зосереджена переважно в передній та середній частинах ротової порожнини. Зона глотки у носіїв української мови практично не залучена в мовотворенні, тому арабські фонеми ح – /ḥ/, ع – /ʕ/, خ – /ẖ/, ق – /q/ викликають потужний опір мовленнєвого апарату здобувачів освіти.

Під впливом рідної мови студенти замінюють фарингальний фрикативний глухий ح – /ḥ/ та увулярний фрикативний глухий خ – /ẖ/ на велярний фрикативний глухий /x/. У результаті, в першому випадку вимова набуває слов'янського акценту, а в другому – втрачається диференціація між словами.

Так само студенти схильні уніфікувати ق – /q/ та ك – /k/ під один український звук /k/. Специфіка арабського увулярного плозивного глухого /q/ полягає в тому, що повне змикання відбувається між коренем язика та язичком, що надає звуку глибокого, «клацаючого» акустичного ефекту. В українській фонологічній системі цей приголосний повністю відсутній, а найближчим за типом утворення є велярний вибуховий приголосний /k/. Така фонологічна заміна призводить до спотворення лексичного значення слів. Окрім фонематичного змішування, зафіксовано тенденцію до надмірного пом'якшення цього звука під впливом наступних голосних переднього ряду, що є нетиповим для арабської орфоепічної норми.

Фарингальний фрикативний дзвінкий ع – /ʕ/ є найскладнішим для відтворення. Носії української мови демонструють дві крайні стратегії

інтерференційного заміщення: звук /ʕ/ або просто ігнорується, а замість нього вимовляється лише наступний голосний, або замінюється на український фарингальний фрикативний дзвінкий г – /ɦ/, що повністю спотворює акустичну картину арабського слова.

Зафіксовані девіації в усній артикуляції мають безпосередній вплив на писемне мовлення студентів, трансформуючись у системні орфографічні помилки. Внутрішнє промовляння та слухове сприйняття, викривлені крізь призму фонологічної системи рідної мови, руйнують графічний образ арабського слова.

Аналіз морфосинтаксичного рівня дозволяє виявити системні відхилення у засвоєнні граматичної структури арабської мови, зумовлені впливом автоматизованих ментальних алгоритмів рідної мови студентів. На відміну від фонетичних девіацій, локалізованих переважно в усній формі, морфосинтаксична інтерференція має наскрізний характер, однаково деформуючи структурні параметри як усного дискурсу, так і писемного мовлення.

Узагальнення результатів лінгвістичного моніторингу дало змогу диференціювати виявлені граматичні девіації за трьома основними напрямами: на рівні категорій іменника та прикметника, на рівні займенникових та дієслівних конструкцій, а також на рівні будови речення.

На початковому етапі вивчення арабської мови у більшості здобувачів освіти спостерігається стійкий когнітивно-граматичний дисонанс у сприйнятті та засвоєнні категорії роду. Ця девіація визначається двома ключовими чинниками: по-перше, абсолютною відсутністю категорії середнього роду в арабській мовній системі, що створює ментальний вакуум при спробах лінійного перекладу; по-друге, дією механізму негативного перенесення, за якого студенти підсвідомо приписують арабській лексемі родову належність її семантичного еквівалента в рідній мові. Наочним проявом такої асиметрії є помилкове трактування іменника *جامعة(університет)* як слова чоловічого роду за аналогією з українським відповідником, або ж сприйняття слова *كتاب(книга)* як слова жіночого роду. Подібна інтерференція неминуче спричиняє системні порушення у структурах прикметникового узгодження.

Категорія визначеності та невизначеності є ще одним важливим аспектом, що викликає труднощі у студентів і демонструє прояви міжмовної інтерференції. Оскільки в українській мові ця категорія не має морфологічного вираження, механізм інтерференції діє як ігнорування відсутнього в рідній мові граматичного явища. Це призводить до кількох типових помилок в усному та писемному мовленні студентів. Найчастіше фіксується пропуск артикля ال у контекстах, де його вживання є синтаксично обов'язковим. Поряд із цим спостерігається і протилежна тенденція – гіперкорекція, коли студенти додають його до слів, де він заборонений граматичною нормою арабської мови (наприклад, в іменниках, що вживаються з присвійним займенником). Також поширеною помилкою є одночасне маркування слова і визначеним артиклем, і

танвіном. Таке поєднання суперечить базовим правилам арабської граматики та свідчить про те, що студенти не до кінця усвідомлюють правила несумісність цих мовних маркерів.

Не менш вираженою є міжмовна асиметрія у репрезентації кількісних параметрів іменника, де головним чинником девіацій виступає специфіка категорії числа. Якщо українська граматична система оперує дихотомією «однина / множина», то наявність в арабській мові обов'язкової категорії двоїни викликає когнітивний спротив. Інтерференція виявляється у двох формах: або у прямому вживанні форм множини замість двоїни, або у синтаксичному калькуванні української моделі «числівник «два» + іменник» замість нормативного використання суфіксів двоїни ـانِ ـينِ .

Ще одним виявом цієї ж числової асиметрії є специфіка сприйняття категорії злічуваності іменників. До прикладу, в українській мові такі лексеми, як *вода, сніг* або *політика*, належать до речовинних чи абстрактних понять і граматично функціонують як незлічувані, тобто вживаються переважно лише у формі однини. Натомість в арабській мові ці ж поняття здатні виступати як злічувані, що дозволяє їм природно утворювати форми множини для позначення різноманіття, інтенсивності чи масштабів прояву поняття.

Через цей міжмовний конфлікт студенти, керуючись автоматизмом рідної мови, демонструють стійку тенденцію ігнорувати арабські форми множини, замінюючи їх формами однини. Як наслідок, у студентських роботах автентичні форми множини на кшталт *مياه(води), ثلوج (сніги) чи سياسات (політики)* штучно зводяться до форм однини. Така інтерференція суттєво збіднює мовлення здобувачів освіти, позбавляє його стилістичної природності та порушує норми лексичної сполучуваності, притаманні арабській мовній системі.

Продовжуючи аналіз числових асиметрій, варто звернути увагу на специфіку квантитативно-іменних конструкцій. Труднощі зумовлені тим, що в арабській мові форма множини обчислюваного іменника має суворо обмежену сферу вживання: вона поєднується лише з числівниками від трьох до десяти. Починаючи ж з числівника 11 і до 99, арабська граматична норма вимагає використання іменника виключно у формі однини знахідного відмінка. Натомість в українській мові числівники цього діапазону вимагають після себе іменника у формі називного або родового відмінка множини. Покладаючись на норми української мови, студенти систематично припускаються помилок, вживаючи множину обчислюваного іменника замість однини після числівників від 11 і далі.

Поза межами окремих морфологічних категорій іменника, міжмовна інтерференція активно виявляється на рівні словосполучення, де відбувається помітна трансформація синтаксичних моделей під впливом рідної мови. Найяскравіше цей вплив простежується в атрибутивних конструкціях. В українській мові стандартна будова словосполучення передбачає препозицію означення щодо означуваного слова, тобто прикметник зазвичай передує

іменнику. В арабському синтаксисі діє зворотне правило: іменник завжди займає першу позицію, а прикметник іде слідом за ним. Під впливом українськомовного мислення студенти регулярно здійснюють дзеркальне перенесення порядку слів, штучно зміщуючи прикметник на перше місце.

Цей же інтерференційний тиск і прагнення зберегти звичні слов'янські моделі виявляються у спробах замінити прикметниковими конструкціями класичну арабську ідафу. Замість нормативного поєднання двох іменників для вираження належності чи опосередкованого зв'язку, здобувачі освіти намагаються конструювати лінійні словосполучення за зразком українських відносних прикметників. Обидва вияви свідчать про стійке лінгвістичне намагання підпорядкувати синтаксис арабської мови звичній структурі рідної мови.

Не менш вираженим є тиск рідної мови на рівні функціонування займенникових конструкцій, що виявляється у процесі формування синтаксичних зв'язків дієслова або прийменника з особовими займенниками у ролі додатків. В українській мові об'єктні відносини виражаються за допомогою відмінкових форм самостійних особових займенників (*подякував мені*, *думає про нього)*. Натомість в арабській граматичній системі для вираження прямого чи непрямого додатка використовуються стягнені займенникові морфеми, які синтаксично поєднуються з дієслівною формою або відповідним прийменником. Прагнення зберегти звичну роздільну структуру та відмінкову модель рідної мови призводить до того, що студенти намагаються замінити стягнений займенник самостійним особовим займенником. Це створює такі штучні, позбавлені нормативного підґрунтя конструкції, як, наприклад, *شكر أنا* замість *شكرني* . Аналогічні вияви інтерференції фіксуються і в прийменникових конструкціях, де замість нормативного злиття студенти прагнуть до аналітичного розриву елементів (наприклад, *فكّر في هو* замість *فكّر فيه*).

Другий аспект стосується надмірного вживання особових займенників у функції підмета. Оскільки в українському синтаксисі препозиція особового займенника перед дієсловом є стандартною нормою (*я пишу*, *ти знаєш*), здобувачі освіти механічно переносять цей стереотип в арабську мову. Вони систематично вживають особові займенники там, де дієслівна флексія вже містить у собі інформацію про особу, число та рід суб'єкта дії. Таке дублювання суперечить принципам мовленнєвої економії арабської мови, де самостійний займенник біля дієслова використовується переважно для логічного виділення, і призводить до стилістичного перевантаження тексту.

На рівні будови цілого речення міжмовна інтерференція виявляється у спробах нав'язати арабській мові типову для українського синтаксису структуру. Оскільки в українській мові базовим і нейтральним є порядок слів підмет + присудок + додаток, студенти автоматично переносять цю модель в арабську мову, де переважним і стилістично нейтральним є дієслівний тип речення зі структурою присудок + підмет + додаток. Систематичне ігнорування препозиції

дієслова призводить до того, що мовлення студентів набуває штучного характеру.

Поряд із цим стійкий вплив рідної мови спостерігається у функціонуванні вказівних займенників, коли здобувачі освіти намагаються присвоїти їм невластиву синтаксичну функцію. В українській мові слово *«це»* може виступати підметом (*Це – нова книга*), що повністю збігається з презентаційною функцією арабського вказівного займенника (هذا كتابٌ جديدٌ). Проте в українському синтаксисі слово *«це»* може також функціонувати як частина іменного присудка (*Арабська мова – це мова Корану*), і саме ця функція в арабській мові відсутня. Керуючись подібністю у першому випадку, студенти помилково переносять їх і на другий випадок. Як наслідок, у студентських роботах фіксується вживання вказівних займенників هذا або هذه там, де за нормами арабського синтаксису має стояти розділовий займенник у вигляді особового займенника 3-ї особи. Наочним виявом такої помилкової аналогії є речення на кшталт *اللغة العربية هذه لغة القرآن*, де займенник هذه штучно дублює українську зв'язку, замість нормативного вживання هي (*اللغة العربية هي لغة القرآن*). Аналогічний збій спостерігається і при спробі відсилання до цілої попередньої частини речення (наприклад, *في جامعتنا كليات عديدة ... وهذا* замість *...وهي*). Такі ситуації яскраво демонструють, як частковий збіг граматичних функцій у рідній та вивченій мовах провокує гіперузагальнення та веде до синтаксичних девіацій.

Логічним продовженням синтаксичних девіацій на рівні речення є інтерференційні процеси, пов'язані з вираженням дієслівної семантики, зокрема з намаганням студентів відтворити модель українського інфінітива. В українській мові неозначена форма дієслова є основою для побудови складеного дієслівного присудка, де перше дієслово виражає модальність або фазу дії, а інфінітив – її основний зміст (наприклад, *хочу пити*). Натомість в арабській мові категорія інфінітива відсутня, а аналогічні синтаксичні зв'язки реалізуються або через підрядну конструкцію з часткою أَنْ та дієсловом у формі умовного способу, або через використання віддієслівного іменника – масдара. Намагаючись скопіювати звичну двокомпонентну модель рідної мови, здобувачі освіти часто вдаються до безсполучникового поєднання двох особових дієслів. Наочним прикладом є помилкові конструкції на кшталт أريد يَشربُ (буквально: *«я хочу він п'є»*) замість нормативного *أريد أن أشربَ*. Окрім того, під впливом аналітичного мислення студенти демонструють стійке ігнорування потенціалу масдара як повноцінного замінника інфінітивних конструкцій. Замість природного для арабського мовлення вживання віддієслівного іменника, студенти майже завжди обирають складніші підрядні речення, що призводить до синтаксичного одноманіття.

На вищих рівнях текстотворення міжмовна інтерференція поширюється на сферу стилістики та когезії, виявляючись у прагненні студентів уникати специфічних арабських конструкцій на користь аналогів рідної мови. Наочним прикладом цього є уникнення обмежувальних синтаксичних моделей із часткою

إِلَّا. В українській мові обмеження семантики виражається за допомогою простих часток *«лише»* або *«тільки»*. Натомість класична арабська модель заперечення та обмеження (на кшталт ما ... إِلَّا чи لَيْسَ ... إِلَّا) вимагає трансформації структури речення. Намагаючись обійти цей складний для ментального моделювання конструкт, здобувачі освіти систематично замінюють його спрощеною та менш виразною конструкцією зі словом فقط наприкінці речення, що призводить до стилістичного збіднення писемного мовлення.

Подібна тенденція до спрощення текстової структури фіксується і в процесі організації логічних зв'язків між реченнями, де спостерігається ігнорування з'єднувальних елементів, таких як حيث або إذ, які забезпечують плавність і природний ритм тексту. Відтак автори робіт або будують мовлення у вигляді ізольованих простих речень, або надмірно експлуатують стандартний сполучник لأنّ.

Перехід від синтаксичних до лексико-семантичних виявів інтерференції дозволяє простежити системну деформацію прийменниково-дієслівного керування та просторової локалізації. Студенти вдаються до буквального копіювання значень прийменників, ігноруючи унікальну сполучуваність елементів, притаманну саме арабській мові. Це явище має дволінійний характер: з одного боку, відбувається механічне перенесення просторових метафор рідної мови (наприклад, відтворення українського просторового звороту *«на вулиці»* як على الشارع замість нормативного في شارع), а з іншого – заміна дієслівного керування. Здобувачі освіти систематично замінюють автентичні арабські прийменникові зв'язки українськими відповідниками або штучно вводять прийменникові конструкції там, де арабська граматична норма вимагає безприйменникового безпосереднього керування (як у випадках із помилковим додаванням прийменників за аналогією до українського *«сідати в авто»* – ركب في سيارة замість нормативного прямого додатка ركب سيارة), або підміною функціонального прийменника у сталих дієслівних сполученнях на кшталт اتّفق عن замість اتّفق على).

Не менш масштабним сегментом, де лексична семантика зазнає інтерференційного тиску, є система арабського дієслівного словотвору. Орієнтуючись лише на загальний двомовний словниковий еквівалент, студенти демонструють стійку тенденцію до змішування різних дієслівних порід із релевантним коренем, не розрізняючи когнітивних нюансів між деривaційними моделями, що виражають різні дії. Яскравим прикладом цього є взаємозаміна у студентських роботах таких відмінних за змістом лексем, як تَطَوُّر تَطْوير для українського *«розвиток»*, або تَهْجِير هِجْرَة для *«переселення»*. Така міжмовна паронімія деривaційних форм призводить до спотворення понятійного апарату та викривлення логіки усного або письмового тексту.

Іншим виразним маркером лексико-семантичних асиметрій є тенденція до ментального калькування ідіоматичного та фразеологічного фонду рідної мови. Оскільки фразеологізми та сталі вирази відображають унікальну національно-

мовну картину світу, їхній буквальний, компонентний переклад є нерелевантним для мови, що вивчається. Намагаючись висловити складні метафоричні чи конотативні змісти, здобувачі освіти часто ігнорують той факт, що арабська лінгвокультура має власну, цілком відмінну систему образних засобів та метафоричних перенесень. Як наслідок, у студентських текстах з'являються штучні семантичні новотвори – копії українських сталих виразів, які носіями арабської мови сприймаються як випадковий і позбавлений внутрішньої логіки набір лексем.

Особливу специфіку має інтерференція в царині мовленнєвого етикету та релігійно маркованої лексики, де відмінності між світською європейською та традиційною ісламською мовними культурами є найбільш контрастними. В українському комунікативному просторі етикетні формули значною мірою секуляризовані й деідеологізовані, натомість арабський соціокультурний простір глибоко просякнутий релігійною прагматикою. Намагаючись адаптувати арабські мовленнєві формули під звичні стандарти рідної мови, студенти часто вдаються до двох крайностей. З одного боку, фіксується повне вилучення або уникнення обов'язкових релігійних інклюзій (на кшталт формул ما شاء الله) у ситуаціях, де вони є прагматично та стилістично необхідними, що робить арабське мовлення штучно сухим, а подекуди й комунікативно неввічливим. З іншого боку, спостерігається зворотне явище – буквальне калькування українських світських чи християнських етикетних зворотів засобами арабської лексики, що повністю викривляє прагматичний контекст комунікації.

Висновки. Проведений аналіз результатів лінгвістичного моніторингу дозволив систематизувати прояви міжмовної інтерференції, яка виникає під час опанування арабської мови українськомовними студентами. Накладання фонологічних, граматичних та лексико-семантичних стереотипів рідної мови має закономірний характер і зумовлене прагненням двомовного індивіда адаптувати специфічні структури до вже сформованих ментальних алгоритмів.

На фонетико-фонологічному рівні деструктивний вплив рідної мови виявляється у підміні унікальних арабських фонемних опозицій (емфатичних та увулярно-фарингальних приголосних) дентальними чи велярними відповідниками української фонетики.

На морфосинтаксичному рівні зафіксовано стійкі девіації, спричинені когнітивно-граматичною асиметрією та гіперузагальненням частково схожих функцій у рідній мові та арабській.

На рівні тексту інтерференція веде до стратегії уникнення складних конструкцій і конекторів, що спрощує та збіднює мовлення.

На лексико-семантичному та прагматичному рівнях виявлено понятійні підміни та калькування в роботах студентів, що призводять до відчутних прагматичних та соціокультурних викривлень.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі пов'язані з необхідністю створення цілісної лінгводидактичної системи випереджального

характеру. Актуальним завданням є розробка прикладних контрастивних збірників вправ та комунікативних тренажерів, фокусованих на зонах найбільшого міжсистемного розходження. Подальшого наукового пошуку вимагає також розробка цілісної, експериментально перевіреної методики подолання міжмовної інтерференції на різних етапах навчання арабської мови.

Література:

1. Волошок І.Ю. Інтерференція та її типи на різних мовних рівнях. Педагогічні науки: збірник наук. праць, 2012. Вип. 62. С. 81−85.
2. Валігура О. Р. Систематизація ознак мовної інтерференції. Нова філософія / за ред. Манакіна В. М. Запоріжжя: ЗНУ, 2009. № 36. С. 104-110.
3. Єфименко Т. М. Явище міжмовної інтерференції в процесі перекладу. Закарпатські філологічні студії. Ужгород: Видавничий дім "Гельветика", 2019. Т.2, Вип.7. С. 7-10
4. Пономаренко О., Костик, Є. Проблеми інтерференції у викладанні англійської мови як другої іноземної у ЗВО. Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Філологія, 2023. (2 (4), С. 31-35.
5. Гамерська І. І. Явище інтерференції у сучасних лінгвістичних дослідженнях. Львівський філологічний часопис, 2023. № 14, С. 21-28
6. Павлюк Х.Т., Панчук Л. В., Громко Є. А. Феномен мовної інтерференції у професійному контексті перекладача. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика, 2024. Том 35 (74), № 1. С. 253-259
7. Хамрай О.О. Теоретична фонетика арабської літературної мови. Київ, 2014. 216 с.
8. Swan M., Smith B. Learner English: A Teacher's Guide to Interference and Other Problems. Cambridge University Press, 2001. P. 198-213

References:

1. Voloshok, I. Yu. (2012). Interferentsiia ta yii typy na riznykh movnykh rivniakh [Interference and its types at different linguistic levels]. Pedahohichni nauky: zbirnyk naukovykh prats – Pedagogical Sciences: Collection of Scientific Works, (62), 81−85 [in Ukrainian].
2. Valihura, O. R. (2009). Systematyzatsiia oznak movnoi interferentsii [Systematization of features of linguistic interference]. In V. M. Manakin (Ed.), Nova filosofiia – New Philosophy, (No. 36, pp. 104-110). Zaporizhzhia: ZNU [in Ukrainian].
3. Yefymenko, T. M. (2019). Yavyshche mizhmovnoi interferentsii v protsesi perekladu [The phenomenon of cross-linguistic interference in the process of translation]. Zakarpatski filolohichni studii – Transcarpathian Philological Studies, 2(7), 7-10. Uzhhorod: Vydavnychyi dim "Helvetyka" [in Ukrainian].
4. Ponomarenko, O., & Kostyk, Ye. (2023). Problemy interferentsii u vykladanni anhliiskoi movy yak druhoi inozemnoi u ZVO [Problems of interference in teaching English as a second foreign language in higher education institutions]. Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Filolohiia – Scientific Works of Maup. Philology, 2(4), 31-35 [in Ukrainian].
5. Hamerska, I. I. (2023). Yavyshche interferentsii u suchasnykh linhvistychnykh doslidzhenniakh [The phenomenon of interference in modern linguistic research]. Lvivskyi filolohichnyi chasopys – Lviv Philological Journal, (14), 21-28 [in Ukrainian].
6. Pavliuk, Kh. T., Panchuk, L. V., & Hromko, Ye. A. (2024). Fenomen movnoi interferentsii u profesiinomu konteksti perekladacha [The phenomenon of linguistic interference in the professional context of a translator]. Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Filolohiia. Zhurnalistyka – Scientific Notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. Series: Philology. Journalism, 35(74), No. 1, 253-259 [in Ukrainian].

7. Khamrai, O. O. (2014). Teoretychna fonetyka arabskoi literaturnoi movy [Theoretical phonetics of the Modern Standard Arabic language]. Kyiv [in Ukrainian].

8. Swan M. & Smith B. (2001). Learner English: A Teacher's Guide to Interference and Other Problems. 198-213. Cambridge University Press.

Дата першого надходження статті до видання: 09.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.05.2026

УДК: 377.091.3:[51+53]:004

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-806-825

Задоріна Ольга Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри математики і методики її навчання Державного закладу «Південно-український національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського», м.Одеса, https//orcid.org/0000-0002-1935-6475

Лукашин Віктор Васильович, доктор філософії прикладної фізики та наноматеріалів, викладач фізики ВСП «Одеський технічний фаховий коледж Одеського національного технологічного університету», м.Одеса, https://orcid.org/0000-0002-6571-0228

Качан Тетяна Василівна, викладач математики ВСП «Одеський технічний фаховий коледж Одеського національного технологічного університету», м.Одеса, https://orcid.org/0009-0006-3144-3690

МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ФІЗИКИ ТА МАТЕМАТИКИ У ЗАКЛАДАХ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті досліджено та теоретично узагальнено методичні засади організації дистанційного навчання фізики та математики у закладах фахової передвищої освіти. Проаналізовано нормативно-правову базу, що регулює реалізацію дистанційного формату освіти в Україні в умовах сучасних викликів та воєнного стану. Визначено ключові психолого-педагогічні особливості викладання дисциплін природничо-математичного циклу в онлайн-середовищі, зокрема проблеми зниження концентрації уваги, трансформацію мотиваційної сфери студентів та зміну ролі викладача від транслятора знань до модератора освітнього процесу.

Обґрунтовано комплекс методів (пояснювально-ілюстративний, проблемно-пошуковий, дослідницький), форм (синхронна, асинхронна, змішана) та цифрових засобів (інтерактивні симуляції, віртуальні лабораторії, платформи дистанційного навчання), що забезпечують якісну адаптацію складного теоретичного та експериментального матеріалу з фізики й математики. Окрему увагу приділено специфіці заміни реального фізичного експерименту віртуальними аналогами та впровадженню об’єктивних форм онлайн-контролю й формувального оцінювання знань студентів. На основі проведеного аналізу результатів навчання доведено позитивну динаміку навчальних досягнень студентів, зростання рівня їхньої пізнавальної активності та самостійності за умови системного використання цифрових технологій. Систематизовано основні переваги та техніко-методичні труднощі, що виникають у процесі дистанційного навчання у закладах фахової передвищої освіти.

Ключові слова: дистанційне навчання, фахова передвища освіта, методика викладання фізики, методика викладання математики, цифрові технології, віртуальна лабораторія, інтерактивні симуляції, онлайн-оцінювання, пізнавальна активність.

Olha Zadorina, PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Mathematics and Methods of its Teaching, South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky, Odesa, https://orcid.org/0000-0002-1935-6475

Viktor Lukashyn, Doctor of Philosophy Applied physics and nanomaterials, physics lecturer at Odessa Technical Professional College of the Odessa National University of Technology, Odesa, https://orcid.org/0000-0002-6571-0228

Tetiana Kachan, Mathematics Teacher at Odessa Technical Professional College of the Odessa National University of Technology, Odesa, https://orcid.org/0009-0006-3144-3690

METHODOLOGY OF ORGANIZING DISTANCE LEARNING OF PHYSICS AND MATHEMATICS IN INSTITUTIONS OF PROFESSIONAL HIGHER EDUCATION

Abstract. The article examines and theoretically synthesizes the methodological foundations of organizing distance learning in physics and mathematics within institutions of professional pre-higher education. The regulatory and legal framework governing the implementation of distance education in Ukraine under modern challenges and martial law is analyzed. The key psychological and pedagogical features of teaching natural sciences and mathematics disciplines in an online environment are identified, specifically focusing on the issues of decreased attention span, transformation of students' motivational sphere, and the shifting role of the teacher from a knowledge transmitter to an educational process moderator.

The study substantiates a complex of methods (explanatory-illustrative, problem-seeking, research), forms (synchronous, asynchronous, blended), and digital tools (interactive simulations, virtual laboratories, distance learning platforms) that ensure the high-quality adaptation of complex theoretical and experimental material in physics and mathematics. Particular attention is paid to the specifics of replacing real physical experiments with virtual models and introducing objective forms of online control and formative assessment of student knowledge. Based on the analysis of learning outcomes, a positive dynamic in students' academic achievements, as well as an increase in their cognitive activity and autonomy, is demonstrated under the condition of systematic digital technology usage. The main advantages and technical-methodological difficulties arising during distance learning in professional pre-higher education are systematized.

Keywords: distance learning, professional pre-higher education, physics teaching methodology, mathematics teaching methodology, digital technologies, virtual laboratory, interactive simulations, online assessment, cognitive activity.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та їх активне впровадження у сферу освіти зумовлює необхідність використання нових форм навчання. У сучасних умовах, зокрема внаслідок пандемії та воєнного стану в Україні, дистанційне навчання стало невід'ємною складовою освітнього процесу. Особливої ваги набуває питання ефективної організації дистанційного навчання з таких складних дисциплін, як фізика та математика, які потребують не лише теоретичних знань, але й практичного експериментального підтвердження. У зв'язку з цим виникає необхідність удосконалення методик викладання фізики та математики в дистанційному форматі, що забезпечить якісне засвоєння навчального матеріалу здобувачами освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства система освіти зазнає суттєвих трансформацій, пов'язаних із впровадженням цифрових технологій у навчальний процес. Однією з найбільш значущих форм організації освітньої діяльності є дистанційне навчання, яке забезпечує можливість здобуття знань незалежно від місця перебування здобувача освіти та часу проведення занять. Такий формат освіти став особливо актуальним в умовах глобалізації, пандемії, а також воєнних подій в Україні, що зумовили необхідність забезпечення безперервності навчального процесу.

Дистанційне навчання розглядається як організований процес взаємодії між учасниками освітнього процесу, який здійснюється за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Воно передбачає використання спеціалізованих платформ, електронних ресурсів, відеоконференцій, мультимедійних матеріалів та інтерактивних інструментів [1]. Важливою ознакою дистанційного навчання є опосередкована комунікація між викладачем та здобувачем освіти, що реалізується через цифрове середовище, а також можливість поєднання синхронних і асинхронних форм навчання.

Сутність дистанційного навчання полягає не лише у передачі навчального матеріалу за допомогою технічних засобів, а й у створенні цілісного освітнього середовища, яке забезпечує активну пізнавальну діяльність здобувачів освіти, їх самостійну роботу та зворотний зв'язок із викладачем. Такий підхід сприяє розвитку навичок самоорганізації, самоконтролю та відповідальності за результати навчання, що є важливими складовими сучасної освіти [2].

Особливістю дистанційного навчання є його гнучкість та адаптивність до індивідуальних потреб здобувачів освіти. Студенти закладів фахової передвищої освіти мають можливість працювати у власному темпі, повертатися до складного матеріалу, використовувати додаткові ресурси та обирати зручний час для

виконання завдань [3]. Водночас це вимагає високого рівня мотивації та сформованих навичок самостійної діяльності, що може бути проблемою для частини студентів.

Суттєвою характеристикою дистанційного навчання є використання різноманітних цифрових інструментів, які забезпечують інтерактивність освітнього процесу. Застосування відеоуроків, онлайн-тестування, віртуальних лабораторій, симуляцій та електронних підручників дозволяє підвищити наочність і доступність навчального матеріалу. Особливо це важливо для природничо-математичних дисциплін, зокрема фізики та математики, де значну роль відіграють експерименти та демонстрації фізичних явищ, розбір розв'язування типових прикладів та задач [4].

Разом із тим дистанційне навчання має і певні труднощі, пов'язані з технічними обмеженнями, недостатнім рівнем цифрової грамотності учасників освітнього процесу, зниженням рівня соціальної взаємодії та складністю контролю навчальних досягнень. Відсутність безпосереднього контакту між викладачем та студентами може ускладнювати процес пояснення складного матеріалу та своєчасного виявлення прогалин у знаннях [5].

Отже, дистанційне навчання є сучасною та перспективною формою організації освітнього процесу, яка забезпечує доступність, гнучкість і варіативність навчання. Водночас його ефективність значною мірою залежить від правильного методичного забезпечення, рівня підготовки викладача та студентів, а також від якості використання інформаційно-комунікаційних технологій. Саме тому дослідження особливостей дистанційного навчання, зокрема у викладанні фізики та математики, є важливим напрямом сучасної педагогічної науки.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні, розробці та експериментальній перевірці ефективності методики організації дистанційного навчання фізики та математики у закладах фахової передвищої освіти з використанням сучасних цифрових технологій та інтерактивних ресурсів в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Нормативно-правове забезпечення дистанційного навчання в Україні є важливою складовою функціонування сучасної освітньої системи, оскільки воно визначає основні принципи організації освітнього процесу, права та обов'язки його учасників, а також вимоги до якості освіти. Особливого значення ці питання набули в умовах цифровізації освіти, пандемії та воєнного стану, що сприяло активному розвитку дистанційних форм навчання, зокрема у викладанні фізики та математики.

Базовим нормативним актом, який регулює освітню діяльність в Україні, є Закон України «Про освіту», який визначає загальні засади функціонування системи освіти, включаючи можливість реалізації освітнього процесу з використанням дистанційних технологій [6]. У цьому законі закріплено право здобувачів освіти на доступ до різних форм навчання, зокрема дистанційної, а

також визначено необхідність використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчальному процесі.

Важливим документом є Закон України «Про повну загальну середню освіту», який конкретизує особливості організації освітнього процесу в закладах загальної середньої та фахової передвищої освіти [7]. У ньому передбачено можливість використання дистанційної форми навчання як повноцінної або змішаної, а також визначено відповідальність закладів освіти за забезпечення якості освітніх послуг незалежно від форми їх надання.

Головну роль у регулюванні дистанційного навчання відіграє Положення про дистанційне навчання, затверджене Міністерством освіти і науки України [8]. У цьому документі визначено сутність дистанційного навчання, його організаційні форми, вимоги до навчально-методичного забезпечення, а також особливості взаємодії учасників освітнього процесу. Документ регламентує використання електронних освітніх ресурсів, платформ дистанційного навчання та систем управління навчанням.

Додатково нормативно-правову базу формують рекомендації та листи Міністерство освіти і науки України, які були розроблені у зв’язку з переходом закладів освіти на дистанційне навчання в умовах карантинних обмежень та воєнного стану [9]. У цих документах визначено особливості організації навчального процесу, проведення онлайн-уроків, оцінювання результатів навчання та забезпечення академічної доброчесності.

Що стосується викладання фізики та математики, то нормативна база передбачає дотримання державних стандартів освіти та навчальних програм, які визначають зміст і результати навчання з цієї дисципліни. Водночас дистанційний формат вимагає адаптації традиційних методик навчання фізики та математикидо умов онлайн-середовища, зокрема використання віртуальних лабораторій, цифрових симуляцій та мультимедійних засобів навчання. З метою узагальнення основних нормативно-правових актів, що регулюють дистанційне навчання фізики та математики в Україні, доцільно подати їх у вигляді таблиці (табл. 1).

Таблиця 1

Нормативно-правове забезпечення дистанційного навчання в Україні

Нормативний документ	Основний зміст	Значення для дистанційного навчання
Закон України «Про освіту»	Визначає загальні засади освіти, форми навчання, права учасників освітнього процесу	Закріплює можливість використання дистанційного навчання та ІКТ
Закон України «Про повну загальну середню освіту»	Регулює організацію навчального процесу в школах	Визначає особливості впровадження дистанційного навчання в закладах освіти

Нормативний документ	**Основний зміст**	**Значення для дистанційного навчання**
Положення про дистанційне навчання	Встановлює порядок організації дистанційної освіти	Регламентує використання платформ, електронних ресурсів і методів навчання
Рекомендації МОН України	Методичні поради щодо організації дистанційного навчання	Допомагають адаптувати викладання фізики та математики до онлайн-формату

Загалом, нормативно-правове забезпечення дистанційного навчання в Україні створює необхідні умови для ефективної організації освітнього процесу, у тому числі з фізики та математики. Воно визначає основні принципи, стандарти та вимоги до навчання, забезпечуючи його якість і доступність. Разом із тим, розвиток дистанційної освіти потребує постійного оновлення нормативної бази з урахуванням сучасних викликів і технологічних змін.

Навчання фізики та математики в дистанційному форматі має низку специфічних психолого-педагогічних особливостей, які зумовлені як характером самої дисципліни, так і умовами організації освітнього процесу. Фізика та математика є складними навчальними дисциплінами, що потребують розвитку логічного мислення, абстрагування, уміння аналізувати явища та застосовувати теоретичні знання на практиці. У дистанційному середовищі ці вимоги ускладнюються через відсутність безпосередньої взаємодії між викладачем та студентом, що впливає на сприйняття навчального матеріалу та рівень його засвоєння [10].

Однією з важливих психологічних особливостей є зниження рівня концентрації уваги здобувачів освіти під час онлайн-занять. Робота перед екраном, наявність зовнішніх відволікаючих факторів та відсутність чіткого контролю з боку викладача можуть призводити до поверхневого засвоєння матеріалу. Це особливо актуально для дисциплін природничо-математичного профілю у закладах фахової передвищої освіти технічних напрямків, де важливим є поступове, поетапне пояснення складних понять, формул і закономірностей. У зв’язку з цим виникає потреба у використанні більш наочних, інтерактивних та динамічних методів подання інформації, які здатні утримувати увагу студентів і сприяти глибшому розумінню матеріалу.

Важливим аспектом є також мотивація навчальної діяльності. У дистанційному форматі значною мірою зростає роль внутрішньої мотивації студентів, оскільки контроль з боку викладача є опосередкованим. Якщо студент не має достатнього інтересу до предмета або не усвідомлює його значущості для майбутньої спеціальності, ефективність навчання істотно знижується. Саме тому викладач має приділяти особливу увагу формуванню пізнавального інтересу, демонструючи практичне значення теоретичних знань, їх зв’язок із реальним життям та сучасними технологіями.

Педагогічною особливістю дистанційного навчання є зміна ролі викладача, який виступає не лише джерелом знань, а й організатором освітнього процесу, модератором і консультантом. Викладач має вміти структурувати навчальний матеріал загалом, щоб він був доступним для самостійного опрацювання, а також забезпечувати постійний зворотний зв'язок із студентами. Це вимагає високого рівня педагогічної майстерності та цифрової компетентності [11].

Суттєвим є питання формування самостійності здобувачів освіти. Дистанційне навчання передбачає значний обсяг самостійної роботи, що сприяє розвитку відповідальності, навичок самоорганізації та самоконтролю. Водночас не всі студенти 1-2 курсів володіють цими навичками на достатньому рівні, що може призводити до труднощів у навчанні, де важливим є систематичне виконання задач і практичних завдань.

Особливу складність у дистанційному форматі становить організація експериментальної діяльності, яка є невід'ємною частиною навчання фізики. Відсутність можливості проведення реальних лабораторних робіт обмежує формування практичних умінь і навичок [12]. У зв'язку з цим актуальним є використання віртуальних лабораторій, симуляцій та відеодемонстрацій, які частково компенсують відсутність безпосереднього експерименту та сприяють формуванню уявлень про фізичні процеси.

Комунікація між викладачем та студентом в дистанційному навчанні також має свої особливості. Вона здійснюється через цифрові платформи, що зменшує емоційний контакт і може впливати на рівень взаєморозуміння. Недостатність живого спілкування іноді ускладнює виявлення труднощів у навчанні та своєчасне надання допомоги [13]. Тому важливо забезпечувати регулярний зворотний зв'язок, використовувати різні форми комунікації та створювати сприятливу психологічну атмосферу.

Отже, психолого-педагогічні особливості дистанційного навчання фізики та математики визначаються поєднанням складності навчального матеріалу та специфіки онлайн-середовища. Ефективність такого навчання залежить від урахування індивідуальних особливостей здобувачів освіти, рівня їх мотивації, сформованості навичок самостійної роботи, а також від професійної підготовки викладача та використання сучасних педагогічних технологій.

Організація дистанційного навчання фізики передбачає використання спеціально адаптованих методів, форм і засобів, які забезпечують ефективне засвоєння складного навчального матеріалу в умовах онлайн-середовища. Враховуючи специфіку фізики як науки, що поєднує теоретичні знання та експериментальну діяльність, особливого значення набуває поєднання традиційних і інноваційних підходів до навчання.

Методи дистанційного навчання фізики спрямовані на активізацію пізнавальної діяльності учнів та розвиток їхнього логічного мислення. У дистанційному форматі широко застосовуються пояснювально-ілюстративний метод, який передбачає використання відеолекцій, презентацій і демонстрацій, а

також проблемно-пошуковий метод, що стимулює учнів до самостійного розв'язання задач і дослідження фізичних явищ [14]. Значну роль відіграють дослідницькі методи, які реалізуються через віртуальні лабораторії та симуляції, що дозволяють моделювати фізичні процеси. Інтерактивні методи, зокрема онлайн-дискусії, опитування та тестування, сприяють підтриманню зворотного зв'язку та залученню учнів до активної участі в навчанні.

Форми дистанційного навчання фізики та математики у закладах фахової передвищої освіти визначають спосіб організації взаємодії між викладачем та студентом. Вони можуть бути синхронними, коли навчання відбувається в режимі реального часу за допомогою відеоконференцій, або асинхронними, що передбачають самостійне опрацювання матеріалів у зручний для студента час. Важливою формою є змішане навчання, яке поєднує онлайн-заняття з елементами самостійної роботи та практичними завданнями. Також використовуються індивідуальні, групові та фронтальні форми роботи, що дозволяє враховувати різні освітні потреби студентів [15].

Засоби дистанційного навчання фізики та математики включають широкий спектр інформаційно-комунікаційних технологій, які забезпечують передачу навчального матеріалу, взаємодію учасників освітнього процесу та контроль знань. До них належать платформи дистанційного навчання, відеоконференційні сервіси, електронні підручники, інтерактивні симуляції, віртуальні лабораторії та онлайн-тести. Використання таких засобів сприяє підвищенню наочності навчання, доступності матеріалу та формуванню практичних навичок студентів [16]. Для узагальнення характеристик методів, форм і засобів дистанційного навчання фізики та математики доцільно подати їх у вигляді таблиці (табл. 2).

Таблиця 2

Методи, форми та засоби дистанційного навчання

Категорія	**Характеристика**	**Приклади застосування**
Методи навчання	Способи організації пізнавальної діяльності студентів	Пояснення матеріалу через відеоуроки, розв'язування задач, використання симуляцій, онлайн-тестування
Форми навчання	Організація взаємодії учасників освітнього процесу	Онлайн-уроки в Zoom, самостійна робота на платформі, групові проєкти, консультації
Засоби навчання	Технічні та програмні інструменти навчання	Google Classroom, Moodle, PhET, відеопрезентації, електронні підручники

Отже, ефективність дистанційного навчання фізики та математики залежить від раціонального поєднання методів, форм і засобів навчання. Їх

комплексне використання дозволяє забезпечити якісне засвоєння навчального матеріалу, розвиток пізнавальної активності студентів та формування необхідних компетентностей у сучасних умовах цифрового освітнього середовища.

Викладання фізики та математики у закладах фахової передвищої олсвіти в дистанційному форматі має ряд специфічних особливостей, які зумовлені як змістом навчальної дисципліни, так і умовами організації освітнього процесу в онлайн-середовищі. Фізика як наука базується на поєднанні теоретичних знань і експериментальної діяльності, що потребує використання різноманітних методів і засобів навчання. Математика має глибоке теоретичне підгрунтя. У дистанційному форматі виникає необхідність адаптації традиційних підходів до нових умов, що передбачає активне використання цифрових технологій та інтерактивних ресурсів.

Однією з головних особливостей є трансформація способів подання навчального матеріалу. Якщо в умовах традиційного навчання значна увага приділяється безпосередньому поясненню та демонстрації фізичних явищ в аудиторії, то в дистанційному форматі ці функції виконують відеоуроки, мультимедійні презентації, анімації та інтерактивні моделі. Такий підхід дозволяє підвищити наочність навчання, проте вимагає від викладача ретельної підготовки матеріалів та вміння структурувати інформацію [17].

Суттєвою особливістю є також обмеженість у проведенні реальних фізичних експериментів. У традиційному навчанні лабораторні роботи відіграють важливу роль у формуванні практичних умінь і навичок студентів, тоді як у дистанційному форматі вони часто замінюються віртуальними лабораторіями та симуляціями. Це дозволяє відтворити фізичні процеси, однак не повністю компенсує відсутність реального експерименту. Тому викладачу необхідно поєднувати різні підходи, використовуючи відеодемонстрації та домашні експерименти, які студенти можуть виконувати самостійно.

Особливого значення набуває організація самостійної роботи студентів. Дистанційне навчання передбачає значний рівень автономії, що вимагає від студентів сформованих навичок самоорганізації, відповідальності та планування власної діяльності. У цьому контексті роль викладача полягає у створенні чіткої структури навчального процесу, визначенні зрозумілих завдань та забезпеченні регулярного зворотного зв’язку [18]. Важливою особливістю є також зміна характеру педагогічної взаємодії. Комунікація між викладачем та студентами відбувається через цифрові платформи, що потребує використання різних каналів зв’язку, таких як відеоконференції, чати, електронна пошта. Це створює додаткові можливості для індивідуалізації навчання, але водночас ускладнює контроль за навчальною діяльністю студентів і вимагає від викладача нових компетентностей. З метою узагальнення особливостей викладання фізики та математики в дистанційному форматі доцільно подати їх у вигляді таблиці (табл.3).

Таблиця 3

Особливості викладання фізики та математики в дистанційному форматі

Аспект навчання	Особливості	Вплив на освітній процес
Подання матеріалу	Використання відеоуроків, презентацій, анімацій	Підвищення наочності, але потреба у якісній підготовці матеріалів
Експериментальна діяльність	Заміна реальних лабораторних робіт на віртуальні	Обмеження практичних навичок, необхідність альтернативних підходів
Самостійна робота	Збільшення обсягу індивідуальних завдань	Розвиток самостійності, але можливі труднощі з організацією
Комунікація	Використання онлайн-платформ і цифрових каналів	Зменшення живого спілкування, необхідність постійного зворотного зв'язку
Оцінювання	Використання онлайн-тестів і проєктних завдань	Потреба у забезпеченні об'єктивності та різноманітності форм контролю

Окрему увагу слід приділити оцінюванню результатів навчання. У дистанційному форматі виникають труднощі з об'єктивністю оцінювання через можливість використання сторонніх джерел під час виконання завдань. У зв'язку з цим доцільно застосовувати різноманітні форми контролю, зокрема тести з обмеженим часом, відкриті завдання, проєктну діяльність та усні опитування в режимі онлайн.

Загалом, викладання фізики та математики в дистанційному форматі має комплексний характер і потребує адаптації традиційних методик до умов цифрового освітнього середовища. Успішна організація навчального процесу залежить від здатності викладача ефективно поєднувати різні методи та засоби навчання, враховувати індивідуальні особливості студентів і забезпечувати активну їх участь у навчальній діяльності.

У дистанційному форматі цифрові технології виступають не лише допоміжним інструментом, а й основним засобом організації освітнього процесу, забезпечуючи передачу навчального матеріалу, взаємодію між викладачем та студентами та контроль знань [19].

Однією з головних переваг використання цифрових технологій у навчанні фізики та математики є підвищення наочності навчального матеріалу. Завдяки мультимедійним засобам студенти мають можливість спостерігати складні фізичні процеси у вигляді анімацій, відеодемонстрацій та інтерактивних моделей. Це особливо важливо для розуміння абстрактних понять і явищ, які складно уявити без візуалізації. Використання цифрових ресурсів дозволяє зробити навчання більш доступним і зрозумілим, що позитивно впливає на рівень засвоєння знань.

Важливим напрямом є застосування віртуальних лабораторій та симуляцій, які дають змогу моделювати фізичні експерименти в умовах дистанційного навчання. Такі інструменти дозволяють студентам досліджувати закономірності фізичних явищ, змінювати параметри досліду та аналізувати результати. Хоча вони не можуть повністю замінити реальний експеримент, їх використання значно розширює можливості навчання та сприяє формуванню дослідницьких умінь.

Цифрові платформи дистанційного навчання забезпечують організацію освітнього процесу, структурування навчального матеріалу та взаємодію між учасниками навчання. За їх допомогою викладач може розміщувати навчальні матеріали, завдання, тести, а також відстежувати успішність студентів. Це дозволяє створити єдине освітнє середовище, у якому студенти мають доступ до всіх необхідних ресурсів і можуть працювати у зручному для себе темпі.

Застосування відеоконференційних сервісів сприяє реалізації синхронного навчання, під час якого студенти мають можливість отримувати пояснення викладача в реальному часі, ставити запитання та брати участь у обговоренні. Така форма навчання частково компенсує відсутність безпосереднього контакту та забезпечує більш тісну взаємодію між учасниками освітнього процесу. Водночас асинхронні технології дозволяють студентам самостійно опрацьовувати матеріал, що сприяє розвитку навичок самоосвіти.

Особливе значення мають цифрові інструменти для контролю та оцінювання знань. Онлайн-тести, інтерактивні завдання та автоматизовані системи оцінювання дозволяють швидко перевіряти рівень засвоєння матеріалу та надавати зворотний зв’язок. Це забезпечує оперативність оцінювання та дає можливість коригувати навчальний процес відповідно до потреб учнів [20].

Разом із тим використання цифрових технологій у навчанні фізики та математики має і певні труднощі. До них належать технічні проблеми, нерівний доступ здобувачів освіти до цифрових ресурсів, а також необхідність високого рівня цифрової компетентності як студентів, так і викладачів. Також надмірне використання цифрових засобів може призводити до перевантаження інформацією та зниження ефективності навчання.

Отже, цифрові технології відіграють основну роль у організації дистанційного навчання фізики та математики, забезпечуючи його гнучкість, доступність та інтерактивність. Їх ефективне використання сприяє підвищенню якості освіти, розвитку пізнавальної активності студентів та формуванню сучасних компетентностей, необхідних для успішної діяльності в умовах інформаційного суспільства.

Методика проведення дистанційних уроків фізики та математики ґрунтується на поєднанні дидактичних принципів навчання з можливостями цифрових технологій, що забезпечують ефективну організацію освітнього процесу в онлайн-середовищі. Вона передбачає чітке планування структури уроку, раціональний розподіл часу, використання інтерактивних методів

навчання та забезпечення постійного зворотного зв'язку між викладачем та студентами.

Проведення дистанційного уроку фізики або математики починається з ретельної підготовки, яка включає визначення мети та очікуваних результатів навчання, добір навчального матеріалу, підготовку презентацій, відеоматеріалів, інтерактивних завдань і тестів. Особливу увагу слід приділяти логічній послідовності викладу матеріалу, оскільки в дистанційному форматі студенти не завжди мають можливість одразу уточнити незрозумілі моменти.

Структура дистанційного уроку фізики або математики має відповідати загальноприйнятим дидактичним вимогам, але водночас враховувати особливості онлайн-навчання [21]. На початковому етапі заняття доцільно організувати актуалізацію опорних знань студентів за допомогою коротких опитувань, тестів або проблемних запитань. Це дозволяє налаштувати їх на роботу та визначити рівень їхньої підготовки.

Пояснення нового матеріалу в дистанційному форматі здійснюється із застосуванням мультимедійних засобів, які підвищують наочність і доступність інформації. Використання презентацій, відеофрагментів, анімацій і симуляцій сприяє кращому розумінню явищ і процесів. Важливо, щоб пояснення було чітким, структурованим і супроводжувалося прикладами, що допомагають студентам пов'язати теоретичні знання з практикою.

Закріплення навчального матеріалу є невід'ємною частиною заняття і може здійснюватися через виконання задач, інтерактивних вправ або роботу з віртуальними лабораторіями. У дистанційному форматі доцільно використовувати завдання різного рівня складності, що дозволяє враховувати індивідуальні можливості студентів та забезпечує диференційований підхід до навчання.

Особливістю методики є необхідність підтримання активної взаємодії зі студентами протягом усього заняття. Це досягається шляхом використання чатів, онлайн-опитувань, дискусій, а також залучення студентів до обговорення проблемних питань [22]. Такий підхід сприяє підвищенню мотивації та формуванню пізнавального інтересу до предмета.

Завершальний етап заняття передбачає підбиття підсумків, узагальнення вивченого матеріалу та оцінювання результатів навчальної діяльності студентів. Важливо надати здобувачам освіти зворотний зв'язок, вказати на допущені помилки та надати рекомендації щодо їх виправлення. Домашнє завдання має бути чітко сформульованим і доступним для самостійного виконання, а також спрямованим на закріплення і поглиблення знань. Ефективність дистанційного уроку фізики або математики значною мірою залежить від дотримання принципів наочності, доступності, систематичності та активності. Важливо також враховувати технічні можливості студентів, рівень їхньої підготовки та забезпечувати різноманітність форм і методів навчання.

Загалом, методика проведення дистанційних уроків дисциплін природничо-математичного циклу передбачає комплексний підхід до організації

навчального процесу, що поєднує традиційні педагогічні принципи з інноваційними цифровими технологіями. Її реалізація сприяє підвищенню ефективності навчання, розвитку пізнавальної активності студентів і формуванню стійких знань з фізики та математики в умовах дистанційної освіти.

Організація контролю та оцінювання знань студентів у дистанційному навчанні фізики та математики є важливою складовою освітнього процесу, оскільки забезпечує визначення рівня засвоєння навчального матеріалу, корекцію навчальної діяльності та формування відповідальності студентів за результати навчання. У дистанційному форматі цей процес має свої особливості, зумовлені використанням цифрових технологій, опосередкованою взаємодією між викладачем та студентами та обмеженими можливостями безпосереднього контролю [23].

Контроль знань у дистанційному навчанні фізики та математики передбачає систематичну перевірку навчальних досягнень студентів на різних етапах навчання. Він може здійснюватися у формі поточного, тематичного та підсумкового оцінювання. Поточний контроль спрямований на перевірку засвоєння окремих елементів навчального матеріалу під час заняття або після його завершення. Тематичний контроль дозволяє оцінити рівень засвоєння знань з певної теми, а підсумковий – визначає загальний рівень навчальних досягнень студентів за певний період.

Особливістю дистанційного оцінювання є використання різноманітних цифрових інструментів, які забезпечують оперативність перевірки та надання зворотного зв’язку. Онлайн-тестування є одним із найбільш поширених способів контролю, оскільки дозволяє автоматизувати процес перевірки та швидко отримати результати. Водночас важливо поєднувати тести з відкритими завданнями, які потребують розгорнутих відповідей, розв’язування задач та пояснення фізичних явищ, що сприяє більш глибокому оцінюванню знань студентів.

Значну роль у дистанційному навчанні відіграє формувальне оцінювання, яке спрямоване не лише на фіксацію результатів, а й на підтримку навчальної діяльності студентів. Воно передбачає регулярний зворотний зв’язок, рекомендації щодо покращення результатів та стимулювання подальшого навчання. Такий підхід сприяє розвитку самостійності студентів і формуванню навичок самоконтролю.

Разом із тим дистанційне оцінювання пов’язане з певними труднощами, зокрема забезпеченням об’єктивності результатів. Студенти можуть використовувати сторонні джерела інформації під час виконання завдань, що ускладнює перевірку реального рівня знань. Для мінімізації таких ризиків доцільно застосовувати завдання, які потребують аналізу, узагальнення та застосування знань у нових ситуаціях, а також обмежувати час на виконання тестів і використовувати усні форми контролю. З метою узагальнення форм контролю та оцінювання знань студентів у дистанційному навчанні фізики та математикидоцільно подати їх у вигляді таблиці (табл.4).

Таблиця 4

Форми контролю та оцінювання знань студентів у дистанційному навчанні фізики та математики

Вид контролю	Характеристика	Приклади реалізації
Поточний контроль	Перевірка знань під час вивчення теми	Онлайн-опитування, короткі тести, виконання завдань у чаті
Тематичний контроль	Оцінювання знань після завершення теми	Онлайн-тестування, контрольні роботи, розв'язування задач
Підсумковий контроль	Визначення рівня знань за певний період	Підсумкові тести, проєкти, усне опитування
Формувальне оцінювання	Надання зворотного зв'язку та підтримка навчання	Коментарі до робіт, рекомендації, індивідуальні консультації

Важливою умовою ефективного оцінювання є чіткість критеріїв і прозорість вимог. Студенти повинні розуміти, за якими показниками оцінюється їхня діяльність, що сприяє підвищенню мотивації та відповідальності за результати навчання. Також доцільно поєднувати різні види контролю, що дозволяє отримати більш об'єктивну картину навчальних досягнень.

Отже, організація контролю та оцінювання знань студентів у дистанційному навчанні фізики та математики потребує використання різноманітних форм і методів, що забезпечують об'єктивність, систематичність і ефективність оцінювання. Поєднання традиційних підходів із можливостями цифрових технологій дозволяє підвищити якість контролю та сприяє формуванню відповідального ставлення студентів до навчання.

Аналіз ефективності дистанційного навчання фізики та математики є важливим етапом оцінювання результативності впровадження розробленої методики та використання цифрових технологій у навчальному процесі в закладі фахової передвищої освіти. Для визначення ефективності дистанційного навчання було проаналізовано рівень засвоєння навчального матеріалу студентами, їхню пізнавальну активність, мотивацію до навчання та якість виконання практичних завдань під час дистанційних уроків.

У процесі практичної реалізації методики дистанційного навчання фізики та математики використовувалися мультимедійні презентації, онлайн-тести, інтерактивні симуляції, віртуальні лабораторії та відеоконференції. Основна увага приділялася активному залученню студентів до навчальної діяльності, розвитку самостійності та формуванню практичних навичок роботи з цифровими ресурсами. Проведені дистанційні заняття показали, що використання інтерактивних технологій позитивно впливає на засвоєння фізичних понять і закономірностей, а також підвищує зацікавленість студентів у навчанні математики та фізики.

Для оцінювання ефективності дистанційного навчання було здійснено порівняння рівня навчальних досягнень студентів до та після використання інтерактивних методів і цифрових ресурсів. Аналіз результатів показав позитивну динаміку у засвоєнні навчального матеріалу, зростання кількості

студентів із високим рівнем знань та зменшення кількості студентів із низьким рівнем навчальних досягнень (табл. 5).

Таблиця 5

Результати навчальних досягнень студентів під час дистанційного навчання

Рівень навчальних досягнень	До використання цифрових технологій, %	Після використання цифрових технологій, %
Високий	18	35
Середній	54	50
Низький	28	15

Отримані результати свідчать про те, що використання цифрових технологій та інтерактивних методів навчання сприяло підвищенню ефективності засвоєння навчального матеріалу. Найбільші позитивні зміни спостерігалися серед студентів, які раніше мали середній рівень навчальних досягнень, оскільки інтерактивні симуляції, відеодемонстрації та онлайн-завдання дозволили зробити навчальний матеріал більш доступним і наочним.

Крім рівня навчальних досягнень, було проаналізовано рівень пізнавальної активності студентів під час дистанційних занять. Встановлено, що використання інтерактивних платформ, онлайн-опитувань та групових форм роботи сприяло активнішій участі студентів у навчальному процесі. Здобувачі освіти частіше брали участь у дискусіях, ставили запитання та виконували додаткові завдання. Особливо ефективними виявилися інтерактивні симуляції та віртуальні лабораторії, які дозволяли студентам самостійно досліджувати фізичні явища та розв’язувати задачі з фізики та математики.

Водночас аналіз результатів дистанційного навчання показав і певні труднощі. Основними проблемами стали нестабільне інтернет-з’єднання, недостатній рівень цифрової компетентності окремих студентів та складність організації повноцінної експериментальної діяльності. Частина студентів потребувала додаткових консультацій та пояснень щодо використання цифрових платформ і виконання практичних завдань. Для узагальнення результатів аналізу ефективності дистанційного навчання фізики та математики доцільно подати основні переваги та труднощі у вигляді таблиці 6.

Таблиця 6

Переваги та труднощі дистанційного навчання

Переваги	Труднощі
Доступність навчальних матеріалів	Залежність від технічного забезпечення
Використання інтерактивних ресурсів	Обмеження реального експерименту
Можливість індивідуального темпу навчання	Зниження мотивації окремих студентів
Оперативний зворотний зв’язок	Проблеми з об’єктивністю оцінювання
Розвиток самостійності учнів	Необхідність високого рівня цифрової грамотності

Отже, проведений аналіз підтверджує, що дистанційне навчання фізики та математики може бути ефективним за умови правильного методичного забезпечення, використання сучасних цифрових технологій та активної взаємодії між викладачем та студентами. Використання інтерактивних методів, мультимедійних ресурсів і віртуальних лабораторій сприяє підвищенню пізнавальної активності студентів, покращенню результатів навчання та формуванню сучасних цифрових компетентностей. Водночас ефективність дистанційного навчання значною мірою залежить від технічних можливостей, рівня мотивації студентів і професійної підготовки викладача.

Висновки. У процесі дослідження встановлено, що дистанційне навчання є сучасною та ефективною формою організації освітнього процесу у закладі фахової передвищої освіти, яка забезпечує доступність освіти, гнучкість навчання та можливість використання інформаційно-комунікаційних технологій. Його сутність полягає у організації взаємодії між викладачем та студентами в цифровому середовищі з використанням синхронних і асинхронних форм навчання.

Проаналізовано нормативно-правове забезпечення дистанційного навчання в Україні, яке визначає основні принципи, вимоги та умови організації освітнього процесу. Встановлено, що чинна нормативна база створює необхідні передумови для ефективного впровадження дистанційного навчання, зокрема у викладанні фізики та математики.

Визначено психолого-педагогічні особливості навчання фізики та математики в дистанційному форматі у закладі фахової передвищої освіти, які пов’язані зі складністю навчального матеріалу, необхідністю розвитку самостійності студентів, підтриманням їхньої мотивації та обмеженням можливостей проведення реальних експериментів. Доведено, що ефективність навчання залежить від урахування індивідуальних особливостей студентів та забезпечення активної їх участі в освітньому процесі.

У статті розглянуто методику організації дистанційного навчання фізики та математики, яка передбачає використання сучасних цифрових технологій, адаптацію традиційних методів навчання та застосування різноманітних форм і засобів навчальної діяльності. Встановлено, що ефективне проведення дистанційних занять потребує чіткої структури, логічної послідовності викладу матеріалу та постійного зворотного зв’язку.

Результати дослідження показали, що використання інтерактивних ресурсів, мультимедійних засобів і цифрових платформ сприяє підвищенню ефективності навчання та розвитку пізнавальної активності студентів.

Проведений аналіз ефективності дистанційного навчання фізики та математики засвідчив, що воно має значний потенціал у забезпеченні якісної освіти, однак потребує врахування певних труднощів, пов’язаних із технічними умовами, рівнем підготовки учасників освітнього процесу та організацією експериментальної діяльності.

Отже, дистанційне навчання фізики та математики є перспективним напрямом розвитку сучасної освіти, який за умови належного методичного забезпечення та раціонального використання цифрових технологій здатний забезпечити високий рівень навчальних досягнень студентів. Результати дослідження можуть бути використані у практичній діяльності вчителів фізики та математики старшої профільної школи та викладачів фізики та математики закладів фахової передвищої освіти для вдосконалення організації дистанційного навчання.

Література:

1. Турчин О. І. Сутність технології дистанційного навчання. *Академічні візії*. 2023. № 25. 5 с.
2. Мала І. Б. Дистанційне навчання як дієвий інструмент управлінської освіти. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2022. № 2 (66). С. 132–151.
3. Ткаченко Л. В., Хмельницька О. С. Особливості впровадження дистанційного навчання в освітній процес закладу вищої освіти. 2021. № 75. Т. 3. С. 91–96.
4. Мельник А. Особливості технології змішаного навчання у системі вищої освіти. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка*. 2022. № 1 (2). С. 23–31.
5. Галецький С., Галецька Т. Дистанційне навчання як елемент інформаційно-комунікаційних технологій в освіті. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. 2018. № 1. С. 54–62.
6. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text (дата звернення: 09.05.2026).
7. Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020 № 463-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text (дата звернення: 09.05.2026).
8. Положення про дистанційне навчання : наказ Міністерства освіти і науки України від 25.04.2013 № 466. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text (дата звернення: 09.05.2026).
9. Рекомендації щодо організації дистанційного навчання в закладах загальної середньої освіти: Міністерство освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/distancijna-osvita (дата звернення: 09.05.2026).
10. Федосов С. Н. Особливості викладання фізики в технічних університетах під час повномасштабної війни проти України. *Психолого-педагогічні аспекти реалізації сучасних методів навчання у закладах освіти : збірник матеріалів всеукраїнської науково-методичної конференції*. Одеса : Університет Ушинського, 2024. С. 136–140.
11. Головко М. В., Крижановський С. Ю., Мацюк В. М. Реалізація технологій дистанційного та змішаного навчання майбутніх учителів фізики засобами хмарних технологій. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка*. 2024. № 1. С. 6–18.
12. Шамшин О. П. Психолого-педагогічні проблеми комп’ютеризації розв’язку задач з фізики в технічному ЗВО. *Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка»*. 2022. № 13 (18). С. 516–528.
13. Колесникова О. А. Діяльнісний підхід до формування в учнів експериментаторських умінь засобами мобільних та дистанційних технологій в навчанні фізики : doctoral dissertation. 2021. 250 с.

14. Головко М. В., Мацюк В. М., Рудницька Ж. О. Організаційно-методичні особливості реалізації дистанційного навчання фізики в закладах вищої освіти. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2023. № 208. С. 23–31.

15. Слободянюк І. Ю., Заболотний В. Ф., Мисліцька Н. А. Інтерактивні симуляції в системі засобів формування експериментальних умінь здобувачів освіти в умовах дистанційного навчання. *Baltija Publishing*. 2021. С. 49–54.

16. Федчишин О., Мохун С., Чопик П. Віртуальний фізичний експеримент як засіб удосконалення фахових компетентностей здобувачів освіти в умовах дистанційного навчання. *Фізико-математична освіта*. 2023. Т. 38, № 2. С. 50–55.

17. Пономарьова Н., Сидоренко О., Грановська Т., Борисенко К. Лабораторні роботи з фізики та хімії у підготовці майбутніх учителів в умовах дистанційного навчання. *Новий Колегіум*. 2023. № 3 (111). С. 88–93.

18. Гулінський О. В., Совкова Т. С. Віртуальні лабораторії у сучасних технологіях навчання шкільного курсу фізики. *Trends in the Development of Modern Scientific Thought*. 2020. 789 с.

19. Сальник І. В., Сірик Е. П. Підготовка та проведення семінарських занять з фізики в умовах дистанційного навчання. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2020. № 189. С. 68–74.

20. Владика Л. Р., Матвійчук О. В. Етапи розвитку програмних продуктів для дистанційного навчання фізики. *Збірник праць*. 2021. С. 137.

21. Стецик С. П., Ільніцька К. С. Досвід використання засобів дистанційного навчання у процесі підготовки майбутніх учителів фізики. *Актуальні питання сучасної інформатики*. 2017. № 5. С. 378–381.

22. Іваницька Н. А. Переваги та недоліки дистанційного навчання фізики. *Наукові записки. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти*. 2016. № 1 (7). С. 188–192.

23. Маятіна Н., Лисенко Т., Дмитрієнко О. Сучасні моделі дистанційного навчання. *Український педагогічний журнал*. 2021. № 2. С. 84–95.

24. Іваницький О. І. Формування цифрової компетентності майбутнього вчителя у процесі фахової підготовки. *Наукові записки [Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія: Педагогічні науки*. 2020. № 185. С. 29–33.

References:

1. Turchyn, O. I. (2023). Sutnist tekhnolohii dystantsiinoho navchannia [The essence of distance learning technology]. *Akademichni Vizii [Academic Visions]*, (25), 5.

2. Mala, I. B. (2022). Dystantsiine navchannia yak diievyi instrument upravlinskoi osvity [Distance learning as an effective tool of management education]. *Vcheni Zapysky Universytetu "KROK" [Scientific Notes of "KROK" University]*, (2 (66)), 132–151.

3. Tkachenko, L. V., & Khmelnytska, O. S. (2021). Osoblyvosti vprovadzhennia dystantsiinoho navchannia v osvitnii protses zakladu vyshchoi osvity [Features of implementation of distance learning in the educational process of a higher education institution]. *Visnyk [Bulletin]*, 3(75), 91–96.

4. Melnyk, A. (2022). Osoblyvosti tekhnolohii zmishanoho navchannia u systemi vyshchoi osvity [Features of blended learning technology in the higher education system]. *Naukovi Zapysky Ternopilskoho Natsionalnoho Pedahohichnoho Universytetu Imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriia: Pedahohika [Scientific Notes of Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University. Series: Pedagogy]*, (1 (2)), 23–31.

5. Haletskyi, S., & Haletska, T. (2018). Dystantsiine navchannia yak element informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii v osviti [Distance learning as an element of information and communication technologies in education]. *Zbirnyk Naukovykh Prats Umanskoho Derzhavnoho Pedahohichnoho Universytetu Imeni Pavla Tychyny [Collection of Scientific Papers of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University]*, (1), 54–62.

6. Verkhovna Rada of Ukraine. (2017). *Pro osvitu [On education]* (Law of Ukraine No. 2145-VIII dated September 5, 2017). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text

7. Verkhovna Rada of Ukraine. (2020). *Pro povnu zahalnu seredniu osvitu [On complete general secondary education]* (Law of Ukraine No. 463-IX dated January 16, 2020). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text

8. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2013). *Polozhennia pro dystantsiine navchannia [Regulations on distance learning]* (Order No. 466 dated April 25, 2013). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text

9. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2020). *Rekomendatsii shchodo orhanizatsii dystantsiinoho navchannia v zakladakh zahalnoi serednoi osvity [Recommendations on the organization of distance learning in institutions of general secondary education]*. https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/distancijna-osvita

10. Fedosov, S. N. (2024). Osoblyvosti vykladannia fizyky v tekhnichnykh universytetakh podchas povnomasshtabnoi viiny proty Ukrainy [Features of teaching physics in technical universities during the full-scale war against Ukraine]. In *Psykholoho-pedahohichni aspekty realizatsii suchasnykh metodiv navchannia u zakladakh osvity: zbirnyk materialiv vseukrainskoi naukovo-metodychnoi konferentsii* (pp. 136–140). Ushynsky University.

11. Holovko, M. V., Kryzhanovskyi, S. Yu., & Matsiuk, V. M. (2024). Realizatsiia tekhnolohii dystantsiinoho ta zmishanoho navchannia maibutnikh uchyteliv fizyky zasobamy khmarnykh tekhnolohii [Implementation of technologies of distance and blended learning of future physics teachers by means of cloud technologies]. *Naukovi Zapysky Ternopilskoho Natsionalnoho Pedahohichnoho Universytetu Imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriia: Pedahohika [Scientific Notes of Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University. Series: Pedagogy]*, (1), 6–18.

12. Shamshyn, O. P. (2022). Psykholoho-pedahohichni problemy komp'iuteryzatsii rozv'iazku zadach z fizyky v tekhnichnomu ZVO [Psychological and pedagogical problems of computerization of solving physics problems in technical HEIs]. *Perspektyvy ta Innovatsii Nauky. Seriia "Pedahohika" [Perspectives and Innovations of Science. Series "Pedagogy"]*, (13 (18)), 516–528.

13. Kolesnykova, O. A. (2021). *Diialnisnyi pidkhid do formuvannia v uchniv eksperymentatorskykh umin zasobamy mobilnykh ta dystantsiinykh tekhnolohii v navchanni fizyky [Activity-based approach to the formation of students' experimental skills by means of mobile and distance technologies in teaching physics]* (Doctoral dissertation, Kyiv).

14. Holovko, M. V., Matsiuk, V. M., & Rudnytska, Zh. O. (2023). Orhanizatsiino-metodychni osoblyvosti realizatsii dystantsiinoho navchannia fizyky v zakladakh vyshchoi osvity [Organizational and methodological features of the implementation of distance physics learning in higher education institutions]. *Naukovi Zapysky. Seriia: Pedahohichni Nauky [Scientific Notes. Series: Pedagogical Sciences]*, (208), 23–31.

15. Slobodianiuk, I. Yu., Zabolotnyi, V. F., & Myslitska, N. A. (2021). Interaktyvni symuliatsii v systemi zasobiv formuvannia eksperymentalnykh umin zdobuvachiv osvity v umovakh dystantsiinoho navchannia [Interactive simulations in the system of tools for forming experimental skills of students in distance learning conditions]. *Baltija Publishing*, 49–54.

16. Fedchyshyn, O., Mokhun, S., & Chopyk, P. (2023). Virtualnyi fizychnyi eksperyment yak zasib udoskonalennia fakhovykh kompetentnostei zdobuvachiv osvity v umovakh dystantsiinoho navchannia [Virtual physical experiment as a means of improving the professional competences of

higher education students in distance learning conditions]. *Fizyko-Matematychna Osvita [Physical and Mathematical Education]*, 38(2), 50–55.

17. Ponomarova, N., Sydorenko, O., Hranovska, T., & Borysenko, K. (2023). Laboratorni roboty z fizyky ta khimii u pidhotovtsi maibutnikh uchyteliv v umovakh dystantsiinoho navchannia [Laboratory works in physics and chemistry in the training of future teachers under distance learning conditions]. *Novyi Kolehiium [New Collegium]*, (3 (111)), 88–93.

18. Hulinskyi, O. V., & Sovkova, T. S. (2020). Virtualni laboratorii u suchasnykh tekhnolohiiakh navchannia shkilnoho kursu fizyky [Virtual laboratories in modern technologies of teaching school physics course]. *Trends in the Development of Modern Scientific Thought*, 789.

19. Salnyk, I. V., & Siryk, E. P. (2020). Pidhotovka ta provedennia seminarskykh zaniat z fizyky v umovakh dystantsiinoho navchannia [Preparation and conduct of seminar classes in physics under distance learning conditions]. *Naukovi Zapysky. Seriia: Pedahohichni Nauky [Scientific Notes. Series: Pedagogical Sciences]*, (189), 68–74.

20. Vladyka, L. R., & Matviichuk, O. V. (2021). Etapy rozvytku prohramnykh produktiv dlia dystantsiinoho navchannia fizyky [Stages of development of software products for distance learning of physics]. *Zbirnyk Prats [Collection of Papers]*, 137.

21. Stetsyk, S. P., & Initska, K. S. (2017). Dosvid vykorystannia zasobiv dystantsiinoho navchannia u protsesi pidhotovtsi maibutnikh uchyteliv fizyky [Experience of using distance learning tools in the process of training future physics teachers]. *Aktualni Pytannia Suchasnoi Informatyky [Current Issues of Modern Computer Science]*, (5), 378–381.

22. Ivanytska, N. A. (2016). Perevahy ta nedoliky dystantsiinoho navchannia fizyky [Advantages and disadvantages of distance learning of physics]. *Naukovi Zapysky. Seriia: Problemy Metodyky Fizyko-Matematychnoi i Tekhnolohichnoi Osvity [Scientific Notes. Series: Problems of Methods of Physical, Mathematical and Technological Education]*, (1 (7)), 188–192.

23. Maiatina, N., Lysenko, T., & Dmytriienko, O. (2021). Suchasni modeli dystantsiinoho navchannia [Modern models of distance learning]. *Ukrainskyi Pedahohichnyi Zhurnal [Ukrainian Educational Journal]*, (2), 84–95.

24. Ivanytskyi, O. I. (2020). Formuvannia tsyfrovoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia u protsesi fakhovoi pidhotovky [Formation of digital competence of the future teacher in the process of professional training]. *Naukovi Zapysky [Tsentralnoukrainskoho Derzhavnoho Pedahohichnoho Universytetu Imeni Volodymyra Vynnychenka]. Seriia: Pedahohichni Nauky [Scientific Notes [Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University]. Series: Pedagogical Sciences]*, (185), 29–33.

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 378.091:364]:001.8

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-826-835

Зажарська Ганна Петрівна кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри розвитку дитини раннього і дошкільного віку факультету педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», м. Лубни, https://orcid.org/0000-0002-0732-8610.

Коваленко Катерина Миколаївна асистент кафедри початкової освіти факультету педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», м. Лубни, https://orcid.org/0000-0002-7061-2710.

МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розкрито теоретичні та методичні засади організації науково-педагогічних досліджень здобувачів вищої освіти у сфері соціальної та здоров'язбережувальної освіти. Обґрунтовано актуальність проблеми у контексті сучасних трансформацій вищої освіти, цифровізації освітнього простору та необхідності підготовки фахівців, здатних до самостійної дослідницької діяльності, критичного мислення та впровадження інновацій у професійну практику. Підкреслено, що науково-педагогічні дослідження виступають важливим чинником формування дослідницької компетентності, академічної доброчесності та професійної мобільності майбутніх педагогів.

Визначено сутність науково-педагогічного дослідження як системного процесу наукового пізнання педагогічних явищ із використанням комплексу взаємопов'язаних методів. Охарактеризовано основні етапи його організації: вибір актуальної теми, формування наукового апарату, добір методів дослідження, проведення експериментальної роботи та інтерпретація результатів. Наголошено на значенні комплексного застосування теоретичних, емпіричних і статистичних методів для забезпечення об'єктивності та достовірності наукових висновків.

У статті акцентовано увагу на ролі цифрових технологій, інтерактивних і практико-орієнтованих методів у підвищенні ефективності науково-педагогічних досліджень. Зазначено, що їх використання сприяє розвитку дослідницької компетентності здобувачів вищої освіти, активізації їхньої пізнавальної діяльності та формуванню здатності до застосування результатів досліджень у професійній діяльності. Окремо розглянуто значення здоров'язбережувального підходу та академічної доброчесності як ключових умов якісної підготовки майбутніх педагогів.

Ключові слова: науково-педагогічне дослідження, здобувачі вищої освіти, соціальна освіта, здоров'язбережувальна освіта, дослідницька діяльність, методика дослідження, академічна доброчесність, професійна підготовка.

Zazharska Hanna Petrivna Candidate of Pedagogical Sciences, senior lecturer of the Department of Early and Preschool Child Development, Faculty of Pedagogy and Psychology, State Institution «Luhansk Taras Shevchenko National University», Lubny, https://orcid.org/0000-0002-0732-8610.

Kovalenko Kateryna Mykolayivna Assistant Lecturer at the Department of Primary Education, Faculty of Pedagogy and Psychology, State Institution «Luhansk Taras Shevchenko National University», Lubny, https://orcid.org/0000-0002-7061-2710.

METHODOLOGY FOR ORGANIZING SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL RESEARCH OF HIGHER EDUCATION STUDENTS IN THE FIELD OF SOCIAL AND HEALTH-PRESERVING EDUCATION

Abstract. The article reveals the theoretical and methodological foundations for organizing scientific and pedagogical research of higher education students in the field of social and health-preserving education. The relevance of the issue is substantiated in the context of modern transformations in higher education, the digitalization of the educational space, and the need to train specialists capable of independent research activity, critical thinking, and the implementation of innovations in professional practice. It is emphasized that scientific and pedagogical research serves as an important factor in the formation of research competence, academic integrity, and professional mobility of future teachers.

The essence of scientific and pedagogical research is defined as a systematic process of scientific cognition of pedagogical phenomena using a set of interconnected methods. The main stages of its organization are characterized, including the selection of a relevant research topic, the formation of the scientific framework, the selection of research methods, the conduct of experimental work, and the interpretation of results. Emphasis is placed on the importance of the comprehensive application of theoretical, empirical, and statistical methods to ensure the objectivity and reliability of scientific conclusions.

The article focuses on the role of digital technologies, interactive methods, and practice-oriented approaches in improving the effectiveness of scientific and pedagogical research. It is shown that their use contributes to the development of research competence among higher education students, the intensification of their cognitive activity, and the formation of the ability to apply research results in professional practice. Particular attention is paid to the importance of a health-preserving approach and academic integrity as key conditions for the high-quality training of future teachers.

Keywords: scientific and pedagogical research, higher education students, social education, health-preserving education, research activity, research methodology, academic integrity, professional training.

Постановка проблеми. Сучасні трансформаційні процеси у сфері вищої освіти зумовлюють необхідність підготовки фахівців нового покоління, здатних до самостійного наукового пошуку, критичного осмислення професійних проблем та впровадження інноваційних технологій у майбутню професійну діяльність. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває проблема організації науково-педагогічних досліджень здобувачів вищої освіти, оскільки саме дослідницька діяльність забезпечує формування професійної компетентності, творчого мислення, дослідницьких умінь та навичок академічної доброчесності. Важливість означеної проблеми посилюється необхідністю модернізації освітнього процесу відповідно до сучасних європейських стандартів освіти, цифровізації суспільства та зростання вимог до якості професійної підготовки майбутніх фахівців.

Особливого значення науково-педагогічні дослідження набувають у сфері соціальної та здоров'язбережувальної освіти, яка спрямована на формування цінностей здорового способу життя, соціальної відповідальності, психоемоційного благополуччя та створення безпечного освітнього середовища. Сучасна освітня практика потребує фахівців, здатних упроваджувати здоров'язбережувальні технології, розробляти соціально-орієнтовані освітні проєкти та здійснювати наукове обґрунтування педагогічних інновацій. У цьому контексті особливо важливими є розроблення ефективної методики організації науково-педагогічних досліджень, створення сприятливих педагогічних умов для розвитку дослідницької компетентності здобувачів вищої освіти та інтеграція сучасних цифрових та інтерактивних технологій у процес їхньої професійної підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз українських та зарубіжних досліджень засвідчує, що проблема організації науково-педагогічних досліджень здобувачів вищої освіти перебуває у центрі уваги сучасної педагогічної науки. Так, у дослідженнях М. Головкової та Ю. Єрмак [2] ґрунтовно розкрито сутність науково-педагогічної діяльності здобувачів вищої освіти, визначено її принципи, форми та основні етапи організації. Автори наголошують, що дослідницька діяльність є невід'ємним складником професійної підготовки майбутніх педагогів, а її ефективність забезпечується дотриманням принципів самостійності, ініціативності, усвідомленості та системності.

Окремі аспекти організації дослідницької діяльності студентів на початкових етапах навчання розкрито у працях Т. Поведи та Р. Поведи [9]. Науковці наголошують на важливості поступового залучення здобувачів вищої освіти до наукового пошуку, формування дослідницьких умінь і позитивної мотивації до наукової діяльності ще на перших курсах навчання.

Проблему організації науково-педагогічної діяльності в умовах цифровізації освіти досліджує О. Косарук, яка акцентує увагу на використанні сучасних освітніх технологій, цифрових ресурсів, інтерактивних методів навчання та електронних платформ у процесі формування дослідницьких умінь здобувачів вищої освіти [6].

Особливості формування здоров'язбережувальної компетентності здобувачів вищої освіти висвітлено у працях О. Отравенко [8]. Дослідниця визначає здоров'язбережувальну компетентність як важливий складник професійної підготовки майбутніх фахівців і наголошує на необхідності інтеграції здоров'язбережувальних технологій у зміст освітнього процесу. Проблеми впровадження здоров'язбережувальних технологій у сучасні заклади вищої освіти також розглядають О. Губарь та Ю. Васюк [4], які акцентують увагу на створенні інклюзивного здоров'язбережувального освітнього середовища та визначають педагогічні умови ефективної реалізації таких технологій.

Важливий аспект досліджуваної проблеми пов'язаний із формуванням академічної культури та дотриманням принципів академічної доброчесності у процесі науково-педагогічної діяльності.

Ці питання висвітлено у працях О. Корносенко, О. Данисько та С. Хлібкевич [5], які досліджують особливості дотримання академічної етики майбутніми фахівцями вищої кваліфікації і підкреслюють, що академічна доброчесність є необхідною умовою якісної дослідницької діяльності та професійного становлення майбутніх педагогів.

Попри значну кількість наукових праць, проблема організації науково-педагогічних досліджень здобувачів вищої освіти у сфері соціальної та здоров'язбережувальної освіти залишається недостатньо розробленою. Аналіз наукових джерел свідчить, що більшість досліджень присвячені окремим аспектам науково-дослідної діяльності здобувачів вищої освіти, формуванню дослідницьких умінь або впровадженню здоров'язбережувальних технологій.

Водночас недостатньо висвітленими залишаються питання комплексної методики організації науково-педагогічних досліджень у сфері соціальної та здоров'язбережувальної освіти, інтеграції цифрових та інтерактивних технологій у дослідницьку діяльність здобувачів вищої освіти, а також створення ефективних педагогічних умов для формування їхньої дослідницької та здоров'язбережувальної компетентностей.

Метою статті є теоретичне обґрунтування методики організації науково-педагогічних досліджень здобувачів вищої освіти у сфері соціальної та здоров'язбережувальної освіти та визначення ефективних форм і методів розвитку їхньої дослідницької компетентності.

Виклад основного матеріалу. У сучасній педагогічній науці дослідження розглядається не лише як спосіб здобуття нових знань, а й як важливий інструмент удосконалення освітньої практики, підвищення ефективності освітнього процесу та розвитку професійної компетентності майбутніх фахівців.

За визначенням С. Гончаренка, педагогічне дослідження – це «процес і результат наукової діяльності, які спрямовані на одержання нових знань про закономірності процесу навчання, виховання і розвитку особистості, про структуру, теорію, методику і технологію організації навчально-виховного процесу, його зміст, принципи, організаційні методи і прийоми» [3, с. 23]. Педагогічне дослідження забезпечує виявлення актуальних проблем освіти, обґрунтування шляхів їх розв'язання та впровадження інноваційних технологій у професійну діяльність педагогів.

Науково-педагогічне дослідження – це процес пізнання об'єкта чи процесу у галузі освіти, який реалізується за допомогою комплексу взаємопов'язаних методів, що дають змогу виявити його нові ознаки, причини і закономірності розвитку внутрішніх зв'язків, функціональні зв'язки з іншими об'єктами тощо [6]. Основою такого дослідження є системний науковий пошук, спрямований на аналіз педагогічних явищ, перевірку наукових гіпотез, узагальнення отриманих результатів та їх практичне застосування. Науково-педагогічне дослідження передбачає чітке визначення проблеми, формулювання мети й завдань, добір адекватних методів дослідження, здійснення експериментальної перевірки та інтерпретацію результатів. Важливим складником такого процесу є дотримання принципів науковості, об'єктивності, системності, академічної доброчесності та практичної спрямованості отриманих результатів.

Науково-педагогічне дослідження є складним багатокомпонентним процесом, спрямованим на отримання нових знань про педагогічні явища та процеси. У сфері соціальної та здоров'язбережувальної освіти такі дослідження мають міждисциплінарний характер і поєднують педагогічні, психологічні, соціальні та медико-біологічні аспекти, що зумовлено необхідністю комплексного вивчення проблем формування здоров'язбережувальної компетентності, розвитку безпечного освітнього середовища, психоемоційного благополуччя здобувачів освіти та впровадження здоров'язбережувальних технологій у професійну діяльність майбутніх фахівців [4, с. 46-47]. Особливістю таких досліджень є їхня практична спрямованість, оскільки результати наукового пошуку можуть бути використані для вдосконалення освітніх програм, методик навчання, профілактичних і соціально-орієнтованих заходів.

Організація науково-педагогічного дослідження повинна здійснюватися на засадах системності, послідовності, науковості та практичної спрямованості.

Важливим етапом дослідницької діяльності є вибір актуальної теми дослідження, яка має відповідати сучасним освітнім викликам, тенденціям розвитку педагогічної науки та потребам суспільства. У сфері соціальної та здоров'язбережувальної освіти особливо актуальними є дослідження, пов'язані з формуванням здоров'язбережувальної компетентності, розвитком безпечного освітнього середовища, використанням інноваційних педагогічних технологій, формуванням емоційного інтелекту та профілактикою професійного вигорання здобувачів освіти [8, с. 100].

Одним із визначальних складників науково-педагогічного дослідження є формування його наукового апарату, який охоплює визначення мети, завдань, об'єкта, предмета та гіпотези дослідження. Чітке формулювання структурних компонентів забезпечує логічність і цілісність наукового пошуку, сприяє обґрунтованому добору методів дослідження та отриманню достовірних результатів. Для реалізації науково-педагогічного дослідження доцільним є використання комплексу взаємопов'язаних методів, серед яких виокремлюють теоретичні методи (аналіз, синтез, узагальнення, порівняння), емпіричні методи (спостереження, анкетування, тестування, інтерв'ю, педагогічний експеримент) та методи статистичної обробки результатів. Комплексне застосування зазначених методів забезпечує об'єктивність дослідження та достовірність наукових висновків [8, с. 101].

Науковці М. Головкова та Ю. Єрмак наголошують, що організація наукової діяльності здобувачів вищої освіти повинна ґрунтуватися на принципах самостійності, усвідомленості, ініціативності та практичної спрямованості, що сприяє формуванню навичок наукового пошуку, професійної рефлексії та здатності до творчого вирішення професійних завдань [2]. Ефективність наукового дослідження значною мірою залежить від створення сприятливого освітньо-наукового середовища, яке забезпечує активне залучення здобувачів вищої освіти до різних форм дослідницької діяльності. Важливими формами організації наукової роботи є участь у наукових гуртках, конференціях, семінарах, конкурсах студентських наукових робіт, тренінгах та міжнародних освітніх проєктах. Такі форми діяльності сприяють інтеграції теоретичної підготовки та практичного досвіду наукового пошуку.

Важливу роль у процесі організації таких форм наукових досліджень відіграє викладач – науковий керівник. Його діяльність має бути спрямована на науково-методичний супровід дослідження, розвиток творчої самостійності здобувачів вищої освіти та формування академічної доброчесності. Саме викладач допомагає студентам обрати актуальну тему, визначити методи дослідження, здійснювати аналіз результатів та оформлювати наукову роботу відповідно до вимог сучасної науки.

Складником організації педагогічного дослідження є практична спрямованість отриманих результатів, що визначає їхню реальну значущість та можливість упровадження в освітню практику. Практико-орієнтований характер педагогічних досліджень передбачає не лише теоретичне обґрунтування педагогічних явищ, а й розроблення конкретних рекомендацій, методичних матеріалів, технологій і підходів, які можуть бути безпосередньо використані у діяльності закладів освіти, що забезпечує зв'язок між науковими результатами та реальними потребами освітнього процесу, підвищуючи ефективність професійної підготовки здобувачів вищої освіти.

У сфері соціальної та здоров'язбережувальної освіти результати студентських досліджень можуть бути використані для вдосконалення освітніх

програм, упровадження здоров'язбережувальних технологій, розроблення профілактичних заходів, створення безпечного освітнього середовища та підвищення ефективності професійної підготовки майбутніх педагогів.

Практична значущість дослідження сприяє формуванню у здобувачів освіти усвідомлення важливості наукової діяльності та готовності застосовувати результати власних досліджень у майбутній професійній діяльності.

У сучасному освітньому просторі важливого значення набуває використання цифрових технологій у процесі організації науково-педагогічних досліджень, що зумовлено загальною тенденцією цифровізації освіти та науки. Застосування електронних бібліотек, наукометричних баз даних, онлайн-платформ для спільної роботи, цифрових сервісів статистичної обробки даних і хмароорієнтованих освітньо-наукових середовищ істотно розширює можливості наукового пошуку здобувачів вищої освіти, що забезпечує оперативний доступ до актуальних вітчизняних і міжнародних наукових джерел, підвищує якість опрацювання наукової інформації та сприяє формуванню дослідницької компетентності майбутніх фахівців. Водночас цифрові технології виступають інструментом індивідуалізації та інтенсифікації науково-педагогічної діяльності здобувачів вищої освіти, що відповідає сучасним вимогам до підготовки конкурентоспроможного фахівця.

У контексті соціальної та здоров'язбережувальної освіти особливої значущості набуває впровадження інтерактивних і практико-орієнтованих технологій організації науково-практичної діяльності. До них відносять проєктну технологію, кейс-метод, вебквести, тренінги, дослідницькі практикуми, а також STEM/STEAM-підходи, які забезпечують інтеграцію теоретичних знань і практичних умінь. Застосування зазначених технологій сприяє активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти, розвитку критичного та аналітичного мислення, формуванню творчих здібностей і стійкої мотивації до наукового пошуку. Крім того, такі підходи забезпечують ефективне формування здатності до застосування результатів наукових досліджень у майбутній професійній діяльності, що є важливою умовою якісної підготовки фахівців у сфері соціальної та здоров'язбережувальної освіти.

Здоров'язбережувальні технології повинні бути органічно інтегровані в усі компоненти освітнього процесу, що зумовлює необхідність цілеспрямованого створення відповідних педагогічних умов для їх ефективної реалізації [7]. Така інтеграція передбачає не лише використання окремих методичних прийомів, а й системне впровадження здоров'язбережувального підходу в зміст освіти, організацію навчальної діяльності, форми взаємодії учасників освітнього процесу та оцінювання результатів навчання. У цьому контексті здоров'язбережувальні технології розглядаються як комплекс педагогічних засобів, спрямованих на збереження фізичного, психічного та соціального здоров'я здобувачів вищої освіти, а також на формування у них свідомого ставлення до власного здоров'я як важливої життєвої цінності.

У межах науково-педагогічних досліджень здобувачів вищої освіти реалізація здоров'язбережувального підходу передбачає обов'язкове врахування принципів безпечного освітнього середовища, психоемоційного благополуччя та профілактики негативних чинників навчального навантаження [1]. Безпечне освітнє середовище розглядається як сукупність умов, що забезпечують фізичну, психологічну та соціальну захищеність учасників освітнього процесу, сприяють їх гармонійному розвитку та мінімізують ризики виникнення стресових ситуацій. Водночас психоемоційне благополуччя здобувачів вищої освіти є важливим показником ефективності освітнього процесу, оскільки воно безпосередньо впливає на рівень навчальної мотивації, працездатності та здатності до науково-дослідницької діяльності.

Особливого значення набуває профілактика негативних чинників навчального навантаження, яка передбачає раціональну організацію навчального процесу, оптимальне поєднання аудиторної та самостійної роботи, дотримання принципів дозованості інтелектуальних навантажень, а також використання технологій емоційної регуляції та психолого-педагогічної підтримки. У процесі науково-педагогічних досліджень це реалізується через створення умов, що запобігають перевтомі, емоційному вигоранню та зниженню навчальної мотивації здобувачів вищої освіти. Таким чином, інтеграція здоров'язбережувальних технологій у науково-освітній процес є важливою передумовою підвищення якості підготовки майбутніх фахівців і забезпечення їхньої професійної стійкості в умовах сучасних освітніх викликів.

Окремої уваги потребує проблема формування академічної доброчесності в процесі науково-педагогічної діяльності здобувачів вищої освіти, оскільки саме вона є базовою умовою забезпечення якості та достовірності наукових результатів [5, с. 109]. Академічна доброчесність у сучасному освітньому дискурсі розглядається як система етичних принципів і правил, що регулюють поведінку учасників освітнього процесу під час виконання навчальних і дослідницьких завдань. Вона передбачає чесне здобуття знань, самостійність виконання наукових робіт, відповідальне ставлення до результатів власної діяльності та повагу до інтелектуальної праці інших дослідників.

Висновки. Узагальнення результатів дослідження дає підстави стверджувати, що організація науково-педагогічних досліджень здобувачів вищої освіти є важливим чинником формування їхньої дослідницької компетентності, професійного мислення та готовності до інноваційної педагогічної діяльності. Ефективність цього процесу забезпечується дотриманням системності, поетапності та наукової обґрунтованості, що реалізується через визначення актуальної теми, формування наукового апарату, добір методів дослідження, використання цифрових технологій та інтерактивних підходів. Особливого значення набуває дослідницька діяльність у сфері соціальної та здоров'язбережувальної освіти, результати якої мають виражену практичну спрямованість і можуть бути використані для вдосконалення освітнього процесу та створення безпечного освітнього середовища.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у розробленні інноваційних методик розвитку дослідницької компетентності, а також у вдосконаленні технологій інтеграції здоров'язбережувального підходу в систему професійної підготовки майбутніх педагогів.

Література:

1. Бойченко А. Здоров'язбереження здобувачів вищої освіти в умовах сучасного освітнього середовища. *Освіта. Інноватика. Практика*. 2024. Т. 13. № 6. С. 7-11.

2. Головкова М. М., Єрмак Ю. І. Організація науково-дослідницької діяльності здобувачів вищої освіти. *Педагогічні науки: теорія та практика*. 2021. № 1(2). С. 18–24.

3. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям. К. – Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2010. 308 с.

4. Губарь О., Васюк Ю. Здоров'язбережувальні технології в контексті інклюзивного освітнього середовища ЗВО. *Українська професійна освіта*. 2025. № 18. С. 45-54.

5. Корносенко О., Даниско О., Хлібкевич С. Дотримання академічної етики у науково-дослідницькій діяльності майбутніх фахівців вищої кваліфікації в університеті. *Українська професійна освіта.* 2022. № 11. С. 108–116.

6. Косарук О. Організація науково-дослідної діяльності здобувачів вищої освіти в контексті сучасних освітніх технологій. *Педагогіка безпеки.* 2025. Т. 10. № 1. С. 56-63.

7. Моца А. Здоров'язбережувальні освітні технології в підготовці здобувачів вищої освіти як складова безпеки життєдіяльності ЗВО. *Physical Culture and Sport: Scientific Perspective*. 2025. № 2. С. 345-352.

8. Отравенко О. В. Здоров'язбережувальна компетентність як складова якісної професійної підготовки здобувачів вищої освіти. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка.* 2019. № 4 (327). Ч. І. С. 100-107.

9. Поведа Т. П., Поведа Р. А. Особливості організації науково-дослідної роботи здобувачів вищої освіти на перших етапах навчання в університеті. *Концепція формування природничо-наукової компетентності та світогляду майбутнього фахівця в умовах STEM-освіти:* зб. наукових праць. 2021. № 21. С. 120-125.

References:

1. Boichenko, A. (2024) Zdoroviazberezhennia zdobuvachiv vyshchoi osvity v umovakh suchasnoho osvitnoho seredovyshcha. [Health care of students of higher education in the conditions of a modern educational environment] *Osvita. Innovatyka. Praktyka – Education. Innovation. Practice.,* T. 13, 6, 7-11 [in Ukrainian].

2. Holovkova, M. M., Yermak, Yu. I. (2021) Orhanizatsiia naukovo-doslidnytskoi diialnosti zdobuvachiv vyshchoi osvity. [Organization of research activities of higher education applicants]. *Pedahohichni nauky: teoriia ta praktyka – Pedagogical sciences: theory and practice,* 1(2), 18–24 [in Ukrainian].

3. Honcharenko, S. U. (2010) Pedahohichni doslidzhennia: metodolohichni porady molodym naukovtsiam. [Pedagogical research: methodological advice to young scientists], 308 [in Ukrainian].

4. Hubar, O., Vasiuk, Yu. (2025) Zdoroviazberezhuvalni tekhnolohii v konteksti inkliuzyvnoho osvitnoho seredovyshcha ZVO [Health-saving technologies in the context of an inclusive educational environment of higher education institutions]. *Ukrainska profesiina osvita – Ukrainian professional education,* 18, 45-54 [in Ukrainian].

5. Kornosenko, O., Danysko, O., Khlibkevych, S. (2022) Dotrymannia akademichnoi etyky u naukovo-doslidnytskii diialnosti maibutnikh fakhivtsiv vyshchoi kvalifikatsii v universyteti [Adherence to academic ethics in research activities of future highly qualified specialists at the

university]. *Ukrainska profesiina osvita – Ukrainian professional education,* 11, 108–116 [in Ukrainian].

6. Kosaruk, O. (2025) Orhanizatsiia naukovo-doslidnoi diialnosti zdobuvachiv vyshchoi osvity v konteksti suchasnykh osvitnikh tekhnolohii [Organization of research activities of higher education students in the context of modern educational technologies]. *Pedahohika bezpeky – Security pedagogy,* T. 10, 1, 56-63 [in Ukrainian].

7. Motsa, A. (2025) Zdoroviazberezhuvalni osvitni tekhnolohii v pidhotovtsi zdobuvachiv vyshchoi osvity yak skladova bezpeky zhyttiediialnosti ZVO [Health-saving educational technologies in the training of higher education students as a component of life safety of higher education institutions]. *Physical Culture and Sport: Scientific Perspective – Physical Culture and Sport: Scientific Perspective,* 2, 345-352 [in Ukrainian].

8. Otravenko, O. V. (2019) Zdoroviazberezhuvalna kompetentnist yak skladova yakisnoi profesiinoi pidhotovky zdobuvachiv vyshchoi osvity [Health-saving competence as a component of high-quality professional training of students of higher education]. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of Taras Shevchenko LNU,* 4 (327), 100-107 [in Ukrainian].

9. Poveda, T. P., Poveda, R. A. (2021) Osoblyvosti orhanizatsii naukovo-doslidnoi roboty zdobuvachiv vyshchoi osvity na pershykh etapakh navchannia v universyteti [Peculiarities of the organization of scientific research work of students of higher education at the first stages of university studies]. *Kontseptsiia formuvannia pryrodnycho-naukovoi kompetentnosti ta svitohliadu maibutnoho fakhivtsia v umovakh STEM-osvity: zb. naukovykh prats – The concept of formation of natural and scientific competence and worldview of the future specialist in the conditions of STEM education: coll. scientific works,* 21, 120-125 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 09.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.05.2026

УДК 37.091.33:004.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-836-853

Заморока Вадим Володимирович аспірант спеціальності “Освітні, педагогічні науки”, Чернівецьки національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, https://orcid.org/0009-0001-5853-9047

NO-CODE/AI ІНСТРУМЕНТ ПІДТРИМКИ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ ДО УРОКУ ЯК ПЕДАГОГІЧНИЙ ПРОТОТИП: МОДЕЛЬ РОЗРОБЛЕННЯ ТА ПЕРВИННА ПРАКТИЧНА АПРОБАЦІЯ

Анотація. У статті обґрунтовано доцільність використання no-code/AI інструменту підтримки підготовки вчителя до уроку як педагогічного прототипу, спрямованого на зменшення рутинної складової підготовки, підвищення структурованості дидактичних матеріалів і розвиток педагогічного проєктування в умовах цифровізації освіти. Актуальність дослідження зумовлена тим, що вагома частина професійного часу вчителя витрачається не лише на методичне осмислення уроку, а й на пошук, адаптацію та оформлення матеріалів: плану-конспекту, завдань, карток, тестів, домашнього завдання та візуальних матеріалів. Особливо гостро ця проблема проявляється у початковій школі, де підготовка уроку потребує врахування конкретного підручника, освітньої програми, вікових особливостей учнів, наочності та значної кількості роздаткових матеріалів.

Метою статті є обґрунтування моделі no-code/AI інструменту підтримки підготовки вчителя до уроку та аналіз результатів його первинної практичної апробації. У межах дослідження було використано результати попереднього діагностичного опитування 43 учителів щодо професійних труднощів, на основі якого підготовку до уроку визначено як одну з найбільш ресурсомістких ділянок педагогічної діяльності. Запропонований інструмент створено як прототип цифрового асистента, який на основі класу, предмета, теми, типу уроку та потрібних компонентів дидактичного пакета формує дидактичний пакет: план-конспект, завдання, картки, тест, домашнє завдання, чеклист і веб-презентацію.

У статті описано організаційно-педагогічну логіку моделі: учитель формує педагогічний запит, система генерує початковий пакет матеріалів, педагог перевіряє й адаптує результат, після чого залишає зворотний зв’язок щодо якості, корисності та часу підготовки. Окреслено перспективу створення загальної й персональної бази матеріалів як умови поєднання методичної підтримки з педагогічною автономією. Первинна апробація за участі 10 респондентів мала пілотний характер, тому отримані результати інтерпретуються як попередні дані щодо практичної доцільності та функціональної придатності запропонованої моделі. За результатами самооцінки респондентів зафіксовано тенденцію до

скорочення часу підготовки: середній час традиційної підготовки становив 49,0 хв, тоді як використання інструменту — 10,7 хв. Середня економія часу склала 38,3 хв, або приблизно 78,2%.

Корисність інструменту оцінено на рівні 4,5 бала з 5, тоді як практична якість згенерованих матеріалів, з урахуванням кількісних оцінок і якісних коментарів учителів, інтерпретована в межах 3,5–4,0 бала з 5. Отримані результати свідчать про перспективність інструменту, однак не є підставою для остаточного узагальнення його ефективності без подальшої перевірки на ширшій вибірці та водночас вказують на потребу подальшого методичного вдосконалення моделі.

Зроблено висновок, що no-code/AI інструмент підтримки підготовки до уроку не замінює професійне судження вчителя, а виконує функцію допоміжного цифрового артефакту, який зменшує рутинну складову підготовки, створює первинну структуру матеріалів і відкриває можливості для подальшого навчання педагогів самостійному проєктуванню подібних мінісистем. У перспективі така модель може бути використана у професійній підготовці майбутніх педагогів як приклад переходу від ролі користувача цифрових сервісів до ролі конструктора власних педагогічних рішень.

Ключові слова: no-code, low-code, AI, підготовка до уроку, педагогічний прототип, цифровий асистент, педагогічне проєктування, початкова школа, цифрові освітні ресурси, рутинне навантаження вчителя, професійна діяльність педагога.

Vadym Zamoroka PhD student in the specialty “Educational, Pedagogical Sciences”, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, https://orcid.org/0009-0001-5853-9047

NO-CODE/AI TOOL FOR SUPPORTING TEACHERS’ LESSON PREPARATION AS A PEDAGOGICAL PROTOTYPE: DEVELOPMENT MODEL AND INITIAL PRACTICAL APPROBATION

Abstract. The article substantiates the relevance of using a no-code/AI tool to support teachers’ lesson preparation as a means of reducing routine workload, improving the structure of didactic materials, and developing pedagogical design in the context of educational digitalization. The relevance of the study is determined by the fact that a significant part of teachers’ professional time is spent not only on methodological reflection, but also on searching, adapting, and formatting lesson materials, including lesson plans, tasks, cards, tests, homework, and visual materials. This problem is especially significant in primary school, where lesson preparation requires taking into account a specific textbook, educational program, pupils’ age characteristics, the need for visualization, and a considerable amount of handout materials.

The purpose of the article is to substantiate a model of a no-code/AI tool for supporting teachers' lesson preparation and to analyze the results of its initial practical approbation. The study is based on the results of a preliminary diagnostic survey involving 43 teachers, which identified lesson preparation as one of the most time-consuming areas of pedagogical activity. The proposed tool was developed as a prototype of a digital assistant that generates a structured didactic package based on the grade, subject, topic, lesson type, and required components of the didactic package. The package includes a lesson plan, classroom tasks, printable cards, a quick test, homework, a teacher checklist, and a web presentation.

The article describes the organizational and pedagogical logic of the model: the teacher formulates a pedagogical request, the system generates an initial set of materials, the teacher reviews and adapts the result, and then provides feedback on quality, usefulness, and preparation time. Particular attention is paid to the prospect of creating a two-layer material database: a global platform database and a teacher's personal database, which makes it possible to combine methodological support with pedagogical autonomy. The initial practical approbation involving 10 respondents was pilot in nature; therefore, the obtained results are interpreted as preliminary data on the practical relevance and functional suitability of the proposed model. Based on respondents' self-assessment, a tendency toward reducing lesson preparation time was recorded: the average time for traditional preparation was 49.0 minutes, while the average time with the tool was 10.7 minutes. The average time saving was 38.3 minutes, or approximately 78.2%. The usefulness of the tool was rated at 4.5 out of 5, while the practical quality of the generated materials, taking into account quantitative ratings and qualitative teacher comments, was interpreted within the range of 3.5–4.0 out of 5. These results indicate the potential of the tool; however, they do not provide grounds for final generalization of its effectiveness without further testing on a broader sample and also highlight the need for further methodological improvement.

It is concluded that a no-code/AI tool for supporting lesson preparation does not replace the teacher's professional judgment, but functions as an auxiliary digital artifact that reduces the routine component of preparation, creates an initial structure of materials, and opens opportunities for further training teachers to independently design similar mini-systems. In the future, such a model can be used in the professional training of future teachers as an example of the transition from the role of a user of digital services to the role of a designer of one's own pedagogical solutions.

Keywords: no-code, low-code, AI, lesson preparation, pedagogical prototype, digital assistant, pedagogical design, primary school, digital educational resources, teacher workload, teacher professional activity.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Професійна діяльність сучасного вчителя дедалі більше ускладнюється зростанням кількості цифрових, організаційних і методичних завдань. Підготовка до уроку вже не обмежується

складанням короткого плану чи добором одного-двох завдань. У реальній практиці вона охоплює пошук і адаптацію навчальних матеріалів, добір підручникових вправ, створення презентацій, підготовку роздаткових карток, тестових завдань, домашнього завдання, інтерактивних активностей, візуальних матеріалів, відео та інструкцій для учнів.

Особливо показовою ця проблема є для вчителів початкової школи. На цьому рівні освіти важливе значення мають наочність, короткі інструкції, візуалізація, рухові активності, картки, роздатковий матеріал і презентаційний супровід. Аналіз практичних потреб учителів у межах дослідження засвідчив, що підготовка роздаткового матеріалу передбачає друк, вирізання, добір карток, наочності та зошитів, а отже потребує значних часових і організаційних ресурсів.

Попереднє вивчення практичних потреб учителів здійснювалося як діагностичний етап дослідження та охопило 43 респондентів. Його результати використовувалися для визначення найбільш ресурсомістких ділянок педагогічної діяльності, зокрема підготовки матеріалів до уроку, створення роздаткових карток, презентацій, тестових завдань і добору додаткових навчальних ресурсів. Отримані дані не розглядаються як репрезентативні для всієї сукупності педагогічних працівників, однак дали змогу уточнити практичну проблему, на розв’язання якої спрямовано запропонований no-code інструмент.

Звернення до вчителів-практиків на цьому етапі дослідження є методично виправданим, оскільки саме чинні педагоги безпосередньо стикаються з реальними труднощами підготовки до уроку, створення дидактичних матеріалів, організації зворотного зв’язку та виконання рутинних професійних дій. Водночас залучення вчителів-практиків не підмінює основного фокусу дисертаційного дослідження — професійну підготовку майбутніх педагогів. У цій статті дані, отримані від чинних учителів, виконують діагностично-апробаційну функцію: вони дають змогу виявити реальні професійні ситуації, які надалі можуть бути трансформовані в навчальні кейси для студентів педагогічних спеціальностей у процесі опанування low-code/no-code технологій.

Проблема браку часу на підготовку до уроків сьогодні набуває системного характеру. За даними загальнодержавного зовнішнього моніторингу якості початкової освіти (ЗЗМЯПО-2024), проведеного Українським центром оцінювання якості освіти, значна частина вчителів вказує на дефіцит часу та перевантаженість робочого дня [1]. Цей фактор може позначатися на якості освітнього процесу та навчальних результатах учнів: дослідження фіксує, що учні тих педагогів, які систематично відчувають високий рівень дефіциту часу, демонструють нижчі навчальні результати (зокрема, з читання та математики), порівняно з учнями неперевантажених учителів. Ситуація ускладнюється збільшенням обсягу нерегламентованої роботи, що суттєво підвищує загальне навантаження на педагогів [2].

Перевантаження та рутинізація педагогічної праці можуть бути чинниками професійного виснаження й вигорання. Згідно з масштабним дослідженням

«Вчителі України: кадровий потенціал» (2024), лише 47 % педагогів задоволені своєю роботою, а значна частина відчуває психоемоційне виснаження [3]. В умовах загрози втрати кадрового потенціалу, автоматизація рутинних процесів підготовки за допомогою інноваційних інструментів стає питанням збереження педагогічної дієздатності вітчизняної системи освіти.

Попри загальний тренд на цифровізацію, пряме використання складних генеративних інструментів штучного інтелекту викликає труднощі у багатьох освітян. Дослідження фіксує [3], що 57 % учителів відчувають гостру потребу у вдосконаленні навичок роботи з інструментами для генерування інтерактивних матеріалів (зокрема ШІ). Відтак, використання no-code платформ як «інтерфейсу» для штучного інтелекту дозволяє приховати технічну складність генерування за зрозумілим алгоритмом, знижуючи когнітивне навантаження на вчителя та роблячи новітні технології масово доступними.

Водночас використання цифрових сервісів не завжди зменшує навантаження вчителя. Часто воно лише переносить рутину в цифрове середовище: учитель окремо шукає матеріали, окремо створює презентацію, окремо готує тест, окремо оформлює картки, окремо адаптує завдання до конкретного підручника. Це зумовлює потребу в інструменті, який не просто генерує окремий текст, а підтримує повний цикл підготовки дидактичного пакета до уроку.

У цьому контексті перспективним є використання low-code/no-code технологій, які дають змогу створювати цифрові рішення без традиційного програмування. У педагогічному вимірі ці технології доцільно розглядати не лише як технічні інструменти, а як засоби педагогічного проєктування, що допомагають переводити дидактичний задум у керований цифровий процес і створювати відтворювані освітні артефакти. Саме тому no-code інструмент у цьому дослідженні розглядається як педагогічний прототип і навчально-дослідний кейс, пов’язаний із розвитком цифрової компетентності, педагогічного проєктування та готовності вчителя до створення власних цифрових освітніх рішень.

У межах цієї статті поняття “no-code/AI інструмент” використовується для позначення цифрового педагогічного прототипу, створеного засобами no-code середовища та генеративного штучного інтелекту. Його призначення полягає не в автоматичній заміні професійної діяльності вчителя, а у формуванні первинного дидактичного пакета до уроку, який надалі підлягає педагогічній перевірці, редагуванню та адаптації відповідно до теми, підручника, вікових особливостей учнів, навчальної програми й конкретної дидактичної мети.

У контексті дисертаційного дослідження, присвяченого організаційно-педагогічним умовам упровадження low-code/no-code технологій у професійну підготовку майбутніх педагогів, запропонований інструмент розглядається не як самодостатній технологічний продукт, а як педагогічний прототип і апробаційний кейс. Його значення полягає в тому, що він демонструє можливість переходу від використання готових цифрових сервісів до проєктування власних цифрових педагогічних рішень, орієнтованих на конкретну професійну проблему вчителя.

Отже, науково-практична проблема полягає у необхідності обґрунтування такої моделі no-code/AI інструменту, яка б підтримувала підготовку вчителя до уроку, зменшувала рутинне навантаження, забезпечувала швидке створення первинного дидактичного пакета та водночас залишала за педагогом функцію методичного редактора й відповідального суб'єкта освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема цифрової підготовки педагогів активно розглядається в контексті формування цифрової компетентності, розвитку цифрових освітніх ресурсів і трансформації ролі вчителя [4]. Європейська рамка цифрової компетентності педагогів DigCompEdu описує професійну цифрову компетентність через шість сфер і 22 компетентності; зокрема, сфера "Digital Resources" передбачає добір, створення, модифікацію, захист і поширення цифрових ресурсів відповідно до навчальної мети та потреб учнів [5, 6].

У вітчизняному нормативному полі важливим орієнтиром є оновлення професійних вимог до вчителя. Професійний стандарт "Вчитель закладу загальної середньої освіти" затверджено наказом Міністерства освіти і науки України № 1225 від 29 серпня 2024 року, що засвідчує актуальність перегляду підходів до цифрової, методичної та проєктувальної діяльності педагога [7].

У сучасному науковому дискурсі low-code/no-code технології дедалі частіше розглядаються як засіб переходу від моделі педагога-користувача до моделі педагога-конструктора цифрових освітніх рішень [8]. У межах цієї статті такий підхід трактується як здатність учителя не лише використовувати готові цифрові сервіси, а й проєктувати, адаптувати та створювати власні цифрові артефакти відповідно до професійних завдань.

Окрему увагу в науковому дискурсі привертає концепція citizen development — створення прикладних цифрових рішень нефахівцями-програмістами [9].

У межах запропонованої моделі генеративний штучний інтелект розглядається не як самостійна педагогічна технологія, а як функціональний компонент no-code/AI інструменту, що забезпечує первинну генерацію змісту дидактичного пакета.

Водночас педагогічна цінність моделі визначається не самим фактом використання AI, а наявністю педагогічного запиту, критеріїв якості, процедури валідації та подальшої адаптації матеріалів учителем.

У педагогічному контексті це означає, що вчитель може самостійно формувати цифрові інструменти для власної професійної діяльності без необхідності опановувати складні мови програмування. Для запропонованої моделі це важливо тому, що low-code/no-code технології можуть виконувати організаційно-процесуальну, дидактичну та компетентнісно-методичну функції, зокрема через автоматизацію рутинних процесів, організацію зворотного зв'язку, створення навчальних артефактів і підтримку формувального оцінювання.

Водночас недостатньо досліджено конкретні моделі впровадження no-code інструментів саме у процес підготовки до уроку. Більшість цифрових рішень спрямовані або на створення окремих матеріалів, або на управління навчальним процесом загалом. Натомість підготовка до уроку як щоденний комплексний процес, що включає конспект, підручник, картки, презентацію, тест і домашнє завдання, потребує окремого педагогічного й технологічного осмислення.

Мета статті. Метою статті є обґрунтування моделі no-code/AI інструменту підтримки підготовки вчителя до уроку як педагогічного прототипу, розробленого на основі реальних професійних труднощів учителів-практиків, а також аналіз результатів його первинної практичної апробації. У ширшому контексті дисертаційного дослідження запропонована модель розглядається як навчально-дослідний кейс для подальшого формування у майбутніх педагогів здатності аналізувати професійну проблему, описувати її як процес і проєктувати власні цифрові педагогічні рішення засобами low-code/no-code технологій.

Для досягнення мети визначено такі завдання:

1. охарактеризувати підготовку до уроку як комплексний рутинно-методичний процес у професійній діяльності вчителя;
2. обґрунтувати доцільність застосування no-code/AI інструменту для підтримки цього процесу;
3. описати функціональну модель прототипу цифрового асистента підготовки до уроку;
4. проаналізувати результати первинної апробації інструменту за кількісними та якісними показниками;
5. визначити педагогічні обмеження, напрями вдосконалення інструменту та можливості його використання як навчально-дослідного кейсу у професійній підготовці майбутніх педагогів.

Наукова новизна дослідження полягає в обґрунтуванні моделі no-code/AI інструменту підтримки підготовки вчителя до уроку як педагогічного цифрового артефакту, що поєднує формування педагогічного запиту, генерацію первинного дидактичного пакета, педагогічну валідацію результату та збір аналітичного зворотного зв’язку. На відміну від інструментів, орієнтованих на створення окремих матеріалів, запропонована модель підтримує повний цикл підготовки первинного пакета до уроку та може бути використана як навчально-дослідний кейс для формування у педагогів здатності аналізувати професійну проблему, добирати цифрову логіку її розв’язання і проєктувати власні no-code рішення.

Виклад основного матеріалу дослідження

Підготовка до уроку як рутинно-методичний процес. Підготовка до уроку є багатокомпонентною професійною дією. Вона поєднує методичне планування, добір навчального змісту, адаптацію завдань, підготовку наочності, організацію оцінювання та створення матеріалів для учнів. Для початкової школи цей процес має додаткову складність, оскільки навчання дітей молодшого

шкільного віку потребує яскравої візуалізації, коротких інструкцій, активних форм взаємодії, карток, ігор і презентаційного супроводу.

У практичному вимірі вчитель аналізує тему й очікувані результати, звіряє матеріал із підручником і програмою, добирає вправи, створює план-конспект, картки, тестові завдання, презентацію, домашнє завдання та перевіряє відповідність матеріалів віку й рівню учнів.

Саме тому автоматизація або часткова підтримка підготовки до уроку має високий педагогічний потенціал. Однак така підтримка не повинна замінювати вчителя. Вона має виконувати функцію первинного структурування матеріалів, зменшення технічної рутини та надання педагогу редагованої чернетки для подальшої методичної адаптації.

Логіка розроблення no-code/AI інструменту. У межах дослідження було розроблено прототип no-code/AI інструменту підтримки підготовки вчителя до уроку. Його створення спиралося на результати попереднього вивчення проблем учителів, де серед ключових труднощів було визначено значні витрати часу на підготовку матеріалів, презентацій, карток, завдань і тестів.

Інструментальна реалізація прототипу здійснювалася в no-code/AI середовищі Lovable, яке було використано для побудови інтерфейсу, логіки педагогічного запиту та відображення згенерованого дидактичного пакета. Окремий сценарій у Make.com забезпечував автоматизоване формування редагованого документа в Google Docs на основі згенерованих матеріалів. При цьому технічні платформи Lovable та Make.com у межах статті розглядаються не як самостійний предмет дослідження, а як засоби реалізації педагогічної логіки прототипу. Основну увагу зосереджено не на програмній архітектурі інструменту, а на тому, як професійна проблема вчителя переводиться у структурований цифровий процес: педагогічний запит → генерація первинного пакета → педагогічна перевірка → редагування → зворотний зв'язок → визначення напрямів удосконалення. Функціональна логіка інструменту охоплювала п'ять етапів: формування педагогічного запиту; генерацію дидактичного пакета; створення веб-презентації; педагогічну перевірку результату; збір зворотного зв'язку щодо часу, якості, корисності та готовності до повторного використання. Отже, розроблення прототипу розглядалося не як технічне конструювання застосунку, а як моделювання педагогічного процесу підготовки до уроку в цифровому середовищі.

Організаційно-педагогічна модель інструменту. Запропонована модель включає п'ять взаємопов'язаних компонентів:

Педагогічний запит учителя — визначення класу, предмета, теми, формату уроку й потрібних матеріалів.

No-code середовище реалізації — створення інтерфейсу, логіки запитів, генерації, відображення результатів і збору відгуків.

AI-модуль генерації — формування первинного дидактичного пакета.

Педагогічна валідація — перевірка відповідності матеріалів підручнику, віку учнів, темі, програмі та рівню класу.

Аналітика апробації — збір даних про час, якість, корисність і повторне використання.

Узагальнену логіку функціонування no-code/AI інструменту підтримки підготовки вчителя до уроку подано на рис. 1.

Рис. 1. Функціональна модель no-code/ AI інструменту підтримки підготовки вчителя до уроку

У перспективі модель передбачає формування двошарової бази матеріалів: загальної бази платформи й персональної бази вчителя. Загальна база має містити типові підручники, плани уроків, календарні плани, приклади презентацій і завдань. Персональна база дозволятиме вчителю додавати власні презентації, відео, картки, плани, тести та робочі аркуші. Це відповідає ідеї педагогічної автономії: учитель не лише користується інструментом, а поступово формує власну цифрову систему підтримки професійної діяльності.

Педагогічні межі використання no-code/AI інструменту. Запропонований no-code/AI інструмент не може розглядатися як заміна професійної діяльності вчителя або як повністю автономний засіб створення навчальних матеріалів. Його функція полягає у формуванні первинної структури дидактичного пакета, яка потребує подальшої педагогічної перевірки, адаптації до підручника, вікових особливостей учнів, навчальної програми, рівня класу та конкретної дидактичної мети.

У цьому контексті вчитель залишається суб'єктом педагогічного рішення: він перевіряє зміст, редагує матеріали, оцінює їхню відповідність навчальним результатам, визначає доцільність використання окремих завдань і несе відповідальність за остаточний дидактичний продукт. Отже, інструмент виконує допоміжну функцію — зменшує рутинну складову підготовки й надає редаговану основу для подальшого методичного опрацювання.

Методика первинної апробації. Первинна апробація прототипу no-code/AI інструменту підтримки підготовки вчителя до уроку проводилася з метою з'ясування його практичної доцільності, зручності використання, функціональної придатності та потенціалу щодо скорочення часу підготовки дидактичних матеріалів. Апробація мала пілотний характер і не передбачала статистичного узагальнення результатів на всю сукупність учителів. Її завданням було не доведення ефективності інструменту в експериментальному значенні, а

первинна перевірка працездатності запропонованої моделі, виявлення її сильних сторін, педагогічних обмежень і напрямів подальшого вдосконалення.

Метою анкетування було не встановлення репрезентативних статистичних закономірностей, а первинне виявлення практичної доцільності запропонованого no-code/AI інструменту, оцінювання його корисності для вчителя та визначення напрямів подальшого вдосконалення. Анкетування виконувало діагностично-апробаційну функцію і було спрямоване на з'ясування того, чи може запропонована модель зменшити рутинну складову підготовки до уроку та забезпечити вчителю придатну для подальшого редагування структуру дидактичного пакета.

Зміст анкети охоплював кілька блоків: 1) вихідні дані щодо предмета, класу й теми уроку; 2) самооцінку часу, який зазвичай витрачається на підготовку уроку традиційним способом; 3) оцінку часу, необхідного для підготовки з використанням інструменту; 4) оцінку якості згенерованих матеріалів; 5) оцінку корисності інструменту; 6) готовність використати інструмент повторно; 7) відкритий коментар щодо переваг, недоліків і бажаних змін.

Обробка результатів здійснювалася шляхом поєднання кількісного та якісного аналізу. Кількісні показники було узагальнено через обчислення середніх значень часу традиційної підготовки, часу підготовки з інструментом, середньої економії часу, відносного скорочення часу, середньої оцінки корисності та частки відповідей щодо готовності повторного використання. Якісні відповіді респондентів було опрацьовано шляхом тематичного групування відкритих коментарів, що дало змогу виокремити основні напрями вдосконалення інструменту: експорт і редагування матеріалів, прив'язку до підручників НУШ, адаптацію складності, покращення візуальної складової, розширення інтерактивних вправ і підтримку персональної бази матеріалів учителя. У межах апробації респонденти ознайомлювалися з логікою роботи інструменту, аналізували згенерований дидактичний пакет до конкретного уроку, оцінювали його придатність для педагогічного використання та після цього заповнювали анкету зворотного зв'язку. Анкета містила як кількісні, так і якісні показники.

До кількісних показників було віднесено: орієнтовний час підготовки уроку традиційним способом; час підготовки з використанням інструменту; оцінку якості згенерованих матеріалів; оцінку корисності інструменту; готовність використати його повторно. Якісний блок передбачав відкритий коментар респондента щодо переваг, недоліків або бажаних змін у роботі інструменту.

Перший етап моделі реалізовано через форму педагогічного запиту, у якій учитель зазначає клас, предмет, тему, тип уроку, тривалість і потрібні компоненти дидактичного пакета.

Оцінювання якості та корисності здійснювалося за п'ятибальною шкалою, де 1 означало низький рівень оцінюваного показника, а 5 — високий рівень.

Показники часу традиційної підготовки та часу роботи з інструментом фіксувалися на основі самооцінки респондентів, тому отримані результати інтерпретуються як первинні орієнтовні дані, що потребують подальшої перевірки на ширшій вибірці та з використанням інструментів автоматичної аналітики платформи.

Вибірка первинної апробації становила 10 відгуків. Тематика уроків охоплювала математику, українську мову, інтегрований курс «Я досліджую світ», мистецтво та англійську мову. Така предметна різноманітність дала змогу перевірити інструмент не лише в межах одного навчального предмета, а на різних типах дидактичних завдань: пояснення нового матеріалу, закріплення знань, підготовки роздаткових карток, тестових питань, домашнього завдання та презентаційного супроводу.

Отримані дані аналізувалися шляхом зіставлення часу традиційної підготовки та часу підготовки з використанням інструменту, обчислення середніх значень за кількісними показниками, а також тематичного узагальнення відкритих коментарів респондентів. Особливу увагу було приділено не лише позитивним оцінкам, а й зауваженням учителів, оскільки саме вони дозволяють визначити функціональні та методичні обмеження первинної версії інструменту і сформувати вимоги до наступної версії платформи.

Результати первинної апробації. Узагальнені результати апробації подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Узагальнені результати первинної апробації no-code/AI інструменту підтримки підготовки до уроку

Показник	Результат
Кількість респондентів	10
Середній час підготовки традиційним способом	49,0 хв
Середній час підготовки з інструментом	10,7 хв
Середня економія часу	38,3 хв
Відносне скорочення часу	78,2%
Практична якість матеріалів за результатами оцінок і коментарів	3,5–4,0 / 5

Показник	**Результат**
Середня оцінка корисності інструменту	4,5 / 5
Готовність повторного використання: “Так”	80%
Готовність повторного використання: “Можливо”	20%
Готовність повторного використання: “Ні”	0%

Джерело: сформовано автором

Відносне скорочення часу розраховувалося як частка середньої економії часу відносно середнього часу традиційної підготовки уроку.

Аналіз кількісних результатів первинної апробації дав змогу зафіксувати попередню тенденцію до скорочення часу підготовки до уроку. Якщо традиційна підготовка в середньому займала 49,0 хв, то використання інструменту зменшило цей показник до 10,7 хв. Середня економія становила 38,3 хв, або приблизно 78,2%. Водночас ці результати слід інтерпретувати як попередні й орієнтовні, оскільки вони отримані на невеликій вибірці та ґрунтуються на самооцінці респондентів щодо часу підготовки. Їхнє значення полягає не у статистичному доведенні ефективності інструменту, а у фіксації позитивної тенденції, яка потребує подальшої перевірки в межах ширшої апробації, зокрема із залученням студентів педагогічних спеціальностей як основних суб’єктів подальшого етапу дослідження.

Оцінка корисності інструменту становила 4,5 бала з 5, що свідчить про високу суб’єктивну цінність первинної версії інструменту для вчителів. Водночас оцінку якості матеріалів доцільно інтерпретувати обережніше. Попри позитивні кількісні оцінки, відкриті коментарі респондентів засвідчили наявність методичних і функціональних недоліків: потребу в експорті у Word/PPTX, глибшій прив’язці до підручників НУШ, більшій кількості інтерактивних вправ, можливості редагування тексту без повної перегенерації, покращенні візуальної складової та адаптації складності для 1 класу. Тому практичну якість прототипу доцільно оцінювати в межах 3,5–4,0 бала з 5, тобто як прийнятну, але таку, що потребує подальшого вдосконалення.

Якісний аналіз відгуків учителів. Якісний аналіз відкритих коментарів дозволив виокремити шість напрямів удосконалення прототипу: експорт матеріалів у Word/PPTX або редагування на сайті; глибшу прив’язку до підручників НУШ; збільшення кількості інтерактивних вправ і візуальних завдань; підтримку персональної бази матеріалів учителя; адаптацію складності

матеріалів для 1 класу; покращення візуальної складової. Ці зауваження свідчать, що інструмент уже має практичну цінність як засіб швидкого створення первинного пакета матеріалів, однак його наступна версія має розвиватися як робоче середовище для адаптації, персоналізації й методичної перевірки результату з урахуванням конкретного підручника, сторінок, вправ, персональних матеріалів учителя та вікових особливостей класу.

Обговорення результатів. Результати первинної апробації вказують на важливу різницю між сприйнятою корисністю та практичною якістю первинної версії no-code/AI інструменту. Висока оцінка корисності свідчить про те, що респонденти сприйняли інструмент як практично доцільний засіб швидкого отримання стартового пакета матеріалів до уроку. Водночас оцінка якості потребує обережнішої інтерпретації, оскільки відкриті коментарі вчителів вказали на низку методичних і функціональних обмежень: потребу точнішої прив'язки до підручників, можливість редагування й експорту матеріалів, адаптацію складності завдань, покращення візуальної складової та розширення інтерактивних вправ. Отже, на цьому етапі no-code/AI інструмент доцільно розглядати як генератор первинної дидактичної чернетки, а не як автономну систему повної підготовки уроку.

У науковому контексті це відповідає концепції педагога як конструктора цифрових рішень. Запропонований no-code/AI інструмент доцільно розглядати не лише як засіб підтримки підготовки до уроку, а і як перший етап формування готовності педагогів до no-code проєктування. Досвід використання готового інструменту дає змогу вчителю побачити, що повторювані механічні дії професійної діяльності можуть бути описані як алгоритм і реалізовані у вигляді простого цифрового продукту. Наступним етапом є виявлення зацікавлення та готовності педагогів створювати подібні рішення для власних професійних потреб, а подальшим — організація навчання основам no-code проєктування. У такому підході вчитель не перетворюється на програміста, а розвиває здатність педагогічно осмислювати цифрові інструменти, створювати власні цифрові освітні артефакти й вивільняти час для безпосередньої навчальної взаємодії з учнями.

Отримані результати мають значення не лише для вдосконалення конкретного цифрового інструменту, а й для професійної підготовки майбутніх педагогів. У межах подальшого етапу дисертаційного дослідження запропонована модель може бути використана як навчально-дослідний кейс, що демонструє студентам логіку переходу від професійної проблеми до цифрового педагогічного рішення. Такий кейс дозволяє майбутнім педагогам побачити, що рутинні дії вчителя можуть бути описані як процес, структуровані у вигляді алгоритму й частково підтримані засобами low-code/no-code технологій.

У цьому контексті важливим є не лише використання готового no-code/AI інструменту, а й поступове формування здатності студентів аналізувати педагогічні потреби, проєктувати логіку цифрового рішення, визначати критерії

якості, перевіряти результат і здійснювати його методичне вдосконалення. Отже, робота з учителями-практиками в цій статті виконує діагностичну та апробаційну функції, тоді як подальше залучення майбутніх педагогів має забезпечити перевірку освітнього потенціалу моделі у процесі професійної підготовки.

Етичні та правові аспекти використання no-code/AI інструменту. Використання no-code/AI інструментів у підготовці дидактичних матеріалів потребує дотримання етичних і правових вимог. Педагог має критично перевіряти коректність згенерованого змісту, уникати некритичного перенесення AI-згенерованих матеріалів у навчальний процес, дотримуватися авторського права під час використання текстів, зображень, підручникових матеріалів і навчальних ресурсів. Окремого значення набуває питання захисту персональних даних: у процесі використання зовнішніх цифрових сервісів доцільно уникати введення персональних даних учнів, батьків або інших учасників освітнього процесу без належних правових підстав і дозволів. У цьому дослідженні AI розглядається як допоміжний засіб структурування й первинної генерації матеріалів, тоді як відповідальність за остаточний зміст, методичну доцільність, коректність і етичність використання матеріалів залишається за педагогом.

Зв'язок моделі з організаційно-педагогічними умовами впровадження low-code/no-code технологій. Первинна апробація запропонованого інструменту дала змогу окреслити низку організаційно-педагогічних передумов його подальшого використання у професійній підготовці майбутніх педагогів. До них належать: наявність доступного no-code середовища; методичний супровід роботи з AI-згенерованими матеріалами; формування в студентів умінь педагогічної валідації цифрового результату; використання реальних професійних кейсів; наявність критеріїв оцінювання якості створеного цифрового педагогічного артефакту; дотримання вимог етики, авторського права й захисту даних.

У такій логіці запропонований інструмент може бути використаний не лише як засіб підтримки чинного вчителя, а й як навчально-дослідний кейс у підготовці майбутніх педагогів. Робота з подібним прототипом дає змогу студентам побачити повний цикл педагогічного проєктування: від виявлення професійної проблеми й опису педагогічного запиту до створення цифрового рішення, його тестування, оцінювання якості та подальшого вдосконалення.

З огляду на ширший контекст дисертаційного дослідження, запропонований no-code/AI інструмент підтримки підготовки до уроку може розглядатися не лише як окремий цифровий прототип для чинного вчителя, а й як навчально-дослідний кейс у професійній підготовці майбутніх педагогів. Його використання дає змогу продемонструвати студентам логіку переходу від реальної педагогічної проблеми до цифрового рішення: від аналізу рутинної дії, формування педагогічного запиту й генерації первинного дидактичного пакета до педагогічної валідації, зворотного зв'язку та подальшого вдосконалення. У такому підході no-code/AI інструмент виступає прикладом того, як педагог може

поступово переходити від ролі користувача готових цифрових сервісів до ролі конструктора власних педагогічних рішень. Узагальнене місце такого прототипу в моделі професійної підготовки майбутніх педагогів подано на рис. 2.

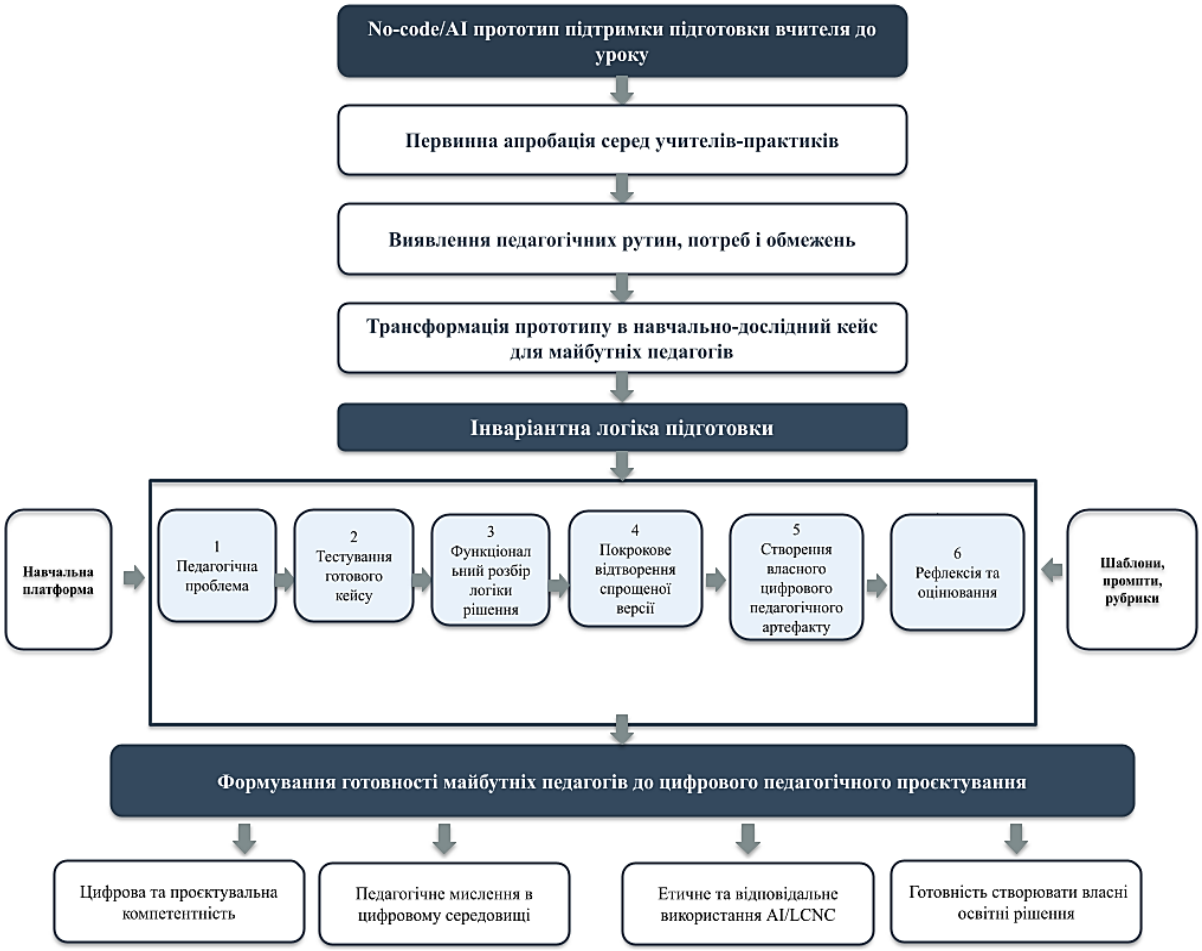

Рис. 2. Місце no-code/AI прототипу в моделі професійної підготовки майбутніх педагогів до цифрового педагогічного проєктування

Як видно з рис. 2, no-code/AI інструмент підтримки підготовки до уроку є одним із можливих кейсів реалізації ширшої моделі інтеграції low-code/no-code технологій у професійну підготовку майбутніх педагогів. У межах цієї моделі готовий цифровий прототип спочатку використовується для тестування й аналізу педагогічної доцільності, а надалі — як зразок для навчання майбутніх педагогів проєктуванню власних цифрових освітніх артефактів. Така логіка дає змогу пов’язати первинну апробацію інструменту серед учителів-практиків із подальшим формувальним етапом дослідження, орієнтованим на студентів педагогічних спеціальностей.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Проведене дослідження дало змогу обґрунтувати no-code/AI інструмент підтримки підготовки до уроку як педагогічний цифровий артефакт, що не замінює професійну діяльність учителя, а підтримує її через формування

первинного дидактичного пакета для подальшої методичної перевірки, редагування й адаптації.

Підготовку до уроку розглянуто як ресурсомісткий рутинно-методичний процес, що включає планування змісту, добір підручникових завдань, створення карток, тестів, презентацій, домашнього завдання, наочності й інтерактивних активностей.

Результати первинної апробації дали змогу попередньо зафіксувати потенціал інструменту щодо скорочення часу підготовки: середній час традиційної підготовки становив 49,0 хв, тоді як із використанням інструменту — 10,7 хв.

Корисність інструменту оцінено на рівні 4,5 бала з 5, а практичну якість матеріалів, з урахуванням відкритих коментарів, інтерпретовано в межах 3,5–4,0 бала з 5. Це вказує на практичну доцільність моделі, але водночас підтверджує потребу її подальшого методичного, функціонального та дидактичного вдосконалення.

Проведена апробація має пілотний характер і не вичерпує повного циклу емпіричної перевірки запропонованої моделі. Її результати слід розглядати як підставу для подальшого вдосконалення інструменту та підготовки наступного етапу дослідження, орієнтованого на здобувачів педагогічних спеціальностей. На наступному етапі роботи з майбутніми педагогами доцільно перевірити, якою мірою використання подібного no-code/AI інструменту сприяє формуванню готовності не лише застосовувати готові цифрові рішення, а й самостійно проєктувати прості цифрові педагогічні артефакти відповідно до дидактичної мети, етичних вимог і реальних професійних потреб школи.

Перспективою подальших досліджень є, з одного боку, ширша апробація інструменту серед учителів початкової школи з удосконаленням прив’язки до підручників НУШ, експорту, редагування результатів і персональної бази матеріалів, а з іншого — розроблення та апробація навчального модуля для здобувачів педагогічних спеціальностей. У межах такого модуля майбутні педагоги зможуть не лише користуватися готовим no-code/AI інструментом, а й навчатися самостійно проєктувати подібні мінісистеми відповідно до дидактичної мети, професійної проблеми, етичних вимог і критеріїв якості цифрового педагогічного артефакту.

Декларація про використання генеративного ШІ. У межах дослідження інструменти штучного інтелекту розглядалися як функціональні компоненти прототипу no-code/AI інструменту підтримки підготовки вчителя до уроку. Під час підготовки рукопису автор самостійно здійснював добір і перевірку джерел, аналіз матеріалів, інтерпретацію результатів апробації та формулювання висновків. Інструменти генеративного штучного інтелекту використовувалися як допоміжний засіб мовного редагування, структурування окремих фрагментів тексту та технічного опрацювання матеріалів. Усі змістові положення, емпіричні дані, інтерпретації та наукові висновки перевірені й затверджені автором.

Література

1. Український центр оцінювання якості освіти. Звіт про результати третього циклу загальнодержавного зовнішнього моніторингу якості початкової освіти (ЗЗМЯПО-2024). Частина ІІ. Передумови й результати навчання. Київ, 2025. URL: https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2025/12/Zvit-ZZMYAPO-2024-CHASTYNA-II-SAJT_2.pdf (дата звернення: 28.04.2026).

2. Служба освітнього омбудсмена України. Обов'язки та відповідальність освітян за здобуття шкільної освіти в Україні. 2023. URL: https://eo.gov.ua/obov-iazky-ta-vidpovidalnist-osvitian-za-zdobuttia-shkilnoi-osvity-v-ukraini/2023/06/06/ (дата звернення: 29.04.2026).

3. Громадська спілка «Освіторія», Дослідницька агенція Fama. Вчителі України: кадровий потенціал. Тенденції та моделювання потреб до 2030 року. 2024. URL: https://nushub.org.ua/wp-content/uploads/2024/11/osvitoriya_zvit_web.pdf (дата звернення: 30.04.2026).

4. Semenii N. Digital tools as a means for increasing motivation of future teachers' professional activity. Information Technologies and Learning Tools. 2022. Vol. 88, No. 2. P. 229–238. DOI: https://doi.org/10.33407/itlt.v88i2.4815.

5. Redecker C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2017. DOI: https://doi.org/10.2760/159770.

6. Suzer E., Koç M. Teachers' digital competency level according to various variables: A study based on the European DigCompEdu framework in a large Turkish city. Education and Information Technologies. 2024. Vol. 29. P. 22057–22083. DOI: https://doi.org/10.1007/s10639-024-12711-1.

7. Міністерство освіти і науки України. Про затвердження професійного стандарту "Вчитель закладу загальної середньої освіти" : наказ № 1225 від 29.08.2024. URL: https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-profesiinoho-standartu-vchytel-zakladu-zahalnoi-serednoi-osvity (дата звернення: 01.05.2026).

8. Wang Z., Wang Y. Improving student performance by introducing a no-code approach to data analytics and app development projects: A teaching tip. Journal of Information Systems Education. 2022. Vol. 33, No. 2. P. 167–177. URL: https://eric.ed.gov/?id=EJ1349605 (дата звернення: 02.05.2026).

9. McHugh S., Carroll N., Connolly C. Low-code and no-code in secondary education: Empowering teachers to embed citizen development in schools. Computers in the Schools. 2024. Vol. 41, No. 4. P. 399–424. DOI: https://doi.org/10.1080/07380569.2023.2256729

References

1. Ukrainskyi tsentr otsiniuvannia yakosti osvity. (2025). Zvit pro rezultaty tretoho tsyklu zahalnoderzhavnoho zovnishnoho monitorynhu yakosti pochatkovoi osvity (ZZMIaPO-2024). Chastyna II. Peredumovy y rezultaty navchannia [Report on the results of the third cycle of the national external monitoring of primary education quality (NEMPEQ-2024). Part II. Prerequisites and learning outcomes]. Kyiv. Retrieved from https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2025/12/Zvit-ZZMYAPO-2024-CHASTYNA-II-SAJT_2.pdf [in Ukrainian].

2. Sluzhba osvitnoho ombudsmena Ukrainy. (2023). Oboviazky ta vidpovidalnist osvitian za zdobuttia shkilnoi osvity v Ukraini [Duties and responsibilities of educators for obtaining school education in Ukraine]. Retrieved from https://eo.gov.ua/obov-iazky-ta-vidpovidalnist-osvitian-za-zdobuttia-shkilnoi-osvity-v-ukraini/2023/06/06/ [in Ukrainian].

3. Hromadska spilka «Osvitoriia», & Doslidnytska ahentsiia Fama. (2024). Vchyteli Ukrainy: kadrovyi potentsial. Tendentsii ta modeliuvannia potreb do 2030 roku [Teachers of Ukraine: Human

capital. Trends and needs modeling until 2030]. Retrieved from https://nushub.org.ua/wp-content/uploads/2024/11/osvitoriya_zvit_web.pdf [in Ukrainian].

4. Semenii, N. (2022). Digital tools as a means for increasing motivation of future teachers' professional activity. Information Technologies and Learning Tools, 88(2), 229–238. https://doi.org/10.33407/itlt.v88i2.4815

5. Redecker, C. (2017). European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. Luxembourg: Publications Office of the European Union. https://doi.org/10.2760/159770

6. Suzer, E., & Koç, M. (2024). Teachers' digital competency level according to various variables: A study based on the European DigCompEdu framework in a large Turkish city. Education and Information Technologies, 29, 22057–22083. https://doi.org/10.1007/s10639-024-12711-1

7. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2024). Pro zatverdzhennia profesiinoho standartu "Vchytel zakladu zahalnoi serednoi osvity": nakaz № 1225 vid 29.08.2024 [On approval of the professional standard "Teacher of a general secondary education institution": Order No. 1225 of August 29, 2024]. Retrieved from https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-profesiinoho-standartu-vchytel-zakladu-zahalnoi-serednoi-osvity [in Ukrainian].

8. Wang, Z., & Wang, Y. (2022). Improving student performance by introducing a no-code approach to data analytics and app development projects: A teaching tip. Journal of Information Systems Education, 33(2), 167–177. Retrieved from https://eric.ed.gov/?id=EJ1349605

9. McHugh, S., Carroll, N., & Connolly, C. (2024). Low-code and no-code in secondary education: Empowering teachers to embed citizen development in schools. Computers in the Schools, 41(4), 399–424. https://doi.org/10.1080/07380569.2023.2256729

Дата першого надходження статті до видання: 11.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

УДК 378.147:37.091.33-028.17:796

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-854-862

Ізбаш Леонід Михайлович кандидат педагогічних наук, викладач кафедри фізичної культури і спорту Національного університету кораблебудування ім. адмірала Макарова, м. Миколаїв, https//orcid.org/0009-0006-2866-9525

ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ В МЕЖАХ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Анотація. У статті порушено проблему розвитку критичного мислення у межах професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури. Наголошено, що професійна діяльність вчителя фізичної культури пов'язана не лише з організацією рухової активності учнів, а й з умінням аналізувати та оцінювати достовірність інформації з галузі фізичного виховання та спорту. У цьому контексті особливого значення набуває застосування технології критичного мислення в освітньому процесі вищої школи. У межах дослідження розуміємо технологію критичного мислення як цілеспрямовану систему навчання, яка забезпечує розвиток аналітичного, рефлексивного та творчого мислення майбутніх педагогів, необхідного для успішного формування професійної компетентності у сфері фізичного виховання та спорту. Висвітлено складові критичного мислення: аналітичне мислення, здатність оцінювати інформацію, логічне мислення та аргументація, здатність ухвалювати рішення, здатність до творчого розв'язання проблем, комунікативна компетентність, здатність до самостійності суджень. Окреслено етапи формування критичного мислення: мотиваційно-орієнтаційний, когнітивно-пізнавальний, практичний, рефлексивно-оцінювальний. Визначено педагогічні умови, які забезпечуватимуть розвиток здатності студентів аналізувати інформацію, оцінювати її, аргументувати власну позицію та ухвалювати обґрунтовані професійні рішення: створення освітнього середовища, використання інтерактивних методів навчання, застосування проблемного навчання, залучення студентів до рефлексивної діяльності, використання практико-орієнтованих завдань професійного спрямування, формування інформаційної та дослідницької культури, забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії між викладачем та студентами. Зроблено висновок, що формування критичного мислення майбутніх учителів фізичного виховання є важливою складовою професійної підготовки, проте цей процес ускладнено низкою проблем, пов'язаних із домінуванням традиційних підходів до навчання, недостатньою практичною спрямованістю освітнього процесу та обмеженим досвідом рефлексивної діяльності студентів.

Ключові слова: технологія критичного мислення, професійна підготовка, майбутній учитель, фізична культура.

Izbash Leonid Mykhailovych candidate of pedagogical sciences (phd in education), lecturer at the department of physical culture and sports, Admiral Makarov National University of Shipbuilding, Mykolaiv, https//orcid.org/0009-0006-2866-9525

THE APPLICATION OF CRITICAL THINKING TECHNOLOGY IN THE PROFESSIONAL PREPARATION OF FUTURE PHYSICAL EDUCATION TEACHERS

Abstract. The article addresses the problem of developing critical thinking within the professional training of future physical education teachers. It is emphasized that the professional activity of a physical education teacher is associated not only with organizing students' physical activity but also with the ability to analyze and evaluate the reliability of information in the field of physical education and sports. In this context, the application of critical thinking technology in higher education becomes particularly important.

In the study, critical thinking technology is understood as a purposeful system of instruction that ensures the development of analytical, reflective, and creative thinking of future teachers, which is necessary for the successful formation of professional competence in the field of physical education and sports. The components of critical thinking of future physical education teachers are highlighted: analytical thinking, ability to evaluate information, logical thinking and argumentation, decision-making skills, creative problem-solving ability, communicative competence, and independence of judgment.

The stages of forming critical thinking in future physical education teachers are outlined: motivational-orientation, cognitive-knowledge-based, practical, and reflective-evaluation stages. Pedagogical conditions that ensure the development of students' ability to analyze information, evaluate it, argue their position, and make well-founded professional decisions are identified: creation of an educational environment, use of interactive teaching methods, implementation of problem-based learning, involvement of students in reflective activities, use of practice-oriented professional tasks, development of information and research culture, and ensuring subject–subject interaction between teacher and students. It is concluded that the formation of critical thinking of future physical education teachers is an important component of professional training; however, this process is complicated by a number of problems related to the dominance of traditional teaching approaches, insufficient practical orientation of the educational process, and limited experience of students in reflective activity.

Keywords: critical thinking technology, professional training, future teacher, physical education.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена сучасними тенденціями розвитку освіти, які передбачають підготовку конкурентоспроможного, компетентного та творчого педагога, здатного ефективно діяти в умовах швидких суспільних змін. Нова українська школа орієнтується на формування ключових компетентностей, серед яких важливе місце посідають такі: здатність аналізувати інформацію, аргументовано висловлювати власну думку, ухвалювати обґрунтовані рішення та розв'язувати проблемні ситуації. Саме ці професійні якості видається можливим сформувати через застосування технології критичного мислення.

У процесі фахової підготовки майбутніх учителів фізичної культури розвиток критичного мислення є особливо важливим, оскільки їхня професійна діяльність пов'язана не лише з організацією рухової активності учнів, а й із формуванням культури здорового способу життя, навичок безпечної поведінки, умінням оцінювати достовірність інформації щодо фізичного розвитку, спортивних методик та здоров'язбережувальних технологій.

Сучасний учитель фізичної культури має бути здатен аналізувати педагогічні ситуації, добирати ефективні методи навчання, адаптувати освітній процес до індивідуальних потреб учнів та ухвалювати методично обґрунтовані виважені рішення.

Попри це в умовах інформаційного суспільства значно зростає обсяг інформації, яку необхідно критично оцінювати та використовувати в професійній діяльності. Тому впровадження технології критичного мислення у процес професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури сприятиме розвитку їхньої самостійності, рефлексивності, здатності до безперервного професійного самовдосконалення та підвищення якості педагогічної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У результаті аналізу наукової літератури з'ясовуємо, що поняття «критичне мислення» вперше було введено американським психологом Б. Блумом (1956 рік). У різні періоди це питання порушували такі вчені, як-от: Дж. Дьюї, М. Ліпман, Р. Джонсон, Д. Халперн, Ч. Темпл, К. Баханов, О. Пометун, О. Тягло, С. Терно, О. Чуба, О. Бриніф'є та ін. Теоретичні засади критичного мислення висвітлено у працях К. Баханова, О. Пометун, С. Терно, О. Тягло, О. Удода. Однак питання застосування технології критичного мислення в процесі фахової підготовки майбутніх учителів фізичної культури варто досліджувати у декількох вимірах. Так, у низці досліджень ґрунтовно висвітлено: теорію та методику фізичного виховання [5]; психолого-педагогічні засади професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури [4].

Проте попри наявність окремих досліджень щодо цього питання, проблема застосування технології критичного мислення саме в контексті професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури залишається вкрай мало вивченою та потребує подальшого наукового дослідження та висвітлення в контексті освітнього процесу вищої школи.

Мета статті – дослідити та обґрунтувати ефективність використання технології критичного мислення в процесі фахової підготовки майбутніх учителів фізичної культури.

Виклад основного матеріалу дослідження. У результаті аналізу наукової літератури з'ясовуємо, що технологія критичного мислення – це сукупність педагогічних методів, прийомів та форм організації освітнього процесу, спрямованих на формування в здобувачів освіти здатності аналізувати, оцінювати, інтерпретувати інформацію, аргументовано висловлювати власну думку, ухвалювати обґрунтовані рішення та розв'язувати професійні проблеми [1; 2; 3; 6]. У *контексті професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури розуміємо технологію критичного* мислення як цілеспрямовану систему навчання, яка забезпечує розвиток аналітичного, рефлексивного та творчого мислення майбутніх педагогів, необхідного для успішного формування професійної компетентності у сфері фізичного виховання та спорту.

Відповідно до теми дослідження важливим видається висвітлити *основні ознаки технології критичного мислення в межах фахової підготовки майбутніх учителів фізичного виховання*: здатність самостійно здобувати та опрацьовувати інформацію; здатність критично оцінювати сучасні методики фізичного виховання; вміння добирати ефективні засоби та форми організації занять з фізичного виховання; здатність аналізувати рівень фізичного розвитку й підготовленості учнів; розв'язувати педагогічні та здоров'язбережувальні проблеми; адаптувати освітній процес до індивідуальних потреб здобувачів освіти; здатність до пошуку альтернативних рішень та рефлексії власної діяльності.

У контексті теми дослідження актуальним видається висвітлити *основні складові* критичного мислення майбутнього вчителя фізичної культури. Перша складова – це аналітичне мислення, яке передбачає: здатність майбутніх учителів фізичної культури аналізувати педагогічні ситуації, навчальні програми та результати фізичного виховання; вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між методами навчання та досягненнями учнів. Друга складова – це здатність оцінювати інформацію. Ця компонента містить наявність сформованих навичок критично аналізувати наукові джерела, методичні рекомендації щодо фізичного виховання учнів та сучасні спортивні тренди; обирати достовірну та актуальну інформацію щодо ефективної організації освітнього процесу з фізичного виховання. Третя складова – логічне мислення та аргументація. Тут передбачено здатність майбутніх учителів обирати методично доречні та обґрунтовані методи, засоби та форми фізичного виховання; уміння аргументувати власний вибір. Четверта компонента – рефлексія, яка передбачає здатність до самоаналізу власної професійної діяльності; вміння оцінювати ефективність проведених занять та готовність до їхнього удосконалення. П'ята – це здатність ухвалювати рішення. Тут передбачено вміння робити вибір оптимальних педагогічних стратегій залежно від вікових та індивідуальних

особливостей учнів; оперативне реагування на нестандартні ситуації упродовж уроків фізичної культури. Шоста складова – це здатність до творчого розв'язання проблем, зокрема вміння здійснювати пошук нових підходів щодо мотивації учнів до занять спортом, здорового способу життя; вміння адаптувати навчальний матеріал до різних умов та можливостей здобувачів освіти. Сьома компонента – формування комунікативної компетентності: уміння ставити запитання, вести дискусію щодо методів фізичного виховання, сучасних тенденцій в спорті; здатність враховувати різні думки та позиції. Восьма складова – формування здатності до самостійності суджень, зокрема вміння формувати власну професійну позицію; вміння уникати стереотипних рішень.

Отже, формування зазначених складових критичного мислення сприятиме якісній підготовці вчителя фізичної культури, здатного ефективно аналізувати освітні ситуації, впроваджувати інноваційні технології навчання, оцінювати результати власної діяльності та забезпечувати організацію фізичного виховання учнів. Тут варто наголосити, що застосування технології критичного мислення перетворюватиме майбутнього педагога з пасивного споживача знань на активного дослідника та рефлексивного практика.

У межах теми наукової розвідки варто висвітлити *етапи формування критичного мислення майбутніх учителів фізичного виховання.* Так, початковим є *мотиваційно-орієнтаційний етап.* Мета цього етапу – формування позитивної мотивації до критичного осмислення інформації та усвідомлення значущості критичного мислення для майбутньої професійної діяльності як вчителя фізичного виховання. На цьому етапі відбувається усвідомлення необхідності аналізу педагогічних ситуацій; формування готовності до самостійного пошуку інформації; подолання стереотипного сприйняття професійних проблем.

Наступний етап – *когнітивно-пізнавальний*. Упродовж цього періоду важливим є засвоєння теоретичних основ критичного мислення; розвиток умінь аналізу, порівняння та оцінювання інформації; формування навичок аргументації та доказовості суджень; формування здатності ефективно працювати з науковими та методичними джерелами.

Протягом *діяльнісно-практичного* етапу відбувається застосування навичок критичного мислення в процесі розв'язання професійно орієнтованих завдань. Зокрема, аналіз педагогічних ситуацій; розв'язання проблемних завдань із теорії та методики фізичного виховання; участь у дискусіях, дебатах, проєктній діяльності; обґрунтування вибору методів і засобів фізичного виховання.

Для *рефлексивно-оцінювального етапу* актуально розвиток здатності до самоаналізу та оцінювання результатів власної діяльності. Тут важливими є формування здатності до рефлексії власних суджень; вміння оцінювання ефективності застосованих методів; корекція професійних дій на основі отриманого досвіду; формування потреби в безперервному професійному саморозвитку.

Саме така послідовність забезпечує поступовий перехід від усвідомлення важливості критичного мислення до його ефективного використання в професійній діяльності майбутнього вчителя фізичного виховання.

Для ефективного розвитку критичного мовлення майбутніх учителів фізичного виховання важливим видається визначити *педагогічні умови*, які забезпечуватимуть цілеспрямований розвиток здатності студентів аналізувати інформацію, оцінювати її, аргументувати власну позицію та ухвалювати обґрунтовані професійні рішення. На нашу думку, до основних педагогічних умов належать такі. По-перше, це *створення відповідного освітнього середовища*, яке буде орієнтовано на активну пізнавальну діяльність майбутніх учителів фізичної культури. Таке середовище має стимулювати самостійний пошук інформації, постановку запитань, обговорення проблемних питань та вироблення власних суджень. По-друге, це *використання інтерактивних методів навчання*. Застосування мозкових штурмів, кейс-методу, проєктної діяльності; проведення дискусій, дебатів, та інших активних форм роботи. Така робота сприятиме розвиткові аналітичних здібностей та навичок аргументації. По-третє, *інтеграція проблемного навчання у фахову підготовку*. Постановка проблемних ситуацій, пов'язаних із майбутньою професійною діяльністю вчителя фізичного виховання, спонукатиме студентів до аналізу, синтезу, порівняння, пошуку альтернативних рішень та критичного оцінювання результатів. По-четверте, *залучення студентів до рефлексивної діяльності.* Важливим у процесі фахової підготовки є самоаналіз навчальних досягнень, оцінювання власних дій та осмислення отриманого досвіду. Це сприяє розвитку самостійності мислення й професійного самовдосконалення. По-п'яте, процес розвитку критичного мислення не буде ефективним без *використання практико-орієнтованих завдань професійного спрямування*. Тут важливо вдаватися до аналізу педагогічних ситуацій, моделювання уроків, розроблення навчальних проєктів та вирішення професійних кейсів. Така робота забезпечуватиме перенесення теоретичних знань до практичної площини. По-шосте, невід'ємною складовою у цьому процесі є *формування інформаційної та дослідницької культури студентів*. Упродовж ахової підготовки актуальним видається навчати майбутніх учителів працювати з науковими джерелами, перевіряти достовірність інформації, аналізувати результати досліджень та використовувати доказовий підхід у професійній діяльності. По-сьоме, це *забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії між викладачем та студентами*.

Партнерські відносини в освітньому процесі сприятимуть вільному висловленню думок, розвиткові самостійності та відповідальності за власні рішення.

Отже, ефективне формування критичного мислення майбутніх учителів фізичного виховання можливе за умови комплексного поєднання активних методів навчання, проблемно-пошукової діяльності, професійно орієнтованої практики та рефлексії. Реалізація зазначених педагогічних умов сприятиме

підготовці конкурентоспроможного фахівця, здатного до обґрунтованого ухвалення рішень, творчого розв'язання педагогічних завдань та постійного професійного саморозвитку.

Важливою для формування критичного мислення *є практична складова фахової підготовки*. Так, для майбутніх учителів фізичного виховання завдання на розвиток критичного мислення мають бути практико-орієнтованими, проблемними та такими, що формують здатність аналізувати, порівнювати, аргументувати й робити обґрунтовані рішення. Наведемо приклади таких завдань. По-перше, це може бути аналіз педагогічних ситуацій (ситуаційні задачі). Студентам пропонують опис реальної або змодельованої ситуації на уроці фізичної культури. Наприклад: Учень систематично уникає виконання вправ. Які можливі причини? Які педагогічні дії будуть найефективнішими? Упродовж уроку частина класу не виконує вправу правильно. Проаналізуйте причини та запропонуйте корекцію. По-друге, завдання «Знайди помилку» (передбачає аналіз методики). У процесі виконання завдання студенти аналізують план уроку або методику виконання вправ та визначають помилки. Можливі такі варіанти завдань: виявити методичні помилки в структурі уроку; оцінити доречність обраних вправ для певної вікової групи, для певного етапу уроку, для дівчат, для хлопчиків тощо. По-третє, досить ефективним для формування критичного мислення є порівняльний аналіз методик. Наприклад: порівняйте традиційний та ігровий методи навчання; який підхід ефективніший для розвитку витривалості у підлітків? Обґрунтуйте. По-четверте, важливими у цьому процесі є аргументаційні завдання («захист позиції»). У процесі виконання таких завдань здобувачі вищої освіти мають висловити власну думку, позицію; надати аргументи; відстояти її. Наприклад, можна порушити питання такого типу: Чи доцільно використовувати змагальний метод у молодших класах? Чи потрібно оцінювати учнів з фізичної культури за нормативами? По-п'яте, актуальним видається, на нашу думку, застосування проєктних завдань, які передбачають розробку власних навчальних моделей або уроків. Зокрема, доречним буде запропонувати такі завдання: створіть програму розвитку фізичної активності для учнів 6 класу; розробіть урок із використанням нестандартного обладнання. По-шосте, вкрай ефективними також будуть рефлексивні завдання на формування самооцінки та аналізу власної діяльності. Наприклад: проаналізуйте власне проведене заняття: що було ефективним, а що потрібно змінити? Оцініть Вашу комунікацію з учнями протягом практики. По-сьоме, необхідними для розвитку критичного мислення є завдання, які передбачають дебати та дискусії в процесі фахової підготовки майбутніх учителів фізичного виховання. У процесі виконання завдань такого типу відбувається розвиток аргументації та вміння слухати думку інших. У цьому контексті наведемо приклади тем для обговорення: «Фізична культура в школі: оцінювання обов'язкове чи ні?» «Чи повинні всі учні виконувати однакові нормативи?» тощо. По-восьме, невід'ємною складовою практичної роботи в

межах фахової підготовки майбутніх спеціалістів є робота з джерелами (критичний аналіз інформації). На цьому етапі можлива така робота, де студенти оцінюють достовірність інформації. Наприклад: проаналізуйте методику з фізичного виховання та визначте її наукову обґрунтованість; відокремте наукові факти від авторських думок.

Отже, використання практико-орієнтованих та проблемних завдань у процесі фахової підготовки майбутніх учителів фізичного виховання сприяє створенню умов для активного розвитку критичного мислення; формуванню навичок аналізу, оцінювання професійних ситуацій, готовності до ухвалення обґрунтованих педагогічних рішень у майбутній професійній діяльності. Відповідно, практична складова професійної підготовки виступає важливим засобом формування критичного мислення майбутніх учителів фізичного виховання, оскільки забезпечує застосування набутих знань у реальних або змодельованих професійних ситуаціях.

Висновки. Таким чином, формування критичного мислення майбутніх учителів фізичного виховання є важливою складовою їхньої професійної підготовки, проте цей процес ускладнюється низкою організаційних, методичних та психологічних проблем, пов’язаних із домінуванням традиційних підходів до навчання, недостатньою практичною спрямованістю освітнього процесу та обмеженим досвідом рефлексивної діяльності студентів. Подолання цих проблем потребує впровадження інноваційних педагогічних технологій, розширення можливостей для проблемно-пошукової діяльності та створення освітнього середовища, що сприятиме розвиткові самостійного й критичного мислення майбутніх фахівців.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у дослідженні ефективності інтерактивних, проєктних та цифрових технологій у розвитку критичного мислення майбутніх педагогів; у вивченні можливостей інтеграції технології розвитку критичного мислення до змісту фахових дисциплін та педагогічної практики; розроблення системи практико-орієнтованих завдань і професійних кейсів, спрямованих на розвиток аналітичних та рефлексивних умінь студентів; дослідження взаємозв'язку між рівнем критичного мислення та сформованістю професійних компетентностей майбутніх учителів фізичного виховання.

Література:

1. Авершин А. О. Формування критичного мислення у студентів інженерно-педагогічних ВНЗ / А. Авершин, Т. Яковенко. *Збірник наукових праць : проблеми інженерно-педагогічної освіти.* 2009. № 24 – 25. С. 134–145.

2. Буряк В. Формування у студентів критичного стилю мислення. *Вища школа.* 2007. № 3. С. 21–30.

3. Вукіна Н. В. Критичне мислення: як цього навчати / Н. Вукіна, Н. Дементієвська. Х.: Основа, 2007. 112 с.

4. Даниско О. Психолого-педагогічні засади професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури. *Витоки педагогічної майстерності.* 2019. Вип. 23. С. 77–82.

URL: http://sources.pnpu.edu.ua/article/view/183197/18422

5. Круцевич Т. Ю. Теорія і методика фізичного виховання. Київ: Олімпійська література, 2017. 384 с.

6. Чуба О. Формування критичного мислення як психологічно-педагогічна проблема сучасності. *Педагогіка і психологія професійної освіти* № 3. 2013. С. 202–208.

References:

1. Avershyn, A. O., & Yakovenko, T. (2009). Formuvannia krytychnoho myslennia u studentiv inzhenerno-pedahohichnykh VNZ [Formation of critical thinking in students of engineering and pedagogical higher educational institutions]. *Zbirnyk naukovykh prats: problemy inzhenerno-pedahohichnoi osvity – Collection of Scientific Papers: Problems of Engineering and Pedagogical Education*, 24–25, 134–145 [in Ukrainian].

2. Buriak, V. (2007). Formuvannia u studentiv krytychnoho styliu myslennia [Formation of a critical thinking style among students]. *Vyshcha shkola – Higher School*, 3, 21–30 [in Ukrainian].

3. Vukina, N. V., & Dementiievska, N. (2007). *Krytychne myslennia: yak tsoho navchaty* [Critical thinking: how to teach it]. Kharkiv: Osnova [in Ukrainian].

4. Danysko, O. (2019). Psykholoho-pedahohichni zasady profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv fizychnoi kultury [Psychological and pedagogical principles of professional training of future physical education teachers]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti – Origins of Pedagogical Mastery*, 23, 77–82. Retrieved from http://sources.pnpu.edu.ua/article/view/183197/18422 [in Ukrainian].

5. Krutsevych, T. Yu. (2017). *Teoriia i metodyka fizychnoho vykhovannia* [Theory and methods of physical education]. Kyiv: Olimpiiska literatura [in Ukrainian].

6. Chuba, O. (2013). Formuvannia krytychnoho myslennia yak psykholohichno-pedahohichna problema suchasnosti [Formation of critical thinking as a psychological and pedagogical problem of modernity]. *Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity – Pedagogy and Psychology of Professional Education*, 3, 202–208 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 378.147:811.111:355.233.22(100)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-863-874

Ільченко Анна Іванівна доктор філософії, доцент кафедри мовної підготовки, факультету лідерства, Інституту Військово-Морських Сил Одеського Національного Морського Університету "Одеська Морська Академія" м. Одеса, https://orcid.org/0000-0002-5563-3353

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ АНГЛОМОВНОЇ ПІДГОТОВКИ ОФІЦЕРІВ ЧЕРЕЗ ВПРОВАДЖЕННЯ КЕЙС-МЕТОДУ ВІДПОВІДНО ДО СТАНДАРТІВ STANAG

Анотація. У статті здійснюється комплексний теоретико-методологічний аналіз проблеми модернізації системи професійної іншомовної підготовки майбутніх та діючих офіцерів Збройних Сил України, що зумовлено незворотним курсом держави на євроатлантичну інтеграцію та повномасштабним переходом оборонного сектору до стандартів НАТО. Сучасна парадигма військової освіти вимагає докорінного перегляду підходів до вивчення англійської мови за професійним спрямуванням, оскільки володіння нею остаточно трансформувалося з допоміжної академічної компетенції у фундаментальну передумову професійної придатності сучасного військового лідера.

З огляду на експоненційне зростання інтенсивності спільної діяльності з підрозділами країн-членів Північноатлантичного альянсу, зокрема під час планування та проведення багатонаціональних операцій, регулярних спільних навчань та місій, бездоганний рівень практичного володіння англійською мовою стає безальтернативним фактором досягнення повноцінної оперативної, тактичної та стратегічної взаємосумісності (interoperability). Особлива увага акцентується на тому, що в умовах сучасних багатодоменних бойових дій та інтенсивного впровадження новітніх зразків західного озброєння і техніки, ефективне управління підрозділами абсолютно неможливе без глибокого розуміння та вільного оперування уніфікованою військовою термінологією Альянсу.

Безбар'єрна мовна сумісність виступає критичним інструментом забезпечення безперервності зв'язку, високої точності передачі оперативних наказів, безперебійної координації складних міжнародних логістичних ланцюгів та уникнення фатальних помилок в екстремальних кризових ситуаціях з високим рівнем ризику. Відтак, адаптована іншомовна підготовка офіцерського корпусу набуває статусу стратегічного безпекового пріоритету, що безпосередньо впливає на боєздатність армії та визначає загальні темпи і якість повної інтеграції Збройних Сил України до єдиного військово-політичного простору НАТО.

Ключові слова: професійна іншомовна підготовка, військова освіта, стандарти STANAG 6001, взаємосумісність, кейс-метод (case-study), англійська мова за професійним спрямуванням, комунікативна компетентність офіцера, термінологія НАТО.

Ilchenko Anna Ivanivna PhD, Associate Professor of the Department of Language Training, Faculty of Leadership, Institute of Naval Forces, Odesa National Maritime University "Odesa Maritime Academy", Odesa, https://orcid.org/0000-0002-5563-3353

ENHANCING PROFESSIONAL ENGLISH LANGUAGE TRAINING OF OFFICERS THROUGH THE IMPLEMENTATION OF THE CASE-STUDY METHOD IN ACCORDANCE WITH STANAG STANDARDS

Abstract. The article provides a comprehensive theoretical and methodological analysis of modernizing the professional foreign language training system for future and active-duty officers of the Armed Forces of Ukraine. This modernization is driven by the state's irreversible course toward Euro-Atlantic integration and the full-scale transition of the defense sector to NATO standards.

The contemporary paradigm of military education necessitates a fundamental revision of approaches to teaching English for Specific Purposes (ESP), as proficiency in the language has definitively transformed from an auxiliary academic competence into a fundamental prerequisite for the professional aptitude of a modern military leader.

Given the exponential increase in the intensity of joint operations with military units of NATO member states—particularly during the planning and execution of multinational operations, regular joint exercises, and missions—an impeccable level of practical English proficiency becomes an indispensable factor in achieving comprehensive operational, tactical, and strategic interoperability. Special emphasis is placed on the fact that in the context of modern multi-domain warfare and the intensive integration of advanced Western weaponry and equipment, effective command and control of military units is virtually impossible without a profound understanding and fluent application of the unified military terminology of the Alliance.

Barrier-free linguistic compatibility serves as a critical instrument for ensuring the continuity of communication, high precision in transmitting operational orders, seamless coordination of complex international supply chains, and the prevention of fatal errors in extreme, high-risk crisis situations. Consequently, adapted foreign language training for the officer corps acquires the status of a strategic security priority, directly impacting the combat readiness of the military and determining the overall pace and quality of the full integration of the Armed Forces of Ukraine into the unified military-political space of NATO.

Keywords: professional foreign language training, military education, STANAG 6001 standards, interoperability, case-study method, English for Specific Purposes (ESP), communicative competence of an officer, NATO terminology.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної збройної агресії та незворотного стратегічного курсу України на євроатлантичну інтеграцію, модернізація системи військової освіти набуває критичного значення. Сучасний етап розбудови Збройних Сил України вимагає від офіцерського складу не лише вузькофахових знань та тактичної майстерності, а й здатності ефективно взаємодіяти з підрозділами країн-партнерів. У цьому контексті володіння англійською мовою остаточно трансформувалося з базової освітньої вимоги у невід'ємну складову бойової спроможності військовослужбовців та ключовий інструмент забезпечення оперативної взаємосумісності (interoperability) [5; 13]. Як зазначають дослідники, ефективна організація англомовної підготовки є одним із фундаментальних кроків задля успішної повноцінної інтеграції України в НАТО [10; 22].

Водночас аналіз існуючої практики у вищих військових навчальних закладах засвідчує наявність суттєвої проблеми. Незважаючи на ґрунтовну теоретичну базу вітчизняної військової педагогіки щодо підготовки майбутніх офіцерів [17; 21], традиційні репродуктивні (академічні) методи викладання іноземних мов часто не забезпечують належного рівня комунікативної та психологічної готовності військовослужбовців до виконання завдань у багатонаціональному середовищі. На практиці виникають проблеми з адаптацією курсантів та офіцерів до реальної англомовної військової комунікації, особливо в умовах стресу та дефіциту часу [19]. Відповідно до вимог стандарту STANAG 6001, сучасний мовний стандарт офіцера вимагає переходу від простого заучування лексики до формування лідерських та комунікативних навичок від тактичного до глобального рівня [11].

Вирішення окресленої суперечності вимагає інтенсифікації мовної підготовки шляхом поєднання комунікативного підходу та інноваційних методів занурення [9]. Одним із найбільш дієвих та перспективних дидактичних інструментів у світовій практиці іншомовної підготовки військовослужбовців [18] є імплементація кейс-методу (case-study). Проте, незважаючи на визнаний потенціал ситуаційного навчання, специфіка конструювання, адаптації та систематичного впровадження англомовних військових кейсів, які б чітко відповідали дескрипторам мовної компетенції за STANAG 6001 та моделювали реальні сучасні сценарії бойових і миротворчих дій, залишається недостатньо дослідженою.

Відтак, проблема полягає у необхідності наукового обґрунтування та розробки дієвої методики застосування кейс-методу в процесі професійної іншомовної підготовки офіцерів, що дозволить подолати розрив між теоретичними знаннями та практичними навичками комунікації в межах стандартів НАТО.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування іншомовної компетентності фахівців різних галузей є об'єктом прискіпливої уваги сучасних науковців. Специфіка дидактичного супроводу мовної підготовки у вищій школі традиційно розглядається через призму створення оптимальних педагогічних умов та подолання первинних адаптаційних бар'єрів [1; 14; 15]. Дослідники сходяться на думці, що розвиток комунікативної компетенції в освітньому процесі вимагає відмови від репродуктивних моделей на користь інтерактивних методів, орієнтованих на практичну діяльність [16], а формування професійно орієнтованих навичок (зокрема в аудіюванні та роботі зі спеціалізованою термінологією) виступає базовим вектором лінгводидактики [2; 3]. Крім того, в сучасній науковій думці іноземна мова дедалі частіше інтерпретується не просто як інструмент комунікації, а як фундаментальний засіб структурування правосвідомості та загальної професійної культури майбутнього експерта [4].

Окремий потужний масив наукових пошуків присвячено іншомовній підготовці у сфері національної безпеки та оборони [20], зокрема питанням адаптації українських військовослужбовців до міжнародних освітніх та мовних стандартів [22]. У контексті вивчення зарубіжного досвіду підготовки військових кадрів [18] та теоретичних засад розвитку лінгвістичної компетентності майбутніх викладачів військової системи [21] обґрунтовано, що володіння англійською мовою безпосередньо впливає на загальний рівень бойової спроможності підрозділів [5]. При цьому дослідники наголошують на суттєвих труднощах, пов'язаних із адаптацією курсантів до специфіки англомовної військової комунікації на початкових етапах навчання [19], що актуалізує пошук нестандартних дидактичних стимулів, наприклад, через залучення потенціалу автентичних мотиваційних промов [23].

Особливе місце в розробці цієї проблематики посідають праці А. І. Ільченко, у яких комплексно досліджено лінгводидактичний вектор трансформації військової освіти в умовах воєнного стану [10]. Авторкою глибоко проаналізовано андрагогічні аспекти роботи з вищим офіцерським складом, спрямовані на подолання стійких когнітивних бар'єрів та розвиток стратегічного мислення [6], а також виокремлено вимоги до мовного стандарту військового лідера в діапазоні від тактичного рівня до глобального лідерства [11]. У полі зору дослідниці перебувають також суто практичні інструменти реалізації реформи:

- проєктування цільових навчальних програм за стандартами NATO STANAG 6001 на основі скрупульозного аналізу потреб слухачів [12];
- впровадження гнучких траєкторій навчання та адаптивних методик для роботи в різнорівневих групах [8];
- інструменти об'єктивної оцінки мовленнєвих компетенцій через валідацію внутрішніх тестів відповідно до вимог CMP (LSU) [7];
- інтенсифікація навчання в умовах короткострокових курсів через синергію комунікативного підходу та методу повного занурення [9].

Разом з тим, попри наявність ґрунтовних напрацювань щодо оптимізації програм та тестування, питання системного моделювання професійного контексту офіцерів за допомогою кейс-методу (case-study) як інструменту інтеграції знань і досягнення взаємосумісності з країнами-партнерами [13] в межах дескрипторів STANAG 6001 потребує додаткового цілісного дослідження та структурування.

Мета полягає у теоретичному обґрунтуванні та практичній перевірці дієвості впровадження кейс-методу (case-study) як інноваційного дидактичного інструменту для досягнення вимог мовного стандарту STANAG 6001.

Методологія. На основі аналізу сучасних педагогічних підходів та нормативної бази військової освіти доведено, що традиційні репродуктивні методи навчання не забезпечують достатнього рівня комунікативної готовності офіцера до виконання бойових та миротворчих завдань у багатонаціональному середовищі. Натомість інтеграція спеціалізованих військових кейсів, які моделюють реальні тактичні, стратегічні та логістичні ситуації, дозволяє поєднати мовну підготовку з фаховою експертизою.

Виклад основного матеріалу: Сучасний етап реформування системи вищої військової освіти в Україні вимагає переходу від лінійної парадигми засвоєння іншомовного матеріалу до багатовимірного моделювання професійного середовища. Як свідчить вітчизняний та зарубіжний досвід [18; 22], традиційне вивчення військової лексики поза контекстом її тактичного чи оперативного застосування призводить до так званого «комунікативного паралічу» в реальних бойових умовах, де на прийняття рішень відводяться секунди [19].

Для вирішення цієї проблеми у межах нашого дослідження розроблено та апробовано інноваційний лінгводидактичний конструкт — Інтегративну модель тактико-лінгвістичного кейс-моделювання (ІМТЛК). Ця інновація полягає у створенні багатовимірних англомовних ситуаційних задач (Military Case Studies), які синтезують у собі фаховий військовий компонент (стандартні операційні процедури НАТО, протоколи MEDEVAC, звіти SALUTE/CFF) із жорсткими дескрипторами мовленнєвої компетенції за стандартом STANAG 6001 (рівні 2 та 3). На відміну від класичних бізнес-кейсів, розроблена військова модель передбачає наявність фактора раптовості, інформаційного шуму та жорсткого дефіциту часу, що дозволяє максимально наблизити аудиторне навчання до реалій театру бойових дій (включаючи сухопутні, морські та об'єднані операції) [5].

Архітектура запропонованого тактико-лінгвістичного кейсу реалізується у три взаємопов'язані етапи:

1. Інформаційно-аналітичний етап (Pre-Case). Є фундаментальною підготовчою базою, що спрямована на подолання первинного лінгвістичного шоку та активацію фонових знань слухачів. На цій стадії відбувається глибоке опрацювання спеціалізованих глосаріїв, термінологічний апарат яких жорстко

уніфіковано з керівними документами НАТО (зокрема, AAP-06 "NATO Glossary of Terms and Definitions" та APP-6 "NATO Joint Military Symbology"). Проте замість механічного заучування застосовується метод семантичного картування ситуації. Слухачі занурюються в контекст через інтенсивне аудіювання автентичних радіообмінів, бойових наказів чи оперативних зведень (наприклад, стандартизованих звітів типу MEDEVAC, UXO або SALUTE) в умовах штучного акустичного перешкоджання, що імітує реальний засмічений радіоефір [2].

Це дозволяє не лише розвинути фонематичний слух до різних акцентів, притаманних багатонаціональному військовому середовищу, а й ефективно нівелює первинні когнітивні бар'єри, психологічно адаптуючи апарат сприйняття військовослужбовців до швидкого оперування вузькоспеціалізованою термінологією [3; 6].

2. Операційно-комунікативний етап (Case-Resolution). Виступає дидактичним ядром розробленої моделі, що реалізує ефект «повного занурення» (immersion). Слухачі об’єднуються у штабні синдикати (Staff Syndicates), де кожен учасник отримує чітко визначену рольову функцію (командир підрозділу, офіцер розвідки – S2, офіцер логістики – S4 тощо). Синдикат отримує фрагментарну ввідну інформацію щодо розгортання певної тактичної ситуації: від організації логістичного забезпечення сухопутного ешелону чи спільного патрулювання до специфічних військово-морських сценаріїв (наприклад, операції з морського перехоплення — Maritime Interdiction Operations).

Комунікація в межах синдикату та взаємодія зі «штабом» вищого рівня відбувається виключно англійською мовою. Роль викладача при цьому радикально трансформується: він діє як «фасилітатор-модератор» (Exercise Controller), який свідомо порушує стабільність ситуації. Фасилітатор інтегрує в ігровий процес так звані «інжекти» (injects) — непередбачувані змінні, що ускладнюють оперативну обстановку (раптова втрата супутникового зв'язку, зміна метеорологічних умов, поява асиметричних загроз або цивільного населення в зоні конфлікту). Це вимагає від офіцерів критичного переосмислення поточної картини бою, миттєвої адаптації та застосування гнучких траєкторій при прийнятті рішень [8]. У цій фазі іноземна мова перестає бути суто навчальною дисципліною і перетворюється на безальтернативний інструмент управління тактичною обстановкою та забезпечення безперебійної бойової спроможності підрозділу [5; 13].

3. Рефлексивно-оцінювальний етап (After Action Review - AAR). Є критично важливою стадією консолідації набутого лінгвопрофесійного досвіду. Замість традиційного розбору граматико-фонетичних помилок викладачем, цей етап реалізується за суворими протоколами дебрифінгу збройних сил країн Альянсу. Синдикати здійснюють ретроспективний аналіз своїх дій, обговорюючи англійською мовою ключові аспекти операції: що

планувалося зробити, що відбулося фактично, чому виникли розбіжності (тертя) та як оптимізувати комунікацію в майбутньому.

Етап обов'язково завершується підготовкою формалізованої військової документації. Це може бути складання письмового бойового наказу (5-Paragraph Operation Order за форматом SMEAC: Situation, Mission, Execution, Administration/Logistics, Command/Signal) або звіту про завершення місії (Mission Report). Такий формат вимагає найвищого рівня концентрації, точності формулювань та бездоганного дотримання стилістичних норм військового дискурсу НАТО. Проведення AAR не лише закріплює практичні мовні навички, але й сприяє розвитку навичок стратегічної комунікації, формуючи лінгвопрофесійний стандарт сучасного українського офіцера як адаптивного лідера глобального рівня [11].

Впровадження ІМТЛК доводить, що метод повного занурення навіть в умовах короткострокових інтенсивних курсів дає якісний стрибок у формуванні іншомовної компетентності [9]. Більше того, застосування автентичних цифрових ресурсів та платформ моделювання в поєднанні з кейс-методом [20] значно підвищує рівень внутрішньої мотивації слухачів, перетворюючи заняття на інтелектуальний виклик [23].

Окремо варто відзначити, що використання кейсів дозволяє проводити постійний прихований моніторинг успішності: валідність такого оцінювання корелює з вимогами формалізованих тестів CMP (LSU), оскільки оцінюється не теоретичне знання граматики, а здатність виконати завдання (Task Completion) засобами іноземної мови [7].

Практичні рекомендації щодо впровадження інновації

Для масштабування отриманих результатів та інтеграції запропонованої моделі в систему закладів вищої освіти загалом (як для цивільних спеціальностей сектору безпеки, так і для військових академій) пропонується наступне:

Модернізація силабусів: Здійснити перепроєктування цільових навчальних програм з дисципліни «Іноземна мова за професійним спрямуванням», перемістивши фокус із граматико-перекладного методу на вирішення практичних тактичних/адміністративних кейсів, починаючи з другого року навчання [12; 21].

Створення міжвідомчого банку військових кейсів: Ініціювати розробку єдиної мультимедійної бази автентичних ситуаційних завдань англійською мовою, категоризованих за родами військ (включаючи Військово-Морські Сили), рівнями STANAG (від 1 до 3) та типами бойових і миротворчих операцій.

Інтеграція фахового контексту: Залучати до розробки навчальних кейсів офіцерів із реальним бойовим досвідом та досвідом участі у міжнародних навчаннях, що забезпечить абсолютну достовірність лінгвопраксеологічного матеріалу та сприятиме формуванню професійної культури військових фахівців [4].

Адаптація систем оцінювання: Впровадити елементи ситуаційного тестування у структуру проміжних та підсумкових іспитів з іноземної мови, де критерієм успіху є не лише безпомилковість мовлення, але й швидкість та адекватність передачі критично важливої оперативної інформації в стресових умовах.

Висновки. Проведене теоретико-експериментальне дослідження дає підстави зробити низку концептуальних висновків щодо модернізації системи іншомовної освіти у вищих військових навчальних закладах:

Стратегічна переорієнтація парадигми підготовки. В умовах форсованої інтеграції Збройних Сил України до євроатлантичного безпекового простору, традиційна (академічна) модель викладання англійської мови вичерпала свій дидактичний потенціал. Доведено, що досягнення повноцінної взаємосумісності (interoperability) з підрозділами НАТО вимагає переходу до діяльнісно-орієнтованих методик, де іноземна мова функціонує не як окремий об'єкт вивчення, а як критичний інструмент управління тактичною ситуацією та забезпечення бойової спроможності.

Ефективність ситуаційного моделювання. Обґрунтовано, що імплементація кейс-методу (case-study) є найбільш релевантним підходом для досягнення цілей, визначених стандартом STANAG 6001. Кейс-метод дозволяє відтворити автентичне комунікативне середовище, характерне для реальних багатонаціональних операцій, штучно створюючи умови психологічного стресу, дефіциту часу та інформаційної асиметрії, що є ключовим для підготовки майбутніх офіцерів.

Дієвість авторської інновації. Запропонована та апробована Інтегративна модель тактико-лінгвістичного кейс-моделювання (ІМТЛК) засвідчила свою високу результативність. Синергія фахового військового компонента (робота з протоколами та термінологією НАТО) і комунікативної практики (формат Staff Syndicates та After Action Review) забезпечує якісний стрибок у формуванні не лише мовної, але й лідерської та стратегічної компетентності військовослужбовців. Модель дозволяє ефективно оцінювати рівень виконання поставленого тактичного завдання (Task Completion) іншомовними засобами, що повністю корелює з вимогами НАТО до рівнів володіння мовою 2 та 3.

Перспективи подальших досліджень. Запропонований вектор наукового пошуку не вичерпує всіх аспектів багатогранної проблеми іншомовної підготовки сектору безпеки і оборони. Подальші розвідки доцільно спрямувати на:

- розробку методології застосування технологій віртуальної (VR) та доповненої (AR) реальності для візуалізації англомовних тактичних кейсів;
- дослідження можливостей інтеграції штучного інтелекту для генерації адаптивних, персоналізованих військових сценаріїв;
- укладання спеціалізованих ситуаційних модулів для окремих родів військ (зокрема, розширення бази кейсів зі специфіки військово-морських операцій та управління корабельними з'єднаннями).

Література:

1. Levitskaia A. Freshman syndrome in medical universities: Adaptation and psychology // Scientific Journal of Polonia University Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej. 2024. №62(1) pp. c. 170-176.

2. Златніков В. Професійно орієнтованої англомовної компетентності в аудіюванні // Вісник київського національного лінгвістичного університету. Серія Педагогіка та Психологія. – 2020. – №. 32. – С. 69-75.

3. Ільченко А., Циба А. Розвиток термінологічних навичок у майбутніх медиків: практичні орієнтири для викладання англійської мови // Вісник науки та освіти. – Київ, 2025. – С. 1431–1439.

4. Ільченко А.І. Англійська мова як інструмент формування правосвідомості та професійної культури майбутнього юриста // Людина як цілісність: Філософія, наука і мистецтво зцілення. Збірник матеріалів VIII Міжнародної наукової конференції, м.Одеса, 20.03.2026. с.226-230.

5. Ільченко А.І. Англійська мова як складова бойової спроможності: трансформація підготовки офіцерів ЗСУ в реаліях сучасної війни // Modern science: research, economy, and innovation. Collection of Scientific papers with proceeding of the 4th international scientific and practical conference. січень 21-23, 2026. Загреб, Хорватія. с.227-231.

6. Ільченко А.І. Андрагогічні аспекти іншомовної підготовки вищого офіцерського складу: Подолання когнітивних бар'єрів та розвиток стратегічної комунікації // Global Trends in Science, Technology and Economy. Graz, Austria, March 25-27. 344-349p.

7. Ільченко А.І. Валідність та надійність інструментів оцінювання мовленнєвої компетенції офіцерів: кореляція між внутрішніми тестами та вимогами cmp (lsu) // Science, Technology and Industry in the Digital Age: Collection of Scientific Papers with Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference. International Scientific Unity. Hamburg, Germany. April 22-24, 2026. 473-478 p.

8. Ільченко А.І. Гнучкі траєкторії навчання у військовій лінгводидактиці: впровадження адаптивних методик для різнорівневих груп слухачів // Science and Information Technologies in the Modern World: Collection of Scientific Papers with Proceedings of the 6th International Scientific and Practical Conference. International Scientific Unity. Athens, Greece. April 15-17, 2026. 413-418 p.

9. Ільченко А.І. Інтенсифікація мовної підготовки військовослужбовців в умовах короткострокових курсів: поєднання комунікативного підходу та методу занурення // Innovative Research in Science and Economy: Collection of Scientific Papers with Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference. International Scientific Unity. Brussels, Belgium. April 1-3, 2026. 282-287 p.

10. Ільченко А.І. Мовна підготовка офіцерів ЗСУ в умовах воєнного стану: виклики, досвід та стратегічні перспективи впровадження стандартів НАТО // Global trends in science, trcnology and economy. Collection of Scientific papers with proceeding of the 4th international scientific and practical conference, січень 14-16, 2026. Грац, Австрія. с.288-292.

11. Ільченко А.І. Мовний стандарт офіцера: Від тактичного рівня до глобального лідерства // Science, Technology and Industry in the Digital Age: Collection of Scientific Papers with Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference. Hamburg, Germany. March 18-20, 2026. 119-121 p. 389-394.

12. Ільченко А.І. Проєктування цільових навчальних програм з англійської мови за стандартами nato stanag 6001: від аналізу потреб до результатів навчання // The Future of Science, Technology and Economy: Collection of Scientific Papers with Proceedings of the 4th

International Scientific and Practical Conference. International Scientific Unity. Sofia, Bulgaria. April 8-10, 2026. 301-307 p.

13. Ільченко А.І. Формування іншомовної компетентності офіцерського складу як чинник взаємосумісності з країнами-партнерами // The Integration of Research, Innovation and Economy: Collection of Scientific Papers with Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference. Seville, Spain. March 11-13, 2026. с.263-267.

14. Левицька А. І., Осипова Т. Ю. Педагогічні умови формування готовності майбутніх лікарів до міжкультурної взаємодії // Pedagogy and Psychology. 2021. IX (101), Issue: 259, С. 29–32.

15. Левицька А.І. Формування мовної компетенції майбутніх медичних спеціалістів: Перспективи та виклики // Інноваційна педагогіка. Одеса, 2024. № 66. С. 146-149.

16. Левицька А.І., Юрченко М.В. Формування комунікативної компетенції в освітньому процесі: Досвід для вчителів англійської мови та застосування в інших предметах // Інноваційна педагогіка. Одеса, 2024. № 65. Ч. 2. С. 66-69.

17. Маслій О. М. До проблеми теоретичної підготовки майбутніх офіцерів ракетно-артилерійського озброєння // Педагогічний альманах. – 2019. – №. 41. – С. 198-206. [Google Scholar]

18. Орлов Є. В. Досвід іншомовної підготовки військовослужбовців у зарубіжних країнах // Педагогічна освіта: теорія і практика. – 2020. – №. 28. – С. 67-78.

19. Рой І. М., Закрасіна Г. В. Адаптація курсантів до англомовної військової комунікації: проблеми та практичне значення // VIII Всеукраїнська студентська науково-практична Інтернет-конференція «Сучасні тенденції та інновації у викладанні іноземних мов за професійним спрямуванням». – 2026. – С. 1-3.

20. Романюк В. Цифрові ресурси та платформи для формування англомовної компетентності у сфері національної безпеки та оборони україни // Освіта. Інноватика. Практика. – 2026. – Т. 14. – №. 3. – С. 118-123

21. Ткаченко Н., Назиров Р. Теоретичні засади розвитку англомовної компетентності майбутніх викладачів закладів системи військової освіти в процесі підготовки на третьому рівні вищої освіти // Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Серія: Педагогічні науки. – 2025. – Т. 1. – №. 57. – С. 39-44.

22. Турмис О. В. Організація англомовної підготовки українських військових задля успішної інтеграції україни в нато: Сучасність та перспективи // Конкурентоспроможність вищої освіти України в умовах інформаційного суспільства... – Чернігів, 2018. – С. 268.

23. Шевчук О. Потенціал мотиваційних промов у навчанні майбутніх офіцерів-прикордонників англійської мови // issn 2616-650X. – 2026. – С. 121.

References:

1. Levitskaia, A. (2024). Freshman syndrome in medical universities: Adaptation and psychology. Scientific Journal of Polonia University Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej, 62(1), 170–176.

2. Zlatnikov, V. (2020). Profesiino oriientovanoi anhlomovnoi kompetentnosti v audiiuvanni [Professionally oriented English-language competence in listening]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho linhvistychnoho universytetu. Seriia Pedahohika ta Psykholohiia, 32, 69–75.

3. Ilchenko, A., & Tsyba, A. (2025). Rozvytok terminolohichnykh navychok u maibutnikh medykiv: praktychni oriientyry dlia vykladannia anhliiskoi movy [Development of terminological skills in future medics: Practical guidelines for teaching English]. Visnyk nauky ta osvity, 1431–1439.

4. Ilchenko, A. I. (2026). Anhliiska mova yak instrument formuvannia pravosvidomosti ta profesiinoi kultury maibutnoho yurysta [English as a tool for forming legal consciousness and

professional culture of a future lawyer]. In Liudyna yak tsilisnist: Filosofiia, nauka i mystetstvo ztsilennia. Zbirnyk materialiv VIII Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii (pp. 226–230). Odesa.

5. Ilchenko, A. I. (2026). Anhliiska mova yak skladova boiovoi spromozhnosti: transformatsiia pidhotovky ofitseriv ZSU v realiiakh suchasnoi viiny [English as a component of combat capability: Transformation of training of Armed Forces officers in the realities of modern war]. In Modern science: research, economy, and innovation: Collection of scientific papers with proceedings of the 4th international scientific and practical conference (pp. 227–231). Zagreb, Croatia.

6. Ilchenko, A. I. (2026). Andrahohichni aspekty inshomovnoi pidhotovky vyshchoho ofitserskoho skladu: Podolannia kohnityvnykh barieriv ta rozvytok stratehichnoi komunikatsii [Andragogical aspects of foreign language training of senior officers: Overcoming cognitive barriers and developing strategic communication]. In Global Trends in Science, Technology and Economy (pp. 344–349). Graz, Austria.

7. Ilchenko, A. I. (2026). Validnist ta nadiinist instrumentiv otsiniuvannia movlennievoi kompetentsii ofitseriv: koreliatsiia mizh vnutrishnimy testamy ta vymohamy cmp (lsu) [Validity and reliability of officer language competence assessment tools: Correlation between internal tests and cmp (lsu) requirements]. In Science, Technology and Industry in the Digital Age: Collection of Scientific Papers with Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference (pp. 473–478). International Scientific Unity, Hamburg, Germany.

8. Ilchenko, A. I. (2026). Hnuchki traiektorii navchannia u viiskovii linhvodydaktytsi: vprovadzhennia adaptyvnykh metodyk dlia riznorivnevykh hrup slukhachiv [Flexible learning trajectories in military linguodidactics: Implementation of adaptive methods for multi-level groups of listeners]. In Science and Information Technologies in the Modern World: Collection of Scientific Papers with Proceedings of the 6th International Scientific and Practical Conference (pp. 413–418). International Scientific Unity, Athens, Greece.

9. Ilchenko, A. I. (2026). Intensyfikatsiia movnoi pidhotovky viiskovosluzhbovtsiv v umovakh korotkostrokovykh kursiv: poiednannia komunikatyvnoho pidkhodu ta metodu zanurennia [Intensification of language training of military personnel in short-term courses: Combining the communicative approach and the immersion method]. In Innovative Research in Science and Economy: Collection of Scientific Papers with Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference (pp. 282–287). International Scientific Unity, Brussels, Belgium.

10. Ilchenko, A. I. (2026). Movna pidhotovka ofitseriv ZSU v umovakh voiennoho stanu: vyklyky, dosvid ta stratehichni perspektyvy vprovadzhennia standartiv NATO [Language training of Armed Forces officers under martial law: Challenges, experience, and strategic prospects for implementing NATO standards]. In Global trends in science, technology and economy: Collection of Scientific papers with proceedings of the 4th international scientific and practical conference (pp. 288–292). Graz, Austria.

11. Ilchenko, A. I. (2026). Movnyi standart ofitsera: Vid taktychnoho rivnia do hlobalnoho liderstva [Officer language standard: From tactical level to global leadership]. In Science, Technology and Industry in the Digital Age: Collection of Scientific Papers with Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference (pp. 389–394). Hamburg, Germany.

12. Ilchenko, A. I. (2026). Proiektuvannia tsilovykh navchalnykh prohram z anhliiskoi movy za standartamy NATO STANAG 6001: vid analizu potreb do rezultativ navchannia [Designing targeted English language training programs according to NATO STANAG 6001 standards: From needs analysis to learning outcomes]. In The Future of Science, Technology and Economy: Collection of Scientific Papers with Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference (pp. 301–307). International Scientific Unity, Sofia, Bulgaria.

13. Ilchenko, A. I. (2026). Formuvannia inshomovnoi kompetentnosti ofitserskoho skladu yak chynnyk vzaiemosumisnosti z krainamy-partneramy [Formation of foreign language competence

of the officer corps as a factor of interoperability with partner countries]. In The Integration of Research, Innovation and Economy: Collection of Scientific Papers with Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference (pp. 263–267). Seville, Spain.

14. Levytska, A. I., & Osypova, T. Yu. (2021). Pedahohichni umovy formuvannia hotovnosti maibutnikh likariv do mizhkulturnoi vzaiemodii [Pedagogical conditions for the formation of future doctors' readiness for intercultural interaction]. Pedagogy and Psychology, 9(101), 29–32.

15. Levytska, A. I. (2024). Formuvannia movnoi kompetentsii maibutnikh medychnykh spetsialistiv: Perspektyvy ta vyklyky [Formation of language competence of future medical specialists: Prospects and challenges]. Innovatsiina pedahohika, 66, 146–149.

16. Levytska, A. I., & Yurchenko, M. V. (2024). Formuvannia komunikatyvnoi kompetentsii v osvitnomu protsesi: Dosvid dlia vchyteliv anhliiskoi movy ta zastosuvannia v inshykh predmetakh [Formation of communicative competence in the educational process: Experience for English teachers and application in other subjects]. Innovatsiina pedahohika, 65(2), 66–69.

17. Maslii, O. M. (2019). Do problemy teoretychnoi pidhotovky maibutnikh ofitseriv raketno-artyleriiskoho ozbroiennia [On the problem of theoretical training of future rocket and artillery armament officers]. Pedahohichnyi almanakh, 41, 198–206.

18. Orlov, Ye. V. (2020). Dosvid inshomovnoi pidhotovky viiskovosluzhbovtsiv u zarubizhnykh krainakh [Experience of foreign language training of military personnel in foreign countries]. Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka, 28, 67–78.

19. Roi, I. M., & Zakrasina, H. V. (2026). Adaptatsiia kursantiv do anhlomovnoi viiskovoi komunikatsii: problemy ta praktychne znachennia [Adaptation of cadets to English-language military communication: Problems and practical significance]. In Suchasni tendentsii ta innovatsii u vykladanni inozemnykh mov za profesiinym spriamuvanniam: Materialy VIII Vseukrainskoi sudentskoi naukovo-praktychnoi Internet-konferentsii (pp. 1–3).

20. Romaniuk, V. (2026). Tsyfrovi resursy ta platformy dlia formuvannia anhlomovnoi kompetentnosti u sferi natsionalnoi bezpeky ta oborony Ukrainy [Digital resources and platforms for the formation of English-language competence in the field of national security and defense of Ukraine]. Osvita. Innovatyka. Praktyka, 14(3), 118–123.

21. Tkachenko, N., & Nazyrov, R. (2025). Teoretychni zasady rozvytku anhlomovnoi kompetentnosti maibutnikh vykladachiv zakladiv systemy viiskovoi osvity v protsesi pidhotovky na tretomu rivni vyshchoi osvity [Theoretical foundations for the development of English-language competence of future teachers of military education institutions in the process of training at the third level of higher education]. Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichoho universytetu imeni Oleksandra Dovzhenka. Seriia: Pedahohichni nauky, 1(57), 39–44.

22. Turmys, O. V. (2018). Orhanizatsiia anhlomovnoi pidhotovky ukrainskykh viiskovykh zadlia uspishnoi intehratsii Ukrainy v NATO: Suchasnist ta perspektyvy [Organization of English language training of the Ukrainian military for the successful integration of Ukraine into NATO: Modernity and prospects]. In Konkurentospromozhnist vyshchoi osvity Ukrainy v umovakh informatsiinoho suspilstva (p. 268). Chernihiv.

23. Shevchuk, O. (2026). Potentsial motyvatsiinykh promov u navchanni maibutnikh ofitseriv-prykordonnykiv anhliiskoi movy [The potential of motivational speeches in teaching English to future border guard officers]. ISSN 2616-650X, 121.

Дата першого надходження статті до видання: 09.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.05.2026

УДК 811.161.2'243:37.016

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-875-886

Ісаєнко Тетяна Василівна старший викладач кафедри української мови та загального мовознавства, Черкаський державний технологічний університет, м. Черкаси, https://orcid.org/0000-0001-7416-0996.

ПІСЕННИЙ ТЕКСТ ЯК ЛІНГВОДИДАКТИЧНИЙ ЗАСІБ НА ЗАНЯТТЯХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Анотація. У статті висвітлено досвід використання пісенних текстів як лінгводидактичного засобу у процесі навчання української мови як іноземної студентів технічного закладу вищої освіти. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю пошуку ефективних методичних підходів до формування іншомовної комунікативної компетентності, які поєднують мовний, культурний і мотиваційний аспекти навчання. Наголошено, що автентичні матеріали є важливим компонентом сучасної методики викладання української мови як іноземної, оскільки сприяють наближенню навчального процесу до реальних умов мовної комунікації.

Пісенний текст проаналізовано як різновид автентичного навчального матеріалу, що поєднує мовний, емоційний і культурний компоненти та створює сприятливі умови для комплексного засвоєння мовних явищ. Охарактеризовано місце пісенного тексту в системі автентичних навчальних матеріалів та обґрунтовано доцільність використання сучасних українських пісень у контексті концепції едьютейнменту. Визначено основні критерії добору пісенного матеріалу для роботи з іноземними студентами: мовна доступність, комунікативна цінність, культурологічний потенціал і відповідність рівню мовної підготовки.

Проаналізовано лінгводидактичний потенціал пісень Тоні Матвієнко «Ліхтарики» та «Кульбаби». Представлено систему вправ, спрямованих на формування лексичних, граматичних, фонетичних і мовленнєвих навичок, а також на комплексний розвиток аудіювання, говоріння, читання та письма. Показано, що використання пісенних текстів сприяє ознайомленню студентів із мовною картиною світу носіїв української мови, особливостями їхньої комунікативної поведінки та культурними цінностями. Запропоновані матеріали можуть бути використані у роботі з іноземними студентами рівнів А1–А2.

Ключові слова: українська мова як іноземна, лінгводидактика, мовленнєва діяльність, пісенний текст, автентичний текст, комунікативна компетентність, едьютейнмент, міжкультурна комунікація, методика навчання.

Isaienko Tetiana Vasylivna Senior Lecturer of the Department of Ukrainian Language and General Linguistics, Cherkasy State Technological University, Cherkassy, https://orcid.org/0000-0001-7416-0996

SONG TEXT AS A LINGUISTIC DIDACTIC MEANS IN UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE CLASSES

Abstract. The article highlights the experience of using song texts as a linguistdidactic means in the process of teaching Ukrainian as a foreign language to students of a technical institution of higher education. The relevance of the study is due to the need to find effective methodological approaches to the formation of foreign language communicative competence, which combine linguistic, cultural and motivational aspects of learning. It is emphasized that authentic materials are an important component of modern methods of teaching Ukrainian as a foreign language, as they contribute to bringing the educational process closer to the real conditions of linguistic communication.

The song text is analyzed as a type of authentic educational material that combines linguistic, emotional and cultural components and creates favorable conditions for the comprehensive mastery of linguistic phenomena. The place of song texts in the system of authentic educational materials is characterized and the expediency of using modern Ukrainian songs in the context of the concept of edutainment is substantiated. The main criteria for selecting musical material for working with foreign students are determined: linguistic accessibility, communicative value, cultural potential and compliance with the level of language training.

The linguodidactic potential of Tonya Matviyenko's songs "Likhtaryky" and "Kul’baby" is analyzed. A system of exercises aimed at the formation of lexical, grammatical, phonetic and speech skills, as well as the comprehensive development of listening, speaking, reading and writing is presented. It is shown that the use of song texts contributes to familiarizing students with the linguistic picture of the world of native speakers of the Ukrainian language, the features of their communicative behavior and cultural values. The proposed materials can be used in working with foreign students of levels A1–A2.

Keywords: Ukrainian as a foreign language, linguodidactics, speech activity, song text, authentic text, communicative competence, edutainment, intercultural communication, teaching methodology.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Сучасний етап розвитку методики викладання української мови як іноземної характеризується активним пошуком ефективних засобів формування мовної, мовленнєвої та соціо-культурної компетентностей іноземних здобувачів вищої освіти. В умовах глобалізації та інтенсифікації міжнародної академічної мобільності актуальності набуває проблема підвищення якості мовної підготовки іноземних студентів і створення сприятливих умов для їхньої успішної адаптації до нового соціокультурного середовища. У зв'язку з цим зростає потреба у використанні інноваційних лінгводидактичних підходів, здатних поєднувати навчальну ефективність із високим рівнем мотивації студентів до вивчення іноземної мови.

Актуальність дослідження зумовлена зростанням інтересу до вивчення української мови як іноземної як в Україні, так і за її межами. Попит на українську мову сьогодні формується під впливом низки взаємопов'язаних чинників. Насамперед він пов'язаний з освітніми потребами іноземних громадян, які здобувають або планують здобувати вищу освіту в українських закладах освіти. Навчання в українських університетах традиційно залишається фінансово доступнішим порівняно з багатьма країнами Європи та Північної Америки, що робить його економічно привабливим для студентів з різних регіонів світу. Володіння українською мовою сприяє успішній інтеграції іноземців в академічне середовище, полегшує навчальний процес та збільшує можливості подальшого професійного розвитку.

Водночас зацікавлення українською мовою дедалі більше зумовлюється культурними та суспільними чинниками. Україна перебуває в центрі уваги світової спільноти, що стимулює інтерес до її історії, культури, літератури та мовної спадщини. Українська мова дедалі частіше стає об'єктом вивчення в межах славістичних студій в європейських та світових університетах, а також важливим інструментом міжкультурної комунікації. Крім того, володіння українською мовою відкриває доступ до значного масиву культурних текстів, медіаресурсів та професійної комунікації, що підсилює її практичну цінність для іноземних здобувачів освіти.

За таких умов особливого значення набуває пошук методів навчання, які забезпечують не лише засвоєння мовних знань, а й формування позитивного ставлення до процесу вивчення мови та культури країни. Одним із таких засобів є пісенний текст як різновид автентичного навчального матеріалу. Поєднуючи мовний, культурний та емоційний компоненти, пісня створює природне комунікативне середовище, сприяє розвитку навичок аудіювання, збагаченню словникового запасу, удосконаленню фонетичних навичок та формуванню соціокультурної компетентності. Крім того, використання музичного матеріалу відповідає принципам едьютейнменту, що передбачає органічне поєднання освітньої та розважальної складових навчання.

Наукова значущість питання полягає у необхідності теоретичного обґрунтування та методичного забезпечення використання пісенних текстів у практиці викладання української мови як іноземної. Практичне значення дослідження визначається можливістю застосування розроблених навчальних матеріалів і методичних рекомендацій у роботі з іноземними студентами різних спеціальностей, що сприятиме підвищенню ефективності освітнього процесу та якості мовної підготовки здобувачів освіти.

Аналіз останніх досліджень і методичних праць, присвячених використанню пісенного матеріалу в навчанні іноземних мов, свідчить про зростання інтересу дослідників до пісні як ефективного лінгводидактичного засобу у процесі навчання української мови як іноземної. У сучасній методиці викладання УМІ пісенний текст розглядається як різновид автентичного

матеріалу, що поєднує мовний, культурний та емоційний компоненти навчання і сприяє формуванню комунікативної компетентності студентів.

У низці лінгводидактичних досліджень (О. Антонів, Л. Назаревич, Н. Денисюк, О. Горда та ін.) обґрунтовано доцільність використання українських народних і авторських пісень у роботі з іншомовною аудиторією, а також визначено їхній потенціал для розвитку мовленнєвих навичок та ознайомлення студентів з українською культурою [1, с. 206; 2, с. 96; 3, с. 17]. Питання ролі та місця пісенного тексту в системі навчання іноземних мов розглядали також О. Туркевич, О. Карпенко, Т. Капітан та І. Кушнір [4, 5, 6, 7].

Окремий напрям досліджень стосується формування фонетичної компетентності засобами музичного матеріалу. Так, Т. Лещенко наголошує, що робота з текстами, які містять чітку дикцію та виразні інтонаційні моделі, сприяє вдосконаленню вимови й інтонації студентів та забезпечує природніше засвоєння фонетичних норм української мови [8]. Значну увагу науковці приділяють і соціокультурному аспекту навчання. Зокрема, Л. Смірнова підкреслює, що пісні сприяють формуванню інтересу до культури країни, мова якої вивчається, допомагають осмислювати суспільні явища та розвивають міжкультурну компетентність [9].

Методологічні засади формування міжкультурної компетентності та лінгвокраїнознавчого компонента навчання висвітлено у працях А. Андрієнко, Н. Гез, Н. Доценко, Н. Зінченко, В. Куркової, М. Нефедової, Н. Чайковської, Ю. Федоренко, О. Шевченко та інших дослідників. Науковці акцентують увагу на необхідності добору такого змісту навчання, який відповідає потребам міжкультурної взаємодії, а також комунікативним і пізнавальним інтересам здобувачів освіти. О. Василенко звертається до різних аспектів використання пісень у навчальному процесі та акцентує увагу на ролі такого матеріалу в розвитку комунікативних навичок та формуванні лінгвокраїнознавчої компетентності [10]. Дослідниця наголошує на важливості застосування комплексного підходу, що передбачає повторення за викладачем, переклад, аналіз текстів та виконання комунікативно спрямованих завдань у процесі навчання української мови як іноземної.

Водночас аналіз наукових і методичних публікацій останніх років засвідчує недостатню розробленість методики використання сучасних українських пісень у навчанні української мови як іноземної на початкових рівнях володіння мовою. Подальшого вивчення потребують критерії добору пісенних текстів, система вправ та способи інтеграції пісенного матеріалу в структуру практичного заняття. Саме це зумовлює актуальність і наукову доцільність нашого дослідження.

Мета та методи дослідження – проаналізувати потенціал використання пісень на заняттях УМІ; розробити кейс вправ і завдань для практичного заняття з використанням текстів сучасних українських пісень із методичними рекомендаціями для викладача.

Застосовано методи аналізу літературних джерел, вивчення актуального досвіду викладання української мови іноземцям, а також практичного впровадження запропонованих завдань.

Виклад основного матеріалу. Важливим складником навчання української мови як іноземної є робота з текстом як основною одиницею мовленнєвої комунікації. У сучасній лінгводидактиці текст розглядається не лише як письмове повідомлення, а й як будь-яке завершене усне або письмове висловлювання, що підлягає сприйняттю, інтерпретації та подальшому використанню в комунікативній діяльності [4]. Саме тому формування навичок розуміння автентичних текстів є одним із ключових завдань навчання іноземних студентів.

Одним із пріоритетних завдань викладача є залучення здобувачів освіти до роботи з різноманітними автентичними матеріалами, які відображають реальне функціонування мови в сучасному суспільстві. Автентичним (неадаптованим) вважають текст, створений носіями мови для носіїв мови поза межами навчального процесу [4, с. 142]. Такі тексти характеризуються природністю мовлення, багатством лексико-граматичних засобів та відображають особливості національно-культурного контексту. Їх використання в освітньому процесі сприяє наближенню навчальної комунікації до реальних умов мовленнєвої взаємодії та забезпечує формування не лише мовної, а й соціокультурної компетентності студентів.

До автентичних матеріалів належать художні та публіцистичні тексти, рекламна продукція, матеріали засобів масової інформації, повідомлення із соціальних мереж, а також пісенні тексти. Останні посідають особливе місце серед автентичних ресурсів, оскільки поєднують мовний, культурний та емоційний компоненти, забезпечуючи комплексний вплив на розвиток мовної й комунікативної компетентностей студентів.

Сучасна методика викладання іноземних мов орієнтується на використання різноманітних форм і методів навчання, спрямованих на підвищення мотивації здобувачів освіти та активізацію їхньої пізнавальної діяльності. Поряд із традиційними підходами дедалі ширше застосовуються симуляційні ігри, інтерактивні технології, мультимедійні ресурси, відеоматеріали та інші аудіовізуальні засоби навчання. У цьому контексті особливої актуальності набуває концепція едьютейнменту (edutainment), що передбачає органічне поєднання освітньої та розважальної складових навчального процесу.

Популярність освітньо-розважальних технологій зумовлена їхньою здатністю забезпечувати засвоєння знань через взаємодію з цікавим та емоційно привабливим контентом. Дослідники зазначають, що включення елементів гри й розваги в навчальний процес сприяє зниженню психологічного напруження, підвищенню рівня залученості студентів і створенню позитивної навчальної атмосфери [11]. Сам термін «едьютейнмент» утворений шляхом поєднання англійських слів education («освіта») та entertainment («розвага») і відображає

тенденцію до інтеграції навчальної та розважальної діяльності [11, с. 78]. До базових характеристик цього підходу належать орієнтація на активне залучення здобувачів освіти до навчального процесу, доступність і практична спрямованість навчального матеріалу, а також використання сучасних способів подання інформації.

Одним із найбільш ефективних засобів реалізації принципів едьютейнменту в навчанні української мови як іноземної є використання сучасних українських пісень. Пісенний текст, покладений на музику, наближений до природного мовлення та репрезентує актуальні мовні моделі в реальному культурному контексті. Мелодія, ритм і рима полегшують запам'ятовування лексичних одиниць і граматичних конструкцій, сприяють розвитку фонематичного слуху, удосконаленню вимови та формуванню навичок сприйняття усного мовлення. Крім того, музичний матеріал має значний емоційний потенціал, що позитивно впливає на навчальну мотивацію студентів.

Ефективність роботи з пісенними текстами посилюється завдяки використанню відеосупроводу, який активізує візуальне сприйняття, уяву та асоціативне мислення. Водночас пісня виступає важливим джерелом культурної інформації, ознайомлює студентів із цінностями, традиціями та світоглядними орієнтирами українського суспільства. Отже, використання пісенних текстів забезпечує комплексний вплив на формування мовної, комунікативної та соціокультурної компетентностей іноземних студентів.

Важливим етапом роботи з музичним матеріалом є його відбір відповідно до навчальних цілей і рівня мовної підготовки студентів. Під час добору пісень доцільно враховувати низку критеріїв. По-перше, текст має характеризуватися чіткою артикуляцією, доступністю мовного матеріалу та наявністю повторюваних лексичних одиниць і граматичних конструкцій, зокрема у приспівах і куплетах, що полегшує їх засвоєння. Важливими є також помірний темп виконання та чітка ритмічна організація твору. По-друге, пісня повинна відображати сучасні культурні, ментальні та соціальні реалії, сприяючи ознайомленню студентів із актуальним мовним і культурним простором України.

Вправи для групової роботи.

Для нашої роботи зі студентами ми обрали музичний матеріал співачки Тоні Матвієнко, пісні «Ліхтарики» (2025) та «Кульбаби» (2022) [12, 13]. Цей матеріал був обраний тому, що він найкраще відповідає зазначеним вище критеріям для відбору автентичних пісенних текстів.

Матеріал розроблено для міжнародній аудиторії студентів-інженерів рівня A1-A2 (початковий).

Текст кожної з пісень складається з трьох приспівів та двох куплетів, що повторюють лексичні та граматичні структури з незначними варіаціями. Цей матеріал підходить для повторення таких граматичних тем, як відмінкові форми іменників та прикметників, а також часові та видові форми дієслів.

Студентів попросили прослухати музичний твір, одночасно переглядаючи музичний кліп із супровідним текстом пісні. Використання відео сприяє активації когнітивних процесів. Тексти пісень містять широкий спектр повсякденної лексики, що відповідає рівням А1–А2.

Важливим аспектом роботи з пісенним матеріалом є фонетична практика, оскільки пісенний матеріал, за визначенням, заохочує багаторазову, виразну вимову. Тому завдання з тренування артикуляції можуть включати виразне читання студентами вголос улюблених фрагментів з пісні, запам'ятовування та декламування пісні або навіть її спів. Такі вправи можна виконувати індивідуально або в групі. Усім трьом типам мовних вправ зі словниковим запасом (граматика, лексика та фонетика) передують вправи з говоріння для розвитку цієї навички. Перший блок завдань – фонетичний практикум. Він містить вправи на відпрацювання українських звуків, м'якості приголосних, чистомовки, завдання на римування, тренування інтонаційних конструкцій тощо. Приклади фонетичних завдань до пісні «Ліхтарики»:

Повторіть 3-5 разів склади з м'якими приголосними**.**

дьо — дя — дю — дє — ді

тьо — тя — тю — тє — ті…

Прочитайте слова повільно, звертаючи увагу на вимову м'яких приголосних:

дім, дівчина, надія

тільки, тінь, замість

любов, ліхтарики, леле…

Повторіть за викладачем речення, звертаючи увагу на вимову приголосних. Читайте самостійно.

Твої очі — ліхтарики.

Погляд — п'ять зірочок.

Прочитайте фрази, звертаючи увагу на злиття звуків на межі слів. Повторіть кожне речення тричі, поступово пришвидшуючи темп.

Сльози перетворяться на море.

Твої очі — ліхтарики.

Нас помітно ще здалеку.

Там, де хтось чекає вдома.

Будуть гори щастя замість горя.

Прямо, як у кіно…

Прочитайте речення з різною інтонацією: емоційною, нейтральною.

Світло там, де любов!

Я не відчуваю більше втоми!

Стеля перетвориться на зорі.

Погляд — п'ять зірочок.

Пропоновано створювати фоноартикуляційний лист або зошит до кожної пісні для зручності практичної роботи студента та викладача. Такий лист

допоможе удосконалити роботу з вимовою українських м'яких приголосних, інтонацією та ритмікою мови, використовуючи матеріал конкретної пісні. Вправи спрямовані на розвиток артикуляційних навичок і покращення фонетичної компетенції.

Другий блок завдань - це лексичний практикум. Пропонуємо студентам такі вправи і завдання:

Активізація теми (розмова + картки). Дайте відповіді на запитання:

1) Які емоції ви відчуваєте, коли тримаєте когось за руку? *(підтримка, тепло, спокій, любов…)*

2) Що для вас означає «світло» як почуття? *(надія, віра, безпека, щастя…)*

3) Чи можуть почуття «світити» так само, як ліхтарики? Коли це трапляється? *(у моменти закоханості, радості, коли хтось поруч…)*

Прочитайте вголос слова до тексту. З'ясуйте за словником значення незнайомих слів: око *(множина → очі),* ліхтарик *(ліхтарики),* погляд, зірочка, спалах, світло, любов, зоря *(зорі – множина),* біль, сльоза *(сльози)…*

Прочитайте вголос дієслова до тексту. З'ясуйте за словником значення незнайомих дієслів.

чекати – почекати (кого? чого? на кого? на що?)

співати – заспівати (що? / кому?)

плакати – заплакати (через що? / від чого**?**)

бачити – побачити (кого? що?)

Утворіть і запишіть словосполучення.

Відчувати (кого? що?) – втома, біль, захоплення, смуток, підтримка

Чекати (на кого? на що?) – друг, подарунок, допомога, свято, подяка, дзвінок

Співати (що? / кому?) – пісня, мама, подруга, кохана людина

Літати (де? / над чим?) – небо, земля, місто, планета

Знайдіть синоніми до поданих слів. Оберіть із варіантів або запропонуйте свої.

Радість – щастя / добробут / відрада / задоволення / насолода / утіха

горе — біда / нещастя / неприємності / біль / смуток / злість

сон — мрія / фантазія / видіння / оптика / ілюзія

триматись — хапатись / не відпускати /

любов — кохання / пристрасть / приязнь

світло — сяйво / блиск / освітлення / світ / вогонь

Викладач обирає варіанти вправи, враховуючи рівень підготовки студентів, кількість знайомої / незнайомої лексики та оцінює доцільність введення певної кількості синонімів, антонімі тощо.

Доберіть антоніми до запропонованих слів, використовуючи слова для довідок.

Щастя, світло, любов, втрата, сон, втома, біль, вдома, радість, ближче, сміх, покохати, забути.

Слова для довідок: *сльози, згадати, свіжість, темрява, на вулиці, в гостях, насолода, горе, знахідка, темрява, ненависть, смуток, розлюбити, далі, реальність.*

Прослухайте пісню «Ліхтарики» у виконанні Тоні Матвієнко. Під час прослуховування робіть паузу й відмічайте, які слова зі списку ви почули в кожному куплеті

1) [ ] ночі, [ ] очі, [ ] поряд, [ ] погляд, [ ] в голові,
[ ] головне, [ ] сталося, [ ] спалахи, [ ] тренуємось,
[ ] тримаємось, [ ] помитий,
[ ] помітно, [ ] синій, [ ] світло, [ ] там, [ ] дам
2) [ ] будують [ ] будуть [ ] скеля [ ] стеля [ ] Яна [ ] я не
[ ] відрізняю [ ] відчиняю [ ] вдічуваю [ ] поле [ ] болю

Заповніть пропуски словами з пісні

1. Твої _____ — ліхтарики. 2. _____ — п'ять зірочок. 3. В голові — наче _____. 4. Ми _____ за руки.

Блок лексичних завдань до пісні «Кульбаби» містить і такі завдання: Дайте відповіді на запитання / обговоріть у групах:

1) Коли ви востаннє бачили кульбаби? Які емоції це викликало?
2) З чим у вас асоціюється слово "кульбаби" — весна, дитинство, спогади чи щось інше?
3) Чи траплялось вам щось "відкладати на потім"? Як ви себе при цьому почували?
4) Як ви розумієте вислів "бути людьми"?
5) Чи важливо бути щирим у стосунках? Чому?

За потреби запитання можна перекласти рідною мовою студентів та уточнити незнайомі лексичні одинці.

Прочитайте назву пісні – "Кульбаби" – і подумайте:

1) Яка це може бути історія — радісна, сумна, лірична?
2) Як ви думаєте, про що йтиметься в пісні?
3) До якого жанру вона, ймовірно, належить: любовна, соціальна, філософська пісня?

Асоціативний ланцюжок. Напишіть 5 слів, які у вас асоціюються зі словом "кульбаби". Наприклад: *жовті, м'які, легкі, дитинство, вітер.*

Вставте потрібне слово:

Ми знову все на _____ (*потяг / потім / небо*).
І поруч пройшов _____ (*одяг / потяг / сонце*).

Продовжте ряд слів:

одяг (який?) — теплий, *зимовий, спортивний*
потяг (який?) — швидкий, ……
почуття — глибокі, ……
кульбаби — жовті, …… .

Граматичний практикум –третій блок завдань до пісенних текстів. Містить традиційні вправи: виберіть правильну форму (слово), розташуйте слова у правильному порядку, поєднайте частини речення тощо, роботу з дієсловами та відмінковими формами.

Висновки. Результати дослідження підтверджують ефективність використання пісенних текстів у навчанні української мови як іноземної. Пісенний матеріал поєднує мовний, культурний та емоційний компоненти, сприяючи формуванню мовної, комунікативної й соціокультурної компетентностей іноземних студентів.

Встановлено, що сучасні українські пісні є дієвим засобом реалізації принципів едьютейнменту, підвищують мотивацію до навчання, полегшують засвоєння лексико-граматичного матеріалу, удосконалюють фонетичні навички та розвивають аудіювання й усне мовлення. Визначено основні критерії добору пісенного матеріалу та розроблено комплекс фонетичних, лексичних і граматичних вправ на основі пісень Тоні Матвієнко «Ліхтарики» і «Кульбаби» для студентів рівня А1–А2. Перспективним напрямом подальших досліджень є розроблення системи вправ на основі сучасного українського музичного контенту для різних рівнів володіння українською мовою.

Література:

1. Антонів О. Українська пісня як об’єкт вивчення в іншомовній аудиторії / О. Антонів // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – 2009. – Вип. 4. – С. 206-211.
2. Назаревич Л. Т., Денисюк Н. Р. Пісенна творчість – компонент методики навчання української мови як іноземної [Електронний ресурс] / Л.Т. Назаревич, Н.Р. Денисюк // Актуальні проблеми лінгводидактики в сучасному освітньому середовищі. – Тернопіль. – 2020. – С. 95-97. – Режим доступу: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/16568/1/nazarevuch_l.pdf
3. Горда О. «Ой, у лузі червона калина похилилася»: вивчення пісенної спадщини українців в іншомовній авдиторії [Електронний ресурс] / О. Горда // Інноваційна педагогіка. – 2022. – Вип. 51. – Т. 1. – С. 66-71. – Режим доступу: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2022/51/part_1/12.pdf
4. Туркевич О. Парадигма терміна “текст” у методиці викладання української мови як іноземної / О. Туркевич // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – 2019. – Вип. 14. – С. 140–148. – Режим доступу: https://publications.lnu.edu.ua/collections/index.php/ukrinos/article/viewFile/2728/2891
5. Карпенко О. Вивчення іноземної мови через пісню і музику [Електронний ресурс] / О. Карпенко // Англійська мова і література. – 2004. – № 12. – С. 2-4.
6. Капітан Т.А. Роль пісні в процесі навчання англійської мови [Електронний ресурс] / Т.А. Капітан // Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. – 2018. – Випуск 172. – С. 236-239. – Режим доступу: https://cusu.edu.ua/images/download-files/naukovi-zapysky/172/53.pdf
7. Кушнір І. Сучасна лінгводидактика української мови як іноземної: досягнення, проблеми, перспективи / І. Кушнір // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв’язки. – Харків, 2019. – Вип. 34. – С. 93-107.
8. Лещенко Т. О. Формування лінгвокраїнознавчої компетенції іноземних студентів медичних ВНЗ засобом української пісні [Електронний ресурс] / Т. О. Лещенко, І. В. Самойленко, В. Г. Юфименко // Творчість Раїси Кириченко в культурному просторі

України на покордонні XX-XXI століть. – Полтава : ПНПУ, 2013. – С. 253-263. – Режим доступу: https://repository.pdmu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b8bffe91-f241-4630-aa7c-24c9ad3566ee/content

9. Смірнова Л. Використання пісенної творчості в навчанні іноземної мови на немовних факультетах [Електронний ресурс]/ Л. Смірнова // Наукові записки. Серія: філологічні науки. – Випуск 96 (2). – С. 421-425. – Режим доступу: https://dspace.cusu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2d097376-9753-42ea-8bba-e0875377c8d2/content

10. Василенко О., Сисоєнко І. Малі віршовані форми як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках англійської мови [Електронний ресурс]/ О. Василенко, І. Сисоєнко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія: педагогічні науки: реалії та перспективи. – 2014. – Вип.49. – С. 41-47. – Режим доступу: http://enpuir.npu.edu.ua/b itstream/123456789/15726/1/Vasilenko_Sisoenko.pdf

11. Троян А.О. Використання технології едьютейнмент при вивченні української мови як іноземної / А. О. Троян, Н.І. Кантаржи // Modern engineering and innovative technologies. – Issue 7. – Part 4. – С. 78-82. DOI: 10.30890/2567-5273.2019-07-04-075

12. Пісня «Ліхтарики» (слова й музика: Євген Дмитрієв, у виконанні Тоні Матвієнко, 2025) Тоня Матвієнко — Ліхтарики (Official Video)https://www.youtube.com/watch?v=ba5tihCUsgo

Джерело тексту пісні: Pisni.org.ua

13. Пісня «Кульбаби» (слова: Іван Клименко, у виконанні Тоні Матвієнко, 2022) – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=tOpsGhNHY58

References:

1. Antoniv, O. (2009). Ukrainska pisnia yak obiekt vyvchennia v inshomovnii audytorii [Ukrainian song as an object of study in a foreign-language audience]. *Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi – Theory and practice of teaching Ukrainian as a foreign language, 4*, 206–211 [in Ukrainian].

2. Nazarevych, L. T., Denysiuk, N. R. (2020). Pisenna tvorchist – komponent metodyky navchannia ukrainskoi movy yak inozemnoi [Song creativity – a component of the methodology of teaching Ukrainian as a foreign language]. *Aktualni problemy linhvodydaktyky v suchasnomu osvitnomu seredovyshchi – Current problems of linguistic didactics in modern educational environment.* (pp. 95-97). Ternopil. Retrieved from http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/16568/1/nazarevuch_l.pdf. [in Ukrainian].

3. Horda, O. (2022). «Oi, u luzi chervona kalyna pokhylylasia»: vyvchennia pisennoi spadshchyny ukraintsiv v inshomovnii avdytorii. Innovatsiina pedahohika [«Oh, in the meadow the red viburnum has bent» - studying the song heritage of Ukrainians in a foreign-language audience]. *Innovatsiina pedahohika - Innovative pedagogy, 51 (1),* 66-71. Retrieved from http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2022/51/part_1/12.pdf [in Ukrainian].

4. Turkevych O. (2019) Paradyhma termina “tekst” u metodytsi vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi [The paradigm of the term “text” in the methodology of teaching Ukrainian as a foreign language] *Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi. – Theory and practice of teaching Ukrainian as a foreign language,14,* (pp. 140–148) Retrieved from: https://publications.lnu.edu.ua/collections/index.php/ukrinos/article/viewFile/2728/2891 [in Ukr].

5. Karpenko, O. (2004). Vyvchennia inozemnoi movy cherez pisniu i muzyku [Learning a foreign language through song and music]. *Anhliiska mova i literatura – English language and literature, 12,* (pp. 2–4). Kyiv. [in Ukrainian].

6. Kapitan, T.A. (2018). Rol pisni v protsesi navchannia anhliiskoi movy [The role of songs in the process of teaching English]. *Naukovi zapysky. Seriia: Pedahohichni nauky – Scientific Notes. Series: Pedagogical Sciences, 172,* 236-239. Retrieved from https://cusu.edu.ua/images/download-

files/naukovi-zapysky/172/53.pdf [in Ukrainian].

7. Kushnir, I. (2019). Suchasna linhvodydaktyka ukrainskoi movy yak inozemnoi: dosiahnennia, problemy, perspektyvy [Contemporary language didactics of Ukrainian as a foreign language: achievements, problems, perspectives]. *Vykladannia mov u vyshchykh navchalnykh zakladakh osvity na suchasnomu etapi – Teaching languages in higher education institutions at the current stage. Mizhpredmetni zviazky – Interdisciplinary connections, 34*, pp. 93–107. Kharkiv [in Ukrainian].

8. Leshchenko, T. O., & Samoilenko, I. V. et al. (2013). Formuvannia linhvokrainoznavchoi kompetentsii inozemnykh studentiv medychnykh VNZ zasobom ukrainskoi pisni [Formation of linguistic and country-specific competence of foreign medical university students through Ukrainian song]. *Tvorchist Raisy Kyrychenko v kulturnomu prostori Ukrainy na pokordonni KhKh-KhKhI stolit – The Creativity of Raisa Kyrychenko in the Cultural Space of Ukraine at the Turn of the 20th-21st Centuries*. 253–263. Poltava : PNPU. Retrieved from https://repository.pdmu.edu.ua/server/api/core /bitstreams/b8bffe91-f241-4630-aa7c-24c9ad3566ee/content [in Ukrainian].

9. Smirnova, L. (2016). Vykorystannia pisennoi tvorchosti v navchanni inozemnoi movy na nemovnykh fakultetakh. [The Use of Song Creativity in teaching a foreign language at non-linguistic faculties]. *Naukovi zapysky. Seriia: filolohichni nauky – Scientific notes. Series: Philological Sciences. 96 (2)*, 421-425. Retrieved from https://dspace.cusu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ 2d097376-9753-42ea-8bba-e0875377c8d2/content [in Ukrainian].

10. Vasylenko O., Sysoienko I. (2014) Mali virshovani formy yak zasib aktyvizatsii piznavalnoi diialnosti uchniv na urokakh anhliiskoi movy [Elektronnyi resurs]/ O. Vasylenko, I. Sysoienko // Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriia: pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy. Vyp.49. 41-47. Retrieved from http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/ 15726/1/Vasilenko_Sisoenko.pdf [in Ukrainian].

11. Troian A.O. Vykorystannia tekhnolohii ediuteinment pry vyvchenni ukrainskoi movy yak inozemnoi [Using edutainment technology in learning Ukrainian as a foreign language] *Modern engineering and innovative technologies. Issue 7. Part 4*, 78-82. DOI: 10.30890/2567-5273.2019-07-04-075 [in Ukrainian].

12. Pisnia «Likhtaryky» (2025) slova y muzyka: Yevhen Dmytriyev, u vykonanni Toni Matviyenko, Tonia Matviienko – «*Flashlights*» (Official Video) Dzherelo tekstu pisni: Pisni.org.ua Retrieved from https://www.youtube.com/watch?v=ba5tihCUsgo

13. Pisnia «Kul'baby» (2022) slova: Ivan Klymenko, u vykonanni Toniya Matviyenko – «*Dandelions*». Retrieved from https://www.youtube.com/watch?v=tOpsGhNHY58

Дата першого надходження статті до видання: 13.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.05.2026

УДК 007 : 304 : 070 : 378

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-887-895

Йолкіна Лариса Віссаріонівна кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-4342-9160

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ РЕДАКТОРІВ І ВИДАВЦІВ (НА МАТЕРІАЛІ ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТА «ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА РЕДАКТОРСЬКОЇ І ВИДАВНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ»)

Анотація. Потреба в дослідженні інноваційних технологій у професійній підготовці редакторів і видавців пов'язана із масштабною цифровізацією, стрімким розвитком медіатехнологій та трансформацією традиційного книговидання в мультиплатформну індустрію на сучасному етапі розвитку інформаційного суспільства. Видавнича галузь сьогодні потребує не просто технічних виконавців, а висококваліфікованих фахівців з видавничої справи та редагування, які володіють навичками крос-медійної журналістики, мультимедійного дизайну, веб-верстки, SEO-оптимізації та управління контентом у соціальних мережах (SMM).

У статті досліджено та теоретично обґрунтовано специфіку впровадження інноваційних технологій у процес професійної підготовки майбутніх фахівців медіасфери. Основним майданчиком для апробації новітніх дидактичних моделей обрано фундаментальний освітній компонент «Теорія і практика редакторської і видавничої діяльності». У дослідженні доведено, що стрімка цифровізація сучасного книговидання та поява мультиплатформного контент-менеджменту вимагають відмови від застарілих репродуктивних методик навчання на користь практико-орієнтованого підходу. У межах реструктуризації дисципліни класифіковано та впроваджено три ключові інноваційні блоки: хмарні технології та інструменти децентралізованого спільного редагування (*Google Docs, Notion, MS Office 365*); системи штучного інтелекту й алгоритми автоматизованого аналізу контенту (*LanguageTool, DeepL Write*); а також проєктно-видавнича технологія на засадах методологій Agile та Scrum (*Trello, Asana, Canva, Adobe InDesign*). Емпірично підтверджено, що інтеграція цих інструментів підвищує рівень сформованості професійних компетентностей студентів. Проаналізовано трансформацію ролі викладача, який у цифровому середовищі переходить від позиції єдиного транслятора знань до функцій ментора та фасилітатора. Окреслено перспективні напрями подальших методичних розробок, зокрема проблему диференційованого оцінювання індивідуального внеску в групових хмарних проєктах та адаптацію силабусу до стрімкого розвитку генеративного ШІ.

Ключові слова: вища медіаосвіта, хмарні технології, штучний інтелект, проєктна технологія, цифрові компетентності, видавнича діяльність, редакторська діяльність.

Yolkina Larysa Vissarionivna PhD in Philology, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Ukrainian Literature, Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-4342-9160

INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE EDITORS AND PUBLISHERS (BASED ON THE EDUCATIONAL COMPONENT "THEORY AND PRACTICE OF EDITORIAL AND PUBLISHING ACTIVITY")

Abstract. The article explores and theoretically substantiates the specifics of implementing innovative digital technologies into the professional training process of future media sphere specialists within the modern higher education paradigm. The fundamental educational component "Theory and Practice of Editorial and Publishing Activities" was chosen as the primary experimental platform for testing and validating these newly developed didactic models. The study argues and proves that the rapid, overarching digitalization of the modern book publishing industry, coupled with the emergence of multi-platform content management, urgently demands a strategic shift away from outdated reproductive teaching methods in favor of a highly adaptive, practice-oriented approach.

As part of the comprehensive restructuring of the discipline's curriculum, three key innovative blocks were systematically classified, structured, and implemented into the educational workflow: cloud technologies and tools for decentralized collaborative editing (specifically Google Docs, Notion, and MS Office 365); advanced artificial intelligence systems and algorithms for automated content analysis and optimization (such as LanguageTool and DeepL Write); and project-publishing technology based on the agile management methodologies of Agile and Scrum (utilizing Trello, Asana, Canva, and Adobe InDesign).

It has been empirically confirmed and statistically validated through pedagogical observation that the systematic integration of these digital tools significantly enhances the development level of students' professional competencies, cross-functional skills, and technological literacy. Furthermore, the study comprehensively analyzes the structural transformation of the educator's role, which shifts within the digital learning environment from being the sole traditional transmitter of knowledge to functioning as an active mentor, coordinator, and facilitator of collaborative knowledge creation.

Finally, the paper outlines promising directions for further methodological developments and empirical research, specifically targeting the complex problem of differentiated assessment of individual student contributions in collaborative cloud-based projects, as well as the continuous adaptation of the academic syllabus to the rapid, unpredictable advancement of generative AI tools.

Keywords: higher media education, cloud technologies, artificial intelligence, project technology, digital competencies, publishing activities, editorial activities.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку інформаційного суспільства характеризується масштабною цифровізацією, стрімким розвитком медіатехнологій та трансформацією традиційного книговидання в мультиплатформну індустрію. Видавнича галузь сьогодні потребує не просто технічних виконавців, а висококваліфікованих фахівців з видавничої справи та редагування, які володіють навичками крос-медійної журналістики, мультимедійного дизайну, веб-верстки, SEO-оптимізації та управління контентом у соціальних мережах (SMM). Поява та активне впровадження інструментів штучного інтелекту (ШІ) для генерації та редагування текстів ще більше підвищують вимоги до гнучкості та конкурентоспроможності фахівців.

У зв'язку з цим традиційні репродуктивні методи навчання у ЗВО, орієнтовані на пасивне засвоєння теоретичних знань про друкарські стандарти та класичне вичитування текстів, втрачають свою ефективність, створюють суттєвий розрив між академічною підготовкою та реальними запитами сучасного ринку праці. Гостро ця проблема постає в часі викладання профільних дисциплін, зокрема освітнього компонента (ОК) «Теорія і практика редакторської і видавничої діяльності», який є фундаментом для формування професійного світогляду фахівців. Особливого значення в контексті підготовки сучасного редактора набуває формування культури видання як цілісної системи. Дослідниця Т. Крайнікова зазначає, що культура видання є сукупністю його якісних характеристик, які визначають ступінь відповідності видання потребам і запитам як суспільства, так і окремого реципієнта [3, с. 46]. Це підтверджує, що сучасний фахівець має орієнтуватися не лише на лінгвістичний аналіз тексту, а й на його соціокультурну та комунікативну цінність, що потребує залучення новітніх інтерактивних технологій у процесі засвоєння здобувачами освіти практичного інструментарію галузі. Вирішення цієї проблеми вимагає докорінного переосмислення освітнього процесу через інтеграцію інноваційних технологій навчання (хмарних сервісів спільного редагування, гейміфікації, методів проєктного навчання, симуляційних медіаплатформ) у межах вивчення ОК «Теорія і практика редакторської і видавничої діяльності». Застосування інноваційних підходів дає змогу змістити акцент із механічного накопичення знань на формування індивідуальної освітньої траєкторії студента, розвиток критичного мислення, командної роботи та готовності до безперервного професійного самовдосконалення.

Таким чином, модернізація професійної підготовки майбутніх фахівців з видавничої справи та редагування на основі інноваційних технологій є актуальним завданням сучасної педагогічної науки, що безпосередньо впливає на якість вітчизняного інформаційного простору та інтеграцію української медіасфери в європейський освітньо-науковий простір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема модернізації вищої школи та впровадження інноваційних технологій у навчальний процес перебуває в центрі уваги багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Теоретико-методологічні засади застосування цифрових та інноваційних технологій у професійній освіті ґрунтовно досліджено в працях таких дослідників, як В. Биков, Р. Гуревич, М. Жалдак, Н. Морзе та О. Співаковський. У їхніх роботах доведено, що інноваційні підходи активізують пізнавальну діяльність студентів та сприяють формуванню їхньої професійної компетентності.

Специфіка підготовки фахівців-медійників, зокрема видавців і редакторів, розглядається в наукових доробках провідних українських теоретиків масових комунікацій. Так, концептуальні основи журналістської та видавничої освіти закладено у працях В. Різуна. Історичний та практичний досвід формування видавничої культури досліджено М. Тимошиком, а теоретичні аспекти редакторської майстерності – Н. Зелінською. Окремі питання використання комп'ютерних технологій у підготовці майбутніх редакторів вивчали такі дослідники, як Т. Крайнікова (контекст медіаредагування та споживчої культури) та О. Почапська (інноваційні методи навчання журналістів).

Попри наявність вагомих напрацювань, більшість досліджень зосереджена або на загальних педагогічних аспектах цифровізації, або на суто теоретичних питаннях літературного редагування. Проте стрімка поява генеративного штучного інтелекту, хмарних систем колективної верстки та платформ для мультимедійного сторітелінгу вимагає безперервного оновлення методичного інструментарію конкретних дисциплін. Поза увагою дослідників усе ще залишається цілісна методика інтеграції наскрізних інноваційних технологій (зокрема, інтерактивних онлайн-редакторів, Scrum-методологій для командних проєктів та ШІ-асистентів) у практику викладання фундаментальних фахових дисциплін. Недостатньо розробленим є прикладний аспект застосування цих технологій під час вивчення освітнього компонента «Теорія і практика редакторської і видавничої діяльності». Зокрема, потребує детальнішого вивчення питання балансу між класичним філологічним вичитуванням тексту та формуванням у студентів ІТ-компетентностей, необхідних для створення сучасного цифрового контенту. Саме необхідність подолання цих розбіжностей і зумовила вибір теми нашого дослідження.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та методичне визначення особливостей впровадження інноваційних технологій навчання у процес професійної підготовки майбутніх фахівців з видавничої справи та редагування (на матеріалі ОК «Теорія і практика редакторської і видавничої діяльності») для підвищення їхньої конкурентоспроможності на сучасному цифровому медіаринку.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

1. Проаналізувати сучасні вимоги медіаіндустрії (стейкхолдерів) до професійних компетентностей майбутніх редакторів та видавців в умовах

цифровізації суспільства та трансформації структури ОК «Теорія і практика редакторської і видавничої діяльності».

2. Визначити та класифікувати ключові інноваційні технології навчання (хмарні сервіси колективного редагування, мультимедійні платформи, інструменти штучного інтелекту), що мають високий дидактичний потенціал в сучасній видавничій освіті.

3. Окреслити практичні аспекти, алгоритми та методичні рекомендації щодо інтеграції інтерактивних технологій у структуру занять для здобувачів вищої освіти із видавничо-поліграфічних спеціальностей.

4. Оцінити вплив використання інноваційних методів на рівень сформованості інтегральної професійної (зокрема ІТ, лінгворедакторської та кросмедійної) компетентності здобувачів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Сучасна парадигма вищої медіаосвіти перебуває на етапі інтенсивного переосмислення під впливом глобальних технологічних зрушень та появи нових медіаплатформ. Трансформація традиційного книговидання в мультиплатформний контент-менеджмент вимагає системного оновлення дидактичного інструментарію. Як зазначає дослідниця М. Женченко, сучасна видавнича галузь остаточно трансформувалася у високотехнологічне мультимедійне середовище, що вимагає від редактора володіння не лише класичними текстологічними, а й цифровими конвергентними компетентностями [1]. З огляду на це виникає гостра потреба в деконструкції застарілих репродуктивних методик викладання та впровадженні інноваційних освітніх моделей.

Основним майданчиком для апробації інноваційних технологій у межах нашого дослідження став освітній компонент (ОК) «Теорія і практика редакторської і видавничої діяльності». Ця дисципліна є фундаментальним ядром для формування професійного профілю здобувачів вищої освіти. За визначенням професора Н. Зелінської, сучасна видавнича справа має інтегрувати глибокі академічні традиції з гнучкими прикладними навичками управління інноваційним видавничим продуктом [2]. Спираючись на фундаментальну концепцію професора В. Різуна про природу редагування як особливого виду інтелектуально-комунікативної діяльності [6], ми розглядаємо цей освітній компонент як цілісну систему моделювання майбутньої професійної діяльності фахівця.

Для досягнення мети дослідження та об’єктивного оцінювання результатів навчання було застосовано комплекс взаємодоповнюючих наукових методів: метод педагогічного моделювання – дав змогу штучно відтворити в аудиторних умовах технологічні цикли сучасної конвергентної редакції та видавництва; проєктно-контекстний метод – застосовувався як методологічна основа організації самостійної та командної роботи здобувачів вищої освіти, де навчання відбувається через розв'язання реальних виробничих завдань; метод системно-структурного аналізу – використано для моніторингу та покрокового

оцінювання рівнів сформованості професійних компетентностей студентів на різних етапах вивчення ОК.

Професійна підготовка в межах аналізованого ОК була докорінно реструктуризована. Було здійснено часткову відмову від традиційного пасивного заслуховування лекційного матеріалу та типових репродуктивних завдань. Цей крок повністю узгоджується з концепцією К. Серажим, яка наголошувала, що підготовка редактора в епоху інформаційного суспільства не може обмежуватися лише механічним усуненням помилок, а має базуватися на глибокому аналізі структури, прагматики та суті медіаповідомлення в мінливих технологічних контекстах [7].

З огляду на це, практичний зміст дисципліни варто диференціювати на три взаємопов'язані інноваційні блоки.

Блок 1. Хмарні технології та інструменти децентралізованого спільного редагування

Сучасна видавнича індустрія майже повністю відмовилася від лінійного паперового документообігу, перейшовши на гнучкі хмарні архітектури. З метою адаптації студентів до цих умов, у межах практичних занять ОК традиційні форми звітності (індивідуальні текстові файли) слід замінити на роботу в інтегрованих середовищах *Google Docs*, *Notion* та *MS Office 365*.

Завдяки цьому в аудиторії моделюватиметься реальний багаторівневий ланцюг взаємодії: «автор – літературний редактор – технічний редактор – коректор – видавець». У процесі такої роботи здобувачі освіти можуть опанувати такі прикладні навички:

1) культура ведення цифрового діалогу: студенти вчаться не просто вносити виправлення, а аргументувати свої редакційні рішення через розгалужену систему коментарів, спираючись на норми сучасної української літературної мови та концепції культури мовлення О. Пономаріва [4];

2) тайм-менеджмент в умовах жорстких дедлайнів: використання інструментів відстеження часу дасть змогу здобувачам освіти відчути динаміку реального випуску медіапродукту;

3) робота з хронологією змін: аналіз попередніх версій тексту вчить майбутніх редакторів рефлексувати над власною роботою та за потреби безболісно повертатися до авторського варіанту контенту, зберігаючи автентичність тексту.

Блок 2. Інтеграція систем штучного інтелекту (ШІ) та алгоритмів автоматизованого аналізу тексту

Одним із найбільш дискусійних та водночас необхідних елементів оновленого курсу стало вивчення межі між антропоцентричним (людським) редагуванням та алгоритмами ШІ. Професор Б. Потятиник зазначає, що нові медіа та новітні технології вимагають від фахівця постійної готовності до коеволюції з машинами, де людина виступає в ролі вищого контролера смислів [5].

У межах дисципліни здобувачі освіти проходять крізь практичні кейси, які розділені на два етапи:

– автоматизація рутинних процесів: опанування програм автоматизованого лінгвістичного аналізу (*LanguageTool*, *DeepL Write*, *Grammarly*). Здобувачі освіти вчаться делегувати технічну коректуру (пошук механічних описок, подвійних пропусків, базових орфографічних помилок) програмному забезпеченню, звільняючи час для змістовного аналізу тексту;

– критична верифікація «машинного контенту»: здобувачам освіти пропонується відредагувати тексти, згенеровані нейромережами (*ChatGPT*, *Claude*) за заданими промптами (командами, інструкціями). Ця вправа спрямована на розвиток критичного мислення, виявлення прихованих галюцинацій ШІ, фактологічних викривлень, стилістичної одноманітності та логічних лакун.

Будь-які технологічні нововведення в освіті мають підпорядковуватися чіткій педагогічній логіці: технології не замінюють людське мислення, а слугують інструментом для підвищення якості аналітичної роботи.

Блок 3. Проєктно-видавнича технологія та методології Agile і Scrum в освіті

Наскрізним практичним завданням освітнього компонента є розробка та захист колективного видавничого проєкту. Здобувачі освіти об'єднуються в мікрогрупи (по 4–5 осіб), що функціонують як автономні видавничі стартапи. Кожна група проходить повний життєвий цикл створення медіапродукту:

1) маркетинговий аналіз: визначення цільової аудиторії, моніторинг конкурентного середовища та пошук незайнятої ніші на ринку;

2) контент-планування та девелопмент: написання, збір та редагування текстових і візуальних матеріалів;

3) технічне втілення: створення інтерактивного макета видання (електронної книги, корпоративного журналу, мультимедійного лонгриду) засобами сучасного софту для верстки (*Canva*, *Adobe InDesign*, *Figma*).

Такий підхід повністю відповідає теоретичній тезі В. Шпака про те, що сучасний видавець – це передусім менеджер проєкту, який здатний не лише оцінити якість тексту, а й прорахувати життєвий цикл видавничого продукту та забезпечити його життєздатність в умовах жорсткої ринкової конкуренції [8]. Для оптимізації командної взаємодії здобувачі освіти використовують цифрові таск-менеджери (*Trello*, *Asana*), де візуалізуються етапи виконання завдань (Scrum-дошки: «Зробити» – «В роботі» – «Редагування» – «Готово»).

Впровадження інструментальних та процесуальних інновацій у структуру ОК «Теорія і практика редакторської і видавничої діяльності» кардинально змінює класичну архітектуру взаємин у системі «викладач – студент». У цифрову епоху роль викладача остаточно трансформується: він перестає бути ексклюзивним ретранслятором теоретичних догм, а набуває статусу ментора, фасилітатора та головного редактора навчального процесу, який лише спрямовує вектор пошуку студентів.

Аналіз результатів навчання підтвердив високу ефективність обраної стратегії. Поєднання інструментів гейміфікації (наприклад, рольових ігор у форматі «Захист видавничого стартапу перед інвестором») та цифрових середовищ дає змогу нівелювати хронічний розрив між теоретичною підготовкою в закладах вищої освіти та динамічними вимогами сучасних роботодавців (видавництв, диджитал-агенцій, медіахолдингів).

Водночас, можемо окреслити низку дискусійних питань, що потребують подальшого науково-методичного вирішення:

По-перше, виникає проблема об’єктивної диференціації оцінювання індивідуального внеску кожного студента під час виконання групових хмарних проєктів у *Notion* чи *Google Docs*.

По-друге, відкритим залишається питання психологічної адаптації окремих здобувачів до умов постійної публічності їхніх правок у хмарі, що іноді викликає так званий «страх професійної помилки».

По-третє, стрімкий розвиток алгоритмів генеративного ШІ вимагає від викладачів постійного моніторингу та **щорічного оновлення силабусу** дисципліни, оскільки інструментарій, актуальний сьогодні, за рік може повністю застаріти. Зазначені аспекти визначають перспективні напрями для наших подальших методичних розробок.

Висновки. Установлено, що стрімка цифровізація медіаринку та перехід видавничої індустрії до мультиплатформного контент-менеджменту вимагають докорінного переосмислення дидактичного інструментарію. Вивчення освітнього компонента «Теорія і практика редакторської і видавничої діяльності» за класичними репродуктивними методиками більше не відповідає вимогам часу. Це актуалізує потребу в децентралізованому, практико-орієнтованому навчанні.

Класифіковано та впроваджено інноваційні технології навчання. У межах дослідження реструктуризовано зміст зазначеного освітнього компонента шляхом інтеграції трьох взаємопов'язаних інноваційних блоків: *хмарні технології* для децентралізованого редагування та моделювання реальної взаємодії «автор – редактор – видавець»; *інструменти штучного інтелекту* та алгоритми верифікації генеративного тексту для автоматизації рутини й розвитку критичного мислення; *проєктно-видавнича технологія* на засадах методологій Agile та Scrum для моделювання повного життєвого циклу створення медіапродукту в умовах командної роботи.

Доведено ефективність запропонованої методики. Емпірично підтверджено, що впровадження інструментальних та процесуальних інновацій підвищує рівень сформованості фахових компетентностей майбутніх редакторів і видавців.

Трансформація ролі викладача з позиції єдиного транслятора знань у статус ментора та фасилітатора дає змогу мінімізувати розрив між теоретичною підготовкою в ЗВО та актуальними вимогами сучасних роботодавців.

Окреслено перспективи подальших досліджень. Виявлено коло дискусійних питань, що потребують науково-методичного вирішення. До них належать: розробка критеріїв диференційованого оцінювання індивідуального внеску студента в колективних хмарних проєктах, подолання психологічного «страху професійної помилки» в умовах публічного редагування, а також необхідність щорічного моніторингу та динамічного оновлення силабусу дисципліни відповідно до темпів розвитку генеративного ШІ.

Література:

1. Женченко М. Цифрові трансформації видавничої галузі : монографія. Київ : Жнець, 2018. 436 с.
2. Зелінська Н. Логічна культура медіапродукту: «риторичне запитання, яке потребує негайної відповіді». *Наукові записки [Української академії друкарства]. Серія : Соціальні комунікації*. 2015. № 1. С. 21–29.
3. Крайнікова Т. Культура видання: основоположні поняття, типологія видань, вимоги стандартів : навчальний посібник. Київ : Інститут журналістики, 2021. 156 с.
4. Пономарів О. Культура слова: Мовностилістичні поради : навч. посіб. 4-те вид., стереотип. Київ : Либідь, 2011. 240 с.
5. Потятиник Б. Медіа: ключі до розуміння : монографія. Львів : ПАІС, 2004. 312 с.
6. Різун В. В. Теорія масової комунікації : підручник. Київ : Просвіта, 2008. 260 с.
7. Серажим К. Дискурс друкованих ЗМІ : навчальний посібник / за ред. В. В. Різуна. Київ : Київський університет, 2003. 278 с.
8. Шпак В. Видавничий бізнес в умовах української державності : монографія. Київ : ДП «Експрес-об'ява», 2015. 392 с.

References:

1. Zhenchenko, M. (2018). *Tsyfrovi transformatsii vydavnychoi haluzi* [Digital transformations of the publishing industry] (Monograph). Zhnets [in Ukrainian].
2. Zelinska, N. (2015). Lohichna kultura mediaproduktu: "rytorychne zapytannia, iake potrebuie nehaiinoi vidpovidi" [Logical culture of media product: "a rhetorical question that needs an immediate answer"]. *Naukovi zapysky [Ukrainskoi akademii drukarstva]. Seriia: Sotsialni komunikatsii*, (1), 21–29 [in Ukrainian].
3. Krainikova, T. (2021). *Kultura vydannia: osnovopolozhni poniattia, typolohiia vydan, vymohy standartiv* [Publishing culture: fundamental concepts, typology of publications, standards requirements] (Educational manual). Instytut zhurnalistyky [in Ukrainian].
4. Ponomariv, O. (2011). *Kultura slova: Movnostylistychni porady* [Culture of the word: Linguistic and stylistic advices] (4th ed., stereot.). Lybid [in Ukrainian].
5. Potiatynyk, B. (2004). *Media: kliuchi do rozuminnia* [Media: keys to understanding] (Monograph). PAIS [in Ukrainian].
6. Rizun, V. (2008). *Teoriia masovoi komunikatsii* [Theory of mass communication] (Textbook). Prosvita [in Ukrainian].
7. Serazhym, K. (2003). *Dyskurs drukovanykh ZMI* [Discourse of print media] (V. V. Rizun, Ed.; Educational manual). Kyivskyi universytet [in Ukrainian].
8. Shpak, V. (2015). *Vydavnychyi biznes v umovakh ukrainskoi derzhavnosti* [Publishing business in the conditions of Ukrainian statehood] (Monograph). DP "Ekspres-obiava" [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 09.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.05.2026

УДК 81’243:81’246.3

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-896-904

Киричок Інна Олександрівна старший викладач кафедри іноземних мов професійного спрямування Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, https://orcid.org/0009-0008-0361-4880

Лисенко Наталя Григорівна доктор філософії з освітніх, педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов професійного спрямування Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, https://orcid.org/0000-0002-5263-3681

Кутіліна Марина Миколаївна старший викладач кафедри іноземних мов професійного спрямування Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, https://orcid.org/0009-0008-5128-8725

ТРАНСФЕР У ЗАСВОЄННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ: ТИПИ, ЧИННИКИ ТА МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Анотація. Оволодіння іноземною мовою (М2) є складним і багаторівневим процесом, що передбачає послідовне засвоєння різних мовних структур та відбувається під впливом як рідної мови (М1), так і інших мов, засвоєних раніше. Багатонапрямний характер трансферу використовується для позначення всіх типів впливу однієї мови на іншу і найбільшою мірою він представлений у фонетиці, лексиці, семантиці, прагматиці та дискурсі. Однак це залежить від багатьох чинників, зокрема від міжмовної подібності, оскільки важливу роль відіграють як відмінності, так і спільні риси між мовами. Трансфер є одним із ключових чинників у засвоєнні М2. У статті розглядається значущість трансферу у засвоєнні іноземної мови та його основні різновиди: позитивний (перенесення) і негативний (інтерференція); уникнення, надвиробництво і недовиробництво структур; трансфер як комунікативна та навчальна стратегія; процедурний трансфер; когнітивно зумовлений трансфер; трансфер як накладання та трансфер навчального досвіду. Проаналізовані структурні та неструктурні його чинники та виявлені найважливіші фактори трансферу: міжмовна подібність, мовні рівні, частотність, новизна, маркованість, прототиповість і мовний контекст. Трансфер є складним і багатовимірним явищем, що проявляється як на рівні розуміння, так і на рівні мовленнєвої продукції. Його слід розглядати як результат взаємодії різноманітних лінгвістичних, когнітивних і навчальних чинників, які впливають на процес опанування іноземної мови. Мультилінгвальні мовці висувають більше мовних припущень і частіше залучають знання інших мов. Здатність знань, навичок і мовних структур переноситися з однієї мови на іншу формує

трансферабельність, яка є важливою складовою ефективного засвоєння іншомовного матеріалу, оскільки сприяє прискоренню процесу розуміння нового мовного контексту та відіграє суттєву роль у формуванні іншомовної компетентності студента.

Ключові слова: лінгвістика, оволодіння іноземною мовою, позитивний трансфер, негативний трансфер, мовна інтерференція, трансферабельність, міжмовні відмінності та подібності.

Lysenko Natalya Hryhorivna Doctor of Philosophy in Educational and Pedagogical Sciences, Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Department of Foreign Languages for Professional Purposes, https://orcid.org/0000-0002-5263-3681

Kutilina Maryna Mykolaivna Senior Lecturer, V. N. Karazin Kharkiv National University, Department of Foreign Languages for Professional Purposes, https://orcid.org/0009-0008-5128-8725

Kyrychok Inna Oleksandrivna Senior Lecturer, V. N. Karazin Kharkiv National University, Department of Foreign Languages for Professional Purposes, https://orcid.org/0009-0008-0361-4880

TRANSFER IN FOREIGN LANGUAGE ACQUISITION: TYPES, FACTORS AND MECHANISMS OF IMPLEMENTATION

Abstract. The acquisition of a foreign language (L2) is a complex and multi-level process that involves the progressive acquisition of various linguistic structures and takes place under the influence of both the native language (L1) and other previously acquired languages. The multidirectional nature of transfer is used to denote all types of influence of one language on another, and it is most prominently manifested in phonetics, vocabulary, semantics, pragmatics, and discourse. However, this depends on many factors, in particular cross-linguistic similarity, as both differences and shared features between languages play an important role. Transfer is one of the key factors in L2. The article examines the significance of transfer in foreign language acquisition and its main types: positive transfer (facilitation) and negative transfer (interference); avoidance, overproduction and underproduction of structures; transfer as a communicative and learning strategy; procedural transfer; cognitively conditioned transfer; transfer as overlay, and transfer of training. The structural and non-structural factors were analyzed, and the most important factors of transfer were identified: interlinguistic similarity, language levels, frequency, novelty, salience, markedness, prototypicality and linguistic context. Transfer is a complex and multidimensional phenomenon manifested both at the level of comprehension and at the level of speech production. It should be considered as the result of the interaction of various linguistic,

cognitive, and educational factors that influence the process of foreign language acquisition. Multilingual speakers make more linguistic assumptions and more frequently draw on knowledge of other languages.The ability of knowledge, skills, and language structures to transfer from one language to another forms transferability, which is an important component of effective foreign language learning, as it facilitates the understanding of a new linguistic context and plays a significant role in the development of students' foreign language competence.

Keywords: linguistics, foreign language acquisition, positive transfer, negative transfer, interference, transferability, interlingual differences and similarities.

Постановка проблеми. Володіння іноземними мовами все більше стає вимогою сучасного світу, в якому знання інших культур, їх різноманіття, взаємодія, взаємний вплив є основною умовою успішного існування і життєдіяльності сучасної людини. Оволодіння іноземною мовою (М2) відбувається беззаперечно під впливом рідної мови (М1), яка стає опорою, базою для вивчення іншої мови. Процес засвоєння іноземної мови є багаторівневим і включає в себе опанування граматичних структур (закономірностей побудови речень, зокрема порядку слів у німецькій мові). Вже з кінця 70-х років двадцятого століття науковці проводили дослідження, намагаючись з'ясувати, які чинники визначають складність вивчення іноземної мови. Було встановлено, що всі мовці, незалежно від їхньої рідної мови, проходять певні стадії засвоєння іноземної мови, послідовність яких вочевидь є фіксованою. Гіпотеза трансферу, яка виникла у межах контрастивного підходу, започаткованого Р. Ладо, спочатку зазнала критики, адже стало очевидним, що вона не здатна належним чином пояснити багато помилок у процесі засвоєння, таких як оволодіння порядком слів у німецьких дієслівних конструкціях. Таким чином, дослідження пройшли шлях від одного полюса (домінування трансферного пояснення для всіх мовних сфер) до іншого (пошук альтернативних рішень і пояснень, а також категоричне заперечення ролі трансферу).

З кінця 80-х років дослідження трансферу отримали новий імпульс. Дослідники намагалися розглядати трансфер не ізольовано, а інтегрувати його в інші теоретичні підходи та аналізувати у взаємодії з іншими лінгвістичними й позалінгвістичними чинниками. Так, В. Едмондсон, наприклад, виступав за те, щоб « […] не зосереджуватися на пошуку специфічних характеристик оволодіння іншою мовою, а радше прояснювати ієрархію та взаємодію різних чинників, які беруть участь у різних проявах трансферу» [1, С. 152]. Погляди Л. Селінкера [2, С. 215], який у своїх дослідженнях підкреслює, що трансфер є одним із ключових чинників у засвоєнні М 2, залишаються актуальними й сьогодні. Відповідно, трансфер відіграє важливу роль не лише в активному опануванні іноземної мови, а й у (здебільшого несвідомому) визначенні того, де цей процес припиняється і де починається фосилізація набутого знання [2, С. 216–217].

Крім того, слід зазначити, що не можливо зі стовідсотковою впевненістю визначити, який саме чинник відіграє роль у кожному конкретному випадку [2, С. 221]. Однак для того, щоб класифікувати певне явище як прояв трансферу, воно має відповідати визначеним критеріям, таким як, зокрема, наявність статистично значущої тенденції або результати порівняльних досліджень, які можуть підтвердити це явище [3, С. 287].

З огляду на зазначене вище, трансфер слід розглядати у взаємодії з різними чинниками — як лінгвістичними, так і позалінгвістичними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання трансферу у процесі засвоєння іноземних мов досліджували Т. Одлін, Е. Келлерман, С. Джарвіс, А. Павленко, К. Макманус. Різні аспекти мовної взаємодії вивчали П. Гриценко, І. Розман, Т. Гончарова-Ільїна, О. Туркевич.

Метою статті є комплексний аналіз явища трансферу у процесі засвоєння іноземної мови, зокрема визначення його типів, механізмів реалізації та чинників, що впливають на його прояв. Особлива увага приділяється взаємодії лінгвістичних і позалінгвістичних факторів, а також ролі міжмовної подібності, мовних рівнів і когнітивних процесів у здійсненні трансферу.

Виклад основного матеріалу. Дослідження впливу М1 на засвоєння М2, мабуть, краще, ніж будь-яка інша тематика, відображає історію лінгвістики XX століття [4, С. 3]. Сам термін трансфер виник під впливом біхевіоризму і спочатку мав радше негативну конотацію. Вважалося, що під час вивчення М2 перша мова становить перешкоду [5, С. 20]. Звідси випливало припущення, що для опанування нової мови необхідно позбутися вже набутого мовного знання у формі М1. Однак це виявилося неможливим.

Саме в цей період виникає поняття інтерференції, яке передбачає негативний вплив М1. Після фундаментальної праці Г. Вайнріха контрастивна лінгвістика почала розглядати це явище з позиції порівняння мов. Основне положення полягало в наступному: чим більша різниця між мовами, тим складніше їх опановувати, і навпаки – чим ближчі мови, тим легше їх засвоїти [6, С. 2].

Хоча це твердження здається логічним і в багатьох випадках підтверджується, з часом стало очевидно, що воно не є абсолютно правильним, оскільки важливу роль можуть відігравати не лише відмінності, а й подібності між мовами. Зокрема, відсутність контрасту є однією з найбільших труднощів у засвоєнні М2с, оскільки вона призводить до так званого явища гомогенного гальмування (нім. homogene Hemmung). Це означає, що для здобувача М2 стає складним, а інколи й неможливим, розрізнення певних явищ, наприклад, фонем іноземної мови. Відсутність контрасту може проявлятися навіть у, здавалося б, різних словах, наприклад, у німецькій мові: Erlebnis – Ergebnis – Ereignis або gelingen – gelangen. На основі цих прикладів Я. Юхас робить висновок, що гомогенне гальмування є серед найпоширеніших і найсуттєвіших труднощів у засвоєнні М2 [7, С. 92-95].

Оскільки контрастивні підходи не змогли дати вичерпні відповіді на всі питання, у 80-х роках дослідження трансферу почали відходити від них і шукати нові способи пояснення цього явища. Через те, що сам термін трансфер був тісно пов'язаний із контрастивною парадигмою, деякі дослідники запропонували використовувати альтернативні поняття, такі як крос-лінгвістичний вплив [8]. Це стало спробою врахувати складність явища, адже трансфер проявляється не лише у вигляді помилок у традиційному розумінні, але й у формі уникнення певних структур цільової мови, надгенералізацій тощо.

Ми погоджуємося з визначенням трансферу, запропонованим Т. Одліном, який визначає його як «[…] вплив, зумовлений подібностями та відмінностями між мовою, що вивчається, та будь-якою мовою, засвоєною раніше, можливо, не в повному обсязі » [9, С. 27]. Трансфер при цьому розглядається не лише як результат, але й як процес. Важливо також, що трансфер може здійснюватися не лише з М1, а й з будь-якої іншої вже засвоєної мови – як у М2, так і навпаки. Таким чином, поняття трансфер використовується для позначення всіх типів впливу однієї мови на іншу.

Загалом у сучасних дослідженнях розрізняють два основні типи трансферу: позитивний (перенесення) і негативний (інтерференція). Якщо між М1 і М2 існують подібності, і здобувач переносить їх у М2 (наприклад, концепт артикля), це часто призводить до правильних з точки зору цільової мови висловлювань, тобто трансфер має позитивний ефект. Водночас навіть такі, здавалося б, подібні граматичні категорії, як артикль, не є повністю ідентичними в різних мовах. Наприклад, франкомовні здобувачі німецької мови можуть мати труднощі з опануванням німецького артикля - і навпаки. Позитивний трансфер загалом складно емпірично довести.

Негативний трансфер, натомість, означає помилкове перенесення структури М1 у структуру М2. Р. Елліс вважає, що від 23 % до 50 % усіх помилок можуть бути пояснені саме негативним трансфером [10, С. 302]. Частка таких помилок може варіюватися залежно від граматичної сфери [11, С. 19]. Вони характеризуються систематичністю, поширеністю серед багатьох студентів і високою стійкістю, тобто їх особливо важко усунути.

Деякі види трансферу мають більш тонкий, прихований характер впливу М1. До них належать, зокрема:

Уникнення структур цільової мови відбувається незалежно від того, чи володіє ними здобувач. Зазвичай це відбувається у випадках значного контрасту між мовами.

Надвиробництво або недовиробництво певних структур. Класичним прикладом є дослідження Ж. Шахтер, яке показало, що носії китайської та японської мов рідше використовують підрядні речення, тобто недовиробляють їх, що пов'язується з впливом їхньої М1. У результаті прості речення в їхньому мовленні зустрічаються значно частіше, тобто відбувається їх надвиробництво [11] .

В. Едмондсон пропонує таку типологію трансферних явищ:

1. Трансфер як комунікативна стратегія — використовується для подолання здобувачами комунікативних труднощів; особливо характерний для лексичного рівня.

2. Трансфер як навчальна стратегія — здобувач виявляє структурні подібності у вхідному мовному матеріалі і переносить їх на інші сфери М2; можливі як позитивний, так і негативний трансфер.

3. Процедурний трансфер — здобувач володіє знаннями, які не можуть бути оперативно активовані в процес мовлення; відповідає трансферу на рівні мовленнєвого виконання.

4. Трансфер, зумовлений когнітивними принципами — пов'язаний із глибинними когнітивними структурами, відповідає гіпотезі незнання (Ignorance Hypothesis), коли М1 використовується здобувачами для компенсації знань у М2.

5. Трансфер як накладання однієї мови на іншу з тимчасовим пригніченням однієї з них.

6. Трансфер навчального досвіду— усі засвоєні мови впливають на мислення мовця [1].

Поняття трансферабельність є важливим переходом від дослідження трансферу до дослідження умов його реалізації [12, С. 174].

Під ним розуміють усі чинники, що беруть участь у виникненні трансферних явищ. Для наукових досліджень надзвичайно важливо з'ясувати, яким чином і чому відбувається відповідне перенесення з М1 (або з М2 чи іншої мови).

Використовуючи класифікацію чинників, запропоновану Т. Одліном, слід розрізняти структурні та неструктурні чинники. До структурних належать усі мовні характеристики, тобто ті, що зумовлені особливостями конкретної мови. С. Джарвіс і А. Павленко називають їх ефектами, пов'язаними з навчанням [12, С. 175]. Неструктурні чинники, натомість, пов'язані із мовленнєвої діяльністю самого здобувача.

Структурні чинники включають: міжмовну подібність, мовні рівні, що є особливо чутливими до впливу іншої мови, частотність, новизну та виразність мовного явища, маркованість і прототиповість, а також мовний контекст.

Як уже зазначалося, подібність між мовами відіграє найважливішу роль. Г. Рінгбом вважає її вирішальним чинником і підкреслює її домінантність, тоді як відмінності розглядаються як другорядні [13, С. 5]. Найчастіше трансфер відбувається між мовами, які сприймаються як подібні.

При цьому важливо розрізняти розуміння та продукцію в М2. Трансфер розуміння є первинним етапом і розглядається як трансфер навчання [14, С. 107]. Якщо мови мають схожі граматичні структури та значну кількість когнатів, здобувачеві відносно легко переносити знання з М1 у М2. Саме тому у формальному навчанні часто спостерігається значна різниця між рецептивними та продуктивними навичками [12, С. 177].

Очевидним є те, що студент не завжди здатний правильно ідентифікувати ці подібності. У зв'язку з цим розрізняють об'єктивні та суб'єктивні подібності [9, С. 32]. Об'єктивні подібності реально існують з лінгвістичної точки зору, тоді як суб'єктивні лише сприймаються студентом як такі, але не відповідають нормам цільової мови. Саме хибно інтерпретовані суб'єктивні подібності часто призводять до помилок.

Крім того, необхідно враховувати різні ступені подібності. За Г. Рінгбом, розрізняють: відношення подібності, контрастне відношення, нульове відношення. Лише у випадку реальної подібності можливий безпомилковий трансфер. Контрастне відношення передбачає часткову подібність, однак студент має самостійно визначити, які елементи є подібними. У випадку нульового відношення подібності не сприймаються, хоча вони можуть існувати на більш абстрактному рівні (наприклад, між німецькою та китайською мовами) [13, С. 5].

Як показали дослідження, трансфер проявляється неоднаково на різних мовних рівнях. Найбільшою мірою він представлений у фонетиці, лексиці, семантиці, прагматиці та дискурсі, тоді як синтаксис менш піддається трансферу [12, С. 183]. Однак це залежить від багатьох чинників, зокрема від міжмовної подібності.

Якщо певні структури часто зустрічаються в М1, ймовірність їхнього трансферу зростає. Це особливо характерно для коротких і часто вживаних слів. Наприклад, дослідження Н. Пулісс показало, що носії нідерландської мови часто переносять слово ook («також») в англійське мовлення [15].

Водночас важливу роль відіграє новизна: нещодавно засвоєна мова також може стати джерелом трансферу. Дослідження показують, що саме остання вивчена мова часто є найімовірнішим джерелом перенесення [16]. Структури, які є частотними та помітними, легше піддаються трансферу. Таким чином, частотність, новизна та виразність тісно взаємопов'язані.

Маркованість визначається як ступінь поширеності певного мовного явища в мовах світу. Немарковані структури, які є універсальними, засвоюються легше, ніж марковані [12, С. 186]. Проте взаємодія маркованості з іншими чинниками є досить складною: іноді навіть марковані структури можуть засвоюватися швидко, якщо вони є частотними та помітними. Прототиповість стосується суб'єктивного сприйняття: якщо структура вважається типовою для мови, вона легше переноситься. У цьому контексті важливі два принципи: трансфер за наявності структурної опори та трансфер за відсутності структурної опори [17]. Перший означає, що трансфер відбувається, коли структура М1 сумісна з природними механізмами засвоєння та має опору у вхідних мовних даних. Другий описує випадки, коли трансфер відбувається навіть без очевидної подібності.

Ці принципи пов'язані з концепцією мислення для мовлення [18], згідно з якою мова виступає фільтром між мисленням і реальністю. Студенти схильні переносити концептуалізацію досвіду з М1 у М2 навіть за відсутності відповідного вхідного мовного матеріалу.

До неструктурних чинників належать: когнітивна зрілість і вік, універсальні процеси засвоєння мови, мовні здібності, увага та мовна свідомість, тривалість контакту з мовою, а також кількість і послідовність засвоєних мов.

Когнітивна зрілість і вік впливають на те, які структури здобувач здатен формувати і переносити. Рівень когнітивного розвитку визначає також тип концептів, що піддаються трансферу.

Трансфер полегшується, якщо структура відповідає певному етапу природного засвоєння. До універсальних процесів засвоєння мови належать такі явища, як спрощення та надмірне вживання. У першому випадку здобувач уникає нетипових для М1 структур, у другому - надмірно їх використовує.

Характер трансферу значною мірою залежить від здатності здобувача помічати структури у вхідному мовному матеріалі і правильно їх інтерпретувати. Важливу роль відіграє мовна свідомість [19].

Вирішальним чинником трансферабельності є не лише час перебування в мовному середовищі, а насамперед активна взаємодія з мовою. Кількість і послідовність засвоєних мов також важлива з тієї точки зору, що мультилінгвальні мовці формують більше гіпотез і частіше використовують знання інших мов. Це робить їх менш консервативними у мовних судженнях [20].

Висновки. Трансфер є складним і багатовимірним явищем, яке відіграє важливу роль у засвоєнні іноземної мови та проявляється як на рівні розуміння, так і на рівні продукції. Він може мати як позитивний, так і негативний характер, причому його реалізація залежить від сукупності структурних і неструктурних чинників. Найважливішим фактором є міжмовна подібність, однак значну роль відіграють також частотність, новизна, маркованість, прототиповість і мовний контекст. Трансфер по-різному проявляється на різних мовних рівнях і часто є більш вираженим у рецептивних навичках, ніж у продуктивних. Крім того, здатність до трансферу пов’язана з когнітивними характеристиками здобувача, його мовною свідомістю та досвідом вивчення мов. Отже, трансфер слід розглядати не ізольовано, а як результат взаємодії численних чинників, що визначають ефективність засвоєння іноземної мови.

Література:

1. Edmondson W. Transfer beim Erlernen einer weiteren Fremdsprache: die L1-Transfer-Vermeidungsstrategie. Wege und Ziele. Zur Theorie, Empirie und Praxis des Deutschen als Fremdsprache (und anderer Fremdsprachen) : Festschrift für Gert Henrici zum 60. Geburtstag / Hrsg. K. Aguado, C. Riemer. Baltmannsweiler : Schneider, 2001. S. 137–154.

2. Selinker L. Interlanguage. International Review of Applied Linguistics in Language Teaching. 1972. Vol. 10, No. 3. P. 209–231.

3. Selinker L. CA/EA/IL: The Earliest Experimental Record. International Review of Applied Linguistics in Language Teaching. 1989. Vol. 27, No. 4. P. 267–291.

4. Murphy S. Second Language Transfer during Third Language Acquisition. Columbia University Working Papers in TESOL and Applied Linguistics. 2003. Vol. 3, No. 1. P. 1–21.

5. Böttger K. Negativer Transfer bei russischsprachigen Deutschlernern. Die häufigsten muttersprachlich bedingten Fehler : Dissertation. Hamburg : Universität Hamburg, 2008. 313 S.

6. Lado R. Linguistics across Cultures. Ann Arbor : University of Michigan Press, 1957.164p.
7. Juhász J. Probleme der Interferenz. München : Hueber, 1970. 174 S.
8. Kellerman E., Sharwood-Smith M. Cross-linguistic Influence in Second Language Acquisition. Oxford : Pergamon Press, 1986. 206 p.
9. Odlin T. Language Transfer: Cross-linguistic Influence in Language Learning. Cambridge : Cambridge University Press, 1989. 375 p.
10. Ellis R. The Study of Second Language Acquisition. Oxford : Oxford University Press, 1994. 824 p.
11. Schachter J., Rutherford W. Discourse Function and Language Transfer. Working Papers on Bilingualism. 1979. No. 19. P. 1–12.
12. Jarvis S., Pavlenko A. Cross-linguistic Influence in Language and Cognition. New York ; London : Routledge, Taylor & Francis Group, 2008. 304 p.
13. Ringbom H. Cross-linguistic Similarity in Foreign Language Learning. Clevedon : Multilingual Matters, 2006. 150 p.
14. Ringbom H. On L1 Transfer in L2 Comprehension and L2 Production. Language Learning. 1992. Vol. 42, No. 1. P. 85–112.
15. Poulisse N., Bongaerts T. First Language Use in Second Language Production. Applied Linguistics. 1994. Vol. 15. P. 36–57.
16. Dewaele J.-M. Lexical Inventions: French Interlanguage as L2 vs. L3. Applied Linguistics. 1998. Vol. 19, No. 4. P. 471–490.
17. Kellerman E. Cross-linguistic Influence: Transfer to Nowhere? Annual Review of Applied Linguistics. 1995. Vol. 15. P. 125–150.
18. Slobin D. Learning to Think for Speaking: Native Language, Cognition, and Rhetorical Style. Pragmatics. 1991. Vol. 1. P. 7–25.
19. Schmidt R. Awareness and Second Language Acquisition. Annual Review of Applied Linguistics. 1993. Vol. 13. P. 206–226.
20. Zobl H. Prior Knowledge and the Conservatism of the Learning Procedure: Grammaticality Judgements of Unilingual and Multilingual Learners. Language Transfer in Language Learning / eds. S. Gass, L. Selinker. Rowley, MA : Newbury House, 1992. P. 176–196.

Дата першого надходження статті до видання: 09.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.05.2026

УДК 342.7:316.647.5

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-905-914

Коваль Карина Валентинівна асистент кафедри педагогіки Бердянського державного педагогічного університету, м. Запоріжжя, https://orcid.org/0009-0009-1696-9389

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ УТВЕРДЖЕННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В ДЕМОКРАТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Анотація. У статті досліджено правові механізми утвердження толерантності в демократичному суспільстві як одного з ключових принципів забезпечення прав людини, соціальної стабільності та суспільної згуртованості. Обґрунтовано, що толерантність є складним багатовимірним феноменом, який поєднує моральний, соціальний, культурний, політичний і правовий аспекти та виступає важливою умовою функціонування демократичних інститутів. Встановлено, що сучасне розуміння толерантності сформувалося внаслідок тривалого історичного розвитку правових ідей, спрямованих на утвердження свободи, рівності, людської гідності та верховенства права.

Проаналізовано міжнародно-правові засади забезпечення толерантності, зокрема положення Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, Конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Декларації принципів толерантності. Визначено їхню роль у формуванні універсальних стандартів рівності, недискримінації та поваги до людської гідності.

Особливу увагу приділено національним правовим механізмам утвердження толерантності в Україні. Досліджено конституційні засади забезпечення рівності громадян, положення антидискримінаційного законодавства, законодавства у сфері освіти та стратегічних документів у галузі захисту прав людини. З’ясовано, що ефективне функціонування правових механізмів толерантності забезпечується через поєднання нормативного регулювання, діяльності інституцій із захисту прав людини, судової практики та освітньо-виховних заходів.

Розкрито соціальний аспект сприйняття толерантності в сучасному суспільстві. Наголошено, що толерантність не може ототожнюватися з байдужістю чи безумовним прийняттям будь-яких поглядів і практик, а передбачає активну повагу до прав і свобод людини за одночасного неприйняття дискримінації, насильства та мови ворожнечі. Обґрунтовано, що в умовах цифровізації суспільства, зростання соціальної поляризації та поширення інформаційних маніпуляцій особливого значення набуває вдосконалення

правових механізмів забезпечення толерантності як важливої складової демократичного розвитку держави.

Ключові слова: толерантність, демократичне суспільство, права людини, недискримінація, рівність, правові механізми, міжнародне право, демократичні цінності.

Koval Karyna Assistant at the Department of Pedagogy, Berdyansk State Pedagogical University, Zaporizhzhia, https://orcid.org/0009-0009-1696-9389

LEGAL MECHANISMS FOR PROMOTING TOLERANCE IN A DEMOCRATIC SOCIETY

Abstract. This article examines the legal mechanisms for promoting tolerance in a democratic society as one of the key principles for ensuring human rights, social stability, and social cohesion. It is argued that tolerance is a complex, multidimensional phenomenon that combines moral, social, cultural, political, and legal aspects and serves as an important prerequisite for the functioning of democratic institutions. It is established that the modern understanding of tolerance has been shaped by the long-term historical development of legal ideas aimed at promoting freedom, equality, human dignity, and the rule of law.

The international legal foundations for ensuring tolerance are analyzed, in particular the provisions of the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, the Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, and the Declaration of Principles on Tolerance. Their role in shaping universal standards of equality, non-discrimination, and respect for human dignity is identified.

Particular attention is paid to national legal mechanisms for promoting tolerance in Ukraine. The study examines the constitutional foundations for ensuring equality among citizens, the provisions of anti-discrimination legislation, education laws, and strategic documents in the field of human rights protection. It has been established that the effective functioning of legal mechanisms for tolerance is ensured through a combination of regulatory measures, the activities of human rights institutions, judicial practice, and educational and awareness-raising initiatives.

The social aspect of the perception of tolerance in modern society is explored. It is emphasized that tolerance cannot be equated with indifference or the unconditional acceptance of any views and practices, but rather entails active respect for human rights and freedoms while simultaneously rejecting discrimination, violence, and hate speech. It is argued that in the context of the digitalization of society, growing social polarization, and the spread of information manipulation, improving legal mechanisms

to ensure tolerance as a vital component of a state's democratic development takes on particular significance.

Keywords: tolerance, democratic society, human rights, non-discrimination, equality, legal mechanisms, international law, democratic values.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується посиленням процесів глобалізації, зростанням культурної різноманітності, міграційної мобільності та стрімкою цифровою трансформацією суспільних відносин. У цих умовах особливої актуальності набуває проблема забезпечення гармонійного співіснування представників різних соціальних, етнічних, релігійних і культурних груп, що об'єктивно зумовлює потребу у формуванні стійких правових і ціннісних механізмів регулювання міжлюдських взаємодій.

Водночас формування сучасного демократичного суспільства є результатом тривалого історичного розвитку, що охоплює складний і суперечливий процес становлення правових норм, спрямованих на обмеження свавілля влади та захист гідності особи [14, с. 114]. Перші елементи нормативного регулювання, які заклали підґрунтя для сучасного розуміння прав людини та толерантності, виникали поступово, починаючи від ранніх правових кодексів і релігійно-етичних систем до становлення ідей природного права в епоху Нового часу [2, с. 25–26]. Саме в цей період відбувається концептуалізація свободи особи, рівності перед законом та необхідності правових гарантій захисту від дискримінаційних практик.

Подальший розвиток демократичних ідей у XVII–XVIII століттях, зокрема під впливом Просвітництва, революційних рухів та формування конституціоналізму, став важливим етапом у становленні принципів, які сьогодні становлять основу толерантного суспільства [4, с. 21–24]. Однак цей процес не був лінійним, він супроводжувався соціальними конфліктами, війнами, проявами дискримінації та нерівності, що засвідчує його тривалий і суперечливий характер.

У сучасному розумінні демократичне суспільство, засноване на принципах свободи, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, є результатом багатовікової еволюції правових і соціальних інститутів [4, с. 120–123]. Воно потребує постійного вдосконалення механізмів підтримання суспільної злагоди та запобігання проявам дискримінації, нетерпимості й соціальної ізоляції. Толерантність постає не лише як моральна категорія, а як ключовий правовий і аксіологічний принцип, що забезпечує функціонування демократичної системи.

У сучасному науковому дискурсі толерантність розглядається як складний багатовимірний феномен, що поєднує моральний, соціальний, культурний, політичний та правовий аспекти. Її сутність полягає у визнанні цінності людського різноманіття, повазі до прав і свобод особистості,

готовності до конструктивного діалогу та взаємодії в умовах світоглядного плюралізму.

Водночас забезпечення толерантності не може обмежуватися виключно морально-етичними настановами або виховними практиками [10, с. 160–161]. Важливу роль у формуванні толерантного суспільного середовища відіграють правові механізми, які визначають нормативні засади взаємодії між людьми, гарантують реалізацію принципів рівності та недискримінації, а також створюють ефективні інструменти захисту прав людини.

Особливого значення проблема правового забезпечення толерантності набуває в умовах сучасних суспільних трансформацій, зростання соціальної поляризації, поширення мови ворожнечі, проявів ксенофобії та інших форм нетерпимості. За таких обставин правова система виступає не лише інструментом регулювання суспільних відносин, а й важливим засобом поступового утвердження демократичних цінностей, формування культури взаємоповаги та забезпечення соціальної згуртованості. Вона відображає результати тривалого історичного розвитку правових ідей та водночас є інструментом їх подальшого вдосконалення [6, с. 19].

Таким чином, дослідження правових механізмів утвердження толерантності набуває особливої теоретичної та практичної значущості, оскільки дозволяє простежити еволюцію від перших нормативних обмежень соціальної нерівності до сучасної системи міжнародних і національних стандартів захисту прав людини, яка перебуває на етапі утвердження вищих гуманістичних цінностей у глобальному суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика утвердження толерантності в демократичному суспільстві є предметом активного наукового інтересу в межах філософії права, соціальної філософії, соціології, політології та юридичної науки. У сучасному науковому дискурсі толерантність розглядається як багатовимірне явище, що поєднує морально-етичний, соціокультурний, політико-правовий та аксіологічний виміри, і виступає одним із ключових принципів функціонування демократичних інститутів.

У філософсько-правових дослідженнях (В. Волобуєв, О. Нечай, Л. Радіонова та ін.) толерантність переважно інтерпретується як принцип взаємної поваги до гідності особи, свободи совісті та світоглядного плюралізму. У цьому контексті вона розглядається як необхідна умова забезпечення прав людини та стабільності демократичного правопорядку. Толерантність виступає не лише моральною категорією, а й правовим орієнтиром, який визначає межі допустимої поведінки у суспільстві.

У юридичній науці (Д. Бойчук, Д. Вовк, В. Мельничук та ін.) значна увага приділяється нормативному закріпленню принципів толерантності через інститути антидискримінаційного законодавства, механізми захисту прав і свобод людини, а також через міжнародно-правові стандарти. Зокрема, дослідники підкреслюють роль міжнародних актів у формуванні єдиного

підходу до розуміння толерантності як складової принципу рівності та недискримінації.

У соціально-гуманітарних дослідженнях (Т. Андрущенко, Ю. Денисюк, Ю. Самойлова, Т. Сергієнко та ін.) толерантність аналізується як чинник соціальної інтеграції, міжкультурної взаємодії та профілактики конфліктів у багатокультурному суспільстві. Наголошується на її значенні в умовах глобалізації, міграційних процесів та зростання соціальної різноманітності, що потребує нових форм регулювання суспільних відносин.

Сучасні науковці також звертають увагу на трансформацію розуміння толерантності в умовах цифровізації суспільства, де актуалізуються проблеми поширення мови ворожнечі, інформаційних маніпуляцій та зниження рівня етичної культури комунікації. У цьому контексті толерантність розглядається як важливий елемент цифрової культури та правового регулювання інформаційного простору.

Водночас у науковій літературі відсутній єдиний підхід до визначення меж толерантності, зокрема щодо співвідношення свободи вираження поглядів і необхідності протидії нетерпимості, дискримінації та мові ворожнечі. Це зумовлює потребу подальшого теоретичного осмислення правових механізмів її утвердження в умовах сучасного демократичного суспільства.

Метою статті є дослідження правових механізмів утвердження толерантності в демократичному суспільстві, аналіз міжнародних і національних нормативно-правових засад забезпечення принципів рівності, недискримінації та поваги до прав людини, а також визначення їхньої ролі у формуванні толерантного суспільного середовища. Для досягнення поставленої мети використано комплекс **загальнонаукових методів дослідження**, зокрема аналіз міжнародної та національної нормативно-правової бази, порівняльно-правовий метод для зіставлення підходів до визначення та правового закріплення толерантності, а також метод узагальнення, що дозволив систематизувати основні підходи до розуміння досліджуваної проблематики.

Виклад основного матеріалу. У сучасному міжнародному праві толерантність розглядається як складова ширшої системи принципів захисту прав людини, рівності та недискримінації. Її нормативне закріплення здійснюється переважно через міжнародні договори, декларації та конвенції, які формують універсальні стандарти поведінки держав і суспільств.

Ключове значення у формуванні сучасного розуміння толерантності має Загальна декларація прав людини [5], у якій закріплено принцип рівності всіх людей у гідності та правах, а також заборону дискримінації. Хоча сам термін «толерантність» безпосередньо не використовується, зміст документа формує її фундаментальні правові передумови через утвердження рівності, свободи переконань і права на гідність.

Подальший розвиток нормативно-правових засад утвердження толерантності здійснюється в межах системи міжнародних договорів універсального

характеру, насамперед міжнародних пактів Організації Об'єднаних Націй. У Міжнародному пакті про громадянські і політичні права [12] та Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права [13] закріплено обов'язок держав-учасниць забезпечувати реалізацію прав людини без будь-якої дискримінації за ознаками раси, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, що формує базові правові передумови для утвердження принципів толерантності.

Суттєве значення у міжнародно-правовій системі протидії дискримінаційним практикам має Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації [11], яка покладає на держави обов'язок здійснювати комплексні правові, адміністративні та інші заходи, спрямовані на запобігання проявам расової ненависті та дискримінації. У свою чергу, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок конкретизує міжнародні стандарти гендерної рівності та спрямована на усунення структурних і соціальних проявів дискримінації як однієї з форм суспільної нетерпимості.

Важливим етапом у концептуалізації толерантності на міжнародному рівні стала Декларація принципів толерантності [1], у якій закріплено її нормативно-ціннісне визначення. Згідно з положеннями цього документа, толерантність трактується як повага, прийняття та правильне розуміння різноманіття культур, форм самовираження та способів прояву людської індивідуальності. При цьому підкреслюється, що толерантність не може розглядатися як поступка або пасивне терпіння, а є активною позицією, що ґрунтується на визнанні універсальності прав людини та рівності людської гідності.

У межах європейської системи захисту прав людини ключове значення має Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [7], яка закріплює право на свободу думки, совісті та релігії, свободу вираження поглядів, а також заборону дискримінації (ст. 14). Практика Європейського суду з прав людини суттєво розширила розуміння цих положень, сформувавши стандарти недопустимості мови ворожнечі та дискримінаційного поводження.

В Україні правові механізми утвердження толерантності базуються на конституційних принципах рівності, недискримінації та поваги до людської гідності. Основоположне значення має Конституція України [8], яка закріплює рівність громадян перед законом (ст. 24), гарантує свободу світогляду і віросповідання (ст. 35), а також забороняє будь-які форми дискримінації.

Розвиток антидискримінаційних механізмів у національній правовій системі України забезпечується насамперед Законом України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [15], який визначає організаційно-правові засади запобігання дискримінації, встановлює форми її прояву та закріплює механізми правового захисту осіб, які зазнали дискримінаційного ставлення. Зазначений нормативно-правовий акт виконує системоутворювальну функцію у сфері протидії дискримінації, оскільки фактично імплементує основоположні міжнародні стандарти рівності та недискримінації у

національне законодавство, тим самим виступаючи одним із ключових інструментів правового забезпечення толерантності.

Важливе значення у формуванні толерантного та інклюзивного суспільного середовища має Закон України «Про освіту» [17], який закріплює принципи рівного доступу до освіти, недискримінації та поваги до різноманітності як базові засади освітнього процесу. У контексті реалізації цих положень особлива увага приділяється формуванню у здобувачів освіти загальнолюдських цінностей, громадянської свідомості, культури діалогу та взаємоповаги, що розглядається як невід'ємна складова становлення демократичного суспільства.

Додатково нормативно-правові засади утвердження толерантності в Україні реалізуються через стратегічні документи у сфері прав людини, зокрема Національну стратегію у сфері прав людини [16]. Її положення спрямовані на комплексну гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами, удосконалення механізмів захисту прав і свобод людини, а також посилення інституційної спроможності держави щодо протидії дискримінації та забезпечення рівності у всіх сферах суспільного життя.

Правове утвердження толерантності здійснюється через систему механізмів, що включає нормативне регулювання, інституційний захист прав людини, судовий контроль та освітньо-виховні заходи. Нормативний рівень забезпечує закріплення принципів рівності та недискримінації у законах і міжнародних договорах. Істиуційний рівень реалізації включає діяльність омбудсмана, судових органів, міжнародних інституцій захисту прав людини, а також спеціалізованих органів у сфері протидії дискримінації [3, с. 35–39]. Судова практика, зокрема Європейського суду з прав людини, відіграє ключову роль у формуванні стандартів толерантної поведінки держав та суспільства.

Важливим є також освітній механізм, який забезпечує формування культури толерантності через систему освіти, виховання громадянських цінностей, розвиток критичного мислення та медіаграмотності. Саме освіта виступає довгостроковим інструментом закріплення толерантності як соціальної норми [9, с. 2258–2260].

Важливим аспектом дослідження є соціальне сприйняття толерантності, яке не завжди є однозначним у суспільстві. У масовій свідомості толерантність іноді помилково ототожнюється з байдужістю або безумовним прийняттям будь-яких поведінкових практик [19, с. 153–154]. Однак у правовому та науковому розумінні вона передбачає активну позицію, що ґрунтується на повазі до прав людини та водночас неприйнятті дискримінації, насильства і порушення прав інших осіб.

Соціальний рівень реалізації толерантності значною мірою залежить від якості освіти, рівня правової культури, розвитку медіаграмотності та ефективності державної політики у сфері протидії дискримінації. Важливу роль відіграють також цифрові комунікації, які одночасно сприяють міжкультурному діалогу та створюють ризики поширення мови ворожнечі.

Висновки. Правові механізми утвердження толерантності в демократичному суспільстві формуються на основі взаємодії міжнародного та національного права. Вони включають нормативне закріплення принципів рівності та недискримінації, інституційні механізми захисту прав людини, судову практику, а також кримінально-правові засоби протидії проявам нетерпимості.

Соціальний вимір толерантності демонструє, що її ефективна реалізація залежить не лише від правового регулювання, а й від рівня правової культури суспільства та сформованості ціннісних орієнтацій громадян. У сукупності це дозволяє розглядати толерантність як базовий принцип функціонування демократичного суспільства та необхідну умову його стабільного розвитку.

Література:

1. Declaration of principles on tolerance: adopted by the General Conference of UNESCO at its twenty-eighth session, Paris, 16 November 1995. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000151830?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 13.06.2026).

2. Андрущенко Т. Толерантність як аксіологічний принцип ненасильницьких дій у перехідних формах демократії. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2017. Вип. 12. С. 25–33

3. Вовк Д. О., Бойчук Д. С. Верховенство права і толерантність : навчальний посібник. Київ : ФОП Голембовська О.О., 2018. 172 с.

4. Доморослий В. І. Основи демократії (для студентів неспеціальних факультетів усіх форм навчання) : навчальний посібник. Умань: Сочінський М.М. 2021. 158 с.

5. Загальна декларація прав людини № 995_015 від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 13.06.2026).

6. Загороднюк Д. М. Правова обізнаність як чинник реформування правової системи України : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі права. Вінниця : Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2026. 244 с.

7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод № 995_004 від 01.08.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 14.06.2026).

8. Конституція України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 12.06.2026).

9. Лесик А. С., Петрик К. Ю., Подзигун О. А., Ткачук Н. П., Коваль К. В. Трансформація освітньої парадигми на засадах партнерської взаємодії. *Вісник науки та освіти*. 2026. № 1 (43). С. 2254–2265. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6165-2026-1(43)-2254-2265

10. Мельничук В. Толерантність як складова європейського аксіопростору. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2025. Вип. 59. С. 157–163.

11. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації № 995_105 від 04.02.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text (дата звернення: 13.06.2026).

12. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права № 995_043 від 19.10.1973. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 13.06.2026).

13. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права № 995_042 від 19.10.1973. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 13.06.2026).

14. Нечай О., Волобуєв В. (2025). Роль громадянського суспільства у формуванні ефективних владних рішень під час демократичного транзиту. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2025. № 2 (78). С. 113–118. DOI: https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-2(78)-17

15. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України № 5207-VI від 30.05.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text (дата звернення: 12.06.2026).

16. Про Національну стратегію у сфері прав людини : Указ Президента України № 119/2021 від 24.03.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text (дата звернення: 15.06.2026).

17. Про освіту : Закон України № 2145-VIII від 01.01.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text (дата звернення: 13.06.2026).

18. Радіонова Л. О. Толерантність як філософсько-політична категорія. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. Одеса, 2021. Вип. 30. С. 55–59.

19. Сергієнко Т. М., Самойлова Ю. І., Денисюк Ю. І. Толерантність як соціально-педагогічний інструмент вирішення конфліктних ситуацій. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Вип. 22. Т. 2. С. 153–156.

***References**:*

1. Declaration of principles on tolerance: adopted by the General Conference of UNESCO at its twenty-eighth session, Paris, 16 November 1995 [Deklaratsiia pryntsypiv tolerantnosti]. UNESCO – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000151830 (accessed: 13.06.2026).

2. Andrushchenko T. Tolerantnist yak aksiolohichnyi pryntsyp nenasylnytskykh dii u perekhidnykh formakh demokratii [Tolerance as an axiological principle of non-violent actions in transitional forms of democracy]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia filos.-politoloh. studii – Bulletin of Lviv University. Philosophy and Political Science Studies*, 2017, issue 12, pp. 25–33. [in Ukrainian]

3. Vovk D. O., Boichuk D. S. Verkhovenstvo prava i tolerantnist [Rule of law and tolerance]: navchalnyi posibnyk [textbook]. Kyiv: FOP Holembovska O. O., 2018. 172 p. [in Ukrainian]

4. Domoroslyi V. I. Osnovy demokratii (dlia studentiv nespetsialnykh fakultetiv usikh form navchannia) [Fundamentals of democracy (for students of non-special faculties of all forms of study)]: navchalnyi posibnyk [textbook]. Uman: Sochinskyi M. M., 2021. 158 p. [in Ukrainian]

5. Zahalna deklaratsiia prav liudyny [Universal Declaration of Human Rights]. (1948). № 995_015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (accessed: 13.06.2026).

6. Zahorodniuk D. M. Pravova obiznanist yak chynnyk reformuvannia pravovoi systemy Ukrainy [Legal awareness as a factor in reforming the legal system of Ukraine]: dysertatsiia doktora filosofii [PhD thesis]. Vinnytsia: Donetskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stusa, 2026. 244 p. [in Ukrainian]

7. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms [Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod]. (1950). № 995_004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (accessed: 14.06.2026).

8. Constitution of Ukraine [Konstytutsiia Ukrainy]. (1996). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (accessed: 12.06.2026).

9. Lesyk A. S., Petryk K. Yu., Podzyhun O. A., Tkachuk N. P., Koval K. V. Transformatsiia osvitnoi paradyhmy na zasadakh partnerskoi vzaiemodii [Transformation of the educational paradigm on the basis of partnership interaction]. *Visnyk nauky ta osvity – Bulletin of Science and Education*, 2026, № 1 (43), pp. 2254–2265. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6165-2026-1(43)-2254-2265

10. Melnychuk V. Tolerantnist yak skladova yevropeiskoho aksioprostoru [Tolerance as a component of the European axiological space]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia filos.-politoloh. studii – Bulletin of Lviv University. Philosophy and Political Science Studies*, 2025, issue 59, pp. 157–163. [in Ukrainian]

11. International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination [Mizhnarodna konventsiia pro likvidatsiiu vsikh form rasovoi dyskryminatsii]. (1965). № 995_105. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105 (accessed: 13.06.2026).

12. International Covenant on Civil and Political Rights [Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava]. (1966). № 995_043. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (accessed: 13.06.2026).

13. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights [Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava]. (1966). № 995_042. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (accessed: 13.06.2026).

14. Nechai O., Volobuev V. Rol hromadianskoho suspilstva u formuvanni efektyvnykh vladnykh rishen pid chas demokratychnoho tranzytu [The role of civil society in shaping effective government decisions during democratic transition]. *Naukovi pratsi MAUP. Politychni nauky ta publichne upravlinnia – Scientific Works of MAUP. Political Science and Public Administration*, 2025, № 2 (78), pp. 113–118. DOI: https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-2(78)-17

15. On the Principles of Preventing and Combating Discrimination in Ukraine [Pro zasady zapobihannia ta protydii dyskryminatsii v Ukraini]. Law of Ukraine, №. 5207-VI (2012). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17 (accessed: 12.06.2026).

16. On the National Human Rights Strategy [Pro Natsionalnu stratehiiu u sferi prav liudyny]. Decree of the President of Ukraine № 119/2021 (2021). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021 (accessed: 15.06.2026).

17. On Education [Pro osvitu]. Law of Ukraine No. 2145-VIII (2017). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19 (accessed: 13.06.2026).

18. Radionova L. O. Tolerantnist yak filosofsko-politychna katehoriia [Tolerance as a philosophical and political category]. A*ktualni problemy filosofii ta sotsiolohii – Current Problems of Philosophy and Sociology*, Odesa, 2021, issue 30, pp. 55–59. [in Ukrainian]

19. Serhiienko T. M., Samoilova Yu. I., Denysiuk Yu. I. Tolerantnist yak sotsialno-pedahohichnyi instrument vyrishennia konfliktnykh sytuatsii [Tolerance as a socio-pedagogical tool for conflict resolution]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative Pedagogy*, 2020, issue 22, vol. 2, pp. 153–156. [in Ukrainian]

Дата першого надходження статті до видання: 11.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

УДК 373.5.016:004.896:37.091.12

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-915-925

Корабльов Віктор Вячеславович завідувач навчальною лабораторією штучного інтелекту та робототехнічних систем Державного закладу «Південно-український національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, https://orcid.org/0009-0000-2487-6259

Корабльов Вячеслав Анатолійович старший викладач кафедри прикладної математики та інформатики Державного закладу «Південно-український національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, https://orcid.org/0000-0002-7544-1252

ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ РОБОТОТЕХНІЧНОГО ПРОЄКТУВАННЯ НА УРОКАХ ІНФОРМАТИКИ ПРАКТИКУЮЧИМИ ПЕДАГОГАМИ

Анотація. У статті теоретично обґрунтовано систему оцінювання результативності впровадження робототехнічного проєктування на уроках інформатики практикуючими педагогами, які вже працюють у закладах загальної середньої освіти й мають сформовані професійні звички, власний стиль управління класом та різний досвід використання цифрових технологій. Актуальність дослідження зумовлена тим, що наявність робототехнічних наборів, доступ до симуляційних платформ, участь у короткотермінових курсах підвищення кваліфікації або позитивне ставлення до STEM-освіти не гарантують системного й методично доцільного використання робототехніки у реальному освітньому процесі. Центральною проблемою визначено розрив між декларованою готовністю вчителя та фактичними поведінковими показниками впровадження: частотою застосування робототехнічних інструментів, якістю організації дослідницької та проєктної діяльності учнів, наявністю етапів тестування й дебаггінгу, здатністю педагога працювати з технічними збоями як із навчальними ситуаціями, а також стійкістю практики після завершення зовнішньої методичної підтримки. Запропоновано дворівневу логіку вимірювання, у якій психологічна, техніко-педагогічна та соціально-рольова готовність розглядаються як передумови впровадження, а «доза», точність реалізації методики, стійкість і продукти діяльності — як безпосередні результати професійної поведінки педагога. Обґрунтовано необхідність тріангуляції джерел даних: стандартизовані шкали ER-TPACK і ATAS доцільно поєднувати з експертним аналізом конспектів уроків, спостереженням за реальною фасилітацією групової роботи, журналами використання обладнання, цифровими логами Tinkercad або інших симуляційних середовищ, а також

аналізом учнівських артефактів. Особливу увагу приділено показнику fidelity of implementation, який дозволяє встановити, наскільки реальний урок відповідає заявленій методичній моделі, а не лише фіксує факт застосування обладнання. Розкрито проблему ієрархічної структури шкільних даних, де учні вкладені у класи, класи пов'язані з конкретними вчителями, а вчителі працюють у школах із різною організаційною культурою та матеріальною базою. Показано, що ігнорування внутрікласової кореляції може призводити до завищення статистичної потужності, звуження довірчих інтервалів і хибних висновків про ефективність інновації. Для емпіричних досліджень рекомендовано використовувати pre-post дизайн із follow-up через 3–6 місяців, квазіекспериментальні процедури Difference-in-Differences, кластерний дизайн і stepped-wedge підхід для поетапного впровадження у школах. Запропонована матриця індикаторів може бути використана центрами професійного розвитку педагогічних працівників, інститутами післядипломної освіти, адміністраціями шкіл і дослідницькими групами для доказового моніторингу інтеграції робототехнічного проєктування в курс інформатики.

Ключові слова: робототехнічне проєктування; інформатика; практикуючі педагоги; готовність учителя; упровадження; TPACK; технологічна тривожність; fidelity of implementation; кластерний дизайн; статистична потужність.

Korablov Viktor Viacheslavovich head of the educational laboratory of artificial intelligence and robotic systems of the State Institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky, Odessa, https://orcid.org/0009-0000-2487-6259

Korablov Viacheslav Anatolyevich Senior Lecturer, department of applied mathematics and computer science of the State Institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky, Odessa, https://orcid.org/0000-0002-7544-1252

EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF IMPLEMENTING ROBOTIC DESIGN IN INFORMATICS LESSONS BY PRACTICING TEACHERS

Abstract. The article provides a theoretical justification for a system for evaluating the effectiveness of implementing robotic design in informatics lessons by practicing teachers who already work in general secondary education institutions and have established professional routines, individual classroom management styles, and different levels of previous experience with digital technologies. The relevance of the study is determined by the fact that the availability of robotic kits, access to simulation platforms, participation in short-term professional development courses, or a generally positive attitude toward STEM education does not automatically ensure the systematic and methodologically meaningful use of robotics in a real classroom. The central

problem is defined as the gap between declared teacher readiness and actual behavioral indicators of implementation: the frequency of using robotic tools, the quality of organizing pupils' inquiry-based and project activities, the presence of testing and debugging stages, the teacher's ability to transform technical failures into learning situations, and the sustainability of the practice after external methodological support ends. A two-level measurement logic is proposed. Psychological, techno-pedagogical, and socio-role readiness are considered prerequisites for implementation, whereas dose, fidelity of method realization, sustainability, and activity products are treated as direct outcomes of the teacher's professional behavior. The article substantiates the need for triangulation of data sources: standardized ER-TPACK and ATAS scales should be combined with expert analysis of lesson plans, observation of real facilitation of group work, equipment-use journals, digital logs from Tinkercad or other simulation environments, and analysis of pupils' artifacts. Particular attention is paid to fidelity of implementation, which makes it possible to determine whether an actual lesson corresponds to the declared methodological model rather than merely recording the fact that equipment was used. The article also discusses the hierarchical structure of school data, where pupils are nested in classes, classes are linked to specific teachers, and teachers work in schools with different organizational cultures and material resources. It is shown that ignoring intraclass correlation may inflate statistical power, narrow confidence intervals, and lead to false conclusions about the effectiveness of an educational innovation. For future empirical research, the article recommends pre-post designs with follow-up after 3–6 months, quasi-experimental Difference-in-Differences procedures, cluster designs, and stepped-wedge approaches for gradual implementation across schools. The proposed matrix of indicators can be used by teacher professional development centers, postgraduate education institutes, school administrations, and research teams to plan evidence-based monitoring of robotic design integration in informatics education.

Keywords: robotic design; informatics; practicing teachers; teacher readiness; implementation; TPACK; technology anxiety; fidelity of implementation; cluster design; statistical power.

Постановка проблеми

Сучасний курс інформатики в базовій школі поступово переходить від навчання окремим прийомам роботи з програмним забезпеченням до формування обчислювального мислення, алгоритмічної культури, цифрової творчості та здатності учнів створювати власні технологічні продукти [1; 2]. У цьому контексті робототехнічне проєктування є не додатковим розважальним компонентом, а практико-орієнтованим середовищем, у якому програмний код, електронна схема та фізична або віртуальна модель поєднуються в єдиний навчальний об'єкт [3]. Для учнів воно відкриває можливість бачити наслідки алгоритмічних рішень, перевіряти гіпотези, аналізувати помилки та усвідомлювати зв'язок між абстрактними поняттями інформатики й реальними процесами керування.

Водночас саме практикуючий учитель є ключовою ланкою, від якої залежить, чи перетвориться робототехніка на системний інструмент навчання, чи залишиться епізодичною демонстрацією обладнання. Закупівля наборів, доступ до симуляторів або проведення короткого інтенсиву не гарантують упровадження. Учитель може позитивно ставитися до STEM-освіти, високо оцінювати власні можливості в анкеті, але уникати практичних занять через дефіцит часу, страх технічного збою, невпевненість у керуванні груповою роботою або слабку інституційну підтримку. Саме тому оцінювання результативності має виходити за межі формального обліку пройдених курсів і фіксувати реальну професійну поведінку педагога.

Практична значущість проблеми полягає у потребі центрів професійного розвитку, інститутів післядипломної педагогічної освіти та шкільних адміністрацій мати надійні критерії відповіді на питання: чи змінився урок інформатики після підготовки вчителя; чи зросла частка дослідницьких і проєктних дій учнів; чи з'явилися у конспектах повноцінні етапи тестування та налагодження; чи зберігається практика використання робототехніки через кілька місяців після завершення навчання. Без таких критеріїв інвестиції в обладнання й підвищення кваліфікації важко обґрунтувати доказово.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У дослідженнях цифрової підготовки вчителя однією з найвпливовіших концептуальних рамок залишається TPACK, що описує взаємозв'язок технологічного, педагогічного та предметного знання. Для робототехніки ця рамка є особливо важливою, оскільки успішний урок потребує не тільки знання синтаксису програмування чи правил підключення датчиків, а й розуміння того, як конкретний технічний об'єкт допомагає сформувати поняття алгоритму, розгалуження, циклу, події або зворотного зв'язку [8]. Окремі інструменти, зокрема TRi-Robotics і ER-TPACK, дають змогу вимірювати самоефективність та сприйняття готовності вчителя до робототехнічної діяльності [8].

Разом із когнітивною готовністю дослідники виокремлюють афективні бар'єри. Технологічна тривожність може зумовлювати уникнення практичної роботи, делегування складних ситуацій технічно сильним учням або підміну проєктної діяльності фронтальною демонстрацією [16]. Для практикуючих педагогів цей чинник посилюється відповідальністю за клас, обмеженням часу уроку, різним рівнем матеріального забезпечення та очікуваннями адміністрації.

Імплементаційні дослідження акцентують не лише на готовності, а й на результатах упровадження: дозі, якості, стійкості та продуктах інноваційної діяльності [6; 9; 13]. Такий підхід дозволяє уникнути помилки, коли успіх програми підвищення кваліфікації визначають лише за позитивними відгуками учасників. Для освітньої робототехніки особливого значення набувають поведінкові докази: аналіз конспектів, журналів використання обладнання, спостереження, цифрових логів Tinkercad або інших платформ, а також учнівських артефактів [11; 12; 14].

Невирішеною залишається проблема поєднання цих інструментів у цілісну систему, придатну саме для оцінювання практикуючих учителів. Окремі шкали фіксують готовність, але не пояснюють якість уроку; спостереження дає глибину, але є ресурсомістким; цифрові логи є об'єктивними, проте потребують етичного та технічного регламенту. Крім того, шкільні дані мають кластеризовану структуру, а отже потребують статистичних моделей, які враховують учителя, клас і школу як рівні вкладеності [4; 10; 15].

Мета статті

Метою статті є теоретичне обґрунтування системи оцінювання результативності впровадження робототехнічного проєктування на уроках інформатики практикуючими педагогами, яка поєднує вимірювання готовності, поведінкових результатів упровадження та статистично коректних дизайнів дослідження.

Для досягнення мети визначено такі завдання: уточнити відмінність між готовністю вчителя та результатами впровадження; описати релевантні метрики для in-service аудиторії; зіставити джерела даних і способи тріангуляції; визначити експериментальні дизайни, придатні для реальних шкіл; сформувати практичну матрицю оцінювання з урахуванням кластеризації освітніх даних.

Виклад основного матеріалу дослідження

Дворівнева логіка оцінювання практикуючих педагогів

Оцінювання результативності впровадження робототехнічного проєктування доцільно будувати за дворівневою логікою. Перший рівень - готовність педагога. Він охоплює психологічний блок (самоефективність, технологічна тривожність, толерантність до помилки), техніко-педагогічний блок (здатність поєднати зміст інформатики, педагогічну методику та робототехнічні інструменти) і соціально-рольовий блок (уміння організувати командну роботу, фасилітувати учнівські ролі, працювати у форматі ко-тічингу).

Другий рівень - результати впровадження. Він стосується не того, що вчитель заявляє про себе, а того, що можна зафіксувати в освітньому процесі. Основними параметрами є «доза» використання робототехніки, точність або якість реалізації методики, стійкість практики після завершення курсу та продукти діяльності.

Саме цей рівень має доводити, що підготовка вчителя змінила реальний урок інформатики.

Для практикуючих педагогів особливо важливо не ототожнювати високі бали за шкалами готовності з успішним упровадженням. Учитель може демонструвати приріст ER-TPACK після тренінгу, але в реальному класі використовувати робототехнічний набір лише один раз як мотиваційний елемент.

І навпаки, помірна початкова впевненість може супроводжуватися якісним зростанням за умови методичної підтримки, можливості повторного пробування та безпечного ставлення до помилки.

Таблиця 1

Ключові конструкти та метрики оцінювання практикуючих педагогів.

Конструкт	Метрика / індикатор	Джерело даних	Інтерпретація результату
Психологічна готовність	Самоефективність; рівень технологічної тривожності; готовність працювати з помилкою	ER-TPACK, ATAS, короткі рефлексивні опитування	Показує, чи є внутрішні передумови для практичного використання робототехніки
Техніко-педагогічна готовність	Здатність пов'язати датчики, виконавці, код і змістові лінії інформатики	Практичне завдання, аналіз фрагмента уроку, експертна рубрика	Відображає не ізольоване технічне знання, а методичну інтеграцію
Доза впровадження	Кількість уроків, тривалість сесій, частота використання наборів або симуляторів	Журнал учителя, LMS, логи Tinkercad, календарно-тематичні плани	Дозволяє відрізнити епізодичну демонстрацію від системної роботи
Якість / fidelity	Наявність дослідницького завдання, scaffolding, етапів тестування і дебаггінгу	Спостереження, аналіз конспекту, експертна рубрика	Показує, наскільки реальний урок відповідає методичній моделі
Стійкість	Збереження практики через 3-6 місяців після тренінгу	Follow-up опитування, повторне спостереження, логи використання	Є індикатором довгострокового ефекту професійного розвитку

Інструменти збору даних і принцип тріангуляції

Самозвіти є зручними для швидкого збору інформації на великих вибірках, однак їх не можна використовувати як єдине джерело доказів. Соціальна бажаність, страх негативної оцінки, завищення власних компетентностей або нерозуміння складності інновації можуть суттєво спотворювати картину [8; 16]. Тому опитування слід розглядати як стартову діагностику, а не як остаточний доказ упровадження.

Оцінювання на основі виконання передбачає, що педагог демонструє здатність проєктувати або проводити фрагмент уроку. Наприклад, учитель має не просто пояснити роботу датчика лінії, а адаптувати завдання для різних груп учнів, передбачити типові помилки підключення, розробити підказки без прямого повідомлення правильної відповіді та сформувати критерії оцінювання процесу налагодження.

Поведінкові докази є найбільш важливими для фіксації реального впровадження. До них належать конспекти уроків із чітко описаним етапом тестування, журнали використання наборів, цифрові логи симуляцій, учнівські

програми, фотографії або відеофрагменти роботи груп. Особливо цінними є сліди дебаггінгу: кількість запусків симуляції, характер внесених змін у код, повернення до схеми після помилки, коментарі учнів щодо гіпотез про причину збою [11; 12; 14].

Таблиця 2

Інструменти оцінювання впровадження робототехніки практикуючими педагогами.

Інструмент	Що вимірює	Перевага	Обмеження / ризик
Анкети ER-TPACK, ATAS	Самоефективність, готовність, тривожність	Масштабованість і швидка обробка	Соціальна бажаність і суб'єктивність
Експертний аналіз конспектів	Якість проєктування уроку, наявність дебаггінгу	Фіксує методичний продукт учителя	Потребує рубрики та двох оцінювачів
Спостереження уроку	Реальну фасилітацію, групову роботу, scaffolding	Дає контекст і поведінкові прояви	Можливий ефект Хоторна
Логи цифрових платформ	Частоту запусків, ітерації, складність коду	Об'єктивні поведінкові дані	Питання конфіденційності й технічної сумісності
Follow-up через 3-6 місяців	Стійкість практики після завершення підтримки	Виявляє довгостроковий ефект	Ризик вибуття учасників

Дизайни дослідження та статистична потужність

Найпростішим дизайном для in-service аудиторії є pre-post вимірювання з follow-up. Воно дозволяє простежити зміни готовності до тренінгу, одразу після нього та через кілька місяців. Однак цей дизайн не дає достатніх підстав для причинно-наслідкових висновків, оскільки не відокремлює ефект програми від інших чинників.

Квазіексперимент із групою порівняння підвищує доказовість. Якщо рандомізація шкіл неможлива, доцільно застосовувати підхід Difference-in-Differences, який порівнює не абсолютні рівні, а динаміку змін у групі втручання та групі порівняння [10]. Для масштабних програм особливо придатним є stepped-wedge дизайн, у якому всі школи зрештою отримують доступ до інтервенції, але в різні часові моменти [5; 7].

Статистичний аналіз має враховувати кластеризацію. Учні одного класу не є незалежними спостереженнями, оскільки працюють із тим самим учителем і в одній інфраструктурі. За наявності внутрікласової кореляції ефективний розмір вибірки суттєво зменшується. Ефект дизайну можна подати як $DE = 1 + (m - 1) \times ICC$, де m - середній розмір кластера. За $m = 30$ та $ICC = 0{,}20$ фактична

інформативність класу в 30 учнів приблизно відповідає лише 4-5 незалежним спостереженням [4; 10; 15]. Отже, для підвищення потужності важливіше збільшувати кількість шкіл і вчителів, а не тільки кількість учнів у кількох класах.

Таблиця 3

Дослідницькі дизайни для оцінювання практикуючих педагогів.

Дизайн	Коли застосовувати	Модель аналізу	Ключова умова якості
Pre-post + follow-up	Після курсів підвищення кваліфікації	Paired t-test / Wilcoxon; повторні вимірювання	Обов'язковий замір T2 через 3-6 місяців
Квазіексперимент DiD	Коли є група порівняння без рандомізації	Регресійна модель Difference-in-Differences	Еквівалентність груп і контроль коваріат
Кластерний дизайн	Коли аналізуються учнівські результати класів різних учителів	LMM / GLMM з випадковими ефектами	Урахування ICC та кількості кластерів
Stepped-wedge	Для поетапного впровадження в школах міста чи області	LMM з ефектом часу, періоду та кластера	Ретельне планування «сходинок» і графіка вимірювань

Підсумкова матриця оцінювання

Підсумкова матриця для практикуючих педагогів має поєднувати три типи доказів: внутрішні передумови, професійну дію та стійкий результат. На першому етапі доцільно виміряти ER-TPACK і технологічну тривожність; на другому — проаналізувати конспекти та провести спостереження; на третьому — зафіксувати частоту й якість використання робототехніки впродовж семестру. Окремим блоком мають бути учнівські артефакти, адже саме вони показують, чи перетворилась методика на реальну діяльність класу.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Оцінювання практикуючих педагогів має бути спрямоване не лише на визначення їхньої готовності, а насамперед на фіксацію фактичного впровадження робототехнічного проєктування у реальних умовах уроку інформатики. Готовність є необхідною передумовою, проте вона не замінює поведінкових доказів, що підтверджують регулярність, якість і стійкість використання робототехнічних інструментів.

Найбільш обґрунтованою є модель тріангуляції, у якій самозвіти поєднуються з аналізом конспектів, спостереженням, цифровими логами та follow-up вимірюваннями. Особливе значення має етап дебаггінгу, оскільки він

демонструє не формальне виконання інструкції, а розуміння інженерного циклу, проблемного навчання та обчислювального мислення.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні валідизованої української рубрики fidelity для уроків інформатики з робототехнікою, апробації stepped-wedge дизайну на рівні кількох шкіл і створенні етичного протоколу збору знеособлених логів із цифрових симуляційних середовищ.

Література

1. Інформатика. 5-6 класи. Модельна навчальна програма. Міністерство освіти і науки України. Дата останнього звернення: 1 березня 2026. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Inform.osv.haluz.5-6-kl/Inform.5-6-kl.Radchenko.Borovtsova.14.07.pdf

2. Навчальна програма, укладена на підставі модельної навчальної програми «Інформатика. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори Ривкінд Й. Я., Лисенко Т. І., Чернікова Л. А.). Дата останнього звернення: 1 березня 2026. URL: https://naurok.com.ua/navchalna-programa-ukladena-na-pidstavi-modelno-navchalno-programi-informatika-5-6-klasi-dlya-zakladiv-zagalno-seredno-osviti-avtori-rivkind-y-ya-lisenko-t-i-cherniko-373335.html

3. Модельна навчальна програма «Робототехніка. 5-6 класи» (автори Сокол І. М., Ченцов О. М.). Вивчаємо інформатику. Дата останнього звернення: 1 березня 2026. URL: https://teach-inf.com.ua/load/kabinet_informatiki/navchalni_programi/modelna_navchalna_programa_robototekhnika_5_6_klasi_avtori_sokol_i_m_chencov_o_m/39-1-0-3807

4. Design effect in multicenter studies: gain or loss of power? PMC. Дата останнього звернення: 1 березня 2026. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC2715424/

5. A New Statistical Method for Designing Stepped-Wedge Cluster Trials. NCBI Bookshelf. Дата останнього звернення: 1 березня 2026. URL: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK610187/

6. Metrics and Methods of Evaluating Learning Outcomes in Robot-Based STEM Education. Digital Commons @ USF. Дата останнього звернення: 1 березня 2026. URL: https://digitalcommons.usf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1072&context=fcrar

7. Sample size calculations for stepped wedge and cluster randomised trials: a unified approach. PMC. Дата останнього звернення: 1 березня 2026. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC4687983/

8. Teachers' Readiness to Implement Robotics in Education: Validation and Measurement Invariance of TRi-Robotics Scale via Confirmatory Factor Analysis and Network Psychometrics. PMC. Дата останнього звернення: 1 березня 2026. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC12466464/

9. Fidelity of Implementation: An Overlooked Yet Critical Construct to Establish Effectiveness of Evidence-Based Instructional Practices. CBE-Life Sciences Education. Дата останнього звернення: 1 березня 2026. URL: https://www.lifescied.org/doi/10.1187/cbe.16-03-0113

10. Statistical Power Analysis in Education Research. Institute of Education Sciences. Дата останнього звернення: 1 березня 2026. URL: https://ies.ed.gov/ies/2025/01/power-analysis-education-research

11. The use of Tinkercad and 3D printing in interdisciplinary STEAM education: A focus on engineering design. AIMS Press. Дата останнього звернення: 1 березня 2026. URL: https://aimspress.com/article/doi/10.3934/steme.2024014?viewType=HTML

12. Tinkercad simulation software to optimize online teaching and learning in embedded internet of things. ResearchGate. Дата останнього звернення: 1 березня 2026. URL: https://www.researchgate.net/publication/371968387_Tinkercad_simulation_software_to_optimize_online_teaching_and_learning_in_embedded_internet_of_things

13. Measuring integrity and fidelity of program implementation: Validating an instrument designed for school renewal. PubMed. Дата останнього звернення: 1 березня 2026. URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/37379769/

14. Components and Indicators of Problem-solving Skills in Robot Programming Activities. The Science and Information Organization. Дата останнього звернення: 1 березня 2026. URL: https://thesai.org/Downloads/Volume12No9/Paper_17-Components_and_Indicators_of_Problem_solving_Skills.pdf

15. Intraclass correlation values for adolescent health outcomes in secondary schools in 21 European countries. PMC. Дата останнього звернення: 1 березня 2026. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC5757888/

16. Development of the Abbreviated Technology Anxiety Scale (ATAS). PubMed. Дата останнього звернення: 1 березня 2026. URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/35338456/

References

1. Informatyka. 5-6 klasy [Informatics. Grades 5-6]. Modelna navchalna prohrama. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Accessed: March 1, 2026. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Inform.osv.haluz.5-6-kl/Inform.5-6-kl.Radchenko.Borovtsova.14.07.pdf [in Ukrainian].

2. Navchalna prohrama, ukladena na pidstavi modelnoi navchalnoi prohramy “Informatyka. 5-6 klasy” dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity (Ryvkind Y. Ya., Lysenko T. I., Chernikova L. A.). Accessed: March 1, 2026. URL: https://naurok.com.ua/navchalna-programa-ukladena-na-pidstavi-modelno-navchalno-programi-informatika-5-6-klasi-dlya-zakladiv-zagalno-seredno-osviti-avtori-rivkind-y-ya-lisenko-t-i-cherniko-373335.html [in Ukrainian].

3. Sokol I. M., Chentsov O. M. Modelna navchalna prohrama “Robototekhnika. 5-6 klasy” [Robotics. Grades 5-6]. Vyvchaiemo informatyku. Accessed: March 1, 2026. URL: https://teach-inf.com.ua/load/kabinet_informatiki/navchalni_programi/modelna_navchalna_programa_robototekhnika_5_6_klasi_avtori_sokol_i_m_chencov_o_m/39-1-0-3807 [in Ukrainian].

4. Design effect in multicenter studies: gain or loss of power? PMC. Accessed: March 1, 2026. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC2715424/.

5. A New Statistical Method for Designing Stepped-Wedge Cluster Trials. NCBI Bookshelf. Accessed: March 1, 2026. URL: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK610187/.

6. Metrics and Methods of Evaluating Learning Outcomes in Robot-Based STEM Education. Digital Commons @ USF. Accessed: March 1, 2026. URL: https://digitalcommons.usf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1072&context=fcrar.

7. Sample size calculations for stepped wedge and cluster randomised trials: a unified approach. PMC. Accessed: March 1, 2026. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC4687983/.

8. Teachers' Readiness to Implement Robotics in Education: Validation and Measurement Invariance of TRi-Robotics Scale via Confirmatory Factor Analysis and Network Psychometrics. PMC. Accessed: March 1, 2026. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC12466464/.

9. Fidelity of Implementation: An Overlooked Yet Critical Construct to Establish Effectiveness of Evidence-Based Instructional Practices. CBE-Life Sciences Education. Accessed: March 1, 2026. URL: https://www.lifescied.org/doi/10.1187/cbe.16-03-0113.

10. Statistical Power Analysis in Education Research. Institute of Education Sciences. Accessed: March 1, 2026. URL: https://ies.ed.gov/ies/2025/01/power-analysis-education-research.

11. The use of Tinkercad and 3D printing in interdisciplinary STEAM education: A focus on engineering design. AIMS Press. Accessed: March 1, 2026. URL: https://aimspress.com/article/doi/10.3934/steme.2024014?viewType=HTML.

12. Tinkercad simulation software to optimize online teaching and learning in embedded internet of things. ResearchGate. Accessed: March 1, 2026. URL: https://www.researchgate.net/publication/371968387_Tinkercad_simulation_software_to_optimize_online_teaching_and_learning_in_embedded_internet_of_things.

13. Measuring integrity and fidelity of program implementation: Validating an instrument designed for school renewal. PubMed. Accessed: March 1, 2026. URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/37379769/.

14. Components and Indicators of Problem-solving Skills in Robot Programming Activities. The Science and Information Organization. Accessed: March 1, 2026. URL: https://thesai.org/Downloads/Volume12No9/Paper_17-Components_and_Indicators_of_Problem_solving_Skills.pdf.

15. Intraclass correlation values for adolescent health outcomes in secondary schools in 21 European countries. PMC. Accessed: March 1, 2026. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC5757888/.

16. Development of the Abbreviated Technology Anxiety Scale (ATAS). PubMed. Accessed: March 1, 2026. URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/35338456/.

Дата першого надходження статті до видання: 09.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.05.2026

УДК 373.2.015.31:159.954

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-926-937

Котелянець Наталка Валеріївна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри дошкільної та початкової освіти, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, https://orcid.org/0000-0002-0575-5205

Котелянець Юлія Сергіївна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри дошкільної та початкової освіти Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, https://orcid.org/0000-0003-3932-1824

ГРА ЯК ПРИРОДНИЙ МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОГО МИСЛЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація: У статті розкрито гру як природний механізм розвитку креативного мислення дітей дошкільного віку. Обґрунтовано, що креативне мислення є важливою характеристикою особистості сучасної дитини, яка передбачає здатність до створення нових ідей, нестандартних способів дії, творчого вирішення проблемних ситуацій та гнучкого використання набутого досвіду. Показано, що саме дошкільний вік є сенситивним періодом для розвитку творчих здібностей, у якому гра виступає провідним видом діяльності та основним засобом формування уяви, мислення і соціальної взаємодії.

Узагальнено наукові підходи до розуміння гри. Підкреслено, що в ігровій діяльності створюються умови для переходу від репродуктивного до творчого мислення, що забезпечується дією механізмів уяви, символізації, дивергентності та проблемності.

Окреслено основні механізми розвитку креативності у грі: формування уяви, символічне заміщення предметів і дій, варіативність ігрових рішень, емоційна залученість та соціальна взаємодія дітей. Доведено, що саме відсутність жорсткої регламентації в грі створює умови для вільного експериментування та творчого самовираження дитини.

Особливу увагу приділено педагогічним умовам розвитку креативного мислення через гру, серед яких визначено: створення розвивального предметно-просторового середовища, підтримку дитячої ініціативи, використання відкритих ігрових завдань, мінімізацію директивного керівництва та інтеграцію гри з різними видами діяльності (мовленнєвою, художньо-продуктивною, дослідницькою).

Розкрито роль педагога як фасилітатора ігрової діяльності, організатора середовища та партнера дитини, який забезпечує умови для розвитку творчого потенціалу кожного вихованця.

Зроблено висновок, що гра є універсальним природним механізмом розвитку креативного мислення дітей дошкільного віку, а її ефективність значною мірою залежить від педагогічної підтримки та якості організації освітнього середовища.

Ключові слова: гра, креативне мислення, дошкільний вік, уява, творчість, педагогічні умови, ігрова діяльність.

Kotelianets Natalka Valeriyevna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Associate of the Department of Preschool and Primary School Education, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Kropyvnytskyi, https://orcid.org/0000-0002-0575-5205

Kotelyanets Yulia Serhiyivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Preschool and Primary School Education, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Kropyvnytskyi, https://orcid.org/0000-0003-3932-1824

PLAY AS A NATURAL MECHANISM FOR DEVELOPING CREATIVE THINKING IN PRESCHOOL CHILDREN

Abstract: The article examines play as a natural mechanism for developing creative thinking in preschool children. It is substantiated that creative thinking is an important characteristic of the modern child's personality, which includes the ability to generate new ideas, apply non-standard ways of action, solve problem situations creatively, and flexibly use acquired experience. It is shown that preschool age is a sensitive period for the development of creative abilities, in which play acts as the leading type of activity and the main means of forming imagination, thinking, and social interaction.

Scientific approaches to understanding play are summarized. It is emphasized that play activity creates conditions for the transition from reproductive to creative thinking, ensured by the mechanisms of imagination, symbolism, divergent thinking, and problem-based situations.

The main mechanisms of developing creativity in play are outlined: the formation of imagination, symbolic substitution of objects and actions, variability of play solutions, emotional involvement, and social interaction among children. It is proven that the absence of strict regulation in play creates conditions for free experimentation and the child's creative self-expression.

Particular attention is paid to the pedagogical conditions for developing creative thinking through play, including: the creation of a developmental subject-spatial environment, support of children's initiative, use of open-ended play tasks, minimization of directive teaching, and integration of play with various types of activities (speech, artistic-productive, and research activities).

The role of the teacher is defined as a facilitator of play activity, an organizer of the environment, and a partner of the child, ensuring conditions for the development of each child's creative potential.

It is concluded that play is a universal natural mechanism for developing creative thinking in preschool children, and its effectiveness largely depends on pedagogical support and the quality of the educational environment organization.

Keywords:. play, creative thinking, preschool age, imagination, creativity, pedagogical conditions, play activity.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку дошкільної освіти в Україні характеризується переорієнтацією освітнього процесу на формування ключових компетентностей дитини, серед яких важливе місце посідає креативне мислення. У контексті викликів XXI століття саме здатність до творчого підходу, гнучкості мислення, генерації нових ідей та нестандартного розв'язання проблем визначається як одна з базових характеристик успішної особистості.

Водночас у практиці закладів дошкільної освіти спостерігається суперечність між декларованою необхідністю розвитку креативності та недостатнім використанням природних для дитини механізмів її формування. Освітній процес нерідко залишається надмірно регламентованим, орієнтованим на репродуктивні методи навчання, що обмежує можливості дитини для вільного експериментування, творчого пошуку та самовираження.

У цьому контексті особливої актуальності набуває проблема використання гри як природного механізму розвитку креативного мислення. Гра, як провідний вид діяльності дошкільника, створює унікальні умови для розвитку уяви, фантазії, символічного мислення та здатності до творчої трансформації реальності. Саме в ігровій діяльності дитина має можливість вільно моделювати ситуації, змінювати ролі, комбінувати досвід і створювати нові образи.

Попри значний науковий доробок, присвячений проблемі гри (Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Леонтьєв, А. Богуш, Н. Гавриш, Т. Поніманська, К. Крутій та ін.), питання розгляду гри саме як системного механізму розвитку креативного мислення потребує подальшого теоретичного уточнення та методичного осмислення. Зокрема, недостатньо розкритими залишаються педагогічні умови цілеспрямованого розвитку творчого мислення через гру, а також роль педагога у забезпеченні цього процесу.

Таким чином, актуальною є необхідність наукового обґрунтування гри як природного механізму розвитку креативного мислення дітей дошкільного віку, визначення її потенціалу в освітньому процесі та окреслення ефективних педагогічних підходів до його реалізації**.**

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема розвитку креативного мислення дітей дошкільного віку через гру є активно досліджуваною у сучасній українській педагогічній науці.

Значна увага приділяється обґрунтуванню гри як провідного виду діяльності дитини та ефективного засобу формування творчої особистості.

У наукових працях А. Богуш гра розглядається як важливий чинник мовленнєвого, пізнавального та творчого розвитку дитини. Дослідниця підкреслює, що саме в ігровій діяльності створюються природні умови для розвитку уяви, ініціативності та комунікативної активності дошкільників, що є основою креативного мислення [2].

Н. Гавриш наголошує на інтегративному потенціалі гри в освітньому процесі, підкреслюючи її здатність поєднувати різні види діяльності дитини — мовленнєву, художньо-продуктивну, пізнавальну. На думку науковиці, гра виступає простором, у якому дитина природно моделює реальність і створює нові образи та ситуації, що сприяє розвитку творчого мислення [4].

У дослідженнях Т. Поніманської гра визначається як основа особистісно орієнтованого підходу в дошкільній освіті. Авторка підкреслює, що саме через гру дитина набуває досвіду самостійного вибору, творчого самовираження та взаємодії з іншими, що є важливими передумовами формування креативності [6].

К. Крутій акцентує увагу на значенні предметно-просторового середовища для розвитку ігрової діяльності та творчого мислення. Дослідниця доводить, що організація розвивального середовища забезпечує умови для вільної гри, експериментування та творчого моделювання дітьми різних життєвих ситуацій [5].

Важливий внесок у розроблення проблеми креативності дітей дошкільного віку зроблено в роботах українських дослідників, які розглядають креативність як багатовимірну особистісну якість, що включає уяву, гнучкість мислення, оригінальність та здатність до створення нового [2; 5; 6]. Зокрема, підкреслюється, що дошкільний вік є сенситивним періодом для розвитку творчого потенціалу, а гра виступає провідним механізмом його реалізації.

Окремі дослідження присвячені аналізу впливу ігрової діяльності на розвиток творчої особистості дитини. Зокрема, доведено, що участь у сюжетно-рольових, театралізованих та творчих іграх сприяє розвитку уяви, імпровізації, здатності до співпраці та створення нових способів дії [2; 4].

У сучасних дослідженнях також підкреслюється роль педагога як фасилітатора творчого процесу. Українські науковці наголошують, що ефективний розвиток креативного мислення можливий лише за умови підтримки дитячої ініціативи, створення ігрового середовища та мінімізації директивного керівництва з боку дорослого.

Таким чином, аналіз наукових джерел свідчить про те, що українська педагогічна наука розглядає гру як ключовий природний механізм розвитку креативного мислення дітей дошкільного віку. Водночас потребують подальшого дослідження питання системної інтеграції гри в освітній процес та уточнення педагогічних умов її ефективного використання для розвитку творчого потенціалу дитини.

Мета статті: теоретичне обґрунтування гри як природного механізму розвитку креативного мислення дітей дошкільного віку та визначення психолого-педагогічних умов її ефективного використання в освітньому процесі закладу дошкільної освіти, а також окреслення ролі педагога у стимулюванні творчого потенціалу дитини через ігрову діяльність.

Виклад основного матеріалу. Креативне мислення дитини дошкільного віку розглядається як здатність до створення нових образів, нестандартних способів дії, оригінальних рішень та гнучкого використання наявного досвіду. У сучасній педагогічній науці воно трактується як інтегративна якість особистості, що включає уяву, дивергентність мислення, ініціативність та здатність до творчого самовираження [2; 6].

У цьому контексті гра виступає природним механізмом розвитку креативного мислення, оскільки саме вона створює умови для вільного експериментування, моделювання ситуацій та символічного відображення реальності. Як зазначав Л. Виготський, у грі дитина діє у «зоні найближчого розвитку», що забезпечує появу нових психічних утворень, зокрема уяви та творчості [3].

У процесі ігрової діяльності дитина не лише відтворює реальність, а й трансформує її, створюючи нові сюжети, ролі та правила. Це забезпечує розвиток дивергентного мислення — здатності знаходити множинні варіанти розв'язання однієї ситуації. Д. Ельконін підкреслював, що сюжетно-рольова гра є моделлю соціальних відносин, у якій дитина активно конструює нові смисли та способи взаємодії.

Українські дослідники також наголошують на творчому потенціалі гри. Зокрема, А. Богуш зазначає, що ігрова діяльність є природним середовищем для розвитку мовленнєвої творчості, уяви та комунікативної ініціативи дітей, що безпосередньо пов'язано з формуванням креативного мислення [2].

Гра в дошкільному віці виступає не лише провідним видом діяльності, а й цілісним середовищем, у якому природно формуються основи творчого (креативного) мислення. Саме ігровий простір забезпечує дитині можливість вільного експериментування, моделювання реальності, створення нових образів і пошуку нестандартних способів дії.

На думку Л. Виготського, у грі дитина постійно виходить за межі наявного досвіду, діючи в уявній ситуації, що активізує розвиток уяви як центрального компонента творчості [3]. Це означає, що гра створює своєрідний «міст» між реальним і уявним, де дитина вчиться комбінувати відомі елементи в нові конструкції.

У грі дитина не отримує готових рішень, а сама конструює їх у процесі діяльності. Саме ця відкритість і варіативність є ключовою умовою розвитку дивергентного мислення, яке передбачає здатність знаходити кілька можливих варіантів розв'язання однієї ситуації. Як підкреслював Д. Ельконін, ігрова діяльність є простором моделювання соціальних відносин, у якому дитина активно створює нові смисли та ролі, що сприяє розвитку творчого мислення.

Однією з ключових характеристик гри як середовища творчого мислення є можливість експериментування без страху помилки. Дитина може змінювати сюжет, ролі, правила, предмети-замінники, що формує гнучкість мислення та здатність до інновацій.

У грі предмети набувають символічного значення: паличка може стати «мікрофоном», «ложкою» або «ключем». Така символізація є важливим механізмом розвитку абстрактного мислення та уяви, які лежать в основі креативності.

Гра як середовище формування творчого мислення має також соціальний вимір. У взаємодії з однолітками дитина вчиться домовлятися, узгоджувати ідеї, спільно створювати сюжет.

Це стимулює розвиток колективної творчості, що є важливою складовою сучасного розуміння креативності.

Т. Поніманська підкреслює, що саме у спільній грі формується досвід співпраці, ініціативності та відповідальності за спільний результат [6].

Важливим компонентом гри як середовища творчого мислення є предметно-просторове середовище. Воно має бути варіативним, відкритим і стимулювати самостійну діяльність дитини. Конструктори, природні матеріали, театральні атрибути, художні засоби та нестандартні предмети-замінники створюють умови для фантазування та творчого пошуку.

К. Крутій зазначає, що саме організація розвивального середовища визначає якість ігрової діяльності та рівень творчої активності дітей [5].

Розвиток креативного мислення у дошкільному віці відбувається природно в процесі гри, яка виступає не лише провідною діяльністю дитини, а й складною психолого-педагогічною системою, що запускає механізми творчості. У грі дитина не засвоює знання у готовому вигляді, а активно їх трансформує, комбінує та застосовує в нових умовах, що є основою креативності.

1. Механізм уяви як основа творчості

Уява є центральним механізмом розвитку креативного мислення. Л. Виготський підкреслював, що саме у грі дитина створює уявну ситуацію, яка дозволяє їй діяти поза межами реального досвіду [3]. У процесі гри дитина конструює образи, сюжети, ролі, що не існують у реальності, але є значущими для її внутрішнього світу.

Уява забезпечує здатність:

- створювати нові образи;
- трансформувати відомі ситуації;
- комбінувати елементи досвіду у нові структури.

2. Механізм символізації

Гра ґрунтується на символічному заміщенні предметів і дій. Предмети набувають умовного значення (наприклад, кубик як телефон), що стимулює розвиток абстрактного мислення. Символічна функція дозволяє дитині відриватися від конкретної ситуації та створювати уявні моделі реальності.

Цей механізм є основою переходу від наочно-дійового до образного мислення, що є ключовим для формування креативності.

3. Механізм дивергентного мислення

У грі відсутні жорстко задані алгоритми дій, тому дитина змушена шукати різні варіанти вирішення ігрових ситуацій. Це формує дивергентне мислення — здатність генерувати множинні ідеї та рішення.

Як зазначають українські дослідники (А. Богуш, Н. Гавриш), саме відкритість ігрових ситуацій стимулює творчий пошук і варіативність поведінки дитини [2; 4].

4. Механізм проблемних ситуацій

Ігрова діяльність природно містить елементи проблемності: необхідність домовитися з партнерами, змінити сюжет, знайти заміну відсутнім предметам, вирішити конфлікт. Такі ситуації стимулюють творче мислення, оскільки дитина має самостійно знаходити нестандартні рішення.

Проблемність гри формує:

- гнучкість мислення;
- здатність до імпровізації;
- навички прийняття рішень.

5. Механізм емоційної залученості

Емоції є потужним стимулятором креативності. У грі дитина переживає радість, захоплення, цікавість, що підсилює мотивацію до творчої діяльності. Позитивний емоційний фон знижує страх помилки та сприяє вільному самовираженню.

С. Рубінштейн підкреслював, що емоційність є невід'ємною складовою творчої діяльності, оскільки саме вона активізує пізнавальні процеси та уяву.

6. Механізм соціальної взаємодії

Гра завжди має соціальний характер, адже передбачає взаємодію з однолітками. У процесі спільної діяльності діти узгоджують ролі, домовляються про правила, спільно створюють сюжет. Це формує колективну творчість, яка є важливою складовою креативного мислення.

Т. Поніманська зазначає, що саме у взаємодії з іншими дітьми формується здатність до співпраці, ініціативності та творчого обміну ідеями [6].

7. Механізм педагогічного супроводу

Важливим механізмом розвитку креативності є педагогічний супровід гри. Педагог не нав'язує готові рішення, а створює умови для самостійного пошуку, підтримує дитячу ініціативу, розширює ігрові ситуації та стимулює творчі прояви.

К. Крутій наголошує, що саме розвивальне середовище та ненав'язлива підтримка дорослого є умовою активізації творчого потенціалу дитини [5].

Таким чином, гра є складною системою взаємопов'язаних механізмів розвитку креативності: уяви, символізації, дивергентного мислення, проблемності, емоційної залученості, соціальної взаємодії та педагогічного супроводу. Їх

взаємодія забезпечує природний і ефективний розвиток творчого потенціалу дитини дошкільного віку.

Ефективність гри як природного механізму розвитку креативного мислення значною мірою залежить від педагогічних умов її організації. Саме педагог створює освітній простір, у якому гра набуває розвивального характеру, стимулює уяву, ініціативність та творчий пошук дитини.

Т. Поніманська підкреслює, що важливою умовою є реалізація особистісно орієнтованого підходу, за якого дитина виступає активним суб'єктом діяльності, має право вибору, самостійності та творчого самовираження [6]. У такій моделі педагог не нав'язує готових сценаріїв гри, а підтримує індивідуальні прояви кожної дитини, сприяючи розвитку її внутрішньої мотивації до творчості.

К. Крутій наголошує на особливій ролі предметно-просторового середовища як важливої педагогічної умови розвитку креативності. Воно має бути варіативним, мобільним, доступним і таким, що стимулює активність дітей [5]. Наявність відкритих ігрових матеріалів, конструкторів, природних об'єктів, художніх і театральних атрибутів створює можливості для експериментування, комбінування та творчого моделювання різних життєвих ситуацій. Саме така організація середовища спонукає дитину до самостійного пошуку нових способів дії та нестандартних рішень.

До основних педагогічних умов розвитку креативного мислення через гру належать:

- **підтримка дитячої ініціативи**, що передбачає визнання права дитини на власні ідеї, сюжети та способи гри;
- **використання відкритих ігрових завдань**, які не мають єдиного правильного рішення і стимулюють різні варіанти дій;
- **мінімізація директивного керівництва**, що дозволяє дитині діяти самостійно, експериментувати та робити власні висновки;
- **стимулювання уяви та фантазії**, через створення проблемних ігрових ситуацій, сюжетних змін і творчих імпровізацій;
- **інтеграція гри з художньою, мовленнєвою та дослідницькою діяльністю**, що забезпечує цілісність розвитку дитини та збагачує її ігровий досвід.

Важливо також підкреслити, що педагог у цьому процесі виконує роль фасилітатора, який не лише організовує середовище, а й тонко супроводжує гру, підтримує емоційний комфорт дітей, розширює їхні ігрові можливості та стимулює творчі прояви. Саме така позиція дорослого створює умови для природного розкриття креативного потенціалу кожної дитини.

Розвиток креативного мислення у дітей дошкільного віку неможливий без цілеспрямованої, науково обґрунтованої та педагогічно виваженої діяльності вихователя. У сучасній дошкільній освіті роль педагога трансформується від транслятора знань до фасилітатора, організатора розвивального середовища та партнера дитини в ігровій діяльності. Така зміна підходів зумовлена орієнтацією на особистісно орієнтовану та компетентнісну модель освіти.

У контексті розвитку креативного мислення педагог виступає ключовою фігурою, яка створює умови для розгортання творчого потенціалу дитини. Як підкреслює Т. Поніманська, сучасний вихователь має забезпечувати суб'єкт-суб'єктну взаємодію з дитиною, визнаючи її право на ініціативу, самостійність і вибір способів діяльності [6]. Це означає відмову від жорсткого регламентування ігрового процесу та перехід до підтримувальної педагогічної позиції.

Н. Гавриш зазначає, що педагог у дошкільному закладі має бути організатором інтегрованого освітнього процесу, у якому гра виступає базовим механізмом розвитку особистості [4]. У цьому контексті вихователь не лише ініціює ігрову діяльність, а й забезпечує її розгортання, збагачення та ускладнення, створюючи ситуації для творчого пошуку та самовираження дітей.

Основні функції педагога у розвитку креативного мислення

1. Організатор розвивального середовища. Педагог відіграє ключову роль у створенні такого освітнього середовища, яке стимулює пізнавальну активність, творче самовираження та самостійність дітей. Розвивальне предметно-просторове середовище має бути гнучким, мобільним, емоційно привабливим і доступним для вільного вибору дитиною матеріалів та видів діяльності. Особливого значення набуває використання відкритих матеріалів, які не мають одного визначеного способу застосування: конструкторів, тканин, природних матеріалів, елементів театрального реквізиту, художніх засобів, сенсорних ігор. Саме така варіативність сприяє розвитку уяви, здатності до комбінування, фантазування та творчого експериментування.

Педагог також організовує тематичні осередки діяльності (ігрові, художні, дослідницькі, театральні), які стимулюють інтеграцію різних видів дитячої активності. Важливо, щоб середовище не лише відповідало віковим потребам дітей, а й постійно оновлювалося відповідно до їхніх інтересів та освітніх потреб. У такому просторі дитина відчуває свободу вибору, можливість діяти самостійно та реалізовувати власні творчі задуми.

2. Фасилітатор ігрової діяльності. У сучасній дошкільній освіті педагог дедалі більше виконує роль фасилітатора, тобто помічника й координатора дитячої діяльності, а не керівника, який нав'язує готові моделі поведінки. У процесі гри вихователь підтримує дитячі ініціативи, допомагає розвивати сюжет, стимулює взаємодію між дітьми та створює умови для самостійного прийняття рішень.

Фасилітаційна позиція педагога передбачає ненав'язливе включення у гру через запитання, пропозиції або введення нових предметів та персонажів, які збагачують ігрову ситуацію. Наприклад, педагог може поставити проблемне запитання: «Що станеться, якщо у казковому місті зникне світло?» або запропонувати новий матеріал для гри, який стимулюватиме дітей до створення нових сюжетних ліній.

Важливо, що педагог не обмежує дитячу фантазію жорсткими правилами, а навпаки — підтримує оригінальні ідеї та нестандартні способи дії. Такий підхід

сприяє розвитку самостійності, творчої ініціативи, уміння співпрацювати та формує внутрішню мотивацію до пізнання.

3. Стимулятор творчого мислення. Однією з важливих функцій педагога є створення умов для активізації творчого мислення дітей. Для цього вихователь використовує проблемні ситуації, творчі завдання, евристичні бесіди, елементи гри-дослідження та вправи на розвиток уяви. Такі методи спонукають дітей не відтворювати готові зразки, а шукати власні способи розв'язання завдань, висувати припущення та експериментувати.

Педагог стимулює розвиток дивергентного мислення через відкриті запитання, які не мають однієї правильної відповіді: «Як ще можна використати цей предмет?», «Що можна придумати з цих матеріалів?», «Яким може бути продовження історії?». Подібні завдання розвивають гнучкість мислення, швидкість генерування ідей, оригінальність та здатність до імпровізації.

Особливе значення має підтримка дитячої ініціативи та позитивне ставлення до помилок. Педагог демонструє, що помилка є не невдачею, а частиною творчого пошуку та дослідницької діяльності. Це створює психологічно безпечне середовище, у якому дитина не боїться висловлювати власні ідеї та експериментувати.

4. Партнер у грі. Сучасний педагог у закладі дошкільної освіти виступає не лише організатором діяльності, а й рівноправним партнером дитини у грі. Така позиція ґрунтується на принципах педагогіки партнерства, взаємоповаги та довіри. Педагог не домінує у взаємодії, не контролює кожен крок дитини, а співпрацює з нею, підтримує емоційний контакт і спільно переживає ігрові події.

Участь дорослого у грі допомагає дітям розширювати власний досвід, засвоювати нові моделі поведінки та розвивати комунікативні навички. Водночас педагог зберігає баланс між активною участю та свободою дитячої творчості, не перетворюючи гру на навчальне заняття з жорстко визначеним результатом.

Партнерська взаємодія створює атмосферу емоційного комфорту, у якій дитина почувається впевнено та вільно висловлює свої думки й фантазії. Саме позитивний емоційний фон, підтримка та прийняття є важливими умовами розвитку креативності та творчої самореалізації дошкільників.

5. Модератор соціальної взаємодії. У процесі гри педагог виконує важливу функцію модератора соціальної взаємодії між дітьми. Він допомагає організувати спільну діяльність, налагодити комунікацію, розподілити ролі та узгодити правила гри. Це особливо важливо у колективних творчих іграх, де успішність діяльності залежить від уміння дітей співпрацювати, домовлятися та враховувати інтереси інших.

Педагог навчає дітей конструктивно вирішувати конфлікти, висловлювати власні думки, слухати партнерів і досягати спільних рішень. У разі виникнення суперечок вихователь не нав'язує готового рішення, а спрямовує дітей до самостійного пошуку компромісу через обговорення та взаємодію.

Завдяки такій підтримці у дітей формуються навички соціальної компетентності: емпатія, толерантність, відповідальність, уміння працювати у команді. Крім того, колективна взаємодія у грі сприяє розвитку колективної творчості, коли нові ідеї народжуються у процесі спільного обговорення та співтворчості.

Важливим аспектом є особистісна позиція самого педагога. Його креативність, гнучкість мислення, здатність до імпровізації та відкритість до нового безпосередньо впливають на розвиток творчості дітей. Педагог, який демонструє творчий підхід у власній діяльності, стає для дітей моделлю креативної поведінки.

К. Крутій наголошує, що ефективність розвитку творчого потенціалу дітей значною мірою залежить від готовності педагога до інноваційної діяльності та вміння створювати розвивальне середовище, яке стимулює самостійність і ініціативу [5].

Висновки. У результаті теоретичного аналізу проблеми розвитку креативного мислення дітей дошкільного віку через гру встановлено, що гра є природним і найбільш ефективним механізмом становлення творчої особистості. Вона забезпечує цілісність психічного розвитку дитини, створюючи умови для формування уяви, гнучкості мислення, здатності до символізації та нестандартного вирішення проблемних ситуацій.

Узагальнення наукових підходів дозволяє стверджувати, що гра виступає провідним видом діяльності дошкільника, у якому відбувається природне поєднання пізнавальної, емоційної, соціальної та творчої сфер розвитку. Саме в ігровій діяльності дитина набуває досвіду самостійного конструювання дійсності, що є основою креативного мислення.

Доведено, що гра як середовище розвитку креативності функціонує завдяки низці психологічних механізмів: уяві, символізації, дивергентному мисленню, проблемності, емоційній залученості та соціальній взаємодії. Їх комплексна дія забезпечує природне формування творчих здібностей дитини дошкільного віку.

Важливим чинником ефективності розвитку креативного мислення є педагогічні умови організації ігрової діяльності, серед яких провідними визначено: створення розвивального предметно-просторового середовища, підтримку дитячої ініціативи, використання відкритих ігрових завдань, мінімізацію директивного керівництва та інтеграцію гри з різними видами діяльності.

Особливу роль у цьому процесі відіграє педагог, який виступає фасилітатором, партнером і організатором ігрового середовища. Його професійна компетентність, творчий підхід та готовність до інновацій безпосередньо впливають на рівень розвитку креативного мислення дітей.

Отже, гра є не лише провідною діяльністю дошкільника, а й універсальним природним механізмом розвитку його творчого потенціалу. Ефективна реалізація цього потенціалу можлива за умови цілеспрямованої педагогічної

підтримки, створення відповідного освітнього середовища та забезпечення особистісно орієнтованого підходу в організації ігрової діяльності.

Література:

1. Базовий компонент дошкільної освіти України / наук. кер. Т. О. Піроженко. Київ, 2021. 37 с.
2. Богуш А. М. Дошкільна лінгводидактика : теорія і методика навчання дітей рідної мови. Київ : Слово, 2015. 704 с.
3. Виготський Л. С. Уява і творчість у дитячому віці. Київ : Радянська школа, 1991. 93с.
4. Гавриш Н. В. Сучасне заняття в дошкільному закладі : навч.-метод. посіб. Луганськ : Альма-матер, 2007. 496 с.
5. Крутій К. Л. Освітній простір дошкільного навчального закладу : монографія. Запоріжжя : ЛІПС, 2009. 320 с.
6. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2018. 408с.

References:

1. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity Ukrainy [Basic component of preschool education in Ukraine] / nauk. ker. T. O. Pirozhenko. (2021). Kyiv, Ukraine.
2. Bohush, A. M. (2015). *Doshkilna linhvodydaktyka: teoriia i metodyka navchannia ditei ridnoi movy* [Preschool linguodidactics: Theory and methods of teaching children their native language]. Kyiv, Ukraine: Slovo.
3. Vyhotskyi, L. S. (1991). *Uiava i tvorchist u dytiachomu vitsi* [Imagination and creativity in childhood]. Kyiv, Ukraine: Radianska shkola.
4. Havrysh, N. V. (2007). *Suchasne zaniattia v doshkilnomu zakladi: navchalno-metodychnyi posibnyk* [Modern lesson in a preschool institution: Educational and methodological manual]. Luhansk, Ukraine: Alma-mater.
5. Krutii, K. L. (2009). *Osvitnii prostir doshkilnoho navchalnoho zakladu: monohrafiia* [Educational environment of a preschool educational institution: Monograph]. Zaporizhzhia, Ukraine: LIPS.
6. Ponimanska, T. I. (2018). *Doshkilna pedahohika: navchalnyi posibnyk* [Preschool pedagogy: Study guide]. Kyiv, Ukraine: Akademvydav.

Дата першого надходження статті до видання: 09.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.05.2026

УДК 373.2:37.016:81'243]:37.014.5(477:510)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-938-949

Котова Анна Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, https://orcid.org/ 0000-0001-8362-9055

Ленська Олена Олегівна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов професійного спрямування, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Харків, https://orcid.org/0000-0001-8972-9962

Єршова Ілона Шонівна старший викладач кафедри іноземних мов професійного спрямування, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, https://orcid.org/0009-0007-2641-1851

ПРЕДМЕТНО-ІНТЕГРОВАНЕ МОВНЕ НАВЧАННЯ У ДОШКІЛЬНІЙ ОСВІТІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПІДХОДІВ КНР ТА УКРАЇНИ

Анотація. Сучасний розвиток дошкільної освіти характеризується посиленням інтеграційних процесів та пошуком ефективних педагогічних підходів, спрямованих на забезпечення цілісного розвитку дитини. У цьому контексті особливий інтерес становить досвід КНР, система дошкільної освіти якої зазнає активної модернізації та впроваджує інноваційні освітні практики. У статті проаналізовано теоретичні засади предметно-інтегрованого мовного навчання у контексті сучасних тенденцій розвитку дошкільної освіти КНР та України. Розкрито сутність цієї методики, визначено основні підходи до її трактування та охарактеризовано модель 4С, що охоплює зміст, комунікацію, когніцію та культуру. Узагальнено підходи до класифікації мовних одиниць у межах предметно-інтегрованого навчання. Обґрунтовано доцільність використання елементів предметно-інтегрованого мовного навчання в закладах дошкільної освіти як засобу цілісного розвитку дитини та інтеграції освітнього змісту. У статті здійснено порівняльний аналіз підходів до його реалізації в системі дошкільної освіти Китайської Народної Республіки та України. Розкрито сучасні тенденції розвитку дошкільної освіти КНР, зокрема інтеграцію освітнього змісту, політику де-шкільної орієнтації (de-schoolification), активний розвиток приватних і білінгвальних закладів та використання елементів предметно-інтегрованого навчання у ранній іншомовній освіті. Визначено особливості української моделі дошкільної освіти, що ґрунтується на положеннях Базового компонента, інтегрованому підході та використанні елементів іншомовного навчання в підготовці дітей до школи. Узагальнено спільні та відмінні риси у цілях, змісті, ролі педагога, організації мовного

середовища та нормативному забезпеченні. Обґрунтовано перспективи адаптації ефективних елементів китайського досвіду в українській дошкільній освіті, зокрема щодо інтеграції мовного і змістового компонентів, створення природного іншомовного середовища, удосконалення професійної підготовки педагогів та збереження провідної ролі ігрової діяльності. Підкреслено, що впровадження CLIL у дошкільній освіті має здійснюватися з урахуванням вікових особливостей дітей та принципів дитиноцентризму.

Ключові слова: дошкільна освіта, предметно-інтегроване навчання, інтеграція освітнього змісту, раннє навчання іноземної мови, Україна, Китай, компетентнісний підхід

Kotova Anna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of English Philology and Foreign Language Teaching Methods, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0001-8362-9055

Olena Lenska Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Foreign Languages for Professional Purposes, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0001-8972-9962

Ilona Yershova senior lecturer at the Department of Foreign Languages for professional Purposes,V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, https://orcid.org/0009-0007-2641-1851

CONTENT AND LANGUAGE INTEGRATED LEARNING IN PRESCHOOL EDUCATION: A COMPARATIVE ANALYSIS OF APPROACHES IN CHINA AND UKRAINE

Abstract. Contemporary preschool education is characterized by the intensification of integration processes and the search for effective pedagogical approaches aimed at ensuring the holistic development of the child. In this context, the experience of the People's Republic of China is of particular interest, as its preschool education system is undergoing active modernization and implementing innovative educational practices. The article analyzes the theoretical foundations of Content and Language Integrated Learning (CLIL) within the context of current trends in the development of preschool education in China and Ukraine. The essence of this methodology is revealed, the main approaches to its interpretation are identified, and the 4C framework encompassing content, communication, cognition, and culture is characterized. Approaches to the classification of language components within content-integrated learning are summarized. The expediency of using elements of content and language integrated learning in preschool educational institutions as a

means of ensuring children's holistic development and integrating educational content is substantiated.

The article presents a comparative analysis of approaches to the implementation of content and language integrated learning in the preschool education systems of the People's Republic of China and Ukraine. Current trends in the development of preschool education in China are highlighted, including the integration of educational content, the policy of de-schoolification, the active development of private and bilingual kindergartens, and the use of elements of content-integrated learning in early foreign language education. The features of the Ukrainian preschool education model, based on the provisions of the State Standard of Preschool Education, the integrated approach, and the use of elements of foreign language learning in school readiness preparation, are identified. Similarities and differences in educational goals, content, the role of teachers, the organization of the language environment, and regulatory support are summarized. The prospects for adapting effective elements of the Chinese experience to Ukrainian preschool education are substantiated, particularly regarding the integration of language and content components, the creation of a natural foreign language environment, the improvement of teachers' professional training, and the preservation of the leading role of play-based activities. It is emphasized that the implementation of CLIL in preschool education should take into account children's age-specific characteristics and the principles of child-centered education.

Keywords: preschool education, content and language integrated learning, integration of educational content, early foreign language learning, Ukraine, China, competence-based approach.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку дошкільної освіти характеризується пошуком нових підходів до організації освітнього процесу, спрямованих на забезпечення всебічного розвитку дитини та формування ключових компетентностей, необхідних для успішної соціалізації в умовах глобалізованого суспільства. У багатьох країнах світу відбувається переосмислення змісту дошкільної освіти, що виявляється у відмові від вузькопредметного підходу та переході до інтегрованих моделей навчання.

Особливий науковий інтерес у цьому контексті становить досвід Китайської Народної Республіки, система дошкільної освіти якої протягом останніх десятиліть зазнала суттєвих трансформацій. Розширення доступу до дошкільної освіти, оновлення її змісту, удосконалення професійної підготовки педагогічних кадрів та орієнтація на дитиноцентрований підхід визначають основні напрями сучасної освітньої політики КНР. Водночас однією з провідних тенденцій розвитку китайської дошкільної освіти є впровадження інтегрованих форм організації освітнього процесу, що забезпечують цілісне сприйняття дитиною навколишнього світу та взаємозв'язок різних освітніх напрямів [1; 2].

Подібні процеси спостерігаються і в Україні, де оновлений Базовий компонент дошкільної освіти акцентує увагу на компетентнісному та

інтегрованому підходах до розвитку особистості дитини дошкільного віку. Це зумовлює необхідність вивчення та порівняння зарубіжного досвіду з метою пошуку ефективних педагогічних практик, здатних збагатити вітчизняну систему дошкільної освіти.

Одним із перспективних підходів, що відповідає сучасним тенденціям інтеграції змісту освіти, є предметно-інтегроване мовне навчання (Content and Language Integrated Learning, CLIL). Його сутність полягає в одночасному засвоєнні предметного змісту та розвитку мовленнєвих умінь, що створює умови для природного використання мови в процесі пізнавальної діяльності. Незважаючи на значне поширення CLIL у системі шкільної та вищої освіти, питання можливостей застосування окремих положень цієї методики в дошкільній освіті, зокрема в контексті порівняння досвіду КНР та України, потребує подальшого наукового осмислення.

Аналіз наукових досліджень і публікацій свідчить про зростання уваги дослідників до проблем інтегрованого навчання та розвитку мовленнєвої компетентності дітей дошкільного віку. Сучасні тенденції реформування дошкільної освіти КНР, зокрема впровадження ігрових підходів та інтеграції освітнього змісту, висвітлено у працях C. Niu [1] та M. Yuan, S. He, J. Cheng [2]. Питання нормативного забезпечення та оновлення змісту дошкільної освіти в Китаї відображено в державних документах, зокрема в «Керівництві щодо навчання та розвитку дітей віком 3–6 років» та Законі КНР про дошкільну освіту. Теоретико-методологічні засади предметно-інтегрованого мовного навчання розроблено у працях D. Coyle, P. Hood, D. Marsh [3], P. Mehisto, M. J. Frigols [4]. Практичні аспекти впровадження CLIL розкрито у роботах P. Ball, K. Kelly, J. Clegg [5] та T. Chadwick [6]. Можливості використання CLIL у дошкільній освіті висвітлено в дослідженнях K. C. Zhang [8], Z. Wang [9], а також у праці І. В. Карапузової та О. М. Палехи [10], присвяченій методиці предметно-мовного інтегрованого навчання дітей дошкільного віку.

Однак питання порівняльного вивчення підходів до предметно-інтегрованого мовного навчання в КНР та Україні залишається недостатньо розробленим, що й зумовлює актуальність цього дослідження.

Мета статті – полягає у здійсненні порівняльного аналізу підходів до предметно-інтегрованого мовного навчання у дошкільній освіті КНР та України, а також у визначенні можливостей використання позитивного зарубіжного досвіду в українській освітній практиці.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання дослідження**:

Уточнити сутність поняття «предметно-інтегроване мовне навчання».

Проаналізувати нормативно-методичні засади організації мовної освіти дітей дошкільного віку в КНР та Україні.

Виявити спільні та відмінні риси реалізації інтегрованих мовних практик у двох країнах.

Окреслити перспективи адаптації ефективних елементів китайського досвіду в умовах української дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових джерел дає підстави стверджувати, що методика предметно-інтегрованого навчання не належить до новітніх освітніх практик. Її витоки пов'язують із Канадою, де цей підхід почали застосовувати у 1960-х роках, тоді як найбільш інтенсивний розвиток відбувся у 1990-х роках. Сьогодні існують різні підходи до трактування сутності предметно-інтегрованого навчання. Зокрема, його розглядають як методику викладання іноземної мови, що поєднує опанування навчального предмета та мовної складової, а також сприяє розвитку критичного мислення й культурної компетентності здобувачів освіти. Саме тому в англомовному науковому дискурсі цей підхід позначають абревіатурою CLIL (Content and Language Integrated Learning) [11].

Один із розробників методології предметно-інтегрованого навчання, Девід Койл, підкреслює, що її реалізація ґрунтується на взаємодії чотирьох ключових компонентів, відомих як модель 4C:

• зміст (content);
• комунікація (communication);
• когніція (cognition);
• культура (culture) [3, с. 41].

Відповідно до цієї моделі, через змістовий компонент здобувачі освіти засвоюють нові знання з певної дисципліни під час аудиторної роботи та самостійного опрацювання матеріалу. Когніція забезпечує розвиток критичного мислення, умінь аналізувати й узагальнювати інформацію. Культура при цьому розглядається на двох рівнях – макро- та мікрорівні [4].

Комунікація має супроводжувати всі етапи роботи над темою, оскільки є одним із визначальних складників цієї методики. На думку П. Болла, важливою умовою ефективної комунікації виступає мовна підтримка, що передбачає добір ключових лексичних і граматичних одиниць. Умовно їх поділяють на обов'язкову мову змісту (content-obligatory language) та сумісну зі змістом мову (content-compatible language).

Обов'язкову мову змісту педагог може заздалегідь визначити та опрацювати зі здобувачами освіти на початку вивчення теми. Натомість сумісна зі змістом мова виникає ситуативно й залежить від рівня мовної підготовки учасників освітнього процесу [5, с. 104].

Інший підхід до класифікації мовних одиниць у межах цієї методики пропонує Т. Чедвік. Дослідник виокремлює:

- мовні одиниці загального вжитку, що використовуються у міжособистісному спілкуванні;
- мову, за допомогою якої надаються інструкції та пояснення;
- когнітивну мовну компетенцію, пов'язану з академічним спілкуванням, яка може мати як предметно орієнтований, так і загальновживаний характер [6].

Отже, предметно-інтегроване мовне навчання є комплексним педагогічним підходом, що поєднує засвоєння предметного змісту з розвитком мовленнєвих умінь здобувачів освіти. Реалізація моделі 4C забезпечує інтеграцію змістового, мовленнєвого, когнітивного та соціокультурного компонентів навчання. У контексті дошкільної освіти використання елементів CLIL створює умови для природного залучення дітей до іншомовної комунікації через ігрову, пізнавальну, художньо-творчу та дослідницьку діяльність. Такий підхід відповідає принципам цілісного розвитку дитини дошкільного віку та узгоджується із сучасними тенденціями інтеграції освітнього змісту в закладах дошкільної освіти.

Сучасний розвиток дошкільної освіти характеризується посиленням інтеграційних процесів, орієнтацією на компетентнісний підхід та пошуком ефективних моделей раннього мовного розвитку дітей. Однією з таких моделей є предметно-інтегроване мовне навчання (Content and Language Integrated Learning, CLIL), що передбачає одночасне засвоєння змісту певної освітньої галузі та розвиток мовних компетентностей. Хоча класична модель CLIL розроблялася переважно для шкільної освіти, окремі її принципи дедалі частіше застосовуються у практиці дошкільної освіти різних країн, зокрема Китаю та України.

У КНР модернізація дошкільної освіти відбувається в контексті державної політики забезпечення доступності, якості та гармонійного розвитку дітей. Одним із ключових документів є «Керівництво щодо навчання та розвитку дітей віком 3–6 років» (《3–6岁儿童学习与发展指南》), у якому визначено п'ять взаємопов'язаних освітніх напрямів: здоров'я, мова, соціальний розвиток, наука та мистецтво [7]. Така структура відображає інтегрований характер дошкільної освіти, орієнтований не на вузькопредметне навчання, а на цілісний розвиток особистості дитини.

Сучасні тенденції розвитку дошкільної освіти КНР також пов'язані з подоланням явища так званої «школізації» (schoolification) дитячих садків. У новому Законі КНР про дошкільну освіту наголошується на неприпустимості впровадження у дошкільних закладах програм початкової школи та проведення формалізованого оцінювання дітей [12]. Відповідно, раннє навчання іноземних мов має здійснюватися з урахуванням вікових особливостей дошкільників, через ігрову діяльність, спілкування та інтеграцію з іншими видами дитячої активності.

Попри державне регулювання, у КНР активно функціонують приватні та білінгвальні дитячі садки, які пропонують різні моделі ранньої іншомовної освіти. Значна частина таких закладів використовує англійську мову як засіб організації повсякденного спілкування та реалізації інтегрованих освітніх проєктів. Дослідження K. Zhang демонструє можливості двомовних програм занурення, у межах яких англійська та китайська мови використовуються для опанування змісту різних освітніх напрямів [8]. При цьому акцент робиться не

на формальному вивченні мовних структур, а на створенні природного комунікативного середовища.

Окремі практики дошкільної освіти КНР мають ознаки, близькі до принципів CLIL. Насамперед це інтеграція мовного розвитку з художньою діяльністю, дослідницькими завданнями, пізнанням навколишнього світу та проєктною роботою. Водночас повноцінне впровадження CLIL у китайських дошкільних закладах стримується відсутністю чітких методичних рекомендацій, недостатньою підготовкою педагогів та пріоритетом забезпечення психологічного комфорту дітей у межах політики de-schoolification [2; 9].

В Україні інтеграційні процеси у дошкільній освіті закріплено на нормативному рівні. Базовий компонент дошкільної освіти визначає дошкільну освіту як цілісний процес розвитку, виховання та навчання дитини, спрямований на формування ключових компетентностей [13]. Зміст освітньої діяльності реалізується через освітні напрями, між якими встановлюються тісні взаємозв'язки. Такий підхід створює передумови для використання інтегрованих технологій навчання.

Особливого значення набуває інтеграція мовленнєвого розвитку з іншими видами діяльності дошкільників. У практиці українських закладів дошкільної освіти мовленнєві завдання поєднуються з художньо-продуктивною діяльністю, елементарними математичними уявленнями, ознайомленням із природним і соціальним довкіллям. Це відповідає загальній логіці компетентнісного та діяльнісного підходів, закладених у державному стандарті.

Іншомовна освіта в українських ЗДО не є обов'язковою складовою дошкільної освіти, однак значна кількість закладів реалізує програми раннього вивчення іноземних мов, переважно англійської. Найчастіше використовуються ігрові методики, пісні, римівки, театралізовані вправи, тематичні заняття. У підготовчих до школи групах спостерігається тенденція до інтеграції іншомовного матеріалу зі змістом інших освітніх напрямів, зокрема під час ознайомлення з природою, формування елементарних математичних уявлень чи виконання творчих завдань [10].

Хоча поняття CLIL рідко використовується у нормативних документах дошкільної освіти України, окремі його елементи поступово впроваджуються в освітню практику. Йдеться насамперед про тематичне планування, використання іноземної мови як додаткового засобу комунікації та спрямування навчальної діяльності на досягнення подвійної мети засвоєння нового змісту й розвиток мовленнєвих умінь. Найбільш сприятливими для цього є форми роботи, пов'язані з дослідницькою діяльністю, творчими проєктами та інтегрованими заняттями.

Порівняльний аналіз дозволяє виявити як спільні риси, так і відмінності у підходах КНР та України до реалізації предметно-інтегрованого мовного навчання.

Щодо мети освітнього процесу, обидві країни орієнтуються на гармонійний розвиток особистості дитини та формування базових компетентностей.

Водночас у КНР акцент робиться на забезпеченні соціалізації, емоційного благополуччя та уникненні надмірного академічного навантаження, тоді як в Україні вагомого значення набуває підготовка до подальшого навчання в школі через розвиток ключових компетентностей.

Зміст дошкільної освіти в обох країнах має інтегрований характер. Китайська модель ґрунтується на взаємозв'язку п'яти освітніх напрямів, визначених державними рекомендаціями [7]. Українська система спирається на освітні напрями Базового компонента дошкільної освіти, що також передбачають цілісне бачення розвитку дитини [13]. У цьому контексті інтеграція мовного компонента з іншими видами діяльності є закономірною рисою обох систем.

Суттєві відмінності простежуються у ролі педагога. У китайських дошкільних закладах вихователь виступає передусім організатором розвивального середовища, фасилітатором дитячої взаємодії та спостерігачем за індивідуальним поступом дитини. В українській практиці, поряд із зазначеними функціями, педагог нерідко зберігає провідну роль у плануванні та безпосередньому керуванні освітньою діяльністю. Для реалізації CLIL-підходу в обох країнах важливою умовою є спеціальна підготовка педагогів до інтегрованого навчання.

Мовне середовище також має певні особливості. У КНР воно часто формується завдяки діяльності приватних і білінгвальних дитячих садків, де іноземна мова використовується у природних ситуаціях спілкування та під час реалізації інтегрованих освітніх проєктів [3; 9]. В Україні іншомовне середовище здебільшого обмежується спеціально організованими заняттями, хоча останнім часом поширюються практики використання англійської мови в повсякденній діяльності дітей.

Нормативне забезпечення інтегрованого мовного навчання також різниться. У КНР відсутні спеціальні документи щодо впровадження CLIL у дошкільній освіті, проте чинні нормативні акти підтримують інтегрований характер навчання та забороняють передчасну академізацію освітнього процесу [2]. В Україні Базовий компонент дошкільної освіти створює сприятливі умови для використання інтегрованих технологій, хоча питання ранньої іншомовної освіти та CLIL потребують подальшого нормативного й методичного опрацювання.

Перспективи впровадження CLIL у дошкільній освіті обох країн пов'язані з необхідністю розроблення адаптованих методичних моделей, підготовкою педагогічних кадрів та створенням відповідного освітнього середовища. Водночас реалізація цього підходу має враховувати вікові особливості дошкільників і не суперечити принципам дитиноцентризму та ігрової діяльності.

Таким чином, аналіз досвіду КНР та України свідчить про наявність спільних тенденцій у розвитку предметно-інтегрованого мовного навчання на дошкільному рівні. Обидві системи освіти демонструють відхід від ізольованого

засвоєння знань на користь цілісного розвитку дитини та інтеграції освітнього змісту. Хоча повноцінне використання CLIL у дошкільній освіті поки що має фрагментарний характер, окремі його елементи вже реалізуються у практиці обох країн. Це дає підстави розглядати CLIL як перспективний напрям модернізації ранньої іншомовної освіти за умови його адаптації до специфіки дошкільного дитинства.

Порівняльний аналіз підходів до реалізації предметно-інтегрованого мовного навчання в КНР та Україні дозволяє виокремити низку ефективних практик, які можуть бути адаптовані в умовах української дошкільної освіти. Водночас така адаптація має здійснюватися з урахуванням національного освітнього законодавства, принципів дитиноцентризму та вікових особливостей дітей дошкільного віку.

Одним із ключових перспективних напрямів є посилення інтеграції освітнього змісту, зокрема мовленнєвого розвитку з іншими видами дитячої діяльності. У китайській практиці дошкільної освіти мовний компонент органічно включається в художньо-естетичну, пізнавально-дослідницьку та ігрову діяльність, що забезпечує природність засвоєння мовного матеріалу [9]. В українських закладах дошкільної освіти інтегрований підхід нормативно закріплений у Базовому компоненті дошкільної освіти [13], однак іншомовна складова часто реалізується у форматі окремих занять. Тому перспективним є розроблення інтегрованих тематичних модулів, у яких іноземна мова використовується як інструмент пізнання змісту освітніх напрямів, а не як самоціль.

Другим важливим напрямом є створення природного іншомовного середовища в закладах дошкільної освіти. Досвід КНР, зокрема приватних і білінгвальних дитячих садків, демонструє ефективність моделі, за якої іноземна мова використовується у повсякденних ситуаціях спілкування, під час організації режимних моментів та ігрової діяльності [2]. Такий підхід сприяє формуванню у дітей позитивної мотивації до мовлення та зниженню психологічного бар'єра. В українських умовах доцільним є поступове впровадження елементів іншомовного середовища, таких як мовні рутини, використання англійських пісень, коротких інструкцій та ігрових ситуацій. Водночас важливо підкреслити, що іноземна мова має виконувати функцію додаткового засобу комунікації, не витісняючи державну мову освітнього процесу.

Третім перспективним напрямом є вдосконалення професійної підготовки педагогів до реалізації інтегрованого мовного навчання. Ефективність CLIL-підходу значною мірою залежить від рівня методичної та мовної компетентності вихователя. У китайській практиці спостерігається тенденція до залучення педагогів, здатних одночасно забезпечувати розвиток змістової та мовної складової освітнього процесу [2; 9]. В Україні доцільним є розширення програм підвищення кваліфікації вихователів, упровадження спеціалізованих курсів з

CLIL-методики, а також розвиток міждисциплінарної співпраці між вихователями та викладачами іноземної мови. Це дозволить забезпечити більш системне впровадження інтегрованого підходу в освітню практику.

Четвертим важливим аспектом є дотримання принципу недопущення передчасної академізації дошкільної освіти. Сучасні реформи дошкільної освіти в КНР спрямовані на подолання явища «шкільної орієнтації» (schoolification) та збереження ігрової природи навчання дітей дошкільного віку [10]. У цьому контексті особливо цінним є баланс між навчальними цілями та психологічним благополуччям дитини. Для України це означає необхідність уникнення надмірного ускладнення іншомовного навчального змісту та збереження провідної ролі гри, творчої діяльності та експериментування. Саме через такі форми діяльності CLIL може бути найбільш ефективно адаптований до умов дошкільного дитинства.

Висновки. Таким чином, адаптація ефективних елементів китайського досвіду предметно-інтегрованого мовного навчання в Україні має здійснюватися на основі поєднання інноваційних підходів із національними традиціями дошкільної освіти. Перспективними є такі напрями, як інтеграція мовного та змістового компонентів освітнього процесу, створення елементів природного іншомовного середовища, удосконалення професійної підготовки педагогів та збереження пріоритету ігрової діяльності. Реалізація цих напрямів сприятиме підвищенню якості ранньої іншомовної освіти та розвитку передумов багатомовної компетентності дітей дошкільного віку.

Водночас важливо підкреслити, що ефективність упровадження елементів CLIL у дошкільній освіті значною мірою залежить від системності їх реалізації та відповідності психолого-педагогічним особливостям дітей дошкільного віку. Механічне перенесення окремих практик без належної адаптації до українського освітнього контексту може призвести до надмірної академізації освітнього процесу, що суперечить базовим принципам дошкільної педагогіки. Тому ключовим завданням залишається забезпечення балансу між мовленнєвим розвитком, ігровою діяльністю та загальним гармонійним розвитком дитини.

Крім того, перспективи розвитку предметно-інтегрованого мовного навчання в Україні пов’язані з необхідністю методичного супроводу педагогів та створення відповідного освітнього середовища в закладах дошкільної освіти. Подальші наукові дослідження можуть бути спрямовані на розроблення адаптованих моделей CLIL для різних вікових груп дошкільників, а також на емпіричне вивчення ефективності таких моделей у практиці українських закладів дошкільної освіти.

Література:

1. Niu C. Research on play-based kindergarten curriculum reform in China: based on the analysis of three typical play modes. *International Journal of Early Years Education*. 2023. Vol. 31, № 2. P. 401–418. DOI: 10.1080/09669760.2023.2168520.

2. Yuan M., He S., Cheng J. From structural division to integration: reforming curriculum and teacher development for China's early childhood education and care system // *International Journal of Child Care and Education Policy*. 2026. Vol. 20. Article 12. DOI: 10.1186/s40723-026-00171-8.

3. Coyle D., Hood P., Marsh D. Content and Language Integrated Learning. Cambridge : Cambridge University Press, 2010. 184 p.

4. Mehisto P., Marsh D., Frigols M. J. Uncovering CLIL: Content and Language Integrated Learning in Bilingual and Multilingual Education. Oxford : Macmillan Education, 2008. 238 p.

5. Ball P., Kelly K., Clegg J. Putting CLIL into Practice. Oxford : Oxford University Press, 2015. 312 p.

6. Chadwick T. Language Awareness in Teaching: A Toolkit for Content and Language Teachers. Cambridge : Cambridge University Press, 2012. 176 p.

7. **教育部**. 3–6岁儿童学习与发展指南 [Електронний ресурс]. URL: https://www.edu.cn/html/e/etfz/index.shtml (дата звернення: 12.06.2026).

8. Zhang K. C. Envisioning Two-Way Immersion Language Learning in China: An Initial Kindergarten Curriculum Plan. *International Journal of Educational Reform*. 2019. Vol. 28, № 4. P. 354–368. DOI: 10.1177/1056787919856741.

9. Wang Z. Implementation of CLIL Pedagogy in Preschool Context in China. *Frontiers in Educational Research*. 2023. Vol. 6, № 14. DOI: 10.25236/FER.2023.061423.

10. Карапузова І. В., Палеха О. М. Методика предметно-мовного інтегрованого навчання (CLIL) в роботі з дітьми дошкільного віку. *Імідж сучасного педагога*. 2026. № 3. С. 124–129. DOI: 10.33272/2522-9729-2026-3(228)-124-129.

11. Content and Language Integrated Learning in Europe. Report of the European Commission. Brussels, 2006. 82 p.

12. China passes National Preschool Education Law. Ministry of Education of the People's Republic of China. 2024. URL: https://en.moe.gov.cn/news/press_releases/202411/t20241111_1162325.html (date of access: 12.06.2026).

13. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти) : нова редакція / наук. кер. А. М. Богуш. Київ, 2021. 37 с.

***References**:*

1. Niu, C. (2023). Research on play-based kindergarten curriculum reform in China: Based on the analysis of three typical play modes. *International Journal of Early Years Education, 31*(2), 401–418. https://doi.org/10.1080/09669760.2023.2168520

2. Yuan, M., He, S., & Cheng, J. (2026). From structural division to integration: Reforming curriculum and teacher development for China's early childhood education and care system. *International Journal of Child Care and Education Policy*, *20*, Article 12. https://doi.org/10.1186/s40723-026-00171-8

3. Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). *Content and Language Integrated Learning*. Cambridge: Cambridge University Press.

4. Mehisto, P., Marsh, D., & Frigols, M. J. (2008). *Uncovering CLIL: Content and Language Integrated Learning in Bilingual and Multilingual Education*. Oxford: Macmillan Education.

5. Ball, P., Kelly, K., & Clegg, J. (2015). *Putting CLIL into Practice*. Oxford: Oxford University Press.

6. Chadwick, T. (2012). *Language Awareness in Teaching: A Toolkit for Content and Language Teachers*. Cambridge: Cambridge University Press.

7. Ministry of Education of the People's Republic of China. (2012). *Guidelines for the Learning and Development of Children Aged 3–6 Years*. Retrieved June 12, 2026, from https://www.edu.cn/html/e/etfz/index.shtml

8. Zhang, K. C. (2019). Envisioning two-way immersion language learning in China: An initial kindergarten curriculum plan. *International Journal of Educational Reform, 28*(4), 354–368. https://doi.org/10.1177/1056787919856741

9. Wang, Z. (2023). Implementation of CLIL pedagogy in preschool context in China. *Frontiers in Educational Research, 6*(14). https://doi.org/10.25236/FER.2023.061423

10. Karapuzova, I. V., & Palekha, O. M. (2026). Methodology of content and language integrated learning (CLIL) in work with preschool children. *Image of the Modern Pedagogue, 3*, 124–129. https://doi.org/10.33272/2522-9729-2026-3(228)-124-129

11. European Commission. (2006). *Content and Language Integrated Learning in Europe*. Brussels: European Commission.

12. Ministry of Education of the People's Republic of China. (2024). *China passes National Preschool Education Law*. Retrieved June 12, 2026, from https://en.moe.gov.cn/news/press_releases/202411/t20241111_1162325.html

13. Bohush, A. M. (Ed.). (2021). *Basic Component of Preschool Education (State Standard of Preschool Education): New Edition*. Kyiv. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 14.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.05.2026

УДК 37.091.26:811.111]:004

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-950-958

Кочубей Наталія Павлівна кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов та методики викладання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, м. Глухів, https://orcid.org/0009-0002-2204-8294

Заремська Іванна Мечиславівна кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов та методики викладання, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, м. Глухів, https://orcid.org/0000-0002-9060-0004

ЦИФРОВІ ІНСТРУМЕНТИ ОЦІНЮВАННЯ УСНОГО МОВЛЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ НА ЗАНЯТТЯХ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Анотація. У статті досліджено теоретико-методичні та практичні аспекти використання цифрових інструментів для оцінювання усного мовлення (говоріння) здобувачів освіти на заняттях з англійської мови. Актуальність теми зумовлена вимогами сучасних освітніх стандартів, Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти (CEFR) та нормативними документами МОН України щодо необхідності цифровізації контролю мовленнєвої діяльності. Визначено методологічні обмеження традиційних форм оцінювання (суб'єктивізм, часові витрати, брак зворотного зв'язку) та обґрунтовано переваги інтеграції технологічних засобів.

Автором розроблено й деталізовано класифікацію цифрових інструментів за функціональними ознаками, розподіливши їх на п’ять ключових груп: платформи управління навчанням (LMS), системи автоматичного розпізнавання мовлення (ASR) на основі штучного інтелекту, відеоконференційні засоби синхронної комунікації, спеціалізовані платформи для асинхронного запису відео- й аудіоробіт, а також цифрові засоби рубрикації та стандартизації критеріїв.

Особливу увагу приділено комплексному методичному рішенню — критеріям добору технологій викладачем. Виокремлено шість обов’язкових критеріїв: відповідність дидактичній меті (формувальне, підсумкове, діагностичне оцінювання), технічна доступність, здатність до фіксації й архівування результатів для відстеження динаміки прогресу, забезпечення об’єктивності (зважаючи на лімітації штучного інтелекту в прагматичному аналізі), відповідність віковим і рівневим особливостям здобувачів освіти, а також кібербезпека й захист персональних даних відповідно до законодавства України та GDPR.

Ключові слова: цифрові інструменти, оцінювання усного мовлення, англійська мова, здобувачі освіти, автоматичне розпізнавання мовлення (ASR), формувальне оцінювання, критерії добору, захист персональних даних.

Nataliia Kochubei Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages and Teaching Methodology, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Hlukhiv, https://orcid.org/0009-0002-2204-8294

Ivanna Zaremska Candidate of Philological Sciences, Senior Teacher of the Chair of Foreign Languages and Teaching Methods, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Hlukhiv, https://orcid.org/0000-0002-9060-0004

DIGITAL TOOLS FOR ASSESSING LANGUAGE LEARNERS' SPEAKING SKILLS IN ENGLISH LESSONS

Abstract. This article examines the theoretical, methodological and practical aspects of using digital tools to evaluate learners' spoken English. The relevance of the topic is driven by the requirements of contemporary educational standards, the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR), and regulatory documents of the Ministry of Education and Science of Ukraine concerning the need to digitalise the assessment of oral communicative activity. It identifies the methodological limitations of traditional assessment formats, such as subjectivity, time demands and a lack of feedback and substantiates the advantages of integrating technological solutions.

The author has developed a classification of digital tools according to their functional characteristics, grouping them into five key categories: learning management systems (LMS); artificial intelligence–based automatic speech recognition (ASR) systems; videoconferencing tools for synchronous communication; specialised platforms for asynchronous recording of video and audio assignments; and digital means for rubrication and standardisation of assessment criteria.

Particular attention is given to a comprehensive methodological solution in the form of criteria for teachers' selection of technologies. Six mandatory criteria are distinguished: alignment with didactic objectives (formative, summative, diagnostic assessment); technical accessibility; capacity to record and archive results for tracking progress over time; provision of objectivity (in light of AI limitations in pragmatic analysis); suitability for learners' age and proficiency levels; and cybersecurity and personal data protection in accordance with Ukrainian legislation and the General Data Protection Regulation (GDPR).

Keywords: digital tools, assessment of oral production, English language, learners, automatic speech recognition (ASR), formative assessment, selection criteria, personal data protection.

Постановка проблеми. Оцінювання усного мовлення здобувачів освіти на заняттях з англійської мови є одним із найскладніших і водночас найважливіших компонентів навчання іноземної мови. В умовах компетентнісного підходу, відповідно до вимог Нової української школи та Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти (CEFR) [3, 4, 5], усне мовлення розглядається не лише як навичка відтворення мовних структур, а як складова іншомовної комунікативної компетентності, що охоплює фонетичну правильність, лексичну різноманітність, граматичну точність, зв'язність діалогічного та монологічного мовлення та здатність до спонтанної взаємодії. Саме тому якість інструментів і методів оцінювання говоріння здобувачів освіти на заняттях з англійської мови безпосередньо впливає на ефективність усього процесу вивчення іноземної мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підходи до оцінювання усного мовлення мають суттєві методологічні обмеження і зводяться переважно до усного опитування вчителем або виконання стандартизованих завдань. Таке оцінювання відзначається значним рівнем суб'єктивності і займає багато часу, а також не забезпечує достатній і своєчасний зворотний зв'язок і не дозволяє відстежувати динаміку прогресу учня в довгостроковій перспективі. Цифрові технології відкривають принципово нові можливості для подолання зазначених обмежень. Дослідники наголошують на потребі вчителів інтегрувати технологічні засоби в процес оцінювання та демонструють, що спеціалізовані платформи здатні суттєво підвищити як точність, так і системність цього процесу [7]. До схожих висновків приходять і вчені, які зазначають, що технологічно підтримане оцінювання суттєво покращує навчальні результати та підвищує залученість здобувачів освіти на заняттях з англійської мови до процесу власного навчання [6].

Інше дослідження засвідчує, що роль цифрових технологій в оцінюванні мовлення за останні роки змінилася кардинально. Цифрові технології в освіті раніше розглядалися як допоміжний і факультативний елемент, то у сучасний освітніх реаліях вони стають основою нових систем оцінювання, що спираються на обчислювально-лінгвістичний і акустичний аналіз мовленнєвих показників [10]. Таким чином, цифрове оцінювання усного мовлення може бути визначене як відповідь на реальну педагогічну потребу в об'єктивних, систематичних і ефективних інструментах вимірювання мовленнєвої компетентності.

Важливим аргументом на користь цифровізації оцінювання є нормативно-правовий контекст. Інструктивно-методичні рекомендації Міністерства освіти і науки України на 2023–2024 навчальний рік вказують на необхідність використання цифрових компонентів у стратегіях оцінювання мовленнєвої діяльності, зокрема усного продукування та усної взаємодії [4]. Це означає, що застосування цифрових інструментів є не лише методичною доцільністю, а й регламентованою вимогою сучасної освітньої системи України.

Отже, необхідність впровадження цифрового оцінювання усного мовлення здобувачів освіти на заняттях з англійської мови зумовлена трьома

взаємопов'язаними чинниками: методологічними недоліками традиційних форм оцінювання говоріння; доведеною ефективністю технологічно підтриманого зворотного зв'язку для розвитку мовленнєвих навичок; нормативними вимогами чинного освітнього законодавства України та міжнародних стандартів мовної освіти. Саме ці вектори визначають актуальність і практичне значення розробки методичних рекомендацій щодо застосування цифрових інструментів для оцінювання усного мовлення у процесі вивчення іноземної мови.

Мета статті полягає у теоретико-методичному обґрунтуванні, систематизації та розробці класифікації цифрових інструментів для оцінювання усного мовлення (говоріння) здобувачів освіти на заняттях з англійської мови, а також у визначенні та деталізації комплексних критеріїв їх педагогічно доцільного добору.

Виклад основного матеріалу. Сучасний ринок освітніх технологій пропонує широкий спектр цифрових інструментів, що можуть бути використані для оцінювання усного мовлення здобувачів освіти на заняттях з англійської мови. Однак відсутність чіткої систематизації цих засобів суттєво ускладнює їх педагогічно доцільний добір. На основі аналізу джерел і наявних цифрових інструментів, пропонуємо їх класифікацію за функціональними ознаками, що дозволить свідомо обирати технологічні засоби відповідно до конкретних дидактичних цілей і умов навчання.

Першу групу складають платформи управління навчанням (Learning Management Systems, LMS), такі як Moodle, Google Classroom, Blackboard Collaborate. Їх ключова перевага для оцінювання усного мовлення полягає у можливості проведення структурованих онлайн-сесій із синхронним відеозв'язком, записом виступів здобувачів освіти та автоматичним збереженням матеріалів для подальшого аналізу. Дослідження, проведене у 2023 році серед 180 студентів різних освітніх програм, показало, що Blackboard Collaborate забезпечує достатню технічну якість відео- та аудіозв'язку для оцінювання лексичних, граматичних, фонетичних, дискурсивних і соціолінгвістичних параметрів усного мовлення. Принципово важливою є функція запису, що дозволяє вчителю повертатися до усних відповідей здобувачів освіти на заняттях з англійської мови після завершення заняття, уважніше аналізувати деталі мовлення та виставляти більш зважені й аргументовані оцінки [9].

Другу групу становлять інструменти на основі технологій автоматичного розпізнавання мовлення (Automatic Speech Recognition, ASR), серед яких Speechace, ELSA Speak, Google Speech-to-Text, а також вбудовані функції голосового введення у таких платформах, як Duolingo чи Rosetta Stone. Технологія ASR використовує алгоритми штучного інтелекту для аналізу акустичних параметрів мовлення (вимови, інтонації, темпу, плавності), а також для оцінювання лексичного і граматичного рівнів висловлювання. За результатами аналізу [11], ASR-інструменти демонструють доведену ефективність у покращенні вимови та є особливо результативними при

систематичному застосуванні. У дослідженні, присвяченому сприйняттю студентами ASR-технологій [8], вчені підтверджують, що такі системи здатні забезпечити негайний і деталізований зворотний зв'язок, недосяжний в умовах традиційного класного оцінювання. Водночас автори застерігають від абсолютизації результатів ASR, оскільки сучасні алгоритми поки що не здатні повністю відтворити глибину людського оцінювання, особливо щодо дискурсивних і прагматичних аспектів мовлення.

Третю групу становлять платформи Zoom, Microsoft Teams, Google Meet та інші. Незважаючи на те що вони спочатку розроблялися як інструменти для ділової комунікації, у практиці викладання іноземних мов ці платформи набули статусу повноцінних засобів проведення та оцінювання усних завдань. Їх переваги включають просте підключення, надійну якість зв'язку, можливість розбивати здобувачів освіти на малі групи (функція кімнати), записувати заняття та ділитися екраном. Для підвищення ефективності такого оцінювання рекомендується поєднувати відеоконференційні засоби з інструментами рубрикації, що заповнюються вчителем у режимі реального часу.

Четверта група включає спеціалізовані платформи для запису та представлення усних робіт здобувачів освіти на заняттях з англійської мови, з-поміж яких найбільш поширеними у шкільній практиці є Flip (раніше відомий як Flipgrid) та VoiceThread. Ці сервіси дозволяють учням записувати власні відеовідповіді або аудіоповідомлення у зручний для них час, а вчителям переглядати записи, залишати текстові або голосові коментарі і виставляти оцінки.

Асинхронний формат роботи суттєво знижує тривожність, пов'язану з публічним виступом, та дає можливість багаторазово переглядати власні записи, що сприяє розвитку навичок самооцінювання, збільшує кількість практики говоріння порівняно з традиційними класними форматами.

П'яту групу складають цифрові інструменти зворотного зв'язку Google Forms, Microsoft Forms, спеціалізовані додатки для створення рубрик (наприклад, Rubistar) та хмарні сервіси для залишення коментарів. Вони не є самостійними засобами запису мовлення, однак відіграють ключову роль у структуруванні та стандартизації процесу оцінювання. Цифрові рубрики дозволяють вчителю заздалегідь визначити і зафіксувати критерії оцінювання, зробивши їх прозорими й зрозумілими, що є важливою умовою навчального оцінювання відповідно до принципів формувального підходу.

Таким чином, класифікація цифрових інструментів для оцінювання усного мовлення здобувачів освіти на заняттях з англійської мови охоплює п'ять функціональних груп: LMS-платформи, ASR-системи, відеоконференційні засоби, платформи для асинхронного запису та засоби цифрової рубрикації. Кожна з цих груп має власну педагогічну специфіку, сильні сторони і обмеження, що визначає необхідність їх диференційованого застосування залежно від конкретних методичних завдань, рівня навчання та умов роботи вчителя.

Різноманітність цифрових інструментів для оцінювання усного мовлення, з одного боку, розширює педагогічні можливості вчителя, а з іншого ускладнює процес вибору найбільш доцільного засобу. Тому визначення чітких і обґрунтованих критеріїв добору цифрових інструментів є необхідною методичною умовою їх ефективного впровадження.

Оцінювання усного мовлення може мати принципово різні дидактичні цілі залежно від його місця в навчальному процесі. Формувальне оцінювання спрямоване на підтримку навчання, виявлення прогалин і надання оперативного зворотного зв'язку; підсумкове оцінювання фіксує досягнутий рівень компетентності на певному етапі навчання; діагностичне оцінювання виявляє вихідний рівень підготовки учня. Для формувального оцінювання найкраще підходять інструменти з можливістю швидкого і детального зворотного зв'язку, такі як ASR-системи, платформи для асинхронного запису з функцією коментування. Для підсумкового оцінювання важливіше забезпечити стандартизацію умов і надійність фіксації результатів, що краще реалізують LMS-платформи або відеоконференційні засоби у поєднанні зі структурованими цифровими рубриками. Отже, добір цифрових технологій для оцінювання усного мовлення має відповідати меті оцінювання.

Найдосконаліший педагогічний інструмент не матиме практичного значення, якщо здобувачі освіти мови не мають стабільного доступу до інтернету, а вчитель необхідного технічного обладнання або цифрових компетентностей для роботи з платформою, тому необхідно враховувати технічну доступність та зручність використання цифрових технологій.

На відміну від традиційного усного опитування, результати якого існують лише в момент їх отримання, цифрові інструменти дають змогу зберігати, систематизувати і порівнювати мовленнєві виступи здобувачів освіти на заняттях з англійської мови у динаміці. Можливість фіксації та архівування результатів оцінювання відкриває можливість для пролонгованого відстеження прогресу кожного учня, що є принципово важливим в контексті особистісно орієнтованого підходу до навчання. Запис усних відповідей також підвищує прозорість і відповідальність оцінювання: і вчитель, і учень, і батьки можуть звернутися до архіву записів у разі потреби.

При відборі цифрових технологій оцінювання усного мовлення необхідно враховувати здатність інструменту забезпечувати об'єктивність і надійність оцінювання. Цифрові засоби можуть підвищити об'єктивність у кілька способів: через стандартизацію умов виконання завдання, використання чітко структурованих рубрик і чеклістів, а також через залучення алгоритмічного аналізу фонетичних і мовленнєвих параметрів. Разом з тим необхідно враховувати, що повна автоматизація оцінювання усного мовлення нині є недосяжною: ASR-системи здатні вимірювати окремі параметри мовлення (вимова, темп, плавність), але поки що не можуть повноцінно оцінити комунікативну ефективність, доречність лексичного вибору в контексті чи дискурсивну зв'язність на рівні людського експерта.

Не менш важливою є відповідність рівню мовної підготовки. Інструменти, ефективні для старшокласників або студентів, можуть бути недоступними або демотивуючими для здобувачів освіти на заняттях з англійської мови. Зокрема, складні інтерфейси, необхідність реєстрації, англомовні меню або відсутність ігрових елементів суттєво знижують педагогічну цінність інструменту для учнів початкової та основної школи.

Проведений аналіз літературних джерел та наукових статей з теми цифрового оцінювання досягнень свідчить, що нерідко залишається поза увагою в педагогічній літературі питання захисту персональних даних та безпеки учасників освітнього процесу. Оскільки оцінювання усного мовлення передбачає запис голосу та відео, питання конфіденційності є вкрай чутливим, особливо коли йдеться про неповнолітніх. При виборі платформи вчитель зобов'язаний переконатися, що сервіс відповідає вимогам захисту персональних даних (Закон України «Про захист персональних даних», GDPR), не передає дані третім особам і надає можливість видалення записів після завершення оцінювання. Ігнорування цього критерію може мати не лише юридичні наслідки, а й підривати довіру здобувачів освіти і батьків до освітнього процесу.

Висновки. Отже, добір цифрових інструментів для оцінювання усного мовлення є комплексним методичним рішенням, що потребує врахування щонайменше шести критеріїв: відповідності меті оцінювання, технічної доступності, можливості архівування результатів, забезпечення об'єктивності, відповідності віковим і рівневим особливостям здобувачів освіти та захисту персональних даних. Лише системне застосування цих критеріїв дозволяє зробити усвідомлений і педагогічно обґрунтований вибір, що справді підвищить якість оцінювання, а не перетворить технологічне нововведення на формальну і неефективну процедуру.

Література

1. Биконя, О. П. (2019). Формувальне оцінювання у навчанні іноземної мови у вищій школі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*, *2*(45), 25–29.

2. Верховна Рада України. (2017). *Закон України «Про освіту»* № 2145-VIII від 05 вересня 2017 р. Відомості Верховної Ради України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19

3. Міністерство освіти і науки України. (2021). *Концепція Нової української школи*. МОН України. https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola

4. Міністерство освіти і науки України. (2023, 12 вересня). *Інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів/інтегрованих курсів у закладах загальної середньої освіти у 2023/2024 навчальному році. Додаток 4: Іноземні мови* (лист МОН № 1/13749-23). https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2023/09/12/IMR-2023-2024-Inozemni.movy.12.09.2023.pdf

5. Council of Europe. (2020). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment – Companion volume*. Council of Europe Publishing. https://www.coe.int/en/web/common-european-framework-reference-languages

6. Demekash, A. M., Degefu, H. W., & Woldeab, T. A. (2024). Secondary school EFL teachers' awareness for formative assessment for effective learning. *Heliyon*, *10*(19), e37793. https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e37793

7. Gutiérrez-Porlán, I., Prendes-Espinosa, M. P., & Sánchez-Vera, M. M. (2022). Digital technologies for the assessment of oral English skills. *Applied Sciences*, *12*(22), 11635. https://doi.org/10.3390/app122211635

8. Liu, J., Liu, X., & Yang, C. (2022). A study of college students' perceptions of utilizing automatic speech recognition technology to assist English oral proficiency. *Frontiers in Psychology*, *13*, 1049139. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.1049139

9. Muñoz-Alcón, A. I., Barahona-Esteban, M. N., & Trullén-Galve, F. (2023). Assessing foreign-language students' speaking performance through a digital platform: Challenges and findings. *Education Sciences*, *13*(10), 1039. https://doi.org/10.3390/educsci13101039

10. Nakatsuhara, F., & Berry, V. (2021). Use of innovative technology in oral language assessment [Editorial]. *Assessment in Education: Principles, Policy and Practice*, *28*(4), 343–349. https://doi.org/10.1080/0969594X.2021.2004530

11. Ngo, T. T.-N., Chen, H. H.-J., & Lai, K. K.-W. (2024). The effectiveness of automatic speech recognition in ESL/EFL pronunciation: A meta-analysis. *ReCALL*, *36*(1), 4–21. https://doi.org/10.1017/S0958344023000113

References:

1. Bykonia, O. P. (2019). Formuvalne otsiniuvannia u navchanni inozemnoi movy u vyshchii shkoli. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia: Pedahohika. Sotsialna robota, 2(45), 25–29.

2. Verkhovna Rada Ukrainy. (2017). Zakon Ukrainy «Pro osvitu» № 2145-VIII vid 05 veresnia 2017 r. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19

3. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2021). Kontseptsiia Novoi ukrainskoi shkoly. MON Ukrainy. https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola

4. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2023, 12 veresnia). Instruktyvno-metodychni rekomendatsii shchodo vykladannia navchalnykh predmetiv/intehrovanykh kursiv u zakladakh zahalnoi serednoi osvity u 2023/2024 navchalnomu rotsi. Dodatok 4: Inozemni movy (lyst MON № 1/13749-23). https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2023/09/12/IMR-2023-2024-Inozemni.movy.12.09.2023.pdf

5. Council of Europe. (2020). Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment – Companion volume. Council of Europe Publishing. https://www.coe.int/en/web/common-european-framework-reference-languages

6. Demekash, A. M., Degefu, H. W., & Woldeab, T. A. (2024). Secondary school EFL teachers awareness for formative assessment for effective learning. Heliyon, 10(19), e37793. https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e37793

7. Gutiérrez-Porlán, I., Prendes-Espinosa, M. P., & Sánchez-Vera, M. M. (2022). Digital technologies for the assessment of oral English skills. Applied Sciences, 12(22), 11635. https://doi.org/10.3390/app122211635

8. Liu, J., Liu, X., & Yang, C. (2022). A study of college students perceptions of utilizing automatic speech recognition technology to assist English oral proficiency. Frontiers in Psychology, 13, 1049139. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.1049139

9. Muñoz-Alcón, A. I., Barahona-Esteban, M. N., & Trullén-Galve, F. (2023). Assessing foreign-language students speaking performance through a digital platform: Challenges and findings. Education Sciences, 13(10), 1039. https://doi.org/10.3390/educsci13101039

10. Nakatsuhara, F., & Berry, V. (2021). Use of innovative technology in oral language assessment [Editorial]. Assessment in Education: Principles, Policy and Practice, 28(4), 343–349. https://doi.org/10.1080/0969594X.2021.2004530

11. Ngo, T. T.-N., Chen, H. H.-J., & Lai, K. K.-W. (2024). The effectiveness of automatic speech recognition in ESL/EFL pronunciation: A meta-analysis. ReCALL, 36(1), 4–21. https://doi.org/10.1017/S095834402300011

Дата першого надходження статті до видання: 11.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

УДК 796.015.132:623.55

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-959-969

Краснощок Андрій Валерійович кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри вогневої підготовки факультету № 2 Львівського державного університету внутрішніх справ, м. Львів, https://orcid.org/0000-0001-8254-2898

Кісілєвич Сергій В'ячеславович викладач кафедри вогневої підготовки факультету № 2 Львівського державного університету внутрішніх справ, м. Львів, https://orcid.org/0009-0003-6787-8408

МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ТРЕНУВАЛЬНИХ СТРІЛЬБ З ПОМПОВОЇ РУШНИЦІ

Анотація. У статті розглянуто особливості організації та проведення навчально-тренувальних стрільб з помпової рушниці як важливої складової професійної підготовки військовослужбовців, працівників правоохоронних органів, представників сил безпеки та оборони, а також інших категорій персоналу, діяльність яких пов'язана із застосуванням вогнепальної зброї. Проаналізовано сучасні науково-методичні підходи до організації вогневої підготовки, визначено основні принципи побудови навчального процесу та обґрунтовано необхідність удосконалення методики проведення стрільб з урахуванням сучасних викликів і особливостей службово-бойової діяльності. Розкрито зміст основних етапів організації занять, які включають підготовчий, теоретичний, тренувальний та контрольний компоненти. Особливу увагу приділено питанням забезпечення безпеки під час проведення стрільб, підготовці навчальних місць, контролю технічного стану зброї та боєприпасів, а також організації роботи керівника занять і навчальної групи.

Визначено роль поетапного формування навичок поводження з помповою рушницею від засвоєння базових технічних елементів до виконання складних тактичних вправ в умовах часових обмежень, фізичного навантаження та психологічного стресу. Обґрунтовано доцільність застосування практико-орієнтованих методів навчання, що передбачають багаторазове відпрацювання прийомів заряджання, перезаряджання, усунення затримок, зміни положень для стрільби та ведення вогню по різних типах цілей. Встановлено, що ефективність навчально-тренувальних стрільб значною мірою залежить від системності підготовки, поступового ускладнення вправ, індивідуалізації навчального процесу та використання сучасних методів оцінювання результатів. Доведено, що поєднання традиційних форм вогневої підготовки з елементами тактичного тренінгу та моделюванням реальних ситуацій застосування зброї сприяє підвищенню рівня професійної компетентності, психологічної стійкості та

готовності особового складу до ефективного виконання службових і бойових завдань. Отримані результати можуть бути використані під час розроблення програм вогневої підготовки та вдосконалення методичного забезпечення навчального процесу у закладах освіти сектору безпеки і оборони України.

Ключові слова: помпова рушниця, вогнева підготовка, навчально-тренувальні стрільби, методика навчання, тактична підготовка, безпека поводження зі зброєю, професійна підготовка, сектор безпеки і оборони.

Krasnoshchok Andrii Valeriiovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Firearms Training, Faculty No. 2, Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine, https://orcid.org/0000-0001-8254-2898

Kisilevych Viacheslavovych Serhii Lecturer at the Department of Firearms Training, Faculty No. 2, Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine, https://orcid.org/0009-0003-6787-8408

METHODOLOGY FOR ORGANIZING TRAINING AND PRACTICE SHOOTING WITH A PUMP-ACTION SHOTGUN

Abstract. The article examines the peculiarities of organizing and conducting training and practice shooting with a pump-action shotgun as an important component of the professional training of military personnel, law enforcement officers, security and defense personnel, as well as other categories of staff whose activities involve the use of firearms. Modern scientific and methodological approaches to firearms training are analyzed, the basic principles of the educational process are identified, and the necessity of improving shooting training methods in view of current challenges and the specific features of service and combat activities is substantiated. The content of the main stages of training organization, including preparatory, theoretical, practical, and assessment components, is revealed. Particular attention is paid to ensuring safety during shooting exercises, preparing training facilities, monitoring the technical condition of weapons and ammunition, and organizing the work of instructors and training groups.

The role of the gradual development of pump-action shotgun handling skills is determined, from mastering basic technical elements to performing complex tactical exercises under time constraints, physical exertion, and psychological stress. The expediency of applying practice-oriented training methods involving repeated drills in loading, reloading, malfunction clearance, changing shooting positions, and engaging various types of targets is substantiated. It has been established that the effectiveness of training and practice shooting largely depends on the systematic nature of training, the gradual increase in exercise complexity, the individualization of the learning process, and the use of modern assessment methods. It is proven that the combination

of traditional firearms training with elements of tactical exercises and the simulation of real-life weapon employment scenarios contributes to enhancing professional competence, psychological resilience, and personnel readiness for the effective performance of service and combat tasks. The obtained results can be used in the development of firearms training programs and the improvement of methodological support for the educational process in educational institutions of the security and defense sector of Ukraine.

Keywords: pump-action shotgun, firearms training, training and practice shooting, training methodology, tactical training, firearms safety, professional training, security and defense sector.

Постановка проблеми. В умовах сучасних бойових дій, розвитку асиметричних загроз та постійного вдосконалення засобів збройної боротьби особливого значення набуває якісна професійна підготовка працівників правоохоронних органів та інших представників сектору безпеки й оборони. Одним із ключових елементів такої підготовки є вогнева підготовка, спрямована на формування стійких навичок безпечного та ефективного застосування стрілецької зброї в різноманітних оперативно-службових і бойових ситуаціях. У зв’язку з цим актуальним завданням залишається вдосконалення методики проведення навчально-тренувальних стрільб, яка повинна відповідати сучасним вимогам до професійної діяльності особового складу та враховувати досвід реального застосування зброї в умовах бойових дій.

Помпова рушниця залишається одним із найбільш універсальних видів стрілецької зброї, що використовується під час виконання службово-бойових завдань, охорони громадського порядку, проведення спеціальних операцій, несення служби на блокпостах, охорони важливих об’єктів, а також під час бойових дій у міській забудові та інших обмежених просторах. Її перевагами є висока надійність, простота конструкції, можливість застосування широкого спектра боєприпасів різного призначення, значна зупиняюча дія на близьких дистанціях та ефективність у складних умовах експлуатації. Водночас результативне використання помпової рушниці вимагає від стрільця високого рівня підготовленості, відпрацьованих навичок перезаряджання, швидкого усунення затримок і здатності діяти в умовах дефіциту часу та підвищеного психологічного навантаження.

Разом із тим аналіз практики вогневої підготовки свідчить про те, що питання методичного забезпечення навчання стрільбі з помпової рушниці нерідко залишаються недостатньо опрацьованими. У багатьох випадках основна увага приділяється вивченню автоматичної та пістолетної зброї, тоді як особливості застосування помпової рушниці розглядаються фрагментарно. Це негативно впливає на рівень сформованості навичок безпечного поводження зі зброєю, знижує ефективність виконання вогневих вправ та може призводити до помилок під час виконання службових або бойових завдань.

Додатковою проблемою є недостатнє використання сучасних педагогічних технологій, практико-орієнтованих методів навчання та сценарних вправ, максимально наближених до реальних умов застосування зброї. За таких обставин виникає необхідність наукового обґрунтування та вдосконалення методики організації навчально-тренувальних стрільб з помпової рушниці, що дозволить підвищити якість вогневої підготовки, рівень професійної компетентності особового складу та його готовність до ефективного виконання завдань за призначенням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика вдосконалення вогневої підготовки правоохоронців висвітлена у працях вітчизняних і зарубіжних науковців. Дослідження M. Charles та A. Copay підтверджують значний вплив систематичної вогневої підготовки на формування навичок поводження зі зброєю та підвищення точності стрільби [1]. Результати дослідження J. Thomasson та співавторів засвідчують необхідність включення до програм підготовки стресових та ситуаційних вправ, максимально наближених до реальних умов застосування зброї [2].

Вітчизняні науковці В. Пономарьов та Є. Меленті наголошують на ефективності використання елементів практичної стрільби для підвищення рівня професійної підготовки майбутніх офіцерів сектору безпеки [3]. Важливість психологічної готовності до застосування зброї підкреслюють В. Федоров та О. Піскунова [4]. Сучасні підходи до підготовки стрільців у складних умовах урбанізованого середовища висвітлено в роботах С. Попова, С. Лєнкова та М. Коновалюка [5].

Незважаючи на значну кількість наукових праць з питань вогневої підготовки, питання методики організації навчально-тренувальних стрільб саме з помпової рушниці потребують подальшого наукового обґрунтування.

Метою статті є обґрунтування методики організації навчально-тренувальних стрільб з помпової рушниці та визначення основних педагогічних і організаційних умов підвищення ефективності підготовки стрільців.

Виклад основного матеріалу. Помпова рушниця характеризується високою надійністю, простотою конструкції та можливістю використання різних типів боєприпасів. Її застосування потребує від стрільця не лише влучності, а й досконалого володіння технікою перезаряджання, контролю зброї та дотримання заходів безпеки.

Організація навчально-тренувальних стрільб на нашу думку повинна будуватися на наступних етапах.

На етапі теоретичної підготовки у стрільців формується система знань про конструктивні особливості зброї, принципи її функціонування, правила експлуатації та особливості застосування в різних умовах службової й бойової діяльності. Належний рівень теоретичної підготовленості дозволяє курсантам усвідомлено виконувати практичні дії, швидко приймати рішення в нестандартних ситуаціях та мінімізувати ризик виникнення помилок під час поводження зі зброєю.

Теоретична частина передбачає вивчення: тактико-технічних характеристик помпової рушниці; будови та принципу роботи її основних механізмів; особливостей використання різних типів набоїв; основ внутрішньої та зовнішньої балістики; порядку усунення затримок під час стрільби; правил технічного обслуговування та зберігання зброї; особливостей застосування рушниці в різних тактичних ситуаціях.

На етапі тренування без використання бойових набоїв забезпечується формування та закріплення базових навичок поводження з помповою рушницею. Цей етап виступає своєрідним перехідним елементом між теоретичною підготовкою та практичним виконанням практичних вправ. Його основною метою є вироблення рухових навичок, координації дій, автоматизація окремих елементів техніки стрільби та формування впевненості у поводженні зі зброєю.

Перевагою такого виду підготовки є можливість багаторазового повторення окремих прийомів без витрати боєприпасів, що дозволяє зосередити увагу на якості виконання кожного елементу. Крім того, відсутність пострілу та віддачі дає змогу стрільцю краще контролювати свої дії та виправляти помилки ще на початковому етапі навчання.

На даному етапі відпрацьовуються: прийняття положень для стрільби; правильна вкладка зброї; техніка прицілювання; виконання спуску курка; заряджання та перезаряджання рушниці; усунення умовних затримок; зміна положень для стрільби; переміщення зі зброєю; взаємодія в складі групи під час виконання тактичних вправ.

Етап виконання навчальних стрільб є центральним компонентом системи вогневої підготовки та безпосередньо спрямований на формування практичних навичок ефективного застосування помпової рушниці в різних умовах службової та бойової діяльності. Саме під час виконання стрілецьких вправ відбувається перевірка рівня засвоєння теоретичних знань і практичних умінь, сформованих на попередніх етапах підготовки. Головною метою даного етапу є досягнення високого рівня влучності, швидкості та надійності дій стрільця, а також вироблення здатності ефективно застосовувати зброю в умовах, максимально наближених до реальної обстановки[6].

Підготовчий етап є одним із найважливіших складників організації навчально-тренувальних стрільб, оскільки саме на цьому етапі створюються умови для безпечного та ефективного проведення занять. Від якості його організації значною мірою залежить успішність засвоєння навчального матеріалу, рівень дисципліни особового складу.

Визначення мети заняття передбачає встановлення конкретних результатів, яких необхідно досягти в процесі навчання. Залежно від рівня підготовленості стрільців це може бути відпрацювання базових навичок поводження зі зброєю, удосконалення техніки прицілювання, формування навичок швидкого перезаряджання або виконання складних тактичних вправ. Чітко сформульована мета дозволяє раціонально організувати освітній процес та обрати оптимальні методи підготовки.

Особлива увага приділяється підготовці місця проведення стрільб. Перед початком занять керівник стрільб повинен перевірити відповідність стрільбища або тиру встановленим вимогам безпеки, наявність необхідних засобів зв'язку, медичного забезпечення та засобів пожежогасіння. Межі секторів стрільби повинні бути чітко визначені та позначені відповідними покажчиками.

Обов'язковою складовою підготовчого етапу є перевірка технічного стану помпових рушниць. Під час огляду контролюється справність ударно-спускового механізму, стан ствола, затворної групи, магазину, прицільних пристроїв та елементів кріплення. Також здійснюється перевірка відповідності боєприпасів встановленим вимогам та їх придатності до використання.

Важливим моментом є проведення детального інструктажу з питань заходів безпеки. Особовому складу нагадуються основні правила поводження зі зброєю, порядок виконання команд керівника стрільб, алгоритм дій у разі виникнення затримок під час стрільби, а також заходи реагування на можливі надзвичайні ситуації. Кожен учасник занять повинен усвідомлювати особисту відповідальність за дотримання встановлених заходів безпеки.

Особливу увагу необхідно приділяти засвоєнню базових правил безпечного поводження зі зброєю, які є обов'язковою умовою допуску до виконання практичних стрільб.

Організація проведення навчальних стрільб повинна базуватися на принципах послідовності, системності та поступового ускладнення вправ. Такий підхід дозволяє забезпечити плавний перехід від виконання простих навчальних дій до розв'язання складних тактичних завдань, знижуючи ризик виникнення помилок та сприяючи стійкому формуванню професійних компетентностей[7].

На завершальному етапі кожної вправи проводиться аналіз результатів виконання практичних вправ. Оцінюються точність ураження цілей, швидкість виконання завдання, правильність поводження зі зброєю, дотримання заходів безпеки та ефективність тактичних дій. Отримані результати використовуються для коригування подальшого процесу навчання та визначення індивідуальних напрямів удосконалення підготовки кожного стрільця.

Таким чином, виконання навчальних стрільб повинно являти собою цілісну систему послідовно ускладнених вправ, спрямованих на формування в особового складу не лише високої влучності, а й здатності ефективно застосовувати помпову рушницю в складних, динамічних та психологічно напружених умовах. Дослідження свідчать, що включення стресових факторів та сценарних вправ сприяє підвищенню ефективності підготовки та адаптації стрільця до реальних умов застосування зброї [2].

Контроль та оцінювання результатів є завершальним і водночас одним із найважливіших етапів організації навчально-тренувальних стрільб з помпової рушниці. Саме на цьому етапі визначається рівень досягнення поставлених навчальних цілей, оцінюється ефективність застосованих методик підготовки та виявляються напрями подальшого вдосконалення професійних навичок

особового складу. Систематичний контроль дозволяє не лише встановити рівень підготовленості стрільців, а й забезпечує зворотний зв'язок між інструктором та учасниками навчання, що є необхідною умовою підвищення якості освітнього процесу.

Ефективна система оцінювання повинна бути об'єктивною, комплексною та враховувати не лише кінцевий результат стрільби, а й правильність виконання всіх елементів вправи. Особливо важливо оцінювати не лише рівень влучності, а й здатність стрільця діяти безпечно, швидко та впевнено в умовах, максимально наближених до реальної службово-бойової діяльності.

Особливу увагу необхідно приділяти дотриманню заходів безпеки. Незалежно від результатів виконання вправ зі стрільби будь-які порушення правил безпечного поводження зі зброєю повинні отримувати принципову оцінку. Контролю підлягають правильність перевірки зброї перед початком занять, дотримання безпечного напрямку ствола, положення пальця на спусковому гачку, виконання команд керівника стрільб та порядок поводження зі зброєю після завершення вправ.

У багатьох системах підготовки грубе порушення вимог безпеки є підставою для негайного припинення виконання вправи незалежно від інших результатів стрільця.

Для підвищення об'єктивності оцінювання доцільно використовувати комплексний підхід, який поєднує кількісні та якісні показники. Поряд із традиційним підрахунком влучань можуть застосовуватися електронні системи фіксації результатів, відеозапис виконання вправ, контрольні листи спостереження та стандартизовані критерії оцінювання. Це дозволяє отримати більш повну інформацію про рівень підготовленості кожного стрільця та зменшити вплив суб'єктивних факторів[7].

Перспективним напрямом удосконалення контролю є використання накопичувальної системи оцінювання, яка дозволяє відстежувати динаміку професійного зростання стрільця протягом тривалого періоду підготовки. У межах такої системи результати кожного заняття фіксуються в індивідуальній картці підготовки, що дає можливість аналізувати прогрес, виявляти типові помилки та своєчасно коригувати навчальний процес. Накопичувальне оцінювання також сприяє підвищенню мотивації особового складу, оскільки дозволяє наочно демонструвати результати власного розвитку.

Таким чином, контроль та оцінювання результатів навчально-тренувальних стрільб повинні розглядатися не лише як засіб перевірки рівня підготовленості стрільців, а й як важливий інструмент управління освітнім процесом. Комплексна оцінка точності стрільби, швидкості виконання вправ, правильності поводження зі зброєю, дотримання вимог безпеки та здатності діяти в умовах психологічного навантаження забезпечує об'єктивне визначення рівня професійної готовності особового складу до ефективного застосування помпової рушниці під час виконання службових і бойових завдань.

Після завершення контрольних заходів доцільно проводити детальний розбір результатів. Під час аналізу розглядаються найбільш поширені помилки, визначаються причини їх виникнення та надаються рекомендації щодо їх усунення. Індивідуальний підхід до аналізу результатів дозволяє ефективніше планувати подальшу підготовку та сприяє більш швидкому вдосконаленню професійних навичок.

Аналіз результатів є завершальним етапом навчально-тренувальних стрільб і водночас ключовим елементом зворотного зв'язку в системі вогневої підготовки. Його основне призначення полягає у всебічному розгляді виконання стрілецьких вправ, виявленні типових та індивідуальних помилок, а також визначенні шляхів підвищення рівня професійної підготовленості особового складу. Саме на цьому етапі відбувається перехід від формального оцінювання результатів до їх глибокого педагогічного та методичного осмислення.

Після завершення стрільб проводиться детальний розбір дій кожного стрільця, який включає аналіз підготовчих дій, техніки виконання вправ, дотримання вимог безпеки, ефективності прийняття рішень у процесі виконання завдань та кінцевих результатів стрільби. Інструктор або керівник стрільб послідовно розглядає кожен етап дій стрільця, акцентуючи увагу як на позитивних аспектах, так і на допущених помилках. Такий підхід дозволяє сформувати у стрільців усвідомлене ставлення до власних дій та сприяє розвитку критичного мислення щодо техніки поводження зі зброєю.

Особлива увага приділяється аналізу типових помилок, які найчастіше виникають під час виконання навчальних вправ. До них можуть належати порушення техніки вкладки зброї, неправильне прицілювання, несвоєчасне перезаряджання, надмірне або недостатнє зусилля при натисканні на спусковий гачок, а також порушення алгоритму дій у разі виникнення затримок. Важливим завданням аналізу є не лише фіксація помилок, а й встановлення їх причин, які можуть бути пов'язані як із недостатнім рівнем теоретичної підготовки, так і з несформованістю практичних навичок або психологічною нестійкістю стрільця. У процесі розбору результатів доцільно використовувати відеофіксацію виконання вправ, що дозволяє об'єктивно оцінити дії кожного учасника та детально проаналізувати їх у динаміці. Перегляд відеоматеріалів сприяє кращому розумінню помилок, оскільки стрілець має можливість побачити власні дії з боку та порівняти їх із еталонною технікою виконання вправ. Такий метод підвищує ефективність навчання та значно скорочує час на виправлення помилок у подальшій підготовці.

На основі проведеного аналізу визначаються індивідуальні та групові напрями подальшого вдосконалення підготовки. Для кожного стрільця можуть бути сформульовані конкретні рекомендації щодо покращення техніки стрільби, підвищення швидкості виконання вправ, удосконалення навичок перезаряджання або підвищення рівня психологічної стійкості. Груповий аналіз дозволяє коригувати навчальні програми, змінювати структуру занять та адаптувати методику викладання до реального рівня підготовленості особового складу.

Важливою складовою сучасної методики є поєднання традиційної вогневої підготовки з елементами практичної стрільби, психологічного тренінгу та тактичних вправ. Такий інтегрований підхід забезпечує комплексний розвиток професійних компетентностей, оскільки дозволяє одночасно формувати технічні навички володіння зброєю, тактичне мислення та психологічну стійкість у стресових умовах. Поєднання різних компонентів підготовки сприяє наближенню навчального процесу до реальних умов службово-бойової діяльності та підвищує загальну ефективність підготовки особового складу [3; 4].

Отже, системний аналіз результатів стрільб є не лише завершальним етапом заняття, а й важливим інструментом удосконалення всієї системи вогневої підготовки, що забезпечує безперервний розвиток професійних навичок та підвищення рівня готовності стрільців до виконання завдань за призначенням.

Висновки. Помпова рушниця залишається високоефективним та універсальним засобом озброєння, який широко застосовується для виконання різноманітних службово-бойових завдань у сфері забезпечення правопорядку, охорони об’єктів критичної інфраструктури, проведення спеціальних операцій, а також у бойових діях у складних умовах міського та відкритого середовища. Її конструктивні особливості, висока надійність у різних умовах експлуатації, простота обслуговування та можливість використання широкого спектра боєприпасів різного призначення роблять її важливим елементом сучасної системи озброєння сил безпеки й оборони.

Організація навчально-тренувальних стрільб повинна базуватися на принципах системності, послідовності, поетапності та безумовного дотримання заходів безпеки. Лише комплексний і методично обґрунтований підхід до планування та проведення занять дозволяє забезпечити стабільне формування професійних навичок, знизити ймовірність помилок під час поводження зі зброєю та створити ефективні умови для розвитку стрілецької майстерності. Важливим є також чітке дотримання педагогічної логіки навчального процесу, що передбачає поступовий перехід від простих вправ до складних тактичних завдань.

Ефективність вогневої підготовки значною мірою визначається поетапним формуванням навичок поводження з помповою рушницею - від засвоєння базових елементів техніки стрільби, правил безпечного поводження зі зброєю та основ прицілювання до виконання складних багатокомпонентних тактичних вправ. Такий підхід забезпечує поступове ускладнення навчального матеріалу, формування стійких моторних навичок, розвиток координації рухів та здатності до автоматизованого виконання дій в умовах дефіциту часу та підвищеного психофізіологічного навантаження.

Використання сценарних, тактичних і стрес-індукованих вправ є одним із ключових чинників підвищення ефективності підготовки особового складу. Імітація реальних службово-бойових ситуацій, включення елементів раптовості, фізичного навантаження, інформаційної невизначеності та обмеженого часу

сприяє формуванню психологічної стійкості, розвитку швидкості мислення, удосконаленню навичок прийняття рішень і підвищенню готовності до реального застосування зброї в екстремальних умовах.

Перспективним напрямом подальших наукових досліджень є розроблення та впровадження стандартизованих програм вогневої підготовки зі стрільби з помпової рушниці для різних категорій персоналу сектору безпеки й оборони. Такі програми повинні враховувати рівень початкової підготовленості, специфіку службових завдань, сучасні тактичні вимоги, а також міжнародний досвід підготовки стрільців, що дозволить підвищити загальну ефективність системи професійного навчання та забезпечити більш високий рівень бойової готовності особового складу.

Література.

1. Charles M. T., Copay A. G. Acquisition of Marksmanship and Gun Handling Skills through Basic Law Enforcement Training in an American Police Department. *International Journal of Police Science & Management*. 2003. Vol. 5(1). P. 16–30. https://doi.org/10.1350/ijps.5.1.16.11245 (дата звернення: 01.06.2026).

2. Thomasson J., Gorman D. R., Lirgg C. D., Adams D. J. An Analysis of Firearms Training Performance among Active Law Enforcement Officers in the USA. *The Police Journal*. 2014. Vol. 87(4). P. 225–233. https://doi.org/10.1350/pojo.2014.87.4.685 (дата звернення: 01.06.2026).

3. Пономарьов В.О., Меленті Є.О. Оптимізація підготовки курсантів закладів вищої освіти сектору безпеки і оборони України за програмою практичних стрільб. *Честь і закон*. 2020. № 4(75). С. 33-38. https://doi.org/10.33405/2078-7480/2020/4/75/220558 (дата звернення: 01.06.2026).

4. Федоров В.В., Піскунова О.Б. Роль практичної стрільби в системі вогневої підготовки поліцейських: психологічна складова. *Право і безпека*. 2021. Vol. 80(1). С. 67–71. https://doi.org/10.32631/pb.2021.1.09 (дата звернення: 02.06.2026).

5. Попов С.А., Лєнков С.В., Коновалюк С.Д. Методичні засади підготовки стрільця та використання стрілецької зброї в урбанізованих середовищах. *Збірник наукових праць Військового інституту КНУ імені Тараса Шевченка*. 2025. № 88. С. 46-58. https://doi.org/10.17721/2519-481X/2025/88-04 (дата звернення: 01.06.2026).

6. Владимиров М.В., Балац А. О., Пустовий Ю.Ю., Підгайна В.В. Отримання поліцейськими практичних навичок із вогнепальною зброєю в сучасних реаліях та під час воєнного стану. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 351-361. https://doi.org/10.32631/v.2023.2.31 (дата звернення: 02.06.2026).

7. Андрієнко А. М., Зіркевич В. М., Баранов Ю. М. Сучасні підходи до застосування стрілецької зброї для підвищення ефективності тренувань з вогневої підготовки. *Збірник наукових праць НАНГУ*. 2025. С. 17-32. https://doi.org/10.33405/2409-7470/2025/1/45/339263 (дата звернення: 01.06.2026).

References:

1. Charles, M. T., & Copay, A. G. (2003). Acquisition of marksmanship and gun handling skills through basic law enforcement training in an American police department. *International Journal of Police Science & Management, 5*(1), 16–30. Retrieved from: https://doi.org/10.1350/ijps.5.1.16.11245 [in English].

2. Thomasson, J., Gorman, D. R., Lirgg, C. D., & Adams, D. J. (2014). An analysis of firearms training performance among active law enforcement officers in the USA. *The Police Journal, 87*(4), 225–233. Retrieved from: https://doi.org/10.1350/pojo.2014.87.4.685 [in English].

3. Ponomariov, V. O., & Melenti, Ye. O. (2020). Optymizatsiia pidhotovky kursantiv zakladiv vyshchoi osvity sektoru bezpeky i oborony Ukrainy za prohramoiu praktychnykh strilb [Optimization of training of cadets of higher education institutions of the security and defense sector of Ukraine under the practical shooting program]. *Chest i zakon – Honor and Law, 4*(75), 33–38. Retrieved from: https://doi.org/10.33405/2078-7480/2020/4/75/220558 [in Ukrainian].

4. Fedorov, V. V., & Piskunova, O. B. (2021). Rol praktychnoi strilby v systemi vohnevoi pidhotovky politseiskykh: psykholohichna skladova [The role of practical shooting in the system of police firearms training: psychological component]. *Pravo i bezpeka – Law and Safety, 80*(1), 67–71. Retrieved from: https://doi.org/10.32631/pb.2021.1.09 [in Ukrainian].

5. Popov, S. A., Lienkov, S. V., & Konovaliuk, S. D. (2025). Metodychni zasady pidhotovky striltsia ta vykorystannia striletskoi zbroi v urbanizovanykh seredovyshchakh [Methodological principles of shooter training and the use of small arms in urbanized environments]. *Zbirnyk naukovykh prats Viiskovoho instytutu KNU imeni Tarasa Shevchenka – Collection of Scientific Works of the Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv, 88*, 46–58. Retrieved from: https://doi.org/10.17721/2519-481X/2025/88-04 [in Ukrainian].

6. Vladymyrov, M. V., Balats, A. O., Pustovyi, Yu. Yu., & Pidhaina, V. V. (2023). Otrymannia politseiskymy praktychnykh navychok iz vohnepalnoiu zbroieiu v suchasnykh realiiakh ta pid chas voiennoho stanu [Acquisition of practical firearms handling skills by police officers in modern realities and under martial law]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs, 2*, 351–361. Retrieved from: https://doi.org/10.32631/v.2023.2.31 [in Ukrainian].

7. Andriienko, A. M., Zirkevych, V. M., & Baranov, Yu. M. (2025). Suchasni pidkhody do zastosuvannia striletskoi zbroi dlia pidvyshchennia efektyvnosti trenuvan z vohnevoi pidhotovky [Modern approaches to the use of small arms for improving the effectiveness of firearms training]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Natsionalnoi hvardii Ukrainy – Collection of Scientific Works of the National Academy of the National Guard of Ukraine*, 17–32. Retrieved from: https://doi.org/10.33405/2409-7470/2025/1/45/339263 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 11.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

УДК 378.016:811.161.2'276.6:34

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-970-981

Кривко Марина Юріївна доктор філософії, доцент кафедри іноземних мов професійного спрямування,Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Харків, https://orcid.org/0000-0002-5051-5059

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ВИКОРИСТАННЯ ФАХОВОЇ ЛЕКСИКИ В УСНОМУ МОВЛЕННІ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ

Анотація. У статті досліджено особливості формування навичок використання фахової лексики в усному мовленні майбутніх юристів у процесі професійної підготовки. Обґрунтовано актуальність розвитку професійно-мовленнєвої компетентності здобувачів юридичної освіти в умовах зростання ролі іншомовної комунікації у правничій діяльності. Проаналізовано сучасні підходи до поєднання мовної та фахової підготовки студентів юридичних спеціальностей, спрямовані на забезпечення практичного використання юридичної термінології в професійно орієнтованих комунікативних ситуаціях. Особливу увагу приділено характеристиці предметно-мовного інтегрованого навчання (CLIL) та моделі Sheltered Instruction Observation Protocol (SIOP) як ефективних засобів формування навичок усного професійного мовлення. Визначено дидактичні можливості CLIL щодо засвоєння юридичної лексики через опрацювання автентичних правових матеріалів, аналіз юридичних кейсів, участь у професійних дискусіях і моделювання ситуацій майбутньої правничої діяльності. Розкрито особливості застосування моделі SIOP, яка передбачає поєднання змістових і мовних цілей навчання, використання педагогічної підтримки, інтерактивних форм взаємодії та спеціальних стратегій розвитку академічного мовлення студентів. Здійснено порівняльний аналіз CLIL та SIOP з позицій їхнього впливу на формування професійно-мовленнєвої компетентності майбутніх юристів. Встановлено, що обидва підходи забезпечують інтеграцію мовного та предметного компонентів навчання, проте відрізняються рівнем структурованості освітнього процесу та способами організації мовної підтримки студентів. Визначено, що найбільш ефективними засобами активізації усного мовлення у процесі засвоєння юридичної термінології є рольові ігри, судові дебати, аналіз правових ситуацій, моделювання консультацій із клієнтами, групові дискусії та презентації професійного змісту. Зроблено висновок про доцільність комплексного використання елементів CLIL і SIOP у процесі навчання юридичної англійської мови, що сприяє більш ефективному формуванню навичок використання фахової юридичної лексики в усному мовленні та підвищенню готовності майбутніх правників до професійної іншомовної комунікації.

Ключові слова: професійно-мовленнєва компетентність, фахова лексика, усне мовлення, майбутні юристи, CLIL, SIOP, інтегроване навчання, юридична англійська мова.

Kryvko Maryna PhD, Associate Professor at the Department of Foreign Languages for Professional Purposes, V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0002-5051-5059

DEVELOPING SKILLS IN THE USE OF SPECIALIZED VOCABULARY IN THE ORAL SPEECH OF FUTURE LAWYERS

Abstract. The article examines the peculiarities of developing skills in the use of specialized vocabulary in the oral speech of future lawyers during their professional training. The relevance of fostering the professional communicative competence of law students is substantiated in the context of the growing importance of foreign-language communication in legal practice.

The study analyzes contemporary approaches to integrating language and professional training for law students aimed at ensuring the practical use of legal terminology in professionally oriented communicative situations. Particular attention is paid to the characterization of Content and Language Integrated Learning (CLIL) and the Sheltered Instruction Observation Protocol (SIOP) model as effective means of developing oral professional communication skills. The didactic potential of CLIL for mastering legal vocabulary through the study of authentic legal materials, analysis of legal cases, participation in professional discussions, and simulation of future professional situations is identified. The article also highlights the specific features of the SIOP model, which involves the integration of content and language objectives, the use of instructional scaffolding, interactive forms of learning, and targeted strategies for developing students' academic language proficiency. A comparative analysis of CLIL and SIOP is conducted with regard to their impact on the development of the professional communicative competence of future lawyers. It is established that both approaches ensure the integration of language and content learning; however, they differ in the degree of instructional structure and the ways in which language support is provided to students. The study determines that the most effective methods for stimulating oral communication in the process of acquiring legal terminology include role plays, moot court debates, legal case analysis, simulations of client consultations, group discussions, and presentations on professional topics. The findings support the feasibility of the integrated use of CLIL and SIOP elements in Legal English instruction, as such an approach contributes to the more effective development of skills in using specialized legal vocabulary in oral communication and enhances future lawyers' readiness for professional foreign-language interaction.

Keywords: professional communicative competence, legal vocabulary, oral speech, future lawyers, CLIL, SIOP, integrated learning, Legal English.

Постановка проблеми. Сучасні трансформаційні процеси в українському суспільстві, реформування правової системи та орієнтація вищої освіти на європейські стандарти підготовки фахівців висувають нові вимоги до професійної компетентності майбутніх юристів. Важливою складовою їхньої професійної діяльності є здатність здійснювати ефективну усну комунікацію, грамотно використовувати юридичну термінологію та аргументовано відстоювати власну позицію в різних професійних ситуаціях. Значною мірою успіх правничої діяльності залежить від того, наскільки точно фахівець може висловити свою думку під час надання правових консультацій, проведення переговорів, участі в судових дебатах, обговоренні правових питань чи публічних виступах. Отже, формування професійно-мовленнєвої компетентності, зокрема навичок використання фахової юридичної лексики в усному мовленні, є одним із важливих завдань підготовки майбутніх юристів.

У зв'язку з цим особливої уваги потребує пошук ефективних педагогічних підходів і методів, спрямованих на активізацію мовленнєвої діяльності студентів юридичних спеціальностей. Залучення майбутніх правників до професійно орієнтованих дискусій, моделювання судових засідань, аналізу юридичних кейсів та інших інтерактивних форм роботи створює умови для свідомого засвоєння юридичної термінології та її доречного використання в усному спілкуванні. Саме тому проблема формування навичок використання фахової юридичної лексики в усному мовленні студентів-правників набуває особливої актуальності в сучасній системі юридичної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі значна увага приділяється проблемам професійно орієнтованого навчання іноземних мов, розвитку професійно-мовленнєвої компетентності здобувачів вищої освіти та пошуку ефективних підходів до формування навичок використання фахової термінології в іншомовному спілкуванні. Сучасні підходи та тенденції навчання іноземних мов студентів юридичних спеціальностей розглянуто у праці Ю. І. Самойлової [1]; питання використання інноваційних методів і технологій у процесі викладання іноземної мови в закладах вищої освіти нелінгвістичного профілю висвітлено у дослідженні Г. Г. Декусар та Н. В. Давидової [2]; інноваційні методи навчання іноземних мов майбутніх юристів в умовах сучасних викликів стали предметом наукового аналізу Ю. Анісімової [3]; особливості викладання іноземної мови за професійним спрямуванням для майбутніх фахівців у галузі права досліджують І. В. Савка та Т. І. Яремко [4].

Проблему впровадження інноваційних технологій у процесі вивчення англійської мови майбутніми правниками розглядає Ю. Аркушина [5]; теоретичні аспекти особистісно орієнтованого навчання у процесі вивчення іноземної мови висвітлено у праці О. О. Карпової [6]. Новітнім методикам викладання англійської мови студентам нефілологічних спеціальностей присвячене дослідження М. А. Лащенко та О. Ю. Коваль [7]; інноваційні методи вдосконалення комунікативної компетентності майбутніх юристів у процесі

фахової підготовки розглядає Л. Л. Горлова [8].; специфіку юридичної термінології в умовах реалізації компетентнісного підходу під час вивчення англійської мови досліджує В. О. Павлов [9].

Окремий напрям сучасних досліджень пов'язаний із впровадженням інтегрованих підходів до навчання іноземних мов. Зокрема, питання впровадження концепції інтегрованого навчання в контексті іншомовної підготовки майбутніх фахівців висвітлено у праці Б. Чернявського [10]. Особливості інтеграції елементів предметно-мовного інтегрованого навчання (CLIL) у процес підготовки студентів немовних спеціальностей досліджують A. Kotova, V. Serdiuk, I. Avdieienko, O. Lenska та O. Ivaniga [11]. Наведені праці підтверджують зростання наукового інтересу до використання CLIL як засобу поєднання мовної та професійної підготовки здобувачів освіти.

Водночас увагу дослідників привертає модель Sheltered Instruction Observation Protocol (SIOP), яка забезпечує інтеграцію мовних і змістових цілей навчання. Можливості використання моделі SIOP у процесі викладання юридичної англійської мови розглянуто у дослідженні V. Kareva та B. Bytyqi [12]. Особливості розвитку академічного мовлення здобувачів освіти засобами структурованої мовної підтримки висвітлено у праці D. Short, C. Fidelman та M. Louguit [13].

Аналіз наукових праць свідчить про зростання інтересу дослідників до проблем професійно орієнтованого навчання іноземних мов, використання інноваційних освітніх технологій та інтегрованих підходів до навчання. Водночас питання формування навичок використання фахової юридичної лексики в усному мовленні майбутніх юристів засобами CLIL та SIOP потребує подальшого теоретичного обґрунтування, що визначає актуальність даного дослідження.

Мета статті – теоретично обґрунтувати особливості формування навичок використання фахової юридичної лексики в усному мовленні майбутніх юристів та визначенні ефективних методів і форм організації освітнього процесу, спрямованих на розвиток їхньої професійно-мовленнєвої компетентності.

Для досягнення поставленої мети визначено **завдання дослідження**:

- проаналізувати сучасні підходи до формування навичок використання фахової юридичної лексики в усному мовленні студентів юридичних спеціальностей;

- охарактеризувати педагогічний потенціал CLIL та SIOP у розвитку професійно-мовленнєвої компетентності майбутніх юристів;

- здійснити порівняльний аналіз зазначених методів та визначити найбільш ефективні способи активізації усного мовлення студентів у процесі засвоєння і практичного використання юридичної термінології

Виклад основного матеріалу. Формування навичок використання фахової юридичної лексики в усному мовленні майбутніх юристів потребує застосування таких методів навчання, які забезпечують активну мовленнєву

взаємодію студентів та моделюють ситуації професійного спілкування. Засвоєння юридичної термінології є ефективним лише за умови її систематичного використання в контексті майбутньої професійної діяльності. Саме тому традиційні форми роботи доцільно поєднувати з інтерактивними технологіями, що стимулюють розвиток навичок аргументації, ведення дискусії, аналізу правових ситуацій та публічного виступу [1; 5].

Професійна діяльність юриста передбачає постійну комунікативну взаємодію з різними учасниками правових відносин. Надання юридичних консультацій, участь у судових засіданнях, проведення переговорів, представництво інтересів клієнтів та робота з нормативно-правовими актами вимагають не лише ґрунтовних фахових знань, а й уміння доречно використовувати юридичну термінологію в усному мовленні. У зв'язку з цим під час підготовки майбутніх правників необхідно створювати навчальні ситуації, максимально наближені до умов реальної юридичної практики [2; 3; 4].

У сучасній педагогічній практиці дедалі більшого поширення набувають підходи, що передбачають інтеграцію мовної та професійної підготовки студентів. Їх застосування сприяє формуванню професійно-мовленнєвої компетентності через залучення здобувачів освіти до виконання завдань, які потребують одночасного використання фахових знань і мовленнєвих умінь. Така організація освітнього процесу забезпечує не лише засвоєння фахової лексики, а й розвиток здатності застосовувати її в різних комунікативних ситуаціях [6; 7].

Реалізація інтегрованого підходу до професійної підготовки майбутніх юристів вимагає добору таких методів і форм організації навчальної діяльності, які забезпечують активне залучення студентів до мовленнєвої практики. За таких умов засвоєння юридичної термінології відбувається не шляхом механічного відтворення лексичних одиниць, а через їх функціональне використання у процесі розв'язання професійно орієнтованих завдань.

Це, своєю чергою, сприяє переходу фахової лексики з пасивного словникового запасу до активного та формуванню навичок її доречного застосування в усному мовленні [8].

Особливого значення набувають методи навчання, що передбачають поєднання предметного змісту із розвитком комунікативних умінь студентів. Їх використання створює умови для вдосконалення навичок аргументації, ведення професійного діалогу, публічного виступу та критичного осмислення правових проблем. Водночас залучення здобувачів освіти до різних видів інтерактивної діяльності сприяє підвищенню їхньої мотивації до вивчення юридичної термінології та усвідомленню її практичної значущості в майбутній професійній діяльності [9].

У контексті пошуку ефективних шляхів поєднання мовної та фахової складових підготовки майбутніх юристів науковий інтерес становлять підходи, орієнтовані на інтегроване навчання. Серед них особливу увагу привертають предметно-мовне інтегроване навчання (CLIL) та протокол SIOP, які

передбачають організацію освітнього процесу на засадах взаємозв'язку професійного змісту та мовленнєвої діяльності студентів.

Одним із підходів, що реалізує принцип інтеграції мовної та фахової підготовки, є предметно-мовне інтегроване навчання (Content and Language Integrated Learning, CLIL). Його сутність полягає в одночасному опануванні предметного змісту та розвитку іншомовної комунікативної компетентності, коли іноземна мова виступає не лише об'єктом вивчення, а й засобом засвоєння професійних знань. Дослідники наголошують, що використання CLIL сприяє розширенню професійного словникового запасу, підвищенню мотивації студентів та формуванню здатності застосовувати мовні знання в автентичних комунікативних ситуаціях.

У контексті підготовки майбутніх юристів застосування CLIL відкриває широкі можливості для формування навичок використання фахової юридичної лексики в усному мовленні. На відміну від традиційного вивчення іноземної мови, де термінологія нерідко опрацьовується ізольовано від професійного контексту, CLIL передбачає її засвоєння через аналіз правових явищ, обговорення юридичних кейсів, інтерпретацію судових рішень та моделювання професійних ситуацій. Такий підхід дозволяє студентам не лише запам'ятовувати юридичні терміни, а й усвідомлювати особливості їх функціонування в реальному правничому дискурсі [10; 11].

Наприклад, під час вивчення теми «Human Rights Protection» студентам може бути запропоновано фрагмент рішення Європейського суду з прав людини, адаптований відповідно до їхнього рівня володіння іноземною мовою. Після ознайомлення з текстом здобувачі освіти визначають ключові правові поняття (applicant, respondent state, admissibility, violation, just satisfaction), обговорюють позиції сторін та формулюють власні висновки щодо обґрунтованості рішення. Наступним етапом може стати проведення мінідебатів, під час яких студенти відстоюють різні правові позиції, використовуючи нову термінологію в умовах спонтанного мовлення.

Іншим прикладом реалізації CLIL є робота з навчальною темою «Client Counselling». Студентам пропонується змодельована ситуація звернення іноземного клієнта, який потребує консультації щодо укладення трудового договору. Один із учасників виконує роль клієнта, інший – юриста-консультанта. Завдання передбачає збір необхідної інформації, пояснення правових наслідків окремих положень договору та надання рекомендацій із використанням відповідної юридичної термінології. У процесі такої взаємодії майбутні правники вдосконалюють навички ведення професійного діалогу, аргументації та використання фахової лексики в усному мовленні.

Таким чином, використання CLIL у підготовці майбутніх юристів створює умови для функціонального засвоєння юридичної термінології та формування навичок її використання в усному мовленні. Поєднання мовних і фахових цілей навчання сприяє розвитку професійно-мовленнєвої компетентності студентів та

забезпечує їхню готовність до здійснення іншомовної комунікації в майбутній професійній діяльності.

Поряд із CLIL ефективним інструментом інтеграції мовної та фахової підготовки є модель SIOP (Sheltered Instruction Observation Protocol). Спочатку вона була розроблена як система організації навчання студентів, для яких мова навчання не є рідною, проте сьогодні широко використовується для поєднання засвоєння предметного змісту та розвитку мовленнєвих умінь. Основна ідея SIOP полягає у створенні таких умов навчання, за яких складний академічний матеріал стає доступним для здобувачів освіти завдяки цілеспрямованій мовній підтримці. Модель передбачає одночасне планування змістових і мовних цілей заняття, що забезпечує розвиток предметних знань та комунікативної компетентності студентів [12].

Структура SIOP охоплює декілька взаємопов'язаних компонентів: підготовку заняття, актуалізацію попередніх знань, забезпечення зрозумілості навчального матеріалу, використання стратегій навчання, організацію взаємодії між студентами, практичне застосування знань, проведення заняття та оцінювання результатів. Особливістю моделі є систематичне використання так званого scaffolding – педагогічної підтримки, яка допомагає студентам поступово переходити від виконання завдань за допомогою викладача до самостійного використання мовних і професійних знань.

У процесі формування навичок використання юридичної лексики в усному мовленні майбутніх юристів SIOP дозволяє цілеспрямовано поєднувати опрацювання правничого змісту з розвитком мовленнєвих умінь. На відміну від традиційного підходу, де основна увага зосереджується на запам'ятовуванні термінів, SIOP передбачає створення ситуацій, у яких нова лексика використовується для вирішення професійно орієнтованих завдань. Перед початком роботи з новою темою викладач визначає не лише змістову мету (наприклад, ознайомлення студентів із процедурою укладення договору), а й мовну мету (використання лексичних одиниць agreement, contractual obligation, breach of contract, party to the contract у процесі усного обговорення) [13].

Наприклад, під час вивчення теми «Contract Law» студентам може бути запропоновано короткий опис спору між сторонами договору. На початковому етапі викладач активізує наявні знання студентів шляхом обговорення питань щодо сутності договору та можливих наслідків його порушення. Далі вводиться нова юридична термінологія із використанням схем, таблиць та прикладів уживання термінів у професійному контексті. Після цього студенти працюють у парах, аналізують ситуацію та обговорюють можливі способи вирішення спору, використовуючи запропоновану лексику. Завершальним етапом може стати коротка усна презентація правової позиції кожної сторони спору.

Іншим прикладом застосування SIOP є вивчення теми «Criminal Proceedings». Для забезпечення розуміння професійного змісту студентам пропонується візуальна схема стадій кримінального процесу із ключовими

поняттями (suspect, defendant, prosecution, evidence, verdict). Після пояснення матеріалу здобувачі освіти виконують рольову гру «Court Hearing», під час якої відтворюють судове засідання. Учасники мають використовувати відповідну юридичну лексику для представлення доказів, формулювання аргументів та обґрунтування позиції сторони обвинувачення або захисту. Така організація роботи сприяє переходу від пасивного засвоєння термінології до її активного використання в умовах професійної комунікації.

Важливою перевагою SIOP є постійна взаємодія між студентами. Робота в парах і малих групах створює додаткові можливості для мовленнєвої практики та сприяє подоланню труднощів, пов'язаних із використанням іншомовної юридичної лексики. Крім того, модель передбачає систематичний зворотний зв'язок, що дозволяє своєчасно коригувати мовленнєві помилки та вдосконалювати професійне мовлення студентів. Дослідники відзначають, що використання принципів SIOP позитивно впливає на розвиток академічного мовлення та здатність здобувачів освіти застосовувати спеціалізовану лексику в комунікативній діяльності

Таким чином, модель SIOP є ефективним засобом формування навичок використання фахової юридичної лексики в усному мовленні майбутніх юристів. Поєднання чітко визначених змістових і мовних цілей, використання педагогічної підтримки, інтерактивних форм роботи та професійно орієнтованих комунікативних завдань забезпечує більш усвідомлене засвоєння юридичної термінології та її практичне застосування в умовах, наближених до майбутньої професійної діяльності.

Порівняльний аналіз CLIL та SIOP свідчить, що обидва підходи спрямовані на інтеграцію мовної та предметної підготовки, однак реалізують це завдання різними способами. Спільною рисою зазначених методів є орієнтація на використання іноземної мови як інструменту засвоєння професійного змісту, активне залучення студентів до комунікативної діяльності та створення умов для застосування фахової лексики в контексті майбутньої професійної діяльності.

Водночас між CLIL та SIOP існують певні відмінності. У межах CLIL основна увага зосереджується на інтеграції змістового та мовного компонентів навчання, коли іншомовна комунікація здійснюється безпосередньо під час вивчення професійно значущих тем. Такий підхід сприяє природному засвоєнню юридичної термінології через її використання в процесі аналізу правових явищ, обговорення нормативно-правових актів, судової практики та професійних ситуацій. Студенти опановують терміни не ізольовано, а в умовах, максимально наближених до реального правничого дискурсу.

Натомість модель SIOP передбачає більш структуровану організацію навчального процесу та акцентує увагу на педагогічній підтримці студентів під час опанування нового матеріалу. Чітке визначення мовних і змістових цілей, використання візуальних матеріалів, спеціально розроблених стратегій навчання та різноманітних форм взаємодії дозволяє поступово формувати вміння

використовувати юридичну лексику в усному мовленні навіть у студентів із недостатнім рівнем іншомовної підготовки. У цьому аспекті SIOP забезпечує більш контрольований процес розвитку професійно-мовленнєвої компетентності.

Аналіз можливостей обох підходів дає підстави стверджувати, що найбільш ефективними способами активізації усного мовлення майбутніх юристів є ті види діяльності, які передбачають активне використання юридичної термінології в умовах професійної взаємодії. До них належать рольові ігри, моделювання консультацій із клієнтами, проведення судових дебатів, аналіз і обговорення правових кейсів, групове розв'язання юридичних проблем та підготовка усних презентацій. Саме такі завдання спонукають студентів використовувати фахову лексику для аргументації власної позиції, формулювання правових висновків і ведення професійного діалогу.

З огляду на це доцільним видається поєднання елементів CLIL та SIOP у процесі підготовки майбутніх юристів. Використання предметно орієнтованого змісту, характерного для CLIL, у поєднанні з чіткою структурою заняття та мовною підтримкою, притаманними моделі SIOP, створює сприятливі умови для формування навичок використання юридичної лексики в усному мовленні. Така інтеграція дозволяє забезпечити одночасний розвиток професійних знань, комунікативних умінь та готовності студентів до здійснення іншомовної правничої комунікації.

Висновки. Формування навичок використання фахової юридичної лексики в усному мовленні є важливою складовою професійної підготовки майбутніх юристів, оскільки забезпечує їхню готовність до ефективної комунікації в іншомовному правничому середовищі. Аналіз сучасних підходів до розвитку професійно-мовленнєвої компетентності засвідчив доцільність інтеграції мовної та фахової підготовки в освітньому процесі закладів вищої освіти.

У результаті дослідження встановлено, що як предметно-мовне інтегроване навчання (CLIL), так і модель SIOP мають значний дидактичний потенціал для формування навичок використання юридичної термінології в усному мовленні студентів юридичних спеціальностей. Застосування CLIL сприяє засвоєнню фахової лексики через опрацювання професійно орієнтованого змісту та залучення студентів до автентичної комунікативної діяльності. Водночас SIOP забезпечує системну мовну підтримку, що полегшує розуміння складного навчального матеріалу та створює умови для поступового розвитку мовленнєвих умінь.

Порівняльний аналіз зазначених підходів показав, що їх об'єднує спрямованість на активне використання іноземної мови в процесі засвоєння професійних знань, тоді як основна відмінність полягає в рівні структурованості навчального процесу та способах організації мовної підтримки студентів. Найбільш ефективними засобами активізації усного мовлення майбутніх

юристів визначено рольові ігри, моделювання професійних ситуацій, аналіз юридичних кейсів, судові дебати, презентації та інші інтерактивні форми роботи, що передбачають практичне використання юридичної термінології в комунікативній діяльності.

Перспективним напрямом подальших досліджень є розроблення та апробація методичних моделей інтегрованого використання CLIL і SIOP у процесі навчання юридичної англійської мови з метою підвищення рівня професійно-мовленнєвої компетентності майбутніх правників.

Література:

1. Samoilova, Yu. I. Modern approaches and trends in teaching foreign languages to law students. *Інноваційна педагогіка*. 2024. Вип. 68, т. 2. С. 158–161. DOI: https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/68.2.32.

2. Декусар Г. Г. Інноваційні методи та технології викладання іноземної мови в контексті комплексного підходу в закладах вищої освіти немовного профілю. *Актуальні проблеми сучасних лінгвістичних досліджень та застосування інноваційних технологій викладання мов у вищій школі нефілологічного профілю*. матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Дніпро, 2018. С. 53–61.

3. Анісімова Ю. Інноваційні методи іноземних мов майбутнім юристам в умовах війни. *Scientific Collection «InterConf+».* 2023. № 29(139). С. 41–50. DOI: https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.01.2023.004.

4. Савка І. В., Яремко Т. І. Особливості викладання іноземної мови за професійним спрямуванням для майбутніх фахівців у галузі права. Інноваційна педагогіка. 2020. Вип. 21. Т. 3. С. 101–104. DOI https://doi.org/10.32843/2663- 6085/2019.21.3-21

5. Arkushina Yu. Innovative Technologies in the Process of English Language Study by Future Law Specialists. *Pedagogy and Education Management Review*. 2021. Issue 4(6). P. 29–38. DOI: https://doi.org/10.36690/2733-2039-2021-4-29.

6. Карпова О. О. Особистісно-орієнтоване навчання студентів-економістів у процесі вивчення іноземної мови. *Науковий вісник ПНПУ імені К. Д. Ушинського*. Одеса, 2011. С. 65–70.

7. Лащенко М. А., Коваль О. Ю. Новітня методика викладання англійської мови студентам економічних спеціальностей. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2021. № 79. Т. 1. С. 140–143. DOI https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.79.1.28

8. Горлова Л. Л. Інноваційні методи вдосконалення комунікативної компетентності майбутніх юристів в процесі фахової підготовки. *Педагогічні науки*. 2023. № 81. DOI: 10.33989/2524-2474.2023.81.289393.

9. Павлов В. О. Специфіка юридичної термінології у реалізації компетентнісного підходу під час вивчення англійської мови. *Економіка. Фінанси. Право.* 2024. № 5. С. 124–127. DOI: https://doi.org/10.37634/efp.2024.5.23.

10. Чернявський Б. Впровадження концепції інтегрованого навчання в контексті іншомовної підготовки майбутніх економістів. *Sciences of Europe*. 2021. № 63. С. 18–20.

11. Kotova A., Serdiuk V., Avdieienko I., Lenska O., Ivaniga O. Integration of Content and Language Integrated Learning Elements in the Education of Nonlinguistic Specialty Students by Means of IT. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference. 2020. Vol. 3. P. 134–144. https://doi.org/10.17770/sie2021vol1.6239

12. Kareva V., Bytyqi B. Facilitating Legal English Teaching and Learning Through SIOP Model (Sheltered Instruction Observation Protocol). Journal of Teaching English for Specific and Academic Purposes. 2022. Vol. 10. No. 3. P. 471–480. DOI: 10.22190/JTESAP2203471K.

13. Short D. J., Fidelman C. G., Louguit M. Developing Academic Language in English Language Learners Through Sheltered Instruction. TESOL Quarterly. 2012. Vol. 46. No. 2. P. 334–361. DOI: 10.1002/tesq.20.

References

1. Samoilova, Yu. I. (2024). Modern approaches and trends in teaching foreign languages to law students. Innovatsiina pedahohika [Innovative Pedagogy], 68(2), 158–161. https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/68.2.32

2. Dekusar, H. H. (2018). Innovatsiini metody ta tekhnolohii vykladannia inozemnoi movy v konteksti kompleksnoho pidkhodu v zakladakh vyshchoi osvity nemovnoho profiliu [Innovative methods and technologies of foreign language teaching within an integrated approach in higher education institutions of non-linguistic profile]. Aktualni problemy suchasnykh linhvistychnykh doslidzhen ta zastosuvannia innovatsiinykh tekhnolohii vykladannia mov u vyshchii shkoli nefilolohichnoho profiliu: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Current Issues of Modern Linguistic Research and the Application of Innovative Language Teaching Technologies in Non-Philological Higher Education: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference] (pp. 53–61). Dnipro.

3. Anisimova, Yu. (2023). Innovatsiini metody inozemnykh mov maibutnim yurystam v umovakh viiny [Innovative foreign language teaching methods for future lawyers under wartime conditions]. Scientific Collection InterConf+, 29(139), 41–50. https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.01.2023.004

4. Savka, I. V., & Yaremko, T. I. (2020). Osoblyvosti vykladannia inozemnoi movy za profesiinym spriamuvanniam dlia maibutnikh fakhivtsiv u haluzi prava [Peculiarities of teaching a foreign language for professional purposes to future specialists in the field of law]. Innovatsiina pedahohika [Innovative Pedagogy], 21(3), 101–104. https://doi.org/10.32843/2663-6085/2019.21.3-21

5. Arkushina, Yu. (2021). Innovative Technologies in the Process of English Language Study by Future Law Specialists. Pedagogy and Education Management Review, 4(6), 29–38. https://doi.org/10.36690/2733-2039-2021-4-29

6. Karpova, O. O. (2011). Osobystisno-oriientovane navchannia studentiv-ekonomistiv u protsesi vyvchennia inozemnoi movy [Personality-oriented teaching of economics students in the process of foreign language learning]. Naukovyi visnyk PNPU imeni K. D. Ushynskoho [Scientific Bulletin of South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky], 65–70.

7. Lashchenko, M. A., & Koval, O. Yu. (2021). Novitnia metodyka vykladannia anhliiskoi movy studentam ekonomichnykh spetsialnostei [Modern methods of teaching English to economics students]. Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh [Pedagogy of Creative Personality Formation in Higher and Secondary Schools], 79(1), 140–143. https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.79.1.28

8. Horlova, L. L. (2023). Innovatsiini metody vdoskonalennia komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh yurystiv v protsesi fakhovoi pidhotovky [Innovative methods of improving the communicative competence of future lawyers in the process of professional training]. Pedahohichni nauky [Pedagogical Sciences], 81. https://doi.org/10.33989/2524-2474.2023.81.289393

9. Pavlov, V. O. (2024). Spetsyfika yurydychnoi terminolohii u realizatsii kompetentnisnoho pidkhodu pid chas vyvchennia anhliiskoi movy [Specific features of legal terminology in the implementation of the competency-based approach in English language learning]. Ekonomika. Finansy. Pravo [Economics. Finance. Law], 5, 124–127. https://doi.org/10.37634/efp.2024.5.23

10. Cherniavskyi, B. (2021). Vprovadzhennia kontseptsii intehrovanoho navchannia v konteksti inshomovnoi pidhotovky maibutnikh ekonomistiv [Implementation of the integrated learning concept in the context of foreign language training of future economists]. Sciences of Europe, 63, 18–20.

11. Kotova, A., Serdiuk, V., Avdieienko, I., Lenska, O., & Ivaniga, O. (2020). Integration of Content and Language Integrated Learning Elements in the Education of Nonlinguistic Specialty Students by Means of IT. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference, 3, 134–144. https://doi.org/10.17770/sie2021vol1.6239

12. Kareva, V., & Bytyqi, B. (2022). Facilitating Legal English Teaching and Learning Through SIOP Model (Sheltered Instruction Observation Protocol). Journal of Teaching English for Specific and Academic Purposes, 10(3), 471–480. https://doi.org/10.22190/JTESAP2203471K

13. Short, D. J., Fidelman, C. G., & Louguit, M. (2012). Developing Academic Language in English Language Learners Through Sheltered Instruction. *TESOL Quarterly*, 46(2), 334–361. https://doi.org/10.1002/tesq.20

Дата першого надходження статті до видання: 14.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.05.2026

УДК 378.147:811.111:639.3

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-982-987

Куделіна Ольга Юріївна старший викладач кафедри іноземних мов професійного спрямування, Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0001-6341-8701

Соборова Ольга Михайлівна кандидат геогр.наук, доцент кафедри водних біоресурсів та аквакультури, Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0003-4065-6242

КОНЦЕПТУАЛЬНІ МЕТАФОРИ ТА ЖАНРОВІ КОНВЕНЦІЇ АНГЛОМОВНОГО ДИСКУРСУ АКВАКУЛЬТУРИ

Анготація. У статті досліджується дискурс аквакультури як особлива галузь мови професійного спрямування в умовах нагальних потреб у підготовці фахівців для морського та рибопромислового секторів України. Актуальність теми зумовлена зростаючою роллю аквакультури у глобальному продовольчому забезпеченні та стратегічним значенням відновлення й розвитку галузі для воєнної та післявоєнної економіки України. Об'єктом дослідження є терміносистема англомовного дискурсу аквакультури; предметом – когнітивно-дискурсивні характеристики фахової мови галузі, зокрема метафоричні патерни, жанрова специфіка та педагогічний потенціал галузевих текстів. Мета статті – виявити домінантні концептуальні метафори та жанрові конвенції в англомовному науково-технічному дискурсі аквакультури, а також обґрунтувати методичні засади їх інтеграції в курси іноземних мов професійного спрямування для здобувачів вищої освіти відповідного фаху. Для досягнення мети поставлено такі завдання: сформувати корпус текстів аквакультурного дискурсу; виявити системні концептуальні метафори галузі; описати жанрову специфіку ключових типів текстів; запропонувати методичні рекомендації щодо інтеграції здобутих результатів у ESP-курс. У дослідженні застосовано методи корпусного аналізу, фреймової семантики (Ч. Філмор), концептуальної метафори (Дж. Лакофф, М. Джонсон) та жанрового аналізу (Дж. Свейлз).

Матеріалом слугували наукові статті, технічні інструкції та навчальні тексти з аквакультури. Виявлено жанрову специфіку дослідницьких статей, настанов ФАО і моніторингових звітів. Результати дослідження впроваджено в методику навчання англійської мови за фахом і підтверджено їхню педагогічну ефективність. Перспективи подальших розробок пов'язані з укладанням галузевого термінологічного глосарію та розробкою мультимодального курсу з іноземної мови професійного спрямування для здобувачів морських спеціальностей.

Ключові слова: аквакультура, мова професійного спрямування (ESP), концептуальна метафора, фреймова семантика, жанровий аналіз, фахова мова, термінознавство, дискурс водних біоресурсів.

Kudelina Olga Yuriivna Senior Lecturer, Department of Foreign Languages for Specific Purposes, Odesa I.I. Mechnikov National University, Odesa, https://orcid.org/0000-0001-6341-8701

Soborova Olga Mikhailivna Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Department of Water Bioresources and Aquaculture, Odesa I.I. Mechnikov National University, Odesa, https://orcid.org/0000-0003-4065-6242

CONCEPTUAL METAPHORS AND GENRE CONVENTIONS IN ENGLISH-LANGUAGE AQUACULTURE DISCOURSE

Abstract. The article investigates the discourse of aquaculture and fishery management as a specialised domain of English for Specific Purposes (ESP) in the context of urgent professional training needs for Ukraine's maritime and fishing industries. The topicality of the subject is driven by the growing role of aquaculture in global food security and the strategic importance of sector recovery and development for Ukraine’s wartime and post-war economy. The object of the study is the terminology system of English-language aquaculture discourse; the subject encompasses the cognitive-discursive characteristics of the domain’s professional language, including metaphorical patterns, genre conventions, and the pedagogical potential of domain-specific texts for ESP instruction of students majoring in Water Bioresources and Aquaculture. The aim of the article is to identify dominant conceptual metaphors and genre conventions in English-language scientific and technical aquaculture discourse, and to substantiate methodological principles for integrating them into an ESP course for higher education students of the relevant specialisation. To achieve the goal, the following tasks were set: to form a corpus of texts on aquaculture discourse; to identify systemic conceptual metaphors of the industry; to describe the genre-specificity of key text types; and to offer methodological recommendations for integrating the results into the ESP course.

The study employs corpus analysis, frame semantics (C. Fillmore), conceptual metaphor theory (G. Lakoff, M. Johnson), and genre analysis (J. Swales). The material comprises research articles, FAO reports, technical guidelines, and instructional texts from the aquaculture domain. Genre-specific features of research articles, FAO guidelines, and monitoring reports are identified. The findings are implemented in the ESP methodology, and their pedagogical effectiveness is confirmed. Prospects for further development include compiling a domain-specific terminological glossary and designing a multimodal ESP course for students of maritime specialisations.

***Keywords*:** aquaculture, English for Specific Purposes (ESP), conceptual metaphor, frame semantics, genre analysis, professional language, terminology, aquatic bioresources discourse.

Постановка проблеми. Стрімке зростання глобального попиту на продовольство поставило аквакультуру в центр міжнародного порядку денного зі сталого розвитку. За прогнозами ФАО, до 2030 року аквакультура забезпечуватиме понад 55% усієї рибної продукції, спожитої людством [1]. Для України, яка має значний потенціал у галузі рибного господарства, відновлення та розвиток аквакультурної галузі набувають стратегічного значення як у воєнний, так і в післявоєнний час. Відповідно, зростає нагальна потреба у фахівцях, здатних ефективно взаємодіяти з міжнародним науковим і виробничим середовищем – а це вимагає досконалого володіння англійською мовою для спеціальних цілей (ESP) у галузі аквакультури та водних біоресурсів.

Незважаючи на широкий розвиток ESP-досліджень, дискурс аквакультури залишається значною мірою не дослідженою лакуною вітчизняної лінгводидактики. Більшість наявних ESP-курсів орієнтована на загальну біологію, медицину або ділову англійську. Спеціалізований термінологічний апарат, жанрові конвенції та концептуальні метафори, притаманні галузевому дискурсу аквакультури, не описані в методичній літературі й не інтегровані в освітні програми відповідних спеціальностей. Це зумовлює невідповідність між академічними ESP-курсами та реальними мовними потребами майбутніх фахівців у сфері водних біоресурсів та аквакультури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу дослідження формують кілька взаємопов’язаних наукових напрямів. Англійська мова за професійним спрямуванням (ESP) як лінгводидактична дисципліна розвивається завдяки роботам Т. Дадлі-Еванса і М. Сент-Джон [2], які запропонували концепцію гнучкого курсу ESP, адаптованого до конкретних потреб галузі. Жанровий підхід Дж. Свейлза [3] з його моделлю риторичних кроків у дослідницьких статтях дав поштовх численним галузевим дослідженням академічного дискурсу. Концептуальна метафора як інструмент аналізу наукового дискурсу продуктивно застосовується у роботах Дж. Лакоффа і М. Джонсона [4], які встановили, що метафора не є лише риторичним прийомом, а глибинним механізмом концептуалізації світу, особливо в терміносистемах. Теорія фреймів Ч. Філмора [5] дозволяє описати концептуальні сітки галузевих знань, що структурують термінологічний простір аквакультури.

У сфері морського та рибопромислового ESP слід відзначити дослідження А. Фергюсон [6], де проаналізовано ESP у технічних галузях, і роботи О. Бонді [7] присвячені спеціалізованому дискурсу.

Мета статті – виявити домінантні концептуальні метафори та жанрові конвенції англомовного наукового і технічного дискурсу аквакультури, а також обґрунтувати методичні засади їхньої інтеграції в курси англійської мови

професійного спрямування. Для досягнення мети поставлено такі завдання: сформувати корпус текстів аквакультурного дискурсу; виявити системні концептуальні метафори галузі; описати жанрову специфіку ключових типів текстів; запропонувати методичні рекомендації щодо інтеграції здобутих результатів у ESP-курс.

Предмет та об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження є англомовний дискурс аквакультури та водних біоресурсів. Предметом є когнітивно-дискурсивні характеристики цього дискурсу, зокрема концептуальні метафори, фреймові структури та жанрові конвенції, що формують мовну картину галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідницький корпус складається з 150 автентичних текстів, відібраних із чотирьох жанрових категорій: дослідницькі статті у міжнародних журналах *Aquaculture, Reviews in Aquaculture, Fisheries Research*); технічні звіти та керівні документи ФАО; моніторингові звіти EUMOFA та GOAL; навчальні посібники та глосарії для університетської підготовки.

Концептуальний аналіз корпусу виявив три системні концептуальні метафори, що структурують галузевий дискурс.

Найпродуктивнішою є метафора *AQUACULTURE IS FARMING*, що концептуалізує аквакультурне виробництво через фрейм сільського господарства. Лексема *farming* стала настільки домінантною, що увійшла до офіційної термінології ФАО поруч із *aquaculture*: дефініція «the farming of aquatic organisms» фіксує концептуальну метафору на рівні терміна. Проєкція відображає такі сутності: рибоводні ставки → поля; мальок → насіння; нагул → вирощування; збір врожаю → harvest; хвороби → шкідники. У корпусі зафіксовано 1 247 входжень лексем семантичного поля «farming» на 100 тисяч слів — статистично значущий показник домінування метафори.

Другий за частотністю метафоричний патерн *THE AQUATIC ENVIRONMENT IS A FACTORY* формується навколо образу промислового виробництва та механізованих систем. Типові лексеми: *recirculating aquaculture systems (RAS), production efficiency, yield, throughput, biosecurity protocols, quality control.* Ця метафора відображає тенденцію до індустріалізації галузі та набуває особливої продуктивності в технічних звітах і промислових настановах. Фреймова проекція: водойма → виробничий майданчик; кисень і корм → вхідні ресурси (inputs); риба → готова продукція (outputs); моніторинг параметрів → контроль якості.

Третій патерн *FISH ARE A RESOURCE* реалізується через лексику ресурсного менеджменту: *stock management, resource allocation, biomass, exploitation rates, sustainable yield.* Ця метафора домінує в документах ФАО та рибної політики. Вона водночас відображає і формує управлінський погляд на водні біоресурси, легітимізуючи дискурс про «раціональне використання» та «охорону» як ресурсні категорії.

Терміносистема аквакультурного дискурсу характеризується кількома системними рисами, важливими для навчання ESP. Галузь демонструє активне термінотворення шляхом утворення абревіатур: RAS (Recirculating Aquaculture Systems), IMTA (Integrated Multi-Trophic Aquaculture), FCR (Feed Conversion Ratio), SGR (Specific Growth Rate). Абревіатурні терміни зустрічаються у 94% статей корпусу і є обов'язковими для засвоєння. Значна частина термінів є міжнародними латинізованими назвами видів: Salmo salar, Oncorhynchus mykiss, Dicentrarchus labrax, – що формує особливу компетенцію «наукової номенклатурної грамотності». У галузі активно функціонує пласт метафоричних термінів, мотивованих вищеописаними концептуальними метафорами: *fish welfare, biosecurity bubble, cage culture, harvest strategy*.

На підставі результатів аналізу розроблено п'ятимодульну структуру курсу «English for Aquaculture and Marine Biology» для студентів спеціальності H5. Кожен модуль відповідає одному з виявлених дискурсивних пластів і будується за принципом «текст → мова → завдання» [8].

Модуль 1: Академічний читацький досвід. Студенти опрацьовують оригінальні наукові статті, вчаться розпізнавати структуру IMRD, виявляти дискурсивні маркери кожного розділу та будувати анотації (abstracts) за жанровою моделлю Свейлза.

Модуль 2: Метафора і термін. Когнітивний аналіз трьох виявлених концептуальних метафор формує «метафоричну грамотність» студентів – здатність свідомо декодувати та продукувати галузевий метафоричний вокабуляр.

Модуль 3: Технічні звіти та нормативні документи. Аналіз звітів ФАО і EUMOFA формує компетенцію роботи з директивним і аналітичним дискурсом; включає вправи на відповідність між лексичними маркерами та ілокутивними функціями.

Модуль 4: Академічне письмо. Практикум із написання дослідницьких статей із залученням корпусних даних та інструментів AntConc для самостійного дослідження частотних колокацій у галузевому дискурсі.

Модуль 5: Усна наукова комунікація. Підготовка та представлення наукових доповідей; відпрацювання жанру постер-презентації та анотації для конференції, характерних для міжнародних аквакультурних конференцій (World Aquaculture Society, EAS).

Висновки. Проведене дослідження дає змогу зробити такі висновки. Дискурс аквакультури є цілісною галузевою системою зі специфічними концептуальними, термінологічними та жанровими характеристиками, що потребують окремого опису і систематичного включення. Виявлено три концептуальні метафори: AQUACULTURE IS FARMING, THE AQUATIC ENVIRONMENT IS A FACTORY і FISH ARE A RESOURCE, які структурують мовну картину галузі та забезпечують педагогічно ефективні «точки входу» для засвоєння термінологічного вокабуляру. Жанровий підхід Свейлза продуктивно

застосовується до аквакультурних наукових статей, звітів ФАО і моніторингових документів, забезпечуючи системне навчання академічного і технічного письма та читання. Перспективи подальших досліджень охоплюють: укладання спеціалізованого двомовного (англо-українського) термінологічного словника аквакультури та водних біоресурсів; порівняльний аналіз англомовного та україномовного аквакультурного дискурсу з метою виявлення міжмовних концептуальних розбіжностей; розробку мультимодального курсу з інтеграцією автентичних відеоматеріалів, подкастів та цифрових корпусних інструментів; дослідження специфіки потреб фахівців, що здійснюють переговори та листування в рамках міжнародних аквакультурних проектів і програм ЄС.

ЛІТЕРАТУРА

1. FAO. The State of World Fisheries and Aquaculture 2022. Towards Blue Transformation. Rome : FAO, 2022. 266 p.
2. Dudley-Evans T., St. John M. Developments in English for Specific Purposes: A Multi-Disciplinary Approach. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. 301 p.
3. Swales J. M., Feak C. B. Academic Writing for Graduate Students: Essential Tasks and Skills. 3rd ed. Ann Arbour: University of Michigan Press, 2012. 400 p.
4. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press, 1980. 242 p.
5. Fillmore C. J. Frame Semantics. Linguistics in the Morning Calm. Seoul: Hanshin, 1982. P. 111–138.
6. Ferguson G. If You Pop Over There: A Corpus-Based Study of Conditionals in Medical Discourse. English for Specific Purposes. 2001. Vol. 20, Issue 1. P. 61–82. DOI: 10.1016/S0889-4906(99)00025-3.
7. Bondi M., Scott M. (eds.) Keyness in Texts. Amsterdam: John Benjamins, 2010. 212 p. DOI: 10.1075/scl.41.
8. Willis J. A Framework for Task-Based Learning. Harlow: Longman, 1990. 183 p.

REFERENCES

1. FAO. (2022). The State of World Fisheries and Aquaculture 2022. Towards Blue Transformation. FAO. https://doi.org/10.4060/cc0461en.
2. Dudley-Evans, T., & St. John, M. (1998). Developments in English for Specific Purposes: A Multi-Disciplinary Approach. Cambridge University Press.
3. Swales, J. M., & Feak, C. B. (2012). Academic Writing for Graduate Students: Essential Tasks and Skills (3rd ed.). University of Michigan Press.
4. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). Metaphors We Live By—University of Chicago Press.
5. Fillmore, C. J. (1982). Frame semantics. In Linguistics Society of Korea (Ed.), Linguistics in the Morning Calm (pp. 111–138). Hanshin.
6. Ferguson, G. (2001). If you pop over there: A corpus-based study of conditionals in medical discourse. English for Specific Purposes, 20(1), 61–82. https://doi.org/10.1016/S0889-4906(99)00025-3.
7. Bondi, M., & Scott, M. (Eds.). (2010). Keyness in Texts. John Benjamins. https://doi.org/10.1075/scl.41.
8. Willis, J. (1990). A Framework for Task-Based Learning. Longman.

Дата першого надходження статті до видання: 11.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

УДК 378.091.3:373.5.011.3-051]:62/68:[519.876.5:005.336.2:81'243]

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-988-1003

Лазаренко Гліб Сергійович аспірант кафедри професійної освіти, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ, https://orcid.org/0009-0004-3162-6345

Леута Олександр Іванович доктор філологічних наук, професор, професор кафедри мовознавства та методики викладання іноземних мов, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ, https://orcid.org/0009-0007-6125-6324

МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ДИНАМІКИ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТЕХНОЛОГІЙ У ВІРТУАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Анотація. У статті розглянуто теоретичні та методологічні засади математичного моделювання динаміки формування іншомовної компетентності майбутніх учителів технологій у віртуальному навчальному середовищі. Актуальність дослідження зумовлена інтенсивною інтеграцією цифрових технологій у вищу педагогічну освіту, євроінтеграційними прагненнями України та зростаючими вимогами ринку праці до володіння іноземними мовами педагогічними працівниками. Проаналізовано сучасний стан досліджень у галузі формування іншомовної компетентності в умовах віртуального навчання, виокремлено ключові компоненти іншомовної компетентності майбутніх учителів технологій: лінгвістичний, комунікативний, соціокультурний, професійний та компенсаторний. Обґрунтовано доцільність застосування диференціальних рівнянь для опису динаміки формування компетентності, запропоновано базову математичну модель у вигляді рівняння, що описує зміну рівня компетентності в часі під впливом організаційних та педагогічних факторів. Розроблено розширену модель з урахуванням впливу віртуального середовища на процес формування компетентності, а також проведено порівняльний аналіз лінійної, експоненційної та логістичної моделей.

Встановлено, що логістична модель забезпечує найбільш реалістичне прогнозування, оскільки враховує обмеженість максимального рівня компетентності та сповільнення темпів навчання при наближенні до цього рівня. Представлено систему показників ефективності формування іншомовної компетентності у віртуальному середовищі, що свідчить про переваги цифрових технологій порівняно з традиційними формами навчання: рівень аудіювання зростає з 65% до 78%, говоріння – з 58% до 72%, читання – з 70% до 81%, письма – з 62% до 75%. Мотивація до навчання підвищується з 3,8 до 4,5 балів, а

задоволеність навчанням – з 68% до 85%. Наведено рекомендації щодо практичної реалізації моделі через використання систем управління навчанням, відеоконференційних платформ, інтерактивних сервісів та спеціалізованих мовних додатків. Визначено перспективні напрями подальших досліджень, зокрема емпіричну верифікацію моделі та розробку адаптивних алгоритмів управління навчанням на її основі з використанням методів машинного навчання.

Ключові слова: іншомовна компетентність, математичне моделювання, віртуальне навчальне середовище, майбутні учителі технологій, диференціальні рівняння, динаміка навчання, цифрові освітні технології, компетентнісний підхід.

Hlib Lazarenko postgraduate student, Department of Professional Education, Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv, https://orcid.org/0009-0004-3162-6345

Oleksandr Leuta Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor of the Department of Linguistics and Methodology of Teaching Foreign Languages, Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv, https://orcid.org/0009-0007-6125-6324

MATHEMATICAL MODELLING OF THE DYNAMICS OF FOREIGN LANGUAGE COMPETENCE FORMATION OF FUTURE TECHNOLOGY TEACHERS IN A VIRTUAL ENVIRONMENT

Abstract. The article examines the theoretical and methodological foundations of mathematical modelling of the dynamics of foreign language competence formation of future technology teachers in a virtual learning environment. The relevance of the research is determined by the intensive integration of digital technologies into higher pedagogical education, Ukraine's European integration aspirations, and the growing labour market demands for foreign language proficiency among teaching staff. The current state of research in the field of foreign language competence formation in virtual learning conditions has been analysed, and the key components of foreign language competence of future technology teachers have been identified: linguistic, communicative, sociocultural, professional, and compensatory. The feasibility of using differential equations to describe the dynamics of competence formation has been substantiated, and a basic mathematical model in the form of an equation has been proposed, which describes the change in competence level over time under the influence of organisational and pedagogical factors. An extended model taking into account the influence of the virtual environment on the competence formation process has been developed, as well as a comparative analysis of linear, exponential, and logistic models has been conducted. It has been established that the logistic model

provides the most realistic forecasting, as it takes into account the limited maximum level of competence and the slowing down of learning rates as this level is approached. A system of indicators for the effectiveness of foreign language competence formation in a virtual environment has been presented, demonstrating the advantages of digital technologies compared to traditional forms of learning: the listening level increases from 65% to 78%, speaking – from 58% to 72%, reading – from 70% to 81%, writing – from 62% to 75%. Learning motivation rises from 3.8 to 4.5 points, while learning satisfaction increases from 68% to 85%. Recommendations for the practical implementation of the model through the use of learning management systems, video conferencing platforms, interactive services, and specialised language applications have been provided. Promising directions for further research have been identified, including empirical verification of the model and the development of adaptive learning management algorithms based on it using machine learning methods.

Keywords:foreign language competence, mathematical modelling, virtual learning environment, future technology teachers, differential equations, learning dynamics, digital educational technologies, competence-based approach.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку вищої освіти в Україні характеризується інтенсивною інтеграцією цифрових технологій у навчальний процес, що зумовлює необхідність переосмислення традиційних підходів до формування професійних компетентностей майбутніх педагогів. Впровадження віртуальних навчальних середовищ відкриває нові можливості для організації освітнього процесу, зокрема для формування іншомовної компетентності здобувачів освіти [3, с. 45]. Цей процес набуває особливого значення в контексті євроінтеграційних прагнень України та необхідності підготовки конкурентоспроможних фахівців на глобальному ринку праці. Сучасні виклики глобалізації та цифровізації суспільства вимагають від педагогічних працівників високого рівня володіння іноземними мовами, що зумовлює необхідність пошуку ефективних шляхів формування цієї компетентності вже на етапі професійної підготовки.

Актуальність дослідження зумовлена кількома чинниками. По-перше, зростаючі вимоги сучасного ринку праці до володіння іноземними мовами педагогічними працівниками, зокрема у сфері технологічної освіти. Сучасний учитель технологій має бути здатним до читання технічної документації іноземною мовою, презентації власних розробок на міжнародних конференціях, співпраці з закордонними колегами. Ці вимоги обумовлені інтеграцією України в європейський освітній простір та необхідністю впровадження міжнародних стандартів якості освіти. По-друге, необхідність адаптації української освітньої системи до європейських стандартів, що передбачає високий рівень іншомовної комунікації.

По-третє, потреба в науково обгрунтованих підходах до моделювання освітніх процесів у віртуальному середовищі [7, с. 112].

Математичне моделювання як метод наукового пізнання набуває особливого значення в педагогічних дослідженнях, оскільки дає змогу формалізувати складні освітні процеси, встановити закономірності їх розвитку та спрогнозувати результати впровадження певних педагогічних технологій [1, с. 78]. Застосування математичних методів у педагогіці дозволяє перейти від описових характеристик до кількісних оцінок ефективності навчання, що є особливо важливим у контексті впровадження компетентнісного підходу в освіту. Математичні моделі дають змогу не лише пояснити явища, а й передбачити їх розвиток під впливом різних факторів, що має велике практичне значення для управління освітнім процесом.

Проблема формування іншомовної компетентності майбутніх учителів технологій набуває особливої актуальності в умовах цифровізації суспільства. Сучасний учитель технологій має не лише володіти професійними знаннями та вміннями, але й бути здатним до міжнародної комунікації, роботи з іноземномовними джерелами інформації, презентації власних розробок на міжнародному рівні. Віртуальне навчальне середовище створює унікальні можливості для формування цих компетентностей, забезпечуючи доступ до автентичних мовленнєвих ситуацій та інтерактивних форм роботи [5, с. 156]. Зокрема, використання відеоконференційних технологій дозволяє моделювати реальні ситуації професійного спілкування, а мультимедійні ресурси збагачують мовленнєвий досвід здобувачів освіти.

Відсутність науково обгрунтованих математичних моделей, що описують динаміку формування іншомовної компетентності в умовах віртуального навчання, ускладнює прогнозування результатів навчання та оптимізацію освітніх програм. Існуючі дослідження переважно мають описовий характер і не надають кількісних інструментів для аналізу та управління процесом формування компетентності. Це створює суттєвий науковий прогалин, який потребує системного дослідження з використанням методів математичного моделювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури свідчить про зростання інтересу до проблеми формування іншомовної компетентності у віртуальному середовищі. Дослідники звертають увагу на специфіку мовленнєвого спілкування в цифровому просторі, можливості та обмеження віртуальних навчальних середовищ, ефективність різних форм організації навчання. Разом з тим, питання математичного моделювання динаміки формування іншомовної компетентності залишається недостатньо розробленим, що зумовлює необхідність проведення відповідних досліджень.

Теоретичні засади моделювання освітніх систем розроблено в працях В. Ю. Бикова, який обгрунтував методологію застосування математичних методів у педагогіці та виокремив основні типи освітніх моделей [1]. Дослідник зазначає, що математичне моделювання дозволяє перейти від якісних описів до кількісних оцінок ефективності навчальних систем, що є необхідною умовою їх

оптимізації. Компетентнісний підхід у підготовці вчителів технологій детально розглянуто Т. А. Вакалюк, яка обгрунтувала структуру професійної компетентності фахівця технологічної освіти та шляхи її формування [2].

У науковій літературі іншомовна компетентність трактується як інтегральна характеристика особистості, що відображає здатність до ефективної комунікації іноземною мовою в різних сферах життєдіяльності. Згідно з Загальноєвропейськими рекомендаціями з мовної освіти (CEFR), іншомовна компетентність включає такі компоненти: мовленнєву компетенцію (розуміння мовлення, говоріння, читання, письмо), соціолінгвістичну компетенцію, прагматичну компетенцію та лінгвістичну компетенцію [4, с. 23]. Кожен із цих компонентів потребує спеціальних підходів до формування та оцінювання в освітньому процесі. При цьому важливо забезпечити інтегративний підхід, оскільки компоненти компетентності взаємопов'язані та взаємозалежні.

Питання використання віртуальних навчальних середовищ для формування професійної компетентності досліджено А. В. Ковалюк, який проаналізував вплив цифрового середовища на результати навчання та виокремив ключові чинники його ефективності [5]. С. Г. Литвинова присвятила дослідження специфіці формування іншомовної професійної компетентності майбутніх учителів технологій, обгрунтувавши необхідність поєднання загальної іншомовної компетентності з професійною [6]. Н. В. Морзе розглянула виклики та перспективи цифровізації освіти, зокрема питання впровадження сучасних технологій у навчальний процес [7].

Для майбутніх учителів технологій характерна специфіка формування іншомовної компетентності, пов'язана з необхідністю володіння професійною термінологією, здатністю до роботи з технічною документацією іноземною мовою, презентації власних розробок та комунікації з міжнародними партнерами. Це зумовлює потребу в спеціалізованих підходах до організації навчання, зокрема з використанням віртуальних середовищ [6, с. 89]. Специфіка професії вчителя технологій вимагає поєднання загальної іншомовної компетентності з професійною, що включає володіння спеціалізованою термінологією та здатність до професійного спілкування іноземною мовою.

Професійна іншомовна компетентність передбачає здатність читати технічну документацію, розуміти інструкції з використання обладнання, презентувати власні розробки, спілкуватися з колегами на професійні теми. Формування цієї компетентності потребує спеціальних навчальних матеріалів та методик, що враховують специфіку технологічної освіти. Віртуальне середовище створює унікальні можливості для доступу до автентичних професійних матеріалів, спілкування з носіями мови, участі в міжнародних проєктах.

Серед досліджень математичного моделювання в педагогіці слід виділити праці Г. О. Проценка, який розглянув можливості застосування динамічних моделей для опису освітніх процесів [8], а також В. Д. Симоненка, який зосередився на динамічних моделях навчання іноземної мови [9]. Однак

комплексних досліджень, що поєднують математичне моделювання з проблемою формування іншомовної компетентності майбутніх учителів технологій у віртуальному середовищі, недостатньо. Відсутні науково обгрунтовані моделі, що враховують специфіку професійної підготовки педагогів технологічної освіти та особливості віртуального навчального середовища як чинника, що модифікує традиційні підходи до навчання. Це визначає наукову новизну та актуальність даного дослідження.

Мета статті полягає в розробці та обгрунтуванні математичної моделі динаміки формування іншомовної компетентності майбутніх учителів технологій у віртуальному навчальному середовищі.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі іншомовна компетентність трактується як інтегральна характеристика особистості, що відображає здатність до ефективної комунікації іноземною мовою в різних сферах життєдіяльності. Згідно з Загальноєвропейськими рекомендаціями з мовної освіти (CEFR), іншомовна компетентність включає такі компоненти: мовленнєву компетенцію (розуміння мовлення, говоріння, читання, письмо), соціолінгвістичну компетенцію, прагматичну компетенцію та лінгвістичну компетенцію [4, с. 23]. Кожен із цих компонентів потребує спеціальних підходів до формування та оцінювання в освітньому процесі. При цьому важливо забезпечити інтегративний підхід, оскільки компоненти компетентності взаємопов'язані та взаємозалежні.

Для майбутніх учителів технологій характерна специфіка формування іншомовної компетентності (табл.1), пов'язана з необхідністю володіння професійною термінологією, здатністю до роботи з технічною документацією іноземною мовою, презентації власних розробок та комунікації з міжнародними партнерами. Це зумовлює потребу в спеціалізованих підходах до організації навчання, зокрема з використанням віртуальних середовищ. Специфіка професії вчителя технологій вимагає поєднання загальної іншомовної компетентності з професійною, що включає володіння спеціалізованою термінологією та здатність до професійного спілкування іноземною мовою.

Таблиця 1

Структура іншомовної компетентності майбутніх учителів технологій

Компонент	Зміст
Лінгвістичний	Знання фонетичних, лексичних, граматичних одиниць іноземної мови
Комунікативний	Здатність до ефективного мовленнєвого спілкування
Соціокультурний	Знання культурних реалій країни мови, що вивчається
Професійний	Володіння професійною термінологією, здатність до роботи з технічною документацією
Компенсаторний	Здатність долати мовленнєві бар'єри, використовувати комунікативні стратегії

Професійна іншомовна компетентність передбачає здатність читати технічну документацію, розуміти інструкції з використання обладнання, презентувати власні розробки, спілкуватися з колегами на професійні теми. Формування цієї компетентності потребує спеціальних навчальних матеріалів та методик, що враховують специфіку технологічної освіти. Віртуальне середовище створює унікальні можливості для доступу до автентичних професійних матеріалів, спілкування з носіями мови, участі в міжнародних проєктах.

Віртуальне навчальне середовище (ВНС) розглядається як комплексна інформаційно-освітня система, що забезпечує доступ до навчальних ресурсів, інтерактивну взаємодію учасників освітнього процесу та управління навчальною діяльністю за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Серед основних характеристик ВНС, що впливають на формування іншомовної компетентності, слід виділити: доступність навчальних матеріалів у будь-який час, можливість індивідуалізації навчальної траєкторії, інтерактивність комунікації, мультимедійність подання контенту [5, с. 156]. Ці характеристики суттєво відрізняють віртуальне навчання від традиційного аудиторного формату і потребують спеціальних педагогічних підходів.

Віртуальне середовище функціонує як простір, де відбувається взаємодія між суб'єктами освітнього процесу через інформаційно-комунікаційні технології. Його ключовими особливостями є просторова відокремленість учасників, асинхронність комунікації, можливість роботи з різноманітними цифровими ресурсами, автоматизація процесів оцінювання та зворотного зв'язку.

Ці характеристики суттєво впливають на організацію процесу формування іншомовної компетентності, вимагаючи адаптації традиційних методів навчання до специфіки цифрового середовища.

Серед переваг віртуального навчального середовища для формування іншомовної компетентності слід виділити можливість неодноразового перегляду навчальних матеріалів, що особливо важливо для аудіювання та розуміння мовлення; доступ до великої кількості автентичних матеріалів різного рівня складності; можливість індивідуалізації темпу навчання; зниження мовленнєвого бар'єру завдяки анонімності; можливість використання автоматизованих систем перевірки знань. Разом з тим, існують і певні обмеження: недостатній рівень особистісної взаємодії, ризик технічних збоїв, необхідність високого рівня самодисципліни здобувачів освіти.

Математичне моделювання динаміки формування іншомовної компетентності передбачає побудову формальної моделі, що описує зміну рівня компетентності в часі під впливом організаційних та педагогічних факторів. Основними етапами математичного моделювання є: формалізація проблеми, побудова математичної моделі, аналіз моделі, верифікація та застосування для прогнозування [1, с. 82]. Кожен з цих етапів потребує ретельного опрацювання та врахування специфіки освітнього процесу.

Для опису динаміки формування іншомовної компетентності доцільно використовувати диференціальні рівняння, що дозволяють відобразити безперервний характер навчального процесу. Базова модель може бути представлена у вигляді рівняння [9, с. 201]:

$$\frac{dC}{dt} = k \cdot (C_{max} - C) \cdot E \cdot M, \quad (1)$$

де C – поточний рівень іншомовної компетентності;
C_{max} – максимально можливий рівень компетентності;
k – коефіцієнт швидкості навчання;
E – ефективність навчальних впливів;
M – мотивація до навчання.

Це рівняння базується на припущенні, що швидкість зміни компетентності пропорційна відстані до максимального рівня та залежить від ефективності навчальних впливів і мотивації здобувача освіти [8, с. 201]. Це рівняння є модифікацією відомої моделі навчання, адаптованої до специфіки формування іншомовної компетентності.

Важливо зазначити, що математична модель є спрощеним відображенням реальності і не може врахувати всіх нюансів освітнього процесу. Однак вона дає змогу виявити ключові закономірності та залежності, що є цінним для теоретичного розуміння процесу формування компетентності та практичного проєктування освітніх технологій.

Верифікація моделі здійснюється шляхом порівняння її прогнозів з емпіричними даними, отриманими в процесі навчання.

Аналіз моделі дає змогу встановити, що при постійних значеннях параметрів E та M рівень компетентності наближається до максимального значення за експоненціальним законом. Час, необхідний для досягнення певного рівня компетентності, залежить від початкового рівня, швидкості навчання та ефективності навчальних впливів. Це має практичне значення для планування освітніх програм та визначення тривалості навчання, необхідної для досягнення цільових показників.

Порівняльний аналіз моделей формування іншомовної компетентності демонструє, що кожна з них має свої переваги та обмеження (табл.2). Лінійна модель характеризується простотою розрахунків, проте не враховує реальні процеси сповільнення темпів навчання.

Експоненціальна модель враховує зменшення темпів набуття компетентності з часом, але не враховує максимальний рівень. Логістична модель забезпечує найбільш реалістичне прогнозування, проте потребує складніших процедур визначення параметрів.

Таблиця 2

Порівняльна характеристика моделей формування іншомовної компетентності

Характеристика	Лінійна модель	Експоненціальна модель	Логістична модель
Основне припущення	постійна швидкість навчання	швидкість зменшується з ростом компетентності	враховується обмеженість максимального рівня
Математичний опис	$C(t) = k \cdot t$	$C(t) = C_{max} \cdot (1 - e^{(-kt)})$	$C(t) = \frac{C_{max}}{(1 + e^{(-k(t-t_0))})}$
Переваги	простота розрахунків	враховує зменшення темпів	реалістичне прогнозування
Обмеження	не враховує реальні процеси	не враховує максимальний рівень	складність визначення параметрів

Розширена модель враховує вплив віртуального середовища на процес формування компетентності. У цьому випадку рівняння набуває вигляду:

$$\frac{dC}{dt} = k \cdot (C_{max} - C) \cdot E \cdot M \cdot (1 + \alpha \cdot V), \quad (2)$$

де α – коефіцієнт ефективності віртуального середовища;
V – рівень використання віртуальних технологій у навчанні.

Дане рівняння демонструє, що інтеграція віртуального середовища сприяє прискоренню процесу формування іншомовної компетентності за умови оптимального поєднання інших факторів [9, с. 45]. Коефіцієнт α визначається емпірично для конкретного типу віртуального середовища та групи здобувачів освіти.

Моделювання динаміки формування окремих компонентів іншомовної компетентності потребує уточнення базової моделі з урахуванням специфіки кожного компонента. Так, формування аудитивної компетентності значною мірою залежить від інтенсивності роботи з аудіоматеріалами, говоріння – від кількості комунікативних ситуацій, читання – від обсягу прочитаних текстів, письма – від кількості письмових робіт (рис.1). Ці особливості можуть бути відображені в моделі шляхом введення відповідних коефіцієнтів.

Аналіз наукових джерел дає змогу виокремити ключові компоненти моделі формування іншомовної компетентності у віртуальному середовищі. Перший компонент – *лінгвістичний* – охоплює знання мовних одиниць (фонетичних, лексичних, граматичних) та вміння їх використовувати. Другий компонент – *комунікативний* – включає здатність до ефективного мовленнєвого спілкування в різних ситуаціях. Третій компонент – *соціокультурний* – передбачає знання

культурних реалій країни мови, що вивчається [4, с. 31]. Четвертий компонент – *професійний* – характерний саме для майбутніх учителів технологій. П'ятий компонент – *компенсаторний*.

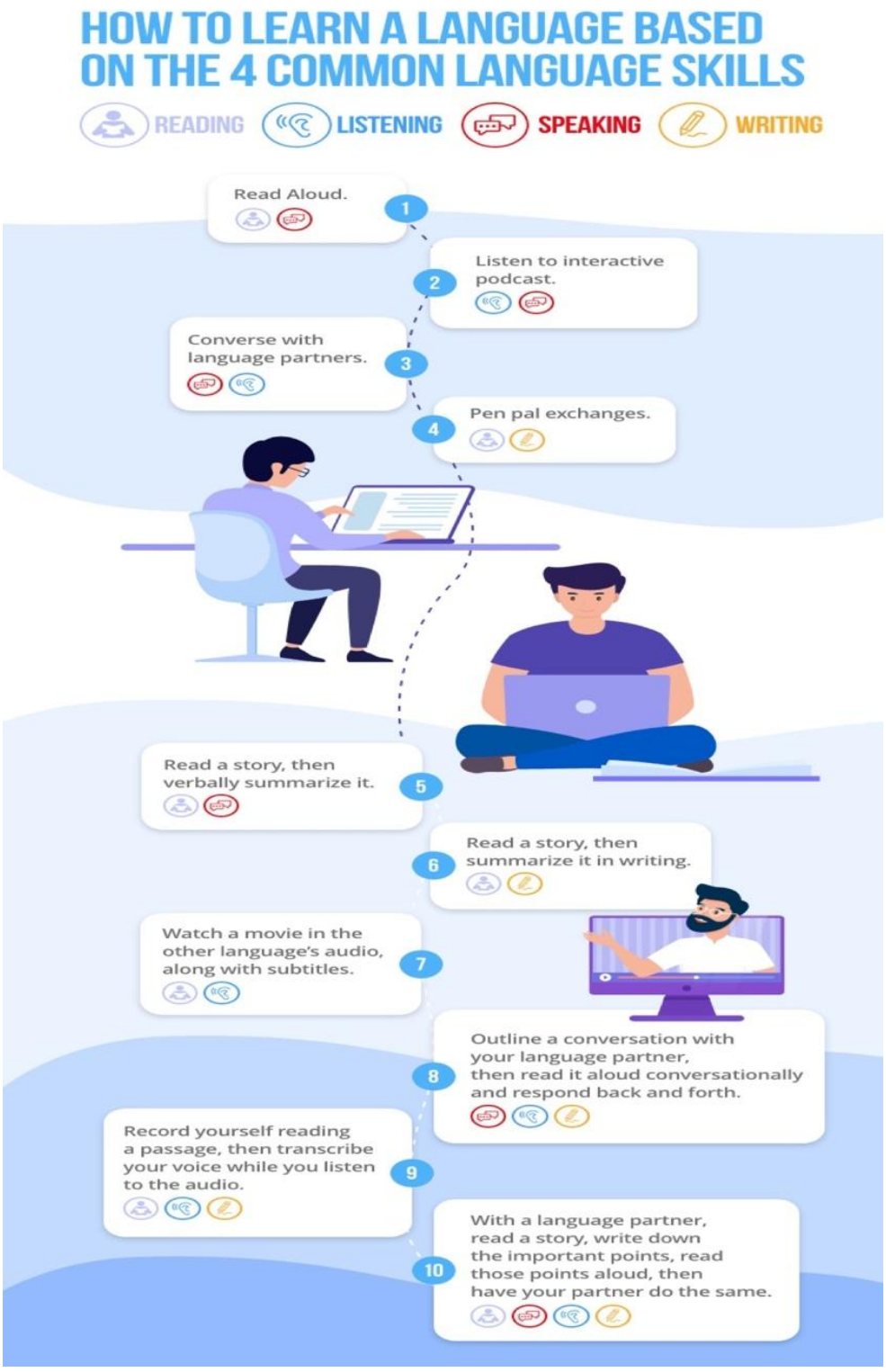

Рис.1. Структура мовних навичок у контексті формування іншомовної компетентності

Лінгвістичний компонент є фундаментом для формування інших компонентів іншомовної компетентності. Він включає фонетичні знання та вміння (вимова, інтонація, розпізнавання мовленнєвих одиниць на слух), лексичні знання (активний та пасивний словник), граматичні знання (морфологія, синтаксис). У віртуальному середовищі формування лінгвістичного компонента здійснюється за допомогою мультимедійних матеріалів, інтерактивних вправ, автоматизованих систем перевірки знань.

Комунікативний компонент реалізується через участь у мовленнєвому спілкуванні, яке в віртуальному середовищі набуває специфічних форм (табл.3): синхронне та асинхронне спілкування в текстовому форматі, аудіо- та відеоконференції, участь у віртуальних дискусіях та форумах. Важливою особливістю є можливість запису та повторного перегляду мовленнєвих актів, що сприяє рефлексії та самокорекції.

Таблиця 3

Показники ефективності формування іншомовної компетентності у віртуальному середовищі

Показник	Традиційне навчання	Віртуальне середовище
Рівень аудіювання (%)	65	78
Рівень говоріння (%)	58	72
Рівень читання (%)	70	81
Рівень письма (%)	62	75
Мотивація до навчання (бали)	3,8	4,5
Задоволеність навчанням (%)	68	85

Аналіз показників ефективності демонструє, що використання віртуального середовища сприяє підвищенню рівня сформованості всіх компонентів іншомовної компетентності.

Найбільш суттєве зростання відзначається за показниками аудіювання (з 65% до 78%) та говоріння (з 58% до 72%), що пояснюється можливістю неодноразового прослуховування аудіоматеріалів та практики мовлення в комфортних умовах.

Мотивація до навчання зросла з 3,8 до 4,5 балів, а рівень задоволеності навчанням – з 68% до 85%.

Професійний компонент іншомовної компетентності майбутніх учителів технологій формується через роботу з спеціалізованими текстами, перегляд навчальних відео з технологічної тематики, виконання проєктних завдань, що передбачають презентацію результатів іноземною мовою. Віртуальне середовище забезпечує доступ до великої кількості автентичних професійних матеріалів, що сприяє формуванню цього компонента (рис.2).

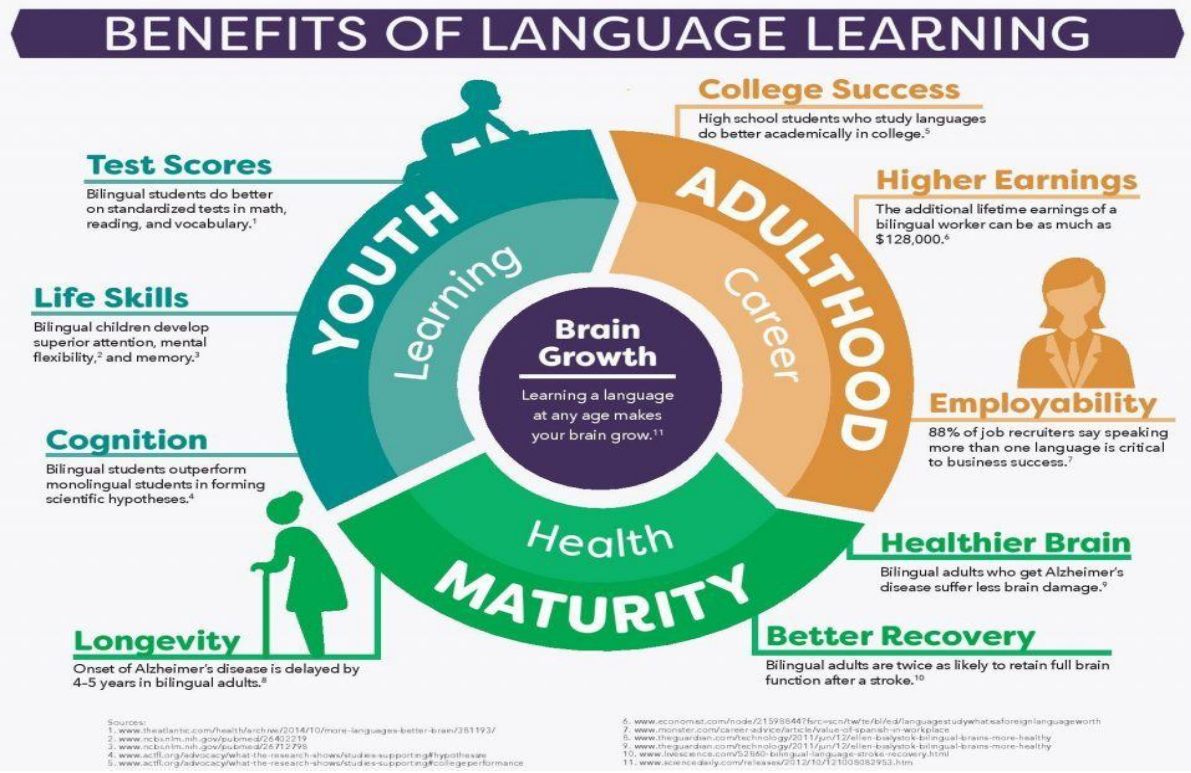

Рис.2. Переваги формування іншомовної компетентності в освітньому процесі

Віртуальне середовище створює особливі умови для формування зазначених компонентів. Зокрема, використання відеоконференційних платформ сприяє розвитку комунікативної компетентності, мультимедійні навчальні матеріали полегшують засвоєння лінгвістичного компонента, онлайн-ресурси забезпечують доступ до автентичних соціокультурних матеріалів, спеціалізовані платформи підтримують формування професійного компонента [5, с. 162].

Важливим аспектом моделювання є врахування специфіки віртуального середовища як чинника, що модифікує традиційні підходи до навчання. Дослідження показують, що ефективність формування іншомовної компетентності у віртуальному середовищі залежить від низки параметрів: якості навчальних матеріалів, рівня інтерактивності, наявності зворотного зв'язку, можливостей для самостійної роботи та співпраці [7, с. 118].

Якість навчальних матеріалів визначається їх відповідністю цілям навчання, рівню підготовки здобувачів освіти, наявністю мультимедійного супроводу, інтерактивних елементів. Рівень інтерактивності характеризує ступінь залучення здобувачів освіти до активної навчальної діяльності. Зворотний зв'язок є необхідною умовою ефективного навчання, оскільки дає змогу здобувачам освіти відстежувати свій прогрес та коригувати навчальну діяльність.

Модель динаміки формування іншомовної компетентності має враховувати також індивідуальні особливості здобувачів освіти. Рівень початкової підготовки, когнітивний стиль, мотивація, готовність до роботи у віртуальному

середовищі суттєво впливають на швидкість та якість формування компетентності. Диференційований підхід передбачає адаптацію навчального контенту та стратегій до індивідуальних характеристик кожного здобувача освіти [2, с. 67].

Мотивація до вивчення іноземної мови є ключовим фактором успішності навчання. У віртуальному середовищі мотивація може підтримуватися через використання ігрових технологій, елементів змагальності, системи досягнень, можливості спілкування з носіями мови. Математична модель має враховувати динаміку мотивації, яка може змінюватися в процесі навчання (табл.4).

Таблиця 4

Цифрові інструменти для формування іншомовної компетентності у віртуальному середовищі

Категорія	Приклади інструментів	Призначення
LMS	Moodle, Canvas, Google Classroom	Управління навчальним процесом
Відеоконференції	Zoom, Microsoft Teams, Google Meet	Синхронне спілкування
Інтерактивні вправи	Kahoot, Quizizz, Quizlet	Ігрове навчання, тестування
Спільна робота	Google Workspace, Padlet, Miro	Проєктна діяльність
Мовні додатки	Duolingo, Busuu, Babbel	Самостійна робота з мови

Важливо забезпечити інтеграцію різних інструментів у єдине освітнє середовище, що дає змогу створити комплексну систему формування іншомовної компетентності. При цьому необхідно враховувати педагогічну доцільність використання кожного інструменту, а не лише технічні можливості. Перевантаження різноманітними технологіями може негативно позначитися на якості навчання.

Особливу увагу слід приділити питанням оцінювання рівня сформованості іншомовної компетентності у віртуальному середовищі. Традиційні форми контролю потребують адаптації до специфіки цифрового навчання. Віртуальне середовище дає змогу використовувати різноманітні форми оцінювання: автоматизоване тестування, проєктне оцінювання, портфоліо, самооцінювання та взаємооцінювання.

Верифікація математичної моделі здійснюється шляхом порівняння її прогнозів з реальними даними про динаміку формування іншомовної компетентності. Для цього необхідно провести емпіричне дослідження, в ході якого фіксуються показники рівня компетентності здобувачів освіти на різних етапах навчання. Отримані дані використовуються для уточнення параметрів моделі та перевірки її адекватності.

Перспективним напрямком досліджень є розробка адаптивних систем навчання на основі математичних моделей. Такі системи можуть автоматично

коригувати навчальну траєкторію відповідно до індивідуальних особливостей здобувача освіти, його поточного рівня компетентності, динаміки навчання. Використання штучного інтелекту та машинного навчання відкриває нові можливості для створення персоналізованих систем освіти.

Висновки. У результаті проведеного дослідження розроблено та обгрунтовано математичну модель динаміки формування іншомовної компетентності майбутніх учителів технологій у віртуальному навчальному середовищі. Основні висновки дослідження полягають у наступному.

По-перше, встановлено, що формування іншомовної компетентності майбутніх учителів технологій у віртуальному середовищі є складним багатофакторним процесом, який залежить від взаємодії лінгвістичного, комунікативного, соціокультурного, професійного та компенсаторного компонентів. Кожен із цих компонентів потребує спеціальних підходів до моделювання та має специфічні закономірності розвитку в умовах віртуального навчання.

По-друге, обгрунтовано доцільність застосування диференціальних рівнянь для опису динаміки формування іншомовної компетентності. Запропонована базова модель у вигляді рівняння $\frac{dC}{dt} = k \cdot (C_{max} - C) \cdot E \cdot M$ адекватно описує зміну рівня компетентності в часі під впливом ефективності навчальних впливів та мотивації здобувачів освіти. Модель дає змогу прогнозувати результати навчання та визначати час, необхідний для досягнення цільових рівнів компетентності.

По-третє, розроблено розширену модель, що враховує вплив віртуального навчального середовища на процес формування компетентності. Введення коефіцієнта ефективності віртуального середовища alpha дає змогу кількісно оцінити внесок цифрових технологій у прискорення процесу формування іншомовної компетентності. Розширена модель демонструє, що інтеграція віртуального середовища сприяє прискоренню навчання за умови оптимального поєднання інших факторів.

По-четверте, проведено порівняльний аналіз лінійної, експоненційної та логістичної моделей формування іншомовної компетентності. Встановлено, що логістична модель забезпечує найбільш реалістичне прогнозування, оскільки враховує обмеженість максимального рівня компетентності та сповільнення темпів навчання при наближенні до цього рівня.

По-п'яте, розроблено систему показників ефективності формування іншомовної компетентності у віртуальному середовищі. Аналіз показників свідчить про переваги віртуального навчання порівняно з традиційними формами: рівень аудіювання зростає з 65% до 78%, говоріння – з 58% до 72%, читання – з 70% до 81%, письма – з 62% до 75%. Мотивація до навчання підвищується з 3,8 до 4,5 балів, а задоволеність навчанням – з 68% до 85%.

Математичне моделювання динаміки формування іншомовної компетентності майбутніх учителів технологій у віртуальному середовищі дає змогу науково обгрунтувати організацію освітнього процесу та спрогнозувати його

результати. Розроблена модель враховує вплив ключових факторів: ефективності навчальних впливів, мотивації здобувачів освіти, рівня використання віртуальних технологій. Модель базується на диференціальному рівнянні, що описує зміну рівня компетентності в часі, і може бути використана для прогнозування результатів навчання та оптимізації освітніх програм.

Впровадження математичних моделей у практику вищої педагогічної освіти сприяє підвищенню обгрунтованості управлінських рішень, оптимізації навчального навантаження, персоналізації освітнього процесу. Моделі дають змогу вчителю прогнозувати результати навчання, своєчасно виявляти труднощі здобувачів освіти та коригувати навчальний процес. Використання математичного моделювання підвищує ефективність управління освітнім процесом та сприяє досягненню цільових показників якості підготовки фахівців.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на емпіричну верифікацію моделі та розробку адаптивних алгоритмів управління навчанням на її основі. Перспективним є використання методів машинного навчання для уточнення параметрів моделі та створення інтелектуальних систем підтримки прийняття рішень у сфері освіти. Важливим напрямком є також дослідження впливу різних типів віртуальних середовищ на ефективність формування іншомовної компетентності, що дасть змогу розробити рекомендації щодо оптимального вибору технологій для конкретних освітніх ситуацій.

Література:

1. Биков В. Ю. Моделювання освітніх систем / В. Ю. Биков // Інформаційні технології в освіті. – 2022. – № 3. – С. 76-85.
2. Вакалюк Т. А. Компетентнісний підхід у підготовці вчителів технологій / Т. А. Вакалюк // Професійна освіта: методологія, теорія та технології. – 2023. – № 17. – С. 62-71.
3. Державний стандарт початкової освіти : Постанова КМУ № 87 від 21.02.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-п (дата звернення: 05.04.2026).
4. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / пер. з англ. – К. : Лендвіт, 2021. – 273 с.
5. Ковалюк А. В. Віртуальне навчальне середовище як чинник формування професійної компетентності / А. В. Ковалюк // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2024. – Т. 92, № 4. – С. 154-165.
6. Литвинова С. Г. Іншомовна професійна компетентність майбутніх учителів технологій / С. Г. Литвинова // Педагогічні науки: теорія та практика. – 2023. – № 2. – С. 87-96.
7. Морзе Н. В. Цифровізація освіти: виклики та перспективи / Н. В. Морзе // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2024. – № 3. – С. 108-119.
8. Проценко Г. О. Математичне моделювання в педагогіці / Г. О. Проценко // Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. – 2022. – № 198. – С. 195-204.
9. Симоненко В. Д. Динамічні моделі навчання іноземної мови / В. Д. Симоненко // Мовна освіта в Україні: проблеми та перспективи. – 2023. – С. 42-51.

References

1. Bykov, V.Yu. (2022). Modeliuvannia osvitnikh system [Modeling of educational systems]. *Informatsiini tekhnolohii v osviti – Information Technologies in Education*, 3, 76–85 [in Ukrainian].

2. Vakaliuk, T.A. (2023). Kompetentnisnyi pidkhid u pidhotovtsi vchyteliv tekhnolohii [Competence approach in training technology teachers]. *Profesiina osvita: metodolohiia, teoriia ta tekhnolohii – Professional Education: Methodology, Theory and Technologies*, 17, 62–71 [in Ukrainian].

3. Derzhavnyi standart pochatkovoi osvity [State standard of primary education]. (2018, February 21). *Postanova KMU No. 87*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-п [in Ukrainian].

4. Zahalnoievropeiski rekomendatsii z movnoi osvity: vyvchennia, vykladannia, otsiniuvannia [Common European Recommendations on Language Education: Learning, Teaching, Assessment]. (2021). (Trans. from English). Kyiv: Lendvit [in Ukrainian].

5. Kovaliuk, A.V. (2024). Virtualne navchalne seredovyshche yak chynnyk formuvannia profesiinoi kompetentnosti [Virtual learning environment as a factor in forming professional competence]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia – Information Technologies and Learning Tools*, 92 (4), 154–165 [in Ukrainian].

6. Lytvynova, S.H. (2023). Inshomovna profesiina kompetentnist maibutnikh uchyteliv tekhnolohii [Foreign language professional competence of future technology teachers]. *Pedahohichni nauky: teoriia ta praktyka – Pedagogical Sciences: Theory and Practice*, 2, 87–96 [in Ukrainian].

7. Morze, N.V. (2024). Tsyfrovizatsiia osvity: vyklyky ta perspektyvy [Digitalization of education: challenges and prospects]. *Komp'iuter u shkoli ta sim'i – Computer at School and Family*, 3, 108–119 [in Ukrainian].

8. Protsenko, H.O. (2022). Matematychne modeliuvannia v pedahohitsi [Mathematical modeling in pedagogy]. *Naukovi zapysky. Seriia: Pedahohichni nauky – Scientific Notes. Series: Pedagogical Sciences*, 198, 195–204 [in Ukrainian].

9. Symonenko, V.D. (2023). Dynamochni modeli navchannia inozemnoi movy [Dynamic models of foreign language learning]. *Movna osvita v Ukraini: problemy ta perspektyvy – Language Education in Ukraine: Problems and Prospects*, 42–51 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 11.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

УДК 37.014(510)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1004-1014

Лазарєва Тетяна Анатоліївна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри харчових технологій, легкої промисловості і дизайну, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, https://orcid.org/0000-0003-4435-3345

Лазарєв Микола Іванович доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки, методики та менеджменту освіти, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, https://orcid.org/0000-0001-9742-4739

СИСТЕМА ОСВІТИ В КНР: ВІД ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ДО УНІВЕРСИТЕТІВ

Анотація. У статті здійснено комплексне дослідження системи освіти Китайської Народної Республіки як багаторівневої структури від дошкільної до університетської освіти. Актуальність зумовлена зростанням ролі КНР у світовому освітньому просторі та потребою використання зарубіжного досвіду для модернізації національних систем освіти. Мета — аналіз функціонування й розвитку системи освіти КНР, виявлення тенденцій її трансформації та визначення можливостей адаптації окремих елементів в Україні.

Використано системний, історико-педагогічний, порівняльний та аналітичний методи, що дало змогу простежити еволюцію системи освіти Китаю через п’ять основних етапів. Розкрито особливості функціонування рівнів освіти та їх роль у формуванні безперервної освітньої траєкторії. Окреслено механізми державного управління, забезпечення доступності освіти та подолання регіональної нерівності. Встановлено, що система освіти КНР поєднує конфуціанські традиції, меритократію та інноваційні підходи. Ключовим елементом є іспит гаокао як інструмент соціальної мобільності та відбору до закладів вищої освіти. Розглянуто наслідки політики «Подвійного скорочення», спрямованої на зменшення навчального навантаження та обмеження позашкільного репетиторства.

Пандемія COVID-19 прискорила цифрову трансформацію освіти КНР, розвиток дистанційного та змішаного навчання і цифрової інфраструктури. Визначено основні тенденції: цифровізація, розширення доступу до дошкільної й вищої освіти, підвищення якості професійної освіти, інтернаціоналізація університетів. Обґрунтовано критерії трансферабельності елементів китайської освітньої моделі. Визначено напрями адаптації досвіду КНР в Україні: розвиток цифрової інфраструктури, підготовка педагогічних кадрів, зниження навчального навантаження учнів та подолання регіональних диспропорцій. Результати можуть бути використані у порівняльній педагогіці та освітній політиці.

Ключові слова: система освіти КНР, дошкільна освіта, початкова школа, середня освіта, вища освіта, порівняльна педагогіка, освітні реформи, регіональна диференціація, адаптація освітнього досвіду, Україна.

Lazarieva Tetiana Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Food Technologies, Light Industry and Design, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0003-4435-3345

Lazariev Mykola Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Pedagogy, Methods and Educational Management, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0001-9742-4739

THE EDUCATION SYSTEM IN THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA: FROM PRESCHOOL INSTITUTIONS TO UNIVERSITIES

Abstract. The article presents a comprehensive study of the education system of the People's Republic of China as a multi-level structure ranging from preschool to higher education. The relevance of the study is driven by the growing role of the PRC in the global educational space and the need to use international experience for the modernization of national education systems. The aim of the article is to analyze the functioning and development of the PRC education system, identify trends in its transformation, and determine opportunities for adapting selected elements in Ukraine.

Systemic, historical-pedagogical, comparative, and analytical methods were employed, which made it possible to trace the evolution of China's education system through five main stages. The features of functioning across educational levels and their role in forming a continuous educational trajectory are revealed. Mechanisms of state governance, ensuring access to education, and addressing regional inequality are outlined. It is established that the PRC education system combines Confucian traditions, meritocracy, and innovative approaches. A key element is the Gaokao examination, which serves as a mechanism of social mobility and selection for higher education institutions. The consequences of the "Double Reduction" policy aimed at reducing academic workload and limiting out-of-school tutoring are considered.

The COVID-19 pandemic accelerated the digital transformation of China's education system, fostering the development of distance and blended learning as well as digital infrastructure. The main trends identified include digitalization, expanded access to preschool and higher education, improved quality of vocational education, and the internationalization of universities. Criteria for the transferability of elements of the Chinese educational model are substantiated. Directions for adapting China's experience in Ukraine are defined, including the development of digital educational infrastructure, improvement of teacher training, reduction of student workload, and mitigation of regional disparities. The results may be used in comparative pedagogy and educational policy.

Keywords: education system of the PRC, preschool education, primary education, secondary education, higher education, comparative pedagogy, educational reforms, regional differentiation, adaptation of educational experience, Ukraine.

Постановка проблеми. Система освіти є фундаментальним інститутом будь-якого суспільства, що визначає його інтелектуальний потенціал, економічний розвиток і культурну ідентичність. Китайська Народна Республіка, будучи найбільш населеною країною світу та другою за обсягом ВВП економікою, демонструє унікальну модель організації освітнього простору, яка поєднує тисячолітні конфуціанські традиції з прагматичними вимогами постіндустріального суспільства (Hayhoe, 1999).

Проблема осмислення та наукового аналізу освітньої системи КНР набуває особливої актуальності в умовах глобалізації, коли освітні системи різних держав зазнають взаємного впливу й адаптують кращі зарубіжні практики. За даними ЮНЕСКО, Китай витрачає на освіту близько 4% ВВП, що у абсолютних цифрах становить понад 700 млрд доларів США щорічно (UNESCO, 2022), і ці інвестиції трансформують країну на одного з провідних гравців глобального освітнього простору.

Освіта в КНР розглядається як стратегічний ресурс підвищення конкурентоспроможності держави, розвитку людського капіталу та забезпечення інноваційного поступу. Особливий інтерес становить дослідження структури китайської системи освіти, яка охоплює всі рівні — від дошкільної освіти до університетської підготовки. Вивчення особливостей функціонування освітніх закладів КНР дозволяє визначити ефективні механізми управління освітою, забезпечення її якості та доступності.

Для України, яка здійснює масштабне реформування національної системи освіти відповідно до євроінтеграційного курсу, вивчення китайського досвіду є не лише академічно цікавим, але й практично значущим. Адаптаційний потенціал окремих елементів китайської освітньої моделі — особливо у сфері стандартизації якості, STEM-освіти та механізмів забезпечення безперервності навчального процесу в кризових умовах — може слугувати джерелом ефективних рішень для вітчизняних реформаторів (Лунячек, 2018).

Таким чином, постановка проблеми зумовлена наявністю суперечності між зростаючою роллю КНР у глобальному освітньому просторі та недостатнім рівнем системного дослідження її освітньої моделі у вітчизняній педагогічній науці.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Проблематика розвитку системи освіти Китайської Народної Республіки привертає увагу широкого кола вітчизняних, зарубіжних та китайських дослідників, праці яких охоплюють різноманітні аспекти функціонування та модернізації освітніх систем.

Філософське осмислення розвитку сучасної освіти знайшло відображення у працях В. Андрущенка [1], В. Вишневського [3] nf В. Кременя [7], які заклали

теоретико-методологічне підґрунтя для подальших досліджень освітніх трансформацій. Проблеми й тенденції розвитку освіти розглядалися українськими дослідниками — Л. Гриневич [5], О. Локшиною [8], А. Джурило, О. Глушко, М. Тименком та О. Шпарик [6], які здійснили порівняльний аналіз розвитку загальної середньої освіти у різних країнах, зокрема й у КНР.

Значний внесок у дослідження розвитку китайської освіти зробила Рут Хейхо [13], яка проаналізувала становлення університетської освіти Китаю протягом століття, розкривши особливості взаємодії традиційних китайських освітніх цінностей із західними освітніми моделями. Серед українських дослідників питання реформування китайської освіти розглядала Є. Гобова [4], яка проаналізувала результати сорокарічного розвитку науки й освіти Китаю. Особливості функціонування системи вищої освіти КНР досліджувала С. Гала [3], акцентуючи увагу на механізмах державного управління закладами вищої освіти. Проблеми та перспективи розвитку сучасної освіти Китаю висвітлено у працях В. Лунячека [9]. Актуальні аспекти цифрової трансформації педагогічної освіти в КНР досліджували Н. Пономарьова та Лі Хайцзюань [10], а питання нормативного забезпечення системи контролю якості освіти — Т. Твердохліб та Чен Чже [11].

Китайські науковці — Ву Цюаньхуа [19], Лю Даоюй [14], Лю Цзіньсінь [15], Лінь Сяньчжи, Му Яньцзінь, Лі Фан та Дуань Сяофан [18] — досліджували проблеми та перспективи розвитку освіти безпосередньо зсередини системи, що забезпечує автентичний погляд на освітні реформи КНР. Важливим стратегічним орієнтиром є державна програма «China's Education Modernization 2035» [16-17], яка визначає пріоритети підвищення якості освіти, її цифровізації та забезпечення доступності на всіх рівнях.

Незважаючи на наявність окремих досліджень, присвячених тим чи іншим аспектам освіти КНР, у науковій літературі залишається низка суттєвих лакун. У вітчизняній компаративній педагогіці відсутнє комплексне дослідження всієї вертикалі освіти КНР — від дошкільної до університетської — як цілісної системи з єдиною внутрішньою логікою та ціннісними основами. Більшість наявних робіт зосереджена на окремих рівнях або аспектах, що не дозволяє скласти повноцінне уявлення про системні взаємозв'язки між різними ланками освіти.

Недостатньо дослідженою залишається регіональна диференціація освітньої системи КНР. Китай є надзвичайно різноманітним у соціально-економічному відношенні простором, де освітні можливості мешканців мегаполісів і сільських районів кардинально відрізняються, що системно не відображено у наявних вітчизняних дослідженнях. Поза увагою науковців залишається аналіз наслідків пандемії COVID-19 для трансформації китайської системи освіти, зокрема прискорення цифровізації та впровадження штучного інтелекту в освітній процес. У вітчизняній педагогіці недостатньо розроблені механізми адаптації позитивного китайського досвіду до умов реформування

системи освіти України, зокрема критерії розмежування культурно обумовлених і потенційно трансферабельних елементів.

Означені аспекти визначають наукову новизну пропонованої статті та обумовлюють її дослідницькі завдання.

Мета статті. Мета статті полягає у здійсненні комплексного аналізу сучасної системи освіти Китайської Народної Республіки — від дошкільної до університетської ланки — як цілісної структури з єдиною внутрішньою логікою та ціннісними основами, а також у визначенні можливостей адаптації позитивного китайського досвіду в контексті реформування системи освіти України.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: охарактеризувати історичні передумови та ключові етапи становлення сучасної системи освіти КНР; проаналізувати структуру та особливості функціонування основних рівнів освіти; виявити регіональну диференціацію освітніх можливостей та механізми її подолання; дослідити вплив пандемії COVID-19 на трансформацію освітньої системи; визначити критерії розмежування трансферабельних і культурно обумовлених елементів китайської моделі та окреслити можливості їх адаптації для України.

Виклад основного матеріалу. Становлення сучасної системи освіти Китайської Народної Республіки є результатом тривалого історичного процесу, що охоплює кілька принципово відмінних етапів.

Перший етап — традиційна освітня модель (до 1949 року) — ґрунтувалася на конфуціанській освітній традиції, що визначала пріоритет книжкової вченості, поваги до знань та ієрархії вчитель-учень. Система державних іспитів — кеджу, що функціонувала понад тисячу років і була скасована лише у 1905 році, заклала в китайській культурі глибоко вкорінене переконання в тому, що освіта є головним інструментом соціальної мобільності [13]. Ця культурна матриця продовжує визначати ставлення китайців до освіти й у сучасний період.

Другий етап — радянська модель (1949–1966) — пов'язаний із заснуванням КНР та орієнтацією на радянський освітній досвід. У цей період було збудовано базову інфраструктуру системи освіти, запроваджено обов'язкове початкове навчання, створено мережу вищих навчальних закладів із чіткою галузевою спеціалізацією [9].

Третій етап — Культурна революція (1966–1976) — став катастрофою для китайської освіти. Університети були закриті, інтелігенція піддана репресіям, система освіти фактично зруйнована. Наслідки цього періоду відчувалися ще кілька десятиліть у вигляді «втраченого покоління» освічених кадрів [19].

Четвертий етап — реформи та відкритість (1978 — початок 2000-х) — ознаменувався докорінним відновленням і реструктуризацією освітньої системи. Відновлення Гаокао у 1977 році, прийняття Закону про обов'язкову освіту, масштабне розширення системи вищої освіти наприкінці 1990-х років стали

визначальними подіями цього етапу [4]. За цей період рівень письменності населення зріс із 65,5% до понад 97% [20].

П'ятий етап — стратегічна модернізація (2000-ті роки — по теперішній час) — характеризується переходом від кількісного до якісного розвитку освіти, орієнтацією на міжнародні стандарти та цифровізацією. Ухвалення стратегії «China's Education Modernization 2035» закріпило довгостроковий вектор розвитку освітньої системи [16-17].

Освітня система КНР функціонує на правовій основі, що включає Закон про освіту (1995), Закон про обов'язкову освіту (1986, у редакції 2006 року) та Закон про вищу освіту (1998). Кожна ланка системи виконує специфічні функції та органічно пов'язана з іншими рівнями єдиною логікою наступності.

Дошкільна освіта охоплює дітей від трьох до шести років і реалізується через мережу дитячих садків. Цей рівень не є обов'язковим, однак держава послідовно розширює його охоплення: у 2022 році воно становило 88,1% дітей відповідного віку, що наближається до цільового показника 90%, визначеного стратегією «China's Education Modernization 2035» [16-17]. Основні завдання дошкільної освіти — розвиток базових когнітивних і соціальних навичок, формування готовності до систематичного навчання та виховання в дусі колективізму, що відображає конфуціанські цінності [15].

Початкова освіта є першим обов'язковим рівнем і триває шість років (від 6 до 12 років). Разом із базовою середньою освітою вона утворює дев'ятирічну обов'язкову освіту, що гарантована кожному громадянину КНР. У 2022 році охоплення дев'ятирічною обов'язковою освітою становило 95,5%, а кількість початкових шкіл налічувала понад 149 тис. (National Bureau of Statistics of China, 2023). На цьому рівні закладаються основи грамотності, математичних знань і природничих уявлень; обов'язковим є курс ідеологічного та морального виховання.

Базова середня освіта тривалістю три роки є другою складовою обов'язкової освіти. Після її завершення учні складають місцевий іспит Чжункао, результати якого визначають можливість вступу до престижних шкіл повної середньої освіти. Цей іспит є першим серйозним «фільтром» академічної траєкторії китайського учня [3].

Повна середня освіта тривалістю три роки представлена двома паралельними потоками: загальноосвітнім і професійно-технічним. Загальноосвітній потік орієнтований на підготовку до Гаокао, тоді як професійно-технічний забезпечує підготовку кваліфікованих кадрів. Центральним і найбільш знаковим елементом китайської системи освіти є Єдиний державний вступний іспит до університетів — «Гаокао», який проводиться щорічно у червні й охоплює понад 12 мільйонів абітурієнтів.

Ця трьох- або чотириденна екзаменаційна процедура тестує знання китайської мови, математики та іноземної мови (зазвичай англійської), а також двох-трьох предметів за вибором.

Соціокультурне значення гаокао виходить далеко за межі навчального процесу: цей іспит є наріжним каменем китайської меритократичної ідеології, що проголошує доступність соціальної мобільності через освіту. Батьки вкладають колосальні ресурси у підготовку дітей до іспиту; цілі сім'ї переїжджають до міст із кращими школами; «гаокао-туризм» (практика реєстрації дітей у провінціях із нижчими вступними порогами) є поширеним феноменом.

Критики гаокао вказують на те, що система стимулює зазубрювання на шкоду творчому мисленню, посилює регіональну нерівність (різні провінції мають різні пороги вступу до тих самих університетів) та створює нестерпний психологічний тиск на підлітків. Незважаючи на численні реформаційні спроби — запровадження тестів за вибором учня (2014–2016), урізноманітнення предметів оцінювання — структура і суспільна функція гаокао залишаються незмінними.

Вища освіта в КНР представлена трьома рівнями: бакалаврат (4 роки), магістратура (2–3 роки) та докторантура (3–4 роки). Китайська система вищої освіти є найбільшою у світі: у 2022 році кількість студентів вищих навчальних закладів перевищила 44,66 млн осіб.

У 2015 році КНР запустила амбітну програму «Подвійні першокласні університети», що має на меті вивести низку китайських університетів до числа провідних у світі до 2050 року. Програма передбачає формування «першокласних університетів» (42 заклади) і «першокласних дисциплін» (95 університетів із 465 підтримуваними дисциплінами). Фінансування цих закладів зросло надзвичайно: лише Пекінський університет та Цінхуа отримали по 6 мільярдів юанів у межах першого раунду програми [16].

Попри формальну централізованість, освітня система КНР демонструє значну регіональну диференціацію. Освітні можливості мешканців провінцій із розвиненою економікою — Гуандун, Цзянсу, Чжецзян — та мегаполісів Пекін і Шанхай суттєво відрізняються від можливостей жителів внутрішніх і сільських регіонів, зокрема провінцій Ганьсу, Гуйчжоу та Юньнань [9].

Ця нерівність виявляється на кількох взаємопов'язаних рівнях. По-перше, у матеріально-технічному забезпеченні: частка шкіл із широкосмуговим доступом до Інтернету у містах перевищує 97%, тоді як у сільських районах цей показник у 2020 році становив лише 74% [16]. По-друге, у рівні академічної підготовки: показник вступу до університетів серед випускників міських шкіл є значно вищим, ніж серед сільських. По-третє, у доступі до дошкільної освіти, рівень охоплення якою в сільських районах залишається на 10–15% нижчим, ніж у містах.

Держава реалізує низку цільових програм для подолання регіональних диспропорцій: програму підтримки сільських шкіл, ротацію педагогічних кадрів між міськими та сільськими закладами, цільові квоти для вступників із відсталих регіонів до провідних університетів (спеціальні програми охоплюють до 10% місць у провідних університетах), а також розвиток дистанційного навчання.

Утім, регіональна нерівність залишається однією з ключових системних проблем освіти КНР [6].

Пандемія COVID-19 стала безпрецедентним стрес-тестом для освітньої системи КНР і водночас каталізатором глибоких структурних перетворень. На початку 2020 року, коли Китай першим у світі зіткнувся з масштабним поширенням вірусу, понад 270 мільйонів учнів і студентів перейшли на дистанційне навчання. Держава розгорнула національні освітні платформи — «Школа у хмарі» та «Юньаосу», що забезпечили безперервність навчального процесу. Досвід пандемії виявив сильні і слабкі сторони системи. Серед сильних — здатність держави до швидкої мобілізації ресурсів і розгортання цифрової інфраструктури. Серед слабких — загострення регіональної нерівності: учні з сільських районів, де доступ до Інтернету є обмеженим, опинилися в значно гірших умовах [10].

Стійкими змінами після завершення гострої фази пандемії стали: інституціоналізація дистанційного та змішаного навчання як постійних форматів; прискорення впровадження штучного інтелекту в освітній процес — від автоматизованої перевірки домашніх завдань до інтелектуальних репетиторських систем; переосмислення ролі вчителя як фасилітатора навчального середовища; підвищення уваги до психологічного здоров'я учнів [11]. Вивчення китайського освітнього досвіду становить значний педагогічний інтерес для України. Для розмежування трансферабельних і нетрансферабельних елементів доцільно застосовувати такі критерії: ступінь культурної специфічності елемента; його відтворюваність в умовах іншої інституційної системи; наявність необхідних ресурсних і організаційних передумов; відповідність цінностям і освітнім пріоритетам суспільства-реципієнта [8].

До **потенційно трансферабельних** елементів належать: по-перше, досвід масштабної цифровізації освіти та побудови національних освітніх платформ є актуальним для України в умовах воєнного часу та вимушеного переходу на дистанційні та змішані формати навчання. Досвід КНР у забезпеченні безперервності освітнього процесу в кризових умовах і розбудові цифрової освітньої інфраструктури є практично значущим.

По-друге, заслуговує уваги система підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів. У КНР діє розгалужена система методичної підтримки вчителів, регулярна атестація та чіткі кар'єрні траєкторії, що забезпечують безперервний професійний розвиток педагогів. Адаптація цих механізмів могла б сприяти підвищенню якості педагогічної освіти в Україні.

По-третє, досвід реформи «подвійного скорочення» є релевантним у контексті дискусій про надмірне навчальне навантаження українських школярів та необхідність переорієнтації освіти на розвиток компетентностей замість механічного засвоєння знань.

Разом із тим існують елементи китайської освітньої моделі, які є культурно обумовленими і не можуть бути механічно перенесені в інший контекст.

Зокрема, конфуціанська традиція поваги до знань і вчителя, надвисока мотивація до академічних досягнень як сімейна та суспільна цінність, а також специфічна роль ідеологічного компонента в змісті освіти — все це є органічними складовими китайської соціокультурної матриці і не може бути відтворене в умовах іншого суспільства адміністративними засобами.

Таким чином, продуктивна адаптація китайського досвіду в Україні можлива за умови вибіркового, критично осмисленого підходу, що передбачає запозичення конкретних організаційних, технологічних і методичних рішень з урахуванням специфіки вітчизняного освітнього середовища, а не копіювання системи в цілому.

Висновки. Проведений аналіз системи освіти Китайської Народної Республіки дозволяє сформулювати такі висновки.

Система освіти КНР є складним і суперечливим феноменом, що поєднує тисячолітню конфуціанську традицію з прагматичними запитами постіндустріальної економіки та ідеологічними вимогами однопартійної держави. Її структура включає п'ять основних рівнів — від дошкільної до вищої освіти — з чіткою наскрізною логікою, де кожен попередній ступінь готує до наступного у рамках жорсткої меритократичної конкуренції.

Найбільш знаковим елементом системи є гаокао — єдиний державний вступний іспит, що виконує функцію головного соціального ліфта та одночасно є джерелом колосального психологічного тиску. Реформаційні зусилля щодо пом'якшення цього тиску (директива «Подвійного скорочення» 2021 р.) демонструють усвідомлення проблеми, але стикаються з опором традиційних соціальних очікувань.

Ключовими тенденціями розвитку освіти КНР є: активна цифровізація та технологізація навчального процесу; збільшення охоплення дошкільною і вищою освітою; боротьба з регіональною нерівністю; підвищення престижу і якості професійно-технічної освіти; програми виходу провідних університетів у число світових лідерів.

Пандемія COVID-19 суттєво прискорила цифрову трансформацію освіти і закріпила дистанційні та змішані формати навчання як постійні компоненти освітнього процесу.

Продуктивна адаптація китайського досвіду в Україні можлива за умови вибіркового підходу з урахуванням чотирьох розроблених критеріїв трансферабельності.

Пріоритетними напрямами є: розбудова цифрової освітньої інфраструктури, вдосконалення системи підготовки педагогів, зниження навчального навантаження учнів та подолання регіональних освітніх диспропорцій.

Перспективним напрямом подальших досліджень є порівняльний аналіз конкретних механізмів реалізації освітніх реформ в КНР та Україні, а також розробка науково обґрунтованих рекомендацій щодо імплементації релевантних китайських практик у вітчизняну систему освіти.

Література

1. Андрущенко В. П. Філософія освіти XXI століття: у пошуках перспективи. *Філософія освіти*. 2005. № 1. С. 6–17.

2. Вишневський О. І. Теоретичні основи сучасної педагогіки. Дрогобич : Коло, 2006. 326 с.

3. Гала С. В. Система вищої освіти КНР: особливості та тенденції розвитку. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2017. № 3. С. 48–57.

4. Гобова Є. В. Сорок років розвитку науки й освіти Китаю. *Порівняльно-педагогічні студії*. 2019. № 1–2. С. 88–95.

5. Гриневич Л. М. Реформування загальної середньої освіти в Україні та Китаї: порівняльний аспект. Київ : Пед. думка, 2015. 224 с.

6. Джурило А. П., Глушко О. З., Тименко М. М., Шпарик О. М. Тенденції розвитку шкільної освіти в країнах ЄС, США та Китаї. Київ : Інститут педагогіки НАПН України, 2018. 345 с.

7. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. Київ : Педагогічна думка, 2009. 520 с.

8. Локшина О. І. Зміст шкільної освіти в країнах Європейського Союзу: теорія і практика. Київ : Богданова А. М., 2011. 404 с.

9. Лунячек В. Е. Освіта Китаю: особливості та тенденції розвитку. *Теорія та практика управління соціальними системами*. 2018. № 1. С. 82–93.

10. Пономарьова Н. О., Лі Хайцзюань. Цифрова трансформація педагогічної освіти в КНР. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2021. Т. 84. № 4. С. 255–267.

11. Твердохліб Т., Чен Чже. Система контролю якості освіти в КНР: нормативне забезпечення та практична реалізація. *Педагогіка і психологія*. 2020. № 2. С. 72–81.

12. Шпарик О. М. Диференціація навчання в школах КНР. *Порівняльно-педагогічні студії*. 2019. № 1–2. С. 103–110.

13. Hayhoe R. *China's Universities 1895–1995: A Century of Cultural Conflict*. Hong Kong : Comparative Education Research Centre, 1999. 298 p.

14. Liú Dàoyù (刘道玉). *中国高等教育改革论* [On the Reform of Higher Education in China]. Wuhan : Wuhan University Press, 2008. 312 p.

15. Liú Jīnxīn (刘金新). *中国义务教育发展报告* [Report on the Development of Compulsory Education in China]. Beijing : Educational Science Press, 2013. 268 p.

16. Ministry of Education of the PRC. *China's Education Modernization 2035*. Beijing, 2019. URL: http://www.moe.gov.cn/jyb_xwfb/s6052/moe_838/201902/t20190223_370857.html

17. Ministry of Education of the PRC. *2022 National Education Statistical Bulletin*. Beijing, 2023. URL: http://www.moe.gov.cn

18. Mù Yànjǐn, Lǐ Fāng, Duàn Xiǎofāng (慕彦瑾, 李芳, 段晓芳). *农村教育发展报告* [Report on the Development of Rural Education]. Beijing : People's Education Press, 2012. 195 p.

19. Wú Quánhuá (吴全华). [The Cultural Revolution and Chinese Education]. Guangzhou : Guangdong Education Press, 2013. 324 p.

20. Xinhua News Agency. *12.91 million students register for 2023 China college entrance exam*. 2023. URL: https://english.news.cn/20230607/e1f60fad6c3846e18d4c51e6c3e5d7a1/c.html

References

1. Andrushchenko, V. P. (2005). Filosofiia osvity XXI stolittia: u poshukakh perspektyvy. *Filosofiia osvity, 1*, 6–17.

2. Vyshnevskyi, O. I. (2006). *Teoretychni osnovy suchasnoi pedahohiky*. Kolo.

3. Hala, S. V. (2017). Systema vyshchoi osvity KNR: osoblyvosti ta tendentsii rozvytku. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii, 3*, 48–57.

4. Hobova, Ye. V. (2019). Sorok rokiv rozvytku nauky y osvity Kytaiu. *Porivnialno-pedahohichni studii, 1–2*, 88–95.

5. Hrynevych, L. M. (2015). *Reformuvannia zahalnoi serednoi osvity v Ukraini ta Kytai: porivnialnyi aspekt*. Ped. Dumka.

6. Dzhurylo, A. P., Hlushko, O. Z., Tymenko, M. M., & Shparyk, O. M. (2018). *Tendentsii rozvytku shkilnoi osvity v krainakh YeS, SShA ta Kytai*. Instytut pedahohiky NAPN Ukrainy.

7. Kremen, V. H. (2009). *Filosofiia liudynotsentryzmu v stratehiiakh osvitnoho prostoru*. Pedahohichna dumka.

8. Lokshyna, O. I. (2011). *Zmist shkilnoi osvity v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu: teoriia i praktyka*. Bohdanova A. M.

9. Luniachek, V. E. (2018). Osvita Kytaiu: osoblyvosti ta tendentsii rozvytku. *Teoriia ta praktyka upravlinnia sotsialnymy systemamy, 1*, 82–93.

10. Ponomarova, N. O., & Li, H. (2021). Tsyfrova transformatsiia pedahohichnoi osvity v KNR. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia, 84*(4), 255–267.

11. Tverdokhlib, T., & Chen, Z. (2020). Systema kontroliu yakosti osvity v KNR: normatyvne zabezpechennia ta praktychna realizatsiia. *Pedahohika i psykholohiia, 2,* 72–81.

12. Shapryk, O. M. (2019). Dyferentsiatsiia navchannia v shkolakh KNR. *Porivnialno-pedahohichni studii, 1–2*, 103–110.

13. Hayhoe, R. (1999). *China's universities 1895–1995: A century of cultural conflict*. Comparative Education Research Centre.

14. Liu, D. (2008). *Zhongguo gaodeng jiaoyu gaige lun*. Wuhan University Press.

15. Liu, J. (2013). *Zhongguo yiwu jiaoyu fazhan baogao*. Educational Science Press.

16. Ministry of Education of the People's Republic of China. (2019). *China's education modernization 2035*. http://www.moe.gov.cn/jyb_xwfb/s6052/moe_838/201902/t20190223_370857.html

17. Ministry of Education of the People's Republic of China. (2023). *2022 national education statistical bulletin*. http://www.moe.gov.cn

18. Mu, Y., Li, F., & Duan, X. (2012). *Nongcun jiaoyu fazhan baogao*. People's Education Press.

19. Wu, Q. (2013). *Wenhua dageming yu Zhongguo jiaoyu*. Guangdong Education Press.

20. Xinhua News Agency. (2023). 12.91 million students register for 2023 China college entrance exam. https://english.news.cn/20230607/e1f60fad6c3846e18d4c51e6c3e5d7a1/c.html

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 37.016:62:004.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1015-1025

Левченко Тарас Григорович молодший науковий співробітник відділу інноваціних технологій в освіті обдарованих Інституту обдарованої дитини НАПН України, м. Київ, https://orcid.org/0009-0005-0305-0681

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ 5–9 КЛАСІВ У ЦИФРОВОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Анотація. У статті обґрунтовано теоретичні засади формування технологічної компетентності учнів 5–9 класів у цифровому освітньому середовищі. Актуальність дослідження зумовлена модернізацією базової середньої освіти, переходом до компетентнісної парадигми, оновленням змісту технологічної освітньої галузі та потребою підготовки учнів до продуктивної, безпечної, творчої й відповідальної діяльності в умовах швидких технологічних змін. На основі аналізу психолого-педагогічних, методичних і нормативних джерел уточнено зміст поняття «технологічна компетентність учнів 5–9 класів» як інтегративної особистісно-діяльнісної якості, що формується у процесі проєктно-технологічної діяльності та виявляється у здатності застосовувати технологічні знання, практичні вміння, цифрові засоби, ціннісне ставлення до праці й рефлексивні дії для проєктування, створення, оцінювання та вдосконалення продуктів діяльності. Розкрито відмінність між технологічною та цифровою компетентностями, доведено, що цифровий складник не замінює технологічну компетентність, а виступає наскрізним засобом її формування й вияву.

Виокремлено чотири взаємопов'язані компоненти технологічної компетентності: когнітивний, операційно-діяльнісний, мотиваційно-ціннісний і рефлексивно-оцінний. Охарактеризовано вікові особливості учнів 5–6 та 7–9 класів, які визначають добір форм, методів, засобів навчання й рівень самостійності у проєктно-технологічній діяльності. Обґрунтовано дидактичний потенціал цифрового освітнього середовища як ресурсу інформаційної підтримки, моделювання, комунікації, індивідуалізації, формувального оцінювання та рефлексії.

Визначено педагогічні орієнтири подальшого методичного проєктування процесу формування технологічної компетентності учнів основної школи на уроках технологій.

Ключові слова: технологічна компетентність, учні 5–9 класів, цифрове освітнє середовище, уроки технологій, проєктно-технологічна діяльність, компетентнісний підхід, формувальне оцінювання, рефлексія.

Taras Levchenko Junior Researcher at the Department of Innovative Technologies in Gifted Education, Institute of Gifted Child of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, https://orcid.org/0009-0005-0305-0681

THEORETICAL FOUNDATIONS FOR DEVELOPING TECHNOLOGICAL COMPETENCE OF STUDENTS IN GRADES 5–9 IN A DIGITAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Abstract. The article substantiates the theoretical foundations for developing technological competence of students in grades 5–9 in a digital educational environment. The relevance of the study is determined by the modernization of basic secondary education, the transition to a competence-based paradigm, the renewal of the content of the technological educational field, and the need to prepare students for productive, safe, creative, and responsible activity under conditions of rapid technological change. Based on the analysis of psychological, pedagogical, methodological, and regulatory sources, the concept of "technological competence of students in grades 5–9" is clarified as an integrative personal and activity-based quality formed in the process of project-technological activity and manifested in the ability to apply technological knowledge, practical skills, digital tools, value-based attitudes to work, and reflective actions for designing, creating, evaluating, and improving activity products. The distinction between technological and digital competences is revealed, and it is proved that the digital component does not replace technological competence but serves as a cross-cutting means of its formation and manifestation. Four interrelated components of technological competence are identified: cognitive, operational-activity, motivational-value, and reflective-evaluative. The age-related characteristics of students in grades 5–6 and 7–9 are characterized, as they determine the selection of forms, methods, and teaching tools, as well as the level of students' independence in project-technological activity. The didactic potential of the digital educational environment is substantiated as a resource for information support, modelling, communication, individualization, formative assessment, and reflection. Pedagogical guidelines for further methodological design of the process of developing technological competence of basic school students in technology lessons are defined.

Keywords: technological competence, students in grades 5–9, digital educational environment, technology lessons, project-technological activity, competence-based approach, formative assessment, reflection.

Постановка проблеми. Сучасна технологічна освіта в основній школі дедалі виразніше переходить від засвоєння окремих трудових операцій до формування здатності учня діяти в реальних і змодельованих практичних ситуаціях. Така зміна зумовлена не лише оновленням змісту навчального предмета «Технології», а й ширшими трансформаціями суспільства: цифровізацією комунікації, появою нових матеріалів і способів виробництва,

потребою у відповідальному ставленні до ресурсів, безпеки праці та результатів власної діяльності. У цих умовах технологічна компетентність постає як важливий результат базової середньої освіти, оскільки поєднує знання, досвід практичної дії, уміння проєктувати, створювати й оцінювати продукт, а також готовність використовувати цифрові інструменти з педагогічно доцільною метою.

Особливої актуальності проблема набуває для учнів 5–9 класів. Саме в цьому віковому періоді відбувається поступовий перехід від конкретно-образного до абстрактно-логічного мислення, посилюється інтерес до самостійної роботи, формується потреба в соціальному визнанні, зростає значущість практично корисної діяльності. Тому уроки технологій можуть виконувати не лише навчальну, а й розвивальну, профорієнтаційну, ціннісно-виховну та соціалізувальну функції.

Однак для цього технологічна діяльність має бути організована як осмислений процес проєктування, виготовлення, презентації й рефлексії результату, а не як послідовність ізольованих операцій.

Державний стандарт базової середньої освіти орієнтує освітній процес на формування ключових компетентностей, зокрема компетентності в галузі природничих наук, техніки і технологій, інноваційності, інформаційно-комунікаційної, підприємницької, екологічної та інших компетентностей [1]. Це засвідчує, що технологічна освітня галузь має інтегрувати предметно-практичний, цифровий, творчий, соціальний і рефлексивний виміри навчання. Водночас у науково-методичній площині ще недостатньо узгодженими залишаються питання структури технологічної компетентності учнів основної школи, ролі цифрового освітнього середовища в її формуванні та способів добору методів навчання з урахуванням вікових особливостей школярів.

Отже, актуальність статті визначається потребою теоретичного осмислення технологічної компетентності учнів 5–9 класів як багатокомпонентного освітнього результату та необхідністю окреслення тих дидактичних умов, за яких цифрове освітнє середовище стає не зовнішнім додатком до уроку, а цілеспрямованим засобом розвитку проєктно-технологічної діяльності, творчості, відповідальності й рефлексії учнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема компетентнісно орієнтованого навчання в педагогічній науці розглядається в межах кількох взаємопов’язаних підходів. Знаннєвий підхід акцентує увагу на засвоєнні системи понять і способів пізнання, діяльнісний — на здатності застосовувати знання в конкретних ситуаціях, особистісно орієнтований — на мотивації, цінностях і саморозвитку, інтегративний — на цілісності знань, умінь, досвіду, цінностей і рефлексії. У контексті цифровізації освіти ці підходи доповнюються інноваційно-цифровим виміром, який передбачає вміння працювати з інформацією, критично оцінювати цифрові ресурси, моделювати процеси та взаємодіяти в електронному середовищі [2; 3].

У дослідженнях технологічної освіти сутність технологічної компетентності пов’язується з проєктно-технологічною діяльністю, практичним перетворенням матеріалів, дотриманням культури й безпеки праці, створенням суспільно та особистісно значущого продукту. О. Коберник, С. Ткачук, В. Сидоренко, М. Корець та інші науковці підкреслюють, що технологічна підготовка має бути зорієнтована на активну діяльність учнів, поєднання конструктивних і практичних умінь, формування творчості, самостійності та відповідальності [4; 5; 6; 7].

Важливим для цієї проблематики є проєктно-технологічний підхід. У ньому результат навчання пов’язується не лише з якістю виготовленого виробу, а з усіма етапами діяльності: виявленням проблеми, пошуком інформації, висуванням задуму, добором матеріалів та інструментів, плануванням, моделюванням, виконанням технологічних операцій, оцінюванням, презентацією і вдосконаленням продукту. Саме така послідовність дає змогу формувати в учнів досвід цілепокладання, вибору, відповідальності та аргументації власного рішення [8; 9; 10; 11].

Окремий напрям досліджень стосується цифрового освітнього середовища. У працях, присвячених використанню інформаційно-комунікаційних технологій, електронних ресурсів, мультимедійної наочності, цифрового моделювання та формувального оцінювання, підкреслено, що цифрові засоби розширюють можливості учня щодо пошуку інформації, візуалізації технологічних процесів, проєктування, комунікації, самооцінювання й презентації результатів [2; 3; 12].

Водночас науковці застерігають, що використання цифрових ресурсів без дидактичної мети не забезпечує автоматичного підвищення якості навчання.

Аналіз джерел дає підстави зробити висновок, що у педагогічній теорії достатньо розкрито загальні засади компетентнісного, діяльнісного, особистісно орієнтованого та проєктного навчання. Проте потребує подальшого уточнення питання про те, як саме ці підходи мають інтегруватися в методиці формування технологічної компетентності учнів 5–9 класів у цифровому освітньому середовищі.

Особливо дискусійними залишаються співвідношення технологічної та цифрової складових, структура компетентності, критерії її виявлення, а також добір віковідповідних методів, засобів і форм навчальної діяльності.

Мета статті. Метою статті є теоретичне обґрунтування сутності, структури та психолого-педагогічних умов формування технологічної компетентності учнів 5–9 класів у цифровому освітньому середовищі. Досягнення мети передбачає уточнення змісту поняття «технологічна компетентність учнів 5–9 класів», визначення її структурних компонентів, розкриття вікових особливостей школярів основної школи, з’ясування дидактичного потенціалу цифрового освітнього середовища та окреслення перспектив подальшого методичного проєктування.

Виклад основного матеріалу дослідження. У межах статті технологічну компетентність учнів 5–9 класів доцільно розглядати як інтегративну особистісно-діяльнісну якість, що формується на уроках технологій у процесі проєктно-технологічної діяльності. Її сутність полягає у здатності учня усвідомлено, самостійно, творчо й безпечно застосовувати технологічні знання, практичні вміння, цифрові засоби, ціннісне ставлення до праці та рефлексивні дії для проєктування, виготовлення, оцінювання й удосконалення продуктів діяльності. Таке визначення дає змогу уникнути звуження технологічної компетентності до набору операцій або до окремих знань про матеріали й інструменти. Подібний підхід узгоджується з положеннями О. Коберника, С. Ткачука, В. Сидоренка, М. Корця та Н. Ничкало, які розглядають технологічну компетентність як складне інтегративне утворення, пов'язане з технологічними знаннями, практичними вміннями, досвідом діяльності, ціннісними орієнтаціями та готовністю до практичної діяльності [4; 5; 6; 7].

Принциповим є розмежування технологічної та цифрової компетентностей. Цифрова компетентність характеризує здатність особистості використовувати цифрові засоби для пошуку, обробки, створення, збереження й передавання інформації, а також для комунікації та співпраці. Технологічна компетентність має ширший предметно-практичний зміст, оскільки охоплює весь цикл технологічної діяльності: від задуму і планування до виготовлення, контролю якості, презентації та оцінювання результату. У цьому зв'язку цифровий складник не підміняє технологічну компетентність, а виступає наскрізним засобом її формування й вияву в сучасному освітньому середовищі. Такий підхід відповідає інноваційно-цифровому напряму, у межах якого акцентується здатність учнів використовувати цифрові технології, працювати з інформацією та адаптуватися до швидких технологічних змін [2; 13].

Зміст технологічної компетентності доцільно структурувати через чотири взаємопов'язані компоненти: когнітивний, операційно-діяльнісний, мотиваційно-ціннісний і рефлексивно-оцінний. Такий поділ узгоджується зі структурно-компонентним підходом, згідно з яким компетентність розглядається як система взаємопов'язаних когнітивних, діяльнісних, мотиваційних і рефлексивних складників [5; 6; 11]. Когнітивний компонент охоплює систему знань про матеріали, технологічні процеси, інструменти, обладнання, правила безпеки, основи дизайну, проєктування, моделювання й екологічно відповідального використання ресурсів. У цифровому середовищі він доповнюється вмінням працювати з електронними джерелами, критично добирати інформацію, порівнювати технологічні рішення та використовувати цифрову наочність для розуміння процесів.

Операційно-діяльнісний компонент виявляється в умінні планувати, організовувати й виконувати технологічну діяльність. Йдеться про добір матеріалів та інструментів, створення ескізів і моделей, виконання технологічних операцій, дотримання послідовності дій, коригування задуму відповідно до

умов, а також використання цифрових засобів для моделювання, фіксації етапів роботи, пошуку альтернативних рішень і презентації продукту. У межах цього компонента реалізуються творчість, конструкторське мислення, ініціативність і здатність переводити ідею в матеріальний або цифрово змодельований результат. Саме проєктно-технологічна діяльність, як зазначають С. Ткачук і О. Коберник, передбачає обґрунтування, планування, розроблення конструкції, добір технології, виготовлення та реалізацію об'єкта проєктування [5].

Мотиваційно-ціннісний компонент відображає інтерес учнів до технологічної діяльності, позитивне ставлення до праці, відповідальність за результат, розуміння суспільної та особистісної значущості створеного продукту, культуру праці й готовність до саморозвитку. Для його формування важливими є завдання, пов'язані з реальними потребами учнів, родини, школи чи громади; можливість вибору теми проєкту; переживання успіху; визнання результату; елементи командної взаємодії та презентації. Цифрові ресурси посилюють цей компонент завдяки варіативності завдань, інтерактивності, візуальній привабливості матеріалів і можливості демонструвати результати ширшій аудиторії. Значення мотивації, ціннісного ставлення до праці, відповідальності та культури діяльності підкреслюється в дослідженнях, присвячених технологічній культурі особистості й особистісно орієнтованому навчанню [6; 9].

Рефлексивно-оцінний компонент пов'язаний зі здатністю учня аналізувати процес і результат власної діяльності, виявляти помилки, оцінювати якість виробу або проєктного рішення, співвідносити задум із результатом, приймати зворотний зв'язок і планувати подальше вдосконалення. Його формування потребує систематичного використання самооцінювання, взаємооцінювання, чек-листів, рубрик, електронних портфоліо, коротких рефлексивних запитань і цифрових форм зворотного зв'язку. У такий спосіб оцінювання перестає бути лише підсумковою процедурою і стає частиною навчальної діяльності. Використання цифрових інструментів для фіксації індивідуального прогресу, організації зворотного зв'язку та рефлексії розширює можливості формувального оцінювання в процесі технологічної діяльності [2; 7, с. 3–7; 13].

Виокремлення саме цих чотирьох компонентів забезпечує цілісне бачення технологічної компетентності. Творчий, соціально-комунікативний, інформаційний і безпековий аспекти не вилучаються з її структури, а розглядаються як наскрізні прояви названих компонентів. Наприклад, творчість реалізується переважно в операційно-діяльнісному компоненті, але підтримується мотивацією та рефлексією; безпечна поведінка ґрунтується на знаннях, практичних діях, відповідальності та самоконтролі; комунікація розкривається через спільне планування, розподіл ролей, обговорення й презентацію результатів. Водночас готовність до безпечної та здоров'язбережувальної організації праці є необхідною умовою технологічної діяльності, оскільки уроки технологій пов'язані з використанням обладнання, інструментів, матеріалів і дотриманням ергономічних вимог [14; 15].

Ефективність формування технологічної компетентності значною мірою залежить від урахування психолого-педагогічних особливостей учнів основної школи. Для учнів 5–6 класів характерними є потреба в наочності, конкретності завдань, емоційній підтримці, швидкому відчутті результату, практичному експериментуванні та покроковому супроводі. Тому на цьому етапі доцільно застосовувати демонстрації, моделі, відеофрагменти, інструкційні картки, інтерактивні вправи, короткотривалі практичні роботи й мініпроєкти з чітко визначеним результатом. Цифрові засоби варто використовувати як інструмент візуалізації, тренування послідовності дій, демонстрування безпечних прийомів роботи та підтримки інтересу до завдання [7, с. 3–7].

Учні 7–9 класів здатні до складнішого аналізу, порівняння, планування, аргументації та самостійного пошуку інформації. У них зростає інтерес до завдань прикладного й профорієнтаційного змісту, посилюється потреба в самоствердженні та соціальному визнанні. Для цієї вікової групи доцільними є проблемно-пошукові завдання, довготривалі проєкти, цифрове моделювання, робота з відкритими джерелами, групова діяльність, розподіл ролей, публічний захист результатів, самооцінювання й взаємооцінювання. Такі форми організації дають змогу поступово переносити відповідальність за навчальний результат від учителя до учня.

Окремого значення набуває безпековий аспект. Уроки технологій пов’язані з роботою з матеріалами, інструментами, обладнанням, електричними пристроями, а також з вимогами ергономіки, культури праці та здоров’язбереження. Тому технологічна компетентність має включати не лише знання правил безпеки, а й готовність передбачати ризики, дотримуватися алгоритмів безпечної роботи, відповідально діяти в групі та приймати рішення з урахуванням наслідків для себе й інших учасників освітнього процесу [14; 15].

Цифрове освітнє середовище у формуванні технологічної компетентності виконує кілька взаємопов’язаних функцій. Інформаційна функція полягає в наданні доступу до електронних підручників, довідників, відеоінструкцій, технологічних карт, цифрових колекцій зразків, баз ідей для проєктів і ресурсів для самостійного пошуку. Організаційна функція виявляється у плануванні етапів роботи, розподілі завдань, збереженні матеріалів, підтримці дистанційної або змішаної взаємодії. Моделювальна функція забезпечує створення ескізів, схем, віртуальних моделей і варіантів майбутнього продукту. Комунікативна функція підтримує групову роботу, обговорення, консультації та презентацію результатів. Оцінювально-рефлексивна функція реалізується через електронні портфоліо, тести, чек-листи, онлайн-форми, рубрики та цифрові інструменти зворотного зв’язку [2; 3; 12].

Важливо підкреслити, що цифровізація уроків технологій не повинна зводитися до заміни паперової інструкції електронною або до епізодичного використання презентації. Педагогічна доцільність цифрового засобу визначається тим, чи допомагає він учневі краще зрозуміти технологічний процес,

прийняти обґрунтоване рішення, змоделювати майбутній продукт, організувати співпрацю, зафіксувати власний поступ або здійснити рефлексію. Отже, якість цифрового освітнього середовища вимірюється не кількістю застосованих сервісів, а їх узгодженістю з метою, змістом і логікою проєктно-технологічної діяльності.

Ретроспективний аналіз проблеми показує, що сучасне розуміння технологічної компетентності сформувалося поступово. У педагогічній думці різних періодів праця розглядалася як засіб виховання працелюбності, дисциплінованості, практичних умінь і моральних якостей. Подальший розвиток трудового навчання і політехнічної підготовки посилив увагу до зв'язку школи з виробництвом, практичною діяльністю та технічною творчістю. Наступний етап пов'язаний із проєктно-технологічним підходом, який змістив акцент із виконання окремих операцій на розв'язання проблем, проєктування, створення продукту і самооцінювання результатів [4; 5; 7].

На сучасному етапі технологічна компетентність має розглядатися в єдності предметно-технологічного, цифрового, творчого, соціального, ціннісного та рефлексивного вимірів. Це означає, що учень повинен не лише знати властивості матеріалів або правила користування інструментами, а й уміти визначати проблему, знаходити інформацію, генерувати й обґрунтовувати ідеї, створювати модель, виконувати технологічні операції, аналізувати якість результату, презентувати продукт, співпрацювати з іншими та дотримуватися вимог безпеки. Такий зміст наближує технологічну освіту до реальних способів діяльності людини в технологічно насиченому суспільстві.

Проведений аналіз дає підстави сформулювати низку педагогічних орієнтирів. По-перше, формування технологічної компетентності має спиратися на проєктно-технологічну діяльність як провідний спосіб організації навчання. По-друге, зміст завдань повинен бути практично значущим і віковідповідним. По-третє, цифрові засоби мають застосовуватися не ізольовано, а в логіці пошуку інформації, моделювання, конструювання, комунікації, оцінювання та рефлексії. По-четверте, оцінювання має охоплювати не лише кінцевий продукт, а й процес діяльності, самостійність, обґрунтованість рішень, безпечність дій і здатність учня до вдосконалення власної роботи.

Таким чином, технологічна компетентність учнів 5–9 класів у цифровому освітньому середовищі є динамічним освітнім результатом, який формується через взаємодію змісту технологічної освіти, вікових можливостей учнів, проєктно-технологічних методів, цифрових ресурсів і рефлексивного оцінювання. Її формування потребує системного методичного забезпечення, де кожен компонент компетентності має відповідні цілі, показники, засоби розвитку та способи оцінювання.

Висновки. У статті уточнено сутність технологічної компетентності учнів 5–9 класів як інтегративної особистісно-діяльнісної якості, що формується у процесі проєктно-технологічної діяльності та виявляється у здатності

застосовувати знання, практичні вміння, цифрові засоби, ціннісні орієнтації та рефлексивні дії для створення й удосконалення продуктів діяльності. Доведено, що цифрова компетентність є важливою умовою і засобом реалізації технологічної компетентності, але не вичерпує її змісту.

Обґрунтовано структуру технологічної компетентності, що охоплює когнітивний, операційно-діяльнісний, мотиваційно-ціннісний і рефлексивно-оцінний компоненти. Така структура дає змогу цілісно поєднати знання, способи діяльності, мотивацію, цінності, безпечну поведінку, цифрову підтримку та здатність до самооцінювання. Встановлено, що творчий, комунікативний, інформаційний і безпековий аспекти мають розглядатися як наскрізні прояви зазначених компонентів.

Розкрито психолого-педагогічні особливості формування технологічної компетентності в учнів 5–6 та 7–9 класів. Для молодших підлітків ефективними є наочність, покрокове інструктування, короткотривалі практичні завдання, демонстрації та інтерактивні засоби; для учнів 7–9 класів — проблемно-пошукові, дослідницькі, проєктні й командні форми роботи, цифрове моделювання, презентація результатів і рефлексивне оцінювання.

Визначено дидактичний потенціал цифрового освітнього середовища, яке виконує інформаційну, організаційну, моделювальну, комунікативну, оцінювальну та рефлексивну функції. Його ефективність залежить від педагогічної доцільності добору інструментів, відповідності цифрових ресурсів цілям технологічної освіти, змісту проєктно-технологічної діяльності, віковим особливостям учнів і очікуваним результатам навчання.

Перспективи подальших досліджень пов’язані з розробленням структурно-функціональної моделі та методики формування технологічної компетентності учнів 5–9 класів на уроках технологій у цифровому середовищі, визначенням критеріїв, показників і рівнів її сформованості, а також експериментальною перевіркою ефективності відповідних педагогічних умов.

Література:

1. Державний стандарт базової середньої освіти: постанова Кабінету Міністрів України із зм. від 02.09.2022 № 898. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text.

2. Карташова Л. А., Бахмат Н. В., Пліш І. В. Розвиток цифрової компетентності педагога в інформаційно-освітньому середовищі закладу загальної середньої освіти // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2018. – Т. 68, № 6. – С. 193–205.

3. Смирнова І. М. Електронно-освітні ресурси — як чинник розвитку сучасної системи навчання // Науково-методичне забезпечення професійної освіти і навчання: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 17–19 квіт. 2016 р. / ред. В. О. Радкевич. – Київ: Ін-т проф.-техн. освіти НАПН України, 2016. – Т. 2. – С. 72–75.

4. Сидоренко В. К. Як подолати невідповідність між традиційними підходами до трудового навчання школярів і потребами суспільного розвитку // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 13. Проблеми трудової та професійної підготовки. – 2010. – Вип. 7. – С. 3–9.

5. Ткачук С. І., Коберник О. М. Основи теорії технологічної освіти: навч. посіб. – Умань: ВПЦ «Візаві», 2014. – 304 с.

6. Коберник О. М. Технологічна освіта в контексті запровадження компетентнісного підходу // Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи. – Хмельницький: ХНУ, 2009. – С. 87–92.

7. Корець М. С., Тарара А. М. Наскрізна технологічна освіта молоді: проблеми, перспективи // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 5 «Педагогічні науки: теорія та практика». – 2011. – Вип. 30. – С. 3–7.

8. Методика трудового навчання: проектно-технологічний підхід: навч. посібник / Бербец В. В., Дубова Н. В., Коберник О. М. та ін.; за заг. ред. О. М. Коберника, В. К. Сидоренка. – Умань: КопіЦентр, 2007. – 154 с.

9. Коберник О. М., Ящук С. М. Методика організації проектно-технологічної діяльності учнів на уроках трудового навчання. – Умань, 2001. – 82 с.

10. Ящук С. М. Організація проектно-технологічної діяльності учнів основної школи на уроках трудового навчання: автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.02 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2004. – 20 с.

11. Мачача Т. Формування проектно-технологічної культури учнів основної школи у процесі трудового навчання: дис. … канд. пед. наук: 13.00.02 / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т педагогіки. – Київ, 2010. – 234 с.

12. Мінько Н. П., Шаш Т. О. Можливості використання інформаційних технологій на уроках трудового навчання // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія «Педагогічні науки». – 2018. – Вип. 151(1). – С. 266–269.

13. Макаренко Л. Л. Інформаційна культура особистості: історико-педагогічний аналіз // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. – 2016. – Вип. 53. – С. 128–141.

14. Ващенко О., Свириденко С. Здоров'язберігаючі технології в загальноосвітніх навчальних закладах // Директор школи. – 2010. – № 20. – С. 12–20.

15. Пильтяй О. М. Психолого-педагогічні аспекти безпеки життєдіяльності та охорони здоров'я учнів на уроках трудового навчання // Молодий вчений. – 2020. – № 6 (82). – С. 345–351. – DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-6-82-69.

References:

1. Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy iz zm. vid 02.09.2022 № 898 [State Standard of Basic Secondary Education: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine as amended on September 2, 2022 No. 898]. (2022). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

2. Kartashova, L. A., Bakhmat, N. V., & Plish, I. V. (2018). Rozvytok tsyfrovoi kompetentnosti pedahoha v informatsiino-osvitnomu seredovyshchi zakladu zahalnoi serednoi osvity [Development of a teacher's digital competence in the information and educational environment of a general secondary education institution]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia*, 68(6), 193–205 [in Ukrainian].

3. Smyrnova, I. M. (2016). Elektronno-osvitni resursy — yak chynnyk rozvytku suchasnoi systemy navchannia [Electronic educational resources as a factor in the development of the modern learning system]. In V. O. Radkevych (Ed.), *Naukovo-metodychne zabezpechennia profesiinoi osvity i navchannia: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 17–19 kvitnia 2016 r.* (Vol. 2, pp. 72–75). Kyiv: Instytut profesiino-tekhnichnoi osvity NAPN Ukrainy [in Ukrainian].

4. Sydorenko, V. K. (2010). Yak podolaty nevidpovidnist mizh tradytsiinymy pidkhodamy do trudovoho navchannia shkoliariv i potrebamy suspilnoho rozvytku [How to overcome the inconsistency between traditional approaches to pupils' labor training and the needs of social

development]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriia 13. Problemy trudovoi ta profesiinoi pidhotovky*, 7, 3–9 [in Ukrainian].

5. Tkachuk, S. I., & Kobernyk, O. M. (2014). *Osnovy teorii tekhnolohichnoi osvity: navchalnyi posibnyk* [Fundamentals of the theory of technological education: A textbook]. Uman: VPTs "Vizavi" [in Ukrainian].

6. Kobernyk, O. M. (2009). Tekhnolohichna osvita v konteksti zaprovadzhennia kompetentnisnoho pidkhodu [Technological education in the context of implementing the competence-based approach]. *Profesiine stanovlennia osobystosti: problemy i perspektyvy* (pp. 87–92). Khmelnytskyi: KhNU [in Ukrainian].

7. Korets, M. S., & Tarara, A. M. (2011). Naskrizna tekhnolohichna osvita molodi: problemy, perspektyvy [Continuous technological education of youth: Problems and prospects]. *Naukovyi chasopys NPU im. M. P. Drahomanova. Seriia 5 "Pedahohichni nauky: teoriia ta praktyka"*, 30, 3–7 [in Ukrainian].

8. Berbets, V. V., Dubova, N. V., Kobernyk, O. M., et al. (2007). *Metodyka trudovoho navchannia: proektno-tekhnolohichnyi pidkhid: navchalnyi posibnyk* [Methodology of labor training: Project-technological approach: A textbook] (O. M. Kobernyk & V. K. Sydorenko, Eds.). Uman: KopiTsentr [in Ukrainian].

9. Kobernyk, O. M., & Yashchuk, S. M. (2001). *Metodyka orhanizatsii proektno-tekhnolohichnoi diialnosti uchniv na urokakh trudovoho navchannia* [Methodology for organizing pupils' project-technological activity in labor training lessons]. Uman [in Ukrainian].

10. Yashchuk, S. M. (2004). *Orhanizatsiia proektno-tekhnolohichnoi diialnosti uchniv osnovnoi shkoly na urokakh trudovoho navchannia* [Organization of project-technological activity of basic school pupils in labor training lessons]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova [in Ukrainian].

11. Machacha, T. (2010). *Formuvannia proektno-tekhnolohichnoi kultury uchniv osnovnoi shkoly u protsesi trudovoho navchannia* [Formation of project-technological culture of basic school pupils in the process of labor training]. Candidate's thesis. Kyiv: Instytut pedahohiky NAPN Ukrainy [in Ukrainian].

12. Minko, N. P., & Shash, T. O. (2018). Mozhlyvosti vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii na urokakh trudovoho navchannia [Possibilities of using information technologies in labor training lessons]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Seriia "Pedahohichni nauky"*, 151(1), 266–269 [in Ukrainian].

13. Makarenko, L. L. (2016). Informatsiina kultura osobystosti: istoryko-pedahohichnyi analiz [Information culture of personality: Historical and pedagogical analysis]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriia 5. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy*, 53, 128–141 [in Ukrainian].

14. Vashchenko, O., & Svyrydenko, S. (2010). Zdoroviazberihaiuchi tekhnolohii v zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh [Health-preserving technologies in general educational institutions]. *Dyrektor shkoly*, 20, 12–20 [in Ukrainian].

15. Pyltiai, O. M. (2020). Psykholoho-pedahohichni aspekty bezpeky zhyttiediialnosti ta okhorony zdorovia uchniv na urokakh trudovoho navchannia [Psychological and pedagogical aspects of life safety and health protection of pupils in labor training lessons]. *Molodyi vchenyi*, 6(82), 345–351. https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-6-82-69 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 351.82:656.07(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1026-1035

Левченко Інна Миколаївна доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та методики професійної підготовки, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м.Переяслав, https://orcid.org/0009-0007-7193-2680

Литвин Андрій Федорович кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики професійної підготовки,Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, https://orcid.org/0000-0003-1400-6510

Лаун Сергій Юрійович кандидат педагогічних наук, викладач кафедри теорії та методики професійної підготовки, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, https://orcid.org/0000-0002-4921-0805

МОДЕРНІЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ БАЗИ РОЗВИТКУ ТА ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз сучасного стану та перспектив розвитку державної політики у сфері транспортно-логістичної інфраструктури України в умовах сучасних викликів, зокрема воєнного стану, євроінтеграційних процесів, цифрової трансформації економіки та необхідності післявоєнного відновлення критичної інфраструктури. Доведено, що чинна нормативно-правова база транспортної сфери сформувалася в умовах, які суттєво відрізняються від сучасних реалій, що зумовлює її часткову неефективність, фрагментарність та невідповідність стратегічним пріоритетам розвитку держави.

У роботі встановлено, що базові засади державного регулювання транспорту в Україні залишаються закріпленими у застарілому законодавстві, яке не враховує сучасні тенденції розвитку мультимодальних перевезень, інтелектуальних транспортних систем, цифрового документообігу та екологічних стандартів Європейського Союзу. Окремо підкреслено проблему розпорошеності правового регулювання між великою кількістю законів і підзаконних актів, що призводить до правових колізій, дублювання норм і зниження ефективності управління транспортною системою.

Обґрунтовано необхідність системної кодифікації транспортного законодавства шляхом розроблення Транспортного кодексу України як базового нормативного акта, що має забезпечити уніфікацію термінології, гармонізацію з acquis communautaire ЄС, визначення єдиних принципів державної політики та формування цілісної правової основи функціонування транспортно-логістичної

системи. Запропоновано структурні елементи майбутнього Кодексу, зокрема блоки щодо мультимодальних перевезень, тарифного регулювання, доступу до інфраструктури, цифровізації та екологічної трансформації транспорту.

Особливу увагу приділено реформуванню залізничного транспорту як стратегічної галузі, що забезпечує оборонну мобільність і транзитний потенціал держави. Визначено необхідність лібералізації ринку перевезень, розмежування інфраструктурної та операційної діяльності, а також створення незалежного регулятора. Окреслено потребу модернізації правового регулювання автомобільного, водного та авіаційного транспорту відповідно до європейських стандартів.

Ключові слова: транспортно-логістична інфраструктура, нормативно-правове регулювання, державна політика, Транспортний кодекс України, євроінтеграція, транспортна система України.

Levchenko Inna Mykolaivna Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Theory and Methods of Professional Training, Hryhoriy Skovoroda University in Pereyaslav, Pereyaslav, https://orcid.org/0009-0007-7193-2680

Andriy Fedorovych Lytvyn Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory and Methods of Professional Training, Hryhoriy Skovoroda University in Pereyaslav, Pereyaslav, https://orcid.org/0000-0003-1400-6510

Laun Serhiy Yuriyovych Candidate of Pedagogical Sciences, Lecturer at the Department of Theory and Methods of Professional Training, Hryhoriy Skovoroda University in Pereyaslav, Pereyaslav, https://orcid.org/0000-0002-4921-0805

MODERNIZATION OF THE LEGISLATIVE FRAMEWORK FOR THE DEVELOPMENT AND EFFECTIVE FUNCTIONING OF THE TRANSPORT AND LOGISTICS INFRASTRUCTURE OF UKRAINE

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the current state and prospects for the development of state policy in the field of transport and logistics infrastructure of Ukraine in the context of modern challenges, in particular martial law, European integration processes, digital transformation of the economy and the need for post-war restoration of critical infrastructure. It is proven that the current regulatory framework of the transport sector was formed in conditions that significantly differ from modern realities, which causes its partial inefficiency, fragmentation and inconsistency with the strategic priorities of the state's development.

The paper establishes that the basic principles of state regulation of transport in Ukraine remain enshrined in outdated legislation, which does not take into account modern trends in the development of multimodal transportation, intelligent transport

systems, digital document management and environmental standards of the European Union. The problem of the dispersion of legal regulation among a large number of laws and by-laws is separately emphasized, which leads to legal conflicts, duplication of norms and a decrease in the efficiency of transport system management.

The need for systematic codification of transport legislation is substantiated by developing the Transport Code of Ukraine as a basic regulatory act, which should ensure the unification of terminology, harmonization with the EU acquis communautaire, definition of common principles of state policy and formation of a holistic legal basis for the functioning of the transport and logistics system. Structural elements of the future Code are proposed, in particular blocks on multimodal transportation, tariff regulation, access to infrastructure, digitalization and ecological transformation of transport.

Particular attention is paid to the reform of railway transport as a strategic industry that ensures the defense mobility and transit potential of the state. The need for liberalization of the transport market, separation of infrastructure and operational activities, as well as the creation of an independent regulator are identified. The need for modernization of legal regulation of road, water and air transport in accordance with European standards is outlined.

Keywords: transport and logistics infrastructure, regulatory and legal regulation, state policy, Transport Code of Ukraine, European integration, transport system of Ukraine.

Постановка проблеми. Сучасний стан правового регулювання транспортно-логістичної сфери України характеризується системною невідповідністю новим економічним, технологічним та безпековим умовам розвитку держави. Чинна нормативно-правова база була сформована в іншому історичному контексті та значною мірою орієнтована на застарілі підходи до організації транспортної системи, що не враховують сучасні виклики, пов’язані з євроінтеграцією, цифровою трансформацією та воєнним станом.

Особливої актуальності набуває проблема фрагментарності законодавства, яке регулює транспортну сферу через велику кількість розрізнених нормативно-правових актів. Така ситуація призводить до дублювання норм, правових колізій, відсутності єдиного термінологічного підходу та ускладнює практичну реалізацію державної політики у сфері транспорту і логістики.

Додатково загострюється проблема технологічного відставання правового регулювання у сферах електронного документообігу, інтелектуальних транспортних систем, кібербезпеки та цифрового управління логістичними потоками. Окремим викликом є недостатня ефективність механізмів залучення приватного капіталу до розвитку транспортної інфраструктури, що стримує процеси її модернізації та відновлення.

У сукупності зазначені фактори зумовлюють необхідність комплексного перегляду підходів до формування державної політики у транспортно-

логістичній сфері та переходу від фрагментарного до системного нормативного регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні наукові дослідження у сфері розвитку транспортно-логістичної інфраструктури України характеризуються значною увагою до проблем інтеграції національної транспортної системи у європейський і світовий економічний простір, особливо в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення. Праці, у яких би вітчизняні науковці розглядали проблеми нормативно-законодавчої бази у транспортній галузі практично відсутні, за винятком деяких, зокрема М. Макаренка, А. Слободяна [2].

Значна частина досліджень присвячена питанням євроінтеграції транспортної галузі, гармонізації законодавства України з нормами ЄС та імплементації положень Угоди про асоціацію. Науковці підкреслюють важливість інтеграції України до транс'європейської транспортної мережі TEN-T як ключового чинника підвищення ефективності перевезень, розвитку мультимодальних коридорів і забезпечення конкурентоспроможності на європейському ринку логістичних послуг.

Незважаючи на значну кількість наукових напрацювань, питання комплексного розвитку транспортно-логістичної інфраструктури України в умовах сучасних викликів потребують подальшого дослідження, особливо в контексті формування ефективної державної політики та забезпечення стійкості логістичної системи.

Метою статті є теоретичне обґрунтування необхідності системної трансформації державної політики у сфері транспортно-логістичної інфраструктури України, визначення ключових напрямів її нормативно-правового вдосконалення, зокрема через модернізацію галузевих правових актів та формування сучасного цифрового й інвестиційного правового середовища відповідно до європейських стандартів.

Виклад основного матеріалу. Нинішня система правового регулювання транспортної сфери в Україні сформувалася в умовах суттєво відмінного економічного та безпекового середовища, яке характеризувалося домінуванням планової економіки та відсутністю глибокої інтеграції до європейського і глобального транспортного простору. За сучасних умов, коли першочерговими завданнями стають відновлення зруйнованої внаслідок воєнних дій інфраструктури, забезпечення стабільності логістичних ланцюгів, виконання міжнародних зобов'язань у межах Угоди про асоціацію з ЄС, а також інтеграція до транс'європейської транспортної мережі TEN-T, чинна нормативно-правова база вже не відповідає вимогам часу і не може ефективно виконувати функцію основи державної політики. У зв'язку з цим удосконалення законодавства має здійснюватися не шляхом фрагментарних змін, а через системне, послідовне та концептуально узгоджене реформування, яке повинно стати одним із пріоритетних напрямів публічного управління у транспортно-логістичній сфері.

Ключовою проблемою є те, що базові засади державного регулювання транспорту досі визначаються Законом України «Про транспорт» 1994 року [5], який було прийнято на початковому етапі переходу до ринкової економіки. Незважаючи на численні зміни, внесені до нього протягом тривалого періоду, вони носять переважно несистемний характер. Фактично цей закон виконує роль рамкового документа, однак його концептуальні положення не враховують сучасних тенденцій розвитку логістики, зокрема формування мультимодальних перевезень, цифровізації транспортних процесів та вимог екологічної політики Європейського Союзу щодо декарбонізації транспортного сектору [6]. Водночас регуляторна база залишається розпорошеною між великою кількістю галузевих законів, підзаконних актів, урядових постанов і відомчих нормативних документів, що регламентують діяльність окремих видів транспорту. Така фрагментація призводить до дублювання норм, виникнення правових колізій і неоднозначного тлумачення ключових понять, що створює додаткові труднощі як для органів державної влади, так і для суб'єктів транспортно-логістичного ринку.

Чинний Закон України «Про транспорт» [3] також не відображає суттєвих змін у підходах до організації логістичних процесів, які відбулися протягом останніх десятиліть. Традиційна галузева модель, за якої кожен вид транспорту функціонує відокремлено, суперечить сучасній логістичній концепції, що базується на інтегрованих транспортних коридорах, мультимодальних перевезеннях, використанні єдиного перевізного документа та розвитку мережі логістичних центрів [3].

Крім того, законодавство недостатньо враховує розвиток електронного документообігу (зокрема eCMR), інтелектуальних транспортних систем, аспектів кібербезпеки транспортної інфраструктури, а також сучасних механізмів державно-приватного партнерства і концесій, які є необхідними для реалізації масштабних інфраструктурних проєктів із залученням державних, міжнародних та приватних інвестицій [1]. Важливою проблемою залишається також часткова невідповідність національного законодавства вимогам європейського права, що випливають з Угоди про асоціацію з ЄС, зокрема щодо імплементації директив і регламентів у сфері залізничного, автомобільного, водного та авіаційного транспорту [6].

За таких обставин об'єктивно постає потреба відмови від практики фрагментарного внесення змін до чинного законодавства на користь системного підходу, що передбачає поетапну кодифікацію транспортної сфери.

Перспективним напрямом удосконалення нормативно-правового регулювання має стати розроблення та прийняття Транспортного кодексу України як єдиного комплексного акта. Його основним завданням має бути узагальнення та впорядкування правових норм, які нині розосереджені у значній кількості законодавчих і підзаконних документів, а також заміна морально застарілого Закону України «Про транспорт» [5].

Запровадження такого кодифікованого акта дозволить сформувати цілісну та узгоджену правову основу для реалізації державної політики у сфері транспортно-логістичної інфраструктури. Водночас він має бути адаптований до сучасних умов розвитку галузі, відповідати європейським правовим стандартам (acquis communautaire) та враховувати найкращі практики функціонування транспортних систем країн Європейського Союзу [5]

Зміст майбутнього Транспортного кодексу доцільно формувати на основі низки взаємопов'язаних системних блоків, що забезпечуватимуть комплексне регулювання транспортно-логістичної сфери. Насамперед документ має передбачати єдину та уніфіковану термінологічну базу, яка дозволить усунути різночитання ключових понять, таких як «логістичний центр», «інфраструктурний оператор», «мультимодальне перевезення», «інтелектуальна транспортна система» та інші, а також забезпечить їх узгодженість із відповідними європейськими стандартами і підходами [5].

Крім того, Транспортний кодекс повинен визначати базові принципи державної політики у транспортній сфері, серед яких пріоритетними є безпека руху, інтеграція до транс'європейської транспортної мережі TEN-T, цифрова трансформація управлінських процесів та поступовий перехід до екологічно сталих моделей розвитку, що відповідають цілям «Зеленого курсу» ЄС (Green Deal) [4].

Окремий блок має бути присвячений встановленню уніфікованих правових засад функціонування всіх видів транспорту, зокрема щодо ліцензування діяльності, доступу до інфраструктурних об'єктів, тарифного регулювання, а також визначення відповідальності перевізників і користувачів послуг. При цьому галузеві особливості окремих видів транспорту доцільно врегульовувати на рівні спеціального законодавства.

Важливим елементом майбутнього Кодексу має стати формування нормативної основи для розвитку мультимодальних і комбінованих перевезень. Йдеться про закріплення правового статусу операторів таких перевезень, запровадження єдиного перевізного документа, а також визначення ролі логістичних центрів і терміналів як ключових елементів транспортної інфраструктури [2].

Водночас слід зазначити, що кодифікація транспортного законодавства є стратегічною та довгостроковою метою, тоді як окремі прогалини у нормативно-правовому регулюванні потребують оперативного усунення вже у найближчій перспективі. Одним із найбільш актуальних тактичних завдань є реформування правової бази залізничного транспорту, оскільки саме ця галузь має вирішальне значення для забезпечення оборонної мобільності, перевезення стратегічно важливих вантажів, а також реалізації транзитного потенціалу України.

Чинний Закон України «Про залізничний транспорт» [5] фактично закріплює домінуючу позицію АТ «Укрзалізниця» як вертикально інтегрованої монопольної структури та не повною мірою відповідає положенням Угоди про асоціацію з ЄС щодо поступової лібералізації ринку, розмежування

інфраструктурної та операційної діяльності, а також формування незалежного регуляторного органу [6]. Збереження такої моделі обмежує розвиток конкуренції, стримує вихід приватних операторів на ринок, знижує стимулювання якості послуг і тарифної ефективності, а також ускладнює залучення інвестицій у модернізацію залізничної інфраструктури та рухомого складу.

Прийняття нового Закону України «Про залізничний транспорт» має стати важливим етапом у межах ширшої реформи кодифікаційного характеру. Його положення доцільно узгодити з майбутнім Транспортним кодексом України, одночасно забезпечивши детальне регулювання специфічних галузевих питань. Насамперед йдеться про нормативне розмежування функцій управління інфраструктурою та здійснення перевезень, що дозволить створити передумови для появи незалежних операторів за умови збереження державного контролю над стратегічними об'єктами транспортної системи.

Ключовим елементом реформи має стати запровадження прозорих і недискримінаційних правил доступу до залізничної інфраструктури, зокрема справедливого тарифоутворення, відкритих процедур розподілу пропускної спроможності та ефективних механізмів врегулювання спорів. Окремої уваги потребує питання формування або посилення інституційно незалежного регулятора, який здійснюватиме контроль за дотриманням правил конкуренції на ринку залізничних перевезень відповідно до європейських підходів.

Паралельно з реформуванням залізничного сектору необхідним є оновлення нормативно-правової бази й в інших видах транспорту. Для автомобільної галузі пріоритетним є впровадження ризик-орієнтованої системи контролю, що поєднує цифрові технології (WIM-системи, тахографи, засоби відеофіксації) з чіткими критеріями відбору транспортних засобів для поглибленого контролю. У сфері водного транспорту актуальним залишається впровадження міжнародних конвенцій з безпеки судноплавства та екологічних стандартів, а також розвиток механізмів державно-приватного партнерства і концесій для модернізації портової інфраструктури [1]. В авіаційній галузі першочергового значення набуває гармонізація національного законодавства з регламентами ЄС щодо безпеки польотів, сертифікації авіаоператорів та захисту прав пасажирів.

Усі окреслені напрями реформування повинні бути взаємоузгодженими та інтегрованими в єдину систему оновленої державної політики, основу якої має становити Транспортний кодекс України як базовий кодифікований акт. Така послідовність дій — від виявлення системних проблем і формування концептуальних засад кодифікації до оновлення галузевого законодавства та впровадження сучасних інструментів цифрового управління, контролю й інвестиційного забезпечення — дозволяє здійснити перехід від реактивної моделі правового регулювання, що ґрунтується на реагуванні на вже наявні проблеми, до проактивного підходу, за якого нормативно-правова система випереджає розвиток подій і спрямовує трансформаційні процеси в галузі.

Окремої уваги в межах модернізації нормативно-правової бази потребує також формування сучасного правового забезпечення цифрової трансформації транспортно-логістичної інфраструктури.

Аналіз нормативно-правового забезпечення засвідчив наявність фрагментарності та технологічного відставання регулювання у сфері електронного документообігу, інтелектуальних транспортних систем, використання великих даних, а також кібербезпеки транспортної інфраструктури. Чинні законодавчі акти лише частково регламентують застосування електронних перевізних документів, не встановлюють системних вимог до функціонування цифрових платформ управління транспортними потоками, а питання захисту інформації та критичної інфраструктури переважно врегульовуються нормами загального законодавства без належної галузевої деталізації.

У зв'язку з цим у межах оновленої моделі нормативно-правового регулювання розвитку транспортно-логістичної системи доцільно передбачити окремий «цифровий» блок, який має бути інтегрованою складовою

Транспортного кодексу України та водночас потребуватиме подальшої деталізації через спеціальні підзаконні акти й технічні регламенти. Насамперед ідеться про законодавче закріплення правового статусу електронних перевізних документів (зокрема електронної CMR, коносаментів та авіаційних накладних) як повноцінних юридично значущих документів, що мають рівнозначну юридичну силу з паперовими носіями щодо доказового та фінансово-правового значення [3].

Не менш важливим є визначення правового режиму функціонування інтелектуальних транспортних систем, який має охоплювати всі етапи — від збору, обробки та передачі даних до розподілу відповідальності між операторами ІТС, власниками інфраструктури та кінцевими користувачами. Відсутність комплексного регулювання у цій сфері істотно обмежує можливості держави щодо повноцінного використання потенціалу цифрових технологій, зокрема систем WIM-контролю, електронних черг, платформ управління логістичними потоками та інших інструментів моніторингу і координації перевезень у режимі реального часу.

Крім того, важливим складником цифрового правового блоку є формування спеціальних нормативних положень, що регулюють питання захисту інформації та кібербезпеки у транспортно-логістичній сфері. З одного боку, об'єкти транспортної інфраструктури віднесені до критичної інфраструктури держави, а з іншого — їх функціонування дедалі більше залежить від використання цифрових технологій управління, що істотно підвищує ризики кібератак, несанкціонованого доступу до інформаційних ресурсів і порушення стабільності логістичних процесів.

У зв'язку з цим оновлене законодавство має передбачати не лише загальні вимоги до кіберзахисту, але й запроваджувати спеціалізовані стандарти безпеки інформаційно-комунікаційних систем суб'єктів транспортного ринку. До таких

положень доцільно віднести механізми регулярного аудиту кібербезпеки, обов'язковість повідомлення про інциденти інформаційної безпеки, а також чіткий розподіл повноважень і координацію дій між державними органами та операторами інфраструктури [4]. У перспективі реалізація таких норм створить належні умови для надійного функціонування цифрових платформ, що забезпечують обмін даними між учасниками мультимодальних перевезень.

Висновки. У результаті проведеного аналізу встановлено, що чинна система правового регулювання транспортно-логістичної сфери України потребує глибокого концептуального оновлення, оскільки не відповідає сучасним вимогам інтеграції до європейського транспортного простору, цифрової трансформації та післявоєнного відновлення інфраструктури. Обґрунтовано доцільність переходу до кодифікаційної моделі регулювання шляхом розроблення Транспортного кодексу України, який має стати базовим системоутворювальним актом і забезпечити уніфікацію термінології, узгодження правових норм та формування цілісної державної політики у сфері транспорту і логістики.

Література:

1. Інвестиційні можливості інфраструктури та логістики в Україні. Ukraine Invest. 25 с. URL; https://ukraineinvest.gov.ua/wpcontent/uploads/2025/01/infrastruktura-ta-logistyka.pdf

2. Макаренко М. В., Слободян А. А. Сутність транспортної інфраструктури і її місце в ринкових відносинах. Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту. Сер.: Економіка і управління. 2012. Вип. 21–22(1). С. 6–12.

3. Про мультимодальні перевезення: Закон України від 17 лист. 2021 р. № 1887-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1887-20

4. Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025 - 2027 роках: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2024 р. № 1550-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-2024-р#Text

5. Про транспорт: Закон України від 10.11.1994 р. № 232/94-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232/94-вр#Text

6. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

References:

1. Investytsiini mozhlyvosti infrastruktury ta lohistyky v Ukraini. [Інвестиційні можливості інфраструктури та логістики в Україні]. Ukraine Invest. 25 c. URL https://ukraineinvest.gov.ua/wpcontent/uploads/2025/01/infrastruktura-ta-logistyka.pdf [in Ukrainian].

2. Makarenko M. (2012). Sutnist transportnoi infrastruktury i yii mistse v rynkovykh vidnosynakh. [The essence of transport infrastructure and its place in market relations]. Collection of scientific papers of the State Economic and Technological University of Transport. Ser.: Economics and Management. 2012. Issue 21–22(1). [in Ukrainian].

3. Pro multymodalni perevezennia: Zakon Ukrainy vid 17 lyst. 2021. [On multimodal transportation: Law of Ukraine of November 17, 2021]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1887-20 [in Ukrainian].

4. Pro skhvalennia Natsionalnoi transportnoi stratehii Ukrainy na period do 2030 roku ta zatverdzhennia operatsiinoho planu zakhodiv z yii realizatsii u 2025 - 2027 rokakh. [On approval of

the National Transport Strategy of Ukraine for the period until 2030 and approval of the operational plan of measures for its implementation in 2025 - 2027]. *Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 12/27/2024 No. 1550-r*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-2024-р#Text [in Ukrainian].

5. Pro transport. [About transport]. *Law of Ukraine No*. 232/94-VR of 10.11.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232/94-вр#Text [in Ukrainian].

6. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony. [Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 37.014:373.3.091.313-043.5

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1036-1047

Лесик Анжеліка Сергіївна кандидатка педагогічних наук, доцентка кафедри педагогіки, Бердянський державний педагогічний університет, м. Запоріжжя, https://orcid.org/0000-0003-1886-4088

Попова Ольга Іванівна кандидатка педагогічних наук, доцентка кафедри початкової освіти, Бердянський державний педагогічний університет, м. Запоріжжя, https://orcid.org/0000-0002-0673-123X

Бут Анастасія Олександрівна здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти факультету психолого-педагогічної освіти та мистецтв, Бердянського державного педагогічного університету, м. Запоріжжя

ІНТЕГРАЦІЯ ІГРОВИХ, ІНТЕРАКТИВНИХ ТА ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ: АЛГОРИТМ ПРОЄКТУВАННЯ ТА РЕЗУЛЬТАТИ МІКРОЕКСПЕРИМЕНТУ

Анотація. У статті розглянуто проблему трансформації освітнього процесу в початковій школі в умовах цифровізації суспільства та впровадження ідей Нової української школи. Обґрунтовано необхідність переходу від традиційної трансляційної моделі навчання до діяльнісно-компетентнісної, яка передбачає активну пізнавальну позицію учня, орієнтацію на розвиток особистості та формування здатності до самостійного навчання. Доведено, що педагогічні технології у сучасних умовах набувають статусу системоутворювального чинника, який визначає якість освітнього процесу та забезпечує формування ключових і наскрізних компетентностей молодших школярів.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка ефективності інтеграції ігрових, інтерактивних і цифрових технологій у структурі уроку початкової школи. У статті уточнено сутність педагогічних технологій як інтегративної дидактичної системи, що поєднує когнітивний, діяльнісний і ціннісний компоненти навчання та забезпечує цілісність освітнього процесу. Запропоновано алгоритм інтеграції педагогічних технологій, який визначає логіку побудови уроку, передбачає послідовну зміну етапів навчальної діяльності та забезпечує узгодженість дидактичних цілей і результатів.

Результати дослідження засвідчили, що системне поєднання ігрової діяльності, інтерактивної взаємодії та цифрових ресурсів сприяє істотному підвищенню навчальної мотивації учнів, активізації їхньої пізнавальної діяльності, розвитку критичного мислення, комунікативних умінь, здатності до співпраці та рефлексії. Встановлено позитивну динаміку сформованості

ключових компетентностей учнів експериментальної групи, що підтверджує ефективність запропонованого підходу та його доцільність у сучасній початковій освіті.

Наукова новизна дослідження полягає в обґрунтуванні інтегративного підходу до використання педагогічних технологій як цілісної дидактичної системи, що функціонує на засадах синергії різних технологічних рішень. Практичне значення результатів полягає у можливості застосування розробленого алгоритму в освітній діяльності вчителів початкової школи, проєктуванні сучасного уроку та професійній підготовці майбутніх педагогів.

Ключові слова: педагогічні технології, початкова освіта, інтеграція технологій, інтерактивне навчання, цифрове освітнє середовище, компетентнісний підхід.

Lesyk Anzhelika Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy, Berdiansk State Pedagogical University, Zaporizhia, https://orcid.org/0000-0003-1886-4088

Popova Olga, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Primary Education, Berdiansk State Pedagogical University, Zaporizhia, https://orcid.org/0000-0002-0673-123X

Anastasia BUT Undergraduate student (Bachelor's degree) at the Faculty of Psychology, Pedagogy, and Arts, Berdiansk State Pedagogical University, Zaporizhzhia

INTEGRATION OF GAME-BASED, INTERACTIVE, AND DIGITAL TECHNOLOGIE IN PRIMARY EDUCATION: A DSINGN ALGORITHM AND MICRO-EXPERIMTNTAL FINDINGS

Abstract. The article examines the transformation of the educational process in primary education in the context of digitalization and the implementation of the New Ukrainian School principles. The necessity of shifting from a traditional transmissive model of teaching to an activity-based and competence-oriented approach is substantiated. This approach emphasizes the active role of the student as a subject of learning, focuses on personal development, and promotes the ability for lifelong learning. It is proved that pedagogical technologies in modern conditions function as a system-forming factor that determines the quality of the educational process and ensures the development of key competencies in primary school students.

The aim of the study is to provide a theoretical justification and experimental verification of the effectiveness of integrating game-based, interactive, and digital technologies into the structure of a primary school lesson. The essence of pedagogical technologies is clarified as an integrative didactic system combining cognitive,

activity-based, and value-oriented components and ensuring the integrity of the educational process. An integration algorithm is proposed, which defines the logic of lesson design, ensures the learning stages, and aligns educational goals with expected outcomes.

The results demonstrate that the systematic combination of game-based activities, interactive interaction, and digital resources significantly enhances students' learning motivation, activates their cognitive activity, and develops critical thinking, communication skills, collaboration, and reflection. A positive dynamics in the formation of key competencies in the experimental group has been identified, confirming the effectiveness and relevance of the proposed approach for modern primary education.

The scientific novelty lies in substantiating an integrative approach to pedagogical technologies as a holistic didactic system based on the synergy of different technological solutions. The practical significance of the results consists in the applicability of the developed algorithm in primary school teaching practice, lesson design, and teacher education.

Keywords: pedagogical technologies, primary education, technology integration, interactive learning, digital educational environment, competence-based approach.

Постановка проблеми. Сучасний світ змінюється надзвичайно швидкими темпами, висуваючи нові вимоги до формування особистості. У цьому контексті одним із ключових викликів для початкової освіти постає суперечність між традиційними методами навчання й виховання та динамічним темпом життя представників «цифрового покоління». Така суперечність має не лише методичний, а й світоглядний характер, оскільки відображає зміну парадигми освіти – від трансляційної до діяльнісно-компетентнісної. Саме тому інноваційність у педагогіці трансформується з категорії тренду в стратегічну необхідність, що визначає вектор розвитку сучасної школи.

Оновлення освітнього простору шляхом упровадження інноваційних педагогічних технологій нині є не лише ознакою прогресу, а й важливим критерієм якості освіти. Вони постають як інструмент системного перетворення освітнього процесу, що забезпечує перехід від репродуктивного засвоєння знань до їх конструктивного освоєння в діяльності. Йдеться про переосмислення взаємодії між учителем і учнем, де пріоритетом стає не тільки засвоєння знань, а й розвиток критичного мислення, емоційного інтелекту та здатності до самоосвіти. Це передбачає утвердження партнерської моделі навчання, у якій педагог виступає не транслятором готової інформації, а фасилітатором пізнавальної діяльності. У такій моделі навчання набуває дослідницького характеру, а помилка інтерпретується як необхідний елемент пізнавального процесу. Таким чином, сучасна педагогіка дедалі більше орієнтується на

створення освітнього середовища розвитку, у якому учень виступає активним суб'єктом навчання.

Модернізація освітнього простору в Україні тісно пов'язана з упровадженням ідей Нової української школи (НУШ), яка концептуалізує компетентнісний підхід як базову основу навчання. Стратегічні документи та Державний стандарт початкової освіти визначають новий вектор професійної діяльності вчителя, де ключовим стає застосування інноваційних педагогічних технологій як засобу формування ключових і наскрізних компетентностей. Сучасний учитель початкових класів – дизайнер освітнього середовища, здатним інтегрувати цифрові ресурси, інтерактивні методи та проєктні технології в цілісну дидактичну систему.

Отже, упровадження сучасних педагогічних технологій у початковій школі доцільно розглядати не лише як інструмент удосконалення методики навчання, а як системний чинник трансформації освітнього процесу, спрямований на формування особистості, здатної до саморозвитку в умовах цифрового суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема педагогічних технологій та їхнього теоретичного осмислення у вітчизняній і зарубіжній педагогіці є предметом численних досліджень. Концептуальні засади технологізації освітнього процесу розкрито в працях Б. Блума, Дж. Брунера, І. Волкова, Л. Елтона, В. Євдокимова, О. Коваленко, П. Москаленка, А. Прокопенка, І. Прокопенка, І. Смолюк та ін.

Інноваційні підходи до організації навчання та розроблення сучасних освітніх технологій досліджували А. Єршов, В. Коваленко, Б. Нікітін, П. Підкасистий, О. Пометун, Л. Пироженко. Застосування інтерактивних методів навчання в початковій школі вивчали К. Батраченко, Н. Бібік, І. Вітюк, Н. Груздева, О. Жовнір, В. Ільченко, О. Савченко, Н. Світловська, О. Цюняк, С. Якименко.

Аналіз наукових джерел дозволяє стверджувати, що дослідження спрямовані на переосмислення ролі педагогічних технологій як засобу формування компетентностей, однак питання їх системного впровадження в умовах цифровізації початкової освіти потребує подальших наукових розвідок.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка ефективності алгоритму інтеграції ігрових, інтерактивних і цифрових педагогічних технологій у початковій школі.

Завдання дослідження:

1. Уточнити сутність педагогічних технологій як інтегративної системи організації навчання.

2. Обґрунтувати алгоритм інтеграції педагогічних технологій у структурі уроку початкової школи.

3. Здійснити мікроекспериментальну перевірку ефективності запропонованого алгоритму.

4. Проаналізувати динаміку сформованості ключових компетентностей молодших школярів.

Для досягнення мети дослідження використано комплекс взаємопов'язаних **методів**: *теоретичних* (аналіз, синтез та узагальнення наукових джерел), що дозволило визначити сутність педагогічних технологій та обґрунтувати необхідність їх інтеграції; моделювання – для розроблення алгоритму інтеграції педагогічних технологій у структурі уроку; *емпіричних* (педагогічне спостереження, аналіз результатів навчальної діяльності учнів, педагогічний експеримент). Для перевірки достовірності отриманих результатів використано методи математичної статистики, зокрема критерій узгодженості χ^2 Пірсона.

Методологічною основою дослідження є положення компетентнісного, діяльнісного та інтегративного підходів до організації освітнього процесу. Компетентнісний підхід визначає орієнтацію навчання на формування здатності учнів застосовувати знання, уміння та навички в практичній діяльності, що відповідає сучасним вимогам Державного стандарту початкової освіти. Діяльнісний підхід, обґрунтований у працях Дж. Брунера, передбачає активну участь учня у процесі конструювання знань, що забезпечує більш глибоке їх засвоєння. Інтегративний підхід спрямований на поєднання різних педагогічних технологій у межах єдиної дидактичної системи.

Виклад основного матеріалу. Сучасна початкова школа трансформується у простір розвитку особистості, у якому домінує ідея дитиноцентризму. У межах цієї парадигми індивідуальні освітні потреби учнів визначають логіку організації освітнього процесу. Гуманізація освіти, діяльнісний підхід та інтеграція змісту забезпечують створення умов для психологічного комфорту та самореалізації молодших школярів.

Така модель освіти характеризується переходом від засвоєння знань до їх функціонального використання, що відповідає сучасному розумінню компетентнісного підходу. У підсумку освітній процес орієнтується на формування ключових компетентностей, що інтегрують знання, уміння, цінності та досвід діяльності [4, с. 74].

За визначенням А. Лозенко, В. Чайченка та Т. Шанскової, педагогічна технологія є цілісною системою організації освітнього процесу, яка поєднує науково обґрунтовані підходи та практичні інструменти їх реалізації [5, с. 912]. Таким чином, педагогічна технологія виступає не лише способом організації навчання, а й механізмом досягнення гарантованих освітніх результатів.

Класифікація педагогічних технологій, запропонована О. Кондратьєвою, відображає ієрархічну структуру освітнього процесу, де елементарні технології виконують функцію базових інструментів, а комплексні — забезпечують інтеграцію освітніх результатів. Такий підхід дозволяє розглядати педагогічні технології як систему взаємопов'язаних компонентів, що забезпечують цілісність навчання [4].

У цьому контексті особливої уваги заслуговують ігрові та інтерактивні технології як найбільш релевантні віковим особливостям молодших школярів.

Ігрові технології виконують функцію природного механізму навчання, що відповідає психофізіологічним особливостям дітей молодшого шкільного віку. Як зазначають Н. Мачинська та М. Оприск, гра виступає провідним видом діяльності, що забезпечує не лише засвоєння знань, а й розвиток особистості [6, с. 230].

Отже, ігрові технології в межах нашого дослідження розглядаються як форма організації освітнього процесу, що забезпечує інтеграцію навчання, розвитку та виховання молодших школярів у процесі активної діяльності.

Ігрова діяльність може реалізовуватися як самостійна технологія або як структурний компонент уроку. Вона сприяє формуванню мотивації, розвитку уяви, комунікативних умінь і творчого мислення. Водночас ефективність її використання залежить від методичної доцільності, чіткого планування та відповідності дидактичним цілям.

Інтерактивні технології, у свою чергу, забезпечують організацію навчання на засадах співпраці та взаємодії. Інтерактивне навчання є формою організації пізнавальної діяльності, що передбачає активну участь усіх учасників освітнього процесу та колективну відповідальність за результат [2, с. 91].

Таким чином, інтерактивні технології виступають механізмом соціалізації учня, оскільки формують здатність до комунікації, співпраці та спільного прийняття рішень.

Класифікація інтерактивних технологій (О. Пометун, Л. Пироженко) відображає різні рівні організації взаємодії – від парної роботи до складних форм дискусій і моделювання [2, с. 92-94]. Така систематизація дозволяє забезпечити варіативність навчального процесу та його адаптацію до освітніх потреб учнів.

Умови цифровізації освіти зумовлюють інтеграцію інтерактивних технологій із цифровими інструментами. Онлайн-платформи (LearningApps.org, Learning.ua, Wordwall) виступають як середовище реалізації інтерактивного навчання, що забезпечує гнучкість, доступність і персоналізацію освітнього процесу [3, с. 120-122].

Ураховуючи наукові підходи, цифрові освітні платформи розглядаємо як інструмент реалізації педагогічних технологій, що забезпечує їх масштабованість, адаптивність і аналітичну підтримку. Використання таких ресурсів сприяє не лише підвищенню мотивації учнів, а й розвитку їхньої цифрової компетентності, що є важливою складовою сучасної освіти.

Отже, аналіз наукових підходів до визначення сутності педагогічних технологій, їх класифікації та особливостей використання в початковій школі засвідчує, що найбільш ефективною умовою підвищення якості освітнього процесу є їх системна інтеграція. Ігрові, інтерактивні та цифрові технології не функціонують ізольовано, а доповнюють одна одну, створюючи цілісне освітнє середовище, орієнтоване на розвиток особистості учня.

Водночас теоретичне обґрунтування доцільності використання педагогічних технологій потребує підтвердження їх практичної ефективності в реальних умовах освітнього процесу. З огляду на це, наступним етапом дослідження стало розроблення алгоритму інтеграції педагогічних технологій у структурі уроку та перевірка його ефективності в межах мікроекспериментального дослідження. Воно ґрунтувалося на положеннях компетентнісного, діяльнісного та інтегративного підходів до організації освітнього процесу в початковій школі. Так, компетентнісний підхід передбачав формування ключових компетентностей здобувачів початкової освіти, що визначено в Державному стандарті початкової освіти, зокрема здатності практично застосовувати знання, критично мислити та ефективно взаємодіяти в соціумі. Діяльнісний підхід, обґрунтований у працях Дж. Брунера, спрямований на забезпечення активної участі учнів у процесі навчання, де знання не передаються в готовому вигляді, а конструюються у пізнавальній діяльності. Інтегративний підхід визначає поєднання різних педагогічних технологій (ігрових, інтерактивних і цифрових) у межах єдиної дидактичної системи, що забезпечує цілісність освітнього процесу та підвищує його ефективність.

Крім того, експеримент спирався на теоретичні положення про сутність педагогічних технологій як системи організації навчання (А. Лозенко, В. Чайченко, Т. Шанскова), а також на концепцію інтерактивного навчання (О. Пометун, Л. Пироженко), яка передбачає активну взаємодію учасників освітнього процесу.

Практичною основою експерименту стало системне впровадження ігрових, інтерактивних та цифрових технологій навчання з використанням сучасних онлайн-платформ (LearningApps, Learning.ua, Wordwall), що забезпечують інтерактивність, візуалізацію та адаптивність освітнього процесу.

Таким чином, мікроексперимент базувався на поєднанні сучасних педагогічних підходів і технологій, що дозволило забезпечити науково обґрунтовану перевірку ефективності їх інтеграції в умовах початкової школи.

Оцінювання ефективності інтеграції педагогічних технологій здійснювалося за трьома критеріями та відповідними показниками: *мотиваційно-діяльнісний* (інтерес до навчальної діяльності; активність під час виконання завдань; залученість у різні види діяльності; *когнітивно-пізнавальний* (рівень засвоєння навчального матеріалу; здатність застосовувати знання в нових ситуаціях; сформованість умінь аналізу та узагальнення); *комунікативно-рефлексивний* (здатність до співпраці; уміння висловлювати власну думку; здатність до самооцінювання та рефлексії).

Відповідно до визначених критеріїв і показників виділено три рівні: *високий*, при якому учень проявляє стійкий інтерес до навчання, активно бере участь у діяльності, самостійно застосовує знання, демонструє розвинені комунікативні навички та здатність до рефлексії; *достатній,* якщо учень виявляє інтерес до навчання, виконує завдання з незначною допомогою, здатний

застосовувати знання у типових ситуаціях, бере участь у взаємодії з іншими; *середній,* коли учень демонструє ситуативний інтерес до навчання, виконує завдання переважно за зразком, має труднощі у застосуванні знань і комунікації.

З метою конкретизації запропонованого алгоритму інтеграції педагогічних технологій доцільно розглянути його реалізацію в структурі уроку в початковій школі.

Етап 1. Цілевизначення (організаційний момент). Учитель формулював мету уроку в доступній для учнів формі, орієнтуючись на розвиток конкретних компетентностей. Наприклад: «Сьогодні ми навчимося не лише розв'язувати задачі, а й працювати в команді та пояснювати свої думки». Це забезпечувало усвідомлення молодшими школярами власної навчальної діяльності.

Етап 2. Мотивація (актуалізація через гру). Застосовувався ігровий прийом: проблемна ситуація, дидактична гра або мініквест. Наприклад, «математичний детектив», у якому учні розгадували завдання, щоб «відкрити секрет». Це створювало позитивний емоційний фон і стимулювало інтерес до навчання.

Етап 3. Інтеракція (спільне конструювання знань). Організовувалася робота в парах або групах із використанням інтерактивних методів («Мікрофон», «Мозковий штурм», «Обговори в парі»). Учні обговорювали завдання, висували припущення, аргументували відповіді, що сприяло розвитку критичного мислення та комунікативних умінь.

Етап 4. Практика (закріплення та застосування). Молодші школярі виконували практичні завдання різного рівня складності: індивідуальні, парні або групові. Завдання спрямовані на застосування знань у нових ситуаціях, що відповідало діяльнісному підходу.

Етап 5. Цифрова підтримка (інтерактивні ресурси). Застосовувалися цифрові платформи (LearningApps, Wordwall, Learning.ua) для виконання інтерактивних вправ, тестів або ігор. Це дозволяло забезпечити швидкий зворотний зв'язок, підвищити мотивацію та індивідуалізувати навчання.

Етап 6. Рефлексія (підбиття підсумків). Учні оцінювали власну діяльність за допомогою прийомів «Незакінчене речення», «Смайлики настрою», «Світлофор». Наприклад: «Сьогодні я навчився…», «Мені було складно…». Це сприяло розвитку рефлексивних умінь і усвідомленню результатів навчання.

Узагальнення процесу інтеграції педагогічних технологій в освітньому процесі початкової школи подано нами в таблиці 1.

Таблиця 1

Інтеграція педагогічних технологій на уроках у початковій школі.

Етап уроку	**Використана технологія**	**Педагогічний результат**
Цілевизначення	Елементи компетентнісного підходу	Усвідомлення учнями мети навчання, формування навчальної мотивації

Етап уроку	Використана технологія	Педагогічний результат
Мотивація	Ігрові технології (дидактична гра, проблемна ситуація)	Активізація пізнавального інтересу, створення позитивного емоційного фону
Інтеракція	Інтерактивні методи («Обговори в парі», «Мікрофон»)	Розвиток комунікативних умінь, критичного мислення, уміння співпрацювати
Практика	Діяльнісні технології, диференційоване навчання	Формування вмінь застосовувати знання, розвиток самостійності
Цифрова підтримка	Цифрові платформи (LearningApps, Wordwall)	Підвищення мотивації, забезпечення зворотного зв'язку, індивідуалізація навчання
Рефлексія	Рефлексивні технології («Світлофор», «Незакінчене речення»)	Усвідомлення результатів навчання, розвиток рефлексивних умінь

Для нашого дослідження важливо було практично довести ефективність запропонованого підходу, тому спинимося на формувальному етапі педагогічного експерименту, який передбачав системне впровадження інтеграції ігрових, інтерактивних і цифрових технологій в освітній процес. Зокрема, реалізація запропонованого алгоритму здійснювалася через організацію уроків в експериментальному класі, побудованих на поєднанні різних технологічних підходів.

Як приклад, розглянемо фрагмент уроку математики у 4 класі на тему «Розв'язування задач на знаходження невідомого компонента дії».

На етапі мотивації було використано ігрову технологію «Математичний детектив», яка дозволила створити проблемну ситуацію та викликати інтерес до навчальної діяльності. Учні мали знайти помилку в розв'язанні задачі, що активізувало їх пізнавальну діяльність.

На етапі інтеракції застосовано інтерактивні методи («Обговори в парі», «Мікрофон»), що забезпечили активну взаємодію учнів, розвиток комунікативних умінь та здатності аргументувати власну думку.

Практичний етап передбачав виконання диференційованих завдань у групах, що сприяло розвитку самостійності, умінь застосовувати знання та співпрацювати.

Цифрова підтримка реалізовувалася через використання інтерактивних платформ (LearningApps, Wordwall), що забезпечило оперативний зворотний зв'язок і підвищило мотивацію учнів до навчання.

На завершальному етапі було організовано рефлексію із застосуванням прийомів «Незакінчене речення» та «Світлофор», що сприяло усвідомленню учнями результатів власної діяльності.

Системне застосування подібних уроків у межах формувального етапу забезпечило позитивну динаміку сформованості ключових компетентностей учнів експериментальної групи.

Перевірку результативності процесу інтеграції інтерактивних технологій в початковій школі було здійснено під час виробничої практики в «Софіївсько-Борщагівському ліцеї "Софія"», де 4-а був експериментальним класом, а 4-б – контрольним. У класах по 25 осіб, що дозволить нам зробити певні висновки та узагальнення.

На констатувальному етапі визначено вихідний рівень сформованості компетентностей учнів. Результати показали відсутність суттєвих відмінностей між групами.

Формувальний етап передбачав впровадження алгоритму інтеграції педагогічних технологій в експериментальній групі. У контрольній групі навчання здійснювалося традиційними методами.

Контрольний зріз засвідчив позитивну динаміку в експериментальній групі. Зокрема, частка учнів із високим рівнем зросла до 36 %, достатнім — до 48 %, тоді як кількість учнів із середнім рівнем зменшилася до 16 %. У контрольній групі зміни були менш вираженими.

Для перевірки статистичної значущості отриманих результатів використано критерій χ^2 Пірсона, що підтвердив їх достовірність ($p < 0,05$).

Узагальнюючи, можна стверджувати, що синергія ігрових, інтерактивних і цифрових технологій формує нову якість освітнього процесу початкової школи, орієнтованого на розвиток компетентної, автономної та творчої особистості.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що впровадження сучасних педагогічних технологій у початковій школі є об’єктивною необхідністю, зумовленою трансформацією освітньої парадигми в умовах цифровізації та переходом до компетентнісного підходу. Ігрові технології забезпечують природне включення молодших школярів у навчальну діяльність через емоційно значущу активність, тоді як інтерактивні технології формують комунікативні, соціальні та когнітивні компетентності шляхом організації навчання на засадах співпраці. Водночас інтеграція цифрових інструментів розширює можливості реалізації зазначених технологій, забезпечуючи адаптивність, варіативність і безперервність освітнього процесу.

Наукова новизна дослідження полягає в уточненні сутності сучасних педагогічних технологій як цілісної системи організації освітнього процесу, що функціонує на перетині ігрового, інтерактивного та цифрового складників. Обґрунтовано доцільність розгляду педагогічних технологій не лише як сукупності методів і прийомів, а як інтегративного механізму формування ключових компетентностей молодших школярів. Доведено, що ефективність освітнього процесу зростає за умов синергійного поєднання ігрової діяльності, інтерактивної взаємодії та цифрових ресурсів як єдиної дидактичної системи.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх використання в освітній діяльності вчителів початкової школи, зокрема для вдосконалення методики організації уроку на засадах інтеграції ігрових та інтерактивних технологій із цифровими платформами. Запропоновані підходи

можуть бути застосовані під час проєктування освітнього середовища, розроблення навчальних занять, добору дидактичних засобів та цифрових інструментів, а також у системі підготовки й підвищення кваліфікації педагогічних кадрів. Отримані результати можуть слугувати основою для створення методичних рекомендацій щодо організації змішаного та дистанційного навчання в початковій школі.

Таким чином, доведено, що поєднання ігрових, інтерактивних і цифрових технологій формує нову якість освітнього процесу, орієнтованого на розвиток компетентної, автономної та творчої особистості молодшого школяра, здатної до ефективної діяльності в умовах сучасного інформаційного суспільства.

Література:

1. Агаркова Н., Васильєва О. Особливості використання інтерактивних технологій навчання у початковій школі. *Physical culture and sport: scientific perspective*. 2023. № 2. С. 115–121. URL: https://surl.li/rbfzhu (дата звернення: 08.04.2026).

2. Комар О., Роєнко Л. Педагогічні технології у початковій школі : навч. посіб. Умань : Візаві, 2021. 183 с. URL: https://surl.li/rbfzhu (дата звернення: 08.04.2026).

3. Компаній О., Поторій А. Інтерактивне навчання як засіб формування ключових компетентностей учнів початкової школи. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*. 2024. Вип. 41. С. 117–126. URL: https://surl.li/aieikz (дата звернення: 08.04.2026).

4. Кондратьєва О. Сучасні педагогічні технології у початковій школі. *Інноваційна педагогіка*. 2021. Вип. 40. С. 73 – 75. URL: https://surl.li/txgcmf (дата звернення: 08.04.2026).

5. Лозенко А., Чайченко Н., Шанскова Т. Використання інтерактивних технологій навчання в початковій школі як засіб підвищення якості освіти. *Перспективи та інновації науки*. 2025. № 5(51). С. 909 – 920. URL: https://surl.li/licbsp (дата звернення: 08.04.2026).

6. Мачинська Н., Оприск Н. Ігрові технології як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів початкової школи. *Молодий вчений*. 2019. № 10 (74). С. 229 – 232. URL: https://surl.li/tlmsxj (дата звернення: 08.04.2026).

References:

1. Aharkova, N., & Vasylieva, O. (2023). Osoblyvosti vykorystannia interaktyvnykh tekhnolohii navchannia u pochatkovii shkoli [Features of the use of interactive learning technologies in primary school]. *Physical Culture and Sport: Scientific Perspective*, 2, 115–121 [in Ukrainian].

2. Komar, O., & Roienko, L. (2021). Pedahohichni tekhnolohii u pochatkovii shkoli [Pedagogical technologies in primary school]. Uman: Vizavi [in Ukrainian].

3. Kompanii, O., & Potorii, A. (2024). Interaktyvne navchannia yak zasib formuvannia kliuchovykh kompetentnostei uchniv pochatkovoi shkoly [Interactive learning as a means of forming key competencies of primary school students]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia pedahohichna – Bulletin of Lviv University. Pedagogical Series*, 41, 117–126 [in Ukrainian].

4. Kondratieva, O. (2021). Suchasni pedahohichni tekhnolohii u pochatkovii shkoli [Modern pedagogical technologies in primary school]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative Pedagogy*, 40, 73–75 [in Ukrainian].

5. Lozenko, A., Chaichenko, N., & Shanskova, T. (2025). Vykorystannia interaktyvnykh tekhnolohii navchannia v pochatkovii shkoli yak zasib pidvyshchennia yakosti osvity [The use of interactive learning technologies in primary school as a means of improving the quality of education]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky – Prospects and Innovations of Science*, 5(51), 909–920 [in Ukrainian].

6. Machynska, N., & Oprysk, N. (2019). Ihrovi tekhnolohii yak zasib aktyvizatsii piznavalnoi diialnosti uchniv pochatkovoi shkoly [Game technologies as a means of activating the cognitive activity of primary school students]. *Molodyi vchenyi – Young Scientist*, 10(74), 229–232 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 378.147:364-43:005.8

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1048-1061

Лисенко Ольга Михайлівна кандидат соціологічних наук, Національний університет «Одеська політехніка», доцент кафедри психології та соціальної роботи, м. Одеса, https://orcid.org/0009-0009-5037-9358

Северинюк Тетяна Олександрівна Національний університет «Одеська політехніка», старший викладач кафедри психології та соціальної роботи, м. Одеса, https://orcid.org/0009-0006-6559-0867

ФОРМУВАННЯ ПРОЄКТНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ НА ЗАСАДАХ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ПІДХОДУ

Анотація. У статті обґрунтовано проблему формування проєктної компетентності майбутніх фахівців із соціальної роботи в умовах сучасної вищої освіти. Проаналізовано роль міждисциплінарного підходу у професійній підготовці здобувачів освіти. Розроблено та теоретично обґрунтовано структурно-функціональну модель формування проєктної компетентності майбутніх фахівців із соціальної роботи на засадах міждисциплінарного підходу. Структура моделі охоплює взаємопов'язані блоки: цільовий, методологічний, змістово-процесуальний, організаційно-формувальний та результативний. На засадах міждисциплінарного підходу розкрито функції та взаємозв'язок дисциплін професійної спрямованості в формуванні проєктної компетентності на рівні бакалаврату та магістратури.

Описано мету, завдання та структуру дисципліни «Проєктування в соціальній сфері» як ключову дисципліну в формуванні проєктної компетенції. Запропонована модель відображає цілісну систему професійної підготовки здобувачів вищої освіти та спрямована на поетапне формування здатності до проєктної діяльності в соціальній сфері.

Визначено особливості формування проєктної компетентності на бакалаврському та магістерському рівнях вищої освіти. Окреслено структуру проєктної компетентності через сукупність знань, умінь і навичок.

Обґрунтовано доцільність використання міждисциплінарного підходу у формуванні проєктної компетентності майбутніх фахівців із соціальної роботи. Доведено, що ефективність цього процесу забезпечується за умови поєднання компетентнісного, діяльнісного та практико-орієнтованого підходів.

Визначено та обґрунтовано педагогічні умови формування проєктної компетентності майбутніх фахівців соціальної роботи на засадах міждисциплінарного підходу.

Ключові слова: міждисциплінарний підхід, методика викладання, модель, навчальний процес, проєктування в соціальній сфері, проєктна компетентність, фахівець соціальної роботи.

FORMATION OF PROJECT COMPETENCE OF FUTURE SOCIAL WORK SPECIALISTS ON THE BASIS OF AN INTERDISCIPLINARY APPROACH

Abstract. The article substantiates the problem of forming the design competence of future social work specialists in the conditions of modern higher education. The role of the interdisciplinary approach in the professional training of education seekers is analyzed. A structural and functional model of forming the design competence of future social work specialists based on the interdisciplinary approach is developed and theoretically substantiated. The structure of the model includes interrelated blocks: target, methodological, content-processual, organizational-formative and effective. Based on the interdisciplinary approach, the functions and interrelation of disciplines of professional orientation in the formation of design competence at the bachelor's and master's levels are revealed. The purpose, objectives and structure of the discipline "Design in the social sphere" as a key discipline in the formation of design competence are described. The proposed model reflects a holistic system of professional training of higher education applicants and is aimed at the gradual formation of the ability to project activity in the social sphere.

The features of the formation of project competence at the bachelor's and master's levels of higher education are determined. The structure of project competence is outlined through a set of knowledge, skills and abilities.

The feasibility of using an interdisciplinary approach in the formation of project competence of future social work specialists is substantiated. It is proven that the effectiveness of this process is ensured by combining competency-based, activity-based and practice-oriented approaches.

The pedagogical conditions for the formation of project competence of future social work specialists on the basis of an interdisciplinary approach are determined and substantiated.

Keywords: interdisciplinary approach, teaching methodology, model, educational process, design in the social sphere, project competence, social work specialist.

Постановка проблеми. Підвищення якості освіти є актуальним завданням сучасного суспільства. Для вирішення даної проблеми пропонується застосування компетентнісного підходу на засадах міждисциплінарності. Сутність цього підходу полягає у визнанні результатів навчання значущими за межами системи освіти. Як зазначають С. Дриль та Л. Кухар, – «компетентнісний підхід виступає узагальненою умовою здатності людини ефективно діяти за межами

навчальних сюжетів та навчальних ситуацій» [1, с. 30]. В цілому компетентнісна парадигма орієнтує оцінку якості освіти на рівень освоєння загальних та спеціальних (фахових, предметних) компетентностей.

Модернізація системи вітчизняної освіти ставить на перший план завдання для вищих навчальних закладів – підготовку спеціаліста, готового до здійснення професійної діяльності на високому інтелектуальному та творчому рівні, здатного не лише вирішувати складні завдання, а й знаходити принципово нові творчі рішення сучасних проблем. При цьому концепція довгострокового соціально-економічного розвитку країни серед пріоритетних принципів розвитку визначає принципи проєктної діяльності, яка включена в освітні стандарти підготовки бакалаврів та магістрів як основний вид професійної діяльності. Здатність виконувати проєктні роботи зумовлює формування проєктної компетентності випускника вишу як результату професійної освіти. В повній мірі це стосується і системи підготовки фахівців соціономічної сфери, особливо в галузі соціальної роботи, коли проєктування є по-перше, необхідною складовою менеджменту діяльності соціальних служб; по-друге, необхідною складовою самоменеджменту фахівця з соціальної роботи; по-третє, соціальною технологією (і технологією соціальної роботи) спрямованої на прогнозування та програмно-цільове здійснення соціальних нововведень [2, с.85]. Застосування технології проєктування у соціальній сфері є фундаментом переходу від простого «надання допомоги» до системного вирішення соціальних проблем. Технологічний підхід дозволяє структурувати процес, перетворити на конкретний план із чіткими цілями, термінами та вимірними результатами. Це фокусує ресурси на вирішенні конкретної соціальної проблеми. У соціальній сфері бюджети та людські ресурси часто обмежені, технологія проєктування допомагає точно розрахувати необхідні витрати, обґрунтувати їх перед донорами чи державою та ефективно керувати ресурсами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості формування проєктної компетентності у здобувачів вищої освіти висвітлено в працях таких вітчизняних науковців як О. Біда, М. Запотічна, Н. Іванова, О. Ієвлєв, Ю. Козловський, Т. Кучай, Н. Кучер, Н. Мукан, І. Різниченко, О. Сулим та інших. В українському науковому дискурсі визначення змісту категорії «проєктна компетентність» конкретизується у залежності від професійної спрямованості майбутніх фахівців; розглядаються складові проєктної компетентності певної категорії фахівців, найчастіше – майбутніх педагогів; описуються педагогічні умови формування компетентності; визначається специфіка використання інтерактивних методів в формуванні проєктної компетентності; досліджується особливості формування проєктної компетентності в умовах розвитку інформаційно-комунікативних технологій. О. Васюк, М. Голєва зазначають, що у формуванні проєктної компетентності майбутніх менеджерів найбільший ефект дає комплексне застосування таких форм і методів інтерактивного навчання, як «проблемно- проєктна» лекція, проєктно-ділова гра, метод проєктів і кейс-метод [3, с.169].

Особливу увагу дослідники приділяють міждисциплінарному підходу як чиннику підвищення якості професійної підготовки. У працях J. Klein, R. Frodeman, A. Repko (2017) міждисциплінарність розглядається як механізм інтеграції знань різних галузей для вирішення складних соціальних проблем. Роль міждисциплінарного підходу в процесі підготовки фахівців у вищій школі розкривають в своїх працях наступні українські науковці: Н. Аверьянова, А. Відмедюк, О. Горошкіна, В. Желанова, С. Караман, Т. Коваль, О. Косович, Н. Лисенко, Г. Міненко, І. Осіпова, С. Рябініна, Н. Тендітна, І. Толмачева, І. Усатова та інших. Заслуговує на увагу стаття В. Опанасенко та Т. Самусь (2023), в якій автори розглядають міждисциплінарний підхід як основу компетентнісного підходу у закладах вищої освіти; розкривають особливості реалізації міждисциплінарної інтеграції в процесі професійної підготовки майбутніх педагогів [4].

Аналіз наукових джерел засвідчив, що проблема формування проєктної компетентності майбутніх фахівців соціальної роботи висвітлена недостатньо, а питання її розвитку на засадах міждисциплінарного підходу потребує подальшого теоретичного обґрунтування та практичного дослідження.

Мета статті. Теоретичне обґрунтування та розробка моделі формування проєктної компетентності майбутніх фахівців з соціальної роботи (ФСР) на засадах міждисциплінарного підходу.

Для досягнення поставленої мети використано комплекс взаємопов’язаних методів дослідження: теоретичні: аналіз, синтез, узагальнення, систематизація наукової літератури з проблеми дослідження; порівняння та моделювання для розроблення структурно-функціональної моделі формування проєктної компетентності майбутніх фахівців соціальної роботи; структурно-логічний аналіз для визначення взаємозв’язків між компонентами моделі.

Виклад основного матеріалу. Проєктна компетентність студентів – це здатність суб'єктів освітнього процесу застосовувати сучасні технології, вміння та навички для створення інтегрованих проєктів, використовувати організовану проєктну діяльність для вирішення завдань професійного зростання та розвитку. На думку С.С. Данилюка, проєктна компетентність майбутнього фахівця є інтегративною характеристикою особистості, що виявляється в готовності студентів до проєктної діяльності та використання ними знань, умінь і навичок, необхідних для ведення ефективної проєктної діяльності [5, с. 75].

Розглядаємо проєктну компетентність у широкому та вузькому сенсах. Проєктна компетентність у вузькому значенні означає вміння студентів створювати конкретні проєкти: проводити самостійні дослідження, обробляти інформацію та грамотно використовувати її у проєктної діяльності.

Проєктна компетентність у широкому розумінні означає наявність у майбутнього спеціаліста проєктного мислення, усвідомлення інтегративних зв'язків між різними галузями наукового знання, здатність за допомогою проєктної діяльності здійснювати самоосвіту, професійне зростання та особистісний розвиток, підвищувати рівень своєї конкурентоспроможності.

Основна мета формування проєктної компетентності у вищій школі – підготовка здобувачів до майбутньої професійної діяльності, забезпечення високого ступеня професіоналізму, що позитивно позначається на його затребуваності на ринку праці в умовах жорсткої конкуренції.

До основних компонентів проєктної компетентності сучасного фахівця можливо віднести наступні:

– наявність проєктних умінь та навичок;

– проєктне мислення;

– готовність до самоосвіти та саморозвитку в умовах невизначеності;

– здатність адекватно оцінити якість та ефективність проєкту.

До структури проєктної компетентності також входять такі вміння й навички:

– дослідницькі (уміння працювати з інформацією – здійснювати пошук, відбір, ставити завдання та цілі дослідження, складати план роботи, обирати та структурувати відповідні методи, робити висновки);

– мультимедійні (уміння використовувати кілька каналів сприйняття інформації в проєкті при роботи з мультимедійними засобами, створювати презентації);

– інтегративні (усвідомлення інтегративних зв'язків між дисциплінами, здатність синтезувати знання у проєктах);

– когнітивні (уміння організувати самостійну пізнавальну діяльність, проводити аналіз та синтез інформації, розвивати аналітичне мислення, інтелектуальну лабільність);

– креативні (наявність креативного мислення, прагнення творчого пошуку, оригінальності).

Проєктна компетентність формується в ході навчання проєктної діяльності, яке являє собою організовану роботу зі створення оригінального продукту (проєкту), спрямовану на вирішення професійно-значущої задачі. Основним методом формування проєктної компетентності виступає проєкт-метод/ метод проєкту.

В практиці підготовки фахівців соціальної роботи кафедрою психології та соціальної роботи Національного університету «Одеська політехніка» метод проєкту активно використовується як технологія навчання, направлена на формування ключової професійної компетентності майбутніх соціальних працівників. Це досягається через створення педагогічного простору, який націлений на активізацію творчих ініціатив студентів в галузі соціальної роботи. Методологічною основою виступає міждисциплінарний, компетентнісний, діяльнісний, практико-орієнтований методологічні підходи.

Міждисциплінарний підхід визначається як залучення методів та знань кількох дисциплін для вирішення складної проблеми при збереженні чітких професійних кордонів. Міждисциплінарний підхід у навчанні – це освітній метод, який об'єднує знання, методи та концепції з різних навчальних дисциплін

для вивчення однієї теми, проблеми чи явища. Міждисциплінарність спрямована на інтеграцію знань із соціології, психології, права та менеджменту для досягнення цілей проєкту. Це сприяє глибшому розумінню матеріалу, розвиває критичне мислення та формує цілісну картину світу у здобувачів освіти.

Практико-орієнтований підхід реалізується через цикл дисциплін, що формують систему знань в галузі соціально-проєктної діяльності, призводять до набуття здобувачами досвіду використання технології проєктування в діяльності соціального працівника при здійсненні соціальної роботи: «Соціальна робота: теорія, практика», «Технології та методи соціальної роботи», «Соціальна робота з різними категоріями населення», «Проєктування в соціальній сфері», «Прогнозування, проєктування та інновації в соціальній роботі».

На нашу думку, можливим є розробка моделі формування проєктної компетенції майбутніх ФСР як структурно-функціональну схему, що базується на міждисциплінарному підході, де кожна дисципліна виконує певну функцію в формуванні проєктної компетенції. На рисунку 1 надано структурно-функціональну модель формування проєктної компетентності у майбутніх фахівців соціальної роботи.

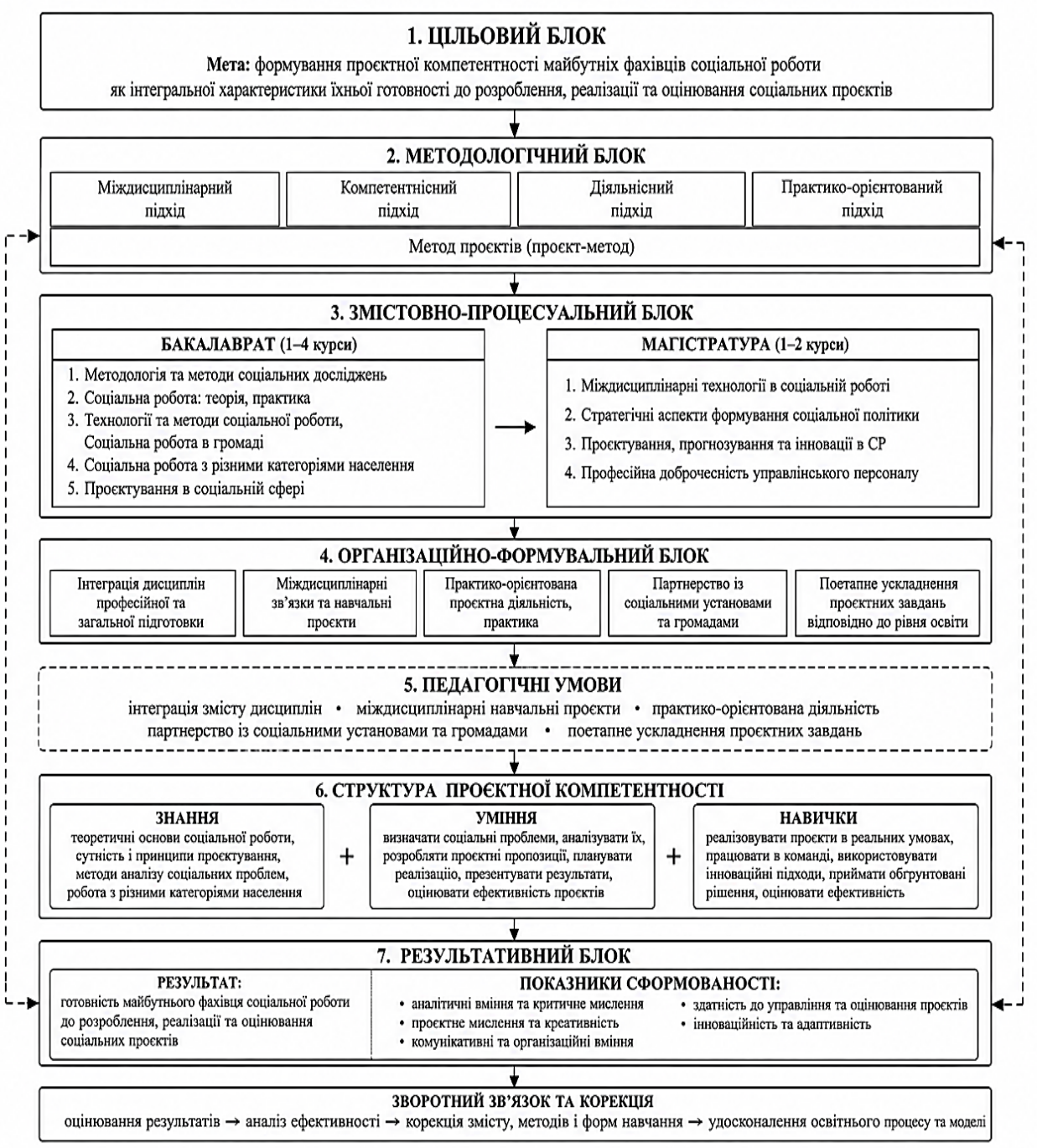

Рис. 1. Структурно-функціональна модель формування проєктної компетентності майбутніх фахівців соціальної роботи на засадах міждисциплінарного підходу

Джерело: розроблено автором.

Структура моделі охоплює взаємопов'язані блоки: цільовий, методологічний, змістовно-процесуальний, організаційно-формувальний та результативний.

1. Цільовий блок визначає мету підготовки, яка полягає у формуванні проєктної компетентності майбутніх фахівців із соціальної роботи як

інтегральної характеристики професійної готовності до розробки, реалізації та оцінювання соціальних проєктів.

2. Методологічний блок моделі ґрунтується на поєднанні міждисциплінарного, компетентнісного, діяльнісного та практико-орієнтованого підходів. Їх інтеграція забезпечує цілісність професійної підготовки, сприяє формуванню системного бачення соціальних проблем та розвитку здатності застосовувати знання у практичній діяльності.

3. Змістово-процесуальний блок передбачає поетапну реалізацію моделі відповідно до рівнів вищої освіти. На бакалаврському рівні акцент зроблено на засвоєнні базових знань із соціальної роботи, ознайомленні з основами соціального проєктування та набутті первинного досвіду виконання навчальних проєктів. На магістерському рівні відбувається поглиблення професійної підготовки, що передбачає розвиток аналітичного мислення, здатності до проєктування соціальних програм, а також впровадження інноваційних підходів у професійній діяльності. Така послідовність забезпечує поступовий перехід від репродуктивної до творчої та самостійної проєктної діяльності.

4. Організаційно-формувальний блок моделі включає сукупність педагогічних засобів, форм і умов, що забезпечують ефективність процесу формування проєктної компетентності. Зокрема, це інтеграція дисциплін професійної та загальної підготовки, реалізація міждисциплінарних зв'язків, використання практико-орієнтованих методів навчання, а також залучення здобувачів освіти до проєктної діяльності, проходження навчальної та виробничої практики.

5. *Педагогічні умови.* Цей блок включає наступні елементи: інтеграцію змісту дисциплін професійної та загальної підготовки; використання міждисциплінарних навчальних проєктів; залучення здобувачів до практико-орієнтованої проєктної діяльності; використання партнерської взаємодії із соціальними установами та громадами; поетапним ускладненням проєктних завдань відповідно до рівня освіти.

6. *Структура проєктна компетентність* складається з знань, умінь та навичок здобувачів вищої освіти.

7. Результативний блок відображає кінцевий результат реалізації моделі – сформовану проєктну компетентність майбутніх фахівців із соціальної роботи, що проявляється у здатності самостійно визначати соціальні проблеми, розробляти та реалізовувати соціальні проєкти, оцінювати їх ефективність і адаптувати до потреб різних категорій населення.

Завершальним етапом реалізації моделі є виконання кваліфікаційних робіт на рівні бакалавра та магістра, які мають проєктний характер і виступають інтегрованим показником сформованості проєктної компетентності.

Надаємо більш детальну характеристику циклам дисциплін професійної підготовки майбутніх ФСР на рівнях бакалаврату та магістратури, де кожна дисципліна виконує певну функцію в формуванні проєктної компетентності.

На рівні бакалаврату:

Дисципліни загальної підготовки:

ОК «Методологія та методи соціальних досліджень (2 курс) – формування здатності проведення емпіричного дослідження, що є необхідною умовою діагностичного етапу проєктування.

Дисципліни професійної спрямованості:

ОК «Соціальна робота: теорія практика» (2 курс) – формування уявлення про соціальну роботу, ролі та функції соціального працівника: проєктування як функція роботи.

ОК «Технології та методи соціально роботи» та ОК «Соціальна робота в громаді» (3 курс) – формування уявлення про моделі та технології соціальної роботи, проєктування розглядається як соціальна технологія. Методологія викладання полягає в трансформації студента з пасивного слухача на активного агента змін. Навчання базується на наближенні теорії до реальних викликів громади через створення, реалізацію та оцінку соціальних проєктів.

ОК «Соціальна робота з різними категоріями населення» (3 курс) – формування вміння визначати основні потреби певної групи клієнтів соціальної роботи, на подолання яких направлений соціальний проєкт.

ОК «Проєктування в соціальній сфері» (4 курс) – формування здатності розробляти та презентувати соціальні проєкти.

На рівні магістратури:

Дисципліни професійної спрямованості:

ОК «Міждисциплінарні технології в соціальній роботі» – формування здатності використання технології соціального проєктування як міждисциплінарної технології при роботі з сім'ями та дітьми.

ОК «Стратегічні аспекти формування соціальної політики» – формування здатності визначати актуальні напрямки соціального проєктування в галузі соціальної політики та соціальної роботи.

ОК «Проєктування, прогнозування та інновації в СР» – формування здатності до інноваційної діяльності як основи соціального проєктування.

ОК «Професійна доброчесність управлінського персоналу» – формування здатності управління соціальними проєктами на засадах доброчесності.

Розглянемо **«**Проєктування в соціальній сфері**»** як ключову дисципліну, що формує проєктну компетентність на рівне бакалаврату. «Проєктування в соціальній сфері» – це освітня компонента, яка спрямована на підготовку фахівців соціальної роботи (ФСР) до діяльності в умовах невизначеності. Мета дисципліни: опанування здобувачами вищої освіти системою знань щодо соціального проєктування як виду професійної діяльності соціальної роботи; набуття досвіду використання технології проєктування в діяльності ФСР при здійсненні допомоги індивідам та групам.

За Освітньо-професійною програмою бакалаврату та стандартом вищої освіти за спеціальністю) [6; 8] визначені наступні програмні результати навчання:

ПРН6. Розробляти перспективні та поточні плани, програми проведення заходів, оперативно приймати ефективні рішення у складних ситуаціях.

ПРН22. Демонструвати уміння креативно розв'язувати проблеми та приймати інноваційні рішення, мислити та застосовувати творчі здібності до формування принципово нових ідей.

ПРН23. Конструювати процес та результат соціальної роботи в межах поставлених завдань, використовувати кількісні та якісні показники, коригувати план роботи відповідно до результатів оцінки.

За навчальним планом спеціальності І10 «Соціальна робота та консультування» дисципліна «Проєктування в соціальній сфері» викладається на 4 курсі у 8 семестрі. Обсяг навчальної дисципліни – 135 годин (4,5 кредитів ЄКТС), що складає 11 лекцій, 11 практичних занять, а також індивідуальну роботу – підготовку соціального проєкту [7]. Практичні заняття побудовані за логікою технології проєктування.

Навчальна дисципліна «Проєктування в соціальній сфері» має передусім прикладний характер, оскільки вона перетворює теоретичні знання про соціальні проблеми на конкретний план дій.

Технологія програмно-цільового проєктування складається з таких етапів-процедур:

1) постановка цілей, які повинні бути реалізовані в ході вирішення конкретної задачі соціальної роботи;

2) оцінка поточного стану об'єкта соціального трансформування (діагностичні задачі: аналіз за допомогою вибраних критеріїв сильних і слабких сторін діяльності; характеристика матеріальної бази, визначення ступеня укомплектованості професійними кадрами тощо; ранжування недоліків діяльності; визначення місця соціального об'єкта в соціальній структурі);

3) визначення потенціалу розвитку соціального об'єкта (як розширити сферу діяльності й функції соціального об'єкта; як підвищити якість роботи, що виконується об'єктом; що потрібно робити, щоб виконувані об'єктом функції відповідали очікуванням клієнтів; які потреби клієнтів можуть бути задоволені у ході діяльності соціального об'єкта; як скоординувати діяльність соціального об'єкта з діяльністю інших елементів соціальної системи);

4) безпосередня розробка програми вирішення соціальних проблем («мозковий штурм», загальне обговорення; соціальне картогрупування; вибіркове опитування місцевих жителів; експертні опитування посадових осіб і спеціалістів-практиків, дослідників; організація моніторингу; розробка плану діяльності);

5) контроль за реалізацією програми та її корекція (моніторинг і корекція; плановий контроль і корекція).

Цей алгоритм є класичним інструментом для розробки та впровадження ефективних соціальних змін. Застосування методу проєкту (проєкт-метод), послідовно формує у здобувачів проєктне мислення.

Таким чином, дисципліна вчить не просто констатувати проблему (наприклад, безробіття чи інклюзія), а створювати покроковий механізм її вирішення з визначеними термінами та ресурсами. Важливим навиком є вміння вимірювати результат – соціальний ефект, тобто розуміти, як саме змінилося життя цільової аудиторії після реалізації проєкту.

Окремим важливим аспектом реалізації запропонованої моделі є характеристика структури проєктної компетентності майбутніх фахівців із соціальної роботи через сукупність знань, умінь і навичок.

Знання охоплюють теоретичні основи соціальної роботи, сутність і принципи соціального проєктування, методи аналізу соціальних проблем, а також особливості роботи з різними категоріями населення. Вони формують основу для розуміння логіки розроблення та реалізації соціальних проєктів.

Уміння передбачають здатність застосовувати набуті знання у практичній діяльності, зокрема: визначати актуальні соціальні проблеми, здійснювати їх аналіз, розробляти проєктні пропозиції, планувати етапи реалізації соціальних проєктів, а також презентувати результати проєктної діяльності. Особливого значення набувають аналітичні, комунікативні та організаційні вміння.

Навички характеризують рівень автоматизації практичної діяльності та проявляються у здатності ефективно реалізовувати соціальні проєкти в реальних умовах професійної діяльності, використовувати інноваційні підходи, працювати в команді, приймати обґрунтовані рішення та здійснювати оцінювання результативності проєктів.

Взаємозв’язок знань, умінь і навичок забезпечує цілісність формування проєктної компетентності та визначає готовність майбутніх фахівців із соціальної роботи до професійної діяльності в умовах сучасних соціальних викликів.

Важливим аспектом реалізації запропонованої моделі є конкретизація структури проєктної компетентності майбутніх фахівців із соціальної роботи через сукупність знань, умінь і навичок з урахуванням рівнів вищої освіти.

На бакалаврському рівні формування проєктної компетентності має базовий характер. Знання охоплюють основи соціальної роботи, загальні уявлення про соціальне проєктування, його сутність, етапи та принципи реалізації. Уміння передбачають здатність визначати соціальні проблеми, здійснювати їх первинний аналіз, брати участь у розробленні простих проєктів, виконувати окремі завдання в межах проєктної діяльності. Навички формуються на рівні відтворення і закріплюються у процесі виконання навчальних проєктів, що забезпечує набуття первинного досвіду проєктної діяльності.

На магістерському рівні формування проєктної компетентності набуває поглибленого та професійно спрямованого характеру. Знання включають сучасні теорії соціальної роботи, методологію соціального проєктування, інноваційні підходи до розв’язання соціальних проблем, а також методи оцінювання ефективності соціальних програм. Уміння характеризуються здатністю

самостійно здійснювати комплексний аналіз соціальних проблем, розробляти та обґрунтовувати соціальні проєкти, планувати їх реалізацію, здійснювати моніторинг і оцінювання результатів. Навички проявляються у здатності ефективно реалізовувати проєктну діяльність у реальних професійних умовах, приймати управлінські рішення, працювати в команді та адаптувати проєкти до змінних соціальних умов.

Таким чином, поетапний розподіл знань, умінь і навичок відповідно до рівнів вищої освіти забезпечує поступовий перехід від базового до професійного рівня сформованості проєктної компетентності майбутніх фахівців із соціальної роботи та відображає логіку їх професійного становлення.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У результаті проведеного дослідження обґрунтовано доцільність використання міждисциплінарного підходу у формуванні проєктної компетентності майбутніх фахівців із соціальної роботи. Доведено, що ефективність цього процесу забезпечується за умови поєднання компетентнісного, діяльнісного та практико-орієнтованого підходів.

Розроблена структурно-функціональна модель відображає логіку поетапного формування проєктної компетентності відповідно до рівнів вищої освіти – від набуття базових знань і первинного досвіду проєктної діяльності на бакалаврському рівні до здатності самостійно розробляти та реалізовувати соціальні проєкти на магістерському рівні.

Встановлено, що важливу роль у формуванні проєктної компетентності відіграє інтеграція змісту навчальних дисциплін, використання міждисциплінарних зв’язків, а також залучення здобувачів освіти до активної проєктної діяльності в межах навчального процесу та практичної підготовки.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання розробленої моделі в освітньому процесі закладів вищої освіти з метою підвищення якості професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у розробленні критеріїв, показників та рівнів сформованості проєктної компетентності, а також у експериментальній перевірці ефективності запропонованої моделі.

Література:

1. Дриль С., Кухар Л. Аналіз міжнародних моніторингових досліджень і реформ у галузі освіти: світовий досвід та український контекст. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. 2018. Вип. 8 (2). С. 19-32. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/prptma_2018_8(2)__4.pdf

2. Тюптя Л.Т., Пузіков Д.О. Проектування в соціальній роботі. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія»*. Вип. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. Т. 47. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. С. 84-87.

3. Васюк О., Голєва М. Формування проєктної компетентності майбутніх менеджерів за допомогою інтерактивних форм і методів навчання. *Український педагогічний журнал*. 2021. № 4. С. 165-170.

4. Опанасенко В., Самусь Т. Міждисциплінарний підхід як основа компетентнісного підходу в закладах вищої освіти. *Перспективи та інновації науки*. № 9(27). 2023. С. 337-347.

5. Данилюк С. С. Особливості формування проєктної компетентності майбутніх фахівців у процесі їх професійної підготовки в закладах вищої освіти. *Педагогічний альманах.* 2024. Вип. 55. С. 73-78. https://doi.org/10.37915/pa.vi55.503

6. Освітньо-професійна програма зі спеціальності І10 «Соціальна робота та консультування» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, затверджена Вченою радою Національного університету «Одеська політехніка» протокол № 14 від 16 липня 2025 р. URL: files/opscans/pidpysanyy_bac-i10-0_socialna_robota_id_75422_2025.pdf

7. Програма навчальної дисципліни «Проєктування в соціальній сфері» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти: розглянуто та схвалено на засіданні кафедри психології та соціальної роботи / Протокол № 1 від 28 серпня 2025 р. Одеса: Національний університет «Одеська політехніка», 2025.

8. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 231 «Соціальна робота» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Наказ Міністерства освіти і науки України № 557 від 24.04.2019 р. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/231-Sotsial.robota-bakalavr-VO.18.01.pdf

References:

1. Dryl, S., & Kukhar, L. (2018). Analiz mizhnarodnykh monitorynhovykh doslidzhen i reform u haluzi osvity: svitovyi dosvid ta ukrainskyi kontekst [Analysis of international monitoring studies and reforms in the field of education: world experience and Ukrainian context]. *Profesionalizm Pedahoha: Teoretychni y Metodychni Aspekty*, (8 (2)), 19–32. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FIL E_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/prptma_2018_8(2)__4.pdf [in Ukrainian].

2. Tiuptia, L. T., & Puzikov, D. O. (2005). Proektuvannia v sotsialnii roboti [Designing in social work]. *Naukovi Zapysky NaUKMA. Pedahohichni, psykholohichni nauky ta sotsialna robota*, 47, 84–87 [in Ukrainian].

3. Vasiuk, O., & Holieva, M. (2021). Formuvannia proiektnoi kompetentnosti maibutnikh menedzheriv za dopomohu interaktyvnykh form i metodiv navchannia [Formation of project competence of future managers by means of interactive forms and methods of teaching]. *Ukrainskyi Pedahohichnyi Zhurnal*, (4), 165–170. [in Ukrainian].

4. Opanasenko, V., & Samus, T. (2023). Mizhdystsyplinarnyi pidkhid yak osnova kompetentnisnoho pidkhodu v zakladakh vyshchoi osvity [Interdisciplinary approach as the basis of the competence approach in higher education institutions]. *Perspektyvy ta Innovatsii Nauky*, (9 (27)), 337–347. [in Ukrainian].

5. Danyliuk, S. S. (2024). Osoblyvosti formuvannia proiektnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv u protsesi yikh profesiinoi pidhotovky v zakladakh vyshchoi osvity [Features of the formation of future specialists' project competence in the process of their professional training in higher education institutions]. *Pedahohichnyi Almanakh*, (55), 73–78. https://doi.org/10.37915/pa.vi55.503 [in Ukrainian].

6. Osvitno-profesiina prohrama zi spetsialnosti I10 «Sotsialna robota ta konsultuvannia» dlia pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity, zatverdzhena Vchenoiu radoiu Natsionalnoho universytetu «Odeska politekhnika» protokol № 14 vid 16 lypnia 2025 r. [Educational and professional program in the specialty I10 «Social Work and Counseling» for the first (Bachelor's)

level of higher education, approved by the Academic Council of Odesa Polytechnic National University, Minutes No. 14 of July 16, 2025]. Retrieved from https://op.edu.ua/sites/default/files/files/opscans/pidpysanyy_bac-i10-0_socialna_robota_id_75422_2025.pdf [in Ukrainian].

7. Prohrama navchalnoi dystsypliny «Proiektuvannia v sotsialnii sferi» dlia pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity: rozhliadnuto ta skhvaleno na zasidanni kafedry psykholohii ta sotsialnoi roboty / Protokol № 1 vid 28 serpnia 2025 r. Odesa: Natsionalnyi universytet «Odeska politekhnika» [Syllabus of the academic discipline «Designing in the Social Sphere» for the first (Bachelor's) level of higher education: reviewed and approved at the meeting of the Department of Psychology and Social Work / Minutes No. 1 of August 28, 2025. Odesa: Odesa Polytechnic National University] [in Ukrainian].

8. Pro zatverdzhennia standartu vyshchoi osvity za spetsialnistiu 231 «Sotsialna robota» dlia pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy № 557 vid 24.04.2019 r. [On approval of the higher education standard in the specialty 231 «Social Work» for the first (Bachelor's) level of higher education. Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 557 of April 24, 2019]. Retrieved from https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/231-Sotsial.robota-bakalavr-VO.18.01.pdf [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 11.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

УДК 376.37:159.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1062-1072

Литвин Інна Миколаївна кандидат педагогічних наук, логопед, старший викладач кафедри початкової і спеціальної освіти, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси. https://orcid.org/0000-0002-8946-1449

ВПЛИВ КОГНІТИВНИХ ПРОЦЕСІВ НА РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ ПРИ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ПОРУШЕННЯХ

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз впливу когнітивних процесів на розвиток мовлення у дітей із функціональними порушеннями. Функціональні розлади мовлення, зокрема функціональна дислалія та функціональна дисфонія, розглядаються як такі, що виникають за відсутності органічних уражень мовленнєвого апарату й центральної нервової системи, однак здатні суттєво позначатися на темпах і якості психічного та мовленнєвого розвитку дитини. Обґрунтовано положення про те, що пам'ять, увага, сприймання та мислення виступають не лише передумовами формування мовлення, а й активними чинниками, які визначають характер засвоєння фонетичної, лексичної та граматичної систем мови. Доведено, що дефіцит окремих когнітивних процесів закономірно відображається у труднощах формування правильної звуковимови, автоматизації артикуляційних навичок, розвитку фонематичного сприймання та мовленнєвого самоконтролю. Особливу увагу приділено ролі слухової, мовленнєво-рухової та оперативної пам'яті, довільної й слухової уваги, кінестетичного та фонематичного сприймання у формуванні звукової сторони мовлення при функціональних порушеннях. Проаналізовано сучасні наукові підходи вітчизняних дослідників щодо розуміння взаємозв'язку когнітивної та мовленнєвої сфер у дітей, обґрунтовано необхідність урахування індивідуального когнітивного профілю дитини під час логопедичної діагностики та корекції. Підкреслено, що традиційна орієнтація логопедичної роботи лише на постановку і автоматизацію звуків є недостатньою без цілеспрямованого розвитку суміжних когнітивних функцій. Доведено доцільність впровадження когнітивно орієнтованого підходу до корекції функціональних порушень мовлення, який передбачає інтеграцію логопедичних і нейрокогнітивних вправ, спрямованих на розвиток пам'яті, уваги, сприймання, мислення та міжаналізаторних зв'язків. Обґрунтовано значення метакогнітивних стратегій для формування мовленнєвого самоконтролю та підвищення ефективності корекційної роботи. Зроблено висновок, що врахування стану когнітивних процесів суттєво підвищує результативність логопедичного впливу та сприяє гармонійному мовленнєвому розвитку дітей із функціональними порушеннями.

Ключові слова: когнітивні процеси, функціональні порушення мовлення, функціональна дислалія, мовленнєвий розвиток, пам'ять, увага, сприймання, мислення, корекційна педагогіка, логопедія.

Litvin Inna Mykolaivna PhD (Pedagogical Sciences), Speech Therapist, Senior Lecturer of the Department of Primary and Special Education, Bohdan Khmelnytskyi Cherkasy National University, Cherkasy, https://orcid.org/0000-0002-8946-1449

THE INFLUENCE OF COGNITIVE PROCESSES ON SPEECH DEVELOPMENT IN FUNCTIONAL DISORDERS

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the influence of cognitive processes on the development of speech in children with functional disorders. Functional speech disorders, in particular functional dyslalia and functional dysphonia, are considered as those that arise in the absence of organic lesions of the speech apparatus and the central nervous system, but are capable of significantly affecting the pace and quality of the child's mental and speech development. The proposition that memory, attention, perception and thinking are not only prerequisites for the formation of speech, but also active factors that determine the nature of the assimilation of the phonetic, lexical and grammatical systems of the language is substantiated. It is proved that the deficit of individual cognitive processes is naturally reflected in the difficulties in the formation of correct sound pronunciation, the automation of articulatory skills, the development of phonemic perception and speech self-control is logically reflected. Particular attention is paid to the role of auditory, speech-motor and working memory, voluntary and auditory attention, kinesthetic and phonemic perception in the formation of the sound side of speech in functional disorders. Modern scientific approaches of domestic researchers to understanding the relationship between the cognitive and speech spheres in children are analyzed, the need to take into account the individual cognitive profile of the child during speech therapy diagnostics and correction is substantiated. It is emphasized that the traditional orientation of speech therapy work only on the production and automation of sounds is insufficient without the purposeful development of related cognitive functions. The feasibility of implementing a cognitively oriented approach to the correction of functional speech disorders is proven, which involves the integration of speech therapy and neurocognitive exercises aimed at the development of memory, attention, perception, thinking and inter-analyzer connections. The importance of metacognitive strategies for the formation of speech self-control and increasing the effectiveness of correctional work is substantiated. It is concluded that taking into account the state of cognitive processes significantly increases the effectiveness of speech therapy and contributes to the harmonious speech development of children with functional disorders.

Keywords: cognitive processes, functional speech disorders, functional dyslalia, speech development, memory, attention, perception, thinking, correctional pedagogy, speech therapy.

Постановка проблеми. Мовленнєвий розвиток дитини є складним, багатокомпонентним процесом, що перебуває у тісному взаємозв'язку з розвитком вищих психічних функцій. Функціональні порушення мовлення, попри відсутність органічної патології, являють собою серйозну педагогічну та медичну проблему, оскільки здатні суттєво гальмувати не лише мовленнєве, а й загальний когнітивний розвиток дитини. За даними сучасної логопедичної практики, саме функціональна дислалія є одним із найпоширеніших розладів мовлення у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Актуальність порушеної проблеми зумовлена кількома чинниками. По-перше, зростанням кількості дітей із функціональними порушеннями мовлення в умовах сучасного освітнього середовища. По-друге, недостатньою розробленістю питань впливу когнітивних процесів на характер і динаміку мовленнєвих порушень функціонального ґенезу. По-третє, необхідністю вдосконалення корекційних підходів із урахуванням нейрокогнітивних особливостей дітей.

Практична значущість дослідження цієї проблеми пов'язана з потребою розробки ефективних корекційних технологій, що враховують не лише логопедичний, а й когнітивний профіль дитини з функціональними порушеннями мовлення. Такий підхід відповідає сучасним тенденціям розвитку корекційної педагогіки та спеціальної освіти в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема взаємозв'язку мовленнєвого розвитку та когнітивної сфери дитини привертає увагу багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників. Г. Соколова у своєму емпіричному дослідженні когнітивної сфери дітей із порушеннями мовлення встановила, що такі діти демонструють знижені показники уваги, пам'яті та сприймання порівняно з однолітками з нормальним мовленнєвим розвитком [6]. Дослідниця підкреслює, що когнітивні особливості є не лише наслідком, а й передумовою мовленнєвих порушень.

Л. Трофименко у контексті психолінгвістичного аналізу особливостей мовленнєвого розвитку дітей з особливими освітніми потребами акцентує на взаємозв'язку мови, мовлення, мислення та когнітивної діяльності дитини в онтогенезі [8]. У співавторстві з В. Ільяною, Ю. Рібцун, З. Мартинюком та Г. Грибань дослідниця розробила психолінгвістичні дидактичні технології діагностики і подолання мовленнєвих порушень, що охоплюють, зокрема, пізнавальні процеси [7].

Ю. Рібцун у своїх дослідженнях розглядає праксичні функції молодших школярів з особливими мовленнєвими потребами як складову нероздільної тріади «гнозис – праксис – мовлення», що становить базис вищих психічних функцій [2]. Цим самим автор підкреслює нейропсихологічну основу взаємозв'язку когнітивної та мовленнєвої сфер.

У більш ранній праці Ю. Рібцун аналізує психомовленнєвий розвиток дітей раннього віку, звертаючи особливу увагу на взаємообумовленість пізнавальної та мовленнєвої активності [3].

Г. Якимчук, досліджуючи особливості психічного розвитку дітей із тяжкими порушеннями мовлення, встановила, що мовленнєва недостатність не може розглядатися як ізольоване порушення [10]. Автор наголошує, що при незначних порушеннях функціонального характеру, зокрема при дислалії, психічний розвиток дитини майже не відрізняється від норми, тоді як при тяжких порушеннях фіксуються стійкі відхилення в когнітивній сфері.

Питання мовленнєвого розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями, де когнітивний дефіцит є первинним, ґрунтовно розглянуто у роботі В. Синьова, І. Маркусь та С. Геращенко [5]. Дослідники встановили, що обмежений словниковий запас, труднощі у формуванні зв'язного мовлення, низький рівень фонематичного сприйняття є закономірним наслідком когнітивних порушень.

Стратегії підтримки дітей з алалією в освітньому середовищі, розроблені Л. Трофименко, ґрунтуються на врахуванні когнітивного профілю дитини та передбачають комплексний вплив на пізнавальну та мовленнєву сфери одночасно [9]. Ю. Рібцун та С. Долженко у своїй праці про науково-теоретичні аспекти логодіагностики осіб із заїканням також наголошують на необхідності врахування когнітивного чинника в корекційній роботі [4].

Попри значну кількість досліджень у суміжних галузях, питання впливу окремих когнітивних процесів (пам'яті, уваги, сприймання, мислення) на розвиток мовлення при функціональних порушеннях залишається недостатньо висвітленим. Більшість досліджень зосереджена на дітях із тяжкими порушеннями мовлення або з органічним ураженням нервової системи. Натомість функціональні порушення – зокрема функціональна дислалія – розглядаються переважно з фонетичної, артикуляційної точки зору, без належного врахування когнітивного підґрунтя.

Також І. Мартиненко та І. Яремчук у своєму дослідженні діагностики порушень письма в учнів з диспраксією підкреслюють роль когнітивної складової в діагностиці різних порушень розвитку, що актуалізує необхідність аналогічного підходу й щодо функціональних порушень мовлення [1].

Мета статті полягає в аналізі впливу основних когнітивних процесів (пам'яті, уваги, сприймання, мислення) на розвиток мовлення при функціональних порушеннях, а також в обґрунтуванні необхідності когнітивно орієнтованого підходу до логопедичної корекції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Функціональні порушення мовлення – це розлади, що виникають за умови відсутності органічних уражень мовленнєвого апарату, центральної нервової системи та аналізаторів. Серед найпоширеніших форм – функціональна дислалія, функціональна дисфонія та функціональне заїкання. Попри «функціональний» характер цих порушень, тобто відсутність структурних дефектів, вони можуть чинити відчутний вплив на пізнавальний та комунікативний розвиток дитини.

Когнітивні процеси – це психічні процеси, пов'язані з пізнанням: відчуття, сприймання, увага, пам'ять, уява, мислення та мовлення. У контексті розвитку

мовлення особливу роль відіграють чотири основних: пам'ять, увага, сприймання та мислення. Розглянемо вплив кожного з них на мовленнєвий розвиток при функціональних порушеннях.

Пам'ять є однією з ключових когнітивних функцій, що забезпечує засвоєння, збереження та відтворення мовних знань і навичок. У мовленнєвому розвитку особливого значення набувають слухова пам'ять (запам'ятовування звукових образів слів), мовленнєво-рухова пам'ять (закріплення артикуляційних рухів) та словесно-логічна пам'ять (збереження семантичних зв'язків). При функціональних порушеннях мовлення, зокрема дислалії, дитина нерідко демонструє збережений лексичний запас і правильне граматичне оформлення висловлювання, проте виявляє труднощі з автоматизацією правильних артикуляційних навичок. Це свідчить про недостатньо сформовану мовленнєво-рухову пам'ять.

Слухова пам'ять забезпечує диференціацію фонем та запам'ятовування правильних звукових еталонів. Її недостатній розвиток ускладнює формування фонематичних уявлень, що є підґрунтям функціональної дислалії акустико-фонематичного типу. Дитина чує звук, може навіть відтворити його ізольовано, однак у мовленнєвому потоці знову вертається до неправильного вимовляння через слабку фіксацію слухового еталону в пам'яті. Г. Соколова у своєму дослідженні зазначає, що когнітивна сфера дітей із порушеннями мовлення, зокрема процеси пам'яті, вимагає не менш уважного вивчення, ніж власне мовленнєві характеристики, «розкрито специфіку когнітивної сфери дітей з порушеннями мовлення з урахуванням гендерних особливостей, що має бути враховано в процесі організації їх соціального простору та процесу соціалізації. Показано, що сформоване у дітей позитивне ставлення до себе, уміння оцінювати себе і свою діяльність створює підґрунтя для ефективного розвитку пам’яті, уваги, мислення та в подальшому підвищує ефективність роботи з розвитку мови» [6, с. 10].

Оперативна (робоча) пам'ять відіграє важливу роль у процесі породження мовленнєвого висловлювання: вона утримує проміжні результати синтаксичної та фонологічної обробки. При зниженому обсязі оперативної пам'яті діти мають труднощі з побудовою складних речень, відбувається спрощення синтаксичних конструкцій, скорочення висловлювання.

Увага забезпечує вибіркову спрямованість психічної діяльності на мовленнєві стимули. Довільна увага є необхідною умовою формування правильних мовленнєвих навичок у процесі навчання та корекції. При недостатньому рівні її розвитку дитина не може тривалий час зосереджуватися на правильному артикуляційному укладі, не утримує поставлений звук у мовленнєвому потоці, швидко «зісковзує» на звичний, хоч і неправильний, патерн вимовляння.

Слухова увага – здатність зосереджуватися на звукових характеристиках мовлення – є необхідною для диференціації власної вимови від правильного

зразка. Її нерозвиненість призводить до того, що дитина не зауважує відмінності між своєю вимовою та вимовою оточуючих, що суттєво ускладнює самокорекцію та логопедичну роботу в цілому.

Ю. Рібцун у дослідженні праксичних функцій молодших школярів з особливими мовленнєвими потребами підкреслює, що «у переважної більшості молодших школярів з особливими мовленнєвими потребами, зокрема з розладами коркового ґенезу, спостерігаються порушення обох основ артикуляційних рухів:

а) кінетичної – у вигляді інертності рухових стереотипів, недостатнього функціонування механізму переключення з однієї артикуляційної пози на іншу, що призводить до спотворення складової структури слова та речення (пропуски, перестановки, додавання);

б) кінестетичної, що проявляється у невмінні визначати положення губ при вимові голосних, язика – окремих приголосних звуків, досить тривалих пошуках артикуляції, численних замінах одних звуків іншими, близькими за акустико-артикуляційними ознаками. Отже, різні види праксису, як складові вищих психічних функцій, удосконалюються з віком і мають чітку локалізацію у певному відділі мозку. Завдяки пластичності дитячого мозку праксичні функції молодших школярів з особливими мовленнєвими потребами, за умов цілеспрямованої комплексної психолого-педагогічної роботи, нормалізуються та забезпечують високий компенсаторний потенціал для удосконалення всієї символічної немовленнєвої діяльності та мовленнєвих функцій» [2, с. 42]. Це, зокрема, стосується і стану уваги як ключової умови успішності корекційного процесу.

Фонематичне сприймання – здатність розрізняти фонеми рідної мови – є одним із центральних чинників розвитку правильної звуковимови. Порушення фонематичного сприймання призводить до виникнення акустико-фонематичної форми дислалії, дитина плутає подібні за звучанням фонеми, не вловлює їхніх диференційних ознак. При функціональному характері порушення механізм слухового аналізу залишається збереженим, однак процес перцептивного розрізнення фонем виявляється незрілим або несформованим.

Кінестетичне сприймання (відчуття положення артикуляційних органів) є підґрунтям артикуляційно-фонематичної та артикуляційно-фонетичної форм дислалії. Дитина не відчуває правильного положення язика, губ чи щелепи, унаслідок чого автоматизація правильного звуку ускладнюється. Ю. Рібцун зазначає, що гнозис, праксис та мовлення являють собою нероздільну тріаду вищих психічних функцій [2], тим самим підкреслюючи нероздільність сприймання і мовленнєвого розвитку.

Зорове сприймання, хоча і є менш задіяним у процесі мовлення, відіграє допоміжну роль при навчанні правильній артикуляції через наслідування за зоровим зразком. Слухове сприймання в широкому сенсі забезпечує загальний розвиток мовлення – не лише фонематичну диференціацію, а й засвоєння

темпоритмічних характеристик мовлення, інтонаційного оформлення висловлювань. Л. Трофименко підкреслює, що «діти зазнають істотних труднощів у формуванні лексико-граматичних структур, що впливає на всі рівні комунікації та навчання. Недостатній словниковий запас і нерозвинена граматична система заважають точному вираженню думок, ускладнюють розуміння інструкцій і виконання навчальних завдань. Психолінгвістичний аналіз мовленнєвого розвитку дітей з ООП засвідчує, що лексико-граматичні труднощі мають системний характер і істотно ускладнюють процес навчання» [8, с. 158-159], що, своєю чергою, включає і процеси сприймання як первинну ланку цього ланцюга.

Мовлення і мислення перебувають у тісному взаємозв'язку, хоча не є тотожними поняттями. Мислення забезпечує смислову сторону мовлення, здатність до узагальнень, класифікацій, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, що відображається у якості зв'язного мовлення дитини. При функціональних порушеннях мовлення, якщо вони обмежуються лише фонетичним рівнем (наприклад, дислалія), мислення, як правило, не порушується. Однак і в цьому разі між станом вербально-логічного мислення та рівнем мовленнєвого розвитку існують взаємозалежності.

Діти з функціональними порушеннями мовлення можуть відчувати труднощі з виконанням завдань, що потребують вербального мислення – формулювання суджень, умовиводів, пояснень. Це пов'язано не стільки з первинним дефіцитом мислення, скільки з обмеженням мовленнєвих засобів для вербалізації думки. В. Синьов, І. Маркусь та С. Геращенко у своєму дослідженні доводять, що «для ефективної корекційно-розвиткової роботи необхідно створити такі умови, які сприятимуть успішному мовленнєвому розвитку дошкільників з інтелектуальними порушеннями у корекційно-виховному процесі, а саме: надання своєчасної корекційно-логопедичної допомоги дитині з інтелектуальними порушеннями в сенситивний період її розвитку; виявлення, попередження та корекція вторинних порушень їу психофізичному розвитку, які ускладнюють корекцію та компенсацію мовленнєвого порушення негативно впливаючи на цілісність її гармонійність загального розвитку дитини з інтелектуальними порушеннями; формування мовних засобів і комунікативних навичок дитини у практичній діяльності при активній вербалізації досвіду діяльності, що здобувається» [5, с. 116].

Метакогнітивна функція мислення – здатність усвідомлювати власні мовленнєві похибки та контролювати власне мовлення – є особливо важливою в контексті логопедичної корекції. Самоконтроль вимови потребує розвиненої довільності когнітивних процесів, зокрема мислення та уваги. Відтак, формування метакогнітивних навичок є перспективним напрямом логопедичної корекції при функціональних порушеннях.

Розуміння взаємозв'язку когнітивних процесів і мовленнєвого розвитку зумовлює необхідність перегляду традиційних підходів до логопедичної корекції

функціональних порушень. Якщо класична логопедія при функціональній дислалії орієнтується передусім на постановку та автоматизацію звуків, то сучасний підхід передбачає врахування когнітивного профілю дитини та цілеспрямований розвиток суміжних когнітивних функцій [7; 9].

Практично когнітивно орієнтований підхід до корекції функціональних порушень мовлення може реалізовуватися через:

1) включення до логопедичних занять вправ на розвиток слухової уваги та слухової пам'яті;

2) використання прийомів розвитку фонематичного сприймання не лише як пасивної диференціації, а й у контексті активної мовленнєвої діяльності;

3) формування мовленнєвого самоконтролю через розвиток метакогнітивних стратегій;

4) впровадження нейрокогнітивних вправ, спрямованих на розвиток міжаналізаторних зв'язків (слухо-рухових, зорово-рухових);

5) урахування обсягу і якості оперативної пам'яті при доборі мовленнєвого матеріалу для занять.

Комплексна корекційна робота, що охоплює власне логопедичний та нейрокогнітивний компоненти, підвищує ефективність подолання функціональних порушень мовлення. Л. Трофименко наголошує, що «підтримка та супровід дитини з алалією потребу є індивідуального, диференційованого підходу, спільної роботи з вчителем-логопедом та іншими педагогами, фахівцями ІРЦ, а також співпраці з батьками. Моніторинг та оцінка прогресу дають змогу відстежувати успішність та вносити необхідні зміни у процес навчання. Забезпечення доступу до адаптованого навчання, індивідуального підходу сприяє розвитку дитини з алалією, її самовизначенню та досягнення успіху» [9, с. 60].

Важливим аспектом є й питання ранньої діагностики. Ю. Рібцун у дослідженні психомовленнєвого розвитку дітей раннього віку підкреслює необхідність уважного моніторингу взаємообумовленості пізнавальної та мовленнєвої активності вже на ранніх етапах онтогенезу. «Саме на цьому віковому етапі сенсомоторні по треби виступають рушійними силами розвитку пізнавальних процесів і основи особистості» [3, с. 9], що дозволяє своєчасно виявити функціональні порушення та розпочати корекційну роботу до їх закріплення.

Важливо враховувати, що когнітивні процеси у дітей із функціональними порушеннями мовлення можуть мати нерівномірний характер розвитку. Нерідко спостерігається поєднання збережених інтелектуальних можливостей із локальними труднощами в окремих пізнавальних функціях, що безпосередньо відображається на мовленнєвій діяльності. Така асинхронія розвитку зумовлює необхідність диференційованого підходу до логопедичної роботи, коли поряд із формуванням правильної звуковимови здійснюється цілеспрямований розвиток «слабких ланок» когнітивної сфери.

Практика свідчить, що у дітей із функціональною дислалією часто виявляються труднощі в завданнях на слухову диференціацію, короткочасне запам'ятовування звукових рядів, утримання інструкції в пам'яті, переключення уваги з одного виду діяльності на інший. Ці прояви не є випадковими, оскільки мовленнєва діяльність за своєю природою вимагає одночасної активізації кількох когнітивних механізмів. Дитина повинна почути зразок, зберегти його у пам'яті, співвіднести з власним артикуляційним досвідом, проконтролювати правильність виконання та закріпити результат у мовленнєвій практиці.

Особливого значення набуває розвиток міжаналізаторних зв'язків. Формування слухо-рухових координацій забезпечує точність відтворення звуків, тоді як зорово-рухові зв'язки сприяють кращому засвоєнню артикуляційних укладів через наслідування. Використання дзеркала, зорових схем артикуляції, тактильних підказок, ритмічних вправ сприяє активізації кількох аналізаторів одночасно, що позитивно впливає на закріплення мовленнєвих навичок.

Не менш важливим є врахування ролі емоційно-вольової регуляції, яка тісно пов'язана з когнітивними процесами. Діти з функціональними порушеннями мовлення можуть швидко втрачати інтерес до завдань, уникати складних вправ, демонструвати невпевненість у власних можливостях. У таких випадках розвиток довільності уваги, формування мотивації до мовленнєвої діяльності та підтримка позитивного емоційного фону є необхідними складовими корекційного процесу.

Когнітивно орієнтований підхід передбачає також зміну логіки побудови логопедичного заняття. Доцільним є включення коротких блоків вправ на розвиток пам'яті, уваги та сприймання перед основною артикуляційною роботою. Це дозволяє підготувати когнітивну базу для ефективного засвоєння мовленнєвого матеріалу. Наприклад, перед автоматизацією звука доцільно виконати вправи на слухову диференціацію, повторення звукових рядів, ритмічні вправи, що активізують слухову увагу та пам'ять.

Значний потенціал має використання ігрових когнітивних вправ, що поєднують мовленнєві та пізнавальні завдання. Ігри на класифікацію, встановлення послідовності, знаходження закономірностей, запам'ятовування вербального матеріалу одночасно розвивають мислення і мовлення. Такий інтегрований підхід відповідає природі психічного розвитку дитини, де мовлення і пізнання формуються у взаємодії.

Окремої уваги потребує формування навичок мовленнєвого самоконтролю. Дитину необхідно навчати чути власну вимову, порівнювати її з еталоном, виявляти помилки та самостійно їх виправляти. Цей процес ґрунтується на розвитку метакогнітивних умінь, що включають усвідомлення власної діяльності та її регуляцію. Включення елементів самооцінювання, взаємооцінювання, слухового контролю сприяє підвищенню ефективності автоматизації звуків.

Таким чином, розширене розуміння ролі когнітивних процесів у мовленнєвому розвитку дозволяє вибудовувати логопедичну роботу на якісно

новому рівні, де корекція вимови поєднується з розвитком пізнавальної сфери дитини. Це створює умови для стійкішого результату та попередження вторинних труднощів у навчанні й комунікації.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє дійти таких висновків. По-перше, функціональні порушення мовлення, хоч і не є наслідком органічного ураження нервової системи чи мовленнєвого апарату, перебувають у тісному взаємозв'язку зі станом когнітивних процесів дитини. Рівень розвитку пам'яті, уваги, сприймання та мислення є одночасно і умовою успішного мовленнєвого розвитку, і чинником, що визначає характер та ступінь вираженості функціональних порушень.

По-друге, кожен із когнітивних процесів вносить специфічний внесок у мовленнєву діяльність: слухова пам'ять та фонематичне сприймання визначають якість фонетичного засвоєння мови; довільна увага – ефективність автоматизації правильних артикуляційних навичок; мовленнєво-рухова пам'ять та кінестетичне сприймання – точність артикуляційних рухів; вербально-логічне мислення та оперативна пам'ять – якість зв'язного мовлення.

По-третє, когнітивно орієнтований підхід до логопедичної корекції функціональних порушень мовлення, що передбачає цілеспрямований розвиток суміжних когнітивних функцій поряд із власне артикуляційною та фонематичною роботою, є перспективним напрямом удосконалення корекційно-педагогічної практики.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у розробці діагностичних методик оцінювання когнітивного профілю дітей із функціональними порушеннями мовлення; апробації нейрокогнітивних корекційних програм для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку з функціональною дислалією; вивченні нейрофізіологічних механізмів взаємозв'язку когнітивних процесів і мовленнєвого розвитку при функціональних порушеннях.

Література:

1. Мартиненко І., Яремчук І. Особливості діагностики порушень письма в учнів початкової школи з диспраксією. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки).* 2025. № 26. С. 176–191. DOI: https://doi.org/10.32626/2413-2578.2025-26.176-191

2. Рібцун Ю. Вивчення праксичних функцій молодших школярів з особливими мовленнєвими потребами. *Особлива дитина: навчання і виховання.* 2021. Том 104. № 4. С. 28–45. DOI: https://doi.org/10.33189/ectu.v104i4.88

3. Рібцун Ю. Психомовленнєвий розвиток дітей раннього віку. *Дошкільне виховання.* 2024. № 1. С. 3–9.

4. Рібцун Ю., Долженко С. Науково-теоретичні аспекти логодіагностики осіб із заїканням. *Особлива дитина: навчання і виховання.* 2025. Том 120. № 4. С. 112–126.

5. Синньов В. М., Маркусь І. С., Геращенко С. І. Особливості мовленнєвого розвитку у дітей з інтелектуальними порушеннями. *Науковий часопис. Корекційна педагогіка.* 2023. Вип. 45. С. 111–117.

6. Соколова Г. Особливості когнітивної сфери дітей з порушеннями мовлення. *Наука і освіта.* 2021. № 1. С. 5–12. DOI: https://doi.org/10.24195/2414-4665-2021-1-1

7. Трофименко Л. І., Ільяна В. М., Рібцун Ю. В., Мартинюк З. С., Грибань Г. В. *Психолінгвістичні дидактичні технології діагностики і подолання мовленнєвих порушень у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення* : навч.-метод. посібник. Київ : НАПН України, 2022. 847 с.

8. Трофименко Л. Психолінгвістичний аналіз особливостей мовленнєвого розвитку дітей з особливими освітніми потребами. *Особлива дитина: навчання і виховання.* 2022. Том 105. № 1. DOI: https://doi.org/10.33189/ectu.v105i1.255

9. Трофименко Л. Стратегії підтримки дітей з алалією в освітньому середовищі. *Особлива дитина: навчання і виховання.* 2024. Том 113. № 1. С. 41–65.

10. Якимчук Г. В. Особливості психічного розвитку дітей з тяжкими порушеннями мовлення. *Габітус.* 2020. Вип. 20. С. 169–174.

References

1. Martynenko, I., & Yaremchuk, I. (2025). Osoblyvosti diahnostyky porushen pysma v uchniv pochatkovoi shkoly z dyspraksiyeyu [Peculiarities of diagnosing writing disorders in primary school students with dyspraxia]. *Aktualni pytannia korektsiinoi osvity (pedahohichni nauky),* (26), 176–191. https://doi.org/10.32626/2413-2578.2025-26.176-191

2. Ribtsun, Yu. (2021). Vyvchennia praksychnykh funktsii molodshykh shkoliariv z osoblyvymy movlennievymy potrebamy [Study of praxic functions of primary school students with special speech needs]. *Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia,* 104(4), 28–45. https://doi.org/10.33189/ectu.v104i4.88

3. Ribtsun, Yu. (2024). Psykhomovennevyi rozvytok ditei rannoho viku [Psychospeech development of young children]. *Doshkilne vykhovannia,* (1), 3–9.

4. Ribtsun, Yu., & Dolzhenko, S. (2025). Naukovo-teoretychni aspekty lohodiahnostyky osib iz zaikanniam [Scientific and theoretical aspects of logopedic diagnostics of persons with stuttering]. *Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia,* 120(4), 112–126.

5. Synov, V. M., Markus, I. S., & Herashchenko, S. I. (2023). Osoblyvosti movlennevoho rozvytku u ditei z intelektualnymy porushenniamy [Features of speech development in children with intellectual disabilities]. *Naukovyi chasopys. Korektsiina pedahohika,* (45), 111–117.

6. Sokolova, H. (2021). Osoblyvosti kohnityvnoi sfery ditei z porushenniamy movlennia [Features of the cognitive sphere of children with speech disorders]. *Nauka i osvita,* (1), 5–12. https://doi.org/10.24195/2414-4665-2021-1-1

7. Trofymenko, L. I., Iliana, V. M., Ribtsun, Yu. V., Martyniuk, Z. S., & Hryban, H. V. (2022). *Psykholinhvistychni dydaktychni tekhnolohii diahnostyky i podolannia movlennevykh porushen u molodshykh shkoliariv z tiazhkymy porushenniamy movlennia* [Psycholinguistic didactic technologies for diagnosing and overcoming speech disorders in primary school students with severe speech disorders]: navch.-metod. posibnyk. Kyiv: NAPN Ukrainy.

8. Trofymenko, L. (2022). Psykholinhvistychnyi analiz osoblyvostei movlennevoho rozvytku ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy [Psycholinguistic analysis of the features of speech development of children with special educational needs]. *Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia,* 105(1). https://doi.org/10.33189/ectu.v105i1.255

9. Trofymenko, L. (2024). Stratehii pidtrymky ditei z alaliyeyu v osvitnomu seredovyshchi [Strategies for supporting children with alalia in the educational environment]. *Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia,* 113(1), 41–65.

10. Yakymchuk, H. V. (2020). Osoblyvosti psykhichnoho rozvytku ditei z tiazhkymy porushenniamy movlennia [Features of mental development of children with severe speech disorders]. *Habitus,* (20), 169–174.

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 373.2:797.2]:613

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1073-1086

Лісневська Наталія Валентинівна кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри теорії і методики дошкільної освіти Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка м. Глухів, https://orcid.org/0000-0001-7910-7932

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ВАЛЕОЛОГІЧНИХ ІГОР НА ЗАНЯТТЯХ З ПЛАВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З МЕТОЮ ЇХ ОЗДОРОВЛЕННЯ

Анотація. У статті розглянуто проблему застосування валеологічних ігор у процесі навчання плавання дітей дошкільного віку як ефективного синергетичного засобу їхнього комплексного оздоровлення. Наголошено, що в умовах сучасних деструктивних викликів (інтенсивного психоемоційного стресу, несприятливого екологічного стану та прогресуючої гіподинамії через надмірну цифровізацію дитинства) збереження соматичного, психічного та соціального здоров'я підростаючого покоління є критично важливим медико-педагогічним завданням. Обґрунтовано унікальний виховний та фізіологічний потенціал плавання як спортивної вправи, що мінімізує гравітаційне навантаження на хребет, симетрично зміцнює м'язовий корсет, тренує кардіореспіраторну систему й активізує міжпівкульну взаємодію головного мозку.

У дослідженні проаналізовано науково-методичні підходи до організації рухової активності дошкільників та констатовано наявність суперечності між високим оздоровчим потенціалом ігрової діяльності у воді та переважно ізольованим розглядом плавання як суто технічного засобу фізичного тренування. Доведено доцільність інтеграції фізичного навантаження у басейні з цілеспрямованим формуванням культури здоров'я через ігровий підхід, що відповідає провідному виду діяльності дітей 3-6 років. Визначено психологічну роль валеологічних ігор як дієвого інструменту адаптації, що допомагає малюкам безболісно долати базовий страх води й глибини, трансформуючи тривожність у позитивні емоції.

Особливу увагу приділено диференціації та специфіці впровадження валеологічних ігор залежно від вікових особливостей вихованців. Наведено конкретні приклади сюжетно-ігрових комплексів для дітей молодшого середнього і старшого дошкільного віку, спрямованих на невимушене засвоєння дітьми знань про будову власного тіла, функціонування внутрішніх органів, правила особистої гігієни, основи раціонального харчування та загартування. Підкреслено, що командний характер ігор у водному середовищі сприяє соціалізації дошкільників, вихованню дисциплінованості, подоланню сором'язливості та розвитку навичок саморегуляції нервової системи.

Ключові слова: валеологічні ігри, плавання, стан здоров'я дітей дошкільного віку, валеологічна робота, мотивація до ведення здорового способу життя, формування культури здоров'я, оздоровлення дітей, способи плавання.

Lisnevska Nataliia candidate of pedagogical sciences, associate professor, associate professor of the Department of Theory and Methodology of Preschool Education of the Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv national pedagogical university, https://orcid.org/0000-0001-7910-7932

FEATURES OF APPLYING VALEOLOGICAL GAMES IN SWIMMING CLASSES FOR PRESCHOOL-AGED CHILDREN WITH THE AIM OF IMPROVING THEIR HEALTH

Abstract. The article examines the problem of using valeological games in the process of teaching swimming to preschool children as an effective synergetic tool for their comprehensive health improvement. It is emphasized that under modern destructive challenges (intensive psycho-emotional stress, unfavorable environmental conditions, and progressive hypodynamia due to excessive digitalization of childhood), preserving the somatic, mental, and social health of the younger generation is a critically important medical and pedagogical task. The unique educational and physiological potential of swimming as a sports exercise is substantiated, which minimizes gravitational load on the spine, symmetrically strengthens the muscular core, trains the cardiorespiratory system, and activates interhemispheric interaction of the brain.

The study analyzes scientific and methodical approaches to organizing the physical activity of preschoolers and reveals a contradiction between the high health-improving potential of game activity in water and the predominantly isolated consideration of swimming as a purely technical tool for physical training. The feasibility of integrating physical workload in the pool with the targeted formation of a health culture through a game approach, which corresponds to the leading activity of 3–6-year-old children, is proven. The psychological role of valeological games is defined as an effective adaptation tool that helps toddlers painlessly overcome the basic fear of water and depth, transforming anxiety into positive emotions.

Special attention is paid to the differentiation and specificity of implementing valeological games depending on the age characteristics of the children. Specific examples are provided of role-playing game complexes for children in the early, middle, and late preschool years, designed to help children naturally acquire knowledge about the structure of their own bodies, the functioning of internal organs, personal hygiene rules, the basics of a balanced diet, and hardening. It is highlighted that the team nature of games in the aquatic environment contributes to the socialization of preschoolers, fostering discipline, overcoming shyness, and developing nervous system self-regulation skills.

Keywords: valeological games, swimming, health status of preschool children, valeological work, motivation for a healthy lifestyle, formation of health culture, children's health improvement, swimming strokes.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку дошкільної освіти особливої гостроти набуває проблема збереження, зміцнення і відновлення здоров'я підростаючого покоління. Період дошкільного дитинства є унікальним етапом онтогенезу, на якому закладаються фундаментальні основи соматичного, психічного і соціального благополуччя особистості. Водночас сьогодення висуває серйозні виклики: катастрофічне зростання гіподинамії через надмірне захоплення цифровими гаджетами, незадовільний стан довкілля, психоемоційне напруження та зниження загальних адаптаційних можливостей дитячого організму призводять до збільшення частоти хронічних і простудних захворювань. За таких умов виникає гостра потреба у пошуку та впровадженні ефективних інноваційних технологій, що поєднують рухову активність із цілеспрямованим вихованням культури здоров'я.

Одним із найбільш дієвих та універсальних засобів фізичного виховання й загартування дошкільників є плавання. Завдяки специфіці водного середовища, яке мінімізує гравітаційне навантаження на хребет, плавання забезпечує гармонійний розвиток опорно-рухового апарату, стимулює функціонування серцево-судинної та дихальної систем, активізує обмін речовин і чинить виражений заспокійливий вплив на нервову систему. Однак механічне виконання одноманітних плавальних вправ швидко виснажує увагу дитини та знижує її інтерес до занять. Оптимальним інструментом вирішення цієї проблеми є ігровий підхід, зокрема застосування валеологічних ігор у воді.

Важливість валеологічних ігор у процесі навчання плавання дітей дошкільного віку зумовлена їхньою багатофункціональністю та синергетичним ефектом. Валеологічні ігри виступають потужним психологічним каталізатором: гра у воді допомагає дитині безболісно адаптуватися до незвичного середовища, долати базовий страх глибини, знімати емоційну напругу й сором'язливість, трансформуючи тривожність у позитивні емоції. Валеологічні ігри безпосередньо у водному середовищі посилюють загальний оздоровчий ефект, оскільки поєднують загартувальний вплив води з усвідомленими діями вихованців. Такі ігри перетворюють заняття в басейні на інтелектуальний процес самопізнання. Через цікаві ігрові сюжети й правила (наприклад, дидактичні вправи на сортування чи розрізнення понять) дошкільники в невимушеній формі засвоюють знання про будову власного тіла, вивчають правила особистої гігієни, основи раціонального харчування, безпеки на воді та алгоритми збереження здоров'я. У такий спосіб дитина не просто автоматично виконує фізичні рухи, а вчиться розуміти свій організм і свідомо ставитися до здорового способу життя.

Попри очевидну дидактичну й терапевтичну цінність інтеграції валеології у плавання, у сучасній науково-методичній практиці спостерігається

суперечність: плавання переважно розглядається як суто ізольований засіб фізичного тренування, а потенціал валеологічних ігор у водному середовищі використовується фрагментарно й інтуїтивно. Окреслена суперечність, а також брак чітких методичних рекомендацій щодо специфіки проектування та проведення таких ігор з дітьми дошкільного віку зумовлюють актуальність обраної теми та визначають напрям нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема збереження здоров'я дітей дошкільного віку та пошуку ефективних засобів їхнього фізичного розвитку є предметом постійної уваги науковців. У науковому дискурсі сформовано потужну теоретичну базу, яка досліджує різні аспекти рухової активності, оздоровлення та формування культури здоров'я майбутнього покоління.

Питання загальної організації валеологічної роботи в умовах закладів дошкільної освіти, а також аналіз сучасних тенденцій стану здоров'я дошкільників представлено в дослідженнях Н. Лісневської [2; 3].

Окреме місце в системі оздоровлення дитячого організму відводиться плаванню. Його колосальний терапевтичний, загартувальний і загальнозміцнювальний вплив на організм дитини підтверджується численними фізіологічними й педагогічними розвідками. Зокрема, у працях В. Підгайної акцентується увага на важливості занять плаванням для зміцнення серцево-судинної, дихальної та опорно-рухової систем. Проте, варто зауважити, що більшість авторів, включаючи В. Підгайну, розглядають цей вплив переважно на прикладі дітей молодшого шкільного віку, залишаючи питання специфіки роботи з дошкільниками менш розробленим [6].

Що стосується дітей дошкільного віку, то в працях Н. Лісневської [4; 5] закцентується увага на важливості занять плаванням, а також розкриваються особливості застосування рухливих ігор і здоров'язбережувальних технологій на цих заняттях.

Аналіз науково-методичної літератури свідчить, що попри глибоке вивчення ізольованих аспектів фізичного виховання (плавання) та теоретичних засад валеологічної освіти, інтеграція цих двох напрямків залишається недостатньо дослідженою. Досі бракує цілісних праць, які розкривали б методику застосування саме валеологічних ігор у водному середовищі як синергетичного інструменту, що одночасно тренує тіло дитини й формує її свідоме ставлення до здоров'я. Необхідність заповнення цього наукового вакууму й зумовила доцільність нашого дослідження.

Мета статті – розкрити особливості застосування валеологічних ігор у плаванні дітей дошкільного віку з метою їх оздоровлення.

Виклад основного матеріалу. Плавання – це спортивна вправа, яка суттєво відрізняється від більшості інших видів спорту. Його головна цінність полягає в тому, що воно забезпечує одночасно високе кардіо- та силове навантаження, але завдяки фізичним властивостям води повністю нівелює шкідливий вплив на суглоби та хребет.

Унікальність плавання полягає у специфіці водного середовища. На відміну від «земних» видів спорту (біг, гімнастика, футбол), де м'язи працюють в умовах постійного опору гравітації, у воді вага тіла дитини зменшується майже на 90%. Це дозволяє: розвантажити міжхребцеві диски та суглоби, що мінімізує ризик травм; задіяти в роботу понад 95% м'язів тіла одночасно (особливо глибокі м'язи спини, кору, плечового поясу та пресу); розвивати м'язову систему симетрично, оскільки циклічні рухи (брасом, кролем чи на спині) вимагають однакового зусилля від правої та лівої половини тіла. Дитина отримує максимальну користь для організму за мінімального ризику травмування. Проведення таких занять запускає потужні процеси комплексного розвитку та оздоровлення. Отже, водне середовище повністю знімає гравітаційне навантаження з хребта.

Водночас під час плавання гармонійно й симетрично тренуються глибокі м'язи спини, кору та живота, що є найкращою природною профілактикою сколіозу й порушень постави. Спортивне плавання вимагає постійного утримання горизонтального положення тіла та витягування. Горизонтальне положення у воді знімає статичну напругу з хребта. Регулярне виконання гребкових рухів і плавальна стійка формують потужний і міцний м'язовий корсет, що виступає найкращою природною профілактикою сколіозу, кіфозу та інших деформацій постави.

Постійні гребкові рухи ногами зміцнюють стопи та гомілковостопні суглоби, що запобігає розвитку плоскостопості.

Плавання як спортивна вправа жорстко регламентує цикл дихання: дитина змушена робити швидкий, глибокий вдих ротом над водою і тривалий, потужний видих у воду (долаючи її опір). Це діє як професійний тренажер для дихальної системи: збільшується життєва ємність легень (ЖЄЛ); зміцнюються міжреберні м'язи та діафрагма; кров інтенсивно насичується киснем, що покращує живлення клітин головного мозку й усуває симптоми хронічної втоми чи кисневого голодування (блідість, головні болі).

Варто відмітити, що горизонтальне положення тіла під час плавання полегшує роботу серця – крові легше повертатися по венах до серцевого м'яза. Водночас тиск води на поверхню тіла стимулює відтік лімфи та прискорює кровообіг. Як результат: серцевий м'яз еластично тренується й зміцнюється, збільшується його ударний об'єм, покращується тонус судин, але серце дитини при цьому не зазнає такого перевантаження, як під час тривалого бігу чи стрибків.

Вода має значно вищу теплопровідність, ніж повітря. Навіть у теплому басейні організм дитини постійно віддає тепло, що змушує систему терморегуляції працювати в активному режимі. Регулярні спортивні навантаження у воді тренують судини миттєво реагувати на температурні зміни, завдяки чому імунна система починає працювати бездоганно, різко знижуючи частоту простудних захворювань (ГРВІ, бронхітів тощо).

Вода має природний терапевтичний ефект: вона м'яко масажує тіло, знижує рівень нервової напруги, заспокоює нервову систему, покращує якість нічного сну та апетит дитини. Навчитися триматися на воді – це подолання базового страху глибини, що дарує дошкільнику психологічну безпеку та віру у власні сили. Синхронні й почергові рухи руками та ногами у воді (наприклад, під час плавання кролем чи брасом) активізують міжпівкульну взаємодію головного мозку, що безпосередньо покращує координацію, логічне мислення та пам'ять.

Слід додати, що спортивні плавальні рухи є складними локомоціями. Дитині необхідно синхронізувати рухи правої та лівої руки, роботу ніг, та ще й підлаштувати під цей ритм цикл вдиху-видиху. Таке перехресне чергування рухів: активно стимулює роботу обох півкуль головного мозку; покращує роботу мозочка, який відповідає за координацію рухів та орієнтацію у просторі; прямо впливає на когнітивні здібності (логічне мислення, просторову уяву, швидкість реакції), що є базою для успішного навчання.

Отже, плавання як спортивна вправа – це унікальний біомеханічний і фізіологічний інструмент. Воно дає змогу дати дитині повноцінне, серйозне атлетичне навантаження, розвинути витривалість, силу й координацію, але робить це у максимально безпечний, щадний для дитячого скелета спосіб.

Плаванню можна починати навчати дітей з раннього віку, однак у закладах дошкільної освіти цілеспрямоване навчання розпочинається з другої молодшої групи. У цій групі дітей навчають не боятись заходити у воду і виходити з неї; ознайомлюють із властивостями води; виконувати різні вправи з ходьби, бігу, стрибків; відпрацьовують різні рухи руками, ногами; здійснювати занурення у воду; робити видих на воду; ознайомлюють з лежанням на грудях на воді; просуватись уперед у воді. У середній групі з дітьми повторюють попередні вправи і вивчають нові рухи: відкривати очі у воді; лежати на воді; ковзання у воді на грудях і спині; пересування на руках; вільне лежання на воді; виконання вдиху над водою і видиху у воду; продовжують опановувати рухи руками і ногами.

У старшій групі діти повторюють раніше вивчене і опановують способом плавання «кроль на грудях» і «кроль на спині», а також ознайомлюються з такими способами плавання, як «брас» і «дельфін». Крім того, вивчають повороти в басейні і старт у воду з тумбочки басейну [1].

Заняття з плавання в дошкільному віці мають унікальний оздоровчий і розвивальний потенціал, який не може замінити жоден інший вид фізичної культури. Попри всю очевидну користь, механічне та одноманітне виконання плавальних вправ швидко втомлює дітей, знижує їхній інтерес і може викликати психологічний опір. Проте максимальний ефект плавання досягається тоді, коли фізичне навантаження у воді поєднується із цілеспрямованим формуванням культури здоров'я. Оскільки провідною діяльністю в дошкільному віці є гра, тому оздоровлення має відбуватися через ігровий підхід, а саме – через впровадження валеологічних ігор.

Поєднання плавання з валеологічними іграми є необхідним з кількох причин. Валеологічні ігри у воді (наприклад, «Морські кити», «Вітерець і хмарка») допомагають дітям непомітно для них самих адаптуватися до водного середовища, долати страх перед зануренням обличчя чи бризками та розслабляти затиснуті м'язи. Завдяки іграм заняття в басейні перетворюються на захопливий процес самопізнання. Дитина не просто автоматично рухає руками, а в ігровій формі вивчає будову власного тіла, розуміє, як працюють її легені та серце, й усвідомлює оздоровчий вплив води. Валеологічні ігри у воді можуть мати дидактичний зміст (наприклад, водні варіанти ігор «Корисно-некорисно», «Їстівне-неїстівне», «Краплинка вмивається»). Пропливаючи певну дистанцію або пірнаючи за предметами, діти паралельно закріплюють знання про правила особистої гігієни, корисні продукти харчування, принципи загартування та безпечної поведінки. Командні валеологічні ігри, естафети та парні вправи у воді вчать дошкільників суворої дисципліни (слухати інструктора, поважати правила), допомагають синхронізувати свої дії з однолітками, швидко знаходити друзів і підтримувати товаришів, що значно зміцнює їхнє соціальне здоров'я.

Наприклад, під час валеологічної гри «Їстівне-неїстівне» діти повинні обрати іграшковий продукт харчування і допливсти (зазначеним способом плавання) до відповідного кошика/обруча і закинути в нього обраний предмет. Валеологічна гра «Корисне-некорисне»: діти з одного бортика басейну переносять предмети на протилежний вільним або зазначеним способом плавання. Валеологічна гра «Можна-неможна»: вихователь називає дію (наприклад, вставляти предмети в розетку, вживати прострочені продукти, їсти невідомі ягоди, пити молоко, їсти овочі, фрукти чи каші тощо), а діти повинні виконати різні рухові дії: якщо можна – підстрибнути, якщо ні – зробити кілька кроків вперед тощо. Наведемо приклади валеологічних ігор для дітей молодшого, середнього і старшого дошкільного віку.

Для дітей молодшого дошкільного віку (3-4 роки) валеологічні ігри у воді мають свої особливості. Оскільки в цьому віці малюки ще адаптуються до колективу, часто бояться води та сприймають світ виключно через яскраві образи, ігри мають бути максимально простими, емоційними та без складних правил. Головна мета таких ігор – прибрати страх перед водою (бризками, зануренням) і вчити базових уявлень про своє тіло, охайність і здоров'я.

Ось приклади деяких валеологічних ігор: *«Охайні каченята»* (Мета плавальна: адаптація до води, подолання страху перед потраплянням бризок на обличчя, активне пересування у воді. Мета валеологічна: виховання культурно-гігієнічних навичок, розуміння значення чистоти для здоров'я. Хід гри: Діти перетворюються на «каченят», які прийшли на ставок умитися, щоб бути чистими й не хворіти), *«Сонечко і дощик» (водний варіант)* (Мета плавальна: навчання занурення у воду (до рівня підборіддя або носа), затримування дихання. Мета валеологічна: загартування організму, формування вміння чергувати активний рух та відпочинок для розвантаження нервової системи. Хід

гри: На слова вихователь «Світить сонечко!» – діти («курчатка» або «бджілки») весело ходять, бігають або стрибають у воді, плещуть долоньками по поверхні, радіють і загартовуються. На слова: «Грім гримить, пішов дощик!» – діти повинні швидко присісти у воду так, щоб сховати плечі та підборіддя), *«Морські зірочки відпочивають»* (Мета плавальна: навчання лежання на воді (на спині або грудях з підтримкою), розслаблення м'язів. Мета валеологічна: профілактика перевтоми, зняття психоемоційного та м'язового напруження, формування правильної постави. Хід гри: Діти лягають на воду на спину, широко розвівши руки та ніжки в сторони («зірочки»), заплющують очі, розслаблюють шию, спинку та животик, спокійно дихають, слухають, як м'яко вода масажує їхнє тіло), *«Де ростуть вітаміни?» (*Мета плавальна: розвиток координації рухів, окоміру, збирання предметів, що плавають на поверхні води. Мета валеологічна: ознайомлення з поняттям «вітаміни», формування первинних знань про користь овочів та фруктів для імунітету. Хід гри: У басейн кидають багато яскравих плаваючих іграшок (або кульок) двох кольорів: наприклад, жовті (це «лимончики та банани») і зелені (це «огірочки та капуста»). Малюкам дають завдання: хлопчики збирають «зелені вітаміни» у зелене відерце, а дівчатка – «жовті вітаміни» у жовте відерце), *«Ріпка» (або «Ростемо міцними»)* (Мета плавальна: зміцнення м'язів ніг і спини, утримання рівноваги під час опору води. Мета валеологічна: формування уявлення про фізичну силу, м'язи та ріст організму через рухову активність. Хід гри: Діти стають у коло або шеренгу та беруться за руки, присідають під воду по шию, потім повільно піднімаються і підстрибують угору, піднімають руки над головою, випрямляють спинки та показують, якими високими й здоровими вони стали завдяки заняттям у басейні).

Для дітей середнього дошкільного віку (4-5 років) валеологічні ігри у воді стають більш сюжетними та різноманітними. У цьому віці діти вже краще орієнтуються у водному середовищі, активніше взаємодіють одне з одним, а їхні уявлення про здоров'я розширюються. Проте вони все ще потребують чітких ігрових образів та емоційного супроводу. Головна мета ігор для цієї вікової групи – удосконалення навичок занурення, видиху у воду та тримання на поверхні, паралельно із формуванням базових знань про внутрішні органи (серце, легені), чистоту тіла та загартування.

Ось приклади деяких валеологічних ігор: *«Слухняне серце»* (Мета плавальна: навчання спокійного пересування у воді, утримання рівноваги, чергування активного бігу та зупинок. Мета валеологічна: ознайомлення дітей із роботою серця, усвідомлення впливу спорту на зміцнення серцевого м'яза, навчання саморегуляції. Хід гри: Вихователь просить дітей прикласти долоньку до грудей і послухати, як тихо б'ється їхнє сердечко. За командою «Серце тренується!» діти починають активно бігати басейном, високо піднімаючи коліна та допомагаючи собі руками (імітація швидкого плавання або бігу). За командою «Серце відпочиває!» діти миттєво зупиняються, прикладають руку до грудей, слухають швидкий стукіт серця і роблять 3-4 глибокі повільні вдихи й видихи,

щоб заспокоїти його ритм. Вихователь пояснює: «Бачите, як швидко б'ється серце? Це воно розносить здоров'я по всьому тілу!»), *«Чарівні рибки та чиста водичка»* (Мета плавальна: навчання видиху у воду (утворення бульбашок), занурення обличчя. Мета валеологічна: формування уявлень про екологію, чистоту довкілля та її прямий зв'язок із здоров'ям людини й тварин. Хід гри: Діти перетворюються на «чарівних рибок», які живуть у чистому озері. Вони роблять глибокий вдих ротом, опускають губи у воду і роблять тривалий видих, створюючи багато бульбашок («миють водичку»). Потім вихователь просить «рибок» занурити обличчя під воду з розплющеними очима (можна в окулярах), щоб перевірити, чи чисто навколо. На дно можна кинути яскраві великі іграшки чи предмети валеологічного характеру, які діти мають роздивитися під водою), *«Корисний кошик для імунітету»* (Мета плавальна: збирання предметів під водою (пірнання або присідання із зануренням голови). Мета валеологічна: закріплення знань про вітаміни, корисні продукти, які захищають від хвороб, розвиток логічного мислення. Хід гри: На дно басейну (на невелику глибину) вихователь кидає тонучі іграшки або великі пластикові геометричні фігури різних кольорів валеологічного характеру, наприклад, жовті предмети – це лимони, помаранчеві – морквини, а червоні – яблука (або дійсно розкидати іграшкові лимони, моркви, яблука тощо). Це все «вітаміни» для імунітету. За сигналом діти мають присісти під воду, заплющити або розплющити очі (залежно від рівня підготовки), дістати з дна один «вітамін» і віднести його у кошик на бортику. Кладучи предмет, дитина має назвати його користь), *«Жабенята-чистюлі»* (Мета плавальна: навчання підстрибування у воді, ковзання на грудях із підтримуючим засобом (дощечкою), зміцнення м'язів ніг та рук. Мета валеологічна: виховання звички до чистоти, охайності та догляду за шкірою. Хід гри: Діти стають у шеренгу – вони «жабенята», які зранку роблять водну зарядку. В ігровій формі діти бризкають водою на обличчя, роблять колові рухи руками у воді перед собою, лягають животиком на плавальні дощечки і, активно працюючи ніжками (як жабки), пливуть до протилежного бортика), *«Морська хвиля загартовує»* (Мета плавальна: подолання страху перед великими бризками, навчання ковзання на спині з підтримкою інструктора. Мета валеологічна: формування свідомого ставлення до загартування водою як головного захисту від простудних захворювань. Хід гри: Діти діляться на дві групи. Перша група стає в шеренгу і за командою вихователя робить руками «морські хвилі» – активно плеще долонями по воді, створюючи бризки. Друга група дітей – це «кораблики», які пропливають повз ці хвилі на спині (або на грудях) за допомогою надувних комірців чи нудлів. Потім групи міняються місцями).

Для дітей старшого дошкільного віку (5-6 років) валеологічні ігри у воді мають більш усвідомлений та комплексний характер. У цьому віці діти вже добре володіють своїм тілом, вміють виконувати складніші плавальні рухи (ковзання, пірнання, затримку дихання) і здатні розуміти складніші валеологічні поняття —

будову організму, значення імунітету, роботу серця й легень, правила безпеки та здорового харчування.

Ось приклади валеологічних ігор: *«Морські кити» (або «Міцні легені»)* (Мета плавальна: навчання правильного дихання у воді, виконання глибокого вдиху над водою та тривалого, повного видиху у воду. Мета валеологічна: ознайомлення дітей із роботою органів дихання (легень), усвідомлення значення тренування дихальної системи для зміцнення імунітету. Хід гри: Діти перетворюються на «китів». Діти, тримаючись руками за бортик басейну або за руки одне одного, за командою роблять глибокий вдих ротом над водою, присідають під воду (або просто занурюють обличчя) і роблять довгий, потужний видих, випускаючи все повітря. На поверхні води утворюються великі бурхливі бульбашки – «фонтани китів»), *«Корисно-некорисно»* (Мета плавальна: тренування навичок швидкого пересування у воді, біг, підстрибування, координація рухів та утримання рівноваги. Мета валеологічна: формування знань про корисні та шкідливі продукти харчування, виховання культури здорового харчування. Хід гри: На поверхні води плавають різнокольорові пластикові кульки. Вихователь заздалегідь домовляється з дітьми: зелені кульки – це корисні продукти (овочі, фрукти, риба), а червоні кульки – некорисні або ті, які шкодять здоров'ю, якщо їх їсти забагато (чипси, газовані напої, велика кількість цукерок). На протилежних бортиках басейну стоять два кошики. За сигналом діти активно пересуваються у воді (біжать, допомагаючи собі руками), збирають по одній кульці й відносять у відповідний кошик), *«Рівна постава – струнка стріла»* (Мета плавальна: навчання ковзання на грудях або на спині («стрілочка»), утримання чіткого горизонтального положення тіла. Мета валеологічна: формування уявлення про хребет як основу тіла, профілактика сколіозу та порушень постави, зміцнення м'язового корсету. Хід гри: Вихователь пояснює, що для того, щоб мати гарне здоров'я, спинка і хребет дитини мають бути рівними, наче міцна, струнка стріла. Діти стають біля бортика, витягують руки вперед, з'єднують долоні, ховаючи голову між руками. За командою *«Рівні стрілочки, вперед!»* діти відштовхуються ногами від бортика або дна басейну і ковзають по поверхні води максимально рівно, напружуючи м'язи спини, кору та ніг. Виграє той, чия «стрілочка» пропливе найдовше, не зігнувши спину), *«Вітерець і хмарка»* (Мета плавальна: розвиток координації рухів, тренування сили м'язів рук та ніг у воді, вміння регулювати темп рухів. Мета валеологічна: профілактика перевтоми, навчання дітей саморегуляції, чергування процесів збудження (активного руху) та гальмування (розслаблення нервової системи). Хід гри: Діти перетворюються на швидкі хвилі: вони активно бігають у басейні, виконують гребкові рухи рук, створюють рух води, тренуючи м'язи та серце. За відповідною командою діти повинні миттєво зупинитися, зробити глибокий спокійний вдих-видих, повністю розслабити м'язи рук і ніг, лягти на воду на спину («зірочкою»). Вони заплющують очі на кілька секунд, прислухаючись до свого спокійного серцебиття та заспокоюючи нервову систему).

Наводимо також приклади валеологічних ігор у воді для дітей старшого дошкільного віку (5-6 років), які інтегровані безпосередньо у процес вивчення та вдосконалення конкретних спортивних способів плавання. Кожна гра поєднує технічне завдання (відпрацювання елементів кроля, брасу чи дельфіна) із валеологічним складником (розуміння біомеханіки тіла, зміцнення органів, тренування дихання та свідоме ставлення до здоров'я):

Спосіб плавання: «Кроль на грудях» – *«Капіляри та швидка кров»* (Мета плавальна: відпрацювання безперервних, почергових рухів ногами кролем на грудях (з дощечкою в руках або в ковзанні) та ритмічного дихання вбік. Мета валеологічна: ознайомлення з поняттям кровообігу та судин (капілярів); усвідомлення того, як активна робота м'язів допомагає серцю збагачувати організм киснем. Хід гри: Пливти треба швидко, тоді м'язи ніг і рук працюють як «насоси» і допомагають крові рухатися швидше, що робить нас бадьорими.

Спосіб плавання: «Кроль на спині» – *«Морська зірочка рівняє хребет»* (Мета плавальна: вдосконалення техніки плавання кролем на спині, утримання високого горизонтального положення таза та прямих ніг під час гребків. Мета валеологічна: профілактика порушень постави (сколіозу), зміцнення м'язового корсету спини, розуміння значення хребта як «стовпа здоров'я». Хід гри: Діти лягають на спину, руки витягнуті за головою (або вздовж тулуба). За командою починають рух кролем на спині. Головна умова гри – плисти максимально рівно, не «провисаючи» тазом у воду, дивлячись чітко в стелю (горизонтально).

Спосіб плавання: «Брас» – *«Жабки-рятівники: чисті легені»* (Мета плавальна: розуміння та відпрацювання одночасної, симетричної координації рухів рук і ніг у способі брас; правильне поєднання гребка із підніманням голови для вдиху та видиху у воду. Мета валеологічна: розвиток життєвої ємності легень, зміцнення дихальних м'язів, профілактика простудних захворювань через глибоке дихання. Хід гри: Діти перетворюються на «жабок-рятівників». Вони мають пропливти дистанцію брасом. На кожен гребок руками дитина піднімає голову, робить широке «вдихання здоров'я» ротом, а під час відштовхування ногами занурює обличчя і робить довгий видих у воду.

Спосіб плавання: «Дельфін» (Батерфляй) – *«Гнучка хвиля – сильний імунітет»* (Мета плавальна: навчання та корекція хвилеподібного руху тулуба (на грудях), що є основою техніки плавання способом «дельфін». Мета валеологічна: розвиток гнучкості міжхребцевих дисків, стимуляція нервових закінчень хребта, розвиток загальної витривалості та формування сили волі. Хід гри: Діти витягують руки вперед («стрілочкою») і починають рухатися басейном, виконуючи безперервний хвилеподібний рух усім тілом імітуючи дельфіна.

Отже, інтеграція валеологічних ігор у заняття з плавання дозволяє досягти синергетичного ефекту. Водне середовище створює ідеальні фізичні умови для зміцнення систем організму, а валеологічна гра наповнює цей процес інтелектуальним та емоційним змістом, формуючи у дитини стійкий фундамент здоров'я та свідому мотивацію до здорового життя змалечку.

Висновки дослідження. Підсумовуючи результати теоретичного аналізу та науково-методичного обґрунтування проблеми застосування валеологічних ігор у процесі навчання плавання дітей дошкільного віку, можна зробити такі висновки. Плавання виступає унікальним і високоефективним засобом комплексного оздоровлення та всебічного розвитку дошкільників. Специфіка водного середовища дозволяє мінімізувати гравітаційне навантаження на хребет і суглоби, одночасно задіюючи в роботу понад 95% м'язів тіла, що забезпечує формування міцного м'язового корсету та ефективну профілактику порушень постави й плоскостопості. Системні заняття в басейні еластично тренують серцево-судинну й дихальну системи, збільшують життєву ємність легень, активізують міжпівкульну взаємодію головного мозку та запускають потужні процеси терморегуляції і загартування організму.

Упровадження валеологічних ігор у водне середовище є об'єктивною необхідністю, зумовленою психофізіологічними особливостями дітей дошкільного віку. Оскільки гра є провідним видом діяльності у цьому віці, саме ігровий підхід дозволяє нівелювати монотонність механічних плавальних вправ, запобігає швидкій стомлюваності й психоемоційному виснаженню дітей. Валеологічні ігри виконують важливу роль психологічного адаптера, допомагаючи малюкам безболісно подолати базовий страх глибини, занурення обличчя та потрапляння бризок, трансформуючи первинну тривожність у стійкі позитивні емоції.

Багатофункціональність валеологічних ігор дозволяє забезпечити синергетичний ефект, де фізичне навантаження нерозривно пов'язане з інтелектуальним розвитком. Через прості, але дидактично насичені ігрові сюжети діти різних вікових груп (від молодшого до старшого дошкільного віку) у невимушеній формі засвоюють знання про будову власного тіла, роботу серця й легень, правила особистої гігієни, культуру здорового харчування та безпеку на воді. Це перетворює заняття з плавання на свідомий процес самопізнання, закладаючи фундамент для формування валеологічної компетентності змалечку.

Командний характер ігрової діяльності у воді чинить виражений вплив на соматичне, психічне і соціальне здоров'я дітей. Ігри сприяють зняттю емоційного та м'язового напруження, вчать дошкільників саморегуляції (чергуванню процесів збудження та гальмування), виховують дисциплінованість, повагу до правил, а також допомагають подолати сором'язливість, синхронізувати свої дії з однолітками й легше знаходити друзів.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо в теоретичному обґрунтуванні та розробці цілісної, поетапної парціальної програми з плавання для закладів дошкільної освіти, яка базуватиметься на наскрізному використанні валеологічних ігор; диференціації та систематизації валеологічних ігор у воді залежно від індивідуально-типологічних особливостей дітей та їхніх медичних груп здоров'я (основної, підготовчої, спеціальної); експериментальній перевірці тривалого впливу розробленої системи валеологічних ігор у басейні на динаміку

сформованості уявлень дошкільників про здоровий спосіб життя та рівень їхньої загальної соматичної резистентності (зниження частоти захворюваності на ГРВІ); створенні методичних рекомендацій для інструкторів з плавання та вихователів щодо інтеграції занять у басейні з іншими формами валеологічної роботи (валеологічними екскурсіями, дослідами, бесідами).

Література

1. Вільчковський Е. С., Курок О. І. (2019)**.** Теорія і методика фізичного виховання дітей дошкільного віку. *Навчальний посібник.* Суми: Університетська книга. 428 с.

2. Лісневська, Н. В. (2025). Аналіз стану здоров'я дітей дошкільного віку та шляхи його збереження і зміцнення в умовах закладу дошкільної освіти. *Проблеми сучасних трансформацій*. Серія: педагогіка та психологія, (8). https://doi.org/10.54929/2786-9199-2025-8-02-01

3. Лісневська Н.В. (2025). Місце, роль та особливості застосування рухливих ігор в оздоровчо-валеологічній діяльності дітей дошкільного віку. *Проблеми підготовки сучасного вчителя.* № 2(32). 44-50. DOI: https://doi.org/10.31499/2307-4914.2(32).2025.345839

4. Лісневська, Н. (2026). ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ РУХЛИВИХ ІГОР У ПЛАВАННІ, ТУРИСТИЧНІЙ І КОРЕКЦІЙНО-ОЗДОРОВЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*, (1), 14–21. https://doi.org/10.31499/2307-4906.1.2026.355691

5. Лісневська, Н. (2026). ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ З МЕТОЮ КОРЕКЦІЇ ПСИХІЧНОГО СТАНУ, НА ЗАНЯТТЯХ З ПЛАВАННЯ, У КОРЕКЦІЙНО-ОЗДОРОВЧІЙ І ВАЛЕОЛОГІЧНІЙ РОБОТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*, (2), 34–40. https://doi.org/10.31499/2307-4906.2.2026.362691

6. Підгайна, В. (2024). ВПЛИВ ЗАНЯТЬ ПЛАВАННЯМ НА ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Фізична культура*, (40), 76–80. https://doi.org/10.15330/fcult.40.76-80

References

1. Vil′chkovs′kyy E. S., Kurok O. I. (2019). Teoriya i metodyka fizychnoho vykhovannya ditey doshkil′noho viku. [Theory and methods of physical education of preschool children]. Sumy: Universytet·s′ka knyha. 428. [in Ukrainian].

2. Lisnevska, N. V. (2025). Analiz stanu zdorov'ia ditei doshkilnoho viku ta shliakhy ioho zberezhennia i zmichnennia v umovakh zakladu doshkilnoi osvity [Analysis of the health status of preschool children and ways of its preservation and strengthening in the conditions of a preschool education institution]. Problemy suchasnykh transformatsii. Seriia: pedahohika ta psykholohiia [Problems of Modern Transformations. Series: Pedagogy and Psychology], (8). https://doi.org/10.54929/2786-9199-2025-8-02-01 [in Ukrainian].

3. Lisnevska, N. V. (2025). Misce, rol ta osoblyvosti zastosuvannia rukhlyvykh ihor v ozdorovcho-valeolohichnii diialnosti ditei doshkilnoho viku [Place, role and peculiarities of using moving games in health-improving and valeological activity of preschool children]. Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia [Problems of Modern Teacher Training], 2(32), 44-50. DOI: https://doi.org/10.31499/2307-4914.2(32).2025.345839 [in Ukrainian].

4. Lisnevska, N. (2026). OSOBLYVOSTI ZASTOSUVANNIA RUKHLYVYKH IHOR U PLAVANNI, TURYSTYCHNII I KOREKCIINO-OZDOROVCHII DIIALNOSTI DITEI DOSHKILNOHO VIKU [Peculiarities of using moving games in swimming, tourism and correctional-health activity of preschool children]. Zbirnyk naukovykh prac Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu [Collection of Scientific Papers of Uman State

Pedagogical University], (1), 14–21. https://doi.org/10.31499/2307-4906.1.2026.355691 [in Ukrainian].

5. Lisnevska, N. (2026). OSOBLYVOSTI ZASTOSUVANNIA ZDOROV'IAZBEREZHUVALNYKH TEKHNOLOHII Z METOIU KOREKCII PSYKHICHNOHO STANU, NA ZANIATTIAKH Z PLAVANNIA, U KOREKCIINO-OZDOROVCHII I VALEOLOHICHNII ROBOTI DITEI DOSHKILNOHO VIKU [Peculiarities of using health-saving technologies for the purpose of correcting the mental state, during swimming classes, in correctional-health and valeological work of preschool children]. Zbirnyk naukovykh prac Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu [Collection of Scientific Papers of Uman State Pedagogical University], (2), 34–40. https://doi.org/10.31499/2307-4906.2.2026.362691 [in Ukrainian].

6. Pidhaiina, V. (2024). Vplyv zaniat plavanniam na zdorovia ditei molodshoho shkilnoho viku [The impact of swimming lessons on the health of primary school children]. Visnyk Prykarpatskoho Universytetu. Seriia: Fizychna Kultura, (40), 76–80. https://doi.org/10.15330/fcult.40.76-80 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 10.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.05.2026

УДК [37.091.39:37.011.3-051]:[373.091.12:005.963]

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1087-1101

Макаренко Ірина Євгенівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, Криворізький державний педагогічний університет, м. Кривий Ріг, https://orcid.org/0000-0002-9190-2549

ІННОВАЦІЙНІ ОСВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОЕФЕКТИВНОСТІ ВЧИТЕЛІВ У ЦІЛІСНОМУ Й БЕЗПЕРЕРВНОМУ ПРОЦЕСІ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ

Анотація. У статті теоретично обґрунтовано та концептуально представлено інноваційний технологічний інструментарій розвитку професійної самоефективності вчителів у процесі цілісного й безперервного процесу підвищення кваліфікації.

Авторську концепцію розгорнуто як наскрізну фасилітативну екосистему, що забезпечує синергетичний ефект через бінарне поєднання інституційно-освітнього (курсового) та практико-орієнтованого управлінського (міжкурсового) періодів.

Схарактеризовано авторську дидактико-управлінську субмодель бінарної циклічності полісуб'єктної взаємодії у цілісному й безперервному процесі підвищення кваліфікації вчителів, яка унаочнює послідовність процедурних кроків (моніторинг потреб, цілепокладання, добір технологій, оцінювання й рефлексія результатів) та регламентує форми роботи. Обґрунтовано модель трирівневого внутрішньошкільного педагогічного менеджменту в міжкурсовий період, де диференційовано функції адміністративно-регуляторного, дидактико-методичного та технолого-виконавчого рівнів.

На основі цього системно схарактеризовано зміст і специфіку реалізації інноваційних освітніх технологій у процесі підвищення кваліфікації (як у курсовий, так і міжкурсовий періоди). Для курсового етапу виокремлено академічний коучинг, проєктування індивідуальних освітніх траєкторій, Lesson Study, іммерсивні (VR/AR) технології тощо.

Для міжкурсового етапу доведено ефективність практик менторства, супервізії, фасилітації, гнучкого Agile-управління, мікронавчання, цифрового лідерства та ШІ-асистування (AI-management), які мінімізують ризики вигорання й трансформують педагога у проактивного суб'єкта генерації нових освітніх ідей.

Ключові слова: професійна самоефективність вчителя, безперервне підвищення кваліфікації, курсовий період, міжкурсовий період, внутрішньошкільний педагогічний менеджмент.

Makarenko Iryna Yevgenivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor Associate Professor at the Department of Pedagogy Kryvyi Rih State Pedagogical University, Kryvyi Rih, https://orcid.org/0000-0002-9190-2549

INNOVATIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES FOR DEVELOPING TEACHERS' PROFESSIONAL SELF-EFFICACY WITHIN A HOLISTIC AND CONTINUOUS PROCESS OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT

Abstract. This article provides a theoretical justification and conceptual presentation of an innovative set of tools for developing teachers' professional self-efficacy within the framework of a holistic and continuous professional development system.

The author's concept is developed as a cross-cutting facilitative ecosystem that ensures a synergistic effect through the binary combination of institutional-educational (course-based) and practice-oriented managerial (inter-course) periods.

The paper details a didactic-managerial sub-model of the binary cyclical nature of multi-stakeholder interaction, which illustrates the sequence of procedural steps (needs assessment, goal-setting, selection of technologies, evaluation and reflection on results) and regulates working methods. A model of three-level intra-school pedagogical management during the inter-course period is substantiated, in which the functions of the administrative-regulatory, didactic-methodological and technological-executive levels are differentiated.

On this basis, the content and specifics of the implementation of innovative teaching and management technologies are systematically characterised. For the course stage, academic coaching, the design of individual educational trajectories, Lesson Study, immersive (VR/AR) and edu-scrum technologies are highlighted.

For the inter-course phase, the effectiveness of mentoring, supervision, facilitation, flexible Agile management, micro-learning, digital leadership and AI-assisted management has been demonstrated; these practices minimise the risk of burnout and transform teachers into proactive agents capable of generating new educational ideas.

Keywords: teachers' professional self-efficacy, continuous professional development, term period, inter-term period, school-based pedagogical management.

Постановка проблеми. Стрімка цифровізація освітнього простору, інтеграція інструментів штучного інтелекту та зміна цільових орієнтирів Нової української школи вимагають від сучасного педагога не просто ретрансляції готових знань, а високого рівня професійної автономії, гнучкості та лідерства. За таких умов традиційна система підвищення кваліфікації, що нерідко обмежується пасивним накопиченням академічних годин під час курсового періоду, виявляє свою обмежену ефективність. Постає гостра потреба у формуванні внутрішнього капіталу вчителя – його професійної самоефективності, тобто

стійкої віри у власну спроможність успішно долати дидактичні виклики та моделювати інноваційне освітнє середовище. Складність розв'язання цієї проблеми полягає в тому, що розвиток професійної самоефективності не може відбуватися дискретно; він потребує проектування наскрізної фасилітативної екосистеми, яка б забезпечувала синергетичну єдність між інтенсивною інституційною підготовкою та повсякденною практичною діяльністю педагога у міжкурсовий період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі модернізації системи підвищення кваліфікації педагогів, висвітленню концептуальних засад розвитку системи післядипломної педагогічної освіти та професійного вдосконалення вчителя присвячено праці Н. Клокар [1], С. Крисюк, Н. Протасової, В. Сергієнка [2], С. Стрілець [3], Т. Сорочан [4] та ін. Питання побудови ефективних траєкторій професійного зростання та впровадження інноваційних технологій (зокрема, коучингу, менторства, мережевої взаємодії та ін.) у сучасний освітній контекст досліджували Н. Білик [5], В. Вітюк [6], Л. Даниленко [7], О.Дубасенюк [8], О. Пєхота, Г. Скрипка [9], Т. Самусь [10], Г. Сударева [11] та ін.

Проблему ж самоефективності, й зокрема, професійної самоефективності педагога, вивчали як зарубіжні (А. Бандура, А. Волфолк, Б. Зіммерман, Й. Конерман, Лі Б. Шинс та Г. Голані, А. Стайковіч, М. Шанен-Моран та ін.), так, і вітчизняні (І. Галецька, Т. Гальцева, Т. Довга, О. Креденцер, Т. Кремешна, О. Мушегов, О. Фаст, Ю. Черножук, Д. Шапошник та ін.) дослідники.

Водночас, недостатньо висвітлено питання впливу інноваційних освітніх технологій на розвиток професійної самоефективності вчителів у процесі підвищення кваліфікації, з фокусом уваги на чітке розмежування двох його етапів – курсового та міжкурсового.

Попри вагомий доробок зазначених дослідників, потенціал інтеграції сучасних управлінських інструментів та новітніх дидактичних засобів у цілісний бінарний процес розвитку саме професійної самоефективності вчителя залишається недостатньо розкритим і потребує цілісного теоретико-методичного обґрунтування.

Мета статті – теоретично обґрунтувати та системно представити спектр інноваційних освітніх технологій розвитку професійної самоефективності вчителів у цілісному й безперервному процесі підвищення кваліфікації, розкривши особливості їхнього практичного впровадження на етапах курсового та міжкурсового періодів.

Виклад основного матеріалу. Сучасні тенденції розвитку безперервної педагогічної освіти вчителів, зміна та трансформація підходів до удосконалення результативності системи підвищення кваліфікації педагогічних працівників перейшли у площину досягнення синергетичного ефекту. Власне, метою є не стільки, отримання конкретного пулу знань вчителем, а здобуття ним певного дороговказу, так званого «професійного компасу», за яким він зможе самостійно рухатися вперед педагогічним шляхом, реалізуючи нові набуті професійні

компетентності, змінюючи власну професійну поведінку відповідно до набутих професійних знань та навичок тощо.

Ключове запитання, яке може слугувати головним маркером ефективності цілісної системи підвищення кваліфікації вчителів: «Чи зможе педагог, отримавши так званий «дороговказ» у формі нових знань, педагогічних технологій, сформованих навичок та компетентностей у курсовий період (назвемо його етапом інституційно-освітнього розвитку), самостійно рухатися далі у напрямку не лише активної та ініціативної реалізації вищезгаданого в освітній процес, а генерації нових освітніх ідей?». Тобто, не менш важливою є проблема побудови ефективного процесу підвищення кваліфікації й на етапі міжкурсового періоду, яка б передбачала постійний професійний розвиток та саморозвиток вчителя інтегрований у його повсякденну педагогічну діяльність, що, в свою чергу, сприяло б своєчасному реагуванню на зміни в освітніх стандартах, технологіях та методиках.

Ми переконані, що цілісна система підвищення кваліфікації у міжкурсовий період має базуватися на моделі «трирівневого внутрішньошкільного педагогічного менеджменту» [12, с. 530-531], що «включає взаємодію адміністративно-регуляторного, дидактико-методичного та технолого-виконавського рівнів управлінського циклу».

Саме така взаємодія адміністрації, методичних об’єднань та самостійної діяльності вчителя створює потужний синергетичний ефект: адміністрація забезпечує стратегічне керівництво; підтримку та ресурси для професійного зростання; методичні об’єднання стають платформами для обміну досвідом, колективного навчання та розроблення інноваційних освітніх підходів; самостійна діяльність педагога, підкріплена цими рівнями, набуває цілеспрямованості та системності, за якої він самостійно визначає власні потреби у професійному розвитку, обирає найбільш релевантні форми навчання та інтегрує нові знання й уміння у власний педагогічний контекст тощо.

Таким чином, під поняттям «цілісний й безперервний процес підвищення кваліфікації» ми розуміємо синергетичну єдність інституційно-освітнього (курсового) та практико-орієнтованого управлінського (міжкурсового) періодів, спрямовану на трансформацію внутрішньої позиції педагога від пасивного споживача інформації до проактивного суб’єкта власного розвитку, який володіє стійкою професійною самоефективністю, здатністю до стратегічного самоменеджменту та безперервної генерації інноваційних освітніх ідей.

Лише у такому цілісному й безперервному процесі підвищення кваліфікації, який забезпечується взаємодією із синергетичним ефектом, можна формувати й розвивати «віру вчителя у свою здатність успішно виконувати професійні завдання, самоусвідомлену готовність до майстерної і компетентної освітньої діяльності – його професійну самоефективність. Адже саме вона впливає на мотивацію, продуктивність, адаптацію до змін, здатність долати труднощі тощо» [13, с. 1208].

У межах нашого дослідження поняття «професійна самоефективність вчителя» – це «не лише системне самооцінювання здатності на нормативному рівні забезпечувати ефективність і якість суб'єкт-суб'єктної взаємодії з учнями у процесі їх навчання, а й соціально-психологічне утворення, яке характеризується самоусвідомленою готовністю до майстерної і компетентної освітньої діяльності, рівні сформованості якої визначаються до того, як учитель почне виконувати виробничі функції. Це його внутрішній капітал, здатний формуватися й розвиватися» [14, с. 5].

Концептуально розвиток професійної самоефективності вчителя у цілісному й безперервному процесі підвищення кваліфікації являє собою наскрізну фасилітативну екосистему, яка інтегрує, перш за все, академічний коучинг під час курсової підготовки та внутрішньошкільний менеджмент професійного зростання у міжкурсовий період, й стимулює трансформацію професійної ідентичності педагога та його перехід до свідомого саморозвитку (див. рис. 1).

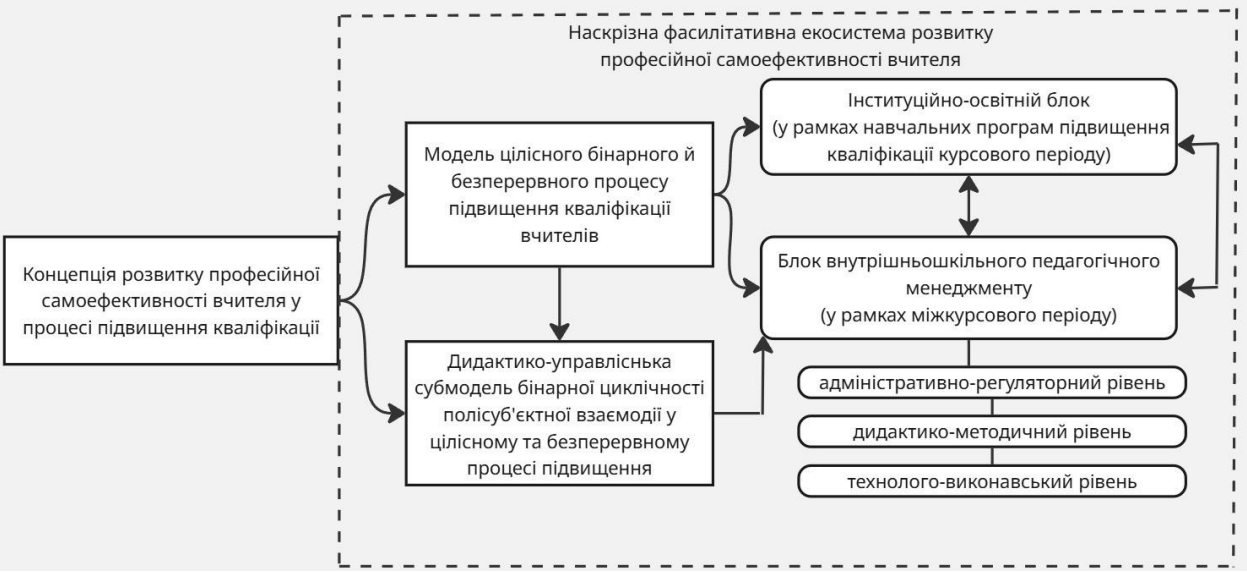

Рис. 1. Модель концепції розвитку професійної самоефективності вчителя у цілісному та безперервному процесі підвищення кваліфікації

Для деталізації окремих компонентів загальної моделі безперервного підвищення кваліфікації вчителів та глибшого розуміння механізмів розвитку їхньої професійної самоефективності було розроблено відповідну субмодель (рис. 2). Вона візуалізує циклічну взаємодію суб'єктів освітнього процесу, ядром якої є технологічно структурована система підвищення кваліфікації, що гармонійно поєднує дидактичний інструментарій навчання та управлінські важелі регулювання.

Практичне втілення субмоделі здійснюється у формі чітко структурованого алгоритму, де кожен етап передбачає послідовну реалізацію конкретних процедур: від аналізу потреб і цілепокладання до добору

інструментарію та оцінювання результатів. Полісуб'єктна взаємодія координується через регламентовані форми роботи, зокрема майстер-класи, тренінги, професійні спільноти, проєктну діяльність та цифрові освітні платформи. При цьому дидактичний блок інтегрує сучасні інтерактивні, кейс- і рефлексивні методики, тоді як управлінський – забезпечує неперервний моніторинг та оптимізацію процесу на основі діагностики досягнень, аналітики й рефлексії учасників із подальшим коригуванням освітніх програм.

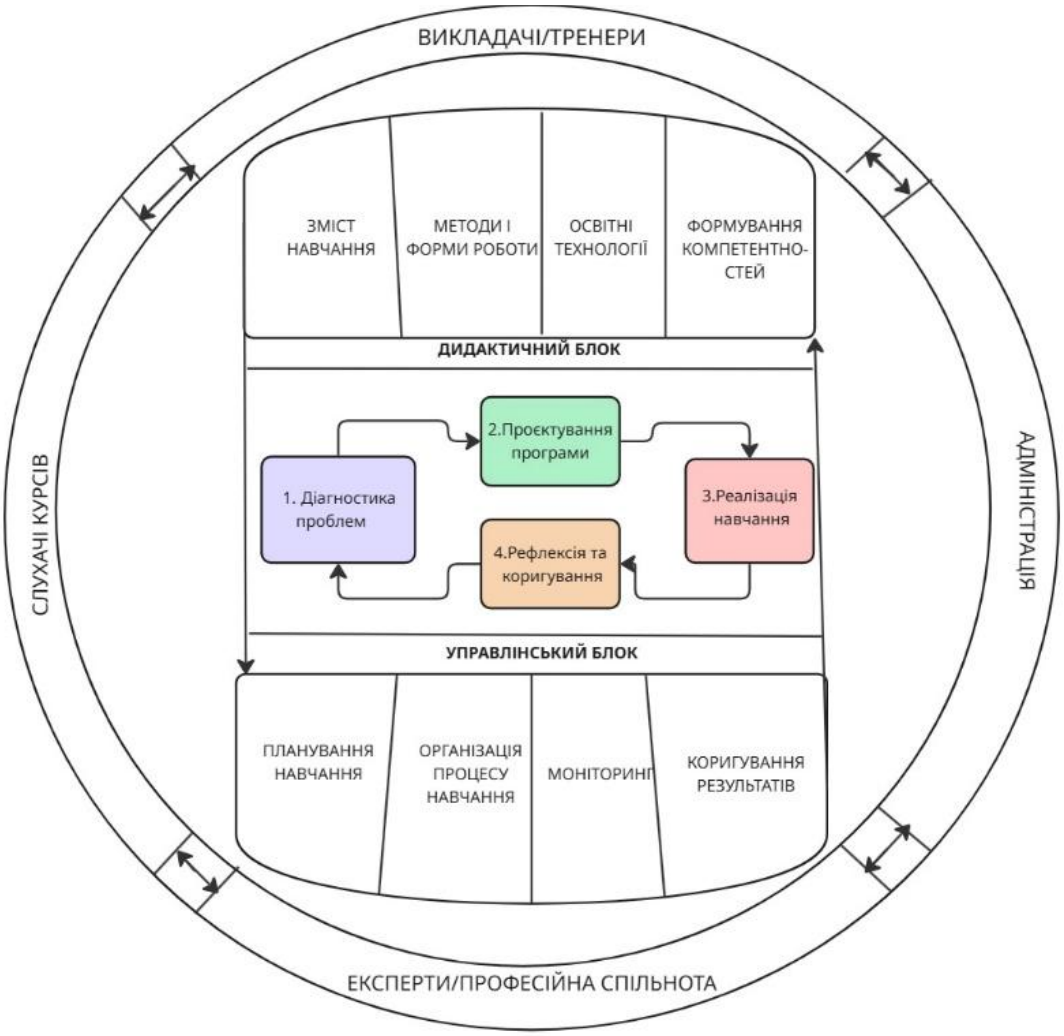

Рис. 2. Дидактико-управлінська субмодель бінарної циклічності полісуб'єктної взаємодії у цілісному й безперервному процесі підвищення кваліфікації вчителів

Грунтуючись на специфіці інтегрального особистісного феномена яким є «професійна самоефективність вчителя» та враховуючи особливості реалізації цілісного й безперервного процесу підвищення кваліфікації, нами було виокремлено спектри сучасного інноваційного технологічного інструментарію щодо розвитку вищевказаного феномену як у межах курсового (див. табл. 1), так і міжкурсового (див. табл.2) періодів.

Слід зауважити, що «інновації в освіті є закономірним явищем, динамічним за характером і розвивальним за результатами, їх запровадження дозволяє вирішити суперечності між традиційними системами і потребами в якісно новій освіті», а «сучасні освітні технології повинні гарантувати досягнення певного рівня навчання, бути ефективними за результатами та оптимальними в часі, витратах сил і засобів» [8].

Таблиця 1

Інноваційні освітні технології на етапі курсового періоду
(інституційно-освітній розвиток професійної самоефективності вчителя)

№з/п	**Назва освітньої технології**	**Характерні особливості впливу технології на розвиток професійної самоефективності вчителя у процесі підвищення кваліфікації (курсовий період)**
1	Академічний коучинг	Орієнтований на індивідуальний супровід педагога. Реалізується через фасилітаційні сесії (діалоги), де андрагог (коуч) допомагає вчителю самостійно визначити дефіцити у власних компетентностях, сформувати персональну траєкторію розвитку, актуалізувати внутрішні ресурси та подолати професійні страхи перед впровадженням освітніх змін.
2	Технологія побудови індивідуальної освітньої траєкторії (ІОТ)	Передбачає надання вчителю суб'єктної позиції у виборі змісту, форм та темпу навчання на курсах. Педагог сам конструює свій навчальний план із запропонованих модулів, що безпосередньо підвищує його відповідальність за результат, автономію та віру у власну здатність керувати професійним зростанням.
3	Кейс-технологія (Case-study) на основі реальних педагогічних ситуацій	Моделювання та розбір складних практичних кейсів (конфлікти в класі, робота з інклюзією, форс-мажори під час дистанційного навчання). Вчителі шукають рішення у групах, що дозволяє їм безпечно відпрацювати алгоритми дій та відчути психологічну готовність («я знаю, як це зробити») до аналогічних викликів у реальній практиці.
4	Технологія «Дослідження уроку» (Lesson Study)	Колективна форма підвищення кваліфікації, під час якої група вчителів спільно розробляє, проводить, аналізує та вдосконалює конкретний урок. На етапі курсів реалізується через мікровикладання та взаємоаналіз, що допомагає подолати ізоляцію педагога, формує культуру конструктивного зворотного зв’язку та підвищує впевненість у методичній майстерності.
5	Технологія професійного портфоліо (е-портфоліо)	Інструмент автентичного оцінювання та рефлексії. Протягом курсів підвищення кваліфікації учитель збирає цифрові артефакти своєї педагогічної діяльності (розробки занять, проєкти, відеофрагменти моделювання уроків). Процес самооцінювання та візуалізація власного прогресу наочно демонструють вчителю його зростання, що є потужним стимулом для формування професійної самоефективності.

№з/п	Назва освітньої технології	Характерні особливості впливу технології на розвиток професійної самоефективності вчителя у процесі підвищення кваліфікації (курсовий період)
6	Іммерсивні технології (VR / AR технології)	Практичне проживання вчителем досвіду учня через занурення у віртуальні освітні світи, інтерактивні лабораторії та 3D-моделювання на базі курсів, що долає психологічні бар'єри перед використанням High-Tech інструментів у школі.
7	Технологія «Перевернутого навчання» (Flipped Learning)	Організація курсового простору, де теоретична база вивчається слухачами автономно на освітніх платформах, а аудиторний час трансформується у простір рефлексії, палких дискусій та практикумів, виводячи вчителя у позицію проактивного суб'єкта навчання.
8	Спринт-проєктування (Edu-Scrum технології)	Інтенсивна командна робота над створенням освітнього мікропродукту за обмежений час із негайною його презентацією (демо-версія уроку чи виховного заходу), що демонструє вчителю його здатність ефективно творити в умовах стислих термінів.
9	Технологія педагогічного дизайну (Instructional Design)	Навчання слухачів системному конструюванню уроків як цілісного освітнього досвіду з урахуванням психології сприйняття, що переводить вчителя з ролі простого транслятора підручника у статус висококомпетентного архітектора освітнього середовища.

Складено автором за: [1; 2; 3; 6; 10].

Вибір і доцільність використання цих інноваційних інноваційних технологій під час курсового етапу підвищення кваліфікації пояснюється особливостями навчання дорослих. Цей процес вимагає від слухачів максимального включення та активізації власних сил за короткий час. Названі технології є провідними, адже вони допомагають швидко зруйнувати застарілі професійні стереотипи та оперативно наздогнати й розвинути ті навички, яких учителю бракує. Головною основою цього етапу є академічний коучинг та розробка індивідуального освітнього маршруту. Вони змінюють позицію вчителя: з пасивного слухача, на якого просто намагаються вплинути, він перетворюється на активного, самостійного автора власного розвитку. Саме це є головним психологічним поштовхом для зростання його впевненості у своїх силах.

Використання кейс-методів, технології Lesson Study та швидкого проєктування (Edu-Scrum) дозволяє створити безпечні й комфортні умови для практичної роботи. Коли педагоги разом розв'язують реальні практичні проблеми та створюють спільні проєкти в умовах обмеженого часу, це запускає важливі психологічні механізми – навчання через спостереження за успіхами колег та взаємну підтримку. Отримуючи швидкий успішний результат і корисні відгуки від однодумців під час мініпрезентацій, учитель перестає боятися майбутніх труднощів. Він переносить цей позитивний досвід у свою щоденну роботу в школі, а рівень його тривожності зменшується.

Особливе значення під час інтенсивного навчання мають технології віртуальної та доповненої реальності (VR/AR), а також правила сучасного проєктування уроків (педагогічний дизайн). Їх обрано для того, щоб допомогти вчителям подолати страх перед швидким розвитком цифрових технологій у школі. Коли вчитель на власному досвіді проживає модель «перевернутого навчання» і вчиться створювати уроки як захопливі, цілісні системи, він починає відчувати себе не просто звичайним виконавцем шкільної програми. Він стає справжнім архітектором знань. Таким чином, курсовий період закладає міцну базу знань та емоцій («професійний компас»), перетворюючи внутрішні сумніви педагога на свідому й тверду впевненість у власній професійній майстерності.

Таблиця 2

Інноваційні освітні технології на етапі міжкурсового періоду (трирівневий внутрішньошкільний педагогічний менеджмент розвитку професійної самоефективності вчителя)

№з/п	**Назва освітньої технології**	**Рівень внутрішньо-шкільного менеджменту із застосування технології**	**Характерні особливості впливу технології на розвиток професійної самоефективності вчителя у процесі підвищення кваліфікації (міжкурсовий період)**
1	Технології ситуаційного та стратегічного менеджменту	Адміністративно-регуляторний	Адміністрація закладу оцінює поточні виклики (ситуаційний підхід) та формує довгостроковий план розвитку школи (стратегічний підхід). Технологія реалізується через розробку дорожніх карт професійного зростання колективу, видання наказів, створення стимулюючих умов та ресурсного забезпечення для того, щоб кожен учитель чітко бачив перспективи своєї праці та відчував підтримку керівництва.
2	Технології партисипатив-них практик	Адміністративно-регуляторний	Залучення вчителів до розробки стратегії розвитку школи та прийняття управлінських рішень (спільне проектування освітнього середовища, участь у педагогічній раді закладу). Це делегування повноважень підвищує статус педагога, розвиває лідерський потенціал та формує високий рівень індивідуальної й колективної самоефективності завдяки відчуттю реального впливу на життєдіяльність школи.

№з/п	Назва освітньої технології	Рівень внутрішньо-шкільного менеджменту із застосування технології	Характерні особливості впливу технології на розвиток професійної самоефективності вчителя у процесі підвищення кваліфікації (міжкурсовий період)
3	Менторство (наставництво)	Дидактико-методичний	Організується в межах професійних спільнот як процес передачі досвіду від авторитетних педагогів-майстрів («менторів») менш досвідченим колегам («менті»). Менторство спрямоване на адаптацію вчителя до нових стандартів, спільне моделювання уроків та подолання методичних труднощів безпосередньо на робочому місці, що крок за кроком закріплює впевненість у власних силах.
4	Супервізія	Дидактико-методичний	Професійне консультування та супровід педагогів спеціально підготовленим супервізором (з-поміж керівників методичних об’єднань або запрошених експертів). На відміну від контролю, супервізія фокусується на аналізі практичних труднощів учителя, мінімізації професійного вигорання та корекції методичних помилок у сприятливій, підтримувальній атмосфері.
5	Фасилітація	Дидактико-методичний	Організація групової роботи вчителів під час засідань методичних об'єднань, де керівник виступає не ретранслятором знань, а фасилітатором – модератором конструктивного діалогу. Технологія стимулює колегіальний обмін досвідом, колективний пошук відповідей на дидактичні виклики та актуалізацію внутрішньої експертності кожного учасника групи.
6	Проєктні технології	Дидактико-методичний + Технолого-виконавчий	Реалізуються як командна або індивідуальна розробка міждисциплінарних, методичних чи соціальних проєктів у школі. На методичному рівні це об'єднує вчителів навколо вирішення спільної проблеми, а на технолого-виконавчому – дозволяє вчителю виступити менеджером власного мікропроєкту (наприклад, створення авторського спецкурсу), що прямо засвідчує його високу професійну спроможність.

№з/п	Назва освітньої технології	Рівень внутрішньо-шкільного менеджменту із застосування технології	Характерні особливості впливу технології на розвиток професійної самоефективності вчителя у процесі підвищення кваліфікації (міжкурсовий період)
7	Тренінгові технології	Дидактико-методичний + Технолого-виконавчий	Інструмент швидкого відпрацювання конкретних практичних навичок (soft skills, тайм-менеджмент, стресостійкість, цифрова грамотність). На рівні спільнот проводяться інтерактивні внутрішньошкільні тренінги, а на технолого-виконавчому рівні вчитель свідомо обирає й відвідує заходи, перетворюючи отримані знання на власні інструменти самоменеджменту.
8	Педагогічний коучинг	Технолого-виконавчий	Процес індивідуального самоменеджменту або парної взаємодії, де вчитель виступає свідомим менеджером своєї траєкторії розвитку. Через механізми самокоучингу (постановка цілей за SMART, аналіз власних зон росту) педагог бере повну відповідальність за результати своєї праці, навчається самостійно знаходити рішення та підвищує внутрішню віру в особисту професійну компетентність.
9	Портфоліо (е-портфоліо)	Технолого-виконавчий	Автономна технологія самомоніторингу та рефлексії. Вчитель самостійно фіксує, систематизує та аналізує свої міжкурсові досягнення (сертифікати, відгуки учнів, публікації, динаміку успішності класів). Ведення портфоліо допомагає педагогу об'єктивно оцінити свій професійний капітал, що є базовим чинником формування стійкої професійної самоефективності.
10	Agile-технології (Scrum-команди)	Адміністративно-регуляторний	Формування адміністрацією гнучких тимчасових команд учителів під конкретні проєкти, де панує рівноправність та спільна відповідальність, що ліквідує страх перед великими завданнями та розвиває колективну самоефективність.
11	Технологія мікронавчання (Microlearning)	Дидактико-методичний	Створення методичною спільнотою системи швидкого обміну мікродозами знань (короткі інструкції, чек-листи) через шкільні канали комунікації, що дозволяє вчителю впроваджувати інновації без стресу та перевантаження.

№з/п	Назва освітньої технології	Рівень внутрішньо-шкільного менеджменту із застосування технології	Характерні особливості впливу технології на розвиток професійної самоефективності вчителя у процесі підвищення кваліфікації (міжкурсовий період)
12	Мережі професійного навчання (PLN)	Дидактико-методичний	Модерація професійними спільнотами виходу вчителів у зовнішній освітній простір (EdCamp, професійні вебінари) для подолання професійної ізоляції та валідації власного досвіду серед колег.
13	Технологія ШІ-асистування (AI-management)	Технолого-виконавчий	Свідоме делегування вчителем рутинних завдань з підготовки до уроків штучному інтелекту, що оптимізує його робочий час, вивільняє ресурс для творчості та підвищує суб'єктивне відчуття успішності.
14	Цифрове лідерство (Професійний блогинг)	Технолого-виконавчий	Самостійне ведення вчителем експертного блогу чи сторінки, що виступає інструментом публічної презентації власної компетентності, саморефлексії та отримання визнання від професійної спільноти.

Складено автором за: [1; 2; 4; 5; 7; 8; 9; 11].

Використання різноманітних інноваційних освітніх технологій під час міжкурсового періоду тісно пов'язане із трьохрівневою системою внутріш-ньошкільного педагогічного менеджменту. Це пояснюється тим, що закріплення й розвиток упевненості вчителя у своїх силах потребує тривалої та постійної підтримки безпосередньо на його робочому місці. Вибір технологій ситуаційного й стратегічного управління, а також практик спільної участі на рівні адміністрації школи викликаний потребою створити комфортну, дружню та підтримувальну атмосферу в колективі. Коли керівництво ділиться повноваженнями та залучає педагогів до планування життя школи, це розвиває спільну впевненість у командному успіху. У таких умовах кожен учитель відчуває, що його думку цінують, а його особиста праця є важливою для всієї школи.

На рівні методичних об'єднань та професійних спільнот головне місце посідають менторство, супервізія, фасилітація та створення мереж професійного навчання. Вони повністю змінюють застарілу філософію суворого шкільного контролю. Ці методи обрано тому, що вони мають захисний характер: їхня мета –допомогти вчителю подолати професійну самотність і захистити його від емоційного вигорання завдяки підтримці колег. Коли педагог під час щоденної роботи отримує вчасні й доброзичливі поради від супервізора чи ментора, він перестає сприймати власні помилки як особисте безсилля. Вчитель починає бачити в них лише тимчасові зони для росту, що допомагає йому зберегти міцну

віру у свій професіоналізм. На особистісному рівні, де вчитель сам керує своєю роботою, найважливішими стають технології коучингу, ведення електронного портфоліо, а також сучасні практики мікронавчання, цифрового лідерства та використання штучного інтелекту. Вчитель переходить від простого виконання обов'язків до повної самостійності, що надихає його постійно створювати нові освітні ідеї у міжкурсовий період.

Висновки. Таким чином, у ході дослідження встановлено, що розвиток професійної самоефективності вчителя є одним із ключових чинників забезпечення якісної та конкурентоспроможної освіти в умовах цифрової трансформації суспільства. Традиційна система підвищення кваліфікації не здатна повною мірою забезпечити стійке професійне зростання педагога без органічного поєднання курсового та міжкурсового періодів у єдиний безперервний процес. Саме тому професійна самоефективність повинна розглядатися не як ситуативний результат окремого навчання, а як динамічний внутрішній ресурс учителя, що формується і підтримується упродовж усієї професійної діяльності.

Ефективність розвитку професійної самоефективності значною мірою залежить від створення фасилітативного освітнього середовища, заснованого на партнерській взаємодії, підтримці професійних ініціатив та можливості педагога бути активним суб’єктом власного розвитку. Водночас, розвиток професійної самоефективності потребує системної організаційно-управлінської підтримки на рівні закладу освіти. Це дозволяє мінімізувати ризики професійного вигорання, посилити мотивацію до саморозвитку та забезпечити готовність учителя до постійного оновлення змісту й технологій освітньої діяльності.

Література:

1. Клокар Н.І. Технології підвищення кваліфікації педагогічних, методичних та управлінських кадрів за очно-дистанційною формою навчання. *Постметодика*. 2010. № 5. С. 17-24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Postmetodyka_2010_5_5 (дата звернення: 28.05.2026).

2. Сергієнко В., Ткаченко С. Особливості підготовки професійно компетентних учителів у системі неперервної освіти. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. 2017. Вип. 6. С. 111-118.

3. Стрілець С.І. Інноваційні форми підвищення кваліфікації: реалії та перспективи. URL: http://erpub.chnpu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/4507/1/Strilets.pdf (дата звернення: 15.05.2026).

4. Сорочан Т.М. Підготовка тренерів для навчання вчителів Нової української школи . *Методист.* 2018. № 2. Режим доступу: http://lib.iitta.gov.ua/709943/ (дата звернення: 02.05.2026).

5. Білик Н., Любченко Н. Педагогічний коучинг як технологія професійного розвитку особистості в системі підвищення кваліфікації. *Післядипломна освіта*. 2020. № 5 (194). С. 41-46.

6. Вітюк В.В. Інноваційні технології навчання в процесі підвищення кваліфікації педагогів. *Педагогічний пошук*. 2023. № 3 (119). С. 6-9.

7. Даниленко Л.І. Інноваційний освітній менеджмент: навч.посіб. Київ: Главник, 2006. 144 с.

8. Дубасенюк О.А. Інноваційні освітні технології та методики в системі професійно-педагогічної підготовки. URL: https://eprints.zu.edu.ua/13363/1/%D0%94%D1%83%D0%B1%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BD%D1%8E%D0%BA%20%D0%9E.pdf (дата звернення: 25.05.2026).

9. Скрипка Г. Штучний інтелект в освіті: удосконалення програм підвищення кваліфікації педагогів. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2024. Т. 101, № 3. С. 227-238.

10. Самусь Т., Геревенко А., Островська-Бугайчук І. Вплив сучасних освітніх технологій на підготовку фахівців у професійній освіті України. *Педагогічна академія: наукові записки*. URL: https://pedagogical-academy.com/index.php/journal/article/view/498 (дата звернення: 10.05.2026).

11. Сударева Г. Інновації в освітньому процесі підвищення кваліфікації педагогів закладів хагальної середньої освіти. *Педагогічні науки та освіта.* 2022. Вип. XL-XLI. С. 96-101.

12. Макаренко І.Є. Щодо проблеми стимулювання та мотивації педагогічних працівників до професійно-особистісного саморозвитку в системі педагогічного менеджменту. *Наука і техінка сьогодні.* 2023. № 12 (26). С. 520-536.

13. Макаренко І.Є. Професійна самоефективність педагога: сутність, структура, значущість. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2025. № 5 (35). С. 1205-1217.

14. Бондар В.І., Макаренко І.Є. Професійна самосвідомість педагога та його самоефективність: концептуально-порівняльний аналіз. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2016. Вип.55. С. 3-8.

References:

1. Klokar, N. I. (2010). Tekhnolohii pidvyshchennia kvalifikatsii pedahohichnykh, metodychnykh ta upravlinskykh kadriv za ochno-dystantsiinoiu formoiu navchannia [Technologies for professional development of pedagogical, methodical and managerial personnel by full-time and distance learning]. *Postmetodyka*, (5), 17-24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Postmetodyka_2010_5_5 (accessed 28.05.2026).

2. Serhiienko, V., & Tkachenko, S. (2017). Osoblyvosti pidhotovky profesiino kompetentnykh uchyteliv u systemi neperervnoi osvity [Features of training professionally competent teachers in the system of continuous education]. *Profesionalizm pedahohoha: teoretychni i metodychni aspekty [Pedagogue's Professionalism: Theoretical and Methodological Aspects]*, 6, 111-118.

3. Strilets, S. I. Innovatsiini formy pidvyshchennia kvalifikatsii: realii ta perspektyvy [Innovative forms of advanced training: realities and prospects]. URL: http://erpub.chnpu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/4507/1/Strilets.pdf (accessed 15.05.2026).

4. Sorochan, T. M. (2018). Pidhotovka treneriv dlia navchannia vchyteliv Novoi ukrainskoi shkoly [Training of trainers for teaching teachers of the New Ukrainian School]. *Metodyst*, (2). URL: http://lib.iitta.gov.ua/709943/ (accessed 02.05.2026).

5. Bilyk, N., & Liubchenko, N. (2020). Pedahohichnyi kouchynh yak tekhnolohiia profesiinoho rozvytku osobystosti v systemi pidvyshchennia kvalifikatsii [Pedagogical coaching as a technology of professional personality development in the system of advanced training]. *Pisliadyplomna osvita [Postgraduate Education]*, 5(194), 41-46.

6. Vitiuk, V. V. (2023). Innovatsiini tekhnolohii navchannia v protsesi pidvyshchennia kvalifikatsii pedahohiv [Innovative learning technologies in the process of professional development of teachers]. *Pedahohichnyi poshuk [Pedagogical Search]*, 3(119), 6-9.

7. Danylenko, L. I. (2006). *Innovatsiinyi osvitnii menedzhment: navch. posib.* [Innovative educational management: textbook]. Kyiv: Hlavnyk.

8. Dubaseniuk, O. A. Innovatsiini osvitnii tekhnolohii ta metodyky v systemi profesiino-pedahohichnoi pidhotovky [Innovative educational technologies and methods in the system of professional and pedagogical training]. URL: https://eprints.zu.edu.ua/13363/1/%D0%94%D1%83%D0%B1%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BD%D1%8E%D0%BA%20%D0%9E.pdf (accessed 25.05.2026).

9. Skrypka, H. (2024). Shtuchnyi intelekt v osviti: udoskonalennia prohram pidvyshchennia kvalifikatsii pedahohiv [Artificial intelligence in education: improving teacher professional development programs]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia [Information Technologies and Learning Tools]*, 101(3), 227-238.

10. Samus, T., Herevenko, A., & Ostrovska-Buhaichuk, I. Vplyv suchasnykh osvitnikh tekhnolohii na pidhotovku fakhivtsiv u profesiinii osviti Ukrainy [The influence of modern educational technologies on the training of specialists in vocational education of Ukraine]. *Pedahohichna akademiia: naukovi zapysky [Pedagogical Academy: Scientific Notes]*. URL: https://pedagogical-academy.com/index.php/journal/article/view/498 (accessed 10.05.2026).

11. Sudareva, H. (2022). Innovatsii v osvitniomu protsesi pidvyshchennia kvalifikatsii pedahohiv zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Innovations in the educational process of professional development of teachers of general secondary education institutions]. *Pedahohichni nauky ta osvita [Pedagogical Sciences and Education]*, XL-XLI, 96-101.

12. Makarenko, I. Ye. (2023). Shchodo problemy stymuliuvannia ta motyvatsii pedahohichnykh pratsivnykiv do profesiino-osobystisnoho samorozvytku v systemi pedahohichnoho menedzhmentu [Regarding the problem of stimulating and motivating pedagogical workers to professional and personal self-development in the system of pedagogical management]. *Nauka i tekhnika sohodni [Science and Technology Today]*, 12(26), 520-536.

13. Makarenko, I. Ye. (2025). Profesiina samoefektovnist pedahohoha: sutnist, struktura, znachushchist [Professional self-efficacy of a teacher: essence, structure, significance]. *Aktualni pytannia u suchasnii nautsi [Current Issues in Modern Science]*, 5(35), 1205-1217.

14. Bondar, V. I., & Makarenko, I. Ye. (2016). Profesiina samosvidomist pedahohoha ta ioho samoefektovnist: kontseptualno-porivnialnyi analiz [Professional self-awareness of a teacher and his self-efficacy: conceptual and comparative analysis]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Seriia 5. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy [Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University. Series 5. Pedagogical Sciences: Realities and Perspectives]*, 55, 3-8.

Дата першого надходження статті до видання: 14.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.05.2026

УДК 378.147:75.021.32:37.011.3-051:7

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1102-1113

Максимчук Анатолій Петрович старший викладач кафедри образотворчого мистецтва, Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир, https://orcid.org/0000-0001-8588-0999

Куниця Гліб Вікторович викладач кафедри образотворчого мистецтва, Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир, https://orcid.org/0009-0002-8440-5445

Кондратюк Василь Іванович Голова Житомирської обласної організації Національної спілки художників України. Член Національної спілки художників України. Народний художник України. https://orcid.org/0009-0008-6353-556X

РОЛЬ ПЛЕНЕРНОЇ ПРАКТИКИ У РОЗВИТКУ КОМПОЗИЦІЙНОГО БАЧЕННЯ МАЙБУТНІХ ХУДОЖНИКІВ-ПЕДАГОГІВ

Анотація. У статті досліджено роль пленерної практики у розвитку композиційного бачення майбутніх художників-педагогів у системі сучасної мистецької освіти. Обґрунтовано актуальність проблеми формування композиційного мислення студентів мистецьких спеціальностей у процесі професійної підготовки, що зумовлено необхідністю підвищення рівня художньо-творчих компетентностей майбутніх фахівців. Визначено, що композиційне бачення є важливою складовою професійної майстерності художника-педагога та охоплює здатність цілісно сприймати натуру, аналізувати просторові взаємозв'язки, визначати композиційний центр, гармонійно організовувати площину зображення та створювати художньо виразний образ.

Проаналізовано сутність і специфіку пленерної практики як важливого компонента професійної підготовки майбутніх художників-педагогів. З'ясовано, що робота у природному середовищі створює сприятливі умови для розвитку спостережливості, візуальної пам'яті, просторового мислення, відчуття ритму, масштабу, перспективи та пропорцій. Встановлено, що безпосереднє спостереження за природою активізує емоційне сприйняття студентів, сприяє формуванню художнього аналізу та здатності до творчого узагальнення натури. Підкреслено, що пленерна практика допомагає студентам навчитися передавати стан навколишнього середовища, особливості освітлення, кольорові співвідношення та просторову глибину пейзажу.

У статті охарактеризовано основні методичні аспекти організації пленерної практики. Особливу увагу приділено використанню короткочасних етюдів, начерків, замальовок, композиційних вправ і творчих завдань як ефективних

засобів розвитку композиційного бачення студентів. Доведено, що систематична робота на пленері сприяє вдосконаленню навичок роботи з кольором, світлом, повітряною перспективою та просторовими планами. Визначено, що виконання композиційних вправ активізує творче мислення студентів, розвиває здатність до художньої інтерпретації натури та формує професійну самостійність майбутніх художників-педагогів.

На основі аналізу сучасних наукових досліджень встановлено, що пленерна практика є важливим засобом формування професійних компетентностей студентів мистецьких спеціальностей. Вона забезпечує інтеграцію знань із рисунка, живопису та композиції, сприяє розвитку художнього мислення, естетичного сприйняття та професійної майстерності. Підкреслено, що подальші наукові дослідження мають бути спрямовані на вдосконалення методики організації пленерної практики, упровадження інноваційних технологій у мистецьку освіту та пошук сучасних підходів до розвитку композиційного бачення майбутніх художників-педагогів.

Ключові слова: пленерна практика, композиційне бачення, композиційне мислення, художник-педагог, мистецька освіта, професійна підготовка, художнє сприйняття, композиція, пленер, творчі здібності, просторове мислення, художня діяльність.

Anatolii Maksymchuk Senior Lecturer at the Department of Fine Arts, Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, https://orcid.org/0000-0001-8588-0999

Hlib Kunytsia Lecturer at the Department of Fine Arts, Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, https://orcid.org/0009-0002-8440-5445

Vasyl Kondratiuk Head of the Zhytomyr Regional Organization of the National Union of Artists of Ukraine, Member of the National Union of Artists of Ukraine, People's Artist of Ukraine, https://orcid.org/0009-0008-6353-556X

THE ROLE OF PLEIN AIR PRACTICE IN THE DEVELOPMENT OF COMPOSITIONAL VISION OF FUTURE ARTIST-TEACHERS

Abstract. The article examines the role of plein air practice in the development of compositional vision of future artist-teachers within the system of contemporary art education. The relevance of the problem of forming compositional thinking among students of artistic specialties in the process of professional training is substantiated, which is determined by the need to improve the artistic and creative competencies of future specialists. It is determined that compositional vision is an important component of the professional mastery of an artist-teacher and includes the ability to perceive nature holistically, analyze spatial relationships, identify the compositional center, harmoniously organize the picture plane, and create an artistically expressive image.

The essence and specificity of plein air practice as an important component of the professional training of future artist-teachers are analyzed. It is found that work in a natural environment creates favorable conditions for the development of observation skills, visual memory, spatial thinking, a sense of rhythm, scale, perspective, and proportions. It is established that direct observation of nature activates students' emotional perception, contributes to the formation of artistic analysis, and develops the ability for creative generalization of nature. It is emphasized that plein air practice helps students learn to convey the state of the environment, lighting features, color relationships, and the spatial depth of a landscape.

The article characterizes the main methodological aspects of organizing plein air practice. Particular attention is paid to the use of short-term studies, sketches, drawings, compositional exercises, and creative tasks as effective means of developing students' compositional vision. It is proved that systematic work in plein air conditions contributes to improving skills in working with color, light, aerial perspective, and spatial planes.

It is determined that performing compositional exercises activates students' creative thinking, develops the ability for artistic interpretation of nature, and forms the professional independence of future artist-teachers.

Based on the analysis of modern scientific research, it is established that plein air practice is an important means of forming the professional competencies of students of artistic specialties. It ensures the integration of knowledge in drawing, painting, and composition and contributes to the development of artistic thinking, aesthetic perception, and professional mastery. Attention is focused on the fact that plein air practice has not only educational but also formative significance, as it develops an emotional and value-based attitude toward nature, art, and creative activity. It is emphasized that further scientific research should be aimed at improving the methodology of organizing plein air practice, introducing innovative technologies into art education, and searching for modern approaches to the development of compositional vision of future artist-teachers.

Keywords: plein air practice, compositional vision, compositional thinking, artist-teacher, art education, professional training, artistic perception, composition, plein air, creative abilities, spatial thinking, artistic activity.

Постановка проблеми. У сучасній мистецькій освіті особливої актуальності набуває проблема розвитку композиційного бачення майбутніх художників-педагогів, оскільки саме воно є основою професійної художньої діяльності та творчого мислення. Важливу роль у цьому процесі відіграє пленерна практика, яка забезпечує безпосередню роботу студентів із натурою, сприяє розвитку спостережливості, просторового мислення, відчуття кольору та композиції. Проте питання впливу пленерної практики на формування композиційного бачення студентів мистецьких спеціальностей потребує подальшого наукового осмислення та методичного обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема ролі пленерної практики у розвитку композиційного бачення майбутніх художників-педагогів є актуальною в сучасній освіті, оскільки пов'язана з формуванням професійних умінь здобувачів вищої освіти, їх здатності до художнього спостереження, образного мислення та творчого узагальнення натури.

У змісті освітньо-професійної програми **«Мистецтво в закладах освіти»** пленерна практика розглядається як важлива складова підготовки здобувачів першого бакалаврського рівня вищої освіти. Вона спрямована на формування практичних умінь роботи з натурою, розвиток художньо-творчих здібностей, удосконалення навичок рисунка, живопису та композиції. Це свідчить про те, що пленерна діяльність є не допоміжним, а необхідним компонентом професійного становлення майбутнього художника-педагога [1].

Важливе значення для досліджуваної теми має **робоча програма навчальної практики «Пленер»**, у якій окреслено мету, завдання та зміст пленерної підготовки студентів. У програмі акцентовано увагу на виконанні етюдів, начерків, замальовок, композиційних завдань, що безпосередньо сприяють розвитку композиційного бачення. Саме ці види практичної діяльності допомагають студентам навчитися сприймати натуру цілісно, визначати головне в зображенні, передавати простір, світло, колір і пропорційні співвідношення [2].

У статті **О. Піддубної «Світло, простір і форма: освітні можливості пленеру у професійній підготовці художника-педагога»** розкрито значення пленеру як засобу формування професійної майстерності майбутнього художника-педагога. Авторка звертає увагу на те, що робота в природному середовищі активізує художнє сприйняття студентів, розвиває їхню здатність бачити взаємозв'язок світла, простору й форми. Це особливо важливо для розвитку композиційного бачення, оскільки студент навчається не лише фіксувати окремі об'єкти, а й організовувати їх у цілісний художній образ [3, С. 2829-2838].

У дослідженні **О. Піддубної, Т. Шостачук та А. Максимчука** підкреслено необхідність інтеграції рисунка, живопису та композиції в навчальній практиці. Автори доводять, що пленерна практика має міждисциплінарний характер, адже поєднує різні види художньої діяльності. Такий підхід є важливим для розвитку композиційного мислення студентів, оскільки композиція формується не ізольовано, а через комплексне застосування знань із рисунка, кольорознавства, перспективи та живопису [4, С. 137-142].

Питання формування професійних компетентностей майбутніх педагогів-художників розглядають **О. Пунгіна та Л. Гусєва**. У своїй праці вони визначають пленерну практику як ефективний засіб формування образотворчої компетентності. Авторки наголошують, що під час пленеру студенти набувають досвіду безпосередньої роботи з природою, удосконалюють навички спостереження, аналізу натури, побудови зображення та художнього узагальнення. Ці положення є важливими для розуміння ролі пленеру у розвитку композиційного бачення [5, С.185-191].

Методичний аспект виконання пейзажу на пленері висвітлено у праці **О. Сови**. Авторка акцентує увагу на послідовності роботи над пейзажем, виборі мотиву, визначенні композиційного центру, передачі простору, світла та кольорових відношень. Ці методичні положення мають практичне значення для організації пленерної діяльності студентів і можуть бути використані у підготовці майбутніх художників-педагогів [6, С.124-127].

Окремий інтерес становить матеріал **«Пленерний живопис: мистецтво наодинці з природою»**, у якому розглянуто загальні особливості пленерного живопису, його зв'язок із безпосереднім спостереженням природи, передачею світла, повітряного середовища та емоційного стану пейзажу. Хоча публікація має більш популяризаторський характер, вона доповнює наукові джерела прикладним баченням сутності пленерної творчості [7].

Отже, аналіз сучасних наукових досліджень і публікацій засвідчує, що пленерна практика розглядається дослідниками як важливий компонент професійної підготовки майбутніх художників-педагогів. У працях науковців акцентовано увагу на її ролі у формуванні образотворчої компетентності, розвитку художнього сприйняття, удосконаленні навичок рисунка, живопису та композиції. Водночас питання впливу пленерної практики саме на розвиток композиційного бачення студентів потребує подальшого поглиблення, що й зумовлює актуальність обраної теми статті.

Метою статті є дослідження ролі пленерної практики у розвитку композиційного бачення майбутніх художників-педагогів, визначення її впливу на формування професійних художніх умінь, творчого мислення та естетичного сприйняття студентів мистецьких спеціальностей. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання дослідження: розкрити сутність поняття композиційного бачення у системі мистецької освіти; охарактеризувати особливості формування композиційного мислення здобувачів вищої освіти мистецьких спеціальностей; визначити специфіку пленерної практики як складової професійної підготовки майбутніх художників-педагогів; проаналізувати вплив пленерної практики на розвиток навичок композиційної побудови, просторового мислення та художнього сприйняття студентів; дослідити методичні аспекти організації пленерної практики та ефективні методи розвитку композиційного бачення.

У мистецькій педагогіці композиційне бачення пов'язують із умінням студента гармонійно організовувати площину або простір твору, досягати цілісності зображення, виразності художнього образу та логічної взаємодії всіх елементів композиції. Воно передбачає здатність бачити композиційний центр, ритм, пропорції, рівновагу, контраст, масштаб та перспективні співвідношення. Важливим аспектом є також уміння відбирати найбільш виразні мотиви й узагальнювати форму відповідно до творчого задуму.

Композиційне бачення не є вродженою якістю, а формується поступово в процесі систематичного навчання та художньої практики. Значну роль у його

розвитку відіграють академічний рисунок, живопис, декоративна композиція, робота з натури, а також пленерна практика. Саме в умовах безпосереднього спостереження за природним середовищем студенти навчаються бачити складні просторові взаємозв'язки, передавати атмосферу середовища та створювати цілісний художній образ. Майбутній фахівець повинен не тільки володіти законами композиції, а й уміти пояснювати їх учням, формувати в них художнє мислення та естетичне сприйняття. Тому розвиток композиційного бачення є необхідною складовою мистецько-педагогічної освіти.

Однією з головних особливостей формування композиційного мислення є розвиток здатності бачити цілісну структуру майбутнього твору ще до початку його виконання. Здобувач вищої освіти навчається не просто копіювати натуру, а творчо переосмислювати її, визначати головний композиційний акцент, добирати виразні засоби та підпорядковувати всі елементи єдиному задуму. Такий процес вимагає активної роботи уяви, емоційного переживання та художнього аналізу.

Важливим чинником розвитку композиційного мислення є систематичне виконання творчих завдань: начерків, етюдів, композиційних вправ, стилізацій та тематичних постановок. У процесі цієї діяльності студенти набувають навичок роботи з формою, кольором, простором і ритмом. Особливе значення має практика швидких композиційних пошуків, яка сприяє розвитку вміння швидко знаходити найбільш виразне художнє рішення.

Формування композиційного мислення також залежить від розвитку асоціативного та образного мислення. Художник-педагог повинен уміти не лише технічно відтворити об'єкт, а й передати його емоційний стан, характер та атмосферу. Саме тому в мистецькій освіті значна увага приділяється розвитку творчої індивідуальності студентів, їх здатності до художнього узагальнення та самостійного пошуку композиційних рішень.

Ефективність формування композиційного мислення значною мірою залежить від поєднання теоретичної та практичної підготовки. Теоретичне ознайомлення із законами композиції, принципами гармонії, контрасту, симетрії та ритму повинно підкріплюватися безпосередньою творчою діяльністю.

Однією з основних умов розвитку композиційного бачення є здатність до уважного спостереження та візуального аналізу навколишнього середовища. Для художника-педагога спостереження виступає не лише способом пізнання форми, а й важливим засобом розвитку естетичного сприйняття, творчого мислення та професійної майстерності.

У процесі художньої діяльності спостереження допомагає студентам помічати особливості форми, пропорцій, кольорових відношень, освітлення та просторової організації об'єктів. Воно сприяє розвитку візуальної пам'яті, образного мислення та здатності до художнього узагальнення. Саме завдяки спостереженню студенти навчаються бачити красу природного середовища, гармонію форм і закономірності композиційної побудови.

Візуальний аналіз передбачає усвідомлене дослідження об’єкта зображення, визначення його конструктивних, пластичних та композиційних особливостей. У процесі аналізу студент виявляє композиційний центр, співвідношення мас, ритмічну організацію, перспективні скорочення та світлотіньові взаємозв’язки [3, С. 2829-2838]. Така діяльність допомагає не лише правильно відтворити натуру, а й створити художньо виразний образ.

Особливого значення спостереження та візуальний аналіз набувають під час пленерної практики. Робота в природному середовищі характеризується мінливістю освітлення, кольорових станів і атмосферних явищ, що вимагає від студентів швидкого композиційного мислення та здатності приймати творчі рішення. У таких умовах активізується художня увага, формується вміння бачити найхарактерніше та відбирати найбільш виразні елементи композиції [3, С. 2829-2838].

Пленерна практика є важливою складовою професійної підготовки майбутніх художників-педагогів, оскільки забезпечує поєднання теоретичних знань із безпосередньою творчою діяльністю в природному середовищі.

Під час пленерної практики здобувачі вищої освіти навчаються передавати стан природи, атмосферу середовища, просторову глибину та взаємозв’язок світла й кольору. Робота з натури сприяє розвитку спостережливості, удосконаленню технічних навичок рисунка та живопису, формуванню композиційного мислення. Важливою особливістю пленеру є також необхідність художнього узагальнення, оскільки студент повинен не механічно копіювати навколишнє середовище, а творчо переосмислювати його та створювати цілісний художній образ [4, С. 137-142].

Для майбутніх художників-педагогів пленерна практика має особливе значення, адже поєднує художню та педагогічну підготовку. У процесі роботи студенти не лише вдосконалюють власні творчі вміння, а й набувають досвіду організації художньої діяльності, розвитку естетичного сприйняття та формування творчих здібностей, що є необхідним у майбутній педагогічній діяльності.

Важливим завданням пленеру є формування композиційного бачення студентів. Робота в умовах відкритого простору вимагає вміння вибирати мотив, визначати композиційний центр, організовувати простір аркуша та підпорядковувати всі елементи єдиному художньому задуму. Саме під час пленеру студенти навчаються бачити гармонію природних форм, ритмічні взаємозв’язки та композиційну цілісність навколишнього середовища.

Не менш важливим є розвиток спостережливості та візуальної пам’яті. Постійна зміна природного освітлення та атмосферних станів змушує студентів швидко аналізувати натуру, узагальнювати побачене та фіксувати найхарактерніші особливості об’єктів. У процесі виконання короткочасних етюдів, начерків і замальовок формується здатність до оперативного художнього мислення та творчої інтерпретації натури.

Одним із завдань пленерної практики є також удосконалення технічних навичок студентів. Робота на відкритому повітрі сприяє розвитку майстерності рисунка, живопису та композиції, удосконаленню володіння різними художніми матеріалами та техніками. Студенти набувають досвіду роботи в нестандартних умовах, що сприяє формуванню професійної мобільності та творчої самостійності.

Під час пленерної практики студенти мають можливість спостерігати багатство природних форм, різноманітність кольорових відношень, зміни освітлення та атмосферних станів. Таке середовище стимулює розвиток спостережливості, вміння аналізувати простір і бачити гармонію навколишнього світу. Робота в природних умовах сприяє більш глибокому розумінню законів перспективи, світлотіні, кольорознавства та композиції [4, С. 137-142].

Пленерна практика відіграє важливу роль у формуванні навичок композиційної побудови у студентів мистецьких спеціальностей. Робота у відкритому просторі значно відрізняється від аудиторних умов, оскільки студент стикається з великою кількістю природних об'єктів, складною просторовою організацією та постійною зміною освітлення. У таких умовах особливого значення набуває здатність швидко аналізувати натуру, відбирати головне та організовувати композицію відповідно до художнього задуму.

Під час пленеру здобувачі вищої освіти навчаються правильно обирати мотив, визначати композиційний центр, знаходити рівновагу між окремими елементами зображення та гармонійно організовувати площину аркуша. Відкритий простір вимагає від художника вміння бачити цілісну структуру майбутньої роботи, підпорядковувати другорядні деталі головному образу та уникати перевантаження композиції зайвими елементами.

Особливістю роботи на пленері є необхідність швидкого композиційного мислення. Мінливість природних умов змушує студентів оперативно приймати рішення щодо формату роботи, ракурсу, розташування об'єктів та характеру художнього узагальнення. Саме тому пленер сприяє розвитку гнучкості мислення, композиційної інтуїції та здатності до творчого пошуку.

Виконання короткочасних етюдів, начерків і замальовок допомагає студентам удосконалювати навички композиційного аналізу. У процесі такої роботи формується вміння швидко визначати основні композиційні взаємозв'язки, ритм та динаміку зображення. Поступово студенти набувають здатності створювати більш цілісні й художньо виразні композиції.

Одним із важливих результатів пленерної практики є розвиток у студентів відчуття масштабу, перспективи, ритму та пропорцій. Робота в природному середовищі дає можливість безпосередньо спостерігати просторові взаємозв'язки між об'єктами, що сприяє формуванню професійного композиційного бачення.

Під час виконання пейзажних етюдів студенти навчаються передавати глибину простору за допомогою лінійної та повітряної перспективи, визначати

співвідношення переднього, середнього та дальнього планів. Таке практичне засвоєння законів перспективи сприяє розвитку просторового мислення та вмінню створювати переконливий художній образ.

Особливе значення має розвиток відчуття масштабу. У природному середовищі студенти вчаться співвідносити різні об'єкти між собою, правильно передавати їхні пропорції та розміри. Це допомагає уникати композиційних помилок і досягати гармонійної організації зображення.

Пленерна практика також сприяє формуванню відчуття ритму в композиції. Спостереження за природними формами, чергуванням світла й тіні, повторенням елементів у пейзажі допомагає студентам усвідомити закономірності ритмічної організації художнього простору. У процесі роботи вони вчаться використовувати ритм як важливий засіб створення цілісності, динаміки та емоційної виразності композиції.

Крім того, постійна робота з натурою сприяє розвитку точності у передаванні пропорцій. Студенти навчаються уважно аналізувати форму об'єктів, їх конструктивні особливості та співвідношення частин, що позитивно впливає на якість художніх робіт і професійний рівень майбутніх художників-педагогів.

Важливим аспектом пленерної практики є розвиток у студентів уміння працювати з кольором, світлом та просторовими планами. На відміну від роботи в навчальній аудиторії, природне середовище характеризується постійною зміною освітлення, кольорових відтінків і атмосферних станів, що створює особливі умови для розвитку художнього сприйняття.

Під час пленеру студенти навчаються спостерігати складні кольорові взаємозв'язки в природі, аналізувати вплив освітлення на колір предметів та передавати загальний колористичний стан пейзажу. Робота в різний час доби та за різних погодних умов допомагає зрозуміти закономірності зміни кольору й світла, формує здатність бачити тонкі нюанси кольорових відношень.

Особливого значення набуває вміння передавати світлоповітряне середовище. Студенти навчаються створювати відчуття простору за допомогою тональних і кольорових переходів, передавати атмосферу та глибину пейзажу.

Така робота сприяє розвитку професійного живописного бачення та вдосконаленню технічних навичок.

Пленерна практика також допомагає студентам оволодіти принципами побудови просторових планів. У процесі роботи вони навчаються визначати композиційну роль переднього, середнього та дальнього планів, використовувати контрасти кольору й тону для створення глибини простору. Це сприяє формуванню цілісного композиційного мислення та здатності організовувати художній простір.

Пленерна практика є ефективним засобом розвитку творчої самостійності та образного мислення студентів мистецьких спеціальностей. Робота в природному середовищі вимагає від студентів активного творчого пошуку,

самостійного прийняття художніх рішень та здатності до інтерпретації навколишньої дійсності [6, С. 124-127].

На відміну від академічних постановок, де умови роботи є більш контрольованими, пленер створює ситуації, у яких студент повинен швидко реагувати на зміни освітлення, погодних умов та просторових характеристик середовища. Це стимулює розвиток творчої ініціативи, гнучкості мислення та здатності до художньої імпровізації.

Ефективність пленерної практики значною мірою залежить від правильної організації навчального процесу, використання відповідних методів навчання та педагогічних прийомів, спрямованих на розвиток композиційного бачення студентів. У процесі пленерної роботи важливо створити умови, за яких студенти не лише вдосконалюють технічні навички, а й розвивають здатність творчо аналізувати натуру, бачити композиційні взаємозв'язки та самостійно знаходити художні рішення.

Важливу роль відіграє метод композиційного аналізу. Перед початком роботи студенти повинні здійснювати попередній аналіз обраного мотиву: визначати композиційний центр, основні маси, характер лінійного ритму та співвідношення світла й тіні. Такий підхід допомагає уникати випадковості у побудові композиції та сприяє розвитку цілісного художнього мислення.

Ефективним педагогічним прийомом є варіативний пошук композиційних рішень. Студентам пропонується виконувати декілька варіантів розташування об'єктів, змінювати формат, ракурс або точку спостереження. Це сприяє розвитку творчої самостійності, гнучкості мислення та вмінню знаходити найбільш виразне композиційне рішення.

У процесі пленерної практики доцільним є також використання проблемно-творчих завдань. Наприклад, студентам можуть пропонуватися завдання передати певний настрій пейзажу, створити композицію з домінуванням ритму або контрасту, акцентувати увагу на світлоповітряному середовищі. Такі вправи активізують творчу уяву та сприяють глибшому усвідомленню законів композиції.

Важливим засобом розвитку композиційного бачення під час пленерної практики є виконання короткочасних етюдів, начерків та спеціальних композиційних вправ. Такі види роботи сприяють розвитку спостережливості, швидкості художнього мислення та здатності реагувати на зміни природного середовища.

Короткочасні етюди є ефективним методом навчання, оскільки дозволяють студентам швидко фіксувати основні особливості натури: загальний колористичний стан, освітлення, композиційний ритм та просторові співвідношення. Обмежений час виконання етюду змушує студентів концентрувати увагу на головному, уникати надмірної деталізації та шукати найбільш виразні художні засоби.

Начерки та замальовки сприяють розвитку візуальної пам’яті та навичок композиційного аналізу. У процесі виконання швидких рисунків студенти навчаються передавати характер руху, пропорції, ритм та конструктивні особливості об’єктів.

Такі вправи допомагають формувати впевненість руки, розвивати технічну майстерність і здатність до художнього узагальнення.

Особливе значення мають композиційні вправи, спрямовані на розвиток творчого мислення. Студентам можуть пропонуватися завдання на зміну формату композиції, пошук різних точок зору, варіювання композиційного центру або створення композицій на основі одного й того самого мотиву. Такі вправи сприяють розвитку творчої ініціативи, уміння експериментувати та знаходити нестандартні художні рішення.

Використання серії короткочасних вправ також допомагає студентам швидше адаптуватися до умов пленеру. Робота в різний час доби, за різних погодних умов і в різних природних середовищах формує професійну мобільність та здатність працювати в нестандартних ситуаціях. У результаті студенти поступово набувають уміння цілісно сприймати натуру, бачити її композиційну структуру та передавати художній образ засобами рисунка й живопису.

Короткочасні етюди, начерки та композиційні вправи є важливими методичними засобами розвитку композиційного бачення, творчої самостійності та професійної майстерності майбутніх художників-педагогів.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що пленерна практика є важливою складовою професійної підготовки майбутніх художників-педагогів та ефективним засобом розвитку їхнього композиційного бачення. Робота у природному середовищі створює умови для поєднання теоретичних знань із практичною творчою діяльністю, сприяє формуванню художнього мислення, спостережливості та здатності до композиційного аналізу. У ході дослідження з’ясовано, що пленерна практика позитивно впливає на формування навичок побудови композиції у відкритому просторі, розвиток відчуття масштабу, перспективи, ритму та пропорцій.

Визначено, що важливу роль у розвитку композиційного бачення відіграють форми роботи: короткочасні етюди, начерки, композиційні вправи та творчі завдання. Використання таких методів сприяє розвитку творчої самостійності студентів, активізує образне мислення та формує здатність до художньої інтерпретації навколишньої дійсності.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні сучасних методик організації пленерної практики, використанні цифрових технологій у процесі художньої підготовки студентів, а також у дослідженні міждисциплінарних підходів до розвитку композиційного мислення майбутніх художників-педагогів.

Література:

1. Освітньо-професійна програма «Мистецтво в закладах освіти» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти: бакалавр URL: https://eportfolio.zu.edu.ua/media/StudyProgram/50/dbcdmil5.pdf (дата звернення: 20.02.2026).

2. Робоча програма навчальної практики «Пленер». URL: https://eportfolio.zu.edu.ua/media/WorkProgram/50/mge2yz8s.pdf (дата звернення: 20.02.2026).

3. Піддубна О. М. Світло, простір і форма: освітні можливості пленеру у професійній підготовці художника-педагога. Вісник науки та освіти. 2026. № 3 (45). С. 2829-2838. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6165-2026-3(45)-2829-2838

4. Піддубна О. М., Шостачук Т. В., Максимчук А. П. Інтеграція рисунка, живопису та композиції в навчальній практиці (пленер): методика викладання. Педагогічна інноватика: сучасність та перспективи. 2026. № 12. С. 137–142. DOI: https://doi.org/10.32782/ped-uzhnu/2026-12-21

5. Пунгіна О., Гусєва Л. Пленерна практика як засіб формування образотворчої компетентності майбутніх педагогів-художників. Актуальні питання гуманітарних наук. 2021. Вип. 36, Т. 3. С. 185-191.

6. Сова О. С. Методика виконання пейзажу на пленері. Наукові праці. Педагогіка. 2017. Вип. 291, Т. 303. С. 124-127.

7. Пленерний живопис: мистецтво наодинці з природою (2024) URL: https://kyiv.gallery/statii/plenernyy-zhyvopys-mystetstvo-naodyntsi-z-pryrodoyu (дата звернення: 14.05.2026).

References:

1. Osvitno-profesiina prohrama “Mystetstvo v zakladakh osvity” pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity: bakalavr [Educational and professional program “Art in educational institutions” of the first (bachelor’s) level of higher education: bachelor]. Retrieved February 20, 2026, from https://eportfolio.zu.edu.ua/media/StudyProgram/50/dbcdmil5.pdf (in Ukrainian).

2. Robocha prohrama navchalnoi praktyky “Plener” [Work program of educational practice “Plein air”]. Retrieved February 20, 2026, from https://eportfolio.zu.edu.ua/media/WorkProgram/50/mge2yz8s.pdf (in Ukrainian).

3. Piddubna, O. M. (2026). Svitlo, prostir i forma: osvitni mozhlyvosti pleneru u profesiinii pidhotovtsi khudozhnyka-pedahoha [Light, space and form: educational possibilities of plein air practice in the professional training of an artist-teacher]. *Visnyk nauky ta osvity*, 3(45), 2829–2838. https://doi.org/10.52058/2786-6165-2026-3(45)-2829-2838 (in Ukrainian).

4. Piddubna, O. M., Shostachuk, T. V., & Maksymchuk, A. P. (2026). Intehratsiia rysunka, zhyvopysu ta kompozytsii v navchalnii praktytsi (plener): metodyka vykladannia [Integration of drawing, painting and composition in educational practice (plein air): teaching methodology]. *Pedahohichna innovatyka: suchasnist ta perspektyvy*, 12, 137–142. https://doi.org/10.32782/ped-uzhnu/2026-12-21 (in Ukrainian).

5. Punhina, O., & Husieva, L. (2021). Plenerna praktyka yak zasib formuvannia obrazotvorchoi kompetentnosti maibutnikh pedahohiv-khudozhnykiv [Plein air practice as a means of forming visual competence of future artist-teachers]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 36(3), 185–191 (in Ukrainian).

6. Sova, O. S. (2017). Metodyka vykonannia peizazhu na pleneri [Methods of landscape painting in plein air]. *Naukovi pratsi. Pedahohika*, 291(303), 124–127 (in Ukrainian).

7. Plenernyi zhyvopys: mystetstvo naodyntsi z pryrodoiu [Plein air painting: art alone with nature]. (2024). Retrieved May 14, 2026, from https://kyiv.gallery/statii/plenernyy-zhyvopys-mystetstvo-naodyntsi-z-pryrodoyu (in Ukrainian).

Дата першого надходження статті до видання: 10.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.05.2026

УДК 378.6-021.465:355](477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1114-1136

Мехеда Владислав Дмитрович кандидат юридичних наук, начальник науково-методичного відділу забезпечення якості освітньої діяльності та вищою освіти, Військовий інститут танкових військ Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, https://orcid.org/0000-0002-2160-3738.

Ткачова Олена Іванівна старший науковий співробітник науково-дослідного відділу вивчення та впровадження досвіду, Військовий інститут танкових військ Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, https://orcid.org/0009-0001-1012-4512.

Єрмаков Олексій Ігоревич старший науковий співробітник науково-дослідного відділу вивчення та впровадження досвіду, Військовий інститут танкових військ Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, https://orcid.org/0009-0000-7427-1450.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ДОБРОЧЕСНОСТІ ПРИ ВИКОРИСТАННІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИМИ ПРАЦІВНИКАМИ

Анотація. У статті досліджено питання використання штучного інтелекту (комп'ютерних програм) науково-педагогічними працівниками закладів вищої освіти під час їх професійної діяльності. Вказана стаття є проведенням комплексного аналізу нормативно-правових актів, внутрішніх актів (положень) вищих навчальних закладів, правил використання штучного інтелекту, які встановлені розробником, через призму діяльності науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти.

Розмежовано найбільш вірогідні два підходи до політики використання штучного інтелекту у вищих навчальних закладах: обмеження його ролі технічним асистентом для обробки даних та пошуку інформації або дозвіл на використання науково-педагогічними працівниками штучного інтелекту для створення неоригінальних об'єктів (методичних робіт, педагогічних робіт).

Обґрунтовано, що згідно із законодавством України, автором твору може бути лише фізична особа, а об'єкти, згенеровані виключно штучним інтелектом без творчої участі людини, позбавлені оригінальності та захищаються лише правом особливого роду (sui generis).

Окрему увагу в межах наукової розвідки приділено детальному аналізу умов використання популярних платформ OpenAI та Gemini API з метою

виявлення юридичних обмежень щодо авторства. Також розглядається міжнародний досвід правового регулювання цифрових технологій в освітньому просторі та впровадження систем протидії плагіату для запобігання зловживанням алгоритмами генерації текстів.

Визначено ключові виклики для академічної доброчесності, що виникають через відсутність чітких критеріїв оцінювання внеску викладача у створення навчального контенту за допомогою нейромереж. Досліджено необхідність модернізації обліку робочого часу викладачів з урахуванням стрімкої автоматизації освітніх процесів.

Запропоновано для забезпечення рівних умов між викладачами у вищих навчальних закладах де буде дозволено науково-педагогічним працівникам використання штучного інтелекту для створення неоригінальних об’єктів (робіт, створених штучним інтелектом) застосовувати понижуючі коефіцієнти при розрахунку рейтингу науково-педагогічного працівника та годин робочого часу витраченого на створення неоригінальної роботи.

Ключові слова: штучний інтелект, науково-педагогічні працівники, академічна доброчесність, авторське право, оригінальність твору, неоригінальні роботи, неоригінальні об’єкти, заклади вищої освіти, робочий час викладача.

Mekheda Vladislav Candidate of Law, Head of the Scientific and Methodological Department of Quality Assurance of Educational Activities and Higher Education, Military Institute of Armored Forces of National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», Kharkiv, https://orcid.org/0000-0002-2160-3738.

Olena Tkachova Senior Research Fellow of the Research and Methodological Department for the Study and Implementation of Experience, Military Institute of Armored Forces of National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», Kharkiv, https://orcid.org/0009-0001-1012-4512.

Oleksiy Yermakov Senior Research Fellow of the Research and Methodological Department for the Study and Implementation of Experience, Military Institute of Armored Forces of National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», Kharkiv, https://orcid.org/0009-0000-7427-1450.

CERTAIN ISSUES OF INTEGRITY IN THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE BY FACULTY MEMBERS

Abstract. This article examines the use of artificial intelligence (computer programs) by faculty members at institutions of higher education in the course of their professional activities. This article provides a comprehensive analysis of regulatory

and legal acts, internal regulations (provisions) of higher education institutions, and rules for the use of artificial intelligence established by the developer, through the lens of the activities of faculty members at higher education institutions.

The two most likely approaches to the policy on the use of artificial intelligence in higher education institutions have been distinguished: limiting its role to that of a technical assistant for data processing and information retrieval, or allowing faculty members to use artificial intelligence to create non-original materials (teaching aids, pedagogical materials).

It has been justified that, under Ukrainian law, only a natural person can be the author of a work, and works generated solely by artificial intelligence without human creative input do not have any originality and are protected only by a sui generis right.

Special attention within this scholarly research is paid to a detailed analysis of the terms of use of popular platforms OpenAI and Gemini API in order to identify legal restrictions regarding authorship. The international experience of legal regulation of digital technologies in the educational space and the implementation of anti-plagiarism systems to prevent the misuse of text generation algorithms are also examined.

The key challenges for academic integrity arising from the lack of clear criteria for evaluating a teacher's contribution to the creation of educational content using neural networks are identified. The necessity of modernizing the accounting of instructors' working hours, taking into account the rapid automation of educational processes, is explored.

It is proposed that, to ensure a level playing field among faculty members at higher education institutions, academics be allowed to use artificial intelligence to create non-original works (works created by artificial intelligence), to apply reduction factors when calculating the rating of an instructor and the number of working hours spent on creating a non-original work.

Keywords: artificial intelligence, faculty members, academic integrity, copyright, originality of a work, non-original works, non-original objects, higher education institutions, instructor’s working hours.

Постановка проблеми. Стрімке поширення технологій штучного інтелекту та використання штучного інтелекту науково-педагогічними працівниками у професійній діяльності створює низку правових, етичних та адміністративних викликів.

Поява нових технологій значно полегшує приховання порушень академічної доброчесності науково-педагогічними працівниками та вимагає від вищих навчальних закладів запроваджувати культуру доброчесного використання штучного інтелекту.

Відсутність чіткої загальноприйнятої культури доброчесного використання штучного інтелекту призводить до того, що кожен вищий навчальний заклад повинен приймати рішення щодо способів та обсягів застосування штучного інтелекту. З’являється проблемне питання дотримання балансу між

необхідністю впровадження штучного інтелекту для збільшення ефективності роботи та недопущення порушення доброчесності чи втрати наукового потенціалу викладачів.

Питання впровадження штучного інтелекту потрібно вирішувати комплексно з іншими питаннями службової діяльності науково-педагогічних працівників, оскільки без комплексного підходу будуть виникати колізії, які матимуть негативний ефект для вищого навчального закладу.

На час написання даної статті внутрішні положення більшості закладів вищої освіти щодо планування та обліку навчальної, методичної та наукової роботи вже можна назвати застарілими, тому що, вони не містять механізмів диференціації робочого часу та не враховують специфіку робіт, виконаних за допомогою штучного інтелекту.

Використання штучного інтелекту дозволяє виконувати завдання (наприклад, створення слайдів чи тестів) за лічені секунди або хвилини, тоді як традиційні методи потребують години роботи, це створює несправедливі умови для тих науково-педагогічних працівників, які не використовують штучний інтелект, оскільки існуючі системи рейтингування та обліку робочого часу не враховують таку різницю.

Окремо є проблемним питання про врегулювання можливості використання у педагогічній чи методичній діяльності робіт (творів) без автора, оскільки згідно із законодавством України, автором може бути лише фізична особа, та твір має бути результатом її творчої діяльності, а матеріал (робота) створений штучним інтелектом не має оригінальності та фактично законом заборонено називати штучний інтелект автором.

Головна проблема у створенні вищими навчальними закладами внутрішніх актів щодо регулювання застосування штучного інтелекту полягає у необхідності пошуку балансу між використанням переваг штучного інтелекту для пришвидшення та полегшення роботи науково-педагогічних працівників і збереженням наукового потенціалу, забезпеченням рівності між працівниками й дотриманням законодавчих вимог щодо авторського права.

Мета статті – є проведення комплексного аналізу нормативно-правових актів України, внутрішніх актів закладів вищої освіти та правил використання штучного інтелекту, встановлених розробниками, через призму професійної діяльності науково-педагогічних працівників. Також, знайти баланс між збільшенням ефективності діяльності викладачів за допомогою нових технологій та збереженням наукового потенціалу й дотриманням принципів академічної доброчесності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання штучного інтелекту досліджувались багатьма авторами. Дослідження закордонних та вітчизняних вчених свідчать про актуальність проблеми доброчесності в контексті використання технологій штучного інтелекту в академічній сфері вищих навчальних закладів.

Підтвердженням різноспрямованості досліджень, пов'язаних з дотриманням доброчесності при використанні штучного інтелекту в сучасній освіті й науці демонструють праці таких вітчизняних вчених: Н. Боргюк, Г. Варіної, І. Горбенко, О. Задоріної, І. Мамаєва, Л. Міронця, М. Софілканич, О. Сухомлинової, С. Толочко, О. Уманець та С. Шестакової, а також зарубіжних вчених: С. Уокер, Дж. Клер, Д. Коттон, А. Левене, Дж. Роє, Дж. Гобсон, Р. Сантос.

Проте, проблема використання штучного інтелекту науково-педагогічними працівниками саме в службовій діяльності з точки зору робочого часу науково-педагогічного працівника, оригінальності робіт та рейтингів науково-педагогічних працівників достатньо не досліджена, та вказане питання у комплексі підіймається вперше.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання дотримання доброчесності під час використання науково-педагогічними працівниками штучного інтелекту виникало ще з моменту, коли штучний інтелект не був так сильно поширений як в умовах сьогодення та мав значно менші можливості ніж зараз. Відповідно до частини 3 розділу 1 листа Міністерства освіти і науки України № 1/9-650 від 23.10.2018 "Щодо рекомендацій з академічної доброчесності для закладів вищої освіти": "Кризу академічної доброчесності в Україні спричинили багато факторів, серед яких варто зазначити таке:

поява нових технологій, що значно полегшують копіювання чужих робіт, підміну результатів експериментальних та емпіричних досліджень комп'ютерним моделюванням та правдоподібними оцінками, редагування графічних, відео- та аудіо- матеріалів тощо" [1].

На теперішній час, штучний інтелект вже широко поширений в сучасному світі, важко зустріти людину, яка хоча б раз у житті не користувалась штучним інтелектом. Значна кількість науково-педагогічних працівників також користується штучним інтелектом та в Україні зараз існує велика кількість різних його видів, які можуть вирішувати багато завдань, наприклад значно спрошувати пошук необхідної інформації, проводити аналіз даних з тих чи інших питань, а також створювати (генерувати) тексти, музику, зображення, відео, тощо.

Мета використання штучного інтелекту науково-педагогічними працівниками доволі різна, починаючи від аналізу даних, систематизації певної інформації, закінчуючи написанням лекцій, створенням презентацій, навчальних відео, створенням тестів, створенням питань для перевірки знань здобувачів освіти чи навіть написанням наукових творів.

Автори статті дотримуються наступного поняття доброчесність – це бездоганне і неухильне додержання законодавства, етичних норм та загальноприйнятих правил поведінки незалежно від ситуації, тобто чинити правильно та справедливо, навіть коли ніхто не бачить, і робити вибір на користь загальнолюдських цінностей.

Вищі навчальні заклади самостійно визначають політику використання штучного інтелекту та оцінюють доброчесність його використання в межах закладу вищої освіти, однак на думку авторів статті є лише два можливих варіанта політики з питань застосування штучного інтелекту науково-педагогічними працівниками:

1 ВАРІАНТ (інструмент для допомоги з технічних питань). Дозвіл на використання штучного інтелекту виключно з метою обробки масиву даних, пошуку або систематизації інформації, технічного редагування тексту. Вказана політика буде як забезпечувати гарантоване дотримання доброчесності щодо застосування штучного інтелекту, так і одночасно забезпечить рівність усіх науково-педагогічних працівників.

2 ВАРІАНТ (творець робіт). Дозвіл на використання штучного інтелекту не тільки з метою вказаною у першому варіанті, а також додатково дозволити науково-педагогічним працівникам використання штучного інтелекту для створення ним певних педагогічних матеріалів чи методичних розробок, таких як презентацій до лекцій, звітів про виконані роботи, технічної документації, планів проведення практичних робіт, зображень, навчальних відеоматеріалів, формування питань для самоперевірки здобувачам освіти, тощо. Вказана політика потребує побудову у вищому навчальному закладі розгалуженої системи внутрішніх актів, як з питань застосування штучного інтелекту, так і з пов'язаних питань здійснення постійного контролю за використанням штучного інтелекту, а також вимагатиме від вищого навчального закладу додаткового залучення посадових осіб для здійснення постійного моніторингу стану справ та розгляду спірних питань, тощо. Дана політика потребуватиме створення у внутрішніх актах вищого навчального закладу системи диференціації науково-педагогічних працівників на тих, які використовують штучний інтелект для створення робіт та на тих, які створюють роботи самостійно. Як приклад, у положенні (інструкціях) про облік робочого часу науково-педагогічних працівників потрібно буде розмежовувати скільки науково-педагогічним працівникам надається часу на створення методичних розробок штучним інтелектом, або створення роботи науково-педагогічним працівником із використанням штучного інтелекту, так і створення робіт без використання штучного інтелекту. Також, потребуватимуть коригування вимог вищого навчального закладу до рівня оригінальності певних методичних розробок, затвердження виключного переліку робіт у яких науково-педагогічними працівниками може використовуватися штучний інтелект, з детальним описанням способу та меж застосування, і навіть це не гарантуватиме відсутність порушень.

Вважаємо, що вірна політика з питань застосування штучного інтелекту науково-педагогічними працівниками вказана у першому варіанті та полягатиме у забороні самостійного створення штучним інтелектом робіт для освітнього процесу. Тобто, на теперішній час виправданим є використання науково-

педагогічними працівниками штучного інтелекту виключно як асистента для вирішення технічних питань. Використання науково-педагогічними працівниками штучного інтелекту для обробки масиву даних чи пошуку або систематизації інформації не викликатиме питань щодо можливості недотримання доброчесності, оскільки на підставі отриманих даних науково-педагогічний працівник робить вже самостійні висновки чи самостійно розробляє результати, тобто штучний інтелект використовується у ролі асистента для спрощення чи пришвидшення виключно технічної роботи. Вказане діє при умові, що данні наданні від штучного інтелекту перевіряються науково-педагогічними працівниками для уникнення "галюцинації", оскільки використання результату обробки даних штучним інтелектом без його перевірки може призвести до викривлення результатів, а також у всіх роботах повинно зазначатись який штучний інтелект використовувався та у який спосіб.

У разі прийняття рішення вищим навчальним закладом про застосування 2-го із запропонованих варіантів політики щодо штучного інтелекту, яка передбачає дозвіл науково-педагогічним працівникам на використання штучного інтелекту для створення останнім певних видів робіт, ключову роль під час вирішення питання доброчесного чи недоброчесного використання штучного інтелекту відіграватимуть два аспекти, які потребуватимуть жорсткої регламентації вищим навчальним закладом:

перший – це як саме створюється результат роботи (твір, презентація на навчальне заняття, тощо), тобто штучний інтелект витупає як помічник у створенні роботи, чи штучний інтелект самостійно створює роботу;

другий – це що саме створюється, наприклад: наукова робота, методична розробка, звіт, узагальнення інформації, таблиця, технічна документація, зображення, тощо.

Далі, для більшого розуміння розглянемо декілька прикладів використання науково-педагогічними працівниками штучного інтелекту, які зустрічаються на практиці.

Приклад 1 (створення науково-педагогічним працівником неоригінального об'єкту, у якого відсутній автор): науково-педагогічний працівник завантаживши до штучного інтелекту (вхідні данні) тексти лекцій написані ним самим та надав команду штучному інтелекту створити на підставі завантажених лекцій тестові завдання, або питання для підсумкового оцінювання, або презентацію лекції.

У вказаному випадку вихідні данні згенеровані штучним інтелектом (результат) фактично відносяться до методичної роботи науково-педагогічних працівників. Вважаємо, що зазначене буде доброчесним у разі:

1. Дозволу у вищому навчальному закладі на виконання вказаних робіт штучним інтелектом;

2. Перевірки науково-педагогічним працівником результату на відсутність "галюцінацій";

3. Повного зазначення науково-педагогічним працівником у роботі, що вказаний матеріал створений штучним інтелектом з описом процесу створення;

4. Не зарахування вищим навчальним закладом вказаного виду завдань науково-педагогічному працівнику до методичної роботи в контексті робочого часу та рейтингу викладачів (або зарахування, але з понижуючим коефіцієнтом). У випадку створення результатів на основі не своїх творів обов'язковою умовою є дотримання авторського права, а саме посилання на авторів.

Приклад 2 (створення науково-педагогічним працівником неоригінального об'єкту, у якого відсутній автор, але наявність автора обов'язкова для його опублікування): науково-педагогічний працівник ставить завдання штучному інтелекту написати (згенерувати) твір або частину твору (статті, монографії, доповіді, конструкторської документації на науково-технічну продукцію, тощо) на підставі ідеї науково-педагогічного працівника, та у подальшому, не редагуючи та не обробляючи, лише перевіривши на "галюцінації" науково-педагогічний працівник опубліковує дану роботу, при цьому вказує, що створено штучним інтелектом та описує процес створення.

Вважаємо, що у зазначеному прикладі буде порушення доброчесності, але необхідно зазначити, що фактично буде відсутнє таке порушення як недоброчесне використання результатів, згенерованих штучним інтелектом, оскільки науково-педагогічний працівник вказав що робота створена штучним інтелектом, але будуть порушуватися самі принципи які застосовуються до наукових робіт та повна відсутність оригінальності. Наголошуємо, що вищим навчальним закладам доцільно піддати повній та безальтернативній забороні використання штучного інтелекту для створення штучним інтелектом наукових робіт, як мінімум тому, що відповідно до законодавства штучний інтелект не може бути автором.

Приклад 3 (створення автором твору на базі роботи згенерованої штучним інтелектом): науково-педагогічний працівник робить запит до штучного інтелекту щодо написання (генерації) твору або частини твору (статті, монографії, доповіді, конструкторської документації на науково-технічну продукцію, тощо) на підставі ідеї науково-педагогічного працівника, та у подальшому повністю редагує та перероблює твір. При цьому, при опублікуванні вказує, що саме створено штучним інтелектом та описує процес створення.

У вище зазначеному прикладі, вважаємо питання доброчесності чи не доброчесності необхідно вирішувати із залученням неупереджених спеціалістів з питань "доброчесного застосування штучного інтелекту". Як приклад, вказаним спеціалістом може бути уповноважена особа (орган) з питань академічної доброчесності. Прийняттю рішення повинен передувати детальний розгляд, під час якого необхідно буде знайти відповідь на питання "штучний інтелект був творцем твору чи використовувався науково-педагогічним працівником як технічний інструмент (як приклад, для створення шаблону твору з метою пришвидшення написання чи певної систематизації твору)".

Приклад 4 (використання штучного інтелекту для штучного збільшення науково-педагогічним працівником кількісних показників, які легко продемонструвати, замість якісних результатів): науково-педагогічний працівник періодично завантажує до штучного інтелекту (вхідні данні) тексти лекцій інших авторів та надає команду штучному інтелекту створити на підставі завантажених лекцій інший лекційний матеріал та у подальшому, використовує створені штучним інтелектом лекції із посиланням на авторів з яких запозичено текст та із зазначенням, що використовувався штучний інтелект.

Вважаємо, що зазначені дії є недоброчесними з точки зору безпідставного створення твору без оригінальності. Науково-педагогічний працівник під час своєї діяльності мав змогу використовувати лекційний матеріал інших авторів просто посилаючись на них, але дуже сумнівні підстави періодичного переформатування комплексу лекцій без конкретної мети якогось покращення. Варто зазначити, що фактично у вказаного науково-педагогічного працівника буде відсутнє таке порушення як недоброчесне використання результатів згенерованих штучним інтелектом, оскільки науково-педагогічний працівник вказав на авторство, це не буде самоплагіатом, так як використовувались не його твори. Також, якщо зазначені у створеній роботі автори, то не буде порушення авторського права. У випадку, коли вищий навчальний заклад прийняв рішення про зарахування видів робіт створених штучним інтелектом до рейтингів та робочого часу науково-педагогічних працівників, хоча і з понижуючими коефіцієнтами, вказані ‘‘переформатування творів’’ можуть використовуватись науково-педагогічним працівником для покращення свого рейтингу та перекриття часу на певний вид діяльності. Зазначене може набути поширеності серед науково-педагогічних працівників, які до встановлення санкцій за самоплагіат, щороку перевидавали свої власні твори без змін по суті, таким чином імітуючи активність.

Ще існує багато прикладів, які можливо навести, але наголошуємо, що у випадку якщо вищий навчальний заклад прийме рішення про запровадження 2-го варіанту політики щодо штучного інтелекту, необхідно окрім прийняття розгалуженої системи внутрішніх актів ще й створення системи постійного моніторингу та жорсткого контролю за використанням науково-педагогічними працівниками штучного інтелекту та наділенням повноваженнями щодо вирішення спірних питань використання штучного інтелекту спеціально уповноваженої особи (органу) з питань академічної доброчесності або створення окремого органу чи визначення посадової особи.

Для повноти розуміння базових принципів доброчесного використання штучного інтелекту, з метою підтвердження викладеного раніше у вказаній статті, коротко проаналізуємо нормативно-правове регулювання застосування штучного інтелекту в Україні.

Відповідно до Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 року № 1556-р,

штучний інтелект – це організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань [2].

Для з'ясування питань застосування можливості розповсюдження авторського права на роботи, у тому числі наукові роботи (наукові твори), створені з використанням штучного інтелекту та права на матеріал створений штучним інтелектом, нам необхідно звернутись до Закону України "Про наукову і науково-технічну діяльність", Закону України "Про авторське право і суміжні права" та Цивільного кодексу України.

Закон України "Про наукову і науково-технічну діяльність" встановив:

наукова (науково-технічна) робота – наукові дослідження та науково-технічні (експериментальні) розробки, проведені з метою одержання наукового, науково-технічного (прикладного) результату. Основними видами наукової (науково-технічної) роботи є науково-дослідні, дослідно-конструкторські, проектно-конструкторські, дослідно-технологічні, технологічні, пошукові та проектно-пошукові роботи, виготовлення дослідних зразків або партій науково-технічної продукції, а також інші роботи, пов'язані з доведенням нових наукових і науково-технічних знань до стадії практичного використання, керівництво науковою роботою/наукове консультування аспірантів (ад'юнктів), докторантів;

наукове видання – твір (узагальнююча наукова праця, монографія, збірник наукових праць, збірник документів і матеріалів, тези та матеріали наукових конференцій, автореферат дисертації, препринт, словник, енциклопедія, науковий довідник або покажчик, наукове періодичне видання, тощо) наукового характеру, що пройшов процедуру наукового рецензування та затвердження до друку вченою (науковою, науково-технічною, технічною) радою наукової установи або вищого навчального закладу, редакційно-видавниче опрацювання, виготовлений шляхом друкування, тиснення або в інший спосіб, містить інформацію про результати наукової, науково-технічної, науково-педагогічної, науково-організаційної діяльності, теоретичних чи експериментальних досліджень (науково-дослідне видання); підготовлені науковцями до публікації тексти пам'яток культури, історичних документів чи літературних текстів (археографічне або джерелознавче видання); науково систематизовані дані чи матеріали, що відображають історію науки та сучасний стан наукового знання (науково-довідкове або науково-інформаційне видання), призначені для поширення [3].

Відповідно до статті 1 Закону України "Про авторське право і суміжні права":

автор – фізична особа, яка своєю творчою діяльністю створила твір;

оригінальність твору – ознака (критерій), що характеризує твір як результат власної інтелектуальної творчої діяльності автора та відображає творчі рішення, прийняті автором під час створення твору;

твір – оригінальне інтелектуальне творіння автора (співавторів) у сфері науки, літератури, мистецтва тощо, виражене в об'єктивній формі;

оригінальність твору – ознака (критерій), що характеризує твір як результат власної інтелектуальної творчої діяльності автора та відображає творчі рішення, прийняті автором під час створення твору [4].

У статті 7 Закону України "Про авторське право і суміжні права" закріплено, що охорона (охорона об'єктів авторського права) поширюється лише на форму вираження об'єктів авторського права.

Охороні підлягають усі оригінальні твори – оприлюднені та неоприлюднені, завершені та незавершені, незалежно від їх призначення, жанру, обсягу, а також способу вираження [4].

Частиною 3 статті 7 Закону України "Про авторське право і суміжні права" визначено, що охорона не поширюється на технології створення та вираження твору, на ідеї, теорії, принципи, методи, процедури, процеси, системи, способи, концепції, відкриття, навіть якщо вони у творі виражені, описані, пояснені, проілюстровані [4].

Схожа норма відображена у частині 3 статті 433 Цивільного кодексу України, відповідно до якої авторське право не поширюється на ідеї, процеси, методи діяльності або математичні концепції як такі [5].

Аналізом зазначених норм ми можемо визначити:

1. Автором може бути лише людина (фізична особа), штучний інтелект (комп'ютерна програма) не може визнаватись автором відповідно до законодавства України.

2. Оригінальність твору можлива лише у випадку результату власної інтелектуальної творчої діяльності людини (фізичної особи).

Тобто, у випадку створення матеріалу (твору) штучним інтелектом (комп'ютерною програмою) оригінальність вказаного матеріалу відсутня, як і відсутній автор з точки зору авторського права.

Законодавством України, а саме статтею 33 Закону України "Про авторське право і суміжні права" передбачено саме право на неоригінальні об'єкти (право особливого роду (sui generis)) [4].

Відповідно до частини 1 статті 33 Закону України "Про авторське право і суміжні права", неоригінальним об'єктом, згенерованим комп'ютерною програмою є об'єкт, що відрізняється від існуючих подібних об'єктів та утворений у результаті функціонування комп'ютерної програми без безпосередньої участі фізичної особи в утворенні цього об'єкта [4].

Твори, створені фізичними особами з використанням комп'ютерних технологій, не вважаються неоригінальними об'єктами, згенерованими комп'ютерною програмою.

У частині 3 статті 33 Закону України “Про авторське право і суміжні права” визначено, що у результаті утворення неоригінального об’єкта, згенерованого комп’ютерною програмою, особисті немайнові права не виникають [4].

Наголошуємо на необхідності відокремлювати два різні за своєю правовою природою твори, кожен з яких є результатом використання штучного інтелекту:

1. Об’єкт (твір) відрізняється від існуючих подібних об’єктів (творів) та утворений у результаті функціонування комп’ютерної програми без безпосередньої участі фізичної особи в утворенні цього об’єкта.

2. Твори, створені фізичними особами з використанням штучного інтелекту (комп’ютерних технологій).

Вважаємо, що розмежування творів, які є результатом використання штучного інтелекту, про яке йдеться вище, повинно проводитись за наступними критеріями:

у першому випадку, штучний інтелект самостійно створив твір на підставі запиту (вхідних даних) про створення (ідеї автора про твір, певних корегувань твору у процесі створення), тобто людина була лише автором ідеї, а сам текст на основі ідеї був створений штучним інтелектом (штучний інтелект сам підбирав терміни, послідовність слів, формував зміст, створював послідовність викладення матеріалу, самостійно описував подію чи явище, тощо), без подальшого редагування автором, поза межами штучного інтелекту. Тобто, можливо вказати, що “форма” створена штучним інтелектом на основі “ідеї людини”;

у другому випадку, вже створений людиною твір піддався обробці за допомогою штучного інтелекту (перевірку на граматичні помилки, перекладу, зміну стилю написання, розставлення знаків пунктуації, тощо), тобто у штучного інтелекту була виключно технічна функція, яка не вплинула на суть твору.

У першому випадку твір не матиме оригінальності та на нього не поширюватиметься авторське право, яке також не поширюється на ідеї, а буде застосовуватись право особливого роду (sui generis).

У другому випадку твір матиме оригінальність та на нього може поширюватися авторське право.

Зазначене також знаходить підтвердження при аналізі умови використання штучного інтелекту на які користувач погоджується.

Як приклад, в Умовах використання – OpenAI (ChatGPT) вказано, що:

“Ваш контент. Ви можете надавати вхідні дані для Послуг («Вхідні дані») та отримувати вихідні дані з Послуг на основі Вхідних даних («Вихідні дані»). Вхідні дані та Вихідні дані разом іменуються «Контент». Ви несете відповідальність за Контент, включно із забезпеченням того, що він не порушує жодного чинного законодавства або цих Умов. Ви заявляєте та гарантуєте, що маєте всі права, ліцензії та дозволи, необхідні для надання Вхідних даних для наших Послуг.

Право власності на контент. У відносинах між вами та OpenAI, а також у межах, дозволених чинним законодавством, ви (a) зберігаєте свої права власності на Вхідні дані та (b) володієте Вихідними даними. Цим ми передаємо вам усі наші права, титули та інтереси, за наявності, щодо Вихідних даних.

Подібність контенту. З огляду на характер наших Послуг та штучного інтелекту загалом, вихідні дані можуть бути не унікальними, а інші користувачі можуть отримувати подібні вихідні дані з наших Послуг Наша передача, вказана вище, не поширюється на вихідні дані інших користувачів або вихідні дані третіх сторін" [6].

В додаткових умовах використання Gemini API вказано:

"Використання згенерованого контенту.

Згідно з умовами використання API, ви зобов'язуєтеся дотримуватися чинного законодавства під час використання згенерованого контенту, що може вимагати зазначення посилання на Деякі з наших Сервісів дають змогу створювати оригінальний контент. Google не заявлятиме права власності на нього.

Ви визнаєте, що Google може створювати такий самий або подібний контент для інших і що ми залишаємо за собою всі права на це.

Джерело для ваших користувачів, коли він повертається як частина виклику API. Будьте обачними, посилаючись на згенерований контент, зокрема на код. Ви відповідаєте за використання згенерованого контенту, а також його використання будь-ким, кому ви надаєте доступ до нього" [7].

Тобто, за результатами аналізу умов використання штучного інтелекту можливо підсумувати, що створений контент (твір) може бути неоригінальним та аналогічний контент (твір) може бути створений іншим користувачем у разі введення таких самих (схожих) вхідних даних. Вказане підтверджує висновки які зроблені вище.

Окремо потребує уваги та поглибленого вивчення ситуація, коли неоригінальний об'єкт створений штучним інтелектом перероблюється людиною, тобто використовується або як шаблон, або беруться окремі частини неоригінального об'єкту (твору, створеного штучним інтелектом) та аналізуються або використовуються як цитати при написанні твору на рівні з цитатами інших авторів. Такий твір буде складатись з оригінального внеску автора, цитувань інших авторів та неоригінального об'єкту.

Стаття 8 Закону України "Про академічну доброчесність" передбачає, що якщо в академічному творі використані результати інтелектуальної творчої діяльності (текст, зображення, ідея, розробка, твердження, відомості, думка, тощо) іншої особи, про це має бути зазначено в такому академічному творі з посиланням на відповідне джерело інформації та/або відповідного автора.

Посилання на джерело інформації здійснюється у спосіб, що дає змогу виокремити внесок автора в академічному творі серед результатів інтелектуальної творчої діяльності інших осіб.

У разі використання в академічному творі об’єкта, згенерованого штучним інтелектом, автор повинен повідомити про це в такому творі із зазначенням методики генерування та/або посилання на відповідну комп’ютерну програму чи її опис, згідно з вимогами щодо оформлення та/або оприлюднення відповідних академічних творів, визначених відповідним суб’єктом академічної діяльності [8].

У статті 1 Закону України “Про академічну доброчесність” зазначено, що:

автор – фізична особа, яка своєю працею створила академічний твір (його частину) чи навчальну роботу (її частину);

джерело інформації – друковане чи електронне видання, архівний матеріал, інтернет-ресурс, особиста комунікація, інше джерело, з якого отримано інформацію, що використовується в академічному творі чи навчальній роботі [8].

З вказаної норми можемо зробити висновок, що законодавець розмежовує поняття посилання та повідомлення:

– посиланням на джерело інформації та/або відповідного автора. Зазначене передбачає альтернативні варіанти посилання на:

1. Джерело інформації та відповідного автора;
2. Джерело інформації;
3. Відповідного автора.

– повідомлення про використання об’єкта, згенерованого штучним інтелектом у творі із зазначенням методики генерування та/або посилання на відповідну комп’ютерну програму чи її опис, згідно з вимогами щодо оформлення та/або оприлюднення відповідних академічних творів, визначених відповідним суб’єктом академічної діяльності. Зазначене передбачає альтернативні варіанти повідомлення про використання об’єкта, згенерованого штучним інтелектом у творі із зазначенням:

1. Методики генерування та посилання на відповідну комп’ютерну програму та її опис;
2. Методики генерування та опис відповідної комп’ютерної програми;
3. Методики генерування;
4. Посилання на відповідну комп’ютерну програму;
5. Опису відповідної комп’ютерної програми.

Тобто, у разі використання автором у творі результатів інтелектуальної творчої діяльності іншої особи вказане потребує посилання (короткого посилання безпосередньо в тексті та повного бібліографічного опису джерела в списку літератури в кінці роботи), а у разі використання неоригінального об’єкта, вважаємо публікування повідомлення яке вимагається недоцільним в списку літератури поряд з авторами та їх науковими працями, для даного повідомлення потрібно визначати окрему частину в статті чи правила, а не застосовувати такі самі правила як і до інших джерел.

Встановлення місця, способу повідомлення про об’єкт, згенерований штучним інтелектом потребує встановлення кожним виданням окремих вимог

до вказаного повідомлення, так само у вищих навчальних закладах, повинно бути урегульовано де саме в роботі повинно міститись повідомлення про об'єкт, згенерований штучним інтелектом.

Крім питання авторства та технічного оформлення у роботах повідомлення про об'єкт, згенерований штучним інтелектом, має значення питання можливості створення штучним інтелектом оригінального твору. Однак, з вищевказаного аналізу випливає, що законодавством України передбачено поняття оригінальний твір лише до творів створених людиною.

Питання оригінальності твору (роботи) має істотне значення для науково-педагогічних працівників та вищого навчального закладу, оскільки кожним вищим навчальним закладом встановлені вимоги, щодо оригінальності робіт науково-педагогічних працівників, у випадку порушення встановлених вимог робота не приймається до видання та не зараховується науково-педагогічному працівнику як виконана робота, що спричиняє не нарахування балів до рейтингу науково-педагогічного працівника. Як приклад, у Військовому інституті танкових військ Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" встановлена вимога оригінальності для всіх видів робіт навчальної та методичної спрямованості не менше 40%, а для всіх видів наукових робіт не менше 60% [9].

У випадку створення штучним інтелектом роботи (твору), оригінальність вказаної роботи (твору) повинна визначатись – 0%, оскільки перш за все відсутня сама робота людини, що автоматично передбачає відсутність оригінальності, та той факт, що будь-яка інша людина може отримати той самий результат (твір) ввівши схожий запит.

На перших стадіях впровадження у вищому навчальному закладі системи, яка регулює використання штучного інтелекту, можливо визначення понижуючого коефіцієнту для робіт створених штучним інтелектом.

Як приклад:

1. Науково-педагогічний працівник самостійно створив презентацію до курсу лекцій, оригінальність більше 50% (зараховуємо до індивідуального плану – робочий час – 30 год., до рейтингу оцінювання за створення презентації до курсу лекцій – 20 балів).

2. Штучний інтелект створив презентацію до курсу лекцій, на основі лекцій, які були завантажені науково-педагогічним працівником, оригінальність роботи 0% (зараховуємо до індивідуального плану – робочий час – 30 год. помножені на 0,2 (понижуючий коефіцієнт за створення неоригінальної роботи), до рейтингу оцінювання за створення презентації до курсу лекцій – 20 балів помножені на 0,2 (понижуючий коефіцієнт за створення неоригінальної роботи)).

Застосування понижуючого коефіцієнту за створення неоригінальної роботи вважаємо справедливим та таким, що поверне у рівні умови науково-педагогічних працівників які створюють оригінальні твори, та науково-педагогічних працівників, які створюють неоригінальні роботи.

Однак, виникає необхідність кожну подану роботу науково-педагогічним працівником аналізувати на використання штучного інтелекту. Вказаний аналіз можливо робити за рахунок створеної системи забезпечення академічної доброчесності, шляхом застосування не тільки програм на виявлення плагіату, а й одночасно застосовувати ще детектори штучного інтелекту для аналізу роботи.

Необхідно зазначити, що Закон України “Про академічну доброчесність” ввів таке поняття як порушення академічної доброчесності шляхом “Недоброчесного використання результатів, згенерованих штучним інтелектом”, під зазначеним поняттям закон розуміє: “Недоброчесне використання результатів, згенерованих штучним інтелектом, – це оприлюднення текстів, зображень, моделей, даних, інших результатів, згенерованих штучним інтелектом, як результатів власної академічної діяльності, якщо цей факт не зазначено в академічному творі чи супровідних матеріалах до нього” [8].

Можемо зробити проміжний висновок, що у випадку використання штучного інтелекту при створенні твору та не вказавши про це, науково-педагогічний працівник вчинить порушення академічної доброчесності, а у випадку якщо твір буде складатись лише з цитат з творів інших авторів та тексту виконаного штучним інтелектом (повідомлено про використання штучного інтелекту), то порушення академічної доброчесності не буде, але зазначений твір буде мати 0% оригінальності та не може вважатися фактично працею науково-педагогічного працівника (належати до будь-якого виду робіт через невідповідність по вимогам до оригінальності).

Під час практичного застосування комп’ютерних програм на виявлення використання штучного інтелекту у творах наданих на перевірку науково-педагогічними працівниками, все може бути набагато простіше:

якщо програма, яка виявляє використання штучного інтелекту (ШІ-детектор, ШІ- ідентифікатор), виявить використанні штучного інтелекту науково-педагогічним працівником під час написання (створення) твору, то це є підставою стверджувати, що у вказаному творі (або у частині твору яка ідентифікована як об’єкт, створений штучним інтелектом) відсутня оригінальність.

Якщо не виявляється ознака використання штучного інтелекту у творі (як правило, це відбувається у випадку використання науково-педагогічним працівником штучного інтелекту як технічного помічника, або редагування тексту науково-педагогічним працівником після створення твору штучним інтелектом), то вже беззаперечно можемо говорити про оригінальність тексту, звісно при умові, що витримано правила посилання на цитування інших авторів.

Питання виокремлення (ідентифікації) тексту згенерованого штучним інтелектом за допомогою комп’ютерних програм (ШІ-ідентифікаторів, ШІ-детекторів) та похибка під час використання цих програм, потребує додаткового вивчення, однак шляхом аналізу інформації від розробників та практичного досвіду використання ШІ-детекторів можливо припустити, що вказані програми, як правило, шукають текст створений штучним інтелектом на підставі:

1. Передбачуваності тексту (штучний інтелект підбирає слова в максимально логічній послідовності). Тобто, фактично програма оцінює чи розставила б вона сама слова у тексті у вказаному порядку (перплексія).

2. Кількості речень, їх довжину та структуру побудови, тобто програма визнає використанням штучного інтелекту, якщо усі речення будуть однієї довжини та схожої структури по побудові речення.

3. Застосування слів (слова-маркери), які штучний інтелект постійно використовує для висвітлення “думок”, чи слів, які штучний інтелект використовує для підкреслення логічного поєднання висновків (як приклад, слова які в певному контексті дають підставу стверджувати, що текст створений не людиною: “Якщо коротко”, “Ось детальніше розбиття причин, чому це працює саме так”, Ви можете заперечити”, та ін.).

4. Занадто ідеальна граматика та відсутність живих метафор чи регіонального сленгу, тощо.

У деяких випадках, зазначені вище критерії виявлення застосування штучного інтелекту матимуть невелику ефективність (значну похибку), наприклад, як написання людиною твору з технічних питань з використанням офіційно-ділового стилю, або перекладу власного твору з іноземної мови.

Розглядаючи питання використання штучного інтелекту науково-педагогічними працівниками, вагомим є питання щодо використання штучного інтелекту та обліку робочого часу науково-педагогічного працівника. Так, у кожному вищому навчальному закладі розроблена інструкція (положення) з планування та обліку навчальної, методичної, наукової та інших видів діяльності науково-педагогічних працівників.

Зазначені внутрішні акти розроблялись з урахуванням часу необхідного науково-педагогічному працівнику для виконання певних видів робіт, як приклад, у Положенні про планування і облік основних видів роботи науково-педагогічних працівників Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут” вказано, що на підготовку методичних рекомендацій до практичних занять із навчальної дисципліни встановлена норма часу 60 годин на 1 авторський аркуш, поділений на співавторів [10].

З широким застосуванням штучного інтелекту, як правило, вказані внутрішні акти є не актуальними та потребують суттєвих змін.

Відповідно до Закону України “Про академічну доброчесність”, заклади освіти, наукові установи зобов’язані здійснювати перевірку академічних творів, які вони видають, а також які оприлюднюються у заснованих ними виданнях або у виданнях, рекомендованих ними до друку, на відсутність ознак порушення академічної доброчесності [8].

У цьому ж законі визначено, що академічний твір – це твір у сфері освіти чи науки, виражений у формі дисертації, творчого мистецького проекту, кваліфікаційної роботи, курсової роботи, наукової монографії, наукової статті, підручника, навчального посібника або в іншій формі, визначеній законодавством та/або внутрішнім актом [8].

Як можемо зробити висновок, що перевірці підлягають лише академічні твори (перелік яких наведений у вказаному законі), але вважаємо, що на предмет плагіату або використання штучного інтелекту потрібно перевіряти усі роботи науково-педагогічних працівників, які входять до переліку методичних та наукових робіт, а також інших видів робіт на який розподіляється робочий час науково-педагогічного працівника. Тобто, необхідно перевіряти усі роботи з переліку визначеного вищим навчальним закладом у інструкції (положенні) з планування та обліку навчальної, методичної, наукової та інших видів діяльності науково-педагогічних працівників. Вищим навчальним закладом може бути встановлено, що така перевірка може проводитись як децентралізовано на кафедрах, так і централізовано єдиним порядком у всьому вищому навчальному закладі.

Наголошуємо, що критично необхідно у переліках (положеннях) з планування та обліку навчальної, методичної, наукової та інших видів діяльності науково-педагогічних працівників, передбачити зміни з визначенням диференціації робочого часу необхідного для виконання певних робіт залежно від того, використовує науково-педагогічний працівник штучний інтелект, або виконує роботу без використання штучного інтелекту.

Як приклад, на підготовку методичних рекомендацій до практичних занять із навчальної дисципліни з використанням штучного інтелекту науково-педагогічним працівником буде витрачено часу не 60 годин на 1 авторський аркуш [10], а менше години, а на підготовку до заняття яке полягає у оновленні слайдів (інших методичних матеріалів), виділяється 1 астрономічна година методичної роботи на 2 академічні години заняття [10], однак з використанням штучного інтелекту слайди на заняття можливо згенерувати менше ніж за хвилину, за допомогою штучного інтелекту оновити засоби поточного та підсумкового контролю науково-педагогічний працівник може не за 30 год. [10], а за декілька хвилин.

Вище зазначене ставить у нерівне положення науково-педагогічних працівників які виконують методичні та наукові роботи без допомоги штучного інтелекту та тих науково-педагогічних працівників, які використовують штучних інтелект при виконанні вказаних робіт, не кажучи вже за випадки, коли штучний інтелект створює роботу замість науково-педагогічного працівника.

З урахуванням реальних практик використання штучного інтелекту, можемо диференціювати науково-педагогічних працівників з урахуванням способів використання ними штучного інтелекту у службовій діяльності (при проведенні диференціації презумується те, що науково-педагогічний працівник вказує про участь штучного інтелекту при створенні роботи), наступним чином:

1. Науково-педагогічний працівник, який позбавлений можливості використання штучного інтелекту навіть як асистента з технічних питань (через законодавчу заборону чи неможливість гарантувати відсутність витоку інформації. Ця ситуація можлива при створенні науково-педагогічним

працівником твору в сфері безпеки та оборони, твору, де використовується інформація з обмеженим доступом, чи для створення твору використовується інша “чутлива” інформація, тощо);

2. Науково-педагогічний працівник використовує штучний інтелект як асистента з технічних питань (проведення аналізів, пошуку інформації, тощо);

3. Науково-педагогічний працівник використовує штучний інтелект для створення (генерації) штучним інтелектом робіт та у подальшому повністю їх перепрацьовує;

4. Науково-педагогічний працівник використовує штучний інтелект для створення (генерації) штучним інтелектом робіт, крім наукових робіт, та у подальшому роботи не перепрацьовує та використовує створені штучним інтелектом роботи у своїй службовій діяльності;

5. Науково-педагогічний працівник використовує штучний інтелект для створення (генерації) штучним інтелектом робіт, у тому числі наукових робіт, та у подальшому роботи не перепрацьовує та використовує створені штучним інтелектом роботи у своїй службовій діяльності.

Першочерговим завданням є організація у кожному вищому навчальному закладі навчань щодо дотримання доброчесності при використанні штучного інтелекту, впровадження системи моніторингу, визначення посадових осіб, які будуть уповноважені вирішувати спірні питання щодо використання штучного інтелекту, та проведення постійних обговорень, як на рівні кафедр, так і на рівні вищого навчального закладу, з метою створення передових практик регулювання використання штучного інтелекту та своєчасного реагування на зміни як у законодавстві, так і у практичній площині використання штучного інтелекту.

При описанні процесів та визначенні обсягів використання штучного інтелекту, кожному вищому навчальному закладу необхідно детально пропрацювати внутрішні акти які стосуються й інших пов’язаних з діяльністю науково-педагогічних працівників питань. Вважаємо за необхідне впровадити певну диференціацію з питань обліку робочого часу, рейтингового оцінювання науково-педагогічних працівників, вимог до відсотка оригінальності усіх методичних та педагогічних праць.

Рекомендуємо у разі прийняття рішення вищим навчальним закладом на надання дозволу науково-педагогічним працівникам на використання штучного інтелекту для створення останнім певних видів робіт, на перших етапах впровадження такої практики, з метою значно зменшити кількість проблемних питань:

– встановити вичерпний перелік робіт, створених штучним інтелектом, які дозволено використовувати в освітньому процесі;

– застосовувати понижуючі коефіцієнти під час обліку робочого часу науково-педагогічного працівника, який виділяється вищим навчальним закладом на проведення вказаного виду роботи, зокрема часу, витраченого науково-педагогічним працівником на запит щодо створення роботи штучним інтелектом;

– застосовувати понижуючі коефіцієнти при зарахуванні балів, які надаються науково-педагогічному працівнику за виконання зазначеного виду роботи під час підсумкового рейтингового оцінювання.

Застосування понижуючого коефіцієнту не матиме сенсу у випадку, якщо у вищому навчальному закладі буде одночасно проваджена диференціація з вказаних питань у кожному дотичному внутрішньому акті. Однак, опрацювання усього необхідного обсягу внутрішніх актів одночасно дуже трудомісткий процес, тому значно простіше на перших етапах впровадження політики використання штучного інтелекту не змінювати вищим навчальним закладом розрахункові показники для виконання певних робіт, а залишити старі положення (інструкції), які приймались без урахування використання штучного інтелекту, з одночасним запровадженням понижуючого коефіцієнту (як мінімум з питань робочого часу, який виділяється на вказаний вид роботи та балів, які надаються за виконання вказаної роботи), як приклад:

науково-педагогічний працівник який працює без застосування (можливості застосування) штучного інтелекту навіть як асистента з технічних питань – без понижуючого коефіцієнту;

науково-педагогічний працівник який працює із застосуванням штучного інтелекту як асистента з технічних питань – понижуючий коефіцієнт 0,8;

науково-педагогічний працівник який використовує штучний інтелект для створення штучним інтелектом робіт – понижуючий коефіцієнт 0,2.

Як підсумок, можемо зазначити, що використання штучного інтелекту науково-педагогічними працівниками на даний час вже стало звичною справою, але його використання потребує створення культури використання штучного інтелекту та чітких процедур перевірки творів і робіт, які виконують науково-педагогічні працівники не лише на плагіат, а й на факт використання штучного інтелекту. Невирішеним питанням залишається як саме обраховувати робочий час, необхідний на виконання науково-педагогічними працівниками наукових чи методичних робіт з використанням штучного інтелекту та без нього. Окремо стоїть питання вірної ідентифікації факту використання штучного інтелекту у роботах, з урахуванням можливих похибок комп’ютерних програм з виявлення штучного інтелекту. Зазначені питання належать виключно до компетенції вищих навчальних закладів в межах наданих ним автономій, однак вони повинні бути максимально урегульованні закладами вищої освіти з метою недопущення прирівнювання науково-педагогічних працівників які створюють оригінальні твори, використовуючи штучний інтелект як додатковий технічний інструмент, та науково-педагогічних працівників які створюють штучним інтелектом неоригінальні роботи.

ВИСНОВОК: Широке використання штучного інтелекту ставить перед вищими навчальними закладами значні виклики – з одного боку, використання штучного інтелекту значно спрощує та пришвидшує діяльність науково-педагогічних працівників, з іншого боку, змушує вживати додаткових заходів

для збереження кадрового потенціалу з питань стимулювання написання наукових праць, створення інших творів.

Вважаємо, що зараз перед усіма вищими навчальними закладами стоїть нелегкий вибір, який полягає у встановленні як способів, так і меж використання штучного інтелекту. У зазначеній статті було висвітлено як і проблемні питання, з точки зору рівності науково-педагогічних працівників, так і законодавчі обмеження. На даний час не існує вірної відповіді щодо допустимого рівня впровадження штучного інтелекту в освітній процес, з одночасним утриманням та збільшенням наукового потенціалу вищого навчального закладу.

Перспективним напрямком подальшого дослідження є розробка та вдосконалення методології ідентифікації використання штучного інтелекту в роботах науково-педагогічних працівників, а також знаходження максимального балансу між забезпеченням доброчесності та збільшенням ефективності науково-педагогічних працівників за допомогою використання штучного інтелекту. Окремо потребує додаткового, більш поглибленого вивчення питання використання детекторів (ідентифікаторів) штучного інтелекту, які можуть хибно сприйняти твір, написаний науково-педагогічним працівником, як роботу створену штучним інтелектом, через офіційно-діловий стиль викладення матеріалу чи тему описану автором. Невирішеним залишається питання точного обрахунку робочого часу, необхідного для виконання завдань (робіт) за допомогою штучного інтелекту та без нього.

Література:

1. Лист Міністерства освіти і науки України № 1/9-650 від 23.10.2018 «Щодо рекомендацій з академічної доброчесності для закладів вищої освіти» – [Електронний ресурс]. Режим доступа: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-650729-18#top.

2. Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 року № 1556-р – [Електронний ресурс]. Режим доступа: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p#Text.

3. Закон України Про наукову і науково-технічну діяльність : прийнятий 26 лист. 2015 року № 848-VIII // Голос України. – 2016. – № 6. – 15 січн.

4. Закон України Про авторське право і суміжні права : прийнятий 1 груд. 2022 року № 2811-IX // Голос України. – 2022. – № 267. – 31 груд.

5. Цивільний кодекс України : за станом на 16 січня 2003 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 2003.

6. Умови використання – OpenAI – [Електронний ресурс]. Режим доступа: https://openai.com/uk-UA/policies/row-terms-of-use/.

7. Додаткові умови використання Gemini API – [Електронний ресурс]. Режим доступа: https://ai.google.dev/gemini-api/terms?hl=uk.

8. Закон України Про академічну доброчесність : прийнятий 18 груд. 2025 року № 4742-IX // Голос України. – 2026. – № 20. – 31 січн.

9. Положення про систему протидії (запобігання та виявлення) плагіату в наукових, навчальних та методичних працях наукових і науково-педагогічних працівників (курсантів, слухачів) Військового інституту танкових військ Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». – [Електронний ресурс]. Режим доступа: https://drive.google.com/file/d/1lW3ZjjYLCak1rRRhCKbU-3MkKOlcoD_a/view.

10. Положення про планування і облік основних видів роботи науково-педагогічних працівників Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». – [Електронний ресурс]. Режим доступа: https://blogs.kpi.kharkov.ua/v2/metodotdel/wp-content/uploads/sites/28/2025/07/POLOZHENNYA-pro-organizatsiyu-ta-planuvannya-robit-2.pdf.

References:

1. Lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy № 1/9-650 vid 23.10.2018 «Shchodo rekomendatsii z akademichnoi dobrochesnosti dlia zakladiv vyshchoi osvity» [Letter from the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1/9-650 dated October 23, 2018, «Regarding Recommendations on Academic Integrity for Higher Education Institutions»]. *zakon.rada.gov.ua /rada/show/v-650729-18#top*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/ rada/show/v-650729-18#top [in Ukrainian].

2. Kontseptsii rozvytku shtuchnogo intelektu v Ukraini skhvalenoi rozporiadzheniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 2 grudnia 2020 roku № 1556-r [Concept for the Development of Artificial Intelligence in Ukraine, approved by Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1556-r dated December 2, 2020]. *zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p#Text*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p#Text [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy Pro naukovu i naukovo-tekhnichnu diialnist : pryiniatyi 26 lyst. 2015 roky № 848-VIII [Law of Ukraine On Scientific and Scientific-Technical Activity from November 26 2015. № 848-VIII]. (2016, January 15*). Holos Ukrainy – Voice of Ukraine, 6* [in Ukrainian].

4. Zakon Ukrainy Pro avtorske pravo i sumizhni prava : pryiniatyi 1 gryd. 2022 roky № 2811-IX [Law of Ukraine On Copyright and Related Rights from December 1 2022, № 2811-IX]. (2022, December 31). *Holos Ukrainy – Voice of Ukraine, 267* [in Ukrainian].

5. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]. (2003, January 16). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine.* Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

6. Umovy vykorystannia – OpenAI [Terms of Use – OpenAI]. *openai.com/uk-UA/policies/row-terms-of-use/*. Retrieved from https://openai.com/uk-UA/policies/row-terms-of-use/ [in Ukrainian].

7. Dodatkovi umovy vykorystannia Gemini API [Additional Terms of Use for the Gemini API]. *ai.google.dev/gemini-api/terms?hl=uk*. Retrieved from https://ai.google.dev/gemini-api/terms ?hl=uk [in Ukrainian].

8. Zakon Ukrainy Pro akademichnu dobrochesnist: pryiniatyi 18 gryd, 2025 roky № 4742-IX [Law of Ukraine On Academic Integrity from December 18 2025, № 4742-IX]. *Holos Ukrainy – Voice of Ukraine, 20* [in Ukrainian].

9. Polozhennia pro systemu protydii (zapobihannia ta vyiavlennia) plahiatu v naukovykh, navchalnykh ta metodychnykh pratsiakh naukovykh i naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv (kursantiv, slukhachiv) Viiskovoho instytutu tankovykh viisk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «Kharkivskyi politekhnichnyi instytut» [Regulations on the System for Countering (Preventing and Detecting) Plagiarism in Scientific, Educational, and Methodological Works of Scientific and Scientific-Pedagogical Staff (Cadets, Students) of the Military Institute of Tank Forces of the National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»]. *drive.google.com /file/d/1lW3ZjjYLCak1rRRhCKbU-3MkKOlcoD_a/view*. Retrieved from https://drive.google. com/file/d/1lW3ZjjYLCak1rRRhCKbU-3MkKOlcoD_a/view [in Ukrainian].

10. Polozhennia pro planuvannia i oblik osnovnykh vydiv roboty naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «Kharkivskyi politekhnichnyi instytut» [Regulations on the Planning and Accounting of the Main Types of Work of Scientific and

Pedagogical Staff at the National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»]. *https://blogs.kpi.kharkov.ua/v2/metodotdel/wp-content/uploads/sites/28/2025/07/*
POLOZHENNYA-pro-organizatsiyu-ta-planuvannya-robit-2.pdf. Retrieved from https://blogs.kpi.kharkov.ua/v2/metodotdel/wp-content/uploads/sites/28/2025/07/
POLOZHENNYA-pro-organizatsiyu-ta-planuvannya-robit-2.pdf [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 378:004(043.2)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1137-1147

Міщук Антон Юрійович аспірант, Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, https://orcid.org/0000-0002-4668-1185

ІНТЕГРАЦІЯ ЦИФРОВІЇ ОСВІТИ У СИСТЕМУ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ

Анотація. Цифрова революція сприяла необмеженому доступу до інформації у глобальному масштабі. Сучасні авдиторії закладів вищої освіти забезпечені широким масивом цифрових інструментів, і майже всі викладачі, досягли значного рівня цифрової компетентності, забезпечуючи покращення доступу здобувачів освіти до інформації та можливостей освітнього процесу. Система вищої педагогічної освіти повинна прагнути використовувати потенціал цифрових технологій, з метою підготовки конкурентоспроможного на ринку праці майбутнього фахівця, з можливістю надавати високоякісну освіту в умовах цифрової трансформації, кардинальних технологічних інновацій та стрімких змін.

У статті представлено окремі виклики, яких зазнає сучасна вища освіта, а також розглянуто технологічні ресурси, які використовуються в сучасних умовах цифрової трансформації вищої освіти, з метою підготовки конкурентоспроможних майбутніх фахівців педагогічної галузі.

Завдяки впровадженню цифрових технологій освітній процес набуває студенто-орієнтованого характеру, а самостійність студентів стає важливим фактором, що забезпечує високий рівень розвитку рефлексії, критичного та творчого мислення, а також впливає на формування відповідальності та навичок самоорганізації.

Незважаючи на значні здобутки цифрової модернізації освітнього процесу, заклади вищої освіти стоять перед численними викликами, зумовленими змінами у традиційних моделях щодо організації навчального процесу, здійснення наукових досліджень та безпосереднього навчання здобувачів освіти.

За результатами аналізу сучасних досліджень в контексті впровадження цифрових технологій в систему вищої освіти, в статті визначено їх потенційні можливості та зазначено також основні бар'єри та виклики.

У статті акцентовано, що цифрова трансформація вищої освіти є ключовим чинником у професійній підготовці майбутніх конкурентоспроможних фахівців.

Ключові слова: вища освіта, цифрова освіта, цифрові технології, освітній процес, цифровізація освіти, цифрова компетентність, здобувачі освіти, майбутні фахівці.

Mishchuk Anton Yuriiovych PhD student, Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, https://orcid.org/0000-0002-4668-1185

INTEGRATING DIGITAL EDUCATION INTO THE PROFESSIONAL TRAINING SYSTEM: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

Abstract. The digital revolution has facilitated unlimited access to information on a global scale. Modern audiences are equipped with a wide variety of digital tools, and nearly all educators have achieved a significant level of digital competence, thereby improving students' access to information and the opportunities offered by the educational process.

The system of higher teacher education must strive to leverage the potential of digital technologies to prepare future specialists who are competitive in the labour market, capable of delivering high-quality education amid digital transformation, radical technological innovations, and rapid changes.

This article presents specific challenges facing modern higher education and examines the technological resources used in the current context of the digital transformation of higher education to prepare competitive future specialists in the field of pedagogy.

Thanks to the implementation of digital technologies, the educational process is becoming student-centered, and student autonomy is becoming a key factor in fostering a high level of reflective, critical, and creative thinking, as well as in developing a sense of responsibility and self-management skills.

Despite the significant achievements of the digital modernization of the educational process, higher education institutions face numerous challenges stemming from changes in traditional models regarding the organization of the educational process, the conduct of scientific research, and the direct instruction of students.

Based on an analysis of current research taking into account their potential opportunities the paper also highlights the main barriers and challenges.

This article emphasizes that the digital transformation of higher education is a key factor in the professional training of future competitive specialists.

Keywords: higher education, digital education, digital technologies, educational process, digitization of education, digital competence, students, future specialists.

Постановка проблеми. Впродовж останніх десятиліть заклади освіти зазнали низку значних змін у зв'язку із суспільними та технологічними тенденціями щодо модернізації. Як і під час попередніх промислових революцій, цифрова ера вимагає значної адаптації в усіх галузях та, безперечно, в галузі освіти [2]. У даному контексті цифровізація є необхідною умовою для закладів вищої освіти, які прагнуть залучити більше талановитих студентів, одночасно підвищуючи якість освітніх послуг, навчальних матеріалів та освітніх програм загалом.

Підґрунтям для правильного визначення викликів та потенційних переваг впровадження цифрових технологій у систему вищої освіти є низка чинних документів правового регулювання цифровізації освіти в Україні: Закон України «Про освіту», Закон України « Про вищу освіту», Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність», Закон «Про національну програму інформатизації», Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України, «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах викликів глобалізації», Концепція розвитку цифрових компетентностей «Положення про електронні освітні ресурси».

Відтак, нова платформа цифровізації освіти та стрімке впровадження цифрових технологій в освітній процес відкриває нові горизонти для розвитку вищої освіти в контексті підготовки майбутніх фахівців.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз наукової літератури та результатів досліджень, засвідчує високу актуальність як загальної проблеми цифровізації суспільства, так і конкретної проблеми забезпечення цифрової трансформації системи вищої освіти.

Основні проблемні аспекти та пріоритетні завдання закладів освіти в контексті цифровізації освіти, були розкриті в наукових дослідженнях В. Аршенкова [1]. Виклики та можливості інтеграції цифрових технологій у вищу освіту були предметом досліджень українських вчених А. Громика, Т. Паски та Л. Терлецької [6]. Колектив авторів у складі Т. Голуб, Ю. Лавриш, В. Лук'яненко, І. Литовченко та Н. Саєнко представили і охарактеризували перешкоди та перспективи цифровізації освітнього процесу [7].

Моделювання цифрового освітнього середовища у вищій освіті розкриті у наукових розвідках О. Андрющенко, В. Бикова, О. Бурова, О. Марковець, Л. Сущенко, П. Сущенко та інших українських вчених, які зазначають, що цифрова трансформація системи вищої школи є важливою та невід'ємною складовою сучасності.

Проблема цифрової трансформації вищої освіти є предметом активних наукових пошуків зарубіжних вчених, таких як: Л. Коррін (L. Corrin), А. Ромеро Андонегі (A.Romero Andonegui), Н. Більбао Кінтана Bilbao Quintana) , Е. Техада Гарітано (E. Tejada Garitano,) А. Лопес де ла Серна (A. López de la Serna) та інші.

Результати їхніх наукових досліджень засвідчують, що ефективна та результативна інтеграція цифрових технологій в освітній простір зумовлена не лише наявністю сучасних цифрових ресурсів та інструментів, необхідністю розробки відповідних педагогічних ідей, моделей та дизайн-рішень.

Мета статті та завдання. Мета даного дослідження – визначення сутності цифровізації вищої освіти, аналіз потенційних можливостей та переваг цифрової інтеграції в систему підготовки фахівців. Визначення основних викликів/ перешкод інтеграції цифрової освіти у ЗВО.

Для досягнення поставленої мети визначенні завдання: здійснити аналіз українського та зарубіжного наукового дискурсу з проблеми дослідження;

за результатами аналізу визначити основні переваги та потенціал цифрової трансформації вищої освіти у підготовці майбутніх фахівців; дослідити та охарактеризувати основні виклики та перешкоди, що виникають на шляху цифровізації вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. У нашому дослідженні під цифровізацією освіти маємо на увазі перехід освітньої системи на абсолютно новий якісний рівень її функціонування, на основі модернізації та впровадження інноваційних цифрових технологій та інструментів в освітній процес та інтеграції системи вищої освіти у глобальний цифровий простір.

На веб-сайті Міністерства освіти і науки України зазначено, що «цифрова трансформація у сфері освіти і науки – це комплексна робота над побудовою екосистеми цифрових рішень у сфері освіти та науки, включно зі створенням безпечного електронного освітнього середовища, забезпеченням необхідної цифрової інфраструктури закладів та установ освіти і науки, підвищення рівня цифрової компетентності, цифровою трансформацією процесів та послуг, а також автоматизацією збору і аналізу даних» [13]

В науковому дискурсі інноваційне використання цифрових технологій та інструментів визначається як цифрова освіта. Викладачі можуть створювати цікаве освітнє середовище, використовуючи можливості використання цифрових технологій.

Як зазначає О. Стойка, сучасна модель викладання та навчання в академічному середовищі передбачає широке використання цифрових технологій [11]. Технологічні досягнення, такі як комп'ютери, стільникові телефони та Інтернет, суттєво вплинули на організацію та життя людей, змінивши їхнє ставлення до знань, досвіду та методів роботи.

Заклади вищої освіти, як зазначено в дослідженнях Л. Сущенко, О. Андрющенко та П. Сущенко, використовують цифрові технології та інструменти, сприяючи віртуальній організації та контролю за освітнім процесом на організаційному та управлінському рівнях. Впровадження цифрових технологій в організацію освітнього процесу, зумовило модифікацію функцій викладачів та студентів, забезпечено інклюзивний доступ до вищої освіти, а також відбулися значні трансформації у формуванні знань та доступності освітніх ресурсів [12].

Простір комунікації між викладачем та студентом стає дедалі гнучкішим, не завершується в межах авдиторії, а набуває формату взаємодії поза закладом освіти та не обмежується часовими рамками.

У наукових пошуках С. Симоненко констатує, що на сучасному етапі існують комбіновані освітні моделі, що поєднують очне, очно-дистанційне (змішане) та цифрове навчання.

Окрім того, ми спостерігаємо застосування асинхронних та синхронних технологій, що уможливлюють спільну та мережеву освітню комунікацію, наукову дискусію та обмін знаннями і досвідом [10].

В контексті цифровізації зазнали трансформації і освітні простори, щодо замін традиційних лабораторій – на експериментальні лабораторії на основі моделювання та симуляції або віртуальної та доповненої реальності.

Українські вчені О. Котуха, Ю. Коцан-Олинець та О. Фонарюк у наукових розвідках відзначають, що традиційні відмінності між формальним та неформальним освітнім середовищем, між використанням конкретних традиційних інструментів та засобів для навчання та в особистих цілях, а також між навчанням студентів та використанням часу стали менш виразними, завдяки поширенню цифрових технологій у вищій освіті. Відтепер освітній процес «постійно» здійснюється в контексті трансформації понять «час для навчання», спричинену цифровими технологіями та освітнім середовище через поширеність цифровізації у вищій освіті [4].

Підготовка студентів до онлайн-навчання в режимі реального часу суттєво впливає на їхню здатність брати участь у заняттях та на ефективність освітнього процесу загалом. Аналіз та визначення основних чинників, що впливають на підготовку та участь студентів в онлайн-навчанні в режимі реального часу, є надзвичайно важливим.

Попри широке використання онлайн-навчання, наукові дослідження щодо е-навчання в режимі реального часу є малочисельними. В окремих дослідженнях було представлено використання цифрових технологій в освітньому процесі та відповідні платформи для викладання у форматі прямої трансляції [3].

З метою діагностики готовності студентів до онлайн-навчання, ми визначали рівень емоційних та інтелектуальних можливості здобувачів освіти. Оцінювання ґрунтувалося на п’яти критеріях. П’ять ключових критеріїв передбачали: готовність до використання цифрових технологій; особистісні риси, спрямовані на безперервне навчання; здатність контролювати власний процес навчання; зацікавленість та потреба у навчанні; когнітивна ефективність в онлайн-комунікації та використанні цифрових інструментів.

Упродовж багатьох років, вчені з різних галузей науки прагнули з’ясувати фактори та складові, що зумовлюють успішність цифрового навчання у вищій освіті. В контексті концептуальних засад цифровізації системи вищої освіти в Україні, Л. Кримчак, було визначені дві пріоритетні цілі вищої освіти – розвиток у студентів здатності досягати високих результатів у навчанні та формування здібностей щодо використання інформації у майбутній професійній діяльності [5].

Задля того, щоб студенти були здатними та компетентними учасниками суспільства, що ґрунтується на знаннях, важливо мотивувати та стимулювати їх використовувати цифровий контент для навчання, передачі знань, співпраці та взаємодії. Окрім того, цифрове освітнє середовище має потенціал та сприяє вдосконаленню ефективності викладання та навчання, стимулюючи мотивацію студентів щодо використання та оновлення попередніх знань або забезпечуючи мобільність та гнучкість у навчанні.

Впродовж останніх десяти років змішане(комбіноване) навчання набуло значного поширення, завдяки визнанню та зростанню запитів у системі вищої освіти. Очевидним та зрозумілим стає те, що змішане (комбіноване) навчання дозволяє уникнути низки проблем, властивих онлайн-навчанню та традиційному очному навчанню.

Оскільки термін «змішане навчання» не має загальноприйнятого визначення в науковому дискурсі, освітяни мають власні інтерпретації цього феномену і, відповідно, по-різному створюють свої програми.

Унікальні освітні потреби, інтереси, прагнення та запити окремих студентів є підґрунтям широкого масиву освітніх програм, навчальних практик, педагогічних підходів та стратегій академічної підтримки, які називають індивідуальним навчанням або індивідуалізацією освітнього процесу.

Індивідуальне навчання має на меті адаптувати освітній процес до можливостей, потреб, запитів та інтересів кожного здобувача освіти. Кожен студент отримує індивідуальний план навчання, який обумовлений його знаннями, вміннями, можливостями та потребами.

Віртуальне освітнє середовище (Virtual Learning Environment (VLE) – це програмне забезпечення, що включає в себе низку інструментів, програм та онлайн-платформ, які забезпечують онлайн-взаємодію та комунікацію, оцінювання студентів та можливості зворотного зв’язку, завантаженню навчальних матеріалів та організації курсів. Віртуальне освітнє середовище залишаються одним із найважливіших інструментів щодо розвитку педагогічних та навчальних практик, здатних адаптуватися до мінливого характеру освіти та методів викладання. Протягом останніх десяти років докладалися реальні зусилля щодо використання віртуальних класів з метою сприяння викладанню та навчанню у вищій освіті. Інтеграція на рівні закладів вищої освіти та залучення студентів до віртуальних класів були помірними [14].

Очікувані переваги включають ефективну комунікацію, інтерактивні елементи, співпрацю, інтеграцію колективних педагогічних методів, посилення асинхронної комунікації, збір міжнародної інформації спільні інтереси та поглиблення знань завдяки постійній взаємодії.

Попри те, що цифрова освіта має значні переваги та відкриває нові можливості для отримання якісної освіти, використання цієї інфраструктури має обмеження, які потенційно можуть стати на заваді успіху онлайн-навчанню.

У пошуках шляхів успішного орієнтування у складному світі віртуального навчання освітяни зазнають нових труднощів, а відтак, дуже важливо, щоб суб’єкти освітнього процесу були поінформовані про ці потенційні труднощі:

1. *Цифрова грамотність,* як здобувачам освіти, так і педагогам необхідно мати базові знання про комп’ютери, щоб ефективно працювати в інтернет-середовищі. Вміння ефективно використовувати технології для пошуку інформації, оцінки джерел, створення контенту та спілкування з іншими називається цифровою грамотністю. Це необхідний набір навичок, що

використовуються для орієнтування в новій технологічній парадигмі суспільства. Цифрова грамотність є надзвичайно корисною для ефективного навчання в Інтернеті. Без цих передових технологій студенти не можуть досягти успіху в онлайн-програмі.

2. *Відсутність безпосереднього спілкування між викладачем та студентом*, а відтак важко оцінити, скільки часу студенти проводять у взаємодії із викладачем у в освітньому середовищі закладу. Можливість для обговорення та дискусії виникає безпосередньо, перед і після занять, під час консультаційних годин, а також у часі випадкових зустрічей у закладі освіти. У цифровому навчанні таких можливостей немає.

3. *Потреба у самодисципліні.* Багатьом студентам важко зберігати самоконтроль в умовах авдиторії у закладі вищої освіті. Оскільки, решту часу вони не перебувають під постійним контролем викладачів та батьків. Іншим студентам потрібен час та внутрішня мотивація, щоб зосередитися на виконанні завдання.

4. *Технологічні перешкоди.* Основна передумова успішності онлайн-навчання та, що кожен студент має можливість користуватися ноутбуком або стаціонарним комп'ютером нового покоління. Використання мобільних девайсі для онлайн-активності стало нормою у повсякденному житті суб'єктів освітнього процесу. Однак, усі дані отримані з телефонного тарифного плану, а відтак, окремі студенти мають обмежений доступ до Інтернету або Wi-Fi.

5. *Дотримання термінів (дедлайн).* Незважаючи на те, що це, має відношення до самоконтролю, воно заслуговує на увагу. В контексті даної вимоги студенти можуть навчатися у зручному для себе темпі, що є однією із ключових переваг онлайн-навчання. Однак, ця перевага може бути перешкодою, проблемою, або негативним фактором. Настає час після закінчення семестру, коли «власний темп» перетворюється на «шалену і відчайдушну метушню». Важливо сприяти студентам у підтримці їхнього темпу тому, щоб вони не збивалися зі свого ритму до кінцевого терміну.

6. *Цифрова освіта не для формування практичних вмінь та навичок.* Цифрові технології та електронне навчання суперечать завданням оцінювання практичних вмінь та навичок у вищій освіті. Натомість, щоб наголошувати на розвитку практичних умінь, більшість постачальників цифрового контенту вирішили зосередитися на розвитку теоретичних знань. Це зрозуміло, оскільки теоретичні лекції набагато простіше реалізувати в онлайн-середовищі, ніж практичні курси. В низці наукових дослідження було зазначено, що цифрова освіта не може забезпечити формування практичних компетентностей та практичних навичок [7].

Однак, незважаючи на труднощі та виклики, цифрова освіта має найбільший вплив на перспективу розвитку країни щодо конкурентоспроможності та економічного зростання. Інформаційна революція відкриває надзвичайні можливості у галузі освіти. При правильному підході цифрове

навчання може бути корисним як для студентів, так і для викладачів. Здобувачі освіти мають змогу навчатися у власному ритмі та отримувати користь як від групового, так і від індивідуального навчання в авдиторії. Це вважається, як важливий фактор розвитку навичок тайм-менеджменту, які необхідні в майбутній професійній діяльності. Студенти повинні опанувати різноманітні технічні програми, що виходять за межі того, чого вони навчилися на базовому курсі з інформатики, в контексті зростаючого використання цифрових технологій у повсякденному житті.

За результатами аналізу наукових джерел подаємо можливості та переваги цифрової освіти.

1. *Покращення викладання та навчання*. Цифрові технології покращать освітні перспективи для здобувачів освіти різних рівнів. Більшість досліджень, які розкривають вплив цифрової освіти на процес навчання, показали, що вона підкреслює важливість освітнього розвитку та ефективно впливає на формування високотехнологічних навичок. У майбутньому освіта буде зосереджена на цифрових технологіях, які повністю замінять нинішні освітні підходи [12; 13].

2. *Запобігання соціальної нерівності*. Створення освітньої програми, що передбачає інновації, розширить можливості навчання для здобувачів освіти із малозабезпечених сімей. Поширення цифрових технологій та глобальна інтеграція сприяють прискоренню освітнього процесу та прогрес в освіті, зменшують цифровий розрив та стимулюють розвиток суспільств, орієнтованих на знання у різних сферах. Окрім того, інші дослідження підкреслюють переваги використання цифрових технологій в освітніх процесах, аргументовано стверджуючи, що використання цифрової освіти дозволить здобувачам освіти з різних регіонів, отримувати доступ до інформації, знань та освітнього контенту в будь-який час.

3**.** *Будь-де і будь-коли.* Віртуальний клас доступний цілодобово. Гнучкість у виборі часу – ще одна перевага онлайн-навчання. Можливість брати участь у заняттях, водночас, поєднуючи при цьому виконання інших завдань та інші аспекти соціальне життя, стає реальною завдяки комунікації за допомогою систем онлайн-конференцій [11]. Сучасні здобувачі освіти, щоденно використовують індивідуальні технології для спілкування, взаємодії, спільної діяльності, пошуку інформації, наукових досліджень та навчання, не зважаючи на місце їх перебування. Студенти значною мірою перебувають під впливом цифрових технологій, використовуючи їх у своїх активностях в соціальному житті.

Висновки. Отже, можна з упевненістю констатувати, що інтеграція цифрової освіти у процес підготовки майбутніх фахівців є значимою та актуальною у сучасному, як українському так і зарубіжному науковому просторі. Адже вона не тільки вирішує потреби та запити інформаційного суспільства, а й створює умови та відкриває нові перспективи для подальшого розвитку та вдосконалення освітніх систем вищої школи з метою підготовки майбутніх фахівців.

Цифровізація освітнього процесу вищої школи значно розширює можливості освітнього процесу, надаючи йому більш персоналізованого та інтерактивного характеру. Впровадження інноваційних технологій, платформ та інших цифрових ресурсів та інструментів підвищує мотивацію здобувачів освіти, розвитку критичного та творчого мислення, рефлексії, формує відповідальність та здатність до самостійного навчання.

Попри свої переваги, цифровізація освіти супроводжується низкою істотних викликів. З-поміж основних проблем – неоднаковий рівень доступу до цифрових ресурсів, низький рівень забезпечення формування та розвитку практичних вмінь та навичок, що є головною складовою у підготовці майбутніх фахівців.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у дослідженні та розвитку цифрових ресурсів – від освітніх платформ, онлайн курсів та розробки освітнього контенту до побудови цифрової системи щодо забезпечення управління освітнього процесу у вищій школі.

Література:

1. Арешонков В. Цифровізація вищої освіти: виклики та відповіді : наукова доповідь на методологічному семінарі НАПН України «Шляхи і механізми підвищення конкурентоспроможності університетів України» [Електронний ресурс] / В. Арешонков. – 2020. – URL: https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/106/362 (дата звернення: 27.04.2026).

2. Бобро Н. Цифровізація освіти: виклики та можливості у XXI столітті // *Молодий вчений.* – 2024. – № 5 (129). – С. 46–50. – https://doi.org/10.32839/2304-5809/2024-5-1298.

3. Дембіцька С., Сіверт І. Цифрова доступність в освіті: виклики та перспективи // ПедБез. – 2024. – № 9, вип. 2. – С. 57–63. – URL: https://pedbezpeka.vntu.edu.ua/index.php/pb/article/view/175/139 (дата звернення: 27.04.2026).

4. Котуха О. С., Фонарюк О. Ю., Коцан-Олинець Ю. Я. Діджиталізація вищої освіти: пріоритети, виклики, завдання // *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. – 2023. – № 6.

5. Кримчак Л. Концептуальні засади цифровізації системи вищої освіти в Україні // Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences. – 2025. – Т. 344, № 4. – С. 635–638. – https://doi.org/10.31891/2307-5740-2025-344-4-90 .

6. Паска Т., Терлецька Л., Громик А. Виклики та можливості інтеграції цифрових технологій у вищу освіту // *Наукові інновації та передові технології*. Серія «Психологія», Серія «Педагогіка». – 2024. – № 6 (34). – С. 1312–1325. – URL: https://www.researchgate.net/publication/385995353_Vikliki_ta_mozlivosti_integracii_cifrovih_tehnologij_u_visu_osvitu (дата звернення: 27.04.2026).

7. Саєнко Н. С., Голуб Т. П., Лавриш Ю. Е., Лук'яненко В. В., Литовченко І. М. Інтеграція цифрових технологій в освітній процес: виклики та перспективи : монографія. – Київ : Центр учбової літератури, 2022. – 204 с. – URL: https://ela.kpi.ua/handle/123456789/54226 (дата звернення: 27.04.2026).

8. Про Національну доктрину розвитку освіти : Указ Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002 [Електронний ресурс]. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002/conv#o146 (дата звернення: 27.04.2026).

9. Про затвердження Положення про електронні освітні ресурси : наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 01 жовтня 2012 р. № 1060 [Електронний ресурс]. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1695-12#Text (дата звернення: 27.04.2026).

10. Симоненко С. П. Українська цифрова освіта в умовах цифрової трансформації суспільства: вибір стратегії розвитку // *Гілея: науковий вісник.* – 2020. – № 153. – С. 374–377. – URL: http://gileya.org/download.php?id=221 (дата звернення: 27.04.2026).

11. Стойка О. Сучасні підходи до впровадження цифрових технологій в освітній процес ЗВО // *Актуальні питання гуманітарних наук.* – 2023. – № 62, т. 2. – С. 297–301.

12. Сущенко Л. О., Андрющенко О. О., Сущенко П. Р. Цифрова трансформація закладів вищої освіти в умовах діджиталізації суспільства: виклики і перспективи // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – 2022. – № 2. – С. 146–151. – DOI: https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2022.spec.2.28.

13. Цифрова трансформація освіти і науки [Електронний ресурс]. – URL: https://mon.gov.ua/tag/tsifrova-transformatsiya-osviti-i-nauki?&tag=tsifrova-transformatsiya-osviti-i-nauki (дата звернення: 27.04.2026).

14. Gedera D. S. P. Students' Experiences of Learning in a Virtual Classroom // *International Journal of Education and Development Using Information and Communication Technology (IJEDICT).* – 2014. – Vol. 10, № 4. – P. 93–101. – URL: https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1059024 (дата звернення: 27.04.2026).

References:

1. Areshonkov V. Tsyfrovizatsiia vyshchoi osvity: vyklyky ta vidpovidi (Digitalization of Higher Education: Challenges and Responses) : naukova dopovid na metodolohichnomu seminari NAPN Ukrainy «Shliakhy i mekhanizmy pidvyshchennia konkurentospromozhnosti universytetiv Ukrainy» [Elektronnyi resurs]. – 2020. – Retrieved from https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/106/362 [in Ukrainian].

2. Bobro N. Tsyfrovizatsiia osvity: vyklyky ta mozhlyvosti u XXI stolitti (Digitalization of Education: Challenges and Opportunities in the 21st Century) // *Molodyi vchenyi.* – 2024. – No. 5 (129). – S. 46–50. – Retrieved from https://doi.org/10.32839/2304-5809/2024-5-1298 [in Ukrainian].

3. Dembitska S., Sivert I. Tsyfrova dostupnist v osviti: vyklyky ta perspektyvy (Digital Accessibility in Education: Challenges and Prospects) // PedBez. – 2024. – No. 9, issue 2. – S. 57–63. – Retrieved from https://pedbezpeka.vntu.edu.ua/index.php/pb/article/view/175/139 [in Ukrainian].

4. Kotukha O. S., Fonariuk O. Yu., Kotsan-Olynets Yu. Ya. Didzhytalizatsiia vyshchoi osvity: priorytety, vyklyky, zavdannia (Digitalization of Higher Education: Priorities, Challenges, Tasks) // *Problemy suchasnykh transformatsii. Seriia: pravo, publichne upravlinnia ta administruvannia.* – 2023. – No. 6 [in Ukrainian].

5. Krymchak L. Kontseptualni zasady tsyfrovizatsii systemy vyshchoi osvity v Ukraini (Conceptual Foundations of the Digitalization of the Higher Education System in Ukraine) // Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences. – 2025. – T. 344, No. 4. – S. 635–638. – Retrieved from https://doi.org/10.31891/2307-5740-2025-344-4-90 [in Ukrainian].

6. Paska T., Terletska L., Hromyk A. Vyklyky ta mozhlyvosti intehratsii tsyfrovykh tekhnolohii u vyshchu osvitu (Challenges and Opportunities of Integrating Digital Technologies into Higher Education) // *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii*. Seriia "Psykholohiia", Seriia "Pedahohika". – 2024. – No. 6 (34). – S. 1312–1325. – Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/385995353_Vikliki_ta_mozlivosti_integracii_cifrovih_tehnologij _u_visu_osvitu [in Ukrainian].

7. Саєнко Н. С., Голуб Т. П., Лавриш Ю. Е., Лук'яненко В. В., Литовченко І. М. Інтеграція цифрових технологій в освітній процес: виклики та перспективи : монографія. –

Київ: Центр учбової літератури, 2022. – 204 с. – Retrieved from https://ela.kpi.ua/handle/123456789/54226 [in Ukrainian].

8. Pro Natsionalnu doktrynu rozvytku osvity (On the National Doctrine of Education Development) : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 17 kvitnia 2002 r. No. 347/2002 [Elektronnyi resurs]. – Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002/conv#o146 [in Ukrainian].

9. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro elektronni osvitni resursy (On Approval of the Regulation on Electronic Educational Resources) : nakaz Ministerstva osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrainy vid 01 zhovtnia 2012 r. No. 1060 [Elektronnyi resurs]. – Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1695-12#Text [in Ukrainian].

10. Symonenko S. P. Ukrainska tsyfrova osvita v umovakh tsyfrovoi transformatsii suspilstva: vybir stratehii rozvytku (Ukrainian Digital Education in the Conditions of Digital Transformation of Society: Choosing a Development Strategy) // *Hileia: naukovyi visnyk.* – 2020. – No. 153. – S. 374–377. – Retrieved from http://gileya.org/download.php?id=221 [in Ukrainian].

11. Stoika O. Suchasni pidkhody do vprovadzhennia tsyfrovykh tekhnolohii v osvitnii protses ZVO (Modern Approaches to the Implementation of Digital Technologies in the Educational Process of Higher Education Institutions) // *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk.* – 2023. – No. 62, t. 2. – S. 297–301 [in Ukrainian].

12. Sushchenko L. O., Andriushchenko O. O., Sushchenko P. R. Tsyfrova transformatsiia zakladiv vyshchoi osvity v umovakh didzhytalizatsii suspilstva: vyklyky i perspektyvy (Digital Transformation of Higher Education Institutions in the Context of Societal Digitalization: Challenges and Prospects) // Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. – 2022. – No. 2. – S. 146–151. – Retrieved from DOI: https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2022.spec.2.28 [in Ukrainian].

13. Tsyfrova transformatsiia osvity i nauky (Digital Transformation of Education and Science) [Elektronnyi resurs]. – Retrieved from https://mon.gov.ua/tag/tsifrova-transformatsiya-osviti-i-nauki?&tag=tsifrova-transformatsiya-osviti-i-nauki [in Ukrainian].

14. Gedera, D. S. P. (2014). Students' experiences of learning in a virtual classroom. *International Journal of Education and Development Using Information and Communication Technology (IJEDICT)*, 10(4), 93–101. Retrieved from https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1059024 [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 10.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.05.2026

УДК 373.3.091.33-028.22:75.036(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1148-1157

Мовчан Валентина Іванівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової і спеціальної освіти Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, https://orcid.org/0000-0001-8756-3727

Тарасенко Світлана здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності А3 Початкова освіта, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м.Черкаси, https://orcid.org/0009-0004-6840-0040

УКРАЇНСЬКИЙ АВАНГАРД ТА НАРОДНЕ МИСТЕЦТВО: АДАПТАЦІЯ ВІЗУАЛЬНИХ КОНЦЕПЦІЙ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ 3-4 КЛАСІВ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню можливостей формування культурної компетентності учнів 3–4 класів засобами українського авангардного та народного мистецтва. Актуальність проблеми зумовлена необхідністю реалізації компетентнісного підходу в умовах Нової української школи, а також потребою розвитку в молодших школярів візуальної грамотності, емоційного інтелекту, творчого мислення та ціннісного ставлення до культурної спадщини.

Проаналізовано сучасні наукові підходи до трактування культурної компетентності як інтегрованої характеристики особистості, що охоплює систему культурних знань, цінностей, умінь і досвіду соціокультурної взаємодії.

У статті обґрунтовано доцільність використання творчої спадщини українських авангардистів та представників народного мистецтва у процесі мистецької освіти молодших школярів. Розкрито особливості адаптації візуальних концепцій українського авангарду для дітей молодшого шкільного віку через ознайомлення з творчістю Казимира Малевича, Олександра Богомазова, Олександри Екстер і Соні Делоне. Визначено їхній потенціал для розвитку абстрактного і просторового мислення, креативності, здатності до художнього експериментування та подолання страху творчої помилки. Особливу увагу приділено ролі народного мистецтва та творчості Марії Примаченко, Ганни Собачко-Шостак і Катерини Білокур у формуванні емоційно-ціннісного сприйняття світу, національної ідентичності та інтересу до культурних традицій. Аргументовано генетичний зв'язок між авангардними течіями, традиційним українським мистецтвом та міфопоетичним мисленням як інструмент формування цілісного культурного світогляду дитини.

Висвітлено історичні взаємозв’язки між українським авангардом і народною творчістю, зокрема співпрацю професійних художників із народними

майстрами. Запропоновано методи впровадження зазначених мистецьких практик в освітній процес, серед яких метод візуальних паралелей, проєктна діяльність та арттерапевтичні вправи. Доведено, що інтеграція авангардних і народних художніх традицій у навчання мистецтва сприяє формуванню культурної компетентності молодших школярів, розвитку їхньої творчої активності, емоційної чутливості та усвідомленого ставлення до української культурної спадщини.

Ключові слова: культурна компетентність, початкова школа, молодші школярі, Нова українська школа (НУШ), український авангард, наївне мистецтво, візуальна грамотність, міфологічний архетип, культурна спадщина.

Valentyna Movchan Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Primary and Special Education at Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy https://orcid.org/0000-0001-8756-3727

Svitlana Tarasenko applicant of the second (Master's) level of higher education, specialty A3 Primary Education, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy

UKRAINIAN AVANT-GARDE AND FOLK ART: ADAPTATION OF VISUAL CONCEPTS FOR THE FORMATION OF CULTURAL COMPETENCE OF 3RD-4TH GRADE STUDENTS

Abstract. The article is devoted to researching the possibilities of forming the cultural competence of 3rd and 4th-grade students through Ukrainian avant-garde and folk art. The relevance of the problem is determined by the need to implement a competence-based approach in the conditions of the New Ukrainian School, as well as the need to develop visual literacy, emotional intelligence, creative thinking, and a value-based attitude towards cultural heritage in primary school children. Modern scientific approaches to interpreting cultural competence as an integrated personality characteristic encompassing a system of cultural knowledge, values, skills, and experience of sociocultural interaction are analyzed. The article substantiates the expediency of using the creative heritage of Ukrainian avant-garde artists and representatives of folk art in the process of primary school children's art education. The specific features of adapting the visual concepts of the Ukrainian avant-garde for primary school age children through familiarization with the works of Kazymyr Malevych, Oleksandr Bohomazov, Oleksandra Ekster, and Sonia Delaunay are revealed. Their potential for developing abstract and spatial thinking, creativity, the ability to engage in artistic experimentation, and overcoming the fear of creative mistakes is determined. Special attention is paid to the role of folk art and the works of Mariia Prymachenko, Hanna Sobachko-Shostak, and Kateryna Bilokur in forming an emotional and value-based perception of the world, national identity, and interest in

cultural traditions. The genetic connection between avant-garde movements, traditional Ukrainian art, and mythopoetic thinking is argued as a tool for forming a child's holistic cultural worldview. The historical interconnections between the Ukrainian avant-garde and folk art, in particular the collaboration of professional artists with folk masters, are highlighted. Methods for implementing the mentioned artistic practices into the educational process are proposed, among which are the method of visual parallels, project activities, and art therapeutic exercises. It is proven that the integration of avant-garde and folk artistic traditions into art education promotes the formation of primary school children's cultural competence, the development of their creative activity, emotional sensitivity, and a conscious attitude towards Ukrainian cultural heritage.

Keywords: cultural competence, primary school, primary school children, New Ukrainian School (NUS), Ukrainian avant-garde, naive art, visual literacy, mythological archetype, cultural heritage.

Постановка проблеми. Проблема формування культурної компетентності молодших школярів посідає важливе місце в сучасних педагогічних дослідженнях, оскільки пов’язана з реалізацією компетентнісного підходу та вимогами Нової української школи. Вчені розглядають культурну компетентність як інтегровану характеристику особистості, що охоплює систему знань про національну та світову культуру, ціннісні орієнтації, здатність до міжкультурної взаємодії та творчого самовираження. У контексті реалізації концепції Нової української школи (НУШ) [6] формування культурної компетентності молодших школярів виходить за межі традиційного відтворення дійсності на уроках мистецтва. Сучасна соціокультурна ситуація характеризується інтенсивним візуальним шумом та розвитком «кліпового мислення» у дітей, що потребує принципово нових підходів до розвитку візуальної грамотності та емоційного інтелекту [7]. Традиційний академічний реалізм часто не викликає у дітей 9–10 років глибокого емоційного відгуку. Натомість український авангард початку ХХ століття та народне наївне мистецтво, яке спирається на глибинний міфопоетичний світогляд, володіють унікальним візуальним кодом, що інтуїтивно близький дитячому світосприйняттю.

Проблема формування культурної компетентності учнів початкової школи посідає важливе місце в сучасних педагогічних дослідженнях. Вітчизняні науковці розглядають її як одну з ключових складових всебічного розвитку особистості молодшого школяра та необхідну умову успішної соціалізації в сучасному суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження цієї проблематики здійснила Н. Басай, яка трактує соціокультурну компетентність як інтегративну якість особистості, що формується в процесі засвоєння культурних норм, традицій, цінностей і соціального досвіду. Дослідниця акцентує увагу на визначальній ролі освітнього середовища, яке має

забезпечувати умови для активної взаємодії учнів із культурними надбаннями суспільства та залучення їх до різноманітних видів соціокультурної діяльності [1]. Педагогічні умови формування соціокультурної компетентності молодших школярів розкрито у працях О. Бернацької та О. Мірошниченко. Автори наголошують на важливості інтеграції навчальної та позанавчальної діяльності, використанні інтерактивних методів навчання, проєктних технологій і створенні ситуацій культурного діалогу. Науковці підкреслюють, що ефективність цього процесу значною мірою залежить від професійної готовності вчителя до організації художньо-творчої та соціокультурної діяльності учнів [2]. У дослідженнях Н. Цуканової формування загальнокультурної компетентності молодших школярів розглядається як процес розвитку їхньої обізнаності щодо національної та світової культури, моральних цінностей і соціокультурних норм. Учена зазначає, що цей процес передбачає засвоєння культурологічних основ сімейного, суспільного та громадського життя, усвідомлення ролі науки в розвитку цивілізації, формування культури повсякденного життя та змістовної організації дозвілля.

Важливим складником загальнокультурної компетентності є також розширення соціокультурного простору учнів шляхом оволодіння іноземною мовою як засобом міжкультурної комунікації [3].

Аналіз наукових праць свідчить про відсутність єдиного підходу до визначення сутності поняття «культурна компетентність». Водночас більшість дослідників розглядають її як багатокомпонентне особистісне утворення, що формується в процесі цілеспрямованої педагогічної діяльності та забезпечує готовність особистості до ефективної взаємодії в соціокультурному просторі. Науковці також наголошують на необхідності залучення молодших школярів до різних видів мистецької та соціокультурної діяльності, що сприяє розвитку їхнього ціннісного ставлення до культурної спадщини, творчих здібностей і культурної самосвідомості.

Результати аналізу наукових джерел дають підстави стверджувати, що проблема формування культурної компетентності учнів початкової школи залишається актуальною та потребує подальшого дослідження. Особливої уваги заслуговує пошук ефективних методів, форм і засобів її розвитку в умовах сучасного освітнього середовища.

Мета статті – проаналізувати механізми методичної адаптації авангардних візуальних концепцій для учнів 3–4 класів.

Виклад основного матеріалу. У віці 9–10 років (учні 3–4 класів) у дітей відбувається активний розвиток абстрактного мислення. Молодші школярі переходять від конкретно-образного сприйняття до здатності аналізувати внутрішні зв'язки об'єктів. Вони готові сприймати не лише сюжет, а й форму, колір та ритм як самостійні елементи твору. Це створює ідеальне підґрунтя для введення елементів авангардного мистецтва, яке оперує чистими формами та смислами.

Важливим аспектом є подолання страху перед помилкою. На етапі 3-4 класу діти молодшого шкільного віку часто починають критично оцінювати свої художні здібності, що призводить до зниження творчої активності. Адаптація авангардних методів дозволяє змінити акцент з «копіювання реальності» на «творення власного світу».

Український авангард (кубофутуризм, супрематизм) є світовим феноменом, який пропонує ідеальний інструментарій для розвитку просторового мислення. Творчість Казимира Малевича, Олександра Богомазова, Олександри Екстер та Соні Делоне дозволяє вчителю використовувати принцип гейміфікації та занурення в світ абстрактного мистецтва.

Дітям пропонується свідомо відмовитися від спроб намалювати предмет реалістично, «як на фотографії», а натомість розкласти його на базові геометричні фігури: квадрати, кола, хрести та лінії. Це вчить їх аналізувати форму та бачити внутрішню структуру речей, що є надзвичайно важливим етапом у розвитку абстрактного мислення. Такий підхід ефективно знімає поширений психологічний бар'єр «я не вмію малювати», адже оперувати простими елементами під силу кожному, що миттєво створює для дитини ситуацію успіху на уроці. Додатково, цей метод дозволяє змістити фокус уваги школярів із постійного страху зробити помилку на сам процес вільного творчого діалогу із самим собою. Наприклад, під час практичної роботи учні можуть моделювати складні образи (будинки, дерева, людей), використовуючи лише обмежений набір геометричних елементів. Це не лише активно розвиває комбінаторне мислення, але й стимулює просторову уяву, перетворюючи процес малювання на захопливу інтелектуально-творчу гру. У результаті діти поступово опановують мову абстрактного мистецтва і починають розуміти, що гармонія та емоція на аркуші можуть створюватися самою лише формою.

Вивчення робіт Олександра Богомазова дозволяє пояснити учням, як за допомогою хвилястих ліній та контрастних барв можна зобразити не сам предмет, а енергію чи рух. Це може бути вітер, звук музики або біг. Такий підхід стимулює синестезію – здатність «бачити» звуки та «чути» кольори, що є критично важливим для розвитку креативності. Колір у цьому контексті перестає бути лише зовнішньою характеристикою об’єкта і перетворюється на активну візуальну силу, здатну передавати внутрішню пульсацію життя. Це вчить дітей сприймати навколишній світ як потік енергій, де кожна лінія має свою «швидкість», а кожна барва – власну емоційну температуру. Завдяки такому досвіду школярі опановують мистецтво передачі невидимих явищ, що значно розширює їхні можливості для художнього самовираження та формує цілісне відчуття ритмічної структури простору.

Молодшим школярам буде цікаво дізнатися, що однією з найяскравіших представниць авангардного мистецтва початку ХХ століття була українська художниця Соня Делоне. Саме вона стала засновницею орфізму – оригінального художнього напряму, що виник у результаті творчого переосмислення ідей

кубізму та кубофутуризму. Хоча орфізм існував відносно недовго, він справив помітний вплив як на українське, так і на світове авангардне мистецтво. Українські митці, які відвідували Париж і знайомилися з творчістю Соні Делоне, надихалися її художніми пошуками, що знайшло відображення у багатьох творах вітчизняних авангардистів. Орфізм став своєрідною вершиною мистецьких експериментів українського авангарду, адже на перший план він висував виразність кольору, динаміку форм і яскравість художнього образу. Такий підхід уособлював основні засади авангардного мистецтва – відмову від усталених канонів і прагнення до створення нового, емоційно насиченого художнього світу [10].

Наївне мистецтво (Марія Примаченко, Ганна Собачко-Шостак, Катерина Білокур) впливає на глибоку емоційну сферу дитини. Оскільки дитяче сприйняття у віці 9-10 років усе ще тісно пов'язане з міфологічним мисленням, адаптація візуальних концепцій наївну відбувається через міфологічний наратив.

Вивчаючи творчість Марії Примаченко в початковій школі, ефективним методичним прийомом є проведення паралелей з універсальними міфологічними сюжетами, що близькі дітям 9–10 років через їхній інтерес до античності [8]. Якщо учні вже знають про Гектора чи образи Сфінкса, вчитель може використати ці знання як інтелектуальний місток до глибшого розуміння національного мистецтва. Порівняння структури античних химер із гібридними «звірятами» Примаченко дозволяє дітям побачити, що вони, подібно до міфологічних персонажів, уособлюють сили природи чи боротьбу добра і зла. Це допомагає учням усвідомити, що український наїв є не просто яскравим розписом, а потужною складовою глобального міфологічного коду людства. Такий підхід не лише розширює світогляд школярів, а й доводить, що національне мистецтво є таким же епічним та значущим, як і світова класика.

Важливим засобом формування культурної компетентності учнів 3–4 класів є застосування сучасних аудіовізуальних продуктів, створених на основі творів українського мистецтва. Зокрема, анімаційний фільм «Дивосвіт» за мотивами творчості Марія Примаченко, демонструє успішну адаптацію образів українського наївного мистецтва для дитячої аудиторії. Завдяки анімації декоративні композиції, яскрава колористика та фантастичні образи народного мистецтва набувають динамічної форми, що полегшує їх сприйняття молодшими школярами та сприяє емоційному зануренню у світ української культури. Після перегляду анімації учням пропонується порівняти образи фантастичних тварин Марії Примаченко з декоративними рішеннями митців українського авангарду, визначити спільні художні прийоми, особливості кольорової гами та способи стилізації форм. Така діяльність сприяє розвитку візуальної грамотності, здатності інтерпретувати мистецькі образи та усвідомлювати спадкоємність культурних традицій.

Розглядаючи традиційні орнаменти, діти знайомляться з концепцією «Дерева Життя» або солярними знаками. Робота з такими прадавніми

архетипами дає дитині відчуття вкоріненості та психологічної безпеки, адже міф завжди структурує хаос. Учні вчаться читати знаки як мову, що передає знання про світобудову. Розуміння трирівневої структури «Дерева Життя», що об'єднує минуле, теперішнє та майбутнє, допомагає школярам усвідомити власне місце в системі роду та всесвіту.

Ритмічне повторення символів у візерунках діє на дитину заспокійливо, перетворюючи процес малювання на своєрідну арттерапію, яка гармонізує внутрішній стан.

Таке занурення в етнокультурний контекст формує у молодших школярів стійкий емоційний фундамент, дозволяючи їм почуватися частиною великої та впорядкованої традиції.

Найбільшим відкриттям для учнів 3-4 класів є демонстрація історичного зв'язку між авангардом та традицією. Методично доцільно демонструвати учням історію артартілей у селах Вербівка та Скопці (початок ХХ ст.), де видатні авангардисти (К. Малевич, О. Екстер) створювали ескізи, за якими українські селянки-вишивальниці робили килими та панно у яких гармонійно поєдналися рослинні мотиви, лінійні завитки, листя та узагальнені пластичні форми, характерні для модерністського мистецтва.

Вчителю доцільно звернути увагу учнів на взаємодію абстрактного та народного мистецтва, яка яскраво простежується у творчості Олександри Екстер. Художниця активно співпрацювала з майстринями села Скопці (нині – с. Веселинівка Київської області), де функціонував відомий осередок вишивки та килимарства, зокрема приватна майстерня А. Семиградової.

У процесі співпраці О. Екстер досліджувала особливості орнаментики вишивки, гобеленів і декоративного розпису, використовуючи традиційні народні мотиви як основу для створення нових художніх композицій шляхом їх творчого переосмислення та трансформації.Особливого значення набула співпраця художниці з Ганною Собачко, яка перетворилася на своєрідний мистецький тандем і сприяла розкриттю творчого потенціалу обох мисткинь. Для багатьох українських митців, серед яких і О. Екстер, народне мистецтво стало невичерпним джерелом художніх образів, колористичних рішень і формотворчих засобів.

Досвід співпраці професійних художників із народними майстрами засвідчив здатність українського народного мистецтва органічно інтегруватися в новітні мистецькі течії, зберігаючи водночас свою національну самобутність, характерну стилістику та колористичне багатство [9].

Це дозволяє молодшим школярам зрозуміти, що абстрактне мистецтво не є чимось чужим, а природно виростає з національної традиції, з геометрії української плахти чи орнаменту писанки. Такий підхід формує повагу до культурної спадщини як до живої, динамічної системи.

Для впровадження цих концепцій у освітній процес початкової школи пропонується застосовувати наступні методи [5]:

Таблиця 1

Назва методу	Зміст діяльності учнів	Очікуваний результат
Метод візуальних паралелей	Порівняльний аналіз структури традиційної писанки та супрематичної композиції К. Малевича.	Розуміння геометричних основ мистецтва.
Проєктний метод	Створення колективного панно або розпис стіни у стилі українського наїву.	Навички співпраці, розуміння масштабу та цілісності композиції.
Арттерапевтичні вправи	Малювання власних емоцій (радість, сум, гнів) виключно за допомогою форм і кольорів.	Розвиток емоційного інтелекту, самовираження без страху оцінки.

Формування культурної компетентності молодших школярів є ефективним за умови поєднання традиційного та інноваційного мистецького досвіду, використання інтерактивних і творчих методів навчання, а також актуалізації національної культурної спадщини як основи розвитку особистості учня.

Висновки. Адаптація візуальних концепцій українського авангарду та народного мистецтва для учнів 3–4 класів є потужним засобом формування їхньої культурної компетентності. Цей підхід забезпечує синтез емоційного та інтелектуального розвитку, знімає страх перед творчим самовираженням та формує глибоке розуміння неперервності українського культурного процесу.

Наївне мистецтво, апелюючи до міфологічного мислення, дає дітям молодшого шкільного віку емоційну точку опори, тоді як авангард стимулює їхнє аналітичне та нестандартне сприйняття форми. Впровадження цих методів сприяє вихованню візуально грамотної, креативної особистості, здатної цінувати та переосмислювати національну культурну спадщину.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці практико-орієнтованих методик інтеграції авангардного мистецтва в освітній процес початкової школи.

Література:

1. Басай Н.П. Формування соціокультурної компетентності учнів початкової школи. НАПН України. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/709155/2/Basai.doc_%282%29.pdf (дата звернення 15.05.2026)

2. Бернацька О., Мірошниченко О. Педагогічні умови підготовки до формування соціокультурної компетентності. URL: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/35_2021/part_1/35.pdf (дата звернення 11.05.2026)

3. Цуканова Н. Формування загальнокультурної компетентності учнів початкової

школи Педагогіка Актуальні питання гуманітарних наук. Вип 53, том 2, 2022, С. 339–343. URL: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/53_2022/part_2/50.pdf (дата звернення 13.05.2026)

4. Ковальчук О. В. Український авангард як феномен візуальної культури: дидактичний потенціал у початковій освіті. *Мистецтво та освіта*. 2021. № 4. С. 45–51.

5. Масол Л. М. Мистецтво. Методика навчання у 3–4 класах : навчально-методичний посібник. Київ : Генеза, 2021, 144 с.

6. Про затвердження типових освітніх програм для 1-4 класів закладів загальної середньої освіти : Наказ МОН України від 12.08.2022 № 743.

7. Стрельцова Н. М., Бойко О. В. Розвиток візуальної культури та емоційного інтелекту молодших школярів засобами мистецтва. *Інноваційна педагогіка*. 2024. Вип. 68. С. 145–149.

8. Шестакова О. І. Українське наївне мистецтво та творчість Марії Примаченко як інструмент формування культурної компетентності. *Вісник ХДАДМ*. 2023. № 3. С. 112–118.

9. Турчак Л. Внесок Олександри Екстер у художню культуру України та світу. *Збірник наукових праць «Сучасне мистецтво»*, (17), С.219–228. URL: https://doi.org/10.31500/2309-8813.17.2021.248461 (дата звернення 11.05.2026)

10. Кирилюк Д. Формотворчі ідеї Соні Делоне я квітесенція пошуків українського авангарду / Д. Кирилюк // Актуальні питання культурології : альм. наук. т-ва «Афіна» каф. івент-ндустрій, культурології та музеєзнавства / за ред. проф. В.Г. Виткалова. Рівне : РДГУ, 2023. Вип. 22. С. 79–85. URL: http://repository.rshu.edu.ua/id/eprint/14356/ (дата звернення 11.05.2026).

References:

1. Basai, N. P. (n.d.). Formuvannia sotsiokulturnoi kompetentnosti uchniv pochatkovoi shkoly [Formation of sociocultural competence of primary school students]. NAPN Ukrainy. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/709155/2/Basai.doc_%282%29.pdf

2. Bernatska, O., & Miroshnychenko, O. (2021). Pedahohichni umovy pidhotovky do formuvannia sotsiokulturnoi kompetentnosti [Pedagogical conditions of preparation for the formation of sociocultural competence]. http://www.aphn-journal.in.ua/archive/35_2021/part_1/35.pdf

3. Tsukanova, N. (2022). Formuvannia zahalnokulturnoi kompetentnosti uchniv pochatkovoi shkoly [Formation of general cultural competence of primary school students]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk, 53(2), 339–343. https://www.aphn-journal.in.ua/archive/53_2022/part_2/50.pdf

4. Kovalchuk, O. V. (2021). Ukrainskyi avanhard yak fenomen vizualnoi kultury: dydaktychnyi potentsial u pochatkovii osviti [Ukrainian avant-garde as a phenomenon of visual culture: didactic potential in primary education]. Mystetstvo ta osvita, 4, 45–51.

5. Masol, L. M. (2021). Mystetstvo. Metodyka navchannia u 3–4 klasakh [Art. Teaching methodology in grades 3-4]. Kyiv: Heneza.

6. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2022). Pro zatverdzhennia typovykh osvitnikh prohram dlia 1-4 klasiv zakladiv zahalnoi serednoi osvity: Nakaz MON Ukrainy vid 12.08.2022 № 743 [On approval of typical educational programs for 1-4 grades of general secondary education institutions: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated August 12, 2022 No. 743].

7. Streltsova, N. M., & Boiko, O. V. (2024). Rozvytok vizualnoi kultury ta emotsiinoho intelektu molodshykh shkoliariv zasobamy mystetstva [Development of visual culture and emotional intelligence of primary school children by means of art]. Innovatsiina pedahohika, 68, 145–149.

8. Shestakova, O. I. (2023). Ukrainske naivne mystetstvo ta tvorchist Marii Prymachenko yak instrument formuvannia kulturnoi kompetentnosti [Ukrainian naive art and Mariia Prymachenko's creativity as an instrument for forming cultural competence]. Visnyk KhDADM, 3, 112–118.

9. Turchak, L. (2021). Vnesok Oleksandry Ekster u khudozhniu kulturu Ukrainy ta svitu [The contribution of Oleksandra Ekster to the artistic culture of Ukraine and the world]. Suchasne mystetstvo, 17, 219–228. https://doi.org/10.31500/2309-8813.17.2021.248461

10. Kyryliuk, D. (2023). Formotvorchi idei Soni Delone yak kvintesentsiia poshukiv ukrainskoho avanhardu [Form-creating ideas of Sonia Delaunay as the quintessence of the searches of the Ukrainian avant-garde]. Aktualni pytannia kulturolohii, 22, 79–85. http://repository.rshu.edu.ua/id/eprint/14356/

Дата першого надходження статті до видання: 10.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.05.2026

УДК 378:355.23:172.15

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1158-1168

Моца Андрій Андрійович підполковник у відставці, кандидат юридичних наук, доцент, начальник Навчально-наукового відділу базової загальновійськової підготовки, доцент кафедри географії та туризму, Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці ІІ, м. Берегове, https://orcid.org/0000-0002-2603-6269

Богачов Володимир Володимирович підполковник запасу, старший викладач Навчально-наукового відділу базової загальновійськової підготовки, Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці ІІ, м. Берегове, Зhttps://orcid.org/0009-0008-5659-1205

Слюсаренко Олександр Борисович полковник у відставці, старший викладач кафедри військової підготовки ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м. Ужгород, https://orcid.org/0009-0002-3470-9643

ФОРМУВАННЯ СТУДЕНТСЬКОГО ПАТРІОТИЗМУ ЧЕРЕЗ БАЗОВУ ЗАГАЛЬНОВІЙСЬКОВУ ПІДГОТОВКУ ТА ВПЛИВ НА СОЦІАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ І ГРОМАДЯНСЬКУ АКТИВНІСТЬ

Анотація. У статті досліджено особливості формування патріотичної свідомості студентської молоді в умовах воєнних викликів з урахуванням трансформації освітніх пріоритетів та зростання ролі громадянської відповідальності. Обґрунтовано, що сучасне освітнє середовище виступає важливим простором поєднання ціннісних орієнтацій, правових норм і практичного досвіду, необхідного для становлення активного громадянина. Проаналізовано наукові підходи до розуміння патріотизму як інтегративної якості особистості, що охоплює емоційний, духовно-ціннісний і діяльнісний компоненти, а також розкрито його значення у структурі підготовки здобувачів вищої освіти. Встановлено, що в умовах повномасштабної війни спостерігається зростання громадянської активності студентів, посилення їхньої мотивації до захисту національних інтересів, участі у волонтерських і суспільно значущих ініціативах, а також поглиблення інтересу до історико-культурної спадщини українського народу. Значну увагу приділено ролі базової загальновійськової підготовки як інституціоналізованого елементу освітнього процесу, що забезпечує формування знань, умінь і навичок, необхідних для виконання конституційного обов’язку щодо захисту держави. З’ясовано, що поєднання теоретичної підготовки з практико-орієнтованими формами навчання сприяє розвитку відповідальної поведінки, навичок командної взаємодії, лідерства та

прийняття рішень у кризових ситуаціях. Доведено ефективність впровадження навчальних вправ ситуаційного, аналітичного та прикладного характеру, спрямованих на інтеграцію освітньої діяльності з реальною соціальною практикою. Визначено, що залучення студентів до взаємодії з громадами, волонтерськими організаціями та представниками сектору безпеки підсилює практичну спрямованість патріотичного виховання. Узагальнено, що інтеграція освітнього, правового та практичного компонентів забезпечує формування соціально зрілої особистості, здатної діяти в інтересах держави, суспільства та національної безпеки.

Ключові слова: патріотичне виховання, патріотична свідомість, студентська молодь, базова загальновійськова підготовка, громадянська відповідальність, військово-патріотичне виховання, освітнє середовище, національна безпека, соціальна активність, правова свідомість.

Motsa Andriy Retired Lieutenant Colonel, PhD in Law, Associate Professor, Head of the Educational and Scientific Department of Basic General Military Training, Associate Professor of the Department of Geography and Tourism, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University, Berehove, Transcarpathia, https://orcid.org/0000-0002-2603-6269

Bohachov Volodymyr Reserve Lieutenant Colonel, Senior Lecturer of the Educational and Scientific Department of Basic General Military Training, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University, Berehove, Transcarpathia, https://orcid.org/0009-0008-5659-1205

Sliusarenko Oleksandr Retired Colonel, Senior Lecturer of the Department of Military Training, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Transcarpathia, https://orcid.org/0009-0002-3470-9643

FORMATION OF STUDENT PATRIOTISM THROUGH BASIC GENERAL MILITARY TRAINING AND ITS IMPACT ON SOCIAL RESPONSIBILITY AND CIVIC ENGAGEMENT

Abstract. The article examines the features of the formation of patriotic consciousness among student youth under wartime challenges, taking into account the transformation of educational priorities and the increasing role of civic responsibility. It substantiates that the modern educational environment serves as an important space for integrating value orientations, legal norms, and practical experience necessary for the development of an active citizen. Scientific approaches to understanding patriotism as an integrative personal quality encompassing emotional, spiritual-value, and activity-based components are analyzed, and its significance within the structure of higher education training is revealed. It is established that under conditions of full-scale

war, there is a growth in students' civic activity, an intensification of their motivation to protect national interests, participation in volunteer and socially significant initiatives, as well as a deepening interest in the historical and cultural heritage of the Ukrainian people. Considerable attention is paid to the role of basic general military training as an institutionalized element of the educational process, which ensures the acquisition of knowledge, skills, and competencies necessary for fulfilling the constitutional duty to defend the state. It is clarified that the combination of theoretical training with practice-oriented learning forms contributes to the development of responsible behavior, teamwork skills, leadership, and decision-making in crisis situations. The effectiveness of implementing situational, analytical, and applied training exercises aimed at integrating educational activities with real social practice is demonstrated. It is determined that involving students in cooperation with communities, volunteer organizations, and representatives of the security sector enhances the practical orientation of patriotic education. It is generalized that the integration of educational, legal, and practical components ensures the formation of a socially mature individual capable of acting in the interests of the state, society, and national security.

Keywords: patriotic education, patriotic consciousness, student youth, basic general military training, civic responsibility, military-patriotic education, educational environment, national security, social activity, legal consciousness.

Постановка проблеми. Воєнні виклики зумовлюють переорієнтацію освітніх пріоритетів та підсилюють значення громадянської відповідальності студентської молоді, що поступово утверджується як активний суб'єкт суспільних і державотворчих процесів. Формування патріотичної свідомості за таких умов розглядається як необхідна складова професійної підготовки, яка потребує узгодження ціннісних орієнтирів із правовими нормами та реальною соціальною практикою. Освітнє середовище закладів вищої освіти виконує у цьому процесі визначальну функцію, оскільки саме в його межах відбувається поєднання теоретичного осмислення обов'язку захисту держави з набуттям досвіду відповідальної поведінки, зокрема через базову загальновійськову підготовку як інституціоналізований елемент навчання. Така підготовка, з одного боку, забезпечує опанування базових знань і навичок у сфері безпеки та оборони, а з іншого – формує здатність діяти в інтересах суспільства в умовах підвищених ризиків. Водночас у науковому дискурсі зберігається потреба у цілісному осмисленні механізмів інтеграції правового, освітнього та практико-діяльнісного компонентів у процесі формування патріотизму студентів, що й визначає постановку проблеми цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий доробок щодо формування патріотизму та військово-патріотичного виховання студентської молоді охоплює психолого-педагогічні, правові та організаційні аспекти цієї проблематики. Передусім Тищенко О. обґрунтовує психолого-педагогічні умови

патріотичного виховання студентів [1]. Каменюк Ю. розглядає патріотизм як структурний компонент особистості, що зазнає трансформацій під впливом сучасних гібридних викликів [2]. Кучинський С. акцентує увагу на військово-патріотичному вихованні студентської молоді як складовій підготовки до військової служби [3]. Шопіна І. та Салій М. розкривають правовий аспект військово-патріотичного виховання, визначаючи його як нормативно врегульований елемент системи підготовки громадян до виконання конституційного обов'язку із захисту держави [4]. Хамська Н., Полянська К. та Ковальчук Ю. аналізують особливості патріотичного виховання студентів в умовах воєнного стану [5]. Batyuk O., Kuruch O. та Fedorov M. досліджують нормативно-правове забезпечення базової військової підготовки у закладах вищої освіти України [6].

Незважаючи на значну увагу науковців до проблематики патріотичного виховання та військово-патріотичної підготовки студентської молоді, питання формування патріотичної свідомості в умовах воєнних викликів та визначення ролі базової загальновійськової підготовки у розвитку громадянської відповідальності й готовності до захисту держави залишається недостатньо комплексно дослідженим у сучасному науковому дискурсі та потребує подальшого теоретико-методологічного осмислення.

Метою статті є аналіз формування патріотичної свідомості студентів в умовах воєнних викликів та визначення ролі базової загальновійськової підготовки у розвитку громадянської відповідальності й готовності до захисту держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Студентська молодь в умовах воєнних викликів дедалі глибше усвідомлює необхідність захисту національних інтересів держави та сприймає себе як активного суб'єкта цього процесу. У зв'язку з цим формування громадянської культури неможливе без пріоритетного розвитку патріотичного виховання, що ґрунтується на ціннісному ставленні до Батьківщини, її історичної спадщини, мови, культури й традицій. Відповідно важливе значення тут набуває усвідомлення особистої відповідальності за майбутнє держави та її суспільну стабільність [3, с. 76]. Саме в цьому контексті базова загальновійськова підготовка у закладах вищої освіти виступає раціональним продовженням процесу патріотичного виховання, оскільки вона суттєво впливає на правове та соціальне становлення особистості. Відтак у межах освітнього середовища формується стійке розуміння взаємозв'язку між конституційним обов'язком захисту Вітчизни та щоденною громадянською відповідальністю.

Прояви патріотизму молоді в умовах повномасштабної війни відображають глибокі трансформації суспільної свідомості. Передусім це виявляється у зростанні потреби й готовності до діяльності патріотичного спрямування, що супроводжується посиленням відповідальності за долю держави та її майбутнє. Крім того, молодь дедалі частіше виявляє прагнення до захисту власної

національної ідентичності, державних інтересів і суспільної безпеки. Важливим також є підвищення рівня громадянської активності, що проявляється через участь у волонтерських, соціальних та освітніх ініціативах. Спостерігається також зростання інтересу до історії України, культурної спадщини, релігійних традицій та духовних основ українського народу, що зміцнює внутрішню національну єдність і правову свідомість молодого покоління [5, с. 56].

Ефективність патріотичного виховання значною мірою визначається змістом навчальних дисциплін, а також характером практичної участі студентів у суспільно значущих процесах. Залучення до волонтерської діяльності, взаємодії з територіальними громадами, участі в програмах національного спротиву та правопросвітницьких ініціативах формує стійкий механізм відповідальної поведінки. За таких умов патріотизм набуває ознак реальної правової і соціальної дії, що безпосередньо впливає на зміцнення державності й розвиток демократичного суспільства.

Патріотизм як фундаментальна цінність загальнодержавного рівня входить до системи ціннісних орієнтацій особистості. У такому контексті його доцільно розглядати як цілісну систему властивостей, що охоплює чуттєво-емоційну, духовно-ціннісну та практично-діяльнісну складові. Чуттєво-емоційний компонент виявляється через любов до малої Батьківщини, віру в потенціал власного народу, гордість за національну приналежність, усвідомлення історичної ролі держави та повагу до національної культури. Поряд із цим духовно-ціннісна складова передбачає здатність ставити інтереси держави вище особистих потреб, зберігати вірність духовно-моральній спадщині народу, підтримувати взаємодопомогу, солідарність і суспільну відповідальність. Відповідно практично-діяльнісний рівень проявляється у готовності реально захищати інтереси Батьківщини, підтверджувати власну громадянську позицію конкретними діями, брати участь у суспільно значущих процесах та забезпечувати відповідність між задекларованими переконаннями й реальною поведінкою [2, с. 66].

Відтак базова загальновійськова підготовка у вищій школі створює дієвий механізм трансформації до практичного втілення патріотизму. Здобувачі освіти засвоюють теоретичні засади захисту держави та здобувають досвід командної взаємодії й відповідальності за спільний результат. Наприклад, участь у навчальних польових заняттях, тренуваннях із тактичної медицини, відпрацюванні алгоритмів цивільного захисту або волонтерському забезпеченні військових підрозділів формує стійке розуміння суспільного обов'язку. За таких умов патріотизм набуває прикладного змісту, що істотно посилює рівень громадянської зрілості студентської молоді.

Формування патріотичної свідомості студентів ґрунтується на системі цінностей, які відображають суспільні інтереси через уже сформовані соціальні взаємозв'язки особистості. Передусім йдеться про духовно-моральні орієнтири, зокрема повагу до прав людини на всіх рівнях суспільного життя, толерантне

ставлення до відмінностей між членами соціуму та визнання гідності кожної особи. Значущими також є морально-етичні засади, серед яких суспільна доброчесність, доброзичливість, культура повсякденних взаємин, взаємопідтримка, турбота, солідарність і розуміння важливості ефективного функціонування основних соціальних сфер [1, с. 26].

Практичний результат такого механізму найбільш помітний у щоденній соціальній активності студентів. Участь у молодіжних радах, студентському самоврядуванні, благодійних ініціативах, програмах підтримки внутрішньо переміщених осіб та проєктах взаємодії з громадами формує навички відповідального прийняття рішень. Наприклад, організація студентами зборів гуманітарної допомоги для військовослужбовців або проведення просвітницьких заходів щодо правової культури демонструє поєднання патріотичної свідомості з реальною суспільною дією. Саме така інтеграція освітнього, правового й громадянського компонентів забезпечує стійкий розвиток активної особистості, здатної відповідально діяти в інтересах держави та суспільства.

Система функцій військово-патріотичного виховання у структурі підготовки молоді до військової служби охоплює комплекс взаємопов'язаних елементів, серед яких провідне місце посідає соціалізаційна функція. Саме вона забезпечує здатність молодої людини ефективно діяти в суспільстві, оскільки рівень її соціальної адаптації безпосередньо залежить від сформованих цінностей, переконань і громадянських орієнтирів. Військово-патріотичне виховання сприяє становленню активної життєвої позиції, що спирається на історичні традиції українського народу та передбачає високий рівень відповідальності за безпеку держави й суспільства. У такому вимірі відбувається подолання застарілих методів до сприйняття особистості як пасивного елемента державного механізму. Натомість утверджується розуміння громадянина як самостійного суб'єкта, здатного брати відповідальність за власне життя, розвиток територіальної громади, освітнього середовища та суспільного простору загалом [4, с. 40].

Базова загальновійськова підготовка в цьому процесі виступає ефективним інструментом формування соціальної зрілості студентів, оскільки поєднує правове усвідомлення обов'язку із практикою колективної відповідальності. Під час навчальних занять, стройової підготовки, командних тактичних вправ і моделювання кризових ситуацій студент навчається дисципліни та безпосередньо здатності діяти в інтересах спільноти. Наприклад, спільне виконання завдань із цивільного захисту, організація навчальних евакуацій або участь у тренуваннях із домедичної допомоги формують навички швидкого прийняття рішень і відповідального лідерства. Така практика посилює готовність молоді до суспільної участі та зміцнює громадянську активність.

Метою військово-патріотичного виховання визначається формування оборонної свідомості, готовності до вступу до лав Збройних Сил України та інших складових сектору безпеки й оборони, а також здатності до національного

спротиву. Реалізація цієї мети здійснюється через стратегічно важливі напрями, серед яких особливе значення має формування оборонного мислення та популяризація військової служби як суспільно значущої діяльності. Важливим напрямом також є залучення громадян до сприяння безпеці держави, розвиток військово-прикладного і службово-прикладного спорту, технічної творчості та інноваційних форм підготовки. Значну роль відіграє широке залучення молоді до загальнодержавних, регіональних і місцевих заходів військово-патріотичного спрямування. Окремого значення набуває підготовка кадрового потенціалу з числа ветеранів війни, учасників Революції Гідності та осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, із подальшим їх залученням до освітньої діяльності та реалізації відповідних програм [7].

Результативність такого механізму суттєво підвищується за умови безпосередньої взаємодії студентів із ветеранами, представниками сектору безпеки та волонтерськими організаціями. Практика проведення зустрічей, тематичних тренінгів, занять із військової історії та спільної участі у проєктах національного спротиву формує повагу до захисників держави та стійке розуміння особистої причетності до оборони країни. Наприклад, участь студентів у благодійних зборах для військових частин, підготовці інформаційних кампаній із безпеки або організації патріотичних форумів перетворює патріотизм на реальний механізм суспільної дії. У такому середовищі формується правова відповідальність, що поєднує усвідомлення конституційного обов'язку із щоденною громадянською практикою.

Базова загальновійськова підготовка здійснюється з метою набуття громадянами України військово-облікової спеціальності, а також формування необхідних знань, умінь і практичних навичок для виконання конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності держави.

Така підготовка здобувачів вищої освіти реалізується у закладах вищої освіти незалежно від форми власності, що забезпечує її загальнодержавний характер і системність. Для належної організації цього процесу у структурі закладів освіти створюються відповідні підрозділи, діяльність яких регламентується законодавством у сфері освіти та внутрішніми нормативними актами. Базова підготовка включається до освітніх програм і навчальних планів як окрема навчальна дисципліна, що поєднує теоретичний і практичний компоненти. Теоретична частина охоплює три кредити ЄКТС та здійснюється безпосередньо в закладах освіти, а практична підготовка в обсязі семи кредитів ЄКТС проводиться у військових навчальних закладах, навчальних підрозділах, спеціалізованих центрах Збройних Сил України, а також у регіональних центрах підготовки населення до національного спротиву. На основі типової програми кожен заклад вищої освіти розробляє власну програму дисципліни «Базова загальновійськова підготовка», яка підлягає погодженню з Генеральним штабом Збройних Сил України [8].

У таких умовах формування студентського патріотизму набуває чіткої практичної спрямованості, оскільки освітній процес поєднує правове усвідомлення обов'язку із реальним досвідом відповідальної поведінки. Важливим завданням стає розвиток готовності діяти в умовах суспільної небезпеки, зберігати самоконтроль та приймати рішення в інтересах безпеки держави. Доцільним є впровадження навчальних завдань, спрямованих на моделювання надзвичайних ситуацій, організацію евакуаційних заходів, надання домедичної допомоги та координацію дій у кризових умовах. Наприклад, виконання практичних кейсів із захисту цивільного населення або розроблення алгоритмів реагування на загрози формує у студентів професійні навички та стійке усвідомлення суспільної відповідальності.

Індивідуальний етап підготовки в межах програми базової загальновійськової підготовки доцільно спрямовувати на засвоєння базових освітніх компонентів, серед яких особливе значення мають тактична та вогнева підготовка. Поряд із цим необхідним є набуття знань і практичних умінь у суміжних напрямах, зокрема психологічній та інженерній підготовці, військовій топографії, тактичній медицині, організації зв'язку, а також захисті від радіаційних, хімічних і біологічних загроз. Важливим також є поглиблене вивчення військово-історичної спадщини та національних військових традицій українського народу. Безпосередню такий зміст навчання сприяє формуванню усвідомленої мотивації до захисту суверенітету України, її територіальної цілісності та національної безпеки [6, с. 347].

Позитивний ефект вищенаведеної підготовки значно підвищується тоді, коли студент залучається до завдань, що поєднують військову компетентність із громадянською активністю. Ефективним є виконання аналітичних завдань щодо оцінки безпекових ризиків у громаді, участь у просвітницьких заходах з основ національного спротиву, підготовка інформаційних проєктів із популяризації оборонної свідомості. Наприклад, розроблення студентами програм взаємодії з місцевими громадами, проведення тренінгів із домедичної допомоги або організація патріотичних форумів створює умови для поєднання освітньої діяльності з реальною соціальною практикою. У такий спосіб патріотизм формується як усвідомлена готовність захищати державу та активно брати участь у зміцненні її правових і суспільних основ.

У контексті посилення практико-орієнтованого підходу до військово-патріотичного виховання студентів базова загальновійськова підготовка потребує впровадження навчальних вправ, спрямованих на одночасне формування патріотичної свідомості та соціальної відповідальності. Наприклад, студентам варто запропонувати взяти участь у виконанні ситуаційної вправи «Дії під час надзвичайної загрози», у межах якої їм дається завдання змоделювати алгоритм евакуації закладу освіти, розподілити функціональні обов'язки між учасниками групи та визначити правові й організаційні механізми захисту цивільного населення. При цьому обов'язковою умовою виконання завдання виступає

колективне прийняття рішень, аргументоване обґрунтування кожного етапу дій і критична оцінка рівня особистої відповідальності за безпеку інших осіб. Виконання такої вправи, з одного боку, забезпечує поєднання теоретичних знань із практичними навичками, а з іншого – сприяє формуванню лідерських якостей, дисциплінованості та готовності діяти в інтересах суспільства в умовах реальних загроз.

Для удосконалення практичної складової базової загальновійськової підготовки доцільним є системне залучення студентів до виконання комплексних навчальних вправ, спрямованих на формування громадянської відповідальності та патріотичної свідомості. Саме тому варто запропонувати студентам виконання вправи «Громадянська відповідальність у дії», що передбачає розроблення проєкту підтримки місцевої громади або військовослужбовців.

Зокрема, студенти формують план організації благодійного збору, інформаційної кампанії з національного спротиву або просвітницького заходу з основ домедичної допомоги, при цьому обов'язково визначаючи соціальну мету, правові засади реалізації ініціативи, механізми взаємодії з органами місцевого самоврядування та очікувані результати.

Доцільним також є впровадження аналітичної вправи «Історична пам'ять і сучасний захист держави», у межах якої студенти досліджують приклади військової звитяги українського народу та простежують їхній вплив на сучасне розуміння оборонної свідомості. Обов'язковою умовою виконання такого завдання є підготовка порівняльного аналізу історичних і сучасних форм захисту держави, а також формулювання обґрунтованих висновків щодо ролі молоді у зміцненні національної безпеки. Така діяльність послідовно розвиває правове мислення, поглиблює історичну пам'ять і сприяє усвідомленню безперервності державотворчих процесів.

Водночас важливе значення має впровадження практико-орієнтованої вправи «Тактична медицина як елемент громадянського обов'язку», у межах якої студенти відпрацьовують алгоритми надання домедичної допомоги в умовах кризових ситуацій. При цьому завдання передбачає технічне відпрацювання дій та обов'язковий аналіз морально-етичної відповідальності за збереження людського життя. Умовами виконання виступають командна взаємодія, оперативність реагування та усвідомлення правового обов'язку надання допомоги постраждалим.

Таким чином, через поетапне залучення студентів до виконання навчальних вправ стає очевидним, що поєднання правового, практичного та ціннісного компонентів забезпечує цілісне формування патріотизму, професійної готовності та соціальної відповідальності майбутніх фахівців.

Висновки. Узагальнення отриманих результатів засвідчує, що в умовах воєнних викликів формування патріотичної свідомості студентської молоді зумовлює переосмислення функцій освітнього середовища у становленні відповідального громадянина. Аналіз показує, що інтеграція патріотичного

виховання з базовою загальновійськовою підготовкою забезпечує засвоєння теоретичних засад захисту держави та розвиток навичок соціально відповідальної поведінки, які проявляються у громадянській активності та готовності до участі у суспільно значущих процесах. Подальший розгляд дає підстави констатувати, що ефективність такого методу залежить від поєднання ціннісного, правового та діяльнісного компонентів, які формують цілісну модель патріотизму як інтегративної якості особистості. Практичний аспект дослідження підтверджує, що впровадження ситуаційних, аналітичних і прикладних вправ сприяє трансформації від теоретичних знань до досвіду відповідальної поведінки та підвищення рівня громадянської зрілості здобувачів освіти. Відтак поєднання освітнього, військово-підготовчого та соціального складників забезпечує формування активної особистості, здатної ефективно діяти в інтересах держави, суспільства та національної безпеки.

Література

1. Тищенко О. Психолого-педагогічні умови патріотичного виховання студентів. Юридична психологія. 2020. Випуск 26(1). С. 22-30. DOI: https://doi.org/10.33270/03202601.22

2. Каменюк Ю. В. Психологічні умови формування патріотизму у структурі особистості в контексті сучасних гібридних війн. Вісник Національного університету оборони України. 2020. № 5(58). С. 63-71. DOI: https://doi.org/10.33099/2617-6858–20–58–5–63-71

3. Кучинський С. А. Військово-патріотичне виховання студентської молоді у вищому навчальному закладі в умовах сьогодення. Педагогічна освіта: теорія і практика. 2015. № 18. С. 73-77. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/znppo_2015_18_14.pdf

4. Шопіна І. М., Салій М. А. Військово-патріотичне виховання дітей та молоді як складова підготовки до військової служби: правовий погляд. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки». 2023. № 6. С. 37-41. DOI: https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-6-8993

5. Хамська Н., Полянська К., Ковальчук Ю. Патріотичне виховання студентської молоді в умовах воєнного стану. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. 2023. Випуск 75. С. 56-62. DOI: https://doi.org/10.31652/2415-7872-2023-75-56-62

6. Batyuk O. V., Kuruch O. S., Fedorov M. V. Regulatory and legal support for the basic military training of students in higher education institutions of Ukraine. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право. 2025. Випуск 89: частина 2. С. 341-347. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.2.51

7. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13.12.2022 № 2834-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text

8. Про затвердження Порядку проведення базової загальновійськової підготовки громадян України, які здобувають вищу освіту, та поліцейських: Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 21.06.2024 № 734. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/734-2024-%D0%BF#Text

References

1 Tyshchenko, O. (2020). Psykholoho-pedahohichni umovy patriotychnogo vykhovannia studentiv [Psychological and pedagogical conditions of students' patriotic education]. Yurydychna psykholohiia – Legal Psychology, 26(1), 22-30. https://doi.org/10.33270/03202601.22 [in Ukrainian].

2. Kamenyuk, Yu. V. (2020). Psykholohichni umovy formuvannia patriotyzmu u strukturi osobystosti v konteksti suchasnykh hibrydnykh viin [Psychological conditions for forming patriotism in the personality structure in the context of modern hybrid wars]. Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy – Bulletin of the National Defence University of Ukraine, 5(58), 63-71. https://doi.org/10.33099/2617-6858–20–58–5–63-71 [in Ukrainian].

3. Kuchynskyi, S. A. (2015). Viiskovo-patriotychne vykhovannia studentskoi molodi u vyshchomu navchalnomu zakladi v umovakh sohodennia [Military-patriotic education of student youth in higher education institutions under current conditions]. Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka – Pedagogical Education: Theory and Practice, 18, 73-77. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/znppo_2015_18_14.pdf [in Ukrainian].

4. Shopina, I. M., & Salii, M. A. (2023). Viiskovo-patriotychne vykhovannia ditei ta molodi yak skladova pidhotovky do viiskovoi sluzhby: pravovyi pohliad [Military-patriotic education of children and youth as a component of preparation for military service: legal perspective]. Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». Seriia: Yurydychni nauky – International Scientific Journal "Internauka". Legal Sciences Series, 6, 37-41. https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-6-8993 [in Ukrainian].

5. Khamska, N., Polianska, K., & Kovalchuk, Yu. (2023). Patriotychne vykhovannia studentskoi molodi v umovakh voiennoho stanu [Patriotic education of student youth under martial law]. Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriia: Pedahohika i psykholohiia – Scientific Notes of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series: Pedagogy and Psychology, 75, 56-62. https://doi.org/10.31652/2415-7872-2023-75-56-62 [in Ukrainian].

6. Batyuk, O. V., Kuruch, O. S., & Fedorov, M. V. (2025). Regulatory and legal support for the basic military training of students in higher education institutions of Ukraine. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriia Pravo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law Series, 89(2), 341-347. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.2.51 [in English].

7. Verkhovna Rada of Ukraine. (2022). Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti [On the basic principles of state policy in the field of strengthening Ukrainian national and civic identity], Law of Ukraine No. 2834-IX (13.12.2022). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text [in Ukrainian].

8. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2024). Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia bazovoi zahalnoviiskovoi pidhotovky hromadian Ukrainy, yaki zdobuvaiut vyshchu osvitu, ta politseiskykh [On approval of the Procedure for conducting basic general military training of citizens of Ukraine receiving higher education and police officers], Resolution No. 734 (21.06.2024). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/734-2024-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 378.011.3-051:373.3]:316.47

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1169-1181

Непомняща Галина Іванівна кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри теорії і методики початкової освіти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, м. Глухів, https://orcid id 0000-0002-5148-2105

ДИДАКТИЧНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Анотація. У статті представлено теоретичне обґрунтування та структуру дидактичної моделі формування соціальної компетентності майбутніх учителів початкових класів у процесі професійної підготовки в закладах вищої освіти. Актуальність дослідження зумовлена зростанням вимог до професійної діяльності сучасного педагога, необхідністю розвитку його здатності до ефективної соціальної взаємодії, конструктивного спілкування, відповідальної поведінки та успішної адаптації до динамічних суспільних змін.

У дослідженні розкрито сутність педагогічного моделювання як важливого методу наукового пізнання та проектування освітніх процесів. Обґрунтовано доцільність використання структурно-функціональної моделі, яка відображає взаємозв'язки між основними компонентами процесу формування соціальної компетентності майбутніх учителів початкових класів. Розроблена дидактична модель розглядається як цілісна система, що охоплює мету, методологічні підходи, функції, педагогічні умови, зміст, форми та методи навчання.

Структура моделі представлена чотирма взаємопов'язаними блоками: постановки мотивації та цілей, організаційно-операційним, технологічним, а також блоком оцінювання результатів і рефлексії. Визначено їх змістове наповнення та функціональне призначення. Особливу увагу приділено реалізації діагностичної, мотиваційної, координаційної, інформаційно-роз'яснювальної, формувальної, коригувальної та рефлексивної функцій. Доведено, що ефективність формування соціальної компетентності забезпечується шляхом використання компетентнісно орієнтованих задач-ситуацій, інтерактивних методів навчання, проєктної діяльності, творчих майстерень, засобів неформальної освіти та педагогічного управління освітнім процесом.

Теоретико-методологічною основою моделі визначено компетентнісний, особистісно зорієнтований, діяльнісний, технологічний, інтегрований та аксіологічний підходи. Їх комплексне застосування сприяє формуванню в майбутніх учителів системи соціальних знань, умінь, навичок, ціннісних орієнтацій і поведінкових моделей, необхідних для успішної професійної

діяльності та соціальної самореалізації. Запропонована модель характеризується науковою обґрунтованістю, цілісністю та практичною спрямованістю й може бути використана для вдосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів у закладах вищої освіти.

Ключові слова: соціальна компетентність, майбутній учитель початкових класів, дидактична модель, педагогічне моделювання, професійна підготовка, компетентнісний підхід, заклад вищої освіти, освітній процес.

Nepomnyashcha Halyna Ivanivna Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer, Department of Theory and Methods of Primary Education, Oleksandr Dovzhenko Glukhiv National Pedagogical University, Glukhiv, https://orcid id 0000-0002-5148-2105

DIDACTIC MODEL OF FORMATION OF SOCIAL COMPETENCE IN FUTURE PRIMARY TEACHERS

Abstract. This article presents the theoretical rationale and structure of a didactic model for developing the social competence of future elementary school teachers during their professional training at institutions of higher education. The relevance of the study stems from the growing demands on the professional activities of modern educators, the need to develop their ability for effective social interaction, constructive communication, responsible behavior, and successful adaptation to dynamic social changes.

The study reveals the essence of pedagogical modeling as an important method of scientific inquiry and the design of educational processes. It justifies the use of a structural-functional model that reflects the interrelationships between the main components of the process of developing social competence in future elementary school teachers. The developed didactic model is viewed as a holistic system encompassing the goal, methodological approaches, functions, pedagogical conditions, content, forms, and methods of instruction.

The model's structure consists of four interconnected components: motivation and goal-setting, organizational and operational, technological, and evaluation and reflection. Their content and functional purpose are defined. Particular attention is paid to the implementation of diagnostic, motivational, coordination, informational-explanatory, formative, corrective, and reflective functions. It has been demonstrated that the effectiveness of social competence development is ensured through the use of competency-oriented situational tasks, interactive teaching methods, project-based activities, creative workshops, non-formal education tools, and pedagogical management of the educational process.

The theoretical and methodological foundation of the model is defined by competency-based, person-centered, activity-based, technological, integrated, and axiological approaches. Their comprehensive application contributes to the formation

in future teachers of a system of social knowledge, skills, competencies, value orientations, and behavioral models necessary for successful professional activity and social self-realization. The proposed model is characterized by scientific validity, integrity, and practical orientation and can be used to improve the professional training of future elementary school teachers in higher education institutions.

Keywords: social competence, prospective elementary school teacher, didactic model, pedagogical modeling, professional training, competency-based approach, institution of higher education, educational process.

Постановка проблеми. Сучасні суспільні трансформації в Україні та світі актуалізують для закладів вищої освіти необхідність пошуку й упровадження інноваційних підходів до організації освітнього процесу, спрямованих на підвищення його результативності. За таких умов особливої ваги набувають не лише питання якісної професійної підготовки майбутніх фахівців, а й забезпечення їхнього всебічного особистісного розвитку, формування готовності до ефективної професійної діяльності та конструктивної взаємодії в соціальному середовищі.

Період навчання у закладі вищої освіти є важливим етапом становлення особистості, під час якого відбуваються процеси самовизначення, формування світоглядних орієнтирів, ціннісних установок, моделей міжособистісної взаємодії та соціальної поведінки. Саме в цей час здобувачі вищої освіти активно інтегруються в систему суспільних відносин і набувають досвіду соціальної взаємодії. У зв’язку з цим одним із ключових завдань сучасної вищої освіти є створення освітнього середовища, що забезпечує не лише професійне становлення майбутнього фахівця, а й розвиток його особистісних якостей. Вирішення цього завдання передбачає цілеспрямоване формування соціальної компетентності майбутніх учителів початкових класів як важливої складової їхньої професійної підготовки та успішної самореалізації в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Забезпечення ефективної взаємодії майбутнього вчителя початкових класів із сучасним інформаційним середовищем значною мірою пов’язане з визначенням комплексу компетентностей, необхідних для успішної професійної діяльності. Сучасний етап розвитку освіти характеризується наявністю теоретико-методологічних і методичних засад, що створюють підґрунтя для розроблення компетентнісно орієнтованих моделей навчання. Водночас недостатньо дослідженими залишаються питання, пов’язані з теоретичним обґрунтуванням механізмів формування окремих компетентностей, зокрема соціальної компетентності.

У контексті зростання суспільного запиту на висококваліфікованих фахівців соціально-гуманітарної сфери особливої актуальності набуває проблема підготовки майбутніх учителів початкових класів із належним рівнем сформованості соціальної компетентності. Теоретичні та методологічні аспекти взаємозв’язку соціальних процесів і педагогічної дійсності знайшли

відображення у працях О. Гурської, І. Гушлевської, М. Докторович, І. Зязюна, Т. Качалової, В. Кременя, В. Лозової, І. Малафіїка, В. Онищенка та інших учених.

Теоретичні засади професійної підготовки здобувачів вищої освіти висвітлено у наукових дослідженнях В. Бондаря, В. Буряка, М. Євтуха, О. Малихіна, Г. Селевка та інших науковців. Проблематика формування соціальної компетентності майбутніх педагогів стала предметом досліджень А. Кузьмінського, Т. Кушнєрьової, Г. Селевка, Т. Тюльпи та інших учених. Результати цих досліджень засвідчують, що компетентнісний підхід є провідною методологічною основою професійної підготовки фахівців різних галузей, зокрема педагогічної.

Вагомий внесок у вивчення процесів соціалізації особистості здійснили А. Капська, С. Лісова, С. Максименко, Т. Тюльпа, Н. Смелзер та інші дослідники. Водночас аналіз наукової літератури свідчить про те, що проблема формування соціальної компетентності майбутніх учителів початкових класів ще не отримала достатнього теоретичного й практичного висвітлення, що зумовлює необхідність подальших наукових пошуків у цьому напрямі.

Мета статті. Метою нашого дослідження є розгляд питання є розробка дидактичної моделі формування соціальної компетентності у майбутніх вчителів початкових класів.

Виклад основного матеріалу. Важливим компонентом педагогічного дослідження є **процес моделювання,** який розуміється як відтворення характеристик певного об’єкта за допомогою іншого об’єкта — **моделі,** спеціально створеної для його аналізу та вивчення.

Поняття **«моделювання»** відноситься до гносеологічних категорій і визначає один із ключових шляхів пізнання. У сучасних наукових дослідженнях метод моделювання широко застосовується як специфічний спосіб здобуття знань, що ґрунтується на принципі **матеріальної єдності світу.** Науково-методологічною основою цього підходу є **теорія подібності,** яка передбачає взаємооднозначну відповідність між двома об’єктами [1].

Модель — це штучно створений об’єкт, який може мати вигляд схеми, фізичної конструкції, знакової форми або формули. Вона відповідає досліджуваному об’єкту або явищу та відображає його структуру, властивості, взаємозв’язки й співвідношення між елементами у спрощеній та більш наочно зрозумілій формі.

А. Цимбалару виділяє специфічні риси **педагогічного моделювання:**

- об’єкт моделювання має **ідеальний характер;**
- моделювання носить **прогностичний характер;**
- реалізується через **практичну педагогічну діяльність** [5, с. 43].

Найпоширенішим типом моделі в педагогіці є **структурно-функціональна модель,** яка ґрунтується на сутнісних взаємозв’язках між її компонентами та відображає їх функціональне призначення у педагогічному процесі.

Початковий етап **проектування дидактичної моделі,** що відповідає сучасним вимогам професійної підготовки здобувачів вищої освіти, пов'язаний із визначенням її **аксіологічних засад.** При цьому враховуються напрямки суспільного розвитку, його економічні та морально-етичні вимоги, основні тенденції державної освітньої політики, а також методологічні положення існуючих в педагогічній практиці **інноваційних моделей навчання.**

Аналіз наявних досліджень у сфері педагогічного моделювання показав, що проективна діяльність повинна включати такі компоненти: мету моделювання, об'єкт моделювання, безпосередньо модель, а також ознаки моделі, які визначаються природою об'єкта моделювання. На основі проведеного аналізу була розроблена дидактична модель формування соціальної компетентності у майбутніх вчителів початкових класів.

Метою моделювання процесу формування соціальної компетентності майбутніх учителів початкових класів є створення такої дидактичної моделі, яка забезпечувала б підвищення ефективності освітнього процесу, відповідаючи сучасним вимогам суспільства та ринку праці.

Під час проектування моделі ми виходили, насамперед, з урахування потреб сучасного суспільства до фахівців початкової освіти, які володіють широким спектром компетентностей, здатні до ефективної соціальної діяльності, самовдосконалення через самоосвіту та орієнтовані на творчу самореалізацію.

Дидактичну модель формування соціальної компетентності майбутніх учителів початкових класів слід розглядати як цілісну систему, що включає: **мету, методологічні підходи, функції, дидактичні умови, опис форм і методів формування компетентності.** Вона побудована на основі чотирьох взаємопов'язаних блоків: постановки мотивації й цілей, організаційно-операційний, технологічний, оцінювання результатів і рефлексії.

Перший блок – постановка мотивації і цілей. Він визначає мету освітнього процесу та мотивує майбутніх вчителів до активної участі у формуванні соціальної компетентності. Також включає постановку конкретних дидактичних цілей, усвідомлення здобувачами вищої освіти значущості навчання та розвиток внутрішньої мотивації до самовдосконалення та соціальної діяльності.

Зазначений блок реалізує діагностичну та мотиваційну функції.

Реалізація діагностичної функції забезпечує створення сприятливих умов для професійного зростання майбутніх учителів і сприяє ефективному розв'язанню завдань цілісного освітнього процесу у закладі вищої освіти.

Перед початком експериментальної роботи, спрямованої на цілеспрямоване формування соціальної компетентності у здобувачів вищої освіти, суб'єкти навчального процесу повинні чітко усвідомлювати як суспільну, так і індивідуально-особистісну мету соціальної діяльності. Розгортання видів діяльності, передбачених зазначеним блоком моделі, забезпечує створення першої дидактичної умови формування соціальної компетентності у майбутніх вчителів початкових класів. На цьому етапі здійснюється комплексний

моніторинг рівня сформованості парціальних компетентностей, які у своїй сукупності визначають рівень прояву соціальної компетентності студентів.

Застосовуються такі методи навчання, що дають змогу забезпечити мотивоване цілепокладання та провести попередню підготовку студентів до процесу формування соціальної компетентності. Цілепокладання виступає важливим компонентом планування діяльності.

Мотиваційна функція першого блоку моделі формування соціальної компетентності студентів полягає у розвитку мотивів, пов’язаних із самовизначенням і самовдосконаленням. На цьому етапі формується усвідомлене прагнення до самореалізації, окреслюються життєві позиції та стабілізується самооцінка.

Очевидно, що реальний навчальний процес значною мірою зумовлюється зовнішніми мотивувальними чинниками, для яких ціль навчальної діяльності часто виступає лише засобом або умовою їх досягнення. Це орієнтація на оцінення, інші форми заохочення чи покарання, статусні аспекти, а також різноманітні чинники зацікавленості, які не пов’язані безпосередньо з процесом навчання. Водночас навчальна діяльність є полімотивованою, оскільки розгортається не в особистісному вакуумі, а в складній взаємодії соціально зумовлених процесів і умов.

Важливим засобом удосконалення процесу навчання майбутніх учителів початкових класів у сучасній освітній системі є цілеспрямований стимул до постійного розвитку, що передбачає використання відповідних форм, методів, засобів і способів його реалізації. Мотивоване цілепокладання створює необхідне підґрунтя для розгортання видів діяльності, передбачених у межах наступного блоку розробленої дидактичної моделі.

Наступним є о**рганізаційно-операційний блок. Він з**абезпечує структуру та послідовність навчальної діяльності. Цей блок охоплює організацію форм навчання, методичне планування, розподіл функцій між студентами та викладачем, а також координацію колективної і самостійної діяльності, спрямованої на набуття соціальної компетентності.

Основними функціями зазначеного блоку є координаційна та інформаційно - роз'яснювальна.

Реалізація інформаційно-роз’яснювальної функції другого блоку моделі передбачає наявність у майбутнього вчителя вмінь і навичок чітко, лаконічно та змістовно подавати програмний матеріал здобувачам освіти. Важливо, щоб навчальний контент підсилювався реальними життєвими прикладами, оскільки формування соціальної компетентності студентів є складником не лише навчального процесу, а й виступає важливим ресурсом для їхнього подальшого повсякденного життя.

Координаційна діяльність майбутнього вчителя початкових класів передбачає визначення умов, що сприятимуть формуванню зацікавленості в опануванні соціальних знань, умінь і навичок, а також розвитку позитивної мотивації до становлення соціально компетентного фахівця у професійній сфері.

Тому для забезпечення цілеспрямованого формування соціальної компетентності здобувачів вищої освіти факультетів початкової освіти необхідно приділяти особливу увагу комунікативній та логіко-операційній складовим у процесі вивчення освітніх компонентів.

Комунікативна функція реалізується через взаємодію викладача зі здобувачами початкової освіти, а також через соціальне спілкування з носіями цінностей, стереотипів і поведінкових норм, відмінних від власних. У процесі викладання освітніх компонентів необхідно спиратися на положення інтегративного, компетентнісного і діяльнісного підходів. Реалізація цієї функції сприяє встановленню доброзичливих відносин серед учасників освітнього процесу та визначає специфіку взаємодії викладача і здобувачів вищої освіти. Для майбутнього вчителя комунікативна діяльність є процесом постійного пізнання навчальної ситуації, умов комунікації, соціального оточення, а також себе та іншої сторони взаємодії.

Елементарною одиницею організації змісту навчальної діяльності в межах реалізації організаційно-операційного блоку дидактичної моделі формування соціальної компетентності майбутніх вчителів початкових класів є компетентнісно-орієнтовані задачі-ситуації, особливо ті, що мають соціально значущий або соціально обумовлений зміст. Задачі-ситуації такого типу, як одна із форм утілення навчального матеріалу, дозволяють на практиці забезпечити змістову інтеграцію освітніх компонентів та здійснювати координаційну діяльність.

Наступним блоком нашої дидактичної моделі є технологічний. Він включає конкретні методи, прийоми та технології навчання, що реалізують процес формування соціальної компетентності.

Сюди відносяться проблемні та проектні методи, інтерактивні вправи, міжпредметні зв’язки, використання портфоліо та інших інструментів оцінювання знань і навичок студентів. Зазначений блок реалізує формувальну і корегувальну функції.

Формувальна функція полягає у виявленні навчальних елементів, рівень засвоєння яких є недостатнім і, які негативно впливають на подальше оволодіння інформацією. Завдяки міжпредметним зв’язкам відбувається формування соціальних знань, умінь і навичок, що становлять основу розвитку соціальної компетентності здобувачів освіти.

Важливим на етапі розгортання технологічного блоку, на нашу думку, є педагогічне управління. Його домінуючими функціями є: конструктивна, що полягає у доборі оптимальних методів, прийомів і засобів формування соціальної компетентності студентів під час вивчення освітніх компонентів; організаційно-регулятивна, яка реалізується безпосередньо через практичну навчальну діяльність; а також коригувальна. У чинних нормативно-правових документах, що регламентують вищу освіту, визначено основні завдання управління сучасною освітньою діяльністю.

В управлінні процесом формування соціальної компетентності студентів педагогічного факультету важливою умовою є цілеспрямоване створення комунікативних соціально значущих ситуацій, що сприяють розвитку операційної та імплементаційної компетентностей майбутніх педагогів. Виконавчий етап передбачає організацію та проведення творчих майстерень для оволодіння методикою групової роботи, застосування неформальної освіти тощо. Добір навчального матеріалу здійснюється таким чином, щоб забезпечити ефективний вплив на розвиток імплементаційно-управлінського структурного компонента соціальної компетентності студентів.

Блок оцінювання результатів і рефлексії **з**абезпечує оцінку досягнутих результатів та розвиток рефлексійної компетентності. Здобувачі вищої освіти аналізують власну діяльність, порівнюють очікувані й фактичні результати, виявляють прогалини у знаннях, усвідомлюють досягнуті успіхи та коригують подальші дії. Цей блок формує здатність до самоконтролю, саморегуляції та відповідальності за власні рішення.

Оцінювання в процесі навчання є важливим чинником їхнього стимулювання та мотивації. Воно має здійснюватися з дотриманням ключових дидактичних принципів **(принцип систематичності, принцип вебічності, принцип індивідуалізації тощо).**

Під час діагностики ефективності процесу формування соціальної компетентності здобувачів освіти доцільно враховувати такі аспекти:

– динаміку зміни мотиваційної спрямованості щодо опанування соціальних знань;

– форми, методи, засоби та прийоми навчальної діяльності, які мали найбільш сприятливий вплив на рівень сформованості їхньої соціальної компетентності;

– зміни у ставленні студентів до набутих соціальних умінь і досвіду взаємодії в групі та ширшому соціальному середовищі;

– трансформацію ставлення до обраної професії.

Теоретичне підґрунтя розробленої дидактичної моделі формування соціальної компетентності у майбутніх учителів початкових класів забезпечує її наукову обґрунтованість та дозволяє провести експериментальну апробацію. У процесі моделювання були використані такі підходи: компетентнісний, особистісно зорієнтований, технологічний, аксіологічний, інтегрований, діяльнісний. Дотримання їхніх ключових методологічних засад зумовило виокремлення структурних компонентів моделі, на основі яких визначено систему знань, умінь і навичок, необхідних для формування соціальної компетентності у здобувачів початкової освіти.

Компетентнісний підхід орієнтує процес навчання на досягнення конкретних компетентностей, тобто інтегрованих знань, умінь і навичок, необхідних для ефективної соціальної взаємодії. У процесі формування соціальної компетентності він передбачає не лише засвоюють теоретичні знання

про соціальні процеси, а й набувають здатності застосовувати їх у практичних ситуаціях: робота в колективі, взаємодія з батьками, вирішення конфліктів.

Аксіологічний підхід орієнтований на розвиток ціннісної сфери особистості, формування моральних та етичних принципів. **У процесі формування соціальної компетентності він п**ідкреслює важливість цінностей співпраці, толерантності, поваги до різних точок зору. Здобувачі вищої освіти формують здатність оцінювати поведінку власну та інших через призму соціальних і моральних цінностей.

Інтегрований підхід поєднує знання та навички з різних дисциплін у єдиний освітній процес. **У процесі формування соціальної компетентності він сприяє розвитку** соціальних умінь і навичок через взаємозв'язок психології, педагогіки, етики, соціології. Наприклад, при вивченні методики викладання одночасно розвиваються комунікативні навички, критичне мислення та вміння працювати в групі.

Особистісно зорієнтований підхід орієнтує навчання на розвиток індивідуальних якостей, потреб і цінностей особистості здобувачів вищої освіти. **У процесі формування соціальної компетентності забезпечує с**творення умови для самопізнання, розвитку емпатії, відповідальності та самооцінки. Використовуються індивідуальні траєкторії навчання, самостійні проєкти, рефлексивні вправи.

Технологічний підхід забезпечує використання системи методів, засобів та прийомів для ефективного досягнення результатів навчання. **У процесі формування соціальної компетентності** забезпечує структурованість процесу: планування тренінгів, моделювання ситуацій, інтерактивні технології (рольові ігри, ділові ігри, кейс-методи), використання ІКТ для спілкування та співпраці.

Діяльнісний підхід орієнтує на активну діяльність здобувача вищої освіти як основний засіб формування компетентностей. **У процесі формування соціальної компетентності забезпечує формуванню** соціальних умінь і навичок та поведінкові моделі формуються через конкретну діяльність: спільні проєкти, педагогічні практики, рольові ігри, організація заходів у школі та громаді.

Дидактична модель формування соціальної компетентності в майбутніх учителів початкових класів представлені на рис.1.

Спираючись на розуміння базового алгоритму навчально-пізнавальної діяльності, розглядаємо соціальну активність студентів як сукупність особистісних якостей, що зумовлюють внутрішню потребу в пізнанні та саморозвитку й забезпечують її реалізацію через ефективне виконання навчально-пізнавальних завдань.

Критеріями прояву соціальної активності виступають:

- **мотивованість діяльності та усвідомлене цілепокладання;**
- **раціональність,** що виявляється у виборі оптимальних засобів, методів та інструментів для досягнення поставленої мети;

- **результативність** як позитивна характеристика підсумків власної діяльності;
- **самооцінка,** яка відображає здатність студента критично аналізувати власні досягнення й визначати шляхи подальшого розвитку.

Т. Сердюк виокремлює чотири рівні активності:

1. **Рівень пасивної діяльності:** суб'єкт не усвідомлює необхідності навчання, не виявляє зацікавленості у результатах діяльності, а також не відчуває зовнішніх стимулювальних впливів.
2. **Рівень зовнішньо стимульованої активності:** у суб'єкта відсутні відповідні потреби та сформована ієрархія внутрішніх мотивів щодо навчально-пізнавальної діяльності, однак під впливом зовнішніх чинників він вимушений діяти. Така діяльність є механістичною, формальною, внутрішньо не прийнятою.
3. **Рівень внутрішньо вмотивованої активності:** суб'єкт усвідомлює особистісну значущість діяльності як способу задоволення власних потреб; його система внутрішніх мотивів має певний рівень сформованості. Водночас він не завжди здатний раціонально й адекватно до умов організувати діяльність та може потребувати додаткового стимулювання зовнішніми чинниками.
4. **Рівень системної активності:** суб'єкт діє усвідомлено, має впорядковану ієрархію внутрішніх мотивів, раціонально й ефективно реалізує діяльність відповідно до плану та досягає конструктивних результатів [3, с. 7].

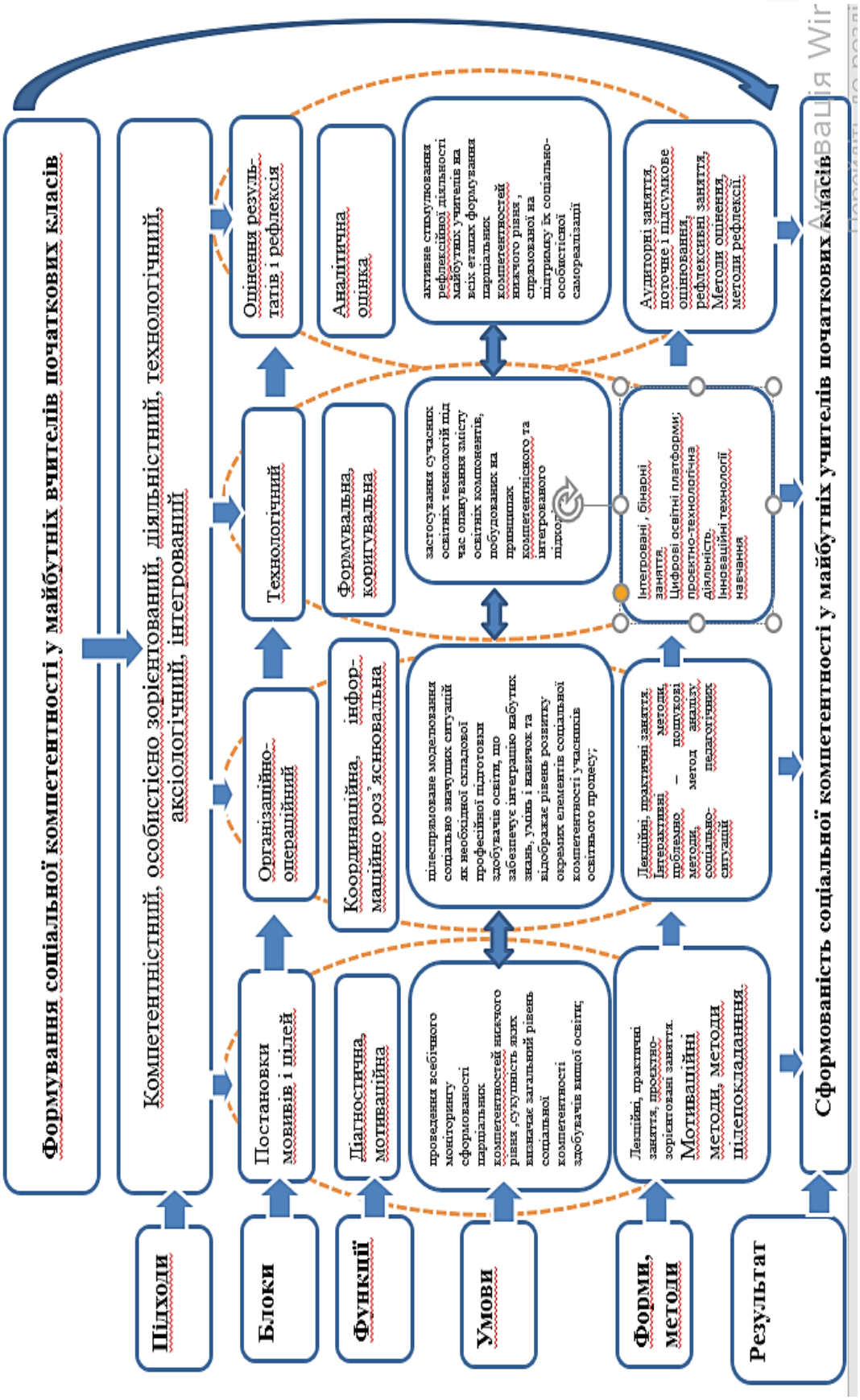

Рис. 1. Дидактичний модель формування соціальної компетентності в майбутніх вчителів початкових класів

Соціальна активність формується й розвивається під впливом як зовнішніх чинників, так і внутрішніх ресурсів особистості. Пробудження цих внутрішніх сил та подолання соціальної пасивності становить важливе завдання сучасної системи освіти.

Рефлексійний скланик соціальної компетентності, який реалізується через останні блок нашої дидактичної моделі, охоплює систему здібностей особистості, спрямованих на усвідомлення власних якостей, дій та їхніх наслідків у соціальній взаємодії. Він передбачає:

- **самопізнання** — здатність студента критично осмислювати власні цінності, мотиви, установки й особистісні особливості, що впливають на його поведінку в соціальному середовищі;
- **саморозвиток** — уміння визначати напрями особистісного та професійного зростання, формулювати індивідуальні цілі й цілеспрямовано вдосконалювати власні соціальні та комунікативні навички;
- **аналіз педагогічних ситуацій** — здатність здійснювати рефлексію конкретних соціально-педагогічних подій, оцінювати поведінку учасників взаємодії, прогнозувати наслідки та знаходити оптимальні рішення;
- **пізнавально-оцінну діяльність** — уміння критично аналізувати результати власної діяльності, оцінювати ефективність прийнятих рішень, коригувати поведінку та обирати більш конструктивні стратегії соціальної взаємодії.

Найважливішим засобом професійного самопізнання майбутнього учителя є педагогічна рефлексія. Під педагогічною рефлексією розуміють спрямованість свідомості вчителя на самого себе, уміння враховувати уявлення учнів про його діяльність, а також усвідомлення того, як учитель сприймає та інтерпретує діяльність учня.

У її основі лежить постійна самокорекція, без якої ефективна педагогічна діяльність стає неможливою. Саме завдяки рефлексії здобувач вищої освіти здатний переосмислювати власні дії, удосконалювати стиль взаємодії та підвищувати якість освітнього процесу.

Для формування в майбутніх учителів рефлексійних механізмів самоконтролю та самооцінки вихідною основою є зовнішня, щодо студента, педагогічна оцінка та контроль. Процес трансформації зовнішнього педагогічного контролю та оцінки в самооцінку і самоконтроль відбувається за допомогою механізмів інтеріоризації та пов’язаний із передачею контрольно-оцінних функцій викладача студентам. Здатність керувати собою проявляється як саморегуляція в навчальній діяльності, самоврядуванні та рефлексії.

Висновоки. Розв’язання проблеми формування соціальної компетентності у здобувачів вищої освіти є актуальною й невідкладною вимогою сучасності, що зумовлена оновленням українського суспільства та утвердженням компетентнісної парадигми розвитку вищої освіти. Вона побудована на основі чотирьох взаємопов’язаних блоків: постановки мотивації й цілей, організаційно-

операційний, технологічний, оцінювання результатів і рефлексії. Її слід розглядати як цілісну систему, що включає: мету, методологічні підходи, функції, дидактичні умови, опис форм і методів формування компетентності**.**

Перспективи подальших досліджень полягають у вдосконаленні форм, методів та засобів формування соціальної компетентності у майбутніх учителів початкових класів, а також у вивчення взаємозалежностей між соціальною компетентністю та професійно-ціннісними орієнтаціями здобувачів вищої освіти.

Література

1. Дубовой В. М. Ідентифікація та моделювання технологічних об’єктів і систем керування : навчальний посібник. – Вінниця : ВНТУ, 2012. 308 с.

2. Колесников О. В. Основи наукових досліджень. 2-ге вид. випр.. та доп. Навч. посіб.– К.: Центр учбової літератури, 2011. 144 с.

3. Сердюк Т. В. Інтерактивні технології навчання суспільних дисциплін як засіб активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів вищих навчальних закладів I – II рівнів акредитації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.09 «теорія навчання». Кривий Ріг, 2010. 20 с.

4. Тюльпа Т. М. Теоретичне обґрунтування сутності соціальної компетентності майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи, Випуск 72, Том 2. 2019. С. 210 – 214.

5. Цимбалару А. Актуалізація проблеми моделювання в освіті. *Неперервна професійна освіта : теорія і практика*. 2007. Вип . 1 – 2. С. 39 – 46.

References

1. Dubovoi, V. M. (2012). Identyfikatsiia ta modeliuvannia tekhnolohichnykh obiektiv i system keruvannia : navchalnyi posibnyk. Vinnytsia : VNTU [in Ukrainian].

2. Kolesnykov, O. V. (2011). Osnovy naukovykh doslidzhen. 2-he vyd. vypr.. ta dop. Navch. posib.– K.: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].

3. Serdiuk, T. V. (2010). Interaktyvni tekhnolohii navchannia suspilnykh dystsyplin yak zasib aktyvizatsii navchalno-piznavalnoi diialnosti studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv I – II rivniv akredytatsii [Interactive teaching technologies for social sciences as a means of stimulating the educational and cognitive activities of students at higher education institutions with Level I and II accreditation]. *Abstract of the dissertation for the degree of Candidate of Pedagogical Sciences: 13.00.09 “Theory of Learning”.* Kryvyi Rih, [in Ukrainian].

4. Tiulpa, T. M. (2019). Teoretychne obgruntuvannia sutnosti sotsialnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv sotsionomichnykh spetsialnostei [Theoretical Foundations of the Nature of Social Competence Among Future Professionals in Socionomic Fields]. Naukovyi chasopys natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. - *Scientific Journal of the M. P. Dragomanov National Pedagogical University.* 2, S. 210 – 214 [in Ukrainian].

5. Tsymbalaru, A. (2007). Aktualizatsiia problemy modeliuvannia v osviti [The Relevance of Modeling in Education]. Neperervna profesiina osvita : teoriia i praktyka - *Continuing Professional Education: Theory and Practice.* 1 – 2. S. 39 – 46 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 378.147:51:004.8

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1182-1195

Нєдялкова Катерина Василівна кандидат педагогічни наук, доцент, доцент кафедри математики і методики її навчання Університету Ушинського, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0003-1092-2116

ВИКОРИСТАННЯ ПЛАТФОРМИ KRITIK У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МАТЕМАТИКИ: МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті досліджено методичні аспекти використання цифрової платформи Kritik у професійній підготовці майбутніх учителів математики. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вдосконалення методичної компетентності майбутніх педагогів в умовах цифрової трансформації освіти. Особливу увагу приділено потенціалу взаємооцінювання як засобу розвитку критичного мислення, рефлексивних умінь, математичної аргументації та професійних навичок оцінювання.

Проаналізовано наукові підходи до організації взаємооцінювання у вищій освіті та охарактеризовано функціональні можливості платформи Kritik, що поєднує інструменти анонімного рецензування із засобами штучного інтелекту. Висвітлено результати апробації платформи серед студентів спеціальності «Середня освіта (Математика)» під час вивчення дисципліни «Методика навчання математики у закладах загальної середньої освіти».

Визначено основні методичні можливості використання платформи: формування навичок математичної аргументації через аналіз розв’язань задач і доведень; розвиток професійних умінь оцінювання шляхом застосування рубрик і критеріїв; формування рефлексивної компетентності завдяки отриманню й аналізу зворотного зв’язку; удосконалення методичної підготовки через експертний аналіз конспектів уроків, дидактичних матеріалів і цифрових освітніх ресурсів.

Встановлено, що використання Kritik сприяє активізації навчальної діяльності студентів, розвитку академічної комунікації, підвищенню об’єктивності оцінювання та реалізації принципів формувального оцінювання, і є перспективним напрямом модернізації педагогічної освіти, залучення технологій штучного інтелекту в навчальний процес за умови ретельного методичного супроводу з боку викладача.**Ключові слова:** взаємооцінювання, оцінювання, штучний інтелект, Kritik, майбутні вчителі математики, педагогічна освіта, методична компетентність.

Kateryna Niedialkova Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Mathematics and Methods of Teaching Mathematics, Ushynsky University, 26 Staroportofrankivska Str., Odesa, https://orcid.org/0000-0003-1092-2116

USE OF THE KRITIK PLATFORM IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE MATHEMATICS TEACHERS: METHODOLOGICAL ASPECT

Abstract. The methodological aspects of using the digital platform Kritik in the professional training of future mathematics teachers is examined. The relevance of the study is determined by the need to enhance the methodological competence of future teachers in the context of the digital transformation of education. Particular attention is paid to the potential of peer assessment as a means of developing critical thinking, reflective skills, mathematical argumentation, and professional assessment competencies.

The scholarly approaches to organizing peer assessment in higher education and characterizes the functional capabilities of the Kritik platform, which combines anonymous peer-review tools with artificial intelligence technologies are analyzed in the study. The results of the platform's implementation among students majoring in **Secondary Education (Mathematics)** during the course Methods of Teaching Mathematics in General Secondary Education Institutions are presented. The main methodological opportunities provided by the platform are identified, including the development of mathematical argumentation skills through the analysis of problem solutions and proofs; the enhancement of professional assessment skills through the use of rubrics and evaluation criteria; the formation of reflective competence through receiving and analyzing feedback; and the improvement of methodological training through the expert review of lesson plans, instructional materials, and digital educational resources.

The findings indicate that the use of Kritik promotes greater student engagement in learning activities, fosters academic communication, increases the objectivity of assessment, and supports the implementation of formative assessment principles. The platform is considered a promising tool for the modernization of teacher education and the integration of artificial intelligence technologies into the educational process, provided that appropriate methodological support is ensured by the instructor.

Keywords: peer assessment, assessment, artificial intelligence, Kritik, future mathematics teachers, teacher education, methodological competence.

Постановка проблеми. Сучасна система вищої педагогічної освіти орієнтована на підготовку конкурентоспроможного вчителя, здатного ефективно здійснювати професійну діяльність в умовах цифрової трансформації освіти та реалізації компетентнісного підходу. У зв'язку з цим особливої актуальності

набуває проблема формування методичної компетентності майбутніх учителів математики, яка передбачає не лише ґрунтовне володіння математичним змістом, а й здатність аналізувати способи розв'язування задач, виявляти та пояснювати помилки, здійснювати оцінювання навчальних досягнень учнів, надавати конструктивний зворотний зв'язок і організовувати рефлексивну діяльність.

Важливим засобом розвитку зазначених умінь є взаємооцінювання, яке створює умови для активного залучення студентів до аналізу навчальних результатів, порівняння різних способів розв'язування математичних завдань, аргументованого оцінювання та професійної рефлексії. У процесі взаємооцінювання майбутні вчителі математики набувають досвіду експертної діяльності, розвивають критичне мислення, комунікативні навички та здатність формулювати обґрунтовані методичні судження, що є важливими складниками їхньої методичної компетентності.

Разом із тим використання традиційних форм взаємооцінювання супроводжується низкою проблем, серед яких суб'єктивність оцінювання, вплив міжособистісних відносин на результати експертних суджень, недостатня підготовленість студентів до здійснення якісного аналізу робіт однокурсників, а також значні організаційні та часові витрати викладача. За таких умов особливої актуальності набуває використання цифрових платформ взаємооцінювання, які забезпечують структурованість процесу, анонімність оцінювання, автоматизований розподіл робіт і підтримку рефлексивної діяльності студентів. Додаткові можливості відкриває інтеграція технологій штучного інтелекту, здатних підвищити якість зворотного зв'язку та ефективність формування методичної компетентності майбутніх учителів математики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема організації та ефективності взаємооцінювання в освітньому процесі перебуває в центрі уваги багатьох зарубіжних дослідників. Зокрема, D. Gamage та співавтори [3] здійснили систематичний аналіз сучасних платформ взаємооцінювання, розглядаючи Kritik як один із перспективних інструментів підвищення якості оцінювання та активізації навчальної діяльності студентів. J. Kim та колеги [5] описали концептуальні засади функціонування платформи Kritik, механізми калібрування оцінювачів із використанням технологій штучного інтелекту та результати її впровадження у практику вищої освіти, підтвердивши ефективність такого підходу. У дослідженні B. Pursel та співавторів [6] проаналізовано вплив алгоритму «grading power» на точність студентських оцінок і ступінь їхньої узгодженості з оцінками викладачів. C. G. Brinton, J. Kim та M. Chiang [4] зосереджують увагу на можливостях використання алгоритмів штучного інтелекту в платформі Kritik для організації взаємооцінювання у великих академічних групах та підвищення надійності результатів оцінювання.

Водночас в українському науковому просторі питання використання цифрових платформ для оцінювання та взаємооцінювання досліджене значно

меншою мірою. Однією з причин такої ситуації є обмежена доступність відповідних платформ через їхню переважно комерційну основу, що ускладнює широке впровадження автоматизованого взаємооцінювання закладах освіти України. Разом із тим окремі дослідження демонструють перспективність цього напряму. Зокрема, авторкою було здійснено апробацію платформи PeerScholar у процесі підготовки майбутніх учителів математики. Отримані результати засвідчили позитивний вплив автоматизованого взаємооцінювання на формування методичної компетентності студентів, розвиток їхньої відповідальності та підвищення навчальної мотивації [1; 7].

Отже, аналіз наукових праць свідчить про зростання інтересу до використання платформ взаємооцінювання з елементами штучного інтелекту у світовій освітній практиці. Водночас питання їх застосування у професійній підготовці майбутніх учителів математики в українських закладах вищої освіти залишається недостатньо дослідженим. Зокрема, потребують подальшого вивчення можливості практичного використання сучасних платформ взаємооцінювання, зокрема Kritik, а також їхній вплив на формування методичної компетентності майбутніх педагогів.

Мета статті полягає в аналізі можливостей використання платформи Kritik у професійній підготовці майбутніх учителів математики та визначенні її потенціалу для формування методичної компетентності студентів у процесі взаємооцінювання навчальних завдань.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Теоретичні засади використання взаємооцінювання у професійній підготовці педагогів

Взаємооцінювання розглядається сучасною педагогічною наукою як ефективний інструмент формувального оцінювання, що сприяє активізації навчальної діяльності студентів та розвитку їхніх метакогнітивних здібностей. У процесі аналізу робіт однокурсників здобувачі освіти навчаються застосовувати критерії оцінювання, здійснювати об’єктивний аналіз результатів діяльності та формулювати конструктивні рекомендації щодо покращення роботи.

Для майбутніх учителів математики участь у процедурах взаємооцінювання має подвійне значення. По-перше, вона сприяє глибшому засвоєнню математичного змісту через аналіз різних способів розв’язання задач. По-друге, формує професійні вміння, необхідні для здійснення педагогічного оцінювання в майбутній професійній діяльності.

Платформа Kritik реалізує принципи соціального конструктивізму та студентоцентрованого навчання, створюючи умови для активної взаємодії між учасниками освітнього процесу та спільного конструювання знань.

Апробація платформи Kritik

Kritik є цифровою платформою, призначеною для організації процесів взаємооцінювання та рецензування студентських робіт. Особливістю цієї платформи із вбудованим штучним інтелектом (надалі ШІ) є багатоступеневий

механізм оцінювання, який включає: подання авторської роботи; рецензування робіт інших учасників; оцінювання якості наданих рецензій; формування підсумкових результатів із урахуванням якості експертних висновків. Функціональні можливості платформи дозволяють викладачеві створювати детальні критерії оцінювання, контролювати процес рецензування та аналізувати активність студентів. Водночас студенти отримують можливість анонімно оцінювати роботи колег, що сприяє підвищенню об'єктивності оцінювання.

Нами було проведено апробацію цієї платформи серед студентів спеціальності «Середня освіта (Математика)» у процесі вивчення фахової дисципліни «Методика навчання математики у закладах загальної середньої освіти» (рис. 1).

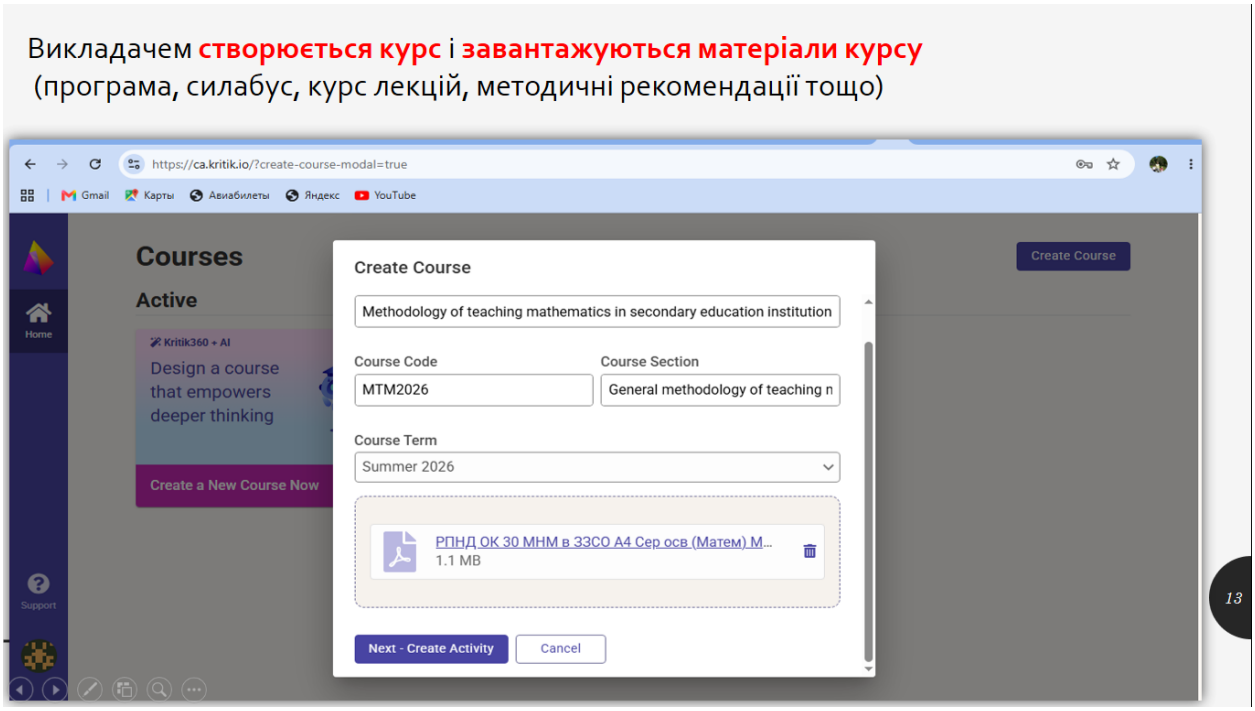

Рис. 1. Етап створення курсу на платформі Kritik

Варто відзначити, що під час апробації частина завдань розроблялася викладачем самостійно, інша частина створювалася за допомогою інструментів ШІ, вбудованого в платформу, що заощаджує час (рис. 2, 3).

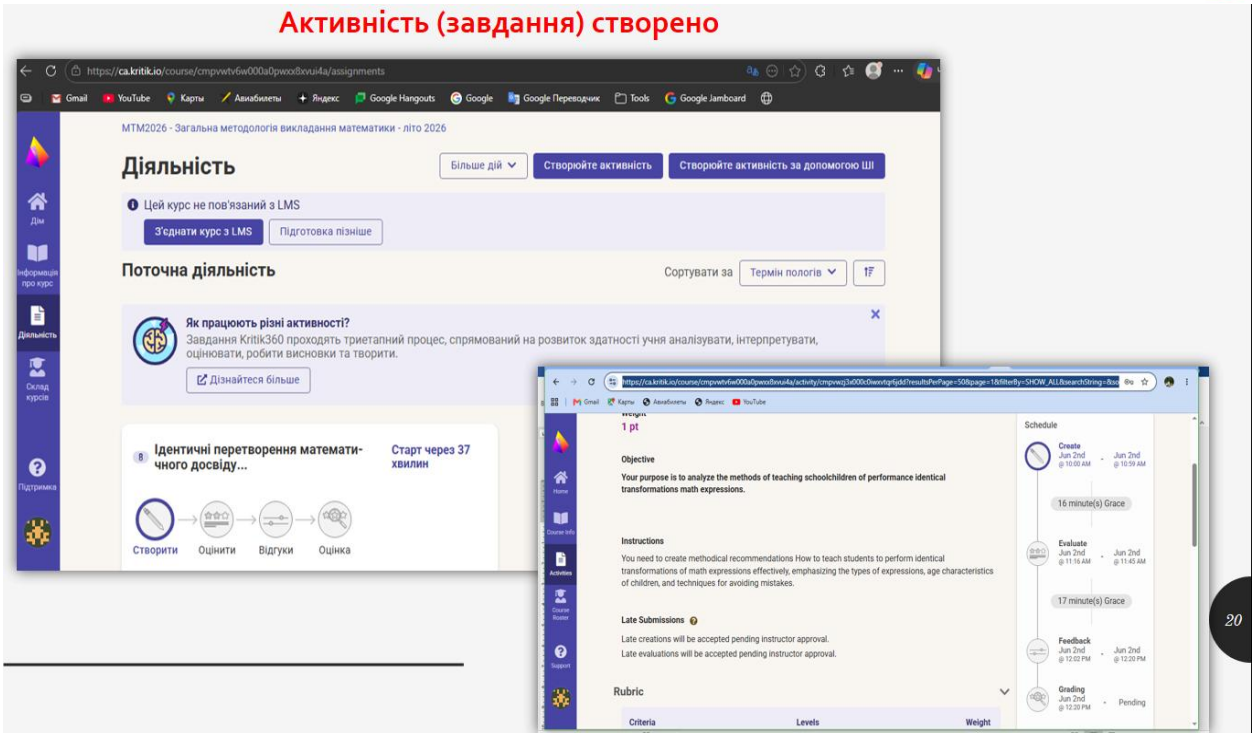

Рис. 2. Ілюстрація створеного завдання в межах курсу

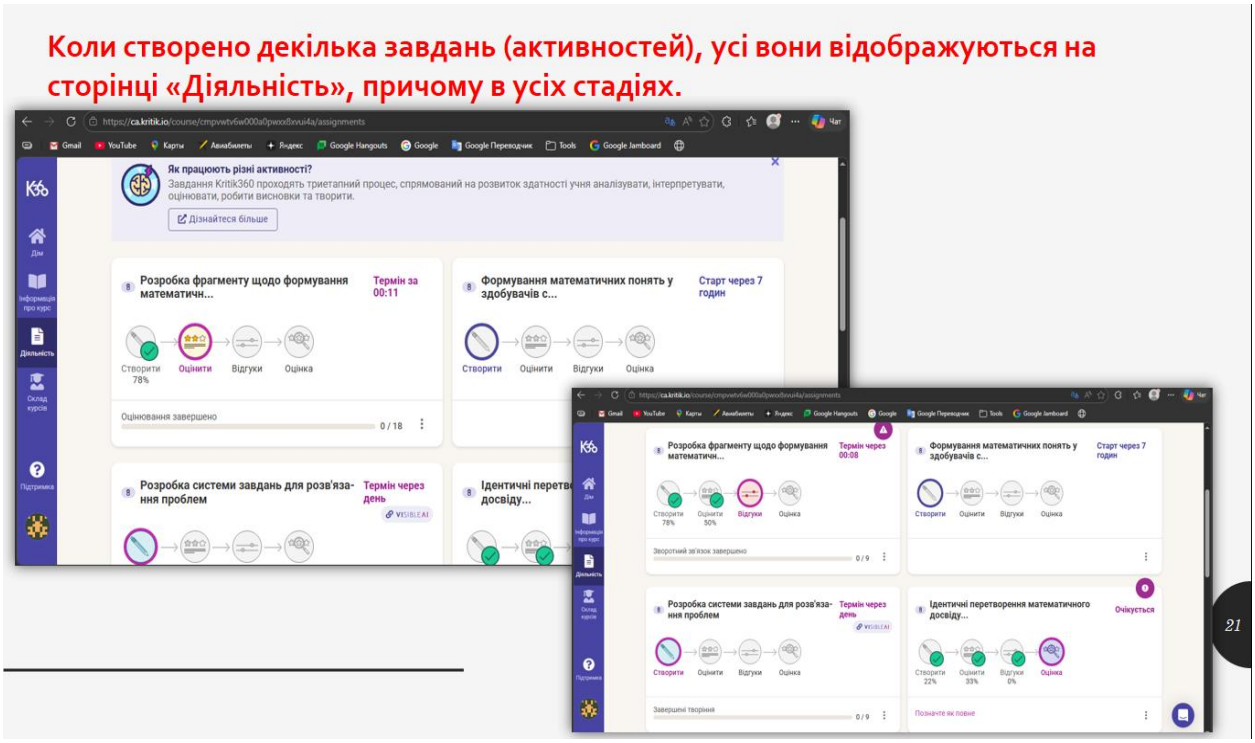

Рис. 3. Ілюстрація активностей (завдань) на сторінці «Діяльність»

Особливий інтерес викликала функція автоматичного генерування рубрик. Після введення опису завдання система пропонувала критерії оцінювання, які могли редагуватися викладачем відповідно до специфіки методичної дисципліни математичного спрямування (рис. 4).

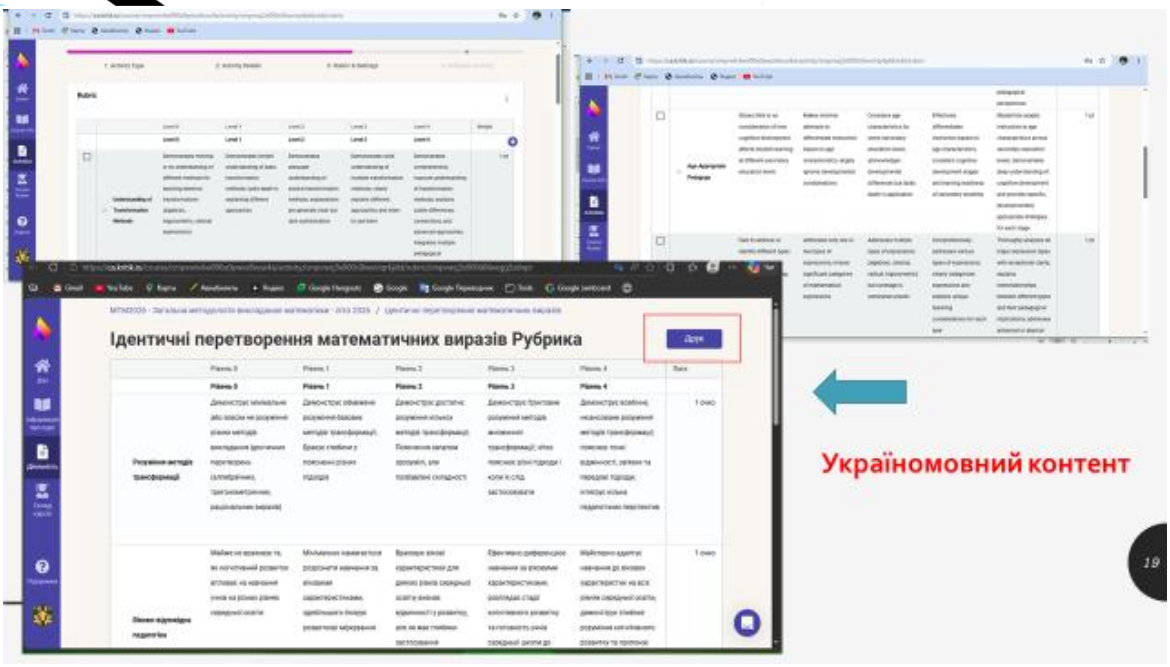

Рис. 4. Автоматичне створення критеріїв
оцінювання завдання та їх детальний опис

До участі в апробації було залучено дев'ять студентів, які висловили бажання прийняти участь в експерименті (Kritik працює тільки за запрошенням студентів через корпоративну пошту, попередньо повідомляючи, що буде стягнуто 29 канадських доларів за використання програми протягом семестру). Кожен учасник працює з ноутбука або зі смартфона (рис. 5, 6). Для валідності експерименту бажано, щоб кожен студент оцінив роботу 2-3 одногрупників - анонімно, що сприяє зменшенню впливу особистісних факторів та підвищенню об'єктивності результатів.

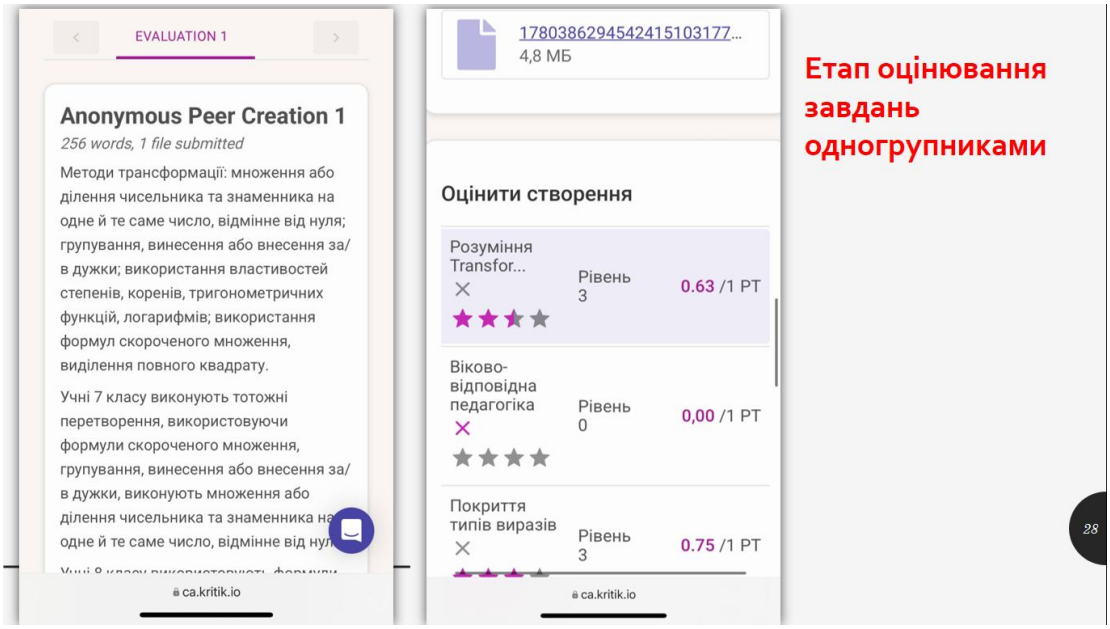

Рис. 5. Ілюстрація оцінювання роботи одногрупника при роботі зі смартфона

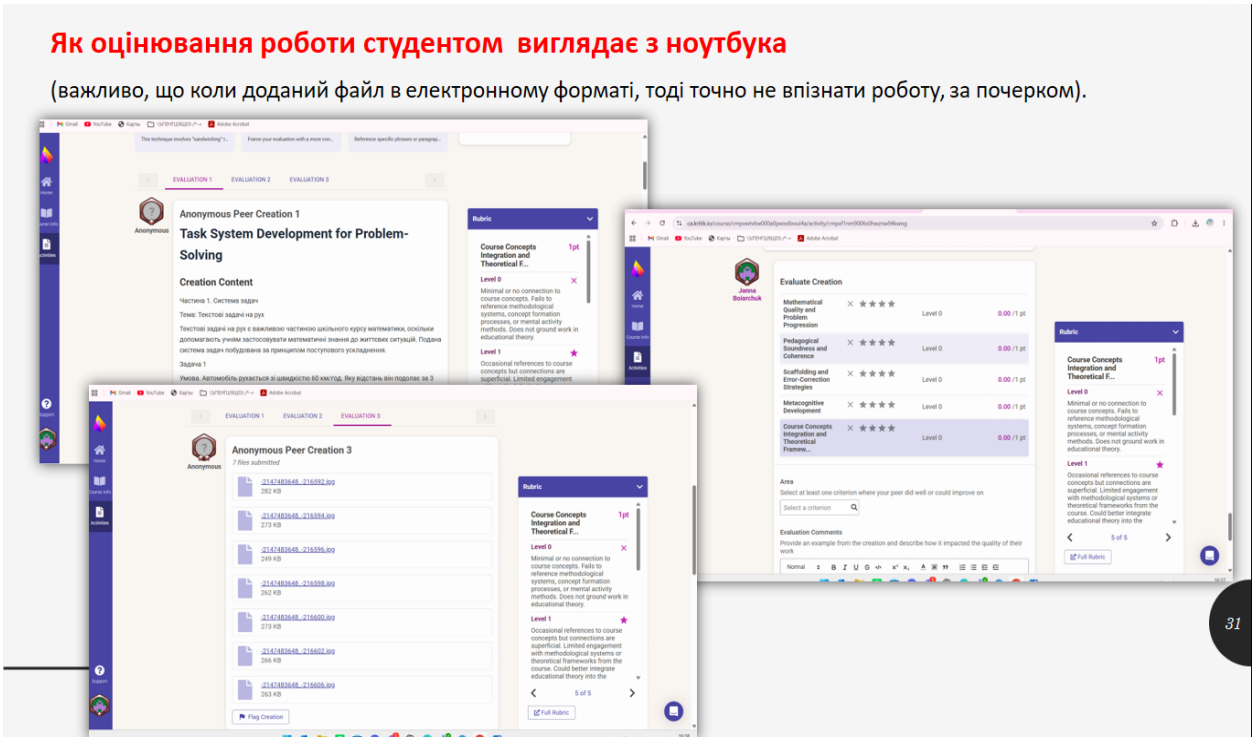

Рис. 6. Ілюстрація оцінювання роботи одногрупника при роботі з ноутбука

Важливо, що на етапі перегляду і коригування за потреби викладачем всіх етапів є можливість надання коментарів студентам до кожного етапу з боку досвідченого наставника – викладача курсу (рис. 7).

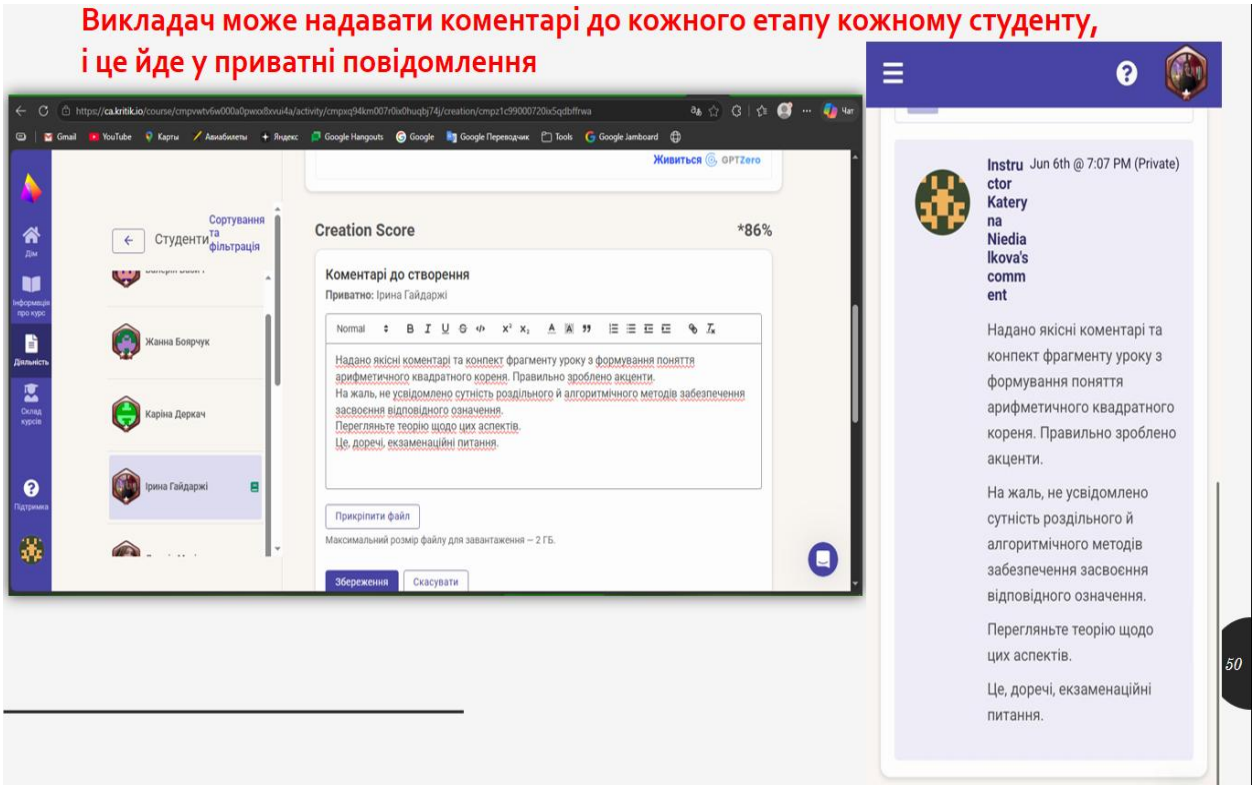

Рис. 7. Надання коментаря з боку викладача та його отримання студентом

По завершенню всіх етапів студент отримує загальну оцінку, а також оцінку по кожному із етапів – виконання завдання, взаємооцінювання, зворотний зв'язок (рис. 8).

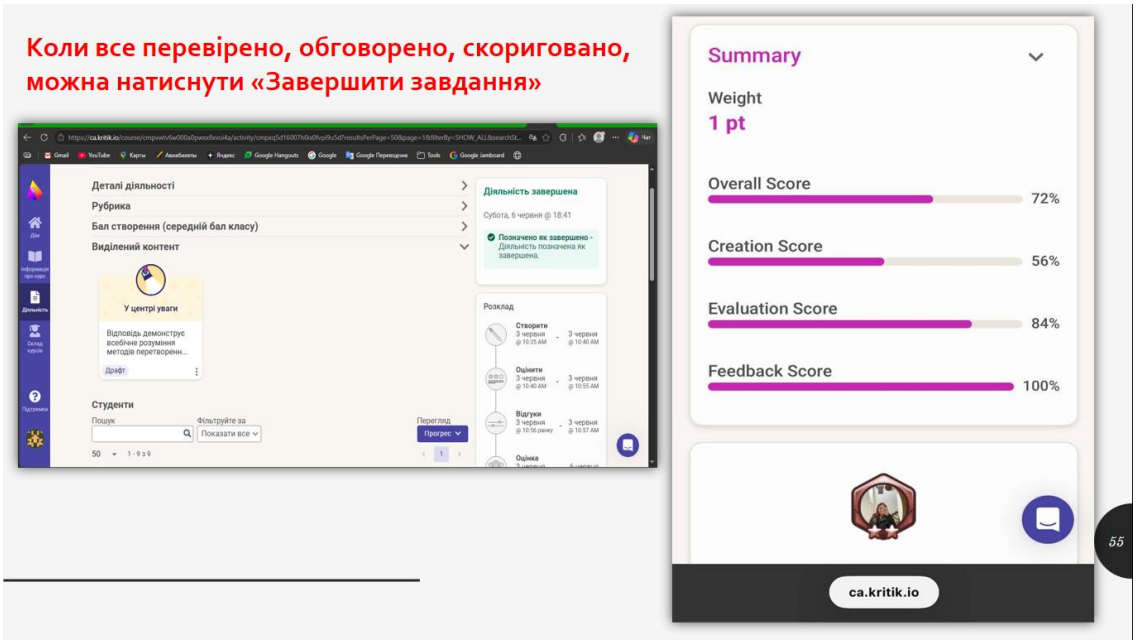

Рис. 8. Прикінцевий етап і фінальна оцінка студента

Аналіз методичних можливостей використання Kritik у підготовці майбутніх учителів математики.

1) *Формування навичок математичної аргументації.* Однією з ключових компетентностей учителя математики є здатність логічно та послідовно обґрунтовувати математичні твердження. Використання Kritik дозволяє організувати систематичний аналіз письмових розв'язань математичних задач, доведень теорем та дослідницьких проєктів. Під час рецензування студенти оцінюють: коректність математичних міркувань; повноту обґрунтування; логічність викладу; правильність використання математичної символіки; наукову точність формулювань. Такий підхід сприяє усвідомленню критеріїв якісного математичного викладу та розвитку культури математичного мовлення.

2) *Розвиток професійних умінь оцінювання.* Участь у взаємооцінюванні допомагає студентам формувати навички розроблення рубрик оцінювання та здійснення об'єктивного аналізу навчальних досягнень. У процесі роботи з платформою Kritik студенти набувають досвіду застосування різних критеріїв оцінювання навчальних результатів. Це особливо важливо для майбутніх учителів математики, оскільки оцінювальна діяльність є невід'ємною складовою їхньої професії. Платформа може використовуватися для оцінювання: розв'язань математичних задач; методичних розробок уроків; фрагментів навчальних занять; освітніх проєктів; дослідницьких робіт із методики навчання математики. Під час апробації нами було застосовано всі типи можливих завдань, причому як індивідуальні, так і групові роботи.

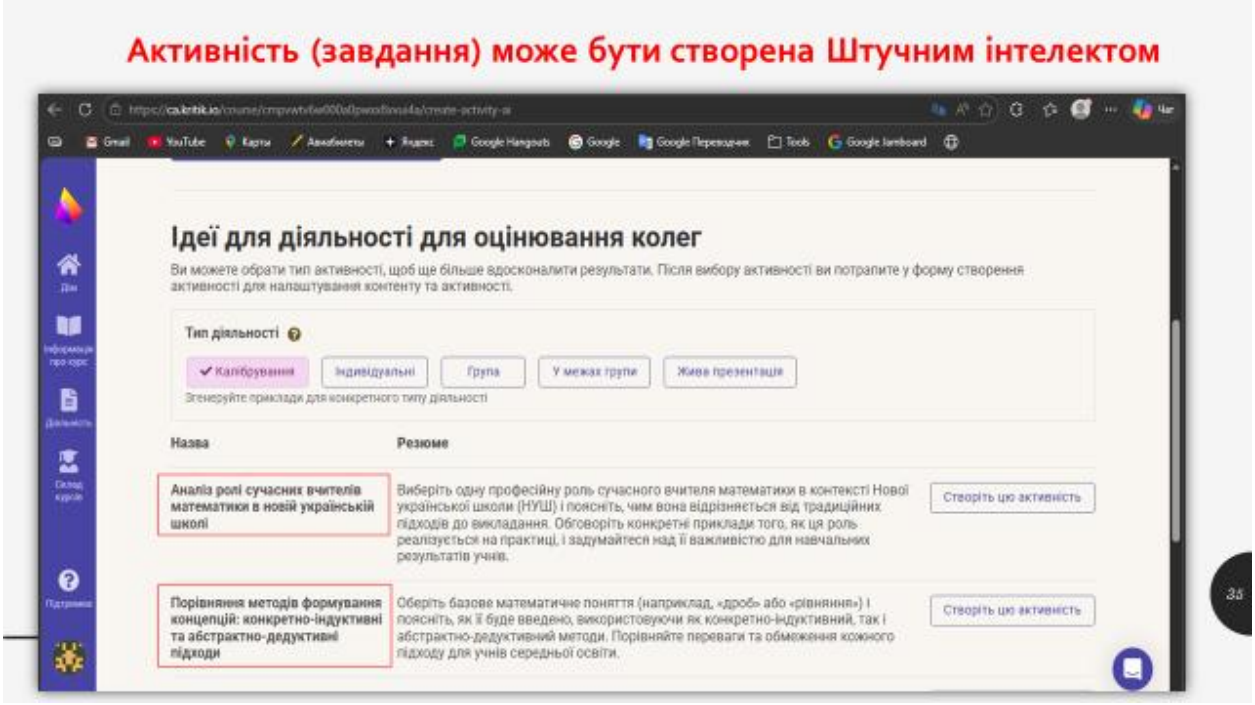

Рис. 9. Приклад завдань, наданих ШІ в межах курсу

Слід сказати, що можливість залучення ШІ значно допомагає викладачеві підібрати, створити і, за потреби, відредагувати завдання, запропоновані ШІ в рамках створеного курсу на платформі. На рисунках 9-12 наведено приклади завдань, запропонованих платформою в межах дисципліни «Методика навчання математики в закладах загальної середньої освіти».

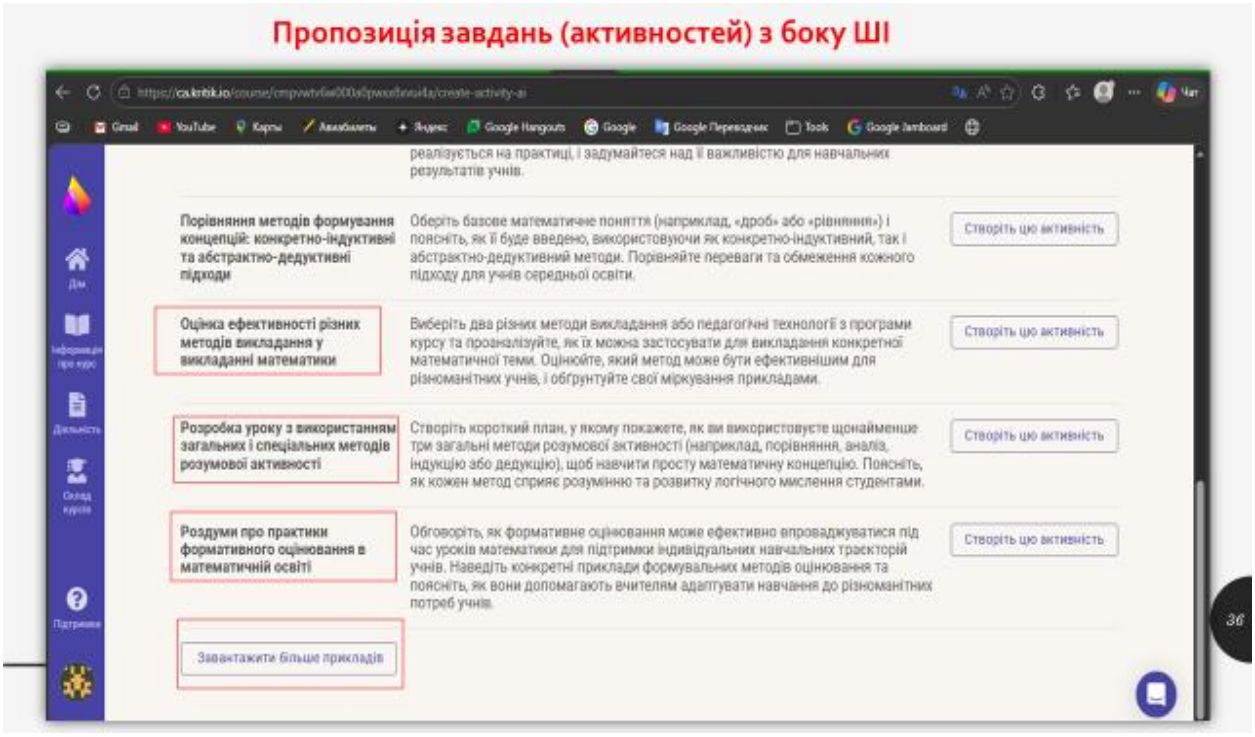

Рис. 10. Приклад завдань, наданих ШІ в межах курсу

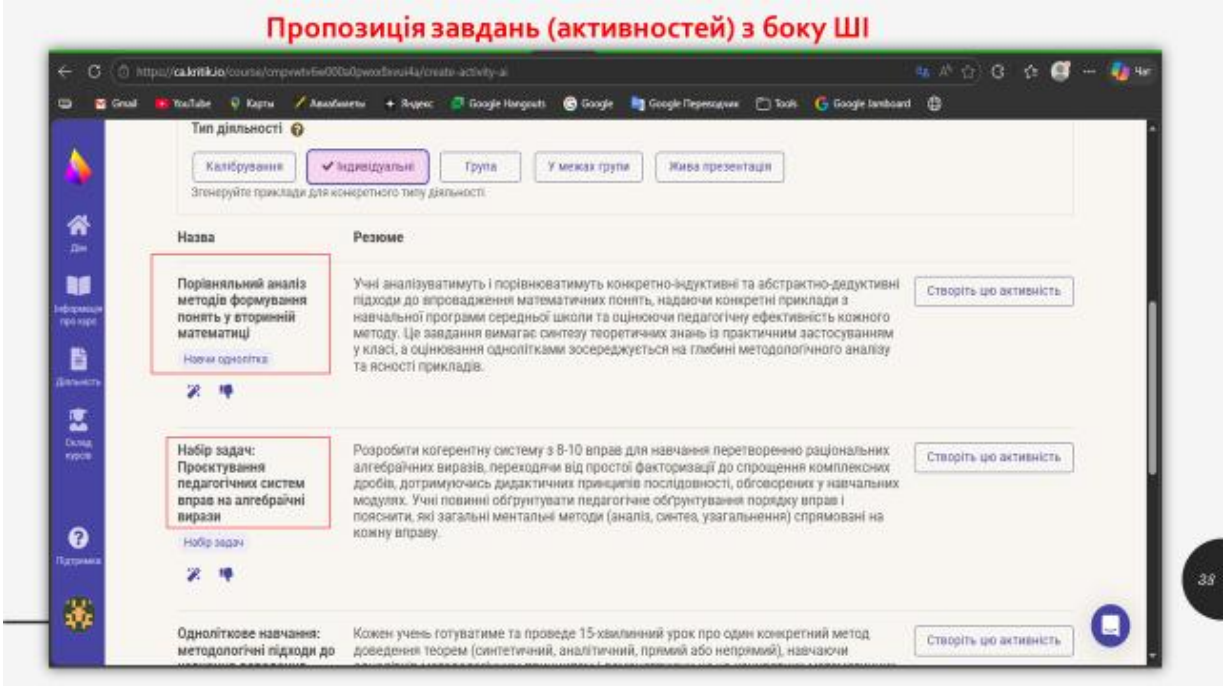

Рис. 11. Приклад завдань, наданих ШІ в межах курсу

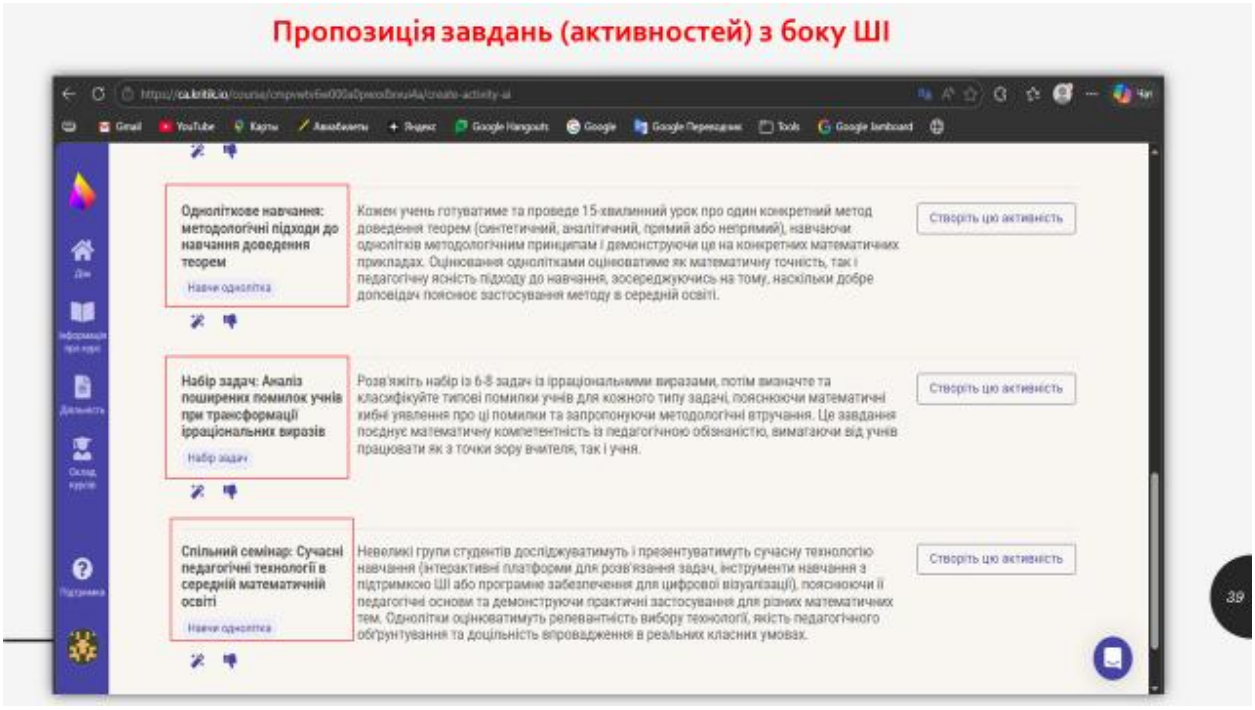

Рис. 12. Приклад завдань, наданих ШІ в межах курсу

Тож, можна відзначити, що всі запропоновані завдання відповідають меті та завданням курсу, мають теоретичну і практичну значущість та методичну доцільність. Єдиним недоліком є недостатньо коректний переклад браузером з англійської, що потребує виправлення з боку викладача.

3) *Формування рефлексивної компетентності.* Рефлексивна діяльність є важливою умовою професійного становлення майбутнього педагога. Завдяки

отриманню коментарів від кількох рецензентів студенти мають можливість критично переосмислювати власні роботи та визначати напрями їх удосконалення. Рефлексія в середовищі Kritik реалізується через: аналіз отриманих зауважень; порівняння власної роботи з роботами інших студентів; оцінювання якості рецензій; коригування власних підходів до виконання завдань. У результаті формується здатність до самоаналізу та професійного самовдосконалення. На рисунку 13 представлено надання студентами оберненого зв'язку на отриману рецензію.

4) Удосконалення методичної підготовки.

На нашу думку, особливу цінність платформа має під час вивчення дисциплін методичного циклу. Студенти можуть здійснювати експертний аналіз: конспектів уроків математики; дидактичних матеріалів; завдань для формувального оцінювання; цифрових освітніх ресурсів; сценаріїв позакласних заходів математичного спрямування. Викладач може пропонувати завдання з різними способами розв'язань, після чого студенти аналізують, оцінюють і порівнюють запропоновані варіанти. Така діяльність сприяє формуванню методичного мислення та розвитку здатності критично оцінювати педагогічні рішення, створенню професійної спільноти.

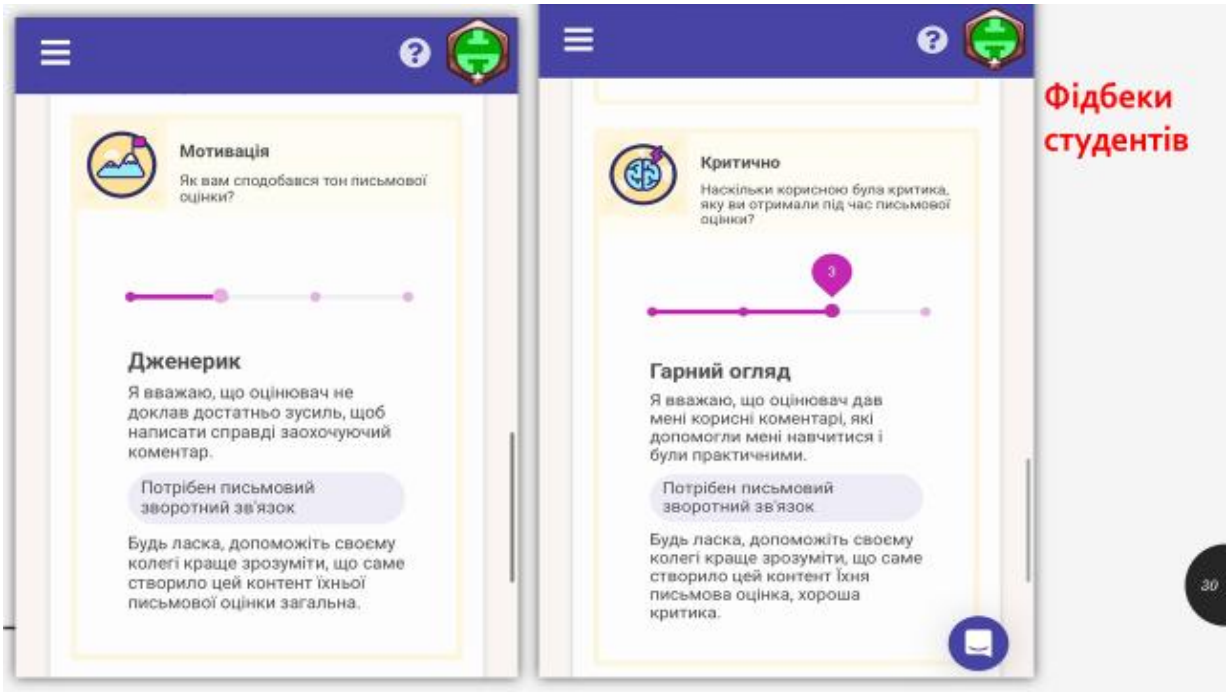

Рис. 13. Надання зворотного зв'язку на рецензію

Переваги та обмеження використання платформи Kritik. Апробація платформи дозволила виокремити основні переваги використання Kritik: активізація навчальної діяльності студентів; розвиток критичного мислення; формування навичок професійного оцінювання; підвищення рівня рефлексії; забезпечення оперативного зворотного зв'язку; розвиток навичок академічної

комунікації; підтримка принципів формувального оцінювання. Серед можливих труднощів варто відзначити: необхідність попереднього навчання студентів принципам якісного рецензування; ризик суб'єктивності окремих оцінок; додаткові часові витрати на організацію взаємооцінювання; потребу у ретельному розробленні критеріїв оцінювання. Деякі з визначених складнощів можна подолати за допомогою використання ШІ платформи.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Використання платформи Kritik у професійній підготовці майбутніх учителів математики має значний дидактичний та методичний потенціал. Платформа забезпечує умови для розвитку навичок математичної аргументації, критичного мислення, рефлексії та професійного оцінювання. Її інтеграція в освітній процес сприяє реалізації компетентнісного підходу та формуванню готовності майбутніх педагогів до ефективної професійної діяльності в умовах цифрової трансформації освіти та залученню ШІ у навчальний процес. Ефективність використання платформи значною мірою залежить від методичного супроводу з боку викладача та систематичності її застосування.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з експериментальною перевіркою ефективності використання платформи Kritik у процесі формування окремих професійних компетентностей майбутніх учителів математики, а також розробленням методичних рекомендацій щодо її впровадження в систему педагогічної освіти.

Література:

1. Нєдялкова К. В. Використання технологій штучного інтелекту для оцінювання та взаємооцінювання студентів. *Проблеми сучасних трансформацій.* Серія: педагогіка та психологія, №9, 2025.

2. Скворцова С., Симоненко Т., Гнезділова К., Нєдялкова К. Платформи взаємооцінювання з підтримкою штучного інтелекту у методичній підготовці майбутніх учителів математики: порівняльний аналіз та апробація Peerscholar. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія_«Педагогічні науки»*, №1, 2026. С. 12–26.

3. Gamage, D., Staubitz, T., & Whiting, M. (2021). Peer assessment in MOOCs: Systematic literature review. *Distance Education, 42*(2), 268–289.

4. Kim, J., Brinton, C. G., & Chiang, M. (2023) *Peer Learning at Scale: Artificial Intelligence-Supported Assessment Using Kritik. IEEE Transactions on Learning Technologies, 2023, 16(4), 531–544.*

5. Kim, J., Phirangee, K., & McLaren, H. (2021) *Kritik: AI-Powered Peer Assessment for Developing Critical Thinking Skills.* Proceedings of the Learning Analytics and Knowledge Conference (LAK), 2021.

6. Pursel, B., Zhang, L., Jablokow, K., Choi, G. (2022) *Improving Peer Assessment Quality Through Artificial Intelligence-Based Calibration: Evidence from Kritik. Journal of Educational Technology Systems, 2022, 51(1), 45–67.*

7. Skvortsova, S., Symonenko, T., Hnezdilova, K., & Niedialkova, K. (2026). Automated assessment and peer evaluation of university students using artificial intelligence tools. In *Proceedings of the International Conferences IADIS Information Systems 2026 and e-Society 2026* (pp. 369–376). Zagreb, Croatia.

References:

1. Niedialkova, K. V. (2025). Vykorystannia tekhnolohii shtuchnoho intelektu dlia otsiniuvannia ta vzaiemootsiniuvannia studentiv [The use of artificial intelligence technologies for student assessment and peer assessment]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Seriia: Pedahohika ta psykholohiia*, (9) [in Ukrainian].

2. Skvortsova, S., Symonenko, T., Hnezdilova, K., & Niedialkova, K. (2026). Platformy vzaiemootsiniuvannia z pidtrymkoiu shtuchnoho intelektu u metodychnii pidhotovtsi maibutnikh uchyteliv matematyky: Porivnialnyi analiz ta aprobatsiia PeerScholar [AI-supported peer-assessment platforms in the methodological training of future mathematics teachers: Comparative analysis and PeerScholar implementation]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Seriia: Pedahohichni nauky*, (1), 12–26 [in Ukrainian].

3. Gamage, D., Staubitz, T., & Whiting, M. (2021). Peer assessment in MOOCs: Systematic literature review. *Distance Education, 42*(2), 268–289 [in English].

4. Kim, J., Brinton, C. G., & Chiang, M. (2023). Peer learning at scale: Artificial intelligence-supported assessment using Kritik. *IEEE Transactions on Learning Technologies, 16*(4), 531–544 [in English].

5. Kim, J., Phirangee, K., & McLaren, H. (2021). Kritik: AI-powered peer assessment for developing critical thinking skills. In *Proceedings of the Learning Analytics and Knowledge Conference (LAK 2021)* [in English].

6. Pursel, B., Zhang, L., Jablokow, K., & Choi, G. (2022). Improving peer assessment quality through artificial intelligence-based calibration: Evidence from Kritik. *Journal of Educational Technology Systems, 51*(1), 45–67 [in English].

7. Skvortsova, S., Symonenko, T., Hnezdilova, K., & Niedialkova, K. (2026). Automated assessment and peer evaluation of university students using artificial intelligence tools. In *Proceedings of the International Conferences IADIS Information Systems 2026 and e-Society 2026* (pp. 369–376). Zagreb, Croatia. [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 11.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

УДК 37.091.33:004.9:51+53

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1196-1215

Ордановська Олександра Ігорівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри інноваційних технологій та методики навчання природничих дисциплін, навчально-науковий інститут природничо-математичних наук, інформатики та менеджменту, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, https://orcid.org/0000-0003-4868-0087.

Ордановська Людмила Євгенівна учитель математики Одеського ліцею № 38 Одеської міської ради, м. Одеса

Ордановський Олександр Павлович здобувач другого (магістерського) рівня освіти спеціальності А4.08 Середня освіта (Фізика та астрономія), Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

ВИКОРИСТАННЯ ДИНАМІЧНИХ МАТЕМАТИЧНИХ СЕРЕДОВИЩ ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОСЛІДНИЦЬКОГО НАВЧАННЯ STEM-ДИСЦИПЛІН

Анотація. У статті розглянуто особливості використання динамічних математичних середовищ GeoGebra та Desmos для організації дослідницького навчання STEM-дисциплін фізико-математичного спрямування у профільній середній школі. Актуальність дослідження зумовлена потребою вдосконалення методики навчання STEM-дисциплін в умовах цифровізації освіти, необхідністю розвитку дослідницьких умінь учнів, формування навичок аналізу математичних і фізичних моделей, а також недостатньою розробленістю методичних підходів до використання динамічних математичних середовищ саме як інструментів організації навчально-дослідницької діяльності, а не лише засобів візуалізації навчального матеріалу.

У статті представлено методику використання динамічних математичних середовищ GeoGebra та Desmos під час вивчення STEM-дисциплін фізико-математичного спрямування, яка ґрунтується на компетентнісному, діяльнісному та дослідницькому підходах до організації освітнього процесу. Визначено основні принципи реалізації методики, серед яких принцип антиципації, принцип евристичності та принцип інструменталізму. Реалізація методики передбачає послідовне проходження етапів аналізу умови задачі чи моделі, формулювання припущень і прогнозування результатів, аналітичного розв'язування задач, перевірки отриманих результатів у динамічному математичному

середовищі, а також подальшого дослідження змін моделей під час варіювання окремих параметрів.

Важливою особливістю запропонованої методики є використання динамічних математичних середовищ не як засобів демонстрації готових результатів, а як інструментів перевірки, дослідження та інтерпретації результатів попереднього аналітичного розв'язування задач. На прикладі навчально-дослідницьких завдань з механіки, алгебри та стереометрії продемонстровано можливості використання GeoGebra, Desmos і платформи Graasp для організації дослідницької діяльності учнів, аналізу математичних і фізичних моделей, дослідження впливу параметрів на перебіг процесів та виконання просторових побудов.

Результати педагогічного експерименту засвідчили статистично значуще підвищення показників якості знань в експериментальних групах порівняно з контрольними, що підтвердило ефективність запропонованої методики використання динамічних математичних середовищ для організації дослідницького навчання STEM-дисциплін фізико-математичного спрямування.

Ключові слова: STEM-освіта; динамічні математичні середовища; GeoGebra; Desmos; дослідницьке навчання; навчально-дослідницька діяльність; цифрові технології; методика навчання фізики; методика навчання математики; профільна середня освіта.

Oleksandra Ordanovska Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Innovative Technologies and Methods of Teaching Natural Disciplines, Educational and Scientific Institute of Natural and Mathematical Sciences, Informatics and Management, State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky» (Odesa, Ukraine), Odesa, https://orcid.org/0000-0003-4868-0087.

Liudmyla Ordanovska Mathematics Teacher, Odesa Lyceum No. 38 of the Odesa City Council, Odesa

Oleksandr Ordanovskyi Student (second-cycle, Master's level), specialty A4.08 Secondary Education (Physics and Astronomy), State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky» (Odesa, Ukraine), Odesa

USE OF DYNAMIC MATHEMATICAL ENVIRONMENTS FOR THE ORGANIZATION INQUIRY-BASED LEARNING OF STEM DISCIPLINES

Abstract. The article examines the peculiarities of using the dynamic mathematical environments GeoGebra and Desmos for organizing inquiry-based learning of physics and mathematics-oriented STEM disciplines in specialized

secondary school. The relevance of the study is determined by the need to improve the methodology of teaching STEM disciplines in the context of education digitalization, the necessity to develop students' inquiry skills and abilities to analyze mathematical and physical models, as well as the insufficient development of methodological approaches to the use of dynamic mathematical environments specifically as tools for organizing inquiry-based educational activities rather than merely as means of visualizing educational material.

The article presents a methodology for using the dynamic mathematical environments GeoGebra and Desmos in the study of physics and mathematics-oriented STEM disciplines, which is based on competency-based, activity-based, and inquiry-based approaches to the organization of the educational process. The main principles of implementing the proposed methodology are identified, including the principle of anticipation, the principle of heuristics, and the principle of instrumentalism. The implementation of the methodology includes several successive stages: analyzing the conditions of a problem or model, formulating assumptions and predicting results, analytically solving problems, verifying the obtained results in a dynamic mathematical environment, and further investigating changes in models by varying individual parameters.

An important feature of the proposed methodology is the use of dynamic mathematical environments not as tools for demonstrating ready-made results, but as instruments for verifying, investigating, and interpreting the results of preliminary analytical problem solving. Using inquiry-based tasks in mechanics, algebra, and stereometry as examples, the article demonstrates the possibilities of applying GeoGebra, Desmos, and the Graasp platform for organizing students' inquiry activities, analyzing mathematical and physical models, studying the influence of parameters on process dynamics, and performing geometric constructions in space.

The results of the pedagogical experiment demonstrated a statistically significant increase in the indicators of knowledge quality in experimental groups compared to control groups, which confirmed the effectiveness of the proposed methodology for using dynamic mathematical environments in organizing inquiry-based learning of physics and mathematics-oriented STEM disciplines.

Keywords: STEM education; dynamic mathematical environments; GeoGebra; Desmos; inquiry-based learning; inquiry-based educational activity; digital technologies; methods of teaching physics; methods of teaching mathematics; profiled secondary education.

Постановка проблеми. Державний стандарт профільної середньої освіти, упровадження якого в пілотних закладах освіти розпочинається з 2026/2027 навчального року, передбачає перехід до трирічної профільної середньої освіти, посилення компетентнісної та практичної спрямованості навчання, розвиток наскрізних умінь, використання дослідницьких методів і цифрових технологій в освітньому процесі.

Серед ключових компетентностей у стандарті визначено математичну компетентність, компетентності в галузі природничих наук, техніки й технологій, а також інформаційно-комунікаційну компетентність. Водночас серед наскрізних умінь зазначено здатність критично та системно мислити, аналізувати інформацію, досліджувати, оцінювати результати діяльності, розв'язувати проблеми, приймати обґрунтовані рішення та творчо застосовувати набуті знання в різних ситуаціях.

Формування зазначених компетентностей і наскрізних умінь під час вивчення STEM-дисциплін (алгебри, геометрії, фізики, інтегрованих природничо-математичних курсів, вибіркових STEM-курсів фізико-математичного спрямування) передбачає використання таких видів навчальної діяльності, у процесі яких учні працюють із даними, моделями, графічними залежностями, результатами спостережень та експериментів, встановлюючи взаємозв'язки між математичним описом, графічним представленням залежностей і фізичним змістом процесів та явищ.

Використання статичних рисунків, готових графіків і записів на дошці не дозволяє повною мірою простежити зміну параметрів моделей або показати процес у динаміці. У зв'язку з цим актуальним є використання цифрових інструментів, які дозволяють створювати та досліджувати графіки функцій, виконувати геометричні побудови, моделювати фізичні процеси, змінювати параметри моделей і аналізувати результати таких змін у режимі реального часу, наприклад, динамічних математичних середовищ GeoGebra та Desmos. Разом із тим аналіз науково-методичних праць і практики навчання свідчить, що їх використання в освітньому процесі часто має фрагментарний або переважно демонстраційний характер і не супроводжується цілісними методиками організації навчально-дослідницької діяльності учнів. У зв'язку з цим актуальним є розроблення та обґрунтування методики використання динамічних математичних середовищ під час вивчення STEM-дисциплін фізико-математичного спрямування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика використання цифрових математичних середовищ у STEM-освіті активно досліджується українськими й зарубіжними науковцями. Значна частина сучасних праць присвячена використанню систем динамічної математики GeoGebra та Desmos під час вивчення алгебри, геометрії, математичного аналізу й окремих розділів фізики.

У вітчизняних дослідженнях О. Гриб'юк розглядає систему динамічної математики GeoGebra як засіб підтримки дослідницького навчання та розвитку загальних і спеціальних здібностей учнів [3]. Автор акцентує увагу на можливостях інтерактивного моделювання, візуалізації математичних об'єктів і поєднання різних способів представлення інформації під час навчання математики. Ю. Ботузова досліджує використання динамічних моделей GeoGebra як основи STEM-підходу в математичній освіті [2]. У роботах авторки увага

зосереджується на використанні динамічних математичних моделей для дослідження функціональних залежностей, візуалізації математичних об’єктів і розвитку дослідницьких умінь учнів під час вивчення математики.

У зарубіжних дослідженнях значна увага приділяється узагальненню результатів використання GeoGebra в математичній освіті. Зокрема, А. Йоганнес та Х.-Л. Чен здійснили систематичний огляд наукових статей, опублікованих упродовж 2010–2020 років, присвячених інтеграції GeoGebra в математичну освіту [4]. Автори проаналізували напрями використання середовища, типи навчальної діяльності, особливості дослідницьких методик і сфери застосування динамічної математики в освітньому процесі. У результаті дослідження встановлено, що GeoGebra найчастіше використовується під час вивчення геометрії, функцій, математичного аналізу та моделювання, а також сприяє підвищенню рівня візуалізації математичних залежностей і залученню учнів до дослідницької діяльності [4].

Важливими для дослідження є результати метааналізу Д. Джуанді, Ю. Кусума, М. Тамур, К. Пербово та Т. Віджая, у якому узагальнено результати використання GeoGebra в математичній освіті за 2010–2020 роки [5]. У дослідженні було проаналізовано 36 ефектів із 29 експериментальних і квазіекспериментальних досліджень за участю 2111 учнів. Автори встановили, що використання GeoGebra позитивно впливає на рівень математичної підготовки учнів порівняно з традиційним навчанням, а узагальнений показник ефективності свідчить про високий освітній потенціал цього середовища [5]. Дослідники також підкреслюють, що результативність використання GeoGebra значною мірою залежить від характеру організації діяльності учнів. Найбільш ефективним є використання середовища не як засобу демонстрації готових рішень, а як інструменту активної навчально-дослідницької діяльності, у процесі якої учні самостійно змінюють параметри моделей, аналізують результати та перевіряють припущення [5].

Ю. Зенгін, Х. Фуркан і Т. Кутлуджа досліджували вплив динамічного математичного середовища GeoGebra на результати навчання учнів під час вивчення тригонометрії [6]. Автори відзначають, що використання динамічних моделей і графічної візуалізації сприяє кращому розумінню математичних залежностей, формуванню просторових уявлень і розвитку вмінь аналізувати зміну параметрів функцій та моделей [6].

Поряд із GeoGebra у сучасній математичній освіті активно використовується середовище Desmos. У дослідженні Б. Чечан, Е. Ампаду та А. Пірс проаналізовано вплив використання Desmos під час вивчення функцій у старшій школі [7]. Автори встановили, що використання динамічної побудови графіків і параметричних змін у середовищі Desmos сприяє кращому розумінню властивостей функцій, розвитку вмінь аналізувати графічні залежності та перевіряти правильність розв’язань за допомогою візуалізації [7]. Учні експериментальної групи продемонстрували вищі результати порівняно з

контрольною групою, а також відзначили позитивний вплив середовища на розуміння математичних понять і дослідницьку активність під час роботи з функціями [7].

Разом із тим аналіз наукових праць показує, що використання цифрових математичних середовищ не завжди супроводжується організацією повноцінної дослідницької діяльності учнів. У багатьох випадках динамічні моделі, графіки або анімації використовуються переважно як засоби демонстрації готових залежностей і результатів, що зводить діяльність учнів до пасивного спостереження. Натомість дидактичний потенціал таких середовищ, як GeoGebra та Desmos, значною мірою пов'язаний із можливістю організації навчального дослідження, у процесі якого учні висувають припущення, змінюють параметри моделей, аналізують отримані результати, перевіряють закономірності та встановлюють взаємозв'язки між математичним описом і перебігом процесів та явищ [5].

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні, розробленні та експериментальній перевірці методики використання динамічних математичних середовищ GeoGebra та Desmos у процесі організації навчально-дослідницької діяльності учнів під час вивчення STEM-дисциплін фізико-математичного спрямування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Методика використання динамічних математичних середовищ GeoGebra та Desmos під час вивчення STEM-дисциплін фізико-математичного спрямування базується на компетентнісному, діяльнісному та дослідницькому підходах до організації освітнього процесу, у межах яких цифрове середовище розглядається не як засіб демонстрації готових результатів, а як інструмент дослідження, аналізу та моделювання математичних і фізичних процесів. Використання динамічних математичних середовищ спрямовується не лише на візуалізацію моделей, а на організацію навчально-дослідницької діяльності учнів, у процесі якої здійснюються дослідження математичних і фізичних залежностей, прогнозування наслідків зміни параметрів моделей, перевірка висунутих припущень та інтерпретація отриманих результатів.

Реалізація запропонованої методики передбачає дотримання принципу антиципації, відповідно до якого робота з динамічним математичним середовищем пов'язана з попереднім прогнозуванням учнями зміни графіка, геометричної конструкції або фізичної моделі до початку використання цифрового інструмента.

Учні формулюють припущення щодо впливу окремих параметрів на результат, виконують необхідний аналіз задачі, після чого перевіряють правильність власних міркувань за допомогою GeoGebra або Desmos. За таких умов цифрове середовище використовується не для відтворення наперед заданого результату, а для підтвердження, уточнення або спростування висунутих припущень.

У межах запропонованої методики також реалізується принцип евристичності, який передбачає самостійне виявлення учнями залежностей, встановлення взаємозв'язків між різними способами представлення моделей та вибір раціональних способів дослідження математичних і фізичних процесів. Дослідження моделей у динамічному середовищі використовується не як елемент ілюстрації, а як засіб встановлення залежностей, аналізу характеру та причин змін.

Принцип інструменталізму реалізується через добір цифрових засобів відповідно до змісту навчального матеріалу та специфіки навчально-дослідницьких завдань. GeoGebra доцільно використовувати під час дослідження графіків функцій, геометричних побудов, просторових конфігурацій і фізичних моделей, що потребують одночасного поєднання графічного, геометричного й аналітичного представлення об'єктів. Desmos, своєю чергою, є доцільним під час аналізу функціональних залежностей, параметричних змін графіків функцій.

Однією з педагогічних умов реалізації методики є організація постійного зворотного зв'язку між результатами аналітичного розв'язування задачі та дослідженням моделі в цифровому середовищі, що створює умови для аналізу причин помилок, уточнення висунутих припущень і коригування способів розв'язування задач.

Реалізація методики використання динамічних математичних середовищ GeoGebra та Desmos передбачає таку послідовність організації навчально-дослідницької діяльності учнів. На першому етапі здійснюється постановка проблемного завдання та організація попереднього аналізу математичної, геометричної або фізичної моделі без використання цифрового середовища, що передбачає виокремлення суттєвих параметрів задачі, виконання необхідних міркувань, побудов або обчислень. Другий етап включає формулювання учнями припущень щодо зміни моделі, графіка, геометричної конструкції або фізичного процесу при варіюванні окремих параметрів, а також прогнозування можливих результатів дослідження. На третьому етапі здійснюється побудова або відкриття моделі в середовищах GeoGebra чи Desmos відповідно до змісту поставленого завдання та подальше дослідження моделі шляхом зміни параметрів, аналізу отриманих результатів і їх співвіднесення з попередньо висунутими припущеннями. Четвертий етап передбачає аналіз, інтерпретацію та узагальнення результатів дослідження, встановлення закономірностей та пояснення причин виявлених змін, коригування попередніх висновків і перенесення сформульованих висновків на інші задачі, моделі або навчальні ситуації.

Успішність реалізації запропонованої методики значною мірою залежить від рівня технічного забезпечення освітнього процесу, наявності доступу до цифрових пристроїв та можливості організації роботи учнів із динамічними математичними середовищами як під час навчальних занять, так і в процесі самостійної роботи. Необхідною умовою є також базова підготовленість учнів

до використання цифрових інструментів, зокрема володіння основними засобами побудови графіків, роботи з параметрами моделей, геометричними конструкціями та елементами інтерфейсу GeoGebra і Desmos.

Під час реалізації методики доцільно враховувати складність навчально-дослідницьких завдань, рівень сформованості математичної підготовки учнів, ступінь їх готовності до самостійного аналізу моделей, а також необхідність поступового ускладнення навчально-дослідницьких завдань і способів роботи з динамічними математичними середовищами. Важливим чинником реалізації методики є також зміна ролі вчителя в організації освітнього процесу, за якої його діяльність спрямовується не на демонстрацію готових способів побудови моделей або розв'язування задач, а на координацію навчально-дослідницької діяльності учнів. За таких умов учитель спрямовує аналіз результатів дослідження, координує їх обговорення та спрямовує інтерпретацію.

Розглянемо приклади реалізації запропонованої методики під час вивчення окремих тем STEM-дисциплін фізико-математичного спрямування з використанням динамічних математичних середовищ GeoGebra та Desmos.

Під час вивчення прямолінійного нерівномірного руху одним із прикладів реалізації запропонованої методики є використання завдань, пов'язаних з аналізом графіків кінематичних величин.

Завдання 1. За графіком залежності проєкції швидкості матеріальної точки від часу (рис. 1) визначте характер руху тіла на окремих проміжках часу. Запишіть рівняння залежності проєкції швидкості від часу для кожної ділянки руху, рівняння проєкції прискорення від часу та рівняння координати від часу. Побудуйте графіки залежності координати та прискорення від часу. Визначте проміжки часу, на яких тіло рухається рівномірно, рівноприскорено або сповільнено

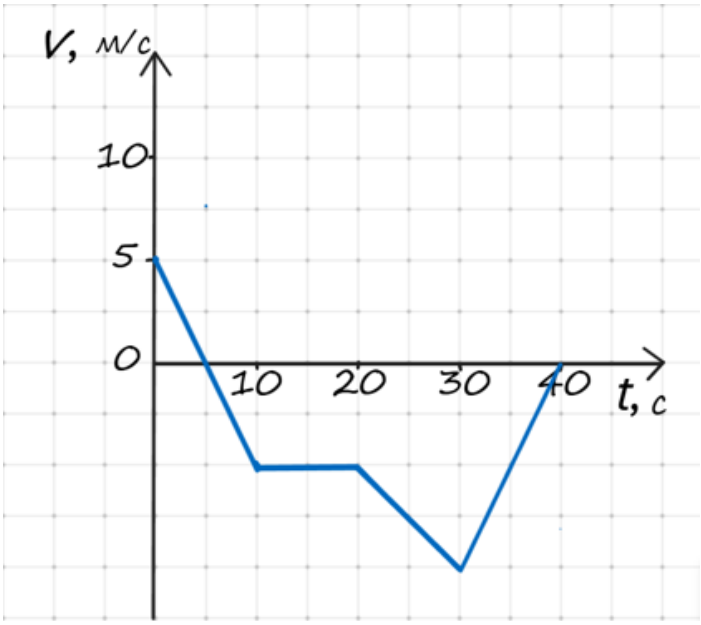

Рис. 1 Графік залежності проєкції швидкості від часу (до завдання 1)

Правильність отриманих графіків перевіряється за допомогою моделі GeoGebra «Графіки залежності координати, швидкості та прискорення від часу» [https://www.geogebra.org/m/pdNj3DgD]. У подальшому досліджується, як зміна знаку проєкції швидкості та проєкції прискорення впливає на рух тіла й вигляд відповідних графіків. Сформульовані припущення перевіряються учнями у процесі роботи з моделлю, змінюючи параметри графіка швидкості за допомогою повзунків та аналізуючи в режимі реального часу, як це впливає на графіки координати та прискорення (рис. 2).

Іншим прикладом реалізації методики є використання динамічних моделей під час вивчення руху зв'язаних тіл.

Завдання 2. На гладенькій похилій площині з кутом нахилу 30° розміщено тіло масою m_2=10 кг, яке з'єднане нерозтяжною ниткою, перекинутою через нерухомий блок, з тілом масою m_1=8 кг, підвішеним вертикально (рис. 3).

Визначте, у якому напрямку і з яким прискоренням почнуть рухатися тіла після того, як систему перестануть утримувати в стані спокою. Обчисліть силу натягу нитки. З'ясуйте, як зміниться напрям руху й прискорення системи, якщо маса підвішеного тіла становитиме m_1=4 кг. Визначте, якою має бути маса підвішеного тіла, щоб система перебувала в рівновазі. Проаналізуйте, як зміна кута нахилу похилої площини впливає на умову рівноваги та прискорення системи.

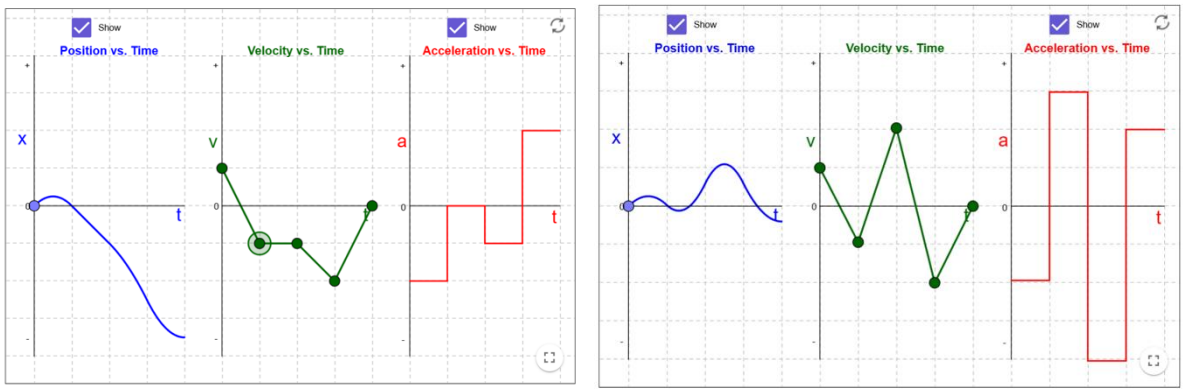

Рис. 2 Модель GeoGebra «Графіки залежності координати, швидкості та прискорення від часу»

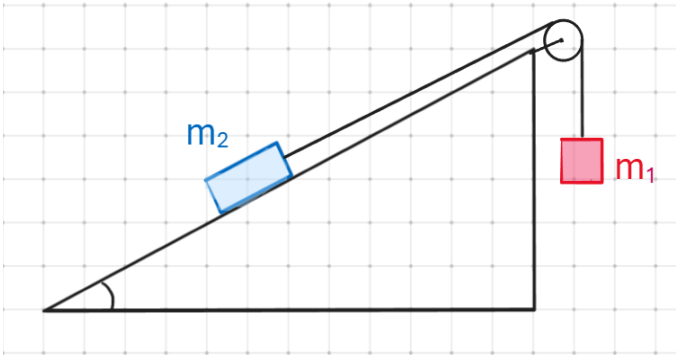

Рис. 3. Рисунок до завдання 2

Отримані результати зіставляються з результатами моделювання в GeoGebra «Зв'язані тіла» [https://www.geogebra.org/m/MQpSdK2A] (рис. 4). У моделі послідовно змінюються значення мас тіл m_1 і m_2, а також кут нахилу похилої площини, після чого результати моделювання порівнюються з попередньо виконаними розрахунками.

У процесі роботи також досліджуються умови, за яких система починає рухатися в один або інший бік, за яких значень параметрів прискорення дорівнює нулю, а також як зміна кута нахилу площини впливає на умову рівноваги та характер руху зв'язаних тіл.

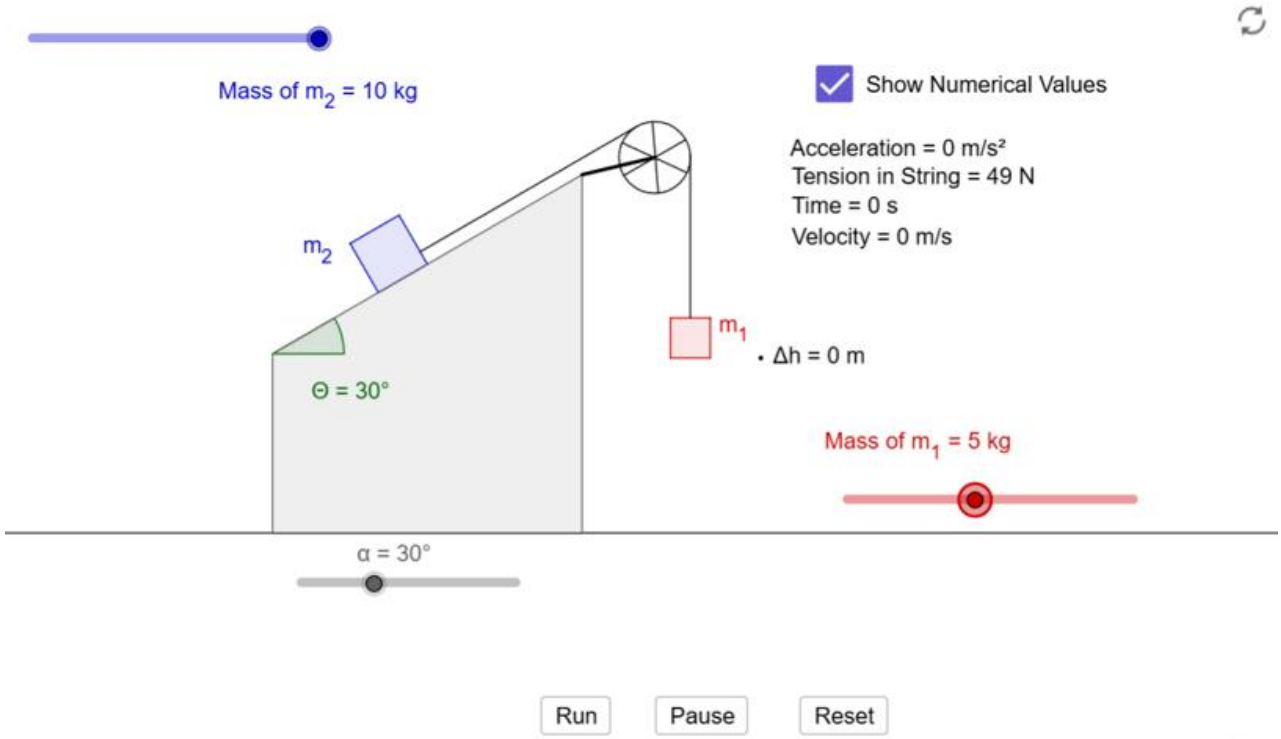

Рис. 4. Модель GeoGebra для дослідження руху зв'язаних тіл

Ще одним напрямом реалізації запропонованої методики є інтеграція динамічних математичних середовищ у цифрові освітні платформи, призначені для організації навчально-дослідницької діяльності учнів. Зокрема, GeoGebra може бути інтегроване у платформу Graasp, що дозволяє створювати структуровані цифрові дослідницькі простори з поєднанням теоретичних матеріалів, інструкцій, інтерактивних моделей і засобів фіксації результатів дослідження.

Прикладом такої інтеграції є дослідницький проєкт «Побудова перерізів многогранників», організований у платформі Graasp із використанням імплементованих моделей GeoGebra.

У межах цифрового дослідницького простору учні отримують доступ до інструкцій, інтерактивних моделей і завдань, що дозволяє поєднувати ознайомлення з алгоритмом побудови, виконання геометричних побудов та аналіз отриманих результатів у межах єдиного освітнього середовища (рис. 5).

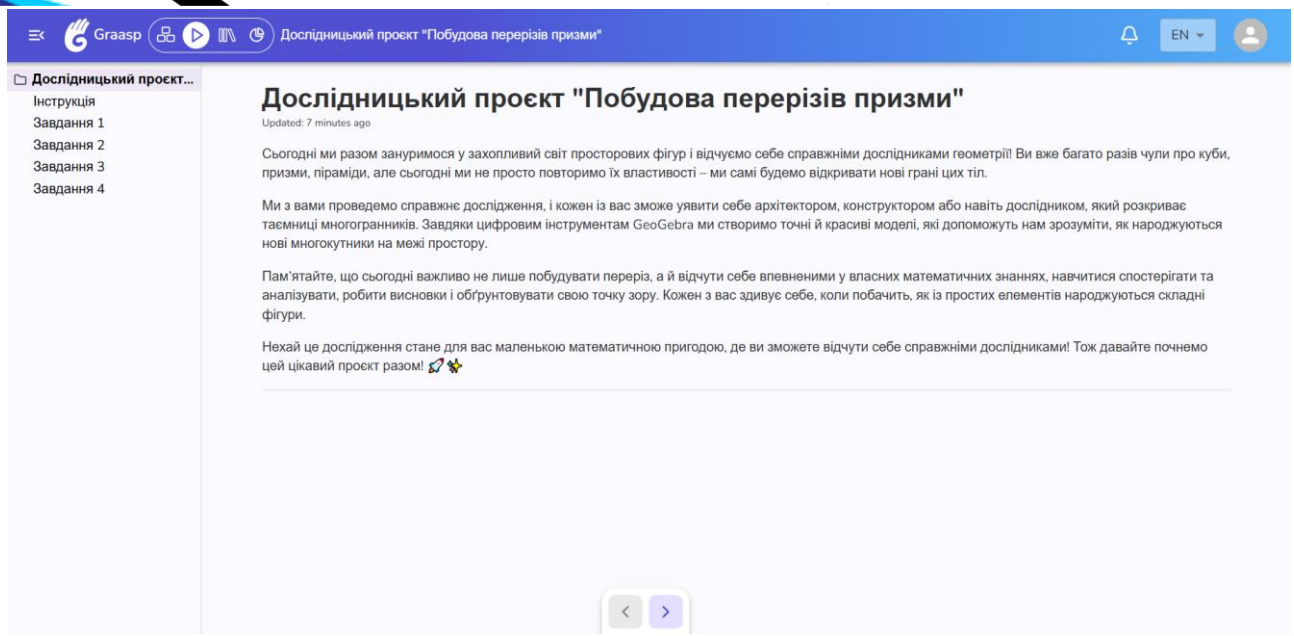

Рис. 5. Вступний екран цифрового дослідницького простору «Побудова перерізів многогранників»

На початковому етапі роботи учні ознайомлюються з інструкціями щодо побудови многогранників та перерізів у середовищі GeoGebra, а також з алгоритмом виконання дослідницьких завдань. Важливим компонентом організації роботи є необхідність фіксації результатів дослідження у вигляді скріншотів побудованих моделей та текстових пояснень, у яких учні обґрунтовують вибір точок і ребер, пояснюють особливості утворених перерізів та формулюють висновки щодо виявлених геометричних закономірностей (рис. 6).

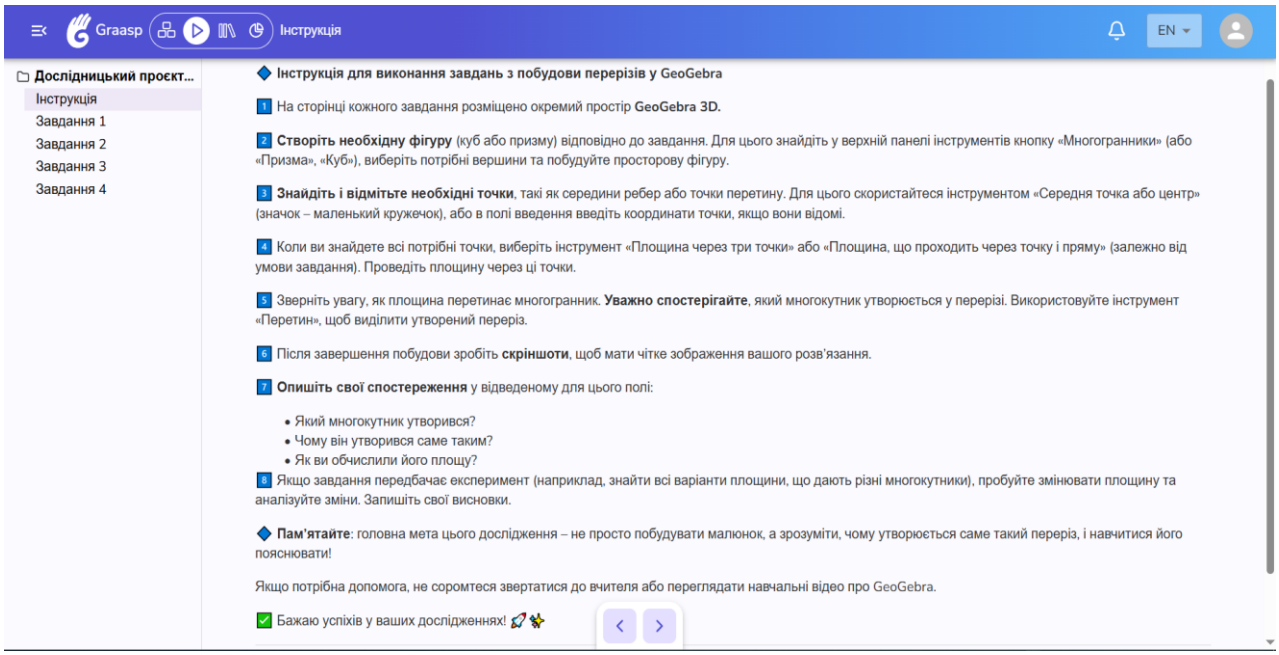

Рис. 6. Інструкція до виконання завдань у цифровому дослідницькому просторі

У першому завданні учні будують переріз куба, що проходить через середини трьох ребер, які виходять з однієї вершини. У процесі побудови визначаються точки перерізу, будується січна площина та аналізується форма отриманого многокутника. Після завершення побудови учні встановлюють, що у перерізі утворюється правильний трикутник, та обчислюють його площу (рис. 7).

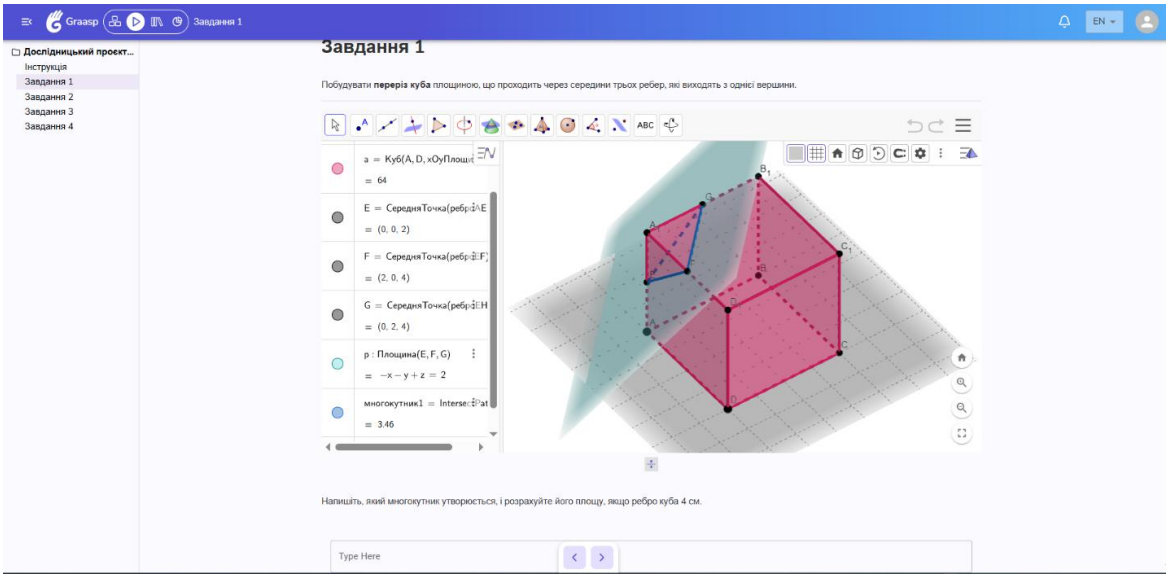

Рис. 7. Завдання 1 у цифровому дослідницькому просторі

Наступне завдання пов’язане з побудовою перерізу правильної чотирикутної призми, що проходить через середину ребра верхньої основи та протилежне ребро нижньої основи. У процесі роботи учні досліджують взаємне розміщення площини перерізу та елементів многогранника, пояснюють причини утворення прямокутника в перерізі та обчислюють його площу (рис. 8).

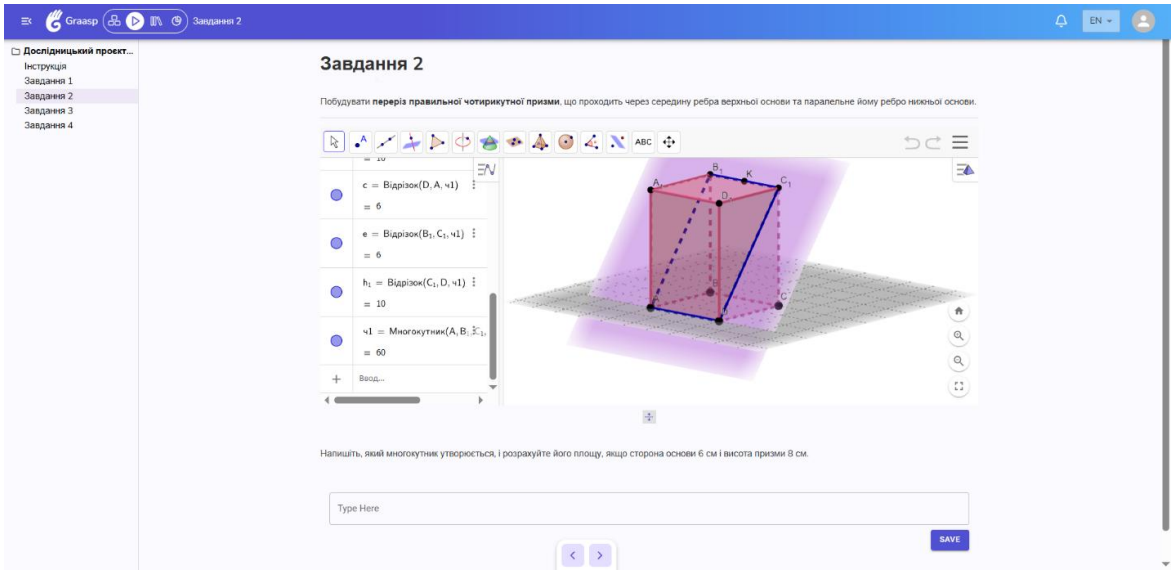

Рис. 8. Завдання 2 у цифровому дослідницькому просторі

Подальше ускладнення завдань передбачає роботу з правильною трикутною призмою, у якій площина проходить через середину одного з бічних ребер та діагональ протилежної бічної грані. Учні аналізують форму отриманого перерізу, досліджують його властивості та встановлюють, що в результаті побудови утворюється рівнобедрений трикутник (рис. 9).

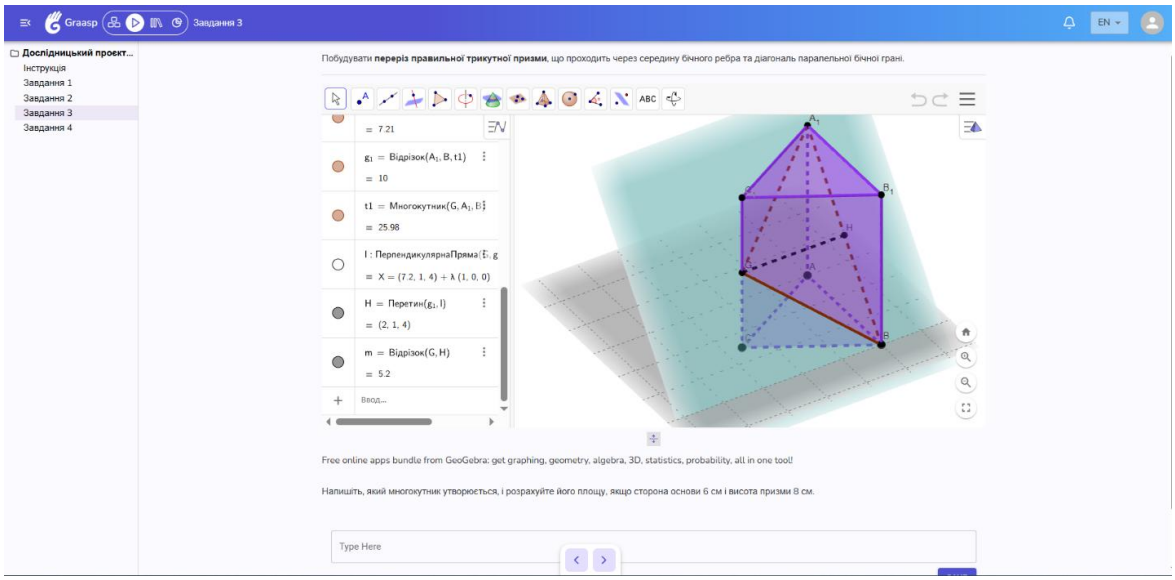

Рис. 9. Завдання 3 у цифровому дослідницькому просторі

Завершальне завдання має відкритий дослідницький характер і передбачає самостійний вибір учнями точок на поверхні куба для побудови січної площини. У процесі дослідження учні аналізують, які многокутники можуть утворюватися в перерізах куба, формулюють припущення щодо можливих результатів побудови та перевіряють їх у процесі роботи з моделлю GeoGebra (рис. 10).

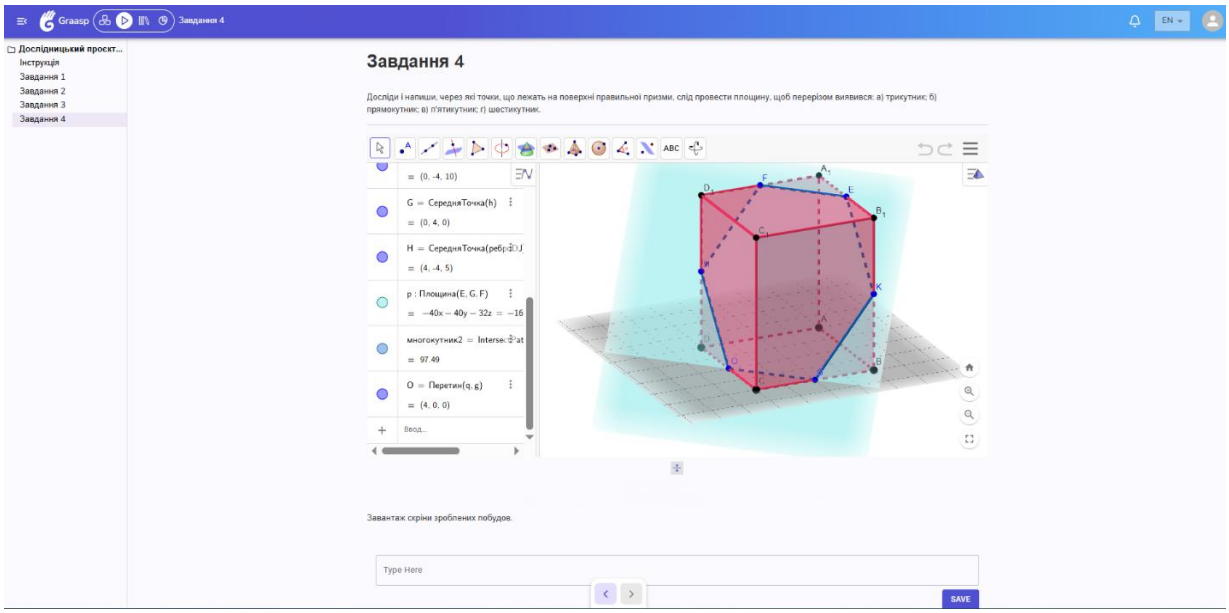

Рис. 10. Завдання 4 у цифровому дослідницькому просторі

Протягом виконання дослідницького проєкту учні фіксують результати спостережень, формулюють висновки та обґрунтовують отримані результати. Використання платформи Graasp у поєднанні з моделями GeoGebra дозволяє організувати цілісний цифровий дослідницький простір, у межах якого поєднуються виконання геометричних побудов, аналіз просторових конфігурацій, формулювання припущень і перевірка отриманих результатів.

Іншим прикладом реалізації запропонованої методики є використання середовища Desmos під час вивчення теми «Перетворення графіків функцій». Залежно від технічного забезпечення освітнього процесу та форми організації навчання (очної, дистанційної або змішаної) робота може виконуватися індивідуально або в групах. Учням надається посилання з кодом доступу до дослідницького проєкту Desmos, у якому організовано послідовне дослідження графіків квадратичної функції та їх перетворень (рис. 11).

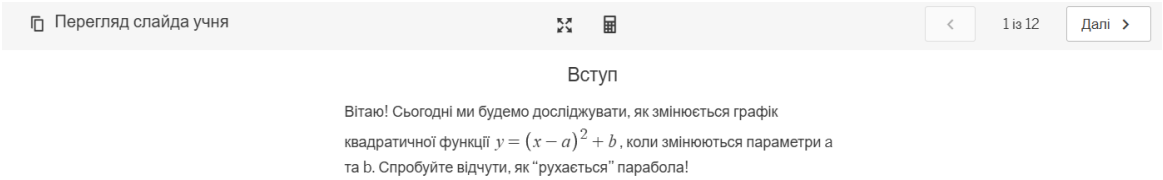

Рис. 11. Вступний слайд проєкту «Перетворення графіків функцій»

На першому етапі роботи учні аналізують, як змінюється графік функції $y = (x - a)^2 + b$ при різних значеннях параметрів *a* і *b* (рис. 12). За допомогою інтерактивних повзунків учні змінюють значення параметрів і спостерігають, як це впливає на положення графіка на координатній площині. У процесі дослідження встановлюється, що параметр a визначає зміщення параболи вздовж осі абсцис, тоді як параметр b впливає на її переміщення вздовж осі ординат.

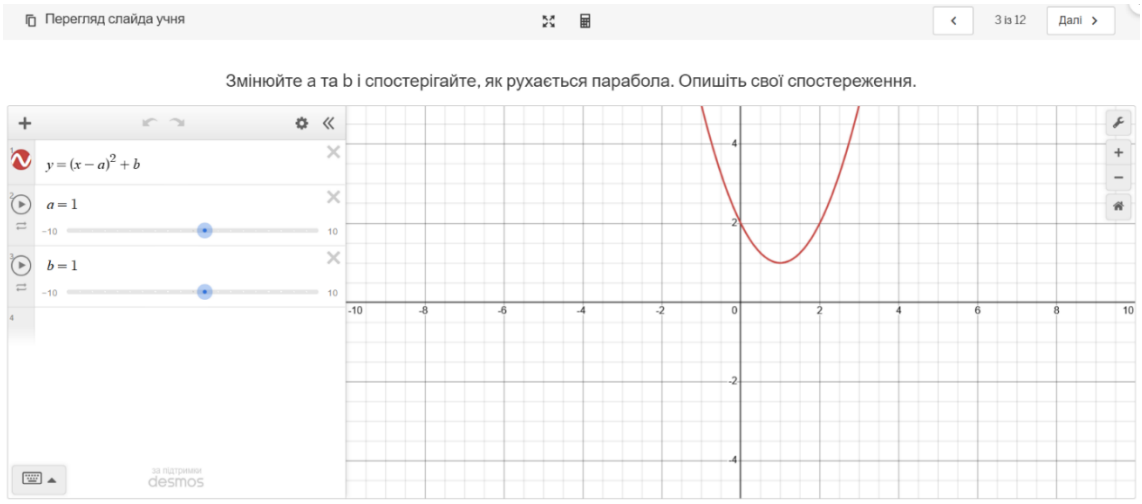

Рис. 12. Дослідження впливу параметрів a і b на графік функції $y = (x - a)^2 + b$

Наступний етап пов'язаний із дослідженням функції $y = -((x - a)^2 + b)$ (рис. 13). Учні аналізують, як знак «мінус» перед функцією впливає на вигляд графіка, встановлюють, що вітки параболи змінюють напрям, а сам графік стає симетричним відносно осі абсцис до графіка функції $y = (x - a)^2 + b$.

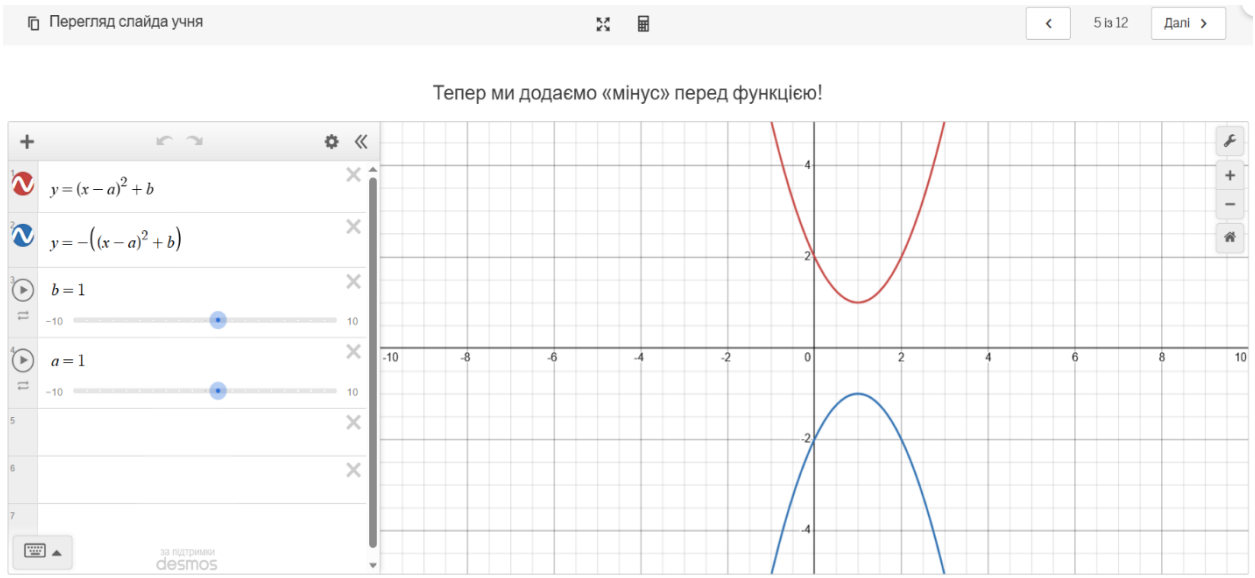

Рис. 13. Дослідження графіка функції $y = -((x - a)^2 + b)$

Подальша робота пов'язана з дослідженням функцій, що містять модуль. Під час аналізу функції $y = |(x - a)^2 + b|$ учні досліджують, за яких значень параметрів змінюється вигляд графіка, та встановлюють, що частини параболи, розташовані нижче осі абсцис, відображаються симетрично відносно осі Ox (рис. 14).

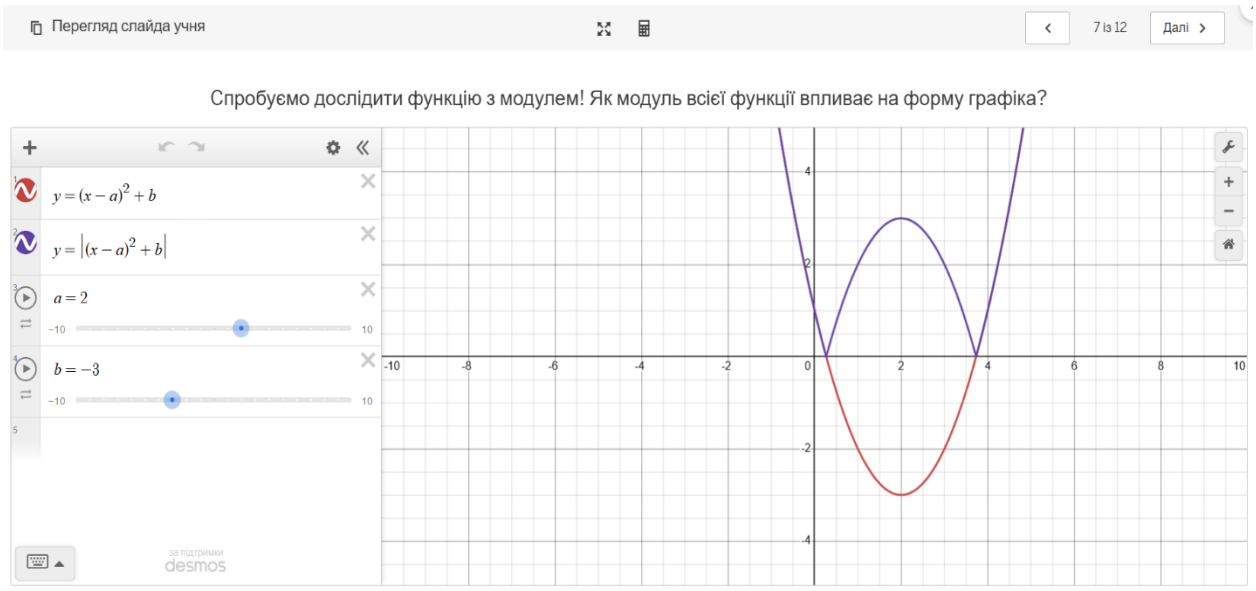

Рис. 14. Дослідження графіка функції $y = |(x - a)^2 + b|$

У процесі дослідження функції $y = |(|x| - a)^2 + b|$ учні аналізують вплив модуля аргументу на вигляд графіка та встановлюють особливості симетрії графіка відносно осі ординат (рис. 15).

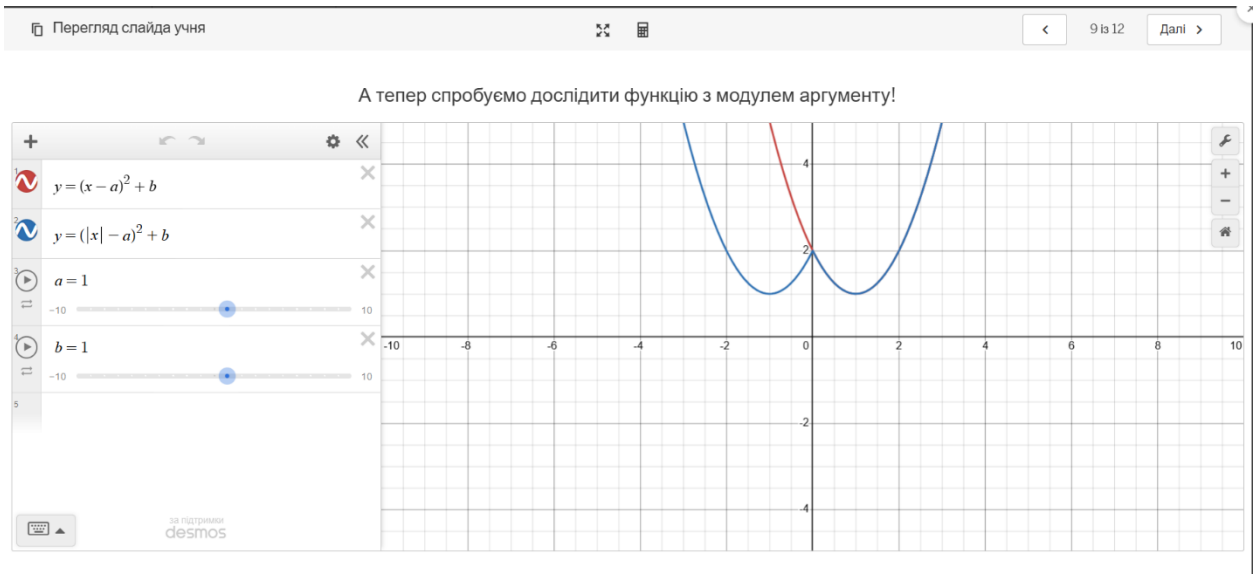

Рис. 15. Дослідження графіка функції $y = (|x| - a)^2 + b$

На завершальному етапі учням пропонується самостійно побудувати ескіз графіка функції $y = |(|x| - a)^2 + b|$, обираючи значення параметрів a і b та обґрунтовуючи особливості побудованого графіка (рис. 16).

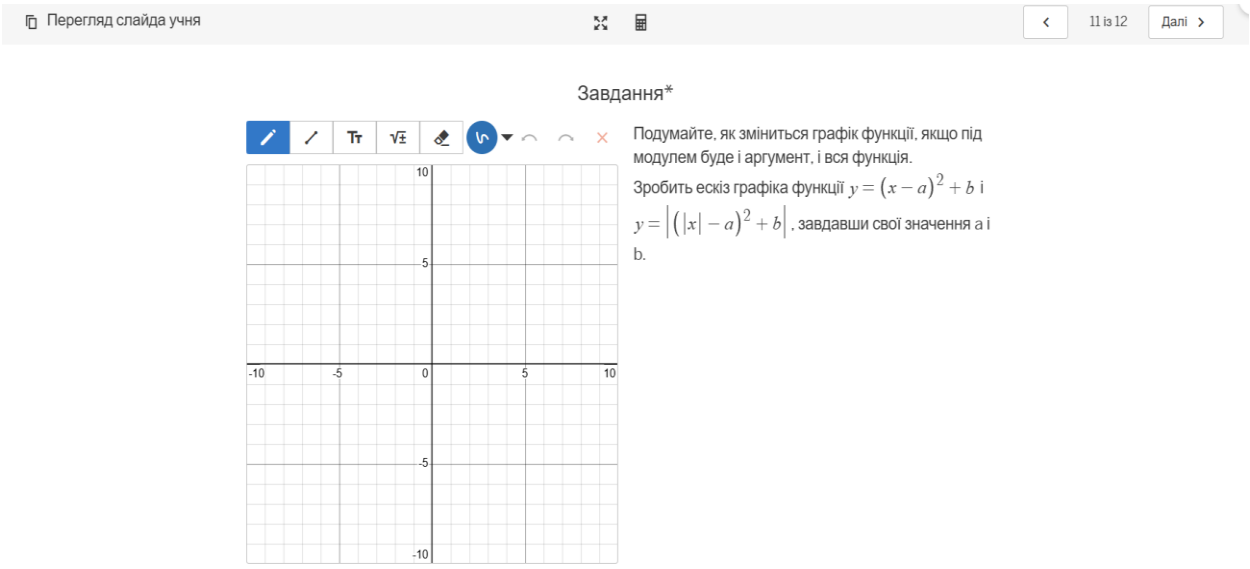

Рис. 16. Творче завдання з побудови графіка функції $y = |(|x| - a)^2 + b|$

У процесі роботи учні не лише змінюють параметри функцій і спостерігають за зміною графіків, а й формулюють припущення, порівнюють

різні випадки, записують висновки, завантажують результати дослідження та обговорюють їх з іншими учасниками роботи (рис. 17).

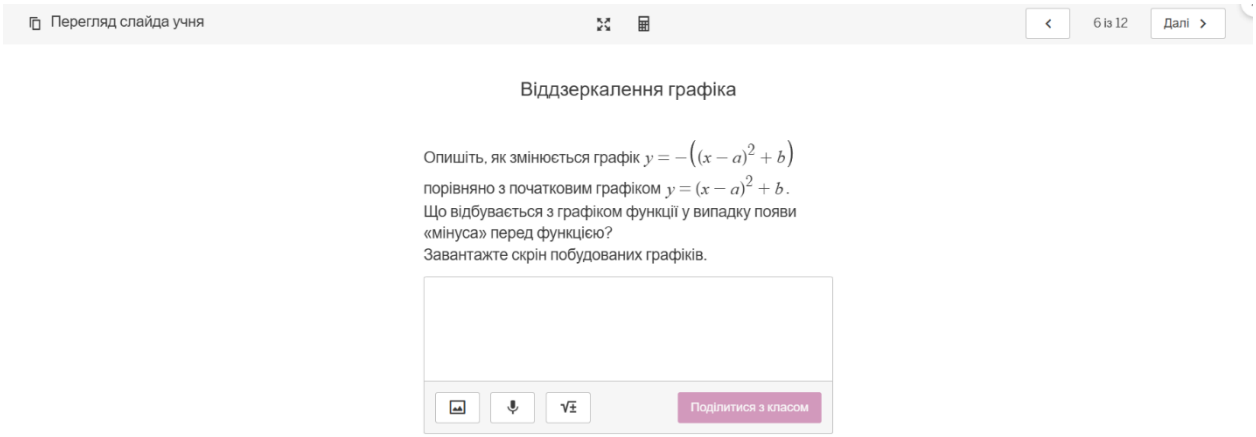

Рис. 17. Поля для відповідей учнів і завантаження результатів дослідження

Під час виконання завдань учитель координує навчально-дослідницьку діяльність учнів, спрямовує аналіз результатів та надає консультації у разі виникнення труднощів. Використання режиму викладача в середовищі Desmos дозволяє відстежувати хід виконання завдань у режимі реального часу, аналізувати відповіді учнів та організовувати обговорення результатів дослідження (рис. 18).

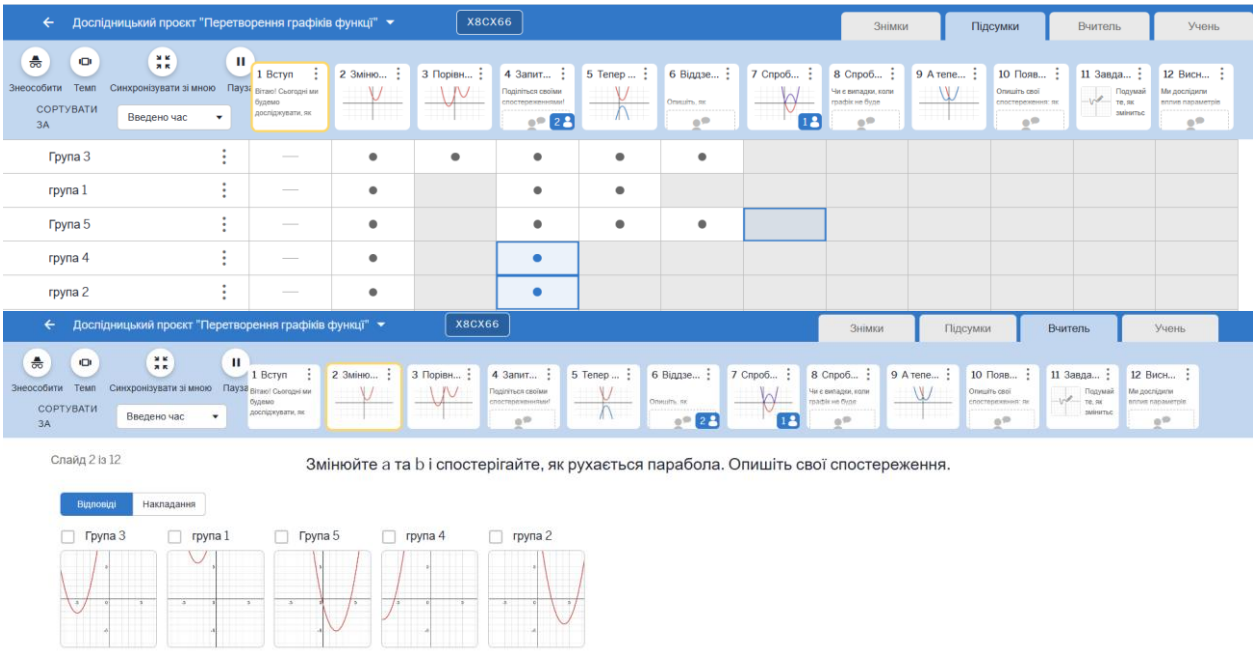

Рис. 18. Інтерфейс Desmos у режимі викладача

Для перевірки ефективності запропонованої методики використання динамічних математичних середовищ GeoGebra та Desmos було проведено педагогічний експеримент у 10-х та 11-х класах Одеського ліцею № 38 Одеської

міської ради Одеської області. Загалом у педагогічному експерименті взяли участь 96 учнів, з яких 36 були залучені до експериментальних груп, а 60 – до контрольних.

У 10-х класах експеримент проводився під час вивчення тем «Прямолінійний нерівномірний рух» і «Рух зв'язаних тіл» у курсі фізики та «Перетворення графіків функцій» у курсі алгебри. У 11-х класах досліджувалася ефективність використання GeoGebra та платформи Graasp у процесі виконання дослідницького проєкту «Побудова перерізів многогранників».

В експериментальних групах робота учнів організовувалася відповідно до етапів запропонованої методики таким чином, щоб робота з цифровими моделями не підміняла аналітичне розв'язування задач, побудову графіків і формулювання висновків, а використовувалася для перевірки отриманих результатів, дослідження закономірностей і аналізу змін моделей у процесі варіювання окремих параметрів. У контрольних групах навчання здійснювалося за традиційною методикою без застосування динамічних математичних середовищ.

Порівняльний аналіз результатів навчальних досягнень учнів експериментальних і контрольних груп здійснювався до та після завершення експериментального навчання. Статистична обробка отриманих результатів проводилася із використанням критерію Стьюдента для незалежних вибірок. Результати підсумкового оцінювання засвідчили статистично значуще підвищення якості знань в експериментальних групах порівняно з контрольними. Зокрема, під час вивчення тем з механіки у 10-х класах якість знань в експериментальній групі підвищилася з 49 % до 58 %, тоді як у контрольній групі – з 48 % до 52 %. Під час вивчення теми «Перетворення графіків функцій» у курсі алгебри відповідні показники змінилися з 53 % до 64 % в експериментальній групі та з 55 % до 58 % – у контрольній. У процесі виконання дослідницького проєкту «Побудова перерізів многогранників» у 11-х класах якість знань в експериментальній групі зросла з 51 % до 62 %, тоді як у контрольних групах – з 53 % до 55 %. Одержані результати підтвердили ефективність запропонованої методики використання динамічних математичних середовищ GeoGebra та Desmos для організації навчально-дослідницької діяльності учнів під час вивчення STEM-дисциплін фізико-математичного спрямування.

Висновки. У процесі дослідження теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено методику використання динамічних математичних середовищ GeoGebra та Desmos під час вивчення STEM-дисциплін фізико-математичного спрямування, основу якої становить поєднання аналітичного розв'язування задач, формулювання припущень і подальшої перевірки отриманих результатів у процесі роботи з динамічними моделями. Визначено та обґрунтовано основні принципи реалізації методики, педагогічні умови її ефективного впровадження, а також етапи організації навчально-дослідницької діяльності учнів із використанням цифрових математичних середовищ.

На прикладі завдань з механіки, алгебри та стереометрії обґрунтовано можливості використання GeoGebra, Desmos і платформи Graasp для організації дослідницької діяльності учнів, розвитку вмінь аналізувати математичні й фізичні моделі, встановлювати закономірності, досліджувати вплив параметрів на характер процесів і виконувати просторові побудови. Важливою особливістю запропонованої методики є використання динамічних математичних середовищ не як засобів демонстрації готових результатів, а як інструментів перевірки, дослідження та інтерпретації результатів попереднього аналітичного розв'язування задач.

Результати педагогічного експерименту засвідчили статистично значуще підвищення якості знань учнів експериментальних груп порівняно з контрольними, що підтвердило ефективність запропонованої методики.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми використання динамічних математичних середовищ у процесі навчання STEM-дисциплін. Перспективи подальших наукових розвідок пов'язані з розробленням методики використання GeoGebra, Desmos та інших цифрових математичних середовищ під час вивчення інших розділів математики й фізики, дослідженням можливостей інтеграції динамічних математичних середовищ із цифровими платформами для організації проєктної та колективної діяльності учнів, а також вивченням впливу таких засобів на розвиток дослідницьких умінь, просторового мислення та цифрової компетентності здобувачів освіти.

Література:

1. Державний стандарт профільної середньої освіти: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 25 липня 2024 р. № 851. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-2024-%D0%BF#Text.

2. Ботузова Ю. В. Динамічні моделі geogebra на уроках математики як основа STEM-підходу. Фізико-математична освіта. 2018. Випуск 3(17). С. 31–35. DOI: 10.31110/2413-1571-2018-017-3-005.

3. Гриб'юк О. О. Система динамічної математики GeoGebra як засіб підтримки загальних і спеціальних здібностей учнів в процесі дослідницького навчання предметів математичного циклу: з досвіду роботи. Фізико-математична освіта. 2020. Випуск 2(24). С. 37–51. DOI: 10.31110/2413-1571-2020-024-2-006.

4. Chechan B., Ampadu E., Pears A. Effect of using Desmos on high school students' understanding and learning of functions. EURASIA Journal of Mathematics, Science and Technology Education, 2023, 19(10), em2331. DOI: 10.29333/ejmste/13540.

5. Juandi D., Kusumah Y., Tamur M., Perbowo K., Wijaya T. A meta-analysis of GeoGebra software decade of assisted mathematics learning: what to learn and where to go? Heliyon. 2021. Vol. 7, No. 5. e06953. DOI: 10.1016/j.heliyon.2021.e06953.

6. Yohannes A., Chen H.-L. GeoGebra in mathematics education: a systematic review of journal articles published from 2010 to 2020. Interactive Learning Environments. 2023. Vol. 31, No. 1. P. 1–16. DOI: 10.1080/10494820.2021.2016861.

7. Zengin Y., Furkan H., Kutluca T. The effect of dynamic mathematics software GeoGebra on student achievement in teaching of trigonometry. Procedia – Social and Behavioral Sciences. 2012. Vol. 31. P. 183–187. DOI: 10.1016/j.sbspro.2011.12.038.

References:

1. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2024). *Derzhavnyi standart profilnoi serednoi osvity* [State standard of specialized secondary education] (Resolution No. 851, July 25, 2024). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-2024-%D0%BF#Text

2. Botuzova, Yu. V. (2018). Dynamichni modeli GeoGebra na urokakh matematyky yak osnova STEM-pidkhodu [Geogebra Dynamic Models At The Mathematics Lessons As A Stem-Approach]. *Physical and Mathematical Education*, 3(17), 31–35. https://doi.org/10.31110/2413-1571-2018-017-3-005 [in Ukrainian].

3. Hrybiuk, O. O. (2020). Systema dynamichnoi matematyky GeoGebra yak zasib pidtrymky zahalnykh i spetsialnykh zdibnostei uchniv v protsesi doslidnytskoho navchannia predmetiv matematychnoho tsyklu: z dosvidu roboty [System of dynamic mathematics of GeoGebra as a means of supporting general and special abilities of students in the process of research learning: practical work experience]. *Physical and Mathematical Education*, 2(24), 37–51. https://doi.org/10.311 10/2413-1571-2020-024-2-006 [in Ukrainian].

4. Chechan, B., Ampadu, E., & Pears, A. (2023). Effect of using Desmos on high school students' understanding and learning of functions. *EURASIA Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 19(10), em2331. https://doi.org/10.29333/ejmste/13540.

5. Juandi, D., Kusumah, Y., Tamur, M., Perbowo, K., & Wijaya, T. (2021). A meta-analysis of GeoGebra software decade of assisted mathematics learning: what to learn and where to go? Heliyon, 7(5), e06953. https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2021.e06953.

6. Yohannes, A., & Chen, H.-L. (2023). GeoGebra in mathematics education: a systematic review of journal articles published from 2010 to 2020. *Interactive Learning Environments*, 31(1), 1–16. https://doi.org/10.1080/10494820.2021.2016861.

7. Zengin, Y., Furkan, H., & Kutluca, T. (2012). The effect of dynamic mathematics software GeoGebra on student achievement in teaching of trigonometry. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 31, 183–187. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.12.038.

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 376.4-373.2.016:616.896

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1216-1226

Орленко Ірина Миколаївна доктор філософії PhD, доцент, доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, https://orcid.org/0000-0002-6322-0217

Шаргородська Ганна Сергіївна студентка першого курсу магістратури ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ СЕРЕДНЬОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРУ

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз особливостей розвитку мовлення у дітей середнього дошкільного віку з розладами аутистичного спектру та окреслено зміст логопедичної роботи, що відповідає сучасним підходам спеціальної й інклюзивної освіти. Актуальність проблеми зумовлена зростанням кількості дітей з РАС, варіативністю проявів порушення та необхідністю раннього втручання саме в середньому дошкільному віці, коли інтенсивно формуються комунікація, наслідування, спільна увага, словник, граматична будова та зв’язне мовлення. Метою статті є теоретично обґрунтувати особливості мовленнєвого розвитку дітей середнього дошкільного віку з РАС та визначити пріоритетні напрями логопедичної роботи з ними. У роботі використано методи аналізу, порівняння, узагальнення та систематизації наукових джерел з логопедії, спеціальної педагогіки, психології розвитку й практик альтернативної та додаткової комунікації. Узагальнено, що для дітей з РАС найбільш типовими є порушення комунікативної спрямованості мовлення, недостатність мовленнєвої ініціативи, труднощі розуміння зверненого мовлення, обмежений словниковий запас, аграматизми, ехолалії, стереотипні висловлювання, порушення діалогічної взаємодії, просодики та використання невербальних засобів спілкування. Доведено, що ефективна логопедична допомога має спиратися на індивідуалізацію, опору на сильні сторони дитини, розвиток довербальної комунікації, формування мотивації до взаємодії, поетапний перехід від пасивного до активного словника, включення альтернативної та додаткової комунікації, а також тісну співпрацю фахівців і сім’ї. Практичне значення статті полягає в систематизації тих напрямів корекційно-розвиткової роботи, які можуть бути використані логопедами, вихователями та асистентами дитини під час побудови індивідуальної траєкторії супроводу. Перспективи подальших досліджень пов’язані з емпіричною перевіркою результативності комплексних

програм мовленнєвого розвитку дітей середнього дошкільного віку з РАС в умовах інклюзивного та спеціального освітнього середовища.

Ключові слова: розлади аутистичного спектру, середній дошкільний вік, мовленнєвий розвиток, логопедична робота, комунікація, альтернативна та додаткова комунікація, раннє втручання.

Orlenko Iryna Mykolaivna Doctor of Philosophy PhD, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Special and Inclusive Education, South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynskyi, Odesa, https://orcid.org/0000-0002-6322-0217

Shargorodskaya Hanna Serhiivna, first-year master's student, South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynskyi, Odesa

SPEECH DEVELOPMENT FEATURES IN MIDDLE PRESCHOOL-AGE CHILDREN WITH AUTISM SPECTRUM DISORDERS

Abstract. The article presents a theoretical analysis of speech development features in middle preschool-age children with autism spectrum disorders and outlines the content of speech therapy support that meets contemporary approaches in special and inclusive education. The relevance of the topic is determined by the growing number of children with ASD, the variability of speech and communication impairments, and the need for early intervention during the middle preschool period, when communication, imitation, joint attention, vocabulary, grammar, and coherent speech develop most intensively. The purpose of the study is to theoretically substantiate the speech development features of middle preschool-age children with ASD and to identify priority areas of speech therapy work with this population. The research methods include analysis, comparison, generalization, and systematization of scientific sources in speech therapy, special pedagogy, developmental psychology, and augmentative and alternative communication practices. It is generalized that children with ASD typically demonstrate impaired communicative orientation of speech, reduced speech initiative, difficulties in understanding addressed speech, limited vocabulary, agrammatisms, echolalia, stereotyped utterances, poor dialogic interaction, prosodic difficulties, and insufficient use of nonverbal means of communication. It is proved that effective speech therapy support should be based on individualization, reliance on the child’s strengths, development of pre-verbal communication, formation of motivation for interaction, a gradual transition from passive to active vocabulary, inclusion of augmentative and alternative communication tools, and close cooperation between specialists and the family. The practical value of the article lies in the systematization of correctional and developmental directions that can be used by speech therapists, preschool teachers, and teaching assistants when designing an individual support trajectory for a child. Prospects for further research are

related to empirical verification of the effectiveness of comprehensive speech development programs for middle preschool-age children with ASD in inclusive and special educational settings.

Keywords: autism spectrum disorders, middle preschool age, speech development, speech therapy, communication, augmentative and alternative communication, early intervention.

Постановка проблеми. Сучасна система спеціальної та інклюзивної освіти в Україні потребує науково обґрунтованих підходів до супроводу дітей з розладами аутистичного спектру (РАС), оскільки саме ця категорія дітей демонструє виразну неоднорідність психофізичного й мовленнєвого розвитку. Мовлення у дітей середнього дошкільного віку виконує не лише номінативну функцію, а й забезпечує формування соціальної взаємодії, пізнавальної активності, регуляції поведінки, розвитку гри та передумов навчальної діяльності. Для дітей з РАС мовлення часто не стає повноцінним засобом комунікації, що зумовлює труднощі соціалізації, зростання поведінкових проявів і зниження ефективності освітнього процесу. Середній дошкільний вік є сенситивним періодом для формування словника, граматичної будови мовлення, діалогічної взаємодії, спільної уваги та комунікативної ініціативи. Саме тому проблема розвитку мовлення дітей з РАС має не лише теоретичне, а й безпосереднє практичне значення для логопедів, вихователів, асистентів дитини, психологів та батьків, які беруть участь у побудові індивідуальної траєкторії підтримки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема мовленнєвого розвитку дітей з РАС посідає важливе місце в сучасних дослідженнях з логопедії, спеціальної педагогіки та психології розвитку. Н. В. Базима акцентує увагу на своєрідності формування мовленнєвої активності у дітей з аутизмом, описує труднощі розуміння зверненого мовлення, обмеженість словника, наявність ехолалій та недостатність комунікативної мотивації [1].

У комплексній програмі розвитку дітей дошкільного віку з аутизмом «Розквіт» обґрунтовано важливість розвитку довербальної комунікації, жестів, спільної уваги та поступового переходу до використання слів і фраз як засобу реальної взаємодії [2]. В. В. Тарасун розглядає логопедичну допомогу як систему, що має спиратися на результати діагностики, прогнозування труднощів і випереджувальний характер корекційного впливу [3]. У новітніх публікаціях також підкреслюється значення раннього втручання, міждисциплінарної співпраці та застосування індивідуалізованих стратегій логопедичної роботи з дітьми з РАС [10; 11; 12]. Водночас аналіз наукових джерел засвідчує, що питання розвитку мовлення дітей саме середнього дошкільного віку з РАС потребує подальшої систематизації з урахуванням комунікативної, когнітивної, сенсомоторної та соціально-емоційної складових. Недостатньо узагальненими залишаються також пріоритетні напрями логопедичної роботи, які поєднували б

розвиток розуміння мовлення, формування комунікативного наміру, підтримку мовленнєвої ініціативи та використання засобів альтернативної й додаткової комунікації.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні особливостей розвитку мовлення у дітей середнього дошкільного віку з розладами аутистичного спектру та визначенні пріоритетних напрямів логопедичної роботи з цією категорією дітей.

Виклад основного матеріалу. Мовленнєвий розвиток дитини дошкільного віку є поетапним процесом, у якому взаємопов'язані сенсорний досвід, предметно-практична діяльність, наслідування, емоційний контакт із дорослим і поступове оволодіння мовними засобами. У середньому дошкільному віці в нормі інтенсивно розвиваються фонетико-фонематичний, лексичний, граматичний і комунікативний компоненти мовлення. Проте у дітей з РАС цей процес є нерівномірним: від затримки появи перших слів і фраз до виразного порушення прагматичного використання мовлення навіть за достатнього словникового запасу [10].

Узагальнення наукових джерел дає підстави констатувати, що у дітей з РАС труднощі спостерігаються як у сфері експресивного, так і в сфері імпресивного мовлення. Найтиповішими виявами є знижена реакція на звернене мовлення, фрагментарне розуміння інструкцій, труднощі встановлення контакту, обмежене використання жестів, погляду та міміки, ехолалії, стереотипні мовленнєві конструкції, аграматизми, просодичні порушення, недостатня здатність підтримувати діалог і використовувати мовлення відповідно до ситуації. Відмітною рисою особи з РАС є порушення саме прагматичної сторони мовлення [1; 10].

Отже, центральною проблемою є не лише затримка формування окремих мовних одиниць, а передусім недостатня комунікативна спрямованість мовлення, що виявляється у трунощах повноцінного сприймання вербальної інформації, а також в неспроможності адекватно будувати мовленнеєві висловлювання й організовувати взаємодію з оточенням відповідно до ситуації. Найчастіше мовлення використовується як інструмент для вираження власних потреб і їх задоволення. Дослідження Н. В. Базими свідчать, що дошкільники з аутизмом мають нижчий рівень сформованості мовленнєвої активності порівняно з дітьми без психофізичних порушень, а їхня взаємодія з дорослими та однолітками часто характеризується вибірковістю, нестійкістю та ситуативністю [1]. У зв'язку з цим розвиток мовлення має розглядатися не ізольовано, а в єдності з формуванням спільної уваги, наслідування, мотивації до взаємодії, ігрової діяльності та емоційного контакту. Без формування цих передумов вербальне мовлення нерідко залишається механічним, ситуативним або нефункціональним. У логодидактичному підході В. В. Тарасун особливої ваги набуває випереджувальний характер корекційної роботи: фахівець має не лише фіксувати актуальні труднощі, а й прогнозувати зони найближчих і віддалених утруднень, щоб своєчасно запобігати вторинним порушенням [3].

Для дітей середнього дошкільного віку з РАС це означає необхідність ранньої діагностики стану довербальної та мовленнєвої комунікації, визначення сильних сторін дитини й побудови індивідуальної програми супроводу, у якій поєднуються мовленнєві, когнітивні, сенсомоторні та поведінкові цілі.

Науковиця наголошує, що під час визначення індивідуального рівня комунікативно-мовленнєвого розвитку дитини з аутизмом необхідно звертати увагу на низку ключових аспектів. Важливо з'ясувати, які саме засоби комунікації (жести, звуки чи слова) дитина використовує для взаємодії з іншими людьми та чи є це використання усвідомленим та цілеспрямованим. Якщо дитина використовує слова, слід оцінити, чи мають вони узагальнювальне номінативне значення чи прив'язуються до конкретного об'єкта чи ситуації. У випадку наявності ехолалій доцільно оцінювати не стільки складність висловлювань, скільки їхню функціональність та застосування для номінації. Якщо мовлення дитини представлено словосполученнями або реченнями, важливо визначити, вони незмінними мовленнєвими шаблонами чи може використовуватися в різних комбінаціях.

Дослідниця Т. О. Куценко в своїх працях зазначає, що діти з РАС мають значні труднощі в розподілі уваги, це може проявлятися труднощами у засвоєнні знань в розвиткові експресивного мовлення та семантичної сторони мовлення. Також немовленнєві діти не формують власні запитання, не компенсують відсутність мовлення за допомогою жестів чи міміки та не ініціюють та не підтримують діалог [4].

Матеріали програми «Розквіт» переконливо доводять, що розвиток мовлення має починатися з формування базової довербальної комунікації: встановлення зорового контакту, спільної уваги, розуміння простих комунікативних жестів, виконання одно- й двокомпонентних інструкцій, наслідування звуків, рухів і дій із предметами [2]. Лише за умови наявності комунікативного наміру слово поступово набуває для дитини функції звернення, прохання, відмови, коментування або спільного переживання. Тому ефективною є така логопедична робота, яка не зводиться до механічного «постановлення» мовлення, а занурює мовленнєві вправи в реальні комунікативні ситуації.

Вчена І. П. Логвінова наголошує, що знижений рівень сформованості невербального компоненту комунікативної діяльності призводить до затримки формування жестової репрезентації і до неготовності оволодіння комунікативноспрямованою вербальною поведінкою. Ці особливості зумовлюють уповільнення формування жестової репрезентації та ускладнюють перехід до цілеспрямованої вербальної комунікації. Наслідком є труднощі у становленні повноцінного спілкування, що негативно позначається на соціалізації та інтеграції РАС в суспільство. В основі психокорекційної моделі лежать невербальні дії (зоровий контакт, жестикуляція, здатність до спільної уваги та взаємного реагування). Для розвитку цих дій доцільно застосовувати підходи, що базуються на емоційно-чуттєвій та тілесній взаємодії значущого дорослого з

дитиною. Дослідження показали, що взаємодія зі знайомим дорослим, яка грунтується на механізмах емоційної прив'язаності та врахуванні комунікативного контексту. Саме така взаємодія є основою комунікативної та соціальної взаємодії дитини. Також описані теоретичні положення, що лежать в основі невербальної комунікації, а саме емоційно-особистісна форма взаємодії [5].

В своїй монографії Д. Шульженко зазначає, що розвиток комунікації у дітей з РАС - це складний корекційний процес, спрямований на створення бази для взаємодії з оточенням. Він передбачає формування пізнавальних, регулятивних та емоційних навичок, що є фундаментом особистісного розвитку та базовими передумовами навчання (розуміння інструкції, наслідування, здатність до спільної діяльності). Цей етап є критичним, оскільки враховує індивідуальні особливості дитини: від наявності мовлення до повної мутичності. Також вчена стверджує, що спеціальна освіта для дітей з РАС є надзвичайно важливим засобом корекції дошкільників.Освітній процес повинен будуватися на принципах індивідуалізації, структурованості та передбачуваності.

Ефективна корекція можлива за умов комплексного підходу, який поєднує педагогічну, психологічну та корекційну роботу [8].

Теоретичний аналіз дозволяє виокремити пріоритетні напрями логопедичної роботи з дітьми середнього дошкільного віку з РАС. По-перше, це розвиток комунікативної мотивації та ініціативи: створення ситуацій вибору, комунікативної потреби, емоційно значущої взаємодії з дорослим. По-друге, формування розуміння зверненого мовлення через опору на предметні дії, візуальну підтримку, повторюваність і ритуалізовані побутові ситуації. По-третє, активізація пасивного словника та його переведення в активний за допомогою наслідування, ігор із коментуванням, сюжетних дій, спільного читання та мовленнєвого супроводу діяльності [1, 2].

За спостереженнями багатьох вчених зоровий контакт у дітей з РАС зазвичай нетривалий, оскільки навіть коротка взаємодія з найближчим оточенням може викликати у них звичайний дискомфорт. Загалом для таких дітей характерні, швидке виснаження у процесі комунікації та підвищена сенсорна чутливість, що зумовлює болісне сприймання навіть позитивних контактів із середовищем. У частини дітей з РАС мовленнеєво-комунікативні труднощі можуть бути не на стільки вираженими та комплексними. Деякі діти мають достатній для свого віку словниковий запас, відносно-сформовану лексико-граматичну систему мовлення, активно використовують жести. Але все ж таки провідними залишаються порушення саме комунікативної функції мовлення. Більшості дошкільників з РАС притаманні емоційна вразливість, вибірковість у встановленні соціальних контактів і схильність тривалий час фіксуватися на негативному досвіді. У багатьох дітей формуються індивідуальні поведінкові обмеження, пов'язані з актуалізацією страхів або попередніх неприємних ситуацій. В результаті це суттєво ускладнює розвиток взаємодії з оточенням і сприяє закріпленню стереотипних форм поведінки.

Дослідження в галузі логопедії з використанням сучасного інструменту «Talk To Me» показали позитивний вплив на мовленнєвий розвиток дітей з РАС. Польські дослідники дійшли висновків, що мобільний застосунок стимулює мовлення через відтворення улюбленого відеоконтенту за умови голосової активності дитини, а оцінювання результатів до, під час та після втручання дозволило відстежувати позитивну динаміку змін. Аналіз результатів дослідження показав покращення комунікативних навичок, підвищення концентрації уваги, зростання мотиваційного фактору мовлення. Методика передбачає індивідуальний підхід (налаштування рівня складності завдань відповідно до мовленнєвих можливостей дитини). Разом з поведінковими підходами та традиційною логопедичною терапією використання цифрових інструментів значно підвищує ефективність логопедичної терапії у дітей з РАС [12].

Американські психологи та логопеди досліджували різні методики (Денверська модель раннього втручання та логопедична методика PROMPT) з метою ефективності раннього втручання для формування функціонального мовлення у дітей з РАС. В дослідженні приймали участь немовленнєві діти та діти, які не використовували слова для активного мовлення. Основна увага приділялася розвитку ехореакцій, комунікації, розумінні зверненого мовлення та появі перших слів. Результати показали позитивну динаміку навіть у дітей з тяжкими мовленнєвими труднощами, оскільки поєднує поведінкові, ігрові та моторномовленнєві підходи у роботі з дітьми з РАС [11].

Окремим напрямом виступає розвиток діалогічних умінь і мовленнєвої гнучкості. Для дітей з РАС важливими є навчання чергуванню реплік, очікуванню відповіді, використанню звертань, простих формул ввічливості, а також розширенню функцій висловлювання: від називання до прохання, повідомлення, питання й коментування. У випадках, коли вербальне мовлення відсутнє або істотно обмежене, доцільним є залучення засобів альтернативної та додаткової комунікації (жести, візуальні символи, PECS, Makaton тощо), але обов’язково з одночасним словесним супроводом, що стимулює мовленнєвий розвиток, а не підміняє його [2, 12].

Дослідниця Р. Павлюк зазначає, що логопедична робота з дітьми з РАС передбачає поєднання індивідуальних і групових форм занять та здійснюється поетапно – від адаптації, створення сприятливої, безпечної атмосфери до розвитку комунікативної компетентності та вдосконалення мовлення в природніх умовах. Спостереження вчених доводять, що застосування візуальних засобів значно сприяє пришвидшенню мовленнєвого розвитку дітей з РАС. Але для дітей, у яких не формується повноціннне усне мовлення, методи альтернативної та додаткової комунікації фактично стають основним і єдиним способом взаємодії з оточенням [7].

Сучасні дослідження підкреслюють, що недостатня здатність дитини з РАС повідомляти про свої потреби нерідко зумовлює небажану поведінку, яка фактично виконує комунікативну функцію [6].

Відтак логопедична робота має включати формування функціонально значущих способів повідомлення про бажання, відмову, дискомфорт, прохання про допомогу чи завершення діяльності. Ефективність такої роботи істотно зростає за умови узгодженості дій усіх учасників супроводу: логопеда, вихователя, практичного психолога, асистента дитини та батьків. Австралійські дослідження на основі кластерного аналізу показали, що розвиток мовлення у дітей з аутизмом є неоднорідним і може відбуватися за різними траєкторіями. Особливо варіативними є діти з мінімальним розвитком мовлення – від значного прогресу за рік, до відсутності позитивної динаміки взагалі; тоді коли діти з високим рівнем рецептивного мовлення, але низьким експресивним з часом залишалися стабільними. Важливим предиктором подальшого мовленнеєвого розвитку є рецептивний словниковий запас та оволодіння фонемним складом мовлення [9].

Важливим аспектом логопедичної допомоги дітям середнього дошкільного віку з РАС є забезпечення систематичності та наступності корекційно-розвиткової роботи. Ефективність мовленнєвого розвитку значною мірою залежить від узгодженості дій усіх учасників освітнього та корекційного процесу, оскільки сформовані мовленнєві навички потребують постійного закріплення в різних видах діяльності. Саме тому логопедична робота має інтегруватися у повсякденне життя дитини та реалізовуватися не лише під час спеціально організованих занять, а й у процесі ігрової, побутової та соціальної взаємодії. Особливого значення набуває співпраця фахівців із батьками, які виступають активними учасниками формування мовленнєвої та комунікативної компетентності дитини з РАС. Консультативна підтримка сім'ї сприяє створенню єдиного корекційного простору, що забезпечує послідовність вимог, стабільність комунікативних стратегій та перенесення сформованих навичок у природні життєві ситуації.

Наукові дослідження підтверджують, що регулярне включення батьків у корекційний процес позитивно впливає на динаміку розвитку експресивного й імпресивного мовлення, а також сприяє підвищенню соціальної активності дитини. Важливо враховувати, що мовленнєвий розвиток дітей з РАС безпосередньо пов'язаний із рівнем сенсорної регуляції, емоційної стабільності та сформованістю навичок самоконтролю. Підвищена сенсорна чутливість, характерна для багатьох дітей з аутизмом, може істотно ускладнювати процес сприймання мовленнєвої інформації та знижувати ефективність комунікативної взаємодії. У зв'язку з цим корекційна робота повинна здійснюватися з урахуванням індивідуального сенсорного профілю дитини, темпу її діяльності та рівня психоемоційного навантаження.

Таким чином, сучасний підхід до логопедичного супроводу дітей з РАС передбачає комплексне поєднання мовленнєвих, психолого-педагогічних і соціально-комунікативних технологій, спрямованих на формування функціональної комунікації та успішної соціалізації дитини.

Отже, теоретичний аналіз свідчить, що мовленнєві труднощі дітей середнього дошкільного віку з РАС мають комплексний характер і охоплюють порушення комунікативної функції мовлення, його структурних компонентів і соціального використання. Це зумовлює необхідність комплексної, поетапної та індивідуалізованої логопедичної допомоги, у центрі якої перебуває не лише слово як мовна одиниця, а комунікація як засіб взаємодії та включення дитини в соціальне середовище.

Висновки. У результаті теоретичного аналізу встановлено, що мовленнєвий розвиток дітей середнього дошкільного віку з розладами аутистичного спектру характеризується специфічною нерівномірністю, порушенням комунікативної спрямованості мовлення, труднощами розуміння зверненого мовлення, обмеженням словникового запасу, наявністю ехолалій, стереотипних висловлювань і недостатньою сформованістю діалогічної взаємодії. Виявлено, що мовленнєві порушення у дітей з РАС мають комплексний характер і охоплюють не лише структурні компоненти мовлення, а й особливості його соціального та функціонального використання. У багатьох випадках труднощі комунікації поєднуються з порушеннями емоційного контакту, сенсорної регуляції, спільної уваги та здатності до соціальної взаємодії, що значно ускладнює процес формування повноцінного мовлення.

Визначено, що ключовими передумовами ефективного мовленнєвого розвитку є формування довербальної комунікації, спільної уваги, мотивації до взаємодії, наслідування та функціонального використання мовних і немовних засобів спілкування. Доведено, що саме розвиток комунікативного наміру та здатності дитини використовувати мовлення для взаємодії з оточенням створює основу для подальшого формування експресивного й імпресивного мовлення. Водночас ефективність логопедичного впливу значною мірою залежить від урахування індивідуальних особливостей психофізичного розвитку дитини, рівня її сенсорної чутливості, пізнавальних можливостей і сформованості емоційно-вольової сфери.

Обґрунтовано, що логопедична робота з дітьми середнього дошкільного віку з РАС має бути комплексною, ранньою, системною, індивідуалізованою та міждисциплінарною. Вона повинна поєднувати розвиток розуміння мовлення, активізацію словника, формування фразового й діалогічного мовлення, використання засобів альтернативної та додаткової комунікації, а також активне залучення сім’ї до корекційно-розвиткового процесу. Особливої значущості набуває створення єдиного корекційно-освітнього простору, у межах якого забезпечується узгодженість дій логопеда, вихователя, практичного психолога, асистента дитини та батьків. Саме така взаємодія сприяє перенесенню сформованих мовленнєвих навичок у природні життєві ситуації та підвищує ефективність соціалізації дітей з РАС.

Теоретичний аналіз сучасних наукових джерел також засвідчив перспективність використання інноваційних підходів і цифрових технологій у

логопедичній практиці. Поєднання традиційних логопедичних методик із поведінковими, ігровими, сенсомоторними та цифровими засобами корекції позитивно впливає на розвиток мовлення, підвищення комунікативної активності та мотивації до взаємодії у дітей з аутизмом. Це підтверджує необхідність подальшого вдосконалення методичного забезпечення логопедичного супроводу дітей з РАС відповідно до сучасних міжнародних тенденцій у галузі спеціальної освіти.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в емпіричній перевірці ефективності комплексних програм логопедичного супроводу дітей з РАС, у розробленні критеріїв оцінювання динаміки мовленнєвого розвитку, вивченні впливу цифрових технологій на формування комунікативної компетентності, а також в адаптації сучасних міжнародних практик до умов українського освітнього середовища.

Література

1. Базима Н. В. Розвиток мовлення у дітей з аутизмом : навч.-метод. вид. Харків : Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. 160 с.

2. Тарасун В. В., Куценко Т. О., Недозим І. В., Скрипник Т. В., Дуброва І. М., Лощених В. П., Душка А. Л., Риндер І. Д. Комплексна програма розвитку дітей дошкільного віку з аутизмом «Розквіт». Київ : Гнозіс. Компанія «Поліграф», 2013. 200 с.

3. Тарасун В. В. Основи теорії і практики логодидактики : підручник для вищих навчальних закладів. Київ : Каравела, 2017. 316 с.

4. Куценко Т. О. Розвиток комунікації у дітей з аутизмом / методичні рекомендації. Київ, 2012. 28 с.

5. Логвінова І. П. Особливості формування невербальних засобів комунікативної діяльності у дітей дошкільного віку з розладами спектра аутизму : автореф.дис. ...канд. псих. Наук : 19.00.08. Київ, 2013. 39 с.

6. Мойсеєнко І. М., Білюк О. Г., Приходько Т. П. Аналіз методів та стратегій логопедичної роботи для розвитку мовлення та комунікаційних навичок у дітей з РАС. *Духовність особистості : методологія, теорія і практика*. 2024. Т. 1, № 3(110). С. 95–105. DOI : 10.33216/2220- 6310/2024-110-3-95-105.

7. Павлюк Р. О., Кушнарьова В. О. Логопедичний супровід дітей з РАС у закладах освіти : досвід, виклики та перспективи. *Імідж сучасного педагога.* 2025. №225. С. 98.

8. Шульженко Д. І. Основи психологічної корекції аутистичних порушень у дітей : монографія. Київ : Слово, 2009. 385.с.

9. Broom, K., McCabe, P., Docking, K., Doble, M.,&Carrigg, B. (2023). Speech development across subgroups of autistic children A longitudinal study. J Autism Dev Disord. 2023 Jul;53(7):2570-2586. doi: 10.1007/s10803-022-05561-8.

10. Charman T., Stone W. (Eds.) (2006). Social and Communication Development in Autism Spectrum Disorders: Early Identification, Diagnosis, and Intervention. New York : Guilford Press, 348 p.

11. Rogers, S.J., Hayden, D., Hepburn, S., Charlifue-Smith, R., Hall, T., & Hayes, A. (2006). Teaching yonng nonverbal children with autism useful speech A pilot study of the Denver Model and PROMPT interventions. Journal of Autism and Developmental Disorders, 36 (8), 1007-1024

12. Wojciech A. Warmbier, Perenc, L., Piwonski, P., Podgorska-Bednarz, J. (2023). Speach development delay in autism spectrum disorder – the perspective of using the Talk To Me speech therapy application. European Jornal of Clinical and Experimental Medicine, 21 (4), 919 – 923.

References

1. Bazyma, N. V. Rozvytok movlennia u ditei z autyzmom: navch.-metod. vyd.[Speech development in children with autism: educational and methodological ed.] Kharkiv: Vyd-vo «Ranok», VH «Kenguru», 2018. 160 s. [in Ukrainian].

2. Tarasun, V. V., Kutsenko, T. O., Nedozym, I. V., Skrypnyk, T. V., Dubrova, I. M., Loshchenykh, V. P., Dushka, A. L., Rynder, I. D. Kompleksna prohrama rozvytku ditei doshkilnoho viku z autyzmom «Rozkvit» [Comprehensive program for the development of preschool children with autism «Blossom»]. Kyiv : Hnozis; Kompaniia «Polihraf», 2013. 200 s. [in Ukrainian].

3. Tarasun, V. V. Osnovy teorii i praktyky lohodydaktyky: pidruchnyk dlia vyshchykh navchalnykh zakladiv [Fundamentals of the theory and practice of logodidactics: a textbook for higher educational institutions]. Kyiv : Karavela, 2017. 316 s. [in Ukrainian].

4. Kutsenko, T. O. Development of communication in children with autism/ methodological recommendations [Communication development in children with autism / methodological recommendations]. Kyiv, 2012. 28. [in Ukrainian].

5. Logvinova, I. P. Peculiarities of the formation of non-verbal means of communicative activity in preschool children with autism spectrum disorders [Peculiarities of the formation of non-verbal means of communicative activity in preschool children with autism spectrum disorders]: author's abstract of the dissertation...candidate of psych. Sciences 19.00.08. Kyiv, 2013. 39 p [in Ukrainian].

6. Moiseienko, I. M., Biliuk, O. H., Prykhodko, T. P. Analiz metodiv ta stratehii lohopedychnoi roboty dlia rozvytku movlennia ta komunikatsiinykh navychok u ditei z RAS [Analysis of methods and strategies of speech therapy work for the development of speech and communication skills in children with ASD]. Dukhovnist osobystosti : metodolohiia, teoriia i praktyka. 2024. Vol. 1, No. 3(110). P. 95–105. DOI: 10.33216/2220-6310/2024- 110-3-95-105. [in Ukrainian].

7. Pavlyuk R. O., Kushnaryova V. O. Speech therapy support for children with ASD in educational institutions : experience, challenges and prospects [Speech therapy support for children with ASD in educational institutions: experience, challenges and prospects]. Image of a modern teacher. 2025. November 1 (№225). P. 98 [in Ukrainian].

8. Shulzhenko, D. I. Fundamentals of phychological correction of autistic disorders in children [Fundamentals of psychological correction of autistic disorders in children] : monograph. Kyiv Slovo, 2009 [in Ukrainian].

9. Broom, K., McCabe, P., Docking, K., Doble, M.,&Carrigg, B. Speech development across subgroups of autistic children A longitudinal study. J Autism Dev Disord. 2023 Jul;53(7):2570-2586. doi: 10.1007/s10803-022-05561-8.

10. Charman, T., Stone, W. (Eds.). Social and Communication Development in Autism Spectrum Disorders: Early Identification, Diagnosis, and Intervention. New York: Guilford Press, 2006. 348 p.

11. Rogers, S.J., Hayden, D., Hepburn, S., Charlifue-Smith, R., Hall, T., & Hayes, A. (2006). Teaching yonng nonverbal children with autism useful speech A pilot study of the Denver Model and PROMPT interventions. Journal of Autism and Developmental Disorders, 36 (8), 1007-1024

12. Wojciech A. Warmbier, Perenc, L., Piwonski, P., Podgorska-Bednarz, J. (2023). Speach development delay in autism spectrum disorder – the perspective of using the Talk To Me speech therapy application. European Jornal of Clinical and Experimental Medicine, 21 (4), 919 – 923

Дата першого надходження статті до видання: 10.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.05.2026

УДК 37.013.42 + 378.147

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1227-1238

Охрімов Сергій Миколайович аспірант кафедри цифрових технологій і професійної освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, https//orcid.org/ 0009-0002-6226-6616

ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ОСВІТІ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИЧНИЙ ВИМІР

Анотація. У статті здійснено комплексний теоретико-методологічний аналіз та досліджено практичний вимір розвитку інноваційних процесів у сучасній освіті. Доведено, що в умовах цифрової епохи та глобалізаційних викликів інноваційна діяльність менеджерів і педагогів трансформувалася у базовий чинник життєздатності та модернізації навчальних закладів.

Класифікація інновацій за рівнем новизни є одним із фундаментальних підходів до їх систематизації в педагогічній науці. Залежно від ступеня оригінальності та глибини змін, які вони привносять в освітню практику, виокремлено чотири основних різновиди: ретроінновації, аналогові, комбінаторні та сутнісні інновації. Обґрунтовано архітектоніку педагогічної інноватики через тріаду «неологія – аксіологія – праксеологія», що відображає повний життєвий цикл нововведення від його зародження до масштабування. На основі компаративного аналізу вітчизняних та закордонних досліджень систематизовано підходи до дефініції «інновація». Виокремлено чотири ключових різновиди інновацій за рівнем новизни: ретроінновації, аналогові, комбінаторні та сутнісні інновації. Розкрито бінарну сутність інноваційної діяльності вчителя через діалектичний синтез системно-процесуального та індивідуально-творчого підходів.

Схарактеризовано суб'єктно-трансформаційний, науково-імплементаційний та конверсійний вектори функціонування інноваційної праці педагога. Окрему увагу приділено управлінню ризиками в інноваційній сфері, зокрема ресурсним, кадровим та репутаційним загрозам, а також подоланню інноваційного опору консервативної частини колективу. Резюмовано, що інноваційна діяльність є цілісною, самоорганізованою системою і способом професійного буття, який забезпечує перехід від репродуктивної до продуктивної активності. Визначено перспективи подальших наукових розвідок у контексті цифровізації та дистанційного навчання.

Ключові слова: педагогічна інноватика, освітній менеджмент, інноваційна діяльність, ретроінновації, сутнісні інновації, неологія, аксіологія, праксеологія, управлінські ризики, інноваційний опір, продуктивна діяльність.

Okhrimov Serhii Mykolaiovych postgraduate student of the Department of Digital Technologies and Professional Education of the Vinnytsia Mykhailo Kotsyubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, https//opcid.org/ 0009-0002-6226-6616

INNOVATIVE PROCESSES IN EDUCATION: CONCEPTUAL BASIS AND PRACTICAL DIMENSION

Abstract. The article provides a comprehensive theoretical and methodological analysis and examines the practical dimension of developing innovation processes in modern education. It is demonstrated that in the era of digital challenges and globalization, the innovative activity of managers and educators has transformed into a fundamental factor for the viability and modernization of educational institutions. Depending on the degree of originality and the depth of changes they introduce into educational practice, four main types are distinguished: **retro-innovations, analog innovations, combinatorial and substantive innovations**. The architectonics of pedagogical innovatics is substantiated through the triad of "neology – axiology – praxeology," which reflects the full lifecycle of an innovation from its inception to its scaling. Based on a comparative analysis of domestic and foreign research, approaches to the definition of "innovation" are systematized. Four key types of innovations are identified based on their level of novelty: retro-innovations, analog, combinatory, and essential innovations. The binary nature of a teacher's innovative activity is revealed through the dialectical synthesis of systemic-processual and individual-creative approaches. The subject-transformational, scientific-implementational, and conversion vectors of an educator's innovative work are characterized. Special attention is paid to risk management in the innovative sphere, including resource, personnel, and reputational threats, as well as overcoming the innovation resistance of the conservative part of the staff. It is summarized that innovative activity is a holistic, self-organizing system and a mode of professional existence that ensures the transition from reproductive to productive activity. Perspectives for further scientific research are defined within the context of digitalization and distance learning.

Keywords: pedagogical innovatics, educational management, innovative activity, retro-innovations, essential innovations, neology, axiology, praxeology, managerial risks, innovation resistance, productive activity.

Постановка проблеми. У сучасному дискурсі педагогічної науки та освітнього менеджменту особливої актуальності набуває переосмислення ролі керівника. Інноваційна діяльність менеджерів сфери освіти сьогодні трансформувалася із категорії «бажаного компонента» у базовий, критично важливий чинник життєздатності навчальних закладів. Вона виступає головним рушієм системної модернізації освітніх інституцій та розбудови випереджального, адаптивного освітнього середовища.

Саме рівень управлінської зрілості та психолого-практичної готовності керівників до ініціювання й підтримки масштабних реформ визначає, чи зможе заклад освіти не просто вижити, а й ефективно розвиватися в умовах турбулентності.

Це безпосередньо впливає на спроможність інституції гнучко реагувати на кардинальні виклики цифрової епохи, інтегрувати штучний інтелект та новітні освітні технології, а також відповідати жорстким вимогам глобалізованого ринку праці.

Водночас реальний стан практики управління змінами виявляє суттєву суперечність: темпи технологічного та соціального прогресу часто випереджають рівень підготовки самих управлінців. Питання формування цілісної інноваційної компетентності менеджерів – особливо майбутніх керівників, які ще перебувають на етапі магістерської підготовки – залишається гострим і недостатньо розв'язаним.

Управління інноваціями в освітній сфері ніколи не відбувається у вакуумі; воно нерозривно пов'язане з умінням передбачати, мінімізувати та долати специфічні управлінські ризики, які часто ігноруються в теоретичних моделях. Існують ресурсні ризики, пов'язані з дефіцитом фінансування, нераціональним розподілом матеріально-технічної бази або неефективним залученням інвестицій (грантів) для підтримки нововведень; кадрові ризики, тобто, природний опір змінам з боку консервативної частини педагогічного колективу, професійне вигорання працівників під час реформ, брак кваліфікованих фахівців для роботи з новими інструментами, «криза лідерства» всередині команд; репутаційні ризики, тобто, загроза втрати довіри з боку стейкхолдерів (вступників, батьків, держави, бізнес-партнерів) у разі невдалого або незавершеного експерименту, зниження позицій у рейтингах через тимчасову дестабілізацію процесів.

З огляду на це, методологія ризик-менеджменту в освіті, алгоритми оцінювання та прогнозування цих загроз майбутніми керівниками потребують глибокого, фундаментального наукового аналізу та створення прикладного методичного інструментарію.

Нейтралізація зазначених прогалин та комплексне розв'язання цієї теоретико-практичної проблеми є безальтернативною умовою для підвищення конкурентоспроможності вітчизняних закладів освіти на внутрішньому та міжнародному ринках. Більше того, якісно новий рівень підготовки управлінців дозволить максимально повно задовольнити екзистенційні потреби сучасних суб'єктів освітнього процесу: здобувачі освіти отримають актуальні та затребувані компетентності, викладачі – прозору систему мотивації та комфортні умови для самореалізації, а суспільство й держава – гнучку інституцію, здатну генерувати людський капітал високої якості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що проблема підготовки до інноваційної діяльності майбутніх фахівців не є новою та доволі широко висвітлена в психолого-педагогічних дослідженнях.

Вітчизняні науковці приділяють достатню увагу питанням інновацій у сфері освіти. Науковці розглядають інновації як багатогранне явище – від загальнотеоретичних основ до прикладних аспектів підготовки менеджерів та вчителів. В окрему групу можна виокремити праці науковців, присвячені теоретико-методологічним основам педагогічної інноватики. Ця група дослідників фокусується на визначенні сутності інновацій, їх класифікації та концептуальних засадах розвитку освіти. Предметом їхніх досліджень є загальні засади та термінологія (О. Дубасенюк, І. Дичківська, А. Підласий та ін.); класифікація та структура інновацій (В. Вакуленко, О. Ігнатович, Л. Шевченко та ін.); історичні та сучасні вектори розвитку (І. Гавриляк, О. Слушний, Л. Шитікова та колеги та ін. Становлять цікавість праці щодо управління інноваційною діяльністю та менеджмент освіти, зокрема, дослідження спрямовані на вивчення ролі керівника у впровадженні змін та специфіку менеджменту інновацій, а саме: управління в навчальних закладах (Л. Даниленко, А. Большукіна, С. Загородній, Л. Мартинець та ін.); менеджмент освітніх інновацій (Л. Литвин та Р. Горбатюк, С. Ніколаєнко, В. Ткаченко та ін.); підготовку менеджерів до інновацій (В. Бережна, Н. Василенко, О. Видиборець, В. Хромова та ін.).

Метою статті є обґрунтування концептуальних засад розвитку інноваційних процесів у сучасній освіті та проаналізувати особливості їх реалізації у практичній діяльності освітніх закладів.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що педагогічна інноватика як самостійна і повноправна галузь педагогічної науки остаточно сформувалася порівняно недавно, що, однак, аж ніяк не применшує її наукової значущості та практичної цінності. Незважаючи на відносну молодість цієї дисципліни, її теоретико-методологічний фундамент формувався поступово – через накопичення дослідницького досвіду, осмислення реальних освітніх перетворень і міждисциплінарний синтез із суміжними галузями знань.

У зарубіжній педагогічній науці систематичне й цілеспрямоване вивчення інноваційних процесів розпочалося ще в 60-х роках XX століття. На початковому етапі воно мало переважно прикладну, практично орієнтовану спрямованість: дослідники прагнули не стільки побудувати абстрактну теорію, скільки дати відповідь на конкретні запити освітньої практики. Поступово, однак, наукові пошуки набули більшої концептуальної глибини. Дослідження зосереджувалися на теоретичному осмисленні природи та сутності нововведень, розробленні практичних рекомендацій щодо механізмів їх впровадження в освітнє середовище, а також на системному аналізі окремих складових інноваційних процесів – від генерування ідей до їх інституційного закріплення. Окремим напрямом стало вивчення умов, що уможливлюють ефективну реалізацію інноваційних програм і проєктів, зокрема організаційних, управлінських, соціально-психологічних та ресурсних чинників успішності освітніх перетворень.

Вагомий внесок у розроблення проблематики педагогічних інновацій зробили провідні англійські та американські науковці, серед яких особливе місце посідають Х. Барнет, Д. Гамільтон, Н. Грос, У. Кінгстон, Н. Лагервей, М. Майлз, А. Хаберман, Р. Хейвлок та інші дослідники, чиї праці заклали концептуальні підвалини сучасної теорії педагогічної інноватики. Їхні дослідження охоплювали широке коло питань: від класифікації видів педагогічних нововведень і аналізу бар'єрів на шляху до їх поширення – до вивчення ролі окремих суб'єктів освітнього процесу в ініціюванні та підтримці змін.

Про зростаючий і стійкий інтерес до інновацій у світовій педагогічній спільноті красномовно свідчить створення спеціалізованих міжнародних інформаційних і науково-дослідницьких структур. Серед них особливо вирізняються Центр дослідження інновацій в освіті, що діє під егідою ЮНЕСКО та виконує координаційну й аналітичну функцію на глобальному рівні, а також Азіатський центр педагогічних інновацій для розвитку освіти, орієнтований на регіональні потреби та специфіку освітніх систем країн Азійсько-Тихоокеанського регіону. Функціонування таких інституцій засвідчує, що педагогічна інноватика давно вийшла за межі суто академічного дискурсу й утвердилася як пріоритетний напрям міжнародної освітньої політики.

Одним із ключових напрямів реалізації інноваційної освітньої політики на міжнародному рівні стало цілеспрямоване впровадження програм педагогічних новацій, проведення наукових конференцій та форумів, а також активна діяльність міжнародних організацій, покликаних систематизувати, узагальнити й поширити інноваційний педагогічний досвід, накопичений у різних країнах світу. Така координаційна діяльність виконує надзвичайно важливу функцію: вона перетворює розрізнені локальні освітні ініціативи на загальне надбання світової педагогічної спільноти, сприяє подоланню інформаційної ізольованості та стимулює міжкультурний освітній діалог. Зокрема, Міжнародне бюро з питань освіти (Франція, Париж) здійснює видавничу діяльність у цій царині, випускаючи спеціалізовані фахові видання – «Педагогічні інновації» та «Інформація та інновація в освіті», – які слугують майданчиком для обміну науковими ідеями й практичним досвідом між дослідниками та освітянами-практиками з різних куточків світу [5].

Класифікація інновацій за рівнем новизни є одним із фундаментальних підходів до їх систематизації в педагогічній науці. Залежно від ступеня оригінальності та глибини змін, які вони привносять в освітню практику, прийнято виокремлювати чотири основних різновиди: ретроінновації, аналогові, комбінаторні та сутнісні інновації.

Ретроінновації є своєрідним поверненням до педагогічного минулого: вони передбачають відновлення в сучасній освітній практиці ідей, форм або підходів, що мали місце в попередні історичні епохи, проте з тих чи інших причин – ідеологічних, економічних, соціокультурних – на певний час вийшли з ужитку або були витіснені на периферію освітньої системи. Поява ретроінновацій

свідчить про те, що педагогічна думка розвивається не лінійно, а циклічно: цінні ідеї можуть переживати своє друге народження, набуваючи нового звучання в оновленому суспільному контексті. Показовими прикладами таких інновацій є відродження гімназій і ліцеїв як освітніх інституцій із глибокими культурно-історичними традиціями, а також повернення до практики профільного навчання, що дозволяє враховувати індивідуальні здібності й освітні потреби учнів.

Аналогові інновації не передбачають кардинального переосмислення наявних підходів, а натомість спрямовані на їх часткове вдосконалення, модернізацію окремих елементів або адаптацію до нових умов. До традиційної методики чи технології вносяться цілеспрямовані доповнення, що підвищують її ефективність або розширюють функціональні можливості. Типовими прикладами аналогових інновацій є запровадження 100-бальної шкали в системі рейтингового оцінювання навчальних досягнень учнів, а також поєднання модульної та блочно-модульної організації навчального процесу, що дозволяє гнучкіше структурувати навчальний матеріал.

Комбінаторні інновації виникають унаслідок творчого синтезу кількох уже відомих педагогічних елементів, ідей або підходів, які у своєму поєднанні породжують якісно нову освітню реальність. Особливістю таких інновацій є те, що кожен із компонентів, узятий окремо, може бути цілком традиційним, однак їх нестандартне об’єднання дає принципово новий педагогічний ефект, який неможливо звести до суми складових. Цей тип інновацій особливо поширений в умовах інтеграційних процесів в освіті та міждисциплінарного підходу до проєктування навчальних програм.

Нарешті, сутнісні інновації є найбільш радикальним і концептуально значущим різновидом педагогічних нововведень, оскільки пов’язані з появою принципово нового явища, підходу чи концепції, яких раніше в педагогічній практиці не існувало. Вони не вдосконалюють наявне і не поєднують відоме — вони створюють щось якісно нове, що потребує переосмислення усталених уявлень про навчання і виховання. Класичним прикладом сутнісної інновації є розроблення та впровадження моделі «школи діалогу культур», що ґрунтується на оригінальній філософсько-педагогічній концепції та пропонує принципово відмінний погляд на цілі й зміст освіти [6].

За визначенням І. Дичківської [5], інноваційне навчання постає не просто як сукупність нових технологій, а як цілісний процес і детермінований результат освітньої діяльності. Його ключова місія полягає у генеруванні прогресивних соціокультурних та антропологічних зрушень. На відміну від статичної класичної системи, інноваційна освіта має випереджальний характер (*anticipatory learning*). Вона орієнтована на стратегічну підготовку особистості до життєдіяльності в умовах високої невизначеності та перманентних суспільних змін. Конструктивне ядро цього підходу утворює комплексний розвиток:

- креативного потенціалу та творчої саморегуляції суб’єктів вивчення;

- дивергентного, критичного та системного мислення;
- інтерактивої компетентності (здатності до синергетичної співпраці, коворкінгу та командної взаємодії).

У науковому доробку В. Вакуленка [2] системно обґрунтовано архітектоніку педагогічної інноватики через диференціацію її на три фундаментальні теоретико-методологічні блоки. Такий підхід дозволяє розглядати інноваційні процеси в освіті цілісно: від моменту зародження ідеї до її практичного втілення. Науковець, зокрема, виокремлює:

1. Педагогічна неологія (теорія генезису та сутності нового)

Перший концептуальний блок фокусується на онтології та гносеології освітніх новацій. Педагогічна неологія вивчає закономірності виникнення, конструювання та структурування нового знання чи досвіду в освітній сфері. До проблемно-змістового поля цього напряму належать:

дефініція та критерії новизни: епістеміологічний аналіз сутності «нового» в педагогіці, визначення маркерів його автентичності та диференціація рівнів новизни (радикальна, модифікаційна, комбінаторна);

типологізація інновацій: наукова класифікація нововведень за об'єктом трансформації (змістові, технологічні, управлінські, структурні);

генетичний аспект: обґрунтування детермінант і каузальних (причинно-наслідкових) умов, що зумовлюють появу інноваційних дериватів;

діалектика традиції та новаторства: дослідження комплементарності та суперечностей між усталеними нормативними канонами та модерновими тенденціями;

стадіальність проєктування: поетапна дескрипція процесу створення педагогічного продукту та оцінювання ступеня його готовності до трансферу в освітнє середовище.

2. Педагогічна аксіологія (методологія рецепції та ціннісного оцінювання)

Другий блок експлікує ціннісно-смисловий вимір інноватики, зосереджуючись на феномені сприйняття та адаптації новацій суб'єктами освітнього простору. Педагогічна аксіологія вивчає психолого-педагогічні та соціокультурні механізми легітимізації нового. Ключовими векторами тут постають:

- експертне оцінювання: кваліметричний та дескриптивний аналіз потенціалу інноваційних ідей, їх відповідності актуальним запитам соціуму;
- когнітивна рефлексія та інтерналізація: процеси усвідомлення, ментального освоєння та інтеграції нових парадигмальних підходів у професійну свідомість педагогів;
- подолання інноваційного опору: дослідження бар'єрів (психологічних, професійних, бюрократичних), які виникають під час прийняття академічною спільнотою прогресивних теорій і практик.

3. Педагогічна праксеологія (технологія імплементації та масштабування)

Третій блок носить виражений прикладний, прагматико-орієнтований характер і спрямований на алгоритмізацію процесу впровадження. Педагогічна

праксеологія вивчає закономірності функціонування новацій у реальному часі та просторі освітніх інституцій. Цей вектор охоплює таке:

- емпіричний аналіз упровадження; моніторинг та аудит практичного використання дидактичних, виховних чи управлінських новацій;

- дифузія інновацій; дослідження закономірностей, каналів та організаційних форм реалізації нововведень, а також виявлення деструктивних чинників під час їх експлуатації;

- методичне узагальнення; розробка нормативно-методичного інструментарію, праксеологічних рекомендацій та алгоритмів для ефективного трансферу, пролонгації та масштабування успішного інноваційного досвіду в широку педагогічну практику.

Таким чином, тріада «неологія – аксіологія – праксеологія» у концепції В. Вакуленка відображає повний життєвий цикл педагогічної інновації, трансформуючи абстрактну теоретичну ідею (неологія) через сито ціннісного відбору (аксіологія) в ефективний інструмент освітньої практики (праксеологія) [2].

Ретроспективний та компаративний аналіз вітчизняного науково-педагогічного фонду засвідчує відсутність уніфікованого консенсусу щодо сутнісного наповнення дефініції «інновація». Поліаспектність цього феномену зумовлює наявність розмаїття авторських конструктів і гносеологічних підходів. Проте, попри дивергенцію поглядів, більшість компаративістів сходяться на думці, що інновація є діалектичною єдністю процесу (динамічного розгортання) та результату (фіксованої субстанції) прогресивних перетворень у структурі педагогічної системи.

Для систематизації наявних у вітчизняному просторі методологічних позицій доцільно диференціювати ключові авторські дефініції, що репрезентують різні ракурси розуміння цього явища:

- функціонально-контекстуальний ракурс (І. Дичківська) акцентує увагу на операційній гнучкості інновації; дослідниця трактує її як модернізовану парадигму організації освітнього процесу, що передбачає або експлікацію фундаментально нових конструктів, або реконтекстуалізацію вже відомих ідей, методів та інструментів з метою їх адаптації до альтернативних умов та цільових орієнтирів [5];

- діяльнісно-когнітивний ракурс (І. Богданова) розглядає інновацію через призму праксеології та ментальних трансформацій; феномен інтерпретується як специфічний засіб архітектоніки професійної діяльності та мислення, іманентно спрямований на продукування, інтелектуальне освоєння та практичну імплементацію апгрейдів в освітній простір [1];

- інтегративно-системний ракурс (А. Підласий) пропонує синергетичний підхід, де інновація постає як збалансований конгломерат (симбіоз) концептуальних ідей, процесуальних алгоритмів, дидактичних засобів та кінцевих результатів, які у своїй сукупності детермінують еволюційне вдосконалення та якісний приріст ефективності педагогічної системи [9];

- телеологічно-прогресивний ракурс (Т. Демиденко, 2004; О. Шапран, Ю. Шапран, 2010) фокусує увагу на цілепокладанні (телеології); автори пов'язують інновацію з цілеспрямованим укоріненням нововведень у структуру вищих чи середніх навчальних закладів, де вектор процесуальної реалізації підпорядкований досягненню стійких верифікованих позитивних ефектів та загальному прогресу освітньої галузі [4; 10].

У загальнофілософському та соціологічному дискурсах людська діяльність піддається полікритеріальній класифікації. Залежно від базових онтологічних ознак її диференціюють на духовну та матеріальну, виробничу та невиробничу, трудову та нетрудову. Проте в контексті оцінювання евристичного потенціалу суб'єкта освітнього процесу фундаментального значення набуває дихотомія між репродуктивною та продуктивною (творчою) активністю [7; 8].

Репродуктивна діяльність має алгоритмізований, шаблонізований характер. Вона орієнтована на детерміноване досягнення заздалегідь відомих результатів за допомогою верифікованих, традиційних методів і технологій.

Продуктивна діяльність постає як телеологічний (цілепокладаючий) процес, іманентно пов'язаний із самостійним конструюванням інноваційних цілей, реконтекстуалізацією засобів їх досягнення та генеруванням новаторських, нелінійних методик.

Своєрідним апогеєм і специфічним різновидом продуктивної активності в гуманітарній сфері є інноваційна педагогічна діяльність. Поліаспектний аналіз цього феномену у вітчизняній та закордонній науковій літературі засвідчує наявність широкої палітри дефініцій, що зумовлено розмаїттям методологічних підходів (суб'єктного, процесуального, середовищного, синергетичного) та специфікою ракурсів конкретних досліджень [7; 8].

У сучасній педагогічній науці усталилася тенденція до бінарного осмислення сутності інноваційної діяльності вчителя. Наукова думка структурує цей феномен навколо двох взаємодоповнюючих (комплементарних) парадигм; кожна з окреслених перспектив має автономну методологічну цінність для сталого розвитку освітніх систем:

- системно-процесуальний підхід забезпечує архітектоніку, прогнозованість та інституціональну стійкість нововведень; він дозволяє операціоналізувати інновацію, трансформуючи її зі спонтанного прояву в керований макропроцес із чітким алгоритмом планування, апробації та масштабування;

- індивідуально-творчий підхід вивільняє внутрішній потенціал педагога, забезпечуючи інтелектуальну автономію, стимулюючи авторську ініціативу та педагогічний нонконформізм; саме цей підхід є тригером для зародження унікальних альтернативних методик, які з часом збагачують загальну дидактичну практику.

Еволюція сучасної освіти та екзистенційне підвищення її якості можливі лише за умови діалектичного синтезу цих підходів, де творчий пошук індивіда упорядковується та підтримується системними механізмами освітнього менеджменту.

Поглиблене трактування архітектоніки цього феномену запропоновано О. Гончаровою [3], яка визначає інноваційну педагогічну діяльність як складне, багаторівневе, інтегральне новоутворення особистості. У цій концепції діяльність постає як динамічний конгломерат різноманітних за вектором, цілями та інструментарієм видів професійної праці.

Ключові вектори функціонування інноваційної діяльності за О. Гончаровою включають: суб'єктно-трансформаційний вектор (діяльність спрямована на імманентну реструктуризацію та ревізію власної системи роботи майбутнього фахівця, актуалізуючи потребу в професійній рефлексії та самовдосконаленні); науково-імплементаційний вектор (має чітко виражений системний характер, оскільки орієнтований на прагматичне втілення фундаментальних наукових ідей, когнітивних моделей та інноваційних парадигм у реальне освітнє середовище); конверсійний (технологічний) вектор (передбачає праксеологічну трансформацію та адаптивний апгрейд наявних результатів теоретичних досліджень чи емпіричних розробок у прикладний, якісно новий або істотно модернізований педагогічний продукт (дидактичний інструментарій, виховну технологію, систему діагностики тощо)) [3].

Таким чином, інноваційна діяльність сучасного педагога долає рамки вузькотехнологічного розуміння (як простого застосування гаджетів чи методик). Вона постає як інтегральний спосіб професійного буття, що гармонійно поєднує індивідуальне креативне винахідництво з алгоритмізованими процесами системної модернізації освітнього простору.

Компаративний аналіз сучасного психолого-педагогічного дискурсу дозволяє констатувати, що інноваційна педагогічна діяльність трактується як поліструктурний, багатовекторний феномен. Його сутнісні характеристики розкриваються через низку взаємодоповнюючих концептуальних підходів вітчизняних дослідників: рефлексивно-креативний, суб'єктно-метадіяльнісний, комплексно-інтегративний підхід.

Отже, інноваційна діяльність не є лінійним процесом застосування окремих методик. Вона діє як цілісна, самоорганізована система, де гностичний компонент насичує інтелектуальним змістом проєктувальні рішення, а конструктивні, комунікативні та організаторські зусилля переводять теоретичні конструкти у площину високоякісної педагогічної практики.

Висновок. Узагальнення теоретико-методологічних засад та прикладних аспектів дослідження дозволяє констатувати, що інноваційні процеси в сучасній освіті є не просто інструментальним оновленням дидактичних засобів, а фундаментальним маркером системної трансформації освітньої парадигми.

У теоретико-концептуальному вимірі доведено, що категоріальне поле педагогічної інноватики еволюціонувало від лінійного розуміння новації як «абстрактної новизни» до її трактування як складного, поліструктурного процесу й детермінованого результату випереджального характеру. Компаративний аналіз наукових підходів дозволив обґрунтувати комплементарність системно-

процесуального та індивідуально-творчого підходів до осмислення інноваційної діяльності педагога. Окреслено архітектоніку цієї діяльності як специфічної метадіяльності, яка через реалізацію гностичної, проєктувальної, конструктивної, комунікативної та організаторської функцій забезпечує трансформацію як особистісних структур суб'єктів (мотивів, цілей, цінностей), так і процесуальних компонентів освітнього середовища.

У практичному вимірі доведено, що життєвий цикл освітньої інновації підпорядкований тріаді «неологія – аксіологія – праксеологія». Успішність імплементації нововведень у реальну педагогічну практику (створення профільних та гомогенних класів, дифузія колективно-групових форм взаємонавчання, гейміфікація освітнього процесу) безпосередньо залежить від подолання інноваційного опору та рівня сформованості інноваційної готовності майбутніх фахівців. Конструктивним ядром цього процесу постає професійна рефлексія, яка базується на законі циклічності інноваційних процесів, забезпечуючи адаптацію та реконтекстуалізацію верифікованого історико-педагогічного досвіду до вимог динамічного соціокультурного ландшафту.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі пов'язані з детальнішим вивченням механізмів формування цифрової та квазіпрофесійної компетентності педагогів як провідних учасників інноваційних змін, а також із розробкою стандартизованого кваліметричного інструментарію для оцінювання ефективності впроваджуваних дидактичних новацій в умовах змішаного та дистанційного навчання.

Література:

1. Богданова, І. М. (2014). Аналіз особливостей процесу інноватизації підготовки майбутніх соціальних педагогів. *Наука і освіта : науково-практичний журнал*. Одеса. 10. 30-33.

2. Вакуленко, В. М. (2010). Види інновацій в освіті та їх класифікація. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 4. URL: https://surl.li/tadtik

3. Гончарова, О. А. (2008). Педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя іноземної мови до інноваційної діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 20.

4. Демиденко, Т. М. (2004). Підготовка майбутніх учителів трудового навчання до інноваційної педагогічної діяльності : дис. … канд. пед. наук: 13.00.04; Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького. Черкаси, 220.

5. Дичківська, І. М. (2015). Інноваційні педагогічні технології ; 3-є вид., випр.. Київ : Академвидав, 304.

6. Дубасенюк, О. А. (2014). Інновації в сучасній освіті. Інновації в освіті: інтеграція науки і практики : збірник науково-методичних праць / за заг. ред. О.А. Дубасенюк. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 12–28.

7. Муращенко, О. (2023). Сутність та структура інноваційної педагогічної діяльності майбутніх учителів початкових класів. *Наука і освіта,* 4, 17-22. URL: https://surl.lt/wzapaj

8. Муращенко, О. (2023). Інноваційна педагогічна діяльність майбутніх учителів початкових класів. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки».* 104: URL: https://surl.li/ cexnhe

9. Підласий, А. І. (1998). Педагогічні інновації. *Рідна школа*. 12. 3.

10. Шапран, О. І., Шапран, Ю. П. (2010). Створення інноваційного освітнього середовища в процесі професійної підготовки майбутнього вчителя. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту.* 9. 108-110. https://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2010-09/10soitpt.pdf

References

1. Bohdanova, I. M. (2014). Analiz osoblyvostei protsesu innovatyzatsii pidhotovky maibutnikh sotsialnykh pedahohiv [Analysis of the features of the process of innovation in the training of future social educators.]. Nauka i osvita : naukovo-praktychnyi zhurnal. Odesa. 2014. 10. 30-33. [in Ukrainian]

2. Vakulenko, V. M. (2010). Vydy innovatsii v osviti ta yikh klasyfikatsiia [Types of innovations in education and their classification]. Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. 2010. 4. URL: https://surl.li/tadtik [in Ukrainian]

3. Honcharova, O. A. (2008). Pedahohichni umovy pidhotovky maibutnoho vchytelia inozemnoi movy do innovatsiinoi diialnosti [Pedagogical conditions for training future foreign language teachers for innovative activities]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. Kyiv, 2008. 20. [in Ukrainian]

4. Demydenko, T. M. (2004). Pidhotovka maibutnikh uchyteliv trudovoho navchannia do innovatsiinoi pedahohichnoi diialnosti [Preparing future teachers of labor training for innovative pedagogical activities]: dyc. … kand. ped. nauk : 13.00.04 ; Cherkaskyi natsionalnyi universytet im. Bohdana Khmelnytskoho. Cherkasy, 2004. 220. [in Ukrainian]

5. Dychkivska, I. M. (2015). Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii [Innovative pedagogical technologies]; 3-ye vyd., vypr.. Kyiv : Akademvydav, 2015. 304. [in Ukrainian]

6. Dubaseniuk, O. A. (2014). Innovatsii v suchasnii osviti [Innovations in modern education]. Innovatsii v osviti: intehratsiia nauky i praktyky : zbirnyk naukovo-metodychnykh prats / za zah. red. O.A. Dubaseniuk. Zhytomyr : ZhDU im. I. Franka, 2014. 12–28. [in Ukrainian]

7. Murashchenko, O. (2023). Sutnist ta struktura innovatsiinoi pedahohichnoi diialnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv [The essence and structure of innovative pedagogical activity of future primary school teachers]. Nauka i osvita, 2023. 4, 17-22. URL: https://surl.lt/wzapaj [in Ukrainian]

8. Murashchenko, O. (2023). Innovatsiina pedahohichna diialnist maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv [Innovative pedagogical activities of future primary school teachers]. Zbirnyk naukovykh prats «Pedahohichni nauky». 2023. 104: URL: https://surl.li/cexnhe [in Ukrainian]

9. Pidlasyi, A. I. (1998). Pedahohichni innovatsii [Pedagogical innovations]. Ridna shkola. 1998. 12. 3. [in Ukrainian]

10. Shapran, O. I., Shapran, Yu. P. (2010). Stvorennia innovatsiinoho osvitnoho seredovyshcha v protsesi profesiinoi pidhotovky maibutnoho vchytelia [Creating an innovative educational environment in the process of professional training of future teachers]. Pedahohika, psykholohiia ta medyko-biolohichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu. 2010. 9. 108-110. https://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2010-09/10soitpt.pdf [in Ukrainian]

Дата першого надходження статті до видання: 11.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

УДК 378.147:159.9:37.018.43

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1239-1255

Пентко Юлія Євгенівна аспірантка кафедри Психології та Педагогіки Університет ім. А. Нобеля, м. Дніпро, https://orcid.org/0009-0007-6472-6264

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ САМООСВІТНЬОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ З ПСИХОЛОГІЇ В УМОВАХ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ

Анотація. У статті досліджено особливості формування самоосвітньої компетентності майбутніх бакалаврів психології в умовах сучасного змішаного навчання. Гостра актуальність цієї теми зумовлена дедалі вищими вимогами до здатності фахівців самостійно керувати власним професійним розвитком, ефективно здобувати, оновлювати й критично переосмислювати знання на тлі стрімких суспільних та технологічних трансформацій. Особливого, фундаментального значення це набуває під час підготовки майбутніх психологів, для яких сформована готовність до самоосвіти є невіддільним складником професійної майстерності та ключовою умовою успішної практичної діяльності.

Робота має на меті теоретично виокремити та обґрунтувати комплекс педагогічних умов, необхідних для ефективного розвитку самоосвітньої компетентності студентів-психологів у змішаному форматі. Його методологічне підґрунтя сформовано на основі аналізу й системного узагальнення доробок вітчизняних та зарубіжних дослідників, присвячених теоретичним засадам саморегульованого навчання, розвитку освітньої автономії, рефлексії та специфіці проєктування інтегрованого освітнього середовища.

Під час дослідження було з'ясовано, що сучасна наукова думка дедалі помітніше переносить фокус уваги із суто технічних характеристик змішаного навчання на внутрішні педагогічні механізми — виховання суб'єктності, саморегуляції та рефлексивної активності студентів. Спираючись на теоретичний аналіз, ми обґрунтували систему взаємопов'язаних педагогічних умов: впровадження лог-журналів для рефлексивного планування, поточного моніторингу та самоаналізу пізнавальних кроків; розбудову комунікативно-рефлексивного середовища для взаємного обміну досвідом автономного навчання й групового осмислення його результатів; а також залучення студентства до онлайн-тренінгів із практичного освоєння інструментів самоосвіти.

Доведено, що інтеграція цих умов забезпечує гармонійний баланс між індивідуальними та соціальними важелями пізнання, відчутно розвиваючи навички саморегуляції, рефлексії, взаємної співрегуляції та свідомого керування власною освітньою траєкторією.

З огляду на це, самоосвітню компетентність майбутнього психолога варто інтерпретувати як гнучке й динамічне особистісне утворення, котре визріває на шляху поступового переходу від класичного, зовні керованого навчання до автономної пізнавальної діяльності й гарантує постійну готовність фахівця до професійного зростання. Перспективи наступних наукових пошуків безпосередньо пов'язані зі створенням цілісної структурно-рівневої моделі розвитку цієї компетентності у бакалаврів, а також із подальшою експериментальною перевіркою дієвості розроблених нами педагогічних умов.

Ключові слова: самоосвітня компетентність, майбутні бакалаври психології, педагогічні умови, змішане навчання, саморегуляція, рефлексія, освітня автономія.

Pentko Yuliia Yevhenivna Post-graduate Student, Department of Psychology and Pedagogy Alfred Nobel University, Dnipro, https//orcid.org/0009-0007-6472-6264

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF SELF-EDUCATIONAL COMPETENCE OF FUTURE BACHELOR'S DEGREE STUDENTS IN PSYCHOLOGY IN BLENDED LEARNING ENVIRONMENTS

Abstract. The article explores the specific features of developing the self-educational competence of future bachelors of psychology in the context of modern blended learning. The acute relevance of this topic stems from the increasing demands on specialists' capacity to manage their own professional development, as well as to effectively acquire, update, and critically re-evaluate knowledge amidst rapid social and technological transformations. This becomes of particular, fundamental importance in the training of future psychologists, for whom a well-developed readiness for self-education is an inseparable component of professional mastery and a key prerequisite for successful practical activity.

The study aims to theoretically identify and substantiate a set of pedagogical conditions necessary for the effective development of psychology students' self-educational competence in a blended format. Its methodological foundation is built upon the analysis and systematic generalization of works by domestic and foreign researchers dedicated to the theoretical frameworks of self-regulated learning, the development of educational autonomy, reflection, and the specifics of designing an integrated educational environment.

The study reveals that contemporary scientific thought increasingly shifts its focus from the purely technical characteristics of blended learning to internal pedagogical mechanisms—namely, fostering students' agency, self-regulation, and reflective activity. Based on the theoretical analysis, we have substantiated a system of interrelated pedagogical conditions: the implementation of logbooks for reflective

planning, ongoing monitoring, and self-analysis of learning steps; the development of a communicative-reflective environment for sharing autonomous learning experiences and collectively analyzing its outcomes; and the engagement of students in online training sessions aimed at mastering self-education tools. It is demonstrated that the integration of these conditions ensures a harmonious balance between individual and socially mediated learning drivers, significantly enhancing the skills of self-regulation, reflection, co-regulation, and the conscious management of one's own educational trajectory.

Consequently, the self-educational competence of a future psychologist should be interpreted as a flexible and dynamic personal construct that matures through a gradual transition from traditional, externally managed learning to autonomous cognitive activity, guaranteeing the specialist's continuous readiness for professional growth. Prospects for future research are directly linked to designing a comprehensive structural-level model for developing this competence in undergraduate students, alongside further experimental validation of the effectiveness of the proposed pedagogical conditions.

Keywords: **A**self-educational competence, future Bachelor's students in Psychology, pedagogical conditions, blended learning, self-regulation, reflection, educational autonomy.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування самоосвітньої компетентності та визначення педагогічних умов її розвитку посідає важливе місце як в українській, так і в зарубіжній педагогічній науці. Теоретичні засади дослідження педагогічних умов в освітньому процесі розкрито у працях Є. Хрикова, В. Манька, С. Вітвицької, В. Ортинського, О. Дубасенюк, С. Сисоєвої, Т. Шмоніної, І. Глухова та інших науковців. У їхніх роботах педагогічні умови розглядаються як сукупність спеціально створених обставин, ресурсів, форм організації та педагогічних механізмів, що забезпечують ефективність освітнього процесу, розвиток суб'єктності здобувача освіти, його готовності до саморозвитку, самоосвіти та професійного становлення.

Окремий напрям досліджень пов'язаний із вивченням самоосвітньої компетентності та педагогічних умов її формування у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців. Зокрема, І. Мося, Б. Вовк, Н. Кравцова, О. Письменна та інші дослідники акцентують увагу на необхідності цілеспрямованої організації самоосвітньої діяльності здобувачів освіти, розвитку їхньої здатності до саморегуляції, рефлексії, проєктування індивідуальної освітньої траєкторії та взаємодії в освітньому середовищі. У працях зазначених авторів самоосвітня компетентність розглядається не лише як результат професійної підготовки, а й як процес поступового становлення здатності особистості до самостійного управління власним навчанням і професійним розвитком.

Важливе місце у сучасних дослідженнях посідають питання функціонування змішаного навчання та цифрових освітніх середовищ. Ці проблеми

висвітлено у працях В. Бикова, Т. Волотовської, Л. Денисової, О. Письменної, Н. Морзе та інших дослідників. У зазначених роботах увага зосереджується на проєктуванні освітнього середовища, розвитку цифрової компетентності, організації самостійної діяльності студентів, забезпеченні педагогічної підтримки та створенні умов для ефективного поєднання онлайн- й офлайн-компонентів навчання.

У зарубіжній науковій літературі проблематика педагогічних умов розвитку самоосвітньої компетентності найчастіше розглядається в контексті досліджень змішаного навчання, саморегульованого навчання та освітньої автономії студентів. Значний внесок у розвиток цього напряму зробили Д. Гаррісон (D. Garrison), Г. Канука (H. Kanuka), Б. Циммерман (B. Zimmerman), Д. Шунк (D. Schunk), Л. Нілсон (L. Nilson), Р. Азеведо (R. Azevedo), Дж. Бродбент (J. Broadbent), В. Л. Пун (W. L. Poon), А. Гедвін (A. Hadwin), С. Ярвеля (S. Järvelä), Ф. Фішер (F. Fischer), С. Хмело-Сільвер (C. Hmelo-Silver), Дж. Роблес Мучо (J. Robles Mucho), Ц. Цзоу (J. Zou), С. Цзян (S. Jiang), Дж. Чжан (J. Zhang) та інші дослідники. Їхні праці демонструють поступове зміщення уваги від технологічних аспектів організації навчання до вивчення механізмів саморегуляції, рефлексії, співрегуляції, освітньої автономії та педагогічної підтримки самоосвітньої діяльності здобувачів освіти.

Попри значну кількість наукових праць, присвячених самоосвітній компетентності, саморегульованому навчанню та змішаному освітньому середовищу, проблема визначення педагогічних умов розвитку самоосвітньої компетентності саме майбутніх бакалаврів психології в умовах змішаного навчання залишається недостатньо розробленою.

Потребують подальшого обґрунтування педагогічні механізми, які б поєднували можливості сучасного цифрового освітнього середовища зі специфічними вимогами професійної підготовки психологів до безперервного професійного саморозвитку.

Мета статті – виокремлення та теоретичне обґрунтування педагогічних умов, що забезпечують ефективне формування самоосвітньої компетентності майбутніх бакалаврів з психології в умовах змішаного навчання.

Виклад основного матеріалу. Сучасні суспільні трансформації, стрімке оновлення наукового знання та зростання складності професійних завдань висувають нові вимоги до підготовки майбутніх психологів. Професійна діяльність психолога передбачає здатність до постійного оновлення знань, критичного осмислення нової інформації, рефлексивного аналізу власної практики та безперервного професійного саморозвитку. Особливої актуальності ці вимоги набувають в умовах сучасних соціальних викликів, пов’язаних із наслідками воєнних дій, вимушеним переміщенням населення, зростанням рівня стресу, психологічної травматизації та потреби у фаховій психологічній допомозі. За таких умов здатність майбутнього психолога до самостійного професійного розвитку та навчання впродовж життя стає не лише важливою

характеристикою фахівця, а й необхідною передумовою його професійної компетентності та готовності до ефективної практичної діяльності.

У цьому контексті особливого значення набуває формування самоосвітньої компетентності майбутніх бакалаврів психології як інтегральної здатності самостійно організовувати власну освітню діяльність, визначати цілі навчання, здійснювати пошук, критичний аналіз і використання інформації, оцінювати результати власного навчання та коригувати освітню траєкторію відповідно до професійних потреб. Саме самоосвітня компетентність забезпечує готовність майбутнього психолога до безперервного професійного вдосконалення, адаптації до змін і відповідального ставлення до власного професійного розвитку.

Водночас формування самоосвітньої компетентності сьогодні необхідно розглядати крізь призму особливостей сучасного освітнього середовища закладів вищої освіти, де дедалі більшого поширення набувають моделі змішаного навчання. Поєднання аудиторної та онлайн-взаємодії розширює можливості індивідуалізації навчання, забезпечує доступ до різноманітних цифрових ресурсів та створює умови для побудови індивідуальних освітніх траєкторій. Разом із тим таке середовище передбачає вищий рівень самостійності здобувача освіти, його здатність до планування власної діяльності, моніторингу навчальних досягнень, управління часом і свідомого регулювання процесу навчання.

Таким чином, значущість самоосвітньої компетентності для майбутніх бакалаврів психології визначається як специфікою їхньої майбутньої професійної діяльності, так і особливостями сучасного змішаного навчання. Однак сама по собі наявність цифрових ресурсів і можливостей для самостійної роботи не забезпечує розвитку здатності до самоосвіти. Вона потребує цілеспрямованого педагогічного проєктування освітнього середовища, здатного підтримувати становлення освітньої автономії та саморегуляції студентів. У зв'язку з цим актуалізується проблема визначення педагогічних умов, які забезпечують ефективне формування самоосвітньої компетентності майбутніх бакалаврів психології в умовах змішаного навчання.

У педагогічній науці педагогічні умови розглядаються як сукупність спеціально організованих обставин, чинників і педагогічних засобів, що забезпечують ефективність освітнього процесу та досягнення поставлених освітніх цілей. Вони формують освітнє середовище, у межах якого відбуваються навчання, розвиток і професійне становлення здобувачів освіти. У науковій літературі педагогічні умови пов'язують із різними складовими освітнього процесу.

Аналіз наукових джерел дозволяє виокремити змістові, методичні, організаційні, психологічні та соціально-педагогічні групи педагогічних умов [9;18;19]. Такий підхід дозволяє розглядати педагогічні умови не як окремі заходи чи педагогічні прийоми, а як цілісну систему чинників, що створює передумови для досягнення визначених освітніх результатів.

Серед українських дослідників значну увагу обґрунтуванню сутності педагогічних умов приділяє Є. Хриков, який детально аналізує їхній науковий статус. Науковець визначає умови як цілеспрямовано створені або дібрані обставини, що безпосередньо впливають на перебіг педагогічних закономірностей і забезпечують досягнення поставленої мети [18]. У своїх працях дослідник звертає увагу на низку методологічних помилок, що трапляються під час визначення педагогічних умов, наголошуючи, що до педагогічних умов не слід відносити мету й завдання діяльності, тривіальні істини, які не потребують перевірки, а також загальні декларативні положення. Подібний підхід нівелює наукову цінність дослідження, перетворюючи педагогічні умови на формальний опис загальновідомих фактів. Натомість Є. Хриков акцентує увагу на їхньому функціональному значенні як механізмі цілеспрямованого впливу на освітній процес.

Дослідники Т. Шмоніна та І. Глухов розглядають педагогічні умови через призму їх особистісно-розвивального потенціалу. Головна ідея авторів полягає в тому, що педагогічні умови слід розглядати як систему ресурсів і можливостей освітнього середовища, яка забезпечує розвиток суб'єктної позиції здобувача освіти та його активну участь у власному професійному становленні. Важливою складовою педагогічних умов автори також визначають розвиток рефлексивної культури, що забезпечує здатність до самоаналізу, оцінювання результатів діяльності та їх подальшої корекції [19].

Таким чином, педагогічні умови постають не лише як організаційний механізм, а і як засіб розвитку професійної автономії та готовності до безперервного навчання.

Отже, розуміння сутності педагогічних умов та їх ролі в організації освітнього процесу створює теоретичне підґрунтя для визначення тих педагогічних чинників, які здатні забезпечити ефективний розвиток самоосвітньої компетентності майбутніх бакалаврів психології. Особливої актуальності це набуває в умовах змішаного навчання, де зростають вимоги до освітньої автономії, саморегуляції та здатності студентів самостійно керувати власною навчальною діяльністю.

Аналіз педагогічної теорії, сучасних досліджень самоосвітньої компетентності, а також наукових праць, присвячених організації змішаного навчання та розвитку саморегульованого навчання у закладах вищої освіти, дав змогу виокремити комплекс педагогічних умов, які, на нашу думку, є найбільш значущими для розвитку самоосвітньої компетентності майбутніх бакалаврів психології:

1. Організація рефлексивного планування, моніторингу та самоаналізу самоосвітньої діяльності засобами лог-журналу. Ця умова спрямована на індивідуалізацію навчання, де лог-журнал виступає інструментом фіксації цифрового сліду та метакогнітивним посередником, що допомагає студенту усвідомити власну освітню траєкторію.

2. **Створення комунікативно-рефлексивного середовища для обміну досвідом самоосвітньої діяльності та колективного осмислення її результатів.** Ця умова спрямована на актуалізацію процесів співрегуляції (co-regulation) через рефлексивні дискусії та групи академічного читання, де професійне мислення майбутнього психолога розвивається у процесі діалогічної взаємодії.

3. **Залучення студентів до систематичної онлайн-тренінгової роботи з опанування технологій самоосвітньої діяльності.** Ця умова забезпечує інструментальну підтримку здобувачів освіти шляхом опанування технік тайм-менеджменту, цілепокладання та саморегуляції в асинхронному онлайн-середовищі.

Обгрунтуємо запропоновані умови.

Теоретичним підґрунтям *першої педагогічної умови* виступає група досліджень, присвячених механізмам саморегуляції, рефлексії та усвідомленого управління навчальною діяльністю в цифровому освітньому середовищі.

Українські дослідники, які вивчають проблему формування самоосвітньої компетентності майбутніх фахівців різних спеціальностей, попри відмінності у професійних контекстах, демонструють спільне бачення низки педагогічних умов, необхідних для її розвитку. Так, у працях І. Мосі та Б. Вовк самоосвітня компетентність розглядається як результат цілеспрямованої організації самоосвітньої діяльності здобувачів освіти, що потребує створення педагогічних умов для поступового переходу до самостійного управління власним навчанням (12; 4)

Аналіз запропонованих авторами педагогічних умов дозволяє виокремити кілька спільних положень. Насамперед ідеться про необхідність залучення студентів до самостійного планування та організації власної освітньої діяльності, створення умов для проєктування індивідуальної освітньої траєкторії, використання рефлексивних технологій навчання та систематичного аналізу результатів власного освітнього досвіду. У центрі уваги дослідників перебуває не лише процес набуття знань, а й розвиток здатності здобувача усвідомлювати, контролювати та коригувати власну самоосвітню діяльність.

Водночас названі автори переважно визначають зміст і напрями педагогічної підтримки самоосвіти, тоді як сучасні дослідження цифрового та змішаного навчання дозволяють конкретизувати інструменти її реалізації в умовах онлайн-освітнього середовища. Саме тому для обґрунтування першої педагогічної умови важливого значення набувають праці, присвячені механізмам саморегуляції, рефлексії та моніторингу навчальної діяльності в цифровому освітньому просторі. Особливої уваги потребує питання того, якими інструментами можуть бути реалізовані зазначені механізми рефлексії та саморегуляції в умовах змішаного навчання.

Вагомий внесок у цей напрям здійснив Р. Азеведо (*R. Azevedo*), який у низці праць, присвячених саморегульованому навчанню в комп’ютерно орієнтованих

та адаптивних освітніх середовищах, доводить, що ефективність навчання значною мірою залежить від здатності здобувача здійснювати планування, моніторинг і оцінювання власних дій. На думку дослідника, цифрові освітні системи мають не лише надавати доступ до навчального контенту, а й забезпечувати студентів інструментами для усвідомлення власних когнітивних процесів, відстеження прогресу та коригування освітньої поведінки [20].

Дж. Роблес Мучо (*J. L. Robles Mucho*) та співавтори вивчаючи моделі відкритого навчання та педагогічні стратегії також доходять висновку, що цифрові технології набувають педагогічної значущості лише за умови забезпечення прозорості навчального процесу, можливостей для постановки цілей, рефлексії, отримання зворотного зв'язку та співрегуляції навчальної діяльності [26]. У цьому контексті цифрові освітні середовища розглядаються не лише як інструменти передачі знань, а як метакогнітивні посередники, що сприяють усвідомленню студентом власних навчальних дій і результатів.

Досліджуючи адаптивні навчальні системи, Ц. Цзоу (*J. Zou*) та С. Цзян (*S. Jiang*) доводять, що персоналізований зворотний зв'язок, формувальне оцінювання та адаптивне проєктування навчання позитивно впливають на залученість студентів і розвиток навичок саморегуляції. Автори підкреслюють, що ефективна підтримка навчальної автономії потребує постійного моніторингу освітньої активності здобувача та надання йому своєчасної інформації про власний прогрес [29].

Питання педагогічної підтримки саморегуляції та рефлексії в цифровому освітньому середовищі також розглядаються у дослідженнях Дж. Чжан (*J. Zhang*), та ін., зокрема, педагогічні умови онлайн зворотного зв'язку та поведінкових даних студентів у масштабних змішаних курсах. Результати їхньої роботи засвідчують, що цифрові сліди навчальної діяльності можуть виступати не лише джерелом даних про освітню активність студента, а й основою для організації рефлексії, самооцінювання та коригування освітньої поведінки [28]. Таким чином, сучасні педагогічні умови дедалі частіше розглядаються як система засобів, що забезпечує усвідомлене планування, моніторинг і самоаналіз власної навчальної діяльності на основі даних про її перебіг.

Отже, результати проаналізованих досліджень дозволяють розглядати рефлексивне планування, моніторинг і самоаналіз власної освітньої діяльності як один із ключових механізмів розвитку самоосвітньої компетентності. За умов змішаного навчання реалізація цих процесів потребує спеціального педагогічного інструментарію, здатного фіксувати освітню активність студента, забезпечувати накопичення даних про перебіг самоосвітньої діяльності та створювати підґрунтя для її подальшого осмислення. Таким інструментом у межах нашого дослідження виступає лог-журнал, використання якого покладено в основу першої педагогічної умови.

Друга педагогічна умова – створення комунікативно-рефлексивного середовища для обміну досвідом самоосвітньої діяльності та колективного

осмислення її результатів – зумовлена особливостями професійного становлення майбутніх психологів. Професійний розвиток психолога впродовж усього кар'єрного шляху значною мірою спирається на інтервізійну та супервізійну взаємодію з колегами, професійне обговорення складних випадків, рефлексію власного досвіду та отримання зворотного зв'язку від професійної спільноти. Саме тому розвиток самоосвітньої компетентності майбутніх бакалаврів психології доцільно розглядати не лише як індивідуальний процес, а й як результат взаємодії із соціальним та професійним середовищем.

Для глибшого розуміння ролі такої педагогічної умови ми звернулися до аналізу праць українських і зарубіжних дослідників, присвячених проблемам формування самоосвітньої компетентності, саморегульованого навчання та організації освітньої взаємодії в умовах цифрового й змішаного навчання. Особливе значення для обґрунтування цієї умови мають концептуальні підходи Н. Кравцової, О. Письменної та Н. Морзе.

Н. Кравцова, досліджуючи формування самоосвітньої компетентності майбутніх бакалаврів, важливе місце серед педагогічних умов відводить забезпеченню суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників освітнього процесу. Дослідниця виходить із того, що традиційне монологічне освітнє середовище обмежує розвиток автодидактичних навичок, тоді як здатність до самоосвіти формується в умовах активного діалогу та партнерської взаємодії [8]. Такий підхід підкреслює значущість комунікативно-рефлексивного середовища, у якому майбутні психологи навчаються не лише обмінюватися інформацією, а й взаємодіяти на рівні професійних смислів, перетворюючи власний досвід автономного навчання на предмет колективного осмислення та аналізу.

Проблему комунікативної взаємодії в умовах цифровізації освітнього середовища також розглядають О. Письменна та Н. Морзе. Зокрема, О. Письменна звертає увагу на ризики відчуження та ізоляції студентів під час асинхронної роботи у змішаному навчанні. Авторка наголошує, що індивідуальна рефлексія нерідко має обмеження та може містити своєрідні «сліпі зони», які залишаються непоміченими самим здобувачем освіти [15]. У цьому контексті колективне осмислення результатів самоосвітньої діяльності набуває особливого значення, оскільки виконує функцію співрегуляції (co-regulation), забезпечуючи додаткові можливості для переосмислення власного досвіду та коригування освітньої поведінки. Відтак комунікативно-рефлексивне середовище дозволяє перевести індивідуальні мисленнєві процеси студента-психолога у площину групового обговорення та частково компенсувати дефіцит безпосереднього зворотного зв'язку, характерний для цифрової освіти.

Н. Морзе розглядає проблему крізь призму соціального конструктивізму, відповідно до якого знання не передаються у готовому вигляді, а конструюються у процесі спільної діяльності. Спираючись на модель Community of Inquiry («Спільнота дослідників»), дослідниця підкреслює значення соціальної присутності як необхідної умови ефективного навчання [10]. Хоча її концепція

орієнтована переважно на організацію онлайн-спільнот, її теоретичне ядро становить саме соціально-рефлексивна взаємодія учасників освітнього процесу. Для майбутніх бакалаврів психології це має особливу цінність, оскільки дозволяє не лише засвоювати навчальний матеріал, а й опановувати механізми групової динаміки, професійного обговорення, обміну досвідом та інтервізії, які є невід'ємною складовою подальшої професійної діяльності психолога.

Окреслені підходи українських дослідників узгоджуються із сучасними зарубіжними концепціями саморегульованого та змішаного навчання, у межах яких соціальна взаємодія розглядається не як допоміжний компонент освітнього процесу, а як необхідна умова розвитку рефлексії, саморегуляції та освітньої автономії здобувачів освіти. Зокрема, у межах концепції «Спільнота пізнання» (Community of Inquiry) Д. Гаррісон (D. Garrison) та Г. Канука (H. Kanuka) обґрунтовують, що глибоке навчання в умовах змішаного освітнього середовища забезпечується поєднанням когнітивної, соціальної та педагогічної присутності [23]. За такого підходу рефлексія перестає бути ізольованим внутрішнім процесом і набуває діалогічного характеру, а конструювання знань відбувається через обговорення, аргументацію та зіставлення власних позицій із поглядами інших учасників освітнього процесу.

Цю лінію розвивають сучасні дослідження саморегульованого навчання, які звертаються до феноменів співрегуляції (*co-regulation*) та соціально розподіленої рефлексії. Так, Е. Гедвін (A. Hadwin), С. Ярвеля (*S. Järvelä*) та М. Міллер (*M. Miller*) розглядають навчання як процес, у якому індивідуальна автономія послідовно доповнюється соціально спільною регуляцією, що реалізується через взаємне планування й оцінювання діяльності в групі. На думку дослідників, саме колективні форми регуляції розвивають метакогнітивну обізнаність студентів [24]. Схожі висновки представлені у працях Ф. Фішер (*F. Fischer*) та С. Хмело-Сільвер (*C. Hmelo-Silver*), які доводять, що аргументований рефлексивний діалог є базовим механізмом розвитку критичного мислення та самостійності [22]. Зрештою, дослідження Дж. Роблес Мучо (*R. Mucho*) та співавторів засвідчує, що ефективне формування здатності до самостійного навчання спирається на участь у рефлексивному діалозі та колективне осмислення результатів [26]. У цьому контексті комунікативна взаємодія постає не як допоміжний елемент, а як самостійний механізм розвитку рефлексивності та становлення самоосвітньої компетентності.

Таким чином, результати як українських, так і зарубіжних досліджень свідчать про те, що розвиток самоосвітньої компетентності не обмежується індивідуальною навчальною активністю здобувача, а значною мірою залежить від його залучення до процесів професійного діалогу, взаємної рефлексії, співрегуляції та колективного осмислення освітнього досвіду. Для майбутніх бакалаврів психології така взаємодія має особливе значення, оскільки відтворює форми професійної комунікації, характерні для подальшої практичної діяльності психолога. Це дає підстави розглядати створення комунікативно-рефлексивного

середовища для обміну досвідом самоосвітньої діяльності та спільного осмислення її результатів як одну з ключових педагогічних умов формування самоосвітньої компетентності в умовах змішаного навчання.

Обґрунтовуючи доцільність виокремлення третьої педагогічної умови — залучення студентів до систематичної онлайн-тренінгової роботи з опанування технологій самоосвітньої діяльності, — виходимо з положення, що здатність до самоосвіти не формується стихійно, а потребує спеціально організованого педагогічного впливу. Теоретичне підґрунтя такого підходу було закладене у працях Б. Циммермана (B. Zimmerman) та Д. Шунка (D. Schunk), присвячених феномену саморегульованого навчання. Дослідники доводять, що навички постановки цілей, планування, моніторингу та оцінювання власної діяльності не є вродженими характеристиками особистості, а формуються у процесі цілеспрямованого педагогічного супроводу [27]. Відповідно, освітня автономія розглядається не як передумова навчання, а як його результат.

Подальший розвиток ця ідея отримала у працях Л. Нілсон (L. Nilson), яка звертає увагу на суперечність між очікуваннями закладів вищої освіти щодо високого рівня самостійності студентів та недостатньою увагою до навчання самих способів самоосвітньої діяльності. На думку авторки, навички саморегуляції повинні формуватися через спеціально організовані вправи, систематичну практику та педагогічний супровід, а не розглядатися як побічний результат навчання [25].

Фактично йдеться про необхідність навчати студентів технологій самоосвіти так само послідовно, як і професійних компетентностей.

Актуальність такого підходу особливо зростає в умовах змішаного навчання. Результати дослідження Дж. Бродбент (J. Broadbent) та В. Пун (W. Poon) засвідчують, що труднощі студентів у цифровому освітньому середовищі значною мірою пов'язані не з технологічними бар'єрами, а з недостатньою сформованістю навичок самоорганізації, планування та саморегуляції [21]. Подібних висновків доходять Ц. Цзоу (J. Zou) та С. Цзян (S. Jiang), які доводять, що навіть якісно спроєктоване цифрове середовище не гарантує розвитку саморегуляції без спеціальних педагогічних інтервенцій, спрямованих на формування відповідних умінь і навичок [29].

В українському науковому просторі аналогічну позицію відстоюють Т. Волотовська та Л. Денисова, які розглядають ефективність змішаного навчання як результат взаємодії організаційних, мотиваційних, технологічних і реф-лексивних чинників. Серед ключових педагогічних умов автори виокремлюють сформованість навичок саморегуляції, цифрову компетентність, готовність до автономного навчання та педагогічний супровід освітньої діяльності здобувачів [6].

Близьку позицію займає В. Биков, який розглядає цифрове освітнє середовище не лише як технологічну інфраструктуру, а як простір розвитку суб'єктності, самостійності та індивідуальної освітньої активності студента [1].

Таким чином, сучасні дослідження переконливо свідчать, що розвиток самоосвітньої компетентності потребує не лише створення можливостей для самостійного навчання, а й цілеспрямованого формування в студентів технологій самоосвітньої діяльності.

У цьому контексті особливого значення набувають праці українських дослідників, які розглядають тренінгові форми роботи як ефективний інструмент розвитку освітньої автономії здобувачів освіти.

Зокрема, О. Підгірний обґрунтовує високу дидактичну ефективність тренінгових технологій у процесі формування автодидактичних умінь майбутніх фахівців [14]. Н. В. Волкова наголошує на необхідності цілеспрямованого опанування студентами сучасних технологій самоосвітньої діяльності, зокрема інформаційних, які забезпечують розвиток навичок планування, самоконтролю та організації власного навчання [5]. Водночас Л. Покроєва акцентує увагу на потребі створення цілісного освітнього простору, що забезпечує здобувачам можливість свідомого вибору та практичного освоєння різних стратегій і технологій самоосвіти [16].

З огляду на наведені положення, доцільним видається впровадження систематичної онлайн-тренінгової роботи, спрямованої на опанування студентами конкретних технологій самоосвітньої діяльності. На відміну від епізодичних консультацій чи окремих навчальних завдань, тренінговий формат дозволяє послідовно формувати та відпрацьовувати навички постановки цілей, планування, пошуку й критичного опрацювання інформації, самоконтролю та рефлексії власного освітнього досвіду.

Для майбутніх бакалаврів психології реалізація цієї педагогічної умови має додаткову професійну цінність. Тренінг у цьому випадку виступає одночасно і засобом розвитку власної самоосвітньої компетентності, і предметом професійного освоєння, оскільки тренінгові технології належать до поширених інструментів майбутньої практичної діяльності психолога. Відтак студенти не лише опановують технології самоосвіти, а й набувають досвіду їх організації та використання у професійному контексті, здійснюючи рефлексію одночасно як суб'єкти власного навчання та як майбутні фахівці, покликані створювати розвивальні середовища для інших.

Висновки. Проведений аналіз наукової літератури засвідчив, що сучасні дослідження змішаного навчання поступово зміщують акцент від технологічних аспектів організації освітнього процесу до вивчення педагогічних і психологічних механізмів розвитку саморегуляції, автономії та рефлексивної активності здобувачів освіти. Це дає підстави розглядати педагогічні умови формування самоосвітньої компетентності як систему взаємопов'язаних педагогічних впливів, спрямованих на розвиток суб'єктної позиції студента та його готовності до самостійного професійного зростання.

На основі аналізу теоретичних підходів до проблеми самоосвітньої компетентності майбутніх бакалаврів психології в умовах змішаного навчання

було обґрунтовано комплекс взаємопов'язаних педагогічних умов її формування: організацію рефлексивного планування, моніторингу та самоаналізу самоосвітньої діяльності засобами лог-журналу; створення комунікативно-рефлексивного середовища для обміну досвідом самоосвітньої діяльності та колективного осмислення її результатів; залучення студентів до систематичної онлайн-тренінгової роботи з опанування технологій самоосвітньої діяльності.

Запропоновані умови мають інтегративний характер і спрямовані на розвиток навичок саморегуляції, рефлексії, співрегуляції та усвідомленого управління власною освітньою траєкторією.

Водночас запропонований комплекс педагогічних умов доцільно розглядати не лише як сукупність окремих педагогічних впливів, а як цілісну систему розвитку самоосвітньої компетентності майбутніх бакалаврів психології. Її внутрішня логіка передбачає послідовний перехід від індивідуального осмислення та моніторингу власної освітньої діяльності до колективного осмислення досвіду через механізми співрегуляції та професійної комунікації, а далі — до свідомого опанування технологій самоосвітньої діяльності як інструментів професійного саморозвитку.

У зв'язку з цим запропоновані педагогічні умови доцільно розглядати не лише як чинники підвищення ефективності змішаного навчання, а як механізм розвитку самоосвітньої компетентності майбутніх бакалаврів психології. Їх реалізація забезпечує поступове посилення суб'єктної позиції здобувача освіти, розвиток навичок саморегуляції, рефлексії та самостійного управління власною освітньою діяльністю.

Результати дослідження дозволяють розглядати самоосвітню компетентність не лише як результат професійної підготовки, а як динамічне особистісне утворення, що формується в процесі поступового переходу здобувача освіти від зовнішньо організованого навчання до самостійної освітньої діяльності. У цьому розумінні вона одночасно виступає передумовою, механізмом і результатом професійного становлення майбутнього психолога, забезпечуючи його готовність до безперервного професійного розвитку в умовах швидких суспільних змін та зростання запиту на психологічну допомогу.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у розробленні структурно-функціональної моделі розвитку самоосвітньої компетентності майбутніх бакалаврів психології в умовах змішаного навчання, визначенні критеріїв, показників та рівнів її сформованості, а також в операціоналізації запропонованих педагогічних умов через систему конкретних освітніх інструментів і методик їх реалізації.

Подальшого вивчення потребує також експериментальна перевірка ефективності запропонованого комплексу педагогічних умов та дослідження динаміки становлення самоосвітньої компетентності на різних етапах професійної підготовки майбутніх психологів.

Література:

1. Биков В. Ю. Відкрите навчальне середовище та сучасні мережні інструменти систем відкритої освіти. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 2: Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання. 2010. № 9. С. 9–15.

2. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2011. 384 с.

3. Вовк Б. І. Педагогічні умови формування самоосвітньої компетентності майбутніх викладачів практичного навчання професійно-технічних навчальних закладів. Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Педагогічні науки. 2017. № 18. С. 24–29.

4. Вовк Б. І. Формування самоосвітньої компетентності майбутніх викладачів практичного навчання професійно-технічних навчальних закладів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Глухів : Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, 2018. 24 с.

5. Волкова N. П. Інтерактивні технології навчання у вищій школі : навч. посіб. Дніпро : ФОП Середняк Т. К., 2018. 360 с.

6. Волотовська Т. П., Денисова Л. В. Педагогічні умови ефективності змішаного навчання в системі післядипломної освіти. Інформаційні технології і засоби навчання. 2023. Т. 95, № 3. С. 201–217.

7. Дубасенюк О. А. Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. 380 с.

8. Кравцова Н. Сутність і структура самоосвітньої компетентності майбутніх бакалаврів. Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи. 2024. Вип. 1 (25). С. 124–137.

9. Манько В. М. Педагогічні умови як категорія педагогічної науки. Педагогіка і психологія. 2002. № 3–4. С. 85–92.

10. Морзе Н. В., Глазунова О. Г. Моделі змішаного навчання у вищій освіті та першочергові кроки для їх впровадження. Інформаційні технології і засоби навчання. 2017. Т. 60, № 4. С. 28–38. DOI: https://doi.org/10.33407/itlt.v60i4.1883

11. Мося І. А. Педагогічні умови формування самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників. Гуманітарний вісник. 2013. Вип. 28. С. 211–216.

12. Мося І. А. Формування самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників у процесі загальноосвітньої підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Київ, 2014. 286 с.

13. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 472 с.

14. Підгірний О. В. Формування самоосвітньої компетентності майбутніх учителів фізичної культури у процесі професійної підготовки : дис. ... доктора философії : 011 Освітні, педагогічні науки. Одеса, 2021. 248 с.

15. Письменна О. М. Самостійна робота студентів як чинник формування самоосвітньої компетентності в умовах змішаного навчання. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2020. Вип. 73. С. 132–136.

16. Покроєва Л. Д. Інноваційні підходи в організації навчання дорослих в системі последипломної педагогічної освіти. Вісник післядипломної освіти. 2012. Вип. 7. С. 174–181.

17. Сисоєва С. О. Освіта дорослих: перспективи розвитку в Україні та світі. Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи. 2016. № 1 (12). С. 7–20.

18. Хриков Є. М. Педагогічні умови в структурі наукового знання. Шлях освіти. 2011. № 2. С. 11–15.

19. Шмоніна Т. А., Глухов І. Г. Педагогічні умови професійного розвитку особистості в освітньому середовищі вищого навчального закладу. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2011. № 5. С. 54–63.

20. Azevedo R., Aleven V. (Eds.). International handbook of metacognition and learning technologies. New York, NY : Springer, 2013. DOI: https://doi.org/10.1007/978-1-4419-5546-3

21. Broadbent J., Poon W. L. Self-regulated learning strategies and academic achievement in online higher education learning environments: A systematic review. The Internet and Higher Education. 2015. Vol. 27. P. 1–13. DOI: https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2015.04.007

22. Fischer F., Hmelo-Silver C. E. Collaborative learning and problem solving: Perspectives from argumentation and social regulation. International handbook of the learning sciences / F. Fischer, C. E. Hmelo-Silver, S. R. Goldman, P. Reimann (Eds.). New York, NY : Routledge, 2018. P. 143–155.

23. Garrison D. R., Kanuka H. Blended learning: Uncovering its transformative potential in higher education. The Internet and Higher Education. 2004. Vol. 7, No. 2. P. 95–105. DOI: https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2004.02.001

24. Hadwin A. F., Järvelä S., Miller M. Self-regulated, co-regulated, and socially shared regulation of learning. Handbook of self-regulation of learning and performance / D. H. Schunk, J. A. Greene (Eds.). 2nd ed. New York, NY : Routledge, 2018. P. 83–106.

25. Nilson L. B. Creating self-regulated learners: Strategies to strengthen students' self-awareness and learning skills. Sterling, VA : Stylus Publishing, 2013. 164 p.

26. Robles Mucho J. L., Andrade-Girón D. C., Benites-Tirado V. R. Open learner models and pedagogical strategies in higher education: A meta-synthesis of approaches to self-regulated learning. Education and Information Technologies. 2024. DOI: https://doi.org/10.1007/s10639-024-13095-8

27. Schunk D. H., Zimmerman B. J. (Eds.). Self-regulated learning: From teaching to self-reflective practice. New York, NY : Guilford Press, 1998. 242 p.

28. Zhang J., Jiang H., Huang Y., Ma N. Exploring online feedback: Semantic and behavioral insights from a large-scale blended course in higher education. The Internet and Higher Education. 2024. Vol. 62. Art. 100945. DOI: https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2024.100945

29. Zou J., Jiang S. Adaptive instructional designs in blended learning to enhance student engagement and self-regulation. Education Sciences. 2024. Vol. 14, No. 5. Art. 507. DOI: https://doi.org/10.3390/educsci14050507

***References**:*

1. *Azevedo, R., & Aleven, V. (Eds.). (2013). International handbook of metacognition and learning technologies. Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-5546-3*

2. Broadbent, J., & Poon, W. L. (2015). Self-regulated learning strategies and academic achievement in online higher education learning environments: A systematic review. *The Internet and Higher Education*, 27, 1–13. https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2015.04.007

3. Bykov, V. Yu. (2010). Vidkryte osvitnie seredovyshche i suchasni merezhevi instrumenty system vidkrytoi osvity [Open educational environment and modern network tools of open education systems]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriia 2: Kompiuterno-oriientovani systemy navchannia - Scientific Journal of M. P. Drahomanov National Pedagogical University. Series 2: Computer-Oriented Learning Systems*, (9), 9–15 [in Ukrainian].

4. Dubaseniuk, O. A. (2012). *Profesiina pedahohichna osvita: kompetentnisnyi pidkhid* [Professional pedagogical education: Competency approach]. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka [in Ukrainian].

5. Fischer, F., Hmelo-Silver, C. E., Goldman, S. R., & Reimann, P. (Eds.). (2018). *International handbook of the learning sciences*. Routledge.

6. Garrison, D. R., & Kanuka, H. (2004). Blended learning: Uncovering its transformative potential in higher education. *The Internet and Higher Education*, 7(2), 95–105. https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2004.02.001

7. Hadwin, A. F., Järvelä, S., & Miller, M. (2018). Self-regulated, co-regulated, and socially shared regulation of learning. In D. H. Schunk & J. A. Greene (Eds.), *Handbook of self-regulation of learning and performance* (2nd ed., pp. 83–106). Routledge.

8. Khrykov, Ye. M. (2011). Pedahohichni umovy v strukturi naukovoho znannia [Pedagogical conditions in the structure of scientific knowledge]. *Shliakh osvity - The Path of Education*, (2), 11–15 [in Ukrainian].

9. Kravtsova, N. (2024). Sutnist ta struktura samoosvitnoi kompetentnosti maibutnikh bakalavriv [Essence and structure of self-educational competence of future bachelors]. *Osvita doroslykh: teoriia, dосвід, perspektyvy - Adult Education: Theory, Experience, Prospects*, 1(25), 124–137 [in Ukrainian].

10. Manko, V. M. (2002). Pedahohichni umovy yak katehoriia pedahohichnoi nauky [Pedagogical conditions as a category of pedagogical science]. *Pedahohika i psykholohiia - Pedagogy and Psychology*, (3–4), 85–92 [in Ukrainian].

11. Morze, N. V., & Hlazunova, O. H. (2017). Modeli zmishanoho navchannia u vyshchii osviti ta pershocherhovi kroky dlia yikh vprovadzhennia [Blended learning models in higher education and urgent steps for their implementation]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia - Information Technologies and Learning Tools*, 60(4), 28–38. https://doi.org/10.33407/itlt.v60i4.1883 [in Ukrainian].

12. Mosia, I. A. (2013). Pedahohichni umovy formuvannia samoosvitnoi kompetentnosti maibutnikh kvalifikovanykh robitnykiv [Pedagogical conditions of forming self-educational competence of future skilled workers]. *Humanitarnyi visnyk - Humanitarian Bulletin*, (28), 211–216 [in Ukrainian].

13. Mosia, I. A. (2014). *Formuvannia samoosvitnoi kompetentnosti maibutnikh kvalifikovanykh robitnykiv u protsesi zahalnoosvitnoi pidhotovky* [Forming self-educational competence of future skilled workers in the process of general education training]. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

14. Nilson, L. B. (2013). *Creating self-regulated learners: Strategies to strengthen students' self-awareness and learning skills*. Stylus Publishing.

15. Ortynskyi, V. L. (2009). *Pedahohika vyshchoi shkoly* [Higher school pedagogy]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].

16. Pidhirnyi, O. V. (2021). *Formuvannia samoosvitnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv fizychnoi kultury v protsesi profesiinoi pidhotovky* [Forming self-educational competence of future physical education teachers in the process of professional training]. Candidate's thesis. Odesa [in Ukrainian].

17. Pokroieva, L. D. (2012). Innovatsiini pidkhody v orhanizatsii navchannia doroslykh u systemi pisladyplomnoi pedahohichnoi osvity [Innovative approaches in the organization of adult learning in the system of postgraduate pedagogical education]. *Visnyk pisladyplomnoi osvity - Bulletin of Postgraduate Education*, (7), 174–181 [in Ukrainian].

18. Pysmenna, O. M. (2020). Samostiina robota studentiv yak chynnyk formuvannia samoosvitnoi kompetentnosti v umovakh zmishanoho navchannia [Students' independent work as a factor of forming self-educational competence in conditions of blended learning]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriia 5. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy - Scientific Journal of M. P. Drahomanov NPU. Series 5. Pedagogical Sciences: Realities and Prospects*, (73), 132–136 [in Ukrainian].

19. Robles Mucho, J. L., Andrade-Girón, D. C., & Benites-Tirado, V. R. (2024). Open learner models and pedagogical strategies in higher education: A meta-synthesis of approaches to self-

regulated learning. *Education and Information Technologies*. https://doi.org/10.1007/s10639-024-13095-8

20. Schunk, D. H., & Zimmerman, B. J. (Eds.). (1998). *Self-regulated learning: From teaching to self-reflective practice*. Guilford Press.

21. Shmonina, T. A., & Hlukhov, I. H. (2011). Pedahohichni umovy profesiino-osobystisnoho rozvytku v osvitnomu seredovyshche vyshchoho navchalnoho zakladu [Pedagogical conditions of professional personal development in the educational environment of higher educational institution]. *Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity - Pedagogy and Psychology of Vocational Education*, (5), 54–63 [in Ukrainian].

22. Sysoieva, S. O. (2016). Osvita doroslykh: perspektyvy rozvytku v Ukraini ta sviti [Adult education: Development prospects in Ukraine and the world]. *Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy - Adult Education: Theory, Experience, Prospects*, 1(12), 7–20 [in Ukrainian].

23. Vitvytska, S. S. (2011). *Osnovy pedahohiky vyshchoi shkoly* [Fundamentals of higher school pedagogy]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury [in Ukrainian].

24. Volkova, N. P. (2018). *Interaktyvni tekhnolohii navchannia u vyshchii shkoli* [Interactive learning technologies in higher school]. Dnipro: FOP Seredniak T. K. [in Ukrainian].

25. Volotovska, T. P., & Denysova, L. V. (2023). Pedahohichni umovy efektyvnosti zmishanoho navchannia v systemi pisladyplomnoi osvity [Pedagogical conditions of the effectiveness of blended learning in the system of postgraduate education]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia - Information Technologies and Learning Tools*, 95(3), 201–217 [in Ukrainian].

26. Vovk, B. I. (2017). Pedahohichni umovy formuvannia samoosvitnoi kompetentnosti maibutnikh uchytelei praktychnoho navchannia profesiinykh shkil [Pedagogical conditions of forming self-educational competence of future teachers of practical training of vocational schools]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Seriia: Pedahohichni nauky - Bulletin of the Cherkasy National University Named after Bohdan Khmelnytsky. Series: Pedagogical Sciences*, (18), 24–29 [in Ukrainian].

27. Vovk, B. I. (2018). *Formuvannia samoosvitnoi kompetentnosti maibutnikh uchytelei praktychnoho navchannia profesiinykh shkil* [Forming self-educational competence of future teachers of practical training of vocational schools]. Extended abstract of candidate's thesis. Hlukhiv: Hlukhiv National Pedagogical University Named after Oleksandr Dovzhenko [in Ukrainian].

28. Zhang, J., Jiang, H., Huang, Y., & Ma, N. (2024). Exploring online feedback: Semantic and behavioral insights from a large-scale blended course in higher education. *The Internet and Higher Education*, 62, Article 100945. https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2024.100945

29. Zou, J., & Jiang, S. (2024). Adaptive instructional designs in blended learning to enhance student engagement and self-regulation. *Education Sciences*, 14(5), Article 507. https://doi.org/10.3390/educsci14050507

Дата першого надходження статті до видання: 11.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

УДК 373.5.091.12-051:004.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1256-1264

Пінаєва Ольга Юріївна кандидат педагогічних наук, доцент, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, https://orcid.org/0000-0002-8829-1388

УПРАВЛІНСЬКА КУЛЬТУРА ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КЕРІВНИКА ЗАКЛАДУ ОСВІТИ

Анотація. У статті теоретично обґрунтовано і практично висвітлено феномен управлінської культури керівника закладу загальної середньої освіти як ключового чинника успішної цифрової трансформації ліцею та забезпечення психоемоційної стабільності педагогічного колективу. На основі аналізу сучасних вітчизняних і зарубіжних досліджень (В. Бикова, С. Литвинової, Г. Єльникової, Л. Карамушки, К. Редекер) розкрито гуманістичну і технологічну складові менеджменту. Наголошено, що в умовах сучасних викликів керівництво ліцею переходить від жорстких адміністративних алгоритмів до гнучкого, ціннісно-орієнтованого та адаптивного лідерства. Висвітлено унікальний прикладний досвід Вінницького ліцею № 29 під керівництвом Бартюка М.П. Продемонстровано, що чемний, тактовний і правильний стиль управління директора, заснований на взаємній повазі, всебічній підтримці та делегуванні повноважень, дозволив реалізувати складні інноваційні зміни без жодного адміністративного тиску.

Підкреслено практичну цінність диференціації педагогічного колективу за трьома цільовими навчальними потоками («Адаптація», «Розвиток», «Інновації») та використання горизонтального менторства за принципом рівний рівному.

Особливу увагу приділено впровадженню технології мікронавчання (microlearning) через щотижневі короткотривалі інтенсиви і колегіальній розробці «Корпоративного коду цифрової комунікації». Цей документ ефективно збалансував взаємодію у тріаді «вчитель - здобувач освіти - батьки», надійно захистивши освітян від технострес у й емоційного виснаження.

Доведено, що апробована програма «Цифровий вектор ліцею» продемонструвала високу управлінську гнучкість, успішно подолала внутрішній «цифровий опір» колективу і має характер завершеного управлінського франчайзу, який може бути впевнено рекомендований для масштабування в освітньому просторі України.

Ключові слова: управлінська культура, керівник закладу освіти, цифрова трансформація, управлінська гнучкість, професійне вигорання, мікронавчання, управлінський франчайз.

Olha Pinaieva PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, https://orcid.org/0000-0002-8829-1388

MANAGERIAL CULTURE AS A COMPONENT OF THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF AN EDUCATIONAL INSTITUTION LEADER

Abstract. The article theoretically substantiates and practically examines the phenomenon of the managerial culture of a general secondary education institution leader as a core component of professional activity, directly determining the success of digital transformation and the preservation of the pedagogical staff's psycho-emotional health. Based on the comprehensive analysis of modern domestic and foreign studies (V. Bykov, S. Lytvynova, H. Yelnykova, L. Karamushka, C. Redecker), the humanistic and technological components of management are revealed. It is emphasized that under modern challenges, lyceum management transitions from rigid administrative algorithms to flexible, values-oriented, and adaptive leadership. The study presents the unique applied experience of Vinnytsia Lyceum № 29 under the leadership of M. P. Bartiuk. It demonstrates that the principal's polite, tactful, and correct management style, based on mutual respect, comprehensive support, and delegation of authority, enabled the implementation of complex innovative changes without any administrative pressure. The practical value of differentiating the teaching staff into three target training streams ("Adaptation", "Development", "Innovations") and using horizontal peer-to-peer mentoring is highlighted. Special attention is paid to the introduction of microlearning technology through weekly short-term intensive sessions and the collaborative development of the "Corporate Code of Digital Communication". This document effectively balanced interactions within the "teacher - learner - parent" triad, reliably protecting educators from technostress and emotional exhaustion. It is concluded that the tested program "Digital Vector of the Lyceum" demonstrated high managerial flexibility, successfully overcame the internal "digital resistance" of the staff, and possesses the character of a completed management franchise that can be confidently recommended for scaling up across the educational space of Ukraine.

Keywords: managerial culture, educational institution leader, digital transformation, managerial flexibility, professional burnout, microlearning, management franchise.

Постановка проблеми. У сучасних умовах динамічних суспільних трансформацій, зумовлених як глобальними трендами цифровізації, так і специфічними викликами правового режиму воєнного стану в Україні, суттєво змінюються вимоги до якості менеджменту в сфері загальної середньої освіти [5, 11, 12, 13, 14].

Професійна діяльність керівника закладу освіти сьогодні перестає бути виключно набором адміністративно-розпорядчих функцій та переходить у

площину високотехнологічного, адаптивного і ціннісно-орієнтованого лідерства. Провідним системним чинником, що визначає здатність сучасного директора ефективно реагувати на ці виклики, виступає його управлінська культура. Вона інтегрує в собі теоретичні знання, практичні навички, технологічну готовність та психологічну зрілість, стаючи стрижневою характеристикою професіоналізму сучасного менеджера освіти [2, 3, 4, 10, 15].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання підвищення ефективності освітнього менеджменту, формування управлінської культури та адаптації лідерського потенціалу керівників ЗЗСО до умов змін перебувають у центрі уваги провідних вітчизняних науковців, зокрема Г. В. Єльникової, Л. М. Карамушки, О. І. Мармази [4, 6, 9]. Проблеми цифрової трансформації освітнього простору, розвитку хмарних екосистем управління та розбудови ІКТ-компетентності суб'єктів навчання ґрунтовно досліджували В. Ю. Биков, С. Г. Литвинова та О. В. Овчарук [2, 12]. Важливе значення для розуміння сучасних тенденцій розвитку інноваційних технологій та їх безпосереднього впливу на формування новітніх освітніх трендів мають праці Ж. В. Гарбар, Н. І. Бурлаки та О. Ю. Пінаєвої [3]. Водночас у контексті закордонного досвіду вагомий внесок у дослідження цифрового врядування (Digital Governance) та специфіки комунікації в структурі сучасного освітнього менеджменту належить К. Редекер (C. Redecker) [14, 15].

Попри значну кількість напрацювань, потребує додаткового операційного осмислення феномен управлінської культури як безпосереднього драйвера подолання «цифрового опору» всередині педагогічного колективу і мінімізації професійного вигорання вчителів в умовах інтенсивної цифровізації [11].

Мета статті - теоретичне обґрунтування і експериментальна перевірка ефективності розвитку управлінської культури керівника закладу освіти як інтегрального чинника успішної реалізації програми цифрової трансформації школи та забезпечення психоемоційної стабільності педагогічного колективу.

Методологічним підґрунтям для проектування траєкторії розвитку закладу освіти і окреслення критеріїв управлінської культури стали орієнтири, визначені в Національній стратегії розвитку цифрової освіти в Україні на період до 2030 року, а також нормативні вимоги Закону України «Про повну загальну середню освіту» [11, с. 12]. Первинний аудит дефіцитів і оцінювання рівнів ІКТ-компетентності педагогів здійснювалися за допомогою адаптованого інструментарію європейської рамки DigCompEdu, а також вітчизняних методичних рекомендацій під редакцією О. В. Овчарук [12, с. 23].

При безпосередньому моделюванні структури і змістовного наповнення локальної розробленої нами програми «Цифровий вектор ліцею» було детально проаналізовано й адаптовано до умов воєнного стану прикладні матеріали збірника методичних рекомендацій для керівників ЗЗСО «Проєкт «Цифровий вектор закладу освіти»» під редакцією О. П. Кравченко. Дослідження було розгорнуто на базі Вінницького ліцею № 29 ВМР.

Виклад основного матеріалу. У контексті професійної діяльності керівника закладу освіти управлінська культура виступає не статичним набором теоретичних знань, а динамічною системою інноваційних дій, спрямованих на розвиток людського капіталу освітнього закладу. Культура сучасного директора виявляється у його здатності гнучко реагувати на дефіцити організації, створювати безпечне психологічне середовище і запроваджувати м'які, адаптивні інструменти змін [7, 10, 15].

Яскравим прикладом практичного втілення високого рівня управлінської культури стала діяльність директора Вінницького ліцею № 29 Бартюка М.П. Його підхід до менеджменту закладу базується на принципах прозорості, глибокої поваги до особистості вчителя, тактовності і делегування повноважень, що дозволило успішно реалізувати комплексну програму «Цифровий вектор ліцею».

Реалізація цієї програми вимагала від Миколи Петровича Бартюка відмови від традиційного, директивного стилю керівництва на користь партнерської взаємодії [1, с. 13]. Спираючись на засади адаптивного менеджменту, описані у працях Г. В. Єльникової, директором ліцею було ініційовано диференціацію кадрового потенціалу за трьома цільовими навчальними потоками [4, с. 65-67]. Чемне й уважне ставлення Бартюка М.П. до індивідуальних професійних потреб кожного педагога дозволило уникнути примусу і диверсифікувати методичний вплив залежно від вихідного рівня готовності вчителів:

- Потік «Адаптація» об'єднав учителів із великим педагогічним стажем, які відчували психологічний бар'єр перед інтенсивним використанням хмарних технологій (зокрема, вчитель української мови та літератури Ковальчук Т. М., учитель історії Поліщук В. П. і вчитель біології Мельник О. В.). Завдяки особистій підтримці директора та його тактовному переконанню, ці педагоги не відчули тиску, а навпаки – отримали надійну опору у вигляді закріплених за ними індивідуальних ІТ-менторів.
- Потік «Розвиток» сформували вчителі, які володіли базовими навичками, але прагнули модернізувати власні уроки засобами інтерактивної дидактики (учитель англійської мови Шевченко М. І., учитель географії Ткачук О. В. і вчитель образотворчого мистецтва Бондар Н. С.). Директор особисто стимулював їхню творчу активність, створюючи умови для апробації експрес-тестів і мультимедійних платформ без страху припуститися помилки.
- Потік «Інновації» склав ядро внутрішнього експертного середовища закладу освіти. Вчителі з високим рівнем цифрової культури (вчитель інформатики Кравченко С. М., вчитель фізики Олійник А. В. і вчитель математики Лисенко Ю. О.) перебрали на себе функції спікерів і індивідуальних коучів. Бартюк М.П. виявив високу управлінську мудрість, нормативно закріпивши систему внутрішнього менторства за принципом *Peer-to-Peer* (рівний-рівному) через затвердження спеціального локального Положення, що дозволило децентралізувати управління освітнім закладом.

Таблиця 1.

Диференціація методичного впливу та заходів підтримки педагогів залежно від рівня їхньої цифрової готовності

Назва навчального потоку	Склад групи з педагогів ліцею	Вихідні професійні потреби та дефіцити	Управлінські рішення та заходи підтримки керівника	Результат навчання для колективу ліцею
Потік «Адаптація»	Ковальчук Т. М. (українська мова), Поліщук В. П. (історія), Мельник О. В. (біологія)	Високий рівень тривожності, психологічний бар'єр перед хмарними технологіями, страх зробити помилку	Тактовна підтримка без примусу: Закріплення за кожним педагогом індивідуального ІТ-ментора для оперативного розв'язання технічних питань під час уроків	Повне подолання страху перед цифровим середовищем, формування відчуття захищеності та впевненості
Потік «Розвиток»	Шевченко М. І. (англійська мова), Ткачук О. В. (географія), Бондар Н. С. (мистецтво)	Потреба в модернізації уроків, пошук інструментів для інтерактивної дидактики в умовах змішаного навчання	Стимулювання творчої активності: Залучення до 15-хвилинних інтенсивів «Цифровий п'ятничний експрес», створення умов для безпечної апробації мультимедійних платформ	Освоєння експрес-тестів та хмарних інструментів *Google Workspace*, підвищення динаміки уроків
Потік «Інновації»	Кравченко С.М. (інформатика), Олійник А. В. (фізика), Лисенко Ю. О. (математика)	Прагнення до лідерства, потреба в реалізації творчого потенціалу та обміні передовим досвідом	Делегування та децентралізація: Нормативне закріплення статусу внутрішніх коучів та спікерів через затвердження локального Положення про менторство *Peer-to-Peer*	Формування внутрішнього експертного ядра ліцею, зняття зайвого адміністративного навантаження з директора

Дані таблиці 1 наочно демонструють, що управлінська культура керівника закладу освіти виявляється через гнучкий та індивідуалізований підхід до кожного вчителя. Завдяки правильному розподілу обов'язків і чемному ставленню Бартюка М.П. до професійних дефіцитів колег, у ліцеї було повністю ліквідовано директивний тиск, що дозволило перетворити цифровий опір на усвідомлену внутрішню мотивацію до зростання.

Важливим кроком, що продемонстрував високу культуру комунікації керівника, стало впровадження технології мікронавчання (*Microlearning*). Замість виснажливих багатогодинних педрад, адміністрація за ініціативи Бартюка М.П. запровадила формат щотижневих 15-хвилинних практичних інтенсивів «Цифровий п'ятничний експрес». Організація такого навчання спиралася на концепції Л. Л. Ляхоцької щодо професійного розвитку педагогів у межах віртуальних освітніх спільнот [8, с. 90-91].

Особливе місце в структурі управлінської діяльності Миколи Петровича Бартюка зайняла турбота про психоемоційне здоров'я колективу, що є прямим індикатором гуманістичної складової його управлінської культури. Враховуючи напрацювання О. Є. Матвійчук і О. І. Потапчука [10, с. 78-79] щодо мінімізації професійного вигорання вчителів в умовах тотальної цифровізації, керівник ліцею ініціював створення й особисто підтримав спільний нормативний орієнтир - «Корпоративний код цифрової комунікації ліцею».

Цей документ чітко регламентував правила цифрового етикету і тайм-менеджменту для тріади «вчитель – здобувач освіти – батьки». У Коді було прописано часові межі для ділового листування в месенджерах, правила ведення ліцейних чатів і алгоритми комунікації з батьками ліцеїстів. Правильне, збалансоване регулювання цих процесів з боку директора дозволило суттєво знизити рівень емоційного виснаження вчителів і захистити їх від «техностресу». Це повністю узгоджується з теоретичними положеннями Л. М. Карамушки та В. М. Заїки, які доводять, що саме усунення надмірного адміністративного тиску і гармонізація взаємодії всередині колективу за підтримки керівника є вирішальними чинниками стабілізації психологічного стану педагогів [7, с. 46-47].

Висновки. Таким чином, унікальний досвід Вінницького ліцею № 29 підтвердив, що цифрова трансформація закладу освіти є успішною лише тоді, коли управлінська культура керівника базується на гнучкості, етичності, адресній підтримці кожного вчителя і створенні умов для комфортної професійної взаємодії [1, 2, 4, 8, 9, 13].

Узагальнення результатів теоретичного аналізу і прикладного досвіду засвідчує, що управлінська культура керівника закладу освіти є базовою, інтегральною складовою його професійної діяльності, яка безпосередньо визначає успішність будь-яких інноваційних трансформацій. Вона виявляється не лише в технологічній готовності до змін, а передусім у гуманістичній, етичній площині менеджменту, а саме у здатності чути колектив, оперативно реагувати на його дефіцити і створювати безпечний, підтримувальний психологічний простір.

Унікальний практичний досвід розбудови освітнього середовища у Вінницькому ліцеї № 29 ВМР під керівництвом Бартюка М.П. унаочнив, що поєднання стратегічного бачення з чемним, тактовним і гнучким управлінням дозволяє нівелювати «цифровий опір» педагогів і гармонізувати інноваційні процеси. Розподіл кадрового потенціалу за цільовими потоками, впровадження

внутрішнього менторства за принципом *Peer-to-Peer* і регламентація комунікації за допомогою «Корпоративного коду цифрової комунікації» довели свою високу ефективність у подоланні техностресу і проявів професійного вигорання вчителів.

Спроектована й апробована нами програма «Цифровий вектор ліцею» продемонструвала високу управлінську гнучкість, знизила бар'єри у взаємодії суб'єктів освітнього процесу і наразі має характер завершеного управлінського франчайзу, який може бути впевнено рекомендований для масштабування і впровадження в інших закладах освіти України.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі пов'язані з вивченням особливостей розвитку цифрової і управлінської культури керівників закладів освіти в умовах довготривалої роботи у змішаному і дистанційному форматах навчання, а також із розробкою специфічних тренінгових програм психологічної підтримки для адміністрації закладів освіти України.

Література:

1. Бартюк М. П. Демократизація шкільного менеджменту як основа формування оптимального освітнього середовища. *Управління закладом освіти*. 2025. № 4. С. 12–19.

2. Биков В. Ю., Литвинова С. Г. Цифрова трансформація закладу освіти: від електронних журналів до хмарних екосистем управління. *Комп'ютер у школі та сім'ї*. 2023. № 2. С. 14–22.

3. Гарбар Ж. В., Бурлака Н. І., Пінаєва О. Ю. Сучасні тенденції розвитку освітніх технологій та їх вплив на формування освітніх трендів. *Успіхи і досягнення у науці*. 2025. № 6. С. 354–366.

4. Єльникова Г. В. *Основи адаптивного управління закладами освіти*. Харків : Крок, 2017. 182 с.

5. Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020 р. № 463-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20 (дата звернення: 31.05.2026).

6. Карамушка Л. М. *Психологія освітнього менеджменту*. Київ : Либідь, 2004. 424 с.

7. Карамушка Л. М., Заїка В. М. Психологічні особливості професійного вигорання вчителів в умовах цифровізації освіти. *Актуальні проблеми психології*. 2023. Т. 9, вип. 12. С. 45–58.

8. Ляхоцька Л. Л. Професійний розвиток педагогів в умовах функціонування віртуальних освітніх спільнот. *Вісник післядипломної освіти*. 2023. № 23. С. 88–104.

9. Мармаза О. І. *Менеджмент в освіті: дорожня карта керівника*. Харків : Основа, 2012. 160 с.

10. Матвійчук О. Є., Потапчук О. І. Професійне вигорання педагогів в умовах інтенсивної цифровізації та шляхи його управлінської мінімізації. *Наукові записки ТНПУ. Серія: Педагогіка*. 2023. № 1. С. 77–86.

11. *Національна стратегія розвитку цифрової освіти в Україні на період до 2030 року*: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2023 р. Київ : Міністерство освіти і науки України, 2023. 34 с.

12. Овчарук О. В. (ред.). *Цифрова компетентність вчителя: Європейська рамка DigCompEdu*. Київ : Інститут цифровізації освіти НАПН України, 2021. 92 с.

13. *Проєкт "Цифровий вектор закладу освіти": збірник методичних рекомендацій для керівників ЗЗСО* / за ред. О. П. Кравченко. Вінниця : ВАНО, 2024. 112 с.

14. European Commission, Joint Research Centre. *European framework for the digital competence of educators: DigCompEdu*. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2022. 96 p.

15. Redecker C. Digital governance and communication in modern school management. *Educational Management Administration & Leadership*. 2023. Vol. 51, No. 3. P. 312–329.

***References**:*

1. Bartiuk, M. P. (2025). Demokratyzatsiia shkilnoho menedzhmentu yak osnova formuvannia doratnoho osvitnoho seredovyshcha [Democratization of school management as a basis for forming an optimal educational environment]. *Upravlinnia Zakladom Osvity [Educational Institution Management]*, (4), 12–19.

2. Bykov, V. Yu., & Lytvynova, S. H. (2023). Tsyfrova transformatsiia zakladu osvity: vid elektronnykh zhurnaliv do khmarnykh ekosistem upravlinnia [Digital transformation of an educational institution: From electronic journals to cloud management ecosystems]. *Kompiuter u Shkoli ta Simi [Computer at School and Family]*, (2), 14–22.

3. European Commission, Joint Research Centre. (2022). *European framework for the digital competence of educators: DigCompEdu*. Publications Office of the European Union.

4. Harbar, Zh. V., Burlaka, N. I., & Pinaieva, O. Yu. (2025). Suchasni tendentsii rozvytku osvitnikh tekhnolohii ta yikh vplyv na formuvannia osvitnikh trendiv [Modern trends in the development of educational technologies and their impact on the formation of educational trends]. *Uspikhy i Dosiahnennia u Nautsi [Successes and Achievements in Science]*, (6), 354–366.

5. Karamushka, L. M. (2004). *Psykholohiia osvitnyoho menedzhmentu* [Psychology of educational management]. Lybid.

6. Karamushka, L. M., & Zaika, V. M. (2023). Psykholohichni osoblyvosti profesiinoho vyhorannia vchiteliv v umovakh tsyfrovizatsii osvity [Psychological features of teachers' professional burnout in the conditions of digitalization of education]. *Aktualni Problemy Psykholohii [Current Problems of Psychology]*, 9(12), 45–58.

7. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2023). *Natsionalna stratehiia rozvytku tsyfrovoi osvity v Ukraini na period do 2030 roku* [National strategy for the development of digital education in Ukraine for the period up to 2030]. Ministerstvo Osvity i Nauky Ukrainy.

8. Kravchenko, O. P. (Ed.). (2024). *Proiekt "Tsyfrovyi vektor zakladu osvity": zbirnyk metodychnykh rekomendatsii dlia kerivnykiv ZZSO* [Project "Digital Vector of the Educational Institution": Collection of methodical recommendations for heads of general secondary education institutions]. VANO.

9. Liakhotska, L. L. (2023). Profesiinyi rozvytok pedahohiv v umovakh funktsionuvannia virtualnykh osvitnikh spilnot [Professional development of educators in the conditions of functioning of virtual educational communities]. *Visnyk Pisladyplomnoi Osvity [Bulletin of Postgraduate Education]*, (23), 88–104.

10. Marmaza, O. I. (2012). *Menedzhment v osviti: dorozhnia karta kerivnyka* [Management in education: The leader's roadmap]. Osnova.

11. Matviichuk, O. Ye., & Potapchuk, O. I. (2023). Profesiine vyhorannia pedahohiv v umovakh intensyvnoi tsyfrovizatsii ta shliakhy yoho upravlinskoi minimizatsii [Professional burnout of educators in conditions of intensive digitalization and ways of its managerial minimization]. *Naukovi Zapysky TNPU. Seriia: Pedahohika [Scientific Notes of TNPU. Series: Pedagogy]*, (1), 77–86.

12. Ovcharuk, O. V. (Ed.). (2021). *Tsyfrova kompetentnist vchytelia: Yevropeiska ramka DigCompEdu* [Digital competence of a teacher: European framework DigCompEdu]. Instytut Tsyfrovizatsii Osvity NAPN Ukrainy.

13. Redecker, C. (2023). Digital governance and communication in modern school management. *Educational Management Administration & Leadership*, 51(3), 312–329.

14. Verkhovna Rada Ukrainy. (2020). *Zakon Ukrainy "Pro povnu zahalnu seredniu osvitu"* [Law of Ukraine "On Complete General Secondary Education"]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20

15. Yelnykova, H. V. (2017). *Osnovy adaptyvnoho upravlinnia zakladamy osvity* [Basics of adaptive management of educational institutions]. Krok.

Дата першого надходження статті до видання: 13.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.05.2026

УДК 378.093.5:792.071.2.028]:808.55

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1265-1275

Поражницька Марія Романівна здобувачка вищої освіти ступеня бакалавр, Запорізький національний університет, Запоріжжя

Стадніченко Надія Василівна заслужена артистка України, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри акторської майстерності, Запорізький національний університет**,** Запоріжжя, https://orcid.org/0000-0002-7625-4416

СЦЕНІЧНЕ МОВЛЕННЯ І МИСТЕЦТВО ОРАТОРА ЯК СКЛАДОВІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО АКТОРА

Анотація. У статті досліджується взаємозв'язок сценічного мовлення та мистецтва оратора у контексті сучасної театральної педагогіки як важливих складових професійної підготовки майбутнього актора. Розглядаються основні теоретичні та практичні аспекти формування мовної культури, розвитку голосового апарату майбутнього актора, дикційної чіткості, дихання, інтонаційної виразності та комунікативної майстерності. Увага акцентується на тому, що сценічне мовлення та ораторське мистецтво мають спільну психофізичну основу і мають ефективний вплив на слухача. Аналізуються особливості використання риторичних засобів у сценічній практиці, їхня роль у різноманітних аспектах професійного спілкування актора, взаємодії з партнером і глядачем. Висвітлюються сучасні підходи до викладання сценічного мовлення у закладах вищої мистецької освіти, що передбачають взаємопроникнення елементів риторики, ораторської техніки та акторської психотехніки упродовж фахової підготовки.

Окремо підкреслюється значення єдності технічного й творчого компонентів мовлення у професійному становленні актора; необхідність переосмислення ролі слова в умовах розвитку медіакомунікацій та міждисциплінарних підходів у мистецькій освіті; комплексного підходу до формування вербальних умінь і навичок професійного спілкування актора.

Об'єднання принципів сценічного мовлення із принципами ораторського мистецтва і риторики сприятиме підвищенню професійної культури, розкриттю творчої індивідуальності кожного із здобувачів вищої освіти та здатності майбутнього актора до ефективної взаємодії з аудиторією у різних сферах фахової діяльності.

Ключові слова: актор, фахові компетентності, мистецтво оратора, мистецька освіта, професійне спілкування актора, комунікативна компетентність, сценічне мовлення, пластична виразність, взаємодія.

Porazhenska Mariia Bachelor's Degree Candidate, Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia

Stadnichenko Nadiia Honoured Artist of Ukraine, PhD (Pedagogy), Associate Professor, Department of Acting, Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, https://orcid.org/0000-0002-7625-4416

STAGE SPEECH AND THE ART OF ORATORY AS COMPONENTS OF PROFESSIONAL TRAINING FOR PROSPECTIVE ACTORS

Abstract. The article examines the interrelationship between stage speech and the art of oratory within the context of contemporary theatre pedagogy as essential constituents of the professional training of prospective actors. The principal theoretical and practical aspects of cultivating speech culture, developing the vocal apparatus of the prospective actor, achieving diction clarity, breath control, intonational expressiveness, and communicative competence are addressed. Emphasis is placed on the observation that stage speech and oratorical art share a common psychophysical foundation, both being oriented toward the effective impact of the spoken word upon the listener. The specific features of rhetorical devices employed in stage practice are analyzed, along with their role in the diverse aspects of the actor's professional communication and interaction with both the scene partner and the spectator. Contemporary approaches to the teaching of stage speech in higher arts education institutions are examined — approaches that presuppose the interpenetration of elements of rhetoric, oratorical technique, and the actor's psychotechnique throughout the course of professional training. Particular attention is drawn to the significance of the unity of the technical and creative components of speech in the actor's professional development; the necessity of reconsidering the role of the spoken word in the context of the expansion of media communications and interdisciplinary approaches in arts education; and the imperative of a comprehensive approach to the formation of verbal skills and competencies in the actor's professional communication. The integration of the principles of stage speech with those of oratorical art and rhetoric will contribute to the enhancement of professional culture, the fuller realization of the creative individuality of each student in higher education, and the prospective actor's capacity for effective interaction with audiences across diverse domains of professional practice.

Keywords: actor, professional competencies, art of oratory, arts education, professional communication of the actor, communicative competence, stage speech, plastic expressiveness, interaction.

Постановка проблеми. У сучасному театральному мистецтві проблема професійного сценічного мовлення набуває особливої актуальності у зв’язку зі змінами художньо-естетичних принципів театру, розвитком новітніх форм

сценічної комунікації та зростанням вимог до мовленнєвої культури актора. Сучасний актор має демонструвати високий рівень володіння вербальними і невербальними засобами професійного спілкування, комунікативну майстерність, здатність переконливо впливати на глядача, утримувати увагу аудиторії та створювати художньо виразну мовну характеристику сценічного персонажа. У цьому контексті особливого значення набуває взаємодія сценічного мовлення та мистецтва оратора як споріднених сфер професійної діяльності актора.

Сценічне мовлення і ораторське мистецтво мають спільну основу, що ґрунтується на необхідності володіння голосом, диханням, дикцією, інтонаційною точністю, почуттям темпоритму, логікою мовлення та емоційною виразністю. Водночас у сучасній театральній педагогіці проблема інтеграції риторичних принципів у систему підготовки актора залишається недостатньо висвітленою. Традиційні методики навчання сценічного мовлення часто орієнтовані переважно на технічний аспект мовленнєвої підготовки, тоді як питання формування навичок публічного переконливого висловлювання, мовленнєвої імпровізації, комунікативної взаємодії та риторичної культури потребують більш глибокого теоретичного осмислення і практичного впровадження.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю переосмислення ролі сценічного слова в умовах сучасного театрального процесу, розвитку медіакомунікацій та міждисциплінарних підходів у мистецькій освіті. Сучасна театральна педагогіка потребує комплексного підходу до формування мовленнєвої майстерності актора, у якому технічні навички сценічного мовлення поєднувалися б із принципами ораторського мистецтва, риторики та професійного спілкування. Це сприятиме підвищенню професійної культури майбутніх акторів, розвитку їхньої сценічної виразності, розкриттю творчої індивідуальності кожного із здобувачів вищої освіти та здатності до ефективної взаємодії з аудиторією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх десятиліть фахівці дедалі більше звертають увагу на необхідність комплексного підходу до мовно-голосової підготовки майбутнього актора, що поєднує технічні, художньо-естетичні та риторичні аспекти професійної діяльності.

Теоретичні засади сценічного мовлення ґрунтуються на працях відомих діячів театру, акторів, режисерів. Значний внесок у розвиток теоретичних положень сценічного мовлення зробили українські науковці й педагоги. Дослідники Л. Башманівська, В. Башманівський, В. Берелет, Л. Берелет, О. Винар, А. Гладишева, Н. Грицан, Н. Донченко**,** Л. Хоролець у своїх роботах розглядають сценічне мовлення як цілісну систему законів і правил, опанування якої передбачає практичне засвоєння технічних і художніх прийомів виразного мовлення.

На важливості врахування досвіду, набутого попередніми поколіннями відомих акторів, ораторів, виконавців наголошують І. Сорока, О. Світлична,

А. Біленька. У роботах А. Коленко досліджуються проблеми формування професійних навичок у процесі роботи над роллю у кваліфікаційній виставі, що, на її думку, є основою підготовки актора та забезпечує ефективність створення розмовної характеристики сценічного героя.

Дослідження С.Набатова, присвячене підготовці майбутніх фахівців театрального мистецтва в університетах США. Питання інтонаційно-логічної виразності, підтексту, дикції та сучасних підходів до професійної мовленнєвої підготовки актора розглядають у своїх роботах О. Рудницька та О. Шлемко.

Публічне слово як важливий інструмент сценічного спілкування, що вимагає сформованості елементів внутрішньої та зовнішньої техніки мовлення досліджують Г. Гринчак, О. Завальський, М. Ігнатюк, Т. Кобзар, Р. Короткова, М. Сулятицький, К. Сухорукова. Вплив психофізичних і мовно-голосових тренінгів на процес формування засобів мовлення розглядають І. Іващенко і В. Стрельчук.

Проблеми розвитку культури мовлення в умовах трансформації театрального мистецтва, впливу медіакомунікацій та новітніх освітніх технологій аналізують Н. Стихун і Л. Стихун. Окремі аспекти мовлення, питання риторичної культури, сценічної комунікації, психотехніки творчого процесу та взаємодії промовця з аудиторією висвітили А.Адамович, Г. Білавич, Р. Кацавець, Л.Мацько, О.Мацько, О.Пономарів, Г.Сагач, Л. Шлєіна та ін.

Необхідність поєднання прийомів і методів опанування сценічного мовлення та ораторського мистецтва зумовлена спільною спрямованістю цих дисциплін на формування професійної мовленнєвої культури актора та оратора. Інтеграція технічних засобів сценічного мовлення, інтонаційної виразності, реберно-діафрагмального дихання та риторичних прийомів переконання забезпечує молодому фахівцю широкий спектр професійної реалізації**.** Такий синтез сприяє органічному поєднанню художньої образності слова з його комунікативним впливом, розширює виконавські можливості та підсилює здатність до переконливого сценічного самовираження.

Мета статті. Дослідження взаємозв’язку сценічного мовлення та мистецтва оратора в контексті розвитку сучасних форм видовищного й перформативного мистецтва та театральної педагогіки, визначення їхнього значення у формуванні професійної майстерності майбутнього актора, а також обґрунтування доцільності інтеграції риторичних принципів і методів ораторського мистецтва у систему викладання сценічного мовлення в закладах вищої мистецької освіти. Реалізація поставленої мети передбачає аналіз теоретичних засад сценічного мовлення та ораторського мистецтва, виявлення спільних і відмінних рис цих видів мовленнєвої діяльності, дослідження сучасних підходів до мовленнєвої підготовки актора, а також визначення ефективних педагогічних методів розвитку голосу, дикції, інтонаційної виразності, комунікативної культури та сценічної переконливості. Окрема увага приділяється проблемі поєднання технічного й творчого аспектів сценічного

слова як важливій умові професійного становлення майбутнього фахівця театрального мистецтва.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах сучасного інформаційного суспільства та стрімкого розвитку медіакультури професійна діяльність актора виходить далеко за межі театральної сцени. Сьогодні актор реалізує свій творчий потенціал у кіно, на телебаченні та радіо, бере участь у дубляжі аудіовізуальної продукції, виступає перед різними аудиторіями, а також активно залучається до цифрових форм комунікації. Така багатогранність професійної діяльності зумовлює необхідність формування універсальних фахових компетентностей, серед яких особливе місце посідає сценічне мовлення. Від актора вимагається не лише досконале володіння технікою мовлення, а й здатність адаптувати сценічне слово до різноманітних комунікативних ситуацій, медіаформатів і специфіки професійної взаємодії з аудиторією. Тому важливо розглядати сценічне мовлення не лише як технічну дисципліну, пов'язану з постановкою голосу чи вдосконаленням дикції, а як складний психофізичний процес професійного спілкування актора, де слово є його вербальним інструментом. У цьому контексті особливого значення набуває взаємодія сценічного мовлення з мистецтвом оратора, адже обидві сфери діяльності ґрунтуються на здатності людини впливати словом, переконувати, викликати емоційний відгук та формувати зміст публічної комунікації.

В основі сучасної європейської риторичної традиції, сценічного мовлення, літератури, педагогіки й театральної культури стоїть античне ораторське мистецтво. Популярність ораторського мистецтва в Стародавній Греції була важливим чинником розвитку методів удосконалення техніки мовлення. У процесі підготовки ораторів до публічних виступів значна увага приділялася розвитку голосу, дихання та дикції, що згодом стало підґрунтям для формування основ риторичної та сценічної мовно-голосової підготовки. Взірцем наполегливої праці над удосконаленням мовленнєвих навичок вважається Демосфен, чий досвід і сьогодні розглядається як приклад ефективного саморозвитку.

Красномовство було не лише інструментом міжособистісного спілкування, а й важливим засобом суспільної діяльності, змагань драматургів, судочинства, філософських диспутів і виховання майбутнього громадянина. Риторика формувалася як наука і мистецтво переконливого слова, значний внесок у її становлення зробив софіст Протагор який розробляв техніку аргументації, мистецтво словесного впливу та культуру побудови промови. Аристотель визначав риторику як здатність знаходити можливі способи переконання в кожному конкретному випадку. Філософ виокремив три основні засоби словесного впливу: логічне доведення (logos), емоційний вплив (pathos) і авторитет мовця (ethos).

У Давньому Римі риторика набула практичного спрямування і стала невід'ємною частиною державного та правового життя. Найяскравішими

представниками римського красномовства були Марк Фабій Квінтіліан та Марк Туллій Цицерон. Квінтіліан підкреслював необхідність моральної відповідальності оратора перед слухачами та доброчесності а вже потім вправності у проголошенні промов. Цицерон наголошував на гармонійному поєднанні думки, слова та емоційної виразності промовця. Він брав уроки ораторської майстерності у Квінта Росція Галла - давньоримського комічного актора, про якого згадує в одній з відомих судових промов. Квінт Росцій Галл був організатором акторської школи, де учні опановували основи ораторського мистецтва, займалися розвитком голосу, дикційної чіткості мовлення, виразністю пластики і жестикуляції та сценічними манерами, які були запозичені у відомих адвокатів та ораторів.

Антична риторика сформувала фундаментальні принципи побудови публічного виступу, серед яких особливе значення мають чітка композиція, логічність викладу, образність і точність мовлення, інтонаційна виразність та ефективна взаємодія з аудиторією. Ці засади стали підґрунтям для подальшого розвитку теорії та практики публічного мовлення, а також справили значний вплив на становлення театральної педагогіки.

Для майбутнього актора звернення до античної риторичної традиції має важливе професійне значення, оскільки сприяє усвідомленню ролі слова як ефективного засобу художнього та комунікативного впливу. Опанування риторичних принципів забезпечує розвиток техніки мовлення, культури мислення, логіки побудови висловлювання та здатності до переконливого сценічного самовираження. Водночас риторична підготовка створює підґрунтя для вдосконалення майстерності сценічного мовлення актора, сприяє формуванню навичок ефективної взаємодії з аудиторією та забезпечує успішну реалізацію творчого потенціалу в різноманітних видах і жанрах театрального та перформативного мистецтва. [2].

В Україні осередком риторичної освіти стала Києво-Могилянська академія, де риторика входила до системи гуманітарної підготовки й посідала провідне місце серед навчальних дисциплін. Майбутніх священнослужителів, педагогів і громадських діячів навчали мистецтва побудови промови, переконливого викладу думки, логічної аргументації, виразної декламації та культури мовлення. Значну увагу приділяли поєднанню змістовності слова з емоційною силою та художньою формою висловлювання.

Українське ораторське мистецтво епохи бароко охоплює період XVII–XVIII століть і є важливим етапом розвитку національної риторичної традиції. У цей час красномовство набуває особливого значення в церковному, освітньому та суспільному житті, його важливою ознакою було поєднання риторичної традиції античності з національною мовною культурою та духовними цінностями українського суспільства, що сприяло розвитку проповідницького мистецтва, шкільної риторики та виникненню українського вертепу як форми народного театру XVII–XVIII століть.

Поєднання декламації, діалогічної взаємодії, співу й музичного супроводу сприяло формуванню у виконавців навичок словесного впливу, чіткої дикції, інтонаційної виразності та вміння передавати через слово не лише зміст літературного твору але і характери персонажів. Особливої ваги набував ритмічний і мелодійний малюнок мовлення, оскільки вертепне дійство ґрунтувалося на чергуванні урочистої духовної декламації та живої народної мови. Саме така взаємодія книжної та народної мовної традиції сприяла розширенню можливостей сценічного слова як засобу виразності й утверджувала безпосередній контакт виконавця з аудиторією, що стало підґрунтям подальшого становлення українського театру та формування школи професійного сценічного мовлення.

Ораторське мистецтво цього періоду сприяло формуванню високої культури публічного слова, розвитку літературної мови. Провідними представниками українського барокового красномовства були Лазар Баранович, Іоаникій Галятовський, Стефан Яворський та ін. У своїх проповідях і риторичних творах вони поєднували богословський зміст із образністю, метафоричністю, афористичністю та емоційною виразністю мовлення. Барокова промова вирізнялася урочистістю, багатством художніх засобів, розгорнутими порівняннями, риторичними запитаннями й зверненнями, що посилювали вплив на слухача.

Дослідниця Зоряна Куньч, аналізуючи основні етапи становлення українського красномовства - риторичні традиції Києво-Могилянської академії, церковне проповідництво, освітньо-наукові підходи доби бароко, розвиток риторики у XIX–XX століттях та її функціонування в сучасному публічному просторі, висвітлює процес формування й розвитку української риторичної традиції від давніх часів до сучасності, простежує її зв’язок із культурними, освітніми та суспільними процесами в Україні. Авторка розглядає риторику як складову духовної та мовної культури українського народу, акцентуючи увагу на взаємодії слова, мислення та суспільного впливу [3].

Вивчення традицій українського барокового красномовства дає змогу здобувачам вищої освіти простежити історичні витоки публічного мовлення в українській культурі, усвідомити роль інтонаційної та образної виразності слова, а також зрозуміти зв’язок між риторичною традицією та сучасною сценічною практикою актора.

Особливе місце в історії української риторичної традиції та ораторського мистецтва посідає Григорій Сковорода. Його діяльність поєднала філософське мислення, педагогіку, літературну творчість і живу традицію усного слова. Як мислитель і просвітник він надавав великого значення мовленню як засобу духовного впливу, морального виховання та пізнання людиною себе й світу. Його слово було спрямоване не лише на передачу знань, а й на пробудження самостійності мислення слухачів, про що йдеться у статті О. Олексенко [4].

Риторична спадщина Сковороди, що сформувалася на перетині античної, християнської та барокової традицій, має не лише історико-літературне, а й

сучасне педагогічне значення, зокрема для розвитку культури мовлення, духовного виховання і підготовки майбутнього фахівця до публічної діяльності. Ораторська практика Григорія Сковороди сприяє усвідомленню значення підтексту, внутрішньої мотивації мовлення, розуміння авторської позиції та донесення її до слухача, образної виразності та органічності словесного впливу, що є необхідними складовими професійного спілкування актора.

Література є одним із ключових чинників, що поєднує сценічне мовлення та ораторське мистецтво, адже саме художнє слово виступає основою їхнього розвитку. Творчість Г. Квітки-Основ'яненка, І. Котляревського, Т. Шевченка, збагатила українську мовну культуру зразками високохудожніх творів, що поєднали емоційну переконливість і національну самобутність.

Закладені українською класичною літературою традиції художнього слова отримали подальший розвиток у творчості І. Карпенка-Карого, М. Старицького, М. Кропивницького. Їхня драматургічна та театральна діяльність суттєво збагатила український театр новими художніми формами, сприяла утвердженню високої культури сценічного слова та розвитку національної акторської школи. Водночас діяльність корифеїв українського театру сприяла становленню національних традицій публічного мовлення та ораторського мистецтва, утверджуючи українське слово як потужний засіб художньої та суспільної комунікації. Завдяки творчій діяльності М Заньковецької, М. Садовського, П.Саксаганського та інших видатних представників українського театру було закладено основу національної професійної акторської школи, у якій органічно поєднувалися принципи сценічного мовлення, художньої виразності, виконавської майстерності та риторичної культури.

Аналіз сценічного слова в творчій спадщині діячів українського театру корифеїв та його впливу на сучасну театральну практику й професійну підготовку акторів здійснили О. Світлична та А. Біленька. Авторки статті вважають, що звернення здобувачів вищої мистецької освіти до творчої спадщини театру корифеїв сприяє формуванню професійних навичок та розвитку сценічної культури слова як однієї з визначальних складових акторської майстерності та важливого чинника формування зв'язку між національною театральною традицією й сучасною сценічною практикою [5].

Сценічне мовлення та ораторське мистецтво мають спільну психофізичну основу. Насамперед це стосується володіння фонаційним диханням, голосом, дикцією, орфоепічною культурою, інтонаційною виразністю, логікою мовлення.

У професійній діяльності оратора важливу роль відіграє вміння керувати власним емоційним станом, відчувати реакцію аудиторії та переконливо доносити текст промови від власного імені до слухачів. Водночас сценічне мовлення має специфічні особливості, пов'язані з художньою природою театрального мистецтва, оскільки слово на сцені завжди поєднується з характером персонажа, пластичним малюнком ролі, взаємовідносинами дійових осіб, сценічною атмосферою, жанром вистави, її сценографічним рішенням,

місцем публічного показу, його формою тощо. Німецький режисер Б. Брехт надавав можливість актору виходити з образу і безпосередньо звертатися до публіки. У цьому контексті актор набував функцій оратора, здатного не лише відтворювати художній образ, а й аргументовано впливати на світогляд глядачів, формувати їхню громадянську позицію та залучати до обговорення актуальних суспільних проблем, порушених у драматичному творі.

Лесь Курбас розглядав слово як важливий компонент ритмічної та інтонаційної партитури вистави. Його педагогічні пошуки були спрямовані на розвиток відчуття темпоритму й здатності учнів до глибокого осмислення авторського тексту. Вагомими для української театральної школи є також праці Романа Черкашина, присвячені техніці й логіці мовлення, інтонаційній виразності та роботі над підтекстом у художньому слові.

У сучасних умовах фахова підготовка актора передбачає комплексний підхід до розвитку мовно-голосових навичок, що становлять важливу складову професійної майстерності майбутніх акторів. Традиційна система навчання сценічного мовлення, яка тривалий час акцентувала увагу переважно на технічних вправах для розвитку голосу та дикції, нині потребує доповнення елементами риторики та комунікативних практик. Такий підхід зумовлений необхідністю для актора бути не лише виконавцем ролі, а й активним учасником творчої комунікації, здатним до імпровізації під час публічного виступу та вільної взаємодії з різними типами аудиторії.

Викладач сценічної мови Н. Грицан пропонує сучасні методики сценічного мовлення, що передбачають роботу над диханням, резонаторною системою, силою та гнучкістю голосу, його тембральним забарвленням і витривалістю. Не менш важливого значення набуває дикційна культура актора, оскільки чіткість і виразність вимови безпосередньо впливають на сприйняття сценічного тексту глядачем [6].

На думку О. Шлемко саме інтонація та логічне структурування тексту забезпечують точність словесного впливу, сприяють розкриттю змісту драматургічного матеріалу й формують органічний контакт виконавця з глядачем. Автор підкреслює взаємозв’язок між логікою думки та її звуковим втіленням, трактуючи інтонаційну виразність як художньо-смисловий інструмент, що допомагає акторові передавати підтекст та емоційні стани персонажа. Окрему увагу дослідниця приділяє окресленню методичних підходів до формування інтонаційно-логічної виразності у студентів театральних спеціальностей. Авторка наголошує на важливості систематичних вправ із аналізу тексту, розвитку слухового контролю, діафрагмального дихання та навичок інтонаційного моделювання. Такий підхід сприяє розвитку професійної майстерності мовлення та формує у майбутнього актора здатність свідомо й переконливо реалізовувати сценічне слово. У цьому аспекті сценічне мовлення наближається до мистецтва оратора, де інтонаційно-логічна організація висловлювання також визначає ефективність впливу на слухача [7].

Дослідження поняття ілюстрованого підтексту в контексті театрально-педагогічної спадщини М. Карасьова здійснили І. Сорока та М. Сорока. У роботі підкреслюється, що підтекст у системі М. Карасьова є не лише прихованим смисловим пластом слова, а й процесом внутрішнього «ілюстрування» тексту, коли актор створює в уяві конкретні образи й ситуації, які живлять інтонацію, диктують темпоритм, визначають логіку мовлення та емоційну виразність. Автори поєднують теоретичний аналіз із практичним аспектом сценічного мовлення, демонструючи взаємозв'язок між психологічною природою творчого процесу і технікою його зовнішнього вербального вираження. Робота сприяє розумінню слова як багаторівневого художнього інструмента та поглиблює уявлення здобувачів вищої освіти про єдність тексту, думки, емоцій у мистецтві актора [8].

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що сценічне мовлення та мистецтво оратора мають спільне історичне підґрунтя та є взаємопов'язаними складовими професійної підготовки актора. Від античної риторичної традиції до сучасних театрально-педагогічних концепцій простежується безперервний процес розвитку культури мовлення, спрямований на формування навичок ефективного впливу на аудиторію. З'ясовано, що сценічне мовлення й ораторське мистецтво ґрунтуються на спільних принципах володіння голосом, інтонаційною виразністю та логікою мовлення. Дослідження підтвердило доцільність інтеграції риторичних принципів і методів ораторської підготовки у процес викладання сценічного мовлення. Встановлено, що в умовах сучасного інформаційного та медійного простору значення мовленнєвої компетентності актора суттєво зростає. Сферою діяльності сучасного фахівця театрального мистецтва є не лише театр, а й телебачення, кіно, дубляж, публічні виступи та цифрові комунікації, що потребує універсальності вмінь і навичок, здатності адаптувати сценічне слово до різних форм професійної діяльності.

Отже, сценічне мовлення та мистецтво оратора слід розглядати як єдину систему професійної мовленнєвої підготовки актора, спрямовану на формування творчої особистості, здатної до художньо виразної, переконливої та соціально значущої комунікації. Перспективи подальших досліджень вбачаються у розробленні інноваційних методик інтеграції риторичних технологій у систему підготовки акторів та вивченні можливостей використання сучасних медіакомунікацій у процесі розвитку сценічного мовлення.

Література

1. Квінтіліан «Про виховання оратора» друкуються за виданнями: Коваленко Є.І., Бєлкіна Н.І. Хрестоматія: навчальний посібник Київ: Центр навчальної літератури, 2006. С. 49 – 53;

2. Нікітіна А.В., Барилова Г.К., Кравченко М.В. Риторика : навчальний посібник. Старобільськ, 2021. 99 с.

3. Куньч Зоряна. Українська риторика: історія становлення і розвитку. Навчальний посібник. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. 248 с.

4. Олексенко О. А. Риторична майстерність Г. С. Сковороди // *Лінгвістичні дослідження : зб. наук. пр.* / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2019. Вип. 51. С. 116–123.

5. Світлична О. О., Біленька А. М. Вплив сценічного слова театру корифеїв на сучасний театральний процес. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал. 2022. № 3. С. 307–312.

6. Грицан Н. В. Техніка сценічного мовлення: навч.-методичний посібник. 2- ге вид., переробл. і доповн. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2020. 286 с.: іл.

7. Шлемко О. Д. Методика виховання інтонаційно-логічної виразності сценічного мовлення // Культурно-мистецьке середовище: творчість та технології : Зб. матеріалів Десятої Міжн. наук.-творчої конф., м. Київ, 21 квітня 2017 р. Київ : НАКККіМ, 2017. С. 158-161.

8. Сорока І., Сорока М. Ілюстрований підтекст у трактуванні Михайла Карасьова: від внутрішнього бачення до сценічного виконання // *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Сценічне мистецтво*. 2025. № 1. С.33-43.

References

1. Kvintilian. (2006). Pro vykhovannia oratora [On the education of an orator]. In Ye. I. Kovalenko & N. I. Bielkina (Eds.), *Khrestomatiia* [Reader] (pp. 49–53). Tsentr navchalnoi literatury.

2. Nikitina, A. V., Barylova, H. K., & Kravchenko, M. V. (2021). *Rytoryka* [Rhetoric]. Starobil's'k.

3. Kunch, Z. (2011). *Ukrainska rytoryka: istoriia stanovlennia i rozvytku* [Ukrainian rhetoric: history of formation and development]. Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniky.

4. Oleksenko, O. A. (2019). Rytorychna maisternist H. S. Skovorody [Rhetorical mastery of H. S. Skovoroda]. *Linhvistychni doslidzhennia* [Linguistic Studies], (51), 116–123.

5. Svitlychna, O. O., & Bilenka, A. M. (2022). Vplyv stsenichnoho slova teatru koryfeiv na suchasnyi teatralnyi protses [The influence of the stage word of the theatre of coryphaeuses on the contemporary theatrical process]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv* [Bulletin of the National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts], (3), 307–312.

6. Hrytsan, N. V. (2020). *Tekhnika stsenichnoho movlennia* [Stage speech technique] (2nd ed., rev. and enl.). Symfoniia forte.

7. Shlemko, O. D. (2017, April 21). Metodyka vykhovannia intonatsiino-lohichnoi vyraznosti stsenichnoho movlennia [Methodology of developing intonational-logical expressiveness of stage speech]. In *Kulturno-mystetske seredovyshche: tvorchist ta tekhnolohii: zbirnyk materialiv Desiatoi Mizhnarodnoi naukovo-tvorchoi konferentsii* [Cultural and artistic environment: creativity and technologies: Proceedings of the Tenth International Scientific and Creative Conference] (pp. 158–161). NAKKKiM.

8. Soroka, I., & Soroka, M. (2025). Iliustrovanyi pidtekst u traktuvannia Mykhaila Karasova: vid vnutrishnoho bachennia do stsenichnoho vykonannia [The illustrated subtext in Mykhailo Karasov's interpretation: from inner vision to stage performance]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv. Seriia: Stsenichne mystetstvo* [Bulletin of Kyiv National University of Culture and Arts. Series: Performing Arts], (1), 33–43.

Дата першого надходження статті до видання: 09,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.05.2026

УДК 378.147:811.411.21

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1276-1285

Приставш Анастасія старший викладач кафедри східних мов, Національна академія Служби безпеки України, м. Київ, https//orcid.org/0000-0001-6146-4181

ТРИВИМІРНА МОДЕЛЬ ВЗАЄМОДІЇ «СТУДЕНТ – ВИКЛАДАЧ – ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ» ЯК МЕТОД ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ТЕХНІЦІ ПИСЬМА АРАБСЬКОЮ МОВОЮ

Анотація. У статті досліджено особливості формування компетентності в техніці письма арабською мовою в умовах цифровізації вищої освіти. Встановлено, що опанування графічної системи арабської мови є одним із ключових завдань на початковому етапі вивчення арабської мови, оскільки становить основу для подальшого розвитку іншомовної комунікативної компетентності.

Проаналізовано специфіку арабського письма, зокрема консонантний характер графічної системи, наявність позиційних форм літер, лігатур і діакритичних знаків, які створюють додаткові труднощі для україномовних здобувачів освіти.

Сучасні умови змішаного та дистанційного навчання потребують розширення методичного інструментарію шляхом інтеграції цифрових технологій і засобів штучного інтелекту. Окреслено можливості використання адаптивних освітніх платформ, технологій розпізнавання арабського рукописного тексту та мобільних застосунків для навчання арабському письму. З'ясовано, що інструменти штучного інтелекту забезпечують автоматизований контроль правильності написання літер та їх позиційних форм, надання миттєвого зворотного зв'язку, персоналізацію навчання та підвищення мотивації здобувачів освіти.

Обґрунтовано доцільність використання тривимірної моделі взаємодії «студент – викладач – штучний інтелект» у процесі формування компетентності в техніці письма арабською мовою.

Доведено, що найбільш ефективним є поєднання традиційних методів навчання письма з можливостями сучасних цифрових технологій, за якого викладач здійснює методичний супровід і корекцію навчальної діяльності, здобувач освіти виступає активним суб'єктом саморегульованого навчання, а інструменти штучного інтелекту забезпечують швидкий контроль, адаптацію навчального контенту та підтримку індивідуальної освітньої траєкторії.

Визначено подальші дослідницькі перспективи, що пов'язані з розробленням методик використання штучного інтелекту для формування низки лінгвістичних компетентностей у процесі вивчення арабської мови.

Ключові слова: арабська мова, методика викладання, компетентність у техніці письма, штучний інтелект, цифрові технології, саморегульоване навчання, вища освіта.

Prystash Anastasiia Senior Lecturer at the Department of Oriental Languages, National Academy of Security Service of Ukraine, Kyiv, https//orcid.org/0000-0001-6146-4181

A THREE-DIMENSIONAL STUDENT – TEACHER – ARTIFICIAL INTELLIGENCE INTERACTION MODEL FOR DEVELOPING COMPETENCE IN MECHANICS OF ARABIC WRITING

Abstract. This article examines the peculiarities of developing competence in Arabic writing mechanics within the context of the digitalization of higher education. It is established that mastering the graphic system of the Arabic language is one of the key objectives at the initial stage of Arabic language learning, as it provides the foundation for the further development of foreign-language communicative competence. The study analyzes the specific features of Arabic writing, including its consonantal script, positional letter forms, ligatures, and diacritical marks, all of which create additional challenges for Ukrainian-speaking learners.

Contemporary blended and distance learning environments require the expansion of methodological tools through the integration of digital technologies and artificial intelligence. The study highlights the potential of adaptive educational platforms, Arabic handwriting recognition technologies, and mobile applications designed for learning Arabic writing. It has been found that artificial intelligence tools facilitate automated assessment of the correct formation of Arabic letters and their positional variants, provide immediate feedback, support personalized learning pathways, and enhance learners' motivation and engagement in the educational process. The study substantiates the effectiveness of a three-dimensional interaction model involving the student, the teacher, and artificial intelligence in the development of competence in mechanics of Arabic writing. It is argued that the most effective approach combines traditional writing instruction methods with the capabilities of modern digital technologies, whereby the teacher provides methodological guidance and corrective feedback, the learner acts as an active participant in self-regulated learning, and artificial intelligence tools ensure immediate assessment, adaptive content delivery, and support for individualized learning trajectories. The study also outlines prospects for further research, particularly the development of methodologies for employing artificial intelligence in fostering various linguistic competencies in the process of learning Arabic as a foreign language.

Keywords: Arabic language, language teaching methodology, writing mechanics competence, artificial intelligence, digital technologies, self-regulated learning, higher education.

Постановка проблеми. Сьогодні вища освіта стикається зі значними викликами щодо підвищення якості викладання арабської мови, особливо в контексті адаптації до інновацій. Оскільки в епоху цифрових технологій ключовою складовою освітнього процесу стає саморегульоване навчання (*Self-Regulated Learning)*, неможливо оминути увагою актуальні механізми забезпечення ефективного вивчення іноземної мови в змішаному форматі, адже реалії сьогодення вимагають від викладачів новаторських пошуків для успішного викладання іноземних мов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методика викладання арабської мови є малодослідженою вітчизняними науковцями. Цікавою з огляду на ретроспективу розвитку методики викладання іноземних мов, зокрема й арабської, є розвідка М. Яссіна [8], в якій дослідник обстоює думку про те, що в сучасних реаліях найбільш обґрунтованим є комунікативний підхід до навчання сучасної арабської літературної мови (САЛМ). Специфіку викладання арабської мови в українських закладах вищої освіти висвітлено у працях М. Алкаді [1; 2]. Водночас питання формування окремих компетентностей у майбутніх фахівців у галузі арабської мови українські дослідники на комплексному рівні ще не порушували. Особливої уваги заслуговують більш вузькі напрямки, які наразі практично реалізуються в українській вищій школі, проте залишаються теоретично нерозробленими. До таких, без сумніву, належить формування важливих лінгвістичних компетентностей в умовах цифровізації освіти, зокрема питання становлення компетентності в техніці письма уже ставало предметом наукових пошуків міжнародної спільноти [9; 10; 11; 12; 13; 14], проте потребує розкриття в рамках його специфіки в українських реаліях.

Метою статті є вивчення можливостей залучення сучасних цифрових технологій до процесу формування компетентності у техніці письма арабською мовою, а також обґрунтування ефективності тривимірної моделі взаємодії «студент – викладач – штучний інтелект» для набуття цієї компетентності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Набуття лінгвістичної компетентості дозволяє майбутньому фахівцю з іноземної мови максимально чітко висловлювати власні думки іноземною мовою, використовувати відповідну термінологію та граматичні структури в усному та писемному мовленні, уникати непорозумінь серед учасників комунікативного процесу та підтримувати професійний рівень спілкування [6, С. 94]. Безумовно, компетентність у техніці письма є базою для формування комплексної лінгвістичної компетентності, оскільки оволодіння іноземною мовою передбачає розвиток багатьох базових навичок: аудіювання, говоріння, читання і письма в ширшому розумінні (مهارات الكتابة), базові навички читання і письма є основою та необхідним підґрунтям для того, щоб розвинути і набути необхідну лінгвістичну компетентність [13, С. 129]. Зокрема навчання письму, за твердженням І. Тригуб та Л. Власенко, «виконує значну навчальну функцію, що зумовлює підтримку процесу аудіювання, говоріння та читання, дає можливість одночасно здійснювати продуктивну мовленнєву діяльність» [7, С. 336].

За Н. Скляренко, компетентністю у техніці письма є «здатність людини до коректного каліграфічно та орфографічного оформлення писемного висловлювання, яка базується на складній і динамічній взаємодії відповідних навичок, знань та мовної усвідомленості». Тобто компетентність у техніці письма включає графічні та орфографічні навички; знання того, як накреслюються букви в іноземній мові та основні закономірності правильного написання слів, а також усвідомленість особливостей техніки письма іноземною мовою [5, С. 13].

У процесі пошуку найбільш ефективної моделі формування компетентності в техніці письма арабською мовою слід зважати на те, що під умінням писати слід розуміти навички «графічно правильно зображати літери алфавіту, трансформувати в букви звуки та звукосполучення, асоціюючи при цьому звуковий, графічний та кінестичний образи слова з його значенням» [7, С. 336].

Одностайною є думка сучасних дослідників стосовно того, що навички письма та читання іноземною мовою у здобувачів мають розвиватися синхронно [13, С. 137], оскільки «обидва види мовленнєвої діяльності відносяться до писемного мовлення, а їх матеріальною основою є одна графічна система мови» [5, С. 15]. Зауважимо, що при формуванні орфографічних навичок письма іноземною мовою слід враховувати особливості орфографічної системи мови, що вивчається. У випадку із сучасною арабською літературною мовою варто зважати на те, що основою письма є фонетичний принцип, за яким «написання слова відповідає його звучанню» [5, С. 14].

Консонантна система письма, типова для арабської мови, викликає в носіїв української мови певні труднощі опанування нею, оскільки на відміну від алфавітного письма, до якого вони звикли, голосні звуки доводиться позначати додатковими діакритичними знаками (оголосами). Аналізуючи найбільш поширені помилки студентів-арабістів на початковому етапі вивчення сучасної арабської літературної мови, М. С. Алкаді зазначає, що вони «досить часто пов’язані з прагненням студентів ототожнювати елементи української та арабської мов». Дослідник пов’язує це з тим, що у здобувачів освіти «виникає переосмислення на ґрунті непорозуміння, а також неправильні асоціації через те, що навички рідної (української) мови вже міцно вкоренилися і вона впливає на неоформлені знання арабської» [1, С. 2].

Для формування графічної компетентності, як правило, застосовується рецептивно-репродуктивний комплекс вправ, що базується на списуванні окремих літер у різних позиціях, їхніх сполучень, слів. При цьому в традиційній моделі навчання списуванню передують пояснення викладача, демонстрація способу написання літер, а неодмінною частиною для закріплення навичок є контроль та корегування техніки написання.

Окреслені раніше специфічні властивості графічної системи арабської мови зумовлюють труднощі в активному залученні сучасних технологій для формування графічної компетентності в процесі вивчення арабської мови. Якщо для багатьох інших іноземних мов використання ШІ-платформ для формування

графічної компетентності стало буденністю, навчання арабському письму все ще тяжіє до традиційних методів з поступовою інтеграцією сучасних технологій.

На думку М. С. Алкаді, поштовхом до більш активного залучення сучасних технологій у рамках гібридної методики викладання арабської мови стала пандемія COVID-19 [2, С. 9]. Згодом, з початком повномасштабного вторгнення, формат навчання змінив вектор від змішаного до дистанційного, що, зважаючи на відсутність аудиторної взаємодії, передбачало розширення інструментарію для забезпечення освітніх потреб.

Зокрема в умовах пандемії широкого використання набули навчальні відеоматеріали у формі коротких пояснень, візуалізованого викладу нової інформації із аудіо- та відеосупроводом. Такі матеріали дозволяли здобувачам освіти навчатися у власному темпі, спрощували сприйняття тем різної складності, підвищували залученість до вивчення арабської мови. У дослідженні, здійсненому науковцями Х. Х. аль-Шаммарі та Х. Еллейті в 2024 р. доведено доцільність та ефективність використання відеопоясснень для навчання навичок письма арабською мовою [10]. Зауважимо, що означений засіб залишається допоміжним при формуванні графічних навичок письма і ефективно працює в умовах змішаного навчання, коли у викладача є можливість фізично контролювати те, наскільки якісно здобувач освіти оволодів новим матеріалом, корегувати техніку написання арабських літер та слів, вказувати на графічні помилки та виправляти їх.

В умовах дистанційного навчання традиційна модель навчання графічних навичок письма виявилась недостатньо ефективною, зважаючи на стрімкий розвиток технологій. Сьогодні методика формування компетентності в техніці письма арабської мови значно розширила свої горизонти. Незважаючи на те, що арабська мова (диглосія, притаманна їй, її фонетична і графічна системи, а також лексичні, морфологічні та синтаксичні особливості) наразі ще не опанована штучним інтелектом бездоганно, можемо сміливо говорити про вагомі позитивні зрушення.

Зокрема у нещодавно проведеному дослідженні йдеться про те, що саме завдяки інтеграції штучного інтелекту до навчального процесу викладачам вдається створити освітнє середовище, адаптоване до індивідуальних потреб і вподобань здобувачів освіти, підвищити їхню мотивацію до навчання. За даними студії, штучний інтелект виявився досить ефективним у розвитку мовленнєвих навичок здобувачів освіти, оскільки він здатний надавати зв’язок у режимі реального часу й швидко виправляти помилки у вимові. Окрім цього, респонденти зауважували, що штучний інтелект удосконалює моніторинг навчального прогресу студентів, а також дозволяє легко інтегрувати елементи гейміфікації в процесі вивчення нового матеріалу [10].

Тож використання технологій штучного інтелекту в умовах дистанційного навчання дозволяє сьогодні урізноманітнити освітній процес та сприяти індивідуальному прогресу здобувачів на різних рівнях вивчення арабської мови.

Повертаючись до початкового етапу – опанування графічною та фонетичною системою арабської мови, – ключовим для якого є оволодіння навичками письма, зауважимо що завдяки адаптивним мовним моделям, інструментам ШІ та інструментам обробки природної мови (*Natural Language Processing, NLP*) [14] маємо можливість активно розвивати компетентність у техніці письма й у дистанційному форматі навчання.

Важливою перевагою використання сучасних технологій у процесі вивчення арабської мови є інтерактивний режим взаємодій здобувача освіти з електронним девайсом, у «результаті якого виникає нова інформація – результат дії людини у межах програми» [4, С. 163]. У такому випадку спостерігаємо зміну професійної позиції викладача: «із носія готових знань і способів роботи» він перетворюється на «“архітектора навчального середовища”, тобто навчального контексту, в рамках якого студенти витрачають оптимальний час на обговорення й вирішення творчих завдань» [4, С. 165].

У контексті розвитку компетентності у техніці письма використання технологій штучного інтелекту має свою специфіку, адже освітні застосунки для опанування арабської графічної системи суттєво відрізняються від додатків, створених для вивчення інших іноземних мов. Наразі розвиток систем розпізнавання арабського рукописного письма поступається зокрема тим мовам, графічна система яких побудована на латинському письмі. Порівняно з друкованим арабським текстом, який теж містить лігатури і становить певні труднощі для розпізнавання, арабські рукописні тексти ускладнюють процес обробки графічної інформації через значну варіативність індивідуальних почерків [11].

Сьогодні існують дві ефективні моделі розпізнавання арабського тексту: офлайн та онлайн. Офлайн модель «розпізнає текст на основі зображень уже існуючих друкованих або рукописних документів, де єдиною доступною інформацією виступають піксельні дані зображення» [11], відтак її використання для формування саме графічних навичок арабського письма не принесе очікуваних результатів. Натомість онлайн модель, що розпізнає графіку арабської мови в режимі реального часу під час написання символів цифровим пером або пальцем на екрані сенсорного пристрою, сприяє максимально швидкому та ефективному опануванню графічною системою арабської мови та навичками арабського письма.

Окреслені обмеження не зменшують потенціалу інтеграції цифрових технологій у процес навчання арабської мови. Розвиток систем розпізнавання рукописного тексту, технологій штучного інтелекту та адаптивних освітніх платформ створює нові можливості для формування графічної компетентності здобувачів освіти. Передовсім йдеться про інструменти візуалізації процесу написання літер із функціями автоматизованого аналізу письма користувача. Сучасні цифрові застосунки для вивчення арабської мови («Write It! Arabic», «Learn to Write Arabic», «Write Me Arabic», «Khat», «Ana Muhtarif Al Khat» тощо)

інтегрують технології розпізнавання арабського рукописного письма і за допомогою штучного інтелекту одразу надають здобувачу освіти персоналізований фідбек, що забезпечує автоматизований контроль правильності написання арабських літер та їх позиційних форм. Згадані додатки за допомогою штучного інтелекту також аналізують типові помилки здобувачів освіти і пропонують їм повторити та вдосконалити техніку написання окремих літер та їх позиційних форм, інших графічних елементів тощо. Завдяки цьому також реалізується адаптивна функція навчання, адже штучний інтелект може збільшувати кількість повторень або складність завдань відповідно до успішності кожного окремого здобувача.

В умовах цифрового освітнього середовища важко спиратися виключно та традиційні методи навчання, особливо коли йдеться про вивчення іноземної мови на початковому етапі. Тому важливою перевагою залучення цифрових технологій у викладанні арабської мови є те, що сучасні застосунки одразу передбачають інтеграцію елемента гейміфікації у виконання будь-якого виду завдань, що стимулює прагнення до розвитку, самовдосконалення і підвищує мотивацію до навчання. Окрім цього, на окремих платформах викладач має доступ до аналітики досягнень здобувачів, тож зібрана й систематизована інформація про прогрес здобувачів освіти та труднощі, з якими вони стикаються, дозволяє йому ефективніше планувати заняття.

Загалом інтеграція сучасних цифрових технологій сьогодні є обов’язковим елементом як дистанційної і змішаної форм освіти, так і традиційної. Цифровізація активно впливає на всі сфери життя, що безпосередньо пов’язано зі специфікою засвоєння інформації. Найефективнішою моделлю навчанню іноземним мовам, зокрема й арабській, є застосування троїстої моделі взаємодії між викладачем, здобувачем освіти й сучасними цифровими технологіями, зокрема штучним інтелектом, за якою викладач отримує ширший інструментарій для побудови ефективних занять, а здобувач освіти сповна використовує можливості саморегульованого навчання.

У випадку з формуванням компетентності в техніці письма арабською мовою, ця модель найефективніше реалізується таким чином: викладач наочно демонструє техніку написання літер, їх позиційних форм, знайомить здобувачів із додатковими знаками арабської графічної системи паралельно пропонуючи кожному з них відтворити їх написання. На цьому етапі викладачеві важливо сформувати у здобувачів зв’язок між графічною й фонетичною формою літери, а також, за потреби, відкоригувати техніку письма. На другому етапі (закріпленні знань) здобувачеві необхідно відпрацювати графічну навичку письма і запам’ятати правильне звучання кожного зі звуків. Як правило, другий етап передбачає самовідпрацювання, найчастіше – за традиційних умов – це робота з прописами. Однак ефективними для запам’ятовування є низка завдань, які виконуються з використанням додатків: обрати графічну форму літери, прослухавши її фонетичне звучання, визначити літеру в її позиційній формі в

слові, розпізнати літери у лігатурі тощо. Перевагою використання сучасних технологій на цьому етапі є те, що здобувачеві не потрібно чекати відгук викладача і він миттєво отримує відгук застосунку щодо своїх результатів. На третьому етапі опанування графічною системою арабської мови здобувач починає поєднувати букви в слова, додавати оголоси і вчитися читати написане. Здобувачі освіти швидше долають цей етап, якщо процес написання й читання слів регулює і викладач під час роботи на занятті, і механізми штучного інтелекту під час самостійного опрацювання. До прикладу, сучасні додатки не дозволяють перейти до наступного завдання, поки попередні не будуть виконати коректно. Тобто і викладач, і технології ШІ контролюють правильність виконання завдань. Отримавши доступ до звіту про успішність здобувачів під час виконання завдань, відведених на самоопрацювання, викладач має можливість зосередитись на моментах, які викликають найбільше труднощів. Отже набуття здобувачами освіти компетентності в техніці письма арабською мовою відбувається максимально швидко, ефективно і цікаво, що особливо важливо для формування належного рівня мотивації на початку вивчення іноземної мови. Водночас використання технологій штучного інтелекту на всіх етапах має контролюватися викладачем, який, зрештою, несе відповідальність за якість освіти.

Висновки. Формування компетентності в техніці письма є важливою складовою початкового етапу вивчення арабської мови, оскільки забезпечує основу для подальшого розвитку лінгвістичних компетентностей. Специфіка арабської графічної системи зумовлює необхідність поєднання традиційних методів навчання письма із сучасними цифровими технологіями. Залучення цифрових інструментів, зокрема тих, що працюють на основі штучного інтелекту, має низку вагомих переваг: сприяє персоналізації навчання, забезпечує миттєвий зворотний зв'язок й автоматизований контроль за виконанням завдань, а також підвищує мотивацію здобувачів освіти до навчання.

Водночас встановлено, що найбільш ефективною для формування компетентності у техніці письма арабською мовою залишається тривимірна модель взаємодії «студент – викладач – штучний інтелект», у межах якої технології доповнюють, а не замінюють педагогічний супровід викладача.

Перспективу подальших досліджень становить розроблення та апробація методик використання штучного інтелекту для формування окремих іншомовних компетентностей у процесі вивчення арабської мови.

Література:

1. Алкаді М. С. А. Аналіз помилок як інструмент діагностики труднощів українськомовних носіїв-білінгвів у процесі вивчення арабської мови. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*, 2020. Т. 31 (70) № 3 Ч. 2. С.1-6. DOI : https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.3-2/01.

2. Алкаді М. С. А. Арабістика в Україні (формування професійно компетентної особистості перекладачів-арабістів). Науковий вісник Міжнародного гуманітарного

університету. Сер.: Філологія. 2022. № 58. С. 9-11. DOI : https://doi.org/10.32841/2409-1154.2022.58.2.

3. Волкова В. І., Волков П. Ю. Компоненти іншомовної комунікативної компетентності фахівця. *Інноваційна педагогіка : Теорія і методика професійної освіти*, 2024. № 78. Т. 1. С. 91-96. DOI : https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/78.1.16

4. Волкова Н. П. Інтерактивні технології навчання у вищій школі : навчально-методичний посібник. Дніпро : Університет ім. Альфреда Нобеля, 2018. 360 с.

5. Скляренко Н. К. Методика формування іншомовної компетентності у техніці письма. *Іноземні мови*, 2012. №2 (70). С. 13-18.

6. Словник-довідник з професійної педагогіки / за ред. А. В. Семенової. Одеса: Пальміра, 2006. 221 с.

7. Тригуб І. П., Власенко Л. В. Навчання письма на уроках іноземної мови. *Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології*, 2012. № 4 (22). С. 335-341.

8. Яссін М. А. Особливості комунікативної системи арабської мови. Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Журналістика, 2022. № 3. Ч. 1. Т. 33 (72). С.214-222. DOI : https://doi.org/10.32838/2710-4656/2022.2-1/37

9. Almanea M. Deep Learning in Written Arabic Linguistic Studies: A Comprehensive Survey. IEEE Access. 2024. Vol. 12. P. 172196-172233. DOI : 10.1109/ACCESS.2024.3488553.

10. Alshammari, H., & Elleithy, K. Toward robust Arabic AI-generated text detection: Tackling diacritics challenges. *Information (2078-2489)*, 2024. №15 (7). DOI : https://doi.org/10.3390/info15070419.

11. Shugaba F. A., Sheikh U. U., Othman M. A., Khamis N., Abdulfattah M. H. Handwritten Arabic Text Recognition: A Review of Recent Trends and Future Direction. International Journal of Computer Vision. 2026. Vol. 134. DOI : https://doi.org/10.1007/s11263-026-02773-8.

12. Surakat R. O. Improving Students' Learning Experiences in Arabic Language Through Reading and Writing Skills. International Journal of Library Science & Education Research. 2024. Vol. 5, № 8. P. 127-138.

13. Taha H. Y. Reading and Spelling in Arabic: Linguistic and Orthographic Complexity. Theory and Practice in Language Studies. 2013. Vol. 3, No. 5. P. 721-727. DOI : 10.4304/tpls.3.5.721-727.

14. Zubaidi A., Munip A., Widodo S. A., Zerrouki T. Enhancing Arabic Writing Skills Using ChatGPT-Based AI Learning Models: A Tridimensional Human-AI Collaboration Framework. Indonesian Journal of Applied Linguistics, 2025. Vol. 15, № 1. P. 87-101. DOI : 10.17509/ijal.v15i1.75378.

References:

1. Alkadi M. S. A. (2020). Analiz pomylok yak instrument diahnostyky trudnoshchiv ukrainskomovnykh nosiiv-bilinhviv u protsesi vyvchennia arabskoi movy [Mistake analysis as a tool for diagnosis of difficulties of ukrainian-speaking bilinguals in the process of arabic language study]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii – Scientific Notes of Taurida National V. I. Vernadsky University. Series: Philology. Social Communications*. Vol. 31 (70), 3, P. 2, 1-6. DOI : https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.3-2/01 [in Ukrainian].

2. Alkadi M. S. A. (2022). Arabistyka v Ukraini (formuvannia profesiino kompetentnoi osobystosti perekladachiv-arabistiv) [Arabists in Ukraine (formation of professionally competent personality of Arabic translators)]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia: Filolohiia – International Humanitarian University Herald. Series: Philology*, 58, 9-11. DOI: https://doi.org/10.32841/2409-1154.2022.58.2 [in Ukrainian].

3. Volkova V. I., Volkov P. Yu. (2024). Komponenty inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentnosti fakhivtsia [Components of foreign language communicative competence of a

specialist]. *Innovatsiina pedahohika : Teoriia i metodyka profesiinoi osvity – Innovative Pedagogy : Theory and Methodology of Vocational Education*, Vol. 1, 78, 91-96 DOI : https://doi.org /10.32782/2663-6085/2024/78.1.16 [in Ukrainian].

4. Volkova N. P. (2018). Interaktyvni tekhnolohii navchannia u vyshchii shkoli : navchalno-metodychnyi posibnyk [Interactive Learning Technologies in Higher Education: A Teaching and Methodological Guide]. Dnipro : Alfred Nobel University [in Ukrainian].

5. Skliarenko N. K. (2012). Metodyka formuvannia inshomovnoi kompetentnosti u tekhnitsi pysma [Formation of Competence in Foreign Languages Technique of Writing]. *Inozemni movy – Foreign Languages*, 2 (70), 13-18 [in Ukrainian].

6. Semenova A. V. (Eds.). (2006). *Slovnyk-dovidnyk z profesiinoi pedahohiky [Dictionary and Reference Guide of Vocational Pedagogy]*. Odesa: Palmira [in Ukrainian].

7. Tryhub I. P., Vlasenko L. V. (2012). Navchannia pysma na urokakh inozemnoi movy [Teaching Writing Skills in Foreign Language Education]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii – Pedagogical Sciences: Theory, History, and Innovative Technologies*, 4 (22), 335-341 [in Ukrainian].

8. Yassin M. A. (2022). Osoblyvosti komunikatyvnoi systemy arabskoi movy [features of the communicative system of the arabic language]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii – Scientific Notes of Taurida National V. I. Vernadsky University. Series: Philology. Social Communications*. Vol. 33 (72), 3, P. 1, 214-222. DOI : https://doi.org/10. 32838/2710-4656/2022.2-1/37 [in Ukrainian].

9. Almanea M. (2024). Deep Learning in Written Arabic Linguistic Studies: A Comprehensive Survey. *IEEE Access*, Vol. 12. DOI : 10.1109/ACCESS.2024.3488553 [in English].

10. Alshammari, H., & Elleithy, K. (2024). Toward robust Arabic AI-generated text detection: Tackling diacritics challenges. *Information (2078-2489)*, 15 (7). DOI : https://doi.org/10.3390/ info15070419 [in English].

11. Shugaba F. A., Sheikh U. U., Othman M. A., Khamis N., Abdulfattah M. H. (2026). Handwritten Arabic Text Recognition: A Review of Recent Trends and Future Direction. *International Journal of Computer Vision*, Vol. 134. DOI : https://doi.org/10.1007/s11263-026-02773-8 [in English].

12. Surakat R. O. (2024) Improving Students' Learning Experiences in Arabic Language Through Reading and Writing Skills. I*nternational Journal of Library Science & Education Research*, Vol. 5, 8, 127-138 [in English].

13. Taha H. Y. (2013) Reading and Spelling in Arabic: Linguistic and Orthographic Complexity. *Theory and Practice in Language Studies*, Vol. 3, 5, 721-727. DOI : 10.4304/tp ls.3.5.721-727 [in English].

14. Zubaidi A., Munip A., Widodo S. A., Zerrouki T. (2025) Enhancing Arabic Writing Skills Using ChatGPT-Based AI Learning Models: A Tridimensional Human-AI Collaboration Framework. *Indonesian Journal of Applied Linguistics*, Vol. 15, 1, 87-101. DOI : 10.17509/ijal.v15i1.75378 [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 13.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.05.2026

УДК 373.2.091.2:613

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1286-1294

Процків Тетяна Іванівна студентка магістратури 1 курсу спеціальності 012 «Дошкільна освіта», факультет педагогічної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка

Денисяк Юлія Василівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової та дошкільної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів, https://orcid.org/0000-0002-3111-1753

Лозинська Світлана Вікторівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової та дошкільної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка, доцент, м. Львів, https://orcid.org/0000-0002-9413-5496

Табака Ольга Миронівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової та дошкільної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів, https://orcid.org/0000-0001-5496-7098

РОЛЬ ВИХОВАТЕЛЯ В ОРГАНІЗАЦІЇ РУХЛИВИХ ІГОР ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. У статті комплексно розглянуто роль вихователя в організації рухливих ігор дітей старшого дошкільного віку як одного з найважливіших засобів гармонійного фізичного розвитку, формування рухової активності та зміцнення здоров'я дошкільників. Наголошується, що рухливі ігри є не лише формою активного відпочинку, а й ефективним педагогічним інструментом, який сприяє розвитку фізичних якостей (швидкості, спритності, витривалості), формуванню навичок командної взаємодії, дисципліни та емоційної саморегуляції дітей.

Особлива увага приділяється ролі вихователя як організатора, наставника та модератора ігрової діяльності. Підкреслюється, що ефективність рухливих ігор значною мірою залежить від професійної компетентності педагога, його здатності правильно добирати ігри відповідно до вікових та індивідуальних особливостей дітей, створювати позитивну мотивацію до рухової діяльності, забезпечувати психологічний комфорт та безпечні умови під час проведення ігор.

Проаналізовано основні функції вихователя в процесі організації рухливих ігор: планувальну (відбір ігрового матеріалу та визначення педагогічних цілей), організаційну (підготовка простору та інвентарю), мотиваційну (формування

інтересу та залучення дітей до активної участі), регулятивну (контроль за дотриманням правил і безпеки) та виховну (формування морально-етичних якостей, уміння працювати в команді, взаємодіяти з однолітками).

Окреслено специфіку використання рухливих ігор саме у старшому дошкільному віці, коли діти вже здатні до більш складних правил, усвідомленого дотримання інструкцій та активної взаємодії в колективі. Водночас визначено типові труднощі в практичній діяльності вихователів, зокрема неоднорідність рівня фізичної підготовки дітей, різний рівень мотивації, обмеженість матеріально-технічної бази та необхідність індивідуалізації педагогічного підходу.

Підкреслено значення системного та цілеспрямованого впровадження рухливих ігор у щоденний освітній процес закладу дошкільної освіти як важливої умови формування здорової, активної та соціально адаптованої особистості дитини.

Ключові слова: рухливі ігри, дошкільники, вихователь, рухова активність, фізичне виховання, педагогічні умови, старший дошкільний вік.

Protskiv Tetiana Ivanivna 1st-year Master's student, Specialty 012 «Preschool Education», Faculty of Pedagogical Education, Ivan Franko National University of Lviv

Denisyak Yulia Vasylivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Primary and Preschool Education of the Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, https://orcid.org/0000-0002-3111-1753

Lozynska Svitlana Viktorivna, Candidate of Pedagogical Sciences, Docent, Docent of preschool and primary education Department of the Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, https://orcid.org/0000-0002-9413-5496

Tabaka Olha Myronivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Primary and Preschool Education of the Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, https://orcid.org/0000-0001-5496-7098

THE ROLE OF A PRESCHOOL TEACHER IN ORGANIZING ACTIVE GAMES FOR OLDER PRESCHOOL CHILDREN

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the role of the preschool teacher in organizing active games for older preschool children as an essential means of holistic physical development, motor activity formation, and health promotion. Active games are emphasized not only as a form of physical activity but also as an effective pedagogical tool that contributes to the development of physical qualities such as speed, agility, endurance, as well as the formation of teamwork skills, discipline, and emotional self-regulation.

Special attention is given to the teacher's role as an organizer, facilitator, and mentor of play activities. It is highlighted that the effectiveness of active games largely depends on the teacher's professional competence, ability to select appropriate games according to children's age and individual characteristics, create positive motivation for movement, and ensure psychological comfort and safety during play activities.

The main functions of the teacher in organizing active games are analyzed, including planning (selection of game content and definition of educational goals), organizational (preparation of space and equipment), motivational (stimulating interest and engagement), regulatory (ensuring rules and safety compliance), and educational (formation of moral values, teamwork skills, and peer interaction).

The specifics of using active games with older preschoolers are outlined, particularly their ability to understand more complex rules, follow instructions consciously, and interact effectively in group settings. At the same time, common challenges in pedagogical practice are identified, such as heterogeneous levels of physical development among children, varying motivation, limited material resources, and the need for individualized pedagogical approaches.

The importance of a systematic and purposeful integration of active games into the daily educational process of preschool institutions is emphasized as a key condition for fostering a healthy, active, and socially adapted child personality.

Keywords: active games, preschool children, teacher, motor activity, physical education, pedagogical conditions, older preschool age.

Постановка проблеми. Сучасна система дошкільної освіти все більше орієнтується на розвиток дитини як цілісної особистості, у якій фізичний стан є не менш важливим, ніж інтелектуальний чи емоційний розвиток. У реальних умовах закладів дошкільної освіти дедалі частіше спостерігається зниження рухової активності дітей, що пов'язано як із способом життя в сім'ях, так і з впливом цифрового середовища [1, с. 15].

У цьому контексті рухливі ігри виступають одним із найбільш природних і ефективних засобів залучення дітей до рухової діяльності. Водночас сам факт наявності гри не гарантує її педагогічної ефективності. Вирішальну роль відіграє вихователь, який організовує, спрямовує та підтримує ігровий процес. Саме від його вміння підібрати гру, пояснити правила доступно для дітей, створити емоційно позитивну атмосферу та забезпечити безпеку залежить результативність рухової діяльності.

Варто також враховувати, що організація рухливих ігор потребує від педагога не лише методичної підготовки, а й гнучкості мислення та здатності швидко реагувати на поведінку дітей у процесі гри. У різних ситуаціях вихователь фактично виступає і як організатор, і як учасник, і як спостерігач, коригуючи дії дітей та підтримуючи їхню активність.

Саме тому виникає потреба детальніше розглянути, яку роль виконує педагог у процесі організації рухливих ігор, особливо у роботі зі старшими

дошкільниками, де зростає значення правил, командної взаємодії та усвідомленого виконання рухових дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема використання рухливих ігор у дошкільній освіті розглядалася у працях багатьох науковців, які підкреслювали їх значення для фізичного розвитку, формування основ здорового способу життя та соціальних навичок дітей. Дослідники звертають увагу на те, що рухлива гра є не лише засобом фізичного виховання, а й важливим інструментом виховання дисципліни, самоконтролю та взаємодії в колективі. У процесі гри діти вчаться дотримуватися правил, узгоджувати власні дії з діями інших учасників, швидко приймати рішення та відповідати за результат спільної діяльності.

Водночас у сучасній практиці закладів дошкільної освіти часто недостатньо розкритим залишається саме аспект педагогічного супроводу рухливих ігор, тобто діяльності вихователя як організатора, координатора та безпосереднього регулятора рухової активності дітей. Нерідко увага зосереджується переважно на змісті самих ігор, тоді як методика їх проведення, варіативність використання та індивідуалізація навантаження залишаються другорядними. Це призводить до того, що потенціал рухливих ігор використовується не повною мірою, а їх виховний та оздоровчий ефект частково знижується [8].

Саме тому особливої актуальності набуває уточнення ролі вихователя в організації рухливих ігор, а також визначення умов, за яких вони можуть максимально ефективно впливати на розвиток дітей дошкільного віку.

Метою статті є розкриття ролі вихователя в організації рухливих ігор дітей старшого дошкільного віку та визначення основних педагогічних функцій, які забезпечують їх ефективність у освітньому процесі закладу дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. ***1. Значення рухливих ігор у розвитку старших дошкільників.*** Рухливі ігри для дітей старшого дошкільного віку мають особливе значення, оскільки саме в цей період відбувається інтенсивний розвиток основних фізичних якостей і вдосконалення рухових навичок. Діти стають більш координованими, у них покращується орієнтація в просторі, формується здатність швидко реагувати на зміну ситуації. Також активно розвивається витривалість, спритність, рівновага та сила, хоча й у межах вікових можливостей.

Важливо, що у старшому дошкільному віці діти вже краще розуміють правила гри, можуть їх утримувати в пам’яті та свідомо виконувати. Це дає змогу використовувати складніші рухливі ігри, з елементами змагання, командної взаємодії та чітко визначеними ролями учасників [3, с. 241].

Окремо варто відзначити соціально-емоційний аспект. У процесі рухливих ігор діти вчаться взаємодіяти між собою, домовлятися, поступатися, дотримуватися черговості, приймати як перемогу, так і поразку. Це формує важливі

риси характеру, такі як витримка, чесність, відповідальність і вміння працювати в колективі.

Ігрова форма діяльності дозволяє поєднати фізичне навантаження з позитивними емоціями, що робить процес рухової активності природним і привабливим для дитини. Саме через це рухливі ігри виступають одним із найбільш ефективних засобів формування стійкої мотивації до здорового способу життя вже в дошкільному віці [4, с. 65].

2. Роль вихователя в організації рухливих ігор. Роль вихователя в організації рухливих ігор не обмежується лише поясненням правил або спостереженням за дітьми. Це багатофункціональна діяльність, яка охоплює різні етапи педагогічного процесу − від підготовки до аналізу результатів гри. Важливо, що педагог фактично виступає не тільки організатором, а й активним учасником формування ігрового середовища, у якому дитина відчуває себе безпечно та мотивовано до рухової активності [9, с. 180].

У реальному освітньому процесі вихователь одночасно виконує кілька взаємопов'язаних функцій, які забезпечують ефективність рухливої діяльності дітей. При цьому кожна з них не існує окремо, а переплітається з іншими, створюючи цілісну систему педагогічного впливу. Саме така інтеграція дозволяє не лише організувати гру, а й зробити її справді розвивальною та виховною.

Крім того, вихователь постійно здійснює спостереження за поведінкою дітей у грі, аналізує їхні реакції, рівень активності, емоційний стан та взаємодію в групі. Це дає можливість своєчасно коригувати хід гри, змінювати її умови або рівень складності, щоб забезпечити оптимальне навантаження та зберегти інтерес дітей до діяльності [2, с. 214].

Таблиця 1.

Основні функції вихователя в організації рухливих ігор

Функція	Зміст діяльності вихователя	Практичне значення для дітей
Організаційна	Підбір рухливих ігор відповідно до віку, рівня фізичної підготовленості, кількості дітей та умов проведення (зал, майданчик, погода).	Забезпечує доступність гри та відповідність фізичним можливостям дітей.
Мотиваційна	Створення емоційно позитивного настрою, зацікавлення дітей сюжетом гри, використання ігрових образів, заохочення до участі.	Підвищує активність дітей та формує внутрішню мотивацію до руху.
Регулятивна	Контроль за дотриманням правил, темпу гри, навантаження, своєчасне коригування поведінки дітей у процесі гри.	Запобігає перевтомі, хаотичності та порушенню правил.
Виховна	Формування моральних якостей: чесності, взаємодопомоги, відповідальності, уміння взаємодіяти в команді, приймати результат гри.	Сприяє соціалізації дитини та розвитку поведінкової культури.

Функція	Зміст діяльності вихователя	Практичне значення для дітей
Безпекова	Забезпечення безпечних умов проведення гри, контроль простору, обладнання та рухової активності дітей.	Знижує ризик травмування та створює комфортне середовище для гри.

Джерело: *узагальнено на основі науково-методичних підходів до організації рухливих ігор у закладах дошкільної освіти (Кононко О. Л.; Богуш А. М.) [2; 4].*

Крім виконання зазначених функцій, вихователь має враховувати індивідуальні особливості дітей, їхній емоційний стан та рівень залученості до гри. У практиці часто трапляються ситуації, коли частина дітей проявляє високу активність, а інші залишаються пасивними спостерігачами. У таких випадках педагог повинен м'яко залучати менш активних дітей до гри, не створюючи для них психологічного дискомфорту.

Також важливо, що вихователь виступає прикладом для наслідування. Його поведінка, тон спілкування, ставлення до правил гри безпосередньо впливають на поведінкові реакції дітей. Саме тому педагогічна майстерність у цьому процесі має вирішальне значення.

Узагальнюючи, можна сказати, що ефективність рухливих ігор значною мірою залежить не від самої гри, а від того, як вона організована і супроводжується вихователем у щоденній практиці закладу дошкільної освіти.

3. Особливості організації рухливих ігор зі старшими дошкільниками. У роботі зі старшими дошкільниками важливо враховувати, що діти вже мають певний досвід ігрової діяльності та краще розуміють правила, ніж молодші дошкільники. Вони можуть довше утримувати інструкцію в пам'яті, швидше реагують на сигнали та вже здатні діяти не тільки за власним бажанням, а й з урахуванням команди. Це дає можливість використовувати більш різноманітні рухливі ігри: естафети, командні ігри, ігри зі зміною ролей, сюжетні ігри з руховими завданнями, а також прості змагальні вправи. Такі форми зазвичай викликають у дітей більший інтерес, бо вони відчувають себе більш дорослими і хочуть показати свої вміння [6, с. 54].

У цьому віці діти часто починають порівнювати себе з іншими: хто швидше бігає, хто правильно виконав завдання, чия команда перемогла. З одного боку, це добре, бо з'являється мотивація старатися. Але з іншого − саме тут легко перейти межу, коли змагання стає надто важливим. Якщо вихователь занадто акцентує увагу на перемозі, у частини дітей можуть виникати образи, розчарування або небажання брати участь у грі. Особливо це помітно, коли в групі різний рівень фізичної підготовленості.

Тому дуже важливо, щоб педагог правильно «підсвічував» сенс гри. Увагу варто зміщувати не тільки на результат, а й на сам процес: як діти домовляються між собою, як підтримують одне одного, як дотримуються правил. Часто корисно навіть після гри коротко обговорити, що вийшло добре, а де можна було діяти по-іншому. Це допомагає дітям спокійніше ставитися до результатів і вчить їх адекватно оцінювати свої можливості [7, с. 37].

Окремо важливим є поступове ускладнення рухливих ігор. Воно не повинно бути різким, щоб не викликати перевтому або втрату інтересу. Ускладнення може відбуватися поступово: змінюються правила гри, додаються нові рухові елементи, збільшується темп або з'являються додаткові умови (наприклад, обмежений простір, інший спосіб пересування, нові ролі). Завдяки цьому діти постійно отримують невеликий «виклик», але він залишається посильним і цікавим.

Також важливо, щоб рухливі ігри не ставали одноманітними. Якщо вихователь трохи змінює сюжет, додає нові образи або ігрові ситуації, діти включаються активніше і гра сприймається як щось нове. Наприклад, одна й та сама гра може проходити як «пожежники», «зайчики», «спортсмени» або «мандрівники» − і це вже зовсім інший рівень залучення.

У цілому, організація рухливих ігор у старшому дошкільному віці потребує від вихователя гнучкості: потрібно вміти одночасно підтримати інтерес дітей, не перевантажити їх, врахувати різні можливості в групі та при цьому зберегти виховний зміст гри.

4. Практичні аспекти діяльності вихователя. У практиці закладу дошкільної освіти організація рухливих ігор не обмежується лише спеціально відведеним фізкультурним заняттям. Вони можуть бути органічно включені у різні режимні моменти дня, що робить рухову активність більш природною та системною.

Найчастіше рухливі ігри проводяться:

- під час занять з фізичного виховання;
- у прогулянковий час на майданчику;
- у режимних моментах (ранкові зустрічі, паузи між заняттями);
- у самостійній ігровій діяльності дітей під ненав'язливим контролем вихователя.

Важливим практичним аспектом є здатність вихователя швидко адаптувати гру до конкретних умов. Наприклад, змінити правила у разі великої кількості дітей, скоротити або ускладнити гру залежно від рівня активності групи, або замінити окремі елементи, якщо змінилися погодні умови чи обмежений простір [5, с. 69].

Також значення має вміння педагога підтримувати інтерес дітей протягом усього процесу гри. Якщо активність знижується, вихователь може змінити темп, додати емоційні стимули, сюжетність або елементи несподіванки, що повертає увагу дітей до діяльності.

5. Труднощі в діяльності вихователя. У процесі організації рухливих ігор вихователі часто стикаються з рядом об'єктивних і суб'єктивних труднощів, які впливають на ефективність педагогічного процесу.

Серед найпоширеніших можна виділити:

- нерівномірний рівень фізичної підготовленості дітей у групі, що ускладнює підбір однаково доступних завдань;

- різний темп виконання рухових дій, через що частина дітей швидко втомлюється або, навпаки, втрачає інтерес через очікування;
- складність одночасної організації великої групи дітей та забезпечення їх активної участі;
- обмеженість простору для проведення ігор, особливо в приміщенні або за несприятливих погодних умов;
- недостатній час у режимі дня та перевантаження вихователя іншими організаційними та методичними обов'язками [4, с. 126].

Ці труднощі не знижують значення рухливих ігор як таких, однак вимагають від вихователя високого рівня професійної гнучкості, уміння планувати діяльність та оперативно змінювати її залежно від ситуації.

У випадку врахування зазначених факторів рухливі ігри залишаються ефективним засобом розвитку дітей старшого дошкільного віку та важливою складовою освітнього процесу в закладі дошкільної освіти.

Висновки. Рухливі ігри є одним із найбільш ефективних засобів фізичного та особистісного розвитку дітей старшого дошкільного віку. Вони сприяють удосконаленню основних рухових навичок, розвитку фізичних якостей, таких як спритність, швидкість, витривалість і координація рухів, а також позитивно впливають на загальний психоемоційний стан дитини. Крім того, у процесі ігрової діяльності формуються важливі соціальні вміння: здатність взаємодіяти з однолітками, дотримуватися правил, працювати в команді та адекватно реагувати на результати гри.

Водночас ефективність використання рухливих ігор у значній мірі визначається професійною діяльністю вихователя. Саме педагог забезпечує організацію, змістовне наповнення та педагогічний супровід ігрового процесу, виступаючи організатором, координатором, регулятором та наставником для дітей.

Від рівня його методичної підготовки, вміння враховувати вікові та індивідуальні особливості вихованців залежить якість проведення рухливих ігор та їх виховний ефект.

Практичний аналіз показує, що системне та методично обґрунтоване впровадження рухливих ігор у щоденний освітній процес закладу дошкільної освіти сприяє підвищенню рівня рухової активності дітей, формуванню стійкого інтересу до фізичної культури, а також розвитку позитивних моральних якостей. Особливо важливим є регулярне використання ігор у різних режимних моментах дня, що дозволяє зробити рухову активність природною складовою життя дитини.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з удосконаленням методичних підходів до організації рухливих ігор, розробкою диференційованих програм з урахуванням індивідуальних особливостей дітей, а також пошуком ефективних способів інтеграції рухливих ігор у сучасний освітній процес закладів дошкільної освіти.

Література.

1. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти) / Міністерство освіти і науки України. − Київ, 2021. − 37 с.
2. Богуш А. М. Дошкільна педагогіка : підручник. − Київ : Вища школа, 2019. − 414 с.
3. Вільчковський Е. С., Курок О. І. Теорія і методика фізичного виховання дітей дошкільного віку : підручник. − Суми : Університетська книга, 2017. − 428 с.
4. Кононко О. Л. Психологія дошкільного дитинства : навчальний посібник. − Київ : Академія, 2018. − 356 с.
5. Кравченко О. В. Теорія і методика фізичного виховання дітей дошкільного віку : навчальний посібник. − Харків : Ранок, 2020. − 272 с.
6. Курок О. І., Хлус Н. О., Тітаренко С. А. Рухливі та спортивні ігри для дітей дошкільного віку : навчальний посібник. − Вінниця : ТОВ «Твори», 2022. − 204 с.
7. Лисенко Н. В. Методика фізичного виховання дітей дошкільного віку : навчально-методичний посібник. − Київ : Слово, 2017. − 304 с.
8. Міністерство освіти і науки України. Про затвердження Типових штатних нормативів закладів дошкільної освіти : Наказ МОН України № 844 від 12.06.2025 р. – Київ, 2025.
9. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. − Київ : Радянська школа, 2012. − 384 с.

References:

1. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (2021) [Basic Component of Preschool Education (State Standard of Preschool Education)]. Kyiv [in Ukrainian].
2. Bohush, A. M. (2019). Doshkilna pedahohika [Preschool Pedagogy]. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
3. Vilchkovskyi, E. S., & Kurok, O. I. (2017). Teoriia i metodyka fizychnoho vykhovannia ditei doshkilnoho viku [Theory and Methods of Physical Education of Preschool Children]. Sumy: Universytetska knyha [in Ukrainian].
4. Kononko, O. L. (2018). Psykholohiia doshkilnoho dytynstva [Psychology of Preschool Childhood]. Kyiv: Akademiia [in Ukrainian].
5. Kravchenko, O. V. (2020). Teoriia i metodyka fizychnoho vykhovannia ditei doshkilnoho viku [Theory and Methods of Physical Education of Preschool Children]. Kharkiv: Ranok [in Ukrainian].
6. Kurok, O. I., Khlus, N. O., & Titarenko, S. A. (2022). Rukhlyvi ta sportyvni ihry dlia ditei doshkilnoho viku [Active and Sports Games for Preschool Children]. Vinnytsia: Tvory [in Ukrainian].
7. Lysenko, N. V. (2017). Metodyka fizychnoho vykhovannia ditei doshkilnoho viku [Methods of Physical Education of Preschool Children]. Kyiv: Slovo [in Ukrainian].
8. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy (2025). Pro zatverdzhennia Typovykh shtatnykh normatyviv zakladiv doshkilnoi osvity [On Approval of Standard Staffing Norms for Preschool Education Institutions]: Nakaz MON Ukrainy No. 844 vid 12.06.2025. Kyiv [in Ukrainian].
9. Sukhomlynskyi, V. O. (2012). Sertse viddaiu ditiam [My Heart I Give to Children]. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 374.7:371.31:37.018

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1295-1303

Пушкарьова Тамара Олексіївна доктор педагогічних наук, професор, дійсний член (академік) НАПН України, Інститут педагогіки НАПН України, м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-7611-9516

Гриценко Олександр Петрович Здобувач вищої освіти третього рівня**,** Сумський ДПУ імені А.С. Макаренка, м. Суми, https://orcid.org/0000-0001-7380-9159

ЗМІСТ І СТРУКТУРА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГА

Анотація. В наведеній статті досліджено теоретичні аспекти становлення фахової компетентності педагога (вихователя, вчителя, викладача). Відзначено, що Нова українська школа потребує нового вчителя, що зможе стати «агентом змін»: успішним фахівцем з низкою стимулів для особистісного й професійного зростання, якому надано академічну свободу та можливість власноруч обирати освітні програми і засоби навчання, створювати авторські методичні розробки й виказувати власну фахову думку. З'ясовано, що професійному злету педагога та підвищенню його компетентності в освітньому процесі сприяють такі чинники, як: імідж закладу освіти,; умови навчальної діяльності; вмотивована самоосвіта; участь у педагогічних семінарах, курсах чи майстернях; матеріальне й моральне стимулювання тощо. Встановлено, що формування професійної компетентності (*ПК*) педагога має проходити в умовах вирішення триєдиного завдання, а саме: накопичення базових знань (*БЗ*), удосконалення творчих навичок (*ТН*), набуття комунікативного досвіту (*КД*). Спроєктовано методологічний конструктив для закладів освіти дошкільного, середнього, вищого рівня, який демонструє якісні співвідношення складників (*БЗ, ТН, КД*) професійної компетентності педагога (вихователя, вчителя або викладача) на кожному з освітніх рівнів. Акцентовано увагу на тому, що теоретичні розробки та практичний досвід засвідчують дещо відмінну заінтересованість вихованців, учнів та студентів у проявах складників професійної компетентності (*ПК*) педагога. Означено, що задіяні в дослідженні поняття вагових коефіцієнтами (w_i) слід розуміти як відносні показники рівнів імовірної впливовості когнітивної (*БЗ*), креативної (*ТН*) та комунікативної (*КД*) складових професійної компетентності педагога на результативність освітнього процесу, що виявляється актуальним у процесі зростанням ролі закладів освіти в забезпеченні економічного сектора усебічно підготовленими фахівцями

Ключові слова: оновлення освіти, професійна компетентність педагога, зміст і структура професійної компетентності педагога.

Pushkaryova Tamara Oleksiivna Doctor of Pedagogical Sciences, Full Member (Academician) of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-7611-9516

Hrytsenko Oleksandr Petrovych Third-level higher education student Sumy SPU named after A.S. Makarenko, Sumy, ttps://orcid.org/0000-0001-7380-9159

CONTENT AND STRUCTURE OF PEDAGOGICAL PROFESSIONAL COMPETENCE

Abstract. The article examines the theoretical aspects of the formation of a teacher's professional competence (educator, school teacher, university lecturer). It is noted that the New Ukrainian School requires a new type of teacher who can act as a "change agent": a successful professional with strong motivation for personal and professional development, endowed with academic freedom and the ability to independently choose educational programs and teaching tools, develop original methodological materials, and express their own professional opinions.

It has been determined that the professional advancement of a teacher and the enhancement of their competence in the educational process are facilitated by such factors as the image of the educational institution, learning conditions, motivated self-education, participation in pedagogical seminars, courses or workshops, as well as material and moral incentives.

It has been established that the formation of a teacher's professional competence (PC) should take place under the conditions of solving a triune task, namely: accumulation of basic knowledge (BK), improvement of creative skills (CS), and acquisition of communicative experience (CE).

A methodological framework has been designed for preschool, secondary, and higher education institutions, demonstrating the qualitative correlations between the components (BK, CS, CE) of a teacher's professional competence at each educational level.

Attention is focused on the fact that both theoretical developments and practical experience indicate a somewhat different level of interest among preschoolers, pupils, and students in the manifestations of the components of a teacher's professional competence. It is specified that the weight coefficients (wi) used in the study should be understood as relative indicators of the levels of probable influence of the cognitive (BK), creative (CS), and communicative (CE) components of a teacher's professional competence on the effectiveness of the educational process, which becomes increasingly relevant in the context of the growing role of educational institutions in providing the economic sector with comprehensively trained specialists.

Keywords: educational reform, teacher's professional competence, content and structure of teacher's professional competence.

Постановка проблеми. Серед низки концептуальних завдань з розбудови Нової української школи одне з ключових місць займає проблема несприйняття ситуації, за якої педагоги використовують украй застарілі дидактичні засоби та не мають гідної мотивації для загальнокультурного або професійного зростання [1, с. 4]. У такий спосіб нова школа конче потребує й нового вчителя, що зможе стати «агентом змін»: успішним фахівцем з низкою стимулів для особистісного й професійного зростання, якому буде надано академічну свободу й можливість власноруч обирати освітні програми та засоби навчання, створювати авторські методичні розробки й виказувати власну фахову думку [1, с. 16-17]. Отже, нова роль сучасного педагога виявлятиметься у його професійній компетентності, в межах якої він повинен бути не лише джерелом знань, а й виступати як тьютор, (*tutor* – педагог-наставник), модератор (*moderator* – педагог-координатор), коуч (*coach* – тренер-наставник) чи-то фасилітатор (*facilitator* – педагог-комунікатор) у індивідуальній або персоналізованій траєкторії навчання здобувачів освіти. У такий спосіб компетентний педагог сучасного закладу освіти повинен виявляти професійну мобільність та здатність демонструвати не тільки системні знання, а й готовність розв’язувати позасистемні завдання [2, с. 51].

Професійному зростанню педагога та підвищенню його компетентності в освітньому процесі сприяють такі чинники, як: імідж закладу освіти,; умови для проведення навчальної діяльності; вмотивована самоосвіта під час підвищення кваліфікації; участь у педагогічних семінарах, курсах і майстернях; матеріальне і моральне стимулювання тощо [3, с. 180]. Саме у багатосторонньому розвитку фахового потенціалу вихователя, вчителя чи викладача, власне, й проявляється основа професійної компетентності педагога XXI століття.

Отже, системне вивчення змісту й структури професійної компетентності педагога є у даний час важливим напрямом досліджень у педагогічній науці та освітній практиці, що викликано зростанням ролі закладів освіти в забезпеченні економічного сектора усебічно підготовленими фахівцями. Разом з тим натепер залишається недостатньо розробленою проблема комплексного вдосконалення професійної компетентності педагога через інтеграційну взаємодію когнітивної, креативної й комунікативної складових педагогічної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення публічних наукових розвідок представляє можливість стверджувати, що проблематика формування професійної компетентності педагога є натепер гострим питанням модернізації системи національної освіти [2-9]. У такий спосіб фаховий педагог є ключовим носієм та реалізатором ідей реформування системи національної освіти, а отже для підвищення рівня своєї професійної компетентності він має перейматися як актуалізацією опанованого масиву різнопланової інформації, так і підвищувати педагогічну майстерність у контексті освітніх технологій.

Згідно до бачення О. Раковець та С. Раковець, професійна компетентність педагога має визначатися як комплекс фахових та особистісних характеристик, що спроможні забезпечити якісне виконання педагогом взятих на себе завдань і

обов’язків у закладі освіти певного рівня. Рівень професійної компетентності є тим провідним критерієм , на основі якого можна визначати здатність педагога гідно виконувати свою професійну діяльність [2, с. 50]. Між тим І. Драч слушно трактує професійну компетентність педагога як його можливість здійснювати в повному обсязі своє призначення на основі інтеграції теоретичних знань, умінь, навичок, досвіду та особистісних якостей [4, с. 11]. Т. Ціпан робить наголос на педагогічному досвіді фахівця, який регулює стандарти вчителя або викладача, здійснюючи рефлексію та перетворюючи первинний практичний досвід на суто особистісні навички й уміння [5, с. 180]. Водночас О. Гузій концентрує увагу на комунікативній складовій професійної компетентності педагога, як здатності до ефективного спілкування зі здобувачами освіти в ході проведення навчального процесу, що перш за все передбачує наявність умінь із обміну інформаційними відомостями, усвідомлення досвіду співрозмовника, розуміння його особистих потреб чи психофізіологічного стану тощо [6, с. 123].

Вивчаючи питання комунікативної складової професійної компетентності педагога, Л. Карташова з колегами відносить до її змісту і цифрову компоненту, як того чинника освітнього процесу, який набуває в наш час все більшої ваги та актуальності [7, с. 201]. Зважаючи на ту обставину, що динамічний перехід до інформаційного суспільства потребує від сьогочасного педагога комунікативно-цифрової грамотності, вимоги до вдосконалення його цифрової компетентності матимуть важливе значення у складних умовах освітнього процесу, зокрема й в обставинах проведення дистанційного навчання, коли важливим інструментом комунікації слугують електронні засоби навчання [8, с. 9].

Разом із тим І. Шмиголь у своїх розвідках детально розглядає соціальну компетентність педагога, як наявної здатності сучасного вихователя, вчителя й викладача орієнтуватися в складних життєвих ситуаціях та плідно виконувати свої професійні обов’язки на основі отриманих знань і набутого досвіду. Отже, за думкою вченої, соціально компетентний педагог має приймати відповідальні рішення й розумітися на потребах здобувачів освіти [9, с. 199].

У розрізі практичного досвіду, А. Кияновський характеризує професійну компетентність сучасного педагога як його вмотивованість опановувати новітні освітні методики й навчальні технології, а також активно цікавитися слушними розробками в сферах психології та культурології, що допоможе фахівцю завжди бути комунікабельним і цікавим при взаємодії зі здобувачами освіти. Водночас високий культурний рівень педагога сприятиме підвищенню культурного рівня здобувачів освіти всіх рівнів та напрямів [10, с. 159].

Мета статті. Ключовою метою представленої статті є теоретичний аналіз змісту та структури професійної компетентності педагога в умовах модернізації освітнього процесу, коли виникає запит на комплексну взаємодію когнітивної, креативної й комунікативної складових педагогічної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи зміст і структуру професійної компетентності педагога (вихователя, вчителя, викладача), доцільно відзначити,

що за обставин реалізації компетентнісного підходу до вдосконалення освітньої діяльності, поліпшення фахових навичок педагогів не повинно зводитися лише до накопичення ними теоретично-професійних знань і/або набуття практичного досвіду [11, с. 44-45]. У цьому аспекті формування професійної компетентності (*ПК*) педагога має проходити в умовах вирішення триєдиного завдання, а саме: накопичення базових знань (*БЗ*), удосконалення творчих навичок (*ТН*), набуття комунікативного досвіту (*КД*).

У формалізованому вигляді представлені вище положення можуть набути наступного визначення:

$$ФК = f\ (БЗ,\ ТН,\ КД)\ , \qquad (1)$$

Приведений методологічний конструкт (1) демонструє якісне (орієнтовно тотожне) співвідношення важливості базових знань (*БН*), творчих навичок (*ТН*) і комунікативного досвіду (*КД*) у загальній системі професійної компетентності (*ПК*) педагога (вихователя, вчителя, викладача). Водночас теоретичні розробки та практичний досвід засвідчують дещо відмінну заінтересованість вихованців, учнів та студентів (рис. 1) у складових (*ПК*) педагога.

Заклади вищої освіти

БЗ (збільшення)	*ТН*	*КД (зменшення)*

Загальноосвітні заклади

БЗ (збільшення)	*ТН*	*КД (зменшення)*

Заклади дошкільної освіти

БЗ	*ТН*	*КД*

БЗ – базові знання; ***ТН*** – творчі навички; ***КД*** – комунікативний досвід

Рис. 1. Узагальнені співвідношення складових професійної компетентності
Джерело: складено на основі особистих досліджень

Безпосереднє обговорення рис. 1 обумовлює можливість передбачити, що в дошкільних закладах освіти дітям потрібні творчі навички та комунікативний досвід вихователів, відтоді як студенти вищої школи сподіваються на достатній обсяг базових знань викладачів. У той же час учні загальноосвітніх навчальних закладів у практично однаковій мірі потребують як базових знань учителів, так само і їх творчих навичок та комунікативного досвіду. Формально представлені умовиводи доречно проілюструвати наступними символічними міркуваннями, а саме: коли визнати вірним те, що: 1) значення професійної компетентності (ПК) педагога загалом дорівнює 100%, а 2) орієнтовне співвідношення базових знань

(когнітивна складова), творчих навичок (креативна складова), комунікативного досвіду (комунікативна складова) в структурах освітніх систем (вища, середня, дошкільна) має дещо різний ступінь відносних показників, то видається реальна можливість релятивного зіставлення складових елементів (компетентностей) за допомогою системного аналізу їх вагових коефіцієнтів.

У цьому сенсі педагогічного дослідження під ваговими коефіцієнтами (w_i) станемо розуміти відносні показники рівнів або ступенів вірогідної впливовості когнітивної (*БЗ*), креативної (*ТН*) та комунікативної (*КД*) складових на освітній результат навчально-виховного процесу. Між тим, оскільки у формулі (1) вагові коефіцієнти (w_i) не були врахованими, тобто умовно припускалося, що складові компетентності мають однаковий вплив, а їхні вагові коефіцієнти рівні одиниці ($w_i = 1$), доречно переписати вираз (2) у форматі:

$$ФК = f\,(БЗ \times w_{БЗ},\ ТН \times w_{ТН},\ КД \times w_{КД})\ , \qquad (2)$$

Поєднуючи конструктив формули (2) та ілюстративні матеріали на рис. 1, отримаємо відповідні залежності вагових коефіцієнтів ($w_{БЗ}$, $w_{ТН}$, $w_{КД}$), що надає можливість задіяти якісний експрес-аналіз впливовості когнітивної, креативної та комунікативної компетентностей при встановленні першорядності навичок у процесі проведення навчально-освітньої діяльності у закладах вищої, загальної середньої та дошкільної освіти.

Заклади вищої освіти

$$w_{БЗ} > w_{ТН} > w_{КД}$$

Загальноосвітні заклади

$$w_{БЗ} \geq w_{ТН} \geq w_{КД}$$

Заклади дошкільної освіти

$$w_{БЗ} < w_{ТН} < w_{КД}$$

Сформатовані вище співвідношення вагових коефіцієнтів складників (*БЗ, ТН і КД*) професійної компетентності (*ПК*) іще раз наочно виявляє домінування когнітивної компетентності в закладах вищої освіти, близьку паритетність усіх складових компетентностей у загальноосвітніх закладах і більшу затребуваність творчої компетентності в закладах дошкільної освіти. У такий спосіб залучення якісного експрес-аналізу впливовості когнітивної, креативної та комунікативної компетентностей на результативність організації навчально-виховної діяльності в закладах вищої, базової середньої й дошкільної освіти можна вважати певною освітньою технологією, а алгоритмізовану практику, здійснювану на основі цієї технології за мети підсилення рівня якості освіти, порівнювати з технологічним підходом до конструктивної модернізації освітнього процесу. За таким станемо визнавати категорію «технологія» як освітній продукт, за спомагання якого має

відбуватися перехід (передавання) базових знань (*БН*), творчих навичок (*ТН*) та комунікативного досвіду (*КД*) від педагога (вихователя, вчителя, викладача) до потенційних споживачів (вихованців, учнів і студентів). Водночас конструкцію «технологічний підхід» у наведеному контексті будемо сприймати як системно-змістовну траєкторію, у відповідності до якої повинна здійснюватися практична реалізація новаторських освітніх практик чи технологій.

Якщо врахувати той факт, що, за баченням О. Савченко, якість освіти – це та інтегральна характеристика функціонування системи, яка відображає ступінь відповідності набутих освітніх результатів нормативним вимогам, соціальним і особистісним очікуванням [12, с. 499-500], застосовані в педагогічному процесі освітні технології на засадах професійної компетентності педагога, і є такими інструментами, які підвищують рівень якості освіти та осучаснюють відповідне (дошкільне, базове, вище) освітнє середовище.

У такий спосіб можна зазначити, що наявний рівень професійної компетентності педагога (вихователя, вчителя й викладача) стає показником рівня якості освітнього процесу.

Розкриваючи змістовну сутність останньої тези необхідно відзначити, що професійна компетентність (*ПК*) педагога чи його здатність вирішувати складні завдання професійної діяльності, має опиратися на специфічні знання й уміння, а також інтегруватися із особистісними якостями й навичками та накопиченим практичним досвідом. Таким чином, професійну компетентність (*ФК*) педагога доречно вважати певним симбіозом професійно-важливих, соціально-значимих і особистісно-значущих компетентностей, що передбачає спроможність фахівця реалізовувати себе у сфері освітньої діяльності, привносячи в її побудову власні технологічні прийоми й збагачуючи її зміст оригінальними вправами. У такому перманентному зміненні, коригуванні, оновленні навчально-освітнього процесу полягає сенс модернізації освітньої системи, коли теоретичні розробки освітніх технологій доповнюються утилітарними винаходами, рішеннями чи новаціями, запропонованими творчо налаштованими вчителями-практиками.

Висновки. Теоретичний аналіз наукових матеріалів продемонстрував, що в даний час надважливою проблемою модернізації системи національної освіти є вдосконалення професійної компетентності педагога. Було констатовано, що формування професійної компетентності (*ПК*) педагога має проходити в умовах розв’язання триєдиної задачі: накопичення базових знань (*БЗ*), удосконалення творчих навичок (*ТН*), набуття комунікативного досвіту (*КД*). Водночас акцент дослідження стосувався того, що теоретичні положення та практичний досвід засвідчували дещо відмінну заінтересованість вихованців, учнів та студентів у проявах складників професійної компетентності (*ПК*) педагога.

Разом з тим об’єднуючим вектором і мотивом вдосконалення професійної компетентності педагогів усіх рівнів та напрямів має бути здатність до здобуття ключових навичок XXI століття для того, аби: 1) бути цікавими для здобувачів освіти та 2) мати можливість передавати їм необхідні для адаптування в соціумі

вміння, техніки, навички, практики тощо. За таким професійна компетентність педагога є тією основою розбудови Нової української школи, лише на підґрунті якої можуть бути реалізованими слушні освітні ідеї та задуми.

Водночас представлена до обговорення розвідка не здатна розв'язати всіх проблемних вузлів щодо ефективного розгортання професійної компетентності педагога і її використання за умов сучасного освітнього процесу. З цих позицій додаткових досліджень вимагають питання взаємодії складників (когнітивного, креативного, комунікативного) професійної компетентності педагога в аспекті модернізації системи національної освіти.

Літератури:

1. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. Київ: МОН України, 2016. 35 с.

2. Раковець О., Раковець С. Компетентність педагога як основа його професійної майстерності. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2021. № 1. С. 50-60.

3. Ціпан Т.С. Професійна компетентність сучасного вчителя. *Інноватика у вихованні*. 2016. № 3. С. 174-184.

4. Драч І.І. Основні підходи до визначення професійної компетентності педагога. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: теорія, методологія, досвід, проблеми*. 2012. Вип. 32. С. 9-14.

5. Ціпан Т.С. Професійна компетентність сучасного вчителя. *Інноватика у вихованні*. 2016. № 3. С. 174-184.

6. Гузій Н.В. Педагогічний професіоналізм: історико-методологічні та теоретичні аспекти. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2004. 243 с.

7. Карташова Л.А., Бахмат Н.В., Пліш І.В. Розвиток цифрової компетентності педагога в інформаційно-освітньому середовищі закладу загальної середньої освіти. *Інформаційні технології і засоби навчання.* 2018. Вип. 68. Т. 6. С. 193-205.

8. Гуревич Р.С. Інформатизація освіти – важливий чинник розвитку суспільства XXI століття. *Сучасні інформаційні технології та інформаційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми.* 2016. № 45. С. 5-10.

9. Шмиголь І. Сутність та структура професійної компетентності педагога. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2011. № 4 (1). С. 197-204.

10. Кияновський А. Розвиток професійної компетентності педагогів в умовах сучасного освітнього простору (з досвіду роботи навчально-виховного комплексу «Школа гуманітарної праці»). *Український педагогічний журнал*. 2023. № 4. С. 157-163.

11. Буркова Л.В. Види професійної компетентності педагога для роботи з обдарованими дітьми в системі освіти. *Директор школи, ліцею, гімназії*.2013. № 1. С 44-51.

12. Савченко О.Я. Дидактика початкової освіти. Київ: Грамота, 2013. 504 с.

References:

1. Nova ukrayins′ka shkola. (2016). Kontseptual′ni zasady reformuvannya seredn′oyi shkoly [Conceptual Principles of Secondary School Reform.]. Kyyiv: MON Ukrayiny. 35p.

2. Rakovets, O., Rakovets, S. (2021). Teacher competence as the basis of his professional skills. *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies, 1,* 50-60.

3. Tsipan, T.S. (2016). Professional competence of a modern teacher. *Innovation in Education, 3,* 174-184.

4. Drach, I.I. (2012). Basic approaches to determining the professional competence of a teacher. *Modern information technologies and innovative teaching methods in training: theory, methodology, experience, problems, 32,* 9-14.

5. Tsipan, T.S. (2016). Professional competence of a modern teacher. *Innovation in Education, 3,* 174-184.

6. Guziy, N.V. (2004). Pedagogical professionalism: historical-methodological and theoretical aspects. Kyiv: NPU named after M.P. Dragomanova. 243 p.

7. Kartashova, LA., Bakhmat, N.V., Plish, I.V. (2018). Development of digital competence of a teacher in the information and education environment of a general secondary education institution. *Information Technologies and Teaching Aids, 68, 6,* 193-205.

8. Gurevich, R.S. (2016). Informatization of education is an important factor in the development of society in the XXI century. *Modern information technologies and innovative teaching methods in training: methodology, theory, experience, problems. 47,* 5-10.

9. Shmigol, I. (2011). The essence and structure of professional competence of a teacher. *Problems of modern teacher training, 4 (1),* 197-204.

10. Kyianovskyi, A. (2023). Development of professional competence of teachers in the conditions of modern educational space (from the experience of the "School of liberal arts" educational complex). *Ukrainian education journal, 4,* 157-163.

11. Burkova, L.V. (2013). Vydy profesiynoyi kompetentnosti pedahoha dlya roboty z obdarovanymy dit′my v systemi osvity [Types of professional competence of a teacher for working with gifted children in the education system.]. *Dyrektor shkoly, litseyu, himnaziyi*, 1, 44-51.

12. Savchenko, O.Y. (2013). Dydaktyka pochatkovoyi osvity [Didactics of primary education]. Kyyiv: Hramota. 504.

Дата першого надходження статті до видання: 14.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.05.2026

УДК 378.014.61:378.091.12

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1304-1313

Рибалко Ліна Миколаївна доктор педагогічних наук, професор кафедри фізичної культури та спорту, декан факультету фізичної культури та спорту, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», м. Полтава, https://orcid.org/0000-0001-6092-9442

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ВИКЛАДАЧА

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз проблеми забезпечення якості освіти засобами професійного розвитку викладача закладу фахової (передвищої) та вищої освіти. Обґрунтовано актуальність дослідження в умовах модернізації системи вищої освіти, посилення вимог до професійної компетентності науково-педагогічних працівників та необхідності підвищення конкурентоспроможності освітніх послуг. Визначено, що якість освіти безпосередньо залежить від рівня професіоналізму викладача, його здатності до саморозвитку, інноваційної діяльності, творчого підходу до організації освітнього процесу та ефективної педагогічної взаємодії зі здобувачами освіти.

Проаналізовано наукові підходи до трактування понять «професіоналізм», «професійний розвиток», «якість освіти». Професійний розвиток викладача розглянуто як безперервний процес удосконалення професійних компетентностей, педагогічної майстерності, науково-дослідницьких умінь та особистісних якостей.

Охарактеризовано основні складники педагогічного професіоналізму, серед яких фахова компетентність, педагогічна культура, комунікативні здібності, креативність, рефлексивність та готовність до впровадження сучасних педагогічних технологій.

У статті акцентовано увагу на ролі інноваційних освітніх технологій, індивідуальної освітньої траєкторії, підвищення кваліфікації та самоосвітньої діяльності у професійному становленні викладача. Визначено, що професійний розвиток науково-педагогічного працівника є важливою умовою забезпечення якості освітнього процесу, формування конкурентоспроможного фахівця та підвищення ефективності функціонування закладу фахової (передвищої) та вищої освіти.

Зроблено висновок, що професійний розвиток викладача є стратегічним чинником забезпечення якості освіти та потребує системної підтримки, упровадження сучасних підходів до професійного вдосконалення й створення сприятливого освітнього середовища для реалізації професійного потенціалу педагогів.

Ключові слова: якість освіти, забезпечення якості освіти, професійний розвиток, професіоналізм викладача, заклади фахової (передвищої) освіти, заклади вищої освіти, педагогічна майстерність, професійна компетентність, освітній процес, педагогічні технології.

Rybalko Lina Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Physical Culture and Sports, Dean of the Faculty of Physical Culture and Sports, National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic", Poltava, https://orcid.org/0000-0001-6092-9442

ENSURING THE QUALITY OF EDUCATION BY MEANS OF TEACHER PROFESSIONAL DEVELOPMENT

Abstract. The article provides a theoretical analysis of the problem of ensuring the quality of education by means of professional development of a teacher of a vocational (pre-higher) and higher education institution. The relevance of the study is substantiated in the conditions of modernization of the higher education system, increased requirements for the professional competence of scientific and pedagogical workers and the need to increase the competitiveness of educational services. It is determined that the quality of education directly depends on the level of professionalism of the teacher, his ability to self-development, innovative activity, creative approach to organizing the educational process and effective pedagogical interaction with students.

Scientific approaches to interpreting the concepts of "professionalism", "professional development", "quality of education" are analyzed. The professional development of a teacher is considered as a continuous process of improving professional competencies, pedagogical skills, scientific and research skills and personal qualities. The main components of pedagogical professionalism are characterized, including professional competence, pedagogical culture, communicative abilities, creativity, reflexivity and readiness to implement modern pedagogical technologies.

The article focuses on the role of innovative educational technologies, individual educational trajectory, advanced training and self-educational activities in the professional development of a teacher. It is determined that the professional development of a scientific and pedagogical worker is an important condition for ensuring the quality of the educational process, the formation of a competitive specialist and increasing the efficiency of the functioning of a professional (pre-higher) and higher education institution.

The conclusion is made that the professional development of a teacher is a strategic factor in ensuring the quality of education and requires systematic support, the implementation of modern approaches to professional improvement and the creation of a favorable educational environment for the realization of the professional potential of teachers.

Keywords: quality of education, ensuring the quality of education, professional development, teacher professionalism, institutions of professional (pre-higher) education, institutions of higher education, pedagogical skills, professional competence, educational process, pedagogical technologies.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку системи вищої освіти особливої актуальності набуває питання забезпечення високої якості освітніх послуг, що пов'язано зі зростанням автономії закладів вищої освіти та підвищенням їхньої суспільної відповідальності. Якісна вища освіта сьогодні розглядається як один із ключових чинників економічного поступу держави, соціальної стабільності та культурного розвитку суспільства. Відтак особлива увага приділяється професійній діяльності науково-педагогічних працівників, адже саме рівень їхнього професіоналізму значною мірою визначає ефективність підготовки майбутніх фахівців.

Якість освітнього процесу у закладах вищої освіти залежить від багатьох складників, серед яких важливе місце посідають фахова компетентність викладача, здатність до ефективної педагогічної взаємодії зі студентами, відкритість комунікації та забезпечення системного зворотного зв'язку між усіма учасниками освітнього процесу. У документах European Association for Quality Assurance in Higher Education наголошується, що попри різноманітність моделей забезпечення якості освіти, визначальним чинником залишається професіоналізм викладача.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика професійного становлення та професіоналізації викладача активно висвітлюється у працях вітчизняних і зарубіжних науковців. Теоретичні та практичні аспекти професійної діяльності педагога досліджували О. Дубасенюк, В. Семиченко, С. Сисоєва, Г. Троцко, а також зарубіжні вчені Е. Еріксон, А. Фьорнхам, Х. Філдз та інші. Науковці В. Головачук, Г. Долінін, Л. Сущенко, Б. Шиян акцентують увагу на взаємозалежності між професіоналізмом викладача та якістю освіти, підкреслюючи, що ефективна освіта є водночас результатом і передумовою професійного розвитку педагога.

Дослідниця І. Хоржевська, спираючись на синергетичний підхід, обґрунтовує необхідність активної участі здобувачів освіти у процесах забезпечення якості освіти. На її думку, студенти є не лише споживачами освітніх послуг, а й безпосередніми учасниками освітнього процесу, які можуть впливати на удосконалення освітніх програм і механізмів оцінювання їх ефективності [10, с. 56].

Значна кількість наукових праць присвячена сутності поняття «професіоналізм». Так, Б. Попадич характеризує професіонала як висококваліфікованого спеціаліста, здатного досягати поставлених цілей у професійній діяльності. Т. Парсонс розглядає професіоналізм як інтеграцію теоретичних знань, практичного досвіду та професійних умінь, необхідних для успішної діяльності у певній галузі [5, с. 588].

У сучасній педагогічній науці професіоналізм переважно трактується як інтегральна характеристика особистості, що відображає рівень володіння професією та здатність ефективно реалізовувати професійні функції. У контексті даного дослідження професіоналізм доцільно розглядати як складне особистісне утворення, що поєднує професійні компетентності, ціннісні орієнтири, готовність до творчої діяльності, саморозвитку та постійного професійного вдосконалення.

Науковці також виокремлюють різні рівні професіоналізму: допрофесійний, професійний, суперпрофесійний, псевдопрофесійний та постпрофесійний.

Така класифікація дозволяє простежити динаміку професійного становлення фахівця та визначити критерії його розвитку.

Професійна підготовка майбутніх фахівців у системі вищої освіти розглядається як цілісний педагогічний процес, спрямований на формування професійних знань, практичних умінь, особистісних якостей і готовності до майбутньої професійної діяльності. Зокрема, підготовка майбутніх учителів фізичної культури передбачає комплекс організаційних і педагогічних заходів, які забезпечують оволодіння професійно орієнтованими компетентностями та здатністю реалізовувати їх у практичній діяльності.

Водночас аналіз наукової літератури свідчить, що проблема взаємозв’язку якості вищої освіти та професіоналізму викладача залишається недостатньо висвітленою й потребує подальшого наукового осмислення.

Мета статті – визначення ролі професіоналізму викладача у забезпеченні якості вищої освіти та обґрунтування основних складників педагогічного професіоналізму в сучасних умовах функціонування закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Рівень професіоналізму викладача є одним із ключових чинників забезпечення якості вищої освіти. Професіоналізм педагога трактуємо як інтегровану характеристику його професійної діяльності, що охоплює фахову й педагогічну компетентність, педагогічну майстерність, а також комплекс особистісно значущих якостей. Це високий ступінь готовності викладача до ефективного й компетентного виконання професійних завдань у процесі освітньої діяльності. Формування педагогічного професіоналізму відбувається завдяки систематичному підвищенню кваліфікації, творчій активності, самостійній продуктивній роботі, спрямованій на саморозвиток і вдосконалення, а також здатності відповідати на виклики сучасних соціально-економічних змін та потреб суспільства.

Відповідно до Закону України «Про вищу освіту», на науково-педагогічних працівників покладено низку відповідальних обов’язків:

- систематично підвищувати власний професійний рівень, педагогічну майстерність і наукову кваліфікацію;
- забезпечувати належний науково-теоретичний та методичний рівень викладання дисциплін у межах освітньої програми певної спеціальності;

• дотримуватися норм педагогічної етики та моралі, поважати гідність здобувачів освіти, виховувати молодь у дусі патріотизму, любові до України та поваги до Конституції України;

• виконувати вимоги законодавства України, статуту та правил внутрішнього розпорядку закладу вищої освіти [8, с. 406].

Особливість педагогічної діяльності полягає в тому, що головним інструментом праці викладача є його особистість, яка значною мірою визначає результативність освітнього процесу. Ефективність розв'язання професійно-педагогічних завдань у закладі вищої освіти залежить від реалізації викладачем основних функціональних компонентів його діяльності:

• пізнавальна (гностична) функція – організація пізнавальної діяльності студентів і власної самоосвіти, розширення наукової ерудиції, поглиблення знань із навчальної дисципліни, стимулювання професійного саморозвитку;

• проєктувальна функція – планування педагогічної діяльності, визначення її цілей і завдань, проєктування змісту навчально-професійної діяльності студентів, прогнозування професійного й особистісного розвитку майбутніх фахівців;

• конструктивна функція – структурування змісту лекційних і практичних занять, добір навчального матеріалу, створення пізнавальних завдань, удосконалення методики викладання та впровадження сучасних педагогічних технологій;

• організаційно-практична функція – реалізація педагогічних задумів в освітньому процесі, організація діяльності студентів, здійснення виховного впливу, забезпечення ефективного проведення навчальних занять;

• комунікативна функція – встановлення продуктивної педагогічної взаємодії зі студентами, колегами та адміністрацією закладу вищої освіти, володіння комунікативними навичками;

• діагностична функція – використання психолого-педагогічних методів для вивчення особистості здобувача освіти, особливостей академічної групи та визначення рівня їхнього розвитку.

Педагогічний професіоналізм, як професіоналізм діяльності та особистості викладача, є складним і багатогранним явищем.

Професіоналізм діяльності характеризується високим рівнем кваліфікації та компетентності, володінням сучасними методами, прийомами й технологіями професійної діяльності, здатністю успішно вирішувати як типові, так і творчі професійні завдання. Він забезпечує якісне виконання функцій науково-педагогічної діяльності та ефективне використання сучасних дидактичних технологій у вищій школі.

Професіоналізм діяльності викладача передбачає гармонійне поєднання педагогічної, науково-дослідної та навчально-методичної роботи. Викладач закладу вищої освіти має не лише ґрунтовно володіти своїм предметом, а й здійснювати наукові дослідження, брати участь у конференціях, семінарах,

публікувати результати наукових пошуків у статтях і монографіях, постійно оновлюючи зміст навчальних курсів.

Важливою складовою професіоналізму діяльності є високий рівень розвитку педагогічного та предметного мислення. Окрім дотримання методичних алгоритмів, викладач повинен уміти творчо підходити до викладання дисципліни, використовувати евристичні прийоми, виявляти чутливість до педагогічних проблем, формулювати гіпотези та знаходити ефективні способи їх розв'язання.

Зокрема, важливими є вміння доступно пояснювати складний навчальний матеріал, адаптувати його до вікових та індивідуальних особливостей студентів, інтегрувати міждисциплінарні зв'язки відповідно до сучасних освітніх тенденцій.

Це потребує високої культури педагогічного мислення, здатності до саморегуляції та професійного самоконтролю.

Культура професійного мислення передбачає володіння науковою термінологією, глибоку ерудицію, знання понятійного апарату науки, а також особистісні якості, що сприяють ефективній організації пізнавальної діяльності: відповідальність, самокритичність, здатність до саморегуляції та рефлексії.

У структурі педагогічного мислення виокремлюють чотири основні блоки:

• перший блок – конструктивність, практичність, конкретність і оперативність у вирішенні педагогічних завдань;

• другий блок – професійність понятійного апарату, логічність, системність і аналітико-синтетичний характер викладу навчального матеріалу;

• третій блок – гнучкість, дослідницький підхід, оригінальність, швидкість і креативність мисленнєвих операцій;

• четвертий блок – організованість, саморегуляція та самокритичність у процесі пізнавальної діяльності.

Професіоналізм викладача як особистості визначається високим рівнем розвитку професійно важливих і особистісно-ділових якостей, що забезпечують результативність педагогічної діяльності. Ефективність праці педагога значною мірою залежить від його професійно-педагогічної спрямованості – системи стійких мотивів, переконань, інтересів і ціннісних орієнтацій.

Виділяють такі різновиди педагогічної спрямованості:

• істинна педагогічна спрямованість – орієнтація на розвиток особистості студента як майбутнього фахівця засобами навчальної дисципліни;

• формально-педагогічна спрямованість – домінування прагнення виконати навчальні плани та програми без урахування індивідуальних потреб студентів;

• хибно-педагогічна спрямованість – орієнтація переважно на власні інтереси, кар'єру та самоствердження.

Викладачі з формальною або хибною педагогічною спрямованістю демонструють нижчий рівень результативності професійної діяльності.

У межах нашого дослідження професіоналізм розглядається також як високий рівень готовності до виконання професійних завдань [8, с. 404], що дає змогу глибше осмислити професійний статус викладача закладу вищої освіти.

Жорова І. визначає професіоналізм як сукупність стійких властивостей особистості, які відповідають вимогам професії та формуються у процесі професійної підготовки й практичної діяльності [4, с. 90].

Рівень професійної діяльності особистості залежить від ступеня володіння сучасними способами вирішення професійних завдань та здатності ефективно реалізовувати їх у практиці.

На основі аналізу наукових праць вітчизняних учених виокремлено основні критерії професіоналізму викладача, які впливають на його професійний статус:

– психологічний;
– емоційний;
– комунікативний;
– рефлексивний;
– когнітивний;
– продуктивний;
– результативний;
– методичний;
– діяльнісний;
– креативний;
– професійний.

Зазначені критерії безпосередньо пов’язані з особистісними якостями викладача, його професійними здібностями та рівнем сформованості фахових компетентностей. Саме вони визначають індивідуальну траєкторію професійного розвитку педагога та впливають на забезпечення якості освіти.

Вагому роль у становленні педагогічного професіоналізму відіграють сучасні педагогічні технології, серед яких:

– дослідницька;
– комунікативна;
– моделювальна;
– психологічна;
– діяльнісна;
– рефлексивна;
– проєктна.

Їх упровадження в освітній процес сприяє формуванню власної педагогічної стратегії викладача, розвитку його індивідуальної освітньої траєкторії та професійному зростанню.

Освітня траєкторія розглядається як інноваційний підхід до системи підвищення кваліфікації, що передбачає індивідуалізоване та частково самостійне опанування програм професійного розвитку за окремими модулями, дисциплінами або тематичними блоками [2, с. 23].

До основних завдань професіоналізації викладача та розвитку його інноваційної компетентності належать:

– формування гуманістичних ціннісних орієнтирів;

– усвідомлення сучасної методології вирішення професійно-педагогічних проблем;

– створення власної концепції професійної діяльності;

– організація дослідно-експериментальної роботи;

– прогнозування результатів педагогічної діяльності;

– вироблення критеріїв самооцінки та оцінювання професійної діяльності.

Отже, професіоналізація викладача передбачає постійне самовдосконалення, інноваційний підхід до навчання та готовність до професійного розвитку. Саме орієнтація педагога на саморозвиток є необхідною умовою забезпечення якості освіти. Якість освіти визначається не лише рівнем знань, умінь і навичок здобувачів освіти, а й ефективністю організації освітнього процесу та здатністю системи освіти забезпечувати всебічний розвиток особистості.

У контексті інноваційної педагогіки якість освіти охоплює якість навчання і виховання, рівень розвитку особистості, її готовність до подальшого навчання та самостійного життя. Серед основних складників якості освіти виокремлюють якість управління, якість діяльності педагога та якість підготовки здобувача освіти.

Висновки. Отже, професіоналізм викладача є одним із ключових чинників забезпечення якості вищої освіти. Його сутність полягає у високому рівні професійної компетентності, педагогічної майстерності, готовності до творчої діяльності та постійного самовдосконалення. У дослідженні обґрунтовано, що професіоналізм охоплює як діяльнісний, так і особистісний компоненти, а також визначає ефективність освітнього процесу та професійне становлення майбутніх фахівців. Подальші наукові пошуки доцільно спрямувати на розроблення механізмів розвитку професійної компетентності викладачів в умовах модернізації системи вищої освіти.

Література:

1. Гулько Т.Ю., Косяк О.В. Професіоналізація майбутніх фахівців з фізичної культури та спорту на засадах синергетичного підходу. Вісник науки та освіти, 2023. № 11(17). С. 651–662.

2. Гулько Т.Ю., Рибалко Л.М. Професійна підготовка майбутніх фахівців фізичної культури та спорту в умовах воєнного стану в Україні. Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи, 2023. Вип. 2(10), С. 20–27.

3. Ейвас Л.Ф., Пильник Р.О. Педагогічний професіоналізм: сутність і базові його характеристики. Інноваційна педагогіка, 2023. Вип. 57. Том 1. С. 16–21.

4. Жорова І. Теоретичний аналіз змісту поняття «професіоналізм педагога». Молодь і ринок, 2011. №3. С. 88–91.

5. Попадич Б.Т. Транспрофесіоналізм: поняття та основні характеристики. Modern research in world science: IV Міжнар. наук.-практ. конф., 10-12 липня 2022 року. Львів: Друк, 2022. С. 588–595.

6. Плачинда Т.С., Гулько Т.Ю. Наукова складова професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичної культури і спорту. Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія: Педагогічні науки, 2023. Вип. 64. С. 152–158.

7. Плачинда Т.С., Рибалко Л.М., Гулько Т.Ю. Дотримання здорового способу життя майбутніми фахівцями фізичної культури та спорту як необхідна умова якості життя. Педагогічний альманах, 2024. № 55. С. 10–16.

8. Рибалко Л. Напрями модернізації професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичної культури та спорту в умовах воєнного стану. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт), 2024. 3К(176). С. 404–409.

9. Турка В., Коркішко А., Оленєв О. Професіоналізм як складова професійного статусу майбутнього викладача закладу вищої освіти. Collection of Scientific Papers «SCIENTIA», (May 19, 2023; Berlin, Germany), 2023. С. 126–127.

10. Хоржевська І.М. Професіоналізм та професійний розвиток. Наука і освіта, 2016. №11. С. 55–60.

11. Parsons T. Professions. International Encyclopedia of the SocialSciences : The Macmillan Company & The Free Press, 2011. P. 536–547.

REFERENCES

1. Hul′ko, T.Yu., Kosyak, O.V. (2023). Profesionalizatsiya maybutnikh fakhivtsiv z fizychnoyi kul′tury ta sportu na zasadakh synerhetychnoho pidkhodu [Professionalization of future specialists in physical culture and sports on the basis of a synergistic approach]. Visnyk nauky ta osvity. 11(17). 651–662 [in Ukrainian].

2. Hul′ko, T.Yu., Rybalko, L.M. (2023). Profesiyna pidhotovka maybutnikh fakhivtsiv fizychnoyi kul′tury ta sportu v umovakh voyennoho stanu v Ukrayini [Professional training of future specialists in physical education and sports under martial law in Ukraine]. Psykholoho-pedahohichni problemy suchasnoyi shkoly. 2(10). 20–27 [in Ukrainian].

3. Eyvas, L.F., Pyl′nyk, R.O. (2023). Pedahohichnyy profesionalizm: sutnist′ i bazovi yoho kharakterystyky [Pedagogical professionalism: its essence and basic characteristics]. Innovatsiyna pedahohika. 57. 16–21 [in Ukrainian].

4. Zhorova, I. (2011). Teoretychnyy analiz zmistu ponyattya «profesionalizm pedahoha» [Theoretical analysis of the concept of "professionalism of a teacher"]. Molod′ i rynok. 3. 88–91 [in Ukrainian].

5. Popadych, B.T. (2022). Transprofesionalizm: ponyattya ta osnovni kharakterystyky [Transprofessionalism: concepts and main characteristics]. Modern research in world science: IV Mizhnar. nauk.-prakt. konf., L′viv: Druk, 588–595 [in Ukrainian].

6. Plachynda, T.S., Hul′ko, T.Yu. (2023). Naukova skladova profesiynoyi pidhotovky maybutnikh fakhivtsiv z fizychnoyi kul′tury i sportu [Scientific component of professional training of future specialists in physical culture and sports]. Naukovyy visnyk Izmayil′s′koho derzhavnoho humanitarnoho universytetu. 64. 152–158 [in Ukrainian].

7. Plachynda, T.S., Rybalko, L.M., Hul′ko, T.Yu. (2024). Dotrymannya zdorovoho sposobu zhyttya maybutnimy fakhivtsyamy fizychnoyi kul′tury ta sportu yak neobkhidna umova yakosti zhyttya [Adherence to a healthy lifestyle by future physical culture and sports specialists as a necessary condition for quality of life]. Pedahohichnyy al′manakh. 55. 10–16 [in Ukrainian].

8. Rybalko, L. (2024). Napryamy modernizatsiyi profesiynoyi pidhotovky maybutnikh fakhivtsiv z fizychnoyi kul′tury ta sportu v umovakh voyennoho stanu [Directions of modernization of professional training of future specialists in physical culture and sports in the conditions of martial law]. Naukovyy chasopys Natsional′noho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova.

Seriya 15. Naukovo-pedahohichni problemy fizychnoyi kul′tury (fizychna kul′tura i sport). 3K(176). 404–409 [in Ukrainian].

9. Turka, V., Korkishko, A., Olenyev, O. (2023). Profesionalizm yak skladova profesiynoho statusu maybutn′oho vykladacha zakladu vyshchoyi osvity [Professionalism as a component of the professional status of a future teacher of a higher education institution]: Collection of Scientific Papers «SCIENTIA». 126–127 [in Ukrainian].

10. Parsons, T. (2011). Professions. International Encyclopedia of the SocialSciences : The Macmillan Company & The Free Press. 536–547.

Дата першого надходження статті до видання: 13.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.05.2026

УДК 373.5.016:620.22:37.091.313

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1314-1323

Рябець Сергій Іванович кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технологічної та професійної освіти, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, 25006, м. Кропивницький, http//orcid.org/0000-0002-7426-1217

Прокопчук Анатолій Іванович здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти зі спеціальності А4 Середня освіта (Технології), Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, http//orcid.org/0009-0004-6691-577X

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ІНТЕГРАЦІЇ МАТЕРІАЛОЗНАВСТВА ТА ТЕХНОЛОГІЙ КОНСТРУКЦІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ У ПРОЄКТНУ ДІЯЛЬНІСТЬ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Анотація. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю модернізації змісту технологічної освіти в умовах реалізації сучасних освітніх стандартів та потребою посилення її практичної й творчої спрямованості. У статті теоретично обґрунтовано та розкрито методичні засади інтеграції матеріалознавства та технологій конструкційних матеріалів у проєктну діяльність старшокласників з технологічної освіти. Визначено, що традиційні підходи, які обмежуються механічним запам’ятовуванням класифікацій, маркувань та фізико-хімічних властивостей матеріалів, не забезпечують належного рівня мотивації учнів та відірвані від реальних життєвих потреб. Стверджується, що засвоєння матеріалознавчих знань стає максимально ефективним та усвідомленим тоді, коли воно безпосередньо інтегрується у процес практичного проєктування, конструювання та виготовлення конкретних виробів.

Особливу увагу в роботі зосереджено на детальному алгоритмі діяльності учнів, що включає обґрунтований добір конструкційних матеріалів відповідно до призначення майбутнього виробу, самостійне дослідження їхніх експлуатаційних та естетичних властивостей, вибір оптимальних способів ручної чи механічної обробки, а також грамотне складання технологічної документації. Окреслено методичні особливості реалізації міжпредметних зв’язків із фізикою, хімією, математикою, інформатикою та основами дизайну, що дозволяє старшокласникам комплексно сприймати технологічні процеси. Висвітлено виховний потенціал екологічного аспекту під час вибору матеріалів (використання вторинної сировини, залишків матеріалів, аналіз безпечності утилізації).

Зроблено висновок, що впровадження поетапної організації проєктно-технологічної діяльності (від формування задуму до фінального оцінювання

якості) забезпечує комплексне формування ключових і предметних технологічних компетентностей старшокласників. Такий підхід суттєво розвиває самостійність, критичне та творче мислення, уміння приймати обґрунтовані рішення, працювати в команді, а також забезпечує дієву профорієнтацію учнів на майбутню професійну діяльність у виробничій, інженерній чи дизайнерській сферах.

Ключові слова: матеріалознавство, технології конструкційних матеріалів, старшокласники, проєктна діяльність, технологічна освіта, проєктно-технологічний підхід, методика навчання.

Ryabets Sergiy Ivanovich Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Technological and Professional Education, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Kropyvnytskyi, http//orcid.org/0000-0002-7426-1217

Prokopchuk Anatoliy Ivanovych second (master's) level higher education student in specialty A4 Secondary Education (Technologies), Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Kropyvnytskyi, http//orcid.org/0009-0004-6691-577X

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF INTEGRATION OF MATERIALS SCIENCE AND TECHNOLOGY OF CONSTRUCTION MATERIALS INTO THE DESIGN ACTIVITIES OF SENIOR GRADE STUDENTS

Abstract. The relevance of the research is determined by the urgent need to modernize the content of technology education in accordance with modern educational standards and the necessity to strengthen its practical and creative orientation. The article theoretically substantiates and reveals the methodological foundations of integrating materials science and technologies of structural materials into the project activity of senior high school students during technology education lessons. It is determined that traditional approaches limited to the mechanical memorization of classifications, marking, and physical-chemical properties of materials do not provide an appropriate level of student motivation and are detached from real-life needs. It is proved that the assimilation of materials science knowledge becomes highly effective and conscious only when it is directly integrated into the process of practical design, engineering, and manufacturing of specific products.

Particular attention in the paper is focused on a detailed algorithm of student activity, which includes the justified selection of structural materials according to the purpose of the future product, independent research of their operational and aesthetic properties, choice of optimal methods of manual or mechanical processing, and competent compilation of technological documentation. The methodological features of implementing interdisciplinary links with physics, chemistry, mathematics,

computer science, and design basics are outlined , allowing high school students to perceive technological processes comprehensively. The educational potential of the ecological aspect in material selection (use of recycled raw materials, remnants of materials, waste reduction analysis) is highlighted.

It is concluded that the implementation of a step-by-step organization of project-based technological activity (from the formulation of the concept to the final quality evaluation) ensures the comprehensive formation of key and subject technological competencies of senior school students. This approach significantly develops independence, critical and creative thinking, the ability to make reasonable decisions, work in a team, and provides effective vocational guidance for students toward future professional activities in production, engineering, or design fields.

Keywords: materials science, structural materials, technology education, project activity, senior school students, technological competence, project-based learning.

Постановка проблеми. Модернізація змісту технологічної освіти в закладах загальної середньої освіти вимагає впровадження інноваційних підходів, що забезпечують формування ключових і предметних компетентностей учнів [2]. Особливого значення це набуває на рівні профільної середньої освіти, де оновлена навчальна програма [11] орієнтує технологічну підготовку на практичне застосування знань, розвиток творчого мислення та свідоме професійне самовизначення старшокласників. Одним із наріжних каменів інженерно-технологічної культури є матеріалознавство та технологія обробки конструкційних матеріалів. Проте традиційні академічні методи вивчення цих розділів, що часто зводяться до механічного запам'ятовування класифікацій чи фізико-хімічних властивостей, не демонструють належної ефективності. Виникає об’єктивна потреба в інтеграції матеріалознавчих знань безпосередньо у проєктно-технологічну діяльність учнів, де теоретичні відомості стають інструментом для вирішення конкретних практичних і дослідницьких завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади розвитку технологічної освіти, впровадження компетентнісного підходу та цифровізації освітнього процесу детально висвітлено у дослідженнях провідних вітчизняних науковців, зокрема Л. Г. Бодрової, Г. М. Крамар, Я. О. Ковальчук, І. В. Коваль [1], Т. С. Мачача [5], О. О. Хищенко [13]. Питання інтеграції сучасних технологій, зокрема елементів 3D-моделювання та адитивних процесів як засобів модернізації навчання, досліджували вітчизняні фахівці у галузі педагогічної освіти [7].

Різні аспекти організації проєктно-технологічної діяльності старшокласників, обґрунтування змісту профільного навчання та розвитку науково-технічної творчості учнів відображено у фундаментальній спільній монографії А. Тарари, Т. Мачачі, В. Туташинського та В Вдовченка [9], в працях О. С. Дебре [3], В. С. Кулішова [4] та В В. Юрженка [14], а також у практичних посібниках А. Тарари [8; 10]. Разом з тим, попри наявність ґрунтовних праць,

методичні особливості наскрізної інтеграції матеріалознавства (зокрема, алгоритми самостійного дослідницького добору та екологічної оцінки конструкційних матеріалів учнями в процесі виконання індивідуальних проєктів) потребують додаткового систематизованого висвітлення, що й зумовило вибір теми статті.

Отже, мета статті – дослідження та обґрунтування методичних особливостей наскрізної інтеграції матеріалознавчого складника у проєктно-технологічну діяльність учнів ЗЗСО на уроках технологій.

Виклад основного матеріалу. Ефективність реалізації завдань сучасної технологічної освіти на рівні профільної школи безпосередньо корелює з рівнем методичного забезпечення практичної діяльності учнів. Аналіз чинних засобів навчання, зокрема базового підручника «Технології» [12], показує, що формування ключових та предметних компетентностей старшокласників у процесі вивчення матеріалознавчого складника потребує відходу від репродуктивних форм навчання на користь евристичних, дослідницьких та проєктно-технологічних методів. Навчання матеріалознавства не повинно обмежуватися лише пасивним запам’ятовуванням класифікацій, маркувань чи фізико-хімічних властивостей матеріалів. Засвоєння цих теоретичних відомостей набуває прикладного характеру й демонструє високу дидактичну ефективність лише тоді, коли цей процес стає інтегрованим інструментом для розв’язання конкретної інженерно-конструкторської, художньо-естетичної або дизайнерської задачі у закладах загальної середньої освіти.

Організація наскрізного вивчення матеріалознавства та технологій обробки сировини логічно підпорядковується внутрішній структурі проєктно-технологічної діяльності та реалізується через послідовні методичні кроки на кожному етапі виконання учнівських проєктів.

1. Організаційно-підготовчий етап: аналітико-пошукова діяльність та матеріалознавча пропедевтика. На початковому етапі проєктування головне завдання вчителя полягає у стимулюванні пізнавального інтересу старшокласників та формуванні проблемного поля дослідження. Робота учнів починається з визначення суспільно корисного чи індивідуального замовлення, пошуку аналогів-прототипів та їхнього критичного аналізу з використанням сучасних методів інженерного творчості (метод фокальних об’єктів, морфологічний аналіз, біоніка).

Матеріалознавчий аспект на цьому етапі має пропедевтичний характер і спрямований на формування технічного завдання. Старшокласники здійснюють первинне прогнозування вимог до майбутнього виробу, аналізуючи такі взаємопов'язані критерії, як:

- *функціональна надійність, зносостійкість та міцність під час експлуатації;*
- *ергономічність та відповідність антропометричним показникам користувача;*

- *естетична виразність, текстурна, фактурна та колористична гармонія;*
- *економічна доцільність, технологічність та доступність сировинної бази.*

На основі зібраної інформації учні здійснюють первинний добір конструкційних матеріалів відповідно до призначення виробу, висуваючи гіпотези щодо можливості їх ефективного поєднання в однорідних чи комбінованих конструкціях.

2. Конструкторський етап: інтеграція інноваційних 3D-технологій та обґрунтування матеріального втілення. Конструкторський етап є концептуальним ядром проєкту, де ментальний замисел трансформується у графічну, а згодом — у цифрову та матеріальну форми. Учні розробляють ескізну документацію, технічні малюнки та креслення, що вимагає чіткого розуміння просторових вимірів, правил проектування та специфіки конструювання з різних видів сировини.

Варто наголосити, що сучасний етап розвитку технологічної освіти вимагає виходу за межі виключно традиційного матеріалознавства, пов'язаного з деревиною, металом, шпоном чи ДВП. У контексті цифровізації та STEAM-орієнтації навчання особливої актуальності набуває інтеграція інноваційних засобів тривимірного моделювання та адитивного виробництва. Як зазначають дослідники в [7], використання 3D-технологій у проєктній діяльності учнів не лише модернізує освітній процес, а й радикально трансформує підхід до вивчення матеріалознавства: учні переходять від пасивного сприйняття характеристик готової сировини до самостійного програмування параметрів щільності, міцності, внутрішньої структури (інфілу) та фактури виробів із сучасних полімерів під час їхнього пошарового наплавлення. Під керівництвом учителя старшокласники опановують роботу в CAD-системах (комп’ютерному тривимірному проєктуванні), де вони можуть віртуально протестувати поведінку матеріалу, підібрати оптимальні полімери для 3D-друку (PLA — за його екологічність та біорозкладність, ABS — за високу термостійкість та ударну міцність, PETG — за збалансовані фізико-хімічні показники). Таким чином, на уроках технологій створюється унікальний дидактичний місток між віртуальним цифровим конструюванням та безпосереднім матеріальним втіленням фізичного об'єкта, що суттєво підвищує рівень інженерного та технологічного мислення учнів.

3. Технологічний етап: практична реалізація, міжпредметна синергія та екологічний імператив. Технологічний етап передбачає безпосереднє виконання практичних операцій у шкільних майстернях або спеціалізованих лабораторіях. Тут матеріалознавство вивчається безпосередньо через призму технологій обробки конструкційних матеріалів. Учні розробляють пооперацій технологічні карти, визначають раціональну послідовність обробки, обирають інструментарій для ручних (пиляння, стругання, шліфування) чи механізованих

процесів. Особлива увага приділяється вивченню специфіки нероз'ємних і роз'ємних з'єднань деталей (клейові, гвинтові, шкантові, пазові тощо) та методам фінішного оздоблення поверхонь. Цей етап характеризується глибокою синергією з фундаментальними науками, що забезпечує якісну реалізацію міжпредметних зв’язків:

- **з фізикою:** дослідження опору матеріалів, сил тертя, механіки різання, теплового розширення під час обробки та експлуатації;
- **з хімією:** вивчення процесів адгезії та когезії під час склеювання деталей, хімічного складу та захисних властивостей сучасних лакофарбових матеріалів, антисептиків, просочень та тонувальних сумішей;
- **з математикою:** проведення точних лінійних та об’ємних розрахунків, геометрична оптимізація розкрою листових матеріалів.

Важливим виховним та екологічним складником технологічного етапу є формування екологічної культури. У процесі добору та обробки матеріалів учитель акцентує увагу учнів на принципах сталого розвитку (Sustainable Development). Методика передбачає активне залучення учнів до екологічної спрямованості: розрахунку безвідходного розкрою, використання вторинної сировини, композитів, виготовлених із залишків виробництва (вторинного пластику, клаптиків текстилю чи пресованої тирси). Обов'язковим елементом є експертний екологічний аналіз: учні досліджують ступінь токсичності матеріалу під час обробки, тривалість його біодеградації та безпечність наступної утилізації після завершення життєвого циклу виробу. На всіх стадіях технологічного етапу пріоритетне значення має неухильне дотримання правил безпечної праці, виробничої санітарії та гігієни.

4. Заключний етап: рефлексивний аналіз, техніко-економічний аудит та профорієнтація**.** На фінальному етапі під час захисту творчих проєктів старшокласники виступають у ролі експертів та оцінювачів результатів власної діяльності, що стимулює розвиток критичного мислення та відповідальності. Як зазначає Н. Павич [6], організація об’єктивного оцінювання проєктної діяльності здобувачів освіти має базуватися на комплексному аналізі як самого процесу виготовлення, так і якісних характеристик створеного продукту. У контексті нашого дослідження матеріалознавчий компонент такої рефлексії передбачає детальний аналіз:

- *чи виправдав себе обраний матеріал у готовому виробі;*
- *які технологічні труднощі виникли під час його обробки і як їх можна було уникнути;*
- *як специфічні властивості матеріалу вплинули на фінальну якість та презентаційний вигляд об'єкта;*
- *чи відповідав обраний метод обробки критеріям безпеки та ергономіки.*

Учні проводять техніко-економічний аудит проєкту: самостійно розраховують собівартість використаних конструкційних матеріалів, інструментів, енерговитрат та порівнюють отриманий результат із ринковими аналогами. Така

комплексна діяльність безпосередньо сприяє свідомій професійній орієнтації старшокласників. Вона формує чітке розуміння специфіки сучасних виробничих, інженерних, архітектурних та дизайнерських професій, де робота з новітніми матеріалами та володіння цифровими навичками є ключовими вимогами сучасного ринку праці.

Висновки. Інтеграція матеріалознавства та технологій обробки конструкційних матеріалів у проєктно-технологічну діяльність старшокласників є ефективним і дидактично виправданим засобом модернізації сучасної технологічної освіти. Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі основні висновки:

Показано, що традиційний репродуктивний підхід до вивчення матеріалознавства, заснований на ізольованому запам'ятовуванні теоретичних класифікацій, не забезпечує належного рівня мотивації учнів. Натомість наскрізне включення матеріалознавчого компонента в структуру виконання творчих проєктів трансформує теоретичні знання старшокласників у дієвий інструмент для розв'язання реальних практичних, конструкторських та дослідницьких завдань.

Обґрунтовано методичні особливості поетапної організації діяльності учнів. Визначено, що на організаційно-підготовчому та конструкторському етапах пріоритет належить аналітико-пошуковій роботі та обґрунтованому добору сировини відповідно до технічного завдання. Технологічний та заключний етапи забезпечують безпосереднє опанування способів обробки матеріалів, складання документації, проведення техніко-економічного аудиту виробу та рефлексивного аналізу отриманих результатів.

Виявлено, що в умовах цифровізації освітнього простору та розвитку STEAM-навчання методику вивчення матеріалознавства доцільно збагачувати впровадженням інноваційних 3D-технологій. Інтеграція засобів тривимірного комп'ютерного моделювання (CAD-систем) та адитивного виробництва (3D-друку) дозволяє старшокласникам вийти на якісно новий рівень дослідницької діяльності — від пасивного використання готових матеріалів до самостійного програмування фізико-механічних та естетичних параметрів виробів із сучасних полімерів.

Наголошено на вагомому значенні міжпредметної синергії (з фізикою, хімією, математикою) та екологічного імперативу в процесі роботи з матеріалами. Залучення учнів до розрахунку безвідходного розкрою, використання вторинної сировини та оцінювання безпеки утилізації виробів ефективно сприяє формуванню екологічної культури, критичного мислення, а також забезпечує дієву професійну орієнтацію учнів на актуальні інженерні, технологічні та дизайнерські спеціальності.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з детальною розробкою дидактичного інструментарію та критеріїв оцінювання рівнів сформованості технологічної компетентності старшокласників під час виконання комплексних

міжпредметних проєктів із використанням композитних та інтелектуальних (smart) матеріалів нового покоління.

Література:

1. Бодрова Л. Г., Крамар Г. М., Ковальчук Я. О., Коваль І. В. Технологія конструкційних матеріалів та матеріалознавство. Розділ «Матеріалознавство» : навч. посіб. Тернопіль : ФОП Паляниця В. А., 2023. 157 с.

2. Державний стандарт базової середньої освіти / Міністерство освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrainska-shkola-2/derzhavniy-standart-bazovoi-serednoi-osviti (дата звернення: 17.05.2026).

3. Дебре О. С. Теоретико-методологічні основи навчання учнів проєктуванню на уроках «Технології». Наука і техніка сьогодні. 2023. № 3 (17). С. 260–272. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-3(17)-260-272.

4. Кулішов В. С. Проектно-технологічна діяльність в освітньому середовищі закладу професійної освіти : електрон. навч. курс. Біла Церква : БІНПО ДЗВО «УМО» НАПН України, 2023. 40 с.

5. Мачача Т. С. Формування інноваційного змісту базової технологічної освіти НУШ : наук. доп. Міжнар. наук.-практ. конф. пам'яті академика Д. О. Тхоржевського «Трудове навчання та технології: сучасні реалії та перспективи розвитку». м. Київ, 27 трав. 2022 р. Київ, 2022. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/734671 (дата звернення: 17.05.2026).

6. Павич Н. Оцінювання проєктної діяльності здобувачів освіти на уроках технологій (трудового навчання). Вісник. 2023. № 2. С. 116–120.

7. Рябець С. І., Губар В. Г. Інноваційні підходи до організації проєктної діяльності з використанням 3D-технологій. Наука і техніка сьогодні (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Фізико-математичні науки», Серія «Техніка»). 2025. № 10 (51). С. 891–898. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-10(51)-891-898.

8. Тарара А. М. Методологічні аспекти проектування змісту профільного навчання технологій у старшій школі. Уманський педагогічний журнал. 2016. № 2. С. 403–414.

9. Тарара А. М., Мачача Т. С., Туташинський В. І., Вдовченко В. В. Проєктування змісту профільного навчання технологій у старшій школі : монографія. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2019. 160 с.

10. Тарара А. М. Науково-технічна творчість : практичний посібник. Київ : Педагогічна думка, 2019. 128 с.

11. Технології. 10–11 класи. Рівень стандарту : навч. програма / Міністерство освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/tech-st-ak.pdf (дата звернення: 16.05.2026).

12. Туташинський В. І., Кірютченкова І. В. Технології. Рівень стандарту : підручник для 10 (11) класів закладів загальної середньої освіти / за заг. ред. В. І. Туташинського. Київ : Педагогічна думка, 2018. 216 с.

13. Хищенко О. О. Формування фахових компетентностей майбутніх учителів трудового навчання при вивченні технологій конструкційних матеріалів і матеріалознавства. Перспективи та інновації науки. Серія: Педагогіка. 2023. № 8 (26). С. 326–336.

14. Юрженко В. В. Проєктна технологія як основа технологічної підготовки шкільної молоді для діяльності в сучасних умовах. Науково-педагогічні студії. 2019. № 3. С. 86–96.

References:

1. Bodrova, L. H., Kramar, H. M., Kovalchuk, Ya. O., & Koval, I. V. (2023). Tekhnolohiya konstruktsiynykh materialiv ta materialoznavstvo. Rozdil «Materialoznavstvo» [Technology of

structural materials and materials science. Section «Materials Science»: textbook]. Ternopil : FOP Palyanytsya V. A. 157 p. [in Ukrainian]

2. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2020). Derzhavnyy standart bazovoyi seredn'oyi osvity [State standard of basic secondary education]. URL: https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrainska-shkola-2/derzhavniy-standart-bazovoi-serednoi-osviti (Accessed: 17.05.2026). [in Ukrainian]

3. Debre, O. S. (2023). Teoretyko-metodolohichni osnovy navchannya uchniv proektuvannyu na urokakh «Tekhnolohiyi» [Theoretical and methodological foundations of teaching students design in «Technologies» lessons]. Nauka i tekhnika syehodni, 3(17), 260–272. https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-3(17)-260-272 [in Ukrainian]

4. Kulishov, V. S. (2023). Proektno-tekhnolohichna diyalnist v osvitnemu seredovyshchi zakladu profesiynoyi osvity [Project-technological activity in the educational environment of a vocational education institution: electronic textbook]. Bila Tserkva: BINPO DZVO "UMO" NAPN Ukrayiny. 40 p. [in Ukrainian]

5. Machacha, T. S. (2022). Formuvannya innovatsiynoho zmistu bazovoyi tekhnolohichnoyi osvity NUSh [Formation of innovative content of basic technological education of NUS]. Scientific report of the International Scientific and Practical Conference in memory of Academician D. O. Tkhorzhevsky «Labor training and technologies: modern realities and development prospects», Kyiv, May 27, 2022. Kyiv. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/734671 (Accessed: 17.05.2026). [in Ukrainian]

6. Pavych, N. (2023). Otsinyuvannya proektnoyi diyalnosti zdobuvachiv osvity na urokakh tekhnolohiy (trudovoho navchannya) [Evaluation of project activity of education applicants in technology (labor training) lessons]. Visnyk, 2, 116–120. [in Ukrainian]

7. Ryabets, S. I., & Hubar, V. G. (2025). Innovatsiyni pidkhody do orhanizatsiyi proektnoyi diyalnosti z vykorystannyam 3D-tekhnolohiy [Innovative approaches to the organization of project activity with the use of 3D technologies]. Nauka i tekhnika syehodni (Seriya «Pedahohika»), 10(51), 891–898. https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-10(51)-891-898 [in Ukrainian]

8. Tarara, A. M. (2016). Metodolohichni aspekty proektuvannya zmistu profilnoho navchannya tekhnolohiy u starshiy shkoli [Methodological aspects of designing the content of specialized training of technologies in senior high school]. Umanskyy pedahohichnyy zhurnal, 2, 403–414. [in Ukrainian]

9. Tarara, A. M., Machacha, T. S., Tutashynskyy, V. I., & Vdovchenko, V. V. (2019). Proektuvannya zmistu profilnoho navchannya tekhnolohiy u starshiy shkoli [Designing the content of specialized training of technologies in senior high school: monograph]. Kyiv : KONVI PRINT. 160 p. [in Ukrainian]

10. Tarara, A. M. (2019). Naukovo-tekhnichna tvorchist [Scientific and technical creativity: a practical manual]. Kyiv : Pedahohichna dumka. 128 p. [in Ukrainian]

11. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2017). Tekhnolohiyi. 10–11 klasy. Riven standartu: navchalna prohrama [Technologies. Grades 10–11. Standard level: curriculum]. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/tech-st-ak.pdf (Accessed: 16.05.2026). [in Ukrainian]

12. Tutashynskyy, V. I., & Kiryutchenkova, I V. (2018). Tekhnolohiyi. Riven standartu: pidruchnyk dlya 10 (11) klasiv zakladiv zahalnyyi serednyoyi osvity [Technologies. Standard level: textbook for grades 10 (11) of institutions of general secondary education]. Kyiv : Pedahohichna dumka. 216 p. [in Ukrainian]

13. Khyshchenko, O. O. (2023). Formuvannya fakhovykh kompetentnostey maybutnikh uchyteliv trudovoho navchannya pry vyvchenni tekhnolohiy konstruktsiynykh materialiv i materialoznavstva [Formation of professional competences of future teachers of labor training during the study of technologies of structural materials and materials science]. Perspektyvy ta innovatsiyi

nauky. Seriya: Pedahohika [Prospects and innovations of science. Series : Pedagogy, 8(26), 326–336. [in Ukrainian]

14. Yurzhenko, V. V. (2019). Proektna tekhnolohiya yak osnova tekhnolohichnoyi pidhotovky shkilnoyi molodi dlya diyalnosti v suchasnykh umovakh [Project technology as a basis for technological training of school youth for activities in modern conditions]. Naukovo-pedahohichni studiyi, 3, 86–96. [in Ukrainian]

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 378.147:316.61-057.375-043.86](045)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1324-1333

Савченко Наталія Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, м. Умань, https://orcid.org/0000-0003-3897-0056

РОЗВИТОК SOFT SKILLS ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ СУЧАСНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. У статті розглядається проблема розвитку soft skills здобувачів вищої освіти в умовах трансформації сучасного освітнього простору та зростання вимог ринку праці до професійної підготовки майбутніх фахівців. Обґрунтовано актуальність формування гнучких навичок як важливого складника професійної компетентності особистості, що забезпечує її конкурентоспроможність, мобільність і здатність ефективно діяти в умовах швидких суспільних змін. Визначено сутність поняття soft skills та охарактеризовано основні навички, які належать до цієї категорії, зокрема комунікативність, критичне мислення, креативність, лідерство, емоційний інтелект, здатність до командної роботи, самоорганізації та безперервного професійного розвитку.

Проаналізовано можливості сучасних педагогічних технологій у процесі формування soft skills здобувачів вищої освіти. Особливу увагу приділено інтерактивним методам навчання, проєктним технологіям, проблемному навчанню, кейс-методу, технологіям змішаного та цифрового навчання, які сприяють активізації пізнавальної діяльності студентів, розвитку їхньої самостійності, відповідальності та творчого потенціалу. Встановлено, що використання зазначених технологій створює сприятливі умови для набуття практичного досвіду міжособистісної взаємодії, прийняття рішень, розв'язання професійних завдань і роботи в команді.

Доведено, що ефективність розвитку soft skills значною мірою залежить від організації студентоцентрованого освітнього середовища, у якому здобувачі освіти виступають активними суб'єктами навчального процесу. Наголошено на необхідності інтеграції сучасних педагогічних технологій у професійну підготовку майбутніх фахівців з метою забезпечення гармонійного поєднання професійних знань, умінь та особистісних якостей. Зроблено висновок, що розвиток soft skills є важливою умовою підвищення якості вищої освіти та успішної професійної самореалізації випускників у сучасному суспільстві.

Ключові слова: soft skills, гнучкі навички, здобувачі вищої освіти, педагогічні технології, компетентнісний підхід, професійна підготовка, критичне мислення, командна робота, комунікативна компетентність.

Savchenko Natalia Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Educational Management, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, https://orcid.org/0000-0003-3897-0056

DEVELOPMENT OF SOFT SKILLS OF HIGHER EDUCATION STUDENTS USING MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES

Abstract. The article examines the development of soft skills among higher education students in the context of the transformation of the modern educational environment and the increasing demands of the labour market for the professional training of future specialists. The relevance of forming soft skills as an essential component of an individual's professional competence is substantiated, as it ensures employability, adaptability, and the ability to function effectively in conditions of rapid social change.

The essence of the concept of soft skills is defined, and the key skills within this category are characterised, including communication skills, critical thinking, creativity, leadership, emotional intelligence, teamwork, self-management, and continuous professional development. These competencies are considered fundamental for the holistic development of a competitive graduate capable of successful integration into professional activity.

The potential of modern pedagogical technologies in the process of developing students' soft skills is analysed. Special attention is paid to interactive teaching methods, project-based learning, problem-based learning, case-study methods, as well as blended and digital learning technologies. These approaches contribute to the activation of students' cognitive activity, fostering independence, responsibility, and creative thinking.

It is established that the use of these pedagogical technologies creates favourable conditions for acquiring practical experience in interpersonal communication, decision-making, solving professional tasks, and teamwork. The effectiveness of soft skills development largely depends on the organisation of a student-centred educational environment, where learners act as active participants in the educational process rather than passive recipients of knowledge.

The study emphasises the necessity of integrating modern pedagogical technologies into the professional training of future specialists to ensure a balanced combination of professional knowledge, practical skills, and personal attributes. It is concluded that the development of soft skills is a crucial factor in improving the quality of higher education and ensuring the successful professional self-realisation of graduates in contemporary society.

Keywords: soft skills, students of higher education, pedagogical technologies, competency-based approach, professional training, critical thinking, teamwork, communication competence.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується стрімкими технологічними змінами, цифровізацією всіх сфер життєдіяльності та зростанням вимог до професійної підготовки майбутніх фахівців [1;4;5]. У цих умовах заклади вищої освіти мають забезпечувати не лише формування професійних знань, умінь і навичок, а й розвиток особистісних якостей та універсальних компетентностей, необхідних для успішної професійної діяльності [4]. Особливого значення набувають soft skills (гнучкі навички), які визначають здатність особистості ефективно комунікувати, працювати в команді, критично мислити, адаптуватися до змін, приймати рішення та проявляти лідерські якості[10;12].

Сучасні роботодавці дедалі частіше наголошують на необхідності поєднання професійних компетентностей із розвиненими гнучкими навичками, оскільки саме вони забезпечують конкурентоспроможність випускників на ринку праці та сприяють їхній професійній мобільності [14, с. 21]. Водночас практика функціонування закладів вищої освіти свідчить, що освітній процес нерідко орієнтований переважно на засвоєння теоретичних знань, тоді як формуванню soft skills приділяється недостатня увага [7;8].

У зв'язку з цим актуалізується проблема пошуку ефективних шляхів розвитку гнучких навичок здобувачів вищої освіти. Значний потенціал у розв'язанні зазначеної проблеми мають сучасні педагогічні технології, які передбачають активну взаємодію учасників освітнього процесу, залучення студентів до практикоорієнтованої діяльності, самостійного пошуку рішень та рефлексії власного досвіду[7;8]. Проте питання визначення педагогічних умов і технологій, що забезпечують найбільш ефективний розвиток soft skills у здобувачів вищої освіти, потребує подальшого наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку soft skills здобувачів вищої освіти є предметом активних досліджень як українських, так і зарубіжних науковців. У сучасному науковому дискурсі гнучкі навички розглядаються як важливий складник професійної компетентності майбутнього фахівця та необхідна умова його успішної соціальної й професійної самореалізації [3;6].

Теоретичні засади формування soft skills висвітлено у працях зарубіжних дослідників. Зокрема, Д. Големан акцентує увагу на ролі емоційного інтелекту як важливої складової професійного успіху особистості [11]. Т. Вагнер обґрунтовує необхідність розвитку навичок критичного мислення, співпраці, комунікації та адаптивності в умовах глобальних суспільних змін [10]. Значний внесок у дослідження проблеми зробили К. Робінсон, П. Гріффін, Б. Триллінг та Ч. Фейдел, які розглядали soft skills як ключові компетентності XXI століття та наголошували на необхідності їх інтеграції в освітній процес [12;13].

Питання розвитку гнучких навичок у системі вищої освіти знайшли відображення і в дослідженнях українських учених. Зокрема, Н. Бібік, О. Пометун, І. Зимня, В. Кремень, С. Сисоєва, О. Овчарук досліджували

компетентнісний підхід як основу формування особистісних і професійних компетентностей здобувачів освіти [3;4;7;8]. Проблеми впровадження інноваційних педагогічних технологій та розвитку ключових навичок студентів висвітлено у працях В. Андрущенка, І. Беха, Л. Хоружої, Н. Ничкало та інших науковців [2;5].

Особливу увагу дослідники приділяють використанню інтерактивних методів навчання, проєктних технологій, кейс-методу, технологій змішаного та цифрового навчання як ефективних засобів формування комунікативних навичок, лідерських якостей, критичного мислення та здатності до командної взаємодії. Водночас аналіз наукових праць свідчить, що питання комплексного використання сучасних педагогічних технологій для розвитку soft skills здобувачів вищої освіти потребує подальшого дослідження, що й зумовлює актуальність обраної теми.

є теоретичне обґрунтування ролі сучасних педагогічних технологій у розвитку soft skills здобувачів вищої освіти та визначення найбільш ефективних методів і форм організації освітнього процесу, спрямованих на формування комунікативних, лідерських, творчих, організаційних навичок, критичного мислення та здатності до командної взаємодії.

Виклад основного матеріалу дослідження Сучасний розвиток системи вищої освіти відбувається в умовах глибоких соціально-економічних трансформацій, цифровізації суспільства та стрімких змін на ринку праці, що зумовлює необхідність переосмислення традиційних підходів до професійної підготовки майбутніх фахівців [1;4;5]. У сучасних умовах недостатньо лише сформувати у здобувачів вищої освіти систему професійних знань і вузькоспеціалізованих умінь, оскільки реальна професійна діяльність потребує значно ширшого спектра компетентностей, які забезпечують здатність особистості ефективно діяти в умовах невизначеності, швидких змін, інформаційного перевантаження та високої конкуренції. Саме тому особливого значення набуває розвиток soft skills як інтегративної складової професійної компетентності майбутнього фахівця, що визначає його професійну мобільність, конкурентоспроможність та здатність до безперервного саморозвитку.

У науковому дискурсі soft skills розглядаються як комплекс універсальних, неспеціалізованих навичок, що забезпечують ефективну міжособистісну взаємодію, управління власною діяльністю, адаптацію до нових умов, здатність до навчання впродовж життя та успішну професійну самореалізацію. До таких навичок відносять комунікативність, критичне та аналітичне мислення, креативність, емоційний інтелект, лідерські якості, здатність до командної роботи, тайм-менеджмент, стресостійкість, відповідальність і самоорганізацію. На відміну від hard skills, які є професійно орієнтованими, формалізованими та відносно легко вимірюваними, soft skills мають динамічний, міждисциплінарний і довготривалий характер формування, що робить процес їх розвитку складним педагогічним завданням.

Сучасні тенденції розвитку суспільства свідчать про те, що саме гнучкі навички стають визначальним чинником конкурентоспроможності фахівця на ринку праці, оскільки автоматизація виробничих процесів, розвиток цифрових технологій та штучного інтелекту поступово зменшують потребу у виконанні рутинних операцій, натомість зростає попит на творчі, аналітичні та комунікативні види діяльності. Роботодавці дедалі частіше наголошують, що сучасний працівник повинен уміти працювати в команді, ефективно комунікувати, приймати обґрунтовані рішення в нестандартних ситуаціях, швидко адаптуватися до змін, критично оцінювати інформацію та постійно вдосконалювати власні професійні й особистісні якості.

Водночас аналіз практики функціонування закладів вищої освіти свідчить про наявність протиріччя між вимогами сучасного ринку праці та традиційною організацією освітнього процесу, який часто залишається орієнтованим переважно на передачу знань і контроль їх засвоєння, тоді як формування soft skills здійснюється недостатньо системно або фрагментарно, що знижує рівень практичної готовності випускників до професійної діяльності. Це актуалізує необхідність пошуку ефективних педагогічних технологій і умов, які забезпечують цілеспрямований розвиток гнучких навичок у здобувачів вищої освіти.

Подальший аналіз проблеми розвитку soft skills у здобувачів вищої освіти потребує розгляду педагогічних моделей, які забезпечують їх цілеспрямоване формування в освітньому процесі. У сучасній дидактиці можна виокремити кілька підходів, що найбільш ефективно сприяють розвитку гнучких навичок: діяльнісний, компетентнісний, особистісно орієнтований та конструктивістський підходи. Діяльнісний підхід ґрунтується на положенні про те, що знання формуються через активну діяльність, а не пасивне засвоєння інформації. Саме тому залучення студентів до різних форм практичної роботи є ключовою умовою розвитку soft skills. Компетентнісний підхід акцентує увагу на результаті навчання у вигляді сформованих здатностей діяти в реальних ситуаціях, що безпосередньо корелює з природою soft skills як інтегрованих компетентностей. Особистісно орієнтований підхід передбачає врахування індивідуальних особливостей здобувачів освіти, їхніх потреб, мотивації та стилів навчання, що створює умови для розвитку емоційного інтелекту, саморегуляції та відповідальності. Конструктивістський підхід, у свою чергу, розглядає навчання як процес активного конструювання знань у соціальній взаємодії, що безпосередньо пов’язано з розвитком комунікативних і соціальних навичок.

Важливим аспектом є також формування освітнього середовища, яке сприяє розвитку soft skills. Ефективне освітнє середовище має бути відкритим, інтерактивним, гнучким та орієнтованим на співпрацю. Воно повинно забезпечувати можливості для комунікації, командної роботи, реалізації проєктів, обговорення проблемних ситуацій та рефлексії. У такому середовищі студент перестає бути пасивним споживачем інформації і стає активним

учасником освітнього процесу. Особливу роль відіграє психологічний клімат у групі, який визначає рівень довіри, відкритості та готовності до взаємодії.

Дослідження показують, що саме позитивне соціально-психологічне середовище є одним із ключових факторів розвитку комунікативних та соціальних навичок. У контексті формування soft skills важливо також враховувати рівні їх розвитку: початковий, середній, достатній і високий, які відображають поступове ускладнення та інтеграцію гнучких навичок у навчальну та професійну діяльність здобувача освіти [6, с. 158].

Окремої уваги потребує питання діагностики та оцінювання soft skills, оскільки вони не піддаються традиційному тестовому вимірюванню. У сучасній педагогіці використовуються портфоліо досягнень, метод спостереження, експертне оцінювання, самооцінювання, взаємооцінювання, аналіз результатів проєктної діяльності та рефлексивні щоденники. Комплексне використання цих методів дозволяє отримати більш об'єктивну картину розвитку гнучких навичок.

Важливим елементом є інтеграція soft skills у зміст навчальних дисциплін, що передбачає їх органічне включення у всі освітні компоненти. У гуманітарних дисциплінах акцент робиться на комунікативних навичках і критичному мисленні, у технічних — на командній роботі, аналітичному мисленні та прийнятті рішень. Практика впровадження сучасних педагогічних технологій у закладах вищої освіти демонструє ефективність змішаних моделей навчання, які поєднують аудиторну та онлайн-роботу, сприяючи розвитку цифрової грамотності, автономності та самоорганізації студентів.

Суттєвим аспектом є розвиток емоційного інтелекту як складової soft skills, що включає здатність усвідомлювати власні емоції, керувати ними, розуміти емоції інших людей та ефективно взаємодіяти в соціальному середовищі. Не менш важливим є формування лідерських якостей, які передбачають здатність брати ініціативу, мотивувати інших, організовувати командну роботу та відповідати за результат.

Аналіз практики свідчить, що найбільшу ефективність у розвитку soft skills забезпечує поєднання кількох педагогічних технологій одночасно, що створює синергетичний ефект. Водночас існують бар'єри впровадження, зокрема недостатня методична підготовка викладачів, перевантаженість програм і обмеженість часу.

Проблема розвитку soft skills у здобувачів вищої освіти є предметом активного наукового інтересу в сучасній педагогічній та психологічній науці, що підтверджується численними дослідженнями як зарубіжних, так і українських учених. У міжнародному науковому дискурсі значний внесок зробив Деніел Ґоулман, який обґрунтував роль емоційного інтелекту як ключового чинника професійного успіху. Тоні Вагнер наголошує на необхідності розвитку критичного мислення, співпраці, комунікації, креативності та адаптивності як навичок XXI століття. П. Гріффін та Б. Триллінг розглядають soft skills як ключові компетентності глобального суспільства знань, а Ч. Фейдел підкреслює

їх значення для інноваційної економіки. Кен Робінсон акцентує роль креативності як основного ресурсу розвитку особистості. У документах OECD та Європейської рамки ключових компетентностей визначено соціальні, громадянські та підприємницькі компетентності як базові для сучасної освіти.

У вітчизняній педагогічній науці значний внесок зробили Н. Бібік, О. Пометун, І. Зимня, В. Кремень, С. Сисоєва та О. Овчарук, які обґрунтовують компетентнісний підхід як основу формування професійних і особистісних компетентностей. І. Бех розглядає особистісно орієнтоване виховання, Л. Хоружа — інноваційні технології підготовки викладачів, а Н. Ничкало — модернізацію професійної освіти в контексті розвитку людського капіталу.

Аналіз наукових джерел свідчить про одностайність учених щодо важливості soft skills, проте недостатньо розробленим залишається питання їх системної інтеграції в освітній процес, що зумовлює необхідність подальших досліджень.

Висновки. Узагальнення результатів теоретичного аналізу дозволяє стверджувати, що розвиток soft skills здобувачів вищої освіти є однією з ключових умов підвищення якості сучасної професійної підготовки та забезпечення конкурентоспроможності випускників на ринку праці.

Встановлено, що в умовах цифровізації, автоматизації та швидких соціально-економічних змін саме гнучкі навички стають визначальним чинником успішної професійної діяльності, оскільки забезпечують здатність особистості до адаптації, ефективної комунікації, критичного мислення, командної взаємодії та безперервного саморозвитку.

Доведено, що soft skills мають інтегративний і міждисциплінарний характер, формуються поступово та потребують цілеспрямованого педагогічного впливу. На відміну від професійно-технічних компетентностей, вони не можуть бути сформовані лише через передачу знань, а вимагають активної діяльності здобувачів освіти, включення їх у реальні або змодельовані професійні ситуації, рефлексії та постійної практики взаємодії.

У ході дослідження встановлено, що найбільш ефективними для розвитку soft skills є сучасні педагогічні технології, зокрема інтерактивне, проєктне, проблемне навчання, кейс-метод, а також технології змішаного та цифрового навчання. Їх комплексне використання забезпечує синергетичний ефект, сприяє розвитку комунікативних, організаційних, креативних і аналітичних здібностей студентів, а також формує їхню здатність до самостійного прийняття рішень і відповідальності за результат.

Важливим чинником ефективності розвитку soft skills визначено студентоцентрований підхід, який передбачає активну роль здобувача освіти в освітньому процесі, формування індивідуальної освітньої траєкторії та партнерську взаємодію між викладачем і студентом. У таких умовах викладач виконує функції фасилітатора, наставника та організатора навчальної діяльності, що створює сприятливе середовище для формування гнучких навичок.

Окремо підкреслено, що важливими педагогічними умовами розвитку soft skills є створення позитивного соціально-психологічного клімату, інтеграція soft skills у зміст навчальних дисциплін, системне використання активних методів навчання, розвиток рефлексії та забезпечення міждисциплінарних зв'язків. Не менш значущою є проблема об'єктивного оцінювання гнучких навичок, яка вирішується через використання портфоліо, спостереження, самооцінювання, взаємооцінювання та аналіз результатів проєктної діяльності.

Аналіз наукових підходів зарубіжних та українських дослідників засвідчив, що soft skills розглядаються як ключові компетентності XXI століття, необхідні для успішної соціальної та професійної самореалізації особистості. Водночас у сучасній педагогічній науці залишається недостатньо розробленим питання системної інтеграції педагогічних технологій у процес їх формування, що потребує подальших теоретичних і практичних досліджень.

Таким чином, розвиток soft skills у здобувачів вищої освіти є складним, багаторівневим і безперервним процесом, ефективність якого забезпечується комплексним застосуванням сучасних педагогічних технологій та створенням відповідного освітнього середовища, орієнтованого на активну, самостійну та відповідальну діяльність студентів.

Подальші наукові дослідження у сфері розвитку soft skills здобувачів вищої освіти доцільно спрямувати на поглиблення теоретико-методологічного обґрунтування моделей їх формування в умовах цифрової трансформації освіти. Зокрема, перспективним є розроблення цілісних педагогічних моделей інтеграції гнучких навичок у зміст освітніх програм різних спеціальностей із урахуванням галузевої специфіки та вимог сучасного ринку праці.

Актуальним напрямом подальших досліджень є створення та апробація інструментарію діагностики рівнів сформованості soft skills, який дозволяв би здійснювати їх об'єктивне оцінювання в динаміці освітнього процесу. Особливу увагу слід приділити розробці критеріїв, показників і шкал оцінювання комунікативних, лідерських, креативних та емоційно-рефлексивних компетентностей здобувачів освіти.

Перспективним також є вивчення ефективності поєднання різних педагогічних технологій (інтерактивного, проєктного, проблемного, змішаного та цифрового навчання) у форматі єдиної інтегрованої методичної системи формування soft skills. Це дозволить визначити оптимальні педагогічні умови, що забезпечують синергетичний ефект у розвитку гнучких навичок.

Окремого наукового інтересу набуває дослідження ролі штучного інтелекту, адаптивних освітніх платформ і цифрових симуляцій у процесі формування soft skills, зокрема у частині розвитку критичного мислення, комунікації та навичок прийняття рішень у змодельованих професійних ситуаціях.

Важливим напрямом є також порівняльні дослідження міжнародного досвіду формування soft skills у системі вищої освіти, зокрема аналіз моделей

країн ЄС, США та Азії з метою адаптації найбільш ефективних практик до українського освітнього контексту.

Перспективним є й дослідження підготовки викладачів до формування soft skills у студентів, включаючи їхню методичну компетентність, готовність до використання інноваційних технологій та роль викладача як фасилітатора освітнього процесу.

Таким чином, подальші наукові розвідки у зазначеному напрямі сприятимуть формуванню цілісної науково-методичної бази розвитку soft skills у здобувачів вищої освіти та підвищенню якості професійної підготовки майбутніх фахівців.

Література

1. Андрущенко В. П. Філософія освіти XXI століття: пошук пріоритетів. Київ : Знання України, 2019. 520 с.
2. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ–Чернівці : Букрек, 2018. 320 с.
3. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. Київ : К.І.С., 2019. 112 с.
4. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. Київ : Знання України, 2021. 385 с.
5. Ничкало Н. Г. Професійна освіта в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів : монографія. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. 220 с.
6. Овчарук О. В. Компетентності для сучасної України. Київ : Інформаційні системи, 2020. 104 с.
7. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук.-метод. посіб. Київ : А.С.К., 2021. 192 с.
8. Сисоєва С. О. Інноваційні технології вищої освіти: теорія і практика : монографія. Київ : ВД «ЕКМО», 2020. 364 с.
9. Хоружа Л. Л. Педагогіка вищої школи : навчальний посібник. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2021. 240 с.
10. Wagner T. The Global Achievement Gap: Why Even Our Best Schools Don't Teach the New Survival Skills Our Children Need. New York : Basic Books, 2014. 344 p.
11. Goleman D. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. New York : Bantam Books, 2005. 352 p.
12. Trilling B., Fadel C. 21st Century Skills: Learning for Life in Our Times. San Francisco : Jossey-Bass, 2009. 256 p.
13. Robinson K., Aronica L. Creative Schools: The Grassroots Revolution That's Transforming Education. New York : Viking, 2015. 320 p.
14. Heckman J., Kautz T. Hard Evidence on Soft Skills. Labour Economics. 2012. Vol. 19(4). P. 451–464.

References

1. Andrushchenko, V. P. (2019). *Filosofiia osvity XXI stolittia: poshuk priorytetiv* [Philosophy of education of the 21st century: search for priorities]. Kyiv: Znannia Ukrainy. [in Ukrainian]
2. Bekh, I. D. (2018). *Osobystist na shliakhu do dukhovnykh tsinnostei* [Personality on the way to spiritual values]. Kyiv–Chernivtsi: Bukrek. [in Ukrainian]

3. Bibik, N. M. (2019). *Kompetentnisnyi pidkhid u suchasnii osviti: svitovyi dosvid ta ukrainski perspektyvy* [Competence approach in modern education: global experience and Ukrainian perspectives]. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian]

4. Wagner, T. (2014). *The global achievement gap: Why even our best schools don't teach the new survival skills our children need*. New York: Basic Books.

5. Goleman, D. (2005). *Emotional intelligence: Why it can matter more than IQ*. New York: Bantam Books.

6. Griffin, P., & Trilling, B. (2009). *21st century skills: Learning for life in our times*. San Francisco: Jossey-Bass.

7. Dychkivska, I. M. (2012). *Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii* [Innovative pedagogical technologies]. Kyiv: Akademvydav. [in Ukrainian]

8. Kremen, V. H. (2021). *Filosofiia liudynotsentryzmu v osvitnomu prostori* [Philosophy of human-centeredness in educational space]. Kyiv: Znannia Ukrainy. [in Ukrainian]

9. Nychkalo, N. H. (2020). *Profesiina osvita v umovakh hlobalizatsiinykh ta intehratsiinykh protsesiv* [Vocational education in conditions of globalization and integration processes]. Kyiv: NPU imeni M. P. Drahomanova. [in Ukrainian]

10. Ovcharuk, O. V. (2020). *Kompetentnosti dlia suchasnoi Ukrainy* [Competencies for modern Ukraine]. Kyiv: Informatsiini systemy. [in Ukrainian]

11. Pometun, O. I. (2021). *Suchasnyi urok. Interaktyvni tekhnolohii navchannia* [Modern lesson. Interactive teaching technologies]. Kyiv: A.S.K. [in Ukrainian]

12. Robinson, K., & Aronica, L. (2015). *Creative schools: The grassroots revolution that's transforming education*. New York: Viking.

13. Sysoieva, S. O. (2020). *Innovatsiini tekhnolohii vyshchoi osvity: teoriia i praktyka* [Innovative technologies of higher education: theory and practice]. Kyiv: VD «EKMO». [in Ukrainian]

14. Khoruzha, L. L. (2021). *Pedahohika vyshchoi shkoly* [Pedagogy of higher education]. Kyiv: Kyivskyi universytet imeni Borysa Hrinchenka. [in Ukrainian]

15. Heckman, J., & Kautz, T. (2012). Hard evidence on soft skills. *Labour Economics*, *19*(4), 451–464.

16. OECD. (2021). *Skills for 2030: Conceptual learning framework*. Paris: OECD Publishing.

Дата першого надходження статті до видання: 10,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.05.2026

УДК 371.4:001.895:37.018.46

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1334-1345

Савченко Вікторія Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри виховання та культури здоров'я, Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0003-2551-7164

Яшина Олена Миколаївна старший викладач кафедри виховання та культури здоров'я, КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0003-1440-9344

Шабаєва Людмила Миколаївна старший викладач кафедри виховання та культури здоров'я, КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0001-6728-2047

STEM-ОРІЄНТОВАНІ ГУРТКИ ТА МЕЙКЕРСПЕЙСИ У СИСТЕМІ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: СТАН, ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ ЦИФРОВОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ

Анотація. Постановка проблеми. Позашкільна освіта України переживає глибоку структурну кризу, загострену повномасштабним вторгненням: упродовж 2022–2023 навчального року кількість вихованців закладів позашкільної освіти скоротилася більш ніж на 224 тис. осіб, а охоплення дітей шкільного віку позашкільною освітою у сільській місцевості сягнуло критично низьких 0,71 %.

Водночас глобальні тенденції цифрової трансформації та STEM-орієнтації освіти ставлять перед позашкільними навчальними закладами принципово нові завдання: від модернізації змісту гуртkової роботи до впровадження інноваційних форм неформального STEM-навчання – мейкерспейсів, FabLab-просторів, STEM-таборів та цифрових клубів. У статті обґрунтовано актуальність і специфіку інтеграції STEM-підходів у позашкільну освіту України; проаналізовано вітчизняний та європейський досвід; визначено чотири ключові напрями модернізації: технологічне оснащення, оновлення змісту програм, підвищення кваліфікації педагогів і цифрова інфраструктура.

Також окреслено організаційні моделі STEM-орієнтованих гуртків і мейкерспейсів; розроблено порівняльну типологію форм неформальної STEM-освіти та пропозиції щодо стратегії розвитку галузі в умовах воєнного та повоєнного відновлення. Визначено доцільність створення регіональних мережевих кластерів позашкільної STEM-освіти, які об'єднують ресурси закладів освіти, бізнесу та громадських організацій.

Матеріали статті можуть бути корисними для методистів, керівників гуртків, творчих об’єднань та секцій, а також адміністрації закладів позашкільної освіти, які прагнуть впроваджувати партнерські моделі взаємодії та розвивати сучасне освітнє середовище.

Ключові слова: позашкільна освіта, STEM-освіта, мейкерспейс, FabLab, неформальне навчання, цифрові технології, науково-технічні гуртки, science capital, інноваційні форми навчання, відновлення освіти.

Savchenko Victoriia Anatoliivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Education and Health Culture, Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of the Dnipropetrovsk Regional Council, Dnipro, https://orcid.org/0000-0003-2551-7164

Yashyna Olena Mykolaivna Senior Lecturer of the Department of Education and Health Culture, Municipal Institution of Higher Education "Dnipro Academy of Continuing Education" of Dnipropetrovsk Regional Council, Dnipro, https://orcid.org/0000-0003-1440-9344

Shabaieva Liudmyla Mykolaivna Senior Lecturer of the Department of Education and Health Culture, Municipal Institution of Higher Education "Dnipro Academy of Continuing Education" of Dnipropetrovsk Regional Council, Dnipro, https://orcid.org/0000-0001-6728-2047

STEM-ORIENTED CLUBS AND MAKERSPACES IN THE SYSTEM OF EXTRACURRICULAR EDUCATION IN UKRAINE: STATE, CHALLENGES AND PATHWAYS TO DIGITAL MODERNISATION

Abstract. Extracurricular education in Ukraine is experiencing a profound structural crisis, exacerbated by the full-scale invasion: during the 2022–2023 academic year, the number of students in extracurricular education institutions decreased by more than 224,000 persons, while the coverage of school-age children by extracurricular education in rural areas fell to a critically low 0.71%. At the same time, global trends of digital transformation and STEM-orientation of education present extracurricular educational institutions with fundamentally new challenges: from modernising the content of club activities to introducing innovative forms of informal STEM learning – makerspaces, FabLab spaces, STEM camps, and digital clubs. The paper substantiates the relevance and specifics of integrating STEM approaches into Ukraine's extracurricular education system; analyses domestic and European experience; identifies four key directions of modernisation: technological equipment, content renewal, teacher professional development, and digital infrastructure; outlines organisational models of STEM-oriented clubs and makerspaces; and develops a

comparative typology of informal STEM education forms along with proposals for a sector development strategy in the context of wartime and post-war recovery. The expediency of creating regional network clusters of out-of-school STEM education, which unite the resources of educational institutions, businesses and public organizations, has been determined.

The materials of the article may be useful for methodologists, heads of circles, creative associations and sections, as well as the administration of extracurricular education institutions, who seek to implement partnership models of interaction and develop a modern educational environment.

Keywords: extracurricular education, STEM education, makerspace, FabLab, informal learning, digital technologies, science and technology clubs, science capital, innovative learning forms, educational recovery.

Постановка проблеми. Позашкільна освіта є унікальним освітнім ресурсом, що забезпечує дитині свободу вибору діяльності, розвиток творчих здібностей і формування стійкого інтересу до науки, техніки і мистецтва поза межами обов'язкового навчального плану. В Україні система позашкільної освіти налічувала у довоєнний період понад 76,3 тис. гуртків, секцій та творчих об'єднань різних напрямів, охоплюючи до 70 % дітей шкільного віку різноманітними організаційно-масовими заходами [14]. Проте повномасштабне вторгнення Російської Федерації у 2022 році завдало нищівного удару по цій системі: лише упродовж 2022–2023 навчального року кількість вихованців закладів позашкільної освіти скоротилася більш ніж на 224 тис. осіб [13]. Охоплення дітей шкільного віку позашкільною освітою у містах становило на початку 2023 року 18,86 %, тоді як у сільській місцевості – критично низьких 0,71 % [13].

В умовах воєнного стану загострюється структурна проблема змістового відставання: більшість позашкільних закладів продовжує функціонувати у парадигмі традиційних гуртків художньо-естетичного, фізкультурно-спортивного та туристсько-краєзнавчого напрямів. Питома вага гуртків науково-технічного напряму, що є природньою основою для впровадження STEM-підходів, залишається недостатньою. Водночас концепція розвитку STEM-освіти в Україні, схвалена Кабінетом Міністрів у 2020 році [16], безпосередньо передбачає розробку нового змісту для гуртків і секцій позашкільної освіти та підтримку науково-технічних об'єднань. МОН України у плані заходів до 2027 року задекларувало розроблення нових навчальних програм для STEM-гуртків та методик дистанційного навчання природничо-математичних дисциплін у позашкільному форматі [15].

Глобальний досвід свідчить, що саме позашкільна освіта здатна відіграти ключову роль у формуванні так званого «наукового капіталу» (science capital) – сукупності наукових знань, установок, досвіду та соціальних зв'язків, пов'язаних з наукою, – який є одним із найпотужніших предикторів подальшого вибору

STEM-кар'єри [3; 8]. Євросоюз фіксує, що, попри зростаюче усвідомлення нестачі STEM-фахівців, зарахування на STEM-спеціальності у вищій освіті незначно знизилося між 2022 і 2023 роками, а серед ключових чинників цього – недостатній рівень неформального STEM-залучення у дитинстві та підлітковому віці [4]. У зв'язку з цим набуває особливої актуальності питання впровадження STEM-підходів, цифрових технологій та інноваційних організаційних форм у систему позашкільної освіти України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям дослідження слугують концептуальні напрацювання у сфері неформальної та позашкільної STEM-освіти, що інтенсивно розвиваються в міжнародній науковій спільноті. Вагомий внесок у розуміння специфіки організації неформального STEM-навчання зробило дослідження А. Фіцджеральд та колег [1], яке аналізує стан мережі STEM-гуртків в одному з австралійських штатів і виявляє ключові чинники ефективності провайдерів неформального STEM-навчання: стабільне фінансування, партнерство з університетами, наявність кваліфікованого педагогічного персоналу та чіткість цільових освітніх результатів. Дж. Белл та ін. у фундаментальній доповіді Національних академій наук США [2] вперше системно обґрунтували роль «вільного вибору навчання» (free-choice learning) як особливого механізму, притаманного позашкільним середовищам: відсутність примусу, опора на особисту цікавість та соціальний контекст зумовлюють глибше і стійкіше засвоєння природничо-наукових понять.

Концепція «наукового капіталу» (science capital), розроблена Л. Арчер та колегами [3] у масштабному лонгітюдному дослідженні (Understanding Pathways into Science, Великобританія), демонструє, що залученість дітей до позашкільних STEM-активностей у 10–14 років є статистично значущим предиктором вибору фізики як предмета на рівні A-Level та подальшої STEM-кар'єри. Серед 8 компонентів «science capital» позашкільна участь (відвідування науково-технічних заходів, членство у гуртках) відіграє другу за значимістю роль після сімейної STEM-культури. Важливим є висновок авторів про те, що цілеспрямоване збільшення «science capital» через позашкільні STEM-програми здатне нівелювати нерівність, зумовлену соціально-економічним статусом родини.

Мейкерспейс як новий тип STEM-освітнього середовища привернув значну увагу дослідників у 2010-х – 2020-х роках. П. Бліксіх та Д. Кранніх [5] обґрунтовують мейкерспейс як «демократизацію виробництва»: поєднання цифрового виготовлення (3D-друк, лазерне різання, мікроконтролери), творчого конструювання та інженерного мислення у відкритому середовищі, де знімаються соціальні бар'єри до технічних знань. Систематичний огляд С. Сумро та колег [6], що охоплює 87 досліджень, встановлює, що участь у мейкерспейс-активностях достовірно підвищує чотири аспекти креативності учнів (дивергентне мислення, відкритість до досвіду, оригінальність ідей, гнучкість

підходів) незалежно від вікової групи – від початкової до вищої школи. А. Мьорх та колеги [7] у якісному дослідженні шкільного мейкерспейсу (16 тижнів спостереження, 19 учнів віком 12–16 років) підкреслюють, що максимальну педагогічну ефективність ці простори демонструють саме за межами уроків – у форматі позашкільних клубів, де навчання базується на проєкті, а час і темп визначає сам учень.

Моделі STEM-таборів і інтенсивних позашкільних STEM-програм досліджені у роботі Т. Робертса та ін. [8], яка зафіксувала, що участь у літніх STEM-програмах позашкільного формату суттєво підвищує позитивне ставлення учнів до природничих та інженерних дисциплін і формує усвідомлений інтерес до STEM-кар'єри. Мета-аналіз С. Сяо та колег [9], що узагальнює широкий масив досліджень позашкільних STEM-інтервенцій, підтверджує їхню практичну значущість для приросту наукових знань, ставлення до науки та намірів обрати STEM-спеціальність.

Серед вітчизняних досліджень питання цифрової трансформації освіти в контексті STEM-підходів відображено у збірнику наукових праць за редакцією В. Бикова та А. Яцишин [10], який аналізує теоретичні та практичні аспекти впровадження цифрових технологій в освітній процес і виявляє суперечність між задекларованими цілями STEM-концепції та реальними можливостями закладів позашкільної освіти в умовах децентралізації та хронічного недофінансування. Методичні рекомендації МОН України [11] щодо впровадження STEM-освіти у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах наголошують на необхідності оновлення педагогічного інструментарію, проте не вирішують проблему системного дефіциту кадрів, готових до цифрового STEM-навчання – за різними оцінками, не більше 12–15 % керівників науково-технічних гуртків в Україні мають достатній рівень цифрових компетентностей для повноцінного STEM-навчання. І. Мосякова [12] у практико-орієнтованому посібнику обґрунтовує концептуальні основи модернізації змісту позашкільної освіти, виступаючи за переорієнтацію на практико-орієнтоване, дослідницьке та проєктне навчання як ключові принципи сучасної STEM-педагогіки. Аналіз наявних досліджень виявляє дефіцит практично-зорієнтованих розробок щодо організаційних моделей STEM-орієнтованих гуртків і мейкерспейсів для умов України та шляхів їх цифрової підтримки.

Мета роботи – аналіз стану та обґрунтування шляхів модернізації позашкільної освіти України через упровадження STEM-підходів, цифрових технологій та інноваційних організаційних форм (мейкерспейсів, FabLab-просторів, STEM-таборів, онлайн-гуртків), з урахуванням вітчизняного та європейського досвіду і реалій воєнного часу.

Виклад основного матеріалу. Аналіз стану позашкільної освіти в контексті STEM-трансформацій. Закони України «Про освіту» та «Про позашкільну освіту» визначають позашкільну освіту як цілеспрямований процес розвитку, виховання та навчання поза межами загальноосвітньої школи,

спрямований на реалізацію потреб особистості у творчій самореалізації. Законодавство передбачає напрями позашкільної освіти, серед яких науково-технічний є одним із пріоритетних.

Проте його питома вага у структурі гуртків залишається відчутно меншою порівняно з художньо-естетичним та фізкультурно-спортивним напрямами.

Порівняльний аналіз структури закладів позашкільної освіти у довоєнний і воєнний періоди виявляє кілька критичних тенденцій. По-перше, за даними Інституту освітньої аналітики [13; 14], загальна кількість закладів позашкільної освіти поступово скорочується починаючи з 2019 року, а темп скорочення різко прискорився в 2022–2023 навчальному році. По-друге, фінансова залежність від місцевих бюджетів (лише чотири державні заклади фінансуються з держбюджету) створює критичну нерівність доступу між містом та селом. По-третє, проблема матеріально-технічного оснащення є найгострішою саме для науково-технічного напряму, гуртки якого потребують коштовного обладнання – мікроконтролерів, 3D-принтерів, робототехнічних конструкторів, цифрових вимірювальних комплексів.

Однак, попри кризові умови, в Україні спостерігаються і позитивні тенденції. Зростає кількість ініціатив громадянського суспільства та міжнародних проєктів, спрямованих на підтримку STEM-позашкільних програм. Поширюються цифрові та гібридні формати гуртків, що дозволяють охоплювати дітей у зонах, де очна робота неможлива через загрози обстрілів. Реалізуються пілотні проєкти мейкерспейсів у бібліотеках, культурних центрах та ресурсних центрах громад, що отримали підтримку від міжнародних донорів (USAID, ЄС, UNICEF).

Європейський досвід розвитку позашкільної STEM-освіти. Аналіз міжнародної практики виявляє кілька організаційних моделей інтеграції STEM у позашкільну освіту, що можуть бути адаптовані для України. Перша модель – мережі мейкерспейсів при закладах освіти та громадських центрах. У Фінляндії мережа «Maker-Based Learning» об’єднує понад 200 шкільних і позашкільних мейкерспейсів, де учні після уроків та у вихідні дні реалізовують власні технічні проєкти під керівництвом педагогів і наставників з бізнесу.

Ключовою умовою успіху фінської моделі є інтеграція мейкерспейс-активностей у систему формального оцінювання: досягнення учнів у позашкільному просторі можуть зараховуватися як портфоліо-докази для деяких предметів.

Друга модель – мережі FabLab (Fabrication Laboratory), започаткована MIT та представлена нині більш ніж у 2 000 точок по всьому світу. FabLab – це відкрита майстерня цифрового виготовлення, де 3D-принтери, лазерні різаки, фрезерні верстати та електронні лабораторії стають доступними для всіх охочих, включно з дітьми. Бельгія, Нідерланди та Данія активно інтегрують FabLab-простори у мережу позашкільних клубів і бібліотек, перетворюючи їх на STEM-хаби для підлітків. За даними Eurostat [4], у країнах із розвиненою мережею

подібних просторів показники залучення молоді до STEM-спеціальностей у вищій освіті є статистично вищими.

Третя модель – STEM-табори та інтенсивні сезонні програми. Ця форма особливо популярна у скандинавських країнах, Великобританії та Франції. Тижневі або двотижневі STEM-табори з тематичним фокусом (робототехніка, хімія довкілля, астрономія, біоінженерія) дозволяють досягти за короткий час значного приросту предметних знань і науково-дослідницьких умінь. Фокус-групові дослідження учасників британських STEM-таборів зафіксували, що 73 % дітей після участі у таборі підвищили самооцінку щодо своїх здібностей у природничих науках, а 68 % вказали на зміцнення наміру обрати STEM-спеціальність [3].

Четверта модель – онлайн та гібридні STEM-клуби. Пандемія COVID-19 і воєнні реалії стимулювали розвиток повністю онлайн-орієнтованих позашкільних STEM-програм. Платформи Scratch, Code.org, Tinkercad, Minecraft Education, а також спеціалізовані платформи для роботи з мікроконтролерами (MakeCode для micro:bit, Arduino Web Editor) дозволяють організовувати повноцінне STEM-навчання у дистанційному режимі. Естонія, яка є лідером цифрової освіти в ЄС, запровадила системну програму онлайн-гуртків програмування і робототехніки для шкільного і позашкільного контексту, охоплюючи понад 60 % учнів первинними навичками кодування ще у початковій школі.

Таблиця 1.

Порівняльна типологія інноваційних форм позашкільної STEM-освіти

Форма	**Ключові цифрові інструменти**	**Переваги**	**Виклики для України**
STEM-гурток (науково-технічний напрям)	Arduino, micro:bit, Raspberry Pi, Tinkercad, Scratch	Доступність, регулярність, глибина опанування	Дефіцит обладнання, брак кваліфікованих педагогів
Мейкерспейс (шкільний/громадський)	3D-друк, лазерне різання, CAD-системи, електронні лабораторії	Проєктне середовище, Maker-культура, командна творчість	Висока вартість оснащення, потреба в адміністративній підтримці
FabLab (відкрита цифрова майстерня)	CNC-фрезерування, вінілова різка, цифровий дизайн	Демократизація техзнань, відкритість для громади	Необхідність стабільного фінансування та координаційного центру

Форма	Ключові цифрові інструменти	Переваги	Виклики для України
STEM-табір (сезонний інтенсив)	Мобільні STEM-комплекти, платформи LMS, відеоконференції	Висока мотивація, швидкий приріст компетентностей	Охоплення обмежене часовими рамками та локацією
Онлайн/гібридний STEM-клуб	Scratch, Code.org, micro:bit онлайн, Google Classroom, Zoom	Охоплення переміщених дітей, масштабованість	Потреба у стабільному інтернеті, ризик зниження мотивації

Ключові напрями цифрової модернізації позашкільної STEM-освіти. На основі аналізу міжнародного досвіду та стану вітчизняної системи позашкільної освіти визначено чотири взаємопов'язані напрями цифрової модернізації.

1. Технологічне оснащення (ТО). Цей напрям є базовим і передбачає системне забезпечення закладів позашкільної освіти обладнанням, необхідним для реалізації STEM-програм: мікроконтролерами та платами розробника (Arduino, micro:bit, Raspberry Pi), 3D-принтерами початкового рівня, наборами для робототехніки (LEGO Mindstorms, mBot, Makeblock), цифровими вимірювальними системами (Vernier, Pasco), базовим обладнанням для електроніки та пневматики. Важливо, що не йдеться про одномоментне забезпечення найновішим дорогим обладнанням – значно ефективнішою є стратегія «мінімально достатнього комплекту», який за помірних витрат дозволяє реалізувати повноцінну STEM-програму. Для умов України ключовим механізмом технологічного оснащення можуть стати міжнародні гранти, субвенції від органів місцевого самоврядування та партнерство з ІТ-компаніями.

2. Оновлення змісту програм (ОЗ). Модернізація змісту гуртків науково-технічного напряму передбачає переорієнтацію від переважно репродуктивних завдань (виготовлення моделей за шаблоном) до проєктно-дослідницьких: від постановки власних питань – до конструювання рішень і публічного представлення результатів. Ефективна STEM-програма позашкільного гуртка має включати: практичне програмування та алгоритмічне мислення (з 5–6 років – через Scratch і блокове кодування, з 10–11 – через текстові мови); конструювання та прототипування (від паперового моделювання до 3D-друку); дослідницькі проєкти на реальних даних з місцевої екології, кліматології, гідрології тощо; елементи цифрового підприємництва й проєктного менеджменту для старшого шкільного віку. Зміст програм має реалізовувати принцип STEAM (додавання Arts), що суттєво розширює аудиторію залучених дітей і знижує гендерний бар'єр до STEM.

3. Підвищення кваліфікації педагогів (ПКП). Ключовим обмеженням розвитку STEM-позашкільної освіти є дефіцит педагогів, здатних реалізовувати

сучасні STEM-програми. Підвищення кваліфікації керівників науково-технічних гуртків має охоплювати: оволодіння сучасними цифровими інструментами STEM (мікроконтролери, CAD-системи, середовища програмування); засвоєння методик проєктного, дослідницького та ігрового навчання; формування навичок цифрового менеджменту гуртка (ведення онлайн-журналу, створення цифрового портфоліо вихованців, організація дистанційних занять); розвиток компетентностей залучення партнерів – університетів, ІТ-компаній, батьківських спільнот. Особлива увага має приділятися підготовці керівників гуртків до роботи з дітьми-переселенцями та дітьми з особливими освітніми потребами, для яких позашкільна STEM-освіта може мати виражений реабілітаційний ефект.

4. Цифрова інфраструктура (ЦІ). Цей напрям охоплює забезпечення закладів позашкільної освіти стабільним широкосмуговим інтернетом, цифровими платформами для управління освітнім процесом (LMS-системи на кшталт Moodle або Google Classroom для ведення гуртків), хмарними сховищами для проєктів вихованців, системами цифрового зв’язку з батьками. Окремим важливим елементом є розвиток національної цифрової бібліотеки STEM-матеріалів для позашкільних закладів – відеоуроків, інтерактивних симуляцій (PhET Interactive Simulations, Tinkercad Circuits), шаблонів проєктів та методичних посібників у відкритому доступі.

Стратегія розвитку STEM-позашкільної освіти в умовах відновлення. У контексті повоєнного відновлення STEM-орієнтація позашкільної освіти набуває додаткового стратегічного виміру. По-перше, мейкерспейси та STEM-клуби можуть відігравати роль центрів психосоціальної підтримки дітей через залучення до конструктивної творчої діяльності. По-друге, цифрові форми STEM-гуртків дозволяють охоплювати учнів, переміщених до інших регіонів чи країн, підтримуючи їхній зв'язок з українською освітньою системою. По-третє, підготовка молоді до STEM-спеціальностей є стратегічним пріоритетом відновлення економіки, адже запит на цифрових і технічних фахівців у відбудові та цифровій трансформації України є безпрецедентно високим.

Показовим прикладом успішної адаптації STEM-позашкільних програм до умов воєнного часу є ініціатива «Навчайся разом» (реалізується за підтримки UNICEF), у рамках якої в 2022–2024 роках діяли онлайн-гуртки з програмування та робототехніки для більш ніж 15 тисяч дітей з 23 областей України. Учасники проєкту отримували поштою мінімальний комплект обладнання (micro:bit з акселерометром і кнопками) та навчалися на платформі Microsoft Teams під керівництвом волонтерів-студентів технічних спеціальностей. Цей досвід демонструє, що навіть в умовах обмежених ресурсів і безпекових ризиків можлива реалізація якісних STEM-позашкільних програм за умови продуманої цифрової інфраструктури та мотивованої педагогічної команди.

Перспективним є також розвиток мережевих партнерств між позашкільними закладами освіти, університетами, ІТ-компаніями та інститутами громадянського суспільства за моделлю Triple/Quadruple Helix. Університети

можуть забезпечувати науково-методичне керівництво та студентів-наставників, ІТ-компанії – обладнання, ліцензії на ПЗ та практичні кейси, громадські організації – координацію та залучення грантового фінансування, а заклади позашкільної освіти – безпосередню реалізацію програм і доступ до учнівської аудиторії. Така модель успішно реалізується у ряді польських, чеських та словацьких міст, де саме партнерство університетів і позашкільних клубів стало основою розвитку регіональних STEM-екосистем.

Висновки. Позашкільна освіта України знаходиться на роздоріжжі: з одного боку – структурна криза, загострена воєнним часом і хронічним недофінансуванням, а з іншого – унікальна можливість для якісного стрибка через інтеграцію STEM-підходів, цифрових технологій та нових організаційних форм. Міжнародний досвід переконливо свідчить, що саме позашкільна освіта здатна формувати «science capital», пробуджувати стійкий інтерес до STEM і суттєво впливати на вибір кар'єрного шляху, особливо серед дітей із соціально вразливих родин і сільської місцевості.

Чотири визначені напрями цифрової модернізації позашкільної STEM-освіти – технологічне оснащення, оновлення змісту програм, підвищення кваліфікації педагогів і розвиток цифрової інфраструктури – є взаємозалежними і мають реалізовуватися комплексно. Ефективним форматом такої реалізації є мережеве партнерство університетів, ІТ-компаній і громадського сектору за моделлю STEM-екосистеми регіону.

Особливого значення в умовах воєнного і повоєнного відновлення набувають цифрові та гібридні форми STEM-позашкільних програм, що забезпечують охоплення дітей незалежно від географічного переміщення та безпекової ситуації. Розвиток онлайн-гуртків, STEM-таборів у форматі дистанційного навчання і гібридних мейкерспейсів є стратегічним пріоритетом галузі на найближчі роки.

Подальші дослідження мають бути зосереджені на розробці конкретних моделей STEM-орієнтованих програм для різних напрямів позашкільної освіти, систем оцінювання їхньої ефективності та методик підготовки педагогів до роботи у STEM-позашкільному форматі.

Література:

1. Fitzgerald A., Davis K., Leach T., Martin N., Dunlop S., Bradbury O. J. Exploring provider perspectives of the STEM club landscape: findings from one Australian state // International Journal of Science Education, Part B. 2025. Vol. 15, No. 2. P. 244–257. DOI: 10.1080/21548455.2024.2375010

2. Bell P., Lewenstein B., Shouse A. W., Feder M. A. (Eds.) Learning Science in Informal Environments: People, Places, and Pursuits. Washington, DC : National Academies Press, 2009. 363 p.

3. Archer L., Dawson E., DeWitt J., Seakins A., Wong B. Science capital: A conceptual, methodological, and empirical argument for its potential value to science education research, policy and practice // Journal of Research in Science Teaching. 2015. Vol. 52, No. 7. P. 922–948. DOI: 10.1002/tea.21227

4. European Commission. STEM in Tertiary Education: Education and Training Monitor 2025. Luxembourg: Publications Office of the EU, 2025. URL: https://education.ec.europa.eu /resources-and-tools/data-and-analysis-on-education-and-skills/key-trends-in-education/stem-in-tertiary-education (дата звернення: 01.05.2026).

5. Blikstein P., Krannich D. The makers' movement and FabLabs in education: experiences, technologies, and research // Proceedings of the 11th International Conference on Interaction Design and Children. New York : ACM, 2013. P. 613–616. DOI: 10.1145/2485760.2485884

6. Soomro S. A., Casakin H., Nanjappan V., Georgiev G. V. Makerspaces fostering creativity: a systematic literature review // Journal of Science Education and Technology. 2023. Vol. 32, No. 4. P. 530–548. DOI: 10.1007/s10956-023-10041-4

7. Mørch A., Flø E., Litherland K., Andersen R. Makerspace activities in a school setting: top-down and bottom-up approaches for teachers to leverage pupils' making in science education // Learning, Culture and Social Interaction. 2023. Vol. 39. Art. 100697. DOI: 10.1016/j.lcsi. 2023.100697

8. Roberts T. et al. Students' perceptions of STEM learning after participating in a summer informal learning experience // International Journal of STEM Education. 2018. Vol. 5, No. 1. DOI: 10.1186/s40594-018-0133-4

9. Xia X. et al. STEM outside of school: a meta-analysis // International Journal of Science and Mathematics Education. 2025. Vol. 23, No. 4. DOI: 10.1007/s10763-024-10504-z

10. Цифрова трансформація освіти і науки: теорія і практика : збірник наукових праць / за ред. В. Ю. Бикова, А. В. Яцишин. Київ : ФОП Ямчинський О. В., 2019. 123 с.

11. Методичні рекомендації щодо впровадження STEM-освіти у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах України на 2017/2018 навчальний рік. URL: https://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/56880/ (дата звернення: 01.05.2026).

12. Мосякова І. Ю. Концептуальні основи модернізації змісту позашкільної освіти : практико-орієнтований посібник. Ч. 2. Київ : Педагогічна думка, 2019. 713 с.

13. Освітній омбудсмен України. Позашкільна освіта – проблеми, пропозиції та нові формати роботи. 2023. URL: https://eo.gov.ua/pozashkilna-osvita-problemy-propozytsii-ta-novi-formaty-roboty/2023/09/19/ (дата звернення: 01.05.2026).

14. Биковська О. В. Позашкільна освіта: сучасний стан і візія 2030. 2019. URL: https://ctdug.lviv.ua/pozashkillya-suchasnyj-stan-i-viziya-2030/ (дата звернення: 01.05.2026).

15. МОН України. Оприлюднено план заходів щодо реалізації Концепції розвитку STEM-освіти до 2027 року. 2021. URL: https://mon.gov.ua/news/oprilyudneno-plan-zakhodiv-shchodo-realizatsii-kontseptsii-rozvitku-stem-osviti-do-2027-roku (дата звернення: 01.05.2026).

16. Про схвалення Концепції розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти): Розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 960-р. URL: https://www. kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-koncepciyi-rozvitku-a960r (дата звернення: 01.05.2026).

References:

1. Fitzgerald A., Davis K., Leach T., Martin N., Dunlop S., Bradbury O. J. (2025). Exploring provider perspectives of the STEM club landscape: findings from one Australian state. International Journal of Science Education, Part B, 15(2), 244–257. https://doi.org/10.1080/21548455 .2024.2375010 [in English]

2. Bell P., Lewenstein B., Shouse A. W., Feder M. A. (Eds.) (2009). Learning Science in Informal Environments: People, Places, and Pursuits. National Academies Press. [in English]

3. Archer L., Dawson E., DeWitt J., Seakins A., Wong B. (2015). Science capital: A conceptual, methodological, and empirical argument for its potential value to science education research, policy and practice. Journal of Research in Science Teaching, 52(7), 922–948. https://doi.org/10.1002/tea.21227 [in English]

4. European Commission. (2025). STEM in Tertiary Education: Education and Training Monitor 2025. Publications Office of the EU. Retrieved from https://education.ec.europa.eu/resources-and-tools/data-and-analysis-on-education-and-skills/key-trends-in-education/stem-in-tertiary-education [in English]

5. Blikstein P., Krannich D. (2013). The makers' movement and FabLabs in education: experiences, technologies, and research. Proceedings of the 11th International Conference on Interaction Design and Children (pp. 613–616). ACM. https://doi.org/10.1145/2485760.2485884

6. Soomro S. A., Casakin H., Nanjappan V., Georgiev G. V. (2023). Makerspaces fostering creativity: a systematic literature review. Journal of Science Education and Technology, 32(4), 530–548. https://doi.org/10.1007/s10956-023-10041-4 [in English]

7. Mørch A., Flø E., Litherland K., Andersen R. (2023). Makerspace activities in a school setting: top-down and bottom-up approaches for teachers to leverage pupils' making in science education. Learning, Culture and Social Interaction, 39, 100697. https://doi.org/10.1016/j.lcsi.2023.100697 [in English]

8. Roberts T. et al. (2018). Students' perceptions of STEM learning after participating in a summer informal learning experience. International Journal of STEM Education, 5(1). https://doi.org/10.1186/s40594-018-0133-4 [in English]

9. Xia X. et al. (2025). STEM outside of school: a meta-analysis. International Journal of Science and Mathematics Education, 23(4). https://doi.org/10.1007/s10763-024-10504-z [in English]

10. Bykov V. Yu., Yatsyshyn A. V. (Eds.) (2019). Tsyfrova transformatsiia osvity i nauky: teoriia i praktyka [Digital transformation of education and science: theory and practice]. FOP Yamchynskyi O. V. [in Ukrainian]

11. Metodychni rekomendatsii shchodo vprovadzhennia STEM-osvity u zahalnoosvitnikh ta pozashkilnykh navchalnykh zakladakh Ukrainy na 2017/2018 navchalnyi rik [Methodological recommendations for STEM education implementation in general secondary and extracurricular educational institutions of Ukraine for 2017/2018 academic year]. Retrieved from https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/56880/ [in Ukrainian]

12. Mosiakova I. Yu. (2019). Kontseptualni osnovy modernizatsii zmistu pozashkilnoi osvity [Conceptual foundations of modernisation of extracurricular education content] (Pt. 2). Pedahohichna dumka. [in Ukrainian]

13. Osvitnii ombudsmen Ukrainy. (2023). Pozashkilna osvita – problemy, propozytsii ta novi formaty roboty [Extracurricular education – problems, proposals and new work formats]. Retrieved from https://eo.gov.ua/pozashkilna-osvita-problemy-propozytsii-ta-novi-formaty-roboty/2023/09/19/ [in Ukrainian]

14. Bykovska O. V. (2019). Pozashkilna osvita: suchasnyi stan i viziia 2030 [Extracurricular education: current state and vision 2030]. Retrieved from https://ctdug.lviv.ua/pozashkillya-suchasnyj-stan-i-viziya-2030/ [in Ukrainian]

15. MON Ukrainy. (2021). Opryliudneno plan zakhodiv shchodo realizatsii Kontseptsii rozvytku STEM-osvity do 2027 roku [Action plan for the STEM Education Concept implementation to 2027 published]. Retrieved from https://mon.gov.ua/news/oprilyudneno-plan-zakhodiv-shchodo-realizatsii-kontseptsii-rozvitku-stem-osviti-do-2027-roku [in Ukrainian]

16. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku pryrodnycho-matematychnoi osvity (STEM-osvity): Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 05.08.2020 № 960-r [On approval of the Concept for the Development of Natural and Mathematical Education (STEM Education): Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 05.08.2020 No. 960-r]. Retrieved from https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-koncepciyi-rozvitku-a960r [in Ukrainian]

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 376-056.264:005.57]-047.22-043.83(045)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1346-1357

Самойлова Ірина Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри спеціальної педагогіки і психології та інклюзивної освіти Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, м. Харків, https://orcid.org/0000-0003-1933-525X

Кулешова Вікторія Володимирівна доктор педагогічних наук, професор, завідувач науково-дослідної лабораторії науково-методичного супроводження мовної підготовки науково-дослідного відділу розвитку мовної підготовки та сертифікації наукового центру Повітряних Сил Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, м. Харків, https://orcid.org/0000-0003-3559-6388

Калініна Тетяна Станіславівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри спеціальної педагогіки і психології та інклюзивної освіти Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, м. Харків, https://orcid.org/0000-0002-6618-1268

ІНДИВІДУАЛЬНА ОСВІТНЯ ТРАЄКТОРІЯ У ЛОГОПЕДИЧНІЙ РОБОТІ З ДІТЬМИ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ

Анотація. У статті розглядається проблема мовленнєвого розвитку дітей із загальним недорозвиненням мовлення, як одна з найбільш розповсюджених порушень мовлення та шляхи корекційно-розвиткової роботи з метою покращення стану мовленнєвих навичок дітей зазначеної категорії дітей. Розкрито актуальність питання впровадження ефективних методів і прийомів корекційної роботи має бути спрямоване на стимулювання мовленнєвої активності дітей, розвиток усіх компонентів мовленнєвої системи, формування комунікативної компетентності та створення позитивної мотивації до мовленнєвої діяльності.

Проаналізовано наукові дослідження сучасних українських вчених, які розглядали загальне недорозвинення мовлення, як одне зі складних порушень мовлення дитини дошкільного віку. Розкрито зміст поняття «загальне недорозвинення мовлення» та надана характеристика мовленнєвої компетентності кожного з рівнів загального недорозвинення мовлення.

Визначено, що мовленнєве порушення у дітей із загальним недорозвиненням мовлення має системний характер і охоплює всі основні компоненти мовленнєвої діяльності. Воно проявляється недостатнім обсягом та

якістю словникового запасу, труднощами у засвоєнні й використанні граматичних форм, а також порушеннями лексико-граматичної будови мовлення. Діти цієї категорії часто відчувають складнощі під час побудови речень, добору необхідних мовних засобів і правильного використання морфологічних та синтаксичних конструкцій.

Особлива увага приділяється побудові індивідуальної освітньої траєкторії дитини, яка формується на основі результатів комплексної психолого-педагогічної та логопедичної діагностики. Окреслені види діагностичних завдань з корекції мовлення. Такий підхід дає змогу всебічно оцінити рівень мовленнєвого, пізнавального й особистісного розвитку, визначити сильні сторони дитини, виявити наявні труднощі та окреслити пріоритетні напрями корекційно-розвиткової роботи.

Ключові слова: корекційно-розвиткова робота, діти дошкільного віку, загальне недорозвинення мовлення, мовленнєва компетентність, індивідуальна освітня траєкторія.

Samoilova Iryna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Special Pedagogy and Psychology and and Inclusive Education, Municipal Establichment «Kharkiv Humanitarian and Pedagogical Academy» Kharkiv Regional Council, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0003-1933-525X

Kuleshova Viktoriia Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of Scientific Research Laboratory, Scientific Research Laboratory for Language Training and Methodological Support of Research Department for Language Training Development and Certification of Air Force Research Centre of Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0003-3559-6388

Kalinina Tetiana Candidate of Psychological Sciences, Docent, Associate Professor Department of Special Pedagogy and Psychology and Inclusive Education, Municipal Establichment "Kharkiv Humanitarian Pedagogical akademy" of the Kharkiv regional Council, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0002-6618-1268

INDIVIDUAL EDUCATIONAL TRAJECTORY IN SPEECH THERAPY WORK WITH CHILDREN WITH GENERAL SPEECH UNDERDEVELOPMENT

Abstract. The article examines the problem of speech development of children with general underdevelopment of speech, as one of the most common speech disorders and ways of corrective and developmental work in order to improve the state of speech skills of children of the specified category of children. The relevance of the issue of

implementing effective methods and techniques of corrective work is revealed, it should be aimed at stimulating children's speech activity, developing all components of the speech system, forming communicative competence and creating positive motivation for speech activity. The scientific research of modern Ukrainian scientists, who considered the general underdevelopment of speech as one of the complex speech disorders of a preschool child, was analyzed. The content of the concept of «general underdevelopment of speech» is revealed and the characteristics of speech competence of each of the levels of general underdevelopment of speech are given.

It was determined that speech impairment in children with general underdevelopment of speech has a systemic nature and covers all the main components of speech activity. It is manifested by insufficient volume and quality of vocabulary, difficulties in learning and using grammatical forms, as well as violations of the lexical and grammatical structure of speech. Children of this category often experience difficulties when constructing sentences, choosing the necessary language tools and correctly using morphological and syntactic constructions.

Special attention is paid to the construction of the child's individual educational trajectory, which is formed on the basis of the results of complex psychological, pedagogical and speech therapy diagnostics. The types of diagnostic tasks for speech correction are outlined. This approach makes it possible to comprehensively assess the level of speech, cognitive and personal development, determine the child's strengths, identify existing difficulties and outline priority areas of corrective and developmental work.

Keywords: corrective and developmental work, preschool children, general underdevelopment of languages.

Постановка проблеми. Сучасний етап модернізації системи спеціальної освіти в Україні характеризується активним упровадженням інноваційних підходів до організації навчально-виховного та корекційно-розвиткового процесу, а також посиленням уваги до наукових досліджень, спрямованих на вивчення особливостей психофізичного й мовленнєвого розвитку дітей з особливими освітніми потребами. Особливого значення набуває проблема розвитку дітей із загальним недорозвиненням мовлення, оскільки порушення мовленнєвої діяльності негативно впливають не лише на процес комунікації, а й на формування пізнавальної сфери, емоційно-вольових якостей, соціальної взаємодії та успішність подальшого навчання.

У зв’язку з цим особливої актуальності набуває пошук і впровадження нових педагогічних і логопедичних технологій, що ґрунтуються на сучасних досягненнях психології, педагогіки, спеціальної освіти та нейропсихології. Використання ефективних методів і прийомів корекційної роботи має бути спрямоване на стимулювання мовленнєвої активності дітей, розвиток усіх компонентів мовленнєвої системи, формування комунікативної компетентності та створення позитивної мотивації до мовленнєвої діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових досліжень сучасних вчених В. Ільїна, Ю. Рібцун, Є. Соботович, В. Тарасун, В. Тищенко, М. Шеремет показав, що вони розрізняють такі рівні розвитку мовлення при ЗНМ: фонетичний (порушення звукової сторони мовлення); граматичний (порушення у використанні граматичних форм і структур мовлення); семантичний (порушення в засвоєнні значень слів та їхнього використання у контексті); фразеологічний (недостатність знання фразеологізмів і ідіом).

На думку вчених (В. Бондаря, К. Луцько, Є. Соботович, В. Тищенко, Л. Трофіменко), причини та механізми недорозвинення мовлення можуть бути різними, через що виникають відмінності у структурі аномальних проявів. Правильне визначення причин та аналіз структури мовленнєвого недоліку дозволяють виділити провідну ланку у порушенні мовленнєвої діяльності та характер її дефекту.

Метою статті є виявлення закономірностей мовленнєвого розвитку дітей із ЗНМ

Виклад основного матеріалу дослідження Характеризуючи загальне недорозвинення мовлення (ЗНМ) можна відзначити, що у дітей наявні особливості в формуванні лексики, зокрема, обмежений словниковий запас, тобто вони знають менше слів, ніж ровесники. Це може бути наслідком різних факторів, таких як обмежені можливості спілкування, відсутність стимуляції, проблеми зі сприйняттям і запам'ятовуванням слів. Для розширення словникового запасу у дітей з недорозвиненням мовлення доцільно застосовувати такі стратегії, як: читання різноманітних дитячих книжок, у процесі якого необхідно акцентувати увагу на нових словах, пояснювати їх значення та використання в контексті .

У своїх наукових працях **А. Богуш** значну увагу приділяє розкриттю сутності поняття загального недорозвинення мовлення. Дослідниця підкреслює, що концепція ЗНМ ґрунтується на прогресивному підході, який передбачає можливість застосування єдиних педагогічних принципів до різних за походженням мовленнєвих порушень у дітей.

Водночас основою такого підходу є врахування індивідуального рівня мовленнєвого розвитку кожної дитини та особливостей прояву наявних порушень, що дає змогу обирати найбільш ефективні шляхи корекційно-розвивальної роботи. [1].

У сучасній логопедичній практиці прийнято виокремлювати **чотири рівні загального недорозвинення мовлення,** які відображають ступінь сформованості всіх компонентів мовленнєвої системи. Кожен із цих рівнів характеризується специфічним співвідношенням між первинним мовленнєвим порушенням та вторинними відхиленнями, що негативно впливають на становлення як мовленнєвих, так і немовленнєвих функцій дитини. Рівень розвитку мовлення визначає особливості засвоєння лексичних, граматичних і фонетико-фонематичних засобів та відображає загальну динаміку мовленнєвого розвитку.

Перехід дитини від одного рівня мовленнєвого розвитку до наступного відбувається поступово і супроводжується появою нових мовленнєвих умінь та навичок, підвищенням комунікативної активності, удосконаленням мотивації до мовленнєвого спілкування, а також розширенням змістової та смислової сторони висловлювань.

Водночас важливу роль у цьому процесі відіграє активізація компенсаторних механізмів, які сприяють подоланню наявних труднощів. Швидкість і результативність просування між рівнями значною мірою залежать від характеру, форми та ступеня вираженості первинного дефекту, а також від своєчасності й ефективності корекційно-розвивальної допомоги.

Розглянемо кожний рівень загального недорозвинення мовлення окремо:

– **І рівень загального недорозвинення мовлення (ЗНМ)** характеризується різко вираженим порушенням мовленнєвого розвитку та майже повною відсутністю сформованого загальновживаного мовлення. Діти цього рівня не володіють достатнім словниковим запасом для побудови усних висловлювань і використовують переважно окремі звуки, звуконаслідування, лепетні слова, спрощені мовленнєві конструкції, а також невербальні засоби комунікації – жести, міміку та інтонацію. Через вкрай обмежені мовленнєві можливості таких дітей нерідко називають «безмовними». Вони відчувають значні труднощі у взаємодії з оточенням, що негативно впливає на розвиток пізнавальної діяльності, емоційно-вольової сфери та соціальної адаптації.

– **ІІ рівень мовленнєвого розвитку** відзначається появою елементарного загальновживаного мовлення та поступовим розширенням комунікативних можливостей дитини. У мовленні вже використовуються окремі слова, прості словосполучення та короткі фрази, однак словниковий запас залишається недостатнім, а граматична будова мовлення – несформованою. Характерними є численні аграматизми, помилки у вживанні відмінкових форм, порушення узгодження слів, пропуски службових частин мови, труднощі у побудові речень і недостатнє розуміння складніших мовленнєвих конструкцій. Такі особливості суттєво обмежують можливості дитини щодо повноцінного спілкування та засвоєння нової інформації.

– **ІІІ рівень загального недорозвинення мовлення** характеризується наявністю розгорнутого фразового мовлення, що дозволяє дитині спілкуватися з оточуючими, однак мовленнєвий розвиток ще не відповідає віковим нормам. У дітей спостерігаються стійкі порушення звуковимови, недостатня сформованість фонематичного сприймання, обмежений словниковий запас і труднощі у використанні граматичних конструкцій. Крім того, відзначаються недоліки смислової організації висловлювань: порушення логічної послідовності, недостатня зв’язність тексту, труднощі у побудові розгорнутих описів, переказів чи самостійних розповідей. Саме на цьому рівні особливо актуальною стає систематична корекційно-логопедична робота, спрямована на розвиток зв’язного мовлення та комунікативної компетентності.

– **IV рівень мовленнєвого розвитку** є найбільш наближеним до нормативного, однак у дітей зберігаються окремі недоліки у формуванні лексико-граматичної та фонетико-фонематичної складових мовлення. Незважаючи на відносно високий рівень мовленнєвих умінь, вони можуть допускати помилки у словозміні та словотворенні, неточно використовувати окремі лексичні одиниці, відчувати труднощі під час добору потрібних слів або побудови складних синтаксичних конструкцій. Також нерідко спостерігається недостатній розвиток навичок фонематичного аналізу й синтезу, що може створювати передумови для виникнення труднощів під час оволодіння читанням і письмом у шкільному віці. Тому навіть на цьому рівні діти потребують цілеспрямованої логопедичної підтримки та індивідуалізованого корекційного супроводу .

Є. Соботович та М. Шеремет вказують, що діти з порушеннями мовного розвитку, маючи загальні передумови для освоєння розумових операцій, відповідних їхньому віку, часто демонструють відставання у формуванні словеснологічного мислення [2]. Це виявляється у низькій ефективності запам’ятовування, труднощах з аналізом, синтезом і вербалізацією. Старші дошкільники із загальним недорозвитком мовлення III рівня натрапляють на виражені труднощі при визначенні головної ідеї розповіді, послідовному розвитку подій і їх мовленнєвому оформленні.

Розглядаючи стан мовленнєвого розвитку дітей із ЗНМ Є. Соботович наголошує, що у дітей зазначеної категорії не відбувається формування ключових мовленнєвих процесів, зокрема програмування, вибору та поєднання мовного матеріалу під час побудови висловлювання. Вони постають перед труднощами на всіх рівнях лексико-граматичної організації мовлення: вибір слів є ускладненим, порушується їхній порядок у реченні, граматична структура формується із помилками, а звукове оформлення висловлювань є недостатньо точним [2].

На нашу думку, напрям і зміст корекційно-логопедичної роботи визначаються відповідно до індивідуальних завдань, які логопед формулює на підставі результатів комплексного обстеження дитини, аналізу наявної симптоматики та отриманих діагностичних висновків. Саме ретельна оцінка особливостей мовленнєвого розвитку дає змогу обрати найбільш доцільні методи, прийоми й засоби корекційного впливу, забезпечуючи індивідуалізацію та ефективність логопедичної допомоги.

Виходячи з основних потреб мовленнєвого розвитку дитини із загальним недорозвиненням мовлення, головною метою логопедичної роботи є своєчасна корекція наявних порушень і всебічний розвиток мовленнєвої діяльності. Логопедичний вплив має бути спрямований не лише на усунення окремих дефектів звуковимови чи лексико-граматичних труднощів, а й на формування повноцінної комунікативної компетентності, що забезпечує ефективне спілкування, успішне навчання та гармонійний психічний розвиток дитини [3].

Однією з ключових умов ефективності корекційно-розвиткової роботи є створення тісного позитивно-емоційного контакту між дитиною та фахівцем. Атмосфера довіри, психологічного комфорту, підтримки й доброзичливості сприяє зниженню емоційної напруги, підвищує мотивацію до мовленнєвої активності та стимулює бажання дитини вступати в комунікацію. Позитивне емоційне підкріплення допомагає сформувати впевненість у власних можливостях, активізує пізнавальний інтерес і створює сприятливі умови для засвоєння нових мовленнєвих умінь.

Не менш важливу роль у розвитку мовлення відіграє систематична взаємодія дитини з дорослими – батьками, педагогами, логопедами та іншими учасниками освітнього процесу. Саме в процесі спільної діяльності й живого спілкування формуються навички мовленнєвої взаємодії, удосконалюється словниковий запас, розвивається граматична правильність висловлювань і вміння використовувати мовлення як засіб пізнання та соціальної комунікації. Ефективність цієї взаємодії визначається рівнем сформованості комунікативних потреб дитини, індивідуальними особливостями її розвитку, а також характером ставлення дорослого, його готовністю підтримувати ініціативу, заохочувати мовленнєву активність і створювати ситуації успіху.

Водночас повноцінний розвиток мовлення безпосередньо залежить від рівня сформованості розуміння зверненого мовлення. Здатність правильно сприймати, аналізувати та осмислювати мовленнєву інформацію є необхідною передумовою для оволодіння активним словником, граматичними конструкціями та побудови зв’язних висловлювань. Тому корекційна робота з дітьми із ЗНМ має бути комплексною й охоплювати як розвиток експресивного мовлення, так і вдосконалення процесів мовленнєвого сприймання, слухової уваги, фонематичних процесів, мислення та комунікативної компетентності загалом.

Варто зазначити, що мовленнєва діяльність є складною багаторівневою системою, яка складається з окремих операцій, навичок і вмінь, що формуються поступово відповідно до вікових закономірностей розвитку. Оволодіння мовленням відбувається поетапно: від накопичення словникового запасу й формування правильної звуковимови до засвоєння граматичних конструкцій, розвитку зв’язного мовлення та вміння використовувати мовні засоби в різних комунікативних ситуаціях. Саме тому надзвичайно важливим є надання кваліфікованої корекційної допомоги в сензитивні періоди розвитку, коли нервова система дитини характеризується високою пластичністю та найбільшою готовністю до засвоєння мовленнєвих навичок. Своєчасне втручання значно підвищує ефективність логопедичної роботи й створює умови для повноцінного використання мовлення як основного засобу спілкування, пізнання навколишнього світу та соціальної взаємодії.

Особливої уваги заслуговує впровадження міждисциплінарного підходу до організації корекційно-розвиткової роботи з дітьми із ЗНМ. Ефективне вирішення мовленнєвих проблем можливе лише за умови тісної співпраці

логопеда, психолога, дефектолога, вихователя або вчителя, асистента педагога, медичних працівників і батьків дитини. Така взаємодія дозволяє комплексно оцінити особливості розвитку, визначити сильні й слабкі сторони, спрогнозувати подальшу динаміку та розробити індивідуальну програму корекційного впливу. Завдяки міждисциплінарній співпраці підвищується якість діагностичної, прогностичної та корекційно-розвиткової роботи, а також забезпечується узгодженість дій усіх учасників освітнього процесу [4].

Розвиток мовлення у дітей із загальним недорозвиненням мовлення є тривалим і багатокомпонентним процесом, що потребує систематичності, індивідуалізації та послідовності. Недостатній рівень сформованості мовленнєвої системи негативно позначається на здатності дитини висловлювати власні думки, правильно будувати речення, розуміти звернене мовлення, опановувати нові знання та встановлювати ефективні соціальні контакти. Крім того, мовленнєві порушення можуть ускладнювати процес адаптації до навчання, знижувати пізнавальну активність, обмежувати комунікативні можливості та впливати на емоційний стан і самооцінку дитини.

Саме тому корекційно-розвиткова робота має бути комплексною та охоплювати всі компоненти мовленнєвої системи: розвиток фонематичних процесів, збагачення словникового запасу, формування граматичної будови мовлення, удосконалення звуковимови, розвиток діалогічного й монологічного мовлення, а також навичок побудови зв’язних висловлювань. Поєднання сучасних педагогічних технологій, ігрових методів, наочного моделювання, інформаційно-комунікаційних засобів та активної участі родини створює оптимальні умови для подолання мовленнєвих труднощів і забезпечує успішну інтеграцію дитини із ЗНМ в освітнє та соціальне середовище .

Сучасна система спеціальної та інклюзивної освіти орієнтована на забезпечення індивідуальних освітніх потреб кожної дитини, що зумовлює необхідність побудови персоналізованого маршруту навчання й корекційно-розвиткової роботи.

Особливої актуальності це набуває у процесі супроводу дітей із загальним недорозвиненням мовлення, оскільки їхні мовленнєві труднощі мають різний ступінь вираженості, неоднакову структуру порушення та супроводжуються індивідуальними особливостями психофізичного розвитку.

Індивідуальна освітня траєкторія є цілеспрямованою системою організації навчально-корекційної діяльності, що враховує можливості, потреби, здібності, темп розвитку та потенціал конкретної дитини. Її головною метою є створення умов для максимально повної реалізації мовленнєвих, пізнавальних і комунікативних можливостей здобувача освіти, забезпечення його успішної соціалізації та інтеграції в освітнє середовище.

У корекції ЗНМ індивідуальна освітня траєкторія ґрунтується на результатах комплексної психолого-педагогічної та логопедичної діагностики. На основі отриманих даних визначаються актуальний рівень мовленнєвого

розвитку дитини, особливості фонетико-фонематичної, лексичної та граматичної сторін мовлення, стан зв'язного мовлення, а також рівень сформованості уваги, пам'яті, мислення й інших психічних процесів. Саме результати такого обстеження є підґрунтям для визначення індивідуальних цілей, завдань і змісту корекційної роботи.

Важливим принципом побудови індивідуальної траєкторії є диференційований підхід, що передбачає добір методів, форм і засобів навчання відповідно до мовленнєвих можливостей дитини. Залежно від рівня ЗНМ логопед визначає пріоритетні напрями роботи: формування правильної звуковимови, розвиток фонематичних процесів, збагачення словникового запасу, удосконалення граматичної будови мовлення, розвиток діалогічного й монологічного мовлення, а також формування навичок побудови логічних, послідовних і змістовних висловлювань.

Ефективність індивідуальної освітньої траєкторії значною мірою залежить від системності корекційної роботи та міждисциплінарної взаємодії фахівців. Логопед, учитель, практичний психолог, асистент учителя, інші спеціалісти й батьки повинні узгоджувати свої дії, спільно визначати короткострокові й довгострокові цілі та здійснювати постійний моніторинг досягнень дитини. Такий комплексний підхід забезпечує своєчасне коригування індивідуального плану відповідно до динаміки розвитку.

Особливу роль у реалізації індивідуальної освітньої траєкторії відіграє використання сучасних корекційно-розвиткових технологій. Ігрові методи, наочне моделювання, інформаційно-комунікаційні засоби, інтерактивні вправи, логоритміка, мнемотехніка, дидактичні ігри та вправи на розвиток зв'язного мовлення сприяють підвищенню мотивації дітей до навчання, активізують мовленнєву діяльність і забезпечують стійкі позитивні результати.

Не менш важливим компонентом індивідуальної траєкторії є створення сприятливого емоційного середовища. Позитивна атмосфера, підтримка з боку педагогів і батьків, ситуації успіху та врахування інтересів дитини формують її впевненість у власних можливостях, стимулюють мовленнєву активність і сприяють подоланню комунікативних бар'єрів.

Отже, індивідуальна освітня траєкторія у корекції загального недорозвинення мовлення є ефективним механізмом організації персоналізованої логопедичної допомоги. Її реалізація забезпечує врахування індивідуальних особливостей дитини, оптимізує процес формування всіх компонентів мовлення, підвищує результативність корекційно-розвиткової роботи та створює умови для успішного навчання, соціальної адаптації й повноцінного особистісного розвитку.

Ми пропонуємо використовувати наступні види завдань до індивідуальної освітньої траєкторії для дитини із загальним недорозвиненням мовлення.

Індивідуальна освітня траєкторія дитини із загальним недорозвиненням мовлення передбачає визначення комплексу корекційно-розвиткових завдань,

спрямованих на подолання мовленнєвих порушень та забезпечення гармонійного розвитку особистості. Зміст завдань визначається відповідно до результатів комплексної діагностики, вікових та індивідуальних особливостей дитини, рівня сформованості мовлення й освітніх потреб.

1. Діагностичні завдання

– визначити рівень сформованості усіх компонентів мовлення;

– оцінити стан звуковимови, фонематичного сприймання та фонематичних процесів;

– дослідити рівень розвитку словникового запасу, граматичної будови та зв'язного мовлення;

– виявити сильні сторони, труднощі та компенсаторні можливості дитини;

– здійснювати систематичний моніторинг динаміки мовленнєвого розвитку.

2. Корекційно-мовленнєві завдання

– формувати правильну звуковимову та автоматизувати поставлені звуки;

– розвивати фонематичний слух, аналіз і синтез;

– збагачувати активний і пасивний словниковий запас;

– удосконалювати навички словотворення і словозміни;

– формувати граматично правильне мовлення;

– розвивати діалогічне та монологічне мовлення;

– навчати складати описові розповіді, перекази, творчі висловлювання й розповіді за серією сюжетних малюнків;

– формувати навички логічного, послідовного та зв'язного висловлювання.

3. Пізнавально-розвиткові завдання

– розвивати слухову та зорову увагу;

– удосконалювати пам'ять, мислення, уяву та сприймання;

– формувати навички аналізу, порівняння, узагальнення та класифікації;

– стимулювати пізнавальну активність і мовленнєву ініціативу.

4. Комунікативні завдання

– формувати потребу в активному мовленнєвому спілкуванні;

– розвивати вміння підтримувати діалог і дотримуватися правил комунікації;

– навчати висловлювати власні думки, почуття та прохання у зрозумілій формі;

– удосконалювати навички взаємодії з однолітками та дорослими.

5. Соціально-емоційні завдання

– підвищувати впевненість дитини у власних мовленнєвих можливостях;

– створювати ситуації успіху під час навчальної діяльності;

– розвивати позитивну мотивацію до виконання мовленнєвих вправ;

– зменшувати психологічний дискомфорт, пов'язаний із труднощами спілкування.

6. Організаційно-педагогічні завдання

- забезпечувати систематичність корекційних занять;
- добирати ефективні методи й технології навчання відповідно до індивідуальних потреб дитини;
- залучати батьків до виконання домашніх мовленнєвих вправ;
- координувати роботу логопеда, учителя, психолога та інших фахівців команди психолого-педагогічного супроводу.

Висновки. На нашу думку, застосування індивідуальній освітній траєкторії в логопедичній роботі надають можливість до реалізації персоналізованої допомоги й дає змогу максимально враховувати індивідуальний темп розвитку, рівень сформованості мовленнєвих навичок, особливості сприймання, мислення та комунікативної діяльності. Це сприяє більш ефективному формуванню всіх компонентів мовлення, зокрема фонетико-фонематичної, лексичної, граматичної та зв'язної сторін, а також розвитку мовленнєвого сприймання, комунікативної компетентності й пізнавальної активності.

Таким чином у результаті реалізації індивідуальної освітньої траєкторії очікується покращення звуковимови, розвиток фонематичних процесів, розширення словникового запасу, удосконалення граматичної будови та формування зв'язного мовлення. Крім того, дитина набуває більшої комунікативної активності, підвищує рівень навчальної успішності, соціальної адаптації та впевненості у власних можливостях.

Література:

1. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. 2-е видання. Київ.: Видавничий Дім «Слово», 2010. 374 с.

2. Соботович Є.Ф. Вибрані праці з логопедії. Київ. 2015. 308 с.

3. Заплатна С. М. Особливості логопедичної роботи з формування складової структури слів у дітей із загальним недорозвиненням мовлення. *Актуальні проблеми сучасної логопедії* : матеріали конференції. Київ : РВЦ КПДЮ, 2007. С. 38-45.

4. Калмикова Л. О. Формування мовленнєвих умінь і навичок у дітей: психолінгвістичний та лінгвометодичний аспект : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: НМЦВО, 2003. 299 с.

5. Савченко О. Я. Розвиток мовлення як засіб формування особистості дошкільника. Київ: Либідь, 2018. 230 с.

References:

1. Bogush, A.M. (2010). Movlennc\ij rozvitok ditej vid narodzhennja do 7 rokiv. [Speech development of childrenfrom birth to 7years], (vol. 1-2). K.: Vidavnichij Dim «Slovo» [in Ukrainian].

2. Sobotovych E. F. Vybrani Pratsi z Lohopediji [Selected Works on Speech Therapy]. Kyiv, 2015. 308 p. [In Ukrainian].

3. Zaplatna, S. M. (2007). Osoblivosti logopedichnoi roboti z formuvannja skladovoi strukturi sliv u ditej iz zagal'nim nedorozvinennjam movlennja [Peculiarities of speech therapy work on the formation of the constituent structure of words in children with general underdevelopment of speech], Aktual'ni problemi suchasnot logopedu - Actual problems o f modern speech therapy. K.: RVC KPDJu [in Ukrainian],

4.Kalmykova L. O. Formuvannia Movlennievykh Umin’ I Navychok u Ditej: Psycholinguistychnyj ta Lingwodydaktychnyj Aspekt [Formation of Speaking Skills in Children: Psycholinguistic and Lingvomethodical Aspect]: navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. Kyiv: NMCVO, 2003. 299 p. [In Ukrainian].

5. Savchenko O. Ya. (2018) Rozvytok movlennia yak zasib formuvannia osobystosti doshkilnyka [Speech development as a means of forming the personality of a preschooler] Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 14.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.05.2026

УДК 378.147:640.4:004.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1358-1373

Сефіханова Катерина Анатоліївна кандидат економічних наук, доцент, декан ВП «Дніпровський факультет менеджменту і бізнесу Київського університету культури», м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0002-7921-6108

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОЇ СПРАВИ В УМОВАХ ІНДУСТРІЇ 5.0

Анотація. У статті здійснено теоретичне обґрунтування концептуальних засад формування інноваційно-технологічної компетентності майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи в умовах Індустрії 5.0. Доведено, що концепція Індустрії 5.0 актуалізує переосмислення сучасної професійної підготовки на засадах людиноцентричності, гармонійної взаємодії людини і технологій, інноваційності, соціальної відповідальності та безперервного професійного розвитку. Методологічну основу дослідження становлять методи аналізу, порівняння, узагальнення та систематизації наукових джерел, присвячених концепції Індустрії 5.0, трансформації професійної освіти, підготовці майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи та цифровій трансформації індустрії гостинності. У результаті дослідження визначено та теоретично обґрунтовано п’ять взаємопов’язаних концептуальних положень формування інноваційно-технологічної компетентності майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи:

1) людиноцентричність як домінанту професійної підготовки (орієнтація технологій на розвиток особистості та підвищення якості сервісу);

2) гармонійну взаємодію людини і технологій (ефективне та етичне поєднання людського потенціалу й інтелектуальних технологій);

3) інноваційність як постійний спосіб професійної діяльності (готовність до створення, упровадження та вдосконалення інноваційних рішень);

4) соціальну відповідальність як основу сталого професійного розвитку (орієнтація професійної діяльності на етичні цінності, суспільне благо та принципи сталого розвитку);

5) безперервне професійне оновлення як стратегію розвитку сучасного фахівця (постійне вдосконалення професійних компетентностей через навчання впродовж життя, підвищення кваліфікації, опанування нових професійних компетентностей і самоосвіту). Одержані результати розширюють теоретичні уявлення про формування інноваційно-технологічної компетентності майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи та визначають концептуальні орієнтири модернізації їх професійної підготовки в умовах Індустрії 5.0.

Ключові слова: Індустрія 5.0, інноваційно-технологічна компетентність, фахівці готельно-ресторанної справи, професійна підготовка, людиноцентричність, соціальна відповідальність, навчання впродовж життя, цифрова трансформація, індустрія гостинності.

Kateryna Anatoliivna Sefikhanova Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Dean of the Dnipro Faculty of Management and Business of the Kyiv University of Culture, Dnipro, https://orcid.org/0000-0002-7921-6108

CONCEPTUAL FOUNDATIONS FOR DEVELOPING INNOVATION AND TECHNOLOGICAL COMPETENCE IN FUTURE HOTEL IN THE CONTEXT OF INDUSTRY 5.0

Abstract. This article provides a theoretical justification for the conceptual foundations of developing innovation and technological competence among future hospitality professionals in the context of Industry 5.0. It is demonstrated that the concept of Industry 5.0 necessitates a rethinking of modern professional training based on human-centeredness, harmonious interaction between people and technology, innovation, social responsibility, and continuous professional development. The methodological basis of the study consists of methods of analysis, comparison, generalization, and systematization of scientific sources devoted to the concept of Industry 5.0, the transformation of vocational education, the training of future hospitality professionals, and the digital transformation of the hospitality industry. The study identified and theoretically substantiated five interrelated conceptual principles for developing the innovation and technological competence of future hospitality professionals:

1) a human-centered approach as the cornerstone of professional training (focusing technology on personal development and improving service quality);
2) harmonious interaction between people and technologies (effective and ethical combination of human potential and intellectual technologies);
3) innovation as a constant feature of professional activity (readiness to create, implement, and improve innovative solutions);
4) social responsibility as the foundation of sustainable professional development (alignment of professional practice with ethical values, the public good, and the principles of sustainable development);
5) continuous professional development as a strategy for the growth of the modern specialist (constant improvement of professional competencies through lifelong learning, professional development, the acquisition of new professional competencies, and self-education). The findings expand our theoretical understanding of how future hospitality professionals develop their innovation and technological competencies and provide conceptual guidelines for modernizing their professional training in the context of Industry 5.0.

Keywords: Industry 5.0, innovation and technological expertise, hospitality professionals, vocational training, people-centered approach, social responsibility, lifelong learning, digital transformation, hospitality industry.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку готельно-ресторанної сфери характеризується стрімкою цифровою трансформацією, інтеграцією технологій штучного інтелекту, роботизованих систем, Інтернету речей, аналізу великих даних та інших інноваційних рішень, що визначають нові вимоги до професійної діяльності фахівців. Концепція Індустрії 5.0 акцентує увагу не лише на технологічній модернізації виробничих і сервісних процесів, а й на гармонійному поєднанні цифрових технологій із людським потенціалом, креативністю, відповідальністю та сталим розвитком. За таких умов професійна підготовка майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи має бути спрямована на формування компетентностей, які забезпечують готовність до ефективного використання сучасних технологій, впровадження інновацій та адаптації до динамічних змін професійного середовища.

Особливого значення набуває інноваційно-технологічна компетентність, що інтегрує знання про сучасні цифрові та виробничі технології, уміння застосовувати їх у професійній діяльності, готовність до технологічних змін, інноваційного мислення та безперервного професійного розвитку. Водночас забезпечення цілеспрямованого формування такої компетентності потребує чіткого концептуального підґрунтя, яке визначало б методологічні орієнтири, принципи, змістові засади та логіку організації освітнього процесу відповідно до сучасних викликів Індустрії 5.0.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасних наукових досліджень дає змогу виокремити три взаємопов’язані напрями, що становлять теоретичне підґрунтя дослідження.

Перший напрям охоплює дослідження, присвячені *концептуалізації Індустрії 5.0, визначенню її сутності, принципів функціонування та концептуальних відмінностей від Індустрії 4.0*. Так, С. Стасевич, А. Махняк та О. Шулаков розглядають Індустрію 5.0 як сучасну концепцію розвитку виробництва, що приходить на зміну Індустрії 4.0 та орієнтована на повернення людини в центр виробничих процесів шляхом поєднання людського інтелекту зі швидкістю й точністю роботизованих систем [14]. Автори наголошують, що, на відміну від Індустрії 4.0, яка була зосереджена переважно на цифровізації, Індустрія 5.0 фокусується на співпраці людини і машини, сталому розвитку та соціальній відповідальності. До її ключових характеристик віднесено людиноцентричність, сталий розвиток, стійкість виробничих систем, етичне використання штучного інтелекту та персоналізацію виробництва.

Узагальнюючи зазначені положення, дослідники визначають Індустрію 5.0 як нову парадигму взаємодії людини й технологій, у якій технологічний прогрес підпорядкований забезпеченню добробуту людини та сталого розвитку суспільства [14].

В. Рудан і С. Підгаєць розглядають Індустрію 5.0 як новий етап розвитку промислових технологій, концептуальною основою якого є людиноцентричність, соціальна відповідальність, стійкість, екологічна відповідальність, а також гнучкість і персоналізація виробництва. На думку авторів, людиноцентричність передбачає використання технологій автоматизації для підтримки людини у виконанні рутинних і небезпечних завдань із збереженням її ключової ролі у творчих та управлінських процесах; соціальна відповідальність орієнтує технологічний розвиток не лише на економічну ефективність, а й на підвищення якості життя працівників; принципи стійкості та екологічної відповідальності акцентують увагу на сталому розвитку, раціональному використанні ресурсів, скороченні викидів вуглецю та переробці матеріалів; гнучкість і персоналізація виробництва забезпечують індивідуалізацію виробничих процесів відповідно до потреб кінцевого споживача та швидку адаптацію до змін ринкових умов [13]. Також науковці стверджують, що на відміну від Індустрії 4.0, яка мала на меті мінімізувати роль людини через автоматизацію та штучний інтелект, Індустрія 5.0 прагне гармонізувати співпрацю між людьми та машинами, зберігаючи людську творчість, креативність та соціальну відповідальність [13]. Узагальнюючи зазначені положення, Індустрію 5.0 можна розглядати як людиноцентричну концепцію технологічного розвитку, що ґрунтується на синергії людського потенціалу та інноваційних технологій і спрямована на забезпечення сталого розвитку, підвищення якості життя та ефективності професійної діяльності.

Схожих висновків доходить і М. Нагара, яка розглядає Індустрію 5.0 як людиноцентричну модель розвитку, що поєднує технологічний прогрес із принципами сталого розвитку. Авторка виокремлює низку тенденцій, які визначають зміст цієї концепції, серед яких: партнерська взаємодія людини та інтелектуальних систем; орієнтація на раціональне використання біологічних ресурсів і досягнення балансу між економічними, соціальними та екологічними інтересами; синергетичне поєднання людського потенціалу й автоматизованих технологій; інвестування в людський капітал, розвиток творчого потенціалу та інтелектуалізація професійної діяльності; забезпечення інклюзивного розвитку, соціальної справедливості та збереження навколишнього середовища.

Узагальнюючи зазначені положення, дослідниця обґрунтовує, що Індустрія 5.0 є концепцією, у якій технологічний розвиток розглядається як інструмент реалізації людиноцентричних, соціальних та екологічних цінностей, а не як самоціль [11].

Таким чином, сучасні дослідження засвідчують, що Індустрія 5.0 є людиноцентричною концепцією технологічного розвитку, яка поєднує цифрові інновації із принципами сталого розвитку, соціальної відповідальності та пріоритетності людського потенціалу.

Другий напрям представлений дослідженнями, у яких висвітлюється *вплив концепції Індустрії 5.0 на трансформацію професійної підготовки майбутніх*

фахівців. Увагу дослідників зосереджено на переосмисленні результатів професійної підготовки, оновленні змісту й технологій навчання, розвитку інноваційних, цифрових і міждисциплінарних компетентностей, а також створенні освітнього середовища, що забезпечує готовність здобувачів освіти до професійної діяльності в умовах Індустрії 5.0. У цьому контексті Ю. Романишин зазначає, що розвиток освіти в контексті Індустрії 5.0 передбачає інтеграцію нових технологій та освітніх підходів, спрямованих на підготовку фахівців, здатних ефективно працювати в умовах взаємодії людини й інтелектуальних систем. При цьому акцент робиться на розвитку навичок сталого розвитку, соціальної відповідальності та інноваційного мислення як ключових складових підготовки майбутніх фахівців [12]. На думку авторки, на відміну від Індустрії 4.0, де освіта була зосереджена переважно на технологіях і мінімізації участі людини, Індустрія 5.0 орієнтується на досягнення балансу між автономними технологіями та людиною. Це потребує модифікації методів викладання і навчання, упровадження нових освітніх стратегій, підготовки викладачів, забезпечення доступу до сучасних ресурсів та створення інноваційних освітніх програм [12].

Вагомий внесок у дослідження трансформації професійної підготовки в умовах Індустрії 5.0 зробили Л. Височан, О. Ступак та Л. Плетеницька. Автори зазначають, що перехід до парадигми Індустрії 5.0 зумовлює зміну цільових орієнтирів освіти, у центрі яких перебуває не лише формування професійних знань і технологічних умінь, а й розвиток людського потенціалу, здатності до творчої діяльності, відповідального прийняття рішень та ефективної взаємодії з інтелектуальними технологіями [3]. Науковці наголошують, що освіта має перейти від традиційної моделі передачі знань до людиноцентричної моделі, у якій технології виконують функцію підтримки творчості, критичного мислення, міждисциплінарної взаємодії та безперервного професійного розвитку.

Особливу увагу автори приділяють необхідності формування цілісного компетентнісного профілю майбутнього фахівця, який інтегрує професійні, цифрові, соціальні, комунікативні та етичні компетентності, здатність до відповідального прийняття рішень, навчання впродовж життя та адаптації до технологічних змін. Водночас дослідники підкреслюють, що в умовах Індустрії 5.0 технологічна освіта набуває нового змісту, оскільки має забезпечувати не лише оволодіння сучасними технологіями, а й формування професійної та громадянської зрілості, орієнтованої на цінності людино-центризму, сталого розвитку, екологічної відповідальності та інноваційної етики [3].

На думку С. Бушуєва, Н. Бушуєвої, В. Козлова, О. Чернової та Т. Лященко, поява Індустрії 5.0 вимагає переоцінки ролі закладів освіти у підготовці майбутніх фахівців. Автори обґрунтовують, що сучасна професійна підготовка має забезпечувати інтеграцію технологій штучного інтелекту, Інтернету речей і робототехніки в освітній процес, оновлення змісту навчальних програм,

використання активних методів навчання, розвиток критичного мислення, умінь розв'язувати проблеми, креативності, співпраці та адаптивності, а також формування партнерства між закладами освіти та роботодавцями. Такий підхід, на думку дослідників, забезпечує формування компетентностей, необхідних майбутнім фахівцям для професійної діяльності в умовах Індустрії 5.0 [15].

Таким чином, сучасні наукові дослідження засвідчують, що концепція Індустрії 5.0 зумовлює переосмислення професійної підготовки майбутніх фахівців, зміщуючи акцент із засвоєння технологій на формування цілісного комплексу компетентностей, необхідних для ефективної взаємодії людини й інтелектуальних систем. Спільною позицією дослідників є визнання пріоритетності людиноцентричного підходу, оновлення змісту та технологій навчання, розвитку цифрових, інноваційних, соціальних і міждисциплінарних компетентностей, а також створення освітнього середовища, здатного забезпечити готовність майбутніх фахівців до професійної діяльності в умовах Індустрії 5.0. Отже, концепція Індустрії 5.0 визначає нові орієнтири професійної підготовки майбутніх фахівців, актуалізуючи необхідність формування компетентностей, що забезпечують ефективну взаємодію людини й сучасних інтелектуальних технологій.

Третій напрям об'єднує дослідження, присвячені *професійній підготовці майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи.* У цих працях розглядаються питання цифровізації сфери гостинності, упровадження інноваційних технологій у професійну діяльність, формування професійних і технологічних компетентностей, а також модернізації змісту професійної підготовки відповідно до сучасних тенденцій розвитку галузі. Науковий інтерес становлять дослідження, у яких висвітлено теоретичні засади професійної підготовки майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи, особливості формування їхньої готовності до професійної діяльності, професійної компетентності та професійної культури, удосконалення практичної підготовки, розвиток партнерства із роботодавцями, інтеграцію сучасних інформаційних технологій в освітній процес, а також забезпечення відповідності змісту освіти сучасним потребам ринку праці та міжнародним стандартам підготовки фахівців.

Зокрема, В. Бурак зазначає, що сучасна професійна підготовка майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи має забезпечувати не лише формування професійно орієнтованих знань, умінь, навичок і компетентностей, а й готовність до інноваційної діяльності, наукового пошуку, неперервного саморозвитку та самоосвіти впродовж життя. Автор наголошує на необхідності посилення практичної спрямованості освітнього процесу, урахування потреб роботодавців, використання сучасних інформаційних та освітніх технологій, побудови індивідуальної освітньої траєкторії, а також розвитку партнерства між закладами освіти та ринком праці. Окрему увагу дослідник приділяє формуванню готовності майбутніх фахівців до здійснення професійної діяльності в умовах швидкозмінного ринку послуг і цифрової трансформації сфери гостинності [2].

Р. Котенко розглядає професійну підготовку майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи крізь призму сучасних кризових викликів, зумовлених воєнним станом. Автор обґрунтовує необхідність оновлення змісту професійної підготовки шляхом інтеграції безпекового компонента, розвитку кризового менеджменту, цифрових інструментів навчання, емоційного інтелекту, гнучкості та адаптивності майбутніх фахівців. Особливу увагу приділено використанню сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, інноваційних форм організації професійної діяльності та формуванню компетентностей, необхідних для ефективної роботи в умовах невизначеності й постійних змін [8].

На думку Р. Корсака, Т. Гуштан та М. Кашки, модернізація професійної підготовки майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи має здійснюватися шляхом поєднання сучасних освітніх тенденцій та інноваційних методів навчання. Науковці обґрунтовують доцільність оновлення змісту підготовки з урахуванням цифровізації галузі, принципів сталого розвитку, розвитку міжкультурної компетентності, а також використання практикоорієнтованих технологій навчання, кейс-методу, симуляційних ігор, електронного навчання та міждисциплінарного підходу. Такий комплексний підхід, на думку авторів, забезпечує формування професійних компетентностей, необхідних для успішної діяльності в сучасній індустрії гостинності [7].

Таким чином, сучасні наукові дослідження свідчать про активний розвиток теоретичних і практичних засад професійної підготовки майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи. Увага дослідників зосереджується на модернізації змісту професійної підготовки, цифровізації освітнього процесу, упровадженні інноваційних методів навчання, посиленні практикоорієнтованості освіти та формуванні професійних компетентностей відповідно до сучасних потреб індустрії гостинності. Водночас аналіз наукових праць засвідчує, що питання формування інноваційно-технологічної компетентності майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи в умовах Індустрії 5.0 ще не стало предметом цілісного концептуального осмислення, що актуалізує необхідність обґрунтування її концептуальних засад.

Аналіз сучасних наукових досліджень засвідчив, що, попри ґрунтовне висвітлення концепції Індустрії 5.0, трансформації професійної підготовки майбутніх фахівців та модернізації підготовки майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи, питання концептуальних засад формування їхньої інноваційно-технологічної компетентності в умовах Індустрії 5.0 залишається недостатньо розробленим. Це зумовлює необхідність його подальшого теоретичного обґрунтування.

Мета статті – визначити та теоретично обґрунтувати концептуальні засади формування інноваційно-технологічної компетентності майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи в умовах Індустрії 5.0.

Виклад основного матеріалу. Аналіз концепції Індустрії 5.0 дає підстави визначити низку концептуальних положень, які мають бути покладені в основу

формування інноваційно-технологічної компетентності майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи. Узагальнення наукових джерел, положень концепції Індустрії 5.0 та сучасних підходів до професійної підготовки дало змогу виокремити п'ять взаємопов'язаних концептуальних положень, що визначають теоретичне підґрунтя цього процесу.

Концептуальне положення 1. Людиноцентричність як домінанта професійної підготовки.

Людиноцентричність є базовим принципом концепції Індустрії 5.0, відповідно до якого технологічний розвиток спрямований не на заміну людини, а на максимальне розкриття її потенціалу, підтримку творчості, професійного розвитку та підвищення якості життя. На відміну від попередніх технологічних парадигм, де пріоритетом виступали автоматизація та виробнича ефективність, Індустрія 5.0 розглядає людину як центральний елемент технологічної екосистеми, а цифрові технології, штучний інтелект і роботизовані системи – як засоби підтримки її професійної діяльності.

Людиноцентричний підхід у професійній освіті передбачає переорієнтацію освітнього процесу із засвоєння сукупності знань і технологій на розвиток особистості майбутнього фахівця, його професійного потенціалу, здатності до саморозвитку, творчої діяльності та відповідального прийняття рішень. Як зазначає С. Алєксєєва, людиноцентризм є філософією гуманістично орієнтованого розвитку освіти, у якій центром усіх освітніх змін стає людина, а головною місією освіти визначається створення умов для її самореалізації, саморозвитку та розкриття індивідуального потенціалу. Якісна освіта, на думку дослідниці, має враховувати індивідуальні особливості особистості, забезпечувати максимальну реалізацію її можливостей та формувати професійно компетентного й конкурентоспроможного фахівця. Особливе значення при цьому набувають індивідуалізація навчання, побудова індивідуальної освітньої траєкторії, розвиток самостійності, критичного мислення, творчості, рефлексії, самоосвіти та навчання впродовж життя [1].

У підготовці майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи людиноцентричність набуває особливого значення, оскільки професійна діяльність у сфері гостинності ґрунтується насамперед на взаємодії з людиною, врахуванні її індивідуальних потреб, очікувань та цінностей. Використання інноваційних технологій, цифрових сервісів, автоматизованих систем управління, штучного інтелекту чи роботизованих рішень має бути спрямоване не на заміну людського спілкування, а на підвищення якості обслуговування, персоналізацію сервісу та створення позитивного клієнтського досвіду. Це зумовлює необхідність формування у майбутніх фахівців здатності поєднувати технологічну грамотність із розвиненими комунікативними навичками, емпатією, етичною відповідальністю, креативністю та орієнтацією на потреби людини.

Отже, людиноцентричність визначає необхідність формування здатності майбутнього фахівця використовувати інноваційні технології не як самоціль, а

як інструмент підвищення якості сервісу, персоналізації обслуговування та створення цінності для людини, що становить одну з ключових концептуальних засад формування інноваційно-технологічної компетентності майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи.

Концептуальне положення 2. Гармонійна взаємодія людини і технологій.

Концепція Індустрії 5.0 ґрунтується на принципово новому розумінні взаємодії людини і технологій. Якщо попередній етап технологічного розвитку був орієнтований переважно на автоматизацію виробничих процесів і максимальне заміщення людської праці, то Індустрія 5.0 передбачає партнерську взаємодію людини та інтелектуальних технологій, за якої цифрові рішення, штучний інтелект, робототехніка, Інтернет речей та автоматизовані системи виконують функцію підтримки професійної діяльності людини, а не її витіснення. Саме людина залишається суб'єктом прийняття рішень, носієм професійної відповідальності, творчості, етичних цінностей та критичного мислення.

У сучасному науковому дискурсі дедалі більше уваги приділяється необхідності забезпечення збалансованого співіснування людини й цифрових технологій. Так, М. Калганов зазначає, що інформаційні технології відкрили безпрецедентні можливості для доступу до інформації, розвитку комунікації та автоматизації різноманітних процесів, однак водночас породили нові виклики, пов'язані з інформаційним перевантаженням, дезінформацією, цифровою залежністю та необхідністю відповідального використання технологій. Автор наголошує, що розвиток штучного інтелекту й автоматизації суттєво змінює професійну діяльність людини, а тому потребує формування культури усвідомленої та етичної взаємодії з цифровими технологіями [6].

Подібну позицію висловлює Т. Максим'як, який розглядає використання штучного інтелекту в освіті не лише як технологічне нововведення, а як проблему співбуття людини і машини. На думку автора, застосування штучного інтелекту відкриває широкі можливості для персоналізації навчання, пошуку інформації, виконання професійних завдань та підтримки освітнього процесу, однак не може замінити людського мислення, морального вибору, академічної доброчесності та відповідальності. Саме тому ефективне використання інтелектуальних систем потребує розвитку критичного мислення, етичної культури та здатності людини усвідомлено оцінювати результати роботи цифрових технологій [9].

У сфері готельно-ресторанної діяльності гармонійна взаємодія людини і технологій набуває особливого значення. Автоматизовані системи бронювання, цифрові платформи управління закладами, роботи-сервісні асистенти, системи аналізу клієнтських даних, технології штучного інтелекту та цифрові сервіси дедалі активніше інтегруються у професійну діяльність. Проте навіть за високого рівня автоматизації саме людина здійснює оцінку нестандартних ситуацій,

приймає управлінські рішення, забезпечує емоційний контакт із клієнтом, демонструє емпатію, гнучкість та здатність адаптуватися до потреб конкретного споживача. Відтак ефективність професійної діяльності визначається не рівнем автоматизації як таким, а здатністю фахівця раціонально поєднувати можливості сучасних технологій із власними професійними знаннями, досвідом, критичним мисленням і відповідальністю.

У процесі професійної підготовки майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи це положення передбачає переорієнтацію освітнього процесу з простого опанування цифрових інструментів на формування здатності ефективно співпрацювати з інтелектуальними технологіями, оцінювати доцільність їх використання, критично аналізувати отримані результати, дотримуватися етичних принципів роботи з цифровими системами та приймати обґрунтовані професійні рішення в умовах цифрової трансформації сфери гостинності.

Отже, гармонійна взаємодія людини і технологій визначає необхідність формування технологічної компетентності, яка передбачає не лише володіння сучасними цифровими інструментами, а й здатність усвідомлено, відповідально й ефективно взаємодіяти з ними, використовуючи їх як засіб підвищення якості професійної діяльності, а не як заміну професійного мислення людини.

Концептуальне положення 3. Інноваційність як постійний спосіб професійної діяльності.

Концепція Індустрії 5.0 змінює традиційне розуміння професійної діяльності, відповідно до якого фахівець мав лише якісно виконувати визначені виробничі функції. В умовах сучасної цифрової економіки професійна діяльність дедалі більше набуває інноваційного характеру, а здатність до створення, впровадження й постійного вдосконалення нових рішень стає невід'ємною характеристикою конкурентоспроможного працівника. Інноваційність перестає бути окремою професійною перевагою та перетворюється на звичний спосіб професійного мислення й діяльності.

У сучасних дослідженнях інноваційність розглядається як відповідь на постійні зміни, що відбуваються в економіці, суспільстві та професійному середовищі. Так, О. Євдокімова та Н. Алексєєнко наголошують, що інноваційна компетентність є обов'язковою характеристикою сучасного фахівця, оскільки ефективне виконання професійної діяльності сьогодні неможливе без готовності до змін, швидкої адаптації до нововведень, інтеграції нових знань у професійну практику та їх практичного використання. Автори підкреслюють, що інноваційна діяльність передбачає не лише використання вже існуючих рішень, а й удосконалення професійної діяльності шляхом створення нових підходів, планування, прийняття рішень, аналізу результатів і постійної корекції власних дій [4].

Водночас сучасне розуміння інноваційності значно ширше за впровадження окремих нововведень. Вона характеризує здатність особистості ефективно

діяти в умовах постійних змін, критично осмислювати набутий досвід, шукати нові способи розв'язання професійних завдань і реалізовувати нові ідеї у практичній діяльності. За таких умов безперервне навчання, відкритість до нового досвіду та готовність до професійного розвитку стають невід'ємними характеристиками сучасного фахівця.

Для сфери готельно-ресторанного бізнесу це положення має особливе значення. Динамічний розвиток індустрії гостинності, зміна очікувань споживачів, поява нових форматів сервісу, цифровізація процесів обслуговування та постійне оновлення технологій потребують від фахівця не лише швидкого пристосування до нових умов, а й здатності самостійно ініціювати зміни. Майбутній фахівець має вміти знаходити нестандартні рішення професійних ситуацій, удосконалювати технології обслуговування, розробляти нові формати взаємодії з клієнтами, аналізувати ефективність власних рішень та бути готовим до постійного професійного саморозвитку.

З огляду на це професійна підготовка майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи повинна бути спрямована не лише на засвоєння інновацій, а й на формування інноваційного стилю професійної діяльності. Освітній процес має створювати умови для розвитку творчого мислення, дослідницької активності, готовності до професійного експериментування, уміння працювати в умовах невизначеності, самостійно ініціювати зміни та оцінювати їх результати. Саме така підготовка забезпечує формування фахівця, який не лише адаптується до трансформацій професійного середовища, а й стає їх активним ініціатором.

Отже, інноваційність у контексті Індустрії 5.0 необхідно розглядати не як окрему професійну якість, а як постійний спосіб професійної діяльності, що виявляється у готовності до безперервного навчання, відкритості до нового досвіду, здатності генерувати та впроваджувати нові ідеї, швидко адаптуватися до змін і забезпечувати постійне вдосконалення професійної практики.

Концептуальне положення 4. Соціальна відповідальність як основа сталого професійного розвитку.

Концепція сталого розвитку дедалі більше визначає стратегічні орієнтири сучасної професійної освіти. У програмному документі UNESCO Освіта в інтересах сталого розвитку: дорожня карта (ОСР до 2030 року) (*Education for Sustainable Development: A Roadmap (ESD for 2030)*) наголошується, що освіта є ключовим механізмом досягнення Цілей сталого розвитку, оскільки сприяє формуванню знань, компетентностей, цінностей і моделей поведінки, необхідних для відповідального прийняття рішень та здійснення індивідуальних і колективних дій в інтересах сталого майбутнього. Документ акцентує увагу на необхідності інтеграції принципів сталого розвитку в освітній процес, розвитку відповідальності, критичного мислення, співпраці та активної громадянської позиції, що забезпечує підготовку фахівців, здатних професійно й етично реагувати на сучасні соціальні, економічні та екологічні виклики. Саме тому соціальна відповідальність розглядається як ціннісна основа сталого професійного розвитку сучасного фахівця [17].

Розвиваючи зазначені положення, О. Іршак, О. Коломієць та А. Черепанин зазначають, що реалізація концепції соціальної відповідальності передбачає прийняття відповідальності за соціальний, економічний та екологічний вплив професійної діяльності, а її впровадження є одним із ключових механізмів досягнення Цілей сталого розвитку. На думку авторів, саме інтеграція принципів соціальної відповідальності в усі напрями професійної діяльності забезпечує гармонізацію інтересів людини, суспільства та довкілля [5].

Подібної позиції дотримується М. Матвієнко, яка розглядає соціальну відповідальність як інструмент сталого розвитку та підкреслює, що вона забезпечує баланс між інтересами особистості, держави й суспільства. Дослідниця наголошує, що перехід до сталого розвитку пов'язаний зі зміною ціннісних орієнтацій людини, утвердженням принципів свободи, рівності, солідарності, поваги до природи та спільної відповідальності, які мають стати основою професійної діяльності сучасного фахівця [10].

У контексті професійної підготовки майбутніх фахівців сфери послуг соціальна відповідальність розглядається як інтегральна професійна характеристика, що виявляється у здатності усвідомлювати наслідки власних професійних рішень, дотримуватися етичних принципів професійної діяльності, діяти в інтересах людини й суспільства, раціонально використовувати ресурси та брати участь у розв'язанні актуальних соціальних проблем. За таких умов соціальна відповідальність виступає не окремим компонентом професійної підготовки, а ціннісною основою сталого професійного розвитку, яка визначає спрямованість професійної діяльності майбутнього фахівця на забезпечення добробуту людини, суспільства та довкілля.

Концептуальне положення 5. Безперервне професійне оновлення як стратегія розвитку сучасного фахівця.

Концепція безперервного навчання дедалі більше визначає стратегічні орієнтири розвитку сучасної вищої освіти. Відповідно до доповіді Інституту ЮНЕСКО з навчання впродовж життя Глобальна доповідь про внесок закладів вищої освіти у навчання впродовж життя (*Global Survey Report: The Contribution of Higher Education Institutions to Lifelong Learning*), заклади вищої освіти мають забезпечувати не лише здобуття професійних знань і компетентностей, а й створювати умови для безперервного професійного розвитку особистості, підтримувати навчання впродовж життя та сприяти постійному оновленню компетентностей відповідно до суспільних і технологічних змін. У документі наголошується, що інтеграція принципів навчання впродовж життя (*lifelong learning*) у діяльність закладів вищої освіти є необхідною умовою підготовки фахівців, здатних адаптуватися до динамічних вимог сучасного ринку праці, безперервно вдосконалювати власні професійні компетентності та ефективно реагувати на виклики цифрової трансформації [16].

У контексті підготовки майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи це означає, що формування інноваційно-технологічної компетентності не може

розглядатися як завершений результат професійної підготовки, досягнутий лише під час навчання у закладі вищої освіти. Стрімкий розвиток цифрових технологій, автоматизації бізнес-процесів, систем управління, штучного інтелекту, цифрових платформ бронювання, сервісних інновацій та інших технологічних рішень зумовлює необхідність її постійного оновлення відповідно до нових професійних вимог.

За таких умов безперервне професійне оновлення виступає стратегією розвитку сучасного фахівця, що передбачає готовність до навчання впродовж життя (*lifelong learning*), систематичного вдосконалення вже сформованих професійних компетентностей (*upskilling*), опанування нових знань, технологій і професійних функцій (*reskilling*), а також самоосвіти, професійної рефлексії та саморозвитку.

Важливим результатом такої підготовки є не лише здатність використовувати сучасні технології, а й готовність самостійно освоювати нові цифрові інструменти, інтегрувати інновації у професійну діяльність, критично оцінювати їх ефективність та оперативно адаптуватися до технологічних змін.

Отже, безперервне професійне оновлення розглядається як одна з ключових концептуальних засад формування інноваційно-технологічної компетентності майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи, що забезпечує підтримання її актуальності, професійної мобільності, конкурентоспроможності та готовності до інноваційної діяльності в умовах постійної трансформації сфери гостинності.

Висновки. Проведений аналіз наукових джерел засвідчив, що трансформація професійної діяльності в умовах Індустрії 5.0 актуалізує необхідність переосмислення підходів до професійної підготовки майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи. На відміну від попередніх технологічних парадигм, сучасна модель розвитку орієнтується не лише на цифровізацію та автоматизацію професійної діяльності, а й на гармонійне поєднання технологічного прогресу з людиноцентричністю, соціальною відповідальністю, інноваційністю та безперервним професійним розвитком.

У результаті дослідження теоретично обґрунтовано концептуальні засади формування інноваційно-технологічної компетентності майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи в умовах Індустрії 5.0. Визначено, що її формування має здійснюватися на основі п’яти взаємопов’язаних концептуальних положень: 1) людиноцентричності як домінанти професійної підготовки; 2) гармонійної взаємодії людини і технологій; 3) інноваційності як постійного способу професійної діяльності; 4) соціальної відповідальності як основи сталого професійного розвитку; 5) безперервного професійного оновлення як стратегії розвитку сучасного фахівця. Сукупність зазначених положень утворює цілісну концептуальну основу формування інноваційно-технологічної компетентності, що відповідає сучасним вимогам Індустрії 5.0 та тенденціям розвитку індустрії гостинності.

Перспективи подальших наукових досліджень пов'язуємо з розробленням і теоретичним обґрунтуванням педагогічної системи формування інноваційно-технологічної компетентності майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи в умовах змішаного навчання, визначенням її концептуально-методологічних засад, структурних компонентів, педагогічних умов, змісту, форм, методів, технологій та засобів реалізації, розробка системи діагностичного супроводу й експериментальною перевіркою її ефективності в практиці професійної підготовки.

Література:

1. Алєксєєва С. Людиноцентризм як освітня домінанта індивідуалізації сучасного навчання. *INTERCONF*. Вип. 13 (109). С. 127–133. DOI: 10.51582/interconf.19-20.05.2022.016

2. Бурак В.Г. Професійна підготовка майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи: дефінітивний аналіз. *Педагогічних альманах*. Вип. 46. С. 124–131. DOI: 10.37915/pa.vi46.118

3. Височан Л.М., Ступак О.П., Плетеницька Л.С. Трансформація вищої освіти в контексті Індустрії 5.0: орієнтири і перспективні вектори розвитку, 2026. С. 93–106. URL: http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/book/713

4. Євдокімова О.О., Алексєєнко Н.В. Інноваційна компетентність як професійно важлива риса сучасного фахівця. *Право і безпека*. 2017. Вип. 65. № 2. С. 146–152.

5. Іршак О., Коломієць О., Черепанин А. Види корпоративної соціальної відповідальності в контексті досягнення цілей сталого розвитку. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 59. DOI: 10.32782/2524-0072/2024-59-13

6. Калганов М. Взаємодія людини та інформаційної сфери в цифрову добу. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2023. Вип. 8. С. 25–29. DOI:10.17721/2523-4064.2023/8-4/8

7. Корсак Р., Гуштан Т. Теоретико-методологічні аспекти підготовки фахівців спеціальності «Готельно-ресторанна справа». *Актуальні питання гуманітарних наук*. Т. 2. Вип. 72. С. 38–44. DOI: 10.24919/2308-4863/72-2-5

8. Котенко Р. Професійна підготовка фахівців готельно-ресторанної справи за умов кризових ситуацій. *Економіка та суспільство*. 2025. Вип. 77. DOI: 10.32782/2524-0072/2025-77-14.

9. Максим'як Т. Використання штучного інтелекту в освіті: дилема співбуття людини та машини. *Вища освіта України*. Вип. 4. С. 24–32. DOI: 10.32782/NPU-VOU.2023.4(91).04

10. Матвієнко М.В. Соціальна відповідальність як інструмент сталого розвитку. 2021. URL: https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/12/136-1.pdf

11. Нагара М. Прогресивні бізнес-моделі: домінування цінностей Індустрії 5.0. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 45. DOI: 10.32782/2524-0072/2022-45-38

12. Романишин Ю. Розвиток освіти в контексті Індустрії 5.0. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Педагогічні науки*. 2024. Вип. 3 (62). С. 24–28. DOI: 10.32689/maup.ped.2024.3.4.

13. Рудан В.Я., Підгаєць С.В. Індустрія 5.0 як інструмент забезпечення ефективного розвитку українських підприємств у період воєнних викликів. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2024. Вип. 12. DOI: 10.54929/2786-5738-2024-12-03-07

14. Стасевич С.П., Махняк А.Я., Шулаков О.В. Концеації Індустрія 5.0 та Суспільство 5.0. *Ефективна економіка*. 2026. Вип. 5. DOI: 10.32702/2307-2105.2026.5.186

15. Bushuyev S., Bushuyeva N., Kozlov V. et al. Development Maturity of Educational Institutions in Industry 5.0: An Evaluation Framework. *Management of Development of Complex Systems*. 2024. Issue 58. pp. 110–118. DOI: 10.32347/2412-9933.2024.58.110-118

16. Global Survey Report: The Contribution of Higher Education Institutions to Lifelong Learning. (2022). World Conference on Higher Education, 3rd, Barcelona, 2022. 15 p. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381925

17. UNESCO Education for sustainable development: a roadmap. UNESCO, 2020. DOI: 10.54675/YFRE1448

References:

1. Aleksieieva, S. (2022). Liudynotsentryzm yak osvitnia dominanta indyvidualizatsii suchasnoho navchannia [Human-centeredness as an educational dominant of modern individualized learning]. *InterConf*, 13 (109), 127–133. URL: https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.05.2022.016

2. Burak, V.H. (2020). Profesiina pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv hotelno-restorannoi spravy: definityvnyi analiz [Professional training of future specialists in hotel and restaurant business: A definitional analysis]. *Pedahohichnyi Almanakh – Educational Almanac*, 46, 124–131. URL: https://doi.org/10.37915/pa.vi46.118

3. Vysochan, L.M., Stupak, O.P., & Pletenytska, L.S. (2026). Transformatsiia vyshchoi osvity v konteksti Industrii 5.0: oriientyry i perspektyvni vektory rozvytku [Transformation of higher education in the context of Industry 5.0: Guidelines and promising vectors of development]. Baltija Publishing (pp. 93–106). URL: http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/book/713

4. Yevdokimova, O.O., & Aleksieienko, N.V. (2017). Innovatsiina kompetentnist yak profesiino vazhlyva rysa suchasnoho fakhivtsia [Innovative competence as a professionally important characteristic of a modern specialist]. *Pravo i bezbeka – Law and Safety*, 2 (65), 146–152.

5. Irshak, O., Kolomiiets, O., & Cherepanyn, A. (2024). Vydy korporatyvnoi sotsialnoi vidpovidalnosti v konteksti dosiahnennia tsilei staloho rozvytku [Types of corporate social responsibility in the context of achieving the Sustainable Development Goals]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 59. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-13

6. Kalhanov, M. (2023). Vzaiemodiia liudyny ta informatsiinoi sfery v tsyfrovu dobu [Interaction between humans and the information sphere in the digital age]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 8, 25–29. URL: https://doi.org/10.17721/2523-4064.2023/8-4/8

7. Korsak, R., & Hushtan, T. (2024). Teoretyko-metodolohichni aspekty pidhotovky fakhivtsiv spetsialnosti 'Hotelno-restoranna sprava' [Theoretical and methodological aspects of training specialists in hotel and restaurant business]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current Issues of the Humanities*, 72(2), 38–44. URL: https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-5

8. Kotenko, R. (2025). Profesiina pidhotovka fakhivtsiv hotelno-restorannoi spravy za umov kryzovykh sytuatsii [Professional training of hotel and restaurant specialists under crisis conditions]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 77. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-77-14

9. Maksymiak, T. (2023). Vykorystannia shtuchnoho intelektu v osviti: dylema spivbuttia liudyny ta mashyny [The use of artificial intelligence in education: The dilemma of coexistence between humans and machines]. *Vyshcha osvita Ukrainy – Higher Education of Ukraine*, 4, 24–32. URL: https://doi.org/10.32782/NPU-VOU.2023.4(91).04

10. Matviienko, M.V. (2021). Sotsialna vidpovidalnist yak instrument staloho rozvytku [Social responsibility as a tool for sustainable development]. In *Proceedings of the 8th International Congress 'Sustainable Development: Environmental Protection. Energy Efficiency. Balanced Nature Management'*. URL: https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/12/136-1.pdf

11. Nahara, M. (2022). Prohresyvni biznes-modeli: dominuvannia tsinnostei Industrii 5.0 [Progressive business models: The dominance of Industry 5.0 values]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 45. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-38

12. Romanyshyn, Yu. (2024). Rozvytok osvity v konteksti Industrii 5.0 [Development of education in the context of Industry 5.0]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Pedahohichni nauky – Scientific Works of the Interregional Academy of Personnel Management. Pedagogical Sciences*, 3 (62), 24–28. URL: https://doi.org/10.32689/maup.ped.2024.3.4

13. Rudan, V.Ya., & Pidhaiets, S.V. (2024). Industriia 5.0 yak instrument zabezpechennia efektyvnoho rozvytku ukrainskykh pidpryiemstv u period voiennykh vyklykiv [Industry 5.0 as a tool for ensuring the effective development of Ukrainian enterprises during wartime challenges]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Seriia: ekonomika ta upravlinnia – Problems of Modern Transformations. Series: Economics and Management*, 12. URL: https://doi.org/10.54929/2786-5738-2024-12-03-07

14. Stasevych, S.P., Makhniak, A.Ya., & Shulakov, O.V. (2026). Kontseptsii Industriia 5.0 ta Suspilstvo 5.0 [The concepts of Industry 5.0 and Society 5.0]. *Efektyvna ekonomika – Efektyvna Ekonomika*, 5. URL: https://doi.org/10.32702/2307-2105.2026.5.186

15. Bushuyev, S., Bushuyeva, N., Kozlov, V., et al. (2024). Development maturity of educational institutions in Industry 5.0: An evaluation framework. *Management of Development of Complex Systems*, 58, 110–118. URL: https://doi.org/10.32347/2412-9933.2024.58.110-118

16. *Global survey report: The contribution of higher education institutions to lifelong learning* (2022). World Conference on Higher Education (3rd ed., Barcelona, Spain). URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381925

17. UNESCO. (2020). *Education for sustainable development: A roadmap*. UNESCO. URL: https://doi.org/10.54675/YFRE1448

Дата першого надходження статті до видання: 14.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.05.2026

УДК 378.016:621.3:502.171:620.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1374-1390

Скрипко Сергій Олександрович старший викладач кафедри технологічної освіти та інформатики Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, м. Чернігів, https://orcid.org/0009-0005-1726-818X

КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ БЛОКУ ЕЛЕКТРОТЕХНІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Анотація. У статті висвітлено проблему формування культури енергозбереження студентів педагогічних спеціальностей в умовах модернізації вищої освіти та зростання суспільної потреби у впровадженні принципів енергоефективності й сталого розвитку. Обґрунтовано доцільність використання компетентнісного підходу як методологічної основи професійної підготовки майбутніх учителів технологій та викладачів професійної освіти. Наголошено, що сучасний фахівець повинен володіти не лише професійними знаннями й уміннями, а й сформованою культурою раціонального використання енергетичних ресурсів, здатністю впроваджувати енергоощадні технології та формувати відповідні цінності в учнівської молоді.

Визначено критерії, показники та рівні її сформованості у студентів спеціальностей 014.10 «Середня освіта (Трудове навчання та технології)» та 015.38 «Професійна освіта (Транспорт)». Розкрито можливості дисциплін електротехнічного циклу щодо формування знань про раціональне використання електричної енергії, розвитку енергоощадного мислення та набуття практичних навичок енергозбереження.

Представлено результати педагогічного експерименту, спрямованого на перевірку ефективності впровадження комплексу педагогічних заходів, що передбачали інтеграцію енергозберігального змісту в лекційні, лабораторно-практичні заняття, проєктну та самостійну роботу студентів. Проведена діагностика дала змогу встановити вихідний рівень сформованості культури енергозбереження та оцінити динаміку його змін після реалізації розробленої методики. Результати контрольного етапу експерименту засвідчили позитивні зміни в структурі рівнів сформованості культури енергозбереження. Це підтверджує ефективність запропонованого підходу та його позитивний вплив на формування відповідального ставлення студентів до використання енергетичних ресурсів.

Доведено, що реалізація компетентнісного підходу у процесі вивчення електротехнічних дисциплін сприяє підвищенню рівня сформованості культури

енергозбереження, розвитку професійно значущих якостей майбутніх педагогів та їхньої готовності до впровадження принципів енергоефективності в освітню і професійну діяльність.

Ключові слова: культура енергозбереження, технологічна освіта, блок електротехнічних дисциплін, енергоощадні технології**.**

Skrypko Serhiy Oleksandrovych Senior Lecturer at the Department of Technological Education and Informatics, T. H. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium", Chernihiv, https://orcid.org/0009-0005-1726-818X

COMPETENCE-BASED APPROACH TO DEVELOPING AN ENERGY-SAVING CULTURE IN THE PROCESS OF STUDYING ELECTRICAL ENGINEERING DISCIPLINES.

Abstract. The article highlights the issue of developing an energy-saving culture among students of pedagogical specialties in the context of higher education modernization and the growing social demand for the implementation of energy efficiency principles and sustainable development. The expediency of applying the competence-based approach as a methodological foundation for the professional training of future technology teachers and vocational education instructors is substantiated. It is emphasized that a modern specialist should possess not only professional knowledge and skills but also a well-developed culture of rational energy consumption, the ability to implement energy-saving technologies, and the capacity to foster corresponding values among school students.

The criteria, indicators, and levels of energy-saving culture formation among students majoring in 014.10 Secondary Education (Labour Training and Technologies) and 015.38 Vocational Education (Transport) have been determined. The potential of electrical engineering disciplines for developing knowledge of rational electricity consumption, energy-efficient thinking, and practical energy-saving skills is revealed.

The results of a pedagogical experiment aimed at verifying the effectiveness of implementing a set of pedagogical measures are presented. These measures included the integration of energy-saving content into lectures, laboratory and practical classes, project-based activities, and students' independent work. The diagnostic assessment made it possible to determine the initial level of energy-saving culture formation and evaluate its dynamics after the implementation of the proposed methodology. The results of the control stage of the experiment demonstrated positive changes in the structure of energy-saving culture levels. This confirms the effectiveness of the proposed approach and its positive impact on developing students' responsible attitude toward the use of energy resources.

It has been proved that the implementation of the competence-based approach in the process of studying electrical engineering disciplines contributes to enhancing the level of energy-saving culture, developing professionally significant qualities of future

teachers, and increasing their readiness to implement energy efficiency principles in educational and professional activities.

Keywords: energy-saving culture, technology education, electrotechnical disciplines block, energy-saving technologies.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується зростанням потреби в раціональному використанні енергетичних ресурсів, підвищенні енергоефективності виробництва та впровадженні принципів сталого розвитку в усі сфери життєдіяльності людини. Особливої актуальності проблема енергозбереження набула в Україні в умовах енергетичної кризи, спричиненої руйнуванням об'єктів енергетичної інфраструктури, дефіцитом енергетичних ресурсів та необхідністю забезпечення енергетичної безпеки держави.

За таких умов культура енергозбереження розглядається не лише як складова екологічної свідомості особистості, а й як важливий чинник економічної стабільності та національної безпеки.

Важлива роль у формуванні енергозберігаючого світогляду молоді належить педагогам, які мають бути не лише носіями відповідних знань, а й провідниками ідей раціонального використання енергетичних ресурсів. У зв'язку з цим особливого значення набуває підготовка майбутніх учителів технологій та викладачів закладів фахової передвищої освіти, здатних реалізовувати принципи енергоефективності у професійній діяльності та формувати відповідні цінності у здобувачів освіти.

Значний потенціал для формування культури енергозбереження мають дисципліни електротехнічного циклу, оскільки їх зміст безпосередньо пов'язаний із питаннями виробництва, передачі, розподілу та використання електричної енергії, експлуатації електротехнічного обладнання та впровадження сучасних енергоощадних технологій. Проте практика підготовки студентів спеціальностей 014.10 «Середня освіта (Трудове навчання та технології)» та 015.38 «Професійна освіта (Транспорт)» свідчить, що потенціал електротехнічних дисциплін у формуванні культури енергозбереження використовується недостатньо повно. У навчальному процесі переважає засвоєння технічних знань, тоді як питання формування ціннісного ставлення до енергетичних ресурсів, розвитку енергоощадної поведінки та готовності до впровадження енергоефективних рішень часто залишаються поза належною увагою.

Таким чином, актуальність проблеми, суспільний запит на підготовку педагогів, здатних реалізовувати принципи енергоефективності, а також недостатній рівень сформованості культури енергозбереження у значної частини студентів зумовлюють необхідність дослідження можливостей електротехнічних дисциплін як засобу формування культури енергозбереження майбутніх фахівців педагогічного профілю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування культури енергозбереження та енергоефективної компетентності майбутніх педагогів є актуальним напрямом сучасних педагогічних досліджень. Значна кількість наукових праць присвячена питанням екологічної та енергетичної освіти, розвитку енергетичної грамотності молоді, а також пошуку ефективних методик підготовки здобувачів освіти до раціонального використання енергетичних ресурсів.

Аналіз останніх публікацій засвідчує, що значна кількість наукових праць присвячена питанням екологізації освіти. Зокрема, результати наукових досліджень закордонних авторів, а саме Jacob A. Awolesi переконливо доводять: успішне впровадження принципів енергоефективності в сучасному суспільстві неможливе лише шляхом технічних рішень. Воно потребує чіткого поєднання освітніх, технологічних, економічних та соціальних чинників. Jacob A. Awolesi поєднує технічний прогрес в галузі енергетичних систем із соціальними науками, аналізує, як державна політика, інновації та споживча поведінка впливають на формування культури енергозбереження.

У вітчизняному науковому середовищі ця проблематика розглядається крізь призму компетентнісного та системного підходів на різних рівнях освіти. Процес формування базової енергозбережувальної компетентності учнів закладів загальної середньої освіти ґрунтовно досліджувала М. Цапенко. Різні аспекти розвитку енергетичної грамотності й компетентності майбутніх фахівців професійної та вищої технічної освіти висвітлено у працях О. Глущенко, Н. Кулалаєвої та В. Купрієвич.

Вагомим прикладом є науковий внесок Андрія Каленського, який розробив та теоретично обґрунтував цілісну педагогічну модель формування енергоефективної компетентності (на прикладі будівельної галузі). Науковець запропонував архітектуру моделі, яка логічно охоплює цільовий, методологічний, змістовий, навчально-модельований та результативно-оцінювальний блоки [1]. У структурі компетентності А. А. Каленський виокремлює мотиваційний, когнітивний, діяльнісний і рефлексивний компоненти.

Важливий вектор підготовки вчителів фізичного профілю досліджував А. М. Андрєєв, який обґрунтував необхідність поєднання глибокої теоретичної підготовки студентів із практичною діяльністю в спеціалізованих навчально-наукових лабораторіях енергозбереження [2], що забезпечує міцний зв'язок між фундаментальною наукою та її прикладним значенням. Учений обґрунтував необхідність цілеспрямованої підготовки педагогів до здійснення енергоефективної діяльності та виховання в учнів культури раціонального використання енергетичних ресурсів. В умовах сьогодення особливої гостроти набувають праці М. А. Вайнтрауба, який безпосередньо досліджував формування культури енергоефективності та енергозбереження у майбутніх фахівців педагогічного профілю в умовах сучасних викликів, зокрема енергетичної кризи та воєнного стану [3]. Модель М. А. Вайнтрауба інтегрує

нормативно-правове забезпечення, теоретичну базу та сучасні освітніх технології, акцентуючи увагу на розвитку особистісної відповідальності майбутнього вчителя.

Наступним логічним складником неперервної освіти є система підвищення кваліфікації. У цьому контексті значимими є праці Л. О. Клименко, яка досліджувала енергозберігаючу освіту педагогів у системі післядипломної освіти [4]. Л. О. Клименко розглядає проблему енергозберігаючої освіти педагогів та формування енергозберігаючих компетентностей учителів у системі післядипломної педагогічної освіти. Науковець обґрунтувала необхідність інтеграції питань енергозбереження в професійну підготовку педагогічних кадрів, визначила основні завдання енергозберігаючої освіти та підкреслила важливість формування у вчителів знань, умінь і ціннісних орієнтацій, спрямованих на раціональне використання енергетичних ресурсів. Особливу увагу авторка приділила розвитку енергозберігаючих компетентностей як складової професійної культури сучасного педагога. Основна ідея дослідниці полягає в тому, що сучасний учитель має бути транслятором ідей енергоефективності, реалізуючи принципи сталого розвитку як у власній професійній діяльності, так і в процесі виховання учнівської молоді.

Водночас аналіз наукових джерел свідчить, що недостатньо дослідженими залишаються питання формування культури енергозбереження саме у студентів технологічної засобами освітніх технологій, проєктної діяльності та практико-орієнтованого навчання. Потребують подальшого наукового обґрунтування педагогічні умови, методи та моделі підготовки майбутніх учителів технологій та викладачів закладів фахової передвищої освіти до здійснення енергозберігаючої діяльності та виховання екологічно відповідальної поведінки здобувачів освіти. Саме це зумовлює актуальність подальших досліджень у зазначеному напрямі.

Мета статті – обґрунтувати педагогічний потенціал дисциплін електротехнічного циклу щодо формування культури енергозбереження майбутніх учителів технологій та викладачів закладів фахової передвищої освіти, визначити структурні компоненти культури енергозбереження та експериментально перевірити ефективність впровадження комплексу педагогічних заходів, спрямованих на підвищення рівня її сформованості у студентів спеціальностей 014.10 «Середня освіта (Трудове навчання та технології)» та 015.38 «Професійна освіта (Транспорт)».

Виклад основного матеріалу. Важливим зовнішнім орієнтиром для вітчизняної вищої освіти є Європейський зелений курс (European Green Deal)[5]. Україна, намагаючись отримати членство в ЄС та стати повноправним учасником європейського співтовариства, поступово імплементує його базові принципи, серед яких ключовими є: досягнення кліматичної нейтральності (нульового рівня викидів парникових газів); масштабне впровадження енергоефективних технологій у будівництві, промисловості, транспорті та побуті.

Відповідно, сучасний випускник закладу освіти повинен усвідомлювати, що енергоефективність – це світовий тренд, працюючи в навчальних закладах йому необхідно буде не тільки самому раціонально використовувати енергетичні ресурси в професійній діяльності, а також впроваджувати розвиток компетентностей у сфері енергоефективності на своїх заняттях для учнів[6].

Проте найбільш критичним, мотивуючим та форс-мажорним чинником сьогодення для України стали колосальні руйнування об'єктів критичної інфраструктури, магістральних мереж та генерації (теплових, гідро- та атомних електростанцій) внаслідок системних ракетних ударів. Ці події докорінно змінили сприйняття проблеми енергозбереження в суспільстві. Економія електричної енергії та палива перестала бути абстрактною теоретичною концепцією з підручників екології чи питанням виключно фінансової вигоди окремого споживача[7].

В умовах дефіциту потужності в об'єднаній енергосистемі України ощадливе використання кожної одиниці потужності та кожної кіловат-години енергії трансформувалося в елемент національної безпеки та прояв громадянської відповідальності і патріотизму[8]. Свідоме зниження навантаження на мережу є прямою допомогою енергетичним компаніям та ремонтним бригадам, які здійснюють відновлення пошкодженого обладнання.

Інтеграція цього контексту в освітній процес має глибокий виховний потенціал. Коли на заняттях з електротехнічних дисциплін викладач апелює до реальних графіків навантаження енергосистеми країни, демонструє дефіцит потужності в реальному часі та пропонує розрахувати, як вимкнення чи перенесення роботи одного промислового або побутового пристрою впливає на стабільність локального енергетичного вузла, навчання набуває життєвої гостроти й актуальності. Студенти починають бачити за сухими математичними моделями та схемами заміщення реальні процеси життєзабезпечення міст, що суттєво підвищує їхню професійну мотивацію та прискорює формування культури енергозбереження[9].

Культура енергозбереження розглядається як інтегрована якість особистості, що поєднує знання про енергетичні ресурси, усвідомлення необхідності їх раціонального використання, сформовані практичні вміння та готовність до впровадження енергоефективних технологій у професійній діяльності й повсякденному житті.

В умовах сучасних викликів, пов’язаних із необхідністю раціонального використання енергетичних ресурсів, особливого значення набуває формування культури енергозбереження у майбутніх вчителів технологій, викладачів закладів фахової передвищої освіти та майстрів виробничого навчання. Одним із найбільш ефективних шляхів вирішення цього завдання є інтеграція питань енергоефективності та енергозбереження в зміст електротехнічної підготовки здобувачів освіти. Блок електротехнічних дисциплін охоплює вивчення електротехніки, практикуму з електромонтажних робіт, експлуатації ремонту

електропобутової техніки та ручного електроінструменту. Саме під час опанування цих дисциплін студенти отримують знання про виробництво, передачу, розподіл і споживання електричної енергії, монтаж електричних схем та приладів, користування електроприладами, що створює сприятливі умови для формування відповідального ставлення до використання енергоресурсів.

Культуру енергозбереження майбутніх учителів технологій та майстрів виробничого навчання доцільно розглядати як інтегровану особистісно-професійну якість, що забезпечує усвідомлене, відповідальне та раціональне використання енергетичних ресурсів у побутовій, освітній та виробничій діяльності. У її структурі доцільно виокремити три взаємопов'язані компоненти: ціннісно-мотиваційний, когнітивний та діяльнісно-практичний компонент.

Ціннісно-мотиваційний компонент є системо утворюючим елементом культури енергозбереження, оскільки визначає ціннісні орієнтації, мотиви та професійні установки майбутнього педагога. Формування цього компонента передбачає усвідомлення студентами значущості енергозбереження як важливої умови сталого розвитку суспільства, екологічної безпеки та енергетичної незалежності держави. Для майбутніх учителів технологій та майстрів виробничого навчання енергозбереження виступає не лише засобом економії ресурсів, а й важливим напрямом професійної діяльності, пов'язаним із вихованням у здобувачів освіти ощадливого ставлення до енергії, матеріалів та обладнання. Мотиваційна складова охоплює прагнення до впровадження енергоефективних технологій у навчально-виробничий процес, популяризації принципів раціонального природокористування та формування екологічно відповідальної поведінки учнів.

Когнітивний компонент становить систему знань, необхідних для реалізації енергоощадної діяльності в освітньому та виробничому середовищі. Він включає знання про фізичні основи енергетичних процесів, принципи функціонування електротехнічного обладнання, сучасні технології енергозбереження та підвищення енергоефективності. Важливе місце займають знання про способи раціонального використання електричної та теплової енергії, особливості експлуатації електропобутової техніки, ручного електроінструменту, виробничого обладнання, а також про можливості використання відновлюваних джерел енергії. Наявність таких знань забезпечує здатність майбутнього педагога аналізувати енергетичні процеси, оцінювати рівень енергоспоживання та обґрунтовувати доцільність застосування енергоощадних рішень у професійній діяльності.

Діяльнісно-практичний компонент характеризує готовність майбутніх учителів технологій та майстрів виробничого навчання застосовувати набуті знання й цінності у практичній діяльності. Він охоплює навички раціональної експлуатації обладнання, використання контрольно-вимірювальних приладів для визначення параметрів енергоспоживання, проведення елементарного енергетичного моніторингу та оцінювання ефективності використання ресурсів.

До його складу також входять уміння організовувати навчально-виробничу діяльність на засадах енергозбереження, здійснювати добір енергоефективного обладнання та технологій, розробляти і реалізовувати освітні проєкти з енергоощадної тематики. Особливого значення набуває готовність майбутнього педагога формувати культуру енергозбереження в учнів шляхом інтеграції відповідного змісту у навчальні дисципліни та виробниче навчання.

Окреслені компоненти є взаємопов'язаними та складниками єдиної цілісної системи[10]. Сформованість лише одного з них не забезпечує належного рівня культури енергозбереження. Так, ґрунтовні знання про енергоефективність без відповідної мотивації не гарантують їх практичного застосування, тоді як позитивне ставлення до енергозбереження без необхідної фахової підготовки унеможливлює ефективну реалізацію енергоощадних заходів. Тому під час професійної підготовки майбутніх учителів технологій та майстрів виробничого навчання необхідно забезпечити комплексний розвиток всіх цих компонентів культури енергозбереження, що сприятиме їхній готовності до впровадження принципів енергоефективності у професійну та освітню діяльність.

Принцип енергозбереження при викладанні дисципліни «Електротехніка» є важливою складовою сучасної професійної підготовки майбутніх педагогів. Його реалізація спрямована на формування у студентів системного розуміння процесів виробництва, передачі та споживання електричної енергії, а також усвідомлення необхідності її раціонального використання в умовах зростаючого енергетичного навантаження та глобальних екологічних викликів.

Сутність принципу енергозбереження при вивченні електротехніки полягає в інтеграції знань про енергоефективність у зміст навчальної дисципліни та спрямуванні навчального процесу на формування енергозберігаючого мислення. Це передбачає не лише засвоєння теоретичних положень електротехніки, а й розвиток умінь аналізувати енергетичні процеси, визначати втрати електроенергії та знаходити шляхи їх мінімізації.

Реалізація принципу енергозбереження у процесі викладання електро-техніки здійснюється через кілька взаємопов’язаних напрямів.

По-перше, формування у студентів базових знань про фізичні основи електричних процесів, зокрема про закон Ома, потужність електричного струму, втрати енергії в провідниках, трансформаторах та електричних колах змінного струму. Розуміння цих процесів є основою для усвідомлення причин енергетичних втрат та способів їх зменшення.

По-друге, впровадження задач енергоефективного змісту у навчальний процес. Це можуть бути розрахункові та прикладні завдання, пов’язані з визначенням втрат електроенергії, вибором оптимальних режимів роботи електричних кіл, порівнянням ефективності різних електротехнічних рішень та аналізом енергоспоживання побутових і промислових пристроїв.

По-третє, використання лабораторних робіт як засобу формування енергозберігаючої компетентності. Під час виконання лабораторних робіт

студенти досліджують реальні електричні кола, вимірюють параметри енергоспоживання, аналізують втрати потужності та пропонують шляхи підвищення енергоефективності електротехнічних систем. Однією з складових професійної підготовки майбутніх учителів технологій є лабораторні та практичні роботи з вивчення структури та будови сонячних електричних станцій та дослідження їх ефективності функціонування в різних умовах, які забезпечують тісний зв'язок теорії з практикою[2]. Вони сприяють закріпленню теоретичних знань, розвитку дослідницьких умінь, формуванню навичок вимірювання електричних величин, розвитку самостійності, технічного мислення та вмінню аналізувати результати експериментальної діяльності. Саме в лабораторних умовах студенти отримують можливість безпосередньо досліджувати роботу сонячних панелей, оцінювати ефективність їх функціонування та визначати чинники, що впливають на вироблення електроенергії.

Одним із базових лабораторних досліджень є вивчення будови та принципу роботи фотоелектричних елементів. Під час виконання таких робіт студенти ознайомлюються з конструкцією сонячної панелі, досліджують фізичну природу фотоелектричного ефекту, аналізують залежність її роботи від рівня освітленості, а також визначають вплив кута нахилу панелі на ефективність генерації електроенергії. Подібні дослідження формують у майбутніх педагогів цілісне уявлення про процес перетворення сонячної енергії в електричну.

У процесі лабораторних занять студенти також можуть визначати кількість електроенергії, виробленої сонячною панеллю за певний проміжок часу, що дозволяє їм на практиці оцінювати енергоефективність систем відновлюваної енергетики.

Важливим напрямом дослідницької діяльності є порівняння сонячної енергетики з традиційними джерелами енергії. У межах таких робіт студенти аналізують рівень енергоспоживання, порівнюють витрати електроенергії, оцінюють економічну доцільність використання різних джерел енергії, а також досліджують їхній екологічний вплив. Це сприяє формуванню екологічної свідомості та відповідального ставлення до природних ресурсів.

По-четверте, застосування проблемного та дослідницького навчання, яке передбачає моделювання реальних виробничих ситуацій. Студенти аналізують конкретні інженерні задачі, пов'язані з енергозбереженням, наприклад оптимізацію роботи електродвигунів, зменшення втрат у мережах або підвищення коефіцієнта корисної дії електроустановок. Вивчення конструкції та робочих характеристик трансформаторів, асинхронних та синхронних двигунів дозволяє наочно продемонструвати яким чином і де саме відбуваються втрати.

По-п'яте, інтеграція проєктної діяльності, що дозволяє студентам розробляти індивідуальні або групові проєкти з енергозбереження[11]. Це можуть бути моделі енергоефективних електричних систем, аналіз енергоспоживання навчальних закладів або розробка рекомендацій щодо зниження витрат електроенергії в побуті.

Для самостійної роботи можна запропонувати такі проєкти: «Енергетичний аудит власного житла»; «Шляхи економії електроенергії в закладі освіти»; «Порівняльний аналіз LED-освітлення та ламп розжарювання»; «Сонячні електростанції для приватного будинку»; «Система "Розумний будинок" як засіб енергозбереження»; «Електромобілі та їх вплив на енергетичну безпеку».

Під час роботи над проєктами студенти навчаються збирати інформацію, аналізувати технічні характеристики обладнання, проводити економічні розрахунки та пропонувати практичні рішення щодо підвищення енергоефективності. Такі проєкти сприяють розвитку дослідницьких умінь і формуванню відповідального ставлення до використання енергетичних ресурсів. Практична робота з такими компонентами наочно демонструє здобувачам освіти, що енергозбереження забезпечується не обмеженням комфорту, а алгоритмізацією та автоматизацією процесів.

Важливим аспектом є також формування ціннісного ставлення до електроенергії як стратегічного ресурсу. У процесі навчання необхідно акцентувати увагу на екологічних наслідках нераціонального використання електроенергії, її вартості та значенні для сталого розвитку суспільства.

Отже, принцип енергозбереження у викладанні дисципліни «Електротехніка» забезпечує інтеграцію технічних знань із формуванням екологічної свідомості та професійної відповідальності майбутніх педагогів. Його реалізація сприяє підготовці компетентного спеціаліста, здатного ефективно застосовувати електротехнічні знання для підвищення енергоефективності в педагогічній діяльності та повсякденному житті.

Принцип енергозбереження у процесі викладання дисципліни «Ремонт та експлуатація електропобутової техніки та ручного електроінструменту» є одним із ключових дидактичних орієнтирів сучасної підготовки майбутніх педагогів, адже всі ці елементи вивчаються на уроках технологій. Його реалізація передбачає не лише засвоєння студентами технічних знань і практичних умінь щодо ремонту обладнання, а й формування свідомого ставлення до раціонального використання електроенергії, підвищення енергоефективності побутових приладів та інструментів.

Сутність принципу енергозбереження полягає в інтеграції енергоефективного підходу у всі етапи навчального процесу: від вивчення теоретичних основ до виконання лабораторно-практичних робіт. Студенти мають усвідомлювати, що правильна експлуатація та своєчасний ремонт електропобутової техніки безпосередньо впливають на рівень енергоспоживання, тривалість служби приладів та загальну економію ресурсів[12].

У процесі викладання дисципліни реалізація принципу енергозбереження передбачає:

- формування у студентів системи знань про електричні характеристики електропобутової техніки та ручного електроінструменту, зокрема про класи

енергоефективності, режими роботи, втрати енергії та фактори, що впливають на споживання електроенергії;

- забезпечення практичної спрямованості навчання через виконання завдань, пов'язаних з діагностикою несправностей, оптимізацією роботи приладів та відновленням їх енергоефективних параметрів після ремонту. Особлива увага приділяється формуванню навичок виявлення причин надмірного енергоспоживання;
- використання проблемно-орієнтованого навчання, яке передбачає аналіз реальних виробничих ситуацій, де студенти повинні запропонувати способи зменшення енергетичних втрат у роботі техніки або інструментів;
- впровадження проєктних технологій навчання, що дозволяє студентам розробляти міні проєкти з підвищення енергоефективності побутових пристроїв, модернізації електрообладнання або раціонального використання електроенергії в побуті та на виробництві.

Отже, принцип енергозбереження у викладанні дисципліни «Ремонт та експлуатація електропобутової техніки та ручного електроінструменту», «Практикум з електромонтажних робіт» виступає як основа підготовки майбутніх фахівців, що поєднує технічну, екологічну та ціннісну складові педагогічної освіти.

Таким чином, блок електротехнічних дисциплін має значний потенціал для формування культури енергозбереження майбутніх фахівців.

Для визначення рівня сформованості культури енергозбереження здобувачів освіти було проведено анкетування серед студентів. У констатувальному етапі педагогічного експерименту взяли участь 86 студентів спеціальності 014.10 Середня освіта (Трудове навчання та технології) та 015.38 Професійна освіта (Транспорт) які вивчають блок електротехнічних дисциплін. Метою дослідження було визначення початкового рівня сформованості культури енергозбереження за допомогою діагностичної анкети, що включала 20 запитань когнітивного, мотиваційного та діяльнісного спрямування. За результатами анкетування було встановлено розподіл студентів за рівнями сформованості культури енергозбереження.

За результатами анкетування було визначено три рівні сформованості культури енергозбереження: високий (творчо-інтегральний) рівень характеризується ґрунтовними знаннями, стійкою мотивацією до енергозбереження та активним використанням енергоефективних технологій, середній (репродуктивно-дієвий) рівень передбачає достатній обсяг знань та часткове застосування енергозберігальних практик та низький (фрагментарно-пасивний) рівень виявляється у фрагментарних знаннях та відсутності сформованої потреби в раціональному використанні електроенергії.

Результати визначення рівня сформованості культури енергозбереження студентів подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Рівень сформованості культури енергозбереження студентів спеціальності 014.10 Середня освіта (Трудове навчання та технології) та 015.38 Професійна освіта (Транспорт) протягом проведення констатувального експерименту

Рівень сформованості культури енергозбереження	**Кількість студентів**	**Відсоток,%**
Низький рівень	29	33,8
Середній рівень	42	48,8
Високий рівень	15	17,4
Всього	86	100

Аналіз отриманих результатів свідчить, що лише **15 студентів (17,4 %)** продемонстрували високий рівень сформованості культури енергозбереження. Для цієї групи характерні ґрунтовні знання щодо раціонального використання електричної енергії, усвідомлення важливості енергоефективності для сталого розвитку суспільства, наявність сформованих практичних навичок економного використання електроенергії в побуті та готовність популяризувати принципи енергозбереження серед оточуючих.

Найбільшу групу склали студенти із **середнім рівнем сформованості культури енергозбереження — 42 особи (48,8 %).** Вони володіють базовими знаннями про енергозбереження, розуміють важливість раціонального використання енергетичних ресурсів та частково застосовують енергоощадні практики у повсякденному житті. Водночас їхня діяльність у сфері енергозбереження має переважно ситуативний характер і потребує подальшого розвитку.

До групи з **низьким рівнем сформованості культури енергозбереження** увійшло **29 студентів (33,8 %).** Для них характерні фрагментарні знання про сучасні енергоощадні технології, недостатнє усвідомлення значення енергозбереження для особистого добробуту та енергетичної безпеки держави, а також відсутність стійких навичок раціонального використання електроенергії.

Отримані результати засвідчили, що понад третина опитаних студентів не має достатнього рівня сформованості культури енергозбереження, а частка студентів із високим рівнем становить менше п'ятої частини вибірки. Це свідчить про необхідність цілеспрямованого впровадження в освітній процес спеціально організованої системи роботи з формування культури енергозбереження під час вивчення електротехнічних дисциплін.

Таким чином, результати констатувального етапу експерименту підтвердили актуальність проблеми дослідження та стали підставою для розроблення й упровадження комплексу педагогічних заходів, спрямованих на підвищення рівня енергозберігальної культури студентів засобами електротехнічної підготовки.

Упродовж вивчення дисципліни «Електротехніка» було впроваджено комплекс педагогічних заходів які здійснювалися під час формувального етапу експерименту: виконання енергетичних розрахунків під час лабораторних робіт; аналіз енергоспоживання побутових електроприладів; виконання проєктів з енергоефективності житла; розрахунок економічної ефективності енергозберігальних технологій; проведення тематичних дискусій щодо енергетичної безпеки України; виконання практичних робіт з використанням реальних тарифів на електроенергію.

Після завершення формувального етапу експерименту було проведено повторне анкетування 86 студентів з метою визначення ефективності впроваджених педагогічних заходів щодо формування культури енергозбереження під час вивчення блоку електротехнічних дисциплін.

Повторна діагностика дозволила встановити суттєві зміни в рівнях сформованості культури енергозбереження студентів.

Результати визначення рівня сформованості культури енергозбереження студентів на контрольному етапі подано в таблиці 2.

Таблиця 2

Рівень сформованості культури енергозбереження студентів спеціальності 014.10 Середня освіта (Трудове навчання та технології) та 015.38 Професійна освіта (Транспорт) на контрольному етапі експерименту

Рівень сформованості культури енергозбереження	**Кількість студентів**	**Відсоток,%**
Низький рівень	11	12,8
Середній рівень	40	46,5
Високий рівень	35	40,7
Всього	86	100

Отримані результати свідчать про значне зростання кількості студентів із високим рівнем сформованості культури енергозбереження. До цієї групи було віднесено 35 осіб (40,7 %), що на 20 студентів більше порівняно з констатувальним етапом дослідження. Студенти цієї групи продемонстрували системні знання щодо раціонального використання електричної енергії, усвідомлення важливості енергозбереження для енергетичної безпеки держави, а також готовність застосовувати енергоефективні технології у професійній діяльності та повсякденному житті.

Середній рівень сформованості культури енергозбереження виявлено у 40 студентів (46,5 %). Респонденти цієї групи володіють достатнім обсягом знань з питань енергоефективності та демонструють позитивне ставлення до енергозберігальної діяльності, хоча ще потребують подальшого вдосконалення практичних навичок.

Особливо важливим результатом експерименту стало зменшення кількості студентів із низьким рівнем сформованості культури енергозбереження до 11 осіб (12,8 %). Порівняно з початковими результатами їхня кількість зменшилася на 18 студентів, що свідчить про ефективність запропонованої методики що відображено на рис.1.

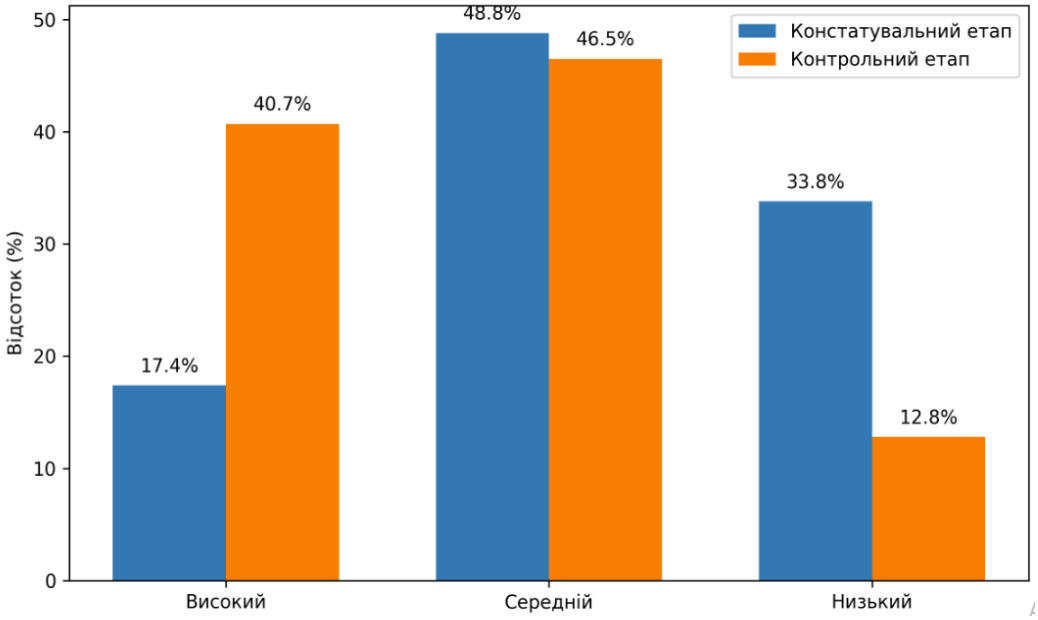

Рис. 1 Розподіл респондентів по рівнях сформованості культури енергозбереження для студентів спеціальностей 014.10 Середня освіта (Трудове навчання та технології) та 015.38 Професійна освіта (Транспорт) на констатувальному етапі та контрольному.

Порівняння результатів констатувального та контрольного етапів показало позитивну динаміку формування культури енергозбереження студентів. Аналіз результатів свідчить про збільшення частки студентів із високим рівнем сформованості культури енергозбереження на 22,5 %, тоді як кількість студентів із низьким рівнем зменшилася на 25 %. Це підтверджує ефективність інтеграції питань енергозбереження у зміст електротехнічних дисциплін.

На основі результатів діагностики рівнів сформованості культури енергозбереження здобувачів освіти доцільним є впровадження диференційованого підходу до організації педагогічного впливу. Такий підхід передбачає врахування індивідуальних особливостей здобувачів та спрямування освітнього процесу на підвищення їхньої енергозберігаючої компетентності відповідно до виявленого рівня.

Для здобувачів освіти з високим рівнем сформованості культури енергозбереження характерними є усвідомлені знання, сформовані ціннісні орієнтації та стабільна енергозберігаюча поведінка. У роботі з цією групою акцент робиться на розвитку їхнього потенціалу як активних суб'єктів освітнього процесу. Рекомендовано залучати таких здобувачів до ролі консультантів або

наставників для однолітків із нижчим рівнем сформованості, організовувати їхню участь у розробленні та реалізації енергоефективних проєктів у закладі освіти. Доцільним є виконання дослідницьких завдань, пов'язаних із моніторингом енергоспоживання та аналізом ефективності заходів з енергозбереження, а також участь у конкурсах, конференціях і проєктних заходах відповідної тематики. Важливим є подальше розширення їхніх знань про сучасні енерготехнології та відновлювані джерела енергії.

Здобувачі освіти із середнім рівнем сформованості культури енергозбереження мають базові знання, однак їхня енергозберігаюча поведінка є недостатньо систематизованою. Основною метою роботи з цією групою є закріплення знань і формування стійких практичних навичок раціонального використання енергоресурсів. Рекомендовано виконання практичних завдань за чіткими алгоритмами, участь у навчальних проєктах під керівництвом викладача, систематичне формування навичок аналізу власного енергоспоживання в побуті та навчальній діяльності. Ефективним є використання інтерактивних методів навчання, зокрема кейсів, навчальних квестів та симуляцій, а також регулярне обговорення проблем енергозбереження у навчальному процесі.

Для здобувачів освіти з низьким рівнем сформованості культури енергозбереження характерними є фрагментарні знання та відсутність стійких практичних навичок. У роботі з цією групою пріоритетним є формування базової мотивації до енергозбереження та засвоєння елементарних знань. Доцільним є проведення пропедевтичних занять з основ енергозбереження, використання наочних матеріалів і демонстрацій, що ілюструють втрати енергії та наслідки її нераціонального використання. Важливим є формування простих щоденних енергозберігаючих звичок, таких як вимикання електроприладів та раціональне використання ресурсів. Також ефективним є виконання коротких практичних завдань за зразком та мотиваційні бесіди на основі реальних життєвих ситуацій.

Таким чином, диференційований підхід до формування культури енергозбереження дозволяє забезпечити поетапний розвиток знань, умінь і ціннісних орієнтацій здобувачів освіти та підвищити ефективність освітнього процесу загалом.

Висновки. Проведене дослідження підтвердило актуальність проблеми формування культури енергозбереження майбутніх педагогів в умовах зростання вимог до енергоефективності та сталого розвитку суспільства. Встановлено, що дисципліни електротехнічного циклу мають значний потенціал для формування в студентів знань, ціннісних орієнтацій і практичних навичок раціонального використання енергетичних ресурсів.

Результати констатувального етапу експерименту засвідчили недостатній рівень сформованості культури енергозбереження у значної частини студентів, що підтвердило необхідність удосконалення змісту, форм і методів навчання електротехнічних дисциплін. Для розв'язання цієї проблеми було впроваджено

комплекс педагогічних заходів, спрямованих на інтеграцію енергозберігального змісту в лекційні, лабораторно-практичні та самостійні види роботи студентів.

Таким чином, компетентнісний підхід до формування культури енергозбереження у процесі вивчення електротехнічних дисциплін є важливою складовою професійної підготовки майбутніх педагогів та сприяє розвитку їхньої готовності до впровадження принципів енергоефективності у майбутній професійній діяльності. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розробленні цифрових освітніх ресурсів та методичного забезпечення, спрямованих на формування культури енергозбереження здобувачів освіти різних спеціальностей.

Література:

1. Каленський А. А. Педагогічне моделювання формування енергоефективної компетентності майбутніх кваліфікованих робітників. Педагогічна наука та практика. 2021. Вип. 3 (12). С. 22–30.

2. Андрєєв А. М. Професійна культура у сфері енергозбереження майбутніх учителів фізики: теорія і практика. Науковий вісник. Серія: Педагогічні науки. 2022. Вип. 45. С. 12–19.

3. Вайнтрауб М. А. Формування культури енергоефективності та енергозбереження у майбутніх фахівців педагогічного профілю в умовах сучасних викликів. Професійна освіта. 2023. № 2. С. 54–61.

4. Клименко Л. О. Енергозберігаюча освіта педагогів у системі післядипломної педагогічної освіти. Нова педагогічна думка. 2022. № 1. С. 77–83.

5. Зелений курс Європейського Союзу (European Green Deal) та виклики для України : аналіт. доп. / за ред. Н. М. Андрусевич. Львів : ЕПЛ, 2021. 84 с.

6. Культура енергозбереження як складник професійної компетентності сучасного фахівця / Т. О. Сидоренко та ін. Нові технології навчання. 2024. Вип. 98. С. 87–95.

7. Маляренко В. А. Енергетична безпека та енергоефективність: світові тренди і виклики для України. Енергетика: економіка, технології, екологія. 2022. № 3. С. 15–24.

8. Енергетична стратегія України на період до 2050 року. Київ : Кабінет Міністрів України, 2023. 68 с.

9. Мартинюк О. С. Теоретичні основи викладання електротехнічних дисциплін у закладах вищої освіти. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 286 с

10. Сисоєва С. О. Професійна підготовка майбутнього вчителя: компетентнісний підхід : монографія. Київ : Міленіум, 2019. 384 с.

11. Коберник О. М. Проєктна технологія навчання та її роль у формуванні професійних компетентностей майбутніх педагогів. Науковий вісник. 2019. № 4. С. 112–118.

12. Бурлака В. В. Формування культури енергозбереження студентської молоді в освітньому середовищі закладу вищої освіти. Педагогічні науки. 2021. № 78. С. 34–40.

References

1. Kalenskyi, A. A. (2021). Pedahohichne modeliuvannia formuvannia enerhoefektyvnoi kompetentnosti maibutnikh kvalifikovanykh robitnykiv [Pedagogical modeling of the formation of energy-efficient competence of future skilled workers]. Pedahohichna nauka ta praktyka, 3(12), 22–30. [in Ukrainian].

2. Andrieiev, A. M. (2022). Profesiina kultura u sferi enerhozberezhennia maibutnikh uchyteliv fizyky: teoriia i praktyka [Professional culture in the field of energy saving of future physics teachers: theory and practice]. Naukovyi visnyk. Seriia: Pedahohichni nauky, 45, 12–19. [in Ukrainian].

3. Vaintraub, M. A. (2023). Formuvannia kultury enerhoefektyvnosti ta enerhozberezhennia u maibutnikh fakhivtsiv pedahohichnoho profiliu v umovakh suchasnykh vyklykiv [Formation of energy efficiency and energy saving culture among future pedagogical specialists under modern challenges]. Profesiina osvita, 2, 54–61. [in Ukrainian].

4. Klymenko, L. O. (2022). Enerhozberihaiucha osvita pedahohiv u systemi pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity [Energy-saving education of teachers in the system of postgraduate pedagogical education]. Nova pedahohichna dumka, 1, 77–83. [in Ukrainian].

5. Andrusevych, N. M. (Ed.). (2021). Zelenyi kurs Yevropeiskoho Soiuzu (European Green Deal) ta vyklyky dlia Ukrainy [The European Green Deal and challenges for Ukraine]. Lviv: EPL. [in Ukrainian].

6. Sydorenko, T. O., et al. (2024). Kultura enerhozberezhennia yak skladnyk profesiinoi kompetentnosti suchasnoho fakhivtsia [Energy saving culture as a component of professional competence of a modern specialist]. Novi tekhnolohii navchannia, 98, 87–95. [in Ukrainian].

7. Maliarenko, V. A. (2022). Enerhetychna bezpeka ta enerhoefektyvnist: svitovi trendy i vyklyky dlia Ukrainy [Energy security and energy efficiency: global trends and challenges for Ukraine]. Enerhetyka: ekonomika, tekhnolohii, ekolohiia, 3, 15–24. [in Ukrainian].

8. Enerhetychna stratehiia Ukrainy na period do 2050 roku [Energy Strategy of Ukraine until 2050]. (2023). Kyiv: Cabinet of Ministers of Ukraine. [in Ukrainian].

9. Martyniuk, O. S. (2018). Teoretychni osnovy vykladannia elektrotekhnichnykh dystsyplin u zakladakh vyshchoi osvity [Theoretical foundations of teaching electrical engineering disciplines in higher education institutions]. Kyiv: NPU imeni M. P. Drahomanova. [in Ukrainian].

10. Sysoieva, S. O. (2019). Profesiina pidhotovka maibutnoho vchytelia: kompetentnisnyi pidkhid [Professional training of future teachers: competency-based approach]. Kyiv: Milenium. [in Ukrainian].

11. Kobernyk, O. M. (2019). Proiektna tekhnolohiia navchannia ta yii rol u formuvanni profesiinykh kompetentnostei maibutnikh pedahohiv [Project-based learning technology and its role in the formation of professional competencies of future teachers]. Naukovyi visnyk, 4, 112–118. [in Ukrainian].

12. Burlaka, V. V. (2021). Formuvannia kultury enerhozberezhennia studentskoi molodi v osvitnomu seredovyshchi zakladu vyshchoi osvity [Formation of energy saving culture among students in the educational environment of higher education institutions]. Pedahohichni nauky, 78, 34–40. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 14.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.05.2026

УДК 355.233.2:004.8:378.147

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1391-1400

Сокульська Наталія Богданівна кандидат фізико-математичних наук, доцент, професор кафедри фундаментальних наук Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, https://orcid.org/0000-0002-3425-5517

Гузик Надія Миколаївна кандидат фізико-математичних наук, доцент, професор кафедри фундаментальних наук Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, https://orcid.org/0000-0002-5609-4830

Кмін Віктор Федорович старший викладач ВНЗ кафедри інженерної техніки Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, https://orcid.org/0000-0003-1141-1959

Нагорний Максим Сергійович старший викладач ВНЗ кафедри фундаментальних наук Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, https://orcid.org/0009-0007-4444-1456

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ КУРСАНТАМИ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: РОЗВИТОК ТА РИЗИКИ

Анотація. Стрімкий розвиток цифрових технологій та поширення систем генеративного штучного інтелекту суттєво впливають на сучасний освітній процес. Технології штучного інтелекту дедалі активніше використовуються здобувачами освіти для пошуку інформації, пояснення складних тем, автоматизованого перекладу, створення текстів, розв’язування математичних задач та підготовки навчальних матеріалів. Особливо помітним це явище стало серед курсантів вищих військових навчальних закладів, які навчаються в умовах високої інтенсивності освітнього процесу, значного академічного навантаження та необхідності швидкого засвоєння великого обсягу інформації.

Водночас використання штучного інтелекту в освіті породжує суперечливі тенденції. З одного боку, ШІ може виступати потужним інструментом індивідуалізації навчання, розвитку пізнавальної активності, швидкого доступу до знань і формування навичок самоосвіти. З іншого боку, надмірне або некритичне використання генеративних систем створює ризик зниження самостійності, формального виконання завдань, втрати навичок аналізу та критичного мислення. Особливо небезпечним є використання ШІ не як засобу навчання, а як механізму автоматичного виконання навчальних завдань без осмислення отриманих результатів.

У статті досліджено ставлення курсантів до використання технологій штучного інтелекту у навчальному процесі, визначено основні напрями їх застосування та оцінено вплив ШІ на навчальну мотивацію, самостійність і сприйняття складних дисциплін. Для цього було проведено анонімне опитування 114 курсантів перших–четвертих курсів. Респондентам запропоновано анкету з дванадцяти запитань, пов'язаних із частотою використання ШІ, цілями його застосування, рівнем довіри до відповідей, впливом на успішність, розвитком критичного мислення та академічною доброчесністю.

Результати дослідження показали, що більшість курсантів позитивно оцінюють можливості ШІ як інструменту навчання, особливо для пояснення складного матеріалу, вивчення іноземної мови, підготовки до тестування та структуризації інформації. Водночас значна частина респондентів визнає ризик формування залежності від готових відповідей та зниження рівня самостійної роботи.

Ключові слова: штучний інтелект, військова освіта, курсанти, цифрове навчання, генеративний ШІ, академічна доброчесність, навчальна мотивація.

Sokulska Nataliia Bohdanivna PhD in Physics and Mathematics Sciences, Docent, Associate Professor of Department of Engineering Mechanics of Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy, https://orcid.org/0000-0002-3425-5517

Huzyk Nadiia Mykolayivna PhD in Physics and Mathematics Sciences, Docent, Professor of the Department of Fundamental Sciences of Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy, Lviv, https//orcid.org/0000-0002-5609-4830

Kmin Viktor Fedorovych Senior Lecturer of the Higher Educational Institution, Department of Engineering Equipment of Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy, Lviv, https//orcid.org/0000-0003-1141-1959

Nahornyi Maksym Serhiiovych Senior Lecturer of the Higher Educational Institution, Department of Fundamental Sciences of Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy, Lviv, http://orcid.org/0009-0007-4444-1456

USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES BY CADETS IN THE EDUCATIONAL PROCESS: OPPORTUNITIES AND RISKS

Abstract. The rapid development of digital technologies and the widespread adoption of generative artificial intelligence systems are significantly transforming modern education. Artificial intelligence (AI) technologies are increasingly being used by students to search for information, explain complex topics, perform automated translation, generate texts, solve mathematical problems, and prepare educational materials. This trend is particularly evident among cadets of higher military educational

institutions, who study under conditions of intensive academic workloads and the need to master large volumes of information within limited time frames.

At the same time, the integration of artificial intelligence into education generates contradictory effects. On the one hand, AI can serve as a powerful tool for personalized learning, enhancing cognitive activity, providing rapid access to knowledge, and fostering self-directed learning skills. On the other hand, excessive or uncritical reliance on generative systems may lead to reduced independence, superficial completion of assignments, and a decline in analytical and critical thinking abilities. Of particular concern is the use of AI not as a learning aid but as a mechanism for automatically completing educational tasks without understanding or evaluating the obtained results.

This study investigates cadets' attitudes toward the use of artificial intelligence technologies in the educational process, identifies the primary areas of AI application, and evaluates its impact on learning motivation, independent learning, and the perception of complex academic disciplines. An anonymous survey involving 114 first- to fourth-year cadets was conducted. Participants were asked to complete a questionnaire consisting of twelve questions addressing the frequency of AI use, purposes of application, level of trust in AI-generated responses, impact on academic performance, development of critical thinking, and issues of academic integrity.

The findings indicate that most cadets positively assess AI as a learning tool, particularly for explaining complex material, learning foreign languages, preparing for assessments, and structuring information. At the same time, a considerable proportion of respondents acknowledge the risk of becoming dependent on ready-made answers and reducing the amount of independent academic work.

Keywords: artificial intelligence, military education, cadets, digital learning, generative AI, academic integrity, learning motivation.

Постановка проблеми. Сучасна військова освіта перебуває в умовах масштабної цифрової трансформації, що охоплює як технічні засоби навчання, так і способи опрацювання інформації. Майбутній офіцер повинен не лише володіти фундаментальними знаннями, а й уміти швидко працювати з великими інформаційними потоками, аналізувати дані, приймати рішення в умовах невизначеності та ефективно використовувати сучасні цифрові інструменти.

Одним із найбільш динамічних напрямів цифровізації стало поширення технологій штучного інтелекту. Генеративні системи здатні створювати тексти, пояснювати складні теми, генерувати програмний код, допомагати у вивченні іноземних мов, аналізувати інформацію та моделювати професійні ситуації. Для курсантів це відкриває нові можливості самостійної підготовки та індивідуалізації навчання.

Разом із тим виникає педагогічна проблема: дедалі частіше штучний інтелект використовується не для навчання, а для автоматичного виконання навчальних завдань. У таких умовах існує ризик зниження рівня самостійного

мислення, формального засвоєння знань і втрати навичок аналізу. Особливо актуальною ця проблема є у військовій освіті, де професійна діяльність майбутнього офіцера потребує високого рівня відповідальності, критичного мислення та здатності діяти в нестандартних ситуаціях

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика використання штучного інтелекту в освіті останніми роками активно досліджується як українськими, так і зарубіжними науковцями. Значний внесок у дослідження можливостей та обмежень генеративного штучного інтелекту в освіті здійснили Holmes, Bialik та Fadel [1], Kasneci та ін. [2], а також Cotton, Cotton і Shipway [3]. Значна частина досліджень присвячена потенціалу ШІ у персоналізації навчання, автоматизації рутинних освітніх процесів та підвищенні мотивації здобувачів освіти.

У сучасних дослідженнях генеративний штучний інтелект розглядається як інструмент підтримки адаптивного навчання, формування навичок самоосвіти та розвитку цифрової компетентності. Зокрема, відзначається потенціал великих мовних моделей щодо персоналізації навчання, автоматизованого зворотного зв’язку та підтримки самостійної роботи здобувачів освіти [2; 4]. Водночас окремі автори звертають увагу на ризики зниження академічної доброчесності, формування залежності від автоматичних відповідей та поступової втрати навичок самостійного аналізу інформації. Насамперед йдеться про ризики академічного шахрайства, надмірної залежності від автоматично згенерованих відповідей та послаблення критичного мислення студентів [3; 5].

Особливо актуальною є проблема використання ШІ у підготовці майбутніх офіцерів, оскільки військова освіта передбачає не лише засвоєння теоретичних знань, а й розвиток відповідальності, аналітичного мислення та здатності приймати рішення в складних умовах.

Мета статті – дослідження ставлення курсантів до використання технологій штучного інтелекту у навчальному процесі, а також оцінювання впливу ШІ на навчальну мотивацію, самостійність, критичне мислення та якість засвоєння матеріалу.

Виклад основного матеріалу.

Сучасні системи штучного інтелекту вже перестали бути лише засобами автоматичного генерування тексту. У навчальному процесі вони поступово перетворюються на інструменти підтримки самоосвіти, аналізу інформації, тренування навичок, візуалізації даних та моделювання професійних ситуацій. Для курсантів військових закладів освіти такі системи можуть бути особливо корисними через необхідність швидкого засвоєння великого обсягу матеріалу, розвитку аналітичного мислення та підготовки до роботи в умовах невизначеності.

Водночас ефективність використання штучного інтелекту залежить від способу його застосування. Найбільшу освітню цінність мають не сервіси автоматичного виконання завдань, а інструменти, які допомагають курсанту

зрозуміти матеріал, перевірити себе, побудувати логічні зв'язки та навчитися самостійно аналізувати інформацію.

Власне, нижче пропонується короткий огляд найпопулярніших сервісів штучного інтелекту та їх можливості для навчання та саморозвитку.

Коли мова йде про Ші, першим на думку спадає ChatGPT, за допомогою якого можна пояснювати складні теми, розв'язувати задачі покроково, генерувати тестові питання, моделювати дискусії, тренувати аргументацію, використовувати перекладачі для вивчення іноземної мови, створювати конспекти і структури матеріалу. Курсантами він в першу чергу може бути використаний в математиці для покрокового пояснення інтегралів, аналізу систем рівнянь, побудови алгоритмів; в тактиці для моделювання сценаріїв прийняття рішень, аналізу ризиків, оцінювання альтернативних дій; у критичному мисленні для пошуку логічних помилок, аналізу аргументів, побудови контраргументів.

Таким чином, найбільш цінною є можливість ставити уточнювальні запитання, отримувати пояснення різними способами, адаптувати складність відповіді до власного рівня.

Інтегрований в ПЗ Microsoft ресурс Copilot ефективний для роботи з документами, аналізу таблиць, створення презентацій, автоматизації обробки даних, зокрема через створення чернеток доповідей, редагування текстів, структуризації матеріалу у Wordi, аналізу статистики, побудови графіків, генерації автоматичних формул, обробці експериментальних даних в Exceli, автоматичного створення навчальних презентацій, генерація схем і тез в PowerPoint. Для курсантів ці функції можуть бути корисними при підготовці звітів, оформленні досліджень, та аналізі експериментальних результатів.

Google Gemini добре інтегрований із Google Docs, Google Sheets, Google Classroom та пошуковими сервісами Google. В самонавчанні його використання пришвидшує пошук та узагальнення інформації, допомагає створенню планів навчання, аналізу наукових текстів, підготовку коротких резюме.

Особливо корисно для роботи з великими текстами, порівняння джерел, створення структурованих відповідей.

Найбільш навчально орієнтований інструмент NotebookLM дозволяє завантажувати власні документи, працювати лише з ними, створювати узагальнення, формувати питання, генерувати конспекти.

На відміну від звичайних чат-ботів, NotebookLM працює з конкретними джерелами, менше "вигадує" інформацію, дозволяє створювати персональні бази знань. Для курсантів він дозволяє завантажити конспекти, підручники, методички, статті і отримувати при цьому короткі пояснення, тестові питання, резюме тем, структуровані конспекти

Основне призначення Quizlet – це створення карток запам'ятовування, тестів, тренування термінів, повторення матеріалу. Він також може автоматично створювати flashcards, ґенерувати тести, підбирати вправи для повторення. Для

курсантів це особливо ефективно в контексті вивчення військової термінології, англійської мови, технічних визначень, формул і скорочень.

Ще одним досягненням серед штучних інтелектів є сервіси Canva AI та Napkin AI, що дозволяють створювати схеми, інфографіку, діаграми, навчальні плакати, візуальні пояснення. Така візуалізація особливо важлива при вивченні складних процесів, аналізі алгоритмів, побудові логічних зв'язків.

Варто згадати й про Wolfram Alpha та GeoGebra для математичних дисциплін. Wolfram Alpha створений, щоб здійснювати символьні обчислення, перевіряти формули, аналітичні розв'язки. GeoGebra ж вдало будує графіки, візуалізує функції, моделює задачі оптимізації.

Технології штучного інтелекту можуть істотно підвищити ефективність навчання курсантів за умови їх усвідомленого використання. Найбільш перспективним є застосування ШІ як інструменту є пояснення, тренування, самоконтроль, візуалізація, моделювання, структуризація інформації.

Водночас некритичне використання генеративних систем виключно для автоматичного виконання завдань може призводити до зниження самостійності, формального засвоєння знань та послаблення аналітичного мислення.

Саме тому основним завданням сучасної освіти є формування у курсантів культури відповідального використання штучного інтелекту — як інструменту підтримки навчання, а не заміни власного мислення.

Для оцінювання особливостей використання технологій штучного інтелекту було проведено анонімне опитування серед 114 курсантів першого–четвертого курсів віком 17–24 роки.

На запитання «Яким ресурсом ШІ Ви користуєтесь найчастіше?» було надано відповіді, які можна згрупувати наступним чином.

Найбільш популярним інструментом серед курсантів виявився ChatGPT, який використовують понад половина опитаних (53,5 %). Такий результат пояснюється універсальністю сервісу, можливістю отримання пояснень природною мовою, підтримкою широкого спектра навчальних дисциплін та доступністю з мобільних пристроїв.

Друге місце посів Microsoft Copilot (13,2 %), що пов'язано насамперед із його інтеграцією в програмні продукти Microsoft Office, які активно використовуються під час підготовки звітів, доповідей та презентацій.

Третю позицію зайняв Google Gemini (11,4 %), який курсанти найчастіше використовують для пошуку та узагальнення інформації, роботи з великими текстами та підготовки стислих оглядів матеріалу.

Порівняно новий сервіс NotebookLM обрали 8,8 % респондентів. Незважаючи на меншу поширеність, він демонструє значний потенціал для освітнього використання завдяки можливості працювати з власними навчальними матеріалами, конспектами та підручниками.

Відносно невелику частку отримали спеціалізовані освітні сервіси, зокрема Quizlet AI (6,1 %), Canva AI та Napkin AI (4,4 %), а також Wolfram Alpha і

GeoGebra (2,6 %). Це може свідчити про те, що більшість курсантів віддають перевагу універсальним генеративним системам, а не вузькоспеціалізованим інструментам.

Таким чином, результати опитування демонструють домінування універсальних мовних моделей у навчальній діяльності курсантів, насамперед ChatGPT, який фактично став базовим інструментом підтримки самостійного навчання, пошуку інформації та підготовки до занять.

Разом з тим, респондентам запропоновано анкету з 12 запитань.

Як часто Ви використовуєте ШІ у навчанні?

Чи допомагає ШІ зрозуміти складний матеріал?

Як часто Ви використовуєте ШІ для виконання домашніх завдань?

Чи перевіряєте Ви правильність відповідей ШІ?

Наскільки Ви довіряєте відповідям ШІ?

Чи допомагає ШІ економити час під час навчання?

Чи використовуєте Ви ШІ для вивчення англійської мови?

Чи покращив ШІ Вашу успішність?

Чи зменшилась Ваша самостійність через використання ШІ?

Чи використовували Ви ШІ для написання рефератів або звітів?

Чи сприяє ШІ розвитку критичного мислення?

Чи варто офіційно впроваджувати ШІ у навчальний процес?

Відповіді на цей тест наведені в таблиці 1.

Таблиця 1.

№	Показник	Середнє	Медіана	Асиметрія
1.	Частота використання ШІ	8,3	8	ліва
2.	Допомога у розумінні матеріалу	8,7	9	ліва
3.	Виконання домашніх завдань	7,6	8	ліва
4.	Перевірка відповідей ШІ	5,8	6	симетрична
5.	Довіра до відповідей ШІ	7,4	7	права
6.	Економія часу	9,0	9	ліва
7.	Вивчення англійської мови	8,2	8	ліва
8.	Покращення успішності	7,9	8	ліва
9.	Зниження самостійності	6,8	7	права
10.	Написання рефератів	7,5	8	ліва
11.	Розвиток критичного мислення	6,1	6	симетрична
12.	Підтримка впровадження ШІ	8,8	9	ліва

Отримані результати свідчать, що технології штучного інтелекту вже стали звичним елементом навчального процесу для більшості курсантів. Найвищий показник отримало питання щодо економії часу (9,0 бала), що свідчить про практичну цінність ШІ для швидкого пошуку інформації, пояснення тем та підготовки матеріалів.

Графічно дані результатів здебільшого мають нормальний розподіл та ліву асиметрію, тобто за 10-бальною системою умовно частоти використання технологій ШІ відповіді концентруються біля більших значень, тобто частка штучного інтелекту є сильно вагомою.

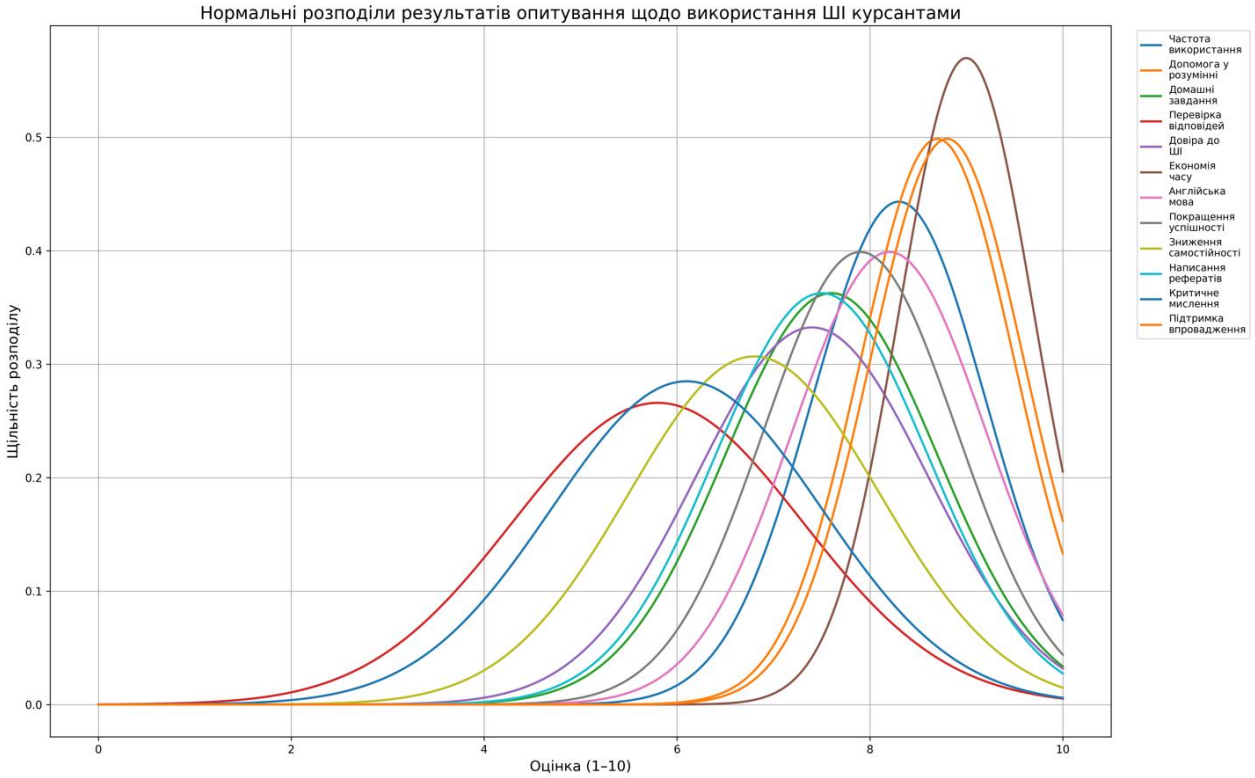

Рис. 1. Графічні результати розподілів балів за відповідями курсантів.

Високі результати також отримали питання щодо допомоги у розумінні складного матеріалу (8,7 бала) та підтримки офіційного впровадження ШІ у навчальний процес (8,8 бала). Це демонструє, що більшість курсантів розглядають ШІ передусім як корисний навчальний інструмент.

Водночас значно нижчими виявилися показники перевірки правильності відповідей ШІ (5,8 бала) та розвитку критичного мислення (6,1 бала). Це свідчить про ризик надмірної довіри до автоматично згенерованих відповідей та недостатнього рівня критичного аналізу інформації.

З метою глибшої інтерпретації результатів було проведено кореляційний аналіз. Встановлено сильний позитивний зв’язок між частотою використання ШІ та покращенням успішності $r = 0{,}74$. Даний результат можна трактувати як те, що курсанти, які активно використовують ШІ як інструмент пояснення та тренування, частіше демонструють позитивне ставлення до власних навчальних результатів.

Між використанням ШІ для автоматичного виконання завдань та зниженням самостійності отримано $r = 0{,}69$. Такий результат свідчить про ризик формування залежності від готових відповідей.

Водночас між перевіркою відповідей ШІ та розвитком критичного мислення встановлено позитивний зв'язок на рівні $r = 0{,}71$, що свідчить про критичний аналіз відповідей штучного інтелекту і є ключовим чинником ефективного навчального використання технологій.

Негативний зв'язок зафіксовано між рівнем довіри до ШІ та самостійним пошуком інформації: $r = -0{,}58$.

Отже, надмірна довіра до автоматичних відповідей поступово знижує активність самостійної пізнавальної діяльності.

Отримані результати дозволяють виділити дві принципово різні моделі використання штучного інтелекту курсантами.

1. Конструктивна модель використання ШІ, яка застосовується для пояснення складних тем, підготовки до тестування, тренування навичок, вивчення англійської мови, аналізу помилок, структуризації матеріалу. У цьому випадку ШІ виступає інструментом розвитку навчальних компетентностей.

2. Пасивна модель використання ШІ, яка породжує автоматичне написання рефератів, копіювання готових відповідей, формальне виконання завдань, уникнення самостійного аналізу, що, фактично, підміняє процес навчання курсантом та нівелює усі старання викладача.

Висновки. Таким чином, результати дослідження засвідчили, що технології штучного інтелекту мають значний потенціал для модернізації військової освіти та підвищення ефективності навчального процесу. Встановлено, що більшість курсантів позитивно оцінюють можливості ШІ у поясненні складного матеріалу, економії часу, вивченні англійської мови та підготовці до занять. Особливо ефективним виявилося використання ШІ як інструменту підтримки самоосвіти та індивідуального навчання.

Аналогічні висновки щодо позитивного впливу генеративного ШІ на персоналізацію освітнього процесу отримані також у низці сучасних міжнародних досліджень [1; 2; 6].

Разом із тим виявлено ризики формування залежності від автоматичних відповідей, зниження самостійності та послаблення критичного мислення при неконтрольованому використанні генеративних систем. Подібні ризики описуються у роботах, присвячених впливу ChatGPT на академічну доброчесність та самостійну навчальну діяльність студентів [3; 5; 7].

Тому, ефективне використання штучного інтелекту у військовій освіті повинно ґрунтуватися не на автоматичному отриманні готових результатів, а на розвитку здатності аналізувати, перевіряти та осмислювати інформацію. Саме тому ШІ доцільно розглядати не як заміну мислення курсанта, а як інструмент підтримки його інтелектуального розвитку. Власне, завдання до самопідготовки варто формулювати таким чином, аби заохочувати курсантів до використання конструктивної моделі ШІ та, можливо, вводити систему «санкцій» при виявленні пасивної моделі.

Література:

1. Holmes W., Bialik M., Fadel C. *Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning*. Boston : Center for Curriculum Redesign, 2019. 52 p.

2. Kasneci E., Sessler K., Küchemann S. et al. ChatGPT for good? On opportunities and challenges of large language models for education // *Learning and Individual Differences*. 2023. Vol. 103. Article 102274.

3. Cotton D. R. E., Cotton P. A., Shipway J. R. Chatting and cheating? Ensuring academic integrity in the era of ChatGPT // *Innovations in Education and Teaching International*. 2024. Vol. 61, No. 2. P. 228–239.

4. Tlili A., Shehata B., Adarkwah M. A. et al. What if the devil is my guardian angel: ChatGPT as a case study of using chatbots in education // *Smart Learning Environments*. 2023. Vol. 10, No. 15.

5. Rudolph J., Tan S., Tan S. ChatGPT: Bullshit spewer or the end of traditional assessments in higher education? // *Journal of Applied Learning and Teaching*. 2023. Vol. 6, No. 1. P. 342–363.

6. Zawacki-Richter O., Marín V. I., Bond M., Gouverneur F. Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education – where are the educators? // *International Journal of Educational Technology in Higher Education*. 2019. Vol. 16, No. 39.

7. UNESCO. *Guidance for Generative AI in Education and Research*. Paris: UNESCO Publishing, 2023. 64 p.

References*:*

1. Holmes W., Bialik M., Fadel C. *Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning*. Boston : Center for Curriculum Redesign, 2019. 52 p.

2. Kasneci E., Sessler K., Küchemann S. et al. ChatGPT for good? On opportunities and challenges of large language models for education // *Learning and Individual Differences*. 2023. Vol. 103. Article 102274.

3. Cotton D. R. E., Cotton P. A., Shipway J. R. Chatting and cheating? Ensuring academic integrity in the era of ChatGPT // *Innovations in Education and Teaching International*. 2024. Vol. 61, No. 2. P. 228–239.

4. Tlili A., Shehata B., Adarkwah M. A. et al. What if the devil is my guardian angel: ChatGPT as a case study of using chatbots in education // *Smart Learning Environments*. 2023. Vol. 10, No. 15.

5. Rudolph J., Tan S., Tan S. ChatGPT: Bullshit spewer or the end of traditional assessments in higher education? // *Journal of Applied Learning and Teaching*. 2023. Vol. 6, No. 1. P. 342–363.

6. Zawacki-Richter O., Marín V. I., Bond M., Gouverneur F. Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education – where are the educators? // *International Journal of Educational Technology in Higher Education*. 2019. Vol. 16, No. 39.

7. UNESCO. *Guidance for Generative AI in Education and Research*. Paris: UNESCO Publishing, 2023. 64 p.

Дата першого надходження статті до видання: 13.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.05.2026

УДК 378.091.3:796.071.4:355

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1401-1414

Соловей Нікіта Андрійович аспірант кафедри фізичної культури та спорту, Заслужений майстер спорту України з військово-спортивних багатоборств, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», м. Полтава, https://orcid.org/0009-0005-2088-2703

ПЕДАГОГІЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ТРЕНЕРІВ ВІЙСЬКОВО-СПОРТИВНОГО СПРЯМУВАННЯ

Анотація. У статті здійснено теоретичне обґрунтування педагогічного моделювання професійної підготовки тренерів військово-спортивного спрямування в умовах сучасної професійної освіти. Актуальність дослідження зумовлена зростанням суспільного запиту на підготовку висококваліфікованих фахівців, здатних ефективно здійснювати спортивно-тренувальну, педагогічну, організаційну та військово-патріотичну діяльність в умовах сучасних безпекових викликів. Наголошено, що професійна підготовка тренерів військово-спортивного профілю потребує оновлення змісту, форм і методів навчання відповідно до компетентнісного підходу та сучасних вимог професійної освіти.

Проаналізовано наукові підходи до педагогічного моделювання професійної підготовки фахівців у галузі фізичної культури і спорту. Визначено сутність педагогічного моделювання як цілісного процесу проєктування професійної підготовки майбутніх тренерів, спрямованого на формування професійної компетентності, творчого потенціалу, лідерських якостей і готовності до професійної діяльності.

Обґрунтовано структуру моделі професійної підготовки тренерів військово-спортивного спрямування, яка включає цільовий, методологічний, змістовий, організаційно-технологічний, діагностико-результативний та рефлексивний блоки. Розкрито зміст цільового блоку, що визначає мету, завдання та очікувані результати професійної підготовки; методологічного блоку, який базується на компетентнісному, системному, діяльнісному, особистісно орієнтованому та акмеологічному підходах; організаційно-технологічного блоку, що передбачає використання інноваційних педагогічних технологій, практико-орієнтованого навчання та цифрових освітніх ресурсів.

Доведено, що реалізація запропонованої моделі сприятиме підвищенню якості професійної підготовки тренерів військово-спортивного спрямування, розвитку їхньої професійної компетентності, педагогічної майстерності, творчої активності та готовності до ефективної професійної діяльності.

Ключові слова: професійна освіта, педагогічне моделювання, професійна підготовка, тренери, військово-спортивне спрямування, професійна компетентність, педагогічні технології, творчий потенціал.

Solovei Nikita PhD student of the Department of Physical Culture and Sports, Honored Master of Sports of Ukraine in military-sports all-around competitions, National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic", Poltava, https://orcid .org/0009-0005-2088-2703

PEDAGOGICAL MODELING OF PROFESSIONAL TRAINING OF MILITARY-SPORTS COACHES

Abstract. The article provides a theoretical justification for pedagogical modeling of professional training of military-sports coaches in the context of modern professional education. The relevance of the study is due to the growing public demand for training highly qualified specialists who are able to effectively carry out sports-training, pedagogical, organizational and military-patriotic activities in the context of modern security challenges. It is emphasized that the professional training of military-sports coaches requires updating the content, forms and methods of training in accordance with the competency-based approach and modern requirements of professional education.

Scientific approaches to pedagogical modeling of professional training of specialists in the field of physical culture and sports are analyzed. The essence of pedagogical modeling is determined as a holistic process of designing professional training of future coaches, aimed at forming professional competence, creative potential, leadership qualities and readiness for professional activity.

The structure of the model of professional training of military-sports coaches is substantiated, which includes target, methodological, content, organizational-technological, diagnostic-resultative and reflective blocks. The content of the target block is disclosed, which defines the goal, objectives and expected results of professional training; the methodological block, which is based on competency, systemic, activity, personality-oriented and acmeological approaches; the organizational-technological block, which involves the use of innovative pedagogical technologies, practice-oriented training and digital educational resources.

It is proven that the implementation of the proposed model will contribute to improving the quality of professional training of military-sports coaches, the development of their professional competence, pedagogical skills, creative activity and readiness for effective professional activity.

Keywords: professional education, pedagogical modeling, professional training, coaches, military-sports orientation, professional competence, pedagogical technologies, creative potential.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку професійної освіти в Україні характеризується необхідністю підготовки конкурентоспроможних, компетентних і мобільних фахівців, здатних ефективно діяти в умовах суспільних трансформацій, цифровізації освітнього простору та зростання

вимог до професійної діяльності. Особливої актуальності набуває проблема професійної підготовки тренерів військово-спортивного спрямування, діяльність яких поєднує педагогічну, спортивну, виховну та військово-патріотичну складові.

В умовах сучасних безпекових викликів, посилення ролі національно-патріотичного виховання молоді та популяризації військово-спортивних багатоборств зростає потреба у фахівцях, здатних не лише забезпечувати високий рівень фізичної й спеціальної підготовки спортсменів, а й формувати у молоді стійкість, лідерські якості, готовність до дій в екстремальних умовах, відповідальність і громадянську свідомість. У зв'язку з цим особливого значення набуває вдосконалення системи професійної підготовки тренерів військово-спортивного профілю на основі сучасних педагогічних підходів та інноваційних освітніх технологій.

Одним із перспективних напрямів модернізації професійної освіти є педагогічне моделювання, яке дозволяє цілісно проєктувати зміст, структуру, організаційні форми, методи та результати професійної підготовки майбутніх фахівців. Педагогічне моделювання забезпечує можливість створення ефективної системи професійної підготовки тренерів військово-спортивного спрямування з урахуванням сучасних вимог ринку праці, освітніх стандартів, компетентнісного підходу та специфіки професійної діяльності.

Водночас аналіз науково-педагогічної літератури та практики професійної підготовки свідчить про недостатню розробленість теоретико-методичних засад педагогічного моделювання професійної підготовки тренерів військово-спортивного спрямування. Потребують подальшого наукового обґрунтування структура й компоненти моделі професійної підготовки, педагогічні умови її реалізації, механізми розвитку професійної компетентності та творчого потенціалу майбутніх тренерів.

Актуальність окресленої проблеми, її недостатня теоретична і практична розробленість зумовили вибір теми статті: «Педагогічне моделювання професійної підготовки тренерів військово-спортивного спрямування».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема професійної підготовки фахівців у галузі фізичної культури і спорту, зокрема тренерів військово-спортивного спрямування, останніми роками набуває особливої актуальності у вітчизняному науково-педагогічному дискурсі. Сучасні дослідження зосереджені на питаннях компетентнісного підходу, педагогічного моделювання, формування професійної готовності, розвитку творчого потенціалу та впровадження інноваційних освітніх технологій у систему професійної освіти.

Теоретико-методологічні засади педагогічного моделювання професійної підготовки майбутніх фахівців висвітлено у працях вітчизняних науковців [4; 5; 11-14], які розглядають моделювання як ефективний інструмент проєктування освітнього процесу, визначення його структурних компонентів, критеріїв

результативності та педагогічних умов реалізації. Значну увагу дослідники приділяють системному, компетентнісному, особистісно орієнтованому та діяльнісному підходам до професійної підготовки майбутніх фахівців.

Проблеми педагогічного моделювання у сфері військово-професійної освіти досліджували Василь Ягупов [13-15], Карпенко Є [4] та інші. У їхніх працях обґрунтовано структурно-функціональні моделі професійної підготовки майбутніх офіцерів і фахівців фізичної культури та спорту Збройних Сил України, визначено організаційно-педагогічні умови формування професійної компетентності, а також висвітлено можливості педагогічного проєктування та міждисциплінарних підходів у військовій освіті.

Окремий напрям наукових досліджень стосується професійної підготовки тренерів-викладачів у системі фізичної культури і спорту. Так, у працях, присвячених формуванню професійної майстерності майбутніх тренерів, розкриваються питання професійної компетентності, практичної підготовки, інноваційних освітніх технологій, розвитку професійної мобільності та готовності до професійної діяльності [11, 87].

Науковці акцентують увагу на необхідності модернізації професійної підготовки тренерів відповідно до сучасних суспільних викликів, цифровізації освіти, інтеграції інноваційних методик навчання та розвитку soft skills майбутніх фахівців. У дослідженнях підкреслюється важливість створення цілісної педагогічної моделі професійної підготовки, здатної забезпечити ефективне поєднання теоретичної, практичної, військово-патріотичної та спортивної складових професійної діяльності тренера [12, с. 37].

Водночас аналіз наукової літератури свідчить, що проблема педагогічного моделювання професійної підготовки саме тренерів військово-спортивного спрямування залишається недостатньо дослідженою. Потребують подальшого наукового обґрунтування структура та зміст моделі професійної підготовки, педагогічні умови її реалізації, механізми розвитку професійної компетентності, творчого потенціалу та готовності майбутніх тренерів до діяльності в умовах сучасних безпекових викликів.

Таким чином, актуальність проблеми, її недостатня теоретична й практична розробленість зумовлюють необхідність подальшого дослідження педагогічного моделювання професійної підготовки тренерів військово-спортивного спрямування.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні та розробленні моделі професійної підготовки тренерів військово-спортивного спрямування в умовах закладу вищої освіти, визначенні її структурних компонентів, педагогічних умов, принципів, змісту та механізмів реалізації, спрямованих на формування професійної компетентності, готовності до військово-патріотичного виховання молоді та ефективної діяльності у сфері військово-спортивної підготовки.

Виклад основного матеріалу. Сучасні тенденції розвитку професійної освіти актуалізують необхідність модернізації системи підготовки тренерів

військово-спортивного спрямування на засадах компетентнісного, системного, діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів. У зв'язку з цим особливого значення набуває педагогічне моделювання як ефективний інструмент проєктування та вдосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців.

Педагогічне моделювання розглядається як цілеспрямований процес створення структурно-функціональної моделі професійної підготовки, що відображає взаємозв'язок мети, змісту, методів, форм, педагогічних умов та результатів освітнього процесу. Науковці наголошують, що моделювання забезпечує системність професійної освіти, дозволяє прогнозувати результати навчання та підвищувати ефективність професійної підготовки майбутніх фахівців [8, с. 405].

Професійна діяльність тренерів військово-спортивного спрямування має комплексний характер і поєднує педагогічну, спортивно-тренувальну, організаційну, виховну та військово-патріотичну складові. Це зумовлює необхідність формування у майбутніх тренерів не лише професійних знань і практичних умінь, а й лідерських якостей, стресостійкості, готовності до прийняття рішень у нестандартних ситуаціях, здатності до творчої професійної діяльності та саморозвитку [15, с. 331].

З урахуванням специфіки професійної діяльності тренерів військово-спортивного профілю доцільним є розроблення структурно-функціональної моделі професійної підготовки, яка включає взаємопов'язані блоки: цільовий, методологічний, змістовий, організаційно-технологічний, діагностико-результативний та рефлексивний.

Цільовий блок є системоутворювальним компонентом моделі професійної підготовки тренерів військово-спортивного спрямування, оскільки визначає стратегічну мету, основні завдання, принципи та очікувані результати освітнього процесу. Саме цільовий блок забезпечує цілісність педагогічного моделювання та визначає спрямованість усіх структурних компонентів моделі.

Метою професійної підготовки тренерів військово-спортивного спрямування є формування конкурентоспроможного, професійно компетентного, фізично підготовленого, творчо активного фахівця, здатного ефективно організовувати навчально-тренувальний процес, здійснювати військово-патріотичне виховання молоді, формувати готовність спортсменів до дій в екстремальних умовах та забезпечувати їхній фізичний, психологічний і морально-вольовий розвиток.

У сучасних умовах професійна діяльність тренера військово-спортивного профілю значно розширюється та виходить за межі традиційної спортивної підготовки.

Тренер виступає не лише наставником і організатором тренувального процесу, а й педагогом, психологом, лідером, вихователем та носієм національно-патріотичних цінностей. Саме тому цільовий блок моделі орієнтований на комплексну професійну підготовку майбутнього фахівця.

Для досягнення поставленої мети професійної підготовки тренерів військово-спортивного спрямування визначено такі основні завдання професійної підготовки:

- формування професійної компетентності майбутніх тренерів у сфері військово-спортивних багатоборств;
- забезпечення високого рівня теоретичної, практичної та методичної підготовки;
- розвиток педагогічної майстерності та організаторських здібностей;
- формування готовності до професійної діяльності в умовах сучасних безпекових викликів;
- розвиток творчого потенціалу, критичного мислення та здатності до професійного саморозвитку;
- виховання лідерських якостей, відповідальності, дисциплінованості та стресостійкості;
- формування навичок командної взаємодії та ефективної професійної комунікації;
- підготовка до використання інноваційних і цифрових технологій у тренерській діяльності;
- формування національно-патріотичної свідомості та готовності до виховної роботи з молоддю.

Цільовий блок також передбачає орієнтацію освітнього процесу на сучасні вимоги професійної освіти, ринку праці та міжнародних стандартів підготовки фахівців спортивного профілю. Важливим аспектом є інтеграція компетентнісного підходу, який спрямований не лише на засвоєння знань, а й на формування здатності ефективно застосовувати їх у практичній професійній діяльності.

Основою реалізації цільового блоку є система педагогічних принципів, серед яких:

- принцип професійної спрямованості;
- принцип інтеграції теоретичної та практичної підготовки;
- принцип інноваційності;
- принцип індивідуалізації та диференціації навчання;
- принцип суб’єкт-суб’єктної взаємодії;
- принцип безперервного професійного розвитку;
- принцип патріотичного та громадянського виховання.

Особливого значення набуває розвиток творчого потенціалу майбутніх тренерів, який розглядається як важлива складова професійної компетентності. Творчий потенціал забезпечує здатність тренера до пошуку нестандартних рішень, адаптації до змінних умов професійної діяльності, упровадження інноваційних методик тренування та ефективної мотивації спортсменів.

Очікуваним результатом реалізації цільового блоку моделі є підготовка фахівця нового покоління – тренера військово-спортивного спрямування, який володіє професійними знаннями, практичними вміннями, педагогічною культурою, високим рівнем фізичної та психологічної готовності, здатністю до творчої професійної діяльності, самовдосконалення та ефективної роботи в умовах сучасного суспільства.

Таким чином, цільовий блок визначає концептуальну основу моделі професійної підготовки тренерів військово-спортивного спрямування та забезпечує логічний взаємозв'язок між метою, завданнями, принципами й результатами освітнього процесу.

Методологічний блок є концептуальною основою моделі професійної підготовки тренерів військово-спортивного спрямування, оскільки визначає сукупність наукових підходів, принципів, закономірностей і педагогічних концепцій, що забезпечують цілісність, логічність та ефективність освітнього процесу. Саме методологічний блок формує теоретичне підґрунтя професійної підготовки майбутніх тренерів і визначає стратегію реалізації моделі в умовах сучасної професійної освіти.

У процесі педагогічного моделювання професійної підготовки тренерів військово-спортивного спрямування доцільним є використання комплексу взаємопов'язаних методологічних підходів, які забезпечують багатовимірний характер професійної підготовки та враховують специфіку майбутньої професійної діяльності.

Провідним у моделі виступає компетентнісний підхід, який орієнтує освітній процес на формування професійної компетентності майбутнього тренера як інтегральної характеристики особистості. Компетентнісний підхід передбачає не лише засвоєння системи знань, умінь і навичок, а й розвиток здатності ефективно застосовувати їх у реальних професійних ситуаціях. У контексті підготовки тренерів військово-спортивного спрямування особливого значення набуває формування:

- професійно-педагогічної компетентності;
- спортивно-методичної компетентності;
- комунікативної компетентності;
- лідерської компетентності;
- цифрової компетентності;
- військово-патріотичної компетентності;
- психологічної готовності до професійної діяльності.

Важливе місце у структурі методологічного блоку посідає системний підхід, який забезпечує цілісне бачення професійної підготовки як складної педагогічної системи.

З позицій системного підходу професійна підготовка тренерів розглядається як сукупність взаємопов'язаних компонентів: цілей, змісту, форм, методів, педагогічних умов, суб'єктів освітнього процесу та результатів

навчання. Такий підхід дозволяє забезпечити узгодженість усіх структурних елементів моделі та підвищити ефективність професійної підготовки.

Діяльнісний підхід орієнтує освітній процес на активну професійну діяльність здобувачів освіти та формування практичного досвіду. Реалізація цього підходу передбачає широке використання практико-орієнтованого навчання, моделювання професійних ситуацій, тренінгів, кейс-методів, спортивних симуляцій, проєктної діяльності та педагогічної практики. Діяльнісний підхід сприяє формуванню готовності майбутніх тренерів до прийняття рішень у нестандартних ситуаціях, організації тренувального процесу та ефективної взаємодії зі спортсменами [2, с. 55].

Особливого значення набуває особистісно орієнтований підхід, який передбачає врахування індивідуальних особливостей, професійних інтересів, потреб і можливостей здобувачів освіти. Застосування цього підходу сприяє розвитку творчого потенціалу майбутніх тренерів, формуванню професійної мотивації, самостійності, рефлексії та здатності до професійного самовдосконалення. У центрі освітнього процесу перебуває особистість майбутнього тренера як активного суб’єкта професійного становлення.

Акмеологічний підхід забезпечує орієнтацію професійної підготовки на досягнення високого рівня професійної майстерності, розвитку лідерських якостей, творчої активності та професійного саморозвитку. У межах цього підходу професійне становлення тренера розглядається як безперервний процес удосконалення особистісних і професійних якостей, спрямований на досягнення професійної зрілості та конкурентоспроможності.

Важливим складником методологічного блоку є інтегративний підхід, який забезпечує поєднання теоретичної, практичної, психолого-педагогічної, військово-прикладної та спортивної підготовки. Інтеграція змісту навчальних дисциплін дозволяє формувати у майбутніх тренерів цілісне уявлення про професійну діяльність та забезпечує міждисциплінарний характер професійної освіти.

Методологічний блок також ґрунтується на низці загальнодидактичних і специфічних принципів професійної підготовки:

- науковості;
- системності та послідовності;
- професійної спрямованості;
- практичної орієнтованості;
- інноваційності;
- доступності та індивідуалізації;
- безперервності професійного розвитку;
- інтеграції освіти, науки і практики;
- патріотичного виховання та громадянської відповідальності.

Реалізація зазначених методологічних підходів і принципів забезпечує створення ефективної системи професійної підготовки тренерів військово-

спортивного спрямування, спрямованої на формування професійно компетентного, творчого, конкурентоспроможного фахівця, здатного до ефективної діяльності в сучасних умовах. Змістовий блок моделі передбачає інтеграцію теоретичної, практичної, військово-прикладної, психолого-педагогічної та спортивної підготовки. Важливим складником є міждисциплінарна інтеграція навчальних дисциплін, що забезпечує формування цілісного професійного світогляду майбутнього тренера. Значна увага приділяється розвитку навичок командної взаємодії, лідерства, педагогічної комунікації та управління тренувальним процесом.

Організаційно-технологічний блок моделі професійної підготовки тренерів військово-спортивного спрямування визначає форми організації освітнього процесу, педагогічні технології, методи, засоби та механізми реалізації професійної підготовки майбутніх фахівців. Його основне призначення полягає у забезпеченні ефективного функціонування моделі, створенні умов для практичної реалізації цілей професійної освіти та формуванні професійної компетентності майбутніх тренерів.

Організаційно-технологічний блок моделі професійної підготовки тренерів військово-спортивного спрямування ґрунтується на інтеграції традиційних та інноваційних форм навчання, що забезпечують поєднання теоретичної підготовки з практичною професійною діяльністю. Особливістю професійної підготовки тренерів військово-спортивного спрямування є її практико-орієнтований характер, який передбачає активне залучення здобувачів освіти до моделювання реальних професійних ситуацій, організації тренувального процесу та військово-патріотичної діяльності.

До основних форм організації освітнього процесу належать: лекційні заняття; практичні та семінарські заняття; тренувальні заняття; майстер-класи; навчально-тренувальні збори; педагогічна та тренерська практика; самостійна робота; науково-дослідна діяльність; участь у спортивних змаганнях, військово-спортивних вишколах та патріотичних заходах.

Важливе місце у структурі організаційно-технологічного блоку займають практичні форми професійної підготовки, оскільки саме вони забезпечують формування професійних умінь, розвиток педагогічної майстерності, лідерських якостей і готовності до професійної діяльності в умовах, максимально наближених до реальної тренерської практики.

Реалізація організаційно-технологічного блоку передбачає використання сучасних педагогічних технологій, серед яких особливої ефективності набувають:

- технології проблемного навчання;
- інтерактивні технології;
- проєктні технології;
- кейс-технології;
- тренінгові технології;

- технології моделювання професійних ситуацій;
- цифрові та мультимедійні технології;
- технології змішаного та дистанційного навчання.

Застосування інтерактивних технологій сприяє активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти, формуванню комунікативних навичок, розвитку критичного мислення та вмінь працювати в команді. У процесі професійної підготовки ефективними є дискусії, ділові ігри, командні тренінги, мозкові штурми, ситуаційний аналіз та рольове моделювання професійних ситуацій.

Особливе значення для підготовки тренерів військово-спортивного спрямування має технологія моделювання професійних ситуацій, яка дозволяє відтворювати умови майбутньої професійної діяльності. Моделювання тренувального процесу, організації спортивних заходів, дій в екстремальних ситуаціях, командної взаємодії та прийняття управлінських рішень сприяє розвитку професійної готовності майбутніх тренерів.

Важливим компонентом організаційно-технологічного блоку є використання цифрових освітніх технологій. У сучасних умовах професійна підготовка тренерів потребує впровадження:

- електронних освітніх платформ;
- онлайн-курсів;
- відеоаналізу техніки виконання вправ;
- цифрових засобів моніторингу фізичної підготовки спортсменів;
- мультимедійних презентацій;
- спортивних симуляторів;
- мобільних застосунків для організації тренувального процесу.

Цифровізація освітнього процесу забезпечує доступність навчального контенту, підвищує мотивацію здобувачів освіти та сприяє формуванню цифрової компетентності майбутніх тренерів.

Організаційно-технологічний блок також передбачає створення професійно орієнтованого освітнього середовища, яке забезпечує сприятливі умови для професійного становлення майбутніх тренерів. Таке середовище включає:

- сучасну матеріально-технічну базу;
- спортивну інфраструктуру;
- спеціалізовані тренувальні майданчики;
- інформаційно-освітні ресурси;
- науково-методичне забезпечення;
- партнерську взаємодію із спортивними федераціями, військово-патріотичними організаціями та закладами освіти.

Важливою складовою організаційно-технологічного блоку є педагогічна практика, яка забезпечує інтеграцію теоретичних знань і практичного досвіду. Під час практики здобувачі освіти набувають умінь планувати та проводити тренувальні заняття, організовувати спортивно-масові заходи, здійснювати педагогічний супровід спортсменів та оцінювати результати їхньої підготовки.

Значну роль у професійній підготовці відіграє науково-дослідна діяльність студентів, яка сприяє формуванню дослідницьких умінь, розвитку творчого мислення та готовності до впровадження інновацій у професійну діяльність. Участь у конференціях, наукових гуртках, проєктній діяльності та підготовка наукових публікацій формують у майбутніх тренерів навички наукового аналізу й професійної рефлексії.

Таким чином, організаційно-технологічний блок забезпечує практичну реалізацію моделі професійної підготовки тренерів військово-спортивного спрямування, сприяє інтеграції сучасних педагогічних технологій, формуванню професійної компетентності, розвитку творчого потенціалу та готовності майбутніх фахівців до ефективної професійної діяльності.

Діагностико-результативний блок спрямований на визначення рівня сформованості професійної компетентності майбутніх тренерів військово-спортивного спрямування. Основними критеріями оцінювання визначено мотиваційний, когнітивний, діяльнісний та особистісно-рефлексивний компоненти. Результатом реалізації моделі має стати підготовка конкурентоспроможного фахівця, здатного до ефективної професійної діяльності, професійного саморозвитку та творчої самореалізації.

Таким чином, педагогічне моделювання професійної підготовки тренерів військово-спортивного спрямування забезпечує цілісність і системність освітнього процесу, сприяє підвищенню якості професійної освіти та формуванню готовності майбутніх тренерів до діяльності в умовах сучасних суспільних і безпекових викликів.

Висновки. Отже, у результаті дослідження встановлено, що педагогічне моделювання професійної підготовки тренерів військово-спортивного спрямування є важливим інструментом модернізації сучасної професійної освіти та забезпечення якісної підготовки конкурентоспроможних фахівців. В умовах сучасних суспільних і безпекових викликів зростає потреба у тренерах нового покоління, здатних ефективно поєднувати спортивно-тренувальну, педагогічну, виховну та військово-патріотичну діяльність. Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо у розробленні критеріїв та показників оцінювання ефективності професійної підготовки тренерів військово-спортивного спрямування, експериментальній перевірці результативності запропонованої моделі та вивченні можливостей інтеграції міжнародного досвіду у систему професійної освіти України.

Література:

1. Гулько Т., Рибалко Л. Професійна підготовка майбутніх фахівців фізичної культури та спорту в умовах воєнного стану в Україні // Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи, Вип. 2(10), 2023. С. 20–27.

2. Заікін А. До питання про сучасний стан професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини. 2009. Вип. 2. С. 56–59.

3. Іваній І. Модель формування професійно-педагогічної культури майбутнього фахівця фізичного виховання та спорту у процесі професійної підготовки // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2016. № 1(55). С. 304–314.

4. Кирпенко Є. Педагогічне моделювання формування методичної компетентності в майбутніх офіцерів – фахівців фізичної культури та спорту – під час їх професійної підготовки // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. 2023. № 5(359). С. 25–35.

5. Лаврентьєв О., Крупеня С., Малинський І. Формування моделі професійної підготовки тренера з обраного виду спорту // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). 2021. Вип. 5(136). С. 58–64.

6. Плачинда, Т. Фахова підготовка тренерів у контексті сучасних освітніх трансформацій // Проблеми сучасних трансформацій. 2026. №11.

7. Рибалко Л.М., Замахіна С.П., Гулько Т.Ю. Професійна підготовка майбутніх фахівців у ЗВО в умовах євроінтеграції освітнього простору // Contemporary problems of pedagogy amidst the European integration of educational environment: theory and practice : Scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. С. 336-350

8. Рибалко, Л. Напрями модернізації професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичної культури та спорту в умовах воєнного стану // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт), 2024, 3К(176), 404-409.

9. Рибалко Л., Пермяков О., Йопа Т. Неформальна освіта здобувачів вищої освіти спеціальності 017 фізична культура і спорт в умовах воєнного стану в Україні // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету, 2023. Вип. 3, С. 6–13.

10. Степанченко Н., Окопний А. Концепція професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців. 2022. Вип. 62. С. 247–256.

11. Черненко С., Олійник О., Сорокін Ю., Коваль О. Характеристика освітнього процесу підготовки майбутніх фахівців з фізичної культури і спорту // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Фізична культура. 2020. Вип. 36. С. 86–94.

12. Чопик Т. Педагогічні умови професійної підготовки майбутніх фахівців галузі фізичної культури та спорту у закладах вищої освіти // Physical culture and sport: scientific perspective. 2022. № 1. С. 36–41.

13. Ягупов В. Methodological Bases of Understanding and Substantiation of the Notions «Competence» concerning Professional Training // Отечественная и зарубежная педагогика. 2012. № 2(5). С. 48–54.

14. Ягупов В. Методологічні проблеми професійної підготовки майбутніх фахівців у системі вищої освіти // Становлення особистості професіонала: перспективи й розвиток : матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції. Одеса, 2017. С. 13–14.

15. Ягупов В., Коновалов Д. Модель формування фізичної готовності майбутніх офіцерів Сухопутних військ до військово-професійної діяльності в процесі військово-професійної підготовки // Військова освіта. 2023. № 48. С. 331–342.

***References**:*

1. Hulko, T., & Rybalko, L. (2023). Profesiyna pidhotovka maybutnikh fakhivtsiv fizychnoyi kul′tury ta sportu v umovakh voyennoho stanu v Ukrayini [Professional training of future specialists in physical culture and sports under martial law in Ukraine]. Psykholoho-pedahohichni problemy suchasnoyi shkoly – *Psychological and Pedagogical Problems of the Modern School*, 2(10), 20–27 [in Ukrainian].

2. Zaikin, A. (2009). Do pytannya pro suchasnyy stan profesiynoyi pidhotovky maybutnikh uchyteliv fizychnoyi kul′tury [On the issue of the current state of professional training of future physical education teachers]. Visnyk Kam″yanets′-Podil′s′koho natsional′noho universytetu imeni Ivana Ohiyenka. Fizychne vykhovannya, sport i zdorov″ya lyudyny – *Physical Education, Sports and Human Health*, 2, 56–59 [in Ukrainian].

3. Ivanii, I. (2016). Model′ formuvannya profesiyno-pedahohichnoyi kul′tury maybutn′oho fakhivtsya fizychnoho vykhovannya ta sportu u protsesi profesiynoyi pidhotovky [Model of formation of professional and pedagogical culture of future specialists in physical education and sports in the process of professional training]. Pedahohichni nauky: teoriya, istoriya, innovatsiyni tekhnolohiyi – *Pedagogical Sciences: Theory, History, Innovative Technologies*, 1(55), 304–314 [in Ukrainian].

4. Kyrpenko, Ye. (2023). Pedahohichne modelyuvannya formuvannya metodychnoyi kompetentnosti v maybutnikh ofitseriv – fakhivtsiv fizychnoyi kul′tury ta sportu – pid chas yikh profesiynoyi pidhotovky [Pedagogical modeling of the formation of methodological competence of future officers – specialists in physical culture and sports during their professional training]. Visnyk Luhans′koho natsional′noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedahohichni nauky – *Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University. Pedagogical Sciences*, 5(359), 25–35 [in Ukrainian].

5. Lavrentiev, O., Krupenia, S., & Malynskyi, I. (2021). Formuvannya modeli profesiynoyi pidhotovky trenera z obranoho vydu sportu [Formation of the model of professional training of a coach in a chosen sport]. Naukovyy chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriya 15. Naukovo-pedahohichni problemy fizychnoyi kul′tury (fizychna kul′tura i sport) – Scientific Journal of Dragomanov National Pedagogical University. Series 15. *Scientific and Pedagogical Problems of Physical Culture (Physical Culture and Sports)*, 5(136), 58–64 [in Ukrainian].

6. Plachynda, T. (2026). Fakhova pidhotovka treneriv u konteksti suchasnykh osvitnikh transformatsiy [Professional training of coaches in the context of modern educational transformations]. *Problemy suchasnykh transformatsiy – Problems of Modern Transformations*, 11 [in Ukrainian].

7. Rybalko, L., Zamakhina, S., & Hulko, T. (2023). Profesiyna pidhotovka maybutnikh fakhivtsiv u ZVO v umovakh yevrointehratsiyi osvitn′oho prostoru [Professional training of future specialists in higher education institutions in the context of European integration of the educational space]. *Contemporary problems of pedagogy amidst the European integration of educational environment: theory and practice*. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 336–350 [in Ukrainian].

8. Rybalko, L. (2024). Napryamy modernizatsiyi profesiynoyi pidhotovky maybutnikh fakhivtsiv z fizychnoyi kul′tury ta sportu v umovakh voyennoho stanu [Directions of modernization of professional training of future specialists in physical culture and sports under martial law]. Naukovyy chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriya 15. Naukovo-pedahohichni problemy fizychnoyi kul′tury (fizychna kul′tura i sport) – Scientific Journal of Dragomanov National Pedagogical University. Series 15. *Scientific and Pedagogical Problems of Physical Culture (Physical Culture and Sports)*, 3K(176), 404–409 [in Ukrainian].

9. Rybalko, L., Permiakov, O., & Yopa, T. (2023). Neformal′na osvita zdobuvachiv vyshchoyi osvity spetsial′nosti 017 fizychna kul′tura i sport v umovakh voyennoho stanu v Ukrayini [Non-formal education of higher education students majoring in 017 Physical Culture and Sports under martial law in Ukraine]. Zbirnyk naukovykh prats′ Umans′koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu – *Collection of Scientific Papers of Uman State Pedagogical University*, 3, 6–13 [in Ukrainian].

10. Stepanchenko, N., & Okopnyi, A. (2022). Kontseptsiya profesiynoyi pidhotovky maybutnikh uchyteliv fizychnoyi kul′tury [Concept of professional training of future physical education teachers]. Suchasni informatsiyni tekhnolohiyi ta innovatsiyni metodyky navchannya v

pidhotovtsi fakhivtsiv – *Modern Information Technologies and Innovative Teaching Methods in Specialist Training,* 62, 247–256 [in Ukrainian].

11. Chernenko, S., Oliinyk, O., Sorokin, Yu., & Koval, O. (2020). Kharakterystyka osvitn′oho protsesu pidhotovky maybutnikh fakhivtsiv z fizychnoyi kul′tury i sportu [Characteristics of the educational process of training future specialists in physical culture and sports]. Visnyk Prykarpats′koho universytetu. Seriya: Fizychna kul′tura – *Bulletin of Precarpathian University. Series: Physical Culture,* 36, 86–94 [in Ukrainian].

12. Chopyk, T. (2022). Pedahohichni umovy profesiynoyi pidhotovky maybutnikh fakhivtsiv haluzi fizychnoyi kul′tury ta sportu u zakladakh vyshchoyi osvity [Pedagogical conditions of professional training of future specialists in physical culture and sports in higher education institutions]. *Physical culture and sport: scientific perspective,* 1, 36–41 [in Ukrainian].

13. Yahupov, V. (2012). Methodological Bases of Understanding and Substantiation of the Notions “Competence” concerning Professional Training. Otechestvennaya i zarubezhnaya pedagogika – Domestic and Foreign Pedagogy, 2(5), 48–54 [in English].

14. Yahupov, V. (2017). Metodolohichni problemy profesiynoyi pidhotovky maybutnikh fakhivtsiv u systemi vyshchoyi osvity [Methodological problems of professional training of future specialists in the system of higher education]. Stanovlennya osobystosti profesionala: perspektyvy y rozvytok – *Formation of a Professional Personality: Prospects and Development*. Odesa, 13–14 [in Ukrainian].

15. Yahupov, V., & Konovalov, D. (2023). Model′ formuvannya fizychnoyi hotovnosti maybutnikh ofitseriv Sukhoputnykh viys′k do viys′kovo-profesiynoyi diyal′nosti v protsesi viys′kovo-profesiynoyi pidhotovky [Model of formation of physical readiness of future officers of the Land Forces for military-professional activity in the process of military-professional training]. Viys′kova osvita – *Military Education,* 48, 331–342 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 13.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.05.2026

УДК 378.011.3-051:81'243:159.923.2

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1415-1427

Столяренко Оксана Василівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов, Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця, https//orcid.org/0000-0001-7080-0626

Магас Людмила Миколаївна старший викладач кафедри іноземних мов, Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця, https//orcid.org/0009-0000-4218-9110

Столяренко Олена Вікторівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, https//orcid.org/0000-0002-1899-8089

АКУМУЛЯЦІЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ВИКЛАДАЧА ІНОЗЕМНИХ МОВ ТЕХНІЧНОГО ЗВО У ВИМІРІ ЙОГО ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ

Анотація. У статті теоретично обґрунтовано та всебічно проаналізовано процес акумуляції професіоналізму викладача іноземних мов закладу вищої освіти технічного профілю крізь призму його професійної самореалізації. Досліджено сутнісні характеристики неперервної освіти як базового простору для постійного фахового розвитку та самовдосконалення особистості науково-педагогічного працівника відповідно до сучасних суспільних вимог. У межах дослідження деталізовано багатокомпонентну структуру професіоналізму викладача-філолога технічного університету, що інтегрує в собі три засадничі блоки: професіоналізм знань (філологічний, методичний, педагогічний, психологічний, загальноосвітній та рефлексивний компоненти); професіоналізм педагогічного спілкування (перцептивні, соціально-комунікативні, соціально-психологічні вміння та форми впливу); а також прагнення до безперервного самовдосконалення. Особливу увагу приділено специфічним чинникам, які безпосередньо впливають на становлення викладача в адаптаційний період та під час подальшої науково-педагогічної діяльності. Визначено, що вагомим бар'єром на шляху до ефективної взаємодії «викладач – студент» є віковий розрив. Для його подолання обґрунтовано необхідність глибокого вивчення динамічного лінгвокультурного середовища сучасної молоді, зокрема специфіки студентського соціолекту. Доведено, що для забезпечення автентичності й ефективності комунікативно-орієнтованого навчання викладач має паралельно опановувати професійний соціолект та стрімкі термінологічні новоутворення у

сфері точних наук та інформаційних технологій, які безпосередньо корелюють із майбутнім фахом студентів. Констатовано, що після завершення фахової адаптації педагог вибудовує індивідуальну траєкторію саморозвитку, де усвідомлена потреба в самореалізації виступає головним стимулом до активних практичних дій.

Ключові слова: професіоналізм викладача, іноземна мова за професійним спрямуванням, технічний ЗВО, професійна самореалізація, структура професіоналізму, неперервна освіта, студентський соціолект, професійний соціолект.

Stoliarenko Oksana Vasylivna Candidate of Pedagogy, Associate Professor at the Department of Foreign Languages, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, https//orcid.org/0000-0001-7080-0626

Magas Liudmyla Mykolaivna Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, https//orcid.org/0009-0000-4218-9110

Stoliarenko Olena Viktorivna Doctor of Pedagogy, Professor of the Department of Pedagogy and Educational Management at Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, https//orcid.org/0000-0002-1899-8089

DEVELOPING THE PROFESSIONALISM OF TECHNICAL UNIVERSITY FOREIGN LANGUAGE TEACHERS THROUGH PROFESSIONAL SELF-REALIZATION

Abstract. The article theoretically substantiates and comprehensively analyzes the process of accumulating foreign language teachers professionalism at technical higher education institutions in terms of their professional self-realization. The essential characteristics of continuous education are investigated as a fundamental space for the constant professional development and self-improvement of academic staff in accordance with modern social requirements. Within the framework of the research, the authors detail a multicomponent structure of a philologist-teacher's professionalism in a technical university, which integrates three fundamental blocks: professionalism of knowledge (comprising philological, methodical, pedagogical, psychological, general, and reflexive components); professionalism of pedagogical communication (perceptual, socio-communicative, socio-psychological skills, and forms of pedagogical influence); and the commitment to continuous self-improvement. Particular attention is paid to specific factors that directly affect the teacher's development during the professional adaptation period and subsequent academic activities. It is determined that the age gap poses a significant barrier to effective

"teacher-student" interaction. To overcome this challenge, the necessity of an in-depth study of the dynamic linguocultural environment of modern youth, particularly the specifics of student sociolect, is substantiated. It is proven that to ensure the authenticity and efficiency of communication-oriented teaching, educators must simultaneously master the professional sociolect and rapid terminological innovations in the field of exact sciences and information technologies, which directly correlate with the students' future specialties. It is concluded that upon completing professional adaptation, the educator constructs an individual trajectory of self-development, where the conscious need for self-realization acts as the primary stimulus for practical activities.

Keywords: teacher professionalism, English for specific purposes (ESP), technical higher educational institution, professional self-realization, structure of professionalism, lifelong learning, student sociolect, professional sociolect.

Постановка проблеми. У контексті динамічних трансформацій сучасної вищої школи України та постійного всебічного розвитку суспільства традиційна орієнтація освітньої системи виключно на формування базового інваріанту професійних знань, умінь і навичок виявляється недостатньою. Становлення та фахове зростання сучасного викладача не завершується з одержанням диплома про вищу освіту. Навпаки, стрімкий науково-технічний прогрес, поява нових міждисциплінарних галузей та інтеграція України у світовий освітній простір зумовлюють об'єктивну потребу в безперервному вдосконаленні рівня професіоналізму науково-педагогічних працівників. Наріжним каменем цього процесу виступає професійна самореалізація викладача, що розгортається в межах відкритої системи неперервної освіти та забезпечує простір для постійного саморозвитку особистості відповідно до мінливих суспільних вимог.

Особливої гостроти ця проблема набуває у сфері іншомовної підготовки студентів інженерно-технічних спеціальностей. Викладач іноземних мов у технічному закладі вищої освіти змушений функціонувати в умовах специфічного освітнього середовища, яке вимагає від нього не лише класичної філологічної та дидактичної грамотності, а й адаптації до двоєдиної функції іноземної мови як засобу професійного спілкування та інструменту засвоєння автентичної технічної інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідність розв'язання проблеми самореалізації особистості в освітньому просторі усвідомлюється сучасними дослідниками, серед яких І. Бекешкіна, Т. Вівчарик, І. Краснощок, Н. Лосєва, В. Муляр, М. Недашківська, Г. Нестеренко, В. Радул, Л. Рибалко, Л. Сохань, В. Тихонович, А. Фоменко, Н. Шульга та ін. До того ж, розроблено фундаментальні наукові концепції, пов'язані з вивченням загальних питань професійного становлення, педагогічної майстерності та неперервного розвитку викладача вищої школи (В. Алфімов, В. Андрущенко, І. Зязюн, Н. Ничкало, О. Пєхота). Зокрема, у працях зазначених дослідників акцентується увага на

аксіологічному, суб'єктивному та діяльнісному вимірах становлення фахівця, де прагнення до максимального розкриття внутрішнього потенціалу визначає вектор його професіогенезу.

Водночас більшість сучасних розвідок зосереджено на загальнопедагогічних або психологічних аспектах саморуху особистості, залишаючи поза увагою специфіку середовища, у якому цей процес реалізується. Відтак, діяльність у технічному університеті висуває особливі вимоги до викладача-гуманітарія, змушуючи його адаптувати класичний інструментарій до умов міждисциплінарної інтеграції. У цьому контексті іншомовна підготовка набуває характеру складного лінгвопедагогічного процесу, успішність якого безпосередньо залежить від готовності викладача до гнучкого розширення власних професійних меж. Саме тому виникає гостра потреба в комплексному дослідженні індивідуальних траєкторій викладачів-філологів, які акумулюють свій фаховий потенціал через подолання соціокультурних та міждисциплінарних бар'єрів.

Проте питання розвитку професіоналізму викладача іноземних мов технічних ЗВО у процесі фахової самореалізації залишається недостатньо дослідженим. Тому ми й поставили за мету здійснити відповідне наукове дослідження.

Отже, **мета статті** полягає у теоретичному обґрунтуванні багатокомпонентної структури професіоналізму викладача іноземних мов технічного ЗВО та розкритті психолого-педагогічних механізмів і специфічних чинників його акумуляції в процесі безперервної фахової самореалізації особистості.

Виклад основного матеріалу. Сучасна практика вищої школи України наочно засвідчує, що існуюча система вищої освіти все ще залишається зорієнтованою переважно на класичне формування академічних знань, умінь і навичок, що часто обмежує гнучкість молодого фахівця в реальних умовах ринку праці. З огляду на постійний, всебічний та стрімкий розвиток інформаційного суспільства, процес становлення та формування конкурентоспроможного спеціаліста у жодному разі не завершується з одержанням ним диплома про вищу освіту. Цей процес, тим більше, не може обмежуватися виключно навчанням у базовому закладі вищої освіти, оскільки отримані знання швидко застарівають під впливом науково-технічного прогресу. Натомість динамічні реалії сьогодення вимагають від науково-педагогічного працівника та випускника активного, усвідомленого та безперервного вдосконалення рівня власного професіоналізму протягом усього життя. Особливо яскраво ця потреба виявляється під час безпосередньої фахової самореалізації особистості, коли виникає необхідність оперативно реагувати на міждисциплінарні виклики та мінливі соціокультурні умови. Ефективне розв'язання цього завдання повноцінно забезпечується сучасною системою неперервної та післядипломної освіти, яка виступає гнучким інституційним та когнітивним простором. Саме така відкрита освітня інфраструктура надає необмежені можливості та

сприятливий простір для постійного інтелектуального розвитку, психологічного збагачення та цілеспрямованого саморозвитку особистості фахівця у повній відповідності до існуючих міжнародних стандартів, трендів цифровізації та актуальних вимог сучасної вищої школи [2]; [3]; [4]; [5].

Аналізуючи технологічні аспекти моделювання процесу фахового самовираження педагога, доцільно закцентувати увагу на комплексі науково вивірених дій суб'єктів взаємодії, послідовна реалізація яких з високою вірогідністю гарантує очікуваний результат. Ключовими суб'єктами цього процесу постають безпосередньо самі викладачі з їхніми унікальними персональними характеристиками й внутрішніми стимулами, а також інституційне середовище неперервної освіти, яке виступає потужним рушієм модернізації майстерності в ході їхнього кар'єрного та особистісного зростання. Професійна діяльність спонукає рефлексувати й здійснювати моніторинг власної кваліфікації на засадах саморегуляції. Першочергово фахівець диференціює наявний багаж теоретичних знань, практичних умінь та особистісних властивостей, після чого зіставляє сформовані складники з еталонними параметрами перспективної моделі фахівця, експлікуючи лакуни та дефіцити, що гальмують розв'язання актуальних життєвих завдань. Наступна фаза передбачає чітке розуміння потреби в інтеграції відсутніх когнітивних та операційних компонентів, що трансформується у конкретні запити. За умови сформованості цільових орієнтирів науково-педагогічний працівник проектує індивідуальний вектор подальшого професіогенезу та самомодернізації в інфраструктурі відкритої освіти, здійснюючи системні кроки для реалізації намічених планів [7]; [13]; [9]; [10].

Спираючись на наукові напрацювання Я. В. Абсалямової, доцільно проаналізувати в узагальненому вигляді архітектоніку професіоналізму викладача іноземних мов технічного закладу вищої освіти. Слідом за дослідницею, зазначену структуру ми розглядатимемо як дескриптивну характеристику, що інтегрує цілісну систему теоретичних знань, практичних умінь та особистісних якостей, які повною мірою корелюють із архітектурою та сутнісним наповненням професійної діяльності цієї категорії науково-педагогічних працівників, а також визначають потенціал для їхнього безперервного самовдосконалення [1].

Передусім звернімо увагу на професіоналізм знань, що будемо розглядати на основі таких його складових, як:

1. Блок філологічних знань, що охоплює знання:

- іноземної мови як спеціальності;
- української мови як державної або посередника та інших мов (другої іноземної, польської, тощо) як посередників;

2. Блок методичних знань, що формує:

- загальну методику викладання іноземних мов;
- методику викладання іноземної мови студентам технічних спеціальностей вищих навчальних закладів;

3. Блок педагогічних знань про:

- загальні цілі, закономірності, принципи, технології навчання і виховання;
- особливості організації навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі, зокрема для студентів технічних спеціальностей;

4. Блок психологічних знань про:

- загальні закономірності розвитку людської психіки та психічних процесів;
- особливості студентів як вікової та соціальної груп;
- особистісні характеристики конкретних студентів, з якими працює викладач;
- особливості сприймання студентами різних спеціальностей технічних ЗВО іноземної мови як навчального предмета;
- техніку та прийоми психологічного впливу на студентів для створення у них позитивної навчальної мотивації, стійкого інтересу до іноземної мови, регуляції відносин на заняттях;

5. Блок загальноосвітніх знань, що охоплює знання:

- світової та вітчизняної історії, філософії, культури, економіки, політології, ідеології, у тому числі світової;
- етики, зокрема педагогічної;
- загальної та вікової фізіології і гігієни;
- основ точних наук (фізики, математики тощо), значень основних термінів цих наук, які зустрічаються під час вивчення студентами фахових текстів тощо;
- про нові досягнення в науці й техніці, у тому числі про можливості використання педагогом аудіо-, відео- та комп'ютерної техніки у навчально-виховному процесі;
- основних джерел іншомовної технічної інформації (інтерактивні, мультимедійні та наукометричні ресурси) з метою отримання автентичного навчального матеріалу;

6. Блок рефлексивних знань, який охоплює:

- загальні цілі та вимоги суспільства і держави до викладача, зокрема викладача вищого технічного навчального закладу;
- мету власної фахової діяльності, оптимальні шляхи її досягнення;
- знання про наявний рівень професіоналізму та продуктивні технології його підвищення, способи і прийоми самовдосконалення в цілому;
- технології проведення наукового дослідження з метою фахової самодіагностики [1, С. 62–65].

Другим компонентом професіоналізму є професіоналізм педагогічного спілкування, що охоплює такі групи вмінь:

а) перцептивні вміння:

- пов'язані з організацією уваги і розвитком її властивостей - загальної спостережливості, гнучкості, стійкості, широти, вибірковості;
- соціальної перцепції, тобто здатності «читати по обличчю», помічати та інтерпретувати у поведінці студентів те, що сигналізує про їхній стан, настрій, динаміку взаємин з викладачем тощо;

b) соціально-комунікативні вміння:

- контакту з аудиторією (розуміння коли і як викладач повинен проявити та адекватно передати комунікативну активність за допомогою мови, жесту, міміки, забезпечення залучення співрозмовника до спілкування, встановлення рівня особистої взаємодії, визначення динаміки цього рівня, зміна характеру спілкування тощо);
- планування спілкування (планування викладачем свого майбутнього спілкування з аудиторією, тобто, своєї поведінки, стилю вербального і невербального спілкування його предметної наповненості; планування спілкування студентів між собою);
- реалізації плану спілкування, що охоплює інтуїтивно обумовлене дотримання стилю, свідоме і цілеспрямоване використання паралінгвістичних, мімічних та інших невербальних засобів, уміння фонації, повне та диференційоване володіння необхідними мовними засобами;

c) соціально-психологічні вміння:

- самоподачі, тобто здатності викладача створювати і підтримувати свій імідж, найбільш сприятливий з погляду ефективності його впливу, а також здатності до персоніфікації мови;
- організаційні, що охоплюють уміння організувати роботу аудиторії у потрібному напрямі, залучати студентів до спілкування;

d) володіння формами педагогічного впливу, що полягають в уміннях педагога розв'язувати завдання розкриття особистісного потенціалу студентів, створювати сприятливі умови для подолання ними труднощів у процесі вивчення предмета [1, С. 66–67].

Третім компонентом професіоналізму є самовдосконалення, що передбачає як суто фаховий, так і загальноосвітній аспект розвитку особистості викладача, відповідно до блоків фахових знань та умінь і містить такі складові:

a) усвідомлення необхідності постійного фахового розвитку;

b) практичні дії педагога, що мають на меті досягнення вищого професійного рівня [1, С. 69].

Систематизація окреслених складників професійних знань, комунікативної майстерності та рефлексивного саморуху в межах загальної моделі кваліфікації викладача-філолога технічного університету уможливлює експлікацію тих параметрів, які відображають автентичну специфіку діяльності даної категорії освітян. До переліку цих детермінант належать:

- володіння інноваційним дидактичним інструментарієм викладання іноземної мови професійного спрямування для майбутніх інженерів різних

спеціалізацій, розуміння психологічних паттернів сприйняття іншомовного контенту студентами нефілологічних напрямів, а також блоки, що зумовлюють адаптацію до освітнього середовища університету;

- сприйняття лінгвістичного складника як базового фаху, сформованість навичок соціальної перцепції, розвинені організаційні здібності тощо.

Вказані чинники красномовно свідчать про амбівалентність та суттєві труднощі процесу входження молодого фахівця у науково-педагогічне середовище на етапі первинної адаптації. Понад те, під час проектування траєкторій дидактичної взаємодії та моделювання виховних систем викладач зобов'язаний чітко зважати на бінарну природу лінгвістичної дисципліни, координуючи її з прагматичними обмеженнями технічного університету, як-от: ліміт аудиторного часу, цільові орієнтири, архітектоніка та внутрішнє наповнення курсу. Фахівця-початківця, котрий щойно приступає до викладання мови у нефілологічному ЗВО, передчасно характеризувати як зрілого майстра чи експерта, оскільки базові компоненти його кваліфікаційної матриці перебувають на стадії зародження. З огляду на це, актуалізується завдання їхнього цілеспрямованого проектування з перших кроків самостійної роботи – у складний адаптивний період, котрий є найбільш критичним і переломним етапом у професіогенезі молодого педагога [6].

Подальший розвиток професіоналізму викладача іноземних мов технічних ЗВО пов'язаний з набуттям фахових знань щодо:

- опанування іноземної мови як спеціальності та української мови як державної, оскільки відбувається постійне збагачення мов через виникнення нових реалій і розгалуження спеціальностей та поглиблення масиву знань, умінь, навичок, пов'язаних з ними, що вимагає засвоєння викладачем відповідного вокабуляру;
- розуміння особливостей студентів як вікової та соціальної групи, якій притаманне таке явище, як належність до професійних та молодіжних субкультур, що є носіями певних соціолектів, манер поведінки тощо;
- техніки та прийомів психологічного впливу на студентів, які вивчають іноземну мову як профільний предмет та представників різних професійних та молодіжних субкультур, зокрема через відповідну специфіку;
- основ точних наук (фізики, математики тощо), значень основних термінів цих наук, оскільки вони постійно та інтенсивно збагачують мову та мовлення новими термінами;
- нових досягнень у науці та техніці в світлі стрімкого науково-технічного прогресу.

З метою нівелювання бар'єрів у комунікації зі студентством, викликаних віковою дистанцією, яка неминуче зростатиме впродовж кар'єрного шляху будь-якого педагога, а також задля розбудови паритетної взаємодії між суб'єктами дидактичного процесу, актуальним є фокусування на перманентній самомодернізації у царині дослідження соціокультурних та лінгвістичних маркерів

сучасної молоді. Зазначений студентський соціолект постає детермінованим відгалуженням загальнонародної мови, котре виникає під дією суспільних детермінант всередині вікової спільноти та виражається у специфічних мовленнєвих шаблонах, характерних для даного мікросоціуму. Він репрезентує унікальний вербальний маркер молодіжного середовища, що акумулює в собі пріоритетні смисли й поведінкові імперативи, які каналізують усні та кінетичні реакції вихованців. Ознаки цього мовного феномену як автономного інструменту комунікації всередині групи фіксуються на рівні звуковимови (фонетичні трансформації), словникового складу (семантичні неологізми, сленг різного ступеня експресивності) та синтаксису (ігнорування літературних граматичних канонів), причому центральний сегмент утворюють лексеми й ідіоми, створені безпосередньо молоддю або трансплантовані з інших субкультурних жаргонів, які є кодованими для сторонніх і верифікують вік мовця. Водночас маргінальну зону цієї мовленнєвої системи формують слова з неконкретизованим значенням, вигукові форми, прецедентні феномени в повсякденному дискурсі, тавтології, а також редуковані й обірвані конструкції. Непідготовлене спілкування юнацтва супроводжується активним залученням акустичних невербальних елементів: модуляціями тону, деформацією темпоритму за рахунок зупинок роздуму, редуплікацією маргінальних слів, ритмізацією висловлювань за типом речитативу, сміховою конотацією та акустичним перейманням манери мовлення [6]; [14].

Для усунення міжпоколіннєвого дисонансу у взаємодії зі здобувачами освіти, зумовленого віковим розривом, який прогресуватиме протягом усієї професійної траєкторії викладача, а також задля побудови рівноправного діалогу між учасниками освітнього процесу, особливого значення набуває безперервний саморозвиток педагога у сфері вивчення ментальних та вербальних характеристик молодіжного покоління. Мовлення студентства є специфічним відгалуженням національної мови, яке формується під впливом суспільно-культурних чинників у межах певної вікової когорти й виявляється в особливих комунікативних стереотипах, властивих цій соціальній групі. Воно слугує специфічним знаковим кодом молодіжної спільноти, який відображає ключові орієнтири та поведінкові установки, що визначають словесні та невербальні прояви студентів. Специфіка даного мовного явища як самостійного засобу міжособистісного обміну інформацією в колективі простежується у царині вимови (звукові модифікації), лексичного наповнення (семантичні переосмислення, жаргонізми різного рівня стилістичного забарвлення) та граматичного ладу (відхід від загальноприйнятих літературних норм), водночас базисну основу становлять слова та вирази, змодельовані самими юнаками або запозичені з альтернативних сленгових систем, що залишаються закритими для загалу й ідентифікують демографічну належність мовця. Натомість периферійну область цієї лінгвістичної структури складають номінації з розмитою семантикою, експресивні вигуки, цитування відомих контекстів у повсякденній

розмові, смислові повтори, а також еліптичні та незавершені фрази. Спонтанний виклад думок підлітками супроводжується інтенсивним використанням звукових паралінгвістичних засобів: коливаннями гучності, зміною швидкості мовлення через паузи коливання, дублюванням зайвих слів-вставок, наданням висловлюванням ритмізованої форми, розмовою на тлі сміху та копіюванням інтонаційних особливостей інших людей [11].

Паралельно з цим, у контексті володіння педагогом-лінгвістом іноземною мовою в межах майбутнього фаху вихованців, а також державною мовою, виняткового значення набуває обізнаність із їхнім виробничим соціолектом - специфічним різновидом загальнонародної мовної системи, котрий конструюється під дією суспільно-культурних чинників у середовищі певної професійної групи й виражається у мовленнєвих маркерах, притаманних більшості її представників. На відміну від молодіжного сленгу, цей лінгвістичний пласт характеризується відносною стабільністю, а його розширення відбувається переважно внаслідок появи нових об'єктів - інноваційних технологій, апаратів, інструментарію та технічних засобів. Варто наголосити, що найактивніше формування корпоративних соціолектизмів фіксується у сфері цифрових технологій, де спостерігається їх масовий трансфер з англомовного дискурсу до інших мовних систем, хоча цей процес охоплює й решту інженерних галузей. Оскільки левова частка сучасних спеціальних термінів та професіоналізмів інженерного профілю є запозиченнями, саме фахівець з іншомовної підготовки у технічному університеті зобов'язаний оперативно інтегрувати їх у власну практику задля ефективного навчання майбутніх вітчизняних спеціалістів. Відповідно, науково-педагогічний працівник мовної кафедри нефілологічного університету повинен систематично концентруватися на виконанні двох ключових завдань: по-перше, на дослідженні соціокультурного простору та мовленнєвої специфіки студентської молоді як в Україні, так і в країнах, мова яких опановується (зокрема, їхнього групового сленгу); по-друге, на постійному збагаченні власного філологічного багажу знаннями з професійного спрямування здобувачів, тобто їхнім безпосереднім виробничим жаргоном, ретельно моніторячи будь-які трансформації у комунікативній практиці фахівців конкретних інженерних галузей задля відповідності сучасним освітнім стандартам [12].

Висновки. Отже, професіоналізм викладача іноземних мов вищого технічного навчального закладу у процесі самореалізації має активно розвиватися. Після завершення періоду фахової адаптації такий фахівець за жодних обставин не може «застигнути» в розвитку, а засвоєння і поглиблення ним фахових знань за визначеними вище складовими спонукатиме до подальшого інтенсивного вдосконалення перцептивних, соціально-комунікативних та соціально-психологічних вмінь, якщо він вирішив присвятити себе науково-викладацькій діяльності. Відтоді з'явиться усвідомлення необхідності постійного фахового розвитку в процесі професійної самореалізації, яке

спонукатиме до практичних дій, що мають на меті досягнення більш високого професійного рівня відповідно до вибудованої власної траєкторії фахової самореалізації.

Серед актуальних напрямів подальших наукових досліджень ми виділяємо дослідження становлення та розвитку окремих складових професіоналізму викладача іноземних мов технічного ЗВО у процесі професійної самореалізації для забезпечення умов її оптимізації.

Література:

1. Абсалямова Я. В. Професійна адаптація молодих викладачів іноземної мови до роботи у вищих технічних навчальних закладах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Яна Вадимівна Абсалямова. Київ, 2005. 206 с.

2. Багай В. В. Сучасна типологізація моделей вищої школи у світлі сталого розвитку. Проблеми освіти в суспільстві ноосферної епохи (Освіта сталого розвитку): Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 19 квітня 2007 р.). К.: Чайка-Всесвіт, 2007. С. 57–62.

3. Зязюн І. А. Філософія педагогічної майстерності : монографія. Київ ; Вінниця : ДОУ, 2008. 400 с.

4. Ничкало Н. Г. Трансформація професійної освіти в Україні : монографія. Київ: Педагогічна думка, 2008. 446 с

5. Олійник В. В., Нікуліна А. С. Проблеми реформування і розвитку післядипломної освіти. Післядипломна освіта в Україні. 2001. № 1. С. 6–9.

6. Ставицька Л. О. Арґо, жарґон, сленг: Соціяльна диференціяція української мови: монографія. Київ : Критика, 2005. 464 с.

7. Столяренко О. В., Столяренко О. В. Метод проектів у фаховій підготовці викладачів іноземних мов в умовах інформаційного освітнього середовища / Сучасні методики навчання іноземних мов і перекладу в Україні та за її межами : збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Переяслав, 3 грудня 2021 року) / Гол. ред. К.І. Мізін; Університет Григорія Сковороди в Переяславі. Переяслав, 2021. 203 с. (Електронна книга). С. 67–70.

8. Столяренко О. В., Столяренко О. В., Магас Л. М. Формування готовності майбутніх викладачів до впровадження інновацій у практику роботи вищої школи і створення інформаційного освітнього середовища. Інноваційні практики наукової освіти : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 8–11 грудня 2021 р.). – Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2021 570 с. С. 450–452.

9. Столяренко О. В., Столяренко О. В. Освіта України в руслі євроінтеграційних змін. Підготовка майбутнього педагога в умовах євроінтеграційних процесів» : збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Кропивницький, 30 березня 2023 року. Кропивницький : РВВ ЦДУ ім. В. Винниченка, 2023. 116 с. С. 3–5.

10. Столяренко О. В., Столяренко О. В. Модернізація викладання іноземних мов у вищій школі: пошук ефективних стратегій та інноваційних методів. «Мова - кордон національної безпеки»: збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Львів, 21 лютого 2025 року. Львів: ЛДУ БЖД, 2025. 382 с. С. 365–369.

11. Столяренко О. В., Столяренко О. В. Московчук О. С. Соціальна компетентність і мовна освіта у підготовці майбутніх фахівців. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: збірник наукових праць. Вінниця: ТОВ «Друк плюс», 2023. Вип. 69. с.240. С. 172–180. DOI: https://doi.org/10.31652/2412-1142-2023-69-172-180

12. Столяренко О. В., Столяренко О. В., Московчук О. С. Формування мовної культури як основи професійної етики майбутнього фахівця. Наукові інновації та передові технології» Серія «Педагогіка: журнал. 2025. No 3(43) 2025.1793 с. С. 1464–1472. https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-3(43)-1464-1472.

13. Столяренко О. В., Столяренко О. В., Московчук О. С., Пінаєва О. Ю. Професійна педагогічна компетентність як основа компетентнісної моделі сучасного фахівця. Вісник науки та освіти: журнал. Видавнича група «Наукові перспективи», Християнська академія педагогічних наук України. 2026. № 3(45) 2026. С. 3113–3124. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6165-2026-3(45)-3113-3123

14. Trudgill P. Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society. 4th ed. London : Penguin Books, 2000. 240 p.

References:

1. Absaliamova, Ya. V. (2005). *Profesiina adaptatsiia molodykh vykladachiv inozemnoi movy do roboty u vyshchykh tekhnichnykh navchalnykh zakladakh* [Professional adaptation of young foreign language teachers to work in higher technical educational institutions]. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

2. Bahai, V. V. (2007). Suchasna typolohizatsiia modelei vyshchoi shkoly u svitli staloho rozvytku [Modern typologization of higher school models in the light of sustainable development]. *Problemy osvity v suspilstvi noosfernoi epokhy (Osvita staloho rozvytku): Materiali Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Problems of Education in Society of Noosphere Era (Education of Sustainable Development): Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference.* (pp. 57–62). Kyiv: Chaika-Vsesvit [in Ukrainian].

3. Ziaziun, I. A. (2008). *Filosofiia pedahohichnoi maisternosti* [Philosophy of pedagogical mastery]. Kyiv; Vinnytsia: DOU [in Ukrainian].

4. Nychkalo, N. H. (2008). *Transformatsiia profesiinoi osvity v Ukraini* [Transformation of professional education in Ukraine]. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].

5. Oliinyk, V. V., & Nikulina, A. S. (2001). Problemy reformuvannia i rozvytku pisladyplomnoi osvity [Problems of reform and development of postgraduate education]. *Pisladyplomna osvita v Ukraini – Postgraduate Education in Ukraine,* 1, 6–9 [in Ukrainian].

6. Stavytska, L. O. (2005). Arho, zharhon, slenh: Sotsialna dyferentsiatsiia ukrainskoi movy [Argot, jargon, slang: Social differentiation of the Ukrainian language]. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].

7. Stoliarenko, O. V., & Stoliarenko, O. V. (2021). Metod proektiv u fakhovii pidhotovtsi vykladachiv inozemnykh mov v umovakh informatsiinoho osvitnioho seredovyshcha [Project method in the professional training of foreign language teachers in the conditions of information educational environment]. K.I. Mizin (Ed.), *Suchasni metodyky navchannia inozemnykh mov i perekladu v Ukraini ta za yii mezhamy: zbirnyk materialiv III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii – Modern Methods of Teaching Foreign Languages and Translation in Ukraine and Beyond: Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Internet Conference.* (pp. 67–70). Pereiaslav: Universytet Hryhoriia Skovorody v Pereiaslavi (E-book) [in Ukrainian].

8. Stoliarenko, O. V., Stoliarenko, O. V., & Mahas, L. M. (2021). Formuvannia hotovnosti maibutnikh vykladachiv do vпrovadzhennia innovatsii u praktyku roboty vyshchoi shkoly i stvorennia informatsiinoho osvitnioho seredovyshcha [Forming the readiness of future teachers for the implementation of innovations in the practice of higher school and creation of an information educational environment]. *Innovatsiini praktyky naukovoi osvity: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Innovative Practices of Science Education: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference*. (pp. 450–452). Kyiv: Instytut obdarovanoi dytyny NAPN Ukrainy [in Ukrainian].

9. Stoliarenko, O. V., & Stoliarenko, O. V. (2023). Osvita Ukrainy v rusli yevrointehratsiinykh zmin [Education of Ukraine in the line of European integration changes]. *Pidhotovka maibutnioho pedahohoha v umovakh yevrointehratsiinykh protsesiv: zbirnyk tez Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Training of Future Teacher in the Conditions of European Integration Processes: Abstracts of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference.* (pp. 3–5). Kropyvnytskyi: RVV TsDU im. V. Vynnychenka [in Ukrainian].

10. Stoliarenko, O. V., & Stoliarenko, O. V. (2025). Modernizatsiia vykladannia inozemnykh mov u vyshchii shkoli: poshuk efektyvnykh stratehii ta innovatsiinykh metodiv [Modernization of foreign language teaching in higher education: search for effective strategies and innovative methods]. *«Mova - kordon natsionalnoi bezpeky»: zbirnyk tez dopovidei Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii – «Language – the Border of National Security»: Abstracts of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference*. (pp. 365–369). Lviv: LDU BZhD [in Ukrainian].

11. Stoliarenko, O. V., Stoliarenko, O. V., & Moskovchuk, O. S. (2023). Sotsialna kompetentnist i movna osvita u pidhotovtsi maibutnikh fakhivtsiv [Social competence and language education in the training of future specialists]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy – Modern Information Technologies and Innovative Teaching Methods in Data Specialist Training: Methodology, Theory, Experience, Problems*, 69, 172–180. https://doi.org/10.31652/2412-1142-2023-69-172-180 [in Ukrainian].

12. Stoliarenko, O. V., Stoliarenko, O. V., & Moskovchuk, O. S. (2025). Formuvannia movnoi kultury yak osnovy profesiinoi etyky maibutnioho fakhivtsia [Formation of language culture as a basis of professional ethics of a future specialist]. *Naukovi innovatsii ma peredovi tekhnolohii. Seriia Pedahohika – Scientific Innovations and Advanced Technologies. Series Pedagogy*, 3(43), 1464–1472. https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-3(43)-1464-1472 [in Ukrainian].

13. Stoliarenko, O. V., Stoliarenko, O. V., Moskovchuk, O. S., & Pinaieva, O. Yu. (2026). Profesiina pedahohichna kompetentnist yak osnova kompetentnisnoi modeli suchasnoho fakhivtsia [Professional pedagogical competence as a basis of the competency model of a modern specialist]. *Visnyk nauky ta osvity – Bulletin of Science and Education*, 3(45), 3113–3124. https://doi.org/10.52058/2786-6165-2026-3(45)-3113-3123 [in Ukrainian].

14. Trudgill, P. (2000). *Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society* (4th ed.). London: Penguin Books [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 13.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.05.2026

УДК 378.091.2:159.98:004.77

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1428-1441

Суховерша Марина Валентинівна магістр психології, аспірантка кафедри психології та педагогіки ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля», м. Дніпро, https://orcid.org/0009-0001-4121-6495

Казак Олег Валерійович здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності С4 Психологія, ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля», м. Дніпро, https://orcid.org/0009-0007-5007-1906

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО ДИСТАНЦІЙНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ: АНАЛІЗ ЗМІСТУ ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНИХ ПРОГРАМ

Анотація. У статті актуалізовано проблему підготовки майбутніх психологів до дистанційного консультування в умовах цифровізації суспільства та поширення онлайн-форм психологічної допомоги. Визначено, що дистанційне консультування набуває статусу одного з провідних форматів професійної діяльності психолога, що зумовлює необхідність оновлення змісту його професійної підготовки. Здійснено аналіз Стандарту вищої освіти за спеціальністю 053 Психологія та семи освітньо-професійних програм бакалаврського рівня вищої освіти за спеціальністю С4 Психологія. Конкретизовано критерії аналізу підготовки майбутніх психологів до дистанційного консультування через консультативний, цифровий, комунікативний та етичний компоненти професійної підготовки. Встановлено, що чинний Стандарт вищої освіти створює загальні передумови для формування готовності до дистанційного консультування через систему компетентностей і програмних результатів навчання, однак не передбачає цілеспрямованої підготовки до здійснення психологічної допомоги в онлайн-середовищі. Виявлено, що зміст проаналізованих освітньо-професійних програм забезпечує формування консультативних, психодіагностичних, психокорекційних, психотерапевтичних і комунікативних компетентностей, необхідних для професійної діяльності психолога. З'ясовано, що цифровий компонент професійної підготовки представлений нерівномірно та переважно орієнтований на формування загальної цифрової грамотності й навичок використання інформаційно-комунікаційних технологій. Визначено, що у змісті проаналізованих освітньо-професійних програм відсутні спеціалізовані освітні компоненти, безпосередньо спрямовані на формування готовності до дистанційного консультування. Встановлено недостатню представленість питань організації онлайн-консультативної взаємодії, використання спеціалізованих цифрових платформ

для надання психологічної допомоги, забезпечення конфіденційності клієнтських даних, цифрової безпеки та дотримання професійної етики в умовах дистанційної роботи. Обґрунтовано необхідність посилення цифрового складника професійної підготовки майбутніх психологів та інтеграції до змісту освітньо-професійних програм компонентів, орієнтованих на здійснення психологічної допомоги в дистанційному форматі. Перспективи подальших досліджень пов'язано з розробленням структури готовності майбутніх психологів до дистанційного консультування та моделі її формування у процесі професійної підготовки.

Ключові слова: дистанційне консультування, майбутні психологи, професійна підготовка, освітньо-професійна програма, цифровізація освіти, психологічна допомога, цифрові компетентності, онлайн-консультування, психологічна освіта.

Maryna Sukhoversha master of psychology, postgraduate student at the Department of Psychology and Pedagogy, Alfred Nobel University, Dnipro, https://orcid.org/0009-0001-4121-6495

Oleh Kazak student pursuing a second (master's) degree in Psychology, Alfred Nobel University, Dnipro, https://orcid.org/0009-0007-5007-1906

PREPARING FUTURE PSYCHOLOGISTS FOR TELECUNSELING: AN ANALYSIS OF THE CONTENT OF EDUCATIONAL AND PROFESSIONAL PROGRAMS

Abstract. This article highlights the issue of preparing future psychologists for remote counseling in the context of society's digitalization and the growing prevalence of online forms of psychological assistance. It is noted that remote counseling is becoming one of the leading formats of a psychologist's professional practice, which necessitates an update to the content of their professional training. An analysis was conducted of the Higher Education Standard for specialty 053 Psychology and seven bachelor's-level educational and professional programs in specialty C4 Psychology. The criteria for analyzing the preparation of future psychologists for remote counseling were specified through the consultative, digital, communicative, and ethical components of professional training. It was established that the current Higher Education Standard creates general prerequisites for developing readiness for remote counseling through a system of competencies and program learning outcomes; however, it does not provide for targeted training in the provision of psychological assistance in an online environment. It was found that the content of the analyzed educational and professional programs ensures the development of counseling, psychodiagnostic, psychocorrectional, psychotherapeutic, and communicative competencies necessary for the professional practice of a psychologist.

It has been found that the digital component of professional training is unevenly represented and is primarily focused on developing general digital literacy and skills in using information and communication technologies. It has been determined that the content of the analyzed educational and professional programs lacks specialized educational components directly aimed at developing readiness for remote counseling. It was established that there is insufficient coverage of issues related to organizing online counseling interactions, using specialized digital platforms to provide psychological assistance, ensuring client data confidentiality, digital security, and adherence to professional ethics in a remote work setting. The necessity of strengthening the digital component of professional training for future psychologists and integrating components focused on providing psychological assistance in a remote format into the content of educational and professional programs has been substantiated.

Prospects for further research are linked to the development of a framework for assessing future psychologists' readiness for remote counseling and a model for its development during professional training.

Keywords: online counseling, future psychologists, professional training, vocational education program, digitization of education, psychological support, digital competencies, online counseling, psychological education.

Постановка проблеми. У сучасних умовах цифровізації суспільства та розширення онлайн-форм взаємодії дистанційне консультування набуває статусу одного з провідних форматів професійної діяльності психолога. Особливої актуальності воно набуло в умовах соціальної нестабільності, воєнного стану та зростання потреби у доступній психологічній допомозі для різних категорій клієнтів. Це зумовлює необхідність переосмислення змісту професійної підготовки майбутніх психологів, зокрема щодо формування їхньої готовності до дистанційного консультування. У цьому контексті постає проблема відповідності змісту професійної підготовки майбутніх психологів сучасним вимогам практичної діяльності, зокрема у сфері дистанційного консультування, що потребує спеціальних знань, умінь та навичок, пов'язаних із організацією взаємодії в онлайн-середовищі, дотриманням етичних норм та використанням цифрових інструментів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел свідчить, що проблема дистанційного психологічного консультування та підготовки майбутніх психологів до його здійснення досліджується українськими науковцями у кількох змістовно різних, але взаємопов'язаних напрямах.

Передусім у наукових працях розкривається сутність дистанційного психологічного консультування як сучасної форми надання психологічної допомоги, визначаються його особливості, переваги та обмеження, а також місце у структурі професійної діяльності психолога (Ю. Акименко [1]; Ю. Іваненко [7]). У цьому контексті дистанційне консультування розглядається як відповідь

на виклики інформаційного суспільства та як інструмент розширення доступу до психологічної допомоги.

Окремий напрям становлять дослідження, присвячені застосуванню дистанційного консультування в умовах кризових ситуацій, зокрема пандемії та воєнного стану. У цих працях аналізується ефективність онлайн-консультування, його роль у підтримці психоемоційного стану різних категорій населення, а також специфіка взаємодії психолога з клієнтом у складних життєвих обставинах (В. Борозенець та ін. [4]; О. Борейчук, А. Данилова [3]; Н. Коляденко, Х. Живаго [9]; Т. Гурлєва, С. Яковенко [5; 19]).

Водночас низка досліджень зосереджена на вивченні процесуальної та комунікативної специфіки дистанційного консультування, зокрема особливостей встановлення психологічного контакту, організації взаємодії в онлайн-середовищі, а також дискурсивних практик психологічної допомоги (О. Зарецька [6]; О. Халік, О. Бикова [17]; Н. Афанасьєва [2]).

Окрему групу становлять праці, у яких досліджується роль цифрових технологій у здійсненні дистанційного консультування та обґрунтовується необхідність використання сучасних онлайн-платформ і засобів відеозв'язку в психологічній практиці (Л. Фамілярська, Л. Клюц [16]). У цьому контексті підкреслюється значущість цифрового середовища як простору професійної діяльності сучасного психолога.

Проблема підготовки майбутніх психологів до роботи в умовах цифровізації розглядається переважно через призму формування цифрової та професійної компетентності, інтеграції інноваційних технологій у зміст професійної освіти, а також розвитку здатності до здійснення консультативної діяльності (О. Поліщук [12; 13]; О. Товстуха, О. Чумак [15]; А. Останчук, П. Матлах, Р. Семанишин [11]; О. Швед [18]).

Окремий напрям становлять дослідження етичних аспектів професійної діяльності психолога в цифровому середовищі, де акцентується увага на трансформації етичних стандартів, проблемах конфіденційності, професійної відповідальності та впливі новітніх технологій, зокрема штучного інтелекту, на психологічну практику (Г. Коваль [8]; С. Савельєв [14]; А. Османова [10]).

Водночас, незважаючи на значну кількість досліджень, проблема підготовки майбутніх психологів до дистанційного консультування не отримала достатнього висвітлення на рівні аналізу змісту освітньо-професійних програм. Більшість наукових праць зосереджена на окремих аспектах професійної діяльності або її технологічного забезпечення, тоді як питання системного відображення підготовки до дистанційного консультування у структурі професійної освіти залишається недостатньо розкритим.

Освітньо-професійні програми як нормативні документи, що визначають зміст і результати навчання, є ключовим джерелом для аналізу того, наскільки підготовка майбутніх психологів відповідає сучасним викликам професійної діяльності. Саме через структуру компетентностей, програмних результатів

навчання та освітніх компонентів відображається реальний зміст професійної підготовки. У цьому контексті актуальним є дослідження змісту освітньо-професійних програм бакалаврського рівня вищої освіти зі спеціальності С4 Психологія щодо репрезентації компонентів підготовки майбутніх психологів до дистанційного консультування.

Мета статті – полягає в аналізі змісту освітньо-професійних програм бакалаврського рівня вищої освіти зі спеціальності С4 Психологія українських закладів вищої освіти з метою виявлення особливостей та рівня репрезентації підготовки майбутніх психологів до дистанційного консультування.

Виклад основного матеріалу. У результаті аналізу Стандарту вищої освіти за спеціальністю 053 Психологія для першого (бакалаврського) рівня встановлено, що підготовка майбутніх психологів до дистанційного консультування не виокремлюється в ньому як самостійний напрям професійної діяльності, однак частково відображена через загальні вимоги до професійної підготовки психолога. Зокрема, значущими в цьому контексті є здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях (ЗК1), розуміння предметної області та професійної діяльності (ЗК2), навички використання інформаційних і комунікаційних технологій (ЗК3), здатність оволодівати сучасними знаннями (ЗК4), приймати обґрунтовані рішення (ЗК6), а також навички міжособистісної взаємодії (ЗК8). У площині фахової підготовки найбільш релевантними є здатність збирати, критично опрацьовувати й узагальнювати психологічну інформацію з різних джерел (СК4), використовувати валідний і надійний психодіагностичний інструментарій (СК5), організовувати та надавати психологічну допомогу, індивідуальну й групову (СК8), здійснювати просвітницьку та психопрофілактичну діяльність відповідно до запиту (СК9), а також дотримуватися норм професійної етики (СК10).

Аналіз програмних результатів навчання також засвідчує їх опосередковану релевантність до підготовки майбутніх психологів до дистанційного консультування. Зокрема, важливими у цьому контексті є здатність здійснювати пошук інформації з різних джерел із використанням інформаційно-комунікаційних технологій (ПР3), обирати та застосовувати валідний психодіагностичний інструментарій і технології психологічної допомоги (ПР5), формулювати обґрунтовані висновки та критично оцінювати результати діяльності (ПР7), презентувати результати власної роботи фахівцям і нефахівцям (ПР8), пропонувати способи розв’язання професійних завдань (ПР9), а також складати й реалізовувати план консультативного процесу з урахуванням специфіки запиту та індивідуальних особливостей клієнта (ПР11). Додатково значущими є результати, пов’язані з організацією психопрофілактичної та просвітницької діяльності (ПР12), ефективною професійною комунікацією (ПР13) та дотриманням етичних принципів діяльності психолога (ПР16). Сукупність зазначених результатів навчання формує базу для здійснення консультативної взаємодії, яка потенційно може реалізовуватися і в дистанційному форматі.

Водночас зміст програмних результатів навчання не містить конкретизації цифрового аспекту професійної діяльності психолога. Зокрема, не визначено особливостей організації онлайн-консультування, вимог до цифрової комунікації, забезпечення конфіденційності в мережевому середовищі, а також використання спеціалізованих онлайн-платформ і технологій психологічної допомоги. Це свідчить про те, що підготовка до дистанційного консультування в межах стандарту має узагальнений характер і не передбачає цілеспрямованого формування відповідних професійних умінь.

Отже, стандарт вищої освіти формує загальну методологічну основу підготовки до консультативної діяльності, яка потенційно може реалізовуватися у дистанційному форматі, однак не забезпечує цілеспрямованого формування відповідної готовності. Це зумовлює необхідність конкретизації цифрового аспекту професійної підготовки майбутніх психологів на рівні освітньо-професійних програм, зокрема через введення відповідних компетентностей, результатів навчання та освітніх компонентів.

У межах дослідження нами проаналізовано освітньо-професійні програми підготовки бакалаврів психології (редакції 2025 року) за новим шифром спеціальності С4 Психологія. Для аналізу було відібрано 7 освітньо-професійних програм бакалаврського рівня спеціальності С4 Психологія, розміщених на офіційних вебсайтах закладів вищої освіти. Аналіз здійснювався за такими критеріями: наявність компетентностей, результатів навчання та освітніх компонентів, пов’язаних із консультативною діяльністю, цифровими технологіями та дистанційною взаємодією.

Важливо зазначити, що в кожній із проаналізованих ОПП відтворено загальні та спеціальні (фахові) компетентності, а також програмні результати навчання, визначені чинним Стандартом вищої освіти за спеціальністю 053 Психологія. У зв’язку з цим подальший аналіз зосереджено не на їх дублюванні, а на виявленні тих елементів, які конкретизуються на рівні закладів вищої освіти, а також на змісті освітніх компонентів (обов’язкових і вибіркових дисциплін), що формують професійну підготовку майбутніх психологів.

Для цілей дослідження підготовку майбутніх психологів до дистанційного консультування розглядаємо через репрезентацію у змісті освітніх програм консультативного, цифрового, комунікативного та етичного компонентів професійної підготовки.

Аналіз ОПП «Психологія» Державного податкового університету та робочих програм освітніх компонентів засвідчив орієнтацію підготовки здобувачів на формування консультативних, психодіагностичних, психокорекційних і психотерапевтичних компетентностей. Найбільш релевантними щодо підготовки до дистанційного консультування є дисципліни «Психологічне консультування», «Психотерапія», «Психокорекція», «Психодіагностика», а також вибіркові освітні компоненти «Екстрена психологічна допомога особистості», «Кризове консультування» та «Сучасні психотехнології в

професійній діяльності». Їх зміст забезпечує формування навичок організації консультативного процесу, надання психологічної допомоги в кризових ситуаціях, професійної комунікації та психологічної підтримки різних категорій клієнтів. Водночас аналіз силабусів і робочих програм не виявив окремих тем, практичних завдань чи результатів навчання, спрямованих на формування готовності до дистанційного консультування. Зокрема, у змісті освітніх компонентів не конкретизуються питання онлайн-взаємодії з клієнтом, використання цифрових платформ для надання психологічної допомоги, забезпечення конфіденційності та дотримання цифрової етики. Це дає підстави стверджувати, що підготовка до дистанційного консультування в межах програми реалізується опосередковано через формування загальних консультативних компетентностей.

Аналіз освітньо-професійної програми «Екстремальна психологія» Державного університету «Житомирська політехніка» засвідчив її виражену практико-орієнтовану спрямованість на підготовку майбутніх психологів до надання допомоги в кризових та екстремальних умовах. Зміст освітніх компонентів охоплює консультативний, психокорекційний і кризово-психологічний напрями підготовки, що забезпечує формування компетентностей, необхідних для роботи з особами, які пережили травматичні події, кризові стани та інші складні життєві обставини. Водночас аналіз структури та змісту програми не виявив освітніх компонентів, безпосередньо спрямованих на формування готовності до дистанційного консультування. Зокрема, у програмі відсутня конкретизація питань онлайн-взаємодії з клієнтом, використання цифрових платформ для надання психологічної допомоги, а також особливостей професійної діяльності психолога в цифровому середовищі. Це дає підстави стверджувати, що підготовка до дистанційного консультування в межах ОПП реалізується опосередковано через формування загальних консультативних та кризово-психологічних компетентностей.

Аналіз ОПП «Психологія» Національного університету «Острозька академія» та змісту окремих освітніх компонентів засвідчив орієнтацію підготовки на формування консультативних, психокорекційних, комунікативних і цифрових компетентностей майбутнього психолога. Важливу роль у цьому процесі відіграють дисципліни, пов’язані з психологічним консультуванням, психокорекцією та психотерапією, а також освітні компоненти, спрямовані на формування навичок використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Це створює підґрунтя для професійної діяльності в умовах опосередкованої взаємодії та використання цифрових ресурсів.

Водночас аналіз робочих програм не виявив цілеспрямованої підготовки до дистанційного консультування як окремого напряму професійної діяльності. Зокрема, у змісті освітніх компонентів відсутня конкретизація особливостей онлайн-взаємодії з клієнтом, організації консультативного процесу в цифровому середовищі, дотримання цифрової етики та забезпечення конфіденційності під

час використання мережевих технологій. Це дає підстави стверджувати, що підготовка до дистанційного консультування в межах освітньої програми має опосередкований характер і реалізується через формування загальних консультативних та цифрових компетентностей без їх спеціалізованої інтеграції в онлайн-формат психологічної допомоги.

Аналіз освітньо-професійної програми «Психологія» Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського засвідчив її спрямованість на формування консультативних, психотерапевтичних, психодіагностичних та кризово-психологічних компетентностей майбутніх психологів. Важливу роль у професійній підготовці відіграють освітні компоненти, пов'язані з психологічним консультуванням, психотерапією, психодіагностикою, кризовою психологією та застосуванням методів аналізу психологічних даних. Їх зміст забезпечує формування умінь організації консультативного процесу, надання психологічної допомоги різним категоріям клієнтів, здійснення психодіагностичної діяльності та роботи в умовах кризових ситуацій.

Водночас аналіз робочих програм не виявив цілеспрямованого формування готовності до дистанційного консультування. Зокрема, у змісті освітніх компонентів відсутня конкретизація особливостей онлайн-консультативної взаємодії, використання цифрових платформ і сервісів для надання психологічної допомоги, а також питань цифрової етики, конфіденційності та безпеки клієнтських даних. Це дає підстави стверджувати, що підготовка до дистанційного консультування в межах освітньої програми має опосередкований характер і реалізується через формування загальних консультативних, психотерапевтичних та аналітичних компетентностей без їх спеціалізованої адаптації до цифрового формату професійної діяльності.

Аналіз ОПП «Прикладна психологія» Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» засвідчив її орієнтацію на підготовку психолога до професійної діяльності в умовах сучасного цифрового та технологізованого середовища. Поряд із формуванням базових консультативних, психодіагностичних та етичних компетентностей, у програмі простежується інтеграція цифрового компоненту підготовки. Особливу роль у цьому відіграють вибіркові освітні компоненти, пов'язані з цифровою трансформацією, застосуванням технологій штучного інтелекту, взаємодією людини з технічними системами та розвитком комунікативних навичок. Це створює передумови для формування компетентностей, релевантних професійній діяльності психолога в онлайн-середовищі.

Водночас аналіз змісту освітніх компонентів свідчить, що підготовка до дистанційного консультування не представлена як самостійний і системно організований напрям професійної підготовки. Питання організації онлайн-консультативної взаємодії, використання цифрових платформ для надання психологічної допомоги, забезпечення конфіденційності та дотримання

професійної етики в умовах дистанційної роботи висвітлені фрагментарно або не конкретизуються. Це дає підстави стверджувати, що цифровий контекст професійної діяльності в програмі представлений більшою мірою через загальнотехнологічну підготовку, ніж через формування готовності до здійснення дистанційного психологічного консультування.

Аналіз ОПП «Організаційна психологія» Державного університету «Київський авіаційний інститут» та ОПП «Психологія» Одеського національного університету імені І.І. Мечникова засвідчив їх орієнтацію на формування комплексної професійної підготовки майбутніх психологів у межах прикладного та класичного напрямів психологічної освіти. Зміст програм забезпечує формування компетентностей, пов'язаних із психологічним консультуванням, психодіагностичною, психокорекційною, реабілітаційною та організаційно-психологічною діяльністю, а також розвитком навичок професійної комунікації та взаємодії з різними категоріями клієнтів.

Аналіз освітньо-професійної програми «Психологія» Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського засвідчив її орієнтацію на підготовку майбутніх психологів до надання психологічної допомоги в умовах кризових змін, соціальних трансформацій та процесів реінтеграції особистості. Зміст програми забезпечує формування консультативних, психотерапевтичних, психодіагностичних та цифрових компетентностей, необхідних для здійснення професійної діяльності в сучасних умовах. Важливу роль у підготовці відіграють освітні компоненти, пов'язані з психологічним консультуванням, психотерапією, психокорекцією, психодіагностикою та використанням інформаційних технологій у професійній діяльності психолога.

Водночас результати аналізу свідчать, що підготовка до дистанційного консультування в межах програми має переважно опосередкований характер. Незважаючи на наявність освітніх компонентів, пов'язаних із консультативною діяльністю та використанням цифрових технологій, у змісті програми відсутня системна конкретизація особливостей онлайн-консультативної взаємодії, застосування спеціалізованих цифрових платформ, забезпечення конфіденційності та дотримання професійної етики в умовах дистанційної роботи. Це дає підстави стверджувати, що дистанційне консультування не представлене як самостійний напрям професійної підготовки, а відповідні компетентності формуються фрагментарно через поєднання консультативного та технологічного компонентів підготовки.

Узагальнення результатів аналізу освітньо-професійних програм дозволило виявити спільні тенденції у підготовці майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах цифровізації суспільства. У всіх проаналізованих освітньо-професійних програмах представлені освітні компоненти, спрямовані на формування консультативних, психодіагностичних, психокорекційних та психотерапевтичних компетентностей. Обов'язкові та вибіркові дисципліни забезпечують підготовку здобувачів до надання психологічної

допомоги різним категоріям клієнтів, зокрема в кризових та складних життєвих ситуаціях.

Водночас аналіз засвідчив нерівномірне представлення цифрового компонента професійної підготовки. У частині програм наявні освітні компоненти, пов'язані із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, цифрових інструментів та елементів штучного інтелекту в професійній діяльності психолога.

Проте їх зміст переважно орієнтований на формування загальної цифрової грамотності та навичок роботи з інформаційними ресурсами, а не на підготовку до здійснення консультативної діяльності в онлайн-середовищі.

Проведений аналіз не виявив у проаналізованих освітньо-професійних програмах окремих освітніх компонентів, безпосередньо спрямованих на формування готовності до дистанційного психологічного консультування. Також встановлено, що питання організації онлайн-консультативної взаємодії, використання спеціалізованих цифрових платформ для надання психологічної допомоги, забезпечення конфіденційності клієнтських даних, цифрової безпеки та дотримання професійної етики в онлайн-середовищі представлені фрагментарно або взагалі не конкретизуються в програмних результатах навчання та змісті освітніх компонентів.

Отже, підготовка майбутніх психологів до дистанційного консультування в сучасних освітньо-професійних програмах має переважно опосередкований характер і реалізується через формування загальних консультативних, комунікативних, психодіагностичних та цифрових компетентностей. Виявлені тенденції свідчать про необхідність посилення цифрового складника професійної підготовки майбутніх психологів та інтеграції до змісту освітніх програм компонентів, орієнтованих на здійснення психологічної допомоги в дистанційному форматі.

Висновки. Підготовка майбутніх психологів до дистанційного консультування в сучасних освітньо-професійних програмах бакалаврського рівня вищої освіти має переважно опосередкований характер. Аналіз Стандарту вищої освіти та змісту освітньо-професійних програм показав, що підготовка здобувачів орієнтована на формування консультативних, психодіагностичних, психокорекційних, комунікативних і частково цифрових компетентностей, необхідних для здійснення професійної діяльності психолога. Водночас питання організації психологічної допомоги в онлайн-середовищі, використання цифрових платформ у консультативній практиці, забезпечення конфіденційності та дотримання професійної етики в умовах дистанційної взаємодії не набули системного відображення у змісті проаналізованих освітніх програм.

Отримані результати актуалізують необхідність удосконалення змісту професійної підготовки майбутніх психологів з урахуванням сучасних тенденцій цифровізації психологічної практики та зростання попиту на дистанційні форми психологічної допомоги.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у теоретичному обґрунтуванні структури готовності майбутніх психологів до дистанційного консультування, визначенні її компонентів, критеріїв та показників сформованості, а також у розробленні моделі професійної підготовки, спрямованої на формування відповідних компетентностей у здобувачів вищої освіти.

Література:

1. Акименко Ю.Ф. Дистанційне психологічне консультування: відповідь сучасних інформаційних технологій вимогам сьогодення. *Проблеми соціальної роботи*. 2013. № 2 (3). С. 42–45.

2. Афанасьєва Н.Є. Особливості дистантного консультування представників постраждалих спільнот. URL: https://surl.li/jxmunt

3. Борейчук І.О., Данилова А.В. Ефективність онлайн-консультування як форма психологічної підтримки населення в умовах війни та суспільних криз в Україні. *Виклики та перспективи розвитку психологічних знань в умовах воєнного стану*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 10 квітня 2025 р.). Київ, 2025. С. 203–205.

4. Борозенець В.В., Мостова Т.О., Свіденська Т.М., Сіденко Ю.О., Юдіна Г.О. Вплив дистанційного психологічного консультування на рівень життєстійкості мешканців прифронтових регіонів України. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи*. 2025. Вип. 2. С. 5–12. DOI: https://doi.org/10.33216/2219-2654-2025-67-2-5-17

5. Гурлєва Т.С. Яковенко С.І. Дистанційне психологічне консультування в період пандемії: особливості і перспективи. *Актуальні проблеми психології.* 2020. № 4 (14). С. 66–80.

6. Зарецька О.О. Особливості дискурсивної практики при наданні дистанційної психологічної підтримки. *Актуальні проблеми психології.* 2020. № 12 (2). С. 71–82. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/722475/1/71_82.pdf

7. Іваненко Ю.В. Онлайн-консультування як сучасна технологія в психологічній практиці. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2012. Вип. 9. С. 237–245.

8. Коваль Г.Ш. Етичні стандарти в цифровій психології: виклики та напрями розвитку. *Науково-методичний альманах: Ідеї. Практики. Перспективи сучасної освіти*. 2024. Ч. 1. С. 267–270.

9. Коляденко Н., Живаго Х. Можливості та перспективи дистанційного консультування осіб із порушеннями психічного здоров'я в умовах телемедицини. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Психологія*. 2021. Вип. 1. С. 26–35. DOI: https://doi.org/10.32689/maup.psych.2021.1.5

10. Османова А.М. Концептуальні підходи до онлайн-консультування та психотерапії в системі кризової психологічної допомоги. *Ментальне здоров'я*. 2025. № 4. DOI: https://doi.org/10.32782/3041-2005/2025-4.24

11. Останчук А.В., Матлах П.Б., Семанишин Р.І. Цифрова компетентність як складова професійного становлення майбутніх психологів. *Харківський осінній марафон психотехнологій (каталог психотехнологій; тези доповідей)*: матер. VII Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (м. Харків, 26–28 жовтня 2023 р.). Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2023. С. 356–358.

12. Поліщук О. Формування цифрової компетентності майбутніх практичних психологів засобами інноваційних педагогічних технологій. *Освіта. Інноватика. Практика.* 2025. № 13 (6). С. 91–97. DOI: https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol13i6-012

13. Поліщук О.С. Методологія дослідження проблеми формування цифрової компетентності майбутніх практичних психологів. *Педагогічна Академія: наукові записки*, 2025. № 17. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.15308093

14. Савельєв С.М. Етична компетентність психолога в умовах використання генеративного штучного інтелекту: виклики неформальної освіти. *Psychologiczne i pedagogiczne aspekty edukacji dorosłych w systemie kształcenia ustawicznego*: materiałów z X Międzynarodowej konferencji naukowo-praktycznej online (11 grudnia 2025 r., Biała Cerkiew). Część 2. Biała Cerkiew – Łomża: MANS w Łomży, 2026. С. 199–201.

15. Товстуха О.М., Чумак О.О. Роль цифрової компетентності у професійному становленні майбутніх психологів. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2024. № 4 (363). С. 239–244. DOI: https://doi.org/10.12958/2227-2844-2024-4(363)-239-244

16. Фамілярська Л.Л., Клюц Л.А. Використання цифрових платформ відеозв'язку для організації психологічного консультування онлайн. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2022. Т. 92. № 6. С. 61–68. DOI: https://doi.org/10.33407/itlt.v92i6.4908

17. Халік О.О., Бикова О.Ф. Онлайн-консультування та телетерапія у роботі з парою та сім'єю. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти.* 2021. Вип. 11. С. 248–258.

18. Швед О.В. *Підготовка соціальних працівників для дистанційного консультування.* Актуальні питання розвитку особистості: сучасність, інновації, перспективи: матер. ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Житомир, 4 квітня 2024 р.). Житомир, Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2024. С. 374–378.

19. Яковенко С.І., Гурлєва Т.С. Можливості дистанційного консультування в утруднених умовах життя. С. 378–390. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/723577/1/Yakovenko%20_Hurlieva_2020_Mozhlyvosti_dystantsiinoho_konsultuvannia.pdf

References:

1. Akymenko, Yu.F. (2013). Dystantsiine psykholohichne konsultuvannia: vidpovid suchasnykh informatsiinykh tekhnolohii vymoham sohodennia [Distance psychological counseling: A response of modern information technologies to current requirements]. *Problemy sotsialnoi roboty – Problems of Social Work*, 2(3), 42–45 [in Ukrainian].

2. Afanasieva, N.Ye. Osoblyvosti dystantnoho konsultuvannia predstavnykiv postrazhdalykh spilnot [Features of remote counseling of representatives of affected communities]. Retrieved from https://surl.li/jxmunt [in Ukrainian].

3. Boreichuk, I.O., & Danylova, A.V. (2025). Efektyvnist onlain-konsultuvannia yak forma psykholohichnoi pidtrymky naselennia v umovakh viiny ta suspilnykh kryz v Ukraini [The effectiveness of online counseling as a form of psychological support for the population in conditions of war and social crises in Ukraine]. *Vyklyky ta perspektyvy rozvytku psykholohichnykh znan v umovakh voiennoho stanu – Challenges and prospects for the development of psychological knowledge under martial law*: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (pp. 203–205). Kyiv [in Ukrainian].

4. Borozhenets, V.V., Mostova, T.O., Svidenska, T.M., Sidenko, Yu.O., & Yudina, H.O. (2025). Vplyv dystantsiinoho psykholohichnoho konsultuvannia na riven zhyttiestiikosti meshkantsiv pryfrontovykh rehioniv Ukrainy [The impact of distance psychological counseling on the resilience of residents of frontline regions of Ukraine]. *Teoretychni i prykladni problemy psykholohii ta sotsialnoi roboty – Theoretical and Applied Problems of Psychology and Social Work*, 2, 5–12. https://doi.org/10.33216/2219-2654-2025-67-2-5-17 [in Ukrainian].

5. Hurlieva, T.S., & Yakovenko, S.I. (2020). Dystantsiine psykholohichne konsultuvannia v period pandemii: osoblyvosti i perspektyvy [Distance psychological counseling during the pandemic: Features and prospects]. *Aktualni problemy psykholohii – Actual Problems of Psychology*, 4(14), 66–80 [in Ukrainian].

6. Zaretska, O.O. (2020). Osoblyvosti dyskursyvnoi praktyky pry nadanni dystantsiinoi psykholohichnoi pidtrymky [Features of discursive practice in providing distance psychological

support]. *Aktualni problemy psykholohii – Actual Problems of Psychology*, 12(2), 71–82. Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/722475/1/71_82.pdf [in Ukrainian].

7. Ivanenko, Yu.V. (2012). Onlain-konsultuvannia yak suchasna tekhnolohiia v psykholohichnii praktytsi [Online counseling as a modern technology in psychological practice]. *Mizhnarodnyi naukovyi forum: sotsiolohiia, psykholohiia, pedahohika, menedzhment – International Scientific Forum: Sociology, Psychology, Pedagogy, Management*, 9, 237–245 [in Ukrainian].

8. Koval, H.Sh. (2024). Etychni standarty v tsyfrovii psykholohii: vyklyky ta napriamy rozvytku [Ethical standards in digital psychology: Challenges and directions for development]. *Naukovo-metodychnyi almanakh: Idei. Praktyky. Perspektyvy suchasnoi osvity – Scientific and Methodological Almanac: Ideas. Practices. Prospects of Modern Education*, 1, 267–270 [in Ukrainian].

9. Koliadenko, N., & Zhyvaho, Kh. (2021). Mozhlyvosti ta perspektyvy dystantsiinoho konsultuvannia osib iz porushenniamy psykhichnoho zdorovia v umovakh telemedytsyny [Possibilities and prospects of distance counseling for persons with mental health disorders in telemedicine]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi akademii upravlinnia personalom. Psykholohiia – Scientific Works of the Interregional Academy of Personnel Management. Psychology*, 1, 26–35. https://doi.org/10.32689/maup.psych.2021.1.5 [in Ukrainian].

10. Osmanova, A.M. (2025). Kontseptualni pidkhody do onlain-konsultuvannia ta psykhoterapii v systemi kryzovoi psykholohichnoi dopomohy [Conceptual approaches to online counseling and psychotherapy in the system of crisis psychological assistance]. *Mentalne zdorovia – Mental Health*, 4. https://doi.org/10.32782/3041-2005/2025-4.24 [in Ukrainian].

11. Ostanchuk, A.V., Matlakh, P.B., & Semanyshyn, R.I. (2023). Tsyfrova kompetentnist yak skladova profesiinoho stanovlennia maibutnikh psykholohiv [Digital competence as a component of the professional development of future psychologists]. *Kharkivskyi osinnii marafon psykhotekhnolohii – Kharkiv Autumn Marathon of Psychotechnologies*: Proceedings of the VII All-Ukrainian Scientific and Practical Conference with International Participation (pp. 356–358). Kharkiv: H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University [in Ukrainian].

12. Polishchuk, O. (2025). Formuvannia tsyfrovoi kompetentnosti maibutnikh praktychnykh psykholohiv zasobamy innovatsiinykh pedahohichnykh tekhnolohii [Formation of digital competence of future practical psychologists by means of innovative pedagogical technologies]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka – Education. Innovation. Practice*, 13(6), 91–97. https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol13i6-012 [in Ukrainian].

13. Polishchuk, O.S. (2025). Metodolohiia doslidzhennia problemy formuvannia tsyfrovoi kompetentnosti maibutnikh praktychnykh psykholohiv [Methodology for studying the problem of forming digital competence of future practical psychologists]. *Pedahohichna Akademiia: naukovi zapysky – Pedagogical Academy: Scientific Notes*, 17. https://doi.org/10.5281/zenodo.15308093 [in Ukrainian].

14. Saveliev, S.M. (2026). Etychna kompetentnist psykholoha v umovakh vykorystannia heneratyvnoho shtuchnoho intelektu: vyklyky neformalnoi osvity [Ethical competence of a psychologist in the context of using generative artificial intelligence: Challenges of non-formal education]. Psychologiczne i pedagogiczne aspekty edukacji dorosłych w systemie kształcenia ustawicznego: Proceedings of the X International Scientific and Practical Online Conference (pp. 199–201). Biała Cerkiew–Łomża: MANS w Łomży [in Ukrainian].

15. Tovstukha, O.M., & Chumak, O.O. (2024). Rol tsyfrovoi kompetentnosti u profesiinomu stanovlenni maibutnikh psykholohiv [The role of digital competence in the professional development of future psychologists]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedahohichni nauky – Bulletin of Taras Shevchenko Luhansk National University. Pedagogical Sciences*, 4(363), 239–244. https://doi.org/10.12958/2227-2844-2024-4(363)-239-244 [in Ukrainian].

16. Familiarska, L.L., & Kliuts, L.A. (2022). Vykorystannia tsyfrovykh platform videozviazku dlia orhanizatsii psykholohichnoho konsultuvannia onlain [Using digital video communication platforms for organizing online psychological counseling]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia – Information Technologies and Learning Tools*, 92(6), 61–68. https://doi.org/10.33407/itlt.v92i6.4908 [in Ukrainian].

17. Khalik, O.O., & Bykova, O.F. (2021). Onlain-konsultuvannia ta teleterapiia u roboti z paroiu ta simieiu [Online counseling and teletherapy in work with couples and families*]. Aktualni problemy psykholohii v zakladakh osvity – Actual Problems of Psychology in Educational Institutions*, 11, 248–258 [in Ukrainian].

18. Shved, O.V. (2024). Pidhotovka sotsialnykh pratsivnykiv dlia dystantsiinoho konsultuvannia [Training social workers for distance counseling]. *Aktualni pytannia rozvytku osobystosti: suchasnist, innovatsii, perspektyvy – Current Issues of Personality Development: Modernity, Innovations, Prospects*: Proceedings of the II International Scientific and Practical Conference (pp. 374–378). Zhytomyr: Ivan Franko Zhytomyr State University [in Ukrainian].

19. Yakovenko, S.I., & Hurlieva, T.S. (2020). Mozhlyvosti dystantsiinoho konsultuvannia v utrudnenykh umovakh zhyttia [Possibilities of distance counseling in difficult life conditions]. Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/723577/1/Yakovenko%20_Hurlieva_2020_Mozhlyvosti_dystantsiinoho_konsultuvannia.pdf [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 11.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

УДК 376.1:37.091.3

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1442-1451

Суховієнко Наталія Анатоліївна кандидат педагогічних наук, логопед вищої категорії, сурдопедагог, сертифікований гештальт-психотерапевт, викладач кафедри початкової і спеціальної освіти, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси. https://orcid.org/0000-0002-0528-9494

Литвин Інна Миколаївна кандидат педагогічних наук, логопед, старший викладач кафедри початкової і спеціальної освіти, Черкаський національний університетімені Богдана Хмельницького, м. Черкаси. https://orcid.org/0000-0002-8946-1449

Глущенко Ірина Іванівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри навчання, виховання та інклюзивної освіти, Херсонська академія неперервної освіти, м. Херсон. https://orcid.org/0000-0001-7138-8303

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПОБУДОВИ ОСВІТНЬО-КОРЕКЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ ДЛЯ УЧНІВ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ РОЗВИТКУ ШКІЛЬНИХ НАВИЧОК

Анотація. У статті представлено теоретичне узагальнення проблеми організації освітньо-корекційного процесу для учнів зі специфічними порушеннями розвитку шкільних навичок у контексті сучасних освітніх трансформацій. Обґрунтовано актуальність дослідження, що зумовлена зростанням кількості дітей із труднощами навчання, а також ускладненням умов їх розвитку внаслідок воєнних дій в Україні.

Визначено, що специфічні порушення розвитку шкільних навичок (дислексія, дисграфія, дискалькулія) мають нейробіологічну природу та проявляються у стійких труднощах засвоєння навчального матеріалу за умов збереженого інтелекту, що пов’язано з особливостями функціонування когнітивних процесів. У дослідженні проаналізовано класифікаційні підходи до визначення специфічних порушень розвитку шкільних навичок відповідно до міжнародних стандартів, схарактеризовано їх основні види та механізми прояву.

Доведено, що ефективність освітньо-корекційної роботи залежить від урахування типу порушення, його структури та індивідуального профілю розвитку дитини. Представлено особливості організації корекційної роботи при дислексії, дисграфії та дискалькулії, зокрема визначено роль логопедичних, психолінгвістичних і когнітивних компонентів у подоланні зазначених порушень.

Особливу увагу зосереджено на визначенні та характеристиці методологічних засад побудови освітньо-корекційного процесу. Обґрунтовано доцільність застосування системного, індивідуально-диференційованого, компетентнісного, нейропсихологічного, інклюзивного та травмоінформованого підходів.

Доведено, що їх інтеграція забезпечує цілісність, наукову обґрунтованість і ефективність корекційної роботи. Обґрунтовано доцільність поєднання диференційованих і універсальних підходів до корекції порушень розвитку шкільних навичок як цілісного феномену. Доведено, що впровадження визначених методологічних засад сприяє підвищенню ефективності освітньо-корекційного процесу та забезпечує якісну підтримку учнів у сучасних соціально-освітніх умовах.

Окреслено перспективи подальших досліджень у вигляді розроблення та експериментальної перевірки комплексних моделей освітньо-корекційного процесу, а також емпіричному дослідженні ефективності травмоінформованих практик у роботі з учнями зі специфічними порушеннями розвитку шкільних навичок в умовах воєнного та поствоєнного періоду.

Ключові слова: освітньо-корекційний процес, мовленнєві порушення, специфічні порушення розвитку шкільних навичок, дислексія, дисграфія, дискалькулія, інклюзична освіта.

Nataliia Sukhoviienko Anatoliivna PhD (Pedagogical Sciences), speech therapist of the highest category, deaf educator, certified Gestalt psychotherapist, Lecturer, Department of Primary and Special Education, Bohdan Khmelnytskyi National University of Cherkasy, Cherkasy, https://orcid.org/0000-0002-0528-9494

Litvin Inna Mykolaivna PhD (Pedagogical Sciences), Speech Therapist, Senior Lecturer of the Department of Primary and Special Education, Bohdan Khmelnytskyi Cherkasy National University, Cherkasy, https://orcid.org/0000-0002-8946-1449

Iryna Glushchenko Ivanivna PhD (Pedagogical Sciences), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Teaching, Education and Inclusive Education, Kherson Academy of Continuing Education, Kherson, https://orcid.org/0000-0001-7138-8303

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF BUILDING AN EDUCATIONAL AND CORRECTIONAL PROCESS FOR STUDENTS WITH SPECIFIC DISORDERS OF SCHOOL SKILLS DEVELOPMENT

Abstract. The relevance of the study is substantiated by the increasing number of children experiencing learning difficulties, as well as by the complications in their development caused by the ongoing military actions in Ukraine.

It is determined that specific learning skill disorders (dyslexia, dysgraphia, dyscalculia) have a neurobiological nature and manifest in persistent difficulties in mastering academic material despite preserved intellectual abilities, which is associated with the peculiarities of cognitive functioning.

The study analyzes classification approaches to defining specific learning skill disorders in accordance with international standards and characterizes their main types and underlying mechanisms. It is demonstrated that the effectiveness of educational and corrective interventions depends on taking into account the type of disorder, its structure, and the individual developmental profile of the child. The article outlines the specific features of organizing corrective work for dyslexia, dysgraphia, and dyscalculia, emphasizing the role of speech therapy, psycholinguistic, and cognitive components in overcoming these disorders.

Particular attention is paid to identifying and characterizing the methodological foundations for constructing the educational and corrective process. The feasibility of applying systemic, individualized and differentiated, competency-based, neuropsychological, inclusive, and trauma-informed approaches is substantiated. It is proven that their integration ensures the integrity, scientific validity, and effectiveness of corrective interventions. The study also justifies the combination of differentiated and universal approaches to addressing learning skill disorders as a holistic phenomenon. It is demonstrated that the implementation of the identified methodological principles contributes to improving the effectiveness of the educational and corrective process and ensures high-quality support for students in contemporary socio-educational conditions.

Prospects for further research are outlined in the form of the development and experimental verification of complex models of the educational and correctional process, as well as empirical research into the effectiveness of trauma-informed practices in working with students with specific disorders of the development of school skills in the conditions of the war and post-war period.

Keywords: educational and corrective process, speech disorders, specific learning skill disorders, dyslexia, dysgraphia, dyscalculia, inclusive education.

Постановка проблеми. У сучасних умовах реформування системи освіти, орієнтованої на принципи інклюзивності та забезпечення рівного доступу до якісної освіти, особливої актуальності набуває проблема організації ефективної освітньо-корекційної роботи з учнями, які мають специфічні порушення розвикту шкільних навичок. До таких порушень належать труднощі опанування читання, письма та математичних умінь, що проявляються у вигляді дислексії, дисграфії, дискалькулії та інших специфічних порушень в навчанні. Вони не лише ускладнюють шкільну успішність дитини, але й впливають на її емоційний стан, мотивацію до навчання та соціальну адаптацію.

Специфіка проблеми полягає у необхідності створення науково обґрунтованої, системної та індивідуалізованої моделі освітньо-корекційного

процесу, яка б враховувала як психофізіологічні особливості розвитку дитини, так і специфіку проявів порушень розвитку шкільних навичок. Незважаючи на значну кількість досліджень у галузі спеціальної педагогіки, питання інтеграції теоретико-методологічних підходів у цілісну систему корекційної роботи залишається недостатньо розробленим. Часто освітньо-корекційні заходи мають фрагментарний характер і не забезпечують сталого результату.

Актуальність дослідження зумовлена також глобальними тенденціями зростання кількості дітей, які мають труднощі в навчанні, що пов'язано як із удосконаленням діагностичних підходів, так і з впливом факторів середовища, соціальних і нейропсихологічних чинників. У цьому контексті особливого значення набуває розроблення ефективних методологічних засад побудови освітньо-корекційного процесу, які б забезпечували раннє виявлення порушень, своєчасну корекцію та індивідуалізацію навчання.

Окремого загострення проблема набуває в умовах воєнних дій в Україні. Тривалий вплив стресових факторів, порушення стабільності освітнього середовища, вимушене переміщення дітей, перехід до дистанційного та змішаного навчання негативно впливають на прогрес навичок, концентрацію уваги, пам'ять і здатність до засвоєння навчального матеріалу. У таких умовах діти зі специфічними порушеннями шкільних навичок стають особливо вразливою категорією, оскільки їхні труднощі посилюються, а можливості отримання корекційної допомоги є обмеженими.

Таким чином, потреба в теоретичному осмисленні та методологічному обґрунтуванні побудови ефективного освітньо-корекційного процесу для учнів зі специфічними порушеннями шкільних навичок є об'єктивно зумовленою як сучасними освітніми викликами, так і соціально-політичними станом сучасного українського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці діагностики і корекції розвитку шкільних навичок приділили особливу увагу А. Лурія, Т. Ахутіна, Л. Кондратенко, А. Семенович, Є. Хомська. Розгляд проблематики з точки зору роботи функціонування аналізаторних систем розкриває З. Мацюк, М. Фенко [4].

Окремим напрямом розгляду проблеми навчальних труднощів є нейропсихологічний підхід, серед представників якого є І. Пєтухова [6].

Порушення розвитку навички читання (дислексії) є достатньо поширеним порушенням у дітей молодшого шкільного віку (М. Бурлакова, С. Іваненко, О. Іншакова, О. Корнєв, Т. Косаревська, Ю. Новікова, Л. Милостивенко, Л. Спірова, Г. Сумченко, В. Тарасун). Психолого-педагогічні засади дислексії розкриваються в своїх роботах Н. Лещій і А. Завгородня [3], А. Ковальчук [2].

В дослідженнях О. Олефір [5] звертає увагу на проблему дислексії у школярів з порушеннями інтелектуального розвитку. Висвітлено питання симптоматики, механізмів, форм дисграфії здійснено в роботах Н. Голуб, О. Гопіченко, Е. Данілавічютє, Є. Соботович, В. Тарасун, Н. Чередніченко, а

шляхи корекції дисграфії у дітей молодшого шкільного віку розкрито у наукових працях О. Форостян, Д. Москаль [8], Л. Штепа і К. Міхеда [9].

Робота аналізаторних систем для забезпечення функції рахунку розкривається у педагогічних роботах С. Скворцова, О. Онопрієнко, Л. Прохоренко, К. Тихонова, порушення цієї функції у дітей молодшого шкільного віку (дискалькулія) досліджує Г. Свириденко [7] як психолого-педагогічну проблему.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні та визначенні методологічних засад побудови освітньо-корекційного процесу для учнів зі специфічними порушеннями розвитку шкільних навичок, з урахуванням сучасних освітніх підходів, індивідуальних психофізичних особливостей розвитку дітей та актуальних соціально-освітніх викликів, зокрема умов воєнного стану. Застосовано методи теоретичного аналізу, порівняння, понятійно-категоріального аналізу, систематизації та узагальнення. Джерельну базу становили праці українських вчених, при аналізі яких використано метод компаративістики.

Виклад основного матеріалу. Специфічні порушення розвитку шкільних навичок – це нейробіологічні порушення, які викликають стійкі труднощі у навчання дітей, які не маю порушень розвитку інтелекту.

В Міжнародному класифікаторі хвороб (МХК-10) специфічні порушення розвитку шкільних навичок класифікуються як «Специфічні розлади розвитку здібностей до навчання» (фіксуються за кодом F81) і об’єднує специфічний порушення при читанні, правописі, здібностей до арифметики, змішані порушення здібностей до навчання, інші порушення розвитку навчальних навичок [1, С. 257].

Наявність одного з цих порушень означає, що школяр має проблеми із засвоєнням, зберіганням, узагальненням нового шкільного матеріалу внаслідок особливостей процесів уваги, пам’яті, логіки.

Розглянемо специфіку методологічних засад побудови освітньо-корекційного процесу окремо до кожного порушення. Для нашого дослідження найбільш цікавими є:

– Дислексія – специфічне відставання у читанні, труднощі з розумінням прочитаного, знанням букв, переказом тексту.

– Дисграфія/Спеллінг – недостатність у навичках правильного написання слів, буква за буквою.

– Дискалькулія – специфічне порушення навичок рахунку, яке не можна пояснити загальною розумовою відсталістю або неправильним навчанням.

Методика освітньо-корекційної роботи при дислексії визначається згідно типу цього порушення, оскільки кожен з них має свій механізм і потребує специфічного підходу. В психолого-педагогічній практиці виділяють декілька типів: фонематичну, оптичну, артикуляційну, мнемічну, семантичну [3, С. 261].

При фонематичній дислексії дитина переживає труднощі у розрізненні подібних за звучанням фонем, часто плутає звуки, які є близькі за артикуляційними або акустичними ознаками.

При оптичній дислексії дитині бракує зорового-просторового аналізу і синтезу, плутає графічно схожі букви, пропускає елементи літер.

Артикуляційно-акустична дислексія виникає через порушення звукотворення, що призводить до того, що навіть ті слова, які дитина добре знає, вона може читати неправильно.

Мнемічну дислексію зумовлює зовсім інший механізм зв'язаний із запам'ятовуванням – дитина не може співвідносити звук із літерою, плутає буквений образ.

Семантична дислексія пов'язані із інтерпретацією тексту – дитина технічно правильно читає, але не розуміє змісту прочитаного. Лексична дислексія пов'язана із порушенням цілісного сприймання слова як одиниці [2, С. 53].

Як стверджують дослідниця Н. Лещій і А. Завгородня, організація ефективної корекційної роботи з учнями вимагає багатокомпонентного підходу, в тому числі, через випадки комбінованих форм дислексії. Центральною ланкою корекції є логопедична робота, яка включає різноманітні артикуляційні вправи, фонематичний тренінг та розвиток у дитини навички звуко-буквенного аналізу [3, С. 262].

Дослідник О. Олефір зауважує: під час вибору методики освітньо-корекційного процесу «значна увага приділяється співвідношенню помилок під час читання та вимови дитини, що може відповідати моделі будь-якого з первинних тяжких порушень мовлення» [5, С. 237] – це зумовлює відповідну спрямованість методичної і корекційної роботи.

Дискалькулія, як порушення навичок рахунку, містить чотири різновидності, які відрізняються своєю специфікою. При вербальній дискалькулії школяр демонструє порушення словесного позначення математичних понять, сприйняття кольору, форми, величини; при практогностичній дискалькулії спостерігаються проблеми із системою числення предметів та їх символів, порушені зорово-просторове сприйняття, зорова та слухова пам'ять і координація; при дислексичнй дискалькуляції порушено читання математичних знаків, словесне позначення математичних понять, сприйняття кольору, форми, величини, кількості, просторове сприйняття, зорова та слухова пам'ять; графічна дискалькуляція є проблеми із записом математичних знаків і відтворення геометричних фігур; при операційній дискалькулії присутнє нерозуміння математичної термінології, текстів задач [7, С. 74].

Методика освітньо-корекційної роботи при дискалькулії ґрунтується на всебічному ознайомленні школярів із різноманітними предметами, формами і величинами в навчально-пізнавальній діяльності через наочні, практичні і словесні методи.

Джерела дисграфії, які порушення навички письма, є складними і включають в себе несформованість деяких психічних функцій, що забезпечують цей процес – сюди включаються зоровий аналіз і синтез, просторові уявлення, слухо-вимовна диференціація звуків, а також страждає пам'ять, увага, емоційно-вольова сфера.

Як зауважують вчені О. Форостян та І. Москаль, помилки при дисграфії стійкі, зустрічаються у різній кількості і мають один або поєднання кількох механізмів порушення. «Тому корекційна робота повинна ґрунтуватися на засадах психолінгвістичного підходу і бути направлена на з'ясування та прояснення причин і механізмів, які призвели до такого порушення» зауважують автори [8, С. 130].

При дисграфії школярі найчастіше допускають такі помилки: «заміна літер (парних за артикуляційно-акустичною подібністю, подібних за графічним зображенням та вимовою), перекручування звукової складової слова, порушення написання слів у реченнях (кілька слів пишуть разом, або слова розділяють на кілька частин), аграматичні помилки, які пов'язані з граматичною недорозвиненістю будови мовлення» [9, С. 273]. З огляду на це, методика освітньо-корекційних заходів при дисграфії у школярів будується із активізацією таких аналізаторів як мовленнєвослуховий, мовленнєворуховий, зоровий, тактильний.

Попри наявність диференційованих підходів до освітньо-корекційних заходів окремих специфічних порушень шкільних навичок (дислексії, дисграфії, дискалькулії), сучасні дослідження засвідчують доцільність узагальнених підходів. Зокрема, обґрунтовується можливість застосування методик, орієнтованих на подолання порушень розвитку шкільних навичок як цілісного феномену. Наведені методологічні засади по суті визначають вектор освітньо-корекційного процесу – фахівець може обирати один з них або поєднувати декілька.

І. Системний підхід – найбільш узагальнюючий підхід в точки зору методології, який розглядає освітньо-корекційний процес як цілісну систему взаємопов'язаних компонентів: діагностики, планування, реалізації та оцінювання результатів. У контексті дислексії, дисграфії, дискалькулії це означає узгодженість дій усіх учасників (учитель, логопед, психолог) і поетапність корекційного впливу.

ІІ. Індивідуально-диференційований підхід – фокусується на індивідуальному профілі шкільних труднощів дитини, її когнітивних, мовленнєвих і емоційно-вольових особливостей. В цьому підході відсутні шаблони, натомість фахівці орієнтуються на структуру порушення і зону найближчого розвитку.

ІІІ. Компетентнісний підхід – спрямований на формування не лише окремих навичок, а здатності їх застосовувати в реальних життєвих ситуаціях. В межах підходу здійснюється освітньо-корекційна робота з розвитку функціональної грамотності, навчальної автономії дитини.

IV. Нейропсихологічний підхід – в межах якого аналізується стан різних компонентів психічних функцій, кожен із яких пов'язаний із роботою окремих відділів головного мозку (тім'яна зона: сприйняття інформації, яка йде від тіла; скронева зона: слухова переробка інформації; потилична зона – зорова система; тім'яно-скронево-потилична зона: простір; лобна зона: утримання, контроль,

переключення) з метою виділення тих, що потребують корекції і з опорою на найбільш сильні ланки [6, С. 52]. Відповідно до цього, як стверджує дослідниця І. Пєтухова, завдяки нейропластичності можна досягти суттєвого прогресу у розвитку навичок дитини.

V. Інклюзивний підхід – забезпечує реалізацію права дитини на навчання в умовах загальноосвітнього середовища з урахуванням її особливих освітніх потреб і особливостей розвитку. Передбачається адаптацію програм, методів і середовища відповідно до особливостей порушень специфічних шкільних навичок.

VI. Травмоінформований підхід – особливо актуальний в умовах воєнного часу. Передбачає врахування впливу хронічного стресу та психотравмуючих подій на когнітивні процеси дитини, зокрема увагу, пам'ять, мовлення та виконавчі функції, що безпосередньо пов'язані з формуванням навичок читання, письма й лічби.

Реалізація цього підходу в освітньо-корекційній роботі з дітьми з дисграфією, дислексією та дискалькулією полягає у створенні психологічно безпечного, передбачуваного середовища, зниженні рівня тривожності, гнучкому темпі навчання, використанні підтримувальних стратегій та пріоритизації емоційної стабілізації дитини.

VII. Інші підходи. До них, зокрема, можна віднести підхід сенсорної інтеграції. Українські вчені З. Мацюк і М. Фенко обґрунтовують підхід сенсорної інтеграції для подолання розладів шкільних навичок: «сенсорна інформація є несвідомим процесом, що відбувається в головному мозку, організовує інформацію, отриману за допомогою органів чуття, надає значення тому, що ми відчуваємо, обираючи те, на чому варто сконцентруватися, дозволяє обдумано діяти та реагувати на ситуацію, у якій опинилися (адаптивна відповідь)» – чим коректніше працюють сенсорні системи, тим більше належної інформації отримує мозок і видає більше адекватних відповідей [4, С. 32].

Висновки. У результаті проведеного дослідження узагальнено сучасні теоретичні підходи до проблеми організації освітньо-корекційного процесу для учнів зі специфічними порушеннями розвитку шкільних навичок. Виокремлені порушення: дислексія, дисграфія, дискалькулія – мають нейробіологічну природу та проявляються у стійких труднощах засвоєння навчального матеріалу, що зумовлено особливостями функціонування когнітивних процесів.

Специфіка організації корекційної роботи при різних видах порушеннях розвитку шкільних навичок передбачає поєднання логопедичних, психолінгвістичних і когнітивних компонентів, а також активізацію різних аналізаторних систем.

Поряд із диференційованими методиками корекції окремих порушень доцільним є застосування узагальнених підходів, спрямованих на подолання труднощів у навчанні як цілісного феномену: системний, індивідуально-диференційований, компетентнісний, нейропсихологічний, інклюзивний та

травмоінформований підходи – їх інтеграція забезпечує цілісність, наукову обґрунтованість і результативність освітньо-корекційної діяльності. Особливу увагу акцентовано на значенні травмоінформованого підходу в умовах воєнного часу.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні та експериментальній перевірці комплексних моделей освітньо-корекційного процесу, а також емпіричному дослідженні ефективності травмоінформованих практик у роботі з учнями зі специфічними порушеннями розвитку шкільних навичок в умовах воєнного та поствоєнного періоду.

Література

1. Класифікатор хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я. НК 025:2021. К. : Міністерство охорони здоров'я України, 2021. 1670 с. URL: https://www.dec.gov.ua/wp-content/uploads/2021/11/naczionalnyj-klasyfikator-nk-025.pdf

2. Ковальчук А. Психолого-педагогічні основи подолання дислексії у молодших школярів. *Психолого-педагогічні студії,* 2020, Вип. 2 (5), С. 42-49.

3. Лещій Н., Завгородня А. Типологія та корекція дислексії в молодшому шкільному віці. In VI International Scientific and Theoretical Conference «*Scientific method: reality and future trends of researching*»: June 6, 2025; Montreal, Canada, p. 259-264. DOI: 10.36074/scientia-24.03.2023

4. Мацюк З., Фенко, М. Сенсорна інтеграція в дітей: порушення та шляхи подолання розладів шкільних навичок. *Inclusion and Diversity,* 2025, Вип. 5, С. 32-37. https://doi.org/10.32782/inclusion/2025.5.7

5. Олефір О. Алгоритм діагностики механізму дислексичних помилок у молодших школярів з порушенням інтелектуального розвитку в умовах інклюзивного навчання. *Наукові дослідження та інновації в галузі суспільно-гуманітарних наук*: збірник матеріалів І Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, 2021, С. 236-239.

6. Пєтухова І. Діагностики і корекція навчальних труднощів: нейропсихологічний підхід. *Проблеми сучасної психології,* 2021, Вип. 3 (22), С. 49-55. DOI https://doi.org/10.26661/2310-4368/2021-3-6

7. Свириденко Г. Дискалькулія учнів початкових класів з порушеннями мовлення як психолого-педагогічна проблема. *Inclusion and Diversity*, 2024, Вип. 3, С. 72-76. https://doi.org/10.32782/inclusion/2024.3.13

8. Форостян О., Москаль Д. Корекція дісграфії у молодших школярів. *Проблеми реабілітації*: збірник наукових праць. Одеса, 2025. С. 130-132.

9. Штепа Л., Міхеда К. Методи і прийоми подолання дисграфії в учнів молодшого шкільного віку. *European Scientific Congress:* матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (Мадрид, Іспанія, 15-17 травня 2023 р.). Мадрид, Іспанія : Barca Academy Press, 2023. С. 272-277.

References:

1. *Klasyfikator khvorob ta sporidnenykh problem okhorony zdorovia.* (2021). *[Classifier of diseases and related health problems]* NK 025:2021. Kyiv: Ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy. 1670. URL: https://www.dec.gov.ua/wp-content/uploads/2021/11/naczionalnyj-klasyfikator-nk-025.pdf [in Ukrainian].

2. Kovalchuk A. (2020) *Psykholoho-pedahohichni osnovy podolannia dysleksii u molodshykh shkoliariv. [Psychological and pedagogical foundations of overcoming dyslexia in primary school students]* Psykholoho-pedahohichni studii, 2 (5), 42–49. [in Ukrainian].

3. Leshchii N., Zavhorodnia A. (2025) *Typolohiia ta korektsiia dysleksii v molodshomu shkilnomu vitsi. [Typology and correction of dyslexia in primary school age]* In VI International Scientific and Theoretical Conference «Scientific method: reality and future trends of researching»: June 6, 2025; Montreal, Canada, 259–264. DOI: 10.36074/scientia-24.03.2023 [in Ukrainian]

4. Matsiuk Z., Fenko M. (2025) *Sensorna intehratsiia v ditei: porushennia ta shliakhy podolannia rozladiv shkilnykh navychok. [Sensory integration in children: disorders and ways to overcome learning skill disorders]* Inclusion and Diversity, 5, 32–37. https://doi.org/10.32782 /inclusion/2025.5.7 [in Ukrainian].

5. Olefir O. (2021) *Alhorytm diahnostyky mekhanizmu dysleksychnykh pomylok u molodshykh shkoliariv z porushenniam intelektualnoho rozvytku v umovakh inkliuzyvnoho navchannia. [Algorithm for diagnosing mechanisms of dyslexic errors in primary school students with intellectual disabilities in inclusive education]* Naukovi doslidzhennia ta innovatsii v haluzi suspilno-humanitarnykh nauk: zbirnyk materialiv I Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii, 236–239. [in Ukrainian].

6. Pietukhova I. (2021) *Diahnostyka i korektsiia navchalnykh trudnoshchiv: neiropsykholohichnyi pidkhid. [Diagnosis and correction of learning difficulties: a neuropsychological approach]* Problemy suchasnoi psykholohii, 3 (22), 49–55. https://doi.org/10.26661/2310-4368/2021-3-6 [in Ukrainian].

7. Svyrydenko H. (2024) *Dyskalkuliia uchniv pochatkovykh klasiv z porushenniamy movlennia yak psykholoho-pedahohichna problema. [Dyscalculia of primary school students with speech disorders as a psychological and pedagogical problem]* Inclusion and Diversity, 3, 72–76. https://doi.org/10.32782/inclusion/2024.3.13 [in Ukrainian].

8. Forostian O., Moskal D. (2025) *Korektsiia dysgrafii u molodshykh shkoliariv. [Correction of dysgraphia in primary school students]* Problemy reabilitatsii: zbirnyk naukovykh prats. Odesa, 130–132. [in Ukrainian].

9. Shtepa L., Mikheda K. (2023) *Metody i pryiomy podolannia dysgrafii v uchniv molodshoho shkilnoho viku. [Methods and techniques for overcoming dysgraphia in primary school students]* European Scientific Congress: materialy IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Madrid, Spain, May 15–17, 2023). Madrid: Barca Academy Press, 272–277. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 13.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.05.2026

УДК 378

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1452-1465

Сухойваненко Людмила Федорівна канд. пед. наук, ст. викладач кафедри фізико-математичної освіти та інформатики, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, м. Глухів, https://orcid.org/0000-0001-6087-4816

Кугай Наталія Василівна доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри фізико-математичної освіти та інформатики, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, м. Глухів, https://orcid.org/0000-0002-9193-1956

ПОТЕНЦІАЛ ГЕНЕРАТИВНИХ МОДЕЛЕЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДЛЯ СТВОРЕННЯ НАВЧАЛЬНИХ СИМУЛЯЦІЙ У КУРСІ «МЕТОДИКА НАВЧАННЯ МАТЕМАТИКИ»

Анотація. У статті висвітлено питання доцільності використання навчальних симуляцій у процесі підготовки майбутніх вчителів математики на прикладі курсу «Методика навчання математики», зазначено, що ключовим фактором покращення мотивації до навчання та сприяння самостійності, зокрема, є задоволення трьох основних психологічних потреб учнів, таких як автономія, компетентність та пов'язаність. У процесі вивчення освітньої компоненти «Методика навчання математики» з використанням штучного інтелекту як приклад виокремлено навчальні симуляції: імітація відповідей студентів, створення індивідуальних завдань, перевірка відповідей здобувачів, створення тестових питань тощо.

Наведено конкретні приклади створення симуляцій за допомогою *Gemini Canvas*: 1) завдання із розв'язанням, в якому допущені помилки, і коментарі трьох учнів щодо правильності його виконання; 2) діалог «Вчитель математики – Учень» для пояснення задачі «Розкрийте особливості розв'язування кожного з рівнянь 1-3, виділіть спільні і відмінні етапи розв'язання»; 3) згенеровані тести з теми «Тригонометричні функції» для учнів 10 класу, які навчаються за програмою Математика (профільний рівень); 4) добірка літератури на конкретно зазначену тему та оформлена згідно діючих вимог; 5) приклад особистісної розмови вчителя математики і учня 11-го класу, яка може бути інструментом підвищення мотивації до навчання теми «Многогранники». Також розглянути приклади використання штучного інтелекту для вдосконалення навичок оцінювання з математики за трьома групами результатів та зазначено, що використання аналогічних симуляцій під час вдосконалення навичок оцінювання учнів у закладах загальної середньої освіти сприяє глибокому розумінню та

усвідомленню критеріїв оцінювання з математики в Новій українській школі та допомогає майбутнім учителям виробити об'єктивність. У статті обґрунтовано доцільність використання кожного виду навчальних симуляцій у освітньому процесі. Підсумовано, що ефективне використання *Gemini Canvas* в педагогічній освіті сприяє формуванню професійного мислення та професійних компетентностей майбутніх фахівців.

Ключові слова: методика навчання математики, навчальні симуляції, майбутні вчителі математики, оцінювання з математики, штучний інтелект, Gemini Canvas.

Sukhoivanenko Liudmyla Fedorivna Ph.D. ped. Sciences, Art. Investigator of the Department of Physics and Mathematics and Informatics, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Glukhiv, https://orcid.org/0000-0001-6087-4816

Nataliia Kuhai Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Physical and Mathematical Education and Informatics, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Hlukhiv, https://orcid.org/0000-0002-9193-1956

POTENTIAL OF GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE MODELS FOR CREATING EDUCATIONAL SIMULATIONS IN THE COURSE «MATH TEACHING METHODS»

Abstract. The article highlights the issue of the feasibility of using educational simulations in the process of training future mathematics teachers using the example of the course "Mathematics Teaching Methods", it is noted that the key factor in improving motivation for learning and promoting independence, in particular, is the satisfaction of three basic psychological needs of students, such as autonomy, competence and connectedness. In the process of studying the educational component "Mathematics Teaching Methods" using artificial intelligence, educational simulations are highlighted as an example: imitation of student responses, creation of individual tasks, checking applicants' answers, creation of test questions, etc.

Specific examples of creating simulations using Gemini Canvas are given: 1) a task with a solution in which errors are made, and comments from three students on the correctness of its implementation; 2) a dialogue "Mathematics Teacher – Student" to explain the task "Disclose the features of solving each of equations 1-3, highlight common and distinctive stages of the solution"; 3) generated tests on the topic "Trigonometric functions" for 10th grade students studying under the Mathematics program (profile level); 4) a selection of literature on a specific topic and formatted in accordance with current requirements; 5) an example of a personal conversation between a mathematics teacher and an 11th grade student, which can be a tool for

increasing motivation to study the topic "Polyhedra". Also consider examples of the use of artificial intelligence to improve mathematics assessment skills for three groups of results and note that the use of similar simulations when improving students' assessment skills in secondary education institutions contributes to a deep understanding and awareness of the mathematics assessment criteria in the New Ukrainian School and helps future teachers develop objectivity. The article substantiates the feasibility of using each type of educational simulations in the educational process.

It is concluded that the effective use of Gemini Canvas in pedagogical education contributes to the formation of professional thinking and professional competencies of future specialists.

Keywords: mathematics teaching methodology, educational simulations, future mathematics teachers, mathematics assessment, artificial intelligence, Gemini Canvas.

Постановка проблеми. На сьогодні актуальним питанням в освітянській спільноті є осучаснення підходів до навчання, зокрема шляхом використання штучного інтелекту як одного з інструментів у роботі педагога. Активно впроваджуються в освітній процес вибіркові освітні компоненти щодо використання штучного інтелекту для підготовки фахівців, проводяться семінари та круглі столи, організовуються курси підвищення кваліфікації, активно висвітлюється питання в наукових публікаціях різного рівня тощо. Інноваційні інструменти полегшують створення навчальних матеріалів, перевірку виконаних завдань здобувачами та взаємодію з учасниками освітнього процесу, що в свою чергу заощаджує час викладача та сприяє створенню можливостей підвищення якості освіти, зокрема математичної.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Математика вважається особливо важливим і водночас надскладним предметом порівняно з іншими дисциплінами. Важливість цього предмета також підтверджується наявністю обов’язкового НМТ з математики. Проте слід зазначити, що фундаментальним аспектом, який впливає на успішність учнів у математиці є мотивація до навчання. Різні дослідження доводять, що вчителі, які пропонують підтримку своїм учням, сприяють розвитку мотивації до навчання, що в свою чергу призводить до покращення успішності. І саме від вчителя залежить якість, яка розвивається в його учнів.

У статті [5] зазначається, що ключовим фактором покращення мотивації до навчання та сприяння самостійності є задоволення трьох основних психологічних потреб учнів, таких як автономія, компетентність та пов’язаність. Автори зазначають, що на основі численних досліджень виявлено моделі поведінки вчителів, які підтримують почуття компетентності учнів, включаючи встановлення чітких очікувань, підтримку послідовності в правилах уроку, забезпечення справедливого та послідовного дотримання дисципліни, представлення чіткого плану дій, ефективний зворотний зв’язок та надання

детальних рекомендацій для сприяння навчанню, однозначно визначаючи сильні та слабкі сторони.

У роботі [5] також зауважується, що такі моделі поведінки вчителів, як вираження емпатії, зацікавленість почуттями учнів та розуміння їхньої точки зору сприяють підтримці почуття спорідненості. Підтримка самостійності учнів полягає у сприянні внутрішнім джерелам мотивації, зокрема самомотивації та визнанні негативних емоцій. На противагу вище зазначеному, придушення автономії проявляється через примус, припущенні осудливого та жорсткого підходу, застосуванні вербального та невербального тиску, несприйнятті негативних емоцій учнів та вимозі конкретних відповідей або поведінки.

Питання використання генеративних моделей штучного інтелекту в освіті висвітлювали О. Квас, Т. Вакалюк, В. Коваленко, М. Мар'єнко, А. Тумбрукакі, М. Стойка, Ю. Петечук, Т. Лукашова, М. Друшляк, В. Ковальчук, Д. Корчевський, Д. Буряк, Л. Роміцина та інші.

У статті Л. Роміциної [3] розглянуто ключові аспекти інтерактивної математики з використанням штучного інтелекту та виокремлено дієві практики її застосування (ШІ-помічники для розв'язування математичних задач, ШІ для персоналізованого та адаптивного навчання, ШІ для генерації навчальних матеріалів та надання зворотного зв'язку). У статті М. Стойка, Ю. Петечук [4] методами теоретичного аналізу наукової літератури (I.E.Bosede, A.D.Cheokta, X.Zhai, E.Kasneci, E.D.Hatmanto, M.I. Sari, P.Bitzenbauer, Y.Wardat, P.T. von Hippel) та емпіричного експерименту досліджено потенціал ChatGPT для генерування якісних математичних завдань з різних тем шкільного курсу математики (комбінаторика, алгебра, рівняння, геометрія). У методичних рекомендаціях В. Коваленко, М. Мар'єнко [1] здійснено аналіз вітчизняного і закордонного досвіду використання вчителями сервісів штучного інтелекту у навчанні природничо-математичних предметів у закладах загальної середньої освіти; визначено роль штучного інтелекту у процесі професійного розвитку вчителя; описано функції Gemini як альтернативи ChatGPT в освітньому процесі ЗЗСО. У статті Дафнан Цукермана [5] висвітлено результати дослідження, проведеного в Ізраїлі, щодо цінності симуляційних семінарів, розроблених для покращення мотиваційного дискурсу між вчителями математики та учнями, які мають труднощі з навчанням, особливо з вищої математики. У роботі підкреслено важливість навчання на основі симуляції для вирішення питань професійного розвитку у математичній освіті та зазначено, що головною метою симуляцій як інструменту в навчальних процесах є подолання розриву між теорією та практикою в безпечних умовах навчання. У статті зазначено, що різні типи мотивації відрізняються своїми унікальними характеристиками та ступенем автономії, який вони представляють. Тип мотивації, який має людина, може суттєво впливати на її функціонування та благополуччя, зокрема, акцентується увага, що значно легше долають труднощі та досягають вищих результатів у навчанні ті студенти, які мають внутрішню мотивацію. Автори наголошують, що

в освітньому контексті численні дослідження вказують на те, як підхід вчителя до мотивації може підтримати або, навпаки, пригнічувати автономію учнів, що фактично кожна спроба контролювати мотивацію учня неминуче передбачає погане навчання, проблеми з поведінкою та навіть відсів. Натомість у навчальних закладах, які заохочують автономну мотивацію, учні наполегливо виконують завдання, а їхнє навчання є вищої якості. Саме з когнітивними досягненнями та високими поведінковими та емоційними показниками пов'язана висока внутрішня мотивація.

Мета статті – обґрунтувати доцільність використання штучного інтелекту у процесі вивчення освітньої компоненти «Методика навчання математики» здобувачами педагогічного університету.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із компонентів професійної підготовки майбутніх учителів математики є симуляційне навчання. Саме за допомогою симуляцій студенти найкраще засвоюють матеріал, але викладачам складно створювати такі матеріали через відсутність технічних навичок для створення інтерактивного контенту, складність розробки реалістичних ситуаційних завдань, потреби адаптувати завдання під різні рівні студентів, відсутність часу на апробацію та налагодження інтерактивних матеріалів.

З поміж інструментів створення навчальних симуляцій варто виокремити *Gemini,* за допомогою якого можна адаптувати текстові матеріали для більшої залученості студентів. Особливої увагу заслуговує функція *Gemini Canvas*, за допомогою якої є можливість створювати інтерактивні лекції, вебсайти, кейси, діалоги, готові HTML- симуляції та розгалужені завдання. На відміну від звичайного вікна чату, *Gemini Canvas* має окрему робочу область, де безпосередньо в реальному часі можно редагувати створений контент, гнучко налаштовувати його формат, виокремлювати фрагмети тексту для інтерактивної взаємодії, зокрема генерації тестів, флеш-карток тощо.

У процесі вивчення освітньої компоненти «Методика навчання математики» з використанням штучного інтелекту як приклад можна виокремити навчальні симуляції: імітація відповідей студентів, створення індивідуальних завдань, перевірка відповідей здобувачів, створення тестових питань тощо.

Для прикладу розглянемо створення симуляцій з курсу «Методика навчання: математика в профільній школі» за допомогою *Gemini Canvas*.

Приклад 1.

Запит у Gemini: «Запропонуй ідею навчальної симуляції для викладання курсу «Методика навчання математики» для студентів педагогічних університетів з теми «Логарифмічна функція», запропонуй завдання із розв'язанням, в якому допущені помилки, і коментарі трьох учнів щодо правильності його виконання».

Згенерована відповідь:

Завдання: Розв'яжіть рівняння $log_2(x-2)+log_2(x-4)=3$.

Запропоноване розв'язання (із помилками):

Скористаємось властивістю суми логарифмів: $log_2\big((x-2)(x-4)\big)=3$.

За означенням логарифма: $(x-2)(x-4)=2^3$. Розкриваємо дужки: $x^2-6x+8=8$. Спрощуємо: $x^2-6x=0$. Виносимо спільний множник: $x(x-6)=0$.

Отримуємо корені:$x_1=0, x_2=6$. Відповіді: 0; 6.

Учень А (Олексій): «Я перевірив розкриття дужок і дискримінант – обчислення виконані без помилок. Рівняння розв'язано правильно, обидва числа є коренями».

Учень Б (Марія): «Мені здається, тут помилка в другому кроці. Чому ми підносимо до степеня 3? Хіба не треба було помножити 2 на 3 і отримати 6? Тоді б корені були іншими».

Учень В (Дмитро): «Якщо ми підставимо $x=0$ у початкове рівняння, то під знаком логарифма отримаємо – 2. Але ж ми вчили, що логарифм від'ємного числа не існує. Чи не означає це, що ми забули про обмеження на *x* на самому початку?»

Симуляції такого типу дозволяють здобувачам відчути себе в ролі вчителя – знайти помилку в розв'язанні, проаналізувати логіку учнів, визначити прогалини в знаннях кожного учня та оцінити відповідь. Для викладачів переваги використання таких можливостей – це економія часу та реалізація індивідуального підходу до здобувачів.

Ще одним прикладом доцільності застосування штучного інтелекту є створення діалогів між вчителем та учнями.

Приклад 2.

Запит у Gemini Canvas: Запиши діалог «Вчитель математики – Учень» для пояснення задачі «Розкрийте особливості розв'язування кожного з рівнянь 1-3, виділіть спільні і відмінні етапи розв'язання. 1) $x(x+1)(x+2)(x+3)=2x$; 2) $(4x+1)^2(x+1)(2x-1)=14$; 3) $(x-2)(x-4)(x-5)(x-10)=4x^2$» [2].

Згенерована відповідь:

Вчитель. Подивись на ці три рівняння. Якщо ми просто почнемо перемножувати всі дужки «в лоб», то отримаємо рівняння четвертого степеню, яке дуже важко розв'язати. Як ти думаєш, чи є тут хитрість?

Учень. Мабуть, треба якось по-особливому групувати дужки, щоб з'явилися однакові частини для заміни змінної?

Вчитель. Саме так, давай розберемо кожне.

Рівняння №1: $x(x+1)(x+2)(x+3)=2x$.

Вчитель. Що ти помічаєш у сумах чисел в дужках?

Учень. Якщо додати крайнє з крайнім (0+3) і середні (1+2),вийде однакова сума 3.

Вчитель. Правильно. Це сигнал, що треба множити $x(x+3)$ та $(x+1)(x+2)$. Особливість: після множення отримаємо $(x^2+3x)(x^2+3x+2)=2x$. Нюанс: оскільки справа стоїть $2x$, а не число, нам зручно спочатку

перевірити, чи є $x = 0$ коренем (так, є), а потім поділити обидві частини на x (для $x \neq 0$), щоб спростити вираз.

Рівняння №2: $(4x + 1)^2(x + 1)(2x - 1) = 14$.

Учень. Тут складніше. Дужки різні, і одна взагалі в квадраті.

Вчитель. Хитрість у тому, щоб зробити коефіцієнти біля x однаковими або пропорційними. Давай розпишемо $(4x + 1)^2$ як дві дужки та внесемо множники в інші: $(4x + 1)(4x + 1)(x + 1)(2x - 1) = 14$. Тепер помножимо другу дужку на третю, а першу на четверту (попередньо підкоригувавши їх). Але простіше побачити: якщо перемножити $(4x + 1)(x + 1) = 4x^2 + 5x + 1$ та $(4x + 1)(2x - 1) = 8x^2 - 2x - 1$. Не збігається…

Вчитель. Спробуймо інакше: розкриємо $(x + 1)(2x - 1) = 2x^2 + x - 1$. А тепер занесемо «двійку» з цієї дужки (якщо б вона була) в іншу. Особливість: тут треба згрупувати так, щоб після розкриття отримати вираз типу $ax^2 + bx$. Насправді, це рівняння зводиться до заміни після перемноження $(4x + 1)$ з іншими частинами так, щоб отримати спільну частину $8x^2 + 2x$.

Рівняння №3: $(x - 2)(x - 4)(x - 5)(x - 10) = 4x^2$. ….

Доцільно здобувачам запропонувати скласти діалог для 3-го рівняння та зробити висновок, що спільного і відмінного у розв'язуванні запропонованих рівнянь.

Згенеровані діалоги доцільно пропонувати здобувачам з метою відпрацювання навичок взаємодії у типових професійних ситуаціях.

Приклад 3.

Запит у Gemini: «Підготуй тести з теми «Тригонометричні функції» для учнів 10 класу, які навчаються за програмою Математика (профільний рівень). Завдання диференціюй за рівнями – низький, середній, достатній, високий. Запропонуй критерії оцінювання».

Згенерована відповідь:

Завдання 1. Яка радіанна міра кута 150°?

А. $\frac{5\pi}{4}$; Б) $\frac{2\pi}{3}$; В) $\frac{7\pi}{6}$; Г) $\frac{5\pi}{6}$.

Завдання 2. Укажіть множину значень функції $y = 3sinx - 2$.

А. [-5; 5]; Б) [-5; 1]; В) [-1; 1]; Г) [-3; 3].

Завдання 3. Яка з наведених функцій є парною?

А. $y = \sin x$; Б) $y = tg\ x$; В) $y = \cos x$; Г) $y = ctg\ x$.

Завдання 4. Обчисліть значення виразу $sin\ 15^0 cos 15^0$.

А. 1; Б) $\frac{\sqrt{3}}{4}$; В) $\frac{1}{2}$; Г) $\frac{1}{4}$.

Завдання 5. Спростіть вираз $cos^4\alpha - sin^4\alpha$.

А. $sin2\alpha$; Б) 1; В) $\cos 2\alpha$; Г) $cos^2 2\alpha$.

Завдання 6. Знайдіть найменший додатний період функції $y = tg(2x - \frac{\pi}{4})$.

А. 2π; Б) $\frac{\pi}{2}$; В) π; Г) $\frac{\pi}{4}$.

Завдання 7. Розв'яжіть рівняння $\cos x = -\frac{\sqrt{2}}{2}$

А. $\pm\frac{\pi}{4} + 2\pi n, n\epsilon Z$; Б) $\pm\frac{5\pi}{4} + 2\pi n, n\epsilon Z$; В) $\frac{3\pi}{4} + \pi n, n\epsilon Z$; Г) $\pm\frac{3\pi}{4} + 2\pi n, n\epsilon Z$.

Завдання 8. Знайдіть $\sin\alpha$, якщо $\cos\alpha = -0{,}6$ і $\pi < \alpha < \frac{3\pi}{2}$.

А. 0,4; Б) -0,64; В) 0,8; Г) -0,8.

Завдання 9. Обчисліть $\cos 105^0$ за допомогою формул додавання

А. $\frac{\sqrt{6}+\sqrt{2}}{4}$; Б) $\frac{\sqrt{2}-\sqrt{6}}{4}$; В) $\frac{\sqrt{6}-\sqrt{2}}{4}$; Г) $-\frac{\sqrt{3}}{2}$.

Завдання 10. Розв'яжіть рівняння $sin^2x - 3sinx + 2 = 0$.

А. $\pi n, n\epsilon Z$; Б) $\frac{\pi}{2} + 2\pi n, n\epsilon Z$; В) коренів немає; Г) $\pm\frac{\pi}{2} + 2\pi n, n\epsilon Z$.

Низький рівень (Завдання 1-3): по *0,5 бала* за кожне (разом 1,5 бала). Це базові знання теорії та табличних значень.

Середній рівень (Завдання 4-6): по *1 балу* за кожне (разом 3 бали). Вимагають застосування стандартних формул в один-два кроки.

Достатній рівень (Завдання 7-8): по *1,5 бала* за кожне (разом 3 бали). Потребують врахування чвертей, періодичності та вибору коренів.

Високий рівень (Завдання 9-10): по *2,25 бала* за кожне (разом 4,5 бала). Це комбіновані завдання на доведення, обчислення складних значень або розв'язування рівнянь методом заміни.

Запропонована шкала дозволяє диференціювати оцінку: учень, що володіє лише базою, отримає початковий бал, а той, хто розв'язує складні завдання, зможе претендувати на найвищий результат. Крім того, передбачено коментарі щодо правильності відповідей, приклад наведено на рисунку 1.

Такі завдання корисні для здобувачів, оскільки відбувається економія часу на розробку завдань, є можливість уточнити запит щодо змісту завдань, кількості варіантів відповіді, змінити критерії оцінювання, перетворити тестові питання на флеш-картки, надати здобувачам покликання на проходження тесту і разом проаналізувати відповіді, створити наступний тест для цих учнів із урахуванням допущених помилок тощо.

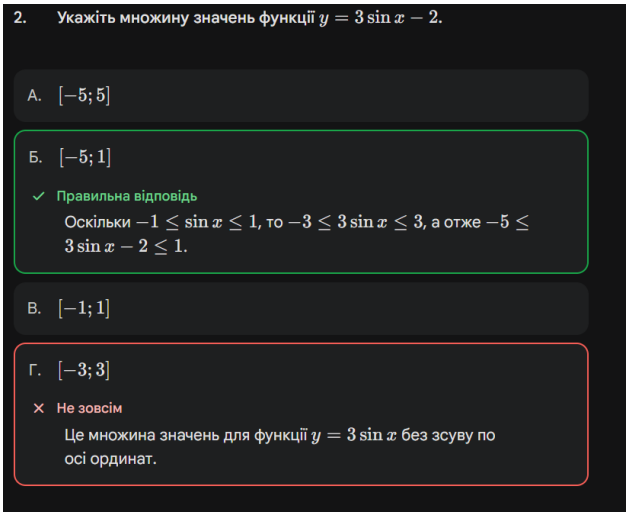

Рис. 1. Коментар відповіді до завдання 2

Приклад 4.

Запит у Gemini: «Зроби добірку літератури на тему «Розробка конспектів уроків з математики». Список літератури оформи згідно ДСТУ 8302:2015»

Фрагмент згенерованої відповіді:

1. Теоретичні та методичні основи проектування уроку

1.1. Васильєва Д. В. Методика навчання математики в основній школі: від теорії до практики : навч. посіб. Київ : Освіта, 2021. 176 с.

1.2. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук.-метод. посіб. Київ : А.С.К., 2004. 192 с.

1.3. Слєпкань З. І. Методика навчання математики : підручник. 2-ге вид., допов. і переробл. Київ : Вища школа, 2006. 582 с.

1.4. Бевз Г. П. Методика викладання математики : навч. посіб. Київ : Вища школа, 1989. 367 с.

2. Практичні посібники та серії «Мій конспект»

2.1. Старова О. О. Алгебра і початки аналізу. 10 клас. Профільний рівень : навч.-метод. посіб. Харків : Основа, 2018. 144 с. (Серія «Мій конспект»).

2.2. Бабенко С. П. Алгебра. 8 клас: Повний конспект уроку. Харків : Основа, 2011. 256 с. (Серія «Усі уроки»).

2.3. Возняк Г. М., Возняк О. Г. Уроки математики у 5 класі : посіб. для вчителя. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2012. 240 с.

2.4. Корнієнко Т. Л., Фіготіна В. І. Планування навчально-виховного процесу з математики. 5–11 класи : метод. посіб. Харків: Ранок, 2010. 192 с.

3. Сучасні підходи та Нова українська школа (НУШ)

3.1. Васильєва Д. В. Уроки математики в 5–6 класах НУШ: методичний путівник. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2022. 128 с.

3.2. Прокопенко Н. С. Проектування уроку математики в умовах реалізації компетентнісного підходу. *Математика в школах України*. 2017. No 10. С. 2–8.

3.3. Бурдун В. В., Бурдун О. С. Моделювання сучасного уроку математики в умовах реалізації НУШ. *Актуальні питання математичної освіти*. 2022. No 3. С. 45–52.

4. Цифрові технології у структурі уроку

4.1. Жалдак М. І. Комп’ютер на уроках математики : посіб. для вчителя. Київ : Техніка, 2003. 204 с.

4.2. Триус Ю. В. Комп’ютерно-орієнтовані методичні системи навчання математики : монографія. Черкаси : Брама-Україна, 2005. 400 с.

Аналогічні запити та відповіді на них є особливо корисними для здобувачів під час проходження педагогічної практики та написання курсових і магістерських робіт. Однак, важливо наголосити і звернути увагу студентів, що штучний інтелект часто «галюцинує», видає неправдиву інформацію (назву статті, прізвище автора, або і назву і автора одночасно), тому згенеровану штучним інтелектом літературу обов’язково потрібно верифікувати через бібліотечні каталоги чи Google Scholar.

Приклад 5.

Запит у Gemini: «Напиши приклад особистісної розмови вчителя математики і учня 11 класу, яка може бути інструментом підвищення мотивації до навчання теми «Многогранниики»».

Згенерована відповідь:

Вчитель: (спокійний, підтримуючий).

Учень: (здібний, але втратив інтерес, вважає тему «Многогранники» нудною та теоретичною).

Вчитель: Максиме, затримайся на хвилинку. Я помітив, що сьогодні на темі про властивості пірамід ти весь урок малював щось у блокноті. Знову скейт-парк проектуєш?

Учень: Та так... Просто, Андрію Петровичу, чесно — ці всі формули площі поверхні... Я розумію, що це програма, але де я в житті побачу «правильний октаедр»? Я хочу займатися архітектурою або дизайном рівнів у іграх, а не рахувати грані на папері.

Вчитель: О, так це ж чудово! Саме тому тобі й потрібні многогранники. Ти знаєш, що вся сучасна 3D-графіка, яку ти бачиш у своїх іграх, — це, по суті, один великий розділ стереометрії?

Учень: Ну, там полігони... я знаю.

Вчитель: Саме так! Кожен персонаж, кожна будівля в грі — це «сітка» з многогранників. І якщо ти не розумієш, як працює геометрія опуклих тіл, ти не зможеш оптимізувати модель. Чим менше граней (полігонів) при тій же формі — тим швидше працює гра. Це і є чиста математика многогранників.

Учень: Я про це не думав як про формули. Для мене це просто візуал.

Вчитель: Візуал — це оболонка. А «залізо» комп’ютера рахує саме формули. До речі, про архітектуру... Ти ж знаєш «Лувр» у Парижі? Його скляна піраміда — це не просто примха архітектора. Це розрахунок навантажень, де кожен трикутник грані має бути ідеально підігнаний, щоб конструкція не розвалилася під власною вагою.

Учень: Це виглядає круто, але розрахунки все одно здаються нудними.

Вчитель: А ти спробуй подивитися на це як на код реальності. Коли ти вивчаєш теорему Ейлера для многогранників, ти знаходиш закон, якому підкоряється і кристал алмазу, і вірус грипу, і футбольний м’яч. Це наче ти отримуєш доступ до «адмінки» всесвіту.

Давай зробимо так: на наступне практичне заняття не просто розв'язуй задачу №…, а спробуй змоделювати цей об'єкт у програмі для 3D-моделювання, яку ти любиш. Розрахуй площу його граней спочатку на папері, а потім перевір у програмі. Йдемо на такий експеримент?

Учень: (усміхаючись) Ого, тобто замість контрольної я можу принести рендер?

Вчитель: Якщо цей рендер буде підкріплений точними математичними розрахунками — так. Я хочу, щоб ти бачив не сухі цифри, а структуру простору, який ти збираєшся проектувати.

Учень: Добре, Андрію Петровичу. Це вже звучить як челендж. До завтра!

Ця розмова між вчителем і учнем побудована як коучингова симуляція. Замість того, щоб тиснути авторитетом, вчитель апелює до особистих інтересів учня, його майбутньої кар'єри та природної цікавості до того, як влаштований світ. Індивідуальний підхід до учня та врахування його вподобань сприяють довірливому ставленню учня до вчителя, що в свою чергу сприяє підвищенню мотивації навчання.

Важливим моментом у роботі вчителя є оцінювання з математики, яке у НУШ здійснюється за трьома групами результатів (ГР1 – *досліджує ситуації та створює математичні моделі;* ГР2 – *розв'язує математичні задачі;* ГР3 – *інтерпретує та критично аналізує результати).* Здобувачі мають навчитися не тільки розробляти конспекти різних видів уроків з використанням різних технологій, а й добирати завдання таким чином, щоб можна було оцінити потенційних учнів за всіма групами результатів. З метою підготовки майбутніх фахівців до роботи в закладах загальної середньої освіти доцільно пропонувати здобувачам на практичних заняттях з методики навчання математики, зокрема, завдання щодо оцінювання відповідей учнів за групами результатів. За допомогою штучного інтелекту можна миттєво генерувати десятки варіантів «учнівських відповідей» різної якості. На нашу думку, розвивати вміння оцінювати завдання доцільно у кілька етапів, зокрема за допомогою *Gemini Canvas.*

На першому етапі, пропонувати задачі з детально розписаними діями для кожної групи результатів (Таблиця 1).

Таблиця 1

Приклад оцінювання компетентнісної задачі

На території парку виділили прямокутну ділянку розміром 10м×12м для створення зони відпочинку. В центрі планують викласти плиткою майданчик, а по периметру залишити вільне місце для квітів шириною *x*. Площа квітника має становити 40% від загальної площі всієї ділянки. Складіть математичну модель (рівняння). Поясніть логіку її створення. Знайдіть ширину смуги для квітів. Проаналізуйте, чи буде така ширина зручною для догляду за рослинами.		
Група результатів 1. Досліджує ситуації та створює математичні моделі (ГР1)	-проаналізовано умову (виражено площу ділянки та площу квітника через *x*) - створено математичну модель у вигляді рівняння: (10-2x)(12-2x) =0,6·(10·12)	0 із 2 балів 0 із 2 балів
Група результатів 2. Розв'язує математичні задачі (ГР2)	- обчислення 40% та 60% площі - знаходження коренів рівняння - виключення сторонніх коренів	0 із 2 балів 0 із 2 балів 0 із 2 балів
Група результатів 3. Інтерпретує та критично аналізує (ГР3)	- оцінка практичної доцільності ширини *x* - перевірка результатів за умовою задачі - формулювання висновку	0 із 2 балів 0 із 2 балів 0 із 2 балів

На другому етапі пропонувати відповісти на питання флеш карток, щодо оцінювання попередньої задачі. Такі картки допоможуть запам'ятати ключові критерії оцінювання та математичні моделі із завдань.

На приклад, на запит у *Gemini Canvas «Склади флеш картки до задачі на рисунку» (табл. 1)* отримуємо наступну відповідь:

1. Що означає абревіатура ГР1 в оцінюванні?
2. Які основні навички учня перевіряються в межах ГР?
3. Що оцінює Група результатів 2 (ГР2) ?
4. До якої групи результатів належить «вибір допустимого кореня» рівняння?
5. Що означає абревіатура ГР3 в оцінюванні?
6. Які дії очікуються від учня для отримання балів за ГР3?
7. Яку кількість балів отримає учень за кожний виконаний критерій (дескриптор) у запропонованій таблиці?
8. Який математичний метод дозволяє знайти розміри клумби для отримання максимальної площі?
9. Рівняння для зони відпочинку 10×12 з квітником по периметру, площа якого становить 40% від загальної.

На третьому етапі вважаємо за доцільне пропонувати здобувачам швидко та об'єктивно самостійно заповнити таблиці оцінювання, обгрунтовуючи кожен бал.

Використання аналогічних симуляцій під час вдосконалення навичок оцінювання учнів у ЗЗСО сприяє глибокому розумінню та усвідомленню критеріїв оцінювання з математики в НУШ та допомогає майбутнім учителям виробити об'єктивність.

Висновки. Завдання, аналогічні до вище запропонованих, систематично пропонувалися здобувачам бакалаврського та магістерського рівнів під час вивчення освітньої компоненти «Методика навчання математики» та «Методика навчання математики в профільній школі» відповідно. Під час рефлексії здобувачам пропонувалося зробити відгук, чи сподобалися їм запропоновані технології і чим саме. Для прикладу наведемо відгуки здобувачів.

Відгук 1: «для мене, як для майбутнього вчителя, було важливо побувати в ролі справжнього вчителя математики, який працює за інтерактивними технологіями Нової української школи. Під час діалогу я вчився культурі дискусії, веденні діалогу та взаємоповазі. Обов'язково буду використовувати цю технологію під час навчально-залікової педагогічної практики і в своїй майбутній професійній діяльності»;

Відгук 2: «знаходження та виправлення навмисно допущених помилок у розв'язаннях — це, мабуть, одне з найкорисніших завдань на методиці. Коли ти просто розв'язуєш задачу сам, ти дієш за заученим алгоритмом. Але коли тобі дають чужий, зовні правильний, але хибний розв'язок, вмикається зовсім інший рівень мислення. По-перше, це змушує аналізувати кожен крок, шукати

приховані пастки (наприклад, втрату коренів через ОДЗ чи неправильно застосовану властивість функції). По-друге, це ідеальний тренажер для майбутнього вчителя. На практиці в школі нам доведеться щодня перевіряти зошити й миттєво розуміти, де саме учень звернув не туди й чому він це зробив. Така практика вчить не просто бачити, що відповідь не збіглася, а розуміти природу учнівських помилок і думати, як допомогти дитині їх усвідомити».

Таким чином, ефективне використання *Gemini Canvas* в педагогічній освіті сприяє формуванню професійного мислення та професійних компетентностей майбутніх фахівців, про що, зокрема, свідчать позитивні відгуки здобувачів. Подальших досліджень потребує використання інших функцій *Gemini* у підготовці майбутніх учителів математики.

Література

1. Коваленко В. В., Мар'єнко М. В. Використання вчителями сервісів штучного інтелекту у навчанні природничо-математичних предметів у закладах загальної середньої освіти: метод. рекомендації. Київ: ІЦО НАПН України, 2024. 71 с.

2. Прус А. В., Швець В. О. Збірник задач з методики навчання математики. Житомир: Рута, 2011. 388 с.

3. Роміцина Л. Інтерактивна математика: штучний інтелект і дієві практики. Електронний ресурс. *Педагогічна Житомирщина.* 2025. №2 (38). URL: https://imso.zippo.net.ua/wp-content/uploads/2025/06/1._%D0%A0%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%86%D0%B8%D0%BD%D0%B0-93.pdf (дата звернення: 28. 01.2026).

4. Стойка М. В., Петечук Ю. В. Використання штучного інтелекту при викладанні математики. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота».* 2024. №2 (55). С. 104-110. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1c19326a-ee8a-4f71-b837-a18d728a5655/content (дата звернення: 28. 01.2026).

5. Дафнан Цукерман, Яаков Б. Яблон, Шира Ілуз. Використання симуляцій у викритті прихованих гендерних упереджень: дослідження мотиваційного дискурсу в математичній освіті. URL: https://www.mdpi.com/2227-7102/14/11/1265 (дата звернення: 28. 04.2026)

References

1. Kovalenko, V. V., & Marienko, M. V. (2024). Vykorystannia vchyteliamy servisiv shtuchnogo intelektu u navchanni pryrodnycho-matematychnykh predmetiv u zakladah zagalnoi serednoiosvity [Teachers' use of artificial intelligence services in teaching science and mathematics subjects in secondary education institutions]. Kyiv: ITsO NAPN Ukrainy [in Ukrainian].

2. Prus, A. V. & Shvets, V. O. (2011). Zbirnyk zadach z metodyky navchannia matematyky [Collection of problems on mathematics teaching methods]. Zhytomyr: «Ruta» [in Ukrainian].

3. Romitsyna L. (2025). Interaktyvna matematyka: shuchnyi intelekt I diievi praktyky [Interactive Mathematics: Artificial Intelligence and Effective Practices]. *Pedagogichna Zhytomyrshchyna, 2 (38).* Retrieved from http: https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1c19326a-ee8a-4f71-b837-a18d728a5655/content [in Ukrainian].

4. Stoika, M.V., & Petechuk, Yu. V. (2024). Vykorystannia shtuchnogo intelektu pry vykladanni matematyky [Using artificial intelligence in teaching mathematics]. Naukovyi visnyk uzhgorodskogo universytetu. Seriia: Pedagogika. Sotsialna robota, 2 (55), 104-110. Retrieved from http: https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1c19326a-ee8a-4f71-b837-a18d728a5655/content [in Ukrainian].

5. Dafna Zuckerman, Yaacov B. YAblon & Shira IIuz (2024). Vykorystannia symuliatsiiu vykrytti pryhovanyhgendernyh uperedzhen: doslidzhennai motyvatsiinogo dyskursu v

matematychnii osviti [The role of simulation in Eexposing hidden gender biases: a study of motivational discource in mathematics education]. *Education Sciences, 14.* Retrieved from http: https://www.mdpi.com/2227-7102/14/11/1265 [in Israel].

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 378.147

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1466-1479

Тимофєєва Оксана Ярославівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Дунайського інституту Національного університету «Одеська морська академія», м. Ізмаїл, https://orcid.org/0000-0001-6645-5604

КОГНІТИВНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ МАЙБУТНІМИ ФАХІВЦЯМИ МОРСЬКОЇ ГАЛУЗІ

Анотація: Стаття розглядає когнітивне навантаження як багатокомпонентний психолого-педагогічний феномен, що виникає внаслідок обмеженості ресурсів робочої пам'яті під час формування професійної англомовної комунікативної компетентності (для комунікації у міжнародній морській галузі). Теоретичною основою аналізу виступає теорія когнітивного навантаження Дж. Свеллера, відповідно до якої існує три види навантаження та ефективність навчання залежить від оптимального співвідношення внутрішнього, зовнішнього та релевантного навантаження. Авторка акцентує увагу на тому, що професійно орієнтоване англомовне навчання, метою якого є формування іншомовної професійної комунікативної компетентності, характеризується високим рівнем внутрішнього когнітивного навантаження через необхідність одночасного засвоєння професійного контенту, вивчення термінології та застосування різних мовленнєвих стратегій під час іншомовної комунікації. Особливе місце посідає іншомовна тривожність, яка створює додаткове зовнішнє когнітивне навантаження, а також негативно впливає на процес навчання та на ефективність мовленнєвої діяльності студентів. У дослідженні обґрунтовується важливість мультимодального та технологічно підтримуваного навчання як засобу оптимізації когнітивних процесів. Зокрема, використання SRS, елементів гейміфікації та цифрової підтримки сприяє активізації уваги, покращенню запам'ятовування професійної лексики та зниженню когнітивного перевантаження.

Важливим результатом дослідження є висновок про те, що інтеграція мультимодального навчання, цифрових технологій та комунікативно орієнтованих методик сприяє формуванню іншомовної професійної комунікативної компетентності, підвищенню мотивації та зменшенню мовної тривожності студентів. Автор також наголошує на доцільності створення психологічно безпечного навчального середовища, у якому іншомовна комунікація розглядається як інструмент професійної взаємодії, а не лише як академічний предмет.

Ключові слова: морська англійська, когнітивне навантаження, стратегії смислового опрацювання, навчання у співпраці, майбутні фахівці морської галузі.

Tymofeeva Oksana Yaroslavivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Humanities of the Danube Institute of the National University "Odesa Maritime Academy", Izmail, https://orcid.org/0000-0001-6645-5604

COGNITIVE LOAD DURING THE STUDY OF PROFESSIONALLY ORIENTED ENGLISH LANGUAGE BY FUTURE MARITIME SPECIALISTS

Abstract: The article deals with the cognitive load as a multi-faceted psychological and pedagogical phenomenon arising from the limited capacity of working memory during the development of professional English-language communicative competence (for communication within the international maritime field).

The theoretical basis for the analysis is J. Sweller's cognitive load theory, according to which there are three types of load, and the effectiveness of learning depends on the optimal balance between internal, external and relevant load. The author highlights that professionally oriented English-language learning — aiming at formation of foreign language professionally oriented communicative competence — is characterised by a high level of internal cognitive load due to the need to simultaneously master professional content, deep learning of terminology and applying a variety of foreign-language communication strategies. Foreign language anxiety plays a particular role, creating an additional external cognitive load and negatively affecting the effectiveness of students' speaking performance as well as the learning process.

The study substantiates the importance of multimodal and technology-supported learning as a means of optimising cognitive processes. In particular, the use of SRS, gamification elements and digital support helps to boost attention, improve the retention of professional vocabulary and reduce cognitive overload. An important finding of the study is the conclusion that the integration of multimodal learning, digital technologies and communicative-oriented methods contributes to the development of foreign-language professional communicative competence, increased motivation and reduced language anxiety among students. The author also emphasises the significance of creating a psychologically safe learning environment in which foreign-language communication is viewed as a tool for professional interaction, rather than merely an academic subject.

Keywords: Maritime English, cognitive load, elaboration strategies, collaborative learning, future maritime professionals.

Особливостями сучасної морської галузі є швидкі темпи технічного розвитку, цифровізація, міжнародна співпраця та кваліфіковані фахівці. Ринок морської праці є динамічним та конкурентним, до персоналу висуваються високі стандарти, одним з яких є комунікативна компетентність. Комунікація у морській індустрії відбувається англійською мовою. У 1978 році IMO у Міжнародній конвенції про стандарти підготовки, дипломування та несення вахти (STCW) визначила англійську мову офіційною мовою у морській галузі для підвищення якості морських перевезень та забезпечення безпеки людей, мореплавства та навколишнього середовища в цілому. Якісне та безпечне виконання обов'язків зв'язано безпосередньо з володінням професійної англійської мови, що передбачає формування професійної іншомовної компетентності у майбутніх фахівців морської галузі під час навчання у морських закладах вищої освіти.

Постановка проблеми. Процес формування іншомовної професійної комунікативної компетентності в умовах підвищеного когнітивного навантаження набуває особливої актуальності. У процесі опанування професійно орієнтованої англійської мови студенти змушені одночасно опрацьовувати значний обсяг нової термінології, професійного контенту, комунікативних моделей та міжкультурних особливостей взаємодії, що нерідко призводить до перевантаження робочої пам'яті та зниження ефективності навчання. Необхідно брати до уваги, що іншомовна професійна комунікація виступає засобом вирішення професійних завдань. Ці чинники актуалізують необхідність розгляду питання когнітивного навантаження, пошуку педагогічних підходів та цифрових інструментів, що оптимізують когнітивні процеси без додаткового навантаження, зменшити рівень мовної тривожності та підвищити ефективність іншомовної професійної підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу дослідження становлять праці, присвячені когнітивному навантаженню, робочій пам'яті, іншомовній тривожності та професійно орієнтованому іншомовному навчанню. Концептуальні положення Cognitive Load Theory представлені у працях J. Sweller, який розглядає когнітивне навантаження як один із ключових факторів ефективності навчання. Теорія робочої пам'яті A. Baddeley пояснює обмеженість когнітивних ресурсів під час одночасного опрацювання мовної та професійної інформації.

Проблема когнітивного навантаження в іншомовному навчанні розглядається у роботах Putu Wia Rosita Dewi та співавторів, Chen, Zhang та Yin, Shadiev, Huang та Hwang, які досліджують вплив когнітивного навантаження на іншомовну мовленнєву діяльність студентів. аналізують взаємозв'язок між іншомовною тривожністю та когнітивним навантаженням у цифровому освітньому середовищі, ефективності цифрових технологій і мультимодального навчання. Психолого-педагогічний аспект іншомовної тривожності досліджується у праці Марії Воробель та співавторів, де мовна тривожність

визначається як чинник, що негативно впливає на комунікативну активність і професійну іншомовну підготовку студентів нефілологічних спеціальностей. Водночас аналіз наукових праць свідчить, що недостатньо дослідженими залишаються питання інтеграції когнітивно орієнтованих підходів, мультимодального навчання та цифрових технологій у процес формування іншомовної професійної комунікативної компетентності.

Метою статті є теоретичне обґрунтування впливу когнітивного навантаження та іншомовної тривожності на формування іншомовної професійної комунікативної компетентності студентів та курсантів, а також визначення сучасних педагогічних підходів і цифрових інструментів, спрямованих на оптимізацію іншомовного професійного навчання.

Виклад основного матеріалу. Іншомовна комунікативна компетентність розглядається такими українськими дослідниками, як Е. Бібікова, Н. Бідюк, О. Бігіч, Г. Борецька, Л. Лозинська, С. Медвєдєва, А. Пєтрова, І. Ставицька, Н. Сура та ін. Якщо іноземна мова є засобом професійної діяльності, то маємо поняття «професійна комунікативна компетентність». Доцільним вбачається визначення М. Подоляка, який підкреслює комплексний характер здатності, яка формується «в результаті цілеспрямованого навчання та підготовки особистості з метою міжособистісної, міжкультурної та міжнародної комунікації. Іншомовна комунікативна компетентність передбачає знання іноземної мови з метою міжкультурної та міжнародної комунікації», а також наявність спеціальних знань та умінь при мовленнєвій діяльності. [1, 39]. А. Птушак на основі детального аналізу багатьох робіт дає більш детальне визначення професійної іншомовної комунікативної компетентності студентів технічних спеціальностей: «це інтегративна якість особистості, що визначає здатність та готовність використовувати іноземну мову у професійній діяльності як засіб спілкування у професійній сфері, засіб пізнання та засіб розв’язання професійних завдань. У структурному плані змісту … професійна іншомовна комунікативна компетентність включає дві складові: професійно орієнтовану та іншомовну комунікативну компетентність» [2, 59]. Морська галузь має свої особливості стосовно різноманіття культур, релігій, мов, основних цінностей працівників. Це додає до зазначених визначень «професійна комунікативна компетентність» таких елементів як «міжкультурна комунікація», «соціокультурні, професійні і стратегічні компоненти».

Отже, визначаємо іншомовну професійну комунікативну компетентність фахівців морської галузі як інтегративну якість особистості, яка формується в результаті цілеспрямованого навчання та професійної підготовки, що визначає здатність і готовність ефективно здійснювати усну та письмову професійну, міжособистісну, міжкультурну й міжнародну комунікацію іноземною мовою у професійній сфері. Таке володіння іноземною мовою передбачає володіння мовленнєвими, соціокультурними, стратегічними та професійно орієнтованими знаннями, уміннями й навичками, необхідними для розв’язання професійних

завдань, забезпечення ефективної взаємодії та безпечної професійної діяльності в міжнародному середовищі.

Однак оволодіння мовленнєвою компетенцією пов’язане зі складними когнітивними процесами, які створюють різний рівень когнітивного навантаження на студентів. Під час вивчення другої мови студенти стикаються з численними завданнями щодо мовних навичок: аудіювання, говоріння, читання та письма, а також таких мовних навичок, як граматика, вимова та лексика. Крім того, зміст вивчення професійної мови включає різні поняття, що також додає складнощів у процесі засвоєння та обробки інформації.

Теорія когнітивного навантаження (Cognitive Load Theory) є ключовою концепцією у когнітивній психології, завдання якої – дослідити навантаження на робочу пам'ять під час виконання когнітивних завдань. Ця теорія ґрунтується на розумінні когнітивної архітектури людини, зокрема обмежень робочої пам’яті та її взаємодії з довготривалою пам’яттю. Робоча пам’ять є необхідною для міркування, розуміння та навчання, проте її ємність та тривалість є помітно обмеженими: вона здатна утримувати приблизно сім елементів протягом близько 20 хвилин, якщо не підкріплюється [3]. Багатокомпонентна модель Беддлі додатково пояснює, що робоча пам'ять складається з чотирьох компонентів: фонологічного контуру, візуально-просторового блокнота, центрального виконавчого механізму та епізодичного буфера [4]. Ця модель підкреслює важливість мультимодальної обробки інформації, де когнітивне навантаження може розподілятися між слуховим та зоровим каналами, що потенційно зменшує загальне навантаження. Однак обмежена ємність цих каналів підкреслює важливість зміни навчальних завдань, що оптимізують розподіл когнітивного навантаження для покращення результатів навчання.

У цій теорії виділяють три типи когнітивного навантаження: внутрішнє когнітивне навантаження (Intrinsic Cognitive Load), нейтральне/ релевантне когнітивне навантаження (Germane Cognitive Load) та зовнішнє когнітивне навантаження (Extraneous Cognitive Load). Серед трьох типів когнітивного навантаження у цій теорії внутрішнє когнітивне навантаження залежить від складності та рівня труднощів навчальних завдань; нейтральне/ релевантне когнітивне навантаження передбачає використання ресурсів робочої пам’яті для сприяння побудові схем та автоматизації, що є критично важливим для довгострокового навчання та виникає, коли студенти формують та регулюють ментальні структури; а зовнішнє когнітивне навантаження є наслідком неналежного дизайну (навчальні стратегії та підхід) навчання [3]. Оскільки зовнішнє когнітивне навантаження не пов’язане з навчальним змістом і спричиняє додаткові елементи взаємодії, які також потребують когнітивної енергії, його можна регулювати, використовуючи добре розроблені з чіткими інструкціями навчальні матеріали та належні методи навчання з активним залученням мультимедійного супроводу. Головне завдання це не обтяжувати додатково робочу пам’ять.

Теорія когнітивного навантаження стверджує, що надмірні розумові зусилля можуть гальмувати процес оволодіння мовою [5]. У професійній освіті, де від студентів очікується участь у реальному спілкуванні, розуміння когнітивного навантаження, пов'язаного з мовленнєвою компетенцією, є надзвичайно важливим. Аналізуючи ці когнітивні вимоги, викладачі можуть розробити більш ефективні методи навчання, щоб допомогти студентам подолати труднощі у вивченні мови. Труднощі з англійською мовою залишаються постійною проблемою в різних освітніх контекстах, що супроводжується низькою активністю, браком впевненості та неефективними стратегіями викладання. Багато студентів вагаються брати участь у мовленнєвих завданнях через сором'язливість, страх помилитися та психологічні. Ситуація ще більше погіршується когнітивними установками студентів, коли їх побоювання щодо помилок у вимові та розбіжностей між розмовною та письмовою англійською мовою відбивають у них бажання практикуватися. У вищих технічних навчальних закладах ці виклики посилюються низькою мотивацією, негативним сприйняттям вивчення англійської мови, невеликою кількістю аудиторних годин та обмеженим доступом до реальної комунікативної практики до початку професійної діяльності.

З точки зору викладання іноземної мови внутрішнє когнітивне навантаження означає властиву навчальному завданню складність, що включає лексику, граматичні структури та інші елементи. Вивчення мови зі складними граматичними структурами, обмеженим словниковим запасом або незнайомими фонетичними звуками збільшує внутрішнє когнітивне навантаження. Чен та інші дослідники [6] також додатково підкреслили, що внутрішнє когнітивне навантаження визначається виключно складністю матеріалів і не залежить від застосовуваних методів навчання. Їхнє дослідження виявило стабільну позитивну кореляцію між внутрішнім когнітивним навантаженням та вивченням іноземної мови, що вказує на те, що складність навчальних матеріалів відігравала значну та стабільну роль у засвоєнні іноземної мови, незалежно від навчальних технік, таких як кооперативне навчання або гейміфікація. Морська англійська як підвид англійської мови професійного спрямування відрізняється великою кількістю термінології, складними конструкціями в юридичних документах, особливостями вимови представниками різних мов, тож внутрішнє когнітивне навантаження буде завжди під час використання мови у навчальних та професійних умовах. Що стосується зовнішнього когнітивного навантаження, то дослідники здебільшого відзначають такі фактори, що відволікають ресурси робочої пам'яті, як недосконало структуровані матеріали неякісне оформлення завдань, надто складні матеріали або відволікаючи ілюстрації або недоречність використання цифрових інструментів. Стосовно нейтрального/ релевантного когнітивного навантаження дослідники відмічають позитивний вплив метакогнітивних стратегій навчання, що допомагають студентам ефективно організовувати та обробляти інформацію.

Для успішного формування належного рівня іншомовної комунікативної компетентності у майбутніх фахівців морської галузі необхідно розуміти який саме тип когнітивного навантаження превалює. Доречними вбачаються результати дослідження серед студентів Індонезії, які показують, що рівень внутрішнього когнітивного навантаження переважало зовнішнє когнітивне навантаження (внутрішнє когнітивне навантаження категорії «дуже високий» (57 %) та «високий» (42 %), тоді як категорії «середній», «дуже низький» та «низький» практично були відсутні. На відміну від цього, зовнішнє когнітивне навантаження переважно було на помірному рівні (55%), за ним йшли високий (33%) та дуже високий (7%) рівні, при цьому частка низького рівня була незначною (4%), а дуже низького рівня не було взагалі). Ці результати підкреслюють зв'язок між академічною успішністю та когнітивним навантаженням, де студенти з вищими досягненнями більше залучені до внутрішніх когнітивних процесів, проте зовнішні навчальні фактори продовжують становити виклики на різних рівнях успішності [7].

Завдання закладів морської освіти – створити навчальне середовище та забезпечити умови, які сприяють опануванню англійської мови без додаткового напруження та зменшують мовні перешкоди, особливо психологічного характеру, а саме страх говоріння або помилки. Цей стан визначається як «мовна тривожність» (Foreign Language Anxiety), яка має негативний влив комунікацію, якість сприйняття мовного матеріалу та мотивацію в цілому. Іншомовна тривожність це не лише емоційний бар'єр, а й фактор, що безпосередньо підвищує когнітивне навантаження і знижує ефективність професійної комунікації. Українські дослідники підкреслюють, що високий рівень іншомовної тривожності обмежує ефективність обробки мовної інформації, знижує впевненість студентів та негативно впливає на усне мовлення й швидкість прийняття комунікативних рішень; страх помилки, негативного оцінювання та комунікативної невдачі підвищує емоційне й когнітивне навантаження під час іншомовної діяльності [8].

Отже, внутрішнє та зовнішнє когнітивне навантаження можливо зменшувати під час навчального процесу, що буде покращувати засвоєння матеріалу та прискорювати процес формування іншомовної комунікативної компетентності студентів. Ключовим фактором при розробці навчальних матеріалів та вибору навчальних стратегій повинен бути рівень мовної компетентності студентів. Морська англійська, як вже зазначалося, є підвидом ESP, English for Specific Purposes, та передбачає вже наявний сформований рівень мовної компетентності у студента. Тож, наприклад, базові граматичні структури є в арсеналі. Що стосується складних граматичних структур, то один з варіантів роботи є розбиття їх на простіші складові, що полегшує розуміння та опрацювання мови студентами. Але морська англійська має лексичні особливості, термінологія доволі складна та не завжди представлена матеріальними об'єктами, що додає когнітивного навантаження. Зняти навантаження

допомагають наочні засоби: майнд-карти (mind maps), діаграми, блок-схеми. Саме візуалізація складних лексичних одиниць, побудування зв'язків між ними або логічне структурування матеріалу, схематичне зображення полегшує навантаження для студентів технічних спеціальностей. Бо схеми та діаграми є більш знайомими та зручними, ніж текстове представлення інформацій. Головною умовою для уникнення зайвого навантаження є структура від простого або знайомого до складного та нового. Така стратегія спирається на один з основних дидактичних принципів, а саме принцип доступності та правило послідовності, тобто нові знання формується поетапно. Це дозволяє студентам та курсантам вчитися без зайвого когнітивного навантаження. Така стратегія набула назву скаффолдинг (scaffolding) та дозволяє студентам зосередитися на розумінні основного змісту, а не на боротьбі з незнайомими мовленнєвими елементами. Крім того, матеріали, розроблені з урахуванням різних рівнів володіння мовою, можуть допомогти забезпечити, щоб усі студенти були залучені до навчання, що є достатньо складним завданням для викладача, але таких підхід до надання та обробці нової інформації не перевищує їхнього когнітивного навантаження. Для студентів з нижчим рівнем підготовки цей підхід передбачає надання більшої підтримки та допомоги, наприклад, у вигляді пояснень до граматичних конструкцій та перекладів складних слів. Таким чином можна уникнути ситуації, коли студенти стикаються з матеріалом, який є або надто спрощеним, або надто складним; скаффолдинг допомагає оптимізувати процес навчання та покращити засвоєння й розвиток мовних навичок. Зіставляючи складність завдань з когнітивними можливостями студентів, викладачі надають змогу студентам ефективніше засвоювати та зберігати нові мовні знання, що в цілому покращує результати навчання, а студенти не відчувають когнітивного перевантаження.

Наступним кроком до зменшення когнітивного навантаження при великих об'ємах інформації є використання систем інтервального повторювання (Spaced Repetition System). Завдяки автоматизації графіка повторення система SRS зменшує розумові зусилля, необхідні для пригадування слів, звільняючи робочу пам'ять для сприйняття інформації на більш високому рівні. Частіше курсанти та студенти використовують такі системи, як Anki та Quizlet. Anki (заснований у 2006) — це система SRS (система інтервального повторення) з відкритим кодом та широкими можливостями налаштування, яка робить акцент на активному відтворенні інформації та індивідуальному плануванні. Набори карток повністю налаштовуються під конкретну дисципліну (технічні терміни, словосполучення, формули). Викладач або студенти можуть створювати контекстні картки з пропусками та картки з прикладами речень; самотестування разом із періодичним зворотним зв'язком сприяє метакогнітивному контролю. Quizlet (заснований у 2005 році) наголошує на зручності використання, різноманітних режимах навчання та зручних для викладача функціях із вбудованим адаптивним потоком "Learn". Його режим "Learn" адаптує подання елементів,

використовуючи минулу правильність/впевненість та інтервальне повторення (адаптивний планувальник типу «чорний ящик», спрямований на зручність використання в класі), а також є дуже зручним для викладача для призначення спільних наборів слів, швидких тестів та завдань у класі. Режими “Play” та “Test” додають інтерактивність та гейміфікують процес навчання.

Доречними у контексті зменшення когнітивного навантаження вбачаються стратегії елаборації або стратегії смислового опрацювання (elaboration strategies). Вони ґрунтуються на ідеях активного навчання або активної обробки інформації та студентсько-центрованому підходу (Student-Centered/Generated), що забезпечують більш ефективне та гнучке засвоєння знань. Для порівняння: поверхнева обробка полягає у простому читанні або прослуховуванні без подальшої обробки. Глибока або активна обробка робить навчання більш змістовним. Вона передбачає інтеграцію нової інформації з попередніми знаннями або встановлення зв’язків між поняттями, що відповідає принципу послідовності. Навчання як процес становить конструктивну діяльність із осмислення, що передбачає побудову змістовних структур знань, які можна застосувати до нових ситуацій. Щоб зберегти нову інформацію в пам’яті, учень повинен здійснити когнітивну реструктуризацію матеріалу [9]. Більшість досліджень наголошують на перевагах студенсько-центрованого навчання, оскільки студенти використовують попередні знання, краще підібрані на власний розсуд і можуть бути більш запам’ятовуваними, ніж стратегії, запропоновані викладачем. Існують декілька стратегій, вибір залежить від рівня знань студента та його побажань. Наприклад, стратегія «самопояснення», вона передбачає, що студент або курсант має сформулювати або записати поняття своїми словами. Це також стратегія активного навчання, яку можна застосовувати як під час самостійного навчання, так і в групі. Студентам також можна запропонувати завдання, де є часткове пояснення з пропусками, де пропущене ключові терміни чи ідеї. Студентам знадобиться зворотний зв’язок, щоб переконатися, що їхні приклади є точними. Отже, в процесі навчання може бути корисно спочатку надати набір точних і неточних прикладів та попросити студента вибрати ті, що відповідають поняттю, а потім запропонувати створити власне пояснення. Інший підхід – порівняння прикладів пояснень. Це передбачає представлення визначення поняття разом із прикладом, що демонструє його ключові особливості. Потім слід запропонувати студентам порівняти додаткові приклади та не-приклади з оригіналом. Це спонукає аудиторію зосередитися на ключових особливостях поняття, що полегшує його розуміння.

Наступним кроком до зменшення когнітивного навантаження може бути навчання у співпраці (cooperative learning). Під час такого навчання студенти можуть працювати разом у групах над виконанням завдання або об’єднуватися в групи для обговорення теми та ознайомлення з різними точками зору. Навчання у співпраці також передбачає взаємне навчання. Такі форми взаємодії часто дають позитивні результати в навчанні. Студенти поглиблюють і розвивають

своє розуміння теми, активно обробляючи інформацію під час обговорень та взаємодій.

Зовнішнє когнітивне навантаження під час вивчення морської англійської мови може збільшуватися за використанням надто складних текстів, громіздких навчальних інструментів (наприклад, електронних словників або складних у використанні онлайн-платформ), надмірною інтерактивністю та жорсткими часовими обмеженнями. Хоча, студентів та курсантів необхідно навчати таймінгу, бо вони проходять тестування під час працевлаштування. Перевантаження також може виникати через особливості, які не відповідають навчальним цілям, такі як неефективні інструкції в класі. Наприклад, коли навчальний контент не має достатньої контекстуальної опори такої як зрозумілі приклади, мультимедійні матеріали або необхідна довідкова інформація, то студенти можуть мати труднощі з пов’язуванням нової інформації з попередніми знаннями, що збільшує розумові зусилля. Так само, неістотні елементи, такі як декоративна графіка або перевантажені візуальні макети, можуть відволікати увагу від ключового контенту та негативно впливати на розуміння. У сукупності ці проблеми можуть перевантажити когнітивні здібності, що ускладнює ефективне засвоєння та інтеграцію нової мовної інформації у довготривале запам’ятовування. Щоб вирішити цю проблему, при розробці навчальних матеріалів необхідно мінімізувати зайве когнітивне навантаження, що дозволить студентам спрямувати більше розумових ресурсів на змістовне вивчення мови. Дослідження виділяють кілька стратегій, які можуть сприяти досягненню цієї мети в контексті викладання іноземних мов. До них належать спрощення матеріалів шляхом усунення неістотної інформації, такої як надмірно вигадливі візуальні елементи або заплутані макети, та забезпечення того, щоб пояснення були чіткими, лаконічними та відповідали мовному рівню студентів . Доповнення матеріалу допоміжними інструментами, такими як глосарії, анотації або наочність, може допомогти студентам легше засвоїти складний матеріал . Завдання слід упорядковувати від простих до складних, розбивати на керовані етапи та подавати з чіткими інструкціями, щоб полегшити виконання когнітивно складних завдань [10]. Крім того, виділення ключових термінів або впорядкування інформації за допомогою структурованих макетів може зменшити зусилля студентів на пошук інформації та підвищити зрозумілість Застосовуючи ці методи навчання, викладачі можуть ефективно зменшити зайве зовнішнє когнітивне навантаження та створити більш зосереджене й продуктивне навчальне середовище.

Релевантне когнітивне навантаження відноситься до ступеню зусиль, необхідного для обробки інформацій, внутрішньої організації, інтеграції та конструювання когнітивних схем даних та обмежене доступною можливістю робочої пам'яті та емоційними та мотиваційними аспектами. Тому ті зі студентів, хто більш глибоко або довше вивчає англійську мову, скоріше будуть працювати з високим релевантним навантаженням ніж ті, що вчяться поверхнево.

Релевантне когнітивне навантаження можна підвищити за допомогою ефективного педагогічного проектування та добре структурованих навчальних заходів [11]. Крім того, релевантне когнітивне навантаження також пов'язане з мотивацією та саморегуляцією студентів, а також з їхніми попередніми знаннями.

У викладанні іноземних мов можна застосовувати різні методи для підвищення релевантного когнітивного навантаження та підтримки більш ефективних процесів навчання. Наприклад, можна реалізувати такі стратегії, як використання навчальних ігор на основі завдань для активного залучення студентів через автентичні сценарії та завдання на вирішення проблем; використання мультимедійних та мультимодальних презентацій для покращення передачі інформації завдяки синергії зорових та слухових каналів; сприяння взаємодії через кооперативне навчання, тощо. Застосування цих методів дозволяє викладачам ефективно збільшити релевантне когнітивне навантаження та покращити навчальний ефект.

Особливостями комунікацій морською англійською мовою є мультимодальних характер та постійний зв'язок з навичками вирішення питань безпеки. Курсант та майбутній офіцер морського торгівельного флоту одночасно слухає. Передає інформацію, обробляє почуте, приймає рішення, використовує професійну лексику і все це повинно відбувається з урахуванням питань безпеки. Зменшення когнітивного навантаження під час навчання призведе до більш якісної та детальної комунікації та визволяє ресурси для приймання рішень. Тож, ефективні навчальні стратегії спрямовані на зменшення стороннього когнітивного навантаження при одночасному максимізуванні релевантного когнітивного навантаження, тим самим підвищуючи ефективність навчання. Зокрема, case-study виявляється ефективним інструментом для розширення можливостей курсантів, надаючи їм реальний досвід та ставлячи перед ними практичні завдання. Завдяки роботі з практичними прикладами курсанти можуть розвинути навички вирішення проблем та отримати практичне розуміння складнощів морської галузі, зменшуючи когнітивне навантаження під час реальної професійної діяльності. Також, активне залучення технологічних засобів навчання розширює можливості курсантів, надаючи їм доступ до освітніх ресурсів та підвищуючи їхні технічні навички. Стратегії активного навчання, такі як аналіз конкретних ситуацій, проблемне навчання та імітаційні вправи, сприяють залученню студентів, розвитку критичного мислення та практичному застосуванню знань, забезпечуючи більш глибокий навчальний досвід для курсантів морських навчальних закладів. Необхідно підкреслити важливість продуманого планування курсів навчання. Коли викладачі приділяють увагу зменшенню когнітивного перевантаження, вони створюють сприятливе навчальне середовище, яке дозволяє студентам зосередитися на змісті курсу,; такий підхід покращує результати навчання та підвищує зацікавленість студентів. Студенти з більшою ймовірністю залишаються зацікавленими змістом

курсу, коли їх не перевантажують складні структури курсів та заплутані інструкції до завдань.

Висновки. У результаті дослідження встановлено, що когнітивне навантаження та іншомовна тривожність є взаємопов'язаними чинниками, які суттєво впливають на ефективність формування іншомовної професійної комунікативної компетентності студентів. Високий рівень когнітивного навантаження ускладнює процес обробки іншомовної інформації, знижує швидкість мовленнєвого реагування та негативно впливає на професійну комунікацію. Доведено, що використання мультимодального навчання, цифрових технологій, адаптивних навчальних стратегій та елементів гейміфікації сприяє оптимізації когнітивних процесів, покращенню іншомовної підготовки та зниженню рівня іншомовної тривожності. Важливою педагогічною умовою визначено створення психологічно безпечного навчального середовища, що забезпечує ефективніше використання когнітивних ресурсів студентів. Перспективи подальших досліджень вбачаються у розробці інтегрованих моделей професійно орієнтованого іншомовного навчання на основі TBL (task-based learning), CLIL (content-language integrated learning) та AI-assisted multimodal learning, а також в емпіричному дослідженні впливу цифрових інструментів на рівень когнітивного навантаження й іншомовної тривожності студентів.

Література:

1. Подоляк М. В. Аналіз поняття іншомовна професійна комунікативна компетентність у вітчизняному та зарубіжному науковому просторі // Академічні студії. Серія «Педагогіка», 2022. Вип. 4, 36-44 DOI https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2022.4.6

2. Птушак А. Суть та структура іншомовної професійної компетентності студентів технічних спеціальностей // Освітологічний дискурс 2024, № 3. С.88-96 DOI: https://doi.org/10.28925/2312-5829/2024.3.6

3. Sweller, J. Cognitive load theory. In Psychology of learning and motivation. Academic Press, 2011.

4. Baddeley A. Working memory // Current biology, 2011. 20(4), https://doi.org/10.1016/j.cub.2009.12.014

5. Dewi, P. W. R., Arimbawa, G. P. A., Putra, H. S., Oya, A., & Susilawati, A. (2025). Cognitive load in English as a foreign language speaking competency of vocational high school students. International Journal of Language Education, 9(1), 37–57. https://doi.org/10.26858/ijole.v1i1.71702

6. Chen, Y., Zhang, L., & Yin, H. A Longitudinal Study on Students' Foreign Language Anxiety and Cognitive Load in Gamified Classes of Higher Education. Sustainability, 2022. 14(17), 10905. https://doi.org/10.3390/su141710905

7. Shadiev, R., Huang, Y. M., and Hwang, J. P. Investigating the effectiveness of speech-totext recognition applications on learning performance, attention, and meditation. // Educational Technology Research and Development 2017. 65, 1239-1261. http://dx.doi.org/10.1016/j.compedu.2016.05.011

8. Воробель М, Романчук О., Калимон Ю., Юрко Н. Мовна тривожність у процесі іншомовної підготовки фахівців нефілологічних спеціальностей у закладах вищої освіти: психолого-педагогічний аналіз // Перспективи та інновації науки, 2026. № 3(61) https://doi.org/10.52058/2786-4952-2026-3(61)-322-337

9. Roelle, J., & Nückles, M. Generative learning versus retrieval practice in learning from text: The cohesion and elaboration of the text matters // Journal of Educational Psychology, 2019. 111:8, 1341–1361

10. Hwang, G.-J., & Wang, S.-Y. Single loop or double loop learning: English vocabulary learning performance and behavior of students in situated computer games with different guiding strategies // Computers & Education, 2016. 102, 188–201. https://doi.org/10.1016/j.compedu

11. Paas, F., Renkl, A., & Sweller, J. Cognitive Load Theory and Instructional Design: Recent Developments // Educational Psychologist, 2003. 38(1), 1–4. https://doi.org/10.1207/S15326985EP3801_1

References:

1. Podoliak, M. V. (2022). Analiz poniattia inshomovna profesiina komunikatyvna kompetentnist u vitchyznianomu ta zarubizhnomu naukovomu prostori [Analysis of the concept of foreign language professional communicative competence in domestic and foreign scientific discourse]. *Akademichni studii. Seriya Pedagogika – Academic Studies. Series: Pedagogy*, 4. 36-44 https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2022.4.6 [in Ukrainian]

2. Ptushak, A. (2024). Sut ta struktura inshomovnoi profesiinoi kompetentnosti studentiv tekhnichnykh spetsialnostei [The essence and structure of foreign language professional competence of technical specialties students]. *Osvitolohichnyi Dyskurs - Educological discourse*, 3, 88–96. https://doi.org/10.28925/2312-5829/2024.3.6 [in Ukrainian]

3. Sweller, J. (2011). Cognitive load theory. In J. P. Mestre & B. H. Ross (Eds.), Psychology of Learning and Motivation (Vol. 55, pp. 37–76). Academic Press. https://doi.org/10.1016/B978-0-12-387691-1.00002-8

4. Baddeley, A. D. (2010). Working memory. Current Biology, 20(4), R136–R140. https://doi.org/10.1016/j.cub.2009.12.014

5. Dewi, P. W. R., Arimbawa, G. P. A., Putra, H. S., Oya, A., & Susilawati, A. (2025). Cognitive load in English as a foreign language speaking competency of vocational high school students. International Journal of Language Education, 9(1), 37–57. https://doi.org/10.26858/ijole.v1i1.71702

6. Chen, Y., Zhang, L., & Yin, H. (2022). A longitudinal study on students' foreign language anxiety and cognitive load in gamified classes of higher education. Sustainability, 14(17), Article 10905. https://doi.org/10.3390/su141710905

7. Shadiev, R., Huang, Y.-M., & Hwang, J.-P. (2017). Investigating the effectiveness of speech-to-text recognition applications on learning performance, attention, and meditation. Educational Technology Research and Development, 65(5), 1239–1261. https://doi.org/10.1007/s11423-017-9524-0

8. Vorobel, M., Romanchuk, O., Kalymon, Y., & Yurko, N. (2026). Movna tryvozhnist u protsesi inshomovnoi pidhotovky fakhivtsiv nefilolohichnykh spetsialnostei u zakladakh vyshchoi osvity: Psykholoho-pedahohichnyi analiz [Language anxiety in the process of foreign language training of non-philological specialists in higher education institutions: A psychological and pedagogical analysis]. *Perspektyvy ta Innovatsii Nauky – Prospects and Innovations in Science*, 3(61), 322–337. https://doi.org/10.52058/2786-4952-2026-3(61)-322-337 [in Ukrainian]

9. Roelle, J., & Nückles, M. (2019). Generative learning versus retrieval practice in learning from text: The cohesion and elaboration of the text matters. Journal of Educational Psychology, 111(8), 1341–1361. https://doi.org/10.1037/edu0000325

10. Hwang, G.-J., & Wang, S.-Y. (2016). Single loop or double loop learning: English vocabulary learning performance and behavior of students in situated computer games with different guiding strategies. Computers & Education, 102, 188–201. https://doi.org/10.1016/j.compedu.2016.05.011

11. Paas, F., Renkl, A., & Sweller, J. (2003). Cognitive load theory and instructional design: Recent developments. Educational Psychologist, 38(1), 1–4. https://doi.org/10.1207/S15326985EP3801_1

Дата першого надходження статті до видання: 13.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.05.2026

УДК 378.147:81’243:001.89

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1480-1495

Тимошенко Юрій Васильович кандидат філологічних наук, доцент, в. о. завідувача кафедри гуманітарних дисциплін Черкаської медичної академії, Черкаси, https://orcid.org/0000-0003-0800-9328

Трофименко Анастасія Олександрівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри германської і слов'янської філології та зарубіжної літератури Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, м. Кам’янець-Подільський, https://orcid.org/0000-0001-6371-5589

ІНОЗЕМНА МОВА ДЛЯ СТУДЕНТІВ-МАГІСТРІВ: МЕТОДИКА РОЗВИТКУ НАВИЧОК АКАДЕМІЧНОГО ПИСЬМА ТА ПРЕЗЕНТАЦІЇ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Анотація. У статті здійснено теоретичне узагальнення сучасних підходів до розвитку навичок іншомовного академічного письма та презентації наукових результатів у студентів-магістрів. Обґрунтовано актуальність формування академічної письмової компетентності в умовах інтеграції української вищої освіти у міжнародний освітньо-науковий простір. Визначено, що академічне письмо виступає не лише засобом створення наукового тексту, а й важливим компонентом розвитку критичного мислення, дослідницької культури, академічної доброчесності та професійної комунікації майбутнього фахівця.

Проаналізовано основні компоненти академічної письмової компетентності студентів-магістрів, зокрема мовно-комунікативний, жанрово-дискурсивний, когнітивно-дослідницький, процесуально-стратегічний і соціокультурний. Узагальнено сучасні методичні підходи до навчання іншомовного академічного письма, що охоплюють роботу з науковими текстами, розвиток навичок структурування та аргументації, удосконалення академічного стилю, використання цифрових технологій і формування навичок презентації результатів дослідження.

У процесі дослідження виокремлено типові труднощі студентів-магістрів у процесі іншомовної академічної комунікації, пов’язані зі структуруванням наукового тексту, недостатньою сформованістю академічної аргументації, дотриманням академічного стилю, міжкультурною комунікацією, використанням цифрових ресурсів та залежністю від автоматичного перекладу й AI-інструментів. Встановлено, що зазначені труднощі суттєво впливають на якість академічного письма, рівень наукової комунікації та готовність магістрантів до ефективного представлення результатів дослідження у міжнародному освітньо-науковому середовищі.

Запропоновано авторську методику розвитку навичок іншомовного академічного письма та презентації наукових результатів, яка ґрунтується на поетапному формуванні академічної комунікативної компетентності студентів-магістрів. Методика передбачає поєднання аналітичної роботи з науковими текстами, розвитку навичок створення академічного тексту, наукової аргументації, презентації результатів дослідження та використання цифрових технологій у процесі навчання.

Ключові слова: академічне письмо, іншомовна підготовка, студенти-магістри, академічна комунікація, презентація наукових результатів, академічна доброчесність, цифрові технології, методика навчання.

Tymoshenko Yurii PhD in Philology, Associate Professor, Chair of Humanitarian Disciplines Departament Cherkasy Medical Academy, Cherkasy, https://orcid.org/0000-0003-0800-9328

Trofymenko Anastasiia Ph.D. in Pedagogics, Associate Professor, Associate Professor of the Department Germanic Languages and Foreign Literature, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University, Kamianets-Podilskyi, https://orcid.org/0000-0001-6371-5589

FOREIGN LANGUAGE FOR MASTER'S STUDENTS: METHODOLOGY FOR DEVELOPING ACADEMIC WRITING SKILLS AND PRESENTATION OF RESEARCH RESULTS

Abstract. The article provides a theoretical generalization of modern approaches to the development of foreign-language academic writing skills and presentation of research results among master's students. The relevance of developing academic writing competence in the context of the integration of Ukrainian higher education into the international educational and scientific space is substantiated. It has been determined that academic writing serves not only as a means of creating a scientific text, but also as an important component in the development of critical thinking, research culture, academic integrity, and professional communication of future specialists.

The main components of academic writing competence of master's students are analyzed, including linguistic-communicative, genre-discursive, cognitive-research, procedural-strategic, and socio-cultural components. Modern methodological approaches to teaching foreign-language academic writing are generalized, covering work with scientific texts, development of structuring and argumentation skills, improvement of academic style, use of digital technologies, and formation of research presentation skills.

The study identifies typical difficulties faced by master's students in the process of foreign-language academic communication, including problems related to

structuring scientific texts, insufficient academic argumentation, adherence to academic style, intercultural communication, use of digital resources, and dependence on machine translation and AI tools. It has been established that these difficulties significantly affect the quality of academic writing, the level of scientific communication, and the readiness of master's students to effectively present research findings in the international educational and scientific environment.

The article proposes an author's methodology for developing foreign-language academic writing skills and presentation of research results, based on the step-by-step formation of academic communicative competence of master's students. The methodology involves combining analytical work with scientific texts, development of academic text writing skills, scientific argumentation, presentation of research findings, and the use of digital technologies in the learning process.

Keywords: academic writing, foreign-language training, master's students, academic communication, presentation of research results, academic integrity, digital technologies, teaching methodology.

Постановка проблеми. У сучасних умовах інтеграції української вищої освіти до міжнародного освітньо-наукового простору суттєво зростає потреба у формуванні в студентів-магістрів навичок академічного письма та презентації наукових результатів іноземною мовою. Володіння іноземною мовою сьогодні розглядається не лише як складова професійної підготовки, а й як важливий інструмент наукової комунікації, участі у міжнародних проєктах, конференціях і публікаційній діяльності.

Водночас значна частина магістрантів має труднощі під час підготовки наукових текстів іноземною мовою, дотримання академічного стилю, використання фахової термінології, аргументації власної позиції та представлення результатів дослідження. Недостатній рівень сформованості навичок академічної комунікації також проявляється у складнощах підготовки наукових презентацій і публічного виступу іноземною мовою.

Актуальність проблеми посилюється тим, що традиційні методики викладання іноземної мови у закладах вищої освіти не завжди достатньо орієнтовані на розвиток практичних навичок академічного письма та наукової презентації. У зв'язку з цим виникає потреба в удосконаленні методики навчання іноземної мови студентів-магістрів із урахуванням сучасних вимог академічного та наукового середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку навичок академічного письма та презентації наукових результатів іноземною мовою є актуальним напрямом сучасних педагогічних і лінгводидактичних досліджень. У центрі уваги науковців перебувають питання формування академічної письмової компетентності, розвитку іншомовної академічної комунікації, дотримання академічної доброчесності, використання цифрових технологій та підготовки студентів до участі в міжнародному освітньо-науковому середовищі.

Н. О. Степанець [1] розглядає академічне письмо як інструмент когнітивної автономії студента, що сприяє розвитку критичного мислення, рефлексії та здатності до самостійного створення наукового тексту.

С. О. Шестакова, О. М. Фенцик та Т. Є. Недашківська [2] акцентують увагу на жанрових особливостях академічного письма, підкреслюючи його значення для формування академічної культури, логіки наукового викладу та відповідального ставлення до роботи з джерелами.

У зарубіжному науковому дискурсі L. Baimanova, B. Gazdiyeva, A. Althonayan, Y. Zhumagulova та A. Kalzhanova [3] досліджують взаємозв'язок академічної грамотності, дослідницьких умінь і багатомовної вищої освіти, наголошуючи на важливості мовної підготовки для успішної участі студентів у науковій комунікації. R. J. Yuldasheva [4] розглядає академічну грамотність і письмо як складові університетської підготовки, що поєднують мовні, когнітивні та комунікативні вміння.

Окремий напрям сучасних досліджень пов'язаний із цифровізацією академічного письма та проблемами академічної доброчесності. О. О. Мелещенко та О. І. Радченко [5] аналізують використання інструментів штучного інтелекту у процесі формування письмової компетентності здобувачів вищої освіти, звертаючи увагу на ризики некритичного застосування AI-інструментів. К. В. Максьом і В. М. Базилевич [9] досліджують потенціал штучного інтелекту для генерації ідей, редагування тексту та розвитку критичного мислення, водночас підкреслюючи потребу в етичному й контрольованому використанні таких технологій.

Методичні аспекти навчання іншомовного академічного письма розкрито у працях Г. М. Дзіман [6], Л. М. Черчатої [7], Н. М. Духаніної [11], О. Є. Висоцької, О. Ю. Висоцького та І. С. Карпань [12]. Дослідники обґрунтовують доцільність поетапного формування навичок академічного письма, роботи з автентичними науковими текстами, розвитку академічного стилю, структурування тексту, редагування та перероблення наукового матеріалу іноземною мовою.

І. Харченко [10] аналізує формування навичок академічного письма у майбутніх фахівців нефілологічного профілю в умовах інформаційно-освітнього середовища, що є особливо важливим для студентів-магістрів немовних спеціальностей. О. В. Шпак, Ю. В. Матюхіна та І. І. Морозова [13] акцентують увагу на розвитку навичок академічного письма під час підготовки до міжнародного тестування з англійської мови, зокрема на формуванні тези, аргументації, логіки викладу та редагуванні тексту. Н. О. Бігунова, В. Ю. Неклесова та Г. В. Ткаченко [14] пропонують поетапну модель навчання академічного письма англійською мовою, що охоплює ознайомлення з академічними жанрами, мовну підготовку, рецензування, фідбек, самокорекцію та оцінювання Т. Бабенко [15] обґрунтовує теоретичну модель навчання академічного іншомовного письма для студентів нефілологічних спеціальностей.

Таким чином, сучасні дослідження підтверджують важливість системного формування навичок іншомовного академічного письма у студентів закладів вищої освіти. Водночас недостатньо розробленими залишаються комплексні методичні підходи, які одночасно поєднують розвиток академічного письма, презентації наукових результатів, цифрової грамотності, академічної доброчесності та міжкультурної академічної комунікації саме у студентів-магістрів. Це зумовлює необхідність узагальнення сучасних методичних підходів і розроблення авторської методики розвитку навичок іншомовного академічного письма та презентації наукових результатів.

Метою статті є теоретичне узагальнення сучасних підходів до розвитку навичок іншомовного академічного письма та презентації наукових результатів у студентів-магістрів, аналіз типових труднощів іншомовної академічної комунікації та визначення методичних засад формування академічної комунікативної компетентності в умовах сучасної вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах розвитку вищої освіти академічне письмо розглядається не лише як техніка створення наукового тексту, а як важливий інструмент формування академічної культури, критичного мислення та професійної комунікації майбутнього фахівця. Академічне письмо забезпечує здатність студента логічно структурувати думки, аргументовано викладати результати дослідження, здійснювати аналіз наукових джерел та дотримуватися принципів академічної доброчесності. Як зазначається у сучасних дослідженнях, письмова діяльність у системі вищої освіти поступово виходить за межі формального оцінювання та набуває статусу когнітивно-комунікативної практики, що поєднує мислення, мовлення й рефлексію [1].

Академічне письмо відіграє важливу роль у професійній і науковій підготовці студентів-магістрів, оскільки сприяє розвитку навичок дослідницької діяльності, академічної аргументації, аналітичного мислення та наукової комунікації. Дослідники підкреслюють, що академічне письмо формує вміння чітко й переконливо висловлювати власні ідеї у формі наукового тексту, а також забезпечує здатність до критичного осмислення інформації та створення нових наукових смислів [2, с. 315]. Водночас академічне письмо є важливим чинником розвитку академічної культури та відповідального ставлення до наукової діяльності, оскільки сприяє формуванню навичок коректного цитування, роботи з джерелами та дотримання етичних стандартів академічного середовища [2, с. 318].

Особливого значення академічне письмо набуває на магістерському рівні освіти, де іноземна мова виступає інструментом міжнародної наукової комунікації. У сучасному академічному середовищі магістранти повинні володіти навичками підготовки англомовних наукових текстів різних жанрів, презентації результатів дослідження, участі у наукових конференціях та професійній дискусії. У наукових працях наголошується, що іншомовне академічне письмо охоплює широкий спектр жанрів – від есе й анотацій до

наукових статей, тез доповідей і конференційних презентацій. Формування таких навичок сприяє розвитку іншомовної комунікативної компетентності, критичного мислення, дослідницьких умінь та здатності до професійної взаємодії у міжнародному науковому просторі [3, с. 320].

Сучасні підходи до формування навичок академічного письма орієнтуються не лише на засвоєння мовних норм і жанрових особливостей наукового тексту, а й на розвиток когнітивної автономії студента. Академічне письмо розглядається як інструмент інтелектуального саморозвитку, що забезпечує формування здатності до самостійного аналізу, рефлексії, інтерпретації інформації та створення власної наукової позиції [1]. У цьому контексті іншомовна академічна комунікація студентів-магістрів має бути спрямована на інтеграцію мовної, дослідницької та професійної підготовки, що відповідає сучасним вимогам міжнародного освітньо-наукового середовища.

Таким чином, теоретичні засади формування навичок академічного письма у студентів-магістрів ґрунтуються на поєднанні мовної, дослідницької та комунікативної підготовки, що забезпечує готовність здобувачів вищої освіти до повноцінної участі у сучасному науковому середовищі. Академічне письмо та іншомовна академічна комунікація виступають важливими складовими професійного становлення магістрантів, сприяючи розвитку їхньої наукової культури, здатності до міжкультурної взаємодії, самостійної дослідницької діяльності та ефективного представлення результатів наукової роботи відповідно до міжнародних академічних стандартів.

Аналіз сучасних вітчизняних і зарубіжних досліджень дає підстави стверджувати, що академічна письмова компетентність студентів-магістрів має комплексний характер і формується як інтегративне поєднання мовних, комунікативних, когнітивних, дослідницьких та етичних складових. Особливого значення в умовах іншомовної підготовки набуває здатність магістрантів здійснювати академічну комунікацію іноземною мовою відповідно до міжнародних наукових стандартів. Узагальнення наукових підходів дозволило виокремити основні компоненти академічної письмової компетентності студентів-магістрів (табл. 1).

Таблиця 1

Основні компоненти академічної письмової компетентності

Компонент академічної письмової компетентності	Зміст компонента	Прояв у навчальній та науковій діяльності магістрантів
Мовно-комунікативний	Охоплює володіння академічною лексикою, граматичними структурами, нормами наукового стилю, мовними кліше та засобами логічного зв'язку тексту. Передбачає здатність чітко, логічно й аргументовано передавати наукову інформацію відповідно до мети, адресата та академічної ситуації.	Написання наукових текстів різних жанрів, участь у наукових дискусіях, підготовка презентацій, використання академічного регістру та фахової термінології.
Жанрово-дискурсивний	Передбачає знання жанрів академічного письма та особливостей академічного дискурсу, а також уміння створювати тексти відповідно до вимог наукової комунікації та дисциплінарної специфіки.	Підготовка есе, анотацій, тез, наукових статей, рецензій і кваліфікаційних робіт відповідно до міжнародних академічних стандартів.
Когнітивно-дослідницький	Поєднує критичне мислення, аналітичні вміння, здатність до наукового пошуку, систематизації та інтерпретації інформації, формулювання власної наукової позиції та аргументації результатів дослідження.	Аналіз наукових джерел, проведення досліджень, формування висновків, аргументація результатів, робота з академічними базами даних та науковою літературою.
Процесуально-стратегічний	Включає вміння планувати, організовувати, редагувати та вдосконалювати академічний текст, використовувати стратегії написання, самооцінювання та рефлексії.	Планування структури тексту, редагування наукових матеріалів, забезпечення логічності, зв'язності та цілісності академічного викладу.
Соціокультурний та етичний	Відображає здатність дотримуватися норм міжнародного академічного середовища, принципів міжкультурної наукової комунікації та академічної доброчесності, включаючи коректне цитування й етичне використання цифрових технологій.	Участь у міжнародній науковій взаємодії, підготовка англомовних публікацій, дотримання академічної доброчесності та етичних стандартів наукової діяльності.

Джерело: авторська розробка на основі узагальнення сучасних вітчизняних і зарубіжних наукових підходів до структури академічної письмової компетентності [3-6].

Представлені компоненти академічної письмової компетентності свідчать про комплексний характер підготовки студентів-магістрів до іншомовної академічної комунікації. У процесі навчання іноземної мови розвиток навичок

академічного письма має бути спрямований не лише на засвоєння мовних норм і структур наукового тексту, а й на формування здатності до критичного аналізу інформації, аргументованого представлення результатів дослідження та ефективної наукової взаємодії у міжнародному академічному середовищі.

Особливого значення у підготовці магістрантів набуває інтеграція академічного письма з навичками презентації наукових результатів, оскільки сучасна наукова діяльність передбачає вміння не лише створювати якісний академічний текст іноземною мовою, а й презентувати результати власного дослідження під час конференцій, наукових дискусій і міжнародних освітньо-наукових проєктів. У зв'язку з цим методика навчання іноземної мови студентів-магістрів повинна орієнтуватися на поєднання мовної, дослідницької та комунікативної підготовки відповідно до сучасних вимог академічного середовища.

Узагальнення окреслених компонентів дозволяє сформувати нову модель сучасного магістранта як суб'єкта міжнародної академічної комунікації, здатного ефективно поєднувати дослідницьку діяльність, іншомовне академічне письмо та презентацію наукових результатів. Така модель передбачає інтеграцію кількох взаємопов'язаних компонентів:

— сформованість критичного мислення та здатності до наукового аналізу;

— дотримання принципів академічної доброчесності та академічної культури;

— володіння навичками іншомовної академічної комунікації;

— здатність до логічного структурування й аргументованого представлення результатів дослідження;

— цифрову грамотність і вміння використовувати сучасні інформаційні технології у науковій діяльності;

— готовність до участі у міжнародному освітньо-науковому середовищі.

У зазначеному контексті іншомовна підготовка студентів-магістрів має бути орієнтована на комплексний розвиток мовних, аналітичних, дослідницьких і презентаційних умінь, необхідних для сучасної наукової та професійної діяльності.

З огляду на комплексний характер іншомовної академічної підготовки студентів-магістрів, особливої актуальності набуває розроблення ефективних методичних підходів до розвитку навичок академічного письма та презентації результатів наукової діяльності. Сучасна методика навчання іноземної мови у магістратурі повинна забезпечувати не лише формування мовної компетентності, а й розвиток умінь працювати з науковими текстами, логічно структурувати академічний матеріал, аргументовано представляти результати дослідження та використовувати цифрові технології у процесі наукової комунікації. У зв'язку з цим доцільним є узагальнення основних методичних засад розвитку навичок іншомовного академічного письма та презентації наукових результатів у студентів-магістрів (табл. 2).

Таблиця 2

Методичні засади розвитку навичок іншомовного академічного письма та презентації наукових результатів у студентів-магістрів

Методичний компонент підготовки	Зміст методичної роботи	Освітній результат
Аналітична робота з науковими текстами	Опрацювання автентичних англомовних наукових текстів, аналіз структури статей, анотацій, тез доповідей, реферування та узагальнення наукової інформації.	Формування навичок академічного читання, критичного аналізу джерел та розуміння особливостей англомовного наукового дискурсу.
Формування навичок логіко-структурної організації тексту	Навчання побудові структури академічного тексту, визначенню ключової тези, логічному поєднанню структурних частин тексту, використанню засобів когезії та академічної аргументації.	Розвиток умінь створювати логічно цілісний, структурований і змістово завершений науковий текст іноземною мовою.
Розвиток академічної аргументації та критичного мислення	Використання проблемно-дискусійних завдань, аналітичних вправ, написання есе, формулювання аргументів і контраргументів, обґрунтування власної наукової позиції.	Формування здатності до критичного осмислення інформації, аргументованого представлення результатів дослідження та ведення академічної дискусії.
Удосконалення академічного стилю письма	Робота над академічною лексикою, редагуванням тексту, перефразуванням, дотриманням норм наукового стилю та усуненням елементів розмовного мовлення.	Формування навичок використання академічного регістру, точності формулювань і стилістичної грамотності наукового тексту.
Організація поетапної роботи над академічним текстом	Планування тексту, створення чернетки, рецензування, самооцінювання, доопрацювання та фінальне редагування академічної роботи.	Розвиток умінь самостійно організовувати процес створення та вдосконалення наукового тексту відповідно до сучасних академічних вимог.
Використання цифрових технологій у навчанні академічного письма	Застосування онлайн-платформ, хмарних сервісів, цифрових ресурсів, мультимедійних засобів, систем перевірки тексту та AI-інструментів у процесі навчання.	Підвищення ефективності іншомовної підготовки, розвиток цифрової грамотності та навичок самостійної роботи з академічними текстами.

Методичний компонент підготовки	**Зміст методичної роботи**	**Освітній результат**
Інтеграція академічного письма з презентацією результатів дослідження	Підготовка англомовних презентацій, тез доповідей, постерів, конференційних виступів, моделювання ситуацій академічної дискусії та публічного представлення результатів наукової роботи.	Формування готовності до міжнародної академічної комунікації, публічного представлення результатів дослідження, участі у наукових конференціях і професійної взаємодії в іншомовному науковому середовищі.

Джерело: авторська систематизація сучасних методичних підходів до навчання іншомовного академічного письма та презентації наукових результатів [8-15].

Узагальнені в таблиці методичні засади свідчать, що сучасна методика розвитку іншомовного академічного письма є достатньо різноманітною та охоплює роботу з науковими текстами, формування навичок структурування, аргументації, академічного стилю, редагування й використання цифрових технологій. Водночас на практиці ці напрями не завжди реалізуються системно, особливо у підготовці студентів-магістрів немовних спеціальностей. Для таких здобувачів іноземна мова часто виступає не фаховою дисципліною, а інструментом професійної та наукової комунікації, що ускладнює процес створення якісного академічного тексту. Найбільші труднощі виникають тоді, коли магістрант має не лише написати текст іноземною мовою, а й логічно обґрунтувати результати дослідження, дотриматися академічного стилю та презентувати матеріал перед науковою аудиторією. Саме тому подальший аналіз доцільно спрямувати на виокремлення типових труднощів, які перешкоджають ефективному розвитку іншомовної академічної комунікації студентів-магістрів.

Практика іншомовної підготовки студентів-магістрів засвідчує, що розвиток академічного письма ускладнюється не лише недостатнім рівнем володіння іноземною мовою, а й браком сформованих дослідницьких, аналітичних і презентаційних умінь. Часто магістранти мають труднощі з побудовою логічної структури наукового тексту, формулюванням ключової тези, добором аргументів і забезпеченням зв’язності між окремими частинами роботи. Окремою проблемою є дотримання академічного стилю: у текстах можуть переважати описовість, розмовні конструкції, надмірна загальність формулювань або механічне перенесення структур рідної мови в іншомовний текст.

Не менш важливими є труднощі, пов’язані з презентацією наукових результатів. Магістранти не завжди вміють стисло й переконливо представити мету, методи, результати та висновки дослідження іноземною мовою, адаптувати матеріал до формату конференційної доповіді чи презентації, відповідати на запитання аудиторії та брати участь у науковій дискусії. Додатковими чинниками є страх публічного виступу, недостатній досвід міжкультурної

академічної комунікації, обмежене використання цифрових інструментів для підготовки текстів і презентацій, а також ризик надмірної залежності від автоматичного перекладу або інструментів штучного інтелекту без належної перевірки змісту, стилю, джерел і академічної доброчесності (табл. 3).

Таблиця 3

Типові труднощі студентів-магістрів у процесі іншомовного академічного письма та презентації наукових результатів

Типова трудність	Основні прояви
Труднощі логіко-структурної організації та академічної аргументації	Нечітка структура тексту, слабкий зв'язок між окремими частинами роботи, труднощі формулювання ключової тези, недостатнє обґрунтування власної позиції та переважання описовості над аналітичністю.
Проблеми академічного стилю та мовного оформлення	Використання розмовних конструкцій, неточних формулювань, порушення норм іншомовного академічного дискурсу, труднощі використання академічної лексики та засобів наукового викладу.
Недостатня сформованість навичок презентації наукових результатів	Труднощі стислого й логічного представлення результатів дослідження, невміння адаптувати матеріал до формату доповіді або презентації, недостатній досвід участі в науковій дискусії та страх публічного виступу іноземною мовою.
Труднощі використання цифрових ресурсів та сучасних технологій	Обмежене використання академічних баз даних, цифрових платформ і сервісів перевірки тексту, недостатня інтеграція мультимедійних засобів у процес підготовки академічних матеріалів.
Проблеми міжкультурної комунікації та академічної доброчесності	Недостатнє розуміння міжнародних академічних норм, труднощі міжкультурної наукової взаємодії, некоректне цитування, слабкі навички перефразування та оформлення покликань.
Залежність від автоматичного перекладу та AI-інструментів	Механічне використання автоматичного перекладу або систем штучного інтелекту без критичної перевірки змісту, стилю та достовірності наукової інформації, що може знижувати рівень самостійності академічного письма.

Джерело: авторська систематизація типових труднощів іншомовного академічного письма та презентації наукових результатів у студентів-магістрів [4; 5; 10; 12; 13; 14].

Визначення сучасних методичних підходів та аналіз типових труднощів студентів-магістрів у процесі іншомовного академічного письма й презентації результатів дослідження свідчать про необхідність комплексної організації навчального процесу, орієнтованого на інтеграцію мовної, дослідницької, комунікативної та цифрової підготовки. У зв'язку з цим доцільним є впровадження авторської методики розвитку навичок іншомовного академічного письма та

презентації наукових результатів, спрямованої на поетапне формування академічної комунікативної компетентності студентів-магістрів.

Запропонована методика передбачає реалізацію кількох взаємопов'язаних етапів. *Перший етап* – ознайомлення з особливостями академічного письма – спрямований на формування у студентів розуміння структури наукового тексту, вимог до академічного стилю, принципів академічної доброчесності та особливостей іншомовного наукового дискурсу. На цьому етапі доцільним є використання аналізу автентичних англомовних статей, тез доповідей, анотацій та інших зразків академічної комунікації.

Другий етап – формування навичок створення академічного тексту – передбачає розвиток умінь логічно структурувати матеріал, формулювати ключові тези, будувати аргументацію, використовувати академічну лексику та засоби зв'язності тексту. Важлива увага приділяється написанню есе, анотацій, тез доповідей і коротких наукових повідомлень іноземною мовою.

Третій етап – розвиток навичок наукової аргументації та аналізу – орієнтований на формування критичного мислення, умінь аналізувати наукові джерела, обґрунтовувати власну позицію та здійснювати академічну дискусію. На цьому етапі ефективними є проблемно-аналітичні завдання, робота з науковими публікаціями, підготовка аналітичних фрагментів та рецензування текстів.

Четвертий етап – формування навичок презентації результатів дослідження – спрямований на розвиток умінь стисло, логічно й переконливо представляти результати наукової роботи іноземною мовою. Він охоплює підготовку презентацій, конференційних доповідей, постерів, моделювання ситуацій наукової дискусії та розвиток навичок публічного виступу.

П'ятий етап – використання цифрових технологій та самооцінювання результатів роботи – передбачає застосування онлайн-платформ, мультимедійних ресурсів, цифрових сервісів перевірки академічного тексту та AI-інструментів для редагування, самоаналізу й удосконалення результатів навчальної діяльності. Водночас важливою складовою цього етапу є формування навичок академічної доброчесності, критичного використання цифрових технологій та відповідального ставлення до іншомовної наукової комунікації.

Таким чином, ефективний розвиток навичок іншомовного академічного письма та презентації наукових результатів у студентів-магістрів потребує комплексного поєднання мовної, дослідницької, аналітичної та комунікативної підготовки. Запропонована авторська методика орієнтована не лише на формування вмінь створювати академічний текст іноземною мовою, а й на розвиток здатності до критичного осмислення інформації, аргументованого представлення результатів дослідження, використання цифрових технологій та ефективної участі у міжнародному науковому середовищі. Реалізація такої методики сприятиме підвищенню рівня академічної комунікативної компетентності магістрантів, розвитку їхньої наукової культури та готовності до сучасної професійної й дослідницької діяльності.

Висновки. У статті здійснено теоретичне узагальнення сучасних підходів до розвитку навичок іншомовного академічного письма та презентації наукових результатів у студентів-магістрів. Встановлено, що академічне письмо в умовах сучасного освітньо-наукового середовища виступає не лише засобом створення наукового тексту, а й важливою складовою формування академічної культури, критичного мислення, дослідницької компетентності та міжнародної наукової комунікації.

Обґрунтовано, що академічна письмова компетентність студентів-магістрів має комплексний характер і поєднує мовно-комунікативний, жанрово-дискурсивний, когнітивно-дослідницький, процесуально-стратегічний та соціо-культурний компоненти. Визначено, що сучасний магістрант повинен володіти навичками іншомовного академічного письма, презентації результатів дослідження, критичного аналізу інформації, академічної доброчесності та цифрової грамотності.

У процесі дослідження узагальнено сучасні методичні підходи до навчання іншомовного академічного письма та виокремлено типові труднощі студентів-магістрів, пов'язані зі структуруванням наукового тексту, академічною аргументацією, дотриманням академічного стилю, презентацією результатів дослідження, використанням цифрових технологій, міжкультурною комунікацією та академічною доброчесністю.

Запропоновано авторську методику розвитку навичок іншомовного академічного письма та презентації наукових результатів, яка ґрунтується на поетапному формуванні академічної комунікативної компетентності студентів-магістрів і передбачає поєднання аналітичної роботи з науковими текстами, розвитку навичок створення академічного тексту, наукової аргументації, презентації результатів дослідження та використання цифрових технологій у процесі навчання.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні та практичній апробації інтегрованих моделей навчання іншомовного академічного письма й презентації наукових результатів із використанням цифрових технологій, мультимедійних платформ та інструментів штучного інтелекту.

Література:

1. Степанець Н. О. Академічне письмо як інструмент когнітивної автономії студента. *Академічні візії*. 2025. Вип. 47. URL: https://doi.org/10.5281/zenodo.18523627.

2. Шестакова С. О., Фенцик О. М., Недашківська Т. Є. Аналіз жанрових особливостей академічного письма української мови. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 7 (13). С. 315–327. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-7(13)-315-327.

3. Baimanova L., Gazdiyeva B., Althonayan A., Zhumagulova Y., Kalzhanova A. Research Skills and Academic Literacy in Multilingual Higher Education: The Case of Kazakhstan. *Education Sciences*. 2026. Vol. 16. №. 1. DOI: https://doi.org/10.3390/educsci16010021.

4. Yuldasheva R. J. Academic Literacy and Writing in University: From Theory to Practice/ *European Journal of Higher Education and Academic Advancement*. 2024. Vol. 1. P. 322–326. URL:

https://www.researchgate.net/publication/380898809_ACADEMIC_LITERACY_AND_WRITING_IN_UNIVERSITY_FROM_THEORY_TO_PRACTICE (дата звернення: 20.05.2026).

5. Мелещенко О. О., Радченко О. І. Академічна доброчесність у контексті використання інструментів штучного інтелекту для формування письмової компетентності здобувачів вищої освіти. *Педагогічна академія: наукові записки*. 2025. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17088356.

6. Дзіман Г. М. Формування у майбутніх військових фахівців з інформаційних технологій англомовної компетентності в академічному письмі : дис. … канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2020. 270 с.

7. Черчата Л. М. Формування у студентів закладу вищої освіти компетенцій академічного письма засобами іноземної мови. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Вип. 53. Т. 2. С. 146–150. DOI: https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/53.2.28.

8. Вихрущ А. В. Академічне письмо: структура і завдання. *Медична освіта*. 2021. № 1. С. 112–116. DOI: 10.11603/me.2414-5998.2021.1.11979.

9. Максьом К. В., Базилевич В. М. Основи академічного письма в епоху ШІ: від генерації ідей до розвитку критичного мислення. *Інноваційна педагогіка*. 2025. Вип. 79. Т. 2. С. 239–243. DOI: https://doi.org/10.32782/2663-6085/2025/79.2.46.

10. Харченко І. Формування навичок академічного письма майбутніх фахівців нефілологічного профілю в умовах інформаційно-освітнього середовища. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 64. Т. 2. С. 347–351. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/64-2-55.

11. Духаніна Н. М. Академічне письмо: проблеми, процеси, підходи. *Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання*. 2018. С. 328–336. URL: https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/1a435ee0-0e1d-44f5-916a-7f59f380be2c/content (дата звернення: 20.05.2026).

12. Висоцька О. Є., Висоцький О. Ю., Карпань І. С. Технології формування навичок підготовки та перероблення наукового тексту студентами у процесі навчання англомовному академічному письму. *Академічні візії*. 2025. Вип. 49. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17779455.

13. Шпак О. В., Матюхіна Ю. В., Морозова І. І. Розвиток навичок академічного письма при підготовці до міжнародного тестування з англійської мови. *Педагогічна академія: наукові записки*. 2026. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.18837342.

14. Бігунова Н. О., Неклесова В. Ю., Ткаченко Г. В. Про методику навчання академічного письма англійською мовою. *Записки з романо-германської філології*. 2025. Вип. 1 (54). С. 58–67. DOI: https://doi.org/10.18524/2307-4604.2025.1(54).338543.

15. Бабенко Т. Теоретична модель навчання академічного іншомовного письма. *Молодь і ринок*. 2016. № 3 (134). С. 112–116. URL: https://www.donnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/8/2019/09/Teor.model-navch.akadem.pysma.pdf (дата звернення: 20.05.2026).

References:

1. Stepanets, N. O. (2025). Akademichne pysmo yak instrument kohnityvnoi avtonomii studenta [Academic writing as a tool of student cognitive autonomy]. *Akademichni vizii – Academic Visions*, 47. https://doi.org/10.5281/zenodo.18523627 [in Ukrainian].

2. Shestakova, S. O., Fentsyk, O. M., & Nedashkivska, T. Ye. (2023). Analiz zhanrovykh osoblyvostei akademichnoho pysma ukrainskoi movy [Analysis of genre features of academic writing in the Ukrainian language]. *Visnyk nauky ta osvity – Bulletin of Science and Education*, 7(13), 315–327. https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-7(13)-315-327 [in Ukrainian].

3. Baimanova, L., Gazdiyeva, B., Althonayan, A., Zhumagulova, Y., & Kalzhanova, A. (2026). Research skills and academic literacy in multilingual higher education: The case of Kazakhstan. *Education Sciences*, 16(1). https://doi.org/10.3390/educsci16010021.

4. Yuldasheva, R. J. (2024). Academic literacy and writing in university: From theory to practice. *European Journal of Higher Education and Academic Advancement*, 1, 322–326. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/380898809_ACADEMIC_LITERACY_AND_WRITING_IN_UNIVERSITY_FROM_THEORY_TO_PRACTICE.

5. Meleshchenko, O. O., & Radchenko, O. I. (2025). Akademichna dobrochesnist u konteksti vykorystannia instrumentiv shtuchnoho intelektu dlia formuvannia pysmovoi kompetentnosti zdobuvachiv vyshchoi osvity [Academic integrity in the context of using artificial intelligence tools to develop writing competence of higher education students]. *Pedahohichna akademiia: naukovi zapysky – Pedagogical Academy: Scientific Notes*. https://doi.org/10.5281/zenodo.17088356 [in Ukrainian].

6. Dzyman, H. M. (2020). Formuvannia u maibutnikh viiskovykh fakhivtsiv z informatsiinykh tekhnolohii anhlomovnoi kompetentnosti v akademichnomu pysmi [Formation of English-language competence in academic writing among future military IT specialists] (Candidate dissertation). Kyiv [in Ukrainian].

7. Cherchata, L. M. (2022). Formuvannia u studentiv zakladu vyshchoi osvity kompetentsii akademichnoho pysma zasobamy inozemnoi movy [Formation of academic writing competencies among higher education students by means of a foreign language]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative Pedagogy*, 53(2), 146–150. https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/53.2.28 [in Ukrainian].

8. Vykhrushch, A. V. (2021). Akademichne pysmo: struktura i zavdannia [Academic writing: Structure and tasks]. *Medychna osvita – Medical Education*, 1, 112–116. https://doi.org/10.11603/me.2414-5998.2021.1.11979 [in Ukrainian].

9. Maksom, K. V., & Bazylevych, V. M. (2025). Osnovy akademichnoho pysma v epokhu ShI: vid heneratsii idei do rozvytku krytychnoho myslennia [Fundamentals of academic writing in the era of AI: From idea generation to the development of critical thinking]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative Pedagogy*, 79(2), 239–243. https://doi.org/10.32782/2663-6085/2025/79.2.46 [in Ukrainian].

10. Kharchenko, I. (2023). Formuvannia navychok akademichnoho pysma maibutnikh fakhivtsiv nefilolohichnoho profiliu v umovakh informatsiino-osvitnoho seredovyshcha [Formation of academic writing skills among future non-philological specialists in the information-educational environment]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current Issues of Humanities*, 64(2), 347–351. https://doi.org/10.24919/2308-4863/64-2-55 [in Ukrainian].

11. Dukhanina, N. M. (2018). Akademichne pysmo: problemy, protsesy, pidkhody [Academic writing: Problems, processes, approaches]. *Mizhnarodni Chelpanivski psykholoho-pedahohichni chytannia – International Chelpaniv Psychological and Pedagogical Readings*, 328–336. Retrieved from https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/1a435ee0-0e1d-44f5-916a-7f59f380be2c/content [in Ukrainian].

12. Vysotska, O. Ye., Vysotskyi, O. Yu., & Karpan, I. S. (2025). Tekhnolohii formuvannia navychok pidhotovky ta pereroblennia naukovoho tekstu studentamy u protsesi navchannia anhlomovnomu akademichnomu pysmu [Technologies for developing students' skills of preparing and revising scientific texts in the process of learning English academic writing]. *Akademichni vizii – Academic Visions*, 49. https://doi.org/10.5281/zenodo.17779455 [in Ukrainian].

13. Shpak, O. V., Matiukhina, Yu. V., & Morozova, I. I. (2026). Rozvytok navychok akademichnoho pysma pry pidhotovtsi do mizhnarodnoho testuvannia z anhliiskoi movy [Development of academic writing skills in preparation for international English language testing]. *Pedahohichna akademiia: naukovi zapysky – Pedagogical Academy: Scientific Notes*. https://doi.org/10.5281/zenodo.18837342 [in Ukrainian].

14. Bihunova, N. O., Neklesova, V. Yu., & Tkachenko, H. V. (2025). Pro metodyku navchannia akademichnoho pysma anhliiskoiu movoiu [On the methodology of teaching academic

writing in English]. *Zapysky z romano-hermanskoi filolohii – Notes on Romance and Germanic Philology*, 1(54), 58–67. https://doi.org/10.18524/2307-4604.2025.1(54).338543 [in Ukrainian].

15. Babenko, T. (2016). Teoretychna model navchannia akademichnoho inshomovnoho pysma [Theoretical model of teaching academic foreign-language writing]. *Molod i rynok – Youth and Market*, 3(134), 112–116. Retrieved from https://www.donnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/8/2019/09/Teor.model-navch.akadem.pysma.pdf [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 13.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.05.2026

УДК 37.091.12:796.011.3-051:005.32

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1496-1505

Тітова Ганна Віталіївна доцент кафедри спортивних ігор і менеджменту фізичної культури Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, https://orcid.org/0000-0003-1309-5443

Панасюк Ірина Вячеславівна кандидат педагогічних наук, доцент, спеціаліст вищої категорії, викладач-методист, Одеський торговельно-економічний фаховий коледж, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0002-6976-8232

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ МОЛОДОГО ВЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДО УМОВ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розглядаються особливості професійної адаптації молодого вчителя фізичної культури до умов закладу загальної середньої освіти в контексті сучасних вимог до професійної діяльності педагога.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю забезпечення ефективного професійного становлення молодих учителів фізичної культури, підвищення рівня їхньої професійної компетентності та успішної інтеграції в освітнє середовище закладу загальної середньої освіти. Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні та узагальненні сучасних підходів до професійної адаптації молодого вчителя фізичної культури.

У роботі проаналізовано наукові праці вітчизняних дослідників, присвячені питанням професійної підготовки, професійного становлення та адаптації педагогічних працівників, а також нормативно-правові документи, що регламентують діяльність учителя фізичної культури.

Встановлено, що професійна адаптація молодого вчителя фізичної культури є складним і багатокомпонентним процесом, який охоплює пристосування до умов педагогічної діяльності, особливостей освітнього середовища, вимог професії та взаємодії з учнівським і педагогічним колективами. Підкреслено значення психолого-педагогічної, методичної та організаційної готовності молодого фахівця до професійної діяльності.

Розглянуто основні труднощі адаптаційного періоду, пов’язані з набуттям практичного досвіду, організацією освітнього процесу, встановленням ефективної педагогічної взаємодії та реалізацією професійних функцій учителя фізичної культури. Обґрунтовано роль наставництва, методичної роботи, самоосвіти та безперервного професійного розвитку у процесі професійного становлення молодого педагога.

Наголошено на важливості створення сприятливого психологічного клімату в педагогічному колективі, використання сучасних педагогічних технологій та формування позитивної мотивації до професійної діяльності. Показано, що розвиток професійної компетентності, педагогічної майстерності, комунікативних умінь та здатності до професійної рефлексії є важливими складовими успішної адаптації молодого вчителя фізичної культури.

Узагальнено підходи до організації методичного супроводу молодих фахівців у закладах загальної середньої освіти. Встановлено, що систематична самоосвітня діяльність, участь у методичній роботі та підтримка з боку педагогічного колективу сприяють успішному професійному становленню вчителя фізичної культури. Окреслено необхідність комплексного поєднання професійної підготовки, педагогічної практики та безперервного самовдосконалення.

Отримані результати можуть бути використані у практиці професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури, а також у системі методичної роботи закладів загальної середньої освіти. Перспективи подальших досліджень пов'язані з вивченням шляхів удосконалення професійної адаптації молодих учителів фізичної культури та розробленням ефективних моделей їхнього методичного супроводу.

Ключові слова: учитель фізичної культури, професійна адаптація, заклад загальної середньої освіти, професійне становлення, професійна компетентність, самоосвіта, методична робота, педагогічна майстерність.

Titova Hanna Vitalyivna associate professor of the Department of Sports Games and Management of Physical Culture, State Institution «Southern Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky», Odesa, https://orcid.org/0000-0003-1309-5443

Panasyuk Iryna Vyacheslavivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Specialist of the highest category, teacher-methodologist of the Odesa trade and economic professional college, Odesa, https://orcid.org/0000-0002-6976-8232

FEATURES OF PROFESSIONAL ADAPTATION OF A YOUNG PHYSICAL EDUCATION TEACHER TO THE CONDITIONS OF A GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTION

Abstract. The article examines the peculiarities of the professional adaptation of a young physical education teacher to the conditions of a general secondary education institution in the context of modern requirements for pedagogical activity.

The relevance of the study is determined by the need to ensure the effective professional development of young physical education teachers, enhance their

professional competence, and facilitate their successful integration into the educational environment of general secondary education institutions. The purpose of the article is to provide a theoretical substantiation and generalization of modern approaches to the professional adaptation of a young physical education teacher.

The paper analyzes scientific works of domestic researchers devoted to issues of professional training, professional development, and adaptation of pedagogical staff, as well as legal and regulatory documents governing the activities of physical education teachers.

It has been established that the professional adaptation of a young physical education teacher is a complex and multifaceted process involving adjustment to the conditions of pedagogical activity, the characteristics of the educational environment, professional requirements, and interaction with students and the teaching staff. The importance of psychological, pedagogical, methodological, and organizational readiness of a young specialist for professional activity is emphasized.

The main difficulties of the adaptation period related to gaining practical experience, organizing the educational process, establishing effective pedagogical interaction, and performing the professional functions of a physical education teacher are considered. The role of mentoring, methodological work, self-education, and continuous professional development in the process of professional formation of a young teacher is substantiated.

The importance of creating a favorable psychological climate within the teaching staff, using modern pedagogical technologies, and developing positive motivation for professional activity is emphasized. It is shown that the development of professional competence, pedagogical skills, communication abilities, and the capacity for professional reflection are important components of the successful adaptation of a young physical education teacher.

Approaches to organizing methodological support for young specialists in general secondary education institutions are generalized. It has been established that systematic self-educational activity, participation in methodological work, and support from the teaching staff contribute to the successful professional development of a physical education teacher. The necessity of a comprehensive combination of professional training, pedagogical practice, and continuous self-improvement is outlined.

The obtained results can be used in the practice of professional training of future physical education teachers, as well as in the system of methodological work of general secondary education institutions.

Prospects for further research are associated with studying ways to improve the professional adaptation of young physical education teachers and developing effective models of their methodological support.

Keywords: physical education teacher, professional adaptation, general secondary education institution, professional development, professional competence, self-education, methodological work, pedagogical mastery.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток системи загальної середньої освіти України, упровадження концепції Нової української школи та підвищення вимог до професійної компетентності педагогічних працівників висувають нові вимоги до професійної діяльності вчителя фізичної культури. Особливої актуальності набуває проблема професійної адаптації молодих фахівців, від успішності якої значною мірою залежить ефективність їхньої педагогічної діяльності, професійне становлення та подальший розвиток у професії.

Ефективність професійної адаптації молодого вчителя фізичної культури значною мірою визначається рівнем його професійної підготовленості, сформованістю педагогічних, методичних та комунікативних умінь, а також здатністю швидко пристосовуватися до нових умов праці. Водночас у практиці діяльності закладів загальної середньої освіти спостерігаються труднощі, пов'язані з входженням молодих педагогів у професію, що зумовлює необхідність удосконалення системи їхнього професійного супроводу та підтримки.

Особливо актуальною є проблема адаптації молодого вчителя фізичної культури до умов сучасного освітнього середовища. Початок професійної діяльності супроводжується необхідністю налагодження взаємодії з учнівським і педагогічним колективами, оволодіння практичними аспектами організації освітнього процесу, реалізації виховних, оздоровчих та навчальних функцій, а також пристосування до вимог нормативно-правового забезпечення освітньої діяльності. Проте процес професійної адаптації нерідко супроводжується виникненням психологічних, організаційних та методичних труднощів.

У процесі професійного становлення молоді вчителі фізичної культури часто стикаються з проблемами недостатнього практичного досвіду, труднощами у встановленні ефективної педагогічної взаємодії з учнями та колегами, необхідністю самостійного розв'язання професійних завдань, а також потребою постійного оновлення знань і вдосконалення професійних умінь. Недостатньо повною мірою використовуються можливості наставництва, методичної роботи та самоосвітньої діяльності, які є важливими чинниками успішної професійної адаптації та професійного розвитку молодого педагога.

Актуальною залишається проблема недостатньої розробленості теоретико-методичних засад професійної адаптації молодих учителів фізичної культури до умов закладів загальної середньої освіти. Відсутність цілісної системи педагогічного супроводу, недостатня увага до індивідуальних особливостей молодих фахівців та обмежені можливості для їхнього професійного самовдосконалення можуть негативно впливати на якість педагогічної діяльності та ефективність освітнього процесу. Водночас потребують подальшого дослідження питання взаємозв'язку професійної підготовки, адаптації та безперервного професійного розвитку вчителя фізичної культури.

Отже, проблема професійної адаптації молодого вчителя фізичної культури до умов закладу загальної середньої освіти є актуальною та потребує подальшого теоретичного обґрунтування й практичного вирішення з

урахуванням сучасних вимог до професійної діяльності педагога та тенденцій розвитку системи освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасних наукових досліджень свідчить, що проблема професійної адаптації молодих педагогів та особливості професійного становлення вчителя фізичної культури є предметом значного наукового інтересу в галузі педагогіки, теорії та методики фізичного виховання, а також професійної освіти.

У працях вітчизняних учених підкреслюється, що ефективність професійної діяльності майбутніх учителів фізичної культури значною мірою залежить від якості їхньої професійної підготовки та готовності до виконання педагогічних функцій у сучасних умовах освітнього процесу.

Зокрема, Н. О. Бєлікова акцентує увагу на сучасних тенденціях професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичного виховання та спорту, наголошуючи на необхідності формування професійних компетентностей, здатності до саморозвитку та безперервного вдосконалення [1].

І. Б. Гринченко, досліджуючи досвід європейських країн щодо підготовки майбутніх учителів фізичного виховання, підкреслює важливість поєднання теоретичної та практичної складових професійної освіти, а також необхідність створення умов для успішного входження молодого фахівця у професійну діяльність [2].

Значну увагу питанням професійної підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту приділяє Л. П. Сущенко, яка розглядає професійне становлення педагога як безперервний процес, що передбачає постійне оновлення знань, розвиток професійних умінь та здатність до самовдосконалення [7].

Проблему професійної адаптації молодих спеціалістів та їх психолого-педагогічного супроводу досліджує З. Дробінська. У своїх працях автор наголошує, що процес адаптації є складним етапом професійного становлення, який потребує відповідної підтримки, сприятливого психологічного клімату та організації ефективної взаємодії молодого педагога з професійним середовищем [4].

Важливе значення для дослідження мають праці М. Лянного, П. Рибалка, В. Ганчевої та А. Красілова, у яких розглядаються питання управління фізкультурно-оздоровчою діяльністю в сучасних закладах середньої освіти. Автори підкреслюють необхідність удосконалення організаційних засад діяльності вчителя фізичної культури та впровадження сучасних підходів до організації освітнього процесу [5].

У дослідженнях А. Чепелюк особлива увага приділяється формуванню психолого-педагогічної компетентності майбутнього вчителя фізичної культури. Автор зазначає, що рівень професійної підготовленості та сформованість педагогічних умінь є важливими передумовами успішної адаптації молодого фахівця до професійної діяльності [8].

Нормативно-правові засади професійної підготовки педагогічних кадрів визначаються Законом України «Про вищу освіту» [6] та Державною національною програмою «Освіта» («Україна XXI століття») [3], у яких наголошується на необхідності забезпечення високого рівня професійної компетентності педагогів, їхньої готовності до інноваційної діяльності та безперервного професійного розвитку.

У більшості наукових праць підкреслюється, що професійна адаптація молодого вчителя фізичної культури є важливою умовою його успішного професійного становлення та ефективної педагогічної діяльності. Водночас відзначається, що процес адаптації молодих фахівців супроводжується низкою труднощів психологічного, організаційного та методичного характеру, а питання створення цілісної системи педагогічного супроводу молодих учителів потребує подальшого вдосконалення.

Аналіз наукових джерел свідчить про актуальність проблеми професійної адаптації молодого вчителя фізичної культури до умов закладу загальної середньої освіти та необхідність подальшого теоретичного обґрунтування й узагальнення сучасних підходів до забезпечення ефективного професійного становлення молодих педагогів.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні та узагальненні сучасних підходів до професійної адаптації молодого вчителя фізичної культури до умов закладу загальної середньої освіти, а також у визначенні основних чинників, що впливають на ефективність його професійного становлення та успішної інтеграції в освітнє середовище.

Виклад основного матеріалу. Проведене теоретичне дослідження базується на сучасних наукових підходах до розуміння професійної адаптації молодого вчителя фізичної культури як важливої складової його професійного становлення та безперервного професійного розвитку. У науковій літературі підкреслюється, що ефективність педагогічної діяльності значною мірою визначається рівнем готовності молодого фахівця до виконання професійних функцій, здатністю швидко пристосовуватися до умов освітнього середовища та успішно реалізовувати освітні, виховні й оздоровчі завдання [1].

У сучасних умовах реформування системи освіти професійна адаптація молодого вчителя фізичної культури розглядається як складний, багатокомпонентний і динамічний процес, який охоплює не лише пристосування до нових умов праці, а й формування професійної компетентності, педагогічної майстерності та індивідуального стилю педагогічної діяльності. Успішність цього процесу залежить від рівня професійної підготовленості, особистісних якостей педагога, його мотивації до професійного розвитку та здатності до самовдосконалення [7].

Згідно з дослідженнями Н. О. Бєлікової, сучасна професійна підготовка майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту має бути спрямована на формування професійних компетентностей, необхідних для успішної реалізації

педагогічної діяльності. Особливого значення набувають здатність до самоосвіти, готовність до інноваційної діяльності та вміння адаптуватися до змін в освітньому середовищі [1].

І. Б. Гринченко, аналізуючи досвід професійної підготовки майбутніх учителів фізичного виховання в європейських країнах, підкреслює важливість гармонійного поєднання теоретичної та практичної підготовки, що сприяє більш ефективному входженню молодих спеціалістів у професійну діяльність [2]. Водночас Л. П. Сущенко зазначає, що професійне становлення вчителя фізичної культури є безперервним процесом, який передбачає постійне оновлення знань, удосконалення професійних умінь та розвиток педагогічної майстерності [7].

Однією з важливих складових професійної адаптації є психолого-педагогічна адаптація молодого вчителя до нового соціального та професійного середовища. У цей період відбувається встановлення взаємин із педагогічним колективом, адміністрацією закладу освіти, учнями та їхніми батьками. Саме на початковому етапі професійної діяльності молоді педагоги найчастіше стикаються з труднощами організаційного, методичного та психологічного характеру [4].

З. Дробінська наголошує, що процес професійної адаптації молодих фахівців потребує відповідного психолого-педагогічного супроводу та підтримки. Важливими чинниками успішної адаптації є наставництво, сприятливий психологічний клімат у колективі, можливість отримання методичної допомоги та створення умов для професійного саморозвитку [4]. Наявність підтримки з боку досвідчених педагогів сприяє подоланню професійних труднощів і формуванню впевненості у власних професійних можливостях.

Важливу роль у професійному становленні молодого вчителя фізичної культури відіграє методична робота. У сучасних закладах загальної середньої освіти вона здійснюється через різноманітні індивідуальні та колективні форми, серед яких особливе місце посідають консультації, наставництво, методичні об'єднання, семінари, тренінги, педагогічні читання та майстер-класи. Такі форми роботи сприяють обміну професійним досвідом, підвищенню рівня педагогічної майстерності та розвитку професійної компетентності молодого педагога.

У дослідженнях А. Чепелюк підкреслюється значення психолого-педагогічної компетентності майбутнього вчителя фізичної культури. Автор зазначає, що сформованість професійних знань, умінь і навичок є важливою передумовою успішної професійної адаптації та забезпечує здатність педагога ефективно організовувати освітній процес [8].

Не менш важливою умовою успішного професійного становлення є самоосвіта. Сучасний учитель фізичної культури повинен постійно вдосконалювати власний професійний рівень, опановувати новітні педагогічні технології, ознайомлюватися з сучасними науковими дослідженнями та впроваджувати інноваційні підходи в освітню діяльність. Самоосвітня діяльність сприяє

розвитку професійної мобільності, здатності до творчого пошуку та готовності до постійних змін у системі освіти.

Важливим фактором професійної адаптації є також організація фізкультурно-оздоровчої діяльності в сучасних закладах освіти. У працях М. Лянного, П. Рибалка, В. Ганчевої та А. Красілова зазначається, що ефективна організація освітнього процесу потребує від учителя фізичної культури високого рівня професійної компетентності, володіння сучасними методиками навчання та здатності забезпечувати всебічний розвиток учнів [5].

У сучасних умовах професійна діяльність учителя фізичної культури характеризується необхідністю впровадження інноваційних технологій, використання цифрових ресурсів та застосування компетентнісного підходу. Це вимагає від молодого педагога високого рівня професійної мобільності, готовності до постійного саморозвитку та здатності адаптуватися до нових вимог освітнього середовища.

Особливого значення набуває розвиток професійної рефлексії, яка дозволяє молодому вчителю оцінювати результати власної діяльності, аналізувати труднощі, визначати шляхи професійного вдосконалення та формувати індивідуальний стиль педагогічної діяльності. Рефлексивний підхід сприяє розвитку педагогічної майстерності та підвищенню якості освітнього процесу.

У контексті професійного розвитку важливу роль відіграє система післядипломної освіти та атестації педагогічних працівників. Вони створюють умови для підвищення кваліфікації, професійного зростання та безперервного вдосконалення педагогічної діяльності. Участь у курсах підвищення кваліфікації, науково-практичних конференціях, вебінарах та професійних спільнотах сприяє розширенню професійного досвіду та підвищенню рівня професійної компетентності.

Професійна адаптація молодого вчителя фізичної культури до умов закладу загальної середньої освіти є складним і багатогранним процесом, який охоплює психологічний, організаційний, методичний та професійний аспекти. Успішність цього процесу залежить від рівня професійної підготовки, сформованості педагогічних компетентностей, організації методичного супроводу, ефективності наставництва та готовності молодого педагога до безперервного професійного самовдосконалення.

Висновки. Узагальнення результатів проведеного теоретичного дослідження свідчить, що професійна адаптація молодого вчителя фізичної культури до умов закладу загальної середньої освіти є важливою складовою його професійного становлення та подальшого розвитку педагогічної майстерності.

Встановлено, що ефективність професійної адаптації значною мірою залежить від рівня професійної підготовки, сформованості психолого-педагогічних і методичних компетентностей, а також від здатності молодого педагога до безперервного професійного самовдосконалення. Доведено, що

процес адаптації охоплює психологічний, організаційний, комунікативний та професійний аспекти, які перебувають у тісному взаємозв'язку та визначають успішність педагогічної діяльності.

Аналіз наукових джерел підтверджує важливість створення сприятливих умов для професійної адаптації молодих учителів фізичної культури. Особливу роль у цьому процесі відіграють наставництво, методична робота, психолого-педагогічний супровід та самоосвітня діяльність, які сприяють формуванню професійної компетентності, розвитку педагогічної майстерності та підвищенню ефективності освітнього процесу. Встановлено, що систематична участь у методичній роботі та постійне професійне самовдосконалення забезпечують успішне входження молодого фахівця у професію та його подальше професійне зростання.

Окремо підкреслено значення сучасних підходів до організації професійної діяльності вчителя фізичної культури, зокрема впровадження інноваційних педагогічних технологій, використання цифрових ресурсів, розвитку професійної рефлексії та реалізації принципу безперервної освіти. Визначено, що комплексне поєднання професійної підготовки, практичного досвіду, методичного супроводу та самоосвітньої діяльності є необхідною умовою успішної професійної адаптації молодого педагога.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробленням та науковим обґрунтуванням ефективних моделей професійної адаптації молодих учителів фізичної культури, удосконаленням системи їхнього методичного супроводу, а також вивченням особливостей професійного становлення педагогів в умовах модернізації системи загальної середньої освіти.

Література:

1. Бєлікова Н. О. Сучасні тенденції професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичного виховання та спорту *Вісник Чернігів. нац. пед. ун-ту. Серія: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт :* Чернігів, 2013. – Вип. 112(2). – С. 52–56.

2. Гринченко І. Б. Професійна підготовка майбутніх учителів фізичного виховання: досвід європейських країн. Засоби навчальної та науково-дослідної роботи : зб. наук. пр. – Харків, 2014. – Вип. 42. – С. 39–50.

3. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»).

4. Дробінська З. Професійна адаптація та психолого-педагогічний супровід молодих фахівців. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи.* 2013. № 46. С. 183–186.

5. Лянной М., Рибалко П., Ганчева В., Красілов А. Методика управління фізкультурнооздоровчою діяльністю в сучасних закладах середньої освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2019. № 4 (88), С. 280–289

6. Про вищу освіту : Закон України. 2017

7. Сущенко Л. Теоретико-методологічні засади професійної підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту у вищих навчальних закладах : дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2003.

8. Чепелюк А. Методи навчання як одна із складових у формуванні психолого-педагогічної компетентності майбутнього вчителя фізичної культури. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15 «Науково-*

педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)». 2015. Вип. 5 (1). С. 258–261.

9.

References:

1. Bielikova, N. O. (2013). Modern trends in professional training of future specialists in physical education and sport. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Seriia: Pedahohichni nauky. Fizychne vykhovannia ta sport*, 112(2), 52–56. [in Ukrainian].

2. Hrynchenko, I. B. (2014). Professional training of future physical education teachers: experience of European countries. *Zasoby navchalnoi ta naukovo-doslidnoi roboty*, 42, 39–50.

3. State National Program “Education” (“Ukraine of the XXI Century”). (1993). Kyiv, [in Ukrainian].

4. Drobinska, Z. (2013). Professional adaptation and psychological-pedagogical support of young specialists. *Psykholoho-pedahohichni problemy silskoi shkoly*, 46, 183–186. [in Ukrainian].

5. Liannoi, M., Rybalko, P., Hancheva, V., & Krasilov, A. (2019). Methodology of managing physical culture and health-related activities in modern secondary education institutions. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii*, 4(88), 280–289. [in Ukrainian].

6. Law of Ukraine “On Higher Education”. (2017). Kyiv, [in Ukrainian].

7. Sushchenko, L. (2003). *Theoretical and methodological foundations of professional training of future specialists in physical education and sport in higher educational institutions* (Doctoral dissertation, specialty 13.00.04). Kyiv, [in Ukrainian].

8. Chepeliuk, A. (2015). Teaching methods as one of the components in the formation of psychological and pedagogical competence of future physical education teachers. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Series 15 “Scientific and Pedagogical Problems of Physical Culture (Physical Culture and Sport)”*, 5(1), 258–261. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 13.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.05.2026

УДК 378.147:004.8:37.091.12

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1506-1521

Трохимчук Сергій Миколайович кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри інформаційних комп'ютерних технологій і математики Української інженерно-педагогічної академії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, м. Харків, https://orcid.org/0000-0001-9019-9102.

Іванов Сергій Сергійович кандидат фізико-математичних наук, старший викладач кафедри інформаційних комп'ютерних технологій і математики Української інженерно-педагогічної академії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, м. Харків, https://orcid.org/0009-0006-0669-6186

АНАЛІЗ МОЖЛИВОСТЕЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз можливостей використання штучного інтелекту у професійній діяльності викладачів гуманітарних дисциплін. Актуальність дослідження зумовлена швидким поширенням генеративних моделей, великих мовних моделей, інструментів інтелектуального пошуку, автоматизованого аналізу текстів і систем підтримки освітньої взаємодії. Обґрунтовано, що гуманітарна освіта має специфічний характер, оскільки пов'язана не лише з передаванням знань, а й з інтерпретацією смислів, формуванням критичного мислення, розвитком мовної, культурної, етичної та комунікативної компетентностей здобувачів освіти. За таких умов штучний інтелект не може розглядатися як нейтральний технічний додаток до освітнього процесу; він постає як новий дидактичний, методичний і аксіологічний чинник професійної діяльності викладача. У процесі дослідження проаналізовано сучасні міжнародні документи й наукові праці, присвячені штучному інтелекту в освіті, зокрема рекомендації UNESCO, матеріали OECD, етичні настанови Європейської Комісії, а також дослідження W. Holmes, R. Luckin, O. Zawacki-Richter, E. Kasneci, C. K. Lo, L. Kohnke, C. K. Y. Chan та інших авторів. З'ясовано, що науковий дискурс поступово зміщується від питання технічного використання AI-інструментів до проблеми формування AI-грамотності, педагогічної відповідальності, академічної доброчесності та здатності викладача проектувати гуманітарно орієнтовані сценарії взаємодії людини і штучного інтелекту. У статті запропоновано авторську класифікацію напрямів використання штучного інтелекту у професійній діяльності викладачів гуманітарних дисциплін: навчально-методичний, аналітико-дослідницький, комунікативний, контрольно-

оцінювальний, креативно-візуалізаційний, організаційно-управлінський та рефлексивно-етичний. Показано, що ефективне використання штучного інтелекту потребує переходу від спорадичного застосування окремих сервісів до системного формування AI-компетентності викладача. Обґрунтовано необхідність підготовки майбутніх викладачів гуманітарних дисциплін до роботи з AI-інструментами на основі принципів людиноцентризму, педагогічної доцільності, критичної перевірки результатів, прозорості, академічної доброчесності та збереження гуманітарної сутності освіти.

Ключові слова: штучний інтелект, гуманітарні дисципліни, професійна діяльність викладача, AI-компетентність, генеративні моделі, великі мовні моделі, цифрова педагогіка, академічна доброчесність.

Trokhymchuk Serhii Mykolaiovych Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Information Computer Technologies and Mathematics, Ukrainian Engineering Pedagogics Academy of V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0001-9019-9102.

Ivanov Serhii Serhiiovych Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Senior Lecturer of the Department of Information Computer Technologies and Mathematics, Ukrainian Engineering Pedagogics Academy of V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, https://orcid.org/0009-0006-0669-6186

ANALYSIS OF THE POSSIBILITIES OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF HUMANITIES TEACHERS

Abstract. The article presents a theoretical analysis of the possibilities of using artificial intelligence in the professional activity of teachers of humanities. The relevance of the study is determined by the rapid spread of generative models, large language models, intelligent search tools, automated text analysis systems and digital instruments for supporting educational interaction. It is substantiated that humanities education has a specific nature, since it is related not only to the transmission of knowledge, but also to the interpretation of meanings, the development of critical thinking, linguistic, cultural, ethical and communicative competencies of students. Under such conditions, artificial intelligence cannot be considered a neutral technical addition to the educational process; it becomes a new didactic, methodological and axiological factor in the professional activity of a teacher. The study analyzes modern international documents and scientific works devoted to artificial intelligence in education, including UNESCO recommendations, OECD materials, the ethical guidelines of the European Commission, as well as the works of W. Holmes, R. Luckin, O. Zawacki-Richter, E. Kasneci, C. K. Lo, L. Kohnke, C. K. Y. Chan and other researchers. It is determined that the scientific discourse is gradually shifting from the

technical use of AI tools to the formation of AI literacy, pedagogical responsibility, academic integrity and the teacher's ability to design human-centered scenarios of interaction between a person and artificial intelligence. The article proposes an author's classification of the areas of artificial intelligence use in the professional activity of humanities teachers: educational-methodological, analytical-research, communicative, control-assessment, creative-visualization, organizational-management and reflective-ethical areas. It is shown that the effective use of artificial intelligence requires a transition from the sporadic application of individual services to the systematic formation of AI competence of a teacher. The necessity of training future humanities teachers to work with AI tools on the basis of the principles of human-centeredness, pedagogical expediency, critical verification of results, transparency, academic integrity and preservation of the humanistic essence of education is substantiated.

Keywords: artificial intelligence, humanities, professional activity of a teacher, AI competence, generative models, large language models, digital pedagogy, academic integrity.

Постановка проблеми.

Сучасна вища освіта функціонує в умовах глибокої цифрової трансформації, яка змінює не лише технічні засоби організації навчання, а й саму логіку педагогічної діяльності. Якщо попередні етапи цифровізації переважно пов'язувалися з використанням електронних ресурсів, систем управління навчанням, мультимедійних матеріалів і дистанційних курсів, то нинішній етап визначається активним входженням у сферу освіти генеративних моделей штучного інтелекту, великих мовних моделей, інтелектуальних пошукових систем, автоматизованих інструментів аналізу тексту та засобів створення мультимодального контенту. Вони дедалі частіше використовуються у підготовці занять, розробленні навчальних матеріалів, організації самостійної роботи студентів, формуванні тестових завдань, аналізі джерел, перевірці письмових робіт, створенні візуалізацій і підтримці індивідуальних освітніх траєкторій.

Особливо складним і водночас перспективним є використання штучного інтелекту у професійній діяльності викладачів гуманітарних дисциплін. Гуманітарне знання принципово відрізняється від суто технічного або алгоритмічного тим, що передбачає інтерпретацію текстів, роботу з історичними й культурними контекстами, аналіз ціннісних позицій, зіставлення різних точок зору, розуміння мови як носія смислів, а також формування етичної, комунікативної та громадянської культури здобувачів освіти. Тому використання AI-інструментів у гуманітарній сфері не можна звести до автоматизації окремих операцій. Ідеться про зміну способів роботи з інформацією, текстом, джерелом, інтерпретацією, аргументацією та навчальною комунікацією.

Проблема полягає в тому, що темпи поширення штучного інтелекту значно випереджають темпи методичного осмислення його можливостей у професійній

підготовці майбутніх викладачів. Здобувачі освіти вже активно використовують генеративні моделі для написання текстів, перекладу, пошуку ідей, пояснення складних понять, підготовки презентацій та виконання навчальних завдань. Однак значна частина освітніх програм підготовки майбутніх викладачів гуманітарних дисциплін ще не містить системного компонента, спрямованого на формування AI-грамотності, навичок промпт-інжинірингу, критичної перевірки AI-контенту, розуміння обмежень алгоритмічних систем та етичного використання штучного інтелекту.

Наявна ситуація створює низку суперечностей: між високим потенціалом AI-інструментів для оновлення гуманітарної освіти та недостатньою готовністю викладачів до їх педагогічно доцільного використання; між потребою студентів у сучасних цифрових форматах навчання та домінуванням традиційних методик, що не враховують можливостей генеративних моделей; між швидкістю розвитку технологій і повільністю оновлення освітніх програм; між можливістю індивідуалізації навчання за допомогою AI та ризиками академічної недоброчесності, поверхневого засвоєння знань, алгоритмічного упередження й втрати самостійного мислення.

Саме тому актуальним стає не просто опис окремих сервісів штучного інтелекту, а науковий аналіз напрямів їх використання у професійній діяльності викладачів гуманітарних дисциплін. Такий аналіз дає змогу визначити, які функції викладача можуть бути посилені інтелектуальними технологіями, які педагогічні можливості виникають у процесі викладання мов, літератури, історії, філософії, культурології та інших гуманітарних дисциплін, а також які ризики потребують методичного й етичного регулювання. У ширшому контексті це дослідження є складовою проблеми розроблення системи підготовки майбутніх викладачів гуманітарних дисциплін до використання штучного інтелекту у професійній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика штучного інтелекту в освіті активно розвивається в міжнародному та вітчизняному науковому дискурсі. У працях W. Holmes, M. Bialik і C. Fadel штучний інтелект розглядається як чинник, що змінює не тільки інструменти навчання, а й сам зміст освітніх цілей, оскільки майбутні фахівці мають бути підготовленими до професійної діяльності в умовах алгоритмізованого, автоматизованого й інформаційно насиченого середовища [1]. R. Luckin, W. Holmes, M. Griffiths і L. Forcier акцентують увагу на тому, що AI в освіті має розглядатися не як самодостатня технологія, а як інтелектуальна підтримка педагогічного процесу, здатна посилювати можливості викладача й студента за умови збереження центральної ролі людини [2].

Значний внесок у систематизацію наукових підходів до використання AI у вищій освіті зробили O. Zawacki-Richter, V. I. Marín, M. Bond і F. Gouverneur. Їхній систематичний огляд показав, що дослідження штучного інтелекту у вищій освіті тривалий час були зосереджені переважно на технічних можливостях,

аналітиці даних, прогнозуванні успішності та автоматизації, тоді як педагогічні, дидактичні й етичні аспекти залишалися менш розробленими [3]. Цей висновок є принципово важливим для нашого дослідження, оскільки професійна діяльність викладача гуманітарних дисциплін не може бути зведена до суто технологічних операцій; вона потребує методичного проектування, етичної відповідальності та збереження гуманітарного змісту навчання.

Поява великих мовних моделей істотно посилила інтерес до проблеми AI в освіті. E. Kasneci та співавтори розглядають великі мовні моделі як технології, що мають значний потенціал для підтримки навчання, пояснення складних понять, формування індивідуальних траєкторій, розвитку письма та організації зворотного зв'язку, але водночас створюють ризики недостовірності відповідей, залежності від автоматизованих підказок, порушення академічної доброчесності та недостатньої прозорості алгоритмічних рішень [4]. C. K. Lo у швидкому огляді досліджень про вплив ChatGPT на освіту наголошує, що результати використання таких інструментів суттєво залежать від предметної галузі, рівня навчання, характеру завдання та способу педагогічного супроводу [5]. Для гуманітарних дисциплін це означає, що AI може бути корисним лише тоді, коли його застосування спрямоване на поглиблення аналізу, аргументації та рефлексії, а не на механічне отримання готового тексту.

Окремий напрям досліджень стосується використання генеративного штучного інтелекту в мовній освіті. L. Kohnke, B. L. Moorhouse і D. Zou аналізують можливості ChatGPT для навчання мов і підкреслюють, що такі інструменти можуть підтримувати розвиток мовленнєвої практики, створення навчальних діалогів, тренування письма, моделювання комунікативних ситуацій і надання індивідуалізованого зворотного зв'язку [6]. Водночас автори зазначають, що ефективне використання таких систем вимагає від викладачів і студентів цифрових компетентностей, критичного мислення та етичної відповідальності. Це положення є особливо важливим для підготовки майбутніх викладачів гуманітарних дисциплін, оскільки мовна, літературна, історична та філософська освіта потребує не лише інструментального, а й смислового контролю за результатами роботи AI.

Дослідження C. K. Y. Chan і W. Hu, присвячене сприйняттю генеративного AI студентами вищої освіти, показує, що здобувачі позитивно оцінюють можливості AI для персоналізованої підтримки, пошуку ідей, написання текстів і дослідницької роботи, але водночас висловлюють занепокоєння щодо точності інформації, приватності, етичних наслідків і впливу таких технологій на особистісний та професійний розвиток [7]. Отже, проблема полягає не в тому, чи буде штучний інтелект використовуватися в освіті, а в тому, як саме майбутні викладачі навчаться організовувати цю взаємодію педагогічно доцільно.

Міжнародні організації також приділяють значну увагу регулюванню та методичному осмисленню AI в освіті. У документі UNESCO «AI and education: Guidance for policy-makers» штучний інтелект розглядається як інструмент, що

може сприяти інклюзивності, персоналізації та підвищенню якості освіти, але потребує чіткої політики, підготовки педагогів і захисту прав здобувачів освіти [8]. У «Guidance for generative AI in education and research» UNESCO наголошує на необхідності людиноцентричного підходу, захисту приватності, прозорості, регулювання використання генеративних моделей та розвитку компетентностей учителів і викладачів [9].

У 2024 р. UNESCO запропонувала AI competency framework for teachers, у якому виокремлено п'ять вимірів професійної готовності педагога: людино-центричне мислення, етика AI, основи й застосування AI, AI-педагогіка та використання AI для професійного розвитку [10].

Європейська Комісія у своїх етичних настановах щодо використання штучного інтелекту й даних у навчанні підкреслює необхідність того, щоб педагогічні працівники розуміли потенціал AI, усвідомлювали ризики й могли критично та етично використовувати інтелектуальні системи в освітньому процесі [11]. OECD у «Digital Education Outlook 2023» акцентує увагу на тому, що ефективне цифрове освітнє середовище потребує не лише інфраструктури та інструментів, а й довіри, управління даними, інтероперабельності, педагогічної культури та професійної підготовки педагогів [12].

У вітчизняній педагогічній науці теоретичні засади цифрової трансформації освіти розробляли В. Биков, О. Спірін, О. Пінчук, Н. Морзе, Р. Гуревич, М. Кадемія, Ю. Триус, С. Семеріков, О. Буйницька та інші дослідники. В. Биков аналізує цифрову трансформацію суспільства й розвиток комп'ютерно-технологічної платформи освіти і науки України, наголошуючи на необхідності системного розвитку інформаційно-освітнього середовища [13]. О. Буйницька розглядає цифрову компетентність викладача університету як складову інституційної культури й професійного розвитку [14]. Н. Морзе, М. Бойко та В. Вембер обґрунтовують профіль цифрової компетентності викладача, що є важливим підґрунтям для переходу до поняття AI-компетентності [15]. Останні українські публікації також демонструють зростання інтересу до використання штучного інтелекту в закладах вищої освіти, розвитку цифрової компетентності науково-педагогічних працівників та етичних аспектів застосування нейронних мереж [16; 17].

Отже, аналіз наукових джерел засвідчує, що проблема штучного інтелекту в освіті є активно досліджуваною, однак питання систематизації можливостей AI саме у професійній діяльності викладачів гуманітарних дисциплін залишається недостатньо розробленим. Більшість досліджень стосується або загальних аспектів AI в освіті, або технічних можливостей генеративних моделей, або окремих напрямів мовного навчання.

Натомість потребує спеціального аналізу професійна діяльність викладача гуманітарного профілю як цілісна система, що включає навчально-методичну, науково-дослідну, комунікативну, оцінювальну, організаційну, креативну та рефлексивно-етичну складові.

Постановка задачі.

Метою статті є теоретичний аналіз можливостей використання штучного інтелекту у професійній діяльності викладачів гуманітарних дисциплін та обґрунтування основних напрямів його педагогічно доцільного застосування в контексті підготовки майбутніх викладачів.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: по-перше, уточнити специфіку професійної діяльності викладача гуманітарних дисциплін в умовах AI-трансформації освіти; по-друге, проаналізувати основні групи AI-інструментів, які можуть використовуватися у гуманітарній освіті; по-третє, визначити напрями використання штучного інтелекту у професійній діяльності викладача; по-четверте, окреслити педагогічні можливості й ризики застосування AI в гуманітарній сфері; по-п’яте, обґрунтувати необхідність формування AI-компетентності майбутніх викладачів гуманітарних дисциплін.

Методологічну основу статті становлять системний, компетентнісний, діяльнісний, аксіологічний і людиноцентричний підходи. Системний підхід дає змогу розглядати професійну діяльність викладача як багатокомпонентну структуру; компетентнісний підхід орієнтує дослідження на визначення знань, умінь, цінностей і способів діяльності, необхідних для роботи з AI; діяльнісний підхід дозволяє аналізувати конкретні професійні функції викладача; аксіологічний підхід актуалізує ціннісні та етичні виміри гуманітарної освіти; людиноцентричний підхід забезпечує пріоритет педагогічної суб’єктності, критичного мислення та відповідального використання технологій.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Виклад основного матеріалу. Професійна діяльність викладача гуманітарних дисциплін є складною інтеграцією навчальної, методичної, наукової, виховної, комунікативної, організаційної та рефлексивної діяльності. На відміну від багатьох технічних сфер, де результат часто можна перевірити за формальними критеріями, гуманітарне викладання значною мірою пов’язане з відкритими питаннями, багатозначністю текстів, плюралізмом інтерпретацій, історичною контекстуалізацією, етичним судженням і розвитком аргументації. Саме тому використання AI в гуманітарній освіті не повинно зводитися до функції «швидкого помічника», який створює готові тексти або відповіді. Значно продуктивнішим є розуміння штучного інтелекту як інструменту розширення професійних можливостей викладача, який допомагає проектувати навчальні ситуації, аналізувати інформацію, моделювати комунікацію, створювати різнорівневі завдання й підтримувати індивідуальні освітні траєкторії студентів.

Першим напрямом використання штучного інтелекту є навчально-методична діяльність. Викладач гуманітарних дисциплін може застосовувати генеративні моделі для створення планів занять, формулювання навчальних цілей, розроблення проблемних питань, добору прикладів, підготовки диференційованих завдань, укладання тематичних глосаріїв, розроблення сценаріїв семінарів і дискусій. Наприклад, під час викладання історії AI може допомогти

сформувати порівняльні таблиці історичних подій, підготувати запитання для аналізу джерел, змоделювати позиції різних історичних акторів. У літературознавстві генеративні моделі можуть бути використані для створення завдань із порівняльного аналізу творів, виявлення мотивів, стилістичних засобів, інтертекстуальних зв'язків. У мовній освіті AI здатний генерувати діалоги, адаптувати тексти до рівня володіння мовою, створювати вправи на лексику, граматику, аргументацію і стилістичне редагування.

Однак навчально-методичний потенціал AI реалізується лише за умови професійного контролю викладача. Генеративна модель може швидко створити план заняття, але не гарантує його відповідності освітній програмі, віковим і професійним особливостям здобувачів, науковій коректності, ціннісному змісту й дидактичній логіці курсу. Тому AI доцільно використовувати як інструмент первинного проєктування, варіативного моделювання та пошуку ідей, а не як джерело остаточного методичного рішення. Викладач має залишатися автором освітнього сценарію, здійснюючи добір, перевірку, адаптацію та педагогічне осмислення запропонованих AI матеріалів.

Другим важливим напрямом є аналітико-дослідницька діяльність. Викладач гуманітарних дисциплін постійно працює з науковими джерелами, історичними документами, художніми текстами, філософськими концепціями, культурними артефактами та освітніми даними. Інтелектуальні пошукові системи й дослідницькі інструменти можуть допомагати у попередньому огляді літератури, виявленні ключових понять, порівнянні наукових позицій, пошуку релевантних джерел, підготовці бібліографічних описів, формуванні карти проблемного поля. Такі інструменти, як Perplexity, Elicit, Consensus, Semantic Scholar та інші сервіси на основі AI, можуть бути корисними для швидкого орієнтування у великому масиві інформації. Водночас вони не замінюють наукової експертизи, оскільки потребують перевірки джерел, коректності цитування, актуальності публікацій і відповідності висновків реальному змісту першоджерел.

У гуманітарних дисциплінах особливого значення набуває не лише пошук інформації, а й інтерпретація. AI може запропонувати узагальнення, порівняння або структуру аналізу, але не здатний повноцінно замінити контекстуальне мислення дослідника. Наприклад, під час аналізу філософського тексту генеративна модель може надати загальне пояснення концепції, однак не завжди коректно відтворює історико-філософський контекст, специфіку термінології або дискусійність інтерпретацій. Тому використання AI у дослідницькій діяльності викладача має супроводжуватися принципом верифікації: кожне твердження, кожне посилання і кожен висновок повинні перевірятися за науковими джерелами, а не прийматися як готова істина.

Третій напрям пов'язаний із комунікативною діяльністю викладача. Гуманітарна освіта є комунікативною за своєю природою, оскільки формує здатність студента ставити запитання, аргументувати, вести діалог, слухати

опонента, інтерпретувати позицію іншого, створювати власне висловлювання. AI-інструменти можуть підтримувати цю діяльність через моделювання навчальних діалогів, створення рольових ситуацій, симуляцію дебатів, підготовку дискусійних питань, формування індивідуальних рекомендацій щодо письмового або усного мовлення. У мовній підготовці AI може виконувати роль тренажера для діалогу; у філософії — співрозмовника для перевірки аргументу; в історії — моделювати позиції представників різних епох; у культурології — допомагати аналізувати різні інтерпретації культурних явищ.

Разом із тим комунікативна функція AI має істотні обмеження. Штучний інтелект не має власного досвіду, моральної відповідальності, емпатії та справжнього розуміння культурного контексту. Він може імітувати діалог, але не замінює живої педагогічної взаємодії. Тому у професійній діяльності викладача гуманітарних дисциплін AI доцільно використовувати як засіб підготовки до комунікації, тренування мовленнєвих і аргументативних навичок, створення навчальних ситуацій, але не як заміну викладача або академічної дискусії. Принцип Human-in-the-loop у цьому контексті означає, що людина залишається головним суб'єктом освітньої взаємодії, а AI виконує допоміжну функцію.

Четвертим напрямом є контрольно-оцінювальна діяльність. Штучний інтелект може бути використаний для створення тестів, рубрик оцінювання, критеріїв аналізу письмових робіт, варіативних завдань для самоперевірки, автоматизованого попереднього feedback, виявлення типових мовних або логічних помилок. У гуманітарних дисциплінах це особливо корисно для первинного аналізу структури есе, якості аргументації, відповідності тексту академічному стилю, наявності повторів, логічних розривів або нечітких формулювань. AI може допомогти студенту побачити слабкі місця власної роботи ще до її подання викладачеві, а викладачеві — швидше підготувати індивідуальні рекомендації.

Проте автоматизоване оцінювання гуманітарних результатів навчання є одним із найризикованіших напрямів використання AI. Творчі, аналітичні та інтерпретаційні роботи не можуть бути повністю оцінені алгоритмічно. AI може виявити формальні ознаки тексту, але не завжди здатний оцінити оригінальність думки, глибину розуміння, культурний контекст, етичну позицію, індивідуальний стиль або якість наукової проблематизації. Тому AI-оцінювання у гуманітарній освіті має бути допоміжним, попереднім і прозорим. Остаточне педагогічне рішення має залишатися за викладачем, який враховує не лише текстовий продукт, а й навчальний процес, динаміку розвитку студента, його самостійність, участь у дискусії та здатність пояснити власну позицію.

П'ятим напрямом є креативно-візуалізаційна діяльність. Сучасна гуманітарна освіта потребує роботи не лише з вербальним, а й з візуальним, аудіальним і мультимодальним контентом. AI-інструменти можуть допомагати створювати інфографіку, ментальні карти, ілюстративні матеріали, історичні

реконструкції, візуалізації концептів, навчальні презентації, відеосценарії, аудіотранскрипції та інтерактивні матеріали. Наприклад, під час вивчення історії культури можна створити візуалізацію архітектурного стилю; під час вивчення літератури — схему персонажних зв'язків; у філософії — карту понять певної концепції; у мовній освіті — мультимодальні завдання для аналізу медіатекстів.

Водночас креативне використання AI вимагає від викладача уважності до авторського права, достовірності зображень, відсутності стереотипізації, коректного представлення культурних ідентичностей та історичних реалій. Генеративні візуальні системи можуть створювати привабливі, але історично неточні або культурно спрощені зображення. Тому креативна функція AI має поєднуватися з критичною візуальною грамотністю, здатністю аналізувати створений контент, пояснювати його умовність і використовувати як навчальний матеріал для дискусії, а не як беззаперечну реконструкцію реальності.

Шостий напрям стосується організаційно-управлінської діяльності викладача. AI може допомагати у плануванні освітнього процесу, створенні календарно-тематичних планів, адаптації навчальних матеріалів до різних рівнів підготовки, підготовці повідомлень для студентів, структуруванні навчального курсу в LMS, аналізі зворотного зв'язку, формуванні індивідуальних рекомендацій. У системі професійної підготовки майбутніх викладачів це означає, що AI може бути інтегрований не лише в окремі навчальні завдання, а й у ширшу логіку педагогічного менеджменту курсу.

Разом із цим організаційна автоматизація не повинна зменшувати педагогічну уважність до студента. Якщо викладач починає покладатися виключно на автоматизовані шаблони, існує ризик стандартизації навчальної взаємодії, втрати індивідуального підходу й формального ставлення до освітнього процесу. Тому організаційні можливості AI мають використовуватися для вивільнення часу викладача на більш складні види діяльності: індивідуальне консультування, методичну творчість, наукову роботу, педагогічну рефлексію та підтримку студентів.

Сьомим, наскрізним напрямом є рефлексивно-етична діяльність. Викладач гуманітарних дисциплін має не лише використовувати AI, а й навчати студентів ставити критичні питання до технологій: хто створює алгоритми, на яких даних вони навчаються, які культурні та мовні упередження можуть відтворювати, як змінюється авторство тексту, що означає академічна доброчесність у добу генеративних моделей, де проходить межа між допомогою і підміною навчальної діяльності. Саме гуманітарні дисципліни мають унікальний потенціал для осмислення етичних, соціальних і культурних наслідків штучного інтелекту.

У цьому сенсі викладач гуманітарного профілю повинен бути не лише користувачем AI, а й модератором критичного ставлення до нього. На заняттях можна аналізувати AI-згенеровані тексти, порівнювати їх із науковими джерелами, виявляти помилки, стилістичні шаблони, приховані упередження, неточні інтерпретації. Така робота сприяє розвитку медіаграмотності,

критичного мислення, академічної культури та відповідального ставлення до інформації. Вона також дозволяє змінити логіку використання AI: не приховувати його застосування, а робити його предметом відкритого педагогічного аналізу.

Узагальнення зазначених напрямів дає змогу представити можливості штучного інтелекту у професійній діяльності викладачів гуманітарних дисциплін у вигляді такої класифікації.

Таблиця 1

Напрями використання штучного інтелекту у професійній діяльності викладачів гуманітарних дисциплін

Напрям використання AI	Професійні завдання викладача	Приклади інструментів	Педагогічні застереження
Навчально-методичний	Планування занять, створення завдань, добір прикладів, диференціація матеріалу	ChatGPT, Claude, Gemini, Copilot	Необхідність перевірки змісту, відповідності програмі та дидактичній логіці
Аналітико-дослідницький	Пошук джерел, огляд літератури, аналіз понять, порівняння позицій	Perplexity, Elicit, Consensus, Semantic Scholar	Ризик неточних посилань, потреба у верифікації першоджерел
Комунікативний	Моделювання дискусій, діалогів, рольових ситуацій, тренування аргументації	LLM-чатботи, мовні тренажери, AI-тьютори	AI не замінює живу педагогічну взаємодію та емоційний контакт
Контрольно-оцінювальний	Створення тестів, рубрик, попередній feedback, аналіз письмових робіт	Moodle question generators, Grammarly, Turnitin Draft Coach, ChatGPT	Автоматизоване оцінювання має бути допоміжним, а не остаточним
Креативно-візуалізаційний	Інфографіка, ментальні карти, візуалізація понять, створення презентацій	Canva AI, Midjourney, DALL-E, Gamma	Потреба у дотриманні авторського права та культурної коректності
Організаційно-управлінський	Планування курсу, комунікація зі студентами, аналіз зворотного зв’язку	LMS, Copilot, Google Gemini, AI-помічники	Ризик формалізації комунікації та втрати індивідуального підходу
Рефлексивно-етичний	Аналіз AI-контенту, обговорення упереджень, академічна доброчесність	AI-text detectors, фактчекінгові сервіси, LLM для порівняльного аналізу	Необхідність формування відповідального та критичного ставлення до AI

Подана класифікація свідчить, що можливості штучного інтелекту у професійній діяльності викладача гуманітарних дисциплін є значно ширшими, ніж просте створення текстів або презентацій. AI може бути включений майже в усі структурні компоненти професійної діяльності викладача. Водночас кожен напрям має не лише потенціал, а й обмеження. Саме тому ключовим завданням стає формування AI-компетентності, яка поєднує технологічні, педагогічні, методичні, етичні та рефлексивні складові.

AI-компетентність викладача гуманітарних дисциплін доцільно розглядати як інтегративну професійну якість, що включає: розуміння принципів роботи генеративних моделей; уміння добирати AI-інструменти відповідно до навчальної мети; здатність формулювати ефективні запити; навички критичної перевірки AI-контенту; уміння проектувати навчальні завдання з урахуванням можливостей і ризиків AI; дотримання академічної доброчесності; здатність пояснювати студентам етичні межі використання штучного інтелекту. Така компетентність має формуватися не епізодично, а в межах цілісної системи професійної підготовки майбутніх викладачів.

Особливого значення набуває промпт-інжиніринг як нова складова професійної діяльності викладача. У гуманітарній освіті якісний запит до AI повинен не лише містити тему, а й задавати роль, контекст, жанр, рівень складності, критерії якості, обмеження, вимогу до аргументації й перевірки джерел.

Наприклад, різниця між запитом «поясни романтизм» і запитом «сформулюй три проблемні питання для семінару з теми європейського романтизму для студентів другого курсу, орієнтуючись на порівняння літературного, філософського та історичного контекстів» є принциповою. Другий запит уже містить педагогічну логіку, рівень аудиторії, тип діяльності й очікуваний результат. Отже, промпт-інжиніринг у підготовці викладача має розглядатися не як технічна навичка, а як елемент дидактичного дизайну.

У системі підготовки майбутніх викладачів гуманітарних дисциплін доцільно передбачити спеціальні навчальні модулі, присвячені AI-грамотності, педагогічному використанню генеративних моделей, етиці AI, академічній доброчесності, аналізу AI-згенерованих текстів, проектуванню AI-підтриманих занять і створенню гуманітарно орієнтованих цифрових завдань. Важливо, щоб такі модулі не обмежувалися демонстрацією сервісів. Вони мають формувати здатність майбутнього викладача мислити педагогічно: визначати мету застосування AI, обирати адекватний інструмент, оцінювати якість результату, пояснювати студентам правила використання AI та проектувати завдання, які неможливо виконати шляхом механічного копіювання відповіді генеративної моделі.

Наприклад, у курсах історії доцільно використовувати AI для порівняння різних історичних інтерпретацій, але вимагати від студентів перевірки тверджень за джерелами. У курсах літератури AI може генерувати альтернативну інтерпретацію твору, яку студенти мають критично проаналізувати, виявити спрощення, помилки або відсутні смислові пласти. У філософії AI може виступати умовним опонентом у дискусії, але студент має аргументовано показати сильні й слабкі сторони цієї позиції. У мовній освіті AI може створювати діалогові ситуації, але студент повинен не лише відтворити мовну форму, а й пояснити прагматичний, культурний і стилістичний контекст висловлювання.

Такий підхід дозволяє подолати один із ключових ризиків генеративного AI — підміну навчальної діяльності готовим продуктом. Якщо завдання побудоване лише на отриманні відповіді, студент може перекласти інтелектуальну роботу на AI. Якщо ж завдання вимагає порівняння, перевірки, коментування, критики, рефлексії та захисту власної позиції, AI стає не заміною мислення, а матеріалом для його розвитку. Саме в цьому полягає принципова відмінність педагогічно доцільного використання штучного інтелекту від його формального або неконтрольованого застосування.

У професійній діяльності викладача гуманітарних дисциплін штучний інтелект може також стати засобом інклюзії та адаптації навчання. Він допомагає створювати матеріали різного рівня складності, пояснювати складні поняття простішою мовою, генерувати додаткові приклади, перекладати тексти, створювати аудіоверсії або короткі резюме. Це відкриває можливості для підтримки студентів із різним рівнем підготовки, мовними труднощами, особливими освітніми потребами або різними стилями сприйняття інформації. Проте така адаптація повинна зберігати академічну якість і не спрощувати гуманітарний зміст до рівня поверхневого переказу.

Окремо слід наголосити на небезпеці алгоритмічної стандартизації гуманітарного мислення. Генеративні моделі часто продукують тексти, які виглядають логічними, але є стилістично уніфікованими, усередненими й позбавленими індивідуальної авторської позиції. Якщо студент систематично користується такими текстами без критичного аналізу, виникає ризик втрати власного голосу, шаблонізації письма та зменшення здатності до самостійної аргументації. Завдання викладача полягає в тому, щоб навчити студентів розпізнавати такі ознаки, використовувати AI як допоміжний інструмент, але не втрачати авторської відповідальності.

Отже, аналіз можливостей штучного інтелекту у професійній діяльності викладачів гуманітарних дисциплін засвідчує, що AI має значний дидактичний потенціал, але його ефективність залежить не від технології як такої, а від рівня професійної готовності викладача. У центрі має перебувати не інструмент, а педагогічна мета, не швидкість генерації контенту, а якість мислення, не автоматизація будь-якою ціною, а відповідальне поєднання технологічних можливостей із гуманітарними цінностями освіти.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що штучний інтелект відкриває широкі можливості для професійної діяльності викладачів гуманітарних дисциплін. Його потенціал виявляється у навчально-методичній, аналітико-дослідницькій, комунікативній, контрольно-оцінювальній, креативно-візуалізаційній, організаційно-управлінській та рефлексивно-етичній сферах. У кожній із них AI може виконувати функцію інтелектуального асистента, що допомагає викладачеві підвищувати якість підготовки матеріалів, персона-

лізувати навчання, розширювати формат роботи зі студентами, створювати нові дидактичні сценарії та ефективніше працювати з інформацією.

Водночас штучний інтелект не може розглядатися як універсальне або самодостатнє рішення освітніх проблем. Його використання у гуманітарній сфері супроводжується ризиками недостовірності інформації, алгоритмічного упередження, порушення академічної доброчесності, стандартизації мислення, втрати авторської позиції, зниження якості живої педагогічної взаємодії та надмірної технологічної залежності. Тому ключовим принципом має бути не автоматизація гуманітарної освіти, а її інтелектуальне й методичне посилення за допомогою AI.

Наукова значущість дослідження полягає в уточненні напрямів використання штучного інтелекту у професійній діяльності викладачів гуманітарних дисциплін та обґрунтуванні необхідності переходу від інструментального використання окремих сервісів до системного формування AI-компетентності майбутнього викладача. Практична значущість полягає в тому, що запропонована класифікація може бути використана під час розроблення освітніх компонентів, навчальних модулів, тренінгів і методичних рекомендацій для підготовки майбутніх викладачів гуманітарного профілю.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в розробленні структури готовності майбутніх викладачів гуманітарних дисциплін до використання штучного інтелекту, визначенні критеріїв і показників її сформованості, створенні моделі підготовки майбутніх викладачів до AI-орієнтованої професійної діяльності та експериментальній перевірці ефективності відповідної педагогічної системи.

Література

1. Holmes W., Bialik M., Fadel C. Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. Boston : Center for Curriculum Redesign, 2019. 228 p. URL: https://curriculumredesign.org/wp-content/uploads/AIED-Book-Excerpt-CCR.pdf (дата звернення: 04.06.2026).

2. Luckin R., Holmes W., Griffiths M., Forcier L. B. Intelligence Unleashed: An argument for AI in Education. London : Pearson, 2016. URL: https://oro.open.ac.uk/50104/ (дата звернення: 04.06.2026).

3. Zawacki-Richter O., Marín V. I., Bond M., Gouverneur F. Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education – where are the educators? International Journal of Educational Technology in Higher Education. 2019. Vol. 16. Article 39. https://doi.org/10.1186/s41239-019-0171-0.

4. Kasneci E., Sessler K., Küchemann S., Bannert M., Dementieva D., Fischer F., Gasser U., Groh G., Günnemann S., Hüllermeier E., Krusche S., Kutyniok G., Michaeli T., Nerdel C., Pfeffer J., Poquet O., Sailer M., Schmidt A., Seidel T., Stadler M., Weller J., Kuhn J., Kasneci G. ChatGPT for good? On opportunities and challenges of large language models for education. Learning and Individual Differences. 2023. Vol. 103. Article 102274. https://doi.org/10.1016/j.lindif.2023.102274.

5. Lo C. K. What Is the Impact of ChatGPT on Education? A Rapid Review of the Literature. Education Sciences. 2023. Vol. 13(4). Article 410. https://doi.org/10.3390/educsci13040410.

6. Kohnke L., Moorhouse B. L., Zou D. ChatGPT for Language Teaching and Learning. RELC Journal. 2023. Vol. 54(2). P. 537–550. https://doi.org/10.1177/00336882231162868.

7. Chan C. K. Y., Hu W. Students' voices on generative AI: perceptions, benefits, and challenges in higher education. International Journal of Educational Technology in Higher Education. 2023. Vol. 20. Article 43. https://doi.org/10.1186/s41239-023-00411-8.

8. Miao F., Holmes W., Huang R., Zhang H. AI and education: Guidance for policy-makers. Paris : UNESCO, 2021. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000376709 (дата звернення: 04.06.2026).

9. Miao F., Holmes W. Guidance for generative AI in education and research. Paris : UNESCO, 2023. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000386693 (дата звернення: 04.06.2026).

10. Miao F., Shiohira K. AI competency framework for teachers. Paris : UNESCO, 2024. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000391104 (дата звернення: 04.06.2026).

11. European Commission. Ethical guidelines on the use of artificial intelligence and data in teaching and learning for educators. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2022. URL: https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/d81a0d54-5348-11ed-92ed-01aa75ed71a1/language-en (дата звернення: 04.06.2026).

12. OECD. OECD Digital Education Outlook 2023: Towards an Effective Digital Education Ecosystem. Paris : OECD Publishing, 2023. https://doi.org/10.1787/c74f03de-en.

13. Биков В. Ю. Цифрова трансформація суспільства і розвиток комп'ютерно-технологічної платформи освіти і науки України. Педагогіка і психологія. 2019. № 2. С. 15–21. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/718692/ (дата звернення: 04.06.2026).

14. Буйницька О. П. Корпоративний стандарт цифрової компетентності викладача університету. Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету. 2022. № 12. С. 1–20. URL: https://openedu.kubg.edu.ua/journal/index.php/openedu/article/view/2414-0325.2022.121 (дата звернення: 04.06.2026).

15. Морзе Н. В., Бойко М. А., Вембер В. П. Профіль викладача з напрямку цифрової компетентності з використанням інноваційних інструментів навчання. Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету. 2020. Спецвипуск. С. 1–15. URL: https://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?2_S21P03=FILA=&2_S21STR=oeeemu_2020_Spetsvip._6 (дата звернення: 04.06.2026).

16. Москалюк М. М. Штучний інтелект в закладах вищої освіти: переваги та недоліки використання. Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету. 2023. URL: https://openedu.kubg.edu.ua/journal/index.php/openedu/article/view/491 (дата звернення: 04.06.2026).

17. Спірін О. М. Огляд досвіду використання штучного інтелекту для розвитку цифрової компетентності науково-педагогічних працівників. Інформаційні технології в освіті. 2025. № 58. С. 146–158. https://doi.org/10.14308/ite000806.

References

1. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. Boston: Center for Curriculum Redesign. https://curriculumredesign.org/wp-content/uploads/AIED-Book-Excerpt-CCR.pdf

2. Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2016). Intelligence Unleashed: An argument for AI in Education. London: Pearson. https://oro.open.ac.uk/50104/

3. Zawacki-Richter, O., Marín, V. I., Bond, M., & Gouverneur, F. (2019). Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education – where are the educators? International Journal of Educational Technology in Higher Education, 16, 39. https://doi.org/10.1186/s41239-019-0171-0

4. Kasneci, E., Sessler, K., Küchemann, S., Bannert, M., Dementieva, D., Fischer, F., Gasser, U., Groh, G., Günnemann, S., Hüllermeier, E., Krusche, S., Kutyniok, G., Michaeli, T., Nerdel, C., Pfeffer, J., Poquet, O., Sailer, M., Schmidt, A., Seidel, T., Stadler, M., Weller, J., Kuhn, J., & Kasneci, G. (2023). ChatGPT for good? On opportunities and challenges of large language models for education. Learning and Individual Differences, 103, 102274. https://doi.org/10.1016/j.lindif.2023.102274

5. Lo, C. K. (2023). What Is the Impact of ChatGPT on Education? A Rapid Review of the Literature. Education Sciences, 13(4), 410. https://doi.org/10.3390/educsci13040410

6. Kohnke, L., Moorhouse, B. L., & Zou, D. (2023). ChatGPT for Language Teaching and Learning. RELC Journal, 54(2), 537–550. https://doi.org/10.1177/00336882231162868

7. Chan, C. K. Y., & Hu, W. (2023). Students' voices on generative AI: perceptions, benefits, and challenges in higher education. International Journal of Educational Technology in Higher Education, 20, 43. https://doi.org/10.1186/s41239-023-00411-8

8. Miao, F., Holmes, W., Huang, R., & Zhang, H. (2021). AI and education: Guidance for policy-makers. Paris: UNESCO. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000376709

9. Miao, F., & Holmes, W. (2023). Guidance for generative AI in education and research. Paris: UNESCO. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000386693

10. Miao, F., & Shiohira, K. (2024). AI competency framework for teachers. Paris: UNESCO. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000391104

11. European Commission. (2022). Ethical guidelines on the use of artificial intelligence and data in teaching and learning for educators. Luxembourg: Publications Office of the European Union. https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/d81a0d54-5348-11ed-92ed-01aa75ed71a1/language-en

12. OECD. (2023). OECD Digital Education Outlook 2023: Towards an Effective Digital Education Ecosystem. Paris: OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/c74f03de-en

13. Bykov, V. Yu. (2019). Tsyfrova transformatsiia suspilstva i rozvytok kompiuterno-tekhnolohichnoi platformy osvity i nauky Ukrainy [Digital transformation of society and development of computer-technological platform of education and science of Ukraine]. Pedahohika i psykholohiia, 2, 15–21. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/718692/ [in Ukrainian]

14. Buinytska, O. P. (2022). Korporatyvnyi standart tsyfrovoi kompetentnosti vykladacha universytetu [Corporate standard of digital competence of a university teacher]. Vidkryte osvitnie e-seredovyshche suchasnoho universytetu, 12, 1–20. https://openedu.kubg.edu.ua/journal/index.php/openedu/article/view/2414-0325.2022.121 [in Ukrainian]

15. Morze, N. V., Boiko, M. A., & Vember, V. P. (2020). Profil vykladacha z napriamku tsyfrovoi kompetentnosti z vykorystanniam innovatsiinykh instrumentiv navchannia [Teacher profile in the field of digital competence using innovative learning tools]. Vidkryte osvitnie e-seredovyshche suchasnoho universytetu, Special issue, 1–15. [in Ukrainian]

16. Moskaliuk, M. M. (2023). Shtuchnyi intelekt v zakladakh vyshchoi osvity: perevahy ta nedoliky vykorystannia [Artificial intelligence in higher education institutions: advantages and disadvantages of use]. Vidkryte osvitnie e-seredovyshche suchasnoho universytetu. https://openedu.kubg.edu.ua/journal/index.php/openedu/article/view/491 [in Ukrainian]

17. Spirin, O. M. (2025). Ohliad dosvidu vykorystannia shtuchnoho intelektu dlia rozvytku tsyfrovoi kompetentnosti naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv [Review of the experience of using artificial intelligence to develop the digital competence of academic staff]. Informatsiini tekhnolohii v osviti, 58, 146–158. https://doi.org/10.14308/ite000806 [in Ukrainian]

Дата першого надходження статті до видання: 13.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.05.2026

УДК 378.147:004.8:37.091.12

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1522-1532

Тумбрукакі Алла Валеріївна старший викладач кафедри математики і методики її навчання Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0002-4919-979X

ЧАТ-БОТИ ТА ВІРТУАЛЬНІ АСИСТЕНТИ У ВИЩІЙ ОСВІТІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ІНСТРУМЕНТІВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДЛЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧА

Анотація. У статті розглянуто особливості та перспективи інтеграції технологій штучного інтелекту (далі ШІ) в освітній простір вищої школи, а саме: вивчалися чат-боти та віртуальні асистенти як інструменти штучного інтелекту, що набувають дедалі все більш широкого застосування у вищій освіті.

В процесі дослідження було зроблено порівняльний аналіз провідних ШІ-інструментів щодо їх використання у професійній діяльності викладача, визначено сфери викладацької діяльності, де використання освітніх чат-ботів і ШІ-асистентів забезпечує автоматизацію рутинних процесів навчання, інформаційний пошук, розробку дидактичних матеріалів та персоналізацію освітніх траєкторій здобувачів вищої освіти. У роботі уточнено поняття «чат-бот», «освітній чат-бот» та «віртуальний асистент», окреслено їх спільні риси та принципові відмінності. Запропоновано систему критеріїв оцінювання ШІ-інструментів, що охоплює функціональність, якість і точність контенту, зручність використання, безпеку даних та педагогічну доцільність. На основі порівняльного аналізу встановлено, що кожен із розглянутих інструментів має специфічні переваги залежно від конкретних освітніх завдань.

Результати досліджень засвідчують, що викладачі відчувають потребу в різноманітних формах підтримки успішної інтеграції штучного інтелекту в навчальний процес. Серед найбільш затребуваних – практичні воркшопи з опанування конкретних ШІ-інструментів, онлайн-курси для самостійного навчання, а також можливості для професійного обміну досвідом із колегами. Важливим ресурсом у цьому контексті є відкриті освітні матеріали, спрямовані на підвищення рівня ШІ-грамотності викладачів. Перелік таких ресурсів представленій у матеріалах статті. Результати дослідження можуть бути використані викладачами закладів вищої освіти для обґрунтованого вибору ШІ-інструментів у професійній діяльності.

Ключові слова: штучний інтелект, чат-бот, віртуальний асистент, вища освіта, професійна діяльність викладача.

Alla Valeriivna Tumbrukaki Senior Lecturer at the Department of Mathematics and Methods of Teaching Mathematics, Ushynsky University, Odesa, https://orcid.org/0000-0002-4919-979X

CHATBOTS AND VIRTUAL ASSISTANTS IN HIGHER EDUCATION: COMPARATIVE ANALYSIS AND CRITERIA FOR EVALUATING THE EFFECTIVENESS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TOOLS FOR THE PROFESSIONAL PRACTICE OF LECTURERS

Abstract. The features and prospects of integrating artificial intelligence (AI) technologies into the higher education environment are examined in the article. In particular, chatbots and virtual assistants are explored as AI-based tools that are increasingly being adopted in higher education. The study includes a comparative analysis of leading AI tools with regard to their application in the professional activities of university teachers. It identifies the areas of teaching practice in which educational chatbots and AI assistants contribute to the automation of routine educational processes, information retrieval, the development of instructional materials, and the personalization of learning pathways for higher education students.

The paper clarifies the concepts of «chatbot», «educational chatbot», and «virtual assistant», highlighting their common characteristics and fundamental differences. A system of criteria for evaluating AI tools is proposed, encompassing functionality, content quality and accuracy, usability, data security, and pedagogical appropriateness. Based on the comparative analysis, it was found that each of the examined tools possesses specific advantages depending on the educational tasks being addressed.

The research findings indicate that university teachers require various forms of support to successfully integrate artificial intelligence into the educational process. Among the most demanded forms of support are practical workshops focused on mastering specific AI tools, online courses for independent learning, and opportunities for professional exchange of experience with colleagues. Open educational resources aimed at enhancing educators' AI literacy represent an important resource in this context. A list of such resources is provided in the article.

The results of the study may be used by higher education instructors to make informed decisions regarding the selection and implementation of AI tools in their professional practice and to enhance the effectiveness of teaching and learning processes in the context of digital transformation.

Keywords: artificial intelligence, chatbot, virtual assistant, higher education, professional activity of a lecturer.

Постановка проблеми. Стан розвитку сучасного суспільства активно стимулює інтеграцію інструментів штучного інтелекту в освітній простір. Цифровізація вищої школи є об'єктивною вимогою часу, що охоплює всі рівні

функціонування навчальних закладів. Цифрові інструменти стали невіддільною частиною як безпосередньо організації процесу навчання, так і адміністративного менеджменту та стратегічного розвитку закладів вищої освіти у цілому. Наразі серед найбільш затребуваних ШІ-інструментів є чат-боти та віртуальні асистенти, які здатні автоматизувати рутинні завдання, підтримувати генерацію навчально-методичних матеріалів, сприяти персоналізації навчання та підвищувати ефективність комунікації зі здобувачами освіти. Попри очевидний позитивний вплив цих технологій на ефективність навчання, постає нагальна потреба в всебічному оцінюванні їхньої надійності, якості та педагогічної доцільності у процесі підготовки здобувачів вищої освіти. Стрімке поширення генеративного штучного інтелекту спонукає освітню спільноту до переосмислення усталених підходів до навчання. Перед викладачами постають якісно нові завдання: адаптація методів викладання і контролю знань, критичний відбір інформації та збереження академічної доброчесності в умовах вільного доступу до ШІ-інструментів. Паралельно загострюються питання щодо доцільності, меж і ризиків їх застосування в освітньому процесі. Отже, проблема використання чат-ботів та віртуальних асистентів у професійній діяльності викладача у сучасній педагогічній науці є вельми актуальною та потребує подальшого вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями модернізації вищої освіти за допомогою ШІ-технологій займаються С. Доценко та Т. Собченко, які розглядають інструменти штучного інтелекту як дієвий засіб для персоналізації навчання, оптимізації та підвищення інтенсивності освітнього процесу [1, 2].

На потенціалі та викликах упровадження штучного інтелекту у вищу школу в своїх роботах наголошує С. Петренко. Позитивний ефект від використання цих технологій автор вбачає у персоналізації навчання, легкому доступі до гнучкого освітнього контенту та якісному зростанні цифрової кваліфікації студентів [3].

У роботах Жихорської О. окреслено ключові напрями педагогічної діяльності, де інтеграція чат-ботів у навчальний процес забезпечує автоматизацію рутинних операцій та оптимізацію загального робочого навантаження викладача [4].

У своїх розвідках Прачі Гоял з командою дослідників наголошують, що практичне втілення стратегічних рішень у сфері штучного інтелекту, дозволяє повніше розкрити потенціал чат-ботів і віртуальних асистентів як засібів підвищення якості освітнього процесу. Використання у навчанні елементів гейміфікації, доповненої реальності (AR) та обробки природної мови (NLP) поліпшує систему взаємодії, сприяє формуванню динамічного освітнього середовища, що підвищує мотивацію студентів до здобування освіти [5].

Метою статті є порівняльний аналіз чат-ботів та віртуальних асистентів щодо їх використання у професійній діяльності викладача, а також визначення критеріїв оцінювання інструментів ШІ для підтримки навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Бот представляє собою спеціалізовану програму, яка виконує певні або повністю автоматизовані дії через інтерфейси, створені для взаємодії з людиною. Ключова перевага таких програм у здатності виконувати одноманітні та повторювані операції з високою швидкістю. Окремим різновидом ботів є чат-боти, орієнтовані на імітацію людського спілкування. Сам термін «чат-бот» виник у середовищі комп'ютерних ігор, де ним позначали програмного гравця, головною функцією якого була діалогова взаємодія з учасниками гри.

Еволюція функцій чат-ботів зумовила їх сучасне трактування як віртуальних помічників із комунікації, здатних адаптуватися до різнопланових завдань відповідно до закладених алгоритмів. Завдяки інтеграції технологій штучного інтелекту, ці інструменти успішно відтворюють природний стиль спілкування у форматі текстового діалогу **[**4, 6].

За визначеннями різних дослідників, які представлені в роботі Орлова О. чат-бот визначається як «комп'ютерна програма, яка функціонує на основі нейромереж і технологій машинного навчання, здатна комунікувати за допомогою звукової, візуальної та текстової інформації», або «спеціальне програмне забезпечення, з наявністю автоматизованого помічника, який виконує певні операції замість користувача», або як «програмне забезпечення, яке приймає природну мову як вхідні дані та генерує їх, беручи участь у розмові» [7].

На думку зарубіжних дослідників чат-боти та віртуальні асистенти є сучасними програмними системами, які забезпечують взаємодію з користувачем природною мовою, вони не обмежуються наданням інформації та відповідями на запити, а здатні автоматизувати повторювані процеси. Завдяки інтеграції методів штучного інтелекту та машинного навчання такі системи здатні безперервно вдосконалювати власні моделі розуміння та генерації відповідей, підвищуючи якість взаємодії з часом. Функціонуючи на веб-платформах, месенджерах і смарт-пристроях, ці інтелектуальні інструменти забезпечують цілодобову доступність. Їх впровадження суттєво трансформує освітнє середовище, забезпечує ефективність навчальних процесів і відкриває можливості для персоналізованої комунікації. В умовах прискореного розвитку цифрового середовища роль чат-ботів і віртуальних асистентів невпинно зростає, перетворюючи їх на невід'ємний елемент сучасної освіти [5].

В свою чергу, Чаплинська Ю. визначила поняття освітнього боту, який на її думку, є «автоматизованою інтелектуально-навчальною система, яка функціонує на основі штучного інтелекту, що забезпечує зміст навчання та формує спеціальне середовище для вивчення та перевірки знань за певним предметом у діалоговій формі» [8].

Отже, чат-бот – це програмна система, яка використовує методи обробки природної мови (NLP) та машинного навчання для ведення діалогу з користувачем у текстовому або голосовому форматі, здатна розуміти контекстний запит, генерувати змістовні відповіді та навчатися на основі

попередніх взаємодій. Прикладами найпоширеніших чат-ботів є ChatGPT, Gemini, Copilot, Claude.

ChatGPT є універсальним інструментом для підготовки навчальних матеріалів, створення тестових завдань, аналізу інформації та підтримки наукової діяльності викладача.

Gemini має переваги в роботі з вебресурсами та інтеграції з сервісами Google Workspace, що робить його зручним для організації освітнього процесу.

Microsoft Copilot найбільш ефективний для автоматизації роботи з документами, презентаціями, електронними таблицями та іншими інструментами Microsoft 365.

Claude демонструє гарні результати під час роботи з великими текстовими масивами, академічними документами, аналітичними матеріалами та науковими текстами.

Віртуальний асистент це інтелектуальна програмна система, що об'єднує можливості обробки природної мови, розпізнавання мови та підключення до зовнішніх сервісів і баз даних з метою виконання практичних завдань користувача: планування, пошуку інформації, керування додатками та автоматизації рутинних процесів. Віртуальний помічник є більшим широким поняттям, ніж чат-бот, який не лише відповідає запитам, а й виконує дії в цифровому середовищі від імені користувача (надсилає листи, встановлює налаштування, керує файлами тощо).

Таким чином, чат-бот – це **інструмент діалогу**, тоді як віртуальний асистент – це інструмент **дії**. Чат-бот відповідає на запити (промпти), віртуальний асистент – виконує завдання та може діяти без прямого запиту. Однією з визначальних характеристик сучасних віртуальних асистентів є здатність не лише сприймати й опрацьовувати голосові запити, а й відтворювати відповіді за допомогою синтезу мовлення, забезпечуючи повноцінну двосторонню взаємодію. Інтеграція новітніх технологій штучного інтелекту суттєво розширює функціональні можливості таких систем за алгоритмами машинного навчання, які роблять їх де ефективнішими й персоналізованими. наступні, розвинені віртуальні асистенти здатні запам'ятовувати вподобання користувача, найбільш використовувані команди та запити, а також інші індивідуальні дані, поступово адаптуючись до його потреб. Найпопулярнішими віртуальними асистентами наразі вважаються такі програми: Siri від Apple, Alexa від Amazon, Google Assistant від Google, **Cortana** – віртуальний помічник від **Microsoft. Використання цих за стосунків для підвищення якості навчання зараз знаходиться у стані активного вивчення.**

Приклади бот-помічників та інструментів для створення власних асистентів для виконання конкретних завдань:

- Perplexity є пошуковою системою на основі штучного інтелекту;
- Learn-anything може бути використаним задля персоналізації рекомендацій та створення маршрутів навчання із заданої теми;

- SchoolAI може бути корисним для створення навчальних ботів та різних видів завдань;
- MagicSchoolAI придатний для створення планів занять, навчальних ботів та різних видів завдань із моніторингом роботи учнів з сервісом
- **NotebookLM** можна віднести до **інтелектуального віртуального помічника для роботи з документами,** це **не класичним чат-ботом**, хоча має діалоговий інтерфейс проте, працює лише із завантаженими користувачем документами.

Вказані ШІ-інструменти проходять постійне тестування щодо доцільності використання на різних етапах навчання за *критеріями*:

- *функціональність* (перелік завдань, які система здатна виконувати; наявність додаткових режимів і налаштувань)
- *якість результатів* (ступінь фактологічної достовірності та відповідності наданої інформації достовірній інформації; відсутність помилок і так званих «галюцинацій»;
- **педагогічна доцільність** (придатність інструменту для вирішення освітніх завдань викладача: підготовки навчальних матеріалів, організації зворотного зв'язку, розробки завдань і підтримки навчального процесу)
- *зручність використання* (здатність системи працювати з різними форматами даних: текстом, зображеннями, аудіо, відео та документами; інтуїтивність інтерфейсу, простота доступу, наявність мобільної версії);
- *безпека використання даних* (наявність механізмів захисту персональної та конфіденційної інформації, відповідність міжнародним стандартам і можливість контролю над використанням даних);
- *умови безоплатного використання*.

За визначеними критеріями було схарактеризовано чат-боти: ChatGPT, Gemini, Copilot, Claude.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз чат-ботів

Критерій	***ChatGPT***	***Gemini***	***Copilot***	***Claude***
Функціональність	Широкий спектр завдань: генерація тексту, коду, аналіз даних.	Глибока інтеграція з Google-сервісами; аналіз документів, зображень, таблиць.	Інтегрований у Microsoft 365; генерація тексту, коду, пошук Bing, робота з Office-файлами.	Аналіз і генерація тексту, коду, документів; підтримка великого контекстного вікна; точне слідування інструкціям.

Критерій	*ChatGPT*	*Gemini*	*Copilot*	*Claude*
Якість результатів	Висока якість отриманої інформації: зв'язні, логічні тексти; має переваги у структурованому письмі та творчих завданнях Має високу точність отриманих відповідей, але можливі галюцинації; GPT-4 з пошуком суттєво точніший..	Висока якість отриманої інформації, добре синтезує інформацію з різних джерел; має переваги у фактологічних відповідях. Має високу точність отриманих відповідей завдяки доступу до актуальних даних Google, має нижчий ризик застарілої інформації.	Висока якість отриманої інформації, зорієнтований на точність і діловий стиль; добре підходить для офіційних документів Має високу точність отриманих відповідей; цитує джерела.	Дуже висока якість отриманої інформації, деталізовані, відповіді; має переваги у академічному й аналітичному письмі. Має високу точність отриманих відповідей обережний у непевних твердженнях.
Педагогічна доцільність для викладача	Висока: генерація навчальних матеріалів, тестів, пояснень; корисний для підготовки лекцій і зворотного зв'язку.	Висока: актуальна інформація, інтеграція з Google Classroom; зручний для пошуку та аналізу джерел.	Висока: вбудований у Word і Teams – зручний для розробки методичних матеріалів і документів.	Дуже висока: точне виконання академічних завдань, робота з великими документами, підготовка наукових текстів.
Зручність використання	Інтуїтивний інтерфейс, має мобільний застосунок. Працює із текстовими документами, зображеннями, аудіо-файлами (ChatGPT Voice).	Простий інтерфейс; тісно вбудований у Google-сервіси; має мобільний застосунок. Працює із текстовими документами, зображеннями, аудіо-файлами, відео (Gemini Pro+)	Доступний у браузері, Windows, має мобільний застосунок. Працює із текстовими документами, аналізує зображення, документи; має можливості генерації зображень через Designer.	Доступний мінімалістичний інтерфейс; має мобільний Зручний для роботи з довгими текстами; аналізує зображення, документи (PDF, DOCX); генерація зображень відсутня.

Критерій	***ChatGPT***	***Gemini***	***Copilot***	***Claude***
Безпека даних	SOC 2 Type II; корпоративні плани з вимкненим навчанням на даних; є режим конфіденційності.	Google Cloud безпека; GDPR.	Microsoft Azure безпека; GDPR; корпоративний рівень захисту в Microsoft 365.	SOC 2 Type II; GDPR; можливість вимкнути навчання на даних; Constitutional AI підхід до безпеки.
Умови безоплатного використання	Безкоштовний план надає доступ до моделі GPT-5.3 з обмеженням до 10 повідомлень за 5 годин, потім система автоматично переходить на полегшену версію до ліміту скидання.	Безкоштовний план Gemini надає доступ до моделі Gemini 3.5 Flash для загального чату. Основне обмеження – до 30 запитів в день для базового доступу до Gemini.	Безкоштовний спільний рівень Copilot включає необмежений доступ до базових функцій.	Безкоштовний план включає доступ до моделі Claude Sonnet 4.6. Орієнтовний ліміт – 15-40 повідомлень кожні 5 годин.

Сукупність критеріїв оцінювання чат-ботів є динамічною системою, потребує доповнень та уточнень які є результатами досліджень, що проводяться.

За результатами різних досліджень можна відзначити, що викладачі відчувають потребу на різні форми навчання та ресурсну підтримку для ефективної інтеграції ШІ в освітній процес: практичні воркшопи з конкретними інструментами та онлайн-курси; обмін досвідом із колегами для розробки кращих практик використання технологій тощо.

Відкриті ресурси для підвищення рівня ШІ-грамотності, список яких постійно оновлюється та поповнюється наразі є таким [9]:

- колекція інструментів та онлайн-курсів від Google серед яких, навчальний онлайн-курс від Google та партнерів про застосування штучного інтелекту (AI) для роботи – «Основи AI»;
- ресурси та курси про використання штучного інтелекту для освітніх цілей від Microsoft, серед яких навчальна програма «Штучний інтелект для початківців»;
- курси підвищення кваліфікації для освітян «Штучний інтелект в освіті» на платформі EduHub;
- курси та посібники зі ШІ на платформі Udemy та Coursera;

- курс «Основи ШІ», який є входом у у світ ШІ з використанням хмарних рішень Microsoft, таких як Azure Machine Learning і Azure Cognitive Services на платформах Udacity.

Вивчення думки викладачів українських закладів вищої освіти щодо впровадження інструментів штучного інтелекту в навчальний процес дали можливість зробити певні висновки. По-перше, необхідна переорієнтація завдань з отримання кінцевого результату на аналіз процесу розв'язування. Корисними в цьому напрямку є завдання вивчення результатів, отриманих із залученням інструментів ШІ, та знайти системні помилки або обмеження. По-друге, доволі актуальною стає проблема ШІ-грамотності як базової компетентності здобувачів вищої освіти. Студенти повинні вміти ставити правильні запитання (промпти), аналізувати відповіді ШІ, порівнювати їх із науковою теорією та перевіряти правильність отриманих результатів. По-третє, дедалі актуальним стає переосмислення методів оцінювання, активне впровадження захисту проєктів, усні дискусії, аналіз кейсів, де ШІ виступає лише як асистент на етапі підготовки, а не як замінник мислення. І найголовнішим, в успішному залученні до навчального процесу закладів вищої освіти ШІ-інструментів, є готовність викладачів швидко опанувати ці інструменти на рівні, який дозволяє бачити їхні системні прогалини та розуміти обмеження. Є актуальними знання, де ШІ є незамінним помічником (рутинні розрахунки, структурування великих масивів даних, генерація ідей, первинний аналіз тексту), а де його використання є ризикованим (критичний аналіз першоджерел, нестандартні логічні висновки тощо).

Висновки. Таким чином, розширення області застосування інструментів штучного інтелекту в освітньому середовищі зумовлює необхідність системного переосмислення підходів до підготовки фахівців у закладах вищої освіти. Однією з ключових компетентностей майбутнього фахівця стає не просто вміння використовувати ШІ-інструменти, а здатність критично оцінювати згенеровані ними результати, розуміти технологічні можливості й обмеження конкретних систем та приймати самостійні обґрунтовані рішення. Отже, штучний інтелект перетворюється на повноцінний компонент освітнього процесу не як замінник викладача чи студента, а як інструмент, що розширює можливості професійної підготовки за умов його усвідомленого й педагогічно доцільного застосування.

Література:

1. Доценко С., Собченко Т. Оптимізація освітнього процесу закладів вищої освіти України засобами штучного інтелекту. Молодь і ринок. 2024. № 2 (222). С. 7–12. https://doi.org/10.24919/2617-0825.2/222.2024.

2. Штучний інтелект в освітніх галузях (мовно-літературна та математична освітні галузі). Навчально-методичний посібник для здобувачів першого (бакалаврського), другого (магістерського) рівнів вищої педагогічної освіти, науково-педагогічних працівників закладів вищої педагогічної освіти та педагогічних кадрів закладів загальної середньої освіти/

Укладачі: Собченко Т.М., Доценко С.О., Боярська-Хоменко А.В. 2023. Харків. ХНПУ імені Г.С. Сковороди. 76 с.

3. Петренко С. В. Переваги та загрози використання технологій штучного інтелекту у вищій освіті. Педагогічна Академія: наукові записки. 2025. №14. https://doi.org/10.5281/zenodo.14707710.

4. Жихорська О. Використання чат-ботів у навчанні студентів. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Педагогіка». Том 2. № 18 (2023). https://doi.org/10.17721/2415-3699.2023.18.06.

5. Goyal, Prachi & Minz, Nitish & Sha, Ayushi. (2023). Chatbots and Virtual Assistants in Education: Enhancing Student Support and Engagement. In book: Education Unleashed: AI Era (pp.89-107) Publisher: Book Rivers.

6. Використання засобів і сервісів штучного інтелекту для професійного розвитку педагогічних кадрів : препринт (аналітичні матеріали) / Барладим В. М., Бруяка А. В., Бугаєнко М. А., Гриб'юк О. О., Коваленко В. В., Мар'єнко М. В., Осадчий В. В., Семеріков С. О., Тукало С. М., Шишкіна М. П., Яцишин А. В. / За ред. М. П. Шишкіної. Київ : ІЦО НАПН України, 2024. 96 с. DOI: 10.33407/LIB.NAES.ID/EPRINT/744000.

7. Орлов О. Методика використання чат-ботів у керуванні дослідницькою діяльністю студентів. Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Педагогіка. Психологія» 2025. № 8. С.174-180. DOI: https://doi.org/10.32782/academ-ped.psyh-2025-2.23.

8. Чаплінська Ю. С. *Можливості використання чат-ботів в освітній сфері* In: Медіатворчість в сучасних реаліях: протистояння медіатравмі. Збірник наукових праць. Імекс-ТОВ, м. Кропивницький, Україна, 2020. С. 201-204.

9. Проєкт «Інструктивно-методичні рекомендації щодо запровадження та використання технологій штучного інтелекту в закладах загальної середньої освіти». URL : https://mon.gov.ua/storage/app/sites/1/news/2024/05/21/Instruktyvno.metodychni.rekomendatsiyi.shchodo.SHI.v.ZZSO-22.05.2024.pdf.

***References**:*

1. Dotsenko, S., Sobchenko, T. (2024). Optymizatsiia osvitnoho protsesu zakladiv vyshchoi osvity Ukrainy zasobamy shtuchnoho intelektu [Optimising the educational process in Ukrainian higher education institutions through the use of artificial intelligence]. *Molod i rynok – Young people and the labour market*, 2 (222), 7–12. https://doi.org/10.24919/2617-0825.2/222.2024 [in Ukrainian].

2. Sobchenko, T.M., Dotsenko, S.O., Boiarska-Khomenko A.V. (2023). *Shtuchnyi intelekt v osvitnikh haluziakh (movno-literaturna ta matematychna osvitni haluzi). Navchalno-metodychnyi posibnyk dlia zdobuvachiv pershoho (bakalavrskoho), druhoho (mahisterskoho) rivniv vyshchoi pedahohichnoi osvity, naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv zakladiv vyshchoi pedahohichnoi osvity ta pedahohichnykh kadriv zakladiv zahalnoi serednoi osvity* [*Artificial Intelligence in Educational Fields (Language and Literature and Mathematical Educational Fields). Educational and Methodological Guide for Applicants of the First (Bachelor's) and Second (Master's) Levels of Higher Pedagogical Education, Scientific and Pedagogical Employees of Higher Pedagogical Education Institutions and Pedagogical Personnel of General Secondary Education Institutions*]. Kharkiv. KhNPU imeni H.S. Skovorody. 76 [in Ukrainian].

3. Petrenko, S. V. (2025). Perevahy ta zahrozy vykorystannia tekhnolohii shtuchnoho intelektu u vyshchii osviti [Advantages and threats of using artificial intelligence technologies in higher education]. *Pedahohichna Akademiia: naukovi zapysky – Pedagogical Academy: scientific notes,* 14. https://doi.org/10.5281/zenodo.14707710 [in Ukrainian].

4. Zhykhorska, O. (2024). Vykorystannia chat-botiv u navchanni studentiv [Using chatbots in student learning.]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriia*

«Pedahohika» – Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Series «Pedagogy», *2*(18). https://doi.org/10.17721/2415-3699.2023.18.06 [in Ukrainian].

5. Goyal, Prachi & Minz, Nitish & Sha, Ayushi (2023). Chatbots and Virtual Assistants in Education: Enhancing Student Support and Engagement. In book: Education Unleashed: AI Era (pp.89-107) Publisher: Book Rivers.

6. Barladym, V. M., Bruiaka, A. V., Buhaienko, M. A., Hrybiuk, O. O., Kovalenko, V. V., Marienko, M. V. et al. (2024). Vykorystannia zasobiv i servisiv shtuchnoho intelektu dlia profesiinoho rozvytku pedahohichnykh kadriv [Using artificial intelligence tools and services for the professional development of teaching staff]. M. P. Shyshkina (Eds.). Kyiv : ITsO NAPN Ukrainy. DOI: 10.33407/LIB.NAES.ID/EPRINT/744000. [in Ukrainian].

7. Orlov, O. (2025). Metodyka vykorystannia chat-botiv u keruvanni doslidnytskoiu diialnistiu studentiv [Methodology for using chatbots in managing student research activities]. *Naukovyi visnyk Vinnytskoi akademii bezperervnoi osvity. Seriia «Pedahohika. Psykholohiia» – Scientific Bulletin of the Vinnytsia Academy of Continuing Education. Series «Pedagogy. Psychology»*, 8, 174-180. https://doi.org/10.32782/academ-ped.psyh-2025-2.23 [in Ukrainian].

8. Chaplinska, Yu. S. (2020). Mozhlyvosti vykorystannia chat-botiv v osvitnii sferi [Possibilities of using chatbots in the educational sphere] In: *Mediatvorchist v suchasnykh realiiakh: protystoiannia mediatravmi – Media creativity in modern realities: confronting media trauma*. Collection of scientific papers. Imeks-TOV, m. Kropyvnytskyi, Ukraina, 201-204 [in Ukrainian].

9. Proiekt «Instruktyvno-metodychni rekomendatsii shchodo zaprovadzhennia ta vykorystannia tekhnolohii shtuchnoho intelektu v zakladakh zahalnoi serednoi osvity» [Project «Instructional and methodological recommendations for the introduction and use of artificial intelligence technologies in secondary education institutions»]. Retrieved from https://mon.gov.ua/storage/app/sites/1/news/2024/05/21/Instruktyvno.metodychni.rekomendatsiyi.shchodo.SHI.v.ZZSO-22.05.2024.pdf [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 13.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.05.2026

УДК 377.091.33:631.3

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1533-1546

Туряниця Зоя Василівна кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри професійної освіти та технологій сільськогосподарського виробництва Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, м. Глухів, , https//orcid.org/ 0000 0003-4526-757X

ВИКОРИСТАННЯ СИТУАЦІЙНИХ ЗАВДАНЬ НА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТТЯХ ІЗ ДИСЦИПЛІН «БЕЗПЕКА ПРАЦІ В АГРАРНОМУ ВИРОБНИЦТВІ», «МАШИНИ ТА МАШИНОВИКОРИСТАННЯ НА ПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ» І «МАШИНИ ТА МАШИНОВИКОРИСТАННЯ У ТВАРИННИЦТВІ»

Анотація. У статті обґрунтовано доцільність використання ситуаційних завдань на практичних заняттях з дисциплін «Безпека праці в аграрному виробництві», «Машини та машиновикористання на переробних підприємствах» та «Машини та машиновикористання у тваринництві» у процесі підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, що навчаються за освітньо-професійною програмою «Професійна освіта (Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології)».

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю підвищення практичної спрямованості професійної підготовки майбутніх педагогів професійного навчання аграрного профілю та формування в них здатності приймати обґрунтовані рішення в реальних виробничих ситуаціях, що виникають у процесі експлуатації технічних засобів, організації виробничих процесів і забезпечення безпеки праці.

На основі аналізу наукових джерел розкрито сутність понять «ситуаційне завдання», «ситуаційно-методична задача» та «ситуаційний аналіз», охарактеризовано їх роль у формуванні професійних компетентностей здобувачів освіти. Визначено особливості використання ситуаційних завдань у процесі вивчення дисциплін агроінженерного спрямування та наведено приклади їх застосування під час підготовки майбутніх фахівців.

Показано, що ситуаційні завдання забезпечують інтеграцію теоретичних знань із практичним досвідом, активізують пізнавальну діяльність студентів, сприяють розвитку критичного мислення, професійної відповідальності та навичок самостійного прийняття рішень.

Представлено результати педагогічного дослідження, проведеного за участю 49 здобувачів освіти, під час якого оцінювалася ефективність використання ситуаційних завдань за аналітичним, практико-діяльнісним, аргументаційним та безпековим критеріями. Оцінювання здійснювалося шляхом

аналізу виконання студентами практичних завдань, зміст яких був максимально наближений до реальних умов аграрного виробництва, роботи переробних підприємств і тваринницьких комплексів.

Результати дослідження засвідчили позитивну динаміку рівнів сформованості професійних компетентностей, зокрема здатності аналізувати виробничі ситуації, виявляти небезпечні фактори, приймати обґрунтовані технічні рішення та розробляти заходи щодо забезпечення безпеки праці. Встановлено зростання кількості студентів із високим і достатнім рівнями сформованості професійних компетентностей та зменшення частки здобувачів освіти із середнім і низьким рівнями підготовки.

Доведено, що використання ситуаційних завдань на практичних заняттях сприяє розвитку професійного мислення, критичного аналізу, самостійності у прийнятті рішень та підвищенню готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності в умовах сучасного аграрного виробництва.

Ключові слова: ситуаційні завдання, професійна освіта, професійні компетентності, аграрне виробництво, безпека праці, машиновикористання, практичне навчання, професійна підготовка, педагог професійного навчання, агроінженерна освіта, виробничі ситуації, критичне мислення.

Turianytsia Zoia Vasylivna Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer at the Department of Vocational Education and Agricultural Production Technology of Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Hlukhiv, https//orcid.org/ 0000 0003-4526-757X

THE USE OF SITUATIONAL TASKS IN PRACTICAL TRAINING WITHIN THE COURSES “OCCUPATIONAL SAFETY IN AGRICULTURAL PRODUCTION”, “MACHINES AND MACHINE UTILIZATION AT AGRICULTURAL PROCESSING ENTERPRISES”, AND “MACHINES AND MACHINE UTILIZATION IN ANIMAL HUSBANDRY”

Abstract. The article substantiates the expediency of using situational tasks during practical classes in the disciplines “Occupational Safety in Agricultural Production”, “Machines and Machine Utilization at Processing Enterprises”, and “Machines and Machine Utilization in Animal Husbandry” in the training of first-cycle (Bachelor’s level) higher education students enrolled in the educational and professional program “Vocational Education (Agricultural Production, Agricultural Product Processing, and Food Technologies)”. The relevance of the study is determined by the need to strengthen the practical orientation of professional training for future vocational education teachers in the agricultural sector and to develop their ability to make well-grounded decisions in real production situations arising during the operation of technical equipment, organization of technological processes, and provision of occupational safety.

Based on the analysis of scientific and pedagogical literature, the essence of the concepts “situational task”, “situational-methodological task”, and “situational analysis” is revealed, and their role in the formation of students’ professional competencies is characterized. The specific features of applying situational tasks in the teaching of agro-engineering disciplines are identified, and examples of their use in the training of future specialists are presented. It is demonstrated that situational tasks ensure the integration of theoretical knowledge with practical experience, intensify students’ cognitive activity, promote the development of critical thinking, professional responsibility, and independent decision-making skills. In addition, the use of situational tasks contributes to increasing students’ motivation to study professional disciplines and helps them better understand the practical significance of the acquired knowledge and skills.

The article presents the results of a pedagogical study involving 49 higher education students. The effectiveness of situational tasks was assessed according to analytical, practical-operational, argumentative, and safety-related criteria. The assessment was carried out through the analysis of students’ performance in practical tasks whose content was максимально adapted to real conditions of agricultural production, processing enterprises, and livestock farms. Particular attention was paid to students’ ability to identify hazardous factors, assess production risks, select appropriate technical solutions, and justify preventive measures aimed at ensuring occupational safety.

The findings revealed a positive dynamic in the levels of professional competency formation. In particular, an increase was observed in the number of students demonstrating high and sufficient levels of competence, while the proportion of students with medium and low levels decreased. The participants showed improved ability to analyze production situations, identify potential hazards, make technically justified decisions, and develop effective measures to prevent accidents and occupational injuries.

The study confirms that the systematic use of situational tasks during practical classes contributes to the development of professional thinking, critical analysis, independence in decision-making, and readiness for future professional activity in the conditions of modern agricultural production. Therefore, situational tasks can be considered an effective pedagogical tool for improving the quality of professional training and forming the professional competencies required for future vocational education teachers in the agricultural field.

Keywords: situational tasks, professional education, professional competencies, agricultural production, occupational safety, machinery operation, practical training, professional preparation, vocational education teacher, agro-engineering education, production situations, critical thinking.

Постановка проблеми. Сучасна підготовка здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності А5 (015.37) Професійна освіта

спеціалізації А5 (015.37) Професійна освіта (Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології) здійснюється в умовах стрімкого розвитку аграрного виробництва, автоматизації технологічних процесів та постійного оновлення технічних засобів. Це зумовлює необхідність формування в здобувачів освіти не лише теоретичних знань, а й здатності аналізувати виробничі ситуації, приймати обґрунтовані рішення та застосовувати їх у професійній діяльності.

Водночас освітній процес часто орієнтується переважно на засвоєння теоретичного матеріалу, тоді як формуванню навичок розв'язання реальних виробничих проблем приділяється недостатня увага. Особливо актуальною ця проблема є під час вивчення дисциплін «Безпека праці в аграрному виробництві», «Машини та машиновикористання на переробних підприємствах» і «Машини та машиновикористання у тваринництві», зміст яких безпосередньо пов'язаний із прийняттям професійних рішень у виробничих умовах.

У зв'язку із цим актуальним є впровадження практико-орієнтованих методів навчання, зокрема ситуаційних завдань, що забезпечують наближення освітнього процесу до реальних умов професійної діяльності, сприяють формуванню професійних компетентностей і підвищують готовність майбутніх фахівців до розв'язання виробничих та технологічних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема використання ситуаційних завдань як засобу формування професійних компетентностей здобувачів освіти є актуальною для сучасної педагогічної науки. Ситуаційні завдання розглядаються як ефективний інструмент практико-орієнтованого навчання, що сприяє розвитку аналітичного мислення, самостійності та здатності приймати обґрунтовані рішення.

Теоретичні та методичні аспекти використання ситуаційних завдань висвітлено в працях Т. Коростіянець та К. Нєдялкової [1], які визначають ситуаційну задачу як завдання, спрямоване на досягнення пізнавально значущого та професійно орієнтованого результату. М. Лукащук, Л. Марушко, О. Янчук та Е. Кадикало [2] розглядають ситуаційно-методичні задачі як засіб моделювання реальних професійних ситуацій і розвитку здатності до прийняття рішень.

Значний внесок у теоретичне обґрунтування ситуаційного навчання зробила Г. Товканець [3], яка розглядає ситуаційний аналіз як технологію підготовки та реалізації професійних рішень.

Класифікація ситуаційних завдань за пізнавальним значенням і способом ознайомлення із завданням, запропонована І. Осадченко [5], дає можливість добирати їх відповідно до цілей і змісту навчання. Практичні аспекти використання ситуаційних завдань у підготовці фахівців аграрної галузі висвітлено в дослідженнях З. Туряниці та О. Корчова [4], які обґрунтовують доцільність їх застосування в структурі кейсів під час практико-орієнтованого навчання майбутніх трактористів-машиністів сільськогосподарського виробництва.

Отже, у наукових джерелах накопичено значний досвід використання ситуаційних завдань у професійній підготовці фахівців. Водночас питання їх застосування під час викладання дисциплін «Безпека праці в аграрному виробництві», «Машини та машиновикористання на переробних підприємствах» і «Машини та машиновикористання у тваринництві» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності А5 (015.37) Професійна освіта потребує подальшого науково-методичного обґрунтування.

Мета наукової розвідки – теоретично обґрунтувати та проаналізувати особливості використання ситуаційних завдань на практичних заняттях з дисциплін «Безпека праці в аграрному виробництві», «Машини та машиновикористання на переробних підприємствах» та «Машини та машиновикористання у тваринництві» у процесі підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності А5 (015.37) Професійна освіта спеціалізації А5 (015.37) Професійна освіта (Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології); узагальнити наукові підходи до трактування сутності ситуаційних завдань та їх ролі в професійній підготовці здобувачів освіти; визначити методичні особливості їх застосування під час вивчення дисциплін агроінженерного спрямування; розкрити можливості використання ситуаційних завдань для формування професійних компетентностей, розвитку аналітичного мислення, здатності до прийняття обґрунтованих технічних рішень і забезпечення безпеки виробничих процесів; експериментально перевірити ефективність використання ситуаційних завдань у процесі професійної підготовки майбутніх педагогів професійного навчання аграрного профілю.

Виклад основного матеріалу. Проблема використання ситуаційних завдань у професійній підготовці майбутніх фахівців є предметом дослідження багатьох науковців. Зокрема, Т. Коростіянець та К. Нєдялкова досліджували використання ситуаційних задач у процесі підготовки майбутніх учителів математики. Уточнюючи сутність цього поняття, автори визначають ситуаційну задачу як завдання, що містить предметну, методичну або практичну ситуацію та спрямоване на досягнення пізнавально значущого і професійно орієнтованого результату [1, с. 111]. Такий підхід дає підстави розглядати ситуаційні завдання не лише як ефективний засіб навчання, а і як інструмент формування та оцінювання рівня сформованості професійних компетентностей здобувачів освіти.

Важливим для нашого дослідження є також запропонований авторами поділ ситуаційних задач на завдання, спрямовані на усвідомлення спектра можливих цілей і обґрунтування доцільності їх вибору, вибір способу досягнення поставленої мети та оволодіння прийомами самооцінювання результатів навчально-професійної діяльності [1, с. 111]. На нашу думку, зазначений підхід може бути адаптований до підготовки майбутніх фахівців аграрного профілю, оскільки передбачає розвиток умінь аналізувати виробничі

ситуації, обирати оптимальні способи їх розв'язання та оцінювати ефективність прийнятих рішень.

Подальший розвиток ідей ситуаційного навчання простежується в працях М. Лукащук, Л. Марушко, О. Янчук та Е. Кадикало. Автори розглядають поняття «ситуаційно-методична задача» як похідне від «ситуаційна задача» та «методична задача» [2, с. 20]. При цьому вони спираються на підходи І. Осадченко та Н. Грицай. Зокрема, І. Осадченко визначає ситуаційну задачу як пізнавальну мету, яку ставить перед собою майбутній фахівець з урахуванням суперечностей, що виникають у процесі аналізу певної ситуації та потребують прийняття обґрунтованого рішення щодо її розв'язання. Водночас Н. Грицай під ситуаційними задачами розуміє завдання, в яких описано типові випадки, факти та явища, що мали місце в практичній діяльності, а також завдання-описи професійного досвіду та умов, у яких здійснюється відповідна діяльність [2, с. 20].

Узагальнюючи наведені підходи, дослідники визначають ситуаційно-методичну задачу як задачу освітнього процесу, що моделює ситуацію, яка може виникнути в реальній практичній діяльності та потребує компетентного розв'язання із застосуванням відповідних прийомів, методів і засобів [2, с. 20]. На думку авторів, характерними особливостями таких завдань є орієнтація на освітню діяльність, максимальна наближеність до умов майбутньої професійної діяльності, спрямованість на розвиток креативності, аналітичного мислення та інтелектуальних умінь здобувачів освіти. Важливою ознакою ситуаційно-методичних задач є інтеграція знань із різних предметних галузей, вибіркове використання інформації та застосування міждисциплінарного підходу до розв'язання професійних проблем. Це сприяє формуванню стійкої навчальної мотивації, розвитку самостійності мислення та здатності до прийняття виважених професійних рішень [2, с. 20].

Зазначені положення мають особливе значення для нашого дослідження, оскільки підготовка здобувачів освіти спеціальності А5 (015.37) Професійна освіта передбачає необхідність розв'язання складних виробничих, технологічних та безпекових завдань, що вимагають інтеграції знань з різних галузей та прийняття обґрунтованих професійних рішень.

Теоретичне підґрунтя використання ситуаційних завдань доповнюють дослідження Г. Товканець, яка розглядає ситуаційний аналіз як комплексну технологію підготовки, ухвалення та реалізації рішень, в основі якої лежить аналіз конкретної ситуації [3, с. 176]. На думку дослідниці, ситуаційний аналіз є ефективним інструментом застосування теоретичних знань для розв'язання практичних завдань професійної діяльності.

Авторка зазначає, що метод ситуаційного навчання доцільно використовувати під час вивчення дисциплін, зміст яких передбачає наявність кількох можливих підходів до розв'язання проблеми та потребує від здобувачів освіти вміння аналізувати альтернативи й обґрунтовувати власні рішення. При цьому

акцент в освітньому процесі переноситься із засвоєння готових знань на їх самостійне конструювання в процесі взаємодії викладача та здобувачів освіти. Важливою особливістю ситуаційного навчання є його практична спрямованість, оскільки результатом його застосування виступають не лише набуті знання, а й сформовані професійні вміння, навички та компетентності. Реалізація методу передбачає розроблення моделі реальної ситуації, що відображає комплекс професійних завдань і проблем, з якими майбутні фахівці можуть зіткнутися у своїй діяльності [3, с. 176].

Особливо цінним для нашого дослідження є висновок Г. Товканець про те, що переваги ситуаційного аналізу полягають не лише у формуванні професійних знань і практичних навичок, а й у розвитку критичного мислення, професійної відповідальності та здатності до самостійного прийняття рішень [3, с. 176]. Саме ці якості є необхідними для майбутніх педагогів професійного навчання аграрного профілю.

Особливий інтерес для нашого дослідження становлять праці, присвячені використанню ситуаційних завдань у професійній підготовці фахівців аграрної галузі. Зокрема, З. Туряниця та О. Корчов досліджували застосування ситуаційних завдань у структурі кейсів під час практико-орієнтованого навчання майбутніх кваліфікованих робітників за професією 8331 Тракторист-машиніст сільськогосподарського виробництва. Науковці обґрунтовують доцільність використання таких завдань як складової кейс-технології з метою формування в здобувачів освіти здатності до професійного самовдосконалення, розвитку самостійності мислення та готовності до розв’язання виробничих проблем [4, с. 1277].

Автори наголошують, що включення ситуаційних завдань до структури кейсу сприяє моделюванню реальних виробничих ситуацій, активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти та інтеграції теоретичних знань із практичним досвідом. Такий підхід забезпечує формування професійних компетентностей, необхідних для ефективного виконання виробничих завдань і прийняття обґрунтованих рішень у професійній діяльності.

Результати дослідження З. Туряниці та О. Корчова мають важливе значення для нашої роботи, оскільки підтверджують ефективність використання ситуаційних завдань у підготовці фахівців аграрного профілю. На відміну від досліджень, що стосуються підготовки кваліфікованих робітників, наше дослідження спрямоване на обґрунтування доцільності використання ситуаційних завдань у процесі підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності А5 (015.37) Професійна освіта під час вивчення дисциплін «Безпека праці в аграрному виробництві», «Машини та машиновикористання на переробних підприємствах» та «Машини та машиновикористання у тваринництві».

У науковій літературі також представлено різні підходи до класифікації ситуаційних завдань. Зокрема, за пізнавальним значенням для здобувачів освіти

виокремлюють завдання, спрямовані на здобуття нових знань, закріплення та поглиблення навчального матеріалу, формування практичних умінь і навичок, а також завдання творчого рівня, що передбачають самостійний пошук способів розв'язання професійних проблем. За способом ознайомлення із завданням розрізняють завдання попереднього ознайомлення та завдання новизни. У першому випадку здобувачі освіти отримують завдання заздалегідь, а в другому – безпосередньо під час заняття, що вимагає оперативного аналізу ситуації, актуалізації наявних знань та прийняття рішень в умовах обмеженого часу [5, с. 30].

Отже, аналіз наукових джерел свідчить, що ситуаційні завдання є ефективним інструментом професійної підготовки, що забезпечує поєднання теоретичних знань із практичним досвідом, сприяє розвитку професійного мислення та формуванню компетентностей, необхідних для майбутньої професійної діяльності.

Розглянемо використання ситуаційних завдань у контексті підготовки здобувачів освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю А5 (015.37) Професійна освіта спеціалізації А5.37 (015.37) Професійна освіта (Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології) освітньо-професійної програми «Професійна освіта (Технологія виробництва і переробки продуктів сільського господарства)».

Дисципліна «Безпека праці в аграрному виробництві» належить до обов'язкових компонентів професійної підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності, які навчаються за ОПП «Професійна освіта (Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології)». Освітній компонент вивчається в другому семестрі та охоплює два змістові модулі: «Заходи щодо зниження аварійності та запобігання травматизму в аграрному виробництві» та «Проблеми забезпечення безпеки праці в аграрному виробництві».

З метою формування професійних компетентностей на практичних заняттях систематично використовувалися ситуаційні завдання, зміст яких моделював типові виробничі ситуації, пов'язані з охороною праці та безпекою виробничих процесів в аграрному секторі. Під час вивчення тем першого змістового модуля студентам пропонувалися завдання щодо розслідування нещасних випадків, оцінювання впливу виробничих факторів на здоров'я працівників, визначення ризиків під час експлуатації сільськогосподарської техніки, застосування засобів індивідуального захисту, забезпечення безпеки під час роботи з пестицидами та мінеральними добривами, виконання робіт у захищеному ґрунті та у тваринництві. Так, під час опрацювання теми «Запобігання травматизму під час обробітку ґрунту, сівби, садіння, догляду за посівами та під час збирання сільськогосподарських культур» здобувачам освіти пропонувалося ситуаційне завдання, що моделювало реальну виробничу ситуацію: «Під час збирання врожаю працівник перебуває в небезпечній зоні

поблизу обертових частин комбайна». Виконання завдання передбачало ідентифікацію небезпечних виробничих факторів, оцінювання можливих наслідків порушення вимог охорони праці та розроблення заходів щодо забезпечення безпечних умов виконання робіт.

У межах другого змістового модуля ситуаційні завдання були спрямовані на аналіз небезпечних виробничих ситуацій під час вантажно-розвантажувальних робіт, експлуатації електроустановок, обладнання під тиском та забезпечення пожежної безпеки на аграрних підприємствах. Виконання таких завдань передбачало виявлення небезпечних і шкідливих виробничих факторів, оцінювання можливих наслідків порушення вимог охорони праці та обґрунтування профілактичних заходів щодо запобігання виробничому травматизму. Так, під час вивчення теми «Безпека праці на об'єктах підвищеної небезпеки в АПК. Здійснення оцінки рівня безпеки при експлуатації систем та обладнання, що працюють під тиском» студентам було запропоновано ситуаційне завдання: «Працівник експлуатує котел із несправним манометром». Завдання передбачало виявлення небезпечних факторів, прогнозування можливих наслідків порушення вимог безпеки та розроблення профілактичних заходів щодо безпечної експлуатації обладнання, що працює під тиском.

Запропоновані ситуаційні завдання сприяли розвитку аналітичного мислення, формуванню навичок оцінювання виробничих ризиків і прийняття обґрунтованих рішень щодо забезпечення безпечних умов праці в аграрному виробництві.

Дисципліна «Машини та машиновикористання на переробних підприємствах» вивчається здобувачами першого (бакалаврського) рівня вищої освіти в шостому семестрі та належить до обов'язкових компонентів професійної підготовки. Використання ситуаційних завдань під час практичних занять було спрямоване на формування в студентів умінь аналізувати виробничі процеси, обирати технологічне обладнання та приймати обґрунтовані інженерні рішення.

Зміст ситуаційних завдань охоплював питання вибору машин та обладнання відповідно до фізико-механічних властивостей сировини й готової продукції, визначення раціональної організації виробничих процесів, оцінювання показників надійності технічних засобів, аналізу причин порушення технологічних режимів та зниження якості продукції. Значна увага приділялася завданням, пов'язаним із діагностуванням несправностей обладнання, визначенням причин відхилень у роботі машин та розробленням заходів щодо підвищення ефективності їх експлуатації.

Під час вивчення теми «Основні характеристики технологічних середовищ та сировини харчових виробництв» здобувачам освіти пропонувалося ситуаційне завдання: «Для перекачування томатної пасти необхідно вибрати насос». Виконання завдання передбачало визначення типу технологічного середовища за його фізико-механічними властивостями, аналіз особливостей транспортування в'язких харчових продуктів та обґрунтування вибору

насосного обладнання. Зокрема, студенти мали встановити, до якого типу рідин належить томатна паста, та визначити найбільш доцільний тип насоса для її транспортування з урахуванням вимог технологічного процесу.

Виконання ситуаційних завдань сприяло формуванню здатності застосовувати теоретичні знання для розв'язання виробничих проблем, здійснювати технічний аналіз технологічних процесів та приймати рішення в умовах, максимально наближених до реальної діяльності підприємств з переробки сільськогосподарської продукції.

Освітній компонент «Машини та машиновикористання у тваринництві» вивчається здобувачами освіти у восьмому семестрі, є вибірковою дисципліною і належить до циклу професійної підготовки. Практичні заняття передбачали використання ситуаційних завдань, спрямованих на формування професійних компетентностей щодо проєктування, експлуатації та технічного забезпечення тваринницьких підприємств.

Ситуаційні завдання охоплювали питання вибору систем утримання тварин, добору технологічного обладнання для забезпечення оптимальних параметрів мікроклімату, організації водопостачання, приготування та роздавання кормів, видалення та утилізації гною, механізації процесів доїння, первинної обробки молока та автоматизації виробничих процесів. Окрему групу становили завдання, пов'язані з діагностуванням причин зниження продуктивності технологічного обладнання та розробленням заходів щодо підвищення ефективності його використання. Наприклад, під час вивчення теми «Машини для роздавання кормів» здобувачам освіти пропонувалося ситуаційне завдання, що моделювало реальну виробничу ситуацію: «Господарство планує перейти на автоматизовану систему годівлі тварин». Виконання завдання передбачало аналіз виробничих умов господарства, вибір найбільш доцільного типу кормороздавального обладнання, оцінювання переваг автоматизації процесу годівлі та обґрунтування її економічної ефективності. У процесі розв'язання завдання студенти мали врахувати технологічні особливості утримання тварин, обсяги виробництва, потребу в трудових ресурсах та можливості підвищення продуктивності праці.

Застосування ситуаційних завдань дозволило моделювати реальні виробничі ситуації, що виникають у діяльності сучасних тваринницьких підприємств, сприяло розвитку професійного мислення, навичок аналізу технологічних процесів, прийняття обґрунтованих технічних рішень та формуванню готовності до майбутньої професійної діяльності.

Експериментальна перевірка ефективності використання ситуаційних завдань здійснювалася серед 49 здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, які навчалися за ОПП «Професійна освіта (Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології)». До дослідження було залучено 17 студентів першого курсу, які вивчали дисципліну «Безпека праці в аграрному виробництві», 16 студентів другого курсу під час

вивчення дисципліни «Машини та машиновикористання на переробних підприємствах» та 16 студентів третього курсу під час вивчення дисципліни «Машини та машиновикористання у тваринництві».

На початку вивчення дисциплін «Безпека праці в аграрному виробництві», «Машини та машиновикористання на переробних підприємствах» та «Машини та машиновикористання у тваринництві» було проведено вхідне оцінювання рівня сформованості професійних компетентностей, пов'язаних з аналізом виробничих ситуацій, виявленням ризиків, прийняттям технічних рішень та обґрунтуванням заходів безпеки. Упродовж вивчення зазначених дисциплін на практичних заняттях систематично використовувалися ситуаційні завдання, зміст яких був максимально наближений до реальних умов аграрного виробництва, переробних підприємств і тваринницьких комплексів. Наприкінці вивчення дисциплін було проведено підсумкове оцінювання за аналогічними критеріями.

Оцінювання сформованості професійних компетентностей здійснювалося за чотирма критеріями: аналітичним, практико-діяльнісним, аргументаційним та безпековим.

Аналітичний критерій характеризував здатність здобувача освіти аналізувати виробничу ситуацію, виявляти причиново-наслідкові зв'язки, визначати небезпечні фактори, виробничі ризики та технологічні проблеми.

Практико-діяльнісний критерій передбачав уміння приймати обґрунтовані рішення щодо усунення виявлених недоліків, вибору технологічних операцій, машин, обладнання та організаційних заходів відповідно до умов конкретної виробничої ситуації.

Аргументаційний критерій оцінював здатність логічно обґрунтовувати запропоновані рішення, використовувати професійну термінологію, нормативні документи, технічні характеристики обладнання та теоретичні положення навчальних дисциплін.

Безпековий критерій визначав рівень сформованості компетентностей у сфері охорони праці та виробничої безпеки, зокрема здатність ідентифікувати небезпечні та шкідливі виробничі фактори, оцінювати можливі наслідки порушення вимог безпеки та пропонувати ефективні профілактичні заходи.

За кожним критерієм здобувачі освіти могли отримати від 0 до 3 балів: 0 балів – критерій не проявляється; 1 бал – низький рівень; 2 бали – достатній рівень; 3 бали – високий рівень. Максимальна сумарна оцінка становила 12 балів.

На основі отриманих результатів визначалися рівні сформованості професійних компетентностей: високий (10–12 балів), достатній (7–9 балів), середній (4–6 балів) та низький (0–3 бали).

Оцінювання проводилося під час виконання ситуаційних завдань з дисциплін «Безпека праці в аграрному виробництві», «Машини та машиновикористання на переробних підприємствах» і «Машини та машиновикористання у тваринництві».

Результати дослідження показали позитивну динаміку сформованості професійних компетентностей здобувачів освіти. Зокрема, зросла кількість студентів, які продемонстрували високий та достатній рівні здатності аналізувати виробничі ситуації, виявляти небезпечні фактори, приймати обґрунтовані технічні рішення та визначати заходи щодо запобігання аварійним ситуаціям і виробничому травматизму. Результати анкетування також засвідчили позитивне ставлення здобувачів освіти до використання ситуаційних завдань. Більшість респондентів відзначила, що такий підхід сприяв кращому розумінню навчального матеріалу, підвищенню інтересу до дисциплін та усвідомленню їх практичної значущості для майбутньої професійної діяльності.

Отримані результати (табл. 1) підтверджують доцільність використання ситуаційних завдань як ефективного засобу формування професійних компетентностей здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності А5 (015.37) Професійна освіта спеціалізації А5 (015.37) Професійна освіта (Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології).

Таблиця 1

Динаміка рівнів сформованості професійних компетентностей здобувачів освіти до та після впровадження ситуаційних завдань на практичних заняттях

Рівень сформованості компетентностей	До впровадження		Після впровадження	
	к-ть	%	к-ть	%
Високий	6	12	16	33
Достатній	14	29	22	45
Середній	21	43	9	18
Низький	8	16	2	4

Аналіз результатів дослідження свідчить про позитивний вплив використання ситуаційних завдань на рівень сформованості професійних компетентностей здобувачів освіти. Зокрема, кількість студентів із високим рівнем сформованості компетентностей зросла з 6 до 16 осіб, а з достатнім рівнем – з 14 до 22 осіб. Водночас спостерігається зменшення кількості студентів із середнім рівнем з 21 до 9 осіб та низьким рівнем – з 8 до 2 осіб.

Отримані результати підтверджують ефективність використання ситуаційних завдань на практичних заняттях для формування професійних компетентностей здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності, які навчаються за ОПП «Професійна освіта (Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології)».

Висновки. Отже, використання ситуаційних завдань на практичних заняттях є ефективним засобом формування професійних компетентностей у здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, які навчаються за ОПП «Професійна освіта (Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарсь-

кої продукції та харчові технології)». Аналіз наукових джерел і результати педагогічного дослідження, проведеного за участю 49 здобувачів освіти, підтвердили, що ситуаційні завдання сприяють поєднанню теоретичної та практичної підготовки, розвитку аналітичного мислення, здатності приймати обґрунтовані професійні рішення, виявляти виробничі ризики та визначати заходи безпеки. Їх використання під час викладання дисциплін «Безпека праці в аграрному виробництві», «Машини та машиновикористання на переробних підприємствах» і «Машини та машиновикористання у тваринництві» забезпечує наближення освітнього процесу до реальних умов майбутньої професійної діяльності та підвищує рівень готовності здобувачів освіти до виконання професійних функцій.

Література

1. Коростіянець Т. П., Неєдялкова К. В. Розв'язок ситуаційних задач як засіб вдосконалення методичної підготовки майбутніх учителів математики. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2020. Випуск 75. С. 111–115. URL: https://surl.li/dktubr

2. Лукашук М. М., Марушко Л. П., Янчук О.М., Кадикало Е. М. Розв'язування ситуаційно-методичних задач як один із підходів до вдосконалення методичної підготовки майбутніх учителів хімії. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2021. № 79, Т. 2. С. 18–22. URL: https://surl.li/prfmhi

3. Товканець Г. В. Застосування методу ситуаційного аналізу у початковій школі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2025. 2 (51). С. 175–179. URL: https://visnyk-ped.uzhnu.edu.ua/article/view/267717.

4. Туряниця З. В., Корчов О. Г. Використання кейс-методу в процесі практико-орієнтованого навчання майбутніх кваліфікованих робітників аграрної галузі з метою формування в них здатності до професійного самовдосконалення. *Наука і техніка сьогодні*. 2026. № 2 (56). С. 1269–1282. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2026-2(56)

5. Осадченко І. І. Ситуаційні завдання, кейси, збірки педагогічних ситуацій: початкова школа : навч.-метод. посіб., 3-є вид., доповн., виправл. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2016. 184 с. URL: https://surl.li/bnjkpx

References

1. Korostiianets, T. P., Niedialkova, K. V. (2020). Rozviazok sytuatsiinykh zadach yak zasib vdoskonalennia metodychnoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv matematyky [Solving situational tasks as a means of improving the methodological training of future mathematics teachers]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*, 75, 111–115. Retrieved from https://surl.li/dktubr

2. Lukashuk, M. M., Marushko, L. P., Yanchuk, O. M., Kadykalo, E. M. (2021). Rozviazuvannia sytuatsiino-metodychnykh zadach yak odyn iz pidkhodiv do vdoskonalennia metodychnoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv khimii [Solving situational-methodological tasks as an approach to improving the methodological training of future chemistry teachers]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*, 79(2), 18–22. Retrieved from https://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2021/79/part_2/3.pdf

3. Tovkanets, H. V. (2022). Zastosuvannia metodu sytuatsiinoho analizu u pochatkovii shkoli [Application of the situational analysis method in primary school]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia: Pedahohika. Sotsialna robota*, 2(51), 175–179. Retrieved from https://surli.cc/rzikkz

4. Turianytsia, Z. V., Korchov, O. H. (2026). Vykorystannia keis-metodu v protsesi praktyko-oriientovanoho navchannia maibutnikh kvalifikovanykh robitnykiv ahrarnoi haluzi z metoiu

formuvannia v nykh zdatnosti do profesiinoho samovdoskonalennia [The use of the case method in practice-oriented training of future skilled agricultural workers aimed at developing their ability for professional self-improvement]. *Nauka i tekhnika sohodni*, 2(56), 1269–1282. https://doi.org/10.52058/2786-6025-2026-2(56)

5. Osadchenko, I. I. (2016). *Sytuatsiini zavdannia, keisy, zbirky pedahohichnykh sytuatsii: pochatkova shkola* [Situational tasks, cases, and collections of pedagogical situations: Primary school] (3rd ed.). Uman: FOP Zhovtyi O. O. Retrieved from https://dspace.udpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/13dcb09d-e09f-4421-ab0b-997d70de35e9/content

Дата першого надходження статті до видання: 13.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.05.2026

УДК 378.147 / 378.013

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1547-1556

Тушко Клавдія Юріївна доктор педагогічних наук, професор, доцент кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України, м. Хмельницький, https//orcid.org/0000-0001-7684-5622.

Гапоненко Наталія Пилипівна викладач відокремленого структурного підрозділу Кам'янець-Подільський фаховий коледж навчально-реабілітаційного закладу вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», м. Кам'янець - Подільський, https//orcid.org/0000-0002-3525-0697.

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ЇХНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Анотація. У статті досліджується взаємозв'язок між організацією професійної підготовки майбутніх фахівців у закладах вищої освіти та рівнем сформованості їхньої професійної компетентності. Встановлено, що підготовка є системним, поетапним процесом, який охоплює теоретичний, практичний і виховний компоненти та підпорядкований чіткій освітньо-кваліфікаційній логіці.

Сучасні умови розвитку суспільства висувають до фахівців різних галузей дедалі вищі вимоги. Недостатньо мати диплом – роботодавці очікують від випускників закладів вищої освіти реальної здатності діяти в умовах нестандартних ситуацій, приймати відповідальні рішення й ефективно взаємодіяти у колективі. Відповідь на це очікування криється у якості підготовки, що забезпечується у стінах навчального закладу.

Питання про те, наскільки навчальний процес відповідає реальним потребам ринку праці, залишається одним із найбільш обговорюваних у педагогічній науці. Тривалий час головним критерієм успіху підготовки вважалося засвоєння визначеного обсягу знань. Сьогодні цей підхід визнано недостатнім: знання самі по собі не гарантують готовності фахівця до роботи. На зміну знаннєвій парадигмі прийшла компетентнісна, де центральним поняттям є здатність людини діяти, а не лише відтворювати вивчене.

Розкрито сутність поняття «професійна компетентність» як інтегральної характеристики особистості, що включає когнітивну, функціональну, особистісну та соціальну складові і виявляється у здатності фахівця ефективно діяти в умовах реальної професійної діяльності, а не лише відтворювати засвоєний матеріал. Обґрунтовано, що вплив підготовки на компетентність реалізується через три основні механізми: зміст освіти, методи та форми

навчання і організацію практичної діяльності студентів. Доведено, що пасивне засвоєння знань формує лише когнітивну складову компетентності, тоді як активні методи навчання – проблемні завдання, моделювання ситуацій, проектна робота – забезпечують розвиток усіх її складових одночасно. Визначено чотири педагогічні умови ефективного формування компетентності: відповідність змісту підготовки вимогам галузі, активна позиція студента у навчальному процесі, реальна практична залученість і систематичний зворотний зв'язок. Зроблено висновок, що підготовка є фактором формування компетентності не автоматично, а лише за умови свідомої педагогічної організації навчального процесу.

Ключові слова: професійна підготовка, професійна компетентність, компетентнісний підхід, практична діяльність, педагогічні умови, заклад вищої освіти, майбутні фахівці.

Tushko Klavdiya Yuriivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Associate Professor of the Department of Psychology, Pedagogy and Socio-Economic Disciplines, National Academy of the State Border Service of Ukraine, Khmelnytskyi, https//orcid.org/0000-0001-7684-5622.

Gaponenko Natalia Pylypivna lecturer of the separate structural subdivision Kamyanets-Podilsky Professional College of the educational and rehabilitation institution of higher education «Kamyanets-Podilsky State Institute». Kamyanets-Podilsky, https//orcid.org/0000-0002-3525-0697.

PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS AS A FACTOR IN THE FORMATION OF THEIR PROFESSIONAL COMPETENCE

Abstract. The article examines the interrelationship between the organization of professional training of future specialists in higher education institutions and the level of formation of their professional competence. It has been established that training is a systemic, phased process that encompasses theoretical, practical, and educational components and follows a clear educational and qualification logic.

Modern societal development imposes increasingly higher demands on specialists in various fields. Having a diploma is no longer sufficient – employers expect graduates of higher education institutions to demonstrate the genuine ability to act in non-standard situations, make responsible decisions, and interact effectively within a team. The response to these expectations lies in the quality of training provided within educational institutions.

The question of the extent to which the educational process meets the real needs of the labor market remains one of the most discussed issues in pedagogical science. For a long time, the assimilation of a certain body of knowledge was considered the main criterion for successful training. Today, this approach is recognized as

insufficient: knowledge alone does not guarantee a specialist's readiness for professional practice. The knowledge-based paradigm has been replaced by the competence-based paradigm, in which the central concept is a person's ability to act, rather than merely reproducing learned material.

The essence of the concept of "professional competence" is revealed as an integral characteristic of the individual that includes cognitive, functional, personal, and social components. It manifests itself in the specialist's ability to act effectively in real professional situations, rather than simply reproducing mastered material. It is substantiated that the impact of training on competence is realized through three main mechanisms: the content of education, teaching methods and forms, and the organization of students' practical activities.

It has been proven that passive knowledge acquisition forms only the cognitive component of competence, whereas active teaching methods – such as problem-based tasks, situation modeling, and project work – ensure the simultaneous development of all its components.

Four key pedagogical conditions for the effective formation of professional competence have been identified: alignment of training content with industry requirements, the student's active position in the learning process, real practical engagement, and systematic feedback. It is concluded that professional training serves as a factor in the formation of competence not automatically, but only under the condition of deliberate pedagogical organization of the educational process.

Keywords: professional training, professional competence, competence-based approach, practical activity, pedagogical conditions, higher education institution, future specialists.

Постановка проблеми. Сучасні умови розвитку суспільства висувають до фахівців різних галузей дедалі вищі вимоги. Недостатньо мати диплом – роботодавці очікують від випускників закладів вищої освіти реальної здатності діяти в умовах нестандартних ситуацій, приймати відповідальні рішення й ефективно взаємодіяти у колективі. Відповідь на це очікування криється у якості підготовки, що забезпечується у стінах навчального закладу.

Питання про те, наскільки навчальний процес відповідає реальним потребам ринку праці, залишається одним із найбільш обговорюваних у педагогічній науці. Тривалий час головним критерієм успіху підготовки вважалося засвоєння визначеного обсягу знань. Сьогодні цей підхід визнано недостатнім: знання самі по собі не гарантують готовності фахівця до роботи. На зміну знаннєвій парадигмі прийшла компетентнісна, де центральним поняттям є здатність людини діяти, а не лише відтворювати вивчене.

Це переосмислення спричинило суттєві зміни у підходах до організації навчального процесу. Постало питання: якими мають бути зміст, методи і форми підготовки, щоб вони справді формували компетентного фахівця? Як співвідносяться між собою теоретичне навчання і практична діяльність? Які

умови навчального середовища сприяють розвитку не лише знань, а й умінь, мотивації та особистісних якостей майбутнього фахівця?

Відповіді на ці питання є актуальними для педагогічної теорії і важливими для практики організації освітнього процесу. Розгляд взаємозв'язку між якістю підготовки та рівнем сформованої компетентності дозволяє виявити механізми, які в одних умовах забезпечують очікуваний результат, а в інших – ні..

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу дослідження становлять праці українських та зарубіжних учених, які розробляли питання компетентнісного підходу в освіті, структури та змісту професійної підготовки, а також умов формування готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності.

Питання сутності та структури компетентності ґрунтовно розроблялися у працях В. Кременя, який розглядав компетентнісний підхід як відповідь системи освіти на потреби постіндустріального суспільства. Дослідник наголошував, що компетентність є не сумою знань, а якістю особистості, здатної ці знання застосовувати.

Структурні компоненти професійної компетентності досліджувала О. Пометун [11], яка довела, що компетентність охоплює не лише когнітивний, а й діяльнісний та ціннісний виміри. Ці ідеї отримали розвиток у роботах А. Хуторського, де компетентність пов'язується з досвідом реальної діяльності у певній сфері. У контексті вищої педагогічної освіти питання компетентності майбутніх фахівців детально розглядав С. Гончаренко, підкреслюючи роль педагогічної практики у переході від знань до умінь.

Механізми впливу навчального процесу на формування компетентності досліджували зарубіжні вчені – зокрема, Дж. Равен [13], який у своїй відомій праці обґрунтував мотиваційний компонент компетентності як визначальний. Його концепція дістала широке визнання і вплинула на розуміння зв'язку між внутрішньою мотивацією фахівця і якістю виконання роботи. Р. Бояціс [2] вивчав компетентність управлінців і показав, що формальна освіта сама по собі не є достатньою умовою ефективної діяльності – вирішальну роль відіграє практичний досвід.

Питання педагогічних умов організації практичної підготовки розробляли О. Дубасенюк і Т. Семенюк [5], які дослідили залежність між якістю виробничих практик і рівнем готовності випускників до самостійної фахової роботи. Зв'язок між активними методами навчання і формуванням компетентності вивчали В. Євдокімов та В. Лозова [6], доводячи, що проблемне навчання і моделювання ситуацій дають значно вищий результат порівняно з традиційними методами викладання.

Таким чином, аналіз наукових джерел засвідчує, що проблема формування професійної компетентності у процесі підготовки є усталеною темою педагогічних досліджень, проте питання конкретних механізмів і умов цього впливу залишається відкритим для подальшого вивчення..

Мета дослідження – розкрити сутність і структуру професійної підготовки майбутніх фахівців та обґрунтувати її роль як визначального фактора формування їхньої професійної компетентності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Професійна підготовка майбутніх фахівців є організованим процесом, що здійснюється у закладах вищої освіти і спрямований на набуття студентами системи знань, умінь і навичок, необхідних для успішного виконання професійних обов'язків. Цей процес не є стихійним – він підпорядкований чіткій логіці й визначається освітньо-кваліфікаційними вимогами до конкретної спеціальності.

У структурі професійної підготовки виокремлюють кілька взаємопов'язаних компонентів. Першим є теоретичний компонент, що охоплює засвоєння наукових основ майбутньої діяльності, закономірностей відповідної галузі, а також правових та організаційних засад роботи фахівця. Цей компонент формує підґрунтя для розуміння практичних дій і прийняття обґрунтованих рішень. Другим є практичний компонент – безпосередня діяльність студентів в умовах навчальних, виробничих або польових практик. Саме тут набуті теоретичні знання перетворюються на реальні вміння й навички, а студент отримує досвід розв'язання конкретних фахових задач. Третій компонент – виховний. Він забезпечує формування особистісних якостей, необхідних у професії: відповідальності, дисциплінованості, ініціативності, здатності до самостійних дій в умовах невизначеності [1].

Підготовка не відбувається одразу і миттєво – вона має поетапний характер. На початковому етапі студенти знайомляться із загальними засадами майбутньої діяльності, набувають орієнтовного уявлення про зміст і умови роботи фахівця. На наступному етапі провідну роль відіграє теоретичне навчання: студенти опановують дисципліни, що утворюють фахову основу. Подальший практико-орієнтований етап передбачає включення у реальну або наближену до реальної діяльність. Завершальний етап – інтеграційний: на ньому знання і вміння поєднуються у цілісну готовність виконувати роботу без зовнішнього керівництва [12].

Важливо, що професійна підготовка є не лише педагогічним, а й соціальним явищем: вона відповідає на запит суспільства і ринку праці, формує фахівця, здатного працювати в реальних умовах, а не лише відтворювати навчальні зразки.

Поняття «професійна компетентність» у сучасній педагогічній науці не є тотожним ні «знанням», ні «кваліфікації». Це інтегральна характеристика особистості, яка відображає реальну готовність і здатність фахівця виконувати функціональні обов'язки в конкретних умовах праці. Компетентний фахівець не просто знає – він діє ефективно, орієнтується в нестандартних ситуаціях, приймає рішення й несе за них відповідальність [3].

Структура професійної компетентності охоплює кілька рівнозначних складових. Когнітивна складова включає систему знань – як загально наукових, так і суто фахових – та розуміння закономірностей і логіки діяльності у

відповідній галузі. Функціональна складова – це сукупність умінь і навичок: алгоритми виконання типових завдань, способи розв'язання нестандартних проблем, технічна грамотність у роботі з інструментами й засобами праці. Особистісна складова охоплює мотиваційний аспект: прагнення до якісного виконання роботи, усвідомлення її суспільної ваги, здатність до критичного осмислення власних дій і результатів. Соціальна складова виявляється у здатності взаємодіяти з колегами, вести конструктивний діалог, розподіляти обов'язки у команді та враховувати інтереси різних учасників спільної діяльності [3].

Рівень сформованості компетентності є динамічним і залежить від накопиченого досвіду. Початковий рівень характеризується обмеженим набором умінь і залежністю від зразка – студент може виконати дію, але лише за готовим алгоритмом у знайомих умовах. Середній рівень передбачає самостійність у вирішенні стандартних задач і певний ступінь гнучкості. Високий рівень – це здатність творчо підходити до роботи, прогнозувати можливі результати, адаптуватися до нових умов і брати відповідальність за складні рішення [4].

Слід також підкреслити, що компетентність не є статичною. Фахівець, який досяг певного рівня, не може зупинятися: зміна умов праці, оновлення засобів і технологій потребують постійного вдосконалення. Саме тому формування компетентності – це не завдання одного навчального курсу, а завдання всього процесу підготовки й наступної професійної діяльності.

Зв'язок між професійною підготовкою і формуванням компетентності є прямим і закономірним. Саме у процесі підготовки закладаються всі ті характеристики особистості, які у підсумку й утворюють компетентного фахівця. Водночас цей зв'язок не є механічним: недостатньо лише «пройти» певний обсяг навчальних дисциплін – важливо, яким чином організований навчальний процес і наскільки активну позицію займає сам студент.

Вплив підготовки на формування компетентності реалізується через кілька механізмів. Перший – зміст освіти. Він має бути максимально наближений до реальних вимог галузі: охоплювати не лише класичні теоретичні концепції, а й актуальні практичні завдання. Застарілий зміст формує застарілу компетентність, яка вже на початку трудової діяльності виявляється недостатньою. Другий механізм – методи та форми навчання. Пасивне засвоєння матеріалу через лекцію формує лише когнітивну складову компетентності і не торкається функціональної та особистісної. Натомість проблемне навчання, ділові ігри, розбір реальних випадків, виконання проектів і моделювання практичних ситуацій задіюють одночасно кілька складових. Третій механізм – практична підготовка. Саме на практиці студент вперше зустрічається з реальними умовами майбутньої роботи, де не існує «правильних відповідей» у підручнику, а помилка має реальні наслідки.

Варто зупинитися на тому, як підготовка впливає на кожну складову компетентності окремо. На когнітивному рівні навчальний процес забезпечує передачу і засвоєння знань, але лише за умови, що студент не відтворює їх

механічно, а розуміє логіку і може застосувати у нестандартному контексті. На функціональному рівні ключову роль відіграє повторення й тренування у різноманітних умовах: уміння закріплюється тоді, коли виконується не за готовим планом, а у змінних обставинах. На особистісному рівні підготовка формує ставлення до праці, що визначається не дисципліною контролем, а внутрішнім усвідомленням значущості своєї роботи та власної відповідальності за результат.

Ефективність підготовки як фактора формування компетентності залежить також від узгодженості між різними складовими навчального процесу. Якщо теоретичне навчання суперечить тому, що студент бачить на практиці, або якщо практика не пов'язана із жодним теоретичним курсом, обидва ці блоки дають менший ефект, ніж могли б. Інтеграція теорії і практики – одна з ключових умов повноцінного формування компетентності.

Не кожна організація навчального процесу однаково впливає на формування компетентності. Дослідження педагогічної практики дозволяють виокремити кілька умов, без яких досягти якісного результату складно або неможливо.

Перша умова – відповідність змісту підготовки сучасним вимогам галузі. Навчальні програми повинні регулярно оновлюватися з урахуванням змін у методах, технологіях і засобах праці, а також вимог до фахівців з боку роботодавців. Якщо це оновлення відбувається рідко або формально, між тим, чого навчають, і тим, що насправді потрібно на робочому місці, виникає розрив.

Друга умова – активна позиція студента у навчальному процесі. Компетентність не можна «вкласти» ззовні – вона формується лише через власну діяльність. Студент, який пасивно відвідує заняття і відтворює матеріал лише під час контролю, не формує ні функціональних умінь, ні особистісних якостей фахівця. Відтак завдання педагога – не просто передати знання, а створити умови, в яких студент сам шукає розв'язання, помиляється, аналізує помилки й рухається вперед.

Третя умова – реальна, а не імітаційна практична підготовка. Практики і стажування є цінними лише тоді, коли студент справді включений у виробничий процес, а не спостерігає за ним збоку. Робота під наставництвом досвідченого фахівця, участь у прийнятті рішень і виконанні реальних завдань формує компетентність значно ефективніше, ніж будь-яка навчальна симуляція.

Четверта умова – зворотний зв'язок. Студент повинен отримувати своєчасну і змістовну інформацію про результати своєї діяльності: що виконано правильно, де допущено помилку і як її виправити. Оцінка сама по собі таку функцію не виконує – потрібен аналіз конкретних дій і конкретних результатів. Без цього студент не може скоригувати свою поведінку і не бачить напрямку подальшого розвитку.

Таким чином, формування професійної компетентності у процесі підготовки є можливим лише за умови, що організація навчання відповідає

реальним вимогам галузі, спонукає до активної самостійної роботи, забезпечує справжню практичну залученість і систематичний зворотний зв'язок. Підготовка, позбавлена хоча б однієї з цих умов, дає неповний результат – фахівця, готового лише до частини того, з чим він зіткнеться у реальній роботі.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений у статті розгляд дозволяє зробити кілька узагальнень щодо взаємозв'язку між професійною підготовкою і формуванням компетентності майбутніх фахівців.

По-перше, підготовка у закладі вищої освіти є основним організованим чинником, який цілеспрямовано формує компетентність майбутнього фахівця. Жодне інше середовище не забезпечує такого системного і послідовного впливу одночасно на знання, вміння і особистісні якості людини.

По-друге, компетентність не виникає внаслідок простого проходження навчальних курсів. Вона формується через активну власну діяльність студента – розв'язання реальних задач, аналіз допущених помилок, участь у практичній роботі та взаємодію в колективі. Тому організація навчального процесу, яка зводить роль студента до пасивного отримувача інформації, не може вважатися ефективною з погляду компетентнісного підходу.

По-третє, вплив підготовки на компетентність є комплексним: він охоплює одночасно когнітивний, функціональний, особистісний і соціальний виміри. Акцент лише на одному з них призводить до нерівномірного розвитку і, зрештою, до неповної готовності фахівця до реальної роботи.

По-четверте, якість цього впливу визначається конкретними умовами організації навчального процесу: відповідністю змісту підготовки вимогам галузі, застосуванням активних методів навчання, забезпеченням справжньої, а не формальної практичної залученості, а також систематичним і змістовним зворотним зв'язком.

Сукупність цих висновків підтверджує: підготовка є фактором формування компетентності не автоматично, а за умови свідомої, педагогічно обґрунтованої організації навчального процесу. Удосконалення цієї організації залишається завданням, що потребує постійної уваги як з боку педагогічної науки, так і з боку практики вищої освіти.

Література:

1. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи*: колективна монографія / під заг. ред. О. В. Овчарук. Київ : К.І.С., 2004. С. 47–52.

2. Бояціс Р. Компетентний менеджер. Модель ефективної роботи / пер. з англ. Київ: ГІПО, 2008. 340 с.

3. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям. Київ ; Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008. 278 с.

4. Дубасенюк О. А. Теорія і практика професійної виховної діяльності педагога: монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2005. 367 с.

5. Дубасенюк О. А., Семенюк Т. В., Антонова О. Є. Професійна підготовка майбутнього вчителя до педагогічної діяльності : монографія. Житомир : Житомир. держ. пед. ун-т, 2003. 193 с.

6. Євдокімов В. І., Лозова В. І., Полякова Г. А. Педагогічний експеримент : навч. посіб. Харків : ОВС, 2001. 148 с.

7. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії : наук.-метод. посіб. Київ : МАУП, 2000. 312 с.

8. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. Київ : Педагогічна думка, 2009. 520 с.

9. Лозова В. І., Троцко Г. В. Теоретичні основи виховання і навчання : навч. посіб. 2-ге вид., випр. і доп. Харків : ОВС, 2002. 400 с.

10. Овчарук О. В. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти. *Стратегія реформування освіти в Україні* : рекомендації з освітньої політики. Київ : К.І.С., 2003. С. 13–41.

11. Пометун О. І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи* : колективна монографія / під заг. ред. О. В. Овчарук. Київ : К.І.С., 2004. С. 16–25.

12. Равен Дж. Компетентність у сучасному суспільстві: виявлення, розвиток і реалізація / пер. з англ. Київ : Когніто-Центр, 2002. 396 с.

13. Хоружа Л. Л. Етична компетентність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика : монографія. Київ : Преса України, 2003. 319 с.

References:

1. Bibik, N.M. (2004). Kompetentisnyi pidkhid: refleksyvnyi analiz zastosuvannia [Competence approach: reflective analysis of application]. In O.V. Ovcharuk (Ed.), Kompetentisnyi pidkhid u suchasnii osviti: svitovyi dosvid ta ukrainski perspektyvy – Competence approach in modern education: world experience and Ukrainian perspectives (pp. 47–52). Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].

2. Boiatsis, R. (2008). Kompetentnyi menedzher. Model efektyvnoi roboty [The competent manager: a model for effective performance]. (Trans. from English). Kyiv: HIPO [in Ukrainian].

3. Honcharenko, S.U. (2008). Pedahohichni doslidzhennia: metodolohichni porady molodym naukovtsiam [Pedagogical research: methodological advice for young scholars]. Kyiv; Vinnytsia: DOV «Vinnytsia» [in Ukrainian].

4. Dubaseniuk, O.A. (2005). Teoriia i praktyka profesiinoi vykhovnoi diialnosti pedahoha [Theory and practice of professional educational activity of a teacher]. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka [in Ukrainian].

5. Dubaseniuk, O.A., Semeniuk, T.V., & Antonova, O.Ye. (2003). Profesiina pidhotovka maibutnoho vchytelia do pedahohichnoi diialnosti [Professional training of the future teacher for pedagogical activity]. Zhytomyr: Zhytomyr. derzh. ped. un-t [in Ukrainian].

6. Yevdokimov, V.I., Lozova, V.I., & Poliakova, H.A. (2001). Pedahohichnyi eksperyment [Pedagogical experiment]. Kharkiv: OVS [in Ukrainian].

7. Ziaziun, I.A. (2000). Pedahohika dobra: idealy i realii [Pedagogy of goodness: ideals and realities]. Kyiv: MAUP [in Ukrainian].

8. Kremen, V.H. (2009). Filosofiia liudynotsentryzmu v stratehiiakh osvitnoho prostoru [Philosophy of human-centrism in the strategies of educational space]. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].

9. Lozova, V.I., & Trotsko, H.V. (2002). Teoretychni osnovy vykhovannia i navchannia [Theoretical foundations of upbringing and teaching] (2nd ed., rev.). Kharkiv: OVS [in Ukrainian].

10. Ovcharuk, O.V. (2003). Kompetentnosti yak kliuch do onovlennia zmistu osvity [Competencies as the key to updating the content of education]. Stratehiia reformuvannia osvity v Ukraini: rekomendatsii z osvitnoi polityky – Strategy for reforming education in Ukraine: recommendations on educational policy (pp. 13–41). Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].

11. Pometun, O.I. (2004). Teoriia ta praktyka poslidovnoi realizatsii kompetentisnoho pidkhodu v dosvidi zarubizhnykh krain [Theory and practice of consistent implementation of the competence approach in foreign countries]. In O.V. Ovcharuk (Ed.), Kompetentisnyi pidkhid u suchasnii osviti: svitovyi dosvid ta ukrainski perspektyvy – Competence approach in modern education: world experience and Ukrainian perspectives (pp. 16–25). Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].

12. Raven, Dzh. (2002). Kompetentnist u suchasnomu suspilstvi: vyiavlennia, rozvytok i realizatsiia [Competence in modern society: identification, development and realization]. (Trans. from English). Kyiv: Kohnito-Tsentr [in Ukrainian].

13. Khoruzha, L.L. (2003). Etychna kompetentnist maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv: teoriia i praktyka [Ethical competence of the future primary school teacher: theory and practice]. Kyiv: Presa Ukrainy [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 14.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.05.2026

УДК 378.091.31:34:005.336.2

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1557-1569

Тюріна Валентина Олександрівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціології та психології навчально-наукового інституту № 5, Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, https://orcid.org/0000-0003-2308-1977.

ФОРМУВАННЯ САМООСВІТНЬОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ ЗАСОБАМИ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ КВЕСТІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Анотація. У статті розглядається актуальна проблема формування самоосвітньої компетентності майбутніх юристів у процесі професійної підготовки засобами міждисциплінарних квестів. Сучасний ринок юридичних послуг вимагає від фахівців не лише ґрунтовних знань норм права, а й здатності до безперервного навчання у зв'язку з динамічністю змін законодавства та появою новітніх технологій у правовій сфері. Самоосвіта в такому контексті стає фундаментальною складовою професійної компетентності юриста.

Традиційні лекційні форми не забезпечують необхідної пізнавальної гнучкості, що актуалізує використання інноваційних інтерактивних методів навчання, таких як міждисциплінарні квести. Цей педагогічний підхід сприяє підвищенню мотивації, розвитку критичного мислення та формуванню практичних навичок, що відповідають вимогам сучасної юридичної практики. Показано, що міждисциплінарні квести стимулюють студентів інтегрувати знання з різних галузей (право, психологія, економіка, інформаційні технології), що є особливо важливим для вирішення складних реальних кейсів. У статті детально аналізуються компоненти самоосвітньої компетентності: мотиваційний (пізнавальний інтерес і професійний азарт), когнітивний (уміння пошуку і аналізу інформації), діяльнісний (практичне застосування знань), рефлексивний (оцінка результатів і корекція власного навчального процесу). Визначено ключові функції цієї компетентності: адаптаційна, прогностична та корекційна. Робота містить опис структури й етапів проведення міждисциплінарного квесту, зокрема інструктажу, постановки проблеми, пошуку інформації, практичного вирішення кейсу і рефлексії. Наведено приклад сценарію квесту «Фатальна спадщина», який передбачає поетапне розв'язання юридичних завдань із різних галузей права, психології та криміналістики. Підкреслено, що під час квесту студентам не надаються готові відповіді, що стимулює їх до активного пошуку, співпраці і креативності. Оцінювання результатів акцентує увагу не лише на правильності рішень, а й на процесі здобуття знань — пошуковій автономності, адаптивності, критичності мислення і командній взаємодії. Показано, що використання

квестових технологій у навчанні майбутніх юристів розширює їхні професійні компетенції, підвищує здатність швидко адаптуватися до змін та самостійно заглиблюватися у нову інформацію. Показано, що впровадження міждисциплінарних квестів підвищує якість юридичної освіти, готує фахівців до викликів сучасного правового простору та сприяє розвитку безперервної самоосвіти як стратегічної компетентності. Запропоновано перспективні напрями подальших досліджень, зокрема створення цифрових квестів у дистанційному навчанні і використання штучного інтелекту для автоматизованого аналізу процесу самостійного навчання.

Ключові слова: самоосвітня компетентність, майбутні юристи, пізнавальна самостійність, квест-технологія, міждисциплінарні зв'язки, правова підготовка, гейміфікація.

Tyurina Valentyna Oleksandrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Sociology and Psychology, Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0003-2308-1977

FORMATION OF SELF-EDUCATIONAL COMPETENCE OF FUTURE LAWYERS THROUGH INTERDISCIPLINARY QUESTS IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING

Abstract. The article addresses the urgent issue of forming future lawyers' self-educational competence in the course of professional training using interdisciplinary quests. The modern legal services market requires specialists not only profound knowledge of legal norms but also the ability for continuous learning due to the dynamic legislative changes and emerging legal technologies. Self-education in this context becomes a fundamental component of a lawyer’s professional competence. Traditional lecture-based forms no longer provide sufficient cognitive flexibility, which actualizes the use of innovative interactive teaching methods such as interdisciplinary quests. This pedagogical approach enhances motivation, develops critical thinking, and fosters practical skills relevant to modern legal practice. It is shown that interdisciplinary quests stimulate students to integrate knowledge from diverse fields (law, psychology, economics, information technologies), which is crucial for solving complex real-life cases. The article thoroughly analyzes components of self-educational competence: motivational (cognitive interest and professional zeal), cognitive (information searching and analysis skills), operational (practical application of knowledge), reflexive (evaluation and adjustment of one’s learning process). The key functions of this competence — adaptive, prognostic, corrective — are identified. The work describes the structure and stages of conducting interdisciplinary quests, including briefing, problem setting, information search, case resolution, and reflection. An example of the "Fatal Inheritance" quest scenario is provided, involving stepwise resolution of legal tasks from different areas of law, psychology, and criminology. It is emphasized that students are

not given ready answers during quests, stimulating active search, collaboration, and creativity. Assessment focuses not only on the correctness of solutions but also on the process of knowledge acquisition — search autonomy, adaptability, critical thinking, and teamwork.

It is demonstrated that quest-based learning expands professional competencies of future lawyers, enhances their ability to rapidly adapt to changes and independently delve into new information. In conclusion, the introduction of interdisciplinary quests improves the quality of legal education, prepares specialists for challenges of the modern legal environment, and fosters lifelong self-education as a strategic competence.

Prospective research directions include developing digital quests for distance learning and using artificial intelligence for automated analysis of independent learning activities.

Keywords: self-education competence, future lawyers, cognitive independence, quest technology, interdisciplinary links, legal training, gamification.

Постановка проблеми. Сучасний ринок юридичних послуг вимагає від фахівця не лише знання чинних норм права, а й здатності до безперервного навчання (lifelong learning). Оскільки законодавство постійно змінюється, самоосвітня компетентність стає фундаментом професійності. Традиційні лекційні форми навчання часто не встигають за динамікою практики, тому виникає потреба в інтерактивних методах, таких як міждисциплінарні квести.

Актуальність теми визначається тим, що необхідність формування самоосвітньої компетентності майбутніх правників у сучасних умовах зумовлена декількома критично значущими аспектами, а саме:

- Динамічність законодавчого поля та правозастосовної практики. Юриспруденція — одна з найбільш мінливих галузей. Швидкість оновлення нормативно-правових актів та трансформація підходів Верховного Суду призводять до того, що знання, отримані майбутнім юристом на першому курсі, можуть частково втратити актуальність до моменту випуску студента із закладу вищої освіти. Тому самоосвіта стає єдиним механізмом підтримки професійної придатності.
- Діджиталізація правосуддя (LegalTech). Впровадження систем електронного суду, штучного інтелекту для аналізу документів та автоматизованих реєстрів вимагає від юриста навичок автономного опанування новими технологічними інструментами. Професійна підготовка більше не може обмежуватися лише теорією права; вона має включати здатність до самостійного технологічного апгрейду.
- Перехід від знаннєвої до компетентнісної парадигми. Сучасний роботодавець цінує не "диплом із відзнакою", а здатність фахівця швидко зорієнтуватися в нестандартній ситуації. Самоосвітня компетентність дозволяє майбутньому юристу ефективно працювати в умовах невизначеності, що є невід’ємною частиною юридичної практики.

- Криза традиційних методів навчання. Статичне заучування кодексів не формує навичок системного аналізу. Міждисциплінарні квести виступають антидотом до пасивного навчання, оскільки вони стимулюють "спрагу до знань" через азарт та необхідність негайного пошуку відповідей на міждисциплінарному стику (право, психологія, економіка, IT).
- Інтеграція в європейський правовий простір. В контексті євроінтеграції України юрист має самостійно вивчати прецедентне право ЄСПЛ та регламенти ЄС. Без розвиненої навички самостійно працювати з іноземними та міжнародними джерелами інформації фахівець залишатиметься локально обмеженим.

Таким чином, формування самоосвітньої компетентності — це не додаткова опція, а стратегічне завдання, що стоїть перед вищим навчальним закладом, і виконання якого забезпечує життєздатність та конкурентоспроможність юриста в умовах глобальних трансформацій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Фундамент для вивчення проблеми самостійної навчально-пізнавальної діяльності у вітчизняній педагогіці закладено в працях, що розкривають психологічну природу та дидактичні умови розвитку особистості. На особливу увагу заслуговує науковий доробок В. О. Тюріної. У своїй докторській дисертації «Формування пізнавальної самостійності учнів загальноосвітньої школи» (1995 р.) авторка визначила пізнавальну самостійність як складну динамічну систему, що включає мотиваційний, цільовий, змістовно-операційний, вольовий та контрольно-оцінний компоненти [1]. Для підготовки юристів цей підхід є принциповим, оскільки формування компетентності неможливе без стійкої внутрішньої потреби у здобутті знань (мотивації) та оволодіння інструментарієм наукового пошуку (операційна складова). Розвиваючи ці ідеї у працях початку 2000-х років, зокрема у статтях 2002 та 2004 років, В. О. Тюріна акцентує увагу на:

- Трансформації ролі викладача: перехід від транслятора знань до фасилітатора, що особливо актуально при організації квестів, де викладач виступає модератором ігрового процесу [2].
- Активізації інтелектуальних зусиль: у публікаціях 2002 р. дослідниця розглядає пізнавальну самостійність як здатність до саморегуляції, що безпосередньо корелює з навичкою юриста працювати з великими обсягами правової інформації без зовнішнього примусу [2].
- Впровадженні інноваційних технологій**:** праці 2004 р. підкреслюють необхідність створення таких педагогічних умов, за яких пізнавальна активність і самостійність переростають у професійну пізнавальну компетентність [3].

Проблема формування самоосвітньої компетентності також висвітлювалася у працях сучасних дослідників (наприклад, Н.М. Бібік, О. В. Сухомлинської), проте саме поєднання традиційних засад пізнавальної самостійності, за В. О. Тюріною, з новітніми формами гейміфікації (міждисциплінарними квестами) є тим перспективним напрямом, який потребує подальшого обґрунтування в юридичній освіті. Крім того, розвиваючи означені вище ідеї у статтях 2002 та

2004 років, дослідниця обґрунтувала необхідність переходу від репродуктивного навчання до активної саморегуляції пізнавальної діяльності [2; 3; 4].

Сучасний етап розвитку цієї концепції відображено у спільній праці В. О. Тюріної та Л. Романишиної (2023), де квест-технології розглядаються як фактор формування управлінської компетентності майбутніх офіцерів поліції. Авторки доводять, що ігрові сценарії дозволяють моделювати складні управлінські ситуації, де самоосвіта стає інструментом для прийняття оперативних рішень [5].

Практичний аспект застосування квестів у системі ЗВО МВС детально розкрито у доробку Г. О. Доскевича. Його методичні рекомендації щодо проведення практичних занять у формі поліцейського квесту є важливим підґрунтям для нашого дослідження, оскільки вони демонструють алгоритмізацію навчального процесу через вирішення реальних службових завдань [6].

Важливе значення для розуміння трансформації освітнього простору мають праці Н. Е. Мілорадової та О. І. Федоренко. Дослідниці акцентують увагу на тому, що використання квест-технологій у професійній підготовці поліцейських не лише підвищує рівень засвоєння знань, а й сприяє формуванню професійно-психологічної стійкості та здатності до колективної інтелектуальної праці [7].

Таким чином, аналіз публікацій свідчить про наявність солідної бази для впровадження ігрових технологій, зокрема квест-технологій, у підготовку фахівців у галузі права та правопорядку. Проте питання формування саме самоосвітньої компетентності майбутніх юристів (цивільного профілю або загальної практики) засобами міждисциплінарних квестів потребує подальшої деталізації та методичного обґрунтування.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та розкритті змісту самоосвітньої компетентності майбутніх юристів, а також у визначенні ролі міждисциплінарних квестів як ефективного засобу формування означеної компетентності в процесі фахової підготовки.

Виклад основного матеріалу.

Самоосвітня компетентність — це інтегративна якість особистості, що проявляється у здатності до самостійного, цілеспрямованого управління своєю пізнавальною діяльністю. Для юриста це не просто навичка, а спосіб професійного виживання [8].

Самоосвітня компетентність проявляється через такі здатності студента: 1) Самостійно виявляти прогалини у своїх знаннях. 2) Здійснювати пошук та аналіз актуальної судової практики та нормативних актів. 3) Критично оцінювати інформацію та застосовувати її для розв'язання правових кейсів [9].

Самоосвітня компетентність формується в процесі відповідної діяльності і має складну структуру, яка включає такі компоненти [1]: 1) Мотиваційний компонент: внутрішня потреба в оновленні знань, професійний азарт, усвідомлення того, що «незнання закону не звільняє від відповідальності», а

застаріле знання — веде до програшу справи. 2) Когнітивний компонент: система знань про методи пошуку правової інформації, розуміння ієрархії нормативних актів та принципів їхньої дії. 3) Діяльнісний (операційний) компонент: вміння працювати з реєстрами, аналізувати кейси, зіставляти суперечливі норми та синтезувати власне юридичне рішення. 4) Рефлексивний компонент: здатність критично оцінити результати своєї праці, визначити, яких знань бракує, та скоригувати траєкторію подальшого навчання.

Самоосвітній компетентності притаманні такі функції:

- Адаптаційна: швидке пристосування до змін у законодавстві.
- Прогностична: здатність передбачати розвиток правової ситуації на основі самостійного аналізу тенденцій.
- Корекційна: виправлення помилок у власній стратегії захисту чи обвинувачення через поглиблене вивчення спеціальної літератури [10].

Розглянемо вихідні базові положення психології, які складають основу нашої навчально-дослідної роботи: 1. Знання є результатом власної активної розумової діяльності людини з інформацією. 2. Активність розумової діяльності тим більше, чим більше проблемність даної навчальної ситуації. 3. Формування і розвиток самоосвітньої компетентності, як і будь-якої іншої якості особистості, відбувається у процесі відповідної діяльності і є її результатом [1]. 4. Одним з методів (прийомів) навчання, які сприяють активізації розумової навчально-пізнавальної діяльності тих, хто навчається, є використання дидактичних ігор [11].

Фахова підготовка, в тому числі й професійна підготовка юристів, передбачає не тільки цілеспрямований й організований процес оволодіння знаннями, уміннями й навичками, а й формування якостей особистості, які є необхідними для ефективного виконання службових і професійних завдань і обов’язків [5].

Удосконалення системи сучасної фахової освіти сприяє тому, що знання, уміння і навички все більше розглядаються як інструментальна основа формування фахових компетентностей і компетенцій майбутніх професіоналів. У межах нової освітньої системно-діяльнісної парадигми навчання пріоритетним є цілісний розвиток особистості майбутнього професіонала, зокрема його здатності до самостійного здобування необхідної інформації, формування пізнавальних умінь і навичок, а, отже, й до формування самоосвітньої компетентності [12; 13].

Сьогодні до числа інновацій, які використовуються під час організації освітнього процесу, можна віднести так звані квест-технології, які набувають все більшої популярності. Не є виключенням і заклади вищої освіти МВС України. Тобто актуальність запровадження інноваційних технологій в освітній процес безпосередньо стосується і підготовки фахівців юридичних спеціальностей.

Насьогодні однією з особливостей професійної діяльності юриста є те, що він кожного дня має вирішувати різноманітні конфліктні ситуації і конфлікти. Це

передбачає бездоганне володіння юридичними знаннями та уміннями застосовувати ці знання та уміння, а також володіння уміннями своєчасно здобувати нову професійно необхідну інформацію.

Отже, у майбутніх юристів мають бути сформовані відповідні знання, уміння, навички, а також якості особистості, тобто має бути сформована самоосвітня компетентність, яка є одним зі складників професійної компетентності юриста [14].

Впровадження в процес професійної підготовки юристів інтерактивних технологій, зокрема квест-технологій, сприяє зростанню пізнавальної мотивації, прагненню оволодівати професійними знаннями й уміннями, навичками швидкої адаптації до мінливих умов службової реальності, формуванню потреби постійно самовдосконалюватися і професійно розвиватися, що сприяє формуванню у майбутніх юристів професійної компетентності в тому числі й самоосвітньої компетентності як її складової.

Як відомо, місцем виникнення, розповсюдження і використання квестингу (Questing) є Сполучені Штати Америки. У перекладі з англійської мови слово «quest» означає «пошук», в тому числі й тривалий цілеспрямований пошук, який може бути пов'язаний з прикладами або грою. [15]. Квестинг розглядають як концепцію самостійного відкриття та пізнання дійсності, основу цього процесу складає особисте активне включення учасника та його досвід. В освіті квест-технології почали активно застосовувати у кінці XX століття, коли Б. Додж запропонував використовувати в процесі навчання пошукову систему, в якій необхідно було знаходити рішення [15].

Квест (від англ. quest — пошук): це інтерактивна ігрова форма, що передбачає вирішення логічних завдань для досягнення кінцевої мети.

Квест-технологія: це системна педагогічна технологія, що спрямована на формування критичного мислення та пошукової активності через створення проблемної ситуації з елементами гри.

Міждисциплінарний квест: це найвищий рівень складності, де для розв'язання одного завдання студенту необхідно одночасно застосувати знання з різних галузей (наприклад, криміналістики, цивільного права та судової медицини) [7; 15].

Юридична діяльність ніколи не існує сама по собі. Вона завжди тісно пов’язана з іншими діяльностями людини. Квест, особливо міждисциплінарний квест, дозволяє об'єднати знання з різних галузей. Наприклад:

Кримінальне право + Психологія (допит свідка).

Цивільне право + Економіка (оцінка збитків чи розрахунок податків).

Трудове право + ІТ-технології (електронний документообіг).

Освітній квест – це педагогічна технологія, якій притаманні чітко сформульована дидактична мета, завдання, чітко сформульовані правила та ігровий задум; це педагогічна технологія, що спрямована на досягання конкретної мети та включає у себе набір послідовних, взаємопов’язаних

проблемних завдань із елементами рольової гри, для виконання яких надаються конкретні інструкції та необхідні певні ресурси; ця технологія поєднує елементи гри, тренінгу, мозкового штурму [5].

Значення освітніх квестів як інтерактивних технологій полягає в тому, що вони спрямовані на самостійне одержання і засвоєння нової інформації, а не тільки на закріплення вивченого матеріалу.

Застосування квест-технології, інтерактивних ігор, тренінгів у процесі професійної підготовки фахівців сприяє максимальному залученню учасників навчального процесу до процесу оволодіння та засвоєння інформації, формуючи у них пізнавальну потребу та пізнавальний інтерес до процесу оволодіння знаннями та уміннями.

Формування самоосвітньої компетентності у майбутніх юристів передбачає і потребує створення у закладах вищої освіти МВС України відповідних умов, використовуючи для цього можливості інноваційних освітніх технологій, в тому числі й міжпредметного квесту.

Квест, зокрема міждисциплінарний квест, як освітня технологія передбачає виконання низки послідовних завдань для досягнення певної мети. Елементи технології проведення міждисциплінарного квесту представлені у Таблиці 1.

Таблиця 1

Етап квесту	Дія студента	Формування навички
Постановка проблеми	Аналіз фабули справи (легенди квесту).	Вміння виділяти юридично значущі факти.
Пошуковий етап	Робота з базами даних (LIGA:ZAKON, ЄДРСР).	Інформаційна грамотність та швидкість пошуку.
Вирішення кейсу	Складання процесуального документа.	Практичне застосування теорії.
Рефлексія	Аналіз помилок після проходження.	Самокритичність та прагнення до вдосконалення.

Проведення квесту вимагає здійснення попередньої ретельної підготовки, яка передбачає розробку сценарію квесту на основі типових службових ситуацій, які відповідають напрямку фахової підготовки здобувачів освіти, зокрема юристів, та темі квесту; формулювання завдань, розробку інструкції, маршрутних листів, критеріїв оцінювання, особливостей фіксації результатів виконання групових та індивідуальних завдань, перелік бонусів та штрафних санкцій, розробку правил поведінки для учасників квесту та форми нагородження переможців.

Будь-який квест як навчальна гра складається з кількох взаємопов'язаних етапів, кожний з яких є важливим для виконання: організаційно-підготовчого, початкового, рольового, творчого етапу реалізації і завершального етапу. На кожному з етапів вирішуються певні конкретні організаційно-педагогічні завдання.

Організаційно-підготовчий етап передбачає зосередження уваги на вступній частині, інструктажі та на проведенні підготовчих процедур.

У вступній частині викладач повідомляє тему, мету, завдання квесту, ознайомлює учасників з правилами виконання завдань, підставами для отримання штрафних санкцій і бонусів, знайомить з маршрутом, особливостями проходження станцій, з критеріями оцінювання індивідуальних та групових завдань на кожній станції. На цьому етапі реалізуються прийоми і методи, метою яких є активізація уваги та творчого потенціалу учасників. Викладач зосереджується на проведенні вправ, які сприяють об'єднанню учасників у команди, та на аналізі очікувань учасників квесту [7].

Наступним кроком є отримання курсантами-учасниками (майбутніми юристами) від викладача конкретних інструкцій щодо особливостей проходження маршруту.

Наступний етап квесту – це безпосередньо етап реалізації. Означений етап включає проходження маршруту та виконання завдань, кількість яких визначається складністю обраної теми квесту, місцем і часом проведення та кількістю груп. Завдання охоплюють великий обсяг навчального матеріалу з різних тем та напрямків діяльності юристів. На виконання кожного задання відведено конкретний проміжок часу. Умовою переходу до наступної станції є розв'язання і виконання попереднього завдання. Саме на цьому етапі під час спільного розв'язування конкретних ситуацій відбувається підвищення рівня мотивації, зацікавленості, креативності, спрацьованості учасників. Обмаль часу, бажання перемоги, підвищена відповідальність та емоційність сприяють мобілізації групових та індивідуальних ресурсів, що забезпечує підвищення ефективності виконання завдань. Завдання на кожній станції акцентують увагу учасників на конкретній темі, що сприяє скороченню часу занурення у її специфіку [6; 7].

На завершальному етапі квесту, після виконання всіх завдань, відбувається обговорення виконання квесту та підбиття підсумків. Завданнями цього етапу є такі: обговорення проблемних питань, що виникали при виконанні завдань; підрахунок індивідуальних і групових балів; аналіз очікувань учасників і отриманих результатів; оголошення переможців на індивідуальному та командному рівні.

Дидактично важливим є те, що квест-технології можуть використовуватися як в аудиторній, так і в позааудиторній роботі майбутніх юристів. Так, наприклад, в межах самостійної роботи бажано використовувати інформаційно-комунікаційні технології – web-квести, які розглядають нові, ефективні та перспективні технології.

Використання квестів у процесі професійної підготовки майбутніх спеціалістів, зокрема юристів, у порівнянні з традиційними методами навчання, має кілька переваг, а саме:

Підвищення мотивації: Ігровий елемент знімає психологічний бар'єр перед складними темами.

Командна робота: Моделювання роботи юридичного департаменту або адвокатського об'єднання.

Стресостійкість: Обмеження в часі стимулює швидке прийняття рішень, що критично для юриста в судовому засіданні.

Використання міждисциплінарних квестів трансформує роль студента з пасивного слухача на активного дослідника. Це дозволяє не просто "завчити" юридичну норму, а зрозуміти механізм її пошуку та застосування.

Таким чином, квест стає ефективним інструментом формування самоосвітньої компетентності, готуючи майбутнього юриста до викликів динамічного правового середовища.

У якості прикладу розглянемо сценарій міждисциплінарного квесту під назвою «Фатальна спадщина».

Приклад сценарію:

Крок 1 (Цивільне право): Студенти отримують фабулу про відкриття спадщини. Потрібно визначити коло спадкоємців та перевірити справжність заповіту. (Тут вони самостійно шукають норми ЦК України).

Крок 2 (Психологія + Криміналістика): Виявляється, що заповіт підписано під тиском. Студенти мають провести «інтерв'ювання» актора-свідка, використовуючи психологічні прийоми встановлення контакту, та розпізнати ознаки неправдивих свідчень.

Крок 3 (Кримінальне право): Студенти кваліфікують дії зловмисників (шахрайство, примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань тощо). Їм потрібно знайти актуальну постанову Пленуму Верховного Суду щодо аналогічних справ.

Крок 4 (Фінал — Міждисциплінарний синтез**):** Потрібно скласти позовну заяву про визнання заповіту недійсним, обґрунтувавши її доказами, зібраними на «кримінальному» етапі.

Під час виконання такого міждисциплінарного квесту відбувається формування самоосвітньої компетентності. Це пояснюється тим, що під час такого квесту викладач не дає готових відповідей.

Тому студент змушений:

- Сам лізти в кодекси (бо інакше команда програє).
- Сам шукати психологічні методики переконання.
- Сам вивчати технічні вимоги до оформлення документів.

Як результат: знання, здобуті в стані інтелектуального пошуку («еврики»), зберігаються в пам'яті назавжди, на відміну від знань, що сформувались в процесі пасивно прослуханої лекції.

Оцінювання результатів, тобто якості знань, отриманих під час виконання міждисциплінарного квесту, має бути комплексним і зміщувати акцент із результату («правильно/неправильно») на процес здобуття знань.

Для цього доцільно використовувати такі критерії, які корелюють із компонентами самоосвітньої компетентності:

- Пошукова автономність (когнітивний показник): Оцінюється здатність студента самостійно обрати джерело інформації (реєстр, кодекс, наукова стаття) без підказки модератора. Високий бал виставляється, якщо команда використала актуальну редакцію закону або свіжу судову практику.
- Швидкість та адаптивність (діяльнісний показник): Аналізується вміння трансформувати теоретичне знання у практичне рішення в умовах дефіциту часу. Юрист, що володіє самоосвітньою компетентністю, витрачає менше часу на «входження» у нову тему.
- Критичність мислення (рефлексивний показник): Оцінюється під час фінального дебрифінгу (обговорення). Студенти мають пояснити, чому вони обрали саме цей шлях вирішення, які знання виявилися зайвими, а яких критично бракувало.
- Командна синергія: Вміння розподіляти ролі для паралельного самостійного вивчення різних аспектів проблеми (наприклад, один студент вивчає цивільні наслідки, інший студент — кримінальні ризики).

При виконанні квестових завдань доцільно використовувати «Карту самооцінки квесту», де студент після гри фіксує свої відповіді на такі запитання: «Які нові юридичні терміни я дізнався самостійно?», «Яку функцію в базі даних я опанував?».

Висновки. У результаті дослідження встановлено, що формування самоосвітньої компетентності є критичною умовою професійного становлення майбутніх юристів у динамічному правовому середовищі; Традиційні методи навчання часто не забезпечують необхідного рівня пізнавальної автономії, тоді як міждисциплінарні квести створюють умови для «занурення» у реальну практику, де самоосвіта стає природним засобом досягнення мети; Інтеграція ідей В. О. Тюріної про пізнавальну самостійність із сучасними ігровими технологіями (за Г. О. Доскевичем, Н. Е. Мілорадовою) дозволяє розвивати у студентів-правників не лише знання, а й здатність до безперервного самовдосконалення.; Міждисциплінарний характер квестів стимулює системне бачення права, де межі між галузями стають прозорими, а навички самостійного пошуку — універсальними.

Перспективи подальших досліджень. Подальшого вивчення потребує розробка методичного забезпечення для цифрових квестів (web-quests) в умовах дистанційного навчання, а також впровадження алгоритмів штучного інтелекту для автоматизованої оцінки траєкторії самостійної роботи студента під час проходження юридичних ігор.

Література:

1. Тюріна В. О. Формування пізнавальної самостійності учнів загальноосвітньої школи: дис. ... д-ра пед. наук. Харків, 1995. 420 с.

2. Тюріна В. О. Самостійність як об'єкт педагогічного керування. *Педагогіка та психологія*. 2002. № 21. С. 45–52.

3. Тюріна В. О. Психолого-педагогічні умови активізації пізнавальної діяльності студентів. *Збірник наукових праць*. 2004. Вип. 5. С. 12–18.

4. Бібік Н. М. Формування пізнавальних інтересів молодших школярів. Київ: Віпол, 1998. 197 с.

5. Тюріна В. О., Романишина Л. Квест-технології як фактор формування управлінської компетентності майбутніх офіцерів поліції. *Physical Culture and Sport: Scientific Perspective*. 2023. № 1. С. 130–136

6. Доскевич Г. О. Методичні рекомендації з проведення практичних занять у формі поліцейського квесту в закладах вищої освіти, які здійснюють підготовку кадрів для МВС України та Національної поліції. Київ, 2018. 45 с.

7. Мілорадова Н. Е., Федоренко О. І. Використання квест-технологій у професійній підготовці поліцейських. *Матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* Харків: ХНУВС, 2021. С. 105–108.

8. Луговий В. І. Компетентнісний підхід у вищій освіті: теорія та практика. Київ: Педагогічна думка, 2010. 246 с.

9. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Київ: Грамота, 2005.298с.

10. Козяр М. М. Екстремальна підготовка правоохоронців до дій у професійних ситуаціях: монографія. Львів: Сполом, 2009. 169с.

11. Освітньо-професійна програма «Право» (перший бакалаврський рівень). 2023. .42с.

12. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII. 48с.

13. Пєхота О. М. Освітні технології: Навч.-метод. посіб. Київ: А.С.К., 2001. 256 с.

14. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості: Підручник. Київ: Міленіум, 2006. 310с.

15. Кадемія М. Ю., Козяр М. М., Рак. Т. Є. Інформаційно-комунікаційні технології навчання : словник-глосарій. Львів : СПОЛОМ, 2011. 327 с.

References

1. Tiurina, V. O. (1995). Formuvannia piznavalnoi samostiinosti uchniv zahalnoosvitnoi shkoly: dys. ... d-ra ped. nauk. [Formation of cognitive independence of general education school pupils: Doctor's dissertation] (420 s.). Kharkiv [in Ukrainian]..

2. Tiurina, V. O. (2002). Samostiinist yak obiekt pedahohichnoho keruvannia [Independence as an object of pedagogical management]. *Pedahohika ta psykholohiia,* (21), 45-52 [in Ukrainian]..

3. Tiurina, V. O. (2004). Psykholohopedahohichni umovy aktyvizatsii piznavalnoi diialnosti studentiv [Psycho-pedagogical conditions for activating students' cognitive activity]. *Zbirnyk naukovykh prats,* (5), 12–18 [in Ukrainian].

4. Bibik, N. M. (1998). Formuvannia piznavalnykh interesiv molodshykh shkoliariv [Formation of cognitive interests of primary school children]. Kyiv: Vipol [in Ukrainian].

5. Tiurina, V. O., & Romanyshyna, L. (2023). Kvest-tekhnologii yak faktor formuvannia upravlins′koi kompetentnosti maibutnikh ofitseriv politsii [Quest technologies as a factor in forming managerial competence of future police officers]. *Physical Culture and Sport: Scientific Perspective,* (1), 130–136 [in Ukrainian].

6. Doskevych, H. O. (2018). Metodychni rekomendatsii z provedennia praktychnykh zanyat′ u formi politsieskoho kvestu v zakladakh vyshchoi osvity, yaki zdiisniuiut pidgotovku kadriv dlia MVS

Ukrainy ta Natsionalnoi politsii [Methodical recommendations for conducting practical classes in the form of police quests in higher education institutions training personnel for the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and National Police] (45 s.). Kyiv [in Ukrainian].

7. Miloradova, N. E., & Fedorenko, O. I. (2021). Vykorystannia kvest-tekhnolohii u profesiinii pidhotovtsi politsieskykh [Use of quest technologies in the professional training of police officers]. *In Materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (pp. 105–108). Kharkiv: KhNUVS [in Ukrainian].

8. Luhovyi, V. I. (2010). Kompetentnisnyi pidkhid u vyshchii osviti: teoriia ta praktyka [Competency-based approach in higher education: theory and practice]. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].

9. Kremen, V. H. (2005). Osvita i nauka v Ukraini – innovatsiini aspekty [Education and science in Ukraine – innovative aspects]. Kyiv: Hramota [in Ukrainian].

10. Koziar, M. M. (2009). Ekstremalna pidhotovka pravookhorontsiv do dii u profesiinykh sytuatsiiakh: monohrafiia [Extreme training of law enforcement officers for actions in professional situations: monograph]. Lviv: Spolom [in Ukrainian].

11. Osvitno-profesiina prohrama "Pravo" (pershyi bakalavrskyi riven′) [Educational and professional program "Law" (first bachelor level)]. (2023). (42 s.) [in Ukrainian].

12. Zakon Ukrainy "Pro vyshchu osvitu" vid 01.07.2014 № 1556-VII [Law of Ukraine "On higher education" dated 01.07.2014 № 1556-VII]. (48 s.) [in Ukrainian].

13. Pekhota, O. M. (2001). Osvitni tekhnolohii: Navch.-metod. posib. [Educational technologies: Textbook and manual]. Kyiv: A.S.K [in Ukrainian].

14. Sysoieva, S. O. (2006). Osnovy pedahohichnoi tvorchosti: Pidruchnyk [Fundamentals of pedagogical creativity: Textbook]. Kyiv: Milenium [in Ukrainian].

15. Kademiia, M. Yu., Koziar, M. M., & Rak, T. Ye. (2011). Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii navchannia: slovnyk-hlosarii [Information and communication learning technologies: dictionary-glossary]. Lviv: Spolom [in Ukrainian]..

Дата першого надходження статті до видання: 10.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.05.2026

УДК 37.018.1:316.354-057.874:613

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1570-1580

Федорченко Тетяна Євгенівна доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу інституційного виховання Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України, м. Київ, https://orcid.org//0000-0003-1927-0396

ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ ЗДОРОВ`ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ПІДЛІТКІВ ШЛЯХОМ ФОРМУВАННЯ У НИХ МОРАЛЬНО-ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ

Анотація. Стаття присвячена актуальній проблемі вихованню культури здоров`збережувальної життєдіяльності підлітків шляхом формування у них морально-вольових якостей. Представлено і визначено основні поняття досліджуваної проблеми, а саме: *культура здоров'язбережувальної життєдіяльності підлітків* як система знань, цінностей, навичок і поведінкових установок, спрямованих на збереження та зміцнення фізичного, психічного й соціального здоров'я; *формування морально-вольових якостей підлітків* - комплексний педагогічний та психологічний процес, спрямований на розвиток здатності підлітка керувати своєю поведінкою, свідомо дотримуватися моральних норм і цілеспрямовано долати труднощі, спираючись на внутрішні переконання та цінності.

Зосереджено увагу на формуванні у підлітків таких морально-вольових якостей: відповідальність, дисциплінованість, цілеспрямованість, самовладання, рішучість, наполегливість, витримка, ініціативність, терплячість. Схарактеризовано спектр методів, які були застосовані у дослідженні проблеми: *переконання, приклад, вправляння, заохочення, доручення, метод виховних ситуацій, самовиховання.*

Представлено і проаналізовано форми роботи з виховання здоров'язбережувальної життєдіяльності підлітків шляхом формування їх морально-вольових якостей: *масове пропагування* (рекламні кампанії, брошури, буклети, плакати); *організація спортивних заходів* (спортивні свята, змагання, спортивні марафони, акції, флешмоби, фізкультурні гуртки, практичні семінари для педагогів, робота з батьками); *робота зі ЗМІ та соціальними мережами* (інформаційні кампанії через медіа, соціальні мережі та інтернет-ресурси, вебінари та онлайн-конференції); *індивідуальна робота* (тренування для конкретних груп, семінари та тренінги, індивідуальні консультації); *спортивні клуби та організації* (спортивні клуби для дітей); *мотиваційна робота та підтримка здоров'язбережувальної життєдіяльності учнівської молоді* (мотивуючі заходи, виступи зірок спорту); *спортивно-туристичні заходи*

(активний відпочинок, кемпінги та тренування на природі); *всеукраїнські спортивні ініціативи (турніри та змагання).*

У статті доведено, що виховання культури здоров'язбережувальної життєдіяльності підлітків тісно пов'язане з формуванням у них морально-вольових якостей. Саме вони забезпечують здатність молодої людини свідомо обирати здоровий спосіб життя, відповідально ставитися до власного здоров'я та успішно протистояти негативним соціальним впливам.

Практичне значення статті полягає в тому, що її матеріали можуть використовуватися в організації виховної роботи в закладах загальної середньої освіти, позашкільної освіти, науковців, аспірантів, студентів.

Ключові слова: підлітки, виховання культури здоров'язбережувальної життєдіяльності, формування морально-вольових якостей, форми і методи роботи.

Tetiana Fedorchenko chief researcher of the department of Institutional Education of the Institute of Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, doctor of sciences in education, associate professor, Kyiv, https://orcid.org//0000-0003-1927-0396

EDUCATION OF A CULTURE OF HEALTH-PRESERVING LIFE ACTIVITY IN ADOLESCENTS THROUGH THE FORMATION OF THEIR MORAL AND VOLITIONAL QUALITIES

Abstract. The article is devoted to the актуal issue of fostering a culture of health-preserving life activity among adolescents through the formation of their moral and volitional qualities. The main concepts of the researched problem are presented and defined, namely: the culture of health-preserving life activity of adolescents as a system of knowledge, values, skills, and behavioral attitudes aimed at preserving and strengthening physical, mental, and social health; the formation of adolescents' moral and volitional qualities as a comprehensive pedagogical and psychological process aimed at developing an adolescent's ability to regulate their behavior, consciously adhere to moral norms, and purposefully overcome difficulties based on internal beliefs and values.

Attention is focused on the development of such moral and volitional qualities in adolescents as responsibility, discipline, purposefulness, self-control, determination, perseverance, endurance, initiative, and patience. A wide range of methods applied in the study of the problem is characterized, including persuasion, example, practice, encouragement, assignments, the method of educational situations, and self-education.

The article presents and analyzes forms of work aimed at fostering adolescents' health-preserving life activity through the formation of their moral and volitional qualities: mass promotion (advertising campaigns, brochures, booklets, posters); organization of sports events (sports festivals, competitions, sports marathons,

campaigns, flash mobs, physical education clubs, practical seminars for teachers, and work with parents); cooperation with mass media and social networks (information campaigns through media, social networks, and internet resources, webinars, and online conferences); individual work (training sessions for specific groups, seminars and workshops, individual consultations); sports clubs and organizations (sports clubs for children); motivational activities and support for the health-preserving life activity of student youth (motivational events, performances by sports stars); sports and tourism activities (active recreation, camping, and outdoor training); and nationwide sports initiatives (tournaments and competitions).

The article proves that fostering a culture of health-preserving life activity among adolescents is closely connected with the formation of their moral and volitional qualities. These qualities ensure a young person's ability to consciously choose a healthy lifestyle, take responsibility for their own health, and successfully resist negative social influences.

The practical significance of the article lies in the fact that its materials can be used in organizing educational work in general secondary education institutions, extracurricular education institutions, and by researchers, postgraduate students, and university students.

Keywords: adolescents, fostering a culture of health-preserving life activity, formation of moral and volitional qualities, forms and methods of work.

Постановка проблеми. Виховання культури здоров'язбережувальної життєдіяльності підлітків шляхом формування у них морально-вольових якостей є важливим напрямом сучасного освітнього процесу. Важливо зазначити, що у підлітковому віці закладаються основи ставлення людини до власного здоров'я, способу життя, відповідальності за власні вчинки та поведінку, формування морально-вольових якостей виступає необхідною умовою виховання культури здоров'язбережувальної життєдіяльності.

Отже, під культурою здоров'язбережувальної життєдіяльності підлітків ми розуміємо систему знань, цінностей, навичок і поведінкових установок, спрямованих на збереження та зміцнення фізичного, психічного й соціального здоров'я. Вона передбачає усвідомлене ставлення підлітка до власного організму, дотримання здорового способу життя, уміння протистояти негативним впливам середовища та приймати відповідальні рішення.

Для повнішого розуміння окресленої проблеми варто акцентувати увагу і на питанні формування морально вольових якостей підлітків. Формування морально-вольових якостей підлітків – комплексний педагогічний та психологічний процес, спрямований на розвиток здатності підлітка керувати своєю поведінкою, свідомо дотримуватися моральних норм і цілеспрямовано долати труднощі, спираючись на внутрішні переконання та цінності. До них належать відповідальність, дисциплінованість, самоконтроль, наполегливість, цілеспрямованість, витримка, рішучість, чесність та здатність до самоорганізації. Ці риси

допомагають підліткам долати труднощі, відмовлятися від шкідливих звичок (паління, вживання алкогольних напоїв, застосовувати нецензурну лексику) дотримуватися режиму дня, займатися фізичною активністю та підтримувати психоемоційну рівновагу.

Вони формуються у процесі виховання, навчання, спілкування та власного життєвого досвіду підлітка. Саме в підлітковому віці активно розвиваються самосвідомість, відповідальність і здатність до самоконтролю, що робить цей період особливо важливим для становлення морально-вольової сфери особистості.

Отже, виховання культури здоров'язбережувальної життєдіяльності підлітків тісно пов'язане з формуванням морально-вольових якостей. Саме вони забезпечують здатність молодої людини свідомо обирати здоровий спосіб життя, відповідально ставитися до власного здоров'я та успішно протистояти негативним соціальним впливам. Комплексний підхід до цього процесу сприятиме гармонійному розвитку особистості та зміцненню здоров'я молодого покоління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні питання формування і розвитку здоров'язбережувального освітнього середовища й у тому числі життєдіяльності учнівської молоді розкривають учені Т. Бережна, Н. Бишевець, М. Братко, Г. Васянович, О. Єжова, Е. Заредінова, В. Іваненко, О. Кабацька, І. Карліщук, В. Кириченко, В. Кутасевич, Г. Мешко, В. Мірошник, Ю. Мосейчук, Л. Рибалко, П. Рибалко, Л. Руденко, Т. Сергєєва.

У контексті вивчення теоретичних засад проблеми розроблення і упровадження здоров'язбережувальних, здоров'язміцнюючих та здоров'яформуючих технологій у навчальних закладах займаються О. Аксьонова, Т. Бережна, Н. Бєлікова, Т. Бойченко, О. Ващенко, І. Волкова, М. Гончаренко, В. Горащук, Л. Горяна, О. Дзятківська, З. Діхтяренко, О. Дубровкіна, І. Єрохіна, Т. Карасьова, О. Мітіна, О. Михеєнко, О. Московченко, О. Пєхота, О. Попов, С. Свириденко, В. Сєриков, М. Смирнов, В. Сонькін.

Важливою думкою щодо нашого дослідження є позиція С. Дудко. У роботах наголошується на розробленні та експериментальній перевірці авторської моделі здоров'ярозвивального та здоров'язбережувального середовища ЗЗСО як відображення новітнього життєдіяльного простору [2].

Ми погоджуємося із твердженнями Г. Васильєва, де наголошується на впливі засобів фізичної культури на розвиток вольових якостей особистості учня, розкриття сутності та змісту поняття «здоров'язбережувальні технології», що дає змогу розуміти його як системний метод програмування цілей, конструювання змісту, прийомів, засобів навчання й виховання, спрямованих на підвищення рівня індивідуального здоров'я, формування здоров'язбережувальної та здоров'ярозвивальної компетентностей та створення здоров'язбережувального освітнього середовища в навчальному закладі за умов здійснення моніторингу стану здоров'я суб'єктів освітнього процесу [1].

Дослідниця Л. Малишева експериментально визначила і обґрунтувала педагогічні умови здоров'язбережувальної компетентності у майбутніх учителів в освітньому середовищі, створення в закладах освіти безпечного середовища, впровадила модуль «Основи здоров'язбережувальної педагогіки» [6].

Особливу зацікавленість викликає погляд на сутність означеної проблеми А. Кошуби [4], який доводить, що агітація і пропагування здоров'язбережувальної життєдіяльності є фундаментом фахових знань та професійної відповідальності учнівської молоді особливо в контексті морально-вольової сфери.

Питання виховання морально - вольових якостей учнівської молоді були й залишаються предметом дослідження багатьох вітчизняних науковців, які ведуть свої напрацювання у галузі педагогіки, психології, теорії та методики фізичного виховання. Дослідження О. Бикова, Л. Волкова, В. Голуба, Є. Ільїна, П. Коханця, В. Кортила, Т. Круцевич, О. Матвієнко, С. Поліщука Ю. Похоленчука, Б. Шияна та ін. доводять, що морально – вольові якості найбільше проявляються у процесі фізичної культури та спорту. Якщо ми звернемось до державних документів у галузі фізичної культури та спорту, то віднайдемо визначення, у якому підкреслено роль фізичної культури як «складової частини загальної культури суспільства, що спрямована на зміцнення здоров'я, розвиток фізичних, морально вольових та інтелектуальних здібностей людини з метою гармонійного формування її особистості».

Проблема виховання морально-вольових якостей учнів не нова, так серед учених, що у своїх дослідженнях приділяють увагу цим питанням, відзначимо А. Шаболтас, Е. Ільїна, І. Волкова, В. Сафронова та інші. Т. Беспалова, Ю. Блудов, В. Плахтієнкою. Вони досліджували психологію особистості спортсмена. Особливості формування морально-вольової сфери особистості підлітка вивчали О. Бершадська, Л. Божович; учені Д. Бондарев, В. Гальчинский досліджували особливості психофізичних можливостей спортсменів; специфіку вольової підготовки вивчали Л. Воронкина, Н. Гаврилова, Т. Козлова та інші.

Яскравим прикладом повного розуміння сутності окресленої проблеми є погляд сучасної дослідниці Н. Пангелової, яка у своїх роботах наголошує на перспективах розвитку фізичного виховання, спорту, здоров'язбережувальній життєдіяльності молоді. Акцентує увагу на вихованні моральних якостей: відповідальності за своє здоров'я, наполегливості, цілеспрямованості і рішучості у досягненні мети, витримці, ініціативності, бажанні перемогти [9].

У дослідженнях Т. Кравченко акцентується увага, на процесі занять спортом учнівською молоддю, на включення її в активну діяльність, яка відкриває можливості для отримання соціального досвіду, взаємодії, міжособистісної комунікації, проявів відповідальності, адаптивності, лідерства, гідності, емпаті), мотивації до здоров'язбережувальної життєдіяльності [5].

Н. Касіч описує зміст, форми і методи виховання цілеспрямованості старших підлітків у фізкультурно-оздоровчій діяльності. Звертає увагу на збереження здоров'я учнів у процесі життя [3].

Дослідницею Т. Надім'яновою проаналізовано ступінь проблеми формування морально-вольових якостей у підлітків в кризових умовах, викликаних воєнним станом в Україні. Визначено засоби виховання та вдосконалення морально-вольових якостей, вольових зусиль, які формуються не лише у процесі навчання, але й життєдіяльності загалом. Встановлено зв'язок між психологічними якостями підлітків та особистісними характеристиками, що мають за основу моральні критерії. Виокремлено позитивний вплив фізичної культури та спорту як важливих чинників у формуванні морально-вольових якостей підлітків [8].

Саме тому, зважаючи на виклики сьогодення, важливо зупинитися на аспектах висвітлення проблеми виховання здоров`язбережувальної життєдіяльності підлітків шляхом формування їх морально-вольових якостей.

Мета статті – розкрити питання виховання здоров`язбережувальної життєдіяльності підлітків шляхом формування їх морально-вольових якостей, представити і охарактеризувати форми і методи щодо зазначеної проблеми.

Виклад основного матеріалу.

Педагогічний експеримент проводився на базі закладів загальної середньої освіти м. Києва, м. Переяслава, Київської і Черкаської областей.

У ході дослідно-експериментального дослідження, для повного розуміння окресленої проблеми ми з'ясували, що виховання здоров'язбережувальної життєдіяльності підлітків безпосередньо пов'язано з формуванням у них морально-вольових якостей. Морально-вольові якості у контексті досліджуваної проблеми – це риси характеру, які допомагають підлітку свідомо керувати своєю поведінкою, дотримуватися правил і відповідально ставитися до власного життя та здоров'я. До них ми відносимо:

- *відповідальність* – здатність усвідомлювати наслідки власних вчинків, виконувати обов'язки та дотримуватися прийнятих рішень. Відповідальний підліток сумлінно ставиться до навчання, власного здоров'я та взаємин з іншими людьми;
- *дисциплінованість* – уміння жити згідно певних правил, режиму дня, норм поведінки та організовувати свою діяльність. Ця якість сприяє формуванню самоконтролю й організованості;
- *цілеспрямованість* – визначається як здатність свідомої концентрації на певній меті, вибір найбільш ефективних шляхів її досягнення, здатність до планомірного здійснення дій;
- *самовладання* – передбачає збереження ясності думки, володіння емоціями в складній ситуації, здатність керувати своїми діями в стані стресу;
- *рішучість* – це індивідуальна властивість волі, пов'язана зі здатністю й умінням своєчасно і самостійно приймати відповідальні рішення і неухильно реалізовувати їх у житті. У цій якості особливо яскраво виявляється воля як здатність до вільного вибору: прийняття рішення, зробити вибір у невизначеній ситуації;

- *наполегливість* – це здатність до стійких, активних, енергійних дій, результативності у подоланні перешкод, у проблемній ситуації.
- *витримка* – здатність володіти собою, зберігати спокій, стримувати емоції та діяти виважено всупереч стресу чи втомі;
- *ініціативність* – це вольова якість, яка виявляється в здатності до активних дій, що викликані власними установками, уявленнями, переконаннями. Ініціативність виявляється в творчості, новаторстві, самостійності, стійкості до зовнішніх впливів;
- *терплячість* – здатність до тривалої протидії несприятливим чинникам. Воля в даному випадку виявляє свою ініціюючу функцію, спонукаючи людину зберігати актуальний стан всупереч ситуації, що склалася.

Саме ці якості сприяють вихованню здоров'язбережувальній життєдіяльності підлітків, оскільки допомагають: дотримуватися режиму дня, правильно харчуватися, дотримуватися здорового способу життя, уникати шкідливих звичок, протистояти негативному впливу однолітків, контролювати емоції та стрес, відповідально ставитися до власної безпеки.

Вважаємо за доцільне окреслити певні аспекти, які на нашу думку допоможуть осучаснити зміст представленої проблеми. Отже, формування морально-вольових якостей у підлітків є важливим складником виховного процесу, спрямованого на розвиток свідомої, відповідальної та соціально активної особистості підлітка.

Ефективність цього процесу значною мірою залежить від правильно підібраних форм і методів виховання, які враховують вікові особливості підлітків, їхні потреби, інтереси та рівень розвитку.

Під час експерименту застосовувалося широкий спектр *методів:* метод *переконання* – спосіб свідомого впливу на думки, почуття, волю та поведінку підлітків через логічні доводи, аргументацію та емоційну взаємодію. Його мета – змінити погляди або спонукати до дії, перетворивши завдання на внутрішню потребу та свідомий вибір. Він передбачав пояснення, бесіди, дискусії, наведення прикладів, формував моральні цінності, погляди та переконання.

Метод *прикладу* – педагогічний метод впливу на свідомість і поведінку особистості через наслідування. Він базувався на природній потребі підлітків копіювати дії та вчинки авторитетних для них людей, має сильний вплив на формування поведінки та моральних якостей (батьків, вчителів, лідерів), сприймаючи їх як модель поведінки.

Метод *вправляння* – полягав у систематичному повторенні позитивних дій і вчинків, що сприяло виробленню вмінь, корисних звичок та сили волі.

Метод *заохочення* – це метод мотивації та педагогічного впливу, який полягає у вираженні позитивної оцінки дій чи поведінки. Він слугує для закріплення позитивних навичок, стимулювання до подальших успіхів та базується на збудженні позитивних емоцій схвалення, нагороди стимулювали прагнення підлітків до активної, позитивної поведінки та самовдосконалення.

Метод *вимоги* – це спосіб виховного впливу, який спонукає вихованця до позитивної діяльності, певної поведінки або гальмує негативні вчинки, допомагає формувати дисциплінованість, відповідальність і здатність дотримуватися встановлених правил.

Метод *доручень* – це педагогічний метод виховання та навчання, за якого педагог, тренер дає дитині конкретне, цілеспрямоване завдання. Його мета – прищепити самостійність**,** відповідальність, організованість, впевненість у власних силах та сформувати спортивні чи соціальні навички.

Метод *створення виховних ситуацій* – це спеціально організовані педагогічні умови, обставини чи життєві моменти. Їх мета – спонукати вихованця самостійно виявити, випробувати на практиці та закріпити бажані моральні якості, етичні норми та моделі поведінки, самостійно приймати рішення та нести відповідальність за свої вчинки.

Метод *самовиховання* – це свідома, цілеспрямована діяльність людини, спрямована на розвиток позитивних особистісних якостей, подолання недоліків та вдосконалення власної поведінки.

Вони є інструментами, які допомагають керувати своїм характером, емоціями та звичками, орієнтовані на розвиток у підлітків здатності до самооцінки, самоконтролю та саморозвитку.

Форми роботи щодо виховання здоров`язбережувальної життєдіяльності шляхом формування морально-вольових якостей підлітків:

Розкрито і *проаналізовано* форми роботи з виховання здоров'язбережувальної життєдіяльності підлітків шляхом формування у них морально-вольових якостей у процесі експериментальної роботи, а саме: с*оціальні мережі та інтернет-ресурси:* створення та ведення сторінок на платформах, таких як Facebook, Instagram, TikTok, YouTube, для залучення молоді до спорту, здорового способу життя, блогів, публікацій мотивуючого контенту; *пропагування* (рекламні кампанії, брошури, буклети, плакати); *організація спортивних заходів* (спортивні свята, марафони та велопробіги «День фізкультури та спорту», акції та флешмоби, шкільні спортивні змагання «Здорові Українці», фізкультурні гуртки); *робота зі ЗМІ та соціальними мережами* (інформаційні кампанії через медіа, соціальні мережі та інтернет-ресурси, вебінари та онлайн-конференції); *індивідуальна робота* (тренування, семінари та тренінги, індивідуальні консультації); *спортивні клуби та організації* (дитячо юнацькі спортивні школи, спортивні клуби для дітей, Українська Федерація хортингу, Федерація регбі України популяризує розвиток регбі, займається провадженням оздоровчої, аматорської спортивної, культурної, просвітницької, освітньої діяльності в сфері регбі; *мотиваційна робота та підтримка здорового способу життя* (мотивуючі заходи, виступи зірок спорту); *спортивно-туристичні заходи* (активний відпочинок «Спортивна родина», кемпінги та тренування на природі «Здорова сім'я»); *всеукраїнські спортивні ініціативи (турніри та змагання).*

Отже, формування морально-вольових якостей є важливою умовою здорового способу життя та збереження фізичного, психічного і соціального здоров'я підлітків. Яскравим прикладом виховання здоров`язбережувальної життєдіяльності підлітків шляхом формування у них морально-вольових якостей є проведення спортивного свята *«Козацька родина»* в екпериментальному навчальному закладі на базі Гірського ліцею Бориспільської районної ради Київської області. Метою означеного свята було: зміцнення здоров'я школярів, пропагування спорту в Україні, формування відповідальності, сили волі, спритності, виховання патріотизму, набуття умінь і навичок необхідних для майбутніх захисників Вітчизни. Основні виховні аспекти актуалізувалися на залученні школярів і батьків до мотивації на здоровий спосіб життя, привернення уваги до спортивних форм сімейного дозвілля, ознайомлення учасників свята зі славетною епохою українського козацтва, залучення зростаючої особистості до загальнолюдських цінностей, формування внутрішньої культури, високих морально-вольових якостей – відповідальності, цілеспрямованості, впевненості у своїх силах, кмітливості, взаємодопомоги і взаємоповаги, уникнення шкідливих звичок, витривалості, спритності, колективізму.

Висновки. Відтак, виховання культури здоров'язбережувальної життєдіяльності підлітків є важливим і багатогранним процесом, який потребує цілеспрямованого формування у молодого покоління морально-вольових якостей. Саме відповідальність, дисциплінованість, самовладання, наполегливість, цілеспрямованість, рішучість та ініціативність створюють основу для усвідомленого вибору здорового способу життя, дотримання норм безпечної поведінки та здатності протистояти негативним впливам сучасного соціального середовища.

Формування морально-вольових якостей у підлітковому віці сприяє розвитку внутрішньої мотивації до збереження власного здоров'я, підвищує рівень самоконтролю та допомагає приймати відповідальні рішення у складних життєвих ситуаціях. У процесі виховання культури здоров'язбережувальної життєдіяльності важливу роль відіграє комплексне використання різноманітних форм і методів роботи: виховних бесід, тренінгів, спортивно-оздоровчих заходів, інформаційно-просвітницьких кампаній, діяльності спортивних клубів, індивідуальної підтримки та співпраці з батьками й педагогами. Такий підхід забезпечує не лише засвоєння знань про здоров'я, а й формування стійких ціннісних орієнтацій та практичних навичок здорового способу життя.

Доведено, що ефективність виховання здоров'язбережувальної життєдіяльності значною мірою залежить від узгодженої взаємодії закладів освіти, сім'ї, громадських організацій, засобів масової інформації та соціального оточення підлітка. Створення позитивного виховного середовища, у якому здоров'я розглядається як одна з найвищих життєвих цінностей, сприяє гармонійному розвитку особистості, зміцненню фізичного й психічного здоров'я молоді та підготовці її до активної й відповідальної життєдіяльності. Таким

чином, виховання культури здоров'язбережувальної життєдіяльності підлітків шляхом формування морально-вольових якостей є важливою умовою становлення соціально зрілої, духовно багатої та фізично здорової особистості, здатної до самореалізації, саморозвитку та свідомого збереження власного здоров'я і здоров'я оточуючих.

Література:

1. Васильєв Г. Вплив засобів фізичної культури на розвиток вольових якостей особистості учня. *Інноваційна педагогіка.* 2022. Вип. 48 (2). С. 206–209.

2. Дудко С. Сучасні підходи до формування здоров'язбережувальної таздоров'я-розвивальної компетентностей учнів базової середньої освіти. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Педагогічні науки».* 2023. № 1 (355). С. 80–87.

3. Касіч Н. Виховання цілеспрямованості учнів основної школи у фізкультурно-оздоровчій діяльності. *Нові технології навчання. 2018. №* 90. С. 45–48

4. Кашуба А. Проблема агітації та пропаганди фізичної культури і спорту: оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць. *Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету.* 2015. Вип. 9 (52). С. 67.

5. Кравченко Т. Особливості виховання у студентської молоді морально-вольових якостей під час занять фізичною культурою. *Молодий вчений.* 2019. N 4. С. 12−16.

6. Малишева Л. Феномен здоров'я та здоров'язбереження молоді в контексті в контексті сучасних наукових поглядів. *Педагогічний часопис Волині: науковий журнал.* Луцьк: СНУ імені Лесі Українки. 2017. № 3. С.18-24.

7. Масол В. Тимчик М. Теоретичні відомості виховання рішучості старшокласників у процесі занять фізичною культурою. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15 «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)»,* 2020. Вип. 3К(123)20. С. 266-269.

8. Надім'янова Т. Формування морально-волових якостей підлітків у процесі занять фізичною культурою і спортом в кризових умовах. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15 «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)»,* 2023. Випуск 5К (165). С. 95-99.

9. Пангелова Н. Актуальні проблеми і перспективи розвитку фізичного виховання, спорту і туризму: монографія. Переяслав, Домбровська Я.М.. 2020. 436 с.

References:

1. Vasyliev, H. (2022). Vplyv zasobiv fizychnoi kultury na rozvytok volovykh yakostei osobystosti uchnia [The influence of physical education on the development of strong-willed qualities of a student's personality] / Vasyliev H. // *Innovatsiina pedahohika*. Vyp. 48 (2). 206–209 [in Ukrainian].

2. Dudko, S. (2023). Suchasni pidkhody do formuvanniazdoroviazberezhuvalnoi ta zdoroviarozvyvalnoi kompetentnostei uchniv bazovoi serednoi osvity [Modern approaches to the formation of health-preserving and health-developing competencies of students of basic secondary education] / Dudko S. // *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriia «Pedahohichni nauky»*. 1 (355). 80–87 [in Ukrainian].

3. Kasich, N. (2018). Vykhovannia tsilespriamovanosti uchniv osnovnoi shkoly u fizkulturno-ozdorovchii diialnosti [Cultivating the purposefulness of primary school students in physical education and health activities] / Kasich, N. // *Novi tekhnolohii navchannia*. 2018. 90. 45–48 [in Ukrainian].

4. Kashuba, A. (2015). Problema ahitatsii ta propahandy fizychnoi kultury i sportu: onovlennia zmistu, form ta metodiv navchannia i vykhovannia v zakladakh osvity [The problem of agitation and propaganda of physical culture and sports: updating the content, forms and methods of teaching and upbringing in educational institutions] / Kashuba A. *// Zbirnyk naukovykh prats. Naukovi zapysky Rivnenskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu.* 9 (52). 67 [in Ukrainian].

5. Kravchenko, T. (2019). Osoblyvosti vykhovannia u studentskoi molodi moralno-volovykh yakostei pid chas zaniat fizychnoiu kulturoiu [Peculiarities of educating moral and volitional qualities in student youth during physical education classes] / Kravchenko T. // *Molodyi vchenyi*. 4. 12−16 [in Ukrainian].

6. Malysheva, L. (2017). Fenomen zdorovia ta zdoroviazberezhennia molodi v konteksti v konteksti suchasnykh naukovykh pohliadiv [The phenomenon of health and health preservation of youth in the context of modern scientific views] / Malysheva L. // *Pedahohichnyi chasopys Volyni: naukovyi zhurnal*. Lutsk: SNU imeni Lesi Ukrainky. 3.18-24 [in Ukrainian].

7. Masol, V. Tymchyk, M. (2020). Teoretychni vidomosti vykhovannia rishuchosti starshoklasnykiv u protsesi zaniat fizychnoiu kulturoiu [Theoretical information on fostering determination in high school students during physical education classes] / Masol V. Tymchyk M. // *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriia 15 «Naukovo-pedahohichni problemy fizychnoi kultury (fizychna kultura i sport)»*. Vyp. 3K(123)20. 266-269 [in Ukrainian].

8. Nadimianova, T.(2023). Formuvannia moralno-volovykh yakostei pidlitkiv u protsesi zaniat fizychnoiu kulturoiu i sportom v kryzovykh umovakh [Formation of moral and physical qualities of adolescents in the process of physical education and sports in crisis conditions] / Nadimianova T. // *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriia 15 «Naukovo-pedahohichni problemy fizychnoi kultury (fizychna kultura i sport)»*. 5K (165). 95-99 [in Ukrainian].

9. Panhelova, N. (2020). Aktualni problemy i perspektyvy rozvytku fizychnoho vykhovannia, sportu i turyzmu [Current problems and prospects for the development of physical education, sports and tourism]: monohrafiia / Panhelova N. // Pereiaslav, Dombrovska Ya.M.. 436 s. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 13.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.05.2026

УДК 378.014.6:005.6]:37

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1581-1597

Федорчук Вікторія Вікторівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та менеджменту освіти, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка Кам'янець-Подільський, https://orcid.org/0000-0002-0560-3471

Мисів Володимир Михайлович кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент кафедри теорії і методики фізичного виховання, професор, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Кам'янець-Подільський, https://orcid.org/0000-0003-1957-0241

АКМЕОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД В УПРАВЛІННІ СИСТЕМОЮ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті здійснено комплексний теоретико-методологічний аналіз акмеологічного підходу як основи забезпечення управління системою якості педагогічної освіти в сучасних умовах суспільних трансформацій. Обґрунтовано актуальність дослідження у контексті зростання вимог до професійної підготовки педагога, необхідності формування його здатності до саморозвитку, творчої самореалізації та ефективної діяльності в умовах динамічних змін освітнього середовища.

На основі аналізу наукових джерел розкрито сутність акмеології як міждисциплінарної галузі знань, що досліджує закономірності розвитку зрілої особистості та досягнення нею найвищих рівнів професійного і особистісного становлення. Визначено ключові категорії акмеологічного підходу, зокрема поняття «акме», «професіоналізм діяльності» та «професіоналізм особистості», «акмекультура», «акмемотивація» та «акмеологічне середовище».

У статті охарактеризовано особливості застосування акмеологічного підходу в управлінні системою забезпечення якості педагогічної освіти, акцентовано увагу на її орієнтації на формування активного суб'єкта професійного розвитку. Встановлено, що важливими умовами досягнення високого рівня професіоналізму є розвиток внутрішніх ресурсів особистості майбутнього педагога (мотивації, рефлексії, ціннісних орієнтацій, здібностей до саморегуляції), а також створення сприятливого акмеологічного освітнього середовища, яке стимулює самовдосконалення та творчу активність.

Особливу увагу приділено аналізу акмеологічної моделі професійного розвитку педагога, яка інтегрує особистісні та діяльнісні компоненти, забезпечуючи цілісність професійного становлення. Розкрито змістовий і структурно-процесуальний аспекти цієї моделі, визначено роль акмеологічних

технологій, рефлексивних практик і педагогічного супроводу у формуванні професійної компетентності та педагогічної культури.

У результаті дослідження запропоновано авторську модель акмеологічного підходу в управлінні системою забезпечення якості педагогічної освіти, яка включає взаємопов'язані структурні блоки: методологічний, ціннісно-цільовий, суб'єктно-особистісний, діяльнісно-технологічний, середовищний, процесуально-динамічний, механізми реалізації та результативний компонент. Доведено, що її впровадження сприяє формуванню педагога нового типу – компетентного, творчого, здатного до саморозвитку та досягнення високих результатів у професійній діяльності.

Зроблено висновок, що акмеологічний підхід в управлінні виступає ефективним інструментом підвищення якості педагогічної освіти, оскільки забезпечує інтеграцію особистісного розвитку, професійної підготовки та освітнього середовища, орієнтуючи майбутнього педагога на досягнення власного «акме».

Ключові слова: акме, акмеологічний підхід, акмеологічне середовище, освіта, освітній процес, управління освітнім процесом, підготовка педагога, педагогічна освіта, акмеологічна освіта.

Fedorchuk Viktoriia Viktorivna Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Pedagogic and Management Sciences Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, Kamianets-Podilskyi, https://orcid.org/0000-0002-0560-3471

Volodymyr Mikhailovich Mysiv Ph.D. in Physical Education and Sports, Associate Professor of the Department of Theory and Methods of Physical Education, Professor, Ivan Ohienko Kamianets-Podilskyi National University, Kamianets-Podilskyi, https://orcid.org/0000-0003-1957-0241

ACMEOLOGICAL APPROACH TO MANAGING THE QUALITY ASSURANCE SYSTEM OF PEDAGOGICAL EDUCATION

Abstract. The article presents a comprehensive theoretical and methodological analysis of the acmeological approach as a foundation for managing the quality assurance system of pedagogical education in the context of contemporary societal transformations. The relevance of the study is substantiated by the growing demands on teachers' professional training, as well as the need to develop their capacity for self-development, creative self-realization, and effective performance in a dynamically changing educational environment.

Based on an analysis of scholarly sources, the essence of acmeology is revealed as an interdisciplinary field of knowledge that studies the patterns of mature personality development and the achievement of the highest levels of professional and personal

growth. The key categories of the acmeological approach are identified, including the concepts of “acme,” “professionalism of activity” and “professionalism of personality,” “acme culture,” “acme motivation,” and “acmeological environment.”

The article characterizes the specific features of applying the acmeological approach in managing the system of quality assurance in pedagogical education, emphasizing its focus on shaping an active subject of professional development. It is established that important conditions for achieving a high level of professionalism include the development of the internal resources of future teachers (motivation, reflection, value orientations, and self-regulation abilities), as well as the creation of a favorable acmeological educational environment that stimulates self-improvement and creative activity.

Special attention is paid to the analysis of the acmeological model of a teacher’s professional development, which integrates personal and activity-based components, ensuring the integrity of professional formation. The content-related and structural-processual aspects of this model are disclosed, and the role of acmeological technologies, reflective practices, and pedagogical support in shaping professional competence and pedagogical culture is defined.

As a result of the study, the author proposes an original model of the acmeological approach to managing the system of quality assurance in pedagogical education. This model includes interconnected structural blocks: methodological, value-target, subject-personal, activity-technological, environmental, process-dynamic, implementation mechanisms, and result-oriented components. It is proven that its implementation contributes to the formation of a new type of teacher—competent, creative, capable of self-development, and able to achieve high results in professional activity.

The study concludes that the acmeological approach in management serves as an effective tool for improving the quality of pedagogical education, as it ensures the integration of personal development, professional training, and the educational environment, orienting future teachers toward achieving their own «acme».

Keywords: acme, acmeological approach, acmeological environment, education, educational process, management of the educational process, teacher education, acmeological education.

Постановка проблеми. У сучасних умовах трансформації освітнього простору, зумовлених глобалізаційними процесами, цифровізацією та суспільними викликами, зокрема воєнним станом, особливої актуальності набуває проблема управління системою забезпечення якості педагогічної освіти. Традиційні підходи до професійної підготовки вчителя дедалі частіше виявляються недостатніми, оскільки вони переважно орієнтовані на засвоєння знань і формування окремих умінь, тоді як сучасна освітня практика потребує фахівця, здатного до саморозвитку, гнучкого мислення, творчої діяльності та ефективної адаптації до змін.

У цьому контексті виникає об’єктивна необхідність переосмислення методологічних засад управління системою забезпечення якості педагогічної освіти та пошуку нових підходів до підготовки майбутнього педагога. Одним із таких підходів виступає акмеологічний, який орієнтує освітній процес на досягнення особистістю найвищих рівнів професійного й особистісного розвитку. Водночас, попри значний науковий інтерес до акмеології, проблема її цілісного впровадження в управління системою забезпечення якості педагогічної освіти залишається недостатньо розробленою.

Зокрема, потребують уточнення сутність і структурні компоненти акмеологічного підходу в контексті якості освіти, управління системою забезпечення якості педагогічної освіти, механізми його реалізації в освітньому процесі, а також умови формування акмеологічного середовища, що сприяє професійному становленню майбутнього педагога. Недостатньо дослідженим залишається і питання інтеграції особистісного розвитку та професійної підготовки в єдину систему, орієнтовану на формування педагога як активного суб’єкта власного розвитку.

Таким чином, існує суперечність між зростаючими вимогами до якості педагогічної освіти та недостатнім рівнем теоретико-методологічного і практичного забезпечення впровадження акмеологічного підходу в управління системою забезпечення якості педагогічної освіти, що й зумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз сучасних наукових джерел засвідчує, що акмеологічний підхід в управління, в педагогічній освіті розглядається як важливий методологічний напрям, спрямований на забезпечення професійного та особистісного розвитку майбутнього педагога, а також підвищення якості освітнього процесу. У працях вітчизняних дослідників акцентується увага на різних аспектах цієї проблематики. У фундаментальних дослідженнях В. Огнев’юка, В. Гладкової та Я. Фруктової акмеологія постає як міждисциплінарна наука, що вивчає закономірності розвитку зрілої особистості, умови та чинники її самореалізації, а також досягнення професійного «акме». Автори підкреслюють значення поєднання внутрішніх ресурсів особистості та зовнішніх соціально-освітніх умов у процесі професійного зростання. Подібні ідеї розвиваються у працях О. Дубасенюк, яка обґрунтовує акмеологічну концепцію професійного розвитку педагога та розкриває її змістові й процесуальні складники. Дослідниця наголошує на необхідності формування професіоналізму особистості й діяльності як взаємопов’язаних компонентів, а також на ролі акмеологічного середовища та індивідуальної траєкторії розвитку педагога. Важливий внесок у розробку акмеологічного підходу зроблено С. Вітвицькою та О. Антоновою, які акцентують увагу на його значенні у професійній підготовці педагогів і розвитку педагогічної обдарованості. У їхніх роботах акмеологія розглядається як основа формування високого рівня професійної компетентності та готовності до творчої діяльності. Окремо слід

відзначити позицію В. Федоришина, який досліджує акмеологічний розвиток майбутнього вчителя в умовах творчого навчального середовища, підкреслюючи роль колективної взаємодії, мотивації та внутрішніх механізмів саморозвитку у досягненні професійної зрілості.

Проблему якості педагогічної освіти та її акмеологічного забезпечення розглядає О. Кучерявий, який пов'язує модернізацію освітньої системи з упровадженням акмеологічної парадигми. У цьому контексті якість освіти трактується як результат розвитку професійної культури та здатності педагога до самореалізації. Питання забезпечення якості освіти також широко висвітлюється у дослідженнях В. Зайчука, І. Єнгаличевої, Л. Ілійчук та інших авторів. У них наголошується на необхідності системного підходу до управління якістю освіти, особливо в умовах сучасних соціальних викликів, зокрема воєнного стану, що актуалізує потребу в підвищенні ефективності освітніх процесів.

У наукових працях Г. Гандзілевської та С. Штурхецького акцент зроблено на прикладному вимірі акмеології, яка розглядається як інструмент досягнення успіху в професійній діяльності та розвитку акмекультури як основи самовдосконалення особистості.

Мета статті − дослідження особливостей акмеологічного підходу в управлінні системою забезпечення якості педагогічної освіти.

Виклад основного матеріалу. Термін «акмеологія» походить від грецьких слів akme – вершина, найвища точка розвитку, розквіт та logos – учення. У цьому контексті «акме» трактується як період найвищого піднесення особистості, коли вона досягає максимальної зрілості та найвищих результатів у різних сферах життя, передусім у професійній діяльності. Саме в цей період повною мірою розкриваються здібності, обдарування та потенціал людини, а її розвиток набуває завершеного й найпродуктивнішого характеру. Зазвичай цей етап пов'язують із періодом дорослості, коли особистість досягає соціальної та психологічної зрілості [1, с. 17-22].

Історичні витоки уявлень про «акме» сягають античної філософії. Ще в працях представників Александрійської школи, зокрема Апполодора (II ст. до н. е.), поняття вершини розвитку пов'язувалося з моментом найвищої досконалості діяльності. У його трактуванні «акме» означало кульмінаційний стан, коли людина демонструє максимальний рівень результативності −своєрідну «зоряну годину» професійних або життєвих досягнень. При цьому акцент робився не стільки на процесі розвитку, скільки на досягнутому піковому стані.

У сучасному науковому розумінні акмеологія є міждисциплінарною галуззю знань, яка досліджує закономірності, механізми та умови розвитку людини на етапі її зрілості та досягнення найвищих рівнів професійної й особистісної реалізації. Вона вивчає людину в процесі її становлення як індивіда, особистості та суб'єкта професійної діяльності, зосереджуючи увагу на досягненні нею максимально можливого рівня ефективності та майстерності [1, с. 17-22].

У науковому баченні В. Огнев'юка, В. Гладкової та Я. Фруктової [10] акмеологію доцільно трактувати як міждисциплінарну галузь знання, що досліджує закономірності розвитку зрілої особистості, а також сукупність умов, чинників і внутрішніх спонукань, які впливають на процес її самореалізації. У центрі уваги цієї науки перебуває рух людини до найвищих рівнів професійної майстерності та ефективності діяльності.

Акмеологія аналізує як ті ресурси, що сприяють досягненню особистістю «вершин» розвитку, так і бар'єри, які можуть гальмувати цей процес. Йдеться про поєднання зовнішніх обставин (соціальне середовище, професійні вимоги, освітні можливості) та внутрішніх характеристик (мотивація, цінності, здібності, рівень самосвідомості), що в сукупності визначають успішність самопросування людини у професійній та творчій діяльності.

Водночас акмеологія розглядає цей рух не як спонтанний, а як цілеспрямований і усвідомлений процес, пов'язаний із постійним самовдосконаленням, розвитком компетентностей і реалізацією індивідуального потенціалу. Особливу увагу вона приділяє зрілому етапу життєвого шляху, коли особистість здатна максимально повно проявити свої можливості у продуктивній діяльності, досягаючи високих результатів і водночас здійснюючи творче самовираження. Таким чином, акмеологія постає як наукова основа дослідження та підтримки процесу досягнення людиною професійного й особистісного «акме» [10].

На думку В. Федоришина, посилення уваги до акмеології свідчить про глибинні зміни у науковому мисленні та практичній діяльності суспільства. Йдеться не просто про розвиток окремого наукового напряму, а про суттєву трансформацію дослідницьких підходів у різних галузях знань, що зумовлює перегляд усталених уявлень про людину та її роль у соціальному середовищі. У цьому контексті відбувається відхід від традиційної парадигми, у межах якої індивід розглядався переважно як продукт соціальних впливів і обставин. Натомість утверджується нове бачення людини як активного суб'єкта, здатного самостійно конструювати власний життєвий шлях, приймати відповідальні рішення та впливати на перебіг як особистісних, так і суспільно значущих процесів [9].

Такий зсув акцентів має важливі наслідки для соціальної практики, зокрема у сфері освіти, управління та психологічного супроводу. Він орієнтує на створення умов для розвитку внутрішнього потенціалу особистості, формування її здатності до саморозвитку, самореалізації та досягнення високих результатів у різних видах діяльності. Відтак акмеологія постає як методологічна основа, що сприяє переходу до людиноцентрованої моделі розвитку суспільства, у якій ключовою цінністю є активна, відповідальна й самодостатня особистість.

С. Вітвицька розглядає акмеологію в контексті педагогічної освіти як науковий напрям, що досліджує закономірності, механізми та особливості розвитку особистості на етапі її професійної зрілості. У цьому ж ключі, як зазначає С. Гончаренко, акмеологія може виступати як методологічний

інструмент, що дає змогу створювати та організовувати умови для досягнення фахівцем високого рівня професіоналізму в педагогічній діяльності, а також сприяє повному розкриттю його творчого та соціально значущого потенціалу [2, с. 114-119].

О. Дубасенюк, у свою чергу, підкреслює, що акмеологічний підхід у педагогічній освіті має низку ключових характеристик. Зокрема, він орієнтований на безперервне вдосконалення особистості протягом усього життя, розвиток свідомості та діяльності як окремих індивідів, так і професійних груп, а також на переконання у можливості масового професійного зростання. Важливою рисою є також оптимістичне бачення людини та її розвитку, що ґрунтується на антропологічному підході. Крім того, значну роль відіграє акмеологічне проєктування, яке дозволяє планувати досягнення найвищих результатів як на індивідуальному, так і на груповому рівнях у професійній та освітній сферах [6].

За С. Гончаренком, ключова ідея акмеологічного підходу в педагогічній освіті полягає у спрямуванні на забезпечення цілеспрямованого акмеологічного розвитку педагога як активного суб'єкта професійної діяльності. Такий розвиток характеризується сформованістю низки особистісних якостей і поведінкових проявів. До них належать ініціативність і здатність самостійно визначати цілі, планувати власну діяльність та прогнозувати її результати; активна й глибока залученість у професійний процес; орієнтація на саморегуляцію, що включає самоконтроль, самокорекцію та здатність компенсувати власні професійні труднощі. Важливим є також постійне прагнення до саморозвитку, оновлення власного потенціалу, самореалізації та творчого самовираження [4].

Окремо підкреслюється здатність педагога інтегрувати свій професійний досвід, упорядковувати його, аналізувати й узагальнювати як власні досягнення, так і досвід інших фахівців, що забезпечує цілісність і послідовність професійного становлення.

О. Кучерявий пов'язує перспективи відродження національної системи педагогічної освіти з ефективним упровадженням акмеологічної парадигми, яка орієнтує освітній процес на досягнення найвищих рівнів професійного та особистісного розвитку майбутнього педагога. Такий підхід передбачає не лише оновлення змісту освіти, а й переосмислення її цілей, цінностей і результатів крізь призму самореалізації особистості.

У сучасному науковому дискурсі акмеологія розглядається як галузь знань, що вивчає прояви, закономірності, принципи та механізми становлення людини як професіонала на етапі її найвищої зрілості. У центрі уваги перебуває процес досягнення особистістю пікових результатів у діяльності, що супроводжується максимальною реалізацією її потенціалу.

Ключовим поняттям акмеології традиційно виступає професіоналізм, який тлумачиться як інтегральна готовність особистості до самостійного, творчого й відповідального виконання професійних завдань із високим рівнем якості. При

цьому розрізняють професіоналізм діяльності, що характеризує ефективність виконання фахових функцій, і професіоналізм особистості, який відображає внутрішній потенціал людини. Ці складники перебувають у тісній взаємодії та взаємозумовленості.

Професіоналізм особистості охоплює систему її внутрішніх ресурсів − природних задатків, здібностей, професійно важливих якостей і ділових рис, які забезпечують успішне виконання діяльності. З одного боку, вони сприяють трансформації соціально значущих професійних цінностей у власні переконання та життєві орієнтири, формуючи цілісність особистості педагога як фахівця. З іншого ці характеристики позитивно впливають на динаміку професійного зростання, кар'єрний розвиток, а також на емоційну й соціально-психологічну сфери особистості, що є важливими складниками досягнення нею власного «акме» [7, с. 45-47].

Аналіз розвитку особистості з позиції її включеності у різні соціальні групи зумовив виокремлення в межах акмеологічного знання самостійного напряму − соціальної акмеології. Як зазначають В. Огнев'юк, В. Гладкова, Я. Фруктова, цей напрям зосереджується на дослідженні діяльності у сферах типу «людина – людина» та «людина – спільність», особливо в умовах підвищеної соціальної й економічної складності.

Із такого підходу випливає, що соціальна акмеологія має переважно прикладний характер, адже її увага спрямована на аналіз професійної взаємодії особистості та досягнення високих результатів у таких галузях, як освіта, медицина, управління та інші сфери соціальної практики. Водночас обмеження лише професійним контекстом не дає повного уявлення про реалізацію соціальної природи людини.

Очевидно, що особистість розкриває себе не тільки в межах професійної діяльності, а й у різноманітних формах соціальної взаємодії −як офіційної, так і неформальної. Саме тому доцільно розглядати соціальну акмеологію ширше −як науковий напрям, що охоплює всю сукупність соціальних зв'язків і практик, у яких відбувається становлення, самореалізація та досягнення особистістю власних вершин розвитку [10, с. 46].

О. Дубасенюк у своїй концепції професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів обґрунтовує акмеологічну модель розвитку педагога, яка передбачає досягнення високого рівня професіоналізму через цілісне поєднання особистісних і діяльнісних характеристик. Запропонована концепція має два взаємопов'язані компоненти: змістовий і структурно-процесуальний.

Змістовий аспект розкриває дві ключові підсистеми: професіоналізм діяльності та професіоналізм особистості педагога. У першій провідним елементом виступає професійна компетентність, структура якої визначається специфікою педагогічної діяльності як взаємодії типу «людина – людина» або «людина – група». Вона включає гностичний, проєктувальний, конструктивно-регулятивний, організаторський і комунікативний компоненти. Важливими

також є акмеологічні інваріанти − здатність до прогнозування результатів діяльності, ефективного прийняття рішень у складних ситуаціях і високий рівень саморегуляції.

Підсистема професіоналізму особистості охоплює внутрішні ресурси педагога, які забезпечують якість його діяльності. Йдеться про розвиток інтелектуальних, психологічних і комунікативних здібностей, а також базових психічних процесів (мислення, пам'яті, уваги, уяви). Важливу роль відіграють особистісні якості такі, як: емоційна стабільність, толерантність, доброзичливість, відповідальність і цілеспрямованість, а також сформованість вольової сфери.

Ключовою умовою становлення професіоналізму особистості є здатність до рефлексії та саморегуляції власного розвитку. Це передбачає усвідомлення професійних норм і цінностей, дотримання етичних стандартів, а також формування цілісної та продуктивної «Я-концепції» педагога, яка поєднує уявлення про реальне, ідеальне та перспективне «Я-професіонала». Таким чином, концепція акцентує на гармонійному розвитку як діяльнісних умінь, так і внутрішнього потенціалу особистості вчителя [10, с. 47-49].

Структурно-процесуальний компонент концепції О. Дубасенюк відображає логіку, етапність і механізми становлення професіоналізму майбутнього педагога. Він окреслює не лише «що» має бути сформовано, а й «як» саме відбувається цей процес у системі педагогічної освіти. Передусім ідеться про поетапний розвиток особистості вчителя від первинного професійного самовизначення до досягнення високого рівня майстерності.

Цей процес включає послідовне ускладнення змісту навчання, розширення досвіду практичної діяльності, інтеграцію теоретичних знань і професійних умінь.

Важливою є орієнтація на індивідуальну траєкторію розвитку, що враховує здібності, мотивацію та потенціал кожного здобувача освіти.

Суттєвим елементом є використання акмеологічних технологій і методів, які стимулюють саморозвиток, рефлексію, творчість і професійне зростання. До них належать проблемно-пошукове навчання, моделювання педагогічних ситуацій, тренінгові форми роботи, рефлексивні практики, що сприяють усвідомленню власного досвіду та його вдосконаленню.

Важливу роль у структурно-процесуальному аспекті відіграє акмеологічний супровід, який передбачає педагогічну підтримку, наставництво та створення умов для самореалізації майбутнього вчителя. Це забезпечує поступовий перехід від зовнішнього керування до самостійної організації професійної діяльності.

Окрім цього, процес формування професіоналізму передбачає постійний зворотний зв'язок і оцінювання досягнень, що дозволяє коригувати індивідуальний розвиток і сприяє усвідомленню власного просування до професійного «акме» [10, с. 47-49].

Аналізуючи зарубіжні джерела з теми дослідження [11; 12], приходимо до висновку, що тоді, коли вітчизняна наука використовує поняття «акмеологічний підхід», західна – оперує поняттями: професійна досконаліть, безперервний професійний розвиток, культура якості, лідерство в освіті тощо. В них акмеологічний підхід – це, по суті, теоретичний аналог концепції професійної досконалості та управління якістю освіти в міжнародному науковому дискурсі.

Натомість у монографії О. Кучерявого [7], спираючись на ідеї О. Дубасенюк, розкривається акмеологічна модель «Я-концепції» професійно-культурного розвитку педагога як цілісна система проєктування професійного зростання. Її теоретичне підґрунтя базується на розумінні «акме» не лише як вершини розвитку, а як безперервного процесу інтенсивного професійного зростання, що характеризується прогресивною спрямованістю, високою динамікою змін і відкритістю до подальших етапів удосконалення.

Центральною цінністю такої моделі виступає педагогічна культура, яка розглядається як інтегральне особистісно-діяльнісне утворення. Вона формується через взаємодію двох ключових орієнтирів: розвитку професійно-особистісних якостей педагога та формування культури педагогічної дії.

Остання забезпечує творче розкриття потенціалу учнів і студентів, інноваційність педагогічної діяльності та здатність до створення авторських освітніх практик.

Педагогічна культура при цьому трактується як найвищий рівень професіоналізму особистості, що поєднує гуманістичну спрямованість, інноваційність, здатність до культуротворчості та орієнтацію на самореалізацію. Провідними ресурсами її розвитку визначаються самотворчість і професійна творчість, які виступають основними засобами руху до професійного «акме».

«Я-концепція» у цій моделі розглядається не як статичне уявлення про себе, а як динамічний проєкт професійного розвитку. Вона виконує функцію програми саморозвитку, що включає ціннісні орієнтири, стратегічні цілі та способи їх досягнення, а також відображає бажаний образ «Я-професіонала» і конкретні кроки його формування.

Структура моделі передбачає поєднання базових компонентів і детермінант розвитку, серед яких ключову роль відіграють: педагогічна культура як загальна ціль, професійно-особистісні якості як стратегічна основа, культура педагогічної дії як практичний вимір та самотворчість із професійною творчістю як основні засоби досягнення розвитку. Важливими психологічними механізмами є усвідомлення розриву між реальним і ідеальним «Я», рефлексія та інтеграція професійної свідомості й самосвідомості.

Таким чином, модель «Я-концепції» професійно-культурного розвитку педагога орієнтує на самоорганізований рух до акме-рівня, де професійна майстерність постає як результат глибокої внутрішньої трансформації особистості, її ціннісного зростання та творчої самореалізації в педагогічній діяльності [5, с. 49-56].

Водночас важливим внутрішнім ресурсом особистості є акмекультура як система цінностей, установок і способів діяльності, що забезпечує усвідомлене професійне зростання, саморегуляцію та здатність до самореалізації. Саме поєднання сприятливого середовища та сформованої акмекультури створює умови для ефективного акмеологічного розвитку майбутнього педагога.

У наукових підходах Г. Гандзілевської та С. Штурхецького [3] акмеологічне середовище доцільно інтерпретувати як особливий простір розвитку особистості, що орієнтований на досягнення високих результатів, творчу самореалізацію та постійне вдосконалення. Це таке освітньо-професійне середовище, у якому успішність і якісна діяльність набувають статусу соціально значущої цінності, а сам процес професійної праці сприймається як престижний і суспільно схвалюваний.

У цьому контексті акмеологічне середовище виступає не лише як сукупність зовнішніх умов, а як динамічна система, що стимулює особистість до змін, активізує усвідомлення потреби в саморозвитку та сприяє формуванню індивідуальної життєвої позиції. Воно забезпечує можливості для самовираження, розкриття внутрішнього потенціалу та осмислення життєвих цінностей і смислів, що є важливими складниками особистісного і професійного становлення.

Водночас таке середовище не передбачає пасивного отримання готових ресурсів, а, навпаки, спонукає суб'єкта до активного пошуку, самостійного розвитку та досягнення власного «акме».

Його структура охоплює кілька взаємопов'язаних рівнів: суспільно-професійний простір, у межах якого здійснюється діяльність; сферу міжособистісної взаємодії; а також внутрішній світ особистості, її ціннісно-смислову та духовну організацію.

Чинники функціонування акмеологічного середовища можна умовно поділити на суб'єктивні та об'єктивні. Перші пов'язані з особистісними характеристиками індивіда − його цілеспрямованістю, організованістю, вольовими якостями та енергією у досягненні поставлених цілей. Другі відображають зовнішні умови життєдіяльності, логіку та послідовність дій, що забезпечують рух до професійних і особистісних вершин. Важливою передумовою ефективного функціонування такого середовища виступає також соціальний запит, який задає орієнтири та визначає актуальність досягнення акме в конкретних історико-суспільних умовах [3, с. 45-46].

У науковому трактуванні акмеологічне середовище доцільно розглядати як багатовимірну систему, що поєднує просторовий і технологічний компоненти. Просторовий компонент відображає організацію освітньо-професійного простору, у якому відбувається становлення особистості, включаючи як формальні, так і неформальні умови взаємодії. Технологічний компонент, у свою чергу, охоплює сукупність методів, засобів і педагогічних технологій, спрямованих на досягнення високих результатів розвитку та самореалізації.

Важливою характеристикою такого середовища є його орієнтація на випереджальний розвиток: воно не лише відображає актуальний стан особистості, а й передбачає конструювання образу бажаного майбутнього − своєрідного «акме-ідеалу» та визначення ефективних шляхів його досягнення і вдосконалення. У цьому сенсі акмеологічне середовище виступає як простір проєктування індивідуальної траєкторії професійного й особистісного зростання.

Особливого значення набуває суб'єктний склад такого середовища, зокрема роль лідерів і значущих осіб, які задають ціннісні орієнтири та стандарти досягнень. Наявність авторитетних постатей, із якими виникає бажання ідентифікуватися, підсилює мотиваційний потенціал середовища, сприяє формуванню професійної ідентичності та стимулює прагнення до самовдосконалення. Саме через механізми наслідування, соціального порівняння та внутрішньої інтеріоризації цінностей відбувається активне включення особистості в процес досягнення власного «акме» [3, с. 48].

Серед провідних передумов становлення акмеологічного середовища, поряд із внутрішньою готовністю особистості до саморозвитку, суспільним запитом та наявністю цілеспрямованого акмеологічного супроводу, дослідники виокремлюють також низку специфічних чинників. До них належать акмемотивація як стійка орієнтація на розв'язання завдань особистісного і професійного зростання, акмездібності, що виявляються у здатності проєктувати індивідуальні траєкторії досягнення «вершин» розвитку (зокрема через створення акмеограм), а також сформованість акмекультури й акмекомпетентностей.

У науковому розумінні акмекультура постає як важливий інтегративний ресурс особистості, що на когнітивному рівні забезпечує усвідомлення власної життєвої позиції, сприяє пошуку індивідуального сенсу життя та створює умови для гармонійної самореалізації в різних сферах діяльності. Вона поєднує ціннісні орієнтації, знання, рефлексивні вміння та здатність до саморегуляції, виступаючи основою свідомого життєтворення.

Ефективний розвиток акмекультури, за науковими підходами, завдяки управлінню, може відбуватися як послідовний процес, що включає кілька взаємопов'язаних етапів: від виникнення внутрішнього прагнення до змін («хочу»), через усвідомлення власних можливостей («можу») та актуалізацію набутих умінь («вмію»), до формування почуття відповідальності за особистісне зростання («повинен»). Наступними кроками є співвіднесення обраних стратегій із поставленими цілями («досягаю») та їх практична реалізація через опанування відповідних психотехнологій і дій («роблю»). Така логіка розвитку відображає перехід від мотиваційного імпульсу до реальних досягнень у процесі самовдосконалення [3, с. 49].

Узагальнюючи викладені положення, акмеологічний підхід в управлінні системою забезпечення якості педагогічної освіти доцільно розглядати як цілісну методологічну орієнтацію, що спрямована на досягнення найвищих

рівнів професійного та особистісного розвитку майбутнього педагога. Його сутність полягає не лише у засвоєнні знань і формуванні фахових умінь, а у створенні таких освітніх умов, за яких здобувач освіти стає активним суб'єктом власного розвитку, здатним до самопізнання, саморегуляції та безперервного самовдосконалення, що стає можливим завдяки ефективному управлінню.

У контексті забезпечення якості педагогічної освіти акмеологічний підхід в управлінні акцентує увагу на формуванні акмеологічного середовища, яке стимулює мотивацію до досягнень, підтримує творчість і ініціативність, а також сприяє розкриттю індивідуального потенціалу. Якість освіти при цьому визначається не лише відповідністю стандартам, а й рівнем сформованості у майбутнього вчителя здатності будувати власну траєкторію професійного зростання, досягати високих результатів у діяльності та адаптуватися до змін у сучасному освітньому просторі.

Важливим компонентом реалізації акмеологічного підходу є розвиток внутрішніх ресурсів особистості − мотивації до саморозвитку, рефлексивних умінь, ціннісних орієнтацій, а також акмекультури як основи усвідомленого життєвого і професійного вибору. У цьому процесі значну роль відіграють педагогічні технології, що забезпечують не лише передачу знань, а й організацію діяльності, спрямованої на самореалізацію, творче мислення та досягнення індивідуальних «вершин» розвитку.

На основі теоретично-практичного аналізу [3; 5; 8; 9] доцільно запропонувати модель акмеологічного підходу в управлінні системою забезпечення якості педагогічної освіти. Модель ґрунтується на розумінні акмеології як міждисциплінарної науки про закономірності становлення зрілої особистості, її саморозвиток і досягнення професійного «акме». Відповідно до сучасних наукових підходів, розвиток педагога розглядається як керований і цілеспрямований процес, у якому поєднуються внутрішні ресурси особистості та зовнішні умови освітнього середовища.

Мета моделі – це забезпечення якості педагогічної освіти через формування педагога нового типу – активного суб'єкта професійного розвитку, здатного до саморозвитку, саморегуляції, творчої самореалізації та досягнення високого рівня педагогічної майстерності.

Таблиця 1

Модель акмеологічного підходу в управлінні системою забезпечення якості педагогічної освіти

Структурний блок	Характеристика	Функція
Методологічний	Акмеологія як наука про розвиток зрілої особистості та досягнення професійного «акме»	Формування науково обґрунтованого підходу до якості педагогічної освіти

Структурний блок	Характеристика	Функція
Ціннісно-цільовий	Орієнтація на найвищі рівні професійного й особистісного розвитку педагога	Формування стратегічних цілей розвитку майбутнього педагога
Суб'єктно-особистісний	Розвиток внутрішніх ресурсів і професійної зрілості особистості	Формування активного суб'єкта професійного розвитку
Діяльнісно-технологічний	Реалізація розвитку через освітні технології та практичну діяльність	Забезпечення практичного розвитку професійної компетентності
Середовищний (акмеологічне середовище)	Освітній простір як умова розвитку особистості	Стимулювання саморозвитку, творчості та професійної ідентичності
Процесуально-динамічний	Етапний розвиток від становлення до професійної майстерності	Забезпечення безперервного професійного зростання
Механізми реалізації	Внутрішні та зовнішні механізми професійного розвитку	Активізація саморозвитку та руху до професійного «акме»
Результативний	Підсумковий рівень сформованості педагога	Досягнення професійного та особистісного «акме», висока якість педагогічної освіти

Модель об'єднує кілька взаємопов'язаних складників: ціннісно-цільовий визначає стратегічні орієнтири розвитку, спрямовані на формування педагогічної культури й досягнення професійного «акме»; суб'єктно-особистісний розкриває внутрішні ресурси майбутнього вчителя, зокрема мотивацію, здібності, рефлексію та «Я-концепцію»; діяльнісно-технологічний забезпечує практичну реалізацію розвитку через сучасні освітні технології та індивідуальні траєкторії навчання.

Особливе значення має акмеологічне освітнє середовище, яке створює умови для саморозвитку, творчості та професійної взаємодії, а також процесуальний блок, що відображає поетапний рух від професійного самовизначення до досягнення педагогічної майстерності. Важливу роль відіграють також внутрішні механізми розвитку – рефлексія, саморегуляція та усвідомлення власного професійного зростання.

Узагальнено, модель демонструє, що управління системою забезпечення якості педагогічної освіти досягається через інтеграцію особистісного розвитку, професійної діяльності та сприятливого освітнього середовища, що разом забезпечуватиме формування педагога високого рівня – здатного до творчої, інноваційної та самостійної професійної діяльності.

Висновки. У результаті проведеного теоретико-аналітичного дослідження встановлено, що акмеологічний підхід є цілісною методологічною основою управління системою забезпечення якості педагогічної освіти, орієнтованою на досягнення майбутнім педагогом найвищих рівнів професійного та особистісного розвитку. Його сутність полягає у поєднанні внутрішніх ресурсів особистості (мотивації, рефлексії, цінностей, здібностей) із зовнішніми умовами освітнього середовища, що створює передумови для цілеспрямованого руху до професійного «акме».

З'ясовано, що сучасне розуміння акмеології виходить за межі суто теоретичного знання та набуває прикладного значення в контексті підготовки конкурентоспроможного, творчого й саморозвиненого педагога. Особливого значення набуває орієнтація на суб'єктність майбутнього вчителя, його здатність до самостійного проєктування професійної траєкторії, саморегуляції та безперервного самовдосконалення.

Доведено, що якість педагогічної освіти в умовах акмеологічного підходу визначається не лише рівнем засвоєння знань і сформованістю професійних умінь, а передусім розвитком педагогічної культури, акмекультури та здатності до творчої самореалізації. Важливим чинником виступає акмеологічне освітнє середовище, яке стимулює мотивацію досягнень, сприяє розкриттю потенціалу особистості та забезпечує умови для її професійного зростання.

Література:

1. Антонова О. Є. Акмеологічний підхід до визначення сутності педагогічної обдарованості. Акмеологія – наука XXI століття: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конфер. / За ред. В.О. Огнев'юка. Київ : Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2011. С. 17-22.

2. Вітвицька С. С. Акмеологічний підхід до педагогічної підготовки магістрів освіти. Інтелектуальна та творча обдарованість : спільне та відмінне: матеріали круглого столу 23 січня 2012 р. м. Київ. Київ : ТОВ «Інформаційні системи», 2012. С. 114-119.

3. Гандзілевська Г., Штурхецький С. Прикладна акмеологія для тих, хто прагне успіху : навчальний посібник для вчителів, журналістів і психологів. Острог : Видавництво НаУОА, 2020. 102 с.

4. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Видання друге, доп. й випр. Рівне: Волинські обереги, 2011. 552 с.

5. Дубасенюк О. А. Професійно-педагогічна освіта : методологія, теорія, практика: монографія : у 2 т. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2015. Т.1 С. 238–251.

6. Дубасенюк О. А. *Акмеологічна концепція професійного розвитку педагога.* Професійна педагогічна освіта: акмесинергетичний підхід. Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, Житомир, 2011. С. 5–57.

7. Кучерявий О. Г. Якість педагогічної освіти України: тенденції і перспективи: навч. посібник. Київ : Талком, 2019. 192 с.

8. Манерко Л. М. Практика вдосконалення управління закладом освіти на засадах акмеологічного підходу. *Інновації в управлінні закладами освіти: теорія та практика*: матеріали студ. наук-практ. конф., Харків,11 листоп. 2020 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди ; [за заг. ред. Р. І. Черновол-Ткаченко, О. І. Мармази, О. Є. Гречаник]. Харків: ХНПУ, 2020. С. 46–47.

9. Федоришин В. І. Акмеологічний розвиток майбут-нього вчителя музики в творчому навчальному колективі : теорія та методика : монографія. Київ : КНПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. 410 с.

10. Фундаментальна акмеологія – наука XXI століття: монографія / редкол. В. О. Огнев'юк, В. М. Гладкова, Я. С. Фруктова. Київ : Інтерсервіс, 2019. 206 с.

11. Elken, M., Stensaker, B., Maassen, P. (eds.) Quality Work in Higher Education: Organisational and Pedagogical Dimensions. Springer, 2020. URL: https://dokumen.pub/quality-work-in-higher-education-organisational-and-pedagogical-dimensions-1st-ed-9783030417567-9783030417574.html

12. Nair, C. S., Webster, L., Mertova, P. Leadership and Management of Quality in Higher Education. Elsevier, 2010. URL: https://www.researchgate.net/publication/295927125_Leadership_and_management_of_quality_in_higher_education

References:

1. Antonova, O.Ye. (2011). Akmeolohichnyi pidkhid do vyznachennia sutnosti pedahohichnoi obdarovanosti [Acmeological approach to defining the essence of pedagogical giftedness]. In V.O. Ohneviuk (Ed.), *Akmeolohiia – nauka XXI stolittia: materialy III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* – Acmeology – science of the XXI century: Proceedings of the III International scientific and practical conference (pp. 17–22). Kyiv: Borys Hrinchenko Kyiv University [in Ukrainian].

2. Vitvytska, S.S. (2012). Akmeolohichnyi pidkhid do pedahohichnoi pidhotovky mahistriv osvity [Acmeological approach to pedagogical training of masters of education]. *Intelektualna ta tvorcha obdarovanist: spilne ta vidminne: materialy kruhloho stolu (January 23, 2012)* – Intellectual and creative giftedness: common and different: Round table proceedings (pp. 114–119). Kyiv: Informatsiini systemy [in Ukrainian].

3. Handzilevska, H., & Shturkhetskyi, S. (2020). *Prykladna akmeolohiia dlia tykh, khto prahne uspikhu: navchalnyi posibnyk dlia vchyteliv, zhurnalistiv i psykholohiv* [Applied acmeology for those who strive for success: A textbook for teachers, journalists and psychologists]. Ostroh: Publishing House of the National University of Ostroh Academy [in Ukrainian].

4. Honcharenko, S.U. (2011). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk* [Ukrainian pedagogical dictionary] (2nd ed., rev. and expanded). Rivne: Volynski oberehy [in Ukrainian].

5. Dubaseniuk, O.A. (2015). Profesiino-pedahohichna osvita: metodolohiia, teoriia, praktyka [Professional and pedagogical education: methodology, theory, practice]. In *Monohrafiia* u 2 t. – Monograph in 2 vols. (Vol. 1, pp. 238–251). Zhytomyr: Zhytomyr Ivan Franko State University [in Ukrainian].

6. Dubaseniuk, O.A. (2011). Akmeolohichna kontseptsiia profesiinoho rozvytku pedahoha [Acmeological concept of professional development of a teacher]. *In Profesiina pedahohichna osvita: akmesynerhetychnyi pidkhid* – Professional pedagogical education: acme-synergetic approach (pp. 5–57). Zhytomyr: Zhytomyr Ivan Franko State University [in Ukrainian].

7. Kucheriavyi, O.H. (2019). *Yakist pedahohichnoi osvity Ukrainy: tendentsii i perspektyvy: navchalnyi posibnyk* [Quality of pedagogical education in Ukraine: trends and prospects: textbook]. Kyiv: Talkom [in Ukrainian].

8. Manerko L. M. Praktyka vdoskonalennia upravlinnia zakladom osvity na zasadakh akmeolohichnoho pidkhodu. Innovatsii v upravlinni zakladamy osvity: teoriia ta praktyka : materialy

stud. nauk-prakt. konf., Kharkiv,11 lystop. 2020 r. / Kharkiv. nats. ped. un-t im. H. S. Skovorody ; [za zah. red. R. I. Chernovol-Tkachenko, O. I. Marmazy, O. Ye. Hrechanyk]. Kharkiv : KhNPU, 2020. S. 46–47. [in Ukrainian].

9. Fedoryshyn, V.I. (2013). *Akmeolohichnyi rozvytok maibutnoho vchytelia muzyky v tvorchomu navchalnomu kolektyvi: teoriia ta metodyka: monohrafiia* [Acmeological development of a future music teacher in a creative educational collective: theory and methodology: monograph]. Kyiv: National Pedagogical Dragomanov University [in Ukrainian].

10. Ohneviuk, V.O., Hladkova, V.M., & Fruktova, Ya.S. (Eds.). (2019). *Fundamentalna akmeolohiia – nauka XXI stolittia: monohrafiia* [Fundamental acmeology – science of the XXI century: monograph]. Kyiv: Interservice [in Ukrainian].

11. Elken, M., Stensaker, B., Maassen, P. (Eds.). *Quality Work in Higher Education: Organisational and Pedagogical Dimensions*. Springer, 2020. URL: https://dokumen.pub/quality-work-in-higher-education-organisational-and-pedagogical-dimensions-1st-ed-9783030417567-9783030417574.html

12. Nair C.S., Webster L., Mertova, P. *Leadership and Management of Quality in Higher Education*. Elsevier, 2010. URL: https://www.researchgate.net/publication/295927125_Leadership_and_management_of_quality_in_higher_education

Дата першого надходження статті до видання: 10,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.05.2026

УДК 378.16:004.8

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1598-1610

Филипська Віта Іванівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри мовної підготовки, Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків. https://orcid.org/0000-0003-0497-7196

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ AR/VR ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розглядаються теоретичні та методологічні засади застосування технологій штучного інтелекту, доповненої реальності та віртуальної реальності у вивченні іноземних мов у вищих навчальних закладах. Аргументується важливість впровадження інноваційних цифрових технологій у сучасний освітній процес в контексті соціальної діджиталізації, розвитку дистанційного та змішаного навчання, а також підвищення ефективності підготовки майбутніх професійних навичок. У статті уточнюється сутність таких понять, як «штучний інтелект», «доповнена реальність», «віртуальна реальність» та «персоналізоване навчання», а також визначена їхня роль у розвитку комунікативної компетентності з іноземної мови у здобувачів вищої освіти. Автор аналізує сучасні наукові методи застосування технологій AR/VR та інструментів штучного інтелекту у викладанні іноземних мов. У статті висвітлено основні переваги використання інноваційних технологій у вищих навчальних закладах, зокрема, персоналізацію навчального процесу, підвищення мотивації студентів, розвиток міжкультурної комунікативної компетентності, активізацію когнітивної діяльності, підвищення цифрової грамотності та створення інтерактивних навчальних середовищ. Розглядаються можливості використання чат-ботів, віртуальних асистентів, інтерактивних платформ, адаптивних навчальних систем, а також технологій віртуальної та доповненої реальності у викладанні іноземних мов. Основна увага приділяється проблемам та викликам застосування технології штучного інтелекту (ШІ) в освіті, включаючи академічну доброчесність, етичне використання цифрових ресурсів, технологічну підтримку та цифрову грамотність учасників. Ця стаття надає рекомендації для майбутніх наукових досліджень з питань розробки методів ефективного використання штучного інтелекту та технологій доповненої/ віртуальної реальності для покращення комунікативних навичок здобувачів вищої освіти та створення адаптивних платформ цифрової освіти для персоналізованого вивчення іноземних мов.

Ключові слова: штучний інтелект, AR/VR технології, доповнена реальність, віртуальна реальність, персоналізоване навчання.

Fylypska Vita Ivanivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Assistant Professor of the Department of Language Training, Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv._https://orcid.org/0000-0003-0497-7196

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF USING AR/VR TOOLS DURING FOREIGN LANGUAGE LEARNING IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract: This article examines the theoretical and methodological principles of using artificial intelligence, augmented reality, and virtual reality technologies in foreign language learning in higher education institutions. The importance of introducing innovative digital technologies into the modern educational process in the context of social digitalization, the development of distance and blended learning, and increasing the effectiveness of training future professional skills is argued. The article clarifies the essence of such concepts as «artificial intelligence», «augmented reality», «virtual reality», and «personalized learning», and also defines their role in the development of communicative competence in a foreign language among higher education students. The author analyzes modern scientific methods of applying AR/VR technologies and artificial intelligence tools in teaching foreign languages. The article highlights the main advantages of using innovative technologies in higher education institutions, in particular, personalization of the educational process, increasing student motivation, development of intercultural communicative competence, activation of cognitive activity, improvement of digital literacy and creation of interactive learning environments. The article considers the possibilities of using chatbots, virtual assistants, interactive platforms, adaptive learning systems, as well as virtual and augmented reality technologies in teaching foreign languages. The article focuses on the problems and challenges of applying artificial intelligence (AI) technology in education, including academic integrity, ethical use of digital resources, technological support and digital literacy of participants. This article provides recommendations for future scientific research on the development of methods for the effective use of artificial intelligence and augmented/virtual reality technologies to improve the communication skills of higher education students and the creation of adaptive digital education platforms for personalized learning of foreign languages.

Keywords: artificial intelligence, AR/VR technologies, augmented reality, virtual reality, personalized learning.

Постановка проблеми: Сучасний етап розвитку освіти характеризується активним включенням цифрових технологій у професійну підготовку майбутніх фахівців. Застосування технологій доповненої реальності (AR), віртуальної реальності (VR) та штучного інтелекту (ШІ) у вивченні іноземних мов у вищих навчальних закладах є особливо важливим. Це пояснюється необхідністю

модернізації навчального процесу, підвищення мотивації студентів до навчання, покращення навичок спілкування іноземними мовами та створення умов для персоналізованого навчання. У контексті дистанційної освіти та змішаного навчання дослідження інноваційних методів організації навчальної діяльності студентів є особливо важливим. Технології доповненої/віртуальної реальності (AR/VR) та штучний інтелект можуть створити інтерактивне навчальне середовище, яке дозволяє студентам взаємодіяти з цифровими об'єктами, моделювати професійні сценарії та покращувати свої вербальні навички в умовах, максимально наближених до реальних. Важливість цього дослідження випливає з необхідності теоретичного обґрунтування та методологічного аналізу застосування інструментів AR/VR та штучного інтелекту в процесах вивчення іноземних мов у вищих навчальних закладах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему використання цифрових технологій у навчанні іноземних мов досліджували українські та зарубіжні науковці. Ю. Рудник розглянула особливості використання AR і VR технологій у професійній підготовці майбутніх учителів іноземної мови [1; 2]. С. Танана проаналізувала інноваційні складники технологій навчання іноземних мов у закладах вищої освіти [3]. Г. Гудима дослідила сучасні методи викладання іноземних мов із використанням цифрових та імерсивних технологій [4] та дійшла висновку, що технології доповненої реальності, дають змогу максимально адаптувати процес вивчення мови до реальних потреб сучасного суспільства.

Вчені також наголошують, що технології штучного інтелекту сприяють персоналізації навчання, автоматизації оцінювання, розвитку комунікативних умінь та формуванню цифрової компетентності здобувачів вищої освіти. Вчений Кравець Р.А. окреслив педагогічні умови ефективного використання інформаційних технологій у процесі інтернаціоналізації змісту навчання іноземної мови, зокрема інтеграцію цифрових інструментів у освітні програми, методичну готовність викладачів і мотиваційну залученість здобувачів вищої освіти [5].

Водночас проблема комплексного використання AR/VR та AI у процесі вивчення іноземних мов у закладах вищої освіти залишається недостатньо дослідженою.

Метою статті є теоретико-методологічний аналіз використання технологій AR/VR та штучного інтелекту під час вивчення іноземної мови у закладах вищої освіти, визначення їхніх можливостей, переваг та перспектив застосування в освітньому процесі.

Завдання дослідження:

– проаналізувати сутність понять AR, VR та штучного інтелекту в освітньому контексті;

– визначити теоретичні та методологічні засади використання імерсивних технологій у навчанні іноземних мов;

– охарактеризувати можливості застосування штучного інтелекту у процесі формування іншомовної компетентності;

– дослідити переваги та виклики використання AR/VR та AI у закладах вищої освіти;

– визначити перспективи використання інноваційних технологій у професійній підготовці майбутніх фахівців.

Для досягнення поставленої мети використано комплекс теоретичних *методів дослідження:* аналіз науково-педагогічної літератури, порівняння, узагальнення, систематизацію та інтерпретацію наукових підходів щодо використання AR/VR та штучного інтелекту в освітньому процесі.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах цифровізації освіти особливого значення набуває проблема використання інноваційних технологій у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців. Одним із найбільш перспективних напрямів модернізації освітнього процесу є інтеграція технологій доповненої реальності (Augmented Reality – AR), віртуальної реальності (Virtual Reality – VR) та штучного інтелекту (Artificial Intelligence – AI) у навчання іноземних мов у закладах вищої освіти. Це зумовлено не лише активним розвитком цифрових технологій, а й необхідністю формування у здобувачів освіти іншомовної комунікативної компетентності, навичок міжкультурної взаємодії, критичного мислення та цифрової грамотності.

Сучасний освітній простір вимагає від закладів вищої освіти впровадження нових підходів до організації навчання, які забезпечують інтерактивність, індивідуалізацію та практичну спрямованість освітнього процесу. Традиційні методи викладання іноземних мов не завжди дозволяють створити умови для ефективного мовного занурення та розвитку комунікативних умінь студентів. Саме тому використання AR/VR та AI технологій стає одним із пріоритетних напрямів сучасної педагогіки [2, с.77-79].

У науковій літературі доповнена реальність трактується як технологія, що забезпечує поєднання реального середовища з цифровими елементами у режимі реального часу. За допомогою AR здобувачі освіти можуть взаємодіяти з віртуальними об’єктами, отримувати додаткову текстову, аудіо- чи відео-інформацію та здійснювати навчальну діяльність у більш інтерактивному форматі. Віртуальна реальність, у свою чергу, створює повністю цифрове середовище, яке дозволяє моделювати різноманітні ситуації професійного та повсякденного спілкування іноземною мовою [6, с.58-59].

Науковці зазначають, що використання імерсивних технологій сприяє підвищенню мотивації студентів до навчання, активізації пізнавальної діяльності та розвитку емоційної залученості у процес опанування іноземної мови [1]. Застосування VR-технологій дозволяє студентам перебувати у віртуальному іншомовному середовищі, що значно підвищує рівень практичного використання мови. Наприклад, здобувачі освіти можуть брати участь у віртуальних екскурсіях містами світу, моделювати ситуації професійного спілкування, проходити інтерактивні діалоги або виконувати рольові завдання.

Використання AR-технологій у навчанні іноземних мов відкриває нові можливості для візуалізації навчального матеріалу. За допомогою мобільних застосунків, QR-кодів, інтерактивних карток та 3D-моделей студенти можуть швидше засвоювати лексичний матеріал, вдосконалювати вимову та формувати асоціативні зв'язки між поняттями [7]. Доповнена реальність дозволяє поєднати традиційні друковані матеріали із цифровими елементами, що робить навчальний процес більш динамічним і доступним.

Одним із ключових напрямів цифрової трансформації освіти є використання штучного інтелекту. AI сьогодні активно застосовується у сфері вивчення іноземних мов для створення адаптивних освітніх платформ, автоматизованих систем оцінювання, чат-ботів, голосових помічників та віртуальних асистентів [8]. Штучний інтелект здатний аналізувати індивідуальні особливості здобувача освіти, рівень його підготовки, типові помилки та темп засвоєння матеріалу, що забезпечує персоналізацію навчального процесу.

Персоналізоване навчання є одним із провідних принципів сучасної освіти. Його сутність полягає у врахуванні індивідуальних потреб, здібностей, інтересів та освітніх цілей кожного здобувача освіти. Технології штучного інтелекту дозволяють створювати індивідуальні освітні траєкторії, адаптувати складність навчального матеріалу та підбирати оптимальні методи навчання відповідно до потреб студента [5].

Важливою перевагою використання AI у процесі вивчення іноземної мови є можливість оперативного зворотного зв'язку. Системи штучного інтелекту можуть миттєво перевіряти граматичні вправи, аналізувати вимову, оцінювати письмові роботи та пропонувати рекомендації щодо виправлення помилок. Це значно підвищує ефективність самостійної роботи студентів та сприяє розвитку навичок автономного навчання.

Технології доповненої та віртуальної реальності у контексті вивчення іноземних мов у закладах вищої освіти розглядаються як інноваційні інструменти, що забезпечують формування інтерактивного навчального середовища та сприяють практичному застосуванню мовних знань. Їх використання дозволяє створювати ситуації реального іншомовного спілкування, що є важливим для розвитку комунікативної компетентності здобувачів освіти [1].

З методологічної точки зору AR/VR технології реалізують принципи наочності та діяльнісного підходу, оскільки студент стає активним учасником навчального процесу. Це забезпечує більш глибоке засвоєння мовного матеріалу через занурення у змодельовані комунікативні ситуації [6].

Сучасні дослідження у сфері цифрової педагогіки підкреслюють, що впровадження штучного інтелекту, доповненої та віртуальної реальності у процес навчання іноземних мов забезпечує якісну трансформацію освітнього середовища та підвищує ефективність засвоєння мовного матеріалу. Зокрема, використання інтелектуальних систем дозволяє створювати адаптивні освітні траєкторії, які враховують рівень підготовки, темп навчання та індивідуальні

потреби здобувачів освіти, що значно підсилює результативність навчального процесу [8].

У межах цифровізації освіти особливого значення набуває концепція інтеграції AI-технологій у мовну підготовку, що передбачає використання чат-ботів, автоматизованих систем перевірки завдань та платформ адаптивного навчання. Такі інструменти забезпечують постійний зворотний зв'язок між викладачем і студентом, що сприяє оперативному коригуванню помилок та підвищенню рівня мовної компетентності [2].

Крім того, дослідники наголошують на тому, що технології AR/VR створюють умови для моделювання реальних ситуацій іншомовного спілкування, що особливо важливо для формування комунікативних навичок у майбутніх фахівців. Завдяки зануренню у віртуальне середовище здобувачі освіти можуть практикувати мову в умовах, максимально наближених до реальних, що підвищує рівень їхньої мотивації та впевненості у використанні іноземної мови [1].

Використання гейміфікації та інтерактивних технологій також є важливим елементом сучасного освітнього процесу. Вони сприяють активізації навчальної діяльності студентів, формують позитивну навчальну мотивацію та забезпечують залученість до процесу навчання. Інтеграція ігрових елементів у мовну підготовку дозволяє підвищити ефективність засвоєння лексичного та граматичного матеріалу, що підтверджується сучасними педагогічними дослідженнями [9].

Окрему увагу слід приділити використанню адаптивних платформ, які базуються на алгоритмах штучного інтелекту. Такі системи аналізують поведінку здобувачів освіти, їхні успіхи та труднощі, після чого формують індивідуальні рекомендації щодо подальшого навчання. Це дозволяє реалізувати принцип персоналізації освіти та забезпечити більш ефективне засвоєння навчального матеріалу [5].

Так, наприклад, для розпізнавання й корекції вимови є декілька способів, які ШІ може використовувати:

1. Автоматичне розпізнавання мови (ASR). ШІ може використовувати технології ASR для перетворення звукового сигналу мовлення на текст. Це дає системі змогу аналізувати вимову здобувача вищої освіти й визначати точність його вимови.

2. Фонетичний аналіз. ШІ може проводити фонетичний аналіз звуків, використовуючи спеціальні алгоритми. Він може виявляти різницю між правильною та неправильною вимовою конкретних фонем або слів.

3. Порівняння зі стандартом. ШІ може порівнювати вимову зі стандартом або нормою. Це дає змогу визначати, де саме допущено помилки та які аспекти вимови потребують уваги.

4. Навчання з підсиленням. Системи можуть використовувати методи навчання з підсиленням для поступової корекції вимови. Здобувачам вищої

освіти може надаватися зворотний зв'язок і посилення за кожну правильно вимовлену фонему чи слово.

5. Індивідуалізовані рекомендації. На основі аналізу вимови ШІ може надавати індивідуалізовані рекомендації здобувачам вищої освіти для поліпшення конкретних аспектів їхньої вимови. Це може включати вправи й завдання, спрямовані на конкретні слабкі місця.

Імерсивне середовище є одним із найсучасніших методів викладання іноземних мов у ЗВО, що поєднує технологічні інновації, психолого-педагогічні принципи й міжкультурний контекст [4, с. 45-46].

Дослідження показують, що використання цифрових технологій у викладанні іноземних мов сприяє розвитку не лише мовної, але й цифрової компетентності студентів. У сучасних умовах майбутній фахівець повинен володіти навичками роботи з цифровими інструментами, що є необхідною складовою професійної підготовки у закладах вищої освіти [4].

Важливим напрямом є також застосування систем автоматичного оцінювання, які дозволяють об'єктивно перевіряти знання студентів, зменшуючи вплив людського фактора та підвищуючи прозорість освітнього процесу. Такі системи можуть аналізувати письмові роботи, тестові завдання та навіть усне мовлення, що робить їх ефективним інструментом у мовній підготовці [6].

Крім того, впровадження технологій штучного інтелекту сприяє розвитку автономності здобувачів освіти, оскільки студенти отримують можливість самостійно керувати власною освітньою траєкторією. Це відповідає сучасним підходам до освіти, де особлива увага приділяється саморозвитку, критичному мисленню та здатності до самоосвіти протягом життя [7].

Слід зазначити, що ефективність використання AR/VR та AI технологій значною мірою залежить від рівня цифрової компетентності викладачів. Тому важливим завданням є підготовка педагогічних кадрів до роботи в умовах цифрового освітнього середовища, що передбачає опанування нових методик навчання та інструментів цифрової педагогіки [10].

Таким чином, інтеграція штучного інтелекту, доповненої та віртуальної реальності у процес вивчення іноземних мов у закладах вищої освіти є ключовим чинником модернізації освітнього процесу. Вона забезпечує поєднання традиційних педагогічних підходів із сучасними цифровими технологіями, що сприяє формуванню конкурентоспроможних фахівців у глобалізованому освітньому середовищі.

Доповнена реальність дозволяє інтегрувати цифрові об'єкти в реальне середовище, що сприяє візуалізації навчального контенту та полегшує засвоєння лексичних і граматичних структур. Віртуальна реальність, у свою чергу, створює повністю штучні середовища для практики іншомовного спілкування [7].

Використання таких технологій сприяє розвитку не лише мовної, а й цифрової компетентності здобувачів освіти, що є важливою складовою сучасної професійної підготовки. Крім того, AR/VR середовища підвищують мотивацію

студентів, зменшують психологічний бар'єр у спілкуванні та сприяють більш активному залученню до навчального процесу [3].

Інтеграція AR/VR із технологіями штучного інтелекту дозволяє забезпечити адаптивність навчання, коли контент підлаштовується під рівень підготовки студента, а система може аналізувати його успішність і пропонувати індивідуальні завдання [5].

Таким чином, AR/VR технології виступають важливим компонентом сучасної цифрової педагогіки, що сприяє підвищенню ефективності вивчення іноземних мов у закладах вищої освіти та формуванню конкурентоспроможних фахівців у глобальному освітньому просторі.

Сучасні цифрові платформи на основі AI, зокрема Duolingo, Grammarly, Elsa Speak, ChatGPT та інші, активно використовуються у процесі вивчення іноземних мов. Такі платформи забезпечують адаптивне навчання, інтерактивну взаємодію та постійний моніторинг навчальних досягнень студентів [8]. Наприклад, голосові асистенти можуть аналізувати правильність вимови, а чат-боти – підтримувати діалог іноземною мовою та моделювати реальні ситуації спілкування.

Одна з цифрових платформ, Steam, пропонує 4562 VR-відеоігри, 296 з яких належать до категорії освіти, які далі поділяються на понад 40 підкатегорій. Конкретна гра для вивчення мов, яка одразу з'являється у списку VR-ігор, — це Mondly: Learn Languages in VR (платна). Гра схожа на додаток Mondly AR і дозволяє розвивати вільне володіння 30 мовами. Завдяки технології розпізнавання мовлення та чат-ботів, гра пропонує унікальний захопливий досвід.

Серед додатків, спеціально спрямованих на вивчення мов, є Language Lab. Її особливістю є спосіб засвоєння мови, що дуже схоже на процес вивчення рідної мови маленькими дітьми через безпосередню взаємодію з самою мовою. Короткі уроки базуються на підході TPR, запропонованому доктором Джеймсом Дж. Ашером, і орієнтовані на рівні A1-B1. Це означає, що учень виконує певні дії з об'єктами повторюваним чином, що називається навчанням через дію. Відеогра 2022 року є платною, тобто вона містить контент, який потребує додаткової оплати. Мовна лабораторія пропонує кілька варіантів ігор: уроки, відкриті світи, ігри та спільноту або соціальний простір [1, с.171].

Особливу роль у процесі вивчення іноземних мов відіграє ChatGPT. Цей інструмент штучного інтелекту дозволяє створювати тексти різних жанрів, пояснювати граматичні правила, перекладати тексти, генерувати діалоги та навіть моделювати комунікативні ситуації. Завдяки цьому студенти можуть практикувати навички письма, читання та усного мовлення у більш інтерактивному форматі [3].

Науковці підкреслюють, що технології штучного інтелекту сприяють не лише розвитку мовленнєвих навичок, а й формуванню критичного мислення, умінню аналізувати інформацію та здійснювати самоконтроль навчальної

діяльності [4]. У процесі роботи з AI студенти навчаються самостійно шукати інформацію, оцінювати її достовірність та застосовувати цифрові інструменти для вирішення навчальних завдань.

Важливою перевагою використання AR/VR та AI у закладах вищої освіти є створення інтерактивного освітнього середовища. Інтерактивність забезпечує активне залучення студентів до навчальної діяльності, підвищує рівень мотивації та сприяє розвитку комунікативної активності. Здобувачі освіти не лише сприймають інформацію, а й взаємодіють із цифровими об'єктами, виконують практичні завдання, беруть участь у віртуальних ситуаціях професійного спілкування [3].

Технології VR особливо ефективні під час формування навичок усного мовлення. Віртуальне середовище дозволяє студентам долати психологічний бар'єр під час спілкування іноземною мовою. У безпечному цифровому просторі студенти мають можливість тренувати вимову, брати участь у діалогах та моделювати реальні комунікативні ситуації без страху помилитися.

Використання AR/VR технологій також сприяє реалізації міждисциплінарного підходу у навчанні. Наприклад, здобувачі вищої освіти можуть вивчати іноземну мову у контексті професійної діяльності, використовуючи VR-симуляції медичних консультацій, судових засідань, туристичних екскурсій або бізнес-переговорів. Це дозволяє формувати професійну іншомовну компетентність та розвивати практичні навички майбутньої професійної діяльності [10].

Методологічною основою використання AR/VR та AI у навчанні іноземних мов є компетентнісний, особистісно-орієнтований, діяльнісний та комунікативний підходи. Компетентнісний підхід передбачає формування у студентів здатності ефективно використовувати іноземну мову у професійній діяльності. Особистісно орієнтований підхід забезпечує врахування індивідуальних особливостей здобувачів освіти, а діяльнісний підхід акцентує увагу на активній участі студентів у процесі навчання.

Комунікативний підхід є одним із ключових у процесі вивчення іноземних мов. Використання AR/VR та AI дозволяє створювати умови для реального мовленнєвого спілкування, що позитивно впливає на розвиток іншомовної комунікативної компетентності. Завдяки інтерактивним технологіям студенти можуть взаємодіяти із цифровими персонажами, брати участь у симуляціях та виконувати комунікативні завдання [2].

Проте, виникає чимало дискусій стосовно введення штучного інтелекту в освітній процес, а саме його інтеграції до програмних курсів вивчення іноземної мови, адаптації навчальних програм, інтерактивних платформ та інтелектуальних додатків до вимог ВНЗ. Для цього необхідно залучати викладачів до підготовки навчальних матеріалів з орієнтиром на інтенсифікацію процесу вивчення мови, а також підвищення ролі практичної діяльності порівняно з теоретичним опануванням курсу. До основних підходів до інтенсивного навчання іноземної мови на основі ШІ можна віднести максимальну мовну

практику через адаптивні системи, які автоматично налаштовують завдання під індивідуальні потреби студентів. Саме такий підхід сприяє більш ефективному засвоєнню матеріалу та підвищенню мотивації здобувачів освіти, адже кожен з них отримує саме ті персоналізовані завдання, які відповідають його рівню та потребам [8, с.69-70].

Та попри значні переваги використання інноваційних технологій, існують і певні труднощі їх впровадження у закладах вищої освіти. Однією з основних проблем є недостатній рівень технічного забезпечення та висока вартість VR-обладнання.

Не всі заклади освіти мають можливість забезпечити студентів сучасними цифровими пристроями та програмним забезпеченням.

Ще однією проблемою є недостатній рівень цифрової компетентності викладачів. Для ефективного використання AR/VR та AI технологій викладачі повинні володіти навичками роботи із цифровими платформами, розуміти принципи функціонування штучного інтелекту та вміти інтегрувати інноваційні технології у навчальний процес [4].

Крім того, використання штучного інтелекту в освіті породжує низку етичних питань. Серед них – проблема академічної доброчесності, ризик надмірної залежності від цифрових технологій, захист персональних даних студентів та можливість упередженості алгоритмів AI. Тому впровадження штучного інтелекту в освітній процес повинно супроводжуватися розробленням відповідних етичних норм та методичних рекомендацій.

Науковці також наголошують на необхідності поєднання традиційних та інноваційних методів навчання. AR/VR та AI не повинні повністю замінювати викладача, а мають використовуватися як допоміжний інструмент для підвищення ефективності освітнього процесу [5]. Саме викладач відіграє ключову роль у формуванні мотивації студентів, організації навчальної діяльності та забезпеченні педагогічного супроводу.

Перспективним напрямом розвитку цифрової освіти є створення інтегрованих освітніх платформ, які поєднуватимуть можливості AR/VR та штучного інтелекту. Такі системи зможуть забезпечувати комплексну підтримку навчального процесу, аналізувати результати навчання, формувати індивідуальні освітні траєкторії та створювати інтерактивне середовище для вивчення іноземних мов.

Викладач усе ще залишається центральною фігурою в навчальному процесі, адже він спрямовує використання ШІ на досягнення конкретних навчальних цілей, які сприяли би розвитку само-стійного мислення та забезпечували всебічну мовну освіту майбутніх фахівців. Сервіси ШІ при-ходять на допомогу викладачу, даючи йому можливість залучити до роботи пасивних студентів, тих, хто не має можливості відвідувати навчальні заняття онлайн, якщо йдеться про дистанційний формат навчання, а також тих, хто не впевнений у своїх силах і потребує додаткової мотивації. Сервіси ШІ сприяють розвитку

абстрактного та логічного мислення, індивідуалізації та інтенсифікації навчання через самостійну роботу з цифровими ресурсами [8, с.72].

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що використання технологій штучного інтелекту, доповненої та віртуальної реальності у процесі навчання іноземних мов у закладах вищої освіти є важливим чинником модернізації сучасної освіти. Встановлено, що інтеграція цифрових технологій забезпечує підвищення ефективності навчального процесу, сприяє індивідуалізації навчання та розвитку автономності здобувачів освіти.

Визначено, що штучний інтелект дозволяє автоматизувати частину освітніх процесів, забезпечує адаптацію навчального контенту до потреб здобувачів вищої освіти та підтримує формування індивідуальних освітніх траєкторій. У свою чергу, технології AR/VR створюють умови для практичного занурення у мовне середовище, що сприяє розвитку комунікативних навичок.

Поєднання AI та AR/VR технологій має значний потенціал для підвищення якості вищої освіти, зокрема у сфері вивчення іноземних мов. Встановлено, що подальші дослідження доцільно спрямувати на розробку методичних моделей інтеграції цих технологій у навчальний процес, а також на вивчення їх впливу на навчальну мотивацію та результати здобувачів вищої освіти.

Література:

1.Рудник Ю. The use of Augmented Reality and Virtual Reality Technologies in Teaching Foreign Languages // Освітологічний дискурс. 2023. № 1 (40). С. 42–49. URL: https://doi.org/10.28925/2312-5829.2023.110

2. Rudnik Y. Teacher students training to implement AR and VR technologies in foreign language teaching // The Modern Higher Education Review. 2022. № 7. С. 84–93. URL: https://doi.org/10.28925/2518-7635.2022.78

3. Танана С. Використання інноваційних складників технологій навчання/викладання іноземних мов у ЗВО // Записки з українського мовознавства. 2021. № 28. С. 345–353. URL: https://doi.org/10.18524/2414-0627.2021.28.235564

4.Гудима Г. Сучасні методи викладання іноземних мов у закладах вищої освіти // Вісник Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені Академіка Степана Дем'янчука. Серія: Педагогіка та психологія. 2025. № 2. С. 43–49. URL: https://doi.org/10.32782/3041-2021/2025-2-6

5.Кравець Р. Інформаційні технології як інструмент інтернаціоналізації змісту навчання іноземної мови у закладах вищої освіти // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців:методологія, теорія, досвід, проблеми. 2026. Вип. 79. С. 104–113. URL: https://doi.org/10.31652/2412-1142-2026-79-104-113

6.Ангелов Я. Застосування імерсивних технологій у підготовці вчителів у закладах вищої освіти: синергія доповненої, віртуальної та змішаної реальності // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання. 2025. Вип. 76. С. 55–64. URL: https://doi.org/10.31652/2412-1142-2025-76-55-64

7.Тарасенко Р., Амеліна С., Кажан Ю., Бондаренко О. The use of AR elements in the study of foreign languages at the university // Computers and Society. 2022. № 87. С.129–142. URL: https://arxiv.org/abs/2202.09161

8.Сімічева Ю. М. Методи інтенсифікації навчання іноземної мови за допомогою засобів штучного інтелекту. Наукові записки Львівського державного університету безпеки

життєдіяльності. Педагогіка і психологія. 2025. № 2 (6). С. 67–73. URL: https://doi.org/10.32782/3041-1297/2025-2-10

9.Курінний О. Advanced methodologies and innovations in foreign language acquisition in a higher education context // Інноваційна педагогіка. 2025. Вип. 81 Т.2. С. 182–185. URL: https://repo.snau.edu.ua/xmlui/handle/123456789/14677

10. Kojić, T. et al. Integrating virtual and augmented reality into public education: opportunities and challenges in language learning // Lecture Notes in Computer Science. Springer, Cham. 2025. Vol. 15790. P.130-144. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-031-93715-6_9

References:

1.Rudnyk, Yu. (2023). The use of Augmented Reality and Virtual Reality Technologies in Teaching Foreign Languages. Osvitolohichnyi dyskurs – Educational Discourse, 1(40), 42–49. [in English].

2.Rudnyk, Yu. (2022). Teacher students training to implement AR and VR technologies in foreign language teaching. The Modern Higher Education Review, 7, 84–93. [in English].

3.Tanana, S. (2021). Vykorystannia innovatsiinykh skladnykiv tekhnolohii navchannia/ vykladannia inozemnykh mov u ZVO [The use of innovative components of technologies of teaching and learning foreign languages in higher education institutions]. Zapysky z ukrainskoho movoznavstva – Notes on Ukrainian Linguistics, 28, 345–353. https://doi.org/10.18524/2414-0627.2021.28.235564 [in Ukrainian].

4.Hudyma, H. (2025). Suchasni metody vykladannia inozemnykh mov u zakladakh vyshchoi osvity [Modern methods of teaching foreign languages in higher education institutions]. Visnyk Mizhnarodnoho ekonomiko-humanitarnoho universytetu imeni Akademika Stepana Demianchuka. Seriia: Pedahohika ta psykholohiia – Bulletin of the International University of Economics and Humanities named after Academician Stepan Demianchuk. Series: Pedagogy and Psychology, 2, 43–49. https://doi.org/10.32782/3041-2021/2025-2-6 [in Ukrainian].

5.Kravets, R. (2026). Informatsiini tekhnolohii yak instrument internatsionalizatsii zmistu navchannia inozemnoi movy u zakladakh vyshchoi osvity [Information technologies as a tool for internationalization of foreign language education content in higher education institutions]. Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy – Modern Information Technologies and Innovative Teaching Methods in Training Specialists: Methodology, Theory, Experience, Problems, 79, 104–113. https://doi.org/10.31652/2412-1142-2026-79-104-113 [in Ukrainian].

6.Anhelov, Ya. (2025). Zastosuvannia imersyvnykh tekhnolohii u pidhotovtsi vchyteliv u zakladakh vyshchoi osvity: synerhiia dopovnenoi, virtualnoi ta zmishanoi realnosti [Application of immersive technologies in teacher training in higher education institutions: synergy of augmented, virtual and mixed reality]. Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia – Modern Information Technologies and Innovative Teaching Methods, 76, 55–64. https://doi.org/10.31652/2412-1142-2025-76-55-64 [in Ukrainian].

7.Tarasenko, R., Amelina, S., Kazhan, Yu., Bondarenko, O. (2022). The use of AR elements in the study of foreign languages at the university. Computers and Society, 87, 129–142 [in Ukrainian]. https://arxiv.org/abs/2202.09161

8.Simicheva, Yu. M. (2025). Metody intensyfikatsii navchannia inozemnoi movy za dopomohoiu zasobiv shtuchnoho intelektu [Methods of intensification of foreign language learning by means of artificial intelligence tools]. Naukovi zapysky Lvivskoho derzhavnoho universytetu bezpeky zhyttiediialnosti. Pedahohika i psykholohiia – Scientific Notes of Lviv State University of Life Safety. Pedagogy and Psychology, 2(6), 67–73. https://doi.org/10.32782/3041-1297/2025-2-10 [in Ukrainian].

9.Kurinnyi, O. (2025). Advanced methodologies and innovations in foreign language acquisition in a higher education context. Innovatsiina pedahohika – Innovative Pedagogy, 81(2), 182–185. [in English].

10.Kojić, T. et al. (2025). Integrating virtual and augmented reality into public education: opportunities and challenges in language learning. Lecture Notes in Computer Science, 15790, 130–144. https://doi.org/10.1007/978-3-031-93715-6_9 [in English]

Дата першого надходження статті до видання: 14.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.05.2026

УДК: 378.147:004.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1611-1622

Цюняк Оксана Петрівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри початкової освіти та освітніх інновацій, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, https://orcid.org/0000-0002-4573-1865

Довбенко Світлана Юріївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри початкової освіти та освітніх інновацій, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, http://orcid.org/0000-0003-2316-0579

Скоморовська Ірина Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики дошкільної і спеціальної освіти, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, https://orcid.org/0000-0002-7545-4483

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ВІД ІННОВАЦІЙ ДО СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Анотація. У статті розкрито особливості цифровізації освітнього процесу в закладах вищої освіти в умовах сучасної трансформації суспільства та переходу від впровадження інноваційних технологій до забезпечення сталого розвитку освітніх систем. Акцентовано увагу на тому, що цифровізація вищої освіти є багатовимірним процесом, який охоплює технологічний, організаційно-педагогічний, управлінський, соціальний та екологічний аспекти функціонування закладів вищої освіти.

Проаналізовано сучасний стан цифрової трансформації освіти, нормативно-правове забезпечення її реалізації в Україні та ключові виклики, пов’язані з необхідністю адаптації науково-педагогічних працівників і здобувачів вищої освіти до цифрового середовища.

Обґрунтовано, що цифрова трансформація освіти передбачає не лише впровадження інноваційних інструментів навчання, а й розвиток цифрової компетентності всіх учасників освітнього процесу та забезпечення їхньої готовності до інноваційних змін. Наголошено на важливості розвитку цифрової компетентності як ключової складової професійної підготовки здобувачів вищої освіти, що охоплює здатність до критичного аналізу інформації, створення цифрового контенту, ефективної комунікації та дотримання принципів кібербезпеки.

Значну увагу приділено практичним аспектам цифровізації через аналіз досвіду Карпатського національного університету імені Василя Стефаника та

діяльність Центру інноваційних освітніх технологій «CNU-EcoSystem», що демонструє впровадження SMART-технологій, Google Workspace for Education, STEM-орієнтованих підходів та розвиток медіаграмотності усіх учасників освітнього процесу.

Доведено, що цифровізація освітнього процесу є важливим чинником забезпечення сталого розвитку, оскільки сприяє підвищенню якості освіти, розширенню доступу до неї, розвитку інклюзивного середовища та екологізації освітньої діяльності.

Ключові слова: освітній процес; заклад вищої освіти; цифрова трансформація освіти; цифрове освітнє середовище, цифрові освітні ресурси, цифрові технології; інноваційна діяльність; цифрова компетентність, сталий розвиток; якість освіти.

Tsiuniak Oksana Petrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of Department of Primary Education and Educational Innovations, Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ivano-Frankivsk, https://orcid.org/0000-0002-4573-1865

Dovbenko Svitlana Yuriivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Primary Education and Educational Innovations, Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ivano-Frankivsk, http://orcid.org/0000-0003-2316-0579

Skomorovska Iryna Anatolyivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of theory and methods of preschool and special education, Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ivano-Frankivsk, https://orcid.org/0000-0002-7545-4483

DIGITALIZATION OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS: FROM INNOVATION TO SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Abstract. The article examines the specific features of the digitalization of the educational process in higher education institutions within the context of contemporary societal transformation and the transition from the implementation of innovative technologies to ensuring the sustainable development of educational systems. Particular attention is paid to the fact that the digitalization of higher education is a multidimensional process encompassing technological, organizational-pedagogical, managerial, social, and environmental aspects of higher education institutions' functioning.

The current state of educational digital transformation, the regulatory and legal framework governing its implementation in Ukraine, and the key challenges associated

with the adaptation of academic staff and higher education students to the digital environment are analyzed.

It is substantiated that the digital transformation of education involves not only the implementation of innovative teaching and learning tools but also the formation of a new educational culture, the development of digital competence among all participants in the educational process, and the enhancement of their readiness for innovative change. The importance of digital competence as a key component of the professional training of higher education students is emphasized. This competence includes the ability to critically analyze information, create digital content, communicate effectively, and adhere to cybersecurity principles.

Considerable attention is devoted to the practical aspects of digitalization, illustrated through the experience of Vasyl Stefanyk Carpathian National University and the activities of the Center for Innovative Educational Technologies "CNU-EcoSystem." These initiatives demonstrate the implementation of SMART technologies, Google Workspace for Education, STEM-oriented approaches, and the development of media literacy among all participants in the educational process.

The study proves that the digitalization of the educational process is not only an innovative direction for the development of higher education but also an important factor in ensuring sustainable development, as it contributes to improving the quality of education, expanding access to educational opportunities, fostering an inclusive environment, and promoting the environmental sustainability of educational activities.

Keywords: educational process; higher education institution; digital transformation of education; digital educational environment; digital educational resources; digital technologies; innovative activity; digital competence; sustainable development; quality of education.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується стрімким поширенням цифрових технологій, які суттєво впливають на всі сфери життєдіяльності людини. В умовах цифрової трансформації особливого значення набуває модернізація системи вищої освіти, що зумовлює необхідність переосмислення традиційних підходів до організації освітнього процесу, впровадження інноваційних цифрових інструментів та створення ефективного цифрового освітнього середовища у ЗВО, яке сприятиме якісній підготовці конкурентоспроможних фахівців.

Особливої актуальності питання цифровізації освітнього процесу у ЗВО набули в умовах пандемії COVID-19 та воєнного стану в Україні, коли забезпечення безперервності навчання стало можливим завдяки застосуванню цифрових платформ, сервісів дистанційного та змішаного навчання, хмарних технологій і засобів онлайн-комунікації. Варто зазначити, що більшість українських закладів вищої освіти в період пандемії та воєнного стану організували навчання через корпоративні середовища Microsoft 365 або Google Workspace for Education, що дозволило проводити лекції, практичні заняття,

консультації, конференції та контрольні заходи в онлайн-режимі, забезпечуючи доступ здобувачів вищої освіти до навчальних ресурсів незалежно від їхнього місця перебування.

Нормативно-правовою основою цифровізації освітнього процесу в закладах вищої освіти є низка законодавчих і стратегічних документів України. Зокрема, у Законі України «Про освіту» наголошується на необхідності формування інформаційно-комунікаційної компетентності та забезпечення доступу до сучасних цифрових технологій в освітньому процесі [5]. Закон України «Про вищу освіту» визначає можливості використання дистанційних технологій навчання та створення цифрового освітнього середовища [4]. Важливими орієнтирами розвитку цифрової освіти є Концепція розвитку цифрових компетентностей [6], Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки [11] та Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні [7].

Аналіз сучасного стану цифровізації освітнього процесу в закладах вищої освіти засвідчив наявність суперечностей між об'єктивною потребою цифрової трансформації та недостатнім рівнем організаційного, технологічного й методичного забезпечення цього процесу; між зростаючими вимогами до цифрової компетентності учасників освітнього процесу та реальним рівнем їхньої готовності до ефективного застосування цифрових технологій; між потенціалом цифровізації щодо забезпечення якості освіти та сталого розвитку й наявними бар'єрами її впровадження у закладах вищої освіти.

Як показує досвід, цифровізація вищої освіти розглядається не тільки як упровадження новітніх технологій, а й як важливий інструмент досягнення цілей сталого розвитку, що передбачає забезпечення якісної, доступної та інклюзивної освіти, розвиток цифрових навичок та створення умов для навчання впродовж життя. У зв’язку з цим особливого значення набуває дослідження можливостей і перспектив цифровізації освітнього процесу в закладах вищої освіти, визначення її впливу на якість освітньої діяльності та формування стратегій сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що проблема цифровізації освітнього процесу в закладах вищої освіти є предметом активних наукових пошуків. Дослідники розглядають питання цифрової трансформації освітнього середовища, розвитку цифрових компетентностей учасників освітнього процесу, використання цифрових платформ і технологій штучного інтелекту, а також забезпечення якості освіти в умовах цифровізації. Зокрема, Т. Павлиш, В. Басараб, О. Терещенко, М. Рогів досліджують особливості цифровізації освітнього процесу в умовах воєнного стану; Л. Кримчак аналізує концептуальні засади цифровізації системи вищої освіти; Я. Вознюк обґрунтовує організаційно-технологічні моделі цифрової трансформації закладів вищої освіти. Водночас недостатньо дослідженими залишаються питання взаємозв'язку цифровізації освітнього процесу та забезпечення сталого розвитку закладів вищої освіти, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета статті – проаналізувати сучасний стан цифровізації освітнього процесу в закладах вищої освіти та обґрунтувати її значення для інноваційного розвитку й забезпечення сталого функціонування системи вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах цифровізація розглядається як один із ключових чинників підвищення якості освіти та конкурентоспроможності закладів вищої освіти. Цифровізація освітнього процесу в закладах вищої освіти еволюціонує від етапу впровадження окремих інновацій до системної трансформації, орієнтованої на забезпечення сталого розвитку освітніх систем. Поділяємо думку українських учених Ю. Бикова та О. Бурова, що в умовах цифрової трансформації освіти суттєво змінюються пріоритети та цілі навчання. Якщо раніше основний акцент робився на засвоєнні знань і накопиченні інформації, то нині ключового значення набуває формування компетентностей і практичних навичок, необхідних для успішної діяльності в цифровому суспільстві. Важливими є так звані «м'які навички» (*soft skills*), зокрема комунікація, критичне мислення, креативність, емоційний інтелект, уміння працювати в команді та приймати рішення в нестандартних ситуаціях. Формування таких компетентностей неможливо забезпечити виключно шляхом пасивного сприйняття інформації, перегляду навчальних відеоматеріалів або виконання тестових завдань. Це потребує активної взаємодії учасників освітнього процесу, застосування практико орієнтованих методів навчання, проєктної діяльності, співпраці та рефлексії [2, С.11−22].

Учений С. Dexeus зазначає, що цифрова трансформація освіти в сучасних умовах визначається сукупністю ключових технологічних компонентів, серед яких інтернет і мобільні мережі, смартфони, Інтернет речей, технології великих даних, хмарні сервіси нового покоління, «розумні» пристрої, високошвидкісні телекомунікаційні з'єднання, соціальні медіа-платформи, а також системи штучного інтелекту [12].

О. Бардадим тлумачить цифрову трансформацію освіти як комплексний процес, що не обмежується впровадженням сучасних цифрових технологій у навчання. Науковець підкреслює, що ефективна цифровізація освітнього процесу передбачає систематичний професійний розвиток педагогічних працівників, створення сучасної цифрової інфраструктури в закладах освіти, а також налагодження ефективної взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу, що забезпечує узгодженість їхніх дій та досягнення спільних освітніх цілей [1, 101−107]. Дослідник акцентує увагу на тому, що цифрова трансформація освіти характеризується низкою важливих ознак. Насамперед вона спрямована на досягнення конкретних результатів навчання, що проявляються у формуванні ключових і професійних компетентностей здобувачів вищої освіти. Важливого значення набувають індивідуалізація та персоналізація навчання, які реалізуються завдяки застосуванню цифрових інструментів і дають змогу враховувати освітні потреби, здібності та інтереси кожного здобувача вищої освіти. Необхідною умовою цифрової трансформації є також належне технічне

оснащення освітнього середовища та забезпечення доступу до сучасних цифрових ресурсів і сервісів. Крім того, в умовах цифровізації змінюється роль викладача в освітньому процесі. Якщо раніше він виступав основним джерелом знань, то нині його функції дедалі більше пов'язані з організацією навчальної діяльності, консультуванням, наставництвом та супроводом індивідуальної освітньої траєкторії здобувачів вищої освіти [1, 101−107].

Однак, цифровізація освіти поряд із численними перевагами зумовлює й нові виклики, пов'язані з необхідністю адаптації науково-педагогічних працівників і здобувачів вищої освіти до швидкозмінного цифрового середовища, постійного оновлення технологічних інструментів та переосмислення традиційних педагогічних підходів [3]. Зрозуміло, що це актуалізує потребу у системному підвищенні рівня цифрової компетентності всіх учасників освітнього процесу, що передбачає не лише володіння технічними навичками, а й здатністю критично оцінювати інформацію, ефективно застосовувати цифрові ресурси та дотримуватися принципів академічної доброчесності в онлайн-середовищі. Важливого значення набуває формування готовності до інноваційних змін, що включає відкритість до нових освітніх технологій, здатність до безперервного професійного розвитку та адаптації до нових форматів організації навчання.

Л. Петришин, О. Почуєва О., М. Лемещук, В. Звоздецька переконані, що посилюється значення інституційної підтримки цифрових трансформацій у закладах вищої освіти, що передбачає розвиток відповідної цифрової інфраструктури, методичного забезпечення та створення умов для ефективної інтеграції інноваційних технологій у освітній процес. На думку авторів, успішність цифровізації залежить від комплексної взаємодії організаційних, педагогічних та особистісних чинників, сформованості позитивних світоглядних установок щодо ролі цифрових технологій, усвідомлення їхнього потенціалу для підвищення якості освіти, ефективності навчання та розширення освітніх можливостей [10].

Аналізуючи цифровізацію освіти в контексті сталого розвитку, доцільно підкреслити її багатовимірний вплив − *економічний, соціальний та екологічний*. З економічної точки зору цифрові технології забезпечують підвищення ефективності функціонування закладів вищої освіти через оптимізацію освітніх процесів, скорочення витрат на матеріальні ресурси, зокрема друковані навчальні матеріали, а також раціоналізацію управлінських і адміністративних процедур, що сприяє більш ефективному використанню бюджетних і внутрішніх ресурсів університетів та підвищенню їх конкурентоспроможності в умовах глобалізованого освітнього простору. З соціальної точки зору цифровізація забезпечує розширення доступу до якісної освіти, створює умови для інклюзивного навчання та підтримує рівні можливості для різних категорій здобувачів освіти незалежно від їхнього місця проживання, стану здоров'я чи соціального статусу. З екологічної точки зору цифрові технології сприяють

зменшенню негативного впливу освітньої діяльності на довкілля через скорочення використання паперових носіїв інформації, зниження потреби у фізичній мобільності учасників освітнього процесу та впровадження електронного документообігу, що відповідає принципам «зеленої» трансформації освіти та безпосередньо корелює з ідеями сталого розвитку [8, С.132–146].

Вважаємо, що важливою складовою цифровізації є розвиток *цифрової компетентності* науково-педагогічних працівників і здобувачів вищої освіти, яка розглядається як одна з ключових компетентностей, необхідних для успішної професійної діяльності та соціальної взаємодії і охоплює здатність ефективно використовувати цифрові технології для пошуку, аналізу та критичного оцінювання інформації, створення цифрового контенту, комунікації, співпраці та забезпечення кібербезпеки. До прикладу, у Карпатському національному університеті імені Василя Стефаника (https://cnu.edu.ua/) розвиток цифрової компетентності реалізується через системне використання цифрових освітніх платформ та інноваційних технологій. Зокрема, в освітньому процесі застосовуються електронні освітні середовища та інструменти дистанційного навчання (https://d-learn.pnu.edu.ua/#about), що дає змогу здобувачам вищої освіти опановувати навички роботи з цифровими ресурсами, комунікації в онлайн-середовищі та спільної роботи над навчальними і науково-дослідницькими проєктами. Важливо наголосити, що діяльність Центру інноваційних освітніх технологій «CNU-EcoSystem» Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (https://ciot.cnu.edu.ua/) також сприяє системному формуванню цифрової компетентності. Важливим напрямом роботи Центру є впровадження SMART-технологій у навчальний процес, використання інтерактивних панелей, цифрових лабораторій та візуалізаційних інструментів. Іншим важливим напрямом є використання Google-екосистеми (Google Workspace for Education), яка включає сервіси Google Classroom, Google Drive, Google Docs, Google Forms та Google Meet. У межах освітнього процесу це дозволяє організовувати дистанційне та змішане навчання, здійснювати спільну роботу над проєктами, проводити онлайн-опитування та тестування, а також забезпечувати постійний зворотний зв’язок між викладачами і здобувачами вищої освіти. До прикладу, студенти можуть виконувати групові проєкти у спільних документах Google Docs із одночасним редагуванням, що формує навички командної роботи в цифровому середовищі. Важливе місце займає інтеграція STEM-освіти, яка передбачає поєднання науки, технологій, інженерії та математики. У межах таких підходів здобувачі освіти залучаються до проєктної та дослідницької діяльності з використанням цифрових інструментів. Окремим напрямом діяльності Центру є розвиток медійної та інформаційної грамотності, що передбачає формування в усіх учасників освітнього процесу здатності критично оцінювати інформацію, працювати з цифровими джерелами та створювати власний мультимедійний контент.

Зазначимо, що у Карпатському національному університеті імені Василя Стефаника розвиток цифрової компетентності інтегровано в освітньо-професійні програми різних спеціальностей і реалізується через поєднання теоретичної підготовки та практичного використання цифрових технологій. В освітньо-професіцній програмі «Інженерія програмного забезпечення» (https://nmv.cnu.edu.ua/bakalavrat/121-inzheneriia-prohramnoho-zabezpechennia/) здобувачі першого (бакалаврського) рівня вищої освіти опановують інструменти цифрової розробки, командної роботи та управління програмними проєктами, що забезпечує формування навичок роботи в цифровому середовищі.

Освітньо-професійні програми «Дошкільна освіта» (https://nmv.cnu.edu.ua/bakalavrat/012-doshkilna-osvita/) і «Початкова освіта» (https://nmv.cnu.edu.ua/bakalavrat/013-pochatkova-osvita/) формують цифрову компетентність майбутніх вихователів і вчителів початкових класів через використання електронних освітніх платформ, інтерактивних технологій навчання та цифрових освітніх ресурсів, що є необхідною умовою реалізації студентоцентрованого підходу та педагогічної інноватики.

В освітній програмі «Менеджмент в сфері інформаційних технологіях» (https://nmv.cnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/22/2023/07/073-op-medzmt-u-sferi-it-bak-2023.pdf) акцент зроблено на управлінні цифровими проєктами та IT-середовищами з урахуванням принципів сталого розвитку організацій, що передбачає ефективне використання ресурсів, цифрову оптимізацію процесів і впровадження інноваційних технологій.

Важливо наголосити, що цифровізація освітнього процесу тісно пов’язана з ідеями сталого розвитку. Зокрема, освітні програми університету орієнтовані на досягнення Цілі сталого розвитку 4 «Якісна освіта», що передбачає забезпечення рівного доступу до освіти, розвиток інклюзивного навчального середовища та підвищення якості освітніх послуг. Так, освітньо-професійна програма «Публічне управління та адміністрування» (https://nmv.cnu.edu.ua/bakalavrat/281-publichne-upravlinnia-ta-administruva/) орієнтована на підготовку фахівців, здатних впроваджувати принципи сталого розвитку в управлінські практики територій і організацій, що передбачає використання цифрових інструментів для аналізу даних, прийняття рішень і моніторингу суспільних процесів.

З метою узагальнення теоретичних положень щодо цифровізації освітнього процесу в закладах вищої освіти та систематизації її ключових характеристик у контексті переходу від інноваційного розвитку до сталого функціонування освітньої системи пропонуємо узагальнюючу таблицю, яка систематизує основні компоненти цифрової трансформації освіти, охоплюючи технологічний, організаційно-педагогічний, управлінський, соціальний та екологічний виміри.

Таблиця 1

Компоненти та індикатори ефективності цифровізації освітнього процесу в закладах вищої освіти

Компонент цифровізації	**Зміст / характеристика**	**Інноваційний вимір**	**Вимір сталого розвитку**	**Індикатори ефективності**
Цифрові технології	LMS, хмарні сервіси, ШІ, онлайн-платформи	Впровадження нових інструментів навчання	Довгострокова інтеграція цифрових рішень	Кількість використаних цифрових інструментів; рівень цифрової активності
Освітнє середовище	Цифрове освітнє середовище ЗВО	Створення інноваційних платформ	Стійка цифрова екосистема	Рівень інтеграції LMS; доступність ресурсів 24/7; задоволеність користувачів
Організація навчання	Дистанційне, змішане навчання	Інноваційні форми організації освітнього процесу	Адаптивність до кризових умов	Частка курсів у змішаному/онлайн форматі; відвідуваність занять
Викладач	Фасилітатор, тьютор, модератор	Зміна ролі викладача	Безперервний професійний розвиток	Рівень цифрової компетентності НПП; кількість підвищень кваліфікації
Здобувач освіти	Активний учасник, суб'єкт навчання	Персоналізація навчання	Навчання впродовж життя	Рівень цифрової грамотності; академічна успішність; активність в LMS
Цифрова компетентність	Знання, уміння, цифрова грамотність	Освоєння цифрових інструментів	Розвиток людського капіталу	Рівень цифрової компетентності; результати тестування
Управління ЗВО	Електронний документообіг, аналітика	Автоматизація процесів	Ефективне використання ресурсів	Швидкість обробки документів; рівень цифровізації управління
Оцінювання	Онлайн-тести, аналітика результатів	Інноваційні методи контролю	Прозорість та об'єктивність	Частка автоматизованого оцінювання; рівень академічної доброчесності
Доступність освіти	Онлайн-доступ до ресурсів	Розширення освітніх можливостей	Інклюзивність і рівність	Кількість онлайн-курсів; географія здобувачів; доступність контенту

Компонент цифровізації	Зміст / характеристика	Інноваційний вимір	Вимір сталого розвитку	Індикатори ефективності
Екологічний аспект	Електронні ресурси, цифрові технології	Перехід до digital-first моделі	«Зелена» освіта	Скорочення паперового документообігу; зменшення витрат ресурсів
Соціальний ефект	Комунікація, співпраця, взаємодія	Нові форми взаємодії	Соціальна інтеграція	Рівень залученості студентів; активність у цифрових спільнотах

Джерело: розроблено авторами

Запропонована таблиця дає змогу комплексно розглянути цифровізацію як багатовимірне явище, що поєднує впровадження інноваційних цифрових технологій із забезпеченням довгострокових цілей сталого розвитку. Увагу приділено індикаторам ефективності, які дозволяють здійснювати оцінювання рівня цифрової трансформації освітнього процесу та результативності її впровадження в практику діяльності закладів вищої освіти. Особливістю розробки є поєднання трьох аналітичних площин: інноваційного виміру, що відображає впровадження сучасних цифрових рішень; виміру сталого розвитку, який акцентує увагу на довготривалих ефектах цифровізації для освітньої системи; та системи індикаторів ефективності, що дає змогу здійснювати моніторинг рівня цифрової трансформації та оцінювати її результативність.

Висновки. Таким чином, із вище зазначеного можна зробити висновок, що цифровізація освітнього процесу в закладах вищої освіти є складним, багатовимірним і системним явищем, яке набуває стратегічного значення у контексті сталого розвитку освіти. Вона забезпечує трансформацію змісту, форм і методів навчання, сприяє формуванню цифрової компетентності учасників освітнього процесу, підвищенню якості освітніх послуг та розширенню доступу до освіти. Ефективність цифровізації залежить від рівня готовності науково-педагогічних працівників і здобувачів вищої освіти до інноваційних змін, розвитку цифрової компетентності і культури, належного матеріально-технічного забезпечення та наявності відповідного нормативно-методичного підґрунтя. Інтеграція цифрових технологій у систему вищої освіти повинна розглядатися не лише як інструмент модернізації, а як чинник довгострокової стійкості освітньої системи, що забезпечує її адаптивність до сучасних викликів цифрового суспільства та сприяє досягненню цілей сталого розвитку.

Проведений аналіз не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Перспективи подальших наукових розвідок пов’язані з поглибленим вивченням механізмів впровадження цифрових технологій у різні компоненти освітнього процесу закладів вищої освіти, дослідженням ефективності цифрових освітніх середовищ та інструментів штучного інтелекту в контексті підвищення якості підготовки здобувачів вищої освіти. Варто зосередити увагу на аналізі впливу

цифровізації на формування професійних і цифрових компетентностей учасників освітнього процесу, а також розроблення дієвих моделей забезпечення сталого розвитку закладів вищої освіти в умовах цифрової трансформації суспільства.

Література:

1. Бардадим О. Роль цифрової трансформації освіти у підготовці вчителів природничого напряму. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.* 2021. №1. С.101−107. URL:http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7595166.

2. Биков Ю., Буров О. Цифрове навчальне середовище: нові технології та вимоги до здобувачів знань. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми.* 2020. 55. С.11−22. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/mitimpt_2020_55_4.

3. Бобро Н. Цифровізація освіти: виклики та можливості у XXI столітті. *Педагогічні науки.* 2024. №5 (129).
URL:https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/6199.

4. Закон України «Про вищу освіту». URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18?utm_source=chatgpt.com#Text.

5. Закон України «Про освіту». URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19?utm_source=chatgpt.com#Text.

6. Концепція розвитку цифрових компетентностей: схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 №167-р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80?utmsource =chatgpt.com#Text.

7. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 №1556-р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80?utm_source =chatgpt.com#Text.

8. Ломачинська І. А., Войцеховська А. Digital technologies as a tool for the sustainable development of higher education in the context of approaching of the technological singularity. *Scientific Bulletin of Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas (Series: Economics and Management in the Oil and Gas Industry).* (2(32). 2025. С.132–146. URL:https://doi.org/10.31471/2409-0948-2025-2(32)-132-146.

9. Павлиш Т., Басараб В., Терещенко О., Рогів М. Цифровізація освітнього процесу в закладах вищої освіти в умовах воєнного стану. *Освітні обрії.* Том 56. №1. 2023. doi:https://doi.org/10.15330/obrii.56.1.106-109.

10. Петришин Л., Почуєва О., Лемещук М., Звоздецька В. Проблеми та перспективи цифрової трансформації освіти: психолого-педагогічний аспект. *Академічні візії.* 2023. №17. DOI:https://zenodo.org/records/7695844.

11. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.02.2022 №286-р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80?utm_source =chatgpt.com#Text.

12. Dexeus C. The Deepening Effects of the Digital Revolution. InE.Fayos-Solá, C.Cooper (Eds). The Future of Tourism: Innovation and Sustainability. 2019. pp.43–69. URL:https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-319-89941-1.

References:

1. Bardadym O. (2021). Rol tsyfrovoi transformatsii osvity u pidhotovtsi vchyteliv pryrodnychoho napriamu [The role of digital transformation of education in the training of natural science teachers]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho*, 1, pp. 101–107. DOI:http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7595166 [in Ukrainian].

2. Bykov Yu., Burov O. (2020). Tsyfrove navchalne seredovyshche: novi tekhnolohii ta vymohy do zdobuvachiv znan [Digital learning environment: new technologies and requirements for learners]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy*, 55, pp.11–22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mitimpt_2020_55_4 [in Ukrainian].

3. Bobro N. (2024). Tsyfrovizatsiia osvity: vyklyky ta mozhlyvosti u XXI stolitti [Digitalization of education: challenges and opportunities in the XXI century]. *Pedahohichni nauky*, 5(129). URL:https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/6199 [in Ukrainian].

4. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» [Law of Ukraine "On Higher Education"]. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text [in Ukrainian].

5. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [Law of Ukraine "On Education"]. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text [in Ukrainian].

6. Kontseptsiia rozvytku tsyfrovykh kompetentnostei: skhvalena rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.03.2021 №167-r [Concept for the Development of Digital Competencies: approved by the Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 3, 2021, No. 167-r]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text [in Ukrainian].

7. Kontseptsiia rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02.12.2020 №1556-r [Concept for the Development of Artificial Intelligence in Ukraine: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 2, 2020, No. 1556-r]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text [in Ukrainian].

8. Lomachynska I. A., Voitsekhovska A. (2025). Digital technologies as a tool for the sustainable development of higher education in the context of approaching of the technological singularity. *Scientific Bulletin of Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas (Series: Economics and Management in the Oil and Gas Industry)*, 2(32), pp. 132–146. DOI: https://doi.org/10.31471/2409-0948-2025-2(32)-132-146.

9. Pavlysh T., Basarab V., Tereshchenko O., Rohiv M. (2023). Tsyfrovizatsiia osvitnoho protsesu v zakladakh vyshchoi osvity v umovakh voiennoho stanu [Digitalization of the educational process in higher education institutions under martial law]. *Osvitni obrii*, 56(1), pp. 106–109. DOI: https://doi.org/10.15330/obrii.56.1.106-109 [in Ukrainian].

10. Petryshyn L., Pochuieva O., Lemeshchuk M., Zvozdetska V. (2023). Problemy ta perspektyvy tsyfrovoi transformatsii osvity: psykholoho-pedahohichnyi aspekt [Problems and prospects of digital transformation of education: psychological and pedagogical aspect]. *Akademichni vizii*, 17. DOI: https://zenodo.org/records/7695844 [in Ukrainian].

11. Stratehiia rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2022–2032 roky: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23.02.2022 №286-r [Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2022–2032: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 23, 2022, No. 286-r]. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text [in Ukrainian].

12. Dexeus C. (2019). The deepening effects of the digital revolution. In E. Fayos-Solá, C. Cooper (Eds.), *The Future of Tourism: Innovation and Sustainability* (pp. 43–69). Cham: Springer. URL: https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-319-89941-1.

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 354:328.185

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1623-1632

Чиченьова Оксана Миколаївна старший викладач кафедри технологій оздоровлення і спорту Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", м. Київ, https//orcid.org/0000 0003 1551 9799

Лукачина Анатолій Васильович старший викладач кафедри технологій оздоровлення і спорту Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", м. Київ, https//orcid.org/0000-0001-5360-1844

ІГРОВІ ВИДИ СПОРТУ ЯК УНІВЕРСАЛЬНИЙ ЗАСІБ ПО ВДОСКОНАЛЕННЮ ФІЗИЧНОЇ І РОЗУМОВОЇ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. В роботі розглянуті питання по визначенню впливу ігрових видів спорту на фізичну і розумову працездатність здобувачів вищої освіти під час проведення практичних заняттях з обраного виду спорту. Ігрові види спорту це ідеальний засіб зростання у молоді фізичних якостей і здібностей. Окрім того, такі види спорту розвивають психоемоційну стійкість, сприяють успішності у навчанні, комунікативності у обміні інформацією, спілкуванні, творчому мисленню. Знайти нові, сучасні, інноваційні заходи, способи, методи щодо вдосконалення освітнього процесу у програмі дисципліни "Фізичне виховання" є викликом для освітян.

Одним з головних завдань науковців, викладачів, вчителів є донести молоді знання, навички, практичні поради щодо рухової активності, фізичної культури і спорту у житті людини. Визначення багатьох позитивних сторін цієї діяльності, її значення у організації і дотриманні основ здорового способу життя, гармонійного розвитку, покращення працездатності та ментального здоров'я. Для більшої зацікавленості учнів даною сучасною тематикою, потрібно наводити відповідні приклади з багатьох досліджень вчених з усього Світу, де аналітичні показники надають відповідну інформацію щодо ролі фізичного виховання у навчанні, у професійній діяльності, тощо.

Потрібно наполегливо наголошувати молоді, що рухова активність щодня, захоплення фізичною культурою і спортом буде певною профілактикою і запорукою по запобіганню розвитку хвороб XXI сторіччя такі, як гіпокінезія, гіподинамія, надлишкова вага.

Сучасні умови становлення, інтегрування у суспільство молоді доводять важливість і актуальність напрямку дбайливого відношення до власного стану

здоров'я, дотримання здорового способу життя, де головну роль відіграє саме фізична культура, рухова активність, "мода" бути здоровою, сильною, позитивно налаштованою сучасною людиною. Це є особливим завданням та обов'язком педагогічних працівників, батьків, суспільства, керівництва навчальних осередків, керівництва країни в роботі зі здобувачами різного рівня освіти.

Ключові слова: здобувач вищої освіти, здоров'я, фізична культура, ігрові види спорту, фізичне виховання.

Chichenyova Oksana Mykolaivna senior lecturer, department of health and sports technologies, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv, https//orcid.org/0000 0002 9032 1910

Lukachyna Anatoliy Vasylyovyc senior lecturer, department of health and sports technologies, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv, https//orcid.org/0000-0001-5360-1844

GAME SPORTS AS A UNIVERSAL MEANS OF IMPROVING THE PHYSICAL AND MENTAL WORKING CAPACITY OF HIGHER EDUCATION STUDENTS

Abstract. The paper examines the issues of determining the influence of game sports on the physical and mental performance of higher education students during practical classes in the chosen sport. Game sports are an ideal means of increasing physical qualities and abilities in young people. In addition, such sports develop psycho-emotional stability, contribute to success in learning, sociability in information exchange, communication, creative thinking.

Finding new, modern, innovative measures, methods, methods for improving the educational process in the program of the discipline "Physical Education" is a challenge for educators.

One of the main tasks of scientists, lecturers, teachers is to convey to young people knowledge, skills, practical advice on physical activity, physical culture and sports in human life. Identification of the many positive aspects of this activity, its importance in organizing and adhering to the basics of a healthy lifestyle, harmonious development, improving working capacity and mental health. To increase students' interest in this modern topic, it is necessary to provide relevant examples from many studies by scientists from around the world, where analytical indicators provide relevant information on the role of physical education in education, in professional activities, etc.

It is necessary to strongly emphasize to young people that daily physical activity, a passion for physical culture and sports will be a certain prevention and a guarantee of preventing the development of diseases of the 21st century, such as hypokinesia, hypodynamia, and excess weight.

Modern conditions of formation, integration into society of young people prove the importance and relevance of the direction of careful attitude to one's own health, adherence to a healthy lifestyle, where the main role is played by physical culture, physical activity, the "fashion" of being a healthy, strong, positively minded modern person. This is a special task and duty of pedagogical workers, parents, society, management of educational centers, and the leadership of the country in working with applicants of various levels of education.

Keywords: higher education student, health, physical culture, game sports, physical education.

Постановка проблеми.

Останніми роками дослідження, які проводились фахівцями і були направлені на проблемні питання щодо підтримки належного стану здоров'я засобами рухової активності, як структурного компоненту здорового способу життя студентської молоді в межах фізкультурної, спортивної парадигми значно пожвавилися і досягли певних результатів. Дослідження в основному були орієнтовані на масовий і професійний спорт, систему фізичного виховання в закладах різного рівня освіти, різних груп населення, фізичну рекреацію та реабілітацію [1, с.4].

Всі уявлення і визначення здоров'я, гармонійного розвитку та активного способу життя молоді, в розумінні викладачів постають у вигляді стійкої конструкції відповідних здобутих знань і навичок. Розглядаючи цей концепт в науковій літературі можемо з'ясувати декілька його формулювань:

- гармонійна єдність біологічних і соціальних якостей;
- динамічна відмінність кожного життєвого процесу людини;
- процес збереження і розвитку психічних, фізіологічних, біологічних здібностей людини та її оптимальної працездатності;
- соціологічна активність є переважним особливим важелем у досягненні максимального продовження життя;
- задовільний стан здоров'я, що дозволяє здійснити найбільшу кількість своєрідних специфічних функцій у найбільш ефективному ощадливому енергетичному режимі;
- максимальна функціональність усіх органів і систем за умови збереження їх якісних меж функцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемам збереження і зміцнення здоров'я підростаючого покоління надають значну увагу у наступних офіційних документах: Законах України "Про освіту" (ст. 24 – 26 першого розділу); "Про загальну середню освіту"; "Про вищу освіту"; "Концепції фізичного виховання в системі освіти України"; "Концепції розвитку щоденного спорту в закладах освіти"; "Національній доктрині розвитку освіти"; "Стратегії розвитку фізичної культури і спорту на період до 2028року";

“Про затвердження Рекомендацій щодо стратегічного розвитку фізичного виховання та спорту серед студентської молоді на період до 2025 року”; “Про затвердження Порядку проведення щорічного оцінювання фізичної підготовленості населення України”; “Національній програмі “Діти України”, “Концепції Здоров’я через освіту”, тощо.

Аналіз нормативно-правових положень свідчить, що в Україні кожна людина володіє проголошеними законодавчими та конституційними правами і свободами на гармонійне, здорове та щасливе життя, а завданнями Держави є забезпечення найефективнішої реалізації наведених цінностей і за цих умов, вирішення нагальних завдань з виховання здорового покоління, від чого беззаперечно залежить подальший розвиток країни та її майбутнє.[2, с.79].

Незважаючи на існуючи Державні директиви, рекомендації, постанови, здоров’я українців і їх фізичний потенціал, фізична працездатність продовжують неухильно погіршуватись. Реальна ситуація зі станом здоров’я в країні значно гірша ніж в переважній більшості країн Європи. Особливо прикро, що це в значній мірі стосується людей працездатного віку від 15 до 60 років у яких не лише суттєво погіршується стан здоров’я, але й поступово скорочується тривалість життя. Зокрема, середня тривалість життя українців становить 67,5 років (у чоловіків – 61,7 у жінок – 73,4), а тривалість здорового життя в середньому 55 років. Для порівняння, в економічно розвинутих країнах Європи середня тривалість життя вища на 11,7 роки, а середня тривалість здорового життя на 12,4 роки. За даними вчених Україна відноситься до п’ятої групи країн Європи – Е – куди входять країни з високою дитячою смертністю і дуже високою передчасною смертністю серед дорослого населення.

Сьогодні проблеми щодо погіршення стану здоров’я населення розглядається світовою спільнотою, як загроза планетарного масштабу, серед яких:

- загроза світової війни; - екологічні катаклізми; - контрасти в економічно розвинутих країнах світу; - демографічна криза; - недостатність ресурсів; - наслідки цифровізації.

Біологи запевняють, що останнім часом через зміни в природному навколишньому середовищі, повністю зникли деякі види флори і фауни, а у найближчі 25-30 років ще припинить своє існування приблизно 20% всіх живих видів. Саме тому, вчені вкрай стурбовані ситуацією, що складається у світі за останні роки та порушують у своїх дослідженнях питання – чи становить людина виняток з цієї закономірності?

Для здобувачів вищої освіти, рухова активність є основним джерелом дотримання норм здорового способу життя і всебічного, гармонійного розвитку. Кожна молода людина має усвідомити та пам’ятати, що цілеспрямовані фізичні навантаження це “база” потужності організму, його систем, його психосоматики. Це вагома життєва складова до подальшої трудової діяльності, зростання у професійній сфері, повноцінного, багатобічного, гармонійного життя.[3, с.224]

Заняття фізичними вправами здійснюються під впливом мотивацій, стимулів, які залучають рушійні сили свідомості особливого ставлення до власного здоров'я, стану фізичної підготовленості і власне до навчальної діяльності здобувача вищої освіти. Такі зусилля і життєві орієнтири на майбутнє цементують мотиваційну і пізнавальну сферу людини, сприяють її подальшому професійному становленні.

Медико-біологічні дослідження доводять, що навчальний процес в закладах вищої освіти має дуже напружений характер, який обумовлений впливом багатьох інформаційних перевантажень. Такі особливості здобуття освіти супроводжуються зменшенням адаптаційних можливостей організму молодої людини, розвитку умов, що негативно впливають на стан її здоров'я. Численні порушення метаболізму розвиваються в умовах гіпокінезії, можливість опору організму зменшується, а діяльність серцево-судинної і дихальної систем значно погіршуються.

За безпосередньої активної участі родини, викладачів, медичних працівників і самої молоді, збереження та зміцнення здоров'я підростаючого покоління, має стати пріоритетним напрямком, від якого в значній мірі буде залежати вдосконалення освітнього процесу, подальший розвиток нашого суспільства і його національна безпека.[4, с.187]

Враховуючи окреслені проблеми, абсолютно не виникає ніяких сумнівів у тому, що перехід вищої школи на якісно новий рівень освіти з властивим йому значним об'ємом та інтенсивністю знань, збільшенням об'єму інноваційних технологій, комп'ютеризацією навчального процесу вимагає негайного покращення стану здоров'я здобувачів вищої освіти. Лише достатній запас та високий рівень фізичної і розумової працездатності є тим надійним фундаментом, на базі якого майбутній фахівець може успішно оволодівати величезним комплексом професійних знань, умінь та навичок під час навчання.

Фізична активність є невід'ємною складовою життя дитини, тому до певного віку немає потреби в заохоченні її до руху. Але поступово, з часом, ця особливість відходить на другорядне місце у житті. У дитини з'являються обов'язки у навчанні, кардинально змінюється режим праці і відпочинку, харчування, тощо. Тому, першочерговим завданням вчителів з фізичної культури у школах є підтримка, яка спрямує невгамовну дитячу енергію у напрямку розвитку фізичних якостей і здібностей. Застосування сучасних засобів і методів, які надають та примножують навички дитини до рухової активності, гармонійного розвитку також будуть запорукою до подальшої зацікавленості дитини до рухової активності, фізичної культури, спорту, фізичного виховання.[5, с.225]

Мета статті.

Визначити особливий вплив ігрових видів спорту на фізичні і розумові здібності здобувачів вищої освіти. Популяризація ігрових видів спорту та застосування нових інноваційних методів у навчанні, які будуть сприяти підвищенню працездатності в освітній і подальшій професіональній діяльності молоді.

Виклад основного матеріалу.

В більшості закладів вищої освіти застосовують зазвичай секційну форму навчання з дисципліні “Фізичне виховання”. Кожен здобувач вищої освіти може обрати свій улюблений вид спорту в залежності від вподобань, здібностей, можливостей, стану здоров’я і фізичної підготовки. Адекватна рухова активність під час практичних занять обов’язково буде сприяти збереженню здоров’я, зміцнення опорної-рухової і карді-респіраторної систем, буде допомагати запобігти станів, які пов’язані з депресією, стресом, синдромом хронічної втоми і їх наслідками, що останнім часом все більшу турбують підростаюче покоління. Завданням викладачів є поступово виховувати у здобувачів вищої освіти бажання і потребу свідомо дотримуватися здорового способу життя, приділяти час руховій активності, заняттям фізичною культурою і спортом, дбати про власне здоров’я і здоров’я рідних людей. Навчитися долати фізичні та психологічні навантаження за допомогою систематичної рухової активності, фізичних зусиль для досягнення бажаних результатів у навчанні і інших видах діяльності.

Ігрові види спорту це ідеальний засіб по розвитку у молоді фізичних якостей і здібностей, фізичної працездатності. Окрім того, такі види спорту розвивають розумові здатності, психоемоційну стійкість, сприяють успішності у навчанні, комунікативності, спілкуванню, творчому мисленню, тощо.

Візьмемо за приклад декілька видів спорту з розряду ігрових, наприклад:

- теніс, - настільний теніс, - бадмінтон, - сквош, - піклбол.[6, с.25]

Секрет довголіття та фізичної підготовки на належному рівні може бути досягнений у грі з ракеткою. Цей несподіваний висновок вчених став предметом дискусії серед науковців та спортсменів. Сучасні дослідження показали, що теніс, настільний теніс, бадмінтон, сквош, піклбол можуть подовжити життя людини на ціле десятиліття. Такі дані підтверджені науковцями з Данії, які проводили когортне дослідження протягом багатьох років і яке охопило близько 9000 людей.

Результати вразили навіть скептиків: теніс додає в середньому 9,7 року життя, бадмінтон і настільний теніс в середньому 6,2 року, а сквош і піклбол також демонструють подібну динаміку у подовженні життя. Для порівняння надавалися інші статистичні дані з різних видів спорту: плавання додає 3,4 року, біг 3,2 року, а тренування у спортзалі - лише 1,5 року. Ці дані були підтверджені також дослідженнями британських вчених. Було охоплено понад 80000 учасників і доведено, що гравці у “ракеткові” види спорту мають на 47% менший ризик смерті від усіх причин, ніж люди, які ведуть малорухливий спосіб життя.

Ракеткові види спорту — це унікальне поєднання аеробного та анаеробного навантаження. Кожна партія це десятки швидких спринтів, різкі зміни напрямку, різні рівні інтенсивності, сили, витривалості, спритності. Це стрибки, удари, балансування на межі можливостей. Така активність добре тренує роботу серця і судин, зміцнює кістки і м’язи, а також сприяє активному спалюванню зайвих калорій.[7, с.29]

Наведемо приклади покращення здоров'я людей, які систематично відвідують заняття з ракеткових видів спорту:

- кардіо-навантаження: постійний рух і зміна інтенсивності підвищують серцевий ритм, знижують тиск і рівень холестерину;

- стимуляція кісткової тканини: біг, приставні кроки, схрещені кроки, випади, удари, стрибки стимулюють ріст кісток, знижують ризик виникнення остеопорозу;

- **розвиток гнучкості та координації:** багатовекторні рухи під час виконання технічних елементів гри покращують властивості рівноваги, орієнтування у просторі, швидкості реагування на ігрові події, швидкості виконання технічних ударів, швидкості прийняття рішення у виникаючих ігрових ситуацій;

- **зміцнення м'язів: у грі** одночасно працюють м'язи ніг, рук, спини, пресу, які забезпечують комплексний розвиток всього тіла.

Ракеткові види спорту це не лише фізичне, а і інтелектуальне, розумове навантаження. Кожен матч передбачає у гравця швидке мислення, миттєве рішення і його виконання, стратегія, тактика, логіка, кмітливість, відповідні правила гри, тощо. Такі ігри стимулюють нейронні зв'язки, покращують пам'ять, увагу, знижують ризик деменції у будь-якому віці.

Ракеткові види спорту сприяють також встановленню стійкого психологічного і емоційного фону людини, сприяють її стресостійкості, а саме:

- зниження стресу: психологічне - емоційне розвантаження, боротьба з проявами тривожності, невпевненості, нападками депресії;

- соціалізація: більшість ракеткових видів спорту це парні або командні види, що сприяють спілкуванню, формуванню нових знайомств і підтримці соціальних зв'язків;

- відчуття досягнення: розвиток впевненості у собі, мотивація до нових перемог.[8, с.11]

Вік людини не є перешкодою до занять. Ракеткові види спорту підходять усім віковим категоріям людей. Дослідження стверджують, що теніс, настільний теніс, бадмінтон, сквош, піклбол та інші ракеткові ігри однаково корисні для дітей, дорослих і людей похилого віку. Вони дозволяють регулювати інтенсивність, адаптувати правила під фізичні можливості, а отже залишатися активними у будь-якому віці.

Фізичне виховання завжди було одним із пріоритетних засобів підготовки молоді до трудової діяльності, її пристосування до соціального середовища у дорослому житті. Фізично здоровий здобувач вищої освіти завжди більш креативно мислить, має більшу розумову обізнаність і продуктивність у навчанні та роботі.

Він здатний переносити великі навантаження не лише фізичні, а і психологічні - емоційні, має меншу схильність до швидкого стомлювання, що надає додаткові привілеї.

Слабкість, хворобливість молодої людини неодмінно позначається на його розумовій діяльності, бо йому складно зосереджуватися тривалий час та ще зберігати концентрацію уваги. Такий здобувач вищої освіти з високою ймовірністю не буде мати успішність у навчанні. Хаотичні періоди роботи і втоми, будуть перешкодою у доведені розпочатих справ до кінця. Фізично слабкі студенти більш пасивні та байдужі до навколишнього світу. Стрімкий ритм діяльності в навчальному та поза навчальному процесі їм здається важкою стороною життя, наслідком чого є пошук способів, заходів по ухиленню від певних зобов'язань, завдань, обов'язків, що сприяє зменшенню сили волі, відсутності відповідальності, дисципліни, фізичної працездатності, зникає ентузіазм до будь яких нових досягнень, результатів, ініціатив.[9, с.46]

Висновки.

Врахувавши всі особливості ігрових (ракеткових) видів спорту, можна зробити відповідний висновок, що ці види спорту рекомендовані для практичних занять у програмі дисципліні "Фізичне виховання" для здобувачів вищої освіти.

Засоби гри в теніс, настільний теніс, бадмінтон і інші ракеткові види спорту мають помірний вплив на розвиток усіх фізичних якостей і здібностей, функціональне навантаження на весь організм в цілому. Ігри з застосуванням відповідного реманенту (ракетки, м'яча, ігрової поверхні столу, ігрового майданчика) сприяють також і підвищенню успішності у навчальному процесі, підвищенню розумових здатностей студента, зміцнює властивості стресо-стійкості, врівноваження. Також, під час систематичних практичних занять стимулюється робота мозку та зорового аналізатора, що покращує просторово-аналітичні процеси людини, тобто комплекс мозкових і пізнавальних функцій, які допомагають сприймати та аналізувати інформацію. Під впливом занять відбувається зміцнення м'язових тканин і опорно-рухового апарату, збільшується кровообіг, відбувається особливий позитивний вплив на дихальну та серцево-судинну системи.

Література:

1. Алексєєв О. О. Райтаровська І. В. Педагогічні принципи викладання настільного тенісу у закладах вищої освіти. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини. Вип.№9, 2017. - 4с.

2. Віхляєв Ю. М. Методичні матеріали до теоретичного розділу дисципліни "Фізична культура для студентів всіх факультетів НТУУ КПІ" Київ: Політехніка, 2006. - 79с.

3. Гринько В. Куделко В. Вплив занять аеробного характеру на спеціальну витривалість студентів у групах зі спортивною спрямованістю (секційні заняття) з настільного тенісу. Слобожанський науково-спортивний вісник. 2017. - 224с.

4. Горобей М. П. Осадчий О. В. Загальна теорія здоров'я: навчальний посібник для студентів напряму підготовки 6.010203 "Здоров'я людини" та спеціальностей 227 "Фізична реабілітація", "Фізична терапія, ерготерапія" Чернігів: ЧНТУ, 2017. - 187с.

5. Захаріна Є. А. Глоба Т. А. Переваги використання настільного тенісу у секційній роботі студентів з фізичного виховання. Науковий часопис Національного педагогічного

університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт): збірник наукових праць. Вип.№3К(97). 2018. -225с.

6. Коваль О. М.“Формування мотивації розвитку фізичної активності у студентів закладів вищої освіти” Вісник Кам’янець - Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров’я людини. Випуск 16. Кам’янець- Подільськ: 2020. - 25с.

7. Овчаренко Т. Г. Система самостійної роботи студентів у курсі “Теорія та методика фізичного виховання”. Навчальний посібник. Луцк: Вежа, 2002. - 29с.

8. Староста В. І., Гардубей М. В. Інтерактивні методи навчання: практичний аспект. Збірник наукових праць. ЗОІПП - №1(27). Ужгород: 2017. - 11с.

9. Чехівська Ю. Бондар А. Застосування інноваційних технологій як засіб підвищення мотивації студентів до занять з фізичного виховання. Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету . Серія “Педагогіка” Вип. №20(1). 2018. 46с.

References:

1. Alekseev O. O. Raitarovska I. V. (2017) Pedahohichni pryntsypy vykladannia nastilnoho tenisu u zakladakh vyshchoi osvity. [Pedagogical principles of teaching table tennis in higher education institutions.] Bulletin of the Ivan Ohienko Kamianets-Podilskyi National University. Physical education, sports and human health. Issue No. 9, 4p. [in Ukrainian]

2. Vikhlyaev Yu. M. (2006) Metodychni materialy do teoretychnogho rozdilu dyscypliny “Fizychna kuljtura dlja studentiv vsikh fakuljtetiv NTUU KPI” [Methodical materials for the theoretical section of the discipline “Physical Culture for students of all faculties of NTUU KPI”] Kyiv: “Polytechnic”, 79p. [in Ukrainian]

3. Hrynko V. Kudelko V. (2017) Vplyv zaniat aerobnoho kharakteru na spetsialnu vytryvalist studentiv u hrupakh zi sportyvnoiu spriamovanistiu (sektsiini zaniattia) nastilnyi tenis. [The influence of aerobic exercises on the special endurance of students in groups with a sports orientation (sectional classes) in table tennis.] Slobozhanskyi naukovo-sportivniy visnyk. 224p.[in Ukrainian]

4. Horobei M. P., Osadchyi O. V. (2017) Zahalna teoriia zdorov`ia: navchalnyi posibnyk dlia studentiv napriamku pidhotovky 6.010203 “Zdorov`ia liudyny” ta spetsialnostei 227 “Fizychna reabilitasiia”, “Fizychna terapiia, erhoterapiia” [General theory of health: a textbook for students of the direction of training 6.010203 “Human Health” and specialties 227 “Physical Rehabilitation”, “Physical Therapy, Occupational Therapy”] Chernihiv: ChNTU, 187p. [in Ukrainian]

5. Zakharina E. A. Globa T. A. (2018) Perevahy vykorystannia nastilnoho tenisu u sektsiinii roboti zi studentamy z fizychnoho vykhovannia. [Advantages of using table tennis in the sectional work of students in physical education.]Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Dragomanov. Series 15: Scientific and pedagogical problems of physical culture (physical culture and sports): collection of scientific papers. Issue No. 3K(97), 225p. [in Ukrainian]

6. Koval O. M. (2020) Formuvannia motyvatsii rozvytku fizychnoi aktyvnosti u studentiv zaladiv vyshchoi osvity. [Formation of motivation for the development of physical activity among students of higher education institutions] Kam`ianets-Podilssk: Visnyk NY imeni Ivana Ohiienka, 25p. [in Ukrainian]

7. Ovcharenko T. G. (2002) Systema samostijnoji roboty studentiv u kursi “Teorija ta metodyka fizychnogho vykhovannja.” Navchaijnyj posibnyk. [System of independent work of students in the course "Theory and methods of physical education".] Lutsk: Tutorial “Tower”, 29p. [in Ukrainian]

8. Starosta V. I., Hardubei M. V. (2017) Interaktyvni metody navchannia: praktychnyi aspekt. [Interactive teaching methods: practical aspect.] Zbirnyk naukovykh prats. Uzhhorod: ZOIPP №1(27), 8p. [in Ukrainian]

9. Chekhivska Yu. Bondar A. (2018) Zastosuvannia innovatsiinykh tekhnolohii yak zasib pidvyshchennia motyvatsii stydentiv do zaniat fizychnoo vykhovannia. [The use of innovative technologies as a means of increasing students' motivation for physical education classes.] Scientific Bulletin of the Melitopol State Pedagogical University. Series "Pedagogy" Issue No. 20(1), 46p. [in Ukrainian]

Дата першого надходження статті до видання: 11.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

УДК 37.091.12:005.336.2:004.8

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1633-1643

Швирка Вікторія Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», https://orcid.org/0000-0001-6954-4661

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ РОЛІ ВЧИТЕЛЯ В ПАРАДИГМІ ПЕДАГОГІКИ ПАРТНЕРСТВА

Анотація. Статтю присвячено дослідженню переосмислення професійної місії вчителя в сучасній освітній системі України. Основна увага зосереджена на вивченні переходу від авторитарного стилю педагогічної взаємодії до парадигми педагогіки партнерства. Поштовхом до такої трансформації стала реформа «Нової української школи» та виклики, що постали перед нашою держава, серед яких - тотальна діджиталізація та умови повномасштабної війни. Встановлено, що в сучасна освітня парадигма вимагає від учителя відмови від ролі монополіста у сфері трансляції знань. Шкільна освіта потребує вчителя нової генерації, який би виконував функцію «архітектора» освітнього простору та модератора суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Деталізовано принципи педагогіки партнерства. Найбільш актуальними визначені такі принципи, як взаємоповага, довіра, діалогізм та розподілене лідерство. Доведено, що професійний профіль учителя трансформується у багатофункціональну систему. В арсеналі вчителя з'являються нові ролі фасилітатора, ментор, тьютора, коуча. Зазначено, що в умовах воєнного стану вчитель набуває критично важливого статусу «емоційного якоря». З'ясовано, що діджиталізація та стрімка інтеграція штучного інтелекту в освітній простір закладів освіти перетворюють педагога на цифрового консультанта, чиїм завданням є навчати учнів етичному, критичному та безпечному використанню новітніх технологій. Обґрунтовано, що розвиток soft skills (м'яких навичок) та цифрова грамотність стають невід'ємними складниками фахової компетентності сучасного вчителя. Дослідження підтвердило, що трансформація ролі вчителя є об'єктивною та неминучою відповіддю на суспільні запити та виклики сьогодення. Висновком стала теза про те, що успіх освітньої реформи залежить від готовності вчителя до постійної рефлексії та гнучкої адаптації до нових ролей. Окреслено перспективи подальших наукових пошуків та їх фокус на розробці інструментарію для подолання професійного консерватизму та специфіці партнерської взаємодії в сучасних умовах навчання.

Ключові слова: Нова українська школа, суб'єкт-суб'єктна взаємодія, фасилітація, менторство, діджиталізація, емоційна стійкість, штучний інтелект, освітня екосистема.

Viktoriia Shvyrka PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogy, State Institution «Luhansk Taras Shevchenko National University», https://orcid.org/0000-0001-6954-4661

TRANSFORMATION OF THE TEACHER'S PROFESSIONAL ROLE WITHIN THE PARADIGM OF PARTNERSHIP PEDAGOGY

Abstract. The article is devoted to the study of the reconsideration of the teacher's professional mission in the modern educational system of Ukraine. The main focus is placed on examining the transition from an authoritarian style of pedagogical interaction to the paradigm of partnership pedagogy. The impetus for this transformation was the reform of the «New Ukrainian School» and the challenges faced by the state, including total digitalization and the conditions of full-scale war. It has been established that the contemporary educational paradigm requires teachers to abandon the role of a monopolist in knowledge transmission. School education needs a new-generation teacher who performs the function of an «architect» of the educational space and a moderator of subject–subject interaction. The principles of partnership pedagogy are specified in detail. The most relevant among them are mutual respect, trust, dialogue, and distributed leadership. It has been proven that the professional profile of the teacher is transforming into a multifunctional system. New roles appear in the teacher's repertoire, such as facilitator, mentor, tutor, and coach. It is noted that under martial law conditions, the teacher acquires the critically important status of an «emotional anchor». It has been found that digitalization and the rapid integration of artificial intelligence into the educational environment transform the teacher into a digital consultant whose task is to teach students ethical, critical, and safe use of modern technologies. It is substantiated that the development of soft skills and digital literacy are becoming integral components of the professional competence of a modern teacher. The study confirms that the transformation of the teacher's role is an objective and inevitable response to contemporary societal demands and challenges. The conclusion emphasizes that the success of educational reform depends on the teacher's readiness for continuous reflection and flexible adaptation to new roles. Prospects for further research are outlined, focusing on the development of tools to overcome professional conservatism and the specifics of partnership-based interaction in contemporary learning conditions.

Keywords: New Ukrainian School, subject-to-subject interaction, facilitation, mentoring, digitalization, emotional resilience, artificial intelligence, educational ecosystem.

Постановка проблеми. Етап розвитку світового та вітчизняного освітнього простору, на якому ми зараз знаходимось, характеризується глибокими трансформаційними процесами. В першу чергу, це зумовлено викликами, що пов'язані з четвертої промислової революції, глобальною

діджиталізацією та необхідністю адаптації до кризових умов. У контексті нашої держави ці зміни посилюються масштабною реформою шкільної освіти, з одного доку, та війною росії проти України, з іншого. Все це вимагає від освітньої системи не просто функціонування, а стратегічної стійкості та здатності до швидкої модернізації.

Очевидним є той факт, що центральною фігурою цих перетворень постає вчитель, чия роль останнім часом суттєвої переосмислюється. Від «транслятора знань» і «контролера», він стає агентом змін, лідером та активним учасником суб'єкт-суб'єктної взаємодії. **Педагогіка партнерства**, як ключовий компонент концепції НУШ, визначає нову парадигму стосунків між учителем, учнем і батьками, що ґрунтується на принципах взаємоповаги, довіри, діалогу та розподіленого лідерства.

Незважаючи на все вище сказане, на практиці спостерігаються певні розбіжності між теоретичними засадами та реаліями освітнього процесу. Отже, можемо констатувати, що значна частина педагогів відчуває професійну та психологічну неготовність до змін або має труднощі з інструментальним наповненням нових ролей. **Суперечність** між об'єктивною потребою суспільства у вчителі-партнері та інерційністю традиційних підходів у педагогічній практиці, стає дуже гострою.

Таким чином, наукове переосмислення професійної ролі вчителя в парадигмі педагогіки партнерства є необхідною умовою для успішної реалізації освітніх реформ, забезпечення якості навчання та, безумовно, гармонійного розвитку особистості учня в сучасному динамічному світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова розвідка показує, що проблема трансформації професійної ролі педагога в умовах розбудови Нової української школи та глобальних викликів, які стоять перед нашим суспільством, перебуває у центрі уваги багатьох дослідників.

О. Денисюк, Н. Титаренко, В. Ткаченко та Т. Дронь наголошують, що реалізація реформи НУШ «покладає на вчителя нові ролі та обов'язки коуча, модератора, тьютора, фасилітатора» [2, с. 49]. Автори зазначають, що сучасний учитель має бути драйвером змін, який володіє не лише предметними знаннями, а й м'якими навичками, які є ключовими для побудови ефективної комунікації.

Увагу привертає дослідження С. Омельчука, який у своїй роботі виокремлює шість груп професійних функцій, що зазнали трансформації, зокрема через цифровізацію та воєнний стан. Автор стверджує, що «трансформація професійних функцій учителя... засвідчує адаптивність учительства, його стійкість і здатність забезпечувати неперервність і модернізацію освітнього процесу» [6, с. 123]. Особливу увагу науковець приділяє впровадженню технологій штучного інтелекту, наголошуючи, що ШІ змінює характер взаємодії в системі «вчитель – учень – ШІ».

Питання партнерської взаємодії як інноваційного компонента розглядає **Є. Починок.** Дослідниця підкреслює, що основоположною метою є

«перетворення учня на рівноправного партнера, свідомого учасника педагогічного процесу, здатного до активної та продуктивної взаємодії» [7, с. 95]. Вона також зазначає, що в умовах дистанційного навчання партнерство школи та сім'ї стає першочерговою передумовою успіху.

М. Цуркан зі співавторами обґрунтовують компетентність педагогічного партнерства як одну з ключових здатностей сучасного вчителя. Автори пропонують модель з 14 компонентів, серед яких визнання та сприйняття партнера як самостійної особистості та рівноправне комунікування заради реалізації єдиної мети. Вони доходять висновку, що ця компетентність «потребує розроблення чітко окресленої моделі її формування, розвитку та удосконалення» [8].

Важливий аспект співпраці «вчитель – вчитель» висвітлюють **Т. Мотуз та С. Лук'янченко**. Вони слушно вказують на те, що «педагогіка партнерства в Україні сьогодні розглядається у контексті відносин між вчителями та батьками, вчителями та учнями... за межами систематизованих розробок знаходяться питання партнерства та відносин у системі вчитель – вчитель». На думку науковців, саме міжособистісна взаємодія в професійній спільноті є основою цілісного освітнього процесу [4, 80].

Зарубіжний досвід у порівнянні з українськими реаліями аналізують **Л. Гончаренко зі своїми колегами** [10]. Науковиці виявили, що в європейській культурі домінують рефлексивна практика (78%) та навчання, зосереджене на тому, хто навчається (65%), тоді як в Україні система залишається надмірно теоретичною (70% навчального часу) з обмеженим менторством (15%). Авторки слушно наголошують на необхідності перебалансування теорії та практики.

К. Павелків з однодумцями досліджують практичний досвід країн Європейського Союзу, акцентуючи увагу на «трикутнику партнерства» (вчитель – учень – батьки). Вони вважають, що наріжним каменем для впровадження педагогіки партнерства є небажання батьків брати участь в управлінні школою; низький рівень «трикутного» зв'язку [14].

Актуальним є дослідження **К. Литвин та її колег, яке вивчає** трансформацію профілю вчителя в умовах воєнних конфліктів. Вони переконливо доводять, що сучасний вчитель стає «емоційним якорем для учнів», наголошуючи на тому, що він повинен володіти навичками психологічної підтримки. Вчені вважають, що педагог перестає бути просто транслятором знань, перетворюючись на фасилітатора навчання, який відіграє вирішальну роль у підтримці стабільності [11].

Б. Мартінсоне **(B. Martinsone) зі співавторами** [12] фокусуються фокусується на використанні емпатії в роботі вчителя. Науковці доходять висновку, що побудова позитивного шкільного клімату та використання емпатії мають величезне значення у професійній діяльності. Вони стверджують, що емпатія інструментом створення безпечного середовища для академічного зростання учнів.

Нарешті, **Н. Гупан та О. Пометун,** розглядаючи нові ролі вчителя як чинник розвитку демократичної освіти, зауважують, що педагог на уроці «може плавно переходити від однієї ролі до іншої» [1,с. 179], залежно від потреб учнів. Автори підкреслюють, що «тільки надаючи учням центральне місце у навчальному процесі, вчитель може реалізувати завдання сучасного навчання» [1,с. 180].

Констатуючи ґрунтовність наявних досліджень, недостатньо вивченими залишається інструменти подолання психологічного опору вчителів до трансформації їхньої ролі в сучасному освітньому процесі; деталізація механізмів реалізації педагогіки партнерства в умовах змішаного навчання; вплив партнерської взаємодії між педагогами на формування сприятливого клімату в школі як екосистемі.

Мета статті полягає у дослідженні теоретичних засад та практичних аспектів трансформації професійної ролі вчителя в умовах реалізації педагогіки партнерства та визначення стратегічних векторів розвитку його фахової компетентності в сучасному освітньому просторі.

Виклад основного матеріалу. Систематизація існуючих положень педагогіки партнерства дає можливість визначити її як фундаментальний інноваційний складник реформування освіти в Україні. Є. Починок звертає увагу на те, що впровадження Концепції Нової української школи передбачає демократизацію та гуманізацію суб'єктних відносин, наголошуючи на тому, що «учень почав розглядатися як зацікавлений партнер, однодумець, рівноправний учасник педагогічного процесу» [12, с. 96]. Відповідно до формули НУШ, цей напрям посідає друге за значенням місце та зміщує акцент із механізмів навчання безпосередньо на особистість учня.

К. Павелків та ін. [14] стверджують, що концептуальна модель партнерства ґрунтується на взаємодії вчителів, учнів і батьків, її базисом є принципи гуманізму та творчого підходу до розвитку особистості. На думку науковців Т. Мотуз, С. Лук'янченко та А. Пісковенко, партнерство слід розуміти як «чітко визначену систему відносин між усіма учасниками освітнього процесу» [4, с. 78], де пріоритетом є співробітництво та спільна творчість.

Основними концептуальними засадами педагогіки партнерства виступають принципи, що докорінно змінюють характер взаємодії, серед яких: взаємоповага та довіра, розподілене лідерство, діалогізм та соціальне партнерство (табл.1).

Таблиця 1.

Принципи педагогіки партнерства

Принцип	Характеристика
Взаємоповага та довіра	✓ визнання дитини як особистості з власними поглядами ✓ потребами та правом на помилку ✓ створення безпечного освітнього середовища

Принцип	Характеристика
Розподілене лідерство	✓ проактивність усіх учасників освітнього процесу ✓ право вибору та відповідальність за нього ✓ формування «горизонтальних» зв'язків замість жорсткої ієрархії
Діалогізм	✓ рівноправне комунікування заради досягнення спільної мети ✓ відкритість до обговорення ✓ обмін думками та спільний пошук рішень.
Соціальне партнерство	✓ добровільність прийняття зобов'язань ✓ взаємна відповідальність та обов'язковість виконання досягнутих домовленостей між усіма сторонами освітнього процесу

Джерело: власна розробка автора.

Слід зазначити, що вагомим аспектом стає і переосмислення партнерства як «педагогіки взаємозалежності». В умовах сучасних викликів такий підхід дозволяє учневі позбутися страху перед помилками. При цьому вмикаються механізми формування навичок критичного аналізу та здатності досягати успіху спільно з іншими учасниками освітнього процесу.

Отже, реалізуючи концепцію педагогіки партнерства, забезпечується перехід від авторитарного стилю до демократичної, відкритої, доброзичливої системи.

Вчитель виконує роль порадника, а батьки перетворюються в однодумців. На цьому тлі створюються умови для формування самостійної та відповідальної особистості, яка здатна ефективно протистояти викликам сучасного динамічного соціуму.

Слід також звернути увагу на те, що сучасна освітня парадигма вимагає від педагога відмови від ролі «контролера» (повна відповідальність за все, що відбувається в класі), на користь сукупності нових функцій, які б забезпечували суб'єкт-суб'єктну взаємодію між учасниками освітнього процесу. Науковці [1] наголошують на тому, що урок XXI століття повинен бути орієнтований на дитину як активного суб'єкта навчання, а мета вчителя полягає у створенні продуктивного середовища, надаючи можливість учням конструювати власні знання.

На основі аналізу наукових джерел [1; 3; 7; 8] можна схарактеризувати основні нові ролі вчителя (табл. 2). Важливо наголосити, що ці ролі є достатньо динамічними, бо навіть під час виконання одного завдання вчитель може плавно переходити від однієї ролі до іншої, орієнтуючись на потреби учнів. Також, окрім вже вищезгаданих ролей, в арсеналі вчителя з'являється роль, яка дає можливість бути ресурсною особою (консультантом), що відбирає джерела інформації, та оцінювачем - можливість використовувати формувальне оцінювання для підтримки та корекції шляху учня.

Таблиця 2.

Нові ролі вчителя

Роль учителя	Характеристика
Фасилітатор	✓ допомагає учням досягати результатів через опосередковане спрямування без жорсткого керівництва ✓ забезпечує ефективну групову комунікацію, підтримує позитивну динаміку обговорення ✓ поділяє лідерство з учнями та стимулює їхню відповідальність за власне навчання
Ментор	✓ визначає напрям навчання ✓ заохочує до діяльності та надає рекомендації щодо виконання завдань втручається лише за потреби ✓ максимально сприяє самостійним досягненням учня ✓ супроводжує в процесі пізнання як партнер
Тьютор	✓ сприяє формуванню індивідуальної відповідальності за навчання через рефлексію ✓ допомагає визначити інтереси учня, спроєктувати й реалізувати індивідуальну освітню траєкторію, особливо в дистанційному та проєктному навчанні
Коуч	✓ не пропонує готових рішень ✓ використовує запитання для розвитку самостійності та здатності долати труднощі ✓ сприяє командній взаємодії та відпрацюванню життєвих і професійних ситуацій
Модератор	✓ допомагає досягати згоди та налагоджувати комунікацію в класі ✓ стежить за дотриманням правил ✓ узагальнює думки ✓ коментує висловлювання ✓ стимулює групову роботу

Джерело: 1; 3; 7; 8 зі списку літератури.

Таким чином, трансформація професійних ролей вчителя в парадигмі педагогіки партнерства полягає, в першу чергу, у переході до інтерактивної взаємодії. Педагог стає «драйвером» змін, який володіє не лише предметними знаннями, а й м'якими навичками для побудови ефективного освітнього середовища. Опанування цих ролей дозволяє вчителю реалізувати завдання демократизації та гуманізації освіти, де центральне місце належить учням.

Аналізуючи вплив екстремальних чинників та процесів цифровізації на суспільство, слід зазначити, що сучасний соціокультурний контекст України, обтяжений реаліями воєнного стану та стрімким технологічним прогресом. Реалії сьогодення вимагають від учителя не лише адаптивності, а й опанування якісно нових напрямів діяльності. Дослідник С. Омельчук [6] виокремлює цілу групу професійних функцій, що з'явилися або трансформувалися під впливом воєнного стану. Автор наголошує на тому, що до них належать забезпечення інклюзивного та безпечного освітнього середовища, надання емоційної підтримки та надолуження освітніх втрат у здобувачів, які постраждали від

війни. У педагогічному дискурсі з'явились такі дефініції, як «освітня стійкість», «навчання в укритті» та «травма-інформовані практики». К. Литвин з колегами [11] аналізують досвід України та Ізраїлю. Науковці доходять висновку, що в умовах збройних конфліктів учитель перестає бути лише транслятором знань і стає «емоційним якорем» для учнів. Автори наголошують на тому, що сучасний педагог має володіти навичками кризового менеджменту та психологічної підтримки. Головним завданням стає допомога дітям у подолані травм та невизначеності. Як зазначає Н. Мешко та інші [13], у воєнний час емоційне благополуччя здобувачів освіти є найбільш вразливою сферою. На цьому тлі вчителю необхідно переглянути підходи до професійної діяльності та формування «психотерапевтичної позиції».

Паралельно з безпековими викликами, критичний вплив на функції вчителя має діджиталізація. С. Омельчук [6] описує нову групу «діджитал-функцій». Автор виділяю такі функції: моделювання цифрового світу як інструменту навчання, формування здорових цифрових навичок та навчання безпеці у віртуальному просторі. Особливе місце посідає інтеграція штучного інтелекту в освітній простір закладів освіти. Роль учителя доповнюється функцією помічника, який допомагає учневі коректно, відповідально та ефективно використовувати штучний інтелект у навчанні. ШІ у цій системі виступає як «віртуальний інтелектуальний помічник» та «цифровий консультант». Зрозуміло, що це вимагає від педагога високого рівня ШІ-грамотності [6]. Таким чином, в сучасному світі інформаційно-цифрова компетентність стає обов'язковою умовою високої кваліфікації вчителя.

Отже, екстремальні чинники та цифрова трансформація докорінно змінюють структуру професійних функцій педагога. Значна увага приділяється здатності забезпечувати емоційну стійкість та підтримку в умовах кризи; навчанню безпечному та критичному споживанню інформації; формуванню вмінь взаємодіяти зі штучним інтелектом. Ці зміни свідчать про перехід до моделі вчителя як гаранта якості та стійкості освіти, здатного забезпечувати неперервність навчання навіть у найскладніших умовах.

Висновки та перспективи подальших розвідок. У ході проведеного наукового пошуку було проаналізовано процес трансформації професійної ролі вчителя у межах парадигми педагогіки партнерства. Отримані результати дозволяють констатувати, що сучасне освітнє середовище України розвивається під тиском глобальної цифровізації та викликів воєнного стану. Вказані тенденції вимагають від науковців та практиків докорінного перегляду взаємини між усіма учасниками освітнього процесу.

З'ясовано, що перехід від традиційного авторитаризму до демократичної взаємодії є не просто вимогою реформи Нової української школи, а об'єктивною необхідністю для забезпечення життєздатності освітньої системи. Проведене дослідження дозволило дійти висновку, що фундаментом педагогіки партнерства є низка принципів, серед яких взаємодовіра, розподілене лідерство та

рівноправний діалог тощо. Вчитель перестає бути монополістом у сфері трансляції знань. Все частіше він виконує роль «архітектора» освітнього простору. Доведено, що професійний профіль сучасного педагога став мультифункціональним. Вчитель може одночасно виступати фасилітатором (спрямовує групову динаміку); ментором, (супроводжує індивідуальні досягнення); тьютором (допомагає вибудувати персональну освітню траєкторію); та коучем (стимулює самостійне подолання труднощів через систему відкритих запитань).

В умовах криз учитель набуває статусу «емоційного якоря». Його пріоритетним завданням в такі часи стає не лише навчання, а й психологічна підтримка та створення безпечного мікроклімату. Паралельно з цим, стрімка інтеграція штучного інтелекту в усі сфери життя змушує педагога опановувати роль «цифрового консультанта». Перед педагогом постає головне завдання - навчання учнів етичному та критичному використанню новітніх технологій.

Отже, попри достатньо міцне теоретичне підґрунтя, у практичній площині залишається певний розрив між ідеалізованою моделлю вчителя-партнера та інерцією традиційних методів організації освітнього процесу. У роботі було окреслено можливі вектори розвитку професійної компетентності. До таких напрямів належать розвиток м'яких навичок і ШІ-грамотності як обов'язкових складників професійної кваліфікації.

Робота не вичерпує всіх аспектів означеної проблеми. Подальшого наукового вивчення потребують: розробка психолого-педагогічних інструментів для подолання внутрішнього опору вчителів до зміни їхніх звичних ролей; механізми реалізації партнерства в умовах змішаного та дистанційного навчання, де міжособистісний контакт є опосередкованим; дослідження потенціалу взаємодії у системі «вчитель – вчитель» як чинника професійного зростання та створення сприятливої шкільної екосистеми; аналіз ефективності специфічних «травма-інформованих практик» у щоденній роботі педагога.

Таким чином, трансформація ролі вчителя є динамічним процесом, що потребує постійної рефлексії та адаптації до мінливих суспільних запитів. Орієнтація на дитиноцентризм та партнерську взаємодію залишається єдиним можливим вектором для побудови якісної та гуманної освіти майбутнього.

Література

1. Гупан Н., Пометун О. Нові професійні ролі вчителя як чинник інноваційного розвитку демократичної освіти. *Формування громадянської культури в новій українській школі: традиційні та інноваційні практики : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Суми, 6–7 черв. 2019 р.)*. Суми, 2019. С. 176–181. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/716654/

2. Денисюк О. Я., Титаренко Н. В., Ткаченко В. В., Дронь Т. О. Учитель НУШ та його роль у реалізації реформи шкільної освіти. *Освітня аналітика України*. 2024. № 3. С. 49–63. DOI: https://doi.org/10.32987/2617-8532-2024-3-49-63.

3. Довженко Т. О., Небитова І. А., Шишенко В. О. Роль менторства у професійній підготовці майбутніх учителів початкової школи. Теорія та методика навчання та виховання. 2021. № 51. С. 77–87. DOI: 10.34142/23128046.2021.51.08.

4. Мотуз Т., Лук'янченко С., Пісковенко А. Педагогічне партнерство як стратегічний складник формування професіоналізму в освіті. *Вісник Дніпровської академії неперервної освіти. Серія «Філософія. Педагогіка»*. 2024. № 1 (6). С. 78–85. DOI: https://doi.org /10.54891/2786-7013-2024-1-9.

5. Нова стратегія професійної підготовки педагога в умовах євроінтеграції : монографія / за наук. ред. С. П. Паламар. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2023. 540 с.

6. Омельчук С. А. Трансформація професійних функцій учителя в сучасній українській системі освіти. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2025. № 57. С. 123–133. DOI: https://doi.org/10.26565/2074-8167-2025-57-10.

7. Починок Є. А. Партнерська взаємодія як інноваційний компонент Нової української школи. *Академічні студії. Серія «Педагогіка»*. 2023. Вип. 1. С. 94–103. DOI: https://doi.org/ 10.52726/as.pedagogy/2023.1.14.

8. Цуркан М., Настенко О., Венгринюк О., Бабух Р. Компетентність педагогічного партнерства як одна з ключових професійних здатностей сучасного педагога. *Педагогічна академія: наукові записки*. 2025. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.16654111.

9. Danko A. Partnership pedagogy in general secondary education institutions, analysis of the experience of foreign countries, integration into the NUS. *Alfred Nobel University Journal of Pedagogy and Psychology*. 2024. URL: https://ir.duan.edu.ua/handle/123456789/6549.

10. Honcharenko L., Smolinska O., Khodunova V., Vdovych S., Kolhanova I. Formation of a teacher's pedagogical culture in the context of european educational practices. *Revista Eduweb*. 2025. Vol. 19, No. 3. P. 269–283. DOI: https://doi.org/10.46502/issn.1856-7576/2025.19.03.17.

11. Lytvyn K., Gerkerova A., Mashiach A., Davidovitch N. Shaping the modern teacher's profile: Ukrainian and Israeli perspectives amid military conflicts. *African Educational Research Journal*. 2024. Vol. 13(1). P. 1–13. DOI: https://doi.org/10.30918/AERJ.131.24.063.

12. Martinsone B., Žydžiūnaite V. Teachers' contributions to the school climate and using empathy at work: implications from qualitative research in two European countries. *Frontiers in Psychology*. 2023. Vol. 14. Art. 1160546. DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1160546.

13. Meshko, H. M., Meshko, O. I., and Habrusieva, N. V. (2023). The impact of the war in Ukraine on the emotional well-being of students in the learning process. Journal of Intellectual Disability - Diagnosis and Treatment, 11(1), 55–65. https://doi.org/10.6000/2292- 2598.2023.11.01.7

14. Pavelkiv K., Fedyaeva V., Butenko N., Tombulatova I., Borysiuk I. Partnership pedagogy: practical experience of the EU countries and issues of implementation in Ukraine. *Laplage em Revista (International)*. 2021. Vol. 7, No. Extra D. P. 175–186. DOI: https://doi.org/ 10.24115/S2446-622020217Extra-D1082p.175-186.

References

1. Danko, A. (2024). Partnership pedagogy in general secondary education institutions, analysis of the experience of foreign countries, integration into the NUS. *Alfred Nobel University Journal of Pedagogy and Psychology*. Retrieved from https://ir.duan.edu.ua/handle/123456789/6549.

2. Denysiuk, O. Ya., Tytarenko, N. V., Tkachenko, V. V., & Dron, T. O. (2024). Uchytel NUSh ta yoho rol u realizatsii reformy shkilnoi osvity [The NUS teacher and their role in the implementation of the school education reform]. *Osvitnia analityka Ukrainy – Education Analytics of Ukraine*, 3, 49–63. https://doi.org/10.32987/2617-8532-2024-3-49-63 [in Ukrainian].

3. Dovzhenko, T. O., Nebytova, I. A., & Shyshenko, V. O. (2021). Rol mentorstva u profesiinii pidhotovtsi maibutnikh uchyteliv pochatkovoi shkoly [The role of mentoring in the professional training of future primary school teachers]. *Teoriia ta metodyka navchannia ta vykhovannia – Theory and Methods of Teaching and Upbringing*, 51, 77–87. https://doi.org/ 10.34142/23128046.2021.51.08 [in Ukrainian].

4. Honcharenko, L., Smolinska, O., Khodunova, V., Vdovych, S., & Kolhanova, I. (2025). Formation of a teacher's pedagogical culture in the context of european educational practices. *Revista Eduweb*, 19(3), 269–283. https://doi.org/10.46502/issn.1856-7576/2025.19.03.17.

5. Hupan, N., & Pometun, O. (2019). Novi profesiini roli vchytelia yak chynnyk innovatsiinoho rozvytku demokratychnoi osvity [New professional roles of the teacher as a factor of innovative development of democratic education]. *Formuvannia hromadianskoi kultury v novii ukrainskii shkoli: tradytsiini ta innovatsiini praktyky – Formation of civic culture in the new Ukrainian school: traditional and innovative practices: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference* (Sumy, June 6–7, 2019). Sumy, pp. 176–181. Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/716654/ [in Ukrainian].

6. Lytvyn, K., Gerkerova, A., Mashiach, A., & Davidovitch, N. (2024). Shaping the modern teacher's profile: Ukrainian and Israeli perspectives amid military conflicts. *African Educational Research Journal*, 13(1), 1–13. https://doi.org/10.30918/AERJ.131.24.063.

7. Martinsone, B., & Žydžiūnaite, V. (2023). Teachers' contributions to the school climate and using empathy at work: implications from qualitative research in two European countries. *Frontiers in Psychology*, 14, Art. 1160546. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1160546.

8. Meshko, H. M., Meshko, O. I., & Habrusieva, N. V. (2023). The impact of the war in Ukraine on the emotional well-being of students in the learning process. *Journal of Intellectual Disability - Diagnosis and Treatment*, 11(1), 55–65. https://doi.org/10.6000/2292-2598.2023.11.01.7.

9. Motuz, T., Lukianchenko, S., & Piskovenko, A. (2024). Pedahohichne partnerstvo yak stratehichnyi skladnyk formuvannia profesionalizmu v osviti [Pedagogical partnership as a strategic component of the formation of professionalism in education]. *Visnyk Dniprovskoi akademii neperervnoi osvity. Seriia «Filosofiia. Pedahohika» – Bulletin of the Dnipro Academy of Continuing Education. Series «Philosophy. Pedagogy»*, 1(6), 78–85. https://doi.org/10.54891/2786-7013-2024-1-9 [in Ukrainian].

10. Omelchuk, S. A. (2025). Transformatsiia profesiinykh funktsii uchytelia v suchasnii ukrainskii systemi osvity [Transformation of professional functions of a teacher in the modern Ukrainian education system]. *Naukovi zapysky kafedry pedahohiky – Scientific Notes of the Department of Pedagogy*, 57, 123–133. https://doi.org/10.26565/2074-8167-2025-57-10 [in Ukrainian].

11. Palamar, S. P. (Eds.). (2023). *Nova stratehiia profesiinoi pidhotovky pedahoho v umovakh yevrointehratsii* [A new strategy for the professional training of a teacher in the conditions of European integration]. Kyiv: B. Hrinchenko Kyiv University [in Ukrainian].

12. Pavelkiv, K., Fedyaeva, V., Butenko, N., Tombulatova, I., & Borysiuk, I. (2021). Partnership pedagogy: practical experience of the EU countries and issues of implementation in Ukraine. *Laplage em Revista (International)*, 7(Extra D), 175–186. https://doi.org/10.24115/S2446-622020217Extra-D1082p.175-186.

13. Pochynok, Ye. A. (2023). Partnerska vzaiemodiia yak innovatsiinyi komponent Novoi ukrainskoi shkoly [Partner interaction as an innovative component of the New Ukrainian School]. *Akademichni studii. Seriia «Pedahohika» – Academic Studies. Series «Pedagogy»*, 1, 94–103. https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2023.1.14 [in Ukrainian].

14. Tsurkan, M., Nastenko, O., Venhryniuk, O., & Babukh, R. (2025). Kompetentnist pedahohichnoho partnerstva yak odna z kliuchovykh profesiinykh zdabnostei suchasnoho pedahoho [Competence of pedagogical partnership as one of the key professional abilities of a modern educator]. *Pedahohichna akademiia: naukovi zapysky – Pedagogical Academy: Scientific Notes*. https://doi.org/10.5281/zenodo.16654111 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 10,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.05.2026

УДК 378.147:159.9:355.01

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1644-1654

Шкляр Петро Станіславович аспірант кафедри психології та педагогіки, ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля», м. Дніпро, https://orcid.org/0009-0002-8233-4348

Яворська Ірина Петрівна аспірантка кафедри психології та педагогіки, ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля», м. Дніпро, https://orcid.org/0009-0001-8545-8568

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ОСІБ З ДОСВІДОМ ВІЙНИ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті здійснено теоретичне обґрунтування засад підготовки майбутніх психологів до психологічної підтримки осіб з досвідом війни в системі професійної освіти. Методологічну основу дослідження становлять методи аналізу, порівняння, узагальнення та систематизації наукових джерел, нормативно-правових документів України та сучасних підходів до організації психологічної підтримки осіб з досвідом війни. У результаті дослідження визначено та теоретично обґрунтовано три взаємопов'язані теоретичні засади підготовки майбутніх психологів. Перша теоретична засада полягає у розширеному розумінні поняття «особи з досвідом війни» як потенційних отримувачів психологічної підтримки в системі професійної освіти та їх класифікації за характером набутого воєнного досвіду на осіб із безпосереднім і опосередкованим досвідом війни. Друга теоретична засада передбачає розгляд системи професійної освіти як особливого соціально-психологічного середовища, у якому психологічної підтримки можуть потребувати всі категорії учасників освітнього процесу, а діяльність психолога набуває міждисциплінарного характеру. Третя теоретична засада ґрунтується на врахуванні специфіки освітнього середовища закладів професійної освіти, яке поєднує загальноосвітню, професійно-теоретичну та професійно-практичну підготовку й в умовах війни виконує не лише освітні, а й соціальні, адаптаційні та підтримувальні функції. Обґрунтовано, що сучасний заклад професійної освіти доцільно розглядати як багатофункціональне освітньо-соціальне середовище, у якому психологічна підтримка є важливою складовою забезпечення психічного благополуччя учасників освітнього процесу. Доведено, що ефективна професійна діяльність психолога в таких умовах потребує готовності до роботи з різними категоріями осіб з досвідом війни, здійснення міждисциплінарної взаємодії, урахування особливостей функціонування освітнього середовища та нормативно-правового забезпечення системи психічного здоров'я.

Ключові слова: психологічна підтримка, психологічна допомога, особи з досвідом війни, майбутні психологи, професійна підготовка, система професійної освіти, заклад професійної освіти, освітнє середовище.

Shkliar Petro Stanislavovych, PhD student, Department of Psychology and Pedagogy, Alfred Nobel University,Dnipro, https://orcid.org/0009-0002-8233-4348

Yavorska Iryna Petrivna PhD student, Department of Psychology and Pedagogy, Alfred Nobel University, Dnipro, https://orcid.org/0009-0001-8545-8568

THEORETICAL FOUNDATIONS FOR TRAINING FUTURE PSYCHOLOGISTS TO PROVIDE PSYCHOLOGICAL SUPPORT TO INDIVIDUALS WITH WAR EXPERIENCE WITHIN THE VOCATIONAL EDUCATION SYSTEM

Abstract. This article provides a theoretical justification for the principles of training future psychologists to provide psychological support to individuals with war experiences within the vocational education system. The methodological framework of the study is based on methods of analysis, comparison, generalization, and systematization of scientific sources, Ukrainian regulatory and legal documents, and contemporary approaches to organizing psychological support for individuals with war experiences. As a result of the study, three interrelated theoretical foundations for training future psychologists have been identified and theoretically substantiated. The first theoretical principle involves a broader understanding of the concept of "individuals with war experience" as potential recipients of psychological support within the vocational education system, and their classification – based on the nature of their war experience – into those with direct and indirect war experience. The second theoretical principle involves viewing the vocational education system as a unique socio-psychological environment in which all categories of participants in the educational process may require psychological support, and the psychologist's work takes on an interdisciplinary character. The third theoretical principle is based on taking into account the specific nature of the educational environment of vocational education institutions, which combines general education, theoretical vocational training, and practical vocational training and, in wartime, performs not only educational but also social, adaptive, and supportive functions. It has been demonstrated that a modern vocational education institution should be viewed as a multifunctional educational and social environment in which psychological support is a crucial component of ensuring the mental well-being of those involved in the educational process. It has been demonstrated that effective professional practice by a psychologist in such conditions requires readiness to work with various categories of individuals with war experiences, the implementation of interdisciplinary collaboration, and consideration of the specific features of the educational environment and the regulatory framework of the mental health system.

Keywords: psychological support, psychological assistance, individuals with war experience, future psychologists, professional training, vocational education system, vocational education institution, educational environment

Постановка проблеми. Повномасштабна війна в Україні актуалізувала проблему збереження психічного здоров'я населення та зумовила необхідність створення цілісної системи психологічної допомоги особам з досвідом війни. Відповіддю держави на ці виклики стало формування нормативно-правового підґрунтя розвитку системи психічного здоров'я, зокрема схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року [7], затвердження Плану заходів на 2024–2026 роки з її реалізації [13], а також реалізація Всеукраїнської програми ментального здоров'я «Ти як?», спрямованої на підвищення психологічної культури суспільства, розвиток доступної системи психологічної допомоги та формування навичок психологічної підтримки.

Водночас реалізація державної ветеранської політики актуалізує необхідність забезпечення комплексної підтримки ветеранів, членів їхніх сімей та інших осіб, які постраждали внаслідок війни. Стратегія ветеранської політики до 2030 року [16] визначає одним із пріоритетів створення умов для збереження психічного здоров'я, психосоціальної адаптації та успішної реінтеграції ветеранів у суспільне життя.

Особливого значення зазначені завдання набувають у системі професійної освіти, у якій навчаються ветерани, військовослужбовці, особи, звільнені з військової служби, внутрішньо переміщені особи, члени сімей військовослужбовців, а також інші здобувачі освіти, які мають безпосередній або опосередкований досвід війни. Крім того, педагогічні працівники та практичні психологи закладів професійної освіти також нерідко є носіями такого досвіду або здійснюють професійну взаємодію із зазначеними категоріями осіб. За цих умов заклади професійної освіти стають важливим середовищем психологічної підтримки та психосоціальної адаптації учасників освітнього процесу.

Підтвердженням суспільної значущості цієї проблеми є створення у межах Всеукраїнської програми ментального здоров'я «Ти як?» освітнього серіалу «Люди з досвідом війни. Гідність. Взаємодія», який складається з 11 епізодів і спрямований на формування навичок етичної, психологічно безпечної та безбар'єрної взаємодії з людьми, які мають досвід війни [9]. Поява таких освітніх ресурсів засвідчує, що психологічна підтримка осіб з досвідом війни сьогодні розглядається як важливе завдання не лише психологічної практики, а й державної освітньої та соціальної політики.

Водночас аналіз сучасних наукових досліджень свідчить, що, незважаючи на активний розвиток нормативно-правового забезпечення та практичних ініціатив у сфері психічного здоров'я, проблема теоретичного обґрунтування підготовки майбутніх психологів до психологічної підтримки осіб з досвідом війни саме в системі професійної освіти залишається недостатньо розробленою.

Зокрема, потребують уточнення теоретичні засади такої підготовки, її змістові орієнтири та специфіка реалізації в освітньому середовищі закладів професійної освіти, що й зумовлює актуальність цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій літературі проблема психологічної підтримки осіб з досвідом війни досліджується переважно у кількох взаємопов'язаних напрямах. Перший напрям становлять дослідження, присвячені психологічним наслідкам війни, психотравматизації, посттравматичному стресу, психосоціальній адаптації ветеранів, військово-службовців, внутрішньо переміщених осіб та членів їхніх сімей (Ю. Асєєва, К. Аймедов, А. Яцишина [1]; А. Горват [4]; Н. Пилипенко [12] та ін.). Другий напрям охоплює наукові праці щодо розвитку системи психічного здоров'я, організації психологічної допомоги та нормативно-правового забезпечення психосоціальної підтримки населення в умовах війни (В. Валах, І. Дружкова [2]; В. Петрушенко, В. Чорна [11]; С. Шило [17] та ін.). Третій напрям представлений дослідженнями у сфері професійної освіти, у яких розкриваються особливості функціонування закладів професійної освіти, організації освітнього середовища та професійної підготовки майбутніх фахівців (С. Кравець [8], С. Масліч [10], І. Сілаєва [15] та ін.).

Водночас аналіз наукових джерел засвідчує відсутність комплексних досліджень, присвячених саме теоретичним засадам підготовки майбутніх психологів до психологічної підтримки осіб з досвідом війни в системі професійної освіти. Поза увагою дослідників залишаються питання визначення категорій потенційних отримувачів психологічної підтримки в закладах професійної освіти, специфіки освітнього середовища як простору психологічної підтримки та особливостей професійної підготовки психологів до роботи з різними категоріями учасників освітнього процесу, які мають безпосередній або опосередкований досвід війни.

Саме необхідність теоретичного обґрунтування зазначених положень зумовила вибір теми дослідження.

Мета статті – теоретично обґрунтувати засади підготовки майбутніх психологів до психологічної підтримки осіб з досвідом війни в системі професійної освіти та визначити ключові положення, що мають бути покладені в основу змісту їхньої професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу. Під теоретичними засадами підготовки майбутніх психологів до психологічної підтримки осіб з досвідом війни ми розуміємо систему взаємопов'язаних наукових положень, що визначають концептуальні орієнтири, зміст, логіку та специфіку професійної підготовки психологів до здійснення психологічної підтримки різних категорій осіб з досвідом війни в системі професійної освіти. Визначення таких засад ґрунтується на аналізі сучасних наукових досліджень, нормативно-правового забезпечення у сфері психічного здоров'я та особливостей функціонування закладів професійної освіти в умовах війни.

Перша теоретична засада – розширене розуміння поняття «особи з досвідом війни» як потенційних отримувачів психологічної підтримки.

У сучасній науковій літературі відсутнє загальноприйняте визначення поняття «особи з досвідом війни». Водночас окремі зарубіжні дослідники розкривають сутність воєнного досвіду через категорію «досвід війни», розглядаючи його як багатовимірний конструкт, що охоплює сукупність пережитих людиною подій, безпосередньо пов'язаних із війною, та їхній психологічний вплив. Аналізуючи наявні підходи до оцінювання воєнного досвіду, Л. Кац (*L. Katz*), Г. Коджукар (*G. Cojucar*), К. Девенпорт (*C. Davenport*), С. Кларк (*S. Clarke*) та Дж. Вільямс (*J. Williams*) зазначають, що традиційні методики переважно зосереджувалися на оцінюванні бойового досвіду, тоді як сучасні воєнні конфлікти супроводжуються значно ширшим спектром стресогенних подій. Саме тому автори розглядають досвід війни як багатовимірне явище, яке охоплює не лише участь у бойових діях, а й сексуальне насильство, міжособистісний дистрес, несприятливі умови проходження служби, особисті поранення та інші пов'язані з війною події, здатні зумовлювати психологічні труднощі та впливати на процес подальшої адаптації людини [18].

Водночас зазначений підхід розроблено переважно для оцінювання воєнного досвіду військовослужбовців і ветеранів. На нашу думку, в умовах сучасної України поняття «особи з досвідом війни» потребує ширшого тлумачення. У системі професійної освіти до цієї категорії належать не лише військовослужбовці та ветерани, а всі учасники освітнього процесу, життєвий досвід яких безпосередньо або опосередковано пов'язаний із війною та може впливати на їхній психоемоційний стан, професійну діяльність, навчання, соціальну взаємодію й потребу в психологічній підтримці. Такий підхід дає змогу розглядати досвід війни не лише як наслідок безпосередньої участі у воєнних діях, а як ширший соціально-психологічний феномен, що визначає особливості функціонування людини в освітньому середовищі.

Розширення змісту поняття «особи з досвідом війни» потребує конкретизації тих категорій учасників освітнього процесу, які можуть бути потенційними отримувачами психологічної підтримки. Це має принципове значення для визначення змісту професійної підготовки майбутніх психологів, оскільки саме коло потенційних отримувачів психологічної підтримки визначає специфіку їхньої майбутньої професійної діяльності.

З огляду на це у межах дослідження пропонуємо класифікувати осіб з досвідом війни *за критерієм характеру набутого воєнного досвіду*.

До *першої групи* належать особи з *безпосереднім досвідом війни*: військовослужбовці, ветерани, особи, звільнені з військової служби, поранені, особи, які пережили полон, окупацію або інші безпосередні наслідки воєнних дій.

Другу групу становлять особи з *опосередкованим досвідом війни*: члени сімей військовослужбовців і ветеранів, особи, які втратили близьких унаслідок

війни, внутрішньо переміщені особи, цивільне населення, яке пережило бойові дії, вимушене переселення чи тривале перебування в умовах постійної воєнної небезпеки.

Запропонована класифікація дозволяє визначити потенційне коло осіб, які можуть потребувати психологічної підтримки, однак сама по собі не відображає специфіки їх функціонування в освітньому середовищі. У зв'язку з цим доцільно охарактеризувати представленість зазначених категорій у системі професійної освіти.

Особи з безпосереднім або опосередкованим досвідом війни можуть бути представлені серед усіх категорій учасників освітнього процесу. Зокрема, до них можуть належати здобувачі освіти, педагогічні працівники, практичні психологи, соціальні педагоги, майстри виробничого навчання, керівники закладів освіти, а також адміністративний і допоміжний персонал.

Отже, у системі професійної освіти психологічна підтримка має бути орієнтована не на окрему соціальну чи професійну категорію, а на всіх учасників освітнього процесу, які мають досвід війни. Це, своєю чергою, визначає необхідність спеціальної підготовки майбутніх психологів до роботи з різними категоріями осіб, психологічні потреби яких зумовлюються не стільки їхньою роллю в освітньому процесі, скільки характером пережитого воєнного досвіду.

Друга теоретична засада – специфіка системи професійної освіти як середовища психологічної підтримки.

Підготовка майбутніх психологів до психологічної підтримки осіб з досвідом війни має ґрунтуватися на розумінні особливостей освітнього середовища, у якому здійснюватиметься їхня майбутня професійна діяльність. На відміну від закладів охорони здоров'я, реабілітаційних центрів чи спеціалізованих установ психологічної допомоги, заклади професійної освіти поєднують освітню, виховну, соціальну та професійну функції, створюючи умови для тривалої взаємодії психолога з різними категоріями учасників освітнього процесу.

Специфіка системи професійної освіти визначається також її нормативно-правовими засадами. Відповідно до Закону України «Про професійну освіту», система професійної освіти охоплює не лише класичні заклади професійної освіти, а й військові заклади професійної освіти та заклади професійної освіти із специфічними умовами навчання, у яких здійснюється професійна підготовка військовослужбовців, працівників сектору безпеки, цивільного захисту та інших категорій фахівців. Крім того, законодавством передбачено професійну перепідготовку та підвищення кваліфікації дорослого населення, що створює можливості для навчання ветеранів, осіб, звільнених з військової служби, та інших категорій осіб з досвідом війни [6].

Водночас відповідно до Закону України «Про освіту» у системі освіти функціонує психологічна служба, діяльність якої спрямована на забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу [5]. Положення про

психологічну службу в системі освіти України визначає, що її діяльність здійснюється в інтересах усіх учасників освітнього процесу, а не лише здобувачів освіти [14]. Це означає, що професійна діяльність психолога в закладах професійної освіти передбачає психологічну підтримку здобувачів освіти, педагогічних працівників, керівників, майстрів виробничого навчання та інших працівників закладу освіти, які можуть мати безпосередній або опосередкований досвід війни.

Отже, система професійної освіти виступає не лише місцем професійної підготовки майбутніх фахівців, а й особливим соціально-психологічним середовищем, у якому концентруються різні категорії осіб з досвідом війни. Це зумовлює необхідність підготовки майбутніх психологів до здійснення психологічної підтримки в умовах багатосуб'єктної освітньої взаємодії, міждисциплінарної співпраці та комплексного психолого-педагогічного супроводу учасників освітнього процесу.

Третя теоретична засада – урахування специфіки освітнього середовища закладів професійної освіти у процесі психологічної підтримки осіб з досвідом війни.

Освітній процес у закладах професійної освіти має власну специфіку, оскільки поєднує загальноосвітню та професійну підготовку, яка включає професійно-теоретичну і професійно-практичну складові [10]. Така інтеграція зумовлює різноманітність освітніх ситуацій, форм взаємодії учасників освітнього процесу та розширює коло психологічних викликів, що виникають під час навчання, виробничої практики й професійної соціалізації здобувачів освіти.

Водночас повномасштабна війна суттєво трансформувала діяльність закладів професійної освіти. Поряд із реалізацією освітнього процесу вони дедалі більше виконують соціальну, адаптаційну та підтримувальну функції, забезпечуючи умови для навчання, соціальної інтеграції та психологічної підтримки різних категорій осіб з досвідом війни. Сучасні заклади професійної освіти не лише здійснюють професійну підготовку, а й організовують підтримку внутрішньо переміщених осіб, взаємодіють із благодійними та міжнародними організаціями, реалізують волонтерські ініціативи, створюють умови для соціальної адаптації та психологічного благополуччя учасників освітнього процесу [3].

За таких умов заклад професійної освіти доцільно розглядати не лише як освітню інституцію, а як багатофункціональне освітньо-соціальне середовище, у якому психологічна підтримка стає невід'ємною складовою освітнього процесу. Це суттєво розширює професійні функції психолога та визначає нові вимоги до його підготовки. Майбутній психолог має бути готовим працювати з різними категоріями учасників освітнього процесу, взаємодіяти з педагогічними працівниками, адміністрацією закладу, соціальними службами та іншими суб'єктами психосоціальної підтримки.

Отже, теоретичною засадою підготовки майбутніх психологів є положення про те, що специфіка освітнього середовища закладів професійної освіти та розширення їхніх соціально-психологічних функцій в умовах війни зумовлюють необхідність формування готовності майбутніх психологів до здійснення комплексної психологічної підтримки всіх учасників освітнього процесу, які мають безпосередній або опосередкований досвід війни.

Висновки. У результаті дослідження теоретично обґрунтовано засади підготовки майбутніх психологів до психологічної підтримки осіб з досвідом війни в системі професійної освіти. Доведено, що така підготовка має здійснюватися з урахуванням сучасних викликів, зумовлених повномасштабною війною, нормативно-правового забезпечення розвитку системи психічного здоров'я та специфіки функціонування закладів професійної освіти.

Визначено три взаємопов'язані теоретичні засади підготовки майбутніх психологів до психологічної підтримки осіб з досвідом війни: 1) розширене розуміння поняття «особи з досвідом війни» як потенційних отримувачів психологічної підтримки; 2) розгляд системи професійної освіти як особливого соціально-психологічного середовища, у якому здійснюється комплексна психологічна підтримка різних категорій учасників освітнього процесу; 3) урахування специфіки освітнього середовища закладів професійної освіти, що в умовах війни набуває нових соціальних, адаптаційних і підтримувальних функцій.

Перспективи подальших наукових досліджень убачаємо у розробленні концептуальної моделі підготовки майбутніх психологів до психологічної підтримки осіб з досвідом війни в системі професійної освіти, визначенні її структурних компонентів, педагогічних умов, методичного забезпечення та експериментальній перевірці ефективності запропонованих теоретичних засад.

Література:

1. Асєєва Ю.О., Аймедов К.В., Яцишина А.М. Вплив воєнних дій на розвиток ПТСР у військовослужбовців. *Габітус*. 2024. Вип. 63. С. 137–142. DOI: 10.32782/2663-5208.2024.63.23
2. Валах В.В., Дружкова І.С. Стандарти якості надання психологічної допомоги в Україні: виклики сьогодення, 2025. С. 229–262. DOI: 10.30525/978-9934-26-593-8.
3. Власик О.В. Заклад професійної (професійно-технічної) освіти в умовах воєнного стану та розбудови країни. *Вісник НАПН України*. 2023. Т. 5, Вип. 1. С. 1–10. DOI: 10.37472/v.naes.2023.5137
4. Горват А.М. Війна та посттравматичний стресовий розлад: механізми виникнення та підходи до лікування. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2025. Вип. 1. С. 132–138. DOI: 10.11603/1681-2786.2025.1.15358
5. Закон України «Про освіту». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text
6. Закон України «Про професійну освіту». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4574-20#Text
7. Концепція розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1018-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1018-2017-%D1%80?utm_source=chatgpt.com

8. Кравець С. Сучасні практики забезпечення якості професійної освіти майбутніх спеціалістів сфери обслуговування. *Теорія і практика адаптивного управління*. 2025. Т. 21, Вип. 41. DOI: 10.33296/2707-0255-21(41)-18

9. Люди з досвідом війни. Гідність. Взаємодія. 2024. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Y5RYD1Vixqw&list=PLC_UdmXsjq2cmhdcmKr2lQZ_TUFiawxA3

10. Масліч С.В. Організація освітнього простору в закладі професійної освіти сфери послуг. *Інноваційна педагогіка*. 2024. Т. 2. Вип. 69. С. 101–104. DOI: 10.32782/2663-6085/2024/69.2.21

11. Петрушенко В.В., Чорна В.В. Відновлення та розвиток системи охорони здоров'я України, втілення напрямів зміцнення ментпльного / психічного здоров'я ВООЗ. *Вісник Вінницького національного медичного університету*. 2024. Т. 28. Вип. 4. С. 723–731. DOI: 10.31393/reports-vnmedical-2024-28(4)-25

12. Пилипенко Н.М. Психологічна допомога та підтримка постраждалим внаслідок війни в Україні. *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. Т. 70. Вип. 6. С. 142–148.

13. План заходів на 2024–2026 роки з реалізації Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/572-2024-p#Text

14. Положення про психологічну службу у системі освіти України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18#Text

15. Сілаєва І. Інноваційні підходи до підготовки кваліфікованих робітників у закладах професійної (професійно-технічної) освіти. *Імідж сучасного педагога*. 2019. Т. 1. Вип. 6. С. 22–28. DOI: 10.33272/2522-9729-2019-6(189)-22-28

16. Стратегія ветеранської політики на період до 2030 року та операційний план заходів з її реалізації у 2024–2027 роках. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-%D1%80#Text

17. Шило С.М. Адміністративно-правові засади професійної психологічної підтримки працівників національної поліції України в умовах війни. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025. Т. 4. Вип. 88. С. 286–291. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.88.4.42

18. Katz L.S., Cojucar G., Davenport C., Clarke S., Williams J.C. War Experiences Inventory: Initial Psychometric and Structural Properties. *Military Psychology*. Issue 24, No. 1. pp. 48–70. DOI: 10.1080/08995605.2012.642291

References:

1. Aseieva, Yu.O., Aimedov, K.V., & Yatsyshyna, A.M. (2024). Vplyv voiennykh dii na rozvytok PTSR u viiskovosluzhbovtsiv [The impact of military operations on the development of PTSD in military personnel]. *Habitus*, 63, 137–142. https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.63.23 [in Ukrainian].

2. Valakh, V.V., & Druzhkova, I.S. (2025). Standarty yakosti nadannia psykholohichnoi dopomohy v Ukraini: vyklyky sohodennia [Quality standards for psychological assistance in Ukraine: Current challenges]. (pp. 229–262). https://doi.org/10.30525/978-9934-26-593-8 [in Ukrainian].

3. Vlasyk, O.V. (2023). Zaklad profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity v umovakh voiennoho stanu ta rozbudovy krainy [Vocational (vocational-technical) education institution under martial law and national reconstruction]. *Visnyk NAPN Ukrainy – Herald of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine*, 5 (1), 1–10. https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5137 [in Ukrainian].

4. Horvat, A.M. (2025). Viina ta posttravmatychnyi stresovyi rozlad: mekhanizmy vynyknennia ta pidkhody do likuvannia [War and post-traumatic stress disorder: Mechanisms of

occurrence and treatment approaches]. *Visnyk sotsialnoi hihiieny ta orhanizatsii okhorony zdorovia Ukrainy – Bulletin of Social Hygiene and Health Care Organization of Ukraine*, 1, 132–138. https://doi.org/10.11603/1681-2786.2025.1.15358 [in Ukrainian].

5. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [Law of Ukraine 'On Education']. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text [in Ukrainian].

6. Zakon Ukrainy «Pro profesiinu osvitu» [Law of Ukraine 'On Professional Education']. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4574-20#Text [in Ukrainian].

7. Kontseptsiia rozvytku okhorony psykhichnoho zdorovia v Ukraini na period do 2030 roku [Concept of Mental Health Care Development in Ukraine until 2030]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/go/1018-2017-%D1%80 [in Ukrainian].

8. Kravets, S. (2025). Suchasni praktyky zabezpechennia yakosti profesiinoi osvity maibutnikh spetsialistiv sfery obsluhovuvannia [Modern practices of quality assurance in vocational education of future service specialists]. *Teoriia i praktyka adaptyvnoho upravlinnia – Theory and Practice of Adaptive Management*, 21 (41). https://doi.org/10.33296/2707-0255-21(41)-18 [in Ukrainian].

9. Liudy z dosvidom viiny. Hidnist. Vzaiemodiia (2024). [People with War Experience. Dignity. Interaction]. Retrieved from https://www.youtube.com/watch?v=Y5RYD1Vixqw&list=PLC_UdmXsjq2cmhdcmKr2lQZ_TUFiawxA3 [in Ukrainian].

10. Maslich, S.V. (2024). Orhanizatsiia osvitnoho prostoru v zakladi profesiinoi osvity sfery posluh [Organization of educational space in a vocational education institution in the service sector]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative Pedagogy*, 69 (2), 101–104. https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/69.2.21 [in Ukrainian].

11. Petrushenko, V.V., & Chorna, V.V. (2024). Vidnovlennia ta rozvytok systemy okhorony zdorovia Ukrainy, vtilennia napriamiv zmitsnennia mentalnoho / psykhichnoho zdorovia VOOZ [Recovery and development of the healthcare system of Ukraine: Implementing WHO directions for strengthening mental health]. *Visnyk Vinnytskoho natsionalnoho medychnoho universytetu – Reports of Vinnytsia National Medical University*, 28 (4), 723–731. https://doi.org/10.31393/reports-vnmedical-2024-28(4)-25 [in Ukrainian].

12. Pylypenko, N.M. (2022). Psykholohichna dopomoha ta pidtrymka postrazhdalym vnaslidok viiny v Ukraini [Psychological assistance and support for people affected by the war in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy – Bulletin of the National Defence University of Ukraine*, 70 (6), 142–148. [in Ukrainian].

13. Plan zakhodiv na 2024–2026 roky z realizatsii Kontseptsii rozvytku okhorony psykhichnoho zdorovia v Ukraini na period do 2030 roku [Action Plan for 2024–2026 for the implementation of the Concept of Mental Health Care Development in Ukraine until 2030]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/572-2024-%D1%80#Text [in Ukrainian].

14. Polozhennia pro psykholohichnu sluzhbu u systemi osvity Ukrainy [Regulation on the Psychological Service in the Education System of Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18#Text [in Ukrainian].

15. Silaieva, I. (2019). Innovatsiini pidkhody do pidhotovky kvalifikovanykh robitnykiv u zakladakh profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity [Innovative approaches to the training of skilled workers in vocational (vocational-technical) education institutions]. *Imidzh suchasnoho pedahoha – Image of the Modern Pedagogue*, 1 (6), 22–28. https://doi.org/10.33272/2522-9729-2019-6(189)-22-28 [in Ukrainian].

16. Stratehiia veteranskoi polityky na period do 2030 roku ta operatsiinyi plan zakhodiv z yii realizatsii u 2024–2027 rokakh [Veterans Policy Strategy until 2030 and Operational Action Plan for 2024–2027]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-%D1%80#Text [in Ukrainian].

17. Shylo, S.M. (2025). Administratyvno-pravovi zasady profesiinoi psykholohichnoi pidtrymky pratsivnykiv natsionalnoi politsii Ukrainy v umovakh viiny [Administrative and legal foundations of professional psychological support for National Police officers under wartime conditions]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 88 (4), 286–291. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.4.42 [in Ukrainian].

18. Katz, L.S., Cojucar, G., Davenport, C., Clarke, S., & Williams, J.C. (2012). War Experiences Inventory: Initial psychometric and structural properties. *Military Psychology*, 24 (1), 48–70. https://doi.org/10.1080/08995605.2012.642291

Дата першого надходження статті до видання: 10.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.05.2026

УДК 37.091.3:004.8

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1655-1663

Шкорубська Ю.Є. Ст.викладач кафедри іноземної філології та перекладу, Державний торговельно-економічний університет, Київ, https//orcid.org/0000-0003-1929-2907

ВИКОРИСТАННЯ ШІ ДЛЯ ПЕРСОНАЛІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ

Анотація. У статті досліджуються сучасні можливості застосування технологій штучного інтелекту в освітньому процесі з метою персоналізації навчання та підвищення його ефективності. Розглянуто основні напрями впровадження ШІ в систему освіти, зокрема адаптивні освітні платформи, інтелектуальні системи підтримки навчання, автоматизоване оцінювання знань та цифрові інструменти аналізу навчальної діяльності здобувачів освіти. Визначено, що використання алгоритмів штучного інтелекту дає можливість враховувати індивідуальні особливості учнів, рівень їхньої підготовки, темп засвоєння матеріалу, навчальні потреби та когнітивні здібності. Завдяки цьому формується індивідуальна освітня траєкторія, що сприяє підвищенню мотивації до навчання, розвитку самостійності та покращенню результатів освітньої діяльності.

Особливу увагу приділено перевагам використання ШІ в умовах цифрової трансформації освіти. Встановлено, що персоналізоване навчання на основі штучного інтелекту забезпечує оперативний зворотний зв'язок, допомагає своєчасно виявляти прогалини у знаннях та оптимізувати навчальний контент відповідно до потреб кожного здобувача освіти. Разом із тим проаналізовано потенційні ризики використання ШІ, серед яких питання захисту персональних даних, етичні аспекти автоматизованого прийняття рішень, а також необхідність збереження провідної ролі викладача в освітньому процесі. Зроблено висновок, що інтеграція технологій штучного інтелекту в освіту є перспективним напрямом розвитку сучасного навчального середовища та важливим чинником підвищення якості освіти. А також узагальнено, що використання штучного інтелекту для персоналізації навчання є перспективним напрямом розвитку сучасної освіти.

Ключові слова: штучний інтелект, персоналізація навчання, адаптивне навчання, цифрова освіта, освітні технології, інновації в освіті, цифрова трансформація освіти.

Yuliia Shkorubska Senior Lecturer, Department of Foreign Philology and Translation, Faculty of Trade and Marketing, State University of Trade and Economics, Kyiv, https//orcid.org/0000-0003-1929-2907

USING AI TO PERSONALIZE LEARNING

Abstract. The article explores the current possibilities of applying artificial intelligence technologies in the educational process in order to personalize learning and increase its efficiency. The main directions of implementing AI in the education system are considered, in particular, adaptive educational platforms, intelligent learning support systems, automated knowledge assessment, and digital tools for analyzing the educational activities of education seekers. It has been determined that the use of artificial intelligence algorithms makes it possible to take into account the individual characteristics of students, their level of preparation, the pace of learning, learning needs and cognitive abilities. This creates an individual educational trajectory that contributes to increasing motivation for learning, developing independence and improving the results of educational activities.

Particular attention is paid to the advantages of using AI in the context of digital transformation of education. It has been established that personalized learning based on artificial intelligence provides operational feedback, helps to timely identify gaps in knowledge and optimize educational content according to the needs of each student. At the same time, potential risks of using AI were analyzed, including issues of personal data protection, ethical aspects of automated decision-making, and the need to maintain the leading role of the teacher in the educational process. It was concluded that the integration of artificial intelligence technologies into education is a promising direction for the development of the modern educational environment and an important factor in improving the quality of education. It is also summarized that the use of artificial intelligence to personalize learning is a promising direction in the development of modern education.

Keywords: artificial intelligence, personalized learning, adaptive learning, digital education, educational technologies, innovations in education, digital transformation of education.

У сучасних умовах стрімкого розвитку цифрових технологій дистанційне навчання стало невід’ємною складовою освітнього процесу, особливо у сфері вищої технічної освіти. Такий формат надає гнучкі можливості для засвоєння навчального матеріалу, але водночас створює нові виклики як для викладачів, так і для студентів. Однією з ключових проблем у цьому контексті є необхідність індивідуалізації навчального контенту відповідно до рівня знань, темпу навчання та особистих потреб кожного студента.

Штучний інтелект (ШІ) відіграє важливу роль у цифровій трансформації освіти, забезпечуючи можливості для реалізації персоналізованих підходів до навчання [1]. Інструменти ШІ дають змогу адаптувати навчальні платформи до індивідуальних особливостей користувачів, автоматизувати зворотний зв’язок, здійснювати моніторинг успішності та формувати індивідуальні освітні траєкторії.

Постановка проблеми. Традиційні підходи до організації освітнього процесу для здобувачів вищої освіти поступово втрачають свою ефективність. Особливо це стосується студентів, які суттєво відрізняються між собою рівнем підготовки, особливостями сприйняття інформації, стилями навчання, мотивацією та іншими індивідуальними характеристиками. Унаслідок цього частина здобувачів освіти не має можливості повною мірою реалізувати власний потенціал і досягти максимально можливих результатів у навчанні.

Одним із перспективних шляхів вирішення цієї проблеми є персоналізація навчання, що передбачає адаптацію освітнього процесу до індивідуальних потреб кожного студента. Особливого значення такий підхід набуває у викладанні дисциплін STEM-напряму.

У цьому контексті використання технологій штучного інтелекту відкриває широкі можливості для вдосконалення освітнього процесу. Одним із найбільш перспективних напрямів є застосування інтелектуальних адаптивних платформ, які здатні формувати персоналізовані освітні траєкторії, надавати рекомендації щодо навчальних матеріалів і завдань, а також забезпечувати оперативний і якісний зворотний зв’язок для кожного студента.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на активний розвиток технологій штучного інтелекту та сучасних підходів до персоналізації освіти, можна прогнозувати, що адаптивне навчання й аналітика освітніх даних стануть ключовими напрямами розвитку освітньої сфери в найближчі роки. Їхнє впровадження сприятиме формуванню індивідуалізованого освітнього середовища, орієнтованого на потреби кожного учня чи студента. Головною метою таких підходів є організація навчального процесу з урахуванням особистих потреб, інтересів, здібностей, талантів та навчальних можливостей здобувачів освіти. [2]

Одним із найбільш поширених інструментів персоналізації освітнього процесу є адаптивні навчальні платформи. Такі системи, як Duolingo та Khan Academy, здійснюють постійний моніторинг навчальних досягнень здобувачів освіти та в режимі реального часу коригують рівень складності навчального контенту відповідно до їхнього прогресу. Результати досліджень свідчать, що використання адаптивних платформ сприяє підвищенню мотивації та активності учнів, оскільки навчальні матеріали добираються з урахуванням їхнього рівня підготовки та індивідуального темпу засвоєння знань.

Ще одним важливим напрямом персоналізації є застосування інтелектуальних навчальних систем, що базуються на алгоритмах штучного інтелекту для формування індивідуальних освітніх траєкторій. Такі системи враховують особливості поведінки здобувачів освіти, їхні навчальні стилі, інтереси та особисті вподобання. Завдяки аналізу отриманих даних вони можуть виявляти прогалини у знаннях і автоматично пропонувати завдання та навчальні ресурси, спрямовані на їх усунення. Крім того, інтелектуальні системи забезпечують можливість навчання в індивідуальному темпі, що є особливо цінним для учнів і студентів із різним рівнем підготовки та освітніми потребами. [3]

Технології штучного інтелекту мають значний потенціал для підвищення доступності освіти завдяки автоматизації окремих освітніх процесів та розробленню інтерактивних навчальних середовищ. Такі рішення надають здобувачам освіти можливість організовувати навчання у зручний для них час і відповідно до власних потреб та умов. Крім того, використання ШІ сприяє розвитку інклюзивної освіти, оскільки забезпечує студентам з особливими освітніми потребами доступ до адаптованих навчальних ресурсів, спеціалізованих інтерфейсів і додаткових інструментів підтримки, що створює більш рівні можливості для здобуття якісної освіти.

У своїй праці, присвяченій розвитку адаптивних систем на основі технологій штучного інтелекту, Папач О.І., Горожанкіна О.Ю. та Різак Г.В. наголошують, що використання ШІ для персоналізації навчання сприяє створенню гнучкого освітнього середовища, здатного враховувати індивідуальні потреби кожного здобувача освіти [4]. Водночас автори підкреслюють, що ефективне впровадження таких технологій потребує належного технічного забезпечення та чітко визначеної нормативно-правової бази.

Важливий внесок у дослідження цієї проблематики в Україні зробив Ляшенко О.І., який акцентує увагу на значному потенціалі штучного інтелекту для розроблення адаптивних освітніх платформ. Такі системи дають змогу враховувати індивідуальні особливості студентів і підвищувати результативність навчального процесу [5]. Науковець також наголошує на необхідності підготовки педагогічних кадрів до роботи з інтелектуальними технологіями та розвитку відповідної освітньої інфраструктури.

Окрему увагу можливостям автоматизації освітньої діяльності за допомогою ШІ приділяють Топузов О.М. та Алєксєєв С.В. У своїх дослідженнях вони зазначають, що впровадження інтелектуальних технологій сприяє оптимізації навчального процесу, зокрема через автоматизацію рутинних завдань, таких як оцінювання тестових робіт, моніторинг навчальних досягнень і аналіз успішності студентів [Топузов]. Це дає змогу зменшити навантаження на викладачів та підвищити ефективність організації освітньої діяльності.

Мета статті. проаналізувати роль технологій штучного інтелекту в забезпеченні персоналізації навчання, охарактеризувати основні методи та інструменти їх застосування в освітньому процесі, а також оцінити їхній вплив на підвищення ефективності навчальної діяльності та формування індивідуальних освітніх траєкторій здобувачів освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту зумовлює їх широке впровадження в різні сфери суспільного життя, зокрема й в освіту. Використання ШІ відкриває нові перспективи для вдосконалення освітнього процесу, сприяючи підвищенню якості навчання, оптимізації роботи викладачів та підвищенню результативності освітньої діяльності. У закладах вищої освіти технології штучного інтелекту застосовуються не лише для автоматизації рутинних завдань, а й для формування

індивідуалізованих освітніх траєкторій. Це дає змогу адаптувати зміст, темп і форми навчання до особливостей, потреб та рівня підготовки кожного студента, забезпечуючи більш ефективне засвоєння знань і розвиток професійних компетентностей.

У сучасному освітньому просторі технології штучного інтелекту набувають дедалі ширшого застосування, зокрема у сфері викладання та вивчення іноземних мов. Їх використання відкриває нові можливості для організації навчального процесу, забезпечуючи його більшу гнучкість, результативність та орієнтацію на індивідуальні потреби здобувачів освіти.

Одним із провідних напрямів використання штучного інтелекту є персоналізація навчання, яка передбачає адаптацію змісту освітніх матеріалів, типів завдань і темпу засвоєння мовних знань відповідно до рівня підготовки, освітніх потреб та навчальних можливостей окремого учня або академічної групи. Водночас важливе значення має адаптація навчального контенту, що може включати його спрощення чи ускладнення залежно від рівня мовної компетентності здобувачів освіти, а також розроблення спеціалізованих матеріалів, зокрема професійно орієнтованих словників і тематичних ресурсів для вивчення іноземної мови.

Штучний інтелект створює технологічну основу для впровадження персоналізованого навчання завдяки низці можливостей. Зокрема, він здатний аналізувати значні масиви даних про навчальну діяльність учнів, визначаючи їхні сильні сторони, прогалини в знаннях та закономірності навчання. Використання алгоритмів машинного навчання дає змогу системам постійно вдосконалюватися, оцінюючи ефективність різних освітніх стратегій для кожного учня. Адаптивні технології на основі ШІ автоматично коригують зміст навчальних матеріалів, темп і методи навчання відповідно до індивідуальних результатів та потреб здобувача освіти. Крім того, інструменти предиктивної аналітики дозволяють прогнозувати можливі труднощі в навчанні та своєчасно пропонувати заходи підтримки для їх попередження. [6]

Слід зазначити, що на сьогодні існує значна кількість цифрових інструментів і платформ, у роботі яких використовуються технології штучного інтелекту для підтримки процесу вивчення мов. До таких засобів належать спеціалізовані освітні платформи та мобільні застосунки, системи автоматизованого аналізу текстів, а також технології розпізнавання й синтезу мовлення. Ці інструменти сприяють розвитку мовних компетентностей, забезпечують оперативний зворотний зв’язок і розширюють можливості самостійного навчання.

Особливого значення на сучасному етапі розвитку штучного інтелекту набули чат-боти на основі генеративних моделей, функціонування яких ґрунтується на використанні великих мовних моделей. Такі системи забезпечують природну, динамічну та інтерактивну комунікацію з користувачем, створюючи умови для більш ефективної мовної практики. Завдяки здатності генерувати

змістовні відповіді, адаптуватися до рівня підготовки учня та підтримувати тривалий діалог, вони суттєво підвищують якість і результативність навчального процесу.

Персоналізоване навчання реалізується за допомогою кількох взаємопов'язаних напрямів, кожен із яких характеризується власними перевагами та особливостями впровадження. Одним із ключових елементів цього підходу є адаптивні навчальні системи, які забезпечують автоматизоване визначення рівня мовної підготовки учнів шляхом комплексного оцінювання. Таке оцінювання охоплює аналіз словникового запасу, граматичних умінь, навичок читання та здатності створювати тексти. На основі отриманих результатів система формує детальний профіль мовної компетентності здобувача освіти, що дає змогу визначити найбільш доцільну початкову точку та побудувати індивідуальну освітню траєкторію відповідно до його потреб і можливостей. [7]

Ще одним перспективним напрямом застосування штучного інтелекту в освітньому процесі є використання інтелектуальних навчальних помічників. Зокрема, чат-боти для мовної практики можуть моделювати широкий спектр комунікативних ситуацій — від офіційного спілкування в державних установах до неформальної взаємодії з однолітками. Такий підхід є особливо цінним для учнів із регіонів, де українська мова не є основним засобом повсякденного спілкування. Завдяки можливостям адаптації подібні системи коригують мовленнєвий стиль і рівень складності відповідно до індивідуальної підготовки користувача, поступово ускладнюючи діалоги та інтегруючи нову лексику в природний мовний контекст.

Важливим аспектом використання штучного інтелекту є автоматизована перевірка й аналіз помилок, що забезпечують оперативний зворотний зв'язок і сприяють підвищенню ефективності навчання. Такі системи здатні не лише виявляти граматичні, лексичні та стилістичні недоліки, а й систематизувати їх за категоріями, визначати типові прогалини в знаннях і пропонувати індивідуалізовані вправи для їх усунення. Аналіз виконується в режимі реального часу під час написання текстів або виконання письмових завдань, що дає можливість учням своєчасно виправляти помилки та закріплювати правильні мовні конструкції безпосередньо в процесі роботи. [8]

Формування індивідуальних навчальних сценаріїв дає змогу оптимізувати послідовність освітніх дій відповідно до потреб і особливостей кожного студента. На основі аналізу навчальної діяльності система може визначити найбільш ефективні способи засвоєння матеріалу. Наприклад, для одного старшокласника результативнішим може бути вивчення граматичних явищ через роботу з художніми текстами, тоді як для іншого — через виконання практичних вправ. Так само окремі студенти можуть потребувати більшої кількості усних завдань перед переходом до письмової діяльності. Усі ці особливості враховуються під час побудови персоналізованої освітньої траєкторії, що сприяє підвищенню ефективності навчання.

Аналітичний потенціал штучного інтелекту забезпечує поглиблене розуміння перебігу навчального процесу завдяки опрацюванню значних обсягів даних про діяльність здобувачів освіти. Такі системи здатні виявляти приховані закономірності у помилках, встановлювати взаємозв'язки між різними видами навчальних завдань та результатами їх виконання, а також прогнозувати можливі труднощі на основі попередніх досягнень студентів. Це дозволяє не лише своєчасно реагувати на наявні проблеми, а й запобігати їх виникненню шляхом реалізації превентивних заходів підтримки та корекції навчального процесу.

Серед основних переваг чат-ботів на основі генеративного штучного інтелекту варто виокремити їхню доступність і широкий функціональний потенціал. Більшість сучасних сервісів пропонують безкоштовні версії, можливостей яких зазвичай достатньо для виконання базових навчальних завдань. Крім того, використання таких інструментів не потребує спеціалізованого обладнання чи складного програмного забезпечення, що робить їх доступними для широкого кола користувачів.

Важливою перевагою є також простота взаємодії. Завдяки інтуїтивно зрозумілому інтерфейсу та діалоговому формату спілкування, подібному до месенджерів, користувачі можуть отримувати відповіді природною мовою без необхідності володіння спеціальними технічними навичками. Це значно полегшує інтеграцію таких технологій у навчальний процес. [9]

Ще однією суттєвою характеристикою є здатність чат-ботів адаптуватися до контексту спілкування, рівня підготовки та індивідуальних потреб користувача. Завдяки цьому забезпечується персоналізований підхід до навчання, що сприяє підвищенню його ефективності. Підтримка багатьох мов розширює можливості використання таких систем для перекладу, мовної практики та розвитку комунікативних навичок. Крім того, аналіз результатів діяльності користувача дає змогу оцінювати рівень сформованості його компетентностей і на цій основі створювати індивідуальні освітні траєкторії, орієнтовані на особисті, академічні або професійні цілі.

Таким чином, чат-боти на основі штучного інтелекту є ефективним і багатофункціональним засобом підтримки процесу вивчення іноземних мов. Їх застосування у мовній освіті свідчить про високий рівень універсальності, оскільки такі системи здатні виконувати широкий спектр навчальних завдань. Зокрема, вони можуть здійснювати переклад текстів, пояснювати значення та особливості вживання лексичних одиниць у різних контекстах, адаптувати навчальні матеріали відповідно до рівня підготовки учня, створювати вправи для закріплення знань і моделювати комунікативні ситуації у формі діалогів. Завдяки цьому один інструмент може забезпечувати комплексну підтримку різних аспектів мовного навчання та сприяти підвищенню його ефективності.

Висновки. Сучасні технології штучного інтелекту відкривають нові можливості для реалізації персоналізованого підходу в освіті, забезпечуючи адаптацію змісту, форм і темпу навчання до індивідуальних особливостей

здобувачів освіти. Використання інструментів штучного інтелекту сприяє підвищенню ефективності освітнього процесу завдяки автоматизованому аналізу навчальної діяльності, виявленню освітніх потреб, формуванню індивідуальних траєкторій навчання та наданню своєчасного зворотного зв'язку.

Особливу роль у персоналізації навчання відіграють адаптивні освітні системи, інтелектуальні навчальні помічники та чат-боти на основі генеративного штучного інтелекту. Їхні можливості щодо аналізу даних, моделювання комунікативних ситуацій, автоматизованої перевірки завдань і створення персоналізованого навчального контенту дозволяють забезпечити більш гнучке та результативне навчання. Важливими перевагами таких технологій є доступність, інтерактивність, здатність до адаптації та підтримка індивідуальних освітніх потреб учнів.

Водночас ефективне впровадження штучного інтелекту в освітню практику потребує дотримання принципів педагогічної доцільності, етичності та відповідального використання цифрових технологій. Штучний інтелект має розглядатися не як заміна вчителя, а як інструмент підтримки освітнього процесу, який розширює можливості викладача щодо організації індивідуалізованого навчання.

Отже, використання штучного інтелекту для персоналізації навчання є перспективним напрямом розвитку сучасної освіти, що сприяє підвищенню якості навчальних результатів, розвитку автономності здобувачів освіти та створенню більш ефективного й орієнтованого на потреби особистості освітнього середовища.

Література

1. Holmes W., Bialik M., Fadel C. *Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning*. Center for Curriculum Redesign, 2019.

2. Мисюк О. Ю., Постова С. А., Черняк Ю. Г. Персоналізація STEM-навчання за допомогою ШІ: адаптивні платформи // *Педагогічна Академія: наукові записки*. 2025. № 16. URL: https://doi.org/10.5281/zenodo.15109471

3. Шестакевич Т. В., Пасічник В. В., Кунанець Н. Е. Інформаційно-технологічний супровід інклюзивного навчання в Україні // *Штучний інтелект*. 2017. № 2. С. 26–36.

4. Папач О. І., Горожанкіна О. Ю., Різак Г. В. Аналіз ролі штучного інтелекту у впровадженні диференційованого підходу до навчання // *Педагогічна Академія: наукові записки*. 2024. № 10. URL: https://doi.org/10.5281/zenodo.13827888

5. Ляшенко О. І. Адаптивне навчання як ознака сучасних дидактичних систем // *Актуальні проблеми психології*. 2019. Т. 8. Вип. 10. С. 185–194.

6. Топузов О., Алєксєєва С. Можливості використання штучного інтелекту в освітньому процесі закладів середньої освіти в умовах воєнного стану // *Український Педагогічний журнал*. 2024. Вип. 1. С. 5–11. URL: https://doi.org/10.32405/2411-1317-2024-1-5-11

7. Pryma V., Pelivan O., Teletska T., Tsobenko O., Zagrebelna N. AI Writing Assistants and Student Competence: A Linguistic Aspect // *Arab World English Journal (AWEJ) Special Issue on Artificial Intelligence*. 2025. С. 319–329. URL: https://dx.doi.org/10.24093/awej/AI.18

8. Громова Н. Використання штучного інтелекту для персоналізації навчання української мови в НУШ // *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. 2025. № 1(23). С. 63–73. URL: https://doi.org/10.31865/2414-9292.23.2025.334119

9. Kalashnyk O., Ovcharenko L., Mazhula T. Challenges in learning foreign languages encountered by intermediate-level students // *Teaching Languages at Higher Institutions*. 2023. № 43. С. 42–55. URL: https://doi.org/10.26565/2073-4379-2023-43-03

References

1. Holmes W., Bialik M., Fadel C. (2019). *Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning*. Center for Curriculum Redesign, [in English]

2. Mysyuk O. Yu., Postova S. A., Chernyak Y. G. (2025). Personalization of STEM learning using AI: adaptive platforms. [Personalizatsiya STEM-navchannya za dopomohoyu SHI: adaptyvni platformy] // Pedagogical Academy: Scientific Notes. URL: https://doi.org/10.5281/zenodo. 15109471 [in Ukrainian]

3. Shestakevych T. V., Pasichnyk V. V., Kunanets N. E. (2017). Information and technological support for inclusive education in Ukraine. [Informatsiyno-tekhnolohichnyy suprovid inklyuzyvnoho navchannya v Ukrayini] // Artificial Intelligence. [in Ukrainian]

4. Papach O. I., Horozhankina O. Yu., Rizak G. V. (2024). Analysis of the role of artificial intelligence in the implementation of a differentiated approach to learning. [Analiz roli shtuchnoho intelektu u vprovadzhenni dyferentsiyovanoho pidkhodu do navchannya] // Pedagogical Academy: scientific notes. URL: https://doi.org/10.5281/zenodo.13827888 [in Ukrainian]

5. Lyashenko O. I. (2019. Adaptive learning as a feature of modern didactic systems. [Adaptyvne navchannya yak oznaka suchasnykh dydaktychnykh system] // Current problems of psychology. Vol. 8. Issue 10. [in Ukrainian]

6. Topuzov O., Alekseeva S. (2024). Possibilities of using artificial intelligence in the educational process of secondary education institutions under martial law. [Mozhlyvosti vykorystannya shtuchnoho intelektu v osvitn′omu protsesi zakladiv seredn′oyi osvity v umovakh voyennoho stanu] // Ukrainian Pedagogical Journal. Issue 1. URL: https://doi.org/10.32405/2411-1317-2024-1-5-11 [in Ukrainian]

7. Pryma V., Pelivan O., Teletska T., Tsobenko O., Zagrebelna N. (2025). AI Writing Assistants and Student Competence: A Linguistic Aspect // *Arab World English Journal (AWEJ) Special Issue on Artificial Intelligence*. URL: https://dx.doi.org/10.24093/awej/AI.18 [in English]

8. Gromova N. (2025). Using artificial intelligence to personalize Ukrainian language teaching in the National Secondary School. [Vykorystannya shtuchnoho intelektu dlya personalizatsiyi navchannya ukrayinskoyi movy v NUSH] // Teacher professionalism: theoretical and methodological aspects. No. 1(23). URL: https://doi.org/10.31865/2414-9292.23.2025.334119 [in Ukrainian]

9. Kalashnyk O., Ovcharenko L., Mazhula T. (2023). Challenges in learning foreign languages encountered by intermediate-level students // *Teaching Languages at Higher Institutions*. № 43.URL: https://doi.org/10.26565/2073-4379-2023-43-03 [in English]

Дата першого надходження статті до видання: 09.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.05.2026

УДК 378.016:37.013.42]:[371.7+614.8]-051

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1664-1679

Шмалєй Світлана Вікторівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри професійної освіти, Український державний університет імені Михайла Драгоманова м. Київ, https://orcid.org/0009-0002-7241-132X

Редька Ірина Василівна кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри гігієни та соціальної медицини, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, https://orcid.org/0000-0002-9620-9452

Корженевський Станіслав Володимирович кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри гігієни та соціальної медицини, Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, http://orcid.org/0000-0002-1571-8280

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ БЕЗПЕКОВО-ГІГІЄНІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТА ПСИХОЛОГІВ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Анотація У статті здійснено цілісне дослідження та систематизацію світових тенденцій розвитку системи безпеково-гігієнічної підготовки майбутніх учителів та клінічних психологів у вищій школі. Актуальність праці зумовлена інтенсифікацією соціоприродних, техногенних та військово-політичних ризиків, що висувають нові вимоги до життєстійкості (resilience) та компетентності фахівців сфери «людина-людина».

На основі компаративного аналізу досвіду США, ЄС та Скандинавії обґрунтовано перехід вищої освіти від реактивно-нормативної до превентивно-ризикоорієнтованої парадигми навчання, що базується на випереджальному менеджменті загрозами (Risk-based thinking).

Здійснено диференціацію змісту підготовки фахівців. Для педагогів фокус зміщено на проектування безпечного екосередовища закладу освіти, шкільну ергономіку та групові безпекові протоколи (Lockdown, Active Shooter). Для клінічних психологів домінує вектор професійної психогігієни терапевта, профілактики синдрому втоми від співчуття, вторинної травматизації та управління агресією пацієнтів.

Встановлено, що репродуктивні форми навчання витісняються діяльнісними технологіями: симуляційним навчанням (High-Fidelity Simulation), VR/AR-моделюванням екстремальних сценаріїв, кейс-методом та іспитом OSCE. Профіль випускника інтегрує жорсткі (Hard skills — домедична допомога BLS/AED, перша психологічна допомога PFA) та м'які навички (Soft skills — стресостійкість, кризова комунікація).

Наукова новизна полягає у теоретичному обґрунтуванні синергії гігієнічної та безпекової компонент освіти, розробці порівняльних матриць підготовки фахівців в Україні та світі. Практичне значення отриманих результатів полягає у визначенні векторів та бар'єрів (академічний консерватизм, матеріальні обмеження) імплементації закордонного досвіду у вітчизняний простір.

Ключові слова: безпеково-гігієнічна підготовка, вища освіта, підготовка вчителів, клінічні психологи, симуляційні технології.

Svitlana Shmalyey Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Vocational Education, Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University, Kyiv, https://orcid.org/0009-0002-7241-132X

Iryna Redka PhD in Biological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Hygiene and Social Medicine, V. N. Karazin Kharkiv National University, https://orcid.org/0000-0002-9620-9452

Stanislav Korzhenevskyi PhD in Medical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Hygiene and Social Medicine, V. N. Karazin Kharkiv National University, http://orcid.org/0000-0002-1571-8280

COMPARATIVE ANALYSIS OF SAFETY AND HYGIENE TRAINING FOR FUTURE TEACHERS END PSYCHOLOGISTS IN HIGER EDUCATION

Abstract. The article provides a comprehensive study and systematization of global trends in the development of safety and hygiene training for future teachers and clinical psychologists in higher education. The relevance of the work is driven by the intensification of socio-natural, technogenic, and military-political risks, which impose new demands on the resilience and professional competence of specialists in the "human-to-human" field.

Based on a comparative analysis of experience in the USA, the EU, and Scandinavia, the transition of higher education from a reactive-normative to a preventive risk-oriented learning paradigm based on proactive threat management (Risk-based thinking) is substantiated.

The content of training for both categories of specialists has been differentiated. For educators, the focus is shifted to designing a safe educational eco-environment, school ergonomics, and group safety protocols (Lockdown, Active Shooter). For clinical psychologists, the dominant vector is the professional psychohygiene of the therapist, prevention of compassion fatigue, secondary traumatization, and management of acute patient aggression.

The study establishes that traditional reproductive learning methods are being replaced by active learning technologies: High-Fidelity Simulation, VR/AR modeling

of extreme scenarios, the case method, and the OSCE exam. The graduate profile integrates hard skills (first aid BLS/AED, psychological first aid PFA) and soft skills (resilience, crisis communication).

The scientific novelty lies in the theoretical substantiation of the synergy between the hygienic and safety components of education, as well as the development of comparative matrices for specialist training in Ukraine and worldwide. The practical significance of the results consists in identifying vectors and barriers (academic conservatism, material limitations) to implementing international best practices into the domestic educational space.

Keywords: safety and hygiene training, higher education, teacher training, clinical psychologists, simulation technologies.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку цивілізації характеризується стрімкою інтенсифікацією соціоприродних, техногенних, епідеміологічних та соціогенних ризиків. Трансформація глобального геополітичного простору, досвід подолання наслідків пандемії COVID-19, загрози радіоактивного та хімічного забруднення, а також хронічний військово-політичний стрес висувають принципово нові вимоги до професійної компетентності фахівців соціономічної сфери. Особливе місце серед них посідають майбутні вчителі та клінічні психологи. Саме ці категорії професіоналів безпосередньо взаємодіють із найбільш вразливими верствами населення — дітьми, підлітками та особами, які перебувають у стані гострої або хронічної психотравми.

Ефективність їхньої професійної діяльності в умовах кризового соціуму детермінується не лише класичною предметною чи суто терапевтичною підготовкою, а й рівнем сформованості безпеково-гігієнічної компетентності. Дане поняття інтегрує в собі знання, уміння та ціннісні орієнтації, спрямовані на збереження фізичного, психічного та соціального здоров’я всіх учасників освітнього та терапевтичного процесів, мінімізацію впливу шкідливих чинників середовища та оперативне реагування на надзвичайні ситуації. Зазначене детермінує переосмислення наявних підходів у вищій школі та вивчення провідного світового досвіду [4; 14].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання безпеки життєдіяльності, охорони праці та цивільного захисту у вищих навчальних закладах досліджувалися багатьма вітчизняними та закордонними вченими (В. Заплатинський, О. Желібо, М. Швед .) [2;3;9].. Гігієнічні аспекти організації освітнього процесу та професійної діяльності висвітлені у працях фахівців з превентивної медицини та вікової фізіології (Ю. Кундієв, В. Бардов, С. Няньковський) [1;5;8].. Водночас закордонні дослідники (наприклад, J. Jones, M. Green, L. Walker) у контексті концепції «Здорових університетів» (*Healthy Universities*) та парадигми «Єдиного здоров'я» (*One Health*) наголошують на необхідності інтеграції медико-гігієнічних знань із практичними навичками управління ризиками [13;15]. Проте попри наявність вагомого наукового

доробку, порівняльний аналіз систем підготовки педагогів і клінічних психологів у вимірі світових тенденцій залишається фрагментарним.

До цього часу поза увагою дослідників часто залишався синергетичний зв'язок між гігієнічною (медико-біологічною, санітарною) та безпековою (цивільний захист, тактична безпека, психологічна стійкість) компонентами підготовки фахівців соціономічного профілю. Більшість наявних програм розглядають ці аспекти ізольовано.

Існує суперечність між об'єктивною потребою суспільства у фахівцях, здатних проєктувати безпечне і здоров'язбережувальне середовище, та реальним змістом і методами підготовки, які часто є застарілими та теоретизованими [3; 5].

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні, систематизації та порівняльному аналізі домінантних світових тенденцій розвитку системи безпеково-гігієнічної підготовки майбутніх учителів та клінічних психологів.

Виклад основного матеріалу. Аналіз освітніх стандартів і навчальних планів провідних університетів США, Великої Британії, Німеччини та країн Скандинавії свідчить про глибоку модернізацію змісту дисципплін безпеково-гігієнічного циклу. Провідні підходи в академічному середовищі цих країн відходять від пасивного вивчення нормативних актів з охорони праці чи сухої констатації санітарно-гігієнічних вимог. Натомість зміст структурується навколо концепцій ризикоорієнтованого мислення (*Risk-based thinking*), екології людини та громадського здоров'я[1; 3].

Дослідження відповідних профільних навчальних програм дозволяє визначити наступні особливості.

За кордоном безпеково-гігієнічна підготовка не обмежується однією ізольованою дисципліною на зразок «Безпека життєдіяльності». Вона реалізується як наскрізний міждисциплінарний модуль (*Interdisciplinary Safety Module*), інтегрований у базові професійні курси [14]. Програми провідних європейських університетів обов'язково містять блоки: епідеміологічної грамотності та інфекційного контролю [8]; цифрової гігієни та кібербезпеки (що стало критичним в епоху дистанційного навчання/консультування) [6; 7], ергономіки робочого і навчального простору [10], психогігієни та управління стресом [11].

У змісті підготовки педагогічних кадрів за кордоном чітко простежується тренд на формування навичок створення «здорового шкільного середовища» (*Healthy School Environment*). Студенти-педагоги детально вивчають:

- шкільну ергономіку: вплив освітлення, мікроклімату, архітектурних особливостей та меблів на когнітивні здібності та фізичне здоров'я учнів [8];
- гігієну розумової праці: чергування навантаження та відпочинку, біоритмологічні закономірності навчання, профілактику дидактогенних стресів;
- алгоритми дій у надзвичайних ситуаціях: від дій під час пожежі чи стихійного лиха до протоколів дій у разі збройного нападу на заклад освіти

(*Lockdown protocols*). Особлива увага приділяється курсам першої домедичної допомоги з обов'язковою міжнародною сертифікацією [9; 17].

Для майбутніх клінічних психологів змістовий компонент суттєво зміщений у бік клінічної гігієни, психогігієни та професійної екології. Світовий досвід (зокрема, програми підготовки за стандартами Американської психологічної асоціації – APA) включає:

- психогігієну праці терапевта: глибоке вивчення механізмів виникнення синдрому емоційного вигорання, втоми від співчуття та вторинної травматизації [11];
- гігієну клінічного простору: організація кабінету, яка відповідає вимогам сенсорного комфорту, терапевтичної безпеки, приватності та безбар'єрності;
- психіатричну та соматичну безпеку: вивчення проявів соматичних захворювань, що маскуються під психічні розлади, та правил безпеки при роботі з пацієнтами у стані психозу, гострого афекту чи з суїцидальними намірами [18; 20].

Системний аналіз світового досвіду дозволяє виокремити три унікальні географічні та методологічні моделі безпеково-гігієнічної підготовки, кожна з яких сформувалася під впливом історичних, соціокультурних та геополітичних чинників: англо-американську (США), європейську (ЄС / Скандинавія) та азійсько-тихоокеанську (Японія).

Безпеково-гігієнічної підготовка в університетах США ґрунтується на ризикоорієнтованому кризовому менеджменті та тактичній безпеці. Освітній простір США функціонує в умовах високих соціогенних ризиків та судової відповідальності. Через це підготовка вчителів та клінічних психологов має чітко виражений протокольний і тактико-правовий характер.

Для вчителів програми закладів вищої освіти США жорстко регламентовані національними стандартами. Студенти-педагоги проходять обов’язкові тренінги за протоколами Федерального агентства з управління надзвичайними ситуаціями (FEMA). Ключовий акцент робиться на тактиці ізоляції при нападі (*Lockdown protocols*), реагуванні на активного стрільця (*Active Shooter drills*) та управлінні панікою

Для клінічних психологів стандарти APA вимагають від терапевтів готовності до суворої юридичної та фізичної безпеки сесії. Зміст підготовки включає обов'язкові модулі з превенції суїцидів (*Suicide Risk Assessment*) та гігієни праці фахівців в криміналізованих ситуаціях [11].

Безпеково-гігієнічної підготовка в університетах Європейського Союзу ґрунтується на інтеграції гуманістичної екосистеми, парадигми салютогенезу та концепції «Єдине здоров’я» (One Health), що забезпечує міждисциплінарний підхід до формування безпекових і здоров’язбережувальних компетентностей [13; 15]. Так, парадигма салютогенезу, запропонована Аарон Антоновський, фокусується на чинниках, що сприяють збереженню та зміцненню здоров’я, а не

лише на профілактиці захворювань. Концепція One Health передбачає визнання нерозривного зв'язку між здоров'ям людини, тварин, рослин та станом довкілля, що у сфері безпеково-гігієнічної підготовки означає необхідність міждисциплінарного аналізу ризиків (від зоонозів до хімічного забруднення) та формування компетентностей щодо колективної відповідальності за цілісність усіх елементів біосфери. Гуманістична екосистема, у свою чергу, передбачає створення в університетському середовищі безпечного, підтримувального та етично орієнтованого простору, в якому цінність життя, здоров'я і гідності кожної людини є основою формування проактивної здоров'язбережувальної поведінки, а освітній процес вибудовується на засадах довіри, інклюзивності та поваги до біопсихосоціальної природи особистості.

Досвід Фінляндії та Швеції засвідчує високий рівень інтеграції превентивної гігієни у педагогічну освіту. Підготовка майбутніх учителів включає опанування принципів ергономічного проєктування освітнього середовища з використанням цифрових сенсорних технологій для моніторингу параметрів навчального простору.

Безпековий компонент педагогічної освіти має недирективний, превентивно-орієнтований характер і ґрунтується на розвитку компетентностей ненасильницької комунікації, деескалації конфліктів і забезпечення психологічно безпечної взаємодії в освітньому середовищі [12].

Для клінічних психологів європейська модель акцентує увагу на психогігієні самого фахівця [16]. Зміст підготовки включає обов'язкові години особистої терапії та супервізії для запобігання синдрому «втоми від співчуття» (*Compassion Fatigue*) [18].

Безпеково-гігієнічної підготовка в університетах Японії ґрунтується на культурі тотальної готовності (Босай), травма-інформованій превенції та системі «Кокоро-но-кеа».

Японія є світовим лідером у сфері випереджального управління природними та техногенними катастрофами. Після подій 2011 року у Японії запроваджені курси з підготовки до катастроф, які є обов'язковими для всіх майбутніх педагогів і психологів [21].

Для вчителів в основі підготовки лежить філософія «Босай» (запобігання катастрофам). Студенти навчаються не просто евакуації, а управлінню школою як евакуаційним центром для всієї громади. Програми включають інженерну безпеку будівель та логістику життєзабезпечення дітей [20].

Для клінічних психологів Японська модель унікальна своєю системою «Кокоро-но-кеа» (турбота про ментальне здоров'я в кризових ситуаціях) [19]. Програми підготовки містять сертифіковані модулі з психології катастроф та протоколу першої психологічної допомоги.

Для України, яка переживає безпрецедентний за масштабами досвід військової агресії, руйнування цивільної інфраструктури та хронічного соціогенного стресу населення, японська модель є найбільш релевантною з усіх

світових аналогів. Імплементація елементів «Кокоро-но-кеа» у вітчизняну вищу освіту може здійснюватися за такими векторами:

Трансформація ролі вчителя: перехід від концепту «вчителя-предметника» до «вчителя-фасилітатора ментального здоров'я». Впровадження в українських педагогічних ЗВО обов’язкових наскрізних курсів із травма-інформованого навчання, подібних до закордонних аналогів [14]. Це дозволить педагогам створювати в українських школах зони психологічної безпеки та ефективно проводити первинну психогігієнічну профілактику серед учнів та їхніх батьків.

Створення мобільних університетських бригад: запозичуючи японський досвід, українські ЗВО на базі психологічних факультетів мають створювати симуляційні полігони для підготовки майбутніх клінічних психологів до роботи «в полі» (наметові містечка, прифронтові зони, деокуповані території). Навчання має відбуватися у тісній інтеграції з ДСНС України.

Узаконення інституту супервізії та дебрифінгу: на законодавчому рівні та в освітніх стандартах необхідно закріпити години обов'язкової психогігієнічної підтримки та супервізії для молодих спеціалістів. Це допоможе зберегти кадровий потенціал країни та запобігти масовій професійній інвалідизації фахівців через вигорання та вторинну травматизацію [5].

Таким чином, синтез американського прагматичного кризового менеджменту, європейського гуманістичного салютогенезу та японської системи «Кокоро-но-кеа» відкриває для української педагогічної та психологічної вищої школи унікальну можливість створити власну систему безпеково-гігієнічної підготовки фахівців, здатну протистояти цивілізаційним викликам сучасності

Модернізація змісту безпеково-гігієнічної підготовки у світовій практиці супроводжується радикальною зміною процесуально-методичного інструментарію. Традиційні репродуктивні форми навчання витісняються людиноцентрованими, інтерактивними, практико-орієнтованими та високотехнологічними методами. Світова вища освіта керується принципом діяльнісного навчання (*Learning by doing*).

В університетах Великої Британії та США провідне місце у структурі занять посідає кейс-метод (*Case-study*), адаптований під специфіку професійних ризиків [12; 20]. Студентам пропонуються реальні сценарії кризових ситуацій. Для майбутніх учителів це можуть бути кейси типу «Спалах інфекційного захворювання в початковій школі» або «Дії вчителя під час виявлення у класі учня зі зброєю». Для клінічних психологів розробляються кейси, пов'язані з гострими психотичними станами клієнта під час сесії або спробами суїцидальної поведінки в кабінеті [18].

Окреме значення мають тренінгові технології, спрямовані на розвиток навичок психологічної стійкості та психогігієни. У Німеччині широко застосовуються тренінги з управління стресом за методиками когнітивно-поведінкової терапії, де майбутні фахівці вчаться ідентифікувати перші ознаки власного професійного вигорання [11].

Найбільш динамічним трендом розвитку методів безпеково-гігієнічної підготовки у ЗВО є впровадження симуляційного навчання високого рівня реалістичності (*High-Fidelity Simulation*) [19]. Запозичені з медичної освіти, ці технології активно адаптуються під соціономічні спеціальності.

В університетах Скандинавії для підготовки вчителів створюються спеціальні симуляційні класи. Використовуючи технології віртуальної (*VR*) та доповненої (*AR*) реальності, студенти занурюються у 3D-модель шкільного кабінету, де штучний інтелект генерує різноманітні порушення гігієнічних та безпекових норм. Для клінічних психологів симуляційні методи передбачають залучення стандартизованих пацієнтів (*Standardized Patients*) — професійних акторів, які за сценарієм відтворюють поведінку осіб з важкими психічними розладами [16; 19]. Подальший детальний відеодебрифінг дозволяє розібрати тактичні помилки, скоригувати невербальну поведінку, міміку, тон голосу та дистанцію.

Сучасний світовий досвід неможливо уявити без цифрових платформи та мобільних додатків. В освітньому процесі університетів США використовуються інтерактивні онлайн-симулятори безпеки (наприклад, розробки організації *Kognito*), де студенти проходять віртуальні розмови з аватар-персонажами, які перебувають у стані ментальної кризи чи зазнають домашнього насильства. Крім того, використовуються цифрові екологічні датчики, за допомогою яких вони під час педагогічної чи клінічної практики здійснюють моніторинг параметрів мікроклімату у класах чи терапевтичних центрах [8; 10].

Особливістю світового підходу є винесення значної частини безпекової підготовки за межі університетських аудиторій у формат реальної взаємодії з громадою (*Service-Learning*). Студенти педагогічних факультетів залучаються до проведення «Днів безпеки» у школах, навчаючи дітей правил особистої гігієни та кібергігієни. Майбутні клінічні психологи проходять обов’язкове волонтерство на базі гарячих ліній психологічної допомоги чи кризових центрів [2; 6]

Кінцевим результатом та головним критерієм ефективності функціонування оновленої системи підготовки є формування інтегрованої безпеково-гігієнічної компетентності фахівця. Результати навчання чітко структуровані, піддаються стандартизованому вимірюванню та координуються з міжнародними рамками кваліфікацій [14].

Закордонна вища школа відходить від традиційних усних чи письмових іспитів. Натомість оцінювання базується на критеріях здатності до практичної дії та ухвалення рішень в умовах невизначеності й дефіциту часу. Основними показниками сформованості результатів навчання виступають: швидкість та точність диференціації ризиків; валідність ухвалених рішень; технічна вправність; комунікативна безпечність. Основним інструментом підсумкової оцінки стає об'єктивний структурований практичний іспит (*OSCE — Objective Structured Clinical/Practical Examination*) [19; 20].

Результати безпеково-гігієнічної підготовки узагальнюються у профілі компетентностей випускника, де чітко розмежовуються жорсткі (Hard) та м'які (Soft) навички.

Жорсткі навички (Hard Skills) вчителів: сертифіковане володіння техніками домедичної допомоги (BLS/AED), проведення санітарно-гігієнічної оцінки класу, інструментальний моніторинг середовища.

М'які навички (Soft Skills) вчителів: стресостійкість в умовах групової паніки дітей, навички ненасильницької комунікації, швидкість прийняття рішень в екстремальних ситуаціях.

Жорсткі навички (Hard Skills) клінічних психологів: діагностика соматичних масок психічних розладів, застосування протоколів деескалації гострої агресії, володіння техніками першої психологічної допомоги.

М'які навички (Soft Skills) клінічних психологів: високий рівень емпатії та збереження професійних кордонів, навички емоційної саморегуляції, толерантність до невизначеності [11; 18].

Для наочної демонстрації розбіжностей та концептуальних відмінностей між вітчизняною практикою вищої школи та світовимм трендами ~~мейнстрімом~~, представляємо порівняльні характеристики безпеково-гігієнічної підготовки майбутніх учителів(Табл .1) та психологів (Табл.2) у вищій школі

Таблиця 1.

Компаративний аналіз систем безпеково-гігієнічної підготовки майбутніх педагогів

Параметр порівняння	Досвід вітчизняних ЗВО [3; 9]	Практика університетів США та ЄС [12; 15]	Підходи вищої школи Японії (MEXT) [21]
1. Домінантна парадигма	**Реактивно-нормативна** Пріоритет вивчення інструктивних матеріалів та ліквідації наслідків надзвичайних подій	**Профілактично-ризикологічна** Фокус на прогнозуванні, ідентифікації та мінімізації потенційних загроз (Risk-based thinking).	**Культура солідарної готовності («Босай»)** Філософія безперервного колективного захисту та формування резилієнтності локальних громад.
2. Структуризація змісту	**Дискретно-ізольована** Викладання відокремлених загальних дисциплін без інтеграції у площину методики навчання.	**Наскрізна (навчально-інтегрована)** Дидактичні модулі безпеки імплементовані у фундаментальні курси з педагогіки.	**Катастрофоцентрична** Сквозні тематичні блоки з інженерної гігієни та логістики забезпечення життєдіяльності в умовах криз.
3. Методичний інструментарій	**Теоретико-репродуктивний** Традиційне опрацювання нормативної бази, слухання лекційного матеріалу, підготовка рефератів.	**Діяльнісно-практичний** Застосування кейс-методів, тренінгів із життєстійкості та рольового моделювання	**Натурно-прикладний** Систематичні повномасштабні тактичні навчання, симуляційне моделювання управління евакуаційними пунктами.

Параметр порівняння	Досвід вітчизняних ЗВО [3; 9]	Практика університетів США та ЄС [12; 15]	Підходи вищої школи Японії (MEXT) [21]
4. Матеріально-технічна база	**Ілюстративно-кабінетна** Наочність у вигляді статичних стендів і плакатів, використання застарілих тренажерів для РЛС.	**Інноваційно-технологічна (High-Fidelity)** Реалізація завдань через VR/AR-моделювання кризових станів, використання інтерактивних симуляторів.	**Техніко-емпірична** Інтеграція засобів моніторингу сейсмічної активності та сучасних систем масового оповіщння
5. Результат підготовки	**Когнітивна обізнаність** Наявність теоретичних знань із БЖД без формування стійких автоматизованих навичок дій під час загрози.	**Інтегрована готовність до захисту** Поєднання професійних hard/soft skills, підтверджене сертифікатами міжнародного зразка (BLS/AED).	**Координаційно-управлінська компетентність** Здатність вчителя взяти на себе функції керівника цивільної оборони та захистити учнівський колектив.

Порівняльні характеристики щодо безпеково-гігієнічної підготовки майбутніх клінічних психологів представлена у Табл.2

Таблиця 2

Компаративний аналіз безпеково-гігієнічної підготовки майбутніх клінічних психологів.

Вимір порівняння	Досвід вітчизняних ЗВО [1, 11]	Практика університетів США та ЄС (APA) [3, 5]	Підходи вищої школи Японії (SCJ) [7]
1. Базова доктрина	**Нормативно-описова** Засвоєння загальних теоретичних засад безпеки відірвано від специфіки клінічної практики.	**Професійно-екологічна** Пріоритет психогігієни практикуючого фахівця та демаркація особистісно-професійних меж.	**Травма-інформована превенція («Кокоро-но-кеа»)** Побудова алгоритмів психосоціальної допомоги безпосередньо в епіцентрі надзвичайних подій.
2. Архітектоніка змісту	**Академічно-теоретична** Вивчення класичних концепцій стресостійкості без опанування операціональних протоколів дій.	**Клініко-спрямована** Наявність інстру-ментов поперед-ження втоми від співчуття та ергономічної організації терапевтичного простору.	**Мобільно-кризова** Обов'язкова інтеграція курсів із психології катастроф та польової гігієни праці.

Вимір порівняння	Досвід вітчизняних ЗВО [1, 11]	Практика університетів США та ЄС (APA) [3, 5]	Підходи вищої школи Японії (SCJ) [7]
3. Методологічний формат	**Інформаційно-пасивний** Анотування літературних джерел, репродуктивний розбір зафіксованих у підручниках випадків.	**Симуляційно-деескалаційний** Інтерактивна взаємодія зі стандартизованими пацієнтами, відпрацювання технік нейтралізації агресії	**Міждисциплінарно-командний** Наскрізні тренінгові програми спільно з медичними працівниками та рятувальними службами.
4.Інструментально-технічна база	**Візуалізаційно-лекційна** Демонстрація мультимедійних презентацій та аналіз тематичних відеоматеріалів.	**Емпірико-дзеркальна** Організація занять у кабінетах із дзеркалом Гезелла, інструменти відеодебрифінгу, онлайн-системи.	**Екстремально-локаційна** Відтворення умов роботи в мобільних центрах, тимчасових шелтерах, застосування польових діагностичних засобів.
5. Результат навчання	**Формальна поінформованість** Знання діагностичних маркерів ПТСР та деструкцій без прикладних навичок збереження власного ресурсу.	**Резилієнтність терапевта** Наявність комплексу hard/soft навичок для екологічного інтерв'ювання, сформована потреба у супервізії.	**Кризова стійкість рівня «Кокоро»** Здатність розгортати роботу у складі мобільних загонів та координувати масові психогігієнічні заходи.

Теоретичне осмислення та систематизація світових тенденцій розвитку системи безпеково-гігієнічної підготовки майбутніх учителів та клінічних психологів дозволяють констатувати наявність глобального вектора на інтеграцію, цифровізацію та прагматизацію цього процесу в закладах вищої освіти. Порівняльний аналіз закордонних моделей навчання демонструє, що провідні країни світу розглядають безпеку та гігієну як фундаментальну платформу для забезпечення професійної життєздатності фахівців соціономічної сфери.

Отримані результати підтверджують та розширюють концепцію «Здорових університетів» (*Healthy Universities*), доводячи, що формування ризикоорієнтованого мислення має відбуватися через наскрізне проєктування освітніх програм [15]. Водночас порівняння систем підготовки вчителів та клінічних психологів виявило важливу закономірність: попри відмінність у об’єктах професійної діяльності, обидві спеціальності вимагають ідентичного базису психогігієнічних та превентивних знань.

Процес імплементації закордонних інноваційних практик у вітчизняну систему вищої педагогічної та психологічної освіти має реальні перспективи та специфічні системні бар'єри.

Перспективи імплементаці полягають у наступному:

- модернізація стандартів вищої освіти та впровадження вимог щодо обов'язкової міжнародної сертифікації з домедичної допомоги (*BLS/AED*) та першої психологічної допомоги (*PFA*) [6; 9];
- створення міжфакультетських симуляційних центрів та інтеграція педагогічних і психологічних факультетів навколо єдиних тренінгових комплексів із залученням технологій *VR/AR* [19];
- Посилення життєстійкості (*Resilience*) майбутніх фахівців через курси з професійної психогігієни з метою зниження показників раннього професійного вигорання [11; 18].

У той же час, присутні певні бар'єри та ризики імплементації світових підходів у безпеково-гігієнічній підготовці:

- матеріально-технічне та фінансове обмеження щодо закупівлі високотехнологічного симуляційного обладнання та програмного забезпечення;
- академічний консерватизм та наявність спротиву щодо відходу від класичних лекційно-семінарських форм навчання;
- недостатність кількості викладачів вищої школи, які володіють сучасними закордонними методиками кризового менеджменту та тактичної безпеки.

Висновки. У результаті проведеного теоретико-методологічного аналізу та систематизації світового досвіду иявлено домінантнтні тенденції розвитку системи безпеково-гігієнічної підготовки майбутніх учителів та клінічних психологів.

У змістовому вимірі провідною світовою тенденцією є перехід від пасивно-нормативного вивчення інструкцій до ризикоорієнтованої парадигми та міждисциплінарної інтеграції. Доведено, що академічний мейнстрім передбачає формування «наскрізних» безпеково-гігієнічних модулів, де поєднуються фізична, біологічна (епідеміологічна), цифрова та ментальна безпека. При цьому диференціація змісту зумовлена специфікою діяльності: у педагогів акцент зміщено на шкільну ергономіку та групові протоколи безпеки (*Lockdown*), у клінічних психологів — на професійну психогігієну, профілактику вторинної травматизації та управління гострою агресією.

У процесуально-методичному вимірі виявлено домінування практико-орієнтованих та високотехнологічних методів навчання. Основними напрямами модернізації процесу підготовки виступають симуляційні технології високого рівня реалістичності (*High-Fidelity Simulation*), інтерактивні кейс-методи, віртуальна реальність (*VR/AR*), використання стандартизованих акторів-пацієнтів та цифрових платформ моніторингу середовища. Це дозволяє трансформувати теоретичні знання у навички дій у стійкі автоматизовані кризових ситуаціях.

У компетентнісному вимірі зафіксовано перехід до стандартизованого трикомпонентного оцінювання результатів навчання (когнітивний, діяльнісний, ціннісний). Сформовано профіль компетентностей випускника, який чітко розмежовує жорсткі навички (*Hard skills* – домедична допомога, санітарно-гігієнічна оцінка, деескалація) та м'які навички (*Soft skills* – стресостійкість, кризова комунікація, емпатія). Об'єктивним інструментом оцінювання визначено структуровані практичні іспити (*OSCE*).

Обґрунтовано, що перспективність впровадження світового досвіду в Україні полягає в системному оновленні освітніх стандартів та створенні інтегрованого безпекового простору вищої школи. Водночас успішна імплементація стримується матеріально-технічними обмеженнями ЗВО та потребою в масштабній перепідготовці науково-педагогічних кадрів.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробкою та експериментальною перевіркою цілісної моделі міждисциплінарної безпеково-гігієнічної підготовки майбутніх фахівців соціономічної сфери в умовах безперервної освіти, а також з обґрунтуванням критеріїв оцінювання їхньої готовності до професійної діяльності в екстремальних умовах соціуму.

Література:

1. Бардов В. Г., Омельчук С. Т., Пельо І. М. Гігієна та екологія : підручник для студентів вищих медичних та педагогічних закладів освіти. Київ : Книга-плюс, 2020. 416 с.

2.Горбунова В. В., Климчук В. О. Розвиток концепції школи, чутливої до ментального здоров'я, в умовах сучасних викликів вищої школи. *Психологічні науки*. 2025. Т. 14, № 2. С. 45–58. URL: nih.gov (дата звернення: 26.05.2026).

3.Заплатинський В.М. Логіко-дедуктивний аналіз понять «безпека» та «безпеко-орієнтоване мислення» у вищій професійній освіті. *Освіта та суспільство*. 2021. № 3 (1). С. 112–125.

4. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38–39. Ст. 380. URL: rada.gov.ua (дата звернення: 26.05.2026).

5.Кундієв Ю. І., Назаренко В. І. Професійне здоров'я та психогігієна праці фахівців соціономічної сфери в умовах хронічного стресу. *Український журнал з проблем медицини праці*. 2019. № 60 (3). С. 185–194.

6. МОН запускає спеціалізований онлайн-курс для педагогів кадрового резерву: психологічна стійкість та інформаційна гігієна / Міністерство освіти і науки України. Офіційний вебпортал МОН України. 2026. URL: mon.gov.ua (дата звернення: 26.05.2026).

7.Митник О. Г., Івашкевич Е. О., Предко В. В. Професійна підготовка майбутніх психологів в інформаційно-освітньому просторі закладів вищої освіти України. *Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12, No. 61. P. 18–29. URL: amazoniainvestiga.info (дата звернення: 26.05.2026).

8.Няньковський С. Л., Яцула М. С. Гігієнічна оцінка сучасного шкільного середовища та стан здоров’я вчителів і учнів. *Здоров'я дитини*. 2022. Т. 17, № 4. С. 211–219.

9.Швед М. І., Ковальчук О. Я. Інтеграція модулів безпеки життєдіяльності та тактичної домедичної допомоги в систему вищої педагогічної освіти. *Науковий вісник вищої школи*. 2024. № 8 (2). С. 77–89.

10.Якимчук Б. А. Організація безпеково-гігієнічного простору в закладах вищої освіти: теоретико-методичний аспект : монографія. Київ : Видавництво Національного педагогічного університету, 2025. 240 с.

11. Standards for the initial and ongoing professional training in clinical psychology: Focus on psychohygiene and practitioner well-being / American Psychological Association. Washington : APA Books, 2022. 180 p.

12.Jones J. R., Walker L. M. High-fidelity simulations in teacher initial education: Modeling crisis and emergency protocols. *Journal of Educational Technology & Simulation*. 2024. Vol. 19, No. 2. P. 142–156.

13.Green M. A., Smith K. Educational strategy for personal safety: A neurosocial and preventive hygiene approach. *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*. 2025. Vol. 17, No. 1. P. 89–104. URL: lumenpublishing.com (дата звернення: 26.05.2026).

14. Initial teacher education and ongoing professional learning in Ukraine: Strengths, challenges, and reflections for risk-based curriculum development / OECD. Paris : OECD Publishing, 2025. 94 p. URL: oecd.org (дата звернення: 26.05.2026).

15.The "Healthy Universities" framework: Integrating safety, hygiene, and mental health sensitive paradigms into professional training / World Health Organization. Copenhagen : WHO Regional Office for Europe, 2024. 112 p.

16.Carrillo I., Skoumalová I., Mira J. J. Psychological Safety Competency Training During the Clinical Internship From the Perspective of Health Care Trainee Mentors in 11 Pan-European Countries: Mixed Methods Observational Study. *Journal of Medical Internet Research*. 2024. Vol. 26. Art. e56412. URL: https://www.researchgate.net/publication/384692458_Psychological_Safety_Competency_Training_During_the_Clinical_Internship_From_the_Perspective_of_Health_Care_Trainee_Mentors_in_11_Pan-European_Countries_Mixed_Methods_Observational_Study (дата звернення: 26.05.2026).

17. Enhancing Student Safety: Analysis of Teacher Practices on Emergency Incident Response in Public Secondary Schools / M. Mubita et al. *International Journal of Pedagogical Studies*. 2025. Vol. 7, No. 3. P. 112–129. URL: https://www.researchgate.net/publication/394090428_Enhancing_Student_Safety_Analysis_of_Teacher_Practices_on_Emergency_Incident_Response_in_Public_Secondary_Schools (дата звернення: 26.05.2026).

18.Hunt D. F., Bailey J., Lennox B. R. Enhancing psychological safety in mental health services: Implications for clinical psychology training and supervision. *BMC Health Services Research*. 2021. Vol. 21, No. 1. P. 301–315. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC8045992/ (дата звернення: 26.05.2026).

19.Simulation Tool to Enhance Psychological Safety 2.0 (STEPS 2.0): Advancing High-Fidelity Learning Environments in Higher Education / T. R. Smith et al. *Clinical Simulation in Nursing*. 2025. Vol. 102. P. 45–53. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1876139925000520 (дата звернення: 26.05.2026).

20 .Wilesmith S., Mandrusiak A., Forbes R. Educational Interventions to Develop and Enhance Clinical Documentation and Risk Assessment Skills in Health Professional Students: A Systematic Review. *Medical Education Online*. 2025. Vol. 30, No. 1. Art. 2314599. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC12319399/ (дата звернення: 26.05.2026).

References:

1.Bardov, V. H., Omelchuk, S. T., & Pelo, I. M. (2020). *Hyhiiena ta ekolohiia: pidruchnyk dlia studentiv vyshchykh medychnykh ta pedahohichnykh zakladiv osvity* [Hygiene and ecology: a textbook for students of higher medical and pedagogical educational institutions]. Knyha-plus.

2.Horbunova, V. V., & Klymchuk, V. O. (2025). Rozvytok kontseptsii shkoly, chutlyvoi do mentalnoho zdorov'ia, v umovakh suchasnykh vyklykiv vyshchoi shkoly [Development of the concept of a mental health-sensitive school in the conditions of modern challenges of higher education]. *Psykholohichni nauky* [Psychological Sciences], 14(2), 45–58. nih.gov

3 .Zaplatynskyi, V. M. (2021). Lohiko-deduktyvnyi analiz poniat «bezpeka» ta «bezpekooriientovane myslennia» u vyshchii profesiinii osviti [Logical-deductive analysis of the concepts of "safety" and "risk-oriented thinking" in higher professional education]. *Osvita ta suspilstvo* [Education and Society], 3(1), 112–125.

4.Law of Ukraine "On Education" dated 05.09.2017 No. 2145-VIII. (2017). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]. rada.gov.ua

5.Kundiev, Yu. I., & Nazarenko, V. I. (2019). Profesiine zdorov'ia ta psykhohyhiiena pratsi fakhivtsiv sotsionomichnoi sfery v umovakh khronichnoho stresu [Professional health and occupational psychohygiene of specialists in the socionomic sphere under conditions of chronic stress]. *Ukrainskyi zhurnal z problem medytsyny pratsi* [Ukrainian Journal of Occupational Health Problems], 60(3), 185–194.

6. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2026). *MON zapuskaie spetsializovanyi onlain-kurs dlia pedahohiv kadrovoho rezervu: psykholohichna stiikist ta informatsiina hyhiiena* [MES launches a specialized online course for personnel reserve educators: psychological resilience and information hygiene]. Official web portal of the MES of Ukraine. mon.gov.ua

7.Mytnyk, O. H., Ivashkevych, E. O., & Predko, V. V. (2023). Profesiina pidhotovka maibutnikh psykholohiv v informatsiino-osvitnomu prostori zakladiv vyshchoi osvity Ukrainy [Professional training of future psychologists in the information and educational space of higher education institutions of Ukraine]. *Amazonia Investiga*, 12(61), 18–29. amazoniainvestiga.info

8.Niankovskyi, S. L., & Yatsula, M. S. (2022). Hyhiienichna otsinka suchasnoho shkilnoho seredovyshcha ta stan zdorov'ia vchiteliv i uchniv [Hygienic assessment of the modern school environment and the health status of teachers and students]. *Zdorov'ia dytyny* [Child's Health], 17(4), 211–219.

9.Shved, M. I., & Kovalchuk, O. Ya. (2024). Intehratsiia moduliv bezpeky zhyttiediyalnosti ta taktychnoi domedychnoi dopomohy v systemu vyshchoi pedahohichnoi osvity [Integration of life safety and tactical first aid modules into the system of higher pedagogical education]. *Naukovyi visnyk vyshchoi shkoly* [Scientific Bulletin of Higher School], 8(2), 77–89.

10Yakymchuk, B. A. (2025). *Orhanizatsiia bezpekovo-hyhiienichnoho prostoru v zakladakh vyshchoi osvity: teoretyko-metodychnyi aspekt* [Organization of safety and hygiene space in higher education institutions: theoretical and methodological aspect]. National Pedagogical University Publishing.

11.American Psychological Association. (2022). *Standards for the initial and ongoing professional training in clinical psychology: Focus on psychohygiene and practitioner well-being*. APA Books.

12.Jones, J. R., & Walker, L. M. (2024). High-fidelity simulations in teacher initial education: Modeling crisis and emergency protocols. *Journal of Educational Technology & Simulation*, 19(2), 142–156.

13.Green, M. A., & Smith, K. (2025). Educational strategy for personal safety: A neurosocial and preventive hygiene approach. *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*, 17(1), 89–104. lumenpublishing.com

14.OECD. (2025). *Initial teacher education and ongoing professional learning in Ukraine: Strengths, challenges, and reflections for risk-based curriculum development*. OECD Publishing. oecd.org

15.World Health Organization. (2024). *The "Healthy Universities" framework: Integrating safety, hygiene, and mental health sensitive paradigms into professional training*. WHO Regional Office for Europe.

16.Carrillo, I., Skoumalová, I., & Mira, J. J. (2024). Psychological Safety Competency Training During the Clinical Internship From the Perspective of Health Care Trainee Mentors in 11

Pan-European Countries: Mixed Methods Observational Study. *Journal of Medical Internet Research*, 26, e56412. researchgate.net

17. Mubita, M., et al. (2025). Enhancing Student Safety: Analysis of Teacher Practices on Emergency Incident Response in Public Secondary Schools. *International Journal of Pedagogical Studies*, 7(3), 112–129. researchgate.net

18..Hunt, D. F., Bailey, J., & Lennox, B. R. (2021). Enhancing psychological safety in mental health services: Implications for clinical psychology training and supervision. *BMC Health Services Research*, 21(1), 301–315. nih.gov

19.Smith, T. R., et al. (2025). Simulation Tool to Enhance Psychological Safety 2.0 (STEPS 2.0): Advancing High-Fidelity Learning Environments in Higher Education. *Clinical Simulation in Nursing*, 102, 45–53. sciencedirect.com

20..Wilesmith, S., Mandrusiak, A., & Forbes, R. (2025). Educational Interventions to Develop and Enhance Clinical Documentation and Risk Assessment Skills in Health Professional Students: A Systematic Review. *Medical Education Online*, 30(1), 2314599. nih.gov

Дата першого надходження статті до видання: 09.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.05.2026

СЕРІЯ «Психологія»

UDC: 159.944.4:378.6-057.875

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1680-1688

Boitsaniuk Svitlana Ivanivna PhD, Associate Professor of the Department of Dental Therapy Ivan Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ministry of Health of Ukraine, Ternopil, https//orcid.org/0000-0001-7742-1346

Denefil Olha Volodymyrivna Doctor of Medicine, Professor, Head of the Pathological Physiology Department, Ivan Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ministry of Health of Ukraine, Ternopil, https://orcid.org/0000-0002-3606-5215

PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF MEDICAL STUDENTS

Abstract. Introduction. The mental health challenges faced by medical students are associated with the demanding nature of their studies. These challenges arise from rigorous academic schedules, high expectations, intense pressure to perform and the stress of clinical practice. Training in medicine, in particular dentists, is emotionally demanding. Medical education can impose significant psychological stress on undergraduates. Student distress may influence professional development and adversely impact academic performance contributing to academic dishonesty. Medical school training is intended to prepare graduates for a personally rewarding and socially meaningful career.

The objective of this review is to analyze and systematize to investigate the prevalence and risk factors of depression, anxiety and stress among medical students at university during this period of war.

Materials and methods. The work was conducted in the format of a narrative review using PubMed, Scopus, and Google Scholar databases; the years of publication were not taken into account when selecting papers. The analysis included both original and review publications.

Results and discussion. Exams are part of the life of all students. Students are exposed to various forms of tests in the course of their studies, starting with entrance exams, current semester exams, to final exams. Although exam stress is a normal reaction, excessive exam stress is not only damaging to your brain, but also to your health. Most students in Ukraine, are anxious and terrified when there is a test, especially during a war in the country.

Conclusion. Early detection and prevention programmes play an important role in alleviating mental problems. Motivation, emotional adjustment and other personality factors play a significant part in the success of entrants to professional institutions.

Keywords: mental health, students, anxiety, depression, stress.

Бойцанюк Світлана Іванівна кандидат медичних наук, доцент кафедри терапевтичної стоматології, Тернопільський національний медичний університет імені Івана Горбачевського, Міністерство охорони здоров'я України, Тернопіль, https://orcid.org/0000-0001-7742-1346

Денефіль Ольга Володимирівна доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри патологічної фізіології, Тернопільський національний медичний університет імені Івана Горбачевського, Міністерство охорони здоров'я України, Тернопіль, https://orcid.org/0000-0002-3606-5215

ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ СТУДЕНТІВ-МЕДИКІВ

Анотація. Вступ. Проблеми психічного здоров'я, з якими стикаються студенти-медики, пов'язані з вимогливим характером їхнього навчання. Ці виклики виникають через жорсткий академічний графік, високі очікування, інтенсивний тиск на виконання та стрес клінічної практики. Навчання медицини, зокрема стоматології, є емоційно вимогливим. Медична освіта може створювати значний психологічний стрес для студентів. Студентський дистрес може впливати на професійний розвиток та негативно впливати на академічну успішність, сприяючи академічній нечесності. Навчання в медичному університеті має на меті підготувати випускників до особисто корисної та соціально значущої кар'єри.

Метою цього огляду є аналіз та систематизація поширеності та факторів ризику депресії, тривоги та стресу серед студентів-медиків університету в цей період війни.

Матеріали та методи. Робота проводилася у форматі наративного огляду з використанням баз даних PubMed, Scopus та Google Scholar; роки публікації не враховувалися при відборі статей. Аналіз включав як оригінальні, так і оглядові публікації.

Результати та обговорення. Іспити є частиною життя всіх студентів. Студенти стикаються з різними формами тестів під час навчання, починаючи з вступних іспитів, іспитів поточного семестру та закінчуючи випускними іспитами. Хоча екзаменаційний стрес є нормальною реакцією, надмірний екзаменаційний стрес шкодить не лише мозку, але й здоров'ю. Більшість студентів в Україні відчувають тривогу та страх перед іспитом, особливо під час війни в країні.

Висновок. Програми раннього виявлення та профілактики відіграють важливу роль у полегшенні психічних проблем. Мотивація, емоційна адаптація та інші фактори особистості відіграють значну роль в успіху вступників до професійних навчальних закладів.

Ключові слова: психічне здоров'я, студенти, тривога, депресія, стрес

Introduction. Globally, mental health among students represents an important public health entity. University students face considerable demands in school and family, resulting in significant psychological stress that may lead to serious disorders and mental health issues such as depression and anxiety. Globally, medical students face numerous challenges that can affect their education. Besides that, the lives of Ukrainians changed overnight after full-scale russian invasion of Ukraine. At the time of writing, the war has been going on for over four years. The russo-Ukrainian war has also given rise physical health, for mental health problems due to trauma [1, 2]. Ukrainian medical students in rear areas are facing various challenges, with war-related stressors having a profound impact on their mental health.

Problem setting. Medical education can be a time of great psychological distress for students. Russo-Ukrainian war represents an additional factor potentially contributing to poor mental health among medical students. Depression and anxiety are amongst the most frequent mental disorders. Mental disorders have received increasing global attention because of their negative effects on working ability and the performance of people.

Research goal. This study aims to analyze and systematize data on stress, mental health among medical students.

Methodology and research methods. Literature Review.

This article was prepared in the format of a narrative review. A comprehensive electronic literature search was conducted in databases PubMed (MEDLINE), Scopus, Google Scholar; the years of publication were not considered when selecting research papers. The search strategy combined the following keywords and MeSH terms in various combinations: mental health, anxiety, depression, medical students, stress.

The inclusion criteria encompassed original research articles, systematic reviews, books. To ensure transparency and reproducibility, the PRISMA principles were followed in structuring the search and selection process.

Presentation of the main research material. Everyone has faced stress in their life whether it is about academic or work life. Stress is an inherent physiological and psychological reaction to circumstances that confront or endanger us. Both positive and negative circumstances, such as work obligations, relationship issues, financial concerns, or simply the anticipation of a forthcoming event, can trigger stress. While stress is a natural phenomenon in a few situations, extreme stress is caused due to various reasons such as academic pressure, exam failure, parental pressure, career pressure, and so on. Stress and anxiety cause students to perform poorly in their exams and class activities as well as affect the mental health of students [3, 4].

The mental health challenges faced by medical students are associated with the demanding nature of their studies. These challenges arise from rigorous academic schedules, high expectations, and intense pressure to perform [5, 6]. Students today are under more stress and strain than ever before.

Causes of stress in students. Numerous diverse and complex origins of academic stress among students are highlighted by researchers and are known as stressors. The most important daily hitches of a student's life that contribute to stress are academic-related strains such as enduring education, exam and test preparation, paper writing, grade-level competition, boring mentors, and efforts to attain all the knowledge quickly (fig. 1) [7, 8].

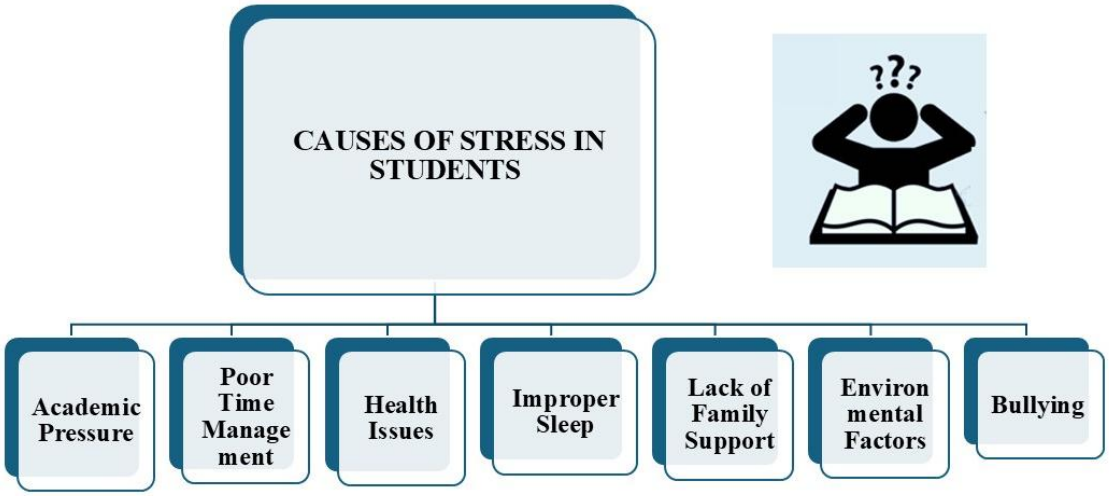

Figure 1. Causes of stress in students

There are different types of stress caused by academics (fig. 2).

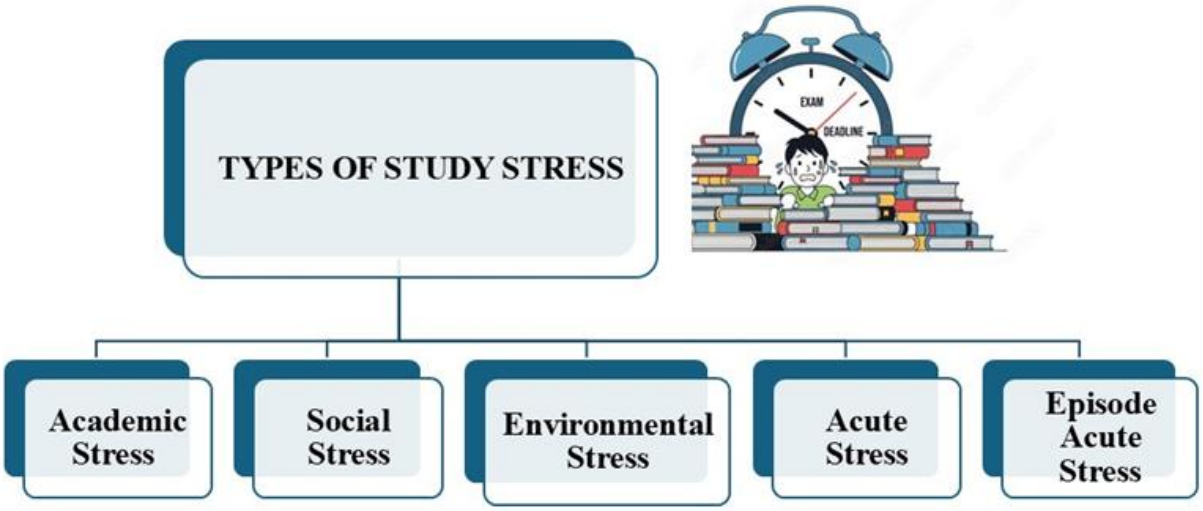

Figure 2. Types of study stress

Academic stress is defined by the National Institutes of Health as the body's response to academic-related demands that exceed a student's abilities. Academic stress is the leading cause of stress in students, and it isn't uncommon for academic stress in students to result in physical and emotional problems that can worsen over time [9, 10, 11]. Academic stress may be the single most dominant stress factor that affects the mental well-being of university students.

Study stress is a term used to define the cause of stress and anxiety due to academic pressure. Study stress has various aspects that can occur due to multiple reasons. For students, evaluations and exams connect with many stress factors: unpredictability, not knowing which questions will be on the exam, earning a lower grade than the average may affect your vision of yourself and be a threat to your future [12, 13, 14].

What is Exam Stress? Exam stress refers to the emotion of worry, fear, or anxiety experienced by students before or during exams, how the body responds to stress. All students experience stress in exams in different ways: some students may experience headaches, and they have a fast heartbeat, insomnia and others may lose their appetite [15, 16].

Primary Causes of Examination Stress.

Academic Pressure: fear of getting bad results, high expectations from parents and teachers, comparing yourself with other difficult subjects or topics.

Social Pressure: competition among classmates, friends talk about how much they passed the exam, social media showing other students' achievements.

Personal Factors: lack of confidence in your abilities; thinking negative thoughts about yourself, poor, insufficient preparation; fear of disappointing surrounding people, family members [17, 18].

Impacts of Exam Stress on Students

Physical Effects: stress can cause headaches to settle in the head, loss of appetite, or stomach aches, not falling asleep or, more often than not, waking up at odd times, stress reduces immunity and causes colds [19, 20].

Mental and Emotional Effects: lack of confidence; hypersensitive and irritable nature; mood swings, happy and sad at the same time; having endless thoughts about failing.

Social Effects: inactivity, not showing interest in anything; anxiety, fear when meeting with colleagues, feeling all alone and misunderstood even in the midst of families [16, 21, 22].

Conclusions from the study and prospects for further exploration in this direction. Educational institutions should strengthen mental support, including popularizing psychological knowledge, providing mental health-related courses and lectures, and creating counselling centers. In addition to stressing the students' social, emotional and physical as well as family problems may influence their learning ability and academic performance. Furthermore, additional studies that explore the environmental factors in the Ukraine context are necessary. It is vital to protect young people's mental and physical health from the negative impacts of war.

References

1. Korda M, Shulhai A, Shevchuk O, Shulhai O and Shulhai A-M (2025) Psychological well-being and academic performance of Ukrainian medical students under the burden of war: a cross-sectional study. Front. Public Health 12:1457026. doi: 10.3389/fpubh.2024.1457026

2. Chudzicka-Czupała A, Hapon N, Chiang SK, Żywiołek-Szeja M, Karamushka L, Lee CT, Grabowski D, Paliga M, Rosenblat JD, Ho R, McIntyre RS, Chen YL. Depression, anxiety and post-traumatic stress during the 2022 Russo-Ukrainian war, a comparison between populations in Poland, Ukraine, and Taiwan. Sci Rep. 2023 Mar 3;13(1):3602. doi: 10.1038/s41598-023-28729-3. PMID: 36869035; PMCID: PMC9982762.

3. Mirza AA, Baig M, Beyari GM, Halawani MA, Mirza AA. Depression and Anxiety Among Medical Students: A Brief Overview. Adv Med Educ Pract. 2021 Apr 21;12:393-398. doi: 10.2147/AMEP.S302897. PMID: 33911913; PMCID: PMC8071692.

4. Factors Influencing Stress Levels Among Students: A Virtual Exploration. *EJMED*. 2024;6(6):67-75. doi:10.24018/ejmed.2024.6.6.2203

5. Sinval J, Oliveira P, Novais F, Almeida CM, Telles-Correia D. Exploring the impact of depression, anxiety, stress, academic engagement, and dropout intention on medical students' academic performance: A prospective study. J Affect Disord. 2025 Jan 1;368:665-673. doi: 10.1016/j.jad.2024.09.116. Epub 2024 Sep 18. PMID: 39303881.

6. Ruiz-Camacho Y, Zhang N, Liu J, Zhu B, He R, Wang X. A systematic review of depression and anxiety in medical students in China. BMC Med Educ. 2019 Sep 2;19(1):327. doi: 10.1186/s12909-019-1744-2. PMID: 31477124; PMCID: PMC6721355.

7. Yang C, Chen A, Chen Y. College students' stress and health in the COVID-19 pandemic: The role of academic workload, separation from school, and fears of contagion. PLoS One. 2021 Feb 10;16(2):e0246676. doi: 10.1371/journal.pone.0246676. PMID: 33566824; PMCID: PMC7875391.

8. Iqra. A systematic – Review of academic stress intended to improve the educational journey of learners. Methods in Psychology. 2024: 11;100163. https://doi.org/10.1016/j.metip. 2024.100163

9. Barbayannis G, Bandari M, Zheng X, Baquerizo H, Pecor KW, Ming X. Academic Stress and Mental Well-Being in College Students: Correlations, Affected Groups, and COVID-19. Front Psychol. 2022 May 23;13:886344. doi: 10.3389/fpsyg.2022.886344. PMID: 35677139; PMCID: PMC9169886.

10. Clabaugh A, Duque JF, Fields LJ. Academic Stress and Emotional Well-Being in United States College Students Following Onset of the COVID-19 Pandemic. Front Psychol. 2021 Mar 17;12:628787. doi: 10.3389/fpsyg.2021.628787. PMID: 33815214; PMCID: PMC8010317.

11. Reshu, Kumar S, Rathi A. Adolescent academic stress and exam anxiety in schools in the wake of the COVID-19 pandemic. Acta Psychol (Amst). 2025 Nov;261:105820. doi: 10.1016/j.actpsy.2025.105820. Epub 2025 Nov 5. PMID: 41197366.

12. Pascoe, M. C., Hetrick, S. E., & Parker, A. G. (2020). The impact of stress on students in secondary school and higher education. *International Journal of Adolescence and Youth*, *25*(1), 104–112. https://doi.org/10.1080/02673843.2019.1596823

13. McLean L, Gaul D, Penco R. Perceived Social Support and Stress: a Study of 1st Year Students in Ireland. Int J Ment Health Addict. 2022 Jan 27:1-21. doi: 10.1007/s11469-021-00710-z. Epub ahead of print. PMID: 35103049; PMCID: PMC8791695.

14. How stress and burnout impact the quality of life amongst healthcare students: an integrative review of the literature / Di Mario, Sofia; Rollo, Elisabetta; Gabellini, Silvia; Filomeno, Lucia. - In: TEACHING AND LEARNING IN NURSING. - ISSN 1557-3087. - 19:4(2024), pp. 315-323. [10.1016/j.teln.2024.04.009]

15. Roy T, Saroka KS, Hossack VL, Dotta BT. The Effects of Exam-Induced Stress on EEG Profiles and Memory Scores. Behav Sci (Basel). 2023 May 2;13(5):373. doi: 10.3390/bs13050373. PMID: 37232610; PMCID: PMC10215111.

16. Ruiz-Camacho C, Gozalo M, Sánchez Casado I. The Mediating Role of Active Coping Strategies in the Relationship Between Academic Stressors and Stress Responses Among University Students. Healthcare (Basel). 2025 Jul 11;13(14):1674. doi: 10.3390/healthcare13141674. PMID: 40724699; PMCID: PMC12294500.

17. Fritz J, Stochl J, Kievit RA, van Harmelen AL, Wilkinson PO. Tracking Stress, Mental Health, and Resilience Factors in Medical Students Before, During, and After a Stress-Inducing Exam Period: Protocol and Proof-of-Principle Analyses for the RESIST Cohort Study. JMIR Form Res. 2021 Jun 8;5(6):e20128. doi: 10.2196/20128. PMID: 34100761; PMCID: PMC8262546.

18. K Kasap A, Kurt B. Exploring the Correlation of Physiological Stress Signals with Student Exam Performance: A Preliminary Study. Appl Psychophysiol Biofeedback. 2025 Mar;50(1):149-164. doi: 10.1007/s10484-025-09685-2. Epub 2025 Jan 17. PMID: 39821509; PMCID: PMC11882621.

19. Turner L, Galante J, Vainre M, Stochl J, Dufour G, Jones PB. Immune dysregulation among students exposed to exam stress and its mitigation by mindfulness training: findings from an exploratory randomised trial. Sci Rep. 2020 Apr 2;10(1):5812. doi: 10.1038/s41598-020-62274-7. PMID: 32242145; PMCID: PMC7118166.

20. Elbarbary NS, Nagy N, Ismail LA, Abouelnasr SA, Ismail EAR. Mind-glucose control interplay in type 1 diabetes: management of exam-related stress using the MiniMed™ 780G insulin pump among high school students. Diabetol Metab Syndr. 2026 Mar 18;18(1):98. doi: 10.1186/s13098-026-02132-0. PMID: 41851907; PMCID: PMC13064226.

21. Vogel S, Schwabe L. Learning and memory under stress: implications for the classroom. NPJ Sci Learn. 2016 Jun 29;1:16011. doi: 10.1038/npjscilearn.2016.11. PMID: 30792896; PMCID: PMC6380371.

22. Siripongpan A, Namkunee T, Uthansakul P, Jumphoo T, Duangmanee P. Stress among Medical Students Presented with an EEG at Suranaree University of Technology, Thailand. Health Psychol Res. 2022 May 30;10(3):35462. doi: 10.52965/001c.35462. PMID: 35774904; PMCID: PMC9239386.

Література:

1. Korda M, Shulhai A, Shevchuk O, Shulhai O and Shulhai A-M (2025) Psychological well-being and academic performance of Ukrainian medical students under the burden of war: a cross-sectional study. Front. Public Health 12:1457026. doi: 10.3389/fpubh.2024.1457026 [in English]

2. Chudzicka-Czupała A, Hapon N, Chiang SK, Żywiołek-Szeja M, Karamushka L, Lee CT, Grabowski D, Paliga M, Rosenblat JD, Ho R, McIntyre RS, Chen YL. Depression, anxiety and post-traumatic stress during the 2022 Russo-Ukrainian war, a comparison between populations in Poland, Ukraine, and Taiwan. Sci Rep. 2023 Mar 3;13(1):3602. doi: 10.1038/s41598-023-28729-3. PMID: 36869035; PMCID: PMC9982762 [in English]

3. Mirza AA, Baig M, Beyari GM, Halawani MA, Mirza AA. Depression and Anxiety Among Medical Students: A Brief Overview. Adv Med Educ Pract. 2021 Apr 21;12:393-398. doi: 10.2147/AMEP.S302897. PMID: 33911913; PMCID: PMC8071692 [in English]

4. Factors Influencing Stress Levels Among Students: A Virtual Exploration. EJMED. 2024;6(6):67-75. doi:10.24018/ejmed.2024.6.6.2203 [in English]

5. Sinval J, Oliveira P, Novais F, Almeida CM, Telles-Correia D. Exploring the impact of depression, anxiety, stress, academic engagement, and dropout intention on medical students' academic performance: A prospective study. J Affect Disord. 2025 Jan 1;368:665-673. doi: 10.1016/j.jad.2024.09.116. Epub 2024 Sep 18. PMID: 39303881 [in English]

6. Ruiz-Camacho Y, Zhang N, Liu J, Zhu B, He R, Wang X. A systematic review of depression and anxiety in medical students in China. BMC Med Educ. 2019 Sep 2;19(1):327. doi: 10.1186/s12909-019-1744-2. PMID: 31477124; PMCID: PMC6721355 [in English]

7. Yang C, Chen A, Chen Y. College students' stress and health in the COVID-19 pandemic: The role of academic workload, separation from school, and fears of contagion. PLoS One. 2021 Feb 10;16(2):e0246676. doi: 10.1371/journal.pone.0246676. PMID: 33566824; PMCID: PMC7875391 [in English]

8. Iqra. A systematic – Review of academic stress intended to improve the educational journey of learners. Methods in Psychology. 2024: 11;100163. https://doi.org/10.1016/j.metip. 2024.100163

9. Barbayannis G, Bandari M, Zheng X, Baquerizo H, Pecor KW, Ming X. Academic Stress and Mental Well-Being in College Students: Correlations, Affected Groups, and COVID-19. Front Psychol. 2022 May 23;13:886344. doi: 10.3389/fpsyg.2022.886344. PMID: 35677139; PMCID: PMC9169886 [in English]

10. Clabaugh A, Duque JF, Fields LJ. Academic Stress and Emotional Well-Being in United States College Students Following Onset of the COVID-19 Pandemic. Front Psychol. 2021 Mar 17;12:628787. doi: 10.3389/fpsyg.2021.628787. PMID: 33815214; PMCID: PMC8010317 [in English]

11. Reshu, Kumar S, Rathi A. Adolescent academic stress and exam anxiety in schools in the wake of the COVID-19 pandemic. Acta Psychol (Amst). 2025 Nov;261:105820. doi: 10.1016/ j.actpsy.2025.105820. Epub 2025 Nov 5. PMID: 41197366 [in English]

12. Pascoe, M. C., Hetrick, S. E., & Parker, A. G. (2020). The impact of stress on students in secondary school and higher education. International Journal of Adolescence and Youth, 25(1), 104–112. https://doi.org/10.1080/02673843.2019.1596823 [in English]

13. McLean L, Gaul D, Penco R. Perceived Social Support and Stress: a Study of 1st Year Students in Ireland. Int J Ment Health Addict. 2022 Jan 27:1-21. doi: 10.1007/s11469-021-00710-z. Epub ahead of print. PMID: 35103049; PMCID: PMC8791695 [in English]

14. How stress and burnout impact the quality of life amongst healthcare students: an integrative review of the literature / Di Mario, Sofia; Rollo, Elisabetta; Gabellini, Silvia; Filomeno, Lucia. - In: TEACHING AND LEARNING IN NURSING. - ISSN 1557-3087. - 19:4(2024), pp. 315-323. [10.1016/j.teln.2024.04.009] [in English]

15. Roy T, Saroka KS, Hossack VL, Dotta BT. The Effects of Exam-Induced Stress on EEG Profiles and Memory Scores. Behav Sci (Basel). 2023 May 2;13(5):373. doi: 10.3390/bs13050373. PMID: 37232610; PMCID: PMC10215111 [in English]

16. Ruiz-Camacho C, Gozalo M, Sánchez Casado I. The Mediating Role of Active Coping Strategies in the Relationship Between Academic Stressors and Stress Responses Among University Students. Healthcare (Basel). 2025 Jul 11;13(14):1674. doi: 10.3390/healthcare13141674. PMID: 40724699; PMCID: PMC12294500 [in English]

17. Fritz J, Stochl J, Kievit RA, van Harmelen AL, Wilkinson PO. Tracking Stress, Mental Health, and Resilience Factors in Medical Students Before, During, and After a Stress-Inducing Exam Period: Protocol and Proof-of-Principle Analyses for the RESIST Cohort Study. JMIR Form Res. 2021 Jun 8;5(6):e20128. doi: 10.2196/20128. PMID: 34100761; PMCID: PMC8262546 [in English]

18. K Kasap A, Kurt B. Exploring the Correlation of Physiological Stress Signals with Student Exam Performance: A Preliminary Study. Appl Psychophysiol Biofeedback. 2025 Mar;50(1):149-164. doi: 10.1007/s10484-025-09685-2. Epub 2025 Jan 17. PMID: 39821509; PMCID: PMC11882621 [in English]

19. Turner L, Galante J, Vainre M, Stochl J, Dufour G, Jones PB. Immune dysregulation among students exposed to exam stress and its mitigation by mindfulness training: findings from an exploratory randomised trial. Sci Rep. 2020 Apr 2;10(1):5812. doi: 10.1038/s41598-020-62274-7. PMID: 32242145; PMCID: PMC7118166 [in English]

20. Elbarbary NS, Nagy N, Ismail LA, Abouelnasr SA, Ismail EAR. Mind-glucose control interplay in type 1 diabetes: management of exam-related stress using the MiniMed™ 780G insulin

pump among high school students. Diabetol Metab Syndr. 2026 Mar 18;18(1):98. doi: 10.1186/s13098-026-02132-0. PMID: 41851907; PMCID: PMC13064226 [in English]

21. Vogel S, Schwabe L. Learning and memory under stress: implications for the classroom. NPJ Sci Learn. 2016 Jun 29;1:16011. doi: 10.1038/npjscilearn.2016.11. PMID: 30792896; PMCID: PMC6380371 [in English]

22. Siripongpan A, Namkunee T, Uthansakul P, Jumphoo T, Duangmanee P. Stress among Medical Students Presented with an EEG at Suranaree University of Technology, Thailand. Health Psychol Res. 2022 May 30;10(3):35462. doi: 10.52965/001c.35462. PMID: 35774904; PMCID: PMC9239386 [in English]

Дата першого надходження статті до видання: 14,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.05.2026

UDC 81'25:355:159.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1689-1706

Fedoriv Yaroslava Candidate of Philology, Associate Professor of English, The National University of "Kyiv-Mohyla Academy," Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-5915-9428

Solomashenko Nataliya The National University of "Kyiv-Mohyla Academy," Kyiv, https://orcid.org/0009-0009-2318-9946

COGNITIVE RESILIENCE IN HIGH-STRESS MILITARY INTERPRETING

Abstract. This study examines English–Ukrainian military interpreting as a cognitively demanding activity performed under conditions of acute stress, focusing on the role of cognitive resilience in sustaining performance. Contemporary military environments are characterised by extreme time pressure, informational overload, and exposure to traumatic content, which significantly affect human cognition and decision-making (Flood & Keegan [1]). While interpreting research has traditionally emphasised linguistic accuracy, the psychological mechanisms underlying interpreter performance in high-risk contexts remain insufficiently explored.

The study adopts a qualitative psycholinguistic approach, analysing simulated military interpreting tasks to identify adaptive strategies employed under cognitive and emotional load. The findings demonstrate that phenomena typically classified as "errors," including omission, simplification, and restructuring, function as adaptive mechanisms for managing cognitive load and maintaining communicative effectiveness (Gile [2]; Seeber [3]). These strategies enable interpreters to regulate attentional resources and preserve essential information under conditions of overload.

The study introduces the concept of cognitive resilience in interpreting, defined as the interpreter's ability to sustain functional performance through dynamic regulation of cognitive and affective processes. The results further highlight the interaction between cognitive load and emotional regulation, particularly in the processing of trauma-related discourse, where interpreters engage in both cognitive optimisation and affective filtering.

The research contributes to interpreting studies by shifting the analytical focus from error-based evaluation to adaptive cognitive performance under stress. It also proposes a Cognitive Resilience Model and a pedagogical framework for EFL military interpreter training, integrating stress simulation, emotional regulation, and ethical awareness. These findings underscore the need to reconceptualise interpreter competence as a cognitive–psychological system, essential for effective communication in contemporary military contexts.

Keywords: adaptive strategies, cognitive load, cognitive resilience, EFL pedagogy, emotional regulation, military interpreting, psycholinguistics, stress.

Федорів Ярослава Романівна кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови Національного університету «Києво-Могилянська академія», Київ, https://orcid.org/0000-0001-5915-9428

Соломашенко Наталія Василівна Національний університет «Києво-Могилянська академія», Київ, https://orcid.org/0009-0009-2318-9946

КОГНІТИВНА СТІЙКІСТЬ У ВІЙСЬКОВОМУ УСНОМУ ПЕРЕКЛАДІ В УМОВАХ ВИСОКОГО СТРЕСУ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню усного англо-українськогго військового перекладу як складної когнітивної діяльності, що здійснюється в умовах підвищеного психоемоційного та інформаційного навантаження. Актуальність дослідження зумовлена зростанням ролі перекладу у сучасних військових і кризових комунікаціях, де ефективність передачі інформації безпосередньо впливає на прийняття рішень і взаємодію в багатомовному середовищі.

Метою дослідження є визначення ролі когнітивної стійкості у забезпеченні ефективності перекладу в умовах високого стресу, а також виявлення психолінгвістичних механізмів адаптації перекладача до когнітивного перевантаження. Методологічну основу становить якісний психолінгвістичний аналіз перекладацьких завдань, змодельованих на матеріалі військового дискурсу, з урахуванням параметрів когнітивного та емоційного навантаження.

У результаті аналізу джерел встановлено, що перекладачі в умовах обмежених когнітивних ресурсів застосовують адаптивні стратегії, зокрема стратегічне випущення, сегментацію повідомлення, спрощення та структурну перебудову висловлювання. Доведено, що зазначені явища не слід розглядати виключно як помилки, оскільки вони виконують функцію регуляції когнітивного навантаження та забезпечують збереження змістової цілісності повідомлення в умовах дефіциту часу та ресурсів. Виявлено також взаємозв'язок між когнітивним навантаженням та емоційною регуляцією, зокрема у випадках передачі травматичного змісту.

У висновках обґрунтовано доцільність трактування військового перекладу як когнітивно-психологічної діяльності з високим рівнем ризику. Запропоновано модель когнітивної стійкості перекладача та педагогічні рекомендації для підготовки фахівців у системі навчання англійської мови як іноземної, що передбачають інтеграцію тренувань зі стресом, розвитку метакогнітивних умінь і формування емоційної та етичної компетентності.

Ключові слова: адаптивні стратегії, військовий переклад, когнітивне навантаження, когнітивна стійкість, психолінгвістика, стрес, викладання англійської як іноземної.

1. Introduction

1.1. Relevance of the Study

In contemporary security and defence environments, effective communication constitutes a critical factor of operational success. Military operations increasingly unfold in multilingual and multicultural settings, where interpreters play a pivotal role in facilitating interaction between armed forces, allied partners, and local populations. Beyond linguistic transfer, military interpreters contribute to intelligence gathering, negotiation processes, and real-time decision-making, thereby functioning as essential mediators within complex operational systems (Todorova & Ruiz Rosendo [4]).

At the same time, modern military communication is characterised by high levels of cognitive and psychological demand, including time pressure, information overload, and exposure to emotionally charged and often traumatic content. Research in military psychology demonstrates that individuals operating in such environments must sustain cognitive performance under stress, a capacity conceptualised as cognitive resilience, which directly influences operational effectiveness and decision quality [1]. The increasing complexity of military environments has further intensified the role of cognitive load as a limiting factor in human performance, particularly in high-stakes contexts involving rapid information processing and action (Paas & van Merriënboer [5]).

Within this framework, military interpreting emerges as a uniquely demanding professional activity that combines real-time bilingual processing with extreme cognitive and affective constraints. This relevance is especially pronounced in the context of the Russian–Ukrainian war, where English–Ukrainian (EN–UA) interpreting plays a crucial role in international cooperation, training missions, and strategic communication.

1.2. Research Problem

Despite the recognised importance of interpreting in conflict and military settings, existing research has largely focused on linguistic equivalence, terminology, and discourse accuracy, while giving comparatively limited attention to the psychological mechanisms underlying interpreter performance.

Although interpreting studies have incorporated models of cognitive load and working memory, these have predominantly been developed in controlled or conference interpreting contexts [2; 3].

Such approaches do not fully capture the conditions of high-risk operational environments, where stress, urgency, and exposure to trauma fundamentally shape cognitive processing.

Simultaneously, research on trauma-informed interpreting and indirect traumatisation has highlighted the emotional and psychological burden experienced by interpreters working with traumatic narratives (Määttä [6]). However, this line of research remains largely disconnected from real-time psycholinguistic analysis, resulting in a limited understanding of how interpreters manage the interaction between cognitive overload, emotional stress, and communicative performance.

A further limitation concerns evaluation frameworks, which continue to treat phenomena such as omission, simplification, and restructuring as performance errors, without considering their potential role as adaptive responses to cognitive constraints.

Consequently, there exists a significant research gap in understanding military interpreting as a cognitively adaptive and psychologically regulated activity, particularly in high-stress environments.

1.3. Aim and Objectives

The aim of this study is to investigate English–Ukrainian military interpreting as a cognitively demanding and psychologically regulated process, with a particular focus on the role of cognitive resilience under conditions of stress and overload.

To achieve this aim, the study pursues the following objectives:

- to analyse the impact of cognitive and emotional load on interpreting performance;
- to identify recurring patterns of adaptive psycholinguistic strategies in high-stress contexts;
- to reinterpret performance deviations as mechanisms of cognitive load management;
- to develop a conceptual model of cognitive resilience in military interpreting;
- to propose a pedagogical framework for training interpreters within EFL contexts.

1.4. Novelty and Contribution

The novelty of this study lies in its interdisciplinary integration of translation studies, psycholinguistics, and military psychology, applied to the analysis of interpreting in high-risk environments.

First, the study introduces the concept of cognitive resilience in interpreting, defined as the interpreter's ability to maintain functional communicative output through dynamic regulation of cognitive, attentional, and emotional resources. This conceptualisation shifts the analytical focus from static linguistic accuracy to performance stability under stress.

Second, the research offers a reconceptualisation of interpreting "errors" as adaptive strategies, demonstrating that omission, simplification, and chunking function as mechanisms for managing cognitive load and maintaining processing efficiency [2; 3].

Third, the study integrates affective and ethical dimensions of interpreting, drawing on translation psychology and trauma-informed pedagogy. In particular, it emphasises that interpreting in conflict environments involves not only cognitive processing but also emotional regulation and ethical judgement, consistent with the humanitarian perspective on translation as an instrument of empathy (Solomashenko & Fedoriv [7]).

Finally, the study develops an original Cognitive Resilience Model and proposes a teaching model for EFL military interpreting, thereby contributing both to theoretical advancement and to practical applications in interpreter training.

2. Literature Review

2.1. Interpreting as a High-Load Cognitive Activity

Interpreting is widely conceptualised as a complex, resource-intensive cognitive task involving the simultaneous coordination of comprehension, memory, and speech production. Theoretical foundations in interpreting studies are largely based on Gile's Effort Models, which conceptualise interpreting as a process of managing limited cognitive resources distributed across listening, production, memory, and coordination efforts [2].

Within this framework, interpreters operate near the limits of their processing capacity, which explains the occurrence of omissions, reformulations, and performance breakdowns under pressure.

Empirical research supports this claim by demonstrating that cognitive load is sensitive to linguistic complexity and structural asymmetry. Seeber shows that interpreting functions within a capacity-limited attentional system, where syntactic complexity increases working memory demands [3]. Experimental studies using pupillometry further confirm that interpreters experience measurable increases in cognitive load during demanding tasks, highlighting the physiological dimension of mental effort in interpreting [ibid.].

These findings collectively establish interpreting as a form of real-time adaptive cognition, requiring continuous regulation of attention, memory, and linguistic processing.

2.2. Cognitive Load and Stress in Military Contexts

In high-risk environments, cognitive load is significantly intensified by external stressors. Interpreting in crisis communication contexts has been shown to induce increased stress levels and cognitive strain due to time pressure and high informational density.

Military interpreting represents an extreme manifestation of such conditions. It is characterised by operational urgency, threat to life, environmental stress, and exposure to emotionally charged discourse, all of which disrupt core cognitive processes such as attention control and working memory. Under these conditions, interpreters must sustain performance while managing both cognitive overload and psychological stress.

Research in military psychology emphasises that performance under such conditions depends on psychological resilience, defined as the ability to maintain functional capacity despite exposure to stressors (McInerney et al. [8]). This suggests that military interpreting should be understood as a high-risk cognitive-performance activity embedded within stress-response mechanisms.

2.3. Psychological Resilience as Adaptive Cognitive Function

Resilience theory provides an essential framework for understanding interpreter performance under stress. In military and crisis contexts, resilience is associated with the ability to maintain attention, regulate stress responses, and sustain decision-making under pressure (Tornero-Aguilera et al. [9]).

Recent research highlights that resilience is supported by cognitive and affective mechanisms such as meaning-making, optimism, and social support, which mitigate the psychological impact of stress (Russo-Netzer et al. [10]). This aligns with transactional models of stress, in which performance outcomes are determined by cognitive appraisal and coping strategies.

Within interpreting studies, this perspective allows for a reconceptualisation of performance deviations. Strategies such as omission, simplification, and restructuring can be interpreted as adaptive mechanisms for reducing cognitive load rather than as deficiencies [2; 3].

Accordingly, cognitive resilience in interpreting may be defined as the ability to sustain functional communicative performance under conditions of cognitive overload and psychological stress.

2.4. Emotional Intelligence and Ethical Sensitivity in Interpreting

Interpreting is not solely a cognitive process but also involves significant affective and emotional dimensions. Translation psychology research highlights the role of emotional intelligence (EI) in supporting decision-making and stress regulation. Hubscher-Davidson [11] argues that EI enables interpreters to manage emotional responses and maintain performance in demanding situations, demonstrating the importance of non-cognitive psychological processes in translation behaviour.

This perspective is particularly relevant in military contexts, where interpreters encounter emotionally intense and ethically complex material. Emotional regulation and ethical judgement thus become integral components of professional competence.

Recent Ukrainian research by Solomashenko and Fedoriv [7] extends this discussion by examining the ethical challenges of working with individuals with traumatic experience in translation education. The authors conceptualise translation as a tool of empathy, emphasising its role in mediating emotionally charged discourse and fostering psychological awareness. Their work demonstrates that translation training must incorporate trauma-informed and humanitarian approaches, highlighting the necessity of integrating empathy, emotional regulation, and ethical sensitivity into translator education.

Although their study is pedagogical in scope, it has direct implications for professional practice, suggesting that interpreters operating in conflict environments require not only linguistic competence but also psychological preparedness to process trauma-laden discourse.

2.5. Indirect Trauma and Psychological Risk in Interpreting

A growing body of literature has documented the risks of vicarious trauma among interpreters working in emotionally demanding settings. Studies show that exposure to traumatic narratives can lead to emotional exhaustion, cognitive disruption, and long-term psychological effects (Lai & Heydon [12]).

Similarly, research in mental health interpreting indicates that interpreters frequently experience psychological strain, often without adequate institutional support or training (Knodel [13]). The requirement to render speech in the first person intensifies emotional identification, increasing susceptibility to stress.

These findings inform military interpreting, where interpreters are exposed to trauma-related discourse, violence narratives, and ethically charged communication, often within contexts that directly affect their own communities.

2.6. Towards a Model of Cognitive Resilience in Military Interpreting

The reviewed literature demonstrates that interpreting under stress involves the interaction of three core dimensions:

1. Cognitive load and processing constraints [2; 3].
2. Stress and resilience mechanisms [8; 9].
3. Emotional and ethical regulation [7; 11].

Within this integrated framework, cognitive resilience can be defined as the interpreter's ability to sustain performance under high cognitive load, deploy adaptive psycholinguistic strategies, and regulate emotional responses in ethically complex situations.

The inclusion of pedagogical perspectives highlights that cognitive resilience is not an innate trait but a trainable psychological capacity, which can be developed through trauma-informed and psychologically aware translation training.

3. Methodology

3.1. Research Design

This study adopts a qualitative, psycholinguistic research design with elements of controlled simulation, aimed at analysing interpreter performance under conditions of elevated cognitive and psychological stress. The design is grounded in an interdisciplinary framework integrating Cognitive Load Theory (CLT) and the Transactional Model of Stress and Coping, enabling the examination of interpreting as a dynamic interaction between cognitive constraints and stress-regulation mechanisms.

The study is exploratory in nature and seeks to identify adaptive psycholinguistic strategies that contribute to cognitive resilience in high-stress military interpreting contexts.

3.2. Data Collection

The empirical material consists of simulated English–Ukrainian (EN–UA) interpreting tasks designed to reproduce high-load communicative conditions typical of military environments. These include tactical briefings, command instructions, situational reports, and casualty descriptions.

The simulation tasks were constructed to reflect three parameters:

- *Cognitive load*: syntactic complexity, information density, and time constraints;
- *Emotional load*: presence of trauma-related content and intensity of evaluative or descriptive language;
- *Operational pressure*: urgency of communication and necessity of real-time response.

Following the task completion, participants engaged in cued recall protocols, allowing for retrospective verbalisation of processing strategies and decision-making under stress.

3.3. Analytical Framework

Data analysis follows a multi-layered qualitative approach, combining contrastive linguistic analysis (source vs target output); discourse-functional analysis; and psycholinguistic interpretation of cognitive processes.

The analysis focuses on identifying recurring patterns of omission, simplification, chunking, restructuring, and automatic processing.

Each observed phenomenon is interpreted in relation to cognitive load management, attentional resource allocation, and emotional regulation mechanisms.

3.4. Operationalisation of Cognitive Resilience

In this study, cognitive resilience is treated as the interpreter's ability to maintain functionally adequate communicative output under conditions of increased cognitive and emotional load.

It is measured indirectly through the stability of the informational core in output; presence of adaptive strategies mitigating overload; and maintenance of communicative efficiency despite deviation from formal equivalence.

This definition aligns with contemporary models of resilience as a dynamic, context-dependent cognitive process rather than a stable individual trait.

4. Analysis

The analysis demonstrates that interpreter behaviour in high-stress military contexts is characterised by a set of systematic adaptive strategies that emerge in response to cognitive and emotional overload. These responses reflect the interpreter's attempt to preserve communicative functionality within a constrained processing environment.

4.1. Strategic Omission Under Cognitive Overload

In high-density informational contexts, interpreters frequently employ strategic omission to reduce processing demands.

Example:

Source (EN): "Enemy units are advancing under cover of artillery fire, with significant casualties reported among civilian populations."

Target (UA): "Противник наступає під прикриттям артилерії, є жертви серед цивільних".

The omission of intensifying elements such as "significant" reflects a reduction of non-essential modifiers.

This aligns with CLT, where interpreters minimise extraneous cognitive load to preserve processing capacity for core informational content.

This phenomenon suggests that omission is not random but selective and functional, prioritising operationally relevant information.

4.2. Cognitive Chunking and Structural Compression

Under conditions of time pressure, interpreters restructure input into shorter cognitive units, facilitating rapid processing.

Example:

Source (EN): "Proceed immediately to checkpoint Bravo and establish a defensive perimeter."

Target (UA): "Негайно на пункт Браво — зайняти оборону".

The segmentation into two units illustrates cognitive chunking, a well-documented mechanism of working memory optimisation. By reducing syntactic complexity, the interpreter accelerates processing speed and lowers cognitive load.

This demonstrates how interpreters reorganise linguistic input into processable cognitive structures, supporting real-time decision-making.

4.3. Emotional Load and Pragmatic Neutralisation

In emotionally charged contexts, interpreters frequently mitigate psychological strain through pragmatic simplification and emotional neutralisation.

Example:

Source (EN): "Bodies were found severely mutilated following the attack."

Target (UA): "Після атаки виявлено загиблих".

The omission of graphic descriptors reflects both cognitive economy and affective regulation. This suggests that interpreters actively manage exposure to emotionally disturbing content in order to maintain cognitive stability and avoid overload, and aligns with broader research on translation and emotion, which conceptualises interpreting as an affectively charged cognitive activity requiring emotional regulation under pressure [11; 14].

4.4. Automatization and Reduction of Redundancy

In repetitive communicative sequences, interpreters demonstrate automatized processing, reducing redundancy while preserving functionality.

Example:

Source (EN): "Hold position. Hold position. Do not advance."

Target (UA): "Залишайтесь на позиціях. Не просуватись".

Repetition is reduced without loss of operational meaning, indicating reliance on procedural memory and automatised language production. This reduces executive cognitive load and facilitates efficient output under stress.

5. Discussion

5.1. Reframing Performance Deviations as Adaptive Strategies

The findings challenge traditional models of interpreting assessment that conceptualise omissions and simplifications as errors. Instead, these phenomena should be understood as adaptive responses to cognitive overload, consistent with Gile's Effort Models and CLT [2; 3].

The analysed data demonstrate that interpreters actively regulate cognitive load through selective information processing, restructuring, and compression, thereby maintaining communicative functionality under extreme conditions.

5.2. Cognitive Resilience as a Dynamic Process

The observed strategies reflect the operation of cognitive resilience, defined here as the ability to sustain performance under stress through adaptive regulation of cognitive resources.

Rather than representing stable individual traits, these behaviours emerge as situationally activated responses, shaped by environmental demands and task complexity. This aligns with resilience theory in military psychology, where performance stability is linked to effective stress regulation [8].

5.3. Interaction Between Cognitive and Emotional Load

The analysis highlights the interaction between cognitive and emotional dimensions of interpreting.

In cases involving trauma-related content, interpreters simultaneously manage informational processing, emotional exposure, and ethical considerations.

The neutralisation of graphic content suggests that interpreters engage in affective filtering, which supports cognitive stability while also mitigating psychological strain. This finding aligns with research on emotional intelligence in translation, which emphasises the role of affect regulation in professional performance [11].

5.4. Ethical and Humanitarian Implications

The results also confirm that interpreting in high-risk contexts involves implicit ethical decision-making.

As demonstrated in Ukrainian research [7], translation in trauma-related contexts functions as a humanitarian and empathic practice, requiring sensitivity to psychological impact. The omission of emotionally disturbing details may therefore reflect not only cognitive adaptation but also ethical-emotional calibration, balancing fidelity with communicative responsibility.

This highlights the necessity of integrating trauma-informed approaches into translator and interpreter training.

5.5. Implications for Military Interpreting

The study suggests that military interpreting should be conceptualised as a high-risk cognitive activity and embedded within psychological stress-response systems.

Interpreter competence must therefore include cognitive load management, emotional regulation, and ethical awareness.

Performance variability should be understood not as deficiency but as evidence of adaptive cognitive resilience, essential for effective communication in extreme environments.

5.6. Implications for Teaching EFL Military Interpreting

The findings of this study have direct implications for the design and implementation of EFL military interpreting training programmes, particularly in university contexts preparing students for work in high-risk operational environments. Traditional approaches to interpreter training, which prioritise linguistic accuracy and terminological mastery, appear insufficient when applied to contexts characterised by extreme cognitive load and psychological stress.

5.6.1. Reframing Interpreter Competence as Cognitive–Psychological

The results suggest that interpreter competence in military contexts must be reconceptualised as a multidimensional construct, integrating linguistic proficiency, cognitive load management, emotional regulation, and ethical decision-making.

Within EFL instruction, this implies a shift from a purely language-focused model toward a psycholinguistic competence framework, where students are trained to operate under conditions of cognitive overload and uncertainty.

Adaptive strategies such as strategic omission, chunking, and simplification should be explicitly taught not as errors but as legitimate tools of cognitive resilience, enabling interpreters to maintain communicative functionality under pressure.

5.6.2. Incorporating Stress-Simulated Training Environments

The analysis demonstrates that interpreter behaviour changes significantly under stress; therefore, training must incorporate simulated high-pressure conditions. In EFL military interpreting courses, this can be implemented through time-constrained interpreting drills, high-density information tasks, simulated command-and-control scenarios, and exposure to emotionally charged military discourse.

Such simulations replicate real-world cognitive demands and allow students to develop automaticity and attentional control, key components of resilience.

5.6.3. Developing Emotional Regulation and Trauma Awareness

Given the impact of emotionally intense content, EFL interpreter training must include trauma-informed pedagogical elements. Students should be introduced to mechanisms of emotional regulation, strategies for managing exposure to traumatic narratives, and techniques for maintaining professional detachment.

This aligns with the humanitarian perspective emphasised by Solomashenko and Fedoriv [7], where translation is understood as an empathetic and ethically sensitive practice. In this framework, emotional awareness is not peripheral but central to professional competence.

5.6.4. Training Ethical Decision-Making in Interpreting Under Stress

The findings show that interpreters engage in implicit ethical judgement when modifying or neutralising emotionally charged content.

EFL military interpreting curricula should therefore include scenario-based ethical decision-making tasks, analysis of morally ambiguous communication situations, and reflection exercises on fidelity vs psychological impact.

Such training fosters ethical-emotional calibration, enabling students to navigate the tension between accuracy and humanitarian considerations.

5.6.5. Integrating AI as a Reflective Tool for Cognitive Awareness

In the context of AI-assisted translation, training programmes should incorporate machine translation tools not as substitutes but as cognitive contrast devices. By comparing human and AI-generated outputs, students can identify areas where AI fails under stress conditions, recognise the importance of human cognitive flexibility, and develop metacognitive awareness of their own decision-making strategies. This approach reinforces the understanding that human interpreting under stress involves adaptive psychological processes that cannot be replicated by algorithmic systems.

5.6.6. Implications for Curriculum Design

Taken together, these findings suggest that EFL military interpreting curricula should integrate psychological training components alongside linguistic instruction,

include progressive exposure to stress conditions, emphasise resilience-building practices, as well as embed ethical and emotional awareness as core learning outcomes.

Such a curriculum prepares interpreters not only to process language but to function effectively in high-risk communicative environments, where cognitive and emotional stability are critical for mission success. Emotional stability has been identified as a predictor of interpreter performance, highlighting the role of affective factors in sustaining cognitive efficiency under demanding conditions (Bontempo & Napier [15]).

6. Teaching Model: A Psychologically Oriented Framework for EFL Military Interpreting

6.1. Conceptual Foundations

The proposed teaching model is grounded in the understanding that military interpreting constitutes a high-risk cognitive and psychological activity, requiring the integration of linguistic, cognitive, and affective competencies. Building on Cognitive Load Theory (CLT), resilience theory, and translation psychology, the model conceptualises interpreter training as a process of developing cognitive resilience under stress rather than linguistic accuracy in isolation.

In line with Hubscher-Davidson [11] and Bernardi [16], the model incorporates emotional intelligence and affective regulation as essential components of professional competence. Furthermore, the humanitarian and trauma-informed perspective introduced by Solomashenko and Fedoriv [7] informs the ethical dimension of training, highlighting the importance of empathy and psychological awareness when working with trauma-related discourse.

6.2. Structure of the Model

The model consists of four interrelated competence domains, each corresponding to a specific dimension of interpreter performance under stress:

(1) Linguistic-Communicative Competence:

- mastery of military terminology (EN–UA);
- comprehension of operational discourse genres;
- ability to maintain communicative clarity.

(2) Cognitive Load Management Competence:

- use of adaptive strategies (chunking, omission, simplification);
- management of working memory constraints;
- optimisation of attention under time pressure.

(3) Emotional Regulation and Resilience:

- control of affective responses to traumatic content;
- management of stress-induced cognitive disruption;
- development of resilience through repeated exposure to simulated stress.

(4) Ethical-Empathic Competence:

- awareness of ethical implications of translation choices;
- ability to balance fidelity with communicative responsibility;
- sensitivity to trauma-related discourse.

These domains operate interactively, forming a dynamic system of professional competence rather than discrete skill sets.

6.3. Pedagogical Principles

The teaching model is guided by the following core principles:

1. *Authenticity*: Learning activities must reflect real-world military communication scenarios, including incomplete information, urgency, and ambiguity.

2. *Progressive Stress Exposure*: Cognitive and emotional load should be introduced gradually, allowing students to develop tolerance and adaptive responses.

3. *Reflection and Metacognition*: Students must analyse their own decisions, particularly under stress, fostering awareness of cognitive and emotional processes.

4. *Human-in-the-Loop Learning*: AI tools should be used not for substitution but for contrastive analysis, reinforcing the role of human cognitive flexibility.

6.4. Instructional Design

The model is operationalised through a set of integrated teaching methods, combining linguistic, cognitive, and psychological training.

6.4.1. Simulation-Based Interpreting Tasks

Students engage in interpreting exercises based on battlefield communication scenarios, command-and-control dialogues, intelligence briefings, and casualty reports.

Tasks are designed to manipulate cognitive load (complexity, speed) and emotional load (content intensity).

6.4.2. Adaptive Strategy Training

Students are explicitly trained in adaptive strategies identified in the analysis: strategic omission, cognitive chunking, simplification, and restructuring.

These strategies are framed as legitimate performance tools, rather than as errors, promoting a resilience-based understanding of interpreting.

6.4.3. Cued Recall and Reflective Analysis

Following each task, students participate in guided reflection, focusing on decision-making under stress, moments of cognitive overload, and emotional responses to content.

This supports the development of metacognitive awareness and self-regulation skills.

6.4.4. Trauma-Informed Pedagogical Practices

Instruction incorporates elements of trauma-informed teaching: gradual exposure to emotionally intense material, emphasis on emotional safety and self-care, and discussion of the psychological impact of interpreting.

This approach aligns with the findings of Solomashenko and Fedoriv [7], who emphasise the role of translation as an instrument of empathy and humanitarian engagement.

6.4.5. AI-Assisted Contrastive Analysis

Students compare human and machine translation outputs in high-stress scenarios to identify limitations of AI under cognitive/affective constraints, reinforce

awareness of human interpretive decision-making, and develop critical evaluation skills.

6.5. Assessment Framework

Assessment within the model extends beyond linguistic accuracy to include cognitive and psychological performance indicators, such as stability of core message transmission, effective use of adaptive strategies, ability to maintain performance under time pressure, emotional regulation and professional detachment, and ethical appropriateness of output.

This multidimensional assessment reflects the complexity of real-world interpreting performance.

6.6. Expected Learning Outcomes

Upon completion of training based on this model, students are expected to demonstrate:

1. *Operational Linguistic Competence*: Ability to interpret accurately in military contexts with appropriate terminology.

2. *Cognitive Resilience*: Capacity to sustain performance under conditions of cognitive overload and time pressure.

3. *Emotional Stability*: Ability to regulate emotional responses to trauma-related discourse.

4. *Ethical Awareness*: Understanding of the humanitarian and ethical dimensions of interpreting.

6.7. Model Contribution

The proposed model contributes to EFL military interpreting pedagogy by integrating psychological resilience into competence frameworks, redefining interpreting performance as adaptive cognitive behaviour, as well as bridging translation studies, psychology, and military training.

It shifts the focus of interpreter education from static linguistic competence toward dynamic performance under stress, better reflecting the realities of contemporary military communication.

7. Conclusions

This study has examined English–Ukrainian military interpreting through the lens of cognitive load and psychological resilience, demonstrating that interpreting in high-stress operational environments should be conceptualised not merely as linguistic mediation but as a complex cognitive-affective activity performed under extreme constraints.

7.1. Scientific Contribution

The primary scientific contribution of this research lies in the integration of psycholinguistic, cognitive, and resilience-based frameworks into the analysis of military interpreting.

By combining Cognitive Load Theory, resilience theory, and translation psychology, the study advances an interdisciplinary model of interpreting as adaptive cognitive performance.

A key theoretical insight is the reconceptualisation of traditionally defined "errors" (e.g., omission, simplification, restructuring) as adaptive psycholinguistic strategies. These strategies reflect the interpreter's attempt to regulate processing demands and maintain communicative functionality under conditions of cognitive overload.

Furthermore, the study introduces the concept of cognitive resilience in interpreting, defined as the capacity to sustain functional output through dynamic regulation of cognitive, emotional, and attentional resources. This shifts the analytical focus from accuracy-based evaluation toward performance stability under stress, thereby contributing to the evolving psycholinguistic paradigm in translation and interpreting studies.

The integration of ethical and affective dimensions, supported by trauma-informed pedagogical perspectives [7], further expands the theoretical framework by positioning interpreting as a human-centred, ethically mediated activity in contexts of conflict and trauma.

7.2. Practical Value

From a practical perspective, the findings have direct implications for EFL military interpreter training and curriculum design. The study demonstrates that traditional models focused primarily on linguistic competence are insufficient for preparing interpreters for real-world operational environments characterised by stress, uncertainty, and emotional intensity.

The proposed Cognitive Resilience Model and its pedagogical implementation highlight the need to integrate cognitive load management strategies, stress exposure and simulation-based training, emotional regulation and trauma awareness, and ethical decision-making under pressure into interpreter education.

In this context, adaptive strategies such as omission and chunking should be explicitly taught not as deficiencies but as regulated mechanisms of performance optimisation, enabling students to maintain communicative effectiveness under high-load conditions.

The teaching model developed in this study provides an actionable framework for higher education institutions, particularly within EFL programmes, supporting the preparation of interpreters capable of functioning effectively in military, crisis, and security-related domains.

7.3. Limitations

Despite its contributions, the study has several limitations. The reliance on simulated interpreting scenarios means that findings may not fully capture the complexity of real-world operational conditions. Additionally, the qualitative focus of the analysis limits the ability to quantify relationships between cognitive load, stress, and performance.

Future research should therefore seek to complement qualitative insights with empirical and quantitative methods, including physiological and behavioural measurements of stress and cognitive load.

7.4. Directions for Future Research

The findings of this study open several promising directions for further investigation:

1. *Empirical validation of cognitive resilience*: Future studies could employ experimental designs incorporating physiological indicators (e.g., eye-tracking, heart rate variability) to measure cognitive and emotional load in interpreting tasks.

2. *Longitudinal studies of interpreter resilience*: Research is needed to examine how cognitive resilience develops over time, particularly among interpreters exposed to prolonged conflict-related environments.

3. *Psychological impact and trauma-related outcomes*: Further investigation into vicarious trauma, moral stress, and emotional fatigue in military interpreters would deepen understanding of the long-term psychological effects of interpreting under extreme conditions.

4. *AI vs human interpreting under stress*: Comparative studies exploring the performance of human interpreters and AI systems in high-stress scenarios could clarify the limits of automation and the irreplaceable role of human cognitive flexibility.

5. *Pedagogical effectiveness of resilience-based training models*: Experimental research evaluating the proposed teaching model would help establish its effectiveness in improving student performance, stress tolerance, and decision-making under pressure.

Thus, this study demonstrates that military interpreting is best understood as a cognitively demanding and psychologically regulated activity, where success depends on the interpreter's capacity to adapt dynamically to stress, uncertainty, and emotional complexity.

By foregrounding the role of cognitive resilience, the research contributes to a paradigm shift in interpreting studies, reorienting the field toward a more comprehensive understanding of performance as an integration of linguistic, cognitive, emotional, and ethical competencies.

Declaration on the Use of Generative AI Automated tools (Google Translate v.10.7, M365 Copilot, and Grammarly v.14.1282) were used solely for proofreading and language editing to ensure clarity. The authors retain full responsibility for the study's conceptualization, design, data analysis, and conclusions.

References:

1. Flood, A., & Keegan, R. J. (2022). Cognitive resilience to psychological stress in military personnel. *Frontiers in Psychology*, 13, 809003. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.809003

2. Gile, D. (2021). The effort models of interpreting as a didactic construct. In R. Muñoz Martín et al. (Eds.), *Advances in cognitive translation studies* (pp. 139–160). Springer. DOI: 10.1007/978-981-16-2070-6_7

3. Seeber, K. G., & Kerzel, D. (2012). Cognitive load in simultaneous interpreting: Model meets data. *International Journal of Bilingualism, 16*(2), 228–242. DOI: 10.1177/13670069 11402982

4. Todorova, M., & Ruiz Rosendo, L. (Eds.). (2025). *The Routledge handbook of translating and interpreting conflict*. Routledge. DOI: 10.4324/9781003355847.

5. Paas, F., & van Merriënboer, J. J. G. (2020). Cognitive load theory: Methods to manage working memory load in the learning of complex tasks. *Current Directions in Psychological Science*, 29(4), 394–398. DOI: 10.1177/0963721420922183.

6. Määttä, S. K. (2023). Interpreting trauma: Service providers' and interpreters' perspectives. In L. Ruiz Rosendo & M. Todorova (Eds.), *Interpreter training in conflict and post-conflict scenarios*. Routledge.https://www.researchgate.net/publication/372230913_Interpreting_trauma_service_providers'_and_interpreters'_perspectives

7. Solomashenko, N., & Fedoriv, Ya. (2025). Ethical challenges of working with students with traumatic experience: A humanitarian dimension of teaching English–Ukrainian translation as a tool of empathy in the era of artificial intelligence. In *Social and humanitarian research: Theoretical foundations and applied aspects* (pp. 17–22). https://doi.org/10.61718/mon202512

8. McInerney, S. A., Waldrep, E., & Benight, C. C. (2022). Resilience enhancing programs in the U.S. military. *Military Psychology, 36*(3), 241–252. DOI: 10.1080/08995605.2022.2086418.

9. Tornero-Aguilera, J. F., et al. (2024). Optimising combat readiness: Integrating psychological resilience in military training. *Healthcare, 12*(12), 1160. DOI: 10.3390/healthcare12121160.

10. Russo-Netzer, P., Tarrasch, R., Saar-Ashkenazy, R., & Guez, J. (2025). Meaning and resilience in war-affected populations. *Frontiers in Psychiatry, 16*, 1678205. DOI: 10.3389/fpsyt.2025.1678205.

11. Hubscher-Davidson, S. (2013). Emotional intelligence and translation studies: A new bridge. *Meta, 58*(2), 324–346. DOI: 10.7202/1024177ar.

12. Lai, M., & Heydon, G. (2015). Vicarious trauma among interpreters. *International Journal of Interpreter Education, 7*(1). https://tigerprints.clemson.edu/ijie/vol7/iss1/3?utm_source=tigerprints.clemson.edu%2Fijie%2Fvol7%2Fiss1%2F3&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages

13. Knodel, R. K. (2018). Coping with vicarious trauma in mental health interpreting. *Journal of Interpretation, 26*(1). https://digitalcommons.unf.edu/joi/vol26/iss1/2?utm_source=digitalcommons.unf.edu%2Fjoi%2Fvol26%2Fiss1%2F2&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages

14. Hubscher-Davidson, S. (2017). *Translation and emotion: A psychological perspective*. Routledge. ISBN 9780367594138.

15. Bontempo, K., & Napier, J. (2011). Evaluating emotional stability as a predictor of interpreter competence. *Interpreting, 13*(1), 85–105. DOI: 10.1075/intp.13.1.06bon.

16. Bernardi, E. (2022). The psychological implications of interpreting in conflict zones. In *Interpreter training in conflict and post-conflict*

Література:

1. Flood A., Keegan R. J. Cognitive resilience to psychological stress in military personnel // *Frontiers in Psychology*. 2022. Vol. 13. Article 809003. DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.809003 (дата звернення: 22.05.2026).

2. Gile D. The effort models of interpreting as a didactic construct // *Advances in cognitive translation studies* / ed. by R. Muñoz Martín et al. Cham : Springer, 2021. P. 139–160. DOI: 10.1007/978-981-16-2070-6_7

3. Seeber K. G., Kerzel D. Cognitive load in simultaneous interpreting: Model meets data // *International Journal of Bilingualism*. 2012. Vol. 16, No. 2. P. 228–242. DOI: 10.1177/1367006911402982

4. Todorova M., Ruiz Rosendo L. (eds.). *The Routledge handbook of translating and interpreting conflict*. London : Routledge, 2025. DOI: 10.4324/9781003355847

5. Paas F., van Merriënboer J. J. G. Cognitive load theory: Methods to manage working memory load in the learning of complex tasks // *Current Directions in Psychological Science*. 2020. Vol. 29, No. 4. P. 394–398. DOI: 10.1177/0963721420922183

6. Määttä S. K. Interpreting trauma: Service providers' and interpreters' perspectives // *Interpreter training in conflict and post-conflict scenarios* / ed. by L. Ruiz Rosendo, M. Todorova. London: Routledge, 2023. URL: https://www.researchgate.net/publication/372230913_Interpreting_trauma_service_providers'_and_interpreters'_perspectives (дата звернення: 22.05.2026).

7. Соломашенко Н., Федорів Я. Етичні виклики роботи зі студентами з травматичним досвідом: гуманітарний вимір викладання англійсько-українського перекладу як інструменту емпатії в епоху штучного інтелекту // *Соціально-гуманітарні дослідження: теоретичні основи та прикладні аспекти : колективна монографія*. 2025. С. 17–22. ISBN 978-617-7886-62-3. DOI: 10.61718/mon202512. URL: https://www.newroute.org.ua/wp-content/uploads/mon_202512.pdf (дата звернення: 22.05.2026).

8. McInerney S. A., Waldrep E., Benight C. C. Resilience enhancing programs in the U.S. military // *Military Psychology*. 2022. Vol. 36, No. 3. P. 241–252. DOI: 10.1080/08995605.2022.2086418.

9. Tornero-Aguilera J. F. et al. Optimising combat readiness: Integrating psychological resilience in military training // *Healthcare*. 2024. Vol. 12, No. 12. Article 1160. DOI: 10.3390/healthcare12121160.

10. Russo-Netzer P., Tarrasch R., Saar-Ashkenazy R., Guez J. Meaning and resilience in war-affected populations // *Frontiers in Psychiatry*. 2025. Vol. 16. Article 1678205. DOI: 10.3389/fpsyt.2025.1678205.

11. Hubscher-Davidson S. Emotional intelligence and translation studies: A new bridge // *Meta*. 2013. Vol. 58, No. 2. P. 324–346. DOI: 10.7202/1024177ar

12. Lai M., Heydon G. Vicarious trauma among interpreters // *International Journal of Interpreter Education*. 2015. Vol. 7, No. 1. URL: https://tigerprints.clemson.edu/ijie/vol7/iss1/3?utm_source=tigerprints.clemson.edu%2Fijie%2Fvol7%2Fiss1%2F3&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages (дата звернення: 22.05.2026).

13. Knodel R. K. Coping with vicarious trauma in mental health interpreting // *Journal of Interpretation*. 2018. Vol. 26, No. 1. URL: https://digitalcommons.unf.edu/joi/vol26/iss1/2?utm_source=digitalcommons.unf.edu%2Fjoi%2Fvol26%2Fiss1%2F2&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages (дата звернення: 22.05.2026).

14. Hubscher-Davidson S. *Translation and emotion: A psychological perspective*. London : Routledge, 2017. ISBN 9780367594138.

15. Bontempo K., Napier J. Evaluating emotional stability as a predictor of interpreter competence // *Interpreting*. 2011. Vol. 13, No. 1. P. 85–105. DOI: 10.1075/intp.13.1.06bon

16. Bernardi E. The psychological implications of interpreting in conflict zones // *Interpreter training in conflict and post-conflict scenarios*. London : Routledge, 2022. P. 183–196. DOI: 10.4324/9781003230359-18.*scenarios* (pp. 183–196). Routledge. DOI: 10.4324/9781003230359-18.

Дата першого надходження статті до видання: 11,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

UDC 159.923.2-057.875:314.151.3-054.72-026.48(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1707-1715

Kachmarchyk Svitlana PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of English Philology, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, http://orcid.org/0000-0002-7757-1456

FORCED DISPLACEMENT AND ETHNIC IDENTITY: PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF UKRAINIAN FRESHMEN IN WARTIME

Abstract. The article examines the features of psychological well-being and ethnic identity of first-year students in conditions of forced displacement caused by a full-scale war on the territory of Ukraine. The relevance of the study is due to the need to study the psychological consequences of military events for students who are outside the country, but continue their studies in higher education institutions of Ukraine.

Particular attention is paid to the relationship between the preservation of ethnic identity and the psychological well-being of students in conditions of social uncertainty, adaptation to a new socio-cultural environment and distance education. The purpose of the study is to determine the features of psychological well-being of first-year students of the Faculty of Humanities and Pedagogy and the Faculty of Agrarian Management of the National University of Life Resources and Environmental Sciences of Ukraine, who are abroad due to the war, but remain university students and study on individual schedules.

The study involved students who temporarily reside in the countries of the European Union. To collect empirical data, the methods of questionnaires, interviews, psychological interviews, observation and analysis of respondents' responses were used. The study was aimed at identifying the level of psychological well-being, features of adaptation to new living conditions, emotional state, sense of belonging to the Ukrainian nation and the significance of ethnic identity in conditions of forced displacement.

The results of the study showed that maintaining a positive ethnic identity is an important psychological resource for supporting students' well-being. It was found that awareness of belonging to the Ukrainian community, maintaining ties with the family, university and Ukrainian socio-cultural environment contribute to increasing adaptive potential, reducing anxiety and maintaining motivation to study. At the same time, a number of difficulties associated with social adaptation, emotional exhaustion and experiencing the consequences of war were identified.

The results obtained can be used to develop programs of psychological support, support for academic success and socio-psychological adaptation of Ukrainian students who are abroad as a result of military operations.

Keywords: psychological well-being, ethnic identity, forced displacement, war in Ukraine, freshmen, Ukrainian youth, adaptation, psychological support, higher education institutions, NUBiP of Ukraine, individual study schedule, distance education.

Качмарчик Світлана Григорівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, http://orcid.org/0000-0002-7757-1456

ВИМУШЕНЕ ПЕРЕМІЩЕННЯ ТА ЕТНІЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ УКРАЇНСЬКИХ ПЕРШОКУРСНИКІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. У статті досліджено особливості психологічного благополуччя та етнічної ідентичності студентів-першокурсників в умовах вимушеного переміщення, спричиненого повномасштабною війною на території України. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вивчення психологічних наслідків воєнних подій для студентства, що перебуває за межами країни, але продовжує навчання в закладах вищої освіти України.

Особливу увагу приділено взаємозв'язку між збереженням етнічної ідентичності та психологічним благополуччям студентської молоді в умовах соціальної невизначеності, адаптації до нового соціокультурного середовища та дистанційної освіти. Метою дослідження є визначення особливостей психологічного благополуччя студентів першого курсу гуманітарно-педагогічного факультету та факультету аграрного менеджменту Національного університету біоресурсів і природокористування України, які через війну перебувають за кордоном, однак залишаються студентами університету та навчаються за індивідуальними графіками.

У дослідженні взяли участь студенти, які тимчасово проживають у країнах Європейського Союзу. Для збору емпіричних даних використовувалися методи анкетування, опитування, психологічних бесід, спостереження та аналізу відповідей респондентів. Дослідження було спрямоване на виявлення рівня психологічного благополуччя, особливостей адаптації до нових умов проживання, емоційного стану, відчуття приналежності до української нації та значущості етнічної ідентичності в умовах вимушеного переміщення.

Результати дослідження засвідчили, що збереження позитивної етнічної ідентичності виступає важливим психологічним ресурсом підтримки благополуччя студентів. Встановлено, що усвідомлення належності до української спільноти, підтримка зв'язків із родиною, університетом та українським соціокультурним середовищем сприяють підвищенню адаптаційного потенціалу, зниженню рівня тривожності та збереженню мотивації до навчання. Водночас виявлено низку труднощів, пов'язаних із соціальною адаптацією, емоційним виснаженням та переживанням наслідків війни.

Отримані результати можуть бути використані для розроблення програм психологічного супроводу, підтримки академічної успішності та соціально-психологічної адаптації українських студентів, які перебувають за кордоном внаслідок воєнних дій.

Ключові слова: психологічне благополуччя, етнічна ідентичність, вимушене переміщення, війна в Україні, студенти-першокурсники, українська молодь, адаптація, психологічна підтримка, заклади вищої освіти, НУБіП України, індивідуальний графік навчання, дистанційна освіта.

Problem statement. The full-scale war in Ukraine has become one of the largest humanitarian challenges in modern Europe, causing significant migration processes, forced population displacement, and the transformation of the daily living conditions for millions of citizens. Student youth constitutes a particularly vulnerable category, as they simultaneously experience a complex period of personal formation, professional self-determination, and adaptation to new educational conditions. Following the beginning of the full-scale invasion, a significant portion of Ukrainian students was forced to move abroad while continuing their studies remotely at Ukrainian Higher Education Institutions (HEIs).

Staying in a foreign socio-cultural environment involves the necessity of adapting to new living conditions, overcoming language, cultural, and social barriers, which is often combined with experiencing the consequences of military events, and anxiety regarding one's own future and the fate of loved ones. Under such circumstances, the issue of the psychological well-being of young people becomes particularly important, as it is one of the key factors for successful adaptation, academic success, and personal development.

At the same time, modern research indicates the crucial role of ethnic and national identity as a psychological resource contributing to maintaining the internal stability of an individual in crisis situations [1]. For Ukrainian students abroad, awareness of their belonging to the Ukrainians, maintaining cultural traditions, communicating in their native language, and sustaining social ties with the Motherland can act as factors of psychological support and adaptation.

Scientific interest in studying the psychological consequences of war for Ukrainian youth is constantly growing. However, most studies are devoted to general aspects of population mental health or individual categories of forcibly displaced persons [2; 3]. The specific characteristics of the psychological well-being of the first-year students studying remotely at Ukrainian universities while being outside the country remain insufficiently studied. Special attention is required to study the relationship between psychological well-being and the ethnic identity of youth in conditions of forced migration.

In this regard, an urgent scientific and practical task is to study the psychological well-being of Ukrainian freshmen who are abroad due to the war, as well as to

determine the role of ethnic identity as a resource for psychological resilience and successful adaptation to new living conditions.

Analysis of Recent Research and Publications. The problem of psychological well-being among people who have experienced forced displacement is actively studied by both foreign and Ukrainian scientists. D. Silove, P. Ventevogel, and S. Rees [2] emphasize the complex impact of forced migration on an individual's mental health, focusing on the increased levels of anxiety, uncertainty, and emotional exhaustion among refugees.

The issue of the national identity of Ukrainian youth during wartime is considered in the study by O. Sosniuk, I. Ostapenko, and K. Kirova [1], who established a positive relationship between national identity and student resilience. The features of psychological well-being and social adaptation of student youth in wartime are highlighted in the works of A. Stadnik, Yu. Melnyk, and U. Mykhaylyshyn [3], as well as I. Pypenko and co-authors [4].

The psychological consequences of the full-scale invasion for the population of Ukraine were analyzed by A. Kovalenko and A. Yatsenko [5], while M. Muskevych and O. Neverovych [6] studied the psychological characteristics of forced migrants. A significant contribution to the study of the psychological well-being of student youth was made by D. Jiahang [7], U. Mykhailyshyn, A. Stadnik, and Yu. Melnyk [8], who considered factors of adaptation and psychological support for students in crisis conditions.

International studies by I. Pinchuk et al. [9], R. Goto et al. [10], as well as M. McKee and A. Murphy [11] confirm the significant impact of war on the mental health of young people and the need to develop effective mechanisms for psychological support. In addition, for a reliable rapid assessment of subjective state in international practice, the WHO Psychological Well-Being Index is widely used, the high psychometric validity of which has been proven in fundamental reviews by researchers [12].

At the same time, the analysis of the scientific literature indicates an insufficient number of studies devoted to the psychological well-being of first-year students specifically, at Ukrainian HEIs, who are abroad and continue their studies along individual educational trajectories. This necessitates further scientific research in this direction.

The purpose of the article is to study the features of psychological well-being and ethnic identity among first-year students of the Faculty of Humanities and Pedagogy and the Faculty of Agrarian Management of the NUBiP of Ukraine, who are abroad due to military operations and continue their studies according to individual schedules, as well as to identify factors that affect their psychological adaptation and learning motivation.

Methodology. The empirical study was carried out during the 2025–2026 academic year (covering the first and second academic semesters). This time period made it possible to track the dynamics of adaptation processes of first-year students

from the beginning of their admission to the HEI to the end of the first year of study in conditions of forced stay abroad.

A total of 37 first-year students from the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (NUBiP) participated in the study, of whom:

14 students were from the Faculty of Humanities and Pedagogy;

23 students were from the Faculty of Agrarian Management.

All respondents at the time of the study were forced to live in countries of the European Union and North America (Poland, Germany, Czech Republic, Italy, Spain, Canada, USA), but continued to receive higher education in Ukraine remotely according to individual study schedules.

To achieve the goal, a comprehensive diagnostic toolkit was used, combining quantitative and qualitative methods:

1. WHO Well-Being Index (WHO-5): Used for rapid assessment of subjective mental state, level of cheerfulness, calmness, and general quality of life of students over the past two weeks [12].

2. Author's Questionnaire Method: Aimed at identifying the specifics of socio-cultural adaptation, assessing the subjective significance of ethnic identity, the intensity of fear and uncertainty, as well as the role of the university in maintaining stability.

3. Psychological Interviews (Remote Format): Conducted individually and in small groups during the academic year to gain a deeper understanding of the students' emotional state and to verify quantitative data.

4. Targeted Observation: Carried out by supervisors and teachers during online classes (Zoom, MS Teams) regarding the features of learning activity, inclusion in the educational process, and the specifics of students' communication.

Results and Discussions. The study involved 37 first-year students of the Faculty of Humanities and Pedagogy (14 people) and the Faculty of Agrarian Management (23 people) of the NUBiP of Ukraine, who, due to the full-scale war, are temporarily abroad (Poland, Germany, Czech Republic, Italy, Spain, Canada, USA), but continue their studies at the university according to individual schedules. To assess psychological well-being, the WHO-5 Well-Being Index [12] method and the author's questionnaire were used, aimed at studying the features of adaptation, preservation of ethnic identity, maintaining ties with Ukraine, and academic motivation.

The analysis of the results of the empirical study allowed us to identify the complex architectonics of the mental states of first-year students, who combine signs of chronic war stress while simultaneously demonstrating a high level of adaptive potential, which is actualized through ethnic self-awareness. The first year of a HEI is traditionally considered a normative developmental crisis, which requires a young person to mobilize personal resources to adapt to new requirements, change social status, and integrate into the student community. However, for the respondents of our sample, this stage was complicated by two powerful destructive factors: the consequences of war trauma and forced migration.

According to the results of data processing using the WHO-5 Well-Being Index methodology, the following indicators were recorded:

Psychological Well-Being Level	Share of Respondents (%)	Main Behavioral and Emotional Manifestations
High Level	18.9%	Optimism, stable learning motivation, high ability for self-regulation.
Average Level	59.5%	Wave-like emotional state, periodic declines in productivity, moderate anxiety.
Risk Group (Low Level)	21.6%	Expressed emotional tension, apathy, sleep disturbances, signs of distress.

Over 80% of the surveyed students are in a state of reduced or critically low well-being (combined Average and Low levels). Qualitative analysis of the responses indicates that the dominant experiences are feelings of loneliness, difficulties with concentration during distance learning, and emotional exhaustion caused by the need to simultaneously integrate into a foreign environment and maintain focus on Ukrainian education.

Using the author's questionnaire, the sources of psycho-emotional tension were detailed. It was found that 78.4% of students regularly experience a high level of anxiety due to events in Ukraine (shelling, threat to the lives of loved ones, destruction). This indicates the phenomenon of "translocal stress" while physically being in safe countries of the EU or North America, students remain mentally and emotionally in the informational and psychological space of war. In addition, 64.9% of respondents noted a feeling of chronic uncertainty about their own future. This indicator is closely related to the identity crisis: it is difficult for first-year students to build long-term life plans, as they are in a liminal (borderline) state between a potential return to their homeland and the need to assimilate abroad.

Despite the high indicators of anxiety, the study revealed a powerful internal resource for combating stress – ethnic self-awareness. 73.0% of respondents stated that after forced relocation abroad, their Ukrainian identity became more conscious, deep, and meaningful. Physical separation from the ethnic core (Ukraine) provoked not extinction, but rather hypercompensation and exacerbation of national self-awareness. Ethnic identity in this context plays the role of a "psychological anchor", which ensures the integrity of the individual's self-concept under conditions of the destruction of their former life-world.

Awareness of oneself as part of the Ukrainian nation resisting the aggressor transforms the position of a "victim of circumstances" (refugee) into the position of an "active representative of a resilient community". This is confirmed by the fact that students with a high level of ethnic identity demonstrated higher indicators of adaptive

potential during the interview, more often joined volunteer initiatives in the host countries, and showed greater cohesion.

During psychological interviews, students described the difficulties of the so-called "double load": the need to learn the language of the host country to solve everyday problems in parallel with intensive studies at the Ukrainian HEI on an individual schedule.

Of particular interest is the fact that continuing education at the Ukrainian HEI (specifically, NUBiP of Ukraine) acts not as an additional burden, but as a stabilizing factor:

- **81.1% of students** noted that the status of a student at the Ukrainian university helps them maintain a sense of normativity, life structure, and control over it. Daily academic tasks, deadlines, and interaction with teachers create an "island of stability" in the chaos of migration.
- **75.7% of respondents** emphasized that inclusion in the educational process supports their motivation for personal growth. They consider obtaining education as their personal contribution to the future reconstruction of Ukraine.

An integral component of supporting psychological well-being is maintaining microsocial connections. The absolute majority (89.2%) regularly communicate with family and friends in Ukraine. At the same time, 83.8% of respondents directly associate this communication with maintaining emotional balance.

The university environment (teachers, fellow students), even in a distance format, becomes a proxy supportive community. The opportunity to study in their native language, discuss common problems, and feel solidarity significantly reduces the level of anxiety (which is confirmed by the correlation between the frequency of visits to online consultations and higher scores on the WHO-5 scale).

The results obtained indicate that despite the presence of anxiety, uncertainty, and difficulties in adapting to the new socio-cultural environment, ethnic identity, family support, maintaining social contacts, and continuing education at a Ukrainian university remain important resources for the psychological resilience of students. Also, individual study schedules for students abroad are not just an organizational form, but an important tool for the socio-psychological reintegration of young people into the domestic socio-cultural space.

Conclusions. A study of the psychological well-being of first-year students of NUBiP of Ukraine, who during the 2025–2026 academic year were abroad due to the war, showed the presence of significant psycho-emotional stress. Only 18.9% have a high level of well-being, while more than 80% of those surveyed show signs of moderate anxiety or are at risk of maladjustment.

The main destabilizing factors for this category are translocal war stress (78.4% are worried about the events in Ukraine), fear of the future (64.9%), and difficulties in integrating into a new socio-cultural environment abroad.

Ethnic identity acts as a basic coping resource and a factor in the psychological resilience of the individual. 73.0% of first-year students abroad experienced a growth

and actualization of national self-awareness, which helps them overcome the crisis of uncertainty and integrate traumatic experiences.

Studying at a Ukrainian university (for 81.1% of respondents) and maintaining ties with their native socio-cultural environment (89.2%) have a pronounced psychotherapeutic effect, ensuring the preservation of life structure, emotional stability, and high motivation for professional development.

Prospects for further research include the development of targeted programs of distance psychological support for Ukrainian students abroad in order to prevent emotional exhaustion and facilitate their successful academic adaptation.

***References**:*

1. Sosniuk, O. P., Ostapenko, I. V., & Kirova, K. O. (2023). Vzaiamozviazok natsionalnoi identychnosti ta zhyttiestiikosti ukrainskoi studentskoi molodi v umovakh viiny [The Relationship Between National Identity and Hardiness of Ukrainian Student Youth in Wartime]. *Ukrainskyi psykholohichnyi zhurnal [Ukrainian Psychological Journal]*, 2(20), 114–128. https://doi.org/10.17721/upj.2023.2(20).8 [in Ukrainian].

2. Silove, D., Ventevogel, P., & Rees, S. (2017). The contemporary refugee crisis: an overview of mental health challenges. *World Psychiatry*, 16(2), 130–139. https://doi.org/10.1002/wps.20438

3. Stadnik, A. V., Melnyk, Yu. B., Mykhaylyshyn, U. B., & de Matos, M. G. (2023). Peculiarities of the Psychological Well-Being and Social Adaptation of Young Students and Cadets in Wartime Conditions. *International Journal of Science Annals*, 6(1), 22–30. https://doi.org/10.26697/ijsa.2023.1.7

4. Pypenko, I. S., Stadnik, A. V., Melnyk, Yu. B., & Mykhaylyshyn, U. B. (2023). The Impact of the War in Ukraine on the Psychological Well-Being of Students. *International Journal of Science Annals*, 6(2), 20–31. https://doi.org/10.26697/ijsa.2023.2.2

5. Kovalenko, A. B., & Yatsenko, A. O. (2022). Psychological Well-Being of Ukrainians at the Beginning of the Full-Scale Russian Invasion. *Ukrainian Psychological Journal*, 2(18), 65–78. https://doi.org/10.17721/upj.2022.2(18).5

6. Muskevych, M. I., & Neverovych, O. O. (2023). Main Psychological and Characterological Features of Forced Migrants: Theoretical and Practical Experience. *Ukrainian Psychological Journal*, 1(19), 94–109. https://doi.org/10.17721/upj.2023.1(19).7

7. Jiahang, D. (2023). Psychological Well-Being of International Students: Factors and Conditions for Ensuring It. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Social Work*, 9-1, 32–37. https://doi.org/10.17721/2616-7786.2023/9-1/6

8. Mykhaylyshyn, U. B., Stadnik, A. V., & Melnyk, Yu. B. (2024). Psychological adaptation and coping strategies of Ukrainian students during wartime. *International Journal of Science Annals*, 7(1). https://doi.org/10.26697/ijsa

9. Pinchuk, I., Solonskyi, A., Yachnik, Y., et al. (2024). Psychological well-being of Ukrainian students three months after the emerge of full-scale war. *Psychiatria Polska*, 58(1), 121–151. https://doi.org/10.12740/PP/177073

10. Goto, R., Pinchuk, I., Kolodezhny, O., et al. (2024). Mental Health of Adolescents Exposed to the War in Ukraine. *JAMA Pediatrics*, 178(5), 480–488. https://doi.org/10.1001/jamapediatrics.2024.0295

11. McKee, M., & Murphy, A. (2022). Russia invades Ukraine again: How can the health community respond? *BMJ*, 376, Article o548. https://doi.org/10.1136/bmj.o548

12. Topp, C. W., Østergaard, S. D., Søndergaard, S., & Bech, P. (2015). The WHO-5 Well-Being Index: a systematic review of the literature. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 84(3), 167–176. https://doi.org/10.1159/000376585

Література:

1. Соснюк О. П., Остапенко І. В., Кірова К. О. Взаємозв'язок національної ідентичності та життєстійкості української студентської молоді в умовах війни. *Український психологічний журнал*. 2023. № 2 (20). С. 114–128. URL: https://doi.org/10.17721/upj.2023.2(20).8

2. Silove D., Ventevogel P., Rees S. The contemporary refugee crisis: an overview of mental health challenges. *World Psychiatry*. 2017. Vol. 16, no. 2. P. 130–139. URL: https://doi.org/10.1002/wps.20438

3. Stadnik A. V., Melnyk Yu. B., Mykhaylyshyn U. B., de Matos M. G. Peculiarities of the Psychological Well-Being and Social Adaptation of Young Students and Cadets in Wartime Conditions. *International Journal of Science Annals*. 2023. Vol. 6, no. 1. P. 22–30. URL: https://doi.org/10.26697/ijsa.2023.1.7

4. Pypenko I. S., Stadnik A. V., Melnyk Yu. B., Mykhaylyshyn U. B. The Impact of the War in Ukraine on the Psychological Well-Being of Students. *International Journal of Science Annals*. 2023. Vol. 6, no. 2. P. 20–31. URL: https://doi.org/10.26697/ijsa.2023.2.2

5. Kovalenko A. B., Yatsenko A. O. Psychological Well-Being of Ukrainians at the Beginning of the Full-Scale Russian Invasion. *Ukrainian Psychological Journal*. 2022. № 2 (18). P. 65–78. URL: https://doi.org/10.17721/upj.2022.2(18).5

6. Muskevych M. I., Neverovych O. O. Main Psychological and Characterological Features of Forced Migrants: Theoretical and Practical Experience. *Ukrainian Psychological Journal*. 2023. № 1 (19). P. 94–109. URL: https://doi.org/10.17721/upj.2023.1(19).7

7. Jiahang D. Psychological Well-Being of International Students: Factors and Conditions for Ensuring It. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціальна робота*. 2023. № 1 (9). С. 32–37. URL: https://doi.org/10.17721/2616-7786.2023/9-1/6

8. Mykhaylyshyn U. B., Stadnik A. V., Melnyk Yu. B. Psychological adaptation and coping strategies of Ukrainian students during wartime. *International Journal of Science Annals*. 2024. Vol. 7, no. 1. URL: https://doi.org/10.26697/ijsa

9. Pinchuk I., Solonskyi A., Yachnik Y., et al. Psychological well-being of Ukrainian students three months after the emerge of full-scale war. *Psychiatria Polska*. 2024. Vol. 58, no. 1. P. 121–151. URL: https://doi.org/10.12740/PP/177073

10. Goto R., Pinchuk I., Kolodezhny O., et al. Mental Health of Adolescents Exposed to the War in Ukraine. *JAMA Pediatrics*. 2024. Vol. 178, no. 5. P. 480–488. URL: https://doi.org/10.1001/jamapediatrics.2024.0295

11. McKee M., Murphy A. Russia invades Ukraine again: How can the health community respond? *BMJ*. 2022. Vol. 376. Article o548. URL: https://doi.org/10.1136/bmj.o548

12. Topp C. W., Østergaard S. D., Søndergaard S., Bech P. The WHO-5 Well-Being Index: a systematic review of the literature. *Psychotherapy and Psychosomatics*. 2015. Vol. 84, no. 3. P. 167–176. URL: https://doi.org/10.1159/000376585

Дата першого надходження статті до видання: 14.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.05.2026

UDC 159.9:316.46

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1716-1729

Volobuiev Vladyslav Doctor of Philosophy in Educational and Pedagogical Sciences, Deputy chief of the Department of the Psychology, Pedagogy, and Socio-Economic Disciplines, Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Khmelnytskyi, https//orcid.org/0009-0002-7293-9175

LEADERSHIP AS A PSYCHOLOGICAL PHENOMENON: THEORETICAL CONCEPTS ANALYSIS RESULTS

Abstract. The article deals with the systematic analysis of the approaches to defining and classifying the phenomenon of leadership through the lens of the evolution of the psychological thought. It is defined that the different scholarly traditions have focused on the particular dimensions of this phenomenon, attempting to identify the key component that determines the essence of a leader's activity. At the same time, none of the existing definitions covers leadership in its entirety, reflecting only the certain aspects of its nature.

The early concepts primarily interpret leadership as the central element of group processes and collective development. The other group of approaches views it as the ability to reach the agreement through persuasion.

In more recent theoretical models, leadership is conceptualized in the terms of power, social roles, and the processes of forming and maintaining organizational structure. The coexistence of these approaches indicates the parallel development of the various scientific directions in the leadership research.

The phenomenon of leadership manifests itself in the different spheres of social life and at various levels of social organization. Traditionally, it has been understood as the form of the activities realized in the relationships between a leader and followers. However, this perspective is limited, as the concept of "followers" does not adequately reflect their active role in supporting and reproducing leadership. Moreover, the analysis of this process cannot be confined solely to the individual characteristics of the leader but has to take into account the responses, expectations, and behaviors of other participants in the interaction.

The modern theories converge on the key premise: leadership is associated with the ability of one or more individuals to influence the behavior of the majority. At the same time, this influence can take various forms, including the organization of group processes, the achievement of consensus, the exercise of power relations, persuasion, coordination of interaction, distribution of roles, and the initiation of structural changes.

However, these aspects differ in their theoretical significance and are not equally important for explaining the essence of leadership.

Some scholars interpret leadership as a continuation of group functioning, while others view it as a set of the roles, positions, and behavioral patterns that shape the expectations within a social system. The latter approaches tend to conceptualize leadership as a relatively static phenomenon. In contrast, a more productive perspective is to understand leadership as the dynamic process that combines variability, role differentiation, and the maintenance of group structure.

Thus, leadership can be defined as a specific form of interpersonal interaction in which the participants coordinate their efforts to achieve common goals.

Keywords: leadership; psychological phenomenon; leadership theories; interpersonal influence; role differentiation.

Волобуєв Владислав Володимирович доктор філософії з освітніх, педагогічних наук заступник начальника кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький, https//orcid.org/0009-0002-7293-9175

ЛІДЕРСТВО ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН: АНАЛІЗ ТЕОРЕТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ

Анотація. У статті здійснено системний аналіз підходів до визначення та класифікації феномену лідерства крізь призму еволюції психологічної думки. Визначено, що різні наукові традиції зосереджувалися на окремих вимірах цього феномену, намагаючись виокремити ключовий компонент, який зумовлює сутність діяльності лідера.

Водночас жодне з наявних визначень не охоплює лідерство в усій його цілісності, а відображає лише окремі аспекти його природи.

Ранні концепції переважно трактують лідерство як центральний елемент групових процесів і колективного розвитку. Інша група підходів розглядає його як здатність досягати згоди шляхом переконання.

У новітніх теоретичних моделях лідерство концептуалізується через категорії влади, соціальних ролей, а також процесів формування й підтримання організаційної структури. Співіснування цих підходів свідчить про паралельний розвиток різних наукових напрямів у дослідженні лідерства.

Феномен лідерства виявляється в різних сферах суспільного життя та на різних рівнях соціальної організації. Традиційно його розуміють як форму діяльності, що реалізується у відносинах між лідером і послідовниками. Однак така позиція є обмеженою, оскільки поняття «послідовники» не повною мірою відображає їхню активну роль у підтриманні й відтворенні лідерства. Крім того, аналіз цього процесу не може зводитися лише до індивідуальних характеристик лідера, а має враховувати реакції, очікування та поведінку інших учасників взаємодії.

Сучасні теорії сходяться на ключовому положенні: лідерство пов’язане зі здатністю однієї або кількох осіб впливати на поведінку більшості. Водночас цей вплив може набувати різних форм, зокрема організації групових процесів, досягнення консенсусу, реалізації владних відносин, переконання, координації взаємодії, розподілу ролей та ініціювання структурних змін. Однак ці аспекти мають різну теоретичну значущість і не є однаково важливими для пояснення сутності лідерства.

Одні науковці інтерпретують лідерство як продовження функціонування групи, тоді як інші розглядають його як сукупність ролей, позицій і поведінкових моделей, що формують очікування в межах соціальної системи. Останні підходи тяжіють до концептуалізації лідерства як відносно статичного явища. Натомість продуктивнішим є розуміння лідерства як динамічного процесу, що поєднує варіативність, рольову диференціацію та підтримання групової структури.

Отже, лідерство можна визначити як специфічну форму міжособистісної взаємодії, у межах якої учасники координують свої зусилля для досягнення спільних цілей.

Ключові слова: лідерство; психологічний феномен; теорії лідерства; міжособистісний вплив; рольова диференціація.

Problem Statement. The results of the scientific sources analysis on the leadership phenomenon reveals the need to tackle the several key research tasks. Firstly, it is necessary to clarify the content of the concept “leadership” and to define its essential characteristics. Secondly, it is important to identify the levels and approaches to its study, ranging from the early conceptualizations to the contemporary interpretations. Thirdly, the question arises as to how to identify the further directions of the research that would enable the more comprehensive understanding of this phenomenon.

While analyzing the activities of the specific leaders, the particular attention is to be paid to assessing their role within a specific socio-historical context, particularly during the crisis periods of the society development.

In this regard, the approach proposed by Leonard Edinger, known as ‘counterfactual test’, is particularly instructive; it involves the modelling of an alternative process of the events based on the assumption that a different person would have acted in a similar situation. This approach enables a deeper evaluation of the individual contribution of a leader to the course of events.

Another significant problem in the study of leadership is the lack of clarity in its conceptual definition.

The academic sources highlight the existence of the cross-cultural, semantic and interdisciplinary differences in the interpretation of this phenomenon.

Although leadership is generally considered to be a universal social phenomenon, its adequate conceptualization across the different languages and

cultures remains problematic. In particular, some languages lack the direct equivalents for the term "leadership," which reflects the specificity of its conceptual representation.

Thus, the Romance languages lack a fully equivalent term for the English concept of *leader*. As noted by Jean Blondel, the French word *chef* carries the stronger hierarchical and authoritarian connotations than the notion of the term "leader." Other terms, such as *décideur*, are primarily associated with the decision-making functions and therefore do not cover the full scope of the phenomenon. The term *guide*, once actively used in the political discourse, has largely lost its original meaning and is now commonly associated with a tour guide. Meanwhile, the concept of *dirigeant* is predominantly used in a collective context and refers to a manager participating in a shared governance process.

The similar challenges are observed in other languages. For example, the German term *Führer*, due to the historical circumstances, has acquired the negative connotations and cannot be considered a neutral equivalent to the term "leader." This raises the fundamental question: whether every manager automatically a leader or not. Even the closely related terms, such as "chieftain" or "leader of a group," may denote both an individual who inspires and mobilizes others and one who merely performs the function of a guide.

This, in turn, highlights the ambiguity and complexity inherent in interpreting the phenomenon of leadership [1, 4, 12, 13, 14].

Recent Research and Publications Analysis. The historical and etymological perspective indicates that the term "leader" appeared in the English-language sources as early as the 13th century, whereas the concept of "leadership" emerged much later, only at the beginning of the 19th century. Despite this, it is in the contemporary period – particularly since the early 21st century – that the study of leadership has intensified and become one of the central areas of the psychological and interdisciplinary research.

The scholars such as Antsiborenko B., Cherkashyn A., Romanovskyi O., Bebyk V., Karamushka L., Felkel T., Mykhailenko V., Orban-Lembryk L., Tatenko V., Bass B., Cialdini R., Fiedler F., Grint K., Krech D., Nanjundeswaraswamy T., Nagesh P., Bharath S., Vignesh K., Northouse P., Porada O., Kulichenko A., Yukl G. and others, have made the significant contributions to the development of the theoretical approaches to leadership. These researchers approached leadership from the different theoretical perspectives, seeking to identify its essential features. Despite the differences in emphasis and interpretation, their works reveal the shared conceptual elements that allow for the systematization of the existing definitions into a relatively coherent framework.

The efforts to generalize and classify the wide range of leadership definitions have been repeatedly undertaken within the foreign scientific traditions. In particular, the scholars such as Robert Morris, Melvin Seeman, Stanley Schartle, Cecil Gibb, and Bernard Bass have examined the various aspects of this phenomenon and proposed their own classifications. Ralph Stogdill, who, in his seminal work Handbook of Leadership, integrated the diverse approaches by grouping them into several

conceptual categories, including eleven major clusters of definitions, offered the most comprehensive systematization.

Presentation of the Main Material. *Leadership as the the Center of Group Processes.* In the early academic approaches to understanding leadership, it is viewed primarily as a key element of intra-group dynamics. The representatives of this school of thought, notably Charles Cooley, Edward Mumford, Frank Blackmar, Luther Bernard, James Brown, David Kretch and Richard Krachfield, emphasized the role of the leader as the integrating centre of group life.

Within this approach, the leader is considered to be the bearer and spokesperson for the group's shared ideas and guiding principles. For example, Charles Cooley stressed that the leader serves as the nucleus around which the collective consciousness consolidates. Edward Mumford viewed leadership as a manifestation of the dominance of the certain individuals, realised through the process of organizing and directing the activities of other group members. A similar position was held by Frank Blackmar, who interpreted leadership as the concentration of the collective power in a single person.

At the same time, a number of approaches shift the focus to the interrelationship between the leader and the group. Luther Bernard emphasizes that a leader's activities are largely determined by the needs and expectations of the group members, while the leader's primary function is to channel collective energy into the productive directions. Similarly, Morris Smith notesd that any form of joint activity presupposes the existence of a center of activity (the leader) and other participants who act under that influence.

Other researchers emphasize the inseparable link between the leader and the group environment. In particular, James Brown believes that a leader cannot be viewed in isolation from the group, as their status is determined by the position they hold within a particular sphere of activity.

David Krech and Richard Crauchfield, who emphasize that it is the leader who largely shapes the group's structure, its values, goals and the nature of its interactions, expressed a similar view.

Overall, these approaches contributed to recognizing the decisive importance of intragroup processes in explaining the leadership phenomenon. At the same time, the certain differences can be observed among them: while some authors emphasize the active, initiative-driven role of the leader in forming the group, others tend to view the leader as a product of pre-existing social interactions. In this sense, some definitions approximate a common-sense understanding of leadership, associating it with occupying a dominant position within the group [1, 5, 6, 10, 13, 14].

Leadership as a Manifestation of Personal Characteristics. Within the early psychological concepts, the considerable attention was paid to the individual qualities that supposedly determine a person's ability to perform leadership functions. The representatives of this approach, which emerged in the first half of the twentieth century, sought to explain why certain individuals demonstrate the greater effectiveness in the leadership roles than others do.

In particular, Albert Bowden interprets the strength of the personality through the intensity of its influence on others, considering this parameter a key criterion of leadership. Walter Bingham, in turn, emphasized that a leader is recognized as an individual who, from the group's perspective, embodies the most significant and socially desirable qualities. Similarly, Ordway Tead defines leadership as a combination of the individual characteristics capable of motivating others to accomplish specific tasks.

Overall, this approach tends to reduce leadership to a unidirectional process of influence, where the dominant role is assigned to the leader's personal attributes. Although the scholars acknowledge the differences between the leaders and their followers, they largely overlooked the interdependence and dynamic nature of the relationships between them. As a result, the interactional dimension of leadership – which critically shapes its emergence and functioning – remained insufficiently addressed [1, 5, 10, 13, 14,].

Leadership as the Art of Achieving Consensus. Within this perspective, leadership is understood as the specific form of the managerial influence aimed at ensuring the highest possible coordination of the group actions while minimizing the internal conflicts. The representatives of this approach – including Edward Manson, Floyd Allport, Sidney Bandel, and Thomas Phillips – conceptualize leadership as a process of achieving the harmonious interaction through influencing the attitudes and behaviors of others.

In this context, Benjamin Moore emphasizes the leader's capacity to deliberately influence subordinates, fostering their loyalty, respect, and willingness to cooperate. A similar position is held by Warren Bennis, who defines leadership as the process of directing others' behavior toward a desired course.

A distinctive feature of this approach is its emphasis on the moral dimension of leadership. Edward Manson, for instance, views leadership as a force that not only organizes but also guides the collective action through the shared values. Developing this idea further, Thomas Phillips interprets leadership as the process of establishing and sustaining the group moral unity, which serves as the foundation for achieving shared objectives.

At the same time, unlike the interaction-focused approaches, these approaches tend to interpret leadership as an instrument of the indirect influence aimed at subordinating the group to the leader's will. Within this perspective, the interests, needs, and norms of the group often remain peripheral to analysis. For this reason, such interpretations have been criticized by a number of scholars, who see the theoretical basis for legitimizing authoritarian models of leadership in them [5, 6, 12, 13].

Leadership as Action and Behavior. Within the behavioral approach, leadership is interpreted not in the terms of personality traits or formal status, but through the observable actions and patterns of behavior that can be directly analyzed. The representatives of this perspective sought to formulate definitions that would allow for the empirical identification and measurement of leadership manifestations in the real group processes.

In particular, Lester Carter emphasizes the conditional nature of defining leadership behavior, noting that it largely depends on the research frameworks and criteria applied in a given study. John Hemphill conceptualizes leadership as a set of behavioral acts performed by an individual to organize and regulate group activities. Fred Fiedler, who equates leadership with the specific managerial actions that ensure the coordination of the collective work, has the same point of view.

In this context, the leadership behavior includes the actions such as distributing responsibilities among the group members, evaluating their performance, reinforcing or correcting behavior, providing support, and demonstrating engagement in the outcomes of the joint activities. A common feature of these approaches is their focus on objectifying the phenomenon of leadership through the recording of concrete behavioral manifestations.

Thus, the interpretation of leadership in the terms of action and behavior provided a methodological foundation for experimental and applied research, enabling a shift from abstract descriptions to empirically verifiable indicators [5, 8, 13].

Leadership as an Instrument for Achieving Goals or Results. Within the instrumental approach, leadership is viewed through the lens of its functional effectiveness, primarily as a means of organizing collective activities aimed at achieving the defined objectives. In this context, the key criterion of leadership is the group's performance and the extent to which its needs are satisfied.

In particular, William Cooley emphasizes the importance of a clearly articulated program of actions held by the leader and implemented in the cooperation with the group. Ralph Bellows defines leadership as the process of creating the conditions under which the shared outcomes can be achieved with the minimal resource expenditure. Irwin Knickerbocker interprets it as the functional interaction in which the leader emerges from the group to regulate the satisfaction of its interests. In its turn, Raymond Cattell links leadership to the effectiveness of influence on group activities oriented toward a common goal, while Kenneth Davis highlights its integrative role in fostering cohesion and motivating collective effort. These perspectives are unified by the recognition of the instrumental nature of leadership – its capacity to coordinate actions and direct the group toward results. At the same time, it is important to stress that the formation of group structures cannot be reduced solely to the satisfaction of individual interests. A more substantiated view considers leadership as a mechanism for integrating diverse roles and functions within the group, ensuring coordinated action and the achievement of shared goals.

Thus, within this framework, leadership emerges as a key function of organizing group activities oriented toward the effective outcomes [3, 9, 13, 15].

Leadership as Interaction. Within the interactional approach, leadership is interpreted not as a one-sided influence or a form of control, but as the result of the joint activities and interaction among the group members. The representatives of this approach emphasize that leadership arises and functions within the context of interpersonal relationships, rather than existing independently of them.

In particular, Emory Bogardus considers leadership as a social process that energizes the individuals, either by revitalizing the pursuit of existing goals or by orienting them toward the new outcomes. Robert Pigors stresses that the reciprocal nature of influence, defining leadership as a process of mutual stimulation that directs the collective energy toward achieving the shared objectives. In its turn, Robert K. Merton highlights the voluntary character of participation, interpreting leadership as a form of interpersonal relations in which individuals act not under coercion, but due to the intrinsic motivation.

In general, this approach emphasises that leadership is shaped through the active interaction and sustained by the group. It exists only if it is recognized and accepted by other group members. Consequently, the status of a leader is not predetermined, but arises as a result of the social perception and the evaluation of their activities.

The practical experience confirms the following point: an individual who demonstrates the high effectiveness in the collaborative activities usually gets leadership status precisely because other group members recognize them as the most suitable person to fulfil that role. Thus, within the framework of the interactional approach, leadership is a dynamic process that forms within a system of the mutual influences and expectations [3, 9, 13,15].

Leadership as the Ability to Persuade. Within a number of the contemporary approaches, the central characteristic of leadership is considered to be the ability to exert influence through persuasion rather than through coercion or threats. In this context, leadership emerges as a process in which communicative and psychological interaction plays a decisive role, aimed at changing the attitudes and behaviour of others.

In particular, Samuel Schenk interprets leadership as the management of people through argumentation and motivational influence, emphasizing its distinction from the coercive forms of control. Mark Copeland, who defines leadership as the art of understanding human nature and influencing others through the personal example and persuasion in order to guide their actions, advances a similar view.

In this approach, the concepts of leadership and management are differentiated clearly: whilst the former is based on the voluntary acceptance of influence, the latter may rely on the coercion and administrative mechanisms. This interpretation takes on the particular significance in the studies of political and social leadership, where conviction is regarded as a key instrument in shaping the values, attitudes and collective perceptions.

At the same time, the leadership conception as persuasion is the alternative to the authoritarian models, as it presupposes the voluntary engagement and intrinsic motivation among followers. For this reason, it has gained the broad recognition in the contemporary research on the socio-political and organizational leadership [6, 7, 12, 13, 15].

Leadership as the Exercise of Influence. The introduction of the concept of ‘influence’ has significantly broadened the scope for synthesising various approaches

to understanding leadership, as it has made it possible to describe leadership as a process of changing the behaviour and activities of others. Within this framework, leadership is interpreted as an individual's ability to influence a group towards the achievement of shared goals primarily.

In particular, Ralph Stogdill defines leadership as a process through which influence is exerted on the organized group in the course of its activities. Stanley Schartle emphasizes that a leader may be identified either as an individual who exerts a significant positive influence on others or as one whose influence is dominant in the comparison with other group members. In its turn, Arnold Tannenbaum, Irving Weschler, and Fred Massarik consider leadership as the interpersonal influence manifested in the specific situations and directed toward clearly defined attitude.

Other scholars elaborate the mechanisms of such influence further. Frederick Haiman emphasizes the role of the direct interaction – particularly the verbal influence – in the shaping human behavior. Dorwin Cartwright equates leadership with the sphere of influence essentially, underscoring its central importance. Daniel Katz and Robert L. Kahn view leadership as an additional, non-routine component of the organizational activities that enable the real influence on the members' behavior. They also point out that the formal authority does not guarantee the equal effectiveness of the different managers' influence.

Bernard Bass further developed this idea, linking leadership to attempts to change the behaviour of others: if such changes occur, it testifies about the successful leadership; if they become established and are sustained, it testifies about the effective leadership.

At the same time, this approach has certain limitations. While it highlights the differences among individuals in terms of their capacity to influence a group, it often overemphasizes the active role of the leader and assigns a passive position to followers. In reality, influence is reciprocal, as it emerges through interaction. Moreover, these definitions insufficiently account for the evaluation of group performance as a critical criterion of leadership [1, 2, 4].

Leadership as Power Relations. Within the power-based approach, leadership is interpreted as a specific type of social relationship grounded in the asymmetry of the influence capacities. The representatives of this perspective – including Kenneth Janda, Hans Gerth, and C. Wright Mills – conceptualize leadership as a form of power exercised in a top-down manner, implying the ability of one actor to determine the behavior of others.

In this context, the power relations are understood as relations of inequality, where one participant possesses greater influence resources than others. At the same time, such influence may be either consciously recognized by the parties involved or remain implicit. The further elaboration of this concept was provided by John R. P. French and Bertram Raven, who analyze leadership through the system of power bases and identified several fundamental forms of power: referent, expert, reward, coercive, and legitimate.

Other scholars focus on the dynamics of control within the interaction processes. In particular, Morris Smith viewed leadership as the initiation and regulation of interaction, in which the leader generates stimuli and shapes followers' intentions. A similar perspective is advanced by Bernard Bass, who defines leadership as the attempts to influence the behaviour of others in order to achieve one's own goals.

In the political domain, Jean Blondel defines leadership as the capacity of individuals or groups to influence the actions of the large social communities, including at the level of a nation. Thus, within this approach, power is regarded as a central manifestation of leadership relations.

At the same time, the researchers emphasize that leaders differ in the way they actualize their influence potential: some limit themselves to coordinating collective actions, whereas others transform it into the rigid mechanisms of control. Consequently, while these approaches are particularly relevant for analyzing political and organizational leadership, they conceptually tend toward more authoritarian interpretations of the phenomenon [1, 12, 13, 15].

Leadership as Role Differentiation. The development of role theory in sociology provided the foundation for interpreting leadership as a product of the distribution of social functions within a group. According to this perspective, each participant in the social interaction occupies a specific position within a system of statuses and performs a corresponding role shaped by the expectations of others and situational demands.

Within this framework, leadership is viewed as a particular form of the role differentiation that emerges through the interaction between the individual and group. For instance, Thomas Gordon defines leadership as a form of interaction in which each participant performs a distinct role, differing in the content and function. The basis of such differentiation lies in the mutual influence: the actions of one individual evoke responses from others, gradually forming a stable structure of the roles.

This idea has been further developed in the works of Muzafer Sherif and Carolyn Sherif, who conceptualize leadership as a specific role within a system of the group relations. They emphasize that the content of this role is determined by the reciprocal expectations between the leader and followers, with higher demands placed on the leader in terms of responsibility and effectiveness.

Other scholars, such as Theodore Newcomb, Philip Converse, and Ralph Turner, focuse on the functional contribution of the group members to the achievement of shared goals. They argued that a leadership role emerges when the contribution of a particular individual is recognized by the group as especially significant and necessary.

Overall, the role-based approach allows to consider leadership as the product of social expectations and interaction, where the mechanisms of reinforcement, validation, and behavioral structuring play a crucial role. The validity of these interpretations is supported by the numerous empirical studies, which enhance their theoretical significance [1, 2, 4, 6, 7, 11].

Leadership as Initiation and the Establishment of Structure. Within this approach, leadership is interpreted not as a passively acquired position or role, but as

an active process of establishing and maintaining the organizational coherence of a group. It refers to the activities through which the patterns of interaction are constructed and stabilized, the functions are distributed, and the expectations among participants are defined.

In particular, Morris Smith points out that leadership is closely related to the management, as both of them are oriented toward organizing the collective activities. In turn, Richard LaPiere and Paul Farnsworth emphasizes the variability of the organized social situations, noting that the very process of constructing such situations constitutes the essence of leadership, while its intensity and form depend on the contextual conditions.

The special attention to the motivational aspects of structuring group relations is given by Alvin Gouldner, who stresses the divergence between the motives of leaders and followers. In his view, leaders are more strongly motivated to establish the structure, as it contributes to the legitimization of their influence. At the same time, he critically assesses the position of Cecil Gibb, who suggests that the increased group activities may lead to the disappearance of leadership.

Synthesizing these approaches, Ralph Stogdill has defined leadership as a process of initiating and sustaining the systems of expectations and interactions that ensure the orderly functioning of the collective activities. Thus, within this framework, the leader emerges as a central agent of the structure formation, particularly in the newly formed groups where the stable norms and interaction mechanisms have not yet been established [1, 2, 4, 13, 15].

Conclusion. The results of the analysis of the examined approaches testify that the different scientific traditions focus on the distinct dimensions of the leadership phenomenon, pursuing the diverse research objectives – from the operationalizing leadership as an object of the empirical study in small groups to enhancing its practical applicability and advancing the theoretical models. Most scholars have attempted to identify a certain characteristic of leadership; however, none of the existing interpretations captures it in its entirety, reflecting a particular aspect of this complex phenomenon only.

The evolution of scientific thinking reveals the shift in the focus: from viewing leadership as the centre of group processes, to interpreting it as the means of achieving consensus, and subsequently as a system of power relations, role structures and mechanisms of organisational order. The coexistence of these approaches reflects the parallel development of the different research paradigms.

The modern understanding of leadership recognizes its multidimensional nature: it can manifest itself as the integrating centre of group dynamics, as the activities aimed at achieving the consensus, as a form of influence, as an instrument of the power differentiation, as the communicative art of persuasion, as a process of the effective interaction, as a system of the role allocation, or as a mechanism for the shaping structure. At the same time, these aspects have the varying explanatory power and cannot be regarded as the equivalent.

Some theoretical concepts interpret leadership as the continuation of group functioning; however, this raises the problem of the internal dynamics of the leadership process itself. The approaches that associate leadership with the roles, status positions, behavioral patterns, or systems of expectations tend to conceptualize it within a relatively static framework. In contrast, a more promising perspective views leadership as a dynamic process that reflects the fluid nature of the social interaction, integrating role differentiation with the mechanisms that sustain the group cohesion and effectiveness.

Leadership manifests itself in the various spheres of public life and at the different levels of social organisation. In the traditional approaches, it has been viewed as a specific type of activity that takes place within the relationship between a leader and their followers. At the same time, this interpretation is limited, as the very concept of 'followers' does not reflect their active role in supporting and reproducing leadership. Furthermore, the analysis of this phenomenon cannot be reduced solely to the study of the leader's individual qualities, but must encompass the reactions, expectations and behavioural strategies of other participants in the interaction.

Most contemporary theories converge on the idea that the defining feature of leadership is the capacity to influence others. However, the concept of influence itself requires further clarification. For instance, John Miner defined it as any action that alters another person's behavior, emotional state, or attitudes. At the same time, such a broad interpretation does not fully capture the essence of leadership, since it involves not only the fact of influence but also a shared direction of action and alignment of goals. In this regard, Cecil Gibb and Edwin Hollander emphasized that leadership influence has a constructive character and is oriented toward achieving collectively meaningful outcomes.

The most contemporary theories based on the key characteristic of leadership as the ability to influence others. However, the very concept of influence requires the clarification. John Miner, for instance, defines it as any action that changes another person's behaviour, emotional states or attitudes. At the same time, such a broad interpretation does not fully capture the essence of leadership, as the latter implies not only the fact of influence, but also the shared direction of action and alignment of goals. In this context, Cecil Gibb and Edwin Hollander emphasize that leadership influence is the constructive in its nature and aimed at achieving the collectively significant results.

Thus, leadership is to be considered as the form of interpersonal interaction within which the participants coordinate their efforts for solving collective/group tasks. Structurally, this process includes several interrelated components that remain in the constant dynamics. Firstly, there is the leader, possessing the specific individual and psychological characteristics and capabilities. Secondly, there are the followers, who also have their own resources, motivations, and personal traits. Thirdly, the situational context plays a crucial role, shaping the conditions of interaction. Finally, the fourth element is the task or problem that unites participants and determines the direction of their joint activities.

References

1. Antsiborenko, B., Cherkashyn, A., Romanovskyi, O. (2025). Teorii liderstva u praktytsi pidhotovky fakhivtsiv sotsialnoi sfery u zakladakh vyshchoi osvity [Leadership theories in the practice of training social sphere specialists in higher education institutions]. *Teoretychni ta prykladni aspekty doslidzhennia fenomeniv liderstva, upravlinnia ta rozvytku sotsialnoho obiektu*, 2, 97–107. (in Ukrainian).
2. Bebyk, V. M. (2005). *Informatsiino-komunikatsiinyi menedzhment u hlobalnomu suspilstvi: psykholohiia, tekhnolohii, tekhnika pablik ryleishnz* [Information and communication management in global society: Psychology, technologies, and public relations techniques]. Kyiv: MAUP. Retrieved May 12, 2026 (in Ukrainian).
3. Karamushka, L. M., Felkel, T. H., & Mykhailenko, V. O. (2020). Zmist, riven ta chynnyky rozvytku «bazovykh» liderskykh yakostei u maibutnikh naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv [Content, level, and factors of development of "basic" leadership qualities in future academic staff]. *Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia*, 1(19), 94–102. Retrieved May 12, 2026 (in Ukrainian).
4. Orban-Lembryk, L. E. (2010). *Psykholohiia upravlinnia* [Psychology of management]. Kyiv: Akademvydav. (in Ukrainian).
5. Tatenko, V. O. (2004). *Lider XXI stolittia: sotsialno-psykholohichni studii* [Leader of the 21st century: Socio-psychological studies]. Kyiv: Korporatsiia. Retrieved May 8, 2026.
6. Bass B. M. *Bass & Stogdill's Handbook of Leadership: Theory, Research, and Managerial Applications*. 3rd ed. New York : Free Press, 1990. 1182 p.
7. Cialdini R. B. Influence: Science and Practice / Robert B. Cialdini. 5th ed. Harlow : Pearson Education Limited, 2014. 336 p. URL: https://surl.li/jqgiuy . Дата звернення 12.05.2026.
8. Fiedler F. E. *A Theory of Leadership Effectiveness*. New York : McGraw-Hill, 1967. 310p.
9. Grint K., Smolovic-Jones O. *Leadership: Limits and Possibilities*. New ed. London: Bloomsbury Academic, 2023. 427 p.
10. Krech D., Crutchfield R. S., Ballachey E. L. *Individual in Society: A Textbook of Social Psychology*. New York: McGraw-Hill, 1962. 580 p. URL: https://archive.org/details/individualinsoci0000unse_o7z6/mode/2up . Дата звернення 08.05.2026.
11. Nanjundeswaraswamy T. S., Nagesh P., Sindu Bharath, Vignesh K. M. Leadership theories and styles – A systematic literature review and the narrative synthesis. *Human Resources Management and Services* 2024, 6(3).
12. Northouse P. G. *Leadership: Theory and Practice*. 9th ed. Thousand Oaks: SAGE Publications, 2021. 560 p. URL: https://studylib.net/doc/28142395/leadership--theory-and-practice-9th-edition-%E2%80%93-pdf-ebook?p=595. Дата звернення 08.05.2026.
13. Porada O. Leadership theories in modern scientific discourse / O. Porada, A. Kulichenko // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. - 2022. - N 9-10. - С. 446-459.
14. Porada O., Kulichenko A.. Critical analysis of leadership theories in scientific discourse. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2023, № 1 (125).
15. Yukl G. Leadership in Organizations / Gary Yukl, William L. Gardner III. 9th ed. Harlow : Pearson Education Limited, 2020. URL: https://online.fliphtml5.com/xzfda/uoyl/ . Дата звернення: 12.05.2026.

Література

1. Анціборенко Б., Черкашин А., Романовський О. Теорії лідерства у практиці підготовки фахівців соціальної сфери у закладах вищої освіти. *Теоретичні та прикладні аспекти дослідження феноменів лідерства, управління та розвитку соціального об'єкту*. – 2025. № 2. - С. 97-107.

2. Бебик В. М. Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка паблік рилейшнз : монографія. Київ : МАУП, 2005. 440 с. URL: https://studentbooks.com.ua/content/view/1028/42/#google_vignette . Дата звернення: 12.05.2026.

3. Карамушка Л. М., Фелькель Т. Г., Михайленко В. О. Зміст, рівень та чинники розвитку «базових» лідерських якостей у майбутніх науково-педагогічних працівників // *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2020. № 1(19). С. 94–102. URL: http://www.appsychology.org.ua/data/jrn/v1/i41/20.pdf . Дата звернення: 12.05.2026.

4. Орбан-Лембрик Л. Е. *Психологія управління : навч. посіб.* Київ : Академвидав, 2010. 544 с.

5. Татенко В. О. *Лідер XXI століття: соціально-психологічні студії*. Київ : Корпорація, 2004. 181 с. URL: https://surl.lu/prcrhb. Дата звернення 08.05.2026.

6. Bass B. M. *Bass & Stogdill's Handbook of Leadership: Theory, Research, and Managerial Applications*. 3rd ed. New York : Free Press, 1990. 1182 p.

7. Cialdini R. B. Influence: Science and Practice / Robert B. Cialdini. 5th ed. Harlow : Pearson Education Limited, 2014. 336 p. URL: https://surl.li/jqgiuy . Дата звернення 12.05.2026.

8. Fiedler F. E. *A Theory of Leadership Effectiveness*. New York : McGraw-Hill, 1967. 310p.

9. Grint K., Smolovic-Jones O. *Leadership: Limits and Possibilities*. New ed. London: Bloomsbury Academic, 2023. 427 p.

10. Krech D., Crutchfield R. S., Ballachey E. L. *Individual in Society: A Textbook of Social Psychology*. New York: McGraw-Hill, 1962. 580 p. URL: https://archive.org/details/individualinsoci0000unse_o7z6/mode/2up . Дата звернення 08.05.2026.

11. Nanjundeswaraswamy T. S., Nagesh P., Sindu Bharath, Vignesh K. M. Leadership theories and styles – A systematic literature review and the narrative synthesis. *Human Resources Management and Services* 2024, 6(3).

12. Northouse P. G. *Leadership: Theory and Practice*. 9th ed. Thousand Oaks : SAGE Publications, 2021. 560 p. URL: https://studylib.net/doc/28142395/leadership--theory-and-practice-9th-edition-%E2%80%93-pdf-ebook?p=595. Дата звернення 08.05.2026.

13. Porada O. Leadership theories in modern scientific discourse / O. Porada, A. Kulichenko // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. - 2022. - N 9-10. - С. 446-459.

14. Porada O., Kulichenko A.. Critical analysis of leadership theories in scientific discourse. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2023, № 1 (125).

15. Yukl G. Leadership in Organizations / Gary Yukl, William L. Gardner III. 9th ed. Harlow : Pearson Education Limited, 2020. URL: https://online.fliphtml5.com/xzfda/uoyl/. Дата звернення: 12.05.2026.

Дата першого надходження статті до видання: 11,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

УДК 159.9:005.95

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1730-1737

Абрамян Наталія Дмитріївна кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної та клінічної психології, ПВНЗ «Європейський університет», м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-6956-8954

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ В УМОВАХ СИСТЕМНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Анотація. Сучасне професійне середовище характеризується високою динамікою змін, цифровізацією, економічною нестабільністю та воєнними ризиками, що в українському контексті багаторазово посилюються наслідками повномасштабної війни, що робить проблему професійної адаптації персоналу особливо актуальною. У таких умовах невизначеність набуває системного характеру, тобто перестає бути окремою кризовою подією й перетворюється на тривалий, кумулятивний стан, що одночасно зачіпає особистість працівника, команду та організацію. Метою статті є на основі теоретичного аналізу сучасних досліджень систематизувати психологічні механізми професійної адаптації персоналу в умовах системної невизначеності. Метод дослідження - теоретичний аналіз, синтез і порівняння наукових підходів вітчизняних та зарубіжних авторів. За результатами аналізу показано, що системну невизначеність доцільно розглядати як хронічний, багаторівневий контекст професійної діяльності, а саму адаптацію як динамічний саморегульований процес активної взаємодії особистості та професійного середовища.

Виокремлено та схарактеризовано шість провідних психологічних механізмів адаптації: готовність до змін, толе-рантність до невизначеності, самоефективність, копінг-стратегії, психологічну резильєнтність і соціально-психологічні ресурси.

Узагальнено, що більшість дослідників пояснюють професійну адаптацію через взаємодію трьох груп чинників: особистісних, поведінкових та організаційних. Жодна з них в умовах системної невизначеності не є самодостатньою, оскільки організаційні умови безпосередньо опосередковують реалізацію особистісних і поведінкових механізмів. Перспективою подальших досліджень є інтеграція виокремлених механізмів у єдину концептуальну модель професійної адаптації персоналу в умовах тривалої невизначеності та її емпірична верифікація.

Ключові слова: професійна адаптація, психологічні механізми, системна невизначеність, готовність до змін, резильєнтність, персонал, організаційна психологія.

Abramian Nataliia Dmytrivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Practical and Clinical Psychology, Private higher education institution "European University", Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-6956-8954

PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF PERSONNEL'S PROFESSIONAL ADAPTATION UNDER CONDITIONS OF SYSTEMIC UNCERTAINTY: A THEORETICAL ANALYSIS OF CURRENT RESEARCH

Abstract. The contemporary professional environment is characterized by high levels of change, digitalization, economic instability, and military risks, which, in the Ukrainian context, are greatly intensified by the consequences of the full-scale war; this makes the problem of personnel's professional adaptation especially relevant. Under such conditions, uncertainty takes on a systemic character: it ceases to be a single crisis event and becomes a prolonged, cumulative state that affects the employee's personality, the team, and the organization. The aim of the article is to systematize, based on a theoretical analysis of current research, the psychological mechanisms of personnel's professional adaptation under conditions of systemic uncertainty. The research method is theoretical analysis, synthesis, and comparison of the scholarly approaches of domestic and foreign authors. The analysis shows that systemic uncertainty should be regarded as a chronic, multi-level context of professional activity, and adaptation itself as a dynamic, self-regulated process of active interaction between the personality and the professional environment. Six leading psychological mechanisms of adaptation are identified and characterized: readiness for change, tolerance of uncertainty, self-efficacy, coping strategies, psychological resilience, and socio-psychological resources. It is generalized that most researchers explain professional adaptation through the interaction of three groups of factors: personal, behavioral, and organizational. None of them is self-sufficient under conditions of systemic uncertainty, since organizational conditions directly mediate the realization of personal and behavioral mechanisms. The prospect for further research lies in integrating the identified mechanisms into a single conceptual model of personnel's professional adaptation under prolonged uncertainty and empirically verifying it.

Keywords: professional adaptation, psychological mechanisms, systemic uncertainty, readiness for change, resilience, personnel, organizational psychology.

Постановка проблеми. Сучасне професійне середовище характеризується безпрецедентною динамікою змін. Цифровізація, економічна нестабільність, трансформація організаційних структур і форматів роботи, а також воєнні ризики формують середовище, у якому стабільність умов праці перестає бути нормою. Для України ці тенденції багаторазово посилюються наслідками повномасштабної війни, що суттєво підвищують рівень невизначеності

професійної діяльності - від загрози життю та вимушеної релокації до руйнування звичних робочих процесів і планів.

За таких обставин невизначеність набуває системного характеру: вона є не окремою кризовою подією з визначеним початком і завершенням, а тривалим, накопиченим у часі станом, який одночасно зачіпає особистість працівника, команду, організацію та ширший соціальний контекст. Це актуалізує проблему професійної адаптації персоналу й, зокрема, потребу зрозуміти психологічні механізми, що забезпечують її перебіг. Саме механізми, а не лише зовнішні чинники, визначають, чи зможе працівник зберігати продуктивність і психологічне благополуччя в умовах сталої непередбачуваності. Систематизація цих механізмів на основі аналізу сучасних досліджень і становить проблему, якій присвячено цю статтю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній психології склалося кілька взаємодоповнювальних підходів до розуміння професійної адаптації. Її розглядають, по-перше, як процес поступового входження працівника у нові умови діяльності й опанування професійних вимог; по-друге, як результат, а саме досягнутий стан відповідності між особистістю та середовищем; по-третє, як активну взаємодію особистості й професійного середовища, у якій змінюються обидві сторони. Ці акценти простежуються, зокрема, у дослідженнях психологічних аспектів адаптації персоналу організації К. Процак та Л. Романів [1].

Процесуально-результативне розуміння адаптації узгоджується з концепцією професійного становлення особистості О. Кокуна, у якій готовність до постійного професійного зростання й здатність до саморегуляції розглядаються як стрижневі характеристики фахівця [2]. У сукупності ці підходи дають змогу трактувати професійну адаптацію як динамічний саморегульований процес підтримання рівноваги між вимогами діяльності та психологічними можливостями працівника.

Професійна адаптація в контексті організаційної психології. У межах організаційної психології професійну адаптацію вивчають у зв'язку з організаційним розвитком, психологічним здоров'ям персоналу та адаптацією до організаційних змін. Засадничою для цього напряму в Україні є наукова школа Л. Карамушки, яка започаткувала вітчизняну організаційну психологію та розробляє проблематику психологічної підготовки персоналу до змін [3].

Дослідження Л. Карамушки, О. Креденцер і К. Терещенко присвячено суб'єктивному благополуччю персоналу організацій в умовах війни та чинникам, що його підтримують [4], а підготовлений цими авторами психологічний практикум систематизує валідований інструментарій для діагностики психічного здоров'я й благополуччя персоналу [5].

Спільним для цього напряму є розгляд адаптації не лише як індивідуального, а й як організаційного процесу: успішність пристосування працівника значною мірою визначається організаційними умовами: підтримкою

керівництва, психологічним кліматом, організаційною культурою та якістю комунікації.

Системна невизначеність як сучасний контекст професійної діяльності. Поняття системної невизначеності у психології ще не має усталеного однозначного трактування. Узагальнено його можна визначити як стан середовища, у якому нестабільними стають самі його структурні параметри - правила, доступність ресурсів, передбачуваність і часові горизонти планування. Джерела такої невизначеності є різнорідними: соціальні, економічні, політичні, технологічні й організаційні. В українському контексті окреме й визначальне місце посідає чинник війни, який надає невизначеності хронічного, екзистенційного характеру.

Психологічні аспекти діяльності особистості в умовах невизначеності, зокрема толерантність до невизначеності персоналу організацій, розкривають дослідження К. Терещенко та В. Івкіна [6]; а вплив воєнної невизначеності на персонал організацій ґрунтовно досліджує школа Л. Карамушки [4]. Спільний висновок цих праць полягає в тому, що тривала невизначеність є не лише джерелом стресу, а й чинником, який висуває підвищені вимоги до психологічних ресурсів і механізмів адаптації працівника.

Психологічні механізми професійної адаптації персоналу. Аналіз сучасних досліджень дає змогу виокремити шість провідних психологічних механізмів, через які реалізується професійна адаптація персоналу в умовах системної невизначеності.

Готовність до змін розглядають як особистісну характеристику, психологічний ресурс і чинник успішної адаптації. У дослідженнях представників школи Л. Карамушки готовність до змін постає як інтегральне утворення, що поєднує позитивне ставлення до нового, спроможність переглядати усталені способи дій та активну позицію щодо перетворень [3; 6]. І. Бринза та М. Будіянський емпірично показали, що особистісна готовність до змін виступає ресурсом подолання психологічної кризи [7]. У прикладному аспекті готовність до змін розглядають і як здатність, яку можна цілеспрямовано розвивати, зокрема засобами психологічної підготовки персоналу [8].

Толерантність до невизначеності - це здатність зберігати конструктивне функціонування за умов неоднозначності та браку інформації. Її протилежність, інтолерантність до невизначеності, операціоналізовано, зокрема, у короткій шкалі IUS-12 і пов'язано зі схильністю сприймати неоднозначні ситуації як загрозливі, з підвищеним рівнем тривоги та уникненням [9]. Аналіз зв'язку між рівнем тривоги, прийняттям ризику й адаптаційними можливостями працівника показує, що саме розвинена толерантність до невизначеності дає змогу утримувати орієнтовану на проблему активність і не вдаватися до уникання. На вибірці українських здобувачів освіти зв'язок готовності до особистісних змін із толерантністю до невизначеності емпірично простежили В. Білополий і В. Лазаренко [10].

Самоефективність - це переконаність особистості у власній спроможності організувати й виконати дії, потрібні для досягнення мети. Відповідно до концепції А. Бандури, саме переконання у власній ефективності визначають, скільки зусиль людина докладає до завдання та наскільки наполегливо діє за умов труднощів [11]. У контексті професійної адаптації самоефективність підтримує активну поведінку, сприяє подоланню професійних труднощів і полегшує пристосування до нових вимог праці; у вітчизняних організаційно-психологічних дослідженнях аналізують, зокрема, підприємницьку самоефективність персоналу як чинник його активності [3].

Копінг-стратегії - способи долання стресових ситуацій. У класичній трансактній моделі Р. Лазаруса і С. Фолкман розрізняють проблемно орієнтований копінг, спрямований на зміну самої ситуації, та емоційно орієнтований копінг, спрямований на регуляцію власних переживань [12]. В умовах системної невизначеності, коли вплинути на зовнішні обставини часто неможливо, зростає роль гнучкого поєднання обох стратегій. Дослідники наголошують на відмінності адаптивних копінг-стратегій, що підтримують функціонування, від неадаптивних (уникнення, заперечення), які в короткостроковій перспективі знижують напруження, але поглиблюють дезадаптацію.

Психологічна резильєнтність - здатність особистості зберігати або швидко відновлювати психологічне функціонування попри несприятливі обставини. Її значення полягає у підтриманні професійної ефективності, подоланні кризових подій і збереженні психологічного благополуччя. У вітчизняній психології засоби самодопомоги та підтримання психологічного здоров'я особистості в умовах тривалої травматизації ґрунтовно обґрунтувала Т. Титаренко [13]. Резильєнтність розглядають не як вроджену рису, а як процес, що піддається розвитку, що робить її пріоритетною мішенню психологічного супроводу персоналу.

Адаптація працівника не вичерпується індивідуальними механізмами: суттєву роль відіграють соціально-психологічні ресурси: соціальна підтримка, командна взаємодія, довіра та організаційна підтримка. Відповідно до теорії збереження ресурсів С. Гобфолла, особистість прагне здобувати й захищати ресурси, а їх втрата запускає негативні спіралі виснаження [14]. Емпіричні дослідження персоналу українських організацій в умовах війни підтверджують, що сприйнята організаційна підтримка та сприятливий психологічний клімат є вагомими ресурсами підтримання суб'єктивного благополуччя й, відповідно, успішної адаптації [4].

Узагальнення сучасних наукових підходів. Зіставлення розглянутих підходів засвідчує, що більшість дослідників пояснюють професійну адаптацію персоналу через взаємодію трьох груп чинників.

Особистісні чинники (самоефективність, готовність до змін, толерантність до невизначеності та резильєнтність) становлять внутрішнє підґрунтя адаптації й визначають індивідуальну спроможність працівника витримувати невизначеність.

Поведінкові чинники (копінг-стратегії, проактивна поведінка та професійна активність) відображають конкретні способи, у які особистісні ресурси реалізуються в діяльності.

Організаційні чинники (підтримка керівництва, психологічний клімат, організаційна культура та комунікація) утворюють середовище, яке або підсилює, або пригнічує дію індивідуальних механізмів адаптації [3; 4].

Спільним для сучасних досліджень є визнання того, що в умовах системної невизначеності жодна з груп чинників не є самодостатньою: ефективна адаптація забезпечується їх узгодженою взаємодією, у якій організаційні умови безпосередньо опосередковують реалізацію особистісних і поведінкових механізмів.

Висновки. Проведений теоретичний аналіз дає підстави для таких висновків. Професійна адаптація персоналу є складним багаторівневим психологічним процесом активної взаємодії особистості та професійного середовища. В умовах системної невизначеності, яка має хронічний, кумулятивний і багаторівневий характер, значення психологічних механізмів адаптації суттєво зростає, а продуктом адаптації стає не стабільний стан, а сформована здатність ефективно функціонувати в умовах сталої непередбачуваності.

Найчастіше у сучасних дослідженнях згадуються такі механізми професійної адаптації: готовність до змін, толерантність до невизначеності, самоефективність, копінг-стратегії, психологічна резильєнтність та соціально-психологічна підтримка. Більшість авторів пояснюють адаптацію через взаємодію особистісних, поведінкових та організаційних чинників.

Подальшого вивчення потребує інтеграція виокремлених механізмів у єдину концептуальну модель професійної адаптації персоналу в умовах тривалої невизначеності, а також її емпірична верифікація на вибірці працівників українських організацій із застосуванням валідизованого психодіагностичного інструментарію.

Література

1. Процак К. В., Романів Л. В. Психологічні аспекти адаптації персоналу організації. Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. 2016. № 847. С. 238–243.

2. Кокун О. М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця : монографія. Київ : Інформ.-аналіт. агентство, 2012. 200 с.

3. Карамушка Л. М. Психологія управління : навчальний посібник. Київ : Міленіум, 2003. 344 с.

4. Карамушка Л., Креденцер О., Терещенко К. Суб’єктивне благополуччя освітнього персоналу в умовах війни. Організаційна психологія. Економічна психологія. 2023. № 30(4). С. 23–33. DOI: https://doi.org/10.31108/2.2023.4.30.7.

5. Методики дослідження психічного здоров’я та благополуччя персоналу організацій : психологічний практикум / Л. М. Карамушка, О. В. Креденцер, К. В. Терещенко та ін. ; за ред. Л. М. Карамушки. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2023. 76 с.

6. Терещенко К. В., Івкін В. М. Толерантність до невизначеності та її зв’язок із психологічним здоров’ям освітнього персоналу в умовах воєнного часу. Організаційна

психологія. Економічна психологія. 2023. № 1(28). С. 56–63. DOI: https://doi.org/10.31108/2.2023.1.28.6.

7. Бринза І. В., Будіянський М. Ф. Готовність до змін як ресурс подолання психологічної кризи. Наука і освіта. 2016. № 11. С. 43–48.

8. Бурлакова І. А. Психологія професійного мислення, готовність до змін : навчально-методичні матеріали. Київ : Київський регіональний центр НАПрН України, 2022. 60 с.

9. Carleton R. N., Norton M. A. P. G., Asmundson G. J. G. Fearing the unknown: A short version of the Intolerance of Uncertainty Scale. Journal of Anxiety Disorders. 2007. Vol. 21, No. 1. P. 105–117.

10. Білополий В. В., Лазаренко В. І. Психологічна готовність до особистісних змін та толерантності до невизначеності сучасного світу студентів будівельного ЗВО (ДВНЗ ПДАБА). Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури. 2020. № 2. С. 16–24. DOI: https://doi.org/10.30838/J.BPSACEA.2312.280420.16.617.

11. Bandura A. Self-Efficacy: The Exercise of Control. New York : W. H. Freeman and Company, 1997. 604 p.

12. Lazarus R. S., Folkman S. Stress, Appraisal, and Coping. New York : Springer Publishing Company, 1984. 456 p.

13. Титаренко Т. М. Психологічне здоров'я особистості: засоби самодопомоги в умовах тривалої травматизації : монографія. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. 160 с.

14. Hobfoll S. E. Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. American Psychologist. 1989. Vol. 44, No. 3. P. 513–524.

References:

1. Protsak, K. V., & Romaniv, L. V. (2016). Psykholohichni aspekty adaptatsii personalu orhanizatsii [Psychological aspects of personnel adaptation in an organization]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Seriia: Menedzhment ta pidpryiemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku — Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Management and Entrepreneurship in Ukraine, 847*, 238–243 [in Ukrainian].

2. Kokun, O. M. (2012). *Psykholohiia profesiinoho stanovlennia suchasnoho fakhivtsia* [Psychology of professional development of a modern specialist]. Kyiv: Inform.-analit. ahentstvo [in Ukrainian].

3. Karamushka, L. M. (2003). *Psykholohiia upravlinnia* [Psychology of management]. Kyiv: Milenium [in Ukrainian].

4. Karamushka, L., Kredentser, O., & Tereshchenko, K. (2023). Subiektyvne blahopoluchchia osvitnoho personalu v umovakh viiny [Subjective well-being of educational staff under wartime conditions]. *Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia — Organizational Psychology. Economic Psychology*, *30*(4), 23–33. https://doi.org/10.31108/2.2023.4.30.7 [in Ukrainian].

5. Karamushka, L. M., Kredentser, O. V., Tereshchenko, K. V., et al. (2023). *Metodyky doslidzhennia psykhichnoho zdorovia ta blahopoluchchia personalu orhanizatsii: psykholohichnyi praktykum* [Methods for researching the mental health and well-being of organizational personnel: a psychological workshop]. L. M. Karamushka (Ed.). Kyiv: H. S. Kostiuk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine [in Ukrainian].

6. Tereshchenko, K. V., & Ivkin, V. M. (2023). Tolerantnist do nevyznachenosti ta yii zviazok iz psykholohichnym zdoroviam osvitnoho personalu v umovakh voiennoho chasu [Tolerance for uncertainty and its relationship with the psychological health of educational staff in wartime conditions]. *Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia — Organizational Psychology. Economic Psychology, 1*(28), 56–63. https://doi.org/10.31108/2.2023.1.28.6 [in Ukrainian].

7. Brynza, I. V., & Budiianskyi, M. F. (2016). Hotovnist do zmin yak resurs podolannia psykholohichnoi kryzy [Readiness for change as a resource for overcoming a psychological crisis]. *Nauka i osvita — Science and Education*, *11*, 43–48 [in Ukrainian].

8. Burlakova, I. A. (2022). *Psykholohiia profesiinoho myslennia, hotovnist do zmin* [Psychology of professional thinking, readiness for change]. Kyiv: Kyivskyi rehionalnyi tsentr NAPrN Ukrainy [in Ukrainian].

9. Carleton, R. N., Norton, M. A. P. G., & Asmundson, G. J. G. (2007). Fearing the unknown: A short version of the Intolerance of Uncertainty Scale. *Journal of Anxiety Disorders*, *21*(1), 105–117.

10. Bilopolyi, V. V., & Lazarenko, V. I. (2020). Psykholohichna hotovnist do osobystisnykh zmin ta tolerantnosti do nevyznachenosti suchasnoho svitu studentiv budivelnoho ZVO (DVNZ PDABA) [Psychological readiness for personal change and tolerance for the uncertainty of the modern world among students of a construction higher education institution]. *Visnyk Prydniprovskoi derzhavnoi akademii budivnytstva ta arkhitektury — Bulletin of Prydniprovska State Academy of Civil Engineering and Architecture*, *2*, 16–24. https://doi.org/10.30838/J.BPSACEA.2312.280420.16.617 [in Ukrainian].

11. Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York: W. H. Freeman and Company.

12. Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer Publishing Company.

13. Tytarenko, T. M. (2018). *Psykholohichne zdorovia osobystosti: zasoby samodopomohy v umovakh tryvaloi travmatyzatsii* [Psychological health of the personality: means of self-help under conditions of prolonged traumatization]. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD [in Ukrainian].

14. Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist*, *44*(3), 513–524.

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 159.952.13:159.955.4:37.015.3-053.5

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1738-1751

Авер'янова Аліна Миколаївна здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти за спеціальністю 053 Психологія, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-2375-3350

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РОЗВИТКУ УВАГИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З УРАХУВАННЯМ КОГНІТИВНОГО СТИЛЮ ПОЛЕЗАЛЕЖНІСТЬ-ПОЛЕНЕЗАЛЕЖНІСТЬ

Анотація. У статті розглядається проблема розвитку уваги молодших школярів у контексті когнітивного стилю полезалежність-поленезалежність. Актуальність дослідження зумовлена зростаючими вимогами сучасної освіти до індивідуалізації навчального процесу та необхідністю врахування при цьому індивідуально-психологічних особливостей учнів.

Метою статті є розроблення та обґрунтування диференційованих психолого-педагогічних рекомендацій психологам, педагогам та батькам щодо розвитку властивостей уваги молодших школярів з урахуванням когнітивного стилю полезалежність-поленезалежність.

Першочергово у статті здійснено теоретичний аналіз сучасних досліджень розвитку уваги, а також узагальнено результати емпіричного вивчення особливостей прояву когнітивного стилю полезалежність-поленезалежність у дітей молодшого шкільного віку.

Встановлено, що когнітивний стиль полезалежність-поленезалежність у поєднанні з характеристиками когнітивної мобільності/фіксованості зумовлює якісно відмінні профілі розвитку уваги. Виокремлено чотири когнітивно-стильові субгрупи (поленезалежні мобільні, поленезалежні фіксовані, полезалежні мобільні та полезалежні фіксовані), для кожної з яких описано специфіку функціонування уваги та особливості навчальної, соціальної й регуляторної діяльності.

На основі отриманих даних розроблено систему диференційованих психолого-педагогічних рекомендацій для психологів, педагогів і батьків, спрямованих на цілеспрямований розвиток уваги та її властивостей відповідно до індивідуальних когнітивно-стильових особливостей учнів молодшого шкільного віку.

Ключові слова: увага, властивості уваги, молодший шкільний вік, когнітивний стиль, полезалежність-поленезалежність, психолого-педагогічні рекомендації, індивідуалізація навчання, навчальний матеріал, навчальна успішність.

Averyanova Alina Mykolaivna student of the third (educational and scientific) level of higher education in speciality 053 Psychology, Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-2375-3350

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL RECOMMENDATIONS FOR THE DEVELOPMENT OF ATTENTION OF YOUNGER SCHOOLCHILDREN TAKING INTO ACCOUNT THE COGNITIVE STYLE OF POLENDEFINITION-POLENDEFINITION

Abstract. The article considers the problem of attention development in younger schoolchildren in the context of the cognitive style of field- dependence - field-independence. The relevance of the study is due to the growing requirements of modern education for the individualization of the educational process and the need to take into account the individual psychological characteristics of schoolchildren.

The purpose of the article is to develop and substantiate differentiated psychological and pedagogical recommendations for psychologists, teachers and parents regarding the development of attention properties in younger schoolchildren, taking into account the cognitive style of field- dependence - field-independence.

First of all, the article provides a theoretical analysis of modern research on the development of attention, and also summarizes the results of an empirical features study of the manifestation of the cognitive style of field-dependence - field-independence in children of primary school age.

It is established that the cognitive style of field-dependence - field-independence in combination with the characteristics of cognitive mobility/fixity determines qualitatively different profiles of attention development. Four cognitive-style subgroups are distinguished (field-independent mobile, field-independent fixed, field-dependent mobile and field-dependent fixed), for each of which the specifics of the functioning of attention and the features of educational, social and regulatory activities are described.

Based on the data obtained, a system of differentiated psychological and pedagogical recommendations for psychologists, teachers and parents has been developed, aimed at the targeted development of attention and its properties in accordance with the individual cognitive-stylistic characteristics of primary school children.

Keywords: attention, properties of attention, primary school age, cognitive style, field-dependence - field-independence, psychological and pedagogical recommendations, individualization of learning, educational material, educational success.

Постановка проблеми. Увага є однією з базових психічних функцій, що забезпечує вибірковість, цілеспрямованість і регуляцію пізнавальної діяльності особистості. У молодшому шкільному віці відбувається інтенсивний розвиток

довільної уваги та її основних властивостей: концентрації, обсягу, стійкості, розподілу та перемикання. Недостатній рівень розвитку уваги може ускладнювати навчальну діяльність, негативно впливати на академічну успішність і соціальну адаптацію дитини.

Сучасна освітня практика потребує розроблення та впровадження диференційованих психолого-педагогічних методів розвитку уваги молодших школярів з урахуванням їхніх індивідуально-психологічних особливостей.

Одним із важливих чинників, що визначає специфіку пізнавальної діяльності дітей, є когнітивний стиль полезалежність-поленезалежність. Особливості сприймання та переробки інформації, характерні для полюсів когнітивного стилю полезалежність-поленезалежність, можуть зумовлювати відмінності у розвитку властивостей уваги та ефективності виконання навчальних завдань.

Результати проведеного дослідження засвідчили наявність статистично значущих відмінностей у розвитку властивостей уваги між полезалежними та поленезалежними молодшими школярами, а також підтвердили існування взаємозв'язків між показниками уваги та когнітивним стилем полезалежність-поленезалежність, що обґрунтовує необхідність розроблення диференційованих психолого-педагогічних рекомендацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній психологічній науці існує багато теоретичних та емпіричних досліджень, присвячених розвитку уваги молодших школярів. Науковці розглядають увагу як одну з провідних умов успішної навчальної діяльності, а молодший шкільний вік як сенситивний період для розвитку її основних властивостей: концентрації, обсягу, стійкості, розподілу та перемикання.

У низці досліджень звертається увага на недостатній рівень розвитку окремих властивостей уваги у молодших школярів. Зокрема, І. Вишнівська та Н. Євдокимова встановили, що значна частина учнів молодших класів демонструє середній або низький рівень розвитку обсягу, стійкості та вибірковості уваги, що потребує цілеспрямованої психолого-педагогічної підтримки [4]. Аналогічної позиції дотримується Т. Гетьман, яка підкреслює, що недостатній розвиток вибірковості уваги негативно впливає на ефективність засвоєння навчального матеріалу [5]. Водночас Л. Макарова та Н. Гойденко довели зв'язок між рівнем розвитку уваги та успішністю навчальної діяльності молодших школярів [7].

Особливий інтерес становлять дослідження розвитку розподілу уваги. Є. Жорник і Є. Заїка встановили, що в учнів 1-2 класів можливості одночасного виконання кількох дій є обмеженими, тоді як більш ефективний розподіл уваги формується переважно у віці 9-10 років [6].

Результати досліджень вітчизняних учених свідчать про суттєву вікову динаміку розвитку уваги упродовж навчання в початковій школі. Зокрема, О. Царькова та О. Бєлова зазначають, що на початку шкільного навчання увага дітей характеризується недостатньою довільністю, нестійкістю та обмеженим

обсягом [1, 9]. За даними С. Миколінської, у віці від 6 до 10 років відбувається інтенсивне формування довільної уваги, зростає її вибірковість і керованість, а найбільш помітні зміни спостерігаються у 9-10 років, що пов'язано з розвитком механізмів саморегуляції та дозріванням лобних структур головного мозку [8].

Дослідники наголошують на нерівномірності розвитку окремих властивостей уваги та значній ролі індивідуально-психологічних чинників.

Так, О. Вишник підкреслює, що ефективність розвитку уваги залежить не лише від вікових особливостей і зрілості нервової системи, а й від умов навчання, мотивації, рівня саморегуляції та індивідуального досвіду дитини [3].

Водночас сучасні дослідження акцентують увагу на необхідності врахування індивідуальних особливостей учнів у процесі розвитку уваги. Попри значну кількість праць, присвячених віковим закономірностям розвитку уваги, недостатньо розробленими залишаються питання диференційованих психолого-педагогічних рекомендацій, що враховують когнітивний стиль полезалежність-поленезалежність як чинник індивідуалізації психолого-педагогічного впливу.

У межах когнітивного стилю полезалежність-поленезалежність виокремлюються чотири субгрупи досліджуваних: поленезалежні мобільні, поленезалежні фіксовані, полезалежні мобільні та полезалежні фіксовані, які відрізняються швидкістю та точністю перцептивної обробки інформації, а також рівнем когнітивного контролю та гнучкістю регуляції [2].

У дослідженні Т. Бушуєвої та А. Авер'янової встановлено вікову динаміку змін когнітивно-стильових субгруп у молодшому шкільному віці. Виявлено поступове зменшення частки учнів полюса полезалежності від 1 до 4 класу та відповідне зростання поленезалежних, насамперед за рахунок поленезалежних мобільних.

Динаміка має етапний характер: у 1-2 класах зменшується кількість полезалежних фіксованих і зростає частка поленезалежних фіксованих, тоді як у 3-4 класах спостерігається подальше зменшення полезалежних фіксованих і збільшення поленезалежних мобільних.

Отримані дані свідчать про наявність якісно різних когнітивно-стильових профілів, що відображають варіативність рівня мимовільного інтелектуального контролю та обґрунтовують доцільність диференційованого підходу до розвитку пізнавальних процесів молодших школярів.

Емпіричні результати також засвідчують статистично значущі відмінності у розвитку властивостей уваги між когнітивно-стильовими групами. Розбіжності виявлено за показниками концентрації, стійкості, обсягу, розподілу та перемикання уваги, що підтверджує диференційований характер функціонування уваги залежно від когнітивного стилю полезалежність-поленезалежність.

Отже, результати теоретико-емпіричного аналізу обґрунтовують необхідність розроблення та впровадження диференційованих психолого-педагогічних рекомендацій, спрямованих на розвиток уваги молодших школярів з урахуванням особливостей когнітивного стилю полезалежність-поленезалежність.

Метою статті є розроблення та представлення диференційованих психолого-педагогічних рекомендацій щодо розвитку властивостей уваги молодших школярів з урахуванням когнітивного стилю полезалежність-поленезалежність.

Виклад основного матеріалу. Результати теоретичного аналізу та емпіричного дослідження свідчать, що розвиток уваги в молодшому шкільному віці має багаторівневий і когнітивно-стильово зумовлений характер. Увага виступає інтегративним механізмом регуляції діяльності, розвиток якого визначається взаємодією когнітивних, емоційно-вольових, особистісних і соціальних чинників та реалізується в процесі навчальної діяльності, спілкування й саморегуляції.

Оскільки когнітивні стилі в молодшому шкільному віці характеризуються незавершеністю формування та високою пластичністю, аналіз лише властивостей уваги є недостатнім для повної характеристики індивідуально-психологічних особливостей учнів. Тому в дослідженні представлено комплексний опис когнітивно-стильових груп когнітивного стилю полезалежність-поленезалежність, який охоплює особливості навчальної діяльності, уваги, самосприйняття та міжособистісної взаємодії. Такий підхід ґрунтується на розумінні когнітивного стилю як інтегративної характеристики особистості та дає змогу врахувати когнітивні, регуляторні й соціальні аспекти розвитку дитини.

Поленезалежні мобільні учні. Учні цієї когнітивно-стильової субгрупи характеризуються здатністю виділяти релевантну інформацію незалежно від впливу зовнішнього контексту, орієнтацією на внутрішні критерії оцінювання та достатнім рівнем когнітивної гнучкості. Вони демонструють відносну самостійність у навчальній діяльності, здатність до планування, постановки цілей і підтримання пізнавальної активності.

Для представників цієї субгрупи характерні вищий рівень інтелектуальної активності, розвинені вербальні здібності, схильність до узагальнення та ефективного опрацювання навчальної інформації. Поленезалежні мобільні учні виявляють гнучкість у змінних умовах діяльності, здатність поєднувати орієнтацію на власні способи виконання завдань із урахуванням зовнішніх вимог.

У міжособистісній взаємодії поленезалежні мобільні учні поєднують автономність із готовністю до співпраці, виявляють ініціативність та здатність конструктивно відстоювати власну позицію. Часто виконують роль організаторів або неформальних лідерів у груповій діяльності.

Увага таких дітей характеризується високим рівнем довільної регуляції, стійкістю та гнучкістю. Учні демонструють ефективне перемикання й розподіл уваги, здатність тривалий час підтримувати зосередженість та адаптуватися до зміни умов діяльності без істотного зниження продуктивності.

Полезалежні мобільні учні. Учні цієї когнітивно-стильової субгрупи характеризуються переважною орієнтацією на зовнішній контекст у переробці

навчальної інформації та менш вираженою здатністю до самостійного виокремлення суттєвих елементів завдання. Їх когнітивна діяльність значною мірою визначається умовами ситуації, структурою навчального середовища та зовнішніми підказками, що зумовлює потребу в чітко організованих інструкціях і підтримці з боку педагога.

У навчальній діяльності ці учні демонструють залежність від зовнішньої регуляції, однак за умови структурованого середовища здатні до стабільного виконання завдань.

Для них характерна орієнтація на покрокові інструкції, потреба у зворотному зв'язку та схильність до виконання запропонованих дій, а не ініціювання власної навчальної активності.

У міжособистісній взаємодії полезалежні мобільні учні виявляють виражену соціальну орієнтацію, легкість встановлення контактів, схильність до співпраці та узгодження позицій. Вони демонструють адаптивну соціальну поведінку, часто виступають у ролі виконавців або посередників у груповій взаємодії.

Межі «Я» у представників цієї субгрупи є відносно диференційованими, проте відкритими до зовнішнього впливу, що забезпечує сприйняття соціальних сигналів і часткову регуляцію поведінки під впливом оцінки оточення.

Увага таких учнів характеризується відносною стійкістю за умови зовнішньої підтримки та чіткої організації діяльності. Перемикання уваги є гнучким, але залежить від структури завдання, розподіл уваги ефективний у ситуаціях спільної діяльності. Обсяг уваги є середнім, а його ефективне функціонування забезпечується зовнішньою організацією навчальної діяльності та підтримкою соціального оточення.

Поленезалежні фіксовані учні. Учні цієї когнітивно-стильової субгрупи характеризуються переважною орієнтацією на деталі та аналітичним типом опрацювання інформації, що ускладнює цілісне сприймання складних або багатокомпонентних навчальних завдань. Їх пізнавальна діяльність відзначається підвищеною зосередженістю на точності виконання, повільнішим темпом переробки інформації та схильністю до фіксації на окремих елементах завдання.

У навчальній діяльності такі учні демонструють достатній рівень автономності, проте обмежену когнітивну гнучкість. Перевага надається індивідуальному виконанню завдань із чіткою структурою, тоді як ситуації, що вимагають швидкого переключення або інтеграції кількох джерел інформації, викликають труднощі.

У міжособистісній взаємодії для цих учнів характерні прагнення до самостійності, відносна ригідність у прийнятті альтернативних точок зору та обмежена включеність у групові форми роботи. Вони можуть сприйматися як зосереджені на власному способі виконання завдання та менш орієнтовані на взаємодію з однолітками.

Межі «Я» є достатньо чіткими, проте ригідними, що зумовлює стійкість власних когнітивних позицій і водночас знижує чутливість до соціального контексту та зовнішніх оцінок.

Увага характеризується відносно високою концентрацією та вибірковістю, що забезпечує ефективну роботу з деталізованим матеріалом. Водночас спостерігається знижена когнітивна гнучкість, що проявляється у труднощах перемикання між завданнями та обмеженій здатності до розподілу уваги. Стійкість уваги є достатньою в умовах індивідуальної діяльності, проте знижується у динамічних або багатокомпонентних навчальних ситуаціях.

Полезалежні фіксовані учні. Учні цієї когнітивно-стильової субгрупи характеризуються вираженими труднощами у виокремленні суттєвих елементів із загального контексту навчальної ситуації та зниженими можливостями аналітичного структурування інформації. Для цих учнів притаманна фіксація на окремих деталях за одночасно зниженої швидкості та точності переробки інформації.

Когнітивна діяльність цієї групи учнів суттєво залежить від зовнішнього контексту, організації навчального середовища та структури завдання. Спостерігаються ригідність мислення, обмежена когнітивна гнучкість і знижена адаптивність до змін умов діяльності, що ускладнює виконання завдань у стандартному навчальному темпі.

У структурі самосвідомості характерними є недиференційовані межі «Я» та висока залежність від зовнішніх оцінок і соціальних норм. Самосприйняття значною мірою формується через реакції дорослих та однолітків, що підвищує чутливість до соціальної оцінки.

У міжособистісній взаємодії такі учні орієнтовані на схвалення, дотримання групових норм і уникнення конфліктів. Їх поведінка має переважно реактивний характер, із низьким рівнем ініціативності та труднощами самоствердження у групі.

Увага характеризується підвищеною залежністю від зовнішніх стимулів, зниженою концентрацією та нестійкістю в умовах ускладненого або надмірно насиченого середовища. Перемикання уваги має імпульсивний характер, тоді як стійкість забезпечується переважно за умов зовнішнього контролю. Розподіл уваги є ситуативно збереженим у структурованих соціальних умовах, однак обсяг уваги і ефективність самостійного контролю залишаються обмеженими.

Загалом, фіксовані прояви полезалежності асоціюються з меншою автономністю регуляції уваги та її високою залежністю від зовнішньої організації діяльності, що обґрунтовує необхідність диференційованого психолого-педагогічного супроводу.

Проведений аналіз когнітивно-стильових субгруп молодших школярів засвідчив наявність якісно відмінних профілів функціонування пізнавальних процесів, зокрема властивостей уваги. Встановлено, що когнітивний стиль полезалежність-поленезалежність у поєднанні з мобільністю/фіксованістю

визначає специфіку регуляції уваги, її стійкість, концентрацію, обсяг, розподіл і здатність до перемикання.

Поленезалежні мобільні учні характеризуються найбільш оптимальним профілем регуляції уваги, що виявляється у високій довільності, гнучкості та стабільній продуктивності в різних навчальних ситуаціях. Поленезалежні фіксовані демонструють високу концентрацію та аналітичність за умов зниження когнітивної гнучкості, що обмежує ефективність роботи у динамічних завданнях.

Полезалежні мобільні учні вирізняються відносною адаптивністю уваги за умови зовнішньої структурованості навчальної діяльності та соціальної підтримки, однак їхні показники довільної регуляції залишаються залежними від організації середовища. Полезалежні фіксовані характеризуються найнижчим рівнем автономної регуляції уваги, її високою ситуативною залежністю та нестійкістю в умовах підвищеного когнітивного навантаження.

Виявлені відмінності у розвитку властивостей уваги молодших школярів між когнітивно-стильовими субгрупами когнітивного стилю полезалежність-поленезалежність свідчать про необхідність диференційованого підходу до організації психолого-педагогічного супроводу та розроблення методичних рекомендацій щодо розвитку уваги з урахуванням когнітивно-стильових особливостей учнів.

Запропоновані рекомендації щодо розвитку уваги молодших школярів адресовані психологам, педагогам та батькам і спрямовані на забезпечення цілеспрямованого розвитку уваги через узгодження змісту, методів і форм роботи з учнями, що відносяться до різних субгруп когнітивного стилю полезалежність-поленезалежність. Рекомендації передбачають варіативність методів і засобів педагогічного впливу, поступовий розвиток довільної регуляції уваги, а також урахування рівня когнітивної автономності дитини як важливого чинника індивідуалізації навчання.

Методичні рекомендації психологам, педагогам та батькам щодо розвитку уваги дітей молодшого шкільного віку залежно від когнітивного стилю полезалежність-поленезалежність

1. Поленезалежні мобільні учні молодшого шкільного віку

Психологічні особливості уваги: високий рівень довільності, стійкості та гнучкості уваги, ефективне перемикання та розподіл уваги. Розвинена саморегуляція та внутрішній контроль діяльності.

Рекомендації психологам:

- удосконалювати метакогнітивні навички як засіб оптимізації довільної уваги та саморегуляції діяльності молодшого школяра;
- використовувати завдання на планування, прогнозування результатів, рефлексію та оцінювання ефективності власних стратегій діяльності;
- розвивати гнучкість уваги учнів через виконання завдань, що потребують швидкого переходу між різними правилами, стимулами та способами розв'язання;

- формувати у молодших школярів навички самоспостереження за ефективністю концентрації уваги, рівнем працездатності та використанням індивідуальних стратегій діяльності;
- підтримувати в учнів розвиток автономності та відповідальності за результати навчальної діяльності.

Рекомендації педагогам:

- у роботі застосовувати проблемні, пошукові та дослідницькі завдання підвищеної складності, що потребують тривалого утримання уваги та самостійного контролю діяльності;
- створювати умови для вибору способів виконання завдань і прийняття самостійних рішень молодшими школярами;
- варіювати умови виконання навчальних завдань з метою подальшого розвитку когнітивної гнучкості учнів;
- залучати учнів до проєктної діяльності, що вимагає планування, розподілу ресурсів уваги та самостійного контролю результатів;
- мінімізувати надмірну покрокову інструкцію, підтримуючи розвиток внутрішньої регуляції навчальної діяльності молодших школярів.

Рекомендації батькам:

- підтримувати та розширювати навички самостійного планування навчальної діяльності та дозвілля дітей;
- створювати вдома умови для виконання довготривалих завдань, що потребують послідовності та відповідальності дітей;
- використовувати інтелектуальні, стратегічні та творчі ігри для підтримання когнітивної гнучкості й концентрації уваги дітей;
- заохочувати самостійний пошук способів розв'язання навчальних і побутових завдань;
- стимулювати рефлексію дітей щодо умов, які сприяють ефективній концентрації уваги та продуктивності діяльності.

2. Полезалежні мобільні учні молодшого шкільного віку

Психологічні особливості уваги: задовільна стійкість уваги за умови зовнішньої підтримки; залежність концентрації уваги від організації навчальної ситуації при збереженні відносної адаптивності та можливості гнучкого перемикання в структурованих умовах.

Рекомендації психологам:

- розвивати довільну увагу учнів шляхом поступового зменшення зовнішніх підказок і посилення внутрішньої регуляції діяльності;
- формувати внутрішні критерії контролю та оцінювання власної діяльності учнями;
- використовувати у роботі з дітьми вправи на вибірковість і стійкість уваги з поступовим ускладненням умов виконання;
- розвивати в учнів навички планування, самоконтролю та самоперевірки результатів діяльності;

- сприяти формуванню у молодших школярів впевненості у власних можливостях під час самостійного виконання завдань.

Рекомендації педагогам:

- у роботі з учнями чітко структурувати навчальні завдання (визначення мети, алгоритму виконання, очікуваного результату);
- поєднувати інструктивні та творчі компоненти навчальної діяльності, поступово збільшуючи частку самостійної роботи;
- використовувати наочні опори, пам’ятки та схеми як засоби організації уваги молодших школярів;
- забезпечувати регулярний зворотний зв’язок щодо процесу та результатів діяльності учнів;
- організовувати роботу в малих групах як ресурс підтримки концентрації, мотивації та соціального навчання;
- створювати ситуації вибору способів виконання завдань для розвитку самостійності та відповідальності молодших школярів.

Рекомендації батькам:

- створювати стабільні умови для виконання навчальних завдань (режим, робоче місце, послідовність дій) дітьми;
- підтримувати спільне планування навчальної діяльності з поступовою передачею відповідальності дитині;
- допомагати утримувати увагу дитини на одному завданні, мінімізуючи відволікаючі чинники;
- поступово зменшувати рівень зовнішнього контролю, стимулюючи автономність виконання завдань;
- заохочувати дитину самостійно організовувати окремі етапи діяльності та оцінювати власні результати;
- підтримувати у дитини позитивне ставлення до навчання через визнання успіхів і конструктивне обговорення труднощів.

3. Поленезалежні фіксовані учні молодшого шкільного віку

Психологічні особливості уваги: висока концентрація на окремих елементах навчального матеріалу при зниженій когнітивній гнучкості. Характерні труднощі перемикання та розподілу уваги, схильність до деталізації та ригідності перцептивно-когнітивної обробки.

Рекомендації психологам:

- розвивати когнітивну гнучкість молодших школярів за допомогою вправ, що передбачають пошук альтернативних способів розв'язання завдань;
- використовувати у роботі корекційно-розвивальні вправи на переключення уваги в умовах зміни правил або способів діяльності;
- формувати здатність учнів до цілісного аналізу навчальної ситуації та зменшення надмірної фіксації на окремих деталях;
- розвивати навички адаптації до нових умов діяльності та толерантність до помилок як складову навчального досвіду молодших школярів.

Рекомендації педагогам:

- варіювати способи виконання аналогічних навчальних завдань з метою подолання когнітивної ригідності учнів;
- у роботі використовувати відкриті завдання, які передбачають кілька можливих способів розв'язання або варіантів відповіді;
- цілеспрямовано тренувати зміну навчальних стратегій і способів дії молодших школярів;
- надавати учням достатньо часу для осмислення завдань та переходу до нових видів діяльності;
- стимулювати співпрацю в парах і групах для ознайомлення з альтернативними способами мислення та розв'язання завдань.

Рекомендації батькам:

- використовувати ігри та вправи на зміну правил діяльності й переключення уваги дітей;
- підтримувати дитину під час переходу між різними видами діяльності та новими завданнями;
- заохочувати участь дітей у творчих видах діяльності, що передбачають пошук кількох варіантів розв'язання;
- обговорювати різні способи виконання побутових і навчальних завдань, акцентуючи увагу на їх рівноцінності;
- уникати надмірної орієнтації виключно на правильність результату, підтримуючи самостійність і пошукову активність дитини.

4. Полезалежні фіксовані учні молодшого шкільного віку

Психологічні особливості уваги: для цієї групи характерні низька вибірковість, знижена стійкість та повільне перемикання уваги. Спостерігається висока залежність від зовнішніх стимулів, ригідність когнітивної регуляції та труднощі самостійного контролю діяльності.

Рекомендації психологам:

- розвивати базові механізми довільної уваги за допомогою коротких структурованих вправ на концентрацію та утримання уваги учнів;
- розвивати здатність молодших школярів зосереджуватися на одному завданні без відволікання на сторонні стимули;
- поступово збільшувати тривалість концентрації уваги учнів через послідовне ускладнення вправ;
- використовувати ігрові та корекційно-розвивальні методики для розвитку стійкості, переключення та самоконтролю уваги молодших школярів;
- формувати навички саморегуляції учнів через навчання прийомів планування, самоперевірки та контролю власної діяльності.

Рекомендації педагогам:

- максимально структурувати навчальний матеріал, подаючи його невеликими логічно завершеними блоками;

- зменшувати кількість одночасних стимулів і відволікаючих чинників під час виконання учнями завдань;
- використовувати у роботі чіткі інструкції, наочні опори та повторювані алгоритми виконання навчальних дій;
- забезпечувати поетапний контроль виконання завдань із наданням своєчасного зворотного зв'язку;
- застосовувати часте позитивне підкріплення для підтримання навчальної мотивації та впевненості учнів у власних можливостях;
- створювати передбачуване та організоване освітнє середовище, що сприятиме формуванню довільної уваги молодших школярів.

Рекомендації батькам:

- забезпечувати дітям стабільний режим навчальної діяльності та відпочинку;
- організовувати робоче місце дитини з мінімальною кількістю відволікаючих подразників;
- виконувати навчальні завдання разом із дитиною на початкових етапах, поступово зменшуючи обсяг допомоги;
- використовувати ігрові форми діяльності та вправи на розвиток уваги дитини для підвищення зацікавленості навчанням;
- заохочувати дитину до завершення розпочатих справ і відзначати навіть незначні успіхи;
- підтримувати вдома позитивний емоційний клімат під час навчання дитини, уникаючи надмірної критики та перевантаження.

Отже, найбільш сприятливий профіль розвитку уваги характерний для поленезалежних мобільних учнів, тоді як полезалежні фіксовані учні потребують найбільшої психолого-педагогічної підтримки у розвитку довільної регуляції уваги. Полезалежні мобільні та поленезалежні фіксовані учні займають проміжне положення та характеризуються специфічними перевагами й обмеженнями у функціонуванні уваги, що потребують диференційованих підходів до організації навчальної діяльності.

Висновки. Ефективний розвиток уваги молодших школярів можливий за умови врахування їхніх індивідуально-психологічних особливостей, зокрема когнітивного стилю полезалежність-поленезалежність. Виявлені відмінності у розвитку властивостей уваги між когнітивно-стильовими субгрупами когнітивного стилю полезалежність-поленезалежність свідчать про необхідність диференційованого підходу до організації психолого-педагогічного супроводу та створення умов для індивідуалізації навчання.

На основі результатів теоретичного аналізу та емпіричного дослідження розроблено систему психолого-педагогічних рекомендацій для психологів, педагогів і батьків, спрямованих на розвиток властивостей уваги відповідно до особливостей когнітивно-стильових субгруп когнітивного стилю полезалежність-поленезалежність. Запропоновані рекомендації сприяють оптимізації

умов навчальної діяльності, розвитку довільної регуляції уваги, підвищенню навчальної самостійності та адаптивності молодших школярів.

Важливою умовою ефективної реалізації психолого-педагогічних рекомендацій є узгоджена взаємодія психологів, педагогів і батьків, що забезпечує комплексність впливу та наступність у розвитку уваги дитини. Практичне впровадження розроблених рекомендацій є доцільним для підвищення ефективності психолого-педагогічної роботи в початковій школі та створення умов для гармонійного розвитку пізнавальної сфери молодших школярів.

Література

1. Бєлова, О. Б. (2011). Особливості розвитку уваги та пам'яті у дітей молодшого шкільного віку з нормальним та порушеним мовленням. *Збірник наукових праць" Проблеми сучасної психології"*, (11). С. 205-210.

2. Бушуєва, Т., Авер'янова, А., & Лупійко, Л. (2025). ВІКОВА ДИНАМІКА КОГНІТИВНИХ СТИЛІВ ОСОБИСТОСТІ. *Міждисциплінарні дослідження складних систем*, (26), 105-122. http://iscs-journal.npu.edu.ua/article/view/342995

3. Вишник, О. (2025). ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ УВАГИ У ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ. *BULLETIN OF OLEKSANDR DOVZHENKO HLUKHIV NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY*, *3*(59), 226-232.

4. Вишнівська, І. О., & Євдокимова, Н. О. (2015). Розвиток та корекція уваги учнів молодшого шкільного віку. *PARADIGM OF KNOWLEDGE*, (3 (6)).

5. Гетьман, Т. О. (2012). Врахування індивідуальних особливостей уваги молодших школярів у навчальному процесі. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*, (8), 204-212.

6. Жорник, О. Є., & Заїка, Є. В. (2011). Статевовікові особливості розподілу і переключання уваги у сенсомоторних задачах різного рівня складності і змісту. https://ekhnuir.karazin.ua/items/38971141-2d59-4dfe-b336-31ffaeff3f19

7. Макарова, Л. Л., & Гойденко, Н. М. (2016). Характеристики уваги молодших школярів як фактор розбіжностей у рівнях їх навчальної успішності. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*, *2*(3), 61-67. https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/773/728

8. Миколінська С. І. Методика формування слухової уваги молодших школярів на уроках музики : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.02. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2013. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/19848.

9. Царькова, О. В. (2016). ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙУВАГИ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ І ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІКОВИХ ТА ІНДИВІДУАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ УВАГИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*, *1*(4), 130-134.

References:

1. Belova, O. B. (2011). Osoblyvosti rozvytku uvahy ta pamiati u ditei molodshoho shkilnoho viku z normalnym ta porushenym movlenniam [Features of attention and memory development in primary school children with typical and impaired speech]. Problemy suchasnoi psykholohii - Problems of Modern Psychology, 11, 205-210 [in Ukrainian].

2. Bushuieva, T., Averyanova, A., & Lupiiko, L. (2025). Vikova dynamika kohnityvnykh styliv osobystosti [Age dynamics of personality cognitive styles]. Mizhdystsyplinarni doslidzhennia

skladnykh system - Interdisciplinary Studies of Complex Systems, 26, 105-122. Retrieved from http://iscs-journal.npu.edu.ua/article/view/342995 [in Ukrainian].

3. Vyshnyk, O. (2025). Psykholohichni osoblyvosti rozvytku uvahy u zdobuvachiv pochatkovoi osvity [Psychological features of attention development in primary school students]. Bulletin of Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, 3(59), 226-232 [in Ukrainian].

4. Vyshnivska, I. O., & Yevdokymova, N. O. (2015). Rozvytok ta korektsiia uvahy uchniv molodshoho shkilnoho viku [Development and correction of attention in primary school students]. Paradigm of Knowledge, 3(6) [in Ukrainian].

5. Hetman, T. O. (2012). Vrakhuvannia indyvidualnykh osoblyvostei uvahy molodshykh shkoliariv u navchalnomu protsesi [Taking into account individual characteristics of attention of primary school children in the educational process]. Mizhnarodnyi naukovyi forum: sotsiolohiia, psykholohiia, pedahohika, menedzhment - International Scientific Forum: Sociology, Psychology, Pedagogy, Management, 8, 204-212 [in Ukrainian].

6. Zhornyk, O. Ye., & Zaika, Ye. V. (2011). Statevovikovi osoblyvosti rozpodilu i perekliuchannia uvahy u sensomotornykh zadachakh riznoho rivnia skladnosti i zmistu [Sex and age characteristics of attention distribution and switching in sensorimotor tasks of different complexity and content]. Retrieved from https://ekhnuir.karazin.ua/items/38971141-2d59-4dfe-b336-31ffaef f3f19 [in Ukrainian].

7. Makarova, L. L., & Hoidenko, N. M. (2016). Kharakterystyky uvahy molodshykh shkoliariv yak faktor rozbizhnostei u rivniakh yikh navchalnoi uspishnosti [Characteristics of attention in primary school children as a factor of differences in their academic achievement levels]. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia «Psykholohichni nauky» - Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Psychological Sciences, 2(3), 61-67. Retrieved from https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/773/728 [in Ukrainian].

8. Mykolinska, S. I. (2013). Metodyka formuvannia slukhovoi uvahy molodshykh shkoliariv na urokakh muzyky [Methodology of auditory attention formation in primary school students during music lessons]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: National Pedagogical Dragomanov University. Retrieved from https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/19848 [in Ukrainian].

9. Tsarkova, O. V. (2016). Teoretychne obgruntuvannia osoblyvostei uvahy ditei molodshoho shkilnoho viku i eksperymentalne doslidzhennia vikovykh ta indyvidualnykh osoblyvostei uvahy molodshykh shkoliariv [Theoretical substantiation of attention characteristics in primary school children and an experimental study of age and individual characteristics of attention in primary school students]. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia «Psykholohichni nauky» - Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Psychological Sciences, 1(4), 130-134 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 159.922.8:613.86:057.875

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1752-1760

Бабчук Микита Ігорович доктор філософії (PhD), спеціальності 053 психологія, старший викладач кафедри мовної та психолого-педагогічної підготовки, Одеський національний економічний університет, Одеса, https//orcid.org/0000-0001-8725-799X

Павлова Тетяна Олександрівна здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти зі спеціальності С4 Психологія, Одеський національний економічний університет, Одеса, https://orcid.org/0000-0002-2558-823X

ПСИХОЛОГІЧНІ РЕСУРСИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Анотація. У статті проаналізовано поняття, структура та психологічні ресурси психологічного здоров'я як багаторівневневого та багатоаспектного феномену, що має міждисциплінарний характер. Психологічне здоров'я розглянуто в структурі інтегральної ресурсної концепції здоров'я, що забезпечує збалансовану та конструктиву взаємодію індивіда із соціумом та навколишнім середовищем. Вважаємо, що психологічне здоров'я відноситься до особистості в цілому та є проявом її духу на відміну від психічного здоров'я, яке характеризує стан психіки людини.

Психологічне здоров'я у науці розглядається як система взаємопов'язаних компонентів: когнітивного, емоційного, поведінкового та ціннісно-мотиваційного. Розглянуто психологічні ресурси (чинники) збереження психологічного здоров'я студентства, яке перебуває на етапі інтенсивного особистісного, професійного та соціального становлення, що зумовлює її підвищену вразливість до дії тривалих стресових і травматичних факторів. Запропоновано розглядати чинники (ресурси) психологічного здоров'я студентської молоді у складі кожної із розглянутих компонент.

Зроблено висновки, що психологічне здоров'я функціонує як цілісна система, утворена взаємозв'язком когнітивного, емоційного, поведінкового та ціннісно-мотиваційного компонентів. У ситуаціях нестабільності ця структура утримується завдяки системі внутрішніх ресурсів особистості. Зокрема, когнітивний складник актуалізується через інформаційну гігієну, критичність та гнучкість мислення, тоді як емоційний потребує залучення емоційного інтелекту, навичок саморегуляції й толерантності до невизначеності. Поведінкова стійкість реалізується через механізми самоефективності, адаптивного тайм-менеджменту, активної суб'єктності та копінг-поведінки. Водночас ціннісно-мотиваційне підґрунтя забезпечується екзистенційним цілепокладанням,

сформованою ієрархією цінностей і плануванням майбутнього. У сукупності визначені психологічні ресурси формують цілісну архітектуру психічного захисту та адаптації студентської молоді в умовах нестабільності та кризи.

Ключові слова: здоров'я, психологічне здоров'я, благополуччя, психологічні ресурси (чинники), студентська молодь.

Babchuk Mykyta Igorovich Ph.D. Specialization 053 Psychology, Senior Lecturer, Department of Language and Psychological-Pedagogical Training, Odesa National University of Economics, Odesa, https//orcid.org/ 0000-0001-8725-799X

Pavlova Tetiana Oleksandrivna Student of the second (master) level of higher education, Specialty C4 Psychology, Odesa National University of Economics, Odesa, https://orcid.org/0000-0002-2558-823X

PSYCHOLOGICAL RESOURCES IN MAINTAINING THE PSYCHOLOGICAL HEALTH OF STUDENTS YOUTH

Abstract. The article analyzes the concept, structure, and psychological resources (factors) of psychological health as a multilevel and multifaceted phenomenon of an interdisciplinary nature. Psychological health is examined within the structure of the integral resource concept of health, which ensures balanced and constructive interaction between the individual, society, and the environment. We argue that psychological health pertains to the personality as a whole and manifests as an expression of its spirit, unlike mental health, which characterizes the state of the human psyche.

Within the scientific community, psychological health is conceptualized as a system of interconnected components: cognitive, emotional, behavioral, and value-motivational. This paper examines the psychological resources (factors) involved in maintaining the psychological health of university students. As this demographic is undergoing a period of intensive personal, professional, and social development, they exhibit a heightened vulnerability to prolonged stressful and traumatic factors. Accordingly, it is proposed to analyze the resources (factors) of students' psychological health within the framework of each discussed component.

The study concludes that psychological health functions as an integrated system shaped by the interconnection of cognitive, emotional, behavioral, and value-motivational components. In periods of instability, this structure is sustained through a system of internal personal resources. Specifically, the cognitive component is actualized through information hygiene, critical thinking, and cognitive flexibility, whereas the emotional component requires the engagement of emotional intelligence, self-regulation skills, and tolerance for uncertainty. Behavioral resilience is realized through mechanisms of self-efficacy, adaptive time management, active agency, and coping behavior.

Concurrently, the value-motivational foundation is anchored in existential goal-setting, a well-defined hierarchy of values, and future planning. Taken together, the identified psychological resources form a cohesive architecture of psychological defense and adaptation of student youth under conditions of instability and crisis.

Keywords: health, psychological health, well-being, psychological resources (factors), students youth.

Постановка проблеми. Проблема збереження та зміцнення психологічного здоров'я студентської молоді набуває особливої актуальності в умовах сучасних цивілізаційних викликів. Студентський вік є одним із найбільш критичних періодів у становленні особистості, що характеризується інтенсивним інтелектуальним навантаженням, професійним самовизначенням та активною соціалізацією. Водночас цей етап збігається з високим рівнем психоемоційної напруги, зумовленої як віковими кризами, так і зовнішніми дестабілізуючими факторами: наслідками пандемії, глобальною цифровізацією та, що є найбільш критичним для України, тривалою військовою агресією. Постійна загроза безпеці, стан невизначеності та зміна звичних форм навчання (перехід на дистанційний та змішаний формати навчання) виснажують адаптаційні ресурси молоді, що потребує дослідження психологічних ресурсів (чинників), які здатні забезпечити стабільність психологічного здоров'я студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття здоров'я та психологічного благополуччя активно досліджували як вітчизняні, так й іноземні науковці, зокрема Ю. О. Асєєва, Т. М. Дзюба, Л. М. Карамушка, С. Д. Максименко, Г. С. Костюк, Д. Г. Лавриненко, О. В. Савченко, Л. З. Сердюк, Н. Бредберн, К. Ріфф, К. Роджерс, А. Маслоу, М. Селігман, В. Франкл та інші. Окрему увагу проблемі психологічного здоров'я студентської молоді приділяли І. А. Власенко, І. О. Канюка, О. М. Рева, В. В. Фурман та інші дослідники. Водночас, попри значну кількість наукових праць, недостатньо вивченими залишаються внутрішні психологічні ресурси, які допомагають молодій людині зберігати цілісність, адаптивність і продуктивність у кризових умовах.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та розкриття сутності, структури психологічних ресурсів (чинників) збереження психологічного здоров'я студентської молоді як цілісної, багаторівневої системи в умовах тривалого кризового впливу.

Для реалізації поставленої мети було застосовано комплекс теоретичних методів, основою якого став системний та міждисциплінарний аналіз, що дозволив розглянути психологічне здоров'я як багаторівневий феномен. Завдяки методам теоретичного узагальнення, моделювання та систематизації було виокремлено й охарактеризовано когнітивний, емоційний, поведінковий та ціннісно-мотиваційний компоненти психологічного здоров'я. Крім того, застосування комплементарного та інтегрального підходів уможливило цілісне вивчення взаємодії внутрішніх ресурсів особистості, які забезпечують збереження її психічного гомеостазу в кризових умовах.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 3 Конституції України, життя і здоров'я людини визнаються найвищою соціальною цінністю [1]. Відповідно до п. 9 ст. 3 Основ законодавства України про охорону здоров'я від 19.11.1992 р. № № 2801-XII «здоров'я – стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороб або порушень структур та функцій організму», що відповідає підходу Всесвітньої організації охорони здоров'я [3]. Отже, здоров'я розглядається як багатовимірне явище, що охоплює фізичний, психічний і соціальний аспекти. Закон України «Про систему охорони психічного здоров'я в Україні» від 15.01.2025 р. № 4223-IX визначає психологічне благополуччя як суб'єктивне відчуття оптимального психічного функціонування, задоволеності життям, наявності сенсу, цілеспрямованості, психологічної стійкості та адаптивності [4]. Це визначення підкреслює, що психологічне благополуччя є не статичним станом, а динамічним процесом розвитку особистісного потенціалу. У цьому контексті психологічна підтримка студентів має бути спрямована не лише на зниження емоційного напруження, а й на формування життєвих цінностей, стійкості, адаптивності та здатності ефективно долати труднощі.

О. Р. Поліщук пише, що узагальнення основних підходів до здоров'я особистості зумовило формування інтегральної ресурсної концепції здоров'я, в контексті якої розглядається психологічне здоров'я. Якщо в межах цієї концепції здоров'я людини розуміють як її благополуччя на різних рівнях буття, то психологічне здоров'я забезпечує оптимальну, врівноважену та гармонійну взаємодію людини зі світом. На думку автора, у цій моделі існує чотирьохрівнева структура здоров'я, що включає фізичне, психічне, особистісне і соціальне здоров'я [5, с. 150]. Ми підтримуємо точку зору О. Р. Поліщук щодо більш широко розуміння концепції інтеґрального індивідуального здоров'я людини, включаючи психологічне (особисте здоров'я) людини.

Г. П. Дзвоник вважає, що здоров'я − це гармонійне поєднання фізіологічних, психологічних (особистісних, душевних) та соціальних чинників, що забезпечують внутрішнє благополуччя людини, її стійкий комфортний стан. Психологічне та фізичне здоров'я індивіда є фундаментом загального здоров'я особистості [6, с. 82].

На думку О.Р. Поліщук, **у** більшості підходів поняття психологічного здоров'я як центральну ланку містить категорію «особистісного здоров'я», оскільки саме особистість інтегрує все психологічне буття людини та встановлює її взаємозв'язки з мінливим оточуючим світом. Саме властивості особистості забезпечують адаптивність, узгодженість, інтеграцію явищ внутрішнього світу людини та її взаємовідносин із зовнішнім світом [5, с. 150-151].

У роботах іноземних дослідників (К. Ріфф, Н. Бредберн тощо) психологічне благополуччя розглядається як показники психологічного стану задоволеності тими умовами буття або важливими подіями життя, що наявні у

певні періоди онтогенетичного розвитку людини. Багаторівневість та багатоаспектність феномену психологічного здоров'я зумовлюють його міждисциплінарний характер та поширення системного підходу в сфері його дослідження. У цьому контексті варто згадати модель PERMA М. Селігмана (одного із засновників позитивної психології) – наукову конструкцію дослідження особистісного благополуччя, яка спирається на п'ять ключових елементів (компонентів) благополуччя людини, а саме P – Positive Emotions (Позитивні емоції); E – Engagement (Залученість); R – Relationships (Стосунки або соціальні зв'язки); M – Meaning (Сенс); A – Accomplishment (Досягнення). Модель PERMA доводить, що благополуччя не є статичним станом чи просто відсутністю депресії, а виступає динамічним процесом, яким людина може свідомо керувати. Кожен із п'яти елементів є самостійним, вимірюваним і може розвиватися незалежно від інших. Українськими дослідниками О. В. Савченко та Д. Г. Лавриненко було взято за основу п'ятикомпонентну модель процвітання PERMA М. Селігмана, що дозволило здійснити якісну адаптацію та стандартизацію її базової вимірювального інструментарію – опитувальника «The PERMA-Profiler» (J. Butler, M. Kern). На думку О. В. Савченко та Д. Г. Лавриненка, зазначена методика є валідною для сфери освіти й може успішно використовуватися під час психодіагностичного обстеження студентів [7, с. 176]. Вона дозволяє виявити недостатність конкретних складників благополуччя особистості, що дає змогу цілеспрямовано оптимізувати вразливі сфери та мобілізувати внутрішні ресурси для підвищення загальної життєстійкості студентської молоді.

Проаналізувавши наукові точки зору щодо розуміння психологічного здоров'я (психологічного благополуччя), вважаємо, що воно стосується особистості в цілому та є вираженням її духовного буття, інтегруючи життєві сенси та прагнення до процвітання, на відміну від психічного здоров'я, яке характеризує стан психіки людини.

У психологічній літературі висловлено різні точки зору щодо розуміння психологічних ресурсів (чинників) психологічного здоров'я (психологічного благополуччя), що пояснюється його індивідуальним змістом та залежить від цінностей та цілей особистості.

Використання системного підходу дозволяє розглядати здоров'я не лише через фізичну та психічну складові, а й через духовний вимір, який забезпечує гармонійний розвиток особистості та надає її життю цілісності й сенсу. У цьому контексті психологічне здоров'я трактується як система взаємопов'язаних компонентів: когнітивного, емоційного, поведінкового та ціннісно-мотиваційного [8, с. 11].

Когнітивний компонент пов'язаний із пізнанням себе та світу, адекватним сприйняттям дійсності, критичним мисленням, концентрацією уваги та здатністю приймати зважені рішення. У студентської молоді він проявляється в ефективності навчання, реалістичній самооцінці та здатності об'єктивно аналізувати власні можливості.

Емоційний компонент забезпечує саморегуляцію, стресостійкість та здатність людини розпізнавати й конструктивно виражати власні переживання. Він також охоплює емпатію та здатність розуміти емоційний стан інших. У межах психологічної норми цей компонент виявляється в емоційній стабільності, урівноваженості та здатності долати кризові ситуації без руйнівних наслідків для особистості.

Поведінковий компонент відображає зовнішні прояви внутрішнього стану людини через її вчинки, способи реагування та стратегії подолання труднощів. Він забезпечує адаптацію до соціального середовища, автономність поведінки, конструктивну взаємодію з іншими людьми та здатність підтримувати стійкі соціальні зв'язки.

Ціннісно-мотиваційний компонент визначає життєві орієнтири особистості, її цілі, сенси, мотивацію до саморозвитку та професійного зростання. Його проявами є відчуття осмисленості життя, наявність ціннісних орієнтирів і прагнення до реалізації власного потенціалу.

Вважаємо, що у кризових умовах (пандемії, соціальній нестабільності, воєнного стану) традиційні навички людини часто «вимикаються», це зумовлює необхідність вибудовування ієрархічної моделі адаптації, де пріоритет зміщується від базових біологічних потреб до складних когнітивних стратегій. Враховуючи те, що психологічні ресурси (чинники) збереженості здоров'я розглядаються нами в особливій соціальній групі – студентській молоді, яка перебуває на етапі інтенсивного особистісного, професійного та соціального становлення, що зумовлює її підвищену вразливість до дії тривалих стресових і травматичних факторів, пропонуємо розглянути ресурси (чинники) психологічного здоров'я студентської молоді у складі кожної із розглянутих компонент.

Збереження кожного з проаналізованих компонентів психологічного здоров'я студентської молоді потребує активації конкретних внутрішніх ресурсів (чинників).

Якщо розглянуті нами компоненти представляють собою структуру психологічного здоров'я, то чинники – це механізми, які підтримують цю структуру в робочому стані.

Розглянемо зв'язок між основними компонентами психологічного здоров'я та ресурсами, які забезпечують їх підтримку в кризових умовах.

1. Збереження когнітивного компонента спрямоване на підтримку здатності особистості адекватно сприймати інформацію, навчатися, аналізувати події та приймати рішення. Його підтримують інформаційна гігієна, критичне мислення та когнітивна гнучкість. Інформаційна гігієна дає змогу фільтрувати надмірні, токсичні або неправдиві дані, зберігаючи психічний ресурс для навчання. Критичне мислення допомагає раціонально оцінювати події та не піддаватися катастрофізації, а когнітивна гнучкість забезпечує здатність швидко адаптуватися до змін і знаходити нові способи розв'язання проблем.

2. Збереження емоційного компонента передбачає стабілізацію настрою, зниження тривожності та запобігання емоційним зривам. Це досягається завдяки розвитку емоційного інтелекту, технік саморегуляції та толерантності до невизначеності. Емоційний інтелект допомагає усвідомлювати власні переживання і розуміти їх причини, техніки саморегуляції знижують напруження в ситуації стресу, а толерантність до невизначеності формує здатність приймати мінливість життя та діяти в нових умовах без надмірної тривоги.

3. Збереження поведінкового компонента пов'язане з підтримкою продуктивності, навчальної активності та здатності до конструктивних дій. Його забезпечують самоефективність, адаптивний тайм-менеджмент, копінг-стратегії та активна суб'єктність. Самоефективність допомагає людині вірити у власну здатність виконувати конкретні завдання, тайм-менеджмент створює відчуття контролю через поступове виконання невеликих дій, а копінг-стратегії сприяють подоланню стресу й підтримці внутрішнього балансу. Як зазначає Ю. О. Асєєва, індивідуальні копінг-ресурси відіграють важливу роль у регуляції тривожних станів [9, с. 5]. Особливість життєдіяльності сучасної української студентської молоді визначається тривалим перебуванням в умовах хронічного стресу. За таких обставин традиційні копінг-стратегії (зокрема, раціональне планування) часто виявляються недостатніми для підтримання внутрішньої стабільності особистості. Це зумовлює необхідність переосмислення життєвих цілей та конструювання нових смислових опор, що в умовах воєнного стану виступає базовим захисним механізмом збереження ментального здоров'я молоді. Водночас активна залученість студентів до волонтерської діяльності, допомоги країні та інтеграція в університетську спільноту стають потужним інтегральним (внутрішнім та зовнішнім) ресурсом їхньої антикризової стійкості й життєстійкості. Активна суб'єктність студентської молоді, своєю чергою, дозволяє людині почуватися не пасивною жертвою обставин, а творцем власного життя.

4. Збереження ціннісно-мотиваційного компонента спрямоване на підтримку внутрішньої опори, життєвих сенсів і мотивації до майбутнього. Його забезпечують екзистенційне цілепокладання, ціннісна ієрархія та планування майбутнього. Екзистенційне цілепокладання допомагає бачити сенс у повсякденних діях, зокрема в навчанні як внеску у власне майбутнє. Ціннісна ієрархія виконує роль внутрішнього орієнтира в ситуаціях вибору, а планування майбутнього дає змогу зберігати перспективу після кризи та поступово рухатися до поставлених цілей.

Усі розглянуті психологічні ресурси (чинники) збереження психологічного здоров'я перебувають у системному взаємозв'язку та взаємодоповнюваності.

Висновки. Узагальнення основних підходів до здоров'я особистості зумовило формування інтегральної ресурсної концепції здоров'я, в контексті якої розглядається психологічне здоров'я. Якщо в межах цієї концепції здоров'я людини розуміють як її благополуччя на різних рівнях буття, то психологічне

здоров’я забезпечує оптимальну, врівноважену та гармонійну взаємодію людини зі світом. Психологічне здоров’я (або психологічне благополуччя) є необхідною умовою активної та повноцінної життєдіяльності людини та є важливою складовою здоров’я людини. У науці психологічне здоров’я розглядається як цілісна система взаємопов’язаних компонентів – когнітивного, емоційного, поведінкового та ціннісно-мотиваційного, яка підтримується внутрішніми ресурсами (чинниками) особистості, що дозволяє особистості, в тому числі й студентській молоді, зберігатися в умовах нестабільності та кризи. Когнітивний складник реалізується через дотримання інформаційної гігієни, розвиток критичного мислення та когнітивної гнучкості. Емоційна стійкість підтримується високим рівнем емоційного інтелекту, опануванням технік саморегуляції та формуванням толерантності до невизначеності. Поведінковий рівень активується завдяки самоефективності, адаптивному тайм-менеджменту, конструктивним копінг-стратегіям подолання стресу й активній суб’єктності особистості. Ціннісно-мотиваційну основу цього процесу становлять екзистенційне цілепокладання, чітка ціннісна ієрархія та усвідомлене планування майбутнього. У взаємозв’язку зазначені психологічні ресурси утворюють цілісний захисний механізм психіки в умовах тривалого стресогенного впливу.

Література:

1. Конституція України: Основний закон України від 28.06.1996 р. № № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

2. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text

3. Constitution of the World Health Organization of 22 July 1946. URL: https://apps.who.int/gb/bd/PDF/bd47/EN/constitution-en.pdf?ua=1

4. Про систему охорони психічного здоров’я в Україні: Закон України від 15.01.2025 р. № 4223-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4223-20#Text

5. Поліщук О.Р. Ресурси особистості як основа психологічного здоров’я. Підтримка психологічного здоров’я особистості в умовах війни: матеріали VI Всеукраїнських психологічних читань «Удосконалення професійної майстерності майбутніх психологів», 21 квітня 2023 р. ред. кол. О.О. Андрусик та ін. Умань. С. 150-151.

6. Дзвоник Г.П. Психологічне здоров’я особистості та ресурси життєстійкості. С. 82-85. URL: file:///C:/Users/%D0%A2%D0%B5%D1%82%D1%8F%D0%BD%D0%B0/Downloads/7506-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-15075-1-10-20191120%20(1).pdf

7. Савченко О.В., Лавриненко Д.Г. Короткий багатовимірний опитувальник процвітання «PERMA-ПРОФАЙЛЕР»: адаптація методики та її психометричні властивості. *Габітус*. 2023. Вип. 52. С. 167-178. URL: https://habitus.od.ua/journals/2023/52-2023/29.pdf

8. Власенко І.А., Фурман В.В., Рева О.М., Канюка І.О. Психологічне здоров’я студентської молоді. Вінниця : ТВОРИ, 2022. 224 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/41404/1/Furman_V_Vlasenko_I_Reva_O_Kanuka_I_PSSM_2022_IL.pdf

9. Асєєва Ю.О., Ковальська Н.А. Соціальна підтримка та копінг-ресурси в регуляції тревожності молоді. *Ментальне здоров’я*. 2026. № 1. С. 3-8. DOI: https://doi.org/10.32782/3041-2005/2026-1.1

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy: Osnovnyi zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. No 254k/96-VR. Data onovlennia: 01.01.2020 r. [Constitution of Ukraine: Fundamental Law from June, 28, 1996. No 254k/96-VR] Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].
2. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorov'ia [Fundamentals of the Legislation of Ukraine on Healthcare: Law of Ukraine from November, 19, 1992. № 2801-XII. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text [in Ukrainian].
3. Constitution of the World Health Organization (1946). Retrieved from https://apps .who.int/gb/bd/PDF/bd47/EN/constitution-en.pdf?ua=1 [in English].
4. Pro systemu okhorony psykhichnoho zdorov'ia v Ukraini [On the Mental Health Care System in Ukraine: Law of Ukraine from January, 15, 2025]. No. 4223-IX], Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4223-20#Text [in Ukrainian].
5. Polishchuk, O. R. (2023). Resursy osobystosti yak osnova psykholohichnoho zdorov'ia [Personality resources as a foundation of psychological health]. In O. O. Andrusyk et al. (Eds.), Pidtrymka psykholohichnoho zdorov'ia osobystosti v umovakh viiny: materialy VI Vseukrainskykh psykholohichnykh chytan «Udoskonalennia profesiinoi maisternosti maibutnikh psykholohiv». (pp.150-151). Uman [in Ukrainian].
6. Dzvonyk, H. P. (2019). Psykholohichne zdorov'ia osobystosti ta resursy zhyttiestiikosti [Psychological health of the personality and resilience resources]. Retrieved from file:///C:/Users/%D0%A2%D0%B5%D1%82%D1%8F%D0%BD%D0%B0/Downloads/7506-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-15075-1-10-20191120%20(1).pdf [in Ukrainian].
7. Savchenko, O.V. and Lavrynenko, D.G. (2023). Korotkyi bahatovymirnyi opytuvalnyk protsvitannia "PERMA-PROFAILER": adaptatsiia metodyky ta yii psykhometrychni vlastyvosti [Short multidimensional flourishing questionnaire "PERMA-Profiler": adaptation of the method and its psychometric properties], Habitus, vol. 52, 167-178. Retrieved from https://habitus.od.ua/journals/2023/52-2023/29.pdf [in Ukrainian].
8. Vlasenko, I. A., Furman, V. V., Reva, O. M., & Kaniuka, I. O. (2022). Psykholohichne zdorov'ia studentskoi molodi [Psychological health of student youth]. TVORY. Retrieved from https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/41404/1/Furman_V_Vlasenko_I_Reva_O_Kanuka_I_PSSM_2022_IL.pdf [in Ukrainian].
9. Asieieva, Yu. O., Kovalska, N. A. (2026). Sotsialna pidtrymka ta koping-resursy v rehuliatsii trevozhnosti molodi [Social support and coping resources in the regulation of anxiety in youth]. Mentalne Zdorovia. 1. 3–8. DOI: https://doi.org/10.32782/3041-2005/2026-1.1 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 13.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.05.2026

УДК 159.9:615.825-051:005.336.2

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1761-1771

Балтян Віталій Олександрович аспірант спеціальності психологія, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих ім. Івана Зязюна Національної академії педагогічних наук України, https://orcid.org/0009-0000-4890-092X.

ПСИХОЛОГІЧНО БЕЗПЕЧНИЙ РЕАБІЛІТАЦІЙНИЙ ПРОСТІР ЯК ПРИНЦИП РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦІВ З ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

Анотація. У статті розглядається проблема розвитку психологічної компетентності фахівців з фізичної реабілітації крізь призму поняття психологічно безпечного реабілітаційного простору. Актуальність дослідження зумовлена зростаючими вимогами до якості реабілітаційного процесу в умовах сучасних викликів, зокрема збільшенням кількості пацієнтів із травматичним досвідом та потребою у комплексному відновленні. Обґрунтовується, що психологічна компетентність фахівця з фізичної реабілітації не вичерпується сукупністю особистісних якостей або комунікативних умінь, а реалізується передусім у здатності організовувати взаємодію з пацієнтом таким чином, щоб він відчував довіру, повагу, емоційну підтримку та зберігав мотивацію до відновлення. Запропоновано авторське визначення психологічно безпечного реабілітаційного простору як динамічної системи міжособистісних відносин, умов та практик, що забезпечують суб'єктивне відчуття захищеності пацієнта в процесі терапевтичної взаємодії. Виокремлено чотири структурних компоненти цього простору: етико-ціннісний, емоційно-підтримувальний, комунікативно-партнерський і мотиваційно-ресурсний. Охарактеризовано п'ять принципів розвитку психологічної компетентності фахівців з фізичної реабілітації: психологічної безпеки, партнерської взаємодії, емоційної чутливості, мотиваційної підтримки та професійної саморефлексії. Доведено, що системне впровадження цих принципів у підготовку та підвищення кваліфікації фахівців сприяє підвищенню ефективності реабілітаційного процесу загалом. Наукова новизна полягає у тому, що психологічна компетентність фахівця розглядається як інтегральна здатність до побудови безпечного для пацієнта терапевтичного середовища, а не лише як набір окремих психологічних якостей. Практична значущість роботи полягає у можливості використання запропонованих принципів для розроблення навчальних програм, тренінгів та методичних рекомендацій для фахівців з фізичної реабілітації.

Ключові слова: психологічна компетентність, фізична реабілітація, психологічна безпека, терапевтичний альянс, мотивація пацієнта, партнерська взаємодія, емоційна підтримка, саморефлексія.

Baltyan Vitaliy Oleksandrovych postgraduate student in psychology, Ivan Zyazyun Institute of Pedagogical Education and Adult Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, https://orcid.org/0009-0000-4890-092X.

PSYCHOLOGICALLY SAFE REHABILITATION SPACE AS A PRINCIPLE OF DEVELOPING PSYCHOLOGICAL COMPETENCE IN PHYSICAL REHABILITATION SPECIALISTS

Abstract. The article examines the problem of developing psychological competence in physical rehabilitation specialists through the lens of the concept of a psychologically safe rehabilitation space. The relevance of the study is driven by growing demands on the quality of the rehabilitation process amid contemporary challenges, particularly the increasing number of patients with traumatic experiences and the need for comprehensive recovery. It is argued that the psychological competence of a physical rehabilitation specialist is not limited to a set of personal qualities or communicative skills, but is realized primarily in the ability to organize interaction with the patient in such a way that the patient feels trust, respect, emotional support, and maintains motivation for recovery. An original definition of the psychologically safe rehabilitation space is proposed – understood as a dynamic system of interpersonal relationships, conditions, and practices that ensure the patient's subjective sense of security throughout the therapeutic interaction. Four structural components of this space are identified: ethical-axiological, emotionally supportive, communicative-partnership, and motivational-resource. Five principles of developing psychological competence in physical rehabilitation specialists are characterized: psychological safety, partnership interaction, emotional sensitivity, motivational support, and professional self-reflection. It is demonstrated that the systematic implementation of these principles in specialist training and professional development contributes to the overall effectiveness of the rehabilitation process. The scientific novelty lies in the fact that the specialist's psychological competence is viewed as an integral capacity to build a therapeutically safe environment for the patient, rather than merely a collection of individual psychological qualities. The practical significance of the work consists in the possibility of applying the proposed principles to the development of curricula, training programs, and methodological guidelines for physical rehabilitation specialists.

Keywords: psychological competence, physical rehabilitation, psychological safety, therapeutic alliance, patient motivation, partnership interaction, emotional support, self-reflection.

Актуальність теми дослідження. Фізична реабілітація як галузь охорони здоров'я традиційно розглядається крізь призму відновлення рухових функцій, зниження больового синдрому та підвищення функціональної активності

пацієнта. Проте клінічна практика та наукові дослідження останніх десятиліть переконливо засвідчують, що реабілітаційний процес є нерозривно пов'язаним із психологічним виміром переживань пацієнта. Особа, яка проходить реабілітацію, нерідко стикається з болем, страхом повторного ушкодження, тривогою щодо перспектив одужання, втратою самостійності, зниженням самооцінки та порушенням соціальних зв'язків [1; 2]. Ці переживання безпосередньо впливають на ефективність відновлення й здатність пацієнта до активної участі в реабілітаційному процесі.

Відповідно до сучасних концепцій пацієнтоцентрованої допомоги [3], фахівець з фізичної реабілітації виконує не лише технічну, а й підтримувальну, мотивувальну та комунікативну функції у взаємодії з пацієнтом. Дослідження в галузі терапевтичного альянсу демонструють, що характер відносин між фахівцем і пацієнтом є самостійним чинником, що визначає результати реабілітації поза залежністю від застосовуваних технік [4; 5]. Зокрема, встановлено, що якість терапевтичного альянсу корелює з рівнем прихильності пацієнта до лікування, ефективністю зниження болю, самоефективністю та задоволеністю результатами відновлення [6].

Водночас у системі підготовки фахівців з фізичної реабілітації психологічна складова професійної компетентності нерідко лишається на периферії навчальних програм або трактується надто вузько – як емпатія, стресостійкість чи навички спілкування. Відсутній системний підхід, який дозволив би розглядати психологічну компетентність не як сукупність окремих якостей, а як здатність фахівця свідомо організовувати терапевтичний простір взаємодії з пацієнтом – простір, у якому психологічна безпека є умовою ефективного відновлення. Саме ця прогалина і визначає актуальність пропонованого дослідження.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні поняття психологічно безпечного реабілітаційного простору та його структурних компонентів як концептуальної основи для розвитку психологічної компетентності фахівців з фізичної реабілітації.

Основні результати дослідження. Поняття психологічної компетентності в контексті реабілітації досліджувалося переважно в рамках таких наукових дискурсів: теорія терапевтичного альянсу [7; 8], концепція пацієнтоцентрованої допомоги [3], теорія самодетермінації [9] та модель рефлексивного фахівця [10]. Кожен із зазначених підходів акцентує певний аспект взаємодії між фахівцем і пацієнтом.

Е. Бордін у своїй класичній концепції терапевтичного альянсу [7] виокремив три взаємозалежні компоненти продуктивних терапевтичних відносин: угоду про цілі лікування, погодженість щодо терапевтичних задач і емоційний зв'язок між терапевтом і пацієнтом. Ця модель вийшла далеко за межі психотерапії й стала концептуальною базою для вивчення взаємодії між фізіотерапевтом і пацієнтом. Систематичний огляд Бабатунде, МакДермід і

МакІнтайр [8] підтвердив, що терапевтичний альянс у фізіотерапевтичній та ерготерапевтичній практиці є суттєвим предиктором прихильності пацієнтів до лікування, а підтримка автономії та внутрішньої мотивації виступають як ключові фасилітатори цього альянсу.

Теорія самодетермінації Е. Десі і Р. Раяна [9] пропонує важливий теоретичний ресурс для розуміння мотиваційних механізмів у реабілітаційному процесі. Відповідно до цієї теорії, ефективна мотивація до відновлення потребує задоволення трьох базових психологічних потреб: автономії (відчуття самостійності у прийнятті рішень), компетентності (відчуття ефективності власних дій) та причетності (відчуття зв'язку з іншими). Фахівець, який організовує реабілітаційну взаємодію без урахування цих потреб – через авторитарний стиль, надмірний контроль або дистанціювання від пацієнта – фактично підриває внутрішню мотивацію пацієнта до одужання.

Н. Кайєс і К. МакФерсон [11] запровадили поняття «людських технологій» у реабілітації, стверджуючи, що не лише те, що робить фахівець, а й те, як він присутній у взаємодії з пацієнтом, є визначальним чинником результатів відновлення. Це положення корелює з концепцією рефлексивного фахівця Д. Шона [10], який обґрунтував, що справжня професійна компетентність виявляється не у механічному застосуванні алгоритмів, а у здатності до рефлексії власної практики у процесі дії та після неї.

Таким чином, аналіз наукових джерел засвідчує, що психологічна компетентність фахівця з фізичної реабілітації не може бути зведена до переліку особистісних якостей. Вона виявляється у здатності фахівця цілеспрямовано організовувати середовище взаємодії, яке є безпечним, підтримувальним і мотивувальним для пацієнта. Для концептуального позначення цього середовища ми пропонуємо поняття психологічно безпечного реабілітаційного простору.

Спираючись на концепцію психологічної безпеки Е. Едмондсон [12], розроблену первісно для організаційного контексту, та її подальший розвиток у галузі охорони здоров'я [13; 14], ми пропонуємо наступне визначення. Психологічно безпечний реабілітаційний простір – це професійно організована взаємодія між фахівцем з фізичної реабілітації та пацієнтом, у якій пацієнт відчуває повагу до своєї гідності, довіру до фахівця, емоційну підтримку, право на поступовість прогресу та можливість відкрито виражати біль, страх або розчарування, а також зберігає активну позицію і внутрішню мотивацію до відновлення.

Ключовою у цьому визначенні є ідея про те, що психологічна безпека є не пасивним тлом реабілітаційного процесу, а активно організованою умовою взаємодії, за яку несе відповідальність фахівець. Це визначення інтегрує кілька концептуальних рівнів: етичний (повага, гідність), афективний (довіра, підтримка), комунікативний (відкритість, діалог) і мотиваційний (активна позиція, внутрішня мотивація).

На основі теоретичного аналізу та синтезу наукової літератури ми виокремлюємо чотири структурних компоненти психологічно безпечного реабілітаційного простору.

Етико-ціннісний компонент – ця складова охоплює базові ціннісні орієнтири фахівця у взаємодії з пацієнтом: безумовну повагу до гідності особистості, недопущення приниження, порівнянь з іншими пацієнтами чи знецінення больових відчуттів. Відповідно до принципів пацієнтоцентрованої допомоги [3], кожен пацієнт має право бути сприйнятим у всій складності своєї особистісної ситуації, а не як носій діагнозу або об'єкт відновлювальних процедур. Фахівець, який будує взаємодію на засадах поваги та ненасильства, закладає фундамент довіри, без якої психологічна безпека неможлива [5].

Емоційно-підтримувальний компонент – ця сладова передбачає здатність фахівця ідентифікувати, приймати та адекватно реагувати на емоційні стани пацієнта – страх, тривогу, роздратування, зневіру або апатію. Підтримка емоційного контакту з пацієнтом вимагає від фахівця власної емоційної стабільності та здатності не проектувати власні переживання на ситуацію пацієнта. Дослідження в галузі терапевтичного альянсу у фізіотерапії [4; 6] засвідчують, що пацієнти, які відчувають себе почутими і прийнятими у своїх емоційних реакціях, демонструють вищу прихильність до реабілітаційних програм та кращі функціональні результати.

Комунікативно-партнерський компонент – ця компонент реалізується через перехід від директивного до партнерського стилю комунікації. Його ключовими ознаками є: зрозуміле й доступне пояснення реабілітаційних процедур, відкритий діалог із пацієнтом щодо цілей і темпу відновлення, залучення пацієнта до прийняття рішень, дотримання балансу між структурою й гнучкістю у плануванні занять. Спільне прийняття рішень розглядається в сучасній клінічній психології як одна з ключових ознак якісної терапевтичної взаємодії, що підвищує залученість пацієнта й знижує ризик відмови від лікування [3; 6]. На думку Кайєс і МакФерсон [11], важливо не лише що робить фахівець, а й те, як він взаємодіє – саме тут криється значна частина терапевтичного потенціалу реабілітації.

Мотиваційно-ресурсний компонент – ця сладова охоплює дії фахівця, спрямовані на підтримку і відновлення внутрішньої мотивації пацієнта до відновлення. Відповідно до теорії самодетермінації [9], підтримка автономії пацієнта, визнання навіть незначних успіхів, формування реалістичних і досяжних цілей та надання зворотного зв'язку є суттєвими умовами підтримки автономної мотивації.

Фахівець із розвиненим мотиваційно-ресурсним компонентом допомагає пацієнтові відновити суб'єктну позицію у власному процесі одужання, перетворюючи реабілітацію зі страждання на діяльність, сповнену сенсу і перспективи. Мотиваційне інтерв'ю та схожі техніки є практичними інструментами реалізації цього компонента [15].

На основі описаної структури психологічно безпечного реабілітаційного простору можна сформулювати п’ять принципів розвитку психологічної компетентності фахівців з фізичної реабілітації.

Принцип психологічної безпеки. Фахівець будує реабілітаційну взаємодію таким чином, щоб пацієнт не боявся помилки, болю, слабкості, емоційної реакції чи повільного прогресу. Психологічна безпека реабілітаційного простору означає, що пацієнт сприймає середовище взаємодії як таке, що не карає за вразливість і не вимагає перформативної «позитивності». Цей принцип корелює з концепцією психологічної безпеки в охороні здоров’я [12; 13], яка демонструє, що безпечне середовище сприяє кращим результатам як для пацієнтів, так і для команди фахівців.

Принцип партнерської взаємодії. Пацієнт не є пасивним об’єктом реабілітаційного процесу, а активним учасником власного відновлення. Реалізація цього принципу передбачає залучення пацієнта до постановки цілей, обговорення труднощів і адаптації реабілітаційної програми. Перехід від патерналістичної до партнерської моделі взаємодії є однією з магістральних тенденцій сучасної реабілітаційної науки і практики [3; 4; 11].

Принцип емоційної чутливості. Фахівець свідомо враховує емоційний стан пацієнта в кожному конкретному занятті й на кожному етапі реабілітації. Цей принцип не зводиться до вираження співчуття – він передбачає регулярну оцінку психоемоційного фону пацієнта як клінічно значущої інформації, що впливає на планування та перебіг реабілітаційного процесу. Дослідження Ногути та ін. [2] демонструють, що мотиваційні фактори, якими керуються пацієнти і фахівці, суттєво розрізняються, що підкреслює важливість системного вивчення суб’єктивних переживань пацієнта.

Принцип мотиваційної підтримки. Реабілітаційний процес організовується так, щоб підтримувати автономну мотивацію пацієнта, а не стимулювати її через зовнішній тиск або почуття провини. Відповідно до теорії самодетермінації [9], задоволення потреб у автономії, компетентності та причетності є передумовою стабільної і самостійно регульованої мотивації. Фахівець, який реалізує цей принцип, систематично відзначає прогрес пацієнта, допомагає формулювати досяжні цілі й надає підтримуючий зворотний зв’язок.

Принцип професійної саморефлексії. Фахівець систематично аналізує власну комунікацію, емоційні реакції та стиль взаємодії з пацієнтами. Саморефлексія як ключовий елемент професійного розвитку була обґрунтована ще в класичних роботах Д. Шона [10], і підтверджується сучасними дослідженнями в галузі медичної освіти та клінічної підготовки [13]. Рефлексивна практика дозволяє фахівцеві виявляти власні «сліпі зони» у взаємодії з пацієнтами, коригувати неефективні патерни спілкування та усвідомлено розвивати свою психологічну компетентність.

Для ілюстрації запропонованої концептуальної моделі розглянемо типову клінічну ситуацію, яка відображає характер взаємодії між фахівцем з фізичної

реабілітації та пацієнтом на початковому етапі відновлення після ортопедичної травми. Опис ситуації. Пацієнт С., 42 роки, перенів операцію з ендопротезування колінного суглоба. На третьому тижні реабілітації він відмовляється виконувати частину вправ, скаржиться на нестерпний біль і заявляє, що «нічого не виходить» і він «вже не вірить, що зможе ходити нормально». На попередніх заняттях фахівець фіксував зниження темпу прогресу порівняно зі стандартними протоколами. Пацієнт стає замкненим, уникає контакту, на запитання відповідає односкладово.

Реакція фахівця в умовах психологічно небезпечного простору. Фахівець, орієнтований виключно на виконання протоколу, у відповідь на відмову пацієнта посилається на необхідність дотримання графіку, повідомляє, що «інші пацієнти з таким самим діагнозом вже на цьому етапі ходять без підтримки», і висловлює занепокоєння тим, що пацієнт «недостатньо старається».

Така реакція, попри її зовнішню раціональність, є прикладом порушення всіх чотирьох компонентів психологічно безпечного простору: порівняння з іншими пацієнтами знецінює суб'єктивний досвід болю (порушення етико-ціннісного компонента); ігнорування емоційного стану пацієнта підриває емоційний контакт (порушення емоційно-підтримувального компонента); директивний тиск замість діалогу усуває пацієнта від участі в прийнятті рішень (порушення комунікативно-партнерського компонента); апеляція до провини замість підтримки підриває внутрішню мотивацію (порушення мотиваційно-ресурсного компонента). Закономірним наслідком такої взаємодії є подальше зростання опору, зниження прихильності до лікування і ризик передчасного припинення реабілітації.

Реакція фахівця в умовах психологічно безпечного простору. Фахівець із розвиненою психологічною компетентністю реагує принципово інакше. Перш ніж продовжувати заняття, він зупиняється і звертається до пацієнта: «Я бачу, що сьогодні щось відбувається. Розкажіть мені, що ви зараз відчуваєте – не тільки фізично, а взагалі». Це просте запитання виконує кілька функцій одночасно: сигналізує пацієнту, що його стан помічений і важливий; відкриває простір для виявлення не лише болю, а й тривоги, розчарування, страху перед невдачею.

Вислухавши пацієнта без переривань і без оцінних коментарів, фахівець визнає складність його переживань: «Те, що ви описуєте – це дуже важко. Три тижні після такої операції – це ще той момент, коли тіло і голова можуть бути зовсім не в синхроні». Після цього, не відмовляючись від реабілітаційного плану, фахівець пропонує пацієнту переглянути разом поточні цілі: «Давайте сьогодні зробимо не те, що за планом, а те, що ви зможете зробити без відчуття, що це нестерпно. І разом подивимось, де ми зараз насправді знаходимось». Наприкінці заняття фахівець фіксує конкретний, нехай і невеликий результат: «Зверніть увагу: сьогодні ви утримали рівновагу на 8 секунд. Тиждень тому це були 3 секунди».

Аналіз крізь призму запропонованої моделі. Описана взаємодія ілюструє практичну реалізацію всіх чотирьох компонентів психологічно безпечного реабілітаційного простору. Відмова від порівняння та знецінення болю відображає етико-ціннісний компонент. Зупинка, запитання та уважне вислуховування реалізують емоційно-підтримувальний компонент. Спільний перегляд цілей і залучення пацієнта до прийняття рішень відповідають комунікативно-партнерському компоненту. Фіксація малого, але реального прогресу є інструментом мотиваційно-ресурсного компонента, оскільки підтримує відчуття компетентності пацієнта відповідно до положень теорії самодетермінації [9].

Принципово важливо, що фахівець у цій ситуації не відмовляється від реабілітаційних цілей і не «потурає» пасивності пацієнта. Він змінює не зміст взаємодії, а її якість – і саме ця якість стає терапевтичним чинником. Саме в цьому і полягає суть психологічної компетентності фахівця з фізичної реабілітації: не у відмові від вимог, а у здатності пред’являти ці вимоги у просторі, де пацієнт відчуває себе в безпеці.

Наведений кейс, будучи ілюстративним за своїм характером, відображає патерни взаємодії, зафіксовані у якісних дослідженнях досвіду пацієнтів у реабілітації [11; 15] та підтверджені кількісними дослідженнями зв’язку між терапевтичним альянсом і результатами відновлення [4; 8]. Це дозволяє розглядати його не як виключний випадок, а як типову ситуацію, що вимагає від фахівця саме тих компетентностей, розвиток яких обґрунтовується в пропонованій статті.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що психологічна компетентність фахівця з фізичної реабілітації вперше розглядається не як перелік окремих особистісних або комунікативних якостей, а як інтегральна здатність до побудови психологічно безпечного реабілітаційного простору. Запропоноване авторське визначення цього поняття синтезує концептуальні надбання теорії терапевтичного альянсу [7; 8], концепції психологічної безпеки [12; 13], теорії самодетермінації [9] та рефлексивної практики [10], інтегруючи їх у єдину теоретичну конструкцію, орієнтовану на специфіку фізичної реабілітації.

Також вперше виокремлено і систематизовано чотири структурні компоненти психологічно безпечного реабілітаційного простору (етико-ціннісний, емоційно-підтримувальний, комунікативно-партнерський, мотиваційно-ресурсний) та п’ять відповідних принципів розвитку психологічної компетентності фахівців з фізичної реабілітації. Ці результати можуть слугувати концептуальною основою для подальших емпіричних досліджень, а також для розроблення програм підготовки і підвищення кваліфікації відповідних фахівців.

Висновки. Проведений теоретичний аналіз засвідчує, що розвиток психологічної компетентності фахівців з фізичної реабілітації доцільно розглядати не лише як формування емпатії, стресостійкості або комунікативних навичок, а як становлення здатності цілеспрямовано організовувати психологічно безпечний реабілітаційний простір.

Психологічно безпечний реабілітаційний простір визначено як професійно організовану взаємодію між фахівцем і пацієнтом, у якій пацієнт відчуває повагу, довіру, емоційну підтримку та зберігає активну позицію і внутрішню мотивацію до відновлення. Цей простір структурується чотирма компонентами: етико-ціннісним, емоційно-підтримувальним, комунікативно-партнерським і мотиваційно-ресурсним.

Розвиток психологічної компетентності фахівців з фізичної реабілітації доцільно здійснювати у відповідності до п’яти принципів: психологічної безпеки, партнерської взаємодії, емоційної чутливості, мотиваційної підтримки та професійної саморефлексії. Кожен із цих принципів відповідає певному компоненту психологічно безпечного реабілітаційного простору і може бути операціоналізований у конкретних освітніх і тренінгових програмах для майбутніх і практикуючих фахівців.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх застосування для: розроблення навчальних курсів із психологічної підготовки фахівців з фізичної реабілітації; створення тренінгових програм із партнерської комунікації та емоційної підтримки пацієнта; оцінювання психологічної готовності студентів до клінічної практики; підвищення якості реабілітаційної взаємодії у закладах охорони здоров’я.

Перспективами подальших досліджень є емпірична верифікація запропонованої структури психологічно безпечного реабілітаційного простору, розроблення валідних інструментів для оцінки психологічної компетентності фахівців з фізичної реабілітації, а також лонгітюдні дослідження впливу якості терапевтичного альянсу на результати реабілітаційних програм.

Література

1. Bright F. A. S., Kayes N. M., Worrall L., McPherson K. M. A conceptual review of engagement in healthcare and rehabilitation. Disability and Rehabilitation. 2015. Vol. 37, No. 8. P. 643–654. DOI: https://doi.org/10.3109/09638288.2014.933899

2. Noguchi T., Mori E., Akutsu H., Kondo M., Fujimori Y., Yoshimoto Y. A multicenter explanatory survey of patients’ and clinicians’ perceptions of motivational factors in rehabilitation. Scientific Reports. 2023. Vol. 13. Article 9169. DOI: https://doi.org/10.1038/s41598-023-36229-z

3. Mead N., Bower P. Patient-centredness: a conceptual framework and review of the empirical literature. Social Science & Medicine. 2000. Vol. 51, No. 7. P. 1087–1110. DOI: https://doi.org/10.1016/S0277-9536(00)00098-8

4. Hall A. M., Ferreira P. H., Maher C. G., Latimer J., Ferreira M. L. The influence of the therapist-patient relationship on treatment outcome in physical rehabilitation: a systematic review. Physical Therapy. 2010. Vol. 90, No. 8. P. 1099–1110. DOI: https://doi.org/10.2522/ptj.20090245

5. Hartley S., Raphael J., Lovell K., Berry K. Effective nurse–patient relationships in mental health care: a systematic review of interventions to improve the therapeutic alliance. International Journal of Nursing Studies. 2020. Vol. 102. Article 103490. DOI: https://doi.org/10.1016/j.ijnurstu.2019.103490

6. Babatunde F., MacDermid J., MacIntyre N. Characteristics of therapeutic alliance in musculoskeletal physiotherapy and occupational therapy practice: a scoping review of the literature.

BMC Health Services Research. 2017. Vol. 17. Article 375. DOI: https://doi.org/10.1186/s12913-017-2311-3

7. Bordin E. S. The generalizability of the psychoanalytic concept of the working alliance. Psychotherapy: Theory, Research and Practice. 1979. Vol. 16, No. 3. P. 252–260. DOI: https://doi.org/10.1037/h0085885

8. Ferreira P. H., Ferreira M. L., Maher C. G., Refshauge K. M., Latimer J., Adams R. D. The therapeutic alliance between clinicians and patients predicts outcome in chronic low back pain. Physical Therapy. 2013. Vol. 93, No. 4. P. 470–478. DOI: https://doi.org/10.2522/ptj.20120137

9. Ryan R. M., Deci E. L. Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. American Psychologist. 2000. Vol. 55, No. 1. P. 68–78. DOI: https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68

10. Schön D. A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. New York : Basic Books, 1983. 374 p.

11. Kayes N. M., McPherson K. M. Human technologies in rehabilitation: 'who' and 'how' we are with our clients. Disability and Rehabilitation. 2012. Vol. 34, No. 22. P. 1907–1911. DOI: https://doi.org/10.3109/09638288.2012.670044

12. Edmondson A. C. Psychological safety and learning behavior in work teams. Administrative Science Quarterly. 1999. Vol. 44, No. 2. P. 350–383. DOI: https://doi.org/10.2307/2666999

13. O'Donovan R., McAuliffe E. A systematic review of factors that enable psychological safety in healthcare teams. International Journal for Quality in Health Care. 2020. Vol. 32, No. 4. P. 240–250. DOI: https://doi.org/10.1093/intqhc/mzaa025

14. Bahadurzada H., Edmondson A. C., Kerrissey M. Psychological safety as an enduring resource amid constraints. Frontiers in Psychology. 2022. Vol. 13. Article 893563. DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.893563

15. Bright F. A. S., Kayes N. M., Cummins C., Worrall L. M., McPherson K. M. Co-constructing engagement in stroke rehabilitation: a qualitative study exploring how practitioner engagement can influence patient engagement. Clinical Rehabilitation. 2017. Vol. 31, No. 10. P. 1396–1405. DOI: https://doi.org/10.1177/0269215517694678

References:

1. Bright, F. A. S., Kayes, N. M., Worrall, L., & McPherson, K. M. (2015). A conceptual review of engagement in healthcare and rehabilitation. Disability and Rehabilitation, 37(8), 643–654. DOI: https://doi.org/10.3109/09638288.2014.933899

2. Noguchi, T., Mori, E., Akutsu, H., Kondo, M., Fujimori, Y., & Yoshimoto, Y. (2023). A multicenter explanatory survey of patients' and clinicians' perceptions of motivational factors in rehabilitation. Scientific Reports, 13, Article 9169. DOI: https://doi.org/10.1038/s41598-023-36229-z

3. Mead, N., & Bower, P. (2000). Patient-centredness: a conceptual framework and review of the empirical literature. Social Science & Medicine, 51(7), 1087–1110. DOI: https://doi.org/10.1016/S0277-9536(00)00098-8

4. Hall, A. M., Ferreira, P. H., Maher, C. G., Latimer, J., & Ferreira, M. L. (2010). The influence of the therapist-patient relationship on treatment outcome in physical rehabilitation: a systematic review. Physical Therapy, 90(8), 1099–1110. DOI: https://doi.org/10.2522/ptj.20090245

5. Hartley, S., Raphael, J., Lovell, K., & Berry, K. (2020). Effective nurse–patient relationships in mental health care: a systematic review of interventions to improve the therapeutic alliance. International Journal of Nursing Studies, 102, Article 103490. DOI: https://doi.org/10.1016/j.ijnurstu.2019.103490

6. Babatunde, F., MacDermid, J., & MacIntyre, N. (2017). Characteristics of therapeutic alliance in musculoskeletal physiotherapy and occupational therapy practice: a scoping review of the literature. BMC Health Services Research, 17, Article 375. DOI: https://doi.org/10.1186/s12913-017-2311-3

7. Bordin, E. S. (1979). The generalizability of the psychoanalytic concept of the working alliance. Psychotherapy: Theory, Research and Practice, 16(3), 252–260. DOI: https://doi.org /10.1037/h0085885

8. Ferreira, P. H., Ferreira, M. L., Maher, C. G., Refshauge, K. M., Latimer, J., & Adams, R. D. (2013). The therapeutic alliance between clinicians and patients predicts outcome in chronic low back pain. Physical Therapy, 93(4), 470–478. DOI: https://doi.org/10.2522/ptj.20120137

9. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. American Psychologist, 55(1), 68–78. DOI: https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68

10. Schön, D. A. (1983). The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. New York: Basic Books.

11. Kayes, N. M., & McPherson, K. M. (2012). Human technologies in rehabilitation: 'who' and 'how' we are with our clients. Disability and Rehabilitation, 34(22), 1907–1911. DOI: https://doi.org/10.3109/09638288.2012.670044

12. Edmondson, A. C. (1999). Psychological safety and learning behavior in work teams. Administrative Science Quarterly, 44(2), 350–383. DOI: https://doi.org/10.2307/2666999

13. O'Donovan, R., & McAuliffe, E. (2020). A systematic review of factors that enable psychological safety in healthcare teams. International Journal for Quality in Health Care, 32(4), 240–250. DOI: https://doi.org/10.1093/intqhc/mzaa025

14. Bahadurzada, H., Edmondson, A. C., & Kerrissey, M. (2022). Psychological safety as an enduring resource amid constraints. Frontiers in Psychology, 13, Article 893563. DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.893563

15. Bright, F. A. S., Kayes, N. M., Cummins, C., Worrall, L. M., & McPherson, K. M. (2017). Co-constructing engagement in stroke rehabilitation: a qualitative study exploring how practitioner engagement can influence patient engagement. Clinical Rehabilitation, 31(10), 1396–1405. DOI: https://doi.org/10.1177/0269215517694678

Дата першого надходження статті до видання: 13.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.05.2026

УДК 159.944.4:316.6:323.1(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1772-1780

Бережний Ігор Олегович аспірант кафедри психології, Європейський університет, м. Київ, https://orcid.org/0009-0007-3257-7380

КОЛЕКТИВНА ТРАВМА ТА РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ У ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В КРИЗОВИЙ ПЕРІОД: АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД

Анотація. У статті здійснено теоретико-аналітичний огляд колективної травми та резильєнтності як пов'язаних соціально-психологічних механізмів трансформації української національної ідентичності в кризовий період. Актуальність теми зумовлена тим, що тривала воєнна криза стала масштабною колективною травмою, яка водночас супроводжується високим рівнем суспільної стійкості, солідарності та самоорганізації, що потребує цілісного пояснення. Систематизовано підходи до розуміння колективної травми: соціологічну теорію культурної травми, психологічну концепцію колективних травм та модель смислоутворення, згідно з якою травматична подія послідовно перетворюється на колективну пам'ять і на систему смислів, що переозначує групове «ми». Обґрунтовано тезу про подвійну (руйнівну і конститутивну) природу травми. Розкрито сучасне розуміння резильєнтності на індивідуальному, соціально-екологічному та власне колективному (громадському) рівнях, а також концепцію посттравматичного зростання й механізм міжпоколінної трансмісії травми. Окремо розмежовано суміжні поняття колективної, історичної травми та колективного посттравматичного стресу. Показано, що спрямованість трансформації ідентичності визначається не самим фактом травматизації, а співвідношенням травматичного навантаження й доступних спільноті ресурсів стійкості: солідарності, довіри, мереж взаємодопомоги та спільних смислів. На матеріалі досвіду тривалої воєнної кризи показано, що за достатності таких ресурсів травматичний досвід сприяє консолідації спільноти та зміцненню громадянсько-політичного виміру ідентичності, тоді як їх дефіцит підвищує ризик закріплення віктимних наративів. Окреслено перспективи емпіричного дослідження зв'язку показників колективної травми, резильєнтності та вимірів національної ідентичності.

Ключові слова: колективна травма, резильєнтність, психологічна стійкість, посттравматичне зростання, національна ідентичність, консолідація, криза, групове "ми", смислоутворення, ідентичність, тривала воєнна криза

Berezhnyi Ihor PhD Student, Department of Psychology, European University, Kyiv, https://orcid.org/0009-0007-3257-7380

COLLECTIVE TRAUMA AND RESILIENCE IN THE TRANSFORMATION OF UKRAINIAN NATIONAL IDENTITY DURING A CRISIS PERIOD: AN ANALYTICAL REVIEW

Abstract. The article presents a theoretical and analytical review of collective trauma and resilience as interconnected socio-psychological mechanisms underlying the transformation of Ukrainian national identity during a period of crisis. The relevance of the topic stems from the fact that the protracted war crisis has become a large-scale collective trauma which, at the same time, has been accompanied by high levels of societal resilience, solidarity, and self-organization, thus requiring a comprehensive explanation. The paper systematizes approaches to understanding collective trauma, including the sociological theory of cultural trauma, the psychological concept of collective trauma, and the meaning-making model, according to which a traumatic event is gradually transformed into collective memory and a system of meanings that redefines the group's sense of "we." The dual nature of trauma, encompassing both destructive and constitutive dimensions, is substantiated. The article further examines contemporary understandings of resilience at the individual, socio-ecological, and specifically collective (community) levels, as well as the concepts of posttraumatic growth and the mechanism of intergenerational transmission of trauma. Related concepts, namely collective trauma, historical trauma, and collective posttraumatic stress, are also differentiated. It is demonstrated that the direction of identity transformation is determined not by the mere fact of traumatization itself, but by the balance between the traumatic burden and the resilience resources available to the community, including solidarity, trust, mutual support networks, and shared meanings. Drawing on the experience of a protracted military crisis, the article shows that, when such resources are sufficient, traumatic experiences contribute to community consolidation and strengthen the civic and political dimensions of identity, whereas their deficiency increases the risk of entrenching victimhood narratives. Finally, prospects for future empirical research into the relationships among indicators of collective trauma, resilience, and the dimensions of national identity are outlined.

Keywords: collective trauma, resilience, psychological resilience, posttraumatic growth, national identity, consolidation, crisis, group "we", meaning-making, identity, protracted war crisis.

Постановка проблеми. Кризові періоди в житті спільноти супроводжуються масовим травматичним досвідом: втратами, насильством, руйнуванням звичного укладу та базових уявлень про безпеку. Російсько-українська війна стала колективною травмою, що зачіпає фактично все суспільство. Водночас спостереження останніх років засвідчують, що поряд із травматизацією українська спільнота демонструє високий рівень стійкості, солідарності та здатності до самоорганізації. Це ставить перед соціальною психологією питання про те, як саме взаємодіють два протилежні за спрямованістю, але тісно пов’язані

процеси у трансформації національної ідентичності: травматизація і резильєнтність. Розгляд травми та стійкості як спареного механізму дає змогу пояснити, чому руйнівні події здатні не лише послаблювати, а й консолідувати спільноту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття колективної травми ґрунтовно опрацьоване в соціологічній теорії культурної травми Дж. Александера [5] та в моделі смислоутворення Ґ. Гіршбергера [7]. У вітчизняній психології фундаментальний внесок зробив П. Горностай, чия монографія присвячена закономірностям генезису, міжпоколінної передачі та подолання колективних травм, зокрема травми російсько-української війни [2].

Проблематику посттравматичного зростання в українському контексті розробляє В. Климчук [3]. Сучасне розуміння резильєнтності представлене працями Дж. Бонанно [6], А. Мастен [8] і М. Унгара [11], а модель громадської (колективної) резильєнтності працею Ф. Норріс зі співавторами [9]; концепцію посттравматичного зростання запропонували Р. Тедескі та Л. Калхун [10]. Поняття «обраної травми» та міжпоколінної трансмісії ввів В. Волкан [12]. Соціально-психологічні ефекти травматичного досвіду для українських спільнотних ідентичностей висвітлено в колективних дослідженнях [1; 4].

Мета статті - здійснити аналітичний огляд концепцій колективної травми та резильєнтності й обґрунтувати їх як взаємопов'язаний соціально-психологічний механізм трансформації української національної ідентичності в кризовий період, із визначенням умов, за яких травматичний досвід сприяє консолідації спільноти.

Виклад основного матеріалу. Поняття колективної травми принципово відрізняється від простої суми індивідуальних психотравм. Дж. Александер обґрунтував, що культурна травма постає не безпосередньо з події, а внаслідок соціального процесу її означення: певна група-носій має сформулювати «претензію» про те, що подія завдала непоправної шкоди колективному «ми», і переконати в цьому ширшу аудиторію [5]. Отже, травма є соціально сконструйованою, а її масштаб і наслідки залежать від того, наскільки успішно спільнота символічно опрацьовує подію та закріплює її в наративі.

Цей процес охоплює кілька складників: групу-носія, яка артикулює травму; наратив, що пов'язує подію з ідентичністю спільноти; аудиторію, яка приймає або відкидає цю інтерпретацію; та інституційні арени (право, мистецтво, медіа, освіту), на яких відбувається означення. Розуміння цих складників важливе для аналізу того, як саме травма перетворюється на чинник ідентичності.

Психологічний вимір колективної травми. П. Горностай розглядає колективну травму як руйнування соціально-психологічних структур і цінностей групи, що потребує відновлювальних заходів, і водночас як можливий поворотний пункт розвитку, коли активуються ресурси посттравматичного зростання [2]. У його трактуванні колективні травми мають закономірності генезису та схильність до циклічної повторюваності в історії, передаються між

поколіннями й зумовлюють захисну поведінку групи. Це наближає психологічний підхід до соціологічної моделі культурної травми й дає змогу розглядати травму як чинник, що структурує групову свідомість.

Важливим аспектом цього підходу є погляд на колективну травму крізь призму здоров'я та нездоров'я суспільства: невідреагована, витіснена або інструменталізована травма здатна ставати джерелом хронічної суспільної дисфункції, тоді як її усвідомлене опрацювання відкриває можливість «оздоровлення» спільноти [2]. Така постановка питання зміщує фокус із самого факту травматизації на способи колективного реагування на неї й безпосередньо підводить до проблеми резильєнтності як умови конструктивного виходу з травматичної ситуації.

Від травми до смислу. Ґ. Гіршбергер запропонував інтегративну модель, у якій колективна травма послідовно трансформується спершу в колективну пам'ять, а згодом - у систему смислів, що дозволяє групі переозначити, ким вона є та куди прямує [7]. Травма постає водночас кризою смислу й поштовхом до його пошуку: саме потреба надати стражданню сенсу спонукає спільноту до формування оновленого, трансгенераційного колективного «я». У цьому полягає подвійна природа травми: руйнівна й конститутивна. Такий конструкт загрожує ідентичності, але водночас стає матеріалом для її переоформлення.

Цей самий автор показує, що означення травми розгортається у взаємодії груп: потреба у визнанні власних страждань може породжувати «конкурентну віктимність», коли різні спільноти змагаються за статус найбільшої жертви, а для груп, причетних до заподіяння кривди, пам'ять про неї стає загрозою позитивному образу й спонукає або до заперечення, або до перегляду власного наративу [7]. Для української ситуації це означає, що опрацювання травми війни нерозривно пов'язане з боротьбою за міжнародне визнання та з чітким розмежуванням позицій жертви й агресора, що саме по собі є складником формування ідентичності.

Розмежування суміжних понять. Для коректного аналізу важливо розрізняти близькі, але не тотожні поняття. Колективна травма позначає соціально означений досвід ушкодження спільноти; історична травма визначає її різновид, що стосується подій минулого, які передаються наступним поколінням і зберігаються в культурній пам'яті; колективний посттравматичний стрес ілюструє радше клінічну метафору, що описує поширеність відповідних симптомів у популяції. Сплутування цих рівнів призводить до хибних висновків: те, що є соціокультурним процесом означення, не зводиться до суми діагнозів, а потребує саме соціально-психологічного аналізу.

Резильєнтність як другий полюс механізму. Якщо травма описує вразливість спільноти, то резильєнтність описує її здатність зберігати функціонування й відновлюватися. Дж. Бонанно на основі емпіричних даних показав, що стійкість після потенційно травматичних подій є не рідкісним винятком, а поширеною й типовою траєкторією реагування, яку дослідники

тривалий час недооцінювали [6]. А. Мастен означила резильєнтність як «звичайне диво», результат дії буденних адаптивних систем людини та її середовища, а не виняткових індивідуальних якостей [8].

Важливим є й висновок про неоднорідність реагування: після потенційно травматичних подій спільнота, як і окремі особи, демонструє різні траєкторії: стійкість, поступове відновлення, хронічний дистрес або відстрочені реакції. Це означає, що колективна травма ніколи не діє однаково на всіх членів спільноти, а її загальний ефект є результатом співіснування різних траєкторій. Для аналізу ідентичності це принципово: переважання тієї чи тієї траєкторії визначає, чи стане травма ресурсом згуртування, чи джерелом тривалої фрагментації.

Соціально-екологічне розуміння стійкості. М. Унгар розвинув соціально-екологічний підхід, згідно з яким резильєнтність визначається не стільки рисами особистості, скільки доступністю ресурсів у соціальному середовищі та культурною прийнятністю способів їх використання [11]. За такого розуміння стійкість перестає бути суто індивідуальною властивістю й постає як властивість системи «особистість - середовище», що особливо важливо для аналізу спільнот у кризі.

Колективна (громадська) резильєнтність. Перенесення ідеї стійкості на рівень спільноти дає поняття громадської резильєнтності. Ф. Норріс зі співавторами описали її як процес, що пов’язує мережу адаптивних здатностей спільноти з її відновленням після потрясіння, і виокремили чотири групи таких здатностей: економічний розвиток, соціальний капітал, інформацію та комунікацію, а також громадську компетентність [9]. Саме це розуміння найкраще пояснює український досвід: масова волонтерська самоорганізація, горизонтальні мережі взаємодопомоги, висока довіра до спільнотних ініціатив і спільні наративи спротиву виступають колективними ресурсами стійкості, що водночас зміцнюють ідентичність.

У термінах цієї моделі український досвід можна описати як мобілізацію всіх чотирьох груп здатностей:

- соціальний капітал виявився у стрімкому розгортанні волонтерських і сусідських мереж;
- інформація та комунікація - у швидкому обміні життєво важливими відомостями та формуванні спільних смислів через цифрові канали;
- громадська компетентність - у здатності спільнот до самоорганізації й колективного ухвалення рішень;
- навіть економічні ресурси перерозподілялися знизу для підтримки спротиву.

Щільність цих адаптивних здатностей значною мірою пояснює, чому травматичний удар не призвів до дезінтеграції, а навпаки, супроводжувався посиленням відчуття спільності.

Посттравматичне зростання. Концепція посттравматичного зростання Р. Тедескі та Л. Калхуна описує позитивні психологічні зміни, що постають

унаслідок боротьби з украй складними обставинами: переоцінку пріоритетів, поглиблення стосунків, відчуття особистої сили та відкриття нових можливостей [10]. Принципово, що зростання відбувається не замість страждання, а через його опрацювання. В українському контексті ці механізми аналізує В. Климчук, розглядаючи посттравматичне зростання як ресурс відновлення особистості й спільноти [3]. На колективному рівні аналогом такого зростання є переозначення спільнотою власної травми як джерела оновленої суб'єктності та згуртованості.

Водночас концепцію посттравматичного зростання не варто спрощувати до уявлення про «користь страждання»: зростання не є ані неминучим, ані самоочевидно бажаним наслідком травми, а лише однією з можливих траєкторій, що реалізується за наявності підтримки та ресурсів опрацювання. На колективному рівні це застереження особливо важливе, адже передчасна риторика «загартування нації» здатна знецінювати реальні втрати й маскувати невідреаговану травму. Тому коректний аналіз має розрізняти справжнє переозначення досвіду, що інтегрує втрату в оновлену ідентичність, і поверхову героїзацію страждання, яка лише відкладає його опрацювання.

Міжпоколінна трансмісія травми. В. Волкан увів поняття «обраної травми» - спільної ментальної репрезентації давньої колективної кривди, яку група несвідомо обирає за опору ідентичності й передає нащадкам; її реактивація відбувається тоді, коли ідентичності й виживанню групи щось загрожує [12]. Цей механізм має подвійний ефект: він мобілізує спільноту й посилює відчуття спільної долі, але водночас здатний підживлювати віктимні наративи та міжгрупову ворожість. Розуміння цього важливе для відрізнення консолідації, що ґрунтується на конструктивному опрацюванні травми, від мобілізації, що замикає спільноту в позиції жертви.

Український контекст: травма та стійкість у трансформації ідентичності. Колективні дослідження спільнотних ідентичностей засвідчують, що під впливом війни ідентичності українців зазнають глибокої трансформації, а травматичний досвід може виступати як джерелом напружень, так і умовою консолідації [1; 4]. Поєднання двох розглянутих полюсів (травми й резильєнтності) дає змогу пояснити спостережувану динаміку: масштабна колективна травма війни активувала водночас потужні ресурси колективної стійкості, унаслідок чого трансформація ідентичності спрямувалася переважно в бік згуртування.

Прикметно, що цей процес посилює насамперед громадянсько-політичний вимір національної ідентичності: спільний досвід подолання загрози формує самовизначення, що ґрунтується на цінностях, солідарності та політичному виборі. Травма за таких умов не лише руйнує, а й конституює через наративізацію спільного спротиву, ритуали вшанування та формування смислів, що переозначують спільноту як суб'єкта власної історії [2; 7].

Водночас травматичний досвід неоднаково переживається різними частинами спільноти залежно від регіону, безпосередності зіткнення з бойовими

діями, досвіду вимушеного переміщення чи втрати близьких. Це створює потенціал як для згуртування навколо спільного болю, так і для напружень, коли різні групи по-різному осмислюють пережите й мають відмінні очікування щодо визнання своїх страждань. Саме тому колективні дослідження наголошують на подвійному потенціалі травми бути водночас джерелом конфлікту й умовою консолідації [1; 4]; вирішальним є те, чи спрямовується колективне опрацювання травми на розширення, а не на звуження меж громадянського «ми».

Травма й резильєнтність як взаємопов'язаний механізм. Зіставлення розглянутих концепцій дає змогу сформулювати засадниче положення цього огляду: травма й резильєнтність не є взаємовиключними протилежностями, а становлять єдиний взаємопов'язаний механізм трансформації ідентичності. Травма задає необхідність зміни, руйнуючи усталені структури «ми» та запускаючи пошук смислу; резильєнтність, особливо в її колективному та соціально-екологічному розумінні, визначає, у який бік ця зміна спрямується. За достатності колективних ресурсів стійкості травматичний досвід опрацьовується конструктивно й веде до консолідації; за їх дефіциту зростає ризик закріплення віктимних наративів і поляризації.

Запропонована модель не передбачає, що травма автоматично веде до зростання. Колективне опрацювання травми може як інтегрувати спільноту, так і фрагментувати її залежно від того, чи вистачає ресурсів стійкості й чи не перетворюється пам'ять про травму на самодостатній віктимний наратив. Тривале перебування у статусі жертви, конкуренція за визнання страждань і блокування процесів примирення є зворотним боком тих самих механізмів, що за інших умов сприяють консолідації. Тому емпіричний аналіз має враховувати не лише наявність травматичного досвіду, а й якість його колективного опрацювання.

Методологічні імплікації. Запропонована модель піддається емпіричній перевірці. Колективну травму можна операціоналізувати через показники сприйняття загрози ідентичності та значущості травматичних подій; резильєнтність відобразити через стандартизовані шкали психологічної стійкості й показники соціального капіталу та довіри; посттравматичне зростання оцінюється за допомогою відповідних опитувальників; виміри національної ідентичності досліджуються через інструменти, що розрізняють громадянську, політичну й етнокультурну складові. Перевірка зв'язків між цими блоками в межах пілотного дослідження дасть змогу уточнити умови, за яких травматичний досвід сприяє консолідації.

Висновки. Аналітичний огляд дає підстави розглядати колективну травму та резильєнтність як взаємопов'язаний соціально-психологічний механізм трансформації української національної ідентичності в кризовий період. Колективна травма має соціально конструйовану й подвійну природу: руйнуючи усталені структури групового «ми», вона водночас запускає пошук смислу й переозначення спільноти. Резильєнтність (у її індивідуальному, соціально-

екологічному та колективному вимірах) визначає, у який бік спрямується ця трансформація. За умов достатності колективних ресурсів стійкості (солідарності, довіри, мереж взаємодопомоги, спільних смислів) травматичний досвід сприяє консолідації спільноти та зміцненню громадянсько-політичного виміру ідентичності, тоді як їх дефіцит підвищує ризик замикання у віктимних наративах. Перспективою подальших досліджень є емпірична перевірка зв'язку показників колективної травми, резильєнтності, посттравматичного зростання та вимірів національної ідентичності в межах пілотного дослідження.

Література:

1. Взаємодія спільнотних ідентичностей під впливом воєнних дій: соціально-психологічні ефекти : монографія / за наук. ред. І. Губеладзе. Київ : Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, 2025.

2. Горностай П. П. Психологія колективних травм: монографія. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2023. 336 с.

3. Климчук В. О. Психологія посттравматичного зростання: монографія. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020.

4. Спільнотна ідентичність під впливом війни: джерело конфліктів чи умова консолідації : наук.-аналіт. доповідь / В. Васютинський, В. Вінков, І. Губеладзе та ін. ; за наук. ред. І. Губеладзе. Київ : Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, 2024. 90 с.

5. Alexander J. C. Toward a Theory of Cultural Trauma. Cultural Trauma and Collective Identity. Berkeley : University of California Press, 2004. P. 1–30.

6. Bonanno G. A. Loss, Trauma, and Human Resilience: Have We Underestimated the Human Capacity to Thrive After Extremely Aversive Events? American Psychologist. 2004. Vol. 59, No. 1. P. 20–28.

7. Hirschberger G. Collective Trauma and the Social Construction of Meaning. Frontiers in Psychology. 2018. Vol. 9. Article 1441.

8. Masten A. S. Ordinary Magic: Resilience Processes in Development. American Psychologist. 2001. Vol. 56, No. 3. P. 227–238.

9. Norris F. H., Stevens S. P., Pfefferbaum B., Wyche K. F., Pfefferbaum R. L. Community Resilience as a Metaphor, Theory, Set of Capacities, and Strategy for Disaster Readiness. American Journal of Community Psychology. 2008. Vol. 41, No. 1–2. P. 127–150.

10. Tedeschi R. G., Calhoun L. G. Posttraumatic Growth: Conceptual Foundations and Empirical Evidence. Psychological Inquiry. 2004. Vol. 15, No. 1. P. 1–18.

11. Ungar M. The Social Ecology of Resilience: Addressing Contextual and Cultural Ambiguity of a Nascent Construct. American Journal of Orthopsychiatry. 2011. Vol. 81, No. 1. P. 1–17.

12. Volkan V. D. Transgenerational Transmissions and Chosen Traumas: An Aspect of Large-Group Identity. Group Analysis. 2001. Vol. 34, No. 1. P. 79–97.

References:

1. Vzaiemodiia spilnotnykh identychnostei pid vplyvom voiennykh dii: sotsialno-psykholohichni efekty [Interaction of community identities under the influence of military actions: socio-psychological effects] : monohrafiia / I. Hubeladze (Ed.). (2025). Kyiv: Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii NAPN Ukrainy [in Ukrainian].

2. Hornostai, P. P. (2023). Psykholohiia kolektyvnykh travm [Psychology of collective traumas] : monohrafiia. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD [in Ukrainian].

3. Klymchuk, V. O. (2020). Psykholohiia posttravmatychnoho zrostannia [Psychology of post-traumatic growth] : monohrafiia. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD [in Ukrainian].

4. Vasiutynskyi, V., Vinkov, V., Hubeladze, I. et al. (2024). Spilnotna identychnist pid vplyvom viiny: dzherelo konfliktiv chy umova konsolidatsii [Community identity under the influence of war: a source of conflict or a condition of consolidation] : naukovo-analitychna dopovid / I. Hubeladze (Ed.). Kyiv: Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii NAPN Ukrainy [in Ukrainian].

5. Alexander, J. C. (2004). Toward a Theory of Cultural Trauma. In Cultural Trauma and Collective Identity (pp. 1–30). Berkeley: University of California Press [in English].

6. Bonanno, G. A. (2004). Loss, Trauma, and Human Resilience: Have We Underestimated the Human Capacity to Thrive After Extremely Aversive Events? American Psychologist, 59(1), 20–28 [in English].

7. Hirschberger, G. (2018). Collective Trauma and the Social Construction of Meaning. Frontiers in Psychology, 9, 1441 [in English].

8. Masten, A. S. (2001). Ordinary Magic: Resilience Processes in Development. American Psychologist, 56(3), 227–238 [in English].

9. Norris, F. H., Stevens, S. P., Pfefferbaum, B., Wyche, K. F., & Pfefferbaum, R. L. (2008). Community Resilience as a Metaphor, Theory, Set of Capacities, and Strategy for Disaster Readiness. American Journal of Community Psychology, 41(1–2), 127–150 [in English].

10. Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic Growth: Conceptual Foundations and Empirical Evidence. Psychological Inquiry, 15(1), 1–18 [in English].

11. Ungar, M. (2011). The Social Ecology of Resilience: Addressing Contextual and Cultural Ambiguity of a Nascent Construct. American Journal of Orthopsychiatry, 81(1), 1–17 [in English].

12. Volkan, V. D. (2001). Transgenerational Transmissions and Chosen Traumas: An Aspect of Large-Group Identity. Group Analysis, 34(1), 79–97 [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 13.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.05.2026

УДК 159.942:159.923.2

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1781-1795

Бєлавіна Тетяна Іванівна кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри практичної психології та соціальних технологій, ПВНЗ «Європейський університет», м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-0024-1491

Січінава Марина Олександрівна здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти, спеціальності «Психологія», кафедри практичної та клінічної психології, ПВНЗ «Європейський університет», м. Київ, https://orcid.org/0009-0003-2396-4961

ЕМОЦІЙНА АСИМЕТРІЯ У ПАРТНЕРСЬКИХ СТОСУНКАХ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ САМООЦІНКИ ЖІНОК СЕРЕДНЬОГО ВІКУ

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз емоційної асиметрії у партнерських стосунках як соціально-психологічного чинника трансформації самооцінки жінок середнього віку. Розкрито сучасні наукові підходи до розуміння самооцінки як динамічного багатокомпонентного феномену, що формується під впливом міжособистісної взаємодії, соціального досвіду, емоційного середовища та рівня психологічної підтримки. Проаналізовано вітчизняні й зарубіжні психологічні концепції самооцінки, її структурні компоненти, функції та роль у процесах самосприйняття, психологічної адаптації й особистісного благополуччя. Особливу увагу зосереджено на психологічних особливостях жінок середнього віку, для яких характерними є переоцінка життєвого досвіду, трансформація соціальних ролей, підвищена чутливість до емоційного клімату партнерських взаємин та потреба в емоційній підтримці. Визначено основні прояви емоційної асиметрії у партнерстві, зокрема емоційну дистанційованість, дефіцит емпатійної підтримки, нерівномірність емоційного вкладення та асиметрію відповідальності за підтримання психологічної близькості у парі. Обґрунтовано, що тривалий дефіцит емоційної взаємності здатний спричиняти внутрішню невпевненість, залежність самоцінності від зовнішнього схвалення, зниження самоповаги та трансформацію самооцінки жінки. Розкрито соціально-психологічний механізм впливу емоційної асиметрії на самосприйняття жінки через формування емоційної залежності, переживання психологічної самотності та дефіциту прийняття у взаєминах. Представлено методичні рекомендації щодо оптимізації самооцінки жінок середнього віку в умовах дисгармонійної партнерської взаємодії із використанням ресурсно-орієнтованих, когнітивно-поведінкових та емоційно-

фокусованих технік. Визначено перспективи подальших емпіричних досліджень проблем.

Ключові слова: самооцінка, емоційна асиметрія, партнерські стосунки, жінки середнього віку, самосприйняття, психологічне благополуччя, емоційна залежність, міжособистісна взаємодія, емоційна підтримка, соціально-психологічні чинники.

Bielavina Tetiana Ivanivna Candidate of Psychological Sciences, Senior Researcher, Associate Professor of the Department of Practical and Clinical Psychology, Private Higher Educational Institution «European University», Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-0024-1491

Sichinava Maryna Oleksandrivna Master's Degree Student in Psychology, Department of Practical and Clinical Psychology, Private Higher Educational Institution №European University», Kyiv, https://orcid.org/0009-0003-2396-4961

EMOTIONAL ASYMMETRY IN PARTNER RELATIONSHIPS AS A SOCIO-PSYCHOLOGICAL FACTOR OF SELF-ESTEEM TRANSFORMATION IN MIDDLE-AGED WOMEN

Abstract. The article provides a theoretical analysis of emotional asymmetry in partner relationships as a socio-psychological factor in the transformation of self-esteem in middle-aged women. Modern scientific approaches to understanding self-esteem as a dynamic and multicomponent phenomenon formed under the influence of interpersonal interaction, social experience, emotional environment, and the level of psychological support are revealed. Ukrainian and foreign psychological concepts of self-esteem, its structural components, functions, and role in the processes of self-perception, psychological adaptation, and personal well-being are analyzed. Particular attention is paid to the psychological characteristics of middle-aged women, for whom reassessment of life experience, transformation of social roles, increased sensitivity to the emotional climate of partner relationships, and the need for emotional support are characteristic. The main manifestations of emotional asymmetry in partnerships are identified, including emotional distancing, lack of empathic support, uneven emotional investment, and asymmetry of responsibility for maintaining psychological intimacy within the couple. It is substantiated that a prolonged deficit of emotional reciprocity can lead to internal insecurity, dependence of self-worth on external approval, decreased self-respect, and transformation of a woman's self-esteem. The socio-psychological mechanism of the influence of emotional asymmetry on a woman's self-perception through the formation of emotional dependence, experiences of psychological loneliness, and lack of acceptance in relationships is revealed. Methodological recommendations for optimizing the self-esteem of middle-aged women in conditions of disharmonious partner interaction using resource-oriented,

cognitive-behavioral, and emotionally focused techniques are presented. Prospects for further empirical research on the problem are determined.

Keywords: self-esteem, emotional asymmetry, partner relationships, middle-aged women, self-perception, psychological well-being, emotional dependence, interpersonal interaction, emotional support, socio-psychological factors.

Постановка проблеми. У сучасних умовах суспільної нестабільності, високого психоемоційного навантаження та трансформації гендерних ролей проблема емоційної взаємодії у партнерських стосунках набуває особливої соціально-психологічної значущості. Одним із недостатньо досліджених, проте впливових феноменів є емоційна асиметрія, що проявляється у нерівномірності емоційної залученості партнерів, дисбалансі підтримки, емпатії та психологічної близькості. Для жінок середнього віку подібний емоційний дисбаланс може супроводжуватися внутрішньою самотністю, емоційним виснаженням, залежністю від зовнішнього схвалення та поступовою трансформацією самооцінки.

Особливої актуальності проблема набуває у період середньої дорослості, який супроводжується переосмисленням життєвих цінностей, трансформацією соціальних і сімейних ролей, віковими змінами та підвищеною потребою в емоційній підтримці й психологічній стабільності. За умов тривалого дефіциту емоційної взаємності у жінок можуть формуватися внутрішня невпевненість, зниження самоповаги та порушення психологічного благополуччя. Саме тому дослідження емоційної асиметрії у партнерських стосунках як чинника трансформації самооцінки жінок середнього віку є важливим напрямом сучасної психологічної науки та практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема самооцінки особистості, міжособистісної взаємодії та емоційної складової партнерських стосунків активно досліджується у сучасній психологічній науці. Теоретичні аспекти самооцінки, її структури та ролі у процесах самосприйняття особистості висвітлено у працях О. Бойко, Г. Горун [1], В. Зарицької, Д. Козаченко [2], Т. Криворучко [7], О. Чернякової, О. Гришко, А. Палій [12], С. Куперсміта [16], К. Бургера та Дж. Мортімера [14]. Особливості самооцінки жінок середнього віку та її взаємозв'язок із психологічним благополуччям досліджували В. Коваль [5], К. Комендо [6], Л. Солохіна [8], А. Райтц [20]. Проблеми емоційної залежності, співзалежності та впливу міжособистісних взаємин на самооцінку особистості розкрито у працях О. Халік, Т. Косяк [11], М. Іванченко [3], М. Усік [10], Х. Моменьє, А. Естевес, М. Гріффітс [19], І. Четін, М. Коджабейоглу та З. Унал [15].

Проте проблема емоційної асиметрії у партнерських стосунках як чинника трансформації самооцінки жінок середнього віку залишається недостатньо висвітленою та потребує подальших досліджень.

Мета статті – теоретично обґрунтувати вплив емоційної асиметрії у партнерських стосунках на трансформацію самооцінки жінок середнього віку та

визначити соціально-психологічні механізми її формування в умовах дисгармонійної міжособистісної взаємодії.

Виклад основного матеріалу. У сучасній психологічній науці проблема самооцінки посідає одне з провідних місць у дослідженні особистості, оскільки саме вона значною мірою визначає особливості самосприйняття людини, її емоційного реагування, поведінки, міжособистісної взаємодії та психологічної адаптації. Самооцінка розглядається як складне багатокомпонентне утворення, що відображає ставлення людини до самої себе, власних можливостей, особистісних якостей, соціальної значущості та результатів діяльності. Її формування відбувається під впливом поєднання внутрішніх і зовнішніх чинників, серед яких особливого значення набувають сімейне середовище, соціальний досвід, система міжособистісних взаємин та емоційний досвід особистості.

У працях вітчизняних дослідників самооцінка розглядається як важливий механізм саморегуляції та складова самосвідомості особистості. О. Чернякова, О. Гришко та А. Палій підкреслюють, що самооцінка «не є статичним утворенням, а має динамічну природу», оскільки змінюється залежно від досвіду, контексту та соціального впливу [12, с. 242].

Подібної позиції дотримується Т. Криворучко [7], яка розглядає самооцінку як компонент «Я-концепції», що поєднує знання людини про себе, емоційне ставлення до власного «Я» та здатність до саморегуляції поведінки. Водночас І. Тарасенко наголошує на вагомому внеску В. Джеймса, Н. Брандена, К. Роджерса, М. Розенберга та Р. Бернса у розвиток теоретичних уявлень про самооцінку як динамічний психологічний конструкт, що формується під впливом особистісних і соціальних чинників та відіграє важливу роль у процесах самореалізації особистості [9, с. 15].

У сучасній психології самооцінка розглядається також як складне структурне утворення, що охоплює когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий компоненти. Когнітивний компонент пов’язаний із системою уявлень людини про себе та власні можливості, емоційно-ціннісний – із рівнем самоприйняття та ставленням до себе, а поведінковий – зі здатністю до саморегуляції, побудови міжособистісних взаємин і досягнення життєвих цілей.

В. Зарицька та Д. Козаченко зазначають, що «на формування самооцінки впливають такі чинники: Я-реальне та Я-ідеальне. Я-реальне–це реальне бачення себе і реальна оцінка себе. Я-ідеальне–уявлення про те, якими якостями, властивостями людина хотіла б володіти, орієнтуючись на моральні норми» [2, с. 21].

Саме співвідношення між «Я-реальним» та «Я-ідеальним» значною мірою визначає рівень внутрішньої гармонії особистості, задоволеності собою та емоційної стабільності. На думку О. Бойко та Г. Горун [1], самооцінка виступає важливим критерієм індивідуальності особистості та безпосередньо впливає на поведінку, соціальну активність і якість життя людини.

Водночас І. Калюжна та А. Москальова наголошують на значущості самооцінки у процесі особистісного становлення та професійного самовизначення. Дослідниці зазначають, що «самооцінка є внутрішньою умовою саморегуляції поведінки, усвідомлення людиною того, яку професію вона хоче вибрати, а вибір професії відображає певний рівень особистих домагань, заснований на оцінці своїх здібностей і можливостей» [4, с.128]

Аналіз наукових підходів дозволяє стверджувати, що у вітчизняній психологічній науці самооцінка розглядається як динамічний соціально-психологічний феномен, що формується під впливом особистісного досвіду та міжособистісної взаємодії, визначаючи рівень самоприйняття, психологічної стійкості та особливості поведінки особистості.

У зарубіжній психології самооцінка розглядається як важливий компонент самосвідомості, соціальної адаптації та психологічного благополуччя особистості. С. Куперсміт [16] визначав самооцінку як ставлення людини до себе, що відображає рівень віри у власну значущість, компетентність і успішність. Подібного підходу дотримуються М. Хосогі та співавтори [17], які розглядають самооцінку як «відчуття самоцінності», необхідне для повноцінного функціонування особистості у суспільстві.

Узагальнюючи позиції зарубіжних дослідників, можна стверджувати, що самооцінка формується під впливом міжособистісної взаємодії, соціального досвіду, емоційного середовища та соціального схвалення. Зокрема, М. Меріно, Х. Торнеро-Агілера, А. Рубіо-Сарапус, К. Валерія Вільянуева-Тобальдо, А. Мартін-Родрігес та В. Хав'єр Клементе-Суарес [18] підкреслюють значущість соціального порівняння, культурних норм і медіасередовища у формуванні самооцінки.

Водночас К. Бургер і Дж. Мортімер наголошують, що самооцінка безпосередньо впливає на поведінку, міжособистісні взаємини та здатність особистості долати життєві труднощі [14].

М. Альбаррасен, Г. Бушар-Жолі, З. Шейхбахаї, М. Міллер, Р. Пітлія та П. Пуаре розглядають самооцінку як своєрідний «соціометр», що допомагає людині оцінювати відповідність між власним самосприйняттям і очікуваннями соціального оточення. Особливого значення це набуває у жінок середнього віку, оскільки саме у цей період посилюється чутливість до соціального схвалення, якості міжособистісних взаємин та емоційної підтримки [13].

Особливого значення це набуває у жінок середнього віку, оскільки саме в цей період посилюється вплив соціальних ролей, міжособистісних взаємин, емоційного досвіду та переживань, пов'язаних із самореалізацією, зовнішністю, сімейним статусом і віковими змінами.

У разі виникнення невідповідності між внутрішнім сприйняттям себе та соціальними очікуваннями можуть посилюватися тривожність, емоційна напруга та зниження самооцінки, що впливає на психологічний стан і загальне благополуччя жінки.

У цей період жінка стає більш чутливою до емоційного клімату партнерських стосунків, соціального схвалення, власної реалізованості та переживання внутрішньої цілісності. Саме тому особливості самооцінки жінок середнього віку дедалі частіше стають предметом сучасних психологічних досліджень, у яких акцентується увага на взаємозв'язку самосприйняття жінки з її емоційним досвідом, рівнем психологічної підтримки та якістю міжособистісної взаємодії.

А. Райтц [20] підкреслює, що самооцінка формується та змінюється протягом життя під впливом значущих життєвих подій, міжособистісних взаємин і кризових ситуацій. Особливо чутливими до таких змін є жінки середнього віку, для яких характерними стають переоцінка життєвого досвіду, трансформація соціальних ролей та підвищена потреба в емоційній стабільності й психологічному прийнятті.

У сучасних психологічних дослідженнях самооцінка жінок середнього віку розглядається як важливий чинник емоційної стабільності, психологічного благополуччя та самореалізації. В. Коваль [5] і К. Комендо [6] підкреслюють, що особливості самооцінки жінки значною мірою залежать від характеру міжособистісних взаємин, рівня самоприйняття, емоційної підтримки та задоволеності власним життям. Водночас Л. Солохіна [8] наголошує на взаємозв'язку самооцінки з рівнем тривожності, емоційною вразливістю та здатністю до психологічної адаптації у середньому віці.

Усе зазначене дає підстави вважати, що у сучасній психології самооцінка розглядається як складний динамічний соціально-психологічний феномен, що формується під впливом особистісного досвіду, міжособистісної взаємодії, соціального схвалення та емоційного середовища. Особливої значущості проблема самооцінки набуває у жінок середнього віку, оскільки саме в цей період посилюється чутливість до якості партнерських взаємин, емоційної підтримки та переживання власної значущості. Це дозволяє розглядати емоційну асиметрію у партнерських стосунках як один із важливих соціально-психологічних чинників трансформації самооцінки жінки.

Проведений аналіз сучасних психологічних досліджень дозволяє стверджувати, що самооцінка жінок середнього віку є чутливою до характеру емоційної взаємодії, рівня психологічної підтримки та якості партнерських взаємин. У період середньої дорослості особливого значення набувають питання самореалізації, емоційної безпеки, стабільності стосунків і переживання власної значущості. Саме тому емоційна асиметрія у партнерстві може виступати важливим соціально-психологічним чинником трансформації самооцінки жінки, її емоційного стану та психологічного благополуччя.

Особлива вразливість жінок середнього віку до емоційного дисбалансу у стосунках зумовлена переоцінкою життєвих цінностей, зміною соціальних і сімейних ролей, віковими трансформаціями та накопиченою емоційною втомою у тривалих взаєминах. Додатковими чинниками виступають синдром

«емоційного виснаження турботою», феномен «порожнього гнізда», страх втрати емоційної близькості та самотності. За умов дефіциту підтримки й емоційної дистанційованості партнера подібні переживання можуть посилювати внутрішню невпевненість, залежність від зовнішнього схвалення та сприяти дестабілізації самооцінки жінки.

Соціально-психологічний механізм трансформації самооцінки жінки в умовах емоційної асиметрії у партнерських стосунках має поступовий і накопичувальний характер. За умов тривалого дефіциту емоційної взаємності, підтримки та психологічного прийняття жінка починає дедалі більше орієнтуватися на оцінку й емоційну реакцію партнера як на головне джерело підтвердження власної значущості. Унаслідок цього поступово формується залежність самоцінності від зовнішнього емоційного підтвердження та схвалення партнера, посилюється емоційна вразливість і зростає потреба у постійному підтвердженні власної важливості у взаєминах. Поступово емоційна нерівність спричиняє переживання внутрішньої невпевненості, дефіциту прийняття та психологічної самотності, що негативно впливає на самоповагу й стабільність самосприйняття. У жінок середнього віку такі процеси набувають особливої психологічної значущості, оскільки поєднуються з переоцінкою життєвого досвіду, віковими змінами, трансформацією соціальних ролей та підвищеною потребою в емоційній близькості й підтримці. Відтак емоційна асиметрія у партнерських стосунках може виступати важливим соціально-психологічним чинником поступової трансформації самооцінки жінки, її емоційного стану та психологічного благополуччя.

У сучасній психологічній науці емоційна асиметрія у партнерських стосунках розглядається як нерівномірність емоційного залучення, психологічної підтримки, проявів турботи, близькості, відповідальності та емоційної взаємності між партнерами. Подібна асиметрія може проявлятися у різному рівні емоційної включеності партнерів у стосунки, домінуванні потреб одного з них, недостатності емоційного відгуку, дефіциті підтримки, психологічній дистанційованості або нерівнозначному розподілі емоційної відповідальності у парі. У результаті формується дисбаланс між потребою жінки в емоційному прийнятті та реальним рівнем отримуваної підтримки, що поступово впливає на її самооцінку, емоційну стабільність і відчуття власної цінності. Особливо чутливо подібні процеси переживаються жінками середнього віку, оскільки саме у цей період підвищується потреба в емоційній надійності, психологічній близькості, стабільності та підтвердженні значущості власної особистості у системі партнерських взаємин.

Емоційна асиметрія у партнерських взаєминах може проявлятися у різних соціально-психологічних формах. Найпоширенішими проявами є емоційна дистанційованість одного з партнерів, нерівномірне емоційне вкладення у підтримання взаємин, домінування потреб одного партнера над потребами іншого, дефіцит емпатійної підтримки, асиметрія відповідальності за емоційний

клімат у парі, а також емоційне уникнення складних або конфліктних ситуацій. Подібний дисбаланс поступово формує нерівнозначність психологічної взаємодії, за якої один із партнерів бере на себе основне емоційне навантаження у стосунках, тоді як інший демонструє нижчий рівень емоційної включеності та відповідальності за підтримання близькості. Особливо чутливо подібні прояви переживаються жінками середнього віку, оскільки саме у цей період посилюється потреба в емоційній стабільності, підтримці та психологічному прийнятті.

У структурі емоційної асиметрії партнерських стосунків важливе значення мають конкретні прояви емоційної нерівноваги між партнерами. Найчастіше така асиметрія проявляється у ситуаціях, коли один із партнерів бере на себе основну відповідальність за підтримання емоційного контакту, психологічного комфорту та стабільності взаємин, тоді як інший демонструє емоційну дистанційованість або нижчий рівень емоційної включеності. У багатьох випадках саме жінка частіше поступається власними потребами, прагне уникати конфліктів, шукає емоційного схвалення та підтримки, інвестує більше емоційних ресурсів у збереження близькості та гармонізації стосунків. Водночас партнер може демонструвати недостатню емоційну доступність, низький рівень емпатійної підтримки або уникнення глибокої емоційної взаємодії. Подібний дисбаланс поступово формує у жінки переживання емоційної самотності, дефіциту прийняття та недостатньої значущості у взаєминах, що негативно позначається на її самосприйнятті та самооцінці.

О. Халік та Т. Косяк [11] у своєму дослідженні підкреслюють, що самооцінка жінки формується не лише як індивідуально-психологічне утворення, а й у тісному взаємозв’язку з її міжособистісними та сімейними стосунками. Авторки зазначають, що емоційний клімат партнерської взаємодії, рівень близькості, підтримки та задоволеності виконанням соціальних ролей безпосередньо впливають на загальну та рольову самооцінку жінки. Особливо значущими для жінок виявляються ролі дружини та жінки, через які значною мірою реалізується їхнє самосприйняття та переживання власної цінності. Дослідниці акцентують увагу на тому, що дисгармонійні, співзалежні або емоційно нерівнозначні стосунки можуть спричиняти внутрішню невпевненість, невротизацію самооцінки та трансформацію уявлень жінки про себе. Водночас емоційна підтримка, прийняття та психологічна близькість у партнерських взаєминах сприяють формуванню більш стабільної та адекватної самооцінки.

Логічно продовжуючи зазначену наукову позицію, доцільно наголосити, що саме емоційна асиметрія часто виступає психологічним механізмом поступового порушення внутрішнього балансу жінки. За умов тривалого дефіциту емоційної взаємності жінка може починати оцінювати власну цінність через ступінь емоційної доступності партнера, його схвалення або прийняття. Подібна залежність від зовнішнього підтвердження нерідко супроводжується посиленням внутрішньої тривожності, емоційної вразливості, страхом втрати

стосунків та поступовим зниженням самоповаги. У середньому віці такі переживання набувають особливої психологічної значущості, оскільки поєднуються з віковими змінами, переоцінкою життєвого досвіду, трансформацією соціальних ролей і підвищеною потребою в емоційному прийнятті.

У дослідженні М. Іванченко [3] підкреслюється, що співзалежні та емоційно дисбалансовані партнерські стосунки суттєво впливають на самооцінку жінки та її психологічний стан. Авторка зазначає, що в умовах емоційної асиметрії жінка часто концентрується на потребах партнера, поступово знижуючи значущість власних переживань, потреб і особистісних меж. Така емоційна нерівновага може спричиняти формування внутрішньої невпевненості, залежності від зовнішнього схвалення, підвищеної тривожності та трансформацію самооцінки. Особливо вразливими до подібних психологічних змін є жінки середнього віку, для яких міжособистісні взаємини та емоційна підтримка відіграють важливу роль у збереженні психологічного благополуччя та відчуття власної цінності.

У психологічному контексті вплив емоційної асиметрії на самооцінку жінки має поступовий і накопичувальний характер. Тривалий дефіцит емоційної взаємності та підтримки у партнерських стосунках може спричиняти переживання недостатньої значущості та емоційного неприйняття. У результаті жінка дедалі більше починає орієнтуватися на оцінку та схвалення партнера як на головне джерело підтвердження власної цінності. Така залежність від зовнішнього емоційного підтвердження поступово супроводжується зниженням самоповаги, внутрішньою невпевненістю, посиленням тривожності та трансформацією самооцінки. Відтак емоційна нерівність у взаєминах може виступати чинником формування емоційної залежності, нестабільності самосприйняття та порушення психологічного благополуччя жінки.

М. Усік у своєму дослідженні зазначає, що особливості міжособистісних взаємин партнерів безпосередньо впливають на емоційний стан, самосприйняття та самооцінку жінки. Авторка підкреслює, що емоційна нерівновага у партнерських стосунках, недостатній рівень підтримки та психологічної близькості можуть спричиняти внутрішню напругу, невпевненість у собі та трансформацію самооцінки жінки [10].

Особливого значення гармонійність емоційної взаємодії набуває у період середнього віку, коли зростає потреба у стабільності, емоційному прийнятті та психологічному комфорті. За умов тривалої емоційної асиметрії у жінки може формуватися відчуття емоційної самотності навіть у межах партнерських взаємин, що негативно позначається на рівні психологічного благополуччя та внутрішньої впевненості.

У сучасних психологічних дослідженнях емоційна асиметрія у партнерських стосунках розглядається як один із важливих соціально-психологічних чинників трансформації самооцінки особистості. Дж. Моменьє, А. Естевес, М. Гріффітс, П. Масія, М. Ерреро, Л. Олаве та І. Іруаррізага [19]

підкреслюють, що емоційна залежність у стосунках тісно пов'язана з ненадійними стилями прив'язаності, труднощами емоційної регуляції та низьким рівнем самоприйняття. Дослідники зазначають, що за умов емоційної нерівноваги жінка може поступово втрачати психологічну автономію, концентруючи власну самоцінність переважно на схваленні та емоційній доступності партнера.

Така дисгармонія у взаєминах супроводжується підвищеною тривожністю, страхом втрати близькості, внутрішньою невпевненістю та емоційним виснаженням, що негативно впливає на самооцінку та психологічне благополуччя. Особливо чутливо подібні процеси проявляються у жінок середнього віку, коли потреба в емоційній підтримці, стабільності та міжособистісному прийнятті набуває особливого значення.

Особливої актуальності проблема емоційної асиметрії набуває саме у жінок середнього віку, оскільки цей життєвий період часто супроводжується переоцінкою життєвого досвіду, змінами соціальних і сімейних ролей, трансформацією уявлень про власну привабливість та жіночність, а також підвищеною потребою у психологічній стабільності та емоційній безпеці. Дорослішання дітей, професійна самореалізація, вікові зміни зовнішності й тілесності можуть посилювати чутливість жінки до емоційного ставлення партнера та якості міжособистісної взаємодії. За умов емоційної підтримки партнерські стосунки виступають важливим ресурсом збереження позитивного самосприйняття та психологічної рівноваги. Натомість емоційна холодність, дистанційованість або нерівнозначність взаємин можуть загострювати внутрішню невпевненість, сумніви у власній цінності та сприяти дестабілізації самооцінки.

І. Четін, М. Коджабейоглу та З. Унал зазначають, що самооцінка суттєво впливає на якість романтичних взаємин і рівень емоційної задоволеності партнерством.

На думку дослідників, жінки з нижчим рівнем самооцінки частіше демонструють емоційну залежність, тривожність у стосунках і потребу в постійному підтвердженні власної значущості з боку партнера. Водночас безпечний стиль прив'язаності сприяє формуванню стабільнішого самосприйняття та гармонійної взаємодії у парі [15].

Це дає змогу стверджувати, що емоційна асиметрія у партнерських стосунках виступає складним соціально-психологічним феноменом, що безпосередньо впливає на трансформацію самооцінки жінок середнього віку. Нерівномірність емоційної взаємності, дефіцит підтримки, психологічна дистанційованість і співзалежні форми взаємодії здатні спричиняти зниження самоповаги, формування емоційної залежності, внутрішньої невпевненості та порушення психологічного благополуччя жінки. Водночас гармонійні партнерські взаємини, засновані на емоційній підтримці, взаємоприйнятті, довірі та психологічній близькості, виступають важливим ресурсом підтримання

стабільної самооцінки, емоційної стійкості та позитивного самосприйняття у середньому дорослому віці.

З огляду на те, що емоційна асиметрія у партнерських стосунках здатна негативно впливати на самосприйняття, емоційну стабільність і психологічне благополуччя жінок середнього віку, особливої актуальності набуває проблема розроблення ефективних методичних рекомендацій щодо оптимізації їхньої самооцінки. У діяльності практичного психолога важливого значення набуває не лише корекція наслідків емоційної нерівноваги у взаєминах, а й формування у жінки внутрішніх ресурсів психологічної стійкості, емоційної автономії, самоприйняття та здатності до побудови здорових міжособистісних меж.

У роботі з жінками середнього віку доцільно використовувати комплексний підхід, який поєднує елементи когнітивно-поведінкової терапії, емоційно-фокусованого підходу, арттерапевтичних технік, практик усвідомленості та ресурсно-орієнтованої психологічної підтримки. Насамперед важливим завданням психолога є допомога жінці в усвідомленні проявів емоційної асиметрії у стосунках, ідентифікації власних емоційних потреб та формуванні здатності відокремлювати власну самоцінність від оцінки партнера.

Ефективною у цьому контексті є авторська вправа «Баланс емоційної взаємності», метою якої є усвідомлення рівня емоційного внеску кожного партнера у взаємини. Жінці пропонується умовно розподілити сфери партнерської взаємодії (емоційна підтримка, турбота, ініціювання спілкування, вирішення конфліктів, відповідальність за емоційний клімат у парі, прояви уваги та підтримки) та проаналізувати, хто переважно бере на себе кожну із зазначених функцій. Подальше обговорення результатів із психологом сприяє усвідомленню емоційного дисбалансу, зниженню рівня самообвинувальних тенденцій і розвитку більш реалістичного бачення взаємин.

З метою оптимізації самооцінки доцільним є використання техніки «Щоденник самопідтримки», яка передбачає щоденну фіксацію власних досягнень, позитивних особистісних якостей, ситуацій успішного подолання труднощів та проявів турботи про себе. Така практика сприяє формуванню внутрішнього джерела самопідтвердження та зменшенню залежності від зовнішнього схвалення партнера. Водночас важливим напрямом психологічної роботи є розвиток навичок емоційної саморегуляції через використання дихальних технік, вправ майндфулнес, техніки «емоційної паузи» та коротких практик тілесного заземлення, які допомагають знижувати рівень тривожності та емоційного напруження у конфліктних ситуаціях.

У роботі з жінками, які переживають емоційну дистанційованість або дефіцит психологічної підтримки у партнерстві, ефективною є авторська вправа «Внутрішня опора». Жінці пропонується створити перелік власних ресурсів, життєвих досягнень, значущих соціальних ролей, особистісних сильних сторін та сфер самореалізації поза межами партнерських взаємин. Основною метою вправи є зміщення фокусу з потреби постійного зовнішнього підтвердження на розвиток внутрішньої психологічної стійкості та самоприйняття.

Важливим компонентом психологічного супроводу є також формування навичок екологічного відстоювання особистісних меж та розвитку асертивної поведінки. У цьому контексті доцільним є використання рольових вправ і моделювання комунікативних ситуацій, під час яких жінка навчається відкрито висловлювати власні потреби, почуття та емоційні очікування без страху втрати стосунків або переживання провини. Подібна робота сприяє зниженню емоційної залежності, посиленню суб'єктності жінки у взаєминах та формуванню більш стабільної самооцінки.

Важливим напрямом психологічної допомоги жінкам середнього віку в умовах емоційної асиметрії є також використання групових форм психологічної підтримки. Ефективними у цьому контексті можуть бути терапевтичні жіночі групи, групи емоційної компетентності, психоедукаційні програми та групи психологічної підтримки, спрямовані на розвиток навичок самоприйняття, емоційної саморегуляції та конструктивної міжособистісної взаємодії. Участь у груповій роботі сприяє зниженню переживання емоційної ізольованості, формуванню відчуття психологічної підтримки, нормалізації емоційного досвіду та усвідомленню власної цінності поза межами партнерської оцінки.

Отже, психологічна допомога жінкам середнього віку в умовах емоційної асиметрії партнерських стосунків має бути спрямована не лише на стабілізацію емоційного стану, а й на розвиток внутрішніх ресурсів особистості, формування емоційної автономії, самоприйняття та стійкого позитивного самосприйняття. Комплексне використання сучасних психокорекційних методів, ресурсних технік і вправ, орієнтованих на розвиток внутрішньої опори та емоційної компетентності, сприяє оптимізації самооцінки жінки та підвищенню рівня її психологічного благополуччя.

Висновки. Проведений теоретичний аналіз дозволив встановити, що самооцінка жінок середнього віку є складним динамічним соціально-психологічним феноменом, який формується під впливом емоційного досвіду, міжособистісної взаємодії, соціального схвалення та характеру партнерських взаємин. Визначено, що емоційна асиметрія у партнерських стосунках проявляється через нерівномірність емоційного залучення, дефіцит психологічної підтримки, емоційну дистанційованість, асиметрію відповідальності за емоційний клімат у парі та домінування потреб одного з партнерів. У результаті тривалого дефіциту емоційної взаємності у жінки може формуватися залежність самоцінності від зовнішнього емоційного підтвердження, що супроводжується внутрішньою невпевненістю, зниженням самоповаги та трансформацією самооцінки.

У контексті проведеного дослідження емоційну асиметрію у партнерських стосунках доцільно розглядати як соціально-психологічний феномен, що характеризується дисбалансом емоційної взаємності, підтримки та психологічної включеності партнерів, який впливає на емоційний стан, самосприйняття та самооцінку жінки.

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаються у проведенні емпіричного вивчення взаємозв'язку між проявами емоційної асиметрії та особливостями трансформації самооцінки жінок середнього віку, а також у дослідженні впливу стилів прив'язаності, емоційної залежності, тривожності та рівня психологічної підтримки на характер партнерської взаємодії.

Перспективним є також розроблення та апробація комплексних психокорекційних програм, спрямованих на оптимізацію самооцінки, розвиток емоційної автономії та зміцнення психологічного благополуччя жінок в умовах дисгармонійних партнерських взаємин.

Література:

1. Бойко О. Т., Горун Г. Р. Самооцінка як важливий критерій становлення особистості. *Питання психології : Вісник Національного університету оборони України*. 2023. № 2 (72). С. 29–34.

2. Зарицька В. В., Козаченко Д. С. Феномен самооцінки у психологічному дискурсі. *Journal of Psychology Research*. 2023. Vol. 29 (12). С. 19–25.

3. Іванченко М. Т. Взаємозв'язок співзалежності та самооцінки у жінок: кваліфікаційна робота бакалавра : спец. 053 «Психологія». Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2024. 54 с.

4. Калюжна І., Москальова А. С. Вплив самооцінки на професійне самовизначення старшокласників. *Наука і молодь – 2021: пріоритетні напрями глобалізаційних змін : матеріали І Міжнар. наук.-практ. конф. здобувачів вищої освіти і молодих учених* (Київ, 16 квітня 2021 р.). Київ : Навчально-науковий інститут менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти», 2021. С. 127–131.

5. Коваль В. П. Самооцінка як чинник психологічного благополуччя у жінок, які звертаються за психологічною допомогою : кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр» : спец. 053 «Психологія». Біла Церква : ДЗВО «Університет менеджменту освіти», Білоцерківський інститут неперервної професійної освіти, 2025. 114 с.

6. Комендо К. М. Самооцінка жінки як умова прийняття тілесного Я : кваліфікаційна робота здобувача вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за ОПП «Практична психологія». Київ : Маріупольський державний університет, 2025. 50 с.

7. Криворучко Т. І. Особливості розуміння самооцінки в сучасній психологічній науці. *Медсестринство*. 2015. № 1. С. 49–52.

8. Солохіна Л. О. Особливості самоактуалізації жінок середнього віку з різним рівнем тривоги. *Бочаровські читання*. Харків, 2018. С. 254–257.

9. Тарасенко І. А. Психологічні особливості самооцінки та якості життя особистості: робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр» : спец. 053 «Психологія» / Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2024. 68 с.

10. Усік М. В. Психологічні особливості міжособистісних стосунків партнерів у громадянському шлюбі : робота на здобуття кваліфікаційного ступеня магістра : спец. 053 «Психологія» / наук. кер. О. Є. Іванашко ; Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2025. 93 с.

11. Халік О. О., Косяк Т. С. Взаємозв'язок загальної та рольової самооцінки жінок, їх вплив на стосунки в сімейній системі. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2021. № 5. С. 80–86.

12. Чернякова О. В., Гришко О. Д., Палій А. М. Самооцінка та самосприйняття як ключові аспекти особистісного росту. *Габітус*. 2025. Вип. 71. С. 241–247.

13. Albarracin M., Bouchard-Jolley G., Sheikhbahaei Z., Miller M., Pitliya R. J., Poirier P. Feeling Our Place in the World: An Active Inference Account of Self-Esteem. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*. 2024. Vol. 158. P. 183-214.

14. Burger K., Mortimer J. Self-Esteem. *Encyclopedia of Adolescence*. 2nd ed. 2024. P. 431–443.

15. Cetin I., Kocabeyoğlu M., Ünal Z. M. The Relationship between Self-Esteem, Attachment Styles, and Romantic Relationship Satisfaction. *Global Journal of Psychology Research: New Trends and Issues*. 2025. Vol. 15, № 1. P. 8–30.

16. Coopersmith S. The Antecedents of Self-Esteem. San Francisco : W. H. Freeman, 1967. 283 p.

17. Hosogi M., Okada A., Fujii C., Noguchi K., Watanabe K. Importance and usefulness of evaluating self-esteem in children. *BioPsychoSocial Medicine*. 2012. Vol. 6. P. 324–357.

18. Merino M., Tornero-Aguilera J. F., Rubio-Zarapuz A., Villanueva-Tobaldo C. V., Martín-Rodríguez A., Clemente-Suárez V. J. Body Perceptions and Psychological Well-Being: A Review of the Influence of Social Media and Physical Measurements on Self-Esteem and Mental Health with a Focus on Body Image Satisfaction and Its Relationship with Cultural and Gender Factors. *Healthcare*. 2024. Vol. 12, № 14. P. 221-255.

19. Momeñe J., Estevez A., Griffiths M. D., Masia P., Herrero M., Olave L., Iruarrizaga I. The Mediating Role of Negative Emotional Rejection in the Relationship between Insecure Attachment and Emotional Dependence in Romantic Relationships. *Behavioral Sciences*. 2024. Vol. 14, № 10. P. 432-487.

20. Reitz A. K. Self-Esteem Development and Life Events: A Review and Integrative Process Framework. *Social and Personality Psychology Compass*. 2022. Vol. 16, № 11. P. 214-254.

***References**:*

1. Boiko, O.T., & Horun, H.R. (2023). Samootsinka yak vazhlyvyi kryterii stanovlennia osobystosti [Self-esteem as an important criterion of personality formation]. *Pytannia psykholohii: Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy – Issues of Psychology: Bulletin of the National Defence University of Ukraine*, 2(72), 29–34 [in Ukrainian].

2. Zarytska, V.V., & Kozachenko, D.S. (2023). Fenomen samootsinky u psykholohichnomu dyskursi [The phenomenon of self-esteem in psychological discourse]. *Journal of Psychology Research*, 29(12), 19–25 [in Ukrainian].

3. Ivanchenko, M.T. (2024). Vzaiemozviazok spivzalezhnosti ta samootsinky u zhinok [Relationship between codependency and self-esteem in women]. Bachelor's thesis, Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, 54 p. [in Ukrainian].

4. Kaliuzhna, I., & Moskalyova, A.S. (2021). Vplyv samootsinky na profesiine samovyznachennia starshoklasnykiv [The influence of self-esteem on professional self-determination of high school students]. In: *Nauka i molod – 2021: priorytetni napriamy hlobalizatsiinykh zmin – Science and Youth – 2021: Priority Directions of Globalization Changes*: Proceedings of the I International Scientific and Practical Conference of Higher Education Applicants and Young Scientists (Kyiv, April 16, 2021), pp. 127–131. [in Ukrainian].

5. Koval, V.P. (2025). Samootsinka yak chynnyk psykholohichnoho blahopoluchchia u zhinok, yaki zvertaiutsia za psykholohichnoiu dopomohoiu [Self-esteem as a factor of psychological well-being in women seeking psychological help]. Master's thesis, State Institution of Higher Education «University of Educational Management», Bila Tserkva Institute of Continuing Professional Education, Bila Tserkva, 114 p. [in Ukrainian].

6. Komendo, K.M. (2025). Samootsinka zhinky yak umova pryiniattia tilesnoho Ya [Women's self-esteem as a condition for acceptance of the bodily self]. Bachelor's thesis, Mariupol State University, Kyiv, 50 p. [in Ukrainian].

7. Kryvoruchko, T.I. (2015). Osoblyvosti rozuminnia samootsinky v suchasnii psykholohichnii nautsi [Peculiarities of understanding self-esteem in modern psychological science]. *Medsestrynstvo – Nursing*, 1, 49–52 [in Ukrainian].

8. Solokhina, L.O. (2018). Osoblyvosti samoaktualizatsii zhinok serednoho viku z riznym rivnem tryvohy [Features of self-actualization of middle-aged women with different levels of anxiety]. *Bocharovski chytannia – Bocharov Readings*, 254–257 [in Ukrainian].

9. Tarasenko, I.A. (2024). Psykholohichni osoblyvosti samootsinky ta yakosti zhyttia osobystosti [Psychological features of self-esteem and quality of life of personality]. Master's thesis, Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, 68 p. [in Ukrainian].

10. Usik, M.V. (2025). Psykholohichni osoblyvosti mizhosobystisnykh stosunkiv partneriv u hromadianskomu shliubi [Psychological features of interpersonal relationships of partners in civil marriage]. Master's thesis, Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, 93 p. [in Ukrainian].

11. Khalik, O.O., & Kosiak, T.S. (2021). Vzaiemozviazok zahalnoi ta rolovoi samootsinky zhinok, yikh vplyv na stosunky v simeinii systemi [Relationship between general and role self-esteem of women and their influence on relationships in the family system]. *Dniprovskyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava – Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology and Law*, 5, 80–86 [in Ukrainian].

12. Cherniakova, O.V., Hryshko, O.D., & Palii, A.M. (2025). Samootsinka ta samospryiniattia yak kliuchovi aspekty osobystisnoho rostu [Self-esteem and self-perception as key aspects of personal growth]. *Habitus*, 71, 241–247 [in Ukrainian].

13. Albarracin, M., Bouchard-Jolley, G., Sheikhbahaei, Z., Miller, M., Pitliya, R.J., & Poirier, P. (2024). Feeling Our Place in the World: An Active Inference Account of Self-Esteem. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 158, 183–214.

14. Burger, K., & Mortimer, J. (2024). Self-Esteem. *Encyclopedia of Adolescence* (2nd ed.), 431–443.

15. Cetin, I., Kocabeyoğlu, M., & Ünal, Z.M. (2025). The Relationship between Self-Esteem, Attachment Styles, and Romantic Relationship Satisfaction. *Global Journal of Psychology Research: New Trends and Issues*, 15(1), 8–30.

16. Coopersmith, S. (1967). *The Antecedents of Self-Esteem*. San Francisco: W. H. Freeman, 283 p.

17. Hosogi, M., Okada, A., Fujii, C., Noguchi, K., & Watanabe, K. (2012). Importance and usefulness of evaluating self-esteem in children. *BioPsychoSocial Medicine*, 6, 324–357.

18. Merino, M., Tornero-Aguilera, J.F., Rubio-Zarapuz, A., Villanueva-Tobaldo, C.V., Martín-Rodríguez, A., & Clemente-Suárez, V.J. (2024). Body Perceptions and Psychological Well-Being: A Review of the Influence of Social Media and Physical Measurements on Self-Esteem and Mental Health with a Focus on Body Image Satisfaction and Its Relationship with Cultural and Gender Factors. *Healthcare*, 12(14), 221–255.

19. Momeñe, J., Estevez, A., Griffiths, M.D., Masia, P., Herrero, M., Olave, L., & Iruarrizaga, I. (2024). The Mediating Role of Negative Emotional Rejection in the Relationship between Insecure Attachment and Emotional Dependence in Romantic Relationships. *Behavioral Sciences*, 14(10), 432–487.

20. Reitz, A.K. (2022). Self-Esteem Development and Life Events: A Review and Integrative Process Framework. *Social and Personality Psychology Compass*, 16(11), 214–254.

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 159.942.5:159.944.4:316.624

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1796-1803

Бєляєвська Таїсія Вікторівна аспірантка, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, https://orcid.org/0009-0005-0372-7517

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОКАЗНИКІВ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ ТА ЕМОЦІЙНОСТІ

Анотація. У статті представлено результати емпіричного дослідження показників резильєнтності особистості у взаємозв'язку з емоційністю. Актуальність роботи зумовлена необхідністю поглибленого вивчення індивідуально-психологічних чинників, пов'язаних із проявами резильєнтності, оскільки здатність особистості зберігати психологічну стійкість і відновлюватися після стресових та несприятливих життєвих обставин набуває особливого значення в сучасних умовах підвищеного емоційного навантаження. Резильєнтність розглядається як інтегративна властивість особистості, що дозволяє людині адаптуватися до труднощів, долати їх та зберігати продуктивне функціонування.

Метою дослідження стало виявлення особливостей резильєнтності в осіб із різними типами емоційності, що дає змогу краще зрозуміти роль стійких емоційних характеристик у формуванні адаптаційного потенціалу особистості.

Емпіричне дослідження проведено на вибірці зі 143 здобувачів вищої освіти із застосуванням шкали резильєнтності CD-RISC-10 та чотиримодального опитувальника емоційності О. Саннікової. Такий методичний підхід дозволив співвіднести показникирезильєнтності з провідними модальностями емоційності як стійкої риси особистості. Встановлено статистично значущі взаємозв'язки показників резильєнтності з усіма базальними модальностями: додатний – із модальністю «радість» та від'ємний – із модальностями «гнів», «страх» і «печаль».

Доведено, що домінування позитивно забарвлених емоційних переживань пов'язане з вищим рівнем резильєнтності, що виявляється у психологічній стійкості, тоді як перевага негативних модальностей супроводжується її зниженням.

За результатами кореляційного аналізу встановлено, що резильєнтність найтісніше пов’язана з модальностями страху та печалі, які виявили найсильніші від’ємні зв’язки, тоді як модальність радості демонструє додатний зв’язок із нею. Отримані результати підтверджують доцільність застосування диференційно-психологічного підходу до вивчення резильєнтності особистості та можуть бути використані у практиці психологічного супроводу й розроблення програм підвищення стресостійкості.

Ключові слова: резильєнтність, тип емоційності, емоційна модальність, диференційно-психологічний аналіз, кореляційний аналіз.

Bieliaievska Taisiia Viktorivna Postgraduate student, State Institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky", Odesa, https://orcid.org/0009-0005-0372-7517

CORRELATION OF RESILIENCE AND EMOTIONALITY INDICATORS

Abstract. The article presents the results of an empirical study of personality resilience in relation to the type of emotionality. The relevance of the work is determined by the need for an in-depth examination of the individual-psychological factors associated with the manifestations of resilience, since a person's ability to maintain psychological stability and recover after stressful and adverse life circumstances acquires particular importance in contemporary conditions of heightened emotional strain. Resilience is regarded as an integrative property that enables a person to adapt to difficulties, overcome them, and sustain productive functioning.

The aim of the study was to identify the features of resilience in individuals with different types of emotionality, which allows for a better understanding of the role of stable emotional characteristics in shaping the adaptive potential of the personality.

The empirical study was conducted on a sample of 143 higher-education students using the CD-RISC-10 resilience scale and O. Sannikova's four-modal emotionality questionnaire. This methodological approach made it possible to correlate the level of resilience with the leading emotional modalities and to determine the nature of their interrelationships.

Statistically significant relationships were established between resilience and all basic emotional modalities: a positive relationship with the modality of joy and a negative one with the modalities of anger, fear, and sadness. This indicates that the predominance of positively colored emotional experiences is associated with a higher level of psychological stability, whereas the prevalence of negative modalities is accompanied by its decline.

Correlation analysis showed that resilience is most strongly associated with the modalities of fear and sadness, which demonstrated the strongest negative correlations, whereas the modality of joy showed a positive correlation with it.

The obtained results confirm the appropriateness of applying a differential-psychological approach to the study of personality resilience and can be used in the practice of psychological support and the development of programs for enhancing stress resistance.

Keywords: resilience, type of emotionality, emotional modality, differential-psychological analysis, correlation analysis.

Постановка проблеми

Проблема психологічної стійкості особистості в умовах життєвих труднощів належить до кола питань, актуальність яких істотно зростає в сучасних соціальних умовах. Українське суспільство переживає тривалий період підвищеного стресового навантаження, зумовленого воєнними подіями та пов'язаними з ними соціальними трансформаціями. За таких обставин особливого значення набуває здатність особистості підтримувати психологічне благополуччя, ефективно адаптуватися до несприятливих умов і відновлюватися після впливу стресогенних чинників. У цьому контексті феномен резильєнтності посідає важливе місце серед актуальних напрямів психологічних досліджень.

Попри значний обсяг наукових праць, присвячених резильєнтності, низка аспектів цього феномена залишається недостатньо вивченою. Більшість досліджень зосереджена на оцінці загального рівня резильєнтності та її взаємозв'язків з окремими психологічними характеристиками. Натомість індивідуально-психологічна варіативність її проявів, зокрема особливості функціонування в осіб із різними психологічними властивостями, досліджена меншою мірою. Це актуалізує необхідність диференційно-психологічного аналізу резильєнтності, спрямованого на виявлення чинників, пов'язаних із її індивідуальними відмінностями.

Серед індивідуально-психологічних характеристик, які гіпотетично пов'язані з резильєнтністю, особливий інтерес становить емоційність. Значна частина процесів, що забезпечують адаптацію до труднощів і подолання наслідків стресу, безпосередньо пов'язана з емоційною сферою. У межах диференційно-психологічного підходу емоційність розглядається як стійка властивість особистості, що виявляється в домінуванні певної емоційної модальності . Це дає підстави припустити, що емоційність може бути пов'язаний з особливостями прояву резильєнтності. Водночас питання взаємозв'язку показників резильєнтності та емоційності залишається недостатньо дослідженим, що й зумовлює вибір теми представленої роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Резильєнтність належить до активно досліджуваних феноменів сучасної психології. У науковій літературі її розглядають як здатність особистості підтримувати ефективне функціонування в умовах несприятливих життєвих обставин, як процес позитивної адаптації до труднощів, а також як результат успішного подолання стресових впливів. Незважаючи на відмінності в концептуальних підходах, більшість дослідників пов'язують резильєнтність із збереженням психологічного благополуччя та здатністю до відновлення після дії несприятливих чинників [5–8].

В українській психології останніми роками спостерігається зростання інтересу до проблематики резильєнтності. Досліджуються теоретичні засади цього феномена та його співвідношення із суміжними конструкціями - стресостійкістю, життєстійкістю та копінгом [2]. Окрема увага приділяється вивченню особистісних ресурсів і чинників резильєнтності, зокрема її

взаємозв'язкам з оптимізмом та іншими психологічними характеристиками [1], а також особливостям професійної життєстійкості представників різних видів діяльності [3]. Питання індивідуально-психологічної варіативності резильєнтності та її зв'язку з окремими властивостями особистості потребує додаткового вивчення.

Одним із перспективних напрямів дослідження є аналіз взаємозв'язку резильєнтності з емоційною сферою особистості. У низці сучасних концепцій емоційні процеси розглядаються як важливий компонент адаптації до стресу та подолання життєвих труднощів.

Теоретико-методологічною основою дослідження виступає концепція емоційності О. Саннікової, розроблена в межах континуально-ієрархічного підходу [4]. Відповідно до цієї концепції, емоційність трактується як стійка інтегральна властивість особистості, центральною характеристикою якої є модальність і знак домінуючих емоційних переживань. Стійке домінування певної модальності визначає тип емоційності особистості.

З огляду на те, що резильєнтність реалізується в умовах подолання труднощів і значною мірою пов'язана з емоційним реагуванням на несприятливі події, можна припустити наявність зв'язку між показниками емоційності та особливостями проявів резильєнтності.

Водночас питання взаємозв'язку резильєнтності з різними типами емоційності залишається недостатньо дослідженим, що визначає актуальність цієї роботи.

Мета статті - виявити особливості резильєнтності в осіб із різними типами емоційності.

Виклад основного матеріалу. Попри значну кількість досліджень резильєнтності, питання її індивідуально-психологічної варіативності залишається недостатньо розробленим. У сучасній психології резильєнтність розглядають як здатність особистості підтримувати адаптивне функціонування в умовах несприятливих життєвих обставин, як процес позитивної адаптації до труднощів або як результат їх успішного подолання [5–8]. Незважаючи на відмінності між підходами, усі вони пов'язують резильєнтність зі здатністю особистості зберігати психологічне благополуччя та відновлюватися після дії стресогенних чинників.

У психологічній науці резильєнтність нерідко розглядається у взаємозв'язку з іншими особистісними характеристиками. Зокрема, встановлено її стійкі зв'язки з рисами п'ятифакторної моделі особистості: резильєнтність від'ємно корелює з нейротизмом і додатно - з екстраверсією, сумлінністю, відкритістю до досвіду та доброзичливістю [10].

Отримані дані вказують на наявність системних взаємозв'язків резильєнтності з іншими індивідуально-психологічними властивостями особистості та обґрунтовують доцільність її вивчення в межах диференційно-психологічного підходу.

Особливий інтерес у цьому контексті становить емоційна сфера особистості. Емоції беруть участь як у формуванні реакції на стресові події, так і в процесах подальшої адаптації та відновлення. У межах теорії розширення та побудови ресурсів обґрунтовано, що позитивні емоції сприяють розширенню репертуару когнітивних і поведінкових стратегій та накопиченню психологічних ресурсів, необхідних для подолання труднощів [11]. Це дає підстави припустити, що індивідуальні особливості емоційного реагування можуть бути пов'язані з проявами резильєнтності.

Теоретико-методологічною основою дослідження виступає концепція емоційності О. Саннікової [4]. Відповідно до цього підходу емоційність розглядається як стійка інтегральна властивість особистості, центральною характеристикою якої є модальність і знак - якісна визначеність домінуючих емоційних переживань. Спираючись на теорію диференційних емоцій К. Ізарда [12], авторка виокремлює чотири базові емоційні модальності - радість, гнів, страх і печаль. Стійке домінування певної модальності (або їх сполучень) визначає тип емоційності особистості та формує характерний емоційний фон її переживань.

З огляду на те, що резильєнтність реалізується в умовах подолання труднощів і значною мірою пов'язана з емоційним реагуванням на несприятливі події, можна припустити наявність зв'язку між типом емоційності та особливостями прояву резильєнтності. Саме перевірка цього припущення становить основне завдання проведеного емпіричного дослідження.

Емпіричне дослідження проведено на вибірці зі 143 здобувачів вищої освіти віком від 18 до 32 років. Збір даних здійснювався за допомогою онлайн-форм. Для оцінювання резильєнтності використано шкалу резильєнтності Коннора–Девідсона (CD-RISC-10) в україномовній адаптації [13]. Особливості емоційності визначалися за допомогою чотиримодального опитувальника емоційності О. Саннікової [14], що дозволяє оцінити вираженість модальностей радості, гніву, страху та печалі. Для статистичної обробки даних використано коефіцієнт рангової кореляції Спірмена.

На першому етапі аналізу було досліджено взаємозв'язки між рівнем резильєнтності та показниками емоційних модальностей. Встановлено статистично значущі зв'язки резильєнтності з усіма чотирма модальностями: додатний - із модальністю радості та від'ємні - з модальностями гніву, страху й печалі. Отримані результати свідчать, що вища схильність до переживання радості асоціюється з вищим рівнем резильєнтності, тоді як переважання емоційних модальностей з негативним знаком, пов'язане з нижчим значенням показника психологічної стійкості. Найтісніші від'ємні зв'язки виявлено для модальностей страху та печалі.

Для кількісної оцінки виявлених залежностей застосовано коефіцієнт рангової кореляції Спірмена, що дозволив визначити силу та напрям зв'язків між

рівнем резильєнтності та вираженістю кожної з чотирьох емоційних модальностей. Результати кореляційного аналізу наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Кореляційні зв'язки резильєнтності з емоційними модальностями

Емоційна модальність	ρ (rho)
Радість	0,44***
Гнів	−0,33***
Страх	−0,70***
Печаль	−0,64***

*Примітка. ρ - коефіцієнт рангової кореляції Спірмена (n = 143); *** p < 0,001.*

Як видно з таблиці 1, резильєнтність статистично значуще пов'язана з усіма чотирма емоційними модальностями (p < 0,001). Додатний зв'язок встановлено з модальністю радості (ρ = 0,44): вища схильність до переживання радості та переважання позитивного емоційного фону асоціюються з вищими показниками психологічної стійкості.

Від'ємні зв'язки виявлено для всіх негативних емоційних модальностей. Найтісніший із них установлено для модальності страху (ρ = −0,70), дещо слабший — для модальності печалі (ρ = −0,64). Це свідчить про те, що стійка схильність до переживання страху та печалі пов'язана з нижчими показниками здатності протистояти стресовим впливам і відновлюватися після них. Зв'язок резильєнтності з модальністю гніву (ρ = −0,33) також є від'ємним і статистично значущим, проте помітно слабшим порівняно зі страхом і печаллю.

Отримані результати свідчать про наявність відмінностей у рівні резильєнтності залежно від типу емоційності. Домінування модальності радості пов'язане з вищими показниками резильєнтності, тоді як переважання модальностей страху, печалі та гніву асоціюється з нижчими її показниками. Найтісніший зв'язок зі зниженням резильєнтності в досліджуваній вибірці продемонстрували модальності страху та печалі.

Висновки. Проведене емпіричне дослідження дозволило виявити особливості резильєнтності в осіб із різними типами емоційності у вибірці здобувачів вищої освіти. Установлено, що рівень резильєнтності статистично значуще пов'язаний з усіма базовими емоційними модальностями: додатно – з модальністю радості та від'ємно – з модальностями гніву, страху й печалі. Отримані результати вказують на наявність зв'язку між резильєнтністю та особливостями емоційної сфери особистості.

Виявлено, що рівень резильєнтності закономірно пов'язаний із типом емоційності особистості. Вищі її показники характерні для осіб із домінуванням модальності радості, тоді як нижчі – для осіб із домінуванням страху та печалі. Схильність до переживання позитивних емоцій асоціюється з вищими

показниками психологічної стійкості, тоді як переважання негативних емоційних модальностей пов'язане з нижчими показниками резильєнтності. Водночас зв'язок резильєнтності з модальністю гніву виявився менш вираженим порівняно зі страхом і печаллю.

Отримані результати підтримують доцільність застосування диференційно-психологічного підходу до вивчення резильєнтності та свідчать про важливість урахування індивідуальних особливостей емоційної сфери під час аналізу цього феномену. Разом із тим зроблені висновки стосуються досліджуваної вибірки здобувачів вищої освіти й потребують подальшої перевірки на інших вікових та соціальних групах.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з вивченням взаємозв'язку типу емоційності з формально-динамічними показниками резильєнтності, а також із розширенням диференційно-психологічного аналізу цього феномену шляхом включення інших індивідуально-психологічних характеристик.

Література

1. Кірєєва З., Односталко О., Бірон Б. Психометричний аналіз адаптованої версії шкали резильєнтності (CD-RISC-10). *Habitus*. 2020. № 14. С. 110–117.

2. Дмитришин С. Резильєнтність особистості: сутність феномену та методи розвитку. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2024. № 20. С. 67–74. https://doi.org/10.30970/PS.2024.20.10

3. Кокун О. Опитувальник професійної життєстійкості (українська версія). *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2021. Т. 1, № 1. С. 90–104. Харків : НУЦЗУ.

4. Саннікова О. П. Континуально-ієрархічна модель емоційності. *Наука і освіта*. 2014. № 1. С. 44–50.

5. Werner E. E., Smith R. S. *Overcoming the odds: High risk children from birth to adulthood*. Ithaca : Cornell University Press, 1992.

6. Bonanno G. A. Loss, trauma, and human resilience: Have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? *American Psychologist*. 2004. Vol. 59, No. 1. P. 20–28.

7. Masten A. S. Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist*. 2001. Vol. 56, No. 3. P. 227–238.

8. Luthar S. S., Cicchetti D., Becker B. The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development*. 2000. Vol. 71, No. 3. P. 543–562.

9. Maddi S. R. The story of hardiness: Twenty years of theorizing, research, and practice. *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*. 2002. Vol. 54, No. 3. P. 173–185.

10. Costa P. T., McCrae R. R. *Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI): Professional manual*. Odessa, FL : Psychological Assessment Resources, 1992.

11. Fredrickson B. L. The role of positive emotions in positive psychology: The broaden-and-build theory of positive emotions. *American Psychologist*. 2001. Vol. 56, No. 3. P. 218–226.

12. Izard C. E. *The psychology of emotions*. New York : Plenum Press, 1991.

13. Connor K. M., Davidson J. R. T. Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC). *Depression and Anxiety*. 2003. Vol. 18, No. 2. P. 76–82. https://doi.org/10.1002/da.10113

14. Саннікова О. П. Психодіагностичний чотиримодальний тест-опитувальник емоційності : свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір № 8828. 2003.

References

1. Kirieieva, Z., Odnostalko, O., & Biron, B. (2020). Psykhometrychnyi analiz adaptovanoi versii shkaly rezylientnosti (CD-RISC-10) [Psychometric analysis of the adapted version of the resilience scale (CD-RISC-10)]. *Habitus*, 14, 110–117 [in Ukrainian].

2. Dmytryshyn, S. (2024). Rezylientnist osobystosti: sutnist fenomenu ta metody rozvytku [Personality resilience: the essence of the phenomenon and methods of development]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia psykholohichni nauky – Bulletin of Lviv University. Series Psychological Sciences*, 20, 67–74. https://doi.org/10.30970/PS.2024.20.10 [in Ukrainian].

3. Kokun, O. (2021). Opytuvalnyk profesiinoi zhyttiestiikosti (ukrainska versiia) [Questionnaire of professional hardiness (Ukrainian version)]. *Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykholohii – Problems of Extreme and Crisis Psychology*, 1 (1), 90–104. Kharkiv: NUTsZU [in Ukrainian].

4. Sannikova, O. P. (2014). Kontynualno-iierarkhichna model emotsiinosti [Continual-hierarchical model of emotionality]. *Nauka i osvita – Science and Education*, 1, 44–50 [in Ukrainian].

5. Werner, E. E., & Smith, R. S. (1992). *Overcoming the odds: High risk children from birth to adulthood*. Ithaca: Cornell University Press [in English].

6. Bonanno, G. A. (2004). Loss, trauma, and human resilience: Have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? *American Psychologist*, 59 (1), 20–28 [in English].

7. Masten, A. S. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist*, 56 (3), 227–238 [in English].

8. Luthar, S. S., Cicchetti, D., & Becker, B. (2000). The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development*, 71 (3), 543–562 [in English].

9. Maddi, S. R. (2002). The story of hardiness: Twenty years of theorizing, research, and practice. *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*, 54 (3), 173–185 [in English].

10. Costa, P. T., & McCrae, R. R. (1992). *Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI): Professional manual*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources [in English].

11. Fredrickson, B. L. (2001). The role of positive emotions in positive psychology: The broaden-and-build theory of positive emotions. *American Psychologist*, 56 (3), 218–226 [in English].

12. Izard, C. E. (1991). *The psychology of emotions*. New York: Plenum Press [in English].

13. Connor, K. M., & Davidson, J. R. T. (2003). Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC). *Depression and Anxiety*, 18 (2), 76–82. https://doi.org/10.1002/da.10113 [in English].

14. Sannikova, O. P. (2003). Psykhodiahnostychnyi chotyrokhmodalnisnyi test-opytuvalnyk emotsiinosti [Psychodiagnostic four-modal test-questionnaire of emotionality]. Svidotstvo pro reiestratsiiu avtorskoho prava na tvir No. 8828 [Certificate of copyright registration No. 8828] [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 11.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

УДК 159.923.3:004.8

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1804-1816

Блохіна Ірина Олександрівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та педагогіки, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-6766-8879

РЕФЛЕКСИВНІ ПРАКТИКИ ВЗАЄМОДІЇ ЗІ ШТУЧНИМ ІНТЕЛЕКТОМ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ДОРОСЛИХ

Анотація. У статті представлено теоретичну модель рефлексивних практик взаємодії зі штучним інтелектом у професійній діяльності дорослих. Обґрунтовано, що стрімке впровадження великих мовних моделей у широкий спектр фахових контекстів – від освіти і медицини до журналістики і права – формує принципово нову психологічну ситуацію в якій центральною проблемою є не технічна компетентність користувача, а якість його рефлексивної позиції у взаємодії з ШІ. Запропоновано чотири типи взаємодії фахівця з ШІ – інструментальний, діалогічний, персоналізаційний і критичний та описано рефлексивний потенціал і ризики кожного типу. Виокремлено чотирирівневу модель рефлексії у контексті взаємодії з ШІ: рефлексія продукту, процесу, суб'єктної позиції і соціального контексту. Показано, що у більшості фахівців спонтанно активується лише перший рівень (рефлексія результату), тоді як вищі рівні потребують спеціально організованих практик підтримки. Описано п'ять рефлексивних практик, що операціоналізують різні рівні рефлексії у повсякденній роботі фахівця: наративний самозвіт, діалогічне сповільнення, картування власних упереджень, рефлексивний журнал і групова рефлексія у спільноті практики.

Введено і концептуально обґрунтовано поняття «рефлексивна суб'єктність у взаємодії з ШІ» як інтегральну характеристику зрілої фахової позиції. Окремо проаналізовано трансформацію рефлексивних практик в умовах тривалого збройного конфлікту: показано, що воєнний контекст одночасно посилює потребу у рефлексії (через зростання ставок рішень і моральне навантаження) і підриває її ресурсне забезпечення (через хронічний стрес і когнітивне виснаження).

Теоретичну основу становлять концепція «рефлексивного практика» Д. Шона, трансформативна теорія навчання Дж. Мезіроу, теорія діалогічної взаємодії М. Бубера, психолого-герменевтичний підхід Н. В. Чепелєвої та критичні дослідження ШІ (Бендер, Кроуфорд, Туркл).

Ключові слова: штучний інтелект, професійна діяльність, дорослі, рефлексія, діалогічність, взаємодія, війна.

Blokhina Iryna Olexandrivna PhD of Psichological Sciences, assistant professor, assistant professor of Department of Psychology and Pedagogy, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-6766-8879

REFLECTIVE PRACTICES OF INTERACTION WITH ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF ADULTS

Abstract. The article presents a theoretical model of reflective practices for interacting with artificial intelligence in the professional activity of adults. It is substantiated that the rapid deployment of large language models across a broad range of professional contexts – from education and medicine to journalism and law – creates a fundamentally new psychological situation in which the central challenge is not the user's technical competence but the quality of their reflective stance in interaction with AI. Four types of professional-AI interaction are proposed – instrumental, dialogic, personalisational, and critical – with the reflective potential and risks of each type described. A four-level model of reflection in the context of AI interaction is identified: reflection on product, process, subjective position, and social context. It is demonstrated that in most professionals only the first level (product reflection) is activated spontaneously, while higher levels require specially organised supportive practices. Five reflective practices are described that operationalise different levels of reflection in everyday professional work: narrative self-report, dialogic slowing, bias mapping, a reflective journal, and group reflection within a community of practice. The concept of «reflective subjectivity in AI interaction» is introduced and theoretically grounded as an integral characteristic of a mature professional stance. The transformation of reflective practices under conditions of prolonged armed conflict is analysed separately: it is shown that the wartime context simultaneously intensifies the need for reflection (through heightened decision stakes and moral load) and undermines its resource base (through chronic stress and cognitive exhaustion). The theoretical foundation comprises D. Schön's concept of the reflective practitioner, J. Mezirow's transformative learning theory, M. Buber's dialogical interaction theory, N. V. Chepelieva's psycho-hermeneutic approach, and critical AI studies (Bender, Crawford, Turkle).

Keywords: artificial intelligence, professional activity, adults, reflection, dialogicity, interaction, war.

Постановка проблеми. Великі мовні моделі (Large Language Models, LLM) – системи на кшталт GPT-4, Gemini, Claude та їхніх аналогів – за 2022–2026 роки пройшли шлях від лабораторного прототипу до щоденного робочого інструменту мільйонів фахівців. Лікар, що звіряє діагноз з відповіддю ШІ; журналіст, що перевіряє фактаж через мовну модель; педагог, що генерує навчальні матеріали; юрист, що аналізує судову практику – усі вони вступили у

принципово новий тип взаємодії, психологічна природа якого ще не осмислена ні психологічною наукою, ні самими фахівцями. Технологічна стрімкість цього переходу виявила фундаментальну асиметрію: інструменти розвиваються швидше, ніж формується рефлексивна готовність до роботи з ними. Фахівець, що використовує ШІ без достатньої рефлексії, ризикує не лише припуститись технічних помилок – він ризикує трансформувати свою суб'єктну позицію у бік делегування відповідальності, звуження критичного мислення і поступового розмивання власної фахової ідентичності [22; 27; 29].

Психологічна наука традиційно вивчала рефлексію у контексті людської діяльності, де суб'єктами взаємодії є люди. Поява ШІ як принципово нового партнера, що одночасно є знаряддям, симулятором суб'єкта і дзеркалом, вимагає переосмислення самих категорій рефлексії і діалогу [5; 24].

Питання «як рефлексувати взаємодію з ШІ» є глибоко психологічним: воно стосується природи суб'єктності, діалогічності і відповідальності у цифровому середовищі.

Актуальність проблеми набуває особливого виміру в умовах тривалого збройного конфлікту. Для українських фахівців воєнний контекст одночасно є потужним чинником потреби у рефлексії – зростання моральних ставок і ціни помилки – і системним чинником її підривання через хронічний стрес, когнітивне виснаження і тиск операційної терміновості. Саме в цьому контексті розвиток рефлексивних практик взаємодії з ШІ постає не як академічне завдання, а як практична психологічна необхідність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепція «рефлексивного практика» Д. Шона [22] заклала теоретичний фундамент для розуміння рефлексії як невід'ємного складника фахової компетентності. Шон розмежував «рефлексію під час дії» (reflection-in-action) – коригування дій у реальному часі і «рефлексію після дії» (reflection-on-action) – ретроспективний аналіз. В контексті взаємодії з ШІ обидва типи є релевантними, але вимагають адаптації: ШІ діє в часовому масштабі, принципово відмінному від людського, що трансформує умови рефлексії в режимі реального часу.

Трансформативна теорія навчання Дж. Мезіроу [19; 23] описує вищі рівні рефлексії як трансформацію базових «рамок відліку» – систем пресупозицій, що визначають інтерпретацію досвіду. Впровадження ШІ у фахову практику неминуче зачіпає саме ці рамки: воно порушує питання «що значить бути фахівцем», «де проходить межа між моїм знанням і знанням машини», «за що я несу відповідальність».

Ці питання є питаннями трансформативної рефлексії і не можуть бути вирішені на рівні технічних навичок.

Теорія діалогічності М. Бубера [5] розмежовує «Я-Ти» відносини (зустріч із реальним Іншим) і «Я-Воно» відносини (взаємодія з об'єктом). ШІ є феноменом, що перебуває між цими категоріями: він симулює «Я-Ти» відносини, залишаючись у структурі «Я-Воно». Розуміння цієї принципової різниці є

ключовою рефлексивною компетентністю фахівця, що взаємодіє з ШІ. Псевдодіалог, що не розпізнається як такий, веде до того, що Туркл [27; 28] назвала «ілюзією присутності».

Критичні дослідження ШІ останніх років виявили ряд системних властивостей великих мовних моделей, що безпосередньо релевантні для рефлексивної практики. Бендер та ін. [4] показали, що LLM відтворюють статистичні закономірності навчальних текстів, включаючи їхні упередження, без розуміння смислу.

Кроуфорд [8] продемонструвала, що ШІ є не нейтральним інструментом, а втіленням конкретних соціальних, економічних і ціннісних структур. Мольник [20] описав специфіку «спільної інтелігентності» (co-intelligence) як нової фахової компетентності, що включає здатність ефективно і критично інтегрувати ШІ у власний мисленнєвий процес.

У вітчизняній психологічній науці питання рефлексії фахівця у взаємодії з технологіями висвітлювалось переважно у контексті медіапсихології та інформаційної безпеки.

Психолого-герменевтичний підхід Чепелєвої [30] надає теоретичне обґрунтування для розгляду взаємодії з ШІ крізь призму смислотворення і самоінтерпретації.

Гуцол [11] розробив концепцію наративної компетентності як здатності особистості будувати зв'язну розповідь про власний досвід, що є необхідною умовою рефлексивного осмислення нового технологічного досвіду. Рудницька [21] операціоналізувала механізми реконструкції ресурсів особистості через наративний аналіз, що може бути застосовано до аналізу рефлексивних патернів взаємодії фахівців з ШІ.

Незважаючи на активний розвиток суміжних напрямів, спеціальна теоретична модель, що описує рефлексивні практики взаємодії фахівців з ШІ як психологічний феномен – з урахуванням рівневої природи рефлексії, специфіки різних типів взаємодії і воєнного контексту, – у вітчизняній і зарубіжній психологічній літературі залишалась відсутньою.

Мета статті – розробити теоретичну модель рефлексивних практик взаємодії фахівця зі штучним інтелектом у контексті дорослої професійної діяльності; виокремити типи взаємодії з ШІ та рівні рефлексії; описати рефлексивні практики і концептуалізувати «рефлексивну суб'єктність у взаємодії з ШІ»; проаналізувати специфіку рефлексивних практик в умовах тривалого збройного конфлікту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Взаємодія «людина – ШІ» є якісно неоднорідною: один і той самий фахівець у різних ситуаціях і задачах може реалізовувати принципово різні типи взаємодії, кожен із яких має відмінну психологічну природу і різний рефлексивний потенціал. Запропонована типологія охоплює чотири типи взаємодії (таблиця 1).

Таблиця 1

Типи взаємодії фахівця зі штучним інтелектом:
рефлексивний потенціал і ризики

Тип взаємодії	**Психологічний зміст**	**Рефлексивний потенціал**	**Ризики при нерефлексивному використанні**
Інструмен-тальна (ШІ як знаряддя)	Суб'єкт використовує ШІ для виконання конкретних задач: пошук, обробка даних, генерація тексту, переклад, аналіз. Суб'єктність залишається за людиною	Помірний: активується при усвідомленні принципів роботи ШІ і критичній оцінці результатів. Рефлексія спрямована переважно на продукт	Автоматизована залежність; делегування критичного мислення; «ефект авторитету» – прийняття відповіді ШІ без верифікації [16; 25]
Діалогічна (ШІ як партнер)	Суб'єкт вступає в розгорнутий діалог із ШІ, використовуючи його як «думаючого співрозмовника» для розвитку ідей, аналізу проблем, рефлексії власних позицій	Високий: ШІ є «дзеркалом», що відображає думки суб'єкта у структурованій формі. Рефлексія спрямована на процес мислення і позицію суб'єкта	Ілюзія глибини: відчуття інтелектуального контакту без реального «іншого»; підміна людського діалогу машинним [27; 29]
Персона-лізаційна (ШІ як «свій»)	Суб'єкт формує стійку персоналізовану взаємодію, сприймаючи ШІ як значущого партнера, наставника або «alter ego». Межа між знаряддям і суб'єктом розмивається	Потенційно трансформаційний, але надзвичайно вразливий: рефлексія може заглиблюватись або патологічно замикатись. Потребує зовнішніх точок опори	Антропоморфізація; емоційна залежність; витіснення людських відносин [28]; розмивання відповідальності за рішення
Критична (ШІ як об'єкт аналізу)	Суб'єкт досліджує ШІ як технологічний, соціальний і етичний феномен: аналізує принципи роботи, упередження алгоритмів, соціальні наслідки впровадження	Максимальний: рефлексія охоплює всі рівні – продукт, процес, позицію суб'єкта і контекст. Відповідає «рефлексії третього порядку» [23]	Ризики мінімальні при зрілій суб'єктній позиції. Може перетворюватись на уникнення практичного використання при надмірній критичній фіксації

Запропонована типологія є не ієрархічною (де критичний тип «кращий»), а функціональною: різні типи є доречними у різних фахових контекстах. Хірург, який використовує ШІ-асистента для аналізу зображень, правомірно застосовує інструментальний тип. Педагог, який обговорює з ШІ дидактичну стратегію, продуктивно застосовує діалогічний тип. Дослідник, який аналізує соціальні наслідки алгоритмічних рекомендацій, застосовує критичний тип. Проблема виникає не тоді, коли певний тип є неадекватним задачі, а тоді, коли суб'єкт не усвідомлює у якому типі він перебуває.

Спираючись на концепцію Мезіроу [19; 23] про рівні критичної рефлексії і розвиваючи її стосовно специфіки взаємодії з ШІ, запропонуємо чотирирівневу модель (таблиця 2).

Таблиця 2

Рівні рефлексії фахівця у взаємодії з ШІ

Рівень рефлексії	**Об'єкт рефлексії**	**Типові питання суб'єкта**	**Умови активації в контексті ШІ**
Перший порядок: рефлексія продукту	Результат взаємодії з ШІ: відповідь, текст, рішення, рекомендація	«Чи правильна ця відповідь?»; «Чи відповідає результат моєму запиту?»; «Де ШІ помилився?»	Активується автоматично при помітній помилці ШІ. Без спеціальної підтримки залишається єдиним рівнем рефлексії більшості користувачів
Другий порядок: рефлексія процесу	Власна поведінка суб'єкта у взаємодії: стратегії запитів, критерії вибору відповідей, реакції на результати	«Як я формулюю запити?»; «Чому я прийняв саме цю відповідь?»; «Якими є мої патерни взаємодії з ШІ?»	Потребує спеціальної стимуляції (рефлексивний журнал, зворотний зв'язок від колег). Рідко активується спонтанно
Третій порядок: рефлексія позиції	Власна суб'єктна позиція суб'єкта у взаємодії: цінності, упередження, відповідальність, ідентичність фахівця	«Ким я є у взаємодії з ШІ?»; «Що я делегую і що залишаю собі?»; «Як ШІ змінює мій образ себе як фахівця?»	Активується у групових рефлексивних практиках, при трансформаційному навчанні [23] або при кризовому досвіді взаємодії
Четвертий порядок: рефлексія контексту	Соціальний, культурний, етичний і воєнний контекст впровадження ШІ у професійну практику	«Які суспільні наслідки масового делегування ШІ?»; «Які цінності відтворює ця технологія?»; «Як ШІ змінює мою спільноту практики?»	Активується при цілеспрямованому вивченні критичних досліджень ШІ [4; 26; 28] і в контексті колективної рефлексії

Принципово важливим є те, що вищі рівні не скасовують нижчих, а включають їх: рефлексія позиції передбачає і рефлексію процесу, і рефлексію продукту. Водночас зупинка на першому рівні, що є найпоширенішою ситуацією у нерефлексивному використанні ШІ, означає що фахівець помічає помилки результату, але не помічає змін у власному мисленні і позиції, що відбуваються внаслідок систематичної взаємодії з ШІ.

Особливої уваги заслуговує четвертий рівень – рефлексія контексту. Масове впровадження ШІ у фахові практики є соціальним, а не лише технологічним феноменом: воно трансформує ринок праці, характер фахових спільнот, критерії компетентності і розподіл влади [8; 26]. Фахівець, що обмежується рефлексією продукту і процесу, залишається суб'єктом цієї трансформації, тоді як рефлексія контексту надає йому позицію її критичного учасника.

Рефлексія не є автоматичним процесом – вона потребує спеціально організованих умов і практик. На підставі теоретичного аналізу запропоновано п'ять рефлексивних практик, що відповідають різним рівням рефлексії і можуть бути інтегровані у щоденну фахову діяльність дорослих (таблиця 3).

Таблиця 3

Рефлексивні практики взаємодії зі штучним інтелектом у фаховій діяльності дорослих

Практика	**Теоретичне обґрунтування**	**Операціональний опис і приклади**
Наративний самозвіт після взаємодії з ШІ	Шон [22]: «рефлексія після дії» (reflection-on-action) як механізм перетворення досвіду на знання	Після завершення робочої сесії з ШІ фахівець письмово відповідає на три питання: (1) Що змінилось у моєму розумінні задачі після діалогу з ШІ? (2) Які мої власні ідеї ШІ посилив, а які спростив або підмінив? (3) Яке рішення є моїм, а яке – делегованим ШІ? Практика займає 5–10 хвилин і може здійснюватись письмово або усно (аудіозапис)
Діалогічне сповільнення	Бубер [5]: справжній діалог передбачає момент паузи і зустрічі з іншим. Чепелєва [30]: смислотворення потребує часу і рефлексивної дистанції	Перед кожним зверненням до ШІ фахівець формулює питання власними словами на папері або вголос – і лише після цього вводить запит. Після отримання відповіді – пауза (мінімум 30 секунд) перед подальшою взаємодією. Мета: запобігти автоматичному прийняттю відповіді і зберегти власну інтерпретаційну позицію

Практика	Теоретичне обґрунтування	Операціональний опис і приклади
Картування власних упереджень	Бендер та ін. [4]: мовні моделі відтворюють упередження навчальних даних. Критична грамотність вимагає усвідомлення власних упереджень до зустрічі з упередженнями алгоритму	Перед початком проекту, де залучається ШІ, фахівець складає «карту власних упереджень»: які відповіді він очікує, які позиції він захоче побачити підтвердженими. Після використання ШІ аналізує: чи не відбулось підтвердження упереджень через вибіркове використання відповідей ШІ. Практика особливо релевантна для журналістів, юристів, лікарів, педагогів
Рефлексивний журнал взаємодії	Колб [14]: досвідне навчання відбувається через цикл «дія – спостереження – концептуалізація – експеримент». Рефлексивний журнал є інструментом підтримки всього циклу	Протягом тижня або місяця фахівець веде структурований журнал взаємодій зі ШІ. Записує: тип задачі, тип взаємодії (інструментальна/діалогічна/критична), свої відчуття і реакції, що залишилось невирішеним. Регулярний перегляд журналу дозволяє виявити патерни взаємодії, зони автоматизму і зони зростання
Групова рефлексія у спільноті практики	Венгер: спільнота практики є простором, де неявне знання стає явним через спільне обговорення. ШІ як новий елемент практики потребує спільного осмислення	Регулярні (раз на два тижні) сесії в малих групах фахівців: кожен ділиться одним прикладом взаємодії зі ШІ (успішним або проблемним), обговорення фокусується на суб'єктній позиції, а не на технічних аспектах. Формат 60–90 хвилин. Особливо ефективний у педагогічних, медичних і юридичних колективах

П'ять описаних практик утворюють систему поступово зростаючої рефлексивної глибини. Наративний самозвіт і діалогічне сповільнення є доступними для індивідуальної реалізації без спеціальної підготовки. Картування упереджень і рефлексивний журнал потребують певного методологічного введення. Групова рефлексія у спільноті практики є найскладнішою організаційно, але найбільш потужною з точки зору трансформативного потенціалу: саме вона забезпечує доступ до третього і четвертого рівнів рефлексії через зіткнення різних суб'єктних позицій.

На підставі описаних типів взаємодії, рівнів рефлексії і практик їхньої підтримки пропонуємо поняття «рефлексивна суб'єктність у взаємодії з ШІ» як інтегральну характеристику зрілої фахової позиції у цифровому середовищі. Рефлексивна суб'єктність визначається через п'ять взаємопов'язаних компонентів.

По-перше, *технологічна прозорість*: усвідомлення принципів роботи ШІ на рівні, достатньому для критичної оцінки результатів, – без необхідності інженерних знань. Ключовим є розуміння того, що LLM генерує статистично ймовірні послідовності токенів, а не «думає» у сенсі смислотворення [4; 18].

По-друге, *позиційна ясність*: чіткість власних цінностей, пріоритетів і меж відповідальності у взаємодії з ШІ.

Фахівець знає, що він готовий делегувати ШІ і що залишає виключно у власній суб'єктній зоні. Ця ясність є не фіксованою позицією, а предметом постійної рефлексії.

По-третє, *діалогічна стійкість*: здатність утримувати власну позицію у взаємодії з ШІ, не дозволяючи «авторитету плавності» мовної моделі витіснити власне судження [16; 25]. Парадокс полягає в тому, що ШІ генерує тексти, що звучать переконливо, незалежно від їхньої точності. Діалогічна стійкість – це здатність чути цю «плавність» і не приймати її за критерій якості.

По-четверте, *критична чутливість до контексту*: усвідомлення того, що ШІ відтворює певні соціальні, культурні і мовні патерни, і здатність враховувати цю вбудованість при інтерпретації результатів. Особливо актуально для фахівців, що працюють із тематикою, де упередження алгоритмів є особливо значущими: медицина, право, освіта, журналістика [8; 26].

По-п'яте, *відповідальна агентність*: збереження суб'єктної відповідальності за рішення, прийняті з участю ШІ. Це є психологічно нетривіальним завданням: ШІ «пропонує» рішення з такою впевненістю, що перенесення відповідальності відбувається непомітно. «ШІ так сказав» є психологічно привабливою позицією, але є відмовою від суб'єктності [20; 22].

Воєнний контекст трансформує умови рефлексивної практики фахівців у двох протилежних напрямах, що створюють специфічну психологічну напругу.

З одного боку, воєнні умови підвищують ставки рефлексії. Лікар у прифронтовому шпиталі, що використовує ШІ для прийняття клінічних рішень; педагог, що організовує дистанційне навчання для дітей з прифронтових зон; журналіст, що верифікує інформацію про бойові дії, – всі вони стикаються з рішеннями, ціна помилки яких є принципово іншою, ніж у мирний час. Моральне навантаження цих рішень підвищує суб'єктивну потребу у рефлексії, а довіра ШІ без критичного осмислення може мати трагічні наслідки.

З іншого боку, воєнні умови системно підривають ресурсне забезпечення рефлексії. Хронічний стрес і тривога спрямовують когнітивні ресурси на контроль загрози, а не на метакогнітивний моніторинг [13; 15]. Когнітивне виснаження знижує здатність до рефлексії процесу і позиції, залишаючи активною лише ситуативну рефлексію продукту. Тиск операційної терміновості перетворює «діалогічне сповільнення» на розкіш. Саме тому автоматизовані, «мінімальні» рефлексивні практики є особливо цінними в умовах воєнного стресу: вони дозволяють підтримувати хоча б базовий рівень суб'єктної позиції при обмеженому ресурсі.

Специфічним феноменом воєнного контексту є ситуація, коли фахівець делегує ШІ не лише задачу, а й моральне рішення – через нездатність витримати його важкість. Відповідь ШІ стає «об'єктивним» виправданням для рішення, яке фахівець сам не може взяти на себе. Цей феномен є психологічно зрозумілим в умовах морального виснаження, але є особливо небезпечним: він поєднує ерозію рефлексивної суб'єктності з ерозією моральної відповідальності [17; 22].

Практичний висновок для психологічного супроводу фахівців у воєнний час: розвиток рефлексивних практик взаємодії з ШІ має інтегруватись у більш широкі програми психологічної підтримки, що відновлюють ресурсну базу рефлексії. Розвивати рефлексію у ресурсно виснаженого фахівця – методично безперспективне завдання. Першочерговою є відновлення базового відчуття безпеки, відпочинку і емоційної регуляції – як передумов рефлексивної практики.

Висновки. Запропонована теоретична модель рефлексивних практик взаємодії зі штучним інтелектом у фаховій діяльності дорослих відповідає на методологічну прогалину між швидким технологічним впровадженням ШІ і відставанням психологічного осмислення цього процесу.

Ключовими теоретичними результатами є: (1) типологія чотирьох видів взаємодії фахівця з ШІ (інструментальна, діалогічна, персоналізаційна, критична) з описом рефлексивного потенціалу і ризиків кожного типу; (2) чотирирівнева модель рефлексії у контексті взаємодії з ШІ (продукт, процес, позиція, контекст) і виявлення закономірності автоматичної активації переважно першого рівня; (3) операціональний опис п'яти рефлексивних практик, що підтримують різні рівні рефлексії у щоденній фаховій роботі; (4) концептуалізація «рефлексивної суб'єктності у взаємодії з ШІ» через п'ять компонентів: технологічна прозорість, позиційна ясність, діалогічна стійкість, критична чутливість до контексту і відповідальна агентність; (5) аналіз специфіки рефлексивних практик в умовах тривалого збройного конфлікту.

Практичне значення полягає у можливості використання запропонованих практик у програмах підвищення кваліфікації фахівців, що впроваджують ШІ у свою діяльність, а також у програмах психологічного супроводу в умовах воєнного стресу. Концепція рефлексивної суб'єктності може стати основою для розробки психодіагностичного інструментарію оцінки готовності фахівця до рефлексивної взаємодії з ШІ.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з емпіричним вивченням реальних рефлексивних патернів фахівців різних галузей у взаємодії з ШІ – із застосуванням наративного аналізу і методу «думки вголос»; дослідженням специфіки рефлексивних практик взаємодії з ШІ у контексті посттравматичного відновлення фахових спільнот після завершення выйни.

Література

1. Bandura A. *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory.* Prentice-Hall, 1986. 617 p.

2. Bandura A. Social cognitive theory: An agentic perspective. *Annual Review of Psychology.* 2001. Vol. 52. P. 1–26. https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.1

3. Bakhtin M. M. *The dialogic imagination: Four essays* (M. Holquist, Ed.; C. Emerson & M. Holquist, Trans.). University of Texas Press, 1981. 444 p.

4. Bender E. M., Gebru T., McMillan-Major A., Shmitchell S. On the dangers of stochastic parrots: Can language models be too big? *Proceedings of the 2021 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency (FAccT '21).* 2021. P. 610–623. https://doi.org/10.1145/3442188.3445922

5. Buber M. *I and Thou* (W. Kaufmann, Trans.). Scribner, 1970. 185 p. (Original work published 1923)

6. Чепелєва Н. В. Психологічні механізми розуміння і інтерпретації особистого досвіду. *Наукові студії із соціальної та політичної психології.* 2017. Вип. 39. С. 3–12.

7. Crawford K. *Atlas of AI: Power, politics, and the planetary costs of artificial intelligence.* Yale University Press, 2021. 336 p.

8. Dreyfus H. L. *What computers can't do: A critique of artificial reason.* Harper & Row, 1972. 259 p.

9. Flavell J. H. Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry. *American Psychologist.* 1979. Vol. 34. № 10. P. 906–911. https://doi.org/10.1037/0003-066X.34.10.906

10. Гуцол К. В. Наратив як провідна дискурсивна практика смислотворення особистості. *Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України.* 2019. Т. 2. Вип. 11. С. 64–76.

11. Карамушка Л. М., Терещенко К. В. Психологічне благополуччя освітнього персоналу в умовах інформаційно-цифрових трансформацій. *Організаційна психологія. Економічна психологія.* 2023. № 30. С. 4–16. https://doi.org/10.31108/2.2023.30.1

12. Кокун О. М. Incidence of occupational hardiness under the influence of extreme war factors. *Journal of Workplace Behavioral Health.* 2024. Vol. 39. № 2. P. 139–156. https://doi.org/10.1080/15555240.2024.2313670

13. Hobfoll S. E. Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist.* 1989. Vol. 44. № 3. P. 513–524. https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.3.513

14. Kolb D. A. *Experiential learning: Experience as the source of learning and development.* Prentice-Hall, 1984. 256 p.

15. Lazarus R. S., Folkman S. *Stress, appraisal, and coping.* Springer, 1984. 456 p.

16. Liang P. P., Bommasani R., Lee T., Tsipras D., Soylu D., Yasunaga M., Zhang Y., Narayanan S., Wu H., Kumar A., Newman B., Yuan B., Yan B., Zhang C., Cosgrove D., Recht B., Zou J., Kolter Z., Liang P. Holistic evaluation of language models. *Transactions on Machine Learning Research.* 2023. https://doi.org/10.48550/arXiv.2211.09110

17. Litz B. T., Stein N., Delaney E., Lebowitz L., Nash W. P., Silva C., Maguen S. Moral injury and moral repair in war veterans: A preliminary model and intervention strategy. *Clinical Psychology Review.* 2009. Vol. 29. № 8. P. 695–706. https://doi.org/10.1016/j.cpr.2009.07.003

18. Marcus G., Davis E. *Rebooting AI: Building artificial intelligence we can trust.* Pantheon Books, 2019. 288 p.

19. Mezirow J. *Transformative dimensions of adult learning.* Jossey-Bass, 1991. 247 p.

20. Mollick E. *Co-intelligence: Living and working with AI.* Portfolio/Penguin, 2024. 272 p.

21. Рудницька С. Ю. Наративний аналіз ментальних ресурсів особистості. *Наукові перспективи.* 2026. № 4 (70). https://doi.org/10.52058/2708-7530-2026-4(70)

22. Schön D. A. *The reflective practitioner: How professionals think in action.* Basic Books, 1983. 374 p.

23. Mezirow J. Transformative learning: Theory to practice. *New Directions for Adult and Continuing Education.* 1997. № 74. P. 5–12. https://doi.org/10.1002/ace.7401

24. Suchman L. *Human-machine reconfigurations: Plans and situated actions.* 2nd ed. Cambridge University Press, 2007. 314 p.

25. Sweller J. Cognitive load during problem solving: Effects on learning. *Cognitive Science.* 1988. Vol. 12. № 2. P. 257–285. https://doi.org/10.1207/s15516709cog1202_4

26. Eubanks V. *Automating inequality: How high-tech tools profile, police, and punish the poor.* St. Martin's Press, 2018. 272 p.

27. Turkle S. *Alone together: Why we expect more from technology and less from each other.* Basic Books, 2011. 360 p.

28. Turkle S. *Reclaiming conversation: The power of talk in a digital age.* Penguin Press, 2015. 448 p.

29. Weizenbaum J. *Computer power and human reason: From judgment to calculation.* W. H. Freeman, 1976. 300 p.

30. Чепелєва Н. В. Особистість як наратор власного досвіду. *Психологія особистості.* 2020. Т. 11. № 1. С. 7–14. https://doi.org/10.15330/ps.11.1.7-14

References

1. Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory.* Prentice-Hall.

2. Bandura, A. (2001). Social cognitive theory: An agentic perspective. *Annual Review of Psychology, 52,* 1–26. https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.1

3. Bakhtin, M. M. (1981). *The dialogic imagination: Four essays* (M. Holquist, Ed.; C. Emerson & M. Holquist, Trans.). University of Texas Press. (Original work published 1975)

4. Bender, E. M., Gebru, T., McMillan-Major, A., & Shmitchell, S. (2021). On the dangers of stochastic parrots: Can language models be too big? *Proceedings of the 2021 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency,* 610–623. https://doi.org/10.1145/3442188.3445922

5. Buber, M. (1970). *I and Thou* (W. Kaufmann, Trans.). Scribner. (Original work published 1923)

6. Chepelieva, N. V. (2017). Psykholohichni mekhanizmy rozuminnia i interpretatsii osobystoho dosvidu [Psychological mechanisms of understanding and interpretation of personal experience]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii, 39,* 3–12. [in Ukrainian]

7. Crawford, K. (2021). *Atlas of AI: Power, politics, and the planetary costs of artificial intelligence.* Yale University Press.

8. Dreyfus, H. L. (1972). *What computers can't do: A critique of artificial reason.* Harper & Row.

9. Flavell, J. H. (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry. *American Psychologist, 34*(10), 906–911. https://doi.org/10.1037/0003-066X.34.10.906

10. Hutsol, K. V. (2019). Naratyv yak providna dyskursyvna praktyka smyslotvorennia osobystosti [Narrative as the leading discursive practice of personality meaning-making]. *Aktualni problemy psykholohii, 2*(11), 64–76. [in Ukrainian]

11. Karamushka, L. M., & Tereshchenko, K. V. (2023). Psykholohichne blahopoluchchia osvitnoho personalu v umovakh informatsiino-tsyfrovykh transformatsii [Psychological well-being of educational staff under digital transformation conditions]. *Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia, 30,* 4–16. https://doi.org/10.31108/2.2023.30.1 [in Ukrainian]

12. Kokun, O. M. (2024). Incidence of occupational hardiness under the influence of extreme war factors. *Journal of Workplace Behavioral Health, 39*(2), 139–156. https://doi.org/10.1080/15555240.2024.2313670

13. Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist, 44*(3), 513–524. https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.3.513

14. Kolb, D. A. (1984). *Experiential learning: Experience as the source of learning and development.* Prentice-Hall.

15. Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping.* Springer.

16. Liang, P. P., Bommasani, R., Lee, T., et al. (2023). Holistic evaluation of language models. *Transactions on Machine Learning Research.* https://doi.org/10.48550/arXiv.2211.09110

17. Litz, B. T., Stein, N., Delaney, E., Lebowitz, L., Nash, W. P., Silva, C., & Maguen, S. (2009). Moral injury and moral repair in war veterans: A preliminary model and intervention strategy. *Clinical Psychology Review, 29*(8), 695–706. https://doi.org/10.1016/j.cpr.2009.07.003

18. Marcus, G., & Davis, E. (2019). *Rebooting AI: Building artificial intelligence we can trust.* Pantheon Books.

19. Mezirow, J. (1991). *Transformative dimensions of adult learning.* Jossey-Bass.

20. Mollick, E. (2024). *Co-intelligence: Living and working with AI.* Portfolio/Penguin.

21. Rudnytska, S. Yu. (2026). Naratyvnyi analiz mentalnykh resursiv osobystosti [Narrative analysis of mental resources of personality]. *Naukovi perspektyvy, 4*(70). https://doi.org/10.52058/2708-7530-2026-4(70) [in Ukrainian]

22. Schön, D. A. (1983). *The reflective practitioner: How professionals think in action.* Basic Books.

23. Mezirow, J. (1997). Transformative learning: Theory to practice. *New Directions for Adult and Continuing Education,* (74), 5–12. https://doi.org/10.1002/ace.7401

24. Suchman, L. (2007). *Human-machine reconfigurations: Plans and situated actions* (2nd ed.). Cambridge University Press.

25. Sweller, J. (1988). Cognitive load during problem solving: Effects on learning. *Cognitive Science, 12*(2), 257–285. https://doi.org/10.1207/s15516709cog1202_4

26. Eubanks, V. (2018). *Automating inequality: How high-tech tools profile, police, and punish the poor.* St. Martin's Press.

27. Turkle, S. (2011). *Alone together: Why we expect more from technology and less from each other.* Basic Books.

28. Turkle, S. (2015). *Reclaiming conversation: The power of talk in a digital age.* Penguin Press.

29. Weizenbaum, J. (1976). *Computer power and human reason: From judgment to calculation.* W. H. Freeman.

30. Chepelieva, N. V. (2020). Osobystist yak narator vlasnoho dosvidu [Personality as narrator of own experience]. *Psykholohiia osobystosti, 11*(1), 7–14. https://doi.org/10.15330/ps.11.1.7-14 [in Ukrainian]

Дата першого надходження статті до видання: 11.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

УДК 159.9:37.013:305

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1817-1825

Боднарчук Вікторія Василівна PhD, викладач, кафедра практичної психології та педагогіки Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, м. Львів, https://orcid.org/0000-0001-9029-6113

ЗАСТОСУВАННЯ ТРЕНІНГОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ПСИХОЛОГІВ

Анотація. Стаття присвячена теоретико-методологічному обґрунтуванню та практичним аспектам застосування тренінгових технологій у процесі професійної підготовки майбутніх екстремальних та кризових психологів.

Сучасні геополітичні й безпекові виклики в Україні зумовили гостру потребу суспільства та держави у підготовці висококваліфікованих, конкурентоспроможних фахівців-психологів для системи ДСНС та сектору безпеки і оборони.

Традиційні академічні форми навчання не здатні повноцінно сформувати готовність фахівця до миттєвого реагування в умовах екстремального стресу, дефіциту часу та емоційного напруження.

Професійна компетентність екстремального психолога складається із п’яти базових компонентів: когнітивно-теоретичного, операційно-деяльнісного, особистісно-мотиваційного, психофізіологічного та емоційно-вольового.

Обґрунтовано трикомпонентну класифікацію тренінгових технологій, що включає когнітивно-поведінкові (автоматизація міжнародних і вітчизняних протоколів першої психологічної допомоги), симуляційно-рольові (імітація хаосу надзвичайної ситуації та купірування гострих реакцій на стрес) і декомпресійні (техніки заземлення та саморегуляції) модулі.

Висвітлено практичний досвід інтеграції інноваційних інтерактивних методів у вищій школі на прикладі тренінгів гендерної рівності та гендерного майндфулнесу у Львівському державному університеті безпеки життєдіяльності. Представлено структуру практичного заняття, спрямованого на деконструкцію соціокультурних стереотипів, які обмежують емоційну сферу особистості в кризових умовах.

Доведено, що застосування таких тренінгових технологій дозволяє успішно перетворити абстрактні теоретичні знання на практичний досвід, розвиває критичне мислення, забезпечує гендерну чутливість та мінімізує ризики вторинної травматизації.

Ключові слова: вища освіта, екстремальна психологія, професійна компетентність, тренінгові технології, психологи ДСНС, симуляційне моделювання, гендерний майндфулнес, резильєнтність, саморегуляція.

Viktoria Vasylivna Bodnarchuk PhD, Lecturer, Department of Practical Psychology and Pedagogy, Lviv State University of Life Safety, Lviv, https://orcid.org/0000-0001-9029-6113

APPLICATION OF TRAINING TECHNOLOGIES IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF EXTREME PSYCHOLOGISTS

Abstract. The article is devoted to the theoretical and methodological justification and practical aspects of the application of training technologies in the process of professional training of future extreme and crisis psychologists.

Modern geopolitical and security challenges in Ukraine have led to an acute need for society and the state to train highly qualified, competitive psychologists for the State Emergency Service system and the security and defense sector. Traditional academic forms of training are not able to fully form the readiness of a specialist to respond instantly in conditions of extreme stress, time shortage and emotional tension.

The professional competence of an extreme psychologist consists of five basic components: cognitive-theoretical, operational-activity, personal-motivational, psychophysiological and emotional-volitional. A three-component classification of training technologies is substantiated, including cognitive-behavioral (automation of international and domestic protocols of psychological first aid), simulation-role (imitation of the chaos of an emergency situation and relief of acute reactions to stress) and decompression (grounding and self-regulation techniques) modules.

The practical experience of integrating innovative interactive methods in higher education is highlighted on the example of gender equality and gender mindfulness trainings at the Lviv State University of Life Safety. The structure of a practical lesson aimed at deconstructing socio-cultural stereotypes that limit the emotional sphere of the individual in crisis conditions is presented.

It has been proven that the use of such training technologies allows you to successfully transform abstract psychological knowledge into practical experience of professional actions, develop critical thinking, provide gender sensitivity and minimize the risks of secondary traumatization.

Keywords: higher education, extreme psychology, professional competence, training technologies, psychologists of the State Emergency Service, simulation modeling, gender mindfulness, resilience, self-regulation.

Постановка проблеми. Сучасні геополітичні та безпекові процеси в Україні, зумовлені тривалою військовою агресією та зростанням кількості надзвичайних ситуацій, висувають безпрецедентні вимоги до системи забезпечення національної стійкості. Ключовою ланкою цієї системи є фахівці сектору безпеки, оборони, а також представники ризиконебезпечних професій, чия діяльність безпосередньо пов’язана з граничною мобілізацією фізичних, психологічних та морально-вольових якостей особистості. У цьому контексті

особливого статусу набуває екстремальна психологія – науково-практичний розділ психологічної науки, що досліджує психологічні закономірності діяльності індивіда за умов виникнення надзвичайних обставин та ситуацій, які супроводжуються підвищеним професійним ризиком і прямою небезпекою для життя та здоров'я [2, с. 9].

Актуальність дослідження зумовлена гострою потребою суспільства та держави у підготовці висококваліфікованих, конкурентоспроможних фахівців-психологів, здатних не лише ефективно функціонувати в екстремальних і кризових умовах, а й здійснювати комплексний психологічний супровід, психопрофілактику та посттравматичну реабілітацію як особового складу силових структур, так і представників вразливих верств населення.

Екстремальний психолог – це професіонал, який працює на межі людських можливостей, де ціна помилки – життя та психічне здоров'я постраждалих. Традиційні академічні форми навчання (лекції, семінари) дають теоретичний фундамент, але не формують готовності до миттєвого реагування в умовах стресу, шуму, дефіциту часу та емоційного напруження.

Тренінгові технології виступають як «симулятор реальності», що дозволяє майбутньому фахівцю набути досвіду без реальної небезпеки для себе та оточуючих.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні спостерігається значне посилення наукового інтересу до проблем діяльності фахівців ризико-небезпечних професій в особливих та екстремальних умовах. Так науковці досліджують особливості професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах (І. Коваль), професійної мотивації майбутніх рятувальників до діяльності в особливих умовах (О. Вавринів), психологічної підготовки фахівців до професійної діяльності в особливих умовах (О. Дячкова) та ін. Питання професійної підготовки та адаптації психологів ДСНС активно досліджуються у працях Г. Грибенюка, О. Зарічанського, А. Литвина, С. Миронця, Н. Оніщенко, Л. Руденко, Ю. Середи, Р. Сірко, В. Слободяника, О. Стельмах, Ю. Таймасова, В. Ташматова, О. Тімченка, А. Чабань, Р. Яремко та ін. Так, у працях Р. Сірко представлена науково-методична система професійної підготовки психологів до діяльності в ризиконебезпечних умовах; Н. Оніщенко вивчає специфіку діяльності психологів ДСНС в умовах надзвичайних ситуацій; М. Фомич досліджує психологічну готовність майбутніх психологів ДСНС до умов специфічної професійної діяльності.

Використанню тренінгів в освітньому процесі присвячено багато наукових праць, зокрема В. Андреєвої, Я. Андрушко, Н. Афанасьєвої, В. Бикової, Л. Бондаревої, Л. Журавської, К. Мілютіної, І. Матійків, В. Федорчук, R. Buckley & J. Capley, Thorpe S. & J. Clifford та ін. Тренінги активно впроваджуються і широко використовуються у різних сферах діяльності людини, наприклад у вищій школі (Л. Бондарева, О. Карпенко, Т. Котенко, В. Стинська, Ю. Ткаченко, І. Шоробура та ін.), військовій сфері (М. Сокуренко, В. Ягупов та ін.), у процесі

професійної підготовки майбутніх рятувальників (І. Коваль, М. Коваль, Л. Овсяннікова, В. Лефтеров та ін.) та ін.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні ефективність тренінгу як інтегративної форми навчання екстремальних психологів.

Виклад основного матеріалу. Професійна компетентність екстремального психолога – це не проста сукупність теоретичних знань із загальної психології, а складне, динамічне, інтегральне системне утворення особистості, що виражає єдність науково-теоретичних знань та практичної, операційної готовності до негайного виконання професійних завдань в осередках надзвичайних ситуацій, зонах бойових дій або під час ліквідації наслідків кризових подій під впливом екстремальних чинників [3].

Структуру професійної компетентності екстремального психолога складають п’ять взаємопов’язаних базових компонентів:

1. когнітивно-теоретичний, що охоплює знання про психіку в нормі та патології, специфіку прояву гострих реакцій на стрес, психологію травми та втрати, механізми розвитку посттравматичного стресового розладу (ПТСР), знання міжнародних протоколів та алгоритмів дій;

2. операційно-діяльнісний (практичний) визначає готовність і вміння фахівця застосовувати різноманітні психотехніки в екстремальних умовах. Він включає володіння техніками експрес-стабілізації, методами деескалації агресії, купірування панічних атак, істеричних або рухових збуджень постраждалих тощо;

3. особистісно-мотиваційний відображає внутрішню спрямованість психолога на надання допомоги у кризових ситуаціях, гуманістичні цінності, професійну відповідальність, а також мотивацію до безперервного самовдосконалення й професійного зростання;

4. психофізіологічний характеризує індивідуально-психологічні особливості фахівця: швидкість обробки інформації та прийняття рішень за умов жорсткого дефіциту часу, гнучкість мислення, здатність ефективно діяти в умовах стресу та перевантаження;

5. емоційно-вольовий забезпечує високий рівень особистісної стресостійкості, здатність до швидкої адаптації, збереження емоційного самоконтролю в критичних ситуаціях невизначеності й загрози.

Окреме місце у структурі компетентності посідає навичка свідомої професійної дисоціації (вміння виставляти «емоційний екран») та володіння експрес-методами саморегуляції, що є головним запобіжником проти вторинної травматизації, професійного вигорання та психосоматичних деформацій самого психолога.

Таким чином, професійна компетентність екстремального психолога забезпечує перехід від репродуктивного відтворення знань до продуктивного вирішення організаційних, психодіагностичних, профорієнтаційних, просвітницьких, професійно-екстремальних, психопрофілактичних та психокорекційних завдань безпосередньо у кризовому просторі.

У цьому контексті особливого значення набуває професійна підготовка майбутніх психологів ДСНС, що спрямована на формування високого рівня професійної готовності та особистісної надійності фахівця під час роботи в екстремальних умовах.

Сучасна вища школа перебуває в стані безперервного пошуку нових форм і методів навчання, що здатні підготувати інноваційну генерацію психологів, спроможної до сприйняття й здійснення змін, здатної до осягнення потреби в розвитку професійно важливих особистісних якостей, необхідних для успішної кар'єри. Одним із найефективніших інструментів у цьому процесі виступає тренінг.

На сьогодні не існує загальновизнаного визначення тренінгу (англ. «*training*»). У довідковій літературі поняття «тренінг» розглядається як запланований процес модифікації (зміни) відношення знання чи поведінкових навичок здобувачів через набуття навчального досвіду для ефективного виконання певного виду діяльності; комплекс вправ для тренування чого-небудь з метою пристосування до підвищених вимог і складних умов праці. Характерними ознаками тренінгу, що відрізняють його від інших засобів навчання і виховання є короткостроковість, інтерактивність та максимальна залученість учасників, а його суттєва перевага полягає у тому, що тренінг дає змогу вивчати складні, емоційно значущі питання не у реальному житті з його загрозами та ризиками, а у безпечній, комфортній обстановці.

Дослідники вважають, що навчання – це процес створення нових знань, розвитку нових навичок і здібностей, тоді як тренінг передбачає набуття поведінки, опанування фактів та ідей в конкретному контексті, наприклад у професійній діяльності [4]. Окремі науковці дотримуються думки, що тренінг – це організаційна форма навчально-виховної роботи, що забезпечує ефективне використання різноманітних педагогічних методів, зокрема, активних, спираючись на досвід і знання її учасників. На нашу погляд, тренінг – це інтерактивна форма навчання людини певних умінь і навичок, формування відповідних соціальних і професійно важливих якостей для успішної професійної діяльності [1, с. 137].

Тренінгова форма роботи є найбільш релевантною для реалізації цих завдань, оскільки дозволяє через ігрові моделі та практики усвідомленості відпрацювати складні етичні та професійні кейси, з якими стикаються співробітники ДСНС. На відміну від загального навчання, яке фокусується на продукуванні знань, тренінг орієнтований на практичне опанування конкретних алгоритмів поведінки та ідей у специфічному професійному контексті. Це робить його незамінним засобом формування професійно важливих якостей майбутнього психолога ДСНС, що є запорукою успішної кар'єри та високої стресостійкості фахівця.

За цільовим призначенням, рівнем психологічного навантаження та побудовою тренінги можна розподілити на три базові групи: когнітивно-

поведінкові (стандартизовані), симуляційно-рольові (ситуаційні) та тренінги психологічної декомпресії (саморегуляції).

Когнітивно-поведінкові (стандартизовані) тренінги передбачають доведення до автоматизму базових міжнародних та вітчизняних протоколів надання допомоги в умовах стресу. Тренінг базується на покроковому відпрацюванні навичок за схемою: *«інформаційний блок – демонстрація еталону дії – когнітивний аналіз – покрокове відтворення – закріплення навичок в мікрогрупах»*.

Симуляційно-рольові (ситуаційні) тренінги спрямовані на інтеграцію теоретичних знань у практику в умовах, що максимально імітують реальну надзвичайної ситуації. Головне завдання – занурити майбутнього психолога у динамічне, емоційно напружене середовище, з використанням методів ігрового моделювання, кейс-методу (Case-study), елементів режисованого стрес-впливу, аудіоефектів (звуки вибухів, сирен, криків) та ліміту часу на прийняття рішень.

Тренінги психологічної декомпресії та саморегуляції є надзвичайно важливими, оскільки екстремальний психолог працює в зоні високого ризику вторинної травматизації, тому професійна підготовка має обов'язково включати технології збереження власного ментального здоров'я та формування резильєнтності. Використовуються методи експрес-діагностики власного стану, тілесно-орієнтовані практики та групова рефлексія.

Окремим, проте критично важливим вектором сучасної професійної підготовки фахівців ДСНС України постає впровадження спеціалізованих тренінгів, спрямованих на подолання соціокультурних та психоемоційних бар'єрів. Специфіка діяльності в органах та підрозділах цивільного захисту традиційно супроводжується жорсткими вимогами до маскулінності, емоційного контролю та витривалості, що нерідко веде до стереотипізації емоційної сфери як самих рятувальників, так і постраждалих. За умов тривалого воєнного стану психолог ДСНС стикається з різними категоріями населення, де деструктивний вплив гендерно зумовлених упереджень може блокувати адаптаційні ресурси особистості (наприклад, стигматизація вияву страху чи плачу у чоловіків, або проявів лідерства й рішучості у жінок).

У зв'язку з цим, у практиці підготовки майбутніх психологів ДСНС виняткової актуальності набувають тренінги гендерної рівності та гендерного майндфулнесу (Gender Mindfulness), які проводяться у Львівському державному університеті безпеки життєдіяльності, спрямовані допомогти здобувачам усвідомити сутність гендерних стереотипів, які існують у суспільстві, а також розкрити їхній вплив на професійну діяльність та соціальні ролі чоловіків і жінок. Важливо зрозуміти, що ці стереотипи, часто сформовані історично і культурно, можуть суттєво обмежувати можливості особистості, особливо у сфері праці, кар'єри та соціального становлення. Під час занять учасники дізнаються про механізми, які підтримують ці стереотипи, а також про сучасні шляхи їх подолання через законодавчі, освітні та індивідуальні заходи. В

результаті занять формується розуміння необхідності гендерної чутливості в професійній практиці, особливо для психологів, і готовність до активної протидії дискримінації на основі статі.

Тренінги складаються із невеликих міні-лекцій, метою яких є формування у майбутніх психологів цілісного розуміння того, як гендерно зумовлені стереотипи впливають на емоційну сферу особистості, самооцінку, способи емоційного реагування та прояви агресії тощо.

Практичні заняття спрямовані на усвідомлення обмежувального впливу соціальних очікувань щодо «чоловічих» і «жіночих» емоцій, розвиток гендерної чутливості, а також формування професійної готовності розпізнавати, аналізувати та коригувати наслідки гендерних стереотипів у психологічній практиці. Практичні заняття включають різноманітні вправи, дискусії, роботу в малих групах, тощо. Розглянемо, наприклад, практичну частину заняття на тему «Гендерно зумовлені стереотипи та їх вплив на емоційну сферу»

Налаштування групи (10 хв). Привітання, коротке окреслення теми й актуальності для майбутньої психологічної практики. Озвучення правил безпечного простору: повага, добровільність, конфіденційність. Мета етапу полягає в тому, щоб активізувати особистий досвід і включити учасників у тему.

Запитання до групи (без коментарів і дискусії):

«Яка емоція найчастіше вважається “неприйнятною”?»

«Кому складніше просити про допомогу?»

Вправа 1. «Стереотип – емоція – наслідок» (15 хв). Форма: робота в колі. Мета вправи – усвідомлення внутрішнього впливу стереотипів.

Ведучий зачитує твердження:

«Жінки більш емпатійні від природи»

«Чоловіки фізично сильніші»

«Керівник має бути жорстким»

«Жінка краще виховує дітей»

«Сльози — це слабкість»

«Справжній чоловік завжди тримає себе в руках»

Кожен учасник коротко відповідає:

1. Які емоції може викликати це твердження?
2. Яку поведінку воно формує?
3. Які психологічні наслідки можливі?

Вправа 2. «Стереотип говорить замість клієнта» (20 хв). Форма: робота в малих групах (3–4 особи). Групи працюють із клієнтськими висловлюваннями:

«Я не маю права бути слабким»

«Я боюся, що мене не сприймуть серйозно»

«Я завжди винна, коли виникає конфлікт»

«Мені соромно просити допомоги»

Завдання, яке має вирішити група: визначити прихований гендерний стереотип; назвати емоцію, яка забороняється; передбачити можливі форми

агресії або аутоагресії; сформулювати одне терапевтичне запитання. Після виконання завдання відбувається коротка (1-2 хвилини) презентація результатів від кожної групи.

Вправа 3. «Агресія під маскою» (15 хв). Форма: загальне обговорення + кейси. Мета: навчитися бачити глибинні причини агресивних проявів.

Ведучий зачитує ситуації: клієнт мовчить після конфлікту; клієнтка знецінює свої досягнення; керівник постійно контролює й тисне; людина спрямовує злість на себе.

Група визначає: тип агресії; витіснену емоцію; гендерний чинник у формуванні поведінки.

На завершення (10 хвилин) – «Рефлексивне коло». Пропонуються питання для обговорення:

Яке твердження сьогодні було для вас найскладнішим?

Що з цього ви вже бачите у клієнтській практиці або навчальних кейсах?

Яку позицію психолог має займати щодо гендерних стереотипів?

Перш за все, такі тренінги допомагають сформувати критичне мислення щодо стереотипів. Часто навіть несвідомо ми можемо керуватися упередженнями, які існують у суспільстві. Психолог, який не усвідомлює власних установок, ризикує переносити їх на клієнта, що може негативно вплинути на якість допомоги. Саме тому тренінг гендерної рівності вчить помічати, аналізувати та коригувати такі установки.

Друге важливе значення – це розвиток професійної етики. Практичний психолог має забезпечувати безпечний простір для кожної людини незалежно від її статі, гендерної ідентичності чи соціальної ролі. Тренінг допомагає усвідомити важливість поваги, толерантності та недискримінаційного підходу у роботі з клієнтами. Крім того, він формує відповідальність за власні слова і дії, що є дуже важливим у професійній діяльності .

Крім того, тренінги сприяють розвитку комунікативних навичок. У процесі виконання різних вправ, інтерактивних завдань та навіть ігор здобувачі мають можливість краще зрозуміти теми, обговорити їх і відчути емоції інших людей, навчитися слухати інших, приймати різні точки зору та конструктивно взаємодіяти в групі, що безпосередньо впливає на майбутню професійну діяльність.

Висновки. В умовах повномасштабної війни та постійних безпекових викликів діяльність підрозділів Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) вимагає не лише високої професійної майстерності, а й особливої психологічної стійкості та адаптивності персоналу. Застосування тренінгових технологій дозволяє перетворити абстрактні психологічні знання на життєздатні навички. Екстремальний психолог, підготовлений через систему тренінгів, виходить на місце події не лише з теоретичним багажем, а й з практичним досвідом професійних дій, що є критично важливим для збереження психічного здоров’я нації в кризові періоди.

Література:

1. Боднарчук В. В. Формування соціальних та професійно важливих якостей майбутніх фахівців цивільного захисту у Студії акторської майстерності: дис. д-ра філософії за спеціальністю 015 Професійна освіта. Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, Львів, 2025. 291 с.

2. Екстремальна психологія: підручник / За заг. ред. проф.. О. В. Тімченка Київ: ТОВ «Август Трейд», 2007. 502 с.

3. Про затвердження Порядку психологічного забезпечення в Державній службі України з надзвичайних ситуацій: Наказ М-ва внутр. справ України від 31.08.2017 р. № 747. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-17#Text

4. Buckley, R., Capley, J. The Theory and Practice of Training. Cornwall: MPG Books, 2007. 368 p.

5. Gender and health in adolescence / editors P.Kolip, B.Schmidth. Copenhagen: World Health Organization Regional Office for Europe. 2009. 38 p.

6. Kabat-Zinn, J. Coming to Our Senses: Healing Ourselves and the World Through Mindfulness. New York: Hyperion, 2005.

References:

1. Bodnarchuk V. V. (2025). Formuvannia sotsialnykh ta profesiino vazhlyvykh yakostei maibutnikh fakhivtsiv tsyvilnoho zakhystu u Studii aktorskoi maisternosti: dys. d-ra filosofii za spetsialnistiu 015 Profesiina osvita [Formation of social and professionally important qualities for future specialists in civil defense at Studio of acting skills : thesis PhD, specialising in 015 Professional education]. Lvivskyi derzhavnyi universytet bezpeky zhyttiediialnosti (Lviv State University of Life Safety), Lviv. [in Ukrainian].

2. Timchenko O. V. (Ed.) (2007). Ekstremalna psykholohiia: pidruchnyk [Extreme Psychology: A Textbook]. Kyiv: TOV «Avhust Treid». [in Ukrainian].

3. Pro zatverdzhennia Poriadku psykholohichnoho zabezpechennia v Derzhavnii sluzhbi Ukrainy z nadzvychainykh sytuatsii: Nakaz M-va vnutr. sprav Ukrainy vid 31.08.2017. № 747 [On the approval of the Procedure for Psychological Support of State Emergency Service of Ukraine. The order of Ministry of Internal Affairs of Ukraine from 31.08.2017 No. 747]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/z1390-17#Text [in Ukrainian].

4. Buckley, R., Capley, J. The Theory and Practice of Training. Cornwall: MPG Books, 2007. 368 p. [in English].

5. Gender and health in adolescence (2009). ed. P.Kolip, B.Schmidth. Copenhagen: World Health Organization Regional Office for Europe. [in English].

6. Kabat-Zinn, J. (2005). Coming to Our Senses: Healing Ourselves and the World Through Mindfulness. New York: Hyperion.

Дата першого надходження статті до видання: 13.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.05.2026

УДК 159.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1826-1836

Бойчук Сергій Сергійович доктор філософії зі спеціальності 053 «Психологія», доцент кафедри соціології та психології навчально-наукового інституту № 5 Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Харків, https://orcid.org/0000-0002-2756-5330

«ЦІННІСНИЙ ЗЛАМ» ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ КОНСТРУКТ СУЧАСНОЇ ТРАВМАТИЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Анотація. У статті здійснено теоретичне осмислення феномену «ціннісного зламу» як самостійного психологічного конструкту сучасної травматичної реальності. Актуальність дослідження зумовлена масштабними трансформаціями морально-ціннісної та смисложиттєвої сфери особистості в умовах війни, хронічної невизначеності, соціальної нестабільності та тривалої колективної травматизації. Особливу увагу приділено представникам ризиконебезпечних і екстремальних професій, діяльність яких супроводжується моральними дилемами, високим рівнем відповідальності, постійною загрозою життю та необхідністю ухвалення рішень у критичних умовах.

Проаналізовано сучасні українські та зарубіжні наукові підходи до дослідження моральної травми (moral injury), посттравматичного зростання (posttraumatic growth), ціннісної кризи, екзистенційної дезадаптації та трансформації професійної ідентичності. Визначено, що феномен «ціннісного зламу» відображає глибоке порушення внутрішньої ціннісної узгодженості особистості, що супроводжується переоцінкою моральних переконань, смисложиттєвих орієнтирів, професійних установок і базових уявлень про справедливість, безпеку та людяність.

У статті запропоновано трактування «ціннісного зламу» як складного багатовимірного процесу радикальної трансформації особистісної та професійної системи смислів. Виокремлено його основні структурні компоненти: когнітивний, емоційний, морально-етичний та екзистенційний. Показано, що цей феномен не є тотожним посттравматичному стресовому розладу чи моральній травмі, а охоплює більш широкий діапазон внутрішньої перебудови особистості в умовах екстремального досвіду.

Обґрунтовано, що «ціннісний злам» може мати не лише деструктивний, але й трансформаційний потенціал, виступаючи одним із механізмів запуску посттравматичного зростання. Руйнування попередньої системи переконань створює умови для формування нових смисложиттєвих орієнтирів, підвищення особистісної зрілості, психологічної стійкості та екзистенційного переосмислення пережитого досвіду.

Зроблено висновок про необхідність подальшої концептуалізації феномену «ціннісного зламу», розробки його психодіагностичних критеріїв та створення спеціалізованих програм психологічної допомоги для осіб, які пережили тривалий травматичний досвід.

Ключові слова: ціннісний злам, моральна травма, посттравматичне зростання, травматична реальність, ціннісно-смислова сфера, професійна ідентичність, екзистенційна криза, психологічна травматизація, військовослужбовці.

Boichuk Serhii Serhiiovych, PhD in Psychology, Associate Professor of the Department of Sociology and Psychology, Educational and Scientific Institute №. 5, Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharki, https://orcid.org/0000-0002-2756-5330

«VALUE FRACTURE» AS A PSYCHOLOGICAL CONSTRUCT OF CONTEMPORARY TRAUMATIC REALITY

Abstract. The article provides a theoretical interpretation of the phenomenon of «value fracture» as an independent psychological construct of contemporary traumatic reality. The relevance of the study is determined by large-scale transformations in the moral-value and meaning-of-life spheres of personality under conditions of war, chronic uncertainty, social instability, and prolonged collective traumatization. Particular attention is paid to representatives of high-risk and extreme professions whose activities involve moral dilemmas, a high level of responsibility, constant threats to life, and the necessity of making decisions under critical conditions.

The article analyzes contemporary Ukrainian and international scientific approaches to the study of moral injury, posttraumatic growth, value crisis, existential maladaptation, and transformations of professional identity. It is determined that the phenomenon of «value fracture» reflects a profound disruption of the individual's internal value coherence, accompanied by a reassessment of moral beliefs, life-meaning orientations, professional attitudes, and fundamental perceptions of justice, safety, and humanity.

The paper proposes an interpretation of «value fracture» as a complex multidimensional process of radical transformation of personal and professional systems of meaning. Its main structural components are identified as cognitive, emotional, moral-ethical, and existential. It is demonstrated that this phenomenon is not identical to post-traumatic stress disorder or moral injury, but rather encompasses a broader level of internal personality restructuring under conditions of extreme experience.

It is substantiated that «value fracture» may possess not only destructive but also transformative potential, acting as one of the mechanisms for initiating posttraumatic growth. The destruction of a previous system of beliefs creates conditions for the formation of new life-meaning orientations, increased personal maturity, psychological resilience, and existential reinterpretation of traumatic experience.

The study concludes that further conceptualization of the phenomenon of «value fracture», the development of its psychodiagnostic criteria, and the creation of specialized psychological support programs for individuals who have experienced prolonged traumatic events are necessary.

Keywords: value fracture, moral injury, posttraumatic growth, traumatic reality, value-semantic sphere, professional identity, existential crisis, psychological traumatization, military personnel.

Постановка проблеми. Сучасна травматична реальність, зумовлена воєнними конфліктами, соціальною нестабільністю, хронічною невизначеністю та масштабними кризовими процесами, суттєво трансформує внутрішній світ особистості, її систему цінностей, моральні орієнтири та уявлення про себе і навколишню дійсність. Особливо гостро такі трансформації виявляються у представників ризиконебезпечних та екстремальних професій, діяльність яких супроводжується постійним зіткненням із небезпекою, людськими втратами, моральними дилемами, необхідністю ухвалення рішень в умовах невизначеності та високого рівня відповідальності. У таких умовах особистість переживає не лише психоемоційне виснаження чи травматичний стрес, але й глибокі зміни морально-ціннісної сфери.

У сучасному психологічному дискурсі дедалі більшого значення набувають дослідження моральної травми, екзистенційної кризи, порушення смисложиттєвих орієнтацій, внутрішніх моральних конфліктів та трансформації професійної ідентичності. Водночас низка психологічних явищ, які виникають унаслідок руйнування усталених ціннісних систем, залишаються недостатньо концептуалізованими. Одним із таких феноменів є «ціннісний злам» - стан глибокого порушення внутрішньої ціннісної узгодженості особистості, що супроводжується переоцінкою смислів, моральних переконань, професійних установок та базових уявлень про справедливість, обов’язок, людяність і безпеку.

Феномен «ціннісного зламу» формується внаслідок переживання подій, які суперечать базовим моральним переконанням особистості та руйнують звичні механізми психологічної регуляції. Такий стан може проявлятися у втраті відчуття внутрішньої цілісності, моральній дезорієнтації, кризі професійного «Я», емоційному відчуженні, зміні ставлення до професійного обов’язку, служіння та відповідальності. При цьому «ціннісний злам» не зводиться виключно до моральної травми чи посттравматичних реакцій, оскільки охоплює більш глибинний рівень трансформації особистісної та професійної системи смислів.

Попри зростання наукового інтересу до проблематики травматизації особистості, у сучасній психології відсутнє цілісне теоретичне осмислення феномену «ціннісного зламу», недостатньо визначені його психологічний зміст, структурні компоненти, механізми формування та прояви в умовах

сучасної травматичної реальності. Це зумовлює необхідність концептуалізації зазначеного феномену та визначення його місця у системі психологічних конструктів, пов'язаних із моральною травмою, професійною ідентичністю та екзистенційними трансформаціями особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема «ціннісний злам» як самостійний психологічний конструкт є відносно новою і малорозробленою в сучасній науковій літературі. Прямих емпіричних досліджень, які б операціоналізували саме цей термін як окремий конструкт, наразі небагато. Водночас феномен активно осмислюється через суміжні поняття, зокрема ціннісну кризу, трансформацію ціннісно-смислової сфери особистості в умовах війни, моральне поранення (moral injury), посттравматичний ріст (posttraumatic growth, PTG) та зміни ціннісних орієнтацій під впливом колективної травми [13].

В українській психологічній науці після 2022 року значно зросла кількість робіт, присвячених трансформаціям ціннісної сфери в умовах війни. Дослідження Грабіка М. В., Дем'янчук Д. В. та інших авторів розглядають ціннісну кризу особистості як гострий внутрішній конфлікт, спричинений руйнуванням базових цінностей - безпеки, довіри, справедливості та уявлень про майбутнє. Війна, на їхню думку, провокує не просто переоцінку пріоритетів, а глибоку дезінтеграцію самої структури цінностей [3].

Дослідження Кириченка В. В. та Кротюк К. А. фіксують виразний «злам» у ціннісно-смисловій сфері військовослужбовців, коли цінності, набуті в бойових умовах, часто не співпадають зі світоглядом тилового суспільства, що призводить до кризи ідентичності та екзистенційного вакууму [5]. Теоретичні роботи Чечель В. А. та ін. аналізують ціннісно-смислову сферу як важливе регулятивне утворення, що забезпечує адаптацію та резилієнтність особистості в умовах соціальних трансформацій, зокрема війни та міграції. Автори підкреслюють прямий зв'язок між рівнем структурованості цієї сфери та загальним психологічним благополуччям [9].

У світовій психології найближчими аналогами феномену «ціннісного зламу» виступають концепції посттравматичного зростання, моральної травми (moral injury) та дослідження ціннісних змін після переживання масової травми. Еранда Джаявікреме та Френк Дж. Інфурна у своїх оновлених метааналізах зазначають, що посттравматичне зростання нерідко супроводжується глибокою переоцінкою життєвих пріоритетів, духовними трансформаціями та посиленням відчуття особистісної сили. При цьому посттравматичне зростання може співіснувати із симптомами посттравматичного стресового розладу, формуючи складну динаміку особистісних змін після пережитої травми [11]. Концепція моральної травми (moral injury), представлена у працях Соні Б. Норман та Шири Магуен, акцентує увагу на пошкодженні моральної системи особистості через дії чи бездіяльність, що суперечать глибоким переконанням людини. Такі переживання супроводжуються відчуттям провини, сорому, зради та руйнуванням внутрішньої ціннісної цілісності. Останні дослідження засвідчують зв'язок moral

injury із тяжчим перебігом посттравматичного стресового розладу та підвищеним ризиком суїцидальної поведінки [14]. Крім того, у дослідженнях А. Маеркера та А. Буррі встановлено, що після переживання масової травматизації відбувається поступовий зсув від індивідуалістичних і сучасних цінностей до більш традиційних ціннісних орієнтацій, що розглядається як один із найбільш виражених соціально-психологічних наслідків тривалої колективної травми [13].

Незважаючи на наявність значної кількості теоретичних і практичних напрацювань, залишається низка суттєвих прогалин. Найважливішою з них є відсутність єдиного операціоналізованого конструкту «ціннісний злам» із чітко визначеною структурою, фазами перебігу, діагностичними критеріями та чітким відмежуванням від суміжних феноменів. Також переважають теоретичні та якісні дослідження, тоді як лонгітюдних кількісних робіт недостатньо. Мало уваги приділяється саме деструктивним наслідкам радикальної дезінтеграції ціннісної сфери, а не лише адаптивним проявам у вигляді посттравматичного зростання.

Мета статті – є теоретичне обґрунтування та концептуалізація «ціннісного зламу» як самостійного психологічного конструкту, що відображає радикальну структурну трансформацію ціннісно-смислової сфери особистості в умовах сучасної перманентної травматичної реальності.

Виклад основного матеріалу. Сучасна травматична реальність, зумовлена війною, тривалим соціальним напруженням, невизначеністю та постійною загрозою для життя, вимагає глибокого переосмислення психологічних механізмів трансформації особистості. В умовах пролонгованої травматизації зміни торкаються не тільки емоційного реагування та поведінкової адаптації, а й фундаментальних морально-ціннісних структур людини. Одним із яскравих проявів таких глибинних трансформацій є феномен «ціннісного зламу» - складний психологічний конструкт, що відображає порушення внутрішньої ціннісної узгодженості особистості внаслідок переживання екстремального або морально травматичного досвіду [8].

Ціннісний злам у найзагальнішому розумінні можна визначити як стан радикальної трансформації або руйнування попередньої системи моральних, світоглядних і смисложиттєвих орієнтирів. Він виникає під впливом травматичних подій і супроводжується кризою внутрішньої цілісності, переоцінкою базових переконань, а також зміною ставлення до себе, оточення та соціальної реальності. На відміну від ситуативної ціннісної кризи, «ціннісний злам» має глибший і тривалiший характер, оскільки зачіпає фундаментальні уявлення про справедливість, безпеку, довіру, моральність, відповідальність і сенс життя [7].

У структурі цього феномену виділяють кілька взаємопов’язаних компонентів: когнітивний, емоційний, морально-етичний та екзистенційний. Когнітивний компонент пов’язаний із руйнуванням звичних способів сприйняття реальності, втратою відчуття передбачуваності світу та переоцінкою життєвих

пріоритетів. Емоційний проявляється у переживаннях провини, сорому, спустошеності, тривоги, розчарування та моральної дезорієнтації. Морально-етичний компонент включає конфлікт між попередніми переконаннями та реальним досвідом, а екзистенційний - втрату сенсу, кризу професійного та особистісного «Я», відчуття відчуження та екзистенційного вакууму [4].

Важливо підкреслити, що «ціннісний злам» не є тотожним посттравматичному стресовому розладу (ПТСР) чи моральній травмі (moral injury), хоча тісно пов'язаний з ними. Якщо ПТСР здебільшого стосується психофізіологічних і емоційно-поведінкових наслідків травми, а moral injury акцентує пошкодження моральної системи, то «ціннісний злам» охоплює ширшу трансформацію всієї системи особистісних смислів і ціннісних координат. У цьому сенсі він може бути як наслідком моральної травматизації, так і самостійною формою психологічної перебудови в умовах тривалого екстремального досвіду.

Особливо виразно цей феномен проявляється у представників сектору безпеки, військовослужбовців, правоохоронців, рятувальників та інших фахівців ризиконебезпечних професій. Постійна загроза, ухвалення морально складних рішень, переживання втрат і зіткнення зі смертю порушують внутрішню моральну рівновагу. У таких умовах базові цінності - служіння, справедливість, гуманізм, довіра - можуть переосмислюватися або втрачати регулятивну силу [2].

Для системного розуміння феномену «ціннісного зламу» доцільно узагальнити його ключові психологічні характеристики у таблиці 1.

Таблиця 1

Структурні компоненти феномену «ціннісного зламу» та їх психологічні прояви

Компонент феномену	**Психологічний зміст**	**Основні прояви**
Когнітивний	Руйнування попередніх уявлень про світ та себе	Втрата відчуття стабільності, переоцінка цінностей
Емоційний	Глибокі негативні переживання	Провина, сором, тривога, спустошеність
Морально-етичний	Конфлікт моральних переконань і реального досвіду	Моральна дезорієнтація, сумніви, внутрішній конфлікт
Екзистенційний	Криза смислів та ідентичності	Втрата сенсу, екзистенційний вакуум, відчуження

Водночас «ціннісний злам» не завжди має лише деструктивний характер. У багатьох випадках криза попередньої системи переконань стає основою для формування нових життєвих смислів, підвищення особистісної зрілості та розвитку посттравматичного зростання (posttraumatic growth). Тому цей феномен варто розглядати не тільки як прояв психологічної дезадаптації, а й як складний діалектичний процес трансформації особистості в умовах сучасної травматичної реальності [10].

Посттравматичне зростання - це позитивні психологічні зміни, які виникають унаслідок переживання та подолання травматичного досвіду. Воно не означає, що травма була «корисною», а радше відображає здатність людини трансформувати біль і кризу в джерело внутрішньої сили та нового сенсу. Дослідження показують, що PTG особливо часто спостерігається у військовослужбовців, ветеранів та інших представників ризиконебезпечних професій, які пережили моральну травму [12].

У межах класичної моделі Річарда Тедескі та Лоуренса Калхуна посттравматичне зростання охоплює декілька ключових сфер особистісних змін. Насамперед ідеться про посилення відчуття власної сили та психологічної стійкості. Людина, яка пережила кризу, починає усвідомлювати власну здатність витримувати складні життєві обставини, долати внутрішні обмеження та адаптуватися до нових умов існування. Травматичний досвід у такому випадку стає чинником переоцінки власних можливостей та відкриття прихованих внутрішніх ресурсів.

Не менш важливими є зміни у сфері міжособистісних взаємин. Особи, які пережили травматичні події, нерідко демонструють підвищений рівень емпатії, глибше розуміння людського болю та більшу потребу у підтримуючих соціальних зв’язках. Особливо це проявляється серед військовослужбовців та ветеранів, які після пережитого бойового досвіду стають більш чутливими до проблем інших людей, активніше залучаються до волонтерської діяльності та прагнуть будувати більш щирі й емоційно значущі стосунки.

Одним із центральних проявів посттравматичного зростання виступає зміна системи життєвих пріоритетів та цінностей. Унаслідок зіткнення з екзистенційною загрозою людина починає інакше сприймати життя, переоцінює значущість матеріальних і соціальних аспектів, приділяє більше уваги близьким людям, власному здоров’ю, внутрішній гармонії та пошуку сенсу існування. Те, що раніше сприймалося як другорядне, набуває нового змісту, тоді як колишні орієнтири можуть втрачати свою актуальність.

Крім того, травматичний досвід нерідко стає поштовхом до відкриття нових життєвих можливостей. Людина може змінювати професійні орієнтири, долучатися до громадської діяльності, переосмислювати власну соціальну роль або реалізовувати себе у творчості та допомозі іншим. Такі зміни часто пов’язані з прагненням знайти новий сенс та відновити внутрішню цілісність після пережитої кризи.

Окреме значення у структурі посттравматичного зростання мають духовні та екзистенційні трансформації. Травматичний досвід спонукає людину до глибшого осмислення власного існування, перегляду світоглядних переконань і пошуку внутрішніх опор. У контексті війни ці процеси можуть проявлятися через посилення почуття відповідальності, патріотизму, усвідомлення цінності свободи, людської гідності та морального вибору. Для багатьох людей саме пережита криза стає точкою переосмислення власного місця у світі та джерелом нового екзистенційного досвіду [1].

Сучасні українські дослідження свідчать, що в умовах повномасштабної війни посттравматичне зростання набуває особливої актуальності. Воно пов'язане з процесами пошуку нових життєвих смислів, розвитком волонтерської активності, посиленням соціальної солідарності та прагненням до особистісного саморозвитку. При цьому важливу роль відіграють соціальна підтримка, можливість психологічного опрацювання травматичного досвіду та наявність середовища, у якому людина може безпечно осмислювати пережиті події [6].

У цьому контексті феномен «ціннісного зламу» можна розглядати як один із механізмів запуску посттравматичного зростання. Руйнування попередньої системи переконань, моральних орієнтирів і життєвих уявлень створює умови для формування нової, більш гнучкої та автентичної системи цінностей. Особистість у такому випадку не просто повертається до попереднього стану функціонування, а проходить складний процес внутрішньої перебудови, результатом якого може стати більш зріле, усвідомлене та екзистенційно наповнене ставлення до життя.

Висновки. Сучасна травматична реальність, зумовлена повномасштабною війною, хронічною невизначеністю та постійною загрозою, спричиняє не лише психоемоційні порушення, а й глибокі структурні трансформації морально-ціннісної та смисложиттєвої сфери особистості. У цьому контексті феномен «ціннісного зламу» постає як самостійний психологічний конструкт, що відображає радикальне порушення внутрішньої ціннісної узгодженості, руйнування попередньої системи моральних, світоглядних і екзистенційних орієнтирів під впливом екстремального досвіду.

Визначено, що «ціннісний злам» є станом радикального порушення внутрішньої ціннісної узгодженості особистості, який супроводжується кризою моральних переконань, переоцінкою життєвих смислів, трансформацією професійної ідентичності та зміною ставлення до себе, інших людей і соціальної реальності. На відміну від ситуативної ціннісної кризи чи окремих проявів моральної травми, цей феномен має більш системний і пролонгований характер, оскільки зачіпає фундаментальні уявлення про справедливість, безпеку, гуманізм, обов'язок і сенс життя.

У структурі феномену виокремлено когнітивний, емоційний, морально-етичний та екзистенційний компоненти, які взаємопов'язані між собою та

відображають багатовимірний характер внутрішньої дезінтеграції особистості. Показано, що особливо виразно «ціннісний злам» проявляється у представників сектору безпеки, військовослужбовців, правоохоронців та інших суб'єктів ризиконебезпечної діяльності, професійне функціонування яких пов'язане з постійним перебуванням у ситуаціях морального вибору, втрат, насильства та екзистенційної невизначеності.

Водночас обґрунтовано, що феномен «ціннісного зламу» не має виключно деструктивного характеру. Руйнування попередньої системи цінностей може виступати підґрунтям для формування нових смисложиттєвих орієнтирів, посилення особистісної зрілості та розвитку посттравматичного зростання. У цьому контексті «ціннісний злам» постає як складний діалектичний процес внутрішньої перебудови особистості, що потенційно здатний сприяти формуванню більш автентичної, усвідомленої та психологічно стійкої системи цінностей.

Отримані результати актуалізують необхідність розробки спеціальних психологічних програм, спрямованих не тільки на подолання негативних наслідків травми, але й на супровід процесу посттравматичного зростання. Особливо важливим є створення системної психологічної допомоги представникам сектору безпеки, яка враховувала б специфіку «ціннісного зламу» та сприяла конструктивній трансформації пережитого досвіду.

Література:

1. Баніт О. В. Посттравматичне зростання українців в умовах війни. Освітня аналітика України. 2023. № 4 (25). С. 104–115. DOI: https://doi.org/10.32987/2617-8532-2023-4-104-115.
2. Буданова М. Воєнний стан і можливі трансформації особистості поліцейського. Юридична психологія. 2023. № 1 (32). С. 79–85. DOI: 10.33270/03233201.79.
3. Дем'янчук Д. В. Психологічні стратегії подолання екзистенційних криз серед студентської молоді: кваліфікаційна робота бакалавра зі спеціальності 053 «Психологія». Луцьк : Lesya Ukrainka Volyn National University, 2025. 107 с.
4. Євдокимова Н., Зливков В., Лукомська С., Котух О. Особистість в умовах війни: психологічна діагностика та допомога : навч. посіб. Київ, 2025. 198 с.
5. Кириченко В. В., Кротюк К. А. Динаміка ціннісно-смислової сфери військовослужбовців в умовах бойових дій. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. 2023. Вип. 1. С. 79–84. DOI: https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.13.
6. Погорільська Н. І., Найдьонова Г. О., Карпюк А. В. Ресурси посттравматичного зростання українців в умовах війни. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія. 2024. Т. 35 (74), № 4. С. 57–62. DOI: https://doi.org/10.32782/2709-3093/2024.4/09.
7. Пріснякова Л. М. Трансформації особистості в умовах соціально-політичних та економічних змін : колективна монографія. Дніпро : ЛІРА, 2023. 250 с. ISBN 978-966-981-753-2.
8. Скнар О. М. Виклики війни: ідентичність та інструменти роботи психолога (тіло як ресурс). Простір арт-терапії : збірник наукових праць. 2022. Вип. 1(31). С. 89–100.
9. Чечель В. А. Ціннісно-смислова сфера особистості: теоретичні підходи та концептуальні основи. Наукові записки. Серія: Психологія. 2025. Вип. 2(8). С. 165–170. DOI: https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2025-2-23.

10. Hoover T. D., Metz G. A. S. What Comes after Moral Injury? - Considerations of Post-Traumatic Growth. Trauma Care. 2024. Vol. 4, Issue 3. P. 219–228. DOI: https://doi.org/10.3390 /traumacare4030020.

11. Jayawickreme E., Infurna F. J., Alajak K. et al. Post-Traumatic Growth as Positive Personality Change: Challenges, Opportunities and Recommendations. Journal of Personality. 2021. Vol. 89, Issue 1. P. 145–165. DOI: https://doi.org/10.1111/jopy.12591.

12. Lee M. C. Moral Injury, PTSD, and PTG. Growth After Trauma / ed. by H. L. Harbin. Cham : Springer, 2019. P. 247–272.

13. Maercker A., Hecker T. Broadening perspectives on trauma and recovery: a socio-interpersonal view of PTSD. European Journal of Psychotraumatology. 2016. Vol. 7, Issue 1. Article 29303. DOI: https://doi.org/10.3402/ejpt.v7.29303.

14. Norman S. B., Maguen S. Moral Injury. PTSD: National Center for PTSD, U.S. Department of Veterans Affairs. URL: https://www.ptsd.va.gov/professional/treat/cooccurring/ moral_injury.asp.

***References**:*

1. Banit, O. V. (2023). Posttravmatychne zrostannia ukraintsiv v umovakh viiny [Post-traumatic growth of Ukrainians under war conditions]. *Osvitnia analityka Ukrainy – Educational Analytics of Ukraine*, 4(25), 104–115. https://doi.org/10.32987/2617-8532-2023-4-104-115 [in Ukrainian].

2. Budanova, M. (2023). Voiennyi stan i mozhlyvi transformatsii osobystosti politseiskoho [Martial law and possible transformations of a police officer's personality]. *Yurydychna psykholohiia – Legal Psychology*, 1(32), 79–85. https://doi.org/10.33270/03233201.79 [in Ukrainian].

3. Demianchuk, D. V. (2025). *Psykholohichni stratehii podolannia ekzystentsiinykh kryz sered studentskoi molodi* [Psychological strategies for overcoming existential crises among student youth]. Bachelor's thesis. Lutsk: Lesya Ukrainka Volyn National University [in Ukrainian].

4. Yevdokymova, N., Zlyvkov, V., Lukomska, S., & Kotukh, O. (2025). *Osobystist v umovakh viiny: psykholohichna diahnostyka ta dopomoha* [Personality under war conditions: psychological diagnostics and assistance]. Kyiv [in Ukrainian].

5. Kyrychenko, V. V., & Krotiuk, K. A. (2023). Dynamika tsinnisno-smyslovoi sfery viiskovosluzhbovtsiv v umovakh boiovykh dii [Dynamics of the value-semantic sphere of military personnel under combat conditions]. *Dniprovskyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava – Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology and Law*, 1, 79–84. https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.13 [in Ukrainian].

6. Pohorilska, N. I., Naidonova, H. O., & Karpiuk, A. V. (2024). Resursy posttravmatychnoho zrostannia ukraintsiv v umovakh viiny [Resources of post-traumatic growth of Ukrainians under war conditions]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia – Scientific Notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. Series: Psychology*, 35(74), 4, 57–62. https://doi.org/10.32782/2709-3093/2024.4/09 [in Ukrainian].

7. Prisniakova, L. M. (Ed.). (2023). *Transformatsii osobystosti v umovakh sotsialno-politychnykh ta ekonomichnykh zmin* [Transformations of personality under socio-political and economic changes]. Dnipro: LIRA [in Ukrainian].

8. Sknar, O. M. (2022). Vyklyky viiny: identychnist ta instrumenty roboty psykholoha (tilo yak resurs) [Challenges of war: identity and tools of psychologist's work (body as a resource)]. *Prostir art-terapii: zbirnyk naukovykh prats – Space of Art Therapy: Collection of Scientific Papers*, 1(31), 89–100 [in Ukrainian].

9. Chechel, V. A. (2025). Tsinnisno-smyslova sfera osobystosti: teoretychni pidkhody ta kontseptualni osnovy [Value-semantic sphere of personality: theoretical approaches and conceptual

foundations]. *Naukovi zapysky. Seriia: Psykholohiia – Scientific Notes. Series: Psychology*, 2(8), 165–170. https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2025-2-23 [in Ukrainian].

10. Hoover, T. D., & Metz, G. A. S. (2024). What Comes after Moral Injury? – Considerations of Post-Traumatic Growth. *Trauma Care*, 4(3), 219–228. https://doi.org/10.3390/traumacare4030020

11. Jayawickreme, E., Infurna, F. J., Alajak, K., et al. (2021). Post-Traumatic Growth as Positive Personality Change: Challenges, Opportunities and Recommendations. *Journal of Personality*, 89(1), 145–165. https://doi.org/10.1111/jopy.12591

12. Lee, M. C. (2019). *Moral Injury, PTSD, and PTG*. In H. L. Harbin (Ed.), Growth After Trauma Cham: Springerю (pp. 247–272)..

13. Maercker, A., & Hecker, T. (2016). Broadening perspectives on trauma and recovery: a socio-interpersonal view of PTSD. *European Journal of Psychotraumatology*, 7(1), Article 29303. https://doi.org/10.3402/ejpt.v7.29303

14. Norman, S. B., & Maguen, S. (n.d.). *Moral Injury. PTSD: National Center for PTSD*, U.S. Department of Veterans Affairs. Retrieved May 21, 2026, from https://www.ptsd.va.gov/professional/treat/cooccurring/moral_injury.asp

Дата першого надходження статті до видання: 13.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.05.2026

УДК 378.147:159.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1837-1847

Буртова Єлизавета Дмитрівна магістр психології, аспірантка кафедри психології та педагогіки ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля», м. Дніпро, https://orcid.org/0009-0008-2214-4482

Тютюнник Сергій Валерійович магістр психології, аспірант кафедри психології та педагогіки ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля», м. Дніпро, https://orcid.org/0009-0005-1086-3437

НАПРЯМИ ІНТЕГРАЦІЇ ПРОСВІТНИЦЬКОГО КОМПОНЕНТА У ЗМІСТ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ КЛІЄНТАМ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ СИТУАЦІЯХ

Анотація. У статті обґрунтовано доцільність інтеграції просвітницького компонента у зміст професійної підготовки майбутніх психологів до надання психологічної допомоги клієнтам у складних життєвих ситуаціях. Актуальність дослідження зумовлена зростанням потреби суспільства у психологічній підтримці в умовах воєнних викликів, соціальної нестабільності та поширення кризових явищ, що актуалізує необхідність підготовки фахівців, здатних не лише здійснювати консультування, а й реалізовувати просвітницьку діяльність як засіб підтримки, профілактики та підвищення психологічної грамотності населення.

Проаналізовано сучасні дослідження, присвячені психологічному просвітництву, психоедукації та підготовці майбутніх фахівців до просвітницької діяльності. Здійснено аналіз освітньо-професійної програми «Психологічна допомога та корекційно-розвивальна робота» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності С4 Психологія ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля». Визначено навчальні дисципліни, зміст яких має потенціал для інтеграції просвітницького компонента у процес професійної підготовки майбутніх психологів. Запропоновано напрями та форми реалізації просвітницького компонента через зміст окремих освітніх компонентів без запровадження додаткових дисциплін. У результаті дослідження виокремлено чотири взаємопов'язані напрями інтеграції просвітницького компонента: психоедукаційний, комунікативно-просвітницький, інформаційно-аналітичний та практико-діяльнісний. Обґрунтовано, що їх комплексна реалізація сприятиме формуванню готовності майбутніх психологів до надання психологічної допомоги клієнтам у складних життєвих ситуаціях, розвитку здатності доступно пояснювати психологічні явища, адаптувати психологічну інформацію до потреб різних цільових аудиторій, трансформувати наукові знання у просвітницькі продукти та здійснювати просвітницьку діяльність у реальних умовах професійної практики.

Ключові слова: психологічна освіта, психопедагогіка, майбутні психологи, професійна підготовка, психологічна допомога, складні життєві ситуації, освітній компонент, педагогічно-консультативні компетенції.

Yelyzaveta Dmytrivna Burtova master of psychology, postgraduate student at the Department of Psychology and Pedagogy, Alfred Nobel University, Dnipro, https://orcid.org/0009-0008-2214-4482

Serhii Valeriiovych Tiutiunnyk master of psychology, postgraduate student at the Department of Psychology and Pedagogy, Alfred Nobel University, Dnipro, https://orcid.org/0009-0005-1086-3437

APPROACHES TO INTEGRATING THE EDUCATIONAL COMPONENT INTO THE CURRICULUM FOR TRAINING FUTURE PSYCHOLOGISTS TO PROVIDE PSYCHOLOGICAL SUPPORT TO CLIENTS IN DIFFICULT LIFE SITUATIONS

Abstract. This article justifies the feasibility of integrating an educational component into the curriculum for training future psychologists to provide psychological assistance to clients in difficult life situations. The relevance of the study stems from society's growing need for psychological support amid military challenges, social instability, and the spread of crisis phenomena, which highlights the need to train specialists capable not only of providing counseling but also of conducting educational activities as a means of support, prevention, and enhancing the psychological literacy of the population. This paper analyzes contemporary research on psychological education, psychoeducation, and the training of future specialists for educational activities. An analysis was conducted of the educational and professional program "Psychological Assistance and Corrective-Developmental Work" at the first (bachelor's) level of higher education in the C4 Psychology major at Alfred Nobel University. Academic disciplines were identified whose content has the potential to integrate an educational component into the professional training of future psychologists. Directions and forms for implementing the educational component through the content of individual educational components without introducing additional disciplines are proposed. As a result of the study, four interrelated directions for integrating the educational component were identified: psychoeducational, communicative-educational, informational-analytical, and practical-activity-based. It is argued that their comprehensive implementation will contribute to preparing future psychologists to provide psychological assistance to clients in complex life situations, develop the ability to explain psychological phenomena in an accessible manner, adapt psychological information to the needs of various target audiences, transform scientific knowledge into educational products, and carry out educational activities in real-world professional practice settings.

Keywords: psychological education, psychoeducation, future psychologists, professional training, psychological assistance, difficult life situations, educational component, educational and counseling competence.

Постановка проблеми. Сучасні соціальні та життєві виклики, з якими стикається людина на різних етапах життя, зумовлюють зростання потреби у психологічній допомозі клієнтам, що перебувають у складних життєвих ситуаціях. До таких ситуацій належать кризові події, пов'язані з втратою, травматичним досвідом, різкими змінами життєвих обставин, тривалим стресом, а також інші фактори, що порушують психологічну рівновагу особистості. Повномасштабна війна в Україні істотно загострила зазначені проблеми, посиливши їхню інтенсивність та масштаб. У цих умовах зростає значущість підготовки майбутніх психологів до надання психологічної допомоги, що передбачає не лише оволодіння консультативними навичками, а й здатність здійснювати психологічне просвітництво як форму підтримки, профілактики та орієнтації клієнтів.

Складні життєві ситуації, незалежно від їх походження, часто супроводжуються підвищеним рівнем тривожності, емоційною напруженістю, дезорієнтацією та інформаційним перевантаженням. У зв'язку з цим у змісті професійної підготовки майбутніх психологів особливої актуальності набуває цілеспрямоване формування здатності майбутнього фахівця коректно пояснювати психологічні стани, нормалізувати переживання клієнтів і надавати науково обґрунтовану інформацію у доступній формі. Саме психологічне просвітництво в такому розумінні постає не додатковою активністю, а педагогічно значущим компонентом професійної готовності майбутніх психологів до надання психологічної допомоги клієнтам у складних життєвих ситуаціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема психологічного просвітництва останніми роками привертає значну увагу науковців у зв'язку зі зростанням потреб суспільства у психологічній підтримці, профілактиці психічних розладів та підвищенні психологічної грамотності населення. У зарубіжній науковій літературі психоедукація розглядається як інтегративний підхід, що поєднує освітні та психологічні інтервенції, спрямовані на формування знань, навичок самодопомоги та адаптивних стратегій подолання життєвих труднощів (Е. Лукенс (*E. Lukens*), В. Макфарлейн (*W. McFarlane*) [13]). Дослідники також підкреслюють її доказову ефективність у системі психічного здоров'я, соціальної роботи та громадського здоров'я.

Сучасні міжнародні дослідження демонструють широкий спектр застосування психоедукації. Зокрема, вивчається ефективність психоедукаційних програм для осіб із психічними розладами та членів їхніх сімей (Р. Ді Лоренцо та ін. (*R. Di Lorenzo et al.*) [11]), для підлітків із підвищеним рівнем тривожності (Т. Моргадо (*T. Morgado*), В. Лопес (*V. Lopes*), Д. Карвалью (*D. Carvalho*), Е. Сантуш (*E. Santos*) [15]), а також як інструменту профілактики психологічних

ризиків, пов’язаних із неінфекційними захворюваннями (Н. Боколо (*N. Bokolo*), Р. Ван Нікерк (*R. Van Niekerk*), В. Метьюз (*V. Mathews*), Л. Ліч (*L. Leach*) [10]). Результати систематичних оглядів засвідчують позитивний вплив психоедукаційних втручань на рівень обізнаності, психологічне благополуччя та якість життя учасників програм [10; 11; 15].

Окремий напрям сучасних досліджень пов’язаний із переосмисленням самого поняття психоедукації та його місця в професійній практиці психолога. Наголошується на необхідності розглядати психоедукацію не лише як допоміжний метод консультування чи психотерапії, а як самостійний напрям професійної діяльності, орієнтований на дестигматизацію психологічних труднощів і популяризацію науково обґрунтованих знань про психічне здоров’я (Н. Манджуната (*N. Manjunatha*), Д. Рам (*D. Ram*) [14]).

В українському науковому просторі проблематика просвітницької діяльності досліджується переважно в контексті педагогіки, психології та соціальної роботи. Значну увагу приділено теоретичним засадам просвітницької діяльності, її функціям, формам та методам реалізації в освітньому середовищі (Т. Бабюк, Н. Каньоса, О. Вашак [1]; Т. Пірожeнко [4]). Науковці розглядають просвітництво як важливий механізм поширення наукових знань, формування культури взаємодії та підвищення психологічної компетентності різних категорій населення (Д. Галлард (*D. Gallard*), А. Гарден (*A. Garden*) [12]).

Особливої актуальності проблема психологічного просвітництва набула в умовах воєнних викликів. Дослідники наголошують на необхідності впровадження психоедукаційних програм для населення з метою підвищення психологічної стійкості, профілактики дезадаптації та розвитку навичок самодопомоги (Т. Титаренко [9]; С. Максименка [5]). Аналіз світового досвіду психоедукації в умовах війни та воєнних загроз засвідчує її важливу роль у підтримці психічного здоров’я громадян, поширенні достовірної психологічної інформації та зміцненні соціальної згуртованості (Л. Чорна [8]).

Водночас у сучасних дослідженнях дедалі більше уваги приділяється підготовці майбутніх психологів до просвітницької діяльності. Зокрема, визначено функції психологічного просвітництва, критерії готовності майбутніх бакалаврів психології до його реалізації та організаційно-педагогічні умови формування відповідної готовності (С. Садикіна [6; 7]). Наголошується, що просвітницька діяльність має стати невід’ємним компонентом професійної підготовки сучасного психолога, оскільки забезпечує реалізацію профілактичної, інформаційної, консультативної та соціально-підтримувальної функцій професії (С. Садикіна [6; 7]).

Подальший розвиток означеного напряму пов’язаний із дослідженням просвітницько-консультативної компетентності як інтегрального результату професійної підготовки майбутніх фахівців допомагаючих професій. У сучасних наукових працях обґрунтовано модель формування просвітницько-консультативної компетентності, визначено її структурні компоненти, педагогічні умови

та механізми реалізації в освітньому процесі закладів вищої освіти (О. Лебідь, В. Бикова [2]). Також доведено значущість навчально-просвітницьких практик як інструменту формування самоосвітньої компетентності майбутніх психологів, розвитку їхньої готовності до самостійного набуття й поширення психологічних знань, професійної рефлексії та безперервного професійного саморозвитку (О. Лебідь, Г. Вошколуп, Ю. Пентко [3]).

Аналіз наукових праць свідчить, що питання сутності, змісту та форм психологічного просвітництва висвітлено достатньо широко. Водночас недостатньо дослідженими залишаються теоретико-методичні засади формування просвітницько-консультативної компетентності майбутніх фахівців допомагаючих професій, зокрема в умовах цифровізації освітнього простору, поширення онлайн-комунікації та зростання потреб суспільства у психологічній підтримці.

Мета статті полягає у визначенні та обґрунтуванні напрямів інтеграції просвітницького компонента у зміст професійної підготовки майбутніх психологів до надання психологічної допомоги клієнтам у складних життєвих ситуаціях.

Виклад основного матеріалу. Для визначення можливостей інтеграції просвітницького компонента було здійснено аналіз освітньо-професійної програми «Психологічна допомога та корекційно-розвивальна робота» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності С4 Психологія ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля». Критеріями відбору навчальних дисциплін стали їхній змістовий потенціал щодо формування консультативних, комунікативних, психодіагностичних і психоедукаційних умінь, необхідних для надання психологічної допомоги клієнтам у складних життєвих ситуаціях.

З метою визначення напрямів інтеграції просвітницького компонента у зміст професійної підготовки майбутніх психологів було проаналізовано освітні компоненти освітньо-професійної програми «Психологічна допомога та корекційно-розвивальна робота» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти зі спеціальності С4 Психологія ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля». У результаті аналізу визначено навчальні дисципліни, що мають найбільший потенціал для формування просвітницьких умінь і навичок майбутніх психологів. Запропоновані напрями та форми інтеграції просвітницького компонента мають проєктувальний і концептуальний характер та відображають авторське бачення можливостей удосконалення змісту професійної підготовки майбутніх психологів до надання психологічної допомоги клієнтам у складних життєвих ситуаціях. Результати аналізу наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Можливості інтеграції просвітницького компонента у зміст професійної підготовки майбутніх психологів до надання психологічної допомоги клієнтам у складних життєвих ситуаціях

Дисципліна	Тема / змістовий модуль	Форма інтеграції просвітницького компонента	Практичний результат для здобувачів
Загальна психологія	Психічні процеси та стани у складних життєвих ситуаціях	Розроблення пояснювальних матеріалів для клієнтів щодо стресу, тривоги, адаптації	Уміння доступно пояснювати психологічні явища без терапевтичного втручання
Соціальна психологія	Соціальні чинники кризових станів особистості	Аналіз і створення просвітницьких повідомлень для різних соціальних груп	Формування навичок адресного психологічного просвітництва
Педагогічна психологія	Психологічна підтримка та просвіта в освітньому середовищі	Проєктування освітніх сценаріїв психологічного просвітництва	Розуміння педагогічної природи просвітницької діяльності
Методи та організація наукових досліджень в психології	Переклад наукових знань у прикладні просвітницькі формати	Адаптація результатів досліджень у формі гайдів, пам’яток, інфографіки	Здатність трансформувати наукове знання у доступний освітній продукт
Психодіагностика	Інтерпретація результатів психодіагностики	Навчання поясненню результатів клієнтам у коректній та етичній формі	Формування комунікативної та просвітницької компетентності
Основи психологічного консультування	Початковий етап роботи з клієнтом	Використання психоедукації як форми підтримки та орієнтації	Усвідомлення меж між консультуванням і просвітництвом
Теорія та практика соціально-психологічного тренінгу	Просвітницькі тренінгові формати	Розроблення та проведення міні-тренінгів просвітницького спрямування	Досвід групової просвітницької роботи
Основи психотерапії. Психологія травми	Пояснення травматичних реакцій	Створення просвітницьких матеріалів для нормалізації переживань	Розмежування терапевтичного й освітнього впливу

Дисципліна	**Тема / змістовий модуль**	**Форма інтеграції просвітницького компонента**	**Практичний результат для здобувачів**
Кризове телефонне консультування	Інформаційна підтримка клієнта у кризі	Відпрацювання просвітницьких формулювань у кризових зверненнях	Формування навичок короткої підтримувальної психоедукації
Навчально-професійна практика	Психологічна просвіта в реальних умовах	Участь у створенні та реалізації просвітницьких заходів	Закріплення просвітницького компонента у професійній діяльності

Результати дослідження засвідчили, що просвітницький потенціал наявний у низці дисциплін професійного циклу, проте реалізується несистемно та не представлений як окремий компонент професійної підготовки майбутніх психологів. Це актуалізує необхідність його цілеспрямованої інтеграції у зміст освітнього процесу. У межах дослідження визначено чотири взаємопов'язані напрями такої інтеграції: *психоедукаційний, комунікативно-просвітницький, інформаційно-аналітичний* та *практико-діяльнісний*.

Психоедукаційний напрям передбачає формування здатності майбутніх психологів надавати клієнтам науково обґрунтовані пояснення щодо психологічних явищ, емоційних станів, реакцій на стрес, кризових переживань та механізмів адаптації. Його реалізація пов'язана насамперед із дисциплінами загальнопсихологічного та консультативного циклу. У межах цього напряму здобувачі освіти навчаються доступно пояснювати психологічні закономірності, нормалізувати переживання клієнтів та сприяти усвідомленню ними власних психологічних станів.

Комунікативно-просвітницький напрям орієнтований на формування вмінь адаптувати психологічну інформацію до особливостей різних цільових аудиторій. Його зміст пов'язаний із розвитком навичок професійної комунікації, підготовки просвітницьких повідомлень, інформаційних матеріалів та рекомендацій для різних категорій населення. У результаті майбутній психолог набуває здатності здійснювати психологічну просвіту не лише в індивідуальній роботі з клієнтом, а й у групових та суспільних формах взаємодії.

Інформаційно-аналітичний напрям передбачає формування здатності трансформувати результати наукових досліджень і професійні знання у доступні просвітницькі продукти. Його реалізація забезпечує розвиток умінь аналізувати наукову інформацію, відбирати достовірні психологічні знання та представляти їх у формах, зрозумілих широкій аудиторії (пам'ятки, рекомендації, інфографіка, інформаційні повідомлення, просвітницькі матеріали).

Практико-діяльнісний напрям спрямований на безпосереднє включення майбутніх психологів у просвітницьку діяльність під час навчальних занять, тренінгової роботи та проходження практики. Його реалізація забезпечує

набуття досвіду організації та проведення просвітницьких заходів, взаємодії з різними категоріями клієнтів, а також використання просвітницьких технологій у реальних умовах професійної діяльності.

Взаємозв'язок зазначених напрямів забезпечує цілісність інтеграції просвітницького компонента у зміст професійної підготовки майбутніх психологів та сприяє формуванню їх готовності до надання психологічної допомоги клієнтам у складних життєвих ситуаціях.

Узагальнення результатів проведеного аналізу дало змогу представити напрями інтеграції просвітницького компонента у вигляді концептуальної схеми. На рисунку 1 відображено взаємозв'язок психоедукаційного, комунікативно-просвітницького, інформаційно-аналітичного та практико-діяльнісного напрямів як складових формування готовності майбутніх психологів до надання психологічної допомоги клієнтам у складних життєвих ситуаціях.

Рис. 1. Напрями інтеграції просвітницького компонента у зміст підготовки майбутніх психологів до надання психологічної допомоги клієнтам у складних життєвих ситуаціях

Запропоновані напрями інтеграції просвітницького компонента не існують ізольовано, а реалізуються у взаємозв'язку в межах професійної підготовки майбутніх психологів. Їх поєднання забезпечує поступовий перехід від засвоєння психологічних знань до набуття досвіду їх використання у просвітницькій діяльності під час взаємодії з клієнтами.

Практична цінність запропонованого підходу полягає у можливості інтегрувати просвітницький компонент у зміст наявних навчальних дисциплін без збільшення обсягу освітньої програми або введення окремого освітнього компонента. Такий підхід сприяє посиленню практикоорієнтованого характеру підготовки майбутніх психологів та розширює їх готовність до надання психологічної допомоги клієнтам у складних життєвих ситуаціях.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило доцільність розгляду просвітницького компонента як важливої складової професійної підготовки майбутніх психологів до надання психологічної допомоги клієнтам у складних життєвих ситуаціях. Встановлено, що психологічне просвітництво виконує освітню, підтримувальну та профілактичну функції, сприяючи підвищенню психологічної обізнаності клієнтів, нормалізації їх переживань та формуванню навичок самодопомоги.

На основі аналізу освітньо-професійної програми «Психологічна допомога та корекційно-розвивальна робота» визначено можливості інтеграції просвітницького компонента у зміст навчальних дисциплін професійного циклу без запровадження окремого освітнього компонента. Обґрунтовано, що така інтеграція може здійснюватися через включення просвітницьких завдань, форм і методів у зміст підготовки майбутніх психологів.

Виокремлено чотири взаємопов’язані напрями інтеграції просвітницького компонента: психоедукаційний, комунікативно-просвітницький, інформаційно-аналітичний та практико-діяльнісний. Їх реалізація сприяє формуванню готовності майбутніх психологів до пояснення психологічних явищ, адаптації психологічної інформації до потреб різних цільових аудиторій, трансформації наукових знань у доступні просвітницькі продукти та здійснення просвітницької діяльності в реальних умовах професійної практики.

Перспективи подальших досліджень пов’язуємо з розробленням моделі інтеграції просвітницького компонента у професійну підготовку майбутніх психологів та визначенням педагогічних умов її ефективної реалізації в освітньому процесі закладів вищої освіти.

Література:

1. Бабюк Т.Й., Каньоса Н.Г., Вашак О.О. Організація просвітницької діяльності в закладі дошкільної освіти. Кам’янець-Подільський, 2021.

2. Лебідь О., Бикова В. Теоретичне обґрунтування моделі формування просвітницько-консультативної компетентності майбутніх фахівців допомагаючих професій. *Академічні візії.* 2025. Вип. 45. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/2110

3. Лебідь О.В., Пентко Ю.Є., Вошколуп Г.Ю. Навчально-просвітницькі практики як інструмент формування самоосвітньої компетентності майбутніх психологів. *Наука і техніка сьогодні.* 2025. № 8 (49). С. 739–753. URL: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-8(49)-739-753

4. Піроженко Т.О. Психолого-педагогічне просвітництво батьків дітей раннього та дошкільного віку. *Вісник НАПН України*. 2021. Т. 3. № 2.

5. Психологічний супровід взаємодії суб'єктів освітнього простору: навч.-метод. посіб. / за ред. С.Д. Максименка. Київ, 2023.

6. Садикіна А.С. Підготовка майбутніх бакалаврів психології до просвітницької діяльності: дис. … д-ра філософії. Запоріжжя, 2025.

7. Садикіна А.С. Функції просвітницької діяльності та критерії готовності майбутніх бакалаврів психології до її реалізації. *Педагогічні науки.* 2023. № 91. С. 127–132.

8. Світовий досвід психоедукації населення в умовах війни та воєнних загроз : науково-аналітична доповідь / за ред. Л.Г. Чорної. Київ, 2024.

9. Титаренко Т.М. Психологічне здоров'я особистості: засоби самодопомоги в умовах тривалої травматизації. Кропивницький, 2018.

10. Bokolo N.P., Van Niekerk R.L., Mathews V., Leach L. A Systematic Review Protocol for the Effectiveness of Psycho-Educational Intervention Programmes in Addressing the Psychological Risk Factors Associated with Non-Communicable Diseases among Adolescents. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2023. Vol. 20. Art. 6467.

11. Di Lorenzo R. et al. Psychoeducational Intervention for Caregivers of Adolescents and Young Adults with Psychiatric Disorders: A 7-Year Systematic Review. *Journal of Clinical Medicine.* 2024. Vol. 13. Art. 7010.

12. Gallard D., Garden A. The Psychology of Education. In: Dufour B., Curtis W. (Eds.). Studying Education: An Introduction to the Key Disciplines in Education Studies. Berkshire: Open University Press, 2011.

13. Lukens E.P., McFarlane W.R. Psychoeducation as Evidence-Based Practice: Considerations for Practice, Research, and Policy. *Brief Treatment and Crisis Intervention*. 2004. Vol. 4 (3). P. 205–225.

14. Manjunatha N., Ram D. Psychoeducation: Need for an Alternative, Generic, Destigmatized and Patient-Friendly Term in Clinical Practice. Indian Journal of Psychological Medicine. 2021.

15. Morgado T., Lopes V., Carvalho D., Santos E. The Effectiveness of Psychoeducational Interventions in Adolescents' Anxiety: A Systematic Review Protocol. Nursing Reports. 2022. Vol. 12. P. 217–225.

References:

1. Babiuk, T.Y., Kanosa, N.H., & Vashak, O.O. (2021). Orhanizatsiia prosvitnytskoi diialnosti v zakladi doshkilnoi osvity [Organization of educational activities in a preschool education institution]. Kamianets-Podilskyi [in Ukrainian].

2. Lebid, O., & Bykova, V. (2025). Teoretychne obgruntuvannia modeli formuvannia prosvitnytsko-konsultatyvnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv dopomahaiuchykh profesii [Theoretical substantiation of the model of formation of educational and consultative competence of future helping professionals]. Akademichni vizii – Academic Visions, 45. Retrieved from https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/2110 [in Ukrainian].

3. Lebid, O.V., Pentko, Yu.Ye., & Voshkolup, H.Yu. (2025). Navchalno-prosvitnytski praktyky yak instrument formuvannia samoosvitnoi kompetentnosti maibutnikh psykholohiv [Educational and outreach practices as a tool for forming self-educational competence of future psychologists]. Nauka i tekhnika sohodni – Science and Technology Today, 8 (49), 739–753. https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-8(49)-739-753 [in Ukrainian].

4. Pirozhenko, T.O. (2021). Psykholoho-pedahohichne prosvitnytstvo batkiv ditei rannoho ta doshkilnoho viku [Psychological and pedagogical enlightenment of parents of early and preschool age children]. Visnyk NAPN Ukrainy – Herald of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, 3 (2) [in Ukrainian].

5. Maksymenko, S.D. (Ed.). (2023). Psykholohichnyi suprovid vzaiemodii subiektiv osvitnoho prostoru [Psychological support of interaction among educational space subjects]. Kyiv [in Ukrainian].

6. Sadykina, A.S. (2025). Pidhotovka maibutnikh bakalavriv psykholohii do prosvitnytskoi diialnosti [Preparation of future bachelors of psychology for educational activities]. Doctor's thesis. Zaporizhzhia [in Ukrainian].

7. Sadykina, A.S. (2023). Funktsii prosvitnytskoi diialnosti ta kryterii hotovnosti maibutnikh bakalavriv psykholohii do yii realizatsii [Functions of educational activity and criteria of readiness of future bachelors of psychology for its implementation]. Pedahohichni nauky – Pedagogical Sciences, 91, 127–132 [in Ukrainian].

8. Chorna, L.H. (Ed.). (2024). Svitovyi dosvid psykhoedukatsii naselennia v umovakh viiny ta voiennykh zahroz [World experience of psychoeducation of the population in conditions of war and military threats]. Kyiv [in Ukrainian].

9. Tytarenko, T.M. (2018). Psykholohichne zdorovia osobystosti: zasoby samodopomohy v umovakh tryvaloi travmatyzatsii [Psychological health of personality: self-help means under conditions of prolonged traumatization]. Kropyvnytskyi [in Ukrainian].

10. Bokolo, N.P., Van Niekerk, R.L., Mathews, V., & Leach, L. (2023). A systematic review protocol for the effectiveness of psycho-educational intervention programmes in addressing the psychological risk factors associated with non-communicable diseases among adolescents. International Journal of Environmental Research and Public Health, 20, 6467.

11. Di Lorenzo, R., Dardi, A., Serafini, V., Amorado, M.J., Ferri, P., & Filippini, T. (2024). Psychoeducational intervention for caregivers of adolescents and young adults with psychiatric disorders: A 7-year systematic review. Journal of Clinical Medicine, 13, 7010.

12. Gallard, D., & Garden, A. (2011). The psychology of education. In B. Dufour & W. Curtis (Eds.), Studying education: An introduction to the key disciplines in education studies. Berkshire: Open University Press.

13. Lukens, E.P., & McFarlane, W.R. (2004). Psychoeducation as evidence-based practice: Considerations for practice, research, and policy. Brief Treatment and Crisis Intervention, 4 (3), 205–225.

14. Manjunatha, N., & Ram, D. (2021). Psychoeducation: Need for an alternative, generic, destigmatized and patient-friendly term in clinical practice. Indian Journal of Psychological Medicine, 43(3), 269–271.

15. Morgado, T., Lopes, V., Carvalho, D., & Santos, E. (2022). The effectiveness of psychoeducational interventions in adolescents' anxiety: A systematic review protocol. Nursing Reports, 12, 217–225.

Дата першого надходження статті до видання: 10,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.05.2026

УДК 159.922.7

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1848-1859

Власюк Ліна Петрівна Провідний фахівець Наукового центру розвитку дорослих та дітей факультету психології КНУ імені Тараса Шевченка; аспірантка факультету «Психологія» КНУ імені Тараса Шевченка; https://orcid.org/0009-0003-5917-4515

ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ДО ШКОЛИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

Анотація. У статті досліджується проблема формування психологічної готовності дітей старшого дошкільного віку до школи в умовах сучасних соціальних викликів. У статті обґрунтовано, що готовність дитини до систематичного навчання не може розглядатися лише як сукупність окремих знань, умінь і навичок, оскільки вона передбачає достатній рівень розвитку довільної уваги, мовлення, мислення, саморегуляції, мотивації до навчальної діяльності та емоційно-вольової стійкості. Крім того, акцентовано увагу на тому, що сучасне соціальне середовище суттєво ускладнює процес становлення зазначених психологічних компонентів. Зокрема, цифровізація дитинства, наслідки пандемії COVID-19, обмеження безпосереднього спілкування, поширення дистанційних форм взаємодії, а також повномасштабна війна в Україні впливають на емоційний стан, мовленнєву активність тощо.

У даній роботі розкрито значення культурно-історичного, для розуміння процесу, формування психологічної готовності до школи. Зокрема, особливу увагу було приділено положенню про зону найближчого розвитку, відповідно до якого розвиток дитини відбувається в умовах посильної складності та підтримувальної взаємодії з дорослим. У статті наголошено, що надмірне спрощення змісту дошкільної підготовки, зведення її переважно до сенсорних, моторних або розважальних вправ може обмежувати розвиток довільності, мовленнєвої регуляції, логічного мислення та навчальної мотивації. У статті охарактеризовано основні компоненти психологічної готовності дитини до школи: когнітивний, мовленнєвий, мотиваційний, емоційно-вольовий та соціально-комунікативний. За результатами дослідження зроблено висновок, що ефективна підготовка до школи має поєднувати емоційну безпеку, підтримку дорослого, змістовну діяльність, посильну складність і поступове формування досвіду подолання труднощів.

Ключові слова: психологічна готовність, старший дошкільний вік, довільність, мовленнєвий розвиток, саморегуляція, соціальні виклики, соціальний інтелект.

Vlasiuk Lina Petrivna Senior Specialist, Scientific Center for Adult and Child Development, Faculty of Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv; PhD student; https://orcid.org/0009-0003-5917-4515

DEVELOPING PSYCHOLOGICAL READINESS FOR SCHOOL AMONG OLDER PRESCHOOLERS IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY SOCIAL CHALLENGES

Abstract. This article examines the issue of developing psychological readiness for school among older preschool-aged children in the context of contemporary social challenges. The article argues that a child's readiness for systematic learning cannot be viewed merely as a collection of individual pieces of knowledge, skills, and abilities, since it requires a sufficient level of development in voluntary attention, speech, thinking, self-regulation, motivation for learning, and emotional and volitional stability. Furthermore, the article emphasizes that the modern social environment significantly complicates the development of these psychological components.

In particular, the digitalization of childhood, the consequences of the COVID-19 pandemic, restrictions on face-to-face communication, the spread of remote forms of interaction, as well as the full-scale war in Ukraine affect emotional state, speech activity, and so on. This paper explores the significance cultural-historical approach for understanding the process of developing psychological readiness for school. In particular, special attention is given to the concept of the zone of proximal development, according to which a child's development occurs under conditions of manageable complexity and supportive interaction with adults. The article emphasizes that excessive simplification of the content of preschool preparation, reducing it primarily to sensory, motor, or recreational exercises, may limit the development of volition, speech regulation, logical thinking, and academic motivation. The article describes the main components of a child's psychological readiness for school: cognitive, linguistic, motivational, emotional-volitional, and socio-communicative. Based on the study's findings, it is concluded that effective school readiness should combine emotional security, adult support, meaningful activities, age-appropriate complexity, and the gradual development of experience in overcoming difficulties.

Keywords: psychological readiness, late preschool age, volition, speech development, self-regulation, social challenges, social intelligence.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день, проблематика формування психологічної готовності дітей старшого дошкільного віку до школи залишається однією з найбільш актуальних у сучасній педагогічній психології. Перехід дитини від дошкільного дитинства до навчання у школі передбачає не лише наявність окремих знань, умінь та навичок, а у першу чергу, достатній рівень розвитку довільної уваги, мовлення, мислення, саморегуляції, мотивації до навчальної діяльності тощо. Вбачається, що саме окреслені психологічні

компоненти зумовлюють подальшу можливість з боку дитини прийняти нову соціальну роль учня, діяти за правилами, долати різноманітні буденні труднощі та взаємодіяти з дорослими й однолітками в умовах організованого навчального процесу. Крім того, особливої гостроти зазначена проблема набуває у межах сучасних перманентних змін та сьогоденних соціальних викликів. Наслідки пандемії COVID-19, обмеження живого спілкування, поширення дистанційних форм взаємодії, а також повномасштабна війна в Україні суттєво впливають на емоційний стан, мовленнєву активність, пізнавальну мотивацію та здатність дітей до самоконтролю. Водночас слід зважати, що у практиці дошкільної підготовки інколи спостерігається тенденція до надмірного спрощення змісту занять, коли розвиток психологічної готовності підмінюється переважно сенсорними, моторними або розважальними вправами. У зв'язку з цим виникає потреба в осмисленні таких умов підготовки до школи, які забезпечують не лише формальне тренування (удосконалення) окремих умінь, а комплексний психологічний розвиток дитини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У теоретико-прикладній літературі вивчення питання формування психологічної готовності дітей старшого дошкільного віку до школи в умовах сучасних соціальних викликів займає одне із провідних місць серед досліджень відомих українських та іноземних авторів. Зокрема, такими авторами є: О. Бєлова, Н. Волинець, А. Жук, І. Карабаєва, А. Кернас, О. Коляда, Л. Мотозюк, Л. Музичко, Н. Оніщенко, Т. Піроженко. Водночас, навіть зважаючи на чималі наукові напрацювання у даному напрямі наукової діяльності, пропонується провести дане дослідження, новизна якого полягає у врахуванні особливостей сучасних соціальних змін.

Мета статті: висвітлити особливості формування психологічної готовності дітей старшого дошкільного віку до школи в умовах сучасних соціальних викликів.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день, дослідження проблематики психологічної готовності дітей старшого дошкільного віку до систематичного навчання набуває все більшої актуальності. Обґрунтування цього лежить в площині забезпечення взаємозв'язку між дошкільним і початковим рівнями освіти, а також й суттєвими трансформаціями соціального середовища, у якому відбувається активний розвиток дитини. Крім того, за останні роки на психічний розвиток дошкільників одночасно вплинули кілька чинників, серед яких особливого значення набувають наступні: цифровізація дитячого дозвілля, пандемія COVID-19, обмеження безпосереднього спілкування між однолітками, активна інтеграція дистанційних (гібридних) форм навчання та взаємодії, а в українському контексті – повномасштабна війна, вимушене переміщення до інших регіонів, порушення звичного способу життя тощо.

Що стосується практики психологічного й педагогічного спостереження за дітьми, передусім старшого дошкільного віку, то дедалі частіше фіксуються

труднощі, які торкаються не лише окремих знань або відповідних навичок, а у першу чергу, загального рівня психічної організації діяльності [1]. Мова йде про недостатню сформованість довільної уваги, слабкість самоконтролю, імпульсивність, швидку втому під час виконання завдань, що потребують зосередження (концентрації), зниження рівня мовленнєвої активності, нестійкість пізнавальної мотивації. Видається, що окреслені прояви не можна інтерпретувати виключно крізь призму індивідуальних особливостей відповідної дитини. А тому, вони мають розглядатися в ширшому контексті – як результат синергічного синтезування ряду біологічних передумов, соціального досвіду, відповідного характеру комунікації з дорослими особами, змісту дитячої діяльності та емоційного стану дитини [2].

Не вдаючись до детального огляду доктринально-теоретичної площини з окресленої проблематики, пропонується сконцентрувати увагу саме на культурно-історичній площині. Зокрема, у визначеному (підході) розвиток дитини пропонується розглядати не як просте дозрівання природних функцій, а як комплексний диференційований процес соціально опосередкованого становлення «вищих психічних функцій». Фактично квінтесенція визначеного підходу полягає у тому, що психіка дитини формується у взаємодії з дорослим, мовою, різноманітними культурними знаками, предметною діяльністю дитини, а також й з соціальними нормами. Крім того, особлива роль при такому підході лежить на дорослій особі. Остання ж у цьому процесі не лише передає дитині певну інформацію, а й виступає посередником між дитиною та культурним досвідом. Саме через спільну діяльність, мовлення, наслідування, пояснення дитина поступово засвоює способи мислення, регуляції та самоконтролю [3].

З метою висвітлення особливостей формування психологічної готовності дітей старшого дошкільного віку до школи в умовах сучасних соціальних викликів, не менш важливого практичного значення набуває положення про зону найближчого розвитку. Зокрема, воно дає змогу зрозуміти, що справжній розвиток відбувається не тоді, коли дитина лише «технічно» виконує те, що вже добре вміє, а насамперед тоді, коли вона за підтримки дорослого долає так звану «посильну складність». Це дає змогу стверджувати, що у зоні найближчого розвитку дитина ще не може повністю самостійно виконати певну дію, проте здатна зробити це у співпраці (координації), за допомогою відповідної підказки, зразка (прикладу), мовленнєвого супроводу чи емоційної підтримки. У визначеній площині, фактично й виникає необхідний автономний простір для формування нових психічних якостей [4].

Тим не менш, з окресленої позиції критично важливо оцінити тенденцію до надмірного спрощення змісту діяльності дошкільника. Дійсно, враховуючи сучасну практику можна спостерігати суміжні ситуації, при яких підготовка до школи ототожнюється переважно з «м’якими сенсорними», моторними або розважальними вправами. Безумовно, що такі форми діяльності мають вагоме значення для розвитку дитини, починаючи від розвитку «сенсорної інтеграції»

та координації рухів, а закінчуючи емоційним розвантаженням. Водночас з точки зору психології вони не можуть повністю замінити ті види діяльності, які вимагають від дитини довільної уваги, відповідного мовленнєвого аналізу, логічного мислення, планування дії, контролю помилки чи завершення розпочатого нею завдання.

Враховуючи вищевикладене, доцільним є введення поняття педагогічного інфантилізму, як чинника, що може значно гальмувати органічний психічний розвиток дитини. Причому, педагогічний інфантилізм можна розглядати під різним кутом, зокрема й розуміти таку організацію взаємодії з дошкільником, за якої дорослий систематично занижує очікування щодо можливостей дитини, нівелює інтелектуальної складності, надмірно полегшує завдання та фактично залишає дитину в межах уже сформованих умінь. У такому випадку дитина не отримує належної кількості отриманого досвіду, який є необхідним для розвитку довільності, саморегуляції, пізнавальної активності тощо.

Крім того, важливо сфокусувати увагу на тому, що мова йде не про «перевантаження дитини», ранню шкільну академізацію чи-то ігнорування вікових особливостей, а у першу чергу від забезпечення балансу між підтримкою й складністю. А тому, відповідне завдання має бути посильним, тобто не бути занадто легким та не позбавленим розумового зусилля. Саме така організація діяльності відповідає ідеї зони найближчого розвитку. Якщо дитині пропонують лише те, що вона легко виконує без напруження, розвиток уповільнюється [5]. Відповідно, у разі коли завдання надмірно складне й не супроводжується належною підтримкою (допомогою) з боку дорослого, то воно неодмінно викликає тривогу. Резюмуючи, слід констатувати, що психологічно продуктивною є саме посильна складність.

Надалі, слід звернути увагу на дослідження поняття «довільність». Дійсно, у старшому дошкільному віці вона лише формується, але саме її становлення визначає подальшу здатність відповідної дитини перейти до нового типу діяльності - навчальної. У свою чергу, довільність проявляється у здатності слухати інструкцію, утримувати її в пам’яті, діяти за правилом, контролювати власні рухи, завершувати розпочате, помічати помилку та одразу ж виправляти її [6]. З точки зору психологічного контексту, це вказує на поступовий перехід від поведінки, керованої безпосереднім бажанням або зовнішнім стимулом, до тієї поведінки, що опосередковується, передусім правилом, мовленням та внутрішнім контролем (дисципліною). У такому разі, завдання, що пов’язані з елементами читання, письма, звукового аналізу, прорахунку, орієнтації на площині, мають розглядатися як ключовий засіб системного розвитку психічних функцій. У даному контексті, це може бути зведено до наступного прикладу: коли дитина виконує звуко-буквений аналіз слова, вона не просто готується до читання, а навчається, зокрема виділяти частини цілого, забезпечувати необхідну послідовність, диференціювати звук і букву, контролювати власну відповідь, використовувати мовлення як інструмент відповідного аналізу. Вбачається, що

саме такий вид завдань й забезпечує активізацію фонематичного сприймання, слухової уваги, пам’ять, аналітико-синтетичні операції мислення дитини.

Водночас, важливого практичного значення набувають й логіко-математичні завдання. Для прикладу, рахунок, порівняння множин, встановлення кількісних відношень, пошук закономірностей розвивають не тільки відповідні математично-обчислювальні здібності, проте й забезпечують логічне мислення, здатність до узагальнення, класифікації, визначення причинно-наслідкових зв’язків [7].

Не можна обійти поза увагою й питання графомоторної діяльності. Дійсно, у дошкільній практиці час від часу відбувається підміна формування графічних навичок загальним розвитком дрібної моторики. У такому випадку, ліплення, шнурування, робота з мозаїкою безсумнівно розвивають пальцеву координацію. Тим не менш, слід звернути увагу на той факт, що вони не формують автоматично навичку письма для дитини. Фактично письмо як психологічно мультифакторна дія передбачає не лише відповідний рух пальців (кісті), а у першу чергу зорово-моторну координацію, орієнтацію на площині, утримання рядка, регуляцію натиску на саму ручку (чи інший засіб письма), контроль траєкторії написання, просторове планування руху. Таким чином, з метою належного формування передумов письма дитина має виконувати саме графічні дії: проводити необхідні лінії, дуги, кола, елементи літер, а також орієнтуватися в клітинці чи рядку. Через це, графомоторну діяльність пропонується визначити не як вузько-технічний аспект, а насамперед як необхідний засіб формування засад самоконтролю, зорової уваги, просторового сприймання тощо.

Ще однією важливою практичною складовою забезпечення формування психологічної готовності дітей старшого дошкільного віку до школи в умовах сучасних соціальних викликів залишається мовленнєвий компонент психологічної готовності. З точки зору культурно-історичної площини, психологія мовлення розглядається як центральний та уніфікований механізм розвитку мислення та саморегуляції. Через мовлення дитина не лише спілкується з дорослими й однолітками, а й організовує власну поведінку. У подальшому, саме зовнішнє мовлення трансформується у «внутрішній план» і стає першоосновою довільної поведінки дитини. Це дає змогу стверджувати, що мовленнєві деструкції чи інші недоліки в дошкільному віці можуть вагомо впливати не лише на саму комунікацію, проте й на системне становлення мислення, уваги та навчальної самостійності. У цьому контексті доцільно проаналізувати результати дослідження О. Бєлової, у якому мовленнєва діяльність дітей старшого дошкільного віку з логопатологією розглядається як одна із ключових передумов їхньої подальшої академічної успішності та соціальної адаптації [8]. Зокрема, авторка зазначає, що мовленнєві порушення можуть поєднуватися з труднощами когнітивного характеру, а отже, впливати на загальну готовність дитини до шкільного навчання. За результатами формувального експерименту було встановлено позитивну динаміку мовленнєвої діяльності після навчально-розвиткового впливу.

Таблиця 1

Основні компоненти психологічної готовності
дітей старшого дошкільного віку до школи

Компонент	**Зміст**	**Основний прояв**
Когнітивний	Розвиток уваги, пам'яті, мислення, здатності аналізувати, порівнювати й узагальнювати	Дитина розуміє інструкцію, утримує завдання, встановлює зв'язки, виконує прості логіко-математичні дії
Мотиваційний	Наявність інтересу до пізнання, позитивного ставлення до навчальної діяльності, готовності докладати зусилля	Дитина виявляє цікавість до нового, прагне виконати завдання, переживає успіх від результату
Емоційно-вольовий	Здатність керувати поведінкою, долати труднощі, діяти за правилом, контролювати імпульсивні реакції	Дитина завершує розпочате, не відмовляється від завдання після помилки, дотримується правил
Мовленнєвий	Сформованість зв'язного мовлення, фонематичного сприймання, здатності використовувати мовлення для регуляції дій	Дитина пояснює власні дії, відповідає на запитання, виконує словесну інструкцію, розрізняє звуки та слова
Соціально-комунікативний	Готовність взаємодіяти з дорослими й однолітками, приймати правила групової діяльності	Дитина слухає дорослого, співпрацює з однолітками, приймає роль учня, бере участь у спільній діяльності

Як вбачається із табл.1, представлені компоненти психологічної готовності набувають особливого значення в умовах сучасних соціальних викликів, оскільки кожен із них може зазнавати негативного впливу внаслідок порушення стабільного середовища розвитку дитини. Крім того, слід звернути увагу на висвітлення впливу війни як психотравмуючого чинника на психомовленнєвий розвиток дітей. Зокрема, у навчально-методичному посібнику Ю. Рібцун «Психолого-педагогічна підтримка дітей із заїканням в умовах війни» було розглянуто, що в умовах війни посилюється актуальність спеціально організованої психолого-педагогічної підтримки дітей із заїканням. А тому авторка слушно акцентує увагу на необхідності доступних і дієвих ігор та вправ для дітей дошкільного й молодшого шкільного віку із заїканням в умовах кризових викликів [9].

На жаль, соціальне підґрунтя в Україні за останні роки зазнало фундаментальних трансформаційних змін, що насамперед зумовлено війною в державі та адаптацією суспільства до нових реалій. Вочевидь, у сучасних умовах проблема мовленнєвого розвитку дітей посилюється впливом війни. На жаль, систематичні психотравмуючі події (явища), вимушене переміщення до інших регіонів, розлука з одним із батьків, перебування в укриттях під час обстрілів, звуки вибухів, зміна звичного середовища, тривожність самих дорослих стають

каталізатором розвитку психологічних травм та можуть позначатися на мовленнєвій активності чи емоційній стабільності дитини [10]. Крім того, у частці дітей зазначені фактори можуть проявлятися дещо інакше, як-от наприклад у зниженні ініціативи до спілкування, загальмованості, регресивних реакціях, заїканні, труднощах контакту, вибірковому мовчанні або підвищеній емоційній збудливості. Підсумовуючи, слід наголосити, що війна неодмінно впливає на стан дитини, що зумовлює проведення системної роботи з дитиною не тільки з акцентом на навчання, проте й з психологічно підтримувальним напрямом.

Тим не менш, навіть зважаючи на зазначені фактори, психологічна підтримка не повинна ототожнюватися лише зі зниженням вимог. У такому випадку, дитина, яка переживає стресову ситуацію (відповідний проміжок часу), справді потребує безпеки, прийняття, стабільності, передбачуваності. Водночас вона також потребує й такої діяльності, яка повертає їй відчуття компетентності. Для прикладу, посильні завдання, чітка структура, повторювані правила поведінки, позитивне підкріплення, можливість завершити роботу у короткий проміжок часу й побачити конкретний результат мають терапевтичне значення. Вони допомагають дитині відновлювати відчуття контролю над ситуацією, зміцнюють віру у власні сили, а також мінімізують хаотичність поведінки.

З ретроспективної точки зору, вагомого деструктивного значення для формування психологічної готовності дітей старшого дошкільного віку до школи в умовах сучасних соціальних викликів, окрім повномасштабної війни набула й пандемія COVID-19, що суттєво вплинула на умови психічного розвитку дошкільників. Головним викликом у межах пандемії стало обмеження соціальних контактів, зменшення живого спілкування, перехід частини занять в онлайн-формат, а також й тривале перебування дитини вдома, що органічно звузило простір природної соціалізації [11].

Варто врахувати, що для дитини, особливо дошкільного віку соціальна взаємодія є не другорядним, а фундаментальним та основним механізмом розвитку. Фактично у спільній грі, певному діалозі, домовленості, виконанні закріплених правил дитина й вчиться розуміти іншого, зокрема регулюючи й власні бажання, узгоджуючи спільні дії, висловлюючи думки тощо. На жаль, поширена онлайн-взаємодія не може у повній мірі забезпечити раціональну заміну такого досвіду, оскільки обмежує фізичний, емоційний та предметно-практичний компоненти спілкування дитини у соціумі.

Ще одним чинником, що впливає на когнітивний і вольовий розвиток дітей, є цифрове середовище. Зокрема, надмірне використання «гаджетів» у дошкільному віці може сприяти фрагментарності уваги, швидкому перекключенню між різними стимулами дитини, зниженню здатності до тривалого зосередження тощо. При визначених умовах дитина звикає до швидкої зміни своїх вражень і може відчувати труднощі там, де потрібні послідовність та самоконтроль. Дійсно, цифрові технології самі по собі не є негативним явищем,

однак суть проблематики лежить у тому, що останні фактично й забезпечують функціонування цифрового середовища витісняють живе спілкування, мовленнєву практику, рухову активність та інші важливі точки взаємодії. Враховуючи вищевикладене, особливо важливим є зміст діяльності дитини у старшому дошкільному віці. У свою чергу, психічні функції розвиваються не ізольовано, а у сукупності [12].

Насамкінець, видається за необхідне дослідити й питання формування мотиваційної готовності до школи, особливо для дітей старшого дошкільного віку. Вбачається, що мотиваційна готовність до школи не зводиться до зовнішнього бажання «піти до школи». Натомість, вона має зумовлювати готовність поступового формування інтересу до подальшого пізнання, здатності приймати навчальне завдання, переживати інтелектуальне зусилля як цінне, а не примус чи формальна обов'язковість. У разі якщо дитина звикла лише до яскравих та легких активностей, то й шкільне навчання може сприйматися нею як різке обмеження свободи. А тому, слід врахувати, що дошкільний період має сформувати позитивний досвід посильного подолання труднощів і переживання власної успішності. Емоційно-вольова готовність також формується через системну діяльність. Дитина вчиться чекати, слухати, діяти за правилом, завершувати розпочате, не відмовлятися від завдання після першої помилки [13].

Резюмуючи дане дослідження, під психологічною готовністю до школи слід розуміти складну інтегральну систему, яка включає в себе когнітивний, мовленнєвий, емоційно-вольовий, мотиваційний, а також соціальний компоненти. Відповідно, психологічна готовність не формується стихійно і не виникає лише внаслідок біологічного дозрівання, а передбачає систематичну та комплексну цілеспрямовану взаємодію дитини з дорослим, змістовну діяльність, достатній рівень мовленнєвої практики, емоційну підтримку та поступове ускладнення завдань. Крім того, важливо висвітлити й значення уникнення двох крайнощів. Перший полягає у надмірній «академізації», тобто коли дитину перевантажують формальними вимогами без урахування вікових особливостей, потреби в грі, спілкуванні тощо. Друга крайність – це активне застосування педагогічного інфантилізму, тобто коли потенціал дитини недооцінюється, а розвиток підмінюється лише легкими, сенсорними чи розважальними вправами [14]. Натомість, з психологічної точки зору пропонується інтеграція іншої моделі: підтримувальна, проте не спрощена; ігрова, однак за своїм змістом – насичена; доступна, водночас достатньо складна для розвитку дитини.

Отже, одним із ключових завдань для належного формування психологічної готовності дітей старшого дошкільного віку до школи в умовах сучасних соціальних викликів є правильне психологічне й педагогічне опосередкування. Старший дошкільник здатний до значно більшого, ніж виключно пасивне споживання готових образів або виконання лише елементарних дій. Він здатний мислити, аналізувати, діяти за правилом, контролювати себе, виконувати графічні та мовленнєві завдання, переживати

успіх від подолання труднощів. Саме в цьому полягає повага до потенціалу дитини та справжня психологічна підготовка до школи.

Висновки. За результатами проведеного дослідження, можна дійти до висновку, що психологічна готовність дітей старшого дошкільного віку до школи є складною інтегральною системою, що включає в себе, зокрема когнітивний, мовленнєвий, мотиваційний, емоційно-вольовий та соціально-комунікативний компоненти. Її формування не може зводитись виключно до засвоєння елементарних академічних навичок або виконання окремих розвивальних вправ, оскільки готовність до навчання передбачає становлення довільності, саморегуляції, здатності діяти за правилом тощо.

Крім того, у межах проведеного дослідження було встановлено, що сучасні соціальні виклики, зокрема війна, цифровізація, наслідки пандемії COVID-19 та різноманітні обмеження безпосереднього спілкування, можуть ускладнювати розвиток мовлення, уваги, пізнавальної мотивації, емоційної стабільності та комунікативної активності дітей. До того ж, слід зважати, що психологічна підтримка дошкільника не повинна ототожнюватися лише зі зниженням вимог або спрощенням змісту діяльності. А тому, ефективною видається така модель підготовки до школи, яка синтезує в собі емоційну безпеку, підтримку дорослого, посильну складність, змістовні пізнавальні завдання та поступове формування досвіду подолання труднощів.

Література:

1. Волинець Н. Психологічна готовність дітей дошкільного віку до навчання в Новій українській школі. *Перспективи та інновації науки.* 2022. № 6(11). С. 402–413. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-6(11)-402-413.

2. Соловйова Л. І. Регулятивний компонент діяльності у складі критеріїв комплексної оцінки готовності дитини до шкільного життя. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка.* 2021. № 36(2). С. 99–104. DOI: https://doi.org/10.28925/2311-2409.2021.3614.

3. Піроженко Т. О., Карабаєва І. І., Соловйова Л. І., Хартман О. Ю. Вивчення готовності дітей старшого дошкільного віку до систематичного навчання в умовах реформування української школи. *Психологічний часопис.* 2022. № 8(2). С. 18–32. URL:https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732153/1/Pirozhenko%2C%20Karabaeva%2C%20Soloviova%2C%20Khartman.pdf.

4. Самойлова А. О., Музичко Л. Т. Особливості готовності до шкільного навчання дітей дошкільного віку з порушенням мовлення. *Молодий вчений.* 2023. № 12(124). С. 105–110. DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-12-124-33.

5. Кернас А. В., Жук А. М., Корженко В. О. Індивідуальні особливості готовності дітей до вступу в школу. *Ментальне здоров'я*. 2024. № 1. С. 29–35. DOI: https://doi.org/10.32782/3041-2005/2024-1-5.

6. Cook C. J., Howard S., Scerif G., Twine R., Kahn K., Norris S., Draper C. Executive function and pre-academic skills in preschoolers from South Africa. *South African Journal of Childhood Education.* 2023. Vol. 13, № 1. Article a1369. DOI: https://doi.org/10.4102/sajce.v13i1.1369.

7. Karimi A., Poznanski B., Hart K. C., Nelson E. L. Fine Motor Skills, Executive Function, and School Readiness in Preschoolers with Externalizing Behavior Problems. *Behavioral Sciences.* 2025. Vol. 15, № 5. Article 708. DOI: https://doi.org/10.3390/bs15050708.

8. Бєлова О. Динаміка розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку з логопатологією. *Наука і освіта.* 2024. № 1. С. 7–12. DOI: https://doi.org/10.24195/2414-4665-2024-1-1.

9. Рібцун Ю. В. Психолого-педагогічна підтримка дітей із заїканням в умовах війни : навч.-метод. посіб. Київ : ФОП Цибульська В. О., 2023. 132 с.

10. Коляда О., Оніщенко Н. Особливості психоемоційного стану дітей в умовах війни. *Disaster and Crisis Psychology Problems.* 2024. № 1(7). С. 93–104. DOI: https://doi.org/10.52363/dcpp-2024.1.7.

11. Gelir I. The effects of the COVID-19 pandemic on preschool children's learning and development. *SN Social Sciences.* 2023. Vol. 3, № 9. Article 143. DOI: https://doi.org/10.1007/s43545-023-00736-1.

12. Тафінцева С., Мотозюк Л. Психологічна підтримка дітей в умовах воєнного стану: роль психолога у зменшенні психологічної травматизації. *European Humanities Studies: State and Society.* 2024. № 4. С. 89–106. DOI: https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2024.4.06.

13. Jourdren M., Bucaille A., Ropars J. The impact of screen exposure on attention abilities in young children: A systematic review. *Pediatric Neurology*. 2023. Vol. 142. P. 76–88. DOI: https://doi.org/10.1016/j.pediatrneurol.2023.01.005.

14. Fitzpatrick C., Florit E., Lemieux A., Garon-Carrier G., Mason L. Associations between preschooler screen time trajectories and executive function. *Academic Pediatrics.* 2025. Vol. 25, № 2. Article 102603. DOI: https://doi.org/10.1016/j.acap.2024.102603.

References:

1. Volynets N. (2022) Psykholohichna hotovnist ditei doshkilnoho viku do navchannia v Novii ukrainskii shkoli [Psychological readiness of preschool children to study in the New Ukrainian School]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky*, no. 6(11), pp. 402–413. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-6(11)-402-413.

2. Soloviova L. I. (2021) Rehuliatyvnyi komponent diialnosti u skladi kryteriiv kompleksnoi otsinky hotovnosti dytyny do shkilnoho zhyttia [Regulatory component of activity within the criteria of comprehensive assessment of a child's readiness for school life]. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika*, no. 36(2), pp. 99–104. DOI: https://doi.org/10.28925/2311-2409.2021.3614.

3. Pirozhenko T. O., Karabaieva I. I., Soloviova L. I., Khartman O. Yu. (2022) Vyvchennia hotovnosti ditei starshoho doshkilnoho viku do systematychnoho navchannia v umovakh reformuvannia ukrainskoi shkoly [Studying the readiness of older preschool children for systematic learning in the conditions of reforming the Ukrainian school]. *Psykholohichnyi chasopys*, vol. 8, no. 2, pp. 18–32. Available at: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732153/1/Pirozhenko%2C%20Karabaeva%2C%20Soloviova%2C%20Khartman.pdf.

4. Samoilova A. O., Muzychko L. T. (2023) Osoblyvosti hotovnosti do shkilnoho navchannia ditei doshkilnoho viku z porushenniam movlennia [Features of readiness for school education of preschool children with speech disorders]. *Molodyi vchenyi*, no. 12(124), pp. 105–110. DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-12-124-33.

5. Kernas A. V., Zhuk A. M., Korzhenko V. O. (2024) Indyvidualni osoblyvosti hotovnosti ditei do vstupu v shkolu [Individual features of children's readiness for school entry]. *Mentalne zdorovia*, no. 1, pp. 29–35. DOI: https://doi.org/10.32782/3041-2005/2024-1-5.

6. Cook C. J., Howard S., Scerif G., Twine R., Kahn K., Norris S., Draper C. (2023) Executive function and pre-academic skills in preschoolers from South Africa. *South African Journal of Childhood Education*, vol. 13, no. 1, article a1369. DOI: https://doi.org/10.4102/sajce.v13i1.1369.

7. Karimi A., Poznanski B., Hart K. C., Nelson E. L. (2025) Fine Motor Skills, Executive Function, and School Readiness in Preschoolers with Externalizing Behavior Problems. *Behavioral Sciences*, vol. 15, no. 5, article 708. DOI: https://doi.org/10.3390/bs15050708.

8. Bielova O. (2024) Dynamika rozvytku movlennievoi diialnosti ditei starshoho doshkilnoho viku z lohopatolohiieiu [Dynamics of speech activity development in older preschool children with logopathology]. *Nauka i osvita*, no. 1, pp. 7–12. DOI: https://doi.org/10.24195/2414-4665-2024-1-1.

9. Ribtsun Yu. V. (2023) *Psykholoho-pedahohichna pidtrymka ditei iz zaikanniam v umovakh viiny* [Psychological and pedagogical support for children with stuttering in wartime conditions]. Kyiv: FOP Tsybulska V. O., 132 p.

10. Koliada O., Onishchenko N. (2024) Osoblyvosti psykhoemotsiinoho stanu ditei v umovakh viiny [Features of the psycho-emotional state of children in wartime conditions]. *Disaster and Crisis Psychology Problems*, no. 1(7), pp. 93–104. DOI: https://doi.org/10.52363/dcpp-2024.1.7.

11. Gelir I. (2023) The effects of the COVID-19 pandemic on preschool children's learning and development. *SN Social Sciences*, vol. 3, no. 9, article 143. DOI: https://doi.org/10.1007/s43545-023-00736-1.

12. Tafintseva S., Motoziuk L. (2024) Psykholohichna pidtrymka ditei v umovakh voiennoho stanu: rol psykholoha u zmenshenni psykholohichnoi travmatyzatsii [Psychological support for children in wartime conditions: the role of the psychologist in reducing psychological trauma]. *European Humanities Studies: State and Society*, no. 4, pp. 89–106. DOI: https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2024.4.06.

13. Jourdren M., Bucaille A., Ropars J. (2023) The impact of screen exposure on attention abilities in young children: A systematic review. *Pediatric Neurology*, vol. 142, pp. 76–88. DOI: https://doi.org/10.1016/j.pediatrneurol.2023.01.005.

14. Fitzpatrick C., Florit E., Lemieux A., Garon-Carrier G., Mason L. (2025) Associations between preschooler screen time trajectories and executive function. *Academic Pediatrics*, vol. 25, no. 2, article 102603. DOI: https://doi.org/10.1016/j.acap.2024.102603.

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК: 159.923.2:316.48(045)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1860-1871

Герасімова Наталія Євгеніївна кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки і психології, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, https://orcid.org/0000-0001-5455-4891

Герасимова Інна Володимирівна кандидат педагогічних наук, транзакційний аналітик, доцент кафедри педагогіки і психології, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, https://orcid.org/0000-0003-3981-1428

ВНУТРІШНЬООСОБИСТІСНИЙ КОНФЛІКТ У ПРОСТОРІ КОМУНІКАЦІЇ, СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Анотація. У статті здійснено системний, поглиблений теоретико-методологічний аналіз феномену внутрішньоособистісного конфлікту як інтегрального чинника, що визначає траєкторію соціально-психологічної адаптації та тривалість психологічного відновлення особистості в умовах високого рівня невизначеності й екстремальних соціокультурних викликів. Проаналізовано феноменологічні виміри внутрішніх суперечностей крізь призму класичних закордонних та вітчизняних психологічних парадигм, зокрема концепції несумісності протилежних відношень особистості. Розглянуто роль внутрішньоособистісної комунікації як процесу саморозмови, спрямованої на глибше самопізнання, та виявлено внутрішній спротив, що блокує конструктивний самодіалог. Досліджено проективний вплив внутрішніх суперечностей на зовнішню комунікацію, деформація якої створює бар'єри у спілкуванні, що виникають через руйнівну дію гніву та порушення екологічних дистанцій (інтимної зони від 15 до 46 см) у ділових контактах. Виокремлено етапи адаптаційного процесу в соціальному та організаційному середовищах: пізнавальний, навчання новим діям, психологічна переорієнтація, вироблення звичок та внутрішнє прийняття нових умов. Охарактеризовано організаційну адаптацію за часовими періодами: від початкового ознайомлення (до одного місяця) та оцінювального періоду сумісності з колективом (до одного року) до повної інтеграції. Обґрунтовано амбівалентність внутрішньоособистісного конфлікту, який може виступати як рушійна сила саморозвитку в точках «смислового вибуху», так і провідне джерело дезадаптації на емоційному, когнітивному, поведінковому та сомато-фізіологічному рівнях. Систематизовано чинники вибору копінг-поведінки, що визначаються рівнем рефлексивності та адекватності самооцінки індивідуальності.

Особливу увагу приділено механізмам психологічного відновлення, що базуються на мобілізації життєстійкості та резильєнтності як динамічної здатності успішно адаптуватися до стресу й травматичних подій. Розглянуто сценарії подолання життєвих криз, зокрема специфіку третьої, найглибшої стадії кризи, що супроводжується почуттям повної безнадійності та безпорадності, та необхідність звернення до професійних програм відновлення когнітивної точності для фахівців допоміжних професій. Окреслено комплекс прикладних технік саморегуляції, зокрема формування навичок позитивної переоцінки складної ситуації, ведення щоденника рефлексії, візуалізації майбутнього та методу «порожнього стільця», що забезпечують екологічне самовідновлення та посттравматичне зростання особистості.

Ключові слова: внутрішньоособистісний конфлікт, внутрішньоособистісна комунікація, бар'єри спілкування, соціально-психологічна адаптація, психологічне відновлення, резильєнтність, копінг-поведінка, життєва криза.

Gerasimova Natalia Eugenievna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Scientific-and-Research Institute of Pedagogical Education, Social Work and Arts, Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy, Cherkasy, https://orcid.org/0000-0001-5455-4891

Gerasymova Inna Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Transactional Analyst, Scientific-and-Research Instituteof Pedagogical Education, Social Work and Arts, Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy, Cherkasy, https://orcid.org/0000-0003-3981-1428

INTERNAL-PERSONAL CONFLICT IN THE SPACE OF COMMUNICATION, SOCIO-PSYCHOLOGICAL ADAPTATION AND PERSONALITY RESTORATION: THEORETICAL-METHODOLOGICAL ANALYSIS

Abstract. The article presents a systematic, in-depth theoretical and methodological analysis of the phenomenon of intrapersonal conflict as an integral factor that determines the trajectory of socio-psychological adaptation and the duration of psychological recovery of the individual in conditions of a high level of uncertainty and extreme socio-cultural challenges. The phenomenological dimensions of internal contradictions are analyzed through the prism of classical foreign and domestic psychological paradigms, in particular the concept of the incompatibility of opposing personality relationships. The role of intrapersonal communication as a process of self-talk aimed at deeper self-knowledge is considered, and internal resistance that blocks constructive self-dialogue is revealed. The projective influence of internal contradictions on external communication is investigated, the deformation of which creates barriers in communication that arise due to the destructive effect of anger and

violation of ecological distances (intimate zone from 15 to 46 cm) in business contacts. The stages of the adaptation process in social and organizational environments are distinguished: cognitive, learning new actions, psychological reorientation, developing habits and internal acceptance of new conditions. Organizational adaptation is characterized by time periods: from initial familiarization (up to one month) and an evaluation period of compatibility with the team (up to one year) to full integration. The ambivalence of intrapersonal conflict is substantiated, which can act as both a driving force of self-development at points of "semantic explosion" and a leading source of maladaptation at the emotional, cognitive, behavioral and somato-physiological levels. The factors of choice of coping behavior, determined by the level of reflexivity and adequacy of self-esteem of the individual, are systematized.

Special attention is paid to the mechanisms of psychological recovery, based on the mobilization of vitality and resilience as a dynamic ability to successfully adapt to stress and traumatic events. Scenarios of overcoming life crises are considered, in particular the specifics of the third, deepest stage of the crisis, accompanied by a feeling of complete hopelessness and helplessness, and the need to resort to professional programs for the restoration of cognitive accuracy for specialists in supporting professions. A set of applied self-regulation techniques is outlined, including the formation of skills for positive reappraisal of a difficult situation, keeping a reflection diary, visualizing the future, and the «empty chair» method, which ensure ecological self-recovery and post-traumatic growth of the individual.

Keywords: intrapersonal conflict, intrapersonal communication, communication barriers, socio-psychological adaptation, psychological recovery, resilience, coping behavior, life crisis.

Постановка проблеми. Сучасний стан психологічної науки характеризується посиленою увагою до динамічних характеристик життєдіяльності особистості, що функціонує в умовах соціальної нестабільності, воєнних загроз та високого рівня невизначеності. У таких екстремальних обставинах загострюється проблема узгодження внутрішнього світу індивіда із жорсткими, подекуди деструктивними вимогами зовнішнього середовища [6].

Невідповідність між потребами, цінностями та реальними можливостями їхнього задоволення неминуче призводить до виникнення внутрішньоособистісних конфліктів, які зачіпають фундаментальні основи самосвідомості та світосприйняття [3].

Внутрішньоособистісний конфлікт виступає амбівалентним чинником розвитку: з одного боку, він є джерелом самовдосконалення, самоактуалізації та духовного зростання, а з іншого – за умови хронічного перебігу та неефективної регуляції – призводить до глибокої дезадаптації, виникнення невротичних розладів, емоційного вигорання та руйнації життєвих смислів [3]. Провідним медіатором, що визначає конструктивний або деструктивний вектор вирішення внутрішніх суперечностей, є комунікація.

Вона охоплює як внутрішньоособистісний діалог (спілкування із самим собою, рефлексивний аналіз), так і міжособистісну взаємодію, що зазнає суттєвих деформацій під впливом внутрішніх конфліктів [9]. На сучасному етапі проблема внутрішньоособистісного конфлікту активно розробляється в зарубіжній психології. Особливість зарубіжних досліджень полягає в тому, що внутрішньоособистісний конфлікт розглядається виходячи з розуміння особистості, яке склалося в рамках певної психологічної школи. З огляду на це, виникає гостра потреба в інтегрованому вивченні взаємозв'язків між внутрішньоособистісним конфліктом, комунікативними процесами, динамікою соціально-психологічної адаптації та механізмами психологічного відновлення особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичний базис дослідження внутрішньоособистісного конфлікту формувався під впливом різноманітних психологічних шкіл. У межах психоаналітичного підходу S. Freud трактував конфлікт як перманентну боротьбу між біологічними імпульсами («Воно») та соціокультурними заборонами й етичними нормами («Над-Я») [4].

Продовжуючи глибинну традицію, A. Adler вбачав джерело внутрішнього конфлікту в суперечності між почуттям меншовартості та прагненням до зверхності й компенсації [1], C. Jung аналізував протиборство між Его та архетипами колективного несвідомого, а K. Horney акцентувала увагу на суперечливих «невротичних потребах» (рух «до людей», «від людей» або «проти людей»), що створюють базисну тривогу [5].

Представники біхевіористської школи розглядали конфлікт як специфічний набір поведінкових реакцій, що формуються під впливом некоректного виховання та суперечливих зовнішніх стимулів. У когнітивній психології внутрішній конфлікт інтерпретується як стан когнітивного дисонансу, що виникає за наявності несумісних когніцій, переконань або між знаннями та реальною поведінкою [6]. K. Lewin у межах теорії поля математично описав внутрішньоособистісний конфлікт як ситуацію, в якій на індивіда одночасно діють протилежно спрямовані сили рівної величини, виокремивши типи суперечностей: «наближення-наближення», «уникнення-уникнення» та «наближення-уникнення» [7].

Гуманістична психологія пов'язує конфлікт із розривом між «Я-реальним» та «Я-ідеальним», а також із перешкодами на шляху до самоактуалізації [10]. В екзистенційному вимірі V. Frankl розглядає конфлікт як ноогенну криза, спричинену втратою сенсу життя [3]. Проблема узгодження внутрішньої комунікації, адаптаційних можливостей та системного відновлення особистості в умовах кризового сьогодення потребує детальнішого висвітлення.

Мета статті – системне теоретико-психологічне дослідження сутності внутрішньоособистісного конфлікту, розкриття його комунікативного виміру через призму внутрішнього діалогу та бар'єрів спілкування, а також обґрунтування механізмів соціально-психологічної адаптації та психологічного відновлення особистості в кризових умовах життєдіяльності.

Виклад основного матеріалу. Внутрішньоособистісний конфлікт виникає як відображення суперечливих зв'язків особистості із соціальним середовищем [7]. Його епіцентром є самосвідомість особистості, а безпосереднім поштовхом до розвитку стає порушення відповідності між ключовими компонентами життєдіяльності: операціональним (дії та навички), мотиваційно-цільовим (прагнення та очікування) та смисловим (ціннісні орієнтири) [6].

Для того, щоб виник внутрішньоособистісний конфлікт, необхідні особистісні й ситуативні умови. Серед особистісних умов індивіда можна вичленити такі показники:

- складний внутрішній світ й актуалізація цієї складності;
- складна й розвинена ієрархія потреб і мотивів;
- високий рівень розвитку почуттів і цінностей;
- складно організована й розвинена когнітивна структура, здатність індивіда до самоаналізу й саморефлексії.

За визначенням C. Rogers, конфлікт розгортається у площині особистісних сенсів і виявляється у значному розходженні між ціннісною значущістю певного об'єкта та можливістю його реального досягнення [10].

Залежно від природи внутрішніх протиріч виділяють об'єктивні внутрішні конфлікти (моральні та адаптаційні, що переходять із зовнішнього середовища у внутрішній світ) та суб'єктивні. Нижче наведено розгорнуту текстову класифікацію видів внутрішньоособистісного конфлікту та їхніх специфічних проявів в організаційній та міжособистісній діяльності [7, 9, 10]:

- *Мотиваційний конфлікт*: зіткнення між альтернативними позитивними тенденціями, коли людина прагне реалізувати декілька взаємовиключних варіантів («хочу» проти «хочу»). У реальній діяльності це виявляється, наприклад, у важкому виборі між двома однаково привабливими кар'єрними можливостями або хорошими пропозиціями роботи (класичний конфлікт типу «наближення-наближення») [7].
- *Моральний конфлікт*: суперечність між особистісними бажаннями та внутрішньо засвоєними суспільними або етичними нормами («хочу» проти «треба»). Типовим проявом є ситуація, коли суб'єкт змушений діяти всупереч власним інтересам або почуттям задля виконання професійного чи суспільного обов'язку [4].
- *Конфлікт нереалізованого бажання*: глибока розбіжність між потребами чи бажаннями особистості та наявними внутрішніми або зовнішніми ресурсами для їх досягнення («хочу» проти «можу»). Прикладом є прагнення обійняти високу керівну посаду чи розпочати масштабний проект за відсутності відповідного рівня кваліфікації, фінансових ресурсів чи когнітивних навичок [1].
- *Рольовий конфлікт*: суперечність між вимогами різних соціальних або професійних ролей, які одночасно виконує людина («треба» проти «треба»). Наочним прикладом є конфлікт між високою професійною залученістю та виконанням сімейних обов'язку (наприклад, коли роль успішного працівника

вимагає понаднормової праці, що суперечить ролі турботливої матері чи батька) [9].

• *Адаптаційний конфлікт:* виникає як невідповідність між вимогами дійсності та психофізіологічними чи професійними можливостями індивіда («треба» проти «можу»). Найчастіше він супроводжує важкий процес входження працівника в новий колектив чи нові умови праці, коли наявні здібності та навички не відповідають новим вимогам роботи [6].

• *Конфлікт неадекватної самооцінки:* розбіжність між рівнем домагань особистості та реальною оцінкою власних якостей і здібностей («можу» проти «можу»). Цей стан супроводжується гострим внутрішнім напруженням через занадто завищену або занижену самооцінку, підвищеною чутливістю до критичних зауважень та хворобливою реакцією на невдачі [10].

В організаційному середовищі внутрішньоособистісні конфлікти часто індукуються суперечливими вимогами керівництва, порушенням принципу єдиноначальності, перевантаженням чи недовантаженням на робочому місці, а також відсутністю задоволення від праці [9].

Комунікація виступає базовим простором, у якому внутрішньоособистісний конфлікт зароджується, виявляється та вирішується. Внутрішньоособистісна комунікація – це перманентний процес внутрішнього самодіалогу та саморозмови, за допомогою якого людина інтерпретує власний життєвий досвід, формує емоції, приймає рішення та здійснює самопізнання. Проте за наявності глибоких внутрішніх протиріч у структурі самосвідомості виникає внутрішній спротив, який блокує конструктивний самодіалог та перешкоджає глибокому самопізнанню. Неефективна внутрішня комунікація призводить до викривлення сприйняття дійсності, оскільки індивід починає інтерпретувати події через оптику власних психологічних захистів та упереджень. Замість раціонального вирішення проблеми особистість вдається до деструктивних комунікативних патернів.

Детальний текстовий аналіз та порівняльна характеристика основних стратегій подолання внутрішньоособистісних суперечностей виглядає так [7, 9, 10]:

- *Уникнення:* ця стратегія базується на ігноруванні внутрішньої суперечності, приховуванні емоцій та спробах втекти від неприємних думок чи розмов. Комунікативним наслідком уникнення є консервація конфлікту, зростання тривожності та поступова руйнація міжособистісних стосунків через емоційну дистанційованість [9].

- *Компроміс:* передбачає усвідомлений вибір на користь одного з варіантів із частковою поступкою іншими прагненнями. Така поведінка забезпечує тимчасове зниження напруги, проте зберігає потенціал для відновлення конфлікту у разі зміни зовнішніх умов.

- *Сублімація:* полягає у переведенні заблокованої психічної енергії в інші конструктивні сфери (творчість, спорт, професійна активність). Ця стратегія є

вкрай ефективною для психічного здоров'я, оскільки сприяє особистісному зростанню, збагаченню внутрішнього світу та підвищенню загальної стресостійкості [4].

- *Ідеалізація*: характеризується відходом у сферу мрій, фантазій та ілюзорного сприйняття дійсності. Ідеалізація посилює дезадаптацію та створює суттєвий розрив між очікуваннями особистості та реальною дійсністю [10].

- *Витіснення / придушення*: пов'язане з придушенням тривожних відчуттів та вилученням конфліктного мотиву зі сфери свідомості в несвідоме. Наслідком є те, що пригнічений мотив продовжує шукати задоволення обхідними шляхами (у формі символічних образів чи соматичних симптомів), що часто провокує невротичні розлади [4].

- *Співробітництво*: будується на відкритому внутрішньому діалозі, глибокому аналізі власних почуттів та пошуку інтегрованого рішення через рефлексію. Це веде до гармонізації особистісної структури, підвищення впевненості у собі та постконфліктного зростання [9].

Уникнення конфлікту часто виступає патерном поведінки, спрямованим на задоволення потреб інших, який корениться у дитячому досвіді перебування в гіперкритичному чи зневажливому середовищі. Дослідження доводять, що тривале уникнення обговорення власних почуттів суттєво знижує ментальну стійкість та продуктивність діяльності. За даними лонгітюдних досліджень, особи, які свідомо й екологічно вирішують щоденні конфлікти, демонструють значне зниження рівня фізіологічного та психологічного стресу.

Проблема внутрішньоособистісних конфліктів, соціально-психологічної адаптації та девіантності належить до головних об'єктів практичної царини структурної теорії захисту. Однозначне визначення змістовних та оцінних характеристик механізмів захисту, причин їх утворення, функціонально-цільових особливостей, співвідношень між ними, дає можливість відповісти на актуальні питання вікової, педагогічної та соціальної психології. До них належать, перш за все, реальні причини стану перманентного конфлікту як зовнішнього, так і внутрішнього плану, як латентного, так і актуального. Знання причин стає підставою для втручання в процес розвитку конфлікту, а розуміння внутрішньої логіки цього розвитку – забезпечує цілеспрямоване керівництво ним. Зокрема, вирішується важлива проблема прогнозування поведінки дезадаптованих індивідів залежно від зміни реальної ситуації.

Внутрішньоособистісний конфлікт має безпосередній проективний вплив на зовнішні комунікації особистості. Індивід із невирішеними внутрішніми суперечностями створює негативний емоційний фон спілкування, стає надмірно чутливим до критики, демонструє приховану ворожість, дратівливість та схильність до суперництва [5]. Це провокує виникнення комунікативних бар'єрів, коли надіслане повідомлення суттєво не збігається за змістом та емоційним забарвленням із тим, яке отримує співрозмовник. Додатково внутрішня напруга підсилює чутливість до порушення комунікативних

дистанцій та етикетних правил. Зокрема, у ділових контактах недотримання меж особистої або інтимної зони викликає різку захисну реакцію. Емоції гніву, що виникають при сприйнятті загрози внутрішньому простору, блокують здатність до тверезого мислення та прийняття зважених рішень. Для подолання комунікативних деформацій критично важливим є застосування технік активного слухання та дотримання правил екологічної дистанції.

Соціально-психологічна адаптація є динамічним процесом подолання проблемних ситуацій особистістю, під час якого вона активно пристосовується до зміненого середовища за допомогою інтеріоризованих соціальних засобів [2]. Згідно з когнітивними концепціями розвитку, успішна адаптація передбачає збалансовану взаємодію процесів акомодації (зміни внутрішніх схем під вимоги середовища) та асиміляції (включення елементів середовища у власні схеми поведінки).

В теорії E. Erikson адаптація представлена як досягнення внутрішньої гармонізації та рівноваги, що відбувається не через активацію захисних механізмів, а завдяки розв'язанню базових внутрішньоособистісних та психосоціальних конфліктів [2].

Процес соціально-психологічної адаптації особистості розгортається через систему спрямованих етапів:

- пізнавальний етап – первинне ознайомлення з правилами, вимогами та принципами нового соціального оточення;
- етап навчання – активне засвоєння нових образів дій, навичок та способів поведінки;
- етап психологічної переорієнтації – внутрішня перебудова ціннісних орієнтирів та вирішення суперечностей у системі індивідуальних смислів;
- етап вироблення стійких звичок – автоматизація та стабілізація нових поведінкових патернів;
- етап внутрішнього прийняття – повна інтеграція нових умов життєдіяльності в індивідуальну структуру особистості.

В організаційній психології виокремлюють чіткі часові періоди адаптації: період ознайомлення, оцінювальний період та етап повної інтеграції. Проте перебіг цих етапів суттєво ускладнюється, коли особистість переживає хронічний внутрішньоособистісний конфлікт [5].

Показником переходу звичайних адаптаційних труднощів у глибинний конфліктний стан є вразливість системи самоставлення до суперечливого контексту внутрішнього досвіду.

В умовах розгортання «смислового вибуху», спровокованого новими соціальними вимогами, особистість може увійти в стан гострої дезадаптації. Багатовимірні прояви дезадаптованості особистості за умов хронічного внутрішнього конфлікту за рівнями деталізуються так [3, 6]:

- *Емоційний рівень:* характеризується стійкою тривожністю, підвищеною дратівливістю, агресивністю, депресивними станами, почуттям безнадійності та

емоційного виснаження. Наслідком є руйнація здатності відчувати радість, втрата емпатії до близьких людей та перманентний психічний дискомфорт.

- *Когнітивний рівень*: виявляється через обсесивну рефлексію (руміна-цію), труднощі у прийнятті рішень, зниження швидкості та точності когнітивних операцій. Це веде до зниження професійної компетентності, уповільнення процесів планування майбутнього та звуження життєвої перспективи.
- *Поведінковий рівень*: проявляється у хаотичному розподілі енергії, уникненні діяльності, зниженні задоволеності працею та мінімізації соціальних контактів. Наслідком стає невиконання планів, соціальна ізоляція та зниження адаптивності до нових умов життєдіяльності.
- *Сомато-фізіологічний рівень*: охоплює порушення сну, хронічну втому (невротичну млявість та апатію), а також різноманітні соматичні та психосоматичні розлади. Це призводить до загального виснаження нервової системи, зниження імунітету та значного погіршення фізичного здоров'я.

Вибір конструктивних стратегій поведінки в умовах адаптаційного напруження визначається рівнем рефлексивності та адекватністю самооцінки індивідуума [6]. Особи з високим рівнем рефлексії частіше обирають стратегії активного копінгу, планування та позитивного переформулювання ситуації, що суттєво полегшує проходження адаптаційних етапів. Психологічне відновлення особистості в ситуації тривалого внутрішнього конфлікту чи життєвої кризи є комплексним процесом, який не зводиться до простого пасивного пристосування [6]. Він базується на залученні внутрішніх ресурсів особистості, спрямованих на відновлення психологічної рівноваги, повернення мотивації та побудову нових смислових орієнтирів [3]. Залежно від складності ситуації, психологічна допо-мога та самодопомога можуть охоплювати етапи розвивальної (корекційної), профілактичної, лікувальної та власне реабілітаційної (відновлювальної) роботи [10].

Ключовим психологічним ресурсом, що визначає здатність особистості успішно відновлюватися після стресів, травм та значних внутрішніх суперечностей, є резильєнтність (психологічна гнучкість). Резильєнтність має динамічну природу і розвивається у відповідь на взаємодію людини з оточенням. Основними компонентами резильєнтності виступають:

- глибока віра у власні сили та позитивне самоусвідомлення;
- наявність стійких смисложиттєвих орієнтирів [3];
- розвинена соціальна підтримка та збереження зв'язку з оточенням;
- гнучкість мислення та здатність до позитивної переоцінки ситуації [6].

У процесі відновлення важливу роль відіграє життєстійкість, яка, за теорією S. Maddi, складається із трьох базових компонентів: залученості, контролю та прийняття ризику [8]. Успішне відновлення вимагає проходження особистістю критичних точок кризи. Життєва криза може розгортатися за різними сценаріями. Так, криза першого роду ускладнює реалізацію життєвого задуму, але залишає можливість його відновлення у первинному вигляді із

збереженням самототожності. Криза другого роду є більш деструктивною, вона повністю руйнує життєвий задум особистості, вимагаючи фундаментальної зміни системи цінностей та побудови нових моделей майбутнього [3].

У ситуації глибокої кризи індивід стикається із неможливістю розв'язати проблему звичними методами, що може призвести до найглибшої стадії кризи, яка характеризується відчуттям повної безнадійності, звуженням життєвої перспективи та руйнацією цінностей. Для подолання цього стану в точці повороту особистість має звернутися до «ресурсів третього покоління» – професійної допомоги психологів, психотерапевтів, телефонів довіри та спеціалізованих відновлювальних програм.

Процес екологічного самовідновлення та гармонізації внутрішнього стану передбачає активне застосування спеціальних технік та когнітивних інструментів [6, 10]:

- рефлексивний аналіз та щоденник саморефлексії – для відстеження емоцій, виявлення глибинних причин суперечностей та переходу від пасивного переживання до усвідомлення проблеми.
- метод «порожнього стільця» – уявний діалог із суперечливою частиною власного «Я» або з уявним порадником для отримання ширшої перспективи.
- візуалізація майбутнього – уявне моделювання життя після прийняття кожного з можливих альтернативних рішень.
- когнітивно-поведінкові практики – для виявлення деструктивних переконань та переналаштування системи психологічного реагування на стресори [6].
- оптимізація рівня домагань – свідоме зниження вимог до себе, якщо наявні психологічні чи фізичні ресурси не відповідають ідеальним прагненням, та розвиток здатності прощати себе за помилки [10].

У підсумку, успішне подолання внутрішньоособистісного конфлікту запускає механізм посттравматичного зростання, коли особистість виходить із випробування з вищим рівнем стресостійкості, загартованим характером та збагаченим внутрішнім світом.

Висновки. Теоретико-методологічний аналіз свідчить, що внутрішньоособистісний конфлікт є складним, але водночас закономірним феноменом психічного розвитку особистості. Він виникає як результат суперечностей між різними компонентами внутрішньої структури індивіда (цінностями, мотивами, ролями) та вимогами соціуму. Перебіг цього конфлікту безпосередньо опосередковується процесами комунікації. Екологічний, усвідомлений внутрішній діалог виступає ключовим ресурсом для розв'язання конфлікту, тоді як комунікативні бар'єри та уникнення спілкування ведуть до його консервації, хронічного стресу та дезадаптації.

Соціально-психологічна адаптація особистості в умовах внутрішніх суперечностей вимагає послідовного проходження когнітивних, поведінкових та смислових етапів пристосування. Успішність цього процесу визначається

вибором активних, конструктивних копінг-стратегій, високим рівнем рефлексивності та адекватною самооцінкою.

Психологічне відновлення особистості в посткризовий період базується на мобілізації її життєстійкості та резильєнтності, активному залученні соціальної підтримки та трансформації смисложиттєвої сфери. Використання спеціальних методів саморегуляції та своєчасне звернення до професійних ресурсів психологічної допомоги дозволяють нівелювати деструктивні наслідки внутрішньоособистісних конфліктів, забезпечуючи особистісну інтеграцію та посттравматичне зростання індивіда.

Література:

1. Adler, A. (2013). *Understanding human nature* (W. B. Wolfe, Trans.; Reprint ed.). Routledge. ISBN: 978-0415849883 (Original work published 1927)

2. Erikson, E. H. (1993). *Childhood and society* (Reissue ed.). W. W. Norton & Company. ISBN: 978-0393310689 (Original work published 1950)

3. Frankl, V. E. (2006). *Man's search for meaning* (I. Lasch, Trans.; Modern ed.). Beacon Press. ISBN: 978-0807014295 (Original work published 1946)

4. Freud, S. (2018). *The ego and the id* (J. Riviere, Trans.; Dover Thrift Psychology ed.). Dover Publications. ISBN: 978-0486829654 (Original work published 1923)

5. Horney, K. (1992). *Our inner conflicts: A constructive theory of neurosis* (Reissue ed.). W. W. Norton & Company. ISBN: 978-0393309409 (Original work published 1945)

6. Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. Springer Publishing. ISBN: 978-0826141910

7. Lewin, K. (1997). *Resolving social conflicts and field theory in social science* (G. W. Lewin, Ed.; Combined modern ed.). American Psychological Association. ISBN: 978-1557984159 (Original work published 1948)

8. Maddi, S. R. (2013). *Hardiness: Turning stressful circumstances into resilient growth*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-007-5222-1

9. Oetzel, J. G., Garcia, A. J., & Ting-Toomey, S. (2008). Facework and conflict styles in multicultural contexts. *Journal of Human Relations, 9*(1), 33–41. ISSN: 1356-3475

10. Rogers, C. R. (2021). *Client-centered therapy: Its current practice, implications and theory* (Frances Fuchs, Intro.; 70th Anniversary ed.). Robinson. ISBN: 978-1841198408 (Original work published 1951)

References:

1. Adler, A. (2013). *Understanding human nature* (W. B. Wolfe, Trans.; Reprint ed.). Routledge. ISBN: 978-0415849883 (Original work published 1927)

2. Erikson, E. H. (1993). *Childhood and society* (Reissue ed.). W. W. Norton & Company. ISBN: 978-0393310689 (Original work published 1950)

3. Frankl, V. E. (2006). *Man's search for meaning* (I. Lasch, Trans.; Modern ed.). Beacon Press. ISBN: 978-0807014295 (Original work published 1946)

4. Freud, S. (2018). *The ego and the id* (J. Riviere, Trans.; Dover Thrift Psychology ed.). Dover Publications. ISBN: 978-0486829654 (Original work published 1923)

5. Horney, K. (1992). *Our inner conflicts: A constructive theory of neurosis* (Reissue ed.). W. W. Norton & Company. ISBN: 978-0393309409 (Original work published 1945)

6. Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. Springer Publishing. ISBN: 978-0826141910

7. Lewin, K. (1997). *Resolving social conflicts and field theory in social science* (G. W. Lewin, Ed.; Combined modern ed.). American Psychological Association. ISBN: 978-1557984159 (Original work published 1948)

8. Maddi, S. R. (2013). *Hardiness: Turning stressful circumstances into resilient growth*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-007-5222-1

9. Oetzel, J. G., Garcia, A. J., & Ting-Toomey, S. (2008). Facework and conflict styles in multicultural contexts. *Journal of Human Relations, 9*(1), 33–41. ISSN: 1356-3475

10. Rogers, C. R. (2021). *Client-centered therapy: Its current practice, implications and theory* (Frances Fuchs, Intro.; 70th Anniversary ed.). Robinson. ISBN: 978-1841198408 (Original work published 1951)

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК: 159.9:378.015.3(045)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1872-1883

Головська Ірина Георгіївна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики практичної психології, ДЗ «Південно-український національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», м. Одеса, https//orcid.org/0000-0002-8454-6232

Грек Олена Миколаївна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики практичної психології, Державний заклад «Південно-український національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, https//orcid.org/ 0000-0002-7925-0939

Цибанова Юлія Олександрівна здобувачка 4 курсу здобуття вищої освіти кафедри теорії та методики практичної психології, ДЗ «Південно-український національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ПСИХОЛОГА В УМОВАХ КРИЗИ

Анотація. Стаття присвячена вивченню особливостей професійного становлення психолога в умова кризи. Актуальність дослідження обумовлена стрімким зростанням суспільного запиту на кваліфіковану психологічну допомогу та важливою роллю особистісних характеристик фахівця у забезпеченні ефективності й стабільності психологічного супроводу. В статті викладено теоретичний аналіз сучасних підходів до вивчення професійного становлення фахівців, зокрема психологів, розглянуті особливості професійного становлення фахівця в умовах кризи. Представлені результати емпіричного дослідження професійного становлення психологів в умовах кризи, які одержані за методиками методика «Вивчення статусів професійної ідентичності» Л. Шнейдер, методика «Шкала мотивації професійної діяльності» К. Замфір, методика «Шкала емоційного відгуку (BEES)» А. Меграбяна (в адаптації Н. Епштейна), методика дослідження резильєнтності Коннора-Девідсона25, методика діагностики рівня рефлексивності А. Карпова. Виявлено, що у досліджуваних психологів переважає сформована професійна ідентичність (M=3,13; Me=3,45; min=0,80; max=3,90; SV=0,762), високий рівень резильєнтності (M=30,82; Me=33,00; min=15,00; max=37,00; SV=6,344) та рефлексивності (M=4,07; Me=4,00; min=1,00; max=9,00; SV=2,421). Однак, серед досліджуваних є психологи (5%), які мають дифузний тип професійної ідентичності, у 5% досліджуваних психологів виявлено псевдоідентичність. В

групі досліджуваних психологів переважає внутрішня мотивація (M=3,62; Me=4,00; min=1,00; max=5,00; SV=1,125), серед досліджуваних 13% мають зовнішню негативну мотивацію професійної діяльності, а 23% досліджуваних мають зовнішню позитивну мотивацію професійної діяльності. У психологів в умовах кризи переважає нормальний рівень емоційної емпатії (M=48,95; Me=45,50; min=15,00; max=85,00; SV=16,636), водночас 5% досліджуваних психологів продемонстрували дуже високий рівень емоційного відгуку, а 15% досліджуваних психологів продемонстрували низький рівень емоційного відгуку. Описані результати кореляційного аналізу за критерієм Спірмена. Встановлені тісні статистично значущі зв'язки між внутрішньою мотивацією та професійною ідентичністю (r=0,428, p<0,01), резильєнтністю (r=0,675, p<0,01); між професійною ідентичністю та резильєнтністю (r=0,422, p<0,01). Зворотні тісні зв'язки виявлено між внутрішньою мотивацією, професійною ідентичністю, резильєнтністю та рефлексивністю (r=-0,760, r=-0,523, r=-0,637 p<0,01).

Ключові слова: професійна ідентичність, професійне становлення, супервізія, резильєнтність, рефлексивність, емоційна емпатія, психолог.

Holovska Iryna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory and Practice of Practical Psychology, South Ukrainian National Pedagogical University Named after K. D. Ushynsky, Odesa, https://orcid.org/0000-0002-8454-6232

Olena Hrek Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory and Practice of Practical Psychology, South Ukrainian National Pedagogical University Named after K. D. Ushynsky, Odesa, https://orcid.org/0000-0002-7925-0939

Tsybanova Yulia 4-year undergraduate student in the Department of Theory and Methods of Practical Psychology, South Ukrainian National Pedagogical University Named after K. D. Ushynsky, Odesa.

FEATURES OF PROFESSIONAL BECOMING OF PSYCHOLOGIST ARE IN THE CONDITIONS OF CRISIS

Abstract. This article examines the characteristics of a psychologist's professional development during a crisis. The relevance of this study stems from the rapid growth in public demand for qualified psychological assistance and the important role that a specialist's personal characteristics play in ensuring the effectiveness and stability of psychological support. The article presents a theoretical analysis of contemporary approaches to the study of the professional development of specialists,

particularly psychologists, and examines the characteristics of a specialist's professional development in times of crisis. The results of an empirical study on the professional development of psychologists in times of crisis are presented, obtained using the following methods: L. Schneider's "Study of Professional Identity Statuses" method, K. Zamfir's "Professional Activity Motivation Scale" method, A. Megrabian's "Emotional Response Scale (BEES)" method (adapted by N. Epstein), the Connor-Davidson Resilience Scale, and A. Karpov's method for diagnosing the level of reflexivity. It was found that among the psychologists studied, a well-established professional identity predominates (M=3.13; M_e=3.45; min=0.80; max=3.90; SD=0.762), a high level of resilience (M=30.82; Me = 33.00; min = 15.00; max = 37.00; SV = 6.344), and high levels of reflexivity (M = 4.07; Me = 4.00; min = 1.00; max = 9.00; SV = 2.421). However, among the participants, there are psychologists (5%) who exhibit a diffuse type of professional identity, and 5% of the psychologists in the study were found to have a pseudo-identity. Internal motivation predominates among the group of psychologists studied (M=3.62; M=4.00; min=1.00; max=5.00; SD=1.125); 13% of the participants have external negative motivation for their professional activity, while 23% have external positive motivation for their professional activity. Among psychologists in crisis conditions, a normal level of emotional empathy predominates (M=48.95; Me=45.50; min=15.00; max=85.00; SD=16.636), while 5% of the psychologists studied demonstrated a very high level of emotional responsiveness, and 15% of the psychologists studied demonstrated a low level of emotional responsiveness. The results of the correlation analysis using Spearman's criterion are described. Close, statistically significant correlations were found between intrinsic motivation and professional identity ($r=0.428$, $p<0.01$), resilience ($r=0.675$, $p<0.01$); and between professional identity and resilience ($r=0.422$, $p<0.01$). Inverse strong correlations were found between intrinsic motivation, professional identity, resilience, and reflectivity ($r = -0.760$, $r = -0.523$, $r = -0.637$, $p < 0.01$).

Keywords: professional identity, professional development, supervision, resilience, reflectivity, emotional empathy, psychologist.

Постановка проблеми. Вивчення особливостей професійного становлення психологів в умовах кризи набуває особливої актуальності, що пов'язано зі стрімким зростанням потреби суспільства у кваліфікованій психологічній допомозі та значущістю особистісних характеристик фахівця для забезпечення ефективності й стабільності процесу психологічного супроводу. Сучасна психологічна практика в кризових умовах висуває підвищені вимоги до професійної підготовки психологів, які повинні володіти не лише ґрунтовними теоретичними знаннями, а й здатністю надавати допомогу в ситуаціях спільного переживання травматичного досвіду. У зв'язку з цим особливого значення набувають такі професійно важливі якості, як емоційна стійкість, здатність до гнучкого та усвідомленого прояву емпатії, відповідальність і резильєнтність.

Саме вони сприяють створенню безпечного терапевтичного середовища та зменшенню ризиків вторинної травматизації як клієнта, так і самого психолога.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Проблема професійного становлення психологів вивчається в роботах вітчизняних науковців (О. Бондаренко, І. Головська, О. Кокун, О. Лазуренко, В. Панок, О. Саннікова, С. Ситнік, Н. Чепелєва, О. Чебикін, О. Чуйко, Ю. Швалб та інші), в яких висвітлено різні аспекти професійного становлення психологів, зокрема розвиток і засвоєння професійних знань, умінь та навичок, формування професійної мотивації, становлення особистісних якостей майбутнього фахівця, розвиток професійної ідентичності, а також особливості особистісного зростання в процесі професіоналізації. Проте, попри значний обсяг досліджень, присвячених цій проблематиці, питання професійного становлення психологів не втрачає своєї актуальності. Особливої значущості воно набуває в сучасних умовах війни, які суттєво впливають як на вимоги до професійної діяльності психолога, так і на процес його особистісного та професійного розвитку.

Мета статті – дослідження особливостей професійного становлення психологів в умовах кризи.

Виклад основного матеріалу. Проблематика професійного становлення фахівця та розвитку його внутрішніх ресурсів перебуває в центрі уваги численних вітчизняних і зарубіжних дослідників (S. Geller, K. Hanetz-Gamliel, С. Каліщук, В. Панок, О. Товстуха, Ю. Швалб, Т. Яценко та ін.). У наукових працях значна увага приділяється вивченню ціннісно-рольової сфери особистості та особливостей психологічного супроводу її розвитку. Окремим напрямом досліджень є аналіз механізмів саморегуляції та адаптації фахівців соціономічних професій, а також вивчення структури професійно важливих якостей і психолого-педагогічних умов їх формування у майбутніх спеціалістів [1; 2; 3].

Особистісними складовими професійного становлення фахівця в психологічній науці виокремлюють наступні [4]: 1. Спрямованість особистості – це мотиви, ціннісно-смислові орієнтири, професійна позиція; 2. Професійна компетентність – система професійних знань, умінь і способів виконання професійної діяльності; 3. Професійно важливі якості особистості, які забезпечують ефективність та результативність професійної діяльності; 4. Психофізіологічні властивості які є значущими для даної професії – зорово-рухова координація, нейротизм, реактивність, стійкість, екстраверсія та інші.

Вивчаючи професійне становлення особистості зарубіжні та вітчизняні науковці звертають увагу на професійну ідентичність. Так, K. Vähäsantanen [5] в своїх роботах розкриває концептуальні основи та емпіричні дослідження ролі професійної ідентичності під час професійного становлення, особливу увагу приділяє міжособистісним, суб'єктним та емоційним аспектам у динаміці часу. Вчені вважають, що сформована професійна ідентичність є фактором психологічного благополуччя людини під час професійної реалізації. В роботах

S. Geller, K. Hanetz-Gamliel та S. Levy пов'язаних з вивченням професійної ідентичності, розкритий домінуючий аспект самоідентичності дорослих, який складається з особистих мотивів, інтересів, досвіду та компетентностей, пов'язаних із професійною роллю людини. Вчені доводять, що професійна ідентичність формується як через внутрішньоіндивідуальні, так і через міжгрупові процеси, згідно з якими індивіди визначають власну ідентичність у контексті своєї приналежності до соціальних груп. За даними авторів сформована професійна ідентичність має значний позитивний вплив на зростання особистого благополуччя, зниження стресу та підвищення мотивації, а також на ефективність людини при вступі на роботу після закінчення навчання в університеті [6].

G. Falgares, G. Venza та C. Guarnaccia доводять, що посилений розвиток навичок саморефлексії під час навчання сприяє формуванню міцної професійної ідентичності, менш нереалістично ідеалізованої чи наївної, що може стати мотивуючим фактором, який допоможе студенту ефективно долати труднощі на академічному шляху [7].

У працях українських дослідників (Н. Повякель, Н. Чепелєва, Т. Ямчук та ін.) професійна ідентичність розглядається як важливий компонент професійного становлення особистості. Науковці виокремлюють низку чинників, що визначають її формування та розвиток. Серед них особливе значення мають рівень обізнаності щодо обраної професії, позитивне ставлення до майбутньої професійної діяльності, а також усвідомлення себе як майбутнього фахівця. Важливими передумовами становлення професійної ідентичності є сформовані уявлення про ідеальний образ професії та відчуття належності до професійної спільноти [8]. Значний вплив на цей процес також справляють професійні очікування особистості, її бачення перспектив професійного розвитку та соціальної реалізації. Важливим чинником виступає сформованість образу «Я-професіонал», який відображає уявлення людини про власні професійні можливості та майбутню професійну роль. Розвитку професійної ідентичності сприяють активна взаємодія студентів із представниками професійного середовища, професійне спілкування з практикуючими фахівцями, а також успішне засвоєння професійних норм, цінностей, прав і обов'язків, що регулюють майбутню професійну діяльність [8].

Аналіз наукових праць щодо вивчення структурних компонентів професійного становлення психологів дозволив визначити наступні складові – професійно-особистісний, мотиваційний та ціннісно-смисловий компоненти. Професійно-особистісний компонент являє собою сукупність професійно важливих якостей, які необхідні для майбутньої практичної діяльності. До них відносяться соціально-рефлексивні риси та професійно специфічні якості (емпатія, рефлексія). Мотиваційний компонент поєднує систему спонукальних сил, які забезпечують активність майбутнього психолога. До мотиваційного компоненту включені мотивація до самої діяльності (стимулювальний вплив

новизни професійних завдань, прагнення подолати інформаційну невизначеність та труднощі, здорова конкуренція, кар'єрне просування, стійкий інтерес до процесу роботи та задоволення від її результатів), мотивація до самозміни (внутрішня потреба у саморозвитку, що виявляється через прагнення підтвердити наявні здібності та розкрити прихований потенціал, готовність до вольових зусиль, активне залучення до практичної діяльності, усвідомлення сенсу власної активності у професії та особистісна налаштованість на успіх). Ціннісно-смисловий компонент являє собою ставлення особистості до базових ціннісних позицій.

Це сприйняття навколишнього світу не як джерела обмежень та перешкод, віра у справедливість, логічність та впорядкованість світобудови на противагу хаосу й випадковості; самоцінність (глибоке усвідомлення значущості власного існування та унікальності своєї індивідуальності).

Слід звернути увагу на чинники, які впливають на професійне становлення психологів. Так, в роботах зарубіжних фахівців увага приділяється супервізії під час навчання, яка має значний вплив на професійне становлення психологів. Так, S. Geller, K. Hanetz-Gamliel та S. Levy стверджують, що процеси, які виникають під час групового супервізійного супроводу, такі як згуртованість групи, груповий клімат і, особливо, робочий альянс із супервізором, визначають досвід членів групи. За даними K. Hanetz-Gamliel даний досвід сприяє формуванню професійної ідентичності майбутніх психологів [9]. А також доводять, що професійна ідентичність серед студентів-психологів бакалаврату пов’язана з робочими та академічними факторами, а статус професійної ідентичності описується як відданий професії, благополуччя особи, емоційна адаптація та результати, пов’язані з роботою [6].

Роль супервізії як однієї з умов формування професійної ідентичності досліджується і сучасними українськими психологами. Так, О. Петяк та О. Алєксєєв доводять своїми дослідженнями, що проходження супервізії є однією з умов становлення професійної ідентичності та впливає на всі її компоненти [10].

У дослідженнях зарубіжних і вітчизняних науковців професійне становлення психолога розглядається як складний, багатовимірний та поетапний процес особистісних і професійних трансформацій. Зокрема, K. Kullasepp визначає здобуття психологічної освіти як соціокультурний перехід до нової професійної позиції, що супроводжується зміною системи цінностей, розвитком професійної самосвідомості та переосмисленням образу психолога. У процесі навчання майбутні фахівці поступово відходять від ідеалізованих уявлень про професію, усвідомлюючи значущість не лише професійних компетентностей, а й особистісних якостей, етичної зрілості та просоціальної спрямованості. Формування професійного ставлення до майбутньої діяльності може відбуватися за різними траєкторіями та не завжди завершується готовністю до професійної практики.

У свою чергу, О. Дубовик розглядає професійне становлення психолога як послідовність взаємопов'язаних етапів, кожен із яких характеризується специфічними психологічними змінами, переживаннями та особистісними новоутвореннями. Таким чином, професійне становлення психолога постає як тривалий процес розвитку професійної ідентичності, особистісної зрілості та готовності до ефективного здійснення професійної діяльності [19; 40].

Розглянемо кризи професійного становлення психолога. Так, чинниками кризи професійного становлення фахівця (за В. Панок, Ю. Швалб, Т. Яценко та інші) є «1. Наднормативна активність як наслідок незадоволеності своїм становищем, своїм статусом, відносинами в колективі. 2. Соціально-економічні умови життєдіяльності людини (скорочення робочих місць, ліквідація підприємства, переїзд). 3. Вікові психофізіологічні зміни. 4. Вступ на нову посаду. 5. Повну захопленість професійною діяльністю («трудоголіки»). 6. Зміни в життєдіяльності. 7. Якісну перебудову способів виконання професійної діяльності» [4, с. 86-87; 32].

Кризи професійного розвитку психолога є закономірним етапом його професійного становлення. Ці кризи, як зазначає Т. Афанасьєва, можуть розвиватися у двох напрямках: 1. Криза здатна призвести до особистісної та професійної дезадаптації: фахівець переживає внутрішні суперечності, втрату професійної впевненості, зниження самооцінки, втому, емоційне виснаження та потребу переосмислення себе і своєї діяльності; 2. Криза може стати поштовхом до подальшого особистісного й професійного зростання, відкриваючи можливість досягнення вищого рівня професіоналізму [11, С. 32]. Також зазначає, що кризові явища спричиняють перебудову психологічної структури особистості, зміну професійної спрямованості та стимулюють подальший розвиток через переживання психічної напруги. Розуміння психологічних механізмів і особливостей криз дозволяє своєчасно враховувати їх, конструктивно долати та забезпечувати ефективний психологічний супровід. Виникнення криз, за Т. Афанасьєвою, зумовлюється різними чинниками: змінами у професійній діяльності, соціально-професійній активності, соціально-економічних умовах, віковими психофізіологічними змінами, а також глибоким зануренням у професійну діяльність [11].

Отже, ми можемо говорити, що професійні кризи виникають унаслідок суперечностей між професійними очікуваннями та реальними умовами діяльності, між наявними можливостями особистості та новими вимогами професійного середовища. Вони можуть супроводжуватися емоційним виснаженням, невпевненістю у власних професійних можливостях, зниженням мотивації, переглядом професійних цінностей і цілей.

Відповідно до поставленої мети нами було проведено емпіричне дослідження особливостей професійного становлення психолога в умовах кризи. Умовами кризи в нашому дослідженні виступає воєнний стан в країні, оскільки війна суттєво впливає на умови професійної діяльності психологів. В таких

умовах створюються особливі соціальні, психологічні та професійні виклики, які змінюють умови навчання, професійної підготовки та діяльності психологів. Сьогодні психологічної допомоги потребує не тільки цивільне населення, яке зазнало травматичного досвіду, а й військовослужбовці, ветерани, внутрішньо-переміщені люди. Це сприяє висуненню нових умов до професійної підготовки та становлення психологів, що, в свою чергу, потребує вивчення чинників сприяння професійного становлення психологів в умовах воєнної кризи.

Для реалізації поставленої мети використано діагностичний інструментарій: методика «Вивчення статусів професійної ідентичності» Л. Шнейдер, методика «Шкала мотивації професійної діяльності» К. Замфір, методика «Шкала емоційного відгуку (BEES)» А. Меграбяна (в адаптації Н. Епштейна), методика дослідження резильєнтності Коннора-Девідсона25, методика діагностики рівня рефлексивності А. Карпова. В дослідженні брали участь 40 психологів, які навчаються в магістратурі за спеціальністю С4 Психологія у ЗВО м. Одеси та працюють за спеціальністю. Стаж професійної діяльності психологом до 3 років.

Одержані результати дозволили встановити, що у досліджуваних психологів переважає сформована професійна ідентичність (M=3,13; Me=3,45; min=0,80; max=3,90; SV=0,762), що характеризується усвідомленням себе як представника психологічної професії, а також засвоєнням професійних цінностей, стандартів та етичних принципів. Однак, серед досліджуваних є психологи (5%), які мають дифузний тип професійної ідентичності, тобто вони мають недостатню визначеність професійних цілей і перспектив, невпевненість щодо власного професійного вибору та професійних можливостей, можуть демонструвати нестійкість професійної мотивації, труднощі у прийнятті професійних рішень та недостатню готовність до самостійної професійної діяльності, що свідчить про незавершеність процесу професійного самовизначення. А у 5% досліджуваних психологів виявлено псевдоідентичність, їм властиві є неадекватно висока оцінка власних професійних можливостей, недостатній рівень саморефлексії та самокритичності, орієнтація переважно на зовнішнє визнання професійних досягнень. Вони схильні формально засвоювати професійні цінності та демонструвати впевненість у професійній компетентності, яка не завжди відповідає реальному рівню досвіду й підготовки.

Виявлено, що у досліджуваних психологів переважає внутрішня мотивація (M=3,62; Me=4,00; min=1,00; max=5,00; SV=1,125), їм властиве прагнення до професійної діяльності через особистісну значущість, вони усвідомлюють соціальну значущість власної професії, мають високий рівень відповідальності за власну професійну діяльність та благополуччя клієнта, самореалізація здійснюється в професійній діяльності. Проте, серед досліджуваних 13% мають зовнішню негативну мотивацію професійної діяльності (властиві орієнтація на уникнення помилок, тривожність та страх професійних невдач, знижена професійна ініціативність) та 23% досліджуваних мають зовнішню позитивну

мотивацію професійної діяльності (прагнуть до професійного успіху, професійного визнання та високих результатів, проявляють професійну активність, відповідальне ставлення до роботи). Такі результати пов'язані із підвищенням рівня відповідальності за психологічний стан клієнта, недостатньою впевненістю у власних професійних компетенціях в умовах війни.

Встановлено, що у психологів в умовах кризи переважає нормальний рівень емоційної емпатії (M=48,95; Me=45,50; min=15,00; max=85,00; SV=16,636), тобто вони здатні до ефективного співпереживання клієнтам із збереженням необхідної емоційної дистанції та професійної об'єктивності. Керований характер емоційного відгуку виконує захисну функцію, знижуючи ризик професійного вигорання та емоційного виснаження фахівців. У 5% досліджуваних психологів виявлено дуже високий рівень емоційного відгуку, що свідчить про виражену емпатійність, чутливість до переживань інших людей та здатність створювати атмосферу довіри й психологічної безпеки у взаємодії з клієнтами. Водночас надмірно високий рівень емпатії може зумовлювати підвищене емоційне залучення до проблем клієнтів, що актуалізує необхідність розвитку навичок саморегуляції та дотримання професійних меж. А 15% досліджуваних психологів продемонстрували низький рівень емоційного відгуку, що свідчить про стриманість у прояві емпатії та переважання когнітивного способу розуміння переживань клієнта.

Вивчено рівень резильєнтності у досліджуваних психологів та встановлено, що переважає високий рівень (M=30,82; Me=33,00; min=15,00; max=37,00; SV=6,344). Результати дослідження показали, що 20% досліджуваних психологів мають дуже високий рівень резильєнтності, який характеризується вираженою емоційною стабільністю, впевненістю у власних ресурсах, розвиненими навичками саморегуляції та здатністю ефективно функціонувати в умовах тривалого стресу й невизначеності. Такі фахівці демонструють гнучкість мислення, наполегливість у досягненні професійних цілей і швидку адаптацію до змін, що сприяє збереженню психічного ресурсу та запобіганню професійному вигоранню. Серед досліджуваних 7% мають середній рівень резильєнтності, що свідчить про загалом достатню адаптивність і адекватну самооцінку, однак із періодичними сумнівами після взаємодії зі складними клієнтами та потребою в додаткових ресурсах для подолання професійних труднощів. Водночас 13% респондентів характеризуються низьким рівнем резильєнтності, що вказує на підвищену психологічну вразливість, труднощі в адаптації до стресових ситуацій, страх конфронтації та ознаки емоційного виснаження, що може підвищувати ризик професійного вигорання.

Одержані результати дослідження засвідчили, що у досліджуваних психологів переважає високий рівень рефлексивності (M=4,07; Me=4,00; min=1,00; max=9,00; SV=2,421), що вказує на розвинену здатність до самоаналізу, усвідомлення власних професійних і особистісних особливостей та критичного осмислення досвіду діяльності. Проте, 32% досліджуваних мають

середній рівень рефлексивності, що характеризується достатньою здатністю до аналізу власних дій і професійного досвіду, але не завжди системним їх осмисленням. У 17% досліджуваних переважає низький рівень рефлексивності, який проявляється у недостатньому самоаналізі, труднощах у розумінні причинно-наслідкових зв'язків власної поведінки та обмеженій здатності до критичної оцінки професійної діяльності.

Було вивчено взаємозв'язки між досліджуваними показниками та встановлено наявність тісних статистично значущих зв'язків між внутрішньою мотивацією та професійною ідентичністю ($r=0,428$, $p<0,01$), резильєнтністю ($r=0,675$, $p<0,01$); між професійною ідентичністю та резильєнтністю ($r=0,422$, $p<0,01$), тобто при зростанні рівня внутрішньої мотивації професійної діяльності буде посилюватися розуміння себе як професіонала, впевненість у правильності вибору професії та підвищуватися здатність адаптуватися до стресових ситуацій, а сформована професійна ідентичність, в свою чергу, характеризується вищим рівнем резильєнтності та здатність ефективно адаптуватися до несприятливих та критичних ситуацій.

Досить цікавими виявилися наступні зворотні тісні зв'язки між внутрішньою мотивацією, професійною ідентичністю, резильєнтністю та рефлексивністю ($r=-0,760$, $r=-0,523$, $r=-0,637$ $p<0,01$). Такі результати можна пояснити тим, що надмірна схильність до рефлексії часто супроводжується постійним самоаналізом, критичною оцінкою власних дій, сумнівами щодо професійної компетентності та зосередженістю на можливих помилках, заважає швидкій адаптації до стресових ситуацій і знижує психологічну стійкість.

Висновки. Проведений теоретичний аналіз дозволив встановити, що сучасними науковцями професійне становлення психолога розглядається як безперервний процес особистісного та професійного розвитку, детермінований взаємодією зовнішніх соціальних умов і внутрішніх психологічних ресурсів. Основними чинниками успішного професійного становлення психологів виступають професійна ідентичність, внутрішня мотивація, рефлексивність, емоційна компетентність, резильєнтність та здатність до саморегуляції.

Емпірично встановлено, що загалом у досліджуваних психологів переважають сформована професійна ідентичність, внутрішня мотивація професійної діяльності, нормальний рівень емоційної емпатії, високі показники резильєнтності та рефлексивності. Водночас виявлено неоднорідність вибірки: наявність осіб із дифузним типом ідентичності, мораторієм та псевдоідентичністю, а також з проявами зовнішньої (позитивної та негативної) мотивації, низьким рівнем емоційного відгуку, резильєнтності та рефлексивності. Це свідчить про різний рівень професійної зрілості досліджуваних.

Аналіз взаємозв'язків показав наявність значущих прямих зв'язків між професійною ідентичністю, внутрішньою мотивацією та резильєнтністю. Це дозволяє зробити висновок, що внутрішня мотивація виступає важливим ресурсом формування професійної ідентичності та розвитку психологічної

стійкості, що, у свою чергу, сприяє ефективному професійному становленню психолога в умовах воєнної кризи.

Виявлено низку зворотних зв'язків між внутрішньою мотивацією, професійною ідентичністю, резильєнтністю та рефлексивністю. Це свідчить про те, що надмірна або неконструктивна рефлексія може набувати деструктивного характеру в кризових умовах, знижуючи адаптаційний потенціал фахівця.

Перспективним на майбутнє є подальше поглиблене вивчення детермінантів професійного становлення психолога в умовах кризи та розробки й апробації програми психологічного супроводу професійного становлення психолога в умовах кризи.

Література.

1. Лазуренко О. О. Концепуальні засади дослідження психологічних особливостей професійного становлення особистості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. 2024. № 2. С. 12-16. URL: https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2024.2.3

2. Панок В. Г. Професійне становлення професійних психологів: досвід та перспектива. *Психологія і суспільство*. 2013. № 3. С. 135–141.

3. Собкова С. І., Томюк М. Т. Психологічні детермінанти професійного становлення та успішності фахівця в умовах сучасних викликів. *PsyUpgrade Journal*. 2026. Вип. 2. С. 190-203. URL: https://psyupgrade-journal.com.ua/index.php/journal/article/view/54/42

4. Полухіна М. П. Особливості поведінкового компонента кризи професійного становлення особистості у ранній дорослості. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*. 2018. № 2(12). С. 83-98. URL: https://doi.org/10.31108/2018vol12iss2pp83-98

5. Vähäsantanen K. Professional Identity in Changing Workplaces: Why It Matters, When It Becomes Emotionally Imbued, and How to Support Its Agentic Negotiations. In: Harteis, C., Gijbels, D., Kyndt, E. (eds) Research Approaches on Workplace Learning. *Professional and Practice-based Learning. Springer, Cham*. 2022. Vol. 31. P. 29-46. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-89582-2_2

6. Geller S., Hanetz-Gamliel K., & Levy S. Online group supervision in graduate psychology training during the COVID-19 pandemic. *Online Learning*. 2023. Vol. 27(1). P. 451-467. DOI: 10.24059/olj.v27i1.3321

7. Falgares, G., Venza, G., & Guarnaccia, C. Learning Psychology and Becoming Psychologists: Developing Professional Identity through Group Experiential Learning. *Psychology Learning & Teaching*. 2017. Vol. 16(2). P. 232-247. URL: https://doi.org/10.1177/1475725717695148

8. Професійне становлення особистості: психологічні детермінанти : монографія / Т. Ямчук, М. Долинай, Б. Барчі та ін.; за заг. ред. д. психол. н. Т. Щербан. Мукачево: РВВ МДУ, 2023. 207 с.

9. HanetzGamliel, K., Geller, S., Illuz, B., & Levy, S. The contribution of group supervision processes to the formation of professional identity among novice psychotherapists. *International Journal of Group Psychotherapy*. 2020. Vol. 70(3). P. 375–398

10. Петяк О., Алєксєєв О. Супервізія як одна з умов формування професійної ідентичності майбутніх психологів-консультантів. *Psychology Travelogs*. 2024. № 1. С. 126–135. URL: https://doi.org/10.31891/PT-2024-1-12

11. Афанасьєва Т.О. Психологічні особливості криз професійного становлення психолога. *Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В.О. Сухомлинського. Серія: Психологічні науки*. 2013. Т. 2. Вип. 10. С. 29–32.

References

1. Lazurenko, O. O. (2024). Kontsepualni zasady doslidzhennia psykholohichnykh osoblyvostei profesiinoho stanovlennia osobystosti. [Conceptual Foundations for the Study of the Psychological Characteristics of Professional Development]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Psykholohiia - Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Psychology, 2, 12-16.* URL: https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2024.2.3 [in Ukrainian]

2. Panok, V. H. (2013). Profesiine stanovlennia profesiinykh psykholohiv: dosvid ta perspektyva [Professional Psychologists: Experience and Prospects]/ *Psykholohiia i suspilstvo - Psychology and Society, 3, 135–141*. [in Ukrainian]

3. Sobkova, S. I., Tomiuk, M. T. (2026). Psykholohichni determinanty profesiinoho stanovlennia ta uspishnosti fakhivtsia v umovakh suchasnykh vyklykiv [Psychological determinants of professional development and success in the face of contemporary challenges]. *PsyUpgrade Journal*, 2, 190-203. URL: https://psyupgrade-journal.com.ua/index.php/journal/article/view/54/42 [in Ukrainian]

4. Polukhina, M. P. (2018). Osoblyvosti povedinkovoho komponenta kryzy profesiinoho stanovlennia osobystosti u rannii doroslosti [Characteristics of the behavioral component of the crisis of professional identity formation in early adulthood]. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 2(12), 83-98. URL: https://doi.org/10.31108/2018vol12iss2pp83-98 [in Ukrainian]

5. Vähäsantanen, K. (2022). Professional Identity in Changing Workplaces: Why It Matters, When It Becomes Emotionally Imbued, and How to Support Its Agentic Negotiations. In: Harteis, C., Gijbels, D., Kyndt, E. (eds) Research Approaches on Workplace Learning. *Professional and Practice-based Learning. Springer, Cham, 31, 29-46*. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-89582-2_2

6. Geller, S., Hanetz-Gamliel, K., & Levy, S. (2023). Online group supervision in graduate psychology training during the COVID-19 pandemic. *Online Learning, 27(1), 451-467*. DOI: 10.24059/olj.v27i1.3321

7. Falgares, G., Venza, G., & Guarnaccia, C. (2017). Learning Psychology and Becoming Psychologists: Developing Professional Identity through Group Experiential Learning. *Psychology Learning & Teaching, 16(2), 232-247*. URL: https://doi.org/10.1177/1475725717695148

8. Profesiine stanovlennia osobystosti: psykholohichni determinanty: monohrafiia [Professional Development of the Individual: Psychological Determinants: A Monograph] (2023). T. Yamchuk, M. Dolynai, B. Barchi ta in.; za zah. red. d. psykhol. n. T. Shcherban. Mukachevo: RVV MDU, 207 p.

9. HanetzGamliel, K., Geller, S., Illuz, B., & Levy, S. (2020). The contribution of group supervision processes to the formation of professional identity among novice psychotherapists. *International Journal of Group Psychotherapy, 70(3), 375–398*

10. Petiak, O., Alieksieiev, O. (2024). Superviziia yak odna z umov formuvannia profesiinoi identychnosti maibutnikh psykholohiv-konsultantiv [Supervision as a key factor in the development of professional identity among future counseling psychologists.]. *Psychology Travelogs, 1, 126–135.* URL: https://doi.org/10.31891/PT-2024-1-12 [in Ukrainian]

11. Afanasieva, T.O. (2013). Psykholohichni osoblyvosti kryz profesiinoho stanovlennia psykholoha [Psychological characteristics of crises in the professional development of psychologists]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnoho universytetu im. V.O. Sukhomlynskoho. Seriia: Psykholohichni nauky - Scientific Bulletin of V.O. Sukhomlinsky Mykolaiv State University. Series: Psychological Sciences, 2, 10, 29–32*. [in Ukrainian]

Дата першого надходження статті до видання: 14.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.05.2026

УДК 159.937.5:364.65-057.36

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1884-1893

Гриньова Марина Вікторівна д. пед. н., професор, член-кореспондент НАПН України, ректор Полтавського Національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, м. Полтава, https://orcid.org/0000-0003-3912-9023

Кононова Марина Миколаївна професор, кандидат психологічних наук, доктор педагогічних наук, завідувач кафедри психології, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, https://orcid.org/0000-0002-2994-6866

Бурлаков Андрій Олександрович аспірант кафедри психології, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, https://orcid.org/0009-0006-9422-3572

Гончарова Наталія Олексіївна кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, https://orcid.org/0000-0002-7747-2589

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЧАСОВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ БОЙОВОГО ДОСВІДУ: ПСИХОЛОГІЧНІ ВИКЛИКИ РЕІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ВЕТЕРАНІВ

Анотація. В умовах повномасштабної війни та постійної суспільної нестабільності проблема психологічної реінтеграції ветеранів набуває особливої актуальності, оскільки повернення до мирного середовища супроводжується не лише емоційними та поведінковими труднощами, а й глибокими змінами у сприйнятті часу та власної часової перспективи. Часова перспектива є важливим механізмом психічної саморегуляції особистості, через який забезпечується інтеграція пережитого досвіду, підтримання цілісності власного «Я», відновлення суб'єктності та формування життєвих планів.

Результати психологічних досліджень показують, що бойовий досвід часто супроводжується посиленням орієнтації на негативне минуле, звуженням часової перспективи майбутнього, фіксацією на загрозливому теперішньому, труднощами інтеграції травматичного досвіду у власну біографію та зниженням здатності до довгострокового планування. Зазначені зміни пов'язані не лише із проявами посттравматичного стресового розладу, а й охоплюють моральні конфлікти, кризу ідентичності, порушення наративної цілісності особистості, трансформацію ставлення до цивільного середовища та зниження рівня соціальної довіри.

Процес реінтеграції ветеранів доцільно розглядати як відновлення відносно збалансованої часової перспективи, за якої минуле інтегрується без деструктивної фіксації, теперішнє сприймається як простір активної життєдіяльності, а майбутнє набуває характеристик досяжності, суб'єктивної реальності та смислової перспективності. Основні психологічні механізми, які ускладнюють адаптацію ветеранів до цивільного життя: травматична фіксація на минулому, скорочення горизонту майбутнього, асинхронія між «бойовим» і «цивільним» часом, порушення цілісності життєвого наративу та послаблення суб'єктності особистості.

Включення часової перспективи до моделей психологічного супроводу ветеранів дозволяє поєднати клінічні, особистісні і соціальні аспекти реінтеграції.

Ключові слова: часова перспектива; українські ветерани; бойовий досвід; реінтеграція; адаптація до цивільного життя; ПТСР; психологічна реабілітація.

Hrynyova Marina Viktorivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Rector of the Poltava National Pedagogical University named after V. G. Korolenko, Poltava, https://orcid.org/0000-0003-3912-9023

Kononova Marina Mykolaivna Professor, Candidate of Psychological Sciences, Doctor of Pedagogical Sciences, Head of the Department of Psychology, Poltava National Pedagogical University named after V. G. Korolenko, https://orcid.org/0000-0002-2994-6866

Burlakov Andriy Oleksandrovych Postgraduate Student of the Department of Psychology, Poltava National Pedagogical University named after V. G. Korolenko, https://orcid.org/0009-0006-9422-3572

Nataliya Oleksiivna Goncharova Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Department of Psychology, Poltava National Pedagogical University named after V.G. Korolenko, https://orcid.org/0000-0002-7747-2589

TRANSFORMATION OF THE INDIVIDUAL'S TIME PERSPECTIVE UNDER COMBAT EXPERIENCE: PSYCHOLOGICAL CHALLENGES OF REINTEGRATION OF UKRAINIAN VETERANS

Abstract. In the context of full-scale war and ongoing social instability, the problem of the psychological reintegration of veterans is becoming increasingly relevant, since returning to civilian life is accompanied not only by emotional and behavioral difficulties, but also by profound changes in the perception of time and one's time perspective. Time perspective is an important mechanism of psychological

self-regulation through which the integration of lived experience, the maintenance of the integrity of the self-concept, the restoration of personal agency, and the formation of life plans are ensured.

The findings of psychological research indicate that combat experience is often accompanied by an increased orientation toward a negative past, a narrowing of the future time perspective, fixation on a threatening present, difficulties in integrating traumatic experience into one's biography, and a reduced capacity for long-term planning. These changes are associated not only with manifestations of post-traumatic stress disorder, but also encompass moral conflicts, identity crises, disruptions in narrative identity, transformations in attitudes toward the civilian environment, and a decline in social trust.

The process of veterans' reintegration should be viewed as the restoration of a relatively balanced time perspective in which the past is integrated without destructive fixation, the present is perceived as a space of active functioning, and the future acquires characteristics of attainability, subjective reality, and meaningful potential. The main psychological mechanisms complicating veterans' adaptation to civilian life include traumatic fixation on the past, shortening of the future horizon, asynchrony between "combat" and "civilian" time, disruption of life narrative integrity, and weakening of personal agency.

The inclusion of time perspective into models of psychological support for veterans makes it possible to integrate the clinical, personal, and social aspects of reintegration.

Keywords: time perspective; Ukrainian veterans; combat experience; reintegration; adaptation to civilian life; PTSD; psychological rehabilitation.

Постановка проблеми. Реінтеграція українських ветеранів до цивільного життя все більше постає як міждисциплінарний виклик, у якому поєднуються психологічні, соціальні, медичні, освітні та політичні виміри. Після бойового досвіду ветеран повертається не в довоєнну реальність, а в суспільство, яке також зазнало тривалої травматизації, змін повсякденних норм, посилення невизначеності та повторюваних втрат. За таких умов адаптація не може зводитися лише до зниження клінічної симптоматики або до розв'язання окремих соціально-побутових питань. Вона включає глибоку перебудову того, як людина переживає власне минуле, теперішнє й майбутнє.

Часова перспектива є важливим психологічним конструктом, оскільки саме через неї особистість інтегрує досвід, підтримує безперервність «Я», оцінює можливості дії в теперішньому та вибудовує життєві проєкції. Якщо бойовий досвід змінює структуру суб'єктивного часу, тоді реінтеграцію доцільно розглядати і як процес часової перебудови особистості. Такий підхід дозволяє об'єднати результати досліджень PTSD, моральної травми, наративної ідентичності, професійної адаптації й соціально-психологічної підтримки у спільну теоретичну рамку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Класичні засади вивчення часової перспективи було закладено у працях Ф. Зімбардо та Дж. Бойда, які розробили модель часових орієнтацій та показали, що співвідношення минулого, теперішнього і майбутнього пов'язане із саморегуляцією, мотивацією, прийняттям рішень і психологічним благополуччям [1]. Для травматичних контекстів особливого значення набули праці Е. Голман і Р. Сільвер про феномен «застрягання в минулому» після травми, а також дослідження А. Елерс, А. Хакман і Т. Майкл, у яких інтрузивні спогади при ПТСР описуються як недостатньо інтегровані у часовий і автобіографічний контекст [2; 3]. Робота А. Браун розвинула цю лінію, показавши значення темпоральної самооцінки після травматичного досвіду [4], а огляд Н. Рахман і А. Браун представив ПТСР як порушення здатності гнучко відтворювати минуле та уявляти майбутнє [5].

У терапевтичному вимірі важливою є концепція Time Perspective Therapy, що розглядає посттравматичний дистрес крізь призму домінування негативної орієнтації на минуле і фаталістичної орієнтації на теперішнє та потреби відновлення більш збалансованої часової конфігурації [6]. Хоча ця модель не може бути механічно перенесена на будь-яку вибірку ветеранів, вона є вагомою для теоретичного обґрунтування того, що робота з часовою перспективою може бути одним із центральних елементів психологічної допомоги.

У сучасних дослідженнях військово-цивільного переходу дедалі більшої ваги набуває екологічний і культурний підхід. Критичний огляд К. Єльницької показав, що реінтеграція є багаторівневим процесом, де взаємодіють індивідуальні, міжособистісні, інституційні та суспільні чинники [7]. Праця М. Романюк запропонувала інструмент M-CARM, зосереджений не лише на симптомах, а й на сенсі та соціальній пов'язаності, зверненні по допомогу, ставленні до цивільних, почуттях образи й жалю, а також схильності до надмірної регламентованості [8]. Дослідження Г. Міски продемонструвало, що переходи з військового в цивільне життя є складними й пов'язаними не лише з психічним здоров'ям, а й із сімейним благополуччям та подоланням стигми [9].

В українському дослідницькому полі особливе значення має праця Г. М. Громової, що виявила зв'язки між деформаціями часової перспективи ПТСР-симптоматикою у військовій вибірці [10]. Дослідження О. Сеник показало, що часова перспектива в українському соціальному контексті є чутливою до кризових умов: у регіонах, наближених лінії фронту, посилюються тенденції негативної орієнтації на минуле та фаталістичного сприйняття теперішнього, тоді як орієнтація на майбутнє зменшується [11]. Теоретично значущою є й праця Т. М. Титаренко про пов'язані з війною ландшафти життєтворення, де війна аналізується як чинник глибокої перебудови життєтворення, смислотворення і повсякденного переживання часу [12].

Прикладний вимір проблеми висвітлюють сучасні українські й міжнародні звіти. Матеріали SeeD, UNDP, IREX та IOM узгоджено показують, що реінтеграція ветеранів ускладнюється фрагментарністю сервісів, недостатньою

прозорістю маршрутів допомоги, труднощами доступу до психологічної, медичної, юридичної, освітньої й трудової підтримки, а також проблемами координації між різними провайдерами послуг [13-16]. У статті О. Ігнатович підкреслено важливість інтегрованих моделей психологічного супроводу, які поєднують підтримку, орієнтовану на врахування травматичного досвіду, кар'єрне консультування, наративно-орієнтовані інтервенції та посттравматичне зростання [17].

Попри значний обсяг наукових і прикладних напрацювань, у літературі зберігається концептуальна прогалина. Більшість досліджень або аналізує часову перспективу без прямого зв'язку з реінтеграцією ветеранів, або вивчає ветеранську адаптацію без темпорального виміру. Саме ця прогалина визначає потребу в інтегративному теоретичному огляді.

Мета статті – теоретичне обґрунтування того, яким чином бойовий досвід трансформує часову перспективу особистості та як ці зміни впливають на психологічні виклики реінтеграції українських ветеранів до цивільного життя; а також окреслення концептуальних орієнтирів для психологічного супроводу, реабілітації та подальших емпіричних досліджень у цьому напрямі.

Виклад основного матеріалу. У сучасній психології бойовий досвід доцільно розглядати як чинник не лише емоційної чи поведінкової, а й темпоральної перебудови особистості. В умовах війни психіка функціонує в режимі виживання: пріоритетними стають швидке реагування на загрозу, короткий горизонт планування, висока настороженість і концентрованість на теперішньому моменті. Такий режим є адаптивним у бойовій ситуації, проте після повернення до цивільного життя може виявитися дезадаптивним, адже цивільне середовище потребує іншої часової організації: більшого горизонту проєктування, терпимості до відкладених результатів, включеності в поступові інституційні процедури та здатності відновлювати багаторольову ідентичність [5; 11; 12].

Першим ключовим механізмом є травматична фіксація минулого. Після екстремальних подій минуле може перестати бути завершеним сегментом біографії та набувати якості психологічно актуального «тепер», коли травматичний досвід формує своєрідний «часовий вузол», що утримує свідомість особистості в моменті травматичної події [18]. Саме цим частково пояснюється феномен нав'язливого повторного переживання травматичного досвіду, коли травматичні спогади повертаються без достатньої часової дистанції та контексту [2; 3]. Для ветерана це означає, що пережите не інтегрується в життєву історію, а конкурує з нею, витісняючи інші пласти особистого минулого. Унаслідок цього довоєнне «Я» може переживатися як віддалене або чуже, а післявоєнна ідентичність — як недостатньо оформлена.

Другим механізмом є звуження майбутнього горизонту. У ПТСР-дослідженнях показано, що травматичний досвід впливає не тільки на пам'ять, а й на моделювання майбутнього — здатність уявляти майбутнє як структуроване,

варіативне й досяжне [4; 5]. Якщо людина втрачає відчуття майбутнього як простору можливостей, ускладнюються працевлаштування, навчання, побудова сімейних планів, включення в громаду та кар'єрні рішення. У такому випадку реінтеграція блокується не лише через симптоми чи об'єктивні бар'єри, а й через послаблення самої психологічної здатності до планування власного життя. В українських реаліях ця логіка підтримується даними про посилення негативної орієнтації на минуле та фаталістичного сприйняття теперішнього в кризовому середовищі [10; 11].

Третім механізмом є зміна модальності переживання теперішнього. Для частини ветеранів теперішнє після війни перестає бути простором повноцінного життя і стає простором підвищеного контролю або фаталістичного реагування. Воно може мати форму гіпермобілізованої настороженості, нетерпимості до уповільнення, тілесної напруги, або ж форми внутрішньої виснаженості, зниження відчуття контролю над подіями та редукції суб'єктності. У такій конфігурації повсякденна цивільна активність втрачає очевидність, а пошук допомоги, планування і довгострокові соціальні взаємодії стають складнішими [9–11].

Четвертим механізмом є асинхронія між "бойовим" і "цивільним" часом. Бойовий час характеризується загрозою, короткими циклами мобілізації, швидкістю ухвалення рішень і високою функціональною насиченістю кожного епізоду. Цивільний час, навпаки, передбачає рутинне очікування, поступове накопичення результатів, відносну передбачуваність і соціальну координацію в довших часових відрізках. Повернення ветерана до цивільного життя можна розуміти як перехід не лише між ролями, а й між різними часовими режимами. Якщо інституції працюють повільно, непрозоро або неоднорідно, це посилює фрустрацію, відчуження та недовіру до цивільного світу [10; 12; 13–16]. У цьому сенсі реінтеграційні труднощі часто мають не лише симптоматичну, а й темпорально-культурну природу.

П'ятим механізмом є розрив наративної ідентичності. Для ефективного повернення до цивільного життя особистість має створити зв'язну біографічну історію, в якій досвід війни визнається значущим, але не стає єдиною основою самовизначення. Якщо ж бойовий досвід лишається ізольованим або надмірно домінантним, довоєнне, бойове і післябойове «Я» існують як слабо поєднані сегменти. Саме тому реінтеграція потребує не лише симптоматичного полегшення, а й наративної роботи з життєвою історією, цінностями, сімейними і професійними ролями, а також із досвідом втрат і змін смислової структури життя [12; 16].

Окремого розгляду потребує моральна травма як чинник темпоральної деформації. Дані українських досліджень свідчать, що моральна травма істотно пов'язана з ПТСР, депресією і тривогою [19]. Її часовий вимір полягає в тому, що минуле переживається не лише як страшне, а й як морально незавершене. Події, пов'язані з провиною, соромом, амбівалентністю чи неможливістю дати

просту етичну оцінку пережитому, можуть надовго затримувати особистість у внутрішньому діалозі з минулим. У такому разі майбутнє втрачає право на повноцінність, а теперішнє забарвлюється відчуженням, самозвинуваченням або сумнівом у власній моральній легітимності.

Поєднання розглянутих механізмів дає підстави трактувати реінтеграцію українського ветерана як процес відновлення відносно збалансованої часової перспективи. Ідеться не про повернення до довоєнної темпоральної конфігурації, а про нову інтеграцію. Минуле має бути осмислене без тотальної фіксації; теперішнє — переживатися як простір дії, а не лише виживання; майбутнє — знову стати структурованим і привабливим. У цьому сенсі збалансована часова перспектива виконує не лише регулятивну, а й реінтеграційну функцію, оскільки допомагає переходити від режиму виживання до цивільного життя [1; 6; 9].

З цієї моделі випливають важливі прикладні наслідки для психологічного супроводу ветеранів. Психодіагностичне обстеження доцільно доповнювати аналізом часової перспективи особистості, оскільки її деформації тісно пов’язані з проявами посттравматичного стресового розладу, депресивними та тривожними переживаннями, моральною травмою, труднощами соціального функціонування й професійної адаптації [5-6; 10; 19]. За таких умов психологічна допомога має бути спрямована не лише на зменшення симптоматики психотравматизації, а й на відновлення цілісного переживання часу. Особливого значення набуває переосмислення травматичного минулого, відновлення відчуття власної дієздатності в теперішньому та формування реалістичного образу майбутнього. У цьому контексті перспективними є травмоорієнтоване консультування, терапія часової перспективи, наративно орієнтовані підходи та програми психологічної підтримки, засновані на взаємодопомозі ветеранів [6; 12; 16].

Важливу роль у процесі реінтеграції відіграє також професійне й освітнє консультування, яке слід розглядати не лише як засіб працевлаштування, а як один із механізмів відновлення майбутньої часової перспективи. Професійне перевизначення, навчання, підприємницька діяльність і побудова нових кар’єрних траєкторій сприяють формуванню відчуття перспективності власного життя та допомагають ветеранові інтегрувати бойовий досвід у нову життєву історію [11; 12–16].

Не менш важливими є сімейний супровід і підтримка громади, оскільки саме стабільне соціальне середовище повертає людині відчуття передбачуваності повсякденного життя, зменшує розрив між «бойовим» і «цивільним» способами переживання часу та створює умови для поступового психологічного відновлення.

Нарешті, розглянута проблематика має чіткі політичні та інституційні імплікації. Якщо державні й недержавні сервіси залишаються фрагментованими, неузгодженими та малозрозумілими, вони підсилюють фаталістичне переживання часу, послаблюють суб’єктність і ускладнюють реінтеграцію навіть за

наявності окремих програм підтримки. Навпаки, прозорі та послідовні маршрути доступу до послуг, узгоджені програми психологічної, медичної, правової, освітньої та трудової підтримки створюють для ветерана соціальні "часові якорі", які роблять майбутнє відчутно реальним [13–16]. Саме тому часову перспективу доцільно включати не лише до психологічних моделей, а й до ширшої логіки ветеранської політики.

Висновки

Отже, бойовий досвід трансформує часову перспективу особистості системно: посилює фіксацію на негативному минулому, змінює модальність переживання теперішнього, звужує майбутній горизонт і ускладнює біографічну інтеграцію пережитого. Саме тому психологічні труднощі реінтеграції українських ветеранів до цивільного життя доцільно аналізувати не лише через клінічну симптоматику чи соціально-економічні бар'єри, а й через порушення темпоральної організації досвіду. Реінтеграція в цій логіці постає як процес відновлення більш збалансованої часової перспективи, що підтримує суб'єктність, агентність, наративну цілісність і здатність до життєпроєктування.

Література:

1. Zimbardo P. G., Boyd J. N. Putting time in perspective: A valid, reliable individual-differences metric. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1999. Vol. 77, no. 6. P. 1271–1288. https://doi.org/10.1037/0022-3514.77.6.1271

2. Holman E. A., Silver R. C. Getting "stuck" in the past: Temporal orientation and coping with trauma. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1998. Vol. 74, no. 5. P. 1146–1163. https://doi.org/10.1037/0022-3514.74.5.1146

3. Ehlers A., Hackmann A., Michael T. Intrusive re-experiencing in post-traumatic stress disorder: Phenomenology, theory, and therapy. *Memory*. 2004. Vol. 12, no. 4. P. 403–415. https://doi.org/10.1080/09658210444000025

4. Brown A. D., Buckner J. P., Hirst W. Time, before, and after time: Temporal self and social appraisals in posttraumatic stress disorder. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*. 2011. Vol. 42, no. 3. P. 344–348. https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2011.02.006

5. Rahman N., Brown A. D. Mental Time Travel in Post-Traumatic Stress Disorder: Current Gaps and Future Directions. *Frontiers in Psychology*. 2021. Vol. 12. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.624707

6. Time Perspective Therapy: A New Time-Based Metaphor Therapy for PTSD / R. M. Sword et al. *Journal of Loss and Trauma*. 2014. Vol. 19, no. 3. P. 197–201. https://doi.org/10.1080/15325024.2013.763632

7. Military service member and veteran reintegration: A critical review and adapted ecological model. / C. A. Elnitsky et al. *American Journal of Orthopsychiatry*. 2017. Vol. 87, no. 2. P. 114–128. https://doi.org/10.1037/ort0000244

8. Assessing psychological adjustment and cultural reintegration after military service: development and psychometric evaluation of the post-separation Military-Civilian Adjustment and Reintegration Measure (M-CARM) / M. Romaniuk et al. *BMC Psychiatry*. 2020. Vol. 20, no. 1. https://doi.org/10.1186/s12888-020-02936-y

9. Meaning(s) of transition(s) from military to civilian life at the intersection with mental health: implications for clinical settings / G. Misca et al. *Frontiers in Psychology*. 2023. Vol. 14. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1142528

10. Hromova H. Interrelation between intolerance of uncertainty and the time perspective profile in the military. *Current Issues in Personality Psychology*. 2022. https://doi.org/10.5114/cipp.2021.111984

11. Differences in Time Perspectives Measured under the Dramatically Changing Socioeconomic Conditions during the Ukrainian Political Crises in 2014/2015 / O. Senyk et al. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2022. Vol. 19, no. 12. P. 7465. https://doi.org/10.3390/ijerph19127465

12. War-Related Life-Making Landscapes: Ukrainian Context / T. Tytarenko et al. *Journal of Loss and Trauma*. 2023. P. 1–25. https://doi.org/10.1080/15325024.2023.2256219

13. Sereda, P., Machlouzarides, M., Novosolova, N., & Uretici, S. (2023). *Returning Home: Understanding the Perspectives of Veterans in Ukraine after the 24th of February 2022.* SeeD, USAID, UNDP in Ukraine. https://www.undp.org/ukraine/publications/returning-home-understanding-perspectives-veterans-ukraine-after-24th-february-2022

14. United Nations *Development Programme in Ukraine. (2025). Adapting to Civilian Life: Entry Points to Strengthen Veterans' Reintegration in Ukraine. Based on reSCORE Ukraine 2024*. https://www.undp.org/ukraine/publications/adapting-civilian-life-entry-points-strengthen-veterans-reintegration-ukraine-based-rescore-ukraine-2024

15. IREX. (2024). *Study on Veterans' Reintegration: Key Needs and Challenges in Accessing Basic Services and Rights.* https://www.irex.org/files/2024-reportveterans-reintergration-english.pdf

16. International Organization for Migration. (2024). The Social Reintegration of Veterans in Ukraine https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1861/files/documents/2024-01/veterans-social_reintegration_eng.pdf

17. Ігнатович О. Психологічна підтримка ветеранів під час реінтеграції в цивільне життя // Психологія та особистість. 2025. № 1. С. 54–64. https://psychpersonality.pnpu.edu.ua/article/view/345862

18. Кононова М., Гончарова Н., Бурлаков А. Сприйняття часу у формуванні часової перспективи особистості. *Психологія і соціальна робота у XXI столітті* : зб. наук. матеріалів II Міжнарод. наук.-практ. форуму, м. Полтава, 20–22 листоп. 2024р. 2024. С. 105–108.

19. War trauma impacts in Ukrainian combat and civilian populations: Moral injury and associated mental health symptoms / L. Zasiekina et al. *Military Psychology*. 2023. P. 1–12. URL: https://doi.org/10.1080/08995605.2023.2235256

References:

1. Zimbardo, P. G., & Boyd, J. N. (1999). Putting time in perspective: A valid, reliable individual-differences metric. *Journal of Personality and Social Psychology, 77*(6), 1271–1288. https://doi.org/10.1037/0022-3514.77.6.1271

2. Holman, E. A., & Silver, R. C. (1998). Getting "stuck" in the past: Temporal orientation and coping with trauma. *Journal of Personality and Social Psychology, 74*(5), 1146–1163. https://doi.org/10.1037/0022-3514.74.5.1146

3. Ehlers, A., Hackmann, A., & Michael, T. (2004). Intrusive re-experiencing in post-traumatic stress disorder: Phenomenology, theory, and therapy. *Memory, 12*(4), 403–415. https://doi.org/10.1080/09658210444000025

4. Brown, A. D., Buckner, J. P., & Hirst, W. (2011). Time, before, and after time: Temporal self and social appraisals in posttraumatic stress disorder. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry, 42*(3), 344–348. https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2011.02.006

5. Rahman, N., & Brown, A. D. (2021). Mental time travel in post-traumatic stress disorder: Current gaps and future directions. *Frontiers in Psychology, 12*. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.624707

6. Sword, R. M., Sword, R. K. M., Brunskill, S. R., & Zimbardo, P. G. (2014). Time perspective therapy: A new time-based metaphor therapy for PTSD. *Journal of Loss and Trauma, 19*(3), 197–201. https://doi.org/10.1080/15325024.2013.763632

7. Elnitsky, C. A., Blevins, C. L., Fisher, M. P., & Magruder, K. (2017). Military service member and veteran reintegration: A critical review and adapted ecological model. *American Journal of Orthopsychiatry, 87*(2), 114–128. https://doi.org/10.1037/ort0000244

8. Romaniuk, M., Kidd, C., Banfield, M., Wynaden, D., McGorry, P., & Meadows, G. (2020). Assessing psychological adjustment and cultural reintegration after military service: Development and psychometric evaluation of the post-separation Military-Civilian Adjustment and Reintegration Measure (M-CARM). *BMC Psychiatry, 20*(1). https://doi.org/10.1186/s12888-020-02936-y

9. Misca, G., Forgey, M., Otis, M., & Roberts, A. (2023). Meaning(s) of transition(s) from military to civilian life at the intersection with mental health: Implications for clinical settings. *Frontiers in Psychology, 14*. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1142528

10. Hromova, H. (2022). Interrelation between intolerance of uncertainty and the time perspective profile in the military. *Current Issues in Personality Psychology*. https://doi.org/10.5114/cipp.2021.111984

11. Senyk, O., Prykhidko, A., Birkás, B., & Gajdos, T. (2022). Differences in time perspectives measured under the dramatically changing socioeconomic conditions during the Ukrainian political crises in 2014/2015. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 19*(12), 7465. https://doi.org/10.3390/ijerph19127465

12. Tytarenko, T., Klymchuk, V., Kochubeynyk, O., & Romm, M. (2023). War-related life-making landscapes: Ukrainian context. *Journal of Loss and Trauma*, 1–25. https://doi.org/10.1080/15325024.2023.2256219

13. Sereda, P., Machlouzarides, M., Novosolova, N., & Uretici, S. (2023). *Returning home: Understanding the perspectives of veterans in Ukraine after the 24th of February 2022*. SeeD, USAID, & UNDP in Ukraine. https://www.undp.org/ukraine/publications/returning-home-understanding-perspectives-veterans-ukraine-after-24th-february-2022

14. United Nations Development Programme in Ukraine. (2025). *Adapting to civilian life: Entry points to strengthen veterans' reintegration in Ukraine. Based on reSCORE Ukraine 2024*. https://www.undp.org/ukraine/publications/adapting-civilian-life-entry-points-strengthen-veterans-reintegration-ukraine-based-rescore-ukraine-2024

15. IREX. (2024). *Study on veterans' reintegration: Key needs and challenges in accessing basic services and rights*. https://www.irex.org/files/2024-reportveterans-reintergration-english.pdf

16. International Organization for Migration. (2024). *The social reintegration of veterans in Ukraine*. https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1861/files/documents/2024-01/veterans-social_reintegration_eng.pdf

17. Ignatovych, O. (2025). Psykholohichna pidtrymka veteraniv pid chas reintehratsii v tsyvilne zhyttia [Psychological support of veterans during reintegration into civilian life]. *Psykholohiia ta osobystist – Psychology and Personality, 1*, 54–64. Retrieved from https://psychpersonality.pnpu.edu.ua/article/view/345862 [in Ukrainian].

18. Kononova, M. M., Honcharova, N. O., & Burlakov, A. O. (2024). Spryiniattia chasu u formuvanni chasovoi perspektyvy osobystosti [Time perception in the formation of an individual's time perspective]. In *Psykholohiia i sotsialna robota u XXI stolitti* [Psychology and Social Work in the 21st Century] (pp. 105–108). Poltava: Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

19. Zasiekina, L., Kochetok, I., Kozhyna, H., Hrebeniuk, O., & Bouchard, S. (2023). War trauma impacts in Ukrainian combat and civilian populations: Moral injury and associated mental health symptoms. *Military Psychology*, 1–12. https://doi.org/10.1080/08995605.2023.2235256

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 159.942:004(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1894-1908

Гриньова Марина Вікторівна д. пед. н., професор, член-кореспондент НАПН України, ректор Полтавського Національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, м. Полтава, https://orcid.org/0000-0003-3912-9023

Кононова Марина Миколаївна д. пед. н., к. псих. н., професор, завідувач кафедри психології**,** Полтавський Національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, https://orcid.org/0000-0002-2994-6866

Коломієць Дмитро Сергійович аспірант ІІ курсу, спеціальність «Психологія», Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, https://orcid.org/0009-0007-8976-7230

РОЛЬ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ У РОЗВИТКУ ІТ-ІНДУСТРІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз ролі емоційного інтелекту в розвитку ІТ-індустрії України в умовах сучасних трансформаційних змін. Актуальність дослідження зумовлена зростанням значення ІТ-сектору для національної економіки, посиленням процесів цифровізації, розширенням міжнародної співпраці та впливом воєнних викликів на організацію професійної діяльності. Аналіз сучасного стану української ІТ-галузі дав змогу окреслити особливості її функціонування в умовах дистанційної роботи, міжкультурної взаємодії та високого рівня невизначеності. Розгляд сучасних наукових підходів до трактування емоційного інтелекту поєднано з аналізом досліджень його ролі у професійній діяльності. Аналіз наукових джерел показав, що поряд із технічними компетентностями важливу роль у роботі ІТ-фахівців відіграють соціально-психологічні чинники, які визначають якість взаємодії між учасниками професійного середовища. Особливу роль у цих процесах відіграє емоційний інтелект, розвиток якого сприяє підвищенню ефективності комунікації, зміцненню довіри в командах, удосконаленню управлінських процесів і зниженню рівня конфліктності. У статті окрему увагу приділено аналізу проявів емоційного інтелекту на індивідуальному, командному та організаційному рівнях. Отримані результати дозволяють розглядати емоційний інтелект як важливий ресурс підвищення результативності ІТ-компаній та розвитку професійної взаємодії в умовах кризових трансформацій. Також запропоновано концептуальну модель впливу емоційного інтелекту на ефективність діяльності ІТ-організацій і представлено модель емпіричного дослідження, побудовану на квазіекспериментальному підході «первинне

тестування - інтервенція - повторне тестування». Результати дослідження можуть бути використані у сфері управління персоналом, розвитку лідерських компетентностей, підтримання психологічної стійкості працівників та вдосконалення взаємодії з клієнтами.

Ключові слова: емоційний інтелект, IT-індустрія, цифрова трансформація, професійна комунікація, командна взаємодія, управління персоналом, психологічні чинники.

Grynova Maryna Doctor of Pedagogic Sciences, Professor, Rector, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Poltava, https://orcid.org/0000-0003-3912-9023

Kononova Maryna Doctor of Pedagogic Sciences, Candidate of Psychological Sciences, Professor of the Department of Psychology, Head of the Department of Psychology, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Poltava, https://orcid.org/0000-0002-2994-6866

Kolomiiets Dmytro PhD student in Psychology, specialty “Psychology”, Poltava V. G. Korolenko national pedagogical university, Poltava, Ukraine, https://orcid.org/0009-0007-8976-7230

THE ROLE OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN THE DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN IT INDUSTRY UNDER CONDITIONS OF TRANSFORMATIONAL CHANGE

Abstract. The article presents a theoretical analysis of the role of emotional intelligence in the development of Ukraine’s IT industry under contemporary transformational changes. The relevance of the study is determined by the growing importance of the IT sector for the national economy, the intensification of digitalization processes, the expansion of international cooperation, and the impact of wartime challenges on the organization of professional activities. An analysis of the current state of the Ukrainian IT industry made it possible to identify the specific features of its functioning in the context of remote work, intercultural interaction, and a high level of uncertainty. Consideration of contemporary scientific approaches to the interpretation of emotional intelligence is combined with an analysis of studies examining its role in professional activity. The analysis of scientific sources demonstrated that, alongside technical competencies, socio psychological factors play an increasingly important role in the work of IT professionals, determining the quality of interaction among participants in the professional environment. Emotional intelligence occupies a special place in these processes, as its development contributes to more effective communication, stronger trust within teams, improved management practices, and reduced levels of conflict. Particular attention is paid to the analysis of

emotional intelligence manifestations at the individual, team, and organizational levels. The findings allow emotional intelligence to be considered an important resource for enhancing the performance of IT companies and strengthening professional interaction under conditions of crisis driven transformations. The article also proposes a conceptual model of the impact of emotional intelligence on the effectiveness of IT organizations and presents a model of empirical research based on the quasi experimental approach of “pre testing - intervention - post testing.” The results of the study may be applied in the fields of personnel management, leadership development, psychological resilience support, and the improvement of client interaction.

Keywords: emotional intelligence, IT industry, digital transformation, professional communication, team interaction, personnel management, socio psychological factors.

Постановка проблеми. Упродовж останніх років ІТ-індустрія стала одним із найбільш динамічних секторів світової економіки. Для України розвиток ІТ має особливе значення, оскільки галузь забезпечує валютні надходження, інтеграцію у міжнародний ринок та створення висококваліфікованих робочих місць.

За різними оцінками, частка ІТ у ВВП України зросла з менш ніж 1% у 2013 році до майже 5% у 2022 році. Водночас розвиток галузі відбувається в умовах значних викликів, зумовлених як глобальними процесами (цифровізація, конкуренція за кадри), так і внутрішніми факторами, зокрема наслідками повномасштабної війни, що спричинили релокацію, зміну форматів роботи та підвищення рівня невизначеності.

Практика роботи ІТ-компаній показує, що самих лише технічних компетентностей уже недостатньо для забезпечення стабільної та ефективної взаємодії всередині команд і з клієнтами. Все більшого значення набувають так звані soft skills, серед яких особливе місце займає емоційний інтелект (EI). Як показують сучасні дослідження, саме здатність до розпізнавання, розуміння та регуляції емоцій є ключовою передумовою ефективної комунікації, лідерства, управління конфліктами та побудови довгострокових партнерських відносин у професійному середовищі.

Особливої актуальності проблема набуває в умовах дистанційної роботи та мультикультурної взаємодії, де зростає значення емоційної компетентності як фактора ефективної комунікації.

Крім того, важливим аспектом є взаємодія ІТ-компаній із зовнішнім середовищем, насамперед із клієнтами та партнерами. Для більшості сучасних ІТ-компаній важливими стають не лише технічні результати роботи, а й якість взаємодії з клієнтами, швидкість комунікації та здатність підтримувати довготривалі партнерські відносини. З огляду на це емоційний інтелект виступає не лише індивідуальною характеристикою працівника, а й стратегічним ресурсом організації, що впливає на її економічні результати.

Хоча проблематика емоційного інтелекту достатньо широко представлена у психологічних та управлінських дослідженнях, питання його впливу саме на функціонування ІТ-індустрії України досліджене недостатньо. Зокрема, потребує глибшого наукового аналізу взаємозв'язок між рівнем емоційного інтелекту суб'єктів професійної діяльності (менеджерів, команд, клієнтів) та ефективністю функціонування ІТ-компаній у кризових і трансформаційних умовах.

Таким чином, розвиток ІТ-індустрії доцільно аналізувати не лише через економічні та технологічні показники, але й через соціально-психологічні чинники професійної взаємодії. Сучасні тенденції розвитку ІТ-сфери свідчать про поступове зростання ролі людського фактору, командної взаємодії та якості професійної комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика емоційного інтелекту (EI) активно досліджується у світовій науці з кінця XX століття, проте її інтеграція у дослідження ІТ-індустрії, особливо в умовах трансформаційних процесів, залишається фрагментарною. Для аналізу ролі емоційного інтелекту в ІТ-секторі важливо враховувати як класичні теоретичні підходи, так і сучасні прикладні дослідження.

У сучасній науці сформовано кілька підходів до трактування емоційного інтелекту: як когнітивної здібності (Mayer, Salovey) [1], як сукупності компетенцій (Goleman) [2] та як системи емоційно-соціальних характеристик (Bar-On) [3]. Це дозволяє розглядати EI як міждисциплінарнеявище.

Значна кількість досліджень присвячена ролі емоційного інтелекту у професійній діяльності. Так, у роботах Р. Бояціса доведено, що розвиток емоційних компетенцій прямо пов'язаний із ефективністю лідерства та організаційної діяльності [4]. Дослідники підкреслюють, що високий рівень EI сприяє покращенню командної взаємодії, підвищенню мотивації працівників і формуванню позитивного психологічного клімату в організації.

У контексті ІТ-сфери дослідження емоційного інтелекту є відносно новим, але динамічно розвиненим напрямом. Зокрема, D. Graziotin та співавтори встановили, що позитивний емоційний стан розробників програмного забезпечення позитивно впливає на ефективність вирішення професійних завдань та когнітивні показники діяльності [5]. Отримані результати свідчать про те, що навіть у технічно орієнтованому середовищі емоційний стан працівників впливає на результативність професійної діяльності.

У дослідженні S. A. Saddiqui та співавторів встановлено, що такі компоненти емоційного інтелекту, як самоусвідомлення, саморегуляція та управління міжособистісними відносинами, позитивно впливають на управлінську ефективність [6].

Українські науковиці, досліджуючи механізми саморегуляції особистості зазначають, що в умовах сучасних суспільних викликів особливого значення набувають копінг-стратегії, психологічна стійкість та здатність особистості до

емоційної саморегуляції. Автори підкреслюють, що саморегуляція забезпечує свідому організацію діяльності, рефлексивний аналіз власних дій та ефективність професійної взаємодії, що є особливо важливим в умовах підвищеного стресового навантаження та кризових трансформацій [7].

У сфері розробки програмного забезпечення дослідження A. Chaffin підтверджує, що емоційний інтелект сприяє покращенню командної взаємодії, професійної комунікації та загальної ефективності роботи команд розробників програмного забезпечення [8].

Водночас важливе значення мають міжгалузеві дослідження, які дозволяють оцінити універсальність впливу емоційного інтелекту. Так, у дослідженні I. Oweidat та співавторів виявлено сильний позитивний зв'язок між рівнем емоційного інтелекту та якістю надання медичних послуг ($r = 0,739$; $p < 0,01$), що свідчить про значний вплив емоційних компетенцій на якість професійної взаємодії та результати професійної діяльності [9].

У сучасних українських дослідженнях також простежується взаємозв'язок між емоційним інтелектом, професійним вигоранням та психологічною стійкістю особистості. Встановлено, що складові емоційного інтелекту пов'язані з показниками емоційного виснаження, напруги, деперсоналізації та редукції особистісних досягнень. Особливо значущими виявилися показники управління власними емоціями, емпатії та емоційної обізнаності, які впливають на рівень професійного вигорання фахівців в умовах війни [10].

У свою чергу, метааналіз C. MacCann, що охоплює понад 42 тисячі учасників, показав статистично значущий зв'язок між емоційним інтелектом і академічною успішністю ($\rho = 0,22$) [11]. Отримані результати підтверджують, що емоційний інтелект є важливим чинником ефективності професійної діяльності в різних сферах.

В українському науковому дискурсі також простежується зростання інтересу до проблематики емоційного інтелекту та його впливу на ефективність управління командами. Зокрема, сучасні дослідження підтверджують, що високий рівень емоційного інтелекту у менеджерів позитивно впливає на ефективність командної взаємодії, комунікацію, управління конфліктами та результативність діяльності організації [12].

Дослідження Івашенко А. А. підтверджують, що високий рівень емоційного інтелекту сприяє формуванню позитивного психологічного клімату в IT-організаціях та зменшенню конфліктності [13]. Подібні висновки зроблено і в сучасних дослідженнях емоційного інтелекту в дистанційних командах, де підкреслюється роль емоційного інтелекту у формуванні довіри, психологічної безпеки та підвищенні згуртованості команд [14].

Незважаючи на значну кількість досліджень, окремі аспекти цієї проблематики залишаються недостатньо розкритими. Більшість робіт зосереджується або на індивідуальних характеристиках працівників, або на внутрішніх процесах у командах. Водночас взаємодія між менеджерами IT-компаній, командами та

клієнтами досліджена меншою мірою. Крім того, обмеженою залишається кількість робіт, присвячених особливостям українського ІТ-сектору в умовах воєнних і трансформаційних викликів.

Отримані результати аналізу свідчать про недостатню розробленість проблеми впливу емоційного інтелекту на ефективність функціонування української ІТ-індустрії, що обумовлює необхідність подальших досліджень у цьому напрямі.

Новизна дослідження полягає у спробі поєднати аналіз розвитку ІТ-індустрії України із соціально-психологічними чинниками професійної діяльності, насамперед із феноменом емоційного інтелекту.

Мета статті (постановка завдання). Метою статті є теоретичне обґрунтування ролі емоційного інтелекту як одного з ключових соціально-психологічних чинників ефективного функціонування ІТ-індустрії України в умовах сучасних трансформаційних змін, а також визначення його впливу на організаційні процеси, міжособистісну взаємодію та результативність діяльності ІТ-компаній у міжнародному контексті.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких завдань:

1. Проаналізувати сучасний стан та динаміку розвитку ІТ-індустрії України в умовах глобальної цифрової трансформації та внутрішніх кризових викликів.
2. Розглянути міжнародний контекст функціонування ІТ-сектору та здійснити порівняльний аналіз із провідними країнами у сфері інформаційних технологій.
3. Узагальнити теоретичні підходи до визначення сутності емоційного інтелекту та його структури у сучасній психологічній науці [1-3].
4. Проаналізувати результати сучасних емпіричних досліджень щодо впливу емоційного інтелекту на ефективність професійної діяльності, зокрема у сфері ІТ [5-7].
5. Визначити специфіку прояву емоційного інтелекту в умовах професійної взаємодії в ІТ-секторі (менеджер - команда - клієнт).
6. Обґрунтувати роль емоційного інтелекту як фактора підвищення ефективності комунікації, управління конфліктами та прийняття управлінських рішень.
7. Сформувати концептуальні засади інтеграції емоційного інтелекту у практику управління ІТ-компаніями як складової їх стратегічного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження.

4.1. Динаміка розвитку ІТ-індустрії України в умовах цифрової трансформації.

ІТ-індустрія України продовжує відігравати важливу роль у національній економіці навіть в умовах воєнної нестабільності. За даними IT Research Ukraine 2025, обсяг експорту комп’ютерних послуг України у 2024 році становив близько

6,45 млрд доларів США, а кількість ІТ-фахівців оцінюється приблизно у 303 тис. осіб, з яких близько 245 тис. перебувають на території України [15]. Це свідчить про збереження кадрового потенціалу галузі та її здатність функціонувати в умовах трансформаційних викликів.

Особливістю розвитку ІТ-індустрії є її висока експортна орієнтація та залежність від глобальних ринків. Це, з одного боку, забезпечує доступ до міжнародних замовників і високих доходів, а з іншого - підвищує вразливість до зовнішніх економічних і політичних факторів. За таких умов важливо відзначити, що українська ІТ-індустрія функціонує переважно за аутсорсинговою моделлю, яка передбачає виконання замовлень для іноземних клієнтів, що формує специфічні вимоги до комунікації, управління проєктами та міжкультурної взаємодії.

Високий рівень технічної підготовки українських спеціалістів забезпечує конкурентоспроможність на міжнародному ринку, однак сучасні тенденції свідчать про зростаючу роль не лише професійних (hard skills), а й соціально-психологічних компетенцій.

У цьому контексті особливого значення набуває перехід від традиційної моделі розвитку ІТ, орієнтованої виключно на технічну експертизу, до більш комплексної моделі, що враховує людський фактор, комунікацію та емоційну взаємодію. Дослідження показують, що в умовах цифрової економіки ефективність діяльності значною мірою визначається не лише знаннями та навичками, а й здатністю до співпраці, адаптації та управління емоціями [2].

4.2. Вплив трансформаційних процесів та кризових факторів на ІТ-індустрію України.

Розвиток ІТ-індустрії України відбувається в умовах суттєвих трансформаційних змін, серед яких ключове місце займає вплив повномасштабної війни, що розпочалася у 2022 році. Ці події спричинили значні структурні зрушення в економіці, змінили умови функціонування бізнесу та суттєво вплинули на ринок праці.

Умови повномасштабної війни спричинили суттєві зміни у функціонуванні ІТ-компаній, зокрема посилили значення кадрової мобільності, гнучких форматів роботи та адаптації бізнес-процесів. Дані IT Research Ukraine 2025 свідчать, що український ІТ-сектор продовжує функціонувати в умовах воєнної економіки, водночас стикаючись із викликами, пов’язаними з утриманням фахівців, трансформацією ринку праці та змінами в організації роботи компаній [15].

Практичні спостереження також підтверджують зазначені трансформаційні процеси. Зокрема, у низці ІТ-компаній, які до початку повномасштабної війни функціонували у прифронтових регіонах України, відбулися суттєві зміни в організації роботи та розміщенні персоналу. Наприклад, значна частина працівників компаній, що здійснювали діяльність у Харкові, була змушена

передислокуватися до інших регіонів України або за кордон. Подібні процеси спостерігалися і в інших ІТ-компаніях, розташованих поблизу прикордонних територій, що додатково посилило значення адаптивності, психологічної стійкості та ефективної внутрішньої комунікації в професійному середовищі.

Окремою проблемою для ІТ-компаній стало зростання психологічного навантаження на працівників. Постійні зміни умов роботи, необхідність швидкої адаптації та високий темп роботи посилюють рівень стресу і професійного виснаження.

Важливим наслідком трансформацій є також зміна формату взаємодії в ІТ-секторі. Масовий перехід до віддаленої роботи призвів до зниження частоти безпосередніх контактів між членами команд, що ускладнює процеси комунікації та координації. За таких умов зростає значення нематеріальних факторів, зокрема довіри, емоційної підтримки та ефективного обміну інформацією.

З огляду на це емоційний інтелект виступає як важливий ресурс, що дозволяє компенсувати обмеження дистанційної взаємодії. Як зазначає Д. Ґоулман, здатність до розуміння емоцій інших людей та управління власними емоціями є ключовою для ефективної комунікації та лідерства [2]. У сфері ІТ це набуває особливого значення, оскільки успіх проєктів значною мірою залежить від узгодженості дій команди та якості взаємодії з клієнтами.

Таким чином, трансформаційні процеси, що відбуваються в ІТ-індустрії України, не лише змінюють економічні параметри її функціонування, але й висувають нові вимоги до психологічних характеристик учасників професійної діяльності. Це створює підґрунтя для подальшого дослідження ролі емоційного інтелекту як одного з ключових чинників ефективності галузі.

4.3. Міжнародний контекст розвитку ІТ-індустрії.

Розвиток ІТ-індустрії України доцільно розглядати в ширшому міжнародному контексті, оскільки галузь є інтегрованою у глобальні цифрові ринки та значною мірою залежить від зовнішнього попиту. Порівняльний аналіз свідчить, що частка ІТ-сектору у ВВП розвинених країн Європейського Союзу становить у середньому 5-10%, тоді як в Україні цей показник у 2022 році досяг приблизно 4,9% [15]. Це дозволяє стверджувати, що, незважаючи на складні внутрішні умови, Україна поступово наближається до європейських стандартів розвитку цифрової економіки.

Для ширшого міжнародного порівняння доцільно звернутися до досвіду Індії, де цифрова економіка розглядається як один із ключових напрямів економічного зростання. За даними Indian Brand Equity Foundation, цифрова економіка Індії до 2029-2030 років може забезпечувати майже п’яту частину національного доходу, а цифрові платформи, електронна комерція та платіжна інфраструктура демонструють високі темпи розвитку [16]. За таких умов Україна поки що поступається за масштабами цифрового ринку, однак зберігає значний

потенціал завдяки експортній орієнтації ІТ-сектору, високому рівню технічної експертизи та здатності галузі адаптуватися до кризових умов [15].

Водночас міжнародний контекст визначає і додаткові виклики для українського ІТ-сектору. Серед них - посилення конкуренції за висококваліфіковані кадри, глобалізація ринку праці, а також необхідність відповідності міжнародним стандартам якості та комунікації. Особливо важливим стає фактор міжкультурної взаємодії, оскільки українські ІТ-компанії працюють із клієнтами з різних країн, що передбачає врахування культурних відмінностей, стилів комунікації та очікувань.

За таких умов важливого значення набуває здатність до ефективної міжкультурної комунікації, емпатії та адаптації до різних моделей професійної взаємодії. Здатність до емпатії, розуміння культурних особливостей та ефективної комунікації з представниками різних соціокультурних груп є важливою передумовою успішної інтеграції у міжнародний ринок. Дослідження показують, що в умовах мультикультурних команд високий рівень емоційного інтелекту сприяє зниженню конфліктності та підвищенню ефективності взаємодії [6].

Згідно з дослідженнями у сфері організаційної психології, значна частина причин неуспішності проєктів пов’язана саме з проблемами комунікації та міжособистісної взаємодії, а не з технічними факторами. У роботах Graziotin et al. також підкреслюється, що емоційний стан розробників безпосередньо впливає на їхню продуктивність і здатність до вирішення складних задач [5]. Це підтверджує необхідність врахування емоційного інтелекту як системного чинника ефективності діяльності ІТ-команд.

4.4. Соціально-психологічні фактори функціонування ІТ-індустрії

Попри домінування економічних та технологічних підходів у дослідженні ІТ-індустрії, сучасні наукові роботи дедалі більше підкреслюють значення соціально-психологічних факторів. До них належать особливості міжособистісної взаємодії, рівень довіри в командах, психологічний клімат, стресостійкість та здатність до адаптації.

Однією з ключових особливостей ІТ-сфери є висока інтенсивність комунікації. Робота над проєктами передбачає постійну взаємодію між розробниками, менеджерами, замовниками та іншими учасниками процесу. При цьому значна частина комунікації відбувається у віртуальному середовищі, що ускладнює передачу емоційних сигналів і підвищує ризик непорозумінь.

Окрему увагу слід приділити проблемі професійного стресу та емоційного вигорання. ІТ-сфера характеризується високими вимогами до продуктивності, жорсткими дедлайнами та необхідністю постійного навчання. Дослідження свідчать, що працівники ІТ-сектору часто стикаються з підвищеним рівнем стресу, що негативно впливає на їхню ефективність та психологічний стан. Водночас емоційний інтелект розглядається як механізм саморегуляції, що

дозволяє ефективно управляти емоційними станами та знижувати рівень напруження [2].

Крім того, важливим соціально-психологічним фактором є командна згуртованість. Як зазначають сучасні дослідження, високий рівень емоційного інтелекту сприяє формуванню позитивного психологічного клімату, підвищенню рівня взаємної довіри та покращенню командної взаємодії [12; 13; 14].

4.5. Роль емоційного інтелекту у забезпеченні ефективності ІТ-індустрії.

Узагальнення теоретичних і емпіричних досліджень дозволяє розглядати емоційний інтелект як один із ключових факторів ефективності ІТ-індустрії. Його вплив проявляється на кількох рівнях: індивідуальному, командному та організаційному.

Емоційний інтелект впливає на ефективність діяльності на індивідуальному, командному та організаційному рівнях, забезпечуючи якість комунікації, зниження конфліктності та ефективність управління [4; 6].

Особливе значення має роль емоційного інтелекту у взаємодії з клієнтами. У сучасній ІТ-індустрії, орієнтованій на сервісну модель, саме якість комунікації визначає рівень задоволеності клієнтів і успішність проєктів. Здатність менеджера розуміти емоційні потреби клієнта, адаптувати стиль комунікації та ефективно реагувати на конфліктні ситуації є критично важливою.

На основі теоретичного синтезу розроблено концептуальну модель впливу емоційного інтелекту на результативність ІТ-організацій. Логіка моделі базується на припущенні, що розвинені навички розпізнавання та регуляції емоцій є фундаментом для якісної комунікації (як внутрішньої, так і зовнішньої). Це, у свою чергу, сприяє формуванню високого рівня міжособистісної довіри в командах, що в умовах високотехнологічної розробки стає визначальним чинником синергії та, як наслідок, позитивної динаміки економічних показників компанії.

Отже, у сучасних умовах емоційний інтелект доцільно розглядати як один із важливих ресурсів підвищення ефективності діяльності ІТ-компаній та розвитку професійної взаємодії.

4.6. Модель емпіричного дослідження ролі емоційного інтелекту в ІТ-індустрії.

Узагальнення результатів теоретичного аналізу та сучасних емпіричних досліджень дозволяє стверджувати, що емоційний інтелект є важливим чинником ефективності професійної діяльності. Водночас, незважаючи на значну кількість робіт у різних галузях, питання його прикладного дослідження в ІТ-сфері України залишається недостатньо розробленим. У зв’язку з цим доцільним є формування комплексної моделі емпіричного дослідження, яка дозволить оцінити вплив емоційного інтелекту на результативність діяльності ІТ-компаній. Запропонований підхід відповідає сучасним підходам до

управління, що ґрунтуються на використанні емпірично підтверджених даних та дозволяє інтегрувати психологічні та економічні показники в єдину аналітичну модель.

Запропонована модель базується на квазіекспериментальному підході типу “первинне тестування - інтервенція - повторне тестування”, який широко використовується у психологічних дослідженнях для оцінки ефективності розвитку емоційного інтелекту. Зокрема, систематичний огляд та метааналіз C. Powell і співавторів підтверджують, що програми розвитку емоційного інтелекту мають позитивний вплив на професійну ефективність, комунікацію, управління стресом та психологічна стійкість працівників у високостресових професійних середовищах [17]. Аналогічні підходи використовувалися у роботах R. Bar-On та R. Boyatzis, де було доведено можливість підвищення рівня емоційного інтелекту через спеціалізовані тренінгові програми [3; 4].

На першому етапі дослідження передбачається проведення первинної діагностики рівня емоційного інтелекту у вибірки працівників IT-сфери (менеджерів, розробників, спеціалістів із взаємодії з клієнтами). Для отримання об’єктивних даних передбачено використання взаємодоповнювальних психодіагностичних інструментів, зокрема:

- тесту MSCEIT, що дозволяє через розв'язання поведінкових завдань кількісно оцінити когнітивні здібності до ідентифікації, розуміння та управління емоціями [1];
- опитувальника EQ-і Р. Бар-Она, спрямованого на комплексне вивчення емоційно-соціального потенціалу особистості та її здатності адаптуватися до вимог середовища [3];
- методики TEIQue (Trait Emotional Intelligence Questionnaire) К. В. Петрідеса, яка дає змогу оцінити емоційність, самоконтроль, соціальність та психологічне благополуччя особистості як складові емоційного інтелекту [18].

Паралельно з оцінкою рівня емоційного інтелекту доцільно здійснювати вимірювання показників професійної ефективності. У контексті IT-індустрії такими показниками можуть виступати:

- ключові показники ефективності (KPI) працівників;
- показники успішності проєктів (дотримання термінів, якість виконання);
- рівень клієнтської задоволеності та лояльності;
- частота виникнення конфліктних ситуацій у команді.

Подібний підхід відповідає сучасним дослідженням, які поєднують психологічні показники з організаційними результатами діяльності [6].

Другий етап дослідження передбачає впровадження інтервенції, спрямованої на розвиток емоційного інтелекту. Така інтервенція може включати:

- тренінги з розвитку емоційної самосвідомості та саморегуляції;
- розвиток навичок емпатії та активного слухання;
- навчання ефективним комунікативним стратегіям;
- моделювання професійних ситуацій (case-based learning);

- коучингові та групові рефлексивні практики.

Дослідження показують, що саме комплексні програми розвитку ЕІ мають найбільший вплив на зміну поведінкових патернів і підвищення ефективності діяльності [4; 12].

На третьому етапі передбачається повторне вимірювання рівня емоційного інтелекту та показників ефективності з використанням тих самих інструментів, що й на першому етапі. Це дозволяє забезпечити порівнянність результатів і оцінити динаміку змін.

Ключовим завданням даного етапу є виявлення статистично значущих змін у рівні емоційного інтелекту та встановлення зв'язку між його розвитком і показниками професійної діяльності. Для обробки отриманих даних доцільно використовувати кореляційний та регресійний аналіз, що дозволить визначити силу та напрям впливу ЕІ на результативність роботи.

Очікується, що підвищення рівня емоційного інтелекту сприятиме:

- покращенню якості комунікації в командах;
- зниженню рівня конфліктності;
- підвищенню рівня задоволеності клієнтів;
- зростанню ефективності виконання проєктів.

Ці припущення узгоджуються з результатами попередніх досліджень, які демонструють позитивний зв'язок між емоційним інтелектом та продуктивністю працівників, зокрема у сфері ІТ [5; 6].

Таким чином, запропонована модель емпіричного дослідження дозволяє не лише теоретично обґрунтувати роль емоційного інтелекту в ІТ-індустрії, а й створює основу для практичного підтвердження його впливу на ефективність діяльності. Вона поєднує психологічний і економічний підходи, що забезпечує її міждисциплінарний характер і підвищує наукову та практичну цінність дослідження.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У результаті проведеного дослідження встановлено, що ІТ-індустрія України є одним із ключових секторів національної економіки, який демонструє стійку позитивну динаміку розвитку навіть в умовах кризових трансформацій. Зростання частки галузі у ВВП, обсягів експорту та інтеграції у глобальні ринки свідчить про її високий потенціал і стратегічне значення для економічного розвитку держави.

Разом із тим, сучасні трансформаційні процеси, зокрема цифровізація, глобалізація ринку праці та вплив воєнних факторів, суттєво змінюють умови функціонування ІТ-сектору. Вони зумовлюють зростання рівня невизначеності, підвищення психологічного навантаження на працівників, а також ускладнення комунікаційних процесів у командах і взаємодії з клієнтами. Сучасні дослідження української ІТ-індустрії демонструють, що поряд із технологічними та економічними чинниками ключового значення набувають питання адаптивності, утримання талантів, психологічної стійкості та розвитку людського капіталу.

У ході аналізу наукових джерел встановлено, що емоційний інтелект позитивно впливає на ефективність професійної діяльності в різних сферах, зокрема у сфері IT [8], медицині [9], освіті [11] та управлінні [4; 6]. Отримані результати підтверджують доцільність екстраполяції цих висновків на IT-сектор, який характеризується високою інтенсивністю міжособистісної взаємодії та залежністю від якості комунікації.

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що емоційний інтелект впливає на ефективність діяльності IT-компаній на індивідуальному, командному та організаційному рівнях. На індивідуальному рівні він забезпечує здатність до саморегуляції та ефективного прийняття рішень; на командному - сприяє формуванню довіри та згуртованості; на організаційному - визначає якість управління та взаємодії з клієнтами.

Встановлено, що ключовим механізмом впливу емоційного інтелекту на результативність IT-компаній є покращення якості комунікації, що, у свою чергу, сприяє підвищенню рівня довіри, ефективності взаємодії та досягненню кращих економічних результатів. На основі проведеного аналізу можна припустити, що емоційний інтелект опосередковано впливає на економічні результати діяльності IT-компаній через покращення комунікації, підвищення рівня довіри та ефективності взаємодії в командах.

Отримані результати свідчать про те, що емоційний інтелект доцільно розглядати не лише як індивідуальну психологічну характеристику працівника, але і як важливий чинник ефективної професійної взаємодії в IT-сфері.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання в управлінні IT-компаніями, зокрема при формуванні HR-стратегій, розвитку лідерських компетенцій та оптимізації взаємодії з клієнтами.

Література

1. Bar-On, R. (2006). The Bar-On model of emotional-social intelligence (ESI). Psicothema, 18(Suppl.), 13-25.
2. Boyatzis, R. E. (1982). The competent manager: A model for effective performance. New York, NY: John Wiley & Sons.
3. Chaffin, A. P. (2021). The Impact of Emotional Intelligence on Software Development Team Performance. Master's thesis. American Public University.
4. Goleman, D. (1995). Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. New York, NY: Bantam Books.
5. Graziotin, D., Wang, X., & Abrahamsson, P. (2014). Happy software developers solve problems better: Psychological measurements in empirical software engineering. PeerJ, 2, e289.
6. Hrynova, M.V., & Kononova, M.M. (2024). Kopinh-stratehii ta mekhanizmy psykholohichnykh zakhystiv u strukturi samorehuliatsii osobystosti [Coping strategies and mechanisms of psychological defense in the structure of personality self-regulation]. In M.V. Hrynova (Ed.), Psykholohiia rozvytku ta zhyttiestiikosti osobystosti [Psychology of personality development and resilience] (pp. 11-18). Poltava: PNPU imeni V.H. Korolenka [in Ukrainian].
7. Indian Brand Equity Foundation. (2026). Indian E-commerce Industry Analysis. Retrieved from https://www.ibef.org/industry/ecommerce-presentation

8. Illich, L.M., & Akilina, O.V. (2025). Emotsiinyi intelekt u dystantsiinykh komandakh: yak buduvaty doviru ta produktyvnu vzaiemodiiu [Emotional intelligence in remote teams: how to build trust and productive interaction]. European Scientific Journal of Economic and Financial Innovation, 1(15), 350-361. https://doi.org/10.32750/2025-0131 [in Ukrainian].

9. Ivashenko, A.A. (2022). Emotsiinyi intelekt yak zasib pozytyvnoho psykholohichnoho klimatu v IT-orhanizatsii [Emotional intelligence as a means of creating a positive psychological climate in an IT organization]. Master's thesis. Kyiv: National Aviation University [in Ukrainian].

10. Kononova, M.M., & Peretiatko, L.H. (2026). Psykholohichni osoblyvosti vzaiemozviazku emotsiinoho intelektu ta profesiinoho vyhorannia psykholohiv v umovakh viiny [Psychological features of the relationship between emotional intelligence and professional burnout of psychologists under wartime conditions]. Perspektyvy ta innovatsii nauky – Prospects and Innovations of Science, 2(60), 3218-3223. https://doi.org/10.52058/2786-4952-2026-2(60) [in Ukrainian].

11. Lviv IT Cluster. (2025). IT Research Ukraine 2025: From Adaptation to Transformation. Lviv: Lviv IT Cluster. Retrieved from https://itcluster.lviv.ua/en/projects/it-research/

12. MacCann, C., Jiang, Y., Brown, L.E.R., Double, K.S., Bucich, M., & Minbashian, A. (2020). Emotional intelligence predicts academic performance: A meta-analysis. Psychological Bulletin, 146(2), 150-186.

13. Mayer, J.D., & Salovey, P. (1990). Emotional intelligence. Imagination, Cognition and Personality, 9(3), 185-211.

14. Oweidat, I., Alzoubi, M., Abu Shosha, G., Ta'an, W., Khalifeh, A., et al. (2024). Relationship between emotional intelligence and quality of healthcare among nurses. Frontiers in Psychology, 15, 1423235. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1423235

15. Petrides, K.V. (2009). Psychometric Properties of the Trait Emotional Intelligence Questionnaire (TEIQue). In C. Stough, D. Saklofske, & J. Parker (Eds.), Assessing Emotional Intelligence (pp. 85-101). Boston, MA: Springer. https://doi.org/10.1007/978-0-387-88370-0_5

16. Powell, C., Brown, T., Yap, Y., Hallam, K., Takac, M., Quinlivan, T., Xenos, S., & Karimi, L. (2024). Emotional intelligence training among the healthcare workforce: A systematic review and meta-analysis. Frontiers in Psychology, 15, 1437035. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1437035

17. Saddiqui, S.A., Jawad, M., Naz, M., & Niazi, G.S.K. (2018). Emotional Intelligence and Managerial Effectiveness. Review of Innovation and Competitiveness, 4(1), 99-129.

18. Voloshyna, I., & Krupskyi, O. (2024). Emotional intelligence as a factor in successful team management. Challenges and Issues of Modern Science, 3, 188-194. Retrieved from https://cims.fti.dp.ua/j/article/view/246

References

1. Bar-On, R. (2006). The Bar-On model of emotional-social intelligence (ESI). Psicothema, 18(Suppl.), 13-25.

2. Boyatzis, R. E. (1982). The competent manager: A model for effective performance. New York, NY: John Wiley & Sons.

3. Chaffin, A. P. (2021). The Impact of Emotional Intelligence on Software Development Team Performance. Master's thesis. American Public University.

4. Goleman, D. (1995). Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. New York, NY: Bantam Books.

5. Graziotin, D., Wang, X., & Abrahamsson, P. (2014). Happy software developers solve problems better: Psychological measurements in empirical software engineering. PeerJ, 2, e289.

6. Hrynova, M.V., & Kononova, M.M. (2024). Kopinh-stratehii ta mekhanizmy psykholohichnykh zakhystiv u strukturi samorehuliatsii osobystosti [Coping strategies and

mechanisms of psychological defense in the structure of personality self-regulation]. In M.V. Hrynova (Ed.), Psykholohiia rozvytku ta zhyttiestiikosti osobystosti [Psychology of personality development and resilience] (pp. 11-18). Poltava: PNPU imeni V.H. Korolenka [in Ukrainian].

7. Indian Brand Equity Foundation. (2026). Indian E-commerce Industry Analysis. Retrieved from https://www.ibef.org/industry/ecommerce-presentation

8. Illich, L.M., & Akilina, O.V. (2025). Emotsiinyi intelekt u dystantsiinykh komandakh: yak buduvaty doviru ta produktyvnu vzaiemodiiu [Emotional intelligence in remote teams: how to build trust and productive interaction]. European Scientific Journal of Economic and Financial Innovation, 1(15), 350-361. https://doi.org/10.32750/2025-0131 [in Ukrainian].

9. Ivashenko, A.A. (2022). Emotsiinyi intelekt yak zasib pozytyvnoho psykholohichnoho klimatu v IT-orhanizatsii [Emotional intelligence as a means of creating a positive psychological climate in an IT organization]. Master's thesis. Kyiv: National Aviation University [in Ukrainian].

10. Kononova, M.M., & Peretiatko, L.H. (2026). Psykholohichni osoblyvosti vzaiemozviazku emotsiinoho intelektu ta profesiinoho vyhorannia psykholohiv v umovakh viiny [Psychological features of the relationship between emotional intelligence and professional burnout of psychologists under wartime conditions]. Perspektyvy ta innovatsii nauky – Prospects and Innovations of Science, 2(60), 3218-3223. https://doi.org/10.52058/2786-4952-2026-2(60) [in Ukrainian].

11. Lviv IT Cluster. (2025). IT Research Ukraine 2025: From Adaptation to Transformation. Lviv: Lviv IT Cluster. Retrieved from https://itcluster.lviv.ua/en/projects/it-research/

12. MacCann, C., Jiang, Y., Brown, L.E.R., Double, K.S., Bucich, M., & Minbashian, A. (2020). Emotional intelligence predicts academic performance: A meta-analysis. Psychological Bulletin, 146(2), 150-186.

13. Mayer, J.D., & Salovey, P. (1990). Emotional intelligence. Imagination, Cognition and Personality, 9(3), 185-211.

14. Oweidat, I., Alzoubi, M., Abu Shosha, G., Ta'an, W., Khalifeh, A., et al. (2024). Relationship between emotional intelligence and quality of healthcare among nurses. Frontiers in Psychology, 15, 1423235. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1423235

15. Petrides, K.V. (2009). Psychometric Properties of the Trait Emotional Intelligence Questionnaire (TEIQue). In C. Stough, D. Saklofske, & J. Parker (Eds.), Assessing Emotional Intelligence (pp. 85-101). Boston, MA: Springer. https://doi.org/10.1007/978-0-387-88370-0_5

16. Powell, C., Brown, T., Yap, Y., Hallam, K., Takac, M., Quinlivan, T., Xenos, S., & Karimi, L. (2024). Emotional intelligence training among the healthcare workforce: A systematic review and meta-analysis. Frontiers in Psychology, 15, 1437035. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1437035

17. Saddiqui, S.A., Jawad, M., Naz, M., & Niazi, G.S.K. (2018). Emotional Intelligence and Managerial Effectiveness. Review of Innovation and Competitiveness, 4(1), 99-129.

18. Voloshyna, I., & Krupskyi, O. (2024). Emotional intelligence as a factor in successful team management. Challenges and Issues of Modern Science, 3, 188-194. Retrieved from https://cims.fti.dp.ua/j/article/view/246

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 159.923.3:004.8

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1909-1923

Грись Антоніна Михайлівна головний науковий співробітник лабораторії психології соціально дезадаптованої особистості, Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-0153-2303

Павлюк Марія Михайлівна завідуюча лабораторією психології соціально дезадаптованої особистості, Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-0822-8128

РЕФЛЕКСИВНО-ДІАЛОГІЧНЕ ОПРАЦЮВАННЯ ЖИТТЄВИХ ЗАДАЧ ДОРОСЛИХ ПІД ЧАС ВІЙНИ ЗА ДОПОМОГОЮ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Анотація. У статті представлено теоретичну модель рефлексивно-діалогічного опрацювання життєвих задач дорослих у складних обставинах за допомогою штучного інтелекту. Теоретичну основу становлять теорія діалогічності (М. Бубер, М. Бахтін), концепція «рефлексивного практика» (Д. Шон), психолого-герменевтичний підхід (Н. В. Чепелєва), критичні дослідження ШІ (Вейценбаум, Бендер та ін.) і прикладні дослідження ШІ в психологічній практиці (Фіцпатрик та ін., Інкстер та ін., Вайдьям та ін.). Обґрунтовано, що стрімке поширення великих мовних моделей створює новий контекст для психологічної практики: ШІ вже є реальністю повсякденного опрацювання складних ситуацій для мільйонів людей – і це потребує теоретичного осмислення, а не лише технічної регуляції. Виокремлено п'ять функцій ШІ у рефлексивно-діалогічному опрацюванні задач: структурування задачі, наративна підтримка, рефлексивний сопровід, інформаційно-когнітивна підтримка і підтримка практик прощення і самокомпасії – та описано потенційні ефекти і ризики кожної функції. Запропоновано розмежування «взаємодії з ШІ» і «справжнього діалогу» (у розумінні Бубера) через п'ять критеріїв: присутність іншого, взаємна вразливість, відповідальність, пам'ять і неперервність, непередбачуваність. Показано, що ШІ є асиметричним середовищем, в якому людина є суб'єктом вразливості, тоді як ШІ є інструментом, що симулює присутність, не будучи справжнім Іншим. Побудовано типологію п'яти типів задач дорослих у воєнному контексті із описом релевантних функцій ШІ і меж його застосовності: задачі осмислення досвіду, прийняття рішень, відновлення відносин, адаптації і реорієнтації та смислової реконструкції. Концептуалізовано феномен «рефлексивного ехо» як специфічний ризик взаємодії з ШІ: ситуація, в якій ШІ відображає і підсилює власні конструкти суб'єкта без введення реально нової перспективи, що може посилювати замкнені мисленнєві паттерни. Введено

поняття «суб'єктно-центрована взаємодія з ШІ» як умова психологічно безпечного і терапевтично потенційного використання ШІ: взаємодія, в якій людина утримує суб'єктну позицію, критично оцінює відповіді ШІ і використовує їх як матеріал для власної рефлексії, а не як готові рішення.

Ключові слова: діалогічна компетентність, прощення, скрутні матеріальні обставини, психологічне благополуччя, штучний інтелект, життєва задача, невизначеність, рефлексія, дорослі.

Hrys Antonina Mykhailivna Chief Researcher of the Laboratory of Psychology of Socially Maladapted Personality, Institute of Psychology named after G.S. Kostyuk NAPS of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-0153-2303

Pavlyuk Maria Mykhailivna Head of the Laboratory of Psychology of Socially Maladapted Personality, Institute of Psychology named after G.S. Kostyuk NAPS of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-0822-8128

REFLECTIVE-DIALOGIC PROCESSING OF LIFE TASKS OF ADULTS DURING WAR USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Abstract. The article presents a theoretical model of reflective-dialogic processing of life tasks of adults under difficult circumstances using artificial intelligence. The theoretical foundation comprises the theory of dialogicity (Buber, Bakhtin), the reflective practitioner concept (Schön), the psycho-hermeneutic approach (Chepelieva), critical AI studies (Weizenbaum, Bender et al.), and applied research on AI in psychological practice (Fitzpatrick et al., Inkster et al., Vaidyam et al.). It is substantiated that the rapid proliferation of large language models creates a new context for psychological practice: AI is already a reality in the everyday processing of complex situations for millions of people – and this requires theoretical conceptualisation, not merely technical regulation. Five functions of AI in the reflective-dialogic processing of tasks are identified: task structuring, narrative support, reflective accompaniment, informational-cognitive support, and support for forgiveness and self-compassion practices – with the potential effects and risks of each function described. A distinction between «interaction with AI» and «genuine dialogue» (in Buber's sense) is proposed through five criteria: presence of the other, mutual vulnerability, responsibility, memory and continuity, and unpredictability. It is demonstrated that AI constitutes an asymmetric environment in which the human being is the subject of vulnerability, while AI is an instrument that simulates presence without being a genuine Other. A typology of five types of adults' tasks in the wartime context is constructed, with descriptions of the relevant AI functions and the boundaries of its applicability: tasks of experience processing, decision-making, relational restoration, adaptation and reorientation, and meaning reconstruction. The phenomenon of «reflective echo» is conceptualised as a specific risk of AI interaction: a situation in

which AI reflects and amplifies the subject's own constructs without introducing a genuinely new perspective, potentially reinforcing closed thought patterns. The concept of «subject-centred AI interaction» is introduced as a condition for psychologically safe and therapeutically potential AI use: interaction in which the person maintains a subjective stance, critically evaluates AI responses, and uses them as material for their own reflection rather than as ready-made solutions.

Keywords: dialogic competence, forgiveness, difficult material circumstances, psychological well-being, artificial intelligence, life task, uncertainty, reflection, adults.

Постановка проблеми. Дорослі люди в умовах тривалої збройної агресії стикаються з потоком задач, для яких традиційні соціальні і психологічні ресурси є або виснаженими, або недоступними. Близькі самі потребують підтримки. Психологи перевантажені. Час і простір для рефлексії у звичному розумінні є розкішшю, якої немає.

У цьому контексті мільйони людей вже звертаються до великих мовних моделей (ChatGPT, Claude, Gemini та ін.) для опрацювання власних задач: щоб «поговорити», структурувати думки, отримати інформацію, проговорити болісну ситуацію.

Це є реальністю, яку психологічна наука не може ігнорувати. Людина, що о другій ночі розмовляє зі штучним інтелектом про те, як жити після смерті чоловіка, або про те, як говорити з дочкою, що повернулась з фронту – ця людина потребує не заборони або осуду, а психологічно обґрунтованого розуміння того, що відбувається у цій взаємодії, які є її ресурси і які обмеження.

Парадокс ситуації полягає в тому, що ШІ як інструмент психологічної самодопомоги є одночасно принципово новим і принципово обмеженим. Новим – тому що він доступний у будь-який час, безплатний або дешевий, не осуджує, має нескінченне «терпіння» і здатний структурувати думки краще, ніж хаотичний внутрішній монолог. Обмеженим – тому що він не є справжнім Іншим у буберівському розумінні [13], не несе пам'яті, не здатний до справжньої емпатії і не може нести відповідальність за наслідки своїх «відповідей». Теоретична модель, що описує психологічні механізми, ресурси і ризики цієї взаємодії, є науково і практично необхідною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Застосування ШІ у психологічній практиці досліджується з середини 2010-х років. Люкстон [4] систематизував можливості і ризики ШІ у психологічній практиці, підкресливши, що ключовим питанням є не технічна ефективність, а психологічна безпека і збереження людської суб'єктності у взаємодії. Бікмор і Пікард [5] описали феномен «соціальної відповіді на комп'ютер»: люди схильні застосовувати соціальні норми до комп'ютерних систем – і ця тенденція посилюється при роботі з конверсаційними агентами. Насс і Мун [31] і Рівс і Насс [32] описали теорію «рівняння медіа»: люди несвідомо ставляться до медіа

так само, як до реальних соціальних партнерів, що є психологічно важливим феноменом для розуміння взаємодії з ШІ.

Рандомізоване контрольоване дослідження Фіцпатрик та ін. [1] засвідчило, що конверсаційний агент Woebot, заснований на принципах КБТ, ефективно знижував симптоми депресії і тривоги у молодих дорослих протягом двох тижнів. Інкстер та ін. [2] продемонстрували ефективність агента Wysa, орієнтованого на емпатійну комунікацію. Вайдьям та ін. [3] систематизували дані щодо конверсаційних ШІ у ментальному здоров'ї, визначивши їхні переваги (доступність, відсутність стигматизації, цілодобова доступність) і ризики (відсутність клінічної оцінки, ризик залежності, межі застосовності). Мольник [9] концептуалізував «спільну інтелігентність» (co-intelligence) як нову фахову компетентність, що включає критичне і творче використання ШІ.

Критична традиція є не менш важливою. Вейценбаум [6] ще у 1976 році попереджав про небезпеку антропоморфізації комп'ютерних систем і делегування їм морально значущих рішень. Туркл [7] описала феномен «ілюзії взаємності» – схильності приписувати машинам соціальні і емоційні якості, яких вони не мають. Бендер та ін. [8] показали, що LLM є «стохастичними папугами» – вони відтворюють статистичні паттерни мови, а не розуміють смисл.

Психологічно-герменевтичний підхід Чепелєвої [19] є методологічною основою для аналізу взаємодії з ШІ через призму смислотворення: людина є інтерпретативним суб'єктом, що конструює смисл власного досвіду – і взаємодія з ШІ є особливим контекстом, де цей процес відбувається у штучно організованому діалогічному середовищі. Гуцол [20] описав наративне смислотворення як механізм актуалізації ресурсів особистості. Рудницька [29] операціоналізувала ці механізми через методику наративного аналізу, що може бути застосована для аналізу наративів, що виникають у взаємодії з ШІ. Карамушка [27] і Кокун [28] систематично вивчають ресурси і благополуччя в умовах воєнного стресу, засвідчуючи критичну потребу у доступних психологічних інструментах.

Хортон і Воль [33] ще у 1956 році описали феномен «парасоціальної взаємодії»: односторонню, позірно соціальну взаємодію з медіаперсонажами, що може задовольняти потреби у зв'язаності без реального контакту. Сучасні ШІ-агенти є принципово більш інтерактивними, ніж телевізійні персонажи, що описували Хортон і Воль, – але ризик парасоціального характеру взаємодії є актуальним і психологічно значущим.

Мета статті – розробити теоретичну модель рефлексивно-діалогічного опрацювання задач дорослих за допомогою ШІ в умовах війни.

Виклад основного матеріалу дослідження

Рефлексивно-діалогічна модель опрацювання задач: концептуальні засади. Поняття «рефлексивно-діалогічне опрацювання задачі» визначається нами як процес, в якому суб'єкт через комбінацію рефлексії (звернення до власного досвіду, реакцій і смислів) і діалогу (взаємодія зі значущим іншим) конструює

розуміння задачі, виробляє ставлення до неї і знаходить шляхи її вирішення. Принциповим є те, що рефлексія і діалог не є послідовними етапами – вони взаємно активують і поглиблюють одна одну: діалог стимулює рефлексію, а рефлексія надає матеріал для діалогу.

Шон [10] описав «рефлексію в дії» і «рефлексію після дії» як механізми фахового зростання. Мезіроу [11] показав, що трансформативна рефлексія – зміна базових рамок інтерпретації досвіду – є механізмом, що відкриває якісно нові рішення. Флавелл [12] описав метакогніцію як здатність моніторити власні пізнавальні процеси. Усі три рівні рефлексії є релевантними для опрацювання задач у складних обставинах – і всі три можуть підтримуватись (або блокуватись) специфікою взаємодії з ШІ.

Діалог у буберівському розумінні [13] є не просто обміном інформацією, а зустріччю з реальним Іншим у його власній реальності – зустріччю, що змінює обох учасників. Бахтін [14] розвинув цю ідею через концепцію «відповідального слова» і «поліфонії»: справжній діалог передбачає голоси, що є різними і нерівними одне одному. Питання про те, чи є ШІ «іншим» у цьому розумінні – принципове для оцінки терапевтичного потенціалу взаємодії з ним.

П'ять функцій ШІ у рефлексивно-діалогічному опрацюванні задач. На підставі теоретичного аналізу і огляду прикладних досліджень виокремлено п'ять функцій ШІ, що є психологічно значущими у контексті опрацювання задач дорослих у складних обставинах (таблиця 1).

П'ять функцій утворюють ієрархію за рівнем глибини психологічного залучення. Інформаційно-когнітивна функція є найбільш поверховою і найменш ризикованою: ШІ надає дані, людина їх оцінює. Функція наративної підтримки є більш глибокою: вона залучає особистий досвід і емоції. Функція рефлексивного сопроводу і підтримки практик прощення є найбільш терапевтично потенційними – і водночас найбільш ризикованими у разі некоректного застосування.

Таблиця 1

Функції ШІ у рефлексивно-діалогічному опрацюванні задач: ефекти і ризики

Функція ШІ	**Психологічний зміст**	**Потенційні ефекти для благополуччя**	**Ризики і обмеження**
Структурування задачі	ШІ допомагає чітко сформулювати і диференціювати задачу: відокремити «що я хочу», «що я маю», «що заважає». Запити і відповіді ШІ є когнітивним «дзеркалом», що відображає думки суб'єкта у структурованій формі [9; 4]	Знижує когнітивне перевантаження і хаотизацію, характерні для кризових станів [23]. Структурована формулювання задачі є першим кроком до її вирішення за моделлю Лазаруса і Фолкман [24]	ШІ може нав'язати власну структуру задачі, що не збігається з суб'єктивним досвідом клієнта. Некритичне прийняття структурування ШІ без рефлексії є ризиком ерозії суб'єктності

Функція ШІ	Психологічний зміст	Потенційні ефекти для благополуччя	Ризики і обмеження
Наративна підтримка	ШІ надає простір для розповіді без осуду і без порад. Відповіді ШІ можуть підтримувати наративну зв'язність: відображати, резюмувати, задавати відкриті питання [17; 3]	Вербалізація болісного досвіду у будь-якій формі є предиктором психологічного відновлення [18]. ШІ може бути «першим слухачем» – нижчопороговим, ніж звернення до людини, і таким, що відкриває шлях до подальшої людської допомоги	ШІ не є справжнім свідком досвіду: він не несе пам'яті, не піклується і не змінюється через зустріч [6; 13]. «Псевдослухання» ШІ може створити ілюзію підтримки, що знижує мотивацію до пошуку реальної людської допомоги [7]
Рефлексивний сопровід	ШІ може задавати рефлексивні питання, що спонукають до самоспостереження: «Що ви відчуваєте щодо цього?», «Як ви пояснюєте собі цю ситуацію?», «Що змінилося б, якби...?». Функція близька до сократівського діалогу [10; 12]	Підтримує ситуативну і ретроспективну рефлексію. Дослідження Фіцпатрик та ін. [1] і Інкстера та ін. [2] засвідчили, що конверсаційні ШІ-агенти здатні ефективно ініціювати рефлексію і знижувати симптоми депресії і тривоги	ШІ не здатний до справжньої прогностичної і трансформативної рефлексії: він відповідає на запити, але не здатний глибинно розуміти контекст особистісного зростання. Рефлексивний сопровід ШІ є нижчим за рівнем, ніж людська психологічна підтримка
Інформаційно-когнітивна підтримка	ШІ надає доступ до психологічної інформації, технік, фреймів осмислення: «Це звучить як горе – ось що психологія знає про цей стан». Функція психоедукації і когнітивного розширення [4; 9]	Знання психологічних концепцій може знижувати самостигматизацію і надавати мові для опису власного досвіду [16; 25]. Психоедукаційна функція ШІ є добре обґрунтованою емпірично [3]	Ризик «інформаційної перевантаженості» або некоректного застосування психологічних концепцій до власного досвіду. ШІ не може здійснювати клінічну оцінку і не повинен використовуватись замість фахової допомоги

Функція ШІ	Психологічний зміст	Потенційні ефекти для благополуччя	Ризики і обмеження
Підтримка практик прощення і само-компасії	ШІ може супроводжувати виконання структурованих практик: вести через кроки листа прощення, задавати питання для самокомпасійного самодіалогу, резюмувати прогрес у процесі опрацювання образи [21; 22]	Структурований сопровід підвищує дотримання практик самодопомоги: регулярні нагадування і зворотний зв'язок від ШІ є ефективними для підтримки поведінкових змін [1; 2]	Прощення і самокомпасія у контексті воєнних травм є психологічно складними процесами [21]. ШІ не здатен розпізнати момент, коли практика є протипоказаною (наприклад, при гострому дистресі або ПТСР), і не може замінити кваліфіко-ваного психолога

ШІ і справжній діалог: принципові розмежування. Однією з головних психологічних небезпек взаємодії з сучасними ШІ є її зовнішня подібність до справжнього діалогу при принциповій внутрішній відмінності. Аналіз цих відмінностей є необхідним як для фахівців, що рекомендують або застерігають від використання ШІ, так і для самих користувачів (таблиця 2).

Принципово важливим є феномен, що ми позначаємо як *«рефлексивне ехо»*. Він виникає внаслідок специфіки архітектури LLM: ШІ генерує відповіді, що є статистично зв'язними з запитом суб'єкта [8]. Це означає, що відповіді ШІ нерідко є розгорнутими і структурованими версіями того, що людина вже закладає у запит. Якщо людина запитує: «Я відчуваю, що я не можу пробачити собі цього рішення – чи це нормально?» – ШІ, як правило, валідує це відчуття, надає інформацію про самопрощення і пропонує техніки. Він рідко запитає: «А звідки ви знаєте, що ваше рішення було помилковим?» – і ще рідше – «Що означає для вас «нормально» у цьому контексті?» У результаті суб'єкт отримує розгорнуте, структуроване «ехо» власних конструктів – що може посилювати, а не розширювати мисленнєві паттерни.

Рефлексивне ехо є особливо ризикованим при роботі із замкненими, руминативними або катастрофічними думками: ШІ може структурно підтримати і поглибити ці паттерни замість того, щоб їх трансформувати. Парасоціальна взаємодія [33] у поєднанні з рефлексивним ехо утворює психологічно небезпечну комбінацію: людина відчуває «зрозумілість» і «підтримку», але фактично перебуває у замкненому просторі власних конструктів без реального Іншого, що міг би запропонувати нову перспективу.

«Суб'єктно-центрована взаємодія з ШІ» як умова психологічної безпеки. На противагу ризику рефлексивного ехо і парасоціальної залежності пропонуємо концепцію «суб'єктно-центрованої взаємодії з ШІ» як умову психологічно безпечного і терапевтично потенційного використання ШІ в опрацюванні задач.

Таблиця 2

Розмежування взаємодії з ШІ і справжнього діалогу: психологічний аналіз

Критерій	**Справжній діалог (Я-Ти відношення, Бубер [13])**	**Взаємодія з ШІ (Я-Воно відношення)**
Присутність іншого	Реальний Інший присутній у своїй власній реальності: він має досвід, переживання, власну позицію, яка може бути відмінною від моєї. Зустріч змінює обох	ШІ симулює присутність, але не має власного досвіду або позиції: він генерує статистично ймовірні відповіді [8]. Взаємодія не змінює ШІ – він не несе пам'яті між сесіями за замовчуванням
Взаємна вразливість	Справжній діалог передбачає ризик: відкритися, бути почутим не так, зіткнутись із несподіваним. Ця вразливість є умовою справжньої зустрічі і трансформації	Взаємодія з ШІ є односторонньо вразливою: людина відкривається, але ШІ не є вразливим. Це знижує ризик і дискомфорт, але водночас знижує трансформативний потенціал [7]
Відповідальність	У діалозі між людьми обидва несуть відповідальність за якість взаємодії. Відповідальність є моральним виміром, що надає діалогу ваги	ШІ не несе відповідальності у моральному сенсі. Це знижує рівень «ставок» взаємодії – що є ресурсом (легше розкритись), але водночас і обмеженням (менша трансформативна вага)
Пам'ять і неперервність	Людський діалог будується на спільній пам'яті і неперервності відносин. Минулий досвід взаємодії є частиною поточної зустрічі	ШІ за замовчуванням не несе пам'яті між сесіями: кожна розмова починається знов. Це є принциповим обмеженням для тривалого рефлексивного сопроводу [5]
Непередбачуваність	Справжній інший може відповісти несподівано, кинути виклик, запропонувати нову перспективу, яку я не передбачив. Ця непередбачуваність є ресурсом розвитку	ШІ є статистично передбачуваним у своїх відповідях: він відображає те, що людина вкладає у запит. Він рідко кидає справжній виклик – він переважно підтримує і структурує

Суб'єктно-центрована взаємодія з ШІ характеризується п'ятьма ознаками. По-перше, *збереженою суб'єктною позицією*: людина усвідомлює, що вона є автором взаємодії, а ШІ – інструментом. Відповіді ШІ є матеріалом для роздумів, а не вердиктами. По-друге, *критичною рефлексією відповідей*: людина ставить питання не лише своїй ситуації, а й відповідям ШІ: «Чи це справді про мене?»,

«Що тут не враховано?», «З якою метою ШІ каже саме це?» По-третє, *технологічною прозорістю*: базове розуміння того, як працює LLM, знижує ризик антропоморфізації і дозволяє використовувати ШІ без ілюзій щодо його природи [8; 9]. По-четверте, *збереженням соціальних зв'язків*: ШІ використовується як доповнення, а не заміна людських відносин. Якщо взаємодія з ШІ знижує, а не підвищує мотивацію до пошуку людської підтримки – це є сигналом ризику. По-п'яте, *усвідомленням меж*: людина розуміє, які задачі є доступними для ШІ-сопроводу, а які потребують фахової психологічної допомоги [4; 3]. Суб'єктно-центрована взаємодія з ШІ є набутою, а не природною характеристикою: більшість користувачів не мають ані інформації щодо природи LLM, ані навичок критичної рефлексії відповідей ШІ. Це є аргументом на користь психоедукації щодо суб'єктно-центрованої взаємодії як компонента психологічної грамотності у цифрову епоху. Теорія самодетермінації [34] підтверджує: автономна, внутрішньо мотивована взаємодія з інструментом є психологічно більш корисною, ніж залежна або амбівалентна.

Типологія задач дорослих у воєнному контексті і функції ШІ. Дорослі в умовах збройного конфлікту стикаються з якісно різними задачами, що потребують різних ресурсів і для яких ШІ є більш або менш релевантним інструментом (таблиця 3).

Таблиця 3

Типи задач дорослих у воєнному контексті: функції ШІ і межі застосовності

Тип задачі	**Зміст задачі у воєнному контексті**	**Релевантна функція ШІ**	**Межа застосовності ШІ**
Задачі осмислення досвіду	«Що зі мною сталось»; «Як мені зрозуміти те, що я переживаю»; конструювання зв'язного наративу з фрагментованого досвіду	Наративна підтримка і рефлексивний сопровід. ШІ надає безпечний простір для першого розповідання і структурування. Відкриті питання ШІ сприяють когнітивному та смисловому опрацюванню [25; 18]	Гострий дистрес, ПТСР, суїцидальні думки – потребують фахової допомоги. ШІ може надати першу підтримку і переспрямувати до фахівця
Задачі прийняття рішень	«Що мені робити»; «Як обрати між конкуруючими пріоритетами»; рішення в умовах невизначеності (залишатись / переміщуватись; продовжувати / змінювати)	Структурування задачі і когнітивна підтримка. ШІ допомагає «розкласти» задачу на складові, прояснити критерії і побачити альтернативи [4; 9]	ШІ не може взяти на себе відповідальність за рішення і не повинен нав'язувати цінності. Його функція – допомогти людині ухвалити власне рішення, а не ухвалити рішення замість неї

Тип задачі	Зміст задачі у воєнному контексті	Релевантна функція ШІ	Межа застосовності ШІ
Задачі відновлення відносин	«Як говорити з близькими після тривалого розлучення»; «Як прийняти зміни в партнері після бойового досвіду»; незавершені конфлікти і прощення	Підтримка практик прощення і підготовка до важких розмов. ШІ може супроводжувати лист прощення, підготовку до діалогу, рефлексію власних реакцій [21; 22]	Реальне відновлення відносин відбувається тільки між людьми – ШІ не може замінити цей процес. Він може підготувати до нього, але не здійснити його
Задачі адаптації і реорієнтації	«Як знайти роботу в нових умовах»; «Як адаптуватись до нового середовища після переміщення»; відновлення фахової і соціальної ідентичності	Інформаційно-когнітивна підтримка і структурування задачі. ШІ надає практичну інформацію, допомагає складати резюме, орієнтуватись у нових контекстах [9; 4]	ШІ надає інформацію, але не може надати соціальний капітал, рекомендації або реальні зв'язки. Соціальна реінтеграція є людським і спільнотним процесом [26]
Задачі смислової реконструкції	«Навіщо я живу після всього цього»; «Де знайти сенс у ситуації, що позбавила смислів»; пошук нової смисложиттєвої орієнтації	Рефлексивний сопровід і наративна підтримка. ШІ може супроводжувати практику пошуку смислу: питання, щоденник, поступове конструювання нового наративу ідентичності [17; 19]	Смислова реконструкція є глибоко особистісним і нерідко духовним процесом [25; 21]. ШІ може підтримати структуру, але не може дати смисл або бути свідком екзистенційного досвіду

Аналіз п'яти типів задач засвідчує, що функції ШІ є найбільш доречними при задачах осмислення досвіду (де наративна підтримка і рефлексивний сопровід є психологічно безпечними і потенційно корисними), а також при задачах адаптації (де інформаційно-когнітивна підтримка є практично цінною). Найбільш обережним має бути застосування ШІ при задачах смислової реконструкції і відновлення відносин: ці задачі вимагають глибинного особистісного залучення і людської присутності, яку ШІ не може замінити.

Специфічним є питання скрутних матеріальних обставин у воєнному контексті. Для осіб у такому стані ШІ може виконувати важливу інформаційну функцію: пошук програм допомоги, орієнтування в адміністративних процедурах, складання заяв і звернень – задачі, де «когнітивна доступність»

інформації є реальним психологічним ресурсом. Водночас скрутні матеріальні обставини нерідко поєднуються з виснаженням і дистресом – і тут ШІ не може замінити психосоціальної підтримки, що потребує людської присутності і фахової компетентності.

Специфіка рефлексивно-діалогічного опрацювання задач через ШІ в умовах збройного конфлікту. Воєнний контекст привносить ряд специфічних чинників, що трансформують взаємодію з ШІ. Перший – *доступність і нижча порогова вимога до звернення*. Для людей у гострому стресі, що соромляться або бояться звертатись до психологів, ШІ є першою точкою контакту. Відсутність стигматизації і цілодобова доступність є реальними перевагами в умовах, де людські ресурси психологічної допомоги є обмеженими [1; 3]. ШІ може стати «нижчопороговим входом» до психологічної підтримки – якщо фінальна ціль взаємодії є не заміна, а переспрямування до фахівця. Другий – *ризик замикання у ШІ при руйнуванні людських зв'язків*. Вимушені переміщення, загибель близьких, ізоляція є реальністю для мільйонів людей. У цьому контексті ШІ може ставати суб'єктивно значущим «співрозмовником» не через технологічну привабливість, а через відсутність альтернативи. Парасоціальна взаємодія [33] у поєднанні з рефлексивним ехо у цьому контексті є особливо небезпечними: ізольована людина може «занурюватись» у взаємодію з ШІ замість відновлення реальних соціальних зв'язків [7]. Третій – *моральне навантаження і прощення в опосередкованому ШІ-просторі*. Людина, що несе тягар морального навантаження або незавершеного прощення, може шукати «безпечний» простір для розмови – і ШІ забезпечує таку безпечність через відсутність осуду. Практики прощення і самокомпасії [21; 22], що структурно підтримуються ШІ, можуть мати реальний психологічний ефект – якщо взаємодія є суб'єктно-центрованою і не замінює, а доповнює фахову підтримку.

Висновки. Запропонована теоретична модель рефлексивно-діалогічного опрацювання задач дорослих за допомогою ШІ в умовах збройного конфлікту є внеском у розробку психології цифрового середовища і забезпечує теоретичну основу для психологічно обґрунтованих рекомендацій щодо використання ШІ у контексті психологічної самодопомоги і фахового супроводу.

Ключовими теоретичними результатами є виокремлення і описання п'яти функцій ШІ у рефлексивно-діалогічному опрацюванні задач з аналізом їхніх ефектів і ризиків; розмежування взаємодії з ШІ і справжнього діалогу через п'ять критеріїв (присутність, вразливість, відповідальність, пам'ять, непередбачуваність); концептуалізація феномену «рефлексивного ехо» як специфічного ризику взаємодії з LLM; введення поняття «суб'єктно-центрована взаємодія з ШІ» з п'ятьма операціональними ознаками; типологія п'яти типів задач дорослих у воєнному контексті з описом релевантних функцій ШІ і меж його застосовності.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо в проведенні порівняльного аналізу ефективності різних форм ШІ-сопроводу для різних типів задач у воєнному контексті.

Література

1. Fitzpatrick K. K., Darcy A., Vierhile M. Delivering cognitive behavior therapy to young adults with symptoms of depression and anxiety using a fully automated conversational agent (Woebot): A randomized controlled trial. *JMIR Mental Health.* 2017. Vol. 4. № 2. e19. https://doi.org/10.2196/mental.7785

2. Inkster B., Sarda S., Subramanian V. An empathy-driven, conversational AI agent (Wysa) for digital mental well-being: Real-world data evaluation mixed-methods study. *JMIR mHealth and uHealth.* 2018. Vol. 6. № 11. e12106. https://doi.org/10.2196/12106

3. Vaidyam A. N., Wisniewski H., Halamka J. D., Kashavan M. S., Torous J. Chatbots and conversational agents in mental health: A review of the psychiatric landscape. *Canadian Journal of Psychiatry.* 2019. Vol. 64. № 7. P. 456–464. https://doi.org/10.1177/0706743719828977

4. Luxton D. D. Artificial intelligence in psychological practice: Current and future applications and implications. *Professional Psychology: Research and Practice.* 2014. Vol. 45. № 5. P. 332–339. https://doi.org/10.1037/a0034559

5. Bickmore T. W., Picard R. W. Establishing and maintaining long-term human-computer relationships. *ACM Transactions on Computer-Human Interaction.* 2005. Vol. 12. № 2. P. 293–327. https://doi.org/10.1145/1067860.1067867

6. Weizenbaum J. *Computer power and human reason: From judgment to calculation.* W. H. Freeman, 1976. 300 p.

7. Turkle S. *Alone together: Why we expect more from technology and less from each other.* Basic Books, 2011. 360 p.

8. Bender E. M., Gebru T., McMillan-Major A., Shmitchell S. On the dangers of stochastic parrots: Can language models be too big? *Proceedings of the 2021 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency (FAccT '21).* 2021. P. 610–623. https://doi.org/10.1145 /3442188.3445922

9. Mollick E. *Co-intelligence: Living and working with AI.* Portfolio/Penguin, 2024. 272 p.

10. Schön D. A. *The reflective practitioner: How professionals think in action.* Basic Books, 1983. 374 p.

11. Mezirow J. *Transformative dimensions of adult learning.* Jossey-Bass, 1991. 247 p.

12. Flavell J. H. Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry. *American Psychologist.* 1979. Vol. 34. № 10. P. 906–911. https://doi.org/ 10.1037/0003-066X.34.10.906

13. Buber M. *I and Thou* (W. Kaufmann, Trans.). Scribner, 1970. 185 p. (Original work published 1923)

14. Bakhtin M. M. *The dialogic imagination: Four essays* (M. Holquist, Ed.; C. Emerson & M. Holquist, Trans.). University of Texas Press, 1981. 444 p.

15. Ryff C. D. Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology.* 1989. Vol. 57. № 6. P. 1069–1081. https://doi.org/10.1037/0022-3514.57.6.1069

16. Seligman M. E. P. *Flourishing: A visionary new understanding of happiness and well-being.* Free Press, 2011. 349 p.

17. McAdams D. P. *The stories we live by: Personal myths and the making of the self.* William Morrow, 1993. 336 p.

18. Pennebaker J. W., Seagal J. D. Forming a story: The health benefits of narrative. *Journal of Clinical Psychology.* 1999. Vol. 55. № 10. P. 1243–1254. https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-4679(199910)55:10<1243::AID-JCLP6>3.0.CO;2-N

19. Чепелєва Н. В. Психологічні механізми розуміння і інтерпретації особистого досвіду. *Наукові студії із соціальної та політичної психології.* 2017. Вип. 39. С. 3–12.

20. Гуцол К. В. Наратив як провідна дискурсивна практика смислотворення особистості. *Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України.* 2019. Т. 2. Вип. 11. С. 64–76.

21. Enright R. D. *Forgiveness is a choice: A step-by-step process for resolving anger and restoring hope.* American Psychological Association, 2001. 242 p.

22. Neff K. D. Self-compassion: An alternative conceptualization of a healthy attitude toward oneself. *Self and Identity.* 2003. Vol. 2. № 2. P. 85–101. https://doi.org/10.1080/15298860309032

23. Hobfoll S. E. Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist.* 1989. Vol. 44. № 3. P. 513–524. https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.3.513

24. Lazarus R. S., Folkman S. *Stress, appraisal, and coping.* Springer, 1984. 456 p.

25. Park C. L. Making sense of the meaning literature: An integrative review of meaning making and its effects on adjustment to stressful life events. *Psychological Bulletin.* 2010. Vol. 136. № 2. P. 257–301. https://doi.org/10.1037/a0018301

26. Masten A. S. *Ordinary magic: Resilience in development.* Guilford Press, 2014. 328 p.

27. Карамушка Л. М. Тренінг розвитку продуктивних копінг-стратегій в контексті забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах війни. *Організаційна психологія. Економічна психологія.* 2024. № 31 (1). С. 3–39. https://doi.org/10.31108/2.2024.1.31

28. Кокун О. М. Incidence of occupational hardiness under the influence of extreme war factors. *Journal of Workplace Behavioral Health.* 2024. Vol. 39. № 2. P. 139–156. https://doi.org/10.1080/15555240.2024.2313670

29. Рудницька С. Ю. Наративний аналіз ментальних ресурсів особистості. *Наукові перспективи.* 2026. № 4 (70). https://doi.org/10.52058/2708-7530-2026-4(70)

30. Tedeschi R. G., Calhoun L. G. Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry.* 2004. Vol. 15. № 1. P. 1–18. https://doi.org/10.1207/s15327965pli1501_01

31. Nass C., Moon Y. Machines and mindlessness: Social responses to computers. *Journal of Social Issues.* 2000. Vol. 56. № 1. P. 81–103. https://doi.org/10.1111/0022-4537.00153

32. Reeves B., Nass C. *The media equation: How people treat computers, television, and new media like real people and places.* Cambridge University Press, 1996. 305 p.

33. Horton D., Wohl R. R. Mass communication and para-social interaction: Observations on intimacy at a distance. *Psychiatry.* 1956. Vol. 19. № 3. P. 215–229. https://doi.org/10.1080/00332747.1956.11023049

34. Deci E. L., Ryan R. M. The 'what' and 'why' of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry.* 2000. Vol. 11. № 4. P. 227–268. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_01

REFERENCES

1. Fitzpatrick, K. K., Darcy, A., & Vierhile, M. (2017). Delivering cognitive behavior therapy to young adults with symptoms of depression and anxiety using a fully automated conversational agent (Woebot): A randomized controlled trial. *JMIR Mental Health, 4*(2), e19. https://doi.org/10.2196/mental.7785

2. Inkster, B., Sarda, S., & Subramanian, V. (2018). An empathy-driven, conversational AI agent (Wysa) for digital mental well-being: Real-world data evaluation mixed-methods study. *JMIR mHealth and uHealth, 6*(11), e12106. https://doi.org/10.2196/12106

3. Vaidyam, A. N., Wisniewski, H., Halamka, J. D., Kashavan, M. S., & Torous, J. (2019). Chatbots and conversational agents in mental health: A review of the psychiatric landscape. *Canadian Journal of Psychiatry, 64*(7), 456–464. https://doi.org/10.1177/0706743719828977

4. Luxton, D. D. (2014). Artificial intelligence in psychological practice: Current and future applications and implications. *Professional Psychology: Research and Practice, 45*(5), 332–339. https://doi.org/10.1037/a0034559

5. Bickmore, T. W., & Picard, R. W. (2005). Establishing and maintaining long-term human-computer relationships. *ACM Transactions on Computer-Human Interaction, 12*(2), 293–327. https://doi.org/10.1145/1067860.1067867

6. Weizenbaum, J. (1976). *Computer power and human reason: From judgment to calculation.* W. H. Freeman.

7. Turkle, S. (2011). *Alone together: Why we expect more from technology and less from each other.* Basic Books.

8. Bender, E. M., Gebru, T., McMillan-Major, A., & Shmitchell, S. (2021). On the dangers of stochastic parrots: Can language models be too big? *Proceedings of the 2021 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency,* 610–623. https://doi.org/10.1145/3442188.3445922

9. Mollick, E. (2024). *Co-intelligence: Living and working with AI.* Portfolio/Penguin.

10. Schön, D. A. (1983). *The reflective practitioner: How professionals think in action.* Basic Books.

11. Mezirow, J. (1991). *Transformative dimensions of adult learning.* Jossey-Bass.

12. Flavell, J. H. (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry. *American Psychologist, 34*(10), 906–911. https://doi.org/10.1037/0003-066X.34.10.906

13. Buber, M. (1970). *I and Thou* (W. Kaufmann, Trans.). Scribner. (Original work published 1923)

14. Bakhtin, M. M. (1981). *The dialogic imagination: Four essays* (M. Holquist, Ed.; C. Emerson & M. Holquist, Trans.). University of Texas Press. (Original work published 1975)

15. Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology, 57*(6), 1069–1081. https://doi.org/10.1037/0022-3514.57.6.1069

16. Seligman, M. E. P. (2011). *Flourishing: A visionary new understanding of happiness and well-being.* Free Press.

17. McAdams, D. P. (1993). *The stories we live by: Personal myths and the making of the self.* William Morrow.

18. Pennebaker, J. W., & Seagal, J. D. (1999). Forming a story: The health benefits of narrative. *Journal of Clinical Psychology, 55*(10), 1243–1254. https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-4679(199910)55:10<1243::AID-JCLP6>3.0.CO;2-N

19. Chepelieva, N. V. (2017). Psykholohichni mekhanizmy rozuminnia i interpretatsii osobystoho dosvidu [Psychological mechanisms of understanding and interpretation of personal experience]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii, 39,* 3–12. [in Ukrainian]

20. Hutsol, K. V. (2019). Naratyv yak providna dyskursyvna praktyka smyslotvorennia osobystosti [Narrative as the leading discursive practice of personality meaning-making]. *Aktualni problemy psykholohii, 2*(11), 64–76. [in Ukrainian]

21. Enright, R. D. (2001). *Forgiveness is a choice: A step-by-step process for resolving anger and restoring hope.* American Psychological Association.

22. Neff, K. D. (2003). Self-compassion: An alternative conceptualization of a healthy attitude toward oneself. *Self and Identity, 2*(2), 85–101. https://doi.org/10.1080/15298860309032

23. Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist, 44*(3), 513–524. https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.3.513

24. Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping.* Springer.

25. Park, C. L. (2010). Making sense of the meaning literature. *Psychological Bulletin, 136*(2), 257–301. https://doi.org/10.1037/a0018301

26. Masten, A. S. (2014). *Ordinary magic: Resilience in development.* Guilford Press.

27. Karamushka, L. M. (2024). Treninh rozvytku produktyvnykh kopinh-stratehii [Training for productive coping strategies]. *Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia, 31*(1), 3–39. https://doi.org/10.31108/2.2024.1.31 [in Ukrainian]

28. Kokun, O. M. (2024). Incidence of occupational hardiness under the influence of extreme war factors. *Journal of Workplace Behavioral Health, 39*(2), 139–156. https://doi.org/10.1080/15555240.2024.2313670

29. Rudnytska, S. Yu. (2026). Naratyvnyi analiz mentalnykh resursiv osobystosti [Narrative analysis of mental resources of personality]. *Naukovi perspektyvy, 4*(70). https://doi.org/10.52058/2708-7530-2026-4(70) [in Ukrainian]

30. Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry, 15*(1), 1–18. https://doi.org/10.1207/s15327965pli1501_01

31. Nass, C., & Moon, Y. (2000). Machines and mindlessness: Social responses to computers. *Journal of Social Issues, 56*(1), 81–103. https://doi.org/10.1111/0022-4537.00153

32. Reeves, B., & Nass, C. (1996). *The media equation: How people treat computers, television, and new media like real people and places.* Cambridge University Press.

33. Horton, D., & Wohl, R. R. (1956). Mass communication and para-social interaction: Observations on intimacy at a distance. *Psychiatry, 19*(3), 215–229. https://doi.org/10.1080/00332747.1956.11023049

34. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The 'what' and 'why' of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry, 11*(4), 227–268. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_01

Дата першого надходження статті до видання: 14,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.05.2026

УДК 159.9:316.6

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1924-1934

Грудницька Анна Романівна студентка IV курсу, спеціальність 053 «Психологія», https://orcid.org/0009-0001-4006-3722

Лукіна Наталія Борисівна кандидат психологічних наук, старший викладач, ЧНУ імені Петра Могили, м. Миколаїв, https://orcid.org/0009-0001-3229-7318

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СЕКСУАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В РОМАНТИЧНИХ СТОСУНКАХ

Анотація. У статті розглянуто психологічні аспекти сексуальної взаємодії в романтичних стосунках як важливий компонент міжособистісної близькості та емоційного благополуччя партнерів. Проаналізовано роль емоційної близькості, довіри, комунікації та психологічної сумісності у формуванні гармонійних інтимних відносин. Визначено, що сексуальна взаємодія виконує не лише фізіологічну, але й емоційно-регулятивну, комунікативну та ідентифікаційну функції. Особливу увагу приділено впливу індивідуально-психологічних характеристик особистості, рівня самооцінки, тривожності, стилів прив'язаності та попереднього досвіду на якість сексуальних відносин. Встановлено, що відкритість у спілкуванні щодо потреб і очікувань сприяє підвищенню задоволеності стосунками, тоді як психологічні бар'єри, страхи та конфлікти можуть призводити до зниження інтимної близькості. Розглянуто значення соціокультурних чинників, гендерних стереотипів і ціннісних установок у формуванні сексуальної поведінки партнерів. Підкреслено роль конгруентності, емпатії та взаємної поваги як психологічних умов гармонійної сексуальної взаємодії. Також проаналізовано значення взаємної підтримки, здатності до емоційного саморозкриття та рівня психологічної зрілості партнерів у побудові стабільних і задовільних інтимних стосунків. Визначено, що гармонійна сексуальна взаємодія позитивно впливає на загальний рівень психологічного комфорту, сприяє зміцненню партнерських відносин та формуванню відчуття безпеки у парі. Отримані результати можуть бути використані у практиці психологічного консультування пар, психотерапії та підготовці фахівців у галузі психології міжособистісних відносин.

Окремої уваги заслуговує питання психологічної задоволеності сексуальними стосунками як важливого показника загальної якості життя особистості. Задоволеність інтимною сферою пов'язана не лише з фізичними аспектами взаємодії, але й з рівнем емоційного контакту, взаєморозуміння та відчуттям прийняття з боку партнера. Позитивний досвід сексуальної взаємодії сприяє

розвитку довіри, зміцненню емоційного зв’язку та підвищенню стійкості пари до життєвих труднощів і стресових ситуацій. Водночас недостатній рівень відкритості, емоційної підтримки або наявність невирішених міжособистісних конфліктів можуть негативно впливати на інтимну сферу та загальне функціонування стосунків. У зв’язку з цим вивчення психологічних чинників сексуальної взаємодії набуває особливої актуальності в контексті сучасних трансформацій сімейних і партнерських відносин, а також зростання потреби у психологічній допомозі та консультуванні пар щодо питань емоційної та сексуальної гармонії.

Ключові слова: сексуальна взаємодія, сексуальна самооцінка, сексуальні установки, задоволеність стосунками, романтичні стосунки, інтимність, довіра, комунікація, емоційна близькість.

HrudnytskaAnna Romanivna 4th year student, specialty 053 "Psychology", https://orcid.org/0009-0001-4006-3722

Lukina Natalia Borisivna Candidate of Psychological Sciences, Senior Lecturer, Petro Mohyla National University of Ukraine, Mykolaiv, https://orcid.org/0009-0001-3229-7318

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF SEXUAL INTERACTION IN ROMANTIC RELATIONSHIPS

Abstract. This article examines the psychological aspects of sexual interaction in romantic relationships as a key component of interpersonal intimacy and the emotional well-being of partners. It analyzes the role of emotional intimacy, trust, communication, and psychological compatibility in the development of harmonious intimate relationships. It is determined that sexual interaction performs not only physiological but also emotional-regulatory, communicative, and identificational functions. Particular attention is paid to the influence of individual psychological characteristics, self-esteem, anxiety, attachment styles, and prior experience on the quality of sexual relationships. It has been established that openness in communication regarding needs and expectations contributes to increased relationship satisfaction, whereas psychological barriers, fears, and conflicts can lead to a decrease in intimate closeness. The significance of sociocultural factors, gender stereotypes, and value systems in shaping partners’ sexual behavior is examined. The role of congruence, empathy, and mutual respect as psychological conditions for harmonious sexual interaction is emphasized. The importance of mutual support, the capacity for emotional self-disclosure, and the level of psychological maturity of partners in building stable and satisfying intimate relationships is also analyzed. It has been established that harmonious sexual interaction has a positive effect on overall psychological well-being, helps strengthen the relationship, and fosters a sense of

security within the couple. The findings can be applied in the practice of couples counseling, psychotherapy, and the training of professionals in the field of interpersonal psychology.

The issue of psychological satisfaction with sexual relationships deserves special attention as an important indicator of an individual's overall quality of life. Satisfaction with one's intimate life is linked not only to the physical aspects of the relationship but also to the level of emotional connection, mutual understanding, and the sense of acceptance from one's partner. A positive experience of sexual interaction contributes to the development of trust, the strengthening of emotional bonds, and an increase in the couple's resilience to life's difficulties and stressful situations. At the same time, a lack of openness, emotional support, or the presence of unresolved interpersonal conflicts can negatively impact the intimate sphere and the overall functioning of the relationship. In this regard, the study of the psychological factors of sexual interaction takes on particular relevance in the context of contemporary transformations in family and partner relationships, as well as the growing need for psychological assistance and counseling for couples regarding issues of emotional and sexual harmony.

Keywords*:* sexual interaction, sexual self-esteem, sexual attitudes, relationship satisfaction, romantic relationships, intimacy, trust, communication, emotional closeness.

Постановка проблеми та її звязок з практичними завданнями

У сучасному суспільстві інтимність та сексуальна взаємодія розглядаються не лише як фізичний компонент романтичних стосунків, але й як важливий психологічний чинник емоційної близькості, довіри та стабільності партнерських взаємин. [1] Під впливом соціокультурних змін, розвитку цифрового середовища, трансформації гендерних ролей та відкритішого ставлення до тем сексуальності питання психологічних аспектів інтимного життя набувають особливої актуальності.

Романтичні стосунки є одним із провідних джерел психологічної підтримки, емоційної безпеки та особистісного розвитку людини. Інтимна взаємодія між партнерами впливає на рівень задоволеності стосунками, психоемоційний стан, самооцінку та якість життя загалом[1; 4]. Сексуальна сфера нерозривно пов'язана з довірою, відкритістю, здатністю до емоційного контакту та прийняттям партнера.

Особливого значення ця тема набуває в умовах підвищеного стресу та соціальної нестабільності. В умовах воєнного стану, емоційної напруги та невизначеності романтичні стосунки часто стають основним ресурсом психологічної підтримки. Саме тому якість інтимної взаємодії може впливати на здатність партнерів долати труднощі, підтримувати емоційний зв'язок та зберігати психологічну стійкість.

Водночас психологічні труднощі у сфері сексуальності залишаються поширеним явищем. Низька сексуальна самооцінка, сексуальна тривожність,

сором'язливість, страх осуду або труднощі у відкритому обговоренні інтимних тем можуть негативно впливати на стосунки та спричиняти конфлікти між партнерами.

Аналіз останніх джерел та виокремлення невирішених проблем

Наукові дослідження підтверджують існування тісного взаємозв'язку між сексуальною задоволеністю та рівнем задоволеності романтичними стосунками[2; 5].

Важливими чинниками гармонійної взаємодії є сексуальна самооцінка, психологічна безпека, сексуальна комунікація та рівень емоційної близькості. Тому дослідження психологічних аспектів інтимності має не лише теоретичне, але й практичне значення для розвитку психологічного консультування та підтримки романтичних пар.

У працях сучасних вітчизняних і зарубіжних авторів підкреслюється, що позитивне ставлення до власної сексуальності сприяє формуванню емоційної близькості, підвищує рівень довіри між партнерами та знижує ризик конфліктів у стосунках[3]. Окрему увагу науковці приділяють проблемам сексуальної тривожності, невпевненості, сором'язливості та труднощів у відкритому обговоренні інтимних потреб, оскільки саме ці чинники можуть негативно впливати на якість партнерської взаємодії.

Попри значну кількість досліджень, низка аспектів цієї проблематики залишається недостатньо вивченою. Зокрема, потребують подальшого аналізу психологічні особливості сексуальної взаємодії в умовах підвищеного стресу та соціальної нестабільності. Недостатньо дослідженим залишається вплив сучасних соціокультурних змін, цифрового середовища та трансформації гендерних ролей на формування сексуальних установок молоді та особливості інтимної комунікації партнерів.

Також обмеженою є кількість емпіричних досліджень, присвячених взаємозв'язку між сексуальною самооцінкою, рівнем сексуальної тривожності та задоволеністю романтичними стосунками в українському соціокультурному просторі. Потребують подальшого вивчення питання психологічної підтримки пар, які переживають кризові або травматичні події, а також розробка практичних рекомендацій щодо гармонізації сексуальної взаємодії у романтичних стосунках.

Результати досліджень та проведених методик

Емпіричне дослідження психологічних аспектів сексуальної взаємодії проводилося серед осіб, які перебували у романтичних стосунках. У вибірці взяли участь 76 респондентів віком від 21 до 45 років. Середній вік учасників становив 29,4 роки. Серед опитаних 55 % становили жінки та 45 % – чоловіки. Частина респондентів перебувала у шлюбі, інші – у тривалих партнерських або незареєстрованих стосунках.

Дослідження проводилося у формі дистанційного онлайн-анкетування. Такий формат дозволив забезпечити анонімність та підвищити рівень відкритості респондентів під час відповідей на питання, пов'язані з інтимною сферою життя.

Для оцінки психологічних аспектів сексуальної взаємодії було використано комплекс психодіагностичних методик. Основною методикою став «Опитувальник сексуальних установок» Айзенка. Дана методика дозволяє оцінити три основні компоненти сексуальних установок:

1. сексуальну невротичність;
2. сексуальну сором'язливість;
3. сексуальну збудливість.

Також використовувалася шкала оцінки задоволеності стосунками RAS, яка дозволяє визначити суб'єктивний рівень гармонії та задоволеності романтичними взаєминами.

Результати дослідження показали, що більшість респондентів мають середній або високий рівень сексуальної самооцінки. За результатами категоризації показників 41 % опитаних продемонстрували високий рівень сексуальної самооцінки, 46 % – середній рівень і лише 13 % – низький.

Аналіз результатів

Отримані результати свідчать про тенденцію до більш відкритого ставлення до сексуальності серед сучасної молоді. Учасники дослідження частіше демонстрували позитивне сприйняття власної сексуальності та готовність до обговорення інтимних тем із партнером.

Найвищий середній показник був зафіксований за шкалою «сексуальна збудливість». Це свідчить про важливість фізичної близькості та інтимного контакту для більшості учасників дослідження.

Респонденти зазначали, що сексуальна взаємодія допомагає підтримувати емоційну близькість та психологічний комфорт у стосунках.

Натомість за шкалою «сексуальна сором'язливість» були отримані нижчі середні показники. Це вказує на те, що більшість учасників відносно відкрито ставляться до сексуальної комунікації. Близько 60 % респондентів повідомили, що їм легко обговорювати сексуальні теми зі своїм партнером.

Водночас частина опитаних демонструвала підвищений рівень сексуальної тривожності та невротичності. Такі респонденти частіше відчували невпевненість у власній привабливості, страх осуду, труднощі у розслабленні під час інтимної взаємодії та схильність до внутрішніх переживань.

Кореляційний аналіз показав наявність значущих взаємозв'язків між психологічними чинниками сексуальної взаємодії та рівнем задоволеності стосунками. Найбільш виражений негативний зв'язок був виявлений між сексуальною невротичністю та задоволеністю стосунками. Підвищена тривожність, страхи та внутрішня напруга у сексуальній сфері супроводжувалися нижчим рівнем гармонії у стосунках.

Водночас між сексуальною самооцінкою та задоволеністю романтичними стосунками було встановлено позитивний взаємозв'язок. Особи, які позитивно сприймали власну сексуальність, частіше повідомляли про емоційну близькість, довіру та взаєморозуміння з партнером.

Також було встановлено позитивний зв'язок між сексуальною збудливістю та задоволеністю стосунками. Це свідчить про те, що фізична близькість та позитивне ставлення до сексуальності сприяють підтриманню емоційної гармонії у парі.

Під час дослідження було проведено кластерний аналіз, у результаті якого виділено дві умовні групи респондентів:

- «ліберально-позитивний» тип;
- «амбівалентно-консервативний» тип.

Представники першої групи характеризувалися високим рівнем відкритості до інтимної взаємодії, позитивним ставленням до сексуальності та низьким рівнем сором'язливості. Вони частіше демонстрували високий рівень задоволеності стосунками та емоційної близькості.

Друга група характеризувалася суперечливими сексуальними установками. Для таких респондентів були характерні підвищена тривожність, внутрішні конфлікти та схильність до стриманості у сексуальній сфері.

Окрему увагу було приділено гендерним відмінностям. Чоловіки в середньому дещо вище оцінювали власну сексуальність, однак загальний вплив статі на рівень задоволеності стосунками виявився мінімальним. Це може свідчити про поступове згладжування традиційних гендерних відмінностей у ставленні до сексуальності.

Інтерпретація результатів

Результати дослідження підтвердили, що психологічні аспекти інтимності безпосередньо впливають на якість романтичних стосунків та рівень задоволеності партнерською взаємодією. Відкритість, довіра, емоційна підтримка та позитивне сприйняття власної сексуальності є важливими умовами гармонійної партнерської взаємодії. Партнери, які здатні відкрито обговорювати власні потреби, переживання та очікування, частіше демонструють вищий рівень емоційної близькості, взаєморозуміння та психологічного комфорту у стосунках.

Отримані результати також свідчать про те, що позитивна сексуальна самооцінка сприяє формуванню впевненості у міжособистісній взаємодії та знижує рівень внутрішньої напруги під час інтимного контакту. Натомість сексуальна тривожність, сором'язливість і труднощі у сексуальній комунікації можуть ускладнювати емоційний контакт між партнерами та підвищувати ризик конфліктів у стосунках.

Практичні рекомендації

На основі результатів проведеного дослідження можна сформулювати практичні рекомендації щодо покращення сексуальної та емоційної взаємодії у романтичних стосунках.

Одним із найважливіших чинників гармонійної інтимної взаємодії є відкрите спілкування між партнерами. Парам рекомендується регулярно обговорювати власні емоції, потреби, очікування та межі. Відкрита сексуальна комунікація сприяє формуванню довіри, психологічної безпеки та взаєморозуміння[1; 4].

Партнерам важливо уникати осуду, критики та знецінення під час обговорення інтимних тем. Безпечна емоційна атмосфера дозволяє людині почуватися прийнятою та знижує рівень сексуальної тривожності[3].

Важливим аспектом є розвиток позитивної сексуальної самооцінки. Людині необхідно формувати прийняття власного тіла, знижувати вплив негативних соціальних стереотипів та працювати над внутрішньою впевненістю. Позитивне ставлення до власної сексуальності допомагає покращити емоційний контакт із партнером та знизити рівень психологічного напруження.

Парам рекомендується приділяти увагу не лише фізичному, але й емоційному аспекту інтимності. Емоційна близькість формується через підтримку, турботу, взаємну повагу та здатність слухати одне одного.

Особливе значення має якість спільного часу. Регулярне спільне дозвілля, емоційний контакт та підтримка позитивних переживань сприяють зміцненню романтичних взаємин і покращують інтимну взаємодію.

У сучасних умовах високого рівня стресу важливо приділяти увагу психологічному благополуччю партнерів. Хронічний стрес, емоційне виснаження та тривожність можуть негативно впливати на сексуальне бажання та якість взаємин. Для профілактики емоційного вигорання партнерам рекомендується підтримувати баланс між роботою, відпочинком та емоційною близькістю.

За наявності труднощів у сексуальній сфері доцільним є звернення до психолога або сексолога. Професійна допомога може бути ефективною у випадках сексуальної тривожності, конфліктів у стосунках, труднощів із комунікацією або негативного досвіду минулих взаємин.

Також важливим є розвиток сексуальної освіти та психологічної обізнаності. Достовірна інформація щодо психології стосунків, сексуальної комунікації та інтимності допомагає подолати стереотипи та сформувати більш усвідомлене ставлення до сексуальної взаємодії.

Гармонійні романтичні стосунки базуються на принципах:

1. взаємної поваги;
2. добровільності;
3. довіри;
4. емоційної підтримки;
5. відкритого спілкування;
6. психологічної безпеки;
7. врахування особистих меж партнера.

Саме дотримання цих принципів створює умови для здорової інтимної взаємодії та стабільності романтичних стосунків.

Проведене дослідження підтвердило важливу роль психологічних аспектів інтимності та сексуальної взаємодії у формуванні гармонійних романтичних стосунків.

Сексуальна сфера є не лише фізичним компонентом взаємин, але й складною системою емоційних, когнітивних та поведінкових процесів.

Результати емпіричного аналізу показали, що високий рівень сексуальної самооцінки, позитивне ставлення до сексуальності та відкритість до сексуальної комунікації пов'язані з вищим рівнем задоволеності стосунками. Натомість сексуальна тривожність, сором'язливість та внутрішні конфлікти негативно впливають на якість партнерської взаємодії.

Встановлено, що емоційна близькість, довіра та психологічна підтримка є важливими умовами гармонійної сексуальної взаємодії. Фізична інтимність у романтичних стосунках нерозривно пов'язана з емоційним контактом між партнерами.

Дослідження також підтвердило вплив соціокультурних змін на формування сексуальних установок сучасної молоді. Більшість респондентів демонстрували відкритіші та більш позитивні погляди на сексуальність, однак у частини учасників зберігалися прояви тривожності та сором'язливості.

На основі результатів проведеного дослідження було розроблено низку практичних рекомендацій, спрямованих на покращення сексуальної взаємодії партнерів, підвищення рівня емоційної близькості та зміцнення романтичних стосунків. Запропоновані рекомендації можуть бути використані практичними психологами, сімейними консультантами, сексологами, а також самими партнерами у процесі гармонізації подружніх взаємин.

1. Рекомендації щодо підвищення сексуальної самооцінки партнерів

Одним із ключових чинників задоволеності романтичними стосунками є позитивна сексуальна самооцінка. Для її розвитку доцільно:

- формувати позитивне ставлення до власного тіла та сексуальності;
- використовувати вправи на тілесну усвідомленість і прийняття себе;
- працювати над зниженням сорому та невпевненості у сексуальній сфері;
- обговорювати інтимні переживання у безпечному та підтримувальному середовищі;
- розвивати навички самопідтримки та емоційного прийняття.

Підвищення сексуальної впевненості сприяє зростанню взаємної привабливості партнерів, посиленню довіри та емоційної близькості у парі.

2. Рекомендації щодо корекції дисфункційних сексуальних установок

Негативні або ірраціональні переконання щодо сексуальності можуть погіршувати якість інтимного життя та провокувати психологічну дистанцію між партнерами. У зв'язку з цим рекомендується:

- виявляти та аналізувати деструктивні сексуальні установки;
- застосовувати методи когнітивної перебудови для заміни негативних переконань більш адаптивними;

- проводити психоедукацію щодо нормальної сексуальності та різноманітності сексуальних потреб;
- зменшувати вплив соціальних стереотипів і табу, пов'язаних із сексуальною поведінкою.

Формування більш здорових сексуальних установок допомагає знизити тривожність, підвищити рівень психологічного комфорту та покращити якість комунікації у стосунках.

3. Рекомендації щодо розвитку сексуальної комунікації

Важливим компонентом гармонійних романтичних стосунків є відкритий діалог про сексуальні потреби та емоції. Для покращення сексуальної комунікації партнерам рекомендується:

- відкрито обговорювати власні бажання, межі та очікування;
- уникати осуду чи критики під час інтимних розмов;
- формувати атмосферу емоційної безпеки та взаємної підтримки;
- приділяти увагу не лише фізичній, а й емоційній близькості;
- використовувати спільні практики підвищення інтимності (обійми, масаж, тілесний контакт без тиску на сексуальний результат).

Регулярне та щире обговорення інтимної сфери сприяє формуванню довіри, зниженню напруження та зміцненню емоційного зв'язку між партнерами.

4. Рекомендації щодо психоедукації та профілактики проблем у стосунках

Для попередження накопичення труднощів у сексуальній та романтичній сфері важливим є підвищення рівня психологічної обізнаності населення. Доцільно:

- включати теми сексуальної комунікації та сексуальної самооцінки до програм підготовки молодят;
- проводити просвітницькі тренінги та лекції щодо психології інтимних стосунків;
- популяризувати ідею звернення по психологічну та сексологічну допомогу у разі виникнення труднощів;
- формувати толерантне та нетабуйоване ставлення до теми сексуальності у суспільстві.

Психоедукація сприяє ранньому виявленню проблем, розвитку здорових моделей взаємодії та підвищенню загального рівня сімейного благополуччя.

5. Рекомендації для пар, які переживають стресові або травматичні події

Особливої уваги потребують пари, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема в умовах війни, тривалої розлуки чи психологічної травматизації. У таких випадках рекомендується:

- враховувати вплив стресу та психотравм на сексуальну сферу;
- працювати над відновленням емоційної та тілесної близькості поступово;
- за необхідності звертатися до сімейного психолога або сексолога;

- розвивати навички емоційної підтримки та емпатії у парі;
- не уникати обговорення труднощів, пов'язаних із сексуальними змінами після пережитого стресу.

Такі заходи сприятимуть збереженню партнерських стосунків, попередженню емоційного відчуження та зміцненню психологічної стійкості сім'ї.

Висновки

Проведене дослідження відкриває перспективи для подальших емпіричних пошуків. Одним з цікавих напрямів може бути порівняння наших результатів з даними інших країн, аби зрозуміти культурну специфіку. Зокрема, яка структура сексуальних установок у молоді Західної Європи, США, чи мають місце аналогічні кореляції з подружнім щастям? Чи впливає на ці зв'язки, наприклад, релігійність суспільства або гендерні норми? Інший напрям – експериментальні втручання: випробувати програми, що підвищують сексуальну самооцінку, і виміряти, чи реально зросте задоволеність стосунками після цього[4]. Це перевірило б наш кореляційний висновок на причинність. Також актуальним є дослідження у групах, що переживають специфічні обставини: військовослужбовці та їхні партнери, переселенці, пари, які пройшли через травматичні події. Можна гіпотезувати, що у таких випадках сексуальна взаємодія відіграє ще більшу роль як спосіб психологічної реабілітації та відновлення близькості після розлуки чи травми. Вивчення цього допоможе розробити цілеспрямовані методики допомоги сім'ям ветеранів, наприклад. Загалом, тематика психології сексуальних стосунків є надзвичайно багатогранною, і наше дослідження – лише один крок у її пізнанні.

Таким чином, психологічні аспекти інтимності та сексуальної взаємодії є важливим компонентом емоційного благополуччя партнерів та стабільності романтичних стосунків. Подальше дослідження цієї тематики має важливе значення для розвитку сучасної психології стосунків та вдосконалення практичної психологічної допомоги романтичним парам.

Література

1. Боулбі Дж. Прив'язаність. Київ : Основи, 2003. 412 с.
2. Стернберг Р. Трикутна теорія любові. *Психологія і суспільство*. 2005. № 3. С. 45–52.
3. Фрейд З. Вступ до психоаналізу. Харків : Фоліо, 2016. 480 с.
4. Фромм Е. Мистецтво любити. Київ : КМ-Букс, 2017. 192 с.
5. Hazan C., Shaver P. Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1987. Vol. 52(3). P. 511–524.

References

1. Boulbi, Dzh. (2003). *Pryviazanist* (Attachment). Kyiv: Osnovy.
2. Freid, Z. (2016). *Vstup do psykhoanalizu* (Introduction to Psychoanalysis). Kharkiv: Folio.
3. Fromm, E. (2017). *Mystetstvo liubyty* (The Art of Loving). Kyiv: KM-Buks.
4. Hazan, C., & Shaver, P. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology, 52*(3), 511–524.

5. Sternberh, R. (2005). *Trykutna teoriia liubovi* (Triangular Theory of Love). *Psykholohiia i suspilstvo* (Psychology and Society), 3, 45–52.

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 159.923.3:374.7

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1935-1948

Гуменюк Галина Вадимівна кандидат психологічних наук, доцент, провідний науковий співробітник Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-5406-3723

Гуцол Кирило Віталійович доктор філософії з психології, старший науковий співробітник лабораторії когнітивної психології Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-2820-2590

МОТИВАЦІЙНІ РЕСУРСИ НАВЧАННЯ ДОРОСЛИХ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ: РОЛЬ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ТА НАРАТИВНИХ ПРАКТИК

Анотація. Анотація. У статті представлено теоретичну модель мотиваційних ресурсів навчання дорослих у складних життєвих обставинах із особливою увагою до ролі комунікативної компетентності та наративних практик як механізмів підтримки навчальної активності. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю психологічного осмислення феномену навчання дорослих в умовах війни, коли потреба у здобутті нових знань і компетентностей поєднується з високим рівнем стресу, невизначеності, втрат та життєвих змін. Обґрунтовано, що мотивація дорослих до навчання є не фіксованою диспозицією, а динамічним ресурсним процесом, що визначається якістю п'яти взаємопов'язаних ресурсів: смислового, агентивного, соціально-наративного, ідентифікаційного та регулятивного. Показано, що складні життєві обставини – вимушене переміщення, втрата близьких, матеріальна скрута, переживання воєнних подій – по-різному впливають на зазначені ресурси.

Смисловий ресурс може як руйнуватися під впливом кризи, так і поглиблюватися через переосмислення життєвих пріоритетів; регулятивний ресурс виявляється найбільш вразливим до виснаження; ідентифікаційний ресурс підтримує образ себе як людини, здатної до розвитку навіть у несприятливих обставинах. Доведено, що ефективність навчальної діяльності дорослих визначається не лише наявністю окремих ресурсів, а й особливостями їх взаємодії в індивідуальному мотиваційному профілі. Особливу увагу приділено комунікативній компетентності як психологічному механізму актуалізації мотиваційних ресурсів. Здатність вербалізувати власні навчальні потреби, обговорювати труднощі, ділитися досвідом і підтримувати діалог у навчальній спільноті розглядається не лише як соціальна навичка, а як важливий чинник збереження внутрішньої мотивації. Обґрунтовано, що через

комунікативну взаємодію відбувається підтримка смислового, агентивного, соціально-наративного, ідентифікаційного та регулятивного ресурсів навчання. Теоретичну основу дослідження становлять андрагогічні концепції навчання дорослих, теорія самодетермінації, концепція трансформативного навчання, теорія наративної ідентичності та психолого-герменевтичний підхід.

Запропонована модель може бути використана для розроблення освітніх і психолого-педагогічних програм підтримки дорослих у складних життєвих обставинах, а також для створення інструментів діагностики мотиваційних ресурсів навчання в умовах війни.

Ключові слова: мотиваційні ресурси, навчання, дорослі, комунікативна компетентність, наратив, наративні практики, складні життєві події, війна.

Humeniuk Halyna PhD in Psychology, Associate Professor, Leading Research Fellow, G. S. Kostiuk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-5406-3723.

Hutsol Kyrylo PhD in Psychology, Senior Research Officer of Department of Cognitive Psychology, G. S. Kostiuk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-2820-2590

MOTIVATIONAL RESOURCES OF ADULT LEARNING IN DIFFICULT LIFE CIRCUMSTANCES: THE ROLE OF COMMUNICATIVE COMPETENCE AND NARRATIVE PRACTICES

Abstract. Abstract. The article presents a theoretical model of motivational resources for adult learning in difficult life circumstances, with particular attention paid to communicative competence and narrative practices as mechanisms for sustaining learning activity. The relevance of the study is determined by the need to understand adult learning under wartime conditions, when the necessity of acquiring new knowledge and competencies coincides with high levels of stress, uncertainty, loss, and major life changes. It is argued that learning motivation in adulthood should be understood not as a stable disposition but as a dynamic resource process determined by the quality of five interrelated resources: meaning-related, agentic, social-narrative, identificational, and regulatory. The article demonstrates that difficult life circumstances, including forced displacement, loss of significant others, financial hardship, and wartime experiences, affect these resources in different ways. Meaning-related resources may be either undermined by crisis or strengthened through the re-evaluation of life priorities; regulatory resources are the most vulnerable to exhaustion; and identificational resources help preserve the self-image of a person capable of learning and development despite adversity. It is shown that the effectiveness of adult learning depends not only on the availability of particular resources but also on the configuration and interaction of these resources within an individual's motivational

profile. Special attention is given to communicative competence as a psychological mechanism for activating motivational resources. The ability to verbalise learning needs, discuss difficulties, share experiences, and participate in educational dialogue is considered not merely a social skill but an essential factor in maintaining intrinsic motivation. Through communicative interaction, learners reinforce meaning-related, agentic, social-narrative, identificational, and regulatory resources that support sustained engagement in learning. The theoretical foundation of the study includes andragogical theories of adult learning, Self-Determination Theory, transformative learning theory, narrative identity theory, and the psycho-hermeneutic approach. The proposed model may serve as a basis for designing educational and psychological support programmes for adults in difficult life circumstances and for developing diagnostic tools to assess motivational resources for learning under wartime conditions.

Keywords: motivational resources, learning, adults, communicative competence, narrative, narrative practices, difficult life events, war.

Постановка проблеми. У сучасних умовах зростає актуальність дослідження психологічних чинників, що забезпечують підтримку мотивації дорослих до навчання в складних життєвих обставинах. Особливої значущості ця проблема набуває в ситуаціях, коли потреба в опануванні нових знань і компетентностей для професійної адаптації, зміни сфери діяльності, відновлення соціального функціонування чи особистісного розвитку поєднується з високим рівнем психологічного навантаження. Хронічний стрес, тривожність, когнітивне перевантаження, часові обмеження та зниження суб'єктивного відчуття самоефективності істотно ускладнюють підтримку стійкої навчальної мотивації та знижують здатність особистості до тривалого залучення в освітню діяльність [7; 8].

Повномасштабна війна в Україні суттєво посилила актуальність зазначеної проблематики. Значна кількість дорослих опинилася перед необхідністю опановувати нові професійні ролі, здобувати додаткову освіту, проходити перекваліфікацію або відновлювати перервані освітні траєкторії в умовах вимушеного переміщення, втрат, економічної нестабільності та тривалої невизначеності. За таких умов навчання стає не лише засобом професійного розвитку, а й важливим механізмом адаптації до змінених життєвих обставин. Водночас психологічні умови, у яких здійснюється освітня діяльність дорослих, часто є несприятливими для підтримки мотивації та навчальної активності.

Попри значний теоретичний і практичний доробок андрагогіки та психології навчання дорослих, більшість наявних моделей мотивації розроблялися переважно для умов відносної соціальної стабільності. Натомість особливості функціонування мотиваційних ресурсів дорослих у кризових обставинах, а також психологічні механізми їх підтримки та відновлення потребують подальшого теоретичного осмислення. У зв'язку з цим актуальним є розроблення моделей, здатних пояснити специфіку збереження та актуалізації мотиваційних

ресурсів навчання в умовах тривалих життєвих викликів, зокрема в контексті воєнних подій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Андрагогіка як наука про навчання дорослих оформилась у другій половині XX ст. завдяки роботам М. Ноулза [3], що систематизував принципи, що відрізняють навчання дорослих від педагогіки: самоспрямованість, опора на досвід, орієнтація на практичну застосовність і внутрішня мотивація. Теорія трансформативного навчання Мезіроу [11] описала найбільш глибокий рівень навчальної зміни – зміну базових рамок інтерпретації досвіду, – що особливо релевантно для осіб, що переживають кризові події. Меріам і Кафарелла [2] систематизували дослідження мотивації дорослих до навчання, виявивши домінуючу роль внутрішньої мотивації і смислового зв'язку між навчанням і особистою ідентичністю.

Теорія самодетермінації Десі і Раяна [4] операціоналізувала внутрішню мотивацію через три базові психологічні потреби: автономію, компетентність і зв'язаність. У навчальному контексті ця тріада є безпосередньо застосовною: дорослий, що навчається добровільно (автономія), бачить власний прогрес (компетентність) і є частиною навчальної спільноти (зв'язаність), демонструє стійку внутрішню мотивацію. Бандура [5] показав, що самоефективність у навчанні – переконання у власній здатності освоїти матеріал – є потужнішим предиктором наполегливості, ніж рівень здібностей. Наративно-орієнтовані підходи до навчання дорослих є відносно новим, але інтенсивно розвинутим напрямом. МакАдамс [1] показав, що наративна ідентичність – здатність будувати зв'язну «life story» – є регулятивним ресурсом, що підтримує мотивацію у часі: людина, що бачить навчання як частину власної «life story», є більш стійкою при зустрічі з труднощами. Пеннебейкер [17] довів, що вербалізація і написання про власний досвід – включаючи навчальний досвід – є предиктором як психологічного благополуччя, так і когнітивної продуктивності. Венгер [15] описав спільноти практики як принциповий контекст дорослого навчання: навчання у спільноті з іншими, що розділяють схожі задачі, є потужнішим мотиватором, ніж індивідуальне навчання.

У вітчизняній науці Чепелєва [20] розробила психолого-герменевтичний підхід, що розглядає особистість як інтерпретативного суб'єкта: дорослий, що навчається, конструює смисл нового знання через наратив – і саме якість цього наративного конструювання визначає глибину навчальної зміни. Гуцол [22] описав наративну компетентність як механізм актуалізації ресурсів особистості, що безпосередньо релевантно для підтримки навчальної мотивації. Рудницька [23] операціоналізувала механізми ресурсної актуалізації через методику НАМРО, що може бути застосована для діагностики мотиваційного профілю дорослих у навчанні.

Карамушка [25] і Кокун [26] вивчають ресурси і благополуччя в умовах воєнного стресу, що надає контекст для розуміння специфіки навчальної мотивації у кризових умовах.

Комунікативна компетентність у навчанні дорослих є відносно новим предметом дослідження. Спіцберг і Купач [6] описали комунікативну компетентність як тріаду мотивації, знання і вмінь – де мотивація є умовою реалізації знань і вмінь. Для навчального контексту це означає: дорослий, що має знання про навчання, але не вміє або не хоче говорити про власний досвід навчання, позбавлений доступу до потужних соціально-наративних механізмів підтримки мотивації.

Мета статті – схарактеризувати теоретичну модель мотиваційних ресурсів навчання дорослих у складних обставинах із описом ролі комунікативної компетентності і наративних практик.

Виклад основного матеріалу дослідження

Мотивація дорослих до навчання як ресурсний процес. Принципова методологічна позиція запропонованої моделі: мотивація дорослих до навчання є не рисою (або є, або немає), а ресурсним процесом – динамічним станом, що визначається якістю і доступністю психологічних ресурсів у конкретний момент і у конкретному контексті. Така позиція узгоджується з ресурсною теорією Гобфолла [7], згідно якої ресурси утворюють взаємопов'язану систему, де втрата одного послаблює інші, а відновлення одного підтримує відновлення всієї системи.

У цьому контексті, позиції у запитанні «чому дорослий не навчається» перетворюється з оціночного («немає бажання») на діагностичне («який ресурс є дефіцитарним»). Дорослий у складних обставинах не «не хоче» навчатись – він, як правило, не має доступу до одного або кількох мотиваційних ресурсів. Завдання психологічного і педагогічного супроводу полягає не в тому, щоб «підвищити мотивацію» ззовні (що є ілюзією), а в тому, щоб відновити доступ до конкретних ресурсів. Комунікативна компетентність є одним із ключових механізмів цього відновлення: саме через комунікацію – з викладачем, з іншими учасниками, з самим собою через наративну практику – ресурси актуалізуються або залишаються заблокованими.

П'ять мотиваційних ресурсів навчання дорослих. На підставі синтезу андрагогічних і психологічних теорій виокремлено п'ять мотиваційних ресурсів навчання дорослих (таблиця 1).

П'ять ресурсів утворюють функціональну ієрархію. Смисловий ресурс є запускаючим: без відповіді на питання «навіщо мені це» жоден інший ресурс не може бути повноцінно активований. Агентивний ресурс є «двигуном»: він перетворює смисл у конкретні навчальні дії. Регулятивний ресурс є «паливом»: він підтримує дії у часі при конкуренції з іншими вимогами. Соціально-наративний і ідентифікаційний ресурси є «контекстуальними»: вони надають навчанню соціального і особистісного виміру, що підтримує мотивацію у довгостроковій перспективі.

Принциповою особливістю складних обставин є те, що різні ресурси зазнають різних трансформацій – і ця асиметрія є діагностично цінною.

Дорослий, що демонструє збережений смисловий ресурс («я розумію, навіщо мені це навчання») при підірваному регулятивному («але я не можу організувати себе»), потребує принципово іншого супроводу, ніж той, у кого регулятивний ресурс збережений, але смисловий підірваний. Диференційована діагностика ресурсного профілю є умовою ефективного педагогічного і психологічного супроводу [8; 13]. Специфіку воєнного контексту становить феномен «мотиваційного перевантаження»: дорослий прагне навчатись, бачить смисл і навіть має план – але не може реалізувати його через хронічне виснаження регулятивного ресурсу. Навчальні програми, що не враховують цього феномену і ставлять тривалі, інтенсивні вимоги, парадоксально демотивують саме тих, хто найбільш зацікавлений.

Комунікативна компетентність як механізм мотиваційного відновлення. Теорія комунікативної компетентності Спіцберга і Купача [6] визначає її через тріаду мотивації, знання і вмінь у взаємодії. У навчальному контексті це означає: дорослий є комунікативно компетентним, якщо він здатний і хоче говорити про власний досвід навчання, розуміє норми і стратегії навчальної комунікації і реалізує ці вміння у конкретній взаємодії.

Таблиця 1

Мотиваційні ресурси навчання дорослих:
зміст і трансформація у складних обставинах

Ресурс	Психологічний зміст	Роль у навчанні дорослих	Трансформація у складних обставинах
Смисловий	Здатність пов'язати навчання зі значущими особистісними смислами і цінностями; переконання, що навчання є важливим саме для мене [4; 10]	Є ключовим мотиватором для дорослих: на відміну від підлітків, дорослі навчаються тоді, коли бачать особистісну значущість [3; 11]. Смисловий ресурс є «пусковим механізмом» для всіх інших	У складних обставинах смисловий ресурс є водночас найбільш вразливим (кризи підривають смисли) і найбільш стійким (навчання як відповідь на кризу може отримати новий, глибший смисл [10; 18])
Агентивний	Переконання у власній здатності навчатись і досягати результатів; відчуття себе суб'єктом власного освітнього процесу, а не його об'єктом [5; 13]	Дорослі з розвиненим агентивним ресурсом самостійно ставлять навчальні цілі, обирають стратегії і несуть відповідальність за результат. Бандура [5] показав, що самоефек-тивність у навчанні є предиктором наполег-ливості при труднощах	Складні обставини підривають агентивний ресурс через досвід безпорадності і дефіцит контролю [7]. Відновлення агентивного ресурсу через «малі навчальні успіхи» є стратегічно першочерговим

Ресурс	Психологічний зміст	Роль у навчанні дорослих	Трансформація у складних обставинах
Соціально-наративний	Здатність включити власний досвід навчання у діалог з іншими: розповісти, бути почутим, отримати підтвердження значущості власної навчальної траєкторії [1; 14]	Дорослі навчаються не ізольовано: соціальний контекст навчання є ресурсом, що підтримує мотивацію через спільноту практики [15] і взаємне підтвердження значущості зусиль	Руйнування соціальних мереж через вимушені переміщення знищує цей ресурс. Відновлення навчальних спільнот – онлайн або офлайн – є умовою відновлення соціально-наративного ресурсу
Ідентифікаційний	Збереження образу себе як «того, хто навчається»; включення навчальної активності у наративну ідентичність; переконання «я – людина, що розвивається» [1; 12]	Для дорослих ідентифікаційний ресурс є особливо значущим: самовизначення як «вічного учня» підтримує навчальну мотивацію у довгостроковій перспективі і при зустрічі з труднощами	У кризових обставинах ідентифікаційний ресурс може бути підірваний або, навпаки, зміцнений: «Я не зламався – я навчаюсь» є потужним ідентифікаційним твердженням, що перетворює навчання на акт стійкості
Регулятивний	Здатність організовувати навчальну діяльність в умовах конкуруючих вимог: управляти часом, увагою і зусиллями; гнучко адаптувати стратегії при змінених обставинах [11; 13]	Дорослі стикаються з множинними ролями і обов'язками. Регулятивний ресурс є «виконавчим» – без нього смисловий і агентивний ресурси залишаються нереалізованими намірами	Хронічний стрес і когнітивне виснаження системно підривають регулятивний ресурс. Відновлення починається з найпростіших форм організації: коротке, регулярне навчання краще, ніж рідкісне, тривале

Комунікативна компетентність підтримує всі п'ять мотиваційних ресурсів через конкретні механізми. По-перше, вербалізація навчального смислу («Я навчаюсь, тому що...») зміцнює смисловий ресурс: проговорений смисл є стійкішим, ніж невисловлений. По-друге, розповідання про власні навчальні успіхи і труднощі активує агентивний ресурс через механізм наративного «реавторства»: «Я подолав(-ла) це» є потужним агентивним твердженням [5; 12]. По-третє, участь у навчальному діалозі відновлює соціально-наративний ресурс: людина стає частиною спільноти навчання, а не ізольованим суб'єктом зусиль. По-четверте, формулювання власної «навчальної ідентичності» через мову підтримує ідентифікаційний ресурс. По-п'яте, пояснення власних труднощів викладачеві або колегам є першим кроком до регулятивної підтримки.

Для дорослих у складних обставинах комунікативна компетентність має додаткову специфіку. По-перше, тривога і стрес знижують комунікативну відкритість: дорослий може «закриватись», уникаючи розповіді про власні навчальні труднощі через сором або страх оцінки. Безпечний навчальний клімат і безосудна позиція фасилітатора є умовами, за яких комунікативна компетентність може реалізовуватись. По-друге, для вимушено переміщених дорослих мовні і культурні особливості нового контексту можуть бути додатковими бар'єрами для реалізації комунікативної компетентності навіть при її наявності.

*Наративні практики підтримки навчальної мотивації дорослих.*Наративні практики – структуровані форми організації оповідного досвіду – є специфічним інструментом активації мотиваційних ресурсів через комунікацію. Вони ґрунтуються на тезі, що мотивація є не лише психологічним станом, а й наративним феноменом: людина, що може розповісти зв'язну, агентивну і смислово наповнену «навчальну story», є більш мотивованою, ніж та, що не може цього зробити [1; 20]. Виокремлено п'ять наративних практик (таблиця 2).

П'ять наративних практик утворюють систему за трьома вимірами. За часовою орієнтацією: «Навчальна автобіографія» і «Щоденник» орієнтовані ретроспективно; «Листування з майбутнім Я» – проспективно; «Кола» і «Презентація» – на теперішнє. За соціальним форматом: «Автобіографія» і «Щоденник» є переважно індивідуальними; «Листування» – особистим; «Кола» і «Презентація» – груповими. За мотиваційними ресурсами: жодна практика не активує лише один ресурс – усі є поліресурсними, але кожна має провідний акцент.

Особливої уваги заслуговує практика «Кола навчального досвіду» для дорослих у вимушеному переміщенні. Руйнування соціальних мереж є одним із найболісніших наслідків переміщення – і воно безпосередньо підриває соціально-наративний мотиваційний ресурс. «Кола» є не просто методичним прийомом, а механізмом відновлення навчальної спільноти: нова група стає контекстом для відновлення відчуття «я навчаюсь разом із кимось», що є потужним мотиватором навіть при підірваних смислових і регулятивних ресурсах.

Специфіка підтримки мотивації до навчання в умовах тривалого збройного конфлікту. Воєнний контекст привносить ряд специфічних чинників, що потребують адаптації описаної моделі.

Таблиця 2

Наративні практики підтримки навчальної мотивації дорослих у складних обставинах

Практика	**Теоретичне обґрунтування**	**Зміст, формат і мотиваційні функції**
«Навчальна автобіографія»	МакАдамс [1]: наративна ідентичність як регулятивний механізм; Мезіроу [11]: трансформативне навчання починається з рефлексії власного досвіду	Дорослий письмово описує три ключові навчальні епізоди свого життя: що він навчився, як це змінило його, яким стало його ставлення до навчання. Аналізує наскрізні теми: де він є агентивним, де – пасивним; де навчання давало смисл, де – ні. Функція: виявлення мотиваційних патернів і ресурсів, що залишились невидимими. Особливо ефективна на початку нової навчальної програми або після тривалої перерви у навчанні. Може здійснюватись індивідуально або у малій групі
«Листування з майбутнім Я»	Пеннебейкер [17]: писемна рефлексія як предиктор благополуччя і мотивації; Бандура [5]: темпоральна проекція самоефективності	Дорослий пише листа собі у майбутньому (через 6 місяців або рік): що він буде знати і вміти після навчання; якою людиною він стане; що скаже собі-теперішньому. Лист зберігається і відкривається у визначений час. Мотиваційна функція: відновлення темпоральної перспективи (особливо критично для осіб у складних обставинах, де горизонт майбутнього звужений); активація смислового і ідентифікаційного ресурсів; підвищення ймовірності дотримання навчальних намірів
«Кола навчального досвіду»	Венгер [15]: спільноти практики; Пеннебейкер [17]: соціальне осмислення досвіду; Колб [16]: рефлексивне навчання через досвід	Регулярні малогрупові зустрічі (8–10 осіб), де кожен ділиться одним «навчальним відкриттям» за тиждень: що я дізнався(-лась), що це змінило у моєму мисленні або діях. Фасилітатор утримує рефлексивний, а не оцінний формат. Функція: відновлення соціально-наративного ресурсу через спільноту; взаємне підтвердження значущості навчання; побудова колективного наративу «ми – ті, хто навчається і зростає». Особливо ефективна для дорослих у вимушеному переміщенні: формує нову навчальну спільноту в умовах руйнування попередніх

Практика	Теоретичне обґрунтування	Зміст, формат і мотиваційні функції
«Наративний щоденник навчання»	Шон [19]: «рефлексія після дії»; Колб [16]: досвідне навчання через цикл рефлексії; Чепелєва [20]: смислотворення через наративну практику	Структурований щотижневий запис: що я вчив(-ла) цього тижня; що було важким і що допомогло; як це пов'язано з тим, що важливо для мене. Три питання є незмінними, але відповіді – відкритими. Функція: підтримка регулятивного ресурсу (структура щоденника організовує навчальну активність); активація смислового ресурсу через регулярне питання «як це пов'язано з тим, що важливо?»; формування навчальної ідентичності через письмовий слід власного зростання. Може бути паперовим або цифровим
«Комунікативна презентація навчання»	Вартворт [15]: навчання через навчання інших; Бубер [21]: діалог як ресурс смислотворення; Гуцол [22]: наративна компетентність як механізм актуалізації ресурсів	Дорослий готує коротку (5–10 хв) усну або письмову розповідь про те, що він вивчив, для конкретної аудиторії – члени родини, колеги, сусіди. Фокус не на «що я знаю», а на «що це означає для мене і чим може бути корисним вам». Комунікативна компетентність тут є і умовою (треба вміти розповісти), і продуктом (розповідаючи, поглиблюєш розуміння). Функція: активація всіх п'яти мотиваційних ресурсів одночасно; «соціалізація» навчання; перетворення знання на ресурс спільноти

Перший – *конкуренція навчальної і громадянської ідентичності*. Дорослий, що навчається в умовах збройного конфлікту, нерідко переживає ідентифікаційний конфлікт: «чи маю я право навчатись, коли інші воюють?» Цей конфлікт підриває ідентифікаційний ресурс навчання. Наративна практика, що допомагає сформулювати зв'язок між навчанням і внеском у перемогу або відбудову («я навчаюсь для того, щоб...»), є специфічним психологічним інструментом для роботи з цим конфліктом. Включення навчання у громадянський наратив («ми відбудовуємо знаннями») перетворює ідентифікаційний конфлікт на ресурс.

Другий – *варіабельність регулятивного ресурсу*. Регулятивний ресурс у воєнному контексті є надзвичайно нестабільним: обстріл, тривога або новини про бойові дії можуть за хвилини обнулити здатність до навчальної концентрації. Освітні програми, що враховують цю варіабельність, – модульні, короткі, з можливістю паузи і повернення – є значно ефективнішими, ніж традиційні форми [11; 13]. Наративний щоденник навчання є практикою, що структурно

пристосована до цієї варіабельності: навіть 10 хвилин рефлексії підтримують безперервність навчального процесу.

Третій – *потреба у безпечному навчальному просторі*. Для дорослих у травматичному досвіді навчання є психологічно ризикованим: воно вимагає відкритості до нового, толерантності до помилок і готовності «не знати» – що є важким при підвищеній тривозі і захисній ригідності [7; 9]. Фасилітатор, що утримує безосудний, безпечний клімат, є не методичним «надлишком», а необхідною умовою, за якої наративні практики можуть реалізовувати свій мотиваційний потенціал.

Висновки. Розроблена теоретична модель мотиваційних ресурсів навчання дорослих у складних життєвих обставинах спрямована на розв'язання актуальної методологічної проблеми пояснення механізмів підтримки навчальної активності в кризових умовах та створює концептуальне підґрунтя для розроблення психологічно обґрунтованих підходів до супроводу дорослих у процесі навчання. Центральна теоретична позиція полягає в тому, що мотивація є не рисою, а ресурсним процесом, а завдання супроводу полягає у відновленні доступу до конкретних ресурсів, а не у «підвищенні мотивації» як такої.

Важливими теоретичними результатами постають: виокремлення п'яти мотиваційних ресурсів навчання дорослих (смисловий, агентивний, соціально-наративний, ідентифікаційний, регулятивний) і опис їхньої трансформації у складних обставинах; обґрунтування ролі комунікативної компетентності як механізму активації всіх п'яти ресурсів через конкретні комунікативні процеси; концептуалізація п'яти наративних практик підтримки навчальної мотивації з описом теоретичного обґрунтування, формату і мотиваційних функцій; аналіз трьох специфічних феноменів воєнного контексту (конкуренція ідентичностей, варіабельність регулятивного ресурсу, потреба у безпечному просторі).

Практичне значення полягає у можливості використання моделі для проєктування освітніх програм для дорослих у складних обставинах; підготовки фасилітаторів і викладачів; розробки психоедукаційних матеріалів для підтримки навчальної мотивації. Перспективи подальших досліджень ми пов’язуємо з емпіричним вивченням мотиваційних профілів дорослих у воєнному контексті; з розробкою методики діагностики мотиваційних ресурсів дорослих.

Література

1. McAdams D. P. *The stories we live by: Personal myths and the making of the self.* William Morrow, 1993. 336 p.

2. Merriam S. B., Caffarella R. S. *Learning in adulthood: A comprehensive guide.* 2nd ed. Jossey-Bass, 1999. 502 p.

3. Knowles M. S., Holton E. F., Swanson R. A. *The adult learner: The definitive classic in adult education and human resource development.* 8th ed. Routledge, 2015. 408 p.

4. Deci E. L., Ryan R. M. The 'what' and 'why' of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry.* 2000. Vol. 11. № 4. P. 227–268. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_01

5. Bandura A. *Self-efficacy: The exercise of control.* W. H. Freeman, 1997. 604 p.
6. Spitzberg B. H., Cupach W. R. *Interpersonal communication competence.* Sage,1984.244p.
7. Hobfoll S. E. Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist.* 1989. Vol. 44. № 3. P. 513–524. https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.3.513
8. Lazarus R. S., Folkman S. *Stress, appraisal, and coping.* Springer, 1984. 456 p.
9. Masten A. S. *Ordinary magic: Resilience in development.* Guilford Press, 2014. 328 p.
10. Frankl V. E. *Man's search for meaning.* Washington Square Press, 1963. 220 p.
11. Mezirow J. *Transformative dimensions of adult learning.* Jossey-Bass, 1991. 247 p.
12. McAdams D. P., McLean K. C. Narrative identity. *Current Directions in Psychological Science.* 2013. Vol. 22. № 3. P. 233–238. https://doi.org/10.1177/0963721413475622
13. Ryan R. M., Deci E. L. *Self-determination theory: Basic psychological needs in motivation, development, and wellness.* Guilford Press, 2017. 756 p.
14. Ryff C. D. Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology.* 1989. Vol. 57. № 6. P. 1069–1081. https://doi.org/10.1037/0022-3514.57.6.1069
15. Wenger E. *Communities of practice: Learning, meaning, and identity.* Cambridge University Press, 1998. 318 p.
16. Kolb D. A. *Experiential learning: Experience as the source of learning and development.* Prentice-Hall, 1984. 256 p.
17. Pennebaker J. W., Seagal J. D. Forming a story: The health benefits of narrative. *Journal of Clinical Psychology.* 1999. Vol. 55. № 10. P. 1243–1254. https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-4679(199910)55:10<1243::AID-JCLP6>3.0.CO;2-N
18. Park C. L. Making sense of the meaning literature: An integrative review of meaning making and its effects on adjustment to stressful life events. *Psychological Bulletin.* 2010. Vol. 136. № 2. P. 257–301. https://doi.org/10.1037/a0018301
19. Schön D. A. *The reflective practitioner: How professionals think in action.* Basic Books, 1983. 374 p.
20. Чепелєва Н. В. Психологічні механізми розуміння і інтерпретації особистого досвіду. *Наукові студії із соціальної та політичної психології.* 2017. Вип. 39. С. 3–12.
21. Buber M. *I and Thou* (W. Kaufmann, Trans.). Scribner, 1970. 185 p. (Original work published 1923)
22. Гуцол К. В. Наратив як провідна дискурсивна практика смислотворення особистості. *Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України.* 2019. Т. 2. Вип. 11. С. 64–76.
23. Рудницька С. Ю. Наративний аналіз ментальних ресурсів особистості. *Наукові перспективи.* 2026. № 4 (70). https://doi.org/10.52058/2708-7530-2026-4(70)
24. Tedeschi R. G., Calhoun L. G. Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry.* 2004. Vol. 15. № 1. P. 1–18. https://doi.org/10.1207/s15327965pli1501_01
25. Карамушка Л. М. Тренінг розвитку продуктивних копінг-стратегій в контексті забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах війни. *Організаційна психологія. Економічна психологія.* 2024. № 31 (1). С. 3–39. https://doi.org/10.31108/2.2024.1.31
26. Кокун О. М. Incidence of occupational hardiness under the influence of extreme war factors. *Journal of Workplace Behavioral Health.* 2024. Vol. 39. № 2. P. 139–156. https://doi.org/10.1080/15555240.2024.2313670

References

1. McAdams, D. P. (1993). *The stories we live by: Personal myths and the making of the self.* William Morrow.

2. Merriam, S. B., & Caffarella, R. S. (1999). *Learning in adulthood: A comprehensive guide* (2nd ed.). Jossey-Bass.

3. Knowles, M. S., Holton, E. F., & Swanson, R. A. (2015). *The adult learner: The definitive classic in adult education and human resource development* (8th ed.). Routledge.

4. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The 'what' and 'why' of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry, 11*(4), 227–268. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_01

5. Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control.* W. H. Freeman.

6. Spitzberg, B. H., & Cupach, W. R. (1984). *Interpersonal communication competence.* Sage.

7. Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist, 44*(3), 513–524. https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.3.513

8. Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping.* Springer.

9. Masten, A. S. (2014). *Ordinary magic: Resilience in development.* Guilford Press.

10. Frankl, V. E. (1963). *Man's search for meaning.* Washington Square Press.

11. Mezirow, J. (1991). *Transformative dimensions of adult learning.* Jossey-Bass.

12. McAdams, D. P., & McLean, K. C. (2013). Narrative identity. *Current Directions in Psychological Science, 22*(3), 233–238. https://doi.org/10.1177/0963721413475622

13. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2017). *Self-determination theory: Basic psychological needs in motivation, development, and wellness.* Guilford Press.

14. Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology, 57*(6), 1069–1081. https://doi.org/10.1037/0022-3514.57.6.1069

15. Wenger, E. (1998). *Communities of practice: Learning, meaning, and identity.* Cambridge University Press.

16. Kolb, D. A. (1984). *Experiential learning: Experience as the source of learning and development.* Prentice-Hall.

17. Pennebaker, J. W., & Seagal, J. D. (1999). Forming a story: The health benefits of narrative. *Journal of Clinical Psychology, 55*(10), 1243–1254. https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-4679(199910)55:10<1243::AID-JCLP6>3.0.CO;2-N

18. Park, C. L. (2010). Making sense of the meaning literature. *Psychological Bulletin, 136*(2), 257–301. https://doi.org/10.1037/a0018301

19. Schön, D. A. (1983). *The reflective practitioner: How professionals think in action.* Basic Books.

20. Chepelieva, N. V. (2017). Psykholohichni mekhanizmy rozuminnia i interpretatsii osobystoho dosvidu [Psychological mechanisms of understanding and interpretation of personal experience]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii, 39*, 3–12. [in Ukrainian]

21. Buber, M. (1970). *I and Thou* (W. Kaufmann, Trans.). Scribner. (Original work published 1923)

22. Hutsol, K. V. (2019). Naratyv yak providna dyskursyvna praktyka smyslotvorennia osobystosti [Narrative as the leading discursive practice of personality meaning-making]. *Aktualni problemy psykholohii, 2*(11), 64–76. [in Ukrainian]

23. Rudnytska, S. Yu. (2026). Naratyvnyi analiz mentalnykh resursiv osobystosti [Narrative analysis of mental resources of personality]. *Naukovi perspektyvy, 4*(70). https://doi.org/10.52058/2708-7530-2026-4(70) [in Ukrainian]

24. Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry, 15*(1), 1–18. https://doi.org/10.1207/s15327965pli1501_01

25. Karamushka, L. M. (2024). Treninh rozvytku produktyvnykh kopinh-stratehii [Training for productive coping strategies]. *Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia, 31*(1), 3–39. https://doi.org/10.31108/2.2024.1.31 [in Ukrainian]

26. Kokun, O. M. (2024). Incidence of occupational hardiness under the influence of extreme war factors. *Journal of Workplace Behavioral Health, 39*(2), 139–156. https://doi.org/10.1080/15555240.2024.2313670

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 159.955-053.8:004

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1949-1960

Джеджея Владислав Бадрійович здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти спеціальності 053 Психологія, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ, https://orcid.org/0009-0006-4819-175X

Ширяєва Людмила Миколаївна кандидат психологічних наук, професор, старший науковий співробітник лабораторії кіберпсихології Інституту психології іменіГ.С.Костюка. Київ, https://orcid.org/0000-0002-4797-7340

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ В ЦИФРОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Анотація. Стаття присвячена емпіричному дослідженню психологічних умов та чинників розвитку критичного мислення особистості раннього дорослого віку в цифровому суспільстві. Методологічною основою є психологічно-ресурсний підхід, згідно з яким критичне мислення розглядається як інтегральна психологічна якість, реалізація якої визначається специфічною конфігурацією особистісних ресурсів: мотиваційно-рефлексивного, емоційно-регуляторного та адаптаційного. Дослідження здійснено на вибірці молодих дорослих, що є активними користувачами цифрового середовища в умовах тривалої соціальної нестабільності, із застосуванням кореляційного, порівняльного та кластерного аналізу.

Встановлено, що психологічні умови розвитку критичного мислення мають ієрархічну структуру. Провідну роль відіграють емоційно-регуляторні умови як здатність ідентифікувати власні емоційні стани, підтримувати цілеспрямовану поведінку в дистресі та толерувати невизначеність. Адаптаційні умови представлені переконанням у власних когнітивних можливостях та конструктивним ставленням до невдач і труднощів; мотиваційно-рефлексивні – здатністю до моніторингу та оцінки власних мисленнєвих процесів. Визначено провідні гальмівні чинники, що системно обмежують епістемічну незалежність особистості в умовах емоційно насиченого цифрового середовища. Показано, що умови розвитку критичного мислення мають диференційований характер залежно від індивідуального ресурсного профілю особистості: особи з однаковим рівнем критичного мислення можуть потребувати якісно відмінних психологічних умов для його подальшого розвитку. Отримані результати підтверджують евристичну цінність психологічно-ресурсного підходу як практичного орієнтира для диференційованої психологічної підтримки розвитку критичного мислення у молодих дорослих.

Ключові слова: критичне мислення, психологічні умови розвитку, ресурсний профіль, емоційна регуляція, толерантність до невизначеності, саморефлексія, самоефективність, психологічний капітал, ранній дорослий вік, цифрове суспільство.

Dzhedzheia Vladyslav PhD student, Specialty 053 Psychology, Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University, Kyiv, https://orcid.org/0009-0006-4819-175X

Shyriaieva Liudmyla Mykolaivna PhD in Psychological Sciences, Professor, Senior Researcher in the Laboratory of Cyberpsychology in the Institute of Psychology named after G.S. Kostyuk. Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-4797-7340

PSYCHOLOGICAL CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING IN THE DIGITAL SOCIETY

Abstract. This article presents an empirical investigation of the psychological conditions and factors underlying the development of critical thinking in early adulthood within the digital society. The study is grounded in the psychological resource approach, according to which critical thinking is conceptualized as an integral psychological quality whose realization is determined by a specific configuration of personal resources – motivational-reflective, emotional-regulatory, and adaptive. The study was conducted on a sample of young adults who are active users of the digital environment under conditions of prolonged social instability, employing correlational, comparative, and cluster analysis.

The findings reveal that the psychological conditions for the development of critical thinking exhibit a hierarchical structure. The leading role is played by emotional-regulatory conditions – the capacity to identify one's own emotional states, to maintain goal-directed behavior under distress, and to tolerate uncertainty. Adaptive conditions are represented by belief in one's own cognitive capabilities and a constructive attitude toward setbacks and difficulties; motivational-reflective conditions – by the capacity to monitor and evaluate one's own cognitive processes. The primary inhibitory factors that systematically constrain epistemic autonomy in the emotionally saturated digital environment are identified. It is demonstrated that the conditions for critical thinking development are differentiated in nature depending on the individual resource profile: individuals with equivalent levels of critical thinking may require qualitatively distinct psychological conditions for its further development. The findings confirm the heuristic value of the psychological resource approach as a practical framework for differentiated psychological support of critical thinking development in young adults.

Keywords: critical thinking, psychological conditions of development, resource profile, emotion regulation, tolerance for uncertainty, self-reflection, self-efficacy, psychological capital, early adulthood, digital society.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток цифрових технологій, алгоритмічна фрагментація інформаційного простору та масове поширення маніпулятивного контенту, особливо в умовах тривалого збройного конфлікту, формують середовище, в якому здатність особистості критично мислити набуває характеру не лише когнітивного, а й психологічного виживання. Критичне мислення (КМ) перетворюється на умову збереження інформаційної автономії та когнітивної незалежності в умовах постійного афективного тиску.

Питання умов і чинників розвитку КМ не є новим для психологічної науки, однак існуючі дослідження зосереджені переважно на зовнішніх, контекстуальних умовах – організації навчального процесу, педагогічному середовищі, соціальній взаємодії. Внутрішні, особистісно-психологічні умови, що визначають здатність реалізовувати КМ поза освітнім середовищем, залишаються значно менш дослідженими, особливо стосовно раннього дорослого віку, коли людина щодня стикається з інформаційними викликами цифрового суспільства вже за межами формальної освіти.

Не менш важливою є й диференційованість умов розвитку КМ: особи з однаковим його рівнем можуть мати принципово різне ресурсне підґрунтя, а відтак потребувати якісно відмінних психологічних умов. Це визначає потребу не лише у встановленні загальних умов розвитку КМ, а й у їх диференціації відповідно до індивідуального ресурсного профілю особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження критичного мислення розвиваються у кількох взаємопов’язаних напрямах. Класична модель П. Фаріоне визначає КМ як цілеспрямоване саморегульоване судження і виокремлює два рівні: когнітивні навички та диспозиції [1]. Ця модель залишається базовою для операціоналізації конструкту, однак описує структуру КМ, але не відповідає на питання про те, які психологічні ресурси забезпечують його стійку реалізацію в умовах афективного тиску та інформаційного перевантаження.

Д. Гальперн розглядає КМ передусім як набутий інструментальний ресурс і акцентує на необхідності цілеспрямованого тренування як когнітивних навичок, так і стратегій їх свідомого застосування [2]. Ч. Чинн та інші обґрунтовують, що цифрове середовище є принципово новим епістемічним простором, де традиційні стратегії КМ потребують адаптації: інформаційна невизначеність, швидкість оновлення даних і цілеспрямована дезінформація роблять емоційно-регуляторні ресурси не допоміжними, а центральними для реалізації КМ [3]. Дж. Пенікук та Г. Ренд емпірично показали, що аналітичне мислення краще захищає від сприйняття дезінформації, ніж ідеологічні чи мотиваційні чинники, що свідчить на користь розвитку когнітивно-регуляторних компонентів КМ [4].

Емоційно-регуляторний вимір КМ є одним із найбільш досліджуваних у сучасній психологічній науці. Дж. Гросс розмежовує антецедентно-орієнтовані стратегії регуляції (переоцінку, ідентифікацію власних афективних станів) та

відповідь-орієнтовані (придушення, імпульсивні реакції); для реалізації КМ принципово важливими є перші [5]. К. Грац та Л. Ромер концептуалізували багатовимірну модель емоційної дисрегуляції, виокремивши труднощі з ідентифікацією емоцій, збереженням цілеспрямованої поведінки в дистресі та доступом до стратегій регуляції як самостійні виміри, що безпосередньо пов'язані з якістю когнітивної діяльності [6]. А. Алдао, С. Ноулен-Гоксема та С. Швайцер у мета-аналізі показали, що здатність зберігати цілеспрямовану поведінку в умовах дистресу є найбільш чутливим показником порушення виконавчого контролю [7]. Р. Карлтон та ін. розробили двофакторну модель інтолерантності до невизначеності, виокремивши прогностичну тривогу як антиципаторну орієнтацію на уникання невизначеності, що безпосередньо гальмує аналітичну діяльність [8].

Адаптаційний вимір КМ розкривається через концепцію психологічного капіталу Ф. Лутенса та співавторів: самоефективність, оптимізм, надія та життєстійкість розглядаються як взаємопов'язана система позитивних психологічних станів, що у сукупності забезпечують адаптаційний потенціал особистості [9].

А. Бандура обґрунтував самоефективність як переконання у власній здатності мобілізувати когнітивні ресурси та підтримувати наполегливість в епістемічному пошуку [10]. Мотиваційно-рефлексивний вимір КМ розкривається через конструкт саморефлексії: Дж. Флавелл заклав класичне розуміння метакогніції як моніторингу власних мисленнєвих процесів, що лежить в основі самооцінки та корекції суджень [11]. П. Кінг та К. Кітченер показали, що здатність до рефлексивного судження розвивається поступово і досягає зрілих форм саме у ранньому дорослому віці [12].

В українському науковому дискурсі умови розвитку КМ досліджуються переважно у педагогічному контексті. О. Рибчук розглядає розвиток КМ як шлях активізації ресурсу резилієнтності особистості, підкреслюючи нерозривний зв'язок між КМ та особистісними ресурсами стійкості [13], а також аналізує роль КМ як предмет психологічних досліджень у широкому теоретичному контексті [14]. М. Л. Смульсон обґрунтовує, що рефлексія як інтелектуальна метакогніція є провідною засадою розвитку інтелекту і суб'єктності у дорослому віці [15]. О. Штепа досліджує саморефлексію як здатність особистості до самоздійснення та визначає її моніторингову функцію щодо власних можливостей [16], а також виокремлює типи психологічної ресурсності особистості, що визначають різні стратегії реалізації особистісного потенціалу [17]. Н. Макаренко розглядає критичне мислення у контексті цифрового середовища, зосереджуючись на його ролі у протидії зниженню когнітивного розвитку користувачів соціальних мереж [18]. О. Зазимко та О. Шиловська показують, що характер стратегій, які обирає особистість у ситуації виклику, визначається внутрішньою конфігурацією її психологічних ресурсів [19]. О. Караман та В. Степаненко досліджують механізми КМ у контексті інформаційно-психологічних викликів війни,

розглядаючи здатність ідентифікувати маніпулятивні прийоми як практичний вимір критичного мислення [20].

Водночас психологічні умови розвитку КМ у дорослих, зокрема конфігурація особистісних ресурсів як диференційована основа цих умов, залишаються малодослідженими. Більшість наявних робіт або зосереджені на педагогічних інтервенціях, або описують умови безвідносно до індивідуальних ресурсних профілів особистості. Це й визначає мету пропонованого дослідження.

Мета статті – на основі емпіричних даних визначити психологічні умови та чинники розвитку критичного мислення особистості раннього дорослого віку в цифровому суспільстві з урахуванням диференційованості ресурсних профілів особистості.

Виклад основного матеріалу. Емпіричне дослідження здійснено на вибірці молодих дорослих (N=274; вік 20–36 років; 79% жінок, 21% чоловіків), що представляють десять фахових сфер діяльності та є активними користувачами цифрового середовища. Методологічною основою дослідження є психологічно-ресурсний підхід, згідно з яким КМ розглядається як інтегральна психологічна якість, реалізація якої визначається специфічною конфігурацією взаємопов'язаних особистісних ресурсів – мотиваційно-рефлексивного, емоційно-регуляторного та адаптаційного – в умовах цифрового суспільства.

Підхід спирається на теорію збереження ресурсів С. Хобфолла [21] та концепцію психологічного капіталу Ф. Лутенса [9].

Для вимірювання рівня КМ використано тест критичного мислення Л. Старкі в адаптації О. Луценко [22], що операціоналізує епістемічний рівень КМ як здатність до аналізу, оцінки та верифікації знання. Психологічні ресурси досліджувались за допомогою чотирьох методик: шкали труднощів емоційної регуляції DERS у валідизованій україномовній версії [23]; шкали інтолерантності до невизначеності IUS-12 в адаптації Г. Громової [24]; опитувальника психологічного капіталу PCQ; методики саморефлексії О. Штепи [16]. Для аналізу взаємозв'язків між ресурсами та рівнем КМ застосовано кореляційний аналіз за Спірменом (обґрунтований відхиленням розподілу показника КМ від нормального: $W=0,965$; $p<0,001$), порівняльний аналіз (критерії Краскела-Уолліса та Манна-Уітні), а також двоетапний кластерний аналіз для побудови типології ресурсних профілів.

Аналіз взаємозв'язків між психологічними ресурсами та рівнем КМ виявив диференційовану ієрархічну структуру умов його розвитку. Найпотужніші та найбільш статистично значущі зв'язки зосереджені в емоційно-регуляторному блоці, тоді як адаптаційний та мотиваційно-рефлексивний ресурси демонструють зв'язки помірної та слабкої сили відповідно. Ця ієрархія дозволяє виокремити три групи психологічних умов розвитку КМ: емоційно-регуляторні, адаптаційні та мотиваційно-рефлексивні.

Емоційно-регуляторні умови є провідними за силою зв'язку з КМ. Ключовою серед них є емоційна чіткість як здатність ідентифікувати та

диференціювати власні емоційні стани. Кореляційний аналіз виявив найсильніший у всьому масиві від'ємний зв'язок між дефіцитом емоційної чіткості та рівнем КМ (rs=−0,625; p<0,001), що відповідає великому розміру ефекту. Змістовно цей результат означає: чим вищий рівень КМ, тим краще людина розуміє та розрізняє власні емоції. Нерозпізнаний афективний стан діє як «невидиме упередження», що системно викривлює судження і є структурною перешкодою для епістемічно незалежної оцінки інформації, особливо в умовах алгоритмічно підсиленого емоційного контенту цифрових платформ [5]. Цей результат узгоджується з теоретичними положеннями К. Грац та Л. Ромер про роль емоційної ідентифікації у забезпеченні якості когнітивної діяльності [6].

Другою за значущістю емоційно-регуляторною умовою є здатність зберігати цілеспрямовану поведінку в стані емоційного дистресу (rs=−0,488; p<0,001). КМ як когнітивна діяльність вимагає стійкої зосередженої уваги та виконавчого контролю, тому дефіцит здатності підтримувати поведінкову організованість під тиском емоцій безпосередньо підриває якість мисленнєвих операцій. А. Алдао та ін. у мета-аналізі підтвердили, що саме цей показник є найбільш чутливим індикатором порушення виконавчого контролю [7]. Значущий зв'язок виявлено також для усвідомлення емоцій (rs=−0,229; p<0,001) та доступу до стратегій регулювання (rs=−0,127; p=0,036), що свідчить про те, що розвинений репертуар емоційного совладання є додатковою, хоча й менш потужною умовою реалізації КМ.

Окрему роль відіграє толерантність до невизначеності. Прогностична тривога (антиципаторна орієнтація на уникання невизначених ситуацій) виявила значущий від'ємний зв'язок із КМ (rs=−0,365; p<0,001). Цей результат є особливо показовим у контексті цифрового суспільства: середовище соціальних мереж і новинних платформ є за своєю природою невизначеним і суперечливим, а тому особи з підвищеною прогностичною тривогою схильні уникати глибокого аналітичного занурення в суперечливий матеріал, обираючи натомість готові інтерпретаційні схеми [8]. Важливо, що гнітюча тривога (ситуативна афективна реакція на невизначеність) зв'язку з КМ не виявила, що свідчить про диференційований характер впливу інтолерантності до невизначеності на КМ: значущою є саме антиципаторна, когнітивна її складова.

Адаптаційні умови представлені компонентами психологічного капіталу. Загальний показник PCQ позитивно корелює з КМ (rs=+0,189; p=0,002), однак диференційований аналіз виявив, що цей зв'язок реалізується передусім через два когнітивно зорієнтованих компоненти. Самоефективність (rs=+0,149; p=0,014) підтримує наполегливість в епістемічному пошуку: особи, впевнені у власних когнітивних можливостях, більш схильні до перевірки джерел, пошуку контраргументів і перегляду власних суджень [10]. Оптимізм (rs=+0,155; p=0,010) забезпечує відкритість до нових даних без надмірної тривожності щодо можливої помилки, що є функціональною передумовою для підтримання дослідницької позиції.

Натомість впевненість-цілеспрямованість та життєстійкість значущих кореляцій із КМ не виявили, що свідчить про їхню переважно мотиваційно-вольову, а не епістемічну природу.

Мотиваційно-рефлексивні умови демонструють найслабші, але статистично значущі зв'язки з КМ. Інтегральний показник саморефлексії (rs=+0,123; p=0,042), а також гностична компетентність (rs=+0,127; p=0,036) і лабільність (rs=+0,128; p=0,034) позитивно пов'язані з рівнем КМ. Саморефлексія як здатність до моніторингу та оцінки власних мисленнєвих процесів [11] є необхідною, але не достатньою умовою реалізації КМ: вона забезпечує рефлексивне підґрунтя для критичного аналізу, однак її реалізація у КМ залежить від наявності достатніх емоційно-регуляторних та адаптаційних ресурсів. Цей висновок узгоджується з позицією М. Смульсон, яка розглядає рефлексію як інтелектуальну метакогніцію, що є провідною засадою розвитку суб'єктності у дорослому віці, але реалізується в системі взаємодії з іншими особистісними ресурсами [15].

Окрему групу умов утворюють *соціодемографічні та поведінкові чинники*. Порівняльний аналіз виявив, що стать, вік, сфера зайнятості та кількість годин онлайн не є значущими предикторами рівня КМ. Значущий зв'язок встановлено лише за двома характеристиками. По-перше, за рівнем освіти: особи з магістерським ступенем демонструють достовірно вищі показники КМ порівняно з особами з незакінченою вищою освітою (p=0,005), що підтверджує роль академічної підготовки у розвитку епістемічної здатності. По-друге, виявлено обернений зв'язок між рівнем КМ та частотою участі в онлайн-дискусіях (p=0,039): особи з вищим рівнем КМ рідше беруть участь в онлайн-обговореннях. Цей результат інтерпретується не як гальмівний вплив дискусій на КМ, а як прояв вибіркового та усвідомленого ставлення до цифрової комунікації – особи з розвиненим КМ схильні до більш виважених і менш імпульсивних форм участі в інформаційному просторі, що узгоджується з даними Н. Макаренко про специфіку критичного ставлення до цифрового середовища [18].

Гальмівні чинники розвитку критичного мислення. Аналіз отриманих даних дозволяє виокремити систему чинників, що системно обмежують розвиток КМ особистості раннього дорослого віку в цифровому суспільстві.

Провідним гальмівним чинником є дефіцит емоційної чіткості – нездатність точно ідентифікувати та диференціювати власні афективні стани. Саме цей показник демонструє найсильніший негативний зв'язок із КМ у всьому масиві даних і є структурною перешкодою для незалежного епістемічного судження: нерозпізнані емоції підміняють раціональну оцінку інформації афективними реакціями, що особливо небезпечно в умовах емоційно насиченого цифрового контенту [5; 6]. Близьким за механізмом є дефіцит здатності зберігати цілеспрямовану поведінку в стані дистресу: особи, які не можуть підтримувати когнітивну організованість під афективним тиском, демонструють знижену

якість аналітичних операцій навіть за наявності необхідних епістемічних навичок [7].

Другим за значущістю гальмівним чинником є прогностична тривога як антиципаторна орієнтація на уникання невизначеності. В умовах цифрового середовища, де інформаційна невизначеність є нормою, а не винятком, підвищена прогностична тривога спонукає особистість обирати готові інтерпретаційні схеми замість самостійного критичного аналізу [8]. Показово, що гнітюча тривога (ситуативна афективна реакція) гальмівного впливу на КМ не виявила, що підкреслює когнітивний, а не афективний механізм цього обмеження.

Серед адаптаційних чинників гальмівний вплив на КМ чинить знижена самоефективність: невпевненість у власних аналітичних можливостях зменшує наполегливість в епістемічному пошуку і підвищує схильність до прийняття готових суджень без їх критичної перевірки [10]. Дані кластерного аналізу підтверджують цей висновок: тип із критично низькою самоефективністю демонструє найнижчий рівень КМ у вибірці.

Окремо слід зазначити роль цифрового середовища як контекстуального гальмівного чинника. Алгоритмічна персоналізація контенту формує «інформаційні бульбашки», що звужують епістемічний горизонт особистості та знижують потребу в самостійному пошуку і верифікації інформації. Це середовище особливо небезпечне для осіб із недостатньо розвиненими емоційно-регуляторними ресурсами, оскільки емоційно насичений контент соціальних мереж активно експлуатує саме ті вразливості, що найбільш тісно пов’язані зі зниженням КМ [3; 4; 18].

Диференційованість психологічних умов розвитку КМ залежно від ресурсного профілю особистості. Кластерний аналіз виявив п’ять якісно відмінних типів особистості за ресурсним профілем КМ, валідність яких підтверджено зовнішнім критерієм, а саме значущими відмінностями між кластерами за рівнем КМ ($H=12{,}905$; $df=4$; $p=0{,}012$). Провідною диференціювальною змінною є інтегральний рівень саморефлексії, що формує основну вісь типологічної варіативності; додаткову диференціацію забезпечують емоційна чіткість, прогностична тривога та самоефективність. Ця типологія має безпосереднє значення для розуміння диференційованого характеру умов розвитку КМ.

«Рефлексивний аналітик» – тип із найвищим рівнем саморефлексії, розвиненою емоційною регуляцією та адаптаційними ресурсами – демонструє найвищий рівень КМ у вибірці. Для цього типу провідною умовою подальшого розвитку КМ є підтримання інтеграції рефлексивного та емоційно-регуляторного компонентів, а також епістемічно насичене середовище, що стимулює складні аналітичні завдання.

«Рефлексивний оптиміст» має високий рівень саморефлексії, однак помірні показники емоційної регуляції. Попри розвинений рефлексивний

потенціал, рівень КМ цього типу є середнім, що свідчить про те, що саморефлексія сама по собі не є достатньою умовою розвитку КМ без відповідного емоційно-регуляторного підґрунтя. Пріоритетною умовою для цього типу є розвиток стратегій емоційної регуляції, насамперед підвищення емоційної чіткості.

«Емоційно стабільний практик» характеризується помірною рефлексивністю та підвищеною прогностичною тривогою. КМ цього типу реалізується переважно в структурованих, передбачуваних ситуаціях і обмежується в умовах невизначеності. Ключовою умовою розвитку КМ тут є зниження прогностичної тривоги та формування толерантності до епістемічної невизначеності.

«Адаптивний виконавець» вирізняється найнижчим рівнем саморефлексії при збережених адаптаційних ресурсах. КМ спирається переважно на самоефективність і залишається переважно інструментальним. Пріоритетною умовою розвитку є цілеспрямований розвиток рефлексивних навичок як здатності до метакогнітивного моніторингу власних мисленнєвих процесів [11].

Таким чином, виявлені типи ілюструють ключовий висновок дослідження: одна й та сама загальна умова розвитку КМ – наприклад, підвищення рефлексивності – є пріоритетною для одних типів і надлишковою для інших. Це підтверджує евристичну цінність психологічно-ресурсного підходу як практичного орієнтира: ефективний розвиток КМ вимагає не уніфікованих, а диференційованих психологічних умов, узгоджених із індивідуальним ресурсним профілем особистості [25].

Висновки. Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі висновки.

Психологічні умови розвитку критичного мислення особистості раннього дорослого віку в цифровому суспільстві мають ієрархічну структуру та охоплюють взаємопов’язані групи ресурсів. Провідну роль відіграють емоційно-регуляторні умови, насамперед емоційна чіткість і здатність зберігати цілеспрямовану поведінку в дистресі; значущими є також адаптаційні умови (самоефективність та оптимізм); мотиваційно-рефлексивні умови, представлені саморефлексією, утворюють необхідне, але не достатнє підґрунтя для реалізації КМ.

Серед зовнішніх чинників значущими предикторами рівня КМ є рівень освіти та характер цифрової поведінки особистості, тоді як більшість соціодемографічних характеристик не виявили зв’язку з КМ. Провідними гальмівними чинниками є дефіцит емоційної чіткості, прогностична тривога та знижена самоефективність, що в умовах емоційно насиченого цифрового середовища системно обмежують епістемічну незалежність особистості.

Встановлено, що умови розвитку КМ мають диференційований характер: особи з однаковим рівнем КМ можуть мати якісно відмінне ресурсне підґрунтя, що визначає різні пріоритетні мішені для розвитку. Це підтверджує евристичну цінність психологічно-ресурсного підходу та свідчить про необхідність диференційованих психологічних інтервенцій, узгоджених з індивідуальним

ресурсним профілем особистості. Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробкою та апробацією програм психологічного сприяння розвитку КМ з урахуванням типологічних відмінностей, а також із вивченням динаміки ресурсного профілю КМ в умовах тривалого воєнного стресу.

Література:

1. Facione P. A. Critical thinking: A statement of expert consensus. American Philosophical Association, 1990.
2. Halpern D. F. Thought and knowledge (5th ed.). Psychology Press, 2014.
3. Chinn C. A., Rinehart R. W., Buckland L. A. Epistemic cognition and evaluating information. MIT Press, 2014. P. 425–453.
4. Pennycook G., Rand D. G. *Cognition*. 2019. Vol. 188. P. 39–50. https://doi.org/10.1016/j.cognition.2018.06.011
5. Gross J. J. *Psychophysiology*. 2002. Vol. 39. P. 281–291. https://doi.org/10.1017/S0048577201393198
6. Gratz K. L., Roemer L. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*. 2004. Vol. 26(1). P. 41–54. https://doi.org/10.1023/B:JOBA.0000007455.08539.94
7. Aldao A., Nolen-Hoeksema S., Schweizer S. *Clinical Psychology Review*. 2010. Vol. 30(2). P. 217–237. https://doi.org/10.1016/j.cpr.2009.11.004
8. Carleton R. N., Norton M. A. P. J., Asmundson G. J. G. *Journal of Anxiety Disorders*. 2007. Vol. 21(1). P. 105–117. https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2006.03.014
9. Luthans F., Youssef C. M., Avolio B. J. Psychological capital. Oxford University Press, 2007.
10. Bandura A. Self-efficacy. Freeman, 1997.
11. Flavell J. H. *American Psychologist*. 1979. Vol. 34(10). P. 906–911. https://doi.org/10.1037/0003-066X.34.10.906
12. King P. M., Kitchener K. S. Developing reflective judgment. Jossey-Bass, 1994.
13. Рибчук О. Г. *Вчені записки ТНУ.Серія: Психологія*. 2024. Т. 35(74), вип. 2. С. 41–45.
14. Рибчук О. Г. *Вісник НУОУ*. 2023. С. 128–135.
15. Смульсон М. Л. *Вісник НАПН України*. 2022. Т. 4, № 2. С. 1–6. https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4239
16. Штепа О. С. *Проблеми сучасної психології*. 2024. Вип. 64. С. 270–302. https://doi.org/10.32626/2227-6246.2024-64.270-302
17. Штепа О. С. *Проблеми сучасної психології*. 2022. Вип. 55. С. 173–193. https://doi.org/10.32626/2227-6246.2022-55.173-193
18. Макаренко Н. М. *Вчені записки ТНУ. Серія: Психологія*. 2024. Т. 35(74), вип. 2.
19. Зазимко О. В., Шиловська О. М. *Журнал сучасної психології*. 2025. № 2. С. 33–47. https://doi.org/10.26661/2786-7471/2025-2-4
20. Караман О., Степаненко В. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. № 66(2). С. 56–64. https://www.aphn-journal.in.ua/archive/66_2023/part_2/31.pdf
21. Hobfoll S. E. *American Psychologist*. 1989. Vol. 44(3). P. 513–524. https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.3.513
22. Луценко О. Л. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Психологія*. 2014. № 1110, вип. 55. С. 65–70. http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPC_2014_1110_55_14
23. Сак Л. В., Федотова З. В. *Психіатрія, неврологія та медична психологія*. 2023. № 21. С. 38–45. https://doi.org/10.26565/2312-5675-2023-21-05
24. Громова Г. М. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2021. Вип. 47(50). С. 123–135.

25. Джеджея В. Б., Зазимко О. В. Психологічний капітал як ресурс критичного мислення особистості раннього дорослого віку в цифровому суспільстві. *Журнал сучасної психології*. 2026. № 2(41). С. 32–39. https://doi.org/10.26661/2786-7471/2026-2

References:

1. Facione, P. A. (1990). *Critical thinking: A statement of expert consensus for purposes of educational assessment and instruction*. American Philosophical Association.

2. Halpern, D. F. (2014). *Thought and knowledge: An introduction to critical thinking* (5th ed.). Psychology Press.

3. Chinn, C. A., Rinehart, R. W., & Buckland, L. A. (2014). Epistemic cognition and evaluating information. In *Processing inaccurate information*. MIT Press. P. 425–453.

4. Pennycook, G., & Rand, D. G. (2019). Lazy, not biased: Susceptibility to partisan fake news is better explained by lack of reasoning than by motivated reasoning. *Cognition*, *188*, 39–50. https://doi.org/10.1016/j.cognition.2018.06.011

5. Gross, J. J. (2002). Emotion regulation: Affective, cognitive, and social consequences. *Psychophysiology*, *39*, 281–291. https://doi.org/10.1017/S0048577201393198

6. Gratz, K. L., & Roemer, L. (2004). Multidimensional assessment of emotion regulation and dysregulation. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, *26*(1), 41–54. https://doi.org/10.1023/B:JOBA.0000007455.08539.94

7. Aldao, A., Nolen-Hoeksema, S., & Schweizer, S. (2010). Emotion-regulation strategies across psychopathology: A meta-analytic review. *Clinical Psychology Review*, *30*(2), 217–237. https://doi.org/10.1016/j.cpr.2009.11.004

8. Carleton, R. N., Norton, M. A. P. J., & Asmundson, G. J. G. (2007). Fearing the unknown: A short version of the Intolerance of Uncertainty Scale. *Journal of Anxiety Disorders*, *21*(1), 105–117. https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2006.03.014

9. Luthans, F., Youssef, C. M., & Avolio, B. J. (2007). *Psychological capital: Developing the human competitive edge*. Oxford University Press.

10. Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. Freeman.

11. Flavell, J. H. (1979). Metacognition and cognitive monitoring. *American Psychologist*, *34*(10), 906–911. https://doi.org/10.1037/0003-066X.34.10.906

12. King, P. M., & Kitchener, K. S. (1994). *Developing reflective judgment*. Jossey-Bass.

13. Rybchuk, O. H. (2024). Aktyvizatsiia resursu rezilientnosti ofitsera shliakhom rozvytku krytychnoho myslennia [Activating the resilience resource of an officer through the development of critical thinking]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia*, *35*(74)(2), 41–45. [in Ukrainian]

14. Rybchuk, O. H. (2023). Krytychne myslennia yak predmet filosofskykh ta psykholohichnykh doslidzhen [Critical thinking as a subject of philosophical and psychological research]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, 128–135. [in Ukrainian]

15. Smulson, M. L. (2022). Rozvytok intelektu i subiektnosti suchasnoho fakhivtsia [Development of intelligence and subjectivity of a modern specialist]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy*, *4*(2), 1–6. https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4239 [in Ukrainian]

16. Shtepa, O. S. (2024). Opytuvalnyk samorefleksii: dyskusiini rezultaty zmistovnoi validnosti [Self-reflection questionnaire: Debatable results of content validity]. *Problemy suchasnoi psykholohii*, *64*, 270–302. https://doi.org/10.32626/2227-6246.2024-64.270-302 [in Ukrainian]

17. Shtepa, O. S. (2022). Typy psykholohichnoi resurnosti osobystosti v koordynatakh «vsuperech i zavdiaky» [Types of psychological resourcefulness of a personality in the coordinates of "despite and owing to"]. *Problemy suchasnoi psykholohii*, *55*, 173–193. https://doi.org/10.32626/2227-6246.2022-55.173-193 [in Ukrainian]

18. Makarenko, N. M. (2024). Krytychne myslennia ta yoho rol u profilaktytsi znyzhennia kohnityvnoho rozvytku korystuvachiv sotsialnykh merezh [Critical thinking and its role in preventing cognitive decline among social media users]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia*, *35*(74)(2). [in Ukrainian]

19. Zazymko, O. V., & Shylovska, O. M. (2025). Stratehii vyrishennia zhyttievykh zavdan u skladnykh zhyttievykh obstavynakh [Strategies for solving life tasks in difficult life circumstances]. *Zhurnal suchasnoi psykholohii*, *2*, 33–47. https://doi.org/10.26661/2786-7471/2025-2-4 [in Ukrainian]

20. Karaman, O., & Stepanenko, V. (2023). Mekhanizmy krytychnoho myslennia u fokusi bezpeky hromadian v umovakh informatsiino-psykholohichnykh vyklykiv viiny [Mechanisms of critical thinking in the focus of citizens' security in the context of information-psychological challenges of war]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, *66*(2), 56–64. https://www.aphn-journal.in.ua/archive/66_2023/part_2/31.pdf [in Ukrainian]

21. Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist*, *44*(3), 513–524. https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.3.513

22. Lutsenko, O. L. (2014). Adaptatsiia testu krytychnoho myslennia L. Starki [Adaptation of L. Starkey's critical thinking test]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriia: Psykholohiia*, *1110*(55), 65–70. http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPC_2014_1110_55_14 [in Ukrainian]

23. Sak, L. V., & Fedotova, Z. V. (2023). Kros-kulturna adaptatsiia ta validyzatsiia ukrainomovnoi versii shkaly trudnoshchiv emotsiinoi rehuliatsii DERS [Cross-cultural adaptation and validation of the Ukrainian version of the DERS]. *Psykhiatriia, nevrolohiia ta medychna psykholohiia*, *21*, 38–45. https://doi.org/10.26565/2312-5675-2023-21-05 [in Ukrainian]

24. Hromova, H. M. (2021). Instrumenty vymiriuvannia tolerantnosti do nevyznachenosti. Adaptatsiia testu «Shkala intolerantnosti do nevyznachenosti» N. Karletona [Tools for measuring tolerance for uncertainty. Adaptation of the Intolerance of Uncertainty Scale by N. Carleton]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii*, *47*(50), 123–135. [in Ukrainian]

25. Dzhedzheia, V. B., & Zazymko, O. V. (2026). Psykholohichnyi kapital yak resurs krytychnoho myslennia osobystosti rannoho dorosloho viku v tsyfrovomu suspilstvi [Psychological capital as a resource of critical thinking of early adulthood personality in the digital society]. *Zhurnal suchasnoi psykholohii*, *2*(41), 32–39. https://doi.org/10.26661/2786-7471/2026-2 [in Ukrainian]

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 316.472.4:[004:316.61]

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1961-1974

Дзюба Тетяна Михайлівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри кризової психології Полтавського національного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка, м. Полтава, https://orcid.org/0000-0002-5950-7741

Шеремет Віталіна Вікторівна асистент кафедри кризової психології Полтавського національного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка, м. Полтава, https://orcid.org/0009-0000-9579-6977

Коліса Таміла Олександрівна здобувачка (другого) магістерського рівня 1 курсу спеціальності С4 Психологія освітньої програми «Кризова психологія. Соціально-психологічне відновлення» Полтавського національного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка, м. Полтава

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК ЧИННИК ЦИФРОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ

Анотація У статті здійснено теоретичний аналіз соціальних мереж як важливого чинника цифрової соціалізації особистості в умовах сучасного інформаційного суспільства. Розкрито особливості трансформації процесу соціалізації під впливом інформаційно-комунікаційних технологій, які активно впливають на формування ціннісних орієнтацій, моделей поведінки, соціальної ідентичності та світогляду молодого покоління. Обґрунтовано, що соціальні мережі сьогодні виступають не лише засобом комунікації, а й середовищем самопрезентації, соціальної взаємодії та набуття соціального досвіду. Доведено, що цифровізація глибоко трансформує вербальну, інтерактивну, мотиваційну сфери, а також систему оцінних і самооцінних відносин індивіда.

Проаналізовано позитивний і негативний вплив цифрового середовища на процес становлення особистості. Визначено, що соціальні мережі сприяють розвитку комунікативних навичок, підтриманню міжособистісних зв’язків, розширенню можливостей для самореалізації, творчої активності, накопичення соціального капіталу та виступають простором психологічної компенсації. Водночас акцентовано увагу на ризиках стихійної цифрової соціалізації, серед яких інформаційна маніпуляція, формування залежності від соціального схвалення, зниження рівня критичного мислення, деформація самоідентифікації, дія «фільтруючих бульбашок» та посилення соціального відчуження.

Особливу увагу приділено феномену особистісного відчуження учнівської молоді, у межах якого схарактеризовано емоційний, когнітивний, соціальний та

поведінковий типи деформацій розвитку. Наголошено на необхідності формування медіаграмотності, критичного мислення, відповідального ставлення до використання соціальних мереж і здатності аналізувати цифровий контент. Обґрунтовано важливість усвідомлення виключно інструментальної природи сучасних гаджетів. Зроблено висновок, що ефективна цифрова соціалізація, збереження ментального здоров'я та гармонійне самоздійснення можливі за умов якісного соціально-психологічного супроводу, педагогічно виваженого використання інформаційно-комунікаційних технологій, розвитку інформаційної культури та готовності людини до свідомої регуляції власної мережевої поведінки.

Ключові слова цифрова соціалізація, соціальні мережі, інформаційне суспільство, цифрове середовище, особистість, соціальна ідентичність, учнівська молодь, медіаграмотність, критичне мислення, інформаційно-комунікаційні технології.

Dziuba Tetiana Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Crisis Psychology at V. G. Korolenko Poltava National Pedagogical University, Poltava, https://orcid.org/0000-0002-5950-7741

Sheremet Vitalina Assistant, Department of Crisis Psychology, at V.G. Korolenko Poltava National Pedagogical University, Poltava, https://orcid.org/0009-0000-9579-6977

Kolisa Tamila student of the (second) master's level, 1st year of the specialty C4 Psychology of the educational program "Crisis Psychology. Social and Psychological Recovery" at V.G. Korolenko Poltava National Pedagogical University, Poltava

SOCIAL NETWORKS AS A FACTOR OF DIGITAL SOCIALIZATION OF PERSONALITY IN THE MODERN INFORMATION SPACE

Abstract The article provides a theoretical analysis of social networks as an important factor in the digital socialization of personality within the modern information society. It reveals the peculiarities of the transformation of the socialization process under the influence of information and communication technologies, which actively affect the formation of value orientations, behavioral patterns, social identity, and worldview of the younger generation. It is substantiated that social networks today function not only as a means of communication but also as an environment for self-presentation, social interaction, and acquisition of social experience. It is proved that digitalization deeply transforms the verbal, interactive, and motivational spheres, as well as the system of evaluative and self-evaluative relations of an individual.

The positive and negative impacts of the digital environment on the process of personality development are analyzed. It is determined that social networks contribute to the development of communication skills, maintenance of interpersonal relationships, expansion of opportunities for self-realization, creative activity, accumulation of social capital, and act as a space for psychological compensation. At the same time, attention is focused on the risks of spontaneous digital socialization, including information manipulation, dependence on social approval, decline in critical thinking, distortion of self-identification, the effect of "filter bubbles," and intensification of social alienation.

Special attention is paid to the phenomenon of personal alienation of student youth, within which emotional, cognitive, social, and behavioral types of developmental deformations are characterized. The importance of developing media literacy, critical thinking, responsible use of social networks, and the ability to analyze digital content is emphasized. The necessity of understanding the exclusively instrumental nature of modern devices is substantiated. It is concluded that effective digital socialization, preservation of mental health, and harmonious self-realization are possible under conditions of high-quality socio-psychological support, pedagogically balanced use of information and communication technologies, development of information culture, and an individual's readiness for conscious regulation of their own network behavior.

Keywords digital socialization, social networks, information society, digital environment, personality, social identity, student youth, media literacy, critical thinking, information and communication technologies.

Постановка проблеми. Соціальний розвиток особистості розглядається як безперервний процес соціалізації, що охоплює весь життєвий шлях людини. У традиційному розумінні провідна роль серед агентів соціалізації – сім'ї, найближчого соціального оточення та суспільних інституцій – належала закладам освіти, зокрема школі, яка забезпечувала формування базових компетентностей, необхідних для успішної інтеграції індивіда в соціальне середовище та подальше самостійне життя.

Водночас інтенсивний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, масове поширення персональних цифрових пристроїв і зростання їх доступності зумовили трансформацію традиційних механізмів соціалізації. За таких умов мережа Інтернет поступово набуває статусу потужного неформального та значною мірою стихійного агента соціалізації дітей і молоді. Соціальні мережі та цифрові платформи у сучасному інформаційному просторі функціонують не лише як інструменти комунікації, але й як значущі чинники формування ціннісних орієнтацій, світоглядних позицій, моделей соціальної поведінки та індивідуального соціального досвіду.

Сучасні інформаційні технології стали невід'ємною складовою повсякденного життя, особливо для молодого покоління. Якщо представники старших

поколінь були свідками поступового становлення та розвитку комп'ютерних технологій, їх інтеграції в глобальні інформаційно-комунікаційні мережі, удосконалення мобільного зв'язку та появи бездротових технологій передачі даних, то сучасна молодь формується вже в умовах повністю сформованого цифрового середовища. Саме воно істотно впливає на особливості соціалізації та процес становлення особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика цифрової соціалізації особистості та трансформаційного впливу соціомедійного простору на формування індивідуальності та соціальної ідентичності є предметом міждисциплінарного наукового осмислення в працях вітчизняних і зарубіжних дослідників. Зокрема, у зарубіжних психологічних дослідженнях зосереджено увагу на глибинних зрушеннях у структурі особистості під впливом екранної культури. Дж. Твендж представлено психологічний портрет «цифрового покоління» (iGen) та доводить безпосередній зв'язок між часом, проведеним у соціальних мережах, і зростанням рівнів тривожності й депресивних станів у молоді [1]. С. Тьорклі досліджує психологічні аспекти самотності в мережевому суспільстві, трансформацію емпатії та феномен «буття разом наодинці» [10]. Д. Бойд описує соціокультурне життя підлітків у межах мережевих публічних просторів, аналізуючи процеси самопрезентації та управління приватністю [2]. Дж. Сулер засновник кіберпсихологічного підходу обґрунтував ефект онлайн-розгальмування, що суттєво змінює механізми міжособистісної взаємодії у мережі [16]. С. Лівінгстон у межах загальноєвропейських проєктів досліджує баланс між цифровими можливостями для розвитку дитини та психологічними ризиками (кібербулінг, контентні загрози) [1].

З погляду психологічної науки, вагомий внесок у дослідження медіа-простору як чинника соціалізації особистості та розвитку кіберсоціалізації в Україні належить Л. Найдьоновій [18]. Основний фокус уваги авторка зосереджує на медіапсихологічних аспектах взаємодії молоді з цифровим контентом. Соціально-психологічні закономірності функціонування мережевого суспільства та трансформації масової свідомості досліджує М. Слюсаревський [20]. Особливості віртуальної ідентичності та психологічні ризики інтернет-простору для підліткового віку вивчають такі українські психологи, як Н. Максимова (в контексті адиктивної поведінки) [17], Ж. Вірна (у вимірі особистісного самоздійснення та адаптаційного потенціалу)[14], Т. Дзюба (у контексті дослідження психологічних особливостей комунікативної поведінки інтернет-залежних осіб) [15].

Узагальнення теоретико-методологічних підходів зазначених авторів дає підстави констатувати, що сучасна психологічна думка розглядає Інтернет і соціальні мережі як потужний стихійний чинник соціалізації, який здійснює багатоаспектний вплив на формування ціннісних орієнтацій, моделей поведінки та механізмів самоідентифікації особистості. При цьому підкреслюється зростання ризиків розпорошення соціального досвіду, посилення явищ

інформаційної перевантаженості, а також трансформації традиційних механізмів міжособистісної взаємодії.

Мета статті теоретичне обґрунтування ролі соціальних мереж як чинника цифрової соціалізації особистості в сучасному інформаційному просторі, а також виявлення їхнього амбівалентного впливу на процеси формування індивідуальності, соціальної ідентичності, ціннісних орієнтацій і поведінкових моделей учнівської молоді.

Виклад основного матеріалу. Проблема соціалізації особистості в умовах використання Інтернет-ресурсів має комплексний та багатовимірний характер, що зумовлює необхідність її ґрунтовного аналізу. Насамперед постає потреба переосмислення змісту та цілей соціалізації в контексті сучасного етапу цивілізаційного розвитку, який характеризується інтенсивною цифровізацією суспільства та посиленням ролі інформаційно-комунікаційних технологій у всіх сферах життєдіяльності людини [12].

Одним із напрямків дослідження є розгляд інформаційно-комунікаційних технологій і соціальних мереж як ключових чинників цифрової соціалізації особистості. Це передбачає здійснення аналізу причинно-наслідкових залежностей, що зумовили поширення стихійних форм Інтернет-соціалізації серед дітей і молоді, а також виявлення впливу цифрового контенту на формування світоглядних позицій, системи цінностей, поведінкових стратегій і соціального досвіду індивіда. У сучасному інформаційному просторі, зокрема за умов активного залучення до соціальних мереж, індивід постійно включений у процеси опрацювання, інтерпретації та оцінювання значних масивів інформації, що, у свою чергу, впливає на формування його світоглядних орієнтацій і моделей соціальної поведінки.

Важливою складовою цифрової соціалізації виступає вербальна сфера, яка відображає здатність особистості до самостійної мовленнєвої активності та ефективної комунікації. Вона охоплює володіння різними формами мовленнєвого вираження, навички ведення діалогу, дотримання етичних норм спілкування, а також здатність до конструктивної взаємодії в комунікативному середовищі. Рівень сформованості вербальних компетентностей значною мірою зумовлює успішність засвоєння як теоретичних знань, репрезентованих у текстовій формі, так і практичних умінь, оскільки сучасний освітній процес і цифрова комунікація передбачають високий рівень мовленнєвої підготовки [12].

Не менш значущою є інтерактивна сфера, яка визначає здатність індивіда ефективно взаємодіяти з іншими учасниками спільноти, підпорядковуватися груповим нормам і долучатися до колективної діяльності. У соціомедійному просторі цей аспект трансформується найшвидше, адже віртуальні платформи диктують абсолютно нові формати мережевого етикету, групової динаміки та координації спільних зусиль.

Водночас сфера оцінних і самооцінних відносин відображає внутрішнє ставлення особистості до власного «Я» та оточуючих. Вона охоплює як

загальний рівень самоповаги, так і критичне оцінювання індивідуальних якостей крізь призму суспільних очікувань. У контексті діджиталізації ця динамічна структура виконує важливу регулятивну функцію, оскільки самосприйняття молодої людини сьогодні безпосередньо опосередковується комунікативними реакціями та зворотним зв'язком у мережі. В умовах сучасного інформаційного середовища соціальні мережі все частіше виступають значущим чинником формування мотиваційних установок, опосередковано впливаючи на інтереси, потреби, поведінкові стратегії та способи самореалізації індивіда.

Характерною особливістю свідомості людини інформаційного суспільства є становлення нового типу світосприйняття та трансформація світоглядних орієнтацій, що значною мірою зумовлені впливом інформаційно-комунікаційних технологій, передусім мережі Інтернет і соціальних медіа. У сучасному інформаційному просторі цифрове середовище функціонує не лише як інструмент передачі інформації, але й як потужний детермінант формування особистості, її ціннісних систем, моделей поведінки та форм соціальної взаємодії.

Разом з тим, стихійний і недостатньо регульований характер соціалізації дітей та підлітків у мережевому середовищі супроводжується низкою суттєвих ризиків, що потребують ґрунтовного наукового аналізу та відповідного педагогічного реагування. Сучасне суспільство виявляється не повною мірою підготовленим до ефективного реагування на виклики медіапростору, що зумовлює виникнення низки негативних наслідків у процесі становлення особистості[12].

У науковому дискурсі підкреслюється, що розвиток інформаційного суспільства може супроводжуватися виникненням ризиків для базових механізмів самоорганізації особистості. Одним із таких ризиків є поступова деформація процесів самоідентифікації внаслідок надмірного занурення у віртуальне середовище та некритичного прийняття нав’язаних цифрових ідентичностей, які активно конструюються й транслюються через соціальні мережі, ігрові платформи та інші продукти інтернет-культури. Це явище безпосередньо впливає на формування особистості, її ціннісних орієнтацій і моделей соціальної поведінки в умовах сучасного інформаційного простору.

Подібний стан свідомості становить суттєву загрозу навіть для дорослої особистості, тоді як для дітей і підлітків він є особливо ризикованим, оскільки їхні ціннісні орієнтації, поведінкові норми та світоглядні установки перебувають на етапі активного становлення. У зв’язку з цим одним із ключових завдань сучасної освіти постає формування в учнів усвідомлення того, що віртуальна реальність є результатом цілеспрямованої людської діяльності, продуктом певних інтересів, ідей та технологічних рішень, які створюються й застосовуються з визначеними цілями.

У процесі цифрової соціалізації особистості особливого значення набуває розвиток критичного мислення щодо контенту соціальних мереж та Інтернет-середовища загалом. Розуміння механізмів конструювання віртуальної

реальності сприяє формуванню в учнів критично-оцінного ставлення до цифрового контенту, розвитку вмінь аналізувати інформаційні повідомлення, встановлювати їхню достовірність, виявляти приховані смисли та потенційні маніпулятивні впливи.

Формування суб'єктної позиції учнів щодо інтернет-контенту є більш ефективним за умови організації психологом активної комунікативної взаємодії, що передбачає обговорення особливостей цифрових технологій, аналіз інформаційних матеріалів та стимулювання учнів до формулювання власних оцінних суджень. Важливим компонентом цього процесу виступає розвиток здатності до саморефлексії, зокрема усвідомлення власних емоційних реакцій, переживань і вражень, які виникають у процесі взаємодії з віртуальним середовищем[19].

Динамічний розвиток цифрового середовища та повільніші темпи трансформації світоглядних установок особистості можуть спричиняти труднощі адаптації й посилювати внутрішню когнітивну напруженість.

Для сучасного суспільства характерним є збереження окремих світоглядних установок індустріальної епохи, орієнтованих переважно на темпи технологічного зростання без достатнього критичного осмислення його соціальних, етичних і психологічних наслідків.

Натомість сучасна ментальна парадигма передбачає переорієнтацію на якісно інші смислові орієнтири, що базуються на критичному осмисленні діяльності через запитання: «З якою метою вона здійснюється?», «Якими є її наслідки?», «Наскільки вона є доцільною?». Відповіді на ці питання дають змогу розмежовувати справжні інновації та псевдоінноваційні практики, прогресивні зміни та формальні імітації розвитку, а також реальні досягнення й прояви презентизму[12].

У цьому контексті ключовим завданням постає поступове подолання інерційних моделей мислення, характерних для індустріальної епохи. Філософія використання Інтернет-технологій і сучасних цифрових пристроїв має ґрунтуватися на усвідомленні їх інструментальної природи. Жоден технологічний засіб сам по собі не гарантує досягнення успіху чи щастя особистості, оскільки виступає лише інструментом оптимізації діяльності. Його функціональне призначення полягає у забезпеченні доступу до інформації, ефективної комунікації, збереження й обробки даних, а також підтримки навчальної та творчої активності людини[19].

Індивідуальність і соціальна ідентичність відображають специфіку самосприйняття особистості та особливості її включення в систему соціальних відносин у сучасному інформаційному просторі[11]. Згідно з теорією самоідентифікації, особистість може ототожнювати себе з певною соціальною групою або категорією, до якої вона належить, та на цій основі формувати і розвивати власну соціальну ідентичність [10]. Водночас із розширенням стихійного використання соціальних мереж актуалізуються питання щодо їх впливу на процеси самоідентифікації та соціальної поведінки особистості. Як

зазначають Р. Богмастер і М. Лірі, потреба належності до соціальної групи є однією з базових людських мотивацій [4, с. 497-529]. У контексті функціонування соціальних мереж ця потреба набуває нових форм реалізації, оскільки цифрове середовище створює специфічні умови для соціальної взаємодії, самопрезентації та конструювання соціальної ідентичності.

Використання соціальних мереж може частково задовольняти потребу особистості в належності до соціальної групи, забезпечуючи можливості підтримання зв'язків із різними індивідами та онлайн-спільнотами. Зокрема у дослідженнях Берка М., Марлоу К. та Ленто Т. акцент зроблено на проблемній ситуації, за якої соціальні мережі починають виконувати домінантну роль у задоволенні потреби соціальної приналежності, поступово витісняючи або послаблюючи значущість безпосередніх міжособистісних взаємин у реальному житті [3]. У результаті цього може формуватися стан, за якого індивід переживає дискомфорт щодо власної автентичної ідентичності та поступово набуває залежності від цифрових платформ як основного джерела підтвердження соціального статусу, прийнятності та соціального визнання [3].

Так, результати емпіричних досліджень, зокрема проведеного у 2018 році Фардулі Дж., Дідріхс П. К., Вартанян Л. Р. і Холлівелл Е., свідчать, що інтенсивне використання платформи Instagram може корелювати зі зростанням рівня тривожності та страху соціального відторгнення [6, с. 1–19]. Автори дослідження пов'язують це з дією механізмів соціального схвалення в цифровому середовищі, де публікація контенту супроводжується необхідністю регулярного отримання реакцій користувачів (коментарів, «лайків»), що формує потребу безперервного конструювання та підтримання певного соціального іміджу.

Інші наукові праці також засвідчують, що інтенсивне користування соціальними мережами може бути асоційоване зі зниженням рівня самооцінки та підвищенням ризиків розвитку депресивних станів [7].

Деякі дослідження засвідчують, що надмірно інтенсивне використання соціальних мереж може чинити негативний вплив на фізіологічний і психологічний стан особистості, зокрема спричиняти погіршення якості сну та зниження рівня психологічного благополуччя [8, с. 36–41; 25]. У цьому контексті соціальні мережі можуть розглядатися як потенційний чинник ризику для ментального здоров'я користувачів. Крім того, результати окремих наукових розвідок свідчать, що активне використання платформи Facebook може бути пов'язане з виникненням депресивних станів і загальним відчуттям незадоволеності життям [3, с. 139–146].

У сучасному інформаційному просторі також поширеним є феномен так званої «фільтруючої бульбашки» [3, с. 114–1168], який полягає в тому, що користувачі соціальних мереж переважно взаємодіють із контентом, що відповідає їхнім уже сформованим поглядам та інтересам. Така практика зумовлює інформаційну замкненість, посилення когнітивної однобічності та

зниження здатності до сприйняття альтернативних точок зору, що, у свою чергу, негативно впливає на розвиток критичного мислення та рівень соціальної толерантності.

Однією з ключових проблем, пов'язаних із використанням соціальних мереж, є їхній вплив на індивідуальність та соціальну поведінку особистості. Зокрема, окремі користувачі можуть використовувати цифрові платформи для конструювання бажаного образу «іншого Я», що нерідко зумовлює деформацію власної ідентичності та викривлення процесів самоідентифікації [6]. У результаті соціальні мережі можуть виступати чинником трансформації як індивідуальних характеристик особистості, так і її соціальної ідентичності загалом.

Основним завданням і метою використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій є їх компетентне та доцільне застосування для забезпечення самореалізації, творчого розвитку та особистісного зростання індивіда.

Водночас специфічна картина світу Інтернет-простору, що активно впливає на уяву здобувача освіти та надає йому можливості залучення до віртуальної активності, часто відокремленої від реального життєвого досвіду, може сприяти формуванню ілюзорних уявлень про дійсність. Така віртуальна реальність, попри її привабливість і здатність задовольняти певні психологічні потреби, нерідко не має безпосереднього зв'язку з об'єктивною соціальною реальністю, що може зумовлювати виникнення стану відчуження сучасної людини від світу[13].

Феномен відчуження може проявлятися як у відриві особистості від соціального середовища та загального суспільного процесу, так і у формі дистанціювання індивіда від власної природи, тобто від його сутнісних характеристик і природного шляху розвитку [13].

У науковій літературі проблему відчуження розглядають у кількох основних аспектах: як процес опредмечування людської діяльності, у ході якого результати діяльності набувають матеріальної форми та відокремлюються від суб'єкта; як процес уречевлення суб'єкта, за якого людина певною мірою потрапляє під вплив і підпорядковується результатам власної діяльності; а також як психічний стан індивіда, що характеризується переживанням несвободи та відчуттям зовнішнього маніпулятивного впливу [13, с. 72].

Якщо перша з означених позицій розглядається як природний прояв людського праксису та має конструктивний характер, то дві наступні інтерпретуються як форми відчуження, що характеризуються негативною спрямованістю. Особливу небезпеку становить третій аспект, оскільки він відображає ускладнення процесів особистісного розвитку здобувача освіти та становлення його самосвідомості.

Найбільш критичною така ситуація є у випадках, коли суб'єкт (учень) не усвідомлює наявності подібного стану, що істотно ускладнює можливості його подальшої корекції.

Згідно із сучасними дослідженнями проблеми відчуження підлітків у ставленні до соціального світу, науковці виокремлюють емоційний, когнітивний, соціальний та поведінковий типи особистісного відчуження. Емоційне відчуження є характерним для учнів, у яких у ранньому дитинстві не було сформовано базового емоційного підґрунтя, зокрема довіри до навколишнього світу, пізнавальної активності та комунікативної відкритості [13]. Такі учні нерідко демонструють тенденцію до уникнення виконання нових або складних завдань, перебувають у стані підвищеної тривожності та значною мірою залежать від оцінок і думок оточення.

Когнітивне відчуження, у свою чергу, переважно формується на ранніх етапах шкільного навчання та пов’язане з усвідомленням відсутності спільності інтересів з однолітками, переживанням самотності та відчуттям емоційної байдужості з боку соціального середовища.

Особа, яка зазнала когнітивного відчуження, як правило, перебуває у стані внутрішньої напруги та когнітивного дисонансу, що ускладнює її адаптацію до соціального середовища. Соціальний тип відчуження найчастіше проявляється у підлітковому віці, коли рольові конфлікти, підвищений рівень фрустрації та емоційної напруги перешкоджають ефективній інтеграції особистості в соціальну систему, а також можуть зумовлювати засвоєння викривлених ціннісних орієнтацій і мотиваційних установок. Поведінкове відчуження, у свою чергу, виявляється у нездатності індивіда адекватно оцінювати ситуацію, прогнозувати наслідки власних дій та регулювати емоційні реакції [20].

Різноманітність причин і наслідків деформації процесів особистісного розвитку зумовлює формування стану відчуження, який, своєю чергою, створює істотні труднощі у процесі соціалізації учнів, ставить під сумнів можливість їх гармонійного розвитку та впливає на перспективи подальшої успішної життєдіяльності.

Доцільність упровадження інновацій, їхні переваги та потенційні обмеження мають ставати предметом системного обговорення та неупередженого оцінювання в межах освітнього процесу. Ефективним підходом у цьому контексті є інтеграція інноваційних можливостей Інтернету безпосередньо в щоденну навчальну діяльність, що сприяє формуванню в учнів практичних навичок їх усвідомленого та відповідального використання.

Таким чином, рівень особистісного розвитку та особливості цифрової соціалізації значною мірою залежать від якості соціально-психологічного впливу та рівня професійної компетентності фахівців, які здійснюють супровід процесу становлення особистості.

Використання Інтернет-технологій у освітньому процесі має бути спрямоване на розвиток процесів самопізнання та саморефлексії, що, згідно з науковими підходами, сприяє продуктивній самотворчості особистості, її здатності усвідомлювати власну внутрішню природу, визначати життєві мотивації та реалізовувати власний потенціал [19].

Цифрове середовище, що охоплює соціомедійні платформи та інтерактивні сервіси, виступає специфічним простором психологічної компенсації, який створює додаткові можливості для подолання особистісного відчуження та нівелювання інтрапсихічних бар'єрів, що складно піддаються корекції в умовах безпосередньої офлайн-взаємодії. У цьому вимірі особливого значення набуває інтерактивний потенціал віртуального простору, який через механізми безпечної самопрезентації та рольового експериментування забезпечує включеність індивіда у спільну діяльність, сприяє розширенню його комунікативного досвіду та оптимізації адаптаційних ресурсів із максимальним урахуванням індивідуально-психологічних особливостей особистості.

У цьому контексті психологічна готовність особистості до конструктивної взаємодії у кіберпросторі та свідомої регуляції процесів власної цифрової соціалізації виступає релевантним показником її особистісної зрілості, внутрішньої відповідальності та ціннісно-смислової інтеграції. Відтак, опанування інформаційно-комунікаційними технологіями та розвиток цифрової компетентності набувають статусу базової психологічної умови для успішної соціально-психологічної адаптації, збереження ментального здоров'я та гармонійного самоздійснення суб'єкта в сучасному інформаційному середовищі.

Висновок. Проведений теоретичний аналіз дозволяє констатувати, що цифрова соціалізація особистості є багатовимірним процесом, який глибоко трансформує когнітивну, мотиваційну, інтерактивну та оцінну сфери індивіда.

Віртуальне середовище має значний конструктивний потенціал, оскільки виступає простором для психологічної компенсації, безпечного рольового експериментування та подолання бар'єрів реального спілкування. Однак, стихійна інтернет-взаємодія приховує серйозні ризики, пов'язані з викривленням самоідентифікації, інформаційним перевантаженням та виникненням емоційного, когнітивного чи поведінкового відчуження особистості.

Важливим чинником подолання цих деструктивних впливів є розвиток критичного мислення, навичок саморефлексії та усвідомлення виключно інструментальної, а не самодостатньої природи сучасних технологій.

Особливого значення у цьому контексті набуває якісний соціально-психологічний супровід, спрямований на формування активної суб'єктної позиції людини щодо цифрового контенту.

Підсумовуючи зауважимо, саме психологічна готовність до свідомої регуляції мережевої поведінки є базовою передумовою для успішної адаптації, збереження ментального здоров'я та гармонійного самоздійснення особистості в інформаційному суспільстві.

Перспективи подальших наукових досліджень полягають у більш ґрунтовному вивченні психологічних, педагогічних і соціокультурних аспектів цифрової соціалізації особистості в умовах стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Актуальним є проведення емпіричних досліджень впливу соціальних мереж на формування самооцінки, емоційного стану, мотиваційної сфери та соціальної поведінки учнівської молоді.

Література:

1. Arnold H., Livingstone S. Children and the Internet: Great expectations, challenging realities. Polity. 2009.

2. Boyd D. It's complicated: The social lives of networked teens. Yale University Press. 2014.

3. Burke, M., Marlow, C., & Lento, T. Social network activity and social well-being. In Proceedings of the SIGCHI conference on human factors in computing systems, 2010. P. 1909–1912.

4. Castells, M. The rise of the network society. John Wiley & Sons, 2010

5. Christofides, E., Muise, A., & Desmarais, S. Information disclosure and control on Facebook: Are they two sides of the same coin or two different processes?. CyberPsychology & Behavior, 2009. No12(3). P. 341–345.

6. Fardouly, J., Diedrichs, P. C., Vartanian, L. R., & Halliwell, E. Social comparisons on social media: The impact of Facebook and Instagram on mental health and body image. New Media & Society, 2018, No 20(9). P. 1–19

7. Kross, E., Verduyn, P., Demiralp, E., Park, J., Lee, D. S., Lin, N., & Ybarra, O. Facebook use predicts declines in subjective well-being in young adults. PloS one, 2013. No 8(8).

8. Levenson, J. C., Shensa, A., Sidani, J. E., Colditz, J. B., & Primack, B. A. The association between social media use and sleep disturbance among young adults. Preventive medicine, 2016. No85. P. 36–4

9. Sherry Turkle: Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other: Basic Books, New York, 2011, 348 pp, https://docdrop.org/static/drop-pdf/Turkle---Always-On-YSFK5.pdf Suler J. The online disinhibition effect. CyberPsychology & Behavior, 2004. 7(3), 321-326.

10. Turkle, S. Alone together: Why we expect more from technology and less from each other. Basic Books, 2011

11. Агаров О.А. Індивідуальність в цифрову епоху: як соціальні мережі впливають на самоідентифікацію та соціальну поведінку особистості *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права* № 1 (2023) с.73 – 78

12. Андросович К.А. Завацький В.Ю. Соціальний розвиток особистості у суспільстві інформаційних технологій Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи, зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. No 3 (68). Т. 2. Сєвєродонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2025. С. 111 – 120.

13. Блинова О. Є. Феноменологія емоційного відчуження особистості та деформація уявлень про соціальну дійсність в інтернет-середовищі. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. 2022. Вип. 3. С. 45–53.

14. Вірна Ж. П. Віртуальна ідентичність особистості: адаптаційний потенціал та ризики самоздійснення. Психологічні перспективи, 2020. (35), С. 41-54.

15. Дзюба Т.М. Психологічні особливості комунікативної поведінки інтернет-залежних людей. Психолого-педагогічні координати розвитку особистості: зб. наук. матеріалів ІІ Міжнар. наук.-практ. конф., 3-4 червня 2021 р. Полтава: Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», 2021. 268 с.. С. 62-68.

16. Життєвий світ і психологічна безпека людини в умовах суспільних змін. Реферативний опис роботи / М. М. Слюсаревський, Л. А. Найдьонова, Т. М. Титаренко, В. О. Татенко, П. П. Горностай, О. М. Кочубейник, Б. П. Лазоренко. Київ : Талком, 2020. 318 с.

17. Максимова Н. Ю. Психологічні чинники розвитку віртуальних адикцій у підлітковому віці. Актуальні проблеми психології, 2021. 11(23), С. 115-127.

18. Найдьонова Л. А. Кібербулінг у підлітковому рейтингу інтернет-небезпек. Психологічні науки: проблеми і здобутки, 2018. (1). С. 141-159.

19. Олексюк Н.В., Лебеденко Л.В. Використання електронних соціальних мереж у соціально-педагогічній роботі зі школярами. Інформаційні технології і засоби навчання. 2015. No 4 (48).

20. Слюсаревський М. М. Мережеве суспільство як новий об'єкт соціально-психологічного аналізу. Наукові студії із соціальної та політичної психології, 2019. 44(47), С. 5-18.

References

1. Agarov, O. A. (2023). Individuality in the digital age: How social networks influence self-identification and social behavior of personality [Individualnist y tsyfrovu epokhu: Yak sotsialni merezhi vplyvaiut na samoidentyfikatsiiu ta sotsialnu povedinku osobystosti]. *Dniprovskyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava*, 1, 73–78 [in Ukrainian].

2. Androsovych, K. A., & Zavatskyi, V. Yu. (2025). Social development of personality in the society of information technologies [Sotsialnyi rozvytok osobystosti v suspilstvi informatsiinykh tekhnolohii]. *Theoretical and Applied Problems of Psychology and Social Work*, 3(68), 111–120 [in Ukrainian].

3. Arnold, H., & Livingstone, S. (2009). *Children and the Internet: Great expectations, challenging realities*. Polity.

4. Blynova, O. Ye. (2022). Phenomenology of emotional alienation of personality and distortion of social reality in the Internet environment [Fenomenolohiia emotsiinoho vidchuzhdennia osobystosti ta dystorsii sotsialnoi realnosti v Internet-seredovyshchi]. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Psychological Sciences*, 3, 45–53 [in Ukrainian].

5. Boyd, D. (2014). *It's complicated: The social lives of networked teens*. Yale University Press.

6. Burke, M., Marlow, C., & Lento, T. (2010). Social network activity and social well-being. In *Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems* (pp. 1909–1912).

7. Castells, M. (2010). *The rise of the network society*. John Wiley & Sons.

8. Christofides, E., Muise, A., & Desmarais, S. (2009). Information disclosure and control on Facebook: Are they two sides of the same coin or two different processes? *CyberPsychology & Behavior*, 12(3), 341–345.

9. Dziuba, T. M. (2021). Psychological features of communicative behavior of Internet-addicted people [Psykholohichni osoblyvosti komunikatyvnoi povedinky Internet-zalezhnykh liudei]. In *Psychological and pedagogical coordinates of personality development* (pp. 62–68) [in Ukrainian].

10. Fardouly, J., Diedrichs, P. C., Vartanian, L. R., & Halliwell, E. (2018). Social comparisons on social media: The impact of Facebook and Instagram on mental health and body image. *New Media & Society*, 20(9), 1–19.

11. Kross, E., Verduyn, P., Demiralp, E., Park, J., Lee, D. S., Lin, N., & Ybarra, O. (2013). Facebook use predicts declines in subjective well-being in young adults. *PLOS ONE*, 8(8).

12. Levenson, J. C., Shensa, A., Sidani, J. E., Colditz, J. B., & Primack, B. A. (2016). The association between social media use and sleep disturbance among young adults. *Preventive Medicine*, 85, 36–41.

13. Maksymova, N. Yu. (2021). Psychological factors of the development of virtual addictions in adolescence [Psykholohichni faktory rozvytku virtualnykh zalezhnostei v pidlitkovomu vitsi]. *Current Problems of Psychology*, 11(23), 115–127 [in Ukrainian].

14. Naidonova, L. A. (2018). Cyberbullying in the adolescent ranking of Internet risks [Kiberbulinh u pidlitkovomu reitynhu Internet-ryzykiv]. *Psychological Sciences: Problems and Achievements*, 1, 141–159 [in Ukrainian].

15. Oleksiuk, N. V., & Lebedenko, L. V. (2015). Use of electronic social networks in socio-pedagogical work with schoolchildren [Vykorystannia elektronnykh sotsialnykh merezh u sotsialno-pedahohichnii roboti zi shkoliaramy]. *Information Technologies and Learning Tools*, 4(48) [in Ukrainian].

16. Sliusarevskyi, M. M. (2019). Network society as a new object of socio-psychological analysis [Merezheve suspilstvo yak novyi obiekt sotsialno-psykholohichnoho analizu]. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*, 44(47), 5–18 [in Ukrainian].

17. Sliusarevskyi, M. M., Naidonova, L. A., Tytarenko, T. M., Tatenko, V. O., Hornostai, P. P., Kochubeinyk, O. M., & Lazorenko, B. P. (2020). *Life world and psychological safety of a person in conditions of social change* [Zhyttievyi svit i psykholohichna bezpeka liudyny v umovakh sotsialnykh zmin]. Talkom [in Ukrainian].

18. Suler, J. (2004). The online disinhibition effect. *CyberPsychology & Behavior*, 7(3), 321–326.

19. Turkle, S. (2011). *Alone together: Why we expect more from technology and less from each other*. Basic Books.

20. Virna, Zh. P. (2020). Virtual identity of personality: Adaptive potential and risks of self-realization [Virtualna identychnist osobystosti: Adaptyvnyi potentsial ta ryzyky samorealizatsii]. *Psychological Perspectives*, 35, 41–54 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК: 134. 58 (34)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1975-1987

Дуткевич Тетяна Вікторівна кандидат психологічних наук, професор, доцент кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький, https://orcid.org/0000-0003-3792-7195

Волобуєв Владислав Володимирович, доктор філософії з освітніх, педагогічних наук заступник начальника кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький, https//orcid.org/0009-0002-7293-9175

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ЯК ІНТЕГРАТИВНИЙ ПСИХІЧНИЙ СТАН ОСОБИСТОСТІ: СТРУКТУРА, МЕХАНІЗМИ ТА ДИНАМІКА ФОРМУВАННЯ

Анотація. Життя в умовах невизначеності, воєнних загроз, економічних коливань і постійної інформаційної напруги вимагає від людини не лише адаптивності, а й здатності до швидкого прийняття рішень, збереження внутрішньої рівноваги та ефективної діяльності у складних ситуаціях. У цьому контексті психологічна готовність виступає не як вузький функціональний стан, а як інтегративна характеристика особистості, що поєднує когнітивні, емоційно-вольові, мотиваційні та поведінкові компонент. Психологічну готовність доцільно розглядати як інтегративний психічний стан, що формується на перетині актуального функціонального стану та відносно стійких особистісних характеристик. Вона відображає здатність суб'єкта мобілізувати внутрішні ресурси для ефективного виконання діяльності в конкретних умовах. Такий підхід дозволяє поєднати процесуальність і стабільність, ситуативність і особистісну зумовленість готовності. Структура психологічної готовності є багатовимірною та ієрархічно організованою системою, що включає як класичні компоненти, так і додаткові рівні, які забезпечують її гнучкість, адаптивність і ефективність. Психологічна готовність особистості не є статичним утворенням. Вона розгортається у часі, змінюючись залежно від етапу діяльності, умов її здійснення та внутрішніх станів суб'єкта. Саме тому доцільно розглядати її як динамічний процес, що має чітко окреслені фази: перед діяльністю (очікування), під час діяльності (мобілізація) та після діяльності (рефлексія). Розгляд психологічної готовності як процесу підкреслює її динамічний характер. Вона постійно формується, актуалізується та трансформується під впливом досвіду й умов діяльності. Як система вона відображає складну організацію внутрішніх

ресурсів особистості та їх взаємодію. Як стан проявляється у конкретний момент часу, забезпечуючи ефективне включення в діяльність. Важливою характеристикою психологічної готовності є її універсальний характер. Вона є необхідною умовою ефективної діяльності в різних сферах — професійній, навчальній, екстремальній, міжособистісній. Незалежно від специфіки діяльності, структура готовності зберігає свої основні компоненти, змінюється лише їх зміст і рівень вираженості. Це дозволяє розглядати психологічну готовність як універсальний адаптаційний ресурс особистості.

Ключові слова: психічний стан, інтегративність, психологічна готовність, структура, механізми.

Dutkevych Tetiana Viktorivna PhD in Psychology, Professor, Associate Professor of the Department of Psychology, Pedagogy and Socio-Economic Disciplines, The Bogdan Khmelnitsky National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Khmelnitsky, https://orcid.org/0000-0003-3792-7195

Vladyslav Volobuiev, PhD in Educational and Pedagogical Sciences, Deputy chief of the Department of the Psychology, Pedagogy, and Socio-Economic Disciplines, Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Khmelnytskyi, https//orcid.org/0009-0002-7293-9175

PSYCHOLOGICAL READINESS AS AN INTEGRATIVE MENTAL STATE OF PERSONALITY: STRUCTURE, MECHANISMS AND DYNAMICS OF FORMATION

Abstract. Life in conditions of uncertainty, military threats, economic fluctuations and constant information tension requires a person not only adaptability, but also the ability to make quick decisions, maintain internal balance and effective activity in difficult situations. In this context, psychological readiness acts not as a narrow functional state, but as an integrative characteristic of the personality, combining cognitive, emotional-volitional, motivational and behavioral components. Psychological readiness should be considered as an integrative mental state, formed at the intersection of the current functional state and relatively stable personal characteristics. It reflects the ability of the subject to mobilize internal resources for effective performance of activities in specific conditions. This approach allows combining procedurality and stability, situationality and personal conditioning of readiness. The structure of psychological readiness is a multidimensional and hierarchically organized system, including both classical components and additional levels that ensure its flexibility, adaptability and effectiveness. Psychological readiness of an individual is not a static formation. It unfolds in time, changing depending on the stage of activity, the conditions of its implementation and the internal states of the subject. That is why it is advisable to consider it as a dynamic process that has clearly

defined phases: before activity (anticipation), during activity (mobilization) and after activity (reflection). Consideration of psychological readiness as a process emphasizes its dynamic nature. It is constantly formed, updated and transformed under the influence of experience and conditions of activity. As a system, it reflects the complex organization of the internal resources of the individual and their interaction. As a state, it manifests itself at a specific moment in time, ensuring effective inclusion in activity. An important characteristic of psychological readiness is its universal nature. It is a necessary condition for effective activity in various areas - professional, educational, extreme, interpersonal. Regardless of the specifics of the activity, the structure of readiness retains its main components, only their content and level of expression change. This allows us to consider psychological readiness as a universal adaptive resource of the individual.

Keywords: mental state, integrativity, psychological readiness, structure, mechanisms.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобальної нестабільності, соціальних трансформацій та хронічного стресу проблема психологічної готовності особистості набуває особливої актуальності. Життя в умовах невизначеності, воєнних загроз, економічних коливань і постійної інформаційної напруги вимагає від людини не лише адаптивності, а й здатності до швидкого прийняття рішень, збереження внутрішньої рівноваги та ефективної діяльності у складних ситуаціях. У цьому контексті психологічна готовність виступає не як вузький функціональний стан, а як інтегративна характеристика особистості, що поєднує когнітивні, емоційно-вольові, мотиваційні та поведінкові компоненти. Ці обставини зумовлюють своєчасність, соціальну значущість і практичну необхідність ґрунтовного наукового дослідження означеної проблеми.

Аналіз останніх досліджень. У сучасних дослідженнях проблема психологічної готовності набула міждисциплінарного характеру й розглядається у сфері психології, медицини, педагогіки, соціології тощо. Так, психологічна готовність як інтегративна характеристика особистості розглядається у наукових розвідках Р. Кеттелл та Д. Кеттелл. Натомість, К. Левін та Дж. Дьюї аналізують психологічну готовність як мотивацію та спроможність гнучко підлаштуватися до ситуаційних змін. А. Маслоу стверджує, що психологічна готовність залежить від здатності людини задовольняти свої базові потреби та прагнути до самореалізації, а Ч. Спілбергер вивчає тривожність як фактор, що може знижувати чи підсилювати психологічну готовність до діяльності тощо.

Суть поняття “психологічна готовність” та механізми її формування є предметом наукових зацікавлень українських дослідників - М. Корольчука, С. Миронець, О. Тімченко, М. Кришталь, О. Кокун, В. Молотай та інших. Питання формування психологічної готовності військослужбовців розглядають І. Горелов, І. Окуленко, О. Поканевич та інші. Компоративістський аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду шляхів розвитку психологічної готовності

у своїх працях презентують В. Алещенко, В. Мороз, О. Тімченко, В. Осьодло та інші.

Попри розмаїття концептуальних підходів та базових ідей у розумінні природи та особливостей психологічної готовності залишається релевантною проблема запровадження превентивних заходів у розвитку психологічної стійкості та не допущення зниження дисципліни та боєздатності військовослужбовців у кризових, екстремальних умовах.

Метою статті є аналіз інтегративного психічного стану особистості як основи психологічної готовності.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі відсутній єдиний підхід до розуміння сутності психологічної готовності. Одні автори трактують її як тимчасовий психічний стан, що передує діяльності та забезпечує її ефективний початок, інші як стійку особистісну властивість або систему якостей. Також частина дослідників розглядають психологічну готовність як складну динамічну систему, що формується у процесі соціалізації та професійної підготовки [1, с. 124]. Така теоретична фрагментарність зумовлює необхідність систематизації наявних підходів і побудови цілісної інтегративної моделі, яка дозволила об’єднати різні наукові перспективи[5]. Психологічну готовність доцільно розглядати як інтегративний психічний стан, що формується на перетині актуального функціонального стану та відносно стійких особистісних характеристик. Вона відображає здатність суб’єкта мобілізувати внутрішні ресурси для ефективного виконання діяльності в конкретних умовах [3, с.23]. Такий підхід дозволяє поєднати процесуальність і стабільність, ситуативність і особистісну зумовленість готовності.

Слід зазначити, що структура психологічної готовності є багатовимірною та включає кілька взаємопов’язаних компонентів. Когнітивний компонент охоплює знання про умови діяльності, розуміння її цілей, усвідомлення можливих труднощів і способів їх подолання. Він забезпечує орієнтацію в ситуації та формування адекватних очікувань. Мотиваційний компонент відображає спрямованість особистості, її цінності, установки, інтереси та рівень внутрішньої мотивації до діяльності. Саме цей компонент визначає, наскільки діяльність є значущою для суб’єкта і чи готовий він вкладати в неї зусилля. Емоційно-вольовий компонент забезпечує регуляцію емоційних станів, стійкість до стресу, здатність до самоконтролю та подолання труднощів. У ситуаціях підвищеної напруги саме цей компонент виступає ключовим фактором збереження ефективності діяльності. Операційно-поведінковий компонент включає сформовані навички, уміння, алгоритми дій і поведінкові стратегії, які реалізуються в конкретній діяльності. Він є своєрідним «виконавчим» рівнем готовності, що забезпечує її практичну реалізацію. Важливо підкреслити, що ці компоненти не існують ізольовано, а перебувають у постійній взаємодії [2, с. 1434]. Наприклад, недостатній рівень когнітивної підготовленості може викликати тривожність, що, у свою чергу, вплине на емоційно-вольову

регуляцію та ефективність поведінки. Отож, психологічна готовність є системною якістю, де зміни в одному компоненті неминуче позначаються на інших.

Механізми формування психологічної готовності є складними та багаторівневими. Одним із ключових є механізм інтеріоризації, завдяки якому зовнішні соціальні вимоги, норми та зразки діяльності перетворюються на внутрішні регулятори поведінки. У процесі навчання та професійної підготовки особистість засвоює моделі ефективної діяльності, які з часом стають її власними. Не менш важливим є механізм ідентифікації, що передбачає ототожнення себе з професійною роллю або значущими іншими (наставниками, авторитетними особами). Це сприяє формуванню внутрішньої готовності діяти відповідно до певних стандартів. Механізм рефлексії забезпечує усвідомлення власного досвіду, аналіз помилок і досягнень, що дозволяє коригувати поведінку та підвищувати рівень готовності. Окрему роль відіграє механізм саморегуляції, який включає процеси планування, контролю та оцінки власної діяльності. Розвинена саморегуляція дозволяє особистості ефективно діяти навіть у нестандартних і стресових умовах. Також важливим є механізм адаптації, що забезпечує пристосування до змінних умов середовища та підтримання оптимального рівня функціонування.

Зазначимо, що динаміка формування психологічної готовності має поетапний характер. На початковому етапі відбувається формування мотиваційної основи діяльності виникає інтерес, визначаються цілі, формується позитивне ставлення. Наступний етап пов’язаний із засвоєнням знань і навичок, що створює когнітивно-операційну базу готовності. На третьому етапі відбувається інтеграція компонентів, коли знання, мотивація та емоційна регуляція починають функціонувати як єдина система. Завершальний етап характеризується стабілізацією готовності та її переходом у відносно стійку особистісну характеристику. Проте важливо розуміти, що психологічна готовність не є раз і назавжди сформованою якістю — вона є динамічною і може змінюватися залежно від умов діяльності, рівня стресу, досвіду та особистісного розвитку. У контексті сучасних викликів особливої уваги потребує розвиток психологічної готовності до діяльності в екстремальних і невизначених умовах. Це передбачає не лише професійну підготовку, а й розвиток стресостійкості, гнучкості мислення, здатності до швидкої адаптації та прийняття рішень. У цьому сенсі інтегративна модель психологічної готовності має враховувати як індивідуально-психологічні особливості особистості, так і соціально-контекстуальні фактори.

Отже, психологічна готовність є складним інтегративним психічним станом, що поєднує в собі різні компоненти та формується під впливом багатьох механізмів. Її ефективне формування можливе лише за умов системного підходу, який враховує взаємозв’язок структурних елементів, динаміку розвитку та специфіку діяльності. Запропонована інтегративна модель дозволяє подолати

фрагментарність наявних підходів і створює теоретичну основу для подальших емпіричних досліджень та практичних розробок у сфері психології. Проблема психологічної готовності є однією з ключових у сучасній психологічній науці, особливо в умовах підвищеної невизначеності, кризових ситуацій та діяльності в екстремальних умовах[6]. Водночас багатовимірність цього феномена зумовила формування кількох теоретичних підходів до його розуміння, кожен з яких акцентує увагу на певному аспекті готовності. Найбільш поширеними є функціональний, особистісний, діяльнісний та системний підходи, які не суперечать один одному, а радше відображають різні рівні аналізу цього складного психічного утворення.

Функціональний підхід розглядає психологічну готовність передусім як особливий психічний стан, що передує діяльності та забезпечує її ефективний початок і перебіг. У цьому контексті готовність постає як тимчасова мобілізація психічних ресурсів особистості, яка включає концентрацію уваги, актуалізацію необхідних знань і навичок, оптимальний рівень емоційного збудження та внутрішню налаштованість на виконання завдання. Важливою характеристикою такого стану є його ситуативність: він виникає у відповідь на конкретні вимоги діяльності та може змінюватися залежно від умов. Наприклад, у ситуаціях високого ризику або невизначеності рівень функціональної готовності визначає, наскільки швидко та адекватно людина зможе реагувати на виклики. У межах цього підходу особливу увагу приділяють механізмам психічної активації, регуляції станів, а також феноменам тривожності, напруження чи впевненості як індикаторам готовності. На відміну від функціонального, особистісний підхід трактує психологічну готовність як відносно стійку властивість особистості, що формується в процесі розвитку та соціалізації. У цьому випадку йдеться не лише про тимчасовий стан, а про інтегровану систему якостей, яка включає мотивацію, цінності, установки, рівень самосвідомості, відповідальність, впевненість у власних силах, стресостійкість та інші індивідуально-психологічні характеристики. Психологічна готовність у межах цього підходу є результатом тривалого особистісного становлення і визначає здатність людини ефективно діяти в різних ситуаціях, незалежно від їх новизни чи складності. Особистісна готовність виступає своєрідним внутрішнім ресурсом, який забезпечує стабільність поведінки та її узгодженість із внутрішніми переконаннями. Важливим аспектом є те, що така готовність має індивідуальний характер і залежить від життєвого досвіду, рівня розвитку рефлексії та саморегуляції. Діяльнісний підхід акцентує увагу на тому, що психологічна готовність формується в процесі підготовки до конкретної діяльності і є її результатом. Згідно з цим підходом, готовність не може існувати поза діяльністю, оскільки вона безпосередньо пов’язана зі змістом, структурою та умовами виконуваних дій. Основний акцент робиться на формуванні знань, умінь, навичок, професійних компетентностей, а також на засвоєнні алгоритмів діяльності. Психологічна готовність у цьому випадку виступає як показник рівня підготовленості суб’єкта до виконання певних

завдань. Вона розвивається поступово, через навчання, тренування, практичний досвід і рефлексію результатів діяльності. Особливого значення набуває роль моделювання реальних умов, тренінгів, симуляцій, які дозволяють наблизити процес підготовки до реальних викликів і тим самим підвищити рівень готовності. Системний підхід інтегрує попередні підходи та розглядає психологічну готовність як складну багаторівневу систему, що складається з взаємопов'язаних компонентів. У межах цього підходу готовність трактується як структуроване утворення, яке включає когнітивний, мотиваційний, емоційно-вольовий та поведінковий компоненти. Кожен із них виконує свою функцію, але лише в єдності вони забезпечують ефективну діяльність. Системний підхід дозволяє врахувати як динамічні аспекти (стани, процеси), так і відносно стабільні характеристики особистості, а також зв'язок готовності з конкретною діяльністю. Важливою перевагою цього підходу є можливість аналізу взаємодії компонентів, виявлення слабких ланок у структурі готовності та розробки цілеспрямованих програм її формування. Також системний підхід підкреслює відкритість психологічної готовності як системи, що постійно взаємодіє з зовнішнім середовищем. Це означає, що рівень готовності може змінюватися під впливом зовнішніх факторів, а саме соціальних умов, вимог діяльності, підтримки або стресових впливів. Отож, психологічна готовність постає як динамічна система, що перебуває у постійному розвитку.

Психологічна готовність особистості як складний інтегративний психічний стан має багаторівневу структуру, що відображає єдність внутрішніх ресурсів, процесів регуляції та поведінкових проявів. Її доцільно розглядати не як суму окремих компонентів, а як цілісну систему, в якій кожен елемент виконує специфічну функцію, водночас перебуваючи у взаємозв'язку з іншими[2]. Традиційно в структурі психологічної готовності виокремлюють мотиваційний, когнітивний, емоційно-вольовий та операційний компоненти. Однак сучасні наукові підходи розширюють цю модель, доповнюючи її психофізіологічним рівнем та метакогнітивними процесами, що значно поглиблює розуміння механізмів її функціонування.

Мотиваційний компонент є ядром психологічної готовності, оскільки саме він визначає спрямованість діяльності та енергетичний потенціал особистості. Він включає потреби, мотиви, цінності, установки, інтереси та смисли, які спонукають людину до активності. Як зауважують О. Сафін та І. Немінський рівень професійної підготовки та мотивації є фактором, який впливає на результативність реалізації трудової діяльності й базується на мотиваційній сфері особистості. Вочевидь, до основних професійних мотивів належать діяльнісно-результативні, мотиви призначення професії, мотиви соціального престижу та міжособистісного спілкування, реалізації своїх умінь у професії [7, с. 100]. Важливою характеристикою цього компонента є не лише наявність мотивації, а її якість: внутрішня чи зовнішня, стійка чи ситуативна, усвідомлена чи імпульсивна. В умовах складної або небезпечної діяльності саме внутрішня

мотивація, пов’язана з особистісними цінностями та професійною ідентичністю, забезпечує високий рівень психологічної готовності. Мотиваційний компонент також виконує регулятивну функцію, визначаючи пріоритети, спрямовуючи увагу та впливаючи на прийняття рішень.

Когнітивний компонент охоплює систему знань, уявлень і когнітивних схем, необхідних для адекватного розуміння ситуації та планування дій. Він включає не лише фактичні знання, а й здатність до аналізу, прогнозування, оцінки ризиків і прийняття рішень в умовах невизначеності. Важливу роль відіграє гнучкість мислення, здатність до швидкого переключення між різними стратегіями та використання попереднього досвіду. Когнітивний компонент забезпечує орієнтацію в ситуації, формує уявлення про можливі сценарії розвитку подій і визначає раціональну основу поведінки.

Емоційно-вольовий компонент відповідає за регуляцію внутрішніх станів і забезпечує стійкість особистості до стресу. Він включає здатність до емоційної стабільності, контролю тривоги, подолання страху, витримки та наполегливості. У складних умовах діяльності саме цей компонент визначає, чи зможе людина зберегти ефективність, не піддаючись дезорганізуючому впливу емоцій.

Вольовий аспект проявляється у здатності до цілеспрямованих дій, самодисципліни, подолання труднощів і доведення справи до кінця. Емоційно-вольовий компонент є ключовим у ситуаціях, де необхідна швидка мобілізація ресурсів і дія в умовах ризику.

Операційний компонент відображає практичну готовність до діяльності і включає сформовані вміння, навички, алгоритми дій, а також поведінкові стратегії. Саме цей компонент забезпечує реалізацію намірів і планів у конкретних діях. Його ефективність залежить від рівня тренованості, автоматизації навичок і здатності адаптувати їх до змінних умов. У професійній діяльності особливого значення набуває здатність діяти швидко, точно та без зайвих когнітивних витрат, що досягається через багаторазове відпрацювання дій. Розширення структури психологічної готовності передбачає включення психофізіологічного рівня, який є базовим для функціонування всіх інших компонентів. Цей рівень охоплює стан нервової системи, рівень активації, працездатність, витривалість, швидкість реакцій, а також фізіологічні показники стресу. Психофізіологічна готовність визначає, наскільки організм здатний витримувати навантаження та підтримувати оптимальний рівень функціонування в умовах напруги. Наприклад, надмірне збудження або, навпаки, низький рівень активації можуть суттєво знижувати ефективність діяльності, навіть за наявності високого рівня мотивації та знань. Таким чином, психофізіологічний рівень виступає своєрідною “енергетичною базою” психологічної готовності.

Особливе місце у сучасній моделі займають метакогнітивні процеси, які забезпечують усвідомлення та регуляцію власної пізнавальної діяльності. До них належать самоспостереження, самооцінка, планування, моніторинг і корекція власних дій. Метакогніція дозволяє особистості не лише діяти, а й аналізувати,

як саме вона діє, наскільки ефективними є її стратегії, і вносити необхідні зміни. У контексті психологічної готовності це означає здатність оцінити власний рівень підготовленості, передбачити можливі труднощі та своєчасно адаптувати поведінку. Метакогнітивні процеси є ключовими для розвитку професійної компетентності, оскільки вони забезпечують безперервне самовдосконалення [4]. Взаємодія всіх зазначених компонентів формує цілісну систему психологічної готовності. Мотивація визначає "навіщо діяти", когнітивний компонент - "що і як робити", емоційно-вольовий - "як зберегти стабільність у процесі", операційний - "як реалізувати дії", психофізіологічний - "чи є ресурс для цього", а метакогнітивний - "як контролювати та вдосконалювати процес". Порушення або недостатній розвиток будь-якого з компонентів може призвести до зниження загального рівня готовності.

Отже, структура психологічної готовності є багатовимірною та ієрархічно організованою системою, що включає як класичні компоненти, так і додаткові рівні, які забезпечують її гнучкість, адаптивність і ефективність. Такий розширений підхід дозволяє більш глибоко зрозуміти природу готовності та створює підґрунтя для розробки комплексних програм її формування й розвитку, особливо в умовах підвищених вимог до особистості. Формування психологічної готовності особистості є складним і динамічним процесом, що ґрунтується на взаємодії низки внутрішніх механізмів, які забезпечують перехід від потенційної здатності до ефективної діяльності в реальних умовах. У сучасній психології ці механізми розглядаються як багаторівнева система, що включає когнітивну оцінку ситуації, процеси саморегуляції, формування індивідуального досвіду, а також вплив мотивації та ціннісних орієнтацій. Їх узгоджена дія створює основу для адаптивної поведінки та ефективного функціонування особистості в умовах невизначеності та стресу. Саморегуляція включає такі процеси, як постановка цілей, планування дій, моніторинг виконання, корекція помилок і оцінка результатів. У контексті психологічної готовності вона дозволяє підтримувати оптимальний рівень активації, контролювати емоції, долати тривогу та зберігати концентрацію уваги[9]. Особливої значущості цей механізм набуває в умовах стресу, де здатність до самоконтролю та гнучкого реагування визначає ефективність діяльності. Саморегуляція також пов'язана з розвитком вольових якостей, таких як наполегливість, витримка та здатність до самодисципліни, що є невід'ємними складовими психологічної готовності. Релевантним є накопичення та інтеграція індивідуального досвіду. Досвід виступає своєрідною "базою даних", на яку спирається особистість у процесі прийняття рішень і вибору поведінкових стратегій. Через повторювані дії, навчання, тренування та рефлексію формується система знань, навичок і уявлень, які забезпечують впевненість у власних можливостях. Особливу роль відіграє досвід подолання труднощів, який сприяє розвитку стресостійкості та підвищенню рівня самоефективності. Водночас важливою є не лише кількість досвіду, а й його якість — здатність особистості осмислювати пережиті ситуації, робити висновки

та переносити набуті знання на нові умови. Таким чином, досвід не просто накопичується, а активно трансформується в ресурс психологічної готовності. Окреме місце у системі механізмів займає мотиваційно-ціннісний компонент, який визначає глибинні підстави готовності до діяльності. Мотивація виступає рушійною силою, що активізує поведінку та надає їй спрямованості. Вона визначає, наскільки значущою є діяльність для особистості, чи готова вона вкладати зусилля, долати труднощі та брати на себе відповідальність. Цінності, у свою чергу, формують смислове поле діяльності, надаючи їй особистісного значення. Якщо діяльність узгоджується з внутрішніми переконаннями та життєвими орієнтирами, рівень психологічної готовності суттєво зростає. Мотиваційно-ціннісний механізм також пов'язаний із формуванням внутрішньої позиції особистості, а саме усвідомленого ставлення до діяльності, її цілей і наслідків. У цьому контексті важливу роль відіграє внутрішня мотивація, яка є більш стійкою та ефективною порівняно із зовнішніми стимулами. Саме вона забезпечує тривалу підтримку активності, навіть за відсутності зовнішнього підкріплення[8].

Психологічна готовність особистості не є статичним утворенням. Вона розгортається у часі, змінюючись залежно від етапу діяльності, умов її здійснення та внутрішніх станів суб'єкта. Саме тому доцільно розглядати її як динамічний процес, що має чітко окреслені фази: перед діяльністю (очікування), під час діяльності (мобілізація) та після діяльності (рефлексія). Такий підхід дозволяє глибше зрозуміти механізми формування, актуалізації та трансформації психологічної готовності. Перший етап (перед діяльністю) характеризується станом очікування та попередньої налаштованості на виконання завдання. У цей період відбувається формування так званої «потенційної готовності», яка включає прогнозування майбутньої ситуації, оцінку її складності та значущості, а також усвідомлення власних ресурсів. Особистість здійснює когнітивну підготовку: аналізує умови діяльності, актуалізує необхідні знання, моделює можливі сценарії розвитку подій. Водночас формується емоційне ставлення до майбутньої діяльності: від впевненості та зацікавленості до тривоги чи невпевненості. На цьому етапі ключову роль відіграє мотиваційний компонент: саме він визначає рівень включеності особистості у підготовчий процес. Якщо діяльність має особистісний сенс, очікування набуває конструктивного характеру, сприяючи мобілізації ресурсів. Якщо ж сприймається як загрозлива або небажана, може виникати дезорганізуюча тривожність.

Другий етап (під час діяльності) пов'язаний із безпосередньою реалізацією психологічної готовності у формі мобілізації. Це фаза активного функціонування всіх компонентів готовності, коли особистість переходить від планування до дії. Відбувається концентрація уваги, активація когнітивних процесів, використання набутих навичок і стратегій. Емоційно-вольовий компонент забезпечує стабільність і здатність діяти в умовах напруження, а операційний, реалізацію конкретних дій. Саме тому процеси саморегуляції відіграють ключову роль:

особистість постійно коригує свої дії, адаптується до змінних умов, контролює емоції та підтримує оптимальний темп діяльності. Важливо, що психологічна готовність у цей момент не є фіксованою, вона може як підвищуватися (у разі успішного перебігу діяльності), так і знижуватися (у разі труднощів або перевантаження).

Третій етап (після діяльності) пов'язаний із рефлексією та переосмисленням досвіду. Це завершальна, але не менш важлива фаза, оскільки саме вона забезпечує розвиток і вдосконалення психологічної готовності в майбутньому. У процесі рефлексії особистість аналізує результати діяльності, оцінює власні дії, виявляє помилки та досягнення. Відбувається співвіднесення очікувань із реальними результатами, що дозволяє скоригувати уявлення про власні можливості. Рефлексивний етап має потужний навчальний потенціал. Завдяки йому формується досвід, який у подальшому впливає на всі компоненти готовності: уточнюються когнітивні схеми, змінюється рівень впевненості, коригуються мотиваційні установки, удосконалюються поведінкові стратегії. Важливо, що якість рефлексії визначає ефективність цього процесу: поверхневий аналіз не дає суттєвих змін, тоді як глибоке осмислення сприяє розвитку професійної компетентності та підвищенню рівня готовності. Отож, динаміка психологічної готовності є циклічним процесом, у якому кожен наступний етап спирається на результати попереднього. Очікування формує основу для мобілізації, мобілізація забезпечує діяльність, а рефлексія розвиток і вдосконалення. У цьому контексті психологічна готовність постає не як разовий стан, а як безперервний процес, що постійно оновлюється й адаптується до нових умов. Ефективне формування психологічної готовності можливе лише за умови врахування її часової динаміки. Розуміння особливостей кожного етапу дозволяє цілеспрямовано впливати на процес підготовки, оптимізувати діяльність і забезпечити високий рівень адаптації особистості до складних життєвих і професійних викликів.

Висновки. Отже, психологічна готовність є складним інтегративним утворенням, яке не можна зводити лише до тимчасового стану перед діяльністю. Вона постає як поєднання стану, процесу та системи, що функціонує в єдності своїх структурних компонентів, механізмів формування та часової динаміки. Такий підхід дозволяє подолати однобічність традиційних трактувань і сформувати більш цілісне уявлення про природу цього феномена. Розгляд психологічної готовності як процесу підкреслює її динамічний характер. Вона постійно формується, актуалізується та трансформується під впливом досвіду й умов діяльності. Як система вона відображає складну організацію внутрішніх ресурсів особистості та їх взаємодію. Як стан проявляється у конкретний момент часу, забезпечуючи ефективне включення в діяльність. Важливою характеристикою психологічної готовності є її універсальний характер. Вона є необхідною умовою ефективної діяльності в різних сферах — професійній, навчальній, екстремальній, міжособистісній. Незалежно від специфіки

діяльності, структура готовності зберігає свої основні компоненти, змінюється лише їх зміст і рівень вираженості. Це дозволяє розглядати психологічну готовність як універсальний адаптаційний ресурс особистості.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / автор, керів. проєкту і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ: ВТФ Перун, 2001. 566с.

2. Ганаба С. О., Муненко О. С. Психологічна готовність військовослужбовців: теоретичні основи превентивного підходу до стійкості. *Наукові інновації та передові технології. Серія. Психологія.* 2025. № 10. С. 1433-1444.

3. Карамушка Л. М., Снігур Ю. С. Копінг-стратегії: сутність, підходи до класифікації, значення для психологічного здоров'я особистості та організації. *Актуальні проблеми психології.* 2020. С. 23–31.

4. Ковальчук І. В., Попчук М. А., Ковальчук Ю. В. Особливості метакогнітивних процесів у навчальній діяльності студентів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2023. Вип. 17(85). С. 193–195.

5. Костюченко В. Теоретичне обгрунтування психологічної готовності до професійної діяльності майбутніх військослужбовців. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Психологія.* 2022. Вип. 3 (56). С.19 — 25.

6. Кириченко А. В., Стасюк В. В., Дикун В. Г. Зміст та структура психологічної готовності військовослужбовців до наступальних дій. *Слобожанський науковий вісник. Серія. Психологія.* 2025. Вип.1. С. 55 — 59.

7. Сафін О.Д., Немінський І.В. Інтелектуальний ресурс особистості як чинник вибору нею стратегій захиснодолаючої поведінки. *Психологічний журнал.* 2022. № 8. С. 93–101.

8. Сайко Н., Бацман О. Психологічна готовність до професійної діяльності майбутніх фахівців соціальної сфери в умовах війни. Адаптивне управління: теорія і практика. Серія. Економіка. 2025. Т.20. №40. С. 30-45.

9.Bandura, A. (1994). Self-efficacy. Encyclopedia of psychology / ed by R. J. Corsini. New York. P. 368-369.

References:

1. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] / avtor, keriv. proiektu i hol. red. V. T. Busel. Kyiv: VTF Perun, 2001. 566s. [in Ukrainian].

2. Hanaba, S. O., & Munenko, O. S. (2025). Psykholohichna hotovnist viiskovosluzhbovtsiv: teoretychni osnovy preventyvnoho pidkhodu do stiikosti [Psychological readiness of military personnel: theoretical foundations of a preventive approach to resilience]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii. Seriia. Psykholohiia.* № 10. S. 1433-1444. [in Ukrainian].

3. Karamushka, L. M., & Snihur, Yu. S. (2020). Kopinh-stratehii: sutnist, pidkhody do klasyfikatsii, znachennia dlia psykholohichnoho zdorovia osobystosti ta orhanizatsii [Coping strategies: essence, approaches to classification, significance for the psychological health of the individual and the organization]. *Aktualni problemy psykholohi*i. S. 23–31. [in Ukrainian].

4. Kovalchuk, I. V., Popchuk, M. A., & Kovalchuk Yu. V. (2023). Osoblyvosti metakohnityvnykh pro-tsesiv u navchalnii diialnosti studentiv [Peculiarities of metacognitive processes in students' educational activities]. *Nau kovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»: seriia «Filolohiia».* Ostroh : Vyd-vo NaUOA. Vyp. 17(85). S. 193–195. [in Ukrainian].

5. Kostiuchenko, V. (2022). Teoretychne obhruntuvannia psykholohichnoi hotovnosti do profesiinoi diialnosti maibutnikh viiskosluzhbovtsiv [Zmist ta struktura psykholohichnoi hotovnosti

viiskovosluzhbovtsiv do nastupalnykh dii]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi akademii upravlinnia personalom. Psykholohiia.* Vyp. 3 (56). S.19 — 25. [in Ukrainian].

6. Kyrychenko, A. V., Stasiuk, V. V., & Dykun, V. H. (2025) Zmist ta struktura psykholohichnoi hotovnosti viiskovosluzhbovtsiv do nastupalnykh dii [Content and structure of psychological readiness of military personnel for offensive actions]. *Slobozhanskyi naukovyi visnyk. Seriia. Psykholohiia*. Vyp.1. S. 55 — 59. [in Ukrainian].

7. Safin, O.D., & Neminskyi, I.V. (2022). Intelektualnyi resurs osobystosti yak chynnyk vyboru neiu stratehii zakhysnodolaiuchoi povedinky[Intellectual resource of the individual as a factor in his choice of strategies of defensive-overcoming behavior]. *Psykholohichnyi zhurnal*. № 8. S. 93–101. [in Ukrainian].

8. Saiko, N., & Batsman, O. (2025). Psykholohichna hotovnist do profesiinoi diialnosti maibutnikh fakhivtsiv sotsialnoi sfery v umovakh viiny [Psychological readiness for professional activity of future specialists in the social sphere in war conditions]. *Adaptyvne upravlinnia: teoriia i praktyka. Seriia. Ekonomika.* T.20. №40. S. 30-45. [in Ukrainian].

9. Bandura, A. (1994). Self-efficacy. Encyclopedia of psychology / ed by R. J. Corsini. New York. P. 368-369. [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 11,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

УДК 159.9 : 378

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-1988-2000

Дуткевич Тетяна Вікторівна кандидат психологічних наук, професор, доцент кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, http://orcid.org/0000-0003-3792-7195

Панчук Наталія Петрівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної та практичної психології, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, http://orcid.org/0000-0001-9090-6073

ФОРМУВАННЯ ПСИХОДІАГНОСТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЯК СКЛАДОВА ПІДГОТОВКИ ПСИХОЛОГІВ ДО РОБОТИ З ДІТЬМИ

Анотація. У статті встановлено, що формування психодіагностичної компетентності майбутнього психолога є важливим напрямом його фахової підготовки до роботи з дітьми, що має свої суттєві особливості порівняно з психодіагностикою клієнтів інших вікових категорій. Розкрито тлумачення компетентності як чинника професійної діяльності фахівця в єдності його мотиваційно-ціннісної спрямованості на обрану професію й володіння необхідними для її виконання знаннями, вміннями та навичками. Формування психодіагностичної компетентності психолога передбачає розкриття цілісності та важливості психодіагностичної роботи; оволодіння основними підходами до психодіагностики дітей дошкільного віку; засвоєння знань, вмінь, навичок роботи з методами дитячої психодіагностики; забезпечення здатності проводити всі етапи психодіагностичної технології обстеження психіки дітей (або дитячих груп) за допомогою спеціального інструментарію та має своїм результатом встановлення психологічного діагнозу, прогнозу, анамнезу психічного розвитку дитини. Показано, що психодіагностична компетентність студентів формуються у процесі теоретичного навчання на основі знань про методи діагностики розвитку психіки і особистості дітей, що переходять у вміння під час практичної підготовки, яка включає виконання завдань на розроблення діагностичних матеріалів (анкет, співбесід, тестів, малюнкових методик тощо), завдань на використання стандартизованих методик, кількісне і якісне опрацювання отриманих результатів (у тому числі з використанням методів математичної статистики), завдань на ілюстрування діагностичних результатів (складання таблиць, діаграм, схем, малюнків тощо); складання висновків про результати психодіагностики. Особливої уваги викладача потребує формування у майбутніх психологів здатності до спостереження та аналізу продуктів діяльності дітей.

Ключові слова: психодіагностика, компетентність, дитина, формування, психолог.

Dutkevych Tetiana Viktorivna PhD in Psychology, Professor, National Bogdan Khmelnytskyi Academy of State Border Guard Service, Khmelnytskyi, http://orcid.org/0000-0003-3792-7195

Panchuk Nataliia Petrivna PhD in Psychology, Associate Professor of the General and Applied Psychology Department, Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohiien ko University, Kamianets-Podilskyi, http://orcid.org/1 0000-0001-9090-6073

PSYCHODIAGNOSTIC COMPETENCE FORMATION AS A PART OF PSYCHOLOGISTS' TRAINING TO WORK WITH CHILDREN

Abstract. The article shows that the psychologist's psychodiagnostic competence for working with children is very important part of their occupational training and has its own significant features. The competence is interpretated as a factor of the professional activity in the unity of professional motivation and values, and possession of the corresponding knowledge, skills, and abilities. The psychologist' psychodiagnostic competence formation involves the disclosure of the integrity and importance of psychodiagnostic work; the basic approaches to children' psycho-diagnosis mastering; learning of knowledge, skills, and abilities to work with child psychodiagnosis methods; ensuring the ability to conduct all psychodiagnostic technology stages for children's psyche (or children's groups) examining by special tools and resulting in the psychological diagnosis, prognosis, and history of the child's mental development establishment. It is shown that students' psychodiagnostic competence is formed during the theoretical training on the basis of knowledge about the methods of children's psyche and personality development diagnosing, which are transformed into skills during practical training by performing tasks for the development of diagnostic materials (questionnaires, interviews, tests, pictorial techniques, etc.), tasks for the use of standardized techniques, quantitative and qualitative processing of the results obtained (including using mathematical statistics methods), tasks for illustrating diagnostic results (compiling tables, diagrams, schemes, drawings, etc.); drawing up conclusions about the results of psychodiagnostics. The formation of the future psychologists ability to observe and analyze the products of children's activities requires special attention from the teacher.

Keywords: psychodiagnostics, competence, child, formation, psychologist.

Постановка проблеми. Підготовка майбутніх психологів відбувається у ЗВО на основі компетентнісного підходу. Результатами освітнього процесу мають бути сформовані компетентності, що відповідають трудовим функціям фахівця з психології. Останні визначені у професійних стандартах. Так, для

психолога закладу дошкільної освіти діє Професійний стандарт за професією «практичний психолог закладу освіти» [1]. У ньому однією з трудових функцій практичного психолога визначено здійснення психологічної діагностики, що потребує таких професійних компетентностей, як здатність визначати потребу у проведенні, планувати та організовувати процедуру психологічної діагностики відповідно до особливостей розвитку та вікових особливостей дітей; обирати та практично застосовувати методи психологічної діагностики відповідно до визначених завдань, потреб цільової аудиторії та актуального стану освітнього середовища; інтерпретувати результати психологічної діагностики, робити висновки та прогнози, формувати та надавати рекомендації учасникам освітнього процесу. Актуальність проведеного дослідження зумовлена необхідністю підготовки майбутніх психологів до проведення психодіагностики з урахуванням вікових особливостей дітей та відповідного освітнього середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У низці психологічних праць розглянуто поняття компетентності. Наголошується на потребі розрізняти компетентність і компетенцію. І.Б.Левинська вважає, що компетенція вживається у значенні «коло повноважень», тоді як компетентність пов'язується здебільшого з кваліфікованістю, обізнаністю, авторитетністю. Тому в сенсі психолого-педагогічних досліджень доцільно користуватися саме терміном «компетентність», що являє собою загальну здатність в єдності знань, досвіду, цінностей, здібностей, набутих особистістю в процесі навчання. При цьому поняття професійної компетентності містить набір навичок, знань і вмінь, що дають змогу особистості ефективно діяти або виконувати певні функції, спрямовані на досягнення певних стандартів у професійній галузі [2, с. 28].

До сукупності організаційно-педагогічних умов формування компетентностей майбутніх психологів О.С.Поліщук відносить: 1) активацію мотивації формування і розвитку компетентностей для навчання протягом життя; 2) створення інформаційно-освітнього середовища фахової підготовки; 3) суб'єктивацію навчально-пізнавальної діяльності на засадах цифровізації освітнього процесу; 4) забезпечення системної рефлексії динаміки формування умінь і навичок роботи в професійно-значущому для майбутнього психолога освітньому просторі [3].

Цікавий підхід обгрунтовує Н.В.Шель, яка вважає, що сформованість професійної компетентності майбутніх психологів не визначається безпосередньо навчанням, а є скоріше наслідком їх саморозвитку, виступає не стільки технологічним компонентом, скільки результатом особистісного зростання, наслідком самоорганізації й узагальнення діяльнісного та особистісного досвіду [4, с. 48].

Згідно з поглядами О.Череди, професійна компетентність є поєднанням психічних та особистісних якостей, що дає змогу фахівцю діяти самостійно та відповідально. Це підкреслює не лише наявність знань, а й внутрішню готовність до самостійного прийняття рішень та несення відповідальності за них. У

формуванні професійних компетентностей авторка наголошує на компетентнісному навчанні, практичному досвіді, симуляції, супервізії та постійному особистісному і професійному розвитку [5, с. 337].

Під час конструювання педагогічної моделі розвитку діагностичної компетентності викладачів іноземних мов ВВНЗ Ю.Грищук дотримувалась таких принципів, як: цілепокладання та прогнозування; практична спрямованість розвитку діагностичної компетентності, що передбачає здатність та готовність застосовувати набуті знання, вміння, навички, досвід, актуалізуючи їх у відповідний момент своєї діагностичної діяльності; забезпечення адаптивності навчання, що ґрунтується на врахуванні попереднього досвіду, специфіки наукової та науково-педагогічної діяльності, потреб; універсальність та конкретність змісту діагностичної компетентності з урахуванням специфіки освітнього середовища, у якому вони працюють, та категорії осіб, яких вони діагностують; забезпечення організаційно-педагогічних умов реалізації моделі розвитку діагностичної компетентності [6, с. 57].

С.Миколюк та Н.Миколюк розмежовують наступні значення слова «компетентність»: 1) навчальний результат, що виражається в підготовці, «індивідуальності» випускника, у практичному володінні певними методами, засобами діяльності, у здатності до поставлених завдань; 2) форма поєднання знань, умінь і навичок, що дозволяє визначити та досягти цілей запланованої трансформації.

Автори приходять до висновку, що у психолого-педагогічній літературі найпоширеніше визначення розглянутого терміну окреслює якість, властивість чи стан фахівця, який забезпечує його фізичну, психічну та духовну відповідність вимогам конкретної професії, певним стандартам, відповідної кваліфікації, займаній посаді. Під професійною компетентністю автори розуміють сукупність знань, умінь і засобів практичної діяльності [7, с. 54].

М.В.Хараджи та А.А.Мойса у результаті свого дослідження дійшли висновку, що компетентність – це інтегральна характеристика особистості в єдності компонентів, які забезпечують можливість здійснювати свою діяльність в конкретній сфері життєдіяльності суспільства. У роботі з формування комунікативної компетентності майбутніх психологів вони рекомендують використовувати традиційні методи навчання, а саме: словесні методи (розповідь, пояснення, роз'яснення, розмова, дискусія, лекція), практичні (досвід, вправа), наочні (демонстрація, спостереження, ілюстрація). Також варто використовувати методи активного навчання. Такі методи навчання є передумовами, що підвищують інтерес студентів до навчального процесу, дозволяють відчути ситуацію та визначити можливі стратегії власних дій. Тренінг комунікативної компетенції передбачає виконання творчих завдань, участь студентів при обговоренні актуальних проблем сьогоднішнього дня, участь у дискусіях, діалогах, вирішення різних комунікативних завдань з використанням невербального та вербального засобів спілкування [8, с. 563-565].

Компетентнісний підхід утвердився в європейській освітній традиції. Експерти країн Європейського Союзу визначили поняття компетентностей як здатність застосовувати знання й уміння, що забезпечує активне застосування навчальних досягнень у нових ситуаціях [9]. У публікаціях ЮНЕСКО поняття компетентності трактується як поєднання знань, умінь, цінностей і ставлень, застосовних у повсякденні [10].

Згідно з визначенням Міжнародного департаменту стандартів для навчання, досягнення та освіти (англ. International Board of Standards for Training, Performance and Instruction, IBSTPI), компетентність – це спроможність кваліфіковано провадити діяльність, виконувати завдання або роботу. Це поняття охоплює набір знань, навичок і ставлень, що дають змогу особистості ефективно діяти або виконувати певні функції, спрямовані на досягнення певних стандартів у професійній галузі або певній діяльності [9].

За результатами вище представленого аналізу ми приймаємо тлумачення компетентності як складової професійної діяльності фахівця в єдності його мотиваційно-ціннісної спрямованості на обрану професію й володіння необхідними для її виконання знаннями, вміннями та навичками. Отже, проведений огляд останніх свідчить, що формування психодіагностичної компетентності у психолога ЗДО, попри свою актуальність, ще не виступало предметом досліджень, що й слугувало підставою для даної роботи.

Мета статті: схарактеризувати досвід з формування психодіагностичної компетентності як складової готовності психологів до роботи здітьми.

Виклад основного матеріалу. Психодіагностична (від гр. δίάγνωσίς – розпізнавання, бачення) робота психолога з дітьми належить до важливого й одного з найскладніших напрямків та форм його діяльності. Як будь-яка відносно самостійна ланка діяльності практичного психолога вона потребує спеціальної підготовки та сформованості власне діагностичних, а також і прогностичних та організаторських вмінь і навичок. Психодіагностика дітей виконує різноманітні функції, зокрема, є провідним чинником моніторингу їхніх освітніх досягнень та психічного розвитку, необхідним етапом розвивально-корекційного процесу, може бути самостійною формою роботи з метою надання психологічної експертизи, структурною складовою проведення психологічного консультування батьків дітей та педагогів. Водночас, вона має свої суттєві особливості порівняно з психодіагностикою клієнтів інших вікових категорій. У формуванні психодіагностичної компетентності ми виходимо з того, що психодіагностика у роботі з дітьми становить собою певний технологічний процес обстеження психіки дітей (або дитячих груп) за допомогою спеціального інструментарію та має своїм результатом встановлення психологічного діагнозу, який входить в анамнез психічного розвитку дитини.

Враховуючи вищезазначене, ми вважаємо, що формування психодіагностичної компетентності психолога передбачає розкриття цілісності та важливості психодіагностичної роботи; оволодіння основними підходами до психодіагнос-

тики дітей дошкільного віку; засвоєння знань, вмінь, навичок роботи з методами дитячої психодіагностики; забезпечення здатності проводити всі етапи психодіагностичної технології та складати анамнез розвитку дитини.

Психодіагностична компетентність студентів формується у процесі теоретичного навчання на основі знань про методи діагностики розвитку психіки і особистості дітей, що переходять у вміння під час практичної підготовки, виконання завдань на розроблення діагностичних матеріалів (анкет, співбесід, тестів, малюнкових методик тощо), завдань на використання стандартизованих методик, кількісне і якісне опрацювання отриманих результатів (у тому числі з використанням методів математичної статистики), завдань на ілюстрування діагностичних результатів (складання таблиць, діаграм, схем, малюнків тощо); складання висновків про результати психодіагностики.

Формувальна робота проводиться під час вивчення таких освітніх компонентів, як психодіагностика, психологія розвитку, вікова і дитяча психологія, проходження навчальної і виробничої практики.

До розуміння здобувачів освіти слід донести, що са́ме є безпосереднім об'єктом психодіагностики та який психодіагностичний інструментарій йому відповідає. Здобувачі вищої освіти під час теоретичного навчання дізнаються про те, що об'єктом психодіагностики може бути, як діяльність, так і розповіді дітей про себе. У психодіагностиці діяльності провідну роль відіграють методи спостереження та аналізу продуктів діяльності дітей. На розповіді дітей про себе спираються методи бесіди, інтерв'ю. Особливу категорію становлять результати діяльності заданого формату («Намалюй людину/будинок/тварину», опиши картинку тощо), що визначає проективні методи.

Важливо, щоб майбутній психолог чітко розрізняв індивідуальну та групову; лонгетюдну, поперечну та комплексну форми психодіагностичного обстеження малюків, знав їх переваги й недоліки. Він має орієнтуватись на необхідність підготовки та застосування різноманітного і якісного стимульного матеріалу. На лекційних заняттях студентам розкривається етапність та цілісність психодіагностичного обстеження й пояснюється його логічна послідовність. Майбутні психологи повинні знати відповіді на низку важливих питань, як то: з чого починається психодіагностичне обстеження (планове, ініціатива психолога чи певний запит, формулювання мети); як можна зібрати первинну інформацію про дитину/дітей, щоб визначити підходи до психодіагностики (вивчення робочої документації дитини, бесіди з її одногрупниками, батьками, вихователями тощо); як планувати психодіагностичне обстеження (складання програми, яка повинна містити мету, перелік методик діагностики, обладнання, опис умов та режиму роботи); як реалізувати програму обстеження (встановлення психологічного контакту, підготовка стимульного матеріалу, приміщення, графіків тощо, фіксація результатів. ведення протоколу); що робити з отриманими результатами (способи опрацювання, інтерпретація результатів виконаних методик, узагальнення результатів); якими є висновки для подальшої

роботи (складання психологічного діагнозу, прогнозу, рекомендації щодо форми і змісту допомоги).

Центральним етапом психодіагностичного обстеження дитини є безпосередня зустріч і робота з нею під час проходження методик. Майбутній психолог має глибоко усвідомлювати умови, які слід забезпечити під час безпосереднього обстеження дитини. Вихідним моментом є вирішення завдання встановлення стосунків і взаєморозуміння з малюком. Для цього необхідно подолати його тривожність і занепокоєння, створити приємний настрій, викликати довіру. Допомагають невимушена розмова, спокійний, доброзичливий тон, посмішка психолога. Не слід підкреслювати особливе значення, незвичайність зустрічі, мету якої краще пояснити для малюка у загальній формі. Наприклад, психолог хоче побачити малюнки дитини, її ігри. Форми і методи налагодження контакту майбутній психолог навчається обирати залежно від віку дитини.

Конкретна ситуація бесіди з дитиною буває непередбачуваною, тому її успіх залежить не стільки від попередньої підготовки, скільки від рівня комунікативної компетентності психолога, майстерності володіння прийомами організації взаємин, від його винахідливості й креативності. Майбутнім психологам рекомендуємо дотримуватись певних правил встановлення контакту з дитиною, як то:

– дати можливість дитині звикнути до нового приміщення і оточення, роздивитись те, що зацікавило;

– забезпечити невимушеність початку безпосереднього обстеження, постановки питань до дитини, які бажано чергувати з ініціативними питаннями дитини, з її репліками, які можуть і не нести значного інформаційного навантаження, але створюють враження вільної бесіди;

– приймати ініціативну активність дитини, терпляче ставитись до діяльності, якою вона захопилась, але яка не була запланована психологом;

– молодшу дитину намагатись заохотити до спільної гри, малювання, конструювання, передбачивши у приміщенні необхідний матеріал, який не входить в обладнання психодіагностичних чи розвивально-корекційних методик;

– проводити бесіду у тихому, світлому, без незвичайних предметів приміщенні; краще, якщо дитина буде сидіти спиною до вікна;

– враховувати індивідуально-динамічні особливості дитини, обираючи темп бесіди;

– схвалення дій дитини та її заохочення не слід будувати на порівнянні з іншими дітьми, на обіцянках винагород.

Під час практичних і лабораторних робіт майбутні психологи починають оволодівати психодіагностичними вміннями й навичками. Розглядаємо важливим завданням навчити студентів спостереженню, як одному з провідних методів обстеження дитини. Дошкільний вік найбільш сприятливий для спостереження, оскільки діти довірливо й відкрито ставляться до психолога, не усвідомлюючи своєї ролі як обстежуваних. Крім того, самосвідомість та

життєвий досвід малюка відзначаються обмеженими можливостями, які не дозволяють використати інші психодіагностичні методи. Чим менша дитина, тим важливішу роль у її діагностиці посідає метод спостереження. В оволодінні цим методом важливим є формування здатності визначати критерії та показники психічного явища, що спостерігається.

Для вирішення цього завдання на практичних заняттях організовуємо аналіз описів дитячої поведінки. Наприклад, викладач спрямовує студентів на виділення в описах критеріїв розвитку сюжетно-рольової гри, як то: співвідношення ролі та дії; відповідність ігрової дії тій, яку вона моделює; реалістичність послідовності ігрових дій; рівень входження дитини в ігрову роль. Далі студенти проводять порівняння описів за виділеними критеріями. У поведінці дітей з різними рівнями розвитку сюжетно-рольової гри є спільне й відмінне, що і повинні визначити студенти під керівництвом викладача.

До кожного опису дитячої гри студенти складають характеристики, що розкривають критерії та показники розвитку кожного рівня сюжетно-рольової гри, відбувається абстрагування спільних властивостей від несуттєвих відмінностей між ними та закріплення їх у відповідному терміні (перший, другий, третій, четвертий рівні розвитку).

З метою підготовки до проведення спостереження за емоційним розвитком дітей студенти виконують завдання наступного характеру.

1) Який вид почуттів виявився у Дарини? За якими ознаками Ви це визначили?

Дарина Н. (5 р. 5 міс.) любить роздивлятись коштовні камені в музеї, які «блищать, золоті й срібні». Із задоволенням дивиться історичні фільми і балет, де багато красивого одягу. Вважає, що красиві дівчата – це «в пишних довгих сукнях, золотих і срібних, бальних, яскравих, з пишними рукавами». Розглядає на вулиці виставки картин, вигукуючи: «Он-де, як гарно», віддає перевагу натюрмортам. Любить троянди в саду, особливо рожеві, захоплюється: «Ой, я їх обожнюю! Ой, які ніжні пелюстки!» Постійно відзначає фарби в природі: «рожевий захід» «бузковий схід», улюблений колір – рожевий, але певного відтінку. Дарина хотіла б перетворити маму на павича, тому що «мама повинна бути найкрасивішою, а у павича найкрасивіший хвіст».

2) Яка особливість емоційної сфери дошкільника проявилась у прикладі. В якому віці вона виникає?

Мама забирала Максима Д. з дитячого садка. Вихователь розповів їй про неслухняність хлопчика. Дорогою додому відбувся такий діалог.

Мама: «Максим, як же тобі не соромно! Мені ж неприємно за тебе червоніти! Чому ти погано поводився»?!

Максим заплакав: «Залиш мене! Навіщо тобі такий син?! Краще я тут замерзну! Щоб тобі за мене не було соромно»!

3) Який різновид емоційного неблагополуччя дітей виявився у прикладі. У чому причини його появи?

Максим Д. (5 р. 9 міс.) погодився залишитися на самоті у квартирі на декілька хвилин, поки мама винесе стілець на двір. Щойно мама пішла, хлопчик кинувся до вікна і, побачивши її у дворі, став стукати по склу, кидатися, плакати, кричати: «Повернися зараз же, зараз же! Я цього тобі ніколи не пробачу!»

Сприяє формуванню діагностичних умінь і розв'язання психологічних задач: 1) Діти якого саме дошкільного віку ставлять такі запитання: „Куди летить дим? Чому місяць світить тільки вночі? Звідки взялася гора? Куди біжать хмарки?" тощо? 2) Для якої форми спілкування дошкільників характерні наступні висловлення дітей? Який приблизний вік дітей?

"Гаразд, ти будеш капітан, а я твій помічник", – погоджується Роман М.

"Ти бери ведмедика, а я, так і бути, візьму зайчика", – заявляє Таня Д.

"Сашко, давай спочатку ти мене підкотиш, а потім я тебе", – пропонує Дмитро Д.

Спостереження за поведінкою дитини вимагає від психолога досить складних навичок фіксації проявів дитячої поведінки у протоколах різних видів. Одна з можливих форм ведення протоколу – „фотографічний запис", який детально описує мімічні, пантомімічні прояви емоцій; дослівно, без змін передає мовлення дитини в прямій формі, відзначає паузи, інтонацію, силу голосу, темп. Запис детально відображає всі операції, з яких складаються дії дитини. "Фотографічний запис" розкриває цілісну картину ситуації, в яку включена дитина, тому в протоколі відзначають репліки та дії дорослих, однолітків, направлені на неї. Спеціальні навички необхідні і при опрацюванні протоколів спостережень, які уможливлюють використання методів математичної статистики. З метою вирішення цього завдання студенти під час проходження проводять спостереження за психічними проявами дітей за обраним з рекомендованого списку психічним/соціально-психологічним явищем (наприклад, мовлення, гра, прояви самосвідомості, пізнавальної активності, взаємодія між дітьми, продуктивна/побутова/трудова діяльність дошкільника). Результати фіксують у протоколі спостереження за наданою формою з такими складовими: дата, місце тривалість проведення; об'єкт спостереження (певне психічне/ соціально-психологічне явище; мета спостереження; дані про дитину, яку спостерігають (ім'я та прізвище не подаються, вік, стать, сімейне положення). Основну частину протоколу становить розділ «Зміст спостереження», який, зрозуміло, найважче дається студенту. Для його спрямування надаємо зразок «фотографічного запису». Завершується протокол висновком про рівень розвитку спостережуваного психічного/соціально-психологічного явища у дошкільника з рекомендаціями щодо його формування.

Студентам роз'яснюється поняття об'єктивності спостереження, способів її забезпечення. Провідним серед останніх є систематичність спостереження, оцінка його результатів за сукупністю зафіксованих епізодів. Адже, перший-ліпший прояв поведінки не може бути інтерпретований як закономірний та стійкий. У процесі спостереження перед психологом постає складна і різнобарвна палітра фактів, і досить важко відокремити типове та істотне від

випадкового і другорядного. Для підтвердження вищезазначених тез, наводимо для студентів приклад. Педагог, спостерігаючи за поведінкою дитини під час обіду, помітив, що малюк відмовляється від їжі, повторюючи: «Не хочу, не хочу». Чи слід зробити висновок про те, що малюк вередливий? Звичайно, ні. Просимо студентів навести можливі причини описаної поведінки, якими можуть бути і вибагливість як стійка характеристика особистості малюка; і перевтома або хвороба дитини; чи переживання образи, якщо дитині не дали бажану іграшку; або незадоволеність дитини стилем спілкування вихователя з нею (різкі окрики, несправедливі зауваження та ін.). Студенти приходять до висновку, що для розкриття реальної причини поведінки малюка спостереження слід продовжити.

У психодіагностиці дітей широко використовується бесіда, що є звичною формою спілкування дітей з дорослими. Серед бесід з дітьми можна виділити ті, які носять запланований характер, та такі, які виникають спонтанно. Бесіда, як метод психодіагностики. належить до запланованих заходів та відзначається дослідницькою спрямованістю на виявлення характеристик тієї чи іншої психологічної властивості. Майбутніх психологів навчаємо формулювати мету і складати систему питань, які подаються дітям чітко, коротко і точно. Студенти повинні дотримуватись низки вимог до формулювання питань бесіди. Вони не повинні підказувати дитині яку-небудь відповідь, наприклад: «чи любиш ти маму?». Зміст бесіди повинен стосуватись відомих дітям тем, складатись із простих зрозумілих слів. Деяких тем слід уникати, щоб не травмувати психіку дитини, не пробуджувати у неї неприємних спогадів тощо. Тривалість бесіди залежить від віку дитини, у дошкільників може тривати до 10 хвилин, у школярів – до 15-20 хвилин. Щоб ефективно використати час бесіди, необхідно, щоб відповіді дітей були інформативними. Для цього вчимо студентів формулювати відкриті питання на кшталт: розкажи, як/у які ігри ви граєтесь?/поясни, чому твоя улюблена казка... тощо. Важливо переконати майбутніх психологів у необхідності застосування під час бесіди ігрового супроводу наочного матеріалу (малюнків, іграшок, картинок, книжечок, будівельних конструкторів тощо) у бесідах з дошкільниками. Дотримання зазначених вимог враховує вікові особливості самосвідомості та мовлення дитини. дозволяє стимулювати і підтримати інтерес дитини до теми розмови.

Активне оволодіння дітьми різними видами діяльності уможливлює проведення діагностик, спираючись на метод аналізу продуктів дитячої діяльності (казок, розповідей, малюнків, конструкцій, міні-скульптур, аплікацій, шкільних зошитів, творів тощо). Під час лекційних занять викладач доносить студентам розуміння того, що за допомогою оцінки продуктів дитячої діяльності психолог отримує можливість реконструювати процес діяльності, побачити основні його етапи, труднощі, переваги. Значна частина робіт дитини носить виразно творчий характер, розкриває його внутрішній світ, думки, переживання, уявлення. Продукти діяльності віддзеркалюють уміння та навички дитини,

властивості її особистості, що забезпечили виконання діяльності, зокрема, довільність, наполегливість, працездатність, охайність, організованість, самостійність тощо. При цьому стають помітними слабо розвинені якості дитини, вузлові проблеми її розвитку. На практичних заняттях майбутні психологи виконують завдання на аналіз різних серій малюнків дітей однієї групи ЗДО (анонімних). Допомагає їм використання запропонованої схеми, що включає виділення основних критеріїв аналізу, систему тих психічних якостей дитини, які забезпечили отримання відповідних продуктів діяльності. Цей метод може охоплювати роботи однієї дитини, виконані протягом тривалого часу, або роботи різних дітей на однакову тематику. В останньому випадку аналіз продуктів діяльності дітей передбачає елемент порівняння.

Під час практики студенти виконують завдання проаналізувати продукти діяльності дітей усієї групи. Вони складають звіт про психодіагностику у такому порядку: схарактеризувати віковий та статевий склад дитячої групи; визначити, рівень яких психічних та особистісних властивостей дітей розкривають їх роботи; встановити критерії (3-4 ознаки) якості виконання дитячих робіт; користуючись встановленими критеріями, розподілити роботи за якістю виконання на три рівні, визначити їх відсоткове співвідношення; скласти рекомендації батькам з усунення виявлених недоліків психічного розвитку.

Звичайно. студенти отримують компетентності і з використання стандартизованих методик для дітей. Проводиться відповідна робота під час практики. Наприклад, майбутні психологи отримують завдання провести індивідуальну психодіагностику розвитку саморегуляції дитини.

Стандартизовану методику обирають самостійно («Змальовування точок», тест копіювання безглуздих складів, «Намисто», «Графічний диктант» тощо).

Завершальним етапом психодіагностики дітей, яким мають оволодіти майбутні психологи, стає опрацювання, узагальнення та систематизація різнобічної інформації про дитину/дітей у характеристиці рівня її психічного та особистісного розвитку, де необхідно описати сутність і чинники виниклих проблем та визначити напрямки і засоби подальшої розвивально-корекційної роботи з їх подолання. Для складання психологічної характеристики студентам рекомендується орієнтовна схема [11]. Відповідне завдання студенти виконують під час практики, попередньо отримуючи рекомендацію щодо розподілу зібраної інформації про дитину за чотирма розділами; історія розвитку дитини (психологічний анамнез) та стан її здоров’я; особливості соціальних умов життя (сім’я, ровесники, дорослі, побут); особливості поведінки й діяльності дитини в різних ситуаціях; характеристика розвитку психічних процесів дитини. Кожен раз при проведенні роботи з дитиною наголошується про необхідність дотримання принципу конфіденційності, переважна більшість матеріалів подається анонімно, – лише вказується вік і стать, іноді ім’я або ініціали.

Висновки і перспективи дослідження. Отже, формування психодіагностичної компетентності майбутнього психолога ЗДО становить важливий напрям

його фахової підготовки. В оволодінні психодіагностичною компетентністю вирізняється мотиваційно-ціннісний та когнітивно-праксичний (знання, вміння, навички) блоки. Робота з формування психодіагностичної компетентності носить наскрізний характер, проводиться під час теоретичного і практичного навчання, за своїм змістом вона передбачає послідовне оволодіння студентами всіма етапами психодіагностичного процесу. Особливої уваги викладача потребує формування здатності до спостереження та аналізу продуктів діяльності дітей. Перспективою дослідження є підготовка і впровадження навчальної програми та комплексу навчально-методичного забезпечення до вибіркового освітнього компоненту «Технології роботи дитячого психолога».

Література:

1. Наказ МОН України від 24.11.2020 № 2425 : Професійний стандарт за професією «практичний психолог закладу освіти». Електронний ресурс. Режим доступу – https://grcprpp.osv.org.ua/news/1678187765/ (дата звернення 10.05.2026).

2. Левинська І.Б. Структура професійної компетентності майбутнього психолога: теоретичний зарубіжний досвід / І.Б.Левинська // Наукові записки НаУКМА. 2016. – Том 188. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. – С.27-32.

3. Поліщук О.С. Визначення організаційно-педагогічних умов формування цифрової компетентності майбутніх практичних психологів / О.С. Поліщук // Академічні візії. Електронний журнал. – Вип. 44. – 2025. – С. 1-10. https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/2100 (дата звернення 10.05.2026).

4. Шель Н. В. Формування професійної компетентності майбутніх психологів на етапі їх підготовки у вузі / Н.В.Шель // Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. – Серія «Психологічні науки», 2024. – С. 40-50.

5. Череда О. Сучасні підходи до формування професійної компетентності психолога / О.Череда // Особлива дитина: навчання і виховання, 2025. – № 120(4), – С. 331-344.

6. Грищук Ю. Педагогічна модель розвитку діагностичної компетентності викладачів іноземних мов ВВНЗ у системі післядипломної освіти / Ю. Грищук // Людинознавчі студії. – Серія «Педагогіка», 2023. – № 16(48). С. 54-63,

7. Миколюк С. Формування комунікативної компетентності у майбутніх психологів та соціальних працівників / С. Миколюк, Н. Миколюк// Проблеми гуманітарних наук, 2024. – Психологія. Випуск 53. – С. 52-58.

8. Хараджи М.В. Особливості формування комунікативної компетентності майбутніх психологів / М.В. Хараджи, А.А. Мойса // Перспективи та інновації науки, 2022. – № 10(15). – С.560-567.

9. Key Competencies for a Successful Life and a Well-Functioning Society / ed. by D. S. Ruchen, L.H.Salganic // Hogrefe & Huber Publishers, 2003. 206 p. URL: https://pubengine2.s3.eu-central-1.amazonaws.com/preview/99.110005/9781616762728_preview.pdf

10. UNESCO. ABC. Teaching human rights: practical activities for primary and secondary schools. New York; Geneva : United Nations, 2004. 163 p.

11. Психологія дитяча: роб. навч. прог. [для напряму підготовки «Дошкільна освіта»] / уклад. Ю.Ю.Савченко. – Київський університет ім. Б.Грінченка, 2015. – С. 12-14.

References:

1. Nakaz MON Ukrainy vid 24.11.2020 № 2425 : Profesiinyi standart za profesiieiu «praktychnyi psykholoh zakladu osvity» [*Order of the Ministry of Education of Ukraine dated 24.11.2020 №. 2425: Professional standard for the profession of "practical psychologist of the*

educational institution"]. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: – https://grcprpp.osv.org.ua/news/1678187765/ [in Ukrainian].

2. Levynska, I.B. (2016). Struktura profesiinoi kompetentnosti maibutnoho psykholoha: teoretychnyi zarubizhnyi dosvid [Structure of professional competence of future psychologist: theoretical foreign experience]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Tom 188. Pedahohichni, psykholohichni nauky ta sotsialna robota,* 27-32 [in Ukrainian].

3. Polishchuk, O.S. (2025). Vyznachennia orhanizatsiino-pedahohichnykh umov formuvannia tsyfrovoi kompetentnosti maibutnikh praktychnykh psykholohiv [Definition of organizational and pedagogical conditions for the formation of digital competence of future practical psychologists]. *Akademichni vizii. Vyp.* 44, 1-10 [in Ukrainian].

4. Shel, N.V. (2024). Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh psykholohiv na etapi yikh pidhotovky u vuzi [Formation of professional competence of future psychologists at the stage of their training at the university]. *Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa. Seriia «Psykholohichni nauky»,* 40-50 [in Ukrainian].

5. Chereda, O. (2025). Suchasni pidkhody do formuvannia profesiinoi kompetentnosti psykholoha. Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia [Current approaches to the formation of professional competence of a psychologist]. *Osoblyva dytyna: navchannia i vyhovanniz,* 120(4), 331-344 [in Ukrainian].

6. Hryshchuk, Yu. (2023). Pedahohichna model rozvytku diahnostychnoi kompetentnosti vykladachiv inozemnykh mov VVNZ u systemi pisliadyplomnoi osvity [Pedagogical model of development of diagnostic competence of foreign language teachers of higher educational institutions in the system of post-graduate education]. *Liudynoznavchi studii. Seriia «Pedahohika»,*16(48), 54-63 [in Ukrainian],

7. Mykoliuk, S., & Mykoliuk, N. (2024). Formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti u maibutnikh psykholohiv ta sotsialnykh pratsivnykiv [Formation of communicative competence in future psychologists and social workers]. *Problemy humanitarnykh nauk.* 53. 52-58 [in Ukrainian].

8. Kharadzhy, M.V., & Moisa, A.A. (2022). Osoblyvosti formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh psykholohiv [Peculiarities of formation of communicative competence in future psychologists]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky.* 10(15). 560-567 [in Ukrainian].

9. Ruchen, D.S., & Salganic, L.H. Eds. (2003). Key Competencies for a Successful Life and a Well-Functioning Society. *Hogrefe & Huber Publishers,* 206. URL: https://pubengine2.s3.eu-central-1.amazonaws.com/preview/99.110005/9781616762728_preview.pdf [in English]

10. UNESCO. ABC (2004).. Teaching human rights: practical activities for primary and secondary schools. *New York; Geneva : United Nations,* 163 [in English].

11. Psykholohiia dytiacha (2015). [Child Psychology]: *rob. navch. proh. napriamu pidhotovky «Doshkilna osvita» / uklad. Yu.Iu.Savchenko.* Kyivskyi universytet im. B. Hrinchenka, 12-14 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 10,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.05.2026

УДК: 159.9:159.922.1:159.923

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2001-2019

Єгонська-Спенсер Наталія Олександрівна директорка інституту Транзакційного аналізу та Інтегративної психотерапії, м. Київ, https://orcid.org/0009-0007-9216-6014

Павловська-Кравчук Вікторія Анатоліївна кандидат юридичних наук, доцент кафедри соціології та психології навчально-наукового інституту № 5 Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Харків, https://orcid.org/0009-0004-9922-7228

Пономаренко Яна Сергіївна доктор психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та психології факультету №6, Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, http://orcid.org/0000-0002-3374-3930

КРИТЕРІЙНА ВАЛІДНІСТЬ U-RNS SCALE: СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ТА МІЖОСОБИСТІСНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАДОВОЛЕННЯ СТОСУНКОВИХ ПОТРЕБ

Анотація. У статті представлено результати дослідження соціально-демографічних та міжособистісних особливостей задоволення стосункових потреб у дорослого цивільного населення України за допомогою авторської «Шкали задоволення стосункових потреб» (U-RNS Scale), розробленої на основі концепції стосункових потреб Річарда Ерскіна. Теоретичним підґрунтям дослідження стало уявлення про стосункові потреби як інтегральну систему потреб у безпеці, прийнятті, взаємності, емоційній включеності та психологічному визнанні у міжособистісних взаєминах. Метою дослідження було виявлення особливостей задоволення стосункових потреб залежно від соціально-демографічного та міжособистісного контексту життя респондентів. У дослідженні взяли участь 486 респондентів із числа дорослого цивільного населення України. До аналізу були включені показники статі, віку, досвіду розлучення, тривалості партнерських стосунків, наявності дітей, рівня освіти, суб'єктивного матеріального стану та формату проживання з партнером.

Результати дослідження засвідчили високу чутливість U-RNS Scale до особливостей соціального та міжособистісного контексту. Встановлено, що жінки демонструють вищі показники стосункових потреб, пов'язаних із емоційною взаємністю, прийняттям та переживанням психологічної включеності. Виявлено позитивні зв'язки між віком респондентів і показниками психологічної безпеки у стосунках та спільності особистого досвіду. Особи з досвідом розлучення характеризуються нижчим рівнем емоційної безпеки, довіри та

взаємної включеності у стосунках. Зі збільшенням тривалості партнерських взаємин зростають показники прийняття, стабільності та емоційної близькості. Встановлено також зв'язок стосункових потреб із батьківством, освітнім рівнем, матеріальним благополуччям та форматом проживання з партнером. Отримані результати підтверджують критерійно-конструктну та екологічну валідність U-RNS Scale і дозволяють розглядати методику як перспективний психодіагностичний інструмент для дослідження міжособистісного функціонування, психологічної безпеки та емоційної взаємності у стосунках у дорослого населення.

Ключові слова: стосункові потреби, соціально-демографічні чинники, гендерні відмінності, партнерські взаємини, психологічна безпека у стосунках, психометричний аналіз, міжособистісна включеність, U-RNS Scale.

Yehonska-Spencer Nataliya Oleksandrivna director of the Institute of Transactional Analysis and Integrative Psychotherapy, Kyiv, https://orcid.org/0009-0007-9216-6014

Pavlovska-Kravchuk Viktoriia Anatoliivna PhD in Law, Associate Professor at the Department of Sociology and Psychology, Educational and Scientific Institute No. 5, Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharki, https://orcid.org/0009-0004-9922-7228

Ponomarenko Yana Serhiivna Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Sociology and Psychology of Faculty №6, Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, http://orcid.org/0000-0002-3374-3930

CRITERION VALIDITY OF THE U-RNS SCALE: SOCIO-DEMOGRAPHIC AND INTERPERSONAL FEATURES OF RELATIONSHIP NEEDS SATISFACTION

Abstract. The article presents the results of a study on the socio-demographic and interpersonal characteristics of relationship needs satisfaction among the adult civilian population of Ukraine using the author-developed Relationship Needs Satisfaction Scale (U-RNS Scale), created on the basis of Richard Erskine's concept of relationship needs.

The theoretical framework of the study is based on the understanding of relationship needs as an integral system of needs for security, acceptance, reciprocity, emotional involvement, and psychological recognition within interpersonal relationships. The aim of the study was to identify the characteristics of relationship needs satisfaction depending on the socio-demographic and interpersonal context of respondents' lives. The study involved 486 respondents from the adult civilian population of Ukraine. The analysis included indicators of gender, age, divorce

experience, duration of partner relationships, parenthood, educational level, subjective financial status, and patterns of cohabitation with a partner.

The findings demonstrated the high sensitivity of the U-RNS Scale to social and interpersonal contextual characteristics. Women showed higher levels of relationship needs associated with emotional reciprocity, acceptance, and the experience of psychological involvement. Positive associations were identified between respondents' age and indicators of psychological security in relationships as well as shared personal experience. Individuals with a history of divorce demonstrated lower levels of emotional security, trust, and mutual involvement in relationships. Longer partner relationships were associated with higher levels of acceptance, stability, and emotional intimacy. Relationship needs were also associated with parenthood, educational level, financial well-being, and patterns of cohabitation with a partner.The obtained results confirm the criterion-related and ecological validity of the U-RNS Scale and support its use as a promising psychodiagnostic instrument for studying interpersonal functioning, psychological security, and emotional reciprocity in relationships among the adult population.

Keywords: relationship needs, socio-demographic factors, gender differences, partner relationships, psychological security in relationships, psychometric analysisinterpersonal involvement, U-RNS Scale.

Постановка проблеми. Проблема задоволення базових стосункових потреб посідає важливе місце у сучасних дослідженнях міжособистісної взаємодії, оскільки саме якість значущих взаємин значною мірою визначає психологічне благополуччя, емоційну стабільність та ефективність соціального функціонування особистості. У межах реляційно-інтегративного підходу Річарда Ерскіна стосункові потреби розглядаються як фундаментальна система потреб у безпеці, прийнятті, взаємності, емоційній включеності та психологічному визнанні, реалізація яких визначає характер міжособистісного функціонування людини. Водночас переживання та задоволення стосункових потреб не є виключно внутрішньопсихічним процесом. Воно значною мірою формується під впливом соціально-демографічного контексту, життєвого досвіду та особливостей міжособистісної взаємодії. Гендер, вік, досвід значущих стосунків, батьківство, матеріальна стабільність, освітній рівень та характер повсякденного партнерського контакту можуть виступати важливими чинниками, що визначають специфіку переживання емоційної безпеки, прийняття та взаємності у стосунках. Особливого значення аналіз соціально-демографічних особливостей стосункових потреб набуває у контексті психометричної перевірки новостворених інструментів. Дослідження чутливості шкали до різних соціальних та життєвих контекстів дозволяє оцінити її критерійно-конструктну, диференціальну та екологічну валідність. У зв'язку з цим актуальним є дослідження соціально-демографічних особливостей задоволення стосункових потреб за допомогою авторської «Шкали задоволення стосункових потреб» (U-

RNS Scale), спрямованої на комплексне оцінювання міжособистісного функціонування у дорослого населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціально-демографічні та міжособистісні особливості задоволення стосункових потреб залишаються одним із найменш досліджених аспектів сучасної психології міжособистісних взаємин, попри активне зростання інтересу до феномену реляційних потреб у міжнародному науковому просторі. Наявні емпіричні дані свідчать, що базові потреби у безпеці, прийнятті, емоційній взаємності та психологічній включеності мають універсальний характер, однак специфіка їх задоволення значною мірою залежить від міжособистісного, соціального та культурного контексту життя особистості [1;2].

Дослідження, присвячені психометричному вивченню «Шкали задоволення стосункових потреб» (Relational Needs Satisfaction Scale, RNSS), демонструють, що загальний рівень задоволення стосункових потреб не виявляє вираженої залежності від базових демографічних характеристик. Так, чеська адаптація RNSS підтвердила інваріантність шкали за статтю та віком, що свідчить про подібний характер переживання базових стосункових потреб у різних вікових і гендерних групах [3]. Подібні результати були отримані й у турецькій адаптації шкали, де психометричні характеристики RNSS залишалися стабільними у вибірках різного віку [4]. Водночас відсутність статистично значущих відмінностей на рівні інтегрального показника не виключає чутливості окремих компонентів стосункових потреб до специфіки життєвого досвіду та соціального функціонування особистості.

Особливого значення у контексті задоволення стосункових потреб набувають характеристики міжособистісного середовища, насамперед наявність стабільних партнерських взаємин, сімейної підтримки та емоційно значущих соціальних зв’язків. Відповідно до концепції Р. Ерскіна, потреби у захисті, прийнятті та емоційній взаємності реалізуються через досвід стабільного контакту та психологічної доступності значущого Іншого [5;6]. Саме тому люди, які перебувають у тривалих підтримувальних взаєминах, зазвичай демонструють вищий рівень переживання безпеки, прийняття та спільності особистого досвіду. Натомість досвід розлучення, емоційної дистанції чи соціальної ізоляції може супроводжуватися зниженням відчуття психологічної підтримки, взаємності та емоційної включеності у взаєминах.

Подібні закономірності підтверджуються і результатами міжнародних психометричних досліджень RNSS. Зокрема, в іспанській адаптації шкали було встановлено, що клінічна вибірка характеризувалася нижчим рівнем задоволення більшості реляційних потреб порівняно з неклінічними респондентами [7].

Отримані результати вказують на тісний зв’язок між порушеннями психологічного благополуччя та дефіцитом переживання підтримки, прийняття й міжособистісної безпеки. Аналогічні висновки містяться і в роботах, присвячених соціальній ізоляції та самотності, де наголошується, що недостатність

емоційно значущих соціальних контактів асоціюється зі зниженням психологічного благополуччя та підвищенням рівня емоційного дистресу [8].

Окрему увагу сучасні дослідження приділяють ролі прив'язаності у формуванні та задоволенні реляційних потреб. Відповідно до класичних досліджень К. Хазан і Ф. Шейвера, ранні моделі прив'язаності впливають на подальше переживання емоційної близькості, довіри та безпеки у дорослих взаєминах [9]. Подібні положення були розвинуті К. Бартолом'ю та Л. Горовіц, які показали, що внутрішні моделі себе та інших визначають характер міжособистісної взаємодії та очікувань щодо підтримки й прийняття [10]. У межах інтегративної психотерапії Р. Ерскін також підкреслював, що дефіцит задоволення базових реляційних потреб може формувати стійкі сценарні переконання про недоступність підтримки, небезпеку близькості або власну незначущість у взаєминах [5;11].

Важливим чинником задоволення стосункових потреб виступає соціально-економічний контекст життя особистості. Дослідження у сфері психології благополуччя демонструють, що матеріальна стабільність і соціальна захищеність пов'язані з вищими показниками суб'єктивного благополуччя, міжособистісної адаптації та соціальної включеності [12]. Водночас економічна нестабільність, хронічний стрес і соціальна вразливість можуть посилювати переживання емоційної ізоляції та ускладнювати підтримання стабільних міжособистісних зв'язків. Відповідно до гіпотези буферного впливу соціальної підтримки (buffering hypothesis), соціальна підтримка пом'якшує негативний вплив стресу на психічне здоров'я та емоційне функціонування особистості [13]. Подібні висновки представлені і в роботах С. Коена, де підкреслюється зв'язок між якістю соціальних взаємин, фізичним здоров'ям та психологічним благополуччям [14].

Соціальна підтримка та включеність у міжособистісні взаємини набувають особливої значущості в умовах переживання самотності та соціального відчуження. За даними Д. Меллора та співавторів, дефіцит відчуття належності безпосередньо пов'язаний із переживанням самотності та зниженням задоволеності життям [15]. Водночас потреба у належності розглядається як одна з фундаментальних людських мотивацій, що забезпечує переживання психологічної стабільності та міжособистісної значущості [16]. У сучасних дослідженнях також показано, що соціальне виключення та досвід остракізму можуть провокувати підвищення агресії, емоційної вразливості та порушення міжособистісної регуляції [17].

Суттєве значення у дослідженні стосункових потреб має культурний контекст. Міжнародні адаптації RNSS підтверджують міжкультурну релевантність концепції реляційних потреб, однак водночас вказують на існування певних культурно зумовлених відмінностей у способах переживання підтримки, взаємності та емоційної включеності. Так, китайська адаптація RNSS підтвердила належні показники надійності та валідності шкали серед молодих

дорослих [18]. Водночас результати міжкультурних порівнянь свідчать про певні відмінності у структурі переживання реляційних потреб у колективістських та індивідуалістичних культурах [19]. У колективістських суспільствах більша роль належить сімейним та груповим формам підтримки, тоді як у більш індивідуалізованих культурах значущими джерелами психологічної підтримки можуть виступати дружні чи професійні взаємини. Крім того, сучасні психометричні дослідження дедалі більше акцентують увагу на необхідності перевірки міжкультурної інваріантності психологічних інструментів. Роботи Г. Ченга та Р. Ренсвольда, а також Ф. Чен підкреслюють важливість оцінювання структурної еквівалентності моделей у різних соціокультурних вибірках для забезпечення коректності міжгрупових порівнянь [20]. У контексті розвитку RNSS такі підходи мають особливе значення, оскільки дозволяють оцінити універсальність базових реляційних потреб та їхню чутливість до специфіки культурного середовища.

Додатково сучасні психометричні підходи наголошують на необхідності комплексної перевірки психологічних інструментів у різних популяційних вибірках. У межах концепції PROMIS (Системи оцінювання результатів, повідомлених пацієнтами – Patient-Reported Outcomes Measurement Information System) особлива увага приділяється оцінюванню екологічної валідності, контекстуальної чутливості та психометричної надійності інструментів у різних соціальних і клінічних вибірках [21].

У цьому контексті дослідження соціально-демографічних та міжособистісних корелятів задоволення стосункових потреб дозволяє не лише уточнити психологічні механізми міжособистісного функціонування, а й перевірити критерійно-конструктну валідність U-RNS Scale.

Важливим напрямом сучасних досліджень є також вивчення зв’язку задоволення стосункових потреб із базовими психологічними потребами, професійним функціонуванням та наслідками раннього реляційного досвіду. Зокрема, у міжкультурному дослідженні B. Chen та співавторів було показано, що задоволення потреб у пов’язаності, автономії та підтримці позитивно пов’язане з психологічним благополуччям незалежно від культурного контексту [22]. Подальший розвиток концепції реляційних потреб представлений у роботах В. Ханц, Г. Жвельц та Б. Баєц, де було розроблено та валідизовано «Шкалу задоволення реляційних потреб у професійному середовищі» (Workplace Relational Needs Satisfaction Scale, W-RNSS) – інструмент оцінювання задоволення реляційних потреб у професійному середовищі [23]. Отримані результати підтвердили значущість переживання підтримки, взаємності та психологічної включеності для професійного благополуччя та міжособистісної адаптації працівників. Крім того, сучасні нейропсихологічні дослідження підкреслюють, що дефіцит раннього емоційного контакту та реляційна травматизація можуть впливати на розвиток механізмів емоційної регуляції та міжособистісної безпеки [24]. Це свідчить про глибокий зв’язок між раннім

реляційним досвідом, емоційним функціонуванням та подальшим переживанням задоволення стосункових потреб у дорослому віці.

Таким чином, результати сучасних досліджень свідчать, що соціально-демографічні характеристики не визначають безпосередньо рівень задоволення стосункових потреб, однак істотно модифікують міжособистісний контекст їх реалізації через систему соціальної підтримки, характер значущих взаємин, особливості прив'язаності та переживання психологічної безпеки. Це обумовлює необхідність подальшого вивчення соціально-демографічних і міжособистісних чинників задоволення стосункових потреб та підтверджує актуальність дослідження критерійної валідності U-RNS Scale у вибірках дорослого цивільного населення.

Матеріали та методи дослідження. Метою дослідження було виявлення соціально-демографічних та контекстуальних особливостей задоволення стосункових потреб у дорослого населення за допомогою авторської «Шкали задоволення стосункових потреб» (U-RNS Scale). Основними завданнями дослідження стали: аналіз гендерних особливостей стосункових потреб; дослідження вікової чутливості показників U-RNS Scale; оцінювання впливу досвіду розлучення на структуру стосункових потреб; аналіз динаміки стосункових потреб залежно від тривалості стосунків; дослідження особливостей міжособистісного функціонування у респондентів із дітьми та без дітей; вивчення зв'язку між освітнім рівнем, матеріальним станом і задоволенням стосункових потреб; перевірка екологічної валідності шкали через аналіз формату проживання з партнером.

У дослідженні взяли участь 486 респондентів із числа цивільного населення віком від 17 до 74 років (M = 39.74; SD = 9.84). Вибірка формувалася за принципом добровільної участі з використанням онлайн-опитування. До дослідження залучалися повнолітні респонденти, які перебували або раніше перебували у значущих міжособистісних взаєминах. У структурі вибірки були представлені чоловіки та жінки різного віку, освітнього рівня, сімейного статусу та соціального контексту. До аналізу включалися такі соціально-демографічні показники: стать, вік, досвід розлучення, тривалість партнерських стосунків, наявність дітей, рівень освіти, суб'єктивний матеріальний стан та формат проживання з партнером. Серед учасників переважали жінки – 76.7% (n = 373), чоловіки становили 23.0% (n = 112). Більшість респондентів перебували у шлюбі (57.8%; n = 281) або підтримували стабільні партнерські стосунки без офіційної реєстрації шлюбу (18.1%; n = 88), тоді як 13.6% (n = 66) визначили себе самотніми, а 6.8% (n = 33) – розлученими. Досвід розлучення або значущого розриву партнерських взаємин мали 61.2% учасників вибірки. Наявність дітей повідомили 64.4% респондентів, а більшість учасників проживали разом із партнером постійно (54.3%) або частково через особливості життєвих обставин (16.5%). Переважна частина вибірки оцінювала свій матеріальний стан як середній (60.9%) або вище середнього (20.2%). Така соціально-демографічна

неоднорідність вибірки забезпечила можливість аналізу критерійної валідності U-RNS Scale у контексті різних міжособистісних та соціальних умов життя.

Для оцінювання задоволення стосункових потреб використовувалася авторська «Шкала задоволення стосункових потреб» (U-RNS Scale), побудована на основі концепції базових стосункових потреб Річарда Ерскіна (Richard Erskine). Методика включає 8 підшкал: захищеність у стосунках; визнання цінності; прийняття стабільним, надійним іншим; спільність особистого досвіду; самовизначення та самовираження; вплив на іншого; ініціатива від іншого; прояв любові та вдячності у стосунках.

Дослідження проводилося відповідно до етичних стандартів психологічних досліджень. Участь респондентів була добровільною та анонімною, а всі учасники були поінформовані про мету дослідження, конфіденційність даних і можливість припинити участь у будь-який момент.

Для статистичної обробки результатів використовувалися: t-критерій Стьюдента; коефіцієнт кореляції Пірсона; однофакторний дисперсійний аналіз ANOVA; порівняльний аналіз середніх значень.

Виклад основного матеріалу. Гендерні особливості переживання міжособистісної близькості та емоційної взаємності є одним із найбільш досліджуваних напрямів сучасної психології стосунків. Аналіз гендерних відмінностей у структурі стосункових потреб дозволяє оцінити чутливість U-RNS Scale до особливостей соціально-психологічного досвіду чоловіків і жінок, а також перевірити диференціальну валідність шкали (див. табл. 1).

Таблиця 1

Гендерні відмінності показників U-RNS Scale

Підшкала	Жінки	Чоловіки	t	p
Захищеність у стосунках	39.42	36.81	2.88	< .01
Визнання цінності	38.74	35.62	3.11	< .01
Прийняття стабільним іншим	39.08	36.44	2.74	< .01
Спільність особистого досвіду	34.81	31.95	2.52	< .05
Самовизначення та самовираження	38.55	37.02	1.88	.061
Вплив на іншого	39.11	39.77	0.74	.459
Ініціатива від іншого	37.84	33.48	3.84	< .001
Любов та вдячність	42.91	38.74	4.11	< .001

Примітка. t – значення t-критерію Стьюдента; p – рівень статистичної значущості.

Результати аналізу засвідчили, що жінки демонструють вищі показники за більшістю стосункових потреб, пов'язаних із переживанням емоційної безпеки, взаємності, прийняття та емоційної включеності. Найбільш виражені відмінності виявлено за підшкалами «Ініціатива від іншого» та «Любов та вдячність», що може свідчити про більшу значущість взаємної емоційної присутності у структурі жіночого міжособистісного досвіду. Водночас відсутність значущих відмінностей за підшкалами «Самовизначення та самовираження» і «Вплив на іншого» дозволяє припустити, що потреба в автентичності та переживанні власної значущості у взаєминах має більш універсальний характер і меншою мірою залежить від гендерного контексту.

Віковий розвиток супроводжується трансформацією міжособистісних очікувань, форм емоційної взаємодії та потреби у психологічній стабільності. У таблиці 2 презентовано аналіз зв'язків між віком та стосунковими потребами дозволяє оцінити динамічний характер переживання стосункових потреб у дорослому віці.

Таблиця 2

Вікові кореляції підшкал стосункових потреб

Підшкала	**r**	**p**
Захищеність у стосунках	.28	< .01
Визнання цінності	.24	< .01
Прийняття стабільним іншим	.31	< .001
Спільність особистого досвіду	.36	< .001
Самовизначення та самовираження	.19	< .05
Вплив на іншого	.12	.074
Ініціатива від іншого	.17	< .05
Любов та вдячність	.22	< .01

Примітка. r – коефіцієнт кореляції Пірсона; p – рівень статистичної значущості.

Отримані результати свідчать про поступове посилення значущості емоційної безпеки, стабільності та глибокого взаєморозуміння у стосунках із віком. Найсильніший зв'язок виявлено між віком та підшкалою «Спільність особистого досвіду», що може відображати зростання потреби у глибокому екзистенційному взаєморозумінні в процесі накопичення життєвого досвіду. Позитивні зв'язки віку з показниками прийняття та психологічної безпеки у стосунках також свідчать про поступову переорієнтацію міжособистісних взаємин від ситуативної емоційної близькості до більш стабільних і психологічно безпечних форм взаємодії.

Досвід розірвання значущих партнерських взаємин може суттєво впливати на систему міжособистісної довіри, переживання емоційної безпеки та готовність до психологічної включеності у стосунках. Аналіз цього показника дозволяє оцінити чутливість U-RNS Scale до травматичного міжособистісного досвіду (див. табл. 3).

Таблиця 3

Показники стосункових потреб залежно від досвіду розлучення

Підшкала	Є досвід розлучення	Немає досвіду	t	p
Захищеність у стосунках	31.42	40.11	5.21	< .001
Визнання цінності	32.74	39.04	4.88	< .001
Прийняття стабільним іншим	30.95	40.22	5.94	< .001
Спільність особистого досвіду	29.44	35.18	3.74	< .001
Самовизначення	34.11	39.02	2.96	< .01
Вплив на іншого	35.62	39.88	2.71	< .01
Ініціатива від іншого	29.77	37.84	4.73	< .001
Любов та вдячність	35.04	43.26	5.11	< .001

Примітка. t – значення t-критерію Стьюдента; p – рівень статистичної значущості.

Респонденти з досвідом розлучення продемонстрували нижчі показники практично за всіма стосунковими потребами. Найбільш виражене зниження зафіксовано у сферах емоційної безпеки, прийняття стабільним іншим та взаємної емоційної включеності. Отримані результати дозволяють припустити, що досвід втрати значущих взаємин може мати довготривалий вплив на переживання психологічної безпеки у стосунках та очікування стабільності міжособистісного контакту. Особливо чутливими до такого досвіду виявилися потреби, пов’язані з довірою, взаємністю та емоційною підтримкою.

Тривалість партнерських взаємин є важливим фактором формування психологічної стабільності, міжособистісної довіри та глибини емоційного контакту. Аналіз динаміки стосункових потреб залежно від тривалості стосунків дозволяє оцінити процесуальний характер міжособистісного функціонування. У таблиці 4 представлено середні значення показників U-RNS Scale залежно від тривалості партнерських взаємин.

Таблиця 4

Динаміка стосункових потреб залежно від тривалості стосунків

Підшкала	До 1 року	1–5 років	6–10 років	Понад 10 років
Захищеність	33.84	37.42	40.11	42.04
Визнання цінності	34.18	37.88	40.44	42.08
Прийняття стабільним іншим	34.17	38.55	41.22	42.77
Спільність досвіду	28.41	32.94	36.85	39.18
Самовизначення та самовираження	35.11	37.84	39.92	41.28
Вплив на іншого	36.42	38.88	40.15	41.44
Ініціатива від іншого	31.28	35.94	38.11	40.02
Любов та вдячність	39.11	41.84	43.02	44.16

Результати демонструють поступове зростання більшості показників стосункових потреб зі збільшенням тривалості партнерських взаємин. Найбільш виражена позитивна динаміка спостерігається щодо переживання емоційної безпеки, прийняття та спільності особистого досвіду. Особливо показовим є поступове зростання підшкали «Спільність особистого досвіду», що підтверджує важливість накопичення спільного життєвого досвіду для формування глибокого міжособистісного взаєморозуміння.

На рисунку 1 представлено динаміку окремих стосункових потреб залежно від тривалості стосунків. Аналіз здійснювався з метою виявлення змін у структурі міжособистісних потреб у процесі розвитку та стабілізації партнерських взаємин.

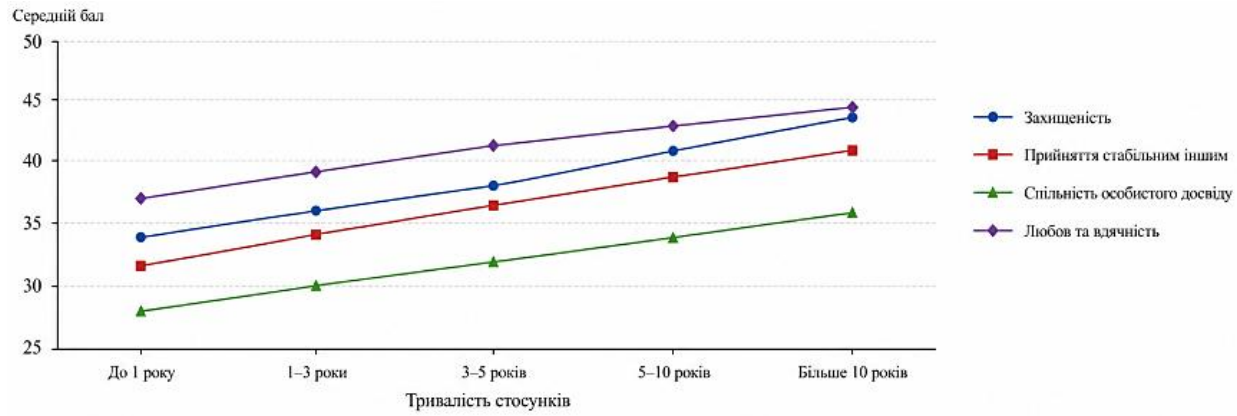

Рис. 1. *Динаміка стосункових потреб залежно від тривалості стосунків*

Отримані результати свідчать про поступове зростання показників захищеності, прийняття стабільним іншим, спільності особистого досвіду та любові й вдячності зі збільшенням тривалості стосунків. Найбільш виражену

позитивну динаміку демонструють показники емоційної безпеки та стабільності стосунків, що може вказувати на посилення довіри, емоційної близькості та психологічної інтегрованості партнерів у довготривалих взаєминах. Зростання показника спільності особистого досвіду також відображає накопичення спільних переживань і формування більшої екзистенційної спорідненості між партнерами.

Батьківство є важливим етапом трансформації міжособистісних взаємин і може змінювати структуру міжособистісного функціонування, рівень емоційної включеності та потребу у стабільності стосунків. Аналіз цього показника дозволяє оцінити чутливість U-RNS Scale до змін сімейної ролі (див. табл. 5).

Таблиця 5

Показники U-RNS Scale у респондентів із дітьми та без дітей

Підшкала	Є діти	Немає дітей	t	p
Захищеність у стосунках	40.88	35.91	4.12	< .001
Визнання цінності	39.74	35.48	3.67	< .001
Прийняття стабільним іншим	40.92	35.84	4.33	< .001
Спільність особистого досвіду	35.81	31.74	3.18	< .01
Самовизначення та самовираження	38.14	38.27	0.11	.911
Вплив на іншого	40.02	38.17	1.94	.053
Ініціатива від іншого	34.48	37.91	2.88	< .01
Любов та вдячність	42.55	40.48	2.14	< .05

Примітка. t – значення t-критерію Стьюдента; p – рівень статистичної значущості.

Респонденти з дітьми продемонстрували вищі показники емоційної безпеки, прийняття та стабільності стосунків. Це може свідчити про те, що батьківство посилює значущість стабільності, підтримки та взаємної відповідальності у міжособистісних взаєминах. Водночас респонденти без дітей продемонстрували вищі показники за підшкалою «Ініціатива від іншого», що може бути пов’язано з більшою орієнтацією на романтичний аспект взаємин та вищою потребою в активній емоційній залученості партнера.

На рис. 2 представлено порівняльний профіль стосункових потреб у респондентів із дітьми та без дітей. Аналіз спрямований на оцінку особливостей міжособистісного функціонування залежно від сімейної ролі та досвіду батьківства.

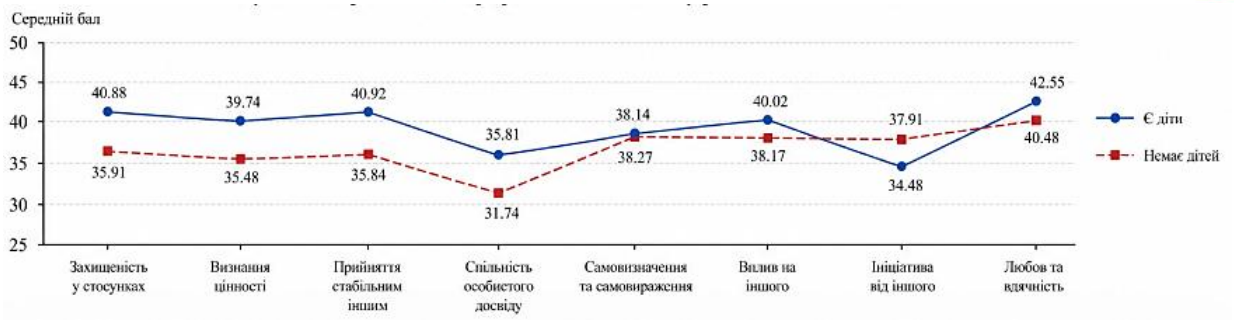

Рис. 2. *Порівняльтний профіль стосункових потреб у респондентів із дітьми та без*

Результати демонструють, що респонденти з дітьми мають вищі показники за шкалами захищеності у стосунках, прийняття стабільним іншим, визнання цінності та любові й вдячності. Це може свідчити про посилення потреби у стабільності, підтримці та емоційній надійності взаємин у контексті батьківства. Водночас респонденти без дітей продемонстрували вищий показник за підшкалою «Ініціатива від іншого», що може бути пов'язано з більшою орієнтацією на емоційну активність партнера та романтичний аспект стосунків. Загалом профільний графік підтверджує чутливість U-RNS Scale до змін міжособистісного функціонування залежно від життєвого та сімейного контексту. Освітній рівень може виступати важливим чинником психологічної рефлексивності, емоційної диференціації та усвідомлення міжособистісних потреб. Аналіз освітніх відмінностей дозволяє оцінити універсальність U-RNS Scale у різних соціально-когнітивних групах (див. табл. 6).

Таблиця 6

Показники U-RNS Scale залежно від рівня освіти

Підшкала	**Середня освіта**	**Вища освіта**	**Післядипломна освіта**	**F**	**p**
Захищеність у стосунках	34.88	38.42	41.17	6.82	< .01
Визнання цінності	33.94	37.84	40.55	7.11	< .001
Прийняття стабільним іншим	34.62	38.14	41.02	6.54	< .01
Спільність особистого досвіду	30.11	33.91	36.88	5.77	< .01
Самовизначення	33.41	38.92	42.08	8.94	< .001
Вплив на іншого	35.74	39.14	41.11	5.11	< .05
Ініціатива від іншого	31.84	36.22	38.71	5.82	< .01
Любов та вдячність	38.08	41.77	44.28	6.33	< .01

Примітка. F – значення однофакторного дисперсійного аналізу ANOVA; p – рівень статистичної значущості.

Отримані результати свідчать про поступове підвищення більшості показників стосункових потреб зі зростанням рівня освіти. Найбільш виражені відмінності виявлено щодо самовизначення, емоційного підтвердження та переживання взаємної включеності. Такі результати можуть свідчити про те, що вищий рівень освіти пов'язаний із більшою психологічною рефлексивністю, здатністю до усвідомлення власних потреб та вищою чутливістю до якості міжособистісного контакту.

Матеріальна стабільність є важливим компонентом загального життєвого контексту та може впливати на переживання психологічної безпеки, стабільності взаємин і рівень емоційного напруження у стосунках.

Таблиця 7

Показники U-RNS Scale залежно від матеріального стану

Підшкала	Низький	Середній	Високий	F	p
Захищеність у стосунках	30.74	37.84	42.11	12.55	< .001
Визнання цінності	31.11	36.92	41.02	10.84	< .001
Прийняття стабільним іншим	29.88	38.12	42.88	13.41	< .001
Спільність особистого досвіду	27.94	33.18	37.77	8.42	< .001
Самовизначення	32.18	38.55	42.14	9.11	< .001
Вплив на іншого	34.08	39.42	41.81	6.84	< .01
Ініціатива від іншого	28.44	35.92	40.17	11.52	< .001
Любов та вдячність	36.91	41.55	45.04	9.74	< .001

Примітка. F – значення однофакторного дисперсійного аналізу ANOVA; p – рівень статистичної значущості.

Результати дослідження демонструють чітку тенденцію до зростання всіх стосункових потреб зі збільшенням рівня матеріального благополуччя.

Найбільш чутливими до матеріального контексту виявилися потреби у безпеці, стабільності та взаємній підтримці. Отримані результати дозволяють припустити, що економічна нестабільність може створювати додатковий стресовий фон міжособистісного функціонування та знижувати переживання психологічної безпеки у стосунках.

Формат партнерської взаємодії та щоденного контакту є важливим показником екологічної валідності стосункових потреб. Аналіз особливостей переживання стосункових потреб залежно від спільного або окремого проживання дозволяє оцінити зв'язок шкали з реальним міжособистісним контекстом (див. табл. 8).

Таблиця 8

Показники U-RNS Scale залежно від формату проживання з партнером

Підшкала	Проживають разом	Проживають окремо	t	p
Захищеність у стосунках	41.12	34.08	5.22	< .001
Визнання цінності	39.84	33.42	4.88	< .001
Прийняття стабільним іншим	41.55	32.91	5.64	< .001
Спільність особистого досвіду	36.08	29.14	4.11	< .001
Самовизначення та самовираження	39.04	36.77	1.92	.056
Вплив на іншого	40.14	36.84	2.67	< .01
Ініціатива від іншого	38.91	30.55	5.08	< .001
Любов та вдячність	43.88	36.72	5.31	< .001

Примітка. t – значення t-критерію Стьюдента; p – рівень статистичної значущості.

Респонденти, які проживають разом із партнером, продемонстрували значно вищі показники емоційної безпеки, взаємності, прийняття та психологічної включеності у взаємини. Найбільш виражені відмінності спостерігаються у сферах психологічної безпеки у стосунках та ініціативи від іншого. Такі результати підтверджують, що регулярний міжособистісний контакт і спільний життєвий простір створюють умови для більш глибокого переживання емоційної близькості, стабільності та взаємної психологічної включеності.

Висновки. Результати дослідження підтвердили високу чутливість U-RNS Scale до соціально-демографічних та міжособистісних контекстів життя респондентів. Встановлено, що задоволення стосункових потреб суттєво пов'язане з гендером, віком, досвідом розлучення, тривалістю партнерських взаємин, батьківством, освітнім рівнем, матеріальним станом та форматом проживання з партнером. Жінки продемонстрували вищу чутливість до емоційного аспекту міжособистісного функціонування, тоді як із віком посилюється значущість стабільності, прийняття та глибокого взаєморозуміння

у стосунках. Досвід розлучення асоціюється зі зниженням рівня психологічної безпеки, довіри та взаємної включеності, що підтверджує високу чутливість U-RNS Scale до травматичного міжособистісного досвіду. Тривалі партнерські взаємини, наявність дітей, вищий освітній рівень та матеріальна стабільність пов'язані з більш високими показниками стосункових потреб, що свідчить про важливу роль життєвого контексту у формуванні міжособистісного благополуччя. Окремого значення набувають результати аналізу формату проживання з партнером, які підтверджують екологічну валідність шкали та демонструють зв'язок міжособистісного функціонування з реальним рівнем міжособистісної включеності у повсякденному житті. Загалом отримані результати підтверджують перспективність U-RNS Scale як інструмента дослідження міжособистісного функціонування, психологічної безпеки у стосунках та задоволення базових стосункових потреб у дорослого населення.

Перспективи подальшої валідизації U-RNS Scale пов'язані з поглибленим дослідженням психологічної структури стосункових потреб та розширенням спектра соціально-психологічних предикторів міжособистісного функціонування. Особливо актуальним є вивчення інтегральних та автономних компонентів міжособистісного функціонування, їх зв'язку з психологічним благополуччям, емоційною регуляцією, стилями прив'язаності, переживанням самотності та міжособистісної травматизації. Подальші дослідження доцільно спрямувати на конфірматорний факторний аналіз, перевірку інваріантності шкали у різних соціально-демографічних групах, а також аналіз латентних профілів задоволення стосункових потреб. Перспективним є дослідження ролі психотерапевтичного досвіду, психологічної рефлексивності та емоційної чутливості у формуванні психологічної безпеки у стосунках. Окремого значення набуває вивчення стосункових потреб у контексті кризових соціальних умов, втрати значущих взаємин, переживання соціальної ізоляції та дефіциту міжособистісної підтримки. У цьому контексті U-RNS Scale може використовуватися не лише як психодіагностичний інструмент, а і як засіб дослідження психологічних ресурсів міжособистісної стійкості та емоційної адаптації особистості.

Література:

1. Žvelc G., Jovanoska K., Žvelc M. Development and Validation of the Relational Needs Satisfaction Scale. *Frontiers in Psychology*. 2020. Vol. 11. Article 901. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00901

2. Žvelc G., Hanc V., Žvelc M. Relational Needs Satisfaction Scale (RNSS): International Research. In: Krägeloh C. U., Alyami M., Medvedev O. N. (eds.). *International Handbook of Behavioral Health Assessment*. Cham: Springer, 2026. P.1-30. https://doi.org/10.1007/978-3-030-89738-3_74-1

3. Pourová M., Řiháček T., Žvelc G. Validation of the Czech Version of the Relational Needs Satisfaction Scale. *Frontiers in Psychology*. 2020. Vol. 11. Article 359. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00359

4. Toksoy S. E., Cerit C., Aker A. T., Žvelc G. Relational Needs Satisfaction Scale: Reliability and validity study in Turkish. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*. 2020. Vol. 21, Supplement 2. P. 37–44. https://doi.org/10.5455/apd.115143

5. Erskine R.G. The therapeutic relationship: Integrating motivation and personality theories. *Transactional Analysis Journal*. 1998. Vol. 28, №2. P.132–141. https://doi.org/10.1177/036215379802800206

6. Erskine R. G. Attachment, relational-needs, and psychotherapeutic presence. *International Journal of Integrative Psychotherapy*. 2011. Vol. 2. P. 36–54.

7. Iraurgi I., Gómez-Marroquín I., Erskine R. et al. Adaptation to Spanish of the «Relational Needs Satisfaction Scale»: Translation and psychometric testing. *Frontiers in Psychology*. 2022. Vol. 13. Article 992205. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.992205

8. Cacioppo J.T., Hawkley L.C. Social isolation and health, with an emphasis on underlying mechanisms. *Perspectives in Biology and Medicine*. 2003. Vol. 46, Suppl. 3. P. S39–52. https://doi.org/10.1353/pbm.2003.0063

9. Hazan C., Shaver P. Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1987. Vol. 52, № 3. P. 511–524. https://doi.org/10.1037//0022-3514.52.3.511

10. Bartholomew K., Horowitz L.M. Attachment styles among young adults: A test of a four-category model. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1991. Vol. 61. P. 226–244. https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.61.2.226

11. Erskine R. G., Moursund J. P., Trautmann R. L. *Beyond empathy: A therapy of contact-in-relationship*. Abingdon : Routledge, 2023. 368 p.

12. Diener E., Oishi S., Lucas R. E. Personality, culture, and subjective well-being: Emotional and cognitive evaluations of life. *Annual Review of Psychology*. 2003. Vol. 54. P. 403–425. https://doi.org/10.1146/annurev.psych.54.101601.145056

13. Cohen S., Wills T. A. Stress, social support, and the buffering hypothesis. *Psychological Bulletin*. 1985. Vol. 98, № 2. P. 310–357. https://doi.org/10.1037/0033-2909.98.2.310

14. Cohen S. Social relationships and health. *American Psychologist*. 2004. Vol. 59, № 8. P. 676–684. https://doi.org/10.1037/0003-066X.59.8.676

15. Mellor D., Stokes M., Firth L. et al. Need for belonging, relationship satisfaction, loneliness, and life satisfaction. *Personality and Individual Differences*. 2008. Vol. 45, № 3. P. 213–218. https://doi.org/10.1016/j.paid.2008.03.020

16. Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin,* 117(3), 497–529. https://doi.org/10.1037/0033-2909.117.3.497

17. Ren D., Wesselmann E. D., Williams K. D. Hurt people hurt people: Ostracism and aggression. *Current Opinion in Psychology*. 2018. Vol. 19. P. 34–38. https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.03.026

18. Yu Y., Dai B., Lin L., Zhang C. Adaptation of a Chinese Version of the Relational Needs Satisfaction Scale Based on Item Response Theory Among Chinese Adults Aged 18–30. *Psychology Research and Behavior Management*. 2024. Vol. 17. P. 3595–3610. https://doi.org/10.2147/PRBM.S471200

19. Yi L., Gore J. S., Kanagawa C. Relational motivation and well-being: A cross-cultural comparison. *Japanese Psychological Research*. 2014. Vol. 56. P. 320–330. https://doi.org/10.1111/jpr.12056

20. Cheung G.W., Rensvold R.B. Evaluating goodness-of-fit indexes for testing measurement invariance. *Structural Equation Modeling*. 2002. Vol. 9, № 2. P. 233–255. https://doi.org/10.1207/S15328007SEM0902_5

21. Chen F.F. Sensitivity of goodness of fit indexes to lack of measurement invariance. *Structural Equation Modeling*. 2007. Vol. 14, № 3. P. 464–504. https://doi.org/10.1080/10705510701301834

22. Reeve B.B., Hays R.D., Bjorner J.B. et al. Psychometric evaluation and calibration of health-related quality of life item banks: Plans for the patient-reported outcomes measurement information system (PROMIS). *Medical Care*. 2007. Vol. 45, Suppl. 1. P.22–31. https://doi.org/10.1097/01.mlr.0000250483.85507.04

23. Chen B., Vansteenkiste M., Beyers W. et al. Basic psychological need satisfaction, need frustration, and need strength across four cultures. *Motivation and Emotion*. 2015. Vol. 39. P. 216–236. https://doi.org/10.1007/s11031-014-9450-1

24. Hanc V., Žvelc G., Bajec B. Development and validation of the Workplace Relational Needs Satisfaction Scale (W-RNSS). *Frontiers in Psychology*. 2024. Vol. 15. Article 1419765. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1419765

25. Schore A. N. The effects of early relational trauma on right brain development, affect regulation, and infant mental health. *Infant Mental Health Journal*. 2001. Vol. 22. P. 201–269. https://doi.org/10.1002/1097-0355(200101/04)22:1<201::AID-IMHJ8>3.0.CO;2-9.

References:

1. Žvelc G., Jovanoska K., Žvelc M. Development and Validation of the Relational Needs Satisfaction Scale. *Frontiers in Psychology*. 2020. Vol. 11. Article 901. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00901

2. Žvelc G., Hanc V., Žvelc M. Relational Needs Satisfaction Scale (RNSS): International Research. In: Krägeloh C.U., Alyami M., Medvedev O.N. (eds.). International Handbook of Behavioral Health Assessment. Cham : Springer, 2026. P. 1–30. https://doi.org/10.1007/978-3-030-89738-3_74-1

3. Pourová M., Řiháček T., Žvelc G. Validation of the Czech Version of the Relational Needs Satisfaction Scale. *Frontiers in Psychology*. 2020. Vol. 11. Article 359. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00359

4. Toksoy S.E., Cerit C., Aker A.T., Žvelc G. Relational Needs Satisfaction Scale: Reliability and validity study in Turkish. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*. 2020. Vol. 21, Supplement 2. P. 37–44. https://doi.org/10.5455/apd.115143

5. Erskine R.G. The therapeutic relationship: Integrating motivation and personality theories. *Transactional Analysis Journal*. 1998. Vol. 28, № 2. P. 132–141. https://doi.org/10.1177/036215379802800206

6. Erskine R.G. Attachment, relational-needs, and psychotherapeutic presence. *International Journal of Integrative Psychotherapy*. 2011. Vol. 2. P. 36–54.

7. Iraurgi I., Gómez-Marroquín I., Erskine R. et al. Adaptation to Spanish of the «Relational Needs Satisfaction Scale»: Translation and psychometric testing. *Frontiers in Psychology*. 2022. Vol. 13. Article 992205. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.992205

8. Cacioppo J.T., Hawkley L.C. Social isolation and health, with an emphasis on underlying mechanisms. *Perspectives in Biology and Medicine*. 2003. Vol. 46, Suppl. 3. P. S39–S52. https://doi.org/10.1353/pbm.2003.0063

9. Hazan C., Shaver P. Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1987. Vol. 52, № 3. P. 511–524. https://doi.org/10.1037/0022-3514.52.3.511

10. Bartholomew K., Horowitz L.M. Attachment styles among young adults: A test of a four-category model. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1991. Vol. 61, № 2. P. 226–244. https://doi.org/10.1037/0022-3514.61.2.226

11. Erskine R.G., Moursund J.P., Trautmann R.L. Beyond empathy: A therapy of contact-in-relationship. Abingdon : Routledge, 2023. 368 p.

12. Diener E., Oishi S., Lucas R.E. Personality, culture, and subjective well-being: Emotional and cognitive evaluations of life. *Annual Review of Psychology*. 2003. Vol. 54. P. 403–425. https://doi.org/10.1146/annurev.psych.54.101601.145056

13. Cohen S., Wills T.A. Stress, social support, and the buffering hypothesis. *Psychological Bulletin*. 1985. Vol. 98, № 2. P. 310–357. https://doi.org/10.1037/0033-2909.98.2.310

14. Cohen S. Social relationships and health. *American Psychologist*. 2004. Vol. 59, № 8. P. 676–684. https://doi.org/10.1037/0003-066X.59.8.676

15. Mellor D., Stokes M., Firth L. et al. Need for belonging, relationship satisfaction, loneliness, and life satisfaction. *Personality and Individual Differences*. 2008. Vol. 45, № 3. P. 213–218. https://doi.org/10.1016/j.paid.2008.03.020

16. Baumeister R.F., Leary M.R. The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*. 1995. Vol. 117, № 3. P. 497–529. https://doi.org/10.1037/0033-2909.117.3.497

17. Ren D., Wesselmann E.D., Williams K.D. Hurt people hurt people: Ostracism and aggression. *Current Opinion in Psychology*. 2018. Vol. 19. P. 34–38. https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.03.026

18. Yu Y., Dai B., Lin L., Zhang C. Adaptation of a Chinese Version of the Relational Needs Satisfaction Scale Based on Item Response Theory Among Chinese Adults Aged 18–30. *Psychology Research and Behavior Management*. 2024. Vol. 17. P. 3595–3610. https://doi.org/10.2147/PRBM.S471200

19. Yi L., Gore J.S., Kanagawa C. Relational motivation and well-being: A cross-cultural comparison. *Japanese Psychological Research*. 2014. Vol. 56. P. 320–330. https://doi.org/10.1111/jpr.12056

20. Cheung G.W., Rensvold R.B. Evaluating goodness-of-fit indexes for testing measurement invariance. *Structural Equation Modeling*. 2002. Vol. 9, № 2. P. 233–255. https://doi.org/10.1207/S15328007SEM0902_5

21. Chen F.F. Sensitivity of goodness of fit indexes to lack of measurement invariance. *Structural Equation Modeling*. 2007. Vol. 14, № 3. P. 464–504. https://doi.org/10.1080/10705510701301834

22. Reeve B.B., Hays R.D., Bjorner J.B. et al. Psychometric evaluation and calibration of health-related quality of life item banks: Plans for the patient-reported outcomes measurement information system (PROMIS). *Medical Care*. 2007. Vol. 45, Suppl. 1. P. 22–31. https://doi.org/10.1097/01.mlr.0000250483.85507.04

23. Chen B., Vansteenkiste M., Beyers W. et al. Basic psychological need satisfaction, need frustration, and need strength across four cultures. *Motivation and Emotion*. 2015. Vol. 39. P. 216–236. https://doi.org/10.1007/s11031-014-9450-1

24. Hanc V., Žvelc G., Bajec B. Development and validation of the Workplace Relational Needs Satisfaction Scale (W-RNSS). *Frontiers in Psychology*. 2024. Vol. 15. Article 1419765. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1419765

25. Schore A.N. The effects of early relational trauma on right brain development, affect regulation, and infant mental health. *Infant Mental Health Journal*. 2001. Vol. 22. P. 201–269. https://doi.org/10.1002/1097-0355(200101/04)22:1<201::AID-IMHJ8>3.0.CO;2-9

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 159.923

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2020-2030

Єсмаханова Алуа Умурзаківна кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій**,** докторантка Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, https://orcid.org/0009-0002-6069-9020

СОЦІАЛЬНА НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ ЯК ПРЕДИКТОР АУТОАГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Анотація. Стаття присвячена теоретичному аналізу соціальної невизначеності як одного з провідних психологічних предикторів аутоагресивної поведінки внутрішньо переміщених осіб. Актуальність дослідження зумовлена значним зростанням кількості ВПО внаслідок повномасштабної війни в Україні та необхідністю вивчення психологічних наслідків вимушеного переселення.

Обґрунтовано, що соціальна невизначеність є складним соціально-психологічним феноменом, який виникає внаслідок нестабільності життєвих умов, втрати соціальних зв'язків, порушення звичного способу життя та неможливості прогнозування майбутнього. Встановлено, що тривале перебування в умовах невизначеності призводить до виснаження адаптаційних ресурсів особистості, порушення психологічної рівноваги та розвитку кризових станів. Проаналізовано основні психологічні прояви кризи внутрішньо переміщених осіб на емоційному, когнітивному, поведінковому та соціальному рівнях.

Визначено, що найбільш поширеними наслідками соціальної невизначеності є підвищена тривожність, страх перед майбутнім, почуття безпорадності, емоційне виснаження, зниження самооцінки, порушення процесів прийняття рішень, соціальна ізоляція та втрата життєвих перспектив. Особливу увагу приділено впливу хронічного дистресу на формування дезадаптивних способів подолання стресу. У статті аутоагресивна поведінка розглядається як одна з можливих форм реагування на тривалу соціальну невизначеність та психологічну дезадаптацію. Встановлено, що вона може проявлятися як у прямих формах (самоушкодження, суїцидальні думки та наміри), так і в непрямих формах (емоційне переїдання, адиктивна поведінка, самозвинувачення, нехтування власним здоров'ям, соціальне самоусунення). Обґрунтовано, що за умов виснаження внутрішніх ресурсів та недостатньої соціальної підтримки аутоагресія може виконувати функцію неадаптивної емоційної саморегуляції, спрямованої на тимчасове зменшення внутрішнього напруження та психологічного болю. Зроблено висновок, що соціальна невизначеність виступає важливим чинником ризику розвитку аутоагресивної поведінки серед

внутрішньо переміщених осіб. Перспективи подальших досліджень пов'язані з емпіричним вивченням взаємозв'язку між рівнем переживання соціальної невизначеності та різними формами аутоагресії, а також із розробленням ефективних програм психологічної профілактики та психокорекції для ВПО.

Ключові слова: соціальна невизначеність, аутоагресивна поведінка, внутрішньо переміщені особи, дистрес, адаптація, життєстійкість, психічне здоров'я.

Alua Yesmakhanova Candidate of Economic Sciences, PhD, Associate Professor of the Department of Marketing State University of Telecommunications**,** Doktorant G S. Kostiyk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0009-0002-6069-9020

SOCIAL UNCERTAINTY AS A PREDICTOR OF AUTO-AGGRESSIVE BEHAVIOR IN INTERNALLY DISPLACED PERSONS

Abstract. The article is devoted to the theoretical analysis of social uncertainty as one of the leading psychological predictors of auto-aggressive behavior among internally displaced persons (IDPs). The relevance of the study is determined by the significant increase in the number of IDPs as a result of the full-scale war in Ukraine and the need to investigate the psychological consequences of forced displacement. It is substantiated that social uncertainty is a complex socio-psychological phenomenon arising from instability of living conditions, disruption of social ties, changes in the habitual way of life, and the inability to predict the future. It has been established that prolonged exposure to uncertainty leads to the depletion of an individual's adaptive resources, disruption of psychological balance, and the development of crisis states. The main psychological manifestations of the crisis experienced by internally displaced persons at the emotional, cognitive, behavioral, and social levels are analyzed. It is determined that the most common consequences of social uncertainty include increased anxiety, fear of the future, feelings of helplessness, emotional exhaustion, decreased self-esteem, impaired decision-making processes, social isolation, and loss of life prospects. Particular attention is paid to the influence of chronic distress on the development of maladaptive coping strategies. In the article, auto-aggressive behavior is considered as one of the possible responses to prolonged social uncertainty and psychological maladjustment. It is established that such behavior may manifest itself in both direct forms (self-harm, suicidal thoughts, and intentions) and indirect forms (emotional overeating, addictive behavior, self-blame, neglect of one's own health, and social withdrawal). It is argued that under conditions of depleted internal resources and insufficient social support, auto-aggression may serve as a maladaptive mechanism of emotional self-regulation aimed at temporarily reducing internal tension and psychological pain. The study concludes that social uncertainty constitutes an important risk factor for the development of auto-aggressive behavior

among internally displaced persons. Prospects for further research include the empirical investigation of the relationship between the experience of social uncertainty and various forms of auto-aggression, as well as the development of effective psychological prevention and intervention programs for IDPs.

Keywords: social uncertainty, auto-aggressive behavior, internally displaced persons, distress, adaptation, resilience, mental health.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна в Україні спричинила безпрецедентне зростання кількості внутрішньо переміщених осіб (ВПО), які змушені адаптуватися до нових соціальних, економічних та психологічних умов життя. Вимушене переселення супроводжується втратою звичного середовища існування, розривом соціальних зв'язків, зміною професійного статусу та невизначеністю щодо майбутнього. У таких умовах особливого значення набуває проблема соціальної невизначеності як чинника психологічної дезадаптації особистості. Соціальна невизначеність створює стан тривалого психоемоційного напруження, який може провокувати розвиток деструктивних копінг-стратегій. Однією з найбільш небезпечних форм реагування на хронічний стрес є аутоагресивна поведінка, що включає широкий спектр саморуйнівних проявів – від непрямих форм самопошкодження до суїцидальних намірів і спроб.

Соціальна невизначеність розглядається як суб'єктивне переживання нестабільності соціальної реальності, неможливості прогнозування майбутніх подій та недостатності ресурсів для контролю життєвих обставин. На думку дослідників, невизначеність виникає тоді, коли особистість не має достатньої інформації для прийняття рішень або не може передбачити наслідки власних дій.

Для внутрішньо переміщених осіб джерелами соціальної невизначеності виступають нестабільність житлових умов, економічні труднощі, невизначеність професійної перспективи, ризик повторного переміщення, розлука з близькими та відсутність чіткого бачення майбутнього. Такий стан сприяє формуванню почуття безпорадності та втрати контролю над життям.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема аутоагресії широко досліджувалася у працях А. Бека, Е. Дюркгайма, К. Меннінгера, Н. Фарберoу, Е. Шнейдмана та інших учених [10;11; 4; 12]. Водночас питання впливу соціальної невизначеності на розвиток аутоагресивної поведінки внутрішньо переміщених осіб залишається недостатньо вивченим та потребує подальшого теоретичного осмислення.

Згідно з когнітивною теорією стресу Р. Лазаруса, тривале сприйняття ситуації як загрозливої за відсутності достатніх ресурсів для її подолання призводить до виснаження адаптаційних можливостей особистості. Одним із наслідків такого виснаження можуть ставати різні форми аутоагресивної поведінки [5].

Метою дослідження є теоретично обґрунтувати роль соціальної невизначеності як предиктора аутоагресивної поведінки внутрішньо переміщених осіб та визначити основні психологічні механізми такого впливу.

Виклад основного матеріалу. Аутоагресія визначається як система дій, спрямованих на завдання шкоди самому собі, що можуть проявлятися як у прямій формі (самоушкодження, суїцидальні дії), так і в непрямій (зловживання психоактивними речовинами, харчові порушення, ризикована поведінка, нехтування власним здоров'ям).

Особливістю аутоагресивної поведінки є те, що вона часто виконує функцію психологічного захисту або способу регуляції емоційного стану. Людина намагається знизити інтенсивність внутрішнього напруження через саморуйнівні дії, які тимчасово створюють ілюзію контролю над переживаннями.

Проблема соціальної невизначеності має міждисциплінарний характер і тривалий час перебуває в полі уваги представників філософії, соціології, культурології та психології. У межах зазначених наукових напрямів досліджувалися питання впливу нестабільного соціального середовища на поведінку людини, особливості її адаптації до швидких суспільних змін та здатність прогнозувати власне майбутнє в умовах обмеженої визначеності.

Формування сучасних уявлень про невизначеність значною мірою пов'язане з науковими відкриттями у сфері природничих наук, зокрема ідеями квантової фізики щодо принципової непередбачуваності окремих процесів, а також концепціями самоорганізації складних систем. У соціогуманітарному знанні проблема невизначеності набула особливої актуальності в контексті аналізу постмодерного суспільства, для якого характерними є нестабільність соціальних норм, трансформація цінностей та зростання індивідуальної відповідальності за життєвий вибір. У своїх працях К. Лаш наголошував на тому, що однією з визначальних ознак сучасної епохи є посилення соціальної невизначеності, яка суттєво впливає на внутрішній світ особистості та її взаємодію із соціальним середовищем.

У психологічній науці соціальна невизначеність розглядається як складний соціально-психологічний феномен, що виникає в ситуаціях нестачі інформації, нестабільності життєвих умов та неможливості передбачити розвиток подій. Вона створює додаткові труднощі для реалізації особистісного потенціалу, водночас виступаючи своєрідним випробуванням адаптаційних ресурсів людини. Успішність подолання таких труднощів значною мірою залежить від рівня життєстійкості, психологічної гнучкості та толерантності до невизначеності.

Для внутрішньо переміщених осіб соціальна невизначеність набуває особливого значення, оскільки вимушене переселення супроводжується руйнуванням звичних життєвих сценаріїв, втратою соціальних зв'язків, зміною професійного та економічного статусу, а також невизначеністю щодо майбутнього. У таких умовах особи ВПО стикаються з численними бар'єрами у задоволенні базових потреб, реалізації життєвих планів та підтриманні відчуття контролю над власним життям. Наслідком цього можуть бути як конструктивні адаптаційні реакції, так і дезадаптивні форми реагування, серед яких уникнення,

емоційна дезорганізація, підвищена тривожність та інші невротичні прояви. Екзистенційно-гуманістична традиція розглядає невизначеність як невід'ємну складову людського існування. Представники цього напряму підкреслюють здатність особистості здійснювати вибір навіть за відсутності повної інформації про наслідки власних рішень. Так, Е. Фромм пов'язував труднощі адаптації до умов невизначеності з феноменом «втечі від свободи», коли людина уникає відповідальності за власний вибір через страх перед непередбачуваністю майбутнього. Водночас почуття внутрішньої свободи, безпеки та особистісної цілісності, за Тейлором, розглядається як важлива умова психологічної адаптації до кризових життєвих обставин [13]. У сучасних дослідженнях значна увага приділяється пошуку психологічних ресурсів, які забезпечують ефективне функціонування особистості в умовах нестабільності. Одним із таких ресурсів є психічна стійкість, що дозволяє зберігати внутрішню рівновагу та конструктивно реагувати на виклики середовища навіть за високого рівня соціальної невизначеності.

Сучасне суспільство характеризується високою динамічністю та нестабільністю, що супроводжується трансформацією соціальних норм, цінностей і моделей поведінки. Для внутрішньо переміщених осіб ці процеси додатково посилюються наслідками війни, які створюють умови тривалого стресу та порушують відчуття безпеки. Особливої актуальності набувають проблеми втрати житла, роботи, соціальної підтримки та звичних життєвих орієнтирів.

Війна значно підвищує рівень соціальної невизначеності серед ВПО через необхідність адаптації до нових умов проживання, постійні ризики для життя та здоров'я, а також відповідальність за членів сім'ї. Для частини осіб такі обставини стають поштовхом до мобілізації внутрішніх ресурсів і розвитку життєстійкості. Водночас для інших вони можуть виступати чинником формування дезадаптивних стратегій подолання труднощів, серед яких поширеними є уникнення, нав'язливі переживання травматичних подій, підвищена тривожність, посттравматичні стресові реакції та різні форми аутоагресивної поведінки.

Відповідно до концепції стресу Г. Сельє, будь-яка складна життєва ситуація запускає адаптаційні механізми організму. На початковому етапі виникає реакція тривоги, яка супроводжується прагненням уникнути загрози або дистанціюватися від неї. За умови наявності достатніх ресурсів формується фаза адаптації, що забезпечує відносну стабілізацію психічного стану. Проте тривале перебування в умовах невизначеності може призводити до виснаження адаптаційних можливостей особистості та підвищувати ризик розвитку аутоагресивних тенденцій [14].

На думку Ю. Швалба, внутрішня організація свідомості значною мірою визначається особливостями життєвих ситуацій, у яких перебуває людина. В умовах тривалих несприятливих обставин особистість змушена концентруватися на стратегіях виживання, що супроводжується обмеженням потреб, звуженням життєвих перспектив та зниженням суб'єктивного відчуття контролю над

власним життям. За відсутності ефективних механізмів психологічної адаптації це може призводити до деформації системи цінностей, втрати життєвих смислів та формування різних форм аутоагресивної поведінки як способу подолання внутрішнього напруження [9]. Тривале перебування в умовах соціальної невизначеності виснажує адаптаційні ресурси особистості та поступово знижує її здатність ефективно долати життєві труднощі. Коли вимоги середовища перевищують наявні психологічні ресурси, відбувається порушення внутрішньої рівноваги, що може супроводжуватися емоційною дезорганізацією, втратою відчуття контролю над власним життям та зниженням здатності до конструктивного подолання стресу.

Досліджуючи клініко-психологічні особливості дистресу серед вимушено переміщених осіб, О. С. Аврамчук, Н. В. Гринько та Ю. В. Герман відзначають поширеність симптомів депресивних станів, серед яких втрата інтересу до звичних видів діяльності, зниження життєвої енергії, труднощі в отриманні задоволення від повсякденного життя та зменшення мотивації до самопіклування.

Подібні прояви негативно впливають на здатність особистості підтримувати ресурсні форми активності, що в умовах тривалого стресу ще більше послаблює адаптаційний потенціал [1].

Особливої уваги заслуговує той факт, що навіть позитивно забарвлені події або спроби організувати дозвілля в умовах війни можуть викликати у частини внутрішньо переміщених осіб почуття провини, внутрішні суперечності та міжособистісні конфлікти. Такі переживання посилюють психологічний дистрес, сприяють накопиченню емоційного напруження та формуванню негативного ставлення до себе.

За умов тривалого переживання безпорадності, втрати життєвих перспектив і хронічної соціальної невизначеності особистість може вдаватися до деструктивних способів регуляції емоційного стану. У цьому контексті аутоагресивна поведінка постає як одна з можливих форм реагування на психоемоційне виснаження, внутрішній конфлікт та неможливість конструктивного подолання наслідків вимушеного переселення. Вплив соціальної невизначеності на аутоагресивну поведінку можна пояснити через кілька взаємопов’язаних механізмів:

- По-перше, невизначеність підвищує рівень особистісної та ситуативної тривожності. Неможливість прогнозувати майбутнє формує відчуття постійної загрози, що супроводжується хронічним психоемоційним напруженням;
- По-друге, тривале перебування в умовах невизначеності сприяє виникненню почуття безнадійності. Відповідно до когнітивної концепції депресії А. Бека, саме безнадійність є одним із провідних предикторів суїцидальної поведінки;
- По-третє, руйнування соціальних зв’язків та зниження рівня соціальної підтримки можуть призводити до переживання самотності та соціальної ізоляції.

Відсутність емоційної підтримки значно ускладнює подолання кризових ситуацій та підвищує ризик використання деструктивних копінг-стратегій;

- По-четверте, соціальна невизначеність може провокувати кризу особистісної ідентичності. Втрата звичних соціальних ролей, професійного статусу та життєвих орієнтирів створює передумови для формування негативного ставлення до себе та зниження самоцінності особистості.

У результаті сукупної дії зазначених факторів формується психологічний стан, у якому аутоагресивна поведінка починає виконувати функцію зниження емоційного напруження або уникнення психічного болю. Серед внутрішньо переміщених осіб аутоагресивна поведінка може набувати різноманітних форм. Найбільш поширеними є:

- суїцидальні думки та наміри;
- самоушкоджувальна поведінка;
- емоційне переїдання;
- алкогольна та інші види адиктивної поведінки;
- нехтування власним здоров'ям;
- ризикована поведінка;
- самозвинувачення та самоприниження.

Особливу увагу привертає феномен емоційного переїдання, який часто виступає соціально прийнятною формою аутоагресії. Вживання їжі використовується як спосіб компенсації негативних емоцій та психологічного дискомфорту, однак у довгостроковій перспективі погіршує фізичне та психічне здоров'я особистості [4]. Дослідження українських науковців свідчать, що вимушене переселення є одним із найбільш складних життєвих випробувань, яке потребує від особистості суттєвої перебудови звичних механізмів психологічної адаптації. Опинившись у новому соціальному середовищі, внутрішньо переміщені особи змушені переосмислювати власний життєвий досвід, формувати нові моделі поведінки та шукати способи пристосування до змінених умов існування. Успішність цього процесу значною мірою залежить від наявності внутрішніх ресурсів та соціальної підтримки. Водночас за умов їх недостатності психологічна криза може набувати затяжного характеру, супроводжуючись емоційним виснаженням, відчуттям безпорадності, соціальним відчуженням і втратою життєвих орієнтирів [1]. Психологічна криза внутрішньо переміщених осіб формується під впливом як об'єктивних втрат, пов'язаних із війною та вимушеним переселенням, так і суб'єктивних переживань, що виникають у відповідь на соціальну невизначеність. Втрата житла, роботи, звичного кола спілкування та стабільності поєднується з постійною тривогою за майбутнє, що порушує відчуття особистісної безпеки та контролю над власним життям. Унаслідок цього криза виходить за межі ситуативної реакції на травматичні події та перетворюється на стан системної дезадаптації, який охоплює різні сфери психічного функціонування [1]. На емоційному рівні наслідки соціальної невизначеності проявляються у формі підвищеної тривожності, внутрішнього

напруження, емоційної нестабільності, страху перед майбутнім і відчуття безнадійності. Тривале переживання таких станів нерідко супроводжується втратою інтересу до повсякденної діяльності, емоційним виснаженням, зниженням життєвої активності та розвитком депресивної симптоматики. Особливо небезпечним є поєднання почуття безсилля з переконанням у неможливості вплинути на власну життєву ситуацію. Когнітивна сфера також зазнає негативних змін. У багатьох внутрішньо переміщених осіб спостерігаються труднощі концентрації уваги, порушення процесів планування, невпевненість під час прийняття рішень та схильність до негативних прогнозів щодо майбутнього. Домінування песимістичних установок і фіксація на проблемах виживання поступово звужують життєву перспективу та знижують віру у власні можливості.

Поведінковий рівень характеризується появою дезадаптивних способів подолання психологічного напруження. Частина осіб демонструє соціальне уникнення, ізоляцію та зниження активності, тоді як інші можуть вдаватися до різних компенсаторних форм поведінки. Серед них особливу увагу привертають зловживання їжею, психоактивними речовинами, надмірне занурення у віртуальний простір або інші способи тимчасового уникнення болісних переживань. Такі форми реагування нерідко виступають механізмами короткочасного зниження емоційного дискомфорту, проте не сприяють вирішенню проблеми та можуть посилювати психологічну дезадаптацію [3].

Соціальна складова кризи проявляється у втраті значущих міжособистісних зв'язків, труднощах інтеграції в нове середовище та зниженні рівня довіри до оточення. Відчуття самотності, неприйняття або соціальної ізольованості підсилює переживання безпорадності та поглиблює емоційний дистрес. У поєднанні з невизначеністю майбутнього це створює сприятливі умови для формування негативного ставлення до себе та власного життя [9].

Тривале перебування в подібному психологічному стані супроводжується не лише емоційними та поведінковими порушеннями, а й погіршенням фізичного самопочуття через виснаження адаптаційних ресурсів організму. Хронічний стрес, відсутність відчуття безпеки та соціальна невизначеність поступово підвищують ризик використання деструктивних способів емоційної регуляції. За таких умов аутоагресивна поведінка може виступати своєрідною формою реагування на накопичене психоемоційне напруження, втрату життєвих смислів та нездатність конструктивно впоратися з наслідками вимушеного переселення [8].

У цьому контексті особливої актуальності набуває проблема аутоагресивної поведінки внутрішньо переміщених осіб. Аутоагресія розглядається як сукупність дій, переживань і поведінкових проявів, спрямованих на заподіяння шкоди собі або нехтування власним фізичним і психічним благополуччям. Вона може мати як прямі форми, зокрема самоушкодження та суїцидальні наміри, так і непрямі, що проявляються через самозвинувачення, ризиковану поведінку,

зловживання психоактивними речовинами, порушення харчової поведінки, нехтування потребами власного здоров'я та безпеки. Для осіб, які пережили вимушене переселення, аутоагресивні тенденції нерідко виступають наслідком тривалого емоційного виснаження та втрати відчуття життєвої перспективи [10].

Соціальна невизначеність створює умови, за яких особистість постійно перебуває в стані психологічної напруги, змушена адаптуватися до мінливих обставин та долати численні труднощі повсякденного життя. Якщо переживання безпорадності, тривоги та соціальної ізоляції набувають хронічного характеру, вони можуть трансформуватися у негативне ставлення до себе, зниження самоцінності та формування саморуйнівних моделей поведінки. У таких випадках аутоагресія виконує своєрідну компенсаторну функцію, дозволяючи тимчасово зменшити інтенсивність внутрішнього напруження або відволіктися від болісних переживань [7]. Важливо зазначити, що аутоагресивна поведінка серед внутрішньо переміщених осіб не завжди має очевидні прояви. Часто вона набуває прихованих форм і реалізується через систематичне нехтування власними потребами, відмову від звернення по допомогу, соціальне самоусунення або використання деструктивних способів емоційної регуляції. Саме тому вивчення соціальної невизначеності як одного з ключових предикторів аутоагресії дозволяє глибше зрозуміти психологічні механізми дезадаптації ВПО та визначити напрями ефективної профілактичної й психокорекційної роботи.

Важливим питанням також залишається профілактика аутоагресивної поведінки серед ВПО. Вона повинна передбачати комплексний підхід, спрямований на зниження рівня соціальної невизначеності та підвищення психологічної стійкості особистості. Основними напрямами такої роботи можуть бути:

- розвиток толерантності до невизначеності;
- формування навичок емоційної саморегуляції;
- відновлення відчуття контролю над життям;
- зміцнення соціальної підтримки;
- розвиток конструктивних копінг-стратегій;
- психоедукація щодо ризиків аутоагресивної поведінки;
- психологічне консультування та кризова допомога.

Важливим ресурсом профілактики виступає створення безпечного соціального середовища, у якому особистість може відновлювати почуття приналежності, довіри та життєвої перспективи [9].

Висновки. Проведений теоретичний аналіз дозволяє розглядати соціальну невизначеність як один із вагомих психологічних предикторів аутоагресивної поведінки внутрішньо переміщених осіб. Вимушене переселення внаслідок війни супроводжується втратою звичного життєвого середовища, руйнуванням соціальних зв’язків, зміною соціального статусу та необхідністю адаптації до нових умов існування. Такі обставини суттєво підвищують рівень

невизначеності щодо майбутнього та створюють передумови для розвитку психологічної кризи.

Встановлено, що тривале переживання соціальної невизначеності негативно впливає на емоційну, когнітивну, поведінкову та соціальну сфери особистості. Воно супроводжується зростанням тривожності, почуття безпорадності, втрати контролю над життям, зниженням самооцінки та формуванням песимістичних уявлень про власне майбутнє. За умов виснаження адаптаційних ресурсів і недостатньої соціальної підтримки зазначені переживання можуть трансформуватися у деструктивні способи психологічного реагування.

Обґрунтовано, що аутоагресивна поведінка виступає однією з можливих форм дезадаптації внутрішньо переміщених осіб до умов тривалої соціальної невизначеності. Вона може проявлятися як у прямих формах самопошкоджувальної поведінки та суїцидальних тенденцій, так і в непрямих формах, зокрема через емоційне переїдання, адиктивну поведінку, соціальне самоусунення, нехтування власним здоров'ям та іншими потребами. У багатьох випадках аутоагресія виконує функцію неусвідомленого способу зниження внутрішнього напруження та подолання емоційного болю.

Отримані результати актуалізують необхідність розроблення та впровадження комплексних програм психологічної підтримки внутрішньо переміщених осіб, спрямованих на підвищення толерантності до невизначеності, розвиток життєстійкості, зміцнення соціальної підтримки та формування конструктивних стратегій подолання стресу. Перспективним напрямом подальших досліджень є емпіричне вивчення взаємозв'язку між рівнем соціальної невизначеності та різними формами аутоагресивної поведінки ВПО з метою визначення найбільш значущих факторів ризику та розроблення ефективних профілактичних і психокорекційних заходів.

Література:

1. Аврамчук О. С., Гринько Н. В., Герман Ю. В. Клініко-психологічні особливості дистресу у вимушено переміщених осіб внаслідок війни. Психологічний часопис. 2023. Т. 9, № 4. С. 45–58.

2. Блинова О. Є. Психологія вимушеної міграції: теоретичні та прикладні аспекти дослідження. Херсон: Гельветика, 2019. 316 с.

3. Бохан Т. Г. Соціальна невизначеність як психологічний феномен сучасного суспільства. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. 2021. № 3. С. 22–28.

4. Дюркгайм Е. Самогубство: соціологічне дослідження. Київ : Основи, 1998. 519 с.

5. Лазарус Р., Фолкман С. Стрес, оцінка та копінг. Київ : Основи, 2004. 352 с.

6. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості. Київ : КММ, 2006. 240 с.

7. Пов'якель Н. І. Психологічні особливості адаптації особистості в умовах соціальної нестабільності. Актуальні проблеми психології. 2020. Т. 1, № 54. С. 115–124.

8. Слюсаревський М. М. Психологія міграції: теорія і практика психосоціальної підтримки. Київ : Талком, 2020. 368 с.

9. Швалб Ю. М. Психологія складних життєвих обставин. Київ : Педагогічна думка, 2020. 272 с.

10. Beck A. T. Depression: Clinical, Experimental, and Theoretical Aspects. New York : Harper & Row, 1967. 320 p.
11. Beck A. T., Steer R. A., Brown G. K. Manual for the Beck Depression Inventory-II. San Antonio : Psychological Corporation, 1996. 38 p.
12. Shneidman E. S. Definition of Suicide. New York : John Wiley & Sons, 1985. 203 p.
13. Taylor S. E. Health Psychology. 11th ed. New York : McGraw-Hill Education,2020.560p.
14. World Health Organization. Mental Health and Psychosocial Support for Refugees, Asylum Seekers and Migrants. Geneva : WHO, 2022. 48 p.

References:

1. Avramchuk, O. S., Hrynko, N. V., & Herman, Yu. V. (2023). Kliniko-psykholohichni osoblyvosti dystresu u vymusheno peremishchenykh osib vnaslidok viiny [Clinical and psychological features of distress in forcibly displaced persons as a result of war]. Psykholohichnyi chasopys, 9(4), 45–58.
2. Blynova, O. Ye. (2019). Psykholohiia vymushenoi mihratsii: teoretychni ta prykladni aspekty doslidzhennia [Psychology of forced migration: Theoretical and applied aspects of research]. Kherson: Helvetyka.
3. Bokhan, T. H. (2021). Sotsialna nevyznachenist yak psykholohichnyi fenomen suchasnoho suspilstva [Social uncertainty as a psychological phenomenon of modern society]. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia: Psykholohichni nauky, 3, 22–28.
4. Durkheim, E. (1998). Samohubstvo: sotsiolohichne doslidzhennia [Suicide: A sociological study]. Kyiv: Osnovy.
5. Lazarus, R., & Folkman, S. (2004). Stres, otsinka ta kopinh [Stress, appraisal, and coping]. Kyiv: Osnovy.
6. Maksymenko, S. D. (2006). Heneza zdiisnennia osobystosti [Genesis of personality realization]. Kyiv: KMM.
7. Poviakel, N. I. (2020). Psykholohichni osoblyvosti adaptatsii osobystosti v umovakh sotsialnoi nestabilnosti [Psychological features of personality adaptation under conditions of social instability]. Aktualni problemy psykholohii, 1(54), 115–124.
8. Sliusarevskyi, M. M. (2020). Psykholohiia mihratsii: teoriia i praktyka psykhosotsialnoi pidtrymky [Psychology of migration: Theory and practice of psychosocial support]. Kyiv: Talkom.
9. Shvalb, Yu. M. (2020). Psykholohiia skladnykh zhyttievykh obstavyn [Psychology of difficult life circumstances]. Kyiv: Pedahohichna dumka.
10. Beck, A. T. (1967). Depression: Clinical, Experimental, and Theoretical Aspects. New York: Harper & Row.
11. Beck, A. T., Steer, R. A., & Brown, G. K. (1996). Manual for the Beck Depression Inventory-II. San Antonio, TX: Psychological Corporation.
12. Shneidman, E. S. (1985). Definition of Suicide. New York: John Wiley & Sons.
13. Taylor, S. E. (2020). Health Psychology (11th ed.). New York: McGraw-Hill Education.
14. World Health Organization. (2022). Mental Health and Psychosocial Support for Refugees, Asylum Seekers and Migrants. Geneva: WHO.

Дата першого надходження статті до видання: 11.,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

УДК: 159.944.4:[378.04:159.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2031-2041

Кісурін Владислав Володимирович аспірант спеціальності С4 Психологія, кафедри психології, Полтавський Національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, https://orcid.org/0009-0004-2655-982X

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ СТРЕСОСТІЙКОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ЯК ІНТЕГРАТИВНОГО ЯВИЩА

Анотація. У статті здійснено комплексний теоретико-методологічний аналіз феномену стресостійкості майбутніх психологів як інтегративної властивості особистості, що є критичною умовою ефективної професійної діяльності. Актуальність дослідження зумовлена специфікою фахової підготовки студентів-психологів, яка супроводжується інтенсивним емоційним навантаженням, потребою у високому рівні саморегуляції та здатністю до ефективного функціонування в умовах невизначеності та кризових суспільних трансформацій. На основі аналізу наукових джерел проведено диференціацію поняття стресостійкості від суміжних категорій – копінгу, резильєнтності та життєстійкості. Встановлено, що копінг-поведінка є ситуативною реакцією на конкретний стресор після його когнітивної оцінки; резильєнтність описує динамічний процес відновлення та посттравматичного зростання; а життєстійкість є стійкою позицією, що включає залученість, контроль та прийняття виклику. Стресостійкість, натомість, визначається як системна властивість, яка інтегрує зазначені явища та забезпечує збереження професійної ефективності безпосередньо в момент дії стресора. Простежено еволюцію наукових підходів до вивчення стресостійкості. Психофізіологічний підхід визначає її через витривалість нервової системи та межі загального адаптаційного синдрому. Когнітивно-транзакційний підхід переносить акцент на суб'єктивну оцінку ситуації та когнітивну гнучкість як основу конструктивного реагування. Ресурсний підхід описує стресостійкість через механізм збереження та примноження ресурсів індивіда. Резильєнтнісний підхід розкриває динамічний потенціал зростання після кризи. Синтез підходів дозволяє запропонувати чотирирівневу інтегративну модель стресостійкості, що охоплює біологічний, когнітивно-оцінний, соціально-ресурсний та екзистенційно-динамічний виміри. Наскрізним механізмом, що функціонально поєднує всі рівні, визначено саморегуляцію. Обґрунтовано специфіку стресорного навантаження у підготовці психологів, зокрема виділено три взаємопов'язані групи стресорів: академічні, особистісно-рефлексивні та емпатійні, які мають каскадний характер взаємного підсилення.

Ключові слова: стресостійкість, майбутні психологи, теоретико-методологічні підходи, копінг-стратегії, професійна підготовка, резильєнтність, саморегуляція, психологічні ресурси.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO UNDERSTANDING STRESS RESISTANCE OF FUTURE PSYCHOLOGISTS AS AN INTEGRATIVE PHENOMENON

Abstract. The article presents a comprehensive theoretical and methodological analysis of the phenomenon of stress resistance in future psychologists as an integrative personality trait that constitutes a critical condition for effective professional activity. The relevance of the study is determined by the specific nature of the professional training of psychology students, which is accompanied by intensive emotional demands, a need for a high level of self-regulation, and the capacity to function effectively under conditions of uncertainty and turbulent societal transformations. Drawing on an analysis of scientific literature, a conceptual differentiation of stress resistance from related categories – coping, resilience, and hardiness – has been conducted. It has been established that coping behaviour represents a situational response to a specific stressor following its cognitive appraisal; resilience describes a dynamic process of recovery and post-traumatic growth; and hardiness is a stable dispositional stance encompassing commitment, control, and acceptance of challenge. Stress resistance, by contrast, is defined as a systemic personality property that integrates the aforementioned phenomena and ensures the preservation of professional effectiveness at the very moment of stressor exposure. The evolution of scientific approaches to the study of stress resistance has been traced. The psychophysiological approach conceptualises it through the endurance capacity of the nervous system and the thresholds of the general adaptation syndrome. The cognitive-transactional approach shifts the emphasis to the subjective appraisal of a situation and cognitive flexibility as the foundation of constructive responding. The resource-based approach describes stress resistance through the mechanism of conservation and augmentation of individual resources. The resilience-based approach reveals the dynamic potential for growth following a crisis. A synthesis of these approaches enables the proposal of a four-level integrative model of stress resistance encompassing biological, cognitive-evaluative, social-resourceful, and existential-dynamic dimensions. Self-regulation is identified as the cross-cutting mechanism that functionally unifies all levels of the model. The specific nature of the stressor burden in the training of psychologists has been substantiated; in particular, three interrelated groups of stressors have been identified as academic, personal-reflective, and empathic, which exhibit a cascading pattern of mutual amplification.

Keywords: stress resistance, future psychologists, theoretical and methodological approaches, coping strategies, professional training, resilience, self-regulation, psychological resources.

Постановка проблеми. Сучасні трансформаційні процеси в українському суспільстві, зумовлені військовою агресією, соціально-економічною нестабільністю та тривалими кризовими явищами, висувають підвищені вимоги до психологічної стійкості фахівців соціономічної сфери. Особливе місце в цьому контексті посідають майбутні психологи, чия професійна діяльність впринципі пов'язана з інтенсивною міжособистісною взаємодією, емоційним навантаженням та необхідністю опрацювання складних життєвих ситуацій клієнтів. Стресостійкість для майбутнього психолога є не просто загальною адаптивною характеристикою, а фундаментальною професійно важливою якістю. Вона визначає його здатність зберігати об'єктивність, емпатійність та професійну ефективність в умовах стресу.

Актуальність розгляду теоретико-методологічних засад явища стресостійкості зумовлена також відсутністю єдиної чіткої парадигми розуміння цього поняття в науковому дискурсі. Можна помітити, як під стресостійкістю можуть мати на увазі такі поняття як «резильєнтність», «копінг-поведінка», «життєстійкість» чи «емоційна стабільність». Таке розмиття меж не лише ускладнює теоретичний огляд, але й може становити труднощі при розробці комплексних програм підготовки для майбутніх фахівців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен стресостійкості є багатогранним, і в сучасній психології розкривається через низку теоретико-методологічних підходів, що послідовно змінювали один одного, кожного разу поглиблюючи розуміння досліджуваного конструкту.

Підвалини психофізіологічного підходу заклав Г. Сельє, обґрунтувавши концепцію загального адаптаційного синдрому та трактуючи стрес як неспецифічну захисну відповідь організму на пошкоджуючі чинники середовища [1]. Важливим доповненням стало відкриття Р. Єркса та Дж. Додсона, яке встановило криволінійний зв'язок між рівнем збудження та ефективністю діяльності [2]. Також, внесок у дослідження психофізіологічних засад витривалості фахівців був зроблений і вітчизняними вченими, такими як В. Корольчук [3].

Концептуальний зсув здійснив Р. Лазарус, розробивши разом із С. Фолкман когнітивно-транзакційну модель стресу, яка перенесла акцент із зовнішнього подразника на суб'єктивну когнітивну оцінку події [4]. Ця модель вивела на перший план процеси первинної та вторинної оцінки стресора. Поняття копінг-поведінки та її стратегій у контексті підготовки студентів-психологів досліджували такі українські дослідники як М. Кононова та С. Яланська [5].

Наступним кроком стало формування ресурсного підходу, центральним конструктом якого є теорія збереження ресурсів С. Хобфолла, за якою стрес розуміється як загроза втрати або фактична втрата цінних ресурсів особистості, а стресостійкість є здатністю до їх збереження та примноження [6].

У сучасній психологічній науці провідне місце посідає резильєнтнісний підхід та ідеї динамічної адаптації. Яскравим представником цього підходу є

Е. Мастен, яка розглядає резильєнтність як результат нормального функціонування стандартних адаптаційних систем людини, а не екстраординарних здібностей [7]. С. Лютар та співавтори конкретизували резильєнтність як динамічний процес позитивної адаптації в контексті значних труднощів [8]. У вітчизняній традиції ці ідеї активно розвиваються у працях М. Гриньової, М. Кононової та інших дослідників, які визначають стресостійкість як структурно-функціональну, динамічну, інтегративну властивість особистості, що забезпечує здатність витримувати значні навантаження [9].

Мета статті – систематизувати ключові теоретико-методологічні вектори розуміння стресостійкості, розмежувати це поняття від суміжних психологічних категорій, запропонувати інтегративну модель феномену стресостійкості на основі теоретичного аналізу, та аргументувати її значущість в контексті підготовки студентів-психологів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для глибокого розуміння феномену стресостійкості майбутніх психологів першочерговим завданням є розмежування цього поняття з суміжними категоріями, такими як «копінг» (coping), «резильєнтність» (resilience) та «життєстійкість» (hardiness).

Незважаючи на те, що ці терміни часто вживаються як синоніми в повсякденному дискурсі, у науковій психології вони мають специфічне смислове навантаження, відображаючи різні рівні та механізми взаємодії особистості зі стресовими чинниками.

Копінг-поведінка, згідно з класичним визначенням Р. Лазаруса та С. Фолкман, це динамічні когнітивні та поведінкові зусилля, спрямовані на подолання специфічних зовнішніх або внутрішніх вимог, що оцінюються як такі, що перевищують ресурси особистості [4]. Принципово важливим є те, що відповідно до цієї моделі, копінг завжди ситуативний. Він розгортається лише у відповідь на конкретну загрозу після її первинної та вторинної когнітивної оцінки. Саме в цьому і полягає ключова відмінність від стресостійкості – якщо копінг описує реакцію на вже оцінений стресор, то стресостійкість є ширшою інтегративною характеристикою, що включає не лише самі стратегії подолання, а й передумови їх вибору, тобто стабільні особистісні ресурси, ціннісні орієнтації, здатність до саморегуляції тощо.

Як зазначає Г. Ришко, стресостійкість – це гармонія компонентів діяльності та системна властивість, що забезпечує успішність особистості в умовах дестабілізуючих впливів [10].

Якщо екстраполювати це на психологів, то фахівець, що має вищий рівень стресостійкості не просто обирає ефективний копінг після оцінювання ситуації – він спочатку формує таку внутрішню структуру, за якої більшість стресорів впринципі не отримують статусу загрозливих.

Прямим інструментом реалізації цієї властивості є саморегуляція, яка дозволяє свідомо обирати адаптивні копінг-механізми замість несвідомих психологічних захистів [9].

Щодо взаємозв'язку з резильєнтністю, то ця категорія в останні десятиліття стала однією з найбільш обговорюваних у світовій психології. С. Лютар та співавтори визначають резильєнтність як динамічний процес, що охоплює позитивну адаптацію в контексті значних труднощів [8]. На перший погляд, це визначення є близьким до стресостійкості, проте принципова відмінність між ними полягає у векторі психологічної дії. Резильєнтність акцентує увагу на поверненні до вихідного стану або зростанні після травми, тоді як стресостійкість більше зосереджена саме на утриманні функціонального стану та ефективності безпосередньо в момент дії стресора. Метафорично кажучи, якщо резильєнтність – це здатність пружини розпрямитися після стискання, то стресостійкість – це властивість матеріалу, що не дозволяє пружині стиснутися настільки глибоко. Для майбутнього психолога це розмежування є особливо критичним у практичному вимірі. Він має бути не лише здатним відновитися після емоційно виснажливої сесії з клієнтом, тобто мати високий рівень резильєнтності, а й зберігати увагу, емпатію та фахову компетентність безпосередньо під час неї, будучи стійким до стресових моментів у спілкуванні.

У свою чергу життєстійкість (hardiness) розглядається як особистісна диспозиція, що включає три компоненти: залученість, контроль та прийняття ризику. Залученість виявляється у здатності людини знаходити сенс у будь-яких подіях свого життя. Контроль можна розглядати як переконання, що власні дії здатні впливати на результат. Прийняття виклику – це готовність розглядати зміни та труднощі як природний ресурс розвитку, а не як загрозу. Отже, життєстійкість є насамперед світоглядною установкою, яка сприяє трансформації стресових подій у можливості для розвитку. Стресостійкість у цьому відношенні є більш операційним поняттям – вона не описує систему переконань, а фіксує конкретні психологічні механізми та функціональні здатності, що забезпечують ефективне реагування на дестабілізуючі фактори в реальному часі. Таким чином можна стверджувати, що розвинена життєстійкість є сприятливим підґрунтям для формування стресостійкості, проте не вичерпує її змісту.

Отже, можна зазначити, що стресостійкість не є синонімом жодного з наведених понять. Вона являє собою системну властивість, що інтегрує копінгові ресурси, резильєнтнісні можливості та ціннісні настанови життєстійкості. Саме ця інтеграція забезпечує стабільність та ефективність професійної діяльності в умовах хронічних та гострих стресових навантажень, що є також характерними для психологічної практики майбутніх фахівців.

Базуючись на окресленій термінологічній основі, доцільно розглянути класичні та сучасні підходи до вивчення стресостійкості. Історично першим підходом до розуміння стресостійкості став психофізіологічний, коріння якого сягають робіт Г. Сельє. У межах цього підходу стрес розглядається як об'єктивна фізіологічна реакція організму на пошкоджуючі фактори середовища. З цього виходить, що стресостійкість є індивідуальною межею витривалості нервової системи та здатність підтримувати сталість при наростаючих навантаженнях.

Г. Сельє у своїй праці «Стрес життя» обґрунтував концепцію загального адаптаційного синдрому (ЗАС), що проходить три послідовні фази: тривога, тобто мобілізація всіх захисних ресурсів; опір, або стабілізація чи адаптація; та виснаження, що настає коли ресурсний резерв вичерпано [1].

Важливим доповненням до психофізіологічного розуміння є закон Р. Єркса та Дж. Додсона, який встановлює не лінійний, а криволінійний зв'язок між рівнем збудження та ефективністю діяльності. У своїй роботі дослідники показали, що для кожного виду діяльності існує певний оптимум мотивації та стресового навантаження, за якого результативність є максимальною [2]. Відтак будь-яке відхилення, як у бік надмірного збудження, так і у бік його дефіциту, призводить до погіршення показників. У контексті підготовки майбутніх психологів це означає, що певний рівень навчального стресу є не шкідливим, а функціонально необхідним для стимуляції розвитку. Водночас завданням освітньої системи є утримання студента в зоні продуктивного напруження та запобігання переходу до фази виснаження. Проте, як зазначають деякі вчені, суто біологічне трактування стресостійкості залишається недостатнім для опису реалій професії психолога, оскільки повністю виносить за дужки чинник свідомої регуляції та суб'єктивної інтерпретації [3].

Пізніше, завдяки роботам Р. Лазаруса, відбулася кардинальна зміна дослідницької парадигми. Вчений переніс акцент із зовнішнього стимулу на внутрішню інтерпретацію події людиною. Згідно з його когнітивно-транзакційною моделлю, стрес виникає не через саму подію, а через її суб'єктивну оцінку як загрозливої або такої, що перевищує наявні ресурси [4]. Таким чином, стрес у Лазаруса є не просто об'єктивним подразником чи внутрішньою реакцією організму. Він є результатом їх динамічної взаємодії, тобто «транзакції» між людиною та середовищем. Цей концептуальний зсув принципово змінює і розуміння стресостійкості – тут вона постає вже не як фізіологічна витривалість, а як когнітивна гнучкість та здатність до конструктивної оцінки.

Відповідно до моделі Р. Лазаруса, будь-яка стресова зустріч із середовищем проходить через два рівні когнітивної оцінки – первинну та вторинну. На рівні первинної оцінки людина ставить запитання «Що ця подія означає для мене?» та визначає, чи є вона загрозою, втратою або викликом. У свою чергу на рівні вторинної оцінки постає питання «Що я можу з цим зробити?», тобто здійснюється інвентаризація ресурсів подолання. У межах цієї логіки стресостійкість набуває виразного когнітивного виміру – стресостійкий психолог відрізняється не відсутністю реакції на труднощі, а схильністю оцінювати їх в першу чергу як «виклик» а не як «загрозу», та більш повним і точним усвідомленням власних ресурсів. Для майбутнього психолога розвиток навичок когнітивної переоцінки є не тільки особистісною ще й важливою професійною компетентністю, так як той самий механізм, який він застосовує до власних стресорів, він імовірно використовуватиме і в роботі з клієнтами, допомагаючи їм змінювати деструктивні патерни сприйняття.

Подальший розвиток наукової думки призвів до формування ресурсного підходу, центральне місце в якому посідає теорія збереження ресурсів (Conservation of Resources), розроблена С. Хобфоллом. Якщо когнітивно-транзакційна модель фокусується на суб'єктивній оцінці, то COR-теорія пропонує більш об'єктивну метрику стресу через поняття ресурсів. Ресурсами у цій теорії є все що має цінність для індивіда: матеріальні об'єкти, умови існування, особистісні характеристик, ідеї тощо.

Відповідно до С. Хобфолла, стрес виникає в трьох ситуаціях: при загрозі втрати ресурсів, при їх фактичній втраті та при відсутності адекватного приросту ресурсів після значного їх інвестування [6]. Важливою ідеєю теорії є те, що ресурси не існують ізольовано. Вони накопичуються та відновлюються в сукупності, тобто наявність одних полегшує збереження інших. Вірним є і зворотній процес, а саме відсутність ресурсів та проблеми з їхньою акумуляцією та інвестуванням здатні негативно вплинути на збереження чи отримання інших ресурсів. В розрізі майбутніх психологів ця ідея має наступне значення: брак навичок відновлення ресурсів під час навчання запускає «спіраль втрат», яка може призвести до вигорання ще до початку повноцінної практики. Це підтверджують дослідження М. Кононової та Т. Кучми, які показують, що ширший репертуар внутрішніх ресурсів індивіда безпосередньо корелює з його опірністю деструктивним чинникам соціального середовища [11].

Своєю чергою, резильєнтнісний підхід переосмислює саму природу стійкості, виводячи її зі статичного вимірювання особистісних рис у динамічний простір процесів адаптації. Як встановила Е. Мастен у своєму дослідженні, резильєнтність виникає не з екстраординарних здібностей окремих людей, а з нормального функціонування стандартних адаптаційних систем [7].

Резильєнтнісний підхід, таким чином, заперечує уявлення про стресостійкого психолога як людини, на яку не дії стрес. Він розширює ці рамки таким чином, що головного значення набуває здатність до ефективного відновлення та посттравматичного зростання.

Узагальнюючи огляд підходів, можна стверджувати, що кожен з них висвітлює окремий вимір стресостійкості. Психофізіологічний ставить акцент на ресурсному потенціалі організму, когнітивно-транзакційний – на суб'єктивній оцінці ситуації, ресурсний висвітлює динаміку збереження та відновлення ресурсів, а резильєнтнісний – здатність до відновлення та зростання після дії стресових чинників.

Окреслена теоретична багатовимірність набуває особливого практичного значення у контексті професійної підготовки майбутніх психологів. Специфіка професії психолога полягає в тому, що основним інструментом його праці є власна особистість, яка функціонує в щільному соціокультурному просторі постійного психоемоційного контакту [12]. Відтак, стресостійкість перестає бути просто механізмом самозбереження і стає необхідною професійною компетенцією.

У процесі навчання майбутні психологи стикаються з унікальним набором стресорів, які С. Яланська та М. Кононова класифікують за кількома напрямками, а саме академічні стресори, особистісно-рефлексивні та емпатійне навантаження [5]. Академічні стресори охоплюють високі вимоги до засвоєння великого обсягу міждисциплінарних знань, навантаження під час сесії, необхідність поєднувати теорію з практикою тощо. До особистісно-рефлексивних стресових факторів майбутніх психологів можна віднести переосмислення власного життєвого досвіду, що може супроводжуватись кризовими станами, або поглинання чужого травматичного досвіду. Емпатійне навантаження виникає вже на етапі навчальної практики, коли студенти починають безпосередньо працювати із запитами реальних клієнтів. Така робота вимагає одночасного утримання двох суперечливих вимог, а саме глибокої емоційної залученості та збереження професійних меж.

Важливим є те, що ці три групи стресорів не є незалежними, а взаємно підсилюють одна одну. Наприклад академічна перевантаженість знижує ресурс для рефлексії, що підвищує вразливість до вторинної травматизації. У свою чергу вторинна травматизація, виснажує емпатійний ресурс, необхідний для якісної роботи з клієнтами. Саме через цей каскадний характер накопичення стресорів формування стресостійкості набуває стратегічного значення вже на початкових курсах навчання.

Стресостійкість майбутнього психолога як системна властивість проявляється передусім через механізм саморегуляції. М. Гриньова та М. Кононова акцентують увагу на тому, що в умовах сучасних суспільних трансформацій, зокрема в умовах воєнного часу, саморегуляція перетворюється на фундамент не лише психологічного виживання, а й збереження фахового функціонування [9]. Вона включає вольовий контроль поведінки, здатність до гнучкої зміни копінг-стратегій залежно від контексту та навички психологічної декомпресії, тобто свідомого розвантаження після інтенсивної дії стресових факторів.

Для майбутнього психолога практична значущість стресостійкості виявляється принаймні у декількох вимірах. По-перше, вона забезпечує профілактику професійного вигорання. Студент, який своєчасно навчився керувати власним стресовим станом та відновлювати внутрішні ресурси, закладає підґрунтя для тривалої і продуктивної кар'єри без поступового втрачання інтересу до обраної діяльності.

По-друге, стресостійкість безпосередньо визначає якість психологічної допомоги клієнту. Наприклад, психолог, що зберігає внутрішній баланс під тиском важкої ситуації клієнта, виступає для нього безпечною фігурою, здатною утримувати й опрацьовувати важкі емоції. Це перетворює стресостійкість зі суто особистісного ресурсу на запоруку фахової компетентності.

По-третє, успішне подолання характерних труднощів навчання та практики зміцнює фахову ідентичність студента. Кожна подолана криза стає

підтвердженням правильності вибору професії й зміцнює впевненість у власних силах.

Завершуючи огляд основних підходів, ми приходимо до необхідності їх синтезу, що дозволить сформулювати цілісне бачення проблеми. Так як жоден із розглянутих підходів, від класичного психофізіологічного до сучасного резильєнтнісного, не може претендувати на вичерпне пояснення феномену стресостійкості в ізоляції. Натомість, їхнє поєднання дає змогу вибудувати багаторівневу модель стійкості особистості майбутнього фахівця. Така модель може має діяти на різних рівнях і включати в себе основні положення вже існуючих підходів, які будуть доповнювати один одного.

Першим і базовий рівень можна назвати біологічним. Тут діють переважно закони психофізіологічного підходу, які утворюють фундамент стійкості. Він включає в себе особливості нервової системи, витривалість до навантажень, здатність до своєчасної мобілізації та відновлення фізіологічних ресурсів.

Наступний рівень, який доцільно назвати когнітивно-оцінним, визначає сенсоцтворюючу функцію стресостійкості, яка базується на транзакційному підході. Сюди входять гнучкість мислення, схильність інтерпретувати стресові ситуації як виклики, а не загрози, та відсутність стійких когнітивних викривлень.

Третім рівнем є соціально-ресурсний рівень, який будується навколо ресурсного підходу. Він описує здатність до стратегічного управління внутрішніми, а саме знання, емоційний інтелект, самооцінка, та зовнішніми, тобто соціальна підтримка, супервізія, професійна спільнота тощо, ресурсами за С. Хобфоллом.

На вершині цієї моделі можна розмістити екзистенційно-динамічний рівень, який є інтегруючим. За резильєнтнісним підходом, він відповідає за засвоєння стресового досвіду у структурі особистості та забезпечує не лише виживання, а й зростання через подолання криз.

Наскрізним механізмом, що пов'язує всі чотири рівні, виступає саморегуляція, як активний, усвідомлений процес, за допомогою якого майбутній психолог координує ресурси різних рівнів для збереження ефективності у стресовому середовищі. Таким чином відбувається механізм ієрархічної інтеграції – психофізіологія окреслює межі стійкості, когнітивний підхід розкриває механізми оцінки, ресурсна теорія інструменти подолання, а резильєнтнісний підхід задає вектор розвитку.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що стресостійкість майбутнього фахівця-психолога виходить далеко за межі банального абстрагуватися від емоційного тиску. Насправді це явище є складною інтегративною властивістю, що виростає на перетині біологічних задатків нервової системи, навичок когнітивної переоцінки, здатності до ефективного управління ресурсами та потенціалу до резильєнтного відновлення і зростання.

Розмежування стресостійкості від суміжних понять, а саме копінгу, резильєнтності та життєстійкості має не лише теоретичне, але і практичне

значення. Для студента-психолога кожне з цих понять описує різний часовий і функціональний вимір взаємодії зі стресом. Копінг є реакцією на конкретний стресор після його когнітивної оцінки, а резильєнтність – здатністю до відновлення та зростання після складних переживань. Стресостійкість у свою чергу утримує фахівця в стані професійної ефективності безпосередньо в момент дії стресора. Зміщення акценту на стресостійкість у підготовці психологів означає визнання того, що набору ситуативних копінг-стратегій може бути недостатньо і необхідне формування стійкої особистісної структури, здатної до їх свідомого вибору.

Аналіз класичних і сучасних теоретичних підходів, від психофізіологічного через когнітивно-транзакційний і ресурсний до резильєнтнісного, підтверджує необхідність переходу від одновимірних до багаторівневих моделей. Кожен підхід освітлює окремий вимір, такий як межі витривалості, механізми оцінки, логіку збереження та відновлення та вектор розвитку через кризу. Наскрізним механізмом, що інтегрує всі рівні, є саморегуляція, як здатність свідомо координувати ресурси та обирати адаптивні стратегії реагування замість автоматичних психологічних захистів.

Відтак, стресостійкість є критичною професійною компетенцією психолога, фундамент якої має цілеспрямовано закладатися у закладах вищої освіти. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у двох взаємодоповнювальних напрямках: по-перше, в емпіричній верифікації запропонованої моделі через вимірювання її структурних компонентів у студентів-психологів; та у розробці та апробації цільових тренінгових програм, спрямованих на інтегрований розвиток саморегуляції, когнітивної гнучкості та ресурсної стійкості як ключових складників готовності до психологічної практики.

Література

1. Selye H. The Stress of Life. New York : McGraw-Hill Companies, Inc, 1978. 515 p.
2. Yerkes R. M., Dodson J. D. The relation of strength of stimulus to rapidity of habit-formation. Journal of Comparative Neurology and Psychology. 1908. Vol. 18. P. 459–482.
3. Корольчук В. М. Психологічні засади дослідження стресостійкості. Наукові студії із соціальної та політичної психології. 2011. Вип. 26 (30). С. 183–192.
4. Lazarus R. S., Folkman S. Stress, Appraisal, and Coping. New York : Springer, 1984. 445p.
5. Яланська С. П., Кононова М. М., Анушкевич В. І., Данко С. В. Features of stress resistance and coping strategies of psychology students. Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»). 2024. № 7(41). С. 572–587. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-7(41)-572-587.
6. Hobfoll S. E. Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. American Psychologist. 1989. Vol. 44, No. 3. P. 513–524. DOI: https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0003-066X.44.3.513
7. Masten A. S. Ordinary magic: Resilience processes in development. American Psychologist. 2001. Vol. 56, No. 3. P. 227–238. DOI: https://doi.org/10.1037//0003-066x.56.3.227
8. Luthar S. S., Cicchetti D., Becker B. The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. Child Development. 2000. Vol. 71, No. 3. P. 543–562. DOI: https://doi.org/10.1111/1467-8624.00164

9. Гриньова В. М., Кононова М. М. Копінг-стратегії та механізми психологічних захистів у діяльності керівників. Психологія розвитку та життєстійкості особистості: наукові студії. Колективна монографія. 2024. С. 12–45.

10. Ришко Г. М. Основні концептуальні теорії та підходи до вивчення феномена стресостійкості особистості. Проблеми сучасної психології. 2013. Вип. 22. С. 493–509.

11. Кононова М. М., Кучма Т. В. Теоретична модель чинників особистісної стресостійкості батьків дітей із психофізичними порушеннями. Габітус. 2022. Вип. 33. С. 97–101. DOI: https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.33.17

12. Когут О. О. Стресостійкість особистості у сучасному вимірі соціокультурного простору. Psychological Journal. 2021. Вип. 7. С. 87–96. DOI: https://doi.org/10.31108/1.2021.7.7

References

1. Selye, H. (1978). *The stress of life*. New York: McGraw-Hill Companies, Inc.

2. Yerkes, R. M., & Dodson, J. D. (1908). The relation of strength of stimulus to rapidity of habit-formation. *Journal of Comparative Neurology and Psychology*, 18, 459–482.

3. Korolchuk, V. M. (2011). Psykholohichni zasady doslidzhennia stresostiikosti [Psychological principles of stress resistance research]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii – Scientific Studies in Social and Political Psychology*, 26(30), 183–192. [in Ukrainian].

4. Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer.

5. Yalanska, S. P., Kononova, M. M., Anushkevych, V. I., & Danko, S. V. (2024). Features of stress resistance and coping strategies of psychology students. *Perspektyvy ta innovatsii nauky (Seriia "Pedahohika", Seriia "Psykholohiia", Seriia "Medytsyna") – Perspectives and Innovations of Science (Series "Pedagogy", Series "Psychology", Series "Medicine")*, 7(41), 572–587. https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-7(41)-572-587 [in Ukrainian].

6. Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist*, 44(3), 513–524. https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.3.513

7. Masten, A. S. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist*, 56(3), 227–238. https://doi.org/10.1037//0003-066x.56.3.227

8. Luthar, S. S., Cicchetti, D., & Becker, B. (2000). The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development*, 71(3), 543–562. https://doi.org/10.1111/1467-8624.00164

9. Hrynova, V. M., & Kononova, M. M. (2024). Kopinh-stratehii ta mekhanizmy psykholohichnykh zakhystiv u diialnosti kerivnykiv [Coping strategies and mechanisms of psychological defense in the activities of managers]. *In Psykholohiia rozvytku ta zhyttiestiikosti osobystosti: naukovi studii – Psychology of development and resilience of personality: scientific studies* (pp. 12–45). [in Ukrainian].

10. Ryshko, H. M. (2013). Osnovni kontseptualni teorii ta pidkhody do vyvchennia fenomena stresostiikosti osobystosti [Basic conceptual theories and approaches to studying the phenomenon of personal stress resistance]. *Problemy suchasnoi psykholohii – Problems of Modern Psychology*, 22, 493–509. [in Ukrainian].

11. Kononova, M. M., & Kuchma, T. V. (2022). Teoretychna model chynnykiv osobystisnoi stresostiikosti batkiv ditei iz psykhofizychnymy porushenniamy [Theoretical model of factors of personal stress resistance of parents of children with psychophysical disorders]. *Habitus – Habitus*, 33, 97–101. https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.33.17 [in Ukrainian].

12. Kohut, O. O. (2021). Stresostiikist osobystosti u suchasnomu vymiri sotsiokulturnoho prostoru [Stress resistance of personality in the modern dimension of sociocultural space]. *Psychological Journal*, 7, 87–96. https://doi.org/10.31108/1.2021.7.7 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 10.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.05.2026

УДК 159.923.2:159.922

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2042-2054

Коваль Ганна Шамілліївна кандидатка психологічних наук, доцентка кафедри психодіагностики та клінічної психології, факультет психології та соціальної роботи, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0003-0291-7501

Ільченко Юлія Степанівна магістрантка кафедри психодіагностики та клінічної психології, факультет психології та соціальної роботи, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, м. Одеса, https://orcid.org/0009-0006-6196-8615

ТІЛЕСНА НЕЙТРАЛЬНІСТЬ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ СТАВЛЕННЯ ДО ТІЛА

Анотація. У статті розглядається феномен тілесної нейтральності в контексті сучасних змін ставлення до тіла. Показано, що в межах еволюції підходів до образу тіла психологія поступово переходить від фокусу на негативному образі тіла до бодіпозитивного, а далі до нової, більш збалансованої та адаптивної позиції тілесної нейтральності.

Окреслено основні напрями досліджень образу тіла у клінічній та соціальній психології. На основі класичних наукових праць описано становлення досліджень образу тіла як багатовимірного психологічного конструкту, пов'язаного з самооцінкою, психічним здоров'ям і міжособистісними стосунками. Узагальнені емпіричні дані демонструють, що незадоволеність тілом є важливим фактором ризику розладів харчової поведінки й депресивної симптоматики.

Особливу увагу приділено тілесній нейтральності як окремому підходу, що активно концептуалізується в сучасній літературі поряд із новітніми переосмисленнями позитивного образу тіла. Показано, що тілесна нейтральність пов'язана не лише зі сприйняттям власної зовнішності, а й із самоповагою, усвідомленістю та вдячністю.

Проаналізовано соціокультурні та медійні чинники: гендерні медіарепрезентації, об'єктивацію, так звану культуру дієт та вплив соціальних мереж на образ тіла. На основі аналізу сучасних досліджень соціальних мереж показано, як у цифровому просторі співіснують бодіпозитивні й тілесно-нейтральні дискурси, які пропонують різні способи говорити про тіло й переживати його.

Висвітлено, як елементи тілесної нейтральності інтегруються в сучасні психотерапевтичні підходи. Показано, що тілесна нейтральність може слугувати ефективною рамкою для психотерапії, оскільки переносить фокус з вимоги любити тіло на відновлення базової поваги до тілесності, зменшення її надмірної ролі в самооцінці та посилення уваги до функціональності тіла.

Наприкінці окреслено потенціал тілесної нейтральності як теоретичної рамки для вивчення тілесності, сексуальності й близьких стосунків, особливо в умовах війни в Україні.

Ключові слова: тілесна нейтральність; образ тіла; бодіпозитив; соціокультурний контекст; медіадискурс; соціальні мережі; сексуальність.

Koval Hanna Shamiliivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Psychodiagnostics and Clinical Psychology, Faculty of Psychology and Social Work, Odesa I. I. Mechnikov National University, Odesa, https://orcid.org/0000-0003-0291-7501

Ilchenko Yuliia Stepanivna Master's student of the Department of Psychodiagnostics and Clinical Psychology, Faculty of Psychology and Social Work, Odesa I. I. Mechnikov National University, Odesa, https://orcid.org/0009-0006-6196-8615

BODY NEUTRALITY IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY TRANSFORMATIONS OF ATTITUDES TOWARD THE BODY

Abstract. The article examines the phenomenon of body neutrality in the context of contemporary shifts in attitudes toward the body. It is shown that within the evolution of approaches to body image, psychology has gradually moved from a focus on negative body image to a body-positive perspective and further toward a new, more balanced and adaptive position of body neutrality. The main directions of body image research in clinical and social psychology are outlined. Drawing on classical studies, the development of body image research as a multidimensional psychological construct linked to self-esteem, mental health, and interpersonal relationships is described. Generalized empirical data demonstrate that body dissatisfaction is an important risk factor for eating disorders and depressive symptomatology. Special attention is paid to body neutrality as a distinct approach that is being actively conceptualized in contemporary literature alongside recent reconceptualizations of positive body image. It is shown that body neutrality is associated not only with the perception of one's own appearance but also with self-respect, mindfulness, and gratitude. Sociocultural and media factors are analyzed, including gendered media representations, objectification, the so-called diet culture, and the impact of social networks on body image. Based on content analysis of social media, the article demonstrates how body-positive and body-neutral discourses coexist in the digital space, offering different ways of talking about and experiencing the body. The ways in which elements of body neutrality are integrated into contemporary psychotherapeutic approaches are highlighted. Body neutrality is shown to serve as an effective framework for psychotherapy, as it shifts the focus from the demand to love one's body toward restoring a basic respect for embodiment, reducing its excessive role in self-esteem, and strengthening attention to

bodily functionality. Finally, the potential of body neutrality as a theoretical framework for studying embodiment, sexuality, and intimate relationships is outlined, particularly in the context of the war in Ukraine.

Keywords: body neutrality; body image; body positivity; sociocultural context; media discourse; social networks; sexuality.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві тіло є одним із центральних ресурсів конструювання ідентичності, соціального статусу та символічного капіталу. Важко знайти людину, яка не замислювалася про те, як виглядає її тіло зі сторони. Фото в соцмережах, коментарі знайомих, модні поради, рубрики зі змінами до й після у стрічці TikTok постійно нагадують, що від зовнішності нібито залежить дуже багато, від симпатії до себе до шансів на романтичні стосунки та успіх у житті. Люди часто сприймають себе через тіло, і те, як вони ставляться до своєї зовнішності, впливає на настрій, впевненість у собі й поведінку.

Дослідження показують, що незадоволеність тілом і постійне порівняння себе з іншими пов’язані з цілою низкою труднощів, серед яких розлади харчової поведінки, депресивні стани, тривожність, уникнення близькості. Тому питання про те, як ми можемо по-іншому ставитися до свого тіла, стає не лише теоретичним, а й практично важливим.

Спершу психологія зосереджувалася переважно на корекції негативного, спотвореного образу тіла, через те, щоб зробити його сприйняття більш точним, зменшити негативні думки, навчити людину реалістичніше дивитися на себе. Пізніше з’явився бодіпозитивний підхід, який поставив питання інакше, у важливості не просто менше критикувати тіло, а навчитися його приймати й цінувати. Однак дедалі більше людей і дослідників помічають, що заклик полюбити своє тіло підходить не всім, і тут з’являється ідея тілесної нейтральності як більш спокійного й м’якого ставлення до тіла, що не вимагає радісних емоцій щодня чи оцінки, навіть позитивної.

Для України ця тема має ще один вимір. Війна, поранення, життєві втрати, постійний стрес і тривога змінюють досвід тілесності. Тіло може асоціюватися не лише з красою чи привабливістю, а й із болем, загрозою, втомою, вадами. У таких умовах вимога обов’язково любити своє тіло може бути дуже далекою від реальності, тоді як тілесна нейтральність створює простір для більш делікатного, дбайливого ставлення до себе.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Класичні підходи до образу тіла сформувалися в межах клінічної та соціальної психології завдяки працям Т. Ф. Кеша, Т. Прузінскі та їхніх послідовників [1; 2]. Вони розглядали образ тіла як багатовимірну систему, що включає спотворення сприйняття, когнітивні схеми, емоційні реакції та поведінкові стратегії уникнення, перевірки чи приховування. Дослідження Е. Стіса та Г. Шоу узагальнили емпіричні дані про роль незадоволеності тілом у виникненні та підтриманні розладів харчової

поведінки [3]. Ці класичні висновки узгоджуються з доробком вітчизняної дослідниці Л. М. Абсалямової, яка проаналізувала образ тіла як провідний психологічний чинник порушень харчової поведінки й деталізувала роль дисморфофобії та специфіку тілесного Я як комплексного психологічного феномену [4]. Питання ставлення до власної зовнішності у структурі образу фізичного Я та його зв'язок із ставленням до себе також детально дослідили Н. М. Даниленко та Г. І. Меднікова [5].

У відповідь на переважно дефіцитно-проблемний фокус досліджень на початку XXI століття виникає концепція позитивного образу тіла. Т. Тилка та Н. Вуд-Барколоу запропонували розглядати не лише відсутність незадоволеності, а й активну оцінку, повагу та турботу про тіло [6]. Пізніші роботи Дж. Аллеви та Т. Тилка розвинули ідею функціонального виміру образу тіла як здатності цінувати функції руху, чуттєвості, витривалості понад суто естетичні характеристики [7].

Разом із тим низка авторів звертає увагу на обмеження бодіпозитивного дискурсу. Н. Вуд-Барколоу, Дж. Аллева та Т. Тилка показують, що вимога постійно любити своє тіло може бути неавтентичною й недоступною для людей із травматичним досвідом, хронічними захворюваннями чи стигматизованими тілами [8]. В цьому контексті М. Л. Пелліцер і Т. Д. Вейд пропонують поняття тілесної нейтральності як альтернативної, менш емоційно насиченої форми прийняття тіла. Вони окреслюють основні компоненти тілесної нейтральності та описують можливі стратегії її розвитку в терапевтичних програмах [9].

Подальший розвиток концепції тілесної нейтральності здійснили К. Е. Малгрю та А. Хінц, які на основі опитувань експертів і представників загальної популяції показали, що тілесна нейтральність сприймається як окремий конструкт, відмінний як від негативного образу тіла, так і від класичного бодіпозитиву [10]. Важливим підтвердженням цієї автономності стало емпіричне дослідження А. Ліпінської, яка математично довела самостійність обох психологічних феноменів та встановила, що і бодіпозитив, і тілесна нейтральність пов’язані із самооцінкою, усвідомленістю та вдячністю, проте саме тілесна нейтральність сприяє зменшенню центральності зовнішності в структурі Я [11]. Своєю чергою, Н. Вуд-Барколоу, Дж. Аллева та Т. Тилка демонструють, що елементи тілесної нейтральності вже присутні в сучасних моделях позитивного образу тіла, але потребують виокремлення та подальшої операціоналізації [8].

Значний масив досліджень присвячено також ролі медіа та соціальних мереж у формуванні образу тіла. Огляди літератури з гендерних медіарепрезентацій, об’єктивації та сексуалізації показують, що медіа продовжують відтворювати вузькі гендерні стереотипи й стандарти зовнішності, сприяючи внутрішній об’єктивації, сорому за тіло та зниженню самооцінки [12]. При цьому трансляція та вкорінення нормативного ідеалу жіночої краси починається ще в дитячому віці через класичні літературні тексти, зокрема через дитячі казки [13].

Систематичні огляди про вплив соціальних мереж на образ тіла та психічне здоров'я молоді вказують на зв'язок між інтенсивним використанням цих платформ, незадоволеністю тілом, симптомами розладів харчової поведінки та депресивною симптоматикою [14]. Цей соціокультурний вплив активно вивчається і в українському науковому просторі. Т. В. Данилова та І. М. Гоян проаналізували віртуальний простір соцмереж як потужний чинник трансформації самооцінки та психологічного функціонування особистості [15]. Крім того, Т. В. Колеснікова та І. В. Сингаївська визначили ключові психологічні передумови формування та проектування іміджу сучасної жінки в просторі соціальних платформ [16].

Окрему групу становлять роботи, що аналізують бодіпозитивний та тілесно-нейтральний контент у соціальних медіа. Дж. Обрі та співавтори, досліджуючи відео в TikTok з хештегами, пов'язаними з бодіпозитивом і тілесною нейтральністю, показали, що, попри декларовану інклюзивність, бодіпозитивний контент часто залишається зорієнтованим на привабливість і зовнішню оцінку, тоді як тілесно-нейтральні повідомлення частіше акцентують увагу на функціональності, повсякденному досвіді та емоційній нейтральності [17]. Якісне дослідження О. Скаллі демонструє, як жінки описують власний рух від бодіпозитивних до тілесно-нейтральних установок у процесі взаємодії з Instagram [18]. Позитивний вплив такого медіадискурсу на емоційний стан аудиторії підтверджують експериментальні дослідження В. Сікіс та Е. Лоуренс, які довели, що навіть короткостроковий перегляд тілесно-нейтральних відео покращує показники самоспівчуття у молодих жінок [19]. Водночас якісний контент-аналіз платформи TikTok, здійснений П. Манчіном та колегами, детально описує структуру тілесно-нейтральних наративів у молодіжному середовищі та специфіку їхнього сприйняття аудиторією [20].

Мета статті – описати, що таке тілесна нейтральність, як вона пов'язана з розвитком уявлень про тіло в психології, яку роль відіграють соціокультурні та медійні чинники в її формуванні, а також окреслити можливості інтеграції цього підходу в різні психотерапевтичні парадигми та його потенціал для вивчення тілесності, сексуальності й близьких стосунків в умовах війни в Україні.

Виклад основного матеріалу. У перших підходах до образу тіла дослідників цікавило, чому людина бачить своє тіло не таким, яким воно є, і які наслідки це має для психічного здоров'я. Т. Ф. Кеш і Т. Прузінскі наголошували, що образ тіла стосується не лише точності сприймання себе, він є складним набором уявлень, відчуттів і звичок поведінки [1; 2]. Людина може думати, що її тіло не підходить під норму, соромитися певних частин тіла, уникати дзеркал, закривати тіло одягом, відмовлятися від інтимної близькості, не ходити на пляж, переносити важливі події на майбутнє, плануючи покращити свій зовнішній вигляд. Такі переживання з часом перестають бути епізодичними і перетворюються на фон, який супроводжує людину в більшості життєвих ситуацій. Це впливає на самооцінку, вибір стилю одягу, способи самопрезентації, а іноді й на професійні та особисті рішення.

Соціокультурні моделі підкреслюють, що образ тіла формується не тільки у внутрішньому світі людини, а й у її повсякденному середовищі [3; 6]. Родина, однолітки, партнери, вчителі, колеги постійно дають сигнали про те, як ніби повинно виглядати тіло. Іноді це відбувається прямо, через коментарі про вагу чи зовнішність, іноді опосередковано через жарти, порівняння, ідеалізацію. У вітчизняних дослідженнях зазначається, що саме оцінні судження батьків та реакції близького оточення виступають найважливішими соціокультурними чинниками, які викривляють ставлення особистості до власної зовнішності та дестабілізують тілесне Я [4; 5]. Наприклад, зауваження батьків, що дитина занадто поправилася, або про те, що повним дівчатам важко знайти хлопця, можуть запам'ятатися на роки і увійти у внутрішній діалог людини. Друзі й партнери, які постійно коментують зовнішність інших, підкріплюють відчуття, що тіло є головним критерієм цінності. У поєднанні з особистим досвідом це створює ґрунт для формування жорсткого критичного погляду на власне тіло.

Засоби масової інформації й реклама посилюють цей ефект. Дослідження гендерних медіарепрезентацій показують, що жіночі тіла часто подаються як об'єкти для оцінювання й порівняння, а не як живі, різноманітні й функціональні тіла [12; 13]. У рекламних сюжетах, фільмах, музичних кліпах і навіть дитячих казках зазвичай з'являються персонажі з дуже схожими параметрами, стрункі, молоді, без видимих ознак старіння чи інвалідності. Такий відбір створює ілюзію, ніби нормальні тіла виглядають саме так, а все інше є винятком, який треба виправити. Це зміщує увагу з реальних потреб тіла у здоров'ї, відпочинку, безпеці, комфорті на безкінечну гонитву за відповідністю образам з екрана.

З розвитком соцмереж вплив зображень тіл стає ще більш потужним та персоналізованим. Якщо раніше людина бачила обмежену кількість ідеалізованих образів у журналах чи на телебаченні, то тепер це щоденний потік із акаунтів звичайних людей, блогерів, фітнес-інфлюенсерів і знаменитостей. Багато фотографій і відео ретушуються, відфільтровуються, знімаються під вигідними ракурсами, але сприймаються як реальне життя. Така цифрова активність задає специфічні психологічні передумови для конструювання штучного жіночого іміджу, що змушує дівчат постійно коригувати свою віртуальну самопрезентацію у прагненні відповідати медійним стандартам [16]. Систематичні огляди показують зв'язок між інтенсивним використанням соцмереж, особливо візуально орієнтованих платформ, як Instagram і TikTok, і незадоволеністю тілом, симптомами розладів харчової поведінки, зниженням самооцінки, підвищенням тривоги й депресивних симптомів у молоді [14]. Цей деструктивний вплив віртуального простору детально описується й українськими науковцями, які підкреслюють, що надмірне занурення в соцмережі провокує деформацію самооцінки, дестабілізує загальне психологічне функціонування особистості [15].

У відповідь на цю ситуацію бодіпозитивний рух став важливою спробою змінити фокус. Його основна ідея в тому, що кожне тіло має право бути видимим

і гідним поваги, а зовнішність не повинна бути причиною дискримінації. У психології ці ідеї відображаються в концепції позитивного образу тіла, яку розробляють Т. Тилка та Н. Вуд-Барколоу. Вони пропонують змістити акцент із того, що в тілі не ідеально, на те, що тіло робить для людини щодня: допомагає рухатися, працювати, вчитися, відпочивати, вступати в близькі стосунки, народжувати дітей, переживати задоволення. Позитивний образ тіла включає елементи вдячності, поваги і бажання піклуватися про себе не через сором і провину, а через турботу [6]. У пізніших роботах Дж. Аллеви та Т. Тилка особливий акцент робиться на функціональному вимірі: здатності цінувати силу, витривалість, рухливість, сенсорність тіла понад естетичні характеристики [7].

Для багатьох людей знайомство з бодіпозитивом стало важливою підтримкою. Вони побачили тіла, схожі на їхні, у позитивному контексті, без висміювання та спроб сховати недоліки. Це може знижувати відчуття ізольованості, сприяти відчуттю спільності, допомагати формувати до себе більш тепле ставлення. Дослідження показують, що позитивний образ тіла пов’язаний із вищою самооцінкою, меншим ризиком розладів харчової поведінки, більш гнучким ставленням до змін тіла з віком [6; 7]. Нещодавнє дослідження також виявило, що як бодіпозитив, так і тілесна нейтральність позитивно пов’язані із задоволеністю тілом, самооцінкою, усвідомленістю та вдячністю, але тілесна нейтральність краще пов’язана зі зменшенням центральності зовнішності в структурі Я [11].

Разом із тим досвід практики й результати досліджень демонструють, що бодіпозитивний підхід не завжди працює так, як задекларовано. Н. Вуд-Барколоу, Дж. Аллева та Т. Тилка пишуть, що для частини людей імператив любити своє тіло у будь-якому стані може бути жорстким і не відповідати їхньому досвіду [8]. Людина з травматичною історією, хронічним болем, інвалідністю чи тяжкою хворобою може не відчути любові до тіла, яке приносить їй страждання. У військовому контексті тіло може асоціюватися з пораненнями, ампутацією, фізичними обмеженнями, постійною втомою. Тоді спроба притягнути до себе бодіпозитивне гасло може посилити відчуття провини, а не принести полегшення.

Психоаналітичні підходи пропонують свій ракурс на ці процеси. У фрейдівській традиції тіло розглядається як джерело потягів і задоволень, але також як простір заборон і прихованих бажань. Конфлікти між ними можуть закріплюватися у вигляді хронічного сорому, відрази чи відчуження від власної тілесності. У теоріях об’єктних стосунків говорять про тілесне Я, що формується у ранній взаємодії з батьківськими фігурами через дотики, погляд, реакцію дорослого на дитяче тіло. Якщо тіло дитини систематично критикується або ігнорується, формується вразливе, нестабільне тілесне Я, яке в дорослому віці може проявлятися у вигляді розладів харчової поведінки, самопошкодження, нав’язливого контролю зовнішності. З цього погляду тілесна нейтральність може розумітися як поступове відновлення базової довіри до свого тіла й кордонів, як

можливість дозволити тілу бути достатньо хорошим, а не ідеальним чи неправильним [9].

Феноменологічні та тілесно-орієнтовані підходи доповнюють цю картину, наголошуючи, що людина завжди переживає світ через тіло як через орган чуттів, руху, контакту з іншими. У цих підходах розрізняють тіло як об'єкт, тобто те, як ми дивимося на себе в дзеркалі чи на фото, і тіло як суб'єкт, відчуття себе зсередини, коли ходимо, дихаємо, торкаємося, відчуваємо біль чи задоволення. При високій внутрішній об'єктивації переважає досвід тіла як об'єкта, коли людина ніби постійно бачить себе очима уявного спостерігача, оцінюючи, наскільки вона відповідає стандартам. Тілесна нейтральність у феноменологічній перспективі може розглядатися як рух у бік тіла як суб'єкта з поверненням уваги до безпосередніх відчуттів, проживання через тіло, а не лише дивитися на нього ззовні.

Когнітивно-поведінкові моделі роблять акцент на автоматичних думках, переконаннях та поведінкових стратегіях, які підтримують незадоволеність тілом. В центрі проблеми може розглядатися переконання, що тіло визначає мою цінність. Людина, яка так думає, автоматично інтерпретує зміни ваги чи випадкові коментарі як підтвердження власної нікчемності. Бодіпозитивні програми у когнітивно-поведінковому ключі намагаються замінити негативні думки на позитивні. Підхід тілесної нейтральності пропонує інший крок, не змінювати зміст думок на протилежний, а поступово знижувати значущість теми зовнішності в системі переконань, дозволяти собі думати про щось інше, будувати самооцінку на ширшому наборі критеріїв, серед яких цінності, стосунки, діяльність.

Гуманістичні й салютоцентричні підходи розглядають тілесність як важливий ресурс відновлення й саморегуляції. У межах салютоцентричного підходу тілесне Я розуміють як багатовимірний конструкт, що поєднує образ тіла, відчуття, почуття контролю над тілесними процесами, ціннісні ставлення до тіла та смисли, пов'язані зі здоров'ям і вразливістю. Зміщення фокусу з дефектів тіла на його ресурси, як-от здатність витримувати навантаження, відновлюватися, сигналізувати про перевтому, дає можливість бачити тіло не тільки як місце симптомів, а й опору для адаптації й росту. У цьому ключі тілесна нейтральність цілком вписується в салютоцентричну логіку, оскільки вона не заперечує труднощів, але дозволяє визнати тілесність одним із вимірів суб'єктності, через який людина може відновлювати контакт із собою, своїми потребами й кордонами.

У медійному просторі тілесна нейтральність має свої специфічні прояви. Контент-аналіз відео з хештегом #bodyneutrality в соцмережах показує, що користувачі частіше говорять про повсякденний досвід: втому, дискомфорт, звичайні тіла в домашньому одязі, відмову від постійних дієт, право їсти без почуття провини [17]. Вони описують шлях від жорсткої дієти й ненависті до тіла до більш спокійного, буденного ставлення, де є місце і для незадоволеності,

і для прийняття [18]. Інші дослідження показують, що перегляд тілесно-нейтрального та бодіпозитивного контенту може покращувати показники образу тіла порівняно з переглядом ідеалізованих худорлявих тіл, але тілесно-нейтральний контент краще підтримує функціональне ставлення до тілесності [19].

Слід враховувати, що трансляція бодіпозитивних та тілесно-нейтральних ідей обмежується алгоритмами соцмереж. Оскільки платформи просувають контент із високим рівнем візуального залучення, нейтральні повідомлення піддаються вимушеній естетизації. Щоб відео про тілесну нейтральність отримало охоплення та потрапило в рекомендації, блогери змушені оформлювати його за законами платформи, знімати під вигідними ракурсами, накладати фільтри чи трендову музику. Таке коригування під вимоги алгоритмів створює суперечність, адже замість відмови від оцінювання зовнішності глядач знову фокусується на візуальній презентації тіла. Це підкреслює потребу у вивченні не лише закликів до нейтральності, а й медійного середовища, у якому вони циркулюють [20].

Для українського контексту тілесна нейтральність може стати важливою основою для переосмислення досвіду тілесності в умовах війни. Тіло тут виявляється не лише об'єктом естетичної оцінки, а й тим, що переживає стрес, небезпеку, а іноді поранення, ампутації, втрату функцій. У таких обставинах вимога любити тіло може звучати занадто радикально. Більш реалістично й гуманно може виглядати завдання поступово відновлювати базову повагу до тіла, вчитися чути його сигнали, дозволяти собі нейтральні або суперечливі почуття до нього без додаткової провини за недостатній позитив. Це може мати прямі наслідки для того, як люди переживають свою сексуальність, інтимність, здатність до близькості у стосунках. Тут тілесна нейтральність може виступати важливою ланкою між травматичним досвідом і можливістю знову бути в контакті з тілом як джерелом життя та задоволення, а не лише болю й загрози.

У практичній площині концепція тілесної нейтральності вже починає інтегруватися в різні психотерапевтичні підходи. Елементи тілесно-нейтрального мислення використовуються у когнітивно-поведінковій терапії, терапії прийняття й відповідальності та майндфулнес-орієнтованих програмах, де клієнтів навчають помічати автоматичні оцінні думки про тіло й ставитися до них із більшою дистанцією та співчуттям. У психодинамічних і реляційних підходах тіло розглядається як простір, у якому втілюється досвід сорому й прийняття в стосунку з іншим. Тілесна нейтральність тут може розумітися як результат переходу від внутрішнього критичного, об'єктивуючого погляду до досвіду більш м'якого ставлення із підтримкою до свого тіла в безпечних взаєминах. У тілесно-орієнтованій та гештальт-терапії важливим завданням стає відновлення безпечного контакту з тілесними відчуттями, коливання між активацією та заспокоєнням, що дозволяє сприймати тіло не як загрозу, а як ресурс присутності та саморегуляції. В арт-терапії та інших експресивних

методах образ тіла переноситься у символічний простір малюнку, колажу, руху чи рольової дії, що дає змогу м'якше працювати з соромом, самосприйняттям і порівняннями.

У групових форматах, психоедукаційних програмах, групах підтримки для людей із розладами харчової поведінки або хронічними захворюваннями, тілесна нейтральність може пропонуватися як більш м'який та реалістичний орієнтир, особливо на ранніх етапах відновлення, коли ідея любові до тіла є недосяжною [10]. Для українських реалій важливими є також онлайн-формати у вигляді відеолекцій, марафонів, постів та роликів у соцмережах, де можна популяризувати тілесно-нейтральні наративи українською мовою з урахуванням досвіду війни.

Висновки. У статті було розглянуто, як у психології змінюється розуміння образу тіла та ставлення до тілесності. Від початкового фокусу на спотвореному сприйманні й незадоволеності тілом, що пов'язується з різними формами психічних порушень, дослідники перейшли до бодіпозитивного підходу, який наголошує на цінуванні, повазі й турботі про тіло. Однак аналіз сучасних праць і медіадосліджень показує, що бодіпозитив не завжди є універсальною відповіддю і може створювати новий тиск у вигляді вимог любові до тіла.

На цьому тлі тілесна нейтральність постає як важливий альтернативний підхід. Вона дозволяє зменшити центрування самооцінки на зовнішності, ставитися до тіла спокійніше, бачити в ньому не лише об'єкт оцінки, а й живий ресурс. Дослідження контенту соцмереж та досвіду користувачів свідчать, що тілесно-нейтральні наративи вже активно присутні в цифровому просторі й можуть позитивно впливати на образ тіла, особливо через підсилення функціонального ставлення до тілесності. Це відкриває можливості для створення інтервенцій, орієнтованих на тілесну нейтральність, особливо для тих груп, для яких бодіпозитивний підхід видається занадто далеким або недосяжним.

Для українського контексту тілесна нейтральність має особливу актуальність. Вона може стати теоретичною та практичною основою для дослідження того, як люди переживають своє тіло в умовах війни, як змінюється їхнє ставлення до тілесності, сексуальності та близькості, які слова вони знаходять для опису свого досвіду в соцмережах і терапії. Перспективами подальших розвідок є операціоналізація тілесної нейтральності, вивчення її зв'язку з показниками психічного здоров'я, задоволеності стосунками й сексуального функціонування, а також аналіз тілесно-нейтральних наративів у різних вікових, гендерних та культурних групах в Україні.

Література:

1. Cash T. F., Pruzinsky T. Body image: a handbook of theory, research, and clinical practice. New York: Guilford Press, 2002.
2. Cash T. F. Body image: past, present, and future. Body Image. 2004. Vol. 1, No. 1. P. 1-5.

3. Stice E., Shaw H. E. Role of body dissatisfaction in the onset and maintenance of eating pathology: a synthesis of research findings. Journal of Psychosomatic Research. 2002. Vol. 53, No. 5. P. 985-993.

4. Абсалямова Л. М. Образ тіла як психологічний чинник порушень харчової поведінки. Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія. 2017. Вип. 56. С. 9-18.

5. Даниленко Н. М., Меднікова Г. І. Проблема ставлення особистості до власної зовнішності в психологічній науці. Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія. 2018. Вип. 57. С. 67-77.

6. Tylka T. L., Wood-Barcalow N. L. The Body Appreciation Scale-2: item refinement and psychometric evaluation. Body Image. 2015. Vol. 12. P. 53-67.

7. Alleva J. M., Tylka T. L. Body functionality: a review of the literature and future directions. Body Image. 2017. Vol. 23. P. 149-156.

8. Wood-Barcalow N. L., Alleva J. M., Tylka T. L. Revisiting positive body image to demonstrate how body neutrality is not new. Body Image. 2024. Vol. 50. P. 101741.

9. Pellizzer M. L., Wade T. D. Developing a definition of body neutrality and strategies for an intervention. Body Image. 2023. Vol. 46. P. 434-442.

10. Mulgrew K. E., Hinz A. What is body neutrality and how is it different to existing body image concepts? An analysis of experts and general community responses. Body Image. 2024. Vol. 51. P. 101780.

11. Lipińska A. Relationship between body positivity and body neutrality with body image, self-esteem, mindfulness and gratitude. Scientific Reports. 2025. Vol. 15, No. 1. P. 38699.

12. Santoniccolo F., Trombetta T., Paradiso M. N., Rollè L. Gender and media representations: a review of the literature on gender stereotypes, objectification and sexualization. International Journal of Environmental Research and Public Health. 2023. Vol. 20, No. 10. P. 5770.

13. Baker-Sperry L., Grauerholz L. The pervasiveness and persistence of the feminine beauty ideal in children's fairy tales. Gender & Society. 2003. Vol. 17, No. 5. P. 711-726.

14. Blanchard L., Conway-Moore K., Aguiar A., Önal F., Rutter H., Helleve A. et al. Associations between social media, adolescent mental health, and diet: a systematic review. Obesity Reviews. 2023. Vol. 24, No. 10. P. e13631.

15. Данилова Т. В., Гоян І. М. Вплив соціальних мереж на психологічне функціонування особистості: до постановки проблеми. Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія. 2021. Т. 12, № 4. С. 118-125.

16. Колеснікова Т. В., Сингаївська І. В. Психологічні передумови формування іміджу сучасної жінки в соціальних мережах. Держава, регіони, підприємництво: інформаційні, суспільно-правові, соціально-економічні аспекти розвитку: матеріали II Міжнародної конференції (Київ, 20 листопада 2020 р.). Київ: Університет «КРОК», 2020. С. 44-46.

17. Aubrey J. S., Zeng J., Saha K., Gahler H., Dajches L. The body positive or the body neutral? A content analysis of body positivity and body neutrality hashtagged videos on TikTok. Body Image. 2024. Vol. 50. P. 101737.

18. Scully O. G. Redefining health on Instagram: women's experiences with body positivity and body neutrality: doctoral dissertation. Kingston: Queen's University, 2024.

19. Seekis V., Lawrence R. K. How exposure to body neutrality content on TikTok affects young women's body image and mood. Body Image. 2023. Vol. 47. P. 101629.

20. Mancin P., Vall-Roqué H., Grey W., Griffiths S., Bonell S. Let's talk about body neutrality: content analysis of #bodyneutrality on TikTok. Journal of Eating Disorders. 2024. Vol. 12, No. 1. P. 199.

References:

1. Cash, T. F., & Pruzinsky, T. (2002). *Body image: A handbook of theory, research, and clinical practice*. New York: Guilford Press.

2. Cash, T. F. (2004). Body image: Past, present, and future. *Body Image, 1*(1), 1-5.

3. Stice, E., & Shaw, H. E. (2002). Role of body dissatisfaction in the onset and maintenance of eating pathology: A synthesis of research findings. *Journal of Psychosomatic Research, 53*(5), 985-993.

4. Absaliamova, L. M. (2017). Obraz tila yak psykholohichnyi chynnyk porushen kharchovoi povedinky [Body image as a psychological factor in eating disorders]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Psykholohiia, 56*, 9-18 [in Ukrainian].

5. Danylenko, N. M., & Mednikova, H. I. (2018). Problema stavlennia osobystosti do vlasnoi zovnishnosti v psykholohichnii nautsi [The problem of an individual's attitude toward their own appearance in psychological science]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Psykholohiia, 57*, 67-77 [in Ukrainian].

6. Tylka, T. L., & Wood-Barcalow, N. L. (2015). The Body Appreciation Scale-2: Item refinement and psychometric evaluation. *Body Image, 12*, 53-67.

7. Alleva, J. M., & Tylka, T. L. (2017). Body functionality: A review of the literature and future directions. *Body Image, 23*, 149-156.

8. Wood-Barcalow, N. L., Alleva, J. M., & Tylka, T. L. (2024). Revisiting positive body image to demonstrate how body neutrality is not new. *Body Image, 50*, 101741.

9. Pellizzer, M. L., & Wade, T. D. (2023). Developing a definition of body neutrality and strategies for an intervention. *Body Image, 46*, 434-442.

10. Mulgrew, K. E., & Hinz, A. (2024). What is body neutrality and how is it different to existing body image concepts? An analysis of experts and general community responses. *Body Image, 51*, 101780.

11. Lipińska, A. (2025). Relationship between body positivity and body neutrality with body image, self-esteem, mindfulness and gratitude. *Scientific Reports, 15*(1), 38699.

12. Santoniccolo, F., Trombetta, T., Paradiso, M. N., & Rollè, L. (2023). Gender and media representations: A review of the literature on gender stereotypes, objectification and sexualization. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 20*(10), 5770.

13. Baker-Sperry, L., & Grauerholz, L. (2003). The pervasiveness and persistence of the feminine beauty ideal in children's fairy tales. *Gender & Society, 17*(5), 711-726.

14. Blanchard, L., Conway-Moore, K., Aguiar, A., Önal, F., Rutter, H., Helleve, A. et al. (2023). Associations between social media, adolescent mental health, and diet: A systematic review. *Obesity Reviews, 24*(10), e13631.

15. Danylova, T. V., & Hoian, I. M. (2021). Vplyv sotsialnykh merezh na psykholohichne funktsionuvannia osobystosti: do postanovky problemy [The influence of social networks on the psychological functioning of the individual: toward framing the problem]. *Humanitarni studii: Pedahohika, psykholohiia, filosofiia, 12*(4), 118-125 [in Ukrainian].

16. Kolesnikova, T. V., & Syngaivska, I. V. (2020). Psykholohichni peredumovy formuvannia imidzhu suchasnoi zhinky v sotsialnykh merezhakh [Psychological prerequisites for forming the image of a modern woman in social networks]. In *Derzhava, rehiony, pidpryiemnytstvo: informatsiini, suspilno-pravovi, sotsialno-ekonomichni aspekty rozvytku: Materialy II Mizhnarodnoi konferentsii* (pp. 44-46). Kyiv: Universytet «KROK» [in Ukrainian].

17. Aubrey, J. S., Zeng, J., Saha, K., Gahler, H., & Dajches, L. (2024). The body positive or the body neutral? A content analysis of body positivity and body neutrality hashtagged videos on TikTok. *Body Image, 50*, 101737.

18. Scully, O. G. (2024). *Redefining health on Instagram: Women's experiences with body positivity and body neutrality* (Doctoral dissertation, Queen's University). Kingston, Canada.

19. Seekis, V., & Lawrence, R. K. (2023). How exposure to body neutrality content on TikTok affects young women's body image and mood. *Body Image*, *47*, 101629.

20. Mancin, P., Vall-Roqué, H., Grey, W., Griffiths, S., & Bonell, S. (2024). Let's talk about body neutrality: content analysis of #bodyneutrality on TikTok. *Journal of Eating Disorders, 12*(1), 199.

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК: 159.944.4:159.923:351.74

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2055-2069

Козловець Ігор Миколайович здобувач третього освітньо-наукового рівня вищої освіти кафедри соціології та психології навчально-наукового інституту № 5 Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Харків, http://orcid.org/0009-0008-2188-1317

ОСОБИСТІСНІ РЕСУРСИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ДО ЗМІН У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті представлено результати емпіричного дослідження життєздатності особистості, толерантності до невизначеності та самовладання як психологічних ресурсів готовності поліцейських до змін у професійній діяльності в умовах воєнного стану. Актуальність дослідження зумовлена суттєвими трансформаціями професійної діяльності працівників Національної поліції України в умовах війни, що супроводжуються високим рівнем невизначеності, необхідністю швидкого прийняття рішень, підвищеним психоемоційним навантаженням та потребою у постійній адаптації до нових викликів службової діяльності. Психологічна готовність до змін розглядається як складне психологічне утворення, що забезпечує ефективне функціонування особистості в умовах динамічного професійного середовища та ґрунтується на системі внутрішніх психологічних ресурсів. Метою дослідження було вивчення життєздатності особистості, толерантності до невизначеності та самовладання як психологічних ресурсів готовності поліцейських до змін у професійній діяльності в умовах воєнного стану. У дослідженні взяли участь 428 працівників Національної поліції України.

Установлено, що поліцейські характеризуються достатньо високими показниками життєздатності особистості, толерантності до невизначеності та самовладання. Виявлено позитивні взаємозв'язки загального самовладання з емоційним контролем і саморегуляцією, соціальною компетентністю та соціальною підтримкою, активністю та ініціативністю, позитивними установками та гнучкістю, самомотивацією та досягненнями, адаптивними стилями поведінки та самоорганізацією. Встановлено, що найбільш вагомими предикторами загального самовладання виступають емоційний контроль і саморегуляція, інтолерантність до невизначеності та міжособистісна інтолерантність до невизначеності. Доведено відсутність статистично значущих вікових відмінностей за показниками життєздатності особистості. Водночас виявлено значущий зв'язок між стажем служби та самоорганізацією і плануванням майбутнього. Зроблено висновок про те, що життєздатність особистості, толерантність до невизна-

ченості та самовладання виступають взаємопов'язаними психологічними ресурсами, які забезпечують готовність поліцейських до професійних змін в умовах воєнного стану та сприяють підтриманню ефективності службової діяльності в ситуаціях підвищеної невизначеності.

Ключові слова: психологічна готовність до змін, поліцейські, воєнний стан, життєздатність особистості, толерантність до невизначеності, самовладання, професійна діяльність, психологічні ресурси, адаптація, професійна стійкість.

Kozlovets Igor PhD Candidate (Third-Level Higher Education Student) of the Department of Sociology and Psychology, Educational and Scientific Institute No. 5, Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, https://orcid.org/0009-0008-2188-1317

PERSONAL RESOURCES OF POLICE OFFICERS' PSYCHOLOGICAL READINESS FOR CHANGES IN PROFESSIONAL ACTIVITY UNDER MARTIAL LAW

Abstract. The article presents the results of an empirical study of personal hardiness, tolerance of uncertainty, and self-control as psychological resources of police officers' readiness for changes in professional activity under martial law. The relevance of the study is determined by the significant transformations in the professional activity of officers of the National Police of Ukraine during wartime, which are accompanied by a high level of uncertainty, the need for rapid decision-making, increased psycho-emotional strain, and the necessity for continuous adaptation to new professional challenges. Psychological readiness for change is considered a complex psychological construct that ensures effective functioning in a dynamic professional environment and is based on a system of internal psychological resources.

The aim of the study was to investigate personal hardiness, tolerance of uncertainty, and self-control as psychological resources of police officers' readiness for changes in professional activity under martial law. The study involved 428 officers of the National Police of Ukraine. The findings indicate that police officers demonstrate relatively high levels of personal hardiness, tolerance of uncertainty, and self-control. Positive relationships were found between overall self-control and emotional control and self-regulation, social competence and social support, activity and initiative, positive attitudes and flexibility, self-motivation and achievement, adaptive behavioral styles, and self-organization. It was established that the most significant predictors of overall self-control are emotional control and self-regulation, intolerance of uncertainty, and interpersonal intolerance of uncertainty. No statistically significant age differences were found in the indicators of personal hardiness. At the same time, a significant relationship was identified between length of service and self-organization and future planning. It is concluded that personal hardiness, tolerance of

uncertainty, and self-control are interconnected psychological resources that ensure police officers' readiness for professional changes under martial law and contribute to maintaining the effectiveness of professional performance in situations of increased uncertainty.

Keywords: psychological readiness for change, police officers, martial law, personal hardiness, tolerance of uncertainty, self-control, professional activity, psychological resources, adaptation, professional resilience.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна в Україні суттєво трансформувала умови професійної діяльності працівників Національної поліції. Виконання службових завдань у ситуаціях підвищеної небезпеки, невизначеності, дефіциту часу для прийняття рішень та необхідності швидкої адаптації до нових умов висуває підвищені вимоги до психологічних ресурсів поліцейських. За таких умов особливої актуальності набуває проблема психологічної готовності до змін, яка забезпечує здатність особистості ефективно функціонувати в мінливому професійному середовищі, адаптуватися до нових викликів та зберігати професійну ефективність. У сучасних психологічних дослідженнях готовність до змін розглядається як складне інтегральне утворення, що поєднує когнітивні, емоційні, мотиваційні та поведінкові компоненти. Важливу роль у забезпеченні готовності особистості до змін відіграють психологічні ресурси, які сприяють адаптації до нових умов діяльності, подоланню стресу та збереженню психологічної стійкості. До таких ресурсів належать життєздатність особистості, толерантність до невизначеності та самовладання. Життєздатність особистості відображає здатність людини підтримувати ефективне функціонування в складних життєвих обставинах, мобілізувати внутрішні ресурси для подолання труднощів та зберігати активну життєву позицію. Толерантність до невизначеності характеризує здатність конструктивно сприймати неоднозначність, непередбачуваність та новизну ситуацій, що є особливо важливим в умовах воєнного стану.

Самовладання, своєю чергою, забезпечує контроль емоційних реакцій, регуляцію поведінки та підтримання професійної ефективності в стресогенних обставинах.

Психологічна готовність поліцейських до змін в умовах воєнного стану є складним психологічним утворенням, що ґрунтується на здатності особистості ефективно функціонувати в умовах невизначеності, зберігати самоконтроль, підтримувати внутрішню стійкість та адаптивність до нових вимог професійної діяльності. Психологічна готовність поліцейських до змін в умовах воєнного стану забезпечується комплексом особистісних ресурсів, серед яких провідне значення мають життєздатність особистості, толерантність до невизначеності та самовладання. Попри значну кількість досліджень окремих аспектів психологічної адаптації працівників правоохоронних органів, питання взаємозв'язку життєздатності особистості, толерантності до невизначеності та самовладання як ресурсів психологічної готовності поліцейських до змін у професійній діяльності

в умовах воєнного стану залишається недостатньо вивченим. Особливої уваги потребує визначення психологічних характеристик, які забезпечують здатність поліцейських ефективно реагувати на динамічні зміни професійного середовища та підтримувати належний рівень професійного функціонування. У зв'язку з цим актуальним є дослідження життєздатності особистості, толерантності до невизначеності та самовладання як психологічних ресурсів готовності поліцейських до змін у професійній діяльності в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема психологічної готовності особистості до змін в умовах невизначеності та підвищених професійних навантажень останніми роками привертає значну увагу дослідників. Особливої актуальності вона набуває щодо працівників правоохоронних органів, професійна діяльність яких в умовах воєнного стану характеризується високим рівнем відповідальності, ризику та необхідністю оперативного реагування на динамічні зміни службової ситуації. У сучасних дослідженнях готовність до змін розглядається як складне психологічне утворення, пов’язане зі здатністю особистості адаптуватися до нових умов діяльності, зберігати ефективність функціонування та мобілізувати внутрішні ресурси в ситуаціях невизначеності. Зокрема, С. Бойчук встановлено взаємозв’язок між готовністю до змін, толерантністю до невизначеності та життєздатністю поліцейських спеціального підрозділу КОРД, що свідчить про важливу роль особистісних ресурсів у забезпеченні професійної адаптації правоохоронців [1]. Важливе місце в структурі психологічної готовності до змін посідає толерантність до невизначеності. У дослідженнях Я. Пономаренко доведено, що готовність поліцейських до інноваційної діяльності та професійного самоздійснення значною мірою пов’язана зі здатністю конструктивно реагувати на невизначеність та новизну професійних ситуацій [2]. Аналогічну позицію займає А. Масян, яка розглядає толерантність до невизначеності як важливий чинник прийняття рішень у професійній діяльності працівників правоохоронних органів [3]. Теоретико-методологічні аспекти феномену толерантності до невизначеності та її роль у трансформації травматичного досвіду особистості детально розкрито у роботі Г. Громової [4]. Окремий напрям досліджень присвячено вивченню психологічної стійкості та життєздатності працівників поліції. У роботах О. Євдокімової та співавторів життєздатність розглядається як один із провідних чинників психологічної стійкості поліцейських у кризових ситуаціях професійної діяльності [5]. Подібні результати отримано й у дослідженнях особистісних передумов антикрихкості поліцейських, де наголошується на значенні індивідуально-психологічних ресурсів для успішного подолання професійних труднощів [6]. Водночас у зарубіжних дослідженнях життєздатність пов’язується зі здатністю до ефективної емоційної регуляції, стресостійкості та соціальної підтримки як чинників психологічного благополуччя особистості [7]. Значна кількість наукових праць присвячена проблемі психологічної готовності поліцейських до діяльності в умовах кризових та

воєнних ситуацій. Зокрема, Я. Пономаренко, А. Шиліна та Н. Греса визначили комплекс психологічних чинників, які забезпечують готовність поліцейських до виконання службових завдань в екстремальних умовах [8]. Дослідження Д. Швеця та співавторів засвідчили важливу роль психологічної готовності до професійного стресу в умовах війни у майбутніх правоохоронців [9]. Крім того, у роботах українських дослідників встановлено особливості динаміки психічного здоров'я працівників правоохоронних органів у період воєнного стану, що підтверджує необхідність пошуку психологічних ресурсів підтримання професійної ефективності в умовах тривалого стресу [10]. Аналіз стресових чинників професійної діяльності поліцейських під час війни також свідчить про зростання ролі адаптаційних можливостей особистості та механізмів психологічної саморегуляції [11]. Важливими для розуміння психологічних механізмів адаптації до умов воєнного стану є також дослідження особистісних трансформацій. Так, О. Романенко обґрунтовує методологічні засади вивчення особистісних змін в умовах воєнного стану та наголошує на необхідності аналізу внутрішніх ресурсів особистості, які забезпечують її психологічну стійкість, адаптивність та здатність до подолання кризових життєвих обставин [12].

Водночас аналіз наукових джерел показує, що, незважаючи на значний інтерес дослідників до проблем психологічної стійкості, життєздатності, толерантності до невизначеності та професійної адаптації поліцейських, недостатньо вивченим залишається питання їх комплексного розгляду як взаємопов'язаних психологічних ресурсів готовності до змін у професійній діяльності в умовах воєнного стану. Крім того, потребують подальшого дослідження психологічні чинники, які забезпечують здатність поліцейських ефективно функціонувати в умовах тривалої невизначеності та динамічних професійних змін. Саме це зумовило мету та завдання представленого дослідження.

Матеріали та методи дослідження. Метою дослідження було вивчення життєздатності особистості, толерантності до невизначеності та самовладання як психологічних ресурсів готовності поліцейських до змін у професійній діяльності в умовах воєнного стану. Відповідно до поставленої мети були визначені такі завдання дослідження: здійснити аналіз показників життєздатності особистості, толерантності до невизначеності та самовладання у поліцейських; дослідити взаємозв'язки між зазначеними психологічними характеристиками; визначити предиктори самовладання як важливого ресурсу готовності до змін; встановити можливі відмінності досліджуваних показників залежно від віку та стажу служби поліцейських.

У дослідженні взяли участь 428 працівників Національної поліції України, які проходили службу в умовах воєнного стану. До вибірки увійшли поліцейські різних вікових категорій та з різним стажем професійної діяльності. Для аналізу вікових особливостей респондентів було розподілено на три групи: до 30 років (n = 146), від 31 до 40 років (n = 254) та 41 рік і старше (n = 28). Під час аналізу професійного стажу було сформовано чотири групи: до 5 років, від 6 до 10 років,

від 11 до 20 років та понад 20 років служби. Для дослідження життєздатності особистості використовувалася методика «Життєздатність особистості», яка дозволяє оцінити такі компоненти, як самомотивація та досягнення, активність та ініціативність, емоційний контроль і саморегуляція, позитивні установки та гнучкість, самоповага, соціальна компетентність і соціальна підтримка, адаптивні стилі поведінки, самоорганізація та планування майбутнього. Для вивчення особливостей ставлення до невизначеності застосовувався Новий опитувальник толерантності до невизначеності, який містить шкали толерантності до невизначеності, інтолерантності до невизначеності та міжособистісної інтолерантності до невизначеності. Самовладання досліджувалося за допомогою тесту самовладання, який дає змогу оцінити особистісне, ситуативне, екзистенційне та загальне самовладання.

Дослідження проводилося відповідно до етичних принципів психологічних досліджень. Участь респондентів була добровільною та анонімною. Усі учасники були поінформовані про мету дослідження, конфіденційність отриманих результатів і право припинити участь на будь-якому етапі.

Для статистичної обробки емпіричних даних використовувалися методи описової статистики (середнє значення, стандартне відхилення, мінімальні та максимальні значення), кореляційний аналіз за коефіцієнтом Пірсона, множинний регресійний аналіз, а також критерій Краскела–Уолліса для дослідження міжгрупових відмінностей. Статистична обробка результатів здійснювалася з використанням пакета прикладних програм IBM SPSS Statistics.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення мети дослідження було здійснено аналіз показників життєздатності особистості, толерантності до невизначеності та самовладання як психологічних ресурсів готовності поліцейських до змін у професійній діяльності в умовах воєнного стану. На першому етапі було проведено аналіз описових статистик досліджуваних показників, результати якого подано в табл. 1.

Таблиця 1

Описова статистика показників життєздатності особистості, толерантності до невизначеності та самовладання (N = 428)

Показник	M	SD	Min	Max
Самомотивація та досягнення	58,89	5,22	41	72
Активність та ініціативність	58,79	5,46	41	70
Емоційний контроль і саморегуляція	56,27	5,45	33	68
Позитивні установки та гнучкість	58,83	4,91	43	70
Самоповага	56,47	5,68	37	69
Соціальна компетентність і соціальна підтримка	57,66	5,30	41	72

Показник	M	SD	Min	Max
Адаптивні стилі поведінки	56,59	5,39	39	70
Самоорганізація та планування майбутнього	54,62	6,05	36	68
Толерантність до невизначеності	53,64	6,91	28	80
Інтолерантність до невизначеності	70,45	8,15	15	89
Міжособистісна інтолерантність до невизначеності	28,27	7,38	2	77
Особистісне самовладання	18,82	2,42	8	21
Ситуативне самовладання	12,86	1,38	6	16
Екзистенційне самовладання	12,73	1,54	5	14
Загальне самовладання	44,41	4,15	25	49

Примітка. M – середнє арифметичне; SD – стандартне відхилення; Min – мінімальне значення показника; Max – максимальне значення показника; N = 428.

Аналіз даних, наведених у табл. 1, засвідчив, що серед складових життєздатності особистості найвищі середні значення спостерігаються за шкалами «Самомотивація та досягнення» (M = 58,89), «Позитивні установки та гнучкість» (M = 58,83) та «Активність та ініціативність» (M = 58,79). Це свідчить про достатньо високий рівень внутрішньої мотивації, орієнтації на досягнення професійних цілей, готовності до активних дій та здатності зберігати позитивне ставлення до життєвих і професійних викликів серед досліджуваних поліцейських. Дещо нижчі, але також достатньо високі показники виявлено за шкалами «Соціальна компетентність і соціальна підтримка» (M = 57,66), «Адаптивні стилі поведінки» (M = 56,59), «Самоповага» (M = 56,47) та «Емоційний контроль і саморегуляція» (M = 56,27). Отримані результати свідчать про сформованість у більшості респондентів здатності ефективно взаємодіяти з оточенням, підтримувати конструктивні стратегії поведінки та контролювати власні емоційні реакції навіть в умовах підвищеного професійного навантаження. Найнижче середнє значення серед складових життєздатності було зафіксовано за шкалою «Самоорганізація та планування майбутнього» (M = 54,62). Такий результат може бути пов'язаний зі специфікою професійної діяльності поліцейських в умовах воєнного стану, коли високий рівень невизначеності та швидка зміна оперативної обстановки ускладнюють довгострокове планування та прогнозування професійної діяльності. Аналіз показників толерантності до невизначеності засвідчив відносно високий рівень інтолерантності до невизначеності (M = 70,45), що може відображати прагнення поліцейських до структурованості, визначеності та контролю ситуації. Водночас показник толерантності до невизначеності (M = 53,64) свідчить про наявність

достатнього адаптаційного потенціалу для функціонування в умовах мінливого та непередбачуваного середовища. Серед показників самовладання найвищі значення були зафіксовані за інтегральним показником загального самовладання (M = 44,41), що свідчить про загалом високий рівень здатності поліцейських контролювати власну поведінку, емоції та рішення в складних професійних ситуаціях. Таким чином, результати описової статистики дозволяють розглядати життєздатність особистості, толерантність до невизначеності та самовладання як важливі психологічні ресурси готовності поліцейських до професійних змін в умовах воєнного стану. Наступним етапом дослідження стало вивчення взаємозв'язків між досліджуваними показниками. З цією метою було проведено кореляційний аналіз, результати якого подано в табл. 2.

Таблиця 2

Кореляційні зв'язки загального самовладання з показниками життєздатності особистості та толерантності до невизначеності

Показник	**r**
Особистісне самовладання	0,827
Ситуативне самовладання	0,739
Екзистенційне самовладання	0,728
Емоційний контроль і саморегуляція	0,323
Соціальна компетентність і соціальна підтримка	0,206
Активність та ініціативність	0,205
Інтолерантність до невизначеності	0,203
Позитивні установки та гнучкість	0,191
Самомотивація та досягнення	0,182
Самоорганізація та планування майбутнього	0,161
Адаптивні стилі поведінки	0,160
Самоповага	0,157
Міжособистісна інтолерантність до невизначеності	-0,190

Примітка. r – коефіцієнт кореляції Пірсона

Як свідчать результати, наведені в табл. 2, загальне самовладання найбільш тісно пов'язане з особистісним самовладанням (r = 0,827), ситуативним самовладанням (r = 0,739) та екзистенційним самовладанням (r = 0,728), що є закономірним з огляду на структуру досліджуваного конструкта. Отримані зв'язки підтверджують внутрішню узгодженість показників самовладання та свідчать про їх вагомий внесок у формування загальної здатності особистості до самоконтролю. Серед складових життєздатності особистості найбільш виражений зв'язок із загальним самовладанням продемонструвала шкала «Емоційний контроль і саморегуляція» (r = 0,323). Отриманий результат підтверджує, що здатність контролювати власні емоційні стани та регулювати поведінку є одним із провідних ресурсів психологічної готовності до змін у

професійній діяльності поліцейських. Також виявлено позитивні зв'язки загального самовладання з соціальною компетентністю та соціальною підтримкою (r = 0,206), активністю та ініціативністю (r = 0,205), позитивними установками та гнучкістю (r = 0,191), самомотивацією та досягненнями (r = 0,182), самоорганізацією та плануванням майбутнього (r = 0,161), адаптивними стилями поведінки (r = 0,160) та самоповагою (r = 0,157). Сукупність цих зв'язків дозволяє розглядати зазначені характеристики як важливі компоненти особистісного ресурсу готовності до змін. Особливий інтерес становлять зв'язки загального самовладання з показниками ставлення до невизначеності. Так, було встановлено позитивний зв'язок між загальним самовладанням та інтолерантністю до невизначеності (r = 0,203), а також негативний зв'язок із міжособистісною інтолерантністю до невизначеності (r = –0,190). Отримані результати можуть свідчити про те, що потреба у структурованості та передбачуваності ситуації в умовах поліцейської діяльності сприяє підтриманню самовладання, тоді як труднощі взаємодії з людьми в неоднозначних ситуаціях, навпаки, знижують його рівень.

Для визначення внеску окремих психологічних характеристик у формування самовладання було проведено множинний регресійний аналіз. Його результати наведено в табл. 3.

Таблиця 3

Предиктори загального самовладання поліцейських

Показник	**β**	**t**	**p**
Емоційний контроль і саморегуляція	0,246	4,971	<0,001
Інтолерантність до невизначеності	0,105	4,212	<0,001
Міжособистісна інтолерантність до невизначеності	-0,090	-3,325	0,001
Самомотивація та досягнення	0,023	0,346	0,729
Активність та ініціативність	0,028	0,418	0,676
Позитивні установки та гнучкість	-0,071	-1,113	0,266
Самоповага	-0,072	-1,104	0,270
Соціальна компетентність і соціальна підтримка	0,067	0,961	0,337
Адаптивні стилі поведінки	-0,008	-0,117	0,907
Самоорганізація та планування майбутнього	-0,036	-0,686	0,493
Толерантність до невизначеності	-0,015	-0,532	0,595

Примітка. β – стандартизований коефіцієнт регресії; t – значення t-критерію; p – рівень статистичної значущості; $R^2 = 0,165$.

Згідно з даними табл. 3, модель пояснює 16,5 % дисперсії загального самовладання ($R^2 = 0,165$), що свідчить про наявність статистично значущого

внеску досліджуваних особистісних характеристик у формування цього показника. Аналіз результатів показав, що найбільш вагомим предиктором загального самовладання виступає емоційний контроль і саморегуляція (β = 0,246; p < 0,001). Отже, чим вищою є здатність поліцейського контролювати власні емоції та регулювати поведінку в складних ситуаціях, тим вищим є рівень його самовладання та потенційної готовності до функціонування в умовах змін.

Другим статистично значущим предиктором виявилася інтолерантність до невизначеності (β = 0,105; p < 0,001). Це може свідчити про те, що в умовах професійної діяльності поліцейських прагнення до визначеності, структурованості та контролю ситуації виконує адаптивну функцію та сприяє підтриманню самовладання. Водночас міжособистісна інтолерантність до невизначеності продемонструвала негативний прогностичний вплив (β = –0,090; p = 0,001). Отриманий результат свідчить, що труднощі взаємодії в неоднозначних міжособистісних ситуаціях можуть виступати чинником зниження самовладання та ускладнювати психологічну адаптацію до змін.

З метою встановлення можливих вікових особливостей життєздатності особистості було здійснено порівняння середніх показників у різних вікових групах поліцейських. Отримані результати наведено в табл. 4.

Таблиця 4

Показники життєздатності особистості у поліцейських різних вікових груп (M)

Показник	До 30 років (n=146)	31–40 років (n=254)	41 рік і старше (n=28)
Самомотивація та досягнення	59,08	58,76	59,11
Активність та ініціативність	58,75	58,85	58,39
Емоційний контроль і саморегуляція	56,12	56,41	55,79
Позитивні установки та гнучкість	58,72	58,93	58,43
Самоповага	56,07	56,73	56,29
Соціальна компетентність і соціальна підтримка	57,23	57,95	57,18
Адаптивні стилі поведінки	56,38	56,61	57,50
Самоорганізація та планування майбутнього	54,62	54,51	55,57

Як видно з табл. 4, середні значення більшості показників життєздатності є достатньо близькими в усіх вікових групах. Незначні тенденції до підвищення показників адаптивних стилів поведінки та самоорганізації спостерігаються у

групі поліцейських віком 41 рік і старше, однак візуальні відмінності потребували статистичної перевірки.

Результати перевірки статистичної значущості міжгрупових відмінностей за допомогою критерію Краскела–Уолліса наведено в табл. 5.

Таблиця 5

Відмінності показників життєздатності особистості залежно від віку поліцейських

Шкала	**p**
Самомотивація та досягнення	0,861
Активність та ініціативність	0,683
Емоційний контроль і саморегуляція	0,966
Позитивні установки та гнучкість	0,795
Самоповага	0,420
Соціальна компетентність і соціальна підтримка	0,266
Адаптивні стилі поведінки	0,539
Самоорганізація та планування майбутнього	0,767

Примітка. p – рівень статистичної значущості; відмінності оцінювалися за допомогою критерію Краскела–Уолліса..

Аналіз даних табл. 5 засвідчив відсутність статистично значущих вікових відмінностей за всіма досліджуваними показниками життєздатності особистості ($p > 0,05$). Отримані результати свідчать про те, що життєздатність як особистісний ресурс психологічної готовності до змін характеризується відносною стабільністю незалежно від віку поліцейських.

Наступним етапом стало вивчення особливостей життєздатності залежно від стажу служби. Результати порівняння середніх значень подано в табл. 6.

Таблиця 6

Показники життєздатності особистості у поліцейських із різним стажем служби (M)

Показник	**До 5 років**	**6–10 років**	**11–20 років**	**Понад 20 років**
Самомотивація та досягнення	59,06	58,24	59,21	60,35
Активність та ініціативність	59,69	58,30	58,93	59,70
Емоційний контроль і саморегуляція	56,59	55,61	56,71	56,30
Позитивні установки та гнучкість	59,53	58,33	59,13	58,40
Самоповага	56,12	55,96	56,70	58,70

Показник	До 5 років	6–10 років	11–20 років	Понад 20 років
Соціальна компетентність і соціальна підтримка	57,56	57,49	57,68	58,90
Адаптивні стилі поведінки	56,12	56,26	56,71	58,70
Самоорганізація та планування майбутнього	54,94	53,59	55,12	57,05

Як видно з табл. 6, у поліцейських зі стажем понад 20 років спостерігаються дещо вищі показники самомотивації та досягнень, самоповаги, соціальної компетентності, адаптивних стилів поведінки та самоорганізації порівняно з іншими групами. Це дозволяє припустити, що професійний досвід сприяє накопиченню психологічних ресурсів, необхідних для ефективного функціонування в умовах змін.

Для перевірки статистичної значущості виявлених тенденцій було проведено аналіз відмінностей між групами за стажем служби. Отримані результати наведено в табл. 7.

Таблиця 7

Відмінності показників життєздатності особистості залежно від стажу служби

Шкала	p
Самомотивація та досягнення	0,179
Активність та ініціативність	0,616
Емоційний контроль і саморегуляція	0,262
Позитивні установки та гнучкість	0,376
Самоповага	0,104
Соціальна компетентність і соціальна підтримка	0,583
Адаптивні стилі поведінки	0,282
Самоорганізація та планування майбутнього	**0,018***

Примітка. * – $p < 0,05$; відмінності оцінювалися за допомогою критерію Краскела–Уолліса.

Згідно з даними табл. 7, статистично значущі відмінності встановлено лише за шкалою «Самоорганізація та планування майбутнього» ($p = 0,018$). Це свідчить про те, що зі збільшенням професійного стажу у поліцейських посилюється здатність до планування діяльності, організації власної поведінки та прогнозування майбутніх професійних завдань. Водночас за іншими показниками життєздатності статистично значущих відмінностей не виявлено,

що може свідчити про відносну стійкість більшості особистісних ресурсів незалежно від тривалості професійної діяльності.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що життєздатність особистості, толерантність до невизначеності та самовладання виступають важливими психологічними ресурсами готовності поліцейських до змін у професійній діяльності в умовах воєнного стану. Виявлено, що загальне самовладання позитивно пов'язане з показниками життєздатності особистості, зокрема емоційним контролем і саморегуляцією, соціальною компетентністю та соціальною підтримкою, активністю та ініціативністю, позитивними установками та гнучкістю, самомотивацією та досягненнями. Водночас міжособистісна інтолерантність до невизначеності негативно пов'язана із самовладанням, що свідчить про зниження адаптаційних можливостей особистості в умовах міжособистісної невизначеності. Встановлено, що найбільш вагомими предикторами загального самовладання є емоційний контроль і саморегуляція, інтолерантність до невизначеності та міжособистісна інтолерантність до невизначеності. Отримані результати підтверджують провідну роль емоційно-регуляторних механізмів та особливостей ставлення до невизначеності у забезпеченні психологічної готовності поліцейських до професійних змін. Показано, що вікові особливості не мають суттєвого впливу на показники життєздатності особистості поліцейських. Водночас встановлено статистично значущий зв'язок між стажем служби та показником самоорганізації і планування майбутнього, що свідчить про позитивний вплив професійного досвіду на розвиток окремих ресурсів готовності до змін.

Перспективним напрямом подальших досліджень є розроблення структурної моделі психологічної готовності поліцейських до змін в умовах воєнного стану та визначення комплексу психологічних чинників, що забезпечують її розвиток.

Література:

1. Бойчук С. С. Комплексне дослідження готовності до змін і толерантності до невизначеності у поліцейських КОРД із різним рівнем життєздатності. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 58-69. https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.06

2. Пономаренко Я.С. Професійне самоздійснення поліцейських в контексті їх готовності до інноваційної діяльності та толерантності до невизначеності. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки.* 2022. №13. С.123-129. https://doi.org/10.30970 /PS.2022.13.15

3. Yevdokimova O.O., Boichuk S.S., Ponomarenko Y.S., Shylina A.A., Pavlovska-Kravchuk V.A., Mokhorieva O.M., Okhrimenko I.M. Resilience as a factor of psychological stability of modern police officers in crisis situations of their professional activities. *Polski Merkuriusz Lekarski*. 2026. №54(2). P. 205–212. https://doi.org/10.36740/Merkur202602116

4. Пономаренко Я.С., Шиліна А.А., Греса Н.В. Чинники психологічної готовності поліцейських до дій у кризових та воєнних ситуаціях. *Наукові записки. Серія: Психологія*. 2025. №3. С. 80–86. https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2025-3-11

5. Громова Г.М. Толерантність до невизначеності як чинник трансформації травматичного досвіду особистості: дис. … д-ра філософії в галузі психології : 053. Київ, 2022. 208 с.

6. Пономаренко Я.С. Аналіз стресових чинників у професійній діяльності поліцейських під час війни. *Наукові перспективи*. 2024. №8(50). С.929-941. https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-8(50)-929-941

7. Cano M.A., Castro F.G., De La Rosa M., Amaro H. Depressive symptoms and resilience among Hispanic emerging adults: examining the moderating effects of mindfulness, distress tolerance, emotion regulation, family cohesion, and social support. *Behavioral Medicine*. 2020. *Vol.* 46, № 3. P. 245–257. https://doi.org/10.1080/08964289.2020.1712646

8. Masian A. Ambiguity Tolerance Factor at the Decision-Making System in the Professional Activity of Law Enforcement Officers. *Юридична психологія*. 2022. Т. 31, №. 2. С. 136-143. https://doi.org/10.33270/03223102.136

9. Шиліна А.А. Особистісні риси поліцейських як психологічні передумови антикрихкості. *Слобожанський науковий вісник. Серія: Психологія*. 2026. №1. С. 199-203. https://doi.org/10.32782/psyspu/2026.1.31

10. Shvets D.V. Kisil Z.R.,. Pasko O.M. et al. Peculiarities of future law enforcement officers' psychological readiness for professional stress in war conditions. *Wiadomosci lekarskie (Warsaw, Poland: 1960)*. 2025. №78(8). P. 1488- 1495. https://doi.org/10.36740/WLek/209501

11. Yevdokimova O.O., Kharchenko V.B., Zhdanova I.V., Liaska O.P., Makarova O.P., Mokhorieva O.M., Sarbiei Yu. V. Dynamics of components of physical and mental health of law enforcement officers during the period of martial law. *Wiadomości Lekarskie Medical Advances*, 2024. Vol. LXXVII, Is. 6. P. 1174-1180. https://doi.org/10.36740/WLek202406110

12. Романенко О. Методологічні засади вивчення особистісних трансформацій в умовах воєнного стану. *Юридична психологія*. 2024. № 2 (35). С. 17–24. https://doi.org/10.33270 /03243502.17

References:

1. Boichuk, S. S. (2021). Kompleksne doslidzhennia hotovnosti do zmin i tolerantnosti do nevyznachenosti u politseiskykh KORD iz riznym rivnem zhyttiezdatnosti [A comprehensive study of readiness for change and tolerance of uncertainty among KORD police officers with different levels of resilience]. *Pravo i bezpeka*, 3(82), 58–69. https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.06

2. Ponomarenko, Ya. S. (2022). Profesiine samozdiisnennia politseiskykh v konteksti yikh hotovnosti do innovatsiinoi diialnosti ta tolerantnosti do nevyznachenosti [Professional self-realization of police officers in the context of their readiness for innovative activity and tolerance of uncertainty]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia psykholohichni nauky*, 13, 123–129. https://doi.org/10.30970/PS.2022.13.15

3. Yevdokimova, O. O., Boichuk, S. S., Ponomarenko, Y. S., Shylina, A. A., Pavlovska-Kravchuk, V. A., Mokhorieva, O. M., & Okhrimenko, I. M. (2026). Resilience as a factor of psychological stability of modern police officers in crisis situations of their professional activities. *Polski Merkuriusz Lekarski*, 54(2), 205–212. https://doi.org/10.36740/Merkur202602116

4. Ponomarenko, Ya. S., Shylina, A. A., & Hresa, N. V. (2025). Chynnyky psykholohichnoi hotovnosti politseiskykh do dii u kryzovykh ta voiennykh sytuatsiiakh [Factors of police officers' psychological readiness for actions in crisis and wartime situations]. *Naukovi zapysky. Seriia: Psykholohiia*, 3, 80–86. https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2025-3-11

5. Hromova, H. M. (2022). Tolerantnist do nevyznachenosti yak chynnyk transformatsii travmatychnoho dosvidu osobystosti [Tolerance of uncertainty as a factor in the transformation of traumatic personal experience] (Doctoral dissertation, specialty 053 Psychology). Kyiv.

6. Ponomarenko, Ya. S. (2024). Analiz stresovykh chynnykiv u profesiinii diialnosti politseiskykh pid chas viiny [Analysis of stress factors in police officers' professional activity during wartime]. *Naukovi perspektyvy*, 8(50), 929–941. https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-8(50)-929-941

7. Cano, M. A., Castro, F. G., De La Rosa, M., & Amaro, H. (2020). Depressive symptoms and resilience among Hispanic emerging adults: Examining the moderating effects of mindfulness, distress tolerance, emotion regulation, family cohesion, and social support. *Behavioral Medicine*, 46(3), 245–257. https://doi.org/10.1080/08964289.2020.1712646

8. Masian, A. (2022). Ambiguity tolerance factor at the decision-making system in the professional activity of law enforcement officers. *Yurydychna psykholohiia*, 31(2), 136–143. https://doi.org/10.33270/03223102.136

9. Shylina, A. A. (2026). Osobystisni rysy politseiskykh yak psykholohichni peredumovy antykryhkosti [Personal traits of police officers as psychological prerequisites of antifragility]. *Slobozhanskyi naukovyi visnyk. Seriia: Psykholohiia*, 1, 199–203. https://doi.org/10.32782/psyspu/2026.1.31

10. Shvets, D. V., Kisil, Z. R., Pasko, O. M., et al. (2025). Peculiarities of future law enforcement officers' psychological readiness for professional stress in war conditions. *Wiadomosci Lekarskie*, 78(8), 1488–1495. https://doi.org/10.36740/WLek/209501

11. Yevdokimova, O. O., Kharchenko, V. B., Zhdanova, I. V., Liaska, O. P., Makarova, O. P., Mokhorieva, O. M., & Sarbiei, Yu. V. (2024). Dynamics of components of physical and mental health of law enforcement officers during the period of martial law. *Wiadomości Lekarskie Medical Advances*, 77(6), 1174–1180. https://doi.org/10.36740/WLek202406110

12. Romanenko, O. (2024). Metodolohichni zasady vyvchennia osobystisnykh transformatsii v umovakh voiennoho stanu [Methodological foundations for studying personality transformations under martial law]. *Yurydychna psykholohiia*, 2(35), 17–24. https://doi.org/10.33270/03243502.17

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 159.9:005.95

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2070-2077

Кравченко Олександра Миколаївна аспірантка кафедри практичної та клінічної психології, ПВНЗ «Європейський університет», м. Київ, https://orcid.org/0009-0003-3734-0551

ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТІСНИХ ЗМІН ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНА РАМКА ПРОФЕСІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ПРАЦІВНИКІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. У статті розкривається поняття готовності працівника до професійних змін як окремого випадку ширшої здатності особистості до конструктивного самоперетворення. Метою статті є обґрунтувати розгляд готовності працівників до професійних змін крізь призму психології особистісних змін і окреслити прикладні наслідки такого підходу для психологічного супроводу персоналу організацій в умовах війни; використані методи для дослідження - теоретичний аналіз, синтез і порівняння наукових підходів вітчизняних та зарубіжних авторів. Здійснено систематизацію теоретичних традицій розуміння особистісних змін із їх перегрупуванням за провідним механізмом зміни, а не за хронологією: від внутрішньої динаміки особистості (психодинамічна та гуманістично-екзистенційна традиції), через навчання та спільну діяльність (біхевіорально-когнітивна та культурно-історична лінії), до самодетермінованої цілісності, де українська системно-генетична школа виконує інтегративну функцію, утримуючи ці шари разом. Окрему увагу приділено особистості в кризі та специфіці воєнної кризи як колективної травматичної ситуації, яку вирізняють масовість, тривалість, розгалуженість. Феномени посттравматичного зростання й резильєнтності розглянуто як концептуальні підстави, що пояснюють, чому частина працівників, які пережили травматичний воєнний досвід, виявляє не зниження, а парадоксально високу готовність до змін. Показано прикладні наслідки цього погляду для психологічного супроводу персоналу організацій, зокрема потребу в ресурсно орієнтованій, смисловій роботі, що враховує як індивідуальний, так і організаційний рівні готовності та доповнює інструменти самозвіту проєктивними й метафоричними засобами доступу до її глибших шарів. Наголошено, що теоретичні традиції не конкурують, а описують різні шари єдиного процесу зміни.

Ключові слова: особистісні зміни, готовність до змін, професійні трансформації, особистість у кризі, посттравматичне зростання, резильєнтність, воєнний контекст.

Kravchenko Oleksandra Mykolaivna postgraduate student, Department of Psychology, European University, Kyiv, https://orcid.org/0009-0003-3734-0551

PSYCHOLOGY OF PERSONAL CHANGE AS A CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR PROFESSIONAL TRANSFORMATIONS OF EMPLOYEES UNDER WARTIME CONDITIONS

Abstract. The article describes the concept of an employee's readiness for professional change as a particular case of the broader capacity of the personality for constructive self-transformation. The aim of the article is to substantiate the consideration of employees' readiness for professional change through the lens of the psychology of personal change and to outline the applied implications of this approach for the psychological support of organizational personnel under wartime conditions; the research method is theoretical analysis, synthesis, and comparison of the scholarly approaches of domestic and foreign authors. A systematization of the theoretical traditions of understanding personal change is carried out, with their regrouping by the leading mechanism of change rather than by chronology: from the inner dynamics of the personality (the psychodynamic and humanistic-existential traditions), through learning and joint activity (the behavioral-cognitive and cultural-historical lines), to self-determined integrity, where the Ukrainian systemic-genetic school performs an integrative function, holding these layers together. Attention is paid to the personality in crisis and to the specificity of the wartime crisis as a collective traumatic situation, distinguished by its mass scale, duration, and ramifications. The phenomena of posttraumatic growth and resilience are examined as conceptual grounds that explain why some employees who have lived through traumatic war-related experience display not a decline but a paradoxically high readiness for change.

The applied implications of this view for the psychological support of organizational personnel are demonstrated, including the need for resource-oriented, meaning-centered work that addresses both the individual and organizational levels of readiness and complements self-report instruments with projective and metaphorical means of access to its deeper layers.

It is emphasized that these theoretical traditions do not compete but describe different layers of a single process of change.

Keywords: personal change, readiness for change, professional transformations, personality in crisis, posttraumatic growth, resilience, wartime context.

Постановка проблеми. Дискусія про готовність персоналу до організаційних змін традиційно ведеться в межах управління персоналом та менеджменту у бізнесі, де готовність трактують як ставлення до конкретних нововведень. Такий ракурс залишає в тіні питання, яке має не прикладну, а фундаментальну природу: на чому взагалі ґрунтується здатність дорослої людини змінюватися? Готовність до професійних змін у цій статті розглянуто як часткову проекцію загальної здатності особистості до самоперетворення, а саме здатності, що формується впродовж життя й виявляє себе в різних сферах, від ціннісно-смислової до соціально-комунікативної.

Особливої гостроти ця проблема набуває в українському контексті, де професійні зміни розгортаються на тлі тривалого воєнного впливу та породженої ним суспільної невизначеності. Зміна тут перестає бути суто організаційною подією і стає елементом ширшого, часто вимушеного особистісного переходу. Саме тому продуктивно поглянути на готовність крізь призму психології особистісних змін та психології кризи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологію особистісних змін розробляли в межах кількох традицій: психодинамічної (З. Фройд, Е. Еріксон), гуманістично-екзистенційної (К. Роджерс, А. Маслоу, В. Франкл), біхевіорально-когнітивної (А. Бандура, С. Хейс) та діяльнісної (Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв, Г. С. Костюк). В українській психології фундаментальне значення мають генетико-психологічна теорія С. Д. Максименка, суб'єктний підхід В. О. Татенка, концепція особистісного саморозвитку С. Б. Кузікової, а також дослідження кризового подолання та посттравматичного зростання (В. Л. Зливков, С. О. Лукомська, Т. М. Титаренко). Сучасний зарубіжний доробок представлений теоріями самодетермінації (Е. Десі, Р. Райан) і посттравматичного зростання (Р. Тедескі, Л. Калгун). Водночас питання цілісного поєднання психології особистісних змін із прикладною проблематикою готовності персоналу до організаційних змін все ще залишається актуальним, що й визначає своєчасність пропонованого аналізу.

Мета статті – обґрунтувати розгляд готовності працівників до професійних змін крізь призму психології особистісних змін і окреслити прикладні наслідки такого підходу для психологічного супроводу персоналу організацій в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Осмислення особистісних змін має тривалу історію і сьогодні представлене кількома теоретично відмінними традиціями. Замість послідовного їх переліку доцільніше згрупувати ці традиції за тим, який механізм зміни вони висувають на перший план; таке групування одразу робить видимою їхню взаємодоповнюваність.

Перша група наголошує на внутрішній динаміці особистості. Психодинамічна традиція (З. Фройд, К. Г. Юнг, А. Адлер, К. Хорні, Е. Еріксон) розглядає зміну як розв'язання внутрішніх конфліктів і нову інтеграцію психічних структур, привертаючи увагу до несвідомого виміру опору. Саме звідси походить пояснення феномену декларованої готовності, коли свідома згода зі змінами співіснує з несвідомим їх блокуванням через заперечення, раціоналізацію чи проекцію. Епігенетична модель Е. Еріксона додає до цього важливу діалектику: особистість одночасно прагне зберегти набуту ідентичність і змушена переглядати її під тиском нових обставин, причому в кризові періоди ця напруга загострюється. Гуманістично-екзистенційна традиція (К. Роджерс, А. Маслоу, Р. Мей, В. Франкл) переосмислює зміну як рух до самоактуалізації та сенсу; за В. Франклом, людина витримує майже будь-які умови, поки знаходить у них сенс, а його втрата породжує екзистенційний вакуум [11]. У воєнних

обставинах ця теза має пряме прикладне звучання: спроможність організації пропонувати працівникам осмислену інтерпретацію їхньої праці стає чинником їхньої готовності.

Друга група зміщує акцент із внутрішньої динаміки на научіння та діяльність. Біхевіорально-когнітивна лінія (Дж. Уотсон, Б. Скіннер, Е. Толмен, А. Бандура) трактує зміну як набуття нових поведінкових і когнітивних патернів; поняття самоефективності А. Бандури постає при цьому одним із найсильніших предикторів реальної зміни поведінки [8]. Підходи «третьої хвилі» когнітивно-поведінкової традиції та споріднені майндфулнес-програми – ACT С. Хейса [13], MBSR Дж. Кабат-Зінна [14], CFT П. Гілберта [12] – відмовляються від ідеї, що змінювати слід неодмінно зміст переживань, і пропонують натомість розвивати здатність діяти за наявності важких емоцій. Для умов хронічного воєнного стресу це принципово: частина негативних переживань тут об’єктивно адекватна й не підлягає «корекції», тож завданням стає не усунути їх, а навчитися функціонувати разом із ними. Культурно-історична традиція (Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв, Г. С. Костюк) додає, що реальні зміни відбуваються не через декларації, а через включення людини в нові форми діяльності та через знаково-символічні опосередкування, а саме мову, наративи, культурні метафори.

Третя група, представлена українською системно-генетичною школою, фактично інтегрує попередні. У генетико-психологічній теорії С. Д. Максименка особистість постає цілісною структурою з історичним генезисом, а рушієм саморозвитку виступає нужда як первинна енергетична інстанція, що штовхає до існування через незадоволеність і ускладнення [4]. Зміна тут не реакція на зовнішній вплив, а внутрішня самоорганізація, для якої обставини є лише викликом.

В. О. Татенко розвиває цю лінію через поняття суб’єктності й виокремлює суб’єктну готовність - утворення, що відрізняється від суто когнітивних чи мотиваційних установок наявністю самодетермінації, відповідальності та смислового прийняття дії як власної [6]. С. Б. Кузікова доповнює картину поняттям резервів особистісного зростання - нереалізованих у поточному функціонуванні потенцій, які можуть бути актуалізовані за відповідних умов [2]; саме на актуалізацію таких резервів і спрямовані розвивальні програми. Цю українську лінію продуктивно доповнюють дві сучасні зарубіжні теорії: самодетермінації Е. Десі та Р. Райана, що пояснює перетворення зовнішніх вимог на внутрішню мотивацію через задоволення потреб в автономії, компетентності й зв’язку [10], і посттравматичного зростання Р. Тедескі та Л. Калгуна, до якої ми повертаємося нижче [18].

Звідси випливає не еклектичний, а інтегративний висновок: жодна традиція не вичерпує феномену, але разом вони описують різні шари єдиного процесу - несвідому динаміку, научіння й діяльність, самодетерміновану цілісність. Системно-генетична школа править при цьому за концептуальне ядро, здатне втримати ці шари разом.

Особистість у кризі та специфіка воєнної ситуації. Готовність до змін неможливо адекватно оцінити, не враховуючи стану, в якому перебуває особистість. Класично кризу визначають як відносно короткий період психологічної дезорганізації, спричинений зіткненням зі ситуацією, що не піддається розв'язанню звичними копінговими ресурсами і потребує нових форм реагування (Дж. Каплан [9]; Е. Ліндеман [17]). У вітчизняній традиції Т. М. Титаренко розглядає життєву кризу як ситуацію, в якій суперечність між усталеним способом життя й новими вимогами не розв'язується без принципових особистісних трансформацій [7].

Серед типів криз (вікових, професійних, обставинних, травматичних) воєнна криза посідає особливе місце як колективна травматична ситуація. Її вирізняють масовість (одночасний вплив на мільйони), тривалість (вихід за межі гострої події), розгалуженість (поєднання первинної травматизації з вторинною, опосередкованою спостереженням і медіа) та ідентичнісна навантаженість (актуалізація питань національної належності й цінностей). Ці ознаки не дають переносити на воєнний контекст висновки, отримані на матеріалі індивідуальних травм, без суттєвих застережень.

Найповніше особистісне подолання кризи описано українською школою Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. У колективній монографії за редакцією С. Д. Максименка, С. Б. Кузікової та В. Л. Зливкова запропоновано п'ятиетапну модель: шок і заперечення, інтенсивні переживання, дезорганізація, реорганізація, інтеграція [5]. На відміну від класичної послідовності Е. Кюблер-Росс [15], тут фінальний етап мислиться не як пасивне прийняття, а як активне зростання. Для проблематики готовності це означає, що рівень спроможності працівника до додаткових змін значною мірою визначається тим, на якому етапі подолання кризи він перебуває: на ранніх етапах ресурси об'єктивно обмежені, на пізніх вже суттєво вищі. Методичний бік цієї роботи розроблено В. Л. Зливковим, С. О. Лукомською та О. В. Феданом, які сформулювали принципи кризової психодіагностики: етичної чутливості, контекстуальної релевантності, ресурсної орієнтації та партнерства [1].

Від подолання до зростання: посттравматичне зростання й резильєнтність. Поворотним для розуміння наслідків травми стало запровадження Р. Тедескі та Л. Калгуном поняття посттравматичного зростання як позитивних особистісних змін, що можуть настати після травматичних подій у п'яти сферах: підвищена цінність життя, поглиблення стосунків, відчуття особистісної сили, відкриття нових можливостей і духовно-екзистенційний розвиток [18]. Принципово, що зростання не скасовує негативних наслідків травми: обидва процеси можуть співіснувати в одній людині. В українській науці цю лінію розвиває С. О. Лукомська, яка адаптувала діагностичний інструментарій і вивчала зростання в різних категорій населення [3]; ширший контекст психологічного здоров'я в умовах тривалої травматизації досліджує Т. М. Титаренко [7].

Поряд із зростанням слід розрізняти резильєнтність - здатність до позитивної адаптації, що повертає особистість до попереднього, дотравматичного рівня функціонування. Класичні лонгітюдні дані Е. Вернер показали, що частина дітей, які зростали в украй несприятливих умовах, демонструють резильєнтні траєкторії розвитку [19]; пізніші дослідження поширили це поняття на дорослих. Різниця між резильєнтністю та посттравматичним зростанням принципова: перша забезпечує відновлення, а друге - досягнення якісно вищого рівня.

Зчитування цих понять разом із моделлю копінгу Р. Лазаруса та С. Фолкман [16] дозволяє пояснити, чому частина працівників, які пережили травматичний воєнний досвід, виявляє не зниження, а парадоксально високу готовність до змін.

Прикладна проекція: до психологічного супроводу персоналу. Викладений погляд має пряме продовження в практиці. Якщо готовність до змін має не лише свідомий, декларований шар, а й глибший, особистісний і почасти несвідомий, то програми психологічного супроводу персоналу не можна зводити до інформування про нововведення. Вони мають працювати з особистісними ресурсами, смислами й тими резервами зростання, про які йшлося вище. Це, своєю чергою, ставить методичну вимогу: інструменти самозвіту фіксують переважно усвідомлюваний рівень готовності, тоді як її глибші шари потребують інших, зокрема проєктивних і метафоричних, засобів доступу, доречних радше в розвивальній, формувальній роботі, ніж у первинній діагностиці.

Окремо варто наголосити на організаційному рівні. Несвідомі патерни опору властиві не лише окремому працівникові, а й організації як цілому, як її спільні тривоги, ідеалізації та захисні стратегії. Урахування цього «організаційного» шару дозволяє пояснити, чому формально обґрунтовані зміни нерідко наражаються на колективний опір, і чому ефективний супровід персоналу в умовах війни має поєднувати індивідуальну та групову роботу зі смислом і резильєнтністю.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє сформулювати кілька узагальнень. Готовність до професійних змін доцільно розглядати як часткову проекцію загальної здатності особистості до самоперетворення, а отже, у рамці психології особистісних змін у тому числі. Теоретичні традиції розуміння особистісних змін не конкурують, а описують різні шари єдиного процесу; українська системно-генетична школа здатна виконувати щодо них інтегративну функцію.

У воєнному контексті готовність нерозривно пов’язана з динамікою подолання кризи, а феномени посттравматичного зростання й резильєнтності обґрунтовують можливість позитивних трансформацій навіть на тлі травматичного досвіду.

З теоретичного погляду випливають конкретні методичні вимоги до психологічного супроводу персоналу: ресурсна орієнтація, робота зі смислом і врахування як індивідуального, так і організаційного рівнів готовності.

Література:

1. Зливков В. Л., Лукомська С. О., Федан О. В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях : навч.-метод. посібник. Київ : Педагогічна думка, 2016. 219 с.
2. Кузікова С. Б. Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці : монографія. Суми : МакДен, 2012. 410 с.
3. Лукомська С. О. Посттравматичне зростання: теоретичні підходи, емпіричні методики та практичні рекомендації. Особистість як суб'єкт подолання кризових ситуацій / ред.: С. Д. Максименко, С. Б. Кузікова, В. Л. Зливков. Суми : СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2017. С. 216–236.
4. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості. Київ : Видавництво ТОВ «КММ», 2006. 240 с.
5. Особистість як суб'єкт подолання кризових ситуацій: психологічна теорія і практика : монографія / за ред. С. Д. Максименка, С. Б. Кузікової, В. Л. Зливкова. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2017. 540 с.
6. Татенко В. О. Методологія суб'єктно-вчинкового підходу: соціально-психологічний вимір : монографія. Київ : Міленіум, 2017. 184 с.
7. Титаренко Т. М. Психологічне здоров'я особистості: засоби самодопомоги в умовах тривалої травматизації : монографія. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. 160 с.
8. Bandura A. Self-efficacy: The exercise of control. New York : W. H. Freeman, 1997. 604p.
9. Caplan G. Principles of preventive psychiatry. New York : Basic Books, 1964. 304 p.
10. Deci E. L., Ryan R. M. Self-determination theory: A macrotheory of human motivation, development, and health. Canadian Psychology. 2008. Vol. 49, No. 3. P. 182–185.
11. Frankl V. E. Man's search for meaning. Boston : Beacon Press, 2006. 184 p.
12. Gilbert P. The compassionate mind. London : Constable, 2009. 513 p.
13. Hayes S. C., Strosahl K. D., Wilson K. G. Acceptance and commitment therapy: The process and practice of mindful change. 2nd ed. New York : Guilford Press, 2012. 402 p.
14. Kabat-Zinn J. Full catastrophe living. New York : Delacorte Press, 1990. 453 p.
15. Kübler-Ross E. On death and dying. New York : Macmillan, 1969. 286 p.
16. Lazarus R. S., Folkman S. Stress, appraisal, and coping. New York: Springer, 1984.456p.
17. Lindemann E. Symptomatology and management of acute grief. American Journal of Psychiatry. 1944. Vol. 101, No. 2. P. 141–148.
18. Tedeschi R. G., Calhoun L. G. Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. Psychological Inquiry. 2004. Vol. 15, No. 1. P. 1–18.
19. Werner E. E., Smith R. S. Vulnerable but invincible: A longitudinal study of resilient children and youth. New York : McGraw-Hill, 1982. 256 p.

References:

1. Zlyvkov, V. L., Lukomska, S. O., & Fedan, O. V. (2016). Psykhodiahnostyka osobystosti u kryzovykh zhyttievykh sytuatsiiakh [Psychodiagnostics of personality in crisis life situations]. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].
2. Kuzikova, S. B. (2012). Psykholohichni osnovy stanovlennia subiekta samorozvytku v yunatskomu vitsi [Psychological foundations of the formation of the subject of self-development in adolescence]. Sumy: MakDen [in Ukrainian].
3. Lukomska, S. O. (2017). Posttravmatychne zrostannia: teoretychni pidkhody, empirychni metodyky ta praktychni rekomendatsii [Posttraumatic growth: theoretical approaches, empirical methods, and practical recommendations]. In S. D. Maksymenko, S. B. Kuzikova, & V. L. Zlyvkov (Eds.), Osobystist yak subiekt podolannia kryzovykh sytuatsii [Personality as a subject of overcoming crisis situations] (pp. 216–236). Sumy: SumDPU imeni A. S. Makarenka [in Ukrainian].

4. Maksymenko, S. D. (2006). Heneza zdiisnennia osobystosti [The genesis of personality realization]. Kyiv: KMM [in Ukrainian].

5. Maksymenko, S. D., Kuzikova, S. B., & Zlyvkov, V. L. (Eds.). (2017). Osobystist yak subiekt podolannia kryzovykh sytuatsii: psykholohichna teoriia i praktyka [Personality as a subject of overcoming crisis situations: psychological theory and practice]. Sumy: Vyd-vo SumDPU imeni A. S. Makarenka [in Ukrainian].

6. Tatenko, V. O. (2017). Metodolohiia subiektno-vchynkovoho pidkhodu: sotsialno-psykholohichnyi vymir [Methodology of the subject-action approach: socio-psychological dimension]. Kyiv: Milenium [in Ukrainian].

7. Tytarenko, T. M. (2018). Psykholohichne zdorovia osobystosti: zasoby samodopomohy v umovakh tryvaloi travmatyzatsii [Psychological health of the personality: means of self-help under conditions of prolonged traumatization]. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD [in Ukrainian].

8. Bandura, A. (1997). Self-efficacy: The exercise of control. New York: W. H. Freeman.

9. Caplan, G. (1964). Principles of preventive psychiatry. New York: Basic Books.

10. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2008). Self-determination theory: A macrotheory of human motivation, development, and health. Canadian Psychology, 49(3), 182–185.

11. Frankl, V. E. (2006). Man's search for meaning. Boston: Beacon Press.

12. Gilbert, P. (2009). The compassionate mind. London: Constable.

13. Hayes, S. C., Strosahl, K. D., & Wilson, K. G. (2012). Acceptance and commitment therapy: The process and practice of mindful change (2nd ed.). New York: Guilford Press.

14. Kabat-Zinn, J. (1990). Full catastrophe living. New York: Delacorte Press.

15. Kübler-Ross, E. (1969). On death and dying. New York: Macmillan.

16. Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). Stress, appraisal, and coping. New York: Springer.

17. Lindemann, E. (1944). Symptomatology and management of acute grief. American Journal of Psychiatry, 101(2), 141–148.

18. Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. Psychological Inquiry, 15(1), 1–18.

19. Werner, E. E., & Smith, R. S. (1982). Vulnerable but invincible: A longitudinal study of resilient children and youth. New York: McGraw-Hill.

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 159.98.378.147

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2078-2088

Кривенко Таїсія Сергіївна аспірантка, Національний університет «Київський авіаційний інститут», м. Київ, https://orcid.org/0009-0008-3202-6850

МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ КОЛИШНІМ КОМБАТАНТАМ

Анотація. Статтю присвячено теоретичному аналізу формування психологічної готовності майбутніх психологів до надання психологічної допомоги колишнім комбатантам**.** Актуальність дослідження зумовлена зростанням кількості колишніх комбатантів, та визначення змісту, структури та механізмів формування психологічної готовності майбутніх психологів до фахової діяльності такого змісту. Відсутність як в українському, так і в зарубіжному науковому дискурсі єдиного загальновизнаного визначення, узгодженої типології та цілісної структурної моделі готовності ускладнює подолання зазначеного розриву й зумовлює необхідність уточнення самого поняття готовності, а також розроблення комплексної моделі її формування у процесі підготовки майбутніх психологів до надання психологічної допомоги колишнім комбатантам. *Метою статті* було висвітлити особливості моделі формування уточнення поняття готовності, так і розроблення цілісної моделі її формування в контексті підготовки майбутніх психологів до надання психологічної допомоги колишнім комбатантам.

У статті здійснено аналіз сучасних українських і зарубіжних наукових підходів до проблеми формування психологічної готовності майбутніх психологів до надання психологічної допомоги колишнім комбатантам. Розкрито теоретичні підходи до формування психологічної готовності, її структури та механізмів формування. Обґрунтовано специфіку професійної підготовки психологів до роботи з ветеранами бойових дій з урахуванням особливостей бойового досвіду, ризиків ретравматизації та вторинної травматизації.

Представлено структурно-процесуальну модель формування психологічної готовності майбутнього психолога, яка включає когнітивно-професійну, емоційно-вольову, комунікативну та ціннісно-організаційну складові. Визначено психолого-педагогічні умови реалізації підготовки, а також роль самоефективності, професійної ідентичності, емпатії та саморегуляції у становленні фахівця. Окреслено значення активних методів навчання, супервізії та безперервного професійного розвитку у процесі формування готовності до практичної діяльності. Визначено перспективи подальших досліджень, пов’язаних з емпіричною перевіркою ефективності запропонованої моделі в системі професійної підготовки майбутніх психологів.

Ключові слова: психологічна готовність, майбутні психологи, ветерани бойових дій, колишні комбатанти, психологічна допомога, професійна підготовка, самоефективність.

Kryvenko Taisiia Serhiivna PhD student, National Aviation University, "Kyiv Aviation Institute", Kyiv, https://orcid.org/0009-0008-3202-6850

A MODEL FOR DEVELOPING THE PSYCHOLOGICAL READINESS OF FUTURE PSYCHOLOGISTS TO PROVIDE PSYCHOLOGICAL SUPPORT TO FORMER COMBATANTS

Abstract. The article is devoted to a theoretical analysis of the development of psychological readiness among future psychologists to provide psychological support to former combatants. The relevance of this research stems from the growing number of former combatants, and the need to define the content, structure and mechanisms for developing the psychological readiness of future psychologists for professional practice in this field. The absence, in both Ukrainian and international academic discourse, of a single, universally accepted definition, a consistent typology and a comprehensive structural model of readiness complicates the task of bridging this gap and necessitates a clarification of the very concept of readiness, as well as the development of a comprehensive model for its formation in the process of training future psychologists to provide psychological assistance to former combatants. The *The purpose* of the article was to highlight the features of the model for clarifying the concept of readiness, as well as the development of a comprehensive model for its formation in the context of training future psychologists to provide psychological assistance to former combatants.

This article analyses contemporary Ukrainian and international academic approaches to the issue of developing the psychological readiness of future psychologists to provide psychological support to former combatants. Theoretical approaches to the development of psychological readiness, its structure and mechanisms of formation are explored. The specific nature of professional training for psychologists to work with combat veterans is substantiated, taking into account the characteristics of combat experience, the risks of retraumatisation and secondary traumatisation. A structural-process model for developing the psychological readiness of future psychologists is presented, which includes cognitive-professional, emotional-volitional, communicative, and value-organisational components. The psychological and pedagogical conditions for implementing the training are identified, as well as the role of self-efficacy, professional identity, empathy and self-regulation in the development of the specialist. The significance of active teaching methods, supervision and continuous professional development in the process of developing readiness for practical work has been outlined. Prospects for further research related to the empirical verification of the effectiveness of the proposed model within the system of professional training for future psychologists have been identified.

Keywords: psychological readiness, trainee psychologists, combat veterans, former combatants, psychological support, professional training, self-efficacy.

Постановка проблеми. Проблема дослідження полягає у відсутності в сучасному українському та зарубіжному науковому полі єдиного загальноприйнятого визначення, узгодженої структури та цілісної концепції психологічної готовності майбутніх психологів до надання психологічної допомоги колишнім комбатантам. Незважаючи на значну кількість теоретичних і практичних досліджень, науковці по-різному трактують зміст, компоненти та механізми формування психологічної готовності, що призводить до методологічної й термінологічної неоднорідності. Особливо гостро ця проблема проявляється у сфері підготовки майбутніх психологів до роботи з ветеранами бойових дій, оскільки така професійна діяльність потребує не лише спеціальних знань і практичних навичок, а й високого рівня особистісної стійкості, саморефлексії, емоційної регуляції та готовності діяти в умовах підвищеного психологічного навантаження.

Таким чином, відсутність і у вітчизняному, і у зарубіжному дискурсі цілісної концепції придатної для дослідження готовності майбутніх психологів до надання психологічної допомоги колишнім комбатантам, обумовлює необхідність розроблення власної моделі її формування з урахуванням українського контексту, специфіки професії та особливостей цільової групи.

Метою статті є висвітлення особливостей формування психологічної готовності майбутніх психологів до надання психологічної допомоги колишнім комбатантам, а також визначення змісту поняття «психологічна готовність» у контексті професійної підготовки фахівців. Окрім, того, визначити цілісної моделі формування такої готовності з урахуванням специфіки професійної діяльності психолога та особливостей роботи з ветеранами бойових дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування психологічної готовності майбутніх психологів є предметом активного наукового аналізу в межах педагогічних та психологічних напрямків. Вітчизняні та зарубіжні дослідження констатують, що надання психологічної допомоги ветеранам бойових дій потребує формування у майбутніх психологів спеціальної професійної готовності, що обумовлено специфікою бойового досвіду клієнтів.

Багато сучасних дослідників відзначають, що кількість колишніх комбатантів, які повертаються до цивільного життя та потребують психологічного супроводу і психологічної допомоги постійно зростає (Примуш & Сватко, 2025) [9]. Водночас, надання психологічної допомоги ветеранам бойових дій є досить специфічним видом психологічної практики: унікальний бойовий досвід отриманий колишніми комбатанти вплинув на їхню психіку, що робить їх особливими клієнтами; багато хто з ветеранів обтяжений ПТСР і психотравмами різного характеру; «культура воїна» сформувала у них міцний психологічний бар’єр, який у багатьох випадках заважає звернутися до фахівця за підтримкою;

процес професійної взаємодії несе ризики ретравматизації клієнта і вторинної травматизації фахівця. Разом з тим, як зазначає Антонова (2009) у практиці закладів вищої освіти досі переважають репродуктивні методи навчання, що забезпечують «наповнення» студента знаннями, тоді як становлення психолога як суб'єкта діяльності відбувається після закінчення навчання шляхом «спроб і помилок» [1].

У працях українських дослідників визначальним для уточнення поняття готовності майбутніх психологів до надання психологічної допомоги колишнім комбатантам обрано підхід, згідно якого психологічна готовність до професійної діяльності розглядається як суб'єктивний стан особистості, яка вважає себе здатною і підготовленою до виконання визначеної професійної діяльності, а професійна підготовка включає розвиток знань, умінь, навичок і відносин, що відповідають профілю діяльності та розглядаються на особистісному або професійному рівнях (Помиткіна, 2019) [8]. У моделюванні психологічної готовності майбутніх психологів до надання психологічної допомоги колишнім комбатантам і процесу її формування також враховано підхід Гуркової (2020), яка розглядає готовність як результат взаємодії психоемоційного стану та стійких психологічних властивостей особистості: афективних, когнітивних і поведінкових [3].

На наявність певних механізмів розвитку готовності психолога вказує Антонова (2009) і відносить до них: механізм емоційно-вольової саморегуляції (розвиток здатності до адекватної спонтанності та свідомої регуляції емоційних проявів); механізм ціннісно-смислової саморегуляції (набуття мотивами статусу особистісного смислу, смислоутворення); механізм самоідентифікації (усвідомлення і прийняття професійної ролі); механізм самосуб'єктивації (прояв суб'єктної активності стосовно себе, самотворення) [1]. Ці механізми, на думку авторки, є магістральним шляхом до формування самоефективності – суб'єктивної впевненості у власній здатності діяти результативно. Важливість самоефективності для формування готовності до професійної діяльності відзначає і низка зарубіжних дослідників (Tentama et al., 2019) [15]. Твердження Bandura: «Сила переконань людей у власній ефективності, ймовірно, вплине на те, чи намагатимуться вони взагалі впоратися з певними ситуаціями» (Bandura, 1977, p. 193), повною мірою відноситься і до готовності до професії майбутніх психологів [11]. Демідова (2014) до умов успішного формування готовності відносить: діагностичні (вивчення стану компонентів за допомогою «зрізів»), змістові (оволодіння вміннями організації діяльності) та процесуальні (система знань філософського, психологічного, культурологічного плану) [4]. Водночас, Ендеберя (2016) вказує, що під час навчання готовність формується за допомогою моделювання діяльності, дискусій, ігрових методів, лекційних і практичних занять [5].

Туз (2020) підкреслює, що готовність формується у процесі цілеспрямованої підготовки шляхом вдосконалення знань, умінь, навичок, мотивів,

переконань, установок та особистісних якостей [10]. У цьому контексті слушною постає думка Журавель (2013), яка на рівні конкретної фахової діяльності психолога (консультативної роботи) емпірично виокремлює серед детермінант готовності здатність до самоуправління, розвиненість емпатії та рефлексії, комунікативні й організаторські здібності, пластичність [5]. Принципово важливим є спостереження дослідниці щодо адекватної самооцінки як необхідної умови прийняття початківцем рішення розпочати самостійну практику. Зарубіжні фахівці, зокрема, Schweinsberg et al. (2021) та Hamilton et al. (2018) розмежовують набуті майбутніми психологами знання і сприйняття ними власної готовності як відносно автономні виміри, де останній безпосередньо пов'язаний із самоефективністю [14, 12]. Walker et al. (2015) конкретизують структуру готовності через чотири фактори: організаторські здібності, робоча компетентність, особисті робочі характеристики та соціальний інтелект [13].

Отже, аналіз сучасних українських і зарубіжних наукових публікацій засвідчує, що надання психологічної допомоги ветеранам бойових дій потребує формування у майбутніх психологів спеціальної професійної готовності, зумовленої специфікою бойового досвіду клієнтів. Зазначається, що унікальність такого досвіду впливає на психоемоційний рівень клієнта, формує високий психічний бар'єр, який у багатьох випадках заважає зверненню по психологічну допомогу та створює ризики ретравматизації і вторинної травматизації фахівця.

Автори акцентують увагу на необхідності використання продуктивних методів навчання, спрямованих на оволодіння студентами професійними знаннями, уміннями та навичками психологічної допомоги ветеранам. Водночас психологічна готовність майбутнього психолога розглядається як складне особистісне утворення, що включає систему знань, умінь, навичок і професійно важливих якостей, необхідних для ефективного виконання професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. В сучасній Україні відбувається повномасштабна трансформація системи охорони психічного здоров'я. Перехід від застарілої патерналістської моделі до мультидисциплінарного та людиноцентрованого підходу покликаний забезпечити дестигматизацію психологічної допомоги, розширити мережу психологічних послуг, запровадити чіткі протоколи доказової практики. Важливим є те, що акцент зміщується з ізольованого лікування патологій на превенцію, психосоціальну реабілітацію та розвиток резистентності населення, що інституціоналізує роль психолога як рівноправного суб'єкта в системі громадського здоров'я, здатної оперативно реагувати на виклики воєнного та післявоєнного часу. Все це повною мірою стосується і надання психологічної допомоги колишнім комбатантам. Аналіз нормативно-правової бази з цього питання (Закон України № 4223-IX; ПКМУ № 1338 від 29.11.2022) дозволяє конкретизувати практичний зміст готовності майбутнього психолога до роботи з колишніми комбатантами. Запропонована модель орієнтована на поетапне формування психологічної готовності

майбутнього фахівця до надання психологічної допомоги ветеранам бойових дій. Її структура включає цільовий, змістово-процесуальний, діагностичний і результативний блоки, які забезпечують системний та послідовний розвиток професійних компетентностей майбутнього психолога. Ключовою метою моделі є підготовка фахівця, здатного здійснювати психологічний супровід ветеранів ефективно, етично відповідально та психологічно безпечно.

Змістово-процесуальний блок охоплює внутрішні механізми професійного становлення особистості, а також когнітивно-професійну, емоційно-вольову, комунікативну й ціннісно-організаційну складові готовності. Окреме місце відводиться психолого-педагогічним умовам реалізації підготовки, які забезпечують формування необхідних знань, навичок і професійно важливих якостей. Діагностичний блок передбачає проведення стартової, проміжної та підсумкової оцінки рівня сформованості готовності майбутнього психолога. Результативний блок відображає сформований стан професійної готовності фахівця до практичної діяльності у сфері психологічної підтримки ветеранів і колишніх комбатантів.

Морозом і Діхтяренко (2022) визначають такі специфічні риси цієї діяльності: обтічність критеріїв досягнення мети, висока стресогенність, значна енерговитратність глибокої особистісної комунікації, поліваріативність стратегій допомоги [7].

Проведений синтез нормативних вимог та наукових підходів дозволяє виділити чотири змістові складові психологічної готовності майбутнього психолога до роботи з колишніми комбатантами: комунікативну, емоційно-вольову, когнітивно-професійну і ціннісно-організаційну.

Комунікативна складова охоплює ресурси, що тотожні навичкам соціальної взаємодії (соціальному інтелекту) та особистісним робочим характеристикам (Walker et al., 2015): здатність встановлювати терапевтичний альянс з носіями «культури воїна» – з розумінням і подоланням психологічного бар'єру звернення за допомогою; навички активного і безоцінного слухання (Журавель, 2013); комунікативна гнучкість – адаптація до індивідуального стилю і стану клієнта; навички групової роботи – ведення психоедукаційних і психотерапевтичних груп; здатність до міждисциплінарної комунікації у складі мультидисциплінарної команди (для магістрів) [13, 6]. У формуванні цієї складової слід враховувати, що підвищення впевненості в сформованості комунікативних навичок підвищує сприйняття власної готовності (Hamilton et al., 2018) [12].

Емоційно-вольова складова відображає єдність афективного та вольового начал (Гуркова, 2020) і активується механізмом емоційно-вольової саморегуляції (Антонова, 2009) [3,1]. До цієї складової віднесено: емпатійність без злиття з болем клієнта (Журавель, 2013); особистісну стійкість в умовах роботи з важкою травматичною тематикою; профілактику вторинної травматизації та виснаження співчуттям; вольову саморегуляцію – збереження методичності у кризових

ситуаціях; адекватну самооцінку власних можливостей як умови переходу до самостійної практики (Журавель, 2013; Schweinsberg et al., 2021) [6, 14]. Через стресогенність і енерговитратність взаємодії з колишніми комбатантами (Мороз & Діхтяренко, 2022) формування цієї складової потребує особливої уваги [7].

Когнітивно-професійна складова має свої відмінності для бакалаврів та магістрів і охоплює систему спеціалізованих знань, що є основою свідомої професійної діяльності (Помиткіна, 2019) [8]. В контексті нашого дослідження для бакалаврського рівня - це знання про психологічні наслідки бойового стресу – ПТСР, бойова втома, моральна травма, комплексна травма; знання діагностичного інструментарію; знання методів і протоколів допомоги, психоедукаційні технології. Для магістерського рівня, на додаток до завдань, які вирішуються бакалаврами, це знання системи реабілітації, закономірностей соціально-психологічної реінтеграції колишніх комбатантів. Формування цієї складової готовності відбувається передусім через механізм самоідентифікації – засвоєння ролі фахівця з конкретним колом завдань.

Ціннісно-організаційна складова поєднує ціннісно-мотиваційний та організаційно-практичний аспекти, спираючись на механізми ціннісно-смислової саморегуляції та самосуб'єктивації (Антонова, 2009) [1]. Вона включає усвідомлену мотивацію до роботи з ветеранами як особистісно та громадянськи значущої діяльності; прийняття цінності психологічного відновлення колишніх комбатантів; орієнтацію в системі надання психологічної допомоги та розуміння власної ролі в ній (ПКМУ № 1338); здатність до самоорганізації й безперервного професійного розвитку, зокрема через рефлексію практики та супервізію; а також готовність до міжсекторальної взаємодії (для магістрів). Саме в межах цієї складової забезпечується взаємозв'язок між розвитком професійної ідентичності та готовністю до практичної діяльності, на що звертають увагу Hamilton et al. (2018) і Гончаровська (2012) [12, 2].

Модель формування психологічної готовності майбутнього психолога до надання психологічної допомоги колишнім комбатантам (Рис. 1) є структурно-процесуальною: вона відображає як компонентний склад готовності, так і механізми та психолого-педагогічні умови її розвитку. Вона охоплює чотири взаємопов'язані блоки. Перший – цільовий: соціальне замовлення (потреба у фахівцях для роботи з ветеранами) та мета (формування психологічної готовності бакалавра/магістра). Другий блок, змістово-процесуальний, передбачає формування чотирьох складових готовності шляхом використання відповідних механізмів та психолого-педагогічних умов. У процесі підготовки застосовуються активні методи навчання, зокрема моделювання професійної діяльності, тренінгові заняття, супервізія, ігрові та дискусійні форми роботи. Третій блок, діагностичний, включає вхідний, проміжний і підсумковий етапи оцінювання рівня сформованості кожної складової з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей; критеріальною основою виступає адекватна самооцінка готовності.

Четвертий блок, результативний, відображає сформований суб'єктивний стан готовності, що проявляється у здатності виконувати професійні завдання відповідного рівня підготовки (бакалавр/магістр) та підтримується безперервним професійним розвитком і супервізією.

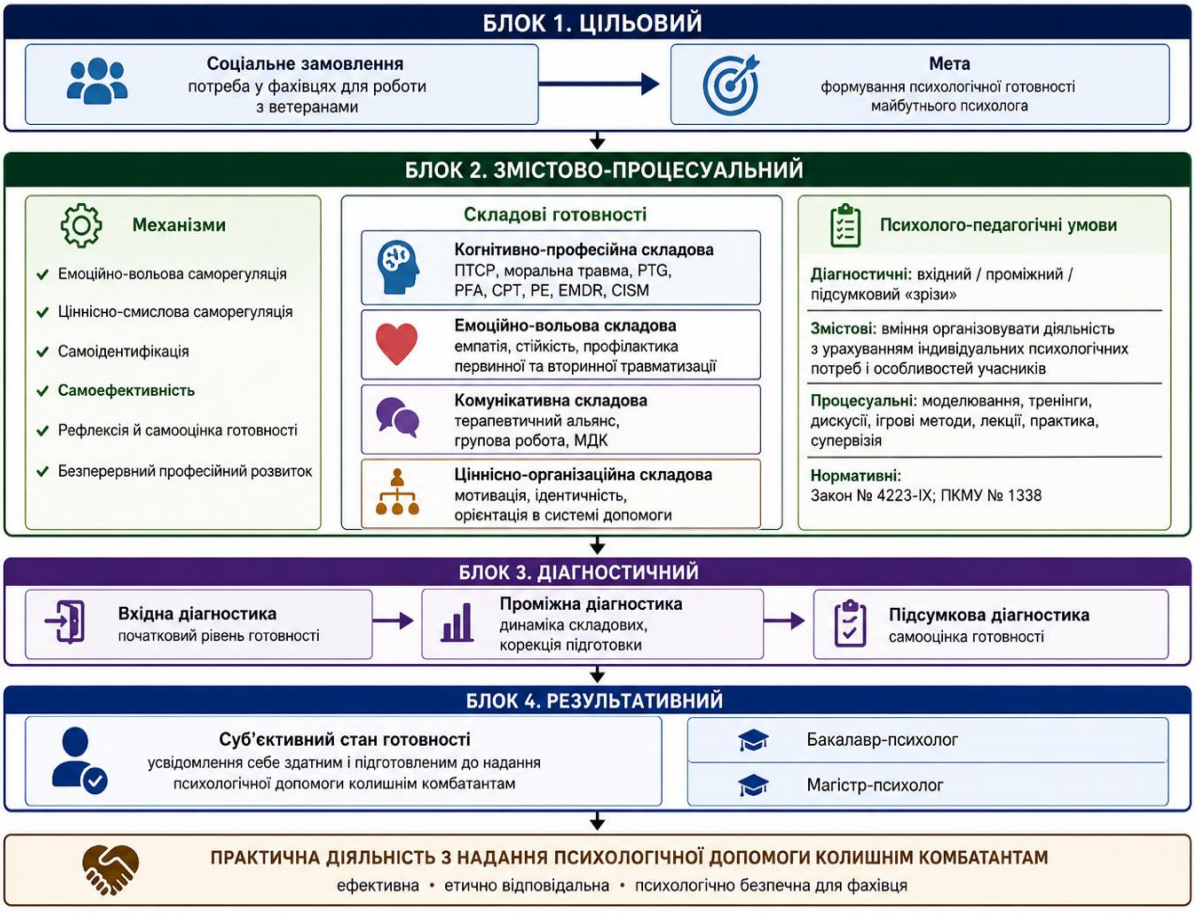

Рис. 1. Модель формування психологічної готовності майбутнього психолога до надання психологічної допомоги колишнім комбатантам.

Динамічність моделі забезпечується зворотнім зв'язком між результативним та змістовно-процесуальним блоками, що забезпечує можливість корегування підготовки майбутніх психологів в залежності від результатів їх практичної професійної діяльності. Модель діє на двох рівнях, змістовні характеристики яких визначаються спектром та диференціацією завдань, форм і методів надання психологічної допомоги залежно від освітнього рівня фахівця. Згідно сучасних вимог до забезпечення психічного здоров'я модель має суб'єктоцентричний характер: формування готовності майбутнього психолога до роботи з колишніми комбатантами передбачає не лише засвоєння ним спеціальних знань і умінь, а й розвиток здатності усвідомлювати і адекватно оцінювати власну готовність – що відповідає сучасному розумінню самоефективності.

Висновки: Результати аналізу наукової літератури дають можливість уточнити поняття психологічна готовність майбутнього психолога до надання психологічної допомоги колишнім комбатантам - це суб'єктивний стан особистості, в якому майбутній психолог усвідомлює себе здатним і підготовленим до надання психологічної допомоги колишнім комбатантам.

Сформованість цієї готовності розвивається у процесі професійної підготовки та відображає рівень розвитку когнітивно-професійної, емоційно-вольової, комунікативної й ціннісно-організаційної складових. До когнітивно-професійної складової відносяться спеціалізовані знання щодо наслідків бойового стресу, методів діагностики, підходів і протоколів психологічної допомоги та реабілітації. Емоційно-вольова складова охоплює емпатію, особистісну стійкість, здатність до саморегуляції, профілактику ретравматизації та вторинної травматизації, а також адекватну самооцінку.

Комунікативна складова включає формування терапевтичного альянсу з ветеранами, навички індивідуальної та групової роботи, міждисциплінарної взаємодії. Ціннісно-організаційна складова пов'язана з мотивацією до роботи з ветеранами, орієнтацією в системі допомоги та здатністю до професійної взаємодії. Сукупність зазначених компонентів забезпечує ефективне, етично відповідальне та психологічно безпечне виконання завдань психологічної допомоги відповідно до професійної компетентності фахівця.

Література:

1. Антонова, З., & Галицька, Т. (2024). Психологічна готовність жінок внутрішньо переміщених осіб до материнства, як психологічний феномен. *Psychology travelogs, 4,* 89–98. https://doi.org/10.31891/PT-2024-4-9

2. Гончаровська, Г. Ф. (2012). Проблема становлення особистості студентів – практичних психологів у процесі формування їх готовності до майбутньої діяльності з дітьми дошкільного віку. *Психологія особистості, 1,* 32–39. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Po_2012_1_6

3. Гуркова, Т. (2020). Дефініція поняття «готовність» у психолого-педагогічній літературі. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 9*(103), 317–329. https://doi.org/10.24139/2312-5993/2020.09/317-329

4. Демідова, Ю. Є. (2014). Проблема психологічної готовності студентів-психологів до професійної діяльності психолога. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах,* (34), 463–468. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2014_34_66

5. Ендеберя, І. В. (2016). Проблема розвитку психологічної готовності до професійної діяльності у майбутніх практичних психологів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки, 2*(2), 47–51. http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2016_2(2)__11

6. Журавель, А. В. (2013). Експериментальне дослідження рівня сформованості готовності студентів-майбутніх психологів освіти до надання консультативної допомоги. *Правничий вісник Університету «КРОК», 16,* 251–257. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvuk_2013_16_39

7. Мороз, Л. І., & Діхтяренко, С. Ю. (2022). Особистісні детермінанти готовності студентів-психологів до здійснення професійної кар'єри. *Вісник Національного університету оборони України, 67*(3), 89–98. https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-67-3-89-98

8. Помиткіна, Л. (2019). Психологічна готовність студентів до прийняття стратегічних життєвих рішень. *Проблеми сучасної психології, 18*. https://doi.org/10.32626/2227-6246.2012-18.%p

9. Примуш, М. В., & Сватко, І. М. (2025). Соціально-демографічна характеристика ветеранів та осіб з інвалідністю в Україні. *Політичне життя, 3*, 54–61. https://doi.org/10.31558/2519-2949.2025.3.6

10. Туз, О. С. (2020). Проблема готовності в управлінській діяльності як предмет психологічного дослідження. *Вісник Національного університету оборони України, 5*, 193–200. https://doi.org/10.33099/2617-6858-2020-58-5-193-200

11. Bandura, A. (1977). *Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change*. *Psychological Review, 84*(2), 191–215. https://doi.org/10.1037/0033-295X.84.2.191

12. Hamilton, K., Morrissey, S. A., Farrell, L. J., Ellum, M. C., O'Donovan, A., Weinbrecht, T., & Machler, G. (2018). Increasing psychological literacy and work readiness of Australian psychology undergraduates through a capstone and work-integrated learning experience: Current issues and what needs to be done. *Australian Psychologist, 53*(2), 151–160. https://doi.org/10.1111/ap.12309

13. Orr, P., Forsyth, L., Caballero, C., Rosenberg, C., & Walker, A. (2023). A systematic review of Australian higher education students' and graduates' work readiness. *Higher Education Research & Development, 42*(7), 1714–1731. https://doi.org/10.1080/07294360.2023.2192465

14. Schweinsberg, A., Mundy, M. E., Dyer, K. R., & Garivaldis, F. (2021). Psychology education and work readiness integration: A call for research in Australia. *Frontiers in Psychology, 12*, Article 623353. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.623353

15. Tentama, F., & Riskiyana, E. R. (2020). The role of social support and self-regulation on work readiness among students in vocational high school. *International Journal of Evaluation and Research in Education, 9*(4), 826–832. https://doi.org/10.11591/ijere.v9i4.20578

References:

1. Antonova, Z., & Halytska, T. (2024). Psykholohichna hotovnist zhinok vnutrishno peremishchenykh osib do materynstva, yak psykholohichnyi fenomen. *Psychology travelogs, 4*, 89–98. https://doi.org/10.31891/PT-2024-4-9

2. Honcharovska, H. F. (2012). Problema stanovlennia osobystosti studentiv – praktychnykh psykholohiv u protsesi formuvannia yikh hotovnosti do maibutnoi diialnosti z ditmy doshkilnoho viku. *Psykholohiia osobystosti, 1*, 32–39. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Po_2012_1_6

3. Hurkova, T. (2020). Definitsiia poniattia «hotovnist» u psykholoho-pedahohichnii literaturi. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii, 9*(103), 317–329. https://doi.org/10.24139/2312-5993/2020.09/317-329

4. Demidova, Yu. Ye. (2014). Problema psykholohichnoi hotovnosti studentiv-psykholohiv do profesiinoi diialnosti psykholoha. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh, 34*, 463–468. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2014_34_66

5. Endeberia, I. V. (2016). Problema rozvytku psykholohichnoi hotovnosti do profesiinoi diialnosti u maibutnikh praktychnykh psykholohiv. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia: Psykholohichni nauky, 2*(2), 47–51. http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2016_2(2)__11

6. Zhuravel, A. V. (2013). Eksperymentalne doslidzhennia rivnia sformovanosti hotovnosti studentiv-maibutnikh psykholohiv osvity do nadannia konsultatyvnoi dopomohy. *Pravnychyi visnyk Universytetu «KROK», 16*, 251–257. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvuk_2013_16_39

7. Moroz, L. I., & Dikhtiarenko, S. Yu. (2022). Osobystisni determinanty hotovnosti studentiv-psykholohiv do zdiisnennia profesiinoi kariery. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy, 67*(3), 89–98. https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-67-3-89-98

8. Pomytkina, L. (2019). Psykholohichna hotovnist studentiv do pryiniattia stratehichnykh zhyttievykh rishen. *Problemy suchasnoi psykholohii, 18*. https://doi.org/10.32626/2227-6246.2012-18.%p

9. Prymush, M. V., & Svatko, I. M. (2025). Sotsialno-demohrafichna kharakterystyka veteraniv ta osib z invalidnistiu v Ukraini. *Politychne zhyttia, 3*, 54–61. https://doi.org/10.31558/2519-2949.2025.3.6

10. Tuz, O. S. (2020). Problema hotovnosti v upravlinskii diialnosti yak predmet psykholohichnoho doslidzhennia. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy, 5*, 193–200. https://doi.org/10.33099/2617-6858-2020-58-5-193-200

11. Bandura, A. (1977). *Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. Psychological Review, 84*(2), 191–215. https://doi.org/10.1037/0033-295X.84.2.191

12. Hamilton, K., Morrissey, S. A., Farrell, L. J., Ellum, M. C., O'Donovan, A., Weinbrecht, T., & Machler, G. (2018). Increasing psychological literacy and work readiness of Australian psychology undergraduates through a capstone and work-integrated learning experience: Current issues and what needs to be done. *Australian Psychologist, 53*(2), 151–160. https://doi.org/10.1111/ap.12309

13. Orr, P., Forsyth, L., Caballero, C., Rosenberg, C., & Walker, A. (2023). A systematic review of Australian higher education students' and graduates' work readiness. *Higher Education Research & Development, 42*(7), 1714–1731. https://doi.org/10.1080/07294360.2023.2192465

14. Schweinsberg, A., Mundy, M. E., Dyer, K. R., & Garivaldis, F. (2021). Psychology education and work readiness integration: A call for research in Australia. *Frontiers in Psychology, 12*, Article 623353. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.623353

15. Tentama, F., & Riskiyana, E. R. (2020). The role of social support and self-regulation on work readiness among students in vocational high school. *International Journal of Evaluation and Research in Education, 9*(4), 826–832. https://doi.org/10.11591/ijere.v9i4.20578

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 159.955.6-053.5:37.015.3

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2089-2102

Латиш Наталія Михайлівна кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії психології творчості Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. м. Київ, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Національного університету харчових технологій. м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-0650-0834

Саракун Лариса Петрівна кандидат філософських наук, доцент, магістр психології, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Національного університету харчових технологій, м. Київ, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Національного університету фізичного виховання і спорту України. м. Київ

ЗАКОНОМІРНОСТІ ПРОЯВУ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ЗАДАЧ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Анотація. У статті здійснено теоретико-методологічний аналіз та емпіричне вивчення специфіки функціонування й проявів творчого мислення учнів початкової школи в умовах інформаційної невизначеності. Констатовано, що інтенсивне зростання інформаційних потоків, їхня очевидна дискретність, фрагментарність, маніпулятивність та змістовна асиметрія створюють підвищене когнітивне й психоемоційне навантаження на психіку дитини, безпосередньо позначаючись на загальній продуктивності та гнучкості її розумової діяльності. Розглянуто феноменологію становлення суб'єктної здатності молодших школярів до самостійної орієнтації в сучасному інформаційному полі, критичного аналізу вхідної інформації та її подальшої евристичної трансформації у процесі розв'язання нестандартних задач. Докладно описано провідні стратегіальні тенденції учнів в процесі розв'язування творчих задач, зокрема стратегіальна тенденція аналогізування характеризується як механізм пошуку відомого, комбінування як інструмент операційного поєднання структурно-функціональних ознак та реконструювання як провідна тенденція до пошуку оригінальних, незвичних, найбільш творчих рішень. Крізь призму зазначених стратегіальних тенденцій у статті репрезентовано результати аналізу художньо-графічної та конструкторської діяльності дітей, що унаочнюють динаміку розумових перетворень на різних етапах творчого процесу – від виникнення початкового образу-орієнтира, через стадію образу-проекту, до повної предметної об'єктивації фінального образу-рішення. Доведено, що успішне подолання інформаційних бар'єрів детермінується рівнем розвитку

просторово-композиційного структурування, здатністю до прогностичної верифікації та рефлексивного коригування власних дій. Доведено, що стратегіальна організація мислення, розроблена в межах наукової школи В. О. Моляко, постає як базовий інтегративний механізм саморегуляції творчої праці у молодшому шкільному віці. Отримані емпіричні дані обґрунтовують необхідність подальшого проектування диференційованого розвивального інструментарію та вивчення закономірностей прояву архітектоніки творчого мислення дітей в умовах динамічної інформаційної невизначеності.

Ключові слова: творче мислення, творча задача, інформаційна невизначеність, стратегіальна тенденція, молодший шкільний вік.

Nataliia Latysh PhD in Psychological Sciences, Senior Researcher at the Laboratory of Psychology of Creativity, G.S. Kostiuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Associate Professor at the Department of Humanitarian Disciplines, National University of Food Technologies, Kyiv https://orcid.org/0000-0003-0650-0834

Larysa Sarakun PhD in Philosophical Sciences, Associate Professor, Master of Psychology, Associate Professor at the Department of Humanitarian Disciplines, National University of Food Technologies, 68 Volodymyrska St, Kyiv 01601; Associate Professor at the Department of Socio-Humanitarian Disciplines, National University of Physical Education and Sport of Ukraine, Kyiv

REGULARITIES OF CREATIVE THINKING MANIFESTATION IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS DURING PROBLEM-SOLVING UNDER CONDITIONS OF INFORMATIONAL UNCERTAINTY

Abstract. The article provides a comprehensive theoretical, methodological, and empirical analysis of the functioning and manifestations of creative thinking in primary school students under conditions of informational uncertainty. It is established that the intensive growth of information flows, along with their distinct discreteness, fragmentation, manipulveness, and semantic asymmetry, generates an increased cognitive and psycho-emotional load on the child's psyche, directly affecting the overall productivity and flexibility of their mental activity. The paper examines the phenomenology of developing primary school students' subjective capacity for autonomous navigation in the modern information field, critical analysis of input data, and its subsequent heuristic transformation during non-standard problem-solving. The leading strategic tendencies of students in the process of solving creative tasks are described in detail. Specifically, the strategic tendency of analogizing is characterized as a mechanism for seeking the known, combining as a tool for the operational integration of structural and functional features, and reconstructing as a leading tendency toward searching for original, unusual, and highly creative solutions.

Through the prism of these strategic tendencies, the article presents the results of analyzing children's artistic-graphic and design activities, which illustrate the dynamics of mental transformations at various stages of the creative process — from the emergence of the initial image-orienter, through the stage of the image-project, to the complete objectification of the final image-solution. It is proven that successful overcoming of informational barriers is determined by the development level of spatial-compositional structuring, the capacity for prognostic verification, and the reflexive adjustment of one's own actions. It is demonstrated that the strategic organization of thinking, developed within the scientific school of V. O. Molyako, serves as a core integrative mechanism for the self-regulation of creative work in primary school age. The obtained empirical data substantiate the necessity for the further design of differentiated developmental tools and the exploration of regularities in the manifestation of children's creative thinking architectonics under conditions of dynamic informational uncertainty.

Keywords: creative thinking, creative task, informational uncertainty, strategic tendency, primary school age.

Актуальність дослідження. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується не лише інтенсифікацією інформаційних потоків, а й зростанням рівня їх неоднорідності, суперечливості та непередбачуваності. Інформаційний простір, у якому функціонує особистість, дедалі частіше набуває ознак невизначеності: поряд із достовірними даними активно поширюється фрагментарна, викривлена або маніпулятивна інформація. За таких умов особливої ваги набуває здатність суб’єкта не лише орієнтуватися в інформаційному середовищі, а й творчо трансформувати наявні дані, вибудовуючи адекватні стратегії розв’язування нових задач.

Проблема ускладнюється тим, що інформаційне перевантаження супроводжується підвищеним рівнем когнітивного та емоційного напруження, що може призводити до зниження продуктивності мисленнєвої діяльності, формування стереотипних способів дій і звуження варіативності рішень.

Особливо вразливою до таких впливів є категорія молодших школярів, у яких лише формуються основні механізми регуляції мислення, здатність до узагальнення, аналізу та синтезу, а також навички критичного оцінювання інформації.

Водночас саме молодший шкільний вік є сенситивним періодом для розвитку творчого мислення як системоутворювального компонента пізнавальної діяльності. У цей період закладаються основи гнучкості, оригінальності та продуктивності мислення, формується здатність до побудови нових образів і пошуку нестандартних способів розв’язування задач. За умов інформаційної невизначеності ці якості набувають особливого значення, оскільки забезпечують можливість компенсувати дефіцит або суперечливість вихідних даних через активізацію внутрішніх ресурсів особистості.

Актуальність дослідження також зумовлюється потребами сучасної освіти, яка орієнтується на розвиток компетентностей, пов'язаних із критичним і творчим мисленням, здатністю до самостійного прийняття рішень та ефективної діяльності в умовах невизначеності. Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених проблемі творчого мислення, недостатньо дослідженими залишаються закономірності його прояву саме у молодших школярів у процесі розв'язування нових задач за умов інформаційного дефіциту та невизначеності.

Отже, потреба в теоретичному осмисленні та емпіричному вивченні особливостей і закономірностей функціонування творчого мислення молодших школярів в умовах інформаційної невизначеності визначає актуальність даного дослідження та його значущість для психологічної науки і освітньої практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку та функціонування творчого мислення дітей активно досліджується у сучасній психологічній науці, особливо в контексті зростання ролі креативності як ключової компетентності XXI століття. У сучасних дослідженнях творчість розглядається як багатовимірний феномен, що поєднує дивергентні та конвергентні компоненти мислення, які забезпечують як генерацію ідей, так і їх оцінку та відбір.

Дослідження К. Растеллі (2020) та інших науковців демонструє, що прояви дивергентного мислення у дітей зумовлені рухливістю організації їхньої семантичної пам'яті, у той час як інтелект відіграє роль стабілізатора її внутрішньої структури. Такий розподіл функцій підкреслює складний характер взаємозв'язку мисленнєвих механізмів, які обслуговують творчість. Зрештою, це підкріплює фундаментальне положення: успішність творчого пошуку визначається спроможністю дитячої психіки до динамічної перебудови наявних когнітивних утворень [1].

У фокусі уваги сучасних зарубіжних авторів перебуває характер інтерференції дивергентних та конвергентних когнітивних процесів. Зокрема, у дослідженні Б.С. Роллінгса (2025) обґрунтовано, що ці дві складові креативного потенціалу мають відносно автономні траєкторії розвитку, проте однаково задіяні у процесі продуктивного розв'язання задач. Роль дивергентного мислення полягає в продукуванні широкого спектра альтернативних ідей, тоді як конвергентні механізми відповідають за їхню верифікацію, фільтрацію та подальшу консолідацію в релевантний кінцевий результат [2].

Дослідження передумов та рушійних сил розвитку дитячої креативності посідає чільне місце в працях іноземних психологів. У контексті цього підходу М. Джанкола (2024) та інші дослідники довели, що взаємодія дивергентних процесів та інтелекту не є прямою: її конфігурація залежить від когнітивного стилю, який формує індивідуальний операційний простір творчих стратегій. Це свідчить на користь яскраво вираженої самобутності творчого мислення особистості, чий потенціал найповніше мобілізується у специфічних середовищах із високим рівнем невизначеності [3].

Нові праці зарубіжних науковців акцентують на тому, що подолання нестандартних ситуацій в освітньому процесі потребує мобілізації творчих ресурсів індивіда. Дослідники констатують, що якщо конвергентне мислення оптимізує процеси висування пізнавальних запитів і аналізу доказової бази, то творче мислення забезпечує оригінальність та множинність варіантів розв'язання. Таким чином, ефективне виконання складних завдань когнітивного характеру передбачає збалансований синтез обох типів інтелектуальної активності [4].

Окрім того, встановлено, що інтенсифікація творчого потенціалу учнів початкової школи безпосередньо корелює з інтеграцією в освітній простір новітніх дидактичних моделей (зокрема конструктивістських, STEM-технологій та арт-терапевтичних чи мистецько-інтегрованих практик). Зазначені підходи виступають каталізатором для самостійного моделювання індивідуального мисленнєвого досвіду та активізації пошукової діяльності. Цей аспект набуває особливої ваги за умов перманентного інформаційного дефіциту чи непередбачуваності, коли дитина змушена самостійно проектувати власні розумові стратегії розв’язування творчих задач [5].

Нові тенденції в когнітивних науках пов'язані з розкриттям нейродинамічних чинників креативності. Науковці наголошують, що в основі виникнення нестандартних інтелектуальних продуктів лежить взаємодія усвідомлюваних стратегій із підсвідомою переробкою досвіду. Зазначене розширює традиційні уявлення про сутність евристичної діяльності, підкреслюючи багаторівневу організацію мисленнєвих процесів [6].

Проблема творчого мислення в межах української психологічної науки розвивалася значною мірою під впливом як класичних концепцій, так і сучасних вимог освітнього простору, що орієнтується на розвиток креативних компетентностей учнів. Особливо в останнє десятиліття зростає кількість досліджень, які розглядають творчість не лише як продуктивний результат, а як процесуальну властивість мислення особистості, що виявляється в умовах невизначеності, інформаційного перевантаження та складних навчальних ситуацій.

Ще Л.С. Виготський підкреслював, що діти молодшого шкільного віку володіють значним потенціалом для розвитку всіх пізнавальних процесів, зокрема творчого мислення, яке є ключовим елементом формування гнучкості та продуктивності розумової діяльності. Він зазначав, що молодший шкільний вік характеризується активним становленням мислення, коли дитина починає здобувати здатність до самостійної внутрішньої інтелектуальної діяльності, тобто формування системи власних розумових операцій, незалежних від безпосередньої зовнішньої дії.

У цей період значно інтенсифікується розвиток сприймання, уваги та пам’яті, причому їх ефективність визначається як природними віковими змінами, так і спрямованим впливом педагогічного середовища. Пізнавальні функції, включно з умінням аналізувати, порівнювати, виділяти причинно-наслідкові

зв’язки, стають базою для формування творчого потенціалу та творчого мислення учнів.

Відомо, що формування внутрішньої розумової діяльності відбувається у тісному взаємозв’язку з розвитком соціальної та практичної активності дитини і саме поетапне включення дітей у систематизовані ігрові та навчальні ситуації, що моделюють реальні проблеми, сприяє поступовому засвоєнню розумових операцій, розвитку творчих стратегій і здатності до самостійного мислення.

Таким чином, молодший шкільний вік виступає надзвичайно важливим періодом для розвитку творчого мислення, оскільки саме в цей час формується інтегративна основа пізнавальної діяльності, здатна забезпечувати подальшу продуктивність мислення, гнучкість у пошуку рішень та творчий підхід до навчальних і життєвих задач.

В останніх наших дослідженнях [7], присвячених вивченню проявів творчості у молодших школярів, акцентовано на онтогенетичній динаміці творчих здібностей дітей, зокрема на тому, як формуються механізми творчого мислення та етапи їх інтеграції в загальний пізнавальний процес. Показано, що творчість молодших школярів має когнітивні, мотиваційні та операційно-процесуальні складові, які формуються у взаємодії із зовнішнім середовищем (навчальним контекстом) та з урахуванням вікових особливостей психічного розвитку учнів.

Психологами-дослідниками творчої діяльності у дитячому віці [8] зазначається, що творчість – це не просто навичка, а саме універсальна природна здатність, яка дозволяє дитині ефективно взаємодіяти зі світом, а процес створення нового починається з когнітивної чутливості, тобто вміння бачити суперечності там, де інші бачать звичне, та сміливості самостійно розв'язувати «суб’єктивно нові» задачі. До основних компонентів творчого мислення відносять спостережливість, яка є провідною характеристикою при взаємодії з навколишнім світом та з новою інформацією та здатність до синтезу, що забезпечує вміння знаходити зв'язки, визначати закономірності та комбінувати елементи несподіваним чином. Також Н.А. Ваганова та Н.В. Медведева зазначають, що розвиток творчості прямо залежить від якості сприйняття та внутрішньої активності дитини, адже висока спостережливість дозволяє дитині миттєво виокремлювати істотні риси предметів, а активна діяльність стає творчою лише тоді, коли вона йде «від серця». Фахівці зазначають, що важливо не просто чимось займати дитину, залучаючи до різних видів діяльності, а підтримувати її власну ініціативу, адже саме внутрішня активність, а не зміст завдання, визначає розвиток особистості.

Варто підкреслити, що у віковому діапазоні від 5 до 7 років ігрова діяльність виступає ключовим полем для самопрезентації особистості. Дослідження О.І. Кульчицької доводять, що саме в ігровому контексті відбувається становлення дивергентного мислення, сутність якого полягає в умінні знаходити множинні альтернативи розв'язання одного й того самого

завдання. Завдяки варіативності та свободі, які забезпечує гра, дитина дістає змогу експериментувати з власними можливостями без остраху зазнати невдачі, а також трансформувати й деталізувати витвори своєї уяви, матеріалізуючи їх у конкретних результатах (продуктах творчості, конструкціях чи малюнках) [9].

Низка фундаментальних психологічних досліджень, що аналізували особливості подолання деструктивних чинників та ускладнень у творчому процесі особистості на етапах дошкілля, учнівства та студентства [7], доводить провідну роль творчих стратегій. Саме стратегіальні механізми виступають стрижневим регулятором творчої активності та базовим інструментом генерації інтелектуальних новоутворень. Залежно від потенціалу суб'єкта, ці стратегії варіюються від базового рівня (переважно репродуктивного наслідування чи аналогізування з мінімальними змінами у дитячому віці) до концептуального переформатування, результатом якого є створення якісно нового творчого продукту.

Ґрунтуючись на концепції творчої діяльності, автором якої є В.О. Моляко [10], творчість розглядається нами також як адаптивний ресурс, що дозволяє дитині не лише продукувати нові ідеї, а й ефективно їх апробувати в умовах мінливої інформаційної ситуації, причому саме здатність працювати з неповними або суперечливими даними є критерієм сформованості творчого мислення в молодшому шкільному віці.

Мета статті: визначити закономірності прояву творчого мислення молодших школярів у процесі розв’язування задач в умовах інформаційної невизначеності.

Виклад основного матеріалу. Творче мислення дитини розглядається науковцями не просто як здатність до фантазування, а саме як фундаментальна природна здібність, що забезпечує адаптивність та ефективність у будь-якому виді діяльності. В умовах інформаційної невизначеності, коли умови задачі суперечливі, неповні або містять надлишкові дані, цей вид мислення стає ключовим інструментом суб’єктивного довизначення реальності.

Як нами вже зазначалося, процес творчості завжди бере початок із когнітивної чутливості, яка проявляється у вмінні помічати суперечності та проблеми в навколишньому світі. І саме спостережливість виступає тим первинним фільтром, який здійснює відбір матеріалу для творчої роботи дитячої уяви. Зокрема високий рівень спостережливості дозволяє дитині миттєво визначати істотні характеристики об’єктів та їхні приховані зв’язки. Такі діти швидко виявляють закономірності, хоча їхнє пізнання часто залишається емоційно зумовленим: вони глибше досліджують те, що викликає в них захоплення. Натомість діти з низьким рівнем спостережливості фокусуються лише на зовнішніх, очевидних ознаках, що суттєво обмежує їхню здатність до комбінування та аналізу в умовах дефіциту інформації.

Зазначимо, що важливою закономірністю розвитку творчого мислення є власна активність дитини. Згідно з дослідженнями (зокрема, Н. А. Ваганової),

розвиваючий ефект діяльності залежить не стільки від її змісту, скільки від внутрішньої ініціативи. Оптимальний розвиток відбувається лише тоді, як зазначає учена, коли дитина включена в активну діяльність за власним бажанням, що супроводжується позитивними емоціями. У такому стані, яке можна назвати станом «емоційного піднесення», творче мислення проявляється через подолання функціональної фіксованості, коли дитина здатна бачити в звичних предметах нові властивості (наприклад, використовувати аркуш паперу як жолоб для води в задачі, де бракує лійки). Розвиток творчого мислення відбувається також тоді, коли дитина самостійно вводить додаткові змінні для подолання «білих плям», компенсуючи нестачу необхідної інформації у завданні завдяки активній роботі дитячої уяви [11].

Акцентуємо, що процес творчого мислення молодших школярів у ході розв'язування задач в умовах інформаційної невизначеності є не просто пошуком правильної відповіді, а характеризується складним перебігом інтелектуального пошуку. Коли дитина стикається із завданням, в якому бракує даних (нестача необхідної інформації) або умови є суперечливими, то її мислення переходить із репродуктивного режиму, коли можна застосувати вже відомі зразки рішень, у продуктивний, коли учень переформульовує для себе умову задачі, добудовуючи необхідні інформаційні конструкти задля ефективного вирішення задачі.

В умовах невизначеності творче мислення учнів проявляється як здатність помічати суперечність там, де інші бачать «помилку» в умові задачі; як здатність будувати гіпотези на основі неповних даних та активно діяти і «не здаватися»; як вміння проявляти гнучкість у пошуку розв'язку, коли змінюється одна стратегія пошуку на іншу, якщо перша виявилася неефективною.

Важливо підкреслити, що для дитини 6-10 років процес розв'язування творчої задачі тісно пов'язаний із її емоційним станом та рівнем спостережливості, адже саме здатність «бачити невидиме» в предметах оточення дозволяє молодшому школяру знаходити оригінальні виходи з інтелектуальних глухих кутів.

Також важливою в молодшому шкільному віці залишається гра і для молодшого школяра межа між серйозним завданням і грою залишається розмитою. Як зауважує О. І. Кульчицька, саме у грі дитина отримує можливість випробувати власні сили, бути розкутою та вільною від страху помилки. У цей період переважає спрямованість на вирішення конкретних завдань через малювання, конструювання та ліплення. У грі відшліфовуються образи фантазії та формується дивергентне мислення, яке проявляється у здатності шукати безліч варіантів розв'язання однієї проблеми та є запорукою успішного розвитку творчого мислення.

У межах розробленої В. О. Моляко теорії розвитку творчого мислення особистості, автор визначає систематичне вирішення нестандартних задач як базовий чинник цілеспрямованого збагачення мисленнєвого досвіду. Разом з тим

акцентується увага на важливості диференційованого підходу: творчий матеріал має підлягати дозуванню, періодичному відтворенню та змістовній модифікації з урахуванням індивідуально-вікових характеристик дітей [10].

Тому організація сприятливого середовища для розвитку творчого мислення учнів молодшого шкільного віку в умовах інформаційної невизначеності передбачає систематичні заняття з використання ігрових моментів та пробудження пізнавального інтересу, що сприяє активному пошуку творчих рішень учнів.

Організоване нами дослідження дозволило констатувати, що продуктивність подолання мисленнєвих перешкод у специфічних середовищах (інформаційний дефіцит чи інформаційне пересичення) забезпечується інтеграцією стратегій сприймання та інтерпретації вхідних даних. У межах нашого аналізу особливу увагу приділено механізмам аналогізування, комбінування та реконструювання. У дитячому віці ці процеси здебільшого виявляються у формі стійких стратегіальних тенденцій, що безпосередньо корелює з віковою динамікою психіки [12].

Оскільки сучасна дитина змушена функціонувати в умовах надміру інформаційних стимулів та стресогенних бар'єрів, її адаптація до творчої праці потребує цілеспрямованого засвоєння таких інтелектуальних інструментів, які б мінімізували вплив деструктивних факторів і ускладнень.

Зазначимо, що специфіка досліджуваних нами творчих завдань полягає в обмеженості інформаційного ресурсу, що може стосуватися як теоретичного базису, так і операційних схем виконання. Процес розв'язання такої задачі занурює учня в ситуацію пошукової невизначеності, яка вимагає від нього самостійного моделювання способів досягнення мети. Сутність цього явища полягає у зіткненні з матеріалом, який не інтегрується автоматично у наявну когнітивну систему дитини. Варто зауважити, що практично весь навколишній світ є для дитини джерелом перманентної невизначеності. Активно діючи в такому полі, учень не просто шукає вихід із проблемної ситуації, а поетапно генерує суб'єктивно новий інтелектуальний продукт, фіксуючи його у формі набутого індивідуального досвіду. Мобілізуючи мисленнєві процеси в цих умовах, молодший школяр крок за кроком вибудовує індивідуальний шлях розв'язання проблеми, паралельно створюючи унікальні творчі продукти у вигляді практичних навичок і знань.

Зауважимо, що подолання інформаційних бар'єрів під час роботи над творчим завданням вимагає від школяра специфічної архітектоніки мислення, спрямованої на конструювання точного розв'язку. Успішність виконання подібних завдань обумовлена якісним структурно-функціональним оцінюванням вхідної інформації. Це дає змогу формулювати пошукові припущення, адаптувати під власне сприйняття умови задачі та активізувати варіативні прийоми інтелектуальної праці. Творче проектування, що спирається на принципи аналогізування, комбінування та змістовного реконструювання,

передбачає своєрідний аудит наявного знання та екстраполяцію майбутніх результатів, завдяки чому дитина може свідомо структурувати свій дослідницький вектор, гнучко моделювати й коригувати власні дії.

Проведене нами дослідження творчого мислення учнів дозволило констатувати, що в процесі образотворчої діяльності та завдяки її специфіці у дітей актуалізується спроможність до самостійного генерування задумів. На початковому етапі творчий задум виникає у формі образу-орієнтира, який фіксує узагальнену стратегію та інструменти втілення; він відображає ще дифузне, але водночас інтегральне бачення майбутнього малюнка. Наступні фази розгортання задуму зумовлені просторово-композиційним структуруванням, упорядкуванням та консолідацією окремих компонентів у цілісну структуру. Процес трансформації початкової ідеї виражається в модифікації образу під дією нових перцептивних вражень, а також внаслідок рефлексивного діалогу (ідентифікації) з проміжним результатом праці, що здатне призвести до заміщення первинного образу новим когнітивним конструктом. Фінальним етапом є предметне моделювання – втілення задуму, яке демонструє в остаточному завершенні та візуальному оформленні творчий продукт.

Досліджуючи, як учні молодших класів вирішують творчі завдання, ми спиралися на провідні засади концепції стратегіальної організації мислення суб'єкта (за В. О. Моляко). Це дозволило вивчити особливості прояву таких мисленнєвих стратегіальних тенденцій, як аналогізування, комбінування та реконструювання, характеристика яких наведена нижче:

Аналогізування як стратегіальна тенденція репрезентує мисленнєвий пошук точок дотику та схожості між об'єктами. Реалізуючи цей вектор, учень проектує малюнок або конструкцію, транслюючи відомі йому раніше структурні чи змістові паттерни (створення аналогів на основі єдності форми або схожості виконуваних функцій).

Комбінування як стратегіальна тенденція розглядається як інструмент операційного синтезу, що полягає в поєднанні характеристик багатьох гетерогенних (різнорідних) об'єктів для побудови оригінальної моделі. У найпростіших проявах воно фіксується тоді, коли дитина утворює складний за структурою малюнок чи об'єкт за допомогою групування простих деталей.

Реконструювання як стратегіальна тенденція відображає прагнення суб'єкта до подолання стереотипів, створення фантазійного чи кардинально переформатованого образу. Завдяки цій інтенції виникає автентичний продукт, що характеризується вдосконаленими просторовими формами та розширеним спектром когнітивно-практичних функцій.

Нами було виокремлено та проаналізовано етапи творчого мислення в процесі образотворчої діяльності в умовах інформаційної невизначеності.

Зрозуміло, що створення будь-якого художнього образу під час малювання – це не хаотичний процес, а послідовна інтелектуальна робота. Вона складається з чітких етапів, на кожному з яких дитина інтуїтивно чи усвідомлено віддає

перевагу певним прийомам мислення. Те, наскільки глибоким і деталізованим вийде фінальний малюнок, прямо залежить від когнітивних якостей школяра: швидкості виникнення асоціацій та його вміння трансформувати уявні образи за допомогою трьох ключових стратегій – аналогізування, комбінування та реконструювання.

Особливий інтерес викликає те, як діти діють в умовах інформаційної невизначеності, тобто тоді, коли в умові творчої задачі не вистачає чітких орієнтирів і дитині доводиться самостійно довигадувати правила гри. За таких обставин процес формування творчого задуму розгортається крок за кроком:

1) на першому етапі дитина стикається з дефіцитом інформації й намагається зорієнтуватися в ситуації. Вона вивчає умови завдання, згадує свій минулий досвід і створює первинний ескізний задум. На цьому етапі вибудовується **образ-орієнтир** – це ще нечітке, розмите, але вже цілісне уявлення про майбутній малюнок, яке задає загальний напрямок руху.

2) на другому етапі, безпосередньо у процесі малювання чи конструювання, цей задум починає еволюціонувати. Дитина експериментує на папері, і первинний образ насичується деталями, стає більш конкретним і перетворюється на **образ-проект**. Фактично, виконуючи реальні дії, учень крок за кроком долає початкову невизначеність і заповнює інформаційні прогалини.

3) на третьому етапі відбувається прогностична верифікація: дитина подумки порівнює свій поточний малюнок (образ-проект) із тим результатом, якого вона прагне досягти, перевіряючи, чи рухається вона у правильному напрямку.

4) нарешті, на четвертому етапі народжується фінальний задум – **образ-рішення**. Дитина остаточно знімає невизначеність завдання через активацію однієї з мисленнєвих тенденцій. Наприклад, вона може з'єднати розрізнені елементи в нову систему (комбінування) або кардинально змінити форму об'єкта, зробивши щось «навпаки» (реконструювання), що й матеріалізується в остаточному оформленні малюнка.

Те, наскільки успішно образ-орієнтир трансформується в образ-рішення, визначається не лише складністю самого завдання, а й суб'єктивним досвідом дитини, її інтересом та емоційним налаштуванням.

Таким чином, уміння школяра детально розібрати початкові умови задачі, переформатувати їх під власну творчу мету та вбудувати нову інформацію у вже наявні знання є основою для подолання будь-якої невизначеності. Це розвиває самостійність мислення і дозволяє ефективно розв'язувати нестандартні проблеми. Крім того, коли дитина вчиться гнучко переносити знайомі аналоги та комбінації у нові, нетипові ситуації, вона не просто краще засвоює навчальний матеріал – вона починає вірити у власні інтелектуальні сили та стає впевненішою у собі.

Висновки. Творче мислення молодшого школяра є фундаментальною когнітивно-адаптивною здібністю, що забезпечує ефективність діяльності в

ситуаціях інформаційного дефіциту, надміру чи суперечливості даних. В умовах, коли навколишнє середовище виступає джерелом перманентної невідомості, креативне мислення стає провідним інструментом суб'єктивного довизначення реальності, переходячи з репродуктивного режиму функціонування у продуктивний.

Продуктивність інтелектуального пошуку дитини 6–10 років тісно пов'язана з її когнітивною чутливістю (спостережливістю), яка виконує роль первинного фільтра інформації. Високий рівень спостережливості дозволяє миттєво виявляти приховані зв'язки об'єктів та долати функціональну фіксованість. Оптимальний розвиток цих процесів відбувається в атмосфері психологічної розкутості (зокрема в ігровій діяльності) за умови внутрішньої ініціативи дитини та стану «емоційного піднесення», що нівелює страх помилки та стимулює дивергентний пошук.

Долання мисленнєвих перешкод та інформаційних бар'єрів забезпечується інтеграцією перцептивно-мисленнєвих стратегій, які у молодшому шкільному віці виявляються у формі стійких стратегіальних тенденцій аналогізування, комбінування та реконструювання.

Процес розв'язання творчої задачі є чітко структурованим процесом поетапної трансформації психічних образів, що включає накопичення досвіду та вибудовування первинного образу-орієнтира, розгортання та деталізацію задуму в ході практичної діяльності й формування образу-проекту, зіставлення поточних результатів із очікуваними, фіксацію остаточного образу-рішення шляхом актуалізації провідної стратегіальної тенденції та його практичне втілення.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні механізмів корегування творчих розумових процесів учнів в умовах війни та післявоєнного відновлення.

Література

1. Rastelli C., Greco A., Finocchiaro C. Revealing the role of divergent thinking and fluid intelligence in children's semantic memory organization. *Journal of Intelligence*. 2020. Vol. 8. №4. DOI: https://doi.org/10.3390/jintelligence804004

2. Rawlings B. S., Thompson J., Smith L. Creative minds, equal ground: no socioeconomic gaps in UK children's divergent and convergent thinking. *Acta Psychologica*. 2025. DOI: 10.1016/j.actpsy.2025.105811

3. Giancola M., Antonietti A., Colombo B. How do children "think outside the box"? // *Children*. 2024. Vol. 11, № 1. https://www.mdpi.com/2227-9067/11/1/89

4. Organisation for Economic Co-operation and Development. Fostering students' creativity and critical thinking: What it means in school. Paris: OECD Publishing, 2020. https://doi.org/10.1787/62212c37-en

5. Zhou J., Shen W., Wang X. The impact of uncertainty on creative cognition: A review. *Frontiers in Psychology*. 2022. Vol. 13. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.843000

6. Runco M. A., Acar S. Divergent thinking as an indicator of creative potential. *Creativity Research Journal*. 2021. Vol. 33(2). https://doi.org/10.1080/10400419.2020.1817693

7. Функціонування творчого мислення в інформаційно-віртуальному просторі суб'єкта : монографія / В. О. Моляко, Ю. А. Гулько, Н. А. Ваганова [та ін.]; за ред. В. О. Моляко. Київ – Львів : Видавець Вікторія Кундельська, 2021. 194 с. http://psychology-naes-ua.institute/userfiles/files/Moljako.pdf

8. Перцептивно-мисленнєві стратегії творчого конструювання інформаційних систем у навчальній та трудовій діяльності : монографія / В. О. Моляко, Ю. А. Гулько, Н. А. Ваганова [та ін.] ; за ред. В. О. Моляко. – К., 2018. – 194 с.

9. Кульчицька О.І. Дивергентне мислення як умова розвитку творчості дітей молодшого шкільного віку. *Обдарована дитина*. 1999. №1. С. 2-6.

10. Моляко В.О. Творча конструктологія (пролегомени). К. : Освіта України. 2007. 366 с.

11. Ваганова Н.А. Передумови розвитку творчого мислення дітей дошкільного віку. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2019. Т. XII. Вип. 26. С. 58-65.

12. Латиш Н. М. Прояви перцептивно-мисленнєвих стратегій в конструктивній діяльності молодших школярів. *Актуальні проблеми психології*: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2019. Т. XII. Вип. 24. С. 119-128.

References

1. Rastelli, C., Greco, A., & Finocchiaro, C. (2020). Revealing the role of divergent thinking and fluid intelligence in children's semantic memory organization. *Journal of Intelligence, 8*(4), Article 4. https://doi.org/10.3390/jintelligence804004

2. Rawlings, B. S., Thompson, J., & Smith, L. (2025). Creative minds, equal ground: No socioeconomic gaps in UK children's divergent and convergent thinking. *Acta Psychologica*, *25*, Article 105811. https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2025.105811

3. Giancola, M., Antonietti, A., & Colombo, B. (2024). How do children "think outside the box"? *Children*, *11*(1), Article 89. https://doi.org/10.3390/children11010089

4. Organisation for Economic Co-operation and Development. (2020). *Fostering students' creativity and critical thinking: What it means in school*. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/62212c37-en

5. Zhou, J., Shen, W., & Wang, X. (2022). The impact of uncertainty on creative cognition: A review. *Frontiers in Psychology*, *13*, Article 843000. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.843000

6. Runco, M. A., & Acar, S. (2021). Divergent thinking as an indicator of creative potential. *Creativity Research Journal*, *33*(2), 162–175. https://doi.org/10.1080/10400419.2020.1817693

7. Molyako, V. O., Hulko, Yu. A., Vahanova, N. A., Lytvynova, N. I., & Latysh, N. M. (2021). *Funktsionuvannia tvorchoho myslennia v informatsiino-virtualnomu prostori subiekta* [Functioning of creative thinking in the informational-virtual space of the subject: Monograph] (V. O. Molyako, Ed.). Vydavets Viktoriia Kundelska. http://psychology-naes-ua.institute/userfiles/files/Moljako.pdf [in Ukrainian].

8. Molyako, V. O., Hulko, Yu. A., Vahanova, N. A., Lytvynova, N. I., & Latysh, N. M. (2018). *Pertseptyvno-myslennievi stratehii tvorchoho konstruiuvannia informatsiinykh system u navchalnii ta trudovii diialnosti* [Perceptual-thinking strategies of creative construction of information systems in educational and labor activities: Monograph] (V. O. Molyako, Ed.). DP "Infolit". [in Ukrainian].

9. Kulchytska, O. I. (1999). Dyverhentne myslennia yak umova rozvytku tvorchosti ditei molodshoho shkilnoho viku [Divergent thinking as a condition for the development of creativity in primary school children]. *Obdarovana Dytyna*, (1), 2–6.

10. Molyako, V. O. (2007). *Tvorcha konstruktolohiia (prolehomeny)* [Creative constructology (prolegomena)]. Osvita Ukrainy. [in Ukrainian].

11. Vahanova, N. A. (2019). Peredumovy rozvytku tvorchoho myslennia ditei doshkilnoho viku [Prerequisites for the development of creative thinking in preschool children]. *Aktualni Problemy Psykholohii: Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy*, *12*(26), 58–65. [in Ukrainian].

12. Latysh, N. M. (2019). Proiavy pertseptyvno-myslennievikh stratehii v konstruktivnii diialnosti molodshikh shkilnykiv [Manifestations of perceptual-thinking strategies in the constructive activity of primary school students]. *Aktualni Problemy Psykholohii: Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy*, *12*(24), 119–128. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 11,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

УДК 159.9:001.891

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2103-2115

Лебідь Ольга Валеріївна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри психології та педагогіки, ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля», м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0001-6861-105X

Казак Олег Валерійович здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності С4 Психологія, ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля», м. Дніпро, https://orcid.org/0009-0007-5007-1906

ДОСЛІДНИЦЬКА СУБ'ЄКТНІСТЬ ЯК ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз феномену дослідницької суб'єктності та обґрунтовано авторське розуміння його психологічної сутності. Встановлено, що поняття «дослідницька суб'єктність» не набуло достатньої теоретичної розробленості та практично не розглядається як самостійний предмет психологічного аналізу. На основі аналізу зарубіжних наукових джерел з'ясовано, що найбільш наближеним до змісту дослідницької суб'єктності є концепт *'agency'*, який у сучасному англомовному науковому дискурсі використовується для позначення здатності особистості діяти, здійснювати вибір, впливати на власний розвиток та брати відповідальність за результати власної діяльності. Проаналізовано основні підходи до розуміння *'agency'*, представлені в концептах *'doctoral student agency', 'reflexive agency', 'relational agency', 'researcher identity', 'researcher positionality'* та *'researcher role identity'*. Встановлено, що зазначені поняття розкривають різні аспекти становлення особистості як активного суб'єкта наукового пізнання та дозволяють виокремити ключові характеристики дослідницької суб'єктності. Узагальнення результатів аналізу засвідчило, що у зарубіжному науковому дискурсі дослідницька суб'єктність фактично розкривається через сукупність взаємопов'язаних характеристик, серед яких особливого значення набувають самостійність у дослідницькій діяльності, рефлексивне управління власним розвитком, формування дослідницької ідентичності, усвідомлення власної дослідницької позиції та здатність до продуктивної взаємодії з науковою спільнотою. Проаналізовано також окремі підходи українських науковців до осмислення суб'єктності у сфері наукової діяльності та академічної культури дослідника. На основі проведеного теоретичного аналізу дослідницьку суб'єктність визначено як психологічну характеристику особистості, що відображає її здатність усвідомлювати себе суб'єктом дослідницького пізнання, самостійно визначати й обґрунтовувати власну дослідницьку позицію, рефлексивно осмислювати

процес і результати наукового пошуку, відповідально ставитися до процесу та результатів дослідження та продуктивно взаємодіяти з науковою спільнотою.

Ключові слова: дослідницька суб'єктність, суб'єктність, дослідницька ідентичність, дослідницька позиційність, академічна суб'єктність, суб'єктність у науці, дослідницьке пізнання.

Olha Valeriivna Lebid Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor at the Department of Psychology and Pedagogy, Alfred Nobel University, Dnipro, https://orcid.org/0000-0001-6861-105X

Oleh Kazak student pursuing a second (master's) degree in Psychology, Alfred Nobel University, Dnipro, https://orcid.org/0009-0007-5007-1906

RESEARCH SUBJECTIVITY AS A SUBJECT OF PSYCHOLOGICAL ANALYSIS

Abstract. This article presents a theoretical analysis of the phenomenon of research subjectivity and substantiates the author's understanding of its psychological essence. It has been established that the concept of 'research subjectivity' has not been sufficiently developed theoretically and is rarely considered as an independent subject of psychological analysis. Based on an analysis of foreign scientific sources, it has been determined that the concept of 'agency' most closely approximates the meaning of research subjectivity; in contemporary English-language scientific discourse, this concept is used to denote an individual's ability to act, make choices, influence their own development, and take responsibility for the results of their own actions. This study analyzes the main approaches to understanding "agency" as represented by the concepts of 'doctoral student agency', 'reflexive agency', 'relational agency', 'researcher identity', 'researcher positionality', and 'researcher role identity'. It has been established that these concepts reveal various aspects of the formation of the individual as an active subject of scientific knowledge and allow for the identification of key characteristics of research subjectivity. A synthesis of the analysis results revealed that in the international scientific discourse, research subjectivity is in fact revealed through a set of interrelated characteristics, among which independence in research activity, reflective management of one's own development, the formation of a research identity, awareness of one's own research position, and the ability to engage in productive interaction with the scientific community. The study also analyzes specific approaches taken by Ukrainian scholars to understanding subjectivity in the context of scientific activity and the researcher's academic culture. Based on the theoretical analysis, research subjectivity is defined as a psychological characteristic of the individual that reflects their ability to perceive themselves as a subject of scientific inquiry, to independently define and justify their own research position, to reflectively comprehend the process and results of scientific inquiry, to take a

responsible approach to the research process and results, and to interact productively with the scientific community.

Keywords: research agency, agency, research identity, research positionality, academic agency, agency in science, research cognition.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток науки характеризується зростанням вимог до особистості дослідника як активного суб'єкта науково-пізнавальної діяльності, здатного до самостійного продукування знань, критичного мислення, рефлексії та відповідального прийняття дослідницьких рішень. У зв'язку з цим особливого значення набуває проблема дослідницької суб'єктності, яка відображає здатність особистості займати активну, усвідомлену та творчо-перетворювальну позицію у процесі наукового пізнання.

Актуальність дослідження зумовлена зростаючою потребою у фахівцях, здатних не лише відтворювати наявні знання, а й самостійно конструювати нові способи розв'язання наукових проблем, проявляти дослідницьку ініціативу та відповідальність за результати власної діяльності. Особливої ваги ця проблема набуває в умовах розвитку відкритої науки, цифровізації наукових досліджень та посилення ролі міждисциплінарної взаємодії.

Водночас у психологічній науці досі відсутнє однозначне розуміння сутності дослідницької суб'єктності, її психологічної структури та місця серед суміжних феноменів, пов'язаних із дослідницькою активністю, дослідницькою компетентністю та професійним становленням науковця. Зазначене актуалізує необхідність психологічного аналізу дослідницької суб'єктності як самостійного наукового феномену.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема суб'єктивності у науковому пізнанні привертає увагу сучасних дослідників, які наголошують на необхідності переосмислення традиційних підходів до розуміння природи знання. Зокрема, К. Перейра (*C. Pereira*) та Дж. Редді (*J.S.K. Reddy*) висловлюють скепсис щодо сучасної наукової парадигми, яка зосереджується переважно на об'єктивних аспектах реальності, та підкреслюють потребу у більш фундаментальній теорії, що враховувала б не лише об'єктивні характеристики явищ, а й суб'єктивний досвід людини. На думку авторів, така позиція «викликає питання щодо того, що потрібно для створення нової науки з суб'єктивної точки зору» [15], тобто актуалізує пошук нових підходів до побудови науки із суб'єктивної точки зору. Дослідники підкреслюють унікальність індивідуального досвіду, зазначаючи, що «жодні дві особи не можуть мати однакового суб'єктивного досвіду» [15], а тому жоден суб'єкт не сприймає реальність тотожно іншому. У цьому контексті вони ставлять питання про можливості науки осягнути життя у його повноті: «Чи здатна сучасна наука коли-небудь пізнати життя в його справжньому значенні? Чи може сучасна наука пояснити та осягнути життя з суб'єктивної точки зору?» [15]. Водночас автори наголошують, що саме суб'єктивний досвід забезпечує неповторність кожної

людини, адже «Ми унікальні за своїм досвідом, і це наша візитна картка. Ніхто не може пережити те, що пережили ми, і ніхто не може бути таким, як ми» [15]. Отже, суб'єктивність розглядається ними не як перешкода для наукового пізнання, а як невід'ємна характеристика людського досвіду, врахування якої є необхідною умовою більш цілісного розуміння реальності та процесу пізнання.

Проблему суб'єктивності у науковому пізнанні розглядає також А. Кертіс (*A. Curtis*), який наголошує, що формування нового знання неможливе без активної участі самого дослідника. Науковець зазначає, що гіпотези завжди створюються окремою людиною або обмеженою групою науковців, тому вони неминуче мають суб'єктивний характер і ґрунтуються на попередньому досвіді та особливостях мислення дослідників, а не лише на зовнішніх об'єктивних процедурах. Водночас автор підкреслює, що суб'єктивність не слід розглядати виключно як джерело помилок, оскільки її допущення є важливим елементом наукового методу, який створює можливості для інтелектуальних проривів і появи нових ідей [8]. На думку А. Кертіс (*A. Curtis*), саме завдяки суб'єктивним інтерпретаціям і творчим припущенням можуть виникати гіпотези, які згодом отримують емпіричне підтвердження. Дослідник також звертає увагу на те, що усвідомлена суб'єктивність здатна конструктивно впливати на процес наукового пізнання, сприяючи формуванню нових пояснювальних моделей і висуненню нових гіпотез [8]. Таким чином, суб'єктивність постає не як протилежність науковості, а як невід'ємна складова дослідницької діяльності, що забезпечує розвиток наукового знання та відкриває можливості для наукових інновацій.

Схожі ідеї висловлює Ж.-Ф. Дусе (*J.-F. Doucet*), який розглядає проблему співвідношення об'єктивності та суб'єктивності в науці. Дослідник наголошує, що для збереження об'єктивності наукового пізнання наука має враховувати суб'єктивний чинник, пов'язаний із самим спостерігачем, оскільки між об'єктом і дослідником можуть існувати різні типи взаємозв'язків [9]. На думку автора, наукові істини нерідко мають суб'єктивне походження, пов'язане з уявою, творчістю та інтерпретаційною діяльністю дослідника. Водночас їхня об'єктивність досягається не шляхом усунення суб'єктивності, а завдяки критичній перевірці та співвіднесенню з іншими суб'єктивними позиціями [9]. Ж.-Ф. Дусе також підкреслює, що наукове знання не є остаточно визначеним і незмінним, а сама наука повинна зберігати елемент сумніву як необхідну умову свого розвитку [9]. Таким чином, суб'єктивність постає не як протилежність об'єктивності, а як одна з передумов виникнення та розвитку наукового знання.

Суттєвий внесок в осмислення ролі суб'єктивності в науковому пізнанні здійснили Г. Летербі (*G. Letherby*), Дж. Скотт (*J. Scott*) та М. Вільямс (*M. Williams*). Дослідники наголошують, що життєвий досвід та ідентичність науковця певною мірою присутні в усіх аспектах його дослідницької діяльності, а тому цей вплив необхідно усвідомлювати та враховувати. Автори підкреслюють важливість теоретичного осмислення суб'єктивного, яке охоплює мотивацію, діяльність і дослідницькі практики науковця та безпосередньо

впливає на процес продукування знання. Водночас вони визнають значущість суб'єктивного досвіду як джерела наукового пізнання та наголошують на необхідності врахування інтерсуб'єктивної природи соціальної науки. Особливу увагу дослідники звертають на те, що цінності та суб'єктивність ученого не є зовнішніми щодо науки чинниками, а становлять її невід'ємну складову, забезпечуючи підґрунтя для об'єктивності, експертності, відповідальності та суспільної значущості наукового знання. Крім того, автори зазначають, що будь-яке знання неминуче пов'язане з позицією дослідника, оскільки описи реальності завжди певною мірою залежать від досвіду, припущень, способів сприйняття та інтерпретації світу [13]. Таким чином, суб'єктивність розглядається ними не як перешкода для наукового пізнання, а як необхідна умова створення, осмислення та розвитку наукового знання.

Вагомий внесок у розуміння співвідношення суб'єктивності та об'єктивності в науковому пізнанні здійснив П. Гілан (*P. Heelan*). Дослідник виходить із того, що об'єктивність науки не є однорідним явищем і може набувати різних форм залежно від характеру взаємодії між суб'єктом та об'єктом пізнання [11]. Автор підкреслює, що науковий об'єкт не існує повністю незалежно від суб'єкта, оскільки будь-яке наукове знання формується в межах певної структури людського пізнання та наукового дослідження. Особливу увагу П. Гілан (*P. Heelan*) приділяє поняттю суб'єктивності, яку визначає як відсутність відповідного типу об'єктивності. При цьому суб'єктивність може виявлятися як у формі індивідуального, непередаваного досвіду, так і у вигляді припущень або гіпотез, що ще не отримали достатнього емпіричного підтвердження. Водночас автор наголошує, що елементи суб'єктивності є невід'ємною складовою наукового дослідження, оскільки належать до самої структури наукового пізнання та способу здійснення наукового пошуку [11]. Таким чином, суб'єктивність розглядається не як протилежність науковості, а як закономірний компонент процесу конструювання наукового знання.

Показовим є й те, що значна частина виявлених праць, присвячених проблемам суб'єктивності в науці та ролі дослідника у процесі створення знання, була опублікована переважно у другій половині XX століття та на початку XXI століття. Це може свідчити про те, що зазначена проблематика розроблялася насамперед у межах філософії науки та методології наукового пізнання, тоді як її психологічний вимір не отримав належної концептуалізації. Водночас аналіз наукових джерел засвідчив відсутність цілісного психологічного осмислення дослідницької суб'єктності як самостійного феномену, а наявні праці переважно зосереджені на окремих аспектах суб'єктивності, ролі дослідника у процесі створення знання, впливі особистісного досвіду, цінностей і дослідницьких практик на наукове пізнання.

Отже, поняття «дослідницька суб'єктність» не набуло достатньої теоретичної розробленості та практично не розглядається як самостійний предмет психологічного аналізу. Незважаючи на значну кількість праць, присвячених

проблемі суб'єктивності в науці та ролі дослідника у процесі створення знання, цілісне психологічне розуміння дослідницької суб'єктності наразі відсутнє, що актуалізує необхідність подальшого теоретичного осмислення цього феномену.

Мета статті – здійснити психологічний аналіз феномену дослідницької суб'єктності, визначити її місце серед суміжних наукових категорій та обґрунтувати авторське розуміння її сутності.

Виклад основного матеріалу. Оскільки поняття «дослідницька суб'єктність» не набуло достатньої теоретичної розробленості та практично не розглядається як самостійний предмет психологічного аналізу, важливим джерелом його осмислення є зарубіжні наукові дослідження. Аналіз англомовної наукової літератури засвідчив, що найбільш наближеним до змісту поняття «дослідницька суб'єктність» є концепт *agency*. Згідно з *Cambridge Dictionary*, '*agency'* визначається як «*the ability to take action or to choose what action to take*» [6], тобто здатність діяти або самостійно обирати спосіб дії. Таке розуміння акцентує увагу на активній ролі особистості, її здатності здійснювати вибір, ініціювати зміни та впливати на результати власної діяльності.

Важливою методологічною проблемою є розмежування понять «суб'єктність» і «суб'єктивність», оскільки в науковій та довідниковій літературі не завжди простежується їх чітке змістове розмежування. Так, у Сучасному тлумачному словнику суб'єктивність визначається як «ставлення до чого-небудь, обумовлене особистими поглядами, інтересами або смаками суб'єкта, відсутність об'єктивності» [5, с. 513]. Водночас, як зазначає М. Агулов, у психологічній літературі використовуються два різні терміни – «суб'єктивність» і «суб'єктність». Якщо перший пов'язаний з особливостями відображення суб'єктом об'єктивної реальності, то другий позначає «системну якість суб'єкта, сам факт його наявності як такого» [1] та може розумітися як «системна якість суб'єкта, що виявляється у вигляді певних суб'єктних якостей при взаємодії суб'єкта з різними речами» [1]. Таким чином, якщо суб'єктивність пов'язується з особливостями відображення суб'єктом об'єктивної реальності, то суб'єктність розглядається як системна якість суб'єкта, що виявляється у процесі його взаємодії зі світом та реалізується через відповідні суб'єктні якості. У цьому контексті саме поняття *'agency'*, яке в англомовному науковому дискурсі визначається як здатність діяти та самостійно обирати спосіб дії, змістовно наближається саме до категорії суб'єктності, а не суб'єктивності. Таке трактування узгоджується з позицією В. Довбні, який визначає суб'єктність як «здатність суб'єкта бути вільним і самому торувати свій життєвий шлях, самостійно обирати цінності й при цьому в гуманістичному варіанті суб'єктності бути відкритим до інших» [3]. У наведеному визначенні акцентовано увагу на активній, самодетермінованій та відповідальній позиції особистості, її здатності здійснювати свідомий вибір і вибудовувати власну траєкторію розвитку. Саме тому в подальшому аналізі зарубіжних досліджень поняття *'agency'* розглядатиметься нами як концепт, найбільш змістовно наближений до категорії

суб'єктності. З огляду на відсутність усталеного українського відповідника та необхідність збереження авторських смислових акцентів, у тексті статті термін *'agency'* використовуватиметься без перекладу. Подальший аналіз наукових джерел спрямований на виявлення тих характеристик *'agency'*, які можуть бути покладені в основу розуміння сутності дослідницької суб'єктності.

Колектив американських дослідників використовує поняття *'doctoral student (аспірант) agency'* для позначення переконання особистості у власній здатності відігравати активну роль у визначенні освітнього середовища, змісту та процесу навчання, а також у забезпеченні власної залученості до нього [16]. Водночас науковці розглядають '*agency'* не лише як активну позицію здобувача освіти, а як комплекс характеристик, що охоплює критичне мислення, самомотивацію, самоспрямованість, самоефективність, розвиток академічної ідентичності та становлення незалежного дослідника [16]. Таким чином, '*agency'* відображає здатність особистості брати на себе відповідальність за планування, реалізацію та оцінювання власної освітньої й дослідницької діяльності, поступово переходячи від периферійної участі в академічній спільноті до позиції самостійного та активного суб'єкта науково-дослідної діяльності, що формує власну академічну ідентичність і дослідницьку траєкторію.

С. Лі (*S. Lee*), розглядаючи вищу освіту як процес академічного самоформування студентів, розкриває поняття '*reflexive (рефлексивна) agency'* як одну з ключових характеристик процесу самоформування особистості у вищій освіті. Науковиця підкреслює, що саме '*reflexive agency'*становить основу вищої освіти та визначає процес формування бажаного образу себе. У межах такого підходу здобувач освіти розглядається не як пасивний об'єкт впливу освітнього середовища, а як активний суб'єкт, здатний свідомо осмислювати себе, власні цілі та можливості, визначати пріоритети особистісного й професійного розвитку, розробляти індивідуальні проєкти дій для досягнення бажаного результату та рефлексивно оцінювати наявні ресурси й умови їх реалізації [12]. Особливістю *'reflexive agency'*, за С. Лі (*S. Lee*), є здатність особистості не лише реагувати на зовнішні обставини, а й активно взаємодіяти з ними, змінюючи освітнє середовище відповідно до власних потреб і задумів [12]. Така позиція передбачає усвідомлене управління власною мотивацією, поведінкою та когнітивними процесами, що забезпечує конструювання бажаної академічної ідентичності та траєкторії розвитку. Водночас, як зазначають А. Нелмс (*A. Nelms*), С. Бартон-Ервуд (*S. Barton-Arwood*) та Л. Лансфорд (*L. Lunsford*), *'reflexive agency'* не є одноразовим актом самовизначення, а постає як безперервний процес рефлексивного самоформування, у межах якого особистість переосмислює власні установки, переконання та досвід, коригує індивідуальну траєкторію розвитку й набуває здатності до усвідомленого застосування нових знань і критичного мислення [14].

Представлене трактування *'reflexive agency'* є важливим для розуміння сутності дослідницької суб'єктності, оскільки акцентує увагу на здатності

особистості бути активним і відповідальним суб'єктом власного розвитку. У контексті науково-дослідної діяльності така здатність виявляється у самостійному визначенні дослідницьких цілей, проєктуванні індивідуальної траєкторії наукового становлення, рефлексивному оцінюванні ресурсів і обмежень дослідницького середовища, а також в усвідомленому управлінні власною пізнавальною активністю. Відтак ідеї С. Лі (*S. Lee*), А. Нелмса (*A. Nelms*), С. Бартон-Ервуда (*S. Barton-Arwood*) та Л. Лансфорда (*L. Lunsford*) дозволяють розглядати дослідницьку суб'єктність не лише як сукупність дослідницьких умінь і навичок, а як здатність особистості свідомо конструювати себе як суб'єкта наукового пізнання, здійснювати рефлексивне управління власним науковим розвитком і безперервно переосмислювати власний дослідницький досвід.

Дж. Аннала (*J. Annala*), Дж. Лінден (*J. Lindén*), М. Мякінен (*M. Mäkinen*) і Дж. Хенріксон (*J. Henrikssona*) обґрунтовують поняття *'relational agency'* як «здатність співпрацювати з іншими з метою розширення об'єкта, над яким працює людина і який вона намагається трансформувати, шляхом виявлення та використання ресурсів, які інші залучають у процесі інтерпретації та реагування на цей об'єкт» [7]. У контексті дослідження дослідницької суб'єктності це поняття становить інтерес насамперед тим, що акцентує увагу на соціальній природі дослідницької діяльності. На відміну від індивідуалістичного розуміння суб'єкта як автономного носія активності, концепція *'relational agency'* підкреслює здатність дослідника реалізовувати власні дослідницькі наміри через взаємодію з науковою спільнотою, використання інтелектуальних ресурсів інших учасників дослідницького процесу та спільне конструювання нового знання. У цьому аспекті *'relational agency'* може розглядатися як один із проявів дослідницької суб'єктності, що відображає її комунікативний та кооперативний виміри.

Р. Троун (*R. Throne*) та Б. Одді (*B. Oddi*), аналізуючи проблему *'agency'* у процесі підготовки докторів філософії, оперують поняттями *'researcher identity'* (дослідницька ідентичність) та *'researcher positionality'* (дослідницька позиційність). Науковці зазначають, що у процесі виконання дисертаційного дослідження здобувач поступово набуває дослідницької ідентичності, яка формується через безперервний, ітеративний та еволюційний процес рефлексії й інтеграції дослідницького досвіду. Водночас важливого значення набуває дослідницька позиційність, що передбачає критичну саморефлексію, усвідомлення власних цінностей, переконань, соціальних ролей, упереджень та їхнього потенційного впливу на дослідницький процес [17]. Автори підкреслюють, що розвиток *'agency'* сприяє формуванню навичок, необхідних для становлення незалежного дослідника, а також забезпечує його поступове входження до академічної спільноти від периферійної участі до активної та повноцінної залученості в наукову діяльність [17]. У цьому контексті дослідницька суб'єктність може бути осмислена як інтегративна характеристика особистості,

що поєднує здатність до саморефлексії, усвідомлення власної дослідницької позиції, формування дослідницької ідентичності та самостійного конструювання траєкторії наукового розвитку.

Подальший розвиток проблема становлення дослідника отримала у працях М. Грубер (*M. Gruber*), Т. Кріспілса (*T. Crispeels*) та П. Д'Есте (*P. D'Este*), які використовують поняття *'researcher role identity'* (дослідницька рольова ідентичність). Науковці наголошують, що формування дослідницької ідентичності розпочинається вже під час підготовки за програмами PhD та супроводжується безперервною рефлексією здобувачів щодо власної професійної ролі, дослідницького вибору та місця в академічному середовищі. Особливу увагу автори приділяють взаємодії індивідуальної *'agency'* із соціальним контекстом, підкреслюючи, що становлення дослідника відбувається не ізольовано, а в мережі наукових взаємозв'язків, професійних контактів і дослідницьких спільнот [10]. У контексті дослідження дослідницької суб'єктності наведені положення є важливими, оскільки дозволяють розглядати її не лише як здатність до самостійного здійснення дослідницької діяльності, а і як процес поступового усвідомлення себе дослідником. Відтак формування дослідницької суб'єктності пов'язується не тільки з розвитком відповідних знань, умінь і навичок, а й зі становленням дослідницької ідентичності, рефлексивним осмисленням власної ролі у науковій діяльності та інтеграцією до професійної наукової спільноти.

Аналіз зарубіжних досліджень засвідчив, що поняття «дослідницька суб'єктність» не використовується як самостійна наукова категорія. Водночас її окремі сутнісні характеристики розкриваються через низку взаємопов'язаних концептів, які описують активну роль особистості у процесі наукового становлення, саморозвитку, рефлексії та взаємодії з академічною спільнотою. Узагальнення результатів аналізу представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Теоретичні підходи до осмислення дослідницької суб'єктності у зарубіжному науковому дискурсі

Поняття	***Основний зміст***	***Значення для розуміння дослідницької суб'єктності***
Doctoral student agency	Активна роль здобувача у власному навчанні та дослідницькому становленні	Відображає самостійність, відповідальність та здатність управляти власною дослідницькою діяльністю
Reflexive agency	Усвідомлення власних цілей, можливостей, ресурсів та рефлексивне управління розвитком	Розкриває рефлексивний вимір дослідницької суб'єктності
Relational agency	Здатність до співпраці та використання ресурсів інших учасників діяльності	Відображає соціальний, комунікативний та кооперативний виміри дослідницької суб'єктності

Поняття	***Основний зміст***	***Значення для розуміння дослідницької суб'єктності***
Researcher identity	Усвідомлення себе як дослідника та носія наукової ролі	Відображає ідентифікаційний вимір дослідницької суб'єктності
Researcher positionality	Усвідомлення власних цінностей, переконань, ролей та їх впливу на дослідження	Розкриває ціннісно-світоглядний вимір дослідницької суб'єктності
Researcher role identity	Формування професійної ролі дослідника в академічному середовищі	Відображає процес становлення особистості як суб'єкта наукової діяльності

Таким чином, проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що у зарубіжному науковому дискурсі дослідницька суб'єктність фактично розкривається через сукупність взаємопов'язаних характеристик, серед яких особливого значення набувають самостійність у дослідницькій діяльності, рефлексивне управління власним розвитком, формування дослідницької ідентичності, усвідомлення власної дослідницької позиції та здатність до продуктивної взаємодії з науковою спільнотою.

Для більш повного розуміння психологічної сутності дослідницької суб'єктності доцільно звернутися й до напрацювань українських науковців. Хоча зазначене поняття не набуло широкого поширення в українських дослідженнях, окремі його аспекти розкриваються через аналіз суб'єктності особистості у сфері наукової та академічної діяльності.

На думку О. Балинської, поняття «суб'єктність у науці» та «академічна суб'єктність» фактично відображають один і той самий феномен. Авторка розглядає його як інтегральну характеристику особистості дослідника (науковця). У структурі академічної суб'єктності дослідниця виокремлює комплекс компетентностей: здатність до критичного й аналітичного мислення, вміння виокремлювати проблемні моменти в певній сфері та грамотно формулювати наукові питання, спроможність вдало підбирати методи наукового пошуку й методично виважено провадити вирішення наукових проблем, самостійно приймати адекватні рішення й формулювати аргументовані висновки у дослідницькому процесі, а також при цьому усвідомлювати свою відповідальність за оприлюднені наукові пропозиції та бачити своє місце в академічному середовищі [2]. Наведене визначення акцентує увагу насамперед на діяльнісному та компетентнісному аспектах участі особистості в науковому пошуку. Водночас воно створює підґрунтя для подальшого осмислення дослідницької суб'єктності як більш широкого феномену, що охоплює не лише систему компетентностей, а й мотиваційні, рефлексивні та ціннісно-смислові характеристики особистості дослідника.

Важливими для уточнення змісту дослідницької суб'єктності є й положення, представлені у праці О. Семеног. Аналізуючи академічну культуру дослідника, науковиця акцентує увагу на необхідності формування творчої активності, відповідальності, здатності до саморозвитку, самовдосконалення та

розв'язання комплексних проблем дослідницької діяльності. Особливого значення набуває готовність дослідника до суб'єкт-суб'єктної взаємодії з науковою спільнотою у процесі презентації та обговорення результатів власних досліджень [4]. У цьому контексті дослідницька суб'єктність постає не лише як характеристика індивідуальної пізнавальної активності, а й як здатність особистості до відповідального саморозвитку та повноцінної участі в академічному середовищі.

Висновки. Проведений теоретичний аналіз засвідчив, що поняття «дослідницька суб'єктність» не набуло достатньої теоретичної розробленості та практично не розглядається як самостійний предмет психологічного аналізу. Встановлено, що у зарубіжному науковому дискурсі її зміст розкривається через систему взаємопов'язаних концептів, зокрема *'agency', 'reflexive agency', 'relational agency', 'researcher identity', 'researcher positionality'* та *'researcher role identity'*, тоді як в українських дослідженнях окремі аспекти дослідницької суб'єктності висвітлюються переважно в контексті академічної культури дослідника та суб'єктності у науковій діяльності.

У результаті аналізу наукових джерел виокремлено ключові характеристики дослідницької суб'єктності, до яких належать самостійність у дослідницькому пошуку, рефлексивне управління власним розвитком, усвідомлення себе як дослідника, відповідальність за результати наукового пошуку, критичне осмислення власної дослідницької позиції та здатність до продуктивної взаємодії з науковою спільнотою.

На основі проведеного дослідження ***дослідницьку суб'єктність*** визначено як *психологічну характеристику особистості, що відображає її здатність усвідомлювати себе суб'єктом дослідницького пізнання, самостійно визначати й обґрунтовувати власну дослідницьку позицію, рефлексивно осмислювати процес і результати наукового пошуку, відповідально ставитися до процесу й результатів наукового пошуку та продуктивно взаємодіяти з науковою спільнотою.*

Перспективи подальших досліджень убачаємо в розробленні психологічної структури дослідницької суб'єктності, визначенні її компонентів та емпіричному вивченні особливостей її розвитку.

Література:

1. Агулов М.В. Поняття суб'єктності в психологічній науці. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Психологія*. 2013. Вип. 2 (46). С. 23–30.

2. Балинська О.М. Філософія права як прикладна наука та наукова суб'єктність як спосіб її репрезентації. *Державотворення та правотворення в умовах війни та післявоєнний період:* матер. круглого столу (м. Львів, 5 грудня 2025 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2026. С. 21–23.

3. Довбня В. Суб'єктність як фундаментальний концепт сучасної філософії освіти. *Філософія освіти*. Вип. 1 (30). С. 204–220. DOI: 10.31874/2309-1606-2024-30-1-12

4. Семеног О.М. Академічна культура дослідника: європейський та національний контексти. Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2021. 218 с.

5. Шагар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2007. 640 с.

6. Agency. Cambridge Dictionary. URL: https://surl.li/osygtl

7. Annala J., Lindén J., Mäkinen M. Understanding academic agency in curriculum change in higher education. *Teaching in Higher Education*. 2023. Issue 28. no. 6. pp. 1310–1327. DOI: 10.1080/13562517.2021.1881772

8. Curtis A. The science of subjectivity. *Geology*. 1984. Issue 40. no. 1. pp. 95–96. DOI: 10.1130/focus012012.1

9. Doucet J.-F. Scientific objectivity is simply a shared subjectivity. *Impact of Science on Society*. Vol. 134–135, Issue 34. pp. 211–216.

10. Gruber M., Crispeels T., D'Este P. Who Am I? The Influence of Knowledge Networks on PhD Students' Formation of a Researcher Role Identity. *Minerva*. 2023. Issue 61. No. 4. pp. 521–552. DOI: 10.1007/s11024-023-09492-1

11. Heelan P. Subjectivity and Objectivity. *Research Resource*. 1965. Issue 18. URL: https://surl.li/wcyxfs

12. Lee S. Researching higher education as students' academic self-formation. Centre for Global Higher Education, University of Oxford, 2021. DOI: 10.5287/ORA-QQJMGGKX6

13. Letherby G., Scott J., Williams M. Objectivity and Subjectivity in Social Research. London: SAGE Publications Ltd, 2013. 208 p.

14. Nelms A., Barton-Arwood S.M., Lunsford L. Using Reflexive Agency to Develop Career Readiness and Address Social Inequities. *Journal of Higher Education Outreach and Engagement*. 2025. Vol. 1, Issue 29. pp. 107–112.

15. Pereira C., Reddy J.K. Science, subjectivity & reality. *Journal of Consciousness Exploration & Research*. 2016. Vol. 4. Issue 7. pp. 333–336.

16. Rigler K.L., Anastasia C.M., El-Amin A. et al. A.S. Zimmerman (Ed.). Scholarly Voice and Academic Identity: A Systematic Review of Doctoral Student Agency. *Advances in Higher Education and Professional Development*. IGI Global, 2021. pp. 63–89. DOI: 10.4018/978-1-7998-7267-2.ch004

17. Throne R., Oddi B. Positionality meets agency: Dissertation supervisor agency, a necessary construct for online research supervision. 14th International Congress of Qualitative Inquiry. University of Illinois at Urbana-Champaign, 2018.

References:

1. Ahulov, M.V. (2013). Poniattia subiektnosti v psykholohichnii nautsi [The concept of subjectivity in psychological science]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H.S. Skovorody. Psykholohiia – Bulletin of H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Psychology*, 2 (46), 23–30. [in Ukrainian].

2. Balynska, O.M. (2026). Filosofiia prava yak prykladna nauka ta naukova subiektnist yak sposib yii reprezentatsii [Philosophy of law as an applied science and scientific subjectivity as a way of its representation]. *Derzhavotvorennia ta pravotvorennia v umovakh viiny ta pisliavoiennyi period – State-building and law-making in wartime and the post-war period*: Proceedings of the Round Table (Lviv, December 5, 2025). Lviv: LvivDUVS. (pp. 21–23). [in Ukrainian].

3. Dovbnia, V. (2024). Subiektnist yak fundamentalnyi kontsept suchasnoi filosofii osvity [Subjectivity as a fundamental concept of the contemporary philosophy of education]. *Filosofiia osvity – Philosophy of Education*, 1 (30), 204–220. https://doi.org/10.31874/2309-1606-2024-30-1-12

4. Semenoh, O.M. (2021). *Akademichna kultura doslidnyka: yevropeiskyi ta natsionalnyi konteksty* [Researcher's academic culture: European and national contexts]. Sumy: SumDPU imeni A.S. Makarenka [in Ukrainian].

5. Shahar, V.B. (2007). *Suchasnyi tlumachnyi psykholohichnyi slovnyk* [Modern explanatory psychological dictionary]. Kharkiv: Prapor [in Ukrainian].

6. Agency. *Cambridge Dictionary*. Retrieved from https://surl.li/osygtl

7. Annala, J., Lindén, J., & Mäkinen, M. (2023). Understanding academic agency in curriculum change in higher education. *Teaching in Higher Education*, 28 (6), 1310–1327. DOI: 10.1080/13562517.2021.1881772

8. Curtis, A. (1984). The science of subjectivity. *Geology*, 40 (1), 95–96. DOI: 10.1130/focus012012.1

9. Doucet, J.-F. (1984). Scientific objectivity is simply a shared subjectivity. *Impact of Science on Society*, 34 (134–135), 211–216.

10. Gruber, M., Crispeels, T., & D'Este, P. (2023). Who Am I? The influence of knowledge networks on PhD students' formation of a researcher role identity. *Minerva*, 61 (4), 521–552. DOI: 10.1007/s11024-023-09492-1

11. Heelan, P. (1965). Subjectivity and objectivity. *Research Resource*, 18. Retrieved from https://surl.li/wcyxfs

12. Lee, S. (2021). *Researching higher education as students' academic self-formation*. Centre for Global Higher Education, University of Oxford. DOI: 10.5287/ORA-QQJMGGKX6

13. Letherby, G., Scott, J., & Williams, M. (2013). *Objectivity and Subjectivity in Social Research*. London: SAGE Publications Ltd.

14. Nelms, A., Barton-Arwood, S.M., & Lunsford, L. (2025). Using reflexive agency to develop career readiness and address social inequities. *Journal of Higher Education Outreach and Engagement*, 29 (1), 107–112.

15. Pereira, C., & Reddy, J.K. (2016). Science, subjectivity & reality. *Journal of Consciousness Exploration & Research*, 7 (4), 333–336.

16. Rigler, K.L., Anastasia, C.M., El-Amin, A., et al. (2021). Scholarly voice and academic identity: A systematic review of doctoral student agency. In A.S. Zimmerman (Ed.), *Advances in Higher Education and Professional Development* (pp. 63–89). Hershey, PA: IGI Global. https://doi.org/10.4018/978-1-7998-7267-2.ch004

17. Throne, R., & Oddi, B. (2018). Positionality meets agency: Dissertation supervisor agency, a necessary construct for online research supervision. *14th International Congress of Qualitative Inquiry*. University of Illinois at Urbana-Champaign.

Дата першого надходження статті до видання: 14.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.05.2026

УДК 159.98:613.2-055.2

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2116-2125

Лупійко Людмила Василівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри теоретичної та консультативної психології Український державний університет імені Михайла Драгоманова м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-2060-6136

Шестопал Анастасія Олегівна здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня, Український державний університет імені Михайла Драгоманова м. Київ, https://orcid.org/0009-0008-6228-2468

ОСОБЛИВОСТІ ХАРЧОВОЇ ПОВЕДІНКИ ЖІНОК ТА ВПЛИВ НА НЕЇ ЕМОЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ

Анотація. У статті розглянуто психологічні особливості харчової поведінки жінок раннього дорослого віку та досліджено вплив емоційного інтелекту на її формування. Актуальність дослідження зумовлена зростанням поширеності порушень харчової поведінки серед жінок, що пов'язано з підвищеним рівнем стресу, соціальним тиском щодо зовнішності, особливостями емоційного реагування та труднощами емоційної саморегуляції. У сучасних умовах проблема харчової поведінки виходить за межі фізіологічних потреб людини та набуває психологічного змісту, оскільки процес споживання їжі часто пов'язаний із переживанням різних емоційних станів.

Метою статті є аналіз психологічних особливостей харчової поведінки жінок раннього дорослого віку та визначення ролі емоційного інтелекту в її формуванні. Проаналізовано наукові підходи до розуміння харчової поведінки як складної системи установок, звичок, мотивів та поведінкових стратегій, пов'язаних із харчуванням. Висвітлено основні чинники, що впливають на формування харчової поведінки, серед яких біологічні, соціокультурні та психологічні фактори.

Особливу увагу приділено емоційному інтелекту як здатності людини усвідомлювати власні емоції, розуміти емоційні переживання інших людей та ефективно регулювати емоційні стани. Встановлено, що недостатній рівень розвитку емоційного інтелекту може сприяти формуванню емоційного переїдання та інших дезадаптивних форм харчової поведінки. Розглянуто взаємозв'язок між емоційною регуляцією, самооцінкою, рівнем стресу та особливостями харчової поведінки жінок.

У результаті дослідження зроблено висновок про те, що розвиток емоційного інтелекту є важливою умовою формування адаптивної харчової поведінки та психологічного благополуччя особистості. Практичне значення

роботи полягає у можливості використання отриманих результатів під час розробки програм психологічної підтримки, профілактики порушень харчової поведінки та розвитку навичок емоційної саморегуляції у жінок раннього дорослого віку.

Ключові слова: харчова поведінка, емоційний інтелект, емоційне переїдання, жінки раннього дорослого віку, самооцінка, психологічне благополуччя.

Lupiiko Liudmyla Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Theoretical and Consulting Psychology Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-2060-6136

Shestopal Anastasiia, second-level (master's) higher education student, Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University, Kyiv, https://orcid.org/0009-0008-6228-2468

PECULIARITIES OF WOMEN'S EATING BEHAVIOR AND THE INFLUENCE OF THE EMOTIONAL COMPONENT ON IT

Abstract. The article examines the psychological characteristics of eating behavior in young adult women and investigates the influence of emotional intelligence on its formation. The relevance of the study is determined by the increasing prevalence of eating behavior disorders among women, which is associated with high levels of stress, social pressure regarding appearance, specific patterns of emotional response, and difficulties in emotional self-regulation. In contemporary society, eating behavior extends beyond the satisfaction of physiological needs and acquires significant psychological meaning, as food consumption is often connected with various emotional experiences and coping strategies.

The aim of the article is to analyze the psychological characteristics of eating behavior in young adult women and to determine the role of emotional intelligence in its development. The study examines scientific approaches to understanding eating behavior as a complex system of attitudes, habits, motives, and behavioral strategies related to food consumption. The main biological, sociocultural, and psychological factors influencing the formation of eating behavior are analyzed.

Particular attention is paid to emotional intelligence as an individual’s ability to recognize, understand, and regulate emotions effectively. The findings suggest that insufficient development of emotional intelligence may contribute to emotional eating and other maladaptive forms of eating behavior. The relationship between emotional regulation, self-esteem, stress levels, and eating behavior patterns is highlighted.

The study concludes that the development of emotional intelligence is an important factor in promoting adaptive eating behavior and psychological well-being. The practical significance of the research lies in the possibility of applying its findings

to psychological support programs, the prevention of eating behavior disorders, and the development of emotional self-regulation skills among young adult women.

Keywords: eating behavior, emotional intelligence, emotional eating, young adult women, self-esteem, psychological well-being.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві досить частою є проблема порушення харчової поведінки, в результаті чого у світі, в тому числі і в Україні, зростає кількість людей з такими розладами. Особливої уваги потребує вивчення особливостей харчової поведінки у жінок, адже саме вони частіше стикаються з такими проблемами через незадоволеність власним тілом, соціальним тиском щодо зовнішності тощо. Зважаючи на це, науковці підкреслюють важливість подальшого детального вивчення взаємозв'язку психологічних факторів, емоційних станів та проблем харчової поведінки у жінок.

Серед цих факторів важливої значущості набуває емоційний інтелект, який впливає на здатність особистості справлятися зі стресами та зовнішніми запитами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню психологічних аспектів формування харчової поведінки присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, проблеми харчування і харчової поведінки досліджували: Л.М. Колінько, В.І. Шебанова та ін. Також В. І. Шебанова у своїх працях розкриває технології і психологічні умови формування здоров'язбе-режувальної компетентності стосовно харчової поведінки [6]. Л. М. Колінько досліджувала особливості такої поведінки у молодих людей з нормальною та підвищеною масою тіла [5]. Значення психологічних факторів у формуванні харчової поведінки та їх вплив на її порушення вивчали Н. В. Гринько, Б. М. Сумарюк [3]. Впливу різних факторів на харчову поведінку жінок присвячені праці Л. М. Абсалямової, А. Ю. Гільман, З. Я. Ковальчук та ін. Зокрема, Л. М. Абсалямова детально проаналізувала психологію зазначеної поведінки жінок, акцентуючи увагу на їх розладах і методах корекції [1].

З. Я. Ковальчук досліджувала особливості харчової поведінки у жінок і основні її порушення, пов'язані стереотипами харчування у звичайних умовах і в стресових ситуаціях, з ціннісним відношенням до їжі і процесу її споживання [4]. Проте, не дивлячись на існування певного обсягу досліджень, існують питання, які потребують подальшого вивчення, зокрема недостатньо висвітлений гендерний і віковий аспекти харчової поведінки. Це пояснюється тим, що більшість досліджень стосуються переважно загальних груп населення. Багатьма вченими розглядаються лише окремі характеристики харчової поведінки та емоційних станів, які на них впливають, або взагалі не стосуються їх логічної взаємодії.

Мета статті полягає у визначенні особливостей харчової поведінки жінок та впливу на неї емоційного інтелекту.

Виклад основного матеріалу. У XXI столітті в суспільстві все більше пропагується концепція здорового способу життя, якою багато уваги приділяється здоров'ю людини, популяризується її здорове тіло і здоровий дух. У рамках такого підходу люди бажають гарно виглядати і мати тривале, якісне життя, забезпечити яке без відповідної харчової поведінки досить складно.

Харчування є основним способом підтримання життя, здоров'я, розвитку і працездатності людини, воно є обов'язковою біологічною потребою кожної людини, оскільки саме їжа забезпечує її необхідної енергією для підтримання життєдіяльності. Л. Абсалямова називає харчовою поведінкою «..сукупність звичок особистості, що пов'язані з прийняттям їжі..» [1, с. 109]. Вона включає і режим прийняття їжі, і різноманітні дієти, і смакові переваги людини. Крім того, харчовою поведінкою передбачається й «..ціннісне відношення до харчів і процесу їх прийому, стереотипи харчування в побуті і стресових ситуаціях..» [5, с. 139].

Досить часто жінки, встановлюючи свої харчові звички, орієнтуються на відповідний образ їхнього тіла та включають активність щодо формування такого образу. Загалом, харчова поведінка націлена на задоволення фізіологічних, біологічних, психологічних і соціальних потреб кожної людини й включає в себе «..установки, форми поведінки, звички, емоції, які стосуються процесу харчування..» [6 с. 28]. Харчова поведінка відіграє суттєву роль у повсякденному житті, відображаючи психологічний стан та емоційне благополуччя людини. Вона охоплює ставлення до їжі, харчові звички та характерні моделі харчування.

Формування харчової поведінки відображає сукупність фізіологічних реакцій, установок, регуляторів, емоцій, функцій та когнітивних процесів, спрямованих на прийом їжі. На цей процес впливає широкий спектр чинників: сімейні традиції, етнічна і культурна спадщина, особливості виховання, біологічні характеристики організму, а також соціальні стандарти та ідеали краси, притаманні певному суспільству. Такі звички з часом можуть змінюватися, причому деякі з таких змін можуть стати причиною виникнення порушень харчової поведінки [6].

Важливо відмітити, що харчова поведінка має не лише біологічне й психологічне значення для людини, що пов'язано із забезпеченням її першочергової потреби в їжі та формуванням емоційного комфорту від її задоволення, але й відзначається такими сукупними характеристиками, як: розрядка психоемоційного напруження, отримання чуттєвої насолоди, самоствердження (з рахунок престижності їжі), міжособистісне спілкування (у випадку, якщо людина знаходиться в колективі), підтримка ритуалів чи звичок (сімейні, релігійні традиції), компенсація незадоволених потреб, задоволення естетичної потреби, похвала за смакові якості їжі.

Харчова поведінка може бути адекватною (гармонійною) або неадекватною (девіантною). Перша передбачає гнучку, неригідну система

харчових практик і виборів, що забезпечують фізіологічні потреби організму людини, відповідають її психоемоційному стану та враховують соціокультурний контекст. Девіантна харчова поведінка означає відхилення від норми. Вона може шкодити фізичному і психічному здоров'ю та проявляється як через надмірне обмеження їжі, так і через втрату контролю над її споживанням (булімія, орторексія, анорексія).

Роль емоцій у формуванні харчової звички не є новою, наприклад, німецький психолог Г. Брух одним з перших звернув увагу у своїх працях на роль емоційних розладів у посиленні емоційних переживань у людей, які страждають від розладів харчової поведінки [8].

Емоційний інтелект (EI) – це «..здатність людини до розуміння й сприймання емоції, отримання доступу до емоцій і їх генерування, а також здатність до рефлективної регуляції емоції, яка сприяє емоційному й інтелектуальному зростанню..» [10, с. 397].

Дослідження показали, що психологічне здоров'я людини пов'язане з її емоційними компетенціями, зокрема вищі рівні емоційного інтелекту мають позитивний вплив на фізичне здоров'я та психологічне благополуччя [9, с. 301]. Оскільки люди з високим емоційними інтелектом мають підвищені емоційні ресурси, вони краще підготовлені до боротьби зі складними життєвими подіями, здатні керувати й ефективно регулювати емоційні стани та займатися адаптивним вирішенням проблем. І навпаки, ті, хто має низький рівень EI, не здатні ефективно розуміти, регулювати та контролювати свої емоції, тому є менш ефективними в подоланні труднощів, вони більш схильні до використання неадаптивних стратегій подолання або емоційної регуляції. Люди з низьким рівнем емоційного інтелекту частіше за інших вдаються до дезадаптивної поведінки, пов'язаної зі здоров'ям, у спробі знайти альтернативні методи контролю настрою та емоційного вираження, одним з яких є девіантна харчова поведінка.

Емоційний компонент харчової поведінки жінок передбачає, що вони використовують їжу як засіб регуляції власних емоцій. Приміром, вони часто в ситуації стресу, підвищеної тривожності, суму чи радості використовують їжу як певну «емоційну опору». Модель харчової поведінки жінки відображає її емоційний і психічний стан та потреби, бо харчуванню відводиться важлива роль в емоційному комфорті, коли насичення їжею асоціюється з почуттям захищеності та ситуацією «мене люблять».

Типи харчової поведінки жінок можна класифікувати наступним чином:

– когнітивна харчова поведінка – передбачає відповідальне споживання їжі через розуміння того, що приймати їжу необхідно в певний час чи певна їжа є корисною;

– емоційна харчова поведінка – споживання їжі відбувається під впливом певного емоційного стану (так зване «заїдання емоцій»), наприклад, щоб подолати невпевненість, зменшити тривогу, уникнути страхів;

– операціональна харчова поведінка – поведінковий компонент харчування – швидкість, з якою жінка їсть, обстановка, в якій вона їсть;

– мотиваційна харчова поведінка – споживання певних видів їжі, що обумовлене впливом наступних мотивів: схуднути, набрати вагу, харчуватися певним чином під час грудного вигодовування дитини, споживати більше білків тощо;

– саморегулятивна харчова поведінка – використання їжі як способу саморегуляції, дотримання певної дієти, підрахунок калорій [1, с. 86].

Психологічні параметри харчової поведінки у значній мірі визначають відношення конкретної особистості до способів і алгоритмів прийому їжі. До них слід віднести:

– порушення в ранньому дитячому віці взаємовідносин в системі «мати-дитина»;

– неприйнятні для дитини способи харчування в ранньому дитячому віці;

– стресові ситуації, фрустрації;

– особистісні труднощі та проблеми;

– конфлікти в сім'ї;

– проблеми у міжособистісних відносинах з оточуючими людьми [2, с. 169].

Під дією комплексу усіх цих факторів формуються харчові звички, які є діями, що доведені до автоматизму. Ці дії є стійкими, не вимагають активації процесом мислення, автоматично виникають у певних ситуаціях. Порушення харчової поведінки у жінок ранньої дорослості розвиваються в результаті поєднання фізіологічних сигналів й психологічних процесів. Серед проблемних моделей харчової поведінки особливу увагу приділяють таким категоріям:

– емоційне харчування – споживання їжі у відповідь на емоційний стрес, а не на голод, що тісно пов'язано із поганою регуляцією емоцій, вразливістю до стресу та підвищеним індексом маси тіла;

– звичне харчування, яке включає повторюване харчування, викликане рутинними сигналами, часто автоматичне і неусвідомлене, та пов'язане зі збільшенням ваги;

– стримане харчування – навмисне обмеження споживання їжі для контролю ваги [11].

Намагання контролювати вагу, особливо в підлітковому віці, може посилювати схеми неадекватності харчової поведінки жінок та збільшувати вразливість її моделей харчування. Така поведінка часто взаємодіє з емоційними процесами. Наприклад, жінки з проявами емоційної депривації можуть переїдати для того, щоб заспокоїтися, особливо коли стикаються зі стресовими ситуаціями у міжособистісних стосунках.

Формування харчової поведінки у жінок ранньої дорослості тісно пов'язане із становленням та розвитком особистісної ідентичності, а вплив соціального оточення та суспільної думки може стати причиною формування у них

шкідливих патернів такої поведінки. У цей віковий період харчова поведінка жінок тісно взаємопов'язана із набутим життєвим досвідом, порадами значущих осіб, лікарів, сімейними традиціями, релігійними уявленнями, модними тенденціями, економічними та особистісними чинниками.

Важливого значення у формуванні харчової поведінки жінок раннього дорослого віку набувають переживання позитивних, таких як щастя, задоволення, та негативних (тривога, депресія, апатія, злість) емоцій і сформованість їхніх соціальних установок, норми харчування, очікування від споживання їжі. Сформований стиль зазначеної поведінки є відображенням емоційних потреб жінки і її душевного стану [7]. В сучасних умовах високотехнологічного, інформаційного світу, коли кожен день з усіх екранів диктуються модні тенденції, прийом їжі не лише дозволяє жінці вгамувати голод, але набуває важливого естетичного, міфологічного, символічного, морально-етичного, соціального та психологічного сенсу.

На процес формування харчових звичок і харчових переваг жінок ранньої дорослості впливають такі психологічні чинники, як рівень самооцінки, рівень задоволеності власним тілом, мотиваційна сфера, особливості емоційної регуляції, тривожність, рівень стресостійкості, індивідуальні копінг-стратегії, які жінка обирає в стресових ситуаціях, ціннісні орієнтації й установки стосовно харчування і власної зовнішності.

Реакції жінки на різні стресові чинники залежать від її біологічних характерологічних та психологічних особливостей. Емоційні стани, викликані стресовими ситуаціями, такі як дискомфорт, напруга є досить неприємними, що мотивує жінок щось робити для ослаблення їхньої дії. Жінка може спрямовувати свою поведінку на вирішення проблеми, пошук соціальної підтримки або уникнення. Навіть при умові, що вона справляється із своїми проблемами, вона може переживати сильне фізичне чи психічне навантаження, і потребувати відновлення фізичних ресурсів, основним джерелом чого є харчування [4, с. 93].

Відповідно, жінка, приділяючи особливу увагу процесу прийому їжі, аромату і смаковим відчуттям їжі, може в певній мірі відволікатися від неприємних переживань чи думок, піднімати собі настрій. Проте, надто часте використання цього способу може призвести до виникнення девіантної харчової поведінки – за рахунок формування звички використовувати їжу в якості «швидкого способу заспокоєння й отримання задоволення», може зрости частота прийомів та кількість їжі.

Формується своєрідне «замкнуте коло»: жінки, соромлячись своєї поведінки, збільшують тривалість споживання їжі, часто перекушують, їдять на самоті і цим самим з'їдають ще більше. У випадку відсутності можливостей для перекусу такі жінки переживатимуть додатковий стрес, а сам процес пошуку, приготування і споживання їжі може замінити їм інші відносини із зовнішнім світом, що негативним чином буде впливати на їхнє мислення і применшувати значущість інших інтересів. І чим далі, тим складніше буде їм регулювати власну

поведінку і справлятися з усіма своїми переживаннями, що буде викликати ще більшу дезадаптацію і потребу послабити дискомфорт за рахунок прийому їжі.

Суттєвий вплив на харчову поведінку жінок мають сильні емоційні переживання від втрати близької людини, розставання зі своїм партнером, втрата звичної діяльності, контактів з близькими, місця проживання чи здоров'я. Поки такі втрати не прожиті чи залишаються непереробленими, в емоційному стані жінки переважають негативні емоції, такі як розпач, гнів, пригніченість, почуття порожнечі, страх самотності, безнадійність, безпорадність, смуток. Ці сильні емоційні переживання можуть спричинити адиктивну поведінку, гіперфагію, гіпофагію, компульсивне харчування, та, як результат, втрату контролю на процесом споживанням їжі [9].

Ще одним важливим фактором, що впливає на порушення харчової поведінки у жінок, є незадоволеність міжособистісними стосунками.

Дослідження продемонстрували, що жінки з такими розладами мають значно менше довірливих і теплих соціальних зв'язків порівняно з тими, у кого харчова поведінка залишається в межах норми. У жінок із розладами харчової поведінки зазвичай спостерігається менше коло близьких людей, які їх люблять, яким вони довіряють і від яких отримують підтримку. Водночас вони часто стикаються з більшою кількістю проблем у міжособистісних стосунках. Ці невирішені труднощі негативно впливають на їхню самооцінку та емоційний стан, приводять до внутрішньоособистісних конфліктів і можуть проявлятися у фізичному стані. Як наслідок, це відображається на ставленні до себе та формує моделі харчової поведінки, які нерідко підсилюють бажання контролювати вагу..

До одного з наслідків девіантної харчової поведінки відноситься зайва вага, набравши яку, чи відчуваючи невдоволення образом свого тіла, жінки починають гірше відноситись до себе. Через негативне сприйняття образу свого тіла, внутрішні переживання, низьку самооцінку, сильну стурбованість вагою, жінки стають ще більш уразливими до оцінок інших людей та можуть переживати сильну потребу у їх схваленні. Крім того, сильні переживання жінки щодо власної зовнішності негативно впливають на її соціальне життя, додаючи ще більших хвилювань і стурбованості стосовно своєї привабливості і статусу у соціумі. Вони знижують здатність жінки до розв'язування міжособистісних проблем і встановлення нових контактів, можуть призвести до погіршення стосунків з близькими людьми, які не знатимуть, як її підтримати. Через це у жінки можуть виникнути відчуття безвихідності та безпорадності.

У процесі адаптації до нових умов життя, коли жінки починають помічати зміни у власному тілі, багато з них починають застосувати різні обмеження в харчуванні, фізичні навантаження для того, щоб повернутися «у форму». Проте, якщо дія стресу продовжується, і жінці потрібні ресурси для боротьби з ним, то її харчова поведінка досить часто варіюється між переїданням і обмеженням в їжі. Внаслідок цього уся її увага буде спрямована на свою харчову поведінку, що може додатково ускладнювати їй процес задоволення потреби в довірчому

міжособистісному спілкуванні, а це буде негативно впливати на її Я-концепцію, тим самим погіршуючи якість її відносин з іншими [3, с. 136].

Для того, щоб змінити харчову поведінку, жінкам потрібно використовувати перевірені психологічні методи. Так, до досить ефективного методу створення раціональної харчової поведінки можна віднести когнітивно-поведінкову терапію, яка допомагає виявити й змінити негативні схеми мислення, що лежать в основі шкідливих харчових виборів.

Когнітивно-поведінкова терапія допомагає поступово перейти від автоматичного прийому їжі до усвідомленого прийняття рішень щодо свого харчування. Мотиваційне інтерв'ювання дозволяє посилити внутрішню мотивацію жінки до позитивних змін своєї харчової поведінки. Застосування мотиваційного інтерв'ювання дає жінці можливість відчути власну силу і спроможність впливати на свої харчові звички, та сприяє досягненню довготривалих результатів. Також при розладах харчової поведінки можна використовувати метод консультування, який допомагає виявити психологічні причини порушення харчової поведінки, проаналізувати індивідуальні особливості емоційного стану жінки і визначити фактори, які сприяють формуванню дезадаптивних харчових звичок [2, с. 137]. Під час консультування фахівець допомагає усвідомити зв'язок між емоційними переживаннями, стресовими ситуаціями та особливостями харчової поведінки.

Висновок. Таким чином, було встановлено взаємозв'язок між фізіологічними, психічними та емоційними процесами жінок раннього дорослого віку і їхньою харчовою поведінкою. Психологічні особливості харчової поведінки жінок значною мірою залежать від проявів їхньої емоційної самосвідомості. Через дію психологічних, факторів жінки часто відчувають стрес і неможливість (небажання) контролювати причини утворення проблем у своєму житті, в результаті чого відбувається зміщення акцентування своєї уваги на процес харчування, створюється «ілюзія контролю над власним життям» та, як наслідок, виникають порушення харчової поведінки.

Література

1. Абсалямова Л. М. Харчова поведінка жінок: розлади та психокорекція. Монографія. Харків: Вид-во «Стильна типографія», 2019. 393 с.

2. Гільман А. Ю. Психологічні аспекти харчової поведінки жінок в умовах сучасності. *Гігієнічні аспекти харчування*. 2024. С. 166-139 URL: https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/9654/1/Psykholohichni.pdf

3. Гринько Н. В., Сумарюк Б. М. Психологічні особливості осіб із порушеннями харчової поведінки. *Міжнародний ендокринологічний журнал: Спеціалізований науково-практичний журнал.* 2018. Т. 14. № 4. С. 136.

4. Ковальчук З. Я. Психологічні аспекти порушення харчової поведінки у жінок. *Інсайт: психологічні виміри суспільства*. 2019. Вип. 2. С. 91-99.

5. Колінько Л. М. Зміни харчової поведінки у молодих осіб із різної масою тіла. *Актуальні проблеми сучасної медицини: Вісник Української медичної стоматологічної академії.* 2020. Т. 20. Вип. 2 (70). С. 138–144.

6. Шебанова В. І. Психологія харчової поведінки. Автореф. дис. доктора психол. наук. 19.00.01, Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ. 2017. 40 с.

7. Barnhart W. R., Braden A. L., Price E. Emotion regulation difficulties interact with negative, not positive, emotional eating to strengthen relationships with disordered eating: An exploratory study. *Appetite*. 2021. Vol. 158. URL: https://doi.org/10.1016/j.appet.2020.105038

8. Bruch H. Conversations with anorexics. New York: Basic Books; 1988. 238 c.

9. Foye U., Hazlett D., Irving P. Exploring the role of emotional intelligence on disorder eating psychopathology. *PMC*. 2018. №24(2). P. 299-306. doi: 10.1007/s40519-018-0629-4

10. Mayer J. D., Caruso D. R., Salovey P. Models of emotional intelligence: In R. Sternberg. Handbook of Intelligence : Cambridge UK: Cambridge University Press, 2000. P. 396-420.

11. Obara-Gołębiowska M. Psychological predictors of eating Behavior: The role of maladaptive schemas and emotion regulation across BMI, gender, and age groups. *Appetite*. 2025. Vol. 215. URL: https://doi.org/10.1016/j.appet.2025.108243

References

Absaliamova, L. M. (2019). *Kharchova povedinka zhinok: rozlady ta psykhokorektsiia* [Women's Eating Behavior: Disorders and Psychological Correction]. Kharkiv: Stylna Typohrafiia.

Hilman, A. Yu. (2024). *Psykholohichni aspekty kharchovoi povedinky zhinok v umovakh suchasnosti* [Psychological Aspects of Women's Eating Behavior in Modern Conditions]. *Hihiienichni aspekty kharchuvannia* [Hygienic Aspects of Nutrition], 166–139. Retrieved from https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/9654/1/Psykholohichni.pdf

Hrynko, N. V., & Sumariuk, B. M. (2018). *Psykholohichni osoblyvosti osib iz porushenniamy kharchovoi povedinky* [Psychological Characteristics of Individuals with Eating Behavior Disorders]. *Mizhnarodnyi endokrynolohichnyi zhurnal* [International Journal of Endocrinology], 14(4), 136.

Kovalchuk, Z. Ya. (2019). *Psykholohichni aspekty porushennia kharchovoi povedinky u zhinok* [Psychological Aspects of Eating Behavior Disorders in Women]. *Insait: psykholohichni vymiry suspilstva* [Insight: Psychological Dimensions of Society], 2, 91–99.

Kolinko, L. M. (2020). *Zminy kharchovoi povedinky u molodykh osib iz riznoiu masoiu tila* [Changes in Eating Behavior in Young Individuals with Different Body Weight]. *Aktualni problemy suchasnoi medytsyny* [Actual Problems of Modern Medicine], 20(2), 138–144.

Shebanova, V. I. (2017). *Psykholohiia kharchovoi povedinky* [Psychology of Eating Behavior]. Extended abstract of Doctor's thesis. Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Barnhart, W. R., Braden, A. L., & Price, E. (2021). Emotion regulation difficulties interact with negative, not positive, emotional eating to strengthen relationships with disordered eating: An exploratory study. *Appetite, 158*. https://doi.org/10.1016/j.appet.2020.105038

Bruch, H. (1988). *Conversations with anorexics*. New York: Basic Books.

Foye, U., Hazlett, D., & Irving, P. (2018). Exploring the role of emotional intelligence on disordered eating psychopathology. *Eating and Weight Disorders*, *24*(2), 299–306. https://doi.org/10.1007/s40519-018-0629-4

Mayer, J. D., Caruso, D. R., & Salovey, P. (2000). Models of emotional intelligence. In R. Sternberg (Ed.), *Handbook of Intelligence* (pp. 396–420). Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Obara-Gołębiowska, M. (2025). Psychological predictors of eating behavior: The role of maladaptive schemas and emotion regulation across BMI, gender, and age groups. *Appetite*, *215*. https://doi.org/10.1016/j.appet.2025.108243

Дата першого надходження статті до видання: 11.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

УДК 159.942-026.613:712

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2126-2140

Міндер Вікторія Володимирівна кандидат сільськогосподарських наук, доцент, доцент кафедри ландшафтної архітектури та фітодизайну, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-5213-2078

Сидоренко Ірина Олександрівна кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри ландшафтної архітектури та фітодизайну, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-1308-3242

Піхало Олеся Віталіївна кандидат сільськогосподарських наук, доцент, доцент кафедри ландшафтної архітектури та фітодизайну, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-4521-649X

ЕМОЦІЙНО-АСОЦІАТИВНЕ СПРИЙНЯТТЯ КОЛЬОРУ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЛАНДШАФТНОЇ СФЕРИ

Анотація. Багаторівневий процес сприйняття кольору включає фізіологічні, психологічні, естетичні аспекти та виступає універсальним засобом підсвідомої комунікації в дизайні. У даній статті розглянуто питання емоційно-асоціативного сприйняття кольору майбутніми фахівцями ландшафтного мистецтва. Метою було встановити колірні асоціації згідно базових емоцій та співвіднести отримані дані з архетипними кольорами. Дослідження проведені на основі опитування студентів першокурсників спеціальності «Садово-паркове господарство». Базові чотири емоції обрано згідно психологічної моделі GEW, що відображають основний спектр емоційних реакцій. Пошуково-аналітичні методи використані для визначення архетипних асоціацій кольорів із базовими емоціями, що стали контрольними маркерами в аналізі отриманих даних. На основі колеса емоцій моделі GEW сформовано набір базових емоцій для дослідження - «радість», «спокій», «злість», «депресія». За проаналізованими науковими джерелами встановлено архетипні кольори, що відповідають досліджуваним емоціям: «радість» – жовтий; «спокій» – блакитний, синій, зелений; «злість» – червоний; «депресія» – сірий, чорний, синій. Учасниками за семирічний період спостережень для емоційних характеристик зазначено оригінальну кількість назв кольорів: «радість» – 9, «спокій» – 10, «злість» – 12; «депресія» – 11. Сформовано розподіл, як за стабільними архетипними асоціаціями, так і за індивідуальним баченням студентів першокурсників

спеціальності «Садово-паркове господарство». Проведені дослідження виявили колірні асоціації із базовими емоціями у майбутніх фахівців ландшафтного дизайну. Отримані дані надали можливість сформувати тенденції емоційних асоціацій у розрізі зовнішніх соціальних чинників. Результати дослідження можуть слугувати основою для бази даних, що забезпечить подальше вивчення динаміки змін емоційно-асоціативного сприйняття кольору на різних етапах формування програмних компетентностей та практичних результатів професійної підготовки студентів спеціальності «Садово-паркове господарство».

Ключові слова: візуальне сприйняття, асоціативний колір, базова емоція, психологічна модель GEW, архетипні кольори, садово-паркове господарство, соціальні чинники.

Victoriia Minder Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-5213-2078

Iryna Sydorenko Candidate of Biological Sciences, Associate Professor, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-1308-3242

Olesia Pikhalo Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0000-0003-4521-649X

EMOTIONAL AND ASSOCIATIVE PERCEPTION OF COLOUR AMONG FUTURE LANDSCAPE ARCHITECTURE PROFESSIONALS

Abstract. The multi-level process of color perception includes physiological, psychological, and aesthetic aspects and serves as a universal means of subconscious communication in design. This article examines the issue of emotional and associative perception of color among future specialists in landscape art. To establish color associations corresponding to basic emotions and to correlate the obtained data with archetypal colors. The research was conducted based on a survey of first-year students majoring in «Landscape-Park Management». Four basic emotions were selected according to the GEW psychological model, reflecting the main spectrum of emotional responses. Exploratory and analytical methods were used to determine archetypal associations between colors and basic emotions, which served as control markers in the analysis of the obtained data. Based on the GEW model's wheel of emotions, a set of core emotions was identified for the study: «joy», «calm», «anger», and «depression». Based on the analyzed scientific sources, archetypal colors corresponding to the emotions under study were identified: «joy» – yellow; «calm» – light blue, blue, green; «anger» – red; «depression» – gray, black, blue. Over a seven-

year observation period, participants identified the following number of color names for emotional characteristics: «joy» – 9, «calm» – 10, «anger» – 12; «depression» – 11. A distribution was formed based on both stable archetypal associations and the individual perceptions of first-year students majoring in «Landscape-Park Management». The conducted research revealed color associations with basic emotions among future landscape design specialists. The obtained data made it possible to identify trends in emotional associations in relation to external social factors. The research results can serve as a foundation for a database that will support further study of the dynamics of changes in emotional and associative color perception at different stages of developing program competencies and practical outcomes in the professional training of students majoring in «Landscape-Park Management».

Keywords: visual perception, associative color, basic emotion, GEW psychological model, archetypal colors, landscape gardening, social factors.

Постановка проблеми. Колір, як один із провідних художніх засобів, сприймається через складний психофізіологічний процес, що залежить від фізичних, нейрофізіологічних і соціокультурних чинників та охоплює емоційно-асоціативні значення [1]. Актуальність дослідження колірних асоціацій зумовлена важливою роллю мистецтва у розвитку креативності та формуванні професійних компетентностей у сфері дизайну [9]. Колірні асоціації мають як естетичне, так і функціональне значення, виступаючи універсальним нелексичним носієм інформації та підсвідомої комунікації [12]. Водночас, значення кольору є складним, не має стандартних «правил» сприйняття та залежить від культури, контексту, індивідуальних особливостей і середовищних чинників [11].

Фундаментальне значення для дослідження колірних асоціацій має праця Йоганнеса Іттена «Мистецтво кольору» [2], у якій колір розглядається як потужний чинник емоційного впливу на людину. Автор доводить, що сприйняття кольору виходить за межі зорового досвіду, обґрунтовує багатовимірність кольорового впливу, формуючи основу для розуміння емоційної та асоціативної природи кольору в дизайні. Колірні асоціації відображають глибинний емоційно-психологічний вплив, що проявляється через його формально-пластичні характеристики [19]. Важливим є врахування змінності кольору під впливом освітлення та сезонних ритмів, що, як показує досвід Клода Моне [2], проявляється у варіюванні теплих і холодних відтінків.

Розвиток образного колірного мислення фахівця – це завдання стратегічного значення, яке потребує всебічного володіння кольором вже на ранніх стадіях навчання [6]. Зокрема, в ландшафтному дизайні колірні асоціації формуються не лише через вибір окремих кольорів, а й через їх взаємодію з формою, фоном і природною динамікою середовища [5, 8], що дозволяє коригувати або змінювати сприйняття простору та є основою ландшафтного проектування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливим чинником формування емоційного досвіду користувачів виступає візуальне сприйняття кольору, що обумовлює його широке застосування у дизайні, мистецтві та організації просторового середовища [1, 10]. Сучасні дослідження Kang J., Park Y. E., Yoon H.-K. [17], Muratbekova, M., Shamoi, P. [20], Takei, A., Imaizumi, S. [23] вказують на спорідненість асоціацій між кольором і емоціями в різних культурах, однак не є абсолютними закономірностями і мають імовірнісний характер.

Художня освіта, як основа формування естетичних цінностей і розвитку творчого мислення, де колір виступає ключовим інструментом інтерпретації візуального досвіду, сприяє розвитку індивідуального стилю [13], забезпечує передачу емоцій, настрою та розкриття змісту композиції, визначає рівень професійної майстерності та є ключовим чинником ефективного візуального самовираження [7, 9]. Графічне зображення у сучасному проєктуванні виступає не лише технічним інструментом, а й засобом фіксації початкових ідей та асоціативних уявлень. Воно забезпечує конкретизацію задуму, зокрема й емоційно-колірних характеристик середовища, сприяє оперативному відтворенню первинних, ще нестійких образів, надаючи їм індивідуалізованої форми [15, 24].

У ландшафтному проєктуванні графіка виступає мовою візуалізації, що поєднує технічні та художні аспекти. Колір поряд із лінією, плямою і тоном є ключовим засобом графічної виразності, що дозволяє розглядати колірні рішення як прояв професійного мислення та інструмент концептуального моделювання середовища [4, 18]. Попри значний інтерес до формування професійних навичок дизайнерів, комплексні дослідження розвитку колористичної компетентності у теоретичному, практичному та методичному аспектах підготовки фахівців ландшафтної сфери залишаються недостатніми.

Мета статті. Встановлення особливостей емоційно-асоціативного сприйняття кольору у студентів спеціальності «Садово-паркового господарства» на початковому етапі їх професійної підготовки, аналізуючи результати опитування. Співвіднесення результатів з архетипними кольорами, що відображають трансформації у настроях, цінностях і колективних переживаннях за семирічний період досліджень.

Матеріали та методи. Дослідження проводились у період 2019–2025 років, загальна кількість респондентів склала 306 студентів першого курсу спеціальності Садово-паркове господарство. Загальна вікова категорія – молодь, середній вік якої складає 17–18 років. Опитування здійснені у межах дисципліни «Образотворче мистецтво» та з 2024 року «Ландшафтний рисунок». Загальна вибірка за 7 років є великою, оскільки скалала понад 200 респондентів [3].

Методика проведення опитування розроблена на основі психологічної моделі Geneva Emotion Wheel (GEW) для систематичного опису та вимірювання емоцій. Вона допомагає дослідникам і практикам оцінювати емоційні реакції,

враховуючи як їхню якість (тип емоції), так і інтенсивність. У межах компонентного підходу емоції організовано за двома ключовими вимірами валентність (позитивна ↔ негативна) і рівень активності (високий ↔ низький). Перша версія GEW (2005) передбачала 8 базових емоцій, друга версія – 20, розміщених у круговій структурі відповідно до цих вимірів [21, 22].

Для проведення даного опитування обрано чотири базові емоції, що формують структурно повний квадрант на основі осей колеса емоцій [22] «радість», «спокій», «злість», «депресія» (табл. 1).

Таблиця 1

Представленість досліджуваних емоцій у моделі GEW

Емоція	Валентність	Рівень активності	Позиція в моделі
Радість	позитивна	висока	позитивно-активний сектор
Спокій	позитивна	низька	позитивно-пасивний сектор
Злість	негативна	висока	негативно-активний сектор
Депресія	негативна	низька	негативно-пасивний сектор

Джерело: розроблено авторами на основі досліджень [21, 22].

Дані чотири емоції репрезентують усі можливі комбінації двох ключових вимірів, утворюючи повний спектр емоційних реакцій та дозволяють дослідити максимально різні психологічні стани. Така структура створює симетричну експериментальну модель, що підвищує достовірність результатів.

Учасники досліджень проходять опитування на першому занятті I семестру навчання, не маючи фахових знань із композиції та кольорознавства. Обрані чотири емоції є базовими, легко впізнаваними станами, не потребують спеціальної термінологічної підготовки і дозволяють зафіксувати інтуїтивний рівень емоційно-колірного мислення.

Завданням для учасників опитування була умова самостійно написати назву кольору, який асоціюється із заданою емоцією. На основі попереднього аналізу наукових даних у сфері психології та дизайну [14, 16, 17, 20, 23] за базовими емоціями встановлено архетипні кольори: радість – жовтий; спокій – блакитний, синій, зелений; злість – червоний; депресія – сірий, чорний, синій. Обробку даних здійснено за допомогою статистичного аналізу [3]. Дослідження емоційно-асоціативного сприйняття кольору передбачає врахування не лише індивідуально-психологічних особливостей респондентів, а й ширшого соціокультурного контексту, у межах якого формується їхній емоційний досвід. У зв’язку з цим враховано часовий аспект аналізу, який припадає на період до повномасштабного вторгнення – 2019–2021 рр. (2019 р. – 23 особи, 2020 р. – 34 особи, 2021 р. – 49 осіб) та під час воєнного стану – 2022–2025 рр. (2022 – 53 особи, 2023 р. – 47 осіб, 2024 р. – 52 особи, 2025 р. – 48 осіб), що дозволяє простежити можливі зрушення у характері асоціативних реакцій.

Виклад основного матеріалу. За результатами тестування щодо асоціації кольору з емоцією «радість» за 7 років аналізу учасники використали всього 9

оригінальних назв кольорів (табл. 2), з яких 1 є ахроматичним (білий), 4 кольори теплої гами (жовтий, рожевий, червоний, помаранчевий) та 4 кольори холодної (фіолетовий, блакитний, синій, зелений). На початковому етапі 2019–2020 рр. вказаних кольорів було 5–6, при чому студенти концентрувалися на базових «теплих» маркерах. У 2021 р. спостерігається найбільша різноманітність – 9 кольорів. Відзначено стабільну варіативність 2022–2024 рр., коли кількість кольорів тримається на рівні 8 назв, спектр залишається широким попри зовнішні обставини (війну).

У 2025 р. прослідковується зменшення кількості кольорів до 7, зі списку повністю зникають фіолетовий та блакитний, що свідчить про концентрацію уваги на архетипному кольорі.

Таблиця 2

Результати опитування за емоцією «радість»

№ з/п	Вказаний учасником колір	Відповіді учасників опитування за роками, %						
		2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
1	Жовтий	39,1	58,8	40,8	52,8	50,0	49,1	66,7
2	Зелений	13,0	5,9	8,2	9,4	14,6	12,3	12,5
3	Рожевий	4,3	8,8	22,4	15,1	16,7	10,5	6,3
4	Червоний	13,0	8,8	8,2	1,9	8,3	5,3	4,2
5	Фіолетовий	0,0	2,9	4,1	0,0	4,2	3,5	0,0
6	Блакитний	0,0	0,0	4,1	1,9	2,1	3,5	0,0
7	Помаранчевий	30,4	14,7	6,1	9,4	2,1	10,5	4,2
8	Білий	0,0	0,0	2,0	5,7	0,0	5,3	4,2
9	Синій	0,0	0,0	4,1	3,8	2,1	0,0	2,1

Джерело: розроблено авторами

Спостерігається чітка тенденція до зростання домінування жовтого кольору: від мінімального значення 39,1 % у 2019 році до максимального – 66,7 % у 2025 році.

У довоєнний період середній показник вибору цього кольору становив в середньому 46,2 % (рис. 1), при цьому спостерігаються значні коливання від 39,1% до 58,8%. У воєнний період можна відмітити стабілізацію, де середній показник піднявся до 54,6 %, досягнувши свого піку у 2025 році – 66,7%. Це вказує на те, що в умовах стресу студенти частіше звертаються до фундаментального архетипу радості.

До війни помаранчевий колір був конкурентом жовтому (рис. 1, а) із середнім значенням 17,1 %, з піком 30,4 % у 2019 р. Під час війни помаранчевий, як колір активної, енергійної радості, частково втратив свою актуальність – його частка суттєво знизилася в середньому до 6,5 %, мінімізувавшись до 2,1 % у 2023 році. Отже, різке зростання жовтого до 66,7% та відмова від холодних відтінків у 2025 році свідчать про запит на максимально яскраву, однозначну позитивну стимуляцію, що може бути реакцією на тривалий стрес воєнного часу.

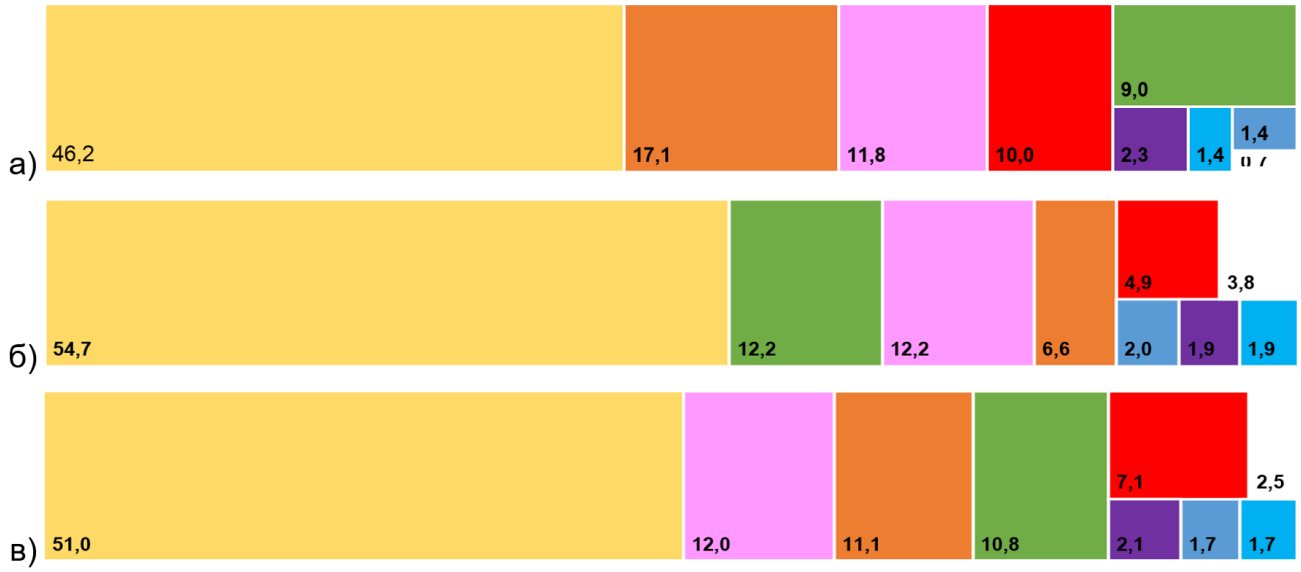

Рис. 1. Розподіл кольорів щодо асоціації з емоцією «радість» (середні арифметичні значення): а – до повномасштабного вторгнення (2019–2021 рр.); б – під час воєнного стану (2022–2025 рр.); в – за весь період досліджень (2019–2025 рр.)

Джерело: розроблено авторами

Кількість кольорів, якими студенти описують емоцію «спокій», демонструє певну амплітуду, що відображає пошук стабільних емоційних маркерів (табл. 3). У перші роки спостереження (2019–2020) зафіксовано помірну кількість кольорів – від 6 до 8, при цьому у 2020 році найменшу різноманітність – 6 кольорів. Як і у випадку з емоцією «радість», 2021 рік став роком вибору найширшого спектру кольорів – 9. Це єдиний рік до війни, коли з'явилися майже всі можливі асоціації, включаючи чорний та фіолетовий. У роки війни кількість оригінальних назв кольорів становила 7–9, зберігаючи досить широкий асоціативний ряд попри стресові чинники. Загалом для означення асоціації з емоцією «спокій» учасники вказали 10 оригінальних назв кольорів, серед яких 3 ахроматичні (білий, сірий, чорний), 4 кольори холодної гами (блакитний, синій, фіолетовий, зелений) та 3 теплої (жовтий, рожевий, коричневий).

Таблиця 3

Результати опитування за емоцією «спокій»

№ з/п	Вказаний учасником колір	Відповіді учасників опитування за роками, %						
		2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
1	Блакитний	26,1	41,2	36,7	32,1	44,4	34,7	33,3
2	Зелений	13,0	5,9	22,4	26,4	28,9	22,4	22,9
3	Синій	17,4	23,5	4,1	9,4	8,9	20,4	12,5
4	Білий	0,0	17,6	20,4	17,0	6,7	10,2	8,3
5	Жовтий	4,3	0,0	6,1	3,8	4,4	4,1	4,2

№ з/п	Вказаний учасником колір	Відповіді учасників опитування за роками, %						
		2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
6	Рожевий	4,3	2,9	2,0	3,8	0,0	4,1	4,2
7	Чорний	0,0	0,0	4,1	0,0	0,0	4,1	6,3
8	Сірий	17,4	8,8	0,0	5,7	4,4	0,0	6,3
9	Фіолетовий	4,3	0,0	2,0	0,0	0,0	0,0	2,1
10	Коричневий	13,0	0,0	2,0	1,9	2,2	0,0	0,0

Джерело: розроблено авторами

Впродовж усього дослідження холодна гама (переважно блакитний та синій) залишається емоційним фундаментом «спокою» (рис. 2). Найвищий показник холодної гами зафіксовано у 2020 році (70,6%) та 2023 році (82,2%), що підтверджує статус блакитного та синього як архетипних кольорів спокою. Частка теплих кольорів при сприйнятті «спокою» є значно нижчою – до 10%. Винятком був 2019 рік, де 13,0% отримав коричневий колір, який пізніше майже зник із вибірки. Блакитний колір у довоєнний період зріс із 26,1% у 2019 р. до 36,7% у 2021 р. Синій колір продемонстрував різке падіння із 23,5% у 2020 р. до 4,1% у 2021 р.

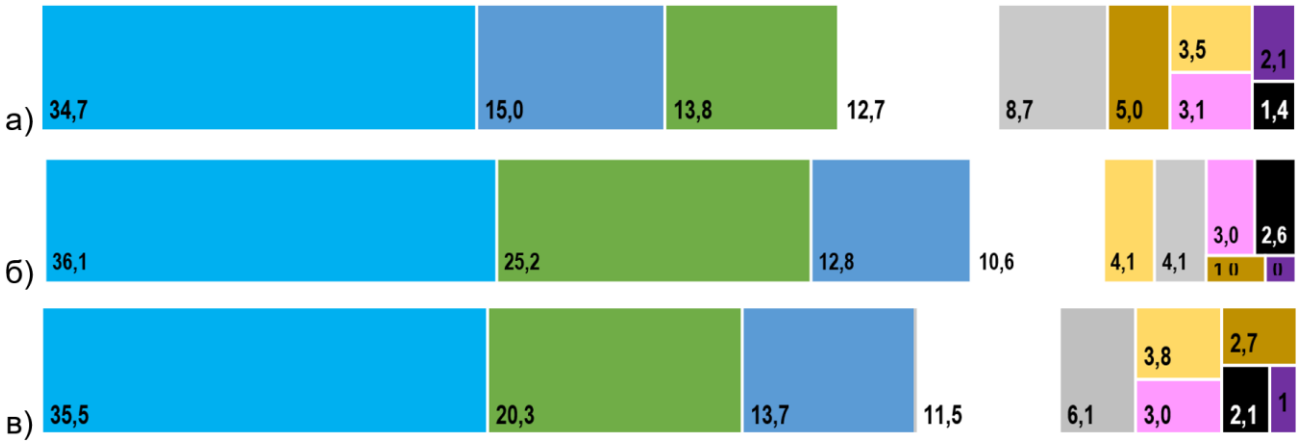

Рис. 2. Розподіл кольорів щодо асоціації з емоцією «спокій» (середні арифметичні значення): а – до повномасштабного вторгнення (2019–2021 рр.); б – під час воєнного стану (2022–2025 рр.); в – за весь період досліджень (2019–2025 рр.)

Джерело: розроблено авторами

Найважливіша тенденція воєнного періоду – суттєве зростання частки зеленого кольору. Якщо у 2019–2021 роках зелений обирали в середньому 13,8% учасників, то у 2022–2025 роках цей показник стабільно тримається в межах 22,4–28,9%. Частка білого кольору після зростання у 2021 році до 20,4%, почала поступово знижуватися до 8,3% у 2025 році. Протягом семи років спостережень частка сірого кольору впала з 17,4% до 6,3%, коричневого – з 13,0% до 0% на користь архетипних блакитного та зеленого кольорів. Статистично, вибірка

воєнного періоду є більш однорідною, що свідчить про спільність емоційних переживань та способів адаптації до стресу.

Загальна кількість унікальних кольорових назв, які студенти використали для опису «злості», склала 12 (табл. 4), що є найбільшою варіативністю з усіх чотирьох досліджуваних емоцій. При цьому 6 кольорів належать до теплої гами (червоний, помаранчевий, бордовий, жовтий, коричневий, рожевий), 3 представляють ахроматичну палітру кольорів (білий, сірий, чорний) і лише 3 – холодну (фіолетовий, синій, зелений). У довоєнний період спостерігалося поступове розширення спектра від 7 кольорів (2019) до 9 кольорів у 2021 р. Це свідчить про диференціацію відтінків «злості» в мирний час. У 2022 році варіативність залишилася високою (9 кольорів), проте вже у 2023 р. спостерігалося звуження асоціативного ряду до 7 кольорів. До 2025 року спектр знову розширився до 9 кольорів, переважно за рахунок ахроматичних та нейтральних відтінків (білий, сірий, коричневий).

Таблиця 4

Результати опитування за емоцією «злість»

№ з/п	Вказаний учасником колір	Відповіді учасників опитування за роками, %						
		2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
1	Червоний	52,2	67,6	51,0	41,5	60,4	69,2	68,1
2	Помаранчевий	8,7	5,9	8,2	5,7	2,1	1,9	6,4
3	Чорний	0,0	0,0	12,2	22,6	18,8	13,5	10,6
4	Бордовий	8,7	0,0	10,2	5,7	8,3	0,0	0,0
5	Фіолетовий	8,7	2,9	6,1	9,4	0,0	5,8	4,3
6	Білий	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,9	2,1
7	Зелений	4,3	8,8	0,0	3,8	0,0	1,9	2,1
8	Жовтий	0,0	8,8	0,0	3,8	0,0	0,0	2,1
9	Коричневий	0,0	0,0	2,0	1,9	2,1	0,0	2,1
10	Сірий	0,0	0,0	2,0	0,0	4,2	1,9	2,1
11	Синій	8,7	5,9	6,1	5,7	4,2	3,8	0,0
12	Рожевий	8,7	0,0	2,0	0,0	0,0	0,0	0,0

Джерело: розроблено авторами

Домінуюча тепла гама (червоний, помаранчевий, бордовий, жовтий, рожевий) протягом довоєнного періоду залишається основною та у 2020 р. вона сягала 82,3% вибірки (рис. 3). До 2021 року чорний колір майже не асоціювався зі злістю, проте під час війни став невід'ємним компонентом злості, досягнувши 22,6% у 2022 році, залишаючись на рівні 10,6% у 2025 р. Впродовж війни відбулося посилення статусу червоного кольору як архетипного, починаючи з 2023 року його обирають понад 60% респондентів.

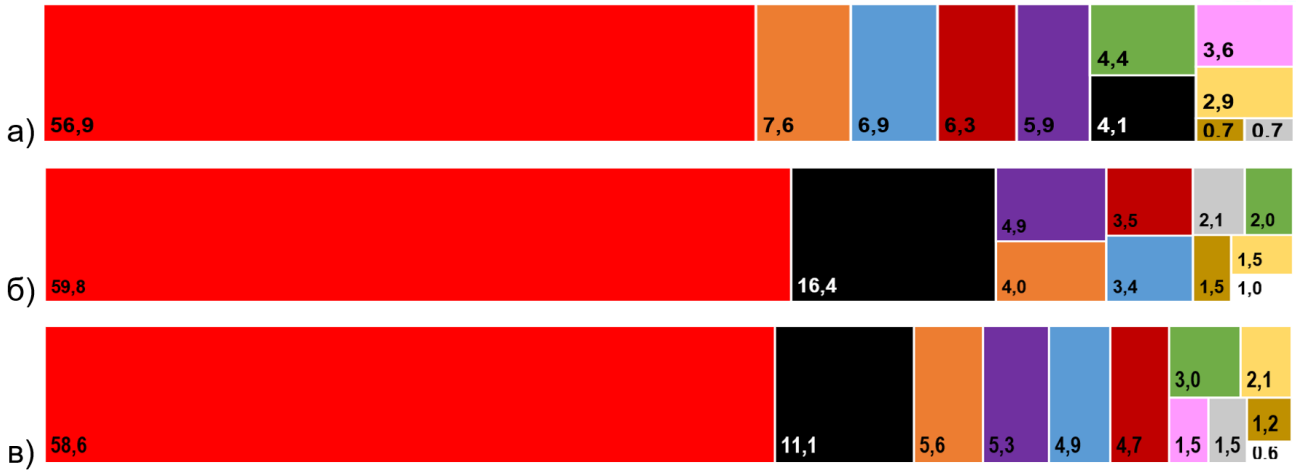

Рис. 3. Розподіл кольорів щодо асоціації з емоцією «злість» (середні арифметичні значення): а – до повномасштабного вторгнення (2019–2021 рр.); б – під час воєнного стану (2022–2025 рр.); в – за весь період досліджень (2019–2025 рр.)

Джерело: розроблено авторами

Такі кольори як рожевий, бордовий та синій, що мали частку до 10% у мирний час, до 2025 року майже повністю зникли з вибірки злості. Кольорова асоціація сконцентрувалась в межах червоно-чорного спектра, що відображає перехід від вираження індивідуальної роздратованості до колективної, архетипної люті, змішаної з траурними мотивами.

Різноманітність кольорової палітри, якою здобувачі вищої освіти описують емоцію «депресії», демонструє певну стабільність із тенденцією до розширення. Загалом було вказано 11 назв кольорів (табл. 5), серед яких 4 холодної гами (синій, фіолетовий, блакитний, зелений), 4 із теплої гами (жовтий, червоний, бордовий, коричневий) і 3 ахроматичних тони (сірий, чорний, білий). До війни спостерігалося зростання від 6 у 2019 р. до 9 кольорів у 2020 р., із зменшенням до 8 кольорів у 2021 р. Під час війни кількість кольорів тримається у межах 7–9, що свідчить про депресію, яка сприймається через досить широкий, але стійкий асоціативний ряд кольорів.

Таблиця 5

Результати опитування за емоцією «депресія»

№ з/п	Вказаний учасником колір	Відповіді учасників опитування за роками, %						
		2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
1	Сірий	17,4	41,2	38,8	37,7	22,9	30,8	32,7
2	Чорний	13,0	17,6	30,6	15,1	37,5	23,1	20,4
3	Синій	13,0	14,7	10,2	15,1	14,6	13,5	20,4
4	Фіолетовий	13,0	2,9	6,1	9,4	8,3	11,5	12,2
5	Зелений	8,7	8,8	2,0	0,0	2,1	3,8	0,0
6	Жовтий	0,0	2,9	4,1	0,0	0,0	3,8	2,0
7	Блакитний	0,0	2,9	6,1	1,9	0,0	1,9	2,0

№ з/п	Вказаний учасником колір	Відповіді учасників опитування за роками, %						
		2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
8	Білий	0,0	0,0	2,0	9,4	12,5	7,7	0,0
9	Червоний	0,0	2,9	0,0	5,7	0,0	3,8	2,0
10	Бордовий	0,0	0,0	0,0	0,0	2,1	0,0	0,0
11	Коричневий	34,8	5,9	0,0	5,7	0,0	0,0	8,2

Джерело: розроблено авторами

Ахроматична гама домінує протягом майже всього періоду, її сумарна частка зросла з 30,4% у 2019 р. до 72,9% у 2023 р. (рис. 4). Холодна гама має стабільну присутність на рівні 20–29%, але у 2025 р. демонструє зростання до 34,6%, головним чином через збільшення вибору синього кольору (20,4%). Тепла гама мала високий показник у 2019 р. через домінування коричневого кольору (34,8%), проте в подальші роки її частка різко впала і під час війни не перевищує 11,4%.

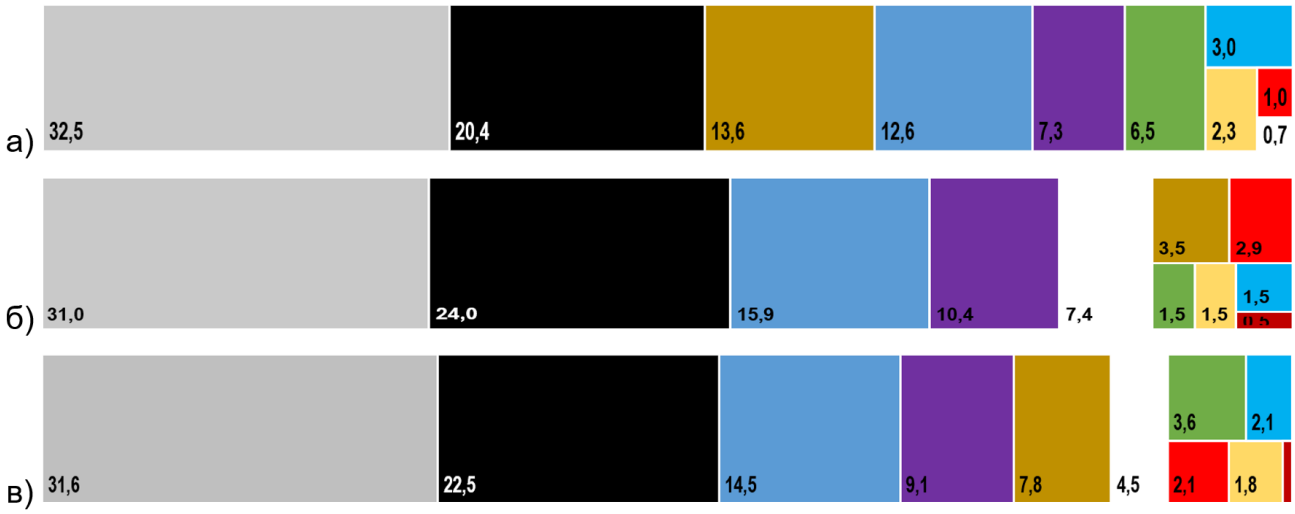

Рис. 4. Розподіл кольорів щодо асоціації з емоцією «депресія» (середні арифметичні значення): а – до повномасштабного вторгнення (2019–2021 рр.); б – під час воєнного стану (2022–2025 рр.); в – за весь період досліджень (2019–2025 рр.)

Джерело: розроблено авторами

У 2023 році чорний стає домінантою стресу (37,5%), що вказує на максимальне емоційне навантаження та «потемніння» сприйняття депресії за період війни. Поява та зростання частки білого кольору до 12,5% у 2023 р. є ознакою, що може трактуватися як стан емоційного спустошення. У 2025 р. спостерігається повернення до синього кольору (20,4%) та фіолетового (12,2%), що може свідчити про перехід до більш ширшого вираження депресії. Архетипні кольори (сірий, чорний, синій), частка яких сумарно складає близько 70-80% у воєнні роки, остаточно закріплюються в асоціативному ряду депресії.

Висновки. Узагальнюючи результати проведених семирічних досліджень щодо асоціацій кольорів із базовими емоціями у першокурсників спеціальності «Садово-паркове господарство» до початку отримання фахових знань, встановлено наявність чіткої стабільності у виборі архетипних кольорів. При цьому найменшу розбіжність в оригінальних назвах кольорів відмічено в емоції «радість» – 9, а найбільша – 12 для емоції «злість». Найбільшу стабільність у зазначенні фундаментальних архетипних кольорів виявлено в умовах тривалого стресу (воєнний період), що у розрізі емоцій «спокій» та «депресія» склало в середньому 74,1 % та 70,9 % відповідно. Це свідчить про уніфікацію колірних асоціацій у воєнний період та переорієнтацію на більш архетипні кольори як адаптаційний механізм емоційної стабілізації.

У той же час, слід відмітити наявність, окрім глибоких архетипних асоціацій, індивідуальне емоційне реагування, що є досить вагомим у подальшому формуванні фахівця ландшафтного мистецтва, де мова емоційного дизайну видіграє важливу роль, як професійна навичка та прояв художньої інтуїції у створенні «живого» середовища.

Література

1. Гетьман О.П. Формування колористичної компетентності у майбутніх фахівців з дизайну в процесі професійної підготовки: дисертація на здобуття ступеня доктора філософії. Спец. 011 – освітні, педагогічні науки. Полтава, 2025. 372 с.

2. Іттен Й. Мистецтво кольору. Суб'єктивний досвід і об'єктивне пізнання як шлях до мистецтва. Київ: ArtHuss, 2022. 96 с.

3. Методи аналізу даних у психологічних дослідженнях: навчальний посібник / В. М. Краєвський Я.О., Остапенко Т.М., Паянок Н.В. Параниця: навч. посіб. Ірпінь: Державний податковий університет, 2024. 144 с.

4. Михайлова Р.Д., Перепелиця О. В. Основні терміни архітектурної графіки: мистецтвознавчий аспект. *Art and Design*. 2022. № 4. С. 95–106. DOI: https://doi.org/10.30857/2617-0272.2021.4.9

5. Міндер В.В., Сидоренко І.О. Оптичне сприйняття деревних рослин у моделюванні обрису ландшафту складного рельєфу. *Проблеми розвитку міського середовища*. 2020. Вип. 1(24). С. 59-68.

6. Острогляд О.В., Гладіліна М.В. Особливості формування колористичних здібностей під час підготовки майбутніх архітекторів. *Архітектурний рисунок у контексті професійної освіти*. Полтава: ПолтНТУ, 2015. С. 15–21. URL: https://reposit.nupp.edu.ua/media/21182

7. Паньок Т.В., Чаус, Д.В. Колірна виразність як особливість системного живописного мислення майбутніх фахівців образотворчого мистецтва під час професійної підготовки в педагогічному університеті. *New collegium*, 2024. 115(3), С. 62–68. DOI: https://doi.org/10.34142/nc.2024.3.62

8. Сидоренко І.О., Міндер В.В. Методика добору деревних рослин для формування паркових насаджень в умовах складного рельєфу: науково-методичні рекомендації. Київ: ЦП "КОМПРИНТ", 2017. 53 с.

9. Харитонова В., Мамус Г. Роль мистецтва у формуванні професійних компетентностей майбутніх фахівців технологічної освіти. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*. 2022. Вип. 1(7). С.6–12.

10. Chen R. The Effect of Color on People's Emotions. *Journal of Social Science Humanities and Literature.* 2024. Vol. 7, no. 2. P. 175–178. DOI: https://doi.org/10.53469/jsshl.2024.07(02).21

11. Ding R., Wang S., Hu Y., Wang H. Analysis of Relationships between Color and Emotion by Classification Based on Associations. 2008 International Conference on Computer Science and Software Engineering IEEE. 2008. P. 269–272. DOI: https://doi.org/10.1109/csse.2008.1207

12. Elliot A. J., Maier M. A. Color-in-context theory. *In Advances in experimental social psychology*. Academic Press. 2012. Vol. 45. P. 61–125. DOI: https://doi.org/10.1016/B978-0-12-394286-9.00002-0

13. Garbuzenko L., Herashchenko B., Tkachenko R. Control of learning outcomes in painting for future visual arts specialists. *Academic Notes Series Pedagogical Science*. 2025. T. 1, № 218. DOI: https://doi.org/10.36550/2415-7988-2025-1-218-329-335

14. Hanada M. Correspondence analysis of color–emotion associations. *Color Research & Application*. 2017. Vol. 43, no. 2. P. 224–237. DOI: https://doi.org/10.1002/col.22171

15. Hryhorieva V., Bilgorodska O. Architectural graphics as a means of forming the author's graphic culture of future specialists. *Scientific Problems Of Architecture And Urban Planning*. 2024. No. 2. P. 188–198. DOI: https://doi.org/10.31650/2786-7749-2024-2-188-198

16. Jonauskaite D., Parraga C. A., Quiblier M., Mohr C. Feeling blue or seeing red? Similar patterns of emotion associations with colour patches and colour terms. *Sage Journals. i-Perception*. 2020. Vol. 11, no. 1, P. 1–24. DOI: https://doi.org/10.1177/2041669520902484

17. Kang J., Park Y. E., Yoon H.-K. Feeling Blue and Getting Red: An Exploratory Study on the Effect of Color in the Processing of Emotion Information. *Frontiers in Psychology*. 2022. Vol. 13. DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.515215

18. Lopez-Chao V., Rodriguez-Grela M. Architectural graphics and the experience of space. Freehand drawing and photograph to deepen on communicative qualities in linear perspective. *Frontiers of Architectural Research*. 2023. Vol. 12. DOI: https://doi.org/10.1016/j.foar.2023.05.012 p. 855-866

19. Lundholm H. The Affective Tone of Lines: Experimental Researches. *Psychological Review*. 1921. Vol. 28, no. 1, P. 43–60. DOI: https://doi.org/10.1037/h0072647

20. Muratbekova M., Shamoi P. Color-Emotion Associations in Art: Fuzzy Approach. *IEEE Access*. 2024. Vol. 12. DOI: https://doi.org/10.1109/access.2024.3375361

21. Scherer K. R. What are emotions? And how can they be measured? *Sage Journals. Social Science Information*. 2005. Vol. 44 (4), P. 695–729. DOI: https://doi.org/10.1177/05390184 05058216

22. Scherer K. R., Shuman V., Fontaine J. R. J., Soriano C. The grid meets the Wheel: assessing emotional feeling via self-report. Components of Emotional Meaning: A Sourcebook. Oxford: Oxford University Press. 2013. P. 281–298. DOI: https://doi.org/10.13140/RG.2. 1.2694.6406

23. Takei A., Imaizumi S. Effects of color-emotion association on facial expression judgments. *Heliyon. A Cell Press journal.* Vol. 8. 2022. P. 1–6. DOI: https://doi.org/10.1016/j.heliyon .2022.e08804

24. Tan L., Tanaka T., Liu J. Analyzing Architectural Drawing in theWorks of Four Contemporary Chinese and Japanese Architects: A Multi-Dimensional Approach. *Architecture*. 2025, Vol. 5, no. 23. DOI: https://doi.org/10.3390/architecture5020023

References

1. Hetman, O.P. (2025). Formuvannia kolorystychnoi kompetentnosti u maibutnikh fakhivt-siv z dyzainu v protsesi profesiinoi pidhotovky [Developing colour competence in future design professionals during their professional training]. *Candidate's thesis*: Poltava, 372 [in Ukrainian].

2. Itten, Y. (2022). *Mystetstvo koloru. Subiektyvnyi dosvid i obiektyvne piznannia yak shliakh do mystetstva [The Art of Colour: Subjective Experience and Objective Knowledge as a Path to Art]*. Kyiv: ArtHuss, 96 [in Ukrainian].

3. Kraievskyi, V. M., Ostapenko, Ya. O., Paianok T. M., &Paranytsia, N. V. (2024). *Metody analizu danykh u psykholohichnykh doslidzhenniakh [Methods of data analysis in psychological research]*. Irpin: Derzhavnyi podatkovyi universytet, 144 [in Ukrainian].

4. Mykhailova, R.D., & Perepelytsia, O.V. (2022). Osnovni terminy arkhitekturnoi hrafiky: mystetstvoznavchyi aspekt [Key terms in architectural drawing: an art-historical perspective]. *Art and Design, 4,* 95–106. DOI: https://doi.org/10.30857/2617-0272.2021.4.9 [in Ukrainian].

5. Minder, V.V., & Sydorenko, I.O. (2020). Optychne spryiniattia derevnykh roslyn u modeliuvanni obrysu landshaftu skladnoho reliefu [The optical perception of woody plants in modelling the landscape outline of complex terrain]. *Problemy rozvytku miskoho seredovyshcha - Problems relating to the development of the urban environment, 1(24),* 59–68 [in Ukrainian].

6. Ostrohliad, O.V., & Hladilina, M.V. (2015). Osoblyvosti formuvannia kolorystychnykh zdibnostei pid chas pidhotovky maibutnikh arkhitektoriv [Features of the development of colour perception skills in the training of future architects]. *Arkhitekturnyi rysunok u konteksti profesiinoi osvity - Architectural drawing in the context of vocational education*. Poltava: PoltNTU, 15–21. Retrieved from https://reposit.nupp.edu.ua/media/21182 [in Ukrainian].

7. Panok, T.V., & Chaus, D.V. (2024). Kolirna vyraznist yak osoblyvist systemnoho zhyvopysnoho myslennia maibutnikh fakhivtsiv obrazotvorchoho mystetstva pid chas profesiinoi pidhotovky v pedahohichnomu universyteti [Chromatic expressiveness as a characteristic of systematic pictorial thinking among future fine art specialists during their professional training at a teacher training university]. *New collegium, 115(3),* 62–68. DOI: https://doi.org/10.34142/nc.2024.3.62 [in Ukrainian].

8. Sydorenko, I.O. & Minder, V.V. (2017). *Metodyka doboru derevnykh roslyn dlia formuvannia parkovykh nasadzhen v umovakh skladnoho reliefu [Methods for selecting woody plants for the creation of park plantings in areas with complex terrain]*. Kyiv: TsP "KOMPRYNT", 53 [in Ukrainian].

9. Kharytonova, V., & Mamus, H. (2022). Rol mystetstva u formuvanni profesiinykh kompetentnostei maibutnikh fakhivtsiv tekhnolohichnoi osvity [The role of art in developing the professional competencies of future technology education specialists]. *Psykholoho-pedahohichni problemy suchasnoi shkoly - Psychological and educational challenges in today's schools, 1(7),* 6–12 [in Ukrainian].

10. Chen, R. (2024).The Effect of Color on People's Emotions. *Journal of Social Science Humanities and Literature, 7, (2),* 175–178. DOI: https://doi.org/10.53469/jsshl.2024.07(02).21

11. Ding, R., Wang, S., Hu, Y., & Wang, H. (2008). Analysis of Relationships between Color and Emotion by Classification Based on Associations. 2008 International Conference on Computer Science and Software Engineering. *IEEE,* 269–272. DOI: https://doi.org/10.1109/csse.2008.1207

12. Elliot, A. J., & Maier, M. A. (2012). Color-in-context theory. *In Advances in experimental social psychology, Academic Press, 45,* 61–125. DOI: https://doi.org/10.1016/B978-0-12-394286-9.00002-0

13. Garbuzenko, L., Herashchenko, B., & Tkachenko, R. (2025). Control of learning outcomes in painting for future visual arts specialists. *Academic Notes Series Pedagogical Science, 1(218).* DOI: https://doi.org/10.36550/2415-7988-2025-1-218-329-335

14. Hanada, M. (2017). Correspondence analysis of color–emotion associations. *Color Research & Application, 43 (2),* 224–237. DOI: https://doi.org/10.1002/col.22171

15. Hryhorieva, V., & Bilgorodska, O. (2024). Architectural graphics as a means of forming the author's graphic culture of future specialists. *Scientific Problems Of Architecture And Urban Planning, 2,* 188–198. DOI: https://doi.org/10.31650/2786-7749-2024-2-188-198

16. Jonauskaite, D., Parraga, C. A., Quiblier, M., & Mohr, C. (2020). Feeling blue or seeing red? Similar patterns of emotion associations with colour patches and colour terms. *i-Perception, 11(1),* 1–24. *Crossref.* DOI: https://doi.org/10.1177/2041669520902484

17. Kang, J., Park, Y. E., & Yoon, H.-K. (2022). Feeling Blue and Getting Red: An Exploratory Study on the Effect of Color in the Processing of Emotion Information. *Frontiers in Psychology, 13.* DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.515215

18. Lopez-Chao, V., & Rodriguez-Grela, M. (2023). Architectural graphics and the experience of space. Freehand drawing and photograph to deepen on communicative qualities in linear perspective. *Frontiers of Architectural Research, 12.* DOI: https://doi.org/10.1016/j.foar.2023.05.012 p. 855-866

19. Lundholm, H. (1921). The Affective Tone of Lines: Experimental Researches. *Psychological Review*, *28*(1*)*, 43–60. DOI: https://doi.org/10.1037/h0072647

20. Muratbekova, M., & Shamoi, P. (2024). Color-Emotion Associations in Art: Fuzzy Approach. *IEEE Access*, 1. DOI: https://doi.org/10.1109/access.2024.3375361

21. Scherer, K. R. (2005). What are emotions? And how can they be measured? *Social Science Information, 44(4),* 695–729. DOI: https://doi.org/10.1177/0539018405058216

22. Scherer, K. R., Shuman, V., Fontaine, J. R. J., & Soriano, C. (2013). The grid meets the Wheel: assessing emotional feeling via self-report. Components of Emotional Meaning: A Sourcebook. Oxford: Oxford University Press, P. 281–298. DOI: https://doi.org/10.13140/RG.2.1.2694.6406

23. Takei, A., & Imaizumi, S. (2022). Effects of color-emotion association on facial expression judgments. *Heliyon. A Cell Press journal, 8,* 1–6. DOI: https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2022.e08804

24. Tan, L., Tanaka, T., & Liu, J. (2025). Analyzing Architectural Drawing in the Works of Four Contemporary Chinese and Japanese Architects: A Multi-Dimensional Approach. *Architecture, 5, 23*. DOI: https://doi.org/10.3390/architecture5020023

Дата першого надходження статті до видання: 14.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.05.2026

УДК 159.922.7:615.851.8

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2141-2150

Олійник Ірина Вікторівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології та педагогіки ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля», м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0002-1749-1518

Холоденко Наталія Володимирівна PhD з філософії, доцент кафедри психології та педагогіки, ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля», м. Дніпро, https://orcid.org/0009-0005-7875-0471 5

АРТТЕРАПІЯ ЯК ЧИННИК ЗНИЖЕННЯ ТРИВОЖНОСТІ ДІТЕЙ РАННЬОГО ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Анотація. У статті представлено результати експериментального дослідження ефективності арттерапії як чинника зниження тривожності дітей раннього підліткового віку в умовах збройного конфлікту. Актуальність дослідження зумовлена зростанням рівня психоемоційних порушень у дітей, які перебувають під впливом воєнних подій, що проявляється у підвищеній тривожності, емоційній нестабільності та посттравматичних реакціях.

Метою статті є експериментальна перевірка ефективності арттерапії у зниженні рівня тривожності дітей раннього підліткового віку. У дослідженні взяли участь 112 дітей віком 10–13 років, які були розподілені на експериментальну (n = 57) та контрольну (n = 55) групи. Для діагностики використано комплекс психодіагностичних методик: шкалу реактивної тривожності (Ч. Спілбергер – Ю. Ханін), методику Дж. Тейлора, опитувальник CRIES-8 та багатошкальний опитувальник дитячої тривожності.

Експеримент передбачав реалізацію авторської арттерапевтичної програми, побудованої на інтегративному, ресурсно-орієнтованому та травмофокусованому підходах. Програма включала 7 групових занять, спрямованих на встановлення психологічного контакту, стабілізацію емоційного стану та активізацію внутрішніх ресурсів особистості. У процесі роботи використовувалися техніки ізотерапії, метафоричного моделювання, роботи з образами та арт-ігрові практики.

Результати дослідження засвідчили статистично значуще зниження рівня тривожності в експериментальній групі за всіма діагностичними показниками, зокрема зменшення проявів посттравматичних реакцій, зниження рівня особистісної тривожності та покращення загального емоційного стану. У контрольній групі суттєвих змін не виявлено.

Отримані результати підтверджують ефективність арттерапії як засобу психосоціальної підтримки дітей у кризових умовах та обґрунтовують доцільність її використання у практиці психологічної допомоги.

Ключові слова: арттерапія, тривожність, діти раннього підліткового віку, збройний конфлікт, психосоціальна підтримка, посттравматичні реакції, емоційна саморегуляція.

Oliinyk Iryna Viktorivna PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology and Pedagogy, Alfred Nobel University, Dnipro, https://orcid.org/0000-0002-1749-1518

Kholodenko Nataliia Volodymyrivna PhD in Philosophy, Associate Professor, Department of Psychology and Pedagogy, Alfred Nobel University, Dnipro, https://orcid.org/0009-0005-7875-0471

ART THERAPY AS A FACTOR IN REDUCING ANXIETY IN EARLY ADOLESCENTS IN CONDITIONS OF ARMED CONFLICT: AN EXPERIMENTAL STUDY

The article presents the results of an experimental study on the effectiveness of art therapy as a factor in reducing anxiety among early adolescents in the context of armed conflict. The relevance of the study is determined by the increasing prevalence of psycho-emotional disturbances in children exposed to war-related stressors, which manifest in heightened anxiety, emotional instability, and post-traumatic reactions.

The aim of the study is to experimentally verify the effectiveness of art therapy in reducing anxiety levels in early adolescents. The study involved 112 children aged 10–13 years, who were divided into an experimental group (n = 57) and a control group (n = 55). A set of psychodiagnostic tools was used, including the State-Trait Anxiety Inventory (C. Spielberger – Y. Hanin adaptation), the Taylor Manifest Anxiety Scale, the Children's Revised Impact of Event Scale (CRIES-8), and a multidimensional questionnaire of child anxiety.

The experimental design included the implementation of an author-developed art therapy program based on integrative, resource-oriented, and trauma-focused approaches. The program consisted of seven group sessions aimed at establishing psychological contact, emotional stabilization, and activation of personal resources. The intervention incorporated techniques of drawing therapy, metaphorical modeling, symbolic expression, and art-based interactive activities.

The results demonstrated a statistically significant decrease in anxiety levels in the experimental group across all diagnostic measures, including a reduction in post-traumatic symptoms, lower levels of trait anxiety, and improvement in overall emotional well-being. No significant changes were observed in the control group.

The findings confirm the effectiveness of art therapy as a tool of psychosocial support for children in crisis conditions and substantiate its application in psychological practice.

Keywords: art therapy, anxiety, early adolescence, armed conflict, psychosocial support, post-traumatic stress, emotional regulation.

Постановка проблеми. Сучасні соціальні реалії України, зумовлені тривалим перебігом збройного конфлікту, спричиняють суттєві трансформації психоемоційного стану дітей і підлітків. Переживання небезпеки, втрати, вимушеного переміщення, а також постійне інформаційне навантаження формують підвищений рівень тривожності, що негативно позначається на розвитку особистості, навчальній діяльності та соціальній адаптації дітей.

Особливо вразливою категорією є діти раннього підліткового віку, які перебувають на етапі інтенсивного психічного та особистісного становлення. У цьому віці відбувається формування емоційної саморегуляції, рефлексії, соціальної ідентичності, що зумовлює підвищену чутливість до стресогенних факторів. Умови збройного конфлікту посилюють ризики виникнення тривожних станів, емоційної нестабільності та порушень адаптаційних механізмів.

У сучасній психологічній науці проблема тривожності дітей і підлітків в умовах стресу та травматичних подій активно досліджується. Значну увагу приділено вивченню впливу кризових ситуацій на психічний розвиток, механізмам формування тривожності, а також пошуку ефективних методів психокорекції. Водночас питання використання арттерапії як засобу зниження тривожності дітей раннього підліткового віку в умовах збройного конфлікту потребує подальшого експериментального обґрунтування.

Арттерапія розглядається як один із перспективних напрямів психологічної допомоги, що поєднує можливості символічного вираження емоцій, зниження внутрішньої напруги та розвитку адаптивних механізмів особистості. Її перевагою є ненасильницький характер впливу, доступність для дітей та можливість опрацювання травматичного досвіду у безпечній формі. Проте ефективність застосування арттерапевтичних методів у роботі з дітьми, які перебувають в умовах збройного конфлікту, потребує емпіричної перевірки.

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена необхідністю наукового обґрунтування ефективності арттерапії як чинника зниження тривожності дітей раннього підліткового віку в умовах збройного конфлікту, що має важливе теоретичне та практичне значення для розвитку психологічної допомоги в умовах сучасних соціальних викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема психічного здоров’я дітей та підлітків, які перебувають в умовах війни й вимушеного переміщення, останніми роками набула особливої уваги в українському та зарубіжному науковому дискурсі. За даними ЮНІСЕФ, війна в Україні істотно погіршила стан психічного благополуччя дітей та підлітків, актуалізувавши потребу у

високоякісних послугах у сфері mental health and psychosocial support; окремо наголошується на ризиках тривоги, депресії, посттравматичних реакцій і порушень адаптації у дітей, які тривалий час живуть в умовах воєнного стресу [11].

У міжнародних дослідженнях зосереджено увагу на тому, що переживання збройного конфлікту, насильства, втрати дому, вимушеного переселення та хронічної невизначеності суттєво підвищує ризик розвитку у дітей і підлітків тривожних, депресивних та посттравматичних симптомів [13]. Узагальнюючи дані щодо гуманітарних контекстів, F. Douglas та співавт. дійшли висновку, що як таргетовані, так і універсальні психологічні та психосоціальні інтервенції є ефективними для зменшення посттравматичної симптоматики у дітей та підлітків, які пережили кризові події [8]. Водночас огляд I. Aqtam та співавт., присвячений психосоціальним наслідкам війни, показує високу поширеність тривоги, емоційної нестабільності та травматичних переживань у дітей у зонах воєнних дій [6].

В українському науковому полі проблеми психологічних наслідків війни для дітей, психотравматизації та необхідності психосоціальної підтримки розглядаються у працях Л. Карамушки [2], З. Кісарчук, Я. Омельченко [3], Л. Пріснякової [4] та інших дослідників, які наголошують на деструктивному впливі воєнного стресу на емоційний стан, відчуття безпеки, адаптаційні можливості й загальне психічне благополуччя особистості. Практико-орієнтовані українські джерела також фіксують, що в кризових і воєнних умовах психологічна допомога дітям має бути комплексною, адаптованою до вікових та ситуаційних особливостей, а підтримка повинна включати стабілізацію емоційного стану, зниження тривоги та відновлення відчуття безпеки.

Окремий напрям сучасних досліджень пов’язаний із вивченням арттерапії як м’якого, безпечного й ненав’язливого способу психологічної допомоги дітям та підліткам, які мають труднощі з вербалізацією травматичного досвіду. I. Braito та співавт. [7] у систематичному огляді дійшли висновку, що арттерапія має потенціал для зменшення симптомів травматизації у дітей, хоча наявні дослідження часто характеризуються невеликими вибірками та різнорідністю дизайнів. Подібні висновки подають S. Versitano та співавт. [12], які розглядають арттерапію як ефективний і прийнятний підхід у роботі з дітьми та підлітками, особливо в контексті гострих психічних станів і посттравматичних проявів.

Власне щодо тривожності дітей і підлітків, B. Zhang та співавт. [14] у метааналізі засвідчили, що арттерапевтичні втручання статистично значуще знижують прояви тривоги в дитячому та підлітковому віці. Z. Li [9], G. Maddox [10], аналізуючи ефективність arts therapies для дітей і підлітків із симптомами посттравматичного стресу, також підкреслюють перспективність цього підходу завдяки його неінвазивності, залученню символічного вираження емоцій і можливості працювати з травматичним матеріалом у прийнятній для дитини формі. Українські публікації [1; 3] останніх років також акцентують, що

арттерапія сприяє зниженню стресу, тривоги й емоційної напруги у дітей, які пережили воєнні події, та може бути інтегрована у практику психологічної допомоги й психосоціальної реабілітації.

Разом із тим аналіз наявних джерел дає підстави констатувати, що, попри значну увагу до психосоціальної підтримки дітей в умовах війни та визнання потенціалу арттерапії, недостатньо представленими залишаються експериментальні дослідження, присвячені саме зниженню тривожності у дітей раннього підліткового віку в умовах збройного конфлікту. Це зумовлює доцільність подальшого емпіричного вивчення арттерапії як чинника зниження тривожності цієї категорії дітей.

Мета статті полягає в експериментальному дослідженні ефективності арттерапії як чинника зниження тривожності дітей раннього підліткового віку в умовах збройного конфлікту.

Завдання дослідження: проаналізувати рівень тривожності дітей раннього підліткового віку в умовах збройного конфлікту; розробити та впровадити програму арттерапевтичних занять; емпірично перевірити ефективність арттерапії щодо зниження рівня тривожності; здійснити порівняльний аналіз результатів експериментальної та контрольної груп.

Емпіричне дослідження було спрямоване на вивчення рівня тривожності дітей раннього підліткового віку та перевірку ефективності арттерапії як засобу її зниження в умовах збройного конфлікту.

У дослідженні взяли участь діти раннього підліткового віку (10–13 років), які перебувають в умовах постійного впливу стресогенних чинників, пов’язаних із воєнними подіями. Загальна вибірка становила 112 осіб, які були розподілені на експериментальну (n = 57) та контрольну (n = 55) групи.

Для діагностики рівня тривожності було використано комплекс психодіагностичних методик: шкалу реактивної тривожності (за Ч. Спілбергером – Ю. Ханіним); методику вимірювання рівня тривожності (Дж. Тейлор); опитувальник дитячої посттравматичної симптоматики (CRIES-8); методику діагностики базових особистісних диспозицій тривожності (БОДТ).

Дослідження проводилося у два етапи. На першому етапі здійснювалося первинне вимірювання рівня тривожності в експериментальній та контрольній групах.

На другому етапі в експериментальній групі було реалізовано програму арттерапевтичних занять, спрямовану на зниження тривожності, стабілізацію емоційного стану та розвиток навичок саморегуляції.

Розроблення арттерапевтичної програми здійснювалося з урахуванням сучасних підходів до надання психосоціальної допомоги дітям в умовах збройного конфлікту, які передбачають поєднання стабілізаційних, емоційно-експресивних і ресурсно-орієнтованих практик. Вибір арттерапії як базового методу зумовлений її універсальністю, безпечністю та ефективністю у роботі з дітьми, які мають труднощі з вербалізацією емоційного досвіду.

Арттерапія сприяє зниженню психоемоційного напруження, опрацюванню травматичного досвіду, розвитку самовираження та формуванню навичок емоційної саморегуляції. Її застосування дозволяє актуалізувати внутрішні ресурси особистості, зменшити прояви тривожності, а також створити умови для безпечного проживання складних емоцій через символічну діяльність.

Розроблення арттерапевтичної програми здійснювалося з урахуванням сучасних підходів до надання психосоціальної допомоги дітям в умовах збройного конфлікту, які передбачають поєднання стабілізаційних, емоційно-експресивних і ресурсно-орієнтованих практик.

Методологічною основою програми виступає інтегративний підхід, що поєднує елементи арттерапії, ігрової терапії, тілесно-орієнтованих та символічно-образних практик. Концептуально програма спирається на ресурсно-орієнтований і травмофокусований підходи, які забезпечують не лише опрацювання травматичного досвіду, а й активізацію внутрішніх ресурсів дитини, відновлення відчуття безпеки та здатності до саморегуляції.

Реалізація програми базується на принципах психологічної безпеки, поступовості, емоційної підтримки, суб'єктності дитини та індивідуалізації впливу.

На відміну від існуючих підходів, у межах дослідження запропоновано структуровану модель арттерапевтичної роботи, що відповідає логіці психотравматичного досвіду дитини та включає три взаємопов'язані етапи: встановлення контакту, стабілізацію емоційного стану та ресурсування.

Програма реалізовувалася у груповій формі та складалася з 7 занять тривалістю по 2 години, що проводилися протягом 8 тижнів. Структура кожного заняття включала три частини: вступну (актуалізація емоційного стану, створення безпечного простору), основну (виконання арттерапевтичних вправ) та завершальну (рефлексія, вербалізація досвіду, емоційне підсумування).

Зміст програми було структуровано за трьома блоками: вступним, основним і завершальним. Вступний блок був спрямований на встановлення довіри, формування групової згуртованості та первинну самопрезентацію дітей («Знайомство», «Як я себе бачу»).

Основний блок передбачав роботу з емоційною сферою, усвідомленням та регуляцією емоцій, а також опрацюванням травматичного досвіду («Мої емоції», «Я вчуся керувати своїми емоціями», «Ірраціональні установки, сформовані подіями мого життя»). Завершальний блок був спрямований на інтеграцію отриманого досвіду, усвідомлення власних ресурсів і формування позитивного образу себе («Я у світі», «Підсумки»).

Реалізація програми ґрунтувалася на принципах суб'єктності дитини, добровільності участі, емоційної безпеки, безоцінювального прийняття, підтримувальної взаємодії та індивідуалізації психологічного впливу. Особлива увага приділялася створенню довірливого середовища, у якому дитина могла вільно виражати свої емоції без страху осуду чи оцінювання.

Заняття проводилися на базі безпечного освітнього простору («Дитяча точка Спільно» за підтримки ЮНІСЕФ), що додатково забезпечувало психологічний комфорт учасників. Участь у програмі брали діти з числа внутрішньо переміщених осіб, які зазнали впливу воєнних подій, що зумовлювало необхідність делікатного, ресурсно-орієнтованого підходу до організації психокорекційної роботи.

Таким чином, розроблена арттерапевтична програма має комплексний характер і спрямована на зниження рівня тривожності через поєднання емоційного вираження, символічного опрацювання досвіду та розвитку навичок саморегуляції, що забезпечує її ефективність у роботі з дітьми в умовах збройного конфлікту.

Після завершення формувального етапу було проведено повторну діагностику рівня тривожності в обох групах з метою визначення змін та оцінки ефективності застосованої програми.

Аналіз результатів контрольного етапу експериментального дослідження засвідчив наявність суттєвих позитивних змін показників тривожності в експериментальній групі порівняно з контрольною.

За результатами методики CRIES-8 в експериментальній групі зафіксовано зниження кількості дітей із високим рівнем впливу травматичної події на 20% та середнім рівнем – також на 20%, водночас спостерігається зростання кількості дітей із мінімальним рівнем прояву на 40%. У контрольній групі зміни мають незначний характер: зменшення високого рівня на 6,6% та відповідне збільшення середнього рівня на 6,6%.

Аналіз окремих шкал методики CRIES-8 показав, що за шкалою «Втручання» в експериментальній групі відбулося суттєве зниження частки дітей із високим рівнем показників (–40%) при одночасному зростанні кількості дітей із помірним (+20%) та низьким (+20%) рівнями. У контрольній групі зміни є мінімальними (–6,6% високий рівень, +6,6% помірний рівень).

За шкалою «Уникнення» в експериментальній групі також спостерігається позитивна динаміка: зменшення високого рівня на 26,7% і помірного на 6,7% при зростанні низького рівня на 33,4%. У контрольній групі зафіксовано лише незначні зміни (–6,7% помірний рівень, +6,7% низький рівень).

Результати застосування методики Дж. Тейлора засвідчили, що в експериментальній групі на контрольному етапі повністю зникли високі показники тривожності (з 13,3% до 0%). Також відбулося зменшення кількості дітей із рівнем тривоги вище середнього (–20%) та зростання частки дітей із рівнем нижче середнього (+13,3%) і низьким рівнем тривожності (+20%). У контрольній групі істотних змін не виявлено: зафіксовано лише незначні коливання показників у межах ±6,7%.

За результатами багатошкального опитувальника дитячої тривожності (БОДТ) в експериментальній групі простежується позитивна динаміка за всіма досліджуваними шкалами, що свідчить про зниження загального рівня тривожності. У контрольній групі суттєвих змін не зафіксовано.

Таким чином, порівняльний аналіз результатів експериментальної та контрольної груп свідчить про ефективність арттерапії як чинника зниження тривожності дітей раннього підліткового віку. Отримані дані підтверджують, що систематичне застосування арттерапевтичних методів сприяє зменшенню проявів тривожності, зниженню інтенсивності посттравматичних реакцій та покращенню емоційного стану дітей в умовах збройного конфлікту.

Висновки. У результаті дослідження встановлено, що діти раннього підліткового віку в умовах збройного конфлікту характеризуються підвищеним рівнем тривожності та проявами посттравматичних реакцій, що зумовлює необхідність цілеспрямованої психосоціальної підтримки. Теоретичний аналіз засвідчив ефективність арттерапії як безпечного та ненасильницького методу психологічної допомоги, який забезпечує можливість опрацювання травматичного досвіду, зниження емоційної напруги та розвиток внутрішніх ресурсів особистості. У межах дослідження розроблено та реалізовано арттерапевтичну програму, побудовану на інтегративному, ресурсно-орієнтованому та травмо-фокусованому підходах, що передбачає поетапну роботу (встановлення контакту, стабілізація, ресурсування) та використання комплексу арттерапевтичних технік. Результати експерименту засвідчили суттєве зниження рівня тривожності в експериментальній групі за всіма діагностичними показниками, тоді як у контрольній групі значущих змін не виявлено, що підтверджує ефективність арттерапевтичного втручання.

Перспективи подальших досліджень пов’язані з розширенням вибірки, вивченням довготривалих ефектів арттерапевтичного впливу, а також розробленням диференційованих програм психокорекції для дітей різних вікових груп і з різним рівнем психотравматизації.

Література:

1. Гарбузенко О. В. Арт-терапія як засіб корекції емоційних станів особистості // Соціалізація особистості у сучасних соціокультурних та соціально-політичних контекстах : матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 31 січ. 2024 р.). Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2024. С. 108–109.

2. Карамушка Л. М. Психічне здоров’я особистості під час війни: як його зберегти та підтримати : метод. рекомендації. Київ : Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2022. 52 с.

3. Психологічна допомога дітям у кризових ситуаціях: методи і техніки : метод. посіб. / З. Г. Кісарчук, Я. М. Омельченко, І. М. Біла та ін. ; за ред. З. Г. Кісарчук. Київ : Логос, 2015. 232 с.

4. Психологічна підтримка в умовах війни: теорія та практика подолання криз : колект. монографія / за заг. ред. Л. М. Пріснякової. Дніпро : ЛІРА, 2025. 185 с.

5. Arega N. T. Mental Health and Psychosocial Support Interventions for Children Affected by Armed Conflict in Low- and Middle-Income Countries: A Systematic Review // Child & Youth Care Forum. 2023. DOI: https://doi.org/10.1007/s10566-023-09741-0

6. Aqtam I. et al. A narrative review of mental health and psychosocial impact of the war in Gaza // Eastern Mediterranean Health Journal. 2025. Vol. 31(2). P. 89–96. DOI: https://doi.org/10.26719/2025.31.2.89

7. Braito I. et al. The effectiveness of art therapy for children and adolescents: a systematic review // Irish Journal of Medical Science. 2021. DOI: https://doi.org/10.1007/s11845-021-02688-y

8. Douglas F. E. et al. Treatment of children and adolescents with post-traumatic stress in humanitarian crises: systematic review and meta-analysis // Bulletin of the World Health Organization. 2025.

9. Li Z. et al. Systematic review of the effectiveness of arts therapy for children and adolescents with post-traumatic stress symptoms // Journal of Affective Disorders. 2023. DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyt.2025.1716481

10 Maddox G. et al. On the Effectiveness of Visual Arts Therapy for Traumatic Experiences: A Systematic Review and Meta-Analysis // Clinical Psychology & Psychotherapy. 2024. Vol. 31. e3041. DOI: https://doi.org/10.1002/cpp.3041

11. UNICEF. The impact of the war in Ukraine on children's mental health and psychosocial well-being. 2024. URL: https://www.unicef.org/ukraine/en/media/49206/file/UNICEF_SitAn_2024_ENG.pdf

12. Versitano S. et al. Art therapy interventions for children and adolescents with mental health conditions: a systematic review // International Journal of Environmental Research and Public Health. 2022. DOI: https://doi.org/10.1177/00048674251361731

13. World Health Organization. Mental health and psychosocial support in emergency settings. Geneva : WHO, 2022. URL: https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-in-emergencies

14. Zhang B. et al. The effects of art therapy on anxiety in children and adolescents: a meta-analysis // Children and Youth Services Review. 2024. DOI: https://doi.org/10.1016/j.clinsp.2024.100404

References

1. Harbuzenko, O. V. (2024). Art-terapiia yak zasib korektsii emotsiinykh staniv osobystosti [Art therapy as a means of correcting emotional states]. Proceedings of the XIV International Scientific and Practical Conference "Socialization of Personality in Modern Sociocultural and Socio-Political Contexts". Kharkiv: H. S. Skovoroda National Pedagogical University, 108–109 [in Ukrainian].

2. Karamushka, L. M. (2022). Psykhichne zdorovia osobystosti pid chas viiny: yak yoho zberehty ta pidtrymaty [Mental health of personality during war: how to preserve and support it]. Kyiv: G. S. Kostyuk Institute of Psychology, NAES of Ukraine [in Ukrainian].

3. Kisarchuk, Z. H., Omelchenko, Ya. M., Bila, I. M., et al. (2015). Psykholohichna dopomoha ditiam u kryzovykh sytuatsiiakh: metody i tekhniky [Psychological assistance to children in crisis situations: methods and techniques]. Kyiv: Lohos [in Ukrainian].

4. Prisniakova, L. M. (Ed.). (2025). Psykholohichna pidtrymka v umovakh viiny: teoriia ta praktyka podolannia kryz [Psychological support in wartime: theory and practice of crisis coping]. Dnipro: LIRA [in Ukrainian].

5. Arega, N. T. (2023). Mental Health and Psychosocial Support Interventions for Children Affected by Armed Conflict in Low- and Middle-Income Countries: A Systematic Review. *Child & Youth Care Forum*. https://doi.org/10.1007/s10566-023-09741-0

6. Aqtam, I., et al. (2025). A narrative review of mental health and psychosocial impact of the war in Gaza. *Eastern Mediterranean Health Journal*, 31(2), 89–96. https://doi.org/10.26719/2025.31.2.89

7. Braito, I., et al. (2021). The effectiveness of art therapy for children and adolescents: a systematic review. *Irish Journal of Medical Science*. https://doi.org/10.1007/s11845-021-02688-y

8. Douglas, F. E., et al. (2025). Treatment of children and adolescents with post-traumatic stress in humanitarian crises: systematic review and meta-analysis. *Bulletin of the World Health Organization*.

9. Li, Z., et al. (2023). Systematic review of the effectiveness of arts therapy for children and adolescents with post-traumatic stress symptoms. *Journal of Affective Disorders*. https://doi.org/10.3389/fpsyt.2025.1716481

10. Maddox, G., et al. (2024). On the Effectiveness of Visual Arts Therapy for Traumatic Experiences: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 31, e3041. https://doi.org/10.1002/cpp.3041

11. UNICEF. (2024). The impact of the war in Ukraine on children's mental health and psychosocial well-being. Retrieved from https://www.unicef.org/ukraine/en/media/49206/file/UNICEF_SitAn_2024_ENG.pdf

12. Versitano, S., et al. (2022). Art therapy interventions for children and adolescents with mental health conditions: a systematic review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. https://doi.org/10.1177/00048674251361731

13. World Health Organization. (2022). Mental health and psychosocial support in emergency settings. Retrieved from https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-in-emergencies

14. Zhang, B., et al. (2024). The effects of art therapy on anxiety in children and adolescents: a meta-analysis. *Children and Youth Services Review*. https://doi.org/10.1016/j.clinsp.2024.100404

Дата першого надходження статті до видання: 09,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.05.2026

УДК 159.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2151-2161

Павлушенко Станіслав Миколайович доктор філософії, науковий керівник, начальник кафедри, Кафедра військової психології інституту стратегічних комунікацій Національного університету оборони України, м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-6222-0656

Копаниця Діана Михайлівна ад'юнкт, Кафедра військової психології Інституту стратегічних комунікацій Національного університету оборони України, м. Київ, https://orcid.org/0009-0007-0045-903X

АМПУТАЦІЯ КІНЦІВОК ЯК СКЛАДНИЙ БІОПСИХОСОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз проблеми психологічної адаптації військовослужбовців з ампутаціями кінцівок в умовах сучасних воєнних викликів. Актуальність дослідження зумовлена зростанням кількості військових, які зазнали тяжких поранень та втрати кінцівок унаслідок бойових дій, що супроводжується не лише фізичними обмеженнями, але й глибокими психологічними переживаннями, кризою ідентичності, труднощами соціальної інтеграції та необхідністю переосмислення власного життєвого досвіду. Втрата кінцівки для військовослужбовця є складною психотравмувальною подією, яка впливає на емоційний стан, самооцінку, образ тіла, систему міжособистісних взаємин та здатність до подальшої адаптації у суспільстві.

У роботі проаналізовано основні психологічні наслідки ампутації кінцівок у військовослужбовців, серед яких посттравматичний стресовий розлад, депресивні та тривожні стани, емоційне виснаження, фантомний біль, почуття безпорадності, соціальна ізоляція та порушення адаптаційних механізмів. Особливу увагу приділено психологічним особливостям переживання втрати кінцівки, етапам адаптації до нових життєвих умов, а також чинникам, що впливають на успішність психологічного відновлення військовослужбовців. Визначено значення соціальної підтримки, сімейного оточення, професійної психологічної допомоги та діяльності мультидисциплінарної команди у процесі реабілітації та ресоціалізації військових після ампутації.

У статті висвітлено сучасні підходи до психологічної допомоги військовослужбовцям з ампутаціями кінцівок, зокрема кризове консультування, когнітивно-поведінкову терапію, психотерапевтичний супровід, групову терапію, тілесно-орієнтовані практики та методи розвитку психологічної стійкості. Наголошено на важливості комплексного біопсихосоціального підходу до реабілітації, що передбачає поєднання медичної, психологічної та

соціальної підтримки. Обґрунтовано необхідність подальшого розвитку системи психологічної допомоги військовослужбовцям з ампутаціями в Україні, розроблення ефективних програм психореабілітації та впровадження сучасних практик підтримки посттравматичного зростання.

Ключові слова: психологічна адаптація, військовослужбовці, ампутація кінцівок, психологічна травма, посттравматичний стресовий розлад, психореабілітація, психологічна допомога, соціальна адаптація, посттравматичне зростання, резильєнтність.

Pavlushenko Stanislav Mykolaiovych PhD, Scientific Supervisor, Head of the department, Department of Military Psychology, Strategic Communications Institute, National Defence University of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-6222-0656

Kopanytsia Diana Mykhailivna PhD Student, Department of Military Psychology, Strategic Communications Institute, National Defence University of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0009-0007-0045-903X

LIMB AMPUTATION AS A COMPLEX BIOPSYCHOSOCIAL PHENOMENON

Abstract. The article presents a theoretical analysis of the problem of psychological adaptation of military personnel with limb amputations in the context of contemporary wartime challenges. The relevance of the study is determined by the growing number of military personnel who have sustained severe injuries and limb loss as a result of combat operations, which is accompanied not only by physical limitations but also by profound psychological experiences, identity crisis, difficulties in social integration, and the need to rethink one's own life experience. The loss of a limb for a serviceman is a complex psychotraumatic event that affects emotional state, self-esteem, body image, interpersonal relationships, and the ability to further adapt within society.

The paper analyzes the main psychological consequences of limb amputation among military personnel, including post-traumatic stress disorder, depressive and anxiety disorders, emotional exhaustion, phantom pain, feelings of helplessness, social isolation, and disturbances of adaptive mechanisms. Particular attention is paid to the psychological characteristics of experiencing limb loss, the stages of adaptation to new living conditions, and the factors influencing the success of psychological recovery in military personnel. The importance of social support, family environment, professional psychological assistance, and the activities of a multidisciplinary team in the process of rehabilitation and resocialization of military personnel after amputation is emphasized.

The article highlights modern approaches to psychological assistance for military personnel with limb amputations, including crisis counseling, cognitive

behavioral therapy, psychotherapeutic support, group therapy, body-oriented practices, and methods for developing psychological resilience. The importance of a comprehensive biopsychosocial approach to rehabilitation, which combines medical, psychological, and social support, is emphasized. The necessity for further development of the system of psychological assistance for military personnel with amputations in Ukraine, the creation of effective psycho-rehabilitation programs, and the implementation of modern practices aimed at supporting post-traumatic growth is substantiated.

Keywords: psychological adaptation, military personnel, limb amputation, psychological trauma, post-traumatic stress disorder, psycho-rehabilitation, psychological assistance, social adaptation, post-traumatic growth, resilience.

Постановка проблеми. Сучасні воєнні конфлікти супроводжуються значним зростанням кількості тяжких бойових травм, серед яких особливе місце займають ампутації кінцівок у військовослужбовців. В умовах повномасштабної війни в Україні проблема фізичної та психологічної реабілітації поранених військових набуває не лише медичного, але й важливого соціально-психологічного значення. Втрата кінцівки є надзвичайно складною психотравмувальною подією, яка впливає на всі сфери життєдіяльності особистості, змінює звичний спосіб життя, систему соціальних ролей, самооцінку та уявлення людини про власне майбутнє.

Для військовослужбовців ампутація кінцівки часто поєднується з переживанням бойового стресу, посттравматичних реакцій, наслідків участі у бойових діях та складного процесу повернення до мирного життя. Такі зміни супроводжуються високим рівнем тривоги, депресивними станами, почуттям втрати контролю над власним життям, кризою особистісної ідентичності та труднощами соціальної адаптації [1]. Окрім фізичних обмежень, військовослужбовці нерідко стикаються з проблемами прийняття змін власного тіла, соціальної ізоляції, професійної невизначеності та страхом втрати своєї соціальної значущості.

Особливої актуальності проблема психологічної адаптації військовослужбовців з ампутаціями набуває у зв’язку зі збільшенням кількості військових, які потребують довготривалої психологічної підтримки, комплексної реабілітації та ефективних програм психосоціального супроводу. Водночас сучасна система психологічної допомоги в Україні перебуває на етапі активного розвитку та потребує удосконалення підходів до роботи з військовими, які пережили ампутацію кінцівок. Недостатня розробленість комплексних моделей психологічної адаптації, обмежена кількість спеціалізованих програм психореабілітації та необхідність інтеграції міжнародного досвіду у вітчизняну практику визначають важливість подальших наукових досліджень у даному напрямі [2].

Тому, проблема психологічної адаптації військовослужбовців з ампутаціями кінцівок є актуальною як у науковому, так і у практичному аспектах,

оскільки потребує комплексного вивчення психологічних механізмів адаптації, факторів психологічної стійкості та ефективних шляхів психологічної допомоги й реабілітації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема психологічної адаптації осіб з ампутаціями кінцівок тривалий час перебуває у полі уваги медичної психології, клінічної психології, реабілітології та військової психології. Особливої актуальності дане питання набуло у зв'язку зі зростанням кількості військовослужбовців, які зазнали тяжких бойових травм унаслідок активних бойових дій. У наукових дослідженнях проблема ампутації кінцівок розглядається не лише як фізична втрата, а як складний біопсихосоціальний феномен, що впливає на емоційний стан, поведінкові реакції, систему соціальних взаємин та процес особистісної адаптації.

У працях зарубіжних науковців значна увага приділяється вивченню психологічних наслідків ампутації кінцівок, зокрема розвитку посттравматичного стресового розладу, депресивних і тривожних станів, змін образу тіла, втрати соціальної активності та труднощів повернення до повсякденного життя. Дослідники наголошують, що ампутація кінцівки нерідко супроводжується кризою особистісної ідентичності, переживанням безпорадності, зниженням самооцінки та формуванням негативного ставлення до власного тіла. Окремі наукові праці присвячені феномену фантомного болю та його впливу на психоемоційний стан людини, що ускладнює процес психологічної адаптації та реабілітації [2, 3].

Сучасні дослідження також акцентують увагу на ролі психологічної стійкості, резильєнтності та соціальної підтримки у подоланні наслідків травматичного досвіду. Важливе місце у науковій літературі займають праці, присвячені посттравматичному зростанню, яке розглядається як можливість позитивних особистісних змін після переживання тяжкої травми. Науковці підкреслюють значення підтримки сім'ї, побратимів, психологів та мультидисциплінарної команди у формуванні адаптаційних ресурсів військовослужбовців після ампутації кінцівок [4].

У вітчизняній психологічній науці проблема психологічної адаптації військовослужбовців з ампутаціями є порівняно новим напрямом досліджень, що активно розвивається в умовах війни в Україні. Українські дослідники переважно зосереджують увагу на проблемах бойового стресу, посттравматичного стресового розладу, психічної травматизації військових та питаннях психологічної реабілітації. Водночас питання комплексного вивчення психологічної адаптації військовослужбовців після ампутації кінцівок, особливостей переживання втрати частини тіла, трансформації особистісної ідентичності та механізмів психосоціальної адаптації залишаються недостатньо дослідженими.

Аналіз наукових джерел свідчить про необхідність подальшого вивчення психологічних особливостей адаптації військовослужбовців з ампутаціями кінцівок, розроблення ефективних моделей психологічної допомоги та

впровадження сучасних програм психореабілітації з урахуванням специфіки бойового травматичного досвіду. Недостатня кількість систематизованих досліджень у даному напрямі обумовлює потребу у комплексному теоретичному та практичному осмисленні означеної проблеми.

Мета статті. Метою статті є теоретичний аналіз психологічних особливостей адаптації військовослужбовців з ампутаціями кінцівок, визначення основних психологічних наслідків втрати кінцівки внаслідок бойової травми, а також обґрунтування значення комплексної психологічної допомоги та психосоціальної реабілітації у процесі відновлення особистості військового.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких завдань:

- проаналізувати психологічні аспекти переживання ампутації кінцівок військовослужбовцями;
- охарактеризувати основні психоемоційні стани та труднощі адаптації після втрати кінцівки;
- визначити роль соціальної підтримки та психологічної допомоги у процесі реабілітації;
- розглянути сучасні підходи до психологічного супроводу військовослужбовців з ампутаціями;
- окреслити перспективні напрями подальших наукових досліджень у сфері психологічної адаптації та психореабілітації військових.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ампутація кінцівки є одним із найтяжчих наслідків бойової травми, що суттєво впливає не лише на фізичний стан військовослужбовця, але й на його психологічне функціонування, соціальну активність та подальшу життєву перспективу. Для військовослужбовців втрата кінцівки/кінцівок означає порушення звичного способу життя, зміну професійної ролі, втрату відчуття фізичної цілісності та необхідність адаптації до нових умов життя. Такий досвід супроводжується значним психоемоційним навантаженням і потребує тривалого процесу психологічного відновлення.

Психологічна реакція на ампутацію кінцівки має індивідуальний характер і залежить від багатьох чинників: особистісних особливостей, рівня психологічної стійкості, попереднього життєвого досвіду, характеру отриманої травми, соціальної підтримки, а також умов реабілітації. У більшості випадків на початковому етапі після травми військовослужбовці переживають гостру психологічну кризу, що проявляється шоком, страхом, запереченням, емоційною нестабільністю, почуттям втрати контролю над власним життям. Усвідомлення незворотності фізичних змін часто супроводжується переживанням безпорадності, тривоги за майбутнє та страхом втрати власної соціальної значущості.

Одним із важливих психологічних аспектів ампутації є порушення образу тіла. Втрата кінцівок змінює сприйняття людиною власного тіла, що може призводити до формування негативного ставлення до себе, зниження самооцінки та розвитку внутрішніх конфліктів. Для військовослужбовців, чия професійна діяльність значною мірою пов’язана із фізичною витривалістю та готовністю до

виконання бойових та спеціальних завдань, такі зміни можуть особливо гостро впливати на відчуття власної ідентичності. У багатьох випадках виникає криза самосприйняття, коли військовослужбовець змушений/змушена переосмислювати власну роль у суспільстві, сім'ї та професійному середовищі.

Важливим наслідком бойової травми та ампутації кінцівки є розвиток посттравматичного стресового розладу. Військовослужбовці можуть повторно переживати травматичні події, страждати від нав'язливих спогадів, підвищеної тривожності, емоційного напруження, порушень сну та емоційного виснаження. Часто спостерігаються депресивні реакції, апатія, втрата мотивації, почуття ізольованості від оточення.

У деяких випадках психологічний стан ускладнюється фантомним болем, який має не лише фізіологічну, але й виражену психоемоційну природу та негативно впливає на процес адаптації.

Психологічна адаптація після ампутації є складним і тривалим процесом, що включає декілька етапів. На початковому етапі домінують гострі емоційні переживання та реакції заперечення. Згодом можуть виникати гнів, розчарування, депресивні стани та переживання несправедливості ситуації. Важливим етапом є поступове прийняття змін та формування нових способів взаємодії зі світом. Успішна адаптація передбачає не лише фізичне відновлення, але й психологічне прийняття власного стану, відновлення відчуття цінності життя та формування нових життєвих цілей.

Особливу роль у процесі адаптації відіграє соціальна підтримка. Підтримка сім'ї, друзів, побратимів та фахівців сприяє зниженню рівня психологічного напруження та формуванню відчуття безпеки. Соціальна ізоляція, навпаки, може посилювати депресивні переживання, сприяти розвитку почуття самотності та ускладнювати процес психологічного відновлення. Важливе значення має також ставлення суспільства до військовослужбовців з інвалідністю, оскільки прийняття та повага з боку соціуму сприяють успішній ресоціалізації та поверненню до активного життя.

Ефективна психологічна допомога військовослужбовцям з ампутаціями кінцівок повинна бути комплексною та тривалою. Важливими напрямами психологічного супроводу є кризове консультування, психотерапія, розвиток навичок емоційної саморегуляції, робота з тривожними та депресивними станами, подолання посттравматичних реакцій і підтримка процесу прийняття змін власного тіла. Одним із найбільш ефективних підходів у роботі з травматичним досвідом вважається когнітивно-поведінкова терапія, яка допомагає змінювати деструктивні переконання, знижувати рівень тривоги та формувати адаптивні моделі поведінки.

Важливу роль у психореабілітації відіграють групові форми роботи та підтримка побратимів, які мають схожий життєвий досвід. Спілкування з людьми, які пережили подібну травму, сприяє зменшенню почуття ізольованості та формуванню мотивації до подальшого відновлення. Позитивний вплив також

мають тілесно-орієнтовані практики, арттерапія, методи розвитку резильєнтності та програми соціальної адаптації.

Сучасні підходи до реабілітації військовослужбовців з ампутаціями ґрунтуються на біопсихосоціальній моделі, відповідно до якої процес відновлення розглядається як взаємодія медичних, психологічних та соціальних чинників. Такий підхід передбачає роботу мультидисциплінарної команди, до складу якої входять лікарі, психологи, психотерапевти, реабілітологи, соціальні працівники та інші фахівці. Комплексна підтримка дозволяє не лише покращити психоемоційний стан військового, але й сприяє формуванню нової життєвої перспективи, розвитку психологічної стійкості та посттравматичного зростання.

У процесі адаптації окремі військовослужбовці демонструють здатність до переосмислення життєвих цінностей, розвитку нових особистісних якостей та генерацію внутрішньої опори. Посттравматичне зростання може проявлятися у посиленні мотивації до життя, переоцінці життєвих пріоритетів, зміцненні міжособистісних взаємин та прагненні допомагати іншим людям, які пережили подібний досвід. Саме тому важливим завданням психологічної допомоги є не лише зниження рівня психоемоційного страждання, але й створення умов для особистісного відновлення та інтеграції травматичного досвіду у подальше життя військовослужбовця.

Важливим аспектом психологічної адаптації військовослужбовців з ампутаціями кінцівок є проблема втрати контролю над власним життям та порушення відчуття безпеки. Бойова травма часто виникає раптово та супроводжується ситуацією загрози життю, що формує у учасника бойових дій стійке переживання небезпеки навіть після завершення лікування. Після ампутації людина стикається з необхідністю повторного опанування базових навичок самообслуговування, пересування та взаємодії з навколишнім середовищем. Така залежність від сторонньої допомоги може викликати почуття сорому, безпорадності, внутрішнього напруження та зниження впевненості у власних можливостях.

Окремої уваги заслуговує проблема зміни життєвих перспектив та професійної самореалізації військовослужбовців після ампутації кінцівок. Для багатьох військових служба є не лише професією, а й важливою складовою особистісної ідентичності, джерелом самоповаги та соціального статусу. Втрата можливості будувати військову кар’єру або продовжувати професійну (цивільну) діяльність у звичному форматі може супроводжуватися глибокими внутрішніми переживаннями, кризою сенсу життя та невизначеністю щодо майбутнього. У деяких випадках це призводить до розвитку екзистенційної кризи, коли людина втрачає відчуття життєвої мети та значущості власного існування.

Психологічний стан військовослужбовців з ампутаціями також значною мірою залежить від характеру соціального середовища та суспільного ставлення до осіб з інвалідністю. Стигматизація, жалість або, навпаки, соціальна

байдужість можуть посилювати внутрішній дискомфорт та перешкоджати успішній інтеграції у соціум. Водночас позитивне соціальне прийняття, підтримка громадськості та створення інклюзивного середовища сприяють формуванню у військовослужбовця відчуття власної цінності та соціальної значущості.

У цьому контексті особливого значення набуває розвиток державних і громадських програм підтримки ветеранів, спрямованих на їхню соціальну адаптацію, професійну реалізацію та психологічне благополуччя.

Не менш важливим є вплив ампутації на систему сімейних взаємин. Після отримання травми можуть змінюватися сімейні ролі, виникати труднощі у комунікації, емоційне виснаження членів родини та необхідність адаптації всієї сімейної системи до нових умов життя. Родичі військовослужбовця нерідко переживають власну психологічну кризу, що проявляється тривогою, страхом за майбутнє, емоційним перенапруженням та почуттям безсилля. Саме тому психологічна допомога має бути спрямована не лише на самого військового, але й на його найближче оточення. Робота із сім'єю сприяє покращенню емоційного клімату, розвитку підтримувальної взаємодії та формуванню адаптивних стратегій подолання стресу.

У процесі психологічної адаптації важливе значення має рівень мотивації військовослужбовця до відновлення та активної участі у реабілітаційному процесі. Висока внутрішня мотивація, наявність життєвих цілей та усвідомлення власної значущості позитивно впливають на результати психореабілітації. Натомість втрата віри у власні можливості, почуття приреченості та пасивна життєва позиція можуть ускладнювати процес адаптації та сприяти формуванню хронічних психоемоційних порушень.

Важливу роль у відновленні психологічного благополуччя відіграє протезування та процес адаптації до використання протезів. Сучасні технології протезування значно розширюють можливості фізичного відновлення військовослужбовців, однак психологічне прийняття протеза є окремим складним етапом адаптації. На початкових етапах військові можуть відчувати страх, невпевненість, сором або розчарування через обмеження власних можливостей. Поступове освоєння нових навичок та успішний досвід використання протезів сприяють відновленню автономності, впевненості у собі та поверненню до активного життя.

Особливого значення у роботі з військовослужбовцями з ампутаціями набуває формування психологічної резильєнтності. Резильєнтність розглядається як здатність особистості зберігати психологічну стабільність та адаптуватися до складних життєвих обставин. Розвиток навичок емоційної саморегуляції, конструктивного мислення, здатності звертатися по допомогу та підтримувати соціальні контакти сприяє більш успішному подоланню наслідків психотравматичного досвіду. У сучасній психологічній практиці все більшого поширення набувають програми розвитку резильєнтності, які спрямовані на

активізацію внутрішніх ресурсів особистості та формування стійкості до стресу [5].

Суттєву роль у процесі психологічного відновлення відіграє також духовний та ціннісний компонент. Для багатьох військовослужбовців після пережитої травми актуалізуються питання сенсу життя, переоцінки життєвих пріоритетів, ставлення до смерті та власного майбутнього. Пошук нових життєвих смислів, підтримка моральних цінностей, віра, усвідомлення значущості власного досвіду можуть виступати важливими внутрішніми ресурсами адаптації та психологічного відновлення.

У сучасних умовах особливої актуальності набуває необхідність створення системи безперервного психологічного супроводу військовослужбовців з ампутаціями кінцівок. Психологічна допомога не повинна обмежуватися лише періодом стаціонарного лікування чи реабілітаційного періоду.

Військовослужбовці потребують довготривалої підтримки на всіх етапах адаптації – від моменту отримання травми до повернення до умов цивільного життя та професійної реалізації. Саме комплексний, системний та індивідуалізований підхід дозволяє забезпечити ефективне психологічне відновлення, покращити якість життя військовослужбовців та сприяти їхній повноцінній інтеграції у суспільство.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Проведений теоретичний аналіз засвідчив, що проблема психологічної адаптації військовослужбовців з ампутаціями кінцівок є надзвичайно актуальною в умовах сучасних воєнних викликів та потребує комплексного міждисциплінарного підходу. Втрата кінцівки внаслідок бойової травми виступає не лише тяжким фізичним ушкодженням, але й глибокою психотравмувальною подією, яка суттєво впливає на емоційний стан, особистісну ідентичність, соціальну активність та якість життя військовослужбовця.

Установлено, що процес психологічної адаптації після ампутації є складним, тривалим та індивідуальним. Він супроводжується широким спектром психоемоційних переживань, серед яких тривога, депресивні стани, посттравматичні реакції, порушення образу тіла, почуття безпорадності та труднощі соціальної інтеграції. Значний вплив на ефективність адаптації мають рівень психологічної стійкості особистості, характер соціальної підтримки, сімейне оточення, доступність професійної психологічної допомоги та умови комплексної реабілітації.

У ході дослідження визначено, що важливу роль у процесі психологічного відновлення військовослужбовців відіграє система психосоціальної підтримки, яка має включати психологічний супровід, психотерапевтичну допомогу, соціальну адаптацію та діяльність мультидисциплінарної команди фахівців. Особливого значення набуває впровадження сучасних програм психореабілітації, спрямованих на подолання наслідків психотравматичного досвіду, розвиток адаптаційних ресурсів особистості, формування резильєнтності та підтримку посттравматичного зростання.

Результати теоретичного аналізу свідчать про недостатню розробленість проблеми психологічної адаптації військовослужбовців з ампутаціями кінцівок у вітчизняній психологічній науці. Незважаючи на активний розвиток досліджень у сфері військової психології та психореабілітації, питання психологічних механізмів прийняття втрати кінцівки, трансформації особистісної ідентичності, довготривалої соціальної адаптації та особливостей посттравматичного зростання потребують подальшого наукового вивчення.

Перспективними напрямами подальших досліджень є розроблення та апробація спеціалізованих програм психологічної допомоги військовослужбовцям з ампутаціями кінцівок, вивчення факторів ефективної адаптації та психологічної стійкості, дослідження впливу сімейної та соціальної підтримки на процес психореабілітації, а також аналіз міжнародного досвіду психологічного супроводу ветеранів з бойовими травмами. Важливим напрямом залишається також створення комплексних моделей психологічної реабілітації, адаптованих до сучасних умов України та потреб військовослужбовців, які пережили тяжкі бойові поранення.

Література:

1. Ghous M. Депресія: поширеність серед людей з ампутованими кінцівками. *Professional Medical Journal*, 22(2), 2015. С. 263-266.

2. Ткачук А., Єссельбаєва А., Аравіцька М., Должикова О., Морозенко Д., Бабкіна О., Данильченко С. Соціальні аспекти післяампутаційної реабілітації військовослужбовців. *Актуальні проблеми сучасної медицини: Вісник Української медичної стоматологічної академії, 25*(4), 2015. С. 267-272. https://doi.org/10.31718/2077-1096.25.267.

3. Наумов В. Л. Індивідуально-психологічні особливості військовослужбовців з розладами адаптації, посттравматичним стресовим розладом та постстресовими розладами особистості. *Вісник морської медицини*, 1(74), 2018. С. 51-57.

4. Беспаленко А. А., Щеглюк О. І., Кіх А. Ю., Бур'янов О. А., Волянський О. М., Корченок В. В., Михайловська М. М. Алгоритм реабілітації військовослужбовців з ампутацією кінцівок на основі мультипрофесійного та індивідуального підходу. *Український журнал військової медицини*, Т. 1, № 1, 2020. С. 64-72.

5. Аймедов К. В., Пономарьов В. І., Чемер Ю. П. Стійкість, резильєнтність та відновлення: ментальне здоров'я військових : навчальний посібник. Харків : НТУ «ХПІ», 2025. 96 с.

References:

1. Ghous, M. (2015). *Depresiia: poshyrenist sered liudei z amputovanymy kintsivkamy. [Depression: prevalence among amputees]*. Professional Medical Journal, 22(2), 263-266. [in Ukrainian].

2. Tkachuk, A., Yesselbaieva, A., Aravitska, M., Dolzhykova, O., Morozenko, D., Babkina, O., & Danylchenko, S. (2025). *Sotsialni aspekty pisliaamputatsiinoi reabilitatsii viisko vosluzhbovtsiv. [Social aspects of post-amputation rehabilitation of military personnel]*. Aktualni problemy suchasnoi medytsyny: Visnyk Ukrainskoi medychnoi stomatolohichnoi akademii, 25(4), 267-272. https://doi.org/10.31718/2077-1096.25.267. [in Ukrainian].

3. Naumov, V.L. (2018). *Indyvidualno-psykholohichni osoblyvosti viiskovosluzhbovtsiv z rozladamy adaptatsii, posttravmatychnym stresovym rozladom ta poststresovymy rozladamy osobystosti. [Individual psychological characteristics of military personnel with adjustment*

disorders, post-traumatic stress disorder, and post-stress personality disorders]. Visnyk morskoi medytsyny, 1(74), 51-57. [in Ukrainian].

4. Bespalenko, A.A., Shchehliuk O.I., Kikh A.Yu., Burianov O.A., Volianskyi O.M., Korchenok V.V., & Mykhailovska M.M. (2020). *Alhorytm reabilitatsii viiskovosluzhbovtsiv z amputatsiieiu kintsivok na osnovi multyprofesiinoho ta indyvidualnoho pidkhodu. [Rehabilitation algorithm for military personnel with limb amputations based on a multidisciplinary and individualized approach]*. Ukrainskyi zhurnal viiskovoi medytsyny, T. 1, № 1, 64-72. [in Ukrainian].

5. Aimedov, K.V., Ponomarov, V.I., Chemer, Yu.P. (2025). *Stiikist, rezylientnist ta vidnovlennia: mentalne zdorovia viiskovykh. [Resilience, hardiness, and recovery: mental health of military personnel]*. Kharkiv: NTU «KhPI». [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 09,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.05.2026

УДК 37.015.3:78:159.942

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2162-2170

Панасюк Антон Ігорович аспірант кафедри психології та соціальної роботи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, https://orcid.org/0009-0002-9511-2314

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД УЧНІВ У ПРОЦЕСІ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ: ЕМОЦІЙНО-МОТИВАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті розглядаються особливості психологічного супроводу учнів у процесі музичної освіти крізь призму емоційно-мотиваційного аспекту. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю забезпечення психологічного благополуччя учнів, розвитку їхньої емоційної стійкості, творчого потенціалу та позитивної навчальної мотивації в умовах сучасного освітнього середовища.

Наголошено, що музична освіта має значний вплив на емоційний розвиток особистості, формування ціннісних орієнтацій, здатності до самовираження та міжособистісної комунікації.

У дослідженні проаналізовано основні наукові підходи до організації психологічного супроводу учнів у процесі музичного навчання. Визначено, що ефективність музичної освіти значною мірою залежить від рівня емоційного комфорту учнів, їхньої мотивації до творчої діяльності, сформованості позитивної самооцінки та підтримувального освітнього середовища.

Окреслено роль психологічного супроводу у подоланні емоційної напруги, сценічного хвилювання, невпевненості та труднощів творчої самореалізації учнів.

Особливу увагу приділено емоційно-мотиваційному компоненту музичної освіти як важливому чиннику розвитку особистості. Розглянуто можливості використання сучасних психолого-педагогічних технологій, елементів арттерапії, інтерактивних методів навчання та емоційно підтримувального освітнього середовища для активізації творчої діяльності учнів. Обґрунтовано значення музичного мистецтва як засобу розвитку емоційного інтелекту , саморегуляції та психологічної адаптації особистості.

Зроблено висновок, що психологічний супровід у системі музичної освіти сприяє підвищенню ефективності освітнього процесу, розвитку творчих здібностей учнів, формуванню позитивної мотивації до навчання та гармонійному особистісному розвитку.

Ключові слова: психологічний супровід, музична освіта, емоційна сфера, навчальна мотивація, емоційний інтелект, творчий розвиток, психологічне благополуччя, арттерапія.

Anton Ihorovych Panasiuk graduate student of the Department of Psychology and Social Work of Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, https://orcid.org/0009-0002-9511-2314

PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF STUDENTS IN THE PROCESS OF MUSIC EDUCATION: EMOTIONAL AND MOTIVATION ASPECT

Abstract. The article examines the peculiarities of the psychological support of students in the process of music education through the prism of the emotional and motivational aspect. The relevance of the research is determined by the need to ensure the psychological well-being of students, the development of their emotional stability, creative potential and positive educational motivation in the conditions of a modern educational environment. It is emphasized that musical education has a significant impact on the emotional development of the individual, the formation of value orientations, the ability to express oneself and interpersonal communication.

The study analyzed the main scientific approaches to the organization of psychological support of students in the process of music education. It was determined that the effectiveness of music education largely depends on the level of emotional comfort of students, their motivation for creative activity, the formation of positive self-esteem and a supportive educational environment. The role of psychological support in overcoming emotional tension, stage excitement, insecurity and difficulties in students' creative self-realization is outlined.

Special attention is paid to the emotional and motivational component of musical education as an important factor in personality development. The possibilities of using modern psychological and pedagogical technologies, elements of art therapy, interactive teaching methods and an emotionally supportive educational environment to activate the creative activity of students are considered. The importance of musical art as a means of developing emotional intelligence, self-regulation and psychological adaptation of the individual is substantiated.

It was concluded that psychological support in the system of music education contributes to increasing the efficiency of the educational process, development of students' creative abilities, formation of positive motivation for learning and harmonious personal development.

Keywords: psychological support, musical education, emotional sphere, educational motivation, emotional intelligence, creative development, psychological well-being, art therapy.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток освітнього простору України характеризується посиленням уваги до психологічного благополуччя учнів, формування їхньої емоційної стійкості, творчої активності та позитивної мотивації до навчання. Музична освіта у закладах початкової мистецької освіти пов’язана не лише з формуванням виконавських умінь і музичних компе-

тентностей, а й із значним емоційним навантаженням, розвитком творчих здібностей, сценічної витримки та мотивації до систематичної музичної діяльності. Саме тому важливим завданням сучасної музичної педагогіки є створення психологічно комфортного середовища, яке сприятиме гармонійному розвитку особистості учня.

Навчання у закладі початкової мистецької освіти вимагає від дітей високого емоційної зосередженості, самодисципліни та постійної виконавської активності. Підготовка концертних виступів, конкурсів, академічних концертів нерідко супроводжується хвилюванням, невпевненістю у власних силах, страхом помилки або зниженням мотивації до занять. У таких умовах психологічний супровід стає необхідною складовою освітнього процесу, адже сприяє підтримці емоційного благополуччя учнів, розвитку позитивної самооцінки та формування стійкого інтересу до музичного мистецтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема психологічного супроводу особистості посідає важливе місце у сучасній психологічній і педагогічній науці. Українські психологи І. Бех, С. Максименко, М. Савчин розглядають психологічний супровід як систему підтримки особистості, спрямовану на забезпечення її гармонійного розвитку, емоційного благополуччя та успішної соціалізації. На думку І. Беха, особистісно орієнтований підхід є важливою умовою формування духовного світу дитини та розвитку її внутрішнього потенціалу [1]. С. Максименко підкреслює значення психологічної підтримки у процесі становлення особистості та розвитку її творчих можливостей [4]. Проблема навчальної мотивації висвітлюється в працях відомих психологів Л. Божович, А. Маркової, В. Семиченко, де мотивація розглядається як ключовий чинник успішності освітнього процесу. У контексті музичної освіти особливого значення набуває формування внутрішньої мотивації учнів до творчої діяльності, саморозвитку та художнього самовираження.

У зарубіжній психології гуманістичний підхід до розвитку особистості представлено у працях К. Роджерса та А. Маслоу. К. Роджерс наголошував на необхідності створення психологічно безпечного середовища, заснованого на довірі, підтримці та прийнятті особистості. А. Маслоу розглядав творчість і самореалізацію як важливі потреби людини, реалізація яких можлива лише в умовах психологічного комфорту та емоційної підтримки[8]. Науковці підкреслюють, що психологічний супровід є важливим чинником гармонійного розвитку особистості, формування позитивної самооцінки, емоційної стійкості та успішної соціалізації учнів. Особливу увагу дослідники приділяють психологічній підтримці в умовах сучасного освітнього простору, де зростає потреба у збереженні психоемоційного благополуччя дітей.

Важливе значення для дослідження мають наукові праці, присвячені розвитку емоційного інтелекту та навчальної мотивації. Концепцію емоційного інтелекту розроблено у працях Д.Гоулмана, Г. Гарднера, Дж.Майера та П.Саловея, які визначають емоційну компетентність як важливу складову

успішної особистісної та професійної реалізації. Дослідники підкреслюють, що розвиток емоційного інтелекту сприяє підвищенню здатності до саморегуляції, емпатії, ефективної комунікації та творчого самовираження.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні особливостей психологічного супроводу учнів у процесі навчання у закладах початкової мистецької освіти та визначенні ролі емоційно-мотиваційного аспекту у формуванні позитивного ставлення до музичної діяльності, розвитку творчого потенціалу й емоційного благополуччя здобувачів мистецької освіти.

Виклад основного матеріалу. Психологічний супровід учнів у процесі навчання в закладах початкової мистецької освіти є важливою складовою сучасної мистецької освіти, оскільки музична діяльність безпосередньо пов'язана з емоційною сферою особистості. Навчання гри на музичному інструменті, вокалу чи участь у колективному музикуванні потребують від учнів не лише технічної підготовки, а й значного емоційного залучення, внутрішньої мотивації, упевненості у власних силах та психологічної стійкості. Саме тому одним із пріоритетним завдань викладача у закладі початкової мистецької освіти є створення сприятливого психологічного середовища, у якому дитина почувається емоційно захищеною та вмотивованою до творчої діяльності.

У наукових дослідженнях психологічний супровід розглядається як система педагогічних і психологічних заходів, спрямованих на підтримку особистісного розвитку учня, формування позитивної самооцінки, емоційної стабільності та розвитку навчальної мотивації. У контексті музичної освіти психологічний супровід передбачає врахування індивідуальних особливостей учнів, їхніх творчих здібностей, рівня емоційної чутливості та виконавських можливостей.

Особливого значення в закладах початкової мистецької освіти набуває емоційний аспект навчання. Музика є одним із найпотужніших засобів емоційного впливу, що сприяє розвитку емпатії, емоційного інтелекту, художнього мислення та здатності до самовираження. Виконання музичних творів допомагає учням передавати власні почуття, переживати емоційні стани та формувати внутрішню культуру особистості, але надмірне хвилювання перед виступами, страх сцени або невпевненість можуть негативно впливати на результати виконавської діяльності та знижувати інтерес до занять музикою.

Ефективний психологічний супровід на заняттях з музики передбачає створення атмосфери підтримки, доброзичливості та педагогічного партнерства. Важливу роль у цьому процесі відіграє викладач, який має не лише формувати професійні виконавські навички, а й підтримувати емоційний комфорт учня. Позитивне педагогічне спілкування, ситуація успіху, заохочення творчої ініціативи та врахування вікових особливостей сприяють розвитку впевненості учнів у власних можливостях.

Важливим аспектом музичної освіти є формування стійкої мотивації до занять музикою, оскільки залежить від багатьох чинників: інтересу до музичного

мистецтва, емоційної привабливості занять, підтримки з боку викладача та батьків, успішності сценічної діяльності. Практика засвідчує, що учні, які отримують позитивні емоції від навчання та відчувають підтримку вчителя, демонструють вищий рівень навчальної активності та творчої самореалізації. Особливо важливим є індивідуальний підхід до кожного учня, врахування його інтересів, рівня підготовки, психологічних особливостей та творчих потреб. Суттєвий вплив на мотивацію до музичної діяльності має підтримка батьків. Зацікавленість родини у музичному розвитку дитини, емоційне схвалення її досягнень, підтримка підчас виступів і репетицій створюють сприятливі умови для формування позитивного ставлення до навчання. Діти, які відчувають підтримку близьких людей, зазвичай демонструють більшу наполегливість, відповідальність та бажання продовжувати музичне навчання навіть у разі труднощів.

Важливим мотиваційним чинником є сценічна діяльність. Участь у концертах, конкурсах, творчих проєктах та ансамблевому музикуванні сприяє розвитку виконавської впевненості, відповідальності та емоційної стійкості. Успішний сценічний досвід викликає у дітей позитивні емоції, формує почуття особистісної значущості та стимулює подальший творчий розвиток. Водночас важливо, щоб концертна діяльність не створювала надмірного психологічного тиску, а сприймалася учнями як можливість творчого самовираження та самореалізації. Практика засвідчує, що учні, які отримують позитивні емоції від навчання та відчувають підтримку вчителя, демонструють вищий рівень навчальної активності, творчої ініціативності та емоційної відкритості. Вони більш охоче беруть участь у концертних виступах, творчих проєктах, імпровізаційних завданнях та виявляють прагнення до постійного музичного розвитку. Таким чином, формування стійкої мотивації до музичної діяльності є важливою умовою ефективності музичної освіти, розвитку творчого потенціалу учнів та їхнього психологічного благополуччя.

Одним із дієвих засобів підтримки навчальної мотивації учнів є використання інтерактивних і творчих методів навчання, які забезпечують активне емоційне залучення до музичної діяльності. Використання музичних ігор, імпровізації, ансамблевого музикування, слухання музики, творчих завдань та концертної програми сприяє формуванню стійкого інтересу до навчання, розвитку творчої ініціативи й подоланню психологічних труднощів у процесі виконавства.

Важливе місце на заняття з музичного мистецтва, наприклад на уроках саксофона, займають музично-ігрові методи, які допомагають створити емоційно комфортну атмосферу та зменшити страх помилки. Під час роботи над постановкою дихання та звуковидобування доцільно використовувати вправи-асоціації («подих вітру», «м’який звук хвилі»), що сприяють розвитку виконавської свободи та уяви учнів. Ефективними є ритмічні ігри з елементами плескання, рухів або повторення ритмічних формул за викладачем, які допомагають розвивати метро-ритмічне відчуття та координацію.

Значний мотиваційний потенціал має музична імпровізація. Навіть на початковому етапі навчання учням пропонується створювати нескладні ритмічні або мелодичні варіації на основі вивчених звуків чи коротких музичних фраз. Наприклад, після вивчення кількох нот учень може виконати власну «музичну відповідь» на фразу викладача або створити музичний настрій – «радість», «спокій», «таємничість». Такі творчі завдання розвивають музичне мислення, емоційну виразність т впевненість у власних виконавських можливостях. Важливу роль у психологічній підтримці учнів відіграє ансамблеве музикування. Виконання дуетів із викладачем або іншими учнями допомагає подолати сценічне хвилювання, формує навички співпраці та відповідальності. Особливого значення у формуванні позитивної мотивації набуває концертна практика. Участь у творчих вечорах, шкільних концертах, мистецьких заходах чи конкурсах сприяє розвитку сценічної витримки, відповідальності та впевненості у собі. Дуже важливим є психологічна підтримка викладача, створення доброзичливої атмосфери та акцентом не лише на результаті, а й творчому процесі та особистісному зростанні учня.

Сучасні психологічні дослідження підтверджують значний арттерапевтичний потенціал музичного мистецтва та його важливу роль у забезпеченні психоемоційного благополуччя особистості. Музика є універсальним засобом, який сприяє гармонізації внутрішнього стану людини, розвитку емоційної сфери. Формуванню навичок саморегуляції та подоланню психологічних труднощів. Теоретичні та практичні засади музикотерапії розроблялися у працях зарубіжних учених, зокрема К. Орфа, Дж.Морено, Б.Бруссії та інших дослідників, які розглядали музику як засіб емоційного відновлення та психологічної підтримки особистості. Концепція елементарного музикування К. Орфа ґрунтується на поєднанні музики. Руху та мовлення, що створює сприятливі умови для самовираження дитини та розвитку її емоційної чутливості. Дж. Морено, розробляючи основи психодрами та групової терапії, підкреслював значення творчої активності для подолання внутрішніх конфліктів і розвитку особистісних ресурсів. Б. Брусія обґрунтував роль музикотерапії як професійного напряму психологічної допомоги, спрямованого на покращення емоційного, когнітивного та соціального функціонування людини.

Українські психологи також підкреслюють позитивний вплив музичної терапії та психоемоційний стан дітей. У дослідженнях підкреслюється, що музична діяльність сприяє зниженню рівня психоемоційного напруження, розвитку емоційного інтелекту, формування позитивної самооцінки і підвищення стресостійкості. Особливої актуальності ці положення набувають в умовах сучасних соціальних викликів, коли проблема збереження психічного здоров’я дітей потребує комплексних підходів та ефективних педагогічних засобів підтримки.

Використання елементів музикотерапії, ритмотерапії, вокалотерапії, релаксаційних музичних вправ, музично-рухової діяльності та творчої

імпровізації сприяє зниженню рівня тривожності, розвитку допомагають учням виражати власні емоції через музичну діяльність, що є важливим чинником психологічного благополуччя. Особливе значення має колективне музикування, вокально-хорова діяльність, ансамблеве виконання музичних творів, музично-ритмічні вправи та творчі проєкти. Такі форми роботи створюють умови для розвитку комунікативних навичок, формування взаєморозуміння, взаємопідтримки та довіри між учасниками освітнього процесу. Спільна музична діяльність сприяє згуртуванню колективу, розвитку емпатії та формування позитивного психологічного клімату, що має важливе значення для успішної соціалізації учнів.

Оскільки музичне мистецтво стимулює розвиток творчої уваги, асоціативного мислення, емоційної рефлексії та здатності до естетичного переживання, то залучення учнів до різних видів музичної творчості сприяє формуванню внутрішньої мотивації до навчання, розвитку впевненості у власних можливостях та позитивного ставлення до себе і навколишнього світу.

На заняттях з саксофону елементи музикотерапії та артерапевтичні вправи можуть органічно поєднуватися з розвитком виконавських навичок. Наприклад, вправа «Музичний настрій». Мета цієї вправи - розвиток емоційного усвідомлення та самовираження. Учневі пропонується за допомогою одного, короткої мелодії або імпровізації передати свій настрій (радість, спокій, хвилювання, смуток, захоплення). Після виконання відбувається коротке обговорення: які емоції вдалося передати та які музичні засоби для цього використовувалися. Для зниження тривожності та розвитку виконавського дихання пропонується вправа «Музичне дихання». Перед грою на саксофоні учень виконує повільні дихальні вправи, а потім відтворює довгі звуки на інструменті, контролюючи рівність звучання. Вправа допомагає зняти емоційне напруження та підготуватися до виконання творів.

Таким чином, арттерапевтичний потенціал музичної освіти є важливим ресурсом психологічного супроводу учнів. Він забезпечує не лише розвиток музичних здібностей і творчої активності, а й сприяє збереженню емоційного здоров’я, формуванню психологічної стійкості, розвитку соціальних компетентностей та гармонійному становленню особистості в умовах сучасного освітнього середовища.

Висновки. Психологічний супровід учнів у процесі музичної освіти є необхідною умовою ефективного навчання в закладах початкової мистецької освіти. Урахування емоційно-мотиваційного аспекту сприяє гармонійному розвитку особистості учня, формуванню позитивного ставлення до музичного мистецтва, розвитку творчих здібностей та забезпеченню психологічного комфорту в освітньому середовищі. У ході дослідження встановлено, що музичне мистецтва має значний потенціал для розвитку емоційної сфери учнів, формування емоційного інтелекту, творчої активності та здатності до самовираження. З’ясовано, що ефективність музичної освіти значною мірою

залежить від організації психологічно комфортного освітнього середовища, у якому учень відчуває емоційну підтримку, ситуацію успіху та можливість творчої самореалізації. Важливу роль у цьому процесі відіграє особистість викладача, його здатність забезпечувати педагогічну підтримку, створювати атмосферу довіри та враховувати індивідуально-психологічні особливості учнів. Доведено, що формування позитивної мотивації до музичної діяльності потребує використання інтерактивних і творчих методів навчання, серед яких особливого значення набувають музичні ігри, імпровізація, ансамблеве музикування, концертна практика та арттерапевтичні технології. Застосування таких методів сприяє емоційному залученню учнів до освітнього процесу, розвитку їхньої творчої ініціативи, впевненості у власних можливостях та подоланню психологічних бар'єрів.

Особливу увагу у статті приділено арттерапевтичному потенціалу музичної освіти. Встановлено, що використання елементів музикотерапії, ритмотерапії та творчої імпровізації позитивно впливає на психоемоційний стан учнів, сприяє розвитку навичок емоційної саморегуляції, зниженню рівня тривожності та формуванню психологічної стійкості.

Таким чином, психологічний супровід у системі музичної освіти є важливим чинником підвищення ефективності навчання, розвитку творчого потенціалу та психологічного благополуччя учнів. Перспективи подальших наукових досліджень бачимо у розробленні інноваційних моделей психологічної підтримки учнів у мистецькому освітньому середовищі.

Література:

1. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку. Київ: Академвидав, 2019. 256с.
2. Гарднер Г. Структура розуму: теорія множинного інтелекту. Київ: Літопис, 2020.512с.
3. Гоулман Д. Емоційний інтелект. Харків: Vivat, 2021. 505 с.
4. Масол Л. М. Теорія та методика мистецької освіти. Київ: Освіта України, 2021. 400с.
5. Рудницька О. П. Педагогіка мистецтва: теорія і методика викладання. Київ: Інтерсервіс, 2020. 296 с.
6. Савчин М. В. Загальна психологія. Київ: Академвидав, 2020. 344 с.
7. Barrett M. S. Musical narratives: A study of a young child's identity work in and through music-making. Psychology of Music. 2011. Vol. 39(4). P. 403–423.
8. Hallam S. The power of music: Its impact on the intellectual, social and personal development of children and young people. *International Journal of Music Education.* 2010. Vol. 28(3). P. 269–289.
9. McPherson G. E., Welch G. F. (Eds.). The Oxford Handbook of Music Education. Oxford: Oxford University Press, 2012. 992 p.
10. Saarikallio S. Music as emotional self-regulation throughout adulthood. *Psychology of Music.* 2011. Vol. 39(3). P. 307–327.

References:

1. Bekh, I. D. (2019). *Osobystist u prostori dukhovnoho rozvytku* [Personality in the Space of Spiritual Development] . Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].

2. Gardner, H. (2020). *Struktura rozumu: teoriia mnozhynnoho intelektu.* [Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*]* Kyiv: Litopys [in Ukrainian].

3. Goleman, D. (2021). *Emotsiinyi intelekt*. [Emotional Intelligence]. Kharkiv: Vivat [in Ukrainian].

4. Masol, L. M. (2021). *Teoriia ta metodyka mystetskoi osvity.* [Theory and Methodology of Art Education]. Kyiv: Osvita Ukrainy. [in Ukrainian].

5. Rudnytska, O. P. (2020). *Pedahohika mystetstva: teoriia i metodyka vykladannia.* [Pedagogy of Art: Theory and Methods of Teaching]. Kyiv: Interservis [in Ukrainian].

6. Savchyn, M. V. (2020). *Zahalna psykholohiia.* [General Psychology]. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].

7. Barrett, M. (2011). Musical narratives: A study of a young child's identity work in and through music-making. Psychology of Music, 39(4), 403–423.

8. Hallam, S. (2020). The power of music: Its impact on intellectual, social and personal development of children and young people. *International Journal of Music Education*, 28(3), 269–289.

9. McPherson, G. E., & Welch, G. F. (Eds.). (2012). *The Oxford Handbook of Music Education.* Oxford, UK: Oxford University Press.

10. Saarikallio, S. (2011). Music as emotional self-regulation throughout adulthood. *Psychology of Music*, 39(3), 307–327.

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 159.9:355.01

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2171-2183

Пащенко Андрій Олександрович доктор філософії з психології, начальник кафедри психології та педагогіки навчально-наукового інституту роботи з персоналом, Національна академія Національної гвардії України, м. Харків, https://orcid.org/0000-0002-0303-6661

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ КОНФЛІКТАМИ У ВІЙСЬКОВОМУ КОЛЕКТИВІ

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз проблеми управління конфліктами у військовому колективі в умовах сучасних воєнних викликів. Обґрунтовано актуальність дослідження з огляду на зростання психологічного навантаження на військовослужбовців, вплив бойового стресу, необхідність підтримання високого рівня згуртованості особового складу та ефективності виконання службово-бойових завдань. Проаналізовано основні наукові підходи до розуміння сутності конфлікту та особливостей його прояву у військовому середовищі. Визначено, що виникнення конфліктів у військових колективах зумовлюється комплексом об'єктивних і суб'єктивних чинників, серед яких особливе значення мають психоемоційне виснаження, бойовий стрес, специфіка службової діяльності, індивідуально-психологічні особливості військовослужбовців, комунікативні труднощі та особливості міжособистісної взаємодії. Розкрито психологічні особливості конфліктної взаємодії військовослужбовців, пов'язані з високим рівнем емоційної напруженості, впливом ієрархічної структури військового колективу, групової динаміки, статусно-рольових відносин та наслідків тривалого перебування в умовах небезпеки й невизначеності. Встановлено, що ефективне управління конфліктами передбачає комплексний підхід, який поєднує профілактику, своєчасну діагностику, психологічний супровід та використання конструктивних стратегій врегулювання суперечностей.

Визначено основні шляхи підвищення ефективності психологічного супроводу процесу конструктивного вирішення конфліктів, зокрема розвиток конфліктологічної компетентності командирів, удосконалення психологічної підготовки військовослужбовців, застосування психодіагностичних методів, медіації, психологічного консультування та заходів щодо формування позитивного морально-психологічного клімату у військових підрозділах. Зроблено висновок, що конструктивне управління конфліктами є важливою умовою підтримання психологічної стійкості особового складу, зміцнення військової дисципліни, підвищення згуртованості колективу та забезпечення ефективного виконання службово-бойових завдань.

Ключові слова: психологія управління, управління конфліктами, військовий колектив, управлінська діяльність командира, конфліктологічна компетентність, психологічний супровід, соціально-психологічний клімат, міжособистісна взаємодія, організаційна поведінка, лідерство у військовому колективі, психологічна стійкість, комунікативна компетентність.

Pashchenko Andrii Oleksandrovych Doctor of Philosophy in Psychology, Head of the Department of Psychology and Pedagogy of the Educational and Scientific Institute of Personnel Management, National Academy of the National Guard of Ukraine, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0002-0303-6661

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF CONFLICT MANAGEMENT IN MILITARY TEAM

Abstract. The article provides a theoretical analysis of the problem of conflict management in military personnel in the context of modern military challenges. The relevance of the study is substantiated in view of the increasing psychological burden on military personnel, the impact of combat stress, the need to maintain a high level of cohesion of personnel and the effectiveness of performing service and combat tasks. The main scientific approaches to understanding the essence of conflict and the features of its manifestation in the military environment are analyzed. It is determined that the emergence of conflicts in military personnel is due to a complex of objective and subjective factors, among which psycho-emotional exhaustion, combat stress, the specifics of service activities, individual and psychological characteristics of military personnel, communicative difficulties and features of interpersonal interaction are of particular importance.

The psychological features of conflict interaction of military personnel are revealed, associated with a high level of emotional tension, the influence of the hierarchical structure of the military personnel, group dynamics, status-role relations and the consequences of prolonged stay in conditions of danger and uncertainty. It was established that effective conflict management involves a comprehensive approach that combines prevention, timely diagnostics, psychological support and the use of constructive conflict resolution strategies.

The main ways to increase the effectiveness of psychological support for the process of constructive conflict resolution were identified, in particular, the development of conflict competence of commanders, improvement of psychological training of military personnel, the use of psychodiagnostic methods, mediation, psychological counseling and measures to form a positive moral and psychological climate in military units. It was concluded that constructive conflict management is an important condition for maintaining the psychological stability of personnel, strengthening military discipline, increasing team cohesion and ensuring the effective performance of service and combat tasks.

Keywords: management psychology, conflict management, military team, commander's management activities, conflict competence, psychological support, socio-psychological climate, interpersonal interaction, organizational behavior, leadership in a military team, psychological resilience, communicative competence.

Постановка проблеми. Сучасні умови функціонування військових формувань України характеризуються високим рівнем психологічного напруження, підвищеними вимогами до професійної підготовки особового складу, необхідністю швидкого прийняття рішень та ефективної взаємодії в екстремальних умовах. У таких обставинах особливого значення набуває проблема управління конфліктами у військовому колективі, оскільки міжособистісні суперечності, психологічна несумісність, емоційне виснаження та стресові фактори можуть негативно впливати на морально-психологічний стан військовослужбовців, згуртованість підрозділу та результативність виконання службово-бойових завдань.

Військовий колектив є специфічним соціально-психологічним середовищем, у якому поєднуються жорстка ієрархія, дисципліна, високий рівень відповідальності та необхідність безумовної координації дій. За таких умов конфлікти можуть виникати як на міжособистісному рівні, так і між окремими групами чи ланками управління. Особливої актуальності проблема набуває в умовах тривалого психоемоційного навантаження, участі військовослужбовців у бойових діях, ротацій, тривалої ізоляції від сім'ї та постійної загрози життю й здоров'ю.

Неефективне управління конфліктами призводить до зниження рівня довіри між військовослужбовцями, погіршення психологічного клімату, виникнення деструктивних форм поведінки, професійного вигорання та порушення військової дисципліни. Водночас конструктивне врегулювання конфліктних ситуацій сприяє підвищенню згуртованості колективу, розвитку комунікативної компетентності, психологічної стійкості та ефективності управлінської діяльності командирів.

Попри значну кількість наукових праць, присвячених проблематиці конфліктів та психології управління, питання психологічних особливостей управління конфліктами саме у військовому колективі потребує подальшого дослідження з урахуванням специфіки сучасних умов військової служби та викликів воєнного часу.

Це зумовлює необхідність комплексного аналізу психологічних чинників виникнення конфліктів, стилів поведінки учасників конфліктної взаємодії та пошуку ефективних методів психологічного супроводу процесу управління конфліктами у військовому середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема управління конфліктами у військовому колективі є предметом дослідження представників різних галузей, зокрема: психології, соціології, педагогіки, теорії управління та

військової науки. Значна увага вітчизняних і зарубіжних науковців приділяється вивченню природи конфліктів, механізмів їх виникнення, особливостей перебігу та шляхів конструктивного врегулювання в умовах професійної діяльності.

Теоретичні основи дослідження конфліктів були закладені у працях зарубіжних учених M. Janczyk (М. Янчик) [1], Q. Xu (К. Сюй) [2], E. Soyyigit (Е. Сойїгіт) [3], J. Marquez (Х. Маркес) [4], які розглядали конфлікт як невід'ємний елемент соціальної взаємодії та визначали його як потенційне джерело розвитку колективу за умови ефективного управління. Особливу увагу дослідники приділяли стилям поведінки особистості у конфліктній ситуації, комунікативним бар'єрам, психологічним чинникам агресії та стратегіям досягнення компромісу.

У вітчизняній психологічній науці питання конфліктології та управління конфліктами висвітлено у працях Т. Браніцької [5], Н. Голярдик [6], А. Косенко [7], Т. Мельниченко [8], Л. Мухіна [9], Н. Юрик [10] тощо. Науковці розкривають соціально-психологічні аспекти конфліктної взаємодії, особливості міжособистісних відносин у колективі, вплив емоційного напруження та стресу на поведінку особистості. Значна увага приділяється проблемі формування конфліктологічної компетентності керівника та розвитку навичок ефективної комунікації.

Окремий напрям досліджень присвячений особливостям функціонування військових колективів та психологічним аспектам управлінської діяльності командирів. У працях Д. Лисенка [11], О. Колосович [12], С. Чижевського [13], І. Товми [14], Н. Полтєвої [15], С. Лещенка [16] та інших авторів розглядаються питання морально-психологічного забезпечення військової діяльності, згуртованості підрозділів, психологічної стійкості військовослужбовців та впливу міжособистісних конфліктів на ефективність виконання службово-бойових завдань.

Сучасні дослідження акцентують увагу на впливі бойового стресу, психоемоційного виснаження, тривалого перебування в умовах небезпеки та невизначеності на зростання конфліктності у військовому середовищі. Науковці підкреслюють, що ефективне управління конфліктами потребує врахування індивідуально-психологічних особливостей військовослужбовців, рівня їхньої стресостійкості, особливостей групової динаміки та стилю керівництва командира.

Водночас аналіз наукових джерел свідчить, що проблема психологічних особливостей управління конфліктами у військовому колективі в умовах сучасних воєнних викликів залишається недостатньо розробленою. Потребують подальшого вивчення питання психологічних механізмів попередження та конструктивного вирішення конфліктів, удосконалення системи психологічної підготовки командирів і військових психологів, а також розроблення ефективних методів підтримання позитивного соціально-психологічного клімату у військових підрозділах.

Метою статті є здійснення теоретичного аналізу проблеми управління конфліктами у військовому колективі, розкриття психологічних особливостей конфліктної взаємодії військовослужбовців та визначення шляхів підвищення ефективності психологічного супроводу процесу конструктивного вирішення конфліктів у сучасних умовах військової служби.

Виклад основного матеріалу. Конфлікт є невід'ємною складовою міжособистісної взаємодії та одним із важливих чинників розвитку соціальних систем. У військовому середовищі конфлікти мають специфічний характер, що зумовлений особливостями організації військової служби, жорсткою регламентацією діяльності, високим рівнем відповідальності, дисципліною та постійним психоемоційним навантаженням. У сучасних умовах воєнного стану проблема ефективного управління конфліктами у військовому колективі набуває особливого значення, оскільки від рівня психологічної згуртованості особового складу значною мірою залежить успішність виконання службово-бойових завдань.

У психологічній науці поняття конфлікт розглядається (від лат. conflictus – зіткнення) як зіткнення протилежних інтересів, поглядів; серйозна розбіжність, гостра суперечка [17, с. 215].

Представники різних наукових підходів трактують конфлікт як закономірний елемент соціальної взаємодії, який може мати як деструктивний, так і конструктивний характер. Зокрема, прихильники соціально-психологічного підходу наголошують, що конфлікт сприяє виявленню суперечностей у системі міжособистісних відносин та може виступати чинником розвитку колективу за умови ефективного управління ним [1; 4; 6; 8].

У військовому колективі конфлікти виникають під впливом комплексу об'єктивних і суб'єктивних чинників. До об'єктивних належать специфічні умови проходження військової служби, дефіцит часу для відпочинку, високий рівень нервово-психічного напруження, небезпека для життя та здоров'я, а також необхідність виконання наказів у складних і часто екстремальних умовах. Суб'єктивними чинниками є індивідуально-психологічні особливості військовослужбовців, рівень емоційної стійкості, особливості характеру, комунікативні навички, рівень агресивності та здатність до самоконтролю [12].

Особливе місце у дослідженні конфліктів посідає проблема бойового стресу та його впливу на поведінку військовослужбовців. Тривале перебування в умовах небезпеки, фізичного та психічного перевантаження може спричиняти підвищення тривожності, емоційної нестабільності, дратівливості та агресивності, що значно підвищує ризик виникнення міжособистісних конфліктів. У таких умовах конфлікти можуть набувати затяжного та деструктивного характеру, негативно впливаючи на психологічний стан військовослужбовців і загальну ефективність діяльності підрозділу [14].

Важливим аспектом управління конфліктами є діяльність командира як основного суб'єкта управлінського впливу. Командир виконує не лише

організаційно-управлінські функції, а й забезпечує підтримання сприятливого соціально-психологічного клімату у колективі. Ефективність управління конфліктами значною мірою залежить від стилю керівництва, рівня конфліктологічної компетентності, здатності до емпатії, навичок комунікації та вміння своєчасно виявляти ознаки напруження у міжособистісних відносинах.

У сучасних дослідженнях [14; 15; 16] значна увага приділяється стратегіям поведінки особистості у конфліктній ситуації. Найпоширенішими є суперництво, уникнення, пристосування, компроміс і співробітництво. Для військового колективу найбільш конструктивними вважаються компроміс та співробітництво, оскільки вони сприяють підтриманню взаєморозуміння, дисципліни та колективної згуртованості. Водночас домінування авторитарних методів або ігнорування конфліктних ситуацій можуть призводити до накопичення психологічного напруження та загострення суперечностей.

Теоретичний аналіз наукових джерел свідчить, що ефективне управління конфліктами у військовому колективі повинно ґрунтуватися на комплексному підході, який поєднує психологічні, організаційні та комунікативні механізми впливу. Важливого значення набувають профілактика конфліктів, розвиток конфліктологічної культури військовослужбовців, підвищення рівня психологічної підготовки командирів та впровадження сучасних методів психологічного супроводу особового складу.

Отже, проблема управління конфліктами у військовому колективі є багатогранною та потребує системного дослідження з урахуванням психологічних особливостей військовослужбовців, специфіки військової діяльності та сучасних викликів воєнного часу. Конструктивне вирішення конфліктів виступає важливою умовою підтримання боєздатності підрозділу, психологічної стійкості особового складу та ефективності виконання службово-бойових завдань.

Психологічні особливості конфліктної взаємодії військовослужбовців

Конфліктна взаємодія військовослужбовців є складним соціально-психологічним явищем, яке формується під впливом умов військової служби, специфіки професійної діяльності, індивідуально-психологічних особливостей особистості та характеру міжособистісних відносин у колективі. У військовому середовищі конфлікт не обмежується лише зіткненням інтересів або поглядів, а часто відображає психологічну реакцію особистості на стрес, емоційне перевантаження, порушення комунікації чи труднощі адаптації до умов служби.

Однією з ключових психологічних особливостей конфліктної взаємодії військовослужбовців є високий рівень емоційної напруженості. Військова діяльність супроводжується постійною мобілізацією психічних ресурсів, необхідністю діяти в умовах небезпеки, невизначеності та дефіциту часу. Тривале перебування у стані психологічного напруження може знижувати рівень емоційного самоконтролю, підвищувати дратівливість, імпульсивність і схильність до агресивних реакцій. У результаті навіть незначні суперечності можуть швидко трансформуватися у відкриті конфлікти [9].

Іншою важливою особливістю є вплив жорсткої ієрархічної структури військового середовища на характер конфліктної взаємодії. Військові колективи функціонують на основі чітко визначених статусно-рольових позицій, підпорядкування та дисципліни. У зв'язку з цим конфлікти можуть виникати як по горизонталі (між військовослужбовцями одного рівня), так і по вертикалі (між командиром і підлеглим). Вертикальні конфлікти часто пов'язані з особливостями управлінської взаємодії, сприйняттям справедливості наказів, стилем керівництва, рівнем довіри до командира або труднощами комунікації [12].

Суттєвий вплив на конфліктну взаємодію мають індивідуально-психологічні характеристики військовослужбовців. Рівень тривожності, стресостійкості, емоційної врівноваженості, самооцінки, здатності до саморегуляції та комунікативної компетентності визначає особливості реагування на суперечності. Наприклад, особи з підвищеною емоційною реактивністю можуть сприймати нейтральні ситуації як загрозливі, що збільшує ризик конфліктів, тоді як високий рівень психологічної стійкості сприяє конструктивному вирішенню проблемних ситуацій.

Важливою психологічною особливістю є вплив бойового стресу на характер міжособистісної взаємодії. Участь у бойових діях, постійна загроза життю, втрата побратимів, фізична втома та хронічне психоемоційне виснаження можуть зумовлювати підвищену чутливість до зовнішніх подразників, агресивність, зниження рівня емпатії та толерантності до інших. У таких умовах конфлікти нерідко виникають через непорозуміння, емоційні зриви, зниження здатності до співпереживання або труднощі у вираженні власних переживань [13].

Особливістю конфліктної взаємодії військовослужбовців є також значна роль групової динаміки та неформальних відносин у колективі. У підрозділах формуються мікрогрупи, система неформального лідерства, групові норми та цінності, які можуть як сприяти згуртованості, так і провокувати суперечності. Наявність міжгрупового суперництва, боротьби за статус чи визнання, соціальної ізоляції окремих військовослужбовців підвищує ймовірність конфліктних ситуацій.

Особливу увагу слід приділити комунікативному аспекту конфліктної взаємодії. Неправильна інтерпретація повідомлень, дефіцит зворотного зв'язку, емоційно забарвлене спілкування, недостатній рівень довіри між військовослужбовцями можуть спричиняти виникнення непорозумінь і загострення суперечностей. Умови військової служби, де рішення часто приймаються швидко, а комунікація має директивний характер, іноді ускладнюють можливість відкритого обговорення проблем, що призводить до накопичення напруження.

Конфліктна взаємодія у військовому колективі має також амбівалентний характер. З одного боку, конфлікти можуть дезорганізовувати діяльність підрозділу, знижувати бойову готовність і погіршувати психологічний клімат. З іншого боку, конструктивно вирішені конфлікти здатні сприяти уточненню

ролей, зміцненню взаєморозуміння, формуванню навичок ефективної комунікації та підвищенню рівня згуртованості колективу.

Таким чином, психологічні особливості конфліктної взаємодії військовослужбовців визначаються поєднанням індивідуально-психологічних, соціально-психологічних та професійно-діяльнісних чинників. Їх урахування є необхідною умовою для розроблення ефективних механізмів управління конфліктами, профілактики деструктивних форм взаємодії та підтримання позитивного морально-психологічного клімату у військових підрозділах.

Шляхи підвищення ефективності психологічного супроводу процесу конструктивного вирішення конфліктів у сучасних умовах військової служби.

У сучасних умовах військової служби проблема конструктивного вирішення конфліктів набуває особливої актуальності, оскільки ефективність службово-бойової діяльності значною мірою залежить від морально-психологічного стану особового складу, рівня згуртованості підрозділів та якості міжособистісної взаємодії. В умовах воєнного стану, підвищеного психоемоційного навантаження та тривалого впливу стресових факторів зростає потреба у вдосконаленні психологічного супроводу військовослужбовців з метою попередження та конструктивного врегулювання конфліктних ситуацій.

Одним із основних шляхів підвищення ефективності психологічного супроводу є розвиток конфліктологічної компетентності командирів. Командир у військовому колективі виступає ключовою фігурою у процесі управління міжособистісними відносинами, тому його здатність своєчасно виявляти ознаки конфлікту, аналізувати причини суперечностей та застосовувати конструктивні методи впливу має важливе значення для підтримання сприятливого соціально-психологічного клімату. З цією метою доцільним є впровадження спеціальних тренінгових програм, спрямованих на розвиток навичок ефективної комунікації, емоційної саморегуляції, медіації та психологічної стійкості [10].

Важливим напрямом є систематичне проведення психодіагностичної роботи серед військовослужбовців. Використання сучасних психодіагностичних методик дозволяє своєчасно виявляти осіб із підвищеним рівнем тривожності, агресивності, емоційного виснаження чи ознаками дезадаптації, які можуть бути потенційними учасниками конфліктних ситуацій. Результати психодіагностики сприяють індивідуалізації психологічного супроводу та визначенню найбільш ефективних форм психологічної допомоги.

Не менш важливим є формування сприятливого морально-психологічного клімату у військовому колективі. Позитивна атмосфера взаємопідтримки, довіри та взаємоповаги сприяє зниженню рівня конфліктності та підвищує згуртованість особового складу.

Для цього необхідно створювати умови для відкритої комунікації між військовослужбовцями, забезпечувати справедливий розподіл службових обов’язків, підтримувати командну взаємодію та розвивати культуру конструктивного вирішення суперечностей.

Суттєву роль у профілактиці та врегулюванні конфліктів відіграє психологічна підготовка військовослужбовців до дій в екстремальних умовах. Формування навичок стресостійкості, самоконтролю, емоційної врівноваженості та адаптивної поведінки дозволяє знизити негативний вплив бойового стресу на міжособистісну взаємодію. З цією метою ефективними є психологічні тренінги, вправи з розвитку емоційного інтелекту, методи психоемоційного розвантаження та програми психологічної реабілітації.

Одним із перспективних напрямів удосконалення психологічного супроводу є використання методів медіації та переговорного процесу у врегулюванні конфліктів. Медіація дозволяє знизити рівень емоційного напруження між сторонами конфлікту, сприяє розвитку навичок конструктивного діалогу та пошуку взаємоприйнятних рішень. Залучення військових психологів як посередників у конфліктних ситуаціях підвищує ефективність їх вирішення та запобігає переходу суперечностей у деструктивну форму.

Важливим чинником підвищення ефективності психологічного супроводу є організація психологічної підтримки військовослужбовців після виконання бойових завдань. Проведення дебрифінгів, індивідуального психологічного консультування та групових форм роботи сприяє зниженню психоемоційного напруження, попередженню професійного вигорання та стабілізації міжособистісних відносин у колективі.

Крім того, актуальним є вдосконалення взаємодії між командирами, військовими психологами та особовим складом. Комплексний підхід до вирішення конфліктів, що поєднує організаційні, психологічні та комунікативні заходи, забезпечує більш ефективне попередження конфліктних ситуацій та підтримання психологічної стійкості військовослужбовців.

Отже, підвищення ефективності психологічного супроводу процесу конструктивного вирішення конфліктів у сучасних умовах військової служби потребує системного та комплексного підходу. Важливими складовими цього процесу є розвиток конфліктологічної компетентності командирів, удосконалення психологічної підготовки військовослужбовців, впровадження сучасних методів психодіагностики й медіації, а також створення сприятливого морально-психологічного клімату у військових колективах. Це сприятиме зміцненню згуртованості підрозділів, підтриманню психологічної стійкості особового складу та підвищенню ефективності виконання службово-бойових завдань.

Висновки. У результаті проведеного теоретичного аналізу встановлено, що проблема управління конфліктами у військовому колективі є однією з актуальних складових психологічного забезпечення службово-бойової діяльності військовослужбовців. Специфіка військового середовища, яка характеризується жорсткою ієрархією, високим рівнем відповідальності, значними психоемоційними навантаженнями та необхідністю функціонування в екстремальних умовах, створює передумови для виникнення різноманітних конфліктних ситуацій, що можуть негативно впливати на морально-психологічний стан особового складу та ефективність виконання поставлених завдань.

З’ясовано, що конфлікти у військових колективах виникають під впливом комплексу об’єктивних і суб’єктивних чинників. До найбільш значущих належать бойовий стрес, емоційне виснаження, особливості міжособистісної взаємодії, недостатній рівень комунікативної компетентності, психологічна несумісність, а також індивідуально-психологічні характеристики військовослужбовців. Встановлено, що конфліктна взаємодія у військовому середовищі має специфічні психологічні особливості, пов’язані з високою емоційною напруженістю, впливом групової динаміки, статусно-рольових відносин та наслідків тривалого перебування в умовах небезпеки й невизначеності.

Доведено, що ефективне управління конфліктами повинно розглядатися не лише як процес їх урегулювання, а й як система своєчасної профілактики, діагностики та психологічного супроводу. Конструктивне вирішення конфліктів сприяє підтриманню позитивного соціально-психологічного клімату, підвищенню згуртованості військових колективів, розвитку психологічної стійкості особового складу та зміцненню дисципліни.

Визначено, що підвищення ефективності психологічного супроводу процесу конструктивного вирішення конфліктів потребує комплексного підходу, який передбачає розвиток конфліктологічної компетентності командирів, удосконалення психологічної підготовки військовослужбовців, застосування сучасних методів психодіагностики, медіації та психологічного консультування, а також створення сприятливого морально-психологічного клімату у підрозділах.

Перспективою подальших наукових досліджень є розробка та апробація психолого-педагогічної програми профілактики й конструктивного вирішення конфліктів у військовому колективі, а також у вивченні особливостей формування конфліктологічної компетентності командирів і військових психологів в умовах сучасних воєнних викликів.

Література:

1. Janczyk M., Mackenzie I.G., Ulrich R. et al. Ten years Diffusion Model for Conflict (DMC) tasks: Theoretical foundations, applications, practical recommendations, and open challenges. *Psychon Bull Rev*. 2026. Vol. 33(150). DOI: https://doi.org/10.3758/s13423-026-02878-8

2. Xu Q. Conflict Styles Decoded: Appraisal Foundations and Research Genesis. In: Appraisal Approach to Conflict Styles. *The M.A.K. Halliday Library Functional Linguistics Series. Springer, Singapore*. 2026. DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-95-6256-5_1

3. Soyyigit E. A review of attachment styles, relationship satisfaction, and conflict resolution styles in adult individuals. *ScientificStudies: A Multidisciplinary Journal.* 2026. Vol. 2, e002. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.18465658

4. Marquez J. R. The general theory of human conflict. URL: https://www.academia.edu/download/132233685/General_Theory_Human_Conflict_Marquez_2026.pdf

5. Браніцька Т., Жаровська О., Пташнік Н., Новицька Т. Медіація, відновний підхід та супервізія як соціально-психологічні механізми управління в запобіганні професійному вигоранню фахівців соціономічних професій. *Науковий вісник Вінницької академії*

безперервної освіти. Серія «Педагогіка. Психологія». 2026. Вип. 9. С. 16-25. DOI: https://doi.org/10.32782/academ-ped.psyh-2026-1.03

6. Голярдик Н., Макогончук Н., Шумовецька С. Ділове спілкування як фундаментальна основа профілактики конфліктів у ЗВО. *Psychology Travelogs.* 2026. №1. С. 316–327. DOI: https://doi.org/10.31891/PT-2026-1-26

7. Косенко А., Дюжев О., Батлук Є. Інноваційні технології вирішення конфліктних ситуацій. URL: https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/d20c0d15-d130-4ae5-b8a8-150c619b6a25/content

8. Мельниченко Т. В., Полещук Л. В. Роль емоційного інтелекту у формуванні патернів поведінки керівників в умовах організаційних конфліктів. *Психологія та соціальна робота.* 2026. №1. С. 133-141. DOI: https://doi.org/10.32782/2707-0409.2026.1.12

9. Мухіна Л. М. Психологічні особливості будови конфліктологічної компетентності. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія.* 2026. Том 37(76). № 3. С. 121-125. DOI: https://doi.org/10.32782/2709-3093/2026.3/19

10. Юрик Н. Є., Радинський С. В. Роль та значення конфлікту як об'єкту управління в сучасних умовах. *Наукові інновації та передові технології*. 2025. №3(55). С. 575-591. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-3(55)-575-591

11. Лисенко Д. Соціально-психологічні особливості відносин довіри у військових підрозділах за умов субординації. *Вісник Національного університету оборони України.* 2019. №1(51). С. 61-65. DOI: https://doi.org/10. 33099/2617-6858-2019-51-1-61-65

12. Колосович О. С. Психологія взаємодії у військово-професійному середовищі: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 232 с.

13. Чижевський С. О. Командотворення у військових підрозділах: соціально-психологічний аспект. *Вісник Національного університету оборони України*. 2023. №3(73). С. 158-173. DOI: https://doi.org/10.33099/2617-6858–23–73–3–158-173

14. Товма І. М., Товма М. І., Степанко І. В. Особливості ставлення військово-службовців з різним соціометричним статусом до проявів деструктивного лідерства у військових колективах. URL: https://chiz.nangu.edu.ua/article/download/324087/314207/751498

15. Полтєва Н. Психологічні засади розвитку лідерства у командирів військових підрозділів ЗС України. *Вісник Національного університету оборони України*. 2023. №72(2). С. 103–112. DOI: https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-72-2-103-112

16. Лещенко С. В. Психологічна згуртованість як фундаментальна складова військового лідерства. *Вісник Національного університету оборони України*. 2025. Том 20. №6. С. 47-54 DOI: https://doi.org/10.33099/2617-6858–25–20–6–44-51

17. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2007. 640 с.

***References**:*

1. Janczyk M., Mackenzie I.G., Ulrich R. et al. (2026). Ten years Diffusion Model for Conflict (DMC) tasks: Theoretical foundations, applications, practical recommendations, and open challenges. *Psychon Bull Rev,* Vol. 33(150). DOI: https://doi.org/10.3758/s13423-026-02878-8

2. Xu Q. (2026). Conflict Styles Decoded: Appraisal Foundations and Research Genesis. In: Appraisal Approach to Conflict Styles. *The M.A.K. Halliday Library Functional Linguistics Series. Springer, Singapore.* DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-95-6256-5_1

3. Soyyigit E. (2026). A review of attachment styles, relationship satisfaction, and conflict resolution styles in adult individuals. *ScientificStudies: A Multidisciplinary Journal*, Vol. 2, e002. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.18465658

4. Marquez J. R. The general theory of human conflict. URL: https://www.academia.edu/download/132233685/General_Theory_Human_Conflict_Marquez_2026.pdf

5. Branitska T., Zharovska O., Ptashnik N., Novytska T. (2026). Mediatsiia, vidnovnyi pidkhid ta superviziia yak sotsialno-psykholohichni mekhanizmy upravlinnia v zapobihanni profesiinomu vyhoranniu fakhivtsiv sotsionomichnykh profesii [Mediation, the restorative approach, and supervision as socio-psychological management mechanisms in preventing burnout among professionals in the social sciences]. *Naukovyi visnyk Vinnytskoi akademii bezperervnoi osvity. Seriia «Pedahohika. Psykholohiia» - Scientific Bulletin of the Vinnytsia Academy of Continuing Education. Series: "Pedagogy. Psychology",* Vyp. 9, 16-25. DOI: https://doi.org/10.32782/academ-ped.psyh-2026-1.03

6. Holiardyk N., Makohonchuk N., Shumovetska S. (2026). Dilove spilkuvannia yak fundamentalna osnova profilaktyky konfliktiv u ZVO [Professional Communication as a Fundamental Basis for Conflict Prevention in Higher Education Institutions]. *Psychology Travelogs,* 1, 316–327. DOI: https://doi.org/10.31891/PT-2026-1-26

7. Kosenko A., Diuzhev O., Batluk Ye. Innovatsiini tekhnolohii vyrishennia konfliktnykh sytuatsii [Innovative conflict resolution techniques]. URL: https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/d20c0d15-d130-4ae5-b8a8-150c619b6a25/content

8. Melnychenko T. V., Poleshchuk L. V. (2026). Rol emotsiinoho intelektu u formuvanni paterniv povedinky kerivnykiv v umovakh orhanizatsiinykh konfliktiv [The Role of Emotional Intelligence in Shaping Managers' Behavioral Patterns in the Context of Organizational Conflicts]. *Psykholohiia ta sotsialna robota – Psychology and Social Work,* 1, 133-141. DOI: https://doi.org/10.32782/2707-0409.2026.1.12

9. Mukhina L. M. (2026). Psykholohichni osoblyvosti budovy konfliktolohichnoi kompetentnosti [Psychological Characteristics of the Structure of Conflict Resolution Competence]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia – Scientific Notes of V. I. Vernadsky Ternopil National University. Series: Psychology,* Tom 37(76), 3, 121-125. DOI: https://doi.org/10.32782/2709-3093/2026.3/19

10. Iuryk N. Ye., Radynskyi S. V. (2025). Rol ta znachennia konfliktu yak obiektu upravlinnia v suchasnykh umovakh [The Role and Significance of Conflict as a Management Issue in the Modern World]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii – Scientific Innovations and Advanced Technologies*, 3(55), 575-591. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-3(55)-575-591

11. Lysenko D. (2019). Sotsialno-psykholohichni osoblyvosti vidnosyn doviry u viiskovykh pidrozdilakh za umov subordynatsii [Social and Psychological Characteristics of Trust Relationships in Military Units Under Conditions of Subordination]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy – Bulletin of the National Defense University of Ukraine*, 1(51), 61-65. DOI: https://doi.org/10. 33099/2617-6858-2019-51-1-61-65

12. Kolosovych O. S. (2018). Psykholohiia vzaiemodii u viiskovo-profesiinomu seredovyshchi [The Psychology of Interaction in a Military Professional Environment]: monohrafiia. Lviv: LvDUVS.

13. Chyzhevskyi S. O. (2023). Komandotvorennia u viiskovykh pidrozdilakh: sotsialno-psykholohichnyi aspekt [Team Building in Military Units: A Socio-Psychological Perspective]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy – Bulletin of the National Defense University of Ukraine,* 3(73), 158-173. DOI: https://doi.org/10.33099/2617-6858–23–73–3–158-173

14. Tovma I. M., Tovma M. I., Stepanko I. V. Osoblyvosti stavlennia viiskovosluzhbovtsiv z riznym sotsiometrychnym statusom do proiaviv destruktyvnoho liderstva u viiskovykh kolektyvakh [Characteristics of how military personnel with different sociometric statuses perceive manifestations of destructive leadership in military units]. URL: https://chiz.nangu.edu.ua/article/download/324087/314207/751498

15. Poltieva N. (2023). Psykholohichni zasady rozvytku liderstva u komandyriv viiskovykh pidrozdiliv ZS Ukrainy [Psychological Foundations of Leadership Development Among

Commanders of Military Units of the Armed Forces of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy – Bulletin of the National Defense University of Ukraine*, 72(2), 103–112. DOI: https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-72-2-103-112

16. Leshchenko S. V. (2025). Psykholohichna zghurtovanist yak fundamentalna skladova viiskovoho liderstva [Psychological cohesion as a fundamental component of military leadership]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy – Bulletin of the National Defense University of Ukraine*, Tom 20(6), 47-54 DOI: https://doi.org/10.33099/2617-6858–25–20–6–44-51

17. Shapar V. B. (2007). Suchasnyi tlumachnyi psykholohichnyi slovnyk [A Modern Explanatory Dictionary of Psychology]. Xarkiv: Prapor.

Дата першого надходження статті до видання: 09,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.05.2026

УДК 159.923:613.86-057.875

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2184-2196

Пилявець Наталія Ігорівна доктор філософії в психології, доцент кафедри психології Комунального закладу вищої освіти «Вінницька академія безперервної освіти», м. Вінниця, https://orcid.org/0009-0001-6292-1660

Коц Олеся Іванівна завідувач відділу методики виховної роботи Комунального закладу вищої освіти «Вінницька академія безперервної освіти», м. Вінниця

Петренко Юлія Ігорівна методист відділу основ безпеки життєдіяльності та охорони праці Комунального закладу вищої освіти «Вінницька академія безперервної освіти», м. Вінниця

ПСИХОЛОГІЧНІ БАР'ЄРИ САМОЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз психологічних бар'єрів самозбережувальної поведінки студентської молоді в умовах сучасних соціальних викликів. Актуальність дослідження зумовлена суперечністю між високим рівнем обізнаності молоді щодо значення здорового способу життя та недостатньою реалізацією здоров'язбережувальних практик у повсякденній поведінці. Обґрунтовано, що самозбережувальна поведінка є системою свідомо керованих особистістю дій і вчинків, спрямованих на підтримку, збереження та відновлення фізичного і психічного здоров'я, а її формування значною мірою залежить від психологічних чинників. Проаналізовано основні теоретичні підходи до розуміння феномену психологічного бар'єру та визначено його сутність як особливого психічного стану, що перешкоджає реалізації намірів і досягненню поставлених цілей. Встановлено, що психологічні бар'єри виникають унаслідок взаємодії мотиваційних, когнітивних, емоційних і вольових процесів та можуть проявлятися у формі страху, тривоги, невпевненості, низької мотивації, внутрішніх сумнівів і небажання змінювати звичні моделі поведінки. Визначено найбільш поширені психологічні бар'єри самозбережувальної поведінки студентської молоді, серед яких недостатня поінформованість щодо механізмів впливу здоров'язбережувальних практик на здоров'я, сила звички, страх невдачі, невпевненість у власних можливостях, відтермінований характер позитивних результатів здорового способу життя та низький рівень саморегуляції. Приділено увагу психологічним бар'єрам, зумовленим стрімкою цифровізацією суспільства та умовами воєнного часу. До них віднесено інформаційне перевантаження, цифрову залежність, хронічний

стрес, поширення моделей ризикованої поведінки, феномен відкладеного життя, невпевненість у майбутньому, психологічну втому від постійних загроз і недостатню соціальну підтримку. Обґрунтовано необхідність комплексного підходу до подолання психологічних бар'єрів, який передбачає розвиток внутрішньої мотивації, навичок саморегуляції та психологічної стійкості, підвищення рівня медіаграмотності й обізнаності щодо здорового способу життя, а також створення сприятливого соціального середовища. Зроблено висновок, що врахування психологічних бар'єрів є важливою умовою формування відповідального ставлення студентської молоді до власного здоров'я та розвитку ефективних самозбережувальних практик.

Ключові слова: самозбережувальна поведінка, психологічні бар'єри, студентська молодь, здоровий спосіб життя, психологічна стійкість, саморегуляція, мотивація, здоров'язбережувальні практики.

Pyliavets Nataliia Ihorivna Doctor of Philosophy in Psychology, Associate Professor of the Department of Psychology of the Municipal Institution of Higher Education «Vinnytsia Academy of Continuing Education», Vinnytsia, https://orcid.org/0009-0001-6292-1660

Kots Olesia Ivanivna Head of the Department of Educational Methods of the Municipal Institution of Higher Education «Vinnytsia Academy of Continuing Education», Vinnytsia

Petrenko Yuliia Ihorivna, Methodologist of the Department of Fundamentals of Life Safety and Labor Protection of the Municipal Institution of Higher Education «Vinnytsia Academy of Continuing Education», Vinnytsia

PSYCHOLOGICAL BARRIERS TO SELF-PRESERVATIVE BEHAVIOR OF STUDENTS

Abstract. The article provides a theoretical analysis of psychological barriers to self-preservation behavior of student youth in the context of modern social challenges. The relevance of the study is due to the contradiction between the high level of awareness of young people about the importance of a healthy lifestyle and the insufficient implementation of health-preserving practices in everyday behavior. It is substantiated that self-preservation behavior is a system of consciously controlled actions and deeds by the individual aimed at supporting, preserving and restoring physical and mental health, and its formation largely depends on psychological factors. The main theoretical approaches to understanding the phenomenon of a psychological barrier are analyzed and its essence is determined as a special mental state that prevents the implementation of intentions and the achievement of set goals. It is established that psychological barriers arise as a result of the interaction of motivational, cognitive,

emotional and volitional processes and can manifest themselves in the form of fear, anxiety, uncertainty, low motivation, internal doubts and reluctance to change habitual patterns of behavior. The most common psychological barriers to self-preservation behavior among student youth have been identified, including insufficient awareness of the mechanisms of the impact of health-preserving practices on health, the power of habit, fear of failure, lack of confidence in one's own abilities, the delayed nature of the positive results of a healthy lifestyle, and a low level of self-regulation. Attention is paid to psychological barriers caused by the rapid digitalization of society and wartime conditions. These include information overload, digital addiction, chronic stress, the spread of risky behavior models, the phenomenon of deferred life, loss of a sense of control over the future, psychological fatigue from constant threats, and insufficient social support. The need for a comprehensive approach to overcoming psychological barriers is substantiated, which involves the development of internal motivation, self-regulation skills, and psychological resilience, increasing the level of media literacy and awareness of a healthy lifestyle, and creating a favorable social environment. It is concluded that taking into account psychological barriers is an important condition for the formation of a responsible attitude of young students to their own health and the development of effective self-preservation practices.

Keywords: self-preservation behavior, psychological barriers, young students, healthy lifestyle, psychological resilience, self-regulation, motivation, health-preserving practices.

Постановка проблеми. Здоров’я людини — найвища цінність, без якої неможливий повноцінний розвиток особистості та суспільства. Особливої уваги потребує молодь, адже саме у студентські роки формуються життєві навички, ціннісні орієнтації та поведінкові моделі, які визначатимуть якість життя у майбутньому. Сьогодні збереження і зміцнення здоров’я студентів набуває особливої актуальності через високе навчальне навантаження, соціальні виклики та складні умови сучасного життя. Серйозним випробуванням для кожної окремої людини і суспільства загалом стала війна в Україні. У цих умовах особливої ваги набуває питання не лише збереження і підтримки здоров’я, а й психологічної стійкості, уміння зберігати життєві ресурси та підтримувати внутрішню рівновагу. Саме тому в наших дослідженнях ми акцентуємо увагу на формуванні самозбережувальної поведінки як системи свідомо керованих особистістю дій і вчинків у сфері підтримки, збереження, відновлення фізичного та психічного здоров’я з метою продовження тривалості та підвищення якості життя [9].

Сучасна молодь достатньо добре обізнана з основами здорового способу життя та його значенням для фізичного й психічного благополуччя. Інформаційний простір активно популяризує правильне харчування, фізичну активність, профілактику шкідливих звичок та психологічне самозбереження. Проте спостерігається певне протиріччя: попри високий рівень поінформо-

ваності, значна частина студентської молоді демонструє або нейтральне ставлення до власного здоров'я, або ж навіть схильність до саморуйнівних форм поведінки (паління, зловживання алкоголем, надмірне використання ґаджетів, ігнорування відпочинку та сну, ризикована поведінка тощо).

Таке протиріччя актуалізує необхідність глибшого аналізу внутрішніх чинників, що визначають ставлення молоді до власного здоров'я. Адже недостатньо лише надавати інформацію про користь здорового способу життя — важливо зрозуміти, які психологічні механізми заважають молодій людині реалізувати отримані знання на практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання наукового обґрунтування, прогнозування та формування самозбережувальної поведінки особистості перебувають у полі зору представників різних наукових галузей — соціолого-демографічної, медичної та психологічної. Кожен із цих напрямів має власний кут зору на проблему. Зокрема, соціологи та демографи здебільшого аналізують самозбережувальну поведінку у зв'язку з тенденціями відтворення населення, соціальною розшарованістю та впливом способу життя на тривалість життя й смертність. Медики ж акцентують увагу на профілактичних заходах, підтримці фізичного здоров'я та попередженні захворювань.

Особливу ж цінність становить внесок психологічної науки, адже саме психологи розглядають самозбережувальну поведінку не лише як сукупність медичних чи соціально зумовлених практик, а насамперед як свідомий і вольовий вибір особистості. Вони акцентують увагу на тих формах поведінки, які спрямовані на збереження організму, гармонійний розвиток особистості та забезпечення її цілісності. При цьому психологи не ототожнюють самозбережувальну поведінку з медичною активністю (відвідування лікаря, лікування, дотримання приписів) і не розглядають її лише як складову демографічних процесів. Для них важливо дослідити мотиваційні механізми, психологічні установки та ціннісні орієнтації, що формують у людини прагнення піклуватися про власне життя та здоров'я в широкому сенсі.

У сучасній науці існує низка досліджень та теоретичних розробок, присвячених окремим аспектам самозбережувальної поведінки. Основні положення психологічних підходів до вивчення самозбережувальної поведінки висвітлені в працях Л. Алфімова, О. Зуб, Є. Потапчука, Н. Пилявець, Р. Сірко, В. Слободяника, Ю. Таймасова та ін.; уявлення про роль особистості як суб'єкта самозбереження в працях О. Василенко, Ж. Вірної, Д. Казмірчука, Є. Потапчука, Н. Потапчук та ін.; чинники, які впливають на формування здоров'язбережувальної та самозбережувальної поведінки описали А. Балицька, І. Заюков, Ю. Таймасов, О. Черненко Н. Пилявець та ін., питання формування позитивного ставлення щодо дотримання здорового способу життя та принципів самозбережувальної поведінки вивчали В. Бобрицька, Ю. Бойчук, О. Шеремета та ін.; уявлення про детермінанти саморегуляції, самомотивації до збереження й підтримки здоров'я - А. Бандура, В. Бобрицька, Ю. Бойчук, Д. Воронін, І. Галецька, А. Маслоу, Є. Потапчук та ін.

Перед науковцями та практиками постає завдання не лише актуалізувати значущість самозбережувальної поведінки, але й створювати ефективні програми її підтримки та розвитку. Результати наших попередніх досліджень у цьому напрямку показали, провідна роль у формуванні самозбережувальної поведінки належить особистості, як активному суб'єкту самотворення, але у студентському середовищі простежується суперечність між ціннісними орієнтаціями на самозбереження та реальною поведінкою. Попри те, що більшість студентів декларують пріоритетність самозбереження як однієї з базових життєвих цінностей, їхня повсякденна практика часто виявляється протилежною. Йдеться, зокрема, про систематичне порушення режиму сну, нерегулярне та незбалансоване харчування, недостатню фізичну активність, схильність до ризикованих форм поведінки, включно із недотриманням заходів безпеки під час повітряної тривоги. Це нерідко пояснюють звичайною лінню або недостатньою відповідальністю молодих людей щодо власного здоров'я. Проте такий підхід вважаємо дещо спрощеним. За небажанням змінювати звички часто стоять конкретні психологічні бар'єри — внутрішні перешкоди, що ускладнюють або блокують реалізацію намірів, навіть за умови усвідомлення їхньої доцільності та значущості.

Актуальність нашого дослідження зумовлена потребою виявлення й подолання цих бар'єрів, особливо в умовах сучасних соціальних та воєнних викликів. Розуміння психологічних механізмів самозбереження відкриває більше можливостей для розробки ефективних освітніх, профілактичних та корекційних програм, спрямованих на збереження фізичного і психічного здоров'я студентської молоді.

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз психологічних бар'єрів самозбережувальної поведінки студентської молоді та визначити шляхи їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Поняття *«бар'єр»* (від франц. *barrière* – перешкода) у тлумачному словнику української мови має одне із значень – «те, що перешкоджає здійсненню, розвиткові чого-небудь» [2]. Зміст цього поняття охоплює широкий спектр явищ, які можуть проявлятися у вигляді психологічних, комунікативних чи діяльнісних перешкод.

Попри те, що термін «бар'єр» використовується у багатьох працях психологів, здебільшого він розглядається лише побіжно, серед низки інших чинників, що впливають на ефективність діяльності. Найчастіше його згадують у контексті проблем утрудненого спілкування, порушень взаєморозуміння між людьми, а також як чинник, що супроводжує труднощі організації або виконання діяльності.

Теоретичне осмислення феномену психологічних бар'єрів ґрунтується на працях багатьох зарубіжних науковців. Значний внесок у його вивчення зробили представники психоаналітичного напряму, зокрема Зигмунд Фрейд та його послідовники — Карл Густав Юнг, Карен Хорні, Отто Фенiхель та інші. Вагоме

значення для розуміння природи психологічних бар'єрів мають також гуманістичні концепції особистості, розроблені Абрахамом Маслоу та Карлом Роджерсом, теорії особистісного розвитку Курта Левіна і Еріка Берна, а також когнітивний підхід до інтерпретації особистості, представлений працями Джорджа Келлі.

Серед актуальних досліджень українських науковців з даної теми можна виокремити такі.

А.В. Масанов досліджує феномен психологічних бар'єрів як багатовимірне утворення, що поєднує мотиваційні, емоційні, когнітивні та вольові компоненти. У своїх працях він аналізує природу та механізми виникнення бар'єрів, їх вплив на особистісний розвиток і професійне самовизначення. Значна увага приділяється чинникам, які провокують бар'єрні стани (тривожність, невпевненість, низька самооцінка), а також шляхам їх подолання. Автор наголошує, що психологічні бар'єри можуть бути не лише перешкодою, а й сигналом для активізації внутрішніх ресурсів і розвитку адаптивних стратегій [6, 7].

Н.В. Волянюк розглядає психологічні бар'єри як психічні стани, які перешкоджають соціальному розвитку особистості в умовах сучасного освітнього середовища. Авторка аналізує мотиваційні, емоційні, когнітивні та вольові компоненти, що формують ці бар'єри, і підкреслює важливість психологічної підготовки для подолання перешкод, таких як страх, тривожність, невпевненість і низька самооцінка [3].

Загальнопсихологічне дослідження бар'єрів акцентує увагу на внутрішніх перешкодах, пов'язаних з емоціями та когнітивними процесами, які формують страх, сором, тривогу [6, 8].

У професійному контексті психологічні бар'єри вивчаються як фактори, що впливають на самовизначення та комунікативні процеси, зокрема у діяльності психологів [4].

У сфері комунікації бар'єри розглядаються як причина порушення взаємодії та виникнення негативних емоцій у спілкуванні [1]. (Василенко, Шутяк).

Дослідження у сфері відповідних рішень підкреслюють роль психологічних бар'єрів у рівнях розсудливості та видимості [7].

Узагальнюючи праці науковців зазначимо, що психологічний бар'єр являє собою особливий психічний стан напруження, який ускладнює або унеможливлює виконання певної діяльності чи окремих дій. Зазвичай він супроводжується інтенсивними негативними переживаннями, що виникають до початку діяльності або в процесі її здійснення. У першому випадку бар'єр перешкоджає початку діяльності, а в другому - призводить до її припинення. Його формування розпочинається з виникнення мотиву до дії, після чого людина оцінює ситуацію на раціональному, емоційному та ірраціональному рівнях. В результаті такої оцінки формується емоційно забарвлений прогноз щодо перебігу, результатів і можливих наслідків діяльності. Якщо цей прогноз є позитивним, він не заважає

реалізації намірів. Натомість негативний прогноз може послаблювати мотивацію. Ослаблення мотиву часто спричиняє переживання психологічного бар'єру або відмову від діяльності на користь іншої. Отже, психологічні бар'єри можна розглядати як внутрішню реакцію особистості на певні об'єктивні обставини чи ситуації. [6].

Психологічні бар'єри перешкоджають реалізації намірів, досягненню поставлених цілей або виконанню певної діяльності. Вони можуть проявлятися у формі страху, тривоги, невпевненості, внутрішніх сумнівів, низької мотивації чи нездатності мобілізувати власні ресурси для здійснення необхідних дій. Психологічні бар'єри не лише ускладнюють діяльність, а здатні повністю блокувати її виконання. Їх подолання означає перехід особистості від стану неготовності до стану готовності діяти. При цьому психологічні бар'єри можуть бути як усвідомленими, коли людина розуміє причини власних труднощів, так і неусвідомленими, коли вона відчуває внутрішній опір, але не може визначити його джерело.

Психологічні бар'єри виконують низку важливих функцій. Насамперед вони мають регулятивну та адаптивну функції, оскільки допомагають особистості оцінити ситуацію, власні можливості та потенційні ризики. У певних випадках бар'єр виступає своєрідним захисним механізмом, який запобігає необдуманим діям або надмірному психоемоційному навантаженню.

Водночас психологічні бар'єри можуть виконувати й розвивальну функцію, оскільки усвідомлення труднощів та їх подолання сприяє особистісному зростанню, розвитку саморегуляції, формуванню нових навичок та підвищенню психологічної стійкості. Таким чином, бар'єр є не лише перешкодою, а й потенційним ресурсом розвитку особистості.

Слід зазначити також, що психологічні бар'єри можуть негативно впливати на особистість, ускладнюючи реалізацію її потреб, намірів і життєвих цілей. Якщо людина не здатна ефективно долати внутрішні перешкоди, у неї посилюються тривожність, невпевненість, страх невдачі та інші негативні емоційні переживання. Це супроводжується зниженням активності, погіршенням здатності до раціонального планування та прийняття рішень, а також порушенням психоемоційної рівноваги. У поведінці такі стани можуть проявлятися через уникнення труднощів, пасивність, використання психологічних захисних механізмів або навіть афективно-агресивні реакції. У результаті психологічний бар'єр перетворюється на чинник, що стримує особистісний розвиток і знижує ефективність діяльності.

З іншого боку, психологічні бар'єри не завжди мають виключно негативний характер. Усвідомлення наявності перешкоди може стимулювати людину до активного пошуку шляхів її подолання, мобілізації внутрішніх ресурсів і розвитку нових навичок. У процесі подолання бар'єрів особистість набуває цінного досвіду, підвищує рівень самоконтролю, психологічної стійкості та впевненості у власних можливостях. Саме тому психологічні бар'єри

можна розглядати не лише як перешкоду, а й як важливий механізм особистісного зростання. Вони створюють ситуації розвитку, у яких людина вчиться долати труднощі, адаптуватися до нових умов і формувати більш ефективні способи взаємодії зі світом. Таким чином, бар'єр може виступати не тільки джерелом проблем, а й ресурсом для самовдосконалення та самореалізації особистості.

Психологічні бар'єри проявляються в різних сферах життя людини та можуть істотно впливати на її поведінку, ефективність діяльності та соціальне функціонування. У професійній сфері вони виявляються через страх помилки, невпевненість у власній компетентності, професійне вигорання, труднощі адаптації до нових умов та опір змінам. У студентському середовищі такі бар'єри можуть знижувати навчальну мотивацію, академічну успішність та готовність до професійного самовизначення.

У сфері міжособистісного спілкування психологічні бар'єри пов'язані з труднощами встановлення контактів, страхом негативної оцінки, недостатнім рівнем комунікативної компетентності або відмінностями у цінностях та установках співрозмовників. Наслідком цього можуть бути конфлікти, непорозуміння та соціальна ізоляція.

У контексті самозбережувальної поведінки студентської молоді психологічні бар'єри становлять особливий інтерес, оскільки саме вони часто пояснюють суперечність між усвідомленням цінності здоров'я та реальними поведінковими практиками. Студенти можуть розуміти необхідність дотримання здорового способу життя, але водночас відкладати зміни, уникати фізичної активності, нехтувати режимом праці та відпочинку або демонструвати інші форми поведінки, що шкодять здоров'ю. Недотримання молодими людьми принципів здорового способу життя і, навіть, самозбереження, нерідко пояснюють звичайною лінню або недостатньою відповідальністю щодо власного здоров'я. Однак за зовнішньою пасивністю студентів нерідко приховуються складні внутрішні психологічні механізми, які перешкоджають реалізації самозбережувальної поведінки.

Таким чином, психологічні бар'єри є складним багаторівневим феноменом, який суттєво впливає на самозбережувальну поведінку студентської молоді. Їх розуміння створює підґрунтя для розробки ефективних профілактичних та психолого-педагогічних заходів, спрямованих на формування відповідального ставлення до власного здоров'я та розвитку здоров'язбережувальних практик.

Серед найбільш поширених психологічних бар'єрів самозбережувальної поведінки студентської молоді можна виокремити недостатню інформованість щодо реальних переваг здорового способу життя та сумніви у правильності обраної стратегії поведінки. Навіть за наявності загальних знань про користь фізичної активності, раціонального харчування чи дотримання режиму дня молоді люди нерідко не мають чіткого розуміння механізмів впливу цих

чинників на власне здоров'я. Це породжує невпевненість, знижує мотивацію до змін і сприяє відкладанню здоров'язбережувальних дій на майбутнє.

Вагомим бар'єром також виступає сила звички та небажання змінювати усталений спосіб життя. Будь-які зміни потребують додаткових зусиль, перебудови режиму дня та перегляду звичних моделей поведінки. У багатьох студентів здоровий спосіб життя асоціюється зі значними часовими, фізичними або фінансовими витратами, що формує уявлення про його складність і недосяжність. У результаті людина віддає перевагу звичним, хоча й менш корисним формам поведінки.

Не менш важливими є емоційні бар'єри, пов'язані з невпевненістю у власних силах, відсутністю позитивного досвіду та страхом соціальної оцінки. Початок занять спортом, зміна харчових звичок або відмова від шкідливих звичок можуть супроводжуватися переживаннями щодо можливої невдачі чи нерозуміння з боку оточення. Додатковою перешкодою стає відтермінований характер позитивних результатів самозбережувальної поведінки: користь від здорового способу життя часто проявляється не одразу, тоді як дискомфорт від необхідності змін виникає вже на початкових етапах.

В умовах сучасного суспільства перелік психологічних бар'єрів самозбережувальної поведінки суттєво розширюється під впливом соціальних, економічних, інформаційних та політичних чинників. Сучасні реалії, пов'язані зі стрімким розвитком інформаційних технологій, соціальними трансформаціями, воєнними викликами та нестабільністю майбутнього, створюють нові психологічні перешкоди для реалізації самозбережувальної поведінки.

Одним із найбільш поширених сучасних бар'єрів є інформаційне перевантаження. Молоді люди щодня отримують величезний обсяг інформації з різних джерел: соціальних мереж, новинних платформ, блогів та месенджерів. Значна частина цих відомостей стосується здоров'я, харчування, фізичної активності та профілактики захворювань. Водночас інформація часто є суперечливою, неперевіреною або псевдонауковою. У результаті виникає явище інформаційної дезорієнтації, коли особистість не може визначити, яким рекомендаціям слід довіряти. Це породжує сумніви, невпевненість у правильності власних рішень та знижує готовність до впровадження здоров'язбережувальних практик.

Не менш вагомим бар'єром виступає цифрова залежність. Сучасне студентство значну частину часу проводить у цифровому середовищі, використовуючи смартфони, комп'ютери та інші електронні пристрої для навчання, спілкування та відпочинку. Надмірне перебування в онлайн-просторі сприяє зниженню фізичної активності, порушенню режиму сну, погіршенню концентрації уваги та зростанню психоемоційного навантаження. Крім того, цифрові технології створюють умови для миттєвого отримання задоволення, що поступово знижує здатність людини до самоконтролю та довгострокового планування власної поведінки. У таких умовах самозбережувальна діяльність, результати якої проявляються не одразу, часто втрачає свою пріоритетність.

Особливе місце серед сучасних психологічних бар'єрів займає хронічний стрес. Соціально-політична нестабільність, економічні труднощі, навчальні навантаження, а для української молоді ще й умови воєнного стану створюють постійне емоційне напруження. Перебуваючи у стані тривалого стресу, людина концентрується насамперед на вирішенні нагальних проблем, тоді як турбота про власне здоров'я відходить на другий план. Тривале психоемоційне виснаження може призводити до розвитку апатії, втрати мотивації та байдужості до наслідків власної поведінки, що негативно впливає на готовність дотримуватися принципів здорового способу життя.

Суттєвим чинником, який перешкоджає реалізації самозбережувальної поведінки, є також поширення в молодіжному середовищі моделей ризикованої поведінки. Соціальні мережі нерідко популяризують культ надмірної продуктивності, нехтування відпочинком, екстремальні способи проведення дозвілля або шкідливі звички. Прагнення відповідати груповим нормам та отримати соціальне схвалення може спонукати молодих людей ігнорувати власні потреби та нехтувати питаннями безпеки і здоров'я. У результаті ризикована поведінка починає сприйматися як соціально прийнятна або навіть бажана.

Окремої уваги заслуговує феномен відкладеного життя, який полягає в переконанні, що про здоров'я можна подбати пізніше. Молоді люди часто вважають себе фізично витривалими та менш уразливими до захворювань, тому не надають належного значення профілактичним заходам. Відсутність негайних негативних наслідків від недосипання, нераціонального харчування або низької фізичної активності формує ілюзію безпеки та відкладає необхідність змін на невизначене майбутнє. Така установка значно знижує ефективність заходів, спрямованих на формування самозбережувальної поведінки.

Ще одним важливим бар'єром є низький рівень розвитку навичок психологічної саморегуляції. Незважаючи на достатній рівень поінформованості щодо принципів здорового способу життя, багато студентів відчувають труднощі з організацією власного часу, контролем емоцій та дотриманням поставлених цілей. Недостатня сформованість вольових якостей, труднощі у плануванні діяльності та схильність до прокрастинації знижують здатність підтримувати корисні звички впродовж тривалого часу.

В умовах сучасної України особливого значення набуває невизначеність майбутнього, пов'язана з воєнними подіями та соціально-економічними змінами. Це може формувати переконання, що особисті зусилля не здатні суттєво вплинути на життєві обставини. Такий стан часто супроводжується зниженням відповідальності за власне здоров'я та зменшенням мотивації до довгострокового планування. Якщо людина не впевнена у майбутньому, вона значно рідше інвестує власні ресурси у здоров'язбережувальну поведінку.

Крім того, негативний вплив справляє психологічна втома від постійних загроз. Тривале перебування в умовах небезпеки може призводити до своєрідного звикання до ризику. Людина поступово перестає реагувати на

сигнали небезпеки та знижує рівень обережності щодо факторів, які можуть завдати шкоди її фізичному або психічному здоров'ю. Такий механізм психологічної адаптації є природним способом збереження емоційної рівноваги, однак водночас він послаблює самозбережувальні тенденції особистості.

Важливим чинником залишається й недостатня соціальна підтримка. Формування здорових звичок значною мірою залежить від найближчого соціального оточення. Відсутність підтримки з боку сім'ї, друзів або освітнього середовища може знижувати впевненість людини у власних можливостях та ускладнювати процес поведінкових змін. Навпаки, позитивний приклад значущих осіб та схвалення здоров'язбережувальних практик сприяють підвищенню мотивації до відповідального ставлення до власного здоров'я.

Таким чином, у сучасних умовах психологічні бар'єри самозбережувальної поведінки набувають нових форм і змісту. Поряд із традиційними перешкодами, такими як недостатня поінформованість, сила звички та страх невдачі, дедалі більшого значення набувають інформаційне перевантаження, цифрова залежність, хронічний стрес, невизначеність майбутнього, психологічна втома від загроз та дефіцит соціальної підтримки. Урахування цих чинників є необхідною умовою для розроблення ефективних програм формування самозбережувальної поведінки студентської молоді та підвищення рівня її фізичного і психічного благополуччя.

Подолання зазначених психологічних бар'єрів можливе завдяки комплексному поєднанню мотиваційних, освітніх та психологічних заходів. Важливу роль відіграє створення додаткової мотивації до здоров'язбережувальної діяльності, популяризація позитивних прикладів самозбережувальної поведінки, а також просвітницька робота, спрямована на формування науково обґрунтованих уявлень про переваги здорового способу життя та ризики нехтування власним здоров'ям. Підвищення рівня обізнаності, розвиток навичок саморегуляції та поступове формування нових корисних звичок сприятимуть зниженню впливу психологічних бар'єрів і становленню відповідального ставлення студентської молоді до власного фізичного та психічного благополуччя.

Висновки. Теоретичний аналіз засвідчив, що психологічні бар'єри є важливим чинником, який впливає на формування самозбережувальної поведінки студентської молоді та зумовлює розрив між усвідомленням цінності здоров'я і реальними поведінковими практиками. Найпоширенішими з них є недостатня поінформованість, сила звички, страх невдачі, невпевненість у власних силах, низька мотивація та відтермінованість позитивних результатів здорового способу життя, тоді як сучасні умови посилюють вплив таких бар'єрів, як інформаційне перевантаження, цифрова залежність, хронічний стрес, невизначеність майбутнього та дефіцит соціальної підтримки. Подолання цих перешкод потребує комплексного підходу, що передбачає розвиток саморегуляції, внутрішньої мотивації, психологічної стійкості, медіаграмотності та створення сприятливого соціального середовища, що сприятиме формуванню

відповідального ставлення молоді до власного здоров'я та розвитку ефективних самозбережувальних практик.

Література:

1. Василенко К., Шутяк І. Комунікативні бар'єри в професійному спілкуванні та шляхи їх подолання. *Грааль науки*. 2023. № 26. С. 442–446.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голова. ред. В.Т. Бусел. Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

3. Волянюк Н.Ю. Психологічні бар'єри соціального розвитку особистості. *Психологічні предиктори соціального розвитку особистості в сучасних умовах освітнього середовища:* збірник тез І Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції з міжнародною участю 21 листопада 2024 р., Київ: КПІ ім.Ігоря Сікорського, 2024. С.41-42.

4. Грись А.М. Психологічні бар'єри студентів-психологів у процесі їх підготовки до роботи з соціально дезадаптованими неповнолітніми. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. 2013. №5 (4). С. 60-78.

5. Дворник М. Здоровий спосіб життя українців під час війни: спонуки та бар'єри. *Матеріали VI Міжнародного симпозіуму «Освіта і здоров'я підростаючого покоління»:* Збірник наукових праць / за ред. Білик В.Г. К.: Алатон, 2024. С. 53-58.

6. Массанов А. В. Про природу психологічних бар'єрів особистості. Психологія особистості: досвід минулого, погляд у майбутнє. *Наука і освіта.* 2005. № 5–6. С. 81–96.

7. Масанов А.В. Особливості психологічних бар'єрів особистості під час прийняття відповідальних рішень. *Науковий журнал «Габітус» Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій.* 2024. Вип. 60. С. 147-152.

8. Оніпко З. С. Особливості психологічних бар'єрів саморозвитку особистості студента. *Науковий журнал «Габітус» Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій.* 2021. Вип. 22. С. 90–95.

9. Пилявець Н. Когнітивні стилі особистості як чинник формування самозбережувальної поведінки студентської молоді: дис. … доктора філософії за спеціальністю 053 «Психологія». Хмельницький: Хмельн. нац. ун-т, 2023.

References:

1. Vasilenko, K., & Shutiak, I. (2023). Komunikatyvni bariery v profesiinomu spilkuvanni ta shliakhy yikh podolannia [Communication barriers in professional communication and ways to overcome them]. *Hraal nauky - The Grail of Science, 26,* 442-446 [in Ukrainian].

2. Busel, V.T. (Eds.). (2009). Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoii ukraiinskoii movy [Large Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language]. Irpin: VTF «Perun» [in Ukrainian].

3. Volianiuk, N.Yu. (2024). Psykholohichni bariery sotsialnoho rozvytku osobystosti [Psychological barriers to social development of the individual]. Proceedings from *I vseukrainskoii naukovo-praktychnoii internet-konferentsii «Psykholohichni predyktory sotsialnoho rozvytku osobystosti v suchasnykh umovakh osvitnoho seredovyshcha» - The 1st All-Ukrainian scientific and practical Internet conference «Psychological predictors of social development of the personality in modern conditions of the educational environment» (pp.41-42). Kyiv: KPI im. Ihora Sikorskoho* [in Ukrainian].

4. Hrys, A.M. (2013). Psykholohichni bariery studentiv-psikholohiv u protsesi yikh pidhotovky do roboty z sotsialno dezadaptovanymy nepovnolitnimy [Psychological barriers of psychology students in the process of their preparation for working with socially maladapted minors]. *Problem zahalnoyi ta pedahohichnoyi psikholohii - Problems of general and pedagogical psychology, 5(4),* 60-78 [in Ukrainian].

5. Dvornyk, M. (2024). Zdorovyi sposib zhyttia ukraiintsiv pid chas viiny: sponuky ta bariery [Healthy lifestyle of Ukrainians during the war: incentives and barriers]. V.H. Bilyk (Eds.), *Osvita i zdorovia pidrostaiuchoho pokolinnia - Education and Health of the Younger Generation:* Materials of the VI International Symposium (pp. 53-58). K. :Alaton [in Ukrainian].

6. Massanov, A.V. (2005). Pro pryrodu psykholohichnykh barieriv osobystosti [On the nature of psychological barriers of the individual]. *Nauka i osvita - Science and education, 5(6),* 81-96 [in Ukrainian].

7. Massanov, A.V. (2024). Osoblyvosti psykholohichnykh barieriv osobystosti pid chas pryiniattia vidpovidalnykh rishen [Peculiarities of psychological barriers of the individual when making responsible decisions]. *Naukovyi zhurnal «Habitus» Prychornomorskoho naukovo-doslidnoho instytutu ekonomiky ta innovatsii - Scientific journal «Habitus» of the Black Sea Research Institute of Economics and Innovations, 60,* 147-152 [in Ukrainian].

8. Onipko, Z.S. (2021). Osoblyvosti psykholohichnykh barieriv samorozvytku osobystosti studenta [Features of psychological barriers to student self-development]. *Naukovyi zhurnal «Habitus» Prychornomorskoho naukovo-doslidnoho instytutu ekonomiky ta innovatsii - Scientific journal «Habitus» of the Black Sea Research Institute of Economics and Innovations, 22,* 90-95 [in Ukrainian].

9. Pyliavets, N. (2023). Kohnityvni styli osobystosti yak chynnyk samozberezhuvalnoyi povedinky studentskoyi molodi [Cognitive personality styles as a factor in the formation of self-preservation behavior of student youth]. PhD thesis. Khmelnytskyi: KNU [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 09,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.05.2026

УДК 159.9:351.74(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2197-2208

Пономаренко Тетяна Олександрівна кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Суми, https://orcid.org/0000-0002-8595-8044

Моцак Світлана Іванівна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики навчання історичних дисциплін Навчально-наукового інституту історії, права та міжнародних відносин Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка, м. Суми, https://orcid.org/0000-0003-3941-9143

Яремко Анна Олександрівна здобувач вищої освіти 2 курсу спеціальності 081 Право Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Суми

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена комплексному теоретико-методологічному обґрунтуванню та емпіричному дослідженню особливостей організації професійно-психологічної підготовки майбутніх правоохоронців, які здобувають вищу освіту в умовах воєнного стану та майбутнього повоєнного відновлення України. Проаналізовано ключові тези фундаментальних і сучасних наукових розвідок щодо феномену копінг-стратегій поведінки, усвідомлених когнітивних і поведінкових зусиль особистості, а також концепцій резильєнтності як динамічних процесів постійної адаптації людини до кризового середовища.

Особливу увагу звернено на специфіку службової діяльності працівників системи Міністерства внутрішніх справ України під час війни, яка за своєю природою належить до категорій із підвищеним ризиком, а сьогодні набуває ознак пролонгованої екстремальності, супроводжується вітальними загрозами, хронічним стресом, високою ціною помилки та ризиком емоційного вигорання чи дезадаптації. Аргументовано, що професійно-психологічна підготовка майбутніх офіцерів поліції у сучасній науковій парадигмі має виступати не як ситуативний чи фрагментарний набір тренінгів, а як цілісна, багаторівнева проактивна система педагогічних та психологічних впливів, спрямованих на збереження ментального здоров'я, розвиток емоційного інтелекту і трансформацію деструктивних реакцій на стрес у конструктивні моделі поведінки.

Актуалізовано питання про доцільність кардинальної переорієнтації освітнього процесу в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання з теоретично-інформаційної моделі на практично-тренінгову, де формування навичок саморегуляції стає наскрізною лінією підготовки фахівців. Авторами доведено, що оптимізація системи підготовки вимагає упровадження інноваційних методів «щеплення від стресу» (метод стрес-інокуляції) через контрольоване занурення здобувачів у симуляційні сценарії, інтеграції дисципліни «Професійно-психологічна підготовка» для спеціальностей К9 Правоохоронна діяльність і D8 Право, проведення спеціалізованих тренінгів із формування та розвитку життєстійкості, а також обов'язкової психоедукації командного складу задля дестигматизації звернень по психологічну допомогу, що є базовою інвестицією в особисту безпеку особового складу та ефективність безпекового сектору держави.

Ключові слова: професійно-психологічна підготовка, копінг, резильєнтність, ментальне здоров'я, правоохоронна діяльність, здобувачі вищої освіти.

Ponomarenko Tetiana Oleksandrivna Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Humanitarian Disciplines, Sumy Branch of the Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, https://orcid.org/0000-0002-8595-8044

Motsak Svitlana Ivanivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of Department of world history, international relations and teaching methods of historical disciplines, Educational and Scientific Institute of History, Law and International Relations of Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, Sumy, https://orcid.org/0000-0003-3941-9143

Yaremko Anna Oleksandrivna 2nd year higher education student, specialty 081 Law, Sumy Branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy

FEATURES OF PROFESSIONAL & PSYCHOLOGICAL TRAINING OF FUTURE POLICE OFFICERS IN MARTIAL LAW CONDITIONS: THEORETICAL ASPECT AND PROSPECTS FOR IMPROVEMENT

Abstract. The present article is devoted to a comprehensive theoretical, methodological, and empirical substantiation of the peculiarities of organizing vocational and psychological training for future law enforcement officers obtaining higher education under martial law and the future post-conflict reconstruction of Ukraine. The key theses of fundamental and contemporary scientific research regarding the phenomenon of coping strategies, conscious cognitive and behavioral efforts of an individual, as well as the concepts of resilience as dynamic processes of continuous human adaptation to a crisis environment are analyzed.

Special attention is paid to the specifics of the professional activity of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine system employees during the war, which by its nature belongs to high-risk categories, and today acquires the features of prolonged extremity, accompanied by vital threats, chronic stress, a high cost of error, and the risk of emotional burnout or maladaptation. It is argued that vocational and psychological training of future police officers in the modern scientific paradigm should act not as a situational or fragmentary set of trainings, but as a holistic, multi-level proactive system of pedagogical and psychological influences aimed at preserving mental health, developing emotional intelligence, and transforming destructive reactions to stress into constructive behavioral models.

The issue of the expediency of a radical reorientation of the educational process in higher education institutions with specific learning conditions from a theoretical-informational model to a practical-training one, where the formation of self-regulation skills becomes a cross-cutting line of specialist training, is updated. The authors prove that the optimization of the training system requires the introduction of innovative methods of "stress inoculation" through the controlled immersion of higher education applicants into simulation scenarios, the integration of the discipline "Vocational and Psychological Training" for the specialties K9 Law Enforcement Activities and D8 Law, conducting specialized training sessions on the formation and development of resilience, as well as mandatory psychoeducation of the commanding staff to destigmatize seeking psychological help, which is a core investment in the personal safety of personnel and the efficiency of the state security sector.

Keywords: vocational and psychological training, coping, resilience, mental health, law enforcement, higher education applicants.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану постає проблема збереження ментального здоров'я, формування психологічної стійкості та навичок подолання стресу, а також розвиток та підтримка резильєнтності українських громадян. Стресогенні фактори, з якими у повсякденному житті та під час виконання своїх професійних обов'язків перетинаються працівники правоохоронних органів, ДСНС, військові, медичні працівники, сприяють зниженню їх ментального здоров'я та опірності стресу. Тому актуальним постає питання упровадження професійно-психологічної підготовки під час здобуття вищої освіти.

Актуальність даної проблематики зумовлена також й тим, що працівники системи МВС виконують важливу роль у забезпеченні дотримання правопорядку громадянами, евакуації мирного населення із зони бойових дій, протидії диверсійній діяльності та колабораціонізму, боронять нашу державу у російсько-українській війні, фіксують наслідки атак тощо. І, водночас, переживають вимушену розлуку з сім'ями; хвилюються за тих, хто залишився тощо, перебуваючи у перманентному стресі. Це дозволяє говорити про те, що діяльність працівників Національної поліції реалізується під впливом особливих

правових, соціальних та психологічних умов. Тому важливим є упровадження професійно-психологічної підготовки майбутніх правоохоронців для ефективного виконання ними своїх професійної обов'язків в екстремальних умовах, умовах воєнного стану та повоєнної відбудови України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання резильєнтності віднайшли дослідження у працях таких науковців, як П. Бартон, І. Германський, О. Кокун, Л. Комарніцька, С. Кондратюк, Г. Лазос, С. Мадді, Н. Сторожук, О. Чиханцова, В. Федорчук та ін.

Питанням копінг-стратегій приділяється значна увага вітчизняними і зарубіжними дослідниками, серед яких варто виділити таких, як Л. Анциферова, Т. Крюкова, Р. Лазарус, А. Поденко, О. Рєзнікова, Т. Ткачук, Н. Родіна, С. Фолкман, С. Хобфол. Проблеми копінг-стратегії знаходять своє відображення у загальнонауковій методології системного підходу до розуміння особистості (Л. Бурлачук, Г. Костюк, Б. Ломов, С. Максименко); у положенні теорії вчинку В. Роменця; генетичному підході С. Максименка; в уявленні про життєвий світ особистості Т. Титаренко; у психологічній моделі цілепокладання Ю. Швалба.

У вітчизняній психологічній розвідці дослідження, присвячені феномену копінгу здійснювалися на рівні емпіричного вивчення певних його особливостей (Т. Ряполова, О. Склень, І. Аршава, О. Брюханов).

Проблема копінг-стратегій актуалізована на матеріалі досліджень представників різних професій: працівників ДСНС (О. Самара); працівників аварійно-рятувальних підрозділів ДСНС (О. Склень); лікарів (А. Чазова); майбутніх фахівців соціономічних професій (Г. Думчак); педагогічних працівників (А. Кіясь; А. Цепков); керівників закладів освіти (Ю. Снігур) та ін., а також у осіб, які втратили роботу (В. Шагарова). У працях науковців окреслено певні особливості використання копінг-стратегій у специфічних професійних ситуаціях, притаманних вказаним видам професій.

Дослідження особливостей діяльності працівників МВС в екстремальних ситуаціях вивчали М. Ануфрієв, О. Бандурка, В. Венедиктов, В. Горяйнов, М. Корольчук, С. Кубіцький, Є. Оспіщев, О. Охременко, О. Синявська, О. Тімченко, О. Федоренко, М. Чуносов, Г. Яворська, О. Ярмиш. Зміст і функції діяльності правоохоронця досліджені у працях В. Андросюка, О. Бандурки, Л. Казміренко, С. Кузніченко, М. Костицького, В. Лукашевича, Г. Туманова.

Мета статті – висвітлити теоретичний аспект необхідності професійно-психологічної підготовки майбутніх правоохоронців в умовах воєнного стану та дослідити можливі шляхи її удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Професійно-психологічна підготовка виступає фундаментальним механізмом у процесі становлення особистості майбутнього правоохоронця, здатного ефективно діяти в умовах воєнного стану. У сучасній науковій парадигмі така підготовка розглядається не як ситуативний набір тренінгів, а як цілісна, багаторівнева система педагогічних та психологічних впливів, спрямованих на формування резильєнтності – здатності

відновлюватися після стресових навантажень. Ключовим завданням підготовки є трансформація потенційних деструктивних реакцій на стрес у конструктивні моделі поведінки, що досягається шляхом розвитку адаптивних копінг-стратегій. Аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду, зокрема стандартів країн НАТО, свідчить про ефективність застосування методу «стрес-інокуляції» або «щеплення від стресу». Цей підхід передбачає контрольоване занурення здобувачів у змодельовані кризові ситуації з поступовим підвищенням рівня психологічного навантаження, що дозволяє сформувати специфічний імунітет до екстремальних факторів. Таким чином, замість інстинктивної реакції завмирання або паніки, у майбутнього фахівця закріплюється алгоритм раціональних дій.

Колектив авторів Львівського державного університету внутрішніх справ у навчально-методичні праці «Професійно-психологічна підготовка поліцейського», зазначає, що «робота в поліції – це комплексна трудова діяльність, яка має інтелектуально-практичну спрямованість. Вона вимагає посиленої психічної активності особистості. Умови праці доволі часто можуть супроводжуватися тривалими й інтенсивними фізичними навантаженнями. Крім того, такі умови викликають у поліцейського психологічні навантаження, труднощі, які можуть бути спричинені постійним професійним ризиком, дефіцитом часу на виконання оперативних завдань, середовищем та умовами комунікації, специфікою поліцейських функцій» [6, с. 23]. Важливою умовою ефективності професійно-психологічної підготовки є її відповідність реальним викликам сьогодення. В умовах війни акцент зміщується з загальної психопрофілактики на формування спеціальних компетенцій: навичок тактичної медицини, психологічної саморегуляції в бою, ведення переговорів у кризових ситуаціях та надання першої психологічної допомоги колегам і оточуючим.

«Психологічний аналіз професійної діяльності правоохоронця в екстремальних та кризових умовах виявляє складну структуру стресогенних факторів, що визначають специфіку адаптаційних процесів особистості. Службова діяльність у секторі безпеки за своєю природою належить до категорії професій з підвищеним ризиком, однак в умовах воєнного стану вона набуває ознак пролонгованої екстремальності. Ключовою характеристикою таких умов є вітальна загроза – реальна небезпека для життя та здоров’я як самого правоохоронця, так і оточуючих, що мобілізує глибинні інстинктивні реакції та вимагає надвисокого рівня самоконтролю» [5, с. 484]. Особистість правоохоронця повинна характеризуватися високим рівнем емоційного інтелекту, вольовою саморегуляцією та розвиненою рефлексією, що дозволяє критично оцінювати власні ресурси та своєчасно звертатися за підтримкою. Відсутність або недостатність такої підготовки призводить до домінування пасивних копінг-стратегій, таких як уникнення відповідальності чи емоційне дистанціювання, що в умовах виконання бойових завдань може мати фатальні наслідки. Тому сучасна система підготовки має бути спрямована на інтеграцію когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів, забезпечуючи перехід

від знання про стрес до реальної здатності керувати ним у професійній діяльності.

Науковці О. Борисюк та М. Фостяк відзначають, що «напруженість, екстремальність, небезпека, підвищена відповідальність за вчинені дії – усі ці фактори можуть спричинити виникнення у працівників станів емоційного напруження, фізичного та психічного виснаження, професійних стресів тощо. Такий сильний негативний вплив особливостей професійної діяльності на особистість працівника може призвести до виникнення явища емоційного вигорання, внаслідок якого поступово відбувається розчарування в професії, втрачається професійна мотивація, виникають невротичні реакції, психічні функціональні розлади та різні соматичні захворювання» [2, с. 102].

Л. Адаменко зазначає, що «для досягнення психічного здоров'я (відчуття власної гідності, впевненості в цінності своєї особистості та прийняття цінності інших людей, здатності підтримувати гармонійні взаємовідносини з внутрішнім світом думок та почуттів, справлятися з життєвими проблемами та свідомо йти на ризик, здатності психіки до самозцілення) необхідно навчитися застосовувати конструктивні, ефективні копінг-стратегії, що допомагають протистояти різноманітним стресовим ситуаціям» [1, с. 13]. Л. Карамушка та Ю. Снігур визначають копінг як «когнітивні, емоційні та поведінкові зусилля, спрямовані на подолання труднощів у процесі взаємодії людини з довкіллям. При цьому слід зазначити, що кожна зі складових має своє певне «навантаження». Так, когнітивні зусилля особи скеровано на аналіз проблеми, складання можливого плану дій, пошук альтернативних варіантів виходу із ситуації тощо. За допомогою емоційних зусиль людина контролює свої переживання, шукатиме емоційну підтримку в оточення. Поведінкові зусилля дають змогу особі досягти бажаного результату» [3, с. 24]. Науковці З. Шайхлісламов і В. Горбенко констатують, що «копінг-поведінка формується великою кількістю внутрішніх та зовнішніх факторів, особистісними ресурсами, оточенням людини. Копінг-поведінка формує життєдіяльність людини, копінг-стратегії впливають як на поведінку людини під час стресу, так і на її самовідношення, звички та інших людей» [9, с. 68].

Нами було встановлено, що «у сучасній психології виділяють три основні групи копінг-стратегій, які є основою для більшості емпіричних досліджень: проблемно-орієнтований копінг, спрямований на усунення або зміну джерела стресу (активні дії, планування); емоційно-орієнтований копінг, спрямований на зменшення емоційної напруги (переоцінка, вираження почуттів); та копінг, орієнтований на уникнення (поведінкове та когнітивне відсторонення, заперечення). Важливою теоретичною відмінністю є розмежування копінгу та механізмів психологічного захисту: тоді як захист є несвідомим і часто спотворює реальність, копінг є свідомим, активним і спрямованим на конструктивну взаємодію з об'єктивною реальністю. Розуміння цієї дихотомії є критичним для розробки тренінгових програм, оскільки професійна підготовка

має на меті перевести несвідомі захисні реакції у свідомі, гнучкі та ефективні копінг-дії» [5, с. 481–482].

В умовах воєнного стану, коли стресогенні фактори набувають характеру вітальної загрози та тривалої невизначеності, ефективність професійної діяльності безпосередньо залежить від здатності фахівця не просто пасивно витримувати навантаження, а й активно перетворювати стрес на стимул для мобілізації ресурсів. Адаптивні копінг-стратегії розглядаються як усвідомлені поведінкові та когнітивні паттерни, що забезпечують збереження психічного здоров'я та високої працездатності. Критеріями ефективності копінгу для правоохоронця виступають гнучкість у виборі реакцій залежно від контексту ситуації, здатність до швидкого відновлення психоенергетичного потенціалу, збереження критичності мислення під тиском емоцій та орієнтація на конструктивне вирішення службових завдань. На відміну від ригідних захисних механізмів, адаптивний копінг передбачає реалістичну оцінку власних можливостей та загроз, що дозволяє уникати як невиправданого ризику, так і паралізуючого страху.

Так, нами було проведено діагностику копінг-стратегій здобувачів вищої освіти за допомогою опитувальника «Опис копінг стратегій – коротка форма», розкриває основні положення україномовної версії опитувальника Coping Strategies Inventory Short-Form (Tobin et al., 1989) із 32 пунктів. Участь у дослідженні взяли участь 38 здобувачів 1-3 курсів (21 особа першого курсу, 10 осіб – другого, 7 – третього), які навчаються за спеціальністю Правоохоронна діяльність у Сумській філії Харківського національного університету внутрішніх справ. Усі респонденти віком від 17 до 20 років, проживають на території Сумської області. За статевою ознакою – 7 хлопців і 31 дівчина. Дослідження проведене у листопаді 2025 року, онлайн, за допомогою Google-форм. За показниками уникнення стресору або неадаптивної копінг-стратегії середнє значення становить 35. Це може свідчити про те, що більшості респондентів притаманний середній рівень і нижче середнього неадаптивної копінг-стратегії, яка пов'язана з поведінкою уникнення та повноцінного запобігання одного чи декількох стресових факторів. За показниками взаємодії зі стресом або адаптивної копінг-стратегії середнє значення становить 40,4. Це також може свідчити про те, що більшості респондентів притаманний середній рівень адаптивної копінг-стратегії, яка пов'язана з поведінкою адаптації та подолання стресу. Низького рівня копінг-стратегій не мають жоден із респондентів. Таким чином, респонденти мають середній рівень взаємодії зі стресом або адаптивної копінг-стратегії в діапазоні від 38,2 до 40,4; шкала уникнення стресору або неадаптивної копінг-стратегії має діапазон вираженості від 33,6 до 35,5. Це може свідчити про схожість досліджуваних у певних характеристиках, зокрема навчання на одній спеціальності, вивчення однакових навчальних курсів тощо.

Однак, попри відсутність низьких показників у вибірці, значна частина майбутніх правоохоронців у довгостроковій перспективі залишається схильною

до використання пасивних або емоційно-орієнтованих копінг-стратегій, що в екстремальних ситуаціях чи під час виконання службово-бойових завдань може призвести до паралізуючого страху або втрати працездатності. Тому вважаємо за потрібне внести рекомендацію – з метою підвищення показників адаптивного копінгу під час професійно-психологічної підготовки звертати увагу на підвищення стресостійкості майбутніх правоохоронців та вмінні взаємодіяти зі стресом, а також упровадити тренінги із розвитку життєстійкості.

Моделювання психологічних детермінант стійкості до травматичного стресу передбачає інтеграцію особистісних ресурсів, соціальної підтримки та професійних компетенцій у єдину систему резильєнтності. Ключовим елементом такої моделі є феномен життєстійкості, що включає компоненти залученості у процес діяльності, переконаності у можливості контролю над подіями та прийняття ризику як виклику, а не загрози. Для майбутнього правоохоронця критично важливо сформувати таку внутрішню позицію, де стресова ситуація сприймається як професійне завдання, що має рішення. Окрім того, важливим предиктором адаптивного копінгу є розвинений емоційний інтелект, який дозволяє ідентифікувати та регулювати власні емоційні стани, запобігаючи їх трансформації у деструктивні форми поведінки. Теоретичний аналіз показує, що цілеспрямоване формування адаптивних копінг-стратегій можливе через спеціалізовані тренінгові інтервенції, які активують механізми когнітивної переоцінки та навчають навичкам саморегуляції, створюючи таким чином надійний фундамент для професійного довголіття в умовах підвищеного ризику.

На нашу думку, з метою формування адаптивних копінг-стратегій важливим є формування адекватного рівня резильєнтності (або життєстійкості) здобувачів. Життєстійкість розуміється О. Кокуном як «стійка багатовимірна особистісна властивість, що являє собою сукупність поглядів та переконань про себе та навколишній світ, які забезпечують мужність та мотивацію людини перетворити складні ситуації на можливості зростання, а також здатність залишатися здоровим та здійснювати високоефективну діяльність, незважаючи на високий рівень стресу» [4, с. 8]. О. Чиханцова розглядає життєстійкість як «окремо значущий феномен психіки людини, який розвивається за певними закономірностями, є багатокомпонентним особистісним утворенням, що впливає на актуалізацію різних властивостей психіки людини у ситуаціях життєвої напруги» [8, с. 11]. Важливим є розуміння того, що резильєнтність є динамічним процесом, під час якого відбувається постійна адаптація особистості до змін.

Першочерговим кроком щодо вдосконалення системи професійно-психологічної підготовки в умовах воєнного стану є концептуальна переорієнтація освітнього процесу з теоретично-інформаційної моделі на практично-тренінгову, де формування навичок саморегуляції та стрес-менеджменту стає наскрізною лінією підготовки. На нашу думку, варто інтегрувати у навчальні плани спеціалізовані модулі тактичної психології, які передбачають відпрацювання алгоритмів дій у кризових станах, надання першої

психологічної допомоги та самодопомоги безпосередньо в умовах, наближених до бойових. Для викладачів-психологів критично важливим є перехід від ролі лектора до ролі фасилітатора та тренера, що вимагає постійного підвищення їхньої власної кваліфікації у сфері кризової психології та роботи з травмою війни, а також залучення до освітнього процесу фахівців з реальним бойовим досвідом для передачі унікальних, емпірично перевірених копінг-стратегій.

По-друге, важливим є упровадження обов'язкового тестування здобувачів на етапі вступу та на початку кожного навчального року для оцінки рівня життєстійкості, емоційного інтелекту, домінуючих копінг-стратегій та наявності прихованих факторів ризику (наприклад, тривожності, схильності до вигорання).

По-третє, можливе проведення коротких, але регулярних опитувань (щоквартально) для відстеження динаміки психоемоційного стану, рівня втоми та використання деструктивних копінг-стратегій (уникнення, агресія, ізоляція).

По-четверте, варто приділити увагу навчанню технікам дихальної саморегуляції, прогресивної м'язової релаксації, когнітивної переоцінки (рефреймінгу) стресових ситуацій. Сприяти формуванню навичок розпізнавання власних емоційних станів та станів постраждалих/колег. Акцент має бути на вторинній травматизації та методах її профілактики при роботі з жертвами воєнних злочинів. Важливим є підвищення психологічної стійкості та резильєнтності за допомогою програм самодопомоги. Ця практична рекомендація сформована на основі рекомендацій О. Чиханцової, яка відзначає, що «прикладом такої програми є онлайн-модуль з формування стійкості на веб-сайті Американської психологічної асоціації. На веб-сайті роз'яснюються такі основні кроки для самостійного підвищення стійкості: підвищення соціальної підтримки; оптимізм; реалістична оцінка та постановка цілей; емоційний і соціальний баланс; поєднання проблемно- та емоційно сфокусованого копінгу. Оскільки для успішного засвоєння матеріалу важлива самостійна підготовка, ця стратегія може бути дуже ефективною для допомоги військовослужбовцям із індивідуальним курсом відновлення, особливо тим, хто стурбований стигматизацією, пов'язаною з пошуком допомоги, або тим, хто має високу службову завантаженість» [8, с. 34]. На нашу думку, якщо мова йде про курсантів, то необхідно упровадити обов'язкові програми психоедукації для командирів, спрямовані на дестигматизацію звернення за психологічною допомогою серед курсантів. Створення атмосфери психологічної безпеки, де визнання власної вразливості або втоми не розглядається як слабкість, а як прояв професійної відповідальності, є фундаментом для профілактики суїцидальних тенденцій та адиктивної поведінки. Крім того, важливим є сприяння створенню груп рівної підтримки, де курсанти можуть обмінюватися досвідом подолання стресу в безпечному середовищі, що значно підвищує групову згуртованість та колективну резильєнтність.

По-п'яте, необхідне упровадження в освітній процес симуляційних сценаріїв, максимально наближених до реальних бойових/кризових ситуацій

(робота під обстрілом, надання допомоги при масових жертвах). Симуляція має створювати помірний, контрольований рівень стресу, щоб здобувачі вищої освіти могли свідомо застосовувати вивчені копінг-стратегії та навички. Важливим елементом удосконалення системи є упровадження інноваційних технологій ранньої діагностики ризиків дезадаптації.

Дані рекомендації запропоновано з метою підвищення психологічної стійкості майбутніх правоохоронців, формування у них адаптивних, проблемно-орієнтованих копінг-стратегій, зміцнення їхньої резильєнтності до травматичного стресу та забезпечення професійної функціональності в умовах воєнного стану та повоєнної відбудоби. Комплексна реалізація цих рекомендацій дозволить трансформувати систему підготовки з реактивної, спрямованої на подолання наслідків, у проактивну, спрямовану на попередження психотравматизації та формування стійкої професійної ідентичності захисника правопорядку.

Висновки. Теоретичний аналіз наукової літератури дозволив визначити копінг-стратегії як динамічні когнітивні та поведінкові зусилля особистості, спрямовані на подолання екстремальних вимог професійного середовища. З'ясовано, що в умовах воєнного стану специфіка діяльності правоохоронців характеризується перманентною вітальною загрозою, невизначеністю та високою ціною помилки, що висуває підвищені вимоги до їхньої стресостійкості. Емпіричне дослідження особливостей прояву копінг-стратегій у майбутніх правоохоронців виявило неоднорідність адаптаційних механізмів. Встановлено, що значна частина здобувачів схильна до використання емоційно-орієнтованих стратегій та стратегій прийняття бажаного за дійсне, які, хоч і забезпечують тимчасове зниження напруги, у довгостроковій перспективі корелюють із високими показниками реактивної та особистісної тривожності, а також ризиком професійної дезадаптації.

Важливе значення набуває формування резильєнтності майбутніх правоохоронців, які навчаються в закладах освіти зі специфічними умовами навчання, здобувають знання та навички професійної діяльності в умовах воєнного стану, що безперечно впливає на їх ментальне здоров'я та добробут.

Нами взято до уваги наукові та методичні напрацювання науковців Г. Афузової, В. Кротенко, Г. Найдьонової, які «формою організації психологічного забезпечення процесу збереження та зміцнення психічного здоров'я здобувачів першого рівня вищої освіти на етапі адаптації до умов професійного навчання в період воєнного стану … обрали тренінг особистісного росту та стимуляції розвитку навичок резильєнтності» [8, с. 20], адже такі заняття «одночасно сприяють розвитку самосвідомості особистості, осмисленню системи цінностей, посиленню вмотивованості та формуванню поведінкових особливостей, серед яких провідне місце займають просоціальна поведінка та ефективні копінг-стратегії» [7, с. 21]. Розвиток резильєнтності, на нашу думку, сприятиме формуванню адаптивних копінг-стратегій та зміцненню загальної стресостійкості. Також з метою оптимізації професійно-психологічної

підготовки майбутніх правоохоронців пропонуємо упровадити проведення зі здобувачами вищої освіти та під час курсів підвищення кваліфікації діючих правоохоронців тренінгу «Мотиваційні ресурси життєстійкості», запропонованого та апробованого Н. Юр'євою та В. Пасічник [10, с. 165–196].

Вважаємо важливим упровадження навчальної дисципліни «Професійно-психологічна підготовка» для здобувачів вищої освіти спеціальностей К9 Правоохоронна діяльність і D8 Право, що сприятиме трансформації здобувача освіти з носія теоретичних знань у готового до реалій фахівця. Це інвестиція в їхню особисту безпеку, ментальне здоров'я та, зрештою, у справедливість правової системи держави.

Література:

1. Адаменко Л. С. Актуальні аспекти дослідження копінг-поведінки особистості. *Вісник Національного університету оборони України*. 2020. № 1 (54). С. 13–18.

2. Борисюк О. М., Фостюк М. В. Дослідження синдрому професійного вигорання у працівників Національної поліції України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 102–112. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1025/1/2016-2.13.pdf

3. Карамушка Л. М., Снігур Ю. С. Копінг-стратегії: сутність, підходи до класифікації, значення для психологічного здоров'я особистості та організації. *Актуальні проблеми психології*. Том І. Випуск 55. С. 23–30.

4. Кокун О. М. Діагностика професійної життєстійкості та психофізіологічної стійкості : методичні рекомендації. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2024. 58 с.

5. Пономаренко Т. О., Яремко А. О. Теоретико-методологічні основи вивчення копінг-стратегій у діяльності правоохоронців. *Scientific Innovation: Theoretical Insights and Practical Impacts* : Collection of Scientific Papers with the Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference (December 8-10, 2025, Naples, Italy). Naples : European Open Science Space, 2025. P. 479–487.

6. Професійно-психологічна підготовка поліцейського : навчальний посібник / Я. М. Когут, Ю. Ц. Жидецький, Ю. І. Кіржецький, С. С. Гнатюк, Р. М. Андрусишин та ін. ; за ред. Я. М. Когута. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 404 с.

7. Розвиток резильєнтності здобувачів першого рівня вищої освіти в умовах воєнного конфлікту на території України : методичні рекомендації / уклад. Г. Афузова, В. Кротенко, Г. Найдьонова; за заг. ред. Г. Афузової. Суми : Університетська книга, 2023. 64 с.

8. Чиханцова О. Психологічні основи життєстійкості особистості : монографія. К. : Талком, 2021. 319 с.

9. Шайхлісламов З. Р., Горбенко В. Ю. Теоретичні підходи визначення копінг-стратегії поведінки особистості. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2023. № 34 (73). С. 64–69.

10. Юр'єва Н. В., Пасічник В. І. Мотиваційні ресурси стресостійкості військовослужбовців підрозділів Національної гвардії України з конвоювання, екстрадиції та охорони підсудних : монографія. Харків : НАНГУ, 2019. 197 с.

References:

1. Adamenko, L. S. (2020). Aktualni aspekty doslidzhennia kopinh-povedinky osobystosti [Current aspects of the study of personality coping behavior]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu*

oborony Ukrainy [Journal of the National Defense University of Ukraine], 1(54), 13–18 [in Ukrainian].

2. Borysiuk, O. M., & Fostiuk, M. V. (2016). Doslidzhennia syndromu profesiinoho vyhorannia u pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy [Research on professional burnout syndrome among employees of the National Police of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav [Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs], 2,* 102–112 [in Ukrainian].

3. Karamushka, L. M., & Snihur, Yu. S. (2020). Kopinh-stratehii: sutnist, pidkhody do klasyfikatsii, znachennia dlia psykholohichnoho zdorov'ia osobystosti ta orhanizatsii [Coping strategies: Essence, approaches to classification, importance for psychological health of the individual and organization]. *Aktualni problemy psykholohii [Current Problems of Psychology], 1(55),* 23–30 [in Ukrainian].

4. Kokun, O. M. (2024). *Diahnostyka profesiinoi zhyttiestiikosti ta psykho-fiziolohichnoi stiikosti* [*Diagnostics of professional resilience and psychophysiological stability]*. Kyiv: Instytut psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy [in Ukrainian].

5. Ponomarenko, T. O., & Yaremko, A. O. (2025). Teoretyko-metodolohichni osnovy vyvchennia kopinh-stratehii u diialnosti pravookhorontsiv [Theoretical and methodological foundations of studying coping strategies in the activities of law enforcement officers]. Proceedings from: *the 4th International Scientific and Practical Conference «Scientific Innovation: Theoretical Insights and Practical Impacts»* (pp. 479–487). Naples: European Open Science Space [in Ukrainian].

6. Kohut, Ya. M., Zhydetskyi, Yu. Ts., Kirzhetskyi, Yu. I., Hnatiuk, S. S., Andrusyshyn, R. M. et al. (2022). *Profesiino-psykholohichna pidhotovka politseiskoho [Vocational and psychological training of a police officer]* (Ya. M. Kohut, Ed.). Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].

7. Afuzova, H., Krotenko, V., & Naidonova, H. (Comps.). (2023). *Rozvytok rezyliientnosti zdobuvachiv pershoho rynia vyshchoi osvity v umovakh voiennoho konfliktu na terytorii Ukrainy [Development of resilience of first-level higher education applicants in the conditions of military conflict on the territory of Ukraine]* (H. Afuzova, Ed.). Sumy: Universytetska knyha [in Ukrainian].

8. Chykhantsova, O. (2021). *Psykholohichni osnovy zhyttiestiikosti osobystosti: [Psychological foundations of personality resilience]*. Kyiv: Talkom [in Ukrainian].

9. Shaikhlislamov, Z. R., & Horbenko, V. Yu. (2023). Teoretyichni pidkhody vyznachennia kopinh-stratehii povedinky osobystosti [Theoretical approaches to determining the coping strategy of personality behavior]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia [Scientific Notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. Series: Psychology], 34(73),* 64–69 [in Ukrainian].

10. Yurievia, N. V., & Pasichnyk, V. I. (2019). *Motyvatsiini resursy stressostiikosti viiskovosluzhbovtsiv pidrozdiliv Natsionalnoi hvardii Ukrainy z konvoiuvannia, ekstradytsii ta okhorony pidsudnykh [Motivational resources of stress resistance of servicemen of the National Guard of Ukraine units for escorting, extradition and protection of defendants]*. Kharkiv: NANGU [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 09,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.05.2026

УДК 159.92

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2209-2220

Пономаренко Тетяна Олександрівна кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Суми, https://orcid.org/0000-0002-8595-8044

Демиденко Надія Михайлівна кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Суми, https://orcid.org/0000-0002-4392-6722

ФОРМУВАННЯ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті здійснено комплексний теоретико-емпіричний аналіз проблеми формування та розвитку резильєнтності та психологічної адаптації здобувачів вищої освіти в ЗВО зі специфічними умовами навчання в сучасних реаліях України. Актуальність дослідження зумовлена тривалою повномасштабною збройною агресією з боку російської федерації та введенням воєнного стану, що продукує ситуацію перманентного психоемоційного напруження для всього суспільства, а особливо для представників сектору безпеки й оборони та майбутніх правоохоронців, які перебувають на етапі професійного становлення.

Розмежовано та термінологічно верифіковано понятійно-категоріальний апарат дослідження. Зокрема, розкрито сутність «психологічної адаптації» як складного, багатофакторного й динамічного процесу пристосування психіки та поведінки індивіда до кардинально змінених умов життєдіяльності, що інтегрує в собі фізичні, соматичні, емоційні, ментальні та соціальні параметри нового середовища. Доведено, що психологічна адаптація є значно ширшим концептом, ніж «соціально-психологічна адаптація», та виступає невід'ємним структурним компонентом загальної соціалізації особистості. Виокремлено ключові взаємопов'язані характеристики адаптаційного процесу майбутніх працівників поліції: когнітивне прийняття нових умов і службових ролей, розвиток здатності до конструктивного вирішення проблем через специфічні стратегії подолання труднощів, становлення емоційно-вольової стресостійкості, налагодження групової взаємодії всередині колективу та досягнення внутрішньої гармонії особистості. Констатовано суперечливу природу адаптації, яка вимагає від здобувача балансування між нівелюванням деструктивних проявів задля входження в соціум і збереженням власної автентичності, унікальності та індивідуальності.

Особливу увагу в статті приділено дефініції «резильєнтність», яка розглядається авторами не просто як пасивна здатність до виживання чи адаптації, а як системна компетентність, що забезпечує внутрішнє психологічне зростання, духовне та професійне самовдосконалення особистості попри тривалий вплив дистресових, екстремальних і психотравмуючих чинників.

На основі узагальнення теоретичних джерел та результатів емпіричного дослідження в статті сформульовано практичні рекомендації, диференційовані за кількома стратегічними напрямами. Актуалізовано потребу в розвитку навичок саморефлексії, аутотренінгу, прогресивної м'язової релаксації та культивування позитивного мислення через усвідомлене прийняття мінливості оточуючого світу, мотивацію та фіксацію мікроуспіхів.

Ключові слова: резильєнтність, психологічна адаптація, воєнний стан, правоохоронна діяльність, стресостійкість, ментальне здоров'я.

Ponomarenko Tetiana Oleksandrivna Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Humanitarian Disciplines, Sumy Branch of the Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, https://orcid.org/0000-0002-8595-8044

Demydenko Nadiia Mykhailivna Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher, Professor of the Department of Humanitarian Disciplines, Sumy Branch of the Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, https://orcid.org/0000-0002-4392-6722

THE FORMATION OF RESILIENCE AND PSYCHOLOGICAL STABILITY OF FUTURE LAW ENFORCEMENT OFFICERS IN CONDITIONS OF MARTIAL LAW: THEORETICAL ASPECT

Abstract. A comprehensive theoretical and empirical analysis of the problem of formation and development of resilience and psychological adaptation of higher education applicants in higher education institutions with specific learning conditions in the modern realities of Ukraine are provided in the article. The relevance of the study is driven by the prolonged full-scale armed aggression by the russian federation and the imposition of martial law, which generates a state of permanent psycho-emotional tension for the entire society, and especially for the representatives of the security and defense sector and future law enforcement officers, who are at the stage of their professional development.

The conceptual and categorical apparatus of the study is delineated and terminologically verified. In particular, the essence of "psychological adaptation" is revealed as a complex, multifactorial, and dynamic process of adjusting the individual's psyche and behavior to radically changed conditions of life activity, integrating physical, somatic, emotional, mental, and social parameters of the new

environment. It is proved that psychological adaptation is a significantly broader concept than "socio-psychological adaptation" and serves as an integral structural component of the general socialization and resocialization of the personality. The key interconnected characteristics of the adaptation process of future police officers are identified: cognitive acceptance of new conditions and professional roles, development of the ability to constructively solve problems through specific coping strategies, establishment of emotional-volitional stress resilience, building group interaction within the collective, and achieving final psychological comfort (internal harmony of the personality). The contradictory nature of adaptation is noted, requiring the student to balance between mitigating destructive manifestations for integration into society and preserving their own authenticity, uniqueness, and individuality.

Special attention in the article is paid to the definition of "resilience", which is considered by the authors not merely as a passive ability to survive or adapt, but as a systemic competence that ensures internal psychological growth, spiritual, and professional self-improvement of the personality despite the prolonged impact of distressful, extreme, and psychotraumatic factors.

Based on the generalization of theoretical sources and experiment results, practical recommendations differentiated into several strategic directions are formulated in the article. The need for developing skills of self-reflection, auto-training, progressive muscle relaxation, and cultivating positive thinking through the conscious acceptance of the changing world, motivation, and fixation of micro-successes is highlighted.

Keywords: resilience, psychological adaptation, martial law, law enforcement activity, stress resilience, mental health.

Постановка проблеми. Питання психологічної стійкості сучасного фахівця, зокрема і майбутнього правоохоронця, є одним із ключових у дослідженнях XXI сторіччя в галузі психології. «Психологічна стійкість – це здатність окремих людей, команд і організацій адаптуватися, відновлюватися та процвітати в ситуаціях ризику, викликів, небезпеки, складності та негараздів» [2, с. 4]. На нашу думку, психологічна стійкість пов'язана із життєстійкістю особистості, адже обидва процеси є динамічними, здатними до формування та сприяють опірності організму до стресу та можливості подальшого існування після пережитих травмуючих подій.

М. Марковська зазначає, що «зараз ми живемо у високому перманентному стресі – він то більший, то менший, залежно від подій. Тому маємо приділяти особливу увагу своєму психічному стану, відпочинку та поповненню ресурсів» [4]. Дослідники визначають перманентний стрес як тип стресу, який виникає при тривалому або постійному впливі стресових чинників без періодів відновлення або відпочинку (наприклад, при продовженому періоді низького рівня життя, постійному виконанні складних і відповідальних обов'язків, неперервному догляді за хворим членом сім'ї або при тривалому періоді конфлікту або війни).

Особливостями перманентного стресу насамперед є: 1) тривалий тривожний стан, який може тривати протягом довгого часу, місяців або навіть років (зважаючи на те, що війна в Україні триває вже десятий рік поспіль, українці знаходяться у стані перманентного струсу вже досить тривалий період); 2) може накопичуватися з часом, коли стресові фактори тривають, а особа не має можливості відновитися або зняти напругу (знову ж таки приведемо приклад України, яка потерпає від збройної агресії росії, а громадяни України відчуювать на собі усі наслідки як у фізичному стані, так і психологічному); 3) може призвести до широкого спектру фізичних і психологічних проблем, таких як втома, болі у м'язах, головні болі, тривожність, депресія, апатія тощо; 4) може суттєво погіршити якість життя, позначаючись на фізичному та психічному стані, відносинах, роботі та інших аспектах життя; 5) може мати системний вплив на організм, викликаючи дисфункції в нервовій, імунній та ендокринній системах.

Правоохоронці, які знаходяться у перманентному стресі, відчувають його наслідки на собі, можливо, навіть більше, ніж звичайні пересічні громадяни, адже, поряд із буденними справами, вони повинні виконувати службові обов'язки, сприяти захисту та безпеці населення, їх здоров'ю та добробуту. Науковий доробок спрямований на дослідження саме психологічної життєстійкості майбутніх працівників поліції в умовах воєнного стану, основою якої є саме стресостійкість як запорука ефективного виконання у майбутньому службових обов'язків та недопущення професійного та емоційного вигорання, а також професійної деформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі емоційної стійкості як запоруки успішної психологічної адаптації присвячені праці С. Бочарової, М. Дьяченко, П. Зільбермана, С. Максименко, О. Сиротіна, О. Тімченко тощо. Вплив екстремальних умов праці на особистість та якість роботи працівника поліції вивчали Т. Білоус, В. Тюріна.

Дослідження особливостей діяльності працівників правоохоронних органів в екстремальних ситуаціях вивчали М. Ануфрієв, О. Бандурка, В.Венедиктов, В. Горяйнов, М. Корольчук, С. Кубіцький, Є. Оспіщев, О. Охременко, О. Синявська, О. Тімченко, О. Федоренко, М. Чуносов, Г. Яворська, О. Ярмиш. Зміст і функції діяльності правоохоронця досліджені у працях В. Андросюка, О. Бандурки, Л. Казміренко, С. Кузніченко, М. Костицького, В. Лукашевича, Г. Туманова.

Мета статті – дослідити важливість та необхідність формування резильєнтності та психологічної стійкості у майбутніх правоохоронців в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні, в умовах воєнного стану в Україні, надзвичайно актуальним є питання психологічної витривалості громадян. Йдеться про їхню спроможність пристосовуватися до постійних змін, долати стресові чинники (зокрема, ПТСР) та успішно відновлюватися після

пережитих травм. Цей комплекс якостей окреслюють терміном «резильєнтність» – здатність не лише виживати й адаптуватися до криз, а й внутрішньо зростати за будь-яких обставин. У фокусі нашого дослідження перебуває професійна діяльність правоохоронців в екстремальних ситуаціях. Зважаючи на специфіку їхньої служби, особливого значення набуває розвиток резильєнтності у курсантів та студентів під час їхньої підготовки у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання в період війни.

На думку сучасних вітчизняних дослідників, однією з найбільш вразливих та соціально незахищених сфер суспільство є освіта, а «у складних реаліях України, в умовах воєнної агресії з боку російської федерації однією з нагальних проблем виступає психологічний супровід професійного становлення майбутніх фахівців, які зробили вибір на користь українських закладів вищої освіти, особливо на етапі адаптації до умов професійного навчання під час воєнного стану, що, на нашу думку, обумовлює підвищений ризик виникнення у них відхилень у психічному здоров'ї» [7, с. 5]. Дослідники вважають, що психологічній адаптації, «стійкості та саморегуляції особистості в складних ситуаціях сприяють такі психосоціальні чинники як активне подолання, оптимізм, наявність цілей, просоціальна поведінка, соціальна підтримка, а також резильєнтність» [7, с. 8].

Досліджуючи сутність «психологічної адаптації», слід наголосити, що вона трактується як динамічний процес пристосування індивіда до змінених життєвих обставин, зовнішніх вимог та викликів. Цей механізм охоплює інтеграцію людини у фізичні, соціальні, емоційні та ментальні виміри нового середовища, а з огляду на сьогодення – також і до екстремальних умов. Водночас у науковому обігу поряд із цим терміном активно використовується споріднений концепт – «соціально-психологічна адаптація», яку дослідниця О. Ткачишина визначає як «пристосування психіки та поведінки особистості до умов соціального середовища, яке опосередковане провідною діяльністю особистості на даному етапі її розвитку» [8, с. 389]. Однак, дане поняття, на нашу думку, вужче, ніж «психологічна адаптація», адже остання є «складним багато-факторним процесом, у результаті якого людина, пристосовуючись до нових умов, набуваючи норм та правил поведінки, соціалізуючись таким чином, стає частиною суспільства. Цей процес відбувається в різних життєвих ситуаціях, таких як первинна адаптація в дитячому колективі, до навчання в закладі загальної середньої освіти, звикання до соціальних інститутів, професійна адаптація тощо. Можна сказати, що психологічна адаптація є складовою соціалізації людини. Соціалізація та ресоціалізація передбачають набуття нових норм та правил поведінки у суспільстві, що певною мірою може бути стресовим, а, отже, людина в цих процесах потребує психологічної адаптації» [6, с. 327], що було нами розкрито у попередніх публікаціях.

Аналізуючи ключові характеристики психологічної адаптації майбутніх правоохоронців під час навчання в період воєнного стану, варто виділити кілька

взаємопов'язаних аспектів цього процесу. Насамперед адаптація базується на усвідомленні та прийнятті нових умов життєдіяльності, що передбачає розуміння змінених правил, вимог та професійних ролей; завдяки цьому здобувачі вищої освіти опановують нові комунікативні навички та успішно відбувається процес соціалізації. Важливою складовою є також розвиток уміння вирішувати проблеми, що вимагає від особистості розробки дієвих стратегій для подолання труднощів, які виникають у нетиповому середовищі. Разом із цим відбувається становлення стресостійкості, яка дозволяє майбутнім офіцерам ефективно протидіяти психологічним навантаженням, контролювати власні емоційні стани та знаходити інструменти для внутрішнього відновлення у кризових ситуаціях. Окреме місце посідає соціальна адаптація, спрямована на вибудовування конструктивної взаємодії всередині колективу, розвиток навичок співпраці та успішну реалізацію нових суспільних функцій. Кінцевим індикатором успішності цих процесів виступає психологічний комфорт – стан внутрішньої гармонії та спокою, який досягається за умови повної відповідності особистості її новій соціальній ролі та оточенню.

Слід підкреслити, що психологічна адаптація є динамічним явищем, що може мати як індивідуальний, так і груповий чи масовий характер, а її тривалість безпосередньо залежить від специфіки зовнішніх чинників. Оптимальний перебіг цього процесу дозволяє людині не лише продуктивно пристосуватися до освітніх та безпекових змін, а й завдяки гнучкості зайняти лідерські позиції, ефективно організовуючи командну взаємодію. Проте внутрішня суперечливість адаптації полягає у необхідності дотримання балансу: з одного боку, індивід має гармонійно інтегруватися у суспільну чи професійну структуру, а з іншого – зберегти свою унікальність та особистісну індивідуальність.

І. Мельничук, аналізуючи праці вітчизняних та закордонних дослідників, доводить, що «поняття «резильєнтність» найчастіше аналізується науковцями як здатність людини відновлювати нормальне, повноцінне життя у складних умовах і трактується як компетентність, яка включає особистісні якості, що допомагають людині долати труднощі та виживати в складних і несприятливих для життя умовах» [5, с. 84]. Під резильєнтністю науковці В. Федорчук, Л. Комарніцька, Н. Сторожук розуміють «здатність людини відновитися після впливу проблемних дистресових, кризових і травмуючих ситуацій за допомогою духовного, особистісного і соціального потенціалів та ресурсів. Це означає, що людині необхідно не просто адаптуватися до нових реалій, але й повернутися до попереднього звичного життя без втрат для тілесного, психічного, психологічного, соціального, морального та духовного здоров'я, а й досягти більшого – вдосконалити своє життя у духовній, моральній, психологічній, соціальній та фізичній сферах» [9, с. 117]. Так, аналізуючи підходи до розуміння резильєнтності, означені дослідники виділяють наступні: «1) резильєнтність як індивідуальна характеристика (ego-resiliency), риса особистості, що захищає від негараздів життя і виявляється через такі якості, як гнучкість, спритність,

винахідливість та міцність характеру, а також здатність адаптуватися до функціонування в різних зовнішніх умовах; 2) резильєнтність як динамічний процес, у якому позитивна адаптація відбувається в умовах негараздів. У цьому розумінні резильєнтність концептуалізується як безперервний, активний процес появи чи розвитку нових сил і ресурсів адаптації та відновлення, який має нерівномірну динаміку в умовах виникнення нових ризиків» [9, с. 117]. У нашому дослідженні ми дотримуємося другого підходу, адже резильєнтність (життєстійкість) є складним динамічним процесом, що формується протягом усього життя, сповненого ризиків, флуктуацій та нелінійності, а також сприяє формуванню, а надалі – підвищенню, компетентностей.

На думку О. Чиханцової, «вивчення життєстійкості особистості є важливим напрямом сучасних психологічних досліджень, де на передньому плані постали проблеми задоволеності та якості життя людини, її психічного здоров'я, задоволеності собою, своєю працею та сім'єю» [10, с. 8]. Науковиця зазначає, що увага науковців зосереджується на «вивченні ключових передумов, що дають змогу підтримувати ефективну взаємодію зі значущими людьми, досягати успіху в житті, бути щасливим навіть за наявності несприятливих обставин» [10, с. 8].

Нами було проведене дослідження рівня резильєнтності здобувачів вищої освіти Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ за Шкалою резильєнтності Коннора-Девідсона-10 (The 10-item Connor-Davidson resilience scale; CD-RISC-10). Участь у дослідженні взяли участь 48 здобувачів 1-3 курсів, які навчаються за спеціальністю Правоохоронна діяльність. Усі респонденти – жіночої статі віком від 17 до 20 років. Дослідження проведене у листопаді 2025 року, онлайн, за допомогою Google-форм.

У цілому, встановлено, що здобувачі вищої освіти мають у середньому показник резильєнтності 25,3%. Відповідно до розподілу за роком (курсом) навчання, здобувачі першого курсу мають рівень резильєнтності 26,3 (рівень вищий за середній), другого курсу – 23,1 (середній рівень), третього – 31 (високий рівень). Як бачимо, здобувачі вищої освіти першого та третього курсів мають рівень резильєнтності вищий, ніж здобувачі другого курсу. Маємо припущення, що це пов'язано із становленням особистості, особистісних якостей, формування адаптивних навичок та напрацюванням стратегій подолання стресу.

Враховуючи те, що відсутній показник низького рівня резильєнтності, а середній показник резильєнтності по групі респондентів – 25,3, що відповідає середньому показнику рівня резильєнтності, можна зробити висновок, що враховуючи перебування здобувачів вищої освіти на навчанні у закладі вищої освіти зі специфічними умовами навчання, а, враховуючи воєнний стан та збройну агресію, то і у перманентному стресі, маємо достатній показник рівня резильєнтності. Порівнюючи отримані результати із показниками стандартизації Шкали резильєнтності Коннора-Девідсона-10, висвітлені О. Кокуном [3, с. 24],

то здобувачі вищої освіти спеціальності Правоохоронна діяльність Сумської філії ХНУВС мають дещо вищий рівень резильєнтності, ніж доросле населення України у червні-липні 2022 року (25,3 у порівнянні із стандартизованим показником 22,86).

Науковці виділяють декілька чинників, що впливають на формування життєстійкості. Серед них можна виділити наступні: 1) особистісні якості, такі як оптимізм, самоповага, впевненість у собі, здатність до самоконтролю; 2) соціальна підтримка сім'ї, друзів, оточення; 3) володіння навичками подолання стресу (медитація, йога, фізичні вправи, аутотренінги); 4) наявність гнучкості мислення; 5) сформовані особистісні цінності та усвідомлений сенс життя.

В роботах Т. Білоус аналізується вплив екстремальних умов на особистість правоохоронця, а також визначається структура професійної готовності майбутніх правоохоронців, що містить такі компоненти: «1) мотиваційний компонент (наявність позитивного ставлення до обраної професії, розуміння й усвідомлення суспільного значення і важливості завдань, згоду на професію, свідомого прагнення до добросовісного виконання службового обов'язку, потреби в подоланні труднощів і наполегливості в досягненні мети; вияв інтересу до виконання службових завдань в екстремальних умовах); 2) орієнтаційний компонент (професійна етика, професійні ідеали, погляди, принципи, переконання, цілеспрямованість, професійна освіченість, самореалізація та самовдосконаленість); 3) емоційно-вольовий компонент (надійність, психологічна стійкість, стресостійкість, цілеспрямованість, наполегливість, врівноваженість, самовладнання, впевненість у собі); 4) змістовий (когнітивний) компонент (загально-професійні, правові, психолого-педагогічні, тактико-спеціальні знання); 5) операційний компонент (тактико-спеціальні вміння і навички професійної діяльності, фізична підготовленість, володіння зброєю, необхідними тактико-психологічними, професійно-психологічними, спеціальними вміннями та навичками діяти в екстремальних умовах, навички психічної саморегуляції, профілактики вигорання, уміння безконфліктного спілкування з різними верствами населення в різних ситуаціях професійної діяльності, психологічні навички особистої безпеки); 6) контрольно-оцінний компонент (рефлексія, об'єктивність)» [1, с. 39]. На наш погляд, означені компоненти є запорукою адекватного сприйняття дійсності, формування життєстійкості особистості професійної готовності до виконання обов'язків.

Формування резильєнтності у діючих працівників поліції, а також у курсантів і студентів ЗВО, які здобувають вищу освіту за спеціальністю Правоохоронна діяльність, є критично важливим процесом з кількох причин. Передусім особи із розвиненою резильєнтністю демонструють високу психологічну стійкість, мають сформовані копінг-стратегії для конструктивного подолання стресових чинників і є значно менш уразливими до проявів тривожності чи депресивних станів. Окрім цього, дана якість безпосередньо

впливає на підвищення особистої продуктивності та забезпечує швидке відновлення після професійних чи навчальних невдач, що допомагає впевнено йти до мети; для майбутніх правоохоронців це стає запорукою формування проактивної життєвої позиції та високої успішності в освітньому процесі. Важливо також, що високий рівень резильєнтності полегшує процес адаптації до динамічних змін і нових викликів, даруючи майбутнім фахівцям відчуття впевненості та внутрішнього спокою. Водночас уміння успішно долати життєві перешкоди підвищує рівень задоволеності власним життям та покращує показники загального суб'єктивного добробуту особистості. Зрештою, саме цей інтегральний феномен виступає надійним гарантом збереження ментального здоров'я, що є життєво необхідним в умовах тривалого воєнного стану.

З огляду на це, сучасні заклади вищої освіти зі специфічними умовами навчання мають закладати потужний підгрунтя для розвитку резильєнтності здобувачів, оскільки здатність протистояти психотравмуючим обставинам, відновлювати внутрішній потенціал та оперативно адаптуватися до мінливого безпекового середовища є базовими вимогами теперішнього часу, що безпосередньо впливає на збереження здоров'я української нації.

Висновки. На основі отриманих результатів дослідження та опрацювання наукових доробків психологів, пропонуємо такі практичні рекомендації, адже резильєнтність – це навичка, яку можна розвивати протягом усього життя. Інвестуючи у свою резильєнтність, кожна людина здійснює крок до більш щасливого і успішного життя.

По-перше, підвищення психологічної стійкості та резильєнтності за допомогою програм самодопомоги. Ця практична рекомендація сформована на основі рекомендацій О. Чиханцової. «Прикладом такої програми є онлайн-модуль з формування стійкості на веб-сайті Американської психологічної асоціації. На веб-сайті роз'яснюються такі основні кроки для самостійного підвищення стійкості: підвищення соціальної підтримки; оптимізм; реалістична оцінка та постановка цілей; емоційний і соціальний баланс; поєднання проблемно- та емоційно сфокусованого копінгу. Оскільки для успішного засвоєння матеріалу важлива самостійна підготовка, ця стратегія може бути дуже ефективною для допомоги військовослужбовцям із індивідуальним курсом відновлення, особливо тим, хто стурбований стигматизацією, пов'язаною з пошуком допомоги, або тим, хто має високу службову завантаженість» [10, с.34].

По-друге, практикування mindfulness, зосередження на теперішньому моменті; розширення кола спілкування, соціальних зв'язків, навичок та хобі.

По-третє, «навчання навичкам, що пов'язані з ситуаціями виживання. Цей підхід до формування стійкості полягає в опитуванні тих, хто пережив інтенсивні стресові обставини для того, щоб зрозуміти загальні фактори, які допомагають вижити. Наприклад, використання технік вирішення проблем у постраждалих від травм дозволило їм зберегти відчуття ефективності та контролю під час загрозливих для життя ситуацій. Приклади таких стратегій виживання

включають: пригадування та відпрацювання навичок попереднього навчання щодо ситуації, в якій вони перебували; впевненість у друзях, які прийдуть на допомогу; уважний аналіз всього, та вимагання результатів; відкидання думок про смерть, як неконструктивних; зосередження на тому, як заспокоїти особу, яка погрожує; відчуття сенсу контролю; збереження спокою; думки про близьких; молитва; концентрація на позитивних діях щодо подолання» [10, с. 34].

По-четверте, варто навчитися навичкам саморефлексії, осмислення та подолання стресу.

По-п’яте, «культивування позитивного психічного настрою шляхом: усвідомлення того, що життя не завжди справедливе; наявність сили духу, терпіння, чемності, скромності, вихованості та волі (у найгірших ситуаціях) зробити все можливе; святкування успіхів і задоволення від виконання завдань, навіть маленьких; створення постійного відчуття мотивації, запобігання безнадійності та надання собі невеликих пауз від стресу ситуації, що склалася; прийняття рішення бути обережним і робити все можливе, а також бути впевненим у кінцевому успіху не впадати у відчай через невдачі; прийняти те, що середовище постійно змінюється; вміння, якщо треба, почати все заново; прийняти навколишній світ таким, яким він є» [10, с. 35].

Вважаємо, що запропонована дослідницями Г. Афузовою, В. Кротенко, Г. Найдьоновою програма психолого-педагогічного тренінгу «Розвиток навичок резильєнтності для збереження і зміцнення психічного здоров’я першокурсників закладу вищої освіти під час професійного навчання в умовах воєнного стану» [7, с. 24–51] є надзвичайно актуальною й корисною до застосування в освітньому процесі, зокрема під час занять з навчальної дисципліни «Професійно-психологічна підготовка поліцейського». Пропонуємо упровадити проведення зі здобувачами вищої освіти та під час курсів підвищення кваліфікації право-охоронців розрахованого на 8 занять тренінгу «Мотиваційні ресурси життєстійкості», запропонованого та апробованого Н. Юр’євою та В. Пасічник [11, с. 165–196], адже як зазначають науковці, «мотиваційна сфера є необхідною основою для формування життєстійкості – здатності не лише долати стресові ситуації, але й зберігати цілеспрямованість, ефективність дій» [11, с. 116].

Література:

1. Білоус Т. Л. Сутність і структура професійної готовності до роботи в екстремальних умовах у майбутніх працівників органів внутрішніх справ. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2014. II(18). Issue 37. P. 37–40.

2. Забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців в умовах бойових дій : метод. посіб. / О. М. Кокун, В. В. Клочков, В. М. Мороз, І. О. Пішко, Н. С. Лозінська. Київ-Одеса : Фенікс, 2022. 128 с.

3. Кокун О. М. Діагностика професійної життєстійкості та психофізіологічної стійкості : методичні рекомендації. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2024. 58 с.

4. Марковська М. Стрес і психологічна травма. Що з нами відбувається зараз. *НУШ*. URL: https://nus.org.ua/articles/stres-i-psyhologichna-travma-shho-z-namy-vidbuvayetsya-zaraz/

5. Мельничук Я. І. Теоретико-методологічні основи розвитку та корекції резильєнтності. *Наукові записки. Серія: Психологія*. 2024. Випуск 2 (4). С. 82–87.

6. Пономаренко Т.О., Дудченко С.В. Важливість формування резильєнтності майбутніх правоохоронців під час навчання в закладі вищої освіти зі специфічними умовами навчання. *Prospective directions of modern science and education in the world* : Proceedings of the XII International Scientific and Practical Conference (November 19–22, 2024, Rotterdam, Netherlands). Rotterdam, Netherlands : International Science Group, 2024. P. 326–330.

7. Розвиток резильєнтності здобувачів першого рівня вищої освіти в умовах воєнного конфлікту на території України : методичні рекомендації / уклад. Г. Афузова, В. Кротенко, Г. Найдьонова; за заг. ред. Г. Афузової. Суми : Університетська книга, 2023. 64 с.

8. Ткачишина О. Р. Проблема соціально-психологічної адаптації студентів – майбутніх фахівців з комп'ютерних технологій. *Педагогічні науки* : зб. наук. праць. 2006. № 41. С. 387–391.

9. Федорчук В. М., Комарніцька Л. М., Сторожук Н. Р. Резильєнтність особистості в умовах військового стану. *Resilience: the main challenges and development of resilience competencies in the educational paradigm* : Scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. С. 112–126.

10. Чиханцова О. Психологічні основи життєстійкості особистості : монографія. К. : Талком, 2021. 319 с.

11. Юр'єва Н. В., Пасічник В. І. Мотиваційні ресурси стресостійкості військовослужбовців підрозділів Національної гвардії України з конвоювання, екстрадиції та охорони підсудних : монографія. Харків : НАНГУ, 2019. 197 с.

References:

1. Bilous, T. L. (2014). Sutnist i struktura profesiinoi hotovnosti do poboty v ekctpemalnyx umovax u maibutnix ppatsivnykiv orhaniv vnutrishnikh sprav [The essence and structure of professional readiness to work in extreme conditions in future employees of internal affairs bodies]. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, II(18), Issue 37*, 37–40 [in Ukrainian].

2. Kokun, O. M., Klochkov, V. V., Moroz, V. M., Pishko, I. O., & Lozinska, N. S. (2022). Zabez*pechennia psykholohichnoi stiikosti viiskovosluzhbovtsiv v umovakh boiovykh dii* [*Ensuring psychological resilience of servicemen in conditions of combat operations*]. Kyiv-Odesa: Phoenix [in Ukrainian].

3. Kokun, O. M. (2024). *Diahnostyka profesiinoi zhyttiestiikosti ta psykhofiziolohichnoi stiikosti [Diagnostics of professional hardiness and psychophysiological stability]*. Kyiv: Kostiuk Institute of Psychology of the NAPS of Ukraine [in Ukrainian].

4. Markovska, M. Stres i psykholohichna travma. Shcho z namy vidbuvaietsia zaraz [Stress and psychological trauma. What is happening to us now]. *NUSh.* Retrieved from https://nus.org.ua/articles/stres-i-psyhologichna-travma-shho-z-namy-vidbuvayetsya-zaraz/ [in Ukrainian].

5. Melnychuk, Ya. I. (2024). Teoretyko-metodolohichni osnovy rozvytku ta korektsii rezylientnosti [Theoretical and methodological foundations of the development and correction of resilience]. *Naukovi zapysky. Seriia: Psykholohiia – Scientific Notes. Series: Psychology, 2(4),* 82–87 [in Ukrainian].

6. Ponomarenko, T. O., & Dudchenko, S. V. (2024). Vazhlyvist formuvannia rezylientnosti maibutnikh pravookhorontsiv pid chas navchannia v zakladi vyshchoi osvity zi spetsyfichnymy umovamy navchannia [The importance of developing resilience in future law enforcement officers during training in a higher education institution with specific learning conditions]. Proceedings from: *XII International Scientific and Practical Conference «Prospective directions of modern science and education in the world»*. (pp. 326–330). Rotterdam, Netherlands: International Science Group [in Ukrainian].

7. Afuzova, H., Krotenko, V., & Naidonova, H. (Eds.). (2023). *Rozvytok rezylientnosti zdobuvachiv pershoho rivnia vyshchoi osvity v umovakh voiennoho konfliktu na terytorii Ukrainy [Development of resilience of the first level higher education applicants in the conditions of military conflict on the territory of Ukraine]*. Sumy: Universytetska knyha [in Ukrainian].

8. Tkachyshyna, O. R. (2006). Problema sotsialno-psykholohichnoi adaptatsii studentiv – maibutnikh fakhivtsiv z komp'iuternykh tekhnolohii [The problem of socio-psychological adaptation of students - future specialists in computer technologies]. *Pedahohichni nauky – Pedagogical sciences, 41*, 387–391 [in Ukrainian].

9. Fedorchuk, V. M., Komarnitska, L. M., & Storozhuk, N. R. (2023). Rezylientnist osobystosti v umovakh viiskovoho stanu [Resilience of personality in the conditions of martial law]. *Resilience: the main challenges and development of resilience competencies in the educational paradigm*, (pp. 112–126). Riga, Latvia: «Baltija Publishing» [in Ukrainian].

10. Chykhantsova, O. (2021). *Psykholohichni osnovy zhyttiestiikosti osobystosti [Psychological foundations of personality hardiness]*. Kyiv: Talkom [in Ukrainian].

11. Yurieva, N. V., & Pasichnyk, V. I. (2019). *Motyvatsiini resursy stresostiikosti viiskovosluzhbovtsiv pidrozdiliv Natsionalnoi hvardii Ukrainy z konvoiuvannia, ekstradytsii ta okhorony pidsudnykh [Motivational resources of stress resistance of servicemen of the National Guard of Ukraine units for convoying, extradition and protection of defendants*]. Kharkiv: NANGU [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 11,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 159.9:331.36

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2221-2234

Потьомкін Вадим Олександрович аспірант Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, м. Київ, https://orcid.org/0009-0001-3348-254X

СМИСЛОВІ ТИПИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ НАВЧАННЯ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВ У КРИЗОВИХ УМОВАХ ТА ЇХ ЗВ'ЯЗОК ІЗ МОТИВАЦІЙНИМИ РЕСУРСАМИ

Анотація. У статті представлено результати емпіричного дослідження смислових типів інтерпретації навчання персоналу підприємств у кризових умовах та їх зв'язку з мотиваційними ресурсами. Актуальність дослідження зумовлена тим, що за умов воєнної, соціально-економічної та організаційної нестабільності професійне навчання перестає бути лише інструментом підвищення кваліфікації й набуває адаптаційно-смислового значення. Навчання може підтримувати професійну суб'єктність, допомагати працівникові зберігати відчуття контролю та перспективу розвитку, але за високого навантаження, дефіциту ресурсу або слабкої підтримки воно може переживатися як додатковий тиск. Мета статті полягає у виокремленні основних типів смислової інтерпретації навчання персоналу в кризовому контексті та аналізі їх зв'язку із зовнішніми й внутрішніми мотиваційними ресурсами. Дослідження проведено на вибірці 320 респондентів із різних професійних сфер. Використано комплекс психодіагностичних методик, авторську анкету та якісно-кількісний аналіз відкритих відповідей. За результатами тематичного кодування виокремлено смислові групи опису кризового контексту: зовнішній контекст, проактивна адаптація / розвиток, вимушеність / обмеження, невизначеність і цифрові формати навчання. Показано, що ці групи не переходять автоматично в один конкретний тип інтерпретації навчання, а виступають змістовою основою для подальшої типологізації. Обґрунтовано п'ять типів інтерпретації навчання: блокований, адаптивно-прагматичний, мобілізаційний, смислошукацький та автономно-стабільний.

Встановлено, що смислова інтерпретація виконує функцію психологічного механізму, через який зовнішні та внутрішні ресурси стають дієвими або залишаються неактуалізованими. Практичне значення результатів полягає в можливості диференціювати підтримку навчання персоналу залежно від того, чи переживається навчання як тиск, вимога, ресурс дії, спосіб переосмислення або стала професійна норма.

Ключові слова: наративні практики, життєві задачі, смислова регуляція, психологічна готовність, мотивація навчання, смислова інтерпретація, кризові умови, психологічна доступність навчання.

Potomkin Vadym Olexandrovych postgraduate student, G. S. Kostiuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0009-0001-3348-254X

MEANING-BASED TYPES OF PERSONNEL LEARNING INTERPRETATION IN ENTERPRISES UNDER CRISIS CONDITIONS AND THEIR RELATIONSHIP WITH MOTIVATIONAL RESOURCES

Abstract. The article presents the results of an empirical study of meaning-based types of personnel learning interpretation in enterprises under crisis conditions and their relationship with motivational resources. The relevance of the study is determined by the fact that, under military, socio-economic and organizational instability, workplace learning is no longer only a tool for improving qualifications; it also acquires an adaptive and meaning-making function. Learning can support employees' agency, professional identity and sense of partial control over the future, but under high workload, resource depletion or insufficient support it may be experienced as an additional pressure. The aim of the article is to identify the main types of meaning-based interpretation of personnel learning in a crisis context and to analyze their relationship with external and internal motivational resources. The study was conducted on a sample of 320 respondents from different professional fields. A set of psychodiagnostic instruments, an author's questionnaire and qualitative-quantitative analysis of open-ended responses were used. The thematic coding of responses made it possible to identify dominant semantic groups in the description of the crisis context: external context, proactive adaptation and development, forcedness and limitations, uncertainty, and digital learning formats. It is emphasized that these semantic groups do not automatically correspond to one fixed type of learning interpretation; rather, they form the empirical basis for further typological analysis. Five types of learning interpretation were substantiated: blocked, adaptive-pragmatic, mobilizing, meaning-seeking and autonomous-stable. The results show that meaning-based interpretation acts as a psychological mechanism through which external and internal resources become motivationally active or remain unactualized. The practical significance of the findings lies in the possibility of differentiating support for personnel learning depending on whether learning is experienced as pressure, requirement, resource for action, way of rethinking experience, or a stable professional norm.

Keywords: narrative practices, life tasks, semantic regulation, psychological readiness, learning motivation, semantic interpretation, crisis conditions, psychological accessibility of learning.

Постановка проблеми. Кризові умови функціонування підприємств змінюють психологічний зміст професійного навчання персоналу. У відносно стабільному середовищі навчання здебільшого розглядається як інструмент підвищення кваліфікації, професійного просування або адаптації до нових вимог

посади. У кризі воно набуває додаткових функцій: підтримує суб'єктність, допомагає зберігати професійну ідентичність, створює відчуття часткового контролю над ситуацією та може ставати способом адаптації до невизначеного майбутнього.

Водночас навчання в кризових умовах не завжди переживається працівником як ресурс. За високого навантаження, дефіциту часу, невизначеності, слабкої підтримки або відсутності зрозумілого зв'язку з практичними задачами воно може сприйматися як ще одна вимога, що підвищує психологічну вартість діяльності. Тому питання мотивації навчання персоналу не може бути зведене лише до наявності курсів, тренінгів або корпоративних програм розвитку.

У попередніх дослідженнях мотиваційних ресурсів навчання персоналу було показано, що в кризових умовах навчальна активність формується у взаємодії зовнішнього й внутрішнього ресурсних контурів [1]. Зовнішній контур поєднує організаційне середовище, напруженість, підтримку, професійні зв'язки та можливість застосувати знання. Внутрішній контур охоплює психологічний капітал, саморозвиток, мотиваційні спонукання та ставлення до невизначеності. Проте між наявністю ресурсів і реальною навчальною активністю існує ще один важливий посередник - смислова інтерпретація ситуації.

Одна й та сама навчальна можливість може бути включена у різні інтерпретаційні рамки. Для одних працівників навчання є способом мобілізувати себе і не втратити професійну спроможність. Для інших - вимушеним пристосуванням до нових вимог. Для третьої групи - способом переосмислити власну професійну роль. Для частини персоналу воно може виступати додатковим тиском або ознакою того, що організація не враховує реальний стан людей. Саме тому смисловий рівень потребує окремого емпіричного аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика мотивації навчання дорослих традиційно розглядається в межах андрагогічного підходу, відповідно до якого дорослий учасник навчання спирається на власний досвід, прагне автономії, практичної релевантності та зв'язку навчання з реальними життєвими або професійними задачами [2; 3]. У контексті організаційного навчання це означає, що ефективність навчальної програми залежить не лише від змісту, а й від того, чи має працівник можливість осмислити її цінність для власної діяльності.

Теорія самодетермінації підкреслює роль автономії, компетентності та пов'язаності у підтримці внутрішньо прийнятої мотивації [4; 5]. У кризових умовах ці потреби можуть бути фрустровані: працівник втрачає відчуття контролю, сумнівається у власній здатності діяти в нових умовах і не завжди отримує достатню соціальну підтримку. Тому навчання стає психологічно доступним лише тоді, коли воно не суперечить базовому переживанню безпеки, компетентності та суб'єктності.

Ресурсний підхід до аналізу діяльності дає змогу розглядати навчання як процес, що одночасно потребує ресурсів і здатний їх відновлювати. Теорія

збереження ресурсів наголошує, що загроза втрати ресурсів є потужним джерелом стресу [6], а модель JD-R показує, що баланс робочих вимог і ресурсів визначає мотиваційні та виснажувальні траєкторії працівника [7; 8]. Отже, навчальна активність може бути підтримувальною лише за умови, що вона не переживається як додаткове виснаження.

Психологічний капітал розглядається як інтегральний внутрішній ресурс, що об'єднує самоефективність, надію, резильєнтність і оптимізм [9]. Для навчання персоналу в кризі ці складові мають безпосереднє значення: самоефективність підтримує віру у здатність опанувати нове; надія дозволяє бачити кілька шляхів до навчальної цілі; резильєнтність забезпечує повернення до розвитку після помилок або переривань; оптимізм зберігає перспективну орієнтацію. Однак навіть високий внутрішній ресурс не гарантує навчальної дії, якщо навчання не включене у значущий для людини смисловий контекст.

Особливе значення для нашого дослідження мають підходи до смислотворення, наративної організації досвіду та трансформативного навчання. У наративній психології досвід людини розглядається як організований через історії, що забезпечують подіям зв'язність і суб'єктивний сенс [10; 11]. У кризовому контексті така історія може підтримувати суб'єктність або, навпаки, закріплювати позицію безсилля. Моделі сенсотворення показують, що в умовах неоднозначності людина прагне зрозуміти, що саме відбувається, як це пов'язано з її цілями і які дії залишаються можливими [12; 13].

Трансформативне навчання дорослих підкреслює, що розвиток полягає не тільки в засвоєнні інформації, а й у зміні інтерпретаційної рамки, через яку людина розуміє власний досвід [14]. У цьому сенсі навчання персоналу в кризових умовах може виступати не лише як передавання нових компетентностей, а як переосмислення професійної ролі, меж власного впливу, ресурсів і можливого майбутнього. Це робить смислову інтерпретацію ключовим психологічним механізмом мотивації навчання.

Метою статті є емпіричне виокремлення смислових типів інтерпретації навчання персоналу підприємств у кризових умовах та аналіз їх зв'язку з мотиваційними ресурсами навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження проведено у форматі кількісного емпіричного дослідження з елементами якісно-кількісного аналізу відкритих відповідей. У ньому взяли участь 320 респондентів, які перебували у трудових відносинах і мали досвід професійної діяльності в умовах кризових змін. Вибірка включала представників різних вікових, освітніх, професійних і посадових груп, що дало змогу аналізувати мотиваційні ресурси без прив'язки до однієї галузі або організаційного типу.

Для дослідження зовнішнього контуру мотиваційних ресурсів використовувалася методика «Індекс організаційної напруженості» у модифікації Л. Карамушки та К. Терещенко [15], а також авторська анкета соціокультурних і контекстуальних параметрів навчання. Внутрішній контур оцінювався за

допомогою ПсиКап-12С [16], методики диспозиційної характеристики саморозвитку С. Кузікової [17], шкали інтолерантності до невизначеності Н. Карлетона в адаптації Г. Громової [18] та тесту мотиваційної чутливості С. Рісса [19].

Окремий блок аналізу становили відкриті відповіді респондентів щодо того, як вони описують кризові умови та їх вплив на професійну діяльність і навчання. Змістовий аналіз здійснювався за принципом тематичного кодування. Одиницею аналізу була смислова домінанта відповіді: що саме респондент вважає головним у кризовому контексті та як це впливає на можливість навчання. Нерелевантні або надто загальні відповіді було винесено в окрему технічну категорію і не включено до змістової інтерпретації.

Статистична обробка кількісних результатів здійснювалася з використанням описової статистики, аналізу головних компонент, коефіцієнта рангової кореляції Спірмена та непараметричних критеріїв порівняння груп. У цій статті кількісні результати використовуються як ресурсний контекст для інтерпретації смислових типів навчання.

Першим етапом аналізу було визначення того, як респонденти описують кризовий контекст, у якому відбувається їхня професійна діяльність і навчання. Усього було проаналізовано 320 відкритих відповідей. Із них 36 відповідей мали технічний або нерелевантний характер і не містили достатньої інформації для змістового кодування. Змістовий масив становив 284 відповіді.

Отримані дані показують, що найбільш поширеним способом опису кризи є її локалізація у зовнішньому контексті. Узагальнений розподіл смислових груп відкритих відповідей подано в таблиці 1. Вона відображає не типи особистості респондентів, а домінантні змістові способи опису кризового контексту, у межах якого відбуваються професійна діяльність і навчання.

Таблиця 1

Смислові групи опису кризового контексту
у відкритих відповідях респондентів.

Смислова група	**Кількість відповідей**	**Частка серед змістовних відповідей**	**Психологічна інтерпретація**
Зовнішній контекст	126	44,4%	Криза описується переважно як зовнішнє середовище: війна, економічна нестабільність, зміни ринку, організаційні обмеження, загальна непередбачуваність.
Проактивна адаптація / розвиток	89	31,3%	Криза осмислюється як умова, що потребує розвитку, гнучкості, навчання, пошуку нових способів дії.
Вимушеність / обмеження	41	14,4%	У відповідях домінують обмеження, примус, необхідність пристосовуватися, нестача ресурсу або свободи вибору.

Смислова група	Кількість відповідей	Частка серед змістовних відповідей	Психологічна інтерпретація
Невизначеність	25	8,8%	Криза описується через непередбачуваність майбутнього, неможливість планування, тривогу щодо наслідків і відсутність гарантій.
Цифрові формати	3	1,1%	Криза пов'язується насамперед із переходом до цифрового або дистанційного формату взаємодії та навчання.

Друга за чисельністю група – проактивна адаптація та розвиток. Її наявність свідчить, що значна частина працівників здатна включати кризу в активну смислову рамку: розвиток стає не другорядною можливістю, а способом зберегти професійну придатність, адаптивність і здатність діяти. Саме ця група є найближчою до ресурсного розуміння навчання.

Відповіді, віднесені до групи вимушеності та обмежень, демонструють іншу логіку: навчання і розвиток можуть визнаватися необхідними, але переживаються як нав'язані ситуацією або організацією. У цьому випадку мотивація набуває зовнішньо зумовленого характеру і потребує додаткового смислового узгодження.

Група невизначеності відображає специфічний психологічний бар'єр. У цих відповідях основним джерелом труднощів є не конкретна організаційна проблема, а неможливість прогнозувати майбутнє і оцінити доцільність інвестицій у навчання. Це підтверджує необхідність включати ставлення до невизначеності в аналіз мотиваційних ресурсів навчання.

Смислові групи, наведені в таблиці 1, показують, які аспекти кризового контексту респонденти висувають на перший план: зовнішні обставини, вимушеність, невизначеність, проактивну адаптацію або цифрові формати. На їх основі та за допомогою додаткового етапу досліджень було виділено кілька типів інтерпретації навчання у кризових умовах. Типи інтерпретації навчання відображають інший рівень аналізу: не тільки те, як людина описує кризу, а й яку функцію в цій ситуації вона надає навчанню – тиску, вимозі, ресурсу дії, способу переосмислення або сталій професійній нормі.

Автоматичного переходу від певної смислової групи до одного конкретного типу інтерпретації не відбувалося. Наприклад, опис кризи як зовнішнього контексту міг поєднуватися як із блокованою, так і з адаптивно-прагматичною чи мобілізаційною інтерпретацією навчання. Так само проактивна адаптація могла набувати мобілізаційного, смислошукацького або автономно-стабільного змісту. Тому типологія була сформована шляхом поєднання тематичного аналізу відповідей, теоретичних положень про смислотворення та ресурсного контексту навчальної мотивації.

На основі цього аналізу було обґрунтовано п’ять смислових типів інтерпретації навчання персоналу в кризових умовах. Їх зміст, типові формулювання, основні ризики та частку у загальному масиві інтерпретаційних маркерів подано в таблиці 2. Ці типи розглядаються як домінантні способи осмислення навчання в конкретній кризовій ситуації, а не як сталі особистісні характеристики.

Таблиця 2

Типи смислової інтерпретації навчання персоналу в кризових умовах.

Тип інтерпретації	**Частка, %**	**Провідний смисл навчання**	**Типові формулювання**	**Основний психологічний ризик**
Блокований	15,0	Навчання переживається як додатковий тиск або майже неможлива дія.	«Немає сил», «зараз не до навчання», «це ще одне навантаження».	Відмова від розвитку, втрата суб’єктності, закріплення безсилля.
Адаптивно-прагматичний	28,7	Навчання є способом пристосуватися до нових вимог.	«Потрібно відповідати новим умовам», «треба мати конкретні інструменти».	Зведення навчання лише до вимоги середовища без внутрішнього смислу.
Мобіліза-ційний	18,1	Навчання використовується як спосіб посилити себе і краще діяти.	«Мені треба посилити себе», «навчання допомагає не втратити контроль».	Ризик надмірної мобілізації, перенапруження, виснаження.
Смисло-шукацький	16,9	Навчання допомагає переосмислити професійну ситуацію і власну роль.	«Хочу зрозуміти, куди рухатися», «навчання допомагає переосмислити себе».	Затримка на рівні рефлексії без переходу до дії.
Автономно-стабільний	21,2	Навчання залишається сталою професійною нормою незалежно від кризи.	«Я навчаюся завжди», «розвиток - частина моєї професійної звички».	Інерційність маршруту, недооцінка потреби в підтримці або оновленні цілей.

Як свідчить таблиця 2, найбільшу частку становить адаптивно-прагматичний тип (28,7%), що відображає переважно практичне прийняття навчання як відповіді на нові вимоги. Автономно-стабільний тип становить 21,2%, мобілізаційний - 18,1%, смислошукацький - 16,9%, а блокований - 15,0%. Такий розподіл показує, що блокування навчання не є домінантною реакцією,

однак воно залишається психологічно значущою частиною вибірки і потребує окремої уваги.

Блокований тип найбільшою мірою відображає втрату психологічної доступності навчання. Для нього характерне не просте небажання вчитися, а переживання навчання як дії, що перевищує поточний ресурс. У такому випадку пряме посилення вимог або заклики до розвитку можуть мати зворотний ефект, оскільки вони збільшують тиск і зменшують відчуття впливу.

Адаптивно-прагматичний тип має більш функціональний характер. Працівник визнає необхідність навчання, однак сприймає його передусім як відповідь на зовнішні вимоги. Цей тип є відносно продуктивним, якщо навчання має практичний зміст і швидке застосування. Водночас без особистісного смислу він може залишатися нестійким і залежним від зовнішнього контролю.

Мобілізаційний тип вказує на ресурсне використання навчання. У цьому випадку розвиток сприймається як спосіб відновити дієздатність, підтримати професійну впевненість і розширити варіанти дії. Такий тип пов’язаний із психологічним капіталом, однак потребує контролю темпу, оскільки надмірна мобілізація в умовах кризи може перейти у виснаження.

Смислошукацький тип особливо важливий у кризових умовах, коли старі професійні орієнтири втрачають очевидність. Навчання тут є не лише опануванням інструментів, а способом зрозуміти нову ситуацію і своє місце в ній. Його слабким місцем може бути затримка на рівні рефлексії, якщо нове розуміння не переходить у конкретну навчальну дію.

Автономно-стабільний тип свідчить про збереження навчання як професійної звички. Для таких працівників криза не скасовує розвитку, оскільки навчання вже інтегроване в їхню ідентичність. Однак навіть цей тип не є повністю незалежним від контексту: високі вимоги або дефіцит підтримки можуть змінювати якість навчальної активності.

Для уточнення ресурсного підґрунтя смислових типів було використано результати кількісного аналізу зовнішнього та внутрішнього контурів мотиваційних ресурсів. Ключові числові показники, які є важливими для інтерпретації типології, наведено в таблиці 3. Вони показують, що навчання загалом зберігає високу ціннісну значущість, але реалізується на тлі відчутного кризового контексту, соціально-економічного напруження та внутрішньої напруги, пов’язаної з невизначеністю.

Таблиця 3

Ключові кількісні показники ресурсного контексту інтерпретації навчання.

Показник	M	SD	Інтерпретація
Суб’єктивна інтенсивність кризового контексту	3,40	1,10	Кризовий контекст є відчутною умовою професійної діяльності та навчання.
Соціально-економічне і побутове напруження	3,10	1,10	Найбільш виражений зовнішній чинник напруги серед показників організаційного середовища.

Показник	M	SD	Інтерпретація
Важливість навчання	4,60	0,70	Навчання зберігає високу ціннісну значущість для респондентів.
Загальний психологічний капітал	48,15	7,86	Наявне внутрішнє ресурсне ядро, але з помітною індивідуальною варіативністю.
Надія як бачення шляхів до цілі	11,48	2,28	Вразлива складова психологічного капіталу, пов'язана з перспективою майбутньої дії.
Загальна інтолерантність до невизначеності	38,38	8,88	Суттєвий внутрішній чинник напруги, що може блокувати навчальну дію.
Допитливість	4,18	1,29	Пізнавальний мотив, який може підтримувати включення у навчання.

Кореляційні результати підтверджують, що смислова інтерпретація навчання розгортається в полі зовнішніх і внутрішніх ресурсів. Організаційна напруженість має зворотні зв'язки із психологічним капіталом (r_s від -0,209 до -0,277) та прямі зв'язки з інтолерантністю до невизначеності (r_s від 0,231 до 0,248). Це означає, що зовнішній тиск не лише ускладнює участь у навчанні організаційно, а й змінює психологічний фон, у якому навчання може бути інтерпретоване як ресурс або як додаткове навантаження.

Водночас важливість навчання позитивно пов'язана із загальним психологічним капіталом (r_s = 0,288) та умовами саморозвитку (r_s = 0,336), а важливість приналежності до професійної спільноти - із психологічним капіталом (r_s = 0,226) і механізмами саморозвитку (r_s = 0,223). Отже, навчання набуває ресурсного значення тоді, коли підтримується не тільки формальною можливістю, а й внутрішньою здатністю діяти, мережевою включеністю і зрозумілою професійною перспективою. У подальшому обговоренні ці зв'язки розглядаються як підґрунтя для пояснення різної психологічної доступності навчання в межах окремих типів інтерпретації.

На підставі цих показників ресурсна інтерпретація смислових типів подана в таблиці 4. Вона показує ймовірну функцію ресурсів і бар'єрів у кожному способі осмислення навчання.

Таблиця 4

Ресурсна інтерпретація смислових типів навчання.

Тип інтерпретації	Ймовірна ресурсна основа	Ключовий бар'єр	Напрям психологічної підтримки
Блокований	Низька психологічна доступність навчання; дефіцит внутрішніх сил; переживання навчання як додаткової втрати ресурсу.	Виснаження, невизначеність, відсутність відчуття впливу.	Зменшення масштабу задачі, відновлення базового ресурсу, мінімальний безпечний крок.

Тип інтерпретації	Ймовірна ресурсна основа	Ключовий бар'єр	Напрям психологічної підтримки
Адаптивно-прагматичний	Наявність зовнішньої вимоги і практичного запиту; навчання приймається як необхідність.	Зовнішня детермінація без особистого смислу.	Поєднання практичної користі з особистою ціллю та професійною перспективою.
Мобілізаційний	Відносно вищий психологічний капітал; готовність діяти і використовувати навчання як опору.	Ризик перенапруження і надмірного темпу.	Планування ресурсного темпу, підтримка відновлення, реалістичні цілі.
Смисло-шукацький	Потреба в переосмисленні професійної ролі; значущість майбутньої перспективи та цінностей розвитку.	Нечіткість переходу від розуміння до дії.	Переведення смислового висновку у конкретний навчальний крок.
Автономно-стабільний	Інтегрованість навчання у професійну ідентичність; сталі механізми саморозвитку.	Інерційність і недооцінка змін контексту.	Оновлення цілей, ускладнення навчальних задач, підтримка професійного майбутнього.

Обговорення результатів дослідження. Отримані результати дають підстави розглядати смислову інтерпретацію як центральний психологічний механізм, через який мотиваційні ресурси навчання набувають або не набувають дієвості. Висока значущість навчання у вибірці свідчить, що проблема полягає не у запереченні або розумінні цінності розвитку як такого. Працівники переважно визнають важливість навчання. Проте в кризових умовах цього недостатньо: необхідно, щоб навчання було включене у такий смисловий контекст, де воно сприймається як посильна і виправдана дія.

Дані таблиці 1 показали, що найчисельніша група відкритих відповідей описує кризу через зовнішній контекст. Це свідчить про високу вагу об'єктивних умов у переживанні працівників. Водночас така локалізація кризи може мати подвійний ефект. З одного боку, вона допомагає відокремити реальні зовнішні обмеження від особистої неспроможності. З іншого боку, якщо зовнішній контекст сприймається як тотальний і некерований, він може посилювати блокування навчання. Тому важливим практичним завданням є не заперечення складності контексту, а пошук зон часткового впливу.

Висока частка відповідей про проактивну адаптацію та розвиток свідчить, що в кризі навчання може виконувати функцію психологічної мобілізації. Працівники, які включають кризовий досвід у рамку розвитку, мають більше шансів перетворити навчання на ресурс професійної стійкості. Водночас

мобілізаційна інтерпретація потребує регуляції темпу, оскільки в умовах тривалого стресу надмірне самопідсилення може призвести до виснаження.

Група вимушеності та обмежень підтверджує важливість розмежування адаптивно-прагматичної та блокованої інтерпретацій. У першому випадку навчання може залишатися функціональним, якщо працівник бачить його практичний результат. У другому випадку воно втрачає психологічну доступність, оскільки переживається як додаткова вимога на тлі дефіциту ресурсу. Організації часто помиляються, коли однаково працюють із цими двома групами, пропонуючи більше навчальних можливостей там, де спочатку потрібне зменшення тиску і прояснення смислу.

Окремої уваги потребує невизначеність. Її присутність у відкритих відповідях та зв'язок організаційної напруженості з інтолерантністю до невизначеності показують, що криза впливає на навчання не лише через обмеження часу або ресурсів. Вона змінює горизонт майбутнього. Якщо працівник не бачить, навіщо вкладати сили у розвиток за непевного результату, навчання може відкладатися до «нормальних часів». У таких умовах особливого значення набуває логіка малих кроків, коротких навчальних циклів і дії без повних гарантій.

Запропонована типологія, узагальнена в таблиці 2 і ресурсно конкретизована в таблиці 4, має практичну цінність для HR-фахівців, організаційних психологів, тренерів і керівників. Вона дозволяє не зводити опір до навчання до низької мотивації. Різні типи інтерпретації потребують різних акцентів підтримки. Блокований тип потребує відновлення мінімального ресурсу і зниження тиску; адаптивно-прагматичний – чіткої практичної користі; мобілізаційний – реалістичного темпу; смислошукацький – переходу від рефлексії до дії; автономно-стабільний – оновлення професійних цілей.

Таким чином, результати дослідження підтверджують, що психологічна доступність навчання формується на перетині ресурсної і смислової логіки. Формальна доступність курсу, тренінгу або навчальної платформи не гарантує включення працівника в розвиток. Навчання стає ресурсом тоді, коли працівник має достатню внутрішню опору, прийнятні зовнішні умови і смислову рамку, у якій розвиток пов'язаний із його реальною професійною ситуацією.

Висновки.

У кризових умовах мотивація навчання персоналу визначається не лише наявністю зовнішніх і внутрішніх ресурсів, а й способом смислової інтерпретації кризи, навчання і власної професійної позиції. Смисловий рівень виступає механізмом, через який ресурси стають психологічно дієвими або залишаються неактуалізованими.

Змістовий аналіз відкритих відповідей респондентів показав, що найпоширенішими способами опису кризового контексту є зовнішній контекст і проактивна адаптація / розвиток. Менш чисельними, але психологічно важливими є групи вимушеності / обмежень та невизначеності. Це свідчить про

неоднорідність переживання кризи і різні шляхи її впливу на навчальну мотивацію.

На основі емпіричного й теоретичного аналізу обґрунтовано п’ять типів інтерпретації навчання персоналу в кризових умовах: блокований, адаптивно-прагматичний, мобілізаційний, смислошукацький та автономно-стабільний. Перехід від смислових груп опису кризи до цих типів не є автоматичним: одна й та сама смислова домінанта може набувати різного функціонального значення залежно від того, чи сприймалося навчання як тиск, вимога, ресурс дії, переосмислення або професійна норма.

Блокований тип пов’язаний із втратою психологічної доступності навчання і потребує зменшення тиску та відновлення мінімального ресурсу. Адаптивно-прагматичний тип потребує конкретизації практичної користі навчання. Мобілізаційний тип є ресурсним, але потребує регуляції темпу. Смислошукацький тип має потенціал переосмислення, однак повинен завершуватися дією. Автономно-стабільний тип свідчить про інтегрованість навчання у професійну норму, але потребує оновлення цілей відповідно до кризового контексту.

Кореляційні результати підтверджують, що організаційна напруженість пов’язана зі зниженням психологічного капіталу та зростанням інтолерантності до невизначеності. Натомість важливість навчання, професійна спільнота і механізми саморозвитку підтримують більш ресурсне осмислення навчальної активності. Це дає підстави розглядати смислову інтерпретацію як посередника між ресурсами і навчальною поведінкою.

Практична підтримка навчання персоналу в кризових умовах має враховувати тип інтерпретації навчання. Універсальне збільшення кількості навчальних можливостей не розв’язує проблему, якщо працівник переживає навчання як тиск, не бачить сенсу або не має ресурсу для включення. Ефективною є така підтримка, яка поєднує психологічну доступність, реалістичний темп, ресурсну опору і конкретну навчальну дію.

Перспективи подальших досліджень пов’язані з емпіричною перевіркою стійкості виокремлених типів інтерпретації у різних професійних групах, аналізом їхньої динаміки після участі в розвивальних програмах, а також уточненням ролі організаційної підтримки у переході від блокованого або вимушено-прагматичного сприйняття навчання до більш ресурсних форм навчальної активності.

Література

1. Потьомкін В. О., Зазимко О. В. Особистісні та корпоративні ресурси мотивації навчання персоналу в кризовому контексті. Knowledge, Education, Law, Management. 2025. № 8(76). С. 45–52. DOI: https://doi.org/10.51647/kelm.2025.8.8.

2. Knowles M. S., Holton E. F., Swanson R. A. The adult learner: The definitive classic in adult education and human resource development. 8th ed. Routledge, 2015.

3. Illeris K. Contemporary theories of learning: Learning theorists… in their own words. 2nd ed. Routledge, 2018. DOI: https://doi.org/10.4324/9781315147277.

4. Deci E. L., Ryan R. M. The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. Psychological Inquiry. 2000. Vol. 11, № 4. P. 227–268. DOI: https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_01.

5. Ryan R. M., Deci E. L. Intrinsic and extrinsic motivation from a self-determination theory perspective. Contemporary Educational Psychology. 2020. Vol. 61. Article 101860. DOI: https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2020.101860.

6. Hobfoll S. E. Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. American Psychologist. 1989. Vol. 44, № 3. P. 513–524. DOI: https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.3.513.

7. Bakker A. B., Demerouti E. Job Demands–Resources theory: Taking stock and looking forward. Journal of Occupational Health Psychology. 2017. Vol. 22, № 3. P. 273–285. DOI: https://doi.org/10.1037/ocp0000056.

8. Schaufeli W. B., Bakker A. B. Job demands, job resources, and their relationship with burnout and engagement. Journal of Organizational Behavior. 2004. Vol. 25, № 3. P. 293–315. DOI: https://doi.org/10.1002/job.248.

9. Luthans F., Youssef C. M., Avolio B. J. Psychological capital: Developing the human competitive edge. Oxford : Oxford University Press, 2007.

10. Bruner J. The narrative construction of reality. Critical Inquiry. 1991. Vol. 18, № 1. P. 1–21. DOI: https://doi.org/10.1086/448619.

11. McAdams D. P. The psychology of life stories. Review of General Psychology. 2001. Vol. 5, № 2. P. 100–122. DOI: https://doi.org/10.1037/1089-2680.5.2.100.

12. Maitlis S., Christianson M. Sensemaking in organizations: Taking stock and moving forward. The Academy of Management Annals. 2014. Vol. 8, № 1. P. 57–125. DOI: https://doi.org/10.1080/19416520.2014.873177.

13. Weick K. E. Sensemaking in organizations. Thousand Oaks : Sage, 1995.

14. Mezirow J. Learning as transformation: Critical perspectives on a theory in progress. San Francisco : Jossey-Bass, 2000.

15. Карамушка Л. М., Терещенко К. В. Модифікація та адаптація методики «Індекс організаційної напруженості» (на прикладі освітніх організацій). Організаційна психологія. Економічна психологія. 2018. № 4(15). С. 48–57. DOI: https://doi.org/10.31108/2.2018.4.15.6.

16. Олефір В. О., Боснюк В. Ф. Адаптація шкали психологічного капіталу (ПсиКап-12С). Інсайт: психологічні виміри суспільства. 2023. № 9. С. 50–71. DOI: https://doi.org/10.32999/KSU2663-970X/2023-9-4.

17. Кузікова С. Б., Кузіков Б. О. Конструювання методики дослідження саморозвитку особистості. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка. 2010. № 2(29). С. 106–112.

18. Громова Г. М. Інструменти вимірювання толерантності до невизначеності: адаптація тесту «Шкала інтолерантності до невизначеності» Н. Карлетона. Наукові студії із соціальної та політичної психології. 2021. № 47(50). С. 115–130.

19. Reiss S. Multifaceted nature of intrinsic motivation: The theory of 16 basic desires. Review of General Psychology. 2004. Vol. 8, № 3. P. 179–193. DOI: https://doi.org/10.1037/1089-2680.8.3.179.

References

1. Potomkin V. O., Zazymko O. V. Osobystisni ta korporatyvni resursy motyvatsii navchannia personalu v kryzovomu konteksti [Personal and corporate resources of motivation of personnel training in a crisis context]. Knowledge, Education, Law, Management. 2025. No. 8(76). P. 45–52. DOI: https://doi.org/10.51647/kelm.2025.8.8 [in Ukrainian].

2. Knowles M. S., Holton E. F., Swanson R. A. The adult learner: The definitive classic in adult education and human resource development. 8th ed. Routledge, 2015.

3. Illeris K. Contemporary theories of learning: Learning theorists… in their own words. 2nd ed. Routledge, 2018. DOI: https://doi.org/10.4324/9781315147277.

4. Deci E. L., Ryan R. M. The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. Psychological Inquiry. 2000. Vol. 11, no. 4. P. 227–268. DOI: https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_01.

5. Ryan R. M., Deci E. L. Intrinsic and extrinsic motivation from a self-determination theory perspective. Contemporary Educational Psychology. 2020. Vol. 61. Article 101860. DOI: https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2020.101860.

6. Hobfoll S. E. Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. American Psychologist. 1989. Vol. 44, no. 3. P. 513–524. DOI: https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.3.513.

7. Bakker A. B., Demerouti E. Job Demands–Resources theory: Taking stock and looking forward. Journal of Occupational Health Psychology. 2017. Vol. 22, no. 3. P. 273–285. DOI: https://doi.org/10.1037/ocp0000056.

8. Schaufeli W. B., Bakker A. B. Job demands, job resources, and their relationship with burnout and engagement. Journal of Organizational Behavior. 2004. Vol. 25, no. 3. P. 293–315. DOI: https://doi.org/10.1002/job.248.

9. Luthans F., Youssef C. M., Avolio B. J. Psychological capital: Developing the human competitive edge. Oxford : Oxford University Press, 2007.

10. Bruner J. The narrative construction of reality. Critical Inquiry. 1991. Vol. 18, no. 1. P. 1–21. DOI: https://doi.org/10.1086/448619.

11. McAdams D. P. The psychology of life stories. Review of General Psychology. 2001. Vol. 5, no. 2. P. 100–122. DOI: https://doi.org/10.1037/1089-2680.5.2.100.

12. Maitlis S., Christianson M. Sensemaking in organizations: Taking stock and moving forward. The Academy of Management Annals. 2014. Vol. 8, no. 1. P. 57–125. DOI: https://doi.org/10.1080/19416520.2014.873177.

13. Weick K. E. Sensemaking in organizations. Thousand Oaks : Sage, 1995.

14. Mezirow J. Learning as transformation: Critical perspectives on a theory in progress. San Francisco : Jossey-Bass, 2000.

15. Karamushka, L. M., & Tereshchenko, K. V. (2018). Modyfikatsiia ta adaptatsiia metodyky “Indeks orhanizatsiinoi napruzhenosti” (na prykladi osvitnikh orhanizatsii) [Modification and adaptation of the “Organizational Tension Index” method (on the example of educational organizations)]. Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia, 4(15), 48–57. https://doi .org/10.31108/2.2018.4.15.6 [in Ukrainian].

16. Olefir V. O., Bosniuk V. F. Adaptatsiia shkaly psykholohichnoho kapitalu (PsyKap-12S) [Adaptation of the Psychological Capital Questionnaire (PsyCap-12C)]. Insight: The Psychological Dimensions of Society. 2023. No. 9. P. 50–71. DOI: https://doi.org/10.32999/KSU2663-970X/2023-9-4 [in Ukrainian].

17. Kuzikova S. B., Kuzikov B. O. Konstruiuvannia metodyky doslidzhennia samorozvytku osobystosti [Construction of a methodology for studying personal self-development]. Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy “Kyivskyi politekhnichnyi instytut”. Filosofiia. Psykholohiia. Pedahohika. 2010. No. 2(29). P. 106–112 [in Ukrainian].

18. Hromova H. M. Instrumenty vymiriuvannia tolerantnosti do nevyznachenosti: adaptatsiia testu “Shkala intolerantnosti do nevyznachenosti” N. Carletona [Instruments for measuring tolerance of uncertainty: Adaptation of N. Carleton’s Intolerance of Uncertainty Scale]. Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. 2021. No. 47(50). P. 115–130 [in Ukrainian].

19. Reiss S. Multifaceted nature of intrinsic motivation: The theory of 16 basic desires. Review of General Psychology. 2004. Vol. 8, no. 3. P. 179–193. DOI: https://doi.org/10.1037/1089-2680.8.3.179.

Дата першого надходження статті до видання: 10,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.05.2026

УДК 159.923.3:159.944.4

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2235-2248

Примак Юлія Володимирівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної, вікової та соціальної психології, Національний університет "Чернігівський колегіум" імені Т.Г. Шевченка, м. Чернігів, https://orcid.org/0000-0001-7374-1844

Фера Світлана Володимирівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи, Національний університет «Чернігівська політехніка», м. Чернігів, https://orcid.org/0000-0001-9035-1565

ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ДОРОСЛИХ В УМОВАХ ВІЙНИ: РОЛЬ КОГНІТИВНИХ ПРОЦЕСІВ У РОЗВ'ЯЗАННІ ЖИТТЄВИХ ЗАДАЧ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ І СКЛАДНИХ МАТЕРІАЛЬНИХ ОБСТАВИН

Анотація. У статті представлено теоретичну модель взаємозв'язку когнітивних процесів, психічних станів і психологічного благополуччя дорослих в умовах тривалої збройної агресії і пов'язаних із нею складних матеріальних обставин. Обґрунтовано, що когнітивні процеси є не лише пізнавальними інструментами, а й активними регуляторами психічних станів і механізмами доступу до психологічних ресурсів при розв'язанні реальних життєвих задач. Виокремлено п'ять ключових когнітивних процесів, що визначають ефективність розв'язання задач і стан благополуччя в умовах невизначеності: когнітивна оцінка (апрейзал), когнітивна гнучкість, метакогнітивний контроль, когнітивна переоцінка і смислотворення. Для кожного процесу описано психологічний зміст, роль у розв'язанні задач і специфічну трансформацію в умовах воєнного стресу і матеріальної депривації. Особливу увагу приділено феномену «когнітивного синдрому дефіциту» – психологічному механізму, що пояснює, чому матеріальна скрута підриває когнітивні можливості незалежно від рівня розумових здібностей. Показано, що діалогічна компетентність є не лише соціальною навичкою, а й когнітивним ресурсом: якісний діалог підтримує всі п'ять виокремлених когнітивних процесів і є умовою доступу до зовнішніх когнітивних ресурсів через взаємодію. Побудовано типологію п'яти видів задач, що постають перед дорослими у воєнних умовах, з описом провідних когнітивних процесів, ролі діалогічної компетентності і зв'язку з практиками прощення для кожного виду. Концептуалізовано механізм інтеграції когнітивної переоцінки і прощення як комплементарних процесів: перше змінює когнітивне значення образи, друге трансформує мотиваційну позицію суб'єкта щодо кривдника або обставин. Показано, що самопрощення і самокомпасія є

специфічно важливими когнітивно-регулятивними механізмами в умовах морального навантаження, притаманного воєнному досвіду.

Ключові слова: когнітивні процеси, психічні стани, психологічне благополуччя, діалогічна компетентність, життєві задачі, прощення, війна, складні матеріальні обставини, невизначеність.

Yuliia Volodymyrivna Prymak PhD, Associate Professor, Associate Professor of the Department of General, Developmental and Social Psychology, T.H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium», Chernihiv, https://orcid.org/0000-0001-7374-1844

Fera Svitlana Volodymyrivna PhD, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social Work, Chernihiv Polytechnic National University, Chernihiv, https://orcid.org/0000-0001-9035-1565

PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF ADULTS IN WARTIME: THE ROLE OF COGNITIVE PROCESSES IN RESOLVING LIFE TASKS UNDER CONDITIONS OF UNCERTAINTY AND DIFFICULT MATERIAL CIRCUMSTANCES

Abstract. The article presents a theoretical model of the interrelationship between cognitive processes, mental states, and the psychological well-being of adults under conditions of prolonged armed aggression and associated difficult material circumstances. It is substantiated that cognitive processes are not merely cognitive tools but active regulators of mental states and mechanisms of access to psychological resources in resolving real life tasks. Five key cognitive processes determining the effectiveness of task resolution and the state of well-being under conditions of uncertainty are identified: cognitive appraisal, cognitive flexibility, metacognitive control, cognitive reappraisal, and meaning-making. For each process, the psychological content, role in task resolution, and specific transformation under wartime stress and material deprivation are described. Special attention is given to the phenomenon of the «cognitive scarcity syndrome» – the psychological mechanism explaining why material hardship undermines cognitive capacity independently of the level of intellectual ability. It is demonstrated that dialogic competence is not merely a social skill but a cognitive resource: quality dialogue supports all five identified cognitive processes and is a condition of access to external cognitive resources through interaction. A typology of five types of tasks facing adults in wartime conditions is constructed, with descriptions of the leading cognitive processes, the role of dialogic competence, and the connection to forgiveness practices for each type. The mechanism of integrating cognitive reappraisal and forgiveness as complementary processes is conceptualised: the former changes the cognitive meaning of the injury, while the latter transforms the subject's motivational stance towards the offender or circumstances. It

is demonstrated that self-forgiveness and self-compassion are specifically important cognitive-regulatory mechanisms under the moral injury characteristic of wartime experience.

Keywords: cognitive processes, mental states, psychological well-being, dialogic competence, life tasks, forgiveness, war, difficult material circumstances, uncertainty.

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія поставила перед мільйонами українців життєві задачі адаптації, подолання втрат і збереження власної ідентичності в умовах, де звичні когнітивні стратегії є недостатніми або недоступними. Такі задачі мають вирішуватися в стані хронічного стресу, невизначеності і, нерідко, матеріальної депривації, що системно підривають ті самі когнітивні процеси, які є необхідними для їх вирішення.

Проте в психологічній науці залишаються недостатньо розробленою проблема концептуалізації процесів, що функціонують у комплексних реальних умовах, де матеріальна скрута, воєнний стрес і необхідність розв'язувати конкретні задачі діють одночасно і взаємно підсилюють свої негативні впливи.

Особливо малодослідженим є зв'язок між когнітивними процесами і психологічним благополуччям дорослих у воєнному контексті. Принциповою методологічною позицією є розгляд когнітивних процесів не ізольовано, а у зв'язку з психічними станами, діалогічною взаємодією і особистісними практиками смислотворення. Зазначене інтегративне бачення відповідає реальній складності психологічної ситуації дорослих у воєнних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Когнітивна теорія стресу і копінгу Р. Лазаруса і С. Фолкман [1] є фундаментальною для розуміння ролі когнітивних процесів у розв'язанні задач у складних умовах. Центральний внесок цієї теорії – це поняття когнітивної оцінки (appraisal) як медіатора між стресором і психологічною реакцією: не стресор сам по собі визначає стан людини, а те, як вона його оцінює.

Первинна оцінка («чи є це загрозою?») і вторинна оцінка («чи маю я ресурси?») разом визначають, яку стратегію людина обирає і в якому психічному стані перебуває при цьому. У воєнному контексті обидва типи оцінки систематично спотворюються у бік надмірної загрозливості і недооцінки власних ресурсів [11; 14]. Теорія регуляції емоцій Дж. Гросса [2] виявила, що когнітивна переоцінка (reappraisal) як зміна когнітивного значення ситуації, є найефективнішою стратегією емоційної регуляції серед усіх досліджених. На відміну від придушення (suppression), що є реактивним і витратним, переоцінка є антецедентною і знижує емоційне навантаження ще до його повного розгортання. Однак в умовах воєнного морального навантаження [14] когнітивна переоцінка може ускладнюватись: деякі події є об'єктивно несправедливими, і «переоцінка» їх як «не таких вже поганих» є психологічно нечесною і контрпродуктивною.

Метакогнітивна теорія Флавелла [3] описала здатність людини відстежувати і регулювати власні мисленнєві процеси – «думати про власне мислення». Бек [4] показав, що когнітивні утворення (катастрофізація, надузагальнення, дихотомічне мислення) є ключовими механізмами підтримки психологічного дистресу. У воєнному контексті такі утворення отримують специфічне підживлення від реальних загроз, зокрема відрізнити обґрунтоване занепокоєння від когнітивного спотворення є значно важчим, ніж в умовах миру.

Концепція смислотворення К. Парк [5] описала центральний когнітивний механізм відновлення після травматичних подій, відновлення когерентності між тим, що трапилось (ситуативне значення), і тим, що для людини є важливим загалом (глобальний смисл). Без цієї когнітивної роботи стрес залишається «необробленим» досвідом, що підриває благополуччя. Мартела і Стегер [6] уточнили, що смисл має три компоненти: когерентність, мету і значущість, і кожен з них передбачає специфічні когнітивні процеси. Феномен матеріального впливу на когніцію – менш очевидний, ніж вплив стресу, але принципово значущий – описаний у роботах Мані та ін. [15] і Гаусхофера і Фера [16]. Матеріальна скрута активує «синдром дефіциту» (scarcity): людина починає думати виключно в категоріях нагальної нестачі, що звужує когнітивну пропускну здатність і підриває здатність до перспективного планування, генерації альтернатив і самоконтролю. Зазначений феномен є принципово важливим для розуміння ситуації вимушено переміщених осіб і сімей, що зазнали матеріальних втрат через збройну агресію.

Процесуальна модель прощення Енрайта [8] описала прощення як когнітивно-афективний процес, що включає розпізнавання образи, прийняття рішення про прощення, когнітивну переоцінку мотивів кривдника і набуття нового смислу через досвід прощення. МакКаллоу, Вортінгтон і Рачал [11] показали, що прощення передбачає зміну мотиваційних тенденцій (від уникання і помсти до доброзичливості) і що ця зміна є опосередкованою когнітивними процесами переоцінки і смислотворення. Нефф [10] описала самокомпасію як специфічний когнітивний і афективний ресурс самопрощення: ставлення до власних помилок і страждань із добросердям, а не із самокритикою.

Теорія психологічного благополуччя К. Д. Ріфф [7] операціоналізувала шість вимірів зрілого функціонування: самоприйняття, позитивні відносини, автономія, опанування середовища, мета в житті і особистісне зростання, – і кожен з них є безпосередньо пов'язаним із когнітивними процесами. Кіз [7] показав, що повноцінне психічне здоров'я є не просто відсутністю розладу, а наявністю позитивного функціонування – і саме когнітивні процеси є механізмами цього функціонування.

У вітчизняній науці Н. Чепелєва [18], Гуцол [19], С. Рудницька [20] описали наративне смислотворення як когнітивний механізм актуалізації ресурсів особистості. Л. Карамушка і О. Кокун дослідили копінг і стресостійкість у воєнних умовах. Осокіна, С. Фера [21] та ін. схарактеризували специфіку

психічного навантаження на українську молодь, підтверджуючи масштаб когнітивних і емоційних порушень, що потребують системного психологічного втручання.

Мета статті – розробити теоретичну модель ролі когнітивних процесів у розв'язанні дорослими життєвих задач в умовах воєнної невизначеності і матеріальної скрути.

Виклад основного матеріалу дослідження. Принципова методологічна позиція цієї статті: когнітивні процеси є не лише інструментами пізнання, а й регуляторами психічних станів. Така позиція є сучасним розвитком когнітивного підходу в психології, що розпочався з робіт Бека [4] і Лазаруса і Фолкман [1]: не ситуація визначає психічний стан, а когнітивна оцінка ситуації. Отже, підтримка і розвиток когнітивних процесів є одночасно підтримкою психічних станів і підтримкою здатності розв'язувати задачі. У воєнному контексті цей зв'язок набуває особливої значущості через специфічний феномен «подвійного підривання», адже воєнний стрес одночасно підвищує когнітивне навантаження (більше загроз для оцінки, більше задач для вирішення) і знижує когнітивні ресурси (хронічна тривога, виснаження, матеріальна скрута). Результатом є системний дефіцит саме тих когнітивних ресурсів, що найбільш необхідні.

Усвідомлення цього парадоксу є принциповим: воно змінює вектор психологічної підтримки від «мотивування людини більше думати» до «відновлення умов, за яких її когнітивні ресурси стають доступними».

П'ять когнітивних процесів у контексті розв'язання задач і збереження благополуччя. На підставі теоретичного синтезу виокремлено п'ять когнітивних процесів, що є ключовими для розв'язання задач і збереження благополуччя в умовах воєнної невизначеності і матеріальної скрути (таблиця 1).

Таблиця 1

П'ять когнітивних процесів: роль у розв'язанні задач і трансформація в умовах війни і матеріальної скрути

Когнітивний процес	**Психологічний зміст**	**Роль у розв'язанні задач**	**Трансформація в умовах війни і матеріальної скрути**
Когнітивна оцінка (appraisal)	Первинна і вторинна оцінка ситуації: «чи є це загрозою?» і «чи маю я ресурси для відповіді?». Лазарус і Фолкман [1]: оцінка є медіатором між стресором і реакцією	Визначає, чи сприймається задача як вирішувана. Реалістична оцінка власних ресурсів і загроз є умовою вибору адаптивної стратегії. Помилкова оцінка блокує доступ до наявних ресурсів [1; 4]	Хронічний стрес спотворює оцінку у бік катастрофізації: реальні, але складні задачі оцінюються як неможливі. Матеріальна скрута активує «синдром дефіциту» [15]: всі когнітивні ресурси спрямовуються на нагальні потреби

Когнітивний процес	Психологічний зміст	Роль у розв'язанні задач	Трансформація в умовах війни і матеріальної скрути
Когнітивна гнучкість	Здатність переключатись між різними способами осмислення ситуації, генерувати альтернативні рішення і адаптувати стратегії при зміні умов [3]	Дозволяє знаходити нові шляхи вирішення задачі при неможливості звичних; переосмислювати проблему, якщо первинне рішення недоступне; утримувати кілька варіантів дії одночасно [1]	Хронічна тривога і ПТСР знижують когнітивну гнучкість через гіперактивацію схем загрози. Матеріальна депривація звужує «когнітивний тунель» до актуальних потреб, ускладнюючи планування і генерацію альтернатив [15; 16]
Мета-когнітивний контроль	Здатність відстежувати і регулювати власні мисленнєві процеси: «чи правильно я думаю про цю проблему?». Флавелл [3]: метакогніція як моніторинг власного пізнання	Дозволяє виявляти когнітивні помилки (катастрофізацію, надузагальнення) і коригувати їх; підтримує рефлексивне, а не автоматичне вирішення задач; відкриває доступ до більш складних стратегій [3; 4]	Стрес підриває метакогнітивний контроль: людина «не бачить» власних когнітивних патернів. Відновлення метакогніції є першочерговим завданням психологічної підтримки і умовою доступу до всіх інших когнітивних процесів
Когнітивна переоцінка (reappraisal)	Переосмислення значення події або ситуації без зміни самої ситуації. Гросс [2]: когнітивна переоцінка є найефективнішою стратегією регуляції емоцій серед усіх досліджених	Трансформує суб'єктивне значення задачі: «не катастрофа, а виклик». Знижує емоційне навантаження і вивільняє когнітивні ресурси для вирішення задачі. Є основою процесу прощення і смислотворення [5; 8]	Когнітивна переоцінка є найбільш вразливою і водночас найбільш необхідною при воєнному стресі. Моральне навантаження (moral injury) [14] може блокувати переоцінку: «я не можу переосмислити те, що є об'єктивно несправедливим». Потребує спеціальної підтримки

Когнітивний процес	**Психологічний зміст**	**Роль у розв'язанні задач**	**Трансформація в умовах війни і матеріальної скрути**
Смисло-творення	Побудова когнітивних зв'язків між пережитими подіями і ширшою системою смислів особистості. Парк [5]: смислотворення є відновленням когерентності між ситуативним і глобальним смислом	Надає задачам смислу і ціннісного обґрунтування; перетворює інструментальні дії на особистісно значущі; підтримує мотивацію в умовах відстроченого або невизначеного результату [6]	Воєнний досвід може як підривати смислотворення (хаос і несправедливість), так і поглиблювати його через переоцінку пріоритетів. Матеріальна скрута може «заблокувати» смислотворення в режимі «виживання», де нема часу і ресурсів на рефлексію [16]

Як видно з таблиці 1, п'ять когнітивних процесів утворюють певну ієрархічну систему. Метакогнітивний контроль є базовим і умовою розвитку решти: без здатності помічати власні когнітивні паттерни їхня корекція є неможливою. Когнітивна оцінка є першим кроком контакту з задачею. Когнітивна гнучкість забезпечує пошук рішень. Когнітивна переоцінка регулює емоційне навантаження, що супроводжує процес. Смислотворення є вершиною: воно надає всій когнітивній роботі ціннісний контекст і підтримує мотивацію.

У контексті вищезазначеного, принципово важливим є феномен «когнітивного синдрому дефіциту» (cognitive scarcity syndrome) [15; 16]. Мані та ін. [15] провели серію досліджень, що показали: людина, що зіткнулась із матеріальною нестачею, демонструє знижену ефективність виконавчих функцій і когнітивного контролю – не через «нижчий інтелект», а через психологічний механізм, що перенаправляє когнітивну пропускну здатність на нагальні проблеми нестачі. Для осіб у складних матеріальних обставинах після втрати майна, доходу або роботи внаслідок збройної агресії цей механізм є реальним і значущим: він пояснює, чому людина, яка «повинна» раціонально вирішувати задачі, виявляється когнітивно неспроможною до цього – і водночас вказує на шлях: зниження безпосереднього когнітивного навантаження через структуровану підтримку є умовою відновлення когнітивних ресурсів.

Діалогічна компетентність як когнітивний ресурс. Традиційно діалогічна компетентність розглядається як соціальна навичка як здатність ефективно комунікувати [13]. Запропонована модель розширює це розуміння: діалогічна компетентність є когнітивним ресурсом, що підтримує всі п'ять виокремлених когнітивних процесів. Це є принципово важливим теоретичним твердженням.

По-перше, діалог підтримує *когнітивну оцінку*: розповідаючи про ситуацію іншому і чуючи його реакцію, людина отримує «перевірку реальності» власних оцінок – підтвердження або корекцію, що знижує ймовірність когнітивних спотворень [1; 13]. По-друге, діалог підтримує *когнітивну гнучкість*: контакт з

перспективою Іншого розширює когнітивний простір можливостей [12]. По-третє, якісний діалог підтримує *метакогнітивний контроль*: запитання іншого («чому ти так думаєш?», «чи є інше пояснення?») є зовнішнім метакогнітивним стимулом. По-четверте, рефлексивний діалог підтримує *когнітивну переоцінку*: спільне переосмислення значення події є ефективнішим, ніж ізольована спроба [2; 12]. По-п'яте, розповідання про власний досвід у діалозі є потужним механізмом *смислотворення* [17; 18; 19]: говорячи, людина одночасно конструює когнітивні зв'язки між подіями і смислами.

Буберівська концепція «Я-Ти» відношення [12] надає цьому когнітивному погляду на діалог екзистенційний вимір: справжній діалог є зустріччю з реальним Іншим у його реальності – і саме ця зустріч є когнітивно трансформативною. Бахтін [12] описав «поліфонічність» справжнього діалогу: не злиття голосів, а взаємодія принципово різних перспектив, що збагачує когнітивний простір кожного з учасників. Спіцберг і Купах [13] описали компетентну комунікацію через тріаду мотивації, знання і вмінь – і лише за наявності всіх трьох компонентів діалог виконує когнітивно-підтримувальну функцію.

Прощення як когнітивний і регулятивний процес у воєнному контексті. Прощення традиційно розглядається у афективному або моральному контексті. Запропонована модель акцентує його когнітивний вимір: прощення є специфічним когнітивним процесом, що включає реатрибуцію мотивів кривдника (когнітивна переоцінка), реконструкцію власної ролі у ситуації (метакогнітивний контроль) і включення досвіду образи у нову смислову систему (смислотворення). Саме через ці когнітивні компоненти прощення впливає на психологічне благополуччя.

Енрайт [8] описав прощення як чотирифазний когнітивний і афективний процес. Фаза відкриття: усвідомлення і вербалізація образи (когнітивна оцінка). Фаза рішення: прийняття рішення про прощення як когнітивного вибору. Фаза роботи: когнітивна переоцінка мотивів кривдника і власного стану. Фаза поглиблення: включення досвіду прощення у нові смисли – що є смислотворенням. Таким чином, прощення є по суті «прикладним смислотворенням» щодо конкретного досвіду образи. Самопрощення є особливо значущим у воєнному контексті. Літц та ін. [14] описали моральне навантаження (moral injury) як переживання того, що суб'єкт вчинив, допустив або спостерігав щось, що суперечить його моральним переконанням. Самозасудження, що виникає при моральному навантаженні, є когнітивно виснажливим: воно постійно споживає метакогнітивні ресурси і блокує смислотворення. Самокомпасія Нефф [10] є когнітивним антидотом: три компоненти самокомпасії – ставлення до себе з добросердям (self-kindness), усвідомлення спільної людяності (common humanity) і усвідомленість (mindfulness) – є когнітивними операціями, що знижують самозасудження і вивільняють ресурси для вирішення задач. Принципово важливим є розмежування між когнітивною переоцінкою і

прощенням як комплементарними процесами. Когнітивна переоцінка змінює суб'єктивне значення події («це не означає, що я нічого не вартий»). Прощення трансформує мотиваційну позицію щодо кривдника або обставин [9; 11] – це принципово інший психологічний акт. Найбільш потужний ефект для благополуччя досягається при їхньому поєднанні: переоцінка знижує когнітивне і емоційне навантаження, прощення відновлює стосунки або внутрішній спокій.

Типологія задач дорослих у воєнному контексті: когнітивно-діалогічний аналіз. На підставі синтезу описаних теоретичних позицій виокремлено п'ять типів задач, що є найбільш поширеними серед дорослих у воєнному контексті, з описом когнітивних процесів, ролі діалогічної компетентності і зв'язку з прощенням (таблиця 2).

Таблиця 2

Типи життєвих задач дорослих у воєнному контексті

Тип задачі	**Провідні когнітивні процеси**	**Роль діалогічної компетентності**	**Зв'язок із прощенням і благополуччям**
Задачі адаптації до нових умов (переїзд, нова робота, нове середовище)	Когнітивна гнучкість і переоцінка є провідними: треба переосмислити звичні паттерни і генерувати нові стратегії. Когнітивна оцінка ситуації нових умов як виклику, а не катастрофи [1]	Діалог з іншими, хто вже адаптувався, є потужним когнітивним ресурсом: «моделювання» нових стратегій через нарратив [12; 13]. Безосудний діалог знижує когнітивне перевантаження і підтримує пошук нових рішень	Прощення минулого образу «звичного життя» є специфічним когнітивним завданням адаптації: відмова від когнітивної фіксації на «як було» звільняє ресурси для побудови нового [9; 19]. Благополуччя відновлюється через прийняття нового контексту
Задачі відновлення відносин і подолання конфліктів	Когнітивна переоцінка мотивів іншого є ключовою: зміщення від «він мав намір образити» до «він теж перебував під стресом». Метакогнітивний контроль над власними упередженнями і реакціями [2; 11]	Діалогічна компетентність є центральною: здатність чути іншого, а не лише власні інтерпретації. Бубер [12]: справжній діалог передбачає готовність бути зміненим зустріччю з Іншим. Без цього когнітивна переоцінка залишається монологічною і менш ефективною	Прощення є когнітивним і комунікативним актом одночасно [8; 11]. МакКаллоу та ін. [11]: зміна мотиваційних тенденцій (від уникання і помсти до доброзичливості) вимагає когнітивного переосмислення. Прощення відновлює позитивні відносини – вимір благополуччя Ріфф [7]

Тип задачі	Провідні когнітивні процеси	Роль діалогічної компетентності	Зв'язок із прощенням і благополуччям
Задачі матеріального відновлення (пошук роботи, доходу, житла)	Когнітивна оцінка власних ресурсів і можливостей є базовою: «що я маю і що можу». Когнітивна гнучкість у пошуку нестандартних рішень. Особлива вразливість: матеріальна скрута підриває когнітивну продуктивність [15; 16]	Діалогічна компетентність відкриває доступ до соціального капіталу: здатність просити про допомогу і вести переговори є ресурсом матеріального відновлення. Вербалізація задачі в діалозі структурує її і знижує когнітивне перевантаження [13]	Матеріальна скрута генерує образи і самозасудження («я не зміг зберегти»). Самопрощення є психологічно необхідним: Нефф [10] показала, що самокомпасія – а не самокритика – є предиктором успішного відновлення. Прощення себе звільняє когнітивні ресурси
Задачі смислової реконструкції (пошук сенсу після втрати)	Смислотворення є центральним: побудова нових когнітивних зв'язків між досвідом втрати і загальною системою смислів. Когнітивна переоцінка значення того, що залишилось [5; 6]	Нарратив у діалозі є найпотужнішим механізмом смислотворення: говорячи про свій досвід значущому іншому, людина одночасно конструює нові когнітивні зв'язки [17; 18]. Буберівська «зустріч» з Іншим підтримує відчуття, що досвід є реальним і значущим	Прощення кривдника або обставин є фінальним кроком смислової реконструкції [8; 9]: «це трапилось, і я можу жити далі». Сполучення когнітивної переоцінки з прощенням є потужнішим за кожен із них окремо. Відновлення «мети в житті» (Ріфф [7]) через нові смисли
Задачі збереження ідентичності і самоповаги	Метакогнітивний контроль і когнітивна переоцінка захищають Я-образ від катастрофічних інтерпретацій («я нічого не вартий»). Смислотворення підтримує образ «Я, що долає» [5; 17]	Діалогічна компетентність є захистом від ізоляції: «мене чують і бачать» є потужним ідентифікаційним ресурсом. Спіцберг і Купах [13]: комунікативна компетентність підтримує самоповагу і самоефективність у соціальному контексті	Самопрощення є центральним: прощення власних слабостей і «неправильних» рішень у кризових умовах є умовою збереження самоповаги. Нефф [10]: самокомпасія є ефективнішою за самокритику. Благополуччя через самоприйняття (Ріфф [7])

Аналіз концептуальних положень, наведених у таблиці 2, засвідчує принципову роль когнітивної переоцінки у всіх п'яти типах задач – хоча її конкретний зміст є якісно різним. Переоцінка умов нового середовища (задача адаптації) є принципово іншою, ніж переоцінка мотивів кривдника (задача відносин) або переоцінка значення втрати (задача смислової реконструкції). Це означає, що підтримка когнітивної переоцінки потребує диференційованого підходу, а не уніфікованої «техніки».

Інтеграція: когнітивні процеси, діалог, прощення і благополуччя як єдина система. Запропонована модель описує психологічне благополуччя дорослих у воєнних умовах не як статичний стан, а як динамічну рівновагу, що підтримується взаємодією когнітивних процесів, діалогічної компетентності і практик прощення. Така рівновага є крихкою в умовах воєнного стресу і матеріальної скрути – але є відновлюваною через конкретні когнітивні і комунікативні практики. Шість вимірів благополуччя Ріфф [7] є безпосередньо пов'язаними з когнітивними процесами. Самоприйняття відновлюється через самопрощення і самокомпасійну когнітивну переоцінку [10]. Позитивні відносини відновлюються через діалогічну компетентність і прощення образ [11; 13]. Автономія підтримується через реалістичну когнітивну оцінку власного простору впливу і метакогнітивний контроль над тиском зовнішніх обставин [1; 3]. Опанування середовища відновлюється через когнітивну гнучкість і структурування задач [1; 15].

Мета в житті підтримується через смислотворення [5; 6]. Особистісне зростання реалізується через когнітивне переосмислення досвіду і трансформаційне прощення [8; 9].

Висновки. Схарактеризована теоретична модель взаємозв'язку когнітивних процесів, діалогічної компетентності, прощення і психологічного благополуччя дорослих у воєнних умовах є інтегративним внеском, що об'єднує когнітивну психологію, психологію благополуччя, теорію діалогу і психологію прощення у єдину концептуальну систему, та дає підстави для таких висновків.

1. Виокремлення і опис п'яти когнітивних процесів і їхньої ролі у розв'язанні задач з урахуванням специфіки воєнного стресу і матеріальної депривації.

2. Концептуалізація «когнітивного синдрому дефіциту» як принципового механізму, що пояснює вплив матеріальної скрути на когнітивну продуктивність.

3. Обґрунтування діалогічної компетентності як когнітивного, а не лише соціального ресурсу.

4. Концептуалізація прощення і самопрощення як когнітивно-регулятивних процесів, що безпосередньо пов'язані з шістьма вимірами благополуччя Ріфф.

5. Типологія п'яти задач з диференційованим описом когнітивних механізмів і ролі прощення для кожної.

Модель має практичне значення, адже може слугувати основою для проєктування диференційованих програм психологічної підтримки дорослих у воєнному контексті, що враховують когнітивний профіль і специфіку задачі.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо в емпіричному вивченні зв'язку між специфічними когнітивними процесами і вимірами благополуччя у вибірках дорослих із різним воєнним досвідом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Lazarus R. S., Folkman S. *Stress, appraisal, and coping.* Springer, 1984. 456 p.

2. Gross J. J. Emotion regulation: Current status and future prospects. *Psychological Inquiry.* 2015. Vol. 26. № 1. P. 1–26. https://doi.org/10.1080/1047840X.2014.940781

3. Flavell J. H. Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry. *American Psychologist.* 1979. Vol. 34. № 10. P. 906–911. https://doi.org/10.1037/0003-066X.34.10.906

4. Beck A. T. *Cognitive therapy and the emotional disorders.* International Universities Press, 1976. 356 p.

5. Park C. L. Making sense of the meaning literature: An integrative review of meaning making and its effects on adjustment to stressful life events. *Psychological Bulletin.* 2010. Vol. 136. № 2. P. 257–301. https://doi.org/10.1037/a0018301

6. Frankl V. E. *Man's search for meaning.* Washington Square Press, 1963. 220 p.

7. Ryff C. D. Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology.* 1989. Vol. 57. № 6. P. 1069–1081. https://doi.org/10.1037/0022-3514.57.6.1069

8. Enright R. D. *Forgiveness is a choice: A step-by-step process for resolving anger and restoring hope.* American Psychological Association, 2001. 242 p.

9. Worthington E. L. Jr. *Forgiveness and reconciliation: Theory and application.* Brunner-Routledge, 2006. 370 p.

10. Neff K. D. Self-compassion: An alternative conceptualization of a healthy attitude toward oneself. *Self and Identity.* 2003. Vol. 2. № 2. P. 85–101. https://doi.org/10.1080/15298860309032

11. McCullough M. E., Worthington E. L. Jr., Rachal K. C. Interpersonal forgiving in close relationships. *Journal of Personality and Social Psychology.* 1997. Vol. 73. № 2. P. 321–336. https://doi.org/10.1037/0022-3514.73.2.321

12. Buber M. *I and Thou* (W. Kaufmann, Trans.). Scribner, 1970. 185 p. (Original work published 1923)

13. Spitzberg B. H., Cupach W. R. *Interpersonal communication competence.* Sage, 1984. 244 p.

14. Litz B. T., Stein N., Delaney E., Lebowitz L., Nash W. P., Silva C., Maguen S. Moral injury and moral repair in war veterans: A preliminary model and intervention strategy. *Clinical Psychology Review.* 2009. Vol. 29. № 8. P. 695–706. https://doi.org/10.1016/j.cpr.2009.07.003

15. Mani A., Mullainathan S., Shafir E., Zhao J. Poverty impedes cognitive function. *Science.* 2013. Vol. 341. № 6149. P. 976–980. https://doi.org/10.1126/science.1238041

16. Haushofer J., Fehr E. On the psychology of poverty. *Science.* 2014. Vol. 344. № 6186. P. 862–867. https://doi.org/10.1126/science.1232491

17. McAdams D. P. *The stories we live by: Personal myths and the making of the self.* William Morrow, 1993. 336 p.

18. Чепелєва Н. В. Психологічні механізми розуміння і інтерпретації особистого досвіду. *Наукові студії із соціальної та політичної психології.* 2017. Вип. 39. С. 3–12.

19. Гуцол К. В. Наратив як провідна дискурсивна практика смислотворення особистості. *Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України.* 2019. Т. 2. Вип. 11. С. 64–76.

20. Рудницька С. Ю. Наративний аналіз ментальних ресурсів особистості. *Наукові перспективи.* 2026. № 4 (70). https://doi.org/10.52058/2708-7530-2026-4(70)

21. Фера С. В. Оптимізація розвитку мнемічних процесів дітей молодшого шкільного віку засобом розвивально-корекційних вправ. *Наукові записки. Серія: Психологія*. 2025. № 2, 153–158. https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2025-2-21

REFERENCES

1. Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping.* Springer.

2. Gross, J. J. (2015). Emotion regulation: Current status and future prospects. *Psychological Inquiry, 26*(1), 1–26. https://doi.org/10.1080/1047840X.2014.940781

3. Flavell, J. H. (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry. *American Psychologist, 34*(10), 906–911. https://doi.org/10.1037/0003-066X.34.10.906

4. Beck, A. T. (1976). *Cognitive therapy and the emotional disorders.* International Universities Press.

5. Park, C. L. (2010). Making sense of the meaning literature. *Psychological Bulletin, 136*(2), 257–301. https://doi.org/10.1037/a0018301

6. Frankl, V. E. (1963). *Man's search for meaning.* Washington Square Press.

7. Seligman, M. E. P. (2011). *Flourishing: A visionary new understanding of happiness and well-being.* Free Press.

8. Enright, R. D. (2001). *Forgiveness is a choice: A step-by-step process for resolving anger and restoring hope.* American Psychological Association.

9. Worthington, E. L. Jr. (2006). *Forgiveness and reconciliation: Theory and application.* Brunner-Routledge.

10. Neff, K. D. (2003). Self-compassion: An alternative conceptualization of a healthy attitude toward oneself. *Self and Identity, 2*(2), 85–101. https://doi.org/10.1080/15298860309032

11. McCullough, M. E., Worthington, E. L. Jr., & Rachal, K. C. (1997). Interpersonal forgiving in close relationships. *Journal of Personality and Social Psychology, 73*(2), 321–336. https://doi.org/10.1037/0022-3514.73.2.321

12. Buber, M. (1970). *I and Thou* (W. Kaufmann, Trans.). Scribner. (Original work published 1923)

13. Spitzberg, B. H., & Cupach, W. R. (1984). *Interpersonal communication competence.* Sage.

14. Litz, B. T., Stein, N., Delaney, E., Lebowitz, L., Nash, W. P., Silva, C., & Maguen, S. (2009). Moral injury and moral repair in war veterans: A preliminary model and intervention strategy. *Clinical Psychology Review, 29*(8), 695–706. https://doi.org/10.1016/j.cpr.2009.07.003

15. Mani, A., Mullainathan, S., Shafir, E., & Zhao, J. (2013). Poverty impedes cognitive function. *Science, 341*(6149), 976–980. https://doi.org/10.1126/science.1238041

16. Haushofer, J., & Fehr, E. (2014). On the psychology of poverty. *Science, 344*(6186), 862–867. https://doi.org/10.1126/science.1232491

17. McAdams, D. P. (1993). *The stories we live by: Personal myths and the making of the self.* William Morrow.

18. Chepelieva, N. V. (2017). Psykholohichni mekhanizmy rozuminnia i interpretatsii osobystoho dosvidu [Psychological mechanisms of understanding and interpretation of personal experience]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii, 39,* 3–12. [in Ukrainian]

19. Hutsol, K. V. (2019). Naratyv yak providna dyskursyvna praktyka smyslotvorennia osobystosti [Narrative as the leading discursive practice of personality meaning-making]. *Aktualni problemy psykholohii*, *2*(11), 64–76. [in Ukrainian]

20. Rudnytska, S. Yu. (2026). Naratyvnyi analiz mentalnykh resursiv osobystosti [Narrative analysis of mental resources of personality]. *Naukovi perspektyvy, 4*(70). https://doi.org/10.52058/2708-7530-2026-4(70) [in Ukrainian]

21. Fera, S. V. (2025). Optymizatsiia rozvytku mnemichnykh protsesiv ditei molodshoho shkilnoho viku zasobom rozvyvalno-korektsiinykh vprav [Optimization of the development of mnemonic processes of primary school children by means of developmental and corrective exercises]. *Naukovi zapysky. Seriia: Psykholohiia*, (2), 153–158. https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2025-2-21 [in Ukrainian]

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК: 159.9:343.148:343.95

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2249-2260

Притула Олеся Арсенівна кандидат психологічних наук, практикуючий психолог, член громадської організації "Українська асоціація арт-терапевтів", старший викладач кафедри психології та соціальної роботи, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль https//orcid.org/0000-0003-4257-6342

ПОЛІГРАФНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯК МЕТОД ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. У статті розглядається поліграфне дослідження як один із ключових методів психологічної експертизи особистості в сучасній науковій та правозастосовній практиці. Детально проаналізовано психофізіологічні основи детекції брехні, розкрито нейрофізіологічний принцип роботи поліграфа та механізми реєстрації мимовільних фізіологічних реакцій організму - шкірно-гальванічної реакції, змін дихання, серцево-судинної активності та м'язового тонусу. Охарактеризовано основні методи поліграфного дослідження: тест контрольних питань, тест прихованої інформації, тест порівняльних питань та їхні сучасні модифікації, а також визначено умови їх оптимального застосування залежно від мети дослідження.

Детально описано процедуру проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа відповідно до вимог сучасної науки та чинного законодавства України, включаючи підготовчий, основний та аналітичний етапи. Розкрито питання доказової сили результатів поліграфного дослідження в контексті судово-психологічної практики та визначено межі їх використання як допоміжного джерела доказів.

Систематизовано методологічні обмеження та суб'єктивні й об'єктивні фактори, що можуть знижувати точність і надійність поліграфного дослідження. Здійснено порівняльний аналіз правового статусу поліграфа в Україні та провідних зарубіжних країнах - США, Великій Британії, Ізраїлі, Японії. Визначено основні етичні проблеми застосування поліграфа, зокрема щодо добровільності участі, конфіденційності та права на захист персональних даних. Окреслено перспективи розвитку психофізіологічної експертизи в умовах впровадження новітніх технологій. У статті також проаналізовано сучасні підходи до підвищення достовірності результатів поліграфного дослідження та окреслено напрями вдосконалення методичного забезпечення діяльності поліграфологів. Особливу увагу приділено можливостям інтеграції поліграфних методик у систему комплексної психологічної експертизи.

Ключові слова : поліграф, психофізіологічна експертиза, детекція брехні, тест контрольних питань, тест прихованої інформації, психологічна експертиза особистості, судова психологія, фізіологічні реакції.

Prytula Olesia Arsenivna Candidate of Psychological Sciences, practicing psychologist, Member of the Ukrainian association of art therapists, Senior Lecturer at the Department of Psychology and Social Work, West Ukrainian National University, Ternopil https//orcid.org/0000-0003-4257-6342

POLYGRAPH EXAMINATION AS A METHOD OF PSYCHOLOGICAL PERSONALITY ASSESSMENT

Abstract. The article examines polygraph examination as one of the key methods of psychological personality assessment in modern scientific and law enforcement practice. The psychophysiological foundations of deception detection are analyzed in detail, revealing the neurophysiological operating principle of the polygraph and the mechanisms for recording involuntary physiological responses of the body - galvanic skin response, changes in respiration, cardiovascular activity, and muscle tone.

The main methods of polygraph examination are characterized: the Control Question Test, the Concealed Information Test, the Comparative Question Test, and their modern modifications, with optimal conditions for their application determined according to the purpose of the study.

The procedure for conducting psychophysiological examination using a polygraph is described in detail in accordance with the requirements of modern science and current legislation of Ukraine, including preparatory, main, and analytical stages. The issue of the evidentiary value of polygraph examination results in the context of forensic psychological practice is addressed, and the boundaries of their use as a supplementary source of evidence are defined.

Methodological limitations and subjective and objective factors that may reduce the accuracy and reliability of polygraph examination are systematized. A comparative analysis of the legal status of the polygraph in Ukraine and leading foreign countries - the United States, Great Britain, Israel, and Japan - is conducted. The main ethical issues surrounding polygraph use are identified, particularly regarding voluntary participation, confidentiality, and the right to personal data protection. Prospects for the development of psychophysiological expertise in the context of emerging technologies are outlined.

The article also analyzes contemporary approaches to improving the reliability of polygraph examination results and outlines directions for enhancing the methodological support of polygraph examiners' professional activities.

Particular attention is paid to the possibilities of integrating polygraph techniques into the system of comprehensive psychological assessment and forensic psychological expertise.

Keywords: polygraph, psychophysiological examination, lie detection, comparison question test, guilty knowledge test, psychological examination of personality, forensic psychology, physiological reactions.

Постановка проблеми. Психологічна експертиза як самостійна галузь прикладної психології постійно розширює свій методологічний арсенал, залучаючи нові методи дослідження особистості. Одним із найбільш дискусійних і водночас практично затребуваних серед них є поліграфне дослідження - метод реєстрації та аналізу комплексу психофізіологічних реакцій людини на питання або стимули в рамках спеціально організованої процедури. Незважаючи на більш ніж столітню історію застосування, поліграф залишається предметом гострих наукових, правових і етичних дискусій: від визнання його «золотим стандартом» детекції брехні у практиці деяких правоохоронних систем до категоричного заперечення його наукової обґрунтованості рядом дослідників і судових інстанцій.

В Україні поліграфне дослідження набуло широкого практичного застосування у сферах кримінального провадження, кадрового відбору в силових структурах, корпоративних перевірок персоналу та психологічної експертизи. Водночас нормативно-правова база його застосування залишається недостатньо розробленою, стандарти підготовки фахівців-поліграфологів, неуніфікованими, а питання доказової цінності результатів поліграфного дослідження в судовому процесі залишаються відкритими. Виникає суперечність між зростаючим практичним запитом на поліграфні дослідження і відсутністю належного наукового та нормативного забезпечення цієї практики.

Психологічна оцінка на основі поліграфних даних, як і будь-яка форма психологічної експертизи, здатна суттєво вплинути на долю людини: стати підставою для обвинувачення або виправдання у кримінальному провадженні, для звільнення або найму на роботу, для позбавлення або збереження допуску до державної таємниці. Відмічена обставина зумовлює високу відповідальність фахівця-поліграфолога та необхідність суворого дотримання наукових і етичних стандартів при проведенні дослідження та інтерпретації його результатів.

Зазначене вище визначає актуальність комплексного наукового аналізу поліграфного дослідження як методу психологічної експертизи особистості, психофізіологічних основ, процедурних стандартів, методологічних обмежень, правового статусу та етичних проблем, що й складає предмет цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові основи поліграфного дослідження формувалися впродовж більш ніж ста років. Початкові роботи В. М. Марстона [6], який на початку XX століття запропонував вимірювання систолічного артеріального тиску як індикатора брехні, та Дж. Ларсона [4], що створив перший комплексний прилад для безперервного вимірювання кількох фізіологічних показників, заклали технічну та концептуальну основу сучасного поліграфа. Л. Кілер [3] удосконалив прилад і розробив перші стандартизовані процедури тестування, що набули широкого застосування у правоохоронній практиці США.

Фундаментальний внесок у розробку методології поліграфного дослідження зробив Д. Рейд [7], який запропонував тест контрольних питань (CQT -

Control Question Test), що й досі залишається найбільш поширеним методом у практиці поліграфних досліджень. Альтернативний підхід - тест прихованої інформації (GKT - Guilty Knowledge Test) розробив Д. Лікен [5], який обґрунтував його принципово вищу теоретичну валідність порівняно з CQT. Дослідження Н. Бен-Шакара та Е. Ейнава [1] підтвердили, що GKT демонструє прийнятні показники специфічності та чутливості за умови коректного його застосування.

Масштабний огляд наукових доказів ефективності поліграфного дослідження, проведений Національною академією наук США, став ключовою точкою відліку в сучасній дискусії про поліграф. Огляд виявив суттєві методологічні проблеми більшості досліджень точності поліграфа та дійшов висновку, що наявна доказова база є недостатньою для підтвердження його високої точності в умовах реальної практики. Водночас дослідження М. Хорнера [2] показали, що точність поліграфних досліджень суттєво варіює залежно від методу, кваліфікації поліграфолога та характеристик досліджуваної особи.

Серед вітчизняних дослідників проблематику поліграфних досліджень розробляли Ю. Варламов та Г. Варламов, які запропонували систематизацію методів поліграфних досліджень і стандарти їх проведення. В. Коровін та О. Алексєєнко досліджували правові аспекти застосування поліграфа в Україні. Психологічні особливості реакцій особистості під час поліграфного дослідження вивчали С. Богданович та К. Мельник. Незважаючи на наявний науковий доробок, комплексне дослідження поліграфного дослідження як методу психологічної експертизи особистості залишається актуальним науковим завданням.

Мета статті - дослідити комплексний аналіз поліграфного дослідження як методу психологічної експертизи особистості: психофізіологічних основ, методологічного арсеналу, процедурних стандартів, доказової цінності, правового статусу та етичних проблем.

Виклад основного матеріалу. Поліграф (від грецьк. πολύς - багато і γράφω - пишу) - це прилад, що призначений для одночасної реєстрації кількох фізіологічних показників організму людини під час відповідей на питання або пред'явлення стимулів. Сучасні комп'ютерні поліграфи реєструють, як правило, від 4 до 12 фізіологічних каналів: дихання (грудне та черевне), шкірно-гальванічну реакцію (ШГР), артеріальний тиск і частоту серцевих скорочень (за допомогою манжети та фотоплетизмографа), тремор, голосові характеристики (у деяких системах), а також рухову активність досліджуваного (антиобманні сенсори).

Фундаментальний принцип поліграфного дослідження полягає в тому, що обман або приховування інформації супроводжується специфічними психофізіологічними реакціями, зумовленими активацією вегетативної нервової системи. Реакції є мимовільними і виникають внаслідок емоційного збудження, що супроводжує процес брехні, страху викриття, провини, конфлікту між правдою і

брехнею. Саме цей постулат становить психофізіологічну основу поліграфного дослідження і водночас є предметом найбільш гострої наукової критики: не існує специфічної «реакції брехні» поліграф реєструє лише загальне фізіологічне збудження, що може бути зумовлене різноманітними причинами, не пов'язаними з обманом.

Нейрофізіологічні механізми реакцій при брехні пов'язані передусім з активацією симпатичного відділу вегетативної нервової системи. При зіткненні з питанням, що стосується прихованої інформації або вимагає брехні, у досліджуваної особи активується мигдалеподібне тіло структура лімбічної системи, що відповідає за обробку емоційно значущих стимулів та призводить до викиду адреналіну, норадреналіну, що зумовлює комплекс вегетативних реакцій: прискорення серцевого ритму, підвищення артеріального тиску, зміну характеристик дихання, посилення шкірно-гальванічної реакції. Дані реакції реєструє поліграф [5].

Шкірно-гальванічна реакція є одним із найбільш чутливих і інформативних показників у поліграфному дослідженні. Вона відображає зміну електричної провідності шкіри, зумовлену активністю потових залоз під впливом симпатичної нервової системи. Шкірно-гальванічна реакція реагує навіть на незначні емоційні стимули і є практично недоступною для свідомого контролю.

Дихальні патерни при брехні характеризуються затримками, прискоренням або сповільненням дихання, зміною глибини вдихів. Артеріальний тиск підвищується у відповідь на стресогенні стимули, а характеристики пульсу змінюються відповідно до рівня емоційного збудження [2].

Тест контрольних питань (CQT - Control Question Test, або тест порівняльних питань) є найбільш поширеним методом поліграфного дослідження у практиці правоохоронних органів і приватних поліграфологів. CQT передбачає порівняння фізіологічних реакцій на три типи питань: релевантні (безпосередньо пов'язані з розслідуваною подією), контрольні (стосуються ймовірних порушень у минулому, щодо яких досліджуваний, як правило, дає неправдиві відповіді) та нейтральні (не пов'язані зі справою). Теоретична логіка CQT полягає в тому, що винна особа виявляє більші реакції на релевантні питання, тоді як невинна на контрольні [1].

Попри широке застосування, CQT має серйозні теоретичні та методологічні проблеми. По-перше, метод передбачає, що невинна особа демонструє більшу реакцію на контрольні питання, ніж на релевантні, припущення, що не має надійного теоретичного обґрунтування. По-друге, невинна людина, що відчуває сильний страх помилкового звинувачення, може демонструвати виражені реакції саме на релевантні питання, що призводить до хибнопозитивного результату. По-третє, методологія CQT дає значний простір для суб'єктивності поліграфолога при формуванні контрольних питань, що знижує відтворюваність результатів.

Тест прихованої інформації (GKT - Guilty Knowledge Test, або тест порівняльних реакцій, CIT - Concealed Information Test) є методологічно більш обґрунтованим підходом до поліграфного дослідження. GKT базується на принципі орієнтувальної реакції: людина, що має інформацію про злочин, виявляє специфічну орієнтувальну реакцію на значущий стимул серед набору нейтральних. Досліджуваному пред'являються серії питань, кожна з яких містить один правильний варіант і кілька правдоподібних, але невірних альтернатив. Лише та особа, яка причетна до події і зберігає про неї пам'ять, виявлятиме стабільно більшу реакцію на правильний варіант [5].

Метааналіз досліджень точності GKT, проведений Н. Бен-Шакаром та Е. Ейнавом [1], виявив середню чутливість (здатність виявляти винних) близько 76–82% та специфічність (здатність не помилково звинувачувати невинних) близько 97%. Показники є суттєво кращими за показники CQT, особливо в частині специфічності. Обмеженням GKT є необхідність наявності унікальної інформації про злочин, відомої лише причетній особі та слідству, що не завжди можливо забезпечити в реальних умовах розслідування.

Тест зон порівняння (ZCT - Zone Comparison Test) є модифікацією CQT, що передбачає більш чітку структуризацію питань за «зонами» та стандартизований алгоритм числової оцінки реакцій. ZCT розроблений з метою підвищення об'єктивності та відтворюваності оцінки результатів порівняно з класичним CQT і є офіційно рекомендованим методом для використання поліграфологами Міністерства оборони США [10]. Скринінговий поліграфний тест (screening polygraph examination) застосовується при масовому обстеженні персоналу без прив'язки до конкретної події і спрямований на виявлення осіб із прихованими факторами ризику - кримінальним минулим, зв'язками з організованою злочинністю, нелояльними установками тощо.

Процедура проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа включає кілька обов'язкових етапів, дотримання яких є необхідною умовою методологічно коректного дослідження.

Перший етап - підготовчий. Включає ознайомлення з матеріалами справи або завданням замовника, визначення питань, що підлягають дослідженню, та попередню оцінку можливості проведення дослідження. На цьому етапі поліграфолог оцінює наявність протипоказань до проведення дослідження: гострих захворювань серцево-судинної та нервової систем, психічних розладів, стану вагітності, сильного фізичного або емоційного виснаження, впливу психоактивних речовин. Особи, які страждають на певні психічні розлади (наприклад, антисоціальний розлад особистості, психоз), можуть демонструвати атипові фізіологічні реакції, що робить стандартні інтерпретаційні критерії непридатними.

Другий етап - передтестова бесіда. Поліграфолог знайомиться з досліджуваною особою, роз'яснює мету і процедуру дослідження, отримує інформовану згоду. Важливою частиною передтестової бесіди є адаптаційне

тестування — проведення пробного тесту для налаштування апаратури та ознайомлення досліджуваного з процедурою. Поліграфолог також вивчає питання дослідження разом із досліджуваним, що є принципово важливим: досліджуваний повинен чітко розуміти зміст кожного питання, щоб уникнути реакцій на семантичну невизначеність, а не на їхній емоційний зміст.

Третій етап - власне тестування. Поліграфолог під'єднує датчики до досліджуваної особи, налаштовує апаратуру та проводить серію тестів відповідно до обраного методу. Стандартна практика передбачає проведення не менше трьох серій одного тесту, що дозволяє підвищити надійність результатів та виявити ефекти звикання або адаптації. Під час тестування досліджувана особа має зберігати нерухомість та відповідати на питання лише «так» або «ні». Тривалість кожного тесту, як правило, становить від 5 до 10 хвилин.

Четвертий етап - аналіз та інтерпретація результатів. Сучасні комп'ютерні системи поліграфного дослідження забезпечують числову оцінку зареєстрованих реакцій, проте остаточна інтерпретація результатів залишається прерогативою фахівця. Поліграфолог порівнює величину та якість фізіологічних реакцій на різні типи питань, розраховує загальну оцінку за встановленими алгоритмами і формулює висновок. Висновок може бути «обманює», «не обманює» або «результат невизначений» - остання категорія є принципово важливою і не повинна зводитися до нуля в прагненні дати однозначну відповідь [2].

П'ятий етап - оформлення висновку. Висновок поліграфолога повинен містити: опис застосованого методу та обладнання; перелік питань, що досліджувалися; опис спостережуваних фізіологічних реакцій; числові оцінки реакцій; висновок про достовірність або недостовірність показань із зазначенням ступеня впевненості; обмеження, що можуть впливати на достовірність результату. Відповідно до вимог, що висуваються до судових експертиз в Україні, висновок має бути чітко структурованим, обґрунтованим і доступним для розуміння фахівцями без спеціальних знань у галузі поліграфних досліджень.

Методологічні обмеження та фактори, що знижують точність поліграфного дослідження, є предметом серйозного наукового аналізу і мають бути чітко розкриті в кожному висновку поліграфолога.

Відсутність специфічного фізіологічного патерну брехні є фундаментальним обмеженням поліграфного дослідження. Жоден із реєстрованих фізіологічних показників не є виключним маркером обману, всі вони відображають загальне збудження вегетативної нервової системи, що може бути зумовлене тривогою, страхом, гнівом, здивуванням або іншими емоційними станами, не пов'язаними з брехнею. Невинна особа, що відчуває сильний страх помилкового звинувачення в контексті кримінального розслідування, може демонструвати фізіологічні реакції, неможливо відмінні від реакцій винної особи.

Індивідуальні відмінності у фізіологічній реактивності є ще одним суттєвим обмежуючим фактором. Особи з вираженим антисоціальним розладом особистості або психопатичними рисами нерідко демонструють знижену вегетативну реактивність, що може призводити до хибнонегативних результатів. Натомість особи з вираженою тривожністю, посттравматичним стресовим розладом або фобіями можуть реагувати на нейтральні питання з тією самою інтенсивністю, що й на релевантні, що ускладнює диференціацію реакцій [6].

Якість підготовки та досвід поліграфолога є критично важливими факторами, що визначають точність дослідження. Поліграфологи, які мають вищу кваліфікацію та більший досвід, демонструють суттєво кращі результати, ніж початківці. Це свідчить про те, що значна частина «точності» поліграфного дослідження визначається не об'єктивними характеристиками методу, а суб'єктивними компетенціями конкретного фахівця, що є серйозним аргументом проти використання поліграфа в контексті, що вимагає стандартизованих і відтворюваних результатів [2].

Вплив ситуативних факторів також не можна ігнорувати. Рівень стресу досліджуваної особи, її фізичний стан, ступінь знайомства з процедурою поліграфного дослідження, характер відносин із поліграфологом, атмосфера приміщення, всі ці фактори можуть суттєво впливати на фізіологічні реакції і, відповідно, на результати дослідження. Вживання певних медикаментів (наприклад, бета-блокаторів, транквілізаторів) може знижувати вегетативну реактивність і маскувати реакції на значущі стимули. Алкоголь і наркотики також суттєво спотворюють фізіологічний профіль реакцій.

Правовий статус поліграфних досліджень суттєво відрізняється в різних країнах світу, відображаючи різне ставлення до питань доказової цінності та прав людини.

У Сполучених Штатах Америки, де поліграфне дослідження має найдовшу і найбільш системну практику застосування, його правовий статус є неоднорідним. На федеральному рівні закон Employee Polygraph Protection Act (EPPA) 1988 року суттєво обмежує застосування поліграфа у сфері приватного працевлаштування. Водночас федеральні органи (ФБР, ЦРУ, АНБ) активно використовують поліграф при перевірці персоналу. У судовому процесі результати поліграфного дослідження не є автоматично допустимим доказом: їхня прийнятність визначається за стандартом Дауберта, тобто залежить від того, чи визнано метод науково обґрунтованим із точки зору суду.

У більшості країн Європейського Союзу результати поліграфного дослідження не визнаються допустимим доказом у кримінальному процесі і практично не застосовуються у правоохоронній діяльності. Виняток становлять деякі країни, де поліграф використовується як оперативно-розшуковий інструмент, але не для формування доказової бази. Японія є лідером серед демократичних держав за рівнем наукового обґрунтування і стандартизації поліграфного дослідження: японська поліція застосовує виключно GKT, а

наукові дослідження японських авторів є визнаними у міжнародному академічному співтоваристві [1].

В Україні правовий статус поліграфного дослідження визначається насамперед Кримінальним процесуальним кодексом України, відповідно до якого психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа може проводитися як різновид судово-психологічної або судово-психіатричної експертизи. Водночас Конституційний Суд України у своїх рішеннях неодноразово підкреслював, що примусове проведення поліграфного дослідження є неприпустимим, оскільки порушує право особи не свідчити проти себе. Таким чином, поліграфне дослідження в Україні є виключно добровільним і може проводитися лише за письмовою згодою досліджуваної особи. Питання допустимості та доказової ваги результатів поліграфного дослідження в судовому процесі залишається відкритим і вирішується на розсуд суду в кожному конкретному випадку.

Для правоохоронних органів України обов'язковим нормативним актом є Наказ МВС України про порядок застосування поліграфа, що регламентує підстави та процедуру його використання в оперативно-розшуковій діяльності. Для приватних поліграфологів подібного єдиного нормативного регулювання наразі не існує, що створює ризики зниження якості послуг і порушень прав досліджуваних осіб.

Застосування поліграфа в психологічній експертизі породжує низку серйозних етичних проблем, що потребують системного осмислення і нормативного врегулювання.

Проблема добровільності та інформованої згоди є центральною етичною проблемою поліграфного дослідження. З формально-правового погляду дослідження є добровільним і може проводитися лише за згодою особи. Проте на практиці ця добровільність нерідко є ілюзорною: відмова від проходження поліграфного дослідження в рамках кримінального провадження або при відборі на посаду в силових структурах фактично тягне за собою негативні наслідки для особи, яка відмовилася. Таким чином, «добровільна» згода в умовах нерівності сторін може бути по суті примусовою. Поліграфолог зобов'язаний переконатися в тому, що особа справді розуміє і реалізує своє право на відмову без будь-яких негативних наслідків.

Проблема хибнопозитивних результатів та їхніх наслідків є надзвичайно серйозною з огляду на те, що помилково звинувачена невинна особа може зазнати суттєвих негативних наслідків: незаконного обвинувачення, втрати роботи, соціальної стигматизації. Якщо точність поліграфного дослідження становить, наприклад, 85%, то при масовому скринінгу 1000 осіб, серед яких 950 є невинними, 142 невинні особи будуть помилково ідентифіковані як такі, що обманюють. Статистична реальність вимагає від поліграфолога і від замовника виваженого ставлення до результатів дослідження та неприпустимості їх

прямолінійного використання без урахування контексту та альтернативних джерел інформації.

Проблема конфіденційності та захисту персональних даних виникає у зв'язку з тим, що поліграфне дослідження збирає чутливу психофізіологічну інформацію про особу, що підлягає суворому захисту відповідно до законодавства про персональні дані. Поліграфолог зобов'язаний чітко визначити коло осіб, які матимуть доступ до результатів дослідження і первинних поліграм, порядок зберігання та знищення цих матеріалів.

Проблема компетентності фахівців є особливо гострою в Україні, де відсутня єдина система ліцензування поліграфологів. На ринку поліграфних послуг активно діють фахівці з принципово різним рівнем підготовки від випускників авторитетних навчальних центрів із серйозною науковою підготовкою до осіб, які пройшли короткострокові комерційні курси без достатнього теоретичного підґрунтя. Це суттєво знижує загальну якість поліграфних досліджень і дискредитує метод в очах наукової спільноти та судів.

Проблема некоректного використання результатів поліграфного дослідження полягає в тому, що замовники нерідко схильні сприймати висновок поліграфолога як безумовну відповідь на питання про вину або невинуватість особи, тоді як за своєю природою висновок поліграфного дослідження є лише ймовірнісною оцінкою, що підлягає обов'язковому зіставленню з іншими доказами. Поліграфолог несе відповідальність за коректне роз'яснення замовнику меж інтерпретації результатів і протидію їхньому некритичному використанню в прийнятті рішень, що суттєво впливають на долю людини [9].

Перспективи розвитку поліграфного дослідження як методу психологічної експертизи в Україні пов'язані з кількома ключовими напрямами. По-перше, необхідним є розробка та прийняття єдиних державних стандартів проведення поліграфних досліджень, що охоплювали б вимоги до кваліфікації поліграфологів, обладнання, методів та оформлення висновків. По-друге, є нагальна потреба у розробці системи ліцензування та сертифікації поліграфологів, що забезпечила б базовий рівень якості послуг. По-третє, перспективним є розширення наукових досліджень точності поліграфних методів на українській популяції з урахуванням культурних, мовних і психологічних особливостей.

Технологічні перспективи розвитку поліграфного дослідження пов'язані із застосуванням нейровізуалізаційних методів зокрема, функціональної магнітно-резонансної томографії для виявлення прихованої інформації. Дослідження показують, що аналіз патернів активації мозку при пред'явленні значущих стимулів може забезпечити вищу точність, ніж традиційний поліграф, оскільки такий метод важче обдурити. Проте значна вартість, технічна складність та правові проблеми використання нейровізуалізації у практиці поки що обмежують її застосування дослідницькою сферою. Окремим перспективним напрямом є розробка методів автоматизованої оцінки поліграм за допомогою

алгоритмів машинного навчання, що дозволить знизити суб'єктивність інтерпретації та підвищити відтворюваність результатів.

Висновки. Поліграфне дослідження є комплексним психофізіологічним методом, що реєструє вегетативні реакції організму з метою виявлення прихованої інформації або встановлення факту обману. Його психофізіологічною основою є активація симпатичного відділу вегетативної нервової системи при зіткненні з емоційно значущими стимулами, яка виявляється у змінах шкірно-гальванічної реакції, дихання, артеріального тиску та серцевого ритму. Серед наявних методів поліграфного дослідження найбільш науково обґрунтованим є тест прихованої інформації, що демонструє задовільні показники специфічності та чутливості, тоді як тест контрольних питань має суттєві методологічні вади і піддається обґрунтованій науковій критиці.

Процедура психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа включає підготовчий етап, передтестову бесіду, власне тестування, аналіз результатів та оформлення висновку. Кожен із цих етапів має свої вимоги, недотримання яких знижує достовірність результатів. Методологічні обмеження поліграфного дослідження відсутність специфічного фізіологічного патерну брехні, індивідуальні відмінності у реактивності, можливість контрзаходів, суб'єктивність інтерпретації вимагають від фахівця та замовника виваженого ставлення до результатів і їхнього обов'язкового зіставлення з іншими джерелами інформації.

В Україні поліграфне дослідження є виключно добровільним і може застосовуватися лише за письмовою згодою особи. Питання допустимості та доказової ваги результатів у судовому процесі залишається відкритим і потребує законодавчого врегулювання. Перспективами подальших досліджень є: стандартизація процедур поліграфного дослідження, розробка системи ліцензування поліграфологів в Україні, дослідження точності поліграфних методів на вітчизняній популяції та вивчення можливостей інтеграції технологій нейровізуалізації і машинного навчання в практику психофізіологічної експертизи.

Література:

1. Ben-Shakhar G., Elaad E. The validity of psychophysiological detection of information with the guilty knowledge test: A meta-analytic review. *Journal of Applied Psychology*. 2003. Vol. 88(1). P. 131–151.

2. Honts C. R., Raskin D. C., Kircher J. C. Mental and physical countermeasures reduce the accuracy of polygraph tests. *Journal of Applied Psychology*. 1994. Vol. 79(2). P. 252–259.

3. Keeler L. A method for detecting deception. *American Journal of Police Science*. 1930. Vol. 1(1). P. 38–51.

4. Larson J. A. Lying and Its Detection: A Study of Deception and Deception Tests. Chicago : University of Chicago Press, 1932. 415 p.

5. Lykken D. T. A Tremor in the Blood: Uses and Abuses of the Lie Detector. New York : Plenum Press, 1981. 310 p.

6. Marston W. M. Systolic blood pressure symptoms of deception. *Journal of Experimental Psychology*. 1917. Vol. 2(2). P. 117–163.

7. Reid J. E., Inbau F. E. Truth and Deception: The Polygraph (Lie Detector) Technique. 2nd ed. Baltimore : Williams & Wilkins, 1977. 374 p.

References

1. Ben-Shakhar, G., & Elaad, E. (2003). The validity of psychophysiological detection of information with the guilty knowledge test: A meta-analytic review. *Journal of Applied Psychology*, 88(1), 131–151.

2. Honts, C. R., Raskin, D. C., & Kircher, J. C. (1994). Mental and physical countermeasures reduce the accuracy of polygraph tests.. *Journal of Applied Psychology*, 79(2), 252–259.

3. Keeler, L. (1930). A method for detecting deception. *American Journal of Police Science*, 1(1), 38–51.

4. Larson, J. A. (1932). *Lying and Its Detection: A Study of Deception and Deception Tests*. University of Chicago Press.

5. Lykken, D. T. (1981). *A Tremor in the Blood: Uses and Abuses of the Lie Detector*. Plenum Press.

6. Marston, W. M. (1917). Systolic blood pressure symptoms of deception. *Journal of Experimental Psychology*, 2(2), 117–163.

7. Reid, J. E., & Inbau, F. E. (1977). *Truth and Deception: The Polygraph (Lie Detector) Technique* . (2nd ed.). Williams & Wilkins.

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 159.923.3:159.9.072

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2261-2274

Рудницька Світлана Юріївна доктор психологічних наук, професор, завідувачка лабораторії когнітивної психології, Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-0141-6337

НАРАТИВНЕ АВТОРСТВО ЯК ІНТЕГРАТИВНИЙ МЕНТАЛЬНИЙ РЕСУРС ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ПОЛІКРИЗИ ТА КОГНІТИВНОГО АУТСОРСИНГУ

Анотація. У статті схарактеризовано теоретичну модель наративного авторства як інтегративного ментального ресурсу другого порядку, що визначає психологічну спроможність особистості залишатися автором власного смислотворення у ситуації полікризи та масового поширення генеративного штучного інтелекту. Ментальні ресурси трактуються як психологічні утворення, що зберігають суб'єктність і смислову орієнтованість особистості в умовах тривалої, незавершеної нестабільності; вони принципово не зводяться ані до копінгу (реактивна відповідь на стресор), ані до резильєнтності (траєкторія відновлення після завершеного травматичного епізоду). Полікриза описується нами не як зовнішня обставина, а як специфічна психологічна ситуація, у якій підривається сама умова наративної когерентності досвіду. Запропоновано поняття «паралізуючої відповідальності» – стану, що ми відрізняємо від класичної вивченої безпорадності, адже суб'єкт чітко усвідомлює зв'язок між людськими діями і станом речей, відчуває особисту причетність до глобальних проблем, проте не може локалізувати доступну точку власного впливу. Введено поняття «наративного авторства» як здатності зберігати суб'єктну позицію щодо первинної інтерпретації власного досвіду тоді, коли зовнішні системи (медійні, соціальні, ШІ-системи) пропонують готові і психологічно переконливі версії цього досвіду.

Описано феномен «когнітивного аутсорсингу смислотворення» як систематичне делегування генеративним системам функції первинної інтерпретації досвіду, що поступово витісняє рефлексивну роботу особистості. Подано матрицю вразливостей п'яти смислових ресурсів в умовах полікризи і горизонту ШІ та відповідних наративних практик підтримки. Наративне авторство концептуалізовано як метаресурс, що визначає не зміст п'яти смислових ресурсів, а сам режим їхнього суб'єктного функціонування. Висунуто тезу, що зростання частки взаємодії з генеративним ШІ у повсякденному смислотворенні є не нейтральним технологічним фактом, а психологічним явищем, яке потребує систематичного дослідження.

Ключові слова: ментальні ресурси, наративне авторство, полікриза, когнітивний аутсорсинг, паралізуюча відповідальність, наративна ідентичність, штучний інтелект, смислотворення, наративна компетентність.

Rudnytska Svitlana, Doctor of Psychological Sciences, Professor, Head of Department of Cognitive Psychology, G. S. Kostiuk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-0141-6337

NARRATIVE AUTHORSHIP AS AN INTEGRATIVE MENTAL RESOURCE OF PERSONALITY UNDER CONDITIONS OF POLYCRISIS AND COGNITIVE OUTSOURCING

Abstract. The article elaborates a theoretical model of narrative authorship as a second-order integrative mental resource that determines the psychological capacity of personality to remain the author of one's own meaning-making in the situation of polycrisis and the mass diffusion of generative artificial intelligence. Mental resources are treated as psychological formations that preserve the subjectivity and meaning-orientation of personality under conditions of prolonged, unresolved instability; they are not reducible either to coping (reactive response to a stressor) or to resilience (trajectory of recovery after a completed traumatic episode). Polycrisis is conceptualised here not as an external circumstance but as a specific psychological situation in which the very condition of narrative coherence of experience is undermined. The concept of 'paralysing responsibility' is proposed – a state distinguished from classical learned helplessness: the subject clearly perceives the link between human action and the state of affairs, feels personally implicated in global problems, but cannot localise an accessible point of their own influence. The concept of 'narrative authorship' is introduced as the capacity to retain a subjective position with respect to the primary interpretation of one's own experience when external systems – media, social, AI – offer ready-made and psychologically convincing versions of that experience. The phenomenon of 'cognitive outsourcing of meaning-making' is described: the systematic delegation to generative systems of the function of primary interpretation of experience. A matrix of vulnerabilities of five meaning resources under polycrisis and the AI horizon, together with corresponding narrative support practices, is presented. Narrative authorship is conceptualised as a meta-resource that determines not the content of the five meaning resources but the very regime of their subjective functioning. The thesis is advanced that the growing share of interaction with generative AI in everyday meaning-making is not a neutral technological fact but a psychological phenomenon requiring systematic investigation.

Keywords: mental resources, narrative authorship, polycrisis, cognitive outsourcing, paralysing responsibility, narrative identity, artificial intelligence, meaning-making, narrative competence.

Постановка проблеми. Питання про те, у який спосіб людина зберігає здатність до осмисленого і суб'єктного існування в умовах хаосу, не нове для психологічної науки. Проте принципово новою в сучасному світі є не сама наявність хаосу, а його структурний статус, адже впродовж першої чверті XXI століття нестабільність втратила ознаки тимчасового відхилення від норми і стала самою умовою існування.

Концептуальних рамок для опису цього зрушення з'явилось чимало: від VUCA-моделі американського військового мислення 1990-х років до RUPT-моделі епохи штучного інтелекту, і кожна наступна фіксувала не просто нові риси зовнішнього середовища, а більш глибокий рівень викликів, що стосуються самого ядра ідентичності.

Концепт полікризи займає у цьому ряду особливе місце [6; 7]. Він описує не наростання певного типу нестабільності, а якісно іншу конфігурацію світу, у якій збройні конфлікти, кліматичні зміни, масова міграція, економічна нестабільність та інформаційні операції не просто співіснують, а взаємно посилюють і зумовлюють одна одну. А особистість змушена вибудовувати власну смислову орієнтацію у системі, складність взаємозалежностей якої перевищує те, що людина в принципі здатна осягнути і опрацювати.

У руслі вищезазначеного, чітко вимальовується дослідницька питання, від відповіді на яке залежить спрямованість розвитку як психологічної теорії, так і практики: які саме ментальні ресурси забезпечують особистості можливість залишатися суб'єктом власного смислотворення (а не об'єктом зовнішніх інтерпретаційних систем) в умовах полікризи.

Окреслена проблема набуває особливої гостроти в контексті повсякденної взаємодії з генеративним штучним інтелектом, де зовнішні системи пропонують вже не інформацію, а готові версії ідентичності і готові інтерпретації того, що з людиною відбувається.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У системі психологічних понять ментальні ресурси потребують чіткої артикуляції, адже від неї залежить логіка всього подальшого аналізу. І якщо копінг є реактивним і ситуативним, він мобілізується на конкретну загрозу і функціонально вичерпується, коли загроза минає [11], резильєнтність описує траєкторію відновлення після завершеної травматичної події і вже на рівні визначення передбачає певну нормативну точку відліку [14; 23], то ментальні ресурси, як ми їх розуміємо, є конструктивними і підтримують не стратегію відповіді на окремий стресор, а саму здатність особистості зберігати авторство власного наративу там, де загроза стала хронічною і де «після» не настає.

Базовою для нашого аналізу залишається теорія наративної ідентичності Д. МакАдамса [8; 9]. У ній «life story» постає не як продукт ретроспективної саморефлексії, а як механізм, що організовує ідентичність зсередини: забезпечує переживання неперервності між минулим, теперішнім і майбутнім, надає смисл подіям через їхнє вписування у ширшу оповідь.

Метафора особистості як «автобіографічного автора», що її розгортає МакАдамс, є для нас не риторичною фігурою, а вказівкою на психологічну функцію, яка стає вразливою в полікризовій ситуації, і яку ми концептуалізуємо нижче як наративне авторство. Дослідження Т. Хабермаса і К. Кебер показали, що автобіографічна аргументативна робота слугує психологічним буфером між біографічними розривами і порушенням відчуття самонеперервності: ті, хто здатен аргументовано пов'язувати окремі епізоди у зв'язну історію, переживають значні життєві потрясіння без втрати ідентичнісної основи [24]. Їх емпіричні результати постають для нас принциповим орієнтиром щодо розробки дослідницької моделі.

Концепт полікризи увійшов у науковий дискурс порівняно нещодавно. А. Туз популяризував його у 2022 році, описуючи саме нелінійне взаємне переплетення криз, де успіх у вирішенні однієї може поглиблювати іншу [6]. Колектив науковців під керівництвом М. Лоуренс надав цьому концепту аналітичну форму через категорію crisis entanglement – «причинного переплетення криз» [7].

Психологічне значення цього кроку полягає в тому, що нелінійна взаємодія руйнує саму опору, на якій формується наративна ідентичність: уявлення про передбачуваний зв'язок між діями і наслідками. Так, Е. Гідденс, задовго до появи цього концепту, описав у термінах онтологічної безпеки той самий феномен з іншого боку, акцентуючи, що хронічне відчуття ненадійності будь-яких систем є руйнівним для базової стабільності Я [4]. З нашої точки зору, саме інтеграція цих двох фреймів і уможливлює розробку концептуального апарату для подальшого аналізу проблеми.

Не менш суттєвим для побудови концептуальної моделі є новітній блок досліджень взаємодії людини і генеративного штучного інтелекту. Е. Моллик увів поняття «co-intelligence» для опису конфігурації, де ШІ постає не інструментом, а партнером у конструюванні знання – і тут, на наш погляд, починається область психологічних, а не лише технологічних питань: де саме залишається межа людського авторства [18]. Л. Флоріді обґрунтував етичну і функціональну необхідність збереження людської агентності в умовах зростаючої автономності цифрових систем [17].

С. Валлор аналізує способи формування контекстів самосприйняття ШІ, аргументуючи, чому саме це питання є проблемою психологічної екології, а не лише філософської рефлексії [19].

Е. Бендер і колеги зафіксували принципову відмінність між статистичною правдоподібністю і смисловою укоріненістю, адже великі мовні моделі відтворюють мовні паттерни без розуміння досвіду, отже, їхні «інтерпретації» можуть бути переконливими без того, щоб бути правдивими у психологічному сенсі [21]. Л. Оуянг та ін. описують механізм RLHF [22], що робить відповіді генеративного ШІ суб'єктивно близькими до людських очікувань, і ,саме у цій близькості, на нашу думку, зосереджуються психологічні ризики.

Класичне дослідження Б. Спарроу, Дж. Лю і Д. Вегнера [15] зафіксувало, що делегування пам'яті цифровим пристроям знижує ймовірність внутрішнього запам'ятовування, так званий «Google effect». Проте ми переносимо це питання на принципово інший рівень – смислотворення. Якщо знання про доступність ШІ як інтерпретатора знижує мотивацію до власної первинної інтерпретаційної роботи, то механізм, паралельний «Google effect», має діяти не на пам'ять, а на наративну ідентичність. Така гіпотеза задає для нас один з центральних векторів подальшого аналізу.

Окремої уваги вимагає українська психолого-герменевтична традиція. Так, запропонована Н. В. Чепелєвою модель особистості як інтерпретативного суб'єкта, що конституюється через активне смислотворення, є для нашого дослідження центральною методологічною позицією, яка взагалі уможливлює постановку питання про наративне авторство [25]. Дослідження наративної компетентності забезпечує «технічну сторону» його реалізації [26]. Запропонована нами методика НАМРО була розроблена як інструмент реконструкції ментально-ресурсного профілю особистості через її наративний текст [27].

Мета статті – теоретично обґрунтувати наративне авторство як інтегративний ментальний ресурс особистості другого порядку.

Виклад основного матеріалу дослідження. *Ментальні ресурси особистості* ми визначаємо як психологічні утворення, що забезпечують збереження суб'єктності і смислової орієнтованості в умовах тривалої і незавершеної нестабільності. Відмінність від копінгу і резильєнтності лежить не у площині «кращого» чи «гіршого», а у логіці функціонування: там, де стресор є хронічним, де завершення не настає, де класична модель «загроза → відповідь → відновлення» втрачає здатність описувати реальність, там потрібен інший клас ресурсів, не реактивний, а конститутивний.

У системі ментальних ресурсів ми виокремлюємо п'ять смислових ресурсів як механізмів наративної регуляції особистості [10; 27]. *Ресурс децентрації* – здатність розглянути власну ситуацію в більш широкому просторово-часовому контексті, не розчиняючись у безпосередньому переживанні. *Ресурс перспективи майбутнього* – здатність утримувати образ можливого майбутнього і наповнювати ним теперішні дії смислом. *Ресурс відповідальності* – переконання у власній причетності до більш широкої спільноти, що перетворюється на готовність діяти, а не лише рефлексувати. *Ресурс належності* – відчуття включеності у спільноту, що надає смисловий захист і контекст для особистісного наративу. *Ресурс агентності* – переконання у здатності впливати на перебіг подій, передумова авторства власної «life story». Виокремлені ресурси є взаємозалежними, але не рівнозначними. Так, агентність без перспективи майбутнього вироджується у ситуативний активізм, а відповідальність без агентності – у те, що ми позначаємо як «паралізуючу відповідальність».

Полікриза постає не єдиною рамкою, у якій сьогодні описують складність світу, і нам важливо узгоджити її з низкою попередніх моделей, щоб показати

закономірність: кожна наступна рамка фіксувала ушкодження не «ширшого», а «глибшого» шару наративної ідентичності (див. таблицю 1). Результати аналізу, узагальнені в таблиці 1, засвідчують, що VUCA-рамка «зачіпала» зовнішню орієнтацію особистості, BANI – онтологічну безпеку і темпоральну зв'язність наративу, RUPT – причинно-наслідкову логіку, без якої наратив взагалі неможливий як зв'язна форма.

Полікриза, як ми її розуміємо, через специфічний феномен паралізуючої відповідальності підриває вже власне наративне авторство. А горизонт генеративного ШІ становить загрозу суб'єктності смислотворення в принципі. Для України воєнного часу така послідовність утілена в буденній психологічній реальності.

Збройна агресія, вимушені переміщення, матеріальні втрати, систематичні інформаційно-психологічні інтервенції, невизначеність щодо часових рамок завершення війни – все це присутнє одночасно, у взаємному переплетенні і взаємному підсилюванні. Стратегії психологічної підтримки тут не можуть будуватися на логіці подолання конкретного стресора, потрібні психологічні практики, релевантні самій полікризовій реальності.

Таблиця 1

Характеристика ключових моделей та типових викликів

Модель / контекст	**Ключова характеристика**	**Виклик для наративної ідентичності**	**Вразливий ментальний ресурс**
VUCA → нестабіль-ність	Мінливість і невизначеність у системі, що принципово залишається осяжною за умови достатньої інформації [1; 2]	Когнітивне перевантаження: особистість не встигає оновлювати смислові системи відповідно до темпу змін; стратегічне планування стає ресурсоємним і малоефективним	Агентність: надлишок конкуруючих стратегій паралізує дію; відчуття «потрібно ще більше інформації» підриває здатність до вибору
BANI → тривожність	Крихкість, тривожність, нелінійність: системи руйнуються раптово, наслідки малих подій набувають непропорційного масштабу [3]	Підрив онтологічної безпеки [4] – базового відчуття стабільності і неперервності Я у часі. Часова перспектива стискається до «тут і зараз»	Перспектива майбутнього: темпоральна архітектура наративу руйнується; особистість не може проєктувати себе у майбутнє і діяти в межах довгострокових смислів

Модель / контекст	**Ключова характеристика**	**Виклик для наративної ідентичності**	**Вразливий ментальний ресурс**
RUPT → парадок-сальність	Швидкість, непередбачуваність, парадоксальність, заплутаність: правильна дія може давати протилежний результат [5]	Криза досвіду як наративного ресурсу: минулі стратегії втрачають передбачувальну силу; причинно-наслідкова логіка наративу перестає бути надійним організуючим принципом	Децентрація: відступити і подивитись ширше неможливо, коли конкурентні рамки осмислення самі є нестабільними
Polycrisis → множинна криза	Взаємне причинне переплетення криз: збройна агресія, кліматичні зміни, міграція, економічна нестабільність і інформаційні операції взаємно посилюють одна одну [6; 7]	«Паралізуюча відповідальність»: особистість відчуває глибинну причетність до глобальних проблем, але не може локалізувати доступну точку впливу. Відповідальність без агентності стає деструктивним станом	Відповідальність: мета зрозуміла – але де і як діяти, залишається непрозорим. Наративне авторство підривається відчуттям нездатності змінити траєкторію подій
Горизонт ШІ → аутсорсинг смисло-творення	Генеративні ШІ-системи пропонують зовнішньо зв'язні інтерпретації особистого досвіду і конкурентні версії ідентичності [17; 18; 19]	«Когнітивний аутсорсинг смислотворення»: систематичне делегування ШІ функцій первинної інтерпретації досвіду витісняє власну рефлексію	Агентність і наративна ідентичність [8; 9]: якщо контекст самосприйняття формується зовнішньою системою, збереження наративного авторства потребує свідомих зусиль

Під *наративним авторством* ми розуміємо здатність особистості залишатись суб'єктом первинної інтерпретації власного досвіду в ситуації, коли зовнішні системи (соціальні, медійні, ШІ-системи тощо) пропонують їй психологічно переконливі і зовнішньо зв'язні версії того, що з нею відбувається.

Наративне авторство є метаресурсом, воно не є шостим смисловим ресурсом, що додається до п'яти попередніх, а визначає режим, у якому наведені п'ять продуктивно функціонують. Особистість з розвиненим наративним авторством активно конструює власну «life story» [8; 9], зберігає здатність переоцінювати її при зустрічі з досвідом, який у наявну story не вкладається, і утримує авторську позицію навіть тоді, коли зовнішні системи пропонують більш зручну версію. Як показали Хабермас і Кебер, тут йдеться не про

відсутність кризи, а про здатність продовжувати наративне опрацювання досвіду всередині неї [24].

З нашої точки зору, також варто чітко розмежувати наративне авторство і наративну компетентність. Друге поняття є ширшим і описує операціональні можливості як здатності будувати зв'язний наратив, ділитись ним, рефлексувати над ним [26].

У свою чергу, наративне авторство описує суб'єктну позицію щодо цих здатностей: чи вони реалізуються самою особистістю, чи делегуються. Різниця між особистістю, яка майстерно використовує генеративний ШІ для оформлення вже сформованих нею смислів, і особистістю, що делегує ШІ саме первинну інтерпретацію досвіду, є психологічно принциповою, хоч зовні може бути зовсім непомітною.

Вважаємо за необхідність зазначити, що *паралізуюча відповідальність* і вивчена безпорадність мають різне семантичне навантаження [11]. У стані безпорадності суб'єкт не бачить зв'язку між власними діями і їхніми результатами; у стані паралізуючої відповідальності цей зв'язок, навпаки, добре усвідомлюється.

Особистість знає, що від неї та інших залежить майбутнє, але вона не може ідентифікувати, де саме у системі взаємно підсилюючих криз знаходиться доступна їй точка дії. Йдеться про страждання не від нерозуміння, а від розуміння. Тому і психологічна допомога тут не може бути «поясненням», а має бути «локалізацією», тобто допомогою у відновленні зв'язку між усвідомленою відповідальністю і реальним доступним простором впливу (реалізації).

Когнітивний аутсорсинг смислотворення – поняття, яке ми вводимо за аналогією зі Спарроу і його колегами [15], але переносимо у площину наративної ідентичності.

У класичному «Google effect» делегувалась пам'ять. Ми припускаємо, що для генеративного ШІ механізм поширюється глибше: знання про те, що ШІ здатен надати переконливу інтерпретацію будь-якого досвіду, знижує мотивацію до власної первинної інтерпретаційної роботи.

Психологічно ризиковою тут є саме переконливість як ефект, який сучасні великі мовні моделі досягають через механізм RLHF [22] і який унеможливлює критичну дистанцію, необхідну для збереження авторської позиції. Те, що Валлор [19] і Флоріді [17] описують в категоріях ідентичності та агентності, ми пропонуємо у психологічно артикулювати в операціональній формі як специфічну загрозу наративному авторству.

Вважаємо за доцільне повернутися до п'яти смислових ресурсів і визначити специфічні способи, за допомогою яких полікриза і горизонт ШІ «ушкоджують» ключові ресурси (див. таблицю 2).

Так, інформація, наведена в таблиці 2, наочно ілюструє ключову закономірність, яка, з нашої точки зору, полягає в тому, що всі загрози горизонту ШІ діють не на «доступ до смислу», а на суб'єктність його породження. Звідси і

випливає спільний знаменник підтримуючих психологічних практик: усі вони ефективні саме завдяки своїй суб'єктній і взаємній природі.

Особистий щоденник, усна рефлексія, розповідь близькій людині тощо є незамінними не як «аналогові альтернативи цифровому», а тому, що їх принципово не можна делегувати, не зруйнувавши «того, чим вони є». Так само і наративне свідчення (бути почутим значущим Іншим) є незамінним саме тому, що передбачає реальну взаємну присутність Іншого, який також змінюється від цієї зустрічі.

Узагальтюючи результати аналізу проблеми, можна припустити, що високий рівень *наративного авторства* повинен супроводжуватися більшою наративною когерентністю текстів [24], вищими показниками суб'єктивної агентності і рефлексивності, кращими показниками психологічного благополуччя за вимірами особистісного зростання й автономії у концепції К. Ріфф [10].

У свою чергу, низький рівень, навпаки, проявлятися у фрагментарності наративу, зовнішньому локусі контролю, труднощах смислотворення у складних ситуаціях. Окремий індикатор, специфічний саме для горизонту ШІ, на який ми пропонуємо звернути увагу: не «нездатність пояснити досвід», а «задоволеність зовнішнім поясненням» як можлива ознака зниженого наративного авторства.

Найцікавішим для емпіричного вивчення нам здається питання про характер взаємодії з генеративним ШІ. Вирішальним чинником, як ми припускаємо, є не інтенсивність використання, а функція, яку ШІ виконує у смислотворенні конкретної людини. Звернення до ШІ для структурування вже сформованих особистістю думок виконує функцію когнітивної підтримки. Звернення до ШІ на стадії первинної інтерпретації досвіду: «поясни мені, що я щойно пережила», – це вже аутсорсинг. На нашу думку, така різниця піддається операціоналізації через аналіз послідовності: чи людина формулює власне первинне розуміння до звернення до ШІ, чи після нього.

Методика наративного аналізу ментальних ресурсів особистості (НАМРО) [27] виглядає природним середовищем для таких досліджень. Наративні тексти, що збираються за методикою, містять зовнішньо доступні маркери авторської позиції – агентивну граматику, причинно-наслідкові зв'язки між подіями, темпоральну зв'язність, здатність включати новий досвід у наявний наратив без його руйнування.

Введення категорії наративного авторства до системи кодувальних категорій НАМРО не потребує створення нового інструменту, тут йдеться про уточнення вже наявних аналітичних координат.

Таблиця 2

Ментальні ресурси: загрози і наративні практики підтримки

Ментальний ресурс	Загроза в умовах полікризи і горизонту ШІ	Наративна практика підтримки
Децентрація	Polycrisis: рамки осмислення є конкуруючими і нестабільними – відступити для ширшого погляду означає потрапити в іншу нестабільну рамку [6; 7]. Горизонт ШІ: генеративні системи пропонують нескінченну множину зовнішньо зв'язних перспектив, підміняючи суб'єктну децентрацію споживанням готових інтерпретацій [17; 18]	«Практика зупиненої перспективи»: утримувати один кут зору достатньо довго, щоб він набув власної глибини. Письмова рефлексія від першої особи без редагування ШІ. Принцип: децентрація є ресурсом лише тоді, коли залишається суб'єктною
Перспектива майбутнього	Polycrisis: постійне взаємне скасування стратегій руйнує горизонт планування [3; 4]. Горизонт ШІ: алгоритмічно сформований інформаційний простір пропонує «образ бажаного майбутнього», що відповідає статистиці поведінки, а не власним цінностям особистості [18; 19]	«Наратив спадщини»: орієнтуватись не на передбачувані результати, а на цінності і смисли, що залишатимуться значущими незалежно від обставин [12; 13]. Ведення довгострокового наративного щоденника як практика утримання темпорального горизонту
Відповідальність	Polycrisis породжує «паралізуючу відповідальність»: особистість бачить зв'язок між власними діями і загальним станом речей, але не може ідентифікувати доступну точку впливу [6]. Горизонт ШІ: ризик «делегованої відповідальності», коли покладання рішень на систему зберігає ілюзію контролю, але підриває суб'єктну відповідальність [19; 21]	«Відповідальність у досяжному масштабі»: свідоме звуження відповідальності до реального простору впливу без відмови від усвідомлення ширшого контексту [11; 12]. Наративна реконструкція того, що залежить від мене, як регулярна практика
Належність	Polycrisis руйнує спільноти через одночасну дію міграції, поляризації, моральної втоми і інформаційних операцій [6; 7]. Горизонт ШІ: алгоритмічно підібрані спільноти і парасоціальні взаємини з ШІ-системами можуть підміняти реальну належність [16; 18]	«Наративне свідчення»: бути почутим значущим іншим – людиною, яка реально присутня і змінюється від зустрічі, а не системою, що відображає слова. Якість двох-трьох реальних зв'язків є психологічно значущішою за сотні алгоритмічних [25]
Агентність	Polycrisis: нелінійність підриває відчуття суб'єктності – правильна дія не дає передбачуваного результату [5; 11]. Горизонт ШІ: «когнітивний аутсорсинг смислотворення» витісняє первинну інтерпретаційну роботу особистості, підриваючи наративне авторство [20; 21; 22]	«Наративне авторство»: свідоме ведення особистого наративу у формах, що не піддаються делегуванню – усна рефлексія, ручний щоденник, розповідь близькій людині, участь у наративній групі [8; 9]

Висновки. Запропонована модель переводить концепт полікризи із соціально-політичної площини у контекст психологічного аналізу наративної ідентичності. Психологічним корелятом полікризи виявляється специфічна загроза наративному авторству особистості, для опису якої нами було запропонували три взаємопов'язані конструкти.

«Паралізуюча відповідальність» описує психологічний стан, відмінний як від безпорадності, так і від провини: усвідомлена причетність без локалізованої точки впливу.

«Когнітивний аутсорсинг смислотворення» характеризує нову загрозу для наративного авторства, специфічну саме для горизонту генеративного ШІ: делегування зовнішній системі не пам'яті, а первинної інтерпретації досвіду.

«Наративне авторство» становить інтегративний метаресурс другого порядку, що визначає умови суб'єктного функціонування п'яти смислових ресурсів.

Описаний зв'язок між цими поняттями є принциповим, адже паралізуюча відповідальність підриває агентність і звужує наративне авторство; когнітивний аутсорсинг «підточує» первинність власного смислотворення; а відновлення наративного авторства, у свою чергу, є психологічним відгуком на обидва феномени одночасно. І якщо попередні хвилі цифровізації змінювали способи доступу до інформації і до інших, то генеративний ШІ безпосередньо втручається у процес інтерпретації досвіду і конструювання ідентичності, що становить якісно новий виклик для психологічної науки, і дослідження наративного авторства набуває в цьому контексті не лише теоретичного, а й суспільного значення, особливо в умовах збройної агресії і масованого інформаційно-психологічного тиску.

Перспективи подальших досліджень пов'язуємо з розробкою і апробацією програм наративної підтримки осіб з ознаками «паралізуючої відповідальності» і «когнітивного аутсорсингу».

Література

1. Bennett N., Lemoine G. J. What a difference a word makes: Understanding threats to performance in a VUCA world. *Business Horizons.* 2014. Vol. 57. № 3. P. 311–317. https://doi.org/10.1016/j.bushor.2014.01.001

2. Johansen B. *Leaders make the future: Ten new leadership skills for an uncertain world.* 2nd ed. Berrett-Koehler, 2012. 232 p.

3. Cascio J. Facing the age of chaos. *Medium.* 2020. URL: https://medium.com/@cascio/facing-the-age-of-chaos-b00687b1f51d

4. Giddens A. *The consequences of modernity.* Stanford University Press, 1990. 186 p.

5. Bennett N. RUPT: How to navigate the age of rapid, unpredictable, paradoxical and tangled change. *People Management.* 2023. URL: https://www.peoplemanagement.co.uk/article/1826886

6. Tooze A. Welcome to the world of the polycrisis. *Financial Times.* 2022. October 28. URL: https://www.ft.com/content/498398e7-11b1-494b-9cd3-6d669dc3de33

7. Lawrence M., Homer-Dixon T., Janzwood S., Rockstroh J., Renn O., Donges J. F. Global polycrisis: The causal mechanisms of crisis entanglement. *Global Sustainability.* 2024. Vol. 7. Art. e6. https://doi.org/10.1017/sus.2024.1

8. McAdams D. P. *The stories we live by: Personal myths and the making of the self.* William Morrow, 1993. 336 p.

9. McAdams D. P., McLean K. C. Narrative identity. *Current Directions in Psychological Science.* 2013. Vol. 22. № 3. P. 233–238. https://doi.org/10.1177/0963721413475622

10. Ryff C. D. Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology.* 1989. Vol. 57. № 6. P. 1069–1081. https://doi.org/10.1037/0022-3514.57.6.1069

11. Hobfoll S. E. Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist.* 1989. Vol. 44. № 3. P. 513–524. https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.3.513

12. Frankl V. E. *Man's search for meaning.* Washington Square Press, 1963. 220 p.

13. Park C. L. Making sense of the meaning literature: An integrative review of meaning making and its effects on adjustment to stressful life events. *Psychological Bulletin.* 2010. Vol. 136. № 2. P. 257–301. https://doi.org/10.1037/a0018301

14. Masten A. S. *Ordinary magic: Resilience in development.* Guilford Press, 2014. 328 p.

15. Sparrow B., Liu J., Wegner D. M. Google effects on memory: Cognitive consequences of having information at our fingertips. *Science.* 2011. Vol. 333. № 6043. P. 776–778. https://doi.org/10.1126/science.1207745

16. Turkle S. *Alone together: Why we expect more from technology and less from each other.* Basic Books, 2011. 360 p.

17. Floridi L. *The ethics of artificial intelligence: Principles, challenges, and opportunities.* Oxford University Press, 2023. 304 p.

18. Mollick E. *Co-intelligence: Living and working with AI.* Portfolio/Penguin, 2024. 272 p.

19. Vallor S. *The AI mirror: How artificial intelligence shapes human identity.* Oxford University Press, 2024. 256 p.

20. Tedeschi R. G., Calhoun L. G. Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry.* 2004. Vol. 15. № 1. P. 1–18. https://doi.org/10.1207/s15327965pli1501_01

21. Bender E. M., Gebru T., McMillan-Major A., Shmitchell S. On the dangers of stochastic parrots: Can language models be too big? *Proceedings of the 2021 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency (FAccT '21).* 2021. P. 610–623. https://doi.org/10.1145/3442188.3445922

22. Ouyang L., Wu J., Jiang X. et al. Training language models to follow instructions with human feedback. *Advances in Neural Information Processing Systems.* 2022. Vol. 35. P. 27730–27744.

23. Bonanno G. A. Loss, trauma, and human resilience: Have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? *American Psychologist.* 2004. Vol. 59. № 1. P. 20–28. https://doi.org/10.1037/0003-066X.59.1.20

24. Habermas T., Köber C. Autobiographical reasoning in life narratives buffers the effect of biographical disruptions on the sense of self-continuity. *Memory.* 2015. Vol. 23. № 5. P. 664–675. https://doi.org/10.1080/09658211.2014.950953

25. Чепелєва Н. В. Психологічні механізми розуміння і інтерпретації особистого досвіду. *Наукові студії із соціальної та політичної психології.* 2017. Вип. 39. С. 3–12.

26. Гуцол К. В. Наратив як провідна дискурсивна практика смислотворення особистості. *Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України.* 2019. Т. 2. Вип. 11. С. 64–76.

27. Рудницька С. Ю. Наративний аналіз ментальних ресурсів особистості. *Наукові перспективи.* 2026. № 4 (70). https://doi.org/10.52058/2708-7530-2026-4(70)

REFERENCES

1. Bennett, N., & Lemoine, G. J. (2014). What a difference a word makes: Understanding threats to performance in a VUCA world. *Business Horizons, 57*(3), 311–317. https://doi.org/10.1016/j.bushor.2014.01.001

2. Johansen, B. (2012). *Leaders make the future: Ten new leadership skills for an uncertain world* (2nd ed.). Berrett-Koehler.

3. Cascio, J. (2020). Facing the age of chaos. *Medium.* https://medium.com/@cascio/facing-the-age-of-chaos-b00687b1f51d

4. Giddens, A. (1990). *The consequences of modernity.* Stanford University Press.

5. Bennett, N. (2023). RUPT: How to navigate the age of rapid, unpredictable, paradoxical and tangled change. *People Management.* https://www.peoplemanagement.co.uk/article/1826886

6. Tooze, A. (2022, October 28). Welcome to the world of the polycrisis. *Financial Times.* https://www.ft.com/content/498398e7-11b1-494b-9cd3-6d669dc3de33

7. Lawrence, M., Homer-Dixon, T., Janzwood, S., Rockstroh, J., Renn, O., & Donges, J. F. (2024). Global polycrisis: The causal mechanisms of crisis entanglement. *Global Sustainability, 7*, Art. e6. https://doi.org/10.1017/sus.2024.1

8. McAdams, D. P. (1993). *The stories we live by: Personal myths and the making of the self.* William Morrow.

9. McAdams, D. P., & McLean, K. C. (2013). Narrative identity. *Current Directions in Psychological Science, 22*(3), 233–238. https://doi.org/10.1177/0963721413475622

10. Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology, 57*(6), 1069–1081. https://doi.org/10.1037/0022-3514.57.6.1069

11. Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist, 44*(3), 513–524. https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.3.513

12. Frankl, V. E. (1963). *Man's search for meaning.* Washington Square Press.

13. Park, C. L. (2010). Making sense of the meaning literature. *Psychological Bulletin, 136*(2), 257–301. https://doi.org/10.1037/a0018301

14. Masten, A. S. (2014). *Ordinary magic: Resilience in development.* Guilford Press.

15. Sparrow, B., Liu, J., & Wegner, D. M. (2011). Google effects on memory: Cognitive consequences of having information at our fingertips. *Science, 333*(6043), 776–778. https://doi.org/10.1126/science.1207745

16. Turkle, S. (2011). *Alone together: Why we expect more from technology and less from each other.* Basic Books.

17. Floridi, L. (2023). *The ethics of artificial intelligence: Principles, challenges, and opportunities.* Oxford University Press.

18. Mollick, E. (2024). *Co-intelligence: Living and working with AI.* Portfolio/Penguin.

19. Vallor, S. (2024). *The AI mirror: How artificial intelligence shapes human identity.* Oxford University Press.

20. Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry, 15*(1), 1–18. https://doi.org/10.1207/s15327965pli1501_01

21. Bender, E. M., Gebru, T., McMillan-Major, A., & Shmitchell, S. (2021). On the dangers of stochastic parrots: Can language models be too big? *Proceedings of the 2021 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency*, 610–623. https://doi.org/10.1145/3442188.3445922

22. Ouyang, L., Wu, J., Jiang, X., et al. (2022). Training language models to follow instructions with human feedback. *Advances in Neural Information Processing Systems, 35*, 27730–27744.

23. Bonanno, G. A. (2004). Loss, trauma, and human resilience. *American Psychologist, 59*(1), 20–28. https://doi.org/10.1037/0003-066X.59.1.20

24. Habermas, T., & Köber, C. (2015). Autobiographical reasoning in life narratives buffers the effect of biographical disruptions on the sense of self-continuity. *Memory, 23*(5), 664–675. https://doi.org/10.1080/09658211.2014.950953

25. Chepelieva, N. V. (2017). Psykholohichni mekhanizmy rozuminnia i interpretatsii osobystoho dosvidu [Psychological mechanisms of understanding and interpretation of personal experience]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii, 39,* 3–12. [in Ukrainian]

26. Hutsol, K. V. (2019). Naratyv yak providna dyskursyvna praktyka smyslotvorennia osobystosti [Narrative as the leading discursive practice of personality meaning-making]. *Aktualni problemy psykholohii, 2*(11), 64–76. [in Ukrainian]

27. Rudnytska, S. Yu. (2026). Naratyvnyi analiz mentalnykh resursiv osobystosti [Narrative analysis of mental resources of personality]. *Naukovi perspektyvy*, *4*(70). https://doi.org/10.52058/2708-7530-2026-4(70) [in Ukrainian]

Дата першого надходження статті до видання: 14.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.05.2026

УДК 159.944.4:355.23

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2275-2292

Савич Тетяна Михайлівна практичний психолог Ліцею №3, м.Київ, здобувачка третього (освітньо-наукового) ступеня – доктор філософії (PhD) у Державному університеті «Київський Авіаційний Інститут», м.Київ, https://orcid.org/0009-0002-9898-9795

ПСИХОЛОГІЧНА ТИПОЛОГІЯ АДАПТАЦІЙНИХ МОДЕЛЕЙ ВИХОВАНЦІВ ВІЙСЬКОВОГО ЛІЦЕЮ

Анотація. У статті представлено результати дослідження психологічних особливостей адаптації вихованців військового ліцею в умовах підвищеного психоемоційного навантаження. Здійснено теоретичний аналіз сучасних підходів до проблеми адаптації, психологічної стійкості, травматичного досвіду та емоційної саморегуляції підлітків у підходах, що ґрунтуються на копінг-стратегіях та травма-інформованому підході. Проаналізовано сучасні зарубіжні та вітчизняні дослідження, присвячені проблемам адаптації особистості в умовах стресогенних впливів і воєнного контексту.

Емпіричне дослідження проведено на базі одного з військових ліцеїв України серед вихованців підліткового віку (n=102). Серед учасників дослідження значну частину становили представники пільгових категорій, зокрема діти-сироти, діти, які постраждали внаслідок воєнних дій, діти внутрішньо переміщених осіб, діти загиблих військовослужбовців, а також діти військовослужбовців, які перебувають на фронті після повномасштабного вторгнення.

У вибірці також враховано гендерні особливості навчальних підрозділів (зокрема, у третьому взводі -14 дівчат). У роботі досліджено особливості соціально-психологічної адаптації, рівень лояльності до освітнього середовища, вираженість травматичних переживань та психологічних ризиків. Встановлено, що значна частина вихованців демонструє підвищений рівень психоемоційного напруження, ознаки емоційної дезадаптації та різний рівень травматичних переживань. Виявлено суттєві міжгрупові відмінності у структурі адаптаційних процесів та психологічних ризиків.

На основі комплексного аналізу результатів дослідження розроблено авторську типологію адаптаційних моделей вихованців військового ліцею. Виокремлено адаптивно-стабільний, компенсаторно-напружений, емоційно-нестабільний та ризиково-дезадаптивний типи адаптації. Встановлено, що характер адаптаційних процесів пов’язаний із рівнем емоційної саморегуляції, травматичних переживань, особливостями групової взаємодії та психологічної стійкості підлітків.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання отриманих результатів для вдосконалення системи психологічного супроводу вихованців військових ліцеїв, раннього виявлення ознак емоційної дезадаптації та розроблення програм психологічної підтримки підлітків в умовах воєнного контексту.

Ключові слова: психологічна адаптація, адаптаційні моделі, військовий ліцей, підлітки, психоемоційне навантаження, травматичний досвід, психологічні ризики, емоційна дезадаптація, психологічна стійкість, травмо-інформований підхід.

Savich Tetiana Mykhailivna practical psychologist at Lyceum No. 3, Kyiv; PhD candidate (third level of higher education) at the State University "Kyiv Aviation Institute," Kyiv, https://orcid.org/0009-0002-9898-9795

PSYCHOLOGICAL TYPOLOGY OF ADAPTATION MODELS OF MILITARY LYCEUM CADETS

Abstract. The article presents the results of a study on the psychological characteristics of adaptation among cadets of a military lyceum in conditions of increased psycho-emotional load. A theoretical analysis of contemporary approaches to the issues of adaptation, psychological resilience, traumatic experience, and emotional self-regulation in adolescents was conducted within coping strategies and trauma-informed frameworks. Contemporary international and Ukrainian research addressing personality adaptation under stress and in wartime contexts was analyzed.

The empirical study was carried out at one of the military lyceums in Ukraine among adolescent cadets (n = 102). A significant proportion of participants belonged to vulnerable categories, including orphans, children affected by military actions, internally displaced persons, children of fallen service members, and children of active-duty military personnel serving at the front following the full-scale invasion. Gender characteristics of the training units were also taken into account (in particular, the third platoon included 14 girls). The study examined the features of socio-psychological adaptation, the level of loyalty to the educational environment, the severity of traumatic experiences, and psychological risks. It was found that a considerable proportion of cadets demonstrate increased psycho-emotional tension, signs of emotional maladjustment, and varying levels of traumatic experiences. Significant intergroup differences in the structure of adaptation processes and psychological risks were identified.

Based on a comprehensive analysis of the research results, the author developed a typology of adaptation models among military lyceum cadets. Four types of adaptation were identified: adaptive-stable, compensatory-tense, emotionally unstable, and risk-related maladaptive. It was established that the nature of adaptation processes is associated with the level of emotional self-regulation, traumatic experiences, features of group interaction, and psychological resilience of adolescents.

The practical significance of the study lies in the possibility of applying the obtained results to improve psychological support systems for military lyceum cadets, enable early identification of signs of emotional maladjustment, and develop psychological assistance programs for adolescents in wartime contexts.

Keywords: psychological adaptation, adaptation models, military lyceum, adolescents, psycho-emotional load, traumatic experience, psychological risks, emotional maladjustment, psychological resilience, trauma-informed approach.

Постановка проблеми. Психологічна адаптація підлітків в умовах військового освітнього середовища є однією з найбільш складних проблем сучасної прикладної психології. Навчання у військовому ліцеї передбачає не лише засвоєння освітньої програми, а й включення підлітка у систему жорстко регламентованих міжособистісних взаємин, дисциплінарних вимог та постійної групової взаємодії. В умовах воєнного стану цей процес ускладнюється додатковим психоемоційним навантаженням, переживанням небезпеки, нестабільності та впливом травматичного досвіду.

Підлітковий вік сам по собі є періодом підвищеної емоційної чутливості, перебудови системи самооцінки, соціальної ідентичності та механізмів саморегуляції. За умов військового освітнього середовища адаптація часто відбувається в ситуації обмеженого особистісного простору, високого рівня нормативності та необхідності швидкого входження у нову соціальну структуру. Практичні спостереження свідчать, що зовнішньо успішне функціонування ліцеїста не завжди супроводжується внутрішнім психологічним благополуччям, а емоційне напруження може проявлятися у прихованих формах дезадаптації, тривожності, виснаження або ризикової поведінки.

У сучасних психологічних дослідженнях адаптація розглядається не як статичний стан, а як процес динамічної взаємодії особистості та середовища [10]. Значна увага приділяється ролі копінг-стратегій, резильєнтності та психологічної стійкості в подоланні стресу [11]. Водночас результати сучасних травмо-інформованих досліджень демонструють, що тривале перебування в умовах психоемоційного напруження може супроводжуватися прихованими формами емоційної дезадаптації, які не завжди виявляються на поведінковому рівні.

Важливими для розуміння механізмів адаптації є нейропсихологічні підходи до регуляції стресу, зокрема концепція «вікна толерантності» [12;13], відповідно до якої ефективне психологічне функціонування можливе в межах відносної емоційної рівноваги. Вихід за ці межі може проявлятися через гіперактивацію, емоційне приглушення, дезорганізацію поведінки або труднощі саморегуляції, що особливо характерно для підлітків у стресогенних умовах.

У вітчизняній психології проблеми адаптації та психологічної стійкості дітей і підлітків в умовах соціальної нестабільності досліджувалися у працях

Сергія Максименка, Олега Кокуна та інших українських науковців [2;3;4;6;7]. Проте психологічне функціонування вихованців саме військових ліцеїв залишається недостатньо вивченим. Обмежено представлені дослідження, присвячені типології адаптаційних моделей, взаємозв'язку травматичного досвіду з емоційною дезадаптацією, а також психологічним ризикам у групах підлітків, які навчаються в умовах військового освітнього середовища.

У зв'язку з цим актуальним є дослідження особливостей адаптації вихованців військового ліцею з урахуванням емоційного стану, проявів психологічного напруження, травматичних переживань та специфіки міжособистісної взаємодії у військовому колективі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема психологічної адаптації підлітків в умовах тривалого стресу та соціальної нестабільності посідає важливе місце у сучасних психологічних дослідженнях. Особливу увагу науковців привертають механізми емоційної саморегуляції, копінг-стратегії, психологічна стійкість та наслідки травматичного досвіду для особистісного розвитку дітей і підлітків.

У сучасній зарубіжній психології адаптація розглядається як процес активної взаємодії особистості із середовищем, у межах якого відбувається підтримання психологічної рівноваги та пристосування до змінних умов [10]. Копінг-підходи акцентують увагу на способах подолання стресу, оцінці загроз та індивідуальних ресурсах особистості, що забезпечують ефективність адаптаційних реакцій.

Одним із найбільш розроблених напрямів є дослідження резильєнтності. Анн Мастен визначає психологічну стійкість як здатність особистості зберігати відносно стабільне функціонування попри несприятливі обставини [11]. При цьому резильєнтність пов'язується не лише з індивідуальними особливостями, а й із якістю соціального середовища, підтримувальними взаєминами та наявністю безпечних соціальних зв'язків.

У сучасних травмо-інформованих підходах значна увага приділяється впливу хронічного стресу на емоційну сферу підлітків. Дослідники вказують, що тривале психоемоційне напруження може супроводжуватися прихованими проявами дезадаптації, підвищенням тривожності, емоційним виснаженням та порушеннями поведінкової регуляції.

Важливими для розуміння механізмів адаптації є праці Деніела Сігела та Елізабет Стенлі, присвячені емоційній саморегуляції та концепції «вікна толерантності» [12;13]. У межах цього підходу психологічне благополуччя розглядається як здатність нервової системи підтримувати оптимальний рівень емоційного збудження. Вихід за межі такого стану може проявлятися через гіперактивацію, емоційне приглушення або дезорганізацію поведінки, що особливо характерно для підлітків у стресогенних умовах.

Окремий напрям сучасних досліджень стосується психологічних наслідків травматичного досвіду у дітей та підлітків. Зарубіжні автори пов'язують тривале

психоемоційне навантаження зі зростанням ризику тривожних проявів, труднощів соціальної адаптації, поведінкових порушень та кризових форм реагування.

У вітчизняній психології проблеми адаптації особистості в умовах кризових суспільних змін досліджувалися у працях Сергія Максименка, Тетяни Титаренко, Олега Кокуна та інших українських науковців [2;3;4;6;7;8]. У працях Сергія Максименка адаптація розглядається як процес перебудови системи саморегуляції та особистісного функціонування під впливом зовнішніх умов. Тетяна Титаренко акцентує увагу на механізмах переживання кризових ситуацій, життєстійкості та психологічного відновлення особистості.

Праці Олега Кокуна мають особливе значення для досліджень військового та професійно орієнтованого освітнього середовища, оскільки розкривають психологічні закономірності функціонування особистості в умовах високої нормативності, структурованості діяльності та підвищених вимог до саморегуляції. Автор аналізує процес професійного становлення як поетапну трансформацію особистості, що включає адаптацію до нових соціальних ролей, перебудову мотиваційної сфери та формування професійно важливих якостей. Особливу увагу приділено впливу стресових факторів, емоційного навантаження та кризових періодів розвитку на ефективність адаптаційних процесів.

У контексті військового освітнього середовища ці положення є релевантними, оскільки дозволяють розглядати адаптацію ліцеїстів як складний процес входження у систему жорстко регламентованих міжособистісних взаємин, дисциплінарних вимог та групової взаємодії, що супроводжується необхідністю розвитку емоційної стійкості та самоконтролю.

Важливими для сучасних українських досліджень є також праці Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, присвячені психоемоційному стану дітей та підлітків в умовах війни [3;6;7]. У цих дослідженнях аналізуються проблеми психологічної травматизації, емоційної дезадаптації, тривожності та потреби у системному психологічному супроводі дітей в умовах воєнного контексту.

Попри значну кількість досліджень, недостатньо вивченими залишаються особливості адаптації саме вихованців військових ліцеїв. Обмежено представлені дані щодо типології адаптаційних моделей підлітків, взаємозв'язку травматичного досвіду з проявами емоційної дезадаптації, а також ролі групового соціально-психологічного середовища у формуванні адаптаційних механізмів у військовому освітньому середовищі. Саме це зумовило вибір теми та напрям даного дослідження.

Мета статті. Метою статті є дослідження особливостей психологічної адаптації вихованців військового ліцею в умовах підвищеного психоемоційного навантаження та виокремлення типологічних моделей адаптації залежно від рівня травматичних переживань, емоційної напруги та психологічних ризиків. Відповідно до поставленої мети було визначено такі завдання дослідження:

- проаналізувати особливості адаптації вихованців військового ліцею;
- дослідити рівень лояльності до освітнього середовища та специфіку міжособистісної взаємодії у взводах;
- визначити рівень вираженості травматичних переживань та емоційної дезадаптації;
- виявити психологічні ризики та особливості емоційного функціонування вихованців;
- здійснити порівняльний аналіз психологічних особливостей окремих взводів;
- розробити авторську типологію адаптаційних моделей вихованців військового ліцею.

Організація та методи дослідження. Дослідження проводилися автором упродовж 2022–2024 навчального року під час практичної діяльності на посаді практичного психолога військового ліцею, серед вихованців підліткового віку, що забезпечило можливість безпосереднього спостереження за особливостями адаптації вихованців та динамікою міжособистісної взаємодії в умовах військового освітнього середовища.

У дослідженні взяли участь учні 8-9 класів, 4-х взводів навчальної роти, що дозволило здійснити порівняльний аналіз особливостей адаптації, емоційного стану та психологічних ризиків у різних групах військового освітнього середовища.

Кількість учасників у межах окремих психодіагностичних методик відрізнялася, що пов’язано з особливостями організації дослідження в умовах воєнного стану та специфікою функціонування військового ліцею. Проведення дослідження супроводжувалося періодичним переходом окремих взводів на дистанційне навчання, карантинними обмеженнями, тимчасовою відсутністю частини вихованців, а також організаційними умовами освітнього процесу в період воєнного часу.

У зв’язку з цим окремі методики були застосовані до різної кількості респондентів: дослідження соціально-психологічної адаптації охопило 102 ліцеїсти, методика «Дитяча шкала впливу подій» (CRIES) - 97 осіб, а «Опитувальник суїцидальної поведінки» - 68 осіб із трьох взводів. Відповідно, результати окремих методик інтерпретувалися з урахуванням нерівнозначності вибірок та специфіки отриманих емпіричних даних. Отримані результати слід інтерпретувати з урахуванням різної чисельності вибірок за окремими методиками.

Організація дослідження ґрунтувалася на принципах добровільності участі, конфіденційності та етичного психологічного супроводу неповнолітніх респондентів.

Особлива увага приділялася коректності інтерпретації результатів, недопущенню стигматизації учасників дослідження та використанню узагальнених даних під час аналізу психологічних ризиків.

Для досягнення мети дослідження було використано комплекс психодіагностичних методик, спрямованих на вивчення особливостей адаптації, емоційного стану, травматичних переживань та ризикових форм психологічного реагування.

З метою дослідження адаптаційних процесів використовувалися методики, спрямовані на оцінку особливостей соціально-психологічної адаптації, емоційного комфорту, міжособистісної взаємодії та ставлення до освітнього середовища.

Аналіз показників адаптації дозволив визначити рівень включення вихованців у систему військового освітнього середовища, особливості саморегуляції та рівень психологічної стабільності.

Для дослідження особливостей лояльності вихованців до освітнього середовища військового ліцею рівня їх психологічної інтеграції, було використано авторську анкету, розроблену в процесі практичної роботи психолога у військовому ліцеї з урахуванням специфіки організації освітнього та виховного середовища закладу військового типу. Дослідження дозволило виявити специфіку прийняття дисциплінарних вимог, рівень емоційного включення у колектив та особливості групової взаємодії.

Анкета була спрямована на вивчення:

- особливостей міжособистісних взаємин ліцеїстів у межах роти та взводів;
- ставлення вихованців до однолітків, вихователів, офіцерів-вихователів, командирів взводів та командира роти;
- рівня емоційної залученості та лояльності до освітнього середовища;
- оцінки соціально-побутових умов перебування у ліцеї;
- суб’єктивного сприйняття забезпеченості речовим майном та харчуванням.

Структура анкети включала закриті, напівзакриті та шкальні запитання, що дозволяло оцінити як емоційне ставлення вихованців до освітнього середовища, так і особливості соціальної взаємодії у військовому колективі. Змістова валідність анкети забезпечувалася відповідністю запитань меті дослідження та специфіці функціонування військового ліцею.

Дослідження травматичного досвіду здійснювалося за допомогою методики “Дитяча шкала впливу подій” (CRIES) [9], яка дозволяє оцінити вираженість посттравматичних переживань, інтрузивних симптомів, емоційного напруження та реакцій уникнення. Використання даної методики дозволило визначити особливості переживання стресових подій та рівень емоційного навантаження у вихованців військового ліцею.

З метою оцінки психологічних ризиків у підлітковому середовищі було використано методику дослідження суїцидальних маркерів та кризових форм емоційного реагування - «Опитувальник суїцидальної поведінки» (за матеріалами Світлани Фесун) [5]. Методика застосовувалася в межах просвітницько-

профілактичного заняття з елементами тренінгу «Життя — це дар. Ми вибираємо життя! Профілактика суїциду серед ліцеїстів», проведеного у квітні–травні 2023 року.

Аналіз отриманих даних здійснювався виключно в межах психологічного підходу та був спрямований на виявлення ознак емоційної дезадаптації, психоемоційного виснаження та ризикових тенденцій у поведінці підлітків, без встановлення клінічних діагнозів або медичної інтерпретації результатів.

Обробка результатів дослідження здійснювалася за допомогою кількісного та якісного аналізу отриманих даних. Порівняльний аналіз між взводами дозволив виявити специфічні особливості адаптаційних процесів, емоційного функціонування та структури психологічних ризиків у різних групах вихованців військового ліцею.

Комплексний підхід до аналізу отриманих результатів дав можливість не лише визначити загальні тенденції психологічної адаптації вихованців, а й виокремити типологічні моделі адаптації залежно від рівня емоційної стабільності, травматичних переживань та психологічної стійкості.

Виклад основного матеріалу. *Особливості адаптації вихованців військового ліцею.* Аналіз результатів дослідження засвідчив, що процес адаптації вихованців військового ліцею має неоднорідний характер та супроводжується різним рівнем емоційної стабільності, психологічного комфорту й інтеграції у соціальне середовище. Отримані результати підтверджують, що адаптаційні процеси у військовому освітньому середовищі залежать не лише від індивідуально-психологічних особливостей вихованців, але й від специфіки групової взаємодії, рівня емоційної напруги та особливостей соціально-психологічного клімату у взводах.

Загальний аналіз результатів дозволив встановити, що у значної частини вихованців адаптаційний процес супроводжується помірним або підвищеним рівнем психоемоційного напруження. Водночас виражені прояви дезадаптації мали неоднаковий характер у різних взводах, що свідчить про наявність специфічних групових моделей психологічного функціонування.

У дослідженні взяли участь 102 вихованці військового ліцею підліткового віку. До вибірки увійшли ліцеїсти 1-го, 2-го, 3-го та 4-го взводів. Зокрема, у 1-му взводі дослідженням було охоплено 23 вихованців, у 2-му - 28, у 3-му - 26 та у 4-му - 25 ліцеїстів. Порівняльний аналіз між взводами дозволив виявити специфічні особливості адаптаційних процесів, рівня емоційної напруги та проявів емоційної дезадаптації у різних групах вихованців.

У 1-му взводі спостерігався відносно найбільш стабільний адаптаційний профіль. Вихованці даної групи демонстрували вищий рівень емоційної врівноваженості, кращу інтеграцію у колектив та більш конструктивне прийняття вимог освітнього середовища. Попри наявність окремих проявів психоемоційного напруження, загальний рівень адаптації у даному взводі залишався відносно сприятливим.

У 2-му взводі адаптаційні процеси характеризувалися поєднанням зовнішньо нормативної поведінки з внутрішнім емоційним напруженням. Вихованці загалом демонстрували достатній рівень дисциплінованості та прийняття правил військового освітнього середовища, однак при цьому спостерігалися ознаки прихованого психоемоційного виснаження, емоційної стриманості та підвищеного внутрішнього контролю.

Для 3-го взводу були характерні найбільш виражені труднощі адаптації. Саме у цій групі частіше спостерігалися ознаки емоційної нестабільності, підвищеної чутливості до міжособистісної взаємодії та труднощів психологічної саморегуляції. Вихованці даного взводу демонстрували вищий рівень емоційного напруження, що супроводжувався підвищеною вразливістю до стресових впливів та більш вираженими проявами дезадаптації.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика особливостей адаптації вихованців військового ліцею

Взвод	**Особливості адаптації**	**Емоційний стан**	**Особливості групової взаємодії**	**Загальна характеристика**
1-й	Відносно стабільна адаптація	Переважно стабільний	Конструктивна взаємодія	Адаптивно-стабільний профіль
2-й	Формально стабільна адаптація	Внутрішнє напруження	Контрольована взаємодія	Компенсаторно-напружений профіль
3-й	Виражені труднощі адаптації	Емоційна нестабільність	Підвищена чутливість до групового впливу	Ризиково-дезадаптивний профіль
4-й	Частково дестабілізована адаптація	Емоційне виснаження окремих вихованців	Нерівномірна інтеграція	Напружено-ризиковий профіль

У 4-му взводі адаптаційні процеси мали суперечливий характер. Загальний рівень групової дезадаптації був нижчим порівняно з 3-м взводом, однак у частини вихованців спостерігалися більш індивідуалізовані та гострі прояви емоційної нестабільності, труднощі психологічної інтеграції та ознаки внутрішнього виснаження.

Отримані результати дозволяють припустити, що у військовому освітньому середовищі формуються різні адаптаційні моделі, які відображають

специфіку взаємодії між емоційною регуляцією, соціально-психологічною інтеграцією та рівнем психоемоційного навантаження.

З метою узагальнення отриманих результатів було здійснено порівняльний аналіз особливостей адаптації вихованців різних взводів (Таблиця 1).

Таким чином, результати дослідження свідчать про наявність суттєвих відмінностей у характері адаптаційних процесів між взводами. Встановлено, що адаптація вихованців військового ліцею визначається не лише індивідуальними психологічними особливостями, а й специфікою соціально-психологічного середовища, рівнем емоційної напруги та характером міжособистісної взаємодії у групі.

Травматичний досвід та психологічні ризики вихованців військового ліцею. У сучасних психологічних дослідженнях проблема травматичного досвіду підлітків розглядається як один із ключових чинників, що впливає на особливості емоційної регуляції, адаптаційних процесів та формування психологічної стійкості особистості [1;12;13]. У межах травмо-інформованого підходу підкреслюється, що тривале перебування в умовах підвищеного стресового навантаження може супроводжуватися не лише вираженими посттравматичними реакціями, але й прихованими формами емоційної дезадаптації, які проявляються через виснаження, тривожність, емоційну нестабільність та ризикові форми реагування.

У вітчизняних дослідженнях також наголошується, що умови воєнного контексту суттєво впливають на психоемоційний стан підлітків, підвищуючи рівень внутрішнього напруження та порушуючи механізми психологічної саморегуляції [2;3;4;6;7;8]. Особливої актуальності проблема набуває у військовому освітньому середовищі, де адаптація поєднується з необхідністю постійного емоційного контролю, високим рівнем нормативності та впливом стресогенних факторів.

У дослідженні за допомогою методики “Дитяча шкала впливу подій” (CRIES) [9] взяли участь 97 вихованців військового ліцею підліткового віку. До вибірки увійшли ліцеїсти 1-го, 2-го, 3-го та 4-го взводів. Зокрема, у 1-му взводі дослідженням було охоплено 20 вихованців, у 2-му - 29, у 3-му - 17 та у 4-му - 31 ліцеїст.

Результати дослідження засвідчили, що значна частина вихованців військового ліцею має ознаки виражених травматичних переживань та емоційної напруги. Аналіз результатів методики “Дитяча шкала впливу подій” (CRIES) дозволив встановити, що лише 26,1% вихованців продемонстрували низький рівень посттравматичних переживань, тоді як у 47,8% респондентів виявлено середній рівень травматизації, а у 26,1% - високий рівень посттравматичних реакцій.

Таким чином, загалом 73,9% вихованців мають середній або високий рівень травматичних переживань, що свідчить про суттєвий вплив стресогенних факторів на емоційне функціонування підлітків.

Порівняльний аналіз між взводами виявив виражені відмінності у структурі травматичних переживань. У 1-му взводі високий рівень посттравматичних реакцій був виявлений у 33,3% вихованців, середній - у 41,7%, низький - у 25,0%. Для даної групи були характерні переважно інтрузивні переживання, підвищена емоційна чутливість та труднощі емоційного переключення, однак загальний адаптаційний профіль залишався відносно стабільним.

У 2-му взводі високий рівень травматичних переживань виявлено у 20,8% респондентів, середній - у 54,2%, низький - у 25,0%. Для вихованців даної групи були характерні приховані форми психоемоційного напруження, емоційна стриманість та тенденція до внутрішнього контролю переживань.

Найбільш виражені посттравматичні реакції спостерігалися у 3-му взводі. Високий рівень травматичних переживань було виявлено у 37,5% вихованців, середній - у 45,8%, низький - лише у 16,7%. Саме у цій групі частіше фіксувалися ознаки емоційної нестабільності, труднощів психологічної саморегуляції та підвищеної чутливості до міжособистісних взаємин.

У 4-му взводі високий рівень травматичних переживань було виявлено у 15,0% вихованців, середній - у 50,0%, низький - у 35,0%. Загалом для цієї групи були характерні менш виражені групові прояви дезадаптації, однак у частини вихованців спостерігалися більш індивідуалізовані кризові реакції та емоційне виснаження.

Отримані результати свідчать про те, що переживання травматичного досвіду у вихованців військового ліцею має не лише індивідуальний, але й груповий характер. Особливості соціально-психологічного клімату, характер міжособистісної взаємодії та рівень емоційної підтримки у взводах можуть виступати як факторами психологічного захисту, так і чинниками посилення адаптаційної напруги.

Таблиця 2

Рівень вираженості травматичних переживань у вихованців військового ліцею (%)

Взвод	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень	Загальна характеристика
1-й	25,0%	41,7%	33,3%	Відносно стабільне функціонування при наявності інтрузивних переживань
2-й	25,0%	54,2%	20,8%	Компенсаторно-напружений тип реагування
3-й	16,7%	45,8%	37,5%	Найбільш виражена емоційна дезадаптація
4-й	35,0%	50,0%	15,0%	Помірна травматизація при індивідуалізованих кризових реакціях

З метою систематизації отриманих результатів було здійснено порівняльний аналіз рівня травматичних переживань у різних взводах (Таблиця 2).

Аналіз психологічних ризиків дозволив виявити наявність ознак емоційної дезадаптації у значної частини вихованців військового ліцею, дослідження проводилось за методикою «Опитувальник суїцидальної поведінки», за матеріалами Світлани Фесун [5]. У дослідженні взяли участь 68 вихованців військового ліцею підліткового віку. До вибірки увійшли ліцеїсти 2-го, 3-го та 4-го взводів. Зокрема, у 2-му взводі дослідженням було охоплено 24 вихованці, у 3-му - 24, у 4-му - 20 ліцеїстів.

Встановлено, що 51,5% респондентів демонструють наявність суїцидальних маркерів різного ступеня вираженості, а 48,5% віднесено до групи психологічного ризику за сукупністю показників емоційного виснаження, переживання безнадійності та кризових форм реагування.

Найвищий рівень ризикових проявів було зафіксовано у 3-му взводі, де 58,3% вихованців були віднесені до групи психологічного ризику. У 2-му взводі показник ризикових проявів становив 50,0%, у 4-му - 35,0%. Отримані результати підтверджують взаємозв’язок між рівнем травматичних переживань, емоційною напругою та особливостями адаптаційних процесів у військовому освітньому середовищі.

Таким чином, результати дослідження засвідчили, що адаптація вихованців військового ліцею відбувається в умовах значного психоемоційного навантаження та супроводжується різним рівнем травматичних переживань і психологічних ризиків. Встановлено, що найбільш уразливими щодо емоційної дезадаптації виявилися вихованці 3-го взводу, тоді як у 2-му та 4-му взводах переважали компенсаторні або індивідуалізовані форми психологічного реагування.

Типологія адаптаційних моделей вихованців військового ліцею. У сучасній психології проблема адаптації розглядається як багатовимірний процес взаємодії особистості та середовища, що включає емоційні, когнітивні, поведінкові та соціально-психологічні механізми регуляції [10]. Водночас сучасні травмо-інформовані підходи підкреслюють, що адаптація в умовах хронічного стресу не є однорідним процесом і може реалізовуватися через різні моделі психологічного функціонування - від конструктивної стабілізації до компенсаторних або дезадаптивних форм реагування [1;12;13].

У дослідженнях Анн Мастен резильєнтність розглядається як здатність підтримувати відносно стабільне функціонування попри вплив несприятливих факторів. Водночас Річард Лазарус та Сьюзан Фолкман, провідні американські дослідники у галузі психології стресу та копінг-поведінки, наголошують, що характер адаптаційних реакцій визначається особливостями когнітивної оцінки стресової ситуації та наявними ресурсами подолання.

У межах сучасних нейропсихологічних підходів емоційна стабільність розглядається як результат здатності особистості підтримувати функціонування

в межах так званого «вікна толерантності», тоді як тривале психоемоційне навантаження може призводити до дезорганізації поведінки, емоційної гіперактивації або виснаження [12;13].

У вітчизняній психології проблема адаптації підлітків в умовах кризових соціальних змін також активно досліджується у працях Сергія Максименка, Тетяни Титаренко, Олега Кокуна та науковців Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України [2;3;4;6;7]. Дослідники наголошують, що в умовах воєнного контексту адаптаційні процеси підлітків значною мірою залежать від рівня психологічної стійкості, соціальної підтримки та особливостей емоційної саморегуляції.

Таблиця 3

Типологія адаптаційних моделей вихованців військового ліцею

Тип адаптації	**Емоційний стан**	**Особливості адаптації**	**Рівень травматизації**	**Психологічні ризики**	**Характеристика функціонування**
Адаптивно-стабільний	Відносно емоційно стабільний	Конструктивне включення у середовище	Помірний	Мінімальні	Психологічна стійкість та ефективна саморегуляція
Компенсаторно-напружений	Внутрішнє напруження при зовнішньому контролі	Формально успішна адаптація	Середній	Помірні	Компенсація емоційної напруги через контроль поведінки
Емоційно-нестабільний	Підвищена емоційна вразливість	Нестійка адаптація	Високий	Підвищені	Труднощі саморегуляції та емоційної стабілізації
Ризиково-дезадаптивний	Емоційне виснаження, дезорганізація	Виражені труднощі адаптації	Високий	Високі	Ознаки емоційної дезадаптації та кризового функціонування

Аналіз результатів проведеного дослідження дозволив встановити, що адаптація вихованців військового ліцею має неоднорідний характер та реалізується через різні моделі психологічного функціонування. Комплексний аналіз показників адаптації, лояльності до освітнього середовища, рівня травматичних переживань та психологічних ризиків дав можливість виокремити чотири основні типи адаптаційних моделей вихованців військового ліцею (Таблиця 3).

Перший тип - адаптивно-стабільний - характеризується відносно успішним включенням вихованців у систему військового освітнього середовища. Для представників даного типу були характерні достатній рівень емоційної стабільності, конструктивна взаємодія у колективі та відносно ефективні

механізми психологічної саморегуляції. Вихованці даної групи демонстрували помірний рівень психоемоційного напруження та відносно низький рівень психологічних ризиків. Найбільш наближеним до даного типу був 1-й взвод, у якому спостерігався відносно стабільний адаптаційний профіль та нижчий рівень емоційної дезадаптації.

Другий тип - компенсаторно-напружений - характеризувався поєднанням зовнішньо нормативної поведінки з внутрішнім психоемоційним напруженням. Вихованці демонстрували формально успішну адаптацію та прийняття дисциплінарних вимог, однак при цьому спостерігалися ознаки прихованого емоційного виснаження, внутрішньої тривоги та підвищеного самоконтролю. Для представників даного типу характерним було збереження функціональної адаптації за рахунок значних внутрішніх психологічних ресурсів. Найбільш виражено даний тип проявлявся у 2-му взводі, де 54,2% вихованців продемонстрували середній рівень травматичних переживань, а 50,0% були віднесені до групи психологічного ризику.

Таблиця 4

Порівняльна характеристика адаптаційних моделей вихованців різних взводів

Взвод	Провідний тип адаптації	Рівень емоційної напруги	Рівень травматичних переживань	Психологічні ризики	Загальна характеристика
1-й	Адаптивно-стабільний	Помірний	Помірний	Низькі	Відносно конструктивна адаптація
2-й	Компенсаторно-напружений	Підвищений	Середній	Помірні	Зовнішня стабільність при внутрішньому напруженні
3-й	Ризиково-дезадаптивний	Високий	Високий	Високі	Найбільш виражена емоційна дезадаптація
4-й	Емоційно-нестабільний	Нерівномірний	Помірний	Локально підвищені	Індивідуалізовані кризові прояви

Третій тип - емоційно-нестабільний - характеризувався підвищеною емоційною чутливістю, труднощами психологічної саморегуляції та нестійкістю адаптаційних механізмів. Для вихованців даного типу були характерні виражені переживання емоційної напруги, залежність від міжособистісної взаємодії та підвищена вразливість до стресових впливів. Представники цієї групи частіше демонстрували труднощі психологічної інтеграції у колектив та нестабільність емоційного функціонування.

Четвертий тип - ризиково-дезадаптивний - характеризувався найбільш вираженими проявами емоційної дезадаптації та кризового психологічного функціонування.

Для представників даного типу були характерні високий рівень психоемоційного виснаження, виражені травматичні переживання, труднощі емоційної регуляції та наявність ризикових форм реагування. Найбільш виражений ризиково-дезадаптивний профіль спостерігався у 3-му взводі, де 37,5% вихованців продемонстрували високий рівень травматичних переживань, 58,3% були віднесені до групи психологічного ризику, а 62,5% мали наявність суїцидальних маркерів різного ступеня вираженості.

Водночас результати дослідження засвідчили, що адаптаційні моделі не є абсолютно ізольованими або статичними. У межах одного взводу могли спостерігатися різні варіанти психологічного функціонування, а окремі вихованці демонстрували поєднання ознак кількох адаптаційних типів. Це підтверджує динамічний характер адаптаційних процесів у підлітковому віці та залежність психологічного стану від впливу зовнішніх і внутрішніх факторів.

З метою узагальнення отриманих результатів було здійснено порівняльний аналіз адаптаційних моделей у різних взводах (Таблиця 4).

Таким чином, результати дослідження підтверджують, що адаптація вихованців військового ліцею є складним багаторівневим процесом, який реалізується через різні моделі психологічного функціонування. Встановлено, що високий рівень психоемоційного навантаження та травматичних переживань може супроводжуватися формуванням компенсаторних або ризиково-дезадаптивних форм адаптації. Водночас наявність відносно стабільних адаптаційних моделей свідчить про важливу роль психологічної стійкості, соціальної підтримки та ефективної емоційної саморегуляції у процесі адаптації підлітків до військового освітнього середовища.

Висновки. Результати проведеного дослідження засвідчили, що процес адаптації вихованців військового ліцею є складним, багаторівневим та неоднорідним явищем, яке формується під впливом як індивідуально-психологічних особливостей підлітків, так і специфіки військового освітнього середовища. Встановлено, що адаптація в умовах підвищеного психоемоційного навантаження супроводжується різним рівнем емоційної стабільності, психологічної саморегуляції, травматичних переживань та ризикових форм реагування.

Теоретичний аналіз сучасних зарубіжних і вітчизняних досліджень дозволив встановити, що проблема адаптації підлітків в умовах стресогенних впливів розглядається у межах копінг-стратегій, концепцій резильєнтності, психологічної стійкості та травмо-інформованих моделей, представлених у працях Річарда Лазаруса, Сьюзен Фолкман, Енн Мастен, Деніела Сігела, Елізабет Стенлі, Сергія Максименка, Тетяни Титаренко та Олега Кокуна [2;3; 4;6;7;8;10;11;12;13].

У сучасній психології адаптація трактується не як статичний стан, а як динамічний процес взаємодії особистості та середовища, що включає механізми емоційної регуляції, соціально-психологічної інтеграції та подолання стресу.

У ході емпіричного дослідження встановлено, що адаптаційні процеси вихованців військового ліцею мають виражені міжгрупові відмінності. Виявлено, що у частини вихованців адаптація супроводжується відносно стабільним емоційним функціонуванням та конструктивною інтеграцією у колектив, тоді як в інших групах спостерігаються ознаки прихованого психоемоційного напруження, емоційної нестабільності та труднощів психологічної саморегуляції.

Аналіз результатів дослідження травматичних переживань засвідчив високий рівень психоемоційного навантаження серед вихованців військового ліцею. Встановлено, що 73,9% респондентів мають середній або високий рівень посттравматичних переживань, що свідчить про суттєвий вплив стресогенних факторів на емоційний стан підлітків. Найбільш виражені прояви травматизації та емоційної дезадаптації були зафіксовані у 3-му взводі, де високий рівень посттравматичних реакцій було виявлено у 37,5% вихованців.

Дослідження психологічних ризиків дозволило встановити, що 51,5% вихованців демонструють наявність суїцидальних маркерів різного ступеня вираженості, а 48,5% були віднесені до групи психологічного ризику за сукупністю показників емоційного виснаження, переживання безнадійності та кризових форм реагування.

Отримані результати підтверджують взаємозв’язок між рівнем травматичних переживань, емоційною напругою та особливостями адаптаційних процесів у військовому освітньому середовищі.

На основі комплексного аналізу показників адаптації, лояльності до освітнього середовища, травматичних переживань та психологічних ризиків було розроблено авторську типологію адаптаційних моделей вихованців військового ліцею. Виокремлено чотири основні типи адаптації:

- адаптивно-стабільний;
- компенсаторно-напружений;
- емоційно-нестабільний;
- ризиково-дезадаптивний.

Встановлено, що адаптивно-стабільний тип характеризується відносно конструктивною інтеграцією у військове освітнє середовище та достатнім рівнем психологічної стійкості.

Компенсаторно-напружений тип супроводжується зовнішньо нормативною поведінкою при наявності внутрішнього психоемоційного напруження. Емоційно-нестабільний тип характеризується труднощами емоційної саморегуляції та підвищеною чутливістю до стресових впливів. Для ризиково-дезадаптивного типу характерні найбільш виражені прояви емоційної дезадаптації, психологічного виснаження та кризового функціонування.

Отримані результати підтверджують, що адаптація вихованців військового ліцею визначається не лише індивідуальними психологічними особливостями, але й специфікою соціально-психологічного середовища, характером групової взаємодії та рівнем психоемоційного навантаження. Водночас виявлені адаптаційні моделі свідчать про наявність як компенсаторних механізмів психологічної стабілізації, так і ризикових форм емоційного функціонування.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання отриманих результатів для вдосконалення системи психологічного супроводу вихованців військових ліцеїв, раннього виявлення ознак емоційної дезадаптації та розроблення програм психологічної підтримки підлітків в умовах підвищеного стресового навантаження.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з вивченням динаміки адаптаційних процесів у військовому освітньому середовищі, дослідженням факторів психологічної стійкості та розробленням програм розвитку адаптаційних ресурсів і емоційної саморегуляції підлітків.

Література:

1. Ван дер Колк Б. Тіло веде лік. Як лишити психотравми в минулому / пер. з англ. О. Замойська. Київ : Vivat, 2022. 624 с.
2. Кокун О. М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця : монографія. Київ : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2012. 200 с.
3. Кризові стани та психологічна травматизація особистості в умовах війни: монографія / за ред. С. Д. Максименка. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2023. 256 с.
4. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості. Київ : КММ, 2006. 240 с.
5. Попова О., Фесун С. Профілактика суїцидальної поведінки підлітків// Психолог. 2016. № 7-8. С. 583-584.
6. Психологічна допомога особистості в умовах війни : методичні рекомендації / за ред. С. Д. Максименка. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2022. 68 с.
7. Психологічне здоров'я особистості в умовах війни : колективна монографія / за ред. С. Д. Максименка. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2023. 312 с.
8. Титаренко Т. М. Життєстійкість особистості: соціальна необхідність та безпека. Київ: Марич, 2009. 76 с.
9. Український католицький університет. Інститут психічного здоров'я. Дитяча шкала впливу подій (CRIES): методика оцінювання посттравматичних реакцій у дітей та підлітків / адаптація Інституту психічного здоров'я УКУ. – Львів : УКУ, 2017.
10. Lazarus R. S., Folkman S. Stress, Appraisal, and Coping. New York: Springer Publishing Company, 1984. 445 p.
11. Masten A. S. Ordinary Magic: Resilience in Development. New York: Guilford Press, 2014. 370 p.
12. Siegel D. J. The Developing Mind: How Relationships and the Brain Interact to Shape Who We Are. New York: Guilford Press, 2020. 506 p.
13. Stanley E. A. Widen the Window: Training Your Brain and Body to Thrive During Stress and Recover from Trauma. New York: Avery, 2019.

References

1. Van der Kolk, B. (2022). *The body keeps the score: Brain, mind, and body in the healing of trauma* (O. Zamoiska, Trans.). Vivat.

2. Kokun, O. M. (2012). *Psykholohiia profesiinoho stanovlennia suchasnoho fakhivtsia* [Psychology of professional development of a modern specialist]. DP «Inform.-analitychne ahentstvo».

3. Maksymenko, S. D. (Ed.). (2023). *Kryzovi stany ta psykholohichna travmatyzatsiia osobystosti v umovakh viiny* [Crisis states and psychological traumatization of personality in conditions of war]. H. S. Kostiuk Institute of Psychology of NAES of Ukraine.

4. Maksymenko, S. D. (2006). *Heneza zdiisnennia osobystosti* [Genesis of personality realization]. KMM.

5. Popova O., & Fesun S. (2016). Prevention of suicidal behavior in adolescents. *Psychologist, (7–8)*, 583–584.

6. Maksymenko, S. D. (Ed.). (2022). *Psykholohichna dopomoha osobystosti v umovakh viiny* [Psychological assistance to personality in conditions of war]. H. S. Kostiuk Institute of Psychology of NAES of Ukraine.

7. Maksymenko, S. D. (Ed.). (2023). *Psykholohichne zdorovia osobystosti v umovakh viiny* [Psychological health of personality in conditions of war]. H. S. Kostiuk Institute of Psychology of NAES of Ukraine.

8. Tytarenko, T. M. (2009). *Zhyttiestiikist osobystosti: sotsialna neobkhidnist ta bezpeka* [Resilience of personality: Social necessity and security]. Marych.

9. Ukrainian Catholic University, Institute of Mental Health. (2017). *Children's Impact of Event Scale (CRIES): Assessment tool for post-traumatic reactions in children and adolescents* (adaptation).

10. Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. Springer Publishing Company.

11. Masten, A. S. (2014). *Ordinary magic: Resilience in development*. Guilford Press.

12. Siegel, D. J. (2020). *The developing mind: How relationships and the brain interact to shape who we are*. Guilford Press.

13. Stanley, E. A. (2019). *Widen the window: Training your brain and body to thrive during stress and recover from trauma*. Avery.

Дата першого надходження статті до видання: 09,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.05.2026

УДК 159.9:316.6:615.851

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2293-2307

Салюк Марина Анатоліївна кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет», м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0002-6143-350X

Тарасевич Інна Юріївна старший викладач кафедри психології Вищий навчальний приватний заклад «Дніпровський гуманітарний університет», м. Дніпро, https://orcid.org/0009-0008-7199-6024

ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНА ГРУПА ЯК МІКРОМОДЕЛЬ СОЦІУМУ: ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ТА КОРЕКЦІЇ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВЗАЄМИН

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз психотерапевтичної групи як особливого соціально-психологічного простору, у межах якого відтворюються характерні для особистості моделі міжособистісної взаємодії, емоційного реагування та побудови стосунків. Актуальність дослідження зумовлена зростанням потреби у розвитку ефективних форм психологічної допомоги, спрямованих на корекцію міжособистісних труднощів, підвищення рівня психологічної адаптації особистості та формування конструктивних способів соціальної взаємодії. Особливого значення набуває вивчення психологічних механізмів, які забезпечують особистісні зміни в умовах групової психотерапії.

Метою статті є аналіз психологічних механізмів формування та корекції міжособистісних взаємин у психотерапевтичній групі як мікромоделі соціуму. Методологічною основою дослідження стали положення соціальної психології, групової психотерапії, теорії міжособистісних взаємин та концепції групової динаміки. У роботі використано методи теоретичного аналізу, узагальнення, систематизації та порівняння наукових джерел.

Розглянуто основні наукові підходи до розуміння групових процесів, представлені у працях К. Левіна, В. Біона, Дж. Морено, К. Роджерса, І. Ялома та сучасних українських дослідників. Показано, що психотерапевтична група виступає своєрідною моделлю соціального середовища, у якій відображаються типові способи взаємодії людини з іншими людьми. Визначено, що важливими психологічними механізмами формування міжособистісних взаємин виступають ідентифікація, проєкція, перенесення, соціальне навчання, рефлексія та зворотний зв’язок. Обґрунтовано, що саме завдяки дії зазначених механізмів учасники групи отримують можливість усвідомлювати власні поведінкові патерни, переосмислювати попередній досвід взаємодії та формувати більш адаптивні способи побудови стосунків.

Особливу увагу приділено ролі групової динаміки у процесі особистісних змін. Встановлено, що розвиток згуртованості, атмосфери довіри, відкритого обговорення переживань та отримання коригувального емоційного досвіду створюють умови для ефективної корекції міжособистісних труднощів. Водночас проаналізовано потенційні обмеження групової психотерапії, пов'язані з проявами психологічного захисту, труднощами саморозкриття, забезпеченням конфіденційності та неоднорідністю групового складу.

Наукова новизна дослідження полягає у систематизації психологічних механізмів міжособистісної взаємодії в умовах психотерапевтичної групи та узагальненні чинників групової динаміки, які забезпечують процес особистісних змін. Практичне значення роботи полягає у можливості використання отриманих результатів у психологічному консультуванні, груповій психотерапії, професійній підготовці психологів та розробленні програм психологічного супроводу особистості.

Ключові слова: психотерапевтична група, групова психотерапія, міжособистісні взаємини, групова динаміка, психологічні механізми, корекція взаємин, рефлексія, зворотний зв'язок, особистісні зміни.

Marina Anatoliivna Saliuk PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology, Private Higher Educational Institution "Dnipro Humanitarian University", Dnipro, https://orcid.org/0000-0002-6143-350X

Inna Yuriiivna Tarasevych Senior Lecturer of the Department of Psychology, Private Higher Educational Institution "Dnipro Humanitarian University", Dnipro, https://orcid.org/0009-0008-7199-6024

PSYCHOTHERAPEUTIC GROUP AS A MICROMODEL OF SOCIETY: PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF FORMATION AND CORRECTION OF INTERPERSONAL RELATIONSHIPS

Abstract. The article presents a theoretical analysis of a psychotherapeutic group as a specific socio-psychological environment in which characteristic patterns of interpersonal interaction, emotional response, and relationship building are reproduced. The relevance of the study is determined by the growing need for effective forms of psychological assistance aimed at correcting interpersonal difficulties, enhancing psychological adaptation, and developing constructive forms of social interaction. Particular attention is paid to the study of psychological mechanisms that ensure personal changes within the context of group psychotherapy.

The purpose of the article is to analyze the psychological mechanisms underlying the formation and correction of interpersonal relationships in a psychotherapeutic group viewed as a micromodel of society. The methodological basis of the study includes the theoretical provisions of social psychology, group

psychotherapy, interpersonal relations theory, and concepts of group dynamics. The research employs methods of theoretical analysis, comparison, systematization, and generalization of scientific literature.

The paper examines the principal scientific approaches to understanding group processes represented in the works of K. Lewin, W. Bion, J. Moreno, C. Rogers, I. Yalom, as well as contemporary Ukrainian researchers. It is demonstrated that a psychotherapeutic group functions as a model of the social environment in which typical patterns of human interaction are manifested and transformed. The study identifies key psychological mechanisms involved in the formation of interpersonal relationships, including identification, projection, transference, social learning, reflection, and feedback. It is substantiated that these mechanisms enable group members to become aware of their behavioral patterns, reconsider previous interaction experiences, and develop more adaptive ways of establishing and maintaining relationships.

Special attention is paid to the role of group dynamics in facilitating personal change. It is established that group cohesion, trust, open discussion of experiences, and corrective emotional experiences create favorable conditions for the effective correction of interpersonal difficulties. At the same time, the article analyzes potential limitations of group psychotherapy associated with psychological defenses, difficulties of self-disclosure, issues of confidentiality, and heterogeneity of group composition.

The scientific novelty of the study lies in the systematization of psychological mechanisms of interpersonal interaction within psychotherapeutic groups and the generalization of group dynamic factors that facilitate personal transformation. The practical significance of the research consists in the possibility of applying the obtained results in psychological counseling, group psychotherapy, professional training of psychologists, and the development of psychological support programs for individuals experiencing interpersonal difficulties.

Keywords: psychotherapeutic group, group psychotherapy, interpersonal relationships, group dynamics, psychological mechanisms, relationship correction, reflection, feedback, personal change.

Постановка проблеми. Сучасні соціальні трансформації, зростання рівня психологічного навантаження, наслідки воєнних подій, вимушеної міграції та тривалого перебування в умовах невизначеності актуалізують проблему якості міжособистісних взаємин та психологічної адаптації особистості. У складних життєвих обставинах саме система соціальних зв’язків виступає важливим ресурсом підтримки, збереження психологічного благополуччя та подолання кризових переживань. Водночас численні дослідження свідчать, що труднощі у сфері міжособистісної взаємодії можуть проявлятися у порушенні особистісних меж, залежності від зовнішнього схвалення, труднощах емоційного самовираження, униканні близьких стосунків або схильності до конфліктної поведінки, що негативно впливає на соціальне функціонування особистості.

У психологічній практиці одним із найбільш ефективних напрямів дослідження та корекції міжособистісних труднощів вважається групова психотерапія. На відміну від індивідуальної роботи, психотерапевтична група створює умови для безпосереднього прояву характерних моделей поведінки та взаємодії людини з іншими людьми. Учасники групи отримують можливість не лише усвідомлювати власні труднощі, а й спостерігати особливості їхнього прояву в реальному міжособистісному контакті, отримувати зворотний зв'язок та набувати нового досвіду взаємодії.

Особливий науковий інтерес викликає розгляд психотерапевтичної групи як своєрідної мікромоделі соціуму, у межах якої відтворюються типові для особистості способи побудови взаємин, рольові позиції, емоційні реакції та поведінкові стратегії. Саме тому дослідження психологічних механізмів формування та корекції міжособистісних взаємин у груповому середовищі набуває не лише теоретичного, а й практичного значення для вдосконалення психотерапевтичної практики, підготовки фахівців психологічного профілю та розроблення ефективних програм психологічної допомоги.

У зв'язку з цим актуальним залишається питання систематизації наукових уявлень про психологічні механізми міжособистісної взаємодії в умовах психотерапевтичної групи та визначення ролі групової динаміки у процесі особистісних змін і корекції неадаптивних моделей міжособистісної поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема міжособистісної взаємодії в умовах психотерапевтичної групи тривалий час залишається предметом наукових досліджень у соціальній психології, психотерапії та психологічному консультуванні. Особливий інтерес науковців викликає питання впливу групового середовища на особистісні зміни, формування нових моделей поведінки та корекцію міжособистісних труднощів.

Теоретичні засади дослідження групових процесів були закладені у працях К. Левіна ще у 1940-х роках умежах теорії поля та концепції групової динаміки. Науковець розглядав групу як динамічну систему взаємопов'язаних елементів, де поведінка окремого учасника визначається не лише його індивідуальними особливостями, а й характеристиками групового поля. Відповідно до положень теорії групової динаміки, зміни в одному елементі групової структури впливають на функціонування всієї групи, що стало методологічною основою подальших досліджень групових процесів та розвитку до групової роботи.

Подальший розвиток ідей групової взаємодії пов'язаний із роботами Дж. Морено, який у середині XX століття започаткував психодраматичний підхід і розглядав групу як простір активного відтворення та переосмислення життєвого досвіду особистості через систему міжособистісних ролей і соціометричних зв'язків.

Розроблені ним методи психодрами та соціометрії суттєво розширили можливості дослідження міжособистісних відносин і стали важливим підґрунтям для подальшого розвитку групової психотерапії.

Вагомий внесок у розуміння психологічних механізмів групового процесу зробив В. Біон, який одним із перших звернув увагу на роль несвідомих групових процесів, колективних переживань і базових групових припущень у формуванні поведінки учасників. Його ідеї сприяли поглибленню розуміння емоційних процесів, що виникають у групі, та вплинули на розвиток психодинамічних підходів до групової психотерапії.

Особливе місце в дослідженні психотерапевтичної групи належить І. Ялому, який запропонував концепцію групи як «соціального мікрокосму». На думку дослідника, саме у груповій взаємодії відтворюються типові міжособистісні патерни особистості, а терапевтичний ефект забезпечується завдяки таким чинникам, як згуртованість групи, міжособистісне навчання, універсальність переживань, розвиток соціальних навичок та коригувальний емоційний досвід [1, с.55-78]. Концепція І. Ялома залишається однією з найбільш впливових у сучасній груповій психотерапії.

Гуманістичний напрям групової роботи значною мірою пов'язаний із науковою спадщиною К. Роджерса, який у другій половині XX століття обґрунтував значення емпатії, безумовного прийняття та психологічної безпеки як необхідних умов особистісного зростання і конструктивних змін у міжособистісній взаємодії. Науковець підкреслював, що атмосфера довіри, відкритості та щирого прийняття сприяє розвитку саморозуміння, автентичності та розкриттю внутрішнього потенціалу особистості. Ідеї К. Роджерса стали підґрунтям для подальшого розвитку гуманістичних і клієнт-центрованих підходів у груповій психотерапії та психологічному консультуванні [2].

У сучасній зарубіжній психології психотерапевтична група розглядається як складна соціальна система, у межах якої відбуваються процеси соціального навчання, формування групових норм, рольової структури та розвитку міжособистісної компетентності особистості. Дослідники наголошують, що ефективність групової роботи значною мірою визначається особливостями групової динаміки, характером міжособистісних взаємин між учасниками та здатністю групи створювати умови для конструктивного зворотного зв'язку й особистісних змін [3; 4].

У вітчизняній психологічній науці вагомий внесок у дослідження психологічної підтримки особистості, особистісних ресурсів, життєтворення та подолання кризових переживань зробили Т. М. Титаренко, Н. В. Чепелєва, З. Г. Кісарчук, С. Д. Максименко та інші науковці. У їхніх працях обґрунтовується значення безпечного соціального середовища, рефлексивних процесів, смислотворення, особистісних ресурсів і психологічної підтримки для розвитку життєстійкості та конструктивних форм взаємодії особистості з соціальним оточенням.

Незважаючи на значну кількість наукових праць, проблема психологічних механізмів формування та корекції міжособистісних взаємин у психотерапевтичній групі залишається недостатньо систематизованою. У сучасних

дослідженнях переважно розглядаються окремі аспекти групової динаміки або терапевтичних чинників групової психотерапії, тоді як взаємозв'язок між психологічними механізмами міжособистісної взаємодії, груповими процесами та особистісними змінами потребує подальшого теоретичного узагальнення. Саме зазначеним аспектам присвячено дане дослідження.

Мета статті. Метою статті є теоретичний аналіз психотерапевтичної групи як мікромоделі соціуму, систематизація наукових підходів до розуміння психологічних механізмів формування міжособистісних взаємин та визначення особливостей їх корекції в умовах групової психотерапії. Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких завдань: проаналізувати основні теоретичні підходи до дослідження групових процесів і міжособистісної взаємодії; охарактеризувати психологічні механізми, що впливають на формування міжособистісних взаємин у груповому середовищі; розкрити роль групової динаміки у процесі особистісних змін; визначити особливості корекції неадаптивних моделей міжособистісної поведінки в умовах психотерапевтичної групи та окреслити потенційні можливості й обмеження групової психотерапії як інструменту психологічної допомоги.

Виклад основного матеріалу. У сучасній психології психотерапевтична група розглядається не лише як форма організації психологічної допомоги, а й як особливе соціально-психологічне середовище, у якому відтворюються закономірності реальної міжособистісної взаємодії. На відміну від індивідуального формату роботи, групова психотерапія створює умови для безпосереднього прояву поведінкових, емоційних та комунікативних особливостей особистості, що дозволяє досліджувати їх у процесі реального контакту з іншими людьми [1; 3].

Концептуальні засади розуміння групи як цілісної системи були закладені К. Левіним, який розглядав групу як динамічне поле взаємодії, де поведінка окремого учасника визначається не лише його індивідуальними характеристиками, а й особливостями групового середовища. Відповідно до положень теорії групової динаміки, будь-які зміни у взаєминах між учасниками впливають на функціонування групи загалом, тоді як трансформація групових процесів здатна змінювати поведінку окремих її членів. Такий підхід дозволив розглядати групу як цілісну систему взаємозалежних соціально-психологічних процесів.

Подальший розвиток зазначених ідей знайшов відображення у працях І. Ялома, який запропонував розглядати психотерапевтичну групу як «соціальний мікрокосм» або мікромодель суспільства [1]. Науковець підкреслював, що учасники групи поступово відтворюють характерні для себе способи побудови стосунків, форми емоційного реагування та поведінкові патерни, які використовують у повсякденному житті. У груповому просторі проявляються звичні для особистості способи встановлення контакту, реагування на критику, прийняття підтримки, вирішення конфліктів та вибудовування психологічних меж.

Важливою особливістю психотерапевтичної групи є поєднання двох взаємопов'язаних процесів: міжособистісної взаємодії та психологічної рефлексії. З одного боку, учасники безпосередньо взаємодіють між собою, формуючи систему соціальних зв'язків і відносин. З іншого боку, вони отримують можливість аналізувати власні переживання, мотиви та реакції, що виникають у процесі цієї взаємодії. Саме така інтеграція поведінкового та рефлексивного компонентів створює умови для усвідомлення особистісних труднощів і подальших змін. На нашу думку, поєднання безпосереднього міжособистісного досвіду та його подальшого осмислення є однією з ключових переваг групового формату роботи, оскільки сприяє не лише усвідомленню власних моделей поведінки, а й формуванню готовності до їх трансформації.

У сучасній науковій літературі психотерапевтична група розглядається як важливий простір соціального навчання та набуття нового міжособистісного досвіду [1; 3]. Відповідно до положень соціально-когнітивної теорії А. Бандури, сформульованої у другій половині XX століття, значна частина поведінкових моделей формується шляхом спостереження за іншими людьми та засвоєння наслідків їхньої поведінки. У груповому середовищі учасники мають можливість спостерігати різні способи реагування на схожі життєві ситуації, оцінювати їхню ефективність та поступово розширювати власний поведінковий репертуар. Подібний механізм навчання через спостереження активно використовується і в сучасних дослідженнях соціальної адаптації та професійного навчання, де підкреслюється значення моделювання поведінки, наставництва та зворотного зв'язку для формування нових навичок і поведінкових стратегій [5]. Водночас ефективність такого навчання визначається не стільки наслідуванням поведінки інших учасників, скільки її критичним осмисленням та інтеграцією у власний життєвий досвід.

Таким чином, психотерапевтична група виступає складною соціально-психологічною системою, у межах якої відображаються основні закономірності міжособистісної взаємодії, відтворюються характерні поведінкові патерни особистості та створюються умови для їх усвідомлення і трансформації. Саме тому аналіз психологічних механізмів формування міжособистісних взаємин у груповому середовищі є важливим напрямом сучасних досліджень групової психотерапії.

Формування міжособистісних взаємин у психотерапевтичній групі доцільно розглядати не як випадковий результат спілкування учасників, а як складний психологічний процес, у якому поєднуються особистісний досвід, актуальні емоційні реакції, групова динаміка та здатність людини до рефлексивного осмислення власної поведінки. Сучасні дослідження групової психотерапії підкреслюють, що терапевтичний потенціал групи визначається не лише змістом обговорюваних проблем, а й самим характером взаємодії між учасниками, де поступово проявляються звичні способи побудови стосунків, реагування на підтримку, критику, дистанцію чи емоційну близькість [1; 6].

У цьому контексті психотерапевтична група постає як простір, у якому особистість не тільки розповідає про власні труднощі, а й безпосередньо демонструє їх у взаємодії з іншими. Саме ця особливість відрізняє груповий формат від суто індивідуальної роботи: міжособистісні патерни не лише описуються, а й стають доступними для спостереження, аналізу та поступового переосмислення. На нашу думку, цінність психотерапевтичної групи полягає в тому, що вона переводить внутрішні труднощі особистості у площину реальної взаємодії, де вони можуть бути не тільки усвідомлені, а й опрацьовані через новий соціальний досвід.

Важливим механізмом такого процесу є рефлексія. У сучасних українських дослідженнях рефлексія розглядається як складний процес самопізнання, критичного осмислення власного досвіду та проєктування подальших дій. Для психотерапевтичної групи це має принципове значення, оскільки учасник отримує можливість не лише пережити певну емоційну реакцію, а й зрозуміти її джерела, зв’язок із попереднім досвідом та вплив на інших людей. Саме рефлексивне осмислення дає змогу перейти від автоматичного відтворення звичних моделей поведінки до більш усвідомленого вибору способів взаємодії [7;8].

Водночас рефлексія в груповому процесі не є ізольованим внутрішнім актом. Вона формується у взаємодії з іншими учасниками, через зворотний зв’язок, порівняння різних способів реагування та зіставлення власного самосприйняття з тим, як поведінку людини бачать інші. У цьому полягає одна з ключових переваг групової психотерапії: особистість отримує не абстрактну пораду, а живий досвід зустрічі з реакціями інших людей. Такий досвід може бути непростим, інколи навіть емоційно напруженим, але саме він створює умови для реального перегляду власних міжособистісних стратегій.

Отже, першою важливою групою психологічних механізмів формування міжособистісних взаємин у психотерапевтичній групі є механізми усвідомлення: рефлексія, самоспостереження, зіставлення власного досвіду з досвідом інших та прийняття зворотного зв’язку. Їх дія забезпечує перехід від неусвідомленого повторення звичних моделей взаємодії до поступового формування більш гнучких, відповідальних і конструктивних способів побудови стосунків.

Наступну групу психологічних механізмів становлять процеси соціального навчання, ідентифікації та поведінкового моделювання. Сучасні дослідження групової психотерапії демонструють, що особистісні зміни відбуваються не лише через усвідомлення власних труднощів, але й завдяки спостереженню за досвідом інших учасників групи та засвоєнню нових моделей міжособистісної взаємодії [1; 6].

У сучасній психологічній науці соціальне навчання розглядається як процес набуття нових способів поведінки через спостереження, наслідування та аналіз соціального досвіду інших людей. У контексті групової психотерапії цей механізм набуває особливої значущості, оскільки учасники постійно

перебувають у ситуації взаємного спостереження. Вони мають можливість бачити різні способи реагування на подібні життєві труднощі, оцінювати їхню ефективність та співвідносити із власним досвідом.

Важливу роль у цьому процесі відіграє ідентифікація. У сучасних дослідженнях вона розглядається не лише як механізм наслідування, а й як спосіб розширення особистісного досвіду через тимчасове ототожнення себе з іншою людиною. Спостерігаючи за учасниками, які успішно справляються зі складними життєвими ситуаціями, відкрито висловлюють власні почуття або демонструють ефективні комунікативні навички, людина отримує можливість переглянути власні уявлення про допустимі форми поведінки та поступово інтегрувати нові способи взаємодії у власний поведінковий репертуар.

Особливого значення набуває процес моделювання конструктивної поведінки. На відміну від директивного навчання, яке передбачає передачу готових рекомендацій, у психотерапевтичній групі новий досвід формується природним шляхом через безпосередню участь у груповому процесі. Учасники не лише спостерігають альтернативні способи поведінки, але й отримують можливість апробувати їх у безпечному середовищі, отримуючи підтримку та зворотний зв’язок від інших членів групи.

На нашу думку, саме поєднання спостереження, особистого досвіду та практичного випробування нових моделей поведінки забезпечує високу ефективність групової психотерапії. Якщо усвідомлення власних труднощів створює передумови для змін, то соціальне навчання та ідентифікація наповнюють ці зміни конкретним змістом, надаючи людині нові інструменти для побудови міжособистісних взаємин.

Таким чином, соціальне навчання, ідентифікація та поведінкове моделювання виступають важливими механізмами формування нових моделей міжособистісної взаємодії. Вони сприяють розширенню поведінкового репертуару особистості, розвитку соціальної компетентності та підвищенню здатності до конструктивної взаємодії з оточенням.

Разом із механізмами рефлексії, соціального навчання, ідентифікації та поведінкового моделювання важливу роль у забезпеченні терапевтичних змін відіграють власне групові процеси. Якщо зазначені механізми переважно характеризують індивідуальний рівень засвоєння нового досвіду та трансформації поведінки, то їх реалізація відбувається в межах ширшої системи міжособистісних взаємодій, яка формується у психотерапевтичній групі. Саме тому для розуміння особистісних змін учасників важливо враховувати не лише внутрішньопсихічні механізми, а й закономірності розвитку самої групи як цілісної соціально-психологічної системи.

У сучасній психологічній науці групова динаміка розглядається як один із ключових механізмів функціонування психотерапевтичної групи та важливий чинник особистісних змін її учасників. На відміну від індивідуальної психотерапії, де основна увага зосереджується на взаємодії між клієнтом і

терапевтом, груповий формат передбачає багаторівневу систему взаємин, у межах якої кожен учасник одночасно впливає на групу та зазнає впливу з її боку. Саме тому ефективність групової психотерапії значною мірою визначається не лише змістом психотерапевтичної роботи, а й особливостями групових процесів, що виникають у ході взаємодії учасників [1; 3; 6].

Теоретичне підґрунтя дослідження групової динаміки було закладене К. Левіним, який одним із перших обґрунтував положення про те, що група є цілісною системою взаємозалежних елементів. Водночас сучасні дослідження значно розширили розуміння цього феномену. Сьогодні групова динаміка розглядається як сукупність процесів міжособистісного впливу, формування групових норм, розвитку довіри, згуртованості, рольової структури та колективного способу вирішення проблем [3; 4].

У працях українських науковців підкреслюється, що психологічна група виступає особливим соціальним середовищем, у якому створюються умови для розвитку самосвідомості, рефлексії та переосмислення власного життєвого досвіду. Так, Т. М. Титаренко зазначає, що особистісні зміни відбуваються насамперед у процесі взаємодії людини з іншими людьми, коли звичні способи інтерпретації власного досвіду стикаються з альтернативними поглядами та новими формами соціального реагування [9; 10]. Подібної позиції дотримується й Н. В. Чепелєва, яка розглядає міжособистісний діалог як важливий чинник смислотворення та розвитку особистості [11].

Особливого значення групова динаміка набуває на початкових етапах функціонування психотерапевтичної групи. Саме в цей період учасники поступово формують уявлення про правила взаємодії, межі психологічної безпеки та допустимий рівень саморозкриття. Дослідження останніх років свідчать, що атмосфера довіри та прийняття є одним із провідних предикторів ефективності групової психотерапії, оскільки сприяє зниженню міжособистісної тривожності та підвищує готовність учасників до відкритого обговорення особистісно значущих переживань.

На нашу думку, саме поступове формування безпечного психологічного простору є тією умовою, яка перетворює групу зі звичайного середовища спілкування на терапевтичний інструмент особистісних змін. Без довіри та відчуття прийняття навіть найбільш ефективні психотерапевтичні техніки можуть втрачати свою результативність, оскільки учасники не готові до відкритої взаємодії та глибокого опрацювання власного досвіду.

Корекція міжособистісних взаємин є одним із центральних завдань сучасної психотерапевтичної практики, оскільки значна частина психологічних труднощів особистості пов’язана з особливостями її взаємодії з соціальним оточенням. У сучасних українських дослідженнях міжособистісні взаємини розглядаються не лише як сфера соціального функціонування людини, а й як важливий чинник психологічного благополуччя, особистісного розвитку та адаптації до життєвих викликів [21; 22]. Відповідно, порушення у сфері

міжособистісних контактів можуть проявлятися у труднощах встановлення довірливих стосунків, залежності від зовнішньої оцінки, униканні близькості, підвищеній конфліктності або труднощах емоційного самовираження.

У працях Т. М. Титаренко підкреслюється, що особистісні зміни стають можливими тоді, коли людина отримує можливість переосмислити власний життєвий досвід та переглянути усталені способи взаємодії зі світом. Подібна можливість реалізується і в умовах психотерапевтичної групи, де міжособистісні труднощі не лише обговорюються, а й безпосередньо проявляються у взаємодії між учасниками. Саме тому група створює сприятливі умови для виявлення неадаптивних моделей поведінки та їх подальшої корекції.

Одним із провідних механізмів терапевтичних змін виступає усвідомлення власних поведінкових патернів. Завдяки участі у груповій взаємодії людина поступово починає помічати характерні для себе способи реагування на підтримку, критику, невизначеність або міжособистісну близькість. На думку Н. В. Чепелєвої, процес осмислення власного досвіду є важливою умовою особистісного розвитку, оскільки дозволяє людині виходити за межі автоматичних способів реагування та формувати нові смисли власної поведінки. У цьому контексті психотерапевтична група виступає простором, де усвідомлення стає першим кроком до реальних змін.

Суттєве значення у процесі корекції має міжособистісне навчання. Сучасні дослідження групової психотерапії свідчать, що можливість отримувати різноманітний зворотний зв'язок від інших учасників сприяє формуванню більш реалістичного образу себе та власної поведінки. Людина починає краще розуміти, як її слова, емоції та дії впливають на інших людей, що створює передумови для перегляду неефективних комунікативних стратегій.

Важливим чинником терапевтичних змін виступає також коригувальний емоційний досвід. Його сутність полягає у переживанні нових форм взаємодії, які суперечать попереднім негативним очікуванням особистості. Якщо людина звикла очікувати осуду, неприйняття чи байдужості, то досвід підтримки, розуміння та емпатії з боку групи може поступово змінювати її уявлення про міжособистісні стосунки. На нашу думку, саме коригувальний емоційний досвід є тим механізмом, який забезпечує перенесення інтелектуального розуміння проблеми у площину реальних особистісних змін.

Окремої уваги заслуговує феномен групової згуртованості. У сучасних дослідженнях вона розглядається як один із найважливіших предикторів ефективності групової психотерапії, оскільки створює атмосферу довіри, психологічної безпеки та емоційної підтримки [1; 6]. Саме в умовах згуртованої групи учасники демонструють більшу готовність до саморозкриття, відкритого обговорення власних труднощів та випробування нових моделей поведінки.

Водночас ефективність корекційного процесу значною мірою залежить від професійної позиції ведучого групи. Завдання психотерапевта полягає не лише в організації групової роботи, а й у створенні умов для конструктивного аналізу

міжособистісних процесів, підтриманні атмосфери психологічної безпеки та сприянні розвитку рефлексивної позиції учасників. Саме завдяки професійному супроводу групова взаємодія перетворюється на ресурс особистісного розвитку та психологічних змін.

Таким чином, корекція міжособистісних взаємин у психотерапевтичній групі забезпечується взаємодією низки психологічних механізмів, серед яких особливе значення мають усвідомлення власного досвіду, міжособистісне навчання, зворотний зв'язок, коригувальний емоційний досвід та групова згуртованість. Їх комплексна дія створює умови для перегляду неадаптивних моделей поведінки та формування більш конструктивних способів взаємодії з іншими людьми.

Попри доведену ефективність групової психотерапії у вирішенні широкого спектра психологічних проблем, сучасні дослідження свідчать, що її результативність значною мірою залежить від особливостей організації групового процесу, професійної компетентності ведучого та індивідуальних характеристик учасників. У зв'язку з цим групову психотерапію доцільно розглядати не як універсальний засіб психологічної допомоги, а як один із методів роботи, ефективність якого визначається відповідністю потребам конкретної особистості та особливостям її життєвої ситуації.

Однією з найбільш поширених труднощів групового процесу є початковий рівень психологічної тривожності учасників. Участь у групі передбачає необхідність взаємодії з незнайомими людьми, обговорення особистісно значущих переживань та отримання зворотного зв'язку від інших членів групи. Для частини учасників такі умови можуть супроводжуватися страхом негативної оцінки, неприйняття або втрати психологічного контролю над ситуацією. У сучасних дослідженнях психологічної допомоги зазначається, що саме початковий етап входження до групи часто визначає подальшу активність учасника та його готовність до саморозкриття [3].

Не менш важливим чинником виступає дія психологічних захистів, які виконують функцію підтримання внутрішньої рівноваги особистості. У ситуаціях, коли групова взаємодія актуалізує складні переживання або конфліктний досвід, можуть посилюватися уникання, заперечення, раціоналізація чи інші форми захисної поведінки. З одного боку, такі реакції є природним механізмом самозбереження, однак з іншого — вони можуть обмежувати можливості для глибокого самопізнання та особистісних змін. Саме тому одним із професійних завдань ведучого є створення умов, за яких учасник поступово набуває психологічної готовності до опрацювання власного досвіду.

Особливої уваги потребує проблема конфіденційності, яка залишається одним із найбільш дискусійних питань групової психотерапії. На відміну від індивідуального консультування, відповідальність за збереження конфіденційної інформації покладається не лише на фахівця, але й на всіх учасників групового процесу. Незважаючи на існування етичних норм та попереднє

обговорення правил взаємодії, повністю виключити ризик розголошення особистої інформації неможливо. У зв'язку з цим особливого значення набуває формування атмосфери взаємної відповідальності, довіри та дотримання професійно-етичних принципів психологічної допомоги.

Складність групового процесу також зумовлена неоднорідністю складу групи. Відмінності у віці, життєвому досвіді, рівні особистісної зрілості, комунікативних навичках та мотивації до змін можуть як збагачувати групову взаємодію, так і створювати додаткові труднощі. З одного боку, різноманітність досвіду сприяє ширшому розумінню проблемних ситуацій та розвитку толерантності до відмінностей. З іншого боку, вона може ускладнювати формування групової згуртованості та досягнення спільного терапевтичного простору.

Окремим аспектом залишається питання меж застосування групової психотерапії. У сучасній практиці визнається, що окремі категорії психологічних проблем потребують поєднання групової та індивідуальної роботи. Це стосується насамперед осіб із тяжкими психічними розладами, вираженими кризовими станами, складними травматичними переживаннями або низьким рівнем готовності до групової взаємодії. У таких випадках групова психотерапія може виступати важливим, але не єдиним компонентом психологічної допомоги.

Разом із тим сучасні дослідники наголошують, що більшість труднощів групового процесу не слід розглядати виключно як перешкоди для психотерапії. Навпаки, вони часто відображають ті самі міжособистісні проблеми, з якими людина стикається у повсякденному житті. Саме тому переживання тривоги, конфліктів, труднощів саморозкриття або побудови довірливих стосунків можуть виступати важливим матеріалом для терапевтичної роботи та особистісного розвитку учасників.

Таким чином, ефективність психотерапевтичної групи визначається не лише наявністю терапевтичних чинників, але й здатністю групи конструктивно працювати з труднощами, що виникають у процесі взаємодії. Усвідомлення потенційних обмежень групового формату сприяє більш обґрунтованому використанню цього методу психологічної допомоги та створює передумови для підвищення його ефективності в роботі з різними категоріями клієнтів.

Висновки. Проведений теоретичний аналіз дозволив розглянути психотерапевтичну групу як особливу соціально-психологічну систему, у межах якої відтворюються характерні для особистості способи міжособистісної взаємодії, емоційного реагування та побудови стосунків. Встановлено, що психотерапевтична група виступає своєрідною мікромоделлю соціуму, яка створює умови для прояву, усвідомлення та корекції міжособистісних труднощів у процесі реальної взаємодії.

Узагальнення наукових підходів дало змогу систематизувати основні психологічні механізми формування та корекції міжособистісних взаємин у психотерапевтичній групі. Визначено, що провідну роль у забезпеченні

особистісних змін відіграють ідентифікація, соціальне навчання, рефлексія, зворотний зв'язок, групова згуртованість та коригувальний емоційний досвід. Їх взаємодія сприяє усвідомленню неадаптивних моделей поведінки та формуванню більш конструктивних способів соціальної взаємодії.

Обґрунтовано значення групової динаміки як одного з ключових чинників психотерапевтичного впливу. Показано, що процеси формування групових норм, рольової структури, міжособистісних зв'язків і довірчої атмосфери створюють сприятливі умови для розвитку самосвідомості, переосмислення попереднього досвіду та закріплення нових моделей поведінки.

Наукова новизна дослідження полягає в узагальненні сучасних наукових підходів до розуміння психологічних механізмів міжособистісної взаємодії в умовах психотерапевтичної групи та розкритті ролі групової динаміки у процесі особистісних змін. Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання під час організації групової психотерапії, психологічного консультування, професійної підготовки психологів і розроблення програм психологічного супроводу.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з емпіричним вивченням впливу окремих чинників групової динаміки на ефективність психотерапевтичного процесу, а також з аналізом особливостей корекції міжособистісних взаємин у роботі з особами, які пережили кризові, травматичні та пов'язані з воєнними подіями життєві ситуації.

Література:

1. Yalom I. D., Leszcz M. The Theory and Practice of Group Psychotherapy. 6th ed. New York : Basic Books, 2020. 832 p.
2. Rogers C. On Encounter Groups. New York : Harper & Row, 1970. 224 p.
3. Corey G. Theory and Practice of Group Counseling. 10th ed. Boston : Cengage Learning, 2023.
4. Forsyth D. R. Group Dynamics. 7th ed. Boston : Cengage Learning, 2018.
5. Москаленко Н. О. Вплив соціальної когнітивної теорії на адаптацію та навчання працівників в організації // Вчені записки Університету «КРОК». 2025. № 1(77). С. 281–288. DOI: 10.31732/2663-2209-2025-77-281-288.
6. Marmarosh C. L., Sandage S., Wade N., Captari L. E., Crabtree S. New horizons in group psychotherapy research and practice from third wave positive psychology: a practice-friendly review. Research in Psychotherapy. 2022. Vol. 25(3). DOI: 10.4081/ripppo.2022.643.
7. Чепелєва Н. В. Розвиток здатності особистості інтерпретувати особистий досвід // Віртуальний освітній простір: психологічні проблеми : матеріали IX Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції, присвяченої 30-річчю незалежності України (25 вересня – 25 жовтня 2021 р.). Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2021. https://newlearning.org.ua/sites/default/files/tezy/2021/Natalia_Chepeleva_2021.pdf
8. Губа Н. О. Рефлексія: проблематика формулювання концепту // Наукові записки. Серія: Психологія. 2024. Вип. 3(5). С. 13–19. DOI: https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2024-3-2
9. Титаренко Т. М. Соціально-конструктивістська природа життєвих завдань особистості. Наукові студії із соціальної та політичної психології. 2008. № 19(22), С. 131–139.

10. Титаренко, Тетяна Михайлівна. Соціально-психологічна теорія особистісного життєконструювання: здобутки і перспективи. Наукові студії із соціальної та політичної психології, 2016, 37.40: 3-13.

11. Чепелєва Н. В. Інтерпретація як механізм конструювання особистісного досвіду // Актуальні проблеми психології. Том XII. Психологічна герменевтика. 2020. Вип. 12(2). С. 4–18.

References:

1. Yalom, I. D., & Leszcz, M. (2020). The Theory and Practice of Group Psychotherapy (6th ed.). New York: Basic Books.

2. Rogers, C. (1970). On Encounter Groups. New York: Harper & Row.

3. Corey, G. (2023). Theory and Practice of Group Counseling (10th ed.). Boston: Cengage Learning.

4. Forsyth, D. R. (2018). Group Dynamics (7th ed.). Boston: Cengage Learning.

5. Moskalenko, N. O. (2025). Vplyv sotsialnoi kohnityvnoi teorii na adaptatsiiu ta navchannia pratsivnykiv v orhanizatsii [The influence of social cognitive theory on employee adaptation and learning in organizations]. Vcheni zapysky Universytetu «KROK», 1(77), 281–288. https://doi.org/10.31732/2663-2209-2025-77-281-288

6. Marmarosh, C. L., Sandage, S., Wade, N., Captari, L. E., & Crabtree, S. (2022). New horizons in group psychotherapy research and practice from third wave positive psychology: A practice-friendly review. Research in Psychotherapy, 25(3). https://doi.org/10.4081/ripppo.2022.643

7. Chepeleva, N. V. (2021). Rozvytok zdatnosti osobystosti interpretuvaty osobystyi dosvid [Development of the individual's ability to interpret personal experience]. In Virtualnyi osvitnii prostir: psykholohichni problemy: Materialy IX Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi Internet-konferentsii, prysviachenoi 30-richchiu nezalezhnosti Ukrainy [Virtual Educational Space: Psychological Problems: Proceedings of the IX International Scientific and Practical Internet Conference Dedicated to the 30th Anniversary of Ukraine's Independence]. Kyiv: H. S. Kostiuk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine. Retrieved from https://newlearning.org.ua/sites/default/files/tezy/2021/Natalia_Chepeleva_2021.pdf

8. Huba, N. O. (2024). Refleksiia: problematyka formuliuvannia kontseptu [Reflection: The problem of concept formulation]. Naukovi zapysky. Seriia: Psykholohiia, 3(5), 13–19. https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2024-3-2

9. Tytarenko, T. M. (2008). Sotsialno-konstruktyvistska pryroda zhyttievykh zavdan osobystosti [The social-constructivist nature of personal life tasks]. Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii, 19(22), 131–139.

10. Tytarenko, T. M. (2016). Sotsialno-psykholohichna teoriia osobystisnoho zhyttiekonstruiuvannia: zdobutky i perspektyvy [Socio-psychological theory of personal life construction: Achievements and prospects]. Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii, 37(40), 3–13.

11. Chepeleva, N. V. (2020). Interpretatsiia yak mekhanizm konstruiuvannia osobystisnoho dosvidu [Interpretation as a mechanism of personality experience constructing]. Aktualni problemy psykholohii. Tom XII. Psykholohichna hermenevtyka, 12(2), 4–18.

Дата першого надходження статті до видання: 14,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.05.2026

УДК 159.942:159.923.2:159.944.4:615.851.82

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2308-2321

Ситнік Світлана Володимирівна доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та методики практичної психології, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, https://orcid.org/0000-0001-5875-919X.

ВИКОРИСТАННЯ АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНИХ ПРИЙОМІВ У ФОРМУВАННІ АДАПТИВНИХ КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ ОСІБ З РІЗНИМ РІВНЕМ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті розглянуто проблему використання арт-терапевтичних прийомів у формуванні адаптивних копінг-стратегій осіб з різним рівнем емоційного інтелекту в умовах воєнного стану. Тривале перебування в ситуації воєнної загрози, невизначеності, втрат, вимушених змін та інформаційного напруження підвищує вимоги до психологічної саморегуляції особистості. За таких умов особливого значення набуває здатність людини розпізнавати власні емоційні стани, знижувати інтенсивність стресу, переоцінювати складні події, планувати конструктивні дії та своєчасно звертатися по підтримку. Ці характеристики пов’язані з емоційним інтелектом як ресурсом адаптації та вибору копінг-стратегій.

Мета статті полягає в теоретичному й емпіричному обґрунтуванні доцільності використання арт-терапевтичних прийомів у формуванні адаптивних копінг-стратегій осіб з різним рівнем емоційного інтелекту в умовах воєнного стану. Емпіричне дослідження проведено на вибірці 54 осіб. Для вивчення емоційного інтелекту використано опитувальник Н. Холла, для визначення копінг-стратегій - скорочену версію Brief-COPE К. Карвера. Статистична обробка передбачала кореляційний аналіз та порівняння груп досліджуваних з різним рівнем емоційного інтелекту.

Встановлено, що інтегральний показник емоційного інтелекту має додатні статистично значущі зв’язки з позитивним рефреймінгом, активним подоланням, зверненням по соціальну та емоційну підтримку, а від’ємні - з уникненням, запереченням і самозвинуваченням. Міжгрупове порівняння показало, що особи з високим рівнем емоційного інтелекту частіше вдаються до стратегій активного опрацювання стресової ситуації, зокрема до активного подолання, позитивної переоцінки та звернення по підтримку. В осіб із середнім і низьким рівнями емоційного інтелекту більш вираженими були уникнення та заперечення.

Показано, яким чином арт-терапевтичні прийоми можуть бути включені до формування адаптивних копінг-стратегій у якості інструменту безпечного переходу від емоційного напруження до його усвідомлення, символічного

опрацювання, переоцінки та подальшої конструктивної дії. Арт-терапевтичний компонент розглянуто не як альтернативу когнітивно-поведінковим чи копінг-орієнтованим засобам психологічної підтримки, а як спосіб посилення їхньої доступності через образ, колір, символ, метафору, колаж або візуальне структурування переживання. Визначено певні арт-терапевтичні прийоми, які можуть бути корисними для осіб із середнім і низьким рівнями емоційного інтелекту, які часто мають труднощі з вербалізацією переживань, відокремлення емоцій від думок, переосмисленням ситуації та звернення по підтримку.

Ключові слова: арт-терапевтичні прийоми, емоційний інтелект, копінг-стратегії, адаптивний копінг, воєнний стан.

Sytnik Svitlana Volodymyrivna Doctor of Psychological Sciences, Professor, Head of the Department of Theory and Methodology of Practical Psychology, State Institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky", Odesa, https://orcid.org/0000-0001-5875-919X.

THE USE OF ART THERAPY TECHNIQUES IN THE FORMATION OF ADAPTIVE COPING STRATEGIES AMONG INDIVIDUALS WITH DIFFERENT LEVELS OF EMOTIONAL INTELLIGENCE UNDER MARTIAL LAW

Abstract. The article examines the problem of using art therapy techniques in the formation of adaptive coping strategies among individuals with different levels of emotional intelligence under martial law. Prolonged exposure to a situation of military threat, uncertainty, loss, forced changes, and informational tension increases the demands on a person's psychological self-regulation. Under such conditions, a person's ability to recognise their own emotional states, reduce the intensity of stress, reappraise difficult events, plan constructive actions, and seek support in a timely manner becomes particularly important. These characteristics are associated with emotional intelligence as a resource for adaptation and the choice of coping strategies.

The aim of the article is to theoretically and empirically substantiate the feasibility of using art therapy techniques in the formation of adaptive coping strategies among individuals with different levels of emotional intelligence under martial law. The empirical study was conducted on a sample of 54 participants. The N. Hall Emotional Intelligence Questionnaire was used to study emotional intelligence, and the shortened version of C. Carver's Brief COPE was used to determine coping strategies. Statistical processing included correlation analysis and comparison of groups of respondents with different levels of emotional intelligence.

It was established that the integral indicator of emotional intelligence has positive statistically significant relationships with positive reframing, active coping, seeking social and emotional support, and negative relationships with avoidance, denial, and self-blame. The intergroup comparison showed that individuals with a high

level of emotional intelligence more often use strategies of active processing of a stressful situation, in particular active coping, positive reappraisal, and seeking support. Among individuals with medium and low levels of emotional intelligence, avoidance and denial were more pronounced.

The article demonstrates how art therapy techniques can be included in the formation of adaptive coping strategies as a tool for a safe transition from emotional tension to its awareness, symbolic processing, reappraisal, and further constructive action. The art therapy component is considered not as an alternative to cognitive-behavioural or coping-oriented means of psychological support, but as a way to increase their accessibility through image, colour, symbol, metaphor, collage, or visual structuring of experience. Certain art therapy techniques are identified that may be useful for individuals with medium and low levels of emotional intelligence, who often have difficulties with verbalising experiences, separating emotions from thoughts, rethinking a situation, and seeking support.

Keywords: art therapy techniques, emotional intelligence, coping strategies, adaptive coping, martial law.

Постановка проблеми. Умови воєнного стану створюють для особистості тривалий емоціогенний контекст, пов’язаний із небезпекою, втратами, вимушеними змінами, інформаційним перевантаженням і необхідністю діяти в ситуації невизначеності. За таких обставин особливого значення набуває здатність людини розпізнавати власні емоції, регулювати їхню інтенсивність, переосмислювати складні події, планувати дії та звертатися по підтримку, тобто використовувати адаптивні копінг-стратегії. Одним із ресурсів такого подолання є емоційний інтелект, однак в осіб з низьким рівнем його розвитку можуть виникати труднощі з вербалізацією переживань, відокремленням емоцій від думок, когнітивною переоцінкою ситуації та переходом до конструктивної поведінки. У цьому плані доцільним є використання арт-терапевтичних прийомів, які дають змогу працювати з емоційним досвідом через образ, колір, символ, метафору й візуальне структурування переживання. Звідси виникає потреба в поєднанні розвитку емоційного інтелекту, формуванні адаптивних копінг-стратегій і застосуванні арт-терапевтичних прийомів як засобу безпечного опрацювання досвіду воєнного часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових працях, присвячених вивченню наслідків війни для населення України [1; 2; 3 та ін.], акцентується увага на взаємозв’язку між симптомами психічного напруження, травматичним досвідом, якістю життя та способами подолання стресу. У таких обставинах копінг-стратегії розглядаються як один із провідних психологічних механізмів адаптації до тривалого стресу, невизначеності, вимушених змін і загроз, спричинених воєнним станом [4 та ін.].

Дослідження копінг-поведінки в умовах війни показують, що вибір стратегій подолання пов’язаний із рівнем адаптованості, характером

ірраціональних установок, досвідом вимушених змін і доступністю соціальної підтримки [5, С. 38; 6, с. 1308; 7, С. 161 та ін.]. У теоретичному плані важливим є розмежування адаптивних і дезадаптивних стратегій подолання. До першої групи належать способи реагування, що сприяють збереженню суб'єктної позиції, зниженню хаотичності поведінки та переходу від переживання напруження до конкретних дій [8 та ін.].

Дезадаптивні стратегії можуть виконувати короткочасну захисну функцію, однак за умов тривалого використання знижують ефективність адаптації [9, С. 267 та ін.].

Для нашого дослідження важливим є розуміння емоційного інтелекту як здатності сприймати, використовувати, розуміти й регулювати емоції [10, С. 290]. Такі характеристики безпосередньо пов'язані з вибором копінг-стратегій, оскільки допомагають розпізнати власний стан, знизити інтенсивність афективної реакції, переоцінити ситуацію та перейти до конструктивної дії [11, С. 1; 12, С. 108 та ін.]. Сучасні дослідження підтверджують зв'язок емоційного інтелекту зі способами подолання, які можуть вважатися адаптивними (переоцінка ситуації, активне подолання, звернення по підтримку тощо), нижчою схильністю до дезадаптивних захисних реакцій [13 та ін.], а також можливість його розвитку в межах спеціально організованих психологічних інтервенцій [14 та ін.].

З огляду на це розвиток адаптивних копінг-стратегій не може обмежуватися лише вербальним поясненням або раціональним аналізом ситуації. В умовах війни емоційний досвід часто пов'язаний із тривалим психологічним напруженням, травматизацією, образами загрози, втрати, небезпеки або безсилля [3 та ін.]. У таких випадках арт-терапевтичні прийоми створюють додатковий канал психологічної роботи, оскільки дають змогу представити складний емоційний досвід в образній, символічній або метафоричній формі, актуалізувати внутрішні ресурси та знизити опір його вербалізації [15; 16, С. 34; 17, С. 207 та ін.]. Дослідження останніх років підкреслюють доцільність використання арт-терапії для осіб із різним рівнем адаптації до кризової ситуації, молоді з травматичним досвідом, жінок-вимушених мігранток і учасників груп психологічної підтримки [18, С. 47; 19, С. 1465; 20, С. 16 та ін.]. Зарубіжні систематичні огляди й емпіричні дослідження також підтверджують перспективність візуальної арт-терапії у роботі з травматичними переживаннями, психологічним дистресом і професійним вигоранням [21; 22; 23 та ін.]. Це дозволяє розглядати арт-терапевтичні прийоми не як альтернативу копінг-орієнтованій психологічній підтримці, а як її важливий інструментальний компонент.

У той же час у науковій літературі недостатньо обґрунтовано інтеграцію арт-терапевтичних прийомів у формування адаптивних копінг-стратегій з урахуванням рівня емоційного інтелекту особистості. Ця недостатня розробленість проблеми визначає спрямованість даної статті, у якій арт-терапевтичний компонент розглядається як засіб посилення емоційної

обізнаності, символічного опрацювання переживань, когнітивної переоцінки, планування конструктивних дій і звернення по підтримку.

Мета статті полягає в теоретичному й емпіричному обґрунтуванні доцільності використання арт-терапевтичних прийомів у формуванні адаптивних копінг-стратегій осіб з різним рівнем емоційного інтелекту в умовах воєнного стану.

Для досягнення мети поставлено такі завдання: 1) визначити характер зв'язків між рівнем емоційного інтелекту, адаптивними й дезадаптивними копінг-стратегіями; 2) окреслити відмінності у виборі копінг-стратегій осіб з різними рівнями емоційного інтелекту; 3) обґрунтувати арт-терапевтичні прийоми, які можуть бути включені до програми формування адаптивних копінг-стратегій в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Емпіричне дослідження було спрямоване на з'ясування зв'язку між рівнем емоційного інтелекту та вибором копінг-стратегій в умовах воєнного стану. Логіка дослідження ґрунтувалася на припущенні, що емоційний інтелект не лише відображає здатність особистості розпізнавати й розуміти емоції, а й впливає на практичний вибір способів подолання стресу.

З огляду на це особи з вищим рівнем емоційного інтелекту мають частіше використовувати адаптивні копінг-стратегії, тоді як особи із середнім або низьким рівнем емоційного інтелекту можуть частіше вдаватися до уникнення, заперечення або самозвинувачення.

У дослідженні взяли участь 54 особи. Оскільки завданням дослідження було виявлення психологічних закономірностей в умовах воєнного часу, воно мало контекстно специфічний характер. Емоційний інтелект вимірювався за опитувальником Н. Холла з отриманням інтегрального показника та оцінок за окремими компонентами. Копінг-стратегії визначалися за скороченою версією Brief-COPE К. Карвера, що дає змогу оцінити як адаптивні, так і дезадаптивні способи подолання стресу. Статистична обробка передбачала кореляційний аналіз та порівняння середніх значень у групах із різним рівнем емоційного інтелекту.

Результати дослідження показали, що у вибірці переважали особи із середнім і високим рівнями емоційного інтелекту. Високий рівень було зафіксовано у 42,6% учасників, середній - у 38,9%, низький - у 18,5%. Якщо зважати на середні значення та стандартні відхилення (M±SD), то фактичні дані засвідчили домінування адаптивних способів подолання стресу, найбільш вираженими з яких були позитивна переоцінка (3,91±0,59), активне подолання (3,79±0,62), пошук емоційної підтримки (3,64±0,71), пошук інформаційної підтримки (3,6±0,65), планування (3,5±0,68) та прийняття (3,4±0,70). Змістовно це свідчить про переважання стратегій, які забезпечують перехід від емоційного переживання до осмислення ситуації, пошуку ресурсів і конкретних дій. Однак дезадаптивні реакції, зокрема уникнення (3,26±0,74), заперечення (3,12±0,72) та

самозвинувачення (2,9±0,76), також були наявними, але їхні середні значення поступалися адаптивним стратегіям. Такий розподіл є психологічно зрозумілим в умовах воєнного стану, оскільки хронічне напруження може актуалізувати захисні способи реагування, про що також йдеться у попередніх роботах [4; 9, С. 267], однак провідною для більшості учасників залишалася орієнтація на активне подолання.

Кореляційний аналіз дозволив встановити, що інтегральний показник емоційного інтелекту мав додатні статистично значущі зв'язки з позитивним рефреймінгом, активним подоланням, зверненням по соціальну та емоційну підтримку (рис.1).

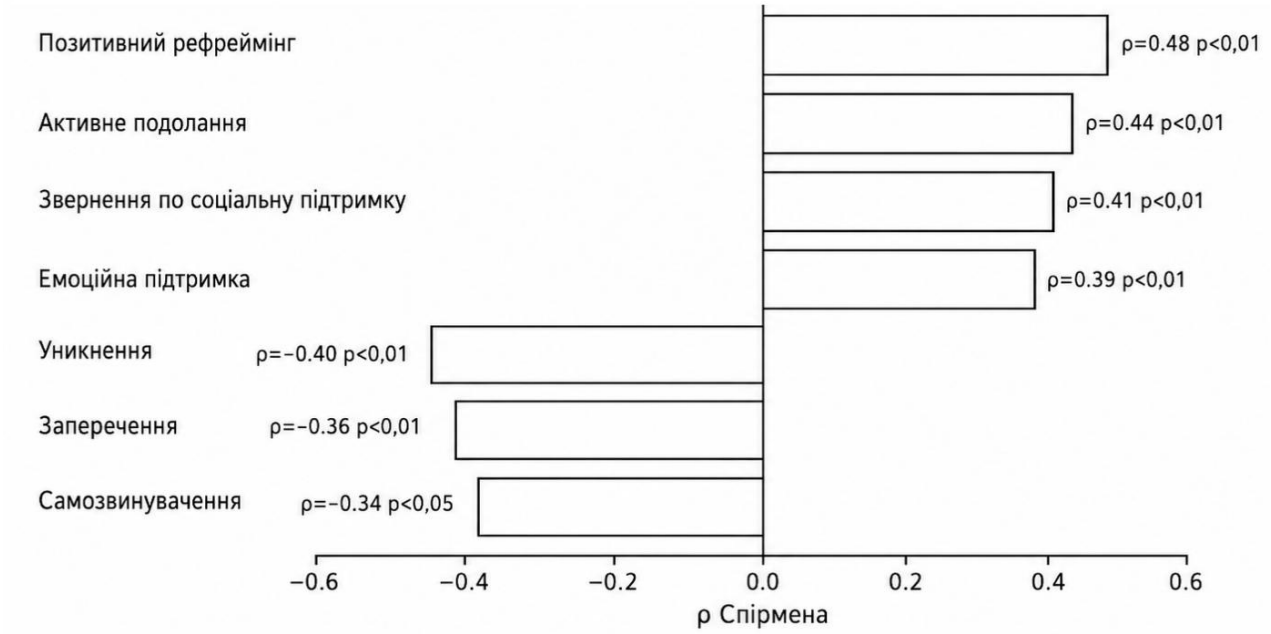

Рис.1. Статистично значущі взаємозв'язки інтегрального показника емоційного інтелекту з копінг-стратегіями (n=54)

Вони означають, що вищий рівень емоційного інтелекту не обмежується кращим розумінням емоцій, а пов'язаний із практичною здатністю трансформувати емоційне напруження у більш адаптивні способи поведінки.

Показник емоційного інтелекту виявив також від'ємні зв'язки з уникненням, запереченням і самозвинуваченням, що дозволяє вважати вищий рівень емоційної обізнаності, саморегуляції та емпатійної чутливості потенціалом для зменшення потреби в захисних формах реагування. Він створює передумови для того, щоб людина могла витримати складний емоційний стан, осмислити його й перейти до дії, що підтверджує дані інших досліджень [11; 13].

Порівняння копінг-стратегій у групах осіб із високим (n=23) та середньо-низьким (n=31) рівнями емоційного інтелекту показало, що перші з них мали вищі показники активного подолання, позитивної переоцінки та звернення по підтримку (табл. 1).

Таблиця 1.

Статистично достовірні відмінності у виборі копінг-стратегій в осіб із високим та середньо-низьким рівнями емоційного інтелекту

Копінг-стратегія	Групи за рівнями емоційного інтелекту; M±SD		Достовірність відмінностей	
	Високий рівень (n=23)	Середній і низький рівні (n=31)	t	p
Активне подолання	4,02±0,55	3,62±0,63	2,74	p<0,01
Позитивна переоцінка	4,09±0,5	3,77±0,62	2,61	p<0,05
Звернення по підтримку	3,87±0,66	3,47±0,72	2,42	p<0,05
Уникнення	3,02±0,68	3,44±0,73	2,89	p<0,01
Заперечення	2,9±0,67	3,28±0,71	2,58	p<0,05

Примітки: M±SD - середнє значення та стандартне відхилення; t - значення t-критерію Стьюдента для незалежних вибірок; p - рівень статистичної значущості.

Результати міжгрупового порівняння, наведені в таблиці, засвідчили, що особи з високим рівнем емоційного інтелекту частіше демонструють стратегії, пов’язані з активним опрацюванням стресової ситуації: активне подолання, позитивну переоцінку та звернення по підтримку. Натомість у групі осіб із середнім і низьким рівнями емоційного інтелекту більш вираженими були уникнення та заперечення, що вказує на більшу схильність до захисного відсторонення від складного емоційного досвіду. Отже, відмінності між групами відображають не лише кількісну різницю у вираженості окремих копінгів, а й різну логіку подолання: за високого рівня емоційного інтелекту переважає шлях від усвідомлення емоційного стану до переоцінки ситуації, конкретизації дій і залучення підтримки; за нижчого рівня емоційного інтелекту зростає імовірність уникання або заперечення проблемної ситуації.

З огляду на це психологічна підтримка в умовах воєнного стану має бути спрямована на посилення тих ланок, які виявилися пов’язаними з адаптивним подоланням: емоційної обізнаності, позитивної переоцінки, планування, активного подолання та звернення по підтримку. У межах нашого дослідження ці ланки розглядаються як основа короткоформатної модульної програми з використанням арт-терапевтичних прийомів. Доцільність такого підходу зумовлена тим, що емоційне напруження в умовах воєнного стану не завжди може бути одразу точно вербалізоване або раціонально осмислене. Для частини осіб, особливо із середнім і низьким рівнями емоційного інтелекту, складність становить не лише вибір конструктивної дії, а й попередні етапи: розпізнавання

власного стану, його прийняття, відокремлення емоції від думки, переоцінка ситуації та звернення по підтримку. Саме тому арт-терапевтичні прийоми можуть виконувати роль проміжної ланки між емоційним переживанням і його усвідомленим опрацюванням, посилюючи доступність когнітивно-поведінкових і копінг-орієнтованих засобів через образ, колір, символ, метафору, колаж або візуальне структурування переживання.

На рівні розвитку емоційної обізнаності доцільними є прийоми «Колір мого стану», «Образ емоції» та «Тілесна карта емоцій». Вони допомагають людині зафіксувати актуальний стан у безпечній образній формі, визначити його інтенсивність, тілесні маркери та пов'язану з ним потребу. Для осіб із нижчим рівнем емоційного інтелекту це особливо важливо, оскільки знімає вимогу одразу дати точне словесне визначення переживанню: спочатку емоція представляється через образ, а вже потім поступово вербалізується.

Для підтримки когнітивної переоцінки може використовуватися прийом «Два образи ситуації». Його зміст полягає у створенні двох візуальних репрезентацій однієї події: першої - такої, якою вона переживається в момент напруження, і другої - такої, якою вона може бути побачена після переосмислення. Цей прийом допомагає зробити процес рефреймінгу більш наочним, оскільки зміна ставлення до ситуації відображається не лише у словесній формі, а й у трансформації образу: від хаотичного, загрозливого або замкненого до більш структурованого, ресурсного чи керованого.

На етапі переходу до дії доцільним є прийом «Колаж першого кроку». Він спрямований на те, щоб допомогти людині побачити бажаний результат, наявні ресурси, можливі перешкоди й найменший реалістичний крок, який можна виконати найближчим часом. Такий прийом поєднує емоційне опрацювання з поведінковою конкретизацією, що відповідає виявленому у дослідженні зв'язку емоційного інтелекту з активним подоланням і плануванням.

Для посилення соціального ресурсу може застосовуватися прийом «Коло підтримки». Учасник візуально позначає людей, групи або служби, до яких може звернутися по емоційну, інформаційну чи практичну допомогу. Такий прийом дає змогу конкретизувати соціальну підтримку, зменшити бар'єр звернення по допомогу та перевести абстрактне уявлення про ресурс у більш чіткий план дії.

Окремого значення набуває робота з уникненням і запереченням, які виявилися більш вираженими у групі осіб із середнім і низьким рівнями емоційного інтелекту. Для цього може використовуватися прийом «Образ уникання й образ дії». Спочатку учасник створює символічний образ уникання, що дозволяє побачити його захисну функцію, а потім формує образ мінімальної дії, яка може стати першим кроком до поступового опрацювання складної ситуації. Такий підхід не передбачає засудження захисного реагування, а допомагає зрозуміти його роль і знайти більш адаптивну альтернативу.

Диференціація арт-терапевтичних прийомів має здійснюватися з урахуванням рівня емоційного інтелекту. Для осіб із низьким або середнім

рівнем емоційного інтелекту першочерговими є прості структуровані завдання, спрямовані на розпізнавання, називання та символізацію емоцій. Для осіб із високим рівнем емоційного інтелекту арт-терапевтичні прийоми можуть виконувати функцію поглиблення саморефлексії, профілактики виснаження, уточнення меж відповідальності та підтримки балансу між самостійним подоланням і зверненням по допомогу.

Практично така підтримка може бути організована у форматі короткого циклу з 4–6 зустрічей, кожна з яких спрямована на одну з ключових мішеней: емоційну обізнаність, переоцінку ситуації, планування першого кроку, залучення підтримки та зниження уникнення. Оцінювання результативності доцільно здійснювати за простими самозвітними шкалами, фіксуючи на початку й наприкінці циклу інтенсивність уникнення, частоту використання рефрей-мінгу, планування, активного подолання, звернення по підтримку та суб'єктивний рівень адаптованості. Додатковим якісним матеріалом можуть бути створені учасниками візуальні образи, які відображають зміну сприйняття проблеми, ресурсу, підтримки та власної дії.

Отже, як було показано, арт-терапевтичні прийоми можуть бути включені до формування адаптивних копінг-стратегій як засіб безпечного переходу від емоційного напруження до його усвідомлення, від усвідомлення - до переоцінки, від переоцінки - до планування, а від планування - до активного подолання та звернення по підтримку. Саме така логіка відповідає отриманим емпіричним результатам і дозволяє розглядати арт-терапевтичний компонент як методично обґрунтований інструмент психологічної підтримки осіб з різним рівнем емоційного інтелекту в умовах воєнного стану.

Висновки. 1. Встановлено за результатами кореляційного аналізу додатні статистично значущі зв'язки показника емоційного інтелекту з позитивним рефреймінгом, активним подоланням, зверненням по соціальну та емоційну підтримку та від'ємні - з уникненням, запереченням і самозвинуваченням. Вони дають підстави розглядати емоційний інтелект як чинник переходу від емоційного напруження до більш адаптивних способів подолання стресу.

2. Визначено, що особи з різним рівнем емоційного інтелекту відрізняються за характером копінг-поведінки: у групі з високим його рівнем більш вираженими були стратегії активного опрацювання стресової ситуації (активне подолання, позитивна переоцінка та звернення по підтримку); у групі осіб із середнім і низьким рівнями більш вираженими виявилися уникнення та заперечення. Такі дані дозволяють окреслити провідні ланки адаптивного подолання, які включають емоційну обізнаність, позитивну переоцінку, планування, активне подолання та звернення по підтримку.

3. Обґрунтовано, що арт-терапевтичні прийоми можуть бути включені до формування адаптивних копінг-стратегій як інструмент безпечного переходу від емоційного напруження до його усвідомлення, символічного опрацювання, переоцінки та подальшої конструктивної дії. Їх застосування є особливо

доречним для осіб із середнім і низьким рівнями емоційного інтелекту, яким може бути складніше одразу вербалізувати переживання, відокремити емоцію від думки, переосмислити ситуацію та звернутися по підтримку. Доцільними у цьому контексті є прийоми, спрямовані на образне представлення стану, роботу з емоцією, переоцінку ситуації, візуалізацію першого кроку, конкретизацію соціальної підтримки та поступове зниження уникнення.

4. Показано, що арт-терапевтичний компонент не замінює когнітивно-поведінкові чи копінг-орієнтовані засоби психологічної підтримки, а підсилює їхню доступність через образ, колір, символ, метафору, колаж або візуальне структурування переживання. У такому розумінні арт-терапевтичні прийоми можуть бути інтегровані у короткоформатну модульну програму психологічної підтримки, спрямовану на розвиток емоційної обізнаності, позитивної переоцінки, планування, активного подолання, звернення по підтримку та зменшення дезадаптивних реакцій.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в подальшій апробації та вдосконаленні програми формування адаптивних копінг-стратегій із використанням арт-терапевтичних прийомів, оцінці її ефективності для осіб з різним рівнем емоційного інтелекту.

Література

1. Kurapov A., Kalaitzaki A., Keller V., Danyliuk I., Kowatsch T. The mental health impact of the ongoing Russian-Ukrainian war 6 months after the Russian invasion of Ukraine. *Frontiers in Psychiatry*. 2023. Vol. 14. Art. 1134780. DOI: 10.3389/fpsyt.2023.1134780.

2. Associations between mental health symptoms, trauma, quality of life and coping in adults living in Ukraine: a cross-sectional study a year after the 2022 Russian invasion / S. Wang et al. *Psychiatry Research*. 2024. Vol. 339. Art. 116056. DOI: 10.1016/j.psychres.2024.116056.

3. Mental health burden of persons living in Ukraine and Ukrainians displaced to Switzerland: the mental health assessment of the Ukrainian population (MAP) studies / V. Yasenok et al. *BMJ Global Health*. 2025. Vol. 10, no. 8. Art. e019557. DOI: 10.1136/bmjgh-2025-019557.

4. Schwarzer R. Stress, resilience, and coping resources in the context of war, terror, and migration. *Current Opinion in Behavioral Sciences*. 2024. Vol. 57. Art. 101393. DOI: 10.1016/j.cobeha.2024.101393.

5. Большакова А. М. Адаптація до вимушених змін: КПТ-модель подолання викликів війни. *Особистість, суспільство, війна: тези доповідей учасників міжнародного психологічного форуму*, м. Харків, 7 квітня 2023 р. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2023. С. 38–41. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/17373/1/Osobystist%20suspilstvo%20viina_2023.pdf (дата звернення: 06.04.2026).

6. Дідух М., Головченко А. Вплив ірраціональних установок на вибір копінг-стратегій у вимушених переселенців. *Перспективи та інновації науки. Серія: Психологія*. 2025. №4(50). С. 1308–1315. DOI: 10.52058/2786-4952-2025-4(50)-1308-1315.

7. Ніколаєнко С. О., Зеленська В. С. Емпіричне дослідження особливостей копінг-стратегій студентів із різними рівнями адаптованості до навчання в умовах війни в Україні. *Габітус*. 2024. № 57. С. 161–166. DOI: 10.32782/2663-5208.2024.57.26.

8. Lazarus R. S., Folkman S. *Stress, Appraisal, and Coping*. New York: Springer Publishing Company, 1984. 445 p.

9. Carver C. S., Scheier M. F., Weintraub J. K. Assessing coping strategies: A theoretically based approach. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1989. Vol. 56, no. 2. P. 267–283. DOI: 10.1037/0022-3514.56.2.267.

10. Mayer J. D., Caruso D. R., Salovey P. The ability model of emotional intelligence: principles and updates. *Emotion Review*. 2016. Vol. 8, no. 4. P. 290–300. DOI: 10.1177/1754073916639667.

11. Gross J. J. Emotion regulation: current status and future prospects. *Psychological Inquiry*. 2015. Vol. 26, no. 1. P. 1–26. DOI: 10.1080/1047840X.2014.940781.

12. Діомідова Н., Шайхлісламов З., Лазоренко Т. Емоційний інтелект як фактор психологічного благополуччя майбутніх психологів. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Психологія*. 2020. № 62. С. 108–122. DOI: 10.34142/23129387.2020.62.06.

13. Ayed A. The relationship between emotional intelligence and coping behaviors among nurses in the neonatal intensive care unit. *SAGE Open Nursing*. 2025. Vol. 11. DOI: 10.1177/23779608251330097.

14. Emotional intelligence training among the healthcare workforce: a systematic review and meta-analysis / C. Powell et al. *Frontiers in Psychology*. 2024. Vol. 15. Art. 1437035. DOI: 10.3389/fpsyg.2024.1437035.

15. Калька Н., Ковальчук З. *Практикум з арт-терапії: навчально-методичний посібник*. Ч. 1. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 232 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3301/1/АртТерапія-19-10-20.pdf (дата звернення: 02.04.2026).

16. Вознесенська О. Л. Фототерапія в епоху цифрової фотографії: візуальні засоби медіатворчості. *Арт-терапія в роботі психолога: інноваційні підходи: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції*, м. Кропивницький, 20–27 квітня 2021 р. / уклад. О. М. Молчанова; за заг. ред. О. Е. Жосана. Кропивницький: КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2021. С. 34–38. URL: http://www.ppko-koippo.edukit.kr.ua/Files/downloads/Зб.%20матер.%20конф.%20арт-терапія%202021.pdf (дата звернення: 03.04.2026).

17. Мілорадова Н. Е. Метафоричні асоціативні карти як інструмент психокорекції та психопрофілактики посттравматичних стресових розладів. *Вісник Національного університету оборони України*. 2012. № 4. С. 207–210. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaou_2012_4_44 (дата звернення: 02.04.2026).

18. Ситнік С. Використання методів арттерапії для осіб із різним рівнем адаптації до кризової ситуації. *Наука і освіта.* 2025. № 3. С. 47-53. DOI: 10.24195/2414-4665-2025-3-6.

19. Ситнік С., Карпич І. Засоби арт-терапії у психокорекції жінок-вимушених мігрантів із психотравмуючим досвідом. *Наукові інновації та передові технології*. 2025. № 9(49). С. 1465-1479. DOI: 10.52058/2786-5274-2025-9(49)-1465-1479.

20. Сергієнко І. З досвіду проведення групи підтримки із застосуванням арттерапевтичних методів. *Простір арт-терапії.* 2022. № 1(31). С. 16–25. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/733793/1/Art%20Therapy%20Space-Coll.of%20scient.articles-2022-Issue%2031%281%29.pdf (дата звернення: 04.04.2026).

21. Schouten K. A., de Niet G. J., Knipscheer J. W., Kleber R. J., Hutschemaekers G. J. M. The effectiveness of art therapy in the treatment of traumatized adults. *Trauma, violence, & abuse*. 2014. Vol. 16, no. 2. P. 220–228. DOI: 10.1177/1524838014555032.

22. Maddox G. A., Bodner G. E., Christian M. W., Williamson P. On the effectiveness of visual arts therapy for traumatic experiences: a systematic review and meta-analysis. *Clinical psychology & psychotherapy*. 2024. Vol. 31, no. 4. Art. e3041. DOI: 10.1002/cpp.3041.

23. Tjasink M., Carr C. E., Bassett P., Soosaipillai G., Ougrin D., Priebe S. Art therapy to reduce burnout and mental distress in healthcare professionals in acute hospitals: a randomised

controlled trial. *BMJ Public Health*. 2025. Vol. 3, no. 2. Art. e002251. DOI: 10.1136/bmjph-2024-002251.

References

1. Kurapov, A., Kalaitzaki, A., Keller, V., Danyliuk, I., & Kowatsch, T. (2023). The mental health impact of the ongoing Russian-Ukrainian war 6 months after the Russian invasion of Ukraine. *Frontiers in Psychiatry*, *14*, 1134780. https://doi.org/10.3389/fpsyt.2023.1134780

2. Wang, S., Barrett, E., Hicks, M. H.-R., Martsenkovskyi, D., Holovanova, I., Marchak, O., Ishchenko, L., Haque, U., & Fiedler, N. (2024). Associations between mental health symptoms, trauma, quality of life and coping in adults living in Ukraine: a cross-sectional study a year after the 2022 Russian invasion. *Psychiatry Research*, *339*, 116056. https://doi.org/10.1016/j.psychres.2024.116056

3. Yasenok, V., Baumer, A. M., Petrashenko, V., Kaufmann, M., Frei, A., Rüegger, S., Ballouz, T., Loboda, A., Smiianov, V., Seifritz, E., Bachmaha, M., Suvalo, O., Kriemler, S., von Wyl, V., Kostenko, A., & Puhan, M. A. (2025). Mental health burden of persons living in Ukraine and Ukrainians displaced to Switzerland: the mental health assessment of the Ukrainian population (MAP) studies. *BMJ Global Health*, *10*(8), e019557. https://doi.org/10.1136/bmjgh-2025-019557

4. Schwarzer, R. (2024). Stress, resilience, and coping resources in the context of war, terror, and migration. *Current Opinion in Behavioral Sciences*, *57*, 101393. https://doi.org/10.1016/j.cobeha.2024.101393

5. Bolshakova, A. M. (2023). Adaptatsiia do vymushenykh zmin: KPT-model podolannia vyklykiv viiny [Adaptation to forced changes: A CBT model for coping with the challenges of war]. In *Osobystist, suspilstvo, viina: tezy dopovidei uchasnykiv mizhnarodnoho psykholohichnoho forumu - Personality, society, war: abstracts of reports by participants of the international psychological forum* (pp. 38–41). Kharkivskyi natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/17373/1/Osobystist%20suspilstvo%20viina_2023.pdf [in Ukrainian].

6. Didukh, M., & Holovchenko, A. (2025). Vplyv irratsionalnykh ustanovok na vybir kopinh-stratehii u vymushenykh pereselentsiv [The influence of cognitive distortions on the choice of coping strategies among forced migrants]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky. Seriia: Psykholohiia - Prospects and innovations of science. Series: Psychology,* (4(50), 1308–1315. https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-4(50)-1308-1315 [in Ukrainian].

7. Nikolaienko, S. O., & Zelenska, V. S. (2024). Empirychne doslidzhennia osoblyvostei kopinh-stratehii studentiv iz riznymy rivniamy adaptovanosti do navchannia v umovakh viiny v Ukraini [Empirical research of coping strategies peculiarities of students with different levels of adaptability to learning during martial law]. *Habitus*, (57), 161–166. https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.57.26 [in Ukrainian].

8. Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. Springer Publishing Company.

9. Carver, C. S., Scheier, M. F., & Weintraub, J. K. (1989). Assessing coping strategies: A theoretically based approach. *Journal of Personality and Social Psychology, 56*(2), 267–283. https://doi.org/10.1037/0022-3514.56.2.267

10. Mayer, J. D., Caruso, D. R., & Salovey, P. (2016). The ability model of emotional intelligence: Principles and updates. *Emotion Review*, *8*(4), 290–300. https://doi.org/10.1177/1754073916639667

11. Gross, J. J. (2015). Emotion regulation: Current status and future prospects. *Psychological Inquiry*, *26*(1), 1–26. https://doi.org/10.1080/1047840X.2014.940781

12. Diomidova, N., Shaikhlislamov, Z., & Lazorenko, T. (2020). Emotsiinyi intelekt yak faktor psykholohichnoho blahopoluchchia maibutnikh psykholohiv [Emotional intelligence as a factor of psychological wellbeing of future psychologists]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho*

pedahohichnoho universytetu imeni H.S. Skovorody. Psykholohiia - Bulletin of the Kharkiv National Pedagogical University named after G.S. Skovoroda. Psychology, (62), 108–122. https://doi.org/10.34142/23129387.2020.62.06 [in Ukrainian].

13. Ayed, A. (2025). The relationship between emotional intelligence and coping behaviors among nurses in the neonatal intensive care unit. *SAGE Open Nursing*, *11*. https://doi.org/10.1177/23779608251330097

14. Powell, C., Brown, T., Yap, Y., Hallam, K., Takac, M., Quinlivan, T., Xenos, S., & Karimi, L. (2024). Emotional intelligence training among the healthcare workforce: a systematic review and meta-analysis. *Frontiers in Psychology*, *15*, 1437035. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1437035

15. Kalka, N., & Kovalchuk, Z. (2020). *Praktykum z art-terapii: navchalno-metodychnyi posibnyk* [Workshop on art therapy: Educational and methodological manual] (Part 1). LvDUVS. https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3301/1/АртТерапія-19-10-20.pdf [in Ukr].

16. Voznesenska, O. L. (2021). Fototerapiia v epokhu tsyfrovoi fotografii: vizualni zasoby mediatvorchosti [Phototherapy in the era of digital photography: Visual means of media creativity]. In O. M. Molchanova & O. E. Zhosan (Eds.), *Art-terapiia v roboti psykholoha: innovatsiini pidkhody: zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii - Art therapy in the work of a psychologist: innovative approaches: collection of materials of the All-Ukrainian scientific and practical internet conference* (pp. 34–38). KZ "KOIPPO imeni Vasylia Sukhomlynskoho". http://www.ppko-koippo.edukit.kr.ua/Files/downloads/Зб.%20матер.%20конф.%20арт-терапія%202021.pdf [in Ukrainian].

17. Miloradova, N. E. (2012). Metaforychni asotsiatyvni karty yak instrument psykhokorektsii ta psykhoprofilaktyky posttravmatychnykh stresovykh rozladiv [Metaphorical associative cards as a tool for psychocorrection and psychoprophylaxis of post-traumatic stress disorders]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy - Bulletin of the National Defense University of Ukraine*, (4), 207–210. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaou_2012_4_44 [in Ukrainian].

18. Sytnik, S. (2025). Vykorystannia metodiv artterapii dlia osib iz riznym rivnem adaptatsii do kryzovoi sytuatsii [Application of art therapy methods for individuals with different levels of adaptation to a crisis situation]. *Nauka i osvita - Science and Education*, (3), 47–53. https://doi.org/10.24195/2414-4665-2025-3-6 [in Ukrainian].

19. Sytnik, S., & Karpych, I. (2025). Zasoby art-terapii u psykhokorektsii zhinok-vymushenykh mihrantiv iz psykhotravmuiuchym dosvidom [Art-therapy methods in the psychocorrection of women forced migrants with trauma histories]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii - Scientific innovations and advanced technologies*, (9(49), 1465-1479. https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-9(49)-1465-1479 [in Ukrainian].

20. Serhiienko, I. (2022). Z dosvidu provedennia hrupy pidtrymky iz zastosuvanniam artterapevtychnykh metodiv [From the experience of conducting a support group using art therapy methods]. *Prostir art-terapii – Art Therapy Space*, (1(31), 16–25. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/733793/1/Art%20Therapy%20Space-Coll.of%20scient.articles-2022-Issue%2031%281%29.pdf [in Ukrainian].

21. Schouten, K. A., de Niet, G. J., Knipscheer, J. W., Kleber, R. J., & Hutschemaekers, G. J. M. (2014). The effectiveness of art therapy in the treatment of traumatized adults. *Trauma, violence, & abuse*, *16*(2), 220–228. https://doi.org/10.1177/1524838014555032

22. Maddox, G. A., Bodner, G. E., Christian, M. W., & Williamson, P. (2024). On the Effectiveness of Visual Arts Therapy for Traumatic Experiences: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, *31*(4), e3041. https://doi.org/10.1002/cpp.3041

23. Tjasink, M., Carr, C. E., Bassett, P., Soosaipillai, G., Ougrin, D., & Priebe, S. (2025). Art therapy to reduce burnout and mental distress in healthcare professionals in acute hospitals: a

randomised controlled trial. *BMJ Public Health*, *3*(2). e002251. https://doi.org/10.1136/bmjph-2024-002251

Дата першого надходження статті до видання: 14,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.05.2026

УДК 159.944.4:355.233.2

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2322-2334

Сікорська Леся Борисівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри спеціальної освіти факультету педагогічної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів, https://orcid.org/0000-0003-1928-9695

ОСОБЛИВОСТІ ПОСТТРАВМАТИЧНИХ ІНТРУЗІЙ ТА УНИКНЕННЯ В УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ: ПСИХОЛОГІЧНІ КОРЕЛЯТИ

Анотація. У статті представлено результати емпіричного дослідження психологічних корелятів симптомів інтрузії та уникнення у структурі травматичного стресу українських військовослужбовців в умовах активної фази повномасштабної війни. Актуальність дослідження зумовлена значним поширенням психотравматичних наслідків бойових дій серед військових та необхідністю поглиблення наукових уявлень про психологічні механізми формування симптомів посттравматичного стресу в умовах тривалого воєнного протистояння. Особливу увагу приділено аналізу симптомів інтрузії та уникнення як одних із ключових проявів травматичного стресу, що суттєво впливають на психологічне благополуччя, адаптаційні можливості та повсякденне функціонування особистості. Установлено, що симптом інтрузії має статистично значущі позитивні зв'язки з показниками бойового досвіду, стресу війни, стресу через реальні події, переживання безвиході, кошмарними сновидіннями та відчуттям внутрішньої порожнечі. Водночас виявлено негативні кореляції інтрузії з емоційною стабільністю, продуктивністю, суб'єктивним відчуттям щастя та задоволеністю життям. Отримані результати свідчать, що посилення нав'язливих спогадів і повторного переживання травматичних подій супроводжується виснаженням особистісних ресурсів та зниженням психологічного благополуччя військовослужбовців. Встановлено також негативні кореляції між симптомом уникнення та такими складовими психологічного благополуччя, як управління середовищем і людина як відкрита система. Це свідчить про те, що прагнення уникати спогадів, емоцій або ситуацій, пов'язаних із травматичним досвідом, супроводжується зниженням здатності ефективно впливати на життєві обставини, звуженням соціальної взаємодії, зменшенням відкритості до нового досвіду та обмеженням можливостей особистісного розвитку. Зроблено висновок, що симптоми інтрузії та уникнення відображають різні механізми реагування на бойову психотравматизацію та є важливими складовими невидимої травми війни. Отримані результати обґрунтовують необхідність комплексної психологічної підтримки військовослужбовців, спрямованої на розвиток адаптивних копінг-

стратегій, підвищення емоційної стабільності, зміцнення психологічного благополуччя та сприяння своєчасному інтегруванню травматичного досвіду в особистісну структуру

Ключові слова: психологічні кореляти, травматичний стрес, посттравматичний стресовий розлад, психотравма, шкала впливу травматичної події, IES-R, невидима травма війни, безвихідь, порожнеча, інтрузія, уникнення, збудливість, гіперактивація, бойовий стрес, психологічне благополуччя, військовослужбовці, психологічна підтримка, війна.

Sikorska Lesya Borysivna Candidate of Psychological Sciences, Associate, Professor, Associate Professor of the Department of Special Education, Faculty of Pedagogical Education, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, https://orcid.org/0000-0003-1928-9695

FEATURES OF POST-TRAUMATIC INTRUSIONS AND AVOIDANCE AMONG UKRAINIAN MILITARY PERSONNEL: PSYCHOLOGICAL CORRELATIONS

Abstract. The article presents the results of an empirical study of the psychological correlates of intrusion and avoidance symptoms in the structure of traumatic stress of Ukrainian servicemen in the active phase of a full-scale war. The relevance of the study is due to the significant spread of psychotraumatic consequences of combat operations among the military and the need to deepen scientific ideas about the psychological mechanisms of the formation of post-traumatic stress symptoms in conditions of prolonged military confrontation. Particular attention is paid to the analysis of intrusion and avoidance symptoms as one of the key manifestations of traumatic stress, which significantly affect psychological well-being, adaptive capabilities and everyday functioning of the individual. It was established that the intrusion symptom has statistically significant positive relationships with indicators of combat experience, war stress, stress due to real events, experiences of hopelessness, nightmares and a feeling of inner emptiness. At the same time, negative correlations of intrusion with emotional stability, productivity, subjective feelings of happiness and life satisfaction were found. The results obtained indicate that the strengthening of intrusive memories and re-experiencing of traumatic events is accompanied by the depletion of personal resources and a decrease in the psychological well-being of military personnel. Negative correlations were also established between the symptom of avoidance and such components of psychological well-being as environmental management and the person as an open system. This indicates that the desire to avoid memories, emotions or situations associated with traumatic experiences is accompanied by a decrease in the ability to effectively influence life circumstances, narrowing social interaction, reducing openness to new experiences and limiting opportunities for personal development. It is concluded that the symptoms of intrusion

and avoidance reflect different mechanisms of response to combat psychotraumatization and are important components of the invisible trauma of war. The results obtained justify the need for comprehensive psychological support for military personnel, aimed at developing adaptive coping strategies, increasing emotional stability, strengthening psychological well-being, and promoting timely integration of traumatic experiences into the personal structure.

Keywords: psychological correlates, traumatic stress, post-traumatic stress disorder, trauma, traumatic event impact scale, IES-R, invisible war trauma, hopelessness, emptiness, intrusion, avoidance, excitability, hyperactivation, combat stress, psychological well-being, military personnel, psychological support, war.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна в Україні спричинила масштабну психічну травматизацію населення та значне зростання проявів посттравматичного стресу серед військовослужбовців. Особливої актуальності набуває дослідження симптомів травматичного стресу в умовах активної фази бойових дій, коли психіка військових функціонує в умовах постійної загрози життю, хронічного стресу та високого емоційного навантаження. Одними із центральних симптомів посттравматичного стресового розладу (ПТСР) є «інтрузії» - нав’язливі спогади, флешбеки, повторне переживання травматичних подій та кошмарні сновидіння та «уникнення» - свідоме чи несвідоме уникання спогадів, ситуацій і переживань, пов'язаних із травмою. Саме інтрузії та уникнення часто виступають раннім маркером психічної травматизації та суттєво впливають на функціонування, адаптаційні ресурси та психологічне благополуччя військовослужбовців. Вивчення психологічних корелятів симптому «інтрузії» та «уникнення» є важливим як для поглиблення наукових уявлень про механізми бойової психотравматизації, так і для розроблення ефективних програм психолого-педагогічного супроводу, попередження ПТСР та психотерапевтичного відновлення військових після травми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика травматичного стресу та ПТСР є одним із провідних напрямів сучасної психології в умовах воєнних конфліктів. Теоретико-методологічні засади вивчення психічної травми та механізмів відновлення особистості розроблено у працях B. van der Kolk, C. Figley, R. Yehuda [1–4], де посттравматичні реакції описуються як комплекс психофізіологічних, емоційних, когнітивних і поведінкових змін.

Z. Solomon та M. Mikulincer на основі лонгітюдних досліджень довели тривалий характер посттравматичних переживань, їхній вплив на соціальне функціонування та ключову роль уникнення у формуванні дезадаптації. Вони наголошують на необхідності раннього виявлення травматичних реакцій і своєчасної психологічної допомоги [5].

В умовах війни в Україні активізувалися дослідження психологічних наслідків бойового стресу та ПТСР у військових і цивільних. Значний внесок зробили К. Аймедов, Ю. Асєєва, О. Блінов, О. Борисова, Л. Наугольник,

В. Огоренко, О. Чабан та ін. [6–13]. Їхні результати підтверджують, що тривале перебування в умовах небезпеки спричиняє комплексні травматичні реакції, які охоплюють когнітивну, емоційну та поведінкову сфери.

Ризик розвитку ПТСР зумовлюється поєднанням бойових, соціально-психологічних та особистісних чинників: участю у боях, загрозою життю, втратою близьких, вимушеним переміщенням і руйнуванням звичного способу життя. Водночас важливими предикторами адаптації є соціальна підтримка, сімейні ресурси та доступність психологічної допомоги.

Особливий інтерес становлять психологічні ресурси, що опосередковують адаптацію: копінг-стратегії, механізми захисту, резильєнтність, емоційна регуляція, суб'єктивне благополуччя та посттравматичне зростання. Вагомий внесок у їх дослідження зробили О. Блінов, В. Зливков, З. Кісарчук, В. Климчук, О. Романчук [7; 14–17].

Сучасні роботи також акцентують на субклінічних проявах ПТСР — інтрузії, уникненні та гіперактивації. Відповідно до концепції M. Horowitz [18] та психометричних досліджень A. Creamer [19], ці симптоми є базовими компонентами реакції на травму та надійними індикаторами рівня дистресу. В умовах тривалої війни вони набувають особливої актуальності, впливаючи на емоційне благополуччя та соціальну адаптацію.

Попри значну кількість досліджень, недостатньо вивченими залишаються психологічні кореляти окремих симптомів, зокрема інтрузії та уникнення, в українських військових (захищають свою землю) в умовах активної фази війни. Саме їхній взаємозв'язок із психологічними ресурсами та показниками благополуччя визначає актуальність і мету даного дослідження.

Мета дослідження – виявити психологічні кореляти симптомів інтрузії та уникнення у військовослужбовців на етапі активної фази війни та окреслити напрями надання їм психологічної підтримки.

Виклад основного матеріалу. Психологічні кореляти визначаються як взаємопов'язані психічні явища (емоції, риси характеру, когнітивні особливості), зміни яких відбуваються синхронно, але не завжди мають причинно-наслідковий характер [20]. Виявлення закономірних зв'язків інтрузії та уникнення в українських військових є ключовим завданням дослідження. О. Борисова підкреслює, що інтрузії у формі флешбеків є головним маркером ПТСР: їх відсутність при наявності інших симптомів частіше вказує на депресію чи афективні розлади, але не на ПТСР [8, с. 10]. О. Блінов уточнює, що інтрузія проявляється у нав'язливих спогадах, повторюваних кошмарах, дисоціативних епізодах та інтенсивному психологічному дистресі під впливом символічних подій (наприклад, річниць травми) [7, с. 155].

Уникнення характеризується постійним уникненням стимулів, пов'язаних із травмою, емоційним збіднінням та відчуженням. За Бліновим, воно включає: навмисні зусилля уникати думок і ситуацій, психічну амнезію, зниження інтересу до значущих активностей, втрату здатності до емпатії та відчуття

«укороченого майбутнього» [7, с. 156]. Термін «інтрузія» має міждисциплінарне походження: у геології він означає процес проникнення магми в земну кору, що згодом було перенесено в психологію як метафора «вторгнення» травматичних спогадів [8, с. 15]. Довготривалі наслідки інтрузії та уникнення підтверджені дослідженням Z. Solomon і M. Mikulincer, які протягом 20 років спостерігали за 214 ветеранами Ліванської війни 1982 року. Виявлено, що ветерани з травматичним досвідом демонстрували значно вищі рівні інтрузії та уникнення порівняно з контрольною групою. Хоча інтенсивність симптомів поступово знижувалася, навіть через два десятиліття вони залишалися вираженими, зумовлюючи труднощі у сімейному житті, професійній діяльності та соціальних стосунках.

Особливо важливим предиктором довготривалих проблем виявилося уникнення, яке асоціювалося з хронічними труднощами соціальної адаптації [5, с. 322].

Таким чином, інтрузія та уникнення виступають не лише діагностичними маркерами ПТСР, але й предикторами його довготривалих соціальних та психологічних наслідків.

Емпіричне дослідження було проведене в активній фазі війни з росією (квітень–травень 2022 р.) за участю 90 військовослужбовців віком 18 – 59 років із різних регіонів України. Використано загальнонаукові методи, авторські питання та стандартизовані психологічні інструменти: Опитувальник «Копінг-стратегії» Лазаруса, Шкалу психологічного благополуччя К. Ріфф та Шкалу оцінки впливу травматичної події (Impact of Event Scale – Revised, IES-R; (експрес-оцінка), яка дозволяє оцінити вираженість симптомів інтрузії, уникнення та збудливості (гіперактивації) [19; 21]. Кореляційний аналіз виявив статистично значущі взаємозв’язки між посттравматичними симптомами та низкою психологічних характеристик.

Діагностичні критерії отримано як за допомогою стандартизованих методик, так і авторських питань, що оцінювали: переживання безвихідності, рівень стресу (1–10); емоційну стійкість; суб’єктивне щастя; відчуття порожнечі; продуктивність; задоволеність життям до війни; частоту жахливих снів (кошмари).

Окремо досліджувався копінг «Прийняття відповідальності» (за Лазарусом), що відображає свідому стратегію визнання власної ролі у проблемній ситуації та готовність до її виправлення без звинувачення інших. Копінг розглядається як динамічний процес адаптації, який залежить від особистісних ресурсів та контексту стресової взаємодії [14]. В. Зливков визначає його як індивідуальний спосіб взаємодії зі складною ситуацією, що ґрунтується на її суб’єктивній значущості та наявних ресурсах [14, с. 62]. Проведене дослідження дозволило виявити психологічні кореляти посттравматичних симптомів українських військових у реальних умовах війни. Результати кореляцій інтрузії наведено у рисунку 1.

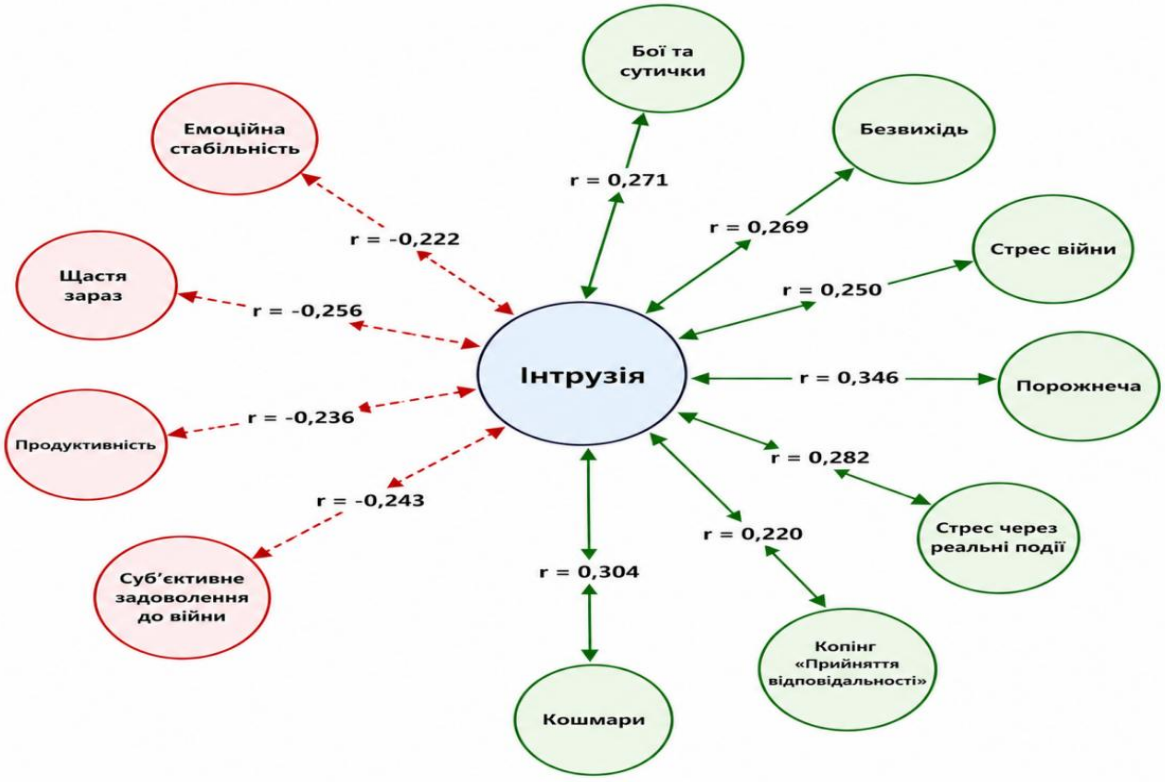

Рис. 1. Кореляції «Інтрузії»

Здійснюючи інтерпретацію результатів емпіричного дослідження субшкали «Інтрузії», було виявлено низку статистично значущих кореляцій (див.: рис.1; в дужках подано коефіцієнт кореляцій). Зокрема, встановлено позитивний кореляційний зв'язок симптомів інтрузії з інтенсивністю участі у бойових зіткненнях (r=0,271), рівнем загального воєнного стресу (r=0,250) та стресогенністю реальних подій (r=0,282). Це підтверджує роль бойової травматизації як ключового детермінанта виникнення нав'язливих спогадів та повторного переживання травми [1; 6, с. 4; 11; 22]. Кореляція з нічними кошмарами (r=0,304) обґрунтовує класичну структуру ПТСР, де інтрузії та травматичні сновидіння виступають інтегрованими проявами повторного переживання [22]. Виявлено ийнегативний зв'язок з емоційною стабільністю (r=-0,222) свідчить про зниження резильєнтності та посилення лабільності у респондентів з високим рівнем інтрузій. Вираженість цих симптомів є особливо характерною для осіб з емотивним типом особистості, де підвищена вразливість у поєднанні з психотравматичними подіями та несприятливим середовищем суттєво посилює ризик деструктивної трансформації особистості 11, с. 34].

Аналіз кореляцій інтрузії з діагностичним критерієм «Безвихідь» (r=0,269) показує, що переживання безпорадності та втрати контролю пов'язане з посиленням симптомів інтрузії. Військові, які суб'єктивно переживали ситуацію як безвихідну, частіше демонстрували нав'язливе повернення до травматичного досвіду. Це може відображати незавершене когнітивне опрацювання травми.

Виявлена одна з найсильніших кореляцій у структурі інтрузій, зокрема «Порожнеча» (r=0,346), свідчить про те, що симптоми повторного переживання травми пов'язані з внутрішнім спустошенням, емоційним виснаженням та екзистенційною дезорганізацією. Такий результат може вказувати на: формування емоційного оніміння, втрату смислів та ознаки комплексної травматизації.

Цікавий результат кореляції інтрузії з копінгом «Прийняття відповідальності» (r=0,220). Він може свідчити, що військові з вираженими симптомами вторгнення частіше намагалися самостійно контролювати ситуацію та брати відповідальність за події й наслідки. Водночас така стратегія може мати амбівалентний характер: з одного боку бути адаптивним прагнення контролю, а з іншого - це може бути схильністю до самозвинувачення та внутрішньої перенапруги.

Аналіз кореляцій інтрузії з показниками психологічного благополуччя та функціональності виявив негативний зв'язок симптомів інтрузії з показниками «Щастя зараз» (r =-0,256) та рівнем задоволеності життям до війни (r=-0,243). Це вказує на деструктивний вплив травми на якість життя та свідчить про роль преморбідної психологічної вразливості або зниженої резильєнтності у розвитку посттравматичної симптоматики, що доцільно враховувати під час мобілізаційних заходів. Негативна кореляція з «Продуктивністю» (r=-0,236) демонструє дезорганізуючий вплив інтрузій на концентрацію уваги та працездатність. Отримані дані підкреслюють необхідність інтеграції психолого-педагогічного супроводу для корекції травматичного стресу, відновлення когнітивних ресурсів та підвищення загального рівня психологічного благополуччя військовослужбовців.

Кореляційний аналіз субшкали «Уникнення» із показниками методики психологічного благополуччя К. Ріфф [24; 25] **в**иявив негативний зв'язок із показником «Управління середовищем» (r =-0,221), що свідчить про зниження спроможності військовослужбовців ефективно контролювати обставини, планувати діяльність та адаптуватися до нових умов за умов зростання уникаючої поведінки. Обернений кореляційний зв'язок із показником «Людина як відкрита система» (r=-0,275) демонструє, що інтенсифікація симптомів уникнення супроводжується психологічною закритістю, звуженням соціальних контактів та зниженням відкритості до нового досвіду. Отже, хоча уникнення слугує механізмом психологічного захисту від травматичних переживань, його гіпертрофоване використання обмежує особистісний розвиток, перешкоджає адаптації та відновленню психологічного благополуччя.

Слід зауважити, що отримані результати, зокрема, позитивні кореляції між інтрузією та копінгом «Прийняття відповідальності» та негативні кореляції із благополуччям і продуктивністю, узгоджуються з висновками ізраїльських дослідників Z. Solomon, R. Benbenishty та M. Mikulincer [26; 14, с. 44], які встановили важливу роль самоефективності у виникненні та перебігу посттравматичних реакцій у військовослужбовців. Зокрема, нижчий рівень

самоефективності асоціюється з більшою вираженістю інтрузій та труднощами повоєнної адаптації. Водночас автори наголошують на динамічному характері психологічних ресурсів особистості: на початкових етапах переживання травматичного досвіду вирішальне значення має впевненість у власній здатності діяти в екстремальних умовах, тоді як у подальшому процесі адаптації зростає роль звичних довоєнних копінг-стратегій [Solomon]. Дослідження цієї наукової групи (зокрема Z. Solomon) заклали базу для розуміння того, чому важливо розвивати впевненість у власних силах та відчуття контролю як на етапі підготовки військових, так і під час реабілітації.

Аналіз кореляційних зв'язків між інтрузіями та субшкалами «Уникнення» і «Збудливість» демонструє важливі закономірності у психічному стані українських військовослужбовців. Найвищий показник кореляції інтрузії зі «Збудливістю» (r = 0,716) свідчить про тісну психофізіологічну зчепленість інтрузивних спогадів із збудливістю (гіперактивацією). Це означає, що кожна інтрузія травматичного досвіду автоматично запускає стан бойової готовності, нервового перенапруження та фізіологічної активації. Кореляція інтрузії з «Уникненням» (r = 0,519) підтверджує функціонування механізму психологічного захисту, коли військові намагаються дистанціюватися від думок, людей чи ситуацій, що нагадують про травму. Однак, як показують додаткові дані (зокрема, зв'язок із «порожнечею» та зниженням продуктивності), така стратегія має дезадаптивний характер: замість зменшення напруги вона сприяє закріпленню симптомів. У межах когнітивно-інформаційного підходу інтрузія та уникнення розглядаються як взаємопов'язані елементи процесу переробки травматичного досвіду: інтрузивні спогади актуалізують травму, тоді як уникнення тимчасово знижує емоційне навантаження. Проте дослідження Z. Solomon показало, що у ветеранів із бойовою стресовою реакцією інтрузії зберігаються тривалий час, що свідчить про неповну завершеність процесу переробки травми [5]. За таких умов уникнення втрачає адаптивну функцію та не забезпечує ефективного подолання наслідків навіть у віддаленій перспективі [5, с. 323]. Отримані результати (r = 0,716 та r = 0,519) підтверджують, що інтрузії в українських військових не є ізольованими феноменами, а формують цілісну синдромальну структуру, де вторгнення спогадів та спроби уникнення постійно підживлюють стан підвищеного збудження.

У класичних зарубіжних дослідженнях (Horowitz, Foa, Creamer) та українських роботах (Блінов, Огоренко, Зливков) кореляція між інтрузією та збудливістю зазвичай становить 0,55–0,65 у стабільних або клінічних умовах (наприклад, ПТСР у ветеранів Іраку та Афганістану). У представленому дослідженні цей показник є вищим (r = 0,716), що свідчить про підвищену інтенсивність реакції на травму в умовах активної фази війни. Кореляція інтрузії з уникненням (r=0,519) відповідає міжнародним даним (0,45–0,55), підтверджуючи валідність вибірки та її узгодженість із загальносвітовими тенденціями травматичного стресу [18; 27].

Ключовою відмінністю є високий рівень фізіологічної зчепленості інтрузії зі збудливістю (r = 0,716). Якщо класичні дослідження демонструють більш «розмитий» зв'язок між торгненням спогадів та фізіологічним станом у цивільних чи ветеранів після завершення бойових дій, то в українських військових цей зв'язок є максимально щільним. Це свідчить про те, що під час активної фази війни інтрузія практично неминуче трансформується у бойове збудження, підтримуючи стан постійної мобілізації нервової системи. Другою відмінністю є інтеграція результатів із показниками психологічного благополуччя за К. Ріфф. На відміну від більшості досліджень, що зосереджуються на тривожності чи депресії, тут використано шкали «Управління середовищем» та «Людина як відкрита система». Виявлені негативні кореляції (r = -0,221 та r = -0,275) свідчать, що травма для українського військового означає втрату суб'єктності, зниження здатності впливати на власне життя та руйнацію цілісності образу «Я». Третьою відмінністю є виявлення «синдрому порожнечі» (інтрузія – «Порожнеча», r = 0,346). У стандартних дослідженнях ПТСР екзистенційний компонент рідко аналізується, тоді як у цьому випадку інтрузивні спогади виявилися нерозривно пов'язаними з відчуттям екзистенційної порожнечі. Це доводить, що класична терапія ПТСР, спрямована лише на редукцію симптомів, може бути недостатньою в українських реаліях, оскільки не враховує глибинний екзистенційний вимір, який підтримує інтрузії.

Таким чином, представлені результати не лише підтверджують загальносвітові тенденції, але й виявляють специфічні особливості українського контексту: постійна мобілізація нервової системи, втрата суб'єктності та екзистенційна порожнеча.

Висновки. У дослідженні доведено системний зв'язок між симптомами ПТСР і показниками психологічного благополуччя військовослужбовців. Виявлено структурно-функціональну модель травматичної дезадаптації, що проявляється у деструкції суб'єктності: інтрузії та уникнення виступають предикторами зниження здатності до саморегуляції, цілісного сприйняття досвіду та ефективної взаємодії з середовищем. Обґрунтовано екзистенційний вимір травми: інтрузивні переживання пов'язані з відчуттям внутрішньої порожнечі та втрати життєвих смислів. Встановлено «синдромальну щільність» ПТСР: інтрузія, уникнення і збудження формують єдиний взаємопов'язаний комплекс, що потребує цілісного терапевтичного підходу. Доведено, що травматичні переживання мають системний вплив на психологічне благополуччя та активність особистості, а їх інтенсивність зумовлюється як зовнішніми бойовими умовами, так і суб'єктивними станами безвихідності. Виявлено внутрішній конфлікт між прийняттям відповідальності та уникненням травматичного досвіду. Результати узгоджуються з міжнародними даними щодо ролі уникнення, але виявляють специфічну екзистенційну деформацію, характерну для українських реалій. Це обґрунтовує необхідність інтегративної психологічної допомоги, що включатиме екзистенційну терапію для відновлення суб'єктності та формування адаптивних копінг-стратегій.

Перспективи подальших розвідок вбачаються у: розробці інтегрованих програм психологічного супроводу; дослідженні переходу від уникнення до активного управління середовищем; створення методичних рекомендацій для фахівців щодо профілактики «екзистенційної порожнечі».

Література:

1. Бессел ван дер Колк, Б. А. (2022). *Тіло веде лік. Як лишити психотравми в минулому* (А. Цвіра, пер.). Vivat.

2. Figley, C. R. (Ed.). (1985). *Trauma and its wake: The study and treatment of post-traumatic stress disorder*. Brunner/Mazel.

3. Figley, C. R. (1995). *Compassion fatigue: Coping with secondary traumatic stress disorder in those who treat the traumatized*. Brunner/Mazel. https://www.emdr.org.il/wp-content/uploads/2021/08/Figley1995CompassionFatiguebook.pdf

4. Yehuda, R. (2002). Post-traumatic stress disorder. *The New England Journal of Medicine*, *346*(2), 108–114. https://doi.org/10.1056/NEJMra012941

5. Solomon, Z., & Mikulincer, M. (2007). Posttraumatic intrusion, avoidance, and social functioning: A 20-year longitudinal study. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, *75*(2), 316–324.

6. Аймедов, К., & Асєєва, Ю. (2024). Особливості прояву посттравматичного стресового розладу в Україні з 2022 року. *Ментальне здоров'я*, (4). https://doi.org/10.32782/3041-2005/2024-4-1

7. Блінов, О. А. (2016). *Психологія бойової психічної травми*. Талком.

8. Борисова, О. (2023). Інтрузії у формі флешбеків як ядерний маркер посттравматичного стресового розладу в учасників бойових дій. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*, (18), 10–20. https://doi.org/10.30970/PS.2023.18.2

9. Даниленко, Т. (2025). Сутність посттравматичного стресового розладу: історія, критерії діагностики, механізми формування. *Ментальне здоров'я*, (2), 25–29. https://doi.org/10.32782/3041-2005/2025-2.5

10. Наугольник, Л. Б. (2015). *Психологія стресу*. Львівський державний університет внутрішніх справ.

11. Огоренко, В. В. (Ред.). (2023). *Психолого-психіатричні наслідки воєнного часу*. ЛІРА.

12. Сіпко, Л. О. (2015). Подолання бойового стресу та його психологічних наслідків. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки*, (2), 129–134. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdups_2015_2_24

13. Чабан, О. С., & Хаустова, О. О. (2022). Медико-психологічні наслідки дистресу війни в Україні: що ми очікуємо та що потрібно враховувати при наданні медичної допомоги? *Український медичний часопис*, (4/150), 1–11.

14. Зливков, В. Л., Лукомська, С. О., & Федан, О. В. (2016). *Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях*. Педагогічна думка.

15. Кісарчук, З. Г., Омельченко, Я. М., Лазос, Г. П., та ін. (2020). *Технології психотерапевтичної допомоги постраждалим у подоланні проявів посттравматичного стресового розладу* (З. Г. Кісарчук, ред.). Слово.

16. Климчук, В. О. (2021). *Психологія посттравматичного зростання* (2-ге вид., перероб. і допов.). Імекс-ЛТД.

17. Романчук, О. (2017). *Психотравма та спричинені нею розлади: прояви, наслідки й сучасні підходи до терапії*. НЕЙРОNEWS. https://i-cbt.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Romanchuk_PTSD.pdf

18. Horowitz, M. J., Wilner, N., & Alvarez, W. (1979). Impact of event scale: A measure of subjective distress. *Psychosomatic Medicine*, *41*(3), 209–218. https://doi.org/10.1097/00006842-197905000-00004

19. Creamer, M., Bell, R., & Failla, S. (2003). Psychometric properties of the Impact of Event Scale-Revised. *Behaviour Research and Therapy*, *41*(12), 1489–1496. https://doi.org/10.1016/S0005-7967(03)00078-8

20. Каліна, І., Палій, С., & Мазур, Ю. (2025). Індивідуально-психологічні кореляти та фактори суб'єктивного сприйняття часу: теоретичний аналіз. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Психологія*, (2/67), 47–53.

21. Weiss, D.S., & Marmar, C.R. (1997). *The Impact of Event Scale–Revised (IES-R)*. Clintools. https://www.clintools.com/victims/resources/assessment/ptsd/ies-r.html

22. American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). American Psychiatric Publishing.

23. Мішиєв, В. Д., Михайлов, Б. В., & Гриневич, Є. Г. (2024). *МКХ-11. Розділ 06: Психічні і поведінкові розлади та порушення нейропсихічного розвитку*. Моріон.

24. Ryff, C. D., & Keyes, C. L. M. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, *69*(4), 719–727. https://doi.org/10.1037/0022-3514.69.4.719

25. Sikorska, L., & Bartoszewski, J. (2024). Happiness and psychological well-being of military combatants. In S. Arkhypova & D. Kamenova (Eds.), *Modern trends in the science, education and business* (pp. 152–167). Varna University of Management. https://doi.org/10.54055/NYSC1179

26. Solomon, Z., Benbenishty, R., & Mikulincer, M. (1991). The contribution of wartime, pre-war and post-war factors to self-efficacy: A longitudinal study of combat stress reaction. *Journal of Traumatic Stress*, *4*(3), 345–361.

27. Foa, E. B., Keane, T. M., Friedman, M. J., & Cohen, J. A. (Eds.). (2008). *Effective treatments for PTSD: Practice guidelines from the International Society for Traumatic Stress Studies* (2nd ed.). Guilford Press.

References:

1. Van der Kolk, B. A. (2022). *Tilo vede lik. Yak lyshyty psykhotravmy v mynuloho* [The body keeps the score: Brain, mind, and body in the healing of trauma] (A. Tsvira, Trans.). Vivat [in Ukrainian].

2. Figley, C. R. (Ed.). (1985). *Trauma and its wake: The study and treatment of post-traumatic stress disorder*. Brunner/Mazel.

3. Figley, C. R. (1995). *Compassion fatigue: Coping with secondary traumatic stress disorder in those who treat the traumatized*. Brunner/Mazel. https://www.emdr.org.il/wp-content/uploads/2021/08/Figley1995CompassionFatiguebook.pdf

4. Yehuda, R. (2002). Post-traumatic stress disorder. *The New England Journal of Medicine*, *346*(2), 108–114. https://doi.org/10.1056/NEJMra012941

5. Solomon, Z., & Mikulincer, M. (2007). Posttraumatic intrusion, avoidance, and social functioning: A 20-year longitudinal study. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, *75*(2), 316–324.

6. Aymedov, K., & Asieieva, Yu. (2024). Osoblyvosti proiavu posttravmatychnoho stresovoho rozladu v Ukraini z 2022 roku [Features of the manifestation of post-traumatic stress disorder in Ukraine since 2022]. *Mentalne zdorov'ia*, (4). https://doi.org/10.32782/3041-2005/2024-4-1 [in Ukrainian].

7. Blinov, O. A. (2016). *Psykholohiia boiovoi psykhichnoi travmy* [Psychology of combat mental trauma]. Talkom [in Ukrainian].

8. Borysova, O. (2023). Intruzii u formi fleshbekiv yak yadernyi marker posttravmatychnoho stresovoho rozladu v uchasnykiv boiovykh dii [Intrusions in the form of flashbacks as a nuclear marker of post-traumatic stress disorder in combatants]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia psykholohichni nauky*, (18), 10–20. https://doi.org/10.30970/PS.2023.18.2 [in Ukrainian].

9. Danylenko, T. (2025). Sutnist posttravmatychnoho stresovoho rozladu: istoriia, kryterii diahnostyky, mekhanizmy formuvannia [The essence of post-traumatic stress disorder: history, diagnostic criteria, formation mechanisms]. *Mentalne zdorov'ia*, (2), 25–29. https://doi.org/10.32782/3041-2005/2025-2.5 [in Ukrainian].

10. Nauholnyk, L. B. (2015). *Psykholohiia stresu* [Psychology of stress]. Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].

11. Ohorenko, V. V. (Ed.). (2023). *Psykholohopsykhiatrychni naslidky voiennoho chasu* [Psychological and psychiatric consequences of wartime]. LIRA [in Ukrainian].

12. Sipko, L. O. (2015). Podolannia boiovoho stresu ta yoho psykholohichnykh naslidkiv [Overcoming combat stress and its psychological consequences]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Psykholohichni nauky*, (2), 129–134. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdups_2015_2_24 [in Ukrainian].

13. Chaban, O. S., & Khaustova, O. O. (2022). Medyko-psykholohichni naslidky dystresu viiny v Ukraini: shcho my ochikuiemo ta shcho potribno vrakhovuvaty pry nadanni medychnoi dopomohy? [Medico-psychological consequences of war distress in Ukraine: what we expect and what needs to be considered when providing medical care?]. *Ukrainskyi medychnyi chasopys*, (4/150), 1–11 [in Ukrainian].

14. Zlyvkov, V. L., Lukomska, S. O., & Fedan, O. V. (2016). *Psykhodiahnostyka osobystosti u kryzovykh zhyttievykh sytuatsiiakh* [Psychodiagnostics of personality in crisis life situations]. Pedahohichna dumka [in Ukrainian].

15. Kisarchuk, Z. H., Omelchenko, Ya. M., Lazos, H. P., et al. (2020). *Tekhnolohii psykhoterapevtychnoi dopomohy postrazhdalym u podolanni proiaviv posttravmatychnoho stresovoho rozladu* [Technologies of psychotherapeutic assistance to victims in overcoming manifestations of post-traumatic stress disorder] (Z. H. Kisarchuk, Ed.). Slovo [in Ukrainian].

16. Klymchuk, V. O. (2021). *Psykholohiia posttravmatychnoho zrostannia* [Psychology of post-traumatic growth] (2nd ed., rev. and suppl.). Imeks-LTD [in Ukrainian].

17. Romanchuk, O. (2017). *Psykhotravma ta sprychyneni neiu rozlady: proiavy, naslidky y suchasni pidkhody do terapii* [Psychotrauma and caused disorders: manifestations, consequences and modern approaches to therapy]. NEYRONEWS. https://i-cbt.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Romanchuk_PTSD.pdf [in Ukrainian].

18. Horowitz, M. J., Wilner, N., & Alvarez, W. (1979). Impact of event scale: A measure of subjective distress. *Psychosomatic Medicine*, *41*(3), 209–218. https://doi.org/10.1097/00006842-197905000-00004

19. Creamer, M., Bell, R., & Failla, S. (2003). Psychometric properties of the Impact of Event Scale-Revised. *Behaviour Research and Therapy*, *41*(12), 1489–1496. https://doi.org/10.1016/S0005-7967(03)00078-8

20. Kalina, I., Palii, S., & Mazur, Yu. (2025). Indyvidualno-psykholohichni koreliaty ta faktory subiektyvnoho spryiniattia chasu: teoretychnyi analiz [Individual-psychological correlates and factors of subjective time perception: theoretical analysis]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi akademii upravlinnia personalom. Psykholohiia*, (2/67), 47–53 [in Ukrainian].

21. Weiss, D. S., & Marmar, C. R. (1997). *The Impact of Event Scale–Revised (IES-R)*. Clintools. https://www.clintools.com/victims/resources/assessment/ptsd/ies-r.html

22. American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). American Psychiatric Publishing.

23. Mishiiiev, V. D., Mykhailov, B. V., & Hrynevych, Ye. H. (2024). *MKKh-11. Rozdil 06: Psykholohichni i povedinkovi rozlady ta porushennia neiropsykhohennoho rozvytku* [ICD-11. Chapter 06: Mental and behavioral disorders and neurodevelopmental disorders]. Morion [in Ukrainian].

24. Ryff, C. D., & Keyes, C. L. M. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology, 69*(4), 719–727. https://doi.org/10.1037/0022-3514.69.4.719

25. Sikorska, L., & Bartoszewski, J. (2024). Happiness and psychological well-being of military combatants. In S. Arkhypova & D. Kamenova (Eds.), *Modern trends in the science, education and business* (pp. 152–167). Varna University of Management. https://doi.org/10.54055/NYSC1179

26. Solomon, Z., Benbenishty, R., & Mikulincer, M. (1991). The contribution of wartime, pre-war and post-war factors to self-efficacy: A longitudinal study of combat stress reaction. *Journal of Traumatic Stress, 4*(3), 345–361.

27. Foa, E. B., Keane, T. M., Friedman, M. J., & Cohen, J. A. (Eds.). (2008). *Effective treatments for PTSD: Practice guidelines from the International Society for Traumatic Stress Studies* (2nd ed.). Guilford Press.

Дата першого надходження статті до видання: 14.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.05.2026

УДК 159.923.2-053.81

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2335-2347

Стеценко Алла Іванівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології, Університету Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, https://orcid.org/0000-0001-7451-2488

Миздренко Альона Леонідівна здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності «Практична психологія», кафедри практичної психології, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, https://orcid.org/0009-0002-7171-8071

СТРУКТУРА, ФУНКЦІЇ ТА ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ОБРАЗУ Я В РАННЬОМУ ДОРОСЛОМУ ВІЦІ

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз структури, функцій та чинників розвитку образу Я в період ранньої дорослості. Актуальність дослідження зумовлена посиленням проблеми самосприйняття особистості в умовах соціальних трансформацій та необхідності життєвого самовизначення молодої людини. Образ Я розглянуто як складне психологічне утворення, що відображає систему уявлень особистості про фізичні, психологічні, соціальні та професійні характеристики.

У роботі уточнено співвідношення понять «Я», «Я-образ» і «Я-концепція», а також охарактеризовано образ Я як когнітивний компонент самосвідомості особистості. Визначено основні структурні компоненти образу Я: когнітивний, емоційно-оцінний і поведінково-регулятивний. Проаналізовано модальності самосприйняття: реальне, ідеальне, соціальне, фізичне, професійне та можливе Я. Особливу увагу приділено проблемі внутрішньої узгодженості та супе-речливості образу Я, що може впливати на рівень самоприйняття та психологічної стійкості особистості.

У статті розкрито пізнавальну, регулятивну, оцінну, мотиваційну, адаптивну та інтегративну функції образу Я. Обґрунтовано взаємозв'язок образу Я та особистісної ідентичності, а також значення ясності самоконцепції для формування цілісності особистості. Охарактеризовано внутрішні та зовнішні чинники розвитку образу Я, серед яких самооцінка, рефлексивність, емоційна зрілість, сімейне середовище, міжособистісні взаємини, професійна діяльність, соціальні мережі та інформаційний простір.

Запропоновано психологічні техніки і практики, спрямовані на розвиток самопізнання, самоприйняття, емоційної компетентності та психологічної стійкості особистості. Доведено, що позитивний і цілісний образ Я виступає умовою психологічного благополуччя, особистісної зрілості та успішної самореалізації людини в соціумі.

Ключові слова: образ Я, Я-концепція, самосвідомість, рання дорослість, особистісна ідентичність, самоприйняття, самооцінка, психологічне благополуччя, самореалізація, розвиток особистості, емоційна стійкість, самосприйняття.

Stetsenko Alla Ivanivna PhD in Psychology, Associate Professor, Department of Practical Psychology, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav, https://orcid.org/0000-0001-7451-2488

Myzdrenko Alona Leonidivna Applicant for the Second (Master's) Level of Higher Education in the specialty «Practical Psychology», Department of Practical Psychology, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav, https://orcid.org/0009-0002-7171-8071

STRUCTURE, FUNCTIONS AND FACTORS OF THE DEVELOPMENT OF SELF-IMAGE IN EARLY ADULTHOOD

Abstract. The article presents a theoretical analysis of the structure, functions, and factors influencing the development of self-image in early adulthood. The relevance of the study is determined by the increasing significance of the problem of self-perception under conditions of social transformations and the need for life self-determination of young people. Self-image is considered as a complex psychological construct reflecting a system of an individual's perceptions about their physical, psychological, social, and professional characteristics.

The study clarifies the relationship between the concepts of «Self», «self-image», and «self-concept», and characterizes self-image as a cognitive component of personal self-consciousness. The main structural components of self-image are identified: cognitive, emotional-evaluative, and behavioral-regulatory. The modalities of self-perception, including the real self, ideal self, social self, physical self, professional self, and possible self, are analyzed. Particular attention is paid to the problem of internal consistency and contradiction of self-image, which may affect the level of self-acceptance and psychological resilience of the individual.

The article reveals the cognitive, regulatory, evaluative, motivational, adaptive, and integrative functions of self-image. The relationship between self-image and personal identity is substantiated, as well as the importance of self-concept clarity for the formation of personal integrity. Internal and external factors influencing the development of self-image are characterized, including self-esteem, reflexivity, emotional maturity, family environment, interpersonal relationships, professional activity, social networks, and the informational environment.

Psychological techniques and practices aimed at developing self-knowledge, self-acceptance, emotional competence, and psychological resilience are proposed. It

is proved that a positive and holistic self-image serves as an important condition for psychological well-being, personal maturity, and successful self-realization in society.

Keywords: self-image, self-concept, self-consciousness, early adulthood, personal identity, self-acceptance, self-esteem, psychological well-being, self-realization, personality development, emotional resilience, self-perception.

Постановка проблеми. У сучасних умовах суспільних трансформацій, високої динаміки соціального життя, професійної конкуренції та постійного інформаційного впливу особливої актуальності набуває проблема становлення особистості в період ранньої дорослості. Саме цей віковий етап характеризується активним формуванням життєвих цілей, професійного самовизначення, системи цінностей, міжособистісних стосунків та усвідомлення власної соціальної ролі. У цей період людина не лише інтегрується в доросле життя, а й вибудовує цілісне уявлення про себе, власні можливості, перспективи та місце в суспільстві. У зв'язку з цим особливого значення набуває образ Я як складне психологічне утворення, що відображає систему уявлень особистості про себе, власні якості, здібності, емоційні переживання та ставлення до себе. Від особливостей сформованості образу Я значною мірою залежать рівень самооцінки, психологічне благополуччя, емоційна стійкість, здатність до самореалізації та ефективної соціальної взаємодії.

Актуальність дослідження посилюється тим, що рання дорослість супроводжується значною кількістю внутрішніх і зовнішніх викликів, які можуть впливати на процес самосприйняття та розвиток особистісної ідентичності. Соціальна нестабільність, невизначеність професійного майбутнього, вплив соціальних мереж, зміна ціннісних орієнтацій та підвищений рівень психологічного навантаження нерідко зумовлюють внутрішні суперечності між реальним та ідеальним Я. Це може проявлятися у невпевненості в собі, труднощах самоприйняття, емоційній нестабільності або кризових переживаннях. Водночас сформований позитивний образ Я виступає важливим внутрішнім ресурсом особистості, який забезпечує психологічну адаптацію, сприяє особистісному розвитку та формуванню зрілої життєвої позиції. Саме тому дослідження структури, функцій і чинників розвитку образу Я в ранньому дорослому віці є важливим як у теоретичному, так і в практичному аспектах сучасної психологічної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема самооцінки та її взаємозв'язку із життєвою задоволеністю особистості є предметом активних наукових досліджень у сучасній психології. Теоретичні аспекти Я-концепції, самосприйняття та образу «Я» розкрито у працях М. Глущенко [2], І. Гресько [3], О. Краєвої [7] та Г. Чайки [11], які розглядають самооцінку як важливий структурний компонент самосвідомості особистості. Особливості образу «Я» та його впливу на психологічний розвиток особистості досліджують О. Васильченко та Є. Бацман [1], І. Гриник і Р. Хавула [4], Н. Даниленко [5],

І. Левицька [8]. Проблематику психологічного благополуччя, самореалізації та особливостей розвитку особистості у період дорослості висвітлено у дослідженнях І. Дембіцької [6], В. Помилуйка [9] та О. Садовнікової [10]. Зарубіжні науковці Цзюнь Лі, Юй Лі та Їн Дін [12], а також Юй Ян, Хуей Ї Ван, Сяо Ґун і Юй Цю [13] акцентують увагу на взаємозв'язку самоконцепції, суб'єктивного благополуччя, осмисленості життя та позитивного самосприйняття особистості.

Водночас, попри значну кількість наукових праць, проблема самооцінки як психологічного чинника життєвої задоволеності дорослої особистості залишається недостатньо систематизованою. Зокрема, потребують подальшого теоретичного обґрунтування питання взаємозв'язку самооцінки із самоприйняттям, емоційною стійкістю, психологічним благополуччям та життєвою задоволеністю особистості в умовах сучасних соціальних викликів.

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз структури, функцій та чинників розвитку образу Я в період ранньої дорослості, уточнити сутність поняття образу Я, визначити його структурні компоненти й психологічні функції, а також охарактеризувати особливості формування образу Я під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників та обґрунтувати значення позитивного й цілісного самосприйняття для психологічного благополуччя та самореалізації особистості.

Виклад основного матеріалу. Дослідження структури, функцій та чинників розвитку образу Я в ранньому дорослому віці доцільно розпочати з уточнення змісту самого поняття «образ Я», оскільки саме воно виступає базовою категорією для подальшого аналізу особливостей самосвідомості особистості. У психологічній науці образ Я розглядається не як окреме уявлення людини про себе, а як складне, багаторівневе й динамічне психологічне утворення, у якому поєднуються знання особистості про власні якості, здібності, можливості, зовнішність, соціальні ролі, життєві цілі та перспективи. Тому на початку важливо розмежувати поняття «Я», «Я-образ» і «Я-концепція», адже вони взаємопов'язані, але не є тотожними. Якщо «Я» відображає суб'єктивне переживання людиною самої себе як цілісної особистості, то образ Я конкретизує систему уявлень про себе, а Я-концепція охоплює ширшу інтегровану систему самосприйняття, самооцінки та поведінкової саморегуляції.

Рання дорослість є особливо значущим періодом для розвитку образу Я, оскільки саме в цей час відбуваються активне самовизначення особистості, професійне становлення, формування близьких міжособистісних стосунків і життєвих перспектив.

Н. Даниленко розглядає образ Я як складне психологічне утворення, що відображає систему уявлень особистості про себе, власні фізичні, психологічні та соціальні характеристики. Дослідниця підкреслює, що образ Я є важливим компонентом самосвідомості людини та безпосередньо впливає на психологічне здоров'я, самооцінку, емоційне благополуччя й особливості взаємодії

особистості з навколишнім середовищем. Особливу роль у структурі образу Я науковиця відводить образу фізичного Я, який визначає ставлення людини до власної зовнішності, тілесності та самоприйняття. Такий підхід дає змогу розглядати образ Я не лише як пізнавальне уявлення про себе, а і як внутрішню основу самоставлення, емоційної стабільності та соціальної поведінки особистості [5].

У сучасній психології образ Я переважно розглядається у структурі Я-концепції як когнітивний компонент самосвідомості особистості. На думку І. Гресько [3], Я-концепція є цілісною системою уявлень людини про себе, яка охоплює когнітивну, емоційно-оцінну та поведінкову складові. Когнітивний компонент відображає образ Я, тобто систему знань і уявлень особистості про власні якості, здібності, можливості та індивідуальні особливості. Емоційно-оцінний компонент характеризує ставлення людини до самої себе, рівень самооцінки та емоційне переживання власної значущості. Поведінковий компонент виявляється у конкретних діях, способах взаємодії з оточенням і регуляції поведінки відповідно до сформованого уявлення про себе. Дослідниця підкреслює, що Я-концепція формується протягом усього життя під впливом соціального середовища, виховання, міжособистісної взаємодії та особистісного досвіду. Особливої інтенсивності процес становлення образу Я набуває у юнацькому та ранньому дорослому віці, коли відбувається активне самовизначення особистості, формування професійної ідентичності та стабілізація самоприйняття.

Більш загальне розуміння цього феномену подають І. Гриник та Р. Хавула [4], які підкреслюють, що поняття образу належить до фундаментальних категорій психології. Образ є складним психічним утворенням, що формується під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників, зокрема потреб, мотивів, цінностей, культури та індивідуального досвіду особистості. У цьому контексті образ Я виступає особливим різновидом психічного образу, спрямованим не на зовнішній світ, а на саму людину. Саме завдяки йому особистість осмислює себе, оцінює власні можливості, порівнює себе з іншими, вибудовує життєві цілі та визначає способи самореалізації. Тому без сформованого образу Я неможливі повноцінна рефлексія, самосвідомість, самоідентифікація та свідоме регулювання власної поведінки.

Узагальнення сучасних наукових підходів дає підстави визначити образ Я як інтегративне динамічне утворення самосвідомості особистості, що охоплює систему уявлень людини про власні фізичні, психологічні, соціальні та професійні характеристики, визначає особливості самоставлення, регуляції поведінки та спрямованість особистісного розвитку.

М. Глущенко також розглядає образ Я як центральний компонент Я-концепції особистості, що відображає систему уявлень людини про власні якості, можливості, цінності та місце у соціальному середовищі. Важливим у цьому підході є наголос на динамічності образу Я. Він не формується раз і назавжди, а

змінюється під впливом життєвого досвіду, соціальної взаємодії, вікових змін, успіхів, невдач, професійного становлення та міжособистісних стосунків. Саме тому в ранньому дорослому віці образ Я набуває особливого значення: людина переходить від переважно пошукового самовизначення до більш відповідального усвідомлення себе як суб'єкта власного життя [2].

У структурі образу Я доцільно виокремити кілька взаємопов'язаних компонентів. По-перше, когнітивний компонент, який охоплює знання людини про себе, свої здібності, риси характеру, інтереси, цінності, професійні можливості та життєві орієнтири. По-друге, емоційно-оцінний компонент, що відображає самоставлення, рівень самоприйняття, самооцінку, переживання власної значущості або, навпаки, невпевненості. По-третє, поведінково-регулятивний компонент, який виявляється у виборі способів поведінки, прийнятті рішень, побудові стосунків, самореалізації та здатності діяти відповідно до власного уявлення про себе. Окремо варто виділити фізичний, соціальний, професійний, ідеальний і майбутній образ Я, оскільки саме ці складові особливо активно актуалізуються у ранній дорослості.

Важливим складником цілісного самосприйняття є фізичне Я. Левицька зазначає, що образ фізичного Я формується у процесі соціальної взаємодії, порівняння себе з іншими та інтерпретації оцінок оточення. Позитивне сприйняття власної зовнішності сприяє розвитку впевненості в собі, емоційної стабільності та позитивного самоставлення, тоді як негативне сприйняття фізичного Я може супроводжуватися тривожністю, внутрішньою невпевненістю та зниженням самооцінки. Для ранньої дорослості це особливо важливо, оскільки саме в цей період людина активно включається у професійне, соціальне й особисте життя, де зовнішність, тілесність і самоприйняття часто впливають на комунікацію, впевненість та відчуття власної привабливості [8. с. 37-40].

О. Краєва [7] підкреслює, що Я-образ виступає результатом усвідомлення людиною власних особистісних характеристик, соціальних ролей, можливостей і життєвого досвіду, тоді як Я-концепція є більш складною та інтегрованою системою уявлень особистості про себе. Дослідниця зазначає, що структура Я-концепції охоплює різні модальності самосприйняття, зокрема реальне Я, ідеальне Я, соціальне Я та можливе Я. Для ранньої дорослості така багатовимірність є принциповою, адже молода людина одночасно співвідносить те, якою вона є зараз, якою прагне бути, як її сприймають інші та якою вона бачить себе в майбутньому. Саме узгодженість або суперечливість цих модальностей значною мірою визначає рівень внутрішньої гармонії, самоприйняття та психологічної стійкості.

Водночас образ Я не завжди характеризується внутрішньою цілісністю та узгодженістю. У період ранньої дорослості особистість нерідко переживає суперечність між реальним і бажаним образом себе, між власними потребами та соціальними очікуваннями, між прагненням до самореалізації та страхом невдачі. Унаслідок цього образ Я може набувати фрагментарного, нестабільного

або внутрішньо конфліктного характеру. Такі суперечності здатні посилювати тривожність, невпевненість у собі, емоційне напруження та ускладнювати процес особистісного самовизначення. Водночас конструктивне усвідомлення внутрішніх суперечностей може виступати важливим ресурсом особистісного розвитку, саморефлексії та формування більш зрілого й реалістичного самосприйняття.

Особливу увагу в межах теми необхідно приділити функціям образу Я. Насамперед він виконує пізнавальну функцію, оскільки забезпечує усвідомлення людиною власних якостей, можливостей, обмежень і життєвих потреб. Регулятивна функція полягає в тому, що образ Я впливає на вибір поведінки, прийняття рішень, способи реагування на труднощі та побудову взаємин з іншими людьми. Оцінна функція пов'язана із самооцінкою, самоприйняттям і визначенням власної значущості. Мотиваційна функція виявляється у формуванні життєвих цілей, прагненні до саморозвитку, професійного зростання та особистісної реалізації. Адаптивна функція допомагає особистості пристосовуватися до нових соціальних ролей, вимог дорослого життя й змін у соціальному середовищі. Інтегративна функція забезпечує цілісність самосвідомості, поєднуючи минулий досвід, актуальне самосприйняття та уявлення про майбутнє.

Г. Чайка розглядає образ Я як структурний елемент цілісної Я-концепції, у якому узагальнюється емоційна та когнітивна інформація особистості про саму себе. Авторка підкреслює, що образ Я формується у процесі соціальної взаємодії, культурного розвитку та самопізнання людини, а його зміст відображає суб'єктивне уявлення особистості про власні якості, можливості, соціальні ролі й життєві перспективи. Водночас образ Я виконує важливі регулятивні, мотиваційні, адаптивні та самоорганізаційні функції, забезпечуючи цілісність самосвідомості та регуляцію поведінки особистості. Це дає підстави стверджувати, що образ Я є не пасивним відображенням особистості, а активним внутрішнім механізмом її розвитку [11].

Узагальнюючи, функції образу Я мають взаємопов'язаний характер і забезпечують не лише процес самопізнання, а й внутрішню регуляцію життєдіяльності особистості. Саме через реалізацію цих функцій людина здатна усвідомлювати власні можливості, будувати систему життєвих цілей, адаптуватися до соціальних змін та підтримувати внутрішню психологічну цілісність.

Сучасні зарубіжні дослідження також підтверджують значущість образу Я для психологічного благополуччя. Ц. Лі, Я. Лі та Я. Дінг [12] встановили, що позитивно сформована Я-концепція пов'язана з вищим рівнем суб'єктивного благополуччя, вдячності та просоціальної поведінки. Це свідчить про те, що цілісне й позитивне уявлення людини про себе сприяє не лише внутрішній стабільності, а й конструктивній взаємодії з іншими людьми. Водночас суперечливість або недостатня сформованість образу Я може ускладнювати

самоприйняття, знижувати психологічний комфорт і негативно впливати на загальну задоволеність життям.

Важливою характеристикою образу Я є його ясність, тобто рівень усвідомленості, стабільності та внутрішньої узгодженості уявлень людини про себе. Я. Ян, Х. Юй Ван, Ш. Гун та І. Цю [13] доводять, що високий рівень ясності самоконцепції пов'язаний із кращим розумінням сенсу життя, емоційною стійкістю та психологічним благополуччям. Для ранньої дорослості це має особливе значення, оскільки саме в цей період людина приймає низку важливих життєвих рішень: обирає професійну траєкторію, вибудовує близькі стосунки, визначає життєві цінності та формує уявлення про бажане майбутнє. Чим більш ясним і узгодженим є образ Я, тим легше особистості діяти послідовно, відповідально й упевнено.

У контексті досліджуваної проблеми важливо враховувати взаємозв'язок образу Я та особистісної ідентичності. Саме через образ Я людина формує уявлення про власну індивідуальність, цінності, життєві ролі та місце у соціальному середовищі. У ранньому дорослому віці процес становлення ідентичності набуває особливої інтенсивності, оскільки особистість прагне досягти внутрішньої визначеності, цілісності та стабільності самосприйняття. Сформований образ Я виступає психологічною основою особистісної автономії, відповідального вибору та усвідомлення власної життєвої позиції.

Чинники розвитку образу Я в ранньому дорослому віці можна умовно поділити на внутрішні та зовнішні. До внутрішніх належать рівень самосвідомості, рефлексивність, самооцінка, емоційна зрілість, ціннісні орієнтації, мотивація до саморозвитку, життєвий досвід і здатність до самоприйняття. До зовнішніх чинників варто віднести сімейне середовище, стиль виховання, якість міжособистісних стосунків, освітній і професійний простір, соціальні очікування, культурні норми, інформаційний вплив, досвід успіху чи невдачі, а також характер соціального порівняння. У сучасних умовах особливо помітним є вплив соціальних мереж, які можуть як підтримувати позитивне самовираження, так і посилювати невдоволення собою через постійне порівняння з ідеалізованими образами інших людей.

О. Васильченко та Є. Бацман [1] зазначають, що в ранньому дорослому віці важливою характеристикою образу Я стає його спрямованість у майбутнє. Особистість активно формує життєві цілі, професійні орієнтири та уявлення про власну самореалізацію. Позитивне й цілісне бачення себе у майбутньому сприяє внутрішній упевненості, мотивації до саморозвитку та психологічній стійкості. Натомість невизначеність життєвих перспектив або суперечливість уявлень про себе може ускладнювати процес самовизначення, посилювати тривожність і знижувати відчуття контролю над власним життям.

Період ранньої дорослості є особливо важливим етапом становлення образу Я, оскільки саме в цей час відбувається перехід до більшої особистісної автономії, відповідальності та самостійності. І. Дембіцька зазначає, що

психологічне благополуччя молодої людини значною мірою залежить від рівня самоприйняття, внутрішньої узгодженості та здатності особистості усвідомлювати власні потреби й життєві перспективи. У цьому віці образ Я стає більш диференційованим і реалістичним, адже людина починає краще розуміти власні сильні й слабкі сторони, зіставляти бажане з реальним, приймати відповідальність за вибір і коригувати власні життєві плани [6].

О. Садовнікова [10] підкреслює, що рання дорослість характеризується активним психосоціальним розвитком особистості, під час якого відбувається уточнення ідентичності, формування життєвих цілей і переосмислення соціальних ролей. У цей віковий період образ Я набуває більшої цілісності та стійкості, оскільки людина починає усвідомлювати себе не лише як учасника міжособистісних відносин, а і як самостійну особистість із власними професійними прагненнями, життєвими перспективами та системою відповідальності. Важливими чинниками розвитку образу Я виступають професійне самовизначення, створення сім'ї, розвиток близьких стосунків і процес особистісної самореалізації.

В. Помилуйко [9] підкреслює, що рання дорослість є сенситивним періодом для особистісного розвитку, самореалізації та формування ключових компетентностей людини. У цей час особистість набуває здатності до самостійного прийняття рішень, планування власного життя, професійного й особистісного самовизначення. Такі психологічні зміни безпосередньо впливають на розвиток образу Я, його цілісність, стійкість та реалістичність. Тому сформований позитивний образ Я у ранньому дорослому віці можна розглядати як важливу умову психологічної зрілості, емоційної стабільності, соціальної адаптації та успішної самореалізації особистості.

Викладене вище показує, що образ Я в ранньому дорослому віці є складним інтегративним утворенням, що поєднує когнітивні уявлення людини про себе, емоційне ставлення до власної особистості, поведінкові способи самореалізації та уявлення про майбутнє. Його структура охоплює реальне, ідеальне, соціальне, фізичне, професійне та можливе Я; функції пов'язані із самопізнанням, самооцінкою, регуляцією поведінки, мотивацією, адаптацією та особистісною інтеграцією; а розвиток визначається поєднанням внутрішніх психологічних ресурсів і зовнішніх соціальних впливів. Саме тому вивчення образу Я в ранній дорослості має важливе значення для розуміння механізмів становлення зрілої, автономної та психологічно благополучної особистості.

Розвиток позитивного та цілісного образу Я в період ранньої дорослості є важливою умовою психологічного благополуччя, емоційної стабільності та успішної самореалізації особистості. У цей період людина активно формує систему цінностей, професійних орієнтирів і власної ідентичності. Водночас соціальний тиск, невизначеність майбутнього та постійне порівняння себе з іншими можуть негативно впливати на самосприйняття. У зв'язку з цим особливого значення набувають методичні рекомендації, спрямовані на розвиток позитивного та реалістичного образу Я.

Одним із важливих напрямів є розвиток самопізнання та рефлексії. Для цього доцільно використовувати техніку «Щоденник самоспостереження», яка передбачає щоденну фіксацію власних емоцій, переживань, сильних сторін і труднощів. Така практика сприяє усвідомленню власних психологічних особливостей і формуванню більш цілісного самосприйняття.

Важливим напрямом є також розвиток позитивного самоставлення та самоприйняття. Ефективною є вправа «Мої ресурси», під час якої людина складає перелік власних позитивних якостей, досягнень і здібностей, регулярно його доповнюючи. Методика сприяє зміцненню впевненості в собі та формуванню внутрішньої психологічної опори.

Для зниження внутрішньої критики доцільно використовувати техніки самоспівчуття (self-compassion), зокрема вправу «Підтримка себе», яка передбачає формулювання слів підтримки для себе у складних життєвих ситуаціях. Така практика допомагає підвищити емоційну стійкість і покращити самосприйняття.

Важливу роль відіграє робота з негативними когнітивними установками. Ефективною є техніка «Виявлення автоматичних думок», що передбачає аналіз негативних суджень про себе та перевірку їх реалістичності. Це сприяє формуванню більш реалістичного й позитивного образу Я.

У сучасних умовах значний вплив на образ Я мають соціальні мережі. Тому доцільно рекомендувати практику «Цифрової усвідомленості», яка передбачає контроль часу перебування у цифровому середовищі, критичне ставлення до контенту та зниження деструктивного соціального порівняння.

Окремого значення набуває розвиток професійного образу Я. Для цього ефективною є техніка «Професійна перспектива», що передбачає визначення професійних цілей, сильних сторін, ресурсів і можливих труднощів. Це допомагає сформувати чіткіше бачення власного майбутнього та підвищити впевненість у собі.

Для розвитку емоційної стійкості доцільно використовувати дихальні техніки, практики майндфулнес і вправу «Заземлення 5–4–3–2–1», яка допомагає знизити рівень тривоги та стабілізувати емоційний стан.

Ефективними є також арттерапевтичні методики, зокрема вправа «Автопортрет особистості», що допомагає людині символічно відобразити власне самосприйняття та краще усвідомити внутрішні переживання.

Важливим чинником формування позитивного образу Я є підтримка здорових міжособистісних стосунків. У зв’язку з цим доцільно розвивати навички асертивної поведінки, конструктивної комунікації та вміння вибудовувати особисті кордони.

Отже, оптимізація розвитку образу Я в період ранньої дорослості потребує комплексного підходу, спрямованого на розвиток самопізнання, самоприйняття, емоційної компетентності, реалістичного самосприйняття та внутрішньої психологічної стійкості. Використання сучасних психологічних технік,

рефлексивних практик, когнітивно-поведінкових методів, арттерапевтичних вправ і технологій емоційної саморегуляції сприяє формуванню позитивного, цілісного та внутрішньо узгодженого образу Я, що є важливою умовою особистісної зрілості та психологічного благополуччя.

Висновки. У результаті теоретичного аналізу встановлено, що образ Я є складним, багаторівневим і динамічним психологічним утворенням, яке формується у процесі самопізнання, соціальної взаємодії та особистісного розвитку людини. З'ясовано, що у структурі образу Я взаємопов'язано функціонують когнітивний, емоційно-оцінний і поведінково-регулятивний компоненти, які забезпечують цілісність самосвідомості особистості та визначають особливості її самосприйняття, самоставлення й поведінки. Встановлено, що важливими складниками образу Я виступають фізичне, соціальне, професійне, реальне, ідеальне та можливе Я, узгодженість яких значною мірою впливає на рівень психологічного благополуччя, емоційної стабільності та внутрішньої гармонії особистості. Доведено, що образ Я виконує пізнавальну, регулятивну, мотиваційну, адаптивну та інтегративну функції, забезпечуючи здатність людини до саморозуміння, самореалізації та свідомого вибудовування власної життєвої траєкторії.

Особливу увагу у дослідженні приділено ранньому дорослому віку як сенситивному періоду становлення цілісного образу Я, оскільки саме в цей час відбуваються професійне самовизначення, формування життєвих цінностей, розвиток близьких міжособистісних стосунків і становлення особистісної автономії. Визначено, що розвиток образу Я зумовлюється поєднанням внутрішніх чинників (самооцінка, рефлексивність, емоційна зрілість, самоприйняття) та зовнішніх впливів (соціальне середовище, міжособистісні взаємини, професійна діяльність, інформаційний простір, соціальні мережі). На основі узагальнення наукових підходів образ Я доцільно визначити як інтегративну систему уявлень особистості про себе, власні якості, можливості, цінності та життєві перспективи, яка забезпечує внутрішню цілісність, регуляцію поведінки та формування індивідуальної ідентичності людини.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому вивченні психологічних механізмів формування образу Я в умовах сучасних соціальних трансформацій, а також у дослідженні взаємозв'язку образу Я з емоційною стійкістю, життєвою задоволеністю, професійною самореалізацією та психологічним благополуччям особистості в період ранньої дорослості.

Література:

1. Васильченко О., Бацман Є. Образ Я і уявлення про майбутнє у молоді. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2022. № 3 (67). С. 147–152.
2. Глущенко М. О. «Я-концепція» особистості як психологічний феномен. *Психологічні студії*. 2024. № 2. С. 20–27.
3. Гресько І. М. Становлення Я-концепції особистості: структура та етапи розвитку. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія «Психологічні науки»*. 2024. № 1 (4). С. 9–17.

4. Гриник І. Я., Хавула Р. М. Феномен образу в психологічній науці: аналітичний погляд, сутність та особливості прояву. *Габітус*. 2022. Вип. 37. С. 85–89.

5. Даниленко Н. В. Образ фізичного Я в структурі психологічного здоров'я. *Сучасні тенденції розвитку української науки* : матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 16–17 черв. 2017 р. / Переяслав-Хмельн. держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди. Переяслав-Хмельницький : ПХДПУ, 2017. Вип. 4. С. 43–48.

6. Дембіцька І. О. Особливості психологічного благополуччя осіб у період ранньої дорослості : кваліфікаційна робота здобувачки вищої освіти освітнього ступеня «бакалавр» : спец. 053 «Психологія» / Львівський державний університет внутрішніх справ.Львів, 2025.50с.

7. Краєва О. До проблеми психологічного аналізу дефініції «Я-концепція» в структурі особистості підліткового віку під час трансформаційних змін. *European Humanities Studies: State and Society*. 2023. Issue 3. С. 49–60.

8. Левицька І. М. Психологічні особливості впливу образу фізичного «Я» на самоставлення дівчат раннього юнацького віку : дис. … канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2021. 269 с.

9. Помилуйко В. Ю. Характеристика вікових стадій дорослості з урахуванням можливостей розвитку ключових компетентностей особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2016. Вип. 5. Т. 2. С. 50–55.

10. Садовнікова О. Є. Теоретичний аналіз психосоціального розвитку особистості в період ранньої дорослості. *Наукові праці МАУП*. 2013. № 2 (37). С. 129–133.

11. Чайка Г. В. Я-концепція як структурно-динамічний аспект поняття «Я» в працях українських і зарубіжних дослідників. *Проблеми сучасної психології*. 2016. № 1. С. 348–364.

12. Li J., Li Y., Ding Y. Self-concept promote subjective well-being through gratitude and prosocial behavior during early adolescence? A longitudinal study. *BMC Psychology*. 2025. Vol. 13. P. 43–78.

13. Yang Y., Wang H. Y., Gong S., Qiu Y. The Relationship Between Self-Concept Clarity and Meaning in Life Among Adolescents: Based on Variable-Centered and Person-Centered Perspectives. *Behavioral Sciences*. 2025. Vol. 15, № 7. P. 109–121.

***References**:*

1. Vasylchenko, O., & Batsman, Ye. (2022). Obraz Ya i uiavlennia pro maibutnie u molodi [Self-image and perceptions of the future among youth]. Vcheni zapysky Universytetu «KROK» – Scientific Notes of «KROK» University, 3(67), 147–152. [in Ukrainian].

2. Hlushchenko, M.O. (2024). «Ya-kontseptsiia» osobystosti yak psykholohichnyi fenomen ["Self-concept" of personality as a psychological phenomenon]. Psykholohichni studii – Psychological Studies, 2, 20–27. [in Ukrainian].

3. Hresko, I.M. (2024). Stanovlennia Ya-kontseptsii osobystosti: struktura ta etapy rozvytku [Formation of personality self-concept: structure and stages of development]. Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa. Seriia «Psykholohichni nauky» – Bulletin of Vasyl Stus Donetsk National University. Series «Psychological Sciences», 1(4), 9–17. [in Ukrainian].

4. Hrynyk, I.Ya., & Khavula, R.M. (2022). Fenomen obrazu v psykholohichnii nautsi: analitychnyi pohliad, sutnist ta osoblyvosti proiavu [The phenomenon of image in psychological science: analytical view, essence and features of manifestation]. Habitus – Scientific Journal «Habitus», 37, 85–89. [in Ukrainian].

5. Danylenko, N.V. (2017). Obraz fizychnoho Ya v strukturi psykholohichnoho zdorovia [The image of the physical self in the structure of psychological health]. In: Suchasni tendentsii rozvytku ukrainskoi nauky – Modern trends in the development of Ukrainian science: Proceedings of

the All-Ukrainian Scientific Conference (Pereiaslav-Khmelnytskyi, June 16–17, 2017), issue 4, pp. 43–48. Pereiaslav-Khmelnytskyi: PHDPU imeni Hryhoriia Skovorody [in Ukrainian].

6. Dembitska, I.O. (2025). Osoblyvosti psykholohichnoho blahopoluchchia osib u period rannoi doroslosti [Features of psychological well-being of individuals in early adulthood]. Bachelor's thesis, Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, 50 p. [in Ukrainian].

7. Kraieva, O. (2023). Do problemy psykholohichnoho analizu definitsii «Ya-kontseptsiia» v strukturi osobystosti pidlitkovoho viku pid chas transformatsiinykh zmin [On the problem of psychological analysis of the definition of «self-concept» in the structure of adolescent personality during transformational changes]. European Humanities Studies: State and Society, 3, 49–60. [in Ukrainian].

8. Levytska, I.M. (2021). Psykholohichni osoblyvosti vplyvu obrazu fizychnoho «Ya» na samostavlennia divchat rannoho yunatskoho viku [Psychological features of the influence of the image of the physical «self» on the self-attitude of girls of early adolescence]. Candidate's thesis, Kyiv, 269 p. [in Ukrainian].

9. Pomyluiko, V.Yu. (2016). Kharakterystyka vikovykh stadii doroslosti z urakhuvanniam mozhlyvostei rozvytku kliuchovykh kompetentnostei osobystosti [Characteristics of adulthood age stages considering opportunities for the development of key personality competencies]. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia «Psykholohichni nauky» – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series «Psychological Sciences», 5(2), 50–55. [in Ukrainian].

10. Sadovnikova, O.Ye. (2013). Teoretychnyi analiz psykhosotsialnoho rozvytku osobystosti v period rannoi doroslosti [Theoretical analysis of psychosocial personality development in early adulthood]. Naukovi pratsi MAUP – Scientific Works of MAUP, 2(37), 129–133. [in Ukrainian].

11. Chaika, H.V. (2016). Ya-kontseptsiia yak strukturno-dynamichnyi aspekt poniattia «Ya» v pratsiakh ukrainskykh i zarubizhnykh doslidnykiv [Self-concept as a structural-dynamic aspect of the concept of "self" in the works of Ukrainian and foreign researchers]. Problemy suchasnoi psykholohii – Problems of Modern Psychology, 1, 348–364. [in Ukrainian].

12. Li, J., Li, Y., & Ding, Y. (2025). Self-concept promote subjective well-being through gratitude and prosocial behavior during early adolescence? A longitudinal study. BMC Psychology, 13, 43–78. https://doi.org/10.1186/s40359-025-XXXXX-X

13. Yang, Y., Wang, H.Y., Gong, S., & Qiu, Y. (2025). The relationship between self-concept clarity and meaning in life among adolescents: Based on variable-centered and person-centered perspectives. Behavioral Sciences, 15(7), 109–121.

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 159.923.2

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2348-2359

Тертична Надія Анатоліївна кандидат психологічних наук, доцент, доцентка кафедри загальної і медичної психології, Навчально-науковий інститут психічного здоров´я, Національний медичний університет ім. О.О. Богомольця, Київ, https://orcid.org/0000-0002-7326-1522

Лазуренко Олена Олексіївна кандидат психологічних наук, доцент, доцентка кафедри загальної і медичної психології, навчально-наукового центру неперервної професійної освіти, Інститут післядипломної освіти, Навчально-науковий інститут психічного здоров´я, Національний медичний університет імені О.О. Богомольця, Київ, https://orcid.org/0000-0002-3540-0544

АНАЛІЗ ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ЯК КЛЮЧОВОГО МЕХАНІЗМУ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В СИСТЕМІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ЛІКАРЯ

Анотація. Аналіз професійної спрямованості як механізму розвитку в системі фахової підготовки та діяльності лікаря є важливим напрямом, адже від нього залежить якість медичної допомоги, ефективність навчання і професійний розвиток медичного фахівця. Вивчення, аналіз і впровадження ефективних механізмів розвитку професійної спрямованості є важливим напрямом, що забезпечує підвищення ефективності фахової підготовки та подальшої практичної діяльності лікарів.

Особливу увагу приділено аналізу професійної спрямованості в контексті системи фахової підготовки та діяльності лікаря. Визначено, що попри значну кількість наукових праць, присвячених проблемам професійної спрямованості, професійного розвитку особистості, недостатньо дослідженим залишається питання аналізу специфіки професійної спрямованості лікаря на етапах його професійного становлення.

Окреслено основні питання, пов’язані з психологічними особливостями професійного становлення лікаря задля того, щоб розробити комплексний психолого-педагогічний підхід особистісно-професійного становлення лікаря, обґрунтувати шляхи реалізації процесу становлення лікаря в сучасних умовах.

Доведено, що лікарі та лікарі-інтерни мають різні орієнтири у професійному та особистісному розвитку. Їхні пріоритети можна умовно поділити на три групи: орієнтація на себе, на спілкування та на завдання. Це відображає різні стилі мислення й мотивації.

Обґрунтовано, що більшість лікарів та інтернів орієнтовані на завдання, що відповідає специфіці медичної професії, де результат лікування є пріоритетом. Водночас значна частина фахівців приділяє увагу власному розвитку та комунікації, що створює баланс між професійною ефективністю, особистісним зростанням і командною взаємодією. Зазначено, що серед лікарів та лікарів-інтернів простежується диференціація професійних орієнтацій.

Акцентовано увагу на необхідності комплексного дослідження професійної спрямованості лікаря на різних етапах професіогенезу – від професійного навчання до практичної діяльності. Підкреслено, що професійна спрямованість є важливим компонентом успішного становлення та ефективної діяльності лікаря. Наявність професійної спрямованості значно полегшує адаптацію молодого лікаря (лікаря-інтерна) до особливостей професійної діяльності, зменшує ризик професійного вигорання та сприяє подальшому професійному розвитку, стимулює студентів-медиків, лікарів-інтернів до активного засвоєння знань, формування практичних навичок та особистісного зростання.

Зроблено висновок про необхідність подальших теоретичних і емпіричних досліджень професійної спрямованості, що відкриває можливості для розробки інноваційних освітніх програм та програм професійного розвитку, спрямованих на формування стійких мотиваційних структур та ціннісних орієнтирів, які є основою ефективної і безпечної медичної практики.

Ключові слова: професійна спрямованість, професійна орієнтація, професійне становлення, фахова підготовка, професійна діяльність, особистість лікаря, розвиток особистості, професіогенез, медична освіта

Tertychna Nadiia Doctor of Philosophy, PhD, Associate Professor of the Department of General and Medical Psychology, Educational and Scientific Institute of Mental Health, Bogomolets National Medical University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-7326-1522

Lazurenko Olena Doctor of Philosophy, PhD, Associate Professor of the Department of General and Medical Psychology, Educational and Scientific Institute of Mental Health, Bogomolets National Medical University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-3540-0544

ANALYSIS OF PROFESSIONAL ORIENTATION AS A KEY MECHANISM OF PERSONALITY DEVELOPMENT IN THE SYSTEM OF PROFESSIONAL TRAINING AND ACTIVITY OF A PHYSICIAN

Abstract. The analysis of professional orientation as a mechanism of development in the system of professional training and activity of a doctor is an important direction, because the quality of medical care, the effectiveness of training

and the professional development of a medical specialist depend on it. The study, analysis and implementation of effective mechanisms for the development of professional orientation is an important area that ensures the improvement of the efficiency of professional training and further practical activities of doctors.

Special attention is paid to the analysis of professional orientation in the context of the system of professional training and activities of the doctor. It was determined that despite a significant number of scientific works devoted to the problems of professional orientation, professional development of the individual, the issue of analyzing the specifics of the professional orientation of a doctor at the stages of his professional formation remains insufficiently researched.

The main issues related to the psychological features of the professional formation of a doctor are outlined in order to develop a comprehensive psychological and pedagogical approach to the personal and professional formation of a doctor, to substantiate the ways of implementing the process of becoming a doctor in modern conditions.

It has been proven that doctors and interns have different orientations in professional and personal development. Their priorities can be conditionally divided into three groups: self-orientation, communication, and task-orientation. This reflects different styles of thinking and motivation.

It is substantiated that the majority of doctors and interns are task-oriented, which corresponds to the specifics of the medical profession, where the result of treatment is a priority. At the same time, a large number of specialists pay attention to their own development and communication, which creates a balance between professional efficiency, personal growth and team interaction. It is noted that there is a differentiation of professional orientations among doctors and medical interns.

Attention is focused on the need for a comprehensive study of a doctor's professional orientation at various stages of professional development - from professional training to practical activity. It is emphasized that professional orientation is an important component of the successful formation and effective activity of a doctor. The presence of a professional orientation greatly facilitates the adaptation of a young doctor (intern doctor) to the specifics of professional activity, reduces the risk of professional burnout and promotes further professional development, stimulates medical students, interns to actively acquire knowledge, develop practical skills and personal growth.

A conclusion was made about the need for further theoretical and empirical research on professional orientation, which opens up opportunities for the development of innovative educational programs and professional development programs aimed at the formation of sustainable motivational structures and value orientations, which are the basis of effective and safe medical practice.

Key words: professional orientation, professional orientation, professional formation, professional training, professional activity, doctor's personality, personality development, professional development, medical education

Постановка проблеми. Зростання вимог до професійної компетентності лікарів актуалізують проблему вдосконалення системи їхньої фахової підготовки. Особливого значення набуває дослідження чинників, які забезпечують ефективне професійне становлення майбутнього лікаря, його готовність до безперервного професійного розвитку та успішної реалізації професійної діяльності. Аналіз професійної спрямованості як механізму розвитку в системі фахової підготовки та діяльності лікаря є важливим напрямом, адже від нього залежить якість медичної допомоги, ефективність навчання і професійний розвиток медичного фахівця. Важливість проблеми полягає також у тому, що професійна спрямованість визначає професіогенез особистості, оскільки вона є основою для формування і підтримки мотивації, професійної компетентності в процесі навчання і практичної діяльності фахівця.

Одним із ключових факторів, що впливають на якість медичних послуг, є професійна спрямованість лікаря. Вона визначає не лише систему мотивів до професійного навчання, цінностей, професійних інтересів, установок та потреб, що зумовлюють вибір професії, ставлення до неї та рівень професійної самореалізації, а й рівень відповідальності, здатність до професійного саморозвитку та адаптації до змін у медичній сфері в цілому. Саме професійна спрямованість виступає інтегративним психологічним утворенням, що забезпечує формування професійної ідентичності та готовності до виконання професійних обов’язків.

Практична актуальність дослідження професійної спрямованості у контексті фахової підготовки зумовлена тим, що сучасна медицина вимагає від лікаря високої кваліфікації, фахових компетенцій та психологічної зрілості. Проте існує значний розрив між професійною підготовкою та практичною діяльністю сучасного лікаря, що потребує глибокого осмислення механізмів формування та розвитку професійної спрямованості, зокрема, в контексті професійного становлення. Тому вивчення, аналіз і впровадження ефективних механізмів розвитку професійної спрямованості є важливим напрямом, що забезпечує підвищення ефективності фахової підготовки та подальшої практичної діяльності лікарів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема професійної спрямованості в контексті системи фахової підготовки та діяльності лікаря є важливою темою, яка потребує комплексного підходу. Вона є предметом багатьох наукових досліджень у сучасній психології, педагогіці та медицині.

Теоретико-методологічні засади професійного становлення особистості розроблялися у працях відомих українських психологів Г. Балла, І. Беха, С. Максименка, В. Рибалки, Т. Титаренко, Н. Чепелєвої та інших учених. Також у наукових джерелах широко представлені різні аспекти проблеми саморегуляції, мотиваційних установок (праці А. Бандури, М. Боришевського, Г. Костюка, Н. Повякель, В. Трофімова та ін.) Крім того, проблеми професійної спрямованості студентів медичних закладів вищої освіти висвітлено у працях Л. Карамушки, О. Бондарчук, Н. Волянець, І. Булах, Т. Яценко та інших

науковців. У сучасних українських дослідженнях значна увага приділяється питанням саморегуляції професіогенезу лікаря, психологічній готовності до медичної діяльності та профілактиці професійного вигорання (праці О. Лазуренко, В. Панка, Л. Орбан-Лембрик, Н. Пов'якель, Н. Сміла та ін.) [2; 3; 4].

Попри значну кількість наукових праць, присвячених проблемам професійної спрямованості, професійного розвитку особистості, недостатньо дослідженим залишається питання аналізу специфіки професійної спрямованості лікаря на етапах його професійного становлення. Особливої уваги потребує дослідження особистісних якостей і професійних компетенцій, необхідних для успішної медичної діяльності.

Таким чином, аналіз сучасних наукових досліджень свідчить про зростання інтересу до проблеми професійної спрямованості медичних працівників, водночас підтверджуючи необхідність подальшого комплексного вивчення соціально-психологічних характеристик механізмів професійної спрямованості лікаря на різних етапах професіогенезу.

Мета статті – окреслити основні питання, пов'язані з психологічними особливостями професійного становлення лікаря, емпірично перевірити роль професійної спрямованості як ключового механізму розвитку в системі фахової підготовки та діяльності лікаря, визначити чинники формування й динаміку на різних етапах медичної освіти та практики, обґрунтувати шляхи реалізації процесу становлення лікаря в контексті комплексного особистісно-професійного становлення лікаря.

Виклад основного матеріалу. Професійне становлення лікаря – це складний і багатогранний процес, що охоплює не лише набуття спеціальних знань та практичних навичок, а й формування внутрішньої професійної спрямованості особистості. Саме професійна спрямованість визначає мотивацію, цінності та життєві орієнтири сучасного лікаря. У цьому контексті важливим є розуміння прояву різних типів спрямованості саме у лікаря. Спрямованість на себе передбачає орієнтацію на власні потреби, самореалізацію та професійний розвиток. Для лікаря це проявляється у прагненні до самовдосконалення, підвищення кваліфікації та збереження власного психологічного й фізичного здоров'я. Ключовим елементом спрямованості на задачу є якісне виконання професійних обов'язків, досягнення результатів та ефективності лікування. Вона формує відповідальність і дисципліну, що є ключовими у медичній практиці. Що стосується спрямованості на взаємини, то її основною характеристикою є орієнтація на побудову довірливих і гуманних стосунків із пацієнтами та колегами. Для лікаря це означає емпатію, здатність до співпраці й комунікації, що забезпечує цілісність лікувального процесу. Отже, професійна спрямованість особистості лікаря інтегрує ці три виміри, створюючи гармонійне поєднання особистісних якостей і професійних компетенцій, необхідних для успішної медичної діяльності. Водночас, порушення такої інтеграції може негативно впливати на професійну діяльність та становлення лікаря.

У наших попередніх дослідженнях були визначені психологічні умови, що сприяють ефективному професійному розвитку та самореалізації медичного фахівця [1]. Дослідження мало на меті окреслити основні питання, пов'язані з психологічними особливостями професійного становлення лікаря задля того, щоб розробити комплексний психолого-педагогічний підхід особистісно-професійного становлення лікаря, обґрунтувати шляхи реалізації процесу становлення лікаря в сучасних умовах.

З метою визначення ролі професійної спрямованості як ключового механізму розвитку в системі фахової підготовки та діяльності лікаря та реалізації цього завдання нами була використана методика «Професійної спрямованості особистості (Б. Басса)», яка дозволила проаналізувати домінуючу професійну спрямованість наших респондентів: особистісну (на себе), ділову (на завдання) і колективістську (на взаємодію).

У дослідження брали участь 112 осіб, серед яких 68 лікарі-інтерни та 44 лікарі. Професійний стаж роботи лікарів складав від 10 до 42 років, а інтернів – від 2 до 5 років.

Дослідження показало, що лікарі та лікарі-інтерни мають різні орієнтири у професійному та особистісному розвитку. Їхні пріоритети можна умовно поділити на три групи: орієнтація на себе, на спілкування та на завдання. Це відображає різні стилі мислення й мотивації. Так, у 33 % опитуваних домінували показники спрямованості на себе Це ті, хто зосереджений на власному професійному зростанні, самореалізації та особистих досягненнях. Для них важливі індивідуальні цілі, розвиток компетенцій, кар'єрні перспективи. Такий підхід може сприяти високій особистій ефективності, але іноді зменшує увагу до командної роботи.

Майже чверть респондентів (23 %) мали домінуючою спрямованість на спілкування Ця група орієнтована на взаємодію з колегами, пацієнтами та соціальним середовищем. Для них ключовим є створення добрих стосунків, командна співпраця, комунікація. Вони часто виступають «посередниками» у колективі, забезпечують психологічний комфорт і гармонію в роботі.

Найбільша кількість учасників (43 %) показали домінування спрямованості на завдання. Ця частка респондентів зосереджена на виконанні конкретних професійних завдань. Їхня мотивація полягає у досягненні результату, вирішенні проблем, дотриманні стандартів лікування. Це забезпечує високу продуктивність і орієнтацію на кінцевий результат, хоча іноді може знижувати увагу до міжособистісних аспектів.

Отримані дані свідчать, що більшість лікарів та інтернів орієнтовані на завдання, що відповідає специфіці медичної професії, де результат лікування є пріоритетом.

Водночас значна частина фахівців приділяє увагу власному розвитку та комунікації, що створює баланс між професійною ефективністю, особистісним зростанням і командною взаємодією.

Розглянемо детальніше отримані результати за «Методикою діагностики професійної спрямованості особистості Б. Баса» відповідно діапазону індивідуальних відмінностей.

Спрямованість на себе була представлена у наших досліджуваних у чотирьох діапазонах кількісних показників. Графічне зображення професійної спрямованості особистості на себе за діапазонами представлено на рис. 1.

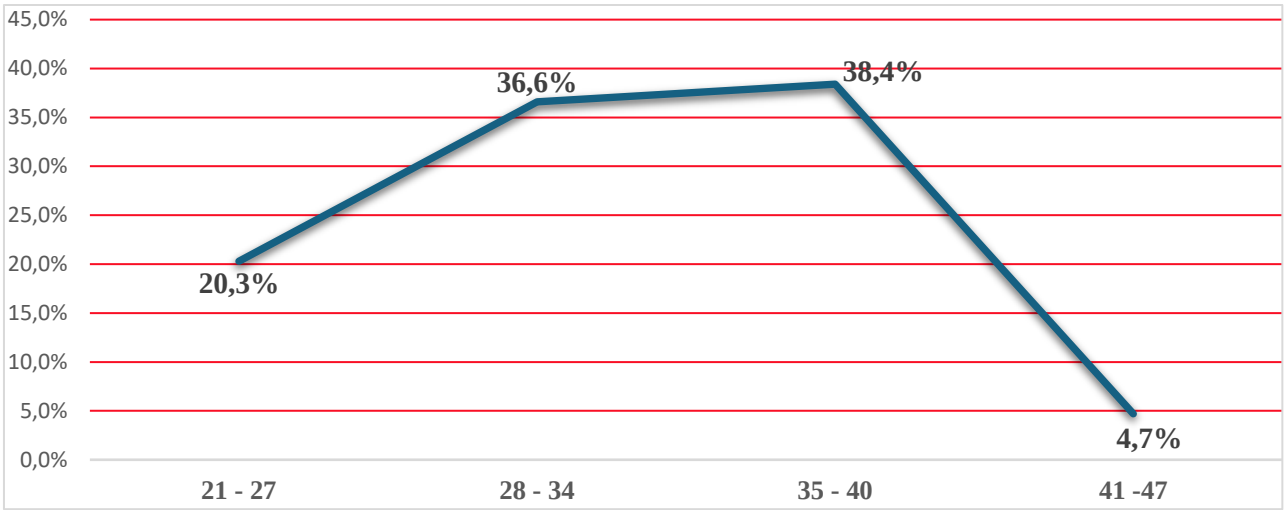

Рис. 1. Розподіл досліджуваних за професійною спрямованістю особистості на себе за діапазонами.

Досліджувані (20,3%) найнижчими кількісними показниками від 21 до 27 – цілком реалістично підходять до задоволення потреб свого «Я», фактор особистої вигоди в діловій діяльності не завжди є визначальним (так би мовити, в «розумних межах»). У просуванні кар'єрними сходами уникає проявляти агресивність, нездорове честолюбство, надмірну наполегливість у досягненні статусу. Рідко користується силовими методами у вирішенні спірних питань. Можна також припустити досить збалансований тип особистості, яким властиве рівномірний розподіл своєї ділової енергії по відслідковується даними тестом напрямками.

Лікарі та лікарі-інтерни (36,6%), які демонструють рівень спрямованості на себе в межах значень 28–34, характеризуються збалансованим ставленням до власних потреб та професійної діяльності. Їхня поведінка відображає прагнення до самореалізації та задоволення особистих інтересів, проте фактор індивідуальної вигоди не є домінуючим у прийнятті рішень. У професійному зростанні вони схильні уникати агресивних форм самоствердження, якщо їхній соціальний статус відповідає рівню самооцінки та реальним досягненням. У випадках невідповідності можливе проявлення наполегливості у відстоюванні власних прав та інтересів, однак без трансформації у патологічні характеристики. Такі фахівці намагаються уникати нездорового суперництва, що виходить за межі професійних відносин.

Для досліджуваних лікарів та лікарів-інтернів (38,4%) з діапазоном кількісних показників від 35 до 40 фактор особистої вигоди і задоволення своїх потреб в реалізації ділової діяльності відіграє цілком певну й далеко не останню роль. У службовій кар'єрі вони вважають за краще уникати прояву агресивності, проте можливий активний прояв наполегливості в захисті своїх прав та інтересів. По можливості вони уникають нездорового суперництва, що виходить за рамки чисто ділових відносин. Відокремлюють особисті інтереси від службових, не схильні до підозрілості і настороженості в ставленні до колег, а також заздрості до успіхів інших.

Лікарі та лікарі-інтерни (4,7%), які демонструють рівень орієнтації на себе у межах 41–47 %, відзначаються вираженою індивідуалістичною позицією та акцентом на власних інтересах і досягненнях. Для них характерне прагнення до самоствердження, підвищеної уваги до особистих потреб та кар’єрних перспектив. Вони схильні розглядати професійну діяльність як засіб реалізації власних амбіцій, часто орієнтуючись на індивідуальні досягнення та статусні переваги. Особистий успіх виступає ключовим критерієм ефективності. У просуванні кар’єрними сходами можуть проявляти наполегливість, рішучість та навіть конкурентність, що іноді набуває рис суперництва. Водночас така спрямованість не завжди переходить у відкриту конфліктність, але може супроводжуватися підвищеною чутливістю до оцінки з боку колег. Взаємодія з колегами часто будується на прагненні утвердити власну позицію. У спірних ситуаціях вони здатні активно відстоювати свої права та інтереси, не уникаючи відкритої конфронтації, якщо це необхідно для збереження статусу чи досягнення мети. Така позиція можна поєднує прагнення до особистої вигоди, високий рівень самостійності та готовність до конкурентної боротьби. Водночас це не завжди означає руйнівний індивідуалізм, адже у межах професійної етики вони здатні підтримувати баланс між власними інтересами та вимогами колективу. Спрямованість на спілкування була представлена у наших досліджуваних лише у трьох можливих діапазонах кількісних показників, оскільки професійна спрямованість особистості на спілкування за максимальним діапазон респондентами не відзначалася. Графічне зображення професійної спрямованості особистості на спілкування за діапазонами представлено на рис. 2.

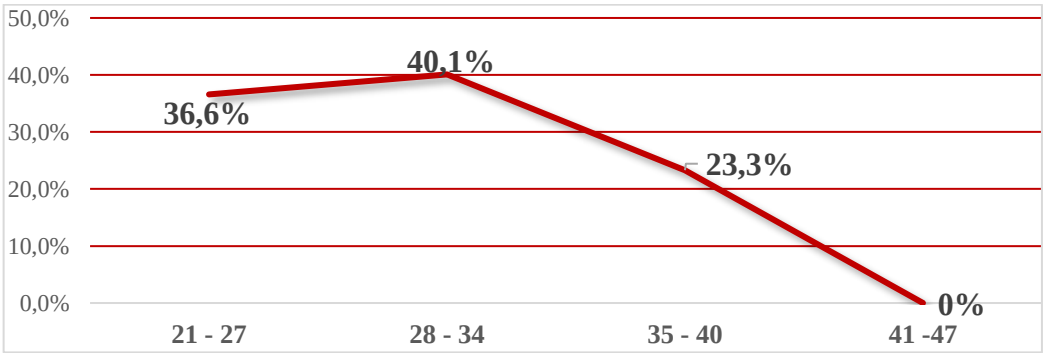

Рис. 2. Розподіл досліджуваних за професійною спрямованістю особистості на спілкування за діапазонами

Досліджувані лікарі та лікарі-інтерни (36,6%) з діапазоном кількісних показників від 21-27 досить непогано володіє комунікативними здібностями у сфері ділових і міжособистісних відносин, однак по можливості уникає широкого кола спілкування; досить легко переносить самотність і час від часу воліє працювати один, а не в тісній взаємодії з колективом співробітників. Найбільш оптимальною є робота в порівняно невеликій групі (в якій і реалізується потреба в емоційній прихильності), без надмірних комунікаційних навантажень.

Лікарі та лікарі-інтерни (40,1%) з діапазоном кількісних показників 28-34 володіють комунікативними здібностями у сфері ділових і міжособистісних відносин і певною мірою намагається через них самореалізуватися. Вони уникають самотності, особливо в професійній діяльності, набагато активніше працюють в колективі і атмосфері колективного схвалення або загального захоплення справою. Вони виявляють організаторські та адміністративні здібності, уміють працювати з персоналом і отримують від цього задоволення.

Лікарі та лікарі-інтерни, які мають показники орієнтації на спілкування (23,3%) у кількісних межах 35–40, вирізняються вираженою соціальною спрямованістю та акцентом на міжособистісних взаєминах. Для них характерне прагнення до гармонійної комунікації, підтримання позитивного психологічного клімату та формування довірливих стосунків як у професійному середовищі, так і поза ним. Основним джерелом задоволення від роботи для них є якісна взаємодія з пацієнтами та колегами. Вони схильні розглядати комунікацію як ключовий інструмент ефективності лікувального процесу та командної співпраці. Такі фахівці демонструють високий рівень емпатії, готовність до співпраці та взаємодопомоги. Вони схильні уникати конфліктів, віддаючи перевагу пошуку компромісів і конструктивному діалогу. Позицію цієї групи можна визначити як соціально-комунікативну орієнтацію, що поєднує прагнення до взаємодії, підтримки та колективної згуртованості.

Спрямованість на завдання також була представлена у наших досліджуваних у чотирьох діапазонах кількісних показників. Графічне зображення професійної спрямованості особистості на завдання за діапазонами представлено на рис. 3.

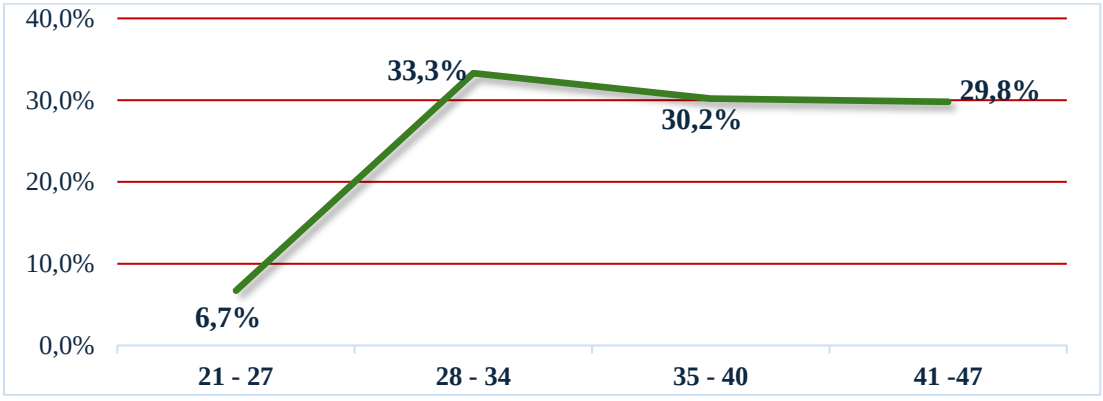

Рис. 3. Розподіл досліджуваних за професійною спрямованістю особистості на завдання за діапазонами.

Лікарі та лікарі-інтерни (6,7%) з діапазоном кількісних показників 21-27 – намагаються доводити почату справу до кінця. Однак в деяких ситуаціях (в силу вагомих причин) ця група досліджуваних може проявити недостатню наполегливість у відстоюванні своєї ділової стратегії, хоча в більшості випадків має чітку розробку оперативних планів. Як правило, частіше намагається бачити прямі результати своєї праці, а не вишукувати причини невдач.

Результати дослідження показали, що досліджувані (33,3%) з діапазоном кількісних показників від 28 до 34, енергійний, виконавчий і намагається доводити почату справу до кінця. Досить гнучко, але при цьому вперто відстоює свою ділову стратегію, завжди вважає за краще заздалегідь мати чітку розробку оперативних планів і пріоритетності дій. Виявляє орієнтацію насамперед на ділове, а не міжособистісне співпрацю. Таких лікарів відрізняє мала вразливість до критики зверху або переважної колективної думки.

Досліджувані (30,2%), які мають показники спрямованості на завдання у межах 35–40, демонструють чітку професійну орієнтацію на результативність та ефективність діяльності. Для них характерна концентрація на виконанні конкретних завдань, дотриманні стандартів та досягненні практичних цілей. Основним стимулом є досягнення якісних результатів у лікувальному процесі. Вони схильні оцінювати успіх через виконання поставлених завдань та відповідність професійним нормам. У просуванні кар'єрними сходами орієнтуються на компетентність, продуктивність та здатність вирішувати складні професійні проблеми. Їхня стратегія ґрунтується на демонстрації практичних навичок та високої відповідальності. У взаємодії з колегами вони прагнуть до раціонального розподілу обов'язків, чіткої організації роботи та мінімізації відволікаючих факторів. Комунікація для них є інструментом досягнення мети, а не самоціллю.

Лікарі та лікарі-інтерни з показниками спрямованості на завдання у межах 41–47 демонструють максимально виражену концентрацію на професійних цілях та результатах діяльності. Їхня діяльність визначається прагненням досягати високих стандартів якості, чітко виконувати поставлені завдання та забезпечувати ефективність лікувального процесу. Для них ключовим є кінцевий результат, а не процес взаємодії чи особисті вигоди. Вони орієнтовані на досягнення професійних вершин через продуктивність, дисципліну та здатність вирішувати складні клінічні проблеми. Кар'єрне зростання для них є наслідком демонстрації високої компетентності та відповідальності. У взаємодії з колегами вони прагнуть до чіткої організації роботи, комунікація розглядається як інструмент досягнення мети, а не як самостійна цінність. У спірних ситуаціях вони схильні відстоювати позицію, виходячи з професійної логіки та доцільності. Їхня поведінка часто має прагматичний характер, спрямований на швидке вирішення проблеми та повернення до виконання завдань.

Отримані дані свідчать, що значна частина досліджуваних нами лікарів та лікарів-інтернів (29,8 %) демонструє дуже високий рівень орієнтації на завдання.

Це відповідає специфіці медичної професії, де кінцевий результат – ефективне лікування пацієнта – має пріоритетне значення. Така спрямованість забезпечує стабільність, надійність та високий рівень професійної відповідальності. Водночас для оптимізації командної роботи та збереження психологічного балансу важливо доповнювати орієнтацію на завдання розвитком комунікативних навичок і врахуванням соціальних чинників у професійному середовищі.

Таким чином, на основі проведеного дослідження можна констатувати, що серед лікарів та лікарів-інтернів простежується диференціація професійних орієнтацій. Частина респондентів демонструє схильність до вирішення завдань переважно ділового характеру, інші – орієнтовані на постійну комунікацію та підтримання міжособистісних контактів. Водночас певна частка опитаних характеризується вираженою егоцентричною спрямованістю, незалежно від обраного професійного напряму. Причини такого розподілу можуть бути зумовлені комплексом соціально-психологічних чинників, серед яких: особливості сімейного виховання, характер взаємин із близькими, а також вплив соціального оточення (друзів, знайомих). Найбільш значущою та позитивною тенденцією виявлено професійну орієнтацію на завдання, що передбачає розвиток практичних комунікативних та організаторських здібностей. Саме ця спрямованість забезпечує ефективність у виконанні професійних функцій, сприяє формуванню відповідальності та підвищує якість медичної діяльності.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує, що професійна спрямованість виступає **ключовим механізмом,** що інтегрує та активізує інші аспекти розвитку особистості лікаря. Вона впливає на мотивацію, ціннісні орієнтації, емоційно-вольову сферу, самооцінку та світогляд фахівця. Наявність професійної спрямованості значно полегшує адаптацію молодого лікаря (лікаря-інтерна) до особливостей професійної діяльності, зменшує ризик професійного вигорання та сприяє подальшому професійному розвитку. Сформована професійна спрямованість стимулює студентів-медиків, лікарів-інтернів до активного засвоєння знань, формування практичних навичок та особистісного зростання. Лікарі з вираженою професійною спрямованістю демонструють більш високий рівень відповідальності, емпатії, комунікативних навичок та здатності до прийняття складних рішень. Усвідомлення важливості своєї професії та глибока зацікавленість в ній спонукають лікаря до постійного самовдосконалення та підвищення професійної кваліфікації.

Дослідження професійної спрямованості відкриває можливості для розробки інноваційних освітніх програм та програм професійного розвитку, спрямованих на формування стійких мотиваційних структур та ціннісних орієнтирів, які є основою ефективної і безпечної медичної практики.

Отже, професійна спрямованість є важливим компонентом успішного становлення та ефективної діяльності лікаря. Її формування та розвиток повинні стати пріоритетом у системі фахової підготовки, забезпечуючи підготовку не лише кваліфікованих, але й мотивованих медичних працівників, здатних до

постійного професійного вдосконалення та надання кваліфікованої медичної допомоги.

Перспективами подальших наукових досліджень вбачаємо вивчення особливостей впливу професійної спрямованості на розвиток саморегуляції професіогенезу особистості лікаря.

Література

1. Лазуренко О.О., Тертична Н.А. Дослідження психологічних детермінант професійного самоздійснення лікаря / О.О. Лазуренко, Н.А. Тертична // Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія. – 2025. – Том 36 (75). – №3. – С. 71-79.

2. Лазуренко О.О. Психологічні особливості саморегуляції особистісного та професійного розвитку фахівця у сфері охорони здоров'я / О.О. Лазуренко // Вісник Львівського університету. Серія: психологічні науки. – 2023. – № 18. – С. 47-53.

3. Лазуренко О.О. Тенденції модернізації професійно-психологічної підготовки лікарів: компетентнісний підхід / О.О. Лазуренко // Психологічний часопис. – 2018. - №1. – С. 87-99.

4. Сміла Н., Лазуренко О. Досвід формування психологічної готовності майбутнього лікаря до професійної діяльності / Н. Сміла, О. Лазуренко // Psychological Journal. – 2017. – Том 3. – № 3. – С. 117-134.

References

1. Lazurenko, O.O., & Tertychna, N.A. (2025). Doslidzhennia psykholohichnykh determinant profesiinoho samozdiisnennia likaria [Study of psychological determinants of professional self-fulfillment of a doctor]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia,* 36 (75), 3, 71-79 [in Ukrainian].

2. Lazurenko, O.O. (2023). Psykholohichni osoblyvosti samorehuliatsii osobystisnoho ta profesiinoho rozvytku fakhivtsia u sferi okhorony zdorovia [Psychological features of self-regulation of personal and professional development of a specialist in the field of health care]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia: psykholohichni nauky,* 18, 47-53 [in Ukrainian].

3. Lazurenko O.O. (2018). Tendentsii modernizatsii profesiino-psykholohichnoi pidhotovky likariv: kompetentnisnyi pidkhid [Trends in the modernization of the professional and psychological training of doctors: a competency-based approach] *Psykholohichnyi chasopys,* 18, 87-99 [in Ukrainian].

4. Smila, N., & Lazurenko, O. (2017). Dosvid formuvannia psykholohichnoi hotovnosti maibutnoho likaria do profesiinoi diialnosti [The experience of forming the psychological readiness of the future doctor for professional activity]. *Psychological Journal,* 3, 117-134 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 14,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.05.2026

УДК 159.923:005.73:364-7

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2360-2372

Фера Світлана Володимирівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи, Національний університет «Чернігівська політехніка», м. Чернігів, https://orcid.org/0000-0001-9035-1565

Захаріна Марина Іванівна кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи, Національний університет «Чернігівська політехніка», м. Чернігів, https://orcid.org/0000-0002-7842-2460

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ КЕРІВНИКА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ УСТАНОВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

Анотація. Сучасні трансформаційні процеси в соціальній сфері України, зростання потреб населення у якісних соціальних послугах, необхідність удосконалення системи соціального захисту та впровадження ефективних механізмів управління актуалізують проблему формування організаційної культури установ соціальної сфери. Особливого значення набуває роль керівника як носія професійних, моральних та соціальних цінностей, що визначають напрями розвитку організації, особливості взаємодії персоналу та якість надання соціальних послуг.

Ефективне функціонування установ соціальної сфери значною мірою залежить від сформованої системи організаційних цінностей, норм поведінки, традицій, принципів взаємодії та управлінських підходів. Саме ціннісні орієнтації керівника виступають основою для формування сприятливого соціально-психологічного клімату в колективі, забезпечення професійної мотивації працівників, підвищення рівня відповідальності та розвитку корпоративної єдності. Через власну поведінку, стиль керівництва, систему прийняття управлінських рішень і професійну позицію керівник формує середовище, у якому закріплюються певні моделі поведінки та професійні стандарти.

Важливим чинником розвитку сучасних соціальних установ є впровадження ціннісно-орієнтованого підходу до управління, що ґрунтується на принципах гуманізму, соціальної справедливості, поваги до людської гідності, соціальної відповідальності, відкритості та партнерства. Реалізація таких принципів сприяє зміцненню довіри між працівниками та керівництвом, покращенню комунікації, формуванню позитивної організаційної культури та забезпеченню високих стандартів професійної діяльності.

В умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України значення ціннісного лідерства суттєво зростає. Соціальні установи стикаються з новими викликами, пов’язаними зі збільшенням кількості отримувачів соціальних

послуг, необхідністю психологічної підтримки населення, внутрішньою міграцією та зростанням соціальної напруги. За таких умов особливого значення набувають здатність керівника підтримувати професійну мотивацію персоналу, забезпечувати згуртованість колективу та створювати атмосферу взаємної довіри й підтримки.

Обґрунтовано, що узгодженість особистісних цінностей керівника із цінностями працівників та місією організації є необхідною умовою підвищення ефективності діяльності соціальної установи. Формування організаційної культури на засадах гуманізму, професійної компетентності, соціальної відповідальності та партнерства сприяє підвищенню якості соціальних послуг, професійному розвитку персоналу та забезпеченню сталого розвитку соціальної сфери в цілому.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, керівник, організаційна культура, соціальна сфера, соціальна робота, ціннісне лідерство, управління персоналом, гуманізм, соціальна відповідальність, професійна мотивація, соціальні послуги.

Fera Svitlana Volodymyrivna PhD, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social Work, Chernihiv Polytechnic National University, Chernihiv, https://orcid.org/0000-0001-9035-1565

Zakharina Maryna Ivanivna PhD, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social Work, Chernihiv Polytechnic National University, Chernihiv, https://orcid.org/0000-0002-7842-2460

VALUE ORIENTATIONS OF A MANAGER AS A FACTOR IN SHAPING THE ORGANIZATIONAL CULTURE OF SOCIAL INSTITUTIONS

Abstract. The contemporary transformational processes occurring in the social sphere of Ukraine, the growing public demand for high-quality social services, the necessity to improve the social protection system, and the implementation of effective management mechanisms have intensified the issue of developing organizational culture within social institutions. In this context, particular importance is attached to the role of the manager as a bearer of professional, moral, and social values that determine the strategic directions of organizational development, the nature of staff interaction, and the quality of social service provision.

The effective functioning of social institutions largely depends on a well-established system of organizational values, behavioral norms, traditions, interaction principles, and managerial approaches. The value orientations of a manager serve as the foundation for creating a favorable socio-psychological climate within the workforce, ensuring employees' professional motivation, increasing responsibility, and strengthening organizational cohesion. Through personal behavior, leadership style, decision-making practices, and professional position, managers create an

environment in which specific behavioral patterns and professional standards become institutionalized.

An important factor in the development of modern social institutions is the implementation of a values-based management approach grounded in the principles of humanism, social justice, respect for human dignity, social responsibility, openness, and partnership. The application of these principles contributes to strengthening trust between employees and management, improving communication processes, fostering a positive organizational culture, and ensuring high standards of professional performance.

Under the conditions of martial law and Ukraine's post-war recovery, the significance of value-based leadership has increased substantially. Social institutions face new challenges related to the growing number of social service recipients, the need for psychological support for the population, internal migration processes, and rising social tensions. In such circumstances, the manager's ability to maintain employees' professional motivation, ensure team cohesion, and create an atmosphere of mutual trust and support becomes particularly important.

It is substantiated that the alignment of a manager's personal values with employees' values and the organization's mission constitutes a necessary condition for enhancing the effectiveness of social institutions. The development of organizational culture based on the principles of humanism, professional competence, social responsibility, and partnership contributes to improving the quality of social services, promoting staff professional development, and ensuring the sustainable development of the social sphere as a whole.

Keywords: value orientations, manager, organizational culture, social sphere, social work, value-based leadership, human resource management, humanism, social responsibility, professional motivation, social services.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку соціальної сфери України характеризується масштабними суспільними трансформаціями, зумовленими процесами децентралізації, реформування системи соціального захисту населення, інтеграції до європейського соціального простору та необхідністю забезпечення високих стандартів надання соціальних послуг. Додатковими викликами для функціонування установ соціальної сфери стали наслідки повномасштабної війни, зростання кількості внутрішньо переміщених осіб, збільшення потреб населення у соціальній підтримці та необхідність швидкої адаптації організацій до кризових умов функціонування.

У цих умовах особливого значення набуває ефективний менеджмент соціальної роботи, який забезпечує належний рівень організації діяльності установ соціальної сфери, результативність роботи персоналу та якість надання соціальних послуг. Одним із ключових чинників успішного функціонування соціальних організацій виступає організаційна культура, що визначає систему цінностей, норм, правил поведінки та принципів взаємодії між працівниками [7; 8].

Науковці наголошують, що організаційна культура є важливим ресурсом розвитку сучасної організації, оскільки забезпечує інтеграцію персоналу навколо спільних цілей, сприяє формуванню корпоративної ідентичності та створює умови для ефективної реалізації стратегічних завдань [11, с. 170-176]. Вона виступає не лише інструментом управління персоналом, але й чинником забезпечення стабільності організації в умовах змін та невизначеності.

Особливого значення організаційна культура набуває саме в установах соціальної сфери, діяльність яких безпосередньо пов'язана з вирішенням соціально значущих проблем та наданням допомоги різним категоріям населення. На відміну від комерційних організацій, соціальні установи орієнтовані насамперед на реалізацію гуманістичних цінностей, забезпечення соціальної справедливості та підтримку осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах. У зв'язку з цим організаційна культура таких установ повинна ґрунтуватися на принципах гуманізму, толерантності, професійної етики та соціальної відповідальності [11].

Таким чином, дослідження впливу ціннісних орієнтацій керівника на формування організаційної культури установ соціальної сфери має важливе теоретичне та практичне значення, оскільки дозволяє визначити ефективні механізми підвищення результативності менеджменту соціальної роботи та якості соціальних послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика організаційної культури протягом останніх десятиліть перебуває у центрі уваги представників менеджменту, соціології, психології управління та теорії організації. Теоретичні засади формування організаційної культури досліджували Г. Л. Монастирський, Л. М. Карамушка, А. В. Ліпенцев, Ф. В. Зінов'єв, О. В. Харчишина, Л. А. Пашко та інші науковці. У їхніх працях організаційна культура розглядається як складна система соціальних цінностей, норм поведінки, традицій, символів і комунікацій, що забезпечують внутрішню інтеграцію організації та її адаптацію до зовнішнього середовища.

Значний внесок у розвиток наукових уявлень про сутність корпоративної та організаційної культури зробили Т. О. Башук, О. О. Білецька, С. В. Матяж і А. О. Березянська, які розглядали культуру організації як важливий чинник підвищення конкурентоспроможності, ефективності управління персоналом та забезпечення сталого розвитку організацій.

Питання цінностей та ціннісних орієнтацій особистості висвітлено у працях Т. В. Бутківської, Л. О. Коберник, Л. В. Романюк, Н. Панчук, Ю. Шайгородського, Н. Ю. Шемигон, О. М. Целякової. Дослідники наголошують, що ціннісні орієнтації є фундаментальною характеристикою особистості, яка визначає її життєву позицію, поведінку та професійну діяльність.

Окремий напрям наукових досліджень присвячений проблемі управлінських цінностей та їх впливу на діяльність організацій. Зокрема, Н. В. Волошина, І. В. Бондар та О. В. Шакіб [3] досліджували ціннісні орієнтації

сучасних керівників в умовах трансформації українського суспільства. Автори доводять, що система цінностей управлінця значною мірою визначає характер його професійної діяльності та якість управлінських рішень.

Проблему впливу особистості керівника на формування організаційної культури розглядали А. В. Сова, Л. В. Мазник, Г. М. Тимошко, С. М. Мостовенко. У своїх працях вони підкреслюють, що керівник виступає основним носієм організаційних цінностей та відіграє ключову роль у формуванні корпоративної ідентичності колективу.

Метою статті є теоретичне обґрунтування ролі ціннісних орієнтацій керівника у формуванні організаційної культури установ соціальної сфери та визначення основних механізмів їх впливу на ефективність менеджменту соціальної роботи.

Виклад основного матеріалу. У сучасній науці проблема цінностей посідає центральне місце в дослідженнях особистості, соціальної поведінки та управлінської діяльності. Цінності визначають внутрішні орієнтири людини, виступають основою прийняття рішень і регулюють її взаємодію із соціальним середовищем [2; 12; 15; 16].

На думку Л. Романюк, ціннісні орієнтації є інтегральним психологічним утворенням, яке поєднує когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти особистості і визначає її життєві пріоритети [12]. Подібну позицію займає Ю. Шайгородський, який розглядає ціннісні орієнтації як складну багаторівневу систему, що забезпечує цілісність особистості та спрямованість її діяльності [16].

Особливого значення цінності набувають у професійній діяльності керівника. Управлінські рішення, способи комунікації з підлеглими, ставлення до клієнтів та стратегічні пріоритети організації значною мірою визначаються саме системою особистісних і професійних цінностей керівника. У сфері соціальної роботи цей вплив є особливо відчутним, оскільки діяльність організацій спрямована на забезпечення добробуту людини та захист її прав.

Науковці підкреслюють, що сучасний керівник не може обмежуватися лише адміністративними функціями. Він виступає носієм певної системи моральних та професійних орієнтирів, які поступово трансформуються в колективні цінності організації

Управлінська практика свідчить, що працівники схильні орієнтуватися не стільки на формальні правила діяльності, скільки на поведінкові моделі, які демонструє керівник. Саме тому його особистісні переконання стають основою формування організаційних норм і традицій [4].

Г. Монастирський визначає організаційну культуру як сукупність переконань, правил і цінностей, які забезпечують єдність організації та регулюють поведінку її працівників [8]. Аналогічний підхід представлений у працях Л. Карамушки, яка розглядає організаційну культуру як психологічний механізм інтеграції персоналу та забезпечення стабільності функціонування організації [7].

У структурі організаційної культури виділяють декілька взаємопов'язаних рівнів: базові цінності; організаційні норми; правила поведінки; традиції та ритуали; символіку організації; комунікаційні практики; управлінські стилі та моделі лідерства [15].

Саме базові цінності становлять ядро організаційної культури та визначають особливості функціонування всіх інших її елементів. Якщо керівник декларує відкритість, повагу до працівників та партнерські відносини, ці принципи поступово закріплюються у внутрішніх нормах організації.

Дослідники зазначають, що організаційна культура виконує низку важливих функцій: інтеграційну; мотиваційну; адаптаційну; комунікативну; регулятивну; іміджеву [6].

Особливо важливою для соціальних установ є гуманістична функція організаційної культури, яка забезпечує орієнтацію діяльності на потреби людини та дотримання професійно-етичних стандартів.

На відміну від комерційних організацій, установи соціальної сфери мають специфічну місію, яка полягає у забезпеченні соціального захисту населення, підтримці вразливих категорій громадян та реалізації соціальної політики держави.

Саме тому організаційна культура соціальних установ характеризується рядом особливостей: високим рівнем гуманістичної спрямованості; домінуванням соціально значущих цінностей; посиленою увагою до етичних аспектів діяльності; необхідністю міжвідомчої взаємодії; орієнтацією на потреби клієнтів [6].

Науковці підкреслюють, що соціальна робота ґрунтується на принципах поваги до людської гідності, справедливості, рівності можливостей та соціальної відповідальності.

Відповідно, організаційна культура соціальної установи повинна підтримувати ці принципи не лише декларативно, а й на практиці. Працівники мають відчувати, що цінності гуманізму реалізуються у взаємовідносинах між керівництвом та персоналом, у системі оцінювання діяльності та прийнятті управлінських рішень.

У сучасних умовах додатковим викликом для соціальних установ виступають наслідки війни, внутрішня міграція населення, зростання потреб у соціальній підтримці та психологічній допомозі. Це посилює значення організаційної культури як механізму підтримання стійкості колективу та забезпечення безперервності надання соціальних послуг [5].

С. Мостовенко наголошує, що для керівників соціальної сфери найбільш значущими є такі цінності: гуманізм; професійна компетентність; відповідальність; соціальна справедливість; партнерство; відкритість до змін; повага до особистості [9].

Саме ці цінності визначають стиль управління та характер організаційної взаємодії.

Згідно з результатами дослідження Graham та співавторів, організації, в яких цінності керівництва узгоджуються з цінностями працівників, демонструють вищий рівень лояльності персоналу, продуктивності праці та організаційної ефективності [17]. Водночас суперечність між декларованими цінностями керівництва та реальною управлінською практикою призводить до втрати довіри, зниження мотивації та формування негативного соціально-психологічного клімату.

Стиль керівництва є одним із ключових інструментів реалізації ціннісних орієнтацій керівника та їх трансформації в елементи організаційної культури. Через систему управлінських впливів, характер комунікацій, методи прийняття рішень і взаємодію з персоналом керівник формує середовище, у якому закріплюються певні моделі поведінки, професійні норми та ціннісні установки колективу. Саме тому сучасні дослідники розглядають стиль керівництва не лише як управлінську технологію, а й як важливий соціально-психологічний механізм формування організаційної культури [7; 11].

У науковій літературі виділяють авторитарний, демократичний та ліберальний стилі керівництва. Кожен із них по-різному впливає на формування системи організаційних цінностей та соціально-психологічний клімат колективу. Авторитарний стиль базується на жорсткому контролі, централізації влади та мінімальному залученні працівників до процесу прийняття рішень. За таких умов формуються цінності дисципліни, підпорядкування та виконання інструкцій, однак водночас можуть обмежуватися ініціативність, творчість і професійна самостійність персоналу [11].

Демократичний стиль керівництва передбачає партнерську взаємодію між керівником і працівниками, залучення колективу до обговорення управлінських рішень та підтримку професійної ініціативи. Саме такий стиль найбільше відповідає специфіці діяльності установ соціальної сфери, оскільки сприяє розвитку довіри, взаємоповаги та відповідальності за результати спільної діяльності. У колективах із демократичним стилем управління формуються цінності співробітництва, взаємодопомоги, відкритості та професійного розвитку [10].

Ліберальний стиль характеризується мінімальним втручанням керівника в діяльність працівників та значною свободою у виконанні професійних завдань. Попри окремі позитивні аспекти, пов’язані з розвитком самостійності персоналу, надмірна лібералізація управління може призводити до зниження організаційної дисципліни, розмитості відповідальності та послаблення корпоративної єдності [16].

Для соціальної сфери найбільш ефективним вважається поєднання демократичного стилю керівництва із принципами ціннісного лідерства. Такий підхід дозволяє не лише забезпечити виконання організаційних завдань, а й підтримувати високий рівень професійної мотивації персоналу, створювати сприятливий психологічний клімат і формувати позитивний імідж установи.

Особливого значення набуває поведінковий аспект лідерства. Працівники соціальних установ щоденно спостерігають за діями керівника та оцінюють відповідність його поведінки проголошеним цінностям. Якщо керівник демонструє справедливість, повагу до співробітників, відповідальність і відкритість, ці якості поступово стають частиною колективної культури організації. Натомість розбіжність між декларованими принципами та реальною поведінкою керівника може спричиняти втрату довіри, зниження мотивації та погіршення соціально-психологічного клімату [14].

Упродовж останніх десятиліть у теорії менеджменту активно розвивається концепція ціннісного лідерства (*values-based leadership*), відповідно до якої ефективність керівника визначається не лише його професійними компетентностями, але й здатністю формувати спільну систему цінностей та забезпечувати їх практичну реалізацію в діяльності організації.

Концепція ціннісного лідерства ґрунтується на переконанні, що довгостроковий успіх організації залежить від узгодженості між індивідуальними цінностями працівників і цінностями, які підтримуються керівництвом. Коли працівники розуміють суспільну значущість своєї діяльності та поділяють місію організації, їхня професійна мотивація значно зростає [17].

Визначальною рисою такого підходу є розуміння управління не лише як процесу досягнення економічних результатів, а як системи взаємодії між керівником, персоналом і зовнішнім середовищем, заснованої на спільних цінностях і пріоритетах [16, с 359].

Для установ соціальної сфери це означає, що керівник виступає носієм і транслятором певної системи цінностей, яка задає вектор організаційного розвитку. Саме ціннісні орієнтації керівника визначають, які норми поведінки вважаються прийнятними, які відносини складаються в колективі, а також яким чином вибудовується взаємодія з клієнтами соціальних послуг.

Важливим аспектом є взаємозв'язок між особистісними цінностями керівника та очікуваннями клієнтів соціальних установ. Встановлення цього зв'язку дозволяє сформувати клієнтоорієнтовану організаційну культуру, яка базується на принципах поваги до гідності людини, емпатії та соціальної відповідальності.

Такий підхід корелює з положенням про необхідність врахування індивідуальних цінностей споживачів (у нашому випадку – отримувачів соціальних послуг), що впливає на прийняття управлінських рішень і ефективність діяльності організації [16, с 360].

Реалізація ціннісно-орієнтованого управління передбачає поетапний процес, який включає оцінку цінності організації, визначення факторів її формування, планування змін і контроль результатів [16, с 361]. У площині соціальної сфери це означає необхідність системного моніторингу якості соціальних послуг, ефективності використання ресурсів та відповідності діяльності установи задекларованим цінностям.

Особливу роль у цьому процесі відіграє формування системи факторів створення цінності, які повинні відображати як внутрішні характеристики організації, так і зовнішні умови її функціонування [16, с 362]. У соціальних установах до таких факторів можна віднести професійну компетентність персоналу, рівень мотивації працівників, якість комунікації, організаційну прозорість і довіру з боку клієнтів [16].

Ціннісні орієнтації керівника безпосередньо впливають на формування цих факторів, оскільки саме керівник визначає пріоритети розвитку, розподіл ресурсів і характер взаємодії в колективі. Якщо керівник орієнтований на гуманістичні цінності, це сприяє формуванню атмосфери підтримки, взаєморозуміння та професійного зростання. Натомість домінування формальних або авторитарних підходів може негативно впливати на організаційну культуру та якість соціальних послуг.

Крім того, формування організаційної культури передбачає використання ефективних управлінських інструментів, спрямованих на вдосконалення діяльності організації. До таких інструментів належать сучасні методи управління, зокрема аналіз кращих практик, оптимізація процесів і залучення зовнішніх ресурсів [16, с 363]. У соціальній сфері їх застосування сприяє підвищенню якості послуг і адаптації до змінних умов середовища.

Для установ соціальної сфери ціннісне лідерство має особливе значення, оскільки результати їх діяльності безпосередньо впливають на якість життя населення. Соціальні працівники, фахівці із соціальної роботи, психологи та інші працівники соціальних установ виконують складні професійні завдання, які потребують не лише спеціальних знань, але й високого рівня моральної відповідальності.

Науковці зазначають, що саме ціннісне лідерство дозволяє забезпечити високу організаційну стійкість в умовах суспільних трансформацій, кризових явищ та змін зовнішнього середовища. А ціннісні орієнтації керівника виступають системоутворюючим чинником формування організаційної культури установ соціальної сфери. Вони визначають не лише характер управлінських рішень, але й соціально-психологічний клімат колективу, рівень довіри між учасниками організаційної взаємодії та ефективність надання соціальних послуг. Використання ціннісно-орієнтованого підходу дозволяє забезпечити узгодженість між стратегічними цілями установи, її ресурсним потенціалом і потребами клієнтів, що є необхідною умовою сталого розвитку соціальних організацій.

Особливо актуальним цей підхід став для українських соціальних установ у період воєнного стану, коли значно зросли навантаження на систему соціального захисту населення, а працівники соціальної сфери зіткнулися з новими професійними викликами. За таких умов керівник має не лише організовувати роботу колективу, але й забезпечувати психологічну підтримку персоналу, підтримувати професійну мотивацію та сприяти формуванню атмосфери взаємної довіри.

Висновки. Отже, організаційна культура виступає не лише засобом внутрішньої інтеграції персоналу, але й механізмом адаптації організації до зовнішніх соціально-економічних змін, забезпечуючи стабільність її діяльності та реалізацію стратегічних цілей. Встановлено, що ефективна організаційна культура сприяє формуванню єдиного бачення місії організації, підвищує рівень професійної відповідальності працівників, покращує комунікацію між структурними підрозділами та створює передумови для якісного надання соціальних послуг.

Дослідження теоретичних підходів до проблеми цінностей та ціннісних орієнтацій особистості дозволило дійти висновку, що цінності є фундаментальною основою людської діяльності та визначають характер прийняття рішень, поведінку особистості й її ставлення до професійної діяльності. Ціннісні орієнтації формуються під впливом соціального середовища, професійного досвіду, моральних переконань та життєвих пріоритетів людини і виступають своєрідним внутрішнім регулятором поведінки. Для керівника організації вони набувають особливого значення, оскільки визначають не лише його особистісну позицію, але й управлінські рішення, способи взаємодії з підлеглими, ставлення до клієнтів та загальний стиль керівництва.

Саме керівник є головним носієм та транслятором організаційних цінностей. Через власний приклад, професійну поведінку, систему комунікації та механізми прийняття рішень він формує певну модель організаційної культури, яка поступово закріплюється в колективі та стає основою діяльності організації. Працівники значною мірою орієнтуються на поведінку керівника як на взірець професійної взаємодії, тому саме особистісні характеристики керівника визначають рівень довіри до керівництва, психологічний клімат у колективі та ступінь залученості працівників до реалізації цілей організації.

На відміну від бізнес-структур, основною метою яких є отримання прибутку, діяльність соціальних установ спрямована на забезпечення добробуту населення, підтримку соціально вразливих груп, захист прав громадян та надання допомоги особам, які перебувають у складних життєвих обставинах. Саме тому організаційна культура соціальних установ повинна базуватися на принципах гуманізму, соціальної справедливості, толерантності, професійної етики та клієнтоорієнтованості. Найбільш значущими цінностями для керівників установ соціальної сфери виступають гуманізм, соціальна відповідальність, повага до людської гідності, чесність, відкритість до співпраці, толерантність та професійна компетентність. Саме ці цінності визначають зміст управлінської діяльності та забезпечують реалізацію соціальної місії організації. Наявність таких цінностей у системі управління сприяє формуванню атмосфери взаємної поваги та довіри, що позитивно впливає на результативність діяльності персоналу та якість соціальних послуг. Ціннісні орієнтації керівника безпосередньо впливають на систему мотивації персоналу. Працівники соціальної сфери значною мірою орієнтовані не лише на матеріальне

стимулювання, але й на моральне задоволення від виконуваної роботи, суспільне визнання та можливість професійного розвитку. Керівники, які підтримують цінності справедливості, професійного зростання та соціальної значущості праці, створюють умови для формування внутрішньої мотивації працівників. Це сприяє підвищенню їхньої професійної активності, відповідальності та зацікавленості в досягненні цілей організації.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна стверджувати, що ціннісні орієнтації керівника виступають стратегічним ресурсом розвитку установ соціальної сфери. Вони визначають не лише особливості управлінської діяльності, але й формують фундаментальні засади функціонування організації, впливають на мотивацію персоналу, характер організаційної культури, якість соціальних послуг та ефективність реалізації соціальної політики держави. Саме тому формування ціннісно орієнтованого керівництва має стати одним із пріоритетних напрямів підготовки та професійного розвитку управлінських кадрів у соціальній сфері.

Перспективи подальших досліджень полягають у проведенні емпіричних досліджень взаємозв'язку між конкретними типами ціннісних орієнтацій керівників і моделями організаційної культури соціальних установ, розробленні інструментарію оцінювання ціннісного клімату організацій, а також створенні практичних рекомендацій щодо впровадження ціннісно орієнтованого менеджменту в умовах післявоєнної відбудови України, модернізації системи соціального захисту населення та подальшої інтеграції до європейського соціального простору. Це сприятиме підвищенню ефективності управління соціальною сферою та забезпеченню високих стандартів надання соціальних послуг відповідно до сучасних потреб суспільства.

Література:

1. Бей Г., Синиченко, А. ЦІННІСНО-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД ДО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПІДПРИЄМСТВА. *Економіка та суспільство*, 2024. № 63. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-63-66 (дата звернення 03.06.2026).

2. Бутківська Т. В. Проблема цінностей у соціалізації особистості. *Цінності освіти і виховання : наук.-метод. зб. АПН України*. Київ, 1997. С. 27–31.

3. Волошина Н. В., Бондар І. В., Шакіб О. В. Ціннісні орієнтації сучасних керівників в умовах трансформації українського суспільства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2017. №. 3 (1). С. 51-56.

4. Воронько Л.О. Сучасний керівник у системі державної служби України: пошук оптимальної моделі. *Державне управління: теорія та практика*. 2013. №2. С. 157-170.

5. Гудзь О.Є. Цифрова економіка: зміна цінностей та орієнтирів управління підприємствами . «*Економіка. Менеджмент. Бізнес*». 2018. № 2 (24).

6. Зінов'єв Ф.В. Сутність і складові організаційної культури підприємства. *Держава та регіони*. 2010. № 3. С. 46–50.

7. Карамушка Л.М. Роль організаційної культури в діяльності сучасних організацій: аналіз основних підходів. *Актуальні проблеми психології : зб. наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України* / [ред. кол. : С.Д. Максименко (гол. ред.) та ін.]. 2013. Вип. 38. С. 225-229.

8. Монастирський Г.Л. Теорія організаційної культури підприємства: Тернопіль: ТНЕУ, 2014. 288 с.

9. Мостовенко С. М. Ціннісні орієнтації управлінської діяльності керівника закладу соціальної сфери. 2019. 132 с.

10. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія управління / Л. Е. Орбан- Лембрик. – К. : Академвидав, 2003 – 568 с.

11. Пашко Л. А. Організаційна культура як передумова ефективності управління людськими ресурсами. *Вісник НАДУ*. 2003. № 3. С. 170-176.

12. Романюк Л. В. Ціннісні орієнтації: сутність, структура і психологічні механізми розвтку. Камянець-Подільський : Абетка-НОВА, 2004. 188 с.

13. Романюк Л. Становлення цінностей особистості: концептуальна модель та її методологічний потенціал. *Психологія особистості*. 2013. № 1. С. 138–148.

14. Сова А.В. Роль керівника в формуванні організаційної культури. Ефективна економіка. 2015. № 6. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4471 (дата звернення 03.06.2026).

15. Фера С. Інновації в соціальній підтримці учасників бойових дій у процесі їх адаптації до мирного життя. *Наукові записки.* Серія: Психологія, 2024. № 4. – С. 103–108. – Режим доступу: https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2024-4-15

16. Харчишина О. В. ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ПІДПРИЄМСТВА. *Стратегічні питання світової науки*. 2011: VII міжнар. наук.-практ. конф., 7–15 лют. 2011 р., Przemysl, Respublica Polska. С. 46–48. https://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/8459 (дата звернення 03.06.2026).

17. Graham, John R., et al. Corporate culture: Evidence from the field. *National Bureau of Economic Research*. 2017. № 23255 URL : http://www.nber.org/papers/w23255.pdf (дата звернення 03.06.2026).

References:

1. Bei, H., & Synychenko, A. (2024). Tsinnisno-oriientovanyi pidkhid do upravlinnia rozvytkom pidpryiemstva [Value-oriented approach to enterprise development management]. *Ekonomika ta suspilstvo* [Economy and Society], *(63)*. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-63-66 [in Ukrainian].

2. Butkivska, T. V. (1997). Problema tsinnostei u sotsializatsii osobystosti [The problem of values in personality socialization]. In *Tsinnosti osvity i vykhovannia* [Values of education and upbringing] (pp. 27–31). APN Ukrainy. [in Ukrainian].

3. Voloshyna, N. V., Bondar, I. V., & Shakib, O. V. (2017). Tsinnisni oriientatsii suchasnykh kerivnykiv v umovakh transformatsii ukrainskoho suspilstva [Value orientations of modern managers in the conditions of transformation of Ukrainian society]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia: Psykholohichni nauky* [Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Psychological Sciences], *3*(1), 51–56. [in Ukrainian].

4. Voronko, L. O. (2013). Suchasnyi kerivnyk u systemi derzhavnoi sluzhby Ukrainy: poshuk optymalnoi modeli [Modern manager in the system of civil service of Ukraine: Search for an optimal model]. *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka* [Public Administration: Theory and Practice], *(2)*, 157–170. [in Ukrainian].

5. Hudz, O. Ye. (2018). Tsyfrova ekonomika: zmina tsinnostei ta oriientyriv upravlinnia pidpryiemstvamy [Digital economy: Changing values and management priorities of enterprises]. *Ekonomika. Menedzhment. Biznes* [Economics. Management. Business], *2*(24). [in Ukrainian].

6. Zinoviev, F. V. (2010). Sutnist i skladovi orhanizatsiinoi kultury pidpryiemstva [Essence and components of organizational culture of an enterprise]. *Derzhava ta rehiony* [State and Regions], *(3)*, 46–50. [in Ukrainian].

7. Karamushka, L. M. (2013). Rol orhanizatsiinoi kultury v diialnosti suchasnykh orhanizatsii: analiz osnovnykh pidkhodiv [The role of organizational culture in modern organizations: Analysis of basic approaches]. *Aktualni problemy psykholohii* [Actual Problems of Psychology], *(38)*, 225–229. [in Ukrainian].

8. Monastyrskyi, H. L. (2014). *Teoriia orhanizatsiinoi kultury pidpryiemstva* [Theory of organizational culture of an enterprise]. Ternopil National Economic University. [in Ukrainian].

9. Mostovenko, S. M. (2019). *Tsinnisni oriientatsii upravlinskoi diialnosti kerivnyka zakladu sotsialnoi sfery* [Value orientations of managerial activity of a social institution manager]. [in Ukrainian].

10. Orban-Lembryk, L. E. (2003). *Psykholohiia upravlinnia* [Psychology of management]. Akademvydav. [in Ukrainian].

11. Pashko, L. A. (2003). Orhanizatsiina kultura yak peredumova efektyvnosti upravlinnia liudskymy resursamy [Organizational culture as a prerequisite for effective human resource management]. *Visnyk NADU* [Bulletin of the National Academy for Public Administration], *(3)*, 170–176. [in Ukrainian].

12. Romaniuk, L. V. (2004). *Tsinnisni oriientatsii: sutnist, struktura i psykholohichni mekhanizmy rozvytku* [Value orientations: Essence, structure and psychological mechanisms of development]. Abetka-NOVA. [in Ukrainian].

13. Romaniuk, L. (2013). Stanovlennia tsinnostei osobystosti: kontseptualna model ta yii metodolohichnyi potentsial [Formation of personal values: Conceptual model and its methodological potential]. *Psykholohiia osobystosti* [Personality Psychology], *(1)*, 138–148. [in Ukrainian].

14. Sova, A. V. (2015). Rol kerivnyka v formuvanni orhanizatsiinoi kultury [The role of a manager in shaping organizational culture]. *Efektyvna ekonomika* [Effective Economy], *(6)*. http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4471 [in Ukrainian].

15. Fera, S. (2024). Innovatsii v sotsialnii pidtrymtsi uchasnykiv boiovykh dii u protsesi yikh adaptatsii do myrnoho zhyttia [Innovations in social support for combat veterans during their adaptation to peaceful life]. *Naukovi zapysky. Seriia: Psykholohiia*, (4), 103–108. https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2024-4-15 [in Ukrainian].

16. Kharchyshyna, O. V. (2011). Formuvannia orhanizatsiinoi kultury pidpryiemstva [Formation of organizational culture of an enterprise]. In *Stratehichni pytannia svitovoi nauky* [Strategic Issues of World Science] (pp. 46–48). https://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/8459 [in Ukrainian].

17. Graham, J. R., Grennan, J., Harvey, C. R., & Rajgopal, S. (2017). *Corporate culture: Evidence from the field* (Working Paper No. 23255). National Bureau of Economic Research. http://www.nber.org/papers/w23255.pdf [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 159.922.7:615.851

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2373-2384

Чайка Ірина Вікторівна доктор філософії (PhD) у галузі психології, доцент кафедри психології, Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ, м. Вінниця, https://orcid.org/0000-0002-3975-1982

ПСИХОКОРЕКЦІЯ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ДІТЕЙ ШКІЛЬНОГО ВІКУ МЕТОДОМ ХІБУКІ-ТЕРАПІЇ

Анотація. У статті здійснено теоретичне обґрунтування можливостей психокорекції емоційної сфери дітей шкільного віку методом Хібукі-терапії. Актуальність дослідження зумовлена зростанням кількості дітей, які переживають психоемоційне напруження, підвищену тривожність, страхи, труднощі адаптації та наслідки психотравмуючих подій. Особливої гостроти проблема набуває в умовах воєнного стану, коли значна частина дітей стикається з вимушеним переміщенням, порушенням звичного способу життя, розлукою з близькими, переживанням втрати безпеки та стабільності. Такі обставини негативно впливають на емоційний стан дитини, сприяють виникненню дезадаптивних форм поведінки, зниженню рівня психологічного благополуччя та ускладнюють процес особистісного розвитку. Розкрито психологічний зміст емоційної сфери особистості дитини та визначено основні чинники її розвитку у шкільному віці. Проаналізовано сучасні наукові підходи до психокорекції емоційних порушень у дітей та обґрунтовано доцільність використання арт-терапевтичних технологій як ефективного засобу психологічної допомоги. Визначено роль емоційної саморегуляції, емоційної компетентності та психологічної стійкості у забезпеченні гармонійного розвитку особистості дитини. Особливу увагу приділено характеристиці Хібукі-терапії як інноваційного методу психологічної допомоги дітям, що поєднує елементи лялькотерапії, ігротерапії, казкотерапії та емоційно-підтримувальної взаємодії. Розкрито основні механізми психокорекційного впливу терапевтичної іграшки Хібукі, серед яких проєкція, ідентифікація, символізація переживань та формування відчуття психологічної безпеки. Встановлено, що взаємодія дитини з терапевтичною іграшкою сприяє усвідомленню власних емоцій, безпечному вираженню почуттів, зниженню рівня тривожності та страхів, розвитку навичок емоційної саморегуляції та конструктивних стратегій подолання стресу. Обґрунтовано, що застосування Хібукі-терапії у психокорекційній роботі зі школярами створює сприятливі умови для відновлення емоційної рівноваги, розвитку адаптаційних ресурсів особистості, зміцнення психологічної стійкості та підвищення загального рівня психологічного благополуччя. Отримані результати можуть бути використані у практичній діяльності психологів закладів освіти, центрів психологічної допомоги та реабілітаційних установ.

Ключові слова: психокорекція, емоційна сфера, діти шкільного віку, Хібукі-терапія, тривожність, страхи, емоційна саморегуляція, психологічна допомога.

Chayka Iryna Viktorivna Doctor of Philosophy (PhD) in Psychology, Associate Professor of the Department of Psychology, Vinnytsia Trade and Economics Institute of DTEU, Vinnytsia, https://orcid.org/0000-0002-3975-1982

PSYCHOCORRECTION OF THE EMOTIONAL SPHERE OF SCHOOL-AGE CHILDREN BY MEANS OF HIBUKI THERAPY

Abstract. The article provides a theoretical substantiation of the possibilities of psychocorrection of the emotional sphere of school-age children through Hibuki therapy. The relevance of the study is determined by the growing number of children experiencing psycho-emotional stress, increased anxiety, fears, adaptation difficulties, and the consequences of traumatic events. The issue becomes particularly acute under martial law conditions, when a significant proportion of children face forced displacement, disruption of their usual way of life, separation from loved ones, and experiences related to the loss of safety and stability. Such circumstances negatively affect children's emotional well-being, contribute to the emergence of maladaptive behavioral patterns, reduce the level of psychological well-being, and complicate the process of personality development. The psychological content of a child's emotional sphere is revealed, and the main factors influencing its development during school age are identified. Modern scientific approaches to the psychocorrection of emotional disorders in children are analyzed, and the expediency of using art-therapeutic technologies as an effective means of psychological assistance is substantiated. The role of emotional self-regulation, emotional competence, and psychological resilience in ensuring the harmonious development of a child's personality is determined. Particular attention is paid to the characteristics of Hibuki therapy as an innovative method of psychological support for children that combines elements of doll therapy, play therapy, fairy-tale therapy, and emotionally supportive interaction. The main mechanisms of the psychocorrectional influence of the Hibuki therapeutic toy are described, including projection, identification, symbolization of experiences, and the formation of a sense of psychological safety. It has been established that a child’s interaction with the therapeutic toy promotes awareness of personal emotions, safe expression of feelings, reduction of anxiety and fears, development of emotional self-regulation skills, and acquisition of constructive stress-coping strategies. It is substantiated that the use of Hibuki therapy in psychocorrectional work with school-age children creates favorable conditions for restoring emotional balance, developing adaptive personal resources, strengthening psychological resilience, and improving overall psychological well-being. The findings may be applied in the professional activities of psychologists working in educational institutions, psychological support centers, and rehabilitation facilities.

Keywords: psychocorrection, emotional sphere, school-age children, Hibuki therapy, anxiety, fears, emotional self-regulation, psychological assistance, psychological resilience.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується значними соціальними трансформаціями, високим рівнем невизначеності та численними кризовими викликами, які безпосередньо впливають на психічне здоров'я дітей. Особливої актуальності проблема набуває в умовах воєнного стану, коли діти стикаються з переживанням страху, невизначеності, втрати почуття безпеки, зміною соціального оточення та порушенням звичного ритму життя. Дослідження останніх років свідчать про суттєве зростання рівня тривожності, емоційної напруги, страхів, порушень поведінки, труднощів соціальної адаптації серед дітей шкільного віку. Емоційні порушення негативно впливають на навчальну діяльність, міжособистісну взаємодію, формування самооцінки, а також особистісний розвиток дитини загалом. У зв'язку з цим особливого значення набуває пошук ефективних психокорекційних технологій, які б забезпечували безпечне опрацювання емоційних переживань дитини. Одним із перспективних напрямів сучасної психологічної практики є Хібукі-терапія – метод психологічної допомоги, розроблений ізраїльськими фахівцями для підтримки дітей, які пережили травматичні події.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку емоційної сфери дітей є предметом численних психологічних досліджень. Теоретичні засади вивчення емоційного розвитку особистості представлені у працях Д. Гоулмана, К. Ізарда та інших учених. Вітчизняні дослідники Ю.Бондарук [1], Н.Панчук [3] наголошують, що емоційна сфера виконує регулятивну функцію, забезпечує адаптацію особистості до соціального середовища та є важливою складовою психічного благополуччя. Окремий напрям досліджень пов'язаний із впровадженням Хібукі-терапії у практику психологічної допомоги дітям [5; 6]. Досвід використання методу свідчить про його ефективність у зниженні рівня тривожності, подоланні страхів, розвитку навичок емоційної саморегуляції та відновленні відчуття безпеки.

Метою статті є теоретичне обґрунтування можливостей психокорекції емоційної сфери дітей шкільного віку методом Хібукі-терапії та визначення основних напрямів її використання у практиці психологічної допомоги дітям.

Виклад основного матеріалу. Емоційна сфера є однією з найважливіших складових психічного розвитку особистості, оскільки забезпечує регуляцію поведінки, формування міжособистісних взаємин, адаптацію до соціального середовища та розвиток самосвідомості. У молодшому шкільному віці відбуваються суттєві зміни в емоційному житті дитини, пов'язані зі зміною соціальної ситуації розвитку, включенням у навчальну діяльність, розширенням кола соціальних контактів та підвищенням вимог до самоконтролю і саморегуляції. Саме в цей період закладаються основи емоційної

компетентності, здатності до усвідомлення власних переживань, розуміння емоцій інших людей та конструктивного реагування на складні життєві ситуації [3].

Початок навчання у школі супроводжується необхідністю адаптації до нових умов життєдіяльності. Успішність цього процесу значною мірою залежить від особливостей емоційного реагування дитини, її здатності справлятися зі стресом, тривогою, фрустрацією. У молодших школярів емоції часто характеризуються безпосередністю, інтенсивністю та недостатньою усвідомленістю. Водночас діти ще не володіють достатньо сформованими механізмами саморегуляції, що ускладнює подолання негативних переживань. Саме тому будь-які психотравмуючі події можуть суттєво впливати на їхній психологічний стан та потребують своєчасної психокорекційної допомоги [1, с. 76].

Особливої актуальності проблема психокорекції емоційної сфери дітей набуває в умовах війни. Вимушене переселення, розлука з близькими, втрата звичного соціального середовища, тривале перебування в умовах небезпеки та невизначеності створюють значне психоемоційне навантаження. У дітей можуть спостерігатися підвищена тривожність, страхи, емоційна нестабільність, труднощі соціальної адаптації, порушення поведінки та зниження навчальної мотивації. Також виникають труднощі у встановленні соціальних контактів, прояви замкненості, агресивності, емоційного виснаження, втрати відчуття психологічної безпеки.

Науковці зазначають, що переживання травматичних подій у дитячому віці може призводити до формування стійких негативних емоційних станів, які без належної психологічної допомоги здатні трансформуватися у тривожні розлади, психосоматичні порушення та труднощі особистісного розвитку. Саме тому психокорекція емоційної сфери виступає важливим напрямом професійної діяльності психолога, спрямованим на усунення або послаблення негативних емоційних проявів, розвиток адаптивних способів реагування та відновлення психологічного благополуччя дитини [1; 3].

Психокорекція емоційної сфери дітей передбачає цілеспрямований психологічний вплив, спрямований на зміну неадаптивних форм емоційного реагування, розвиток емоційної саморегуляції, підвищення емоційної стійкості та формування навичок конструктивного подолання труднощів. Основними завданнями психокорекційної роботи є зниження рівня тривожності та страхів, нормалізація емоційного стану, розвиток здатності до усвідомлення та вербалізації почуттів, формування позитивного образу Я, зміцнення самооцінки та розвиток психологічних ресурсів особистості.

Особливого значення у процесі психокорекції емоційної сфери дітей набуває розвиток емоційної саморегуляції. У психологічній науці саморегуляція розглядається як здатність особистості усвідомлювати, контролювати та змінювати власні емоційні реакції відповідно до вимог ситуації. Для дітей шкільного віку ця здатність перебуває на етапі активного становлення, що

обумовлює необхідність цілеспрямованого психокорекційного впливу. Недостатній рівень сформованості навичок саморегуляції може проявлятися у підвищеній імпульсивності, емоційній нестійкості, труднощах контролю поведінки та нездатності конструктивно реагувати на стресові ситуації [2].

Психокорекційна робота з розвитку емоційної саморегуляції спрямовується на формування у дітей навичок розпізнавання власних емоційних станів, усвідомлення причин їх виникнення та опанування ефективних способів керування власними переживаннями. Важливим завданням є навчання дітей способів безпечного вираження негативних емоцій, оскільки пригнічення почуттів може призводити до накопичення внутрішньої напруги та виникнення психосоматичних реакцій [4].

У сучасних умовах особливої актуальності набуває психокорекція тривожності як одного з найбільш поширених емоційних порушень у дітей. Тривожність негативно впливає на навчальну діяльність, міжособистісні взаємини та загальний психоемоційний стан дитини. Вона може проявлятися у вигляді постійного занепокоєння, невпевненості у власних силах, страху помилки, уникнення нових ситуацій та підвищеної чутливості до оцінювання з боку дорослих і однолітків. [1]

Психокорекція тривожності передбачає комплексний вплив на когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти особистості. На когнітивному рівні здійснюється робота з негативними переконаннями та очікуваннями дитини. На емоційному рівні відбувається усвідомлення та прийняття власних переживань. На поведінковому рівні формуються нові способи реагування на стресові ситуації та навички подолання труднощів [3].

Не менш важливим напрямом психокорекційної роботи є подолання дитячих страхів. Страхи можуть бути природною складовою розвитку дитини, однак у ситуаціях тривалого стресу або психотравмувальних подій вони нерідко набувають надмірної інтенсивності та починають негативно впливати на повсякденне життя. Психокорекційна допомога спрямовується на зниження емоційної значущості страхів, розвиток почуття контролю над ними та формування впевненості у власних можливостях [1].

Важливим аспектом психокорекції емоційної сфери є розвиток емоційної компетентності. Емоційно компетентна дитина здатна розпізнавати власні почуття, розуміти емоції інших людей, адекватно виражати переживання та використовувати емоційну інформацію для регуляції поведінки. Формування емоційної компетентності сприяє покращенню міжособистісної взаємодії, розвитку емпатії та успішній соціалізації особистості [2].

У контексті психокорекції особливого значення набуває робота з позитивним образом Я. Негативний досвід, переживання невдач, наслідки психотравмувальних подій часто призводять до зниження самооцінки та формування негативного ставлення до себе. Психокорекційний вплив спрямовується на розвиток позитивного самосприйняття, усвідомлення власних

сильних сторін, формування віри у власні можливості та підвищення рівня особистісної ефективності [1].

Одним із ключових результатів психокорекційної роботи є підвищення психологічної стійкості дитини. Психологічна стійкість розглядається як здатність особистості зберігати внутрішню рівновагу та ефективно функціонувати в умовах стресу, невизначеності та життєвих труднощів. Формування психологічної стійкості передбачає розвиток ресурсного потенціалу особистості, навичок самопідтримки та конструктивного подолання складних життєвих ситуацій [3].

Тому психокорекція емоційної сфери дітей шкільного віку є складним та багатокомпонентним процесом, який охоплює роботу з емоційною саморегуляцією, тривожністю, страхами, самооцінкою, емоційною компетентністю та психологічною стійкістю. Саме комплексний характер психокорекційного впливу забезпечує досягнення позитивних змін в емоційному розвитку дитини та створює умови для її гармонійного особистісного становлення.

Одним із сучасних методів психологічної допомоги дітям є Хібукі-терапія. Метод був розроблений ізраїльськими фахівцями для психологічної підтримки дітей, які постраждали внаслідок військових конфліктів. Назва методу походить від імені спеціальної терапевтичної іграшки – собачки Хібукі, яка виступає своєрідним посередником між дитиною та психологом [5].

З психокорекційної точки зору Хібукі-терапія є методом опосередкованого впливу на емоційну сферу дитини через механізми проєкції, ідентифікації та символізації переживань. Терапевтична іграшка виконує функцію безпечного об’єкта, на який дитина може переносити власні переживання, страхи, образи та внутрішні конфлікти. Це дозволяє знизити рівень психологічного захисту та створити умови для екологічного опрацювання травматичного досвіду [6].

Важливою складовою психокорекційного впливу є формування відповідальності за іграшку. Дитина починає піклуватися про Хібукі, підтримувати його, заспокоювати та допомагати йому долати труднощі. У результаті відбувається своєрідне віддзеркалення власних ресурсів дитини. Допомагаючи Хібукі, дитина фактично навчається допомагати собі, поступово засвоюючи конструктивні способи емоційної саморегуляції та подолання стресу [5].

Психокорекційний потенціал Хібукі-терапії полягає також у розвитку емоційної компетентності. Через спеціально організовані вправи дитина навчається розпізнавати емоції, називати їх, аналізувати причини виникнення та визначати способи подолання негативних переживань. Це сприяє формуванню навичок емоційного інтелекту, які є важливою передумовою успішної соціалізації та психологічного благополуччя.

Ефективність Хібукі-терапії значною мірою пов’язана з тим, що для дітей молодшого шкільного віку гра залишається провідним способом освоєння соціального досвіду. Саме в ігровій діяльності дитина може вільно виражати свої емоції, моделювати життєві ситуації та знаходити нові способи реагування на труднощі.

У структурі психокорекційної роботи Хібукі-терапія може поєднуватися з елементами арт-терапії, казкотерапії, пісочної терапії, ігротерапії та тілесно-орієнтованих практик. Такий комплексний підхід дозволяє забезпечити багатовекторний вплив на емоційну сферу дитини.

Важливим напрямом психокорекції є розвиток навичок емоційної саморегуляції. Під час занять діти опановують прийоми релаксації, дихальні вправи, техніки самозаспокоєння, вправи на усвідомлення власних емоційних станів та способів їх конструктивного вираження. Це дозволяє зменшити інтенсивність негативних переживань та підвищити рівень психологічної стійкості.

Зауважимо, що основними завданнями психокорекції емоційної сфери дітей методом Хібукі-терапії є:

– зниження рівня тривожності;
– подолання дитячих страхів;
– розвиток емоційної саморегуляції;
– формування навичок конструктивного вираження почуттів;
– підвищення самооцінки;
– розвиток емпатії;
– формування відчуття безпеки;
– зміцнення психологічної стійкості;
– покращення соціальної адаптації.

Ефективність психокорекції емоційної сфери дітей шкільного віку методом Хібукі-терапії значною мірою залежить від дотримання низки психолого-педагогічних принципів. Насамперед йдеться про принцип безумовного прийняття дитини, який передбачає створення атмосфери емоційної безпеки, довіри та підтримки. У процесі психокорекційної роботи дитина повинна відчувати, що її переживання є важливими та значущими, а будь-які емоційні прояви приймаються без осуду чи критики.

Важливе значення має принцип добровільності, відповідно до якого дитина самостійно визначає рівень своєї відкритості та готовності до взаємодії. Використання терапевтичної іграшки дозволяє уникнути примусу до обговорення травматичних подій, забезпечуючи поступове та безпечне наближення до складних переживань.

Не менш важливим є принцип ресурсності, який передбачає акцентування уваги не лише на проблемах та труднощах дитини, а й на її сильних сторонах, особистісних ресурсах та потенційних можливостях. У процесі взаємодії з Хібукі дитина навчається усвідомлювати власні внутрішні ресурси та використовувати їх для подолання життєвих труднощів.

Психокорекційна програма має реалізовуватись поетапно та включає діагностичний, адаптаційний, корекційно-розвивальний і підсумковий етапи.

На діагностичному етапі здійснюється вивчення особливостей емоційної сфери дитини, визначення рівня тривожності, наявності страхів, труднощів

емоційної саморегуляції та особливостей соціальної адаптації. Психолог встановлює первинний контакт із дитиною та її батьками, збирає інформацію про актуальні труднощі та психологічний стан дитини.

Адаптаційний етап спрямований на формування довірливих взаємин між психологом та дитиною. У цей період відбувається знайомство з терапевтичною іграшкою Хібукі, формування позитивного емоційного ставлення до занять та створення безпечного психотерапевтичного простору.

Корекційно-розвивальний етап є основним і передбачає безпосередню роботу з емоційними переживаннями дитини. Саме на цьому етапі використовуються вправи, спрямовані на подолання страхів, тривожності, емоційної напруги та розвиток навичок емоційної саморегуляції.

Підсумковий етап передбачає узагальнення отриманого досвіду, закріплення сформованих навичок та оцінку ефективності психокорекційної роботи. Особлива увага приділяється розвитку впевненості дитини у власних можливостях та формуванню позитивного бачення майбутнього.

Психокорекційна програма може включати 16 занять тривалістю 45–60 хвилин. Робота проводиться один-два рази на тиждень у груповому або індивідуальному форматі.

Програма складається з чотирьох змістових блоків.

Перший блок (1-4 заняття) спрямований на формування довіри та емоційного контакту між дитиною, психологом та іграшкою. Діти знайомляться з Хібукі, створюють його історію, визначають особливості характеру та потреби терапевтичної іграшки.

На початковому етапі психокорекційної роботи особливого значення набуває формування відчуття безпеки та прийняття. Для дітей, які пережили психотравмувальні події, довіра до дорослих часто порушується, тому одним із першочергових завдань є створення атмосфери емоційного комфорту. Саме терапевтична іграшка стає своєрідним посередником між психологом та дитиною, допомагаючи встановити контакт без прямого обговорення травматичного досвіду.

Важливим завданнями цього етапу є:

- формування довіри до психолога;
- зниження рівня емоційної напруги;
- розвиток навичок самопрезентації;
- створення позитивної мотивації до участі у програмі;
- формування почуття психологічної безпеки.

Використовуються вправи: «Знайомство з Хібукі»; «Історія мого нового друга»; «Що любить Хібукі?»; «Паспорт Хібукі»; «Будинок безпеки для Хібукі»; «Мій настрій сьогодні».

Під час виконання вправ дитина поступово переносить власні переживання на терапевтичну іграшку, описуючи її характер, звички, страхи та бажання. Завдяки цьому формується безпечний простір для подальшої психокорекційної роботи.

Очікувані результати:

- встановлення довірливого контакту;
- зниження тривожності на початковому етапі;
- підвищення зацікавленості участі у заняттях;
- формування почуття захищеності;
- готовність до подальшого опрацювання емоційних переживань.

Другий блок (5-8 заняття) «Світ моїх емоцій» орієнтований на розвиток емоційної обізнаності. Діти навчаються розпізнавати власні емоції, визначати причини їх виникнення та способи вираження.

Важливим завданнями цього етапу є:

- навчити дітей розпізнавати власні емоції;
- розширити знання про різні емоційні стани;
- сформувати навички вербалізації почуттів;
- розвивати емпатію;
- навчити конструктивного вираження емоцій.

Для цього використовуються техніки малювання емоцій, створення емоційних колажів, вправи на розвиток емоційного словника: «Кольори настрою»; «Емоційний термометр»; «Що відчуває Хібукі?»; «Мапа моїх емоцій»; «Емоційний щоденник»; «Скринька почуттів».

Особлива увага приділяється роботі з такими емоціями, як страх, тривога, сум, злість, образа, радість та здивування. Через взаємодію з Хібукі дитина отримує можливість безпечно говорити про власні переживання та поступово їх усвідомлювати.

Очікувані результати:

- покращення розуміння власних емоцій;
- розвиток навичок емоційного самовираження;
- підвищення рівня емоційної компетентності;
- розвиток емпатії;
- зменшення внутрішньої напруги.

Третій блок (9-12 заняття) «Подолання страхів і тривоги» передбачає опрацювання негативних переживань через гру, малювання, казку та взаємодію з Хібукі. Саме цей блок є центральним у структурі психокорекційної програми. Більшість дітей, які пережили стресові або травматичні події, демонструють підвищений рівень тривожності та наявність різноманітних страхів. Вони можуть стосуватися безпеки, втрати близьких, майбутнього, навчання або соціальної взаємодії.

Психокорекційна робота спрямована на поступове опрацювання страхів через символізацію переживань через взаємодію з Хібукі.

Важливим завданнями цього етапу є:

- виявлення актуальних страхів;
- зниження рівня тривожності;

– опрацювання травматичних переживань;
– розвиток навичок психологічної самодопомоги;
– формування почуття контролю над власними емоціями.

Використовуються вправи: «Будиночок страхів»; «Лист тривозі»; «Чарівний щит Хібукі»; «Скарбничка сміливості»; «Перемога над монстром страху»; «Безпечне місце».

Важливим психокорекційним механізмом є трансформація страху через символічні образи. Діти малюють свої страхи, наділяють їх певними характеристиками, після чого разом із Хібукі знаходять способи їх подолання. Така робота сприяє поступовому зниженню інтенсивності негативних переживань.

Очікувані результати:
- зниження рівня тривожності;
- зменшення кількості страхів;
- підвищення впевненості у собі;
- розвиток психологічної стійкості;
- формування навичок конструктивного подолання труднощів.

Четвертий блок (13-16 заняття) «Я сильний і впевнений». Після опрацювання негативних переживань особливого значення набуває розвиток особистісних ресурсів дитини. Саме тому завершальний блок спрямований на формування позитивної самооцінки, віри у власні сили та усвідомлення внутрішніх можливостей.

Важливим завданнями цього етапу є:
– розвиток позитивного самосприйняття;
– підвищення самооцінки;
– формування навичок самопідтримки;
– розвиток життєстійкості;
– закріплення навичок емоційної саморегуляції.

Використовуються вправи: «Мої суперсили»; «Дерево ресурсів»; «Подорож Хібукі країною успіху»; «Скарбничка досягнень»; «Лист самому собі у майбутнє»; «Моя історія перемоги».

У процесі виконання вправ діти вчаться помічати власні успіхи, визначати особисті ресурси та використовувати їх у складних життєвих ситуаціях. Значна увага приділяється формуванню навичок самопідтримки та позитивного ставлення до себе.

Очікувані результати:
- підвищення самооцінки;
- розвиток впевненості у власних силах;
- зміцнення психологічної стійкості;
- покращення соціальної адаптації;

Важливою складовою психокорекційного процесу є залучення батьків. Психолог проводить консультації щодо особливостей емоційного розвитку

дітей, навчає дорослих прийомів емоційної підтримки та створення безпечного психологічного середовища вдома.

Результатом реалізації психокорекційної програми є позитивні зміни в емоційній сфері дітей шкільного віку. Насамперед спостерігається зниження рівня тривожності та емоційної напруги, зменшення кількості страхів, покращення емоційного самопочуття та підвищення психологічного благополуччя.

У дітей формується здатність усвідомлювати та вербалізувати власні переживання, підвищується рівень емоційної компетентності та саморегуляції. Вони стають більш відкритими до взаємодії з однолітками та дорослими, демонструють вищий рівень соціальної адаптації та впевненості у собі.

Важливим результатом психокорекційної роботи є розвиток психологічної стійкості, що проявляється у здатності ефективніше справлятися зі стресовими ситуаціями, використовувати конструктивні стратегії подолання труднощів та зберігати емоційну рівновагу в умовах невизначеності.

Висновки. Отже, Хібукі-терапія є ефективним інноваційним методом психокорекції емоційної сфери дітей шкільного віку. Використання терапевтичної іграшки створює безпечний психологічний простір для вираження переживань, сприяє зниженню тривожності та страхів, розвитку емоційної саморегуляції та формуванню психологічної стійкості.

Особливої значущості метод набуває в умовах воєнного стану, коли значна кількість дітей потребує психологічної підтримки та допомоги у подоланні наслідків психотравмувальних подій. Хібукі-терапія дозволяє екологічно працювати з емоційними переживаннями дитини, активізувати її внутрішні ресурси та сприяти відновленню почуття безпеки.

Перспективи подальших досліджень вбачаються в емпіричному вивченні ефективності програм Хібукі-терапії для дітей, а також у розробленні комплексних психокорекційних програм для дітей молодшого шкільного віку, які пережили наслідки війни та вимушеного переселення.

Література:

1. Бондарук Ю. Зміст і основні напрями психологічної допомоги дітям, що опинилися у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій в умовах закладу освіти. *Scientific Journal Virtus.* 2018. № 28. С. 75–80.
2. Мельничук О.Б.Основи психоконсультування та психокорекції. Каравела.2023.390с.
3. Панчук Н.П. Основи психокорекції особистості дитини: навч.посіб. для студентів вищих навчальних закладів. Кам'янецьПодільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2021. URL: http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/5551/Panchuk-N.P.-Osnovypsykhokorektsii-osobystosti-dytyny.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 29.05.2026).
4. Тарасевич І. Ю. Групова психотерапія та психокорекція: глосарій основних термінів та методів групової роботи (психокорекційної, психотерапевтичної). Дніпро : ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2024. 57 с.
5. Хібукі-терапія: використання в освітньому процесі та в інтеграції з СЕЕН: практичний порадник / Д. Шарон-Максимов, Г. Єфімцева, Г. Сищук; за заг. ред. О. Елькіна, О. Марущенка. 2023. 64 с.

6. Шарон-Максимов Д. Модель трансформації травмівних переживань дитини методом хібукі-терапії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.* 2023. №1 (9). С. 75-79.

***References**:*

1. Bondaruk, Yu. (2018). Zmist i osnovni napriamy psykholohichnoi dopomohy ditiam, shcho opynylysia u skladnykh zhyttievykh obstavynakh vnaslidok viiskovykh dii v umovakh zakladu osvity [Content and main directions of psychological assistance to children who found themselves in difficult life circumstances as a result of military actions in educational institutions]. *Scientific Journal Virtus, 28*, 75–80.

2. Melnychuk, O. B. (2023). *Osnovy psykhokonsultuvannia ta psykhokorektsii* [Fundamentals of psychological counseling and psychocorrection]. Karavela.

3. Panchuk, N. P. (2021). *Osnovy psykhokorektsii osobystosti dytyny* [Fundamentals of psychocorrection of a child's personality]. Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohiienko University. Retrieved May 29, 2026, from http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/12345 6789/5551/Panchuk-N.P.-Osnovy-psykhokorektsii-osobystosti-dytyny.pdf

4. Tarasevych, I. Yu. (2024). *Hrupova psykhoterapiia ta psykhokorektsiia: Hlosarii osnovnykh terminiv ta metodiv hrupovoi roboty (psykhokorektsiinoi, psykhoterapevtychnoi)* [Group psychotherapy and psychocorrection: Glossary of basic terms and methods of group work (psychocorrective and psychotherapeutic)]. Dnipro Humanitarian University.

5. Sharon-Maksymov, D., Yefimtseva, H., & Syshchuk, H. (2023). *Khibuki-terapiia: Vykorystannia v osvitnomu protsesi ta v intehratsii z SEEN: Praktychnyi poradnyk* [Hibuki therapy: Application in the educational process and integration with SEEN: Practical guide]. Za zahalnoiu redaktsiieiu O. Elkina & O. Marushchenka.

6. Sharon-Maksymov, D. (2023). Model transformatsii travmivnykh perezhyvan dytyny metodom Khibuki-terapii [Model of transformation of a child's traumatic experiences using Hibuki therapy]. *Visnyk Kyivskoho Natsionalnoho Universytetu Imeni Tarasa Shevchenka, 1*(9), 75–79.

Дата першого надходження статті до видання: 14,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.05.2026

УДК 159.923.3:159.944.4

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2385-2400

Чернякова Олеся Володимирівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри філософії та психології, Київський університет інтелектуальної власності та права, м. Київ, вул. Харківське шосе, 210; кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри міждисциплінарних соціально-гуманітарних студій ТОВ «ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «МЕТІНВЕСТ ПОЛІТЕХНІКА», м. Запоріжжя, https://orcid.org/0000-0002-0384-4829

ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ: РОЛЬ РЕФЛЕКСІЇ ТА ДІАЛОГІЧНИХ ПРАКТИК ПРОЩЕННЯ

Анотація. У статті представлено теоретичну модель взаємозв'язку психологічного благополуччя, рефлексії і діалогічних практик прощення в умовах тривалого збройного конфлікту. Обґрунтовано, що прощення в умовах війни є принципово іншим психологічним завданням, ніж у контексті міжособистісних конфліктів мирного часу: воно здійснюється в умовах незавершеної загрози, морального навантаження, актуального горя і необхідності зберігати функціональність водночас. Систематизовано чотири провідні моделі прощення у сучасній психологічній науці – процесуальну модель Енрайта, REACH-модель Вортінгтона, транзакційну модель МакКаллоу і копінг-перспективу Стрелана і Ковіч – і описано зв'язок кожної з психологічним благополуччям за Ріфф. Виокремлено чотири рефлексивні рівні процесу прощення: емоційно-тілесний, когнітивно-смисловий, ідентифікаційний і трансцендентний – та описано специфіку кожного рівня у контексті воєнної травми. Показано, що рефлексія є не лише умовою прощення, а й незалежним ресурсом психологічного благополуччя: здатність осмислювати власний досвід у зв'язній наративній формі є предиктором шести вимірів благополуччя Ріфф незалежно від наявності чи відсутності прощення. Концептуалізовано п'ять діалогічних наративних практик прощення – наративна реконструкція образи, діалог із позицією кривдника, лист прощення, групова наративна свідомість і самокомпасійне прощення – з описом теоретичного обґрунтування, формату і психологічних функцій кожної. Введено поняття «прощення без примирення» і «прощення без виправдання» як принципові розмежування, що звільняють практику прощення від небезпеки морального примусу у воєнному контексті. Принциповою методологічною позицією є твердження, що прощення є не обов'язком і не умовою благополуччя, а одним із можливих шляхів до нього: особистісний вибір, а не терапевтична вимога. Окремо проаналізовано феномен морального навантаження (moral injury) у контексті війни і його зв'язок із процесом прощення – себе і обставин.

Ключові слова: психологічне благополуччя, рефлексія, наратив, складні життєві події, комунікативна компетентність, діалогічні практики прощення, життєві задачі, війна.

Olesia Cherniakova PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy and Psychology, Kyiv University of Intellectual Property and Law, Kyiv, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-0384-4829

PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF THE INDIVIDUAL IN WARTIME: THE ROLE OF REFLECTION AND DIALOGIC FORGIVENESS PRACTICES

Abstract. The article presents a theoretical model of the interrelationship between psychological well-being, reflection, and dialogic forgiveness practices under conditions of prolonged armed conflict. It is substantiated that forgiveness in wartime is a fundamentally different psychological task than in the context of interpersonal conflicts during peacetime: it takes place under conditions of unresolved threat, moral injury, ongoing grief, and the simultaneous need to maintain functional capacity. Four leading models of forgiveness in contemporary psychological science are systematised – Enright's process model, Worthington's REACH model, McCullough's transactional model, and Strelan and Covic's coping perspective – with the relationship of each to psychological well-being as conceptualised by Ryff described. Four reflective levels of the forgiveness process are identified: emotional-somatic, cognitive-meaning, identificational, and transcendent – with the specificity of each level in the context of wartime trauma described. It is demonstrated that reflection is not merely a condition of forgiveness but an independent resource of psychological well-being: the capacity to process one's experience in a coherent narrative form is a predictor of all six dimensions of Ryff's well-being independently of the presence or absence of forgiveness.

Five dialogic narrative forgiveness practices are conceptualised – narrative reconstruction of the injury, dialogue with the offender's position, a forgiveness letter, group narrative witness, and self-compassionate forgiveness – with the theoretical rationale, format, and psychological functions of each described. The concepts of «forgiveness without reconciliation» and «forgiveness without justification» are introduced as key distinctions that free forgiveness practice from the risk of moral coercion in a wartime context. The fundamental methodological position is that forgiveness is neither an obligation nor a condition of well-being, but one of the possible paths towards it: a personal choice, not a therapeutic requirement. The phenomenon of moral injury in the context of war and its relationship with the process of self-forgiveness and forgiveness of circumstances are separately analysed.

Keywords: psychological well-being, reflection, narrative, difficult life events, communicative competence, dialogic forgiveness practices, life tasks, war.

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія рф є подією, що породжує не лише соціальну і матеріальну катастрофу, а й надмірне психологічне навантаження на рівні кожної окремої особистості: навантаження образою, горем, несправедливістю, невирішеністю і невизначеністю одночасно. Для мільйонів людей в Україні поєднання цих переживань утворює специфічний психологічний стан, що не має аналогів в індивідуальному клінічному досвіді: це не лише травма, не лише горе і не лише стрес – це постійне і системне відчуття присутності незагоєної рани у центрі особистого і колективного досвіду.

У цьому контексті виникає принципово складне питання: що означає «психологічне благополуччя» для людини, якій завдано реальної незагладженої кривди, і чи є прощення умовою, шляхом або перешкодою до нього. Психологія прощення – добре розвинений міжнародний науковий напрям – накопичила значний масив теоретичних і емпіричних даних, що засвідчують зв'язок між прощенням і благополуччям [5; 7; 30]. Проте ці дані переважно стосуються міжособистісного контексту мирного часу. Систематичного психологічного осмислення прощення у контексті масового збройного конфлікту, морального навантаження і незавершеного насилля у вітчизняній науці досі не було здійснено.

Ключовим теоретичним і практичним завданням є відокремлення прощення від примирення, а також від морального обов'язку: «ти маєш пробачити» є небезпечним психологічним тиском, що може посилювати дистрес замість його полегшення. Психологічно коректна постановка питання звучить інакше: не «чи повинна людина прощати», а «чи є прощення одним із психологічних шляхів до відновлення благополуччя – і якщо так, то яких рефлексивних і діалогічних умов воно потребує?»

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологія прощення оформилась як самостійний науковий напрям наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років. Піонерськими стали роботи Р. Д. Енрайта, який розробив першу систематичну психологічну теорію прощення і операціоналізував її у формі 20-крокової процесуальної моделі [1; 2]. Принципова позиція Енрайта: прощення є не виправданням кривдника, не примиренням із ним і не забуванням події, а свідомим актом відмови від негативного афекту і когніцій на адресу кривдника – заради власного звільнення. Емпіричні дослідження Енрайта підтвердили ефективність цієї моделі на вибірках жертв насилля, в'язнів, онкохворих та інших вразливих груп [9].

Вортінгтон [3; 4] розвинув напрям через REACH-модель – п'ятикрокову інтервенцію, що акцентує емпатію і альтруїстичний дарунок прощення. МакКаллоу з колегами [5; 6] запропонували транзакційну перспективу: прощення як зміна мотиваційних тенденцій у відносинах (від помсти і уникання до доброзичливості). Люскін [7] популяризував прощення через модель, акцентовану на особистій відповідальності за власні емоційні реакції. Стрелан і Ковіч [29] інтегрували теорії прощення з теоріями копінгу, описавши прощення як адаптивну регулятивну стратегію.

Зв'язок прощення з психологічним благополуччям є добре задокументованим. Тусен і Вебб [8] систематизували докази: прощення пов'язане зі зниженням тривоги, депресії і гніву, зростанням самоповаги і задоволеності відносинами. Вітвліт та ін. [30] продемонстрували фізіологічні ефекти: культивування прощення знижує серцево-судинний стрес-відгук порівняно з культивуванням образи. Фрідман і Енрайт [9] показали, що процесуальна модель прощення є ефективною клінічною інтервенцією навіть у випадках тяжкої міжособистісної травми.

Теорія посттравматичного зростання Тедескі і Кальхуна [20; 21] є особливо релевантною для воєнного контексту: автори показали, що переживання катастрофічних подій може ставати джерелом глибинних особистісних змін – нового розуміння власних сил, переосмислення пріоритетів, поглиблення духовності і стосунків. Прощення у цій перспективі є одним з можливих шляхів до посттравматичного зростання, але не єдиним і не обов'язковим.

Концепція морального навантаження (moral injury) [10; 11] є принципово важливою для розуміння психологічної ситуації учасників бойових дій і мирних жителів у зоні конфлікту. Моральне навантаження – переживання того, що ти вчинив, допустив або спостерігав щось, що суперечить власним моральним переконанням – є специфічним психологічним феноменом, що не редукується до ПТСР. Літц та ін. [10] показали, що моральне навантаження потребує специфічних інтервенцій, де самопрощення і переосмислення моральних рамок є ключовими механізмами. Самокомпасія Нефф [27] пропонує концептуальний і практичний інструмент для цієї роботи: ставлення до власного болю і провини з добросердям, усвідомленістю і відчуттям спільної людяності.

У вітчизняній науці психолого-герменевтичний підхід Чепелєвої [18] є методологічною основою для осмислення прощення через наративну перспективу: особистість, що прощає, конструює нову версію «life story», де кривда не зникає, але набуває нового місця і смислу. Гуцол [19] описав наративне смислотворення як механізм, через який особа трансформує болісний досвід у ресурс ідентичності. Рудницька [25] операціоналізувала ці механізми через методику наративного аналізу ментальних ресурсів (НАМРО). Карамушка [22; 23] і Кокун [24] систематично досліджують психологічне благополуччя і ресурси стресостійкості в українських вибірках в умовах збройного конфлікту.

Мета статті – розробити теоретичну модель взаємозв'язку психологічного благополуччя, рефлексії і діалогічних практик прощення в умовах тривалого збройного конфлікту.

Виклад основного матеріалу дослідження

Прощення і психологічне благополуччя: ключові розмежування. Психологічне осмислення прощення у контексті збройного конфлікту вимагає передусім ряду принципових концептуальних розмежувань, без яких практика прощення ризикує перетворитись на інструмент психологічного насилля над жертвами.

Перше розмежування: *«прощення ≠ примирення»*. Прощення є внутрішнім психологічним актом особистості, що здійснюється незалежно від дій кривдника і не потребує його участі або покаяння. Примирення є міжособистісним або колективним актом, що потребує взаємності. Смішення цих понять є небезпечним: воно або нав'язує жертві обов'язок відновлення відносин із кривдником, або блокує прощення через відсутність справедливого покарання [2; 4]. У воєнному контексті, де кривдник є агресивною державою, що продовжує свої дії, примирення є неможливим і небажаним. Прощення ж – як внутрішнє звільнення від влади образи – залишається психологічно можливим і, за певних умов, ресурсним.

Друге розмежування: *«прощення ≠ виправдання»*. Прощення не означає, що «те, що трапилося, було прийнятно» або «я розумію і виправдовую кривдника».

Це є однією з найпоширеніших психологічних перешкод до прощення: людина не може «пробачити», бо це здається їй рівнозначним виправданню злочину [1; 7].

Психологічно коректне прощення є актом, що повністю зберігає моральну оцінку дій кривдника і водночас відмовляється від тягаря образи заради власного звільнення.

Третє розмежування: *«прощення ≠ обов'язок»*. Прощення є особистісним вибором, а не моральним обов'язком і не терапевтичною вимогою. Уявлення, що «справжня жертва має пробачити», є формою вторинної травматизації. Психологічна наука підтверджує: прощення є одним із шляхів до психологічного благополуччя, але не єдиним. Відповідний гнів на кривдника, збереження образи як збереження пам'яті про несправедливість – є психологічно нормативними і не є перешкодою до благополуччя за умови, що вони не перетворюються на всепоглинаючу руминацію [29; 10].

Концепція психологічного благополуччя Ріфф [12] надає шість конкретних вимірів: самоприйняття, позитивні відносини, автономія, опанування середовищем, мета в житті і особистісне зростання. Прощення – коли воно відбувається – безпосередньо підтримує щонайменше чотири з них: самоприйняття (через зниження самозасудження і провини), позитивні відносини (через зниження міжособистісних конфліктів), мета в житті (через відновлення смислу поза образою) і особистісне зростання (через досвід посттравматичного зростання [20]). Водночас – і це принципово – ці ж виміри можуть відновлюватись і без прощення: через інші форми смислотворення, соціальної включеності і особистісного розвитку.

Провідні моделі прощення: порівняльний аналіз. У сучасній психологічній науці склалися кілька конкурентних, але взаємодоповнювальних моделей прощення. Їхній порівняльний аналіз дозволяє виявити різні психологічні механізми і відповідно – різні точки прикладення психологічної підтримки (таблиця 1).

Таблиця 1

Провідні моделі прощення: механізми, ефекти і зв'язок із психологічним благополуччям

Модель	**Автор / Джерело**	**Ключовий механізм**	**Психологічні ефекти та зв'язок із благополуччям**
Процесуальна модель (Енрайт)	Enright & Fitzgibbons [1]; Enright [2]	20-крокова модель, організована у чотири фази: відкриття образи; прийняття рішення про прощення; робота з болем; поглиблення і набуття смислу. Наративна рефлексія є наскрізним механізмом на всіх фазах	Знижує тривогу, депресію і гнів; підвищує самоповагу і надію. Емпіричні підтвердження на вибірках жертв насилля, в'язнів, онкохворих [9]. Особливо ефективна при роботі з глибокою довготривалою образою
REACH-модель (Вортінгтон)	Worthington [3; 4]	П'ять кроків: Recall (пригадати образу без мінімізації); Empathize (стати на позицію кривдника); Altruistic gift (подарунок прощення); Commit (зафіксувати рішення); Hold on (утримати при труднощах). Спирається на мотиваційний зсув: від уникання до доброзичливості	Зменшує негативний афект і фізіологічний стрес-відгук [30]. Добре задокументована в групових форматах. Ключова відмінність від моделі Енрайта – наголос на альтруїстичному дарунку, а не на власному зціленні
Транзакційна модель (МакКаллоу)	McCullough, Worthington, Rachal [6]; McCullough et al. [5]	Прощення як зміна мотиваційних тенденцій у відносинах: від помсти і уникнення – до доброзичливості. Аналізує прощення у контексті міжособистісних відносин, а не лише внутрішнього досвіду	Пов'язане з якістю близьких відносин і задоволеністю ними. Соціальна функція прощення: підтримання зв'язків, що є критичним ресурсом у воєнному контексті [6; 18]
Копінг-перспектива (Стрелан, Ковіч)	Strelan & Covic [29]	Прощення як адаптивна копінг-стратегія, що переосмислює образу і відновлює суб'єктний контроль над власними реакціями. Об'єднує теорії прощення з теоріями копінгу і стресу	Особливо релевантна в умовах хронічного стресу: прощення є не лише міжособистісним актом, а регулятивним механізмом, що знижує когнітивне і емоційне навантаження від образи [29; 14]

Аналіз чотирьох моделей дозволяє виявити спільне ядро і специфічні відмінності. Спільне: усі моделі описують прощення як динамічний, поступовий процес, а не одноразовий акт; усі визнають необхідність усвідомленого рішення як поворотного моменту; жодна не вимагає примирення як умови або наслідку. Відмінності стосуються акцентів: Енрайт [1; 2] акцентує роботу з власним болем; Вортінгтон [3; 4] – мотиваційний зсув; МакКаллоу [5; 6] – соціальну функцію прощення у відносинах; Стрелан і Ковіч [29] – регулятивну функцію у контексті стресу. Для психологічної практики у воєнному контексті найбільш релевантними є процесуальна модель Енрайта і копінг-перспектива: перша – через акцент на наративній рефлексії болю; друга – через інтеграцію прощення у ширший ресурсний і копінговий контекст.

Рефлексія як умова і ресурс процесу прощення. Рефлексія у контексті прощення є не лише інструментальним механізмом, а й самостійним ресурсом психологічного благополуччя. Шон [14] розмежував «рефлексію під час дії» і «рефлексію після дії»; Мезіроу [15] описав трансформаційну рефлексію, що змінює базові рамки інтерпретації досвіду. Обидва типи є релевантними для процесу прощення. Виокремлено чотири рефлексивні рівні, що відповідають різним психологічним фазам прощення (таблиця 2).

Таблиця 2

Рефлексивні рівні процесу прощення і їхня специфіка у воєнному контексті

Рівень рефлексії	**Зміст і процес**	**Зв'язок із процесом прощення**	**Специфіка у контексті воєнної травми**
Емоційно-тілесна рефлексія	Усвідомлення і диференціація власних афективних і соматичних реакцій на образу та кривдника: гнів, страх, сором, тілесна напруга. Передумова для подальшої когнітивної роботи	Відповідає першій фазі моделі Енрайта [1]: «відкриття образи». Без здатності помічати і називати власні реакції прощення залишається інтелектуальною декларацією, а не реальним психологічним процесом	У контексті воєнної травми тілесні реакції можуть бути дисоційованими. Робота на цьому рівні потребує обережності: нагадування про образу до відновлення базової безпеки може посилити дистрес

Рівень рефлексії	Зміст і процес	Зв'язок із процесом прощення	Специфіка у контексті воєнної травми
Когнітивно-смислова рефлексія	Реатрибуція причин і мотивів кривдника; переосмислення події у ширшому контексті; побудова альтернативних пояснень; відокремлення дії від особи. Наративна рефлексія як механізм когнітивного переосмислення	Центральний механізм процесуальної моделі [1; 2] і REACH-моделі (кроки Recall і Empathize) [3]. Когнітивна переоцінка образи є предиктором успішного прощення і психологічного благополуччя [29; 22]	Особливо складна щодо воєнних злочинів: реатрибуція мотивів агресора є етично і психологічно нетривіальним завданням. Важливо розрізняти «розуміння» і «виправдання» – прощення не вимагає останнього [2; 4]
Ідентифікаційна рефлексія	Осмислення того, ким є людина у відносинах із образою: жертва, суб'єкт, людина, що прощає. Перехід від наративу «мені заподіяли» до наративу «я вирішую, як жити далі'» – ключовий ідентифікаційний зсув	Відповідає четвертій фазі моделі Енрайта [1] – «поглиблення» – і кроку «Altruistic gift» у REACH-моделі [3]: прощення як акт особистісної свободи, а не обов'язку. Ідентифікаційний зсув є ключовим предиктором сталого прощення	Для осіб, що пережили воєнне насилля, перехід від ідентичності «жертви» до ідентичності «того, хто прощає» є особливо значущим і особливо важким. Потребує стійкого терапевтичного альянсу і тривалого часу
Трансцендентна рефлексія	Вихід за межі індивідуального досвіду образи до ширших смислів: духовних, моральних, громадянських. Пошук смислу у пережитому, що виходить за межі особистої трагедії. Зв'язок із посттравматичним зростанням	Пов'язана з «набуттям смислу» [1; 22] і «trancendent» виміром PTG-моделі [20]. Трансцендентна рефлексія є рідкісною і психологічно «дорогою»: вона вимагає достатнього рівня всіх інших ресурсів	У воєнному контексті трансцендентна рефлексія може реалізовуватись через включення особистого досвіду болю і втрати у колективний наратив: «мій біль є частиною ціни, яку платить країна за свободу». Це є не нав'язаним наративом, а власним відкриттям

Чотири рівні утворюють ієрархічну послідовність: вищий рівень включає попередній, але не є можливим без нього. Намагання здійснювати трансцендентну рефлексію, оминувши емоційно-тілесний і когнітивно-смисловий рівні, є психологічно неефективним і ризикованим: воно породжує

«інтелектуальне прощення» – декларацію без внутрішнього відповідника. Темп руху між рівнями є строго індивідуальним і не може бути нав'язаний ззовні.

Наративна рефлексія є наскрізним механізмом, що присутній на всіх чотирьох рівнях: на емоційно-тілесному – як вербалізація досвіду; на когнітивно-смисловому – як когнітивне переосмислення в наративній формі; на ідентифікаційному – як реавторство власної «life story» [16; 18]; на трансцендентному – як включення особистого досвіду у ширший смисловий наратив [20; 22]. Саме це робить наративно-орієнтовані практики особливо ефективними у роботі з прощенням: вони підтримують рефлексію на всіх рівнях одночасно.

Принципово важливим є зв'язок між рефлексією і моральним навантаженням [10; 11]. Moral injury часто виражається у формі «застиглого» наративу: людина нескінченно повертається до події, але не може рухатись далі.

Рефлексивні практики, спрямовані на смислову реконструкцію і ідентифікаційний зсув, є специфічним психологічним інструментом для роботи з моральним навантаженням – і одночасно відкривають шлях до самопрощення як його ключового механізму [2; 27].

Діалогічні наративні практики прощення. Концепція «діалогічних наративних практик прощення» ґрунтується на двох теоретичних основах. Перша – теорія діалогічності Бубера [28]: справжній діалог є зустріччю з «Іншим» у його реальності, що трансформує і мене, і його. У контексті прощення «діалог із кривдником» може відбуватись і у внутрішньому просторі, і у груповому форматі – але завжди передбачає вихід з позиції монологічного засудження. Друга – психолого-герменевтичний підхід Чепелєвої [18]: осмислення досвіду відбувається через наративну практику, де людина стає автором власної «life story». Виокремлено п'ять діалогічних наративних практик, що операціоналізують процес прощення на різних рефлексивних рівнях (таблиця 3).

Таблиця 3

Діалогічні наративні практики прощення: зміст, обґрунтування і психологічні функції

Практика	Теоретичне обґрунтування	Зміст, формат і психологічні функції
Наративна реконструкція образи	Пеннебейкер [17]: писемна рефлексія як предиктор благополуччя; Чепелєва [18]: смислотворення через наратив; процесуальна модель Енрайта [1]	Індивідуальна практика: людина письмово описує болісну подію тричі – як «хроніка» (що сталося); як «аналіз» (як я це пояснюю); як «перспектива» (що ця подія означає для мене зараз). Між записами – пауза кілька днів. Ефект: поступова трансформація фрагментованого, емоційно заблокованого наративу в зв'язну осмислену розповідь. Писемна форма знижує емоційне перевантаження порівняно з усною. Протипоказана при гострому дистресі або ПТСР без фахового супроводу

Практика	Теоретичне обґрунтування	Зміст, формат і психологічні функції
Діалог із позицією кривдника	Техніка «двох крісел» (Гринберг і Паіво [27]); REACH-крок Empathize [3]; Бубер [28]: діалогічна зустріч з Іншим	Структурована психологічна практика у форматі фасилітованого діалогу: людина почергово займає позицію себе (висловлює образу) і позицію кривдника (висловлює його можливий внутрішній стан). Важливо: НЕ є виправданням дій кривдника. Мета – розширення перспективи і зниження деперсоналізації образника. У воєнному контексті застосовується обмежено і лише у роботі з міжособистісними образами, а не з агресором-державою
Лист прощення (не для відправлення)	Вортінгтон [3; 4]: прощення як мотиваційний зсув; Пеннебейкер [17]: терапевтичний ефект невідправлених листів; самокомпасія Нефф [27 alt]	Людина пише лист кривднику, який НЕ буде відправлений. Структура: (1) я хочу сказати тобі, що ти зробив зі мною; (2) це завдало мені такого болю; (3) я вирішую відпустити цей біль – не заради тебе, а заради себе. Завершальна частина: лист собі – «я прощаю собі за те, що...». Ефект: вербалізація образи без ризику реальної конфронтації; самокомпасія як ресурс для прощення іншого. Практика завершується символічним актом (не знищенням – збереженням або закриттям)
Групова наративна свідомість	Wenger [31]: спільноти практики; МакАдамс [16]: колективні наративи; Tedeschi & Calhoun [20]: соціальний вимір PTG	Малогрупова практика (6–8 осіб): кожен учасник ділиться не деталями образи, а тим, що він відкрив у собі в процесі переживання болісних подій – про власну витривалість, про важливі речі, про те, ким він став через пережите. Фасилітатор утримує рефлексивний, а не терапевтичний формат. Ефект: розрив ізоляції болю; побудова колективного наративу стійкості; ідентифікаційне підтвердження ('я не одна в цьому'). Є ефективним форматом саме у воєнному контексті: спільнота болю трансформується у спільноту зростання

Практика	**Теоретичне обґрунтування**	**Зміст, формат і психологічні функції**
Самокомпасійне прощення	Neff [27]: самокомпасія як альтернатива самокритиці; Enright [2]: самопрощення як окремий процес; Worthington [4]	Окремий вимір процесу прощення, спрямований на самого себе: прощення власних рішень, дій і бездій у кризових обставинах. У воєнному контексті особливо актуальний: вина «вижившого», гнів на себе за «недостатній спротив», сором за власні реакції у кризі є потужними блокаторами благополуччя. Практика включає: (1) визнання власного болю і провини без самозасудження; (2) усвідомлення власної людяності і обмеженості; (3) самодіалог із позиції доброзичливого свідка власного досвіду. Пов'язана зі всіма шістьма вимірами благополуччя Ріфф [12]

П'ять практик утворюють систему, що охоплює різні рефлексивні рівні і різні контексти застосування. Наративна реконструкція образи і лист прощення є переважно індивідуальними і придатними для самостійного використання або у психологічному консультуванні. Діалог із позицією кривдника є практикою, що потребує фахового фасилітування. Групова наративна свідомість є форматом, оптимальним для спільнотного контексту. Самокомпасійне прощення є наскрізною практикою, що підтримує всі інші.

Комунікативна компетентність фахівця, що веде ці практики, є принциповою умовою їхньої ефективності. Ця компетентність включає: здатність утримувати «не-засуджувальний» простір без оцінки темпу і глибини прощення клієнта; розрізнення «прощення» і «виправдання»; готовність витримувати гнів і образу як необхідні складники процесу; здатність моделювати діалогічну позицію власною присутністю. Фахівець, що транслює – навіть невербально – очікування «ти маєш пробачити», блокує процес прощення, а не підтримує його.

Прощення і психологічне благополуччя у воєнному контексті: специфіка і обмеження. Воєнний контекст привносить у проблематику прощення кілька специфічних вимірів, що вимагають особливої уваги.

Перший вимір – *незавершеність образи*. У класичних моделях прощення [1; 3] передбачається, що кривдна дія є завершеною у часі. Воєнна ж образа є незавершеною: агресор продовжує свої дії. Це принципово трансформує психологічну динаміку: прощення завершеної образи є принципово іншим процесом, ніж прощення «в процесі» – коли кривдник продовжує кривдити. Для більшості класичних технік прощення актуальне продовження насилля є контрпоказанням. Практики прощення у воєнному контексті мають бути орієнтованими не на «прощення агресора», а на «звільнення від влади образи над власним психологічним станом» – при збереженні повного морального осуду дій.

Другий вимір – *колективний характер образи*. Воєнна образа є не лише особистою, а й колективною: мене скривдила не окрема людина, а армія і держава, що стоїть за нею. Психологія прощення традиційно є теорією міжособистісних відносин [6; 8]. Перенесення її категорій на колективний рівень потребує теоретичної обережності. Тут більш релевантними є концепції смислотворення [22] і посттравматичного зростання [20], де особистий досвід образи осмислюється у ширшому колективному і громадянському контексті – не через прощення агресора, а через побудову нової особистої і колективної «life story».

Третій вимір – *самопрощення і моральне навантаження*. Якщо прощення агресора є психологічно і морально складним завданням у контексті тривалого конфлікту, то самопрощення є значно більш доступним і не менш важливим ресурсом психологічного благополуччя [2; 27]. Для учасників бойових дій, що несуть моральне навантаження [10; 11]; для цивільних, що відчувають провину «вижившого»; для тих, хто приймав рішення в умовах неможливого вибору – самопрощення є специфічним психологічним завданням, де практики самокомпасії [27] і наративної реконструкції [17; 18] є ключовими інструментами.

Висновки. Запропонована теоретична модель взаємозв'язку психологічного благополуччя, рефлексії і діалогічних практик прощення в умовах тривалого збройного конфлікту є внеском у розробку психологічних підходів до підтримки особистості у кризових умовах і розширює горизонт теорії прощення стосовно колективних і не завершених у часі образ.

Ключовими теоретичними результатами є: (1) систематизація чотирьох провідних моделей прощення (Енрайт, Вортінгтон, МакКаллоу, Стрелан і Ковіч) і їхнього зв'язку з психологічним благополуччям; (2) три принципових розмежування – «прощення ≠ примирення», «прощення ≠ виправдання», «прощення ≠ обов'язок» – як методологічні умови психологічно коректного застосування практик прощення у воєнному контексті; (3) чотирирівнева модель рефлексії у процесі прощення; (4) концептуалізація п'яти діалогічних наративних практик прощення; (5) характеристика трьох специфічних вимірів проблеми прощення у воєнному контексті (незавершеність образи, колективний характер, самопрощення і моральне навантаження).

Перспективи подальших досліджень пов'язані з емпіричним дослідженням взаємозв'язків між різними рефлексивними рівнями прощення і вимірами психологічного благополуччя у вибірках з різним воєнним досвідом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Enright R. D., Fitzgibbons R. P. *Helping clients forgive: An empirical guide for resolving anger and restoring hope.* American Psychological Association, 2000. 333 p.

2. Enright R. D. *Forgiveness is a choice: A step-by-step process for resolving anger and restoring hope.* American Psychological Association, 2001. 242 p.

3. Worthington E. L. Jr. (Ed.). *Dimensions of forgiveness: Psychological research and theological perspectives.* Templeton Foundation Press, 1998. 268 p.

4. Worthington E. L. Jr. *Forgiveness and reconciliation: Theory and application.* Brunner-Routledge, 2006. 370 p.

5. McCullough M. E., Pargament K. I., Thoresen C. E. (Eds.). *Forgiveness: Theory, research, and practice.* Guilford Press, 2000. 394 p.

6. McCullough M. E., Worthington E. L. Jr., Rachal K. C. Interpersonal forgiving in close relationships. *Journal of Personality and Social Psychology.* 1997. Vol. 73. № 2. P. 321–336. https://doi.org/10.1037/0022-3514.73.2.321

7. Luskin F. *Forgive for good: A proven prescription for health and happiness.* HarperOne, 2002. 218 p.

8. Toussaint L., Webb J. R. Theoretical and empirical connections between forgiveness, mental health, and well-being. In E. L. Worthington Jr. (Ed.), *Handbook of forgiveness* (pp. 349–362). Routledge, 2005.

9. Freedman S. R., Enright R. D. Forgiveness as an intervention goal with incest survivors. *Journal of Consulting and Clinical Psychology.* 1996. Vol. 64. № 5. P. 983–992. https://doi.org/10.1037/0022-006X.64.5.983

10. Litz B. T., Stein N., Delaney E., Lebowitz L., Nash W. P., Silva C., Maguen S. Moral injury and moral repair in war veterans: A preliminary model and intervention strategy. *Clinical Psychology Review.* 2009. Vol. 29. № 8. P. 695–706. https://doi.org/10.1016/j.cpr.2009.07.003

11. Hall N. A., Everson A. T., Billingsley M. R., Miller M. B. Moral injury, mental health and behavioural health outcomes: A systematic review of the literature. *Clinical Psychology & Psychotherapy.* 2022. Vol. 29. № 1. P. 92–110. https://doi.org/10.1002/cpp.2607

12. Ryff C. D. Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology.* 1989. Vol. 57. № 6. P. 1069–1081. https://doi.org/10.1037/0022-3514.57.6.1069

13. Seligman M. E. P. *Flourishing: A visionary new understanding of happiness and well-being.* Free Press, 2011. 349 p.

14. Schön D. A. *The reflective practitioner: How professionals think in action.* Basic Books, 1983. 374 p.

15. Mezirow J. *Transformative dimensions of adult learning.* Jossey-Bass, 1991. 247 p.

16. McAdams D. P. *The stories we live by: Personal myths and the making of the self.* William Morrow, 1993. 336 p.

17. Pennebaker J. W., Seagal J. D. Forming a story: The health benefits of narrative. *Journal of Clinical Psychology.* 1999. Vol. 55. № 10. P. 1243–1254. https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-4679(199910)55:10<1243::AID-JCLP6>3.0.CO;2-N

18. Чепелєва Н. В. Психологічні механізми розуміння і інтерпретації особистого досвіду. *Наукові студії із соціальної та політичної психології.* 2017. Вип. 39. С. 3–12.

19. Гуцол К. В. Наратив як провідна дискурсивна практика смислотворення особистості. *Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України.* 2019. Т. 2. Вип. 11. С. 64–76.

20. Tedeschi R. G., Calhoun L. G. Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry.* 2004. Vol. 15. № 1. P. 1–18. https://doi.org/10.1207/s15327965pli1501_01

21. Tedeschi R. G., Calhoun L. G. The Posttraumatic Growth Inventory: Measuring the positive legacy of trauma. *Journal of Traumatic Stress.* 1996. Vol. 9. № 3. P. 455–471. https://doi.org/10.1007/BF02103658

22. Карамушка Л. М. Тренінг розвитку продуктивних копінг-стратегій в контексті забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах війни. *Організаційна психологія. Економічна психологія.* 2024. № 31 (1). С. 3–39. https://doi.org/10.31108/2.2024.1.31

23. Карамушка Л. М., Креденцер О. В., Терещенко К. В. та ін. Особливості психічного здоров'я персоналу освітніх та наукових організацій в умовах війни. *Організаційна психологія. Економічна психологія.* 2022. № 1 (25). С. 62–74. https://doi.org/10.31108/2.2022.1.25.7

24. Кокун О. М. Incidence of occupational hardiness under the influence of extreme war factors. *Journal of Workplace Behavioral Health.* 2024. Vol. 39. № 2. P. 139–156. https://doi.org/10.1080/15555240.2024.2313670

25. Рудницька С. Ю. Наративний аналіз ментальних ресурсів особистості. *Наукові перспективи.* 2026. № 4 (70). https://doi.org/10.52058/2708-7530-2026-4(70)

26. Park C. L. Making sense of the meaning literature: An integrative review of meaning making and its effects on adjustment to stressful life events. *Psychological Bulletin.* 2010. Vol. 136. № 2. P. 257–301. https://doi.org/10.1037/a0018301

27. Neff K. D. Self-compassion: An alternative conceptualization of a healthy attitude toward oneself. *Self and Identity.* 2003. Vol. 2. № 2. P. 85–101. https://doi.org/10.1080/15298860309032

28. Buber M. *I and Thou* (W. Kaufmann, Trans.). Scribner, 1970. 185 p. (Original work published 1923)

29. Strelan P., Covic T. A review of forgiveness process models and a coping framework to guide future research. *Social and Personality Psychology Compass.* 2006. Vol. 1. № 1. P. 1–18. https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2006.tb00008.x

30. Witvliet C. V. O., Ludwig T. E., Vander Laan K. L. Granting forgiveness or harboring grudges: Implications for emotion, physiology, and health. *Psychological Science.* 2001. Vol. 12. № 2. P. 117–123. https://doi.org/10.1111/1467-9280.00320

31. Wenger E. *Communities of practice: Learning, meaning, and identity.* Cambridge University Press, 1998. 318 p.

REFERENCES

1. Enright, R. D., & Fitzgibbons, R. P. (2000). *Helping clients forgive: An empirical guide for resolving anger and restoring hope.* American Psychological Association.

2. Enright, R. D. (2001). *Forgiveness is a choice: A step-by-step process for resolving anger and restoring hope.* American Psychological Association.

3. Worthington, E. L. Jr. (Ed.). (1998). *Dimensions of forgiveness: Psychological research and theological perspectives.* Templeton Foundation Press.

4. Worthington, E. L. Jr. (2006). *Forgiveness and reconciliation: Theory and application.* Brunner-Routledge.

5. McCullough, M. E., Pargament, K. I., & Thoresen, C. E. (Eds.). (2000). *Forgiveness: Theory, research, and practice.* Guilford Press.

6. McCullough, M. E., Worthington, E. L. Jr., & Rachal, K. C. (1997). Interpersonal forgiving in close relationships. *Journal of Personality and Social Psychology, 73*(2), 321–336. https://doi.org/10.1037/0022-3514.73.2.321

7. Luskin, F. (2002). *Forgive for good: A proven prescription for health and happiness.* HarperOne.

8. Toussaint, L., & Webb, J. R. (2005). Theoretical and empirical connections between forgiveness, mental health, and well-being. In E. L. Worthington Jr. (Ed.), *Handbook of forgiveness* (pp. 349–362). Routledge.

9. Freedman, S. R., & Enright, R. D. (1996). Forgiveness as an intervention goal with incest survivors. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 64*(5), 983–992. https://doi.org/10.1037/0022-006X.64.5.983

10. Litz, B. T., Stein, N., Delaney, E., Lebowitz, L., Nash, W. P., Silva, C., & Maguen, S. (2009). Moral injury and moral repair in war veterans: A preliminary model and intervention strategy. *Clinical Psychology Review, 29*(8), 695–706. https://doi.org/10.1016/j.cpr.2009.07.003

11. Hall, N. A., Everson, A. T., Billingsley, M. R., & Miller, M. B. (2022). Moral injury, mental health and behavioural health outcomes: A systematic review of the literature. *Clinical Psychology & Psychotherapy, 29*(1), 92–110. https://doi.org/10.1002/cpp.2607

12. Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology, 57*(6), 1069–1081. https://doi.org/10.1037/0022-3514.57.6.1069

13. Seligman, M. E. P. (2011). *Flourishing: A visionary new understanding of happiness and well-being.* Free Press.

14. Schön, D. A. (1983). *The reflective practitioner: How professionals think in action.* Basic Books.

15. Mezirow, J. (1991). *Transformative dimensions of adult learning.* Jossey-Bass.

16. McAdams, D. P. (1993). *The stories we live by: Personal myths and the making of the self.* William Morrow.

17. Pennebaker, J. W., & Seagal, J. D. (1999). Forming a story: The health benefits of narrative. *Journal of Clinical Psychology, 55*(10), 1243–1254. https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-4679(199910)55:10<1243::AID-JCLP6>3.0.CO;2-N

18. Chepelieva, N. V. (2017). Psykholohichni mekhanizmy rozuminnia i interpretatsii osobystoho dosvidu [Psychological mechanisms of understanding and interpretation of personal experience]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii, 39*, 3–12. [in Ukrainian]

19. Hutsol, K. V. (2019). Naratyv yak providna dyskursyvna praktyka smyslotvorennia osobystosti [Narrative as the leading discursive practice of personality meaning-making]. *Aktualni problemy psykholohii, 2*(11), 64–76. [in Ukrainian]

20. Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry, 15*(1), 1–18. https://doi.org/10.1207/s15327965pli1501_01

21. Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (1996). The Posttraumatic Growth Inventory: Measuring the positive legacy of trauma. *Journal of Traumatic Stress, 9*(3), 455–471. https://doi.org/10.1007/BF02103658

22. Karamushka, L. M. (2024). Treninh rozvytku produktyvnykh kopinh-stratehii [Training for productive coping strategies]. *Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia, 31*(1), 3–39. https://doi.org/10.31108/2.2024.1.31 [in Ukrainian]

23. Karamushka, L. M., Kredentser, O. V., Tereshchenko, K. V., et al. (2022). Osoblyvosti psykhichnoho zdorovia personalu orhanizatsii v umovakh viiny [Mental health features of staff under war conditions]. *Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia, 1*(25), 62–74. https://doi.org/10.31108/2.2022.1.25.7 [in Ukrainian]

24. Kokun, O. M. (2024). Incidence of occupational hardiness under the influence of extreme war factors. *Journal of Workplace Behavioral Health, 39*(2), 139–156. https://doi.org/10.1080/15555240.2024.2313670

25. Rudnytska, S. Yu. (2026). Naratyvnyi analiz mentalnykh resursiv osobystosti [Narrative analysis of mental resources of personality]. *Naukovi perspektyvy, 4*(70). https://doi.org/10.52058/2708-7530-2026-4(70) [in Ukrainian]

26. Park, C. L. (2010). Making sense of the meaning literature. *Psychological Bulletin, 136*(2), 257–301. https://doi.org/10.1037/a0018301

27. Neff, K. D. (2003). Self-compassion: An alternative conceptualization of a healthy attitude toward oneself. *Self and Identity, 2*(2), 85–101. https://doi.org/10.1080/15298860309032

28. Buber, M. (1970). *I and Thou* (W. Kaufmann, Trans.). Scribner. (Original work published 1923)

29. Strelan, P., & Covic, T. (2006). A review of forgiveness process models and a coping framework to guide future research. *Social and Personality Psychology Compass, 1*(1), 1–18. https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2006.tb00008.x

30. Witvliet, C. V. O., Ludwig, T. E., & Vander Laan, K. L. (2001). Granting forgiveness or harboring grudges: Implications for emotion, physiology, and health. *Psychological Science, 12*(2), 117–123. https://doi.org/10.1111/1467-9280.00320

31. Wenger, E. (1998). *Communities of practice: Learning, meaning, and identity*. Cambridge University Press.

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 159.922.7:27-423.79

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2401-2411

Шандрук Сергій Костянтинович доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології та соціальної роботи, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль, https://orcid.org/0000-0002-1544-622X

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ ХРИСТИЯНСЬКИХ МОРАЛЬНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз проблеми сформованості християнської моральності у студентської молоді як актуального психологічного феномена сучасного освітнього простору. Обґрунтовано доцільність її розгляду в контексті вікових особливостей пізньої юності, для якої характерними є інтенсивні процеси ціннісного самовизначення, розвитку моральної самосвідомості та інтеграції етичних норм у структуру особистості. Християнська моральність інтерпретується як інтегративна особистісна характеристика, що поєднує когнітивні, ціннісно-мотиваційні, емоційно-емпатійні та рефлексивно-поведінкові компоненти.

У межах дослідження узагальнено сучасні психологічні підходи до аналізу морального розвитку молоді та окреслено ключові психологічні детермінанти сформованості християнської моральності, зокрема ціннісні орієнтації, рівень моральної рефлексії, емпатійність, особистісну відповідальність і життєві орієнтації. Показано, що саме їх взаємодія забезпечує інтеріоризацію християнських моральних норм і перехід зовнішніх етичних вимог у внутрішні регулятори поведінки.

Запропоновано авторську концептуальну модель сформованості християнської моральності студентської молоді, яка інтегрує індивідуально-психологічні детермінанти з впливами соціального середовища та освітнього простору, опосередкованими розвитком особистісної рефлексії. Обґрунтовано доцільність упровадження психолого-педагогічних заходів, спрямованих на розвиток моральної самосвідомості студентів, а також інтеграції ціннісно-моральних компонентів у виховну й освітню діяльність закладів вищої освіти.

Теоретичні узагальнення та висновки статті можуть бути використані як методологічна основа для подальших емпіричних досліджень, а також у практичній діяльності психологів і педагогів вищої школи з метою формування морально зрілої, соціально відповідальної та ціннісно-орієнтованої особистості.

Ключові слова: християнська моральність, студентська молодь, моральний розвиток, моральна самосвідомість, ціннісні орієнтації, моральна рефлексія, емпатійність, відповідальність, життєві орієнтації, пізня юність, психологічні детермінанти, концептуальна модель.

Shandruk Serhiy Kostiantynovych Doctor of Psychological Sciences, Professor, Professor of the Department of Psychology and Social Work, West Ukrainian National University, Ternopil, https://orcid.org/0000-0002-1544-622X

PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF THE DEVELOPMENT OF CHRISTIAN MORAL ORIENTATIONS AMONG UNIVERSITY STUDENTS

Abstract. The article provides a theoretical analysis of the formation of Christian morality among university students as a relevant psychological phenomenon within the contemporary educational space. The study substantiates the relevance of examining this issue in the context of late adolescence, a developmental stage characterized by intensive processes of value-based self-determination, the development of moral self-awareness, and the integration of ethical norms into the structure of personality. Christian morality is interpreted as an integrative personal characteristic comprising cognitive, value-motivational, emotional-empathic, and reflective-behavioural components.

The study synthesizes contemporary psychological approaches to moral development in youth and outlines key psychological determinants of the formation of Christian morality, including value orientations, the level of moral reflection, empathy, personal responsibility, and life orientations. It is demonstrated that the interaction of these factors ensures the internalization of Christian moral norms and the transformation of external ethical requirements into internal regulators of behaviour.

The author proposes a conceptual model of the formation of Christian morality among university students, which integrates individual psychological determinants with the influences of the social environment and educational space, mediated by the development of personal reflection. The necessity of implementing psycho-pedagogical interventions aimed at fostering students' moral self-awareness, as well as integrating value-moral components into the educational and upbringing activities of higher education institutions, is substantiated.

Theoretical generalizations and conclusions of the article may serve as a methodological basis for further empirical research and be applied in the professional practice of psychologists and educators in higher education, with the aim of fostering a morally mature, socially responsible, and value-oriented personality.

Keywords: Christian morality, university students, moral development, moral self-awareness, value orientations, moral reflection, empathy, responsibility, life orientations, late adolescence, psychological determinants, conceptual model.

Постановка проблеми. У сучасній психологічній науці моральність розглядається як інтегральне утворення особистості, що охоплює систему ціннісних орієнтацій, моральних установок, норм, переконань і регуляторів поведінки, сформованих у процесі соціалізації та особистісного розвитку. Студентський вік, який відповідає періоду пізньої юності, є сензитивним етапом

становлення моральної самосвідомості, ціннісно-смислової сфери та відповідального ставлення до власних життєвих виборів. Саме в цей період відбувається активна інтеграція моральних принципів у структуру Я-концепції, що зумовлює подальшу життєву та професійну самореалізацію особистості.

Християнська моральність як система етичних норм і цінностей, орієнтованих на ідеї любові до ближнього, відповідальності, милосердя, справедливості, прощення та саморегуляції поведінки, може виступати важливим чинником морального розвитку особистості. У психологічному контексті вона не ототожнюється з конфесійною релігійністю, а розглядається як сукупність інтеріоризованих моральних принципів, що впливають на когнітивний, емоційно-ціннісний і поведінковий рівні особистісного функціонування.

Водночас у сучасних соціокультурних умовах спостерігається ускладнення процесів моральної соціалізації молоді, зумовлене плюралізмом цінностей, зростанням індивідуалізму, фрагментарністю моральних орієнтирів та нестабільністю соціального середовища. Це актуалізує наукову потребу в психологічному аналізі чинників, які визначають рівень і специфіку сформованості моральності студентської молоді, зокрема в контексті християнських етичних орієнтацій.

Незважаючи на наявність значної кількості досліджень, присвячених моральному розвитку особистості, проблематика психологічних детермінант сформованості саме християнської моральності у студентському віці залишається недостатньо систематизованою. У науковому дискурсі фрагментарно представлені дані щодо взаємозв'язку християнських моральних цінностей із такими психологічними характеристиками, як моральна рефлексія, емпатійність, відповідальність, змістовно-життєві орієнтації та рівень усвідомленої саморегуляції поведінки.

Таким чином, постає наукова проблема визначення та емпіричного обґрунтування психологічних детермінант сформованості християнської моральності у студентської молоді, що має теоретичне значення для розвитку психології моральності та практичну цінність для вдосконалення психолого-педагогічного супроводу морально-духовного розвитку студентів у закладах вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній психологічній науці проблематика морального та духовно-морального розвитку студентської молоді досліджувалась у роботах, що розглядали моральність як ціннісно-змістову характеристику особистості та соціально-психологічні аспекти християнських релігійних настановлень студентів [1]; також привертає увагу дослідження духовно-моральних аспектів професійної соціалізації студентів-психологів [2]. Зарубіжні науковці розглядали взаємозв'язок релігійної ідентичності та моральних основ: Van Tongeren, DeWall, Hardy та Schwadel [3] показали ефект релігійної ідентичності на моральні схильності молодих людей через базові моральні фундаментальні структури; Foster і Laforce [4] у

лонгітюдному дослідженні вивчали розвиток морального, релігійного та ідентичнісного компонентів у студентів християнського коледжу. Крім того, класичні теоретичні підходи до морального розвитку, зокрема стадійна модель Л. Колберга, слугують базовою теоретичною основою для інтеграції моральних концептів із релігійними цінностями в емпіричних дослідженнях моральності юнацького віку [5].

За останні 5 років (2021–2026) у психологічній та міждисциплінарній літературі окремі сучасні дослідження розглядали взаємозв'язок релігійності, духовності та моральних орієнтацій молоді як частину процесу морального розвитку, ціннісних установок і морального судження. Так, останнє міжнародне емпіричне дослідження молоді в Римі показало, що формування цінностей у молодих відіграє важливу роль у розмежуванні духовних і нерелігійних орієнтацій, впливаючи на життєві пріоритети та соціальну участь віруючих і невіруючих [6]. У психології моралі вийшла стаття Mestvirishvili [7], яка емпірично демонструє вплив релігійних переконань на моральне судження, моральну ідентичність та моральну компетентність, встановивши, що релігійність прогнозує деонтологічні моделі морального рішення за умов різного рівня внутрішньої моральної самостійності. Також у вітчизняній літературі дослідження Сапожников С. [8] аналізує соціально-психологічні механізми духовно-морального розвитку студентської молоді в сучасних реаліях, виокремлюючи суперечності та процеси формування моральних цінностей у контексті соціально-психологічних характеристик покоління Z. Ці сучасні праці доповнюють раніше відомі концептуальні рамки в психології моралі, водночас підкреслюючи актуальність інтеграції релігійних та духовних аспектів у дослідження морального розвитку молоді.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні та виявленні психологічних детермінант сформованості християнської моральності у студентської молоді, а також у з'ясуванні їх ролі у структурі моральної самосвідомості та ціннісно-смислової сфери особистості в період пізньої юності.

Виклад основного матеріалу. У межах психологічної науки сформованість християнської моральності доцільно розглядати як континуум, що відображає ступінь інтеріоризації моральних цінностей, норм і регуляторів поведінки, узгоджених із християнською етикою, у структурі особистості студента. На підставі узагальнення сучасних емпіричних підходів у психології моральності та духовного розвитку особистості ми пропонуємо виокремити три відносно стійкі рівні сформованості християнської моральності: низький, середній і високий, які відрізняються за когнітивними, емоційно-ціннісними та поведінковими характеристиками.

Низький рівень сформованості християнської моральності характеризується фрагментарним усвідомленням моральних норм і цінностей, пов'язаних із християнською етикою, а також недостатньою їх інтеграцією у систему особистісних переконань. На когнітивному рівні спостерігається поверхове

розуміння моральних категорій, відсутність стійких моральних суджень і ситуативність оцінок. Емоційно-ціннісна сфера відзначається слабко вираженою емпатійністю, низьким рівнем моральної рефлексії та переважанням прагматичних або егоцентричних мотивів поведінки. Поведінкові прояви моральності носять нестабільний характер і значною мірою зумовлюються зовнішнім контролем або соціальними очікуваннями, а не внутрішніми моральними переконаннями.

Середній рівень сформованості християнської моральності визначається частковою інтеріоризацією моральних цінностей і норм, що знаходять відображення у вибірковій регуляції поведінки. Студенти з таким рівнем здатні до усвідомленого морального аналізу ситуацій, виявляють розуміння значущості таких цінностей, як відповідальність, справедливість, милосердя та повага до іншого. Водночас моральні орієнтації ще не завжди набувають характеру внутрішньо узгодженої системи та можуть змінюватися залежно від контексту чи соціального тиску. Емоційно-ціннісний компонент характеризується наявністю моральних переживань і емпатійних реакцій, однак їхня інтенсивність і стабільність є недостатніми для послідовної моральної саморегуляції.

Високий рівень сформованості християнської моральності відзначається глибокою інтеріоризацією моральних цінностей, що узгоджуються з принципами християнської етики, та їх інтеграцією у цілісну систему особистісних смислів. На когнітивному рівні спостерігається сформованість моральної рефлексії, здатність до усвідомленого морального вибору та відповідального прийняття рішень. Емоційно-ціннісна сфера характеризується стійкою емпатійністю, здатністю до співпереживання, моральної відповідальності та внутрішньої саморегуляції. Поведінкові прояви моральності є послідовними, автономними й ґрунтуються на внутрішніх переконаннях, а не на зовнішніх санкціях, що свідчить про зрілий рівень моральної самосвідомості студентської молоді.

Запропонована нами рівнева диференціація дозволяє систематизувати емпіричні дані щодо сформованості християнської моральності та створює методологічне підґрунтя для подальшого аналізу психологічних детермінант, які зумовлюють її розвиток у студентському віці.

Аналіз сучасних психологічних досліджень морального та духовного розвитку особистості [7; 8; 9] дає підстави стверджувати, що сформованість християнської моральності у студентської молоді зумовлюється сукупністю взаємопов’язаних психологічних детермінант, які функціонують у межах ціннісно-смислової, когнітивної та регулятивної сфер особистості. Ці детермінанти не діють ізольовано, а утворюють інтегровану систему внутрішніх психологічних умов, що визначають характер моральних суджень, емоційних реакцій і поведінкових стратегій студента.

Ціннісні орієнтації виступають базовою детермінантою сформованості християнської моральності, оскільки саме вони визначають ієрархію значущих

життєвих пріоритетів і смислів. Домінування гуманістичних, просоціальних і духовних цінностей пов'язане з більш високим рівнем інтеріоризації моральних норм, орієнтованих на відповідальність, справедливість, повагу до гідності іншого та альтруїстичну поведінку.

Рівень моральної рефлексії визначає здатність особистості до усвідомленого аналізу власних вчинків, мотивів і моральних наслідків поведінки. Високий рівень моральної рефлексії корелює зі сформованістю внутрішніх моральних переконань і автономною моральною саморегуляцією, тоді як її низький рівень зумовлює ситуативність моральних рішень і залежність від зовнішніх норм та санкцій.

Емпатійність як емоційно-ціннісна детермінанта відіграє ключову роль у моральній регуляції міжособистісної взаємодії. Здатність до співпереживання, розуміння емоційного стану іншого та прийняття його позиції сприяє реалізації християнських моральних принципів у повсякденній поведінці, зокрема у формах допомоги, підтримки та ненасильницької взаємодії.

Відповідальність виступає регулятивною детермінантою, що забезпечує узгодженість моральних переконань із реальною поведінкою. Високий рівень особистісної відповідальності пов'язаний зі здатністю приймати морально виважені рішення, прогнозувати наслідки власних дій і дотримуватися моральних зобов'язань незалежно від зовнішнього контролю.

Життєві орієнтації та життєві установки визначають загальну спрямованість особистості та ступінь інтеграції моральних цінностей у життєвий проєкт студента. Орієнтація на смисл, саморозвиток і служіння іншим створює психологічне підґрунтя для стійкого засвоєння християнських моральних принципів як внутрішніх регуляторів життєдіяльності.

Окреслення системи детермінант щодо сформованості християнської моральності у студентської молоді подано у таблиці 1.

Таблиця 1

Узагальнення психологічних детермінант сформованості християнської моральності

Психологічна детермінанта	**Психологічний зміст**	**Зв'язок зі сформованістю християнської моральності**
Ціннісні орієнтації	Ієрархія особистісно значущих цінностей і смислів	Визначають спрямованість моральних переконань і стабільність моральних установок
Моральна рефлексія	Усвідомлення, аналіз і оцінка власних моральних дій	Забезпечує автономність морального вибору та внутрішню саморегуляцію
Емпатійність	Здатність до співпереживання та емоційного розуміння іншого	Сприяє реалізації моральних принципів у міжособистісній взаємодії

Психологічна детермінанта	**Психологічний зміст**	**Зв'язок зі сформованістю християнської моральності**
Відповідальність	Усвідомлення наслідків власних дій і готовність за них відповідати	Забезпечує узгодженість моральних переконань і поведінки
Життєві орієнтації	Загальна смислова спрямованість життєвого шляху	Інтегрують моральні цінності у довгострокову життєву перспективу

Джерело: розробка автора на основі [9;10; 11]

Подана систематизація дозволяє розглядати сформованість християнської моральності як результат взаємодії ключових психологічних детермінант і створює наукове підґрунтя для подальшого емпіричного аналізу їхнього внеску у моральний розвиток студентської молоді.

Концептуалізація сформованості християнської моральності студентської молоді ґрунтується на сучасних положеннях психології морального розвитку, психології духовності та особистісного становлення в період пізньої юності. У межах даної статті християнська моральність розглядається як інтегративне особистісне утворення, що формується внаслідок взаємодії внутрішніх психологічних детермінант і соціально-культурних умов, відображаючись у моральній свідомості, переживаннях та поведінковій регуляції студента.

Запропонована концептуальна модель має багатовимірну структуру та охоплює взаємопов'язані психологічні компоненти, кожен з яких виконує специфічну функцію у процесі становлення християнської моральності:

1. Ціннісно-смисловий компонент відображає систему внутрішньо прийнятих моральних і духовних цінностей, що корелюють з християнськими етичними принципами (любов до ближнього, милосердя, справедливість, відповідальність). У психологічному вимірі цей компонент пов'язаний із життєвими орієнтаціями, смисложиттєвими установками та рівнем інтеграції моральних норм у структуру «Я»-концепції особистості.

2. Когнітивний компонент представлений рівнем розвитку моральної свідомості та моральної рефлексії. Він включає усвідомлення моральних норм, здатність до морального судження, аналізу власних вчинків і прогнозування їхніх наслідків. У студентському віці цей компонент інтенсивно розвивається завдяки зростанню абстрактного мислення, рефлексивності та здатності до критичного осмислення моральних дилем.

3. Емоційно-мотиваційний компонент охоплює моральні почуття та емоційні механізми регуляції поведінки, зокрема емпатійність, співпереживання, почуття провини й сорому як регулятори моральної поведінки. У межах християнської моральності емпатійність виступає психологічною основою альтруїстичної спрямованості та внутрішньої готовності діяти відповідно до моральних імперативів.

4. Регулятивно-поведінковий компонент характеризує здатність особистості реалізовувати моральні переконання у конкретній поведінці. Він включає рівень відповідальності, самоконтролю, вольової регуляції та стійкості моральних установок у ситуаціях вибору. Для студентської молоді цей компонент є показником переходу від декларативного прийняття моральних норм до їх практичного втілення у повсякденній діяльності.

У межах запропонованої нами моделі всі компоненти перебувають у динамічній взаємодії**,** а сформованість християнської моральності визначається не домінуванням окремого чинника, а ступенем їх інтеграції та узгодженості. В

ікові та соціально-психологічні особливості студентства зумовлюють варіативність проявів кожного компонента, що дозволяє розглядати сформованість християнської моральності як процес, а не як статичний результат. Запропонована концептуальна модель створює теоретичне підґрунтя для подальших емпіричних досліджень, розробки психодіагностичних інструментів і програм психологічного супроводу морально-духовного розвитку студентської молоді.

Соціальне середовище студентської молоді виконує функцію провідного контексту моральної соціалізації, у межах якого відбувається засвоєння та апробація християнських моральних норм. Міжособистісні взаємини в студентських групах, сімейні установки, вплив значущих дорослих і референтних осіб формують нормативні очікування та зразки моральної поведінки. За умови ціннісної узгодженості соціального середовища з християнськими етичними принципами посилюється процес їх внутрішнього прийняття та закріплення на рівні особистісних переконань.

Освітній простір закладу вищої освіти має специфічний потенціал впливу на сформованість християнської моральності через інтеграцію гуманістичних і морально-етичних смислів у навчальний процес, академічну культуру та позанавчальну діяльність. Освітнє середовище, орієнтоване на розвиток особистості, сприяє формуванню критичного мислення, моральної відповідальності та здатності до етичного аналізу соціальних явищ. Водночас саме особистісна рефлексія виступає внутрішнім психологічним механізмом, що забезпечує осмислення соціальних і освітніх впливів, їх трансформацію у внутрішні моральні настанови та стійкі ціннісні орієнтації.

Таким чином, становлення християнської моральності студентської молоді доцільно розглядати як результат взаємодії індивідуально-психологічних детермінант із соціальними та освітніми чинниками, опосередкованої рівнем розвитку рефлексивних процесів. Саме ця взаємодія забезпечує перехід зовнішніх моральних норм у внутрішню систему особистісної регуляції поведінки.

Важливість упровадження цілеспрямованих психолого-педагогічних заходів, орієнтованих на розвиток моральної самосвідомості студентської молоді, зумовлено специфікою вікового етапу пізньої юності, для якого

характерними є інтенсивні процеси ціннісного самовизначення, формування світоглядних переконань та інтеграції моральних норм у структуру особистості. Моральна самосвідомість розглядається у психології як інтегративне утворення, що поєднує моральні знання, ціннісні орієнтації, рефлексивні процеси та готовність до відповідальної поведінки. За відсутності спеціально організованого психологічного та педагогічного впливу ці компоненти формуються фрагментарно, під впливом стихійних соціальних чинників, що знижує стійкість і усвідомленість моральних установок.

Психолого-педагогічні заходи, спрямовані на розвиток моральної самосвідомості, є доцільними з огляду на їх потенціал забезпечувати цілісне осмислення студентами моральних норм, зокрема християнських етичних принципів, у контексті власного життєвого досвіду та професійного самовизначення. Такі заходи сприяють актуалізації моральної рефлексії, розвитку емпатійності, відповідальності та внутрішньої мотивації до морально виваженої поведінки, що відповідає сучасним вимогам до підготовки соціально зрілої особистості.

Інтеграція ціннісно-моральних компонентів у виховну та освітню діяльність закладів вищої освіти доцільна на засадах міждисциплінарності та особистісно-орієнтованого підходу. Зокрема, морально-етичні та аксіологічні аспекти можуть бути включені до змісту навчальних дисциплін гуманітарного та соціально-психологічного спрямування шляхом аналізу моральних дилем, обговорення етичних наслідків професійної діяльності та рефлексивного осмислення життєвих цінностей. Такий підхід сприяє формуванню здатності студентів співвідносити академічні знання з моральними принципами та особистісними переконаннями.

У межах виховної роботи доцільним є використання інтерактивних форм, спрямованих на розвиток моральної рефлексії та емпатійної взаємодії, зокрема групових дискусій, тренінгових занять, волонтерських і соціально значущих проєктів. Освітній простір закладу вищої освіти має забезпечувати умови для особистісного переживання моральних цінностей, їх практичної реалізації та подальшого осмислення. Важливою складовою є створення рефлексивного середовища, яке стимулює самоаналіз, усвідомлення моральної відповідальності та формування стійкої моральної позиції. У сукупності такі підходи сприяють цілісному розвитку християнської моральності студентської молоді як інтегрованої особистісної якості.

Висновки. Формування християнської моральності студентської молоді в сучасних соціокультурних умовах постає як об’єктивна психологічна й освітня необхідність, зумовлена кризою ціннісних орієнтацій, зростанням моральної невизначеності та посиленням впливу суперечливих соціальних норм у молодіжному середовищі. За відсутності цілеспрямованого психологічного супроводу процес інтеріоризації моральних принципів має фрагментарний характер і не забезпечує стійкої моральної саморегуляції особистості в період пізньої юності.

Запропоновані в статті наукові положення дозволяють обґрунтувати християнську моральність не лише як світоглядну категорію, а як психологічно детермінований феномен, що формується під впливом ціннісних орієнтацій, моральної рефлексії, емпатійності, відповідальності та життєвих орієнтацій. Такий підхід розширює можливості наукового аналізу морального розвитку студентів і створює теоретичні передумови для системного впровадження морально-ціннісних компонентів в освітній простір закладів вищої освіти.

Реалізація концептуальної моделі сформованості християнської моральності, запропонованої автором, має не лише науково-теоретичне, а й виразне соціально-психологічне значення, оскільки сприяє становленню відповідальної, рефлексивної та соціально зрілої особистості, здатної до морально виважених рішень і просоціальної поведінки. У довгостроковій перспективі це створює підґрунтя для зниження соціальної напруженості, підвищення культури міжособистісної взаємодії та зміцнення гуманістичних цінностей у суспільстві.

Отже, упровадження науково обґрунтованих психолого-педагогічних підходів до формування християнської моральності студентської молоді слід розглядати як стратегічний напрям розвитку освітнього середовища, який, поряд із професійною підготовкою, забезпечує цілісний розвиток особистості та відповідає актуальним суспільним запитам на моральну відповідальність і соціальну зрілість майбутніх фахівців.

Література:

1. Палагнюк О. Соціально-психологічні особливості рівнів сформованості християнських релігійних настановлень студентської молоді. *Проблеми сучасної психології*. 2019. Вип. 18. DOI: https://doi.org/10.32626/2227-6246.2012-18.%p

2. Коняєва Л. Д. Духовно-моральні аспекти професійної соціалізації студентів-психологів. *Психологія та особистість*. 2021. № 1. С. 196–212. DOI: https://doi.org/10.33989/2226-4078.2021.1.227233

3. Van Tongeren D. R., DeWall C. N., Hardy S. A., Schwadel P. Religious identity and morality: Evidence for religious residue and decay in moral foundations. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 2021. Vol. 47, no. 11. P. 1550–1564. DOI: https://doi.org/10.1177/0146167220970814

4. Foster J. D., Laforce B. A longitudinal study of moral, religious, and identity development in a Christian liberal arts environment. *Journal of Psychology and Theology*. 1999. Vol. 27, no. 1.

5. Kohlberg L. The development of children's orientations toward a moral order. Chicago : The University of Chicago Press, 1963.

6. Bonanni M., Casavecchia A., Giancola O. Young people, religiosity, and pluralistic values: A survey-based study in Rome. *Religions*. 2026. Vol. 17, no. 4. Art. 501. DOI: https://doi.org/10.3390/rel17040501

7. Mestvirishvili M. Religiosity and moral judgment: Moderating role of moral internalization and moral competence. *Journal of Behavioral Studies*. 2024. Vol. 47, no. 1. DOI: https://doi.org/10.1177/00846724241267893

8. Сапожников С. В. Духовно-моральний розвиток учнівської молоді в реаліях сьогодення. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія*. 2023. № 2 (26). С. 149–159. DOI: https://doi.org/10.32342/2522-4115-2023-2-26-15

9. Hardy S. A., Carlo G. Moral identity and moral development. *Current Opinion in Psychology*. 2021. Vol. 40. P. 47–52. DOI: https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2020.08.014

10. Кутішенко В. П., Власенко І. А., Вінник Н. Д. Ціннісно-мотиваційний профіль студентів-психологів молодших курсів. *Перспективи та інновації науки*. 2023. № 15 (33). С. 768–781.

11. Агалець І. О. Виховання: шляхи духовно-ціннісного розвитку й фахового становлення особистості освітянина в професійній діяльності (реферативний огляд). *Аналітичний вісник у сфері освіти й науки*. 2022. № 15. С. 40–63.

***References**:*

1. Palahniuk, O. (2019). Sotsialno-psykholohichni osoblyvosti rivniv sformovanosti khrystyianskykh relihiinykh nastanovlen student-skoi molodi [Socio-psychological features of the levels of formation of Christian religious attitudes of student youth]. *Problemy suchasnoi psykholohii – Problems of Modern Psychology*, (18). https://doi.org/10.32626/2227-6246.2012-18.%p [in Ukr]

2. Koniaieva, L. D. (2021). Dukhovno-moralni aspekty profesiinoi sotsializatsii studentiv-psykholohiv [Spiritual and moral aspects of professional socialization of psychology students]. *Psykholohiia ta osobystist – Psychology and Personality*, (1), 196–212. https://doi.org/10.33989/2226-4078.2021.1.227233 [in Ukrainian]

3. Van Tongeren, D. R., DeWall, C. N., Hardy, S. A., & Schwadel, P. (2021). Religious identity and morality: Evidence for religious residue and decay in moral foundations. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 47(11), 1550–1564. https://doi.org/10.1177/0146167220970814

4. Foster, J. D., & Laforce, B. (1999). A longitudinal study of moral, religious, and identity development in a Christian liberal arts environment. *Journal of Psychology and Theology*, 27(1).

5. Kohlberg, L. (1963). *The development of children's orientations toward a moral order*. Chicago: The University of Chicago Press

6. Bonanni, M., Casavecchia, A., & Giancola, O. (2026). Young people, religiosity, and pluralistic values: A survey-based study in Rome. *Religions*, 17(4), 501. https://doi.org/10.3390/rel17040501

7. Mestvirishvili, M. (2024). Religiosity and moral judgment: Moderating role of moral internalization and moral competence. *Journal of Behavioral Studies*, 47(1). https://doi.org/10.1177/00846724241267893

8. Sapozhnykov, S. V. (2023). Dukhovno-moralnyi rozvytok uchnivskoi molodi v realiiakh sohodennia [Spiritual and moral development of student youth in today's realities]. *Visnyk Universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriia: Pedahohika i psykholohiia – Bulletin of Alfred Nobel University. Series: Pedagogy and Psychology*, 2(26), 149–159. https://doi.org/10.32342/2522-4115-2023-2-26-15 [in Ukrainian]

9. Hardy, S. A., & Carlo, G. (2021). Moral identity and moral development. *Current Opinion in Psychology*, 40, 47–52. https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2020.08.014

10. Kutishenko, V. P., Vlasenko, I. A., & Vynnyk, N. D. (2023). Tsinnisno-motyvatsiinyi profil studentiv-psykholohiv molodshykh kursiv [Value-motivational profile of junior psychology students]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky – Prospects and Innovations of Science*, 15(33), 768–781 [in Ukrainian]

11. Ahalets, I. O. (2022). Vykhovannia: shliakhy dukhovno-tsinnisnoho rozvytku y fakhovoho stanovlennia osobystosti osvitianyna v profesiinii diialnosti (refera tyvnyi ohliad) [Education: ways of spiritual and value development and professional formation of an educator's personality (review)]. *Analitychnyi visnyk u sferi osvity y nauky – Analytical Bulletin in Education and Science*, (15), 40–63 [in Ukrainian]

Дата першого надходження статті до видання: 10,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.05.2026

УДК 376.1:159.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2412-2424

Шевчук Вікторія Валентинівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», м. Полтава https://orcid.org/0009-0000-4418-0371

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті здійснено теоретико-методологічний аналіз проблеми психологічного супроводу дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами в умовах сучасної інклюзивної освіти. Розкрито сутність психологічного супроводу як комплексної системи психолого-педагогічної підтримки, спрямованої на забезпечення гармонійного розвитку, соціальної адаптації, емоційного благополуччя та успішної інтеграції дитини в освітнє середовище. Проаналізовано нормативно-правові засади організації інклюзивного навчання в Україні, зокрема положення чинного законодавства щодо забезпечення права дітей з особливими освітніми потребами на якісну дошкільну освіту та психолого-педагогічну підтримку.

Узагальнено сучасні наукові підходи до організації психологічного супроводу, представлені у працях українських і зарубіжних дослідників. Висвітлено значення гуманістичного підходу, екологічної теорії розвитку, соціальної моделі інвалідності, сімейно-центрованого та міждисциплінарного підходів у побудові ефективної системи підтримки дітей з особливими освітніми потребами. Визначено роль команди психолого-педагогічного супроводу, індивідуальної програми розвитку, партнерської взаємодії між закладом освіти та сім'єю, а також діяльності асистента дитини й асистента вихователя.

Окрему увагу приділено особливостям психологічної підтримки дітей із затримкою психічного розвитку, розладами аутистичного спектра, синдромом дефіциту уваги та гіперактивності, порушеннями мовлення, опорно-рухового апарату, слуху, зору та інтелектуальними порушеннями. Обґрунтовано необхідність індивідуалізації психолого-педагогічної допомоги відповідно до специфіки розвитку кожної дитини. Підкреслено значення раннього втручання, створення безбар'єрного освітнього середовища, розвитку соціальних компетентностей, позитивної самооцінки та емоційної стійкості.

Встановлено, що в умовах воєнного стану особливої актуальності набувають питання кризового психологічного супроводу, профілактики вторинної травматизації, підтримки психічного здоров'я дітей та їхніх родин.

Доведено, що ефективність психологічного супроводу забезпечується комплексністю, міждисциплінарною взаємодією фахівців, активною участю батьків і впровадженням сучасних інклюзивних практик, спрямованих на забезпечення рівних освітніх можливостей для кожної дитини.

Ключові слова: психологічний супровід, діти дошкільного віку, особливі освітні потреби, інклюзивна освіта, інклюзивне освітнє середовище, психолого-педагогічна підтримка, команда супроводу, індивідуальна програма розвитку, раннє втручання, соціальна адаптація, психологічна підтримка, безбар'єрність, сімейно-центрований підхід, діти з ООП.

Shevchuk Viktoriia Valentynivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology and Pedagogy of the Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic National University, Poltava, https://orcid.org/0009-0000-4418-0371

PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF PRESCHOOL CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS IN THE CONTEXT OF MODERN INCLUSIVE EDUCATION

Abstract. The article presents a theoretical and methodological analysis of the problem of psychological support for preschool children with special educational needs in the context of contemporary inclusive education. Psychological support is considered as a comprehensive system of psychological and pedagogical assistance aimed at ensuring harmonious development, social adaptation, emotional well-being, and successful integration of a child into the educational environment. The study analyzes the legal and regulatory framework governing inclusive education in Ukraine, particularly the provisions of current legislation that guarantee the right of children with special educational needs to receive quality preschool education and appropriate psychological and pedagogical support.

The paper summarizes contemporary scientific approaches to the organization of psychological support developed by Ukrainian and international researchers. Particular attention is paid to the significance of the humanistic approach, ecological systems theory, the social model of disability, as well as family-centered and interdisciplinary approaches in building effective support systems for children with special educational needs. The role of the multidisciplinary support team, the Individual Development Program, partnership between educational institutions and families, and the activities of child assistants and teacher assistants are highlighted.

Special emphasis is placed on the psychological support of children with developmental delays, autism spectrum disorders, attention-deficit/hyperactivity disorder, speech impairments, musculoskeletal disorders, hearing and visual impairments, and intellectual disabilities. The necessity of individualized psychological and pedagogical assistance according to the specific developmental characteristics and

needs of each child is substantiated. The importance of early intervention, the creation of a barrier-free educational environment, the development of social competencies, positive self-esteem, and emotional resilience is emphasized.

The study demonstrates that under martial law conditions, issues related to crisis psychological support, prevention of secondary traumatization, and the maintenance of mental health among children and their families become particularly relevant. It is concluded that the effectiveness of psychological support depends on its comprehensive nature, interdisciplinary cooperation among specialists, active parental involvement, and the implementation of modern inclusive practices aimed at ensuring equal educational opportunities and social inclusion for every child.

Keywords: psychological support, preschool children, special educational needs, inclusive education, inclusive educational environment, psychological and pedagogical support, multidisciplinary support team, Individual Development Program, early intervention, social adaptation, psychological assistance, barrier-free environment, family-centered approach, children with special educational needs (SEN).

Постановка проблеми. Сучасний розвиток системи освіти України характеризується активним упровадженням принципів інклюзії, гуманізації та забезпечення рівного доступу до якісної освіти для всіх дітей незалежно від особливостей їхнього психофізичного розвитку. Особливої актуальності ці процеси набувають у сфері дошкільної освіти, оскільки саме дошкільний вік є визначальним періодом формування особистості, розвитку базових психічних функцій, соціалізації та становлення життєвої компетентності дитини.

Важливим кроком у реформуванні системи дошкільної освіти стало набуття чинності Законом України «Про дошкільну освіту» №3788-IX, який започаткував нові підходи до забезпечення освітніх прав дітей з особливими освітніми потребами. Законодавчо закріплено право кожної дитини на отримання якісної освіти відповідно до її можливостей, потреб та індивідуальних особливостей розвитку. У цьому контексті особливого значення набуває психологічний супровід як комплексна система підтримки дитини, її родини та педагогічного колективу [5].

Психологічний супровід дітей з особливими освітніми потребами є багатокомпонентним процесом, який передбачає створення сприятливих умов для розвитку дитини, попередження вторинних порушень, формування позитивної самооцінки, розвиток соціальних навичок та забезпечення успішної інтеграції у дитячий колектив. Його ефективність значною мірою залежить від узгодженості дій усіх учасників освітнього процесу, злагодженої роботи міждисциплінарної команди супроводу та активного залучення батьків.

Особливого значення питання психологічного супроводу набувають в умовах воєнного стану, коли значна кількість дітей переживає додаткові психологічні труднощі, пов’язані з вимушеним переміщенням, тривалим

перебуванням у стані стресу, розлукою з близькими та порушенням звичного способу життя. Для дітей з особливими освітніми потребами такі виклики можуть мати особливо складні наслідки, що потребує розширення спектра психолого-педагогічної підтримки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним фундаментом сучасної системи психологічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами виступає гуманістична психологія, представниками якої є К. Роджерс та А. Маслоу. Гуманістичний підхід розглядає дитину як унікальну особистість із власним потенціалом розвитку, незалежно від наявності певних порушень чи обмежень. Відповідно до концепції Карла Роджерса, найважливішими умовами ефективної допомоги є безумовне позитивне прийняття особистості, емпатія та щирість у взаємодії. Саме ці принципи лежать в основі побудови довірливих взаємин між дитиною, психологом, педагогами та батьками. А. Маслоу наголошував на необхідності задоволення базових потреб особистості, серед яких особливе місце займають потреба у безпеці, прийнятті, належності до соціальної групи та самореалізації. Для дітей з особливими освітніми потребами задоволення зазначених потреб є необхідною передумовою успішного розвитку та навчання. Вітчизняні науковці І.І. Ткаченко та О.П. Глоба підкреслюють, що формування позитивного образу власного «Я», розвиток відчуття компетентності та впевненості у власних можливостях є одним із головних завдань психологічного супроводу в умовах інклюзивної освіти [8, с. 142].

Важливе значення для розуміння закономірностей розвитку дитини має екологічна теорія У. Бронфенбреннера. Учений розглядав розвиток особистості як результат взаємодії багатьох систем соціального середовища. Згідно з його концепцією, на розвиток дитини впливають сім’я, освітній заклад, однолітки, соціальні служби, державна політика та суспільні цінності. З позицій цієї теорії психологічний супровід не може обмежуватися лише роботою з дитиною, а повинен охоплювати її найближче соціальне оточення.

Теоретико-методологічні засади інклюзивної освіти та психологічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами висвітлено у працях А.А. Колупаєвої. Дослідниця розглядає інклюзивну освіту як провідний напрям модернізації освітньої системи та обґрунтовує необхідність переходу до соціальної моделі підтримки дітей з особливими освітніми потребами. Вагоме значення для розвитку наукових уявлень про інклюзію має праця А.А. Колупаєвої та І.О. Білозерської «Інклюзивна освіта: теоретико-методичні підходи», у якій визначено основні принципи інклюзивного навчання, організаційні умови створення інклюзивного середовища та механізми реалізації права дітей з особливими освітніми потребами на освіту [2, с. 11].

Проблему психологічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами ґрунтовно досліджує Л.І. Прохоренко. Авторка аналізує сучасні технології психологічної підтримки дітей з ООП, наголошуючи на важливості діагностичного, консультативного та корекційно-розвиткового напрямів роботи

психолога. Особлива увага приділяється питанням соціалізації та особистісного розвитку дитини в умовах інклюзивної освіти. Подальший розвиток ці ідеї отримали у працях Л.І. Прохоренко, О.О. Бабяк та Н.І. Баташевої, де розкрито основні складові ефективного психологічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами, визначено провідні напрями діяльності фахівців та обґрунтовано необхідність міждисциплінарної взаємодії [6, с. 80].

Теоретичний аналіз проблеми психологічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами представлено у праці Г.Б. Соколової «Дослідження проблеми психологічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами». Авторка систематизує основні підходи до організації психологічного супроводу та визначає його ключові етапи в умовах спеціальної та інклюзивної освіти [9, с. 120].

Сучасні підходи до психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами розглянуто у статті Л. Сіпко, Л. Юхименко та В. Завгородньої «Психолого-педагогічний супровід дітей з ООП в інклюзивному середовищі: сучасні підходи». У роботі аналізуються механізми командної взаємодії, індивідуальної програми розвитку та забезпечення емоційного благополуччя дітей [7, с. 50].

Питання побудови моделей психолого-педагогічного супроводу дитини з ООП та її сім'ї досліджує І. Брушневська. У статті «Теоретичні аспекти побудови моделей психолого-педагогічного супроводу дитини з ООП та її сім'ї» обґрунтовано необхідність сімейно-центрованого підходу та міждисциплінарної взаємодії фахівців [1, с. 20].

Серед зарубіжних учених вагомий внесок у розвиток інклюзивної освіти зробили Мел Ейнскоу та Тоні Бут, які розробили концепцію «Index for Inclusion». Їхні дослідження присвячені виявленню та подоланню бар'єрів навчання й участі дітей у житті закладу освіти.

Науковці доводять, що ефективність інклюзії залежить від освітньої культури, політики та практик, які підтримують різноманітність учнів. Л. Флоріан у працях з інклюзивної педагогіки обґрунтовує концепцію «розширеної педагогічної відповідальності», відповідно до якої кожен педагог має бути готовим працювати з усіма дітьми незалежно від їхніх індивідуальних особливостей.

Д. Міттлер досліджує соціальну модель інвалідності та підкреслює, що труднощі осіб з інвалідністю часто виникають через недоступність соціального середовища, а не через самі порушення розвитку [8, с. 18].

Метою статті є аналіз теоретико-методологічних засад психологічного супроводу дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивної освіти, дослідження сучасних підходів до організації психолого-педагогічної підтримки та визначення ефективних умов забезпечення гармонійного розвитку, адаптації й соціальної інтеграції дітей у закладах дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Система психологічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами в Україні функціонує на основі комплексу законодавчих та нормативно-правових документів. Базовими серед них є Закон України «Про освіту», Закон України «Про дошкільну освіту», Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю, Положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами та інші підзаконні акти.

Нове законодавство передбачає створення індивідуальної команди супроводу для кожної дитини. Такий підхід дозволяє забезпечити адресність допомоги, врахувати індивідуальні особливості розвитку та уникнути формального підходу до організації інклюзивного навчання.

Основними принципами діяльності команди є повага до людської гідності, недискримінація, забезпечення найкращих інтересів дитини, міжвідомча взаємодія, конфіденційність інформації та партнерство з батьками.

Команда психолого-педагогічного супроводу виступає центральною ланкою системи підтримки дітей з особливими освітніми потребами. Її діяльність спрямована на створення оптимальних умов для розвитку дитини, адаптації освітнього процесу та координації роботи всіх фахівців [5].

До складу команди входять адміністрація закладу освіти, вихователі, асистент вихователя, практичний психолог, соціальний педагог, медичний працівник, батьки, фахівці інклюзивно-ресурсного центру, а також інші спеціалісти відповідно до потреб конкретної дитини.

Практичний психолог виконує одну з ключових ролей у роботі команди. Він здійснює психодіагностику, моніторинг психоемоційного стану дитини, бере участь у розробленні індивідуальної програми розвитку, проводить консультативну роботу з педагогами та батьками, організовує корекційно-розвиткові заняття та сприяє формуванню позитивного психологічного клімату в дитячому колективі.

Ефективність роботи команди залежить від регулярності зустрічей, систематичного обміну інформацією між її членами, чіткого розподілу функцій та узгодженості дій щодо реалізації поставлених цілей.

Одним із головних документів, що визначає зміст та напрями роботи з дитиною, є індивідуальна програма розвитку. Вона розробляється на підставі висновку інклюзивно-ресурсного центру та результатів комплексного психолого-педагогічного вивчення особливостей розвитку дитини.

Індивідуальна програма розвитку містить інформацію про сильні сторони дитини, труднощі розвитку, освітні потреби, цілі навчання, необхідні адаптації та модифікації, форми психолого-педагогічної підтримки, а також критерії оцінювання досягнутих результатів.

Особливе значення має регулярний моніторинг ефективності реалізації програми. Систематичний аналіз досягнень дозволяє своєчасно коригувати

поставлені цілі та змінювати стратегії підтримки відповідно до актуальних потреб дитини.

Затримка психічного розвитку є однією з найпоширеніших категорій особливих освітніх потреб у дошкільному віці. Дослідження свідчать, що діти із ЗПР характеризуються уповільненими темпами формування пізнавальних процесів, недостатнім розвитком довільної уваги, пам'яті, мислення, мовлення та емоційно-вольової сфери. Науковці підкреслюють, що затримка психічного розвитку не є тотожною інтелектуальним порушенням, оскільки за умови своєчасної допомоги значна частина труднощів може бути компенсована.

У працях Л.І. Прохоренко зазначається, що для дітей із затримкою психічного розвитку характерною є нерівномірність формування психічних функцій. Окремі компоненти розвитку можуть відповідати віковій нормі, тоді як інші суттєво відставати. Саме тому психологічний супровід має ґрунтуватися на принципі індивідуалізації та врахуванні актуального рівня розвитку кожної дитини.

І.І. Ткаченко підкреслює, що одним із центральних напрямів психологічної підтримки дітей із ЗПР є розвиток емоційної сфери та формування позитивного ставлення до власних можливостей. У багатьох випадках труднощі навчання супроводжуються виникненням почуття невпевненості, зниженням самооцінки та страхом помилки. Тому важливим завданням психолога стає створення ситуацій успіху та забезпечення позитивного підкріплення навіть незначних досягнень.

Згідно з концепцією Джерома Брунера, розвиток дитини відбувається через активну взаємодію з навколишнім середовищем. У роботі з дітьми із ЗПР це означає необхідність використання практичної діяльності, сюжетно-рольової гри, конструювання, сенсорних вправ та інших видів активності, які стимулюють розвиток когнітивних процесів. Особливо ефективним є поєднання мовленнєвого супроводу з безпосереднім сенсорним досвідом дитини.

О.П. Глоба акцентує увагу на важливості раннього втручання для дітей із затримкою психічного розвитку. Науковиця зазначає, що своєчасне виявлення труднощів розвитку та надання комплексної психолого-педагогічної допомоги до трирічного віку суттєво підвищує можливості подальшої соціальної адаптації дитини.

Розлади аутистичного спектра належать до складних порушень нейророзвитку, які характеризуються труднощами соціальної взаємодії, комунікації та гнучкості поведінки. Сучасні наукові дослідження свідчать про значне зростання поширеності РАС у світі, що обумовлює необхідність удосконалення системи психологічного супроводу таких дітей.

Дослідження Ю.М. Рібцун демонструють, що діти з розладами аутистичного спектра потребують чітко структурованого освітнього середовища. Передбачуваність режиму дня, використання візуальних розкладів, соціальних історій та алгоритмів поведінки сприяють зниженню тривожності та підвищують рівень самостійності дитини.

Особливу увагу в сучасних дослідженнях приділено проблемній поведінці дітей із РАС. Поведінкові реакції, які дорослі нерідко сприймають як агресію чи неслухняність, часто є способом комунікації або реакцією на перевантаження. Баррі Карпентер підкреслює, що ефективна допомога має ґрунтуватися на аналізі причин поведінки, а не лише на її зовнішніх проявах.

У межах сімейно-центрованої моделі Д. Хоха важливе значення надається роботі з батьками. Родина виступає основним середовищем розвитку дитини, тому психологічна підтримка має охоплювати консультування батьків щодо особливостей взаємодії з дитиною, формування навичок ефективної комунікації та подолання емоційного виснаження [10, с. 192].

Синдром дефіциту уваги та гіперактивності належить до нейроповедінкових розладів, які суттєво впливають на процес соціалізації та навчання дитини. Основними проявами СДУГ є дефіцит уваги, імпульсивність та надмірна рухова активність.

А. Маслоу наголошував, що потреба в прийнятті та позитивному ставленні є однією з базових потреб особистості. Для дітей із СДУГ ця потреба набуває особливого значення, оскільки вони часто стикаються з осудом через свою поведінку. Негативні оцінки з боку дорослих можуть сприяти формуванню заниженої самооцінки та розвитку вторинних емоційних порушень.

О.В. Мартинчук підкреслює, що ефективна підтримка дітей із СДУГ повинна поєднувати психологічні, педагогічні та поведінкові стратегії. Важливими умовами є чіткість інструкцій, прогнозованість вимог, структурованість діяльності та систематичне позитивне підкріплення бажаної поведінки.

Дослідження сучасних психологів свідчать, що діти із СДУГ демонструють кращі результати за умови короткотривалих завдань, які чергуються з руховою активністю. Практичний психолог має допомагати педагогам організовувати діяльність таким чином, щоб зменшити кількість факторів, які відволікають увагу дитини.

Особливе значення має розвиток навичок саморегуляції. Через спеціальні вправи, ігри та поведінкові техніки дитина поступово навчається контролювати власні емоції, планувати діяльність і регулювати поведінкові реакції.

Порушення мовлення є одним із найпоширеніших видів особливих освітніх потреб у дошкільному віці. Вони можуть проявлятися у вигляді фонетико-фонематичних порушень, загального недорозвитку мовлення, дизартрії, алалії, заїкання та інших мовленнєвих труднощів.

Н.М. Компанець зазначає, що мовлення виступає не лише засобом спілкування, а й важливим інструментом розвитку мислення, пам’яті та соціальної взаємодії. Тому мовленнєві порушення можуть впливати на різні сфери психічного розвитку дитини [3].

Ю.М. Рібцун підкреслює, що діти з мовленнєвими труднощами нерідко переживають почуття невпевненості та соціальної ізоляції. Неможливість повноцінно висловлювати власні думки може викликати фрустрацію, підвищену тривожність або поведінкові труднощі.

Ефективним засобом психологічної підтримки виступає використання альтернативної та додаткової комунікації. Візуальні символи, картки, жести та цифрові засоби комунікації дозволяють дитині успішніше взаємодіяти з оточенням та знижують рівень психологічного напруження.

Діти з порушеннями опорно-рухового апарату, зокрема з дитячим церебральним паралічем, часто стикаються не лише з фізичними труднощами, а й із численними психологічними бар'єрами. Обмеження рухової активності можуть впливати на формування самооцінки, рівень соціальної активності та емоційний стан дитини.

Д. Міттлер підкреслював, що труднощі осіб з інвалідністю значною мірою пов'язані не з медичними особливостями, а з бар'єрами, які створює суспільство. Саме тому сучасний психологічний супровід спрямовується не лише на підтримку дитини, а й на адаптацію освітнього середовища [10, с. 195].

А.А. Колупаєва наголошує, що інклюзивне середовище має забезпечувати максимально можливу самостійність дитини. Важливим завданням психолога є формування позитивного образу власного тіла, розвиток впевненості у власних можливостях та профілактика соціальної ізоляції.

Дослідження показують, що діти з ДЦП нерідко переживають підвищений рівень тривожності та емоційної напруги через труднощі пересування, залежність від сторонньої допомоги та негативний досвід соціальної взаємодії. Тому психологічна підтримка повинна включати розвиток навичок емоційної саморегуляції та соціальної компетентності.

Сенсорні порушення суттєво впливають на процес розвитку дитини, оскільки обмежують можливості отримання інформації про навколишній світ. У. Бронфенбреннер наголошував, що якість взаємодії із соціальним середовищем визначає особливості розвитку особистості. Для дітей із сенсорними порушеннями доступність середовища стає ключовою умовою розвитку.

Т.В. Сак зазначає, що для дітей з порушеннями слуху особливого значення набуває візуальна підтримка освітнього процесу. Недостатність слухового сприймання може впливати на розвиток мовлення, мислення та соціальних навичок [8, с. 120].

Водночас діти з порушеннями зору потребують створення спеціальних умов для формування просторових уявлень та орієнтування у навколишньому середовищі. Психологічний супровід спрямовується на розвиток компенсаторних механізмів, підвищення самостійності та формування впевненості у власних можливостях.

Н.З. Софій підкреслює, що соціально-психологічна інклюзія дітей із сенсорними порушеннями значною мірою залежить від готовності педагогів та однолітків до взаємодії. Формування толерантного ставлення у дитячому колективі виступає важливою умовою психологічного благополуччя таких дітей.

Інтелектуальні порушення характеризуються стійкими труднощами пізнавальної діяльності, які впливають на формування життєвих компетентностей, соціальної адаптації та навчальної діяльності.

Р. Шалок та Т. Парментер запропонували концепцію якості життя, відповідно до якої головною метою підтримки осіб з інтелектуальними порушеннями є не лише розвиток окремих навичок, а забезпечення максимально можливого рівня незалежності, соціальної участі та особистісного благополуччя [11].

Л.І. Прохоренко зазначає, що психологічний супровід дітей з інтелектуальними порушеннями має бути спрямований на розвиток практичних життєвих навичок, формування елементарних форм самостійності та соціальної компетентності.

Особливого значення набуває створення ситуацій успіху. Через часті труднощі навчання такі діти можуть формувати негативне ставлення до власних можливостей. Тому підтримка позитивної самооцінки виступає одним із провідних завдань психолога.

Важливим напрямом роботи є також підготовка батьків до прийняття особливостей розвитку дитини та формування адекватних очікувань щодо її майбутнього. Саме партнерська взаємодія сім'ї та закладу освіти забезпечує найбільш сприятливі умови для розвитку дитини та її успішної соціалізації.

Важливою складовою сучасної системи підтримки є діяльність асистента дитини та асистента вихователя. Їхня робота спрямована на забезпечення повноцінної участі дитини в освітньому процесі, подолання труднощів комунікації, пересування та самообслуговування.

Асистент дитини допомагає дитині виконувати повсякденні дії, підтримує її під час взаємодії з однолітками та педагогами, сприяє формуванню навичок самостійності. Асистент вихователя забезпечує адаптацію освітніх матеріалів, бере участь в організації індивідуальної роботи та сприяє реалізації рекомендацій команди супроводу [4].

Сучасні суспільні виклики актуалізували проблему забезпечення соціально-психологічної безбар'єрності для дітей з особливими освітніми потребами. Воєнні події створюють додаткові ризики виникнення тривожних розладів, емоційної нестабільності, поведінкових труднощів та порушень адаптації.

У цих умовах особливого значення набуває надання першої психологічної допомоги, створення атмосфери безпеки, підтримки та передбачуваності. Педагоги і психологи повинні володіти навичками кризового реагування, активного слухання та емоційної підтримки дітей і членів їхніх сімей.

Важливим напрямом роботи стає профілактика вторинної травматизації, яка може виникати внаслідок повторного переживання травматичних подій. Ефективним засобом подолання негативних наслідків стресу є організація стабільного режиму дня, підтримання соціальних контактів та забезпечення емоційно безпечного освітнього середовища [11].

Висновки. Психологічний супровід дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами є складною багаторівневою системою, яка поєднує психологічну, педагогічну, соціальну та медичну підтримку. Його ефективність забезпечується функціонуванням міждисциплінарної команди супроводу, активною участю батьків, використанням індивідуальної програми розвитку та дотриманням принципів інклюзивної освіти.

Сучасна модель супроводу спирається на наукові концепції Карла Роджерса, Абрахама Маслоу, Урі Бронфенбреннера, Мела Ейнскоу, Тоні Бута, Лані Флоріан, Девіда Міттлера, Майкла Гуральника, Дугласа Біклена, Джерома Брунера, Джуліана Хоха, Баррі Карпентера, Роберта Шалока та Тревора Парментера, а також на дослідження українських учених А.А. Колупаєвої, Н.З. Софій, О.В. Мартинчук, Т.В. Сак, Л.І. Прохоренко, Н.М. Компанець, Ю.М. Рібцун, І.В. Братусь, І.І. Ткаченко та О.П. Глоби.

Подальший розвиток системи психологічного супроводу має бути спрямований на розширення практик раннього втручання, удосконалення підготовки фахівців, розвиток безбар'єрного освітнього середовища та посилення партнерської взаємодії між закладом освіти і сім'єю.

Література

1. Брушневська І. М. Теоретичні аспекти побудови моделей психолого-педагогічного супроводу дитини з ООП та її сім'ї. Педагогічний часопис Волині. 2021. № 2. С. 19–27. URL: https://journals.vnu.volyn.ua/index.php/pedagogy/article/view/1726 (дата звернення: 31.05.2026).

2. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта як трансформаційна стратегія сучасної освітньої політики. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2018. Вип. 14. С. 9–23. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/710866/ (дата звернення: 31.05.2026).

3. Методичні рекомендації щодо запровадження безбар'єрності освітніх послуг у закладах дошкільної освіти з урахуванням потреб людей з порушеннями мови, слуху, комунікації, руху, батьків із дітьми, людей старшого віку та інших суспільних груп : лист МОН України № 6/688-24 від 04.09.2024. https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2024/09/Metodrek_Zaprovadzhennya_bezbariernosti_MON-2024.pdf

4. Положення про асистента дитини з особливими освітніми потребами в закладі дошкільної освіти : затв. наказом МОН України від 20.03.2025 № 474, зареєстровано в МЮУ 03.04.2025 за № 519/43925.

5. Положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами, яка здобуває дошкільну освіту : затв. наказом МОН України від 09.12.2024 № 1713, зареєстровано в МЮУ 23.12.2024 за № 1982/43327. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1982-24#Text

6. Прохоренко Д. В. Психологічна підтримка дітей з ООП: комплексний підхід у подоланні наслідків ПТСР. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2024. № 1. С. 71–82.

7. Сіпко Л. О., Юхименко Л. І., Завгородня В. В. Психолого-педагогічний супровід дітей з ООП в інклюзивному середовищі: сучасні підходи. *Педагогічний часопис Волині*. 2023. № 4. С. 45–53.

8. Соціальна та освітня інклюзія: історія, сучасність, перспективи розвитку: колективна монографія у 2 частинах. Частина 1. Інституційні та особистісні аспекти впровадження в Україні./ за ред. С.П. Миронової, Л. Б. Платаш. Чернівці: «Технодрук», 2021. 352 с.

9. Соколова Г. Б. Дослідження проблеми психологічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами. *Вісник Одеського національного університету. Психологія*. 2018. Т. 23, № 2. С. 118–126.

10. Шевчук В.В. Наукові засади дослідження емоційного вигорання батьків дітей із комплексними порушеннями розвитку. *Проблеми сучасної психології.* 2020. № 1. С. 190-197.

11. Щодо організації дошкільної освіти дітей з особливими освітніми потребами : лист Департаменту дошкільної та інклюзивної освіти МОН України. https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/osvita-2/inklyuzivne-navchannya/dlya-fakhivtsiv/metodichni-rekomendatsii-2/list-mon-shhodo-organizaciyi-doskilnoyi-osviti-ditei-z-oop.pdf?shem=rimspwouoe

References

1. Brushnevska I.M. (2021). Teoretychni aspekty pobudovy modelei psykholoho-pedahohichnoho suprovodu dytyny z OOP ta yii simi [Theoretical aspects of constructing models of psychological and pedagogical support for a child with special educational needs and his/her family]. *Pedahohichnyi chasopys Volyni*. No 2. P. 19–27. Available at: https://journals.vnu.volyn.ua /index.php/pedagogy/article/view/1726 (accessed 31 May 2026).

2. Kolupaieva A.A. (2018). Inkliuzyvna osvita yak transformatsiina stratehiia suchasnoi osvitnoi polityky [Inclusive education as a transformational strategy of modern educational policy]. *Osvita osib z osoblyvymy potrebamy: shliakhy rozbudovy*. Issue 14. P. 9–23. Available at: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/710866/ (accessed 31 May 2026).

3. Ministry of Education and Science of Ukraine (2024). *Metodychni rekomendatsii shchodo zaprovadzhennia bezbariernosti osvitnikh posluh u zakladakh doshkilnoi osvity z urakhuvanniam potreb liudei z porushenniamy movy, slukhu, komunikatsii, rukhu, batkiv iz ditmy, liudei starshoho viku ta inshykh suspilnykh hrup: lyst MON Ukrainy No 6/688-24 vid 04.09.2024* [Methodological recommendations on the implementation of accessibility of educational services in preschool education institutions]. Available at: https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2024/09/Metodrek_ Zaprovadzhennya_bezbariernosti_MON-2024.pdf (accessed 31 May 2026).

4. Ministry of Education and Science of Ukraine (2025). *Polozhennia pro asystenta dytyny z osoblyvymy osvitnimy potrebamy v zakladi doshkilnoi osvity: zatverdzheno nakazom MON Ukrainy vid 20.03.2025 No 474, zareiestrovano v Ministerstvi yustytsii Ukrainy 03.04.2025 za No 519/43925* [Regulations on the assistant of a child with special educational needs in a preschool education institution].

5. Ministry of Education and Science of Ukraine (2024). *Polozhennia pro komandu psykholoho-pedahohichnoho suprovodu dytyny z osoblyvymy osvitnimy potrebamy, yaka zdobuivaie doshkilnu osvitu: zatverdzheno nakazom MON Ukrainy vid 09.12.2024 No 1713, zareiestrovano v Ministerstvi yustytsii Ukrainy 23.12.2024 za No 1982/43327* [Regulations on the team of psychological and pedagogical support for a child with special educational needs receiving preschool education]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1982-24#Text (accessed 31 May 2026).

6. Prokhorenko D.V. (2024). Psykholohichna pidtrymka ditei z OOP: kompleksnyi pidkhid u podolanni naslidkiv PTSR [Psychological support for children with special educational needs: a comprehensive approach to overcoming the consequences of PTSD]. *Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia*. No 1. P. 71–82.

7. Sipko L.O., Yukhymenko L.I., Zavhorodnia V.V. (2023). Psykholoho-pedahohichnyi suprovid ditei z OOP v inkliuzyvnomu seredovyshchi: suchasni pidkhody [Psychological and pedagogical support of children with special educational needs in an inclusive environment: modern approaches]. *Pedahohichnyi chasopys Volyni*. No 4. P. 45–53.

8. Myronova S.P., Platash L.B. (Eds.). (2021). *Sotsialna ta osvitnia inkliuziia: istoriia, suchasnist, perspektyvy rozvytku: kolektyvna monohrafiia u 2 chastynakh. Chastyna 1. Instytutsiini*

ta osobystisni aspekty vprovadzhennia v Ukraini [Social and educational inclusion: history, modernity, and development prospects: collective monograph in 2 parts. Part 1. Institutional and personal aspects of implementation in Ukraine]. Chernivtsi: Tekhnodruk, 352 p.

9. Sokolova H.B. (2018). Doslidzhennia problemy psykholohichnoho suprovodu ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy [Research on the problem of psychological support for children with special educational needs]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Psykholohiia*. Vol. 23. No 2. P. 118–126.

10. Shevchuk V.V. (2020). Naukovi zasady doslidzhennia emotsiinoho vyhorannia batkiv ditei iz kompleksnymy porushenniamy rozvytku [Scientific foundations of research on emotional burnout of parents of children with complex developmental disorders]. *Problemy suchasnoi psykholohii*. No 1. P. 190–197.

11. Ministry of Education and Science of Ukraine (2024). *Shchodo orhanizatsii doshkilnoi osvity ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy: lyst Departamentu doshkilnoi ta inkliuzyvnoi osvity MON Ukrainy* [On the organization of preschool education for children with special educational needs: letter of the Department of Preschool and Inclusive Education of the Ministry of Education and Science of Ukraine]. Available at: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/osvita-2/inklyuzivne-navchannya/dlya-fakhivtsiv/metodichni-rekomendatsii-2/list-mon-shhodo-organizaciyi-doskilnoyi-osviti-ditei-z-oop.pdf (accessed 31 May 2026).

Дата першого надходження статті до видання: 14,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.05.2026

УДК 159.923.2:004.8

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2425-2439

Шиловська Олена Миколаївна кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії когнітивної психології Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України, м. Київ, https://orsid.org/0000-0002-7256-9365

ДІАЛОГІЧНІСТЬ ЯК РЕСУРС ВИРІШЕННЯ ЖИТТЄВИХ ЗАДАЧ В УМОВАХ ВЗАЄМОДІЇ ЗІ ШТУЧНИМ ІНТЕЛЕКТОМ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВИМІР БЛАГОПОЛУЧЧЯ

Анотація. У статті здійснено теоретичне обґрунтування діалогічності як психологічного ресурсу вирішення життєвих задач в умовах взаємодії особистості зі штучним інтелектом. Актуальність дослідження зумовлена стрімким поширенням генеративних ШІ-систем у повсякденному житті та необхідністю осмислення їхнього впливу на процеси рефлексії, смислотворення, підтримання суб'єктності та психологічного благополуччя особистості. Теоретичний аналіз виконано в руслі вітчизняної психологічної традиції з опорою на наративний, суб'єктно-діяльнісний та персонологічний підходи.

Розкрито психологічний зміст понять «діалогічність», «життєві задачі» та «психологічне благополуччя», а також обґрунтовано їх взаємозв'язок. Визначено, що діалогічність є багатокомпонентним ресурсом особистості, який включає рефлексивний, смислотворчий і суб'єктний компоненти та забезпечує ефективне осмислення досвіду, конструювання особистісних смислів і підтримання цілісності ідентичності. Показано, що взаємодія людини зі штучним інтелектом не може бути повністю ототожнена з міжособистісним діалогом і доцільно розглядається як особлива форма квазідіалогічної взаємодії, психологічна продуктивність якої визначається насамперед активною суб'єктною позицією користувача.

Проаналізовано ресурсний потенціал та психологічні ризики взаємодії зі ШІ у процесі вирішення життєвих задач. Описано феномени псевдодіалогу, ілюзорного розв'язання задач, цифрової самотності та наративної колонізації як можливі наслідки некритичного використання ШІ-систем. Запропоновано концептуальну трирівневу модель психологічно безпечної взаємодії зі штучним інтелектом. Обґрунтовано, що підтримання психологічного благополуччя у цифровому середовищі забезпечується збереженням рефлексивної позиції, активним смисловим привласненням результатів взаємодії та свідомою саморегуляцією використання ШІ.

Практичне значення дослідження полягає у створенні теоретичного підґрунтя для розроблення програм психологічної просвіти, формування психологічної грамотності у взаємодії зі штучним інтелектом та профілактики ризиків втрати суб'єктності в умовах цифрових трансформацій.

Ключові слова: діалогічність, штучний інтелект, життєві задачі, психологічне благополуччя, суб'єктність, рефлексія, наративна ідентичність.

Shylovska Olena Mykolaivna PhD in Psychology, Senior Researcher at the Laboratory of Cognitive Psychology, H.S. Kostiuk Institute of Psychology, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, https://orsid.org/0000-0002-7256-9365

DIALOGICALITY AS A RESOURCE FOR SOLVING LIFE TASKS IN THE CONTEXT OF INTERACTION WITH ARTIFICIAL INTELLIGENCE: THE PSYCHOLOGICAL DIMENSION OF WELL-BEING

Abstract. The article provides a theoretical substantiation of dialogicality as a psychological resource for solving life tasks in the context of human interaction with artificial intelligence. The relevance of the study is determined by the rapid spread of generative AI systems in everyday life and the need to understand their impact on reflection, meaning-making, the maintenance of subjectivity, and psychological well-being. The theoretical analysis is grounded in the Ukrainian psychological tradition and draws upon narrative, subject-activity, and personological approaches.

The psychological content of the concepts of dialogicality, life tasks, and psychological well-being is examined, and their interrelationships are substantiated. Dialogicality is defined as a multidimensional personal resource comprising reflective, meaning-making, and subject-related components that facilitate the interpretation of experience, the construction of personal meanings, and the maintenance of identity integrity. It is demonstrated that human interaction with artificial intelligence cannot be fully equated either with interpersonal dialogue or with purely instrumental use of technology. Instead, it is conceptualized as a specific form of quasi-dialogical interaction whose psychological productivity depends primarily on the user's active subject position.

The resource potential and psychological risks of AI-assisted life-task solving are analyzed. The phenomena of pseudo-dialogue, illusory problem solving, digital loneliness, and narrative colonization are described as possible consequences of uncritical use of AI systems.

A conceptual three-level model of psychologically safe interaction with artificial intelligence is proposed. It is argued that maintaining psychological well-being in the digital environment requires preserving a reflective stance, actively appropriating and transforming the meanings generated during interaction, and consciously regulating the use of AI technologies.

The practical significance of the study lies in providing a theoretical foundation for the development of psychological education programs, the formation of AI-related psychological literacy, and the prevention of risks associated with the loss of subjectivity under conditions of digital transformation.

Keywords: dialogicality, artificial intelligence, life tasks, psychological well-being, subjectivity, reflection, narrative identity.

Постановка проблеми

Сучасна людина живе в умовах глибокої технологічної трансформації, що кардинально змінює не лише середовище її буття, а й саму природу міжособистісних та внутрішньоособистісних взаємодій. Впровадження штучного інтелекту (ШІ) в повсякденне життя відкриває нові можливості для когнітивної, комунікативної та творчої активності людини, проте водночас ставить перед психологічною наукою принципово нові питання, зокрема, питання збереження суб'єктності особистості в цифровому просторі. У контексті цифрової трансформації суспільства постає проблема переосмислення природи діалогу, зокрема можливостей його реалізації у взаємодії людини зі штучним інтелектом та впливу таких форм комунікації на психологічне благополуччя особистості. Вирішення зазначених питань набуває особливої актуальності в контексті дослідження життєвих задач як ситуацій особистісного розвитку, що потребують від людини осмислення власного досвіду, прийняття значущих рішень, конструювання життєвих смислів та підтримання цілісності особистісної ідентичності.

Якщо традиційно розв'язання життєвих задач відбувалося переважно в просторі безпосередньої міжособистісної взаємодії та живого діалогу, то в умовах цифровізації дедалі більша частина процесів осмислення досвіду, прийняття рішень і пошуку відповідей на екзистенційно значущі питання здійснюється за участю систем штучного інтелекту. Генеративні помічники, чат-боти та системи підтримки прийняття рішень поступово стають новими комунікативними партнерами, залученими до процесів рефлексії та смислотворення. Така трансформація актуалізує потребу в переосмисленні діалогічності як психологічного ресурсу, що забезпечує смислотворення, підтримання ідентичності та психологічного благополуччя в умовах нових комунікативних практик.

Проблема має виразний соціальний вимір. За спостереженнями дослідників, значна частина сучасних користувачів регулярно звертається до ШІ-систем не лише з практичними, а й з особистісними запитами, зокрема, за емоційною підтримкою, порадою щодо важливих рішень, допомогою в осмисленні складних ситуацій. Відтак з'ясування психологічних умов і наслідків взаємодії людини зі штучним інтелектом стає важливим завданням як для теоретичної психології, так і для практики психологічної допомоги, оскільки від характеру цієї взаємодії дедалі більше залежать процеси смислотворення, вирішення життєвих задач та підтримання психологічного благополуччя особистості.

Для України ця проблема набуває особливого значення в контексті воєнного часу та масштабних соціальних трансформацій, що супроводжуються підвищеним рівнем психологічного навантаження на особистість. У таких

умовах пошук нових ресурсів для вирішення складних особистісних задач і підтримки психологічного благополуччя, зокрема через взаємодію зі ШІ-системами, стає не лише психологічно, а й соціально значущим. Разом із тим активне залучення систем штучного інтелекту до процесів вирішення життєвих задач актуалізує необхідність наукового аналізу психологічних умов такої взаємодії, що вимагає розмежування її конструктивних форм, здатних підтримувати смислотворення та благополуччя особистості, і потенційно деструктивних форм, пов'язаних із ризиками психологічної залежності, відчуження чи втрати суб'єктності.

Наукова актуальність проблеми визначається і теоретичними потребами: понятєво-категоріальний апарат психологічної науки ще не адаптований до реалій взаємодії людини з сучасними генеративними ШІ-системами. Особливої уваги потребує проблема функціонування діалогічності особистості як важливого ресурсу розвитку в умовах взаємодії із системами штучного інтелекту, оскільки досі недостатньо зрозуміло, яким чином така взаємодія впливає на процеси рефлексії, смислотворення, саморозуміння та конструювання ідентичності.

Вирішення цього питання має безпосередній вихід у практику психологічної допомоги. Психологи-практики, консультанти, коучі та представники суміжних допомагаючих професій дедалі частіше взаємодіють зі ШІ у власній роботі, а також стикаються з клієнтами, у яких є певний досвід взаємодії зі ШІ-системами в особистісно значущих ситуаціях. Відтак теоретичне осмислення психологічних умов і наслідків такої взаємодії є необхідним підґрунтям для розроблення відповідних практичних рекомендацій і програм психологічної роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Поняття діалогічності в психологічній науці має тривалу традицію осмислення. В українській психологічній думці воно набуло оригінального теоретичного наповнення, що виходить далеко за межі лінгвістичного чи комунікативного феномену. Найбільш значущими для даного дослідження є праці Н. В. Чепелєвої, яка розробила теорію смислотворення особистості крізь призму наративного підходу і обґрунтувала діалогічність як наскрізний принцип конструювання особистісного досвіду [9] У межах наративного підходу вважається, що особистість безперервно вибудовує та переглядає історію власного життя у взаємодії з іншими людьми та внутрішніми співрозмовниками. Саме через цей процес наративного конструювання відбувається осмислення досвіду, підтримання цілісності ідентичності та формування нових життєвих смислів. Наратив при цьому виконує не лише репрезентативну, а й трансформувальну функцію, забезпечуючи переорганізацію особистісного досвіду відповідно до нових життєвих обставин.

У контексті психології особистісного зростання Т. М. Титаренко [8] розглядає вирішення життєвих задач як процес, нерозривно пов'язаний із

діалогічною активністю особистості. Дослідниця наголошує, що здатність вести «внутрішній діалог» з різними аспектами власного досвіду є необхідною умовою психологічного благополуччя. Кризові та невизначені життєві обставини, до яких належить і досвід взаємодії з новими технологічними агентами, посилюють потребу особистості в діалогічному осмисленні власного досвіду. Саме тому діалогічні ресурси стають ключовою умовою збереження смислової цілісності та психологічного благополуччя, хоча водночас саме вони першими зазнають впливу нових комунікативних практик і потребують особливої уваги з боку психологічної науки.

М. В. Папуча [5] у своїй концепції суб'єктності акцентує увагу на тому, що справжнє вирішення життєвих задач відбувається лише тоді, коли людина виступає активним суб'єктом, а не пасивним об'єктом зовнішніх впливів. Особливо цінним є поняття «суб'єктного діалогу» - такої форми взаємодії, в якій обидва учасники зберігають власну суб'єктність, взаємно визнають один одного як носіїв унікального досвіду і не прагнуть до поглинання або підкорення. Ця ознака є ключовою для розуміння психологічних умов, за яких взаємодія зі ШІ може бути конструктивною.

Питання психологічного благополуччя в умовах цифрових трансформацій розглядаються в роботах Л. А. Найдьонової [4], яка досліджує медіапсихологічні аспекти взаємодії особистості з технологічним середовищем та вводить поняття медіарефлексії як необхідної умови психологічно грамотного освоєння цифрового простору.

Г. В. Католик (2020) аналізує трансформації ідентичності в цифровому просторі та виявляє специфічні ризики для психологічного здоров'я в умовах технологічних змін.

С.Ю.Рудницька [6] у руслі наративного підходу аналізує механізми смислотворення в нових комунікативних контекстах і вводить поняття «символічного наративу» як інструменту особистісної трансформації. Ці концептуальні розробки є особливо релевантними для аналізу взаємодії людини зі ШІ, оскільки сучасні ШІ-системи функціонують передусім як мовні та символічні середовища.

С. Д. Максименко [3] розглядає психологічне благополуччя як стан, за якого особистість реалізує свій потенціал, зберігаючи внутрішню цілісність і відчуття смислу. Дослідник наголошує, що суб'єктна активність і здатність до самодетермінації є необхідними умовами психологічного здоров'я, і саме ці якості потенційно загрожує підривати некритична взаємодія з ШІ-системами.

Незважаючи на значний науковий доробок, цілий ряд питань залишається недослідженим. Зокрема, не розкрито специфічних психологічних механізмів, за допомогою яких діалогічність як ресурс особистості реалізується саме у взаємодії зі ШІ. Відсутні теоретично обґрунтовані критерії розмежування психологічно конструктивної взаємодії зі ШІ та псевдодіалогічних форм, що становлять загрозу для психологічного благополуччя. Не опрацьовано модель,

яка б системно описувала умови збереження діалогічності у взаємодії людини з нелюдськими «співрозмовниками».

Окремо слід зазначити відсутність у вітчизняній психологічній літературі системного аналізу феномену «псевдодіалогу» зі ШІ, попри те, що це явище вже є помітною соціально-психологічною реальністю. Описи окремих аспектів цього явища зустрічаються в роботах з медіапсихології цифрової ідентичності та наративної психології, однак єдиної теоретичної концептуалізації вони ще не отримали. Пропонована стаття спрямована на розроблення теоретичних засад концептуалізації діалогічності як психологічного ресурсу вирішення життєвих задач в умовах взаємодії людини зі штучним інтелектом у межах вітчизняної психологічної традиції. Означені прогалини визначають наукову новизну та практичну значущість запропонованого дослідження.

Метою статті є теоретичне обґрунтування діалогічності як психологічного ресурсу вирішення життєвих задач в умовах взаємодії особистості зі штучним інтелектом, а також визначення її ролі у підтриманні психологічного благополуччя суб'єкта.

Завдання дослідження: 1) розкрити зміст понять «діалогічність», «життєві задачі», «психологічне благополуччя» в контексті вітчизняних психологічних підходів та визначити їхні взаємозв'язки; 2) проаналізувати специфіку взаємодії людини зі ШІ як комунікативного феномену крізь призму діалогічності; 3) визначити психологічні механізми, завдяки яким діалогічність забезпечує ресурсність особистості у вирішенні життєвих задач; 4) виявити ризики, що загрожують психологічному благополуччю в умовах взаємодії зі ШІ; 5) запропонувати теоретичну модель психологічно безпечної взаємодії людини зі ШІ на засадах діалогічності.

Виклад основного матеріалу

У сучасній українській психологічній науці поняття «діалогічність» набуло розгорнутого теоретичного наповнення. За Н. В. Чепелєвою [10], діалогічність є фундаментальною властивістю особистості, яка полягає у здатності людини вступати у смислотворчий діалог із власним досвідом, іншими людьми та культурними смислами, забезпечуючи осмислення життєвих подій і конструювання особистісної ідентичності. Ця здатність реалізується на кількох рівнях: зовнішньому (міжособистісна комунікація), внутрішньому (інтрапсихічний діалог різних позицій «Я») та транс-особистісному (діалог з культурними наративами і зразками).

Принципово важливо, що в психологічному розумінні діалогічність постає не як стиль чи форма спілкування, а як механізм особистісного розвитку, осмислення досвіду та конструювання ідентичності. У межах наративно-психологічного підходу вважається, що особистість організовує та інтерпретує власний досвід через оповідні структури, а сам процес наративного конструювання має діалогічну природу. Розповідаючи про себе реальному чи уявному співрозмовнику, людина не лише репрезентує власний досвід, а й

упорядковує, переосмислює та трансформує його, створюючи нові смислові зв'язки між подіями свого життя [9]. Наратив при цьому є не просто формою репрезентації досвіду, а інструментом його переструктурування та інтеграції.

М. В. Папуча [5] вводить поняття «суб'єктного діалогу» як такої форми взаємодії, в якій обидва учасники зберігають власну суб'єктність, взаємно визнають один одного як носіїв унікального досвіду і не прагнуть до поглинання або підкорення. Суб'єктний діалог завжди є зустріччю двох неповторних суб'єктивностей, яка породжує новий смисл, що не міг би виникнути поза цією зустріччю. Ця ознака є ключовою при розмежуванні справжнього діалогу і його сурогатних форм.

Аналіз зазначених теоретичних підходів дозволяє виокремити три взаємопов'язані компоненти в структурі діалогічності. Рефлексивний компонент характеризується здатністю особистості усвідомлювати себе в процесі взаємодії, відстежувати зміни у власному розумінні ситуації, аналізувати власні переживання та розглядати власну позицію з різних перспектив.

Смислотворчий компонент виявляється у спроможності породжувати нові смисли в процесі зустрічі з Іншим, переосмислювати попередній досвід, інтегрувати нові значення та конструювати нові ціннісно-смислові утворення.

Суб'єктний компонент пов'язаний зі збереженням автономності, відповідальності та активної авторської позиції у взаємодії. Він забезпечує здатність особистості критично ставитися до зовнішніх впливів, зберігати самостійність суджень і рішень, не допускаючи повного ототожнення з позицією Іншого чи безумовного підпорядкування їй. Він також забезпечує збереження авторства власного життєвого наративу, підтримуючи здатність особистості виступати активним творцем смислів навіть у процесі інтенсивної взаємодії з Іншим.

Важливо наголосити, що діалогічність є не вродженою рисою, а психологічним ресурсом, що формується і розвивається в процесі соціалізації та набуття комунікативного досвіду. Таким чином, діалогічність постає як динамічний психологічний ресурс, реалізація якого залежить від характеристик комунікативного середовища. Тому взаємодія зі штучним інтелектом може як створювати умови для розвитку рефлексії та смислотворення, так і містити ризики для збереження суб'єктності та діалогічної активності особистості. Саме це робить питання про психологічну якість такої взаємодії принципово важливим для психологічної науки і практики.

Поняття «життєві задачі» використовується для позначення особливого класу психологічних ситуацій, у яких людина стикається не лише з необхідністю розв'язання конкретної практичної проблеми, а й із потребою осмислення власного досвіду, перегляду усталених способів дії та вироблення нових життєвих орієнтирів. За Т. М. Титаренко [8], життєві задачі виникають у ситуаціях, що вимагають від особистості самовизначення, трансформації звичного способу буття або побудови нової ціннісно-смислової перспективи. На відміну від стандартних проблем, вони не мають наперед заданого алгоритму

вирішення, оскільки передбачають активну суб'єктну позицію, рефлексію, смислотворення та особистісне зусилля. Саме тому успішне розв'язання життєвих задач пов'язане не стільки з пошуком правильної відповіді, скільки зі здатністю людини інтегрувати новий досвід у власну систему смислів та зберігати цілісність особистісної ідентичності в умовах змін. Визначальною особливістю життєвих задач є їх неалгоритмічний характер. На відміну від технічних задач, що можуть бути розв'язані за допомогою готових алгоритмів, особистісні задачі потребують індивідуального осмислення, творчого поєднання різних смислів і активної суб'єктної участі. Тому їх вирішення не може бути повністю делеговане зовнішньому алгоритму, зокрема штучному інтелекту, без ризику втрати особистісного виміру.

Структура вирішення життєвих задач охоплює такі взаємопов'язані процеси: 1) смислова інтерпретація ситуації — надання їй особистісного значення та визначення її місця у власному досвідному полі; 2) пошук релевантних ресурсів — внутрішніх (знання, компетенції, особистісні сили) та зовнішніх (соціальна підтримка, інформація, інструменти); 3) відповідальний вибір з кількох альтернатив і здійснення дій; 4) рефлексивне осмислення отриманого досвіду та його інтеграція в особистісний наратив.

Діалогічність пронизує всі ці процеси. На етапі смислової інтерпретації людина веде «внутрішній діалог» між різними смисловими позиціями, між тим, чого вона прагне, і тим, що від неї очікують; між тим, що вона знає, і тим, що залишається невизначеним. На етапі пошуку ресурсів відбувається «зовнішній діалог», зокрема, звернення до досвіду інших людей або культурних зразків. На етапі рефлексії конструюється новий наратив, у якому пережитий досвід знаходить своє місце. Отже, ефективне вирішення життєвих задач і діалогічна активність особистості є взаємопов'язаними і взаємозумовлюючими процесами.

В умовах воєнної травми, соціальної нестабільності та стрімких технологічних змін кількість і складність життєвих задач суттєво зростає. Людина змушена одночасно адаптуватися до нових обставин, підтримувати психологічну стійкість, переосмислювати власну ідентичність і вибудовувати нові життєві смисли. У цьому контексті звернення до штучного інтелекту як додаткового ресурсу є цілком закономірним, проте потребує усвідомленого та психологічно обґрунтованого використання.

Психологічне благополуччя є інтегральним показником успішності особистісного функціонування, що охоплює емоційний, когнітивний і соціальний виміри.

У вітчизняній психології цей конструкт розвивається в руслі суб'єктно-діяльнісного підходу та персонологічної парадигми. С. Д. Максименко [3] розглядає психологічне благополуччя як стан, за якого особистість реалізує свій потенціал, зберігаючи внутрішню цілісність і відчуття смислу власного існування. Автономія, компетентність та відчуття суб'єктності розглядаються при цьому як структурні складові благополуччя.

У контексті наративного підходу Н. В. Чепелєва [10] пов'язує психологічне благополуччя зі станом особистісного наративу: особистість почувається психологічно благополучною тоді, коли її «Я-наратив» є цілісним, зв'язним і відкритим до змін. Порушення цих характеристик у вигляді фрагментації, розривності або надмірної ригідності наративу пов'язуються з різними проявами психологічного неблагополуччя. Відповідно, вирішення життєвих задач можна розглядати як процес відновлення, підтримання та розвитку наративної цілісності особистості.

Важливим є функціональний зв'язок між психологічним благополуччям та ефективним вирішенням життєвих задач. Дослідження Т. М. Титаренко (2018) свідчать, що особистість досягає та підтримує стан психологічного благополуччя не через уникання труднощів, а через активне їх опанування. Ефективне вирішення складних задач зміцнює відчуття власної компетентності та суб'єктності, які є ключовими складовими благополуччя.

У контексті цифрового середовища психологічне благополуччя зазнає одночасно нових загроз і отримує нові можливості. З одного боку, ШІ-системи можуть розширювати можливості особистості, знижуючи когнітивне навантаження та забезпечуючи доступ до нових ресурсів. З другого боку, некритична взаємодія зі ШІ ризикує підривати автономність, суб'єктність і рефлексивність, саме ті якості, що лежать в основі психологічного благополуччя. Таким чином, питання про психологічно компетентну взаємодію зі ШІ є, по суті, питанням про умови збереження психологічного благополуччя в умовах цифрового суспільства.

Особливий інтерес становить феноменологічний аспект взаємодії людини зі штучним інтелектом. Спостереження свідчать, що багато користувачів суб'єктивно переживають таку взаємодію як діалогічну, відчуваючи розуміння, залученість і змістовність відповідей [7]. Незалежно від фактичної природи цієї взаємодії, саме переживання діалогічності може виконувати важливі психологічні функції: зменшувати відчуття самотності, підтримувати процес прийняття рішень, стимулювати рефлексію та сприяти осмисленню власного досвіду. Отже, психологічна продуктивність взаємодії зі штучним інтелектом залежить насамперед від того, чи зберігає людина позицію активного суб'єкта. За наявності критичної рефлексії та власної смислової перспективи ШІ може виступати ресурсом підтримки вирішення життєвих задач.

Поряд із ресурсним потенціалом взаємодія зі штучним інтелектом може містити й певні ризики для психологічного благополуччя. Одним із них є феномен псевдодіалогу, а саме, комунікації, що зовні відтворює форму діалогу через обмін запитаннями та відповідями, однак не супроводжується достатнім рівнем рефлексії, смислотворення та особистісного осмислення. Така ситуація може виникати тоді, коли штучний інтелект використовується не як інструмент підтримки мислення, а як джерело готових рішень, що приймаються без критичного аналізу. За цих умов зростає ризик послаблення суб'єктної

активності, зниження рефлексивної залученості та поступового звуження простору самостійного смислотворення. Небезпека псевдодіалогу полягає у тому, що він суб'єктивно може здаватися задовільним і навіть корисним: людина «отримала відповідь» і відчуває задоволення, тоді як власне психологічна робота не відбулась. Л. А. Найдьонова [4] описує ширший феномен «делегування суб'єктності медіасередовищу» як тенденцію покладатися на зовнішні джерела в тих рішеннях і оцінках, що мають бути внутрішньо обґрунтованими.

Ще одним ризиком є «ілюзорне розв'язання» життєвих задач. Це ситуація, коли людина отримує від ШІ рішення і суб'єктивно відчуває задоволення від «вирішеної» задачі, однак насправді не відбулося смислотворення, рефлексії та особистісної трансформації. Задача вирішена на операційному рівні, але не вирішена в особистісному вимірі. Це явище особливо небезпечне для задач, де сам процес пошуку відповіді є визначальним для особистісного розвитку.

Потенційним ризиком є також можливе послаблення окремих навичок міжособистісної взаємодії. Тривале звикання до комунікації з системою, яка забезпечує швидкий зворотний зв'язок, не демонструє власних потреб і не вступає в реальний конфлікт інтересів, може ускладнювати адаптацію до особливостей живого міжособистісного спілкування, що потребує терпимості, емпатії, врахування позиції Іншого та взаємного визнання.

Четвертий потенційний ризик пов'язаний із порушенням наративної ідентичності. Тривала взаємодія зі ШІ в режимі псевдодіалогу може призводити до того, що людина поступово перестає розрізняти «власні» думки і ті, що сформовані під впливом ШІ-відповідей. Особистісний наратив у такому разі втрачає автентичність і перетворюється на колаж зовнішніх смислів, які не пройшли суб'єктної переробки. С. Ю. Рудницька описує подібне явище у контексті медіаспоживання як «наративну колонізацію», тобто ситуацію, коли зовнішні символічні структури витісняють власний голос особистості. У випадку зі ШІ цей ризик є особливо актуальним, оскільки ШІ-системи генерують правдоподібні та стилістично варіативні тексти, що легко можуть бути суб'єктивно прийнятими за «власні».

Слід наголосити, що зазначені ризики не є неминучими наслідками взаємодії зі ШІ. Вони виникають лише за певних умов, передусім при відсутності рефлексивної позиції та розвиненої діалогічності. Особистість з розвиненими діалогічними ресурсами здатна взаємодіяти зі ШІ продуктивно, не втрачаючи суб'єктності і не зазнаючи зазначених ризиків. Це підтверджує ключову тезу дослідження: психологічна якість взаємодії зі ШІ визначається не самою технологією, а суб'єктними якостями людини, і насамперед, її діалогічністю.

На основі проведеного теоретичного аналізу пропонується концептуальна модель психологічно безпечної взаємодії особистості зі ШІ, побудована на принципах діалогічності, що забезпечує підтримання психологічного благополуччя через розвиток рефлексії, смислотворення та конструктивного вирішення життєвих завдань.

Модель включає три взаємопов'язані рівні: суб'єктний, смисловий і регулятивний, та відповідні психологічні умови і критерії ефективності.

Суб’єктний рівень моделі визначає психологічні умови збереження автономної та відповідальної позиції особистості у взаємодії зі штучним інтелектом. Центральне значення на цьому рівні має сформованість рефлексивної позиції щодо змісту та результатів такої взаємодії, що передбачає здатність критично осмислювати отримані відповіді, аналізувати підстави їх виникнення та співвідносити їх із власним розумінням ситуації, цінностями й досвідом. Важливими індикаторами ефективного функціонування цього рівня є здатність особистості здійснювати самостійну оцінку пропозицій ШІ, приймати або відхиляти їх на основі власних суджень, а також усвідомлювати штучний інтелект як допоміжний інструмент підтримки мислення й прийняття рішень, а не як безумовне джерело авторитетних висновків.

Смисловий рівень визначає умови продуктивного смислотворення у взаємодії зі ШІ. Психологічно безпечна взаємодія передбачає активну переробку отриманої інформації: пошук зв'язків з власним досвідом, критичну оцінку, адаптацію до конкретної ситуації та включення в особистісний наратив. Критерієм ефективності є не відтворення відповіді ШІ, а її творча трансформація і переосмислення. Без цієї роботи взаємодія залишається на рівні інформаційного обміну і не сприяє особистісному зростанню та психологічному благополуччю.

Регулятивний рівень пов'язаний зі свідомою саморегуляцією характеру і меж взаємодії зі ШІ. Психологічно зріла особистість самостійно визначає, в яких ситуаціях і для яких цілей доцільно звертатися до ШІ, відмовляючись від делегування тих рішень і процесів, що є власне особистісними: вибір цінностей, побудова ідентичності, осмислення стосунків, прийняття відповідальних рішень. Регулятивний рівень включає також здатність усвідомлювати ознаки псевдодіалогу і коригувати характер взаємодії. Три рівні моделі утворюють ієрархічну систему: функціонування кожного наступного рівня спирається на попередній.

Для наочного розмежування психологічно безпечних і потенційно ризикованих форм взаємодії зі штучним інтелектом доцільно порівняти характеристики діалогічної та псевдодіалогічної взаємодії. Якщо діалогічна взаємодія сприяє збереженню суб’єктності, розвитку рефлексії та підтриманню психологічного благополуччя особистості, то псевдодіалогічна може супроводжуватися зниженням критичності мислення, формуванням залежності від зовнішніх відповідей та послабленням власної смислотворчої активності. Основні відмінності між цими двома типами взаємодії подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика діалогічної та псевдодіалогічної взаємодії зі штучним інтелектом

Критерій	**Діалогічна взаємодія**	**Псевдодіалогічна взаємодія**
Позиція людини	Активний суб'єкт, що ставить власні питання	Пасивний реципієнт готових відповідей
Рефлексія	Критичне осмислення відповідей ШІ	Беззастережне прийняття відповідей
Смислотворення	Активне привласнення і переробка інформації	Відтворення інформації без переосмислення
Результат для особистості	Зростання суб'єктності, новий смисл	Редукція суб'єктності, ілюзія вирішення
Вплив на благополуччя	Зміцнення психологічного благополуччя	Ризик зниження психологічного благополуччя
Відповідальність	Особистісна відповідальність за рішення	Делегування відповідальності алгоритму

Запропонована модель задає теоретичні орієнтири для розроблення практичних програм психологічної просвіти в умовах цифрових трансформацій. Її практичне застосування може охоплювати: тренінгові програми для формування навичок критичного осмислення результатів взаємодії зі ШІ; методичні рекомендації для психологів-практиків, що працюють з клієнтами, які зазнають ризиків псевдодіалогу та технологічної залежності; просвітницькі матеріали для різних вікових груп користувачів ШІ-систем.

Висновки

На підставі проведеного теоретичного аналізу встановлено, що діалогічність є фундаментальним психологічним ресурсом особистості, який забезпечує її здатність до ефективного вирішення життєвих задач. У структурі діалогічності виокремлюються взаємопов’язані рефлексивний, смислотворчий і суб’єктний компоненти, що виконують специфічні функції у процесах особистісного смислотворення, саморозуміння та підтримання психологічного благополуччя.

Взаємодія людини зі штучним інтелектом постає як новий психологічний феномен, який не може бути повною мірою віднесений ні до справжнього міжособистісного діалогу, ні до суто інструментального використання технології. Найбільш адекватним є її розуміння як квазідіалогу або ресурсного монологу, в межах якого ШІ виступає своєрідним простором для рефлексії, уточнення думок та осмислення досвіду. При цьому психологічна цінність такої взаємодії визначається насамперед активною позицією самої особистості, а не технічними характеристиками ШІ-системи.

У результаті дослідження розроблено трирівневу модель психологічно безпечної взаємодії зі штучним інтелектом, яка охоплює суб'єктний, смисловий і регулятивний рівні. Запропонована модель може слугувати теоретичним підґрунтям для створення програм психологічної просвіти, профілактики та психологічної допомоги в умовах цифрових трансформацій. Наукова новизна дослідження полягає в обґрунтуванні діалогічності як специфічного психологічного ресурсу, що визначає якість взаємодії особистості з цифровим середовищем і виступає важливою умовою підтримання психологічного благополуччя.

Практичне значення отриманих результатів пов'язане з уточненням змісту поняття психологічної грамотності у взаємодії зі ШІ. Така грамотність передбачає здатність розпізнавати ресурсні та ризикові форми взаємодії зі штучним інтелектом, усвідомлювати власні психологічні процеси під час цієї взаємодії та обирати оптимальні способи використання ШІ відповідно до характеру життєвої задачі. Формування психологічної грамотності у сфері використання штучного інтелекту є перспективним напрямом сучасної психологічної освіти та просвіти, особливо для представників допомагаючих професій.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з емпіричним вивченням взаємозв'язків між рівнем діалогічності особистості, особливостями взаємодії зі ШІ та показниками психологічного благополуччя. Важливим завданням є також розроблення психодіагностичного інструментарію для оцінювання якості взаємодії особистості зі ШІ-системами з позицій суб'єктності та діалогічності.

Окремої уваги потребує дослідження вікової специфіки такої взаємодії, зокрема особливостей розвитку діалогічної компетентності у підлітковому та юнацькому віці. Актуальним напрямом залишається вивчення впливу взаємодії зі штучним інтелектом на осіб, які переживають психологічну травму або перебувають в умовах хронічного стресу, що має особливе значення для психологічної практики в умовах воєнного часу.

Загалом проведене дослідження окреслює новий напрям психологічних досліджень, а саме психологію взаємодії людини зі штучним інтелектом, у межах якого традиційні категорії суб'єктності, діалогічності та психологічного благополуччя набувають нового змісту в контексті цифрової реальності. Подальший розвиток цього напряму потребує міждисциплінарної інтеграції психологічних, когнітивних, соціогуманітарних і технологічних підходів.

Література:

1. Гуцол К. В. Дискурсивні контексти формування життєвої компетентності української молоді під час війни. *Вісник Національного університету оборони України*. 2023. No 6 (76). С. 29–36. URL: https://visnyk.nuou.org.ua/article/view/288842

2. Католик Г. В. Психологія формування професійної Я-концепції практичного психолога : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. 405 с.

3. Максименко С. Д., Максименко К. С., Папуча М. В. Психологія особистості : підручник. Київ : КММ, 2007. 296 с.

4. Найдьонова Л. А. Медіапсихологія: основи рефлексивного підходу : підручник. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2015. 244 с. URL: https://mediaosvita.org.ua/book/navchalno-metodychnyj-kompleks-spetsk/

5. Папуча М. В. Механізми структурування внутрішнього світу особистістю. *Психологічний часопис*. 2019. Т. 5. № 9. С. 100–117. DOI: https://doi.org/10.31108/1.2019.5.9.7. URL: http://www.apsijournal.com/index.php/psyjournal/article/view/677

6. Рудницька С.Ю. Процесуально-смислова модель розвитку життєвої компетентності особистості. *Технології розвитку інтелекту*. 2023. Т. 7, №1 (33). URL: https://psytir.org .ua/index.php/technology_intellect_develop/ article/view/616/188

7. Смульсон М. Л. [та ін.] ; за ред. М. Л. Смульсон. Проєктування віртуального освітнього простору розвитку суб'єктності дорослих в умовах післявоєнного відновлення України : монографія. Київ, 2024. 217 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742738/

8. Титаренко Т. М. Психологічне здоров'я особистості: засоби самодопомоги в умовах тривалої травматизації : монографія. Кропивницький : НЦЗД, 2018. 160 с. URL: https://lib.iitta. gov.ua/id/eprint/711214/

9. Чепелєва Н. В., Смульсон М. Л., Зазимко О. В., Гуцол С. Ю. [та ін.] Самопроектування особистості у дискурсивному просторі : монографія / за ред. Н. В. Чепелєвої. Київ : Педагогічна думка, 2016. 232 с. URL: http://lib.iitta.gov.ua/704560/

10. Чепелєва Н. В. Розв'язання смислових задач у життєвій компетентності особистості. *Технології розвитку інтелекту*. 2023. Т. 7. № 1 (33). DOI: https://doi.org/ 10.31108/3.2023.7.1.6. URL: https://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/ view/618

11. Шиловська О. М. Психологічні особливості визначення життєвих завдань в умовах війни. *Технології розвитку інтелекту*. 2023. Т. 7. № 2 (34). DOI: https://doi.org/10.311 08/3.2023.7.2.4. URL: https://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/639

References:

1. Hutsol K. V. (2023). Dyskursyvni konteksty formuvannia zhyttievoi kompetentnosti ukrainskoi molodi pid chas viiny [Discursive contexts of the formation of life competence of Ukrainian youth during the war]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, 6(76), 29–36. URL: https://visnyk.nuou.org.ua/article/view/288842 [in Ukrainian].

2. Katolyk H. V. (2013). *Psykholohiia formuvannia profesiinoi Ya-kontseptsii praktychnoho psykholoha* [Psychology of the formation of the professional self-concept of a practical psychologist]. LNU im. Ivana Franka. [in Ukrainian].

3. Maksymenko S. D., Maksymenko K. S., Papucha M. V. (2007). *Psykholohiia osobystosti* [Psychology of personality]. KMM. [in Ukrainian].

4. Naidonova L. A. (2015). *Mediapsykholohiia: osnovy refleksyvnoho pidkhodu* [Media psychology: Foundations of the reflective approach]. Imeks-LTD. URL: https://mediaosvita. org.ua/book/navchalno-metodychnyj-kompleks-spetsk/ [in Ukrainian].

5. Papucha M. V. (2019). Mekhanizmy strukturuvannia vnutrishnoho svitu osobystistiu [Mechanisms of structuring the inner world by personality]. *Psykholohichnyi chasopys*, 5(9), 100–117. DOI: https://doi.org/10.31108/1.2019.5.9.7. URL: http://www.apsijournal.com/index .php/psyjournal/article/view/677 [in Ukrainian].

6. Rudnytska S. Yu. (2023). Protsesualno-smyslova model rozvytku zhyttievoi kompetentnosti osobystosti [Processual-semantic model of personality life competence development]. *Tekhnolohii rozvytku intelektu*, 7(1). URL: https://psytir.org.ua/index.php/ technology_intellect_develop/article/view/616/188 [in Ukrainian].

7. Smulson M. L. (Ed.) (2024). *Proiektuvannia virtualnoho osvitnoho prostoru rozvytku subiektnosti doroslykh v umovakh pisliavoiennoho vidnovlennia Ukrainy* [Designing a virtual educational environment for the development of adult subjectivity in the context of Ukraine's post-war recovery]. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742738/ [in Ukrainian].

8. Tytarenko T. M. (2018). *Psykholohichne zdorovia osobystosti: zasoby samodopomohy v umovakh tryvaloi travmatyzatsii* [Psychological health of personality: Self-help tools in conditions of prolonged traumatization]. NTsZD. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/711214/ [in Ukrainian].

9. Chepeleva N. V., Smulson M. L., Zazymko O. V., Hutsol S. Yu. et al. (2016). *Samoproiektuvannia osobystosti u dyskursyvnomu prostori* [Self-projecting of personality in discursive space]. N. V. Chepeleva (Ed.). Pedahohichna dumka. URL: http://lib.iitta.gov.ua/704560/ [in Ukrainian].

10. Chepeleva N. V. (2023). Rozviazannia smyslovykh zadach u zhyttievii kompetentnosti osobystosti [Solving meaning-related tasks in personality life competence]. *Tekhnolohii rozvytku intelektu*, 7(1). DOI: https://doi.org/10.31108/3.2023.7.1.6. URL: https://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/618 [in Ukrainian].

11. Shylovska O. M. (2023). Psykholohichni osoblyvosti vyznachennia zhyttievykh zavdan v umovakh viiny [Psychological features of defining life tasks in wartime conditions]. *Tekhnolohii rozvytku intelektu*, 7(2). DOI: https://doi.org/10.31108/3.2023.7.2.4. URL: https://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/639 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 13,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.05.2026

УДК 159.922

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2440-2456

Яворська-Вєтрова Ірина Вікторівна кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник лабораторії психології особистості імені П.Р. Чамати, Інститут психології імені ГС. Костюка Національної академії педагогічних наук України, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-6509-930X

ПОЧУТТЯ КОГЕРЕНТНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

Анотація. У статті аналізуються особливості почуття когерентності студентської молоді як ресурсу щодо стресогенних викликів середовища. Автор концепта «почуття когерентності» А. Антоновськи розглядав його детермінантою соматичного і психічного здоров'я та всеосяжною орієнтацією індивіда, в якій він має стійке почуття упевненості в тому, що стимули, які походять із внутрішнього і зовнішнього світів його реальності в процесі життя структуровані, передбачені і логічні; ресурси для реалізації є доступними, вимоги, які спричинені цими стимулами сприймаються як виклики, що гідні уваги та зусиль. Учасниками дослідження були студенти, загальна кількість досліджуваних склала 135 осіб віком від 17 до 24 років. Для дослідження почуття когерентності використовувалася Шкала Sense of Coherence (SOC-29) А. Антоновськи. Аналіз особливостей проявів почуття когерентності у студентів дозволив констатувати, що показник почуття когерентності знаходиться в діапазоні середніх значень, при цьому середній бал цієї вибірки є дещо нижчим, порівняно з даними більш старших і молодших груп досліджуваних. Така тенденція узгоджується з даними зарубіжних і вітчизняних наукових розвідок. Результати дослідження особливостей прояву почуття когерентності у чоловіків і жінок дали підстави стверджувати, що на межі юнацького віку та ранньої дорослості у складних умовах життя жінки мають вищі показники когерентності і здатні краще використовувати доступні психологічні ресурси для подолання стресових ситуацій. Зафіксовано, що відмінностей у показниках почуття когерентності у студентів, які тільки навчаються, та тих, які поєднують навчання й працю, виявлено не було. Аналіз розподілу показників почуття когерентності у групах з різним рівнем його сформованості дав підстави зауважити значні розбіжності у показниках груп з низьким і високим рівнями SOC: показники груп як з низьким, так і середнім рівнями когерентності й усіх її компонентів значущо нижчі за середні у вибірці, а у групі з високим рівнем – вищі. Нерівномірність становлення почуття когерентності та його складових на межі юнацького віку і ранньої дорослості потребує психологічного супроводу його розвитку й зміцнення.

Ключові слова: почуття когерентності, зрозумілість, керованість, осмисленість, психологічні ресурси, студентська молодь.

Yavorska-Vietrova Iryna Ph.D. in Psychology, Senior Associate, Senior Researcher of the Chamata Laboratory of Psychology of Personality, G.S. Kostiuk Institute of Psychology, the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-6509-930X

STUDENT YOUTH'S SENSE OF COHERENCE IN WARTIME CONDITIONS

Abstract. The article analyzes the peculiarities of the sense of coherence among university students as a resource for coping with environmental stressors. The author of the concept of the *sense of coherence*, Aaron Antonovsky, regarded it as a determinant of both physical and mental health and as a global orientation of the individual. This orientation is characterized by a stable sense of confidence that the stimuli deriving from the internal and external environments throughout life are structured, predictable, and comprehensible; that resources necessary for coping are available; and that the demands posed by these stimuli are perceived as challenges worthy of investment and engagement. The study involved 135 students aged 17 to 24 years.

The Sense of Coherence Scale (SOC-29), developed by A. Antonovsky, was used to assess the participants' sense of coherence. The analysis of students' sense of coherence revealed that its overall level fell within the average range, although the mean score of this sample was somewhat lower than those reported for both younger and older age groups in previous studies. This tendency is consistent with findings from both international and Ukrainian research. The results concerning gender differences indicated that, at the transition from adolescence to early adulthood and under challenging living conditions, women demonstrated higher levels of coherence and a greater ability to utilize available psychological resources for coping with stressful situations. No significant differences were found between students who were only studying and those who combined study with employment. The analysis of the distribution of coherence scores across groups with different levels of SOC revealed substantial disparities between participants with low and high levels of coherence. Specifically, groups with low and moderate levels of coherence and its components demonstrated significantly lower scores than the sample average, whereas the group with a high level of coherence showed higher scores. The uneven development of the sense of coherence and its components during the transition from adolescence to early adulthood highlights the need for psychological support aimed at fostering and strengthening this personal resource.

Keywords: sense of coherence, comprehensibility, manageability, meaningfulness, psychological resources, student youth.

Постановка проблеми. Питання психологічного благополуччя і психічного здоров'я студентської молоді набувають все більшої значущості впродовж останніх років. Зарубіжні дослідники відзначають такі чинники, як підвищення стресу через значні навчальні навантаження, оцінювання, невизначені кар'єрні перспективи в майбутньому, зростаючий фінансовий тиск, а також підвищену обізнаність про ознаки та симптоми проблем із психічним здоров'ям [1; 2; 3]. Українські дослідники, зазначаючи вплив подібних чинників: новий формат навчання та контролю його результатів, конкурентне середовище, страх невідповідності тощо [4], наголошують, що у реаліях нашої країни найбільш значними стресорами виступають невизначеність і складність життєвої ситуації, викликані повномасштабною війною, що продовжується вже п'ятий рік і не має поки перспектив закінчення [5; 6; 7]. Відтак актуальним є розвиток і підтримка особистісних ресурсів психічного здоров'я і благополуччя молоді в нестабільних, невизначених, а подекуди й небезпечних обставинах.

Ресурсний підхід до проблеми збереження й зміцнення психологічного здоров'я і благополуччя особистості, продуктивності її життєдіяльності є ефективним, особливо у критичних та невизначених обставинах. Згідно концепції салютогенезу А. Антоновськи, основним таким ресурсом є почуття когерентності, високий рівень якого сприяє пізнанню себе й навколишнього світу, осмисленості життя, переживанню взаємозв'язку зі світом й іншими людьми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Концепт «почуття когерентності» (почуття узгодженості, sense of coherence, SOC), за А. Антоновськи, це – сприйняття світу як узгодженого, «глобальна орієнтація, яка вказує на те, до якої міри людина має всепроникне, стійке, хоча і динамічне відчуття впевненості в тому, що її внутрішнє та зовнішнє середовище передбачувані та що існує висока ймовірність того, що все буде працювати так добре, як можна розумно очікувати» [8, с. 184-185]. SOC розвивається через взаємодію зовнішніх та внутрішніх ресурсів, в ідеалі створюючи узгоджений керований та структурований життєвий шлях, а також здатність підтримувати такий розвиток навіть в контексті негативних життєвих умов. На думку автора, послідовність, баланс навантаження та участь у прийнятті соціально цінних рішень є елементами, що забезпечують основу для трьох компонентів SOC: зрозумілості, керованості та значущості відповідно.

Теорія А. Антоновськи одержала подальший розвиток як у зарубіжних, так і вітчизняних наукових розвідках. Глобальна робоча група з салютогенезу (GWG-Sal) Міжнародного союзу з питань сприяння здоров'ю та освіти розробила Довідник із салютогенезу, в якому визначила концепцію SOC одним з чотирьох ключових концептуальних питань, які потребують подальшого розвитку [9]. У численних дослідженнях вивчалось почуття когерентності і його вплив на фізичне і психічне здоров'я у підлітковому [10; 11; 12], студентському віці [3; 13] і у віці старшої дорослості [14], зв'язки почуття когерентності з досвідом стресу

і захворюваннями [15; 16], психологічним благополуччям [17; 3; 18; 19], резильєнтністю та стратегіями подолання [2; 20], психологічним капіталом [21]. Розглядались питання валідизації розробленої А. Антоновськи шкали SOC-29 [22; 23] та її адаптація в різних країнах [24; 25; 26].

Вітчизняними науковцями запропонований новий оригінальний підхід до розвитку проблематики когерентності. У площині наративного підходу С. Рудницька і Н. Зернова розглядають самокогерентність як ментальний ресурс особистості [27]. Визначаючи самокогерентність як «здатність особистості до побудови, підтримки та реконфігурації зв'язних смислово-часових репрезентацій власного досвіду, що функціонує як ментальний ресурс в умовах стресу, невизначеності та екзистенційних викликів» [27, с. 2677], авторки описують чотирикомпонентну модель самокогерентності, а також виокремлюють інтрапсихічний та інтерсуб'єктний механізми ресурсного фунціонування самокогерентності.

Таким чином, почуття когерентності розглядається ресурсом збереження і зміцнення здоров'я та особистісного зростання у стресогенних умовах життя.

Мета дослідження: дослідити почуття когерентності та його виміри у студентської молоді; проаналізувати особливості почуття когерентності у групах студентів з різним рівнем його сформованості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Учасники дослідження: студентська молодь, що навчається у ЗВО. Загальна кількість досліджуваних склала 135 осіб віком від 17 до 24 років (M = 19,9, SD = 0,81). З них 97 (71,8%) навчаються, 38 (28,2%) вказали, що поєднують навчання з працею. Жінки склали 84,4% вибірки (114 осіб), чоловіки – 15,6% (21 особа). Дослідження базувалося на дотриманні етичних принципів (конфіденційність, добровільність участі, інформована згода).

Методи: опитування за соціально-демографічними даними (вік, стать, вид діяльності – навчання чи поєднання навчання з працею), шкалою когерентності.

Статистичний аналіз здійснено за допомогою Jamovi версія 2.2.5. Описові статистики й частотний аналіз використано для опису загальних характеристик вибірки та досліджуваних змінних. Для дослідження почуття когерентності використовувалася Шкала Sense of Coherence (SOC-29) А. Антоновськи [28], 2023), що складається з 29 пунктів (16 прямих і 13 зворотних). Шкала вимірює загальне почуття когерентності і три його виміри (тривимірна модель SOC, за А. Антоновськи): зрозумілість, керованість та осмисленість (у літературі вживаються також визначення: складники, компоненти). Зрозумілість (comprehensibility) розглядається як переконаність у тому, що світ і себе самого можна пізнати і зрозуміти; стимули внутрішнього та зовнішнього походження несуть певну узгоджену й впорядковану інформацію, яка має сенс і логіку; ситуації невизначеності піддаються тлумаченню, упорядкуванню. Керованість (manageability) пов'язана з відповідністю ресурсів тим стимулам, що надходять із зовнішнього та внутрішнього світу; віра людини у власні сили і здатність

впоратися з викликами й самостійно будувати своє життя, спираючись як на власні ресурси, так і на ресурси взаємодії з іншими людьми, співпраці з суспільством задля досягнення результату. Осмисленість, або значущість (meaningfulness), залучає емоційне переживання у процес переробки життєвого досвіду; це мотивація вкладати енергію для подолання труднощів, з якими доведеться зіткнутися [8; 29].

Першим завданням дослідження було висвітлення особливостей проявів почуття когерентності (узгодженості) у студентів (Табл. 1). Середній показник когерентності склав M = 126,8 (SD = 18.004) з мінімальним показником 82 і максимальним 165. Такі дані співвідносяться з результатами досліджень, проведених на дорослій вибірці як зарубіжними (діапазон середніх значень від M = 100,50 (SD = 28,50) до M = 164,50 (SD = 17,10) [30], так і вітчизняними науковцями (діапазон середніх значень від 81 до 178 з середнім M = 137.86 (SD = 18.55) [20]. Середні показники у зарубіжній студентській вибірці від M = 148,0 (SD = 13,5) до M = 137,3 (SD = 17,9) [13]. Зазначимо принагідно, що впродовж останніх років адаптації й частішого використання у зарубіжних дослідженнях набула шкала когерентності SOC-13 з відповідним діапазоном показників – від 13 до 91 [3; 2], у вітчизняних – шкала когерентності SOC-8 з діапазоном від 28 до 44 [31].

Таблиця 1

Описові характеристики почуття когерентності та його складників

	N	Середнє M	Медіана	SD	Мінімум	Максимум	W	p
Зрозумілість	135	41,5	42	7,19	23	57	0,991	0,495
Керованість	135	45,2	45	7,69	28	61	0,982	0,073
Осмисленість	135	40,0	40	7,46	13	62	0,988	0,282
Когерентність	135	126,8	125	18,004	82	165	0,988	0,305

Можна констатувати, що показник почуття когерентності знаходиться в діапазоні середніх значень, виявлених в інших дослідженнях, при цьому середній бал цієї вибірки є дещо нижчим, порівняно з вказаними більш старшими групами досліджуваних. Ці висновки узгоджуються з поглядами автора концепту А. Антоновськи, який припускав, що почуття когерентності як особистісна риса формується життєвим досвідом, причому найбільші зміни спостерігаються в молодому віці, і стабілізується приблизно до тридцяти років, а потім лише певні життєві переживання можуть змінити його рівень. Дані про те, що рівень почуття узгодженості у віці 17 – 22 років має тенденцію до зниження, порівняно з більш молодшими і більш старшими особами, фіксують у дослідженнях [10; 12; 16; 17]. Такі особливості можна пояснити тим, що у періоді юності актуалізуються процеси становлення ідентичності та стабільного образу Я, формування очікувань щодо себе та інших, життєвих стратегій, на рівень почуття узгодженості впливають і такі чинники, як перехід і адаптація до інших умов

навчання, нових міжособистісних взаємин, підвищення конкурентності оточення, а також – у даному випадку – відсутність стабільності в реаліях воєнного сьогодення. Психосоціальні стресори й недостатність життєвого досвіду можуть впливати на внутрішні ресурси молоді.

Значення складників почуття когерентності заходяться в межах визначених середніх значень. При цьому порівняння їх з даними розвідок вітчизняних авторів дає підстави говорити про певну тенденцію. Звернемося до досліджень Т. Говорун (2012) і Г. Павленко (2020). Дослідження Т. Говорун [32], здійснені у відносно стабільні роки, показують вищі значення як загального показника когерентності (M = 149,5 у жінок-студенток і M = 148,1 у чоловіків-студентів), так і усіх його компонентів (зрозумілість M = 50,5 (ж) і M = 49,0 (ч); керованість M = 53,0 (ж) і M = 52,6 (ч); осмисленість M = 46,0 (ж) і M = 46,5 (ч)), порівняно з даними Г. Павленко (хоча тут були респонденти від 17 до 44 років) і даними нашого дослідження, яке проводилось в умовах триваючої воєнної агресії. Г. Павленко зафіксовано такі показники когерентності у звичних умовах життя: когерентність M = 125,57 (SD = 17,92), зрозумілість M = 37,0 (SD = 6,98), керованість M = 47,89 (SD = 7,96), осмисленість M = 40,67 (SD = 7,38) і зміна цих показників в непередбачуваних умовах життя (під час пандемії), відповідно: M = 125,46 (SD = 18,21), M = 38,65 (SD = 8,83), M = 46,7 (SD = 10,55), M = 40,12 (SD = 5,34). Найбільше зниження продемонстрували показники керованості. При цьому відчутно збільшується стандартне відхилення (окрім показників осмисленості), що свідчить про зменшення стабільності й прогнозованості цих показників. Однак, показними керованості все ж займають перше рангове місце серед компонентів когерентності у дослідженнях цієї вікової групи, що свідчить про віру молодих людей у власні ресурси для вирішення життєвих проблем.

Г. Павленко наголошує, що саме юні респонденти мають нижчий рівень почуття когерентності, ніж дорослі, а також, що в людей, які опинилися в умовах невизначеності життя, при зниженні керованості, актуалізується компонент зрозумілість (у авторки – «збагненність»), тобто вони не уникають непередбачуваності, а намагаються знайти порядок та сенс у цій новій реальності [17, с. 177]. Дані нашого дослідження підтверджують таку тенденцію: певна стабільність показників осмисленості (M = 40,0 (SD = 7,46)), нижчі показники керованості (M = 45,2 (SD = 7,69) і вищі показники зрозумілості (M = 41,5 (SD = 7,19)). Можна констатувати, що збільшення стресогенності життєвої ситуації спонукає молодих людей активно осмислювати, раціонально шукати сенс і логіку у подіях, зберігати рівновагу й мотивацію до життя і навчання. Але, як зазначається у дослідженні [33], несформованість «регулярних поведінкових практик (саморегуляція, усвідомленість у діях)» [33, с. 387] у цьому віці, а також нестабільність ситуації призводить до відчуття втрати керованості, недостатності ресурсів для вирішення життєвих проблем. Дослідники [34] зазначають, що переживання керованості власного життя є однією з «точок вразливості» у стані невизначеності життя.

Другим аспектом дослідження було з'ясування особливостей прояву почуття когерентності у чоловіків і жінок (Рис. 1).

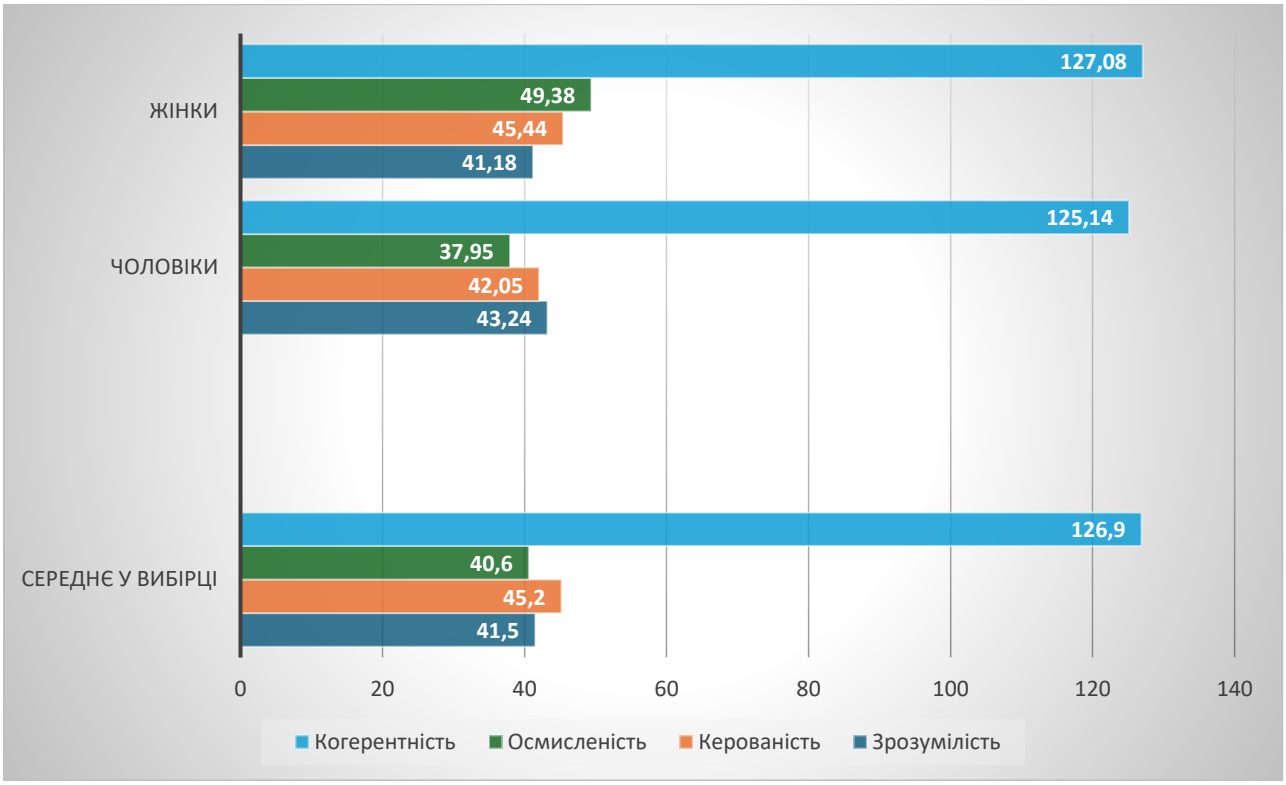

Рис. 1. Середні значення почуття когерентності
та його складників у чоловіків і жінок

Аналіз джерел засвідчив, що однозначної відповіді на питання, як саме почуття когерентності корелює зі статтю, немає. За оцінкою [16], у двох третинах розглянутих досліджень чоловіки мали сильніше почуття когерентності, ніж жінки, починаючи з підліткового віку. Деякі автори не виявили суттєвого зв'язку статі й почуття когерентності [35; 36]. Привертає увагу, що наукові розвідки, здійснені у економічно і соціально стабільних країнах (наприклад, країни Скандинавії, Велика Британія, Чехія, Угорщина) фіксують вищі показники почуття когерентності у чоловіків як молодшого, так і старшого віку, порівняно з жінками [3; 14; 15; 16; 24; 25; 37]. Водночас, дослідження, проведені в Україні, Гані, Китаї, тобто країнах, що мають соціальні, економічні, політичні, навіть екзистенційні, проблеми, демонструють вищі показники почуття когерентності і деяких його складників у жінок [17; 18; 32; 38]. За результатами нашого дослідження також виявлено вищий рівень SOC у жінок, порівняно з чоловіками: M = 127,08 проти M = 125,14, при цьому рівень когерентності у чоловіків нижчий за середній у вибірці. Так само вищими у жінок є показники осмисленості і керованості: M = 40,38 і M = 45,44 проти M = 37,95 і M = 42,05 відповідно у чоловіків. Тільки показник зрозумілості вищий у чоловіків (M = 43,24), ніж у жінок (M = 41,18).

Ці дані суперечать поширеним поглядам про те, що чоловіки є більш стійкими та мають вищу здатність справлятися зі стресовими ситуаціями. Результати дають підстави стверджувати, що на межі юнацького віку та ранньої дорослості у складних умовах життя жінки здатні краще використовувати доступні психологічні ресурси для подолання стресових ситуацій. Хоча юнаки показують краще розуміння поточної ситуації, але дівчата, схоже, мають сильнішу мотивацію і відчуття керованості, щоб впоратися з викликами з використанням доступних ресурсів.

Ще одним аспектом аналізу було встановлення наявності (чи відсутності) відмінностей у вияві почуття когерентності у студентів, які тільки навчаються, та тих, які поєднують навчання й працю (табл.2). Зазначимо, що і серед чоловіків, і серед жінок близько третини вказали наявність додаткової зайнятості: 33% і 27% відповідно.

Таблиця 2

Середнє значення показників почуття когерентності та його складникі у групах студентів, що навчаються та поєднують навчання і працю

	Особи, що навчаються N = 97		**Особи, що навчаються і працюють N = 38**	
	Середнє M	**SD**	**Середнє M**	**SD**
Зрозумілість	41,1	7,29	42,5	6,927
Керованість	45,2	7,917	45,3	7,208
Осмисленість	40,6	7,531	38.3	7,114
Когерентність	126,8	18,466	126,4	17

Як показують дані, значних розбіжностей між показниками почуття когерентності у цих групах не виявлено. У осіб, що навчаються і працюють, вищі показники зрозумілості, але нижчі показники осмисленості, порівняно з тими, хто тільки навчається. Це може свідчити про їхню більшу впевненість у передбачуваності життя, наявності ресурсів (насамперед матеріальних), при цьому парадоксально знижується емоційна залученість, розуміння необхідності вкладання зусиль, активного включення у подолання труднощів для втілення суб'єктивно важливих цілей. Такі результати потребують подальшого поглибленого вивчення.

Наступним аспектом аналізу виступили особливості почуття когерентності у групах студентів з різним рівнем його сформованості. Принагідно зазначимо, що А. Антоновськи [39] розробляв концепцію SOC як диспозиційну орієнтацію, яка дозволяє людям бути більш стійкими до стресових факторів повсякденного життя, залишатися здоровими. Він припускав, що високий SOC може запобігти переживанню негативних життєвих подій, допомагаючи людям уникати

потенційних стресових факторів і не дозволяючи їм сприймати їх незмінно як негативні [8], але він не висловлювався про те, який рівень SOC вважається нормальним, і рекомендував аналізувати концепцію когерентності як єдине ціле, не розділяючи сукупність елементів. Однак, у низці подальших досліджень науковці почали здійснювати поділ на низький, помірний або високий рівень SOC [19; 21; 22]. За результатами сучасних досліджень встановлено, що чим вищий рівень когерентності особистості, тим більше вона здатна усвідомлювати життєві цілі, приймати себе, встановлювати позитивні взаємини з оточуючими, впливати на життєві події, що робить її більш щасливою, полегшує вплив факторів стресу і сприяє задоволеності життям [6; 40].

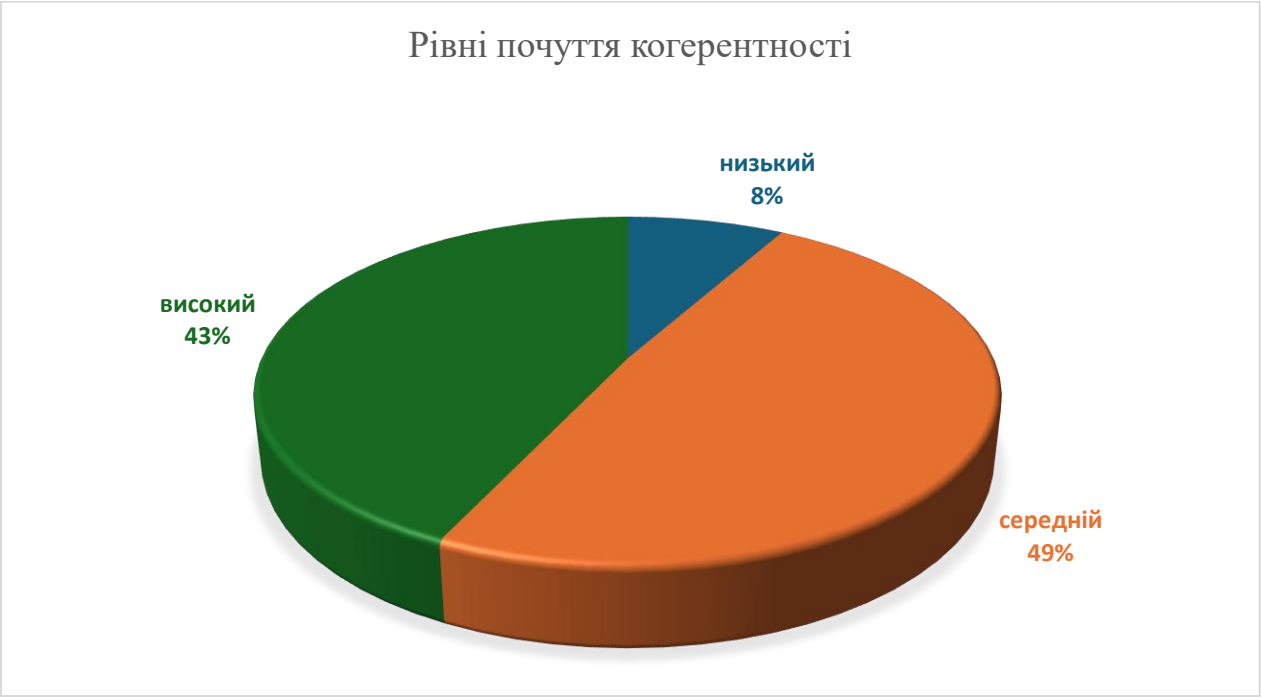

Рис. 2. Розподіл рівнів почуття когерентності у студентів

Результати емпіричного дослідження засвідчили, що майже половина респондентів (48,9%) має середній рівень когерентності, високий рівень притаманний 42,9%, низький рівень виявили 8,2% опитаних (Рис. 2). Порівнюючи з даними інших досліджень, відзначається збільшення кількості осіб з високим рівнем когерентності (25% у [19] і 28,8% у [21], при значних розбіжностях у кількості осіб з низьким рівнем когерентності (19,4% і 6,1% відповідно), що може бути результатом як більшої вибірки, так і специфікою вибірок (у [21] половину вибірки складали дорослі). Можна констатувати, що у складних життєвих реаліях при тенденції до загального зниження абсолютних показників почуття когерентності на межі юнацького віку і ранньої дорослості у досліджуваній групі значна кількість осіб розглядає такі обставини не тільки як стресогенні, але й як фактори стійкості, набуття позитивного досвіду, зберігає і зміцнює внутрішні ресурси і мотивацію до діяльності.

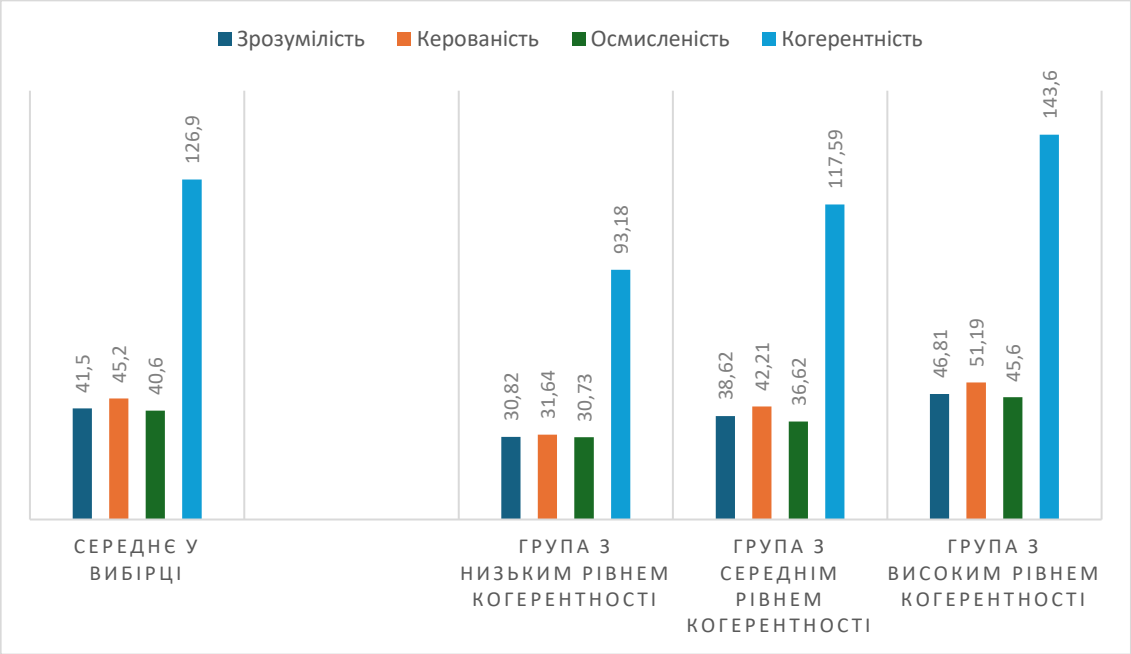

Рис. 3. Показники почуття когерентності у групах з низьким, середнім і високим рівнем когерентності

Аналіз розподілу показників почуття когерентності у групах з різним рівнем його сформованості (Рис. 3) дає підстави зауважити значні розбіжності у показниках груп з низьким і високим рівнями SOC. При цьому показники груп як з низьким, так і середнім рівнями когерентності й усіх її компонентів значущо нижчі (p>001) за середні у вибірці, а групи з високим рівнем – вищі. Тобто маємо більш, ніж 56% респондентів з певними труднощами сприйняття світу як зрозумілого, пізнаваного, такого, що має сенс і логіку, піддається осмисленню та впорядкуванню, з відчуттям недостатності ресурсів, щоб справлятися з викликами життя. Ситуації невизначеності у таких студентів можуть викликати тривогу, непевність, дезорганізованість, знижуючи стресостійкість, впливати на психічне здоров'я та становлення їх професійного майбутнього. Низькі показники зрозумілості та осмисленості можуть свідчити про несформованість критичного мислення й рефлексії для інтерпретації життєвих подій, нестійкість мотивації й життєвих цілей. Це може відображати особливості проживання періоду ранньої дорослості, а також вплив чинників зовнішньої стресогенної реальності.

Водночас понад 43% респондентів з високим рівнем почуття когерентності демонструють достатню здатність до саморегуляції, адаптації й пошуку свого місця у змінюваному світі, упорядкування й визначення власної поведінки. Вони сприймають внутрішній та зовнішній світ як структурований, а не хаотичний, що допомагає їм впоратися з ним, зберігати стресостійкість і ресурсність. Високий рівень почуття когерентності допомагає розглядати нові ситуації не з точки зору загрози, незмінно як негативні, а з точки зору можливостей та викликів. Високі показники усіх компонентів когерентності

свідчать про сформованість його когнітивного, мотиваційно-смислового, регулятивного компонентів, виступаючи ресурсом для забезпечення контролю власного життя у непередбачуваних ситуаціях.

Нерівномірність становлення почуття когерентності та його складових на межі юнацького віку і ранньої дорослості потребує психологічного супроводу його розвитку й зміцнення.

Висновок. Почуття когерентності (SOC) як центральний концепт салютогенетичної теорії А. Антоновськи розуміється як сприйняття людиною життя зрозумілим, керованим та значущим. Воно включає три виміри: зрозумілість (чи мають сенс обставини життя людини та є вони логічними й передбачуваними), керованість (чи відчуває людина, що може впоратися з обставинами свого життя) та осмисленість (чи має життя людини мету та сенс). Вивчення почуття когерентності у студентському віці виявило його особливості: дещо нижчий рівень розвитку, порівняно з дорослими групами, кореляцію зі статтю, значні розбіжності у показниках когерентності й усіх її складників у групах з різним рівнем його сформованості. Почуття когерентності як емоційна та когнітивна оцінка взаємозв'язку між особистістю та її світом [10] виступає ресурсом, що сприяє збереженню психічного здоров'я молоді. Внутрішня інтенційність SOC дає відчуття можливості впливати на розвиток життєвих подій, витримати стресогенні ситуації, відновитися, розкрити власний потенціал навіть у таких реаліях життя студентства, як воєнний стан, невизначеність майбутнього, значне навчальне навантаження та нестача ресурсів підтримки.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні особливостей взаємозв'язку почуття когерентності з такими внутрішніми ресурсами, як стійкість, оптимізм, самоефективність, стратегії подолання та його впливу на ресурсність особистості у юнацькому віці та віці ранньої дорослості. Цікавим напрямком дослідження видається переклад українською мовою та адаптація шкали SOC-13, яка широко адаптується і використовується у зарубіжних наукових розвідках.

Література

1. Brown, J. S. L. Student mental health: Some answers and more questions. *Journal of Mental Health.* 2018. № *27*(3), P. 193–196. https://doi.org/10.1080/09638237.2018.1470319

2. Konaszewski K., Kolemba M., Niesiobędzka M. Resilience, sense of coherence and self-efficacy as predictors of stress coping style among university students. *Current psychology*. 2021. Vol. 40(8). P. 4052–4062. https://link.springer.com/article/10.1007/s12144-019-00363-1?utm_source=researchgate.net&utm_medium=article

3. Brett C. E., Mathieson M. L., Rowley A. M. Determinants of wellbeing in university students: The role of residential status, stress, loneliness, resilience, and sense of coherence. *Current Psychology*. 2022. Т. 42. С. 19699–19708. https://doi.org/10.1007/s12144-022-03125-8

4. Ольховецький С.М. Психологічне благополуччя студентської молоді. *Габітус*. 2025. Вип. 77. Т. 1. С. 113–118. https://doi.org/10.32782/hbts.77.1.18

5. Холостенко Ю.В., Свіденська Г.М., Дацун Г.О. Вплив війни в Україні на психологічне здоров'я здобувачів вищої освіти. *Габітус*. 2023. Вип. 45. С. 80–84. https://habitus.od.ua/journals/2023/45-2023/13.pdf

6. Сердюк Л. З. *Психологічні технології сприяння позитивному психічному здоров'ю різних верств населення України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення : практичний посібник*. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2024. 168 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742839/

7. *Актуальні проблеми психології навчання в умовах війни* : збірник матеріалів наукових доповідей круглого столу, присвяченого пам'яті доктора психологічних наук, професора, академіка НАПН України Сергія Дмитровича Максименка (м. Київ, 9 жовтня 2025 року). Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2025. 328 с.

8. Antonovsky A. *Health, stress, and coping*. San Francisco and London: Jossey-Bass Publishers, 1979. 280 с. https://raggeduniversity.co.uk/wp-content/uploads/2025/02/Health-Stress-and-Coping-Aaron-Antonovsky-compressed.pdf

9. Bauer G.F., Roy M., Bakibinga P., Contu P., Downe S., Eriksson M., Espnes G.A., Jensen B.B., Canal D.J., Lindström B., et al. Future directions for the concept of salutogenesis: A position article. *Health Promotion International*. 2020. Vol. 35. P. 187–195. https://doi.org/10.1093/heapro/daz057

10. Räty L.K.A., Larsson G., Söderfeldt B.A, Larsson B.M.W. Psychosocial aspects of health in adolescence: the influence of gender, and general self-concept. *Journal of Adolescent Health.* 2005. 36(6). https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2004.10.006

11. Moksnes U.K., Espnes G.A., Lillefjell M, Sense of coherence and emotional health in adolescents. *Journal of Adolescence.* 2012. Issue 35(2). P. 433–441. https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2011.07.013

12. Braun-Lewensohn O., Idan O., Lindstrom B., Margalit, M. Salutogenesis and the Sense of Coherence During the Adolescent Years. In book: *The Handbook of Salutogenesis*. 2022. DOI:10.1007/978-3-030-79515-3_16

13. Klein D., Vogt T. Students' sense of coherence after attending a university seminar on health literacy and salutogenesis in physical education. *Journal of Physical Education and Sport.* 2025. № *25*(5). С. 954–959. https://doi.org/10.7752/jpes.2025.05105

14. Sanna F., Galletta M., Koelen M., Contu P. Development of Sense of Coherence Stability in the AGORA Healthy Ageing Study. *International Journal of Environmental Public Health*. 2022. № 19 (21). https://doi.org/10.3390/ijerph192114190

15. Moksnes U.K., Espnes G.A. Sense of coherence in association with stress and health in adolescents. *International Journal of Environmental Public Health*. 2020. 17 (9). https://doi.org/10.3390/ijerph17093003

16. Jasiński A. M., Derbis R., Rakoczy J., Wrzesińska, M. The sense of coherence scale and relationships between sense of coherence, sociodemographic variables and chronic disease. *Scientific Reports*. 2025. № 15(1). P. 1–14. https://doi.org/10.1038/s41598-025-02998-6

17. Павленко Г. В.*Особистісні диспозиції як ресурс психологічного благополуччя в умовах невизначеності* : дис. …доктора філософії: 053 – Психологія (Галузь знань 05 – Соціальні та поведінкові науки). Харків, 2020. 289 с.

18. Agormedah E.K., Ankomah F., Srem-Sai M., Nugba G. M. Effects of Gender and Age Interaction on Sense of Coherence and Subjective Well-Being of Senior High School Students in Northern Ghana. *Education Sciences*. 2024. № 14 (2), P. 1–13. DOI:10.3390/educsci14020178

19. Кулешова О., Охрименко О. Когерентність у студентському віці як показник адаптації та психологічного благополуччя. *Scientific Journal «Psychology Travelogs»*. 2025. №4. С.182–191. https://elar.khmnu.edu.ua/items/70d68a28-e8bf-4be1-9c2f-be7e762bec2b

20. Yablonska T., Vernik O., Haivoronskyi H. Coping strategies of displaced Ukrainian mothers. *Insight: the psychological dimensions of society*. 2025. № 13. P. 49–70. https://doi.org/10.32999/2663-970X/2025-13-3

21. Завірюха В.В., Кльоц І.Л. Взаємозв'язок когерентності та психологічного капіталу особистості. *Наукові інновації та передові технології.* 2025. *7*(47). С. 1183-1192. https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-7(47)-1183-1192

22. Eriksson M., Lindström B. Validity of Antonovsky's sense of coherence scale: A systematic review. *Journal of Epidemiology & Community Health.* 2005, № 59, P. 460–466. DOI: 10.1136/jech.2003.018085

23. Eriksson M., Mittelmark. M.B. The Sense of Coherence and Its Measurement. In: Mittelmark M.B, Sagy S, Eriksson M, et al., editors. *The Handbook of Salutogenesis* [Internet]. 2017. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK435830/

24. de Oliveira O.R., Őri D., Kiss E. Validation and psychometric properties of the sense of coherence scale in a Hungarian child and adolescent sample. *The Hungarian Educational Research Journal.* 2023. № 14(6). https://doi.org/10.1556/063.2023.00176

25. Tušl M., Šípová I., Máčel M., Cetkovská K., Bauer G. F. The sense of coherence scale: psychometric properties in a representative sample of the Czech adult population. *BMC Psychol.* 2024. № 12, 293 doi: 10.1186/s40359-024-01805-7

26. Sultana M., Hayashi Y., Tamim T. R., Chiba R., Uddin M. K. Psychometric properties of the Bangla version of the sense of coherence scale among university students in Bangladesh. *PloS one*, 2025. № 20(4). https://doi.org/10.1371/journal.pone.0320896

27. Рудницька С.Ю., Зернова Н.В. Самокогерентність як ментальний ресурс особистості: наративний підхід. *Наукові інновації та передові технології.* 2026. № 4(56). С. 2671-2683. https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2671-2683

28. Яцюк, М.В.. *Психологія саморегуляції особистості. Психологічний практикум* / Укладач: Марія Яцюк. КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти». Вінниця. 2023. 81 с. https://docs.academia.vn.ua/bitstream/handle/123456789/1547/%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D1%81%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%83%D0%BB%D1%8F%D1%86%D1%96%D1%97%20%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%BA%D1%83%D0%BC%20%281%29_compressed.pdf?sequence=1&isAllowed=y

29. Antonovsky A. Untraveling the mystery of health - How people manage stress and stay well. San Francisco, CA: Jossey-Bass. 1987. 238 c.

30. Eriksson M., Lindstrom B. Antonovsky's sense of coherence scale and the relation with health. A systematic review. *Journal of Epidemiology & Community Health*. 2006, № 60. P. 376–381. doi: 10.1136/jech.2005.041616

31. Хомуленко Т.Б., Гресь Ю.Ю. Коротка версія шкали когерентності А. Антоновського. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія.* 2023. № 68. С. 374–385. https://doi.org/10.34142/23129387.2023.68.24

32. Говорун Т. Стереотипізація статі як дилема самопрезентації жінок і чоловіків. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2012. Випуск 6. Психологія. С. 5–8. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/8547/1/Merge.pdf

33. Креденцер О., Титаренко Т., Кулаєва Т., Ларіна Т., Лазоренко Б., Савченко А., Савінов В., Гундертайло Ю. Модель психологічної готовності студентів до протидії екологічним та епідемічним загрозам: концептуальні підходи та емпірична верифікація. *Вчені записки Університету «КРОК».* 2026. №1 (81). С. 379–293. DOI: 10.31732/2663-2209-2026-81-379-393

34. Данилюк І.В., Сердюк О.А. Психологічні ресурси як чинники особистісної стійкості молоді до невизначеності. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи*. 2026. С. 280-296. https://doi.org/10.33216/2219-2654-2026-69-1-280-296

35. Maulana, H., Gumelar GIrianda, G. Do gender and age affect an individual's sense of coherence? An environmental psychology perspective of flood survivals in Indonesia. *IOP Conf. Ser. Earth Environ. Sci*. 2021. № 623. DOI 10.1088/1755-1315/623/1/012030

36. Volanen, S.M.; Suominen, S.; Lahelma, E.; Koskenvuo, M.; Silventoinen, K. Negative life events and stability of sense of coherence: A five-year follow-up study of Finnish women and men. *Scand. J. Psychol*. 2007. № 48. P. 433–441. https://doi.org/10.1111/j.1467-9450.2007.00598.x

37. Lindmark, U., Stenström, U., Gerdin, E. W., Hugoson, A. The distribution of "sense of coherence" among Swedish adults: A quantitative cross-sectional population study. *Scand. Journal of. Public Health.* 2010. № 38. P. 1–8. https://doi.org/10.1177/1403494809351654

38. Mayer C.H., Louw L., von der Ohe H. Sense of coherence in Chinese and German students. *Health SA Gesondheid.* 2019. № 2. P. 1151. DOI: 10.1016/j.sapharm.2012.01.007

39. Antonovsky, A. The structure and properties of the sense of coherence scale. Soc. Sci. Med. 1993, 36, 725–733.

40. Сердюк, Л., Купрєєва, О., Отенко, С. (2022). Салютогенетичні основи життєстійкості особистості. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Психологія»*, 1(15), 56-60, 72-76. https://doi.org/10.17721/BSP.2022.1(15).9

References

1. Brown, J. S. L. (2018). Student mental health: Some answers and more questions. *Journal of Mental Health, 27*(3), 193–196. https://doi.org/10.1080/09638237.2018.1470319

2. Konaszewski, K., Kolemba, M., & Niesiobędzka, M. (2021). Resilience, sense of coherence and self-efficacy as predictors of stress coping style among university students. *Current psychology*. Vol. 40(8). P. 4052–4062. https://link.springer.com/article/10.1007/s12144-019-00363-1?utm_source=researchgate.net&utm_medium=article

3. Brett, C. E., Mathieson, M. L., & Rowley, A. M. (2022). Determinants of wellbeing in university students: The role of residential status, stress, loneliness, resilience, and sense of coherence. *Current Psychology*, 42. P. 19699–19708. https://doi.org/10.1007/s12144-022-03125-8

4. Olkhovetskyi, S.M. (2025). Psykholohichne blahopoluchchia studentskoi molodi [Mental well-being of students]. *Habitus*, *77(*1), 113–118. https://doi.org/10.32782/hbts.77.1.18 [in Ukrainian]

5. Kholostenko, Yu.V., Svidenska, H.M., & Datsun, H.O. (2023). Vplyv viiny v Ukraini na psykholohichne zdorov'ia zdobuvachiv vyshchoi osvity [Impact of the war in ukraine on the psychological health of higher education acquires}. *Habitus*, *45*, 80–84. https://habitus.od.ua/journals/2023/45-2023/13.pdf [in Ukrainian]

6. Serdiuk, L. Z. (2024). *Psykholohichni tekhnolohii spryiannia pozytyvnomu psykhichnomu zdorov'iu riznykh verstv naselennia Ukrainy v umovakh voiennoho stanu ta pisliavoiennoho vidnovlennia* : praktychnyi posibnyk [Psychological technologies for promoting positive mental health of different segments of the population of Ukraine in conditions of wartime and post-war recovery] Kyiv: Instytut psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742839/ [in Ukrainian]

7. *Aktualni problemy psykholohii navchannia v umovakh viiny : zbirnyk materialiv naukovykh dopovidei kruhloho stolu, prysviachenoho pam'iati doktora psykholohichnykh nauk, profesora, akademika NAPN Ukrainy Serhiia Dmytrovycha Maksymenka (m. Kyiv, 9 zhovtnia 2025 roku)* [Current problems of the psychology of learning in wartime]. *Instytut psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy* (2025). [in Ukrainian]

8. Antonovsky, A. (1979) *Health, stress, and coping*. San Francisco and London: Jossey-Bass Publishers. https://raggeduniversity.co.uk/wp-content/uploads/2025/02/Health-Stress-and-Coping-Aaron-Antonovsky-compressed.pdf

9. Bauer, G.F., Roy M., Bakibing, P., Contu, P., Downe, S., Eriksson, M., Espnes, G.A., Jensen, B.B., Canal, D.J., Lindström, B., et al. (2020). Future directions for the concept of salutogenesis: a position article. *Health Promotion International*, 35(2), 187-195. https://doi.org/10.1093/heapro/daz057

10. Räty, L.K.A., Larsson, G., Söderfeldt, B.A, & Larsson, B.M.W. (2005). Psychosocial aspects of health in adolescence: the influence of gender, and general self-concept. *Journal of Adolescent Health*, 36(6). https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2004.10.006

11. Moksnes, U.K., Espnes, G.A., & Lillefjell, M. (2012). Sense of coherence and emotional health in adolescents. *Journal of Adolescence*, 35(2). 433-441. https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2011.07.013

12. Braun-Lewensohn, O., Idan, O., Lindstrom, B., & Margalit, M. (2022). Salutogenesis and the Sense of Coherence During the Adolescent Years. In book: *The Handbook of Salutogenesis.* DOI:10.1007/978-3-030-79515-3_16

13. Klein, D., & Vogt, T. (2025). Students' sense of coherence after attending a university seminar on health literacy and salutogenesis in physical education. *Journal of Physical Education and Sport*, *25*(5), 954–959. https://doi.org/10.7752/jpes.2025.05105

14. Sanna, F., Galletta, M., Koelen, M., & Contu, P. (2022). Development of Sense of Coherence Stability in the AGORA Healthy Ageing Study. *International Journal of Environmental Public Health*, 19 (21). https://doi.org/10.3390/ijerph192114190

15. Moksnes, U.K., & Espnes, G.A. (2020). Sense of coherence in association with stress and health in adolescents. *International Journal of Environmental Public Health*. 17 (9). https://doi.org/10.3390/ijerph17093003

16. Jasiński, A. M., Derbis, R., Rakoczy, J., & Wrzesińska, M. (2025). The sense of coherence scale and relationships between sense of coherence, sociodemographic variables and chronic disease. *Scientific Reports*, *15*(1), 1–14. https://doi.org/10.1038/s41598-025-02998-6

17. Pavlenko, H. V. (2020). *Osobystisni dyspozytsii yak resurs psykholohichnoho blahopoluchchia v umovakh nevyznachenosti* [Personal dispositions as a resource for psychological well-being in conditions of uncertainty] : dys. …doktora filosofii: 053 – Psykholohiia (Haluz znan 05 – Sotsialni ta povedinkovi nauky). Kharkiv. [in Ukrainian]

18. Agormedah, E.K., Ankomah, F., Srem-Sai, M., & Nugba, G. M. (2024). Effects of Gender and Age Interaction on Sense of Coherence and Subjective Well-Being of Senior High School Students in Northern Ghana. *Education Sciences*, *14* (2), 1–13. DOI:10.3390/educsci14020178

19. Kuleshova, O., & Okhrymenko, O. (2025). Koherentnist u studentskomu vitsi yak pokaznyk adaptatsii ta psykholohichnoho blahopoluchchia [Sense of coherence in student age as an indicator of adaptation and psychological well-being]. *Scientific Journal «Psychology Travelogs»*, *4,* 182–191. https://elar.khmnu.edu.ua/items/70d68a28-e8bf-4be1-9c2f-be7e762bec2b [in Ukrainian]

20. Yablonska, T., Vernik, O., & Haivoronskyi, H. (2025). Coping strategies of displaced Ukrainian mothers. *Insight: the psychological dimensions of society*, 13, 49–70. https://doi.org/10.32999/2663-970X/2024-12-13

21. Zaviriukha V. V., & Klots I. L. (2025) Vzaiemozv'iazok koherentnosti ta psykholohichnoho kapitalu osobystosti [Тне interrelationship between coherenceand psychological capital of the personality] *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii, 7*(47). С. 1183-1192. https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-7(47)-1183-1192 [in Ukrainian]

22. Eriksson, M., & Lindström, B. (2005). Validity of Antonovsky's sense of coherence scale: A systematic review. *Journal of Epidemiology & Community Health*, 59, 460–466. DOI: 10.1136/jech.2003.018085

23. Eriksson, M., & Mittelmark, M.B. (2017). The Sense of Coherence and Its Measurement. In: Mittelmark M.B, Sagy S, Eriksson M, et al., editors. *The Handbook of Salutogenesis* [Internet]. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK435830/

24. de Oliveira, O.R. Őri, D., & Kiss, E. (2023). Validation and psychometric properties of the sense of coherence scale in a Hungarian child and adolescent sample. *The Hungarian Educational Research Journal*, *14*(6). https://doi.org/10.1556/063.2023.00176

25. Tušl, M., Šípová, I., Máčel, M., Cetkovská, K. & Bauer, G. F. (2024). The sense of coherence scale: psychometric properties in a representative sample of the Czech adult population. *BMC Psychol. 12,* 293 doi: 10.1186/s40359-024-01805-7

26. Sultana, M., Hayashi, Y., Tamim, T. R., Chiba, R., & Uddin, M. K. (2025). Psychometric properties of the Bangla version of the sense of coherence scale among university students in Bangladesh. *PloS one*, *20*(4). https://doi.org/10.1371/journal.pone.0320896

27. Rudnytska, S., & Zernova, N. (2026). Samokoherentnist yak mentalnyi resurs osobystosti: naratyvnyi pidkhid [Self-coherence as a mental resourceof personality: a narrative approach]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii*, *4*(56). С. 2671-2683. https://doi.org/ 10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2671-2683 [in Ukrainian]

28. Yatsiuk, M.V. (2023). Psykholohiia samorehuliatsii osobystosti. Psykholohichnyi praktykum [Psychology of personality self-regulation. Psychological workshop] / Ukladach: Mariia Yatsiuk. KZVO «Vinnytska akademiia bezperervnoi osvity». Vinnytsia. https://docs.academia.vn.ua/bitstream/handle/123456789/1547/%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D1%81%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%83%D0%BB%D1%8F%D1%86%D1%96%D1%97%20%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%BA%D1%83%D0%BC%20%281%29_compressed.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Ukrainian]

29. Antonovsky, A. (1987). Untraveling the mystery of health - How people manage stress and stay well. San Francisco, CA: Jossey-Bass.

30. Eriksson, M., & Lindstrom, B. (2006). Antonovsky's sense of coherence scale and the relation with health. A systematic review. *Journal of Epidemiology & Community Health*, *60*, 376–381. doi: 10.1136/jech.2005.041616

31. Khomulenko, T., & Hres, Yu. (2023). Korotka versiia shkaly koherentnosti A. Antonovskoho [Short version of A. Antonovsky's coherence scale]. Visnyk KhNPU imeni H. S. Skovorody. Psykholohiia, (68), 374–385. https://doi.org/10.34142/23129387.2023.68.24 [in Ukrainian]

32. Hovorun T. (2012). Stereotypizatsiia stati yak dylema samoprezentatsii zhinok i cholovikiv [Gender stereotyping as a dilemma of self-presentation of women and men]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, *6,* 5–8. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/8547/1/Merge.pdf [in Ukrainian]

33. Kredentser. O., Tytarenko. T., Kulaieva. T., Larina. T., Lazorenko, B., Savchenko A., Savinov, V., & Hundertailo, Y.. (2026). Model psykholohichnoi hotovnosti studentiv do protydii ekolohichnym ta epidemichnym zahrozam: kontseptualni pidkhody ta empirychna veryfikatsiia [Model of students' psychological readiness to counteract environmental and epidemic threats: conceptual approaches and empirical verification]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK»*. №1 (81). С. 379–293. DOI: 10.31732/2663-2209-2026-81-379-393 [in Ukrainian]

34. Danyliuk I.V., & Serdiuk O.A. (2026). Psykholohichni resursy yak chynnyky osobystisnoi stiikosti molodi do nevyznachenosti [Psychological resources as factors of youth personal resilience to uncertainty]. *Teoretychni i prykladni problemy psykholohii ta sotsialnoi roboty*. С. 280-296. https://doi.org/10.33216/2219-2654-2026-69-1-280-296 [in Ukrainian]

35. Maulana, H., & Gumelar GIrianda, G. (2021). Do gender and age affect an individual's sense of coherence? An environmental psychology perspective of flood survivals in Indonesia. *IOP Conf. Ser. Earth Environ. Sci*., *623*. DOI 10.1088/1755-1315/623/1/012030

36. Volanen, S.M., Suominen, S., Lahelma, E., Koskenvuo, M., & Silventoinen, K. (2007). Negative life events and stability of sense of coherence: A five-year follow-up study of Finnish

women and men. *Scand. J. Psychol., 48*, 433–441. https://doi.org/10.1111/j.1467-9450.2007 .00598.x

37. Lindmark, U., Stenström, U., Gerdin, E. W., & Hugoson, A. (2010). The distribution of "sense of coherence" among Swedish adults: A quantitative cross-sectional population study. *Scand. Journal of. Public Health, 38*, 1–8. https://doi.org/10.1177/1403494809351654

38. Mayer, C.H., Louw, L., & von der Ohe, H. (2019). Sense of coherence in Chinese and German students. *Health SA Gesondheid, 24*, 1151. DOI: 10.1016/j.sapharm.2012.01.007

39. Antonovsky, A. (1993). The structure and properties of the sense of coherence scale. Soc. Sci. Med. 36, 725–733.

40. Serdiuk, L., Kuprieieva, O., & Otenko, S. (2022). Салютогенетичні основи життєстійкості особистості. The salutogenic basis for personal hardiness *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Психологія»*, *1*(15), 56-60. https://doi.org/10.17721/BSP.2022.1(15).9 [in Ukrainian]

Дата першого надходження статті до видання: 13,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.05.2026

СЕРІЯ «Право»

УДК 368:355.02(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2457-2468

Богдан Богдана Володимирівна кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри публічного та міжнародного права, докторант, уповноважений з антикорупційної діяльності; Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-0422-7021

Бобик Максим Вадимович здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти кафедри публічного та міжнародного права; Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ, https://orcid.org/0009-0007-5704-0029

ДОСВІД ОКРЕМИХ КРАЇН ЩОДО СТРАХУВАННЯ ВІД ВОЄННИХ РИЗИКІВ

Анотація. Страхування від воєнних ризиків в умовах введеного воєнного стану на території України залишається одним із найважливіших і не вирішених питань ринку страхування.

До недавнього часу термін «воєнний ризик» не був визначений в Україні на законодавчому рівні. Тому під воєнними страховими ризиками розуміли комплекс подій (збройні конфлікти, акти агресії, окупація тощо), що несуть за собою суттєві фінансові втрати, пошкодження активів, а також загрозу життю та здоров'ю цивільному населенню країни. Авторами досліджено сутність терміну «воєнні ризики», який лише нещодавно отримав своє нормативне закріплення у чинному законодавстві України. В той же час зроблено висновок про необхідність уточнення сутності терміну «воєнні ризики» для уникнення звуження його змісту.

Окремі страховики почали запроваджувати воєнні ризики в своїх страхових полісах, проте відсутність єдиного правового регулювання страхування від воєнних ризиків сприяє зловживанню страховиками таким страховим продуктом на свою користь (зокрема, шляхом встановлення мінімального відсотку виплати страхової премії).

В цій статті детально аналізується досвід страхування від воєнних ризиків таких країн, як Сполучені Штати Америки, Королівство Іспанії, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Держава Ізраїль.

Проаналізований досвід зазначених країн свідчить про те, що страхування від воєнних ризиків є фундаментальним чинником економічної та фінансової стійкості держави під час воєнних дій (війни) на відповідній території. Тому результати дослідження зарубіжного досвіду страхування від воєнних ризиків можуть сприяти побудові дієвої концептуальної моделі страхування в Україні.

Авторами акцентується увага на досвіді страхування від воєнних ризиків, який існує у Великій Британії та Ізраїлі, що може стати дієвим підґрунтям для ефективного розвитку концепту страхування від воєнних ризиків в Україні.

Узагальнено, що проєкт Закону України «Про систему страхування воєнних ризиків» досі не знайшов належної підтримки з боку страхової спільноти та суб'єктів правотворчої діяльності.

Ключові слова: страхування, страховий ринок, страхова діяльність, страхові послуги, страховики, страхувальники, фінансова стійкість, воєнні ризики, воєнний стан, критична інфраструктура

Bohdan Bohdana Volodymyrivna Candidate of Science of Law, Associate Professor, Professor of Department of Public and International Law, Doctoral Candidate, Commissioner for Anti-Corruption Activities; Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-0422-7021

Bobyk Maksym Vadymovych graduate of the third (educational and scientific) level of higher education of the Department of Public and International Law; Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, https://orcid.org/0009-0007-5704-0029

EXPERIENCE OF CERTAIN COUNTRIES REGARDING WAR RISKS INSURANCE

Abstract. Insurance against war risks in the conditions of martial law imposed on the territory of Ukraine remains one of the most important and unresolved issues of the insurance market.

Until recently, the term "war risk" was not defined in Ukraine at the legislative level. Therefore, war risks insurance were understood as a complex of events (armed conflicts, acts of aggression, occupation, etc.) that entail significant financial losses, damage to assets, as well as a threat to the life and health of the country's civilian population. The authors investigated the essence of the term "war risks", which only recently received its normative confirmation in the current legislation of Ukraine. At the same time, a conclusion was made about the need to clarify the essence of the term "war risks" in order to avoid narrowing its meaning.

Some insurers have begun to introduce war risks into their insurance policies, however, the lack of uniform legal regulation of war risk insurance contributes to insurers' abuse of such an insurance product for their own benefit (in particular, by establishing a minimum percentage of the insurance premium payment).

This article analyzes in detail the experience of insurance against war risks of such countries as the United States of America, the Kingdom of Spain, the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, and the State of Israel.

The analyzed experience of these countries shows that insurance against war risks is a fundamental factor in the economic and financial stability of the state during hostilities (war) in the relevant territory. Therefore, the results of the study of the foreign experience of insurance against war risks can contribute to the construction of an effective conceptual model of insurance in Ukraine.

The authors focus attention on the experience of insurance against war risks, which exists in Great Britain and Israel, which can become an effective basis for the effective development of the concept of insurance against war risks in Ukraine.

In summary, the project of the Law of Ukraine "On the system of insurance of war risks" has not yet found proper support from the insurance community and subjects of law-making activity.

Keywords: insurance, insurance market, insurance activity, insurance services, insurers, policyholders, financial stability, war risks, martial law, critical infrastructure

Постановка проблеми. Під час повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України та дії правового режиму воєнного стану сфера страхування зіткнулась з новими викликами, зокрема відсутністю унормованих вимог до воєнного страхового продукту, належного врегулювання системи страхування саме від воєнних ризиків в Україні.

В умовах активної розробки концепції страхування від воєнних ризиків в Україні від регулятора страхового ринку України – Національного банку України очікується пошук шляхів та можливостей покращення сфери страхування від воєнних ризиків, в тому числі з урахуванням досвіду страхування від воєнних ризиків зарубіжних країн. Аналіз зарубіжного досвіду страхування від воєнних ризиків сприятиме удосконаленню національного законодавства у сфері страхування в Україні, тому актуальність цього дослідження не викликає сумнівів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання функціонування страхового ринку в умовах воєнного стану та страхування від воєнних ризиків вивчали С. В. Бровко [1], О. М. Заєць [5], А. С. Марина та М. В. Пеценко [2], Ю. С. Павлова [3], І. І. Приймак та Н. А. Тимків [4]. В економічному спрямуванні Є. В. Стеценко [6, 7] досліджував страхування воєнних ризиків Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії і Держави Ізраїлю.

Проте попри наявні результати аналізу страхування різних напрямів діяльності від воєнних ризиків, досвід зарубіжних країн у страхуванні від воєнних ризиків залишається недостатньо вивченим, що обумовлює необхідність такого наукового дослідження.

Мета статті – аналіз досвіду страхування від воєнних ризиків в зарубіжних країнах та виявлення перспектив його застосування в страхуванні від воєнних ризиків в Україні.

Виклад основного матеріалу. Розгортання повномасштабного вторгнення на території України не стільки сформувало абсолютно новий попит на страхування від воєнних загроз, скільки суттєво посилило увагу суспільства та бізнесу до критичної ваги розвитку цього фінансового інструменту. Страховий ринок України в умовах сьогодення у певних межах адаптувався до нових реалій, у результаті чого в страхових полісах деяких страховиків сформувалися спеціалізовані пропозиції щодо мінімізації наслідків воєнних ризиків. Зокрема, такі рішення почали впроваджуватися у межах програм страхування від нещасних випадків із розширеним покриттям для цивільного населення, яке не залучене до прямих воєнних дій, а також у секторі добровільного страхування наземного транспорту (КАСКО). Водночас під час укладання договорів страхування корпоративного майна та активів підприємств від воєнних загроз фінансові установи переважно орієнтуються на індивідуальну оцінку кожного об'єкта для точного визначення ступеня ризику.

У практиці міжнародної спільноти воєнні загрози традиційно інтегруються до структури спеціалізованого страхового покриття ризиків політичного насильства — PVI (political violence insurance). Цей комплексний інструмент, окрім воєнних дій, охоплює такі деструктивні явища, як: терористична діяльність, масові страйки, громадянські заворушення, диверсії й саботаж, народні повстання, революційні події, військові заколоти, внутрішні заворушення, а також протиправне відчуження майна державою (націоналізація) тощо. З огляду на зазначене у контексті формування страхової методології І. І. Приймак та Н. А. Тимків пропонується під воєнними ризиками, що підлягають страхуванню, розуміти «ймовірність виникнення прямих та опосередкованих збитків, зумовлених оголошеною чи гібридною війною, терористичними актами тощо» [4].

В умовах сьогодення варто зазначити, що в Україні термін *«страховий ризик - подія, на випадок виникнення якої проводиться страхування, яка має ознаки ймовірності та випадковості настання»* – закріплюється ч. 64 ст. 1 Закону України «Про страхування» [8]. В той же час наразі національним законодавством унормовано термін «воєнні ризики», який міститься в абз. 6 п. 3 Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання надання часткової компенсації вартості майна суб'єктів господарювання, знищеного чи пошкодженого внаслідок збройної агресії Російської Федерації, а також часткової компенсації страхових премій за договорами страхування від воєнних ризиків» [9], під якими визначено *«ризики пошкодження або знищення майна внаслідок акту насильницької дії (агресії), вчиненого для досягнення політичної мети, що передбачає застосування зброї (озброєння)»* (тут і далі курсив – авт.). Вважаємо, що наведене визначення воєнних ризиків потребує уточнення, адже прив'язка до юридичної конструкції *«для досягнення політичної мети»* дещо звужує сутність таких страхових ризиків. Цією Постановою Кабінету Міністрів України затверджено Порядок надання часткової компенсації вартості майна

суб'єктів господарювання, знищеного чи пошкодженого внаслідок збройної агресії Російської Федерації, а також часткової компенсації страхових премій за договорами страхування від воєнних ризиків (далі - Порядок), який регламентує новий механізм страхування від воєнних ризиків, що застосовується з 01.01.2026, та ключовими аспектами якого є:

1) пряма компенсація збитків для підприємств у прифронтових регіонах;

2) компенсація частини страхового платежу для бізнесу по всій території України;

3) здійснення виплат від імені держави уповноважено приватне акціонерне товариство «Експортно-кредитне агентство»;

4) часткова компенсація страхових премій за договорами страхування від воєнних ризиків здійснюється за рахунок коштів державного бюджету.

Абз. 2-3 п. 6 вищезгаданого Порядку містять перелік воєнних ризиків, внаслідок настання яких передбачається компенсація суб'єкту господарювання за пошкодження/знищення майна, а саме:

«- прямого та/або опосередкованого впливу різних видів зброї (озброєння), включаючи ракети, безпілотні літальні апарати (дрони) будь-яких типів, авіаційні бомби, артилерійські снаряди, засоби протиповітряної оборони, засоби протиракетної оборони тощо, та/або уламки такої зброї (озброєння);

- пожежі, вибуху, ударної хвилі внаслідок прямого та/або опосередкованого впливу зброї (озброєння), зазначеної (зазначеного) в абзаці другому цього пункту, та/або їх уламків» [9].

Якщо розглядати досвід страхування від воєнних ризиків у Сполучених Штатах Америки (далі - США), то, як зазначає О. Заєць, «інститут страхування від воєнних ризиків бере свій початок із законодавства часів Першої світової війни» [5, с. 91]. Головною передумовою цього стало те, що комерційний сектор страхування пропонував неадекватні та обмежені умови покриття, які не відповідали масштабам загроз. Для виправлення цієї ситуації було створено Бюро страхування військових ризиків, яке отримало повноваження страхувати судна США, вантажі, фрахт та життя екіпажів від збитків, пов'язаних із веденням війни. В подальшому, як зазначає О. Заєць, було розроблено та запущено екстрену програму державного відшкодування воєнних ризиків, що дозволило запобігти зупинці критично важливої водної торгівлі, забезпечити майновий захист судновласників та заблокувати штучне й надмірне підвищення страхових премій. Вказана антикризова програма фінансового відшкодування припинила свою дію після завершення Другої світової війни, внаслідок чого приватні комерційні страховики знову повністю перебрали на себе адміністрування воєнних ризиків. Після трагічних обставин у Світовому торговому центрі та Пентагоні, що мали місце внаслідок терористичних дій 11 вересня 2001 року, Конгрес США у 2002 році затвердив Закон про страхування ризиків тероризму (TRIA), що розроблявся як тимчасова урядова програма з трирічним терміном дії, яка дозволяла федеральній владі розділяти фінансові збитки зі страховими

компаніями у сегменті комерційної нерухомості та страхування від нещасних випадків (Р/С) у разі скоєння терористичного нападу. Згідно з нормами TRIA, страхові компанії зобов'язані пропонувати опцію страхування від тероризму своїм корпоративним клієнтам, хоча для самих страхувальників придбання такого поліса не є примусовим [5, с. 91].

У міжнародній практиці управління ризиками надзвичайних ситуацій зазвичай реалізується шляхом створення спеціалізованих страхових пулів або делегування відповідних функцій чинним фінансовим установам, які володіють високим рівнем капіталізації, бездоганною діловою репутацією та достатнім обсягом власних коштів. Такий підхід дозволяє повністю забезпечити виконання страхових зобов'язань в умовах масштабних криз без необхідності залучення додаткових асигнувань чи прямих дотацій із державного бюджету.

В Королівстві Іспанії діє королівський законодавчий декрет Іспанії № 7/2004 від 29 жовтня 2004 року, яким затверджено консолідований текст Статуту Консорціуму страхових компенсацій. Документ регулює як соціально-політичні ризики (тероризм, масові заворушення, громадянські заворушення, повстання, дії армії та сил безпеки в мирний час), так і інші категорії ризиків, такі як техногенні катастрофи, повені тощо. Суб’єктом страхування є державна страхова компанія (Консорціум страхових компенсацій) [10].

Історичний розвиток інституту страхування від воєнних ризиків у Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії (далі – Велика Британія) в післявоєнний період визначався безпековими викликами епохи Холодної війни. Поява загрози глобального ядерного протистояння, поряд із модернізацією військово-повітряних сил та ракетного озброєння, кардинально змінила методологію оцінювання потенційних збитків. Пріоритетними елементами страхової архітектури цього періоду виступили врегулювання ядерних ризиків, розширення міжнародної кооперації та інтеграція воєнних компонентів у цивільний сегмент страхування.

Аналізуючи наукові доробки Є. В. Стеценка [6, 7], можна зазначити, що на сучасному етапі страховий ринок Великої Британії здійснив реконфігурацію під впливом нелінійних загроз — тероризму, кібернетичних диверсій та інструментів гібридної війни. Діючі страхові програми передбачають широку класифікацію об'єктів покриття, а саме:

- кіберпростір - захист від хакерських атак на об'єкти життєзабезпечення та військові комплекси виокремився у категорію фундаментальних страхових ризиків;
- терористичні прояви - створення цільових державних і комерційних програм забезпечило фінансову стійкість бізнес-середовища та населення перед загрозами терактів, масових заворушень чи підривної діяльності.
- недержавні суб'єкти безпеки - розширення ринку послуг приватних воєнних компаній (ПВК) зумовило виникнення відповідних страхових інструментів для майнового та особистого захисту їхніх працівників і техніки;

- міжнародний контингент - військова присутність Великої Британії в миротворчих та гуманітарних місіях під егідою міжнародних організацій вимагає обов'язкового страхового супроводу особового складу та залученого технічного обладнання.

Безумовно, одним із найвідчутніших проривів у галузі стало застосування діджитал-технологій для моделювання ризиків та ведення страхових операцій. Оперативні дані, які надходять від супутникових систем та безпілотників, дають змогу набагато точніше прогнозувати воєнні загрози на мапі та ефективно мінімізувати потенційні матеріальні втрати.

Сфера страхування від воєнних ризиків у Великій Британії пройшла масштабну трансформацію, перетворившись із простих і обмежених інструментів на гнучкі та багаторівневі сучасні рішення. Нині воєнне страхування Великої Британії є надійним механізмом для національної безпеки та фундаментом для стійкості економіки, надаючи реальний фінансовий захист армії, звичайним громадянам і комерційному сектору [6, с. 137].

Не можна оминути ізраїльський досвід страхування від воєнних ризиків, який є одним із найбільш успішних та показових у світі. Ескалація терористичних проявів зумовила об'єктивну необхідність формування в Державі Ізраїль (далі - Ізраїль) стійкої інституційної системи для нівелювання фінансових деструкцій, зумовлених терористичними інцидентами, актами політичного насильства та воєнними операціями. З метою розв'язання цієї проблеми у 2002 році було засновано цільову програму, яка заклала фундамент для формування сучасної ізраїльської системи андеррайтингу терористичних ризиків. Така безпрецедентна страхова модель є об'єктом прискіпливого вивчення, оскільки вона гарантує відшкодування збитків від наслідків тероризму — сегменту, який зазвичай де-юре виключається зі стандартних договорів майнового чи особистого страхування через його екстремальну волатильність і високу кумулятивність ризику.

Інституційне оформлення сучасного страхування політичних ризиків (включно з воєнними) відбулося по завершенні Другої світової війни з метою мінімізації інвестиційних ризиків під час реалізації плану Маршалла. Зокрема, у середині минулого століття в Ізраїлі було імплементовано державну програму страхування від терористичних актів, яка дотепер виступає базовим елементом системи національної безпеки [7, с. 134-135]. Ця програма передбачає надання страхового покриття для суб'єктів господарювання та фізичних осіб у разі настання збитків внаслідок актів тероризму. Диверсифікація ризиків реалізується через дворівневу модель, де первинний рівень формують компанії прямого страхування, а вторинний рівень (рівень перестрахування) забезпечується державними гарантіями уряду. Зазначений підхід оптимізує тарифну політику, забезпечуючи дешевшу вартість страхових послуг та підвищуючи рівень їхньої інклюзивності для корпоративних клієнтів і громадян. Об'єктом страхового захисту виступає безпосереднє матеріальне пошкодження

активів, а також фінансові втрати у вигляді упущеної вигоди. Граничні розміри компенсацій не є фіксованими і визначаються масштабом завданої шкоди, коливаючись у діапазоні від кількох тисяч до кількох мільйонів доларів США [11].

Фінансові зобов'язання з ліквідації наслідків надзвичайних подій розподіляються між державою та суб'єктами страхового ринку. Реалізація зазначеного алгоритму покладена на спеціалізований національний фонд компенсації воєнних збитків. До компетенції фонду належить надання правових та фінансових гарантій щодо відшкодування прямих і непрямих втрат, а також компенсація збитків, що виникли поза межами державної юрисдикції, насамперед унаслідок інцидентів на повітряному чи морському транспорті [7, с. 135].

Доречно зазначити, що важливим є не тільки страхування юридичних осіб та громадян, але і військовослужбовців від воєнних ризиків. Наприклад, якщо аналізувати практику США, то інституціоналізація страхування військовослужбовців Збройних сил США базується на нормативно-правових актах Конгресу, прийнятих у проміжку від 1919 року до сьогодення. Цей вид страхування не має загальнообов'язкового характеру, що дозволяє реалізувати його через інструменти приватного страхового ринку. Оплата страхових внесків здійснюється шляхом щомісячного безакцептного списання коштів із доходів застрахованої особи з їх подальшим зарахуванням на баланс страхової організації.

Сфера особистого страхування військових у США спирається на традиційні доктринальні підходи. Суб'єкт військової служби може виступити страхувальником власного життя, придбавши комерційний страховий продукт на підставі двосторонньої угоди. При цьому застрахована особа наділена виключним правом призначення вигодонабувачів на випадок своєї смерті та зобов'язана самостійно сплачувати страхові премії. Традиційно максимальний розмір страхового відшкодування у разі летального випадку встановлюється у діапазоні від 10 до 50 тисяч доларів США [12, с. 90].

В той же час в Україні включення воєнних ризиків у страховий поліс можливе переважно тільки для тилових регіонів, оскільки складно передбачити можливість страхових виплат тим, хто знаходиться надто близько до лінії фронту. Тому не вбачається можливим уявити наразі дієву систему для страхування військовослужбовців.

Очевидно, що забезпечення страхового захисту для військовослужбовців потребує особливих методологічних підходів та унікальних страхових продуктів, оскільки рівень і характер загроз для їхнього життя та здоров'я суттєво відрізняються від ризиків, з якими стикається цивільне населення. Конкретна локація та умови несення служби військовослужбовця безпосередньо впливають на архітектуру страхового покриття. На сьогодні для військовослужбовців розроблено диверсифіковані програми страхування, серед яких окреме місце

посідають продукти з накопичувальними елементами та пенсійними опціями, що дозволяє гарантувати довгострокову фінансову стабільність як для самих захисників, так і для членів їхніх родин.

Інтенсифікація загроз для життя та здоров'я особового складу Збройних Сил України покладає на державу обов'язок щодо впровадження ефективних кроків для посилення безпекових гарантій цієї верстви суспільства. Зазначені ініціативи повинні мати не декларативний характер, а спиратися на чіткі інструменти для їхнього практичного втілення. В Україні архітектура соціальної підтримки військовослужбовців має багаторівневу структуру та інтегрує різноманітні елементи, серед яких особливе місце посідає інститут страхування. Практичні результати діяльності цього інституту, безумовно, демонструють позитивну динаміку у сфері зміцнення реальних соціальних гарантій для українських захисників, але безперечно цей інститут потребує подальшого вдосконалення.

Таким чином, на основі вище визначеного можна констатувати, що зарубіжні країни здійснюють страхування від воєнних ризиків переважно через державні інституції з надійною репутацією, належним рівнем капіталізації або через міжнародні пули.

Варто зауважити про проєкт Закону «Про систему страхування воєнних ризиків» № 12372 від 30.12.2024 [13], яким було ініційовано створення Державної агенції зі страхування воєнних ризиків. Разом з цим, ця концепція не отримала підтримки ні серед страхової спільноти, ні в профільному комітеті Верховної Ради України. Загалом, це пояснюється тим, що така модель не буде здатна повністю забезпечувати належне покриття воєнних ризиків на територіях підвищеної небезпеки, а створення окремої державної інституції створюватиме нові виклики, зокрема такі, як:

- ризик монополізації ринку страхування від воєнних ризиків;
- потребу в нормативно-правовому регулюванні діяльності новоствореної державної інституції, що ще більше затягне в часі процес впровадження страхування від воєнних ризиків;
- можливе зниження попиту на страхові воєнні продукти страховиків.

Тому, вважаємо, що доцільним було б врахувати досвід Ізраїлю чи Великої Британії, в яких участь держави в страхуванні воєнних ризиків доповнюється участю приватного сектора через державно-приватне партнерство. У такий спосіб, замість створення державної монополістичної інституції, доцільно розглянути можливість створення єдиного страхового фонду, який забезпечуватиме страхові виплати як бізнесу, так і населенню. Такий підхід може бути використаний також для надання інвесторам державних гарантій або часткового страхового відшкодування для інвесторів.

Висновки. Питання страхування від воєнних ризиків досі залишається однією із найгостріших проблем сьогодення. В часи підвищеної небезпеки фізичні та юридичні особи потребують гарантій захисту своїх активів та

діяльності. Результати проведеного дослідження зарубіжного досвіду страхування від воєнних ризиків можуть бути використані для побудови якісної системи страхування від воєнних ризиків в Україні.

Потребують уваги досліджені різнопланові підходи та засоби для аналізу, контролю та мінімізації воєнних і терористичних загроз, які доцільно інтегрувати для забезпечення дієвого управління воєнними ризиками в умовах воєнного стану в Україні.

В Україні доцільно було б запровадити ефективну взаємодію з державними та оборонними структурами під час створення та реалізації програм страхування від воєнних ризиків, що сприяло б гарантуванню найоптимальніших умов для безпеки населення та підприємств від потенційних наслідків бойових дій і проявів тероризму.

Створення в Україні належного підґрунтя для страхування від воєнних ризиків сприятиме гарантуванню критично важливого механізму фінансового захисту її жителів і підприємств під час дії правового режиму воєнного стану, потенційно допомагаючи регенерації країни після припинення воєнного стану та зміцненню її витривалості. Запроваджуючи найвдаліші практики зарубіжних країн у сфері страхування від воєнних ризиків, можна досягнути вищого рівня убезпечення людей від матеріальних збитків внаслідок воєнних загроз.

Література:

1. Бровко С. В. Страхування в умовах воєнного стану: виклики та перспективи. *Економіка та суспільство*. Випуск № 67 / 2024. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-24 (дата звернення: 30.05.2026).

2. Марина А. С., Пеценко М. В. Страховий ринок України в умовах війни. *Цифрова економіка та економічна безпека.* 2023. Вип. 5(05). С. 44–51. DOI: https://doi.org/10.32782/dees.5-7 (дата звернення: 30.05.2026).

3. Павлова Ю. С. Страхування в умовах воєнного стану. *Цивільне судочинство та виконавче провадження в умовах воєнного стану* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. ім. Ю. С. Червоного (Одеса, 16 грудня 2022 р.) / за заг. ред. Н. Ю. Голубєвої. – Одеса : Фенікс, 2022. С. 50-53. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/dca9f3c0-0eb9-439c-b4ef-ba7640cee277/content (дата звернення: 30.05.2026).

4. Приймак І. І., Тимків Н. А. Страхування інвестицій від воєнних ризиків: сутність, необхідність та перспективи розвитку в Україні. *Економіка та суспільство*. 2024. № 59/2024. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-18 (дата звернення: 28.05.2026).

5. Заєць О. Особливості страхування військових ризиків для поліпшення інвестиційного клімату в Україні. *Приватне право і підприємництво.* 2024. № 24 (2). С. 87-94. DOI: https://doi.org/10.32849/2409-9201.2024.24.55 (дата звернення: 28.05.2026).

6. Стеценко Є. В. Страхування воєнних ризиків у Великобританії під час світових воєн та в сучасності: аналіз і висновки для України. *Економіка і управління.* 2024. № 4. С. 133-140. DOI: https://doi.org/10.36919/2312-7872.4.2024.133 (дата звернення: 30.05.2026).

7. Стеценко Є. В. Страхування економічної діяльності від ризиків тероризму на прикладі Ізраїля та уроки для України. *Економіка і управління.* 2024. № 1. С. 132-139. DOI: https://doi.org/10.36919/2312-7872.1.2024.132 (дата звернення: 30.05.2026).

8. Про страхування : Закон України від 18.11.2021 № 1909-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20 - Text (дата звернення: 30.05.2026).

9. Деякі питання надання часткової компенсації вартості майна суб'єктів господарювання, знищеного чи пошкодженого внаслідок збройної агресії Російської Федерації, а також часткової компенсації страхових премій за договорами страхування від воєнних ризиків : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.11.2025 № 1541. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1541-2025-%D0%BF#Text (дата звернення: 30.05.2026).

10. Real Decreto Legislativo 7/2004, de 29 de octubre, por el que se aprueba el texto refundido del Estatuto Legal del Consorcio de Compensación de Seguros. URL: https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2004-18910 (дата звернення: 28.05.2026).

11. Israel – terrorism risk insurance programme. *The OECD International Platform on Terrorism Risk Insurance.* 1941. URL: https://web-archive.oecd.org/2014-06-19/308473-Israel-Terrorism-Risk-Insurance.pdf (дата звернення: 28.05.2026).

12. Климук Н. Я., Кравець Н. О. Особливості надання страхових послуг в умовах військового стану. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України.* 2024. № 3 (101). С. 89-92. DOI: https://doi.org/10.11603/1681-2786.2024.3.14954 (дата звернення: 28.05.2026).

13. Про систему страхування воєнних ризиків : Проєкт Закону від 30.12.2024 № 12372. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/55532 (дата звернення: 30.05.2026).

References:

1. Brovko, S. V. (2024). Strakhuvannia v umovakh voiennoho stanu: vyklyky ta perspektyvy [Insurance in conditions of martial law: challenges and prospects]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*. Vypusk № 67 / 2024. Retrieved from https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-24 [in Ukrainian].

2. Maryna, A. S., Petsenko, M. V. (2023). Strakhovyi rynok Ukrainy v umovakh viiny [Insurance market of Ukraine in conditions of war]. *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka - Digital economy and economic security*. Vyp. 5(05). S. 44–51. Retrieved from https://doi.org/10.32782/dees.5-7 [in Ukrainian].

3. Pavlova Yu. S. (2022). Strakhuvannia v umovakh voiennoho stanu [Insurance under martial law]. *Tsyvilne sudochynstvo ta vykonavche provadzhennia v umovakh voiennoho stanu* : materialy vseukr. nauk.-prakt. konf. im. Yu. S. Chervonoho (Odesa, 16 hrudnia 2022 r.) / za zah. red. N. Yu. Holubievoi. – Odesa: Feniks, 2022. S. 50-53. Retrieved from https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/dca9f3c0-0eb9-439c-b4ef-ba7640cee277/content [in Ukrainian].

4. Pryymak, I . I. & Tymkiv, N. A. (2024). Strakhuvannya investytsiy vid voyennykh ryzykiv: sutnist′, potreba ta perspektyvy rozvytku v Ukrayini [Insurance of investments against military risks: essence, need and development prospects in Ukraine]. *Ekonomika ta suspil'stvo – Economy and society*, 59/2024. Retrieved from https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-18 [in Ukrainian].

5. Zayets′, O. (2024). Osoblyvosti strakhuvannya viys′kovykh ryzykiv dlya polipshennya investytsiynoho klimatu v Ukrayini [Peculiarities of military risk insurance for improving the investment climate in Ukraine]. *Pryvatne pravo i pidpryyemnytstvo – Private law and entrepreneurship*, 24 (2), 87-94. Retrieved from https://doi.org/10.32849/2409-9201.2024.24.55 [in Ukrainian].

6. Ctetsenko, YE.V. (2024). Strakhuvannya voyennykh ryzykiv u Velykobrytaniyi pid chas svitovykh voyen ta v suchasnosti: analiz i vysnovky dlya Ukrayiny [War risk insurance in Great Britain during the world wars and in the present day: analysis and conclusions for Ukraine]. *Ekonomika i upravlinnya – Economics and Management*, 4, 133-140 [in Ukrainian].

7. Ctetsenko, YE.V. (2024). Strakhuvannya ekonomichnoyi diyal′nosti vid ryzykiv teroryzmu na prykladi Izrayipya ta uroky dlya Ukrayiny [Insurance of economic activity against the risks of terrorism based on the example of Israel and lessons for Ukraine]. *Ekonomika i upravlinnya – Economics and Management*, 1, 132-139 [in Ukrainian].

8. Pro strakhuvannia : Zakon Ukrainy vid 18.11.2021 № 1909-IX [On insurance: Law of Ukraine from November 18, 2021 № 1909-IX]. (n.d.). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20 - Text [in Ukrainian].

9. Deiaki pytannia nadannia chastkovoi kompensatsii vartosti maina subiektiv hospodariuvannia, znyshchenoho chy poshkodzhenoho vnaslidok zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii, a takozh chastkovoi kompensatsii strakhovykh premii za dohovoramy strakhuvannia vid voiennykh ryzykiv : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28.11.2025 № 1541 [Some issues of providing partial compensation for the value of the property of economic entities destroyed or damaged as a result of the armed aggression of the Russian Federation, as well as partial compensation of insurance premiums under war risk insurance contracts : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from November 28, 2025, № 1541]. (n.d.). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1541-2025-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

10. Real Decreto Legislativo 7/2004, de 29 de octubre, por el que se aprueba el texto refundido del Estatuto Legal del Consorcio de Compensación de Seguros [Royal Legislative Decree 7/2004, of October 29, approving the consolidated text of the Legal Statute of the Insurance Compensation Consortium]. Retrieved from https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2004-18910 [in Spanish].

11. Israel – terrorism risk insurance programme. *The OECD International Platform on Terrorism Risk Insurance, 1941*. Retrieved from https://web-archive.oecd.org/2014-06-19/308473-Israel-Terrorism-Risk-Insurance.pdf [in English].

12. Klymuk, N. YA. & Kravets′, N. O. (2024). Osoblyvosti nadannya strakhovykh posluh v umovakh viys′kovoho stanu [Peculiarities of providing insurance services in conditions of military state]. *Visnyk sotsial'noyi hihiyeny ta orhanizatsiyi okhorony zdorov"ya Ukrayiny – Bulletin of Social Hygiene and Health Care Organization of Ukraine*, 3 (101), 89-92 [in Ukrainian].

13. Pro systemu strakhuvannia voiennykh ryzykiv : Proiekt Zakonu vid 30.12.2024 № 12372 [On the system of insurance of war risks: Draft Law from December 30, 2024 № 12372]. (n.d.). Retrieved from https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/55532 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 11,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

УДК 343.985.7:343.53

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2469-2482

Божик Валерій Іванович к.ю.н., доцент, доцент кафедри кримінального права та процесу Державного податкового університету, Ірпінь, https://orcid.org/0000-0003-3162-0125

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті досліджено особливості здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері підприємницької діяльності. Обґрунтовано, що запровадження правового режиму воєнного стану в Україні суттєво вплинуло на функціонування системи кримінальної юстиції, зокрема на організацію та здійснення досудового розслідування, реалізацію процесуальних повноважень органів правопорядку, а також на порядок застосування окремих процесуальних інструментів. В умовах збройної агресії та нестабільної безпекової ситуації діяльність органів досудового розслідування ускладнюється обмеженим доступом до окремих територій, переміщенням населення, руйнуванням об'єктів інфраструктури, а також перебоями у функціонуванні інформаційних систем і державних реєстрів.

Проаналізовано правове регулювання здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану, зокрема зміни та доповнення до кримінального процесуального законодавства, спрямовані на забезпечення безперервності функціонування органів правопорядку та судової системи. Розглянуто процесуальні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій, застосування заходів забезпечення кримінального провадження, використання електронних засобів комунікації та дистанційних форм участі учасників кримінального процесу. Особливу увагу приділено специфіці розслідування кримінальних правопорушень у сфері підприємницької діяльності в умовах воєнного стану, зокрема щодо документування незаконних фінансово-господарських операцій, встановлення джерел походження коштів, дослідження фінансової та податкової документації, а також використання інформації з державних реєстрів і банківських установ.

Визначено основні проблеми, що виникають у практиці здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану, серед яких: ускладнення доступу до доказової інформації, обмеженість можливостей проведення окремих слідчих (розшукових) дій, тривалі строки отримання необхідних документів та

інформації, а також труднощі координації діяльності різних правоохоронних органів. За результатами дослідження сформульовано науково обґрунтовані рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності організації та здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері підприємницької діяльності в умовах воєнного стану.

Ключові слова: воєнний стан, провадження, розслідування, підприємництво, правопорушення, доказування, процес, безпека.

Bozhyk Valerii, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Criminal Law and Procedure, State Tax University, Irpin, Kyiv, https://orcid.org/0000-0003-3162-0125

PECULIARITIES OF CRIMINAL PROCEEDINGS UNDER MARTIAL LAW DURING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY

The article examines the peculiarities of conducting criminal proceedings under martial law during the investigation of criminal offenses in the field of entrepreneurial activity. It is substantiated that the introduction of the legal regime of martial law in Ukraine has significantly affected the functioning of the criminal justice system, in particular the organization and implementation of pre-trial investigation, the exercise of procedural powers by law enforcement bodies, as well as the procedure for applying certain procedural instruments. In the context of armed aggression and an unstable security situation, the activities of pre-trial investigation bodies are complicated by limited access to certain territories, population displacement, destruction of infrastructure facilities, as well as disruptions in the functioning of information systems and state registers.

The legal regulation of criminal proceedings under martial law is analyzed, in particular the amendments and additions to criminal procedural legislation aimed at ensuring the continuity of the functioning of law enforcement agencies and the judicial system. The procedural features of conducting certain investigative (search) actions, applying measures to ensure criminal proceedings, using electronic means of communication and remote forms of participation of participants in criminal proceedings are considered. Particular attention is paid to the specifics of investigating criminal offenses in the field of entrepreneurial activity under martial law, in particular regarding the documentation of illegal financial and economic operations, establishing the sources of origin of funds, examining financial and tax documentation, as well as using information from state registers and banking institutions.

The main problems arising in the practice of conducting criminal proceedings under martial law are identified, including difficulties in accessing evidentiary information, limited possibilities for conducting certain investigative (search) actions, lengthy timeframes for obtaining necessary documents and information, as well as

difficulties in coordinating the activities of various law enforcement agencies. Based on the results of the research, scientifically grounded recommendations are formulated aimed at improving the effectiveness of organizing and conducting pre-trial investigations of criminal offenses in the field of entrepreneurial activity under martial law.

Keywords: martial law, proceedings, investigation, entrepreneurship, offense, evidence, process, security.

Постановка проблеми. Сучасні умови функціонування економіки України характеризуються суттєвими трансформаційними процесами, зумовленими запровадженням правового режиму воєнного стану. Збройна агресія проти України спричинила значні зміни у функціонуванні державних інституцій, у тому числі органів кримінальної юстиції, що безпосередньо вплинуло на організацію та здійснення кримінального провадження. В умовах воєнного стану діяльність органів досудового розслідування ускладнюється обмеженим доступом до окремих територій, переміщенням населення, руйнуванням інфраструктури, перебоями у функціонуванні інформаційних систем та державних реєстрів, що створює додаткові труднощі у збиранні доказів і документуванні кримінальних правопорушень.

Особливої актуальності зазначені проблеми набувають під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері підприємницької діяльності, оскільки такі правопорушення пов’язані зі складними фінансово-господарськими операціями, використанням електронних інформаційних систем, банківських інструментів і значної кількості документів. За таких умов виникає потреба у науковому осмисленні особливостей здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану, визначенні основних проблем правозастосовної практики та виробленні рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності розслідування кримінальних правопорушень у сфері підприємницької діяльності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми. Теоретичну основу дослідження становлять праці вітчизняних учених, які здійснили вагомий внесок у розвиток криміналістичної науки, зокрема у дослідження проблем методики розслідування кримінальних правопорушень, формування криміналістичної характеристики правопорушень, а також організації та тактики проведення слідчих (розшукових) дій. Значний науковий доробок у зазначеній сфері представлений у працях Ю. П. Аленіна, І. В. Басистої, В. П. Бахіна, В. Д. Берназа, Г. П. Власової, І. В. Гори, В. А. Журавля, В. А. Колесника, Є. Д. Лук’янчикова, М. А. Погорецького, Д. Б. Сергєєвої, В. В. Тіщенка, Л. Д. Удалової, К. О. Чаплинського, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітька, В. В. Юсупова та інших науковців.

Разом із тим, попри значну кількість наукових досліджень, присвячених загальним питанням методики розслідування кримінальних правопорушень та

криміналістичного забезпечення досудового розслідування, окремі аспекти здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану залишаються недостатньо дослідженими. Особливо це стосується специфіки організації та проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері підприємницької діяльності, що потребує подальшого наукового осмислення та вироблення практично орієнтованих рекомендацій щодо підвищення ефективності діяльності органів досудового розслідування в сучасних умовах.

Метою статті є дослідження особливостей здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері підприємницької діяльності.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України та її територіальній цілісності. Такий режим передбачає надання органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям, органам місцевого самоврядування додаткових повноважень, необхідних для відвернення загроз, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, а також допускає тимчасове, зумовлене об’єктивною необхідністю, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із визначенням строків дії таких обмежень [17]. Зазначені обставини безпосередньо впливають на умови здійснення господарської діяльності та, відповідно, на специфіку розслідування кримінальних правопорушень у сфері підприємницької діяльності.

З початку повномасштабного вторгнення активні бойові дії розгорнулися на територіях Донецької, Луганської, Херсонської, Миколаївської, Харківської, Запорізької, Чернігівської, Київської, Сумської та Житомирської областей, тоді як по інших регіонах держави систематично завдавалися ракетні удари. Попри суттєву перевагу агресора в озброєнні, зокрема у військово-повітряному та ракетному компонентах, Сили оборони України зуміли стримати наступ противника та запобігти окупації значних територій і великих міст [7, с. 11]. Водночас щоденні обстріли об’єктів цивільної та критичної інфраструктури, порушення логістичних ланцюгів, зупинка або релокація підприємств, а також запровадження спеціальних економічних режимів істотно ускладнили функціонування суб’єктів підприємницької діяльності.

У зазначених умовах воєнного стану фіксувалась та фіксується значна кількість кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки, миру та безпеки людства [6]. Поряд із цим зберігається й посилюється загальна тенденція до зростання кримінальних правопорушень у сфері підприємницької діяльності, зокрема пов’язаних із незаконним використанням бюджетних коштів, зловживанням пільговими режимами господарювання, ухиленням від оподаткування, фіктивним підприємництвом та легалізацією доходів,

одержаних злочинним шляхом. Такі обставини зумовлюють об'єктивну необхідність урахування специфіки правового режиму воєнного стану під час формування та практичного застосування методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері підприємницької діяльності, оскільки традиційні криміналістичні підходи в умовах мирного часу не завжди є ефективними та потребують адаптації до нових правових, економічних і організаційних реалій.

Як слушно зазначає А. Павлюк, з одного боку, в умовах збройної агресії фіксуються численні факти вчинення воєнних злочинів, зокрема напади на цивільні об'єкти, вбивства цивільного населення, сексуальне насильство та інші тяжкі порушення норм міжнародного гуманітарного права, розслідування яких потребує значних ресурсів правоохоронних органів і спеціальних знань міжнародних стандартів для належної правової кваліфікації відповідних діянь. З іншого боку, істотно зростає кількість інших кримінальних правопорушень, що також вимагає системного та пріоритетного залучення сил і засобів органів досудового розслідування. На цьому тлі загальнокримінальні правопорушення, у тому числі пов'язані із підприємницькою діяльністю, продовжують залишатися важливим індикатором стану правопорядку в будь-якому регіоні держави. Саме тому в умовах воєнного стану особливого значення набуває забезпечення такого кримінального процесуального регулювання, яке дозволяло б системі правосуддя одночасно виконувати поточні завдання, пов'язані з розслідуванням економічних злочинів, та ефективно реагувати на нові виклики, зумовлені збройною агресією [6].

Правовий режим воєнного стану, відповідно до Закону України [17], визначає особливий порядок функціонування органів державної влади в умовах збройної агресії та загрози національній безпеці, державній незалежності й територіальній цілісності України. У цих умовах, як вже було зазначено, істотно змінилось регулювання кримінальних процесуальних правовідносин, а також суміжних публічно-правових відносин, зокрема тих, що виникають у процесі формування, розподілу, використання та контролю за бюджетними коштами, а також здійснення підприємницької діяльності. Специфіка такого регулювання полягає в тому, що відповідні правовідносини врегульовуються не лише загальними нормами кримінального процесуального та фінансового законодавства, а й спеціальними законами, змінами до чинних нормативно-правових актів та підзаконними актами, які мають галузеву спрямованість і безпосередньо впливають на особливості як сфери підприємницької діяльності, так і здійснення кримінального провадження [19, с. 100].

З урахуванням предмета нашого дослідження під правовими основами регламентації кримінального провадження про кримінальні правопорушення у сфері підприємницької діяльності в умовах воєнного стану, доцільно розуміти сукупність правових норм, закріплених у нормативно-правових актах, які регулюють суспільні відносини, що виникають у процесі досудового розслідування та судового розгляду, забезпечення охорони прав і законних

інтересів суб'єктів господарювання, протидії злочинності в економічній сфері, підтримання публічної безпеки і порядку, а також здійснення публічного адміністрування та взаємодії між органами державної влади, місцевого самоврядування й іншими учасниками правовідносин. При цьому поняття «правова основа» набуває свого змісту не стільки через формальну наявність нормативно-правових актів, скільки через норми права, які в них закріплюються та реалізуються. Саме норма права як загальнообов'язкове правило поведінки становить фундамент нормативних актів різного рівня та забезпечується примусовою силою держави. Водночас право не зводиться виключно до сукупності норм, оскільки включає також природне право та суб'єктивні права учасників правовідносин. Призначення правових норм полягає у трансформації соціально-економічних і публічно-правових інтересів у сфері безпеки та підприємницької діяльності у суб'єктивні права й обов'язки, які набувають юридичної форми та можуть бути реалізовані у межах кримінального провадження. Таким чином, право охоплює не лише сферу належного, закріплену у нормативних приписах і процесуальних рішеннях, а й сферу сущого, що проявляється у реальному використанні юридичних можливостей і виконанні обов'язків учасниками кримінального процесу. Зміст правового забезпечення здійснення кримінального провадження про кримінальні правопорушення у сфері підприємницької діяльності в умовах воєнного стану становить формування та підтримання нормативно-правової бази як юридичного засобу для досягнення впорядкованості економічних відносин і ефективної протидії злочинності. Така нормативна база виступає організаційно-функціональним механізмом, вираженим юридичною мовою, який відповідає цілям кримінального провадження та методиці розслідування. До того ж правові норми забезпечують моделювання системи протидії кримінальним правопорушенням у сфері підприємницької діяльності, визначають її підсистеми, а також формалізують функціональні, організаційні й інформаційні зв'язки між суб'єктами кримінального процесу [9, с. 5].

До чинників, які детермінують особливості здійснення кримінального провадження в умовах надзвичайних правових режимів, зокрема воєнного стану, та безпосередньо впливають на методику розслідування кримінальних правопорушень у сфері підприємницької діяльності, належать:

1) підвищений рівень небезпеки для учасників кримінального провадження;

2) відсутність або обмежений доступ до окремих територій, на яких вчиняються кримінальні правопорушення чи здійснюється досудове розслідування;

3) повне або часткове обмеження функціонування органів державної влади, у тому числі правоохоронних і судових органів, на окремих територіях;

4) специфічні організаційно-управлінські засади проведення слідчих (розшукових) дій і прийняття процесуальних рішень, які залежать не лише від

суб'єктів кримінального процесу, а й від порядку взаємодії з іншими органами публічної влади;

5) часткове припинення функціонування процесуальних інститутів, а також поява нових процесуальних засобів, способів і гарантій здійснення кримінального провадження в екстраординарних умовах [4, с. 6].

Своєю чергою, для бюджетної та інших галузей публічної сфери, що функціонують в умовах надзвичайних правових режимів, О. Барчук серед чинників ефективної дії надзвичайних законів за особливостями їх застосування виокремлює територіальні та часові фактори. Територіальні фактори визначають просторову сферу дії надзвичайного законодавства й мають принципове значення для розуміння меж його застосування, оскільки дія таких законів може поширюватися як на всю територію держави, так і обмежуватися окремими адміністративно-територіальними одиницями залежно від масштабів і характеру надзвичайної ситуації. Часові фактори, у свою чергу, відображають тимчасовий характер надзвичайних законів, що є однією з їх ознак і безпосередньо впливає на порядок реалізації правових норм у період дії воєнного стану [1]. В означених складних умовах воєнного стану особливого значення набуває забезпечення оперативного, належного та безперервного виконання державного й місцевих бюджетів, оскільки саме фінансові ресурси виступають основою функціонування системи національної безпеки, оборони та життєзабезпечення територіальних громад. З метою стабілізації бюджетної сфери та задоволення першочергових потреб населення в період дії воєнного стану Офіс Президента України, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України, РНБО України та інші центральні органи виконавчої влади прийняли низку швидких і оперативних рішень, спрямованих на адаптацію бюджетного процесу до умов збройної агресії [10].

Зокрема, для забезпечення життєдіяльності населення та держави загалом Урядом України було негайно вжито першочергових заходів, унаслідок чого бюджетну систему переорієнтовано на фінансування оборонних потреб і найнеобхідніших соціальних видатків. Із початку повномасштабної війни держава фактично відмовилася від більшості видатків, спрямованих на капітальне будівництво та розвиток, натомість обсяг державних і місцевих бюджетних витрат суттєво зріс під тиском військових і соціальних потреб, що одночасно призвело до збільшення бюджетного дефіциту. Водночас незмінним залишається той факт, що сумлінне виконання податкових обов'язків суб'єктами підприємницької діяльності в умовах воєнного стану є одним із чинників фінансової стійкості держави та підтримки Збройних Сил України [3]. Разом із цим із запровадженням воєнного стану Постановою Кабінету Міністрів України № 590 на місцеві бюджети було накладено низку обмежень щодо здійснення видатків [16], що суттєво вплинуло на фінансово-господарську діяльність органів місцевого самоврядування та підконтрольних їм суб'єктів господарювання. Водночас у територіальних громад виникла об'єктивна

потреба у фінансуванні видатків, які не були передбачені місцевими бюджетами на 2022 рік. Зазначена постанова визначає перелік видатків, пов'язаних із безпекою життєдіяльності населення, забезпеченням оборонних потреб, підготовкою до опалювального сезону, а також встановлює їх пріоритетність. Першочерговому фінансуванню підлягають видатки, передбачені Планом запровадження та забезпечення заходів здійснення правового режиму воєнного стану в Україні, затвердженим розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2022 року № 181-р [11]. Окремим викликом для територіальних громад стали так звані «заблоковані статті» місцевих бюджетів, виконання яких є неможливим або істотно обмеженим в умовах воєнного часу. Так, за рахунок коштів місцевих бюджетів допускається здійснення лише невеликих за обсягом поточних ремонтів, тоді як продовження вже розпочатих будівельних робіт або реалізація нових інфраструктурних проєктів фактично призупинені. Усі капітальні видатки на інфраструктурні об'єкти заморожені, за винятком погашення фінансових зобов'язань перед міжнародними та європейськими інституціями, що фінансуються коштами бюджету розвитку [12, с. 29].

Втім, незважаючи на суттєву переорієнтацію використання бюджетних коштів і суворе регулювання бюджетного процесу, окрема категорія недобросовісних службових осіб і суб'єктів підприємницької діяльності продовжує вчиняти кримінальні правопорушення, пов'язані із зловживаннями у сфері публічних закупівель та виконанням поточних господарських робіт. Показовим у цьому контексті є приклад, коли, за даними слідства, керівник комунального підприємства та депутат міської ради, залучивши підлеглих і афілійованого підприємця, створили злочинне угруповання для заволодіння бюджетними коштами під час проведення тендерних процедур. Формально оголосивши тендер на прибирання та вивезення побутового сміття, вони підготували фіктивну документацію із неправдивими відомостями про матеріально-технічні можливості «підрядника», тоді як фактичне виконання робіт здійснювали працівники комунального підприємства. У результаті підроблення офіційних документів та перерахування коштів підставному суб'єкту понад 600 тисяч гривень були незаконно привласнені організатором злочинного угруповання [5]. Наведений приклад наочно свідчать про те, що в умовах воєнного стану кримінальні правопорушення у сфері підприємницької діяльності набувають нових форм і способів учинення, що безпосередньо впливає на методику їх розслідування та потребує врахування особливостей бюджетного процесу, спеціального нормативного регулювання й підвищених вимог до доказування.

З метою підвищення результативності, прозорості та оперативності публічних закупівель, а також для забезпечення спроможності державних замовників своєчасно реагувати на виклики воєнного часу, 5 липня 2024 року Кабінет Міністрів України ухвалив Постанову № 782 «Про внесення змін до

особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування» [14]. Зазначеною постановою внесено зміни до Постанови Кабінету Міністрів України № 1178 «Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування» [15].

Указані нормативні зміни мають безпосереднє значення для формування та застосування методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері підприємницької діяльності, оскільки вони змінюють правові умови здійснення господарських операцій, порядок укладення договорів, вимоги до учасників процедур закупівель та документообігу, що, своєю чергою, впливає на способи вчинення злочинів і механізм утворення доказової інформації.

Запроваджені зміни спрямовані, зокрема, на:

І. Локалізацію предмета закупівель.

Розширено відповідну вимогу, відповідно до якої у разі здійснення замовником закупівлі робіт чи послуг, якщо виконання таких робіт або надання послуг передбачає набуття замовником у власність товару, визначеного пунктом 6–1 розділу X «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про публічні закупівлі», вартість якого у складі предмета закупівлі дорівнює або перевищує встановлені вартісні межі, закупівля таких робіт чи послуг здійснюється з урахуванням спеціальних вимог, передбачених пунктом 6–1 розділу X «Прикінцеві та перехідні положення» Закону. У криміналістичному аспекті це означає появу нових ризиків фальсифікації даних щодо походження товарів, штучного завищення їх частки у вартості предмета закупівлі, а також використання фіктивних постачальників для формального дотримання вимог локалізації.

ІІ. Розширення підстав для укладення договорів без застосування відкритих торгів та/або електронного каталогу.

Змінами до пункту 13 Особливостей розширено можливості придбання замовниками товарів і послуг (крім послуг з поточного ремонту), вартість яких становить або перевищує 100 тис. грн, послуг з поточного ремонту – 200 тис. грн, а робіт – 1,5 млн грн без проведення відкритих торгів. З одного боку, це сприяє оперативності прийняття управлінських рішень в умовах воєнного стану, а з іншого – створює підвищені криміногенні ризики зловживань, пов’язаних із безпідставним дробленням предметів закупівлі, укладенням договорів із афілійованими суб’єктами підприємницької діяльності та використанням надзвичайних процедур для прикриття корисливих мотивів.

ІІІ. Удосконалення вимог до тендерної документації при проведенні відкритих торгів з особливостями.

У попередній редакції пункту 28 Особливостей передбачалося, що тендерна документація формується замовником відповідно до вимог статті 22 Закону України «Про публічні закупівлі» з урахуванням встановлених особливостей. Натомість Постановою № 782 запроваджено обов'язок чіткого структурування тендерної документації, зокрема шляхом визначення окремих переліків документів та/або інформації, які подаються учасниками процедури закупівлі у складі тендерної пропозиції, а також документів та/або інформації, які подаються переможцем процедури закупівлі. Такі переліки мають оформлюватися як окремі додатки до тендерної документації [2].

З позицій методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері підприємницької діяльності зазначені зміни істотно впливають на формування доказової бази, оскільки деталізація вимог до документації розширює можливості для виявлення підроблення, подання недостовірної інформації, використання підставних суб'єктів господарювання та інших протиправних схем. Водночас це ускладнює завдання слідчого, який змушений орієнтуватися у значному масиві спеціального нормативного регулювання та враховувати динамічні зміни законодавства, що діє в умовах воєнного стану.

Поряд з цим 01 травня 2022 року набрав чинності Закон України № 2201-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» [13]. Прийняття зазначеного Закону зумовлено тим, що в умовах воєнного стану нормальне функціонування державних інституцій, у тому числі органів досудового розслідування, прокуратури та суду, істотно ускладнюється або стає неможливим, що потребує спеціальної процесуальної регламентації порядку розслідування кримінальних правопорушень, зокрема у сфері підприємницької діяльності.

Здійснення активних бойових дій об'єктивно зумовлює ситуації, за яких застосування традиційних криміналістичних і процесуальних способів фіксації доказової інформації стає неможливим або істотно обмеженим. У кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень у сфері підприємницької діяльності це проявляється, зокрема, у втраті або недоступності первинної бухгалтерської документації, електронних носіїв інформації, неможливості проведення оглядів, обшуків, тимчасового доступу до речей і документів за місцем знаходження суб'єктів господарювання, а також у відсутності фізичного доступу до підприємств, установ чи організацій [18].

Крім того, перебування окремих територій під окупацією або в зоні активних бойових дій унеможливлює проведення стандартного досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері підприємницької діяльності, оскільки слідчі (детективи) та прокурори позбавлені можливості безпосереднього збору доказів, допиту свідків, огляду місць подій, а також здійснення інших слідчих (розшукових) та процесуальних дій у звичному процесуальному порядку.

Водночас, згідно з ч. 3 ст. 7 КПК України зміст і форма кримінального провадження в умовах воєнного стану повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, з урахуванням особливостей його здійснення, визначених розділом IX-1 КПК України «Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану» [8]. Це положення має принципове значення для формування методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері підприємницької діяльності, оскільки зобов'язує слідчого поєднувати адаптовані процесуальні механізми воєнного часу з дотриманням фундаментальних гарантій кримінального процесу.

Відповідно до ч. 1 ст. 4 КПК України кримінальне провадження на території України здійснюється з підстав та в порядку, передбачених КПК України, незалежно від місця вчинення кримінального правопорушення. Водночас територіями, на які поширюються норми розділу IX-1 КПК України, є місцевості, на яких введено воєнний стан. Для розслідування кримінальних правопорушень у сфері підприємницької діяльності це означає можливість застосування спеціального процесуального режиму навіть у тих провадженнях, де злочинна діяльність має міжрегіональний або транснаціональний характер, але окремі її епізоди пов'язані з територіями дії воєнного стану.

Висновки. Констатовано, що в умовах правового режиму воєнного стану механізми вчинення кримінальних правопорушень у сфері підприємницької діяльності зазнали суттєвої зміни, адаптувалися до спрощених процедур державного регулювання, змін у податковому законодавстві, обмежень контролюючих заходів та особливостей функціонування економіки в період збройної агресії. Своєю чергою, це зумовлює ускладнення доказування, підвищення рівня латентності таких правопорушень і потребує перегляду підходів до здійснення кримінального провадження з урахуванням спеціальних процесуальних режимів, передбачених на період воєнного стану.

Наголошено, на тому що: стійкість економіки держави в умовах воєнного стану безпосередньо залежить від безперервного та законного функціонування суб'єктів підприємництва, оскільки саме вони забезпечують надходження до бюджету, зайнятість населення та підтримання критично важливих секторів; відповідно, зростання кримінальних правопорушень у цій сфері негативно впливає на обороноздатність і соціальну стабільність держави; особливості кримінального провадження в умовах воєнного стану (зміни підслідності, спеціальні правила проведення слідчих дій, можливість продовження процесуальних строків тощо) повинні застосовуватися з дотриманням балансу між потребами безпеки та гарантіями прав учасників провадження; залучення фахівців у сфері фінансового аналізу, оподаткування, банківської діяльності та цифрових технологій є обов'язковим елементом розслідування правопорушень цієї категорії, особливо з огляду на активне використання електронних розрахунків і дистанційних форм ведення бізнесу; розмежування повноважень між органами досудового розслідування, оперативними підрозділами та

контролюючими органами має бути чітким і несуперечливим, що дозволяє уникнути дублювання функцій та втрати доказової інформації; ефективність кримінального провадження у сфері підприємницької діяльності в умовах воєнного стану залежить від узгодженості правових механізмів, процесуальної дисципліни та своєчасності реагування на нові способи протиправної діяльності.

Література:

1. Барчук О. С. Надзвичайні закони в системі законодавства: теоретико-правові аспекти : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2019. 250 с.

2. Важливі зміни до Особливостей здійснення публічних закупівель: що потрібно знати? URL : https://smarttender.biz/novyny/view/vazhlivi-zmini-do-osoblivostey-zdiysnennya-publichnih-zakupivel-shcho-potribno-znati/

3. Виконання бюджету в умовах війни: прогноз тенденцій. URL : https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/vykonannya-byudzhetu-v-umovakh-viynyprohnoz-tendentsiy

4. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану: науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України (станом на 30 грудня 2022 р.): електронне видання / Гловюк І., Дроздов О., Тетерятник Г., Фоміна Т., Рогальська В., Завтур В. - Видання 4. - Дніпро-Львів-Одеса-Харків: ХНУВС, ДДУВС, 2023. - 82 с.

5. Депутату Житомирської міськради, який може бути причетним до розкрадання бюджету, змінили кваліфікацію підозри. URL : https://suspilne.media/zhytomyr/760779-privlasnuvav-budzetni-grosi-deputatu-zitomirskoi-miskradi-zminili-kvalifikaciu-pidozri/

6. Досудове розслідування в умовах воєнного стану: які зміни внесено в КПК? URL : https://jurliga.ligazakon.net/analitycs/213263_dosudove-rozslduvannya-v-umovakh-vonnogo-stanu-yak-zmni-vneseno-v-kpk

7. Кримінальна ситуація в Україні в умовах війни: основні тенденції. 2023 рік: монографія / авт. кол.: М.Г. Вербенський, О.Г. Кулик, І.В. Наумова та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., заслуженого юриста України М.Г. Вербенського. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2024. 306 с.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

9. Нормативно-правове забезпечення діяльності підрозділів стратегічних розслідувань : метод. рек. / укл.: Санакоєв Д. Б., Неклеса О. В., Єфімов В. В., Юр'єв Д. С. Дніпро : ДДУВС, 2021. 724 с.

10. Особливості бюджетного процесу в умовах воєнного стану. URL: https://decentralization.ua/news/14654

11. Питання запровадження та забезпечення здійснення заходів правового режиму воєнного стану в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 лют. 2022 р. № 181-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/181-2022-%D1%80#Text

12. Піхоцька О. М., Ющик Ю. В. Аналіз виконання бюджетів в період воєнного стану. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія економічна. Серія юридична. 2022. Вип. 35. С. 25–32.

13. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану : Закон України від 01 трав. 2022 р. № 2201-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text

14. Про внесення змін до особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або

скасування: Постанова Кабінету Міністрів України від 05 лип. 2024 р. № 782. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/782-2024-%D0%BF#Text

15. Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі» на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 жовт. 2022 р. № 1178. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1178-2022-%D0%BF#Text

16. Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 09 черв. 2021 р. № 590. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-%D0%BF#Text

17. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19/print

18. Санакоєв Д., Скрябін О. Особливості здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 3. URL : https://visnik.dduvs.in.ua/wp-

19. Тетерятник Г. К. Окремі питання правового регулювання кримінального провадження в умовах надзвичайних правових режимів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2020. № 48. С. 98–101.

References:

1. Barchuk, O. S. (2019). *Nadzvychaini zakony v systemi zakonodavstva: teoretyko-pravovi aspekty* [Emergency laws in the system of legislation: Theoretical and legal aspects] (Candidate's thesis). Kyiv, Ukraine.

2. *Vazhlyvi zminy do Osoblyvostei zdiisnennia publichnykh zakupivel: shcho potribno znaty?* [Important changes to the peculiarities of public procurement: what should be known?]. Retrieved from https://smarttender.biz/novyny/view/vazhlivi-zmini-do-osoblivostey-zdiysnennya-publichnih-zakupivel-shcho-potribno-znati/

3. *Vykonannia biudzhetu v umovakh viiny: prohnoz tendentsii* [Budget execution under wartime conditions: Forecast of trends]. Retrieved from https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/vykonannya-byudzhetu-v-umovakh-viynyprohnoz-tendentsiy

4. Hloviuk, I., Drozdov, O., Teteriatnyk, H., Fomina, T., Rohalska, V., & Zavtur, V. (2023). *Osoblyvyi rezhym dosudovoho rozsliduvannia, sudovoho rozghliadu v umovakh voiennoho stanu: naukovo-praktychnyi komentar Rozdilu IX-1 Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy (stanom na 30 hrudnia 2022 r.)* [Special regime of pre-trial investigation and trial under martial law: Scientific and practical commentary on Chapter IX-1 of the Criminal Procedure Code of Ukraine (as of December 30, 2022)] (4th ed.). Dnipro–Lviv–Odesa–Kharkiv: Kharkiv National University of Internal Affairs, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs.

5. *Deputatu Zhytomyrskoi miskrady, yakyi mozhe buty prychetnym do rozkradannia biudzhetu, zminyly kvalifikatsiiu pidozry* [The Zhytomyr City Council deputy allegedly involved in budget embezzlement had the qualification of suspicion changed]. Retrieved from https://suspilne.media/zhytomyr/760779-privlasnuvav-budzetni-grosi-deputatu-zitomirskoi-miskradi-zminili-kvalifikaciu-pidozri/

6. *Dosudove rozsliduvannia v umovakh voiennoho stanu: yaki zminy vneseno v KPK?* [Pre-trial investigation under martial law: What amendments were introduced to the CPC?]. Retrieved from https://jurliga.ligazakon.net/analitycs/213263_dosudove-rozslduvannya-v-umovakh-vonnogo-stanu-yak-zmni-vneseno-v-kpk

7. Verbenskyi, M. H., Kulyk, O. H., Naumova, I. V., et al. (2023). *Kryminalna sytuatsiia v Ukraini v umovakh viiny: osnovni tendentsii. 2022 rik* [Crime situation in Ukraine during the war: Main trends. 2022] (Monograph). Kyiv: Yurinkom Inter.

8. *Criminal Procedure Code of Ukraine*. Law of Ukraine No. 4651-VI of April 13, 2012. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

9. Sanakoiev, D. B., Neklesa, O. V., Yefimov, V. V., & Yuriev, D. S. (2021). *Normatyvno-pravove zabezpechennia diialnosti pidrozdiliv stratehichnykh rozsliduvan* [Regulatory and legal support for strategic investigations units] (Methodical recommendations). Dnipro: DDUVS.

10. *Osoblyvosti biudzhetnoho protsesu v umovakh voiennoho stanu* [Peculiarities of the budget process under martial law]. Retrieved from https://decentralization.ua/news/14654

11. *Issues of introduction and implementation of measures of the legal regime of martial law in Ukraine*. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 181-r of February 24, 2022. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/181-2022-%D1%80#Text

12. Pikhotska, O. M., & Yushchyk, Yu. V. (2022). Analiz vykonannia biudzhetiv v period voiennoho stanu [Analysis of budget execution during martial law]. *Naukovi Zapysky Lvivskoho Universytetu Biznesu ta Prava. Seriia Ekonomichna. Seriia Yurydychna*, 35, 25–32.

13. *On amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding improvement of criminal proceedings under martial law*. Law of Ukraine No. 2201-IX of May 1, 2022. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text

14. *On amendments to the peculiarities of public procurement of goods, works and services for customers provided by the Law of Ukraine "On Public Procurement" during martial law and within 90 days after its termination or cancellation*. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 782 of July 5, 2024. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/782-2024-%D0%BF#Text

15. *On approval of the peculiarities of public procurement of goods, works and services for customers provided by the Law of Ukraine "On Public Procurement" during martial law and within 90 days after its termination or cancellation*. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1178 of October 12, 2022. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1178-2022-%D0%BF#Text

16. *On approval of the Procedure for exercising powers by the State Treasury Service under a special regime during martial law*. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 590 of June 9, 2021. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-%D0%BF#Text

17. *On the legal regime of martial law*. Law of Ukraine No. 389-VIII of May 12, 2015. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19/print

18. Sanakoiev, D., & Skriabin, O. (2022). Osoblyvosti zdiisnennia kryminalnoho provadzhennia v umovakh voiennoho stanu [Peculiarities of criminal proceedings under martial law]. *Naukovyi Visnyk Dnipropetrovskoho Derzhavnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, 3. Retrieved from https://visnik.dduvs.in.ua/

19. Teteriatnyk, H. K. (2020). Okremi pytannia pravovoho rehuliuvannia kryminalnoho provadzhennia v umovakh nadzvychainykh pravovykh rezhymiv [Certain issues of legal regulation of criminal proceedings under emergency legal regimes]. *Naukovyi Visnyk Mizhnarodnoho Humanitarnoho Universytetu. Seriia: Yurysprudentsiia*, 48, 98–101.

Дата першого надходження статті до видання: 11.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

УДК 340.12:004.8

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2483-2494

Бородін Костянтин Сергійович аспірант, викладач кафедри загально-теоретичних правових і соціально-гуманітарних дисциплін Київського університету права Національної академії наук України, м. Київ, https://orcid.org/0009-0009-6423-3587.

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВИ

Анотація. У статті досліджується роль штучного інтелекту як елемента цифрової трансформації механізму держави та особливості його впливу на функціонування державних інституцій і реалізацію функцій держави. Актуальність теми зумовлена розвитком цифрових технологій, поширенням інформаційного суспільства та зростанням значення штучного інтелекту у діяльності державних інституцій. Цифровізація суспільних відносин супроводжується зміною традиційних підходів до організації діяльності державних інституцій, механізмів прийняття управлінських рішень та реалізації функцій держави. Основну увагу приділено теоретико-правовим засадам цифрової трансформації механізму держави та сучасним підходам до розуміння штучного інтелекту як однієї з найбільш перспективних інформаційних технологій. Використання систем штучного інтелекту розглядається у контексті модернізації діяльності державних інституцій та вдосконалення механізмів реалізації функцій держави. У центрі дослідження перебувають питання впливу відповідних технологій на інформаційну, управлінську, сервісну та контрольну функції держави. Окрему увагу приділено можливостям використання штучного інтелекту під час обробки інформації, автоматизації адміністративних процедур, розвитку цифрових сервісів та підвищення ефективності діяльності органів державної влади. Поряд із потенційними перевагами використання відповідних технологій розглядаються правові та організаційні питання, пов’язані із забезпеченням прозорості алгоритмічних рішень, захистом персональних даних, інформаційною безпекою та дотриманням прав людини. Увага також звертається на сучасні міжнародні та європейські підходи до регулювання штучного інтелекту, зокрема на положення Artificial Intelligence Act, значення яких поступово зростає у контексті адаптації українського законодавства до європейських стандартів цифрового розвитку. Штучний інтелект розглядається як важливий елемент цифрової трансформації механізму держави, здатний сприяти підвищенню ефективності діяльності державних інституцій та вдосконаленню реалізації функцій держави. Подальший розвиток відповідної сфери пов’язується з поєднанням технологічних інновацій, належного правового

регулювання та забезпечення балансу між інтересами держави, суспільства і правами людини.

Ключові слова: штучний інтелект, цифрова трансформація, механізм держави, функції держави, державні інституції, цифрові технології, інформаційні технології, цифрова держава, правові засади, державна влада.

Borodin Konstantin Serhiiovych postgraduate student, lecturer at the Department of General Theoretical Legal and Social-Humanitarian Disciplines, Kyiv University of Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0009-0009-6423-3587.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS A COMPONENT OF THE DIGITAL TRANSFORMATION OF THE STATE MECHANISM

Abstract. Abstract. The article examines the role of artificial intelligence as an element of the digital transformation of the state mechanism and the peculiarities of its influence on the functioning of state institutions and the implementation of state functions. The relevance of the topic is determined by the development of digital technologies, the expansion of the information society, and the growing importance of artificial intelligence in the activities of state institutions. The digitalization of social relations is accompanied by changes in traditional approaches to the organization of state institutions, decision-making mechanisms, and the implementation of state functions. The main focus is placed on the theoretical and legal foundations of the digital transformation of the state mechanism and contemporary approaches to understanding artificial intelligence as one of the most promising information technologies. The use of artificial intelligence systems is considered in the context of modernizing the activities of state institutions and improving the mechanisms for implementing state functions. Particular attention is paid to the impact of these technologies on the informational, managerial, service, and control functions of the state. Special attention is given to the possibilities of using artificial intelligence in information processing, the automation of administrative procedures, the development of digital services, and the enhancement of the efficiency of public authorities. Alongside the potential benefits of these technologies, the article addresses legal and organizational issues related to the transparency of algorithmic decision-making, personal data protection, information security, and the observance of human rights. The study also considers contemporary international and European approaches to the regulation of artificial intelligence, particularly the provisions of the Artificial Intelligence Act, whose significance is steadily increasing in the context of adapting Ukrainian legislation to European standards of digital development. Artificial intelligence is regarded as an important element of the digital transformation of the state mechanism, capable of enhancing the efficiency of state institutions and improving the implementation of state functions. The further development of this field

is associated with the combination of technological innovation, appropriate legal regulation, and the maintenance of a balance between the interests of the state, society, and human rights.

Keywords: artificial intelligence, digital transformation, state mechanism, state functions, state institutions, digital technologies, state power, digital state, information society, legal foundations.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства та цифрової трансформації держави технології штучного інтелекту поступово стають одним із ключових чинників модернізації механізму держави. Активне впровадження цифрових технологій у діяльність органів державної влади зумовлює зміну традиційних підходів до здійснення управлінської діяльності, реалізації функцій держави та взаємодії між державою і суспільством. У зв'язку з цим штучний інтелект дедалі частіше розглядається не лише як сучасна інформаційна технологія, але й як важливий елемент цифрової трансформації державних інституцій та механізмів реалізації державної політики.

Використання технологій штучного інтелекту охоплює широкий спектр напрямів діяльності держави. Йдеться про автоматизацію адміністративних процедур, обробку значних масивів інформації, підтримку процесів прийняття управлінських рішень, розвиток електронного урядування, удосконалення механізмів надання публічних послуг та підвищення ефективності інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності державних інституцій. Завдяки можливості швидкого аналізу даних та формування прогнозних оцінок штучний інтелект створює додаткові можливості для підвищення результативності функціонування державного механізму та оптимізації окремих напрямів діяльності органів державної влади. Водночас поширення технологій штучного інтелекту супроводжується виникненням нових правових, організаційних та етичних викликів. Зокрема, актуалізуються питання забезпечення прозорості алгоритмічних рішень, захисту персональних даних, дотримання прав і свобод людини, інформаційної безпеки, а також визначення меж використання відповідних технологій у діяльності державних інституцій. Особливого значення набуває необхідність формування ефективного механізму правового регулювання використання штучного інтелекту, який би забезпечував баланс між технологічним розвитком та належним рівнем правового захисту суспільних відносин.

Для України зазначена проблематика має особливу актуальність у контексті реалізації євроінтеграційного курсу та адаптації національного законодавства до сучасних міжнародних і європейських підходів у сфері цифрового розвитку та регулювання штучного інтелекту. Впровадження новітніх технологій у діяльність державних інституцій потребує не лише технічної модернізації, але й переосмислення окремих підходів до функціонування механізму держави в умовах цифрової трансформації.

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень, присвячених правовому регулюванню штучного інтелекту, цифровій трансформації держави та розвитку інформаційних технологій, питання ролі штучного інтелекту як елемента цифрової трансформації механізму держави залишаються недостатньо дослідженими. Це зумовлює необхідність комплексного теоретико-правового аналізу впливу штучного інтелекту на функціонування державних інституцій та реалізацію функцій держави, що визначає актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика використання штучного інтелекту в умовах цифрової трансформації держави останніми роками перебуває у центрі уваги як юридичної науки, так і міждисциплінарних досліджень, присвячених розвитку інформаційного суспільства, цифрового врядування та сучасних інформаційних технологій. Особливе значення для дослідження зазначеної проблематики мають наукові праці, присвячені теоретичним засадам функціонування держави, цифровій трансформації державних інституцій та правовому регулюванню використання штучного інтелекту.

Теоретичну основу дослідження механізму держави та особливостей реалізації її функцій становлять праці О. Ф. Скакун та П. М. Рабіновича, у яких розкриваються поняття, структура та призначення механізму держави, а також основні напрями діяльності держави в сучасних умовах [1; 2]. Запропоновані наукові підходи створюють методологічне підґрунтя для дослідження впливу сучасних інформаційних технологій на функціонування державних інституцій та реалізацію функцій держави.

У сучасній зарубіжній науковій літературі значну увагу проблематиці штучного інтелекту приділяють L. Floridi, G. Sartor, B. Mittelstadt та S. Wachter. У працях зазначених дослідників аналізуються правові, етичні та інституційні аспекти використання систем штучного інтелекту, проблеми прозорості алгоритмічних рішень, забезпечення підзвітності автоматизованих систем, захисту прав людини та визначення меж використання штучного інтелекту у публічній сфері [3–6].

Окреме значення для дослідження мають нормативно-правові та програмні документи, присвячені формуванню сучасних підходів до використання й регулювання штучного інтелекту. У цьому контексті важливу роль відіграють Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні та Regulation (EU) 2024/1689 (Artificial Intelligence Act), які визначають основні напрями розвитку та правового регулювання відповідних технологій на національному та європейському рівнях [7; 8]. Водночас більшість сучасних досліджень зосереджується переважно на питаннях правового регулювання штучного інтелекту, його етичних засадах або особливостях використання в окремих сферах суспільних відносин. Менш дослідженим залишається питання впливу штучного інтелекту на механізм держави як цілісну систему державних інституцій, а також його ролі у трансформації механізмів реалізації функцій держави в умовах цифровізації.

Таким чином, наявні наукові підходи формують належне теоретичне підґрунтя для дослідження штучного інтелекту, однак потребують подальшого розвитку в частині осмислення його значення як елемента цифрової трансформації механізму держави, що й зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Мета статті. Метою статті є здійснення теоретико-правового аналізу штучного інтелекту як елемента цифрової трансформації механізму держави, а також визначення особливостей його впливу на функціонування державних інституцій та реалізацію функцій держави. Для досягнення поставленої мети у статті поставлено завдання: розкрити теоретико-правові засади цифрової трансформації механізму держави; охарактеризувати сутність та основні підходи до розуміння штучного інтелекту; дослідити вплив технологій штучного інтелекту на реалізацію функцій держави та діяльність державних інституцій; проаналізувати правові й організаційні аспекти використання штучного інтелекту в публічній сфері; окреслити перспективи його використання у процесі вдосконалення механізму держави.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Розвиток інформаційного суспільства та активне впровадження цифрових технологій зумовлюють суттєві зміни у функціонуванні сучасної держави та механізмах реалізації її основних функцій. У зв’язку з цим особливої актуальності набуває дослідження процесів цифрової трансформації механізму держави, які охоплюють не лише технічне оновлення окремих елементів державного механізму, але й комплексну зміну підходів до організації діяльності державних інституцій та взаємодії держави із суспільством.

У теорії держави і права механізм держави традиційно розглядається як система державних органів, установ та організацій, за допомогою яких забезпечується реалізація функцій держави та здійснення державної влади [1; 2]. Функціонування механізму держави безпосередньо пов’язане із реалізацією внутрішніх і зовнішніх функцій держави, забезпеченням управлінських процесів та підтриманням належного рівня суспільного розвитку. Водночас сучасні цифрові процеси поступово змінюють традиційні форми діяльності державних інституцій, що зумовлює необхідність переосмислення окремих теоретичних підходів до розуміння механізму держави в умовах цифрової трансформації. Цифрова трансформація механізму держави являє собою комплексний процес інтеграції інформаційних технологій у діяльність державних інституцій, спрямований на підвищення ефективності реалізації функцій держави, удосконалення механізмів прийняття управлінських рішень та оптимізацію взаємодії між державою і громадянами. На відміну від звичайної автоматизації окремих процесів, цифрова трансформація передбачає системні зміни в організації діяльності органів державної влади, способах обробки інформації та механізмах надання публічних послуг. Одним із ключових чинників цифрової трансформації сучасної держави є розвиток інформаційних технологій, які поступово стають невід’ємним елементом діяльності державних інституцій.

Використання електронних реєстрів, цифрових платформ, систем електронного документообігу та інформаційно-аналітичних ресурсів сприяє підвищенню ефективності управлінської діяльності та забезпечує більш оперативне реагування держави на суспільні потреби. У результаті змінюються не лише окремі адміністративні процедури, але й підходи до реалізації функцій держави загалом.

Таким чином, цифрова трансформація механізму держави є закономірним наслідком розвитку інформаційного суспільства та поширення сучасних інформаційних технологій. Її результатом стає зміна традиційних підходів до діяльності державних інституцій, удосконалення механізмів реалізації функцій держави та створення передумов для ширшого використання технологій штучного інтелекту в публічній сфері, що потребує подальшого теоретико-правового осмислення.

Штучний інтелект належить до найбільш динамічних напрямів розвитку сучасних інформаційних технологій та дедалі ширше використовується у різних сферах суспільного життя, зокрема у державному управлінні. У зв'язку з цим його застосування набуває важливого значення для процесів цифрової трансформації держави. У науковій літературі відсутній єдиний підхід до визначення поняття штучного інтелекту. Залежно від предмета дослідження штучний інтелект розглядається як сукупність програмних рішень, здатних імітувати окремі аспекти людської інтелектуальної діяльності, як комплекс алгоритмів для аналізу даних та прийняття рішень або як система технологій, що забезпечує виконання завдань, які традиційно потребують участі людини [3; 4]. У сучасних дослідженнях особлива увага приділяється здатності систем штучного інтелекту здійснювати обробку значних масивів інформації, виявляти закономірності, формувати прогнози та підтримувати процеси прийняття рішень [5]. Штучний інтелект дедалі частіше розглядається не лише як технологічний інструмент, а й як один із чинників цифрової трансформації механізму держави. Використання відповідних технологій сприяє вдосконаленню інформаційно-аналітичного забезпечення, розвитку цифрових сервісів, оптимізації адміністративних процедур і підвищенню ефективності реалізації окремих функцій держави. У результаті штучний інтелект поступово інтегрується у механізми функціонування державних інституцій та стає важливим елементом цифрової трансформації державного механізму. Разом із тим використання штучного інтелекту не позбавлене певних ризиків. У науковій літературі звертається увага на проблеми прозорості алгоритмічних рішень, можливість виникнення дискримінаційних наслідків автоматизованої обробки даних, питання захисту персональної інформації та необхідність забезпечення належного контролю за функціонуванням відповідних систем [5; 6]. У зв'язку з цим особливого значення набуває формування належних правових та організаційних механізмів використання штучного інтелекту в діяльності державних інституцій. Таким чином, штучний інтелект є одним із найбільш перспективних напрямів розвитку

сучасних інформаційних технологій та важливим елементом цифрової трансформації механізму держави. Його використання створює нові можливості для підвищення ефективності діяльності державних інституцій, проте одночасно потребує належного правового регулювання та врахування потенційних ризиків, пов'язаних із застосуванням відповідних технологій.

Використання технологій штучного інтелекту поступово змінює підходи до реалізації функцій держави та впливає на функціонування окремих елементів державного механізму. На відміну від традиційних інформаційних технологій, штучний інтелект забезпечує не лише автоматизацію окремих процесів, але й створює можливості для аналізу значних масивів даних, прогнозування розвитку суспільних процесів та підтримки прийняття управлінських рішень. У зв'язку з цим його використання набуває важливого значення для реалізації основних функцій сучасної держави. Одним із напрямів застосування штучного інтелекту є вдосконалення реалізації інформаційної функції держави. Діяльність державних інституцій пов'язана зі збором, накопиченням, обробкою та використанням значних обсягів інформації, необхідної для виконання покладених на них завдань. Використання систем штучного інтелекту дозволяє підвищити ефективність аналізу інформаційних ресурсів, забезпечити оперативне виявлення закономірностей та сформувати інформаційну основу для прийняття обґрунтованих управлінських рішень. У результаті підвищується якість інформаційного забезпечення діяльності державних органів та ефективність реалізації державної політики. Важливий вплив штучний інтелект здійснює і на реалізацію управлінської функції держави. Застосування відповідних технологій сприяє вдосконаленню процесів підготовки та прийняття управлінських рішень, оптимізації адміністративних процедур і підвищенню ефективності функціонування органів державної влади. Системи штучного інтелекту можуть використовуватися для аналізу статистичних даних, оцінки можливих наслідків управлінських рішень та формування прогнозів щодо розвитку окремих сфер суспільних відносин [3; 4]. При цьому остаточне прийняття рішень залишається за уповноваженими суб'єктами державної влади, що забезпечує дотримання принципів законності та відповідальності. Суттєві зміни спостерігаються також у реалізації сервісної функції держави. Розвиток цифрових платформ та електронного урядування створює можливості для використання технологій штучного інтелекту під час надання державних послуг. Застосування відповідних систем сприяє автоматизації окремих адміністративних процедур, підвищенню доступності публічних сервісів та скороченню часу їх надання. У результаті підвищується рівень взаємодії між державою та громадянами, а також ефективність функціонування державних інституцій загалом. Штучний інтелект також використовується під час реалізації контрольної та правоохоронної функцій держави. Сучасні алгоритми аналізу даних дозволяють здійснювати моніторинг окремих суспільних процесів, виявляти потенційні ризики та підвищувати ефективність діяльності

уповноважених органів. Водночас застосування відповідних технологій потребує дотримання прав людини, недопущення дискримінації та належного контролю за функціонуванням автоматизованих систем [5; 6].

Штучний інтелект поступово стає одним із чинників трансформації механізмів реалізації функцій держави. Його використання сприяє підвищенню ефективності інформаційного забезпечення, удосконаленню управлінських процесів, розвитку цифрових сервісів та модернізації окремих напрямів діяльності державних інституцій. Водночас інтеграція відповідних технологій у систему функціонування держави потребує належного правового регулювання та забезпечення балансу між технологічними можливостями і гарантіями прав людини.

Активне впровадження технологій штучного інтелекту у діяльність державних інституцій зумовлює необхідність формування належних правових та організаційних засад їх використання. На відміну від традиційних інформаційних технологій, системи штучного інтелекту здатні не лише обробляти інформацію, але й здійснювати складний аналіз даних, формувати рекомендації та підтримувати процеси прийняття рішень. У зв'язку з цим особливого значення набуває визначення правових меж використання відповідних технологій та забезпечення належного рівня контролю за їх функціонуванням. Однією з найбільш актуальних проблем є забезпечення прозорості алгоритмічних рішень. Використання систем штучного інтелекту у діяльності державних органів не повинно призводити до ситуацій, коли особа не має можливості зрозуміти підстави прийняття рішення або оскаржити його у встановленому законом порядку. Саме тому у сучасних наукових дослідженнях значна увага приділяється питанням пояснюваності алгоритмів, підзвітності автоматизованих систем та забезпечення належного людського контролю за їх використанням [3–6]. Не менш важливим напрямом правового регулювання є захист персональних даних та забезпечення інформаційної безпеки. Функціонування систем штучного інтелекту здебільшого пов'язане з використанням значних обсягів інформації, що може містити персональні дані або інші відомості з обмеженим доступом. У зв'язку з цим використання відповідних технологій має здійснюватися з дотриманням вимог законодавства щодо захисту інформації та персональних даних, а також сучасних міжнародних стандартів у цій сфері [8; 9]. Особливе значення для формування сучасних підходів до використання штучного інтелекту має законодавство Європейського Союзу. У 2024 році було прийнято Artificial Intelligence Act, який запровадив ризик-орієнтований підхід до регулювання систем штучного інтелекту та встановив диференційовані вимоги до їх використання залежно від потенційного впливу на права людини, безпеку та суспільні інтереси [10]. Відповідно до зазначеного підходу найбільш суворі вимоги встановлюються щодо систем високого ризику, використання яких може істотно впливати на реалізацію прав та свобод людини.

Для України питання правового регулювання штучного інтелекту також набуває особливої актуальності в контексті цифрової трансформації держави та реалізації євроінтеграційного курсу. Важливе значення у цьому напрямі має Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні, яка визначає основні напрями державної політики щодо розвитку відповідних технологій та їх впровадження у різні сфери суспільного життя [8]. Водночас подальший розвиток національного законодавства потребує врахування сучасних міжнародних підходів до регулювання штучного інтелекту та адаптації правових механізмів до нових технологічних викликів. Поряд із правовими аспектами важливе значення мають і організаційні передумови використання штучного інтелекту в діяльності державних інституцій. Йдеться про розвиток цифрової інфраструктури, забезпечення належного рівня інформаційної безпеки, підготовку кваліфікованих кадрів та формування ефективних механізмів контролю за використанням відповідних технологій. Лише поєднання правових і організаційних заходів може забезпечити ефективне та безпечне використання штучного інтелекту у процесі функціонування державного механізму.

Комплексний характер використання штучного інтелекту в діяльності державних інституцій зумовлює необхідність поєднання належного правового регулювання, ефективних організаційних механізмів та гарантій дотримання прав людини. За таких умов відповідні технології здатні сприяти цифровій трансформації механізму держави та підвищенню ефективності реалізації її функцій.

Подальший розвиток цифрової трансформації держави нерозривно пов’язаний із розширенням використання технологій штучного інтелекту у діяльності державних інституцій. Сучасні тенденції розвитку інформаційного суспільства свідчать про поступовий перехід від цифровізації окремих процесів до формування комплексних цифрових екосистем, у межах яких технології штучного інтелекту можуть відігравати важливу роль у забезпеченні ефективності діяльності державних інституцій та реалізації функцій держави. Одним із перспективних напрямів є подальший розвиток цифрового урядування та впровадження інтелектуальних систем підтримки прийняття управлінських рішень. Використання технологій штучного інтелекту створює можливості для більш ефективного аналізу інформації, прогнозування наслідків управлінських рішень та своєчасного реагування на зміни суспільних процесів. У результаті підвищується якість управлінської діяльності та розширюються можливості держави щодо реалізації своїх функцій. Важливим напрямом розвитку залишається вдосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності державних інституцій. Застосування технологій штучного інтелекту дозволяє підвищити ефективність обробки великих обсягів інформації, забезпечити оперативне виявлення закономірностей та тенденцій розвитку суспільних процесів, а також сприяти формуванню більш обґрунтованої інформаційної основи для прийняття управлінських рішень. Це створює додаткові можливості

для модернізації механізму держави та підвищення ефективності функціонування його окремих елементів. Перспективним напрямом є також використання штучного інтелекту для вдосконалення механізмів надання публічних послуг. Автоматизація окремих адміністративних процедур, розвиток цифрових сервісів та впровадження інтелектуальних систем взаємодії з громадянами можуть сприяти підвищенню доступності державних послуг, скороченню строків їх надання та покращенню якості обслуговування населення. У таких умовах штучний інтелект поступово стає одним із інструментів реалізації сервісної функції сучасної держави. Подальший розвиток відповідних технологій потребує належного нормативно-правового забезпечення та врахування сучасних міжнародних підходів до регулювання штучного інтелекту.

Для України особливого значення набуває адаптація національного законодавства до європейських стандартів у цій сфері, зокрема з урахуванням підходів, закріплених у Artificial Intelligence Act [10]. Важливими напрямами залишаються також забезпечення прозорості алгоритмічних рішень, захист персональних даних, розвиток механізмів контролю за використанням штучного інтелекту та гарантування дотримання прав людини [9; 10].

Подальший розвиток цифрового урядування, інформаційно-аналітичних систем і цифрових сервісів створює передумови для ширшого використання штучного інтелекту у процесі вдосконалення механізму держави. Ефективність відповідних процесів значною мірою залежатиме від належного нормативно-правового та організаційного забезпечення впровадження таких технологій.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що розвиток цифрових технологій та поширення систем штучного інтелекту є одним із визначальних чинників трансформації сучасного механізму держави. В умовах цифровізації суспільних відносин штучний інтелект поступово виходить за межі суто технологічного явища та набуває значення важливого елемента цифрової трансформації державних інституцій, впливаючи на організацію їх діяльності, способи реалізації функцій держави та механізми прийняття управлінських рішень. Аналіз сучасних процесів цифровізації свідчить про те, що цифрова трансформація механізму держави характеризується комплексними змінами у функціонуванні державних інституцій, пов’язаними з інтеграцією сучасних інформаційних технологій у діяльність державних органів та інших елементів механізму держави. За таких умов штучний інтелект виступає одним із інструментів модернізації діяльності органів державної влади, сприяючи підвищенню ефективності обробки інформації, оптимізації адміністративних процедур та вдосконаленню механізмів взаємодії між державою і громадянами. Результати дослідження дозволяють дійти висновку, що використання технологій штучного інтелекту суттєво впливає на реалізацію основних функцій держави. Найбільш помітні зміни простежуються у сфері здійснення інформаційної, управлінської, сервісної та контрольної функцій, де застосування

відповідних технологій створює додаткові можливості для підвищення ефективності діяльності державних інституцій та покращення якості управлінських рішень.

Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що штучний інтелект поступово перетворюється на один із важливих елементів цифрової трансформації механізму держави. Його використання впливає на реалізацію функцій держави, сприяє модернізації діяльності державних інституцій та створює додаткові можливості для підвищення ефективності функціонування механізму держави. Водночас ефективне впровадження відповідних технологій потребує належного нормативного та організаційного забезпечення, а також врахування сучасних міжнародних підходів до регулювання штучного інтелекту. Перспективи подальших наукових розвідок пов'язані з дослідженням особливостей використання штучного інтелекту під час реалізації окремих функцій держави, визначенням його впливу на трансформацію державних інституцій та вдосконаленням правових механізмів регулювання відповідних технологій в умовах цифрового розвитку та європейської інтеграції України.

Література

1. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. 3-тє вид. Київ : Алерта ; ЦУЛ, 2011. 524 с.

2. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навчальний посібник. Львів : Край, 2007. 192 с.

3. Floridi L., Cowls J. A Unified Framework of Five Principles for AI in Society. Harvard Data Science Review. 2019. Vol. 1, No. 1. DOI: https://doi.org/10.1162/99608f92.8cd550d1.

4. Sartor G. The Impact of Artificial Intelligence on Law, Regulation and Governance. Artificial Intelligence and Law. 2020. Vol. 28, No. 2. P. 89–109. DOI: https://doi.org/10.1007/s10506-020-09265-0.

5. Mittelstadt B. D., Allo P., Taddeo M., Wachter S., Floridi L. The Ethics of Algorithms: Mapping the Debate. Big Data & Society. 2016. Vol. 3, No. 2. P. 1–21. DOI: https://doi.org/10.1177/2053951716679679.

6. Wachter S., Mittelstadt B., Floridi L. Transparent, Explainable, and Accountable AI for Robotics. Science Robotics. 2017. Vol. 2, No. 6. DOI: https://doi.org/10.1126/scirobotics.aan6080.

7. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні : схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-р (дата звернення: 28.05.2026).

8. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17 (дата звернення: 28.05.2026).

9. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons regarding the processing of personal data and on the free movement of such data (General Data Protection Regulation). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj (дата звернення: 28.05.2026).

10. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj (дата звернення: 28.05.2026).

References

1. Skakun, O. F. (2011). Teoriia prava i derzhavy [Theory of Law and State]. 3rd ed. Kyiv: Alerta; TsUL [in Ukrainian].

2. Rabinovych, P. M. (2007). Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy [Fundamentals of the General Theory of Law and State]. Lviv: Krai [in Ukrainian].

3. Floridi, L., & Cowls, J. (2019). A Unified Framework of Five Principles for AI in Society. Harvard Data Science Review, 1(1). https://doi.org/10.1162/99608f92.8cd550d1.

4. Sartor, G. (2020). The Impact of Artificial Intelligence on Law, Regulation and Governance. Artificial Intelligence and Law, 28(2), 89–109. https://doi.org/10.1007/s10506-020-09265-0.

5. Mittelstadt, B. D., Allo, P., Taddeo, M., Wachter, S., & Floridi, L. (2016). The Ethics of Algorithms: Mapping the Debate. Big Data & Society, 3(2), 1–21. https://doi.org/10.1177/2053951716679679.

6. Wachter, S., Mittelstadt, B., & Floridi, L. (2017). Transparent, Explainable, and Accountable AI for Robotics. Science Robotics, 2(6). https://doi.org/10.1126/scirobotics.aan6080.

7. Kontseptsiia rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini: skhvalena rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02.12.2020 No. 1556-r [Concept for the Development of Artificial Intelligence in Ukraine: approved by the Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 2, 2020 No. 1556-r]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p (accessed: 28.05.2026) [in Ukrainian].

8. Pro zakhyst personalnykh danykh: Zakon Ukrainy vid 01.06.2010 No. 2297-VI [On Personal Data Protection: Law of Ukraine of June 1, 2010 No. 2297-VI]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17 (accessed: 28.05.2026) [in Ukrainian].

9. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the Protection of Natural Persons Regarding the Processing of Personal Data and on the Free Movement of Such Data (General Data Protection Regulation). Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj (accessed: 28.05.2026).

10. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 Laying Down Harmonised Rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act). Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj (accessed: 28.05.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 11,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

УДК: 343.1:342.7

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2495-2508

Вихрист Сергій Михайлович кандидат юридичних наук, доцент кафедри державно-правових дисциплін Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-3844-1165

ВІДНОВНЕ ПРАВОСУДДЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Анотація. Стаття присвячена комплексному дослідженню відновного правосуддя як альтернативного механізму захисту прав учасників кримінального провадження на стадії досудового розслідування в Україні. Відновне правосуддя розглядається як підхід, що фокусується на примиренні сторін, відшкодуванні шкоди потерпілому, реінтеграції та ресоціалізації правопорушника, а також відновленні соціальних зв'язків, на противагу традиційній каральній моделі кримінальної юстиції. Також досліджено зарубіжний досвід у цій сфері на прикладі таких країн як Нідерланди, Канада, Нова Зеландія та Південна Африка, де виокремлено такі ключові елементи як гарантії добровільності процесу, прозорі критерії участі, участь держави та громадськості в реалізації програм і легітимація результатів у суді.

Мета статті. Комплексне дослідження відновного правосуддя як альтернативного механізму захисту прав учасників кримінального провадження на стадії досудового розслідування.

Матеріали та методи: До матеріалів дослідження входить: законодавство України, дані пілотних проєктів Координаційного центру з надання правничої допомоги (2019–2025 років), наукові праці українських і зарубіжних авторів, а також огляди міжнародного досвіду відновного правосуддя.

У ході дослідження використано такі наукові методи: логіко-юридичний (для виявлення суперечностей між каральною та відновною моделями), формально-юридичний (для аналізу відновного правосуддя як системи), порівняльно-правовий (для узагальнення міжнародного досвіду), методи аналізу, синтезу та узагальнення (для формулювання висновків і пропозицій).

Результати. Зазначено, що відновне правосуддя на стадії досудового розслідування є ефективним альтернативним механізмом захисту прав учасників кримінального провадження. Встановлено, що в Україні відновне правосуддя реалізується переважно через медіацію та угоди про примирення і обмежується сферою нетяжких злочинів, вчинених неповнолітніми.

Перспективи. Розвиток відновного правосуддя в Україні вбачається у розширенні його застосування на всі вікові категорії правопорушників та тяжкі

види злочинів, удосконаленні законодавства, створенні мережі спеціалізованих медіаторів при прокуратурах, запровадженні системного статистичного моніторингу угод та рівня рецидиву, а також продовженні спеціалізованої підготовки медіаторів. Реалізація цих заходів дозволить перетворити відновне правосуддя на повноцінний системний альтернативний механізм захисту прав учасників кримінального провадження на досудовій стадії.

Ключові слова: відновне правосуддя, медіація, угода про примирення, досудове розслідування, права учасників кримінального провадження, Кримінальний процесуальний кодекс України, право, механізм захисту прав.

Vykhryst Serhiy Mykhailovych Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Department of State and Legal Disciplines, KROK University of Economics and Law, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-3844-1165

REPARATIVE JUSTICE AS AN ALTERNATIVE MECHANISM FOR THE PROTECTING OF RIGHTS OF PARTIES TO CRIMINAL PROCEEDINGS AT THE PRE-TRIAL INVESTIGATION STAGE

Abstract. The article is devoted to a comprehensive study of restorative justice as an alternative mechanism for protecting the rights of parties to criminal proceedings at the pre-trial investigation stage in Ukraine. Restorative justice is viewed as an approach that focuses on reconciliation between the parties, compensation for the victim, reintegration and resocialization of an offender, as well as the restoration of social ties, as opposed to the traditional punitive model of criminal justice. An insight to the relevant international experience is offered on the examples of the Netherlands, Canada, New Zealand, and South Africa, where the following key elements are identified: voluntariness, transparent criteria, public-private governance, and the legitimization of outcomes in court.

Purpose. Examine restorative justice as an alternative mechanism for protecting the rights of parties to criminal proceedings at the pre-trial investigation stage.

Materials and methods. The research materials include: Ukrainian legislation, data from pilot projects of the Coordination Center for Legal Aid (2019–2025), scholarly works by Ukrainian and foreign authors, as well as reviews of international experience in restorative justice.

The following scientific methods were used in the research: logical (to identify contradictions between punitive and restorative models), legal formalization (to analyze restorative justice as a system), legal comparison (to generalize international experience), and methods of analysis, synthesis, and generalization (to formulate conclusions and proposals).

Results. It is noted that restorative justice at the pre-trial investigation stage is an effective alternative mechanism for protecting the rights of parties to criminal proceedings. It is argued that the restorative justice in Ukraine is implemented

primarily through the instruments of mediation and reconciliation agreements, and is limited to the sphere of non-serious crimes committed by juveniles.

Further research in this area. The development of restorative justice in Ukraine is viewed as expanding its application to all age groups of offenders and serious types of crimes, improving legislation, creating a network of specialized mediators within prosecutor's offices, introducing systematic statistical monitoring of agreements and recidivism rates, as well as continuing specialized training for mediators. The implementation of the above measures is expected to facilitate the evolvement of the restorative justice into a fully-fledged, systematic alternative mechanism for protecting the rights of parties to criminal proceedings at the pre-trial stage.

Keywords: restorative justice, mediation, settlement agreement, pre-trial investigation, rights of parties to criminal proceedings, Criminal Procedure Code of Ukraine, law, mechanism for protecting rights.

Постановка проблеми. Традиційна каральна модель кримінальної юстиції все частіше піддається критиці за свою нездатність повною мірою задовольнити інтереси потерпілих, забезпечити реальну реінтеграцію та ресоціалізацію правопорушника та відновити порушені соціальні зв'язки. У межах класичної системи потерпілий нерідко залишається на периферії кримінального провадження, виступає як джерело отримання доказів, тоді як правопорушник відчужується від усвідомлення реальних наслідків своїх дій.

В умовах реформування кримінального судочинства та євроінтеграційного курсу України особливої актуальності набуває впровадження відновного правосуддя — підходу, що акцентує увагу на примиренні сторін, відшкодуванні шкоди, реінтеграції та відновленні соціальних відносин. Стадія досудового розслідування є особливо перспективною для застосування відновних практик, оскільки на цьому етапі ще існує можливість попередити руйнівний вплив повноцінного кримінального переслідування на всіх його учасників, насамперед неповнолітніх.

Водночас, чинне законодавство України залишається фрагментарним: угоди про примирення обмежені за видами кримінальних правопорушень (частина третя статті 469 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) [1]), Закон України «Про медіацію» [2] не встановлює конкретних процедур для кримінального провадження, а практика пілотних програм охоплює переважно неповнолітніх правопорушників, залишаючи поза відновним підходом дорослих або обвинувачених, які вчинили більш тяжкі кримінальні правопорушення.

Відсутність системного регулювання, розвиненої інфраструктури центрів медіації та належного моніторингу результатів стримує повноцінне впровадження відновного правосуддя та обмежує його потенціал як ефективного механізму захисту прав учасників кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика відновного правосуддя та медіації у кримінальному провадженні знаходиться в центрі уваги як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. У вітчизняній науці питання медіації у кримінальних справах досліджували А. А. Дмитренко та М. Р. Мазур, які проаналізували особливості застосування медіаційних процедур у кримінальному процесі [3]. Т. Г. Фоміна у своїй праці «Медіація у кримінальному провадженні: новели законодавства та перспективи його вдосконалення» розглянула зміни у кримінальному процесуальному законодавстві після прийняття Закону України «Про медіацію» та окреслила напрями його вдосконалення [4]. П. Д. Денисюк зосередився на з'ясуванні правової природи медіації в кримінальному провадженні [5], а Н. О. Турман дослідила процесуальний статус та роль медіаторів під час укладення угод про примирення [6]. Різним аспектам відновного правосуддя та медіації у публічно-правових відносинах приділяли увагу В. Д. Гвоздецький, А. О. Ляш, В. І. Цимбалюк [7] та інші автори. На дисертаційному рівні ці питання вивчали, зокрема, Р. Ф. Аракелян (впровадження інституту медіації в кримінальне процесуальне законодавство України) [8] та М. М. Глоба (застосування угод про примирення та визнання винуватості у кримінальному праві України) [9]. Серед нормативних джерел вартий окремої уваги спільний наказ Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України та Офісу Генерального прокурора від 22.07.2024 № 2176/5/501/176, яким затверджено пілотний проєкт «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення» [10]; з-поміж методичних рекомендацій — рекомендації щодо застосування відновних програм на досудовому етапі, підготовлені Національною Асоціацією Адвокатів України [11, 12]. З розмаїття джерел зарубіжної літератури варто відзначити мета-аналітичну працю Дж. Латімера, К. Доудена та Д. М'юза, в якій узагальнено ефективність відновних практик у різних правових системах [13].

Водночас у більшості досліджень бракує комплексного порівняльно-правового аналізу форм відновного правосуддя на стадії досудового розслідування в контексті захисту прав учасників кримінального провадження з урахуванням новітнього законодавства та вітчизняної практики.

Мета статті – комплексне дослідження відновного правосуддя як альтернативного механізму захисту прав учасників кримінального провадження на стадії досудового розслідування.

Для досягнення зазначеної мети передбачається вирішення таких завдань: узагальнення нормативно-правової бази України щодо застосування медіації та угод про примирення у кримінальних провадженнях; визначення форм реалізації відновних процедур на досудовій стадії та ролі слідчого і прокурора у їх застосуванні; дослідження механізмів забезпечення прав потерпілого та підозрюваного в межах відновних практик; огляд міжнародного досвіду на прикладі Нідерландів, Канади, Великої Британії, Нової Зеландії та Південно-

Африканської Республіки з метою виявлення кращих практик, які можуть бути адаптовані до українських реалій; вивчення вітчизняної практики застосування відновного правосуддя; а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавства, розвитку інфраструктури медіації та запровадження системного моніторингу результатів реалізації програм відновного правосуддя.

Методи наукового пошуку і матеріали дослідження. У ході проведення дослідження були використані такі методи наукового пошуку як логіко-юридичний метод – для виявлення суперечностей між каральною та відновною моделями кримінальної юстиції та визначення напрямів їх розвитку; формально-юридичний метод – для аналізу відновного правосуддя як цілісної системи, що включає нормативні, процесуальні та організаційні елементи; порівняльно-правовий метод – для узагальнення міжнародного досвіду; методи аналізу, синтезу та узагальнення – для дослідження нормативно-правової бази та формулювання рекомендацій щодо вдосконалення законодавства України, а також інші загальнонаукові та спеціальні методи.

Виклад основного матеріалу. Відновне правосуддя – це один із способів врегулювання кримінального правопорушення, в рамках якого окрема увага приділяється встановленню справедливості та відновленню порушених зв’язків між потерпілим, правопорушником і суспільством. Воно ґрунтується, насамперед, на добровільності участі сторін, активній ролі потерпілого, відшкодуванні завданої шкоди, реінтеграції та ресоціалізації правопорушника. В умовах реформування кримінального судочинства нагальним стає впровадження відновного підходу на досудовій стадії, оскільки це може забезпечити ефективний захист прав потерпілих і підозрюваних (насамперед неповнолітніх), розвантажити суди та сприяти попередженню рецидиву.

У законодавстві України відновне правосуддя наразі не виділене окремо, а існує в рамках інститутів медіації та угод про примирення. Згідно зі статтею 469 КПК угода про примирення може укладатися між потерпілим і підозрюваним (обвинуваченим) у кримінальних проступках, нетяжких злочинах та у провадженнях приватного обвинувачення. Закон передбачає, що така угода укладається за ініціативою потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого, добровільно за згодою сторін. Водночас не допускається укладення угоди про примирення у кримінальних провадженнях щодо уповноважених осіб юридичної особи, а у справах, пов’язаних з домашнім насильством, її ініціює лише потерпілий, його представник або законний представник [1]. Відповідно до частини четвертої статті 56 КПК потерпілий має право примиритися з підозрюваним, обвинуваченим і укласти угоду про примирення на всіх стадіях кримінального провадження.

Практична імплементація принципів відновного правосуддя відбувається, зокрема, через програми безоплатної правової допомоги та пілотні проєкти. Один з таких проєктів — «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального

правопорушення» — реалізується на підставі спільного наказу Мін'юсту, МВС та Офісу Генерального прокурора [10]. У наказі чітко окреслені цілі програми: впровадження відновного підходу для реагування на злочини, належні процесуальні гарантії для неповнолітніх, відшкодування шкоди потерпілим, ресоціалізація правопорушників та зменшення ризику повторних злочинів. Цей проєкт став логічним продовженням пілотного проєкту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення», який реалізовувався у 2019-2023 рр. і спочатку діяв лише у 6 регіонах України, а згодом був поширений на всю країну [14].

Медіація у кримінальних справах передбачає зустріч потерпілого та правопорушника за участі нейтрального медіатора, під час якої сторони можуть висловити свої позиції, обговорити наслідки злочину та досягти взаємоприйнятного рішення щодо відшкодування шкоди та інших умов примирення. Така процедура дозволяє потерпілому бути почутим, отримати відповіді на свої запитання та відчути, що його інтереси враховуються, а правопорушнику — усвідомити наслідки своїх дій та взяти на себе відповідальність за заподіяну шкоду.

Програми медіації в межах безоплатної правової допомоги дозволяють провести переговори між потерпілими і неповнолітніми правопорушниками за участю спеціально підготовленої третьої сторони (медіатора). Наприклад, у межах згаданого пілотного проєкту, який реалізується на базі центрів з надання безоплатної правничої допомоги (далі – БПД), неповнолітні правопорушники скеровуються до медіатора, який включений до Реєстру медіаторів системи БПД.

Медіатор допомагає налагодити процес діалогу між потерпілим та обвинуваченим, укласти угоду про відшкодування шкоди, домовитися щодо заходів ресоціалізації для обвинуваченого [14]. Як показує досвід, таке спрямування змінює фокус з покарання на домовленість і примирення.

До реалізації таких програм залучають медіаторів, які пройшли спеціальне навчання. За словами представників БПД, критеріями допуску до програми є такі умови: наявність потерпілої сторони (фізичної або юридичної); вчинення неповнолітнім проступку або нетяжкого кримінального правопорушення; визнання неповнолітнім факту вчинення злочину; добровільна згода неповнолітнього і потерпілого на участь у програмі [15]. Прикладом є проєкт у Кіровоградській області, запущений у вересні 2024 році, де за перші півроку укладено дві угоди за участю медіаторів. За таких обставин підлітки, які відшкодують завдану шкоду, можуть уникнути притягнення до кримінальної відповідальності [16].

Відповідно до частини сьомої статті 469 КПК слідчий, прокурор зобов'язані проінформувати підозрюваного та потерпілого про їхнє право на примирення, роз'яснити механізм його реалізації та не чинити перешкод в укладенні угоди про примирення [17].

Важливим є те, що слідчий чи прокурор повинні оцінити доцільність застосування відновних процедур у конкретному кримінальному провадженні,

враховуючи тяжкість злочину, особу підозрюваного, інтереси потерпілого та інші обставини справи. При цьому необхідно забезпечити дотримання принципу добровільності участі всіх сторін та неприпустимість тиску на потерпілого з метою схилення його до примирення.

За даними системи БПД, за період 2019–2025 рр. було поінформовано понад 1431 неповнолітніх та зібрано 715 попередніх згод на участь у програмі, що призвело до 534 укладених угод про примирення [14].

Щорічний звіт Координаційного центру з надання правничої допомоги за період з 2024 по 2025 рр. свідчить про ефективне застосування відновного правосуддя саме на стадії досудового розслідування: до міжрегіональних центрів надійшло 181 згода на участь у Програмі (переважно від слідчих та прокурорів), видано 215 доручень медіаторам, укладено 90 угод про примирення (рівень результативності 66,2 %). З 38 отриманих судових рішень у 24 випадках суди врахували участь неповнолітніх у Програмі як обставину, що пом'якшує покарання, або підставу для закриття провадження, що підтверджує високий потенціал медіації для захисту прав потерпілого та підозрюваного саме на стадії досудового розслідування [18].

Законодавство України обмежує можливість звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим категорією кримінальних проступків та нетяжких злочинів, вчинених вперше. Водночас міжнародний досвід свідчить про можливість застосування відновних практик і до більш тяжких кримінальних правопорушень, включаючи окремі тяжкі та особливо тяжкі злочини.

Критеріями визначення можливості застосування відновного правосуддя мають бути не лише формальна тяжкість злочину, а й характер заподіяної шкоди, готовність правопорушника визнати свою вину та відшкодувати шкоду, згода потерпілого на участь у відновній процедурі та оцінка ймовірності досягнення справедливого результату для всіх сторін конфлікту.

Традиційна система кримінального правосуддя часто залишає потерпілого на периферії процесу, зводячи його роль до джерела доказів. Відновне правосуддя пропонує принципово інший підхід, ставлячи потерпілого в центр процесу та надаючи йому активну роль у прийнятті рішень.

Участь у відновних процедурах дозволяє потерпілому бути почутим, висловити свої емоції та почуття, отримати відповіді на запитання про причини та обставини злочину, брати участь у визначенні способів відшкодування заподіяної шкоди, впливати на результат справи та отримати морально-психологічне задоволення від примирення. Дослідження показують, що потерпілі, які брали участь у програмах відновного правосуддя, демонструють вищий рівень задоволеності результатами провадження порівняно з тими, чиї справи розглядалися у традиційний спосіб.

Для підозрюваного участь у відновних процедурах також має низку переваг. По-перше, це можливість уникнути кримінального покарання у вигляді

позбавлення волі або судимості, що особливо важливо для неповнолітніх та осіб, які вчинили злочин вперше. По-друге, відновне правосуддя дає змогу особі усвідомити наслідки своїх дій через безпосередню комунікацію з потерпілим, взяти на себе відповідальність за заподіяну шкоду та зробити реальні кроки для її відшкодування.

Водночас важливо забезпечити, щоб участь підозрюваного у відновних процедурах була дійсно добровільною та не супроводжувалася тиском або примусом. Підозрюваний повинен мати право на юридичну допомогу під час прийняття рішення про участь у відновній процедурі та під час її проведення, бути повністю поінформованим про наслідки такої участі, мати можливість відмовитися від участі на будь-якому етапі без негативних наслідків для свого процесуального становища.

Відновне правосуддя має потенціал для захисту інтересів не лише безпосередніх учасників конфлікту, а й інших осіб, залучених до кримінального провадження. Зокрема, члени сім'ї як потерпілого, так і правопорушника часто зазнають психологічних та матеріальних труднощів внаслідок злочину та подальшого кримінального провадження. Їх участь у відновних процедурах, таких як сімейні конференції, може сприяти підтримці та відновленню сімейних зв'язків.

Представники громади також можуть бути залучені до відновних процесів, особливо коли злочин порушує громадський спокій або завдав шкоди громадським інтересам. Це дозволяє враховувати ширший контекст злочину та його вплив на соціальне середовище.

У зарубіжній практиці відновне правосуддя представлено різними моделями. Так, у Нідерландах законодавство прямо передбачає можливість медіації у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх та дорослих. Наприклад, станом на 2005 рік у Нідерландах діяли щонайменше чотири програми відновного правосуддя: одна спрямована на неповнолітніх як альтернатива судовому розгляду (передача справ поліцією з подальшим припиненням провадження за успішного виконання умов угоди), та три програми для дорослих (медіація між сусідами, медіація за вимогою потерпілих на будь-якій стадії, а також відновна медіація після судового вироку). Виконання цих програм підтримується Міністерством юстиції разом із муніципалітетами. Також характерним фактором є те, що медіатори проходять спеціальну підготовку в Інституті медіації Нідерландів [19; с. 131]. Таким чином, нідерландська модель інтегрує медіацію і виконання відновних заходів у традиційне провадження, передбачаючи як урядове фінансування, так і залучення громадських об'єднань.

У Канаді відновні практики поширені на різних етапах кримінального процесу, де існує кілька форматів: медіація між потерпілим та правопорушником (victim-offender mediation), конференції відновного правосуддя (restorative justice conferences), коло правосуддя (sentencing circles) тощо. Так, перша програма

примирення у Канаді відбулася в Онтаріо у 1974 році [19; с. 133]. У сучасній системі канадської юстиції передбачені спеціальні ради чи групи для кожної провінції, що організовують такі процедури, особливо для неповнолітніх (Youth Justice Committees). Хоча в Канаді немає єдиного федерального закону про відновне правосуддя, численні місцеві програми та програми на рівні провінцій широко впроваджують відновні практики. Наприклад, жоден шкільний конфлікт чи дрібне правопорушення не обмежується лише каральними заходами – потерпілий часто має право на зустріч з правопорушником за участі фахівців, і суд враховує результати таких зустрічей. Досвід Канади свідчить про зростання переконання, що правосуддя має фокусуватися не лише на покаранні, а й на цілісності відносин у суспільстві.

Велика Британія також має розвинені програми відновного правосуддя. Зазвичай це не пряме законодавче впровадження (як у континентальних країнах), а політики та стандарти у системі кримінальної юстиції. З 1998 року закони (наприклад, «Crime and Disorder Act») передбачають Referral Order Panels і RJ-конференції для неповнолітніх. Крім того, поліція та служби пробації практикують restorative justice як частину підтримки потерпілих (Victim Contact Scheme). В Англії та Уельсі відновне правосуддя часто здійснюється через волонтерські або неурядові організації під координацією уряду, і вважається невід'ємною складовою реформи системи кримінального правосуддя (управління Кримінальної юстиції зазначають, що «відновне правосуддя використовується для будь-якого типу злочину на будь-якій стадії процесу» [20]).

Новозеландська система відновного правосуддя для молоді є однією з найповніших і найвідоміших програм у світі. У 1989 році Нова Зеландія прийняла Закон про добробут дітей та молоді, який обмежив повноваження поліції щодо арешту молодих правопорушників і надав пріоритет застосуванню практик відновного правосуддя, зокрема сімейних групових конференцій. На запровадження таких практик суттєво вплинули традиції корінного населення маорі [19; с. 132]. Сімейна конференція – це неформальна зустріч між потерпілим та правопорушником, яка проводиться за сприяння посередника та за участі членів сім'ї та лідерів громади. Правопорушники проходять перевірку на відповідність критеріям, беруть на себе відповідальність за свою поведінку, вибачаються перед жертвою та розробляють план відшкодування збитків і запобігання повторним правопорушенням. Послуги відновного правосуддя надаються громадськими групами, фінансуються Міністерством юстиції та, за необхідності, залучають посередників. Посередник відновного правосуддя надсилає звіт до суду, і суддя може взяти його до уваги під час винесення вироку.

Як і в багатьох африканських країнах, Південно-Африканська Республіка (далі – ПАР) сповідує концепцію «убунту», яка полягає у суспільній людяності, за якою люди, незалежно від того, чи пов'язані вони кровними зв'язками, несуть відповідальність один перед одним. Ця філософія відповідає цінностям

відновного правосуддя та переконанню, що злочин є порушенням відносин і обов'язків у суспільстві. Південно-африканська судова організація відновного правосуддя «Правди і примирення» залучає як потерпілих, так і правопорушників до розслідування порушень прав людини. До правопорушників, які визнали свою вину, часто застосовується амністія. У багатьох регіонах ПАР діють громадські організації, які реалізують програми відновного правосуддя. ПАР реалізує ініціативи для молоді з груп високого ризику. Програма базується на підході, що враховує травматичний досвід та визнає особисті обставини злочинців (часто це крайня бідність та насильство в районі проживання), а також сприяє чуйності до досвіду потерпілих та сприяє виправленню правопорушників.

Таким чином, зарубіжні правові моделі відновного правосуддя зазвичай передбачають офіційні програми медіації, сімейні конференції та служби примирення, що працюють у тісній взаємодії з правоохоронною та судовою системами.

З огляду на міжнародний досвід, можна виокремити такі ключові елементи: гарантії добровільності процесу, прозорі критерії участі, участь держави та громадськості в реалізації програм і легітимація результатів у судовому провадженні (наприклад, призупинення чи закриття провадження за умови виконання угоди). Такий досвід корисний для адаптації відновних механізмів в Україні.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Відновне правосуддя на стадії досудового розслідування – перспективний механізм, спрямований на захист прав як потерпілих, так і підозрюваних, який дозволяє досягти примирення між сторонами конфлікту, забезпечити компенсацію за завдану шкоду та підвищити довіру до правосуддя. Аналіз практики свідчить, що ключовими факторами ефективності є наявність спеціальних програм, що координуються органами влади із залученням громадськості, навчання медіаторів, а також правильне юридичне оформлення результатів досягнення угоди про примирення або недосягнення згоди щодо укладення такої угоди. Разом з тим, необхідно враховувати, що недобросовісне використання медіації може призвести до тиску на потерпілого або непропорційного пом'якшення відповідальності правопорушника.

З метою подальшого розвитку та вдосконалення досліджуваного механізму пропонується внести зміни до КПК України у частині розширення сфери застосування відновного правосуддя, продовжити заходи із спеціалізованого навчання медіаторів у сфері відновного правосуддя з метою включення до Реєстру медіаторів та укладання ними угод про співпрацю із центрами БПД, створити мережу медіаторів при окружних прокуратурах, запровадити статистичний моніторинг угод про примирення та рівня рецидиву, а також розширити пілотний проєкт, досліджений у статті, на дорослих. Реалізація цих заходів зробить відновне правосуддя повноцінним

альтернативним механізмом захисту прав учасників кримінального провадження на стадії досудового розслідування.

У подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на емпіричному аналізі ефективності розширення відновного правосуддя на дорослих правопорушників та тяжчі категорії злочинів, розробці конкретних змін до КПК України щодо системного впровадження відновних процедур на досудовій стадії, удосконаленні механізмів підготовки та інституціоналізації медіаторів, створенні мережі медіації при прокуратурах, а також запровадженні постійного статистичного моніторингу результатів угод про примирення та рівня рецидиву з метою підвищення ефективності захисту прав учасників кримінального провадження.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, №13. Ст. 88. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 15.04.2026).

2. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 7. Ст. 51. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text (дата звернення: 15.04.2026).

3. Дмитренко А.А., Мазур М.Р. Особливості медіації у кримінальному провадженні України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* 2021. Вип. 67. С. 273-277. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.67.52 (дата звернення: 10.04.2026).

4. Фоміна Т.Г. Медіація у кримінальному провадженні: новели законодавства та перспективи його вдосконалення. *Право і безпека.* 2022. № 1 (84). С. 104-114. URL: https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.11 (дата звернення: 10.04.2026).

5. Денисюк П.Д. Медіація в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* 2021. Вип. 64. С. 308-312. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.64.56 (дата звернення: 07.04.2026).

6. Турман Н. Процесуальний статус та роль медіаторів при укладенні угод у кримінальному провадженні. *Підприємництво, господарство та право.* 2016. № 4. С. 113-117. URL: https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/04/22.pdf

7. Медіація як альтернативний спосіб вирішення спорів: вітчизняний та зарубіжний досвід: наукова монографія / За заг. ред. В.І. Цимбалюка. Львів: «Новий Світ-2000», 2020. 172 с. URL: https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi76/0056857.pdf (дата звернення: 11.04.2026).

8. Аракелян Р.Ф. Впровадження інституту медіації в кримінальне процесуальне законодавство України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2019. 324 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0419U000685/ (дата звернення: 15.03.2026).

9. Глоба М.М. Застосування угод про примирення та визнання винуватості у кримінальному праві України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2021. 228 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua//jspui/handle/123456789/19383 (дата звернення: 21.03.2026).

10. Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення» : Наказ Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора від 22.07.2024 № 2176/5/501/176, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 25.07.2024 за № 1116/42461. *Офіційний вісник України*. 2024.

№ 66. Ст. 3995. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1116-24#Text (дата звернення: 21.03.2026).

11. Latimer, J., Dowden, C., & Muise, D. (2005). The Effectiveness of Restorative Justice Practices: A Meta-Analysis. *The Prison Journal*, *85*(2), 127-144. URL: https://doi.org/10.1177/0032885505276969. (дата звернення: 24.03.2026).

12. В Україні затверджено програму відновного правосуддя за участю неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених // Безоплатна правнича допомога. URL: https://legalaid.gov.ua/novyny/v-ukrayini-zatverdzheno-programu-vidnovnogo-pravosuddya-za-uchastyu-nepovnolitnih-pidozryuvanyh-obvynuvachenyh (дата звернення: 25.03.2026).

13. Координаційний центр з надання правничої допомоги. Як працює Програма відновного правосуддя: справа про побиття підлітком сусіда. URL: https://legalaid.gov.ua/publikayi/yak-praczyuye-programa-vidnovnogo-pravosuddya-sprava-pro-pobyttya-pidlitkom-susida (дата звернення: 05.11.2025).

14. Суспільне (Кропивницький). Відновне правосуддя. Хто такі медіатори й чи працюють на Кіровоградщині. URL: https://suspilne.media/kropyvnytskiy/973629-vidnovne-pravosudda-hto-taki-mediatori-j-ci-pracuut-na-kirovogradsini (дата звернення: 05.04.2026).

15. Чи існує медіація у кримінальних справах в Україні? / Юридичний факультет Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича. URL: https://law.chnu.edu.ua/mediatsiia-u-kryminalnykh-spravakh-v-ukraini (дата звернення: 16.02.2026).

16. Координаційний центр з надання правової допомоги. Щорічний звіт: Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення (дані за період з 09.09.2024 по 09.09.2025 р.). Київ, 2025. 35 с. URL: https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/shhorichnyj-zvit-programa-vidnovnogo-pravosuddya-za-uchastyu-nepovnolitnih-yaki-ye-pidozryuvanymy-obvynuvachenymy-u-vchynenni-kryminalnogo-pravoporushennya (дата звернення: 20.03.2025).

17. Горова А. Приклади існуючих програм відновного правосуддя в інших країнах. *Відновне правосуддя в Україні.* 2005. № 1-2. С. 130-133. URL: https://uccg.org.ua/bulletin/Articles/01-02/10-Zarubizhnyi_dosvid/011001.pdf

(дата звернення: 11.04.2026).

18. Metropolitan Police Service. Restorative justice — victim support. URL:https://www.met.police.uk/advice/advice-and-information/victim-support/restorative-justice (дата звернення: 20.03.2025).

References:

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 r. № 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine dated April 13, 2012 No. 4651-VI]. (2013). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 9-10, 11-12, 13, art. 88. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 [in Ukrainian].

2. Pro mediatsiiu : Zakon Ukrainy vid 16.11.2021 r. № 1875-IX [On Mediation: Law of Ukraine dated November 16, 2021 No. 1875-IX]. (2022). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 7, art. 51. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text [in Ukrainian].

3. Dmytrenko, A.A., & Mazur, M.R. (2021). Osoblyvosti mediatsii u kryminalnomu provadzhenni Ukrainy [Peculiarities of mediation in criminal proceedings of Ukraine]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law, 67, 273-277. Retrieved from https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.67.52 [in Ukrainian].

4. Fomina, T.H. (2022). Mediatsiia u kryminalnomu provadzhenni: novely zakonodavstva ta perspektyvy yoho vdoskonalennia [Mediation in criminal proceedings: legislative novelties and

prospects for improvement]. Pravo i bezpeka – Law and Safety, 1(84), 104-114. Retrieved from https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.11 [in Ukrainian].

5. Denysiuk, P.D. (2021). Mediatsiia v kryminalnomu provadzhenni [Mediation in criminal proceedings]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law, 64, 308-312. Retrieved from https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.64.56 [in Ukrainian].

6. Turman, N. (2016). Protsesualnyi status ta rol mediatoriv pry ukladnenni uhod u kryminalnomu provadzhenni [Procedural status and role of mediators in concluding agreements in criminal proceedings]. Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo ta pravo – Entrepreneurship, Economy and Law, 4, 113-117. Retrieved from https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/04/22.pdf [in Ukrainian].

7.Tsymbaliuk, V.I. (Ed.). (2020). Mediatsiia yak alternatyvnyi sposib vyrishennia sporiv: vitchyznianyi ta zarubizhnyi dosvid [Mediation as an alternative dispute resolution method: domestic and foreign experience]. Lviv: «Novyi Svit-2000». Retrieved from https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi76/0056857.pdf [in Ukrainian].

8. Arakelian, R.F. (2019). Vprovadzhennia instytutu mediatsii v kryminalne protsesualne zakonodavstvo Ukrainy [Implementation of the institution of mediation into criminal procedural legislation of Ukraine]. Candidate's thesis. Kyiv. Retrieved from https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0419U000685/ [in Ukrainian].

9. Hloba, M.M. (2021). Zastosuvannia uhod pro prymyrennia ta vyznannia vynuvatosti u kryminalnomu pravi Ukrainy [Application of reconciliation agreements and plea agreements in criminal law of Ukraine]. Candidate's thesis. Kharkiv. Retrieved from https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.4.28 [in Ukrainian].

10. Pro realizatsiiu pilotnoho proiektu «Prohrama vidnovnoho pravosuddia za uchastiu nepovnolitnikh, yaki ye pidozriuvanymy, obvynuvachenymy u vchynenni kryminalnoho pravoporushennia» : Nakaz Ministerstva yustytsii Ukrainy, Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy, Ofisu Heneralnoho prokurora vid 22.07.2024 № 2176/5/501/176 [On implementation of the pilot project "Restorative Justice Program involving juveniles suspected or accused of committing a criminal offense": Order of the Ministry of Justice of Ukraine, Ministry of Internal Affairs of Ukraine and Office of the Prosecutor General dated July 22, 2024 No. 2176/5/501/176]. (2024). Ofitsiinyi visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine, 66, art. 3995. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1116-24#Text [in Ukrainian].

11. Latimer, J., Dowden, C., & Muise, D. (2005). The effectiveness of restorative justice practices: A meta-analysis. *The Prison Journal*, 85(2), 127–144. Retrieved from https://doi.org/10.1177/0032885505276969

12. V Ukraini zatverdzheno prohramu vidnovnoho pravosuddia za uchastiu nepovnolitnikh pidozriuvanykh, obvynuvachenykh [The restorative justice program involving juvenile suspects and accused persons has been approved in Ukraine]. (n.d.). *Bezoplatna pravnycha dopomoha – Free Legal Aid*. Retrieved from https://legalaid.gov.ua/novyny/v-ukrayini-zatverdzheno-programu-vidnovnogo-pravosuddya-za-uchastyu-nepovnolitnih-pidozryuvanyh-obvynuvachenyh [in Ukrainian].

13. Koordynatsiinyi tsentr z nadannia pravnychoi dopomohy. (n.d.). Yak pratsiuie Prohrama vidnovnoho pravosuddia: sprava pro pobyttia pidlitkom susida [How the restorative justice program works: a case of a teenager assaulting a neighbor]. *Bezoplatna pravnycha dopomoha – Free Legal Aid*. Retrieved from https://legalaid.gov.ua/publikayi/yak-praczyuye-programa-vidnovnogo-pravosuddya-sprava-pro-pobyttya-pidlitkom-susida [in Ukrainian].

14. Suspilne (Kropyvnytskyi). (n.d.). Vidnovne pravosuddia. Khto taki mediatory y chy pratsiuiut na Kirovohradshchyni [Restorative justice. Who mediators are and whether they work in Kirovohrad region]. *Suspilne Media*. Retrieved from https://suspilne.media/kropyvnytskiy/973629-vidnovne-pravosudda-hto-taki-mediatori-j-ci-pracuut-na-kirovogradsini [in Ukrainian].

15. Yurydychnyi fakultet Chernivetskoho natsionalnoho universytetu imeni Yu. Fedkovycha. (n.d.). Chy isnue mediatsiia u kryminalnykh spravakh v Ukraini? [Does mediation exist in criminal cases in Ukraine?]. Retrieved from https://law.chnu.edu.ua/mediatsiia-u-kryminalnykh-spravakh-v-ukraini [in Ukrainian].

16. Koordynatsiinyi tsentr z nadannia pravovoi dopomohy. (2025). Shchorichnyi zvit: Prohrama vidnovnoho pravosuddia za uchastiu nepovnolitnikh, yaki ye pidozriuvanymy, obvynuvachenymy u vchynenni kryminalnoho pravoporushennia (dani za period z 09.09.2024 po 09.09.2025 r.) [Annual report: Restorative justice program involving juveniles suspected or accused of committing criminal offenses (data for the period from 09.09.2024 to 09.09.2025)]. Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/shhorichnyj-zvit-programa-vidnovnogo-pravosuddya-za-uchastyu-nepovnolitnih-yaki-ye-pidozryuvanymy-obvynuvachenymy-u-vchynenni-kryminalnogo-pravoporushennya

17. Horova, A. (2005). Pryklady isnuiuchykh prohram vidnovnoho pravosuddia v inshykh krainakh [Examples of existing restorative justice programs in other countries]. Vidnovne pravosuddia v Ukraini – Restorative Justice in Ukraine, 1-2, 130-133. Retrieved from https://uccg.org.ua/bulletin/Articles/01-02/10-Zarubizhnyi_dosvid/011001.pdf [in Ukrainian].

18. Metropolitan Police Service. Restorative justice — victim support. URL:https:// www.met.police.uk/advice/advice-and-information/victim-support/restorative-justice.

Дата першого надходження статті до видання: 11.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

УДК 34:351.862:338.24

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2509-2521

Герасименко Лариса Володимирівна кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри оперативно-розшукової діяльності та національної безпеки, Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-6340-1061

Безрядін Олексій Васильович викладач кафедри оперативно-розшукової діяльності та національної безпеки, Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, https://orcid.org/0009-0006-8454-5754

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ У СФЕРІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Анотація. Статтю присвячено комплексному дослідженню організаційно-правових засад управління ризиками у сфері економічної безпеки держави. Обґрунтовано, що економічна безпека не може розглядатися виключно як економічна категорія, оскільки її забезпечення безпосередньо залежить від якості правового регулювання, узгодженості діяльності суб'єктів публічного управління, належного інформаційно-аналітичного забезпечення та наявності ефективних превентивних механізмів. Акцентовано увагу на тому, що ризики у сфері економічної безпеки мають комплексний характер і можуть проявлятися у бюджетній, податковій, митній, грошово-кредитній, інвестиційній, фінансовій, цифровій та інших сферах економічних відносин. Визначено, що управління такими ризиками охоплює їх ідентифікацію, оцінювання, аналіз причин та умов виникнення, прогнозування можливих наслідків, розроблення заходів мінімізації або усунення, а також подальший моніторинг ефективності вжитих заходів. У статті розкрито зміст організаційно-правового механізму управління ризиками як системи нормативних, інституційних, інформаційно-аналітичних, координаційних і превентивних елементів. Доведено, що ефективність такого механізму значною мірою залежить від здатності держави забезпечити своєчасне виявлення ризикових чинників, належну координацію між уповноваженими суб'єктами та практичну реалізацію заходів реагування. Особливу увагу приділено необхідності міжвідомчої взаємодії, системності правового регулювання, узгодженості повноважень суб'єктів, розвитку ризик-орієнтованого підходу та забезпечення балансу між безпековими інтересами держави і правами суб'єктів господарювання. Обґрунтовано, що управління ризиками у сфері економічної безпеки має здійснюватися не як ізольована діяльність окремого органу, а як цілісний напрям державної політики, спрямований на своєчасне виявлення, попередження та нейтралізацію чинників, які здатні послабити економічну безпеку держави та її стійкий розвиток.

Ключові слова: економічна безпека, національна безпека, ризики, управління ризиками, правове регулювання, економічні загрози, ризик-орієнтований підхід, публічне управління.

Gerasymenko Larysa Volodymyrivna PhD in Law, Professor, Head of the Department of Operational-Search Activity and National Security, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-6340-1061

Bezriadin Oleksii Vasylovych Lecturer of the Department of Operational-Search Activity and National Security, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, https://orcid.org/0009-0006-8454-5754

ORGANISATIONAL AND LEGAL PRINCIPLES OF RISK MANAGEMENT IN THE FIELD OF STATE ECONOMIC SECURITY

Abstract. The article is devoted to a comprehensive study of the organisational and legal principles of risk management in the field of state economic security. It is substantiated that economic security cannot be considered exclusively as an economic category, since its provision directly depends on the quality of legal regulation, the coherence of the activities of public administration actors, proper information and analytical support, and the existence of effective preventive mechanisms. Particular attention is paid to the fact that risks in the field of economic security are complex in nature and may arise in budgetary, tax, customs, monetary and credit, investment, financial, digital and other spheres of economic relations. It is established that the management of such risks includes their identification, assessment, analysis of the causes and conditions of their emergence, forecasting of possible consequences, development of measures for their minimisation or elimination, as well as subsequent monitoring of the effectiveness of the measures taken. The article reveals the content of the organisational and legal mechanism of risk management as a system of regulatory, institutional, information and analytical, coordination and preventive elements.

It is proved that the effectiveness of such a mechanism largely depends on the ability of the state to ensure the timely identification of risk factors, proper coordination between authorised actors and the practical implementation of response measures. Special attention is given to the need for inter-agency cooperation, the systematic nature of legal regulation, the coordination of the powers of relevant actors, the development of a risk-oriented approach, and the maintenance of a balance between the security interests of the state and the rights of business entities. It is substantiated that risk management in the field of economic security should be carried out not as an isolated activity of a separate body, but as an integrated area of state policy aimed at the timely identification, prevention and neutralisation of factors capable of weakening the state’s economic security and its sustainable development.

Keywords: economic security, national security, risks, risk management, legal regulation, economic threats, risk-oriented approach, public administration.

Постановка проблеми. Економічна безпека держави належить до тих правових і управлінських категорій, які мають не лише теоретичне, а й безпосереднє практичне значення для функціонування держави, суспільства та національної економіки. Її стан впливає на здатність держави забезпечувати економічний суверенітет, стабільність фінансової системи, захист економічних інтересів, належний рівень державного регулювання, а також стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз. У сучасних умовах економічна безпека не може розглядатися виключно як економічна характеристика або сукупність макроекономічних показників. Вона водночас є об'єктом правового, адміністративно-правового, організаційного та інформаційно-аналітичного забезпечення, оскільки її підтримання потребує належної нормативної бази, узгодженої діяльності суб'єктів публічного управління, ефективних процедур виявлення загроз і ризиків, а також дієвих механізмів їх мінімізації.

У науковій літературі економічна безпека держави послідовно розглядається як одна з ключових складових національної безпеки, що визначає здатність держави до сталого розвитку, ефективного функціонування економічної системи та захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз. Зокрема, О. Соколов підкреслює, що економічна безпека охоплює різні сфери, зокрема фінансову, енергетичну, продовольчу, інвестиційну та соціальну безпеку, а її адміністративно-правове забезпечення передбачає впровадження правових механізмів, спрямованих на регулювання економічних процесів, запобігання загрозам, контроль за дотриманням економічного законодавства та захист національних інтересів [1, С. 889].

Правове значення економічної безпеки полягає в тому, що вона характеризує не лише стан національної економіки, а й якість юридичного регулювання економічних відносин. Так С. Лекарь обґрунтовує підхід, відповідно до якого економічна безпека з юридичної точки зору включає два взаємопов'язані складники: по-перше, стан суспільних відносин у сфері виробництва, обміну, розподілу і споживання, за якого поведінка суб'єктів права відповідає встановленим правовим приписам; по-друге, стан законодавства, що регулює сферу економічних відносин і має відповідати вимогам економічної безпеки [2, С. 189]. Такий підхід дозволяє розглядати ризики економічній безпеці не тільки як наслідок негативних економічних процесів, а й як результат недосконалості, фрагментарності або несвоєчасності правового регулювання.

Актуальність дослідження організаційно-правових засад управління ризиками у сфері економічної безпеки держави зумовлена також тим, що в національному правовому полі дедалі чіткіше формується ризик-орієнтована логіка забезпечення економічної безпеки. Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року визначала шляхи досягнення цілей і реалізації

пріоритетів національних інтересів у сфері забезпечення економічної безпеки, а також пов'язує стратегічний курс із поступовим зміцненням економічної стійкості та невразливості національної економіки до зовнішніх і внутрішніх загроз. У цьому документі серед загроз економічній безпеці визначався високий рівень тінізації економіки, втрати доходів бюджету внаслідок «сірого» імпорту та контрабанди, схеми ухилення від оподаткування, непослідовність правового регулювання у податковій сфері, а також поширення легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом [3].

На окрему увагу заслуговує постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2024 року № 1509, якою затверджено Порядок проведення комплексу заходів з оцінювання ризиків у сфері економіки. У цьому акті оцінювання ризиків у сфері економіки визначається як ідентифікація ризиків, установлення їх рівня, визначення причин та умов, які на них впливають, потенційних або наявних наслідків для економіки держави, прогнозування їх розвитку, а також визначення можливих способів їх мінімізації або усунення [4]. Саме це нормативне визначення дає підстави розглядати управління ризиками як послідовний організаційно-правовий процес, що охоплює не лише фіксацію ризику, а й аналіз його причин, прогнозування, визначення наслідків, розроблення заходів реагування та оцінювання ефективності таких заходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан наукової розробки проблеми свідчить, що окремі аспекти економічної безпеки, її правового регулювання, адміністративно-правового забезпечення, ризиків і загроз уже були предметом наукової уваги. С. Войцехівська дослідила організаційно-правові засади економічної безпеки України, роль правових інструментів у процесі забезпечення економічної безпеки, механізм її забезпечення та нормативно-правове підґрунтя цієї сфери [5]. Фактично авторка прямо акцентує на потребі посилення правового й адміністративного регулювання економічної безпеки з боку державних органів.

Значний теоретико-методологічний матеріал щодо фінансово-економічної безпеки, ризиків, загроз, небезпек і механізмів їх нейтралізації міститься у дисертаційному дослідженні А. Ковальчук, яка розглядає фінансово-економічну безпеку як складну систему, у межах якої важливого значення набувають ідентифікація ризиків, визначення ризикових сфер, аналіз і оцінка ризику, мінімізація, обмеження або уникнення ризиків, а також постійний контроль за їх рівнем із застосуванням механізму зворотного зв'язку [6].

Окремий блок досліджень присвячено ризик-орієнтованому підходу. Так, О. Карапетян, А. Колесніков і Р. Олійничук аналізують сутність і особливості застосування ризик-орієнтованого підходу у практичній діяльності детективів Бюро економічної безпеки (далі – БЕБ), підкреслюючи значення виявлення потенційних ризиків у бюджетній, податковій, митній, грошово-кредитній та інвестиційній сферах, а також необхідність своєчасного реагування на них шляхом мінімізації або усунення чинників ризику [7, С. 25]. О. Шило,

аналізуючи проблемні питання реалізації ризик-орієнтованого підходу в діяльності БЕБ, виокремлює системний характер такого підходу, який передбачає аналіз передумов правопорушень, чинників, що сприяють їх виникненню, форм і методів протиправної поведінки, оцінювання результатів діяльності, підготовку змін до законодавства та повторну оцінку результатів після впровадження таких змін [8, С. 139-140].

Окремої уваги потребують дослідження, присвячені сучасним ризикам цифровізації. Є. Білоусов та О. Корват обґрунтовують, що становлення Індустрії 4.0 створює не лише можливості для розвитку економіки, а й ризики та загрози економічній безпеці, пов'язані з інформаційною, фінансовою, демографічною, соціальною та зовнішньоекономічною складовими.

Автори наголошують на необхідності удосконалення правового регулювання економічної безпеки в умовах цифровізації, перегляду методики розрахунку її рівня, визначення загроз від цифровізації та відповідних завдань з їх подолання [9].

Одночасно наукова проблема полягає в тому, що попри наявність ґрунтовних досліджень економічної безпеки, фінансово-економічної безпеки, адміністративно-правового забезпечення, ризик-орієнтованого підходу та окремих інституційних механізмів, питання організаційно-правових засад управління ризиками у сфері економічної безпеки держави ще потребує комплексного й системного юридичного осмислення. Такий підхід має поєднувати нормативний, інституційний, інформаційно-аналітичний, координаційний і превентивний компоненти.

Метою статті є з'ясування змісту організаційно-правових засад управління ризиками у сфері економічної безпеки держави, визначення їх основних структурних елементів, виявлення проблем нормативного, інституційного та інформаційно-аналітичного забезпечення, а також обґрунтування напрямів удосконалення відповідного механізму.

Виклад основного матеріалу. Економічна безпека держави як об'єкт правового забезпечення має комплексний характер. Вона охоплює не лише стабільність фінансової чи виробничої системи, а й здатність держави створювати умови для захисту економічних інтересів, підтримання сталого розвитку, запобігання тінізації економіки, протидії правопорушенням у сфері економіки та забезпечення належної якості нормативного регулювання. У цьому сенсі економічна безпека є одночасно станом, процесом і результатом діяльності держави та інших суб'єктів, уповноважених або залучених до її забезпечення.

Згідно з підходом С. Войцехівської, механізм забезпечення економічної безпеки має внутрішню структуру, що формується через сукупність інструментів, методів, видів і важелів. Авторка також звертає увагу на необхідність систематизації нормативно-правових актів у сфері економічної безпеки та формування ефективної системи організаційно-правових засад її забезпечення [5]. Зміст відповідного наукового джерела свідчить про те, що

управління ризиками має бути включене до загального механізму забезпечення економічної безпеки як його самостійний і функціонально необхідний елемент.

Правове значення категорії ризику у сфері економічної безпеки полягає в тому, що ризик фіксує не лише вже наявне порушення або шкоду, а й імовірність виникнення негативних наслідків для економічної системи. Нормативне визначення ризику закріплено у Законі України «Про Бюро економічної безпеки України», де ризик визначається як загроза, що ідентифікується у бюджетній, податковій, митній, грошово-кредитній або інвестиційній сфері, вплив якої призводить до тінізації економіки та послаблення економічної безпеки держави [10]. Попри те, що це визначення міститься у спеціальному законі, воно має значення для загального розуміння ризику у сфері економічної безпеки, оскільки прямо пов’язує ризик із тінізацією економіки, послабленням економічної безпеки та необхідністю управлінського реагування.

У цьому ж Законі управління ризиками визначається як розроблення на основі оцінювання ризиків і реалізація управлінських рішень, спрямованих на мінімізацію таких ризиків, а також на підвищення спроможності державних інституцій щодо нейтралізації загроз економічній безпеці [10]. Це визначення є важливим у контексті даного дослідження, оскільки воно виводить управління ризиками за межі суто аналітичної діяльності. Йдеться не лише про встановлення факту ризику, а про перехід від оцінювання до управлінського рішення, його реалізації та підвищення інституційної спроможності держави.

Ризики у сфері економічної безпеки слід розглядати у взаємозв’язку із загрозами, небезпеками та викликами. Загроза може розумітися як чинник або сукупність чинників, що потенційно або реально негативно впливають на економічну безпеку; небезпека – як більш загальний стан можливого заподіяння шкоди; виклик — як обставина, що вимагає реагування з боку держави; ризик – як імовірність реалізації негативних наслідків у конкретній сфері або за певних умов.

Організаційно-правові засади управління ризиками у сфері економічної безпеки держави можна визначити як систему нормативно встановлених і організаційно забезпечених положень, процедур, форм, методів, суб’єктів та інформаційно-аналітичних інструментів, спрямованих на ідентифікацію, оцінювання, прогнозування, мінімізацію, усунення та моніторинг ризиків, що впливають на стан економічної безпеки держави. У такому розумінні організаційно-правові засади включають кілька взаємопов’язаних елементів: нормативну основу, принципи, систему суб’єктів, процедури оцінювання, інформаційне забезпечення, координацію, заходи мінімізації ризиків і механізми контролю ефективності.

Нормативну основу управління ризиками у сфері економічної безпеки становлять стратегічні, законодавчі та підзаконні акти. Стратегічний рівень був тривалий час представлений Стратегією економічної безпеки України на період до 2025 року, яка визначала виклики та загрози за окремими складовими

економічної безпеки [3]. Законодавчий рівень містить визначення окремих понять ризику, аналізу ризиків, ризик-орієнтованого підходу та управління ризиками. Підзаконний рівень конкретизує організаційні процедури оцінювання ризиків у сфері економіки.

Одночасно важливим елементом організаційно-правового механізму є принципи управління ризиками. Проведення комплексу заходів з оцінювання ризиків має ґрунтуватись, зокрема, на засадах законності, об'єктивності, єдності цілей і завдань, системності, безперервності та узгодженості дій учасників [11]. Саме ці засади можуть бути покладені в основу загальної моделі управління ризиками у сфері економічної безпеки держави, оскільки вони відображають потребу у правовій визначеності, послідовності, координації та постійному інформаційному оновленні.

Організаційний зміст управління ризиками розкривається через послідовність відповідних дій. Порядок проведення комплексу заходів з оцінювання ризиків у сфері економіки передбачає збирання й обробку інформації, визначення ризиків, проведення їх аналізу та оцінювання, оцінювання ефективності механізму проведення заходів і заходів, вжитих для мінімізації та усунення ризиків, а також розроблення й затвердження відповідних заходів [4]. Отже, оцінювання ризиків не є самоціллю; воно має завершуватися управлінськими рішеннями і практичними заходами.

Інформаційно-аналітичне забезпечення є одним із центральних компонентів управління ризиками. Без належної інформації неможливі ані ідентифікація ризику, ані визначення його рівня, ані прогнозування наслідків. Джерелами інформації для проведення комплексу заходів можуть виступати: звітність із протидії кримінальним правопорушенням та запобігання загрозам економічній безпеці, аналітичні огляди й довідки учасників, відповіді на запитальники, результати вибіркового аналізу судових рішень, результати наукових досліджень і моніторингу громадської думки [4]. Така конструкція підтверджує, що управління ризиками потребує не лише юридичної, а й аналітичної, статистичної, наукової та комунікативної складової.

Система суб'єктів управління ризиками у сфері економічної безпеки держави має бути розглянута не як сукупність ізольованих органів, а як функціонально пов'язана система. До неї можуть входити органи виконавчої влади, контролюючі органи, правоохоронні органи, органи фінансового контролю, податкові та митні органи, інші державні органи, суб'єкти господарювання, наукові установи та заклади вищої освіти. Нормативно-правові акти передбачають залучення контролюючих органів та інших державних органів, що провадять діяльність у сфері протидії кримінальним правопорушенням і запобігання загрозам економічній безпеці держави, а також можливість залучення наукових установ, закладів вищої освіти і суб'єктів господарювання [4].

У цій системі Бюро економічної безпеки України може розглядатися як один із суб'єктів, на якого законодавством покладено окремі аналітичні,

інформаційні та правоохоронні функції. Закон України «Про Бюро економічної безпеки України» визначає, що БЕБ є центральним органом виконавчої влади, на який покладаються завдання щодо протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави, а також передбачає його взаємодію з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, банками та іншими фінансовими установами [10]. Однак для цілей цієї статті принципово важливо не зводити управління ризиками до діяльності БЕБ, а розглядати його як загальнодержавний організаційно-правовий механізм.

Міжвідомча взаємодія є однією з ключових умов ефективного управління ризиками. А. Ковальчук наголошує на важливості системної єдності складових механізму забезпечення фінансово-економічної безпеки, а також на необхідності взаємодії, співпраці й координації як умови ефективності такого забезпечення [6]. Такий висновок є релевантним і для економічної безпеки держави загалом, оскільки ризики у цій сфері часто виникають на перетині податкових, митних, фінансових, інвестиційних, правоохоронних, інформаційних та управлінських відносин.

Правоохоронний компонент управління ризиками є важливим, але не вичерпним. Відповідно В. Терехов визначає правоохоронні відносини у сфері економічної безпеки як вид правової взаємодії між суб'єктами публічного адміністрування, наділеними правоохоронними повноваженнями, та іншими особами у зв'язку з правопорушеннями, що посягають на економічні інтереси держави, суб'єктів господарювання і погіршують фінансово-інвестиційний клімат [12]. Водночас управління ризиками не може обмежуватися правовою реакцією на вже вчинені правопорушення. Його специфіка полягає у превентивності, тобто у виявленні причин, умов і чинників ризику ще до того, як вони спричинять істотні негативні наслідки для економічної безпеки.

Превентивний характер управління ризиками проявляється у здатності держави не лише реагувати на загрози, а й прогнозувати їх, виявляти ризикові сфери, аналізувати індикатори, визначати допустимий рівень ризику та своєчасно обирати інструменти мінімізації. Адже управління ризиками включає визначення ризику, причин його виникнення та ризикових сфер, аналіз і оцінку ризику, мінімізацію, обмеження або уникнення ризиків, а також постійний контроль за рівнем ризиків із застосуванням зворотного зв'язку [6]. Така етапність дає підстави визначити управління ризиками як циклічний процес, а не одноразову адміністративну дію.

Суттєвою проблемою організаційно-правового забезпечення управління ризиками є фрагментарність нормативного регулювання. Можливо погодитись з думкою про те, що серед ключових проблем адміністративно-правового забезпечення економічної безпеки називає недосконаліть правового регулювання, недостатню координацію між державними органами та відсутність дієвого контролю за економічними процесами [1]. Ці проблеми прямо впливають на

ефективність управління ризиками, оскільки ризик-орієнтована діяльність вимагає узгодженості компетенцій, стабільності процедур, сумісності інформаційних ресурсів і наявності чітких критеріїв оцінювання.

Ще однією проблемою є потреба в оновленні індикаторів економічної безпеки з урахуванням нових видів ризиків. Є. Білоусов та О. Корват звертають увагу, що цифровізація економіки, Індустрія 4.0, інформаційні ризики, кіберзагрози, технологічна залежність і ризики цифрового середовища потребують удосконалення правового регулювання та перегляду підходів до моніторингу економічної безпеки [9]. Вказане свідчить, що організаційно-правовий механізм управління ризиками має бути адаптивним і здатним враховувати не лише традиційні, а й новітні технологічні та інформаційні загрози.

Напрями удосконалення організаційно-правового забезпечення управління ризиками мають випливати з виявлених проблем. Тому необхідною є подальша систематизація нормативного регулювання у сфері економічної безпеки та управління ризиками. Така систематизація повинна забезпечити узгодженість стратегічних, законодавчих і підзаконних актів, чітке розмежування компетенції суб'єктів, уніфікацію процедур оцінювання ризиків і визначення порядку реалізації заходів з їх мінімізації. Потреба у посиленні правового й адміністративного регулювання економічної безпеки, а також у формуванні концептуальних документів у цій сфері обґрунтовується у наукових роботах [5].

Також доцільним є удосконалення процедур оцінювання ризиків у сфері економіки. Модель, яка закріплена у нормативно-правових актах, вже містить важливі елементи такої процедури: організаційно-підготовчий, основний і заключний етапи; збирання та обробку інформації; ідентифікацію ризиків; визначення причин, умов і наслідків; аналіз ефективності попередніх заходів; підготовку звіту та пропозицій щодо мінімізації ризиків [4; 11]. Подальше удосконалення має полягати не в ускладненні процедур, а в забезпеченні їх реальної дієвості, інформаційної наповненості та практичної орієнтації на результат.

Важливим напрямом є посилення інформаційно-аналітичного забезпечення. Управління ризиками втрачає ефективність, якщо воно не спирається на якісні дані, належний аналіз, порівняння інформації з різних джерел і регулярне оновлення профілів ризику. У цьому контексті доцільно використовувати напрацьовану у нормативних актах логіку аналізу ризиків, яка передбачає оцінку загроз економічній безпеці, ступеня її вразливості та рівня негативного впливу. Водночас інформаційно-аналітична діяльність має бути підпорядкована не відомчій статистиці, а реальному зменшенню ризиків і загроз економічній безпеці.

Одночасно, необхідним є удосконалення міжвідомчої координації. Управління ризиками у сфері економічної безпеки не може бути ефективним, якщо кожен орган діє лише в межах власної інформаційної та організаційної

ізольованості. Саме тому важливими є обмін інформацією, узгодження показників звітності, спільне опрацювання ризиків, залучення наукових установ і суб'єктів господарювання, а також формування загальних підходів до оцінювання і мінімізації ризиків.

Удосконалення організаційно-правових засад управління ризиками має передбачати розвиток превентивних інструментів. Йдеться про зміщення акценту від реагування на вже реалізовані загрози до виявлення причин і умов, що створюють ризики для економічної безпеки. У цьому аспекті корисною є позиція О. Шило щодо необхідності аналітики передумов правопорушень, чинників, які їх створюють, форм і методів їх вчинення, а також подальшої розробки превентивних механізмів блокування можливості правопорушень [8, С. 142].

Разом з тим, важливо забезпечити баланс між безпековими інтересами держави та правами суб'єктів господарювання. Управління ризиками не повинно перетворюватися на надмірний адміністративний або правоохоронний тиск. Його призначення полягає у виявленні, оцінюванні й мінімізації ризиків, а не в необґрунтованому обмеженні економічної свободи. Відповідно, правові засоби управління ризиками мають бути пропорційними, обґрунтованими, заснованими на законі та спрямованими на усунення реальних чинників послаблення економічної безпеки.

Таким чином, організаційно-правові засади управління ризиками у сфері економічної безпеки держави доцільно розглядати як комплексну систему, що поєднує нормативне регулювання, інституційне забезпечення, інформаційно-аналітичну діяльність, міжвідомчу взаємодію, превентивні інструменти та механізми мінімізації ризиків. Такий підхід дозволяє уникнути звуження дослідження до діяльності одного органу та забезпечує загальне теоретико-правове розуміння управління ризиками як самостійного напряму забезпечення економічної безпеки держави.

Висновки. Управління ризиками у сфері економічної безпеки держави є комплексною організаційно-правовою діяльністю, що охоплює ідентифікацію ризиків, установлення їх рівня, визначення причин і умов, прогнозування розвитку, оцінювання наслідків, розроблення заходів мінімізації або усунення, а також контроль ефективності вжитих заходів.

Економічна безпека держави має розглядатися як об'єкт правового, адміністративно-правового, організаційного, інституційного та інформаційно-аналітичного забезпечення. Її стан залежить не лише від економічних показників, а й від якості законодавства, узгодженості діяльності суб'єктів публічного управління, ефективності контролю та здатності держави своєчасно реагувати на ризики і загрози.

Організаційно-правові засади управління ризиками включають нормативну основу, принципи, систему суб'єктів, організаційні форми, інформаційно-аналітичне забезпечення, міжвідомчу взаємодію, превентивні механізми та

заходи мінімізації ризиків. Центральним елементом цієї системи є не діяльність окремого органу, а узгоджений механізм взаємодії суб'єктів, які відповідно до своєї компетенції беруть участь у забезпеченні економічної безпеки держави. Ризик-орієнтований підхід має значення як методологічна основа превентивного управління, оскільки передбачає виявлення, оцінювання, визначення ризиків, ужиття заходів управління, фіксацію результатів і підтримання інформації щодо ризиків в актуальному стані. Його цінність полягає в можливості переходу від реактивної моделі реагування до превентивної моделі управління загрозами економічній безпеці.

Основними проблемами організаційно-правового забезпечення управління ризиками є фрагментарність нормативного регулювання, недостатня міжвідомча координація, потреба в удосконаленні процедур оцінювання ризиків, необхідність розвитку інформаційно-аналітичного забезпечення, недостатня адаптованість індикаторів економічної безпеки до нових цифрових ризиків, а також потреба у забезпеченні пропорційності заходів державного впливу. Напрями удосконалення відповідного механізму мають охоплювати систематизацію нормативної бази, уточнення процедур оцінювання ризиків, посилення інформаційно-аналітичного забезпечення, удосконалення міжвідомчої взаємодії, розвиток превентивних інструментів, оновлення індикаторів економічної безпеки та врахування ризиків цифровізації.

Література:

1. Соколов О. С. Поняття та особливості економічної безпеки держави як об'єкту адміністративно-правового забезпечення. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 2 (32). С. 885–895. DOI : https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.68 (дата звернення 28.05.2026).

2. Лекарь С. Правове регулювання економічної безпеки в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 12. С. 186–191. DOI : https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.12.35 (дата звернення 28.05.2026).

3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року»: Указ Президента України від 11.08.2021 № 347/2021. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text (дата звернення 28.05.2026).

4. Про затвердження Порядку проведення комплексу заходів з оцінювання ризиків у сфері економіки: постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2024 № 1509. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1509-2024-%D0%BF#Text (дата звернення 28.05.2026).

5. Войцехівська С. І. Організаційно-правові засади економічної безпеки України. *Київський економічний науковий журнал*. 2024. № 7. С. 44-50. DOI: https://doi.org/10.32782/2786-765X/2024-7-6 (дата звернення 28.05.2026).

6. Ковальчук А. Ю. Адміністративно-правові засади забезпечення фінансово-економічної безпеки України: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2018. 302 с. URL : https://uacademic.info/ua/document/0518U000612 (дата звернення 28.05.2026).

7. Карапетян О.М., Колесніков А.П., Олійничук Р.П. Застосування ризик-орієнтованого підходу у практичній діяльності детективів Бюро економічної безпеки. *Економіка. Фінанси. Право*. 2024. № 2. С. 23-26. DOI: https://doi.org/10.37634/efp.2024.2.5 (дата звернення 28.05.2026).

8. Шило О.Г. Проблемні питання реалізації ризик-орієнтованого підходу в діяльності Бюро економічної безпеки України. *Законодавче забезпечення діяльності Бюро економічної безпеки України* : [Текст] : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків–Київ, 17 трав. 2021 р.). Харків–Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 138-143.

9. Білоусов Є. М., Корват О. В. Правове регулювання економічної безпеки України в умовах становлення Індустрії 4.0. *Право та інновації.* 2023. № 4 (44). С. 88-94. DOI: https://doi.org/10.37772/2518-1718-2023-4(44)-13 (дата звернення 28.05.2026).

10. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28.01.2021 № 1150-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text (дата звернення 28.05.2026).

11. Про затвердження Порядку застосування ризик-орієнтованого підходу в Бюро економічної безпеки України: наказ Бюро економічної безпеки України від 01.02.2023 № 36, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 27.02.2023 за № 350/39406. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0350-23#Text (дата звернення 28.05.2026).

12. Терехов В. Ю. Правоохоронні відносини у сфері економічної безпеки (в контексті роботи Бюро економічної безпеки України*). Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2022. Т. 33 (72). № 3. С. 29-33. DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2022.3/05 (дата звернення 28.05.2026).

References:

1. Sokolov, O. S. (2024). Poniattia ta osoblyvosti ekonomichnoi bezpeky derzhavy yak obiektu administratyvno-pravovoho zabezpechennia [The concept and features of state economic security as an object of administrative and legal support]. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy – Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*, No. 2(32), 885–895. URL: https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.68 (date of access: 28.05.2026) [in Ukrainian].

2. Lekar, S. (2019). Pravove rehuliuvannia ekonomichnoi bezpeky v Ukraini [Legal regulation of economic security in Ukraine]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, Economy and Law*, No. 12, 186–191. URL: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.12.35 (date of access: 28.05.2026) [in Ukrainian].

3. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 11 serpnia 2021 roku «Pro Stratehiiu ekonomichnoi bezpeky Ukrainy na period do 2025 roku»: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 11 serpnia 2021 roku № 347/2021 [On the Decision of the National Security and Defence Council of Ukraine of 11 August 2021 "On the Economic Security Strategy of Ukraine for the Period up to 2025": Presidential Decree No. 347/2021 of 11 August 2021]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text (date of access: 28.05.2026) [in Ukrainian].

4. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia kompleksu zakhodiv z otsiniuvannia ryzykiv u sferi ekonomiky: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27 hrudnia 2024 roku № 1509 [On Approval of the Procedure for Conducting a Set of Measures for Risk Assessment in the Field of Economy: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1509 of 27 December 2024]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1509-2024-%D0%BF#Text (date of access: 28.05.2026) [in Ukrainian].

5. Voitsekhivska, S. I. (2024). Orhanizatsiino-pravovi zasady ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Organisational and legal principles of economic security of Ukraine]. *Kyivskyi ekonomichnyi naukovyi zhurnal – Kyiv Economic Scientific Journal*, No. 7, 44–50. URL: https://doi.org/10.32782/2786-765X/2024-7-6 (date of access: 28.05.2026) [in Ukrainian].

6. Kovalchuk, A. Yu. (2018). Administratyvno-pravovi zasady zabezpechennia finansovo-ekonomichnoi bezpeky Ukrainy: dys. … d-ra yuryd. nauk: 12.00.07 [Administrative and legal principles of ensuring the financial and economic security of Ukraine: dissertation for the degree of Doctor of Law: 12.00.07]. Kyiv. 302 p. URL: https://uacademic.info/ua/document/0518U000612 (date of access: 28.05.2026) [in Ukrainian].

7. Karapetian, O. M., Kolesnikov, A. P., & Oliinychuk, R. P. (2024). Zastosuvannia ryzyk-oriientovanoho pidkhodu u praktychnii diialnosti detektyviv Biuro ekonomichnoi bezpeky [Application of a risk-oriented approach in the practical activities of detectives of the Bureau of Economic Security]. *Ekonomika. Finansy. Pravo – Economy. Finance. Law*, No. 2, 23–26. URL: https://doi.org/10.37634/efp.2024.2.5 (date of access: 28.05.2026) [in Ukrainian].

8. Shylo, O. H. (2021). Problemni pytannia realizatsii ryzyk-oriientovanoho pidkhodu v diialnosti Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Problematic issues of implementing a risk-oriented approach in the activities of the Bureau of Economic Security of Ukraine]. *Zakonodavche zabezpechennia diialnosti Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy:* materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv–Kyiv, 17 travnia 2021 r.) [*Legislative support for the activities of the Bureau of Economic Security of Ukraine:* proceedings of the international scientific-practical conference]. Kharkiv–Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav. P. 138–143 [in Ukrainian].

9. Bilousov, Ye. M., & Korvat, O. V. (2023). Pravove rehuliuvannia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy v umovakh stanovlennia Industrii 4.0 [Legal regulation of economic security of Ukraine in the context of the development of Industry 4.0]. *Pravo ta innovatsii – Law and Innovations*, No. 4(44), 88–94. URL: https://doi.org/10.37772/2518-1718-2023-4(44)-13 (date of access: 28.05.2026) [in Ukrainian].

10. Pro Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 sichnia 2021 roku № 1150-IX [On the Bureau of Economic Security of Ukraine: Law of Ukraine No. 1150-IX of 28 January 2021]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text (date of access: 28.05.2026) [in Ukrainian].

11. Pro zatverdzhennia Poriadku zastosuvannia ryzyk-oriientovanoho pidkhodu v Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy: nakaz Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy vid 1 liutoho 2023 roku № 36, zareiestrovanyi u Ministerstvi yustytsii Ukrainy 27 liutoho 2023 roku za № 350/39406 [On Approval of the Procedure for Applying a Risk-Oriented Approach in the Bureau of Economic Security of Ukraine: Order of the Bureau of Economic Security of Ukraine No. 36 of 1 February 2023, registered with the Ministry of Justice of Ukraine on 27 February 2023 under No. 350/39406]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0350-23#Text (date of access: 28.05.2026) [in Ukrainian].

12. Terekhov, V. Yu. (2022). Pravookhoronni vidnosyny u sferi ekonomichnoi bezpeky (v konteksti roboty Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy) [Law enforcement relations in the field of economic security: in the context of the work of the Bureau of Economic Security of Ukraine]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: yurydychni nauky – Scientific Notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. Series: Legal Sciences*, Vol. 33(72), No. 3, 29–33. URL: https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2022.3/05 (date of access: 28.05.2026) [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 13,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.05.2026

УДК 341.22:355.433

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2522-2533

Градецька Наталія Миколаївна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри філології та військового перекладу, Київський інститут Національної гвардії України, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-5903-9829

СУЧАСНІ ВИМОГИ ДО ВІЙСЬКОВОГО ПЕРЕКЛАДАЧА ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЙОГО ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Через високий рівень інтернаціоналізації військових конфліктів, масштабну інтеграцію України до структур НАТО та залучення багатонаціональних коаліційних сил, міжнародних спостережних місій та гуманітарних організацій актуалізується питання чіткого визначення правового регулювання діяльності військового перекладача.

В статті розглянуто еволюцію професійних вимог до військового перекладача. Встановлено, що роль сучасного фахівця давно вийшла за межі звичайного мовного посередництва. Сучасна війна (гібридна, мережево-центрична та високотехнологічна) докорінно змінила роль лінгвіста в оборонному секторі, зумовивши перехід від лінійного перекладу текстів до комплексного аналітичного, технологічного та міжкультурного забезпечення військових операцій. Військовий переклад – це діяльність на стику лінгвістики, дипломатії та права. Від точності та етичності роботи військового перекладача залежать життя людей, результат переговорів і дотримання законів війни.

Правове закріплення статусу, прав, обов'язків та соціальних гарантій військового перекладача безпосередньо впливає на точність виконання бойових завдань, взаємодію з іноземними партнерами та дотримання норм міжнародного гуманітарного права.

Розглянуто нормативну базу, що регламентує діяльність перекладачів у структурі оборони, особливості допуску до державної таємниці та юридичну відповідальність за роботу з конфіденційною інформацією.

Військовий перекладач є суб'єктом міжнародного права, тому технічний характер професії не звільняє від відповідальності, якщо дії перекладача (свідоме викривлення інформації, участь у незаконних допитах) сприяли реалізації злочинного умислу командування. Аналіз судової практики демонструє уразливість перекладачів перед гібридними загрозами та політичною нестабільністю, тому виникає необхідність розробки міжнародного стандарту, який би визначав правовий статус та гарантії безпеки військових перекладачів.

Ключові слова: військовий перекладач, лінгвістичне забезпечення, міжнародне гуманітарне право, Женевські конвенції, комбатант, збройний конфлікт, правовий статус.

Gradeckaja Nataliia Mykolaivna Phd in Law, Docent, Associate Professor of the Department of Philology and Military Translation, Kyiv Institute of the National Guard of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-5903-9829

MODERN REQUIREMENTS FOR A MILITARY TRANSLATOR AND THE LEGAL BASIS OF THEIR PROFESSIONAL ACTIVITY

Abstract. Due to the high level of internationalization of military conflicts, Ukraine's large-scale integration into NATO structures, and the involvement of multinational coalition forces, international observation missions, and humanitarian organizations, the issue of clearly defining the legal regulation of the military interpreter's activity becomes highly relevant.

The article examines the evolution of professional requirements for military interpreters. It is established that the role of the modern specialist has long expanded beyond mere linguistic mediation. Modern warfare (hybrid, network-centric, and high-tech) has fundamentally changed the role of the linguist in the defense sector, prompting a transition from linear text translation to comprehensive analytical, technological, and intercultural support of military operations. Military translation and interpreting is an activity at the intersection of linguistics, diplomacy, and law. The lives of people, the outcome of negotiations, and compliance with the laws of war depend on the accuracy and ethics of the military interpreter's work.

The legal consolidation of the military interpreter's status, rights, duties, and social guarantees directly affects the accuracy of combat missions, interaction with foreign partners, and adherence to international humanitarian law.

The regulatory framework governing the activities of interpreters within the defense structure, the specifics of access to state secrets, and legal liability for handling confidential information are reviewed.

A military interpreter is a subject of international law; therefore, the technical nature of the profession does not exempt them from liability if their actions (deliberate misrepresentation of information, participation in unlawful interrogations) facilitated the execution of the command's criminal intent. The analysis of judicial practice demonstrates the vulnerability of interpreters to hybrid threats and political instability, which necessitates the development of an international standard defining the legal status and safety guarantees of military interpreters.

Keywords military translator/interpreter, linguistic support, international humanitarian law, Geneva Conventions, combatant, frmed conflict

Постановка проблеми. Сучасні збройні конфлікти характеризуються високим рівнем інтернаціоналізації, залученням багатонаціональних коаліційних сил, міжнародних спостережних місій та гуманітарних організацій. У таких умовах ефективна комунікація стає критично важливим елементом управління військами, взаємодії з місцевим населенням, допиту військовополонених та

фіксації воєнних злочинів. Ключовою фігурою у забезпеченні такої комунікації є військовий перекладач.

Військовий перекладач – це не просто лінгвіст, а стратегічно важливий фахівець, який здійснює перекладацьку діяльність у сферах, пов'язаних із військовою справою під час військових навчань, бойових дій, офіційних переговорів, конференцій або миротворчих місій, сприяючи взаємодії між культурами, арміями та державами. Основним завданням військового перекладача є точна та оперативна передача усної або письмової інформації між представниками різних держав, збройних сил чи військових структур.

Військові перекладачі є затребуваними у Збройних Силах, силових структурах, спеціальних службах, дипломатичних представництвах, міжнародних організаціях та на підприємствах оборонно-промислового комплексу. Їхня професійна діяльність пов'язана з роботою з відомостями, що становлять державну таємницю, необхідністю оперативного реагування та виконанням завдань в екстремальних (особливих) умовах.

Лінгвістичне забезпечення здійснюється у формі усного (синхронного або послідовного) та письмового перекладу. Зокрема, йдеться про переклад текстів військової тематики – різноманітних матеріалів та документації, що стосуються збройних сил держав-членів НАТО та ЄС, військової авіації, військово-морських сил, цивільного захисту, а також військово-польової медицини. Крім того, військові перекладачі беруть участь у кіберкомунікаціях, розшифруванні та аналізі перехоплених повідомлень, де виконують функцію не лише лінгвіста, а й аналітика. Зокрема, у 2022 році ЗСУ заявили про створення спеціальних груп лінгвістів-аналітиків, які працюють із перехопленою інформацією.

У період з 2024 по 2026 рік під впливом цифрових технологій професія військового перекладача зазнає активної трансформації. У структурах оборони дедалі частіше застосовуються системи автоматичного розпізнавання мовлення, нейромережеві перекладачі та інструменти OSINT-аналітики. Проте досвід засвідчив, що навіть найсучасніші алгоритми не здатні коректно інтерпретувати контекст бойових радіообмінів, військовий сленг, зашифровані формулювання та культурні особливості комунікації. Саме тому військовий перекладач сьогодні функціонує в синергії «людина + ШІ», де технологія інтенсифікує процес, але остаточне рішення та відповідальність покладаються на фахівця.

Сучасний військовий перекладач усе частіше володіє навичками роботи з CAT-інструментами (Computer-Assisted Translation), системами захищеного зв'язку, спеціалізованими військовими базами термінології та програмним забезпеченням для аналізу даних. Додатковою перевагою стає розуміння принципів інформаційної безпеки, оскільки будь-який витік даних може мати стратегічні наслідки [1].

Попри розвиток технологій, перекладач продовжує виконувати значущу функцію. Спостерігається стійке збільшення обсягу завдань, які потребують залучення лінгвістичного персоналу для забезпечення взаємодії з міжнародними

партнерами, тому військовий перекладач повинен мати знання не лише військової термінології, але й суміжних галузей знань, таких як економіка та політика, мати спільні знання про військові звання та процедури, а також бути обізнаними з поточними проблемами, пов'язаними з глобальною безпекою та військовими операціями. Це велика відповідальність, оскільки неправильний переклад може призвести до фатальних наслідків, особливо пов'язаних із застосуванням та поводженням з деякими видами складної зброї та систем боєприпасів. Розуміння та переклад термінів залежить не лише від адекватного знання мови, а й від знання реалій іноземних та українських армій, їхньої історії, організації, озброєння та військової техніки, способів збройної боротьби тощо. Усі перелічені аспекти становлять основу професійної компетентності військового перекладача [2, с. 567–570].

Військовий переклад – це діяльність на стику лінгвістики, дипломатії та права. Від точності та етичності роботи перекладача залежать життя людей, результат переговорів і дотримання законів війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні питання нормативного забезпечення лінгвістичного супроводу у Збройних Силах досліджували О. В. Балабін, В. В. Лісовський та В. І. Панасюк. Методику підготовки та формування професійної компетентності військових перекладачів відповідно до стандартів НАТО (STANAG 6001) аналізували Г.А. Черниш, О.М. Лагодинський та С. І. Слісаренко.

Попри наявність ґрунтовних праць, присвячених теоретичним засадам військового перекладу та питанням щодо підготовки кадрів, юридичне дослідження правового статусу військового перекладача залишається фрагментарним. Отже, зазначена сфера потребує вдосконалення для ефективної організації перекладацької діяльності.

Метою цієї статті є визначення сучасних вимог до діяльності військового перекладача та дослідження правових засад, що визначають статус, права, обов'язки та систему захисту військових перекладачів під час збройних конфліктів у контексті норм сучасного національного та міжнародного права.

Виклад основного матеріалу. В умовах ведення сучасних бойових дій та безпрецедентного рівня міжнародного військового співробітництва питання правового регулювання професійних обов’язків військових перекладачів набуває стратегічного значення.

Діяльність перекладачів та її охорона визначена в міжнародних актах, які переважно мають рекомендаційний характер. Це, перш за все, Рекомендація про правову охорону перекладів і перекладачів та практичні засоби покращення статусу перекладачів [3], прийнята 22.11.1976 року на XIX Генеральній конференції ЮНЕСКО в м. Найробі (Кенія) та Хартія перекладачів, прийнята Міжнародною федерацією перекладачів (FIT) у 1963 році в Дубровнику, оновлена у 1994 році). Рекомендації є джерелом професійного статусу і мають рекомендаційний характер.

В абзаці третьому преамбули Хартії перекладачів [4] прямо вказано на те, що перекладацька діяльність на сьогоднішній день є постійною, універсальною та необхідною у всьому світі та такою, що, створює відповідні можливості для інтелектуального та матеріального обміну між націями, тим самим збагачує їхнє життя і сприяє кращому розумінню серед людей [5, с. 703–705]. У вказаній Хартії викладено усі базові та основні принципи роботи перекладача та основні вимоги до фахового і якісного перекладу. При цьому імперативно встановлено головну вимогу, що полягає у тому, що, перш за все, переклад повинен бути повним. Він повинен передавати як форму, так і зміст інформації [6, с. 144–148].

До основних правових вимог щодо якості перекладу з однієї мови на іншу можна віднести: 1) вільне володіння мовами перекладачем; 2) реалізація творчого підходу з одночасним дотриманням усіх формалізованих вимог з метою забезпечення автентичності перекладу; 3) повнота перекладу з точки зору як форми, так і змісту; 4) правильність перекладу з точки зору відсутності викривлення змісту тексту, свідчень, позиції, показань тощо (за завідомо неправильний переклад у чинному процесуальному законодавстві встановлюється юридична відповідальність); 5) точність передання інформації; 6) оптимальна оперативність роботи перекладача, що відповідає тим задачам, які пов’язані з перекладом тексту як усного, так і письмового; 7) розуміння сфери, з якою пов’язано переклад тексту [5, с. 703–705].

В своїй монографії «Теоретичні засади військового перекладу», яка є фундаментальним дослідженням і вперше в Україні комплексно розкриває роль, статус та специфіку військового перекладу, професор В. В. Балабін визначає, що військовий перекладач (military translator/interpreter) – головний суб’єкт лінгвістичного забезпечення військ, офіцер-філолог, професійно підготовлений компетентний мовний посередник, що володіє сформованими на рівні вищої освіти міжкультурними комунікативними (білінгвальними, психолінгвістичними, мовленнєво-розумовими) та іншими спеціальними компетентностями для виконання функцій і завдань лінгвістичного забезпечення військ. Головними функціями службової діяльності військового перекладача є комунікативно-посередницька (міжкультурна), воєнно-країнознавча (інформаційно-аналітична), військовотермінологічна (нормативно-кодифікаційна), допоміжними – навчальнобойова, військово-адміністративна, дидактично-діагностична, науковопошукова [7, с. 44].

Морально-етичний кодекс військового перекладача базується на фундаментальних принципах професії, адаптованих до екстремальних умов: ***нейтралітет і точність*** **–** **п**ерекладач не має права додавати власні оцінки, приховувати інформацію або спотворювати зміст, навіть якщо відчуває особисту симпатію до однієї зі сторін; ***конфіденційність*** **–** інформація, отримана під час переговорів або допитів, становить державну таємницю, розголошення є неприпустимим; ***гуманність*** – перекладач виступає гарантом того, що сторони правильно розуміють одна одну, унеможливлюючи двозначність, яка може

призвести до ескалації конфлікту або невиправданих жертв; *професійний розвиток* – вимагає дбати про підвищення рівня своєї кваліфікації, використовувати всі наявні засоби й умови для опанування новітніми технологіями, фаховими знаннями й термінологією; *взаємна підтримка* – зобов'язує завжди надавати підтримку та необхідну допомогу своїм колегам незалежно від ієрархії службових стосунків для ефективного виконання завдань; ***відмова від участі у воєнних злочинах*** **– у** разі отримання наказу на переклад завідомо злочинних директив (наприклад, наказів про катування або знищення цивільного населення), етичні норми зобов'язують перекладача діяти відповідно до міжнародного права. У ситуаціях, пов'язаних із порушенням прав людини, відповідальність перекладача може стати предметом розгляду Міжнародного кримінального суду або воєнних трибуналів.

Діяльність військового перекладача має свою специфіку, обсяг завдань і вимог, що висуваються до військового перекладача, постійно змінюється з плином часу. Дедалі більшого значення набуває міжнародна сертифікація мовної компетенції. Під час взаємодії з НАТО орієнтиром слугує стандарт STANAG 6001, який визначає рівень володіння мовою за чотирма критеріями: аудіювання, говоріння, читання та письмо. Крім того, розширюється практика спільних тренувань перекладачів з офіцерським складом. Це дозволяє відпрацьовувати сценарії кризових переговорів, взаємодії в багатонаціональних штабах і комунікації в умовах обмеженого часу. За оцінками Міністерства оборони України, до 2026 року частка перекладачів, які пройшли підготовку за стандартами НАТО, збільшилася більше ніж удвічі порівняно з 2021 роком, що безпосередньо пов'язано з поглибленням оборонного співробітництва та інтеграційних процесів.

Посилилися вимоги до кандидатів на посаду військового перекладача, зокрема у підрозділах, які взаємодіють із міжнародними партнерами та розвідувальною інформацією: окрім мовних іспитів і фізичної підготовки, обов'язковим є перевірка на благонадійність, поглиблене психологічне тестування та оформлення допуску до державної таємниці [1]. Це є особливо важливим під час роботи з перехопленими повідомленнями, технічною документацією до озброєння іноземного виробництва та матеріалами кіберрозвідки. Оскільки військовий лінгвіст володіє стратегічною інформацією, порушення правил таємності тягне за собою кримінальну відповідальність. Так, відповідно до статті 422 КК України «Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості**»,** передбачається покарання у виді позбавлення волі на строк від двох до п'яти років якщо перекладач випадково чи умисно розголосив стороннім особам (усним або письмовим шляхом) дані з перекладених військових документів без ознак державної зради; якщо такі діяння спричинили тяжкі наслідки, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

Попри те, що військові перекладачі становлять категорію фахівців-філологів, де їхнім дефінітивним завданням виступає здійснення точного й своєчасного перекладу, військові перекладачі – це, насамперед, військово-вослужбовці, які є суб'єктами Розділу XIX КК України «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)».

Якщо військовий перекладач умисно скоює діяння, спрямоване на заподіяння шкоди суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України, – він підпадає під ознаки статті 111 КК України «Державна зрада», що передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від дванадцяти до п’ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої. Прикладом таких діянь можуть бути: умисне надання невірного перекладу з метою дезінформації власного командування на користь ворога, або передача перехоплених даних розвідці супротивника, тощо. В умовах воєнного стану, за ті самі діяння застосовується ч. 2 ст. 111 КК України, покарання – п’ятнадцять років позбавлення волі або довічне ув'язнення з конфіскацією майна [8].

Якщо військовий перекладач відмовляється виконати наказ начальника, наприклад здійснювати переклад допиту полоненого або міжнародних перемовин штабу, його дії в умовах воєнного стану кваліфікуються за ч. 4 ст. 402, ч. 3 ст. 403 як непокора або невиконання наказу начальника, що передбачає покарання від п’яти до десяти років позбавлення волі. Якщо перекладач в бойовій обстановці через неуважність, втому або недостатню кваліфікацію припустився критичної помилки (наприклад, невірно переклав координати у бойовому наказі, переплутав тактичні терміни під час взаємодії з союзниками НАТО), що призвело до тяжких наслідків (втрата техніки, загибель особового складу), настає відповідальність за ч. 5 ст. 425 КК України «Недбале ставлення до військової служби» в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці та карається позбавленням волі на строк від п’яти до восьми років.

Посада перекладача тривалий час сприймалася як трансляційна функція, однак досвід Першої та Другої світових воєн продемонстрував, що перекладачі інтегровані у найважливіші процеси: від планування операцій до допитів та підписання капітуляцій, і їх діяльність потребує окремої правової детермінації [9, с. 11–18].

Сучасне міжнародне право не містить єдиного уніфікованого акту чи дефініції «військовий перекладач». Натомість правовий статус конкретної особи визначається на основі її формально-юридичного зв'язку зі збройними силами держави-учасниці конфлікту. Відповідно до положень Женевських конвенцій 1949 року та Додаткових протоколів I та II 1977 року, лінгвістичний персонал у зоні збройного конфлікту поділяється на такі ключові категорії. 1. Перекладачі-

військовослужбовці (Штатні комбатанти). Якщо особа зарахована до штату збройних сил держави, склала військову присягу, має військове звання та входить до структури регулярних військ або законних добровольчих формувань, вона володіє статусом комбатанта. Цей статус регулюється Статтею 4(A)(1) Третьої Женевської конвенції та Статтею 43 Додаткового протоколу I. Такі особи мають право брати безпосередню участь у бойових діях. Вони є законною військовою ціллю для супротивника в будь-який час; мають імунітет комбатанта (не можуть бути судимі за сам факт участі у воєнних діях, якщо не вчиняли воєнних злочинів). У разі захоплення ворогом вони автоматично набувають статусу військовополонених з усіма відповідними гарантіями (ст. 4 A(1) ЖК III) [10,11]. 2. Цивільні перекладачі, які супроводжують збройні сили. Статус цієї категорії регламентується Статтею 4(A)(4) Третьої Женевської конвенції 1949 року. До них належать цивільні особи, які не є членами збройних сил, але йдуть за ними за їхнім дозволом. Це можуть бути військові кореспонденти, постачальники та, безпосередньо зазначені у тексті конвенції, особи, які входять до «особового складу лінійних служб, на які покладено побутове обслуговування збройних сил». Для легітимізації цього статусу держава (армія), яку вони супроводжують, зобов'язана видати їм посвідчення особи встановленого зразка (ідентифікаційну картку). Представники цієї категорії зберігають статус цивільних осіб, не мають права брати безпосередню участь у бойових діях, захищені від навмисних нападів, доки не беруть безпосередньої участі у воєнних діях. У разі потрапляння у полон супротивника, ці цивільні особи *набувають статусу військовополонених*, що є винятком із загального правила міжнародного гуманітарного права. 3. Місцеві перекладачі. Особи з громадян приймаючої держави (або держави, де ведеться конфлікт), які наймаються іноземними збройними силами за контрактом. Їхній статус охоплюється загальним захистом цивільного населення (Четверта Женевська конвенція 1949 р., Додатковий протокол II 1977 р. для неміжнародних конфліктів). Вони не мають права на статус військовополоненого, якщо конфлікт є неміжнародним, і їхнє становище є найбільш уразливим.

Діяльність військового перекладача під час війни регламентована імперативними нормами міжнародного гуманітарного права. Перекладач є не просто ретранслятором звуків, він є процесуальним учасником багатьох юридично значущих дій. Так, військовий перекладач, який бере участь у допиті військовополонених, виступає безпосереднім виконавцем або свідком цієї процедури.

Відповідно до норм міжнародного кримінального права, якщо перекладач свідомо бере участь у допиті, де застосовуються катування, або якщо він своїм перекладом сприяє психологічному тиску (погрози розправою, дезінформація про долю родини), він переходить межу технічного працівника і стає співучасником воєнного злочину (ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду) [12].

Що стосується діяльності військового перекладача на окупованих територіях та взаємодії з цивільними, то згідно з Четвертою Женевською конвенцією (ст. 64–75), окупаційна влада може видавати розпорядження для забезпечення безпеки та управління територією. Перекладачі забезпечують автентичність доведення цих норм до населення, також обов'язком перекладача є точність перекладу судових засідань, які окупаційна влада може проводити на цих територіях. Неправильний переклад, який призвів до безпідставного засудження або страти цивільної особи, кваліфікується як порушення права на справедливий суд (серйозне порушення МГП).

Судова практика доводить, що статус перекладача не є індульгенцією від кримінального переслідування, якщо його лінгвістична діяльність сприяла вчиненню злочинів проти людяності. Правовий статус військових перекладачів, судові прецеденти міжнародних трибуналів, де діяльність лінгвістів безпосередньо впливала на кваліфікацію злочинів або де встановлювалася їхня особиста юридична відповідальність у своєму дослідженні проаналізувала Е. Бейкер [13, с. 145–168]. Так, під час Нюрнберзьких процесів ретельно досліджувалася діяльність Пауля Шмідта, який очолював бюро перекладачів Міністерства закордонних справ Третього Рейху і був особистим перекладачем Адольфа Гітлера під час його зустрічей з іноземними лідерами зокрема, під час підписання Мюнхенської угоди. *Правовий висновок:* Шмідта було виправдано, оскільки суд встановив, що його діяльність мала виключно технічний характер. Він не мав доступу до прийняття політичних рішень, не фальсифікував дипломатичні документи з метою розпалювання війни та не брав участі у плануванні воєнних злочинів. Цей прецедент зафіксував «лінію нейтральності»: якщо перекладач лише транслює волю керівництва без власного умислу і без участі у злочинних діях, він не підлягає відповідальності.

У справі Жана-Поля Акаєсу (Міжнародний кримінальний трибунал по Руанді) було встановлено, що перекладачі, які працювали на адміністрацію Акаєсу, не просто перекладали заклики до винищення представників етносу тутсі, але й свідомо модифікували переклад свідчень жертв, які намагалися знайти притулок, викривляючи їхні слова на користь нападників. Суд підкреслив, що особа, яка усвідомлює контекст геноциду і своїми діями полегшує його виконання, несе відповідальність за співучасть у геноциді.

Найбільш гострою проблемою кінця XX – початку XXI століття став правовий вакуум навколо безпеки місцевих перекладачів, залучених коаліційними силами НАТО в Афганістані. Протягом 20 років армії США, Великої Британії, Німеччини та інших країн залучали тисячі афганських громадян як перекладачів (носії мов пушту та дарі) переважно за цивільними контрактами або через приватні субпідрядні фірми. Вони перебували у зоні бойових дій пліч-о-пліч із солдатами, носили військову форму та виконували бойові завдання з патрулювання, проте вони не вважалися військовослужбовцями НАТО. Міжнародне гуманітарне право класифікує їх як «цивільних осіб, що

супроводжують армію», що залишає розмитими межі обов'язків держави-роботодавця щодо їхнього порятунку. Коли у серпні 2021 року відбулося виведення військ США та союзників з території Афганістану, тисячі перекладачів залишилися під загрозою знищення. Національні законодавства країн НАТО не мали автоматичних юридичних механізмів евакуації та надання громадянства цивільним іноземним контрактникам після завершення військової місії. Проте затримки у процесуальних процедурах призвели до загибелі сотень лінгвістів, що викликало жорстку критику з боку міжнародних правозахисних організацій.

Це доводить необхідність закріплення на рівні Додаткових протоколів обов'язку держави забезпечити безпеку та евакуацію локального персоналу у разі завершення місії.

Висновки. Уніфікація та ефективність дій коаліційних сил, координація міждержавних військових угруповань, взаємодія з місцевим населенням на окупованих або звільнених територіях, а також здійснення процесуальних заходів щодо військовополонених і затриманих осіб напряму залежать від якості мовного посередництва.

Роль військового перекладача вийшла за межі звичайного мовного посередництва. Сучасна війна (гібридна, мережево-центрична та високотехнологічна) докорінно змінила роль лінгвіста в оборонному секторі, зумовивши перехід від лінійного перекладу текстів до комплексного аналітичного, технологічного та міжкультурного забезпечення військових операцій.

Правовий статус військового перекладача характеризується підвищеними вимогами до збереження державної таємниці та захисту конфіденційної інформації, що обумовлено їхньою інтеграцією в роботу спеціальних служб, дипломатичних представництв та залученням до аналізу перехоплених повідомлень.

Правове закріплення статусу, прав, обов'язків та соціальних гарантій військового перекладача безпосередньо впливає на точність виконання бойових завдань, взаємодію з іноземними партнерами та дотримання норм міжнародного гуманітарного права.

Судова практика міжнародних трибуналів (Нюрнберг, МКТЮ, МКТР) доводить, що перекладач є суб'єктом міжнародного кримінального права. Технічний характер професії не звільняє від відповідальності, якщо дії перекладача (свідоме викривлення інформації, участь у незаконних допитах) сприяли реалізації злочинного умислу командування. Аналіз судової практики демонструє уразливість перекладачів перед гібридними загрозами та політичною нестабільністю. Виходячи з вищезазначеного постає питання розробки «Міжнародного кодексу військового перекладача», який би детально прописував баланс між військовим наказом (наприклад, вимогою командира сфальсифікувати переклад для залякування затриманого) та імперативами МГП. Такий кодекс слугував би орієнтиром для військових судів і гарантував би правовий

захист та евакуацію місцевого лінгвістичного персоналу, а також впровадження чітких маркерів ідентифікації перекладачів у зоні бойових дій.

Міжнародно-правові засади діяльності військового перекладача є складним конгломератом норм міжнародного гуманітарного права, міжнародного кримінального права та національних правових систем.

Література:

1. Кравець Р. Хто такий військовий перекладач: опис професії, зарплата, де вчитися *Lcs-Blog*. 2025. 10 червня (оновл. 10.04.2026). URL: https://lcs.com.ua/khto-takyj-vijskovyj-perekladach-opys-profesii-zarplata-de-vchytys/

2. Нагач М., Хоменко М. Особливості військового перекладу. *Scientific Collection «InterConf+»*. 2023. № 33(155). С. 567–570.

3. Рекомендація про правову охорону перекладів і перекладачів та практичні засоби покращення статусу перекладачів : Міжнародний документ ЮНЕСКО від 22 листоп. 1976 р. URL: https://www.unesco.org/en/legal-affairs/recommendation-legal-protection-translators-and-translations-and-practical-means-improve-status.

4. Хартія перекладачів 1963 року, ухвалена Конгресом у Дубровнику в 1963 році (зі змінами 1994 року) / Міжнародна федерація перекладачів (FIT). URL: https://en.fit-ift.org/

5. Кузьменко О. В., Гаряєва Г. М., Чумаш Д. О. Міжнародне публічне право в системі професійної підготовки перекладачів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 703–705. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/170

6. Качур І. Особливості перекладу міжнародних документів. Актуальні проблеми міжнародних відносин та міжнародного права: матеріали Всеукраїнської наук. онлайн-конф. з міжнародною участю, м. Київ, 29 жовтня 2020 р. Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ: 2020. С. 144–148.

7. Балабін В. В. Теоретичні засади військового перекладу в Україні: Монографія. Київ: Логос, 2018. 492 с.

8. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: rada.gov.ua (дата звернення: 03.06.2026).

9. Гнатовський М. М. Становлення та тенденції розвитку сучасного міжнародного гуманітарного права. *Український часопис міжнародного права*. 2014. № 3. С. 11–18.

10. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року : Міжнародний документ від 12 серп. 1949 р. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: rada.gov.ua (дата звернення: 03.06.2026).

11. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: rada.gov.ua

12. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року : Міжнародний документ від 17 лип. 1998 р. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: rada.gov.ua

13. Baker E. *Translating in Violations: The Role of Interpreters in Armed Conflicts*. Journal of International Humanitarian Legal Studies. 2019. Vol. 10. No. 2. P. 145–168.

References:

1. Kravets, R. (2025, June 10). Kravenets R. Khto takyi viiskovyi perekladach: opys profesii, zarplata, de vchytysia [Who is a military translator: job description, salary, where to study]. Lcs-Blog. https://lcs.com.ua/khto-takyj-vijskovyj-perekladach-opys-profesii-zarplata-de-vchytys/

2. Nahach, M. and Khomenko, M., 2023. Osoblyvosti viiskovoho perekladu [Features of military translation]. *Scientific Collection «InterConf+»*, (33(155)), pp. 567–570.

3. UNESCO. (1976, November 22). *Recommendation on the Legal Protection of Translators and Translations and the Practical Means to Improve the Status of Translators* [Recommendation concerning the legal protection of translations and translators and practical means to improve the status of translators]. UNESCO Legal Affairs. https://www.unesco.org/en/legal-affairs/recommendation-legal-protection-translators-and-translations-and-practical-means-improve-status

4. International Federation of Translators. (1994). *The translator's charter (Approved by the Congress at Dubrovnik in 1963, and amended in Oslo on July 9, 1994)*. FIT. https://en.fit-ift.org/

5. Kuzmenko, O. V., Hariaieva, H. M., & Chumash, D. O. (2023). Mizhnarodne publichne pravo v systemi profesiinoi pidhotovky perekladachiv [International public law in the system of professional training of translators]. *Yurydychhyi Naukovyi Elektronnyi Zhurnal*, (4), 703–705. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/170

6. Kachur, I. (2020). Osoblyvosti perekladu mizhnarodnykh dokumentiv [Special features of translation of international documents]. In *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn ta mizhnarodnoho prava: materialy Vseukrainskoi nauk. onlain-konf. z mizhnarodnoiu uchastiu* (pp. 144–148). Borys Grinchenko Kyiv University.

7. Balabin, V. V. (2018). *Teoretychni zasady viiskovoho perekladu v Ukraini: monohrafiia* [Theoretical foundations of military translation in Ukraine: Monograph]. Logos.

8. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] No. 2341-III (2001). rada.gov.ua

9. Hnatovskyi, M. M. (2014). Stanovlennia ta tendentsii rozvytku suchasnoho mizhnarodnoho humanitarnoho prava [Formation and development trends of modern international humanitarian law]. *Ukrainskyi chasopys mizhnarodnoho prava*, (3), 11–18.

10. United Nations. (1949). *Zhenevska konventsiia pro povodzhennia z viiskovopolonenymy vid 12 serpnia 1949 roku* [Geneva Convention relative to the Treatment of Prisoners of War of 12 August 1949]. Verkhovna Rada of Ukraine. rada.gov.ua

11. Additional Protocol to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), of 8 June 1977. (1977). *Official Web Portal of the Parliament of Ukraine*. rada.gov.ua

12. International Criminal Court. (1998). *Rimskyi statut Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu vid 17 lypnia 1998 року* [Rome Statute of the International Criminal Court of 17 July 1998]. Verkhovna Rada of Ukraine. rada.gov.ua

13. Baker E. *Translating in Violations: The Role of Interpreters in Armed Conflicts*. Journal of International Humanitarian Legal Studies. 2019. Vol. 10. No. 2. P. 145–168.

Дата першого надходження статті до видання: 13,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.05.2026

УДК 343.132:342.7

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2534-2548

Громко Володимир Ярославович доцент кафедри права імені академіка УАН о. Івана Луцького, кандидат юридичних наук, ЗВО «Університет Короля Данила» (м. Івано-Франківськ, Україна). Голова експертної ради Івано-Франківського науково-дослідного інституту дослідження проблем енерго-ефективності. https://orcid.org/0000-0002-7185-317X

УЧАСТЬ ПРОКУРОРА ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КЕРІВНИКА В ПРОЦЕСІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ СЛІДЧИМИ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ: ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ

Анотація. Завдання дослідження полягає у з'ясуванні проблемних питань пов'язаних із участю прокурора як процесуального керівника в процесі розслідування злочинів слідчими національної поліції, органами державного бюро розслідувань, детективами національного антикорупційного бюро, слідчими органів служби безпеки України. Роллю прокурора як процесуального керівника в процесі розслідування кримінально карних діянь, його можливого впливу на слідчого під час досудового розслідування, незважаючи на процесуальну незалежність передбачену нормами кримінально процесуального права. Проведено аналіз національного кримінального процесуального законодавства, судової практики та наукових підходів, у результаті чого, за допомогою синтезу, вичленено основні прикладні проблеми та запропоновано шляхи для їх науково обґрунтованого вирішення. Шляхом використання дедуктивних та індуктивних методів вдалося сформувати пропозиції по вдосконаленню національного законодавства. У статті запропоновано посилити процесуальну незалежність слідчих органів в процесі здійснення досудового розслідування кримінально карних діянь та послабити участь прокурора в процесі здійснення досудового розслідування. Зокрема акцентується увага на ч.5 ст.40 КПК України, в якій чітко зазначено, що слідчий, здійснюючи свої повноваження відповідно до вимог КПК України, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові особи, інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення слідчого. Проведено аналіз кореляції вище зазначеної норми із нормами ч. 1, 2 ст.36 КПК України.

Резюмуючи проведене дослідження, слід зазначити що повноваження прокурора в процесі досудового розслідування є широкими, вплив прокурора на процес організації та здійснення досудового розслідування значним. За часту

такий вплив має вирішальне значення для подальшого руху кримінального провадження, формування обвинувального акту чи закриття такого кримінального провадження.

Ключові слова: Прокурор, слідчий, кримінальний процес, кримінальне право, кримінально-процесуальне право, процесуальна самостійність, повноваження.

Volodymyr Hromko Associate Professor of the Father Ivan Lutskyi Department of Law of the Academician of the Ukrainian Academy of Sciences, PhD in Law, Higher Education Institution "King Danylo University" (Ivano-Frankivsk, Ukraine). Head of the Expert Council of the Ivano-Frankivsk Research Institute for Energy Efficiency Issues. https://orcid.org/0000-0002-7185-317X.

PARTICIPATION OF A PROSECUTOR AS A PROCEDURAL SUPERVISOR IN THE INVESTIGATION OF CRIMES BY INVESTIGATORS OF THE NATIONAL POLICE BODIES: SELECTED ISSUES

Abstract. The study aims to clarify the problematic issues related to the participation of a prosecutor as a procedural supervisor in the investigation of crimes conducted by investigators of the National Police, the State Bureau of Investigation, detectives of the National Anti-Corruption Bureau, and investigators of the Security Service of Ukraine. It examines the role of the prosecutor as a procedural supervisor in the investigation of criminal offenses and their potential influence on the investigator during the pre-trial investigation, despite the procedural independence provided by the norms of criminal procedural law. Through an analysis of national criminal procedural legislation, judicial practice, and academic approaches, the main applied problems have been identified via synthesis, and scientifically substantiated ways for their resolution have been proposed. By applying deductive and inductive methods, proposals for improving national legislation were formulated.

The article suggests strengthening the procedural independence of investigative bodies during the pre-trial investigation of criminal offenses and reducing the prosecutor's involvement in the pre-trial investigation process. In particular, attention is focused on Part 5 of Article 40 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which clearly states that an investigator, exercising their powers in accordance with the requirements of the CPC of Ukraine, is independent in their procedural activity, and interference by persons who do not possess legal authority to do so is prohibited. State authorities, local self-government bodies, enterprises, institutions, organizations, officials, and other individuals are obliged to comply with the lawful requirements and procedural decisions of the investigator. A correlative analysis was conducted between the aforementioned provision and the norms of Part 1 and Part 2 of Article 36 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

Summarizing the conducted research, it should be noted that the powers of the prosecutor in the pre-trial investigation process are extensive, and the prosecutor's influence on the organization and execution of the pre-trial investigation is significant. Frequently, such influence is crucial for the further progression of criminal proceedings, the drafting of an indictment, or the dismissal of such criminal proceedings.

Keywords: Prosecutor, investigator, criminal process, criminal law, criminal procedural law, procedural independence, powers.

Постановка проблеми.

Аналізуючи вироки та ухвали судів в кримінальних справах, можна прослідкувати, як досить часто суди окремо підкреслюють процесуальну самостійність слідчого, але водночас зазначають що прокурор здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням. Від так, суди одночасно розрізняють і в той же час ототожнюють слідчого і прокурора, що у свою чергу негативно впливає на встановлення відповідальності за прийняті рішення та хід досудового розслідування загалом.

Такі проблемні питання виникають досить часто коли сторона захисту заявляє, що прокурор впливав на слідчого, слідство було упередженим, або слідчий діяв за вказівкою прокурора. Суди ж в свою чергу наводять наступне формулювання: «Процесуальна самостійність слідчого не виключає повноважень прокурора щодо здійснення процесуального керівництва досудовим розслідуванням». Наводячи загальні формулювання і не акцентуючи увагу на проблемних аспектах, на практиці не вирішує проблему розмежування відповідальності, а навпаки, ще більше поглиблює непорозуміння та невдоволення в суспільстві, що в свою чергу негативно впливає на імідж правоохоронної системи загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Чимала кількість наукових статей присвячена участі прокурора в процесі досудового розслідування кримінальних проваджень. Зокрема проблемні питання висвітлювалися в працях В.Т. Маляренко, В.Т.Нора, О.Р. Михайленко, І.Л.Беспалько, О.В. Капліна, В.В. Колодчин, М.І. Курочка, В.П.Гримко, С.С. Охріменко, Т.В. Степанова, О.О. Лисецький, В.В. Сидорчук, В.М. Юрчишин, та інші науковці. При цьому без належної уваги залишаються питання розмежування участі прокурора/слідчого у процесі розслідування кримінальних проваджень.

Мета статті.

Метою дослідження окремих проблемних питань участі прокурора у процесі здійснення досудового розслідування у кримінальних провадженнях є виявлення сильних та слабких сторін процесуального керівництва, можливість виділення прокурора зі стадії досудового розслідування та реальне посилення процесуальної незалежності слідчого.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Правовий статус прокурора у кримінальному провадженні визначається ст. 131-1 Конституції України, Законом України «Про прокуратуру», а також нормами кримінально процесуального кодексу України. Важливе значення займають також підзаконні нормативно правові акти, такі як накази Генерального прокурора України, а також Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів. Затверджений всеукраїнською конференцією прокурорів 27.04.2017р.

Конституцією України зокрема визначено що прокуратура підтримує публічне обвинувачення в суді, здійснює організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку, представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом. В цей же час Закон України «Про прокуратуру» дещо по іншому визначає повноваження прокуратури в цілому та прокурора зокрема. Від так, в статті другій законодавець зазначає, що основними функціями прокуратури є: підтримання державного обвинувачення в суді; Представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених Законом України «Про прокуратуру» та главою 12 розділу III Цивільного процесуального кодексу України; Нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; Нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов’язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

У чотирьох частинах ст.36 КПК України, визначені повноваження прокурора безпосередньо під час досудового розслідування кримінальних проваджень. Зокрема прокурор здійснюючи свої повноваження відповідно до вимог КПК України, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові та інші фізичні особи зобов’язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення прокурора.

Стосовно повноважень органів які безпосередньо проводять досудове розслідування, то вони закріплені в ст. ст. 38, 40 КПК України, а також в Законах України «Про національну поліцію», «Про державне бюро розслідувань», «Про бюро економічної безпеки», «Про національне антикорупційне бюро України», «Про службу безпеки України», а також у відомчих наказах та інструкціях Міністерства внутрішніх справ, керівників профільних установ та відомств, які регулюють організацію діяльності.

В силу того що в статті приділена увага участі прокурора як процесуального керівника в процесі розслідування злочинів слідчими Національної поліції України, то процес розслідування іншими органами буде розглянуто в наступних працях та публікації.

Так, в ст. 40 КПК України, закріплено, що слідчий уповноважений починати досудове розслідування за наявності підстав, передбачених КПК України, проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, встановлених КПК України, доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам, звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, повідомляти за погодженням із прокурором особі про підозру, за результатами розслідування складати обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та подавати їх прокурору на затвердження, приймати процесуальні рішення у випадках, передбачених кримінально процесуальним кодексом, у тому числі щодо закриття кримінального провадження за наявності підстав, передбачених статтею 284 КПК України, здійснювати інші повноваження, передбачені кримінально процесуальним кодексом України. Як можна побачити, повноваження слідчого в процесі здійснення досудового розслідування не є вичерпними, оскільки законодавець чітко закріпив що слідчий уповноважений вчиняти і інші дії які передбачені КПК України. Слід зазначити, що окрім повноважень визначених в КПК України, слідчий також зобов'язаний в процесі досудового розслідування виконувати вимоги інструкції з організації діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України №570 від 06.07.2017 року.

Відповідно до положень даної інструкції Організація роботи слідчих підрозділів Національної поліції України (далі - слідчі підрозділи) передбачає ефективну участь слідчих у захисті особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охороні прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження шляхом: здійснення розгляду заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення; внесення відповідних відомостей про їх вчинення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі - ЄРДР); проведення всебічного, повного та неупередженого досудового розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності слідчих органів Національної поліції України, у порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України; ужиття своєчасних заходів для забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальними правопорушеннями. Організація роботи слідчих підрозділів регламентується КПК України, наказами Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції України, Головного слідчого управління Національної поліції України (далі - ГСУ) та головного управління Національної поліції в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, областях та місті Києві (далі - ГУНП). Слідчий здійснює процесуальну діяльність відповідно до вимог КПК України. Усі рішення про спрямування досудового розслідування і проведення слідчих (розшукових) дій

та негласних слідчих (розшукових) дій слідчий приймає самостійно, за винятком випадків, коли законом передбачено одержання згоди прокурора або рішення слідчого судді, чи суду. Працівникам інших органів та підрозділів поліції забороняється у будь-який спосіб утручатися в процесуальну діяльність слідчих, у тому числі витребувати та перевіряти матеріали кримінальних проваджень, давати у них вказівки або оцінку прийнятим слідчим процесуальним рішенням. Забороняється залучати слідчих до виконання функцій, не пов'язаних з розслідуванням кримінальних правопорушень.[14]

В розділі VI інструкції з організації діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України, також зазначено, що під час досудового розслідування слідчий самостійно приймає процесуальні рішення, крім випадків, коли законом передбачено винесення рішення слідчого судді, суду або згода прокурора чи погодження керівника слідчого підрозділу або якщо рішення про його проведення приймає виключно прокурор, і є відповідальним за законне та своєчасне виконання цих рішень. При виконанні своїх службових обов'язків слідчий зобов'язаний виконувати доручення та вказівки прокурора, які надаються в письмовій формі. Службові особи органів та підрозділів поліції, крім безпосередніх керівників слідчих підрозділів, вищих керівників слідчих підрозділів, які діють у межах повноважень, визначених КПК України, не можуть мати доступу до матеріалів кримінальних проваджень, витребувати їх у слідчого для перевірки стану розслідування кримінального правопорушення, вивчення і надання вказівок, визначення кваліфікації кримінального правопорушення чи будь-яким іншим способом втручатися в процесуальну діяльність слідчого. Втручання в процесуальну діяльність слідчих осіб, що не мають на те законних повноважень, не допускається. Рішення слідчого судді, суду, письмові доручення і вказівки прокурора та вказівки керівника слідчого підрозділу, які не суперечать рішенням та вказівкам прокурора, надані в межах їх компетенції і в установленій законодавством формі, є обов'язковими для виконання слідчим.

Як вбачається, законом та підзаконними нормативно правовими актами закріплена процесуальна самостійність слідчого. Більше того, усі рішення про спрямування досудового розслідування і проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій слідчий приймає самостійно. Однак законодавець залишив місце для «впливу» прокурора на процес досудового розслідування, прописавши у законі своєрідне виключення, а саме: «за винятком випадків, коли законом передбачено одержання згоди прокурора». Відповідно до закону, більшість процесуальних рішень слідчого потребують погодження прокурора, зокрема перед зверненням із клопотанням до слідчого судді, таке погодження є обов'язковим, так само як і погодження підозри, обвинувального акту та ряду інших процесуальних документів. Усе це в своїй сукупності ставить під сумнів процесуальну самостійність слідчого. Ще одним процесуальним інструментом, який ставиться під сумнів процесуальна самостійність слідчого є

вказівки прокурора, які є обов'язкові до виконання слідчим. Тобто, законодавець чітко закріпив, що в процесі здійснення досудового розслідування слідчий зобов'язаний виконувати вказівки прокурора навіть тих які на думку самого слідчого можуть бути недоцільними, або носити сугубо формальний характер.

Враховуючи вище описані законодавчі вимоги, незалежність слідчого під час проведення досудового розслідування кримінального провадження, та здатність ним самостійно приймати процесуальні рішення, викликає розумний сумнів.

Для з'ясування питання процесуальної незалежності слідчого, слід дослідити правовий статус слідчого/прокурора, а також якими повноваженнями та функціями наділений слідчий/прокурор під час досудового розслідування.

Аналізуючи визначальні для прокурора нормативні акти, можна побачити, що функціями, які покладаються на прокурора під час досудового розслідування є: 1) організація і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; 2) нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство. Тому, здійснюючи повноваження, спрямовані на реалізацію саме цих функцій, прокурор приймає активну участь у процесі доказування. Прокурор, який здійснюватиме повноваження прокурора у конкретному кримінальному провадженні, визначається керівником відповідного органу прокуратури та здійснює свої повноваження з самого його початку до завершення.

Таким чином забезпечується принцип незмінюваності прокурора, який спрямований на ефективність здійснення процесуального керівництва досудовим розслідуванням, згодом підтримання публічного обвинувачення в суді. Враховуючи те, що процесуальне керівництво є самостійним напрямом діяльності прокурора у кримінальному провадженні, спрямованим на забезпечення швидкого, повного, неупередженого та всебічного досудового розслідування, важливе місце посідає його діяльність щодо збирання, перевірки доказів і надання їм належної оцінки.[13]

Відповідно до ч. 2 ст. 36 КПК України, прокурор є процесуальним керівником досудовим розслідуванням. Ч. 1 ст. 92 КПК України, покладає обов'язок доказування на сторону обвинувачення. З метою виконання цієї норми посадові особи, які належать до сторони обвинувачення, уповноважені здійснювати збирання доказів шляхом проведення (слідчо розшукових дій далі - СРД і негласних слідчих розшукових дій далі – НСРД), витребування й отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених законом. Саме сторона обвинувачення зобов'язана всебічно, повно і неупереджено дослідити

обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень. Згідно з ст. 36 КПК України, прокурор, здійснюючи свої повноваження відповідно до вимог КПК України, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Органи державної влади, місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові й інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення прокурора. Багато стадійність кримінального провадження, конституційні функції, особлива роль прокурора, який здійснює нагляд у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, обумовлюють широкий спектр його повноважень, які можна класифікувати за різними підставам. Так можна виділити ті, які пов'язані із організацією та рухом кримінального провадження: збирати докази, у порядку передбаченому законом (ч. 2 ст. 22, частини 1-2 ст. 93 КПК); доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений строк СРД, НСРД, інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їх проведення, а в необхідних випадках – особисто проводити СРД та процесуальні дії в порядку, визначеному КПК України (п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК); доручати проведення СРД та НСРД відповідним оперативним підрозділам (п. 5 ч. 2 ст. 36 КПК України); приймати процесуальні рішення, у тому числі щодо визначення підслідності, закриття кримінального провадження, продовження строків досудового розслідування, об'єднання та виділення матеріалів досудового розслідування у випадках та за наявності підстав, передбачених КПК України (п. 9 ч. 2 ст. 36, ч. 10 ст. 216, ч. 5 ст. 217, ч. 1, 3 ст. 110 КПК України); повідомляти особі про підозру (п. 11 ч. 2 ст. 36, ст. 481 КПК України); самостійно подавати слідчому судді клопотання про проведення СРД, НСРД, інших процесуальних дій у випадках, передбачених КПК (п. 10 ч. 2 ст. 36 КПК); самостійно складати клопотання про застосування ПЗМХ або ПЗВХ та звертатися з ними до суду (п.п. 13-14 ч. 2 ст. 36 КПК); укладати угоду про визнання винуватості з підозрюваним або обвинуваченим (п. 2 ч. 1ст. 468 КПК України); звертатися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності (п. 14 ч. 2 ст. 36 КПК України) тощо.

Запроваджений чинним КПК України нагляд прокурора за додержанням законів під час досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням є основою формування управлінських відносин між прокурором як процесуальним керівником у конкретному кримінальному провадженні та слідчим, що його розслідує. Особливостями таких управлінських відносин є те, що вони передбачають, з одного боку, обов'язок слідчого погоджувати у прокурора клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, повідомлення про підозру, проведення у

передбачених КПК випадках СРД і НСРД, подання йому на затвердження обвинувального акту, клопотання про застосування ПЗМХ або ПЗВХ, а з іншого боку залишають за слідчим право самостійно розпочати досудове розслідування за наявності підстав, передбачених КПК України, проводити СРД і НСРД, доручати їх проведення відповідним оперативним підрозділам, призначати ревізії та перевірки у порядку, визначеному законом, приймати процесуальні рішення у випадках, передбачених КПК України, у тому числі щодо закриття кримінального провадження за наявності підстав, передбачених статтею 284 КПК України, здійснювати інші повноваження, передбачені кримінальним процесуальним законом. Таким чином, законодавець не дистанціює прокурора від діяльності слідчого зі збирання доказів у кримінальному провадженні, а закріплює за ним можливість за необхідності особисто проводити СРД та процесуальні дії в порядку, визначеному КПК України, доручати проведення СРД і НСРД відповідним оперативним підрозділам, призначати ревізії та перевірки у порядку, визначеному законом, приймати процесуальні рішення у випадках, передбачених КПК України, повідомляти особі про підозру, пред'являти цивільний позов, затверджувати чи відмовляти у затвердженні обвинувального акту, клопотань про застосування ПЗМХ чи ПЗВХ, вносити зміни до складеного слідчим обвинувального акту чи зазначених клопотань, самостійно складати обвинувальний акт чи зазначені клопотання. Прокурор не просто досліджує всі обставини провадження, його діяльність зумовлена особливою процесуальною метою – обґрунтуванням підозри (обвинувачення), яке потім він буде підтримувати перед судом. Прокурор, зрештою, відповідає за справедливість, обґрунтованість обвинувачення – адже саме він передає матеріали кримінального провадження на вирішення суду. Прокурор зобов'язаний ще в процесі розслідування вжити заходів до встановлення всіх обставин, що викривають підозрюваного, піддати їх ретельній перевірці і врахувати обставини, що вказують на його користь. Без цього прокурор не зможе зробити правильний висновок про винуватість особи.[2]

Аналізуючи вище зазначене можна прослідкувати обвинувальний ухил в діяльності прокурора. Адже приймання участі прокурором на всіх стадіях досудового розслідування, фактично зобов'язує прокурора вживає всіх заходів спрямованих на доведення винуватості особи, що в свою чергу суперечить вимогам КПК України, про те, що сторона обвинувачення зобов'язана всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень.

За таких умов, досить складно, говорити про неупередженість прокурора у кримінальному процесі де він вживав заходів або погоджував вжиття заходів по збиранню доказів які обвинувачують особу.

Пункт 1 розділу І Інструкції з організації діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України передбачає, що організація роботи органів досудового розслідування Національної поліції України (далі – органи досудового розслідування) передбачає ефективну участь слідчих у захисті особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охороні прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження шляхом: здійснення розгляду заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення; внесення відповідних відомостей про їх вчинення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР); проведення всебічного, повного та неупередженого досудового розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності слідчих органів Національної поліції України, у порядку, передбаченому КПК України; ужиття своєчасних заходів для забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальними правопорушеннями.

Охріменко С. С., у своїх працях виділяє наступні види гарантій правового захисту слідчого: 1) засоби запобігання порушень його процесуальної самостійності; 2) засоби забезпечення кримінального провадження; 3) засоби збереження та актуалізації процесуальної незалежності та самостійності; 4) засоби державно-владного реагування на неналежну поведінку особи стосовно професійної діяльності слідчого.[9]

Що ж стосується прав та обов'язків слідчого, то вони обумовлені його правовим статусом, який науковці тлумачать по-різному, ототожнюючи дане поняття із «правовим становищем». Так, Степанова Т. В. відмічає, що перший включає в себе не лише права й обов'язки слідчого, але й відповідальність. На думку вченої, правове становище виступає ширшим поняттям відносно поняття «правовий статус», включаючи в себе, окрім того, правосуб'єктність, місце в системі, засади, гарантії захисту та реалізації прав.[6]

Лисецький О. О. трактує правовий статус як юридично внормоване положення суб'єкта у право реалізаційному та правотворчому процесі, до структури якого входять права, завдання й відповідальність.[7]

Сидорчук В. В. вважає, що «правовий статус – це урегульовані нормами права – завдання, права, обов'язки, відповідальність, які формально визначають становище суб'єкта у взаємодії його з іншими суб'єктами правового життя».[8]

Статус це певний юридично закріплене стан або положення певного суб'єкта права, метою збереження відновлення чи захисту своїх законних прав свобод та інтересів.[3]

На слушну думку Беспалової О.І., та Горбач Д.О., «адміністративно-правовий статус» є одним з видів загального поняття «правовий статус», і, в свою чергу, він також може бути конкретизований в залежності від виду суб'єктів зазначених адміністративно-правових відносин: фізичні або юридичні особи. Крім того, вчені підкреслюють, що у юридичних осіб є власна система, що дозволяє нам виділити органи державної влади та їх особливий вид – правоохоронні органи.[4]

Зміст адміністративно-правового статусу особи безпосередньо залежить від параметрів його адміністративної правосуб'єктності, яка виступає фундаментом для визначення ролі особи в управлінських відносинах.

Академік Авер'янов В.Б., визначає, що треба розрізняти правовий статус у широкому розумінні та правовий статус у вузькому розумінні (співвідношення цілого та частини) Компетенція (права і обов'язки) є головною складовою змісту правового статусу кожного органу, яка доповнюється такими важливими елементами, як: завдання, функції, характер взаємозв'язків з іншими органами (як по «вертикалі», так і по «горизонталі»), місце в ієрархічній структурі органів виконавчої влади, порядок вирішення установчих і кадрових питань тощо.[5]

Науковець Глобенко І.О., доводить, що адміністративно правовий статус є ключовою категорією у формуванні та становленні правового становища суб'єкт адміністративного права у сфері публічного адміністрування. Адміністративно правовий статус складається із законодавчих закріплених суб'єктивних прав та обов'язків конкретного суб'єкта публічної адміністрації, де правами є захист інтересів певного класу, за допомогою яких реалізується та виявляється їхня спроможність до виконання поставлених завдань. В цілому вчений узагальнює що адміністративно- правовий статус суб'єктів публічної адміністрації в Україні це юридично закріплені положення суб'єктів публічного адміністрування, яке виражається через комплекс суспільно обов'язкових, законодавчих закріплених адміністративних прав та обов'язків, а також юридичної відповідальності та ведення публічної суспільно-правової діяльності що спрямована на забезпечення прав, свобод і законних інтересів юридичних та фізичних осіб.[3]

Процесуальний статус прокурора визначає його місце та роль у кримінальному провадженні. Це поняття включає сукупність його прав, обов'язків та повноважень, встановлених законом. Зокрема, прокурор наділений такими ключовими аспектами процесуального статусу як функції та повноваження. Також до процесуального статусу прокурора входять процесуальні обов'язки. В КПК України бачимо також і права прокурора (скажімо, право доповнити, змінити або відмовитися від апеляційної чи касаційної скарги, заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, внесених ними, керівниками, першими заступниками чи заступниками керівників або прокурорами прокуратур нижчого рівня[15].

Михайленко О.Р., звернув увагу на недопустимість та необґрунтованість зведення поняття «правового статусу» лише до сукупності прав та обов'язків (повноважень), оскільки це поняття значно складніше за своєю юридичною природою. Воно включає низку структурних елементів, скажімо, таких як: громадянство, правосуб'єктність, правоздатність, повноваження, компетенція, законні інтереси, функції, принципи діяльності, відповідальність, гарантії незалежності та безпеки, правосвідомість, статутні правовідносини, наявність відповідних правових норм, без яких загалом не може бути правового статусу.[10]

Безкровний Є.А., узагальнюючі складові правового статусу прокурора, включає до них: особливий порядок призначення та звільнення з посади, притягнення до юридичної відповідальності, права й обов'язки, повноваження, правові та соціальні гарантії прокурорської діяльності.[11]

Як підкреслює Юрчишин В.М., "діяльність прокурора в сучасному кримінальному процесі України набула великого значення. Вона дістає вияв у різних напрямах його діяльності. Одні з них є основними й тому цілком обґрунтовано називаються функціями прокурора. Інші такими не є, проте в юридичній літературі їх також іноді іменують функціями прокурора".[12]

Підсумовуючи вище наведене можна зробити висновок про те, що повноваження прокурора та слідчого на етапі досудового розслідування є надмірно переплетеними. Прокурор наділений в силу вказівки закону більш ширшими повноваженнями та є значно самостійнішим в процесі здійснення досудового розслідування, наявність навіть таких повноважень які дають можливість самостійно призначати експертизи, самостійно звертатись із клопотаннями до слідчого судді із клопотаннями про проведення обшуку, виїмки документів та навіть вручення підозри за необхідності, ставить прокурора у так зване привілейоване становище в порівнянні із слідчим. В цей же час слідчий не дивлячись на закріплення в законодавстві процесуально незалежного статусу не має таких повноважень по проведенню такого широкого масиву дій у порівнянні із прокурором.

Від так можна зробити висновок про так звану «умовну» процесуальну незалежність слідчого у процесі розслідування кримінальних проваджень, що в загальному, як думається, негативно впливає на процес досудового розслідування. Зазначення в законодавстві обов'язку прокурора дослідити всебічно обставини як ті що виправдовують так і ті що обвинувачують фактично зводиться нанівець через постійну участь прокурора у процесі розслідування злочинів, вишукуванням нових доказів та сприянню слідчому в отриманні доказів. Як думається, значно доречнішим було надання більш ширших повноважень слідчому на етапі досудового розслідування шляхом мінімального втручання прокурора у процес досудового розслідування або взагалі виключити такий вплив і звести участь прокурора тільки до підтримання державного обвинувачення у суді. Як вбачається із законодавчо визначених завдань, які покладені на прокурора, на досудовому розслідуванні, він повинен оцінювати всі фактори, які впливають на кваліфікацію діяння та притягнення осіб до відповідальності. Він повинен враховувати як ті що обвинувачують особу так і ті які виправдовують її. Однак як показує практика участь прокурора зводиться виключно до обвинувального ухилу.

Від так, якщо, прокурор неспроможній в силу свого обвинувального ухилу об'єктивно оцінювати обставини справи, неспроможній виявляти докази які доводять невинуватість особи то чи доречним є збереження за прокурором таких широких повноважень якими він наділений на етапі досудового розслідування!?

Ст.290 КПК України, передбачає можливість сторони захисту по завершенню досудового розслідування ознайомитися з матеріалами досудового розслідування та вступити у процес захисту. По аналогії дана правова процедура може бути застосована і до прокурора із частковими змінами, а саме, слідчий самостійно збирає докази проводить досудове розслідування кримінального провадження після зібрання усіх доказів і вчинення всіх процесуальних дій, яких на думку слідчого є достатньо для передачі справи на розгляд суду, останній передає справу прокурору для прийняття рішення. Після чого прокурор може або направляти дану справу до суду, або повернути слідчому для дорозслідування.

Висновки.

1.Повноваження прокурора є значно ширшими ніж повноваження слідчого на етапі досудового розслідування.

2.Слідчий формально є процесуально незалежним у процесі здійснення досудового розслідування, однак його незалежність обмежується правами прокурора.

3.Участь прокурора у процесі досудового розслідування доречно було б звести до повноважень підтримання державного обвинувачення в суді, та тим самим забезпечити процесуальну незалежність слідчого.

Література:

1. Капліна О. В., Шило О. Г. Кримінальний процес: підручник. Харків: Право, 2018. 584 с.

2. Палюх А. І. Участь прокурора в доказуванні під час досудового розслідування: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09 / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2016. 206 с. URL: https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1816/dyspaluh.pdf.

3. Галунько В., Глобенко І. Публічна адміністрація в Україні: монографія. Київ: Видавництво «Людмила», 2022. 168 с.

4. Безпалова О., Горбач Д. Поняття та структура адміністративно-правового статусу Національної гвардії України. 2020. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/16482 *(замінено локальний шлях на електронний архів)*.

5. Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ: Видавничий Дім «Ін-Юре», 2002. 668 с.

6. Степанова Т. В. Щодо співвідношення поняття правового статусу та суміжних категорій. *Правова держава*. 2015. № 19. С. 35–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2015_19_10.

7. Лисецький О. О. Слідчий як суб'єкт кримінального провадження: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 244 с.

8. Сидорчук В. В. Поняття та види правового статусу слідчого. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 3. С. 140–142. URL: http://apnl.dnu.in.ua/3_2019/35.pdf.

9. Охріменко С. С. Гарантії правового захисту процесуальної самостійності та незалежності слідчого: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2007. 19 с.

10. Михайленко О. Р. Статус Генерального прокурора України: історія, теорія і сучасність. *Юридична Україна*. 2003. № 2. С. 20–25.

11. Безкровний Є. А. Правовий статус прокурора. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал*. 2019. Вип. 2. С. 78–85.

12. Юрчишин В. М. Теоретичні знання про функції прокурора в досудовому розслідуванні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 31. Т. 3. С. 107–110.

13. Беспалько І. Л. Прокурор як суб'єкт кримінального процесуального доказування під час досудового розслідування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 89, ч. 3. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/07/49-2.pdf.

14. Інструкція про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України, затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 06.07.2017 № 570. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0949-17.

15. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

References

1. Kaplina, O. V., & Shylo, O. H. (2018). *Kryminalnyi protses* [Criminal process]: pidruchnyk. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].

2. Paliukh, A. I. (2016). *Uchast prokurora v dokazuvanni pid chas dosudovoho rozsliduvannia* [Participation of the prosecutor in evidence during the pre-trial investigation]: dys. … kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. URL: https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1816/dyspaluh.pdf. [in Ukrainian].

3. Halunko, V., & Hlobenko, I. (2022). *Publichna administratsiia v Ukraini* [Public administration in Ukraine]: monohrafiia. Kyiv: Vydavnytstvo «Liudmyla». [in Ukrainian].

4. Bezpalova, O., & Horbach, D. (2020). *Poniattia ta struktura administratyvno-pravovoho statusu Natsionalnoi hvardii Ukrainy* [Concept and structure of the administrative and legal status of the National Guard of Ukraine]. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/16482. [in Ukrainian].

5. Averianov, V. B. (Ed.). (2002). *Vykonavcha vlada i administratyvne pravo* [Executive power and administrative law]. Kyiv: Vydavnychyi Dim «In-Yure». [in Ukrainian].

6. Stepanova, T. V. (2015). Shchodo spivvidnoshennia poniattia pravovoho statusu ta sumizhnykh katehorii [Regarding the ratio of the concept of legal status and related categories]. *Pravova derzhava*, (19), 35–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2015_19_10. [in Ukrainian].

7. Lysetskyi, O. O. (2018). *Slidchyi yak subiekt kryminalnoho provadzhennia* [Investigator as a subject of criminal proceedings]: dys. … kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Kyiv. [in Ukrainian].

8. Sydorchuk, V. V. (2019). Poniattia ta vydy pravovoho statusu slidchoho [Concept and types of legal status of an investigator]. *Aktualni problemy vitchyznyanoi yurysprudentsii*, (3), 140–142. URL: http://apnl.dnu.in.ua/3_2019/35.pdf. [in Ukrainian].

9. Okhrimenko, S. S. (2007). *Harantii pravovoho zakhystu protsesualnoi samostiinosti ta nezalezhnosti slidchoho* [Guarantees of legal protection of procedural autonomy and independence of the investigator]: avtoref. dys. … kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Kyiv. [in Ukrainian].

10. Mykhailenko, O. R. (2003). Status Heneralnoho prokurora Ukrainy: istoriia, teoriia i suchasnist [Status of the Prosecutor General of Ukraine: history, theory and modernity]. *Yurydychna Ukraina*, (2), 20–25. [in Ukrainian].

11. Bezkrovnyi, Ye. A. (2019). Pravovyi status prokurora [Legal status of a prosecutor]. *Irpinskyi yurydychnyi chasopys: naukovyi zhurnal*, (2), 78–85. [in Ukrainian].

12. Yurchyshyn, V. M. (2015). Teoretychni znannia pro funktsii prokurora v dosudovomu rozsliduvanni [Theoretical knowledge about the functions of a prosecutor in a pre-trial investigation]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo*, 31(3), 107–110. [in Ukrainian].

13. Bespalko, I. L. (2025). Prokuror yak subiekt kryminalnoho protsesualnoho dokazuvannia pid chas dosudovoho rozsliduvannia [The prosecutor as a subject of criminal procedural proving during the pre-trial investigation]. *Naukovyi Visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriia: Pravo, 89*(3). https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/07/49-2.pdf.

14. Ministry of Internal Affairs of Ukraine. (2017). *Instruktsiia pro orhanizatsiiu diialnosti slidchykh pidrozdiliv Natsionalnoi politsii Ukrainy* [Instruction on the organization of activity of investigative units of the National Police of Ukraine] (Decree No. 570, July 6, 2017). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0949-17

15. Verkhovna Rada of Ukraine. (2012). *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy* [Criminal Procedure Code of Ukraine] (Law No. 4651-VI, April 13, 2012). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

Дата першого надходження статті до видання: 10,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.05.2026

УДК 343.9:004.056:346.2

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2549-2562

Дуліна Оксана Василівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління та регіоналістики Інституту публічної служби та управління Національного університету «Одеська політехніка», м. Одеса, https://orcid.org/0000-0002-1009-558X

Куспляк Ігор Сергійович кандидат політичних наук, доцент, заступник директора Навчально-наукового інституту публічної служби та управління Національного університету «Одеська політехніка», доцент кафедри публічного управління та регіоналістики, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0003-1494-5008

Курносенко Лариса Володимирівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних наук, Національний університет «Одеська політехніка», м. Одеса, https://orcid.org/0000-0003-2309-695X

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Анотація. У статті досліджено кримінально-правові аспекти захисту інформаційної безпеки суб'єктів господарювання в умовах цифровізації економіки та зростання кіберзагроз. Проаналізовано підходи до розуміння інформаційної безпеки та обґрунтовано її значення як складової економічної безпеки підприємства. Запропоновано визначення інформаційної безпеки суб'єкта господарювання як стану захищеності інформації, інформаційних ресурсів, інформаційно-комунікаційних систем та цифрової інфраструктури від внутрішніх і зовнішніх загроз. Обґрунтовано доцільність поділу кримінальних правопорушень у цій сфері на три групи: посягання на інформацію з обмеженим доступом та іншу охоронювану законом інформацію, посягання у сфері технічного захисту інформації та дотичні склади злочинів, у яких інформація виступає функціональним засобом заподіяння шкоди економічним інтересам підприємства. Проведено порівняльний аналіз їх об'єкта, предмета та суб'єктного складу.

Визначено особливості кримінально-правової охорони інформаційної безпеки суб'єктів господарювання, зокрема високий рівень латентності відповідних правопорушень, складність їх кримінально-правової кваліфікації, специфіку захисту критичної інформаційної інфраструктури, а також застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Розглянуто детермінанти злочинів проти інформаційної безпеки суб'єктів господарювання та окреслено основні напрями вдосконалення кримінально-

правових, організаційних і технічних механізмів захисту інформаційних активів бізнесу. Зроблено висновок, що ефективне забезпечення інформаційної безпеки суб'єктів господарювання потребує комплексного поєднання кримінально-правових, організаційних, технічних заходів, спрямованих на захист інформаційних ресурсів і цифрової інфраструктури підприємств.

Ключові слова: інформаційна безпека, захист інформації, кібер-злочинність, кримінально-правова охорона, критична інформаційна інфра-структура, суб'єкти господарювання, цифрові активи, банківська таємниця, комерційна таємниця.

Dulina Oksana Vasylivna PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Public Administration and Regionalism, Institute of Public Service and Administration, Odesa Polytechnic National University, Odesa, https://orcid.org/0000-0002-1009-558X

Kuspliak Ihor Serhiiovych Candidate of Political Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Public Administration and Regionalism Chair, Odesa Polytechnic National University, Odesa, https://orcid.org/0000-0003-1494-5008

Kurnosenko Larysa Volodymyrivna PhD in Economics, Docent, Associate Professor of Institute of Public Service and Management, Odesa Polytechnic National University, Odesa, https://orcid.org/0000-0003-2309-695X

CRIMINAL LAW ASPECTS OF PROTECTING THE INFORMATION SECURITY OF BUSINESS ENTITIES

Abstract. The article examines the criminal-legal aspects of protecting the information security of business entities in the context of the digitalization of the economy and the growth of cyber threats. The approaches to understanding information security are analyzed and its importance as a component of the economic security of an enterprise is substantiated. The definition of information security of a business entity is proposed as the state of protection of information, information resources, information and communication systems and digital infrastructure from internal and external threats. The expediency of dividing criminal offenses in this area into three groups is substantiated: encroachment on restricted access information and other legally protected information, encroachment on technical information protection, and related crimes in which information acts as a functional means of causing harm to the economic interests of the enterprise. A comparative analysis of their object, subject, and subject composition is conducted.

The features of criminal law protection of information security of business entities are identified, in particular the high level of latency of the relevant offenses, the complexity of their criminal law qualification, the specifics of protecting critical

information infrastructure, as well as the application of criminal law measures against legal entities. The determinants of crimes against the information security of business entities are considered and the main directions for improving criminal law, organizational and technical mechanisms for protecting business information assets are outlined.

It is concluded that effective provision of information security of business entities requires a comprehensive combination of criminal law, organizational and technical measures aimed at protecting information resources and digital infrastructure of enterprises.

Keywords: information security, information protection, cybercrime, criminal law protection, critical information infrastructure, business entities, digital assets, banking secrecy, trade secrets.

Постановка проблеми. Кримінально-правові аспекти захисту інформаційної безпеки суб'єктів господарювання в сучасних умовах цифровізації економіки набувають особливої актуальності у зв'язку зі зростанням кількості кіберзлочинів, цифрових фінансових порушень, незаконного втручання в інформаційні системи підприємств та поширенням транснаціональної кіберзлочинності. Інформаційна безпека розглядається в межах різних галузей соціально-гуманітарних, правових і технічних наук. Зокрема, вона є предметом досліджень у сфері теорії права, основ національної безпеки, адміністративного права, політології, міжнародних відносин, кібербезпеки, інформаційних технологій та комп'ютерних наук. Зміст цього поняття залежить від предмета відповідної науки, оскільки кожна галузь акцентує увагу на тих аспектах інформаційної безпеки, які є релевантними для її методології та об'єкта дослідження [1].

У кримінально-правовому вимірі інформаційну безпеку доцільно розуміти як систему суспільних відносин, у межах яких забезпечується можливість задоволення інформаційних потреб особи, суспільства й держави. Реалізація таких потреб передбачає доступ до необхідної інформації, використання інформаційних технологій та формування інформаційних ресурсів, що створюють умови для належного функціонування інформаційної сфери [2]. Інформаційна безпека є невід'ємним елементом економічної безпеки підприємства, оскільки забезпечує стабільність управлінських, фінансових та виробничих процесів [3]. Вона забезпечує охорону від незаконного одержання, використання, спотворення, блокування або розголошення інформації, прямо впливає на конкурентоспроможність, ринкову позицію, платоспроможність, договірну стабільність і майнові інтереси підприємства. Особливого значення інформаційна безпека набуває в умовах функціонування цифрової економіки, впливу інформаційних технологій на обліково-аналітичні системи суб'єктів господарювання, де більшість фінансових операцій, облікових систем, банківських транзакцій та корпоративних процесів здійснюються через інформаційні технології [4]. Водночас інформаційна безпека господарюючого

суб'єкта має і публічно-правовий вимір. Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» [5] визначає правові та організаційні засади захисту життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави у кіберпросторі, а також прямо охоплює повноваження підприємств, установ та організацій у цій сфері.

Попри постійне вдосконалення законодавства у сфері кібербезпеки та протидії кіберзлочинності, залишаються недостатньо дослідженими питання визначення змісту кримінально-правового захисту інформаційної безпеки суб'єктів господарювання, особливостей кваліфікації посягань на інформацію з обмеженим доступом, співвідношення економічних та інформаційних кримінальних правопорушень, а також ефективності механізмів захисту критичної інформаційної інфраструктури бізнесу. Зазначені обставини обумовлюють необхідність комплексного дослідження кримінально-правових аспектів забезпечення інформаційної безпеки суб'єктів господарювання в умовах цифрової трансформації економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика кримінально-правового захисту інформаційної безпеки суб'єктів господарювання досліджується у кількох взаємопов'язаних напрямах: кримінально-правовому, кримінологічному, економіко-безпековому та інформаційно-технологічному.

У кримінально-правовому аспекті базове значення мають праці М. В. Карчевського, який аналізує основні проблеми кримінально-правової охорони інформаційної безпеки в Україні та акцентує увагу на необхідності узгодження кримінально-правових норм із сучасними цифровими загрозами [6]. Близькою за змістом є позиція В. Солоджука, який розглядає інформацію та інформаційну безпеку як самостійні об'єкти кримінально-правової охорони [7].

А. Л. Замахін досліджує об'єкт і предмет кримінальних правопорушень у сфері використання електронно-обчислювальних машин, систем, комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, що має значення для правильної кваліфікації посягань, передбачених розділом XVI КК України [8].

Кримінологічний і політико-правовий виміри цієї проблеми розкриваються у працях С. В. Корзуна [9], який обґрунтовує теоретико-методологічну конструкцію державної кримінально-правової політики протидії кіберзлочинності, а також Н. М. Зотова [10], який аналізує механізми кримінально-правової охорони та кримінологічного забезпечення економічної безпеки. У цьому контексті інформаційна безпека розглядається не ізольовано, а як складова економічної безпеки суб'єктів господарювання.

Економічний вимір інформаційної безпеки суб'єктів господарювання розкривають П. Хомин, У. Плига, А. Срога та О. Була [11], які досліджують вплив інформаційних технологій на обліково-аналітичну систему підприємств. Їх підхід дозволяє показати, що інформаційні ризики безпосередньо впливають на фінансову стабільність, управлінські рішення та достовірність господарської інформації.

Отже, наукові джерела свідчать про активне дослідження окремих аспектів інформаційної безпеки, кіберзлочинності, економічної безпеки та криміналістичного забезпечення розслідування. Водночас недостатньо комплексно розробленими залишаються питання саме кримінально-правового захисту інформаційної безпеки суб'єктів господарювання, співвідношення інформаційних, економічних і фінансових кримінальних правопорушень. Саме ці аспекти визначають наукову актуальність подальшого дослідження.

Мета статті – дослідження кримінально-правових аспектів захисту інформаційної безпеки суб'єктів господарювання, визначення сутності інформаційної безпеки суб'єктів господарювання як об'єкта кримінально-правової охорони, аналіз системи кримінально-правових норм, що забезпечують захист інформаційних активів та інформаційно-комунікаційної інфраструктури підприємств.

Виклад основного матеріалу. Стосовно господарюючих суб'єктів інформаційну безпеку перш за все слід розглядати як складову економічної безпеки, як стан захищеності життєво важливих інтересів у корпоративній сфері, інформаційно-медійного простору від реальних і потенційних внутрішніх та зовнішніх ризиків і загроз [10].

Отже, інформаційну безпеку суб'єкта господарювання доцільно розуміти як стан захищеності інформації, інформаційних ресурсів, інформаційно-комунікаційних систем, комерційно значущих відомостей та цифрової інфраструктури підприємства від реальних і потенційних внутрішніх та зовнішніх загроз, за якого забезпечуються конфіденційність, цілісність, доступність і правомірне використання інформації, а також стабільність, конкурентоспроможність і майнова безпека господарської діяльності. У цьому значенні інформаційна безпека суб'єкта господарювання є, з одного боку, складовою економічної безпеки підприємства, оскільки охороняє його інформаційні активи як ресурс господарської діяльності, а з іншого – елементом національної, економічної та кібербезпеки держави, оскільки порушення інформаційної безпеки бізнесу може створювати ризики не лише для окремого суб'єкта, а й для ринку, фінансової системи, критичної інфраструктури та публічних інтересів загалом.

Інформаційна безпека суб'єкта господарювання також має розглядатися і як комплексний правовий режим охорони інформаційних активів підприємства. Основними складовими механізму забезпечення інформаційної безпеки суб'єкта господарювання є правове регулювання, внутрішньокорпоративні правила захисту інформації, договірні засоби конфіденційності, технічні засоби кіберзахисту та механізми юридичної відповідальності за порушення встановленого режиму безпеки.

До інформаційних активів підприємства, що мають економічну, управлінську, технологічну та фінансову цінність, належать комерційна таємниця, банківська таємниця, інсайдерська інформація, клієнтські бази, технологічна документація, договірна інформація, відомості про постачальників і

контрагентів, електронний документообіг, облікові записи, паролі, ключі доступу, програмне забезпечення та інформаційно-комунікаційна інфраструктура. Це дає підстави стверджувати, що кримінальна охорона інформаційної безпеки підприємств не є вузько корпоративною проблемою: вона має значення для стабільності фінансових ринків, добросовісної конкуренції, інвестиційної привабливості, кіберстійкості економіки та національної безпеки загалом.

Особливість кримінально-правової охорони інформаційної безпеки господарюючих суб'єктів полягає в тому, що посягання на відповідні інформаційні відносини може водночас зачіпати різні об'єкти кримінально-правової охорони: власність, господарську діяльність, службову діяльність, недоторканність приватного життя, порядок використання електронно-обчислювальних машин, автоматизованих систем, комп'ютерних мереж та мереж електрозв'язку. Чинне кримінальне законодавство не містить окремого розділу, родовим об'єктом якого були б однорідні суспільні відносини у сфері обігу інформації. Водночас Особлива частина КК України містить понад 50 складів, які посягають на порядок створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони та захисту інформації [12].

Отже, кримінально-правова охорона інформаційної безпеки суб'єктів господарювання має комплексний характер, а кримінальне законодавство охороняє інформаційні відносини як через Розділ XVI Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку», так і через норми про незаконні дії з інформацією з обмеженим доступом та склади, предметом яких є різного роду інформація [13]. Тобто кримінально-правова охорона інформаційної безпеки підприємства не зводиться до кіберзлочинів. Вона охоплює як посягання на технічну інфраструктуру, так і посягання на нематеріальні інформаційні об'єкти – комерційну таємницю, банківську таємницю, інсайдерську інформацію, об'єкти інтелектуальної власності, конфіденційну інформацію, персональні дані, корпоративну документацію та відомості, що забезпечують нормальне функціонування юридичної особи.

З урахуванням цього кримінально-правову охорону інформаційної безпеки господарюючих суб'єктів доцільно розглядати у двох основних площинах. Перша площина – це охорона інформації як економічного ресурсу, тобто інформації, яка має самостійну господарську цінність: комерційної таємниці, банківської таємниці, професійної таємниці на ринках капіталу, інсайдерської інформації, фінансової звітності, реєстраційних даних, платіжної інформації, відомостей про емітента, баз даних клієнтів, технологічних рішень, договірної та корпоративної документації. Друга площина – це охорона інформаційної інфраструктури, тобто технічних і програмних засобів обробки, зберігання, передавання та захисту інформації: комп'ютерних систем, автоматизованих систем, електронних комунікаційних мереж, серверів, електронного

документообігу, CRM/ERP-систем, банківських та фінансових інформаційних платформ.

Зазначені площини охорони інформації конкретизуються у системі кримінальних правопорушень, які доцільно поділити на три групи залежно від ролі інформації у механізмі посягання.

Найбільш обґрунтованою видається класифікація кримінальних правопорушень у сфері інформаційної безпеки суб'єктів господарювання на три групи:

1) посягання на інформацію з обмеженим доступом та іншу охоронювану законом інформацію;

2) посягання у сфері технічного захисту інформації;

3) склади злочинів, у яких інформація виступає функціональним засобом заподіяння шкоди економічним інтересам підприємства.

У контексті бізнесу перша група охоплює комерційну таємницю, банківську таємницю, професійну таємницю, інсайдерську інформацію, персональні дані клієнтів і працівників, фінансову та реєстраційну інформацію, клієнтські бази, договірну й технологічну документацію (ст. 231, 232, 232-1, 232-2, 232-3 КК). Друга група охоплює технічну сторону захисту інформації – інформаційно-комунікаційні системи, комп'ютерні мережі, електронні документи, програмні та технічні засоби обробки інформації (ст. 361, 361-1, 361-2, 362, 363, 363-1 КК). До третьої групи належать кримінальні правопорушення, у яких інформація виступає не безпосереднім предметом посягання, а функціональним засобом заподіяння шкоди економічним інтересам суб'єктів господарювання. До них належать, зокрема, кримінальні правопорушення, передбачені ст. 182, 200, 205-1, 209-1, 220-1, 220-2, 222 та 223-1 КК України. Йдеться про незаконне збирання, використання або поширення конфіденційної інформації про особу, незаконні дії з платіжними інструментами та електронними грошима, підроблення документів для державної реєстрації юридичних осіб або фізичних осіб-підприємців, порушення законодавства у сфері фінансового моніторингу, фальсифікацію фінансової звітності банків і фінансових установ, шахрайство з фінансовими ресурсами шляхом подання завідомо неправдивих відомостей, а також внесення недостовірної інформації до документів, пов'язаних з емісією цінних паперів.

З метою систематизації кримінальних правопорушень, що безпосередньо посягають на інформаційну безпеку суб'єктів господарювання, та визначення їх кримінально-правових особливостей у табл.1 наведено порівняльну характеристику за елементами складу кримінальних правопорушень.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика кримінальних правопорушень, що посягають на інформаційну безпеку суб'єктів господарювання

Критерій	**Посягання на інформацію з обмеженим доступом та іншу інформацію, що охороняється законом**	**Посягання у сфері технічного захисту інформації**
Норми КК України	ст. 231, 232, 232-1, 232-2, 232-3 КК України	ст. 361, 361-1, 361-2, 362, 363, 363-1 КК України
Родовий об'єкт	суспільні відносини у сфері господарської діяльності, що забезпечують встановлений порядок здійснення господарювання, конкуренції, фінансової та підприємницької діяльності	суспільні відносини у сфері забезпечення безпеки функціонування електронно-обчислювальних машин, інформаційних систем, комп'ютерних мереж, електронних комунікаційних мереж та захисту інформації, яка в них обробляється, зберігається або передається
Безпосередній об'єкт	встановлений порядок обігу, використання та охорони комерційної, банківської, інсайдерської та професійної таємниці, права та законні інтереси суб'єктів господарювання, інвесторів і учасників фінансових ринків, суспільні відносини щодо дотримання встановленого порядку ціноутворення на оптових енергетичних ринках	конфіденційність, цілісність і доступність комп'ютерної інформації, встановлений порядок функціонування інформаційних, інформаційно-комунікаційних та електронних комунікаційних систем, порядок експлуатації та захисту комп'ютерних мереж і систем та мереж електричного зв'язку
Предмет	комерційна таємниця, банківська таємниця, інсайдерська інформація, інформація про діяльність емітента, інша інформація з обмеженим доступом, що має економічну або фінансову цінність	комп'ютерна інформація, інформація з обмеженим доступом в електронній формі, електронно-обчислювальні машини (комп'ютери), автоматизовані системи, інформаційно-комунікаційні та електронні комунікаційні системи, комп'ютерні мережі, мережі електрозв'язку, шкідливі програмні та технічні засоби
Суб'єкт	осудна фізична особа, яка досягла 16-річного віку, особа, якій відповідна інформація стала відома у зв'язку з професійною, службовою чи господарською діяльністю, посадова особа емітента або особа, яка має доступ до інсайдерської інформації	осудна фізична особа, яка досягла 16-річного віку, особа, відповідальна за експлуатацію чи захист інформаційних систем, працівник інформаційної системи або особа, яка має законний доступ до інформації чи мережі

Порівняльний аналіз свідчить, що обидві групи кримінальних правопорушень спрямовані на охорону інформаційної безпеки суб'єктів господарювання, однак відрізняються за характером об'єкта кримінально-правової охорони. У злочинах, передбачених статтями 231–232-3 КК України, першочергове значення має економічна цінність інформації, яка забезпечує конкурентні переваги суб'єкта господарювання та стабільність фінансових ринків. Натомість злочини, передбачені статтями 361–363-1 КК України, посягають насамперед на технічну інфраструктуру інформаційних відносин, тобто на функціонування інформаційних систем, мереж та електронних комунікацій. Ці норми становлять спеціальний кримінально-правовий механізм захисту інформаційної безпеки суб'єктів господарювання у цифровому середовищі.

Водночас між цими групами кримінальних правопорушень існує тісний взаємозв'язок. Несанкціонований доступ до комп'ютерної системи (ст. 361 КК України) часто виступає способом отримання комерційної або банківської таємниці, що надалі може утворювати склади злочинів, передбачених статтями 231 або 232 КК України. Тому у сфері господарської діяльності технічні кіберпосягання нерідко є інструментом вчинення економічних та фінансових правопорушень. Саме це обумовлює необхідність комплексного кримінально-правового захисту інформаційної безпеки суб'єктів господарювання, який повинен одночасно забезпечувати охорону як інформаційних ресурсів, так і інформаційно-комунікаційної інфраструктури підприємства.

Визначення системи кримінальних правопорушень, пов'язаних з інформаційною безпекою суб'єктів господарювання, потребує подальшого аналізу їхніх кримінально-правових особливостей. Насамперед для цієї категорії діянь характерний високий рівень латентності, оскільки суб'єкти господарювання нерідко утримуються від звернення до правоохоронних органів через ризик репутаційних втрат, розголошення внутрішніх бізнес-процесів, втрати конкурентних переваг та складність доведення заподіяної шкоди. Крім того, наслідки незаконного використання інформації часто мають відкладений характер, що ускладнює встановлення причинно-наслідкового зв'язку між протиправним діянням та негативними економічними наслідками.

У контексті кримінально-правової кваліфікації посягань на інформаційну безпеку корпоративної сфери особливого значення набуває проблема відмежування незаконних дій із комерційно цінною інформацією від суміжних складів кримінальних правопорушень, зокрема незаконного використання інсайдерської інформації, передачі або збирання відомостей, що становлять службову інформацію. Так інсайдерська інформація і комерційна таємниця є суміжними, але не тотожними об'єктами кримінально-правової охорони. Комерційна таємниця захищає приватний економічний інтерес суб'єкта господарювання та його конкурентну перевагу, тоді як інсайдерська інформація додатково охороняє публічний інтерес у прозорості, добросовісності та рівності

учасників ринків капіталу [14]. Складність такої кваліфікації зумовлена конкуренцією кримінально-правових норм та недостатньою визначеністю окремих диспозицій, що свідчить про відсутність системного підходу до кримінально-правової охорони інформаційних активів суб'єктів господарювання.

Особливої актуальності в сучасних умовах набуває кримінально-правовий захист критичної інформаційної інфраструктури. Критична інформаційна інфраструктура є спеціальним сегментом інформаційної безпеки суб'єктів господарювання. Її кримінально-правовий захист має підвищене значення, оскільки посягання на такі об'єкти здатні спричинити не лише майнову або репутаційну шкоду окремому підприємству, а й порушити функціонування життєво важливих секторів економіки, державного управління, оборони, фінансової системи, енергетики, транспорту чи зв'язку. Тому у випадку суб'єктів господарювання, які є операторами критичної інфраструктури або власниками об'єктів критичної інформаційної інфраструктури, інформаційна безпека набуває не лише приватно-господарського, а й публічно-безпекового значення.

Чинний КК України не містить окремого самостійного складу кримінального правопорушення проти критичної інформаційної інфраструктури. Її кримінально-правовий захист забезпечується переважно нормами розділу XVI КК України, зокрема ст. 361, 361-1, 361-2, 362, 363 і 363-1. У цьому контексті критична інформаційна інфраструктура виступає не окремим родовим об'єктом кримінально-правової охорони, а кваліфікованим різновидом інформаційно-комунікаційної інфраструктури, посягання на яку може створювати ризики тяжких технологічних, екологічних, соціальних, оборонних або економічних наслідків.

Система кримінально-правових заходів у сфері інформаційної безпеки суб'єктів господарювання охоплює криміналізацію суспільно небезпечних діянь, покарання фізичних осіб, спеціальну конфіскацію, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб та інші кримінально-правові наслідки.

Водночас слід підкреслити, що основні інформаційні склади, які безпосередньо охороняють комерційну, банківську, професійну та інсайдерську інформацію або інформаційно-комунікаційні системи суб'єкта господарювання, не формують самостійної підстави для застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи. Тому кримінально-правовий вплив на юридичних осіб у сфері інформаційної безпеки бізнесу реалізується переважно через дотичні склади, передбачені ст. 96-3 КК України, зокрема легалізацію доходів, підкуп службової особи юридичної особи приватного права, підкуп особи, яка надає публічні послуги, надання неправомірної вигоди та зловживання впливом. Це свідчить про обмеженість чинної моделі впливу на юридичних осіб у сфері кримінально-правової охорони інформаційної безпеки бізнесу.

Детермінанти злочинів проти інформаційної безпеки суб'єктів господарювання мають комплексний характер і охоплюють організаційні, технічні, економічні, кадрові та правові чинники [15]. Організаційними передумовами виступають відсутність належної політики інформаційної безпеки, недосконаліть режиму комерційної таємниці, неналежний контроль доступу до інформаційних ресурсів та недостатній рівень комплаєнсу. Технічні ризики пов'язані з використанням застарілого програмного забезпечення, відсутністю багатофакторної автентифікації, шифрування, моніторингу подій безпеки та регулярного аудиту інформаційних систем. Економічними факторами є висока комерційна цінність інформації, конкурентний тиск, корпоративні конфлікти та фінансова зацікавленість у неправомірному використанні інформаційних ресурсів [16]. Правові чинники пов'язані зі складністю доказування факту незаконного використання інформації, визначення розміру завданої шкоди, фіксації цифрових доказів та розслідування транскордонних кіберпосягань.

Удосконалення механізму захисту інформаційної безпеки суб'єктів господарювання потребує комплексного підходу. На нормативному рівні доцільним є вдосконалення кримінально-правового регулювання інформаційних правопорушень та критеріїв оцінки шкоди, заподіяної цифровим та інформаційним активам [17]. На корпоративному рівні необхідно забезпечити реальне функціонування режиму комерційної таємниці, впровадження внутрішніх політик інформаційної безпеки та комплаєнс-процедур. Технічний захист має ґрунтуватися на використанні сучасних засобів автентифікації, шифрування, резервного копіювання, моніторингу подій безпеки та регулярного тестування вразливостей. Водночас важливого значення набуває ефективна взаємодія суб'єктів господарювання з правоохоронними органами, експертними установами та спеціалізованими суб'єктами кібербезпеки щодо своєчасного виявлення, документування та розслідування інформаційних правопорушень. Лише поєднання кримінально-правових, організаційних і технічних заходів здатне забезпечити належний рівень захисту інформаційної безпеки бізнесу.

Висновки. Кримінально-правову охорону інформаційної безпеки суб'єктів господарювання доцільно визначати як систему кримінально-правових засобів, спрямованих на запобігання, припинення та кримінально-правове реагування на суспільно небезпечні посягання на інформацію, інформаційні ресурси, інформаційно-комунікаційну інфраструктуру, комерційну, банківську та інсайдерську інформацію, а також на встановлений порядок правомірного використання інформації у господарському обороті. Її специфіка полягає в тому, що інформація виступає предметом посягання, засобом його вчинення, об'єктом економічної вартості та інструментом управління господарською діяльністю. Ефективна кримінально-правова охорона цієї сфери потребує не лише застосування норм кримінального та господарського права, а й належного корпоративного комплаєнсу, документального режиму комерційної таємниці,

технічного кіберзахисту, внутрішнього аудиту доступів, фіксації цифрових доказів і сталої співпраці з правоохоронними органами.

Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки суб'єктів господарювання забезпечується сукупністю взаємопов'язаних складів кримінальних правопорушень, які систематизовано у три основні групи: посягання на інформацію з обмеженим доступом та іншу інформацію, що охороняється законом; посягання у сфері технічного захисту інформації; а також кримінальні правопорушення, у яких інформація виступає функціональним засобом заподіяння шкоди економічним інтересам підприємства. Такий підхід дає змогу комплексно охопити як інформаційні активи суб'єкта господарювання, так і його інформаційно-комунікаційну інфраструктуру, а також суміжні посягання проти власності, господарської діяльності, службової діяльності, документального обігу та інтелектуальної власності. Особливостями кримінальних правопорушень у сфері інформаційної безпеки є їх високий рівень латентності, складність кримінально-правової кваліфікації, зокрема у випадках конкуренції норм і поєднання інформаційної, економічної та фінансової шкоди, а також обмеженість чинного механізму застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб.

Література:

1. Міжнародні стандарти та національна кримінально-правова політика у сфері охорони інформаційної безпеки: монографія / за заг. ред. В. І. Борисова, М. В. Карчевського, М. В. Шепітька. Харків: Право, 2023. 152 с.

2. Фрицький В. І. Методичні аспекти та інформаційне забезпечення аналізу економічноїбезпеки суб'єктів господарювання. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія : Економічні науки.* 2025. № 6 (2). С. 120-126. DOI: 10.25313/2520-2294-2025-6-11110

3. Сніщенко Р., Гринчуцький В. Інформаційна безпека як складова економічної безпеки суб'єктів господарювання. *Економічний аналіз.* 2020. Т. 30, № 1(1). С. 241-248. DOI: https://doi.org/10.35774/econa2020.01.01.241

4. Олійник А. Формування стійкого цифрового суспільства: превентивна роль інформаційної безпеки та кримінально-правової політики у запобіганні злочинності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2025. Вип. 2. С. 177-182. DOI: https://doi.org /10.32782/2408-9257-2025-2-27

5. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text

6. Карчевський М. В. Основні проблеми кримінально-правової охорони інформаційної безпеки в Україні. *Актуальні проблеми права: теорія і практика.* 2024. № 47. С. 120–129. DOI: 10.33216/2218-5461/2024-47-1-120-129.

7. Солоджук В. Інформація та інформаційна безпека в світлі кримінально-правової охорони. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України.* 2023. Випуск 61. С. 1.60-1.71. DOI: https://doi.org/10.15330/apiclu.61.1.60-1.71

8. Замахін А. Л. Об'єкт та предмет кримінальних правопорушень у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. № 6. DOI: 10.24144/2788-6018.2023.06.101.

9. Корзун С. В. (2024). Теоретико-методологічна конструкція державної кримінально-правової політики протидії кіберзлочинності. *Економіка, управління та адміністрування.* 2024. № 4 (110). С. 145–158. DOI: https://doi.org/10.26642/ema-2024-4(110)-145-158

10. Зотов Н. М. Удосконалення механізмів кримінально-правової охорони та кримінологічного забезпечення економічної безпеки. *Європейські перспективи.* 2024. № 2. С. 54–58.

11. Хомун П., Плига У., Срога А., Була О. Вплив інформаційних технологій на обліково-аналітичну систему суб'єктів господарювання. *Соціально-економічні проблеми і держава.* 2021. т. 25. № 2 С. 491-499.

12. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Ярема О. Г. Інформаційне право України : навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 416 с.

13. Солоджук В. В. Кримінально-правова охорона інформації у сфері господарської діяльності: дис. … д-ра філософії: 081 Право. Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2025. 231 с.

14. Таксономія правових заходів: монографія / за ред. проф. О. Козаченка. Миколаїв : Іліон, 2024. 572 с.

15. Озарко К. С., Піх М. З. Проблеми та перспективи оцінювання інформаційної безпеки підприємств за динамічних умов господарювання. *Економічний вісник Донбасу*. 2025. № 3. С. 208-213. DOI: https://doi.org/10.12958/1817-3772-2025-3(81)-208-213

16. Степаненко Н. В., Піддубний Д. Д. Сучасні проблеми запобігання і протидії злочинності у сфері інформаційних технологій. *Legal Bulletin.* 2024. № 14. С. 73–81. DOI: https://doi.org/10.31732/2708-339X-2024-14-A10

17. Дідківська Г. В., Топчій В. В. Криміналістичні механізми охорони інформаційної безпеки. *Ірпінський юридичний часопис*. 2023. № 3(12). С. 236-242. DOI: https://doi.org/10.33244/2617-4154-3(12)-2023-236-242

References:

1. Borysov, V.I., Karchevskyi, M.V., & Shepitko, M.V. (Eds.). (2023). *Mizhnarodni standarty ta natsionalna kryminalno-pravova polityka u sferi okhorony informatsiinoi bezpeky* [International standards and national criminal law policy in the field of information security protection]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

2. Frytskyi, V.I. (2025). Metodychni aspekty ta informatsiine zabezpechennia analizu ekonomichnoi bezpeky subiektiv hospodariuvannia [Methodological aspects and information support for the analysis of economic security of business entities]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka". Seriia: Ekonomichni nauky – International Scientific Journal "Internauka". Series: Economic Sciences*, 6(2), 120-126. DOI: 10.25313/2520-2294-2025-6-11110 [in Ukrainian].

3. Snishchenko, R., & Hrynchutskyi, V. (2020). Informatsiina bezpeka yak skladova ekonomichnoi bezpeky subiektiv hospodariuvannia [Information security as a component of economic security of business entities]. *Ekonomichnyi analiz – Economic Analysis*, 30, 1(1), 241-248. DOI: https://doi.org/10.35774/econa2020.01.01.241 [in Ukrainian].

4. Oliinyk, A. (2025). Formuvannia stiikoho tsyfrovoho suspilstva: preventyvna rol informatsiinoi bezpeky ta kryminalno-pravovoi polityky u zapobihanni zlochynnosti [Formation of a resilient digital society: The preventive role of information security and criminal law policy in crime prevention]. *Aktualni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii – Current Issues of National Jurisprudence*, 2, 177-182. DOI: https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-2-27 [in Ukrainian].

5. Zakon Ukrainy "Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy" : vid 5 zhovtnia 2017 roku, № 2163-VIII [Law of Ukraine "On the Basic Principles of Cybersecurity of Ukraine" from October 5, 2017, № 2163-VIII]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text [in Ukrainian].

6. Karchevskyi, M.V. (2024). Osnovni problemy kryminalno-pravovoi okhorony informatsiinoi bezpeky v Ukraini [Main problems of criminal law protection of information security

in Ukraine]. *Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka – Current Issues of Law: Theory and Practice*, 47, 120-129. DOI: 10.33216/2218-5461/2024-47-1-120-129 [in Ukrainian].

7. Solodzhuk, V. (2023). Informatsiia ta informatsiina bezpeka v svitli kryminalno-pravovoi okhorony [Information and information security in the light of criminal law protection]. *Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy – Actual Problems of Improving Current Legislation of Ukraine*, 61, 1.60-1.71. DOI: https://doi.org/10.15330/apiclu.61.1.60-1.71 [in Ukrainian].

8. Zamakhin, A.L. (2023). Obiekt ta predmet kryminalnykh pravoporushen u sferi vykorystannia elektronno-obchysliuvalnykh mashyn (kompiuteriv), system ta kompiuternykh merezh i merezh elektrozviazku [Object and subject of criminal offenses in the field of use of electronic computers, systems, computer networks and telecommunication networks]. *Analytychno-porivnialne pravoznavstvo – Analytical and Comparative Jurisprudence*, 6. DOI: 10.24144/2788-6018.2023.06.101 [in Ukrainian].

9. Korzun, S.V. (2024). Teoretyko-metodolohichna konstruktsiia derzhavnoi kryminalno-pravovoi polityky protydii kiberzlochynnosti [Theoretical and methodological construction of state criminal law policy for combating cybercrime]. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia – Economics, Management and Administration*, 4(110), 145-158. DOI: https://doi.org/10.26642/ema-2024-4(110)-145-158 [in Ukrainian].

10. Zotov, N.M. (2024). Udoskonalennia mekhanizmiv kryminalno-pravovoi okhorony ta kryminolohichnoho zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky [Improvement of mechanisms of criminal law protection and criminological support of economic security]. *Yevropeiski perspektyvy – European Perspectives*, 2, 54-58 [in Ukrainian].

11. Khomun, P., Plyha, U., Sroha, A., & Bula, O. (2021). Vplyv informatsiinykh tekhnolohii na oblikovo-analitychnu systemu subiektiv hospodariuvannia [Influence of information technologies on the accounting and analytical system of business entities]. *Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava – Socio-Economic Problems and the State*, 25(2), 491-499 [in Ukrainian].

12. Kovaliv, M.V., Yesimov, S.S., & Yarema, O.H. (2022). *Informatsiine pravo Ukrainy* [Information law of Ukraine]. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].

13. Solodzhuk, V.V. (2025). *Kryminalno-pravova okhorona informatsii u sferi hospodarskoi diialnosti* [Criminal law protection of information in the field of economic activity]. Doctor of Philosophy thesis. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].

14. Kozachenko, O. (Ed.). (2024). *Taksonomiia pravovykh zakhodiv* [Taxonomy of legal measures]. Mykolaiv: Ilion [in Ukrainian].

15. Ozarko, K.S., & Pikh, M.Z. (2025). Problemy ta perspektyvy otsiniuvannia informatsiinoi bezpeky pidpryiemstv za dynamichnykh umov hospodariuvannia [Problems and prospects of assessing information security of enterprises under dynamic business conditions]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 3, 208-213. DOI: https://doi.org/10.12958/1817-3772-2025-3(81)-208-213 [in Ukrainian].

16. Stepanenko, N.V., & Piddubnyi, D.D. (2024). Suchasni problemy zapobihannia i protydii zlochynnosti u sferi informatsiinykh tekhnolohii [Modern problems of preventing and combating crime in the field of information technologies]. *Legal Bulletin*, 14, 73-81. DOI: https://doi.org/10.31732/2708-339X-2024-14-A10 [in Ukrainian].

17. Didkivska, H.V., & Topchii, V.V. (2023). Kryminalistychni mekhanizmy okhorony informatsiinoi bezpeky [Forensic mechanisms of information security protection]. *Irpinskyi yurydychnyi chasopys – Irpin Legal Journal*, 3(12), 236-242. DOI: https://doi.org/10.33244/2617-4154-3(12)-2023-236-242 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 342.9:004.9(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2563-2575

Дяковський Олександр Сергійович к.ю.н., старший викладач Кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» докторант кафедри публічного права Державного податкового університету, https//orcid.org/0000-0003-3412-9278

УЧАСТЬ ВІЛЬНИХ СЛУХАЧІВ У СУДОВОМУ ЗАСІДАННІ В РЕЖИМІ ВІДЕОКОНФЕРЕНЦЗВ'ЯЗКУ ЯК ГАРАНТІЯ ГЛАСНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

Анотація. Статтю присвячено дослідженню участі вільних слухачів у судовому засіданні адміністративного суду в режимі відеоконференцзв'язку як однієї з гарантій реалізації принципу гласності адміністративного судочинства.

Обґрунтовано, що цифровізація судочинства, розвиток електронного правосуддя, досвід пандемії COVID-19 та умови воєнного стану істотно посилили значення дистанційних форм судового розгляду. Водночас чинне адміністративне процесуальне законодавство переважно врегульовує участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції саме учасників справи та їхніх представників, тоді як механізм дистанційної присутності вільних слухачів у відкритому судовому засіданні залишається недостатньо визначеним.

Проаналізовано конституційні та процесуальні засади гласності судового процесу, положення Кодексу адміністративного судочинства України щодо відкритості судового розгляду, а також норми, які регламентують участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції. Показано, що право будь-якої особи бути присутньою у відкритому судовому засіданні формально поширюється на відкритий адміністративний процес, однак у цифровому форматі його реалізація ускладнюється через відсутність спеціального порядку підключення осіб, які не мають процесуального статусу учасника справи. Доведено, що така прогалина має не лише технічний, а й процесуально-правовий характер, оскільки стосується фактичних меж реалізації принципу гласності.

Окрему увагу приділено ризикам дистанційного доступу вільних слухачів, зокрема ідентифікації особи, недопущенню втручання у перебіг судового засідання, захисту персональних даних, інформаційній безпеці, технічній стабільності відеоконференцзв'язку та дотриманню режиму закритого судового розгляду. Обґрунтовано доцільність запровадження моделі контрольованої дистанційної присутності вільних слухачів, яка має включати попередню реєстрацію, електронну ідентифікацію, технічний режим «лише перегляд/слухання», можливість припинення доступу у разі порушення порядку та окремі

правила для випадків переходу до закритого розгляду. Зроблено висновок, що відеоконференцзв'язок має розглядатися не лише як засіб дистанційної участі сторін, а і як інструмент забезпечення реальної гласності відкритого судового засідання.

Ключові слова: адміністративне судочинство, гласність судового процесу, відкрите судове засідання, вільні слухачі, відеоконференцзв'язок, електронне правосуддя, дистанційна присутність, цифровізація судочинства

Diakovskyi Oleksandr Ph.D. in Law, Doctoral Candidate, Senior lecturer National Technical University of Ukraine «Ihor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», https//orcid.org/0000-0003-3412-9278

ATTENDANCE OF PUBLIC OBSERVERS AT COURT HEARINGS VIA VIDEOCONFERENCE AS A GUARANTEE OF PUBLICITY IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS

Abstract. The article is devoted to the study of the attendance of public observers at administrative court hearings held via videoconference as one of the guarantees of the implementation of the principle of publicity in administrative proceedings. It is substantiated that the digitalization of judicial proceedings, the development of e-justice, the experience of the COVID-19 pandemic, and the conditions of martial law have significantly increased the importance of remote forms of court hearings. At the same time, current administrative procedural legislation primarily regulates participation in court hearings via videoconference for case participants and their representatives, whereas the mechanism for the remote attendance of public observers at open court hearings remains insufficiently defined.

The article analyzes the constitutional and procedural foundations of the publicity of court proceedings, the provisions of the Code of Administrative Procedure of Ukraine concerning the openness of court hearings, as well as the rules governing participation in court hearings via videoconference. It is shown that the right of any person to attend an open court hearing formally extends to open administrative proceedings; however, in the digital format, its practical implementation is complicated by the absence of a special procedure for connecting persons who do not have the procedural status of a case participant. It is proved that this gap is not merely technical, but also procedural and legal in nature, since it concerns the actual limits of implementation of the principle of publicity.

Special attention is paid to the risks associated with remote access for public observers, including personal identification, prevention of interference with the course of the court hearing, protection of personal data, information security, technical stability of videoconferencing, and compliance with the regime of closed court hearings. The expediency of introducing a model of controlled remote attendance of public observers is substantiated. Such a model should include prior registration,

electronic identification, a technical «view/listen only» mode, the possibility of terminating access in the event of a violation of court order, and separate rules for cases where the hearing proceeds in closed session. The article concludes that videoconferencing should be regarded not only as a means of remote participation for case participants, but also as an instrument for ensuring the effective publicity of an open court hearing.

Keywords: administrative proceedings, publicity of court proceedings, open court hearing, public observers, videoconferencing, e-justice, remote attendance, digitalization of judicial proceedings

Постановка проблеми. Цифровізація судочинства змінює традиційні уявлення про форму судового засідання, способи участі у процесі та механізми забезпечення відкритості правосуддя. Якщо раніше гласність судового розгляду переважно пов'язувалася з фізичною присутністю осіб у залі судового засідання, то розвиток електронного правосуддя істотно розширив просторові межі судового процесу. Судове засідання дедалі частіше може проводитися не лише в приміщенні суду, а й із використанням засобів відеоконференцзв'язку, що дає змогу учасникам справи брати участь у розгляді дистанційно.

Особливого значення відеоконференцзв'язок набув у період пандемії COVID-19, коли обмеження фізичного доступу до судових установ актуалізували потребу в дистанційних формах участі у судових засіданнях. Надалі, в умовах воєнного стану, така форма комунікації стала не лише зручною процесуальною опцією, а й важливим засобом забезпечення безперервності правосуддя. Переміщення населення, перебування учасників справ за межами місця розташування суду, безпекові ризики, обмеження транспортного сполучення та інші обставини об'єктивно посилили значення цифрових інструментів судочинства.

Водночас поширення відеоконференцзв'язку породжує не лише технічні, а й процесуально-правові питання. Одне з них стосується співвідношення дистанційного формату судового засідання з принципом гласності адміністративного судочинства. Конституція України серед основних засад судочинства визначає гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами (ст. 129) [1]. Кодекс адміністративного судочинства України передбачає, що розгляд справ в адміністративних судах проводиться відкрито, крім випадків, визначених Кодексом, а будь-яка особа має право бути присутньою у відкритому судовому засіданні (ч. 1, 2 ст. 10) [2].

Проблема полягає в тому, що чинне процесуальне регулювання дистанційної участі у судовому засіданні побудоване переважно навколо процесуального статусу учасника справи. Саме учасник справи або його представник має право брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, тоді як вільний слухач, який не є стороною, третьою особою, представником, свідком, експертом чи іншим учасником процесу, не має чітко

визначеного механізму дистанційного підключення до відкритого судового засідання. У результаті право будь-якої особи бути присутньою у відкритому засіданні формально зберігається, але його реалізація в цифровому форматі залишається неповною. Особливо виразно зазначена прогалина проявляється тоді, коли судове засідання фактично проводиться в режимі відеоконференцзв'язку, а всі або більшість учасників справи беруть участь у ньому дистанційно. За таких умов фізична присутність вільного слухача в залі суду не завжди забезпечує реальний доступ до процесуальної комунікації, оскільки сама комунікація переміщується у цифрове середовище. Якщо для вільного слухача не передбачено процедури дистанційного доступу до такого засідання, принцип гласності реалізується лише частково: судове засідання залишається відкритим за формою, але не завжди є реально доступним для громадськості у тому форматі, у якому воно фактично відбувається.

Отже, актуальність дослідження зумовлена необхідністю переосмислення принципу гласності адміністративного судочинства в умовах цифровізації правосуддя. Відкритість судового процесу має забезпечуватися не лише у традиційному фізичному просторі суду, а й у цифровому середовищі, якщо саме воно стає реальною формою організації судового засідання. У цьому контексті участь вільних слухачів у судовому засіданні в режимі відеоконференцзв'язку може розглядатися як одна з гарантій фактичної, а не лише формальної гласності адміністративного судочинства.

Стан опрацювання проблематики. Окремі аспекти електронного правосуддя, цифровізації судочинства, функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, дистанційної участі у судових засіданнях та використання відеоконференцзв'язку як інструменту доступу до правосуддя розкрито у працях Д. Богатчука, Ю. Бутрин, О. Олійничук, А. Паскара, Н. Петренко та інших дослідників. Їхні наукові напрацювання є важливими для розуміння загальних тенденцій діджиталізації правосуддя, трансформації процесуальної форми, підвищення доступності судового розгляду, а також технічних, організаційних і правових проблем, що супроводжують запровадження електронних інструментів у судовій діяльності.

У цьому контексті особливої уваги заслуговує позиція Н. Петренко, яка розглядає проведення судових засідань у режимі відеоконференції як один із елементів електронного правосуддя та пов'язує його з підвищенням ефективності судового розгляду [3, с. 197]. А. Паскар, аналізуючи використання систем відеоконференцзв'язку в адміністративному судочинстві, обґрунтовує їх значення як важливого інструменту діджиталізації судового процесу, що сприяє підвищенню доступності, оперативності та прозорості правосуддя, але водночас супроводжується низкою технічних, організаційних і правових проблем [4, с. 44]. Водночас наявні дослідження здебільшого зосереджені на дистанційній участі учасників справи, їхніх представників, свідків, експертів та інших процесуальних суб'єктів, тобто осіб, які мають визначений процесуальний

статус і реалізують у судовому засіданні відповідні права та обов'язки. Натомість питання дистанційної присутності вільних слухачів у відкритому судовому засіданні залишається менш розробленим. У науковій літературі воно переважно розглядається побіжно – у контексті відкритості судового процесу, технічної доступності судового засідання або загальної цифровізації правосуддя, однак не отримує самостійного комплексного аналізу.

Саме тому подальшого теоретичного уточнення та прикладного наповнення потребує співвідношення між правом будь-якої особи бути присутньою у відкритому судовому засіданні та чинним процесуальним механізмом участі у засіданні в режимі відеоконференцзв'язку, який наразі прив'язаний переважно до статусу учасника справи. Недостатня визначеність правового режиму дистанційної присутності вільних слухачів свідчить про наявність окремої процесуальної прогалини, усунення якої потребує поєднання нормативних, організаційних і технічних рішень.

Метою статті є дослідження участі вільних слухачів у судовому засіданні адміністративного суду в режимі відеоконференцзв'язку як гарантії гласності адміністративного судочинства.

Виклад основного матеріалу. Гласність адміністративного судочинства є однією з основоположних гарантій справедливого судового розгляду. Її значення не обмежується можливістю присутності сторонніх осіб у залі судового засідання. Гласність забезпечує громадський контроль за діяльністю суду, підвищує довіру до правосуддя, дисциплінує учасників процесу, сприяє прозорості судової аргументації та запобігає закритості судової влади від суспільства.

На конституційному рівні гласність судового процесу закріплена у ст. 129 Конституції України, яка відносить гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами до основних засад судочинства [1]. Це означає, що відкритість судового розгляду є не факультативним елементом процесуальної форми, а однією з конституційних гарантій здійснення правосуддя. У сфері адміністративного судочинства ця засада має особливе значення, оскільки адміністративні суди розглядають спори особи із суб'єктами владних повноважень, а тому відкритість такого розгляду виконує також функцію контролю за публічною владою.

Конституційний Суд України у Рішенні від 22.11.2023 р. № 10-р(II)/2023 [5] наголосив, що гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами належать до основних засад судочинства, визначених Конституцією України (п. 4). Це додатково підтверджує, що відкритість судового розгляду має не декларативне, а гарантійне значення. Кодекс адміністративного судочинства України конкретизує конституційний принцип гласності. Відповідно до ст. 10 цього Кодексу, розгляд справ в адміністративних судах проводиться відкрито, крім випадків, визначених законом. Будь-яка особа має право бути присутньою у відкритому судовому засіданні, а від особи, яка

бажає бути присутньою у судовому засіданні, забороняється вимагати будь-які документи, крім документа, що посвідчує особу [2]. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» також закріплює гласність і відкритість судового процесу як одну із засад організації судової влади (ст. 11) [6].

Право будь-якої особи бути присутньою у відкритому судовому засіданні не залежить від наявності у неї процесуального інтересу у справі. Така особа не повинна доводити зв'язок зі сторонами, обґрунтовувати власний інтерес або пояснювати мотиви присутності. Її правове становище відрізняється від становища учасника справи: вільний слухач не має права заявляти клопотання, подавати докази, ставити запитання, висловлювати правову позицію чи оскаржувати судові рішення. Проте саме можливість пасивної присутності є важливою формою реалізації принципу гласності.

У традиційній моделі судового засідання цей механізм є відносно зрозумілим: особа приходить до суду, проходить необхідні заходи безпеки, підтверджує особу у випадках, передбачених законом, і перебуває в залі судового засідання як слухач, не втручаючись у перебіг процесу. Однак цифровізація судочинства змінює саму форму присутності. Якщо учасники справи підключаються дистанційно, а процесуальна комунікація відбувається через підсистему відеоконференцзв'язку, фізична присутність у приміщенні суду вже не завжди забезпечує той самий рівень фактичного доступу до судового розгляду.

Відеоконференцзв'язок у сучасному адміністративному судочинстві виконує функцію інструмента доступу до правосуддя. Ст. 195 Кодексу адміністративного судочинства України передбачає, що учасник справи або його представник має право брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду або у приміщенні іншого суду за умови наявності у суді відповідної технічної можливості, крім випадків, коли явка такого учасника визнана судом обов'язковою [2]. Після прийняття Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України щодо вдосконалення участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції» від 23.05.2024 р. № 3755-IX [7] відповідні процесуальні кодекси були додатково оновлені в частині спрощення участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції.

Аналізована норма має чітке процесуальне призначення: вона гарантує можливість дистанційної участі саме тим особам, які наділені процесуальними правами та обов'язками у справі.

Учасник справи або його представник бере участь у засіданні активно: може надавати пояснення, заявляти клопотання, реагувати на дії інших учасників, користуватися іншими процесуальними правами. Тому процедура його дистанційного підключення закономірно є формалізованою, контрольованою та пов'язаною з ідентифікацією особи.

Водночас вільний слухач не бере активної участі у процесі. Його присутність має пасивний характер і спрямована на забезпечення відкритості судового розгляду. Саме ця відмінність створює підстави для розроблення окремого, спрощеного, але безпечного механізму дистанційної присутності. Такий механізм не повинен надавати вільному слухачеві прав учасника справи, однак має забезпечувати можливість спостерігати за відкритим судовим засіданням у тому форматі, у якому воно фактично проводиться.

Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи визначає відеоконференцію як телекомунікаційну технологію інтерактивної взаємодії двох або більше віддалених учасників судового провадження з можливістю обміну аудіо- та відеоінформацією в реальному часі (пп. 5.1-1 п. 5) [8]. Це визначення зорієнтоване саме на учасників судового провадження. Вільний слухач, який не має процесуального статусу учасника, фактично опиняється поза межами регламентованої цифрової моделі присутності в судовому засіданні.

У цьому полягає ключова правова прогалина. З одного боку, ст. 10 Кодексу адміністративного судочинства України надає будь-якій особі право бути присутньою у відкритому судовому засіданні. З іншого боку, ст. 195 цього Кодексу регулює дистанційну участь лише учасників справи та їхніх представників. Отже, право бути присутнім у відкритому судовому засіданні існує, але цифровий механізм його реалізації для особи, яка не є учасником справи, залишається невизначеним.

Цю прогалину не можна вважати суто технічною. Вона має процесуально-правовий характер, оскільки стосується меж реалізації конституційної засади гласності судового процесу. Якщо закон гарантує будь-якій особі право бути присутньою у відкритому судовому засіданні, цифровізація судового процесу не повинна призводити до фактичного звуження цього права. Навпаки, дистанційні технології мають розширювати доступ до відкритого судового розгляду, а не створювати нові бар’єри для громадськості.

Водночас запровадження дистанційного доступу вільних слухачів не може бути безумовним і необмеженим. Судове засідання є процесуально організованою формою здійснення правосуддя, а не відкритою онлайн-трансляцією без правил. Тому така модель має передбачати низку запобіжників, які дозволять поєднати гласність судового розгляду із захистом процесуального порядку, персональних даних, інформаційної безпеки та прав учасників справи.

По-перше, потребує врегулювання питання ідентифікації вільного слухача. У фізичному просторі суду особа може бути ідентифікована під час входу до приміщення суду або безпосередньо перед допуском до зали судового засідання. У цифровому середовищі аналогічну функцію може виконувати попередня реєстрація, електронна ідентифікація або інший технічно безпечний спосіб підтвердження особи. Водночас така ідентифікація не повинна перетворюватися на надмірний бар’єр, який фактично нівелюватиме право будь-якої особи бути присутньою у відкритому засіданні.

По-друге, необхідно забезпечити процесуальну пасивність вільного слухача. На відміну від учасника справи, він не повинен мати технічної можливості втручатися у перебіг засідання, вмикати мікрофон без дозволу суду, демонструвати зображення, поширювати файли або іншим чином впливати на судову комунікацію. Оптимальною є модель «лише перегляд/слухання», за якої слухач має доступ до аудіовізуального сприйняття відкритого засідання, але не має інструментів активної участі.

По-третє, дистанційний доступ вільних слухачів має узгоджуватися із вимогами захисту персональних даних та інформації з обмеженим доступом. Відкрите судове засідання не означає безмежного поширення будь-якої інформації, що прозвучала в процесі. У справах адміністративної юрисдикції можуть обговорюватися персональні дані, медична інформація, податкові відомості, службова інформація або інші чутливі аспекти правовідносин. Тому доступ вільних слухачів має поєднуватися з обов'язком дотримуватися порядку судового засідання, забороною несанкціонованого втручання та можливістю суду обмежити доступ у випадках, передбачених законом.

По-четверте, окремого врегулювання потребує ситуація переходу до закритого судового розгляду. Механізм дистанційного доступу вільних слухачів повинен діяти лише щодо відкритих судових засідань. Якщо суд постановляє ухвалу про розгляд справи в закритому судовому засіданні або обмежує доступ до певної частини засідання, технічна система має дозволяти оперативно припинити доступ сторонніх осіб до відповідної частини процесу.

По-п'яте, необхідно враховувати технічну стабільність і безпеку відеоконференцзв'язку. Масове або неконтрольоване підключення сторонніх осіб може створювати навантаження на систему, ризики зриву засідання, несанкціонованого запису або поширення матеріалів процесу. Водночас ці ризики не є підставою для повної відмови від дистанційної присутності вільних слухачів. Вони радше свідчать про потребу в нормативно й технічно врегульованій моделі доступу, яка поєднуватиме відкритість судового розгляду із захистом порядку та безпеки судового процесу.

З огляду на це доцільним є запровадження механізму попередньої реєстрації вільних слухачів на відкрите судове засідання, яке проводиться в режимі відеоконференцзв'язку. Така реєстрація може здійснюватися через електронний сервіс судової влади або інший офіційний цифровий інструмент. Особа повинна мати можливість обрати відповідне відкрите судове засідання, подати заявку на дистанційну присутність, підтвердити особу та погодитися з правилами поведінки під час засідання.

При цьому попередня реєстрація не повинна перетворюватися на дозвільну процедуру в класичному розумінні. Суд або уповноважений працівник апарату суду не має оцінювати «доцільність» присутності особи, її мотиви або інтерес до справи, якщо засідання є відкритим. Відмова в доступі має бути можливою лише з визначених підстав: закритий режим розгляду, відсутність технічної

можливості, загроза безпеці судового процесу, попередні зафіксовані порушення порядку або інші обставини, прямо передбачені законом чи відповідним процесуальним актом.

Доцільним також є створення у підсистемі відеоконференцзв'язку окремого технічного статусу для вільного слухача. Такий статус має відрізнятися від статусу учасника справи. Вільний слухач повинен мати можливість бачити й чути перебіг відкритого засідання, але не повинен мати можливості самостійно вмикати мікрофон, камеру, демонструвати екран, надсилати повідомлення до загального чату або іншим чином втручатися у процес. Це дозволить зберегти публічність судового розгляду без створення додаткових ризиків для процесуального порядку.

Водночас слід передбачити можливість суду реагувати на порушення з боку вільного слухача. У фізичному залі судового засідання особа, яка порушує порядок, може бути видалена із зали. Аналогічний механізм має існувати і в цифровому середовищі. Суд або секретар судового засідання повинен мати можливість відключити вільного слухача, який порушує встановлені правила, намагається втрутитися у процес, здійснює несанкціоновану трансляцію або вчиняє інші дії, що перешкоджають належному проведенню засідання.

Для нормативного врегулювання цієї проблеми можливі три взаємопов'язані напрями. Перший полягає у внесенні змін до Кодексу адміністративного судочинства України. Зокрема, доцільно доповнити ст. 10 положенням про те, що право будь-якої особи бути присутньою у відкритому судовому засіданні може реалізовуватися також у режимі відеоконференцзв'язку або іншого технічного засобу дистанційного доступу, якщо судове засідання проводиться з використанням таких засобів і якщо це не суперечить вимогам процесуального закону, інформаційної безпеки та порядку судового засідання.

Другий напрям полягає у доповненні ст. 195 Кодексу адміністративного судочинства України або положень про функціонування ЄСІТС спеціальними нормами щодо дистанційної присутності осіб, які не є учасниками справи. При цьому важливо не змішувати «участь у справі» та «присутність у судовому засіданні».

Для учасника справи відеоконференцзв'язок є способом реалізації процесуальних прав. Для вільного слухача він має бути способом реалізації принципу гласності без надання процесуальних повноважень.

Третій напрям стосується деталізації технічних правил у Положенні про порядок функціонування окремих підсистем ЄСІТС. Саме в цьому акті доцільно передбачити порядок попередньої реєстрації вільних слухачів, спосіб їх ідентифікації, технічний режим підключення, обмеження функціоналу, підстави для відключення, порядок фіксації присутності та особливості припинення доступу у випадку переходу до закритого розгляду. Такий підхід дозволив би не перевантажувати процесуальний кодекс технічними деталями, але водночас створити чіткий механізм реалізації права на дистанційну присутність.

Участь вільних слухачів у режимі відеоконференцзв'язку має розглядатися не як додаткова процесуальна зручність, а як інструмент адаптації принципу гласності до умов цифрового правосуддя. Якщо судове засідання відбувається у цифровому або змішаному форматі, то й гарантії відкритості мають бути адаптовані до цього формату. Інакше виникає дисбаланс: учасники справи отримують цифровий доступ до правосуддя, а громадськість – лише традиційний механізм фізичної присутності, який не завжди відповідає фактичній формі проведення засідання.

Разом із тим не можна ототожнювати дистанційну присутність вільних слухачів із загальною онлайн-трансляцією всіх відкритих судових засідань. Йдеться не про необмежене публічне мовлення судового процесу, а про контрольований доступ конкретних зареєстрованих осіб до відкритого засідання з дотриманням процесуального порядку. Така модель є більш збалансованою, оскільки дозволяє забезпечити відкритість судового розгляду і водночас зберегти контроль суду над перебігом процесу.

У практичному вимірі запропонована модель може мати кілька позитивних наслідків. По-перше, вона підвищить реальну доступність відкритих судових засідань для громадян, журналістів, студентів, науковців, представників громадських організацій та інших осіб, які бажають спостерігати за здійсненням правосуддя. По-друге, вона сприятиме формуванню більш відкритої та підзвітної судової системи. По-третє, вона дозволить узгодити цифровізацію судочинства з конституційним принципом гласності. По-четверте, вона створить додаткові можливості для правничої освіти, громадського контролю та підвищення довіри до адміністративного судочинства.

Водночас така модель має впроваджуватися поступово. На першому етапі доцільно передбачити її застосування у відкритих адміністративних справах, які не містять значного обсягу чутливих персональних даних або інформації з обмеженим доступом. Надалі, з урахуванням практики, технічних можливостей судів і рівня безпеки підсистем ЄСІТС, механізм може бути уточнений і поширений. Важливо, щоб його запровадження не ускладнювало роботу суду, не порушувало права учасників справи та не створювало ризиків для безпеки судового процесу.

Таким чином, проблема участі вільних слухачів у судовому засіданні в режимі відеоконференцзв'язку має комплексний характер. Вона поєднує конституційний вимір гласності судового процесу, процесуальні гарантії відкритості адміністративного судочинства, технічні можливості ЄСІТС, питання інформаційної безпеки та потребу у збереженні належного порядку судового засідання. Її вирішення потребує не лише технічного доопрацювання програмного забезпечення, а й нормативного уточнення правового статусу вільного слухача у цифровому судовому середовищі.

Висновки. Гласність адміністративного судочинства є однією з ключових гарантій відкритості правосуддя, громадського контролю та довіри до суду. У

традиційній моделі судового розгляду вона реалізується через право будь-якої особи бути присутньою у відкритому судовому засіданні. Однак цифровізація судочинства, поширення відеоконференцзв'язку, наслідки пандемії та умови воєнного стану істотно змінили фактичну форму проведення судових засідань, що потребує адаптації механізмів гласності до цифрового середовища.

Чинне адміністративне процесуальне законодавство достатньо детально регулює участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції для учасників справи та їхніх представників. Водночас воно не містить чіткого механізму дистанційної присутності вільних слухачів, які не мають процесуального статусу, але користуються правом бути присутніми у відкритому судовому засіданні. У цьому полягає ключова правова прогалина: право на присутність існує, але цифрова процедура його реалізації залишається невизначеною.

Участь вільних слухачів у режимі відеоконференцзв'язку не повинна ототожнюватися з участю сторін або інших процесуальних суб'єктів. Вільний слухач має залишатися пасивним спостерігачем без права втручання у перебіг засідання. Саме тому доцільною є модель контрольованої дистанційної присутності: попередня реєстрація, ідентифікація особи, технічний режим «лише перегляд/слухання», відсутність доступу до мікрофона й камери без дозволу суду, можливість відключення у разі порушення порядку та спеціальні правила для випадків переходу до закритого розгляду.

Для вирішення проблеми необхідно внести зміни до Кодексу адміністративного судочинства України та Положення про порядок функціонування окремих підсистем ЄСІТС. У ст. 10 КАС України доцільно закріпити можливість реалізації права будь-якої особи бути присутньою у відкритому судовому засіданні також у дистанційному форматі. У ст. 195 КАС України або в підзаконному регулюванні ЄСІТС слід розмежувати дистанційну участь учасників справи та дистанційну присутність вільних слухачів. Такий підхід дозволить забезпечити відкритість судового процесу без надання стороннім особам процесуальних повноважень.

Отже, відеоконференцзв'язок має розглядатися не лише як засіб дистанційної участі сторін, а і як інструмент забезпечення гласності відкритого судового засідання. Якщо адміністративне судочинство переходить у цифровий або змішаний формат, то й гарантії публічності мають бути реалізовані у відповідному форматі. Запровадження врегульованого механізму дистанційної присутності вільних слухачів сприятиме більш повній реалізації принципу гласності, посиленню довіри до судової влади та адаптації адміністративного процесу до сучасних умов цифровізації правосуддя.

Література:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 27.05.2026)

2. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text (дата звернення: 27.05.2026)

3. Петренко Н. О. Щодо запровадження електронного правосуддя при вирішенні господарських спорів. *Актуальні проблеми держави і права*, 2020. Вип. 85. С. 197 – 201. URL: https://hdl.handle.net/11300/13186 (дата звернення: 27.05.2026)

4. Паскар А. Л. Використання систем відеоконференцзв'язку як інструмент діджиталізації адміністративного судочинства. *Науковий вісник Херсонського державного університету*, 2025. Вип. 3. С. 41 – 45. https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2025-3-7 (дата звернення: 27.05.2026)

5. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України від 22.11.2023 р. № 10-р(II)/2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-23#Text (дата звернення: 27.05.2026)

6. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text (дата звернення: 27.05.2026)

7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції: Закон України від 23.05.2024 р. № 3755-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3755-20#Text (дата звернення: 27.05.2026)

8. Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: затверджене рішенням Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 р. № 1845/0/15-21. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text (дата звернення: 27.05.2026)

9. Стрілецька О. В., Габрелян А. Ю. Реалізація принципу змагальності під час судового розгляду. *Аналітично-порівняльне правознавство*, 2024. Випуск 2. С. 719 – 731.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine No. 254k/96-VR]. (1996, June 28). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text [in Ukrainian]

2. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy № 2747-IV [Code of Administrative Procedure of Ukraine No. 2747-IV]. (2005, July 6). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text [in Ukrainian]

3. Petrenko, N. O. (2020). Shchodo zaprovadzhennia elektronnoho pravosuddia pry vyrishenni hospodarskykh sporiv [On the introduction of electronic justice in resolving commercial disputes]. *Aktualni problemy derzhavy i prava, 85*, 197–201. Retrieved from https://hdl.handle.net/11300/13186 [in Ukrainian]

4. Paskar, A. L. (2025). Vykorystannia system videokonferentszviazku yak instrument didzhytalizatsii administratyvnoho sudochynstva [The use of videoconferencing systems as a tool for the digitalization of administrative proceedings]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu, 3*, 41–45. https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2025-3-7 [in Ukrainian]

5. Rishennia Druhoho senatu Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy № 10-r(II)/2023 [Decision of the Second Senate of the Constitutional Court of Ukraine No. 10-r(II)/2023]. (2023, November 22). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-23#Text [in Ukrainian]

6. Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy № 1402-VIII [On the Judiciary and the Status of Judges: Law of Ukraine No. 1402-VIII]. (2016, June 2). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text [in Ukrainian]

7. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia uchasti u sudovomu zasidanni v rezhymi videokonferentsii: Zakon Ukrainy № 3755-IX [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Simplification of Participation in a Court Hearing by Videoconference: Law of Ukraine No. 3755-IX]. (2024, May 23). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3755-20#Text [in Ukrainian]

8. Polozhennia pro poriadok funktsionuvannia okremykh pidsystem Yedynoi sudovoi informatsiino-telekomunikatsiinoi systemy: rishennia Vyshchoi rady pravosuddia № 1845/0/15-21

[Regulation on the Procedure for the Functioning of Certain Subsystems of the Unified Judicial Information and Telecommunication System: Decision of the High Council of Justice No. 1845/0/15-21]. (2021, August 17). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text [in Ukrainian]

9. Striletska, O. V., & Habrelian, A. Yu. (2024). Realizatsiia pryntsypu zmahalnosti pid chas sudovoho rozghliadu [Implementation of the principle of adversarial proceedings during court trial]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*, *2*, 719–731 [in Ukrainian]

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 341.1/.8:341.217(4)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2576-2588

Загородня Альона Сергіївна доктор філософії, доцент, доцент кафедри міжнародних відносин та політичного консалтингу, ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-2741-1953.

Федоренко Тетяна Вікторівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін, ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-3447-9078.

ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ У ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЄВРОПЕЇЗАЦІЇ ТА ГЛОБАЛЬНОГО ВРЯДУВАННЯ

Анотація. У статті здійснено комплексне дослідження трансформації сучасного міжнародного права в умовах формування поліцентричного глобального правопорядку, посилення ролі права Європейського Союзу та функціональної еволюції міжнародних організацій. Особливу увагу приділено аналізу права Європейського Союзу як унікального феномену наднаціонального правового регулювання, що поєднує ознаки міжнародного, наддержавного та внутрішньодержавного права й виступає одним із ключових центрів сучасного глобального нормотворення. Обґрунтовано, що правова система ЄС вийшла за межі класичної регіональної інтеграції та дедалі активніше впливає на формування міжнародно-правових стандартів у різних сферах глобального врядування.

Проаналізовано роль міжнародних організацій як важливих суб'єктів сучасного міжнародного правопорядку, які поступово трансформуються з платформ міждержавної координації у впливові регуляторні інституції, здатні формувати глобальні стандарти у сферах міжнародної безпеки, захисту прав людини, економічного врядування, екологічної політики, цифрового регулювання та сталого розвитку. Встановлено, що зростання складності міжнародних відносин і посилення глобальної взаємозалежності сприяють розширенню регуляторних та інституційних можливостей міжнародних організацій, зокрема Організації Об'єднаних Націй, Європейського Союзу, Ради Європи, Світової організації торгівлі та інших універсальних і регіональних структур.

Особливий акцент зроблено на процесі європеїзації міжнародного права, що проявляється у поширенні acquis communautaire, європейських правових

принципів і нормативних моделей за межі Європейського Союзу через угоди про асоціацію, політику сусідства, міжнародні договори, транснаціональні регуляторні механізми та глобальне правове співробітництво. Доведено, що підходи ЄС суттєво впливають на розвиток міжнародних стандартів у сферах цифрового врядування, регулювання штучного інтелекту, захисту персональних даних, екологічної та кліматичної безпеки, санкційної політики, міграційного регулювання, а також захисту основоположних прав і свобод людини.

Обґрунтовано, що сучасний міжнародно-правовий порядок розвивається у напрямі багаторівневої поліцентричної системи, для якої характерною є взаємодія універсальних, регіональних, наднаціональних і національних правових режимів.

Такі трансформації потребують формування нових правових механізмів координації, здатних забезпечити узгодженість та ефективність функціонування фрагментованої системи глобального врядування. Зроблено висновок, що взаємодія права Європейського Союзу, міжнародних організацій та процесів європеїзації формує нову архітектуру глобального врядування, яка суттєво трансформує традиційні уявлення про державний суверенітет, міжнародно-правове регулювання та функціонування міжнародної правової системи в умовах глобалізації та цифрової трансформації.

Ключові слова: міжнародне право, публічне управління, право Європейського Союзу, міжнародні організації, НАТО, ЄС, ООН, глобальне врядування, європеїзація, наднаціональність, acquis communautaire, міжнародний правопорядок, права людини, штучний інтелект.

Zahorodnia Alona Serhiivna PhD, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Relations and Political Consulting, Open International University of Human Development “Ukraine”, Kyiv, https://orcid.org/0000-0003-2741-1953.

Fedorenko Tetiana Viktorivna PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Industry Law and General Legal Disciplines, Open International University of Human Development “Ukraine”, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-3447-9078.

EUROPEAN UNION LAW AND INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN THE TRANSFORMATION OF THE MODERN INTERNATIONAL LEGAL ORDER: THEORETICAL AND LEGAL PRINCIPLES OF EUROPEANIZATION AND GLOBAL GOVERNANCE

Abstract. The article provides a comprehensive study of the transformation of modern international law in the context of the formation of a polycentric global legal order, the strengthening of the role of European Union law, and the functional

evolution of international organizations. Particular attention is devoted to the analysis of European Union law as a unique phenomenon of supranational legal regulation that combines the features of international, supranational, and domestic legal systems and acts as one of the key centers of contemporary global norm-making.

The research substantiates that the legal system of the European Union has evolved beyond the traditional framework of regional integration and increasingly influences the development of international legal standards in various spheres of global governance.

The article examines the role of international organizations as important actors of the modern international legal order that gradually transform from platforms of interstate cooperation into influential regulatory institutions capable of shaping global standards in the fields of international security, human rights protection, economic governance, environmental policy, digital regulation, and sustainable development. It is established that the growing complexity of international relations and global interdependence contribute to the expansion of the regulatory and institutional capacities of organizations such as the United Nations, the European Union, the Council of Europe, the World Trade Organization, and other regional and universal institutions.

Special emphasis is placed on the process of the Europeanization of international law, which manifests itself through the dissemination of acquis communautaire, European legal principles, and regulatory models beyond the European Union via association agreements, neighborhood policy instruments, international treaties, transnational regulatory mechanisms, and global legal cooperation. The study demonstrates that EU legal approaches significantly affect the development of international standards in the areas of digital governance, artificial intelligence regulation, personal data protection, environmental and climate security, sanctions policy, migration regulation, and the protection of fundamental human rights and freedoms.

It is argued that the contemporary international legal order is developing toward a multilayered and polycentric legal system characterized by the interaction of universal, regional, supranational, and national legal regimes. Such transformations require the formation of new legal coordination mechanisms capable of ensuring coherence and effectiveness within the fragmented system of global governance. The article concludes that the interaction between European Union law, international organizations, and the processes of Europeanization forms a new architecture of global governance that substantially transforms traditional understandings of state sovereignty, international legal regulation, and the functioning of the international legal system in the conditions of globalization and digital transformation.

Keywords: international law, public management, European Union law, international organizations, NATO, EU, UN, global governance, Europeanization, supranationality, acquis communautaire, international legal order, human rights, artificial intelligence.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток міжнародного права характеризується глибокими трансформаційними процесами, зумовленими глобалізацією, регіоналізацією, цифровізацією та інституціоналізацією міжнародного співробітництва. Класична державоцентрична модель міжнародного правопорядку, заснована переважно на принципах суверенітету та міждержавної координації, поступово поступається місцем багаторівневій системі глобального врядування, у межах якої дедалі вагомішу роль відіграють наднаціональні правові системи та міжнародні організації. У цьому контексті особливого значення набуває право Європейського Союзу як автономний наднаціональний правопорядок, а також міжнародні організації як суб'єкти нормативного конструювання глобальної політики.

Проблематика полягає у необхідності теоретичного осмислення трансформації міжнародного права під впливом європеїзації, розширення міжнародної інституційної взаємодії та формування поліцентричного правового порядку. Особливо актуальним є дослідження механізмів взаємодії міжнародного права, права ЄС та міжнародних організацій у процесі формування нової архітектури глобального управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика трансформації сучасного міжнародного права, розвитку права Європейського Союзу та зростання ролі міжнародних організацій у формуванні глобального правопорядку є предметом активного наукового аналізу як у зарубіжній, так і у вітчизняній юридичній доктрині. Значний внесок у дослідження природи міжнародного права, його джерел, принципів та механізмів дії зробили М. Шоу, І. Броунлі, Я. Клабберс, А. Кассезе, які розглядали міжнародне право як складну систему нормативного регулювання міждержавних і транснаціональних відносин.

Окрему увагу в науковій літературі приділено праву Європейського Союзу як автономному наднаціональному правопорядку. Зокрема, у працях Дж. Вайлера, Б. де Вітте, П. Крейга, Г. де Бурки аналізуються принципи верховенства, прямої дії, інституційної автономії та особливості взаємодії права ЄС із національними правовими системами держав-членів. Дослідники підкреслюють, що право ЄС не може бути зведене лише до класичного міжнародного права, оскільки воно сформувало самостійний нормативний порядок із власними джерелами, суб'єктами та механізмами правозастосування.

Питання функціонування міжнародних організацій як суб'єктів глобального врядування досліджували Я. Клабберс, Н. Блоккер, Х. Шермес, М. Барнетт, М. Фіннемор. У їхніх працях міжнародні організації розглядаються не лише як інструменти координації політики держав, але й як самостійні інституційні актори, здатні формувати міжнародні стандарти, здійснювати контрольні функції та впливати на розвиток міжнародного права. Особливого значення набуває аналіз ролі ООН, Ради Європи, НАТО, СОТ та ОБСЄ у формуванні сучасної системи міжнародної безпеки, прав людини, економічного співробітництва та політико-правового діалогу.

У вітчизняній науці окремі аспекти міжнародно-правового регулювання, європейської інтеграції та діяльності міжнародних організацій досліджували В. Денисов, О. Задорожній, М. Бурменський, В. Муравйов, Р. Петров, О. Святун, Т. Анакіна та інші науковці. У їхніх працях розкриваються питання співвідношення міжнародного та європейського права, імплементації acquis communautaire, адаптації законодавства України до права ЄС, а також особливості правового статусу України у відносинах з Європейським Союзом та міжнародними організаціями.

Водночас, попри наявність значного наукового доробку, подальшого дослідження потребує комплексне осмислення взаємодії міжнародного права, права Європейського Союзу та міжнародних організацій саме в умовах формування поліцентричного глобального правопорядку. Особливо актуальним залишається питання визначення меж впливу права ЄС на міжнародне право, ролі міжнародних організацій у глобальному врядуванні та вироблення нових правових механізмів координації між універсальними, регіональними й наднаціональними правовими системами.

Метою статті є комплексний науково-теоретичний аналіз трансформації міжнародного права в умовах європеїзації, розвитку права Європейського Союзу та зростання ролі міжнародних організацій як суб'єктів глобального врядування, а також визначення їх впливу на формування сучасного поліцентричного міжнародно-правового порядку.

Виклад основного матеріалу. Право Європейського Союзу становить один із найбільш унікальних та концептуально складних феноменів сучасної юридичної науки, оскільки поєднує у собі ознаки міжнародного, наднаціонального та внутрішньодержавного правового регулювання. Його специфіка полягає у тому, що воно виникло на основі міжнародних договорів, укладених суверенними державами, однак у процесі інституційної еволюції вийшло за межі традиційного міжнародного права, сформувавши автономну правову систему зі специфічними джерелами, принципами, суб'єктами та механізмами правозастосування. На відміну від класичних міжнародних організацій, діяльність яких переважно ґрунтується на координації держав-членів без суттєвого втручання у внутрішній правопорядок, Європейський Союз створив правову модель, у межах якої держави-члени частково делегували елементи свого суверенітету наднаціональним інституціям [4].

Формування права ЄС історично пов'язане з еволюцією європейської інтеграції від Європейського об'єднання вугілля і сталі 1951 року, Європейського економічного співтовариства 1957 року до сучасного Європейського Союзу, закріпленого Маастрихтським договором 1992 року та подальшими реформами, зокрема Лісабонським договором 2007 року. У процесі цього розвитку право ЄС набуло не лише договірного характеру, а й ознак самостійного правопорядку, що функціонує незалежно від національних правових систем, хоча й тісно з ними взаємодіє [5].

Однією з фундаментальних особливостей права ЄС є принцип прямої дії (direct effect), сформульований Судом Європейського Союзу у справі Van Gend en Loos v. Nederlandse Administratie der Belastingen (1963). Зазначений принцип передбачає, що норми права ЄС можуть безпосередньо створювати права та обов'язки для фізичних і юридичних осіб у державах-членах без необхідності додаткової імплементації у національне законодавство [10]. Такий підхід радикально відрізняється від класичного міжнародного права, де міжнародні договори здебільшого потребують внутрішньодержавної трансформації для набуття юридичної сили. Пряма дія перетворила право ЄС із міждержавного регулятора на безпосередній інструмент впливу на внутрішньодержавні правовідносини.

Не менш важливим є принцип верховенства права ЄС (supremacy of EU law), який був закріплений у рішенні Суду ЄС у справі Costa v. ENEL (1964). Відповідно до цього принципу, у разі конфлікту між нормами права ЄС та національним законодавством держав-членів пріоритет має право Союзу. Ця доктрина стала революційним відходом від традиційної концепції абсолютного державного суверенітету, оскільки вперше в історії міжнародного права було створено систему, де наднаціональні норми мають вищу юридичну силу щодо внутрішнього законодавства держав. У такий спосіб Європейський Союз сформував нову модель правової інтеграції, засновану не лише на співробітництві, але й на нормативній ієрархії.

Ще однією ознакою наднаціонального характеру права ЄС є його інституційна автономія. Європейська Комісія, Європейський Парламент, Рада ЄС, Європейська Рада та Суд Європейського Союзу функціонують як самостійні інституції, здатні ухвалювати обов'язкові для держав-членів рішення. Особливо важливою є роль Суду ЄС, який не лише забезпечує однакове тлумачення права Союзу, але й фактично здійснює правотворчу функцію через розвиток ключових доктрин, що визначають характер європейської правової системи. Саме через судову практику право ЄС перетворилося на динамічну систему, здатну адаптуватися до нових викликів глобалізації, цифровізації, міграції, кліматичних змін та безпекових загроз [2].

Право ЄС також характеризується складною системою джерел, до яких належать первинне право (установчі договори), вторинне право (регламенти, директиви, рішення, рекомендації) та судова практика. Особливе місце займають регламенти як акти прямої дії, обов'язкові в усіх державах-членах, та директиви, які визначають цілі правового регулювання, залишаючи державам свободу вибору форм і методів імплементації. Така структура забезпечує поєднання уніфікації та гнучкості, що робить право ЄС ефективним інструментом гармонізації правових систем.

У сучасних умовах Європейський Союз вийшов далеко за межі економічної інтеграції. Якщо первинно його метою було створення спільного ринку, то сьогодні ЄС виступає потужним політико-правовим суб'єктом, який

формує глобальні стандарти у сфері захисту прав людини, цифрового регулювання, екологічної безпеки, міжнародної торгівлі, санкційної політики та зовнішньої безпеки. Наприклад, Загальний регламент про захист даних (GDPR) став фактичним міжнародним стандартом у сфері персональних даних, а Digital Services Act та Artificial Intelligence Act демонструють прагнення ЄС формувати глобальні правила цифрового врядування [7, 8, 9].

Таким чином, право Європейського Союзу є не просто правовою системою регіональної інтеграції, а якісно новою формою наднаціонального правопорядку, яка трансформує традиційне розуміння міжнародного права, державного суверенітету та механізмів правового регулювання. Його унікальність полягає у здатності поєднувати міжнародно-правову договірну основу з автономною нормативною силою, що дозволяє ЄС функціонувати як один із ключових центрів глобального правотворення та управління у XXI столітті.

Сучасні міжнародні організації посідають центральне місце у структурі глобального врядування, трансформуючись із класичних міждержавних платформ співробітництва у складні багатофункціональні інституції, здатні не лише координувати політику держав, але й формувати нормативні стандарти міжнародного порядку. У сучасному світі міжнародні організації дедалі більше виконують регуляторну, правотворчу, контрольну, моніторингову та навіть квазісудову функції, що свідчить про поступовий перехід від традиційної міждержавної дипломатії до інституціоналізованої моделі глобального управління. Саме через діяльність міжнародних організацій формується багаторівнева система міжнародного регулювання, яка охоплює безпеку, права людини, торгівлю, гуманітарну політику, економічний розвиток, цифрове врядування та екологічну безпеку [1].

Феномен міжнародних організацій як суб'єктів глобального врядування зумовлений тим, що в умовах глобалізації окремі держави дедалі частіше виявляються неспроможними самостійно ефективно реагувати на транснаціональні виклики, такі як війни, тероризм, кліматичні зміни, пандемії, економічні кризи, кіберзагрози та масова міграція. Відтак міжнародні організації виступають механізмом колективного управління, який дозволяє виробляти універсальні або регіональні правила поведінки та забезпечувати їх інституційне впровадження.

Найбільш універсальним суб'єктом глобального врядування є Організація Об'єднаних Націй, яка після Другої світової війни стала основою сучасної системи міжнародного права. ООН виконує не лише політичну функцію підтримання міжнародного миру та безпеки через діяльність Ради Безпеки, але й нормативотворчу роль шляхом ухвалення міжнародно-правових актів, декларацій, конвенцій та резолюцій [14]. Саме в межах ООН було сформовано фундаментальні міжнародно-правові стандарти у сфері прав людини (Загальна декларація прав людини 1948 р.), міжнародного гуманітарного права, боротьби зі злочинністю, сталого розвитку та екологічної політики. Крім того, система

спеціалізованих установ ООН (ЮНЕСКО, ВООЗ, МОП, ЮНІСЕФ та ін.) забезпечує функціональне регулювання окремих сфер глобального розвитку. Таким чином, ООН є не лише міжурядовим форумом, але й центральним інституційним ядром універсального міжнародного правопорядку .

На регіональному рівні особливу роль відіграє Рада Європи, яка сформувала один із найбільш розвинених механізмів захисту демократії, прав людини та верховенства права. Прийняття Європейської конвенції з прав людини 1950 року та створення Європейського суду з прав людини стало безпрецедентним прикладом міжнародного інституційного контролю за дотриманням державами прав людини. Рада Європи фактично створила регіональну правову цивілізацію, де стандарти демократії, судової незалежності, заборони дискримінації та правової держави мають обов'язковий характер для держав-членів. У цьому аспекті Рада Європи значно впливає не лише на європейські країни, але й на розвиток глобальної правозахисної доктрини.

У сфері міжнародної безпеки ключовим інститутом виступає Організація Північноатлантичного договору (НАТО), яка еволюціонувала від військово-політичного альянсу періоду холодної війни до глобального безпекового актора. НАТО забезпечує систему колективної оборони відповідно до статті 5 Вашингтонського договору, але його роль значно ширша: організація здійснює кризове реагування, стратегічне стримування, кіберзахист, боротьбу з гібридними загрозами та підтримку міжнародної стабільності. У сучасному геополітичному середовищі НАТО стало не лише військовим блоком, а й політичним механізмом гарантування безпеки демократичного світу. Особливого значення його діяльність набула у контексті новітніх безпекових викликів у Європі, що підтверджує зростання ролі міжнародних організацій у сфері стратегічного управління [6].

У глобальній економічній системі центральним нормативним інститутом є Світова організація торгівлі (СОТ), яка забезпечує функціонування міжнародної торговельної системи на основі принципів лібералізації, недискримінації та правової визначеності. СОТ не лише координує торговельні відносини між державами, але й виконує квазісудову функцію через механізм вирішення спорів, що дозволяє ефективно впливати на міжнародну економічну поведінку держав. У цьому сенсі СОТ є прикладом міжнародної організації, яка створила комплексну правову систему глобального економічного регулювання [13].

Особливе місце у системі регіональної безпеки займає Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), яка функціонує як політико-дипломатична платформа для діалогу у сферах безпеки, прав людини, виборчих процесів та запобігання конфліктам. ОБСЄ має унікальний характер, оскільки поєднує безпековий, гуманітарний та політичний виміри, створюючи простір для превентивної дипломатії та миротворчості [12].

У сучасних умовах міжнародні організації дедалі частіше взаємодіють із правом Європейського Союзу, формуючи багаторівневу систему міжнародного

регулювання, де універсальні, регіональні та наднаціональні механізми взаємодоповнюють один одного [11]. Наприклад, стандарти Ради Європи інтегруються у правопорядок ЄС через судову практику та законодавство, політика НАТО корелює із безпековими стратегіями ЄС, а норми СОТ впливають на торговельне право Союзу. Водночас ЄС дедалі активніше бере участь у діяльності міжнародних організацій як самостійний глобальний актор, що ще більше ускладнює архітектуру міжнародного врядування.

Таким чином, міжнародні організації у XXI столітті виступають не лише допоміжними механізмами співробітництва держав, а повноцінними суб'єктами глобального врядування, які формують нормативні стандарти, забезпечують міжнародну стабільність та впливають на трансформацію міжнародного права. Їх розвиток свідчить про поступове формування поліцентричної системи глобального управління, де влада розподіляється між державами, міжнародними інституціями та наднаціональними структурами, що визначає нову парадигму світового правопорядку.

Однією з найбільш помітних тенденцій розвитку сучасного міжнародного права є його поступова європеїзація, тобто процес поширення правових принципів, нормативних стандартів, регуляторних моделей та інституційних практик Європейського Союзу за межі його територіальних кордонів. Європеїзація міжнародного права є складним багаторівневим явищем, що охоплює не лише адаптацію національного законодавства держав-партнерів до acquis communautaire, але й більш широкий процес трансформації глобального правового середовища під впливом європейських правових цінностей, зокрема верховенства права, демократії, прав людини, сталого розвитку, цифрової безпеки та нормативної передбачуваності. У сучасних умовах Європейський Союз дедалі частіше виступає не лише регіональним інтеграційним об'єднанням, а глобальним нормативним центром, здатним формувати міжнародні стандарти у ключових сферах суспільного розвитку.

Сутність європеїзації міжнародного права полягає у зовнішньому поширенні європейського правового порядку через інструменти політики розширення, політики сусідства, асоціації, міжнародних договорів, торговельних угод, програм технічної допомоги та механізмів правової гармонізації. Особливе значення у цьому контексті має acquis communautaire – сукупність правових норм, принципів та зобов'язань ЄС, які держави-кандидати або партнери повинні імплементувати у свої національні правові системи [10]. Такий процес виходить за межі звичайного міжнародного співробітництва, оскільки передбачає не лише взаємодію, а структурну трансформацію внутрішньодержавного права відповідно до європейських стандартів.

Для держав-кандидатів на вступ до ЄС, а також асоційованих держав, зокрема України, європеїзація права набуває стратегічного значення як інструмент модернізації правової системи, інституційного реформування та інтеграції до європейського політико-правового простору. У випадку України

Угода про асоціацію з ЄС стала не лише міжнародним договором про співпрацю, але й комплексною дорожньою картою правової адаптації у сферах конституційного розвитку, судової реформи, економічної політики, антикорупційного законодавства, цифрового регулювання, захисту конкуренції та прав людини. Таким чином, право ЄС функціонує як модель трансформаційного правового впливу, яка поступово змінює національні правові системи навіть поза межами членства у Союзі.

Одним із найяскравіших проявів європеїзації міжнародного права є сфера цифрового регулювання. Європейський Союз фактично став світовим лідером у формуванні глобальних стандартів цифрового врядування. Загальний регламент про захист даних (GDPR) створив новий міжнародний стандарт регулювання персональних даних, який вплинув не лише на держави-члени ЄС, але й на треті країни, транснаціональні корпорації та міжнародні організації, змушуючи їх адаптувати власну політику до європейських вимог. Аналогічно, Digital Services Act, Digital Markets Act та Artificial Intelligence Act формують правову основу нової глобальної цифрової етики, встановлюючи стандарти прозорості платформ, відповідальності алгоритмів, кібербезпеки та контролю над штучним інтелектом [7,9].

У цьому контексті ЄС трансформується у глобального законодавця цифрової епохи.

У сфері захисту персональних даних європеїзація міжнародного права проявляється через екстериторіальний ефект права ЄС. GDPR став прикладом того, як регіональне право може де-факто набувати глобального значення, оскільки його норми застосовуються до будь-яких суб’єктів, що обробляють дані громадян ЄС незалежно від їх географічного розташування. Все вищезазначене створює нову модель міжнародного нормативного впливу, де правові стандарти ЄС стають міжнародними орієнтирами без формального універсального договору.

Не менш значущим є вплив ЄС на екологічну політику та міжнародне кліматичне право. Європейський зелений курс (European Green Deal), політика декарбонізації, механізм вуглецевого коригування імпорту (CBAM) та екологічні стандарти сталого розвитку демонструють здатність ЄС визначати міжнародний порядок денний у сфері екологічної безпеки. Через торговельні механізми, інвестиційні вимоги та екологічну дипломатію ЄС поширює власні стандарти далеко за межі Союзу, стимулюючи інші держави адаптувати своє законодавство до нових екологічних реалій.

У сфері санкційної політики ЄС також відіграє дедалі вагомішу роль, формуючи власну систему обмежувальних заходів як інструменту зовнішньої політики та міжнародного впливу. Санкційні режими ЄС у сфері порушень прав людини, міжнародної агресії, тероризму та кіберзлочинності поступово стають важливим елементом міжнародного регулювання, доповнюючи універсальні механізми ООН та формуючи нові практики правового реагування.

Особливо суттєвим є вплив права ЄС у сфері прав людини, де Союз активно інтегрує стандарти Ради Європи, Європейської конвенції з прав людини та власної Хартії основоположних прав ЄС, формуючи комплексну модель правового гуманізму. Завдяки цьому європейські стандарти дедалі частіше сприймаються як універсальний орієнтир для реформування правових систем держав, що прагнуть інтеграції у глобальний демократичний простір [3].

Водночас процес європеїзації міжнародного права породжує і певні виклики. Серед них – ризик нормативної асиметрії, коли стандарти ЄС фактично нав'язуються іншим державам через економічну чи політичну залежність; проблема співвідношення універсального міжнародного права та регіонального нормативного домінування; а також питання збереження правового плюралізму в умовах посилення європейського регуляторного впливу. Однак попри ці виклики, європеїзація міжнародного права залишається однією з ключових тенденцій сучасного правового розвитку.

Таким чином, європеїзація міжнародного права є не просто регіональним явищем, а глобальним процесом трансформації міжнародного правопорядку, у межах якого Європейський Союз виступає джерелом нових правових стандартів, принципів і моделей регулювання. Завдяки поширенню acquis communautaire, зовнішній правовій політиці та інституційній силі ЄС поступово формує нову нормативну реальність, що охоплює цифрову сферу, екологію, права людини, міжнародну безпеку та глобальне управління. У XXI столітті європеїзація стає одним із визначальних чинників модернізації міжнародного права та формування поліцентричної правової системи нового покоління.

Висновки. У результаті дослідження встановлено, що сучасне міжнародне право перебуває у стані системної трансформації, зумовленої розвитком наднаціональних правових систем, передусім права Європейського Союзу, та посиленням функціонального значення міжнародних організацій. Право ЄС набуло ознак автономного наднаціонального правопорядку, здатного не лише регулювати внутрішньоєвропейські процеси, але й формувати глобальні нормативні стандарти у стратегічно важливих сферах.

Доведено, що міжнародні організації дедалі більше виступають не лише координаційними платформами, а самостійними суб'єктами глобального врядування, які забезпечують регуляторну стабільність у сферах міжнародної безпеки, прав людини, торгівлі та сталого розвитку. Водночас європеїзація міжнародного права стала одним із ключових інструментів поширення європейських правових стандартів на глобальному рівні, особливо у цифровій, екологічній та правозахисній сферах.

Обґрунтовано, що формування поліцентричного міжнародного правопорядку породжує нові виклики, пов'язані з фрагментацією права, конкуренцією юрисдикцій та переосмисленням державного суверенітету. Це зумовлює необхідність створення нових правових механізмів координації між універсальними, регіональними та наднаціональними системами. Загалом сучасна

архітектура міжнародного права дедалі більше розвивається у напрямі багаторівневої моделі глобального управління, де право Європейського Союзу та міжнародні організації виступають ключовими чинниками формування нової нормативної реальності XXI століття.

Література:

1. Consolidated version of the Treaty on European Union. Official Journal of the European Union. 2016. URL: https://eur-lex.europa.eu.
2. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. Official Journal of the European Union. 2016. URL: https://eur-lex.europa.eu.
3. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (European Convention on Human Rights) of 1950. URL: https://www.echr.coe.int.
4. Klabbers J. International Law. Cambridge : Cambridge University Press, 2020. 352 p.
5. Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization, 1994. URL: https://www.wto.org.
6. North Atlantic Treaty, Washington D.C., 4 April 1949. URL: https://www.nato.int.
7. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 (General Data Protection Regulation). URL: https://eur-lex.europa.eu.
8. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 (Digital Services Act). URL: https://eur-lex.europa.eu.
9. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 (Artificial Intelligence Act). URL: https://eur-lex.europa.eu.
10. Shaw M. N. International Law. 8th ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2017. 1118 p.
11. Weiler J. H. H. The Constitution of Europe. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. 364 p.
12. Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Офіційний сайт. URL: https://www.osce.org.
13. Світова організація торгівлі (СОТ). Офіційний сайт. URL: https://www.wto.org.
14. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26 червня 1945 р. URL: https://www.un.org.

References:

1. Consolidated version of the Treaty on European Union. (2016). Official Journal of the European Union. Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu. [in English].
2. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. (2016). Official Journal of the European Union. Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu. [in English].
3. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (European Convention on Human Rights). (1950). Retrieved from: https://www.echr.coe.int. [in English].
4. Klabbers, J. (2020). International Law. Cambridge: Cambridge University Press. 352 p. [in English].
5. Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization. (1994). Retrieved from: https://www.wto.org. [in English].
6. North Atlantic Treaty. (1949, April 4). Washington D.C. Retrieved from: https://www.nato.int. [in English].
7. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 (General Data Protection Regulation). Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu. [in English].
8. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 (Digital Services Act). Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu. [in English].

9. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 establishing harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu. [in English].

10. Shaw, M. N. (2017). International Law (8th ed.). Cambridge: Cambridge University Press. 1118 p. [in English].

11. Weiler, J. H. H. (1999). The Constitution of Europe. Cambridge: Cambridge University Press. 364 p. [in English].

12. Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE). Official website. Retrieved from: https://www.osce.org. [in English].

13. World Trade Organization (WTO). Official website. URL: https://www.wto.org. [in English].

14. Statut Orhanizatsii Obiednanykh Natsii [Charter of the United Nations]. (1945, June 26). Retrieved from: https://www.un.org. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 13,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.05.2026

УДК 342.9:378.1:355.01

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2589-2596

Замрига Артур Вікторович доктор юридичних наук, професор, кандидат економічних наук, професор кафедри публічного та міжнародного права Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-8919-6633

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті досліджено особливості реалізації адміністративно-правового статусу закладів вищої освіти в умовах воєнного стану в Україні. Актуальність теми зумовлена суттєвими трансформаціями у сфері вищої освіти, пов'язаними із запровадженням правового режиму воєнного стану, релокацією закладів освіти, зміною порядку організації освітнього процесу, обмеженнями у фінансуванні та необхідністю забезпечення безперервності освітньої діяльності в умовах збройної агресії.

У статті проаналізовано теоретичні та нормативно-правові засади адміністративно-правового статусу закладів вищої освіти, визначено його основні елементи та особливості реалізації в сучасних умовах.

Автором досліджено окремі проблеми функціонування закладів вищої освіти в період воєнного стану, зокрема питання забезпечення автономії ЗВО, організації дистанційного та змішаного навчання, кадрового забезпечення, реалізації прав здобувачів освіти та науково-педагогічних працівників, а також взаємодії закладів освіти з органами державної влади та військовими адміністраціями. Особливу увагу приділено проблемам нормативної невизначеності та практичним труднощам застосування окремих положень законодавства у сфері вищої освіти в умовах воєнного стану.

У статті здійснено аналіз чинного законодавства України, що регулює діяльність закладів вищої освіти, а також розглянуто окремі аспекти адаптації системи вищої освіти до кризових умов. На основі проведеного дослідження сформульовано пропозиції щодо вдосконалення адміністративно-правового регулювання діяльності закладів вищої освіти, підвищення ефективності механізмів державного управління у сфері освіти та забезпечення належних гарантій реалізації права на вищу освіту в умовах воєнного стану.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання у правотворчій діяльності під час удосконалення законодавства у сфері вищої освіти, у правозастосовній діяльності органів державної влади та адміністрацій закладів вищої освіти, а також у науковій і навчальній діяльності при дослідженні проблем адміністративного права та освітнього законодавства.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, заклад вищої освіти, воєнний стан, адміністративно-правове регулювання, освітній процес, автономія закладів вищої освіти, державне управління у сфері освіти, право на освіту.

Zamryha Artur Viktorovych, Doctor of Law, Candidate of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Public and International Law, Vadym Hetman Kyiv National Economic University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-8919-6633

PROBLEMS OF IMPLEMENTING THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS UNDER MARTIAL STATE

Abstract. The article examines the features of the implementation of the administrative and legal status of higher education institutions under martial law in Ukraine. The relevance of the topic is due to significant transformations in the field of higher education associated with the introduction of the legal regime of martial law, the relocation of educational institutions, changes in the order of organization of the educational process, restrictions in financing and the need to ensure the continuity of educational activities in conditions of armed aggression.

The article analyzes the theoretical and regulatory and legal principles of the administrative and legal status of higher education institutions, identifies its main elements and features of implementation in modern conditions.

The author examines certain problems of the functioning of higher education institutions during martial law, in particular the issues of ensuring the autonomy of higher education institutions, the organization of distance and blended learning, staffing, the implementation of the rights of education seekers and scientific and pedagogical workers, as well as the interaction of educational institutions with state authorities and military administrations. Particular attention is paid to the problems of regulatory uncertainty and practical difficulties in applying certain provisions of the legislation in the field of higher education under martial law.

The article analyzes the current legislation of Ukraine regulating the activities of higher education institutions, and also considers certain aspects of adapting the higher education system to crisis conditions. Based on the research, proposals are formulated to improve the administrative and legal regulation of the activities of higher education institutions, increase the efficiency of state management mechanisms in the field of education, and ensure appropriate guarantees for the implementation of the right to higher education under martial law.

The practical significance of the results obtained lies in the possibility of their use in law-making activities during the improvement of legislation in the field of higher education, in the law-enforcement activities of state authorities and administrations of higher education institutions, as well as in scientific and educational activities when studying problems of administrative law and educational legislation.

Keywords: administrative and legal status, higher education institutions, martial law, administrative and legal regulation, educational process, autonomy of higher education institutions, state administration in the field of education, right to education.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної збройної агресії рф проти України та введення воєнного стану система вищої освіти зазнала суттєвих трансформацій, які вплинули як на організацію освітнього процесу, так і на особливості реалізації адміністративно-правового статусу закладів вищої освіти. Значна частина закладів освіти була вимушена здійснювати діяльність в умовах релокації, дистанційного або змішаного навчання, обмеженого фінансування, кадрового дефіциту та постійних безпекових ризиків. За таких умов особливої актуальності набуває питання ефективності адміністративно-правового регулювання діяльності закладів вищої освіти та забезпечення належних правових механізмів реалізації їх статусу.

Вважаємо, що складність функціонування закладів вищої освіти в умовах воєнного стану обумовлюється також необхідністю одночасного забезпечення конституційного права на освіту, дотримання принципу автономії закладів вищої освіти, виконання вимог законодавства у сфері безпеки та оборони держави, а також адаптації освітнього процесу до кризових умов. Практика застосування чинного законодавства свідчить про наявність окремих проблем нормативного регулювання, колізій та прогалин, що ускладнюють реалізацію адміністративно-правового статусу закладів вищої освіти та негативно впливають на ефективність їх діяльності.

Крім того, в умовах воєнного стану виникають нові виклики, пов’язані із забезпеченням прав здобувачів освіти та науково-педагогічних працівників, організацією дистанційного навчання, проходженням військової служби окремими учасниками освітнього процесу, особливостями управління релокованими закладами освіти та взаємодією закладів вищої освіти з органами державної влади і військовими адміністраціями. Усе це свідчить про необхідність комплексного дослідження проблем реалізації адміністративно-правового статусу закладів вищої освіти в умовах воєнного стану та формування науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення відповідного законодавства і правозастосовної практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти даної теми висвітлюються такими науковцями як О. Дзера, Р. Майданик, П. Рабінович, Ю. Фролов, С. Шкалет, Р. Щокін, О. Яра та ін. Водночас, незважаючи на наявність певних наукових досліджень у сфері адміністративно-правового регулювання діяльності закладів вищої освіти, питання реалізації їх адміністративно-правового статусу в умовах воєнного стану досі залишається недостатньо дослідженим. Особливої актуальності ця проблематика набула у зв’язку із введенням воєнного стану, необхідністю адаптації системи вищої освіти до кризових умов, релокацією закладів освіти, зміною форм організації

освітнього процесу та виникненням нових викликів у сфері державного управління освітою.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей реалізації адміністративно-правового статусу закладів вищої освіти в умовах воєнного стану, визначенні основних проблем правового регулювання їх діяльності, а також формуванні пропозицій щодо вдосконалення адміністративно-правових механізмів забезпечення функціонування закладів вищої освіти в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» заклад вищої освіти являє собою окремий вид установи, яка є юридичною особою приватного або публічного права, діє згідно з виданою ліцензією на провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти, проводить наукову, науково-технічну, інноваційну та/або методичну діяльність, забезпечує організацію освітнього процесу і здобуття особами вищої освіти, післядипломної освіти з урахуванням їхніх інтересів і здібностей» [2].

Важливо зазначити, що адміністративно-правове регулювання діяльності закладів вищої освіти повинно здійснюватися з урахуванням положень Конституції України, відповідно до яких кожен має право на освіту, а держава забезпечує доступність і розвиток вищої освіти [1]. В умовах воєнного стану особливого значення набуває забезпечення безперервності реалізації конституційного права на освіту, незважаючи на безпекові, організаційні та фінансові виклики.

Є. Додіна, визначала адміністративно-правовий статус як правове положення у відносинах із суб'єктами виконавчої влади, врегульоване нормами державного і адміністративного права [3, с. 54].

Проаналізувавши підходи науковців до розуміння адміністративно-правового забезпечення вищої освіти, вважаємо, що можна сформулювати наступне визначення: адміністративно-правове забезпечення вищої освіти являє собою систему основоположних засад, засобів публічного адміністрування та врегульованих нормами адміністративного права процедур, у межах і на підставі яких здійснюється діяльність суб'єктів публічної адміністрації у сфері підготовки здобувачів вищої освіти відповідно до європейських стандартів та сучасних потреб ринку праці, а також забезпечуються належні умови для професійної діяльності й творчого розвитку науково-педагогічних працівників.

Цілком поділяємо думку Ю. Рашеда відносно того, що відсутність єдиного нормативно визначеного підходу до структури адміністративно-правового статусу суттєво ускладнює розробку універсальних рішень для закладів вищої освіти в умовах воєнного стану: «Таким чином, у науковій площині існує безліч підходів щодо розуміння структури адміністративно-правового статусу, які до того ж можуть змінюватися залежно від суб'єкта, який є носієм такого статусу. Така ситуація обумовлена відсутністю загального, так би мовити, офіційного, нормативно визначеного підходу до структури адміністративно-правового статусу, яка б стала певним взірцем для науковців» [4].

На наш погляд, проблематика реалізації адміністративно-правового статусу закладів вищої освіти в умовах воєнного стану безпосередньо пов'язана із необхідністю забезпечення належного функціонування системи вищої освіти в умовах постійних безпекових загроз. У сучасних умовах заклади вищої освіти виконують не лише освітню та наукову функції, а й виступають важливими елементами забезпечення суспільної стабільності, підготовки висококваліфікованих кадрів та збереження інтелектуального потенціалу держави. Саме тому ефективність адміністративно-правового регулювання їх діяльності набуває особливого значення.

Правовий статус закладу вищої освіти формується на основі поєднання норм адміністративного, цивільного, трудового, фінансового та освітнього права, що зумовлює комплексний характер правового регулювання його діяльності. Водночас введення воєнного стану, на нашу думку, суттєво вплинуло на умови реалізації адміністративно-правового статусу закладів вищої освіти, створивши нові правові, організаційні та управлінські виклики у сфері забезпечення освітнього процесу, кадрової політики, фінансування та реалізації автономії ЗВО. При цьому, незважаючи на дію особливого правового режиму, в Україні продовжує діяти принцип верховенства права, відповідно до якого Конституція України має найвищу юридичну силу, а права і свободи людини і громадянина залишаються гарантованими державою. Саме тому в умовах воєнного стану особливого значення набуває забезпечення реалізації конституційного права на освіту та належного функціонування закладів вищої освіти.

Заклад вищої освіти у процесі здійснення науково-педагогічної, адміністративної та організаційної діяльності використовує необхідний для забезпечення освітнього процесу обсяг матеріальних ресурсів, а також об'єкти матеріальної та інтелектуальної власності. Реалізуючи принцип автономії, заклад вищої освіти формує професорсько-викладацький склад, організовує освітній процес, проходить процедури ліцензування та акредитації, а також несе відповідальність перед державою, здобувачами освіти та суспільством за якість освітньої діяльності та відповідність підготовки здобувачів освіти встановленим стандартам. Однак в умовах воєнного стану реалізація цих функцій значно ускладнюється через постійні безпекові ризики, пошкодження інфраструктури, вимушене переміщення учасників освітнього процесу та нестабільність фінансового забезпечення.

Однією із найбільш актуальних проблем реалізації адміністративно-правового статусу закладів вищої освіти в умовах воєнного стану є недосконаліть та фрагментарність нормативно-правового регулювання окремих аспектів їх діяльності. На практиці це проявляється у складності застосування норм освітнього, трудового та адміністративного законодавства в умовах постійної зміни безпекової ситуації. Зокрема, окремі питання організації дистанційного навчання, проходження практики, проведення атестації здобувачів освіти, а також забезпечення академічної мобільності врегульовані

недостатньо чітко або потребують додаткових роз'яснень з боку органів державної влади.

Особливої уваги потребує питання забезпечення автономії закладів вищої освіти в умовах воєнного стану. Незважаючи на законодавче закріплення організаційної, кадрової та фінансової автономії ЗВО, на практиці окремі управлінські рішення приймаються у централізованому порядку, що певною мірою обмежує можливості закладів освіти самостійно визначати форми організації освітнього процесу, кадрову політику та напрями використання фінансових ресурсів. Водночас така централізація частково обумовлена необхідністю оперативного реагування на загрози національній безпеці, що свідчить про необхідність пошуку балансу між державним управлінням та автономією закладів вищої освіти.

Однією з найбільш актуальних проблем, на наш погляд, також залишається організація дистанційного та змішаного навчання. Запровадження таких форм освітнього процесу стало необхідним механізмом забезпечення реалізації права на освіту в умовах воєнного стану. Водночас практика свідчить про наявність низки проблем, пов'язаних із технічним забезпеченням освітнього процесу, доступом здобувачів та викладачів до мережі Інтернет, недостатнім рівнем цифрової підготовки окремих учасників освітнього процесу, а також складністю забезпечення належної якості освітніх послуг у дистанційному форматі. Особливо гостро ці проблеми проявляються щодо закладів освіти, які були релоковані із територій ведення активних бойових дій або тимчасово окупованих територій.

Крім того, суттєвий вплив на реалізацію адміністративно-правового статусу закладів вищої освіти має проблема кадрового забезпечення. Проходження військової служби науково-педагогічними працівниками, вимушене переміщення населення, виїзд частини викладачів та здобувачів освіти за межі України негативно впливають на стабільність освітнього процесу. У деяких випадках це призводить до дефіциту фахівців окремих спеціальностей, надмірного навантаження на працівників та зниження ефективності організації навчального процесу.

При цьому чинне законодавство не завжди містить достатньо чіткі механізми врегулювання питань поєднання проходження військової служби із здійсненням науково-педагогічної діяльності.

Проблемного характеру також набуває питання фінансового забезпечення діяльності закладів вищої освіти. В умовах воєнного стану значна частина бюджетних коштів спрямовується на потреби сектору безпеки та оборони, що впливає на фінансування освітньої галузі. Як наслідок, окремі заклади вищої освіти стикаються із недостатністю матеріально-технічного забезпечення, труднощами підтримання належного стану інфраструктури, обмеженням фінансування наукової діяльності та скороченням можливостей розвитку освітніх програм.

Не менш важливим є питання взаємодії закладів вищої освіти з органами державної влади та військовими адміністраціями. В умовах воєнного стану виникає необхідність оперативного прийняття управлінських рішень щодо організації освітнього процесу, евакуації учасників освітнього процесу, використання приміщень закладів освіти, забезпечення безпеки та функціонування укриттів. Проте відсутність належної координації між окремими суб'єктами публічного адміністрування інколи ускладнює ефективне вирішення таких питань та створює додаткові труднощі у діяльності закладів вищої освіти.

Таким чином, реалізація адміністративно-правового статусу закладів вищої освіти в умовах воєнного стану характеризується наявністю значної кількості організаційних, нормативних та практичних проблем, вирішення яких потребує комплексного вдосконалення адміністративно-правового регулювання у сфері вищої освіти, адаптації законодавства до сучасних викликів та забезпечення належних гарантій реалізації конституційного права на освіту.

Висновки. Отже, в умовах воєнного стану реалізація адміністративно-правового статусу закладів вищої освіти зазнала суттєвих змін, що обумовлено необхідністю адаптації системи вищої освіти до нових безпекових, організаційних та соціально-економічних умов. Адміністративно-правовий статус закладів вищої освіти має комплексний характер та формується на основі норм адміністративного, освітнього, трудового, фінансового та цивільного права. При цьому особливого значення набуває забезпечення реалізації конституційного права на освіту, безперервності освітнього процесу та належного функціонування закладів вищої освіти.

Основними проблемами реалізації адміністративно-правового статусу закладів вищої освіти в умовах воєнного стану є нормативна невизначеність окремих аспектів діяльності ЗВО, недостатня узгодженість законодавства, складність забезпечення автономії закладів освіти, проблеми організації дистанційного та змішаного навчання, кадрового і фінансового забезпечення, а також недостатній рівень координації між закладами вищої освіти, органами державної влади та військовими адміністраціями. Окремої уваги потребують питання функціонування релокованих закладів вищої освіти та забезпечення безпечних умов для учасників освітнього процесу.

На нашу думку, удосконалення адміністративно-правового регулювання діяльності закладів вищої освіти в умовах воєнного стану повинно здійснюватися шляхом нормативного врегулювання особливостей діяльності релокованих закладів освіти, удосконалення механізмів дистанційного навчання, забезпечення належного рівня цифрової інфраструктури, а також посилення гарантій автономії закладів вищої освіти при одночасному забезпеченні ефективного державного контролю у сфері освіти. Крім того, потребує вдосконалення порядок взаємодії закладів вищої освіти з органами державної влади та військовими адміністраціями в частині забезпечення безпеки учасників освітнього процесу та організації освітньої діяльності в умовах воєнного стану.

Отож, ефективне забезпечення реалізації адміністративно-правового статусу закладів вищої освіти є важливою передумовою стабільного функціонування системи вищої освіти, збереження наукового потенціалу держави та належної реалізації права на освіту навіть в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Література:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996. № 30. Ст. 141

2. Закон України «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 р. № 1556-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18

3. Додіна Є.Є. Адміністративно-правовий статус громадських організацій в Україні: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.07. О., 2002. 174 с

4. Рашед Ю.О. Особливості адміністративно-правового статусу закладів охорони здоров'я МВС як суб'єктів медичного обслуговування [Електронний ресурс] /Ю.О.Рашед // Науковий вісник публічного та приватного права. –2021. –Вип. 2(2). –С. 100–105. Режим доступу: https://nvppp.in.ua/vip/2021/2-2/17.pdf

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy[Constitution of Ukraine]. (1996, June 28). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 30. Art. 141. [in Ukrainian].

2. Law of Ukraine № 1556-VII. (2014, July 1). On higher education. Retrieved April 7, 2026, from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18

3. Dodina, Ye.Ye. (2002). Administratyvno-pravovyi status hromadskykh orhanizatsii v Ukraini [Administrative and Legal Status of Public Organizations in Ukraine]. Candidate's thesis. Odesa [in Ukrainian].

4. Rashed, Yu.O. (2021). Osoblyvosti administratyvno-pravovoho statusu zakladiv okhorony zdorovia MVS yak subiektiv medychnoho obsluhovuvannia [Features of the administrative and legal status of healthcare institutions of the Ministry of Internal Affairs as subjects of medical services]. Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava – Scientific Bulletin of Public and Private Law, 2(2), 100–105. Retrieved from https://nvppp.in.ua/vip/2021/2-2/17.pdf [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 342.4:341.211

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2597-2610

Ковбан Андрій Володимирович кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, Одеський державний університет внутрішніх справ, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0002-0272-1798

КОНСТИТУЦІЙНІ ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ОБМЕЖЕННЯ ЩОДО ДЕЛЕГУВАННЯ СУВЕРЕННИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ІНСТИТУЦІЯМ ЄС

Анотація. В статті досліджено складну правову проблему делегування суверенних повноважень національних держав інституціям Європейського Союзу, що є центральним викликом для сучасного конституціоналізму. Автор аналізує фундаментальний конфлікт між традиційним розумінням абсолютного суверенітету та принципом передачі повноважень (conferral), на якому базується правовий порядок ЄС. Особлива увага приділяється юридичним колізіям, що виникають через доктрину примату права ЄС над національними конституціями, та механізмам їх розв'язання, таким як принцип субсидіарності та контроль ultra vires. У роботі детально розглянуто досвід європейських країн (Німеччини, Франції, Польщі, Ірландії та інших) у розробці захисних доктрин «конституційної ідентичності», які визначають недоторканне ядро фундаментальних принципів держави, що не підлягають делегуванню. Автор підкреслює, що національні конституційні суди виступають «вартовими», які забезпечують баланс між інтеграцією та збереженням засадничих елементів національного ладу. Окремий розділ присвячено перспективам України на шляху до членства в ЄС. Обґрунтовано необхідність системної конституційної реформи, зокрема внесення змін до Розділу I Конституції України для запровадження концепції «відкритої державності». Автор наголошує, що така трансформація потребує найвищого рівня легітимності через проведення всеукраїнського референдуму, що дозволить гармонізувати українське правове поле з acquis communautaire при збереженні державного суверенітету як інструменту впливу в межах європейської спільноти. Досліджено нову роль Конституційного Суду України як «інтелектуального містка» та фільтра, що має забезпечувати «дружність» до європейського права без втрати національної ідентичності.

Ключові слова: суверенітет, делегування повноважень, конституційна ідентичність, Євроінтеграція України, конституційний діалог.

Kovban Andrii Volodymyrovich Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Department of Civil Law Disciplines, Odesa State University of Internal Affairs, Odesa, https://orcid.org/0000-0002-0272-1798

CONSTITUTIONAL POLITICAL AND LEGAL RESTRICTIONS ON THE DELEGATION OF SOVEREIGN POWERS TO EU INSTITUTIONS

Abstract. The article examines the complex legal problem of delegating sovereign powers of nation states to the institutions of the European Union, which is a central challenge for modern constitutionalism. The author analyzes the fundamental conflict between the traditional understanding of absolute sovereignty and the principle of conferral, on which the EU legal order is based. Particular attention is paid to legal conflicts arising from the doctrine of the primacy of EU law over national constitutions and the mechanisms for their resolution, such as the principle of subsidiarity and ultra vires control. The paper examines in detail the experience of European countries (Germany, France, Poland, Ireland and others) in developing protective doctrines of "constitutional identity", which define the inviolable core of the fundamental principles of the state that are not subject to delegation. The author emphasizes that national constitutional courts act as "guardians" that ensure a balance between integration and preservation of the fundamental elements of the national order. A separate section is devoted to Ukraine's prospects on the path to EU membership. The need for systemic constitutional reform is substantiated, in particular, amendments to Section I of the Constitution of Ukraine to introduce the concept of "open statehood". The author emphasizes that such a transformation requires the highest level of legitimacy through an all-Ukrainian referendum, which will allow harmonizing the Ukrainian legal field with the acquis communautaire while preserving state sovereignty as an instrument of influence within the European community. The new role of the Constitutional Court of Ukraine as an "intellectual bridge" and filter that should ensure "friendliness" to European law without losing national identity is explored.

Keywords: sovereignty, delegation of powers, constitutional identity, European integration of Ukraine, constitutional dialogue.

Постановка проблеми. Проблема делегування суверенних повноважень інституціям Європейського Союзу є центральним викликом для сучасного конституціоналізму, оскільки вона вимагає переосмислення самої природи державної влади. У традиційному розумінні, що бере початок від праць Жана Бодена та Томаса Гоббса [5], суверенітет розглядається як абсолютна, постійна та неподільна влада. Проте правовий порядок ЄС будується на принципі передачі (conferral), згідно з яким Союз діє лише в межах повноважень, наданих йому державами-членами в Договорах для досягнення спільних цілей. Головна юридична колізія виникає тоді, коли норми права ЄС починають регулювати сфери, які за Конституцією належать до виключної компетенції національних органів, створюючи ситуацію конкуренції між наднаціональним та національним правопорядками.

Фундаментальний конфлікт часто розгортається навколо доктрини примату (пріоритету) права ЄС над національним правом. Суд Європейського

Союзу у своїх знакових рішеннях, таких як Van Gend en Loos та Costa v. ENEL, закріпив позицію, що право ЄС є автономним джерелом права, яке не може бути скасоване внутрішніми актами держав, навіть якщо йдеться про конституційні норми. З іншого боку, конституційні суди багатьох європейських країн (наприклад, Федеральний конституційний суд Німеччини у справі Solange [6] або Конституційний трибунал Польщі [8]) висунули зустрічну доктрину. Вони стверджують, що Конституція залишається вищою нормою, а пріоритет права ЄС визнається лише доти, доки Союз забезпечує рівень захисту фундаментальних прав, еквівалентний національному, і не виходить за межі делегованих йому мандатів. Одним із найскладніших аспектів цієї проблеми є так званий контроль Ultra Vires — повноваження національного суду перевіряти, чи не перевищили інституції ЄС свої межі. Якщо європейська інституція приймає рішення у сфері, яку держава формально не передавала під юрисдикцію Брюсселя, виникає правовий тупик. Для розв'язання таких ситуацій у праві ЄС було запроваджено принцип субсидіарності. Згідно з ним, у сферах, які не належать до виключної компетенції Союзу, він може діяти лише тоді, коли цілі не можуть бути достатньою мірою досягнуті державами на центральному або регіональному рівнях, але можуть бути краще досягнуті на рівні Союзу. Це юридичне правило слугує запобіжником проти надмірної централізації влади та розмивання національного суверенітету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень у межах обраної тематики свідчить про глибоку зацікавленість трансформацією суверенітету та викликами, які постають перед національними конституційними системами, зокрема: переосмислення природи суверенітету, конфлікт правових доктрин, передача повноважень наднаціональним структурам та вплив на право громадян брати участь в управлінні державою через національні вибори, пошук оптимальної моделі імплементації acquis communautaire, запровадження норм жорстких норм про невідчужуваність народного суверенітету. Зазначені проблеми зустрічаються в працях таких науковців як М. Козюбра, С. Головатий, А. Селіванов, Ю. Барабаш, О. Бориславська, М. Савчин тощо.

Мета статті полягає в комплексному дослідженні та теоретичному обґрунтуванні конституційних політико-правових обмежень, що виникають у процесі делегування суверенних повноважень національних держав інституціям Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Питання делегування суверенних повноважень інституціям Європейського Союзу становить складну правову дилему, оскільки воно зачіпає фундаментальні основи державного ладу. У класичному розумінні суверенітет вважається абсолютним і неподільним, проте сучасні інтеграційні процеси вимагають перегляду цієї парадигми на користь концепції розділеного або спільного суверенітету. Головна юридична колізія полягає в суперечності між національним конституційним принципом верховенства Основного Закону та доктриною примату права ЄС, згідно з якою норми союзу

мають перевагу над національними актами, включаючи конституції держав-членів. Це створює ситуацію «двох господарів», де національні суди змушені балансувати між вірністю власному народу та міжнародним зобов'язанням перед європейською спільнотою [3].

На практиці цей конфлікт найгостріше виявляється у сфері повноважень органів влади та виняткової компетенції держави. Коли країна стає членом ЄС, вона передає частину своїх регуляторних, фінансових, митних та судових функцій наднаціональним структурам, таким як Європейська Комісія чи Суд ЄС. Для багатьох правових систем це створює ризик порушення принципу демократичної легітимності, адже ключові рішення, що впливають на повсякденне життя громадян, починають прийматися органами, які не були безпосередньо обрані цими громадянами в межах національного виборчого процесу. Це явище часто називають демократичним дефіцитом, і воно змушує конституційні суди шукати складні юридичні конструкції для виправдання такої передачі влади без втрати народної довіри.

Європейський досвід пропонує кілька стратегічних шляхів розв'язання таких колізій, які вже були апробовані країнами «старої» та «нової» Європи. Найбільш ефективним методом є глибока адаптація тексту Конституції шляхом включення спеціальних євроінтеграційних положень. Такі норми прямо дозволяють передачу суверенних прав міжнародним організаціям, фактично легітимізуючи присутність іноземного юридичного елемента в національній правовій системі. Проте навіть за наявності таких застережень конституційні суди багатьох країн, як-от Німеччини, Польщі, Чехії чи Італії, розробили захисну доктрину конституційної ідентичності [6]. Ця концепція визначає так зване недоторканне ядро конституції — фундаментальні принципи демократії, захисту прав людини, територіальної цілісності та республіканського устрою, які не можуть бути делеговані за жодних обставин. Таким чином, національний конституційний суд перетворюється на «вартового», який стежить, щоб інституції ЄС не виходили за межі наданих їм повноважень, діючи за принципом Ultra Vires (поза межами повноважень) [7].

Особливе місце в цій дискусії посідає питання судового суверенітету. Передача права остаточного тлумачення норм права Суду ЄС у Люксембурзі часто сприймається національними суддями як загроза їхній незалежності. Конфлікти виникають тоді, коли рішення наднаціонального суду суперечать усталеній практиці національного суду у чутливих питаннях, наприклад, у сфері соціального забезпечення або релігійних цінностей. Розв'язання цієї проблеми зазвичай досягається через механізм преюдиціальних запитів, де національний суд і Суд ЄС вступають у діалог, а не у відкрите протистояння, що дозволяє гармонізувати правові позиції без формальної відмови від суверенітету.

Для України вирішення цих юридичних суперечностей є не просто теоретичним завданням, а критично важливою умовою успішного вступу до ЄС. Чинна Конституція України [1] містить досить жорсткі норми, які

проголошують, що правосуддя здійснюється виключно судами України, а народний суверенітет є невідчужуваним. Подолання цих бар'єрів потребуватиме не лише формальних правок до статей про повноваження парламенту чи президента, а й системного переосмислення ролі держави. Майбутня конституційна реформа повинна буде знайти баланс: надати юридичну базу для виконання регламентів та директив ЄС, одночасно закріпивши запобіжники, які не дозволять наднаціональним структурам розмити державність. Шлях до розв'язання конфлікту лежить через визнання того, що в сучасному глобалізованому світі суверенітет — це не ізоляція за високим парканом, а інструмент впливу, де держава посилює свою суб'єктність через участь у колективному прийнятті рішень на рівні цілого континенту.

Для держав, які перебувають на етапі вступу, таких як Україна, ці колізії мають особливий вимір. Українська Конституція [1] у статті 1 проголошує Україну суверенною та незалежною державою, а стаття 5 наголошує на неможливості узурпації права народу визначати конституційний лад. Передача повноважень органам ЄС (наприклад, права Європейського центрального банку визначати монетарну політику або права Єврокомісії контролювати державну допомогу підприємствам) потребує створення міцного конституційного фундаменту. Більшість дослідників схиляються до того, що Україна має піти шляхом внесення змін до Основного Закону, які б запровадили «статтю про відкриту державність» [2]. Така стаття дозволила б обмеження суверенітету на користь міжнародних структур, що є обов'язковою передумовою для імплементації acquis communautaire (системи права ЄС) [4].

Важливим механізмом пом'якшення конфліктів є концепція «конституційного діалогу». Замість прямого протистояння, національні суди використовують механізм преюдиціальних запитів до Суду ЄС, уточнюючи інтерпретацію європейських норм таким чином, щоб вони максимально гармоніювали з національними конституційними цінностями. Це дозволяє зберігати гнучкість системи. Таким чином, сучасний шлях розв'язання колізій полягає не в боротьбі за ієрархічне домінування, а в переході до мультирівневого управління, де суверенітет реалізується через активну участь у спільних інституціях, а конституційні обмеження виступають не бар'єром, а гарантією того, що інтеграція відбувається в інтересах громадян і з повагою до їхніх базових прав. У результаті, держава не втрачає владу, а трансформує її, отримуючи натомість ширші можливості впливу на глобальні процеси в межах європейської політичної сім'ї.

Стратегія точкової зміни Конституції через механізм прийняття спеціального «Акту про вступ» або доповнення Розділу I «Загальні засади» [1] є найбільш юридично вивіреним шляхом адаптації українського правового поля до вимог членства в Європейському Союзі. Такий підхід базується на досвіді провідних європейських демократій, зокрема Німеччини та Польщі, які свого часу створили так звані «європейські розділи» у своїх основних законах. Для

України це означає необхідність запровадження чіткої норми, яка прямо дозволяє делегування окремих повноважень органів державної влади наднаціональним інституціям на підставі міжнародного договору. Без такої прямої санкції будь-яка передача владних функцій — чи то у сфері монетарної політики, чи то в питанні митного регулювання — може бути оскаржена як неконституційна, що поставить під загрозу стабільність правовідносин з ЄС [9].

Центральна ідея цієї реформи полягає в тому, що делегування повноважень не є відмовою від незалежності, а виступає способом її реалізації в межах колективної безпеки та спільного ринку. Внесення змін саме до Розділу I Конституції має на меті легітимізувати новий статус України як держави-члена, де її суверенітет не зникає, а набуває форми «відкритої державності». Це дозволяє інституціям ЄС приймати акти, які матимуть пряму дію на території України, та наділяє Суд ЄС правом остаточного тлумачення відповідних правових норм. Такий крок усуває потенційні колізії між національним законодавством та регламентами Союзу ще на етапі їх виникнення, забезпечуючи правову визначеність для громадян та бізнесу.

Однак реалізація цього шляху містить суттєвий юридичний нюанс, пов'язаний із особливим статусом Розділу I. Згідно зі статтею 156 Конституції України [1], будь-які зміни до цього розділу потребують не лише високої політичної консолідації у Верховній Раді (не менше двох третин від конституційного складу), а й обов'язкового затвердження на Всеукраїнському референдумі. Це створює найвищий рівень демократичної легітимності для процесу євроінтеграції, оскільки рішення про делегування суверенних прав приймається безпосередньо народом як єдиним джерелом влади. Такий підхід робить інтеграційний процес незворотним і захищеним від політичних коливань у майбутньому.

Водночас важливо враховувати часові та правові обмеження, що випливають із поточного безпекового контексту. Стаття 157 Конституції прямо забороняє будь-які зміни Основного Закону в умовах воєнного або надзвичайного стану. Це означає, що попри всю актуальність реформи, її фіналізація через референдум та голосування в парламенті можлива лише після офіційного скасування воєнного стану. Таким чином, період підготовки до вступу має бути використаний для детальної розробки тексту «Акту про вступ», який би враховував баланс між ефективним членством у Союзі та збереженням засадничих елементів національної конституційної ідентичності. В результаті Україна отримає не просто оновлену Конституцію, а міцний фундамент для співіснування в європейській правовій архітектурі, де національне право та право ЄС працюють як єдина синхронізована система.

Додатковим критично важливим аспектом конституційної трансформації є питання судового контролю за процесом делегування повноважень, що вимагає переосмислення ролі Конституційного Суду України. У багатьох країнах — членах ЄС, зокрема в Німеччині, діє доктрина, згідно з якою національний орган

конституційної юрисдикції зберігає право перевіряти, чи не виходять інституції Європейського Союзу за межі наданих їм компетенцій (контроль ultra vires). Для України це означає необхідність розробки чіткого процесуального механізму, який дозволив би КСУ оцінювати акти вторинного права ЄС на предмет їх відповідності «ядру» національної Конституції — правам людини та основам державного ладу. Такий запобіжник є необхідним для того, щоб референдум про вступ не сприймався як видача «порожнього чека» Брюсселю, а був актом делегування конкретних, визначених законом функцій при збереженні остаточного національного контролю [10].

Окрім цього, процедура внесення змін до Розділу III «Вибори. Референдум» [1] набуває особливої ваги у зв'язку із запровадженням європейського громадянства. Після вступу до ЄС громадяни інших держав-членів, які проживають в Україні, повинні отримати право голосувати та балотуватися на місцевих виборах, а також на виборах до Європейського Парламенту. Оскільки чинна Конституція України в ст. 38 пов'язує право управління державними справами виключно з громадянством України, виникає потреба в уточненні цих норм через референдум. Це потребує не лише юридичної корекції, а й масштабної інформаційної кампанії, щоб роз'яснити суспільству переваги взаємності: українці в Польщі, Німеччині чи Франції так само отримають право впливати на місцеву політику та загальноєвропейський курс, що є невід'ємною складовою інтеграційного процесу [10].

Нарешті, варто звернути увагу на часовий вимір конституційного маневру. В юридичних колах триває дискусія щодо доцільності проведення «подвійного референдуму» або поєднання референдуму про вступ із затвердженням змін до Конституції. Перший варіант передбачає політичне консультативне опитування на початку фінального етапу перемовин, а другий — імперативне затвердження конкретного юридичного тексту перед ратифікацією Угоди про вступ. З огляду на вимоги стабільності Розділу XIII [1], найменш ризикованим вбачається шлях одного комплексного референдуму, де виборці одночасно дають згоду на членство в ЄС та на конкретну редакцію статей Конституції, що це членство забезпечують. Така модель мінімізує політичну турбулентність та гарантує, що правова система України отримає повне оновлення в один історичний момент, фіксуючи нову архітектуру відносин між Києвом та Брюсселем на десятиліття вперед.

Трансформація ролі Конституційного Суду України у процесі інтеграції до Європейського Союзу є фундаментальним етапом, який перетворює цей орган на стратегічного посередника між національним правопорядком та наднаціональними вимогами Брюсселя. Головною новацією у статусі суду має стати виконання функції специфічного «конституційного фільтра», завдання якого полягає у забезпеченні гармонійного співіснування двох правових систем. Це передбачає розробку та впровадження механізму попереднього конституційного контролю актів ЄС, особливо у випадках, коли вони зачіпають

фундаментальні права і свободи людини. Такий превентивний аналіз дозволить виявляти потенційні суперечності ще на етапі адаптації європейських норм, запобігаючи глибоким правовим кризам та забезпечуючи стабільність внутрішнього законодавства. При цьому КСУ не стає перешкодою для євроінтеграції, а навпаки, надає їй вищої юридичної легітимності, гарантуючи, що делегування повноважень не призведе до руйнування демократичних засад держави.

Важливим доповненням до цього механізму є впровадження принципу «дружності до європейського права», який має стати базовою методологією роботи суддів. Цей принцип зобов’язує Конституційний Суд тлумачити положення Основного Закону України у максимально узгоджений із правом ЄС спосіб, уникаючи штучних конфліктів там, де це дозволяє правова природа норм. Такий підхід вимагає від суддів відмови від ізоляціоністського трактування суверенітету на користь концепції «відкритої державності», де національна Конституція розглядається як частина великої європейської правової архітектури. Через інструмент конституційного діалогу та врахування практики Суду ЄС у Люксембурзі, КСУ зможе забезпечити високий рівень захисту прав громадян, одночасно сприяючи ефективному виконанню міжнародних зобов'язань.

Зрештою, така трансформація перетворює Конституційний Суд на інтелектуальний місток, який не лише захищає національну конституційну ідентичність, а й активно формує спільний правовий простір, роблячи членство України в Союзі юридично безпечним та передбачуваним для всіх суб'єктів права. Це дозволяє Україні стати активним учасником європейського судового процесу, де голос національного суду стає вагомим аргументом у формуванні загальноєвропейських стандартів правосуддя [10].

Зрештою, нова роль Конституційного Суду полягає в переході від формального захисту «букви» закону до захисту «духу» конституційної ідентичності в межах європейського простору. Це вимагає від суддів високого рівня експертизи в наднаціональному праві та готовності до постійного діалогу з європейськими колегами. Завдяки такому підходу Україна зможе ефективно інтегруватися в правове поле Союзу, мінімізуючи юридичні конфлікти та забезпечуючи стабільність своєї правової системи. Конституційний Суд у цій моделі стає не бар’єром на шляху до Брюсселя, а інтелектуальним та юридичним містком, який робить членство в ЄС безпечним для національного конституційного ладу.

Аналіз конституційно-правових обмежень щодо делегування повноважень інституціям ЄС потребує розгляду не лише формальних норм, а й динамічного балансу між національною ідентичністю та наднаціональною доцільністю. Кожна держава-член ЄС виробила власну стратегію «конституційного опору», яка дозволяє їй залишатися частиною єдиного простору, зберігаючи при цьому фундамент власної державності.

У контексті німецького досвіду варто звернути увагу на так званий «бюджетний суверенітет» Бундестагу [12]. Федеральний конституційний суд Німеччини у справі про створення Європейського стабілізаційного механізму чітко постановив, що парламент не може передавати органам ЄС право визначати обсяг державних видатків без прямої згоди самих депутатів. Це означає, що будь-яка фінансова допомога іншим країнам або зміна податкового навантаження в межах ЄС повинна проходити через національне демократичне схвалення [9]. Таким чином, право на податки та бюджет розглядається як невід'ємна частина суверенітету, яку неможливо делегувати наднаціональній бюрократії без втрати суті народовладдя.

Французька модель конституційних обмежень щодо делегування повноважень Європейському Союзу базується на унікальному поєднанні республіканських традицій та необхідності адаптації до інтеграційних процесів. На відміну від німецької доктрини, яка робить ставку на подальший судовий контроль, Франція вибудувала систему превентивного конституційного захисту, що робить її підхід одним із найбільш структурованих у Європі. Центральне місце в цій системі посідає Конституційна рада Франції. Її роль полягає не просто у перевірці відповідності договорів ЄС основному закону, а у визначенні того, чи зачіпає делегування повноважень так звані «невід'ємні умови здійснення національного суверенітету». Це поняття є ключовим запобіжником.

Якщо положення міжнародного договору (наприклад, Маастрихтської, Амстердамської чи Лісабонської угод) суперечать Конституції 1958 року або обмежують суверенітет у фундаментальних сферах, ратифікація такого договору стає юридично неможливою без попереднього внесення змін до самої Конституції.

Саме тому історія участі Франції в ЄС постає як історія постійних конституційних ревізій. Кожен крок до поглиблення інтеграції супроводжувався дебатами та правками до основного закону. Наприклад, для запровадження єдиної валюти (євро), створення спільного європейського простору безпеки та юстиції, а також впровадження європейського ордера на арешт, Франція змушена була додавати спеціальні статті до Розділу XV Конституції («Про Європейський Союз»). Це створює парадоксальну ситуацію: замість того, щоб право ЄС просто ігнорувало національну Конституцію, французька держава «впускає» право ЄС всередину своєї конституційної тканини, надаючи йому легітимності через волю установчої влади.

Важливим обмеженням є доктрина «конституційної ідентичності Франції». Конституційна рада чітко заявила, що передача повноважень не може ставити під загрозу засади, які є специфічними для французького республіканського ладу. До таких засад традиційно відносять принцип світськості держави (laïcité), неподільність Республіки, а також особливі відносини між державою та громадянином. Це означає, що жодна директива ЄС не може змусити Францію відмовитися, наприклад, від її моделі захисту державної мови

або специфіки організації публічної служби, якщо це буде визнано частиною національної ідентичності.

Проте французький підхід має і свою критику. Оскільки більшість суперечностей розв'язується шляхом зміни Конституції, деякі правознавці вважають, що суверенітет поступово «порожніє», стаючи лише формальною оболонкою для рішень, що приймаються в Брюсселі. Але з точки зору правової техніки, цей механізм забезпечує найвищий рівень юридичної визначеності: якщо зміна внесена до Конституції, вона автоматично знімає будь-які подальші конфлікти між національними та європейськими нормами в судах нижчих інстанцій.

Ще одним специфічним обмеженням є Стаття 88-1 Конституції Франції, яка визначає участь у Європейському Союзі як конституційний обов'язок, але лише «згідно з установчими договорами». Це формулювання є прихованим обмеженням: Франція зобов'язана виконувати право ЄС лише в тих межах, які були чітко прописані в договорах, на які вона дала згоду. Будь-яке «самовільне» розширення повноважень з боку інституцій ЄС (так звана компетенція-компетенції) вважається таким, що виходить за межі конституційного дозволу. На практиці це проявилося у 2021 році, коли Державна рада Франції (Conseil d'État) у справі про збереження даних електронних комунікацій відмовилася прямо слідувати рішенню Суду ЄС, заявивши, що вона повинна спочатку переконатися, чи не порушує таке рішення фундаментальні вимоги національної безпеки, які є частиною конституційного ладу Франції. Це підкреслює, що навіть у традиційно проєвропейській Франції судова влада залишає за собою «останнє слово», коли мова йде про життєвоважливі інтереси держави. Цей досвід Франції демонструє, що делегування суверенних повноважень — це не одноразовий акт відмови від влади, а складний процес постійного перегляду та підтвердження національних пріоритетів у межах ширшої європейської системи. Для української правової системи, що зараз перебуває на етапі адаптації до стандартів ЄС, цей приклад є надзвичайно актуальним, адже він показує, як можна поєднувати глибоку інтеграцію з жорстким захистом конституційного ядра [8].

Цікавим прикладом є досвід Ірландії, де конституційні обмеження мають найбільш виражений демократичний характер. Після рішення у справі Crotty v. An Taoiseach (1987) було встановлено, що будь-яка суттєва зміна установчих договорів ЄС, яка виходить за межі первісно делегованих повноважень, вимагає внесення змін до Конституції Ірландії. Оскільки такі зміни можливі лише через загальнонаціональний референдум, ірландське суспільство отримало право «вето» на ключові етапи європейської інтеграції. Це неодноразово призводило до політичних криз на рівні ЄС, коли ірландці спочатку відхиляли Ніццьку та Лісабонську угоди, змушуючи лідерів Союзу йти на додаткові поступки щодо національних гарантій Ірландії, зокрема у сферах військового нейтралітету та податкової політики.

В Іспанії Конституційний суд застосовує концепцію «матеріальних меж», згідно з якою передача повноважень за Статтею 93 Конституції не може призводити до порушення засадничих цінностей іспанської держави, таких як територіальна єдність та права автономних спільнот. Іспанська доктрина наголошує, що Конституція є вищим актом не лише за формою, а й за ціннісним змістом. Це створює запобіжник, який не дозволяє інституціям ЄС втручатися в питання внутрішнього устрою країни під приводом виконання загальноєвропейських директив.

Особливе місце в цій дискусії посідає Австрія, де до Конституції було внесено масштабні зміни саме через вступ до ЄС. Проте австрійська правова думка розрізняє «частковий перегляд» та «повний перегляд» Конституції. Якщо делегування повноважень інституціям ЄС зачіпає фундаментальні принципи — демократичний, федеративний або принцип верховенства права — це вважається повним переглядом Конституції. Такий процес є надзвичайно складним і вимагає проведення обов'язкового референдуму. Це гарантує, що жодна політична сила не зможе «тихо» передати Брюсселю повноваження, які змінюють саму природу австрійської демократії.

У країнах Балтії, зокрема в Естонії та Латвії, питання обмежень тісно пов'язане з історичним досвідом відновлення незалежності. У деклараціях їхніх конституційних судів підкреслюється, що суверенітет є не просто правовою категорією, а гарантією збереження нації та її культури. Естонський Верховний суд постановив, що Конституція Естонії діє в тій частині, яка не суперечить праву ЄС, лише доти, доки право ЄС відповідає фундаментальним принципам естонського правопорядку. Це створює так звану «умовну пріоритетність» європейського права, яка може бути відкликана у разі екзистенційної загрози національним інтересам.

Висновки. Загалом, політико-правові обмеження в ЄС функціонують не як стіна, а як система клапанів. Вони дозволяють правовому полю ЄС проникати в національні системи, але автоматично закриваються, як тільки виникає загроза ядру державної ідентичності. Ця децентралізована система контролю з боку національних судів є тим фактором, який не дозволяє Європейському Союзу перетворитися на класичну унітарну федерацію, зберігаючи його як унікальне об'єднання суверенних республік та монархій.

На основі проведеного аналізу можна констатувати, що проблема делегування суверенних повноважень інституціям Європейського Союзу є не лише техніко-юридичним питанням, а фундаментальним викликом для національного конституціоналізму. Традиційна парадигма абсолютного та неподільного суверенітету в сучасних умовах трансформується у концепцію «відкритої державності», де держава посилює свою суб'єктність через участь у колективних наднаціональних інституціях. Головна юридична колізія полягає у необхідності балансування між принципом верховенства національної Конституції та доктриною примату права ЄС. Досвід європейських демократій

свідчить, що найефективнішим механізмом захисту національних інтересів є доктрина «конституційної ідентичності», яка визначає недоторканне ядро принципів (демократія, права людини, республіканський устрій), що не можуть бути делеговані за жодних умов. Національні конституційні суди при цьому перетворюються на стратегічних «вартових», які через контроль ultra vires та преюдиціальний діалог запобігають виходу інституцій ЄС за межі наданих їм мандатів. Для України успішна інтеграція до європейського правового простору вимагає системної конституційної реформи. Найбільш вивіреним шляхом є внесення змін до Розділу І Конституції України, що дозволить легітимізувати делегування повноважень та пряму дію актів ЄС. Враховуючи особливий статус Розділу І, такий крок обов'язково має бути підкріплений Всеукраїнським референдумом, що забезпечить найвищий рівень демократичної легітимності процесу та зробить європейський курс незворотним. Трансформація Конституційного Суду України у фахового посередника, що діє на засадах «дружності до європейського права», стане гарантією того, що членство в Союзі буде юридично безпечним і сприятиме зміцненню української державності в межах європейської політичної сім'ї.

Література:

1. Конституція України, прийнята на V сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 року № 254к/96–ВР. Відомості Верховної Ради України.1996. №30.
2. Барабаш Ю. Г., Бориславська О. М. Конституційне право України в координатах європейських стандартів та євроінтеграційних процесів. Право України. 2023. № 5. С. 13–31.
3. Козюбра М. П. Верховенство права, правовий плюралізм і суверенітет: нові параметри взаємодії в інтеграційних об'єднаннях. Український часопис конституційного права. 2024. № 1. С. 5–22.
4. Савчин М. В. Концепт «відкритої державності» у світлі європейської інтеграції України: теоретико-методологічні засади. Публічне право. 2023. № 4 (52). С. 25–37.
5. Grimm D. Sovereignty: The Origin and Future of a Political and Legal Concept. New York: Columbia University Press, 2025. 192 p.
6. Головатий С. П. Конституційна ідентичність як запобіжник надмірній централізації в ЄС: досвід Федерального конституційного суду Німеччини та Конституційної ради Франції. Вісник Конституційного Суду України. 2024. № 2. С. 45–61.
7. Polzin M. Constitutional Identity as a Strategy of Resistance in EU Law. Cambridge: Cambridge University Press, 2023. 284 p.
8. Sadurski W. Constitutional Courts as Guardians of What? Identity, Sovereignty, and the European Legal Order. European Constitutional Law Review. 2024. Vol. 20, Issue 3. P. 412–435.
9. Селіванов А. О. Проблеми легітимності майбутнього референдуму щодо вступу України до ЄС та імперативні обмеження статті 157 Конституції України. Правовий радник. 2024. № 3. С. 18–29.
10. Лемак В. В. Принцип «дружнього ставлення до міжнародного права» (Völkerrechtsfreundlichkeit) у практиці Конституційного Суду України в контексті євроінтеграції. Часопис Київського університету права. 2023. № 2. С. 33–40.
11. Мартинюк Р. С. Конституційно-правові аспекти адаптації виборчого законодавства України до стандартів європейського громадянства. Порівняльно-аналітичне право. 2025. № 1. С. 74–82.

12. Claes M., de Visser M. Courts, Sovereignty and the European Integration Narrative: A New Era of Constitutional Friction? Common Market Law Review. 2025. Vol. 62, No. 2. P. 315–348.

13. Kelemen R. D., Pech L. The Sovereignty Myth and the Rule of Law Crisis in the Modern European Union. Journal of European Public Policy. 2024. Vol. 31, No. 5. P. 1201–1226

References

1. Konstytutsiia Ukrainy: pryiniata na V sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku № 254k/96–VR [The Constitution of Ukraine: adopted at the V session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996 № 254k/96-VR]. (1996). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 30 [in Ukrainian].

2. Barabash, Yu. H., & Boryslavska, O. M. (2023). Konstytutsiine pravo Ukrainy v koordynatakh yevropeiskykh standartiv ta yevrointehratsiinykh protsesiv [Constitutional law of Ukraine in the coordinates of European standards and European integration processes]. Pravo Ukrainy [Law of Ukraine], (5), 13–31. https://doi.org/[якщо_є_додайте_DOI] [in Ukrainian].

3. Koziubra, M. P. (2024). Verkhovenstvo prava, pravovyi pliuralizm i suverenitet: novi parametry vzaiemodii v intehratsiinykh obiednanniakh [The rule of law, legal pluralism and sovereignty: new parameters of interaction in integration associations]. Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava [Ukrainian Journal of Constitutional Law], (1), 5–22. [in Ukrainian].

4. Savchyn, M. V. (2023). Kontsept «vidkrytoi derzhavnosti» u svitli yevropeiskoi intehratsii Ukrainy: teoretyko-metodolohichni zasady [The concept of "open statehood" in the light of European integration of Ukraine: theoretical and methodological foundations]. Publichne pravo [Public Law], 4(52), 25–37. [in Ukrainian].

5. Grimm, D. (2025). Sovereignty: The Origin and Future of a Political and Legal Concept. Columbia University Press.

6. Holovatyi, S. P. (2024). Konstytutsiina identychnist yak zapobizhnyk nadmirnii tsentralizatsii v YeS: dosvid Federalnoho konstytutsiinoho sudu Nimechchyny ta Konstytutsiinoi rady Frantsii [Constitutional identity as a safeguard against excessive centralization in the EU: the experience of the Federal Constitutional Court of Germany and the Constitutional Council of France]. Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [Herald of the Constitutional Court of Ukraine], (2), 45–61. [in Ukrainian].

7. Polzin, M. (2023). Constitutional Identity as a Strategy of Resistance in EU Law. Cambridge University Press.

8. Sadurski, W. (2024). Constitutional Courts as Guardians of What? Identity, Sovereignty, and the European Legal Order. European Constitutional Law Review, 20(3), 412–435.

9. Selivanov, A. O. (2024). Problemy lehitymnosti maibutnyoho referendumu shchodo vstupu Ukrainy do YeS ta imperatyvni obmezhennia statti 157 Konstytutsii Ukrainy [Problems of legitimacy of the future referendum on Ukraine's accession to the EU and imperative restrictions of Article 157 of the Constitution of Ukraine]. Pravovyi radnyk [Legal Advisor], (3), 18–29. [in Ukrainian].

10. Lemak, V. V. (2023). Pryntsyp «druzhnoho stavlennia do mizhnarodnoho prava» (Völkerrechtsfreundlichkeit) u praktytsi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy v konteksti yevrointehratsii [The principle of "friendly attitude to international law" (Völkerrechtsfreundlichkeit) in the practice of the Constitutional Court of Ukraine in the context of European integration]. Chasopys Kyivskoho universytetu prava [Law Review of Kyiv University of Law], (2), 33–40. [in Ukrainian].

11. Martyniuk, R. S. (2025). Konstytutsiino-pravovi aspekty adaptatsii vyborchoho zakonodavstva Ukrainy do standartiv yevropeiskoho hromadianstva [Constitutional and legal aspects

of adaptation of the electoral legislation of Ukraine to the standards of European citizenship]. Porivnialno-analitychne pravo [Comparative and Analytical Law], (1), 74–82. [in Ukrainian].

12. Claes, M., & de Visser, M. (2025). Courts, Sovereignty and the European Integration Narrative: A New Era of Constitutional Friction? Common Market Law Review, 62(2), 315–348.

13. Kelemen, R. D., & Pech, L. (2024). The Sovereignty Myth and the Rule of Law Crisis in the Modern European Union. Journal of European Public Policy, 31(5), 1201–1226.

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 343.546:340.5

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2611-2618

Коломієць Наталія Володимирівна доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права та правосуддя,Національний університет «Чернігівська політехніка», https://orcid.org/0000-0001-5609-2651

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА СУТЕНЕРСТВО АБО ВТЯГНЕННЯ ОСОБИ В ЗАНЯТТЯ ПРОСТИТУЦІЄЮ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню зарубіжного досвіду кримінально-правової протидії сутенерству та втягненню особи в заняття проституцією, а також визначенню перспектив його використання для вдосконалення законодавства України. Проаналізовано основні моделі правового регулювання проституції, що сформувалися у світовій практиці, зокрема заборонну, аболіціоністську, неоаболіціоністську (нордичну), легалізаційну та декриміналізаційну.

Встановлено, що кожна з моделей характеризується власним підходом до визначення кола суб'єктів кримінальної відповідальності та співвідношення між заходами кримінально-правового впливу і соціального захисту осіб, залучених до проституції.

На підставі аналізу законодавства окремих держав, міжнародних актів та наукових досліджень зроблено висновок про відсутність універсальної моделі правового регулювання проституції та протидії сутенерству. Доведено, що ефективність відповідних підходів значною мірою залежить від соціально-економічних умов, правових традицій та особливостей правозастосовної практики конкретної держави. Обґрунтовано, що вдосконалення положень ст. 303 КК України має здійснюватися шляхом критичного осмислення зарубіжного досвіду з урахуванням міжнародних стандартів у сфері протидії торгівлі людьми та сексуальній експлуатації.

Запропоновано напрями вдосконалення кримінально-правового регулювання відповідальності за сутенерство та втягнення особи в заняття проституцією, зокрема шляхом встановлення кваліфікуючої ознаки вчинення відповідних діянь із використанням інформаційно-комунікаційних технологій та уточнення підходів до врахування уразливого стану потерпілої особи під час кримінально-правової оцінки діянь, пов'язаних із сексуальною експлуатацією.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, громадський порядок, заняття проституцією, сутенерство, протидія, насильство, втягнення в заняття проституцією, зарубіжний досвід

Nataliia Kolomiets Doctor of Juridical Sciences, Professor, Head of the Department of Criminal Law and Justice, Chernihiv Polytechnic National University, https://orcid.org/0000-0001-5609-2651

FOREIGN EXPERIENCE OF CRIMINAL LIABILITY FOR PIMPING OR INVOLVEMENT OF A PERSON IN PROSTITUTION AND PROSPECTS FOR ITS IMPLEMENTATION INTO THE LEGISLATION OF UKRAINE

Abstract. The article examines foreign experience in criminal law counteraction to pimping and involvement of a person in prostitution and identifies the prospects for its implementation in Ukrainian legislation. The study analyses the principal models of prostitution regulation developed in international practice, including the prohibitionist, abolitionist, neo-abolitionist (Nordic), legalisation and decriminalisation models. It is established that each of these approaches is characterised by a specific understanding of the scope of criminal liability and the balance between criminal law measures and social protection mechanisms for persons involved in prostitution.

Based on an analysis of foreign legislation, international legal instruments and scholarly research, the study concludes that there is no universal model of prostitution regulation and counteraction to pimping. The effectiveness of the examined approaches largely depends on socio-economic conditions, legal traditions and the peculiarities of law enforcement practice in a particular state. It is substantiated that further improvement of Article 303 of the Criminal Code of Ukraine should be based on a critical assessment of foreign experience while taking into account international standards in the field of combating human trafficking and sexual exploitation.

The article proposes directions for improving criminal law regulation of liability for pimping and involvement in prostitution. In particular, it substantiates the expediency of introducing a qualifying circumstance related to the use of information and communication technologies in the commission of such offences and improving legal approaches to the assessment of a victim's vulnerable position in cases involving sexual exploitation.

Keywords: criminal liability, public order, prostitution, pimping, counteraction, violence, involvement in prostitution, foreign experience.

Постановка проблеми. Серед кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності особливе місце посідають сутенерство та втягнення особи в заняття проституцією, відповідальність за які передбачена ст. 303 Кримінального кодексу України (далі КК України). Суспільна небезпечність цих діянь обумовлена не лише посяганням на моральні засади суспільства, а й їх тісним зв’язком із торгівлею людьми, сексуальною експлуатацією, діяльністю організованих злочинних груп та іншими формами транснаціональної злочинності. У доповіді Європейського Парламенту зазначається, що сексуальна експлуатація залишається однією з найбільш поширених форм торгівлі людьми

в Європейському Союзі та нерозривно пов’язана з функціонуванням кримінальних мереж, які отримують прибуток від проституції інших осіб [1].

В умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України особливого значення набуває дослідження кримінально-правових механізмів протидії сексуальній експлуатації. Її наслідками стали активізація внутрішніх і зовнішніх міграційних процесів, зростання кількості внутрішньо переміщених осіб та біженців, погіршення соціально-економічного становища населення і посилення соціальної вразливості його окремих категорій. Сукупність зазначених чинників підвищує ризики потрапляння людей у ситуації сексуальної експлуатації та торгівлі людьми. Як наголошує Міжнародна організація з міграції, гуманітарні кризи та вимушене переміщення населення створюють сприятливі умови для діяльності злочинних мереж, які використовують уразливий стан осіб для їх вербування, втягнення та подальшої експлуатації. За таких умов зростає роль ефективних кримінально-правових засобів протидії діянням, пов'язаним із втягненням особи в заняття проституцією, примушуванням до неї, сутенерством та іншими формами сексуальної експлуатації.

Євроінтеграційний курс України та набуття статусу держави-кандидата на вступ до Європейського Союзу посилюють потребу в удосконаленні національного кримінального законодавства у сфері протидії сексуальній експлуатації. У зв’язку з цим особливого значення набуває вивчення зарубіжного досвіду правового регулювання проституції та відповідальності за сутенерство, що дозволяє оцінити ефективність різних законодавчих моделей і перспективи їх адаптації в Україні.

Попри значний науковий інтерес до проблем кримінальної відповідальності за сутенерство та втягнення особи в заняття проституцією, питання використання зарубіжного досвіду для вдосконалення положень ст. 303 КК України досі залишається недостатньо дослідженим, насамперед у частині оцінки ефективності різних моделей правового регулювання проституції та можливостей їх адаптації до законодавства України.

Метою статті є дослідження зарубіжного досвіду кримінальної відповідальності за сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією, виявлення закономірностей правового регулювання відповідних суспільних відносин та розроблення пропозицій щодо вдосконалення ст. 303 КК України з урахуванням міжнародних стандартів і євроінтеграційних процесів.

Стан опрацювання проблематики. Питання кримінально-правової протидії сутенерству та втягненню особи в заняття проституцією досліджувалися як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. Окремі аспекти кримінально-правової та кримінологічної протидії кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 303 КК України, висвітлено у працях О. М. Бандурки, Ю.В. Бауліна, О.П. Горпинюк, Л. С. Кучанської, М. І. Мельника, А.В. Мусієнко, А. А. Нєбітова, А. С. Політової, П. П. Сердюка, Є. В. Фесенка, Н. М. Ярмиш та

інших учених. Серед спеціальних досліджень, присвячених безпосередньо кримінальній відповідальності за сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією, слід відзначити праці Т. А. Шевчук, А. В. Плотнікової, В. В. Коссе та К. В. Вареник.

Теоретичне підґрунтя дослідження зарубіжного досвіду становлять праці Р. Вайцера, у яких розроблено методологічні засади порівняльного аналізу моделей регулювання проституції [3], а також дослідження П. Аутшорн, М.-Л. Скілбреї, Ш. Голмстром, Н. Вуолаярві та інших учених, присвячені особливостям функціонування легалізаційної, аболіціоністської та неоаболіціоністської моделей [4;5]. Окремі аспекти міжнародно-правових механізмів протидії сексуальній експлуатації та торгівлі людьми розглядалися також у працях сучасних українських і зарубіжних дослідників. Попри значну кількість досліджень у цій сфері, комплексний порівняльно-правовий аналіз основних моделей регулювання проституції в аспекті вдосконалення ст. 303 КК України залишається недостатньо розробленим.

Виклад основного матеріалу. Підходи до правового регулювання проституції та пов'язаних із нею форм експлуатації істотно відрізняються в різних державах. Причиною цього є неоднакове розуміння природи проституції, ролі держави у протидії сексуальній експлуатації та допустимих меж кримінально-правового впливу. У результаті в міжнародній практиці сформувалися декілька моделей державної політики, які відрізняються колом суб'єктів відповідальності, характером правових заборон і способами реагування на явища проституції та сутенерства [6; 7]. У зарубіжній доктрині найбільш поширеним є поділ на заборонну, аболіціоністську, неоаболіціоністську (нордичну) та легалізаційну моделі. Основою такого розмежування виступає підхід законодавця до правового статусу особи, яка надає сексуальні послуги, їх споживача та осіб, які організовують відповідну діяльність або отримують від неї прибуток. Саме від визначення кола суб'єктів, на яких поширюється кримінально-правова заборона, залежить зміст державної політики у сфері протидії сексуальній експлуатації [3].

Останніми роками предметом наукової дискусії є не стільки питання криміналізації чи декриміналізації проституції, скільки оцінка наслідків відповідних законодавчих рішень для прав людини, рівня насильства, громадського здоров'я та ефективності боротьби з торгівлею людьми. Як зазначається у новітніх європейських дослідженнях, жодна із наявних моделей не забезпечує універсального вирішення зазначених проблем, а результати їх практичного застосування залежать від соціально-економічних умов, рівня захисту вразливих груп населення та ефективності діяльності правоохоронних органів [1]. З огляду на це доцільним є розгляд особливостей кожної із зазначених моделей та їх реалізації у законодавстві окремих держав, що дозволить визначити найбільш цінні елементи зарубіжного досвіду для подальшого вдосконалення кримінально-правового регулювання відповідальності за сутенерство в Україні.

Заборонна модель належить до найбільш жорстких підходів у сфері регулювання проституції. Її сутність полягає у встановленні юридичної відповідальності щодо всіх учасників відповідних відносин: особи, яка надає сексуальні послуги, клієнта та осіб, які організовують таку діяльність або отримують від неї прибуток. В основі цього підходу лежить уявлення про проституцію як суспільно небажане явище, що становить загрозу моральним засадам суспільства, громадському порядку та безпеці [6]. Елементи заборонної моделі традиційно зберігаються у більшості штатів США, за винятком окремих округів штату Невада, а також у низці держав Азії та Африки [3]. За такого підходу кримінально караними визнаються як дії, пов'язані з організацією проституції та сутенерством, так і безпосереднє надання чи придбання сексуальних послуг.

Прихильники заборонної моделі пов'язують її ефективність із стримувальним потенціалом кримінально-правових заборон та можливістю зменшення поширення проституції. Разом із тим результати емпіричних досліджень не підтверджують беззаперечних переваг такого підходу. За висновками Л. Плат та співавторів, криміналізація проституції асоціюється з вищим рівнем насильства щодо осіб, залучених до цієї діяльності, обмеженим доступом до медичної допомоги та витісненням відповідних практик у тіньову сферу [8]. На обмежену ефективність виключно репресивного підходу звертає увагу й І. Ванвесенбек, яка пов'язує це з неможливістю кримінально-правових заборон усунути соціальні та економічні чинники, що лежать в основі поширення проституції [9]. Подібні висновки містяться і в європейських дослідженнях, де наголошується, що криміналізація може сприяти переходу відповідної діяльності до прихованих форм, унаслідок чого ускладнюється виявлення випадків торгівлі людьми, примусу до проституції та інших пов'язаних із сексуальною експлуатацією правопорушень [1].

Попри наявну критику, окремі елементи заборонної моделі продовжують використовуватися в законодавстві багатьох держав. Це пояснюється прагненням забезпечити максимально жорстке реагування на явища, які розглядаються як несумісні з моральними цінностями суспільства та такими, що створюють підґрунтя для розвитку організованої злочинності. Разом із тим сучасна міжнародна практика свідчить про поступове скорочення кількості держав, які застосовують класичний варіант повної криміналізації, та пошук альтернативних підходів до врегулювання відповідних суспільних відносин [3].

На відміну від заборонного підходу, аболіціоністська модель базується на розмежуванні особи, яка займається проституцією, та осіб, які отримують вигоду від такої діяльності. Відповідно до цієї концепції проституція не визнається кримінальним правопорушенням, тоді як сутенерство, звідництво, утримання місць розпусти та інші форми експлуатації проституції підлягають кримінально-правовій забороні [6]. Упродовж тривалого часу такий підхід домінував у більшості європейських держав і вплинув на формування законодавства у сфері

протидії проституції та сексуальній експлуатації. Його концептуальною основою є розуміння того, що особи, залучені до проституції, нерідко перебувають у стані соціальної або економічної вразливості, а тому потребують насамперед захисту від експлуатації. У зв'язку з цим кримінально-правове реагування спрямовується переважно на осіб, які організовують проституцію або отримують від неї матеріальну вигоду.

Подальшим розвитком аболіціоністського підходу стала неоаболіціоністська, або нордична, модель, яка набула поширення насамперед у Швеції, Норвегії, Ісландії, Франції та низці інших європейських держав. Її особливістю є перенесення кримінально-правового впливу з осіб, які надають сексуальні послуги, на осіб, які їх купують, а також на сутенерів та інших посередників. Прихильники цього підходу виходять із того, що проституція є однією з форм гендерної нерівності та експлуатації, а тому зменшення попиту на сексуальні послуги має сприяти скороченню масштабів відповідного явища

Результати функціонування нордичної моделі оцінюються неоднозначно. З одного боку, її прихильники вказують на зменшення видимого ринку проституції та посилення соціального захисту осіб, залучених до секс-індустрії. З іншого боку, окремі дослідження свідчать про ризик переміщення відповідної діяльності у приховану сферу, що може ускладнювати виявлення випадків експлуатації та взаємодію потерпілих із правоохоронними органами [5].

Протилежний підхід реалізовано в межах легалізаційної моделі, яка передбачає визнання проституції видом діяльності, що може здійснюватися за умов державного регулювання та контролю. У межах цієї моделі діяльність осіб, залучених до надання сексуальних послуг, а також пов'язаних із нею суб'єктів допускається за умови дотримання встановлених законом вимог щодо ліцензування, оподаткування, медичного нагляду та інших форм державного контролю.

Найбільш відомими прикладами реалізації такого підходу є Нідерланди та Німеччина. Прихильники відзначають про підвищення рівня захисту осіб, залучених до секс-індустрії, та обмеження впливу кримінального середовища. Однак, дослідження свідчать, що легалізація не усуває повністю нелегальний сектор проституції та пов'язані з ним ризики експлуатації [10].

Окреме місце займає декриміналізаційна модель, яка передбачає скасування кримінальної відповідальності за добровільну участь повнолітніх осіб у проституції та мінімізацію державного втручання у відповідні відносини. Найбільш відомим прикладом її впровадження є Нова Зеландія, де реформування законодавства було спрямоване на забезпечення прав і безпеки осіб, залучених до секс-індустрії. Прихильники цього підходу пов'язують його переваги з покращенням доступу до медичних і соціальних послуг та підвищенням рівня співпраці з правоохоронними органами. Разом із тим у науковій літературі триває дискусія щодо впливу декриміналізації на масштаби проституції та ризики залучення до неї соціально вразливих осіб [3].

Порівняльно-правове дослідження засвідчило відсутність універсальної моделі правового регулювання проституції та протидії сутенерству.

Ефективність заборонного, аболіціоністського, неоаболіціоністського, легалізаційного та декриміналізаційного підходів значною мірою залежить від соціально-економічних умов, правових традицій і особливостей правозастосовної практики конкретної держави.

Отримані результати свідчать, що вдосконалення положень ст. 303 КК України має ґрунтуватися на критичному осмисленні зарубіжного досвіду з урахуванням особливостей національної правової системи та міжнародно-правових зобов'язань України. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що подальший розвиток кримінально-правових засобів протидії сутенерству доцільно спрямовувати на підвищення ефективності боротьби з організованими та цифровими формами сексуальної експлуатації, а також удосконалення механізмів захисту осіб, які перебувають в уразливому становищі. У зв'язку з цим можуть бути запропоновані окремі напрями вдосконалення кримінально-правового регулювання відповідальності за сутенерство та втягнення особи в заняття проституцією.

По-перше, доцільним видається доповнення ч. 2 ст. 303 КК України кваліфікуючою ознакою вчинення діяння з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, інформаційно-телекомунікаційних систем або мережі Інтернет. Необхідність такої зміни обумовлена поширенням цифрових способів вербування, втягнення та організації проституції, які дедалі частіше використовуються організованими злочинними групами.

По-друге, потребує подальшого нормативного уточнення врахування уразливого стану потерпілої особи під час кримінально-правової оцінки діянь, пов'язаних із сексуальною експлуатацією. З цією метою доцільно забезпечити узгодженість положень ст. 303 КК України з підходами, закріпленими у законодавстві щодо протидії торгівлі людьми, зокрема стосовно розуміння та критеріїв уразливого стану особи.

Література:

1. European Parliament Resolution of 14 September 2023 on Regulation of Prostitution in the European Union: Its Cross-border Implications and Impact on Gender Equality and Women's Rights (2022/2139(INI)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0328_EN.html (accessed: 01.05.2026).

2. Diaz Crego M., van Ballegooij W. Regulation of Prostitution in Selected EU Member States: In-depth Analysis. Brussels: European Parliamentary Research Service, 2024. 36 p. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2024/762354/EPRS_IDA(2024)762354_EN.pdf (accessed: 01.05.2026).

3. Weitzer R. Researching Prostitution and Sex Trafficking Comparatively. Sexuality Research and Social Policy. 2015. Vol. 12. P. 81–91. DOI: https://doi.org/10.1007/s13178-014-0168-3.

4. Skilbrei M.-L., Holmström C. Prostitution Policy in the Nordic Region: Ambiguous Sympathies. London: Routledge, 2013. 232 p.

5. Vuolajärvi N. Governing in the Name of Caring: The Nordic Model of Prostitution and Its Punitive Consequences for Migrants Who Sell Sex. Sexuality Research and Social Policy. 2019. Vol. 16, No. 2. P. 151–165. DOI: https://doi.org/10.1007/s13178-018-0338-9.

6. Crowhurst I., Outshoorn J., Skilbrei M.-L. Introduction: Prostitution Policies in Europe. Sexuality Research and Social Policy. 2012. Vol. 9, No. 3. P. 187–191. DOI: https://doi.org/10.1007/s13178-012-0100-7.

7. Wagenaar H., Altink S. Prostitution as a Policy Problem: Inside the Sanctuary of a Policy Arena. Sexuality Research and Social Policy. 2012. Vol. 9, No. 4. P. 320–332. DOI: https://doi.org/10.1007/s13178-012-0095-0.

8. Platt L., Grenfell P., Meiksin R., Elmes J., Sherman S. G., Sanders T. et al. Associations between Sex Work Laws and Sex Workers' Health: A Systematic Review and Meta-analysis of Quantitative and Qualitative Studies. PLoS Medicine. 2018. Vol. 15, No. 12. Article e1002680. DOI: https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1002680.

9. Vanwesenbeeck I. Sex Work Criminalization Is Barking Up the Wrong Tree. Archives of Sexual Behavior. 2017. Vol. 46. P. 1631–1640. DOI: https://doi.org/10.1007/s10508-017-1008-3.

10. Weitzer R. Legal Prostitution: The German and Dutch Models. In: Savona E. U., Kleiman M. A. R., Calderoni F. (eds.). Dual Markets: Comparative Approaches to Regulation. Cham: Springer, 2017. P. 133–150. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-65361-7_24.

References:

1. Crowhurst, I., Outshoorn, J., & Skilbrei, M.-L. (2012). Introduction: Prostitution policies in Europe. *Sexuality Research and Social Policy, 9*(3), 187–191. https://doi.org/10.1007/s13178-012-0100-7

2. Diaz Crego, M., & van Ballegooij, W. (2024). *Regulation of prostitution in selected EU member states: In-depth analysis*. European Parliamentary Research Service. https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2024/762354/EPRS_IDA (2024)762354_EN.pdf

3. European Parliament. (2023, September 14). *Resolution on regulation of prostitution in the European Union: Its cross-border implications and impact on gender equality and women's rights (2022/2139(INI))* (P9_TA(2023)0328). https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0328_EN.html

4. Platt, L., Grenfell, P., Meiksin, R., Elmes, J., Sherman, S. G., Sanders, T., Mwangi, P., & Crago, A.-L. (2018). Associations between sex work laws and sex workers' health: A systematic review and meta-analysis of quantitative and qualitative studies. *PLoS Medicine, 15*(12), Article e1002680. https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1002680

5. Skilbrei, M.-L., & Holmström, C. (2013). *Prostitution policy in the Nordic region: Ambiguous sympathies*. Routledge.

6. Vanwesenbeeck, I. (2017). Sex work criminalization is barking up the wrong tree. *Archives of Sexual Behavior, 46*, 1631–1640. https://doi.org/10.1007/s10508-017-1008-3

7. Vuolajärvi, N. (2019). Governing in the name of caring: The Nordic model of prostitution and its punitive consequences for migrants who sell sex. *Sexuality Research and Social Policy, 16*(2), 151–165. https://doi.org/10.1007/s13178-018-0338-9

8. Wagenaar, H., & Altink, S. (2012). Prostitution as a policy problem: Inside the sanctuary of a policy arena. *Sexuality Research and Social Policy, 9*(4), 320–332. https://doi.org/10.1007/s13178-012-0095-0

9. Weitzer, R. (2015). Researching prostitution and sex trafficking comparatively. *Sexuality Research and Social Policy, 12*(2), 81–91. https://doi.org/10.1007/s13178-014-0168-3

10. Weitzer, R. (2017). Legal prostitution: The German and Dutch models. In E. U. Savona, M. A. R. Kleiman, & F. Calderoni (Eds.), *Dual markets: Comparative approaches to regulation* (pp. 133–150). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-65361-7_24

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 349.41:347.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2619-2629

Котвяковський Юрій Олександрович кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри правосуддя та філософії, Сумський національний аграрний університет, м. Суми, https://orcid.org/0000-0003-4684-4623

Беседіна Ірина Олександрівна здобувач вищої освіти 1 курсу, освітнього ступеня магістр, Сумський національний аграрний університет, м. Суми, https://orcid.org/0009-0005-2814-0472

ОКРЕМІ АСПЕКТИ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ СПОРІВ У СФЕРІ ЗЕМЛЕУСТРОЮ

Анотація. Стаття присвячена проблематиці цивільного судочинства, зокрема дослідженню окремих процесуальних аспектів, що виникають при розгляді спорів у сфері землеустрою. В роботі доводиться те, що землеустрій є невід'ємним та важливим елементом земельного права, завданням якого є забезпечення особливої охорони землі як об'єкта права власності Українського народу. Особливістю вказаного інституту є його комплексний та багатогранний характер, а також тісний зв'язок із державною земельною політикою, у зв'язку з чим на суд покладено завдання віднайти розумний баланс між приватними та публічними інтересами.

В статті акцентується увага на документації із землеустрою, яка є його базовим елементом, одночасно виступаючи правовою підставою для отримання суб'єктами різного роду земельних прав шляхом здійснення визначених законом земельних процедур. Запроваджені в Україні цифровізаційні процеси у сфері землеустрою мають наслідком зручність у доступі громадян та юридичних осіб до адміністративних послуг у даній сфері, однак водночас несуть ризик виникнення помилок і неточносте технічного характеру, вимагаючи від держави створення надійних механізмів захисту електронної інформації від її спотворення чи знищення. Саме допущені землевпорядниками, органами державної влади чи місцевого самоврядування помилки або порушення при розробленні документації із землеустрою часто стають причиною виникнення земельних спорів, вирішення яких покладається на суди.

В статті на підставі аналізу судової практик, що склалась у відносинах землеустрою зроблено висновок про те, що документація із землеустрою може мати в цивільній справі як характер процесуального доказу, так і бути безпосереднім об'єктом спору. Визначальне значення в даній категорії справ має також висновок судової земельно-технічної експертизи, який хоча і не має превалюючого значення над іншими доказами, однак містить детальну важливу

інформації щодо відповідності фактичного стану (меж, конфігурації, площі) земельної ділянки тим даним, які містяться у землевпорядній документації.

Автор звертає увагу на тому, що підвищенню ефективності судового захисту у земельних спорах у цій сфері та забезпеченню принципу верховенства права сприяє формування усталеної судової практики Великою Палатою Верховного Суду.

Ключові слова: землеустрій, землевпорядкування, судовий захист, цивільні справи, судочинство, земельні правовідносини

Kotvyakovskyi Yuriy Oleksandrovych Candidate of Law, Associate Professor, Head of the Department of Justice and Philosophy, Sumy National Agrarian University, Sumy, https://orcid.org/0000-0003-4684-4623

Besedina Iryna Oleksandrivna, 1st year higher education student, Master's degree, Sumy National Agrarian University, Sumy, https://orcid.org/0009-0005-2814-0472

SELECTED ASPECTS OF COURT CONSIDERATION OF DISPUTES IN THE FIELD OF LAND MANAGEMENT

Abstract. The article is devoted to the issues of civil proceedings, in particular to the study of certain procedural aspects arising in the consideration of disputes in the field of land management. The paper substantiates that land management is an integral and important element of land law, the purpose of which is to ensure special protection of land as an object of property rights of the Ukrainian people. A specific feature of this institution is its complex and multifaceted nature, as well as its close connection with the state land policy, which imposes on the court the task of finding a reasonable balance between private and public interests.

The article focuses on land management documentation, which constitutes its basic element while simultaneously serving as a legal basis for acquiring various land rights by subjects through the implementation of land procedures established by law. The digitalization processes introduced in Ukraine in the field of land management result in greater convenience for citizens and legal entities in accessing administrative services in this area; however, they also create risks of technical errors and inaccuracies, requiring the state to establish reliable mechanisms for protecting electronic information from distortion or destruction. Errors or violations committed by land surveyors, state authorities, or local self-government bodies during the preparation of land management documentation often become the cause of land disputes, the resolution of which is entrusted to the courts.

Based on the analysis of judicial practice formed in the field of land management relations, the article concludes that land management documentation in civil proceedings may serve both as procedural evidence and as the direct subject matter of

a dispute. Of particular importance in this category of cases is the conclusion of a forensic land technical examination, which, although not prevailing over other evidence, contains detailed and significant information regarding the compliance of the actual condition (boundaries, configuration, area) of a land plot with the data contained in land management documentation.

The author emphasizes that the enhancement of the effectiveness of judicial protection in land disputes within this field and the ensuring of the principle of the rule of law are facilitated by the formation of consistent judicial practice by the Grand Chamber of the Supreme Court.

Keywords: land management, land surveying, judicial protection, civil cases, judicial proceedings, land legal relations.

Вступ. Забезпечення раціонального землекористування щодо земель сільськогосподарського призначення та охорона земельних ресурсів завжди було пріоритетним напрямком діяльності нашої держави, для якої земля є основним засобом аграрного виробництва. Вказані завдання покладені на створений в країні інститут землеустрою, який можна назвати є однією з ключових категорій земельного права України. В правовій системі нашої держави земля розглядається як майнових об'єкт цивільного обороту, еколого-природний ресурс, господарської діяльності та просторовий базис бальнеологічного призначення. З цих підстав беззаперечною є потреба у ефективному правовому регулюванні землеустрою, досягнення чого матиме наслідком охорону прав землевласників та землекористувачів, забезпечить сталий розвиток аграрний територій і продовольчу безпеку нашої держави та призведе до стабільності земельних правовідносин в цілому.

Постановка проблеми. Землеустрій, за визначенням Закону України «Про землеустрій», є сукупністю соціально-економічних та екологічних заходів, спрямованих на регулювання земельних відносин та раціональну організацію території адміністративно-територіальних одиниць, суб'єктів господарювання, що здійснюються під впливом суспільно-виробничих відносин і розвитку продуктивних сил [1]. Вказане визначення відображає сукупність взаємопов'язаних елементів технічного, правового, екологічного та управлінського характеру, що свідчить про необхідність чіткого, і зрозумілого законодавства, норми якого б забезпечували якісне правове регулювання даної сфери земельних правовідносин, сприяючи у першу чергу однозначному визначенню правового режиму земельних ділянок та впорядкуванню наявного в державі земельного фонду. За твердженням колективу авторів монографії «Землевпорядкування в Україні: розвиток на засадах новітньої інституціонально-поведінкової теорії», система землевпорядкування є надійна для того, щоб забезпечити землевласникам повну впевненість у дотриманні своїх прав [2, с. 17].

Разом з тим, сфера землеустрою, як і будь-який інститут земельного права, періодично стає об'єктом судового аналізу при вирішенні земельних спорів з

різним їх предметом. Оскільки формування земельних ділянок як окремих об'єктів нерухомості, встановлення та відновлення їх меж в натурі із внесенням відповідних відомостей до Державного земельного кадастру здійснюється через застосування землевпорядних механізмів, така діяльність повинна ґрунтуватись на принципах законності, пріоритету охорони земельних ресурсів, раціонального використання земель та забезпечення екологічної безпеки. Вказані принципи мають дотримуватись не лише у приватно-правових відносинах фізичних чи юридичних осіб, але у першу чергу – у процесі прийняття органами державної влади та місцевого самоврядування рішень, які стосуються питань землеустрою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою розгляду та вирішення судами земельних спорів у сфері землеустрою займались Бабій А., Каракаш І. І., Лейба Л. В., Котелевець А. В., Шульга М. В., Кривов В. М., Бурцев О. В., Арсенюк А. О., Долинська М. С., Мелех Л. В., Федчишин Д. В., Ігнатенко І. В., Ріпенко А. І., Хлистік М. А., Каракаш І. І., Годованюк А. Й., Чирик А. О., Лісова Т. В., Коломійцева Д. М., Ільків О.В., Заєць О.І., Гордєєв В.І., Ганенко Р. А. та багато інших. Разом з тим, судова практика вирішення земельних спорів має свою тенденцію до розширення через збільшення кількості цивільних справ, об'єктом у яких виступають суміжні земельні ділянки, документація із землеустрою, відомості Державного земельного кадастру, а в деяких випадках – території адміністративно-територіальних одиниць. З огляду на це, дослідження правозастосовних аспектів у сфері землеустрою станом на сьогодні є актуальним, оскільки це сприяє розширенню доктринальних і практичних поглядів на судочинство у даній категорії справ та визначенню пріоритетних векторів розвитку земельних правовідносин, які склались в сучасних суспільно-політичних умовах існування нашої держави.

Метою статті є дослідження особливостей судової практики, що склалась при розгляді спорів у сфері землеустрою та визначення превалюючих тенденцій у правозастосуванні судами законодавства, яке регламентує питання землевпорядкування.

Виклад основного матеріалу. Правовідносини у сфері землеустрою характеризуються складною системою взаємодії між фізичними та юридичними особами, органами місцевого самоврядування та державою щодо організації використання, охорони та впорядкування земель. Вказані правовідносини поєднують норми земельного, адміністративного, екологічного та цивільного права, що істотно впливає зокрема на зміст відповідних прав і обов'язків їх суб'єктів. В той же час, сучасні тенденції формування земельного законодавства свідчать про те, що сфера землеустрою поступово переходить у цифрову площину, про що яскраво свідчить функціонування Державного земельного кадастру на базі електронної платформи та його ведення на електронних носіях, впровадження електронного документообігу та впровадження Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва. З одного боку такі нововведення істотно спрощують процедуру визначення земельної ділянки на місцевості та

належне оформлення певних майнових прав на неї. Зворотною стороною таких зручностей є ризик виникнення кадастрових помилок та відповідно, потреби у їх виправленні, необхідність належного правового та технічного захисту електронних даних, з тим, аби забезпечити достовірність інформації про земельні ділянки та недопущення порушення прав власників та землекористувачів.

Відразу ж слід зауважити що спори у сфері землеустрою підсудні як судам цивільної, так і адміністративної юрисдикції. Тривалий час в судовій практиці існували істотні розбіжності у їх розмежуванні, що значною мірою було зумовлено саме адміністративно-правовим характером даного виду правовідносин, а також широким спектром повноважень держави по веденню і адмініструванню Державного земельного кадастру. Останнє, у питанні визначення юрисдикції наштовхувало на думку більшість суддів про чіткі визначені п. 2 ч. 1 ст. 4 КАС України ознаки публічно-правового спору [3], оскільки у ньому, як правило, була або ж сторона, яка здійснює публічно-владні управлінські функції (орган місцевого самоврядування), або ж суб'єкт, який надає адміністративні послуги (державний реєстратор, розробник технічної документації із землеустрою).

Зокрема, визначальною для судової практики в цьому базовому питанні стала постанова Великої Палати Верховного Суду від 17.10.2018 р. у справі № 380/624/16-ц, яка визначила підсудність адміністративним судам справ за позовом фізичної особи до ГУ Держгеокадастру про визнання незаконним розпорядження та скасування наказу про надання дозволу на розробку проекту землеустрою. В якості мотивів своєї позиції Велика Палата вказала, що отримання дозволу на розробку проекту землеустрою ще не гарантує особі чи невизначеному колу осіб набуття такого права, оскільки сам по собі дозвіл не являється правовстановлюючим актом, хоча і є однією із стадій отримання права власності чи користування на земельну ділянку. Тому в результаті даних правовідносин особисті майнові права та зобов'язання у осіб не виникають (що притаманне приватноправовим відносинам), а тому спір як щодо рішення про надання дозволу на розробку проекту землеустрою, так і оскарження дій суб'єкта владних повноважень щодо надання чи відмови у наданні такого дозволу є публічно-правовим [4].

В той же час у справі № 809/739/17 (Провадження № 11-252апп18), однією із позовних вимог у якій було визнання неправомірним наказу управління Держгеокадастру «Про затвердження документації із землеустрою та передачу в оренду земельної ділянки», Велика Палата Верховного Суду констатувала приватно-правовий характер даного спору. Касаційний суд зауважив, що оскаржуваний наказ вичерпав свою дію у зв'язку з його виконанням та виникненням у особи права користування земельною ділянкою вже на підставі договору оренди. При цьому, зі змісту позовних вимог та встановлених фактичних обставин справи вбачається, що позивач звернувся до адміністративного суду за захистом свого права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, яке на

його думку, порушене у зв'язку передачею в оренду земельної ділянки, на якій орендар здійснює будівництво відгодівельного свинокомплексу. З огляду на це даний спір стосується виключно приватноправових відносин і мав бути розглянутий судом загальної юрисдикції [5].

Для повноти і цілісності проблеми юрисдикції доцільно навести також і висновки ВП ВС, зроблені у справі № 363/3786/17, в якій позивач звернувся з цивільним позовом до Новопетрівської сільської ради Вишгородського району Київської області, в якому просив усунути перешкоди у користуванні земельною ділянкою шляхом визнання недійсним рішення Сільради від 31 липня 2017 року № 846 «Про затвердження детального плану села Нові Петрівці». За обставинами спору в графічній частині проекту генерального плану території вказаного села належну позивачеві на праві приватної власності земельну ділянку було віднесено до паркової зони, на якій у майбутньому заплановано встановити альтанки. Переглядаючи справу у касаційному порядку, Велика Палата Верховного Суду у своїй постанові від 15.05.2019 року зазначила, що сільська рада у вказаних правовідносинах реалізує свої повноваження як суб`єкт владних повноважень у сфері публічно-правових відносин, пов`язаних із підготовкою та виданням нормативно-правового акта. Оспорюване позивачем рішення відповідача є нормативно-правовим актом, дія якого поширюється на необмежену кількість суб`єктів та застосовується багаторазово, а тому не може класифікуватись як акт індивідуальної дії, який стосується конкретних прав чи обов`язків позивача. З цих підстав даний спір є публічно-правовим і таким, що підлягає розгляду в порядку адміністративного судочинства [6].

З вищезазначеного можна зробити висновок, що у спорах у сфері землеустрою розмежування цивільної та адміністративної юрисдикції є одним із найбільш складних питань судової практики, правильне вирішення якого безпосередньо впливає на ефективність судового захисту прав суб'єктів земельних правовідносин. Порушення правил юрисдикції за п. 1 ч. 1 ст. 186 ЦПК України є наслідком відмови у відкритті провадження у справі, а у випадку касаційного оскарження судового рішення – самостійною підставою до його скасування з направленням справи на новий розгляд, що прямо визначено у п. 6 ч. 1 ст. 411 ЦПК України [7]. Тому складність земельних правовідносин, елементами яких є землеустрій, що поєднує у них приватноправові і публічно-правові складові, зумовлює необхідність формування усталеної судової практики, спрямованої на однакове застосування процесуального законодавства судами різних юрисдикцій.

Судова статистика свідчить про стабільно високу кількість земельних спорів, які щороку надходять на розгляд до судів загальної юрисдикції. Зокрема, у 2025 році до судів цивільної юрисдикції було подано 12918 позовних заяв, 236 із яких стосувались визнання незаконним акту, що порушує право власності на земельну ділянку [8]. У 2024 році кількість нових справ, що надійшли до судів першої інстанції склала 13050 од., з яких правомірність акту органу державного

чи місцевого самоврядування оскаржувалась 505 разів [9], а у 2023 році дані показники становили 11438 всіх нових позовів та 553 випадки оскарження актів, що посягали на право власності на земельну ділянку позивача [10].

З аналізу рішень судів першої інстанції, наявних у Єдиному державному реєстрі судових рішень вбачається, що превалюючу кількість цивільних спорів, пов'язаних із правовідносинами землеустрою, складають позови, спрямовані на оскарження відмови у затвердженні технічної документації, визнання недійсним державного акту та скасування запису про державну реєстрацію прав на земельну ділянку, витребування земельної ділянки з незаконного володіння та відновлення меж земельної ділянки. Одним із базових доказів, що використовується при розгляді вказаних цивільних справ є документація із землеустрою, складена відносно спірної земельної ділянки або певного земельного масиву, а також відомості із Державного земельного кадастру.

Закон України «Про землеустрій» розрізняє документацію із землеустрою (землевпорядну документацію) та технічну документацію із землеустрою. До першої відносяться затверджені в установленому порядку текстові та графічні матеріали, якими регулюється використання та охорона земель державної, комунальної та приватної власності, а також матеріали обстеження і розвідування земель тощо. Технічну ж документацію із землеустрою складають текстові та графічні матеріали, що визначають технічний процес проведення заходів з використання та охорони земель без застосування елементів проектування (ст. 1 Закону). Розроблення та затвердження обох вищевказаних видів документації відноситься до сфери адміністративного провадження адміністративних справ у сфері земельних відносин, що визначено ст. 17-2 Земельного кодексу України [11].

Особливим видом документації із землеустрою є документація із землеустрою, яка одночасно є містобудівною документацією, – комплексні плани просторового розвитку територій територіальних громад, генеральні плани населених пунктів, детальні плани територій. При цьому, статтею 25 Закон України «Про землеустрій» визначено 18 видів документації із землеустрою, кожен із яких стосується окремих категорій земель: територій природно-заповідного фонду, земель державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, земельних часток (паїв), об’єктів культурної спадщини тощо.

Вказане різноманіття вимагає від судів чіткого орієнтування у землевпорядному законодавстві з метою визначення належності і допустимості певного виду документації із землеустрою як доказу у конкретній цивільній справі. В той же час судді не є спеціалістами у сфері землеустрою, а тому в абсолютній більшості випадків юридична оцінка наданої стороною документації відбувається після отримання висновку судової земельно-технічної експертизи, призначеної по конкретному питанню.

До прикладу, у цивільній справі № 676/8221/23, що перебувала на розгляді Кам`янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області на підставі

додаткової судової земельно-технічної експертизи було встановлено, що площа спірної земельної ділянки, фактичне розташування огорожі між домоволодіннями та фактичні конфігурація та координати поворотних точок межової лінії не відповідають даним, вказаним у технічній документації із землеустрою, зареєстрованій в Держгеокадастрі. В результаті суд зобов'язав відповідача змістити фактичну огорожу між земельними ділянками та лінію фактичної огорожі на визначену судовим експертом відстань [12].

В іншій цивільній справі судом першої інстанції на підставі даних судової земельно-технічної експертизи було визнано недійсним одразу три накази Головного управління Держгеокадастру у Миколаївській області від 18 квітня 2018 року «Про затвердження документації із землеустрою та надання земельної ділянки у власність без зміни цільового призначення», яким було передано у власність земельні ділянки, право власності на частини яких вже належало іншим громадянам (позивачам). Судом було встановлено, що земельні площі істотно накладаються на суміжні земельні ділянки, що вбачається із аналізу експерта технічної документацією із землеустрою [13].

Разом з тим, на практиці документація із землеустрою може бути не лише доказом і земельному спорі, але і об'єктом позову, предметом якого є її визнання протиправною та скасування. Правовим підґрунтям цього слугує ч. 10 ст. 24 Закону України «Про державний земельний кадастр», якою визначено, що ухвалення судом рішення про визнання нечинним рішення органу виконавчої влади, органу місцевого самоврядування про надання дозволу на розроблення документації із землеустрою, за якою була сформована земельна ділянка, щодо якої виникли речові права, а також про скасування державної реєстрації такої земельної ділянки, допускається за умови визнання нечинним рішення про затвердження такої документації (за його наявності) та припинення таких прав (за їх наявності) [14].

Зокрема, 16 липня 2025 року Хмельницький міськрайонний суд Хмельницької області своїм рішенням визнав недійсним та скасував рішення Олешинської сільської ради № 5 від 16.10.2020 року «Про затвердження документації із землеустрою та передачу земельних ділянок у власність» в частині затвердження відповідачу технічної документації із землеустрою щодо встановлення (відновлення) меж земельної ділянки в натурі (на місцевості) та передачі йому у земельної ділянки площею 0,15 га. Підставою до такого рішення став той факт, що земельні ділянки відповідача відповідно до меж, визначених правовстановлюючими документами та документацією із землеустрою, накладається на земельні ділянки, належні позивачу, а площа накладення становить 79% та 81% відповідно [15].

У свою чергу Гайсинський районний суд Вінницької області 18 березня 2026 р. визнав незаконним та скасував рішення Гайсинської міської ради «Про затвердження документацій із землеустрою для будівництва та обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд та ведення особистого

селянського господарства передані у власність та оренду в межах населених пунктів» з підстав порушення майнових прав співвласника земельної ділянки. Судом встановлено, що позивачу було надано дозвіл на замовлення технічної документації із землеустрою щодо встановлення (відновлення) меж земельної ділянки в натурі (на місцевості) для будівництва і обслуговування жилого будинку, господарських будівель і споруд та ведення особистого селянського господарства на 3/10 частки спільної з відповідачем земельної ділянки, частка ж останнього становила 43/100. Однак, всупереч визначених часток у праві спільної часткової власності, відповідачу було затверджено технічну документацію на всю площу земельної ділянки, що фактично позбавляло позивача його законної власності [16].

Висновки. Складність земельних спорів, пов'язаних із питаннями землеустрою, зумовлена поєднанням у даному виді правовідносин приватноправових та публічно-правових елементів, що у свою чергу зумовлю необхідність у правильному визначенні судової юрисдикції та вірного способу захисту порушеного права. Вказане вимагає від суду чіткого застосування норм матеріального і процесуального права із врахуванням усталеної судової практики Верховного Суду, що напрацьована у цій сфері.

Одним із основних доказів у спорах у сфері земельних правовідносин документація із землеустрою, доказове значення якої обумовлене тим, що саме в ній містяться офіційні, визнані державою відомості про земельну ділянку, її координатні межі, порядок формування на місцевості та визначений щодо неї правовий режим. З цих підстав законність судового розгляду земельного спору, своєчасний і належний захист прав учасників земельних правовідносин та формування усталеної судової практики у сфері землеустрою значною мірою залежить від об’єктивної оцінки судом документації із землеустрою в ході розгляду цивільної справи. Зважаючи на те, що більшість документів у сфері землеустрою містять спеціальні технічні дані, судова земельно-технічна експертиза відіграє важливу роль у дослідженні і оцінці як доказу документації із землеустрою. В цій частині правильність встановлення меж земельних ділянок, наявність факту їх накладення, невідповідність фактичних межових знаків (огорожі) визначеній документально межовій лінії в значній мірі залежить від кваліфікації судового експерта та належного проведення ним судової експертизи, висновок якої підлягає оцінці судом у сукупності з іншими наявними у справі доказами.

Література:

1. Про землеустрій: Закон України від 22.05.2003 р. № 858-IV / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text (дата звернення: 23.04.2026).

2. Землевпорядкування в Україні: розвиток на засадах новітньої інституціонально-поведінкової теорії : монографія. За заг. ред. А.М. Третяка. Біла Церква: «ТОВ «Білоцерківдрук», 2023. 224 с.

3. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text (дата звернення: 26.04.2026).

4. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 17.10.2018 р. у справі № 380/624/16-ц (провадження № 14-301цс18) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/77361939 (дата звернення: 27.04.2026).

5. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15.05.2018 р. у справі № 809/739/17 (Провадження № 11-252апп18) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/74188516 (дата звернення: 27.04.2026).

6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15.05.2019 р. у справі № 363/3786/17 (провадження № 14-145цс19) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/82095816 (дата звернення: 27.04.2026).

7. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення: 27.04.2026).

8. № 1-ц Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку цивільного судочинства за 2025 рік / Судова статистика. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2025 (дата звернення: 30.04.2026).

9. № 1-ц Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку цивільного судочинства за 2024 рік / Судова статистика. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2024 (дата звернення: 30.04.2026).

10. № 1-ц Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку цивільного судочинства за 2023 рік / Судова статистика. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023 (дата звернення: 30.04.2026).

11. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text (дата звернення: 05.05.2026).

12. Рішення Кам`янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області від 25.03.2025 р. у справі № 676/8221/23 (провадження № 2/676/159/25) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126418643 (дата звернення: 07.05.2026).

13. Рішення Вітовського районного суду Миколаївської області від 08.12.2025 р. у справі № 477/132/22 (провадження № 2/477/403/25) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/133050176 (дата звернення: 07.05.2026).

14. Про державний земельний кадастр: Закон України від 07.07.2011 р. № 3613-VI / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17#Text (дата звернення: 07.05.2026).

15. Рішення Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 16.07.2025 р. у справі № 686/28315/23 (провадження № 2/686/137/25) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/129704064 (дата звернення: 07.05.2026).

16. Рішення Гайсинського районного суду Вінницької області від 18.03.2026 р. у справі № 129/4193/25 (провадження № 2/129/704/2026) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/135009932 (дата звернення: 07.05.2026).

References

1. Law of Ukraine On Land Management No. 858-IV dated May 22, 2003. Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved April 23, 2026, from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text

2. Tretiak, A. M. (Ed.). (2023). Land management in Ukraine: Development on the basis of the latest institutional and behavioral theory. Bila Tserkva: TOV “Bilotserkivdruk”.

3. Code of Administrative Procedure of Ukraine No. 2747-IV dated July 6, 2005. Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved April 26, 2026, from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text

4. Grand Chamber of the Supreme Court. (2018, October 17). Resolution in case No. 380/624/16-c (Proceeding No. 14-301цс18). Unified State Register of Court Decisions. Retrieved April 27, 2026, from https://reyestr.court.gov.ua/Review/77361939

5. Grand Chamber of the Supreme Court. (2018, May 15). Resolution in case No. 809/739/17 (Proceeding No. 11-252апп18). Unified State Register of Court Decisions. Retrieved April 27, 2026, from https://reyestr.court.gov.ua/Review/74188516

6. Grand Chamber of the Supreme Court. (2019, May 15). Resolution in case No. 363/3786/17 (Proceeding No. 14-145цс19). Unified State Register of Court Decisions. Retrieved April 27, 2026, from https://reyestr.court.gov.ua/Review/82095816

7. Civil Procedure Code of Ukraine No. 1618-IV dated March 18, 2004. Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved April 27, 2026, from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text

8. Report No. 1-c of Courts of First Instance on Consideration of Cases under Civil Proceedings for 2025. Judicial Statistics. Retrieved April 30, 2026, from https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2025

9. Report No. 1-c of Courts of First Instance on Consideration of Cases under Civil Proceedings for 2024. Judicial Statistics. Retrieved April 30, 2026, from https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2024

10. Report No. 1-c of Courts of First Instance on Consideration of Cases under Civil Proceedings for 2023. Judicial Statistics. Retrieved April 30, 2026, from https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023

11. Land Code of Ukraine No. 2768-III dated October 25, 2001. Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved May 5, 2026, from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text

12. Kamianets-Podilskyi City District Court of Khmelnytskyi Region. (2025, March 25). Decision in case No. 676/8221/23 (Proceeding No. 2/676/159/25). Unified State Register of Court Decisions. Retrieved May 7, 2026, from https://reyestr.court.gov.ua/Review/126418643

13. Vitovskyi District Court of Mykolaiv Region. (2025, December 8). Decision in case No. 477/132/22 (Proceeding No. 2/477/403/25). Unified State Register of Court Decisions. Retrieved May 7, 2026, from https://reyestr.court.gov.ua/Review/133050176

14. Law of Ukraine On the State Land Cadastre No. 3613-VI dated July 7, 2011. Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved May 7, 2026, from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17#Text

15. Khmelnytskyi City District Court of Khmelnytskyi Region. (2025, July 16). Decision in case No. 686/28315/23 (Proceeding No. 2/686/137/25). Unified State Register of Court Decisions. Retrieved May 7, 2026, from https://reyestr.court.gov.ua/Review/129704064

16. Haisyn District Court of Vinnytsia Region. (2026, March 18). Decision in case No. 129/4193/25 (Proceeding No. 2/129/704/2026). Unified State Register of Court Decisions. Retrieved May 7, 2026, from https://reyestr.court.gov.ua/Review/135009932

Дата першого надходження статті до видання: 09,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.05.2026

УДК 343.98:343.148:069(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2630-2641

Кофанова Олена Сергіївна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістичного забезпечення та судових експертиз, Навчально-наукового експертно-криміналістичного інституту Національної академії внутрішніх справ, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-0919-7570

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз процесуальних та організаційних проблем призначення і проведення судових експертиз у кримінальних провадженнях, пов'язаних із культурними цінностями та об'єктами культурної спадщини. Розглянуто особливості використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із викраденням, незаконним переміщенням, пошкодженням або знищенням культурних цінностей. Досліджено нормативно-правові засади призначення судових експертиз відповідно до кримінального процесуального законодавства України та законодавства у сфері судово-експертної діяльності.

Особливу увагу приділено проблемам експертного забезпечення кримінальних проваджень в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України. Проаналізовано специфіку документування воєнних злочинів проти культурної спадщини, встановлення характеру та обсягу пошкоджень об'єктів культурної спадщини, визначення їх історичної, мистецької, наукової та культурної цінності, а також оцінки завданих збитків. Висвітлено особливості проведення комплексних та міждисциплінарних експертиз із залученням мистецтвознавців, археологів, реставраторів, будівельно-технічних експертів, фахівців з матеріалознавства, цифрової криміналістики та криміналістичного документування.

Окремо розглянуто проблеми проведення експертних досліджень за відсутності безпосереднього об'єкта дослідження внаслідок його знищення, пошкодження або незаконного переміщення. Проаналізовано можливості використання цифрових технологій, 3D-моделювання, цифрової реконструкції, фото- та відеофіксації, архівних матеріалів, музейної документації та міжнародних реєстрів культурних цінностей у процесі доказування. Визначено основні напрями вдосконалення нормативно-правового, організаційного та методичного забезпечення судово-експертної діяльності у сфері захисту культурної спадщини. Обґрунтовано необхідність розроблення спеціалізованих методик документування та експертного дослідження пошкоджених або знищених

об’єктів культурної спадщини в умовах воєнного стану, а також посилення міжвідомчої та міжнародної взаємодії у сфері розслідування злочинів проти культурних цінностей.

Ключові слова: судова експертиза, культурні цінності, культурна спадщина, кримінальне провадження, криміналістика, воєнні злочини, збройний конфлікт, мистецтвознавча експертиза, спеціальні знання, документування воєнних злочинів.

PROCEDURAL AND ORGANIZATIONAL PROBLEMS OF APPOINTING FORENSIC EXAMINATIONS OF CULTURAL PROPERTY IN CONDITIONS OF ARMED CONFLICT

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the procedural and organizational problems associated with the appointment and conduct of forensic examinations in criminal proceedings involving cultural property and cultural heritage objects. Particular attention is paid to the use of specialized knowledge in the investigation of criminal offenses related to the theft, illegal transfer, damage, or destruction of cultural property. The study examines the legal framework governing the appointment of forensic examinations in accordance with the criminal procedural legislation of Ukraine and the legislation regulating forensic expert activities.

Special emphasis is placed on the challenges of forensic support in criminal proceedings conducted under the conditions of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. The article analyzes the specific features of documenting war crimes against cultural heritage, determining the nature and extent of damage inflicted on cultural heritage objects, establishing their historical, artistic, scientific, and cultural significance, as well as assessing the losses caused. Particular attention is devoted to the conduct of complex and interdisciplinary forensic examinations involving art experts, archaeologists, restorers, construction and technical experts, specialists in materials science, digital forensics, and criminalistic documentation.

The study also addresses the difficulties of conducting forensic examinations in cases where the original object of examination has been destroyed, damaged, or unlawfully removed. The possibilities of applying digital technologies, including three-dimensional modeling, digital reconstruction, photographic and video documentation, archival materials, museum records, and international cultural property databases, are analyzed in the context of evidentiary activities. The main directions for improving the legal, organizational, and methodological support of forensic activities in the field of cultural heritage protection are identified. The necessity of developing specialized methodologies for documenting and examining damaged or destroyed cultural heritage objects under martial law conditions is substantiated. Furthermore, the article highlights the importance of strengthening interagency and international cooperation in the investigation of crimes against cultural property and in ensuring effective protection of cultural heritage during armed conflicts.

Keywords: forensic examination, cultural property, cultural heritage, criminal proceedings, criminalistics, war crimes, armed conflict, art examination, specialized knowledge, documentation of war crimes.

Постановка проблеми. В умовах збройної агресії Російської Федерації проти України питання збереження та захисту культурної спадщини набули особливої актуальності. Руйнування історичних будівель, пам'яток архітектури, музейних колекцій, археологічних об'єктів та інших культурних цінностей створює необхідність їх належного документування, оцінки завданої шкоди та використання отриманих результатів у кримінальному провадженні. Важливу роль у цьому процесі відіграють судові експертизи, які забезпечують встановлення історичної, художньої, наукової та культурної значущості об'єктів, визначення характеру і ступеня їх пошкодження, а також розміру завданих збитків. Водночас практика розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із культурними цінностями, свідчить про наявність низки процесуальних та організаційних проблем, пов'язаних із призначенням і проведенням експертних досліджень, особливо в умовах воєнного стану та необхідності документування воєнних злочинів проти культурної спадщини. Це обумовлює потребу в науковому осмисленні існуючих проблем та пошуку шляхів удосконалення експертного забезпечення відповідної категорії кримінальних проваджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти використання спеціальних знань у кримінальному провадженні досліджували В. Ю. Шепітько, Р. С. Бєлкін, М. Г. Щербаковський, В. Г. Гончаренко, В. О. Коновалова, В. П. Колмаков, Г. К. Авдєєва, В. Ю. Журавель, В. А. Журавель, А. В. Коваленко, та інші науковці. Водночас процесуальні та організаційні проблеми призначення судових експертиз культурних цінностей в умовах воєнного стану та документування воєнних злочинів проти культурної спадщини залишаються недостатньо дослідженими, що обумовлює актуальність даного дослідження

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі процесуальних та організаційних проблем призначення і проведення судових експертиз культурних цінностей у кримінальних провадженнях в умовах збройного конфлікту, а також у визначенні основних напрямів удосконалення нормативно-правового, методичного та організаційного забезпечення експертної діяльності у сфері захисту культурної спадщини.

Викладення основного матеріалу. Судова експертиза є одним із ключових процесуальних засобів використання спеціальних знань у кримінальному провадженні та відіграє важливу роль у забезпеченні повного, всебічного й об'єктивного дослідження обставин кримінального правопорушення. Особливого значення експертні дослідження набувають у провадженнях, пов'язаних із незаконним обігом, викраденням, пошкодженням або знищенням культурних

цінностей, оскільки встановлення їх історичної, художньої, наукової чи культурної значущості потребує залучення спеціальних знань у галузі мистецтвознавства, культурології, історії, археології та інших сфер. У сучасних умовах, зокрема в контексті збройної агресії Російської Федерації проти України та численних фактів посягань на об'єкти культурної спадщини, значення судових експертиз у цій категорії кримінальних проваджень істотно зростає.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про судову експертизу», судова експертиза є дослідженням на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду [3]. Водночас сучасний розвиток кримінального процесу, судово-експертної діяльності та міжнародних механізмів документування воєнних злочинів суттєво розширює практичне значення судових експертиз.

У кримінальних провадженнях, пов'язаних із посяганнями на культурні цінності, експертні дослідження мають комплексний характер та потребують застосування спеціальних знань у сфері мистецтвознавства, історії, археології, реставрації, матеріалознавства, цифрової фіксації об'єктів культурної спадщини та інших галузях [5; 6; 7; 8]. Особливої актуальності такі дослідження набувають в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України, коли культурні цінності стають об'єктами незаконного переміщення, пошкодження, руйнування або знищення. Практика останніх років свідчить про системний характер посягань Російської Федерації на культурну спадщину України. Так, у березні 2022 року внаслідок авіаційного удару було зруйновано будівлю Донецького академічного обласного драматичного театру в м. Маріуполі, який належав до об'єктів культурної спадщини. Під час тимчасової окупації Херсонської області російськими військовими було незаконно вивезено понад 10 тис. експонатів із фондів Херсонського обласного художнього музею ім. О. Шовкуненка, а з Мелітопольського краєзнавчого музею – унікальну колекцію скіфського золота та інші археологічні цінності [15]. Зазначені факти свідчать про необхідність належного документування злочинів проти культурної спадщини та залучення судових експертиз для встановлення характеру пошкоджень, обсягу завданої шкоди та доказування відповідних воєнних злочинів.

У таких умовах висновок експерта набуває значення не лише джерела доказів у національному кримінальному провадженні, але й важливого елементу міжнародного документування воєнних злочинів та злочинів проти культурної спадщини. Саме тому питання належного процесуального порядку призначення судових експертиз, визначення компетентних експертів та забезпечення належної методики дослідження культурних цінностей мають важливе значення для ефективного розслідування відповідної категорії кримінальних право-порушень.

Порядок призначення та проведення судових експертиз у кримінальному провадженні регламентується положеннями Кримінального процесуального

кодексу України, Законом України «Про судову експертизу», а також підзаконними нормативно-правовими актами, що визначають організацію судово-експертної діяльності в Україні [2; 3; 4]. Відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства, експертиза призначається у випадках, коли для встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання.

Сучасна модель кримінального провадження передбачає активну роль сторін у ініціюванні проведення експертизи, розширення можливостей залучення експертів стороною захисту, а також підвищення вимог до допустимості та належності експертного висновку як джерела доказів.

Особливого значення ці положення набувають у кримінальних провадженнях щодо незаконного переміщення, викрадення, пошкодження або знищення культурних цінностей. У таких випадках саме висновок експерта дозволяє встановити історичну, художню, наукову чи культурну цінність об’єкта, визначити ступінь його пошкодження, автентичність, орієнтовний час створення, техніку виготовлення, а також розмір завданої шкоди культурній спадщині України.

В умовах збройної агресії Російської Федерації проти України та систематичних атак на об’єкти культурної спадщини суттєво зростає роль комплексних судових експертиз. Такі дослідження нерідко потребують залучення фахівців різних спеціальностей – мистецтвознавців, археологів, реставраторів, фахівців з матеріалознавства, будівельно-технічних експертів, спеціалістів з цифрової фіксації та криміналістичного документування наслідків руйнувань.

Це обумовлює необхідність удосконалення організаційного механізму проведення експертиз та розроблення сучасних міждисциплінарних методик дослідження культурних цінностей [9; 10; 14].

Однією з найбільш актуальних проблем розслідування кримінальних правопорушень, пов’язаних із посяганнями на культурні цінності, залишається недостатнє використання можливостей судових експертиз під час досудового розслідування. Практика свідчить, що у низці випадків органи досудового розслідування несвоєчасно ініціюють проведення мистецтвознавчих та комплексних експертних досліджень або обмежуються лише загальною оцінкою предмета посягання без належного встановлення його історичної, художньої чи культурної значущості.

Подібна ситуація особливо небезпечна в умовах воєнного стану, коли культурні цінності України стають об’єктами незаконного переміщення, викрадення, пошкодження або знищення внаслідок бойових дій. Відсутність своєчасного експертного дослідження може призвести до втрати важливих доказів, ускладнення подальшої ідентифікації об’єкта культурної спадщини, а також негативно вплинути на можливість документування воєнних злочинів та притягнення винних осіб до відповідальності.

Проблемним залишається і питання належної оцінки культурної цінності об’єкта. На практиці окремі процесуальні рішення приймаються без залучення фахівців відповідного профілю, тоді як встановлення історичної, мистецької, археологічної або музейної цінності потребує застосування спеціальних знань. У багатьох випадках лише експертне дослідження дозволяє встановити автентичність предмета, його походження, історичний період створення, культурне значення та ступінь пошкодження.

Особливої складності набувають кримінальні провадження щодо культурних цінностей, які були частково пошкоджені, фрагментовані або повністю зруйновані внаслідок обстрілів, пожеж чи інших наслідків бойових дій. У таких ситуаціях проведення експертизи нерідко потребує використання цифрової реконструкції, фотофіксації, архівних матеріалів, музейної документації, міжнародних реєстрів культурних цінностей та спеціальних методик криміналістичного документування [14].

В умовах воєнного стану особливого значення набуває використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, оскільки розслідування воєнних злочинів та встановлення особи загиблих потребують комплексного залучення судових експертів, криміналістів, фахівців у сфері молекулярної генетики, судової медицини та інших спеціалістів. Як зазначає Г. К. Авдєєва, ефективність розслідування кримінальних правопорушень в умовах війни безпосередньо залежить від належного техніко-криміналістичного та експертного забезпечення процесу доказування, а також від своєчасного використання спеціальних знань під час проведення слідчих (розшукових) дій та експертних досліджень [9].

Однією з найбільш складних проблем сучасної судово-експертної практики є проведення досліджень у випадках відсутності безпосереднього об’єкта дослідження. Особливо гостро така проблема проявляється у кримінальних провадженнях щодо викрадення, незаконного переміщення, руйнування або знищення культурних цінностей в умовах збройної агресії та тимчасової окупації окремих територій України.

У багатьох випадках культурні цінності залишаються на тимчасово окупованих територіях, незаконно переміщуються за межі України або знищуються внаслідок бойових дій, пожеж, ракетних ударів та інших воєнних дій. За таких обставин проведення повноцінного експертного дослідження суттєво ускладняється або стає неможливим через відсутність доступу до оригінального об’єкта.

У подібних ситуаціях важливого значення набуває використання альтернативних джерел доказової інформації: фото- та відеоматеріалів, музейних каталогів, архівної документації, інвентарних описів, результатів попередніх реставраційних досліджень, цифрових копій, 3D-моделей, матеріалів супутникової фіксації, а також міжнародних та національних реєстрів культурних цінностей [10; 14]. Саме на основі таких даних експерт може здійснювати

ідентифікацію об’єкта, встановлювати його культурну та історичну цінність, а також оцінювати характер і ступінь пошкоджень.

Особливого значення у таких кримінальних провадженнях набувають комплексні та міждисциплінарні експертизи, проведення яких потребує залучення фахівців у сфері мистецтвознавства, археології, реставрації, цифрової криміналістики, будівельно-технічних досліджень та криміналістичного документування наслідків воєнних злочинів [14].

Крім того, сучасна практика розслідування воєнних злочинів свідчить про необхідність нормативного та методичного врегулювання можливості проведення експертних досліджень за відсутності оригінального об’єкта культурної спадщини [10; 12]. Це обумовлено тим, що в умовах війни саме своєчасна фіксація інформації про культурні цінності нерідко є єдиною можливістю подальшого доказування факту їх пошкодження, знищення або незаконного переміщення.

Сучасна практика розслідування кримінальних правопорушень, пов’язаних із культурними цінностями, свідчить про суттєве зростання значення комплексних та міждисциплінарних судових експертиз. Це обумовлено складністю об’єктів дослідження, необхідністю встановлення не лише їх матеріальної вартості, але й історичної, художньої, археологічної, музейної та культурної значущості.

У більшості випадків дослідження культурних цінностей потребує залучення фахівців різних галузей знань. Зокрема, під час проведення експертиз можуть одночасно використовуватися спеціальні знання у сфері криміналістики, мистецтвознавства, археології, реставрації, хімії, фізики, матеріалознавства, будівельно-технічних досліджень, цифрової криміналістики та інформаційних технологій.

Особливо актуальними комплексні експертизи стали в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України. Документування пошкоджень об’єктів культурної спадщини нерідко потребує поєднання результатів мистецтвознавчих, будівельно-технічних, трасологічних, вибухотехнічних та комп’ютерно-технічних досліджень. Саме комплексний підхід дозволяє найбільш повно встановити характер пошкоджень, механізм руйнування об’єкта, ступінь втрати культурної цінності та розмір завданої шкоди.

На практиці особливе значення мають випадки, коли необхідно встановити автентичність культурного об’єкта, наявність ознак реставраційного втручання, заміни окремих елементів, фальсифікації або незаконної зміни первинного вигляду предмета мистецтва. У таких ситуаціях лише поєднання спеціальних знань експертів різного профілю дозволяє отримати об’єктивні результати дослідження та сформувати належну доказову базу у кримінальному провадженні.

Крім того, сучасні умови розвитку криміналістики та судової експертизи обумовлюють необхідність активного впровадження цифрових технологій у

процес експертного дослідження культурних цінностей. Використання 3D-моделювання, цифрової реконструкції пошкоджених об'єктів, спектрального аналізу, високоточної фотофіксації та автоматизованих баз даних культурної спадщини суттєво розширює можливості експертного забезпечення кримінальних проваджень даної категорії[14].

На практиці суттєві труднощі виникають і при оцінці висновків експертів у провадженнях щодо культурних цінностей. Це пов'язано зі складністю самих об'єктів дослідження, необхідністю використання спеціальних міждисциплінарних знань, а також відсутністю уніфікованих методик оцінки окремих видів культурної шкоди. У зв'язку з цим особливого значення набуває забезпечення належного науково-методичного рівня експертних досліджень та підвищення кваліфікації експертів у сфері захисту культурної спадщини [12; 13].

Сучасний розвиток судово-експертної діяльності свідчить про постійне розширення можливостей експертного забезпечення кримінальних проваджень, пов'язаних із культурними цінностями. У даній категорії справ можуть застосовуватися різні види судових експертиз залежно від характеру об'єкта дослідження, способу вчинення кримінального правопорушення, ступеня пошкодження культурної цінності та завданої шкоди.

Найбільш поширеними у таких кримінальних провадженнях є мистецтвознавчі, товарознавчі, трасологічні, будівельно-технічні, матеріалознавчі, комп'ютерно-технічні та комплексні судові експертизи. Крім того, важливе значення можуть мати гемологічні, дендрохронологічні, археологічні, реставраційні та інші спеціалізовані дослідження.

Особливого значення набувають матеріалознавчі дослідження, які дозволяють встановлювати склад матеріалів, технологію виготовлення об'єкта, ознаки реставраційного втручання, наявність підробки або змін первинного стану культурної цінності. У свою чергу дендрохронологічні та археологічні дослідження сприяють визначенню часу створення об'єкта, його походження та історичного періоду.

Окремої уваги потребує питання імплементації норм міжнародного гуманітарного права щодо захисту культурних цінностей у національне законодавство України. Сучасні наукові дослідження свідчать про наявність окремих прогалин у механізмах правового регулювання захисту культурної спадщини в умовах збройного конфлікту, а також необхідність подальшого вдосконалення національного законодавства відповідно до положень міжнародних договорів у сфері охорони культурних цінностей. У сучасних умовах судові експертизи набувають важливого значення не лише як засіб доказування у кримінальному провадженні, але й як елемент механізму реалізації норм міжнародного гуманітарного права та документування воєнних злочинів проти культурної спадщини України [11].

У зв'язку з цим актуальним завданням залишається подальше вдосконалення методичного забезпечення судових експертиз культурних цінностей,

розроблення сучасних міждисциплінарних методик дослідження, а також підготовка фахівців, здатних ефективно здійснювати експертне забезпечення розслідування злочинів проти культурної спадщини України.

Висновки. Сучасний стан розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із культурними цінностями, свідчить про суттєве зростання ролі судових експертиз у процесі доказування, встановлення характеру пошкоджень об'єктів культурної спадщини та документування фактів незаконного посягання на них. Особливої актуальності зазначені питання набули в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України, коли об'єкти культурної спадщини систематично стають об'єктами руйнування, пошкодження, викрадення та незаконного переміщення.

Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що ефективне розслідування даної категорії кримінальних правопорушень неможливе без широкого використання спеціальних знань та сучасних можливостей судово-експертної діяльності.

При цьому найбільш актуальними залишаються проблеми своєчасного призначення експертиз, недостатньої кількості вузькопрофільних експертів, відсутності уніфікованих методик дослідження пошкоджених культурних цінностей, а також складності проведення експертних досліджень за відсутності безпосереднього об'єкта дослідження.

Встановлено, що в сучасних умовах особливого значення набувають комплексні та міждисциплінарні судові експертизи, які поєднують можливості криміналістики, мистецтвознавства, археології, реставрації, матеріалознавства, цифрової криміналістики та інших галузей спеціальних знань.

Використання сучасних цифрових технологій, зокрема 3D-моделювання, спектрального аналізу, цифрової реконструкції та автоматизованих систем фіксації пошкоджень, суттєво розширює можливості доказування у кримінальних провадженнях щодо культурної спадщини.

Окремої уваги потребує вдосконалення нормативно-правового та методичного забезпечення проведення судових експертиз культурних цінностей в умовах воєнного стану.

Доцільним є розроблення спеціалізованих методичних рекомендацій щодо документування та експертного дослідження пошкоджених або знищених об'єктів культурної спадщини, а також посилення міжвідомчої взаємодії між органами досудового розслідування, експертними установами, закладами культури та міжнародними організаціями.

Таким чином, судові експертизи культурних цінностей сьогодні набувають значення не лише важливого засобу доказування у кримінальному провадженні, але й одного з ключових механізмів захисту культурної спадщини України та документування воєнних злочинів проти культурних цінностей відповідно до норм міжнародного гуманітарного права.

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 28.05.2026).

2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 28.05.2026).

3. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12 (дата звернення: 28.05.2026).

4. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98 (дата звернення: 28.05.2026).

5. Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14.05.1954. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_157 (дата звернення: 28.05.2026).

6. Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (Гаазька конвенція 1954 року) // UNESCO. URL: https://www.unesco.org/en/heritage-armed-conflicts/1954-convention (дата звернення: 28.05.2026).

7. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.2000 № 1805-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text (дата звернення: 28.05.2026).

8. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей : Закон України від 21.09.1999 № 1068-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14 (дата звернення: 28.05.2026).

9. Авдєєва Г. К. Проблеми використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів в умовах воєнного стану / Г. К. Авдєєва // Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С.В. Ківалова. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. – Т. 2. С. 566-569. URL: https://hdl.handle.net/11300/20070

10. Кофанова О. С. Теоретичні та практичні аспекти використання спеціальних знань при розслідуванні злочинних посягань на культурні цінності : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ: Академія адвокатури України, 2011. 18 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fcfb0619-4a2a-4fae-b698-c923a28bc157/content?utm_source=chatgpt.com.

11. Савченко Я., Короткий Т., Тимочко М. Імплементація норм міжнародного гуманітарного права щодо захисту культурних цінностей до законодавства України: стан та окремі питання. Юридична газета online. 2023.

12. Щербаковський, М. Г. Судова експертологія: навч. посіб. / М. Г. Щербаковський; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Харків: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. – 192 с. URI: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/12424

13. Коваленко А.В. Висновок спеціаліста як нове процесуальне джерело доказів у кримінальному провадженні (проблеми та перспективи). Актуальні питання розвитку права та законодавства: наукові дискусії: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 18-19 грудня 2020 р. Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2020. Ч. 2. С. 187-190.

14. Пошкоджені об’єкти культурної спадщини України, верифіковані ЮНЕСКО // UNESCO. URL: https://www.unesco.org/en/ukraine-war/damaged-cultural-sites (дата звернення: 28.05.2026).

15. Russia has looted thousands of Ukrainian cultural objects in the war. Finding them is a challenge // Associated Press. 2026. URL: https://apnews.com/article/93f96dac8cfb7af675abc1a5f90bcd40 (дата звернення: 28.05.2026).

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine dated June 28, 1996 No. 254k/96-VR]. (1996, June 28). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 [in Ukrainian].

2. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine dated April 13, 2012 No. 4651-VI]. (2012, April 13). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 [in Ukrainian].

3. Pro sudovu ekspertyzu: Zakon Ukrainy vid 25.02.1994 № 4038-XII [On Forensic Examination: Law of Ukraine dated February 25, 1994 No. 4038-XII]. (1994, February 25). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12 [in Ukrainian].

4. Instruktsiia pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen: Nakaz Ministerstva yustytsii Ukrainy vid 08.10.1998 № 53/5 [Instruction on the appointment and conduct of forensic examinations and expert studies: Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated October 8, 1998 No. 53/5]. (1998, October 8). Retrieved from https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/z0705-98 [in Ukrainian].

5. Haazka konventsiia pro zakhyst kulturnykh tsinnostei u vypadku zbroinoho konfliktu vid 14.05.1954 [Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict dated May 14, 1954]. (1954, May 14). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_157 [in Ukrainian].

6. UNESCO. (n.d.). Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict (1954 Hague Convention). Retrieved from https://www.unesco.org/en/heritage-armed-conflicts/1954-convention.

7. Pro okhoronu kulturnoi spadshchyny: Zakon Ukrainy vid 08.06.2000 № 1805-III [On Protection of Cultural Heritage: Law of Ukraine dated June 8, 2000 No. 1805-III]. (2000, June 8). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text [in Ukrainian].

8. Pro vyvezennia, vvezennia ta povernennia kulturnykh tsinnostei: Zakon Ukrainy vid 21.09.1999 № 1068-XIV [On Export, Import and Return of Cultural Property: Law of Ukraine dated September 21, 1999 No. 1068-XIV]. (1999, September 21). Retrieved from https://zakon.rada .gov.ua/laws/show/1068-14 [in Ukrainian].

9. Avdieieva, H. K. (2022). Problemy vykorystannia spetsialnykh znan pry rozsliduvanni zlochyniv v umovakh voiennoho stanu [Problems of using specialized knowledge in the investigation of crimes under martial law]. In S. V. Kivalov (Ed.), Yevropeiskyi vybir Ukrainy, rozvytok nauky ta natsionalna bezpeka v realiiakh masshtabnoi viiskovoi ahresii ta hlobalnykh vyklykiv XXI stolittia – European choice of Ukraine, development of science and national security in the realities of large-scale military aggression and global challenges of the XXI century (Vol. 2, pp. 566–569). Odesa: Vydavnychyi dim «Helvetyka». Retrieved from https://hdl.handle.net/11300/20070 [in Ukrainian].

10. Kofanova, O. S. (2011). Teoretychni ta praktychni aspekty vykorystannia spetsialnykh znan pry rozsliduvanni zlochynnykh posiahan na kulturni tsinnosti [Theoretical and practical aspects of the use of specialized knowledge in the investigation of criminal encroachments on cultural property]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: Akademiia advokatury Ukrainy. Retrieved from https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fcfb0619-4a2a-4fae-b698-c923a28bc157/c ontent [in Ukrainian].

11. Savchenko, Ya., Korotkyi, T., & Tymochko, M. (2023). Implementatsiia norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava shchodo zakhystu kulturnykh tsinnostei do zakonodavstva Ukrainy: stan ta okremi pytannia [Implementation of international humanitarian law norms on the protection of cultural property into Ukrainian legislation: Current state and certain issues]. Yurydychna hazeta online – Legal Newspaper Online. Retrieved from https://yur-gazeta.com/ publications/practice/mizhnarodne-pravo-investiciyi/implementaciya-norm-mizhnarodnogo-gumanitarnogo-prava-shchodo-zahistu-kulturnih-cinnostey--do-zakono.html [in Ukrainian].

12. Shcherbakovskyi, M. H. (2008). Sudova ekspertolohiia [Forensic expertology]. Kharkiv: Vyd-vo Khark. nats. un-tu vnutr. sprav. Retrieved from http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle /123456789/12424 [in Ukrainian].

13. Kovalenko, A. V. (2020). Vysnovok spetsialista yak nove protsesualne dzherelo dokaziv u kryminalnomu provadzhenni (problemy ta perspektyvy) [Specialist's opinion as a new procedural source of evidence in criminal proceedings (problems and prospects)]. Aktualni pytannia rozvytku prava ta zakonodavstva: naukovi dyskusii – Current issues of law and legislation development: Scientific discussions: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (Part 2, pp. 187–190). Lviv: Zakhidnoukrainska orhanizatsiia «Tsentr pravnychykh initsiatyv» [in Ukrainian].

14. UNESCO. (n.d.). Poshkodzheni obiekty kulturnoi spadshchyny Ukrainy, veryfikovani UNESCO [Damaged cultural heritage sites in Ukraine verified by UNESCO]. Retrieved from https://www.unesco.org/en/ukraine-war/damaged-cultural-sites.

15. Russia has looted thousands of Ukrainian cultural objects in the war. Finding them is a challenge. (2026). Associated Press. Retrieved from https://apnews.com/article/93f96dac8cfb7af 675abc1a5f90bcd40.

Дата першого надходження статті до видання: 09,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.05.2026

УДК 347.73:368

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2642-2654

Кузьменко Оксана Володимирівна доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри публічного та міжнародного права ННІ «Юридичний інститут Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана», https://orcid.org/0000-0002-0830-766

Уложенко Вадим Миколайович кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного та міжнародного права ННІ «Юридичний інститут Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана», https://orcid.org/0000-0003-1224-7791

Фукс Наталія Анатоліївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри публічного та міжнародного права ННІ «Юридичний інститут Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана», https://orcid.org/0000-0001-6644-5641

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ

Анотація. У статті досліджено адміністративно-правове регулювання страхового ринку України в умовах трансформації фінансової системи, посилення вимог до прозорості фінансових послуг та зростання значення страхування як інструменту захисту майнових інтересів фізичних і юридичних осіб.

Обґрунтовано, що страховий ринок є не лише сегментом фінансової діяльності, а й сферою публічного інтересу, у межах якої держава повинна забезпечувати правову визначеність, добросовісну конкуренцію, платоспроможність страховиків, захист прав споживачів страхових послуг і стабільність фінансового середовища.

Розкрито зміст адміністративно-правового впливу на страховий ринок через систему нормативного регулювання, ліцензування, наглядових процедур, контрольних повноважень, заходів реагування та механізмів запобігання порушенням у діяльності учасників ринку. Акцентовано, що ефективність такого регулювання залежить від узгодженості публічно-правових засобів із економічною природою страхування, оскільки надмірне адміністративне втручання може обмежувати розвиток ринку, а недостатній нагляд створює ризики недобросовісної поведінки, фінансової нестійкості та порушення прав страхувальників.

Установлено, що сучасна модель правового регулювання страхового ринку потребує поєднання імперативних приписів, нагляду, орієнтованого на ризики,

цифрових інструментів контролю та підвищення інституційної відповідальності суб'єктів публічного адміністрування. Зроблено висновок, що адміністративно-правове регулювання страхового ринку має спрямовуватися не лише на формальне дотримання процедур, а й на забезпечення фінансової безпеки, довіри до страхових послуг і реальної спроможності страховиків виконувати взяті зобов'язання.

Визначено, що вдосконалення адміністративно-правового регулювання страхового ринку України має здійснюватися не шляхом механічного збільшення кількості контрольних процедур, а через підвищення їх якості, адресності та превентивного значення. До пріоритетних напрямів слід віднести посилення ризик-орієнтованого нагляду, удосконалення вимог до платоспроможності страховиків, розвиток цифрового обліку договорів і технічних резервів, підвищення прозорості страхових продуктів, посилення захисту споживачів та належне процедурне врегулювання виходу страховиків з ринку. Саме такий підхід дозволяє розглядати адміністративно-правове регулювання страхового ринку як інструмент не лише державного контролю, а й фінансової безпеки, довіри до страхування та стабільності небанківського фінансового сектору.

Ключові слова: страховий ринок; адміністративно-правове регулювання; страхування; страховики; державний нагляд; ліцензування; фінансова безпека; страхові послуги; публічне адміністрування; платоспроможність; контроль; страхувальники.

Kuzmenko Oksana Volodymyrivna Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Public and International Law, NNI "Law Institute of the Vadym Hetman Kyiv National Economic University", https://orcid.org/0000-0002-0830-766

Ulozhenko Vadym Mykolayovych Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Public and International Law, NNI "Law Institute of the Vadym Hetman Kyiv National Economic University", https://orcid.org/0000-0003-1224-7791

Fuks Nataliya Anatoliivna Candidate of Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Public and International Law, NNI "Law Institute of the Vadym Hetman Kyiv National Economic University", https://orcid.org/0000-0001-6644-5641

ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE INSURANCE MARKET OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF TRANSFORMATION OF THE FINANCIAL SYSTEM

Annotation. The article examines the administrative and legal regulation of the insurance market of Ukraine in the context of the transformation of the financial

system, the strengthening of transparency requirements for financial services and the growing importance of insurance as an instrument for protecting the property interests of individuals and legal entities. It is substantiated that the insurance market is not only a segment of financial activity, but also an area of public interest within which the state must ensure legal certainty, fair competition, the solvency of insurers, protection of the rights of consumers of insurance services and the stability of the financial environment.

The article reveals the content of administrative and legal influence on the insurance market through the system of normative regulation, licensing, supervisory procedures, control powers, response measures and mechanisms for preventing violations in the activities of market participants. It is emphasized that the effectiveness of such regulation depends on the consistency of public law instruments with the economic nature of insurance, since excessive administrative interference may restrict market development, whereas insufficient supervision creates risks of unfair conduct, financial instability and violation of policyholders' rights.

It is established that the modern model of legal regulation of the insurance market requires a combination of imperative rules, risk-based supervision, digital control instruments and increased institutional responsibility of public administration entities. The article concludes that administrative and legal regulation of the insurance market should be aimed not only at formal compliance with procedures, but also at ensuring financial security, trust in insurance services and the actual ability of insurers to fulfil their obligations.

It is determined that the improvement of administrative and legal regulation of the insurance market of Ukraine should be carried out not by mechanically increasing the number of control procedures, but by improving their quality, targeting and preventive value. The priority areas should include strengthening risk-oriented supervision, improving requirements for the solvency of insurers, developing digital accounting of contracts and technical reserves, increasing the transparency of insurance products, strengthening consumer protection and proper procedural regulation of the exit of insurers from the market. It is this approach that allows us to consider administrative and legal regulation of the insurance market as an instrument not only of state control, but also of financial security, confidence in insurance and the stability of the non-banking financial sector.

Keywords: insurance market; administrative and legal regulation; insurance; insurers; state supervision; licensing; financial security; insurance services; public administration; solvency; control; policyholders.

Постановка проблеми. Страховий ринок України є важливою складовою фінансової системи, оскільки забезпечує захист майнових інтересів фізичних осіб, суб'єктів господарювання та публічних інституцій від різних видів ризиків. Ефективність його функціонування залежить не лише від договірних відносин між страховиками і страхувальниками, а й від якості адміністративно-правового регулювання, державного нагляду, ліцензування та контролю за дотриманням

вимог законодавства. В умовах трансформації фінансової системи особливого значення набуває забезпечення платоспроможності страховиків, прозорості їх діяльності, добросовісної конкуренції та належного захисту прав споживачів страхових послуг. Водночас у цій сфері залишаються проблеми, пов'язані з ризиками фінансової нестійкості окремих страхових компаній, складністю наглядових процедур і недостатньою ефективністю превентивних механізмів державного впливу. Це зумовлює потребу в науковому осмисленні меж, змісту та функціонального призначення адміністративно-правового регулювання страхового ринку України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового регулювання страхової діяльності та страхового ринку України досліджувалися у працях М. Яковчука, О. Ледвій, Л. Білецької, Л. Герасименко, Н. Моргун, Л. Ширінян, О. Кнейслер, Н. Спасів, І. Гузели, А. Баранова, О. Баранової, Л. Морозової, О. Тимощук, а також інших науковців, які аналізували адміністративно-правові, фінансово-правові та організаційні засади функціонування страхового ринку, державного нагляду за страховиками, ліцензування страхової діяльності, забезпечення платоспроможності страхових організацій і захисту прав споживачів страхових послуг. Водночас, незважаючи на наявність значного наукового доробку, недостатньо комплексно дослідженим залишається саме адміністративно-правове регулювання страхового ринку України як цілісного об'єкта публічного адміністрування. Більшість наукових праць зосереджена або на страховій діяльності як діяльності окремих страховиків, або на фінансово-економічних аспектах функціонування ринку, тоді як питання поєднання державного нагляду, ліцензування, контролю, ризик-орієнтованого регулювання, захисту прав споживачів страхових послуг і фінансової безпеки потребують подальшого наукового опрацювання.

Метою статті є комплексне дослідження адміністративно-правового регулювання страхового ринку України в умовах трансформації фінансової системи, визначення його змісту, особливостей та функціонального призначення, а також обґрунтування значення публічно-правових інструментів для забезпечення стабільності страхового ринку, платоспроможності страховиків, прозорості їх діяльності та належного захисту прав споживачів страхових послуг.

Виклад основного матеріалу. Страхування у сучасній фінансовій системі виконує не лише компенсаційну, а й стабілізаційну, інвестиційну та соціально-захисну функції. Його значення полягає у тому, що ризики, які можуть мати негативні майнові наслідки для фізичних осіб, суб'єктів господарювання та публічних інституцій, переводяться у площину організованого фінансового захисту.

Саме через страхування формується механізм перерозподілу ризиків, акумулювання страхових резервів, підтримання економічної стійкості учасників цивільного обороту та забезпечення довіри до фінансових послуг.

У цьому контексті страховий ринок не можна розглядати лише як сукупність договірних відносин між страховиком і страхувальником. Його функціонування пов'язане з публічним інтересом, оскільки неплатоспроможність страховиків, недобросовісна конкуренція, непрозорість страхових продуктів або неналежне виконання договорів страхування можуть впливати не тільки на окремого споживача, а й на стабільність фінансового середовища загалом. Тому страховий ринок виступає об'єктом адміністративно-правового регулювання, у межах якого держава встановлює правила доступу до ринку, вимоги до діяльності страховиків, механізми нагляду, контролю, захисту прав споживачів страхових послуг і реагування на порушення.

Для розкриття змісту поняття «страховий ринок» насамперед необхідно звернутися до змісту базової категорії «ринок». У науковій літературі ринок зазвичай розглядається як організований простір взаємодії продавців і покупців, у якому через попит, пропозицію, ціну та конкуренцію відбувається обмін товарами, роботами або послугами[1, с. 127]. В. Я. Олійник та І. І. Субачов акцентують увагу на тому, що ринок є механізмом, який дає змогу продавцям і покупцям узгоджувати кількість товарів і послуг, їх вартість та умови реалізації [2, с. 12]. Такий підхід є важливим для загальноекономічного розуміння ринку, однак щодо страхування він потребує уточнення, оскільки об'єктом ринкового обміну тут є не звичайний товар, а страховий захист як майбутнє фінансове забезпечення на випадок настання страхового ризику.

Категорія «страхування» у доктрині розкривається як система економічних і правових відносин, спрямованих на захист майнових інтересів фізичних і юридичних осіб шляхом формування та використання страхових фондів [3, с. 22]. Такий підхід дозволяє побачити страхування не тільки як підприємницьку діяльність страховика, а й як особливий механізм фінансової безпеки, оскільки страхові внески трансформуються у ресурс, призначений для відшкодування шкоди, виконання страхових виплат, формування резервів та інвестування тимчасово вільних коштів. Саме тому страхування має подвійну природу: з одного боку, воно ґрунтується на договорі, а з іншого боку, потребує публічного регулювання через підвищений рівень ризику для споживачів і фінансової системи.

С. С. Осадець розглядає страховий ринок як економічний простір, у межах якого взаємодіють страхові компанії, страхувальники, страхові посередники та елементи страхової інфраструктури [4, с. 47].

Ця позиція є цінною, оскільки дозволяє не обмежувати страховий ринок лише діяльністю страховиків, а включати до нього всю систему суб'єктів, які забезпечують створення, просування, укладення та виконання страхових продуктів. Водночас з адміністративно-правової точки зору таке визначення потребує доповнення вказівкою на роль держави, оскільки саме публічний регулятор встановлює обов'язкові вимоги до учасників ринку і контролює їх дотримання.

В монографії «Страхова справа» визначено страховий ринок як частину фінансового ринку, на якій формується попит і пропозиція на страховий захист, а сам страховий захист виступає об'єктом купівлі-продажу [5, с. 32]. Перевагою такого підходу є те, що він чітко пов'язує страховий ринок із фінансовим ринком і підкреслює економічну природу страхових послуг. Разом із тим у правовому дослідженні важливо враховувати, що страховий захист не є звичайним об'єктом комерційного обміну, оскільки його реальна цінність проявляється не в момент укладення договору, а в момент настання страхового випадку та виконання страховиком своїх зобов'язань.

О. О. Гаманкова розглядає ринок страхових послуг як складне системне явище, що охоплює не лише купівлю-продаж страхових послуг, а й ширше коло фінансових, організаційних та інституційних зв'язків [6, с. 27]. Такий підхід є найбільш наближеним до адміністративно-правового аналізу, оскільки дає підстави розглядати страховий ринок не як механічну сукупність договорів, а як організовану систему, у якій поєднуються приватні інтереси учасників ринку та публічні завдання держави щодо забезпечення стабільності, прозорості й добросовісності діяльності страховиків.

У нормативному вимірі страховий ринок України функціонує на підставі спеціального законодавства, яке визначає правові засади здійснення страхової діяльності та державного регулювання у цій сфері. Базове значення має Закон України «Про страхування» № 1909-IX від 18 листопада 2021 року [7], який є чинним і визначає сучасну модель правового регулювання страхування в Україні. Окреме значення має Закон України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» № 1953-IX від 14 грудня 2021 року [8], оскільки страхування належить до сфери фінансових послуг, а отже, підпадає під загальні вимоги до фінансових установ, захисту споживачів, прозорості структури власності, авторизації та нагляду.

Важливим елементом сучасної моделі адміністративно-правового регулювання страхового ринку є нормативні акти Національного банку України. Зокрема, Постанова Правління Національного банку України «Про затвердження Положення про характеристики та класифікаційні ознаки класів страхування, особливості здійснення діяльності зі страхування та укладання договорів за класами страхування» № 182 від 25 грудня 2023 року [9], Постанова Правління Національного банку України «Про затвердження Положення про вимоги до системи управління страховика» № 194 від 27 грудня 2023 року [10] та Постанова Правління Національного банку України «Про затвердження Положення про встановлення вимог щодо забезпечення платоспроможності та інвестиційної діяльності страховика» № 201 від 29 грудня 2023 року [11] свідчать про перехід від формального регулювання страхової діяльності до ризик-орієнтованої моделі нагляду. Національний банк України прямо пов'язує нову модель регулювання з формуванням платоспроможного, стійкого і конкурентного ринку страхування та захистом прав споживачів страхових послуг.

Отже, страховий ринок України доцільно визначати як врегульовану нормами публічного і приватного права систему фінансових, економічних та організаційно-правових відносин, у межах якої страховики, страхувальники, перестраховики, страхові посередники, об'єднання учасників ринку та регулятор взаємодіють з приводу формування, пропозиції, придбання і виконання страхового захисту, а держава через ліцензування, нагляд, контроль, вимоги до платоспроможності, прозорості та заходи впливу забезпечує законність, фінансову стабільність і захист прав споживачів страхових послуг. Призначення страхового ринку полягає у перетворенні індивідуального майнового ризику на керований фінансовий механізм колективного захисту, який одночасно виконує компенсаційну, превентивну, інвестиційну та стабілізаційну функції в економіці держави.

Визначення страхового ринку як системи фінансових, економічних та організаційно-правових відносин логічно підводить до питання про зміст його адміністративно-правового регулювання. Адміністративно-правове регулювання страхового ринку доцільно розуміти як цілеспрямований публічно-владний вплив держави та уповноваженого регулятора на учасників страхового ринку з метою встановлення обов'язкових правил їх поведінки, визначення умов доступу до страхової діяльності, забезпечення належного нагляду, контролю, фінансової стійкості страховиків і захисту прав споживачів страхових послуг. Його особливість полягає у тому, що воно поєднує адміністративно-дозвільні, наглядові, контрольні, превентивні та захисні засоби, які застосовуються не до окремого договору страхування, а до всієї системи функціонування страхового ринку.

За своїм змістом адміністративно-правове регулювання страхового ринку охоплює кілька взаємопов'язаних елементів. Першим елементом є нормативне встановлення правил діяльності страховиків, тобто визначення вимог до організаційної форми, структури власності, системи управління, внутрішнього контролю, розкриття інформації та формування страхових резервів. Другим елементом є ліцензування, яке виконує функцію попереднього допуску до ринку і дозволяє не допустити до страхової діяльності суб'єктів, які не відповідають установленим законом критеріям. Третім елементом є державний нагляд, спрямований на перевірку поточної діяльності страховиків, їх платоспроможності, дотримання нормативів і здатності виконувати зобов'язання перед страхувальниками.

Особливе місце у змісті адміністративно-правового регулювання посідає ризик-орієнтований нагляд. Його сутність полягає у тому, що регулятор має реагувати не лише на вже вчинені порушення, а й на фінансові, управлінські та операційні ризики, які можуть у майбутньому призвести до невиконання страховиком своїх зобов'язань. Такий підхід відрізняється від формального контролю, оскільки спрямований на раннє виявлення проблем у діяльності страховика, запобігання погіршенню його фінансового стану та мінімізацію

можливих негативних наслідків для страхувальників. Національний банк України прямо пов'язує нову модель регулювання страхового ринку з урахуванням положень директив Європейського Союзу, міжнародних принципів Міжнародної асоціації органів страхового нагляду та світових практик.

Зміст адміністративно-правового регулювання також включає застосування заходів впливу до учасників страхового ринку. Такі заходи мають не каральне, а передусім відновлювальне і превентивне значення, оскільки спрямовані на припинення порушень, усунення ризиків, захист споживачів страхових послуг та недопущення погіршення стану ринку. До них можуть належати приписи про усунення порушень, обмеження або зупинення окремих операцій, анулювання ліцензії, виключення з реєстру фінансових установ, контроль за виходом страховика з ринку та інші регуляторні рішення. Треба зазначити, що застосування заходів впливу до учасників страхового ринку регулюється положеннями Закону України «Про страхування» № 1909-IX від 18 листопада 2021 року, яким передбачено право Регулятора у разі порушення страховиком вимог законодавства або здійснення ризикової діяльності застосовувати, зокрема, письмове застереження про усунення порушень, обмеження щодо здійснення окремих видів операцій, тимчасову заборону укладати нові договори страхування, накладення штрафів та інші заходи впливу [7]. Окремо закон передбачає можливість відкликання ліцензії страховика, зокрема у разі звернення страховика із заявою про відкликання ліцензії в межах процедури добровільного виходу з ринку, невиконання рішень Регулятора, здійснення ризикової діяльності або недотримання процедури виходу з ринку [7]. Практична реалізація цих повноважень підтверджується повідомленнями Національного банку України про прийняття рішень щодо відкликання або анулювання ліцензій страховиків[12] та виключення їх з Державного реєстру фінансових установ у межах процедури добровільного виходу з ринку [13].

Узагальнюючи викладене, можна зазначити, що сутність адміністративно-правового регулювання страхового ринку не зводиться лише до формального встановлення обов'язкових правил поведінки для страховиків та інших учасників ринку. Його основне призначення виявляється у формуванні такого публічно-правового режиму, за якого страхова діяльність здійснюється на засадах законності, прозорості, добросовісності, фінансової стійкості та належного врахування прав і законних інтересів споживачів страхових послуг. У цьому контексті адміністративно-правове регулювання страхового ринку України слід розглядати як цілісну систему нормативних, дозвільних, наглядових, контрольних і превентивних засобів, за допомогою яких держава забезпечує збалансоване поєднання свободи підприємницької діяльності страховиків, стабільності фінансового ринку та реального захисту майнових інтересів страхувальників.

Державну регуляторну політику у сфері страхового ринку фактично реалізує Національний банк України, який здійснює регулювання та нагляд за

учасниками ринку небанківських фінансових послуг, зокрема страховиками. Такий підхід відображає інституційну зміну ролі держави у сфері страхування, оскільки регуляторний вплив уже не обмежується формальним допуском страховика до ринку, а охоплює постійне спостереження за його фінансовою стійкістю, прозорістю діяльності, якістю системи управління та реальною здатністю виконувати зобов'язання перед страхувальниками. Нормативну основу діяльності Національного банку України у цій сфері становить Закон України «Про Національний банк України» № 679-XIV від 20 травня 1999 року, який визначає загальний правовий статус Національного банку України як особливого центрального органу державного управління [14]

Практична роль Національного банку України проявляється у кількох основних напрямах. По-перше, він здійснює авторизацію та ліцензування учасників страхового ринку, що забезпечує попередній контроль за відповідністю страховика встановленим законом вимогам. По-друге, Національний банк України встановлює вимоги до платоспроможності, системи управління, внутрішнього контролю, технічних резервів, структури власності та розкриття інформації страховиками. По-третє, він проводить поточний нагляд за діяльністю страховиків, аналізує їх звітність, оцінює ризики, контролює дотримання нормативів і за потреби застосовує заходи впливу. Офіційна позиція Національного банку України полягає в тому, що регулювання небанківського фінансового ринку здійснюється з метою дотримання вимог законодавства, рівного доступу до фінансових послуг, захисту прав клієнтів, прозорості та відкритості ринку [15].

Окреме значення має перехід до ризик-орієнтованого нагляду. Його сутність полягає у тому, що Національний банк України повинен реагувати не лише на вже встановлені порушення, а й на фінансові, управлінські та операційні ризики, які можуть у майбутньому призвести до неплатоспроможності страховика або порушення прав страхувальників. У цьому аспекті Національний банк України виступає ключовим суб'єктом адміністративно-правового регулювання страхового ринку, оскільки саме через його повноваження держава реалізує завдання фінансової стабільності, прозорості страхових послуг і реального захисту прав страхувальників.

Аналіз ролі Національного банку України у сфері нагляду за страховим ринком свідчить, що наявність розвиненої нормативної бази сама по собі ще не гарантує належної ефективності адміністративно-правового регулювання. Важливим є не лише формальне встановлення вимог до страховиків, а й забезпечення їх реального виконання, зокрема у частині фінансової стійкості, платоспроможності, добросовісної ринкової поведінки та захисту прав страхувальників. У цьому контексті основна проблема полягає не у відсутності правових засобів впливу на страховий ринок, а у потребі їх послідовного, своєчасного та ризик-орієнтованого застосування з урахуванням специфіки страхової діяльності, економічної нестабільності, наслідків воєнного стану та

необхідності поступового наближення національного регулювання до стандартів Європейського Союзу.

Першою суттєвою проблемою є забезпечення платоспроможності страховиків. Страхова послуга має особливу природу, оскільки споживач сплачує страхову премію раніше, ніж виникає обов'язок страховика здійснити страхову виплату. У зв'язку з цим правовий режим діяльності страховика повинен бути побудований так, щоб його фінансовий стан, структура активів, технічні резерви та система управління ризиками давали змогу виконати зобов'язання перед страхувальниками не декларативно, а фактично.

Другою проблемою є необхідність переходу від переважно формального контролю до повноцінного ризик-орієнтованого нагляду. Формальна наявність ліцензії, звітності або внутрішніх документів страховика сама по собі не гарантує його здатності виконувати страхові зобов'язання. Тому регуляторний вплив має бути спрямований на раннє виявлення ризиків, оцінку якості активів, прозорість структури власності, реальність технічних резервів, ефективність системи корпоративного управління та внутрішнього контролю.

Третьою проблемою є захист прав споживачів страхових послуг. У страхових правовідносинах споживач часто перебуває у слабшому становищі, оскільки не завжди має достатній рівень спеціальних знань для оцінки умов договору, винятків зі страхового покриття, порядку врегулювання страхового випадку та реального фінансового стану страховика. Тому адміністративно-правове регулювання повинно посилювати вимоги до прозорості страхових продуктів, добросовісності переддоговірного інформування, зрозумілості істотних умов договору та ефективності розгляду звернень страхувальників.

Четвертою проблемою є організований вихід проблемних або слабких страховиків з ринку без порушення прав страхувальників. Сам факт зменшення кількості учасників ринку не повинен оцінюватися виключно негативно, якщо він пов'язаний із очищенням ринку від суб'єктів, які не можуть відповідати оновленим вимогам до капіталу, платоспроможності та управління. Водночас адміністративно-правовий механізм такого виходу має бути максимально передбачуваним, процедурно визначеним і спрямованим на захист прав клієнтів.

Література

1. Фурман В. М. Особливості та сутність страхового ринку. Фінанси України. 2005. № 11. С. 126–131.

2. Субачов І. І., Олійник В. Я. Розвиток страхового ринку в Україні як фактору фінансової стабілізації економіки. Фінанси України. 2003. № 5. С. 12–18.

3. Александрова М. М. Страхування: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2002. 208 с.

4. Осадець С. С. Страхування: підручник. 2-ге видання, перероблене і доповнене. Київ: Київський національний економічний університет, 2002. 599 с.

5. Базилевич В. Д., Базилевич К. С. Страхова справа: монографія. 5-те видання, стереотипне. Київ: Знання, 2006. 351 с.

6. Гаманкова О. О. Ринок страхових послуг України: теорія, методологія, практика: монографія. Київ: Київський національний економічний університет, 2009. 283 с.

7. Про страхування:Закон України № 1909-IX від 18 листопада 2021 року // Відомості Верховної Ради України. 2023. № 12–13. Ст. 28. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1909-20

8. Про фінансові послуги та фінансові компанії:Закон України № 1953-IX від 14 грудня 2021 року // Відомості Верховної Ради України. 2023. № 3–4. Ст. 10. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1953-20

9. Про затвердження Положення про характеристики та класифікаційні ознаки класів страхування, особливості здійснення діяльності зі страхування та укладання договорів за класами страхування:Постанова Правління Національного банку України № 182 від 25 грудня 2023 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/v0182500-23

10. Про затвердження Положення про вимоги до системи управління страховика:Постанова Правління Національного банку України № 194 від 27 грудня 2023 року. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_27122023_194

11. Про затвердження Положення про встановлення вимог щодо забезпечення платоспроможності та інвестиційної діяльності страховика:Постанова Правління Національного банку України № 201 від 29 грудня 2023 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/v0201500-23

12. Страховику анульовано ліцензію та виключено з Державного реєстру фінансових установ // Офіційне інтернет-представництво Національного банку України. 21 листопада 2024 року. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/strahoviku-anulovano-litsenziyu-ta-viklyucheno-z-derjavnogo-reyestru-finansovih-ustanov

13. Про затвердження Положення про добровільний вихід з ринку страховика та передачу страховиком страхового портфеля:Постанова Правління Національного банку України № 184 від 25 грудня 2023 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/v0184500-23

14. Про Національний банк України:Закон України № 679-XIV від 20 травня 1999 року // Відомості Верховної Ради України. 1999. № 29. Ст. 238. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/679-14

15. Регулювання ринку небанківських фінансових послуг // Офіційне інтернет-представництво Національного банку України. URL: https://bank.gov.ua/ua/supervision/regulation-nonbank-fs-market

16. Оновлено вимоги до платоспроможності, обліку договорів та захисту інформації страховиків // Офіційне інтернет-представництво Національного банку України. 31 грудня 2023 року. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/onovleno-vimogi-do-platospromojnosti-obliku-dogovoriv-ta-zahistu-informatsiyi-strahovikiv

REFERENCES

1. Furman V. M. Osoblyvosti ta sutnist strakhovoho rynku [Features and Essence of the Insurance Market]. Finansy Ukrainy. 2005, No. 11, pp. 126–131 [in Ukrainian].

2. Subachov I. I., Oliinyk V. Ya. Rozvytok strakhovoho rynku v Ukraini yak faktoru finansovoi stabilizatsii ekonomiky [Development of the Insurance Market in Ukraine as a Factor of Financial Stabilization of the Economy]. Finansy Ukrainy. 2003, No. 5, pp. 12–18 [in Ukrainian].

3. Aleksandrova M. M. Strakhuvannia: navchalnyi posibnyk [Insurance: Study Guide]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 2002. 208 p. [in Ukrainian].

4. Osadets S. S. Strakhuvannia: pidruchnyk. 2-he vyd., pererob. i dop. [Insurance: Textbook. 2nd ed., revised and supplemented]. Kyiv: Kyivskyi natsionalnyi ekonomichnyi universytet, 2002. 599 p. [in Ukrainian].

5. Bazylevych V. D., Bazylevych K. S. Strakhova sprava: monohrafiia. 5-te vyd., ster. [Insurance Business: Monograph. 5th stereotyped ed.]. Kyiv: Znannia, 2006. 351 p. [in Ukrainian].

6. Hamankova O. O. Rynok strakhovykh posluh Ukrainy: teoriia, metodolohiia, praktyka: monohrafiia [The Insurance Services Market of Ukraine: Theory, Methodology, Practice: Monograph]. Kyiv: Kyivskyi natsionalnyi ekonomichnyi universytet, 2009. 283 p. [in Ukrainian].

7. Pro strakhuvannia: Zakon Ukrainy No. 1909-IX vid 18 lystopada 2021 roku [On Insurance: Law of Ukraine No. 1909-IX of November 18, 2021]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2023, No. 12–13, Art. 28. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1909-20 [in Ukrainian].

8. Pro finansovi posluhy ta finansovi kompanii: Zakon Ukrainy No. 1953-IX vid 14 hrudnia 2021 roku [On Financial Services and Financial Companies: Law of Ukraine No. 1953-IX of December 14, 2021]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2023, No. 3–4, Art. 10. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1953-20 [in Ukrainian].

9. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro kharakterystyky ta klasyfikatsiini oznaky klasiv strakhuvannia, osoblyvosti zdiisnennia diialnosti zi strakhuvannia ta ukladannia dohovoriv za klasamy strakhuvannia: Postanova Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy No. 182 vid 25 hrudnia 2023 roku [On Approval of the Regulation on Characteristics and Classification Features of Insurance Classes, Specifics of Carrying Out Insurance Activities and Concluding Contracts by Insurance Classes: Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine No. 182 of December 25, 2023]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/v0182500-23 [in Ukrainian].

10. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro vymohy do systemy upravlinnia strakhovyka: Postanova Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy No. 194 vid 27 hrudnia 2023 roku [On Approval of the Regulation on Requirements for the Insurer's Governance System: Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine No. 194 of December 27, 2023]. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_27122023_194 [in Ukrainian].

11. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro vstanovlennia vymoh shchodo zabezpechennia platospromozhnosti ta investytsiinoi diialnosti strakhovyka: Postanova Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy No. 201 vid 29 hrudnia 2023 roku [On Approval of the Regulation on Establishing Requirements for Ensuring the Solvency and Investment Activities of the Insurer: Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine No. 201 of December 29, 2023]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/v0201500-23 [in Ukrainian].

12. Strakhovyku anulovano litsenziiu ta vykliucheno z Derzhavnoho reiestru finansovykh ustanov [An Insurer's Licence Was Cancelled and It Was Excluded from the State Register of Financial Institutions]. Ofitsiine internet-predstavnytstvo Natsionalnoho banku Ukrainy. November 21, 2024. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/strahoviku-anulovano-litsenziyu-ta-viklyucheno-z-derjavnogo-reyestru-finansovih-ustanov [in Ukrainian].

13. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro dobrovilnyi vykhid z rynku strakhovyka ta peredachu strakhovykom strakhovoho portfelia: Postanova Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy No. 184 vid 25 hrudnia 2023 roku [On Approval of the Regulation on the Voluntary Exit of an Insurer from the Market and Transfer of an Insurance Portfolio by an Insurer: Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine No. 184 of December 25, 2023]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/v0184500-23 [in Ukrainian].

14. Pro Natsionalnyi bank Ukrainy: Zakon Ukrainy No. 679-XIV vid 20 travnia 1999 roku [On the National Bank of Ukraine: Law of Ukraine No. 679-XIV of May 20, 1999]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1999, No. 29, Art. 238. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/679-14 [in Ukrainian].

15. Rehuliuvannia rynku nebankivskykh finansovykh posluh [Regulation of the Non-Bank Financial Services Market]. Ofitsiine internet-predstavnytstvo Natsionalnoho banku Ukrainy. URL: https://bank.gov.ua/ua/supervision/regulation-nonbank-fs-market [in Ukrainian].

16. Onovleno vymohy do platospromozhnosti, obliku dohovoriv ta zakhystu informatsii strakhovykiv [Requirements for Solvency, Contract Accounting and Information Protection of Insurers Have Been Updated]. Ofitsiine internet-predstavnytstvo Natsionalnoho banku Ukrainy.

December 31, 2023. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/onovleno-vimogi-do-platospromojnosti-obliku-dogovoriv-ta-zahistu-informatsiyi-strahovikiv [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 08,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.05.2026

УДК 342.9:378.014.15(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2655-2663

Ляхович Уляна Іванівна к.ю.н, доцент, заступник голови Комітету комплаєнс перевірок Української комплаєнс асоціації, https://orchid.org/ 0000-0001-9279-9208

Ляхович Галина Іванівна д.е.н, професор, професор кафедри управління та адміністрування, директор Івано-франківського навчально-наукового інституту менеджменту Західноукраїнського національного університету, https://orchid.org/ 0000-0002-0077-9128

Вакун Оксана Володимирівна д.держ.упр., доцент, доцент кафедри управління та адміністрування Івано-франківського навчально-наукового інституту менеджменту Західноукраїнського національного університету, http://orcid.org/ 0000-0002-7774-7204

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК СКЛАДОВА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ОСВІТНЬОЮ СФЕРОЮ

Анотація. У статті досліджено особливості нормативно-правового забезпечення академічної доброчесності у закладах вищої освіти, крізь призму публічного управління освітньою сферою. Здійснено аналіз основних нормативно-правових актів, що регулюють дотримання академічної доброчесності в Україні, зокрема Закону України «Про академічну доброчесність» від 18 грудня 2025 року № 4742-IX.

Розкрито інституційні механізми забезпечення академічних стандартів у закладах вищої освіти. Проаналізовано відповідальність науково-педагогічних працівників за порушення академічної доброчесності. Обґрунтовано адміністративно-правову природу досліджуваного інституту, як елементи публічного управління у сфері вищої освіти. Запропоновано напрями удосконалення правового регулювання дослідження сфері.

Автор приходить до висновку, що прийняття Закону України «Про академічну доброчесність» від 18 грудня 2025 року № 4742-IX є визначальним кроком формування системного правового регулювання досліджуваної сфери. Закон не лише консолідує наявні норми, а виводить принципово нові елементи, оновлену ціннісну основу академічної доброчесності, розширене коло суб'єктів регулювання, використання штучного інтелекту. Чинне законодавство містить низку прогалин, що потребують законодавчого врегулювання. Відсутність чіткої градації санкцій, невизначеність строків давності, відсутність мінімальних

процесуальних стандартів, усунення зазначених недоліків є передумовою підвищення ефективності системи академічної відповідальності.

Рішення проблем академічної доброчесності потребує комплексного підходу, що поєднує правові заходи з формуванням правової культури учасників освітнього процесу. Як переконливо свідчить аналіз наукової літератури та судової практики – ефективне правозастосування неможливе без відповідного рівня правосвідомості суб'єктів освітньої діяльності та суспільства загалом.

Ключові слова: публічне управління, академічна доброчесність, заклади вищої освіти, науково-педагогічні працівники, плагіат, адміністративна відповідальність, якість освіти.

Uliana Liakhovych Ph.D. in Law, Associate Professor, Deputy Head of the Compliance Review Committee of the Ukrainian Compliance Association, htts://orchid.org/ 0000-0001-9279-9208

Halyna Liakhovych Doctor of Economics, Professor Director of Ivano-Frankivsk Education and Research Institute of Management WUNU, Professor of the Department of Management and Administration, West Ukrainian National University, htts://orchid.org/ 0000-0002-0077-9128

Oksana Vakun Doctor of Science in Public Administration, assoc. prof. of the Department of Management and Administration, associate professor, West Ukrainian National University, http://orcid.org/ 0000-0002-7774-7204

LEGAL SUPPORT OF ACADEMIC INTEGRITY IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS AS A COMPONENT OF PUBLIC MANAGEMENT OF THE EDUCATIONAL SPHERE

Abstract. The article examines the features of the regulatory and legal support of academic integrity in higher education institutions, through the prism of public governance of the educational sphere. An analysis of the main regulatory and legal acts regulating the observance of academic integrity in Ukraine is carried out, in particular the Law of Ukraine “On Academic Integrity” dated December 18, 2025 No. 4742-IX. The institutional mechanisms for ensuring academic standards in higher education institutions are revealed.

The responsibility of scientific and pedagogical workers for violations of academic integrity is analyzed. The administrative and legal nature of the studied institute is substantiated as elements of public governance in the field of higher education. Directions for improving the legal regulation of the research area are proposed.

The author concludes that the adoption of the Law of Ukraine “On Academic Integrity” dated December 18, 2025 No. 4742-IX is a decisive step in the formation of

systemic legal regulation of the studied area. The law not only consolidates existing norms, but also introduces fundamentally new elements, an updated value basis of academic integrity, an expanded range of regulatory subjects, the use of artificial intelligence. The current legislation contains a number of gaps that require legislative regulation.

The lack of a clear gradation of sanctions, the uncertainty of statutes of limitations, the absence of minimum procedural standards, the elimination of these shortcomings is a prerequisite for increasing the efficiency of the academic responsibility system.

Solving the problems of academic integrity requires a comprehensive approach that combines legal measures with the formation of the legal culture of participants in the educational process. As the analysis of scientific literature and judicial practice convincingly demonstrates, effective law enforcement is impossible without an appropriate level of legal awareness of subjects of educational activity and society as a whole.

Keywords: public administration, academic integrity, higher education institutions, scientific and pedagogical workers, plagiarism, administrative responsibility, quality of education.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток системи вищої освіти в Україні нерозривно пов'язаний із процесами євроінтеграції, модернізації державного управління, підвищенням якості освітніх послуг та наукових досягнень. Центральне місце в зазначених трансформаційних процесах посідає академічна доброчесність, як системоутворюючий принцип функціонування освітньої сфери, її правове забезпечення є не лише питанням наукової етики, а й невід'ємним елементом публічного управління в галузі освіти.

Як слушно зазначають Христинченко Н.П., Шишка Р.Б. та Бородін І.Л., «наука є засобом розвитку людства та цінністю сама по собі, яка вимагає захисту, як інтелектуальна власність з погляду приватного права та публічною цінністю, з погляду адміністративного права» [1, с. 731].

Зазначена позиція є концептуальним підґрунтям для розуміння дуальної природи академічної доброчесності одночасно, як предмету правового захисту та як об'єкту публічного управління. Проблема правового регулювання академічної доброчесності набуває особливої актуальності в контексті прийняття Закону України «Про академічну доброчесність» від 18 грудня 2025 року № 4742-IX, що запроваджує принципово нові підходи до правового забезпечення зазначеного інституту відповідно до положень преамбули Закону: «Верховна Рада України визнає академічну доброчесність важливою передумовою провадження якісної освітньої та наукової (творчої) діяльності, здобуття якісної освіти, утвердження в суспільстві довіри до результатів навчання і наукових (творчих) досягнень, а також формування поваги до честі та гідності людини.» [2]. Зазначене формулювання розкриває публічно-правову

цінність академічної доброчесності, як гарантії суспільної довіри до інституту освіти.

Мета статті

Метою статті є комплексний аналіз правового забезпечення академічної доброчесності в закладах вищої освіти, як складової системи публічного управління освітньою сферою, виявлення прогалин і суперечностей чинного законодавства та формулювання пропозицій щодо його вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема академічної доброчесності привертає увагу дослідників у галузі адміністративного, трудового та цивільного права. Аналіз наукових джерел свідчить про кілька векторів наукового аналізу проблематики забезпечення академічної доброчесності. Зокрема науковці Зубцова Ю., Сущенко Л. та Шаблиста Г. трактують академічну доброчесність, як етичну категорію: «академічна доброчесність є ключовим складником якісної освіти й наукових досліджень» [3, с. 72] і що «незважаючи на наявність нормативно-правової бази, питання дотримання її принципів залишається актуальним» [3, с. 72]. Дослідники акцентують увагу на необхідності ціннісного підходу до формування культури доброчесності, який передбачає не лише правові санкції але й виховання особистої відповідальності науковця.

Протилежний підхід представлено у роботах Христинченко Н.П., Шишки Р.Б. та Бородіна І.Л. який акцентує увагу на адміністративно-правовій природі досліджуваного інституту: «систему нормативно-правових та адміністративних заходів на основі реалізації норм адміністративного права, зовнішнім виразним якого є освітні та наукові закони, підзаконні нормативно-правові акти центральних та локальних адміністративних органів з метою отримання публічної довіри науковою спільнотою до результатів наукових досліджень» [1, с. 732]. Автори визначають правове забезпечення академічної доброчесності, яке розкриває системний характер правового регулювання академічної доброчесності та підкреслює його публічно-правовий характер.

Окремий підхід представлено у роботі Саленка І.В., який розглядає академічну доброчесність: «не лише як сукупність етичних принципів, а як самостійний правовий інститут освітнього права, що інтегрує норми трудового, адміністративного та освітнього законодавства» [4, с. 278]. Дослідник переконливо доводить, що «академічна відповідальність має самостійну правову природу та становить особливу форму юридичної відповідальності, спрямовану на захист публічного інтересу у сфері забезпечення якості освіти і науки» [4, с. 282].

Інституційний вимір проблеми досліджено у роботі Слободянюк О. та Залюбівської О., які аналізуючи досвід Вінницького національного технічного університету показали що: «демократизація системи управління процесами забезпечення академічної доброчесності (її прозорість та підзвітність, широке залучення учасників освітнього процесу до розроблення процесів імплементації

принципів академічної доброчесності) сприяє довірі та усвідомленню впливу учасників на виконання стратегії та місії закладу» [5, с. 2].

Питання академічної доброчесності в закладах вищої освіти системи МВС України досліджували Казначеєва Д.В. та Казначеєв В.М., які наголосили що: «дотримання академічної доброчесності є не тільки важливим фактором забезпечення якості вищої освіти, а ще й тим важливим критерієм, який визначає, які моральні і етичні принципи будуть сформовані у здобувачів вищої освіти за роки їхнього навчання у ВНЗ» [6, с. 241].

В контексті правової культури та публічного управління важливе значення має позиція Шевчук О., яка доводить що: «правова культура суб'єктів громадського контролю - основа нового українського суспільства» і що «успішне вирішення цих завдань залежить від багатьох факторів, але головним чином від рівня організації правової освіти та рівня освіти суб'єктів громадського контролю» [7, с. 106]. Зазначене положення принципово важливе для розуміння зв'язку між академічною доброчесністю та загальним рівнем правової культури в суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концептуальне осмислення академічної доброчесності крізь призму публічного управління потребує з'ясування її місця в системі управлінських відносин у сфері освіти. Публічне управління освітньою сферою являє собою сукупність цілеспрямованих впливів органів державної влади та органів місцевого самоврядування та інших суб'єктів публічної адміністрації на освітній сектор з метою забезпечення його ефективного функціонування та розвитку відповідно до суспільних потреб.

Відповідно до концепції Шевчук О. правова культура суб'єктів публічної діяльності безпосередньо визначає ефективність реалізації правових норм авторка зазначає, що: «знання нормативно-правових актів активно впливає на рівень професійної правосвідомості, професійної правової культури особи, тому що професійна правова культура формується на основі глибоких якісних знань юридичних теорій, законодавства, наявності умінь і навичок їх реалізації» [7, с. 104; 12].

Заслуговуючи таку логіку до сфери академічної доброчесності можна стверджувати, що рівень правової культури науково-педагогічних працівників є необхідною умовою реального, а не декларативного отримання дотримання академічних стандартів.

Важливим аспектом публічного управління у досліджуваній сфері є роль Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти НАЗЯВО, як спеціального адміністративного органу не лише встановлює стандарти якості освіти, але здійснює повноваження щодо скасування рішень про присудження наукових ступенів у разі встановлення фактів академічного плагіату. Таким чином в Україні сформовано дворівневу систему управлінського контролю на інституційному рівні - органи самого закладу вищої освіти на державному - НАЗЯВО.

Слободянюк О. та Залюбівська О., аналізуючи досвід ВНТУ виявили ключові принципи ефективного врядування в академічній сфері: «відкритість, прозорість та підзвітність, залучення, ефективність та злагодженість дій» [5, с. 10]. Ці принципи є тотожними загальним принципом доброго врядування *(good governance),* що свідчить про концептуальну єдність між академічною доброчесністю та сучасними стандартами публічного управління.

Інститут відповідальності за порушення академічної доброчесності є центральним елементом її правового визначення. Закон України «Про академічну доброчесність» № 4742-IX деталізував та систематизував систему санкцій поклавши її основу принципи диференційованої відповідальності залежно від характеру правопорушення.

Відповідно до статті 22 Закону до педагогічного працівника: «може бути застосовано одну або декілька санкцій» [2]. До основних видів академічної відповідальності науково-педагогічних працівників відносяться: виключення зі складу вченої ради та інших колегіальних органів управління закладу освіти з позбавленням права бути членом відповідного органу на строк від одного до трьох років; позбавлення права участі в атестації здобувачів ступеня вищої освіти, наукового ступеня; позбавлення права брати участь у конкурсах щодо отримання грантів та програмах академічної мобільності; позбавлення права бути науковим керівником або консультантом здобувачів [2].

Проблема співвідношення академічної та дисциплінарної відповідальності залишається дискусійною Саленко І.В. аргументовано доводить що: «академічна та дисциплінарна відповідальність мають різну правову природу та спрямовані на захист різних цінностей: академічна відповідальність захищає інтереси академічної спільноти та довіру до наукових результатів, тоді як дисциплінарна - інтереси роботодавця та трудову дисципліну. Тому їх паралельне застосування є допустимим за умови дотримання принципу пропорційності» [4, с. 282]. Таке трактування видається обґрунтованим з позиції теорії юридичної відповідальності та не суперечить принципу non bis in idem, оскільки йдеться про різні правові підстави та різний захист різних об'єктів.

Судова практика підтверджує складність справ про порушення академічної доброчесності. Рішення Луганського окружного адміністративного суду у справі № 640/7940/22 чітко визначає, що порушенням академічної доброчесності є «академічний плагіат - оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження та/або відтворення опублікованих текстів інших авторів без зазначення авторства» [13]. Водночас Рішення Чернігівського окружного адміністративного суду у справі № 620/558/19 вказує, що «обов'язковою умовою притягнення працівника до відповідальності є його вина» [14], а практика «колективної відповідальності без ідентифікації окремо визначеного порушення певних працівників» [4, с. 282] суперечить принципу індивідуалізації відповідальності.

Значною прогалиною чинного законодавства є невизначеність строків давності для притягнення до відповідальності за порушення академічної доброчесності відповідно до положення Державної антикорупційної програми: «громадськість наполягає на тому, щоб у законодавстві прямо було закріплено відсутність строку давності для позбавлення наукового ступеня за академічний плагіат, фабрикацію, фальсифікацію та інші порушення академічної доброчесності» [4, с. 279]. Водночас «щодо дисертацій, захист яких здійснився після набрання чинності відповідним Законом (тобто з 6 вересня 2014 р.), жодних визначених строків давності немає» [4, с. 279], що утворює правову невизначеність та потребує законодавчого врегулювання.

Висновки.

Проведення дослідження дозволяє сформулювати наступні висновки.

Правове забезпечення академічної доброчесності в закладах вищої освіти є складовою системи публічного управління освітньою сферою. Його адміністративно-правова природа визначається спрямованістю на забезпечення публічної довіри до результатів наукових досліджень, що є суспільною цінністю та не потребує охорони методами публічного права.

Прийняття Закону України «Про академічну доброчесність» від 18 грудня 2025 року № 4742-IX є визначальним кроком формування системного правового регулювання досліджуваної сфери. Закон не лише консолідує наявні норми, а виводить принципово нові елементи, оновлену ціннісну основу академічної доброчесності, розширене коло суб'єктів регулювання, використання штучного інтелекту.

Чинне законодавство містить низку прогалин, що потребують законодавчого врегулювання. Відсутність чіткої градації санкцій, невизначеність строків давності, відсутність мінімальних процесуальних стандартів, усунення зазначених недоліків є передумовою підвищення ефективності системи академічної відповідальності.

Рішення проблем академічної доброчесності потребує комплексного підходу, що поєднує правові заходи з формуванням правової культури учасників освітнього процесу. Як переконливо свідчить аналіз наукової літератури та судової практики – ефективне правозастосування неможливе без відповідного рівня правосвідомості суб'єктів освітньої діяльності та суспільства загалом.

Література:

1. Христинченко Н.П., Шишка Р.Б., Бородін І.Л. Правове забезпечення академічної доброчесності у науковій діяльності в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 6. С. 731–733. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/172

2. Про академічну доброчесність: Закон України від 18.12.2025 № 4742-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4742-20 (дата звернення: 20.05.2026).

3. Зубцова Ю.В., Сущенко Л.П., Шаблиста Г.О. Правове регулювання академічної доброчесності: вітчизняний і міжнародний контексти. Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Педагогіка. Психологія». 2025. Вип. 8. С. 68–73. DOI: https://doi.org/10.32782/academ-ped.psyh-2025-2.09

4. Саленко І.В. Правове регулювання академічної доброчесності як інституційного обов'язку науково-педагогічних працівників: доктринальні засади та механізми реалізації. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО. 2026. Вип. 93: частина 3. С. 278–284. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.3.38

5. Слободянюк О., Залюбівська О. Забезпечення академічної доброчесності в закладах вищої освіти крізь призму нормативно-правових документів. Академічні візії. 2025. Вип. 39. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.14886355

6. Казначеєва Д.В., Казначеєв В.М. Академічна доброчесність як фактор забезпечення якості вищої освіти в системі МВС України. Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України: матеріали науково-практичного семінару. Харків, 2020. С. 239–241.

7. Шевчук О. Громадський контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування як чинник формування правової культури в Україні. Актуальні проблеми правознавства. 2022. Вип. 4 (32). С. 102–108. DOI: https://doi.org/10.35774/app2022.04.102

8. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19 (дата звернення: 20.05.2026).

9. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII. Відомості Верховної Ради. 2016. № 3. Ст. 25.

10. Кодекс академічної доброчесності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти. 2019. URL: https://cutt.ly/1rUOsgcf (дата звернення: 20.05.2026).

11. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18 (дата звернення: 20.05.2026).

12. Mentukh, N., et al. "Ensuring information security: comparative legal aspect." *Central European Management Journal* 31.3 (2023): 74-87.

13. Рішення Луганського окружного адміністративного суду: справа № 640/7940/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/130110157.

14. Рішення Чернігівського окружного адміністративного суду від 2019 р.: справа № 620/558/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/81363227.

REFERENCES

1. Khrystynchenko, N. P., Shyshka, R. B., & Borodin, I. L. (2023). Pravove zabezpechennia akademichnoi dobrochesnosti u naukovii diialnosti v Ukraini [Legal framework of academic integrity in scientific activity in Ukraine]. Yurydychne Naukove Elektronne Zhurnal [Law Electronic Scientific Journal], (6), 731–733. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/172

2. Verkhovna Rada of Ukraine. (2025). Pro akademichnu dobrochesnist [On Academic Integrity]: Law of Ukraine No. 4742-IX. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4742-20

3. Zubtsova, Yu. V., Sushchenko, L. P., & Shablysta, H. O. (2025). Pravove rehuliuvannia akademichnoi dobrochesnosti: vitchyznianyi i mizhnarodnyi konteksty [Legal regulation of academic integrity: domestic and international contexts]. Naukovyi Visnyk Vinnytskoi Akademii Bezperervnoi Osvity. Seriia «Pedahohika. Psykholohiia» [Scientific Bulletin of Vinnytsia Academy of Continuing Education. Series "Pedagogy. Psychology"], (8), 68–73. https://doi.org/10.32782/academ-ped.psyh-2025-2.09

4. Salenko, I. V. (2026). Pravove rehuliuvannia akademichnoi dobrochesnosti yak instytutsiinoho oboviazku naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv: doktrynalni zasady ta mekhanizmy realizatsii [Legal regulation of academic integrity as an institutional duty of scientific and pedagogical workers: doctrinal principles and implementation mechanisms]. Naukovyi Visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriia PRAVO [Uzhhorod National University Scientific Herald. Series LAW], 93(3), 278–284. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.3.38

5. Slobodianiuk, O., & Zaliubivska, O. (2025). Zabezpechennia akademichnoi dobrochesnosti v zakladakh vyshchoi osvity kriz pryzmu normatyvno-pravovykh dokumentiv

[Ensuring academic integrity in higher education institutions through the prism of regulatory documents]. Akademichni Vizii [Academic Visions], (39). https://doi.org/10.5281/zenodo.14886355

6. Kaznacheieva, D. V., & Kaznacheiev, V. M. (2020). Akademichna dobrochesnist yak faktor zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity v systemi MVS Ukraini [Academic integrity as a factor in ensuring the quality of higher education in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. In Pidhotovka politseiskykh v umovakh reformuvannia systemy MVS Ukraini: materialy naukovo-praktychnoho seminaru [Police training in the context of reforming the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: materials of the scientific and practical seminar] (pp. 239–241). Kharkiv.

7. Shevchuk, O. (2022). Hromadskyi kontrol za diialnistiu orhaniv mistsevoho samovriaduvannia yak chynnyk formuvannia pravovoi kultury v Ukraini [Public control over the activities of local self-government bodies as a factor in the formation of legal culture in Ukraine]. Aktualni Problemy Pravoznavstva [Actual Problems of Law], 4(32), 102–108. https://doi.org/10.35774/app2022.04.102

8. Verkhovna Rada of Ukraine. (2017). Pro osvitu [On Education]: Law of Ukraine No. 2145-VIII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19

9. Verkhovna Rada of Ukraine. (2015). Pro naukovu i naukovo-tekhnichnu diialnist [On Scientific and Scientific-Technical Activity]: Law of Ukraine No. 848-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady [Bulletin of Verkhovna Rada], (3), Art. 25.

10. National Agency for Higher Education Quality Assurance. (2019). Kodeks akademichnoi dobrochesnosti Natsionalnoho ahentstva iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity [Code of Academic Integrity of the National Agency for Higher Education Quality Assurance]. https://cutt.ly/1rUOsgcf

11. Verkhovna Rada of Ukraine. (2014). Pro vyshchu osvitu [On Higher Education]: Law of Ukraine No. 1556-VII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18

12. Mentukh, N., et al. (2023). Ensuring information security: comparative legal aspect. Central European Management Journal, 31(3), 74-87.

13. Luhansk District Administrative Court. (2022). Decision in Case No. 640/7940/22. Unified State Register of Court Decisions. https://reyestr.court.gov.ua/Review/130110157

14. Chernihiv District Administrative Court. (2019). Decision in Case No. 620/558/19. Unified State Register of Court Decisions. https://reyestr.court.gov.ua/Review/81363227

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК:351.851:342.78

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2664-2672

Максименко Олена Василівна кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем криміналістичного забезпечення та судової експертології навчально-наукового експертно-криміналістичного інституту Національної академії внутрішніх справ, https://orcid.org/0000-0002-3039-1773

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ ГАРАНТУВАННЯ БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Анотація. У змісті даної статті комплексно досліджено поняття адміністративних правовідносин та їх особливості під час забезпечення безпеки в закладах загальної середньої освіти на період дії правового режиму воєнного стану в Україні, зроблено авторські узагальнення та пропозиції крізь призму низки онтологічних процесів сучасної політичної обстановки. Автором акцентовано увагу на сучасних радикальних змінах підходів до управління освітньою галуззю, яка має забезпечувати не лише навчальний процес, а й формування безпечного середовища як передумови реалізації права на освіту. Досліджено зміни суб'єктного складу, посилення імперативних методів управління та впровадження нових безпекових стандартів - Служби освітньої безпеки. Окрему увагу в статті приділено новому суб'єкту адміністративних правовідносин — Службі освітньої безпеки (далі - СОБ). У змісті статті виокремлено й розглянуто правовий статус інспекторів СОБ як представників Національної поліції, які законодавцем інтегровані в сучасне освітнє середовище для виконання превентивних, правоохоронних та просвітницьких функцій. У результаті дослідження доведено, що їхня присутність змінює порядок взаємодії між адміністрацією школи, батьківською громадою та органами правопорядку, посилюючи вертикаль контролю.

Окрім того, в роботі розглянуто окремі повноваження військових адміністрацій, зокрема, щодо прийняття рішень про форму навчання. Зазначене підтверджує наявність централізації адміністративних правовідносин у сфері державного управління в умовах воєнного стану. У висновку визначено, що сформована модель адміністративно правових відносин забезпечення безпеки в школах являється адаптивною відповіддю на загрози воєнного стану, що поєднує в собі заходи цивільного захисту, фізичної безпеки та психологічної підтримки учасників освітнього процесу.

Ключові слова: адміністративні правовідносини, воєнний стан, освітня безпека, Служба освітньої безпеки, заклади загальної середньої освіти.

Maksymenko Olena Vasylivna Candidate of Law, Senior Researcher, Leading Researcher of the Research Laboratory on Forensic Support and Forensic Expertise of the Educational and Scientific Expert Forensic Institute of the National Academy of Internal Affairs, https://orcid.org/0000-0002-3039-1773

FEATURES OF ADMINISTRATIVE LEGAL RELATIONS IN THE SPHERE OF GUARANTEEING A SAFE EDUCATIONAL ENVIRONMENT DURING THE PERIOD OF MARTIAL STATE IN UKRAINE

The content of this article comprehensively examines the concept of administrative legal relations and their features when ensuring security in secondary education institutions during the period of the legal regime of martial law in Ukraine, and makes authorial generalizations and proposals through the prism of a number of ontological processes of the modern political situation. The author focuses on modern radical changes in approaches to managing the educational sector, which should ensure not only the educational process, but also the formation of a safe environment as a prerequisite for the realization of the right to education. Changes in the subject composition, strengthening of imperative management methods and the introduction of new security standards - the Educational Security Service - are studied. Special attention is paid in the article to the new subject of administrative legal relations - the Educational Security Service (hereinafter - the SBS). The content of the article identifies and considers the legal status of SBS inspectors as representatives of the National Police, who are integrated by the legislator into the modern educational environment to perform preventive, law enforcement and educational functions. The study proves that their presence changes the order of interaction between the school administration, the parent community and law enforcement agencies, strengthening the vertical of control.

In addition, the work considers certain powers of military administrations, in particular, regarding decision-making on the form of education. This confirms the presence of centralization of administrative legal relations in the sphere of state administration under martial law. The conclusion determines that the formed model of administrative legal relations for ensuring security in schools is an adaptive response to the threats of martial law, which combines measures of civil protection, physical security and psychological support for participants in the educational process.

Keywords: administrative legal relations, martial law, educational security, Educational Security Service, general secondary education institutions.

Вступ (Постановка проблеми).

В умовах військового стану одним із найважливіших завдань закладів загальної середньої освіти є забезпечення безпечного освітнього середовища, а також навчального процесу. Формування адміністративних правовідносин у цій сфері регулюються Конституцією України та спеціальним законодавством про

воєнний стан [1]. Специфіка окреслених правовідносин полягає в обмеженні певних диспозитивних прав учасників освітнього процесу заради збереження життя та здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теоретичний фундамент адміністративного права у контексті воєнного часу закладено у працях В. Галунька [2]. Окремі аспекти управлінсько-правових механізмів забезпечення безпеки освітнього процесу в умовах дії воєнного стану в Україні дослідили Н. Башурин та О. Зозуляк [3].

Адміністративно-правові засади діяльності Служби освітньої безпеки Національної поліції України в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрями модернізації вивчав Д. Зінченко [4]. Процесуальні аспекти публічного управління в цей період досліджувала О. Кузьменко [5], а роль правоохоронних органів у забезпеченні безпеки — Р. Миронюк [6]. Водночас, адміністративні правовідносини щодо забезпечення безпеки дітей в закладах загальної середньої освіти в умовах військового стану в Україні залишаються не дослідженими, а впровадження нових безпекових стандартів у 2025-2026 рр. – не проаналізованими.

Мета статті

Дослідження особливостей адміністративних правовідносин, які виникають під час забезпечення безпеки дітей в закладах загальної середньої освіти в умовах військового стану в Україні. Теоретичне узагальнення нормативно-правових актів, а також порядок взаємодії суб'єктів адміністративних правовідносин сучасних безпекових викликів в освітньому середовищі.

Виклад основного матеріалу

У сучасних умовах реалізації права дитини на освіту державою запропоновано декілька форм її отримання. Зокрема, у статті 9 Закону України «Про освіту» визначено: - інституційна (очна (денна, вечірня), заочна, дистанційна, мережева); - індивідуальна (екстернатна, сімейна (домашня), педагогічний патронаж, на робочому місці (на виробництві); -дуальна освіта. . Очна (денна, вечірня) форма здобуття освіти - це спосіб організації навчання здобувачів освіти, що передбачає їх безпосередню участь в освітньому процесі [7]. В умовах військового стану, систематичних тривог та загрози ракетно-дронових обстрілів, окрім якісно організованого навчального процесу, першочерговим обов'язком адміністрації школи є забезпечення фізичної безпеки здобувачів освіти. Перебування дітей у закладах загальної середньої освіти потребує створення належних безпекових умов та особливої турботи в ситуаціях підвищеної небезпеки.

Адже, сучасна українська школа - це вже не лише простір для здобуття знань, а складний соціальний організм, що виконує функції захисту, психологічної реабілітації та формування стійкості майбутнього покоління. У таких екстремальних умовах традиційних засобів цивільної безпеки виявилося недостатньо, що зумовило запит суспільства на принципово новий

інституційний підхід - інтеграцію правоохоронного компоненту безпосередньо в освітнє середовище. Дієвою відповіддю на ці виклики стало створення Служби освітньої безпеки (СОБ) Національної поліції України [4] Тож, основним суб'єктом адміністративних відносин став інспектор Служби освітньої безпеки (СОБ). Його статус регламентується Постановою КМУ № 41 [8] та Наказом МВС № 28 [9]. Як зазначає Р. Миронюк, участь поліції в освітньому процесі тепер має не епізодичний, а постійний превентивний характер [6].

Окрім того, важливим кроком у забезпеченні освітньої безпеки стало прийняття Закону № 4609-IX [11], який вніс зміни до базового Закону «Про повну загальну середню освіту» [11], закріпивши обов’язковість фізичної охорони та технічних засобів контролю.

Зазначені фактори безпосередньо впливають на формування адміністративних правовідносин у досліджуваній сфері.

Адміністративні правовідносини, як і будь-які відносини, що регулюються за допомогою норм права, мають свою особливу структуру, а саме сукупність обов’язкових і взаємопов’язаних між собою елементів, вони характеризуються динамічністю та мінливістю щодо правового регулювання.

Адміністративні правовідносини, на наш погляд, доречно визначити як суспільні відносини у сфері державного управління, учасники яких виступають носіями прав і обов'язків, урегульованих нормами адміністративного права. Адміністративно-правові відносини є різновидом правових відносин, а тому характеризуються їх загальними ознаками. Складовими частинами адміністративно-правових відносин є: суб'єкти, об'єкти та юридичні факти [12].

Адміністративно-правові відносини характеризуються усіма ознаками правових відносин, але, крім цього, мають деякі особливості, які полягають у тому, що:

1. Виникають у сфері управління, тобто в повсякденній практичній реалізації завдань і функцій держави щодо здійснення управління господарським, соціально-культурним будівництвом, адміністративно-політичною сферою, іншою управлінською діяльністю; 2. Обов'язково однією із сторін є орган виконавчої влади (державного управління) або громадська організація, наділена державновладними повноваженнями; 3. Проявляють особливий зв'язок між їх учасниками, один з яких за даних обставин має право вимагати від іншого такої поведінки, яка передбачена адміністративно-правовою нормою; 4. Для органу управління право є одночасно і обов'язком суб'єкта адміністративних правовідносин; 5. можуть виникнути за ініціативою будь-якого суб'єкта адміністративного права, але згода іншої сторони не є обов'язковою умовою для їх виникнення; 6. порушення однією із сторін своїх обов'язків зумовлює її відповідальність не перед іншою стороною, а перед державою в особі її компетентних органів; 7. можуть бути реалізовані на засадах як влади і підпорядкування, так і рівності сторін, тобто кожна сторона зобов'язана виконувати конкретні вимоги правової норми [13].

Стосовно суб'єктів адміністративних правовідносин щодо забезпечення безпеки в закладах загальної середньої освіти в умовах військового стану, то їх можна охарактеризувати як систему державних органів, які створюють належні фізіологічні та психологічні умови для комфортного навчання учасників освітнього процесу, а також перебування їх в укриттях під час обстрілів. В умовах воєнного стану коло суб'єктів розширилося. Окрім традиційних учасників (директор, вчитель, учень), ключову роль окремі органи державних силових відомств.

До суб'єктів адміністративних правовідносин щодо забезпечення безпеки дітей у школах під час воєнного стану, належать:

- Керівники закладів освіти
- Військові адміністрації: мають право одноосібно приймати рішення про форму навчання (очна/дистанційна).
- Органи ДСНС: здійснюють імперативний нагляд за станом укриттів.
- Інспектори Служби освітньої безпеки (СОБ): працівники поліції, які мають спеціальний адміністративно-правовий статус (поєднання функцій охорони, нагляду та просвіти).

Окрім того варто визначити особливість наступного елементу адміністративних правовідносин – юридичний факт. Юридичним фактом таких правових відносин є обставини спричинені умовами військового стану, які регламентовані адміністративно-правовими актами, що визначають порядок взаємодії, а також права і обов'язки суб'єктів правовідносин

Поряд з розглянутими елементами адміністративних правовідносин щодо забезпечення безпеки дітей у школах під час воєнного стану в Україні є об'єкт правовідносин. Об'єктом досліджуваних правовідносин є те, заради чого вони виникають, тобто певна дія чи бездіяльність суб'єктів адміністративних правовідносин спрямована на забезпечення безпеки дітей у закладах загальної середньої освіти під час воєнного стану в Україні.

Із урахуванням особливостей структури адміністративних правовідносин у досліджуваній роботі, доречно визначити, що в умовах воєнного стану коло суб'єктів у закладах освіти стало ширшим. Професійна діяльність суб'єктів адміністративних правовідносин щодо забезпечення безпеки дітей у закладах загальної середньої освіти у мирний час здійснювалася за методами рекомендацій та диспозитивності, то під час воєнного стану спостерігається перехід до імперативності. Метод імперативності проявляється:

- Обов'язковість облаштування захисних споруд (укриттів) як умова ліцензування діяльності.
- Запровадження суворих правил пропускного режиму (Постанова КМУ № 911 та спеціальні накази МВС).
- Заборона допуску сторонніх осіб без спеціальної перевірки.

Тобто, сучасні умови вимагають, щоб адміністративні правовідносини щодо безпеки змістилися від рекомендаційних протоколів до суворих

імперативних приписів. Зокрема, Кодекс цивільного захисту України [14] визначає алгоритм експлуатації укриттів, який є обов'язковим для всіх закладів освіти. Невиконання цих вимог тягне за собою адміністративну відповідальність посадових осіб.

Деякі вчені, серед яких і О. Харитонова підкреслюють, що в умовах безпекових викликів адміністративне регулювання має поєднувати цифровізацію (системи відеонагляду) та фізичну присутність фахівців з безпеки [15]. Це підтверджується Типовим переліком заходів, затвердженим МВС у 2026 році [9], де деталізовано порядок пропускного режиму.

Безпекове середовище сьогодні — це комплексний об'єкт правовідносин. Згідно з методичними посібниками МОН [11], адміністрація закладу несе відповідальність не лише за фізичний захист, а й за створення умов для психологічного розвантаження під час перебування в укриттях. Це створює нову площину адміністративної взаємодії між засновниками (місцевою владою) та керівниками закладів щодо належного фінансування таких заходів [5].

Висновки

Проголошення воєнного стану в Україні, з початком повномасштабного вторгнення військ РФ на територію нашої держави, вплинуло на всю систему державно-правового механізму управління суспільними процесами. Адаптація економіки та подальшого життя населення в умовах воєнного стану породила низку важливих вимог до адміністративно правового регулювання безпеки в закладах загальної середньої освіти.

Зокрема, поряд із педагогами у школах на постійній основі запроваджено роботу представників Національної поліції, які відносяться до департаменту патрульної поліції і являються працівниками новоствореної Служби освітньої безпеки. На наш погляд, підготовка кадрів для таких працівників потребує удосконалення.

Окрім того, вважаємо за доцільне провести дослідження конкретних кейсів у школах за участі працівників служби освітньої безпеки [6].

Важливим є також і те, що у період воєнного стану в державі, встановлено чіткий порядок відвідування закладів освіти, детально регламентовано Інструкціями права та обов'язки осіб-відвідувачів [7].

У період підвищеної небезпеки, під час повітряних тривог, пріоритетом над освітніми стандартами являються норми цивільного захисту. Усі учасники адміністративних правовідносин щодо забезпечення безпеки дітей у школах, зобов'язані як найшвидше зупинити заняття і допомогти дітям спуститися до укриття [4]. Окреслені дії законодавця є підтвердженням того, що життя і здоров'я людини є найвищою цінністю держави, а також те, що українське право є живим, гнучким і природнім. Однак, на наш погляд потребує удосконалення механізм взаємодії поліції, ДСНС та органів місцевого самоврядування.

Отже, особливостями адміністративних правовідносин у сфері безпеки закладів загальної середньої освіти під час воєнного стану є:

1. Централізація управління: провідна роль військових адміністрацій та правоохоронних органів.
2. Деталізація регламентів: перехід від загальних норм до детальних протоколів (чек-листи безпеки).
3. Мілітаризація охорони: заміна цивільних вахтерів професійними працівниками поліції/охорони.
4. Комплексність**:** безпека розглядається як єдність цивільного захисту, фізичної охорони та психологічної підтримки.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. (із змінами).
2. Галунько В. В., Пєтков С. В., Курило В. І. та ін. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / за заг. ред. В. В. Галунька. 4-те вид. Київ : Академія Паблішинг, 2021. 656 с.
3. Зозуляк О. І., Башурин Н. Я. Управлінсько-правові механізми забезпечення безпеки освітнього процесу в умовах дії воєнного стану в Україні. *Експерт: парадигми юридичної науки і державного управління*. 2023. № 5 (29). С. 132–145. URL: https://lib-repo.pnu.edu.ua/bitstream/123456789/18840/1/7272-Article%20Text-21873-1-10-20231128.pdf (дата звернення: 27.05.2026).
4. Зінченко Д. Адміністративно-правові засади діяльності Служби освітньої безпеки Національної поліції України в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрями модернізації. *Європейські перспективи*. 2026. № 1. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c8dd704b-ef4b-416e-aae7-07368e6d527b/content (дата звернення: 27.05.2026).
5. Кузьменко О. В. Адміністративний процес у воєнний період: теоретико-правовий аспект. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. № 4. С. 12–18.
6. Миронюк Р. В. Правові засади діяльності Національної поліції України щодо забезпечення публічної безпеки в умовах воєнного стану. *Право і суспільство*. 2024. № 1. С. 98–105.
7. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text (дата звернення: 27.05.2026).
8. Деякі питання організації служби інспекторів Служби освітньої безпеки : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.01.2024 № 41 (із змінами). URL: kmu.gov.ua (дата звернення: 27.05.2026).
9. Про затвердження Типового переліку заходів з охорони та забезпечення безпеки в закладах освіти : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 08.01.2026 № 28. *Офіційний вісник України*. 2026. № 5.
10. Про внесення змін до деяких законів України щодо запровадження заходів безпеки в закладах освіти : Закон України від 18.09.2025 № 4609-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 04.05.2026).
11. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. *Офіційний вісник України*. 2020. № 11. Ст. 434. (у редакції Закону від 18.09.2025 № 4609-IX).
12. Максименко О. В. Особливості суб’єктів адміністративних правовідносин в теорії адміністративного права. *Збірник наукових праць*. URL: https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/11/67-2.pdf (дата звернення: 27.05.2026).
13. Поняття адміністративно-правових відносин і їх ознаки. *Адміністративне право України*: вебсайт. URL: https://sites.google.com/site/igroupteamsite/administrativne-pravoukraieni/ponatta-administrativno-pravovih-vidnosin-i-ieh-oznaki (дата звернення: 27.05.2026).

14. Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 02.10.2012 № 5403-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 34-35. Ст. 458.

15. Харитонова О. І. Адміністративно-правове регулювання відносин у сфері освіти в умовах цифровізації та безпекових викликів. *Юридичний часопис*. 2025. № 2. С. 45–53.

REFERENCES

1. Ukraine. (1996). *Konstytutsiia Ukrainy* [Constitution of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, (30), Art. 141. [in Ukrainian].

2. Halunko, V. V., Pietkov, S. V., Kurylo, V. I. et al. (2021). *Administrativne pravo Ukrainy. Povnyi kurs* [Administrative law of Ukraine. Full course]: pidruchnyk. (4th ed.). Kyiv: Akademiia Pablishynh. [in Ukrainian].

3. Zozuliak, O. I., & Bashuryn, N. Ya. (2023). Upravlinsko-pravovi mekhanizmy zabezpechennia bezpeky osvitnoho protsesu v umovakh dii voiennoho stanu v Ukraini [Administrative and legal mechanisms for ensuring the safety of the educational process under martial law in Ukraine]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnoi nauky i derzhavnoho upravlinnia*, 5(29), 132–145. URL: https://lib-repo.pnu.edu.ua/bitstream/123456789/18840/1/7272-Article%20Text-21873-1-10-20231128.pdf (accessed: 27.05.2026). [in Ukrainian].

4. Zinchenko, D. (2026). Administrativno-pravovi zasady diialnosti Sluzhby osvitnoi bezpeky Natsionalnoi politsii Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: suchasni vyklyky ta napriamy modernizatsii [Administrative and legal principles of the Educational Security Service of the National Police of Ukraine activity under martial law: modern challenges and directions of modernization]. *Evropeiski perspektyvy*, (1). URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c8dd704b-ef4b-416e-aae7-07368e6d527b/content (accessed: 27.05.2026). [in Ukrainian].

5. Kuzmenko, O. V. (2023). Administrativnyi protses u voiennyi period: teoretyko-pravovyi aspekt [Administrative process in the military period: theoretical and legal aspect]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*, (4), 12–18. [in Ukrainian].

6. Myroniuk, R. V. (2024). Pravovi zasady diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy shchodo zabezpechennia publichnoi bezpeky v umovakh voiennoho stanu [Legal principles of the National Police of Ukraine activities to ensure public safety under martial law]. *Pravo i suspilstvo*, (1), 98–105. [in Ukrainian].

7. Ukraine. (2017). *Pro osvitu* [On education]: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text (accessed: 27.05.2026). [in Ukrainian].

8. Ukraine. Cabinet of Ministers. (2024). *Deiaki pytannia orhanizatsii sluzhby inspektoriv Sluzhby osvitnoi bezpeky* [Some issues of organizing the inspector service of the Educational Security Service]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12.01.2024 № 41. URL: kmu.gov.ua (accessed: 27.05.2026). [in Ukrainian].

9. Ukraine. Ministry of Internal Affairs. (2026). *Pro zatverdzhennia Typovoho pereliku zakhodiv z okhorony ta zabezpechennia bezpeky v zakladakh osvity* [On approval of the Model list of measures for the protection and provision of safety in educational institutions]: Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 08.01.2026 № 28. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*, (5). [in Ukrainian].

10. Ukraine. (2025). *Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo zaprovadzhennia zakhodiv bezpeky v zakladakh osvity* [On amendments to some laws of Ukraine regarding the introduction of safety measures in educational institutions]: Zakon Ukrainy vid 18.09.2025 № 4609-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua (accessed: 04.05.2026). [in Ukrainian].

11. Ukraine. (2020). *Pro povnu zahalnu seredniu osvitu* [On complete general secondary education]: Zakon Ukrainy vid 16.01.2020 № 463-IX. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*, (11), Art. 434. [in Ukrainian].

12. Maksymenko, O. V. (2020). Osoblyvosti subiektiv administrativnykh pravovidnosyn v teorii administrativnoho prava [Features of subjects of administrative legal relations in the theory of

administrative law]. *Zbirnyk naukovykh prats*. URL: https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/11/67-2.pdf (accessed: 27.05.2026). [in Ukrainian].

13. Administrativne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine]: website. URL: https://sites.google.com/site/igroupteamsite/administrativne-pravoukraieni/ponatta-administrativno-pravovih-vidnosin-i-ieh-oznaki (accessed: 27.05.2026). [in Ukrainian].

14. Ukraine. (2012). *Kodeks tsyvilnoho zakhystu Ukrainy* [Code of Civil Protection of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 02.10.2012 № 5403-VI. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, (34-35), Art. 458. [in Ukrainian].

15. Kharitonova, O. I. (2025). Administrativno-pravove rehuliuvannia vidnosyn u sferi osvity v umovakh tsyfrovizatsii ta bezpekovykh vyklykiv [Administrative and legal regulation of relations in the field of education in the conditions of digitalization and security challenges]. *Yurydych his Chasopys*, (2), 45–53. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 14,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.05.2026

УДК 342.9:351.811.122

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2673-2684

Микитенко Оксана Вікторівна аспірант кафедри адміністративного права та процесу, Національна академія внутрішніх справ, м.Київ, https://orcid.org/0000-0002-1965-6478

ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ЗУПИНКИ, СТОЯНКИ ТА ПАРКУВАННЯ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ: БАЛАНС ЕФЕКТИВНОСТІ ТА ГАРАНТІЙ ПРАВ ОСОБИ

Анотація. У статті досліджено адміністративно-правові особливості провадження у справах про порушення правил зупинки, стоянки та паркування транспортних засобів, зафіксованих в автоматичному режимі або в режимі фотозйомки чи відеозапису. Обґрунтовано, що зазначене провадження є спеціальною процесуальною формою адміністративно-деліктного реагування, яка істотно відрізняється від класичної моделі розгляду справ про адміністративні правопорушення. Його специфіка полягає у використанні технічних засобів фіксації, реєстровому способі встановлення відповідальної особи, можливості винесення постанови без безпосередньої участі особи, особливому порядку повідомлення, сплати штрафу, оскарження та виконання постанови.

Акцентовано увагу на тому, що автоматична та фото- чи відеофіксація мають не лише технічне, а й доказове та процесуальне значення, оскільки саме відповідні матеріали повинні підтверджувати юридично значущі обставини правопорушення: дату, час, місце, транспортний засіб, його реєстраційний номер, характер порушення та зв'язок транспортного засобу з відповідною забороною чи обов'язком. Проаналізовано проблему визначення суб'єкта адміністративної відповідальності, зокрема власника транспортного засобу, належного користувача або особи, яка ввезла транспортний засіб на територію України.

Окрему увагу приділено процесуальним гарантіям особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, зокрема праву на належне повідомлення, доступ до матеріалів фото- і відеофіксації, правову допомогу та ефективне оскарження постанови. Визначено основні проблеми правозастосування у цій сфері та запропоновано напрями вдосконалення провадження, спрямовані на підвищення стандартів доказування, розвиток електронного інформування, удосконалення інституту належного користувача транспортного засобу та забезпечення балансу між ефективністю публічного адміністрування і гарантіями прав особи.

Ключові слова: безпека дорожнього руху, правила зупинки, паркування транспортних засобів, адміністративна відповідальність; адміністративно-правове регулювання, правопорушення, провадження.

Mykytenko Oksana Viktorivna Postgraduate Student of the Department of Administrative Law and Procedure, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-1965-6478

PROCEEDINGS IN CASES CONCERNING VIOLATIONS OF THE RULES ON STOPPING, STANDING AND PARKING OF VEHICLES: THE BALANCE BETWEEN EFFICIENCY AND SAFEGUARDS FOR INDIVIDUAL RIGHTS

Abstract. The article examines the administrative-law features of proceedings in cases concerning violations of the rules on stopping, standing and parking of vehicles recorded in automatic mode or by means of photography or video recording. It is substantiated that such proceedings constitute a special procedural form of administrative-delict response, which differs significantly from the classical model of considering cases concerning administrative offences. Their specificity lies in the use of technical means of recording, the registry-based method of identifying the liable person, the possibility of issuing a resolution without the direct participation of the person concerned, and the special procedure for notification, payment of the fine, appeal against, and enforcement of the resolution.

Particular attention is drawn to the fact that automatic recording and photo/video recording have not only technical but also evidentiary and procedural significance, since the relevant materials must confirm the legally significant circumstances of the offence: the date, time, place, vehicle, its registration number, the nature of the violation, and the connection between the vehicle and the relevant prohibition or obligation. The article analyses the problem of determining the subject of administrative liability, in particular the vehicle owner, the proper user, or the person who brought the vehicle into the territory of Ukraine.

Separate attention is paid to the procedural safeguards of the person brought to administrative liability, including the right to proper notification, access to photo and video recording materials, legal assistance, and an effective appeal against the resolution. The main problems of law enforcement in this area are identified, and directions for improving the proceedings are proposed. These include raising evidentiary standards, developing electronic notification, improving the legal institution of the proper user of a vehicle, and ensuring a balance between the efficiency of public administration and safeguards for individual rights.

Keywords: road safety, stopping rules, vehicle parking, administrative liability, administrative-law regulation, offence, proceedings.

Постановка проблеми. Провадження у справах про порушення правил зупинки, стоянки та паркування транспортних засобів, якщо такі правопорушення зафіксовано в автоматичному режимі або в режимі фотозйомки чи відеозапису, є одним із найбільш показових прикладів трансформації

адміністративно-деліктного процесу під впливом цифровізації публічного адміністрування. Його специфіка полягає в тому, що класична модель безпосереднього виявлення правопорушення посадовою особою, складання протоколу, участі особи у розгляді справи та подальшого винесення постанови значною мірою замінюється спрощеною, технологічно опосередкованою процедурою. У такій процедурі ключове значення мають технічні засоби фіксації, дані державних реєстрів, закріплення у законодавстві поняття «відповідальна особа», спеціальні правила повідомлення, винесення та оскарження постанови.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що порушення правил зупинки, стоянки та паркування транспортних засобів виходять за межі суто індивідуальної поведінки водія. Вони впливають на організацію дорожнього руху, безпеку пішоходів, доступність тротуарів, проїздів, місць для осіб з інвалідністю, функціонування громадського транспорту та загальний стан міської мобільності. У науковій літературі справедливо звертається увага, що проблема паркування стосується не лише водіїв, а й пішоходів, велосипедистів, пасажирів громадського транспорту та інших учасників дорожніх відносин [1].

У сфері зупинки, стоянки та паркування адміністративна відповідальність має не лише каральне, а й організаційно-управлінське значення. Вона покликана забезпечити дисципліну учасників дорожнього руху, належне використання вулично-дорожньої мережі, функціонування майданчиків для паркування та реальність муніципального контролю. Саме тому відповідне провадження доцільно розглядати не ізольовано, а як елемент ширшої системи публічного адміністрування міського простору [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан наукової розробки проблеми свідчить про наявність значної кількості праць, присвячених окремим аспектам цієї теми. Так І. Даниленко комплексно дослідив адміністративну відповідальність за порушення правил паркування транспортних засобів, зокрема нормативно-правове регулювання, суб’єктний склад, особливості провадження та напрями вдосконалення [3]. О. Салманова та А. Комзюк розглянули сутність, підстави та порядок реалізації адміністративної відповідальності за порушення правил зупинки, стоянки та паркування транспортних засобів [2].

У свою чергу, О. Константий дослідив правове регулювання притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху, зафіксовані автоматично або в режимі фотозйомки чи відеозапису, звернувши увагу на проблему відповідальності осіб, за якими зареєстровано транспортні засоби [4]. На відміну від нього, О. Битяк акцентував увагу на специфіці провадження у справах про адміністративні правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху, зафіксовані автоматично, та на формалізованому характері відповідної процедури [5].

Критичний вимір проблеми розкрито у працях О. Лапки, Т. Пікулі та М. Плугатиря. У цих дослідженнях порушується питання правозастосовних

колізій, презумпції невинуватості, індивідуального характеру юридичної відповідальності, правової визначеності та процесуальних гарантій особи [6; 7].

Попри наявність зазначених напрацювань, комплексне питання особливостей провадження у справах про порушення правил зупинки, стоянки та паркування, зафіксованих автоматично або в режимі фотозйомки чи відеозапису, потребує подальшого системного осмислення. Особливої уваги потребує поєднання матеріально-правової підстави відповідальності, способу фіксації, визначення суб'єкта відповідальності, процесуальних стандартів, забезпечення права особи на захист тощо.

Метою статті є з'ясування адміністративно-правових особливостей провадження у справах про порушення правил зупинки, стоянки та паркування транспортних засобів, зафіксованих в автоматичному режимі або в режимі фотозйомки чи відеозапису, шляхом аналізу спеціального порядку виявлення та документування таких правопорушень, визначення відповідальної особи, доказового значення матеріалів фото-, відео- та автоматичної фіксації, процесуальних особливостей винесення та оскарження постанов, а також обґрунтування необхідності забезпечення балансу між ефективністю адміністративно-деліктного реагування та гарантіями прав особи, яка притягається до адміністративної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Адміністративно-правова характеристика відповідної категорії справ повинна починатися з того, що порушення правил зупинки, стоянки та паркування мають спеціальний предмет правового регулювання. Вони пов'язані з порядком використання транспортних засобів у просторі населених пунктів, безпекою дорожнього руху, благоустроєм, доступністю об'єктів інфраструктури та режимом використання майданчиків для паркування. Тому такі правопорушення посягають не лише на порядок управління, а й на конкретні умови безпечного та впорядкованого пересування учасників дорожнього руху [3].

Першою ключовою особливістю провадження є спеціальний спосіб виявлення та документування адміністративного правопорушення. На відміну від традиційної моделі, у якій факт правопорушення встановлюється шляхом безпосереднього спостереження посадової особи та оформлення процесуальних документів за участю особи, у справах цієї категорії вирішального значення набувають матеріали автоматичної фіксації або фотозйомки чи відеозапису. Такі матеріали основним доказом у справі, але лише за умови, що вони дають змогу встановити юридично значущі обставини: дату, час, місце, транспортний засіб, його реєстраційний номер, характер порушення тощо.

Слід розрізняти автоматичний режим фіксації та режим фотозйомки чи відеозапису. Автоматичний режим передбачає використання технічних засобів, які функціонують без безпосередньої участі посадової особи у момент фіксації правопорушення. Натомість режим фотозйомки чи відеозапису у справах про порушення правил зупинки, стоянки та паркування переважно пов'язаний із

діяльністю інспектора з паркування або іншої уповноваженої посадової особи, яка фіксує обставини правопорушення, забезпечує належність доказового матеріалу, встановлює відповідальну особу та виносить постанову [4].

Особливе значення має якість фото- і відеофіксації. Доказування у таких справах не може зводитися до самого факту перебування транспортного засобу в певному місці. Фото- або відеоматеріали мають підтверджувати саме склад адміністративного правопорушення. У справах про порушення правил зупинки чи стоянки потрібно встановити, що транспортний засіб був розміщений у місці, де така дія заборонена відповідними правилами, дорожніми знаками, розміткою або іншими нормативними вимогами. У справах про порушення правил платного паркування необхідно підтвердити факт користування майданчиком без належної оплати або з порушенням установленого порядку.

Звідси випливає те, що спосіб фіксації не є суто технічним елементом провадження. Він впливає на доказову основу справи, порядок встановлення суб'єкта відповідальності, можливість винесення постанови без участі особи, порядок повідомлення, подальше оскарження винесеного рішення. Саме тому стандарти фіксації мають розглядатися як елемент процесуальних гарантій, а не лише як технічна вимога до роботи інспектора чи автоматизованої системи.

Другою ключовою особливістю є спеціальний порядок встановлення суб'єкта відповідальності. У справах, зафіксованих автоматично або в режимі фотозйомки чи відеозапису, відповідальність не завжди покладається на фактичного водія, який безпосередньо керував транспортним засобом у момент порушення. Законодавча модель виходить із такого поняття як «відповідальна особа», якою може бути фізична особа або керівник юридичної особи, за якою зареєстровано транспортний засіб, належний користувач транспортного засобу або особа, яка ввезла транспортний засіб на територію України [8].

Такий підхід має прагматичне пояснення: у разі автоматичної або фото- чи відеофіксації посадова особа не має можливості встановити фактичного водія безпосередньо в момент вчинення правопорушення. Тому адміністративна відповідальність пов'язується з юридично визначеним зв'язком особи з транспортним засобом. Це забезпечує оперативність провадження, але водночас створює ризик відходу від класичного принципу індивідуалізації відповідальності, адже власник або належний користувач транспортного засобу не завжди є фактичним порушником [4].

У науковій літературі ця проблема оцінюється неоднозначно. З одного боку, презумпція відповідальності власника або належного користувача транспортного засобу розглядається як інструмент забезпечення невідворотності відповідальності у справах, де встановлення фактичного водія ускладнене. З іншого боку, науковці звертають увагу на небезпеку перекладення на особу обов'язку доводити свою невинуватість, що вступає у протиріччя з презумпцією невинуватості, правовою визначеністю та принципом індивідуалізації покарання [6; 7].

Збалансованим видається підхід, за яким визначення відповідальної особи може бути допустимим лише як спростовна презумпція факту зв'язку особи з транспортним засобом, але не як неспростовна презумпція вини. Це означає, що держава повинна довести подію правопорушення, участь конкретного транспортного засобу, належність доказів, дотримання процедури фіксації та повідомлення, а особа має мати реальну можливість захистити свої права.

Третьою особливістю провадження є можливість винесення постанови без складання протоколу та без обов'язкової участі особи, яка притягається до адміністративної відповідальності. Саме ця риса найвиразніше демонструє відмінність спеціального провадження від загальної моделі розгляду справ про адміністративні правопорушення. Скорочення процесуальної форми пояснюється тим, що факт правопорушення має підтверджуватися матеріалами технічної фіксації, а суб'єкт відповідальності встановлюється за даними державних реєстрів [5].

Однак спрощення процедури не повинно тлумачитися як звільнення уповноваженої посадової особи від обов'язку всебічно, повно й об'єктивно оцінити обставини справи. Навпаки, відсутність особи на стадії винесення постанови підвищує вимоги до якості фото- чи відеофіксації, правильності встановлення місця правопорушення, належної кваліфікації діяння, коректності визначення відповідальної особи та вмотивованості прийнятого рішення. Чим меншою є участь особи на первинній стадії, тим вищими мають бути стандарти документування і подальшого контролю.

Четвертою особливістю є спеціальний порядок повідомлення особи про притягнення до адміністративної відповідальності. У справах про порушення правил зупинки, стоянки чи паркування, зафіксованих у режимі фотозйомки або відеозапису, повідомлення або копія постанови можуть розміщуватися на лобовому склі транспортного засобу, а надалі постанова направляється особі, яка притягається до адміністративної відповідальності, у встановленому порядку. Така модель має практичне значення, адже саме з належним повідомленням пов'язані можливість добровільної сплати штрафу, перебіг строків оскарження та набрання постановою законної сили.

Водночас повідомлення не може бути лише формальним елементом процедури. Якщо особа фактично не знає про постанову, не має доступу до фотоматеріалів, не розуміє підстав кваліфікації або не може оперативно подати скаргу, право на захист стає декларативним. Тому розвиток електронних каналів інформування, доступ до фото- і відеоматеріалів через офіційні сервіси, можливість електронного подання заяв і скарг мають розглядатися як необхідні гарантії реальної, а не формальної участі особи у провадженні [9].

П'ятою особливістю є значення реєстрів та інформаційних систем. У справах цієї категорії дані державних реєстрів використовуються для встановлення власника, належного користувача або іншої відповідальної особи. Крім того, внесення інформації про правопорушення і постанову до відповідного

реєстру виконує не лише облікову, а й гарантійну функцію: воно має запобігати дублюванню постанов, забезпечувати простежуваність дій посадових осіб та створювати умови для перевірки законності притягнення до адміністративної відповідальності.

У сфері паркування потенційно можливі ситуації, коли одне й те саме порушення фіксується кількома інспекторами або різними технічними засобами. Тому належне функціонування реєстру є важливим для реалізації заборони подвійного притягнення до адміністративної відповідальності за одне й те саме правопорушення. У цьому аспекті інформаційна система виступає не лише адміністративним інструментом, а й процесуальною гарантією.

Шостою особливістю є специфіка оскарження постанов. Оскільки особа не завжди бере участь у первинному розгляді справи, саме стадія оскарження часто має компенсувти обмеженість її участі на стадії розгляду справи. Під час оскарження повинні перевірятися не лише формальна наявність постанови, а й достатність доказів, якість фото- чи відеофіксації, правильність встановлення місця правопорушення, відповідність дій посадової особи закону, наявність підстав для звільнення відповідальної особи тощо.

У цьому контексті особливого значення набуває розподіл тягаря доказування. Навіть якщо законодавець використовує таке поняття як «відповідальна особа», це не означає, що суб'єкт владних повноважень звільняється від обов'язку довести правомірність своєї постанови у разі її оскарження. У протилежному випадку спрощене провадження може перетворитися на формальний механізм накладення штрафу, у якому особа фактично змушена доводити свою невинуватість без належного доступу до доказів.

Сьомою особливістю є конституційно-правовий вимір відповідного провадження. Конструкція відповідальної особи має оцінюватися крізь призму індивідуального характеру юридичної відповідальності, презумпції невинуватості, права на правову допомогу, правової визначеності та пропорційності адміністративного примусу. Проблема полягає не лише в тому, що відповідальною особою може бути не фактичний водій, а передусім у тому, наскільки ефективно закон забезпечує можливість захисту прав і свобод такої особи.

Якщо відповідальна особа має реальну можливість довести вибуття транспортного засобу з її володіння, протиправне використання номерних знаків або факт керування транспортним засобом іншою особою, а уповноважений орган зобов'язаний належно перевірити ці відомості, тоді така категорія як «відповідальна особа» може розглядатися як процесуальна презумпція, сумісна з публічним інтересом. Якщо ж така можливість є надмірно ускладненою, формальною або фактично недоступною, виникає ризик її перетворення на презумпцію вини [7].

З огляду на це, конституційно прийнятною може бути лише така модель провадження, за якої держава доводить подію правопорушення, належність

доказів, участь конкретного транспортного засобу, дотримання процедури фіксації та повідомлення, а відповідальна особа має реальну можливість спростувати свій зв'язок із правопорушенням.

Проблеми правозастосування у цій сфері можливо пов'язати з неналежною якістю фото- або відеофіксації, неможливістю перевірити наявність або видимість дорожніх знаків і розмітки, недостатньою кількість зображень, відсутністю інших технічних даних. Такі недоліки безпосередньо впливають на законність постанови, оскільки унеможливлюють повну перевірку події правопорушення.

Також існує проблема визначення суб'єкта правопорушення, а саме встановлення власника, належного користувача або особи, яка ввезла транспортний засіб на територію України, а також із ситуаціями, коли юридично визначена відповідальна особа не збігається з фактичним водієм. Саме тому інститут належного користувача має функціонувати як реальний правовий механізм наближення формального суб'єкта відповідальності до фактичного користувача транспортного засобу [10].

Несвоєчасне або формальне повідомлення особи, складність доступу до матеріалів фіксації, незрозумілість порядку сплати або оскарження штрафу, недостатня вмотивованість винесеного рішення також є недоліками спрощеного провадження, оскільки особа не бере участі у первинному розгляді справи, а тому її права реалізуються переважно після отримання інформації про постанову.

Окремо можливо зауважити на існуванні ризику надмірної формалізації презумпції відповідальності, перекладення тягаря доказування на особу, ускладнення доступу до правової допомоги та обмеження ефективності захисту прав особи, яка притягається до адміністративної відповідальності. Зазначене не заперечує необхідність існування спрощеного провадження, але вимагає його корекції з позицій верховенства права [6; 11].

Напрями вдосконалення провадження мають бути співмірними з виявленими проблемами. Насамперед доцільно підвищити стандарти фото- та відеофіксації, передбачивши чіткі вимоги до кількості зображень, ракурсів, фіксації часу, координат, дорожніх знаків, розмітки та інших елементів, що підтверджують наявність складу адміністративного правопорушення. Це дозволить зменшити кількість спірних ситуацій щодо достатності доказів та сприятиме підвищенню якості розгляду справ про порушення правил зупинки, стоянки та паркування транспортних засобів.

Також існує потреба в удосконаленні процедур повідомлення особи. Необхідно розвивати електронні канали інформування, офіційні електронні кабінети, SMS-повідомлення, електронну пошту та відповідні державні сервіси, які дозволяють особі швидко дізнатися про постанову, переглянути матеріали фіксації, сплатити штраф або подати скаргу. У спрощеному провадженні електронне інформування є не лише засобом зручності, а й гарантією реального доступу до захисту [9].

Необхідне подальше вдосконалення інституту належного користувача транспортного засобу. Такий інститут повинен забезпечувати можливість заздалегідь визначити особу, яка фактично і правомірно користується транспортним засобом, щоб уникнути формального притягнення власника, який не мав фактичного зв'язку з правопорушенням. У цьому аспекті доцільно спростити процедури внесення та оновлення відомостей у відповідних реєстрах [4].

Також особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, повинна мати змогу зрозуміти не лише факт накладення штрафу, а й конкретні підстави кваліфікації, місце, час, обставини правопорушення, докази, порядок сплати, оскарження та можливість звільнення від відповідальності. Мотивована постанова є передумовою ефективного захисту і водночас засобом підвищення якості правозастосування.

Таким чином, провадження у справах про порушення правил зупинки, стоянки та паркування транспортних засобів, зафіксованих автоматично або в режимі фотозйомки чи відеозапису, має складну правову природу. З одного боку, воно є адміністративно-деліктним провадженням, що завершується застосуванням адміністративного стягнення. З іншого боку, воно інтегроване у систему публічного адміністрування міського простору, оскільки виконує превентивну та організаційну функції.

Його ефективність не може вимірюватися лише кількістю винесених постанов або сумою сплачених штрафів. Вона має оцінюватися також через рівень правової визначеності, доступність процедур захисту, якість доказування, здатність особи спростувати свою відповідальність і спроможність органів публічної адміністрації забезпечити справедливий баланс між публічним інтересом і правами людини.

Висновки. Провадження у справах про порушення правил зупинки, стоянки та паркування транспортних засобів, якщо правопорушення зафіксовано в автоматичному режимі або в режимі фотозйомки чи відеозапису, є спеціальною процесуальною формою адміністративно-деліктного провадження. Його особливості зумовлені поєднанням технологічного способу фіксації правопорушення, реєстрового способу встановлення відповідальної особи та спрощеної процедури винесення постанови. Автоматична фіксація та фіксація в режимі фотозйомки чи відеозапису мають не лише технічне, а й доказове та процесуальне значення. Фото- і відеоматеріали повинні підтверджувати всі юридично значущі обставини справи, а не лише факт перебування транспортного засобу у певному місці.

Конструкція відповідальної особи може бути виправданою лише як спростовна презумпція факту зв'язку особи з транспортним засобом. Вона не повинна перетворюватися на неспростовну презумпцію вини власника, належного користувача або іншої особи, юридично пов'язаної з транспортним засобом.

Винесення постанови без участі особи не є саме по собі несумісним із завданнями адміністративного провадження, однак воно потребує посилених гарантій подальшого захисту: належного повідомлення, доступу до матеріалів фіксації, можливості подати пояснення, заяву або скаргу, а також можливості оскарження.

Основними проблемами правозастосування залишаються неналежна якість фото- і відеофіксації, можливі помилки у визначенні відповідальної особи, формальність повідомлення, складність доступу до матеріалів справи, протиріччя між процесуальною економією та принципами індивідуалізації відповідальності. Відповідно удосконалення процедури провадження у даній сфері має здійснюватися через підвищення стандартів фіксації, розвиток електронного інформування, забезпечення доступу до матеріалів справи, удосконалення інституту належного користувача, підвищення вимог до мотивування постанов і належне функціонування реєстрів.

Література:

1. Даниленко І. В. Особливості адміністративної відповідальності за порушення правил паркування транспортних засобів. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2021. Вип. 5. Т. 3. С. 9-14. DOI: https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.5.3.2 (дата звернення 01.05.2026).

2. Салманова О. Ю., Комзюк А. Т. Адміністративна відповідальність за порушення правил зупинки, стоянки та паркування транспортних засобів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 3(94). С. 150-161. DOI: https://doi.org/10.32631/v.2021.3.13 (дата звернення 01.05.2026).

3. Даниленко І. В. Адміністративна відповідальність за порушення правил паркування транспортних засобів : дис. … д-ра філософії за спец. 081 «Право». Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2023. 220 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/items/334d0b64-ec54-467f-b258-3eef5d703393 (дата звернення 01.05.2026).

4. Константий О. Правове регулювання притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі або в режимі фотозйомки (відеозапису). *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 11. С. 120-125. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.11.20 (дата звернення 01.05.2026).

5. Битяк О. В. Провадження у справах про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі: окремі питання. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 12. С. 226–230. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-12/55 (дата звернення 01.05.2026).

6. Лапка О. Я., Пікуля Т. О. Правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі або в режимі фотозйомки (відеозапису): проблеми правозастосування. *Київський часопис права*. 2022. № 3. С. 18–22. DOI**:** https://doi.org/10.32782/klj/2021.3.3 (дата звернення 01.05.2026).

7. Плугатир М. В. Дотримання конституційних гарантій в процесі розгляду справ про адміністративні правопорушення, зафіксованих в автоматичному режимі. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. Вип. 91. С. 157-163. DOI: https://doi.org/10.32837/apdp.v0i91.3245 (дата звернення 01.05.2026).

8. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 грудня 1984 року № 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8073-10#n2 (дата звернення 01.05.2026).

9. Декілька слів про систему відео- та фотофіксації ПДР. Юридичний факультет Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. 29.06.2020. URL: https://law.chnu.edu.ua/systema-video-ta-fotofiksatsii-pdr/ (дата звернення 01.05.2026).

10. Веселов М. Ю., Маммедова А. А. Спірні питання відповідальності власників транспортних засобів за адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі. *Правова держава*. 2018. № 30. С. 91-96. DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2018.30.132856 (дата звернення 01.05.2026).

11. Георгієвський Ю. В., Миронюк Р. В., Бєлікова М. І. Колізійність адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 311-314. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/71 (дата звернення 01.05.2026).

References:

1. Danylenko, I. V. (2021). Osoblyvosti administratyvnoi vidpovidalnosti za porushennia pravyl parkuvannia transportnykh zasobiv [Peculiarities of Administrative Liability for Violations of Vehicle Parking Rules]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava – Scientific Bulletin of Public and Private Law*, Issue 5, Vol. 3, 9–14. URL: https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.5.3.2 (date of access: 20.04.2026) [in Ukrainian].

2. Salmanova, O. Yu., & Komziuk, A. T. (2021). Administratyvna vidpovidalnist za porushennia pravyl zupynky, stoianky ta parkuvannia transportnykh zasobiv [Administrative Liability for Violations of the Rules of Stopping, Standing and Parking of Vehicles]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, No. 3 (94), 150–161. URL: https://doi.org/10.32631/v.2021.3.13 (date of access: 20.04.2026) [in Ukrainian].

3. Danylenko, I. V. (2023). *Administratyvna vidpovidalnist za porushennia pravyl parkuvannia transportnykh zasobiv* [Administrative Liability for Violations of Vehicle Parking Rules] (Doctor of Philosophy thesis, speciality 081 “Law”). Kyiv: Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. 220 p. URL: https://elar.navs.edu.ua/items/334d0b64-ec54-467f-b258-3eef5d703393 (date of access: 20.04.2026) [in Ukrainian].

4. Konstantyi, O. (2020). Pravove rehuliuvannia prytiahnennia do administratyvnoi vidpovidalnosti za pravoporushennia u sferi bezpeky dorozhnoho rukhu, zafiksovani v avtomatychnomu rezhymi abo v rezhymi fotoziomky (videozapysu) [Legal Regulation of Bringing to Administrative Liability for Offences in the Field of Road Safety Recorded Automatically or by Means of Photography (Video Recording)]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, Economy and Law*, No. 11, 120–125. URL: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.11.20 (date of access: 20.04.2026) [in Ukrainian].

5. Bytiak, O. V. (2021). Provadzhennia u spravakh pro administratyvni pravoporushennia u sferi zabezpechennia bezpeky dorozhnoho rukhu, zafiksovani v avtomatychnomu rezhymi: okremi pytannia [Proceedings in Cases of Administrative Offences in the Field of Road Safety Recorded Automatically: Certain Issues]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal Scientific Electronic Journal*, No. 12, 226–230. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-12/55 (date of access: 20.04.2026) [in Ukrainian].

6. Lapka, O. Ya., & Pikulia, T. O. (2022). Pravo porushennia u sferi bezpeky dorozhnoho rukhu, zafiksovani v avtomatychnomu rezhymi abo v rezhymi fotoziomky (videozapysu): problemy pravozastosuvannia [Offences in the Field of Road Safety Recorded Automatically or by Means of Photography (Video Recording): Problems of Law Enforcement]. *Kyivskyi chasopys prava – Kyiv*

Law Journal, No. 3, 18–22. URL: https://doi.org/10.32782/klj/2021.3.3 (date of access: 20.04.2026) [in Ukrainian].

7. Pluhatyr, M. V. (2021). Dotrymannia konstytutsiinykh harantii v protsesi rozghliadu sprav pro administratyvni pravoporushennia, zafiksovanykh v avtomatychnomu rezhymi [Observance of Constitutional Guarantees in the Process of Considering Cases of Administrative Offences Recorded Automatically]. *Aktualni problemy derzhavy i prava – Current Issues of State and Law*, Issue 91, 157–163. URL: https://doi.org/10.32837/apdp.v0i91.3245 (date of access: 20.04.2026) [in Ukrainian].

8. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: Zakon Ukrainy vid 7 hrudnia 1984 roku № 8073-X [Code of Ukraine on Administrative Offences: Law of Ukraine of 7 December 1984 No. 8073-X]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8073-10#n2 (date of access: 20.04.2026) [in Ukrainian].

9. Dekilka sliv pro systemu video- ta fotofiksatsii PDR [A Few Words about the System of Video and Photo Recording of Traffic Rules Violations]. Yurydychnyi fakultet Chernivetskoho natsionalnoho universytetu imeni Yuriia Fedkovycha – Faculty of Law of Yurii Fedkovych Chernivtsi National University. 29.06.2020. URL: https://law.chnu.edu.ua/systema-video-ta-fotofiksatsii-pdr/ (date of access: 20.04.2026) [in Ukrainian].

10. Veselov, M. Yu., & Mammedova, A. A. (2018). Spirni pytannia vidpovidalnosti vlasnykiv transportnykh zasobiv za administratyvni pravoporushennia u sferi zabezpechennia bezpeky dorozhnoho rukhu, zafiksovani v avtomatychnomu rezhymi [Controversial Issues of Liability of Vehicle Owners for Administrative Offences in the Field of Road Safety Recorded Automatically]. *Pravova derzhava – Constitutional State*, No. 30, 91–96. URL: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2018.30.132856 (date of access: 20.04.2026) [in Ukrainian].

11. Heorhiievskyi, Yu. V., Myroniuk, R. V., & Bielikova, M. I. (2023). Koliziinist administratyvnoi vidpovidalnosti za pravoporushennia u sferi zabezpechennia bezpeky dorozhnoho rukhu, zafiksovani v avtomatychnomu rezhymi [Conflicts in Administrative Liability for Offences in the Field of Road Safety Recorded Automatically]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal Scientific Electronic Journal*, No. 2, 311–314. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/71 (date of access: 20.04.2026) [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 11,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

УДК 343.97

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2685-2691

Морквін Дмитро Анатолійович доктор філософії в галузі права, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії євроатлантичної інтеграції та правового забезпечення службово-бойової діяльності НГУ Національної академії Національної гвардії України, м. Харків, https://orcid.org/0000-0002-3651-6805

Гох Ірина Миколаївна науковий співробітник науково-дослідної лабораторії євроатлантичної інтеграції та правового забезпечення службово-бойової діяльності НГУ Національної академії Національної гвардії України, м. Харків, https://orcid.org/0000-0001-8465-9774

Чала Юлія Валеріївна молодший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії євроатлантичної інтеграції та правового забезпечення службово-бойової діяльності НГУ Національної академії Національної гвардії України, м. Харків, https://orcid.org/0009-0002-4390-8767

АНАЛІЗ ОКРЕМИХ ПИТАНЬ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ БОРОТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ В УКРАЇНІ ТА ПЕРСПЕКТИВІ ЙОГО РОЗВИТКУ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Анотація. У статті міститься намагання авторів звернути увагу на необхідність доповнення законодавства, у сфері боротьби з організованою злочинністю, як стратегічного вектора забезпечення державної безпеки. Аналіз потреб та ініціатив правоохоронних органів а саме: Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора, Національної поліції України, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Національно го антикорупційного бюро, Бюро економічної безпеки, Державної прикордонної служби, Департаменту з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України, Апарату Ради національної безпеки і оборони України та Міжвідомчого науково-дослідного центру з боротьби із злочинністю, для підвищення їх ефективності з виявлення, розкриття, розслідування та запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються у зв’язку з створенням та діяльністю організованих злочинних угруповань.

Організована злочинність становить пряму загрозу для національної безпеки в умовах збройної агресії рф проти України, у тому числі, через намагання сусідньої країни створити терористичні організації в нашій державі. Загальна тенденція сприяє підвищенню в державі рівня тяжких та особливо тяжких злочинів, які вчинено у складі організованих злочинних угруповань,

зокрема із застосуванням вогнепальної зброї, встановлення корумпованих відносин між посадовими особами органів державної влади, органів місцевого самоврядування та криміналітетом, використання неконкурентних методів у фінансово-господарській діяльності підприємств, що негативно впливає на економічне зростання України та пов'язаний з ним суспільний розвиток.

Вказані фактори потребують оптимізації та модернізації нормативної бази у сфері регулювання питань боротьби з організованою злочинністю, що станом на сьогодення залишається одним із провідних компонентів сучасної правоохоронної політики України.

Ключові слова: Національна поліція; кримінальне правопорушення, організована злочинність, вогнепальна зброя, корупційні зв'язки.

Morkvin Dmytro Anatoliyovich Philosophy Doctor, Senior Researcher of Scientific Research Laboratory of the National Academy of the National Guard of Ukraine, https://orcid.org/0000-0002-3651-6805

Hokh Iryna Mykolayivna Researcher of Scientific Research Laboratory of the National Academy of the National Guard of Ukraine, https://orcid.org/0000-0001-8465-9774

Chala Yuliia Valeriivna, Junior Researcher of Scientific Research Laboratory of the National Academy of the National Guard of Ukraine, https://orcid.org/0009-0002-4390-8767

ANALYSIS OF INDIVIDUAL ISSUES OF LEGISLATION IN THE FIELD OF COMBATING ORGANIZED CRIME IN UKRAINE AND THE PROSPECTS FOR ITS DEVELOPMENT IN THE POST-WAR PERIOD

Abstract. The article contains the authors' attempt to draw attention to gaps in legislation, in particular in the analytical work of combating organized crime as a strategic vector of ensuring state security by law enforcement agencies, namely: The Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the Prosecutor General's Office, the National Police of Ukraine, the Security Service of Ukraine, the State Bureau of Investigation, the National Anti-Corruption Bureau, the Bureau of Economic Security, the State Border Service, the Department for the Execution of Criminal Punishments of the Ministry of Justice of Ukraine, the Apparatus of the National Security and Defense Council of Ukraine, and the Interagency Research Center for Combating Crime.

Organized crime poses a direct threat to national security in the context of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine and the attempts of the neighboring country to create terrorist organizations in our state. The general trend contributes to an increase in the level of serious and especially serious crimes committed by organized criminal groups, in particular with the use of firearms,

establishment of corrupt relations between officials of state authorities, local governments and criminals, use of non-competitive methods in the financial and economic activities of enterprises, which negatively affects the economic growth of Ukraine and the related social development.

These factors require optimization and modernization of the regulatory framework in the field of regulating the fight against organized crime, which currently remains one of the leading components of modern law enforcement policy in Ukraine.

Keywords: National police; criminal offense, organized crime, firearms, corruption ties.

Постановка проблеми. Незважаючи на складну ситуацію, в Україні наразі відсутній ефективний системний підхід до ведення роботи у напрямку боротьби з організованою злочинністю та належний рівень міжвідомчої взаємодії органів правопорядку щодо дієвих, скоординованих заходів у цій сфері.

Концептуальне й законодавче забезпечення запобігання та протидії діяльності організованих злочинних угруповань є досить застарілим, нерелевантним умовам війни і таким, що не відповідає сучасній криміногенній ситуації в державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання пошуку та оптимізації пріоритетних напрямів державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю та визначення шляхів удосконалення нормативно-правового забезпечення координації та взаємодії у сфері боротьби з організованою злочинністю суттєвим чином досліджували у своїх наукових працях: В.Т. Колесник [1], В.І. Литвиненко [2], С.А. Шепетько [3], О.В. Федосова, Ю. О. Михайлова [4] та інші. Проте, кожен з зазначених авторів торкався лише одного-двох аспектів даної теми, без визначення комплексних засад законодавчого забезпечення державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю в умовах реформування правоохоронних органів.

Мета статті: узагальнення та врахування міжнародного досвіду з метою опрацювання нової законодавчої стратегії боротьби з організованою злочинністю, яка найбільш відповідає усім стандартам Європейського Союзу та зобов'язанням України щодо європейської інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Так, відповідно до стратегії ЄС, ключовим інструментом реалізації щодо боротьби з організованою злочинністю, визначена Європейська міждисциплінарна платформа проти кримінальних загроз (EMPACT), що має на меті протидію організованим кримінальним структурам шляхом проведення скоординованих операцій, передбачених розробленими Оперативними планами заходів.

Україна бере активну участь у робочих планах та заходах EMPACT (зокрема, в рамках проєкту боротьби з організованою злочинністю в регіоні Східного партнерства). Українські правоохоронні органи (Національна поліція, Держпраці, СБУ тошо) долучаються до міжнародних операцій, що дозволяє

українським фахівцям переймати передовий досвід ЄС, спільно протидіяти незаконному обігу зброї, кіберзлочинності та торгівлі людьми.

Проте, існують суттєві, на наш погляд, розбіжності між вітчизняним законодавством та міжнародно-правовими актами ЄС, у визначеннях, як самого поняття «організованої злочинності», так і заходів щодо протидії їй.

Так, основними правовими актами в Україні, що регламентують зазначену сферу, залишаються Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» (далі – Закон) №3341-XII від 30.07.1993. та Стратегія боротьби з організованою злочинністю (Далі – Стратегія), схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.09.2020 № 1126-р, які є застарілими, досить вузьким і розбалансованим. [5] [6]

Відповідно до ст. 1 Закону, під організованою злочинністю розуміється сукупність злочинів, що вчиняються у зв'язку зі створенням та діяльністю організованих злочинних угруповань. Види та ознаки цих злочинів, а також кримінально-правові заходи щодо осіб, які вчинили такі злочини, встановлюються КК України.

При цьому, у програмних документах ООН, зокрема у Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності Прийнятої резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15.11.2000, організована злочинність визначається як відносно масова сукупність стійких і керованих спільнот злочинців, які вчиняють злочини у вигляді промислу і створюють систему захисту від соціального контролю з використанням таких протизаконних засобів, як насильство, залякування, корупційні чинники та великомасштабні розкрадання. [7]

Стосовно заходів знешкодження, то, по- перше у законодавстві мова йде про: «боротьбу і протидію». З точки зору кримінології - обидва варіанти є правильними, але мають різне значення та відтінки. Різниця полягає в наступному:

«боротьба зі злочинністю» - більш агресивний термін, який передбачає активні наступальні дії, репресії, покарання та силовий вплив. Цей термін часто асоціюється з ліквідацією наслідків злочинів, розслідуванням та ізоляцією злочинців.

«протидія злочинності» - це складніший та сучасніший науковий і практично-правовий термін. Він охоплює комплексну систему заходів: від усунення соціальних причин злочинності та профілактики до своєчасного реагування та мінімізації наслідків.

До поняття «протидії» входить більш вузьке розуміння - «запобігання злочинам (превенція)», тобто комплексу науково обґрунтованих, практично необхідних і реальних заходів, які вживаються саме для недопущення чи невчинення потенційних злочинів на різних етапах їх кримінального формування.

З огляду на викладене, можна сказати, що **боротьба** — це ширший, історично вкорінений термін, тоді як **протидія** є більш сучасним і точним юридичним поняттям.

Також, неможливо оминути поняття «злочинного впливу», як специфічної форми організованої злочинної діяльності. Під цією дефініцією у розумінні ст.ст. 255[-1], 255[-3] КК України, розуміється безпосередня діяльність лідерів кримінального середовища, зокрема будь-які дії особи, яка завдяки авторитету, іншим особистим якостям чи можливостям сприяє, спонукає, координує або здійснює інший вплив на злочинну діяльність, організовує або безпосередньо здійснює розподіл коштів, майна чи інших активів (доходів від них), спрямованих на забезпечення такої діяльності та утворює склад самостійного кримінального правопорушення.

Законодавство ЄС, у свою чергу, акцентує увагу, на те, що «лідери кримінального світу» найчастіше не беруть безпосередньої участі у виконанні конкретних злочинів, проте відповідальність настає за їх роль як організаторів, координаторів та осіб, які спрямовують діяльність угруповання. [8]

Таким чином, ми бачимо певні розбіжності у термінології стосовно визначення самого поняття організованої злочинності, її складових та засобів протистояння їй, а, відтоді і підходах щодо протидії цьому явищу.

При цьому, у сучасній кримінологічній теорії основним є положення про багаторівневу систему запобігання злочинності, що складається із нерівних за масштабом, цілями, силою і специфікою запобіжного впливу суб'єктів, часу впровадження, об'єктів, змісту та обсягу очікуваних результатів, заходів загальносоціальної, спеціально-кримінологічної і індивідуальної спрямованості. Основними цілями загальносоціального напряму запобігання злочинності є подолання або суттєве обмеження криміногенно небезпечних протиріч у суспільстві, поступове викорінення відомих ще за біблейських часів негативних явищ і процесів, створених політичними, економічними, психологічними, ідеологічними та іншими чинниками.

У зв'язку з чим, законодавство України потребує суттєвих уточнень термінології і задач, які є науково обґрунтованою основою управління цією діяльністю та спрямовані на досягнення керованого процесу боротьби з організованою злочинністю та зниження її росту.

Висновки. Враховуючи викладене, проведені як нами особисто, так і іншими науковцями дослідження дають підстави констатувати, що на даний час, стан вітчизняного законодавства не у повній мірі відповідає потребам щодо ефективної правоохоронної діяльності у сфері боротьби з організованою злочинністю. В Україні нормативна база має передбачати запровадження активних форм співпраці з аналогічними структурами іноземних держав шляхом обміну відомостями про злочинні організації та осіб, що беруть участь у їх діяльності; організації і проведення спільних оперативних заходів та транскордонних операцій із запобігання організованій злочинній діяльності та її припинення, у тому числі розширення обміну досвідом, стажування та спільне навчання фахівців спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю, запровадження проектів міжнародної технічної допомоги,

спрямованих на посилення спроможностей органів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю, постачання сучасної спеціальної техніки, озброєння, інших засобів боротьби з організованою злочинністю.

У положеннях Стратегії має бути відображено регламентований порядок застосування державними органами, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю, новітніх методів управління ризиками, оцінки загроз та впливу транскордонної та транснаціональної організованої злочинності на суспільно-політичні й соціально-економічні процеси в державі з метою вжиття превентивних заходів для їх локалізації та мінімізації можливих негативних наслідків.

На наше переконання, необхідно нагально вдосконалити та доповнювати нормативну базу України з огляду на стан поширення організованої злочинності, як чинника що впливає на складне безпекове середовище навколо України та криміногенну ситуацію всередині держави, адже в умовах збройної агресії проти України та намагання створити терористичні організації в державі, організована злочинність становить пряму загрозу для національної безпеки.

Література:

1. Колесник В.Т. Розвиток та удосконалення організаційно-правових механізмів державного управління у сфері забезпечення національної безпеки // Держ. управління: удосконалення та розвиток. 2015. No 12. Режим доступу: http://www. dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1006 (дата звернення: 15.05.2026)

2. Литвиненко В.І. Концептуальні засади реформування правоохоронних органів України // Наук. пр. МАУП. Серія : Юрид. науки.2017. Вип. 1. С. 7–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npmaupun_2017_1_4

3. Шепетько С.А. Напрями удосконалення нормативно-правового регулювання забезпечення координації та взаємодії у сфері боротьби з організованою злочинністю / Питання боротьби зі злочинністю. 2017. Вип. 34. С. 15–27.

4. Федосова О. В. Шляхи вдосконалення державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю // Наук. вісн. публічного та приватного права. 2016. Вип. 6, т. 2. С. 190–195

5. Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» №3341-XII від 30.07.1993 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text (дата звернення: 15.05.2026)

6. Стратегія боротьби з організованою злочинністю, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів Українивід 16.09.2020 № 1126-р / URL https:// https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#Text (дата звернення: 15.05.2026)

7. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності Прийнятої резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15.11.2000 / URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text (дата звернення: 15.05.2026)

8. Рамкове рішення Ради ЄС 2008/841/ЈНА від 24.10.2008 «Про боротьбу з організованою злочинністю»: URL: https://www.zakon.cc/law/document/read/994_a70 (дата звернення: 15.05.2026)

References:

1. Kolesnyk V.T. (2015) Rozvytok ta udoskonalennia orhanizatsiino-pravovykh mekhanizmiv derzhavnoho upravlinnia u sferi zabezpechennia natsionalnoi bezpeky [Development

and improvement of organizational and legal mechanisms of public administration in the field of ensuring national security] / Derzh. upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok.. No 12. Retrieved from: http://www. dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1006 (accessed 15 may 2026). [in Ukrainian]

2. Lytvynenko V.I. (2017) Kontseptualni zasady reformuvannia pravookhoronnykh orhaniv Ukrainy [Conceptual principles of reforming law enforcement agencies in Ukraine] // Nauk. pr. MAUP. Seriia: Yuryd. nauky. № 1. pp. 7–16. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua /UJRN/Npmaupun_2017_1_4 (accessed 15 may 2026). [in Ukrainian]

3. Shepetko S.A. (2017) Napriamy udoskonalennia normatyvno-pravovoho rehuliuvannia zabezpechennia koordynatsii ta vzaiemodii u sferi borotby z orhanizovanoiu zlochynnistiu [Directions for improving regulatory and legal regulation to ensure coordination and interaction in the fight against organized crime]/ Pytannia borotby zi zlochynnistiu. № 34. pp. 15–27. [in Ukrainian]

4. Fedosova O. V. (2016) Shliakhy vdoskonalennia derzhavnoi polityky u sferi borotby z orhanizovanoiu zlochynnistiu [Ways to improve state policy in the fight against organized crime] // Nauk. visn. publichnoho ta pryvatnoho prava. № 6 (2). pp. 190–195 [in Ukrainian]

5. Zakon Ukrainy «Pro orhanizatsiino-pravovi osnovy borotby z orhanizovanoiu zlochynnistiu» [Law of Ukraine "On Organizational and Legal Foundations of Combating Organized Crime"] №3341-XII vid 30.07.1993 Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text (accessed 15 may 2026). [in Ukrainian]

6. Stratehiia borotby z orhanizovanoiu zlochynnistiu [Strategy to combat organized crime] skhvalena rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy 16.09.2020 № 1126-r Retrieved from: https:// https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#Text (accessed 15 may 2026). [in Ukrainian]

7. Konventsiia OON proty transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti [UN Convention against Transnational Organized Crime] Pryiniatoi rezoliutsiieiu 55/25 Heneralnoi Asamblei vid 15.11.2000 Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text (accessed 15 may 2026). [in Ukrainian]

8. Ramkove rishennia Rady YeS «Pro borotbu z orhanizovanoiu zlochynnistiu» [EU Council Framework Decision "On the fight against organised crime"] 24.10.2008 № 841/JHA Retrieved from: https://www.zakon.cc/law/document/read/994_a70 (accessed 15 may 2026). [in Ukrainian]

Дата першого надходження статті до видання: 11,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

УДК 347.91/95

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2692-2702

Пасайлюк Ірина Василівна кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності, Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів, https://orcid.org/0000-0002-0986-9998

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ПІДГОТОВЧОГО ЗАСІДАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТІ УКРАЇНИ

Анатоція. У статті здійснено комплексний науково-практичний аналіз проведення підготовчого засідання в цивільному процесі України. Підготовче засідання – це обов'язкова стадія судового процесу, головна мета якої полягає у з'ясуванні можливості врегулювання спору до розгляду по суті та забезпеченні правильного, швидкого й безперешкодного вирішення справи. Досліджено особливості завдань підготовчого провадження, де суд виконує такі діє як: перевіряє явку учасників процесу та їхні повноваження; розглядає клопотання, заяви, відводи та докази; визначає остаточний перелік обставин, що підлягають з'ясуванню; вирішує питання про залучення третіх осіб або об'єднання/ роз'єднання позовів.

У статті обґрунтовується, що за результатами вчинення процесуальних дій у підготовчому провадженні суд повинен постановити ухвалу (ухвали) про процесуальні дії, що необхідно вчинити до закінчення підготовчого провадження та початку судового розгляду справи по суті. При цьому, суд повинен з'ясовувати думку сторін щодо дати призначення судового засідання для розгляду справи по суті. Проаналізовано наукові підходи щодо цього єдиного етапу, коли остаточно з'ясовуються позовні вимоги, склад учасників, підстави позову та заперечення проти нього. Після закриття підготовчого засідання кардинально змінити предмет позову чи подати нові докази без поважних причин вже неможливо. Доведено, що із введенням змін у цивільне процесуальне законодавство, що торкнулися безпосередньо назви і змісту підготовчого провадження, включаючи перелік процесуальних дій суду та учасників судового процесу, які вони повинні здійснити перед судовим розглядом справи, а також вирішення питання про порядок розгляду справи – загальний або спрощений, можливості врегулювати спір за участю судді до судового розгляду справи, законодавцем зроблений черговий крок на шляху посилення засад диспозитивності, змагальності та процесуальної економії.

Ключові слова: цивільне судочинство, підготовче провадження, підготовче засідання, загальне позовне провадження, процесуальні дії суду з підготовки справи до судового розгляду.

Pasailiuk Irina Vasylivna, PhD in Law, Associate Professor of the Department of Civil Law Disciplines of the Educational and Scientific Institute of Law and Law Enforcement, Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine, https://orcid.org/0000-0002-0986-9998

SPECIFIC ASPECTS OF HOLDING A PREPARATORY HEARING IN UKRAINIAN CIVIL PROCEDURE

Abstract. The article provides a comprehensive scholarly and practical analysis of the preparatory hearing in the civil procedure of Ukraine. A preparatory hearing constitutes a mandatory stage of judicial proceedings, the primary purpose of which is to determine the possibility of settling the dispute prior to its consideration on the merits and to ensure the proper, expeditious, and unobstructed resolution of the case. The study examines the specific objectives of preparatory proceedings, during which the court performs such actions as verifying the appearance of the parties and other participants in the proceedings and confirming their authority; considering motions, applications, challenges, and evidence; determining the final list of circumstances to be established; and resolving issues concerning the involvement of third parties or the consolidation and separation of claims.

The article substantiates that, based on the procedural actions carried out during preparatory proceedings, the court must issue a ruling (or rulings) regarding the procedural actions that must be completed before the conclusion of the preparatory stage and the commencement of the trial on the merits. At the same time, the court is required to ascertain the parties' views concerning the date of the hearing for the consideration of the case on the merits. The author analyzes scholarly approaches to this unique procedural stage, during which the claims, composition of participants, grounds of the claim, and objections thereto are finally clarified. Following the closure of the preparatory hearing, it is generally impossible to substantially alter the subject matter of the claim or submit new evidence without valid reasons. It is demonstrated that the amendments introduced into civil procedural legislation, which directly affected the title and content of preparatory proceedings, including the list of procedural actions to be undertaken by the court and the participants in the proceedings before the trial, as well as the determination of whether the case should be considered under general or simplified proceedings and the possibility of dispute settlement with the participation of a judge prior to trial, constitute another step taken by the legislator towards strengthening the principles of party autonomy, adversarial proceedings, and procedural economy.

Keywords: civil justice; preparatory proceedings; preparatory hearing; general action proceedings; procedural actions of the court in preparing a case for trial.

Постановка проблеми. ЦПК України передбачає обов'язкове проведення підготовчого засідання в кожній судовій справі, яка розглядається за правилами

загального позовного провадження, оскільки такі справи виступають складними цивільними справами, і не передбачає обов'язкового проведення підготовчого засідання у інших категоріях цивільних справ, що розглядаються в суді першої інстанції. За змістом всі дії, які вчиняє суд у підготовчому засіданні доцільно сформувати в такі групи: 1)визначення суб'єктного склад; 2)дії, пов'язані з досудовим врегулюванням спору; 3)забезпечення повноти інформації про обставини справи; 4)формування предмета доказування та доказової бази для вирішення цивільної справи; 5)інші дії, необхідні для забезпечення правильного і своєчасного розгляду справи по суті. Чинне цивільне процесуальне законодавство передбачає два різновиди результатів підготовчого засідання: 1)постановлення ухвал судом; 2) ухвалення рішення судом – у випадку визнання позову відповідачем. Важливо звернути увагу на те, що в ухвалі про закриття підготовчого провадження та призначення справи до судового розгляду по суті описуються підготовчі дії, що були вчинені в підготовчому засіданні, а також зазначається дата розгляду справи. Постановлення такої ухвали, не має виступати перешкодою у вчиненні інших додаткових підготовчих дій, які можуть бути проведені до початку судового розгляду.

У юридичній науці та судовій практиці існує низка гострих проблем, пов'язаних із цією стадією: зловживання процесуальними правами (штучне затягування); невиконання обов'язку розкриття доказів; формалізація процесу; **недостатня підготовленість представників, тощо.** Вирішення цих проблем вимагає підвищення рівня судової дисципліни, більш активного застосування судом заходів процесуального примусу до порушників та чіткішої законодавчої регламентації строків надання доказів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання реалізації процесуальних дій судом при проведенні підготовчого засідання як процесуальної форми підготовчого провадження цивільного судочинства України неодноразово ставали предметом наукових досліджень як у вітчизняній, так і в зарубіжній процесуальній доктрині.

Окремі аспекти цієї проблематики розглядалися у працях В.М. Коссака, Р.Я. Лемик, Ю.В. Навроцької, С. В. Сеник, У. Б. Воробель, Ю. Ю. Цал-Цалко, О. Г. Бортніка, О. Л. Зайцева, В. А. Кройтора та інших учених-процесуалістів. Дослідники аналізували правові наслідки вчинення процесуальних дій суду за результатами підготовчого засідання.

Мета статті є виконання завдання підготовчого провадження. А саме з'ясування можливості врегулювання спору до судового розгляду або забезпечення правильного, своєчасного та безперешкодного розгляду справи по суті. Підготовче засідання проводиться для виконання завдань підготовчого провадження і націлено на реалізацію цих завдань та мети підготовчого провадження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведення підготовчого засідання відбувається на стадії підготовчого провадження і є процесуальною

формою та основним етапом цієї стадії процесу. ЦПК України передбачає обов'язкове проведення підготовчого засідання в кожній судовій справі, яка розглядається за правилами загального позовного провадження, оскільки такі справи виступають складними цивільними справами. ЦПК України не передбачає проведення підготовчого засідання у інших категоріях цивільних справ, що розглядаються в суді першої інстанції (спрощеного позовного провадження, наказного провадження, окремого провадження).

Метою підготовчого засідання є виконання завдання підготовчого провадження. А саме з'ясування можливості врегулювання спору до судового розгляду або забезпечення правильного, своєчасного та безперешкодного розгляду справи по суті. Слід зауважити, що підготовче засідання проводиться для виконання завдань підготовчого провадження і націлено на реалізацію цих завдань та мети підготовчого провадження [1, с. 346; 2, с. 76].

Відносно процедури, то ініціативу у проведенні підготовчого засідання проявляє суддя, який розглядає справу. Він визначає дату і час підготовчого засідання з урахуванням обставин справи і необхідності вчинення відповідних процесуальних дій. Підготовче засідання має бути розпочате не пізніше ніж через тридцять днів з дня відкриття провадження у справі. Слід відмітити, що згідно чинного законодавства є можливість відкладення підготовчого засідання, отже їх може бути проведено декілька у межах одного підготовчого провадження, це залежить від обставин справи та підготовки її для судового розгляду [1, с. 346; 2, с. 76].

Стаття 197 ЦПК України, визначає перелік підготовчих дій, які можуть вчинятися у підготовчому засіданні і які повинні бути направлені на реалізацію мети підготовчого засідання [3].

По-перше, підготовче засідання проводиться судом з повідомленням учасників справи. Суд повинен надати учасникам справи інформацію про дату та час проведення підготовчого засідання, для того щоб ці учасники справи могли з'явитися до суду і реалізувати свої процесуальні права та обов'язки. Інформування учасників справи відбувається шляхом направлення ухвали про відкриття провадження у справі, у змісті якої зазначається безпосередньо дата та час проведення підготовчого засідання, а також ухвали про відкладення проведення підготовчого засідання, у якій зазначається дата та час наступного його проведення [1, с. 346]. Слід зазначити, що у підготовчому засіданні можуть брати участь не тільки учасники справи, а всі учасники судового процесу (суд, учасники справи та інші учасники судового процесу), яких також потрібно інформувати про дату та час проведення підготовчого засідання. На думку Ю. Ю. Цакл-Цалко, особиста явка учасників справи до суду у рамках підготовчого засідання не є обов'язковою, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 212 ЦПК України дані особи мають право брати участь у судовому засіданні (включаючи підготовче засідання) в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду, крім випадків, коли явка учасника справи визнана судом

обов'язковою. Щодо інших учасників судового процесу, таких як свідок, перекладач, спеціаліст, експерт, то вони можуть брати участь в попередньому засіданні в режимі відеоконференції виключно в приміщенні суду. Отже, на думку вченої, явка учасників справи у підготовче засідання виступає їх правом, для інших учасників судового процесу це є обов'язком [1, с. 346-347; 2, с. 76].

Слід зазначити, що у цивільному судочинстві неявка однієї із сторін на розгляд справи завжди сприймалась негативно, оскільки така поведінка робила неможливим швидкий та справедливий розгляд справи і тому законодавець завжди робив усе можливе, аби присікти таку поведінку як з боку відповідача, так й позивача [4, с. 73]. Так, наприклад, відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 257 ЦПК України, суд постановляє ухвалу про залишення позову без розгляду, якщо належним чином повідомлений позивач повторно не з'явився в судове засідання або не повідомив про причини неявки, крім випадку, якщо від нього надійшла заява про розгляд справи за його відсутності і його нез'явлення не перешкоджає розгляду справи [3].

І якщо наслідки неявки позивача чи його представника у судове засідання чітко врегульовані п. 3 ч. 1 ст. 257 ЦПК України, то наслідки неявки таких учасників цивільного процесу в підготовче засідання, та й, зокрема, сама можливість застосування у цьому випадку наслідків, передбачених за неявку в судове засідання не мають однозначного трактуванні ні в доктрині цивільного процесуального права, ні у судовій практиці [5, с. 183-184].

Зокрема, позиція Верховного Суду у цьому питанні має досить двоякий характер. Так, наприклад, підтримуючи правильність висновку суд першої інстанції, зокрема, із яким погодився й суд апеляційної інстанції, про наявність підстав для залишення позову без розгляду з підстави, передбаченої п. 3 ч. 1 ст. 257 ЦПК України, Верховний Суд виходив з того, що позивач дійсно двічі поспіль не з'явився в підготовче судове засідання, не повідомив про причини неявки та не скористався правом подати заяву про розгляд справи за його відсутності, а заява представника позивача про повторну неможливість його явки у судове засідання й відкладення розгляду справи, належними та допустимими доказами щодо поважності причин його неявки не підтверджена [6].

З іншого боку Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду зазначає про неприпустимість застосування у випадку неявки позивача чи його представника в підготовче засідання наслідків, передбачених п. 3 ч. 1 ст. 257 ЦПК України. Так, наприклад, ухвалою Святошинського районного суду міста Києва від 04 жовтня 2018 року позов про поділ майна подружжя залишено без розгляду. Суд першої інстанції виходив із того, що позивач, який був належним чином повідомлений про час, дату та місце розгляду справи, повторно не з`явився у підготовче засідання, що є підставою для застосування п. 3 ч. 1 ст. 257 ЦПК України. Постановою Київського апеляційного суду від 09 липня 2019 року ухвалу Святошинського районного суду міста Києва від 04 жовтня 2018 року скасовано, справу передано для продовження розгляду до суду першої інстанції.

Апеляційний суд зробив висновок про те, що останнє засідання, в яке позивач не з'явився, було підготовчим, у зв'язку з чим відсутні підстави для залишення позову без розгляду відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 257 ЦПК України, оскільки положення цієї норми стосуються повторної неявки в судове засідання.

Верховний Суд, залишив без задоволення апеляційну скаргу, вказавши, що аналіз змісту п. 3 ч. 1 ст. 257 ЦПК України свідчить про те, що залишення позовної заяви без розгляду з цієї підстави може мати місце лише в тому випадку, якщо позивач, який був належним чином повідомлений про час слухання справи, повторно не з'явився саме в судове засідання, а не в підготовче засідання [7].

Аналогічну позицію Верховний Суд висловив і у справі за касаційною скаргою акціонерного товариства «УкрСиббанк» на ухвалу Шевченківського районного суду м. Києва про залишення позову АТ «УкрСиббанк» без розгляду на підставі ст. 257 ЦПК України та постанову Київського апеляційного суду про залишення апеляційної скарги АТ «УкрСиббанк» без задоволення, в якій вказав, шо аналіз змісту п. 3 ч. 1 ст. 257 ЦПК України свідчить про те, що залишення позовної заяви без розгляду з цієї підстави може мати місце лише в тому випадку, якщо позивач, який був належним чином повідомлений про час слухання справи, повторно не з'явився саме в судове засідання, а не в підготовче засідання [8, с. 60-61].

Важливим аспектом, на думку У. Б. Воробель, при вирішенні питання про наслідки неявки позивача чи його представника в підготовче засідання є положення ст. 209 ЦПК України, котре передбачає, що завданням розгляду справи по суті є розгляд та вирішення спору на підставі зібраних у підготовчому провадженні матеріалів, а також розподіл судових витрат. Таким чином, розгляд справи по суті відбувається на тих матеріалах, що зібрані впродовж усієї стадії підготовчого провадження, а не лише на одному з її етапів − підготовчому етапі. У зв'язку з чим, нам видається, що саме з огляду на суть і завдання підготовчого провадження в цілому, а також мету підготовчого засідання, їх взаємозв'язок і взаємозалежність із завданнями наступної стадії цивільного процесу − розгляду справи по суті − дають нам можливість говорити про неприпустимість застосування наслідків, передбачених п. 3 ч. 1 ст. 257 ЦПК України, у випадку повторної неявки позивача чи його представника в підготовче засідання [8, с. 60-61].

У підготовчому засіданні суд вчиняє наступні підготовчі дії: оголошує склад суду, а також прізвища, імена та по батькові секретаря судового засідання, перекладача, спеціаліста, з'ясовує наявність підстав для відводів; з'ясовує, чи бажають сторони укласти мирову угоду, передати справу на розгляд третейського суду або звернутися до суду для проведення врегулювання спору за участю судді. З метою реалізації такого завдання як здійснення заходів по врегулюванню спору до початку розгляду справи по суті, суд вчиняє зазначені підготовчі дії, і які відповідно мають місце лише при розгляді справ позовного провадження [1, с. 347]. Згідно зі статтею 207 ЦПК України, мирова угода

укладається сторонами з метою врегулювання спору на підставі взаємних поступок і має стосуватися лише прав та обов'язків сторін. У мировій угоді сторони можуть вийти за межі предмета спору за умови, що мирова угода не порушує прав чи охоронюваних законом інтересів третіх осіб. У разі укладання сторонами мирової угоди суд постановляє ухвалу про закриття провадження у справі [3]. Якщо між сторонами укладено угоду про передачу спору на вирішення до третейського суду, суд постановляє ухвалу про залишення позову без розгляду. При бажанні та згоді сторін врегулювати спір за участю судді, безпосередньо суддя постановляє ухвалу про проведення процедури врегулювання спору за участю судді, якою одночасно зупиняє провадження у справі. Стаття 204 ЦПК України передбачає випадки припинення врегулювання спору за участю судді з постановленням відповідної ухвали; у разі необхідності заслуховує уточнення позовних вимог та заперечень проти них та розглядає відповідні заяви [1, с. 347, 2, с. 76-77].

Суд у підготовчому засіданні суд повинен з'ясувати у позивача предмет позову (що конкретно вимагає позивач), підставу позову (чим він обґрунтовує свої вимоги) і зміст вимоги (який спосіб захисту свого права він обрав). У відповідача суд з'ясовує суть заперечення проти позову та характер такого заперечення (процесуальний чи матеріально-правовий). Оновленим законодавством передбачено обов'язок певних учасників справи (позивача, відповідача та третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмету спору) надавати правові підстави позовних вимог у заявах по суті справи, відповідно до статей 52, 175 та 193 ЦПК України. Інші учасники справи мають право здійснити кваліфікацію спірних правовідносин також у заявах по суті справи; вирішує питання про вступ у справу інших осіб, заміну неналежного відповідача, залучення співвідповідача, об'єднання справ і роз'єднання позовних вимог, прийняття зустрічного позову, якщо ці питання не були вирішені раніше. Вказані підготовчі дії надзвичайно важливі для своєчасного та правильного розгляду цивільної справи, оскільки із-за відсутності певних осіб при розгляді справи, виникає необхідність її відкласти, що в результаті затягує вирішення справи та приводить до несвоєчасного поновлення порушених прав і законних інтересів громадян та організацій; може роз'яснювати учасникам справи, які обставини входять до предмета доказування, які докази мають бути подані тим чи іншим учасником справи. Ця можливість суду є новелою нової редакції ЦПК України, відповідно до якої сторони, треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмету спору, їхні представники можуть отримати інформацію від судді щодо того, якими фактами можна обґрунтовувати позовні вимоги чи заперечення проти них оскільки правильне визначення обставин цивільної справи, зумовлює обґрунтоване її вирішення. У зв'язку з оновленням ЦПК України законодавець також надає судді більше можливостей для прояву ініціативи під час збору судових доказів у цивільній справі, що виступає важливим засобом поповнення цивільної справи доказовим матеріалом;

з’ясовує, чи повідомили сторони про всі обставини справи, які їм відомі; з’ясовує, чи надали сторони докази, на які вони посилаються у позові і відзиві, а також докази, витребувані судом чи причини їх неподання; вирішує питання про проведення огляду письмових, речових і електронних доказів у місці їх знаходження; вирішує питання про витребування додаткових доказів та визначає строки їх подання, вирішує питання про забезпечення доказів, якщо ці питання не були вирішені раніше; вирішує питання про призначення експертизи, виклик у судове засідання експертів, свідків, залучення перекладача, спеціаліста; за клопотанням учасників справи вирішує питання про забезпечення позову, про зустрічне забезпечення; вирішує заяви та клопотання учасників справи; направляє судові доручення; встановлює строки для подання відповіді на відзив та заперечення; встановлює строк для подання пояснень третіми особами та відповіді учасників справи на такі пояснення; встановлює строки та порядок врегулювання спору за участю судді за наявності згоди сторін на його проведення; призначає справу до розгляду по суті, визначає дату, час і місце проведення судового засідання (декількох судових засідань – у разі складності справи) для розгляду справи по суті. Новелою ЦПК України є те, що саме у підготовчому засіданні суддя зобов’язаний чітко визначити скільки судових засідань він планує провести під час розгляду справи по суті, таким чином суддя може призначити декілька судових засідань у випадку складності справи; встановлює порядок з’ясування обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, та порядок дослідження доказів, якими вони обґрунтовуються під час розгляду справи по суті, про що зазначається в протоколі судового засідання; з’ясовує розмір заявлених сторонами судових витрат [1, с. 347-349].

Ще одна новела оновленого ЦПК України є вирішення питання щодо розгляду справи у колегіальному порядку. Але слід відмітити, що колегіальний розгляд цивільних справ в суді першої інстанції, у складі одного судді і двох присяжних, які при здійсненні правосуддя користуються всіма правами судді, передбачений лише для розгляду певних категорій справ окремого провадження, а саме: справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи; визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою; справ про усиновлення; справ про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку; а також справ про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу. Підготовче засідання у справах окремого провадження не проводиться, оскільки ЦПК України передбачає обов’язкове проведення підготовчого засідання в кожній судовій справі, яка розглядається за правилами лише загального позовного провадження, для якого передбачено одноособовий розгляд справи суддею. Випадки про колегіальний розгляд справ в порядку позовного провадження у суді першої інстанції ЦПК України не передбачає; здійснює інші дії, необхідні для забезпечення правильного і

своєчасного розгляду справи по суті. Отже, даний перелік не є вичерпним [1, с. 347, 2, с. 78].

Підготовче засідання проводиться за загальними правилами, встановленими для розгляду справи по суті, які встановлені Главою 6 Розділу ІІІ ЦПК України, з урахуванням особливостей підготовчого засідання в межах строку підготовчого провадження [1, с. 349].

Суд може відкласти проведення підготовчого засідання, у випадках передбачених ч. 2 ст. 198 ЦПК України, а також оголосити перерву у підготовчому засіданні відповідно до положень ч. 5 ст. 198 ЦПК України [3]. Необхідно зауважити, що підготовче засідання може бути відкладено декілька разів в залежності від характеру та тривалості вчинення процесуальних дій у підготовчому засіданні, що є нововведенням ЦПК України. У разі відкладення підготовчого засідання або оголошення перерви, підготовче засідання продовжується зі стадії, на якій засідання було відкладене або у ньому була оголошена перерва, що також є важливою новелою нової редакції ЦПК України.

Проте, у ряді випадків відкладення підготовчого засідання, призводить до його розгляду спочатку. Зокрема, у зв'язку із заміною неналежного відповідача, залучення співвідповідача такі особи мають право подати клопотання про розгляд справи спочатку не пізніше двох днів з дня вручення відповідної ухвали. Якщо таке клопотання не буде подане у вказаний строк, суд продовжує розгляд справи. У разі вступу у справу третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, така особа, а також інші учасники справи мають право подати клопотання про розгляд справи спочатку не пізніше двох днів з дня вручення їм відповідної ухвали. Якщо таке клопотання не буде подане у вказаний строк, суд продовжує розгляд справи. Якщо розгляд справи у випадках, передбачених ЦПК України, починається спочатку, суд призначає та проводить підготовче засідання спочатку в загальному порядку, крім випадку ухвалення рішення про колегіальний розгляд справи, коли підготовче засідання проводиться спочатку лише у разі, якщо суд дійшов висновку про необхідність його проведення [2, с. 78].

Таким чином, при відкладенні підготовчого засідання або оголошення перерви, підготовче засідання продовжується зі стадії, на якій засідання було відкладене або у ньому була оголошена перерва [9, с. 214]. Але на відміну від відкладення підготовчого засідання, оголошення перерви не надає можливості подати клопотання про розгляд справи спочатку [2, с. 78].

Надалі процедура проведення підготовчого засідання передбачає, що згідно із ст. 199 ЦПК України, у строк, встановлений судом, позивач має право подати відповідь на відзив, а відповідач – заперечення. Інші учасники справи мають право надати свої письмові пояснення щодо відповіді на відзив та заперечення до закінчення підготовчого провадження, якщо судом не встановлено інший строк [1, с. 349]. У випадку, якщо позивачем до закінчення підготовчого провадження подано заяву про визнання недійсним повністю чи у

певній частині пов'язаного з предметом спору правочину, який суперечить закону, суд надає відповідачу, іншим учасникам справи час на підготовку своїх пояснень та заперечень з приводу поданої заяви [2, с. 78].

Висновки. За результатами вчинення процесуальних дій у підготовчому провадженні суд повинен постановити ухвалу (ухвали) про процесуальні дії, що необхідно вчинити до закінчення підготовчого провадження та початку судового розгляду справи по суті. При цьому, суд повинен з'ясовувати думку сторін щодо дати призначення судового засідання для розгляду справи по суті. Отже, за результатами підготовчого засідання суд: постановляє ухвалу про залишення позовної заяви без розгляду; постановляє ухвалу про закриття провадження у справі; постановляє ухвалу про закриття підготовчого провадження та призначення справи до судового розгляду по суті, у разі коли суду не вдалося примирити сторони, але при цьому були здійснені всі необхідні підготовчі дії. За результатами підготовчого провадження суд ухвалює рішення на користь позивача у випадку визнання позову відповідачем, яким і завершує розгляд цивільної справи. Ухвалення в підготовчому засіданні судового рішення у разі відмови від позову, визнання позову, укладення мирової угоди проводиться в порядку, встановленому ЦПК України. Саме на стадії підготовчого провадження закладається основа для створення тих необхідних умов, за яких можливе справжнє змагання рівноправних сторін, повне та всебічне дослідження обставин справи, а відповідно і ухвалення законного та обґрунтованого судового рішення.

Література:

1. Цал-Цалко Ю. Ю. Підготовче засідання як процесуальна форма стадії підготовчого провадження. Правове життя сучасної України : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 2. С. 346−350.

2. Цал-Цалко Ю. Ю. Сутність підготовчого провадження. Часопис цивілістики. 2019. Вип. 34. С. 74−80.

3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення: 01.05.2026).

4. Воробель У. Б. Процедурні особливості залишення заяви без розгляду у зв'язку з повторною неявкою позивача. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2012. № 1 (9). С. 73−93. URL: http://www.vru.gov.ua/Docs/visnik09_06.pdf (дата звернення: 01.05.2026).

5. Воробель У. Б. Правові позиції Верховного Суду щодо визначення наслідків неявки позивача в підготовче засідання в цивільному судочинстві України. Вісник гуманітарного наукового товариства: наукові праці. Випуск 20. Черкаси: ЧІПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2020. С. 183−184.

6. Ухвала Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 10 жовтня 2019 року у справі № 128/447/19. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/84975677 (дата звернення: 01.05.2026).

7. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 21 жовтня 2019 року у справі № 759/15271/http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/85174045 (дата звернення: 01.05.2026).

8. Воробель У. Б. Процесуальні наслідки неявки позивача в підготовче засідання в цивільному судочинстві України. Імплементація міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України : збірник матеріалів III науково-практичного круглого столу (м. Київ, 14 травня 2020 р.) / наук. ред. Бобрик В. І. К.: Електрон. текст. дані. НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2020. С. 56−61.

9. Цивільний процес : навч. посіб. / О. Г. Бортнік, О. Л. Зайцев, В. А. Кройтор та ін. ; за заг. ред. проф. В. А. Кройтора ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2022. 336 с.

References:

1. Tsal-Tsalko Yu. Yu. Pidhotovche zasidannia yak protsesualna forma stadii pidhotovchoho provadzhennia. Pravove zhyttia suchasnoi Ukrainy : u 3 t. : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 15 trav. 2020 r.) / vidp. red. M. R. Arakelian. Odesa : Helvetyka, 2020. T. 2. S. 346−350.

2. Tsal-Tsalko Yu. Yu. Sutnist pidhotovchoho provadzhennia. Chasopys tsyvilistyky. 2019. Vyp. 34. S. 74−80.

3. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 18 bereznia 2004 roku № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (data zvernennia: 01.05.2026).

4. Vorobel U. B. Protsedurni osoblyvosti zalyshennia zaiavy bez rozghliadu u zviazku z povtornoiu neiavkoiu pozyvacha. Visnyk Vyshchoi rady yustytsii. 2012. № 1 (9). S. 73−93. URL: http://www.vru.gov.ua/Docs/visnik09_06.pdf (data zvernennia: 01.05.2026).

5. Vorobel U. B. Pravovi pozytsii Verkhovnoho Sudu shchodo vyznachennia naslidkiv neiavky pozyvacha v pidhotovche zasidannia v tsyvilnomu sudochynstvi Ukrainy. Visnyk humanitarnoho naukovoho tovarystva: naukovi pratsi. Vypusk 20. Cherkasy: ChIPB imeni Heroiv Chornobylia NUTsZ Ukrainy, 2020. S. 183-184.

6. Ukhvala Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 10 zhovtnia 2019 roku u spravi № 128/447/19. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/84975677 (data zvernennia: 01.05.2026).

7. Postanova Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 21 zhovtnia 2019 roku u spravi № 759/15271/http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/85174045 (data zvernennia: 01.05.2026).

8. Vorobel U. B. Protsesualni naslidky neiavky pozyvacha v pidhotovche zasidannia v tsyvilnomu sudochynstvi Ukrainy. Implementatsiia mizhnarodnykh standartiv u tsyvilne ta hospodarske sudochynstvo Ukrainy : zbirnyk materialiv III naukovo-praktychnoho kruhloho stolu (m. Kyiv, 14 travnia 2020 r.) / nauk. red. Bobryk V. I. K.: Elektron. tekst. dani. NDI pryvatnoho prava i pidpryiemnytstva imeni akademika F. H. Burchaka NAPrN Ukrainy, 2020. S. 56−61.

9. Tsyvilnyi protses : navch. posib. / O. H. Bortnik, O. L. Zaitsev, V. A. Kroitor ta in. ; za zah. red. prof. V. A. Kroitora ; MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv : KhNUVS, 2022. 336 s.

Дата першого надходження статті до видання: 11,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

УДК 347.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2703-2712

Петровський Андрій Володимирович кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права та процесу, Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-8607-282X

ВІДШКОДУВАННЯ СУДОВИХ ВИТРАТ У СПРОЩЕНОМУ ПОЗОВНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ: ПРИНЦИПИ, ПРОЦЕДУРА ТА СТАНДАРТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Анотація. У статті досліджуються особливості відшкодування судових витрат у спрощеному позовному провадженні цивільного судочинства України. Проаналізовано правову природу судових витрат, принципи їх розподілу між сторонами цивільного процесу, а також особливості компенсації витрат у спрощеному позовному провадженні. Визначено, що інститут судових витрат виконує не лише компенсаційну, але й превентивну функцію, сприяючи добросовісній процесуальній поведінці учасників справи та запобігаючи зловживанню процесуальними правами. Значну увагу приділено відшкодуванню витрат на професійну правничу допомогу як найбільш поширеному виду судових витрат у сучасному цивільному процесі.

Досліджено положення Цивільного процесуального кодексу України щодо порядку визначення, підтвердження та розподілу судових витрат між сторонами. Встановлено, що особливості спрощеного позовного провадження впливають на порядок доказування понесених витрат та строки подання відповідних заяв до суду. Проаналізовано сучасну практику Верховного Суду щодо застосування критеріїв реальності, необхідності та розумності судових витрат.

Окрему увагу приділено стандартам Європейського суду з прав людини щодо компенсації судових витрат. Встановлено, що ЄСПЛ виходить із необхідності доведення фактичності, неминучості та обґрунтованості витрат, які підлягають компенсації. Констатовано, що практика Європейського суду формує три базові критерії оцінки судових витрат: фактичність, необхідність і розумність. Саме ці критерії сьогодні активно застосовуються Верховним Судом під час вирішення питань щодо компенсації витрат на професійну правничу допомогу та інших судових витрат.

Зроблено висновок, що національна практика поступово наближається до європейських стандартів, однак окремі аспекти правового регулювання потребують подальшого вдосконалення. Сформульовано пропозиції щодо підвищення ефективності механізму відшкодування судових витрат у цивільному судочинстві України.

Ключові слова: судові витрати, судовий збір, спрощене позовне провадження, цивільне судочинство, правнича допомога, витрати, пов'язані з розглядом справи, витрати на професійну правничу допомогу, розподіл судових витрат, Європейський суд з прав людини, принцип пропорційності, доступ до правосуддя.

Andriy Volodymyrovych Petrovskyi Candidate of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Civil Law and Procedure, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-8607-282X

COMPENSATION OF COURT COSTS IN SIMPLIFIED CLAIM PROCEEDINGS OF CIVIL PROCEEDINGS OF UKRAINE: PRINCIPLES, PROCEDURE AND STANDARDS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Abstract. The article examines the features of compensation of court costs in simplified claim proceedings of civil proceedings of Ukraine. The legal nature of court costs, the principles of their distribution between the parties to civil proceedings, as well as the features of compensation of costs in simplified claim proceedings are analyzed.

It is determined that the institution of court costs performs not only a compensatory, but also a preventive function, promoting the conscientious procedural behavior of the participants in the case and preventing the abuse of procedural rights. Considerable attention is paid to the compensation of costs for professional legal assistance as the most common type of legal costs in modern civil proceedings.

The provisions of the Civil Procedure Code of Ukraine on the procedure for determining, confirming and distributing court costs between the parties have been studied. It has been established that the features of simplified claim proceedings affect the procedure for proving incurred costs and the deadlines for submitting relevant applications to the court. The current practice of the Supreme Court on the application of the criteria of reality, necessity and reasonableness of court costs has been analyzed.

Special attention has been paid to the standards of the European Court of Human Rights on compensation of court costs. It has been established that the ECHR proceeds from the need to prove the fact, inevitability and reasonableness of the costs subject to compensation. It has been stated that the practice of the European Court forms three basic criteria for assessing court costs: fact, necessity and reasonableness. It is these criteria that are actively used by the Supreme Court today when resolving issues regarding compensation for professional legal assistance and other court costs.

It has been concluded that national practice is gradually approaching European standards, however, certain aspects of legal regulation require further improvement. Proposals are formulated to increase the efficiency of the mechanism for reimbursement of legal costs in civil proceedings in Ukraine.

Keywords: legal costs, court fee, simplified claim proceedings, civil proceedings, legal aid, costs associated with the consideration of the case, costs of professional legal aid, distribution of legal costs, European Court of Human Rights, principle of proportionality, access to justice.

Постановка проблеми. Одним із важливих елементів права на справедливий суд є можливість особи отримати не лише судове рішення на свою користь, а й компенсацію витрат, понесених у зв'язку із захистом своїх прав у суді. Судові витрати супроводжують практично кожне цивільне провадження та безпосередньо впливають на доступність правосуддя, ефективність судового захисту і реалізацію принципу рівності сторін.

Особливого значення питання відшкодування судових витрат набуває у спрощеному позовному провадженні. Запровадження цього виду провадження було спрямоване на забезпечення швидкого та менш формалізованого розгляду справ незначної складності. Водночас спрощення процесу не усуває необхідності вирішення питання про розподіл судових витрат між сторонами. Навпаки, саме у спрощеному позовному провадженні виникає потреба у забезпеченні балансу між принципом процесуальної економії та правом особи на повне відшкодування витрат, пов'язаних із судовим захистом.

Актуальність дослідження зумовлена також активним формуванням практики Верховного Суду щодо компенсації витрат на професійну правничу допомогу та необхідністю врахування стандартів Європейського суду з прав людини під час вирішення відповідних питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика судових витрат у цивільному процесі досліджувалася багатьма українськими науковцями. Значний внесок у розвиток теорії цивільного процесуального права зробили В. В. Комаров, Н. Ю. Сакара, В. І. Тертишніков, С. Я. Фурса, Р. Ю. Ханик-Посполітак та інші вчені. У їхніх працях розглядалися питання правової природи судових витрат, особливостей компенсації витрат на правничу допомогу, а також проблеми реалізації принципу відшкодування судових витрат у цивільному судочинстві.

Разом з тим подальшого наукового аналізу потребують особливості відшкодування судових витрат саме у спрощеному позовному провадженні, а також вплив практики ЄСПЛ на формування національних підходів до вирішення відповідних процесуальних питань.

Мета статті. Метою статті є дослідження особливостей відшкодування судових витрат у спрощеному позовному провадженні цивільного судочинства України, аналіз національного законодавства та практики Європейського суду з прав людини, а також визначення напрямів удосконалення правового регулювання у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Інститут судових витрат є важливим елементом цивільного процесуального права. Його основне призначення полягає

у забезпеченні справедливого розподілу фінансового навантаження між учасниками процесу та компенсації витрат особі, яка змушена була звернутися до суду для захисту своїх прав.

Відповідно до положень Цивільного процесуального кодексу України [1] судові витрати складаються із судового збору та витрат, пов'язаних із розглядом справи. До останніх належать витрати на професійну правничу допомогу, залучення експертів, спеціалістів, перекладачів, проведення експертиз, витрати, пов'язані з викликом свідків, а також інші витрати, необхідні для розгляду справи.

Одним із фундаментальних принципів цивільного процесу є принцип відшкодування судових витрат стороні, на користь якої ухвалене судове рішення. Його зміст полягає у тому, що особа, яка успішно захистила свої права в суді, не повинна нести негативні фінансові наслідки через неправомірну поведінку іншої сторони [2, с. 214].

Саме тому законодавство передбачає покладення судових витрат на сторону, яка програла спір.

У спрощеному позовному провадженні зазначений принцип реалізується з урахуванням особливостей відповідної процедури [3, с. 731]. Зокрема, справи можуть розглядатися без виклику сторін, що зумовлює необхідність своєчасного подання доказів понесених витрат та відповідних заяв у письмовій формі. Ненадання таких доказів до завершення розгляду справи може стати підставою для відмови у відшкодуванні окремих видів витрат.

Найбільш поширеною категорією судових витрат сьогодні є витрати на професійну правничу допомогу [4, с. 483]. Після реформування процесуального законодавства саме адвокатська допомога стала одним із ключових елементів забезпечення ефективного судового захисту. Водночас питання визначення розміру таких витрат залишається одним із найбільш дискусійних у судовій практиці.

Законодавство не встановлює фіксованих розмірів витрат на правничу допомогу. Вартість послуг адвоката визначається договором між клієнтом та адвокатом. Однак це не означає, що будь-яка заявлена сума підлягає автоматичному відшкодуванню за рахунок іншої сторони. Суд повинен перевірити обґрунтованість та співмірність заявлених витрат.

У практиці Верховного Суду сформовано підхід, відповідно до якого компенсації підлягають лише ті витрати, які є реальними, необхідними та розумними. Реальність означає фактичне понесення витрат і підтвердження цього належними доказами. Необхідність передбачає зв'язок відповідних витрат із розглядом конкретної справи. Розумність означає відповідність розміру витрат складності справи, обсягу виконаної роботи та значенню спору для сторони.

Особливого значення ці критерії набувають саме у спрощеному позовному провадженні [5, с. 197]. Оскільки така категорія справ зазвичай характеризується меншою складністю та скороченим обсягом процесуальних дій, суди досить

часто зменшують заявлені суми витрат на правничу допомогу, якщо вважають їх непропорційними характеру спору.

Важливу роль у формуванні підходів до відшкодування судових витрат відіграє практика Європейського суду з прав людини. Вирішуючи питання компенсації витрат відповідно до статті 41 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [6], ЄСПЛ послідовно застосовує критерії фактичності, неминучості та обґрунтованості витрат.

Суд неодноразово наголошував, що заявник має право на компенсацію лише тих витрат, які були дійсно понесені та були необхідними для ефективного захисту його прав. Крім того, розмір заявленої компенсації повинен бути розумним та підтвердженим відповідними документами.

Практика ЄСПЛ має важливе значення для національного судочинства, оскільки відповідно до законодавства України суди зобов'язані застосовувати Конвенцію та практику Європейського суду як джерело права. Це сприяє формуванню єдиних підходів до визначення обґрунтованості судових витрат та забезпеченню справедливого балансу між інтересами сторін.

Разом з тим аналіз сучасної практики свідчить про наявність певних проблем. Однією з них є відсутність чітких критеріїв оцінки співмірності витрат на правничу допомогу. У результаті аналогічні справи можуть завершуватися різними рішеннями щодо розміру компенсації. Це негативно впливає на принцип правової визначеності та прогнозованість судових рішень.

Крім того, у спрощеному позовному провадженні сторони не завжди мають достатньо можливостей для реагування на заяви про компенсацію витрат іншої сторони. У зв'язку з цим доцільним видається подальше вдосконалення процесуального механізму подання та розгляду заяв про розподіл судових витрат.

На сучасному етапі розвитку цивільного процесуального законодавства важливим завданням залишається забезпечення балансу між принципом процесуальної економії, який лежить в основі спрощеного позовного провадження, та принципом повного і справедливого відшкодування судових витрат. Саме від ефективності такого балансу значною мірою залежить рівень довіри громадян до судової системи та реальність доступу до правосуддя.

Принцип відшкодування судових витрат як складова права на справедливий суд

Інститут відшкодування судових витрат нерозривно пов'язаний із реалізацією права особи на справедливий судовий розгляд. Ефективний доступ до правосуддя передбачає не лише можливість звернення до суду, а й створення таких процесуальних механізмів, які дозволяють особі захистити свої права без надмірного фінансового навантаження [7]. Саме тому питання розподілу судових витрат набуває важливого значення як для окремого учасника процесу, так і для функціонування системи правосуддя загалом.

У сучасній доктрині цивільного процесуального права принцип відшкодування судових витрат розглядається як один із проявів принципу

справедливості судового розгляду. Його сутність полягає в тому, що особа, яка була змушена звернутися до суду через порушення її прав, не повинна нести додаткові фінансові втрати у разі задоволення її вимог. Водночас сторона, яка допустила порушення прав іншої особи або безпідставно заперечувала проти обґрунтованих вимог, повинна нести негативні майнові наслідки своєї поведінки.

Особливого значення цей принцип набуває у спрощеному позовному провадженні. Незважаючи на скорочену процедуру розгляду справи, сторони продовжують нести витрати на правничу допомогу, підготовку процесуальних документів, отримання доказів та інші процесуальні дії. Тому належний розподіл таких витрат є необхідною умовою забезпечення реального доступу до правосуддя.

Відтак, серед усіх видів судових витрат найбільш поширеними є витрати на професійну правничу допомогу. Саме вони найчастіше стають предметом спорів між сторонами після ухвалення рішення по суті справи.

Після реформування процесуального законодавства та запровадження адвокатської монополії значення професійної правничої допомоги істотно зросло. У багатьох категоріях цивільних справ саме адвокат забезпечує підготовку процесуальних документів, формування правової позиції сторони та представництво її інтересів у суді.

Разом з тим компенсація витрат на правничу допомогу не може здійснюватися автоматично. Суд зобов'язаний перевірити фактичність понесених витрат та їх зв'язок із конкретною справою. Для цього сторона повинна надати договір про надання правничої допомоги, документи щодо оплати послуг адвоката, акти виконаних робіт та інші докази, які підтверджують реальне надання відповідних послуг.

У спрощеному позовному провадженні особливого значення набуває своєчасність подання таких доказів. Оскільки справа може розглядатися без проведення судового засідання та виклику сторін, учасники процесу повинні завчасно подбати про належне документальне підтвердження понесених витрат. Недотримання встановлених процесуальних строків може стати підставою для відмови у відшкодуванні відповідних витрат.

Важливим є також питання співмірності витрат на правничу допомогу. У судовій практиці нерідко трапляються випадки, коли заявлена до компенсації сума значно перевищує складність справи або обсяг фактично виконаної роботи. За таких обставин суд має право зменшити розмір витрат, що підлягають компенсації.

Останніми роками Верховний Суд сформував низку важливих правових позицій щодо розподілу судових витрат та компенсації витрат на професійну правничу допомогу.

У своїх рішеннях Верховний Суд неодноразово наголошував, що компенсації підлягають лише ті витрати, які підтверджені належними доказами

та є необхідними для забезпечення захисту прав особи [8–11]. Сам факт укладення договору з адвокатом не є достатньою підставою для стягнення заявленої суми з іншої сторони спору.

Суд також виходить із того, що під час визначення розміру компенсації необхідно враховувати складність справи, обсяг підготовлених процесуальних документів, кількість судових засідань, тривалість розгляду справи та значення спору для сторони. Такий підхід дозволяє забезпечити баланс між правом особи на відшкодування понесених витрат і недопущенням покладення на іншу сторону надмірного фінансового тягаря.

Важливою є також позиція Верховного Суду про те, що принцип співмірності витрат повинен застосовуватися незалежно від того, у якому порядку розглядається справа – загальному чи спрощеному позовному провадженні. Разом з тим характер спрощеного провадження може впливати на оцінку обґрунтованості заявлених сум, оскільки така категорія справ зазвичай не потребує значного обсягу процесуальної діяльності.

Стандарти Європейського суду з прав людини щодо компенсації судових витрат

Практика Європейського суду з прав людини має особливе значення для формування національних підходів до відшкодування судових витрат. У своїх рішеннях ЄСПЛ виробив низку критеріїв, які використовуються під час визначення розміру компенсації [12–14].

Зокрема, у справі East/West Alliance Limited v. Ukraine Суд зазначив, що заявник має право на компенсацію лише тих витрат, які були фактично понесені, були необхідними для захисту порушених прав та мають розумний розмір [12].

Подібний підхід застосовано і у справі Lavents v. Latvia, де Суд наголосив, що компенсації підлягають лише витрати, які є обґрунтованими та документально підтвердженими [13].

У рішенні Bottazzi v. Italy ЄСПЛ також підкреслив необхідність дотримання принципу розумності під час визначення суми відшкодування судових витрат [14].

Таким чином, практика Європейського суду формує три базові критерії оцінки судових витрат: фактичність, необхідність та розумність. Саме ці критерії сьогодні активно застосовуються Верховним Судом під час вирішення питань щодо компенсації витрат на професійну правничу допомогу та інших судових витрат.

Висновки. Відшкодування судових витрат є важливим елементом механізму захисту прав та законних інтересів учасників цивільного процесу. У спрощеному позовному провадженні зазначений інститут набуває особливого значення у зв’язку з необхідністю поєднання оперативності судового розгляду та забезпечення справедливого розподілу процесуальних витрат між сторонами.

Дослідження показало, що чинне законодавство України загалом відповідає європейським підходам до компенсації судових витрат. Водночас

практика застосування відповідних норм потребує подальшої уніфікації, особливо щодо визначення критеріїв розумності та співмірності витрат на професійну правничу допомогу.

Стандарти Європейського суду з прав людини щодо фактичності, необхідності та обґрунтованості витрат повинні залишатися основним орієнтиром для національних судів під час вирішення питань про їх компенсацію. Подальше вдосконалення законодавства та судової практики у цій сфері сприятиме підвищенню ефективності цивільного судочинства та забезпеченню права особи на справедливий суд.

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що ефективний механізм відшкодування судових витрат є невід'ємною складовою права на справедливий суд. Практика Верховного Суду та стандарти Європейського суду з прав людини поступово формують єдині підходи до визначення обґрунтованості та співмірності судових витрат. Подальший розвиток законодавства має бути спрямований на підвищення передбачуваності судових рішень щодо компенсації витрат, удосконалення критеріїв їх оцінки та забезпечення однакової судової практики.

Література:

1. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text

2. Комаров В. В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України. Х. : Право, 2012. 624 с.

3. Цивільне судочинство України: основні засади та інститути : монографія / за ред. В. В. Комарова. Харків : Право, 2016. 848 с.

4. Фурса С. Я. Цивільний процес України. Проблеми і перспективи : наук.-практ. посібник / Центр правових досліджень Фурси. К. : Видавець Фурса С.Я. : КНТ, 2006. 448 с. (Серія «Процесуальні науки»).

5. Ізарова І. О., Ханик-Посполітак Р. Ю. Цивільний процес України : навч. посіб. для студ. юрид. спец. закладів вищої освіти. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ : ВД «Дакор», 2019. 274 с.

6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04 листоп. 1950 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

7. Рекомендація № R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя : ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 68 засіданні заступників міністрів 14 трав. 1981 р. URL : https://court.gov.ua/userfiles/08.pdf

8. Додаткова постанова Великої Палати Верховного Суду від 7 лип. 2021 р. у справі № 910/12876/19. Провадження № 12-94гс20. URL : https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=98728788

9. Постанова Верховного Суду від 2 груд. 2020 р. у справі № 317/1209/19. Провадження № 61-21442св19. URL : https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=93564515

10. Постанова Верховного Суду від 3 лют. 2021 р. у справі № 554/2586/16-ц. Провадження № 61-21197св19. URL : https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=94973944

11. Постанова Верховного Суду від 01 верес. 2021 р. у справі № 178/1522/18. Провадження № 61-3157св21. URL : https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=99342168

12. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «East/West Alliance Limited» v. Ukraine» від 23 січ. 2014 р. Заява № 19336/04. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-171829%22]}

13. Рішення Європейського суду з прав людини у справі Lavents v. Latvia від 28 листоп. 2002 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_175#Text

14. Рішення у справах Боттацці, А. П., Ді Мауро, А. Л. М. та Феррарі проти Італії від 28 лип. 1999 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_378#Text

References:

1. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Civil justice of Ukraine: basic principles and institutions] : Zakon Ukrainy vid 18.03.2004 № 1618-IV. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text [in Ukrainian].

2. Komarov, V. V. (2012). Tsyvilne protsesualne zakonodavstvo u dynamitsi rozvytku ta praktytsi Verkhovnoho Sudu Ukrainy [Civil procedural legislation in the dynamics of development and practice of the Supreme Court of Ukraine]. Kh. : Pravo, 624 [in Ukrainian].

3. Komarova, V. V. (red.). (2016). Tsyvilne sudochynstvo Ukrainy: osnovni zasady ta instytuty [Civil justice of Ukraine: basic principles and institutions] : monohrafiia, Kharkiv : Pravo, 848 [in Ukrainian].

4. Fursa, S. Ya. (2006). Tsyvilnyi protses Ukrainy. Problemy i perspektyvy [Civil process of Ukraine. Problems and prospects] : nauk.-prakt. posib. / Tsentr pravovykh doslidzhen Fursy, K. : Vydavets Fursa S.Ia. : KNT, 448 (Seriia «Protsesualni nauky») [in Ukrainian].

5. Izarova, I. O., Khanyk-Pospolitak, R. Yu. (2019). Tsyvilnyi protses Ukrainy [Civil procedure of Ukraine] : navch. posib. dlia stud. yuryd. spets. zakladiv vyshchoi osvity, 3-tie vyd., pererob. i dop., Kyiv : VD «Dakor», 274 [in Ukrainian].

6. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) (Ievropeiska konventsiia z prav liudyny) vid 4 Nov. 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (with Protocols) (European Convention on Human Rights) of 04 Nov. 1950]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].

7. Rekomendatsiia № R (81) 7 Komitetu Ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam shchodo zakhodiv, shcho polehshuiut dostup do pravosuddia : ukhvaleno Komitetom Ministriv Rady Yevropy na 68 zasidanni zastupnykiv ministriv 14 trav. 1981 r. [Recommendation No. R (81) 7 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states on measures facilitating access to justice: adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe at the 68th meeting of the Ministers' Deputies on 14 May 1981]. URL : https://court.gov.ua/userfiles/08.pdf [in Ukrainian].

8. Dodatkova postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 7 lyp. 2021 r. u spravi № 910/12876/19. Provadzhennia № 12-94hs20. [Additional ruling of the Grand Chamber of the Supreme Court of 7 July 2021 in case No. 910/12876/19. Proceedings No. 12-94гс20]. URL : https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=98728788 [in Ukrainian].

9. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 2 hrud. 2020 r. u spravi № 317/1209/19. Provadzhennia № 61-21442sv19. [Resolution of the Supreme Court of 2 December 2020 in case No. 317/1209/19. Proceedings No. 61-21442св19]. URL : https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=93564515 [in Ukrainian].

10. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 3 liut. 2021 r. u spravi № 554/2586/16-ts. Provadzhennia № 61-21197sv19. [Resolution of the Supreme Court of 3 Feb. 2021 in case No. 554/2586/16-ц. Proceedings No. 61-21197св19]. URL : https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=94973944 [in Ukrainian].

11. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 01 veres. 2021 r. u spravi № 178/1522/18. Provadzhennia № 61-3157sv21. [Resolution of the Supreme Court of 01 Sep. 2021 in case No.

178/1522/18. Proceedings No. 61-3157св21]. URL : https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=99342168 [in Ukrainian].

12. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «East/West Alliance Limited» v. Ukraine» vid 23 sich. 2014 r. Zaiava № 19336/04. [Decision of the European Court of Human Rights in the case "East/West Alliance Limited" v. Ukraine" of 23 Jan. 2014 Application No. 19336/04]. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-171829%22]} [in Ukrainian].

13. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi Lavents v. Latvia vid 28 lystop. 2002 r. [Decision of the European Court of Human Rights in the case Lavents v. Latvia of 28 Nov. 2002]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_175#Text [in Ukrainian].

14. Rishennia u spravakh Bottatstsi, A. P., Di Mauro, A. L. M. ta Ferrari proty Italii vid 28 lyp. 1999 r. [Judgment in the cases of Bottazzi, A. P., Di Mauro, A. L. M. and Ferrari v. Italy of 28 July 1999]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_378#Text [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 11,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

УДК 342.5:342.7

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2713-2720

Процюк Тетяна Богданівна доцент кафедри операційного права навчально-наукового інституту воєнної історії, права та соціальних наук Національного університету оборони України, кандидат економічних наук, доцент, https://orcid.org/0000-0003-2010-2146

Лісний Вадим Вікторович слухач навчальної групи № 7205 навчально-наукового інституту воєнної історії, права та соціальних наук Національного університету оборони України

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНТРОЛЮ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ПІД ЧАС ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблем правового забезпечення контролю Президента України в умовах дії правового режиму воєнного стану. Проаналізовано конституційно-правову природу контрольних повноважень Глави держави, їх місце у системі державної влади та співвідношення з принципом поділу влади, верховенства права і механізмом стримувань та противаг. Визначено особливості трансформації контрольної функції Президента України в умовах повномасштабної збройної агресії та посилення ролі інституту президентства у сфері національної безпеки і оборони.

У науковій статті розкрито зміст прямого та непрямого президентського контролю. Досліджено форми реалізації прямого контролю через кадрові, координаційні та управлінські повноваження Президента України, передбачені Конституцією України та Законом України «Про правовий режим воєнного стану». Окрему увагу приділено діяльності Президента України як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України та керівника сектору безпеки і оборони держави. Проаналізовано механізми непрямого контролю через діяльність Ради національної безпеки і оборони України, Офісу Президента України, а також інших консультативно-дорадчих органів, створених в умовах воєнного стану.

Окремо досліджено питання контролю за виконанням указів, рішень і доручень Президента України, а також особливості взаємодії Глави держави з Кабінетом Міністрів України, військовим командуванням та правоохоронними органами. Виявлено проблемні аспекти нормативного регулювання, серед яких відсутність чіткого законодавчого визначення процедур здійснення президентського контролю, ризики розширеного тлумачення дискреційних повноважень, недостатня визначеність механізмів відповідальності та колізії між актами Президента України й уряду.

Обґрунтовано необхідність удосконалення законодавчого забезпечення контрольної діяльності Президента України шляхом систематизації нормативно-правових актів у сфері національної безпеки та оборони, уточнення меж президентських повноважень під час воєнного стану, а також посилення парламентського і судового контролю як гарантій дотримання принципу верховенства права. Зроблено висновок, що ефективність президентського контролю в умовах воєнного стану залежить від належного нормативного врегулювання, чіткості процедур реалізації повноважень та забезпечення балансу між потребами державної безпеки і демократичними конституційними принципами.

Ключові слова: Президент України, президентський контроль, правовий режим воєнного стану, національна безпека, поділ влади.

Protsiuk Tetiana Bohdanivna, Associate Professor of the Department of Operational Law, Educational and Scientific Institute of Military History, Law and Social Sciences of the National Defence University of Ukraine, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, https://orcid.org/0000-0003-2010-2146

Lisnyi Vadym Viktorovych Student of Study Group № 7205 of the Educational and Scientific Institute of Military History, Law and Social Sciences of the National Defence University of Ukraine

PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF PRESIDENTIAL CONTROL UNDER MARTIAL LAW

Abstract. The article is devoted to the study of the problems of legal support for the control exercised by the President of Ukraine under the legal regime of martial law. The constitutional and legal nature of the control powers of the Head of State, their place within the system of state authority, and their correlation with the principles of separation of powers, the rule of law, and the system of checks and balances are analyzed.

The peculiarities of the transformation of the control function of the President of Ukraine under conditions of full-scale armed aggression and the strengthening of the role of the institution of presidency in the field of national security and defense are determined.

The scientific article reveals the content of direct and indirect presidential control. The forms of implementation of direct control through the personnel, coordination, and managerial powers of the President of Ukraine, provided for by the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine “On the Legal Regime of Martial Law,” are examined. Particular attention is paid to the activities of the President of Ukraine as the Supreme Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine and the head of the national security and defense sector. The mechanisms of indirect control

exercised through the activities of the National Security and Defense Council of Ukraine, the Office of the President of Ukraine, as well as other advisory and consultative bodies established under martial law, are analyzed.

Special attention is also devoted to the issues of monitoring the implementation of decrees, decisions, and instructions of the President of Ukraine, as well as to the peculiarities of the interaction of the Head of State with the Cabinet of Ministers of Ukraine, military command bodies, and law enforcement agencies. The problematic aspects of legal regulation are identified, including the absence of a clear legislative definition of the procedures for exercising presidential control, the risks of broad interpretation of discretionary powers, the insufficient certainty of liability mechanisms, and conflicts between acts of the President of Ukraine and acts of the Government.

The necessity of improving the legislative framework governing the control activities of the President of Ukraine is substantiated through the systematization of normative legal acts in the field of national security and defense, clarification of the limits of presidential powers during martial law, and strengthening parliamentary and judicial oversight as guarantees of adherence to the principle of the rule of law. It is concluded that the effectiveness of presidential control under martial law depends on proper legal regulation, the clarity of procedures for exercising powers, and the maintenance of a balance between the needs of state security and democratic constitutional principles.

Keywords: President of Ukraine, presidential control, martial law, national security, separation of powers.

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія проти України зумовила тривале функціонування держави в умовах правового режиму воєнного стану. За таких обставин істотно зростає роль Президента України як гаранта державного суверенітету, територіальної цілісності та Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України. Водночас концентрація управлінських та координаційних повноважень у сфері безпеки і оборони об’єктивно посилює контрольну функцію Глави держави.

Однак чинне законодавство не містить цілісної та системно врегульованої моделі здійснення президентського контролю в умовах воєнного стану, що актуалізує необхідність наукового аналізу його правової природи, меж та процедур реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що певна кількість науковців досліджувала питання повноважень Президента України, президентського контролю, досі є ряд неврегульованих законодавством запитань, які потребують уточнення. Проблематикою повноважень та правового статусу Президента України займались В. Б. Авер’янов, О. Ф. Андрійко, Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, Т. В. Корнякова, Є. А. Кочергін, О. П. Полінець, М. С. Студенікіна, М. М. Тищенко, В. С. Шестак та інші.

Мета статті – визначення змісту та особливостей правового забезпечення контрольної діяльності Президента України в умовах правового режиму воєнного стану, виявлення нормативних прогалин і колізій, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавства у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Конституція України прямо не закріплює окремого інституту «президентського контролю» як самостійної форми державного контролю. Водночас аналіз конституційно-правового статусу Президента України, визначеного статтею 102 Конституції України, дає підстави стверджувати, що функція контролю є іманентною його повноваженням як Глави держави, гаранта державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина[1].

Як зазначає Коропатнік І.М. та Остапенко А.І. посада Президента України відрізняється своєрідністю у поєднанні різноманітних обов'язків. Згідно з Конституцією України, обіймання посади Президента передбачає автоматичне прийняття повноважень Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України [2].

Контрольні повноваження Президента України мають комплексний характер і поширюються як на формування організаційних засад функціонування органів публічної влади, так і на оцінку результативності реалізації ними визначених законом функцій. Такий контроль реалізується як безпосередньо Главою держави, так і опосередковано — через створювані ним допоміжні органи.

У науковій доктрині доцільно виокремлювати прямий та непрямий президентський контроль.

1. Прямий президентський контроль

Прямий контроль ґрунтується на конституційно визначених повноваженнях Президента України, передбачених статтею 106 Конституції України. Його зміст проявляється у:

– участі у формуванні Кабінету Міністрів України та інших центральних органів виконавчої влади;

– призначенні та звільненні посадових осіб, зокрема Генерального прокурора України, половини складу Ради Національного банку України, половини складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення;

– утворенні, реорганізації та ліквідації міністерств та інших центральних органів виконавчої влади за поданням Прем'єр-міністра України;

– скасуванні актів Ради міністрів Автономної Республіки Крим;

– зупиненні дії актів Кабінету Міністрів України з одночасним зверненням до Конституційного Суду України;

– здійсненні керівництва у сфері національної безпеки та оборони як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України;

– очолюванні Ради національної безпеки і оборони України.

В умовах правового режиму воєнного стану значення прямого президентського контролю істотно зростає. Відповідно до статті 11 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» Президент України здійснює загальне керівництво запровадженням та реалізацією заходів воєнного стану, приймає рішення щодо залучення Збройних Сил України та інших військових формувань до виконання завдань оборони держави, визначає порядок проходження військової служби[6].

Таким чином, у період воєнного стану контрольна функція Президента України набуває стратегічного характеру та поєднує кадрові, координаційні та управлінські елементи, спрямовані на забезпечення єдності державної політики у сфері національної безпеки та оборони.

2. Непрямий президентський контроль

Непрямий президентський контроль реалізується через діяльність допоміжних органів, що забезпечують здійснення Главою держави його конституційних повноважень. Відповідно до статті 106 Конституції України Президент утворює консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби.

Ключову роль у цьому механізмі відіграє Офіс Президента України, який не є органом державної влади та не наділений самостійними владними повноваженнями, проте здійснює організаційне, правове, інформаційно-аналітичне, експертне та консультативне забезпечення діяльності Президента України. Взаємодія Офісу Президента з іншими органами державної влади відбувається виключно в межах доручень Глави держави.

Окреме місце у системі непрямого контролю посідає Рада національної безпеки і оборони України як координаційний орган при Президентові України. Через механізм рішень РНБО забезпечується узгодженість дій органів виконавчої влади, військового командування та правоохоронних органів у сфері безпеки та оборони.

Таким чином, президентський контроль до певної міри схожий із парламентським, оскільки контроль за діяльністю правоохоронних органів здійснюється ними під час нормотворчої та установчої діяльності. Як парламентський, так і президентський контроль за діяльністю правоохоронних органів може бути прямим, який здійснюється Верховною Радою України чи Президентом України безпосередньо, або непрямим, який здійснюється їх структурними підрозділами або уповноваженими особами. У той же час такий спеціалізований орган президентського контролю, як Рада національної безпеки і оборони України, не лише контролює діяльність правоохоронних органів, а й координує її [7].

О. М. Музичук звертає увагу на те, контроль за діяльністю Президента правоохоронних органів є один із видів державного контролю, що здійснюється Президентом України як безпосередньо під час реалізації ним нормотворчих та установчих повноважень, так і за допомогою спеціально утворених ним органів (підрозділів, служб) з перевірки дотримання правоохоронними органами

чинного законодавства, якості виконання покладених на них завдань, функцій та обов'язків, реалізації наданих повноважень[4].

Одним з елементів правового статусу Президента є можливість створення ним консультативно-дорадчих органів, метою яких є сприяння його діяльності. Одним з найважливіших таких органів, сформованих в період воєнного стану, є Національна рада з питань відновлення України від наслідків війни, що була створена відповідним указом Президента від 21 квітня 2022 року [5.].

3. Контроль за виконанням актів Президента України

Важливою складовою правового забезпечення президентського контролю є моніторинг виконання указів, розпоряджень і доручень Президента України. Такий контроль передбачає:

– систематичне отримання інформації від відповідальних виконавців;
– аналіз стану реалізації прийнятих рішень;
– оцінку ефективності управлінських заходів;
– інформування Президента України про результати виконання відповідних актів.

В умовах воєнного стану цей механізм набуває підвищеної значущості, оскільки оперативність і скоординованість виконання рішень безпосередньо впливають на стан обороноздатності держави та захист прав і свобод людини.

Незважаючи на наявність нормативного регулювання, чинне законодавство не містить чіткого системного визначення меж та процедур реалізації президентського контролю. В умовах воєнного стану це може спричиняти:

– розширене тлумачення дискреційних повноважень Глави держави;
– колізії між актами Президента України та рішеннями Кабінету Міністрів України;
– недостатню визначеність процедур взаємодії між суб'єктами сектору безпеки і оборони.

Водночас, як слушно зауважує Лялюк О.Ю., навіть в умовах воєнного стану Президент України зобов'язаний діяти в межах Конституції України та з урахуванням принципів верховенства права, правової визначеності, пропорційності й тимчасовості обмежень прав і свобод. Вплив Президента на формування державної політики полягає у забезпеченні збереження територіальної цілісності та суверенітету держави, застосуванні можливостей для обмеження конституційних прав і свобод громадян, розширенні повноважень окремих органів державної влади, утворенні тимчасових органів влади на містах. Державна політика України в умовах воєнного стану здійснюється у напрямку посилення ролі інституту Президента та розширення його повноважень та сфери впливу на всі гілки влади, а також на систему місцевого самоврядування.[3]

Висновки. Президентський контроль в умовах правового режиму воєнного стану набуває підвищеного значення та характеризується поєднанням стратегічних, кадрових і координаційних елементів. Водночас відсутність комплексного нормативного врегулювання процедур його здійснення створює

ризики правової невизначеності та розширеного тлумачення дискреційних повноважень.

З метою вдосконалення правового забезпечення доцільно:

– законодавчо визначити процедури здійснення президентського контролю;

– уточнити межі взаємодії Президента України з Кабінетом Міністрів України у сфері реалізації заходів воєнного стану;

– посилити механізми парламентського та судового контролю за реалізацією президентських повноважень;

– забезпечити систематизацію нормативно-правових актів у сфері національної безпеки і оборони.

Аналіз чинного законодавства дозволяє виокремити такі проблеми:

1.відсутність чіткого нормативного визначення процедур здійснення президентського контролю;

2.ризик розширеного тлумачення дискреційних повноважень;

3. колізії між актами Президента України та Кабінету Міністрів України;

4.недостатня процедурна визначеність контролю за виконанням указів Президента України;

5.потреба в балансуванні контрольної функції з принципом верховенства права.

Відтак, на нашу думку, подальше реформування інституту президентського контролю доцільно спрямувати на:

– дослідження меж дискреційних повноважень Президента України в умовах тривалого воєнного стану;

– аналіз практики застосування указів Президента України у сфері безпеки та оборони;

– порівняльно-правове вивчення механізмів контролю глав держав у період воєнного або надзвичайного стану;

– дослідження парламентського та судового контролю як інструментів забезпечення балансу влади.

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.

2. Коропатнік І. М., Остапенко А. І. Нормативно-правове закріплення повноважень Президента України як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України: сучасний стан та перспективи розвитку // Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національний університет оборони України імені Івана Черняховського. Київ, 2022. С. 100–108.

3. Лялюк О. Ю., Самойлова А. Р., Вареник О. В. Проблеми конституційно-правового регулювання інституту Президента в умовах військового стану в Україні // Розбудова держави і права: питання теорії та конституційної практики. 2023. № 6. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2023/6_2023/6.pdf.

4. Музичук О. М. Президентський контроль за діяльністю правоохоронних органів в Україні // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2014. № 2 (65).

5. Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни : Указ Президента України від 21 квіт. 2022 р. № 266/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/266/2022.

6. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.

7. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 5 берез. 1998 р. № 183/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1998. № 35. Ст. 237.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 28 cherv. 1996 r. № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine from June 28, 1996, № 254k/96-VR]. (1996). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 [in Ukrainian].

2. Koropatnik, I.M., & Ostapenko, A.I. (2022). Normatyvno-pravove zakriplennia povnovazhen Prezydenta Ukrainy yak Verkhovnoho Holovnokomanduvacha Zbroinykh Syl Ukrainy: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [Regulatory and legal consolidation of the powers of the President of Ukraine as the Supreme Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine: current state and prospects for development]. Zbirnyk naukovykh prats Tsentru voienno-stratehichnykh doslidzhen Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy imeni Ivana Cherniakhovskoho – Collection of Scientific Works of the Center for Military and Strategic Studies of the Ivan Cherniakhovskyi National University of Defense of Ukraine, 100–108 [in Ukrainian].

3. Lialiuk, O.Yu., Samoilova, A.R., & Varenyk, O.V. (2023). Problemy konstytutsiino-pravovoho rehuliuvannia instytutu Prezydenta v umovakh viiskovoho stanu v Ukraini [Problems of constitutional and legal regulation of the institution of the President under martial law in Ukraine]. Rozbudova derzhavy i prava: pytannia teorii ta konstytutsiinoi praktyky – Development of State and Law: Issues of Theory and Constitutional Practice, 6. Retrieved from http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2023/6_2023/6.pdf [in Ukrainian].

4. Muzychuk, O.M. (2014). Prezydentskyi kontrol za diialnistiu pravookhoronnykh orhaniv v Ukraini [Presidential control over the activities of law enforcement agencies in Ukraine]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs, 2(65) [in Ukrainian].

5. Pytannia Natsionalnoi rady z vidnovlennia Ukrainy vid naslidkiv viiny : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 21 kvit. 2022 r. № 266/2022 [Issues of the National Council for the Recovery of Ukraine from the Consequences of the War: Decree of the President of Ukraine from April 21, 2022, № 266/2022]. (2022). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/go/266/2022 [in Ukrainian].

6. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu : Zakon Ukrainy vid 12 trav. 2015 r. № 389-VIII [On the legal regime of martial law: Law of Ukraine from May 12, 2015, № 389-VIII]. (2015). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text [in Ukrainian].

7. Pro Radu natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 5 berez. 1998 r. № 183/98-VR [On the National Security and Defense Council of Ukraine: Law of Ukraine from March 5, 1998, № 183/98-VR]. (1998). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 35, Art. 237 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 11,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

УДК 347.121.2

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2721-2732

Рогозіннікова Катерина Сергіївна к. ю. н., доцент кафедри правоохоронної діяльності та спеціальних юридичних дисциплін, Навчально-науковий інститут права та гуманітарних наук Національного університету водного господарства та природокористування, м. Рівне, https://orcid.org/0000-0003-2866-408X

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ

Анотація. Пропонована стаття присвячена потенціалу реалізації концепції державної життєстійкості у контексті забезпечення кібербезпеки в Україні. Стимулом до розгляду порушеної теми постало активне звернення у національних стратегічних документах до концепту «стійкість» та загалом набуття згаданою концепцією популярності у різних галузях наукового знання.

Метою статті є концептуалізація перспектив забезпечення кібербезпеки у контексті реалізації концепції державної життєстійкості. Завданнями пропонованого дослідження відтак є: 1) з'ясування змісту концепції державної життєстійкості; 2) окреслення перспектив цієї концепції у контексті забезпечення кібербезпеки в Україні.

У роботі констатовано, що концепт «стійкість» набув розвитку у зв'язку з пошуками механізмів забезпечення національної стійкості у сфері національної безпеки. Зазначено, що відповідні механізми нині здебільшого осмислені теоретично, втім мало реалізовані практично.

Автором сформульоване загальне уявлення про зміст концепції державної життєстійкості, а також викладено аргументи щодо перспектив реалізації вказаної концепції у контексті забезпечення кібербезпеки. Наголошується, що рівень кібербезпеки матиме перспективу зростання, якщо управлінські моделі вибудовуватимуться в Україні з застосуванням проактивного підходу, з унормуванням відповідних процедур в актах, що регламентують діяльність таких інституцій із стратегічним акцентом на превенції, а також на зміцненні системних зв'язків між суб'єктами публічної влади.

Зроблено висновок, що з огляду на зміст нормативно правових актів у сфері національної безпеки та наявні напрацювання українських науковців, концепція державної життєстійкості має значні перспективи залучення у сферу кібербезпеки, оскільки продуктивним є перехід у системі забезпечення національної кібербезпеки від статичного та реактивного реагування на кіберзагрози та кіберзлочини до запобігання виникненню відповідних загроз і кризових ситуацій.

Ключові слова: кібербезпека, національна безпека, нормативно-правове регулювання, концепція державної життєстійкості.

Rogozinnikova Kateryna Serhiivna Candidate of Law, Associate Professor, Department of Law Enforcement and Special Legal Disciplines, Educational and Scientific Institute of Law and Humanities of the National University of Water Management and Environmental Management, Rivne, https://orcid.org/0000-0003-2866-408X

PROSPECTS FOR ENSURING CYBERSECURITY IN THE CONTEXT OF IMPLEMENTING THE STATE RESILIENCE CONCEPT

Abstract. This article is devoted to the potential for implementing the concept of state resilience within the context of ensuring cybersecurity in Ukraine. The impetus for exploring this topic is the active reference to the concept of "resilience" in national strategic documents and the overall growing popularity of this concept across various fields of scientific knowledge.

The purpose of the article is to conceptualize the prospects for ensuring cybersecurity in the context of implementing the state resilience concept. Accordingly, the objectives of the study are: 1) to clarify the essence of the state resilience concept; 2) to outline the prospects of this concept within the framework of ensuring cybersecurity in Ukraine.

The paper establishes that the concept of "resilience" has evolved in connection with the search for mechanisms to ensure national resilience in the sphere of national security.

It is noted that relevant mechanisms are currently mostly understood theoretically but remain insufficiently implemented in practice.

The author formulates a general understanding of the essence of the state resilience concept and provides arguments regarding the prospects for its implementation in the context of cybersecurity. It is emphasized that the level of cybersecurity will have a prospect of growth if management models in Ukraine are built using a proactive approach, with the normalization of relevant procedures in acts regulating the activities of such institutions, focusing strategically on prevention and strengthening systemic ties between public authorities.

The study concludes that, given the content of regulatory legal acts in the field of national security and the existing research by Ukrainian scholars, the state resilience concept has significant prospects for integration into the cybersecurity sphere. This is due to the productivity of transitioning the national cybersecurity system from static and reactive responses to cyber threats and cybercrimes toward preventing the emergence of such threats and crisis situations.

Keywords: cybersecurity, national security, regulatory legal framework, state resilience concept.

Постановка проблеми. У відповідності до національного законодавства, зокрема у профільному Законі України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», кібербезпека прямо пов'язується з діяльністю держави та уповноважених нею інституцій зі своєчасним виявленням, запобіганням і нейтралізацією реальних і потенційних загроз національній безпеці України [1]. У такий спосіб законодавець недвозначно пов'язав питання кібербезпеки з проблематикою забезпечення національної безпеки. Відповідний висновок ґрунтується і на тому, що згаданим Законом поняття «кіберзагроза» визначено як «потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України у кіберпросторі» [2]. Своєю чергою, ст. 3 Закону України «Про національну безпеку» встановлює, що державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується, у тому числі, на забезпечення кібербезпеки України [3]. Крім того, чинна «Стратегія національної безпеки України» пов'язує забезпечення національних інтересів України та національної безпеки з посиленням «спроможностей національної системи кібербезпеки для ефективної протидії кіберзагрозам у сучасному безпековому середовищі» [4].

При цьому, необхідно наголосити, що у чинній «Стратегії кібербезпеки України», яка була затверджена Указом Президента України від 26 серпня 2021 року, також вказано, що «забезпечення кібербезпеки є одним із пріоритетів у системі національної безпеки України» і при цьому наголошується, що поширення кіберзагроз на усі сфери життєдіяльності вимагає набуття, серед іншого, «досягнення кіберстійкості на всіх рівнях» [5]. Така постановка питання стимулює наукову увагу як до явища кіберстійкості так і загалом до концепції державної життєстійкості, що нині набуває все більшої популярності у теорії і практиці публічного адміністрування, що підтверджується легітимацією концепту стійкості (життєстійкості) у нормативно-правових актах. Зокрема, автори «Стратегії національної безпеки України» прямо наголошують, що Стратегія на таких основних засадах: стримування, стійкість, взаємодія. При цьому, стійкість потрактовується як «здатність суспільства та держави швидко адаптуватися до змін безпекового середовища й підтримувати стале функціонування, зокрема шляхом мінімізації зовнішніх і внутрішніх уразливостей» [4]. Зрештою, прагнення стійкості, зокрема кіберстійкості, відповідає тим глобальним процесам і змінам, що обумовлюють тренди, які не оминають і простір України, а саме: взаємозалежності, динамізації, ускладнення [6, 75-76].

Означене актуалізує увагу до концепції державної життєстійкості у зв'язку з проблематикою забезпечення кібербезпеки.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Дослідники, які працюють з концептами «стійкість», «резильєнтність», «життєстійкість», вказують на значне зростання використання відповідних понять і термінів у різних галузях наукового знання. Як наголошує О. Резнікова, авторка фундаментальної праці

«Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища» (2022 р.), відзначає, що початково термін «стійкість» набув поширення у технічних дисциплінах, а згодом його почали вживати у сферах психології, екології та суспільних відносин [7, с. 20]. За результатами аналітичного опрацювання наукових досліджень українських науковців Т. Калашнікова та І. Герасименко констатують нині широке використання поряд з терміном «стійкість» словосполучення «національна система стійкості», що його обґрунтовано розглядати об'єктом реалізації певного проєкту у сфері державного будівництва [8, с. 68]. У контексті пропонованого дослідження нашу увагу привернули передусім праці дослідників, як зосередилися на питаннях національної стійкості у сфері національної безпеки. Зокрема, таких, як-от Ю. Безгинський, К. Войтовський, О. Майборода, О. Новікова, Я. Остафійчук, В. Паливода, О. Резнікова, А. Рубан, І. Рудяк, Г. Ситник, М. Співак, М. Слісаренко, Д. Терещенко. Загальним місцем міркувань згаданих дослідників є визнання того, що механізми забезпечення національної стійкості в Україні нині радше мета, ніж даність.

Водночас, на тлі значної зацікавленості у науковому середовищі щодо концепції державної життєстійкості нам не вдалося натрапити на системні й глибокі за змістом наукові праці, в яких предметом дослідження стали б практичні питання реалізації концепції державної життєстійкості у контексті забезпечення кібербезпеки в Україні, хоча певні міркування у цьому ключі були предметом уваги інших дослідників, що буде висвітлено в процесі опрацювання заявленої теми пропонованої статті.

Метою статті є концептуалізація перспектив забезпечення кібербезпеки у контексті реалізації концепції державної життєстійкості. Завданнями пропонованого дослідження відтак є, по-перше, з'ясувати зміст концепції державної життєстійкості і, по-друге, окреслити перспектив цієї концепції у контексті забезпечення кібербезпеки в Україні. Методологічну основу дослідження становить сукупність науково-дослідних методів, що дозволяють реалізувати заявлену мету. Зокрема залучені такі методи: інформаційного пошуку для формування вибірки наукової літератури за темою дослідження; аналітико-синтетичний – задля окреслення теоретико-методологічного змісту концепції державної життєстійкості; абстрактно-логічний – для формування теоретичних узагальнень перспектив щодо перспектив концепції у контексті забезпечення кібербезпеки в Україні; узагальнення – з метою формулювання висновків на основі проведеного дослідження. Наукова новизна пропонованого матеріалу полягає у теоретичному обґрунтуванні перспективності залучення концепції державної життєстійкості у сферу національної політики кібербезпеки.

Виклад основного матеріалу. У науковому та експертному середовищі прийнято вважати, що парадигмальною установкою для безпекової діяльності є імператив практичної реалізації конституційної норми, відповідно до якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є

найвищою соціальною цінністю в Україні, а «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави» (стаття 3 Конституції України [9]).

На практиці це означає, наголошує В. Мельник, що держава повинна володіти здатністю прогнозувати потенційні небезпеки, оцінювати вразливість своїх систем та здійснювати планування заходів із запобігання, тобто орієнтуватися на принципи превентивної політики, орієнтованої на зменшення ризиків, що передбачено у Сендайській рамковій програмі щодо зменшення ризику лих на 2015-2030 роки (Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015-2030), яка спрямована на суттєве скорочення втрат від лих, що стосуються життів, засобів до існування, здоров'я та активів (економічних, фізичних, соціальних, культурних та екологічних) [10, с. 125].

При цьому, «безпека розглядається як стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства й держави від внутрішніх і зовнішніх загроз» [11, с. 1050], а «забезпечення безпеки особистості має на меті залучення ресурсів держави й суспільства, що функціонують на чіткій правовій основі» [12, с. 21]. Водночас, нині аргументованим є твердження, що «у сучасних умовах політичної, економічної та соціальної нестабільності формування резильєнтності публічних інституцій є основним фактором їхньої ефективності та довіри громадян» [13, с. 108]. Зауважимо, що поняття «резильєнтність публічних інституцій» (або «життєстійкості публічних інституцій») фактично означає здатність органів влади адаптуватися, функціонувати та відновлюватися після криз, зовнішніх чи внутрішніх шоків. При цьому звернемо увагу і на позицію Т. Калашнікової та І. Герасименко, які наполягають, що життєстійкість держави включає життєстійкість як економіки, так і соціуму, які пов'язані між собою [8, с. 68].

Якщо взяти до уваги наукове положення, що «соціальна резильєнтність функціонує як інтегральна концептуальна рамка, що визначає перехід до проактивного превентивного підходу, зорієнтованого на розвиток людського та соціального капіталу» [14, с. 190] та спроєктувати це положення на суб'єктів публічної влади, набуваємо підстави для твердження, що життєстійкість, а отже і ефективність публічних інституцій пов'язана із їхньою здатністю реалізувати у своїй діяльності проактивний підхід, тобто «замість реактивного очікування негативних наслідків та боротьби з ними постфактум, стратегічний акцент робиться на превенції та зміцненні систем» [14, с. 190].

Викладене можна вважати теоретичною аргументацією на користь уваги до концепції державної життєстійкості з точки зору практичних перспектив забезпечення кібербезпеки в Україні.

Передусім звернемо увагу на фундаментальне дослідження О. Резнікової – «Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища», що довело актуальність та перспективність поширення концепту стійкості на сферу безпекових досліджень та появу поняття «національна стійкість» (англ. national

resilience). Сама дослідниця наголошує, що «упровадження концепту стійкості у сфері національної безпеки зумовлене необхідністю своєчасного й ефективного реагування на широкий спектр сучасних загроз і кризових ситуацій з метою недопущення розвитку деструктивних процесів у державі та суспільстві, спричинених, зокрема, їх уразливостями або унеможливленням виконання державою критично важливих функцій» [7, с. 32]. У розвиток позиції О. Резнікової, додамо, що реалізація засадничої ідеї стійкості, що її містить «Стратегія національної безпеки України» (2020 р.) також потребує у практиці сучасної публічної влади звернення до настанов концепції державної життєстійкості. Це тим більше актуально, якщо взяти до уваги практичні дослідження, результати яких вказують на те, що «інститут публічного адміністрування в Україні не виявляє властивостей стійкості, тобто наразі не здатний ефективно протистояти змінам, тискам чи викликам сьогодення» [15, с. 209].

Т. Бєлялов, В. Бубко і В. Кириченко у своїх дослідженнях також вказують на те, що вже довгий час Україна розвивається в умовах невизначеності, що не знімає необхідності розроблення стратегій сталого розвитку, в тому числі моделей реагування на поточні кризи. Дослідники наголошують, що нині актуальне «формування гнучкої та стійкої системи публічного адміністрування, яка не тільки здатна адаптуватися до постійних змін, але й активно запобігати майбутнім кризам та забезпечувати довгостроковий розвиток країни навіть у найскладніших умовах нестабільності» [16, с. 76]. Вирішення відповідного завдання Т. Бєлялов, В. Бубко і В. Кириченко фактично пов’язують концепцією державної життєстійкості, адже сучасне публічне адміністрування, за їхніми уявленнями, має включати: 1) ефективне реагування на поточні виклики; 2) інтеграцію принципів управління ризиками у всі сфери державного управління; 3) створення культури проактивності; 4) формування системної стійкості. «Тільки такий комплексний підхід дозволить державі не просто виживати, а успішно розвиватися у сучасному турбулентному світі» [16, с. 76]. Додамо, що окреслене вище згаданими дослідниками бачення сучасного публічне адміністрування повною мірою стосується і діяльності органів державної влади, які опікуються питаннями кібербезпеки.

Актуальність концепції державної життєстійкості у практиці сучасної публічної влади підтверджує і дослідження Ю. Безгинського, який дійшов висновку, що «в умовах пандемії та інших криз (зокрема, повномасштабної війни в Україні, енергетичних та міграційних криз) було доведено, що необхідною є чітка комплексна стратегія, яка дає змогу швидко реагувати на зміни, зберігати сталість надання публічних послуг та задовольняти потреби населення» [13, с. 108]. Дослідник також не оминув увагою і безпекові та воєнні загрози, що надзвичайно актуальні в умовах збройних конфліктів, терористичних атак, диверсій, гібридних воєн, масових заворушень, які є каталізаторами уваги до теми державної життєстійкості [13, с. 106]. Відзначимо, що у всіх вище згаданих

кризових ситуаціях, ефективність публічних інституцій, які опікуються безпековими питаннями, зокрема кібербезпекою, напевно зростатиме, якщо управлінські моделі вибудовуватимуться з застосуванням проактивного підходу, з унормуванням відповідних процедур у нормативно-правових актах, що регламентують діяльність таких інституцій із стратегічним акцентом на превенції та зміцненні системних зв'язків між суб'єктами публічної влади.

Українські дослідники М. Слісаренко та Д. Терещенко також звертають увагу на концепцію державної життєстійкості, зокрема з точки зору інституційної стійкості. Дослідники наголошують на тому, що українське публічне управління внаслідок повномасштабної військової агресії РФ зазнало кардинальних трансформацій. Залишаючись у парадигмі сталого розвитку, що її зумовлюють міжнародні зобов'язання України та прагнення набути повноправного членства в ЄС, національне публічне управління має свою діяльність здійснювати із застосуванням проактивної моделі управління [18, с. 209]. Це, своєю чергою, вимагає налагодження комунікативних взаємовідносин між різними суб'єктами публічного адміністрування та суб'єктами сектору безпеки та оборони. М. Слісаренко та Д. Терещенко констатують, що значною мірою ефективна діяльність органів влади в умовах воєнного стану стала можливою завдяки налагодженню ефективної багаторівневої координації між військовими структурами, органами публічного адміністрування та інститутами громадянського суспільства» [18, с. 214]. Отже, маємо ще один науковий аргумент щодо доречності концепції державної життєстійкості у контексті безпекової діяльності, зокрема щодо забезпечення кібербезпеки.

Маємо наголосити, що нині концепції державної життєстійкості поступово набуває практичного, зокрема правового відображення у національному законодавстві. Маємо на увазі вже згадані стратегічні документи, як-от чинну «Стратегію національної безпеки України» [4] та «Стратегію кібербезпеки України» [5]. Крім цих документів варто також згадати «Концепцію забезпечення національної системи стійкості», яка була впроваджена у дію указом Президента України від 27 вересня 2021 року № 479/2021 на підставі рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року. Відповідно до вказаного документу національна стійкість – це «здатність держави і суспільства ефективно протистояти загрозам будь-якого походження і характеру, адаптуватися до змін безпекового середовища, підтримувати стале функціонування, швидко відновлюватися до бажаної рівноваги після кризових ситуацій» [19]. Вказаною Концепцією передбачено впровадження національної системи стійкості, базовим елементом якої є саме кібербезпека. Водночас, на етапі формування «Концепції забезпечення національної системи стійкості» – у 2021 році, було визнано, що існує ціла низка проблем, без вирішення яких не можливе запровадження національної системи стійкості. Зокрема це проблеми інституційного рівня (наприклад, невизначеність інституційної моделі забезпечення національної стійкості), методологічного рівня (зокрема,

недостатній рівень розвитку системи забезпечення кібербезпеки), а також на рівні формування каналів взаємодії заінтересованих сторін (низький рівень комунікації між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та населенням) [19].

Задля усунення відповідних проблем згодом та з урахуванням нових викликів російської широкомасштабної агресії урядом було затверджено «План заходів з реалізації Концепції забезпечення національної системи стійкості до 2025 р.», який містить низу завдань, що підлягали виконанню упродовж двох років, зокрема: 1) ідентифікація загроз, виявлення вразливостей, оцінювання та пріоритезація ризиків національній безпеці; 2) запобігання виникненню загроз і настанню кризових ситуацій; 3) реагування на загрози і кризові ситуації; 4) подолання наслідків виникнення загроз або настання кризових ситуацій, а також відновлення сталого функціонування; 5) проведення моніторингу реалізації та аналізу ефективності ухвалених рішень [20].

Практичним наслідком реалізації відповідного плану можна вважати зміни та доповнення до Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», які зокрема стосувалися: 1) повноважень Міністерство оборони України розробляє, затверджує план кіберзахисту у відповідній сфері управління (законопроєкти № 3549-IX від 16.01.2024 р. та № 3783-IX від 05.06.2024 р.); 2) законодавчого розуміння поняття «національна електронна комунікаційна мережа» (№ 4070-IX від 20.11.2024 р.); уточнення понять «кіберзахист», «об’єкт критичної інформаційної інфраструктури», «кризова ситуація у сфері кібербезпеки» та «реагування на кіберінциденти» (№ 4336-IX від 27.03.2025). Втім, попри передбачення у «План заходів з реалізації Концепції забезпечення національної системи стійкості до 2025 р.» досі не ухвалено законопроєкт щодо основ національної стійкості України, очевидно важливий, у тому числі, з точки зору забезпечення ефективної державної політики у сфері кібербезпеки в Україні. З іншого боку, переконані, що чинний Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» потребує переосмислення й новелізації саме у відповідності з настановами концепції державної життєстійкості, зокрема у контексті напрямів діяльності, повноважень та компетенцій суб'єктів забезпечення кібербезпеки.

Висновки. У підсумку констатуємо, що з огляду на зміст нормативно правових актів у сфері національної безпеки та наявні напрацювання українських науковців, концепція державної життєстійкості має значні перспективи залучення у сферу кібербезпеки. Виходимо з того, що ідея вказаної концепції полягає у переході від статичного та реактивного реагування на кіберзагрози та кіберзлочини до набуття уповноваженими органами державної влади організаційно-правової, інституційної та ресурсної спроможності ефективно стримувати деструктивні дії в кіберпросторі та досягнення кіберстійкості на всіх рівнях. Залучення концепції державної життєстійкості у контексті діяльності суб'єктами державної політики у сфері кібербезпеки в

Україні важливе з точки зору переосмислення змісту нормативно-правових документів, що регламентують їхню діяльність, встановлюють повноваження та компетенції. Зміст новелізації Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» є важливою теоретичною та практичною проблемою, що стане предметом наших подальших досліджень.

Література

1. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII (зі змінами та доповненнями). Законодавство України. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text (дата звернення: 1.03.2026).
2. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII (зі змінами та доповненнями). Законодавство України. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text (дата звернення: 1.03.2026).
3. Про національну безпеку : Закон України 21 червня 2018 року № 2469-VIII (зі змінами та доповненнями). Законодавство України. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n50 (дата звернення: 18.03.2026).
4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. Законодавство України. Верховна Рада України (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text (дата звернення: 1.03.2026).
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України»: Указ Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021. Законодавство України. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#n7 (дата звернення: 1.03.2026).
6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. Законодавство України. Верховна Рада України (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text (дата звернення: 1.03.2026).
7. Габрель М., Габрель М. Диференційна урбаністика як концепція відновлення, реорганізації та розвитку життєстійкості простору України. Містобудування та територіальне планування. 2022. № 81. С. 70–92.
8. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища. Київ : НІСД, 2022. 532 с.
9. Калашнікова Т., Герасименко І. Соціальна політика як чинник забезпечення життєстійкості держави. Демографія та соціальна економіка. 2024. № 57(3). С. 59–78.
10. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року (зі змінами та доповненнями). Законодавство України. Верховна Рада України. URL: https://surl.li/sllknx (дата звернення: 18.03.2026).
11. Мельник В. І. Публічне адміністрування у сфері запобігання та мінімізації наслідків надзвичайних ситуацій. Публічне управління та національна безпека. / за заг. редакцією В.Ф. Залужного. Навчальний посібник. Прага: Publishing house Education and Science s.r.o., 2025. С. 122–169.
12. Співак М. В. Стратегії національної безпеки України: порівняльний аналіз. The Russian-Ukrainian war (2014-2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: scientific monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. С. 1049–1056.
13. Лікарчук Н. В. Національні інтереси та національні пріоритети як складові національної безпеки держави. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління. 2015. Вип. 1. С. 21–24.

14. Безгинський Ю. С. Європейський досвід формування резильєнтності суб'єктів публічного управління. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. 2025. № 3. С. 105–111.

15. Любарець В., Гриньків А., Панюшкін Є. Соціальна резильєнтність як стратегічний принцип трансформації системи соціальних послуг в Україні. Ввічливість. Humanitas. 2025. Вип. 4. С. 183–193.

16. Рудяк І. С. Стійкість публічного адміністрування в Україні: аналіз детермінант. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Том 2. № 81. С. 208–214.

17. Бєлялов Т. Е., Бубко В. Г., Кириченко В. О. Управління ризиками та кризове реагування у системі публічного адміністрування. Вісник Полтавського державного аграрного університету. Серія «Публічне управління та адміністрування». 2025. № 3. С. 74-80.

18. Безгинський Ю. С. Європейський досвід формування резильєнтності суб'єктів публічного управління. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. 2025. № 3. С. 105-111.

19. Слісаренко М. С., Терещенко Д. А. Трансформація механізмів публічного управління сталим розвитком територій в умовах воєнного стану. Розвиток сучасного українського суспільства у соціологічному вимірі: матеріали 12-ї Міжнар. наук.-практ. конф., 12 грудня 2025 р. / ред. кол.: Мороз В. М., Бірюкова М. В., Круглов В. В. та ін. ; Нац. техн. ун-т «Харків. політехн. ін-т» та ін. Харків, 2025. С. 208–215.

20. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості»: Указ Президента України від 27 вересня 2021 року № 479/2021. Законодавство України. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#n11 (дата звернення: 01.05.2026).

21. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції забезпечення національної системи стійкості до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.11.2023 р. № 1025-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1025-2023-%D1%80#Text (дата звернення: 01.05.2026).

References

1. Verkhovna Rada Ukrainy. Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 5 zhovtnia 2017 roku № 2163-VIII (zi zminamy ta dopovnenniamy). Zakonodavstvo Ukrainy. [On the Basic Principles of Ensuring Cybersecurity in Ukraine: Law of Ukraine No. 2163-VIII of October 5, 2017 (as amended). Legislation of Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text [in Ukrainian].

2. Verkhovna Rada Ukrainy. Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 5 zhovtnia 2017 roku № 2163-VIII (zi zminamy ta dopovnenniamy). Zakonodavstvo Ukrainy [On the Basic Principles of Ensuring Cybersecurity in Ukraine: Law of Ukraine No. 2163-VIII of October 5, 2017 (as amended). Legislation of Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text [in Ukrainian].

3. Verkhovna Rada Ukrainy. Pro natsionalnu bezpeku: Zakon Ukrainy 21 chervnia 2018 roku № 2469-VIII (zi zminamy ta dopovnenniamy). Zakonodavstvo Ukrainy [On National Security: Law of Ukraine of June 21, 2018 No. 2469-VIII (as amended and supplemented). Legislation of Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n50 [in Ukrainian].

4. Verkhovna Rada Ukrainy. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku «Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy»: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku № 392/2020. Zakonodavstvo Ukrainy [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of September 14, 2020 «On the National Security Strategy of Ukraine»: Decree of the President of Ukraine of September 14, 2020 No. 392/2020. Legislation of Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text [in Ukrainian].

5. Verkhovna Rada Ukrainy. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 travnia 2021 roku «Pro Stratehiiu kiberbezpeky Ukrainy»: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 26 serpnia 2021 roku № 447/2021. Zakonodavstvo Ukrainy [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated May 14, 2021 «On the Cybersecurity Strategy of Ukraine»: Decree of the President of Ukraine dated August 26, 2021 No. 447/2021. Legislation of Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#n7 [in Ukrainian].

6. Verkhovna Rada Ukrainy. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku «Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy»: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku № 392/2020. Zakonodavstvo Ukrainy [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of September 14, 2020 «On the National Security Strategy of Ukraine»: Decree of the President of Ukraine of September 14, 2020 No. 392/2020. Legislation of Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text [in Ukrainian].

7. Habrel M., Habrel M. (2022). Dyferentsiina urbanistyka yak kontseptsiia vidnovlennia, reorhanizatsii ta rozvytku zhyttiestiikosti prostoru Ukrainy [Differential urbanism as a concept for the restoration, reorganization and development of the sustainability of the space of Ukraine]. Mistobuduvannia ta terytorialne planuvannia - Urban planning and spatial planning, 81, 70–92. [in Ukrainian].

8. Reznikova O. O. (2022). Natsionalna stiikist v umovakh minlyvoho bezpekovoho seredovyshcha [National Resilience in a Changing Security Environment]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].

9. Kalashnikova T., Herasymenko I. (2024). Sotsialna polityka yak chynnyk zabezpechennia zhyttiestiikosti derzhavy [ ]. Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and social economy, 57(3), 59–78. [in Ukrainian].

10. Verkhovna Rada Ukrainy (1996). Konstytutsiia Ukrainy pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku (zi zminamy ta dopovnenniamy). Zakonodavstvo Ukrainy. [The Constitution of Ukraine was adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996 (with amendments and supplements). Legislation of Ukraine.]. Retrieved from https://surl.li/sllknx [in Ukrainian].

11. Melnyk V. I. (2025). Publichne administruvannia u sferi zapobihannia ta minimizatsii naslidkiv nadzvychainykh sytuatsii [Public administration in the field of prevention and minimization of the consequences of emergencies]. Publichne upravlinnia ta natsionalna bezpeka. / za zah. redaktsiieiu V. F. Zaluzhnoho. Navchalnyi posibnyk. (122–169). Praha: Publishing house Education and Science s.r.o. [in Ukrainian].

12. Spivak M. V. (2022). Stratehii natsionalnoi bezpeky Ukrainy: porivnialnyi analiz [National Security Strategies of Ukraine: Comparative Analysis]. *The Russian-Ukrainian war (2014-2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: scientific monograph*. (1049–1056). Riga, Latvia: «Baltija Publishing» [in Ukrainian].

13. Likarchuk N. V. (2015). Natsionalni interesy ta natsionalni priorytety yak skladovi natsionalnoi bezpeky derzhavy [National interests and national priorities as components of the national security of the state]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Derzhavne upravlinnia - Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Public Administration, 1, 21–24. [in Ukrainian].

14. Bezghynskyi Yu. S. (2025). Yevropeiskyi dosvid formuvannia rezylientnosti sub'iektiv publichnoho upravlinnia [ ]. Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka. Pedahohichni nauky - Bulletin of Taras Shevchenko National University of Lviv. Pedagogical Sciences, 3, 105–111. [in Ukrainian].

15. Liubarets V., Hrynkiv A., Paniushkin Ye. (2025). Sotsialna rezylientnist yak stratehichnyi pryntsyp transformatsii systemy sotsialnykh posluh v Ukraini [Social resilience as a strategic principle for transforming the social services system in Ukraine]. Vvichlyvist. Humanitas. 4, 183–193. [in Ukrainian].

16. Rudiak I. S. (2024). Stiikist publichnoho administruvannia v Ukraini: analiz determinant [Sustainability of public administration in Ukraine: analysis of determinants]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo - Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law, 2 (81), 208–214. [in Ukrainian].

17. Bielialov T. E., Bubko V. H., Kyrychenko V. O. (2025). Upravlinnia ryzykamy ta kryzove reahuvannia u systemi publichnoho administruvannia [Risk management and crisis response in the public administration system]. Visnyk Poltavskoho derzhavnoho ahrarnoho universytetu. Seriia «Publichne upravlinnia ta administruvannia» - Bulletin of Poltava State Agrarian University. Series «Public Management and Administration», 3, 74–80. [in Ukrainian].

18. Bezghynskyi Yu. S. (2025). Yevropeiskyi dosvid formuvannia rezylientnosti sub'iektiv publichnoho upravlinnia [European experience in building resilience of public administration entities]. Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka. Pedahohichni nauky - Bulletin of Taras Shevchenko National University of Lviv. Pedagogical Sciences, 3, 105–111. [in Ukrainian].

19. Slisarenko M. S., Tereshchenko D. A. (2025). Transformatsiia mekhanizmiv publichnoho upravlinnia stalym rozvytkom terytorii v umovakh voiennoho stanu [Transformation of public management mechanisms for sustainable development of territories under martial law]. Rozvytok suchasnoho ukrainskoho suspilstva u sotsiolohichnomu vymiri: materialy 12-i Mizhnar. nauk.-prakt. konf., 12 hrudnia 2025 r. - Development of modern Ukrainian society in the sociological dimension: materials of the 12th International Scientific-Practical Conference, December 12, 2025. (208–215). Kharkiv [in Ukrainian].

20. Verkhovna Rada Ukrainy Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 20 serpnia 2021 roku «Pro zaprovadzhennia natsionalnoi systemy stiikosti»: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 27 veresnia 2021 roku № 479/2021. Zakonodavstvo Ukrainy [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of August 20, 2021 «On the introduction of a national resilience system»: Decree of the President of Ukraine of September 27, 2021 No. 479/2021. Legislation of Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#n11 [in Ukrainian].

21. Verkhovna Rada Ukrainy. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv z realizatsii Kontseptsii zabezpechennia natsionalnoi systemy stiikosti do 2025 roku: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10.11.2023 r. № 1025-r. Zakonodavstvo Ukrainy [On approval of the action plan for the implementation of the Concept of ensuring the national resilience system until 2025: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 10.11.2023 No. 1025-r. Legislation of Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1025-2023-%D1%80#Text [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.05.2026

УДК 340.12:321.7:004

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2733-2742

Романенко Катерина Михайлівна доктор наук з державного управління, професор, незалежний дослідник, м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0003-3985-3791

ТРАНСФОРМАЦІЯ ДЕМОКРАТІЇ В УМОВАХ ЦИФРОВОГО СУСПІЛЬСТВА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті здійснено теоретико-правове дослідження трансформації демократії в умовах цифрового суспільства. Актуальність теми зумовлена поширенням цифрових технологій, цифрових платформ і систем штучного інтелекту, які істотно впливають на функціонування демократичних інститутів, реалізацію народовладдя та взаємодію держави і громадян. Обґрунтовано, що цифровізація суспільних відносин змінює не лише окремі механізми демократичної участі, а й зміст демократії як фундаментальної державно-правової категорії.

Проаналізовано основні напрями сучасних наукових досліджень, пов'язані з концепціями цифрової демократії, цифрової публічної сфери, цифрового конституціоналізму та впливом штучного інтелекту на демократичні процеси. Встановлено, що розвиток цифрового суспільства супроводжується трансформацією традиційних уявлень про народовладдя, політичну участь і демократичну легітимність. Обґрунтовано теоретико-правовий підхід, відповідно до якого трансформація демократії розглядається як закономірний результат розвитку цифрового суспільства, що охоплює зміни механізмів реалізації народовладдя, суспільної комунікації та взаємодії держави і громадян. З'ясовано, що цифрові технології розширюють можливості громадянської участі, доступу до інформації та суспільної комунікації, водночас створюючи нові ризики, пов'язані з непрозорістю алгоритмічних рішень, інформаційними маніпуляціями та концентрацією цифрової влади.

Особливу увагу приділено впливу штучного інтелекту на розвиток демократії. Визначено, що поширення алгоритмічних систем актуалізує питання підзвітності цифрових рішень, захисту прав людини, забезпечення демократичної легітимності та збереження принципів конституціоналізму в цифровому середовищі. Доведено, що використання штучного інтелекту змінює умови реалізації демократичних принципів, впливаючи на процеси суспільної комунікації, формування громадської думки та взаємодію держави і громадян. Обґрунтовано необхідність поєднання технологічних інновацій із принципами верховенства права, конституціоналізму та захисту прав людини як умови подальшого розвитку демократії в цифровому суспільстві.

Ключові слова: демократія, цифрове суспільство, цифрова демократія, народовладдя, демократична легітимність, цифровий конституціоналізм, штучний інтелект, теорія держави і права.

Romanenko Kateryna Mykhailivna Doctor of Science in Public Administration, Professor, independent researcher, Dnipro, https://orcid.org/0000-0003-3985-3791

TRANSFORMATION OF DEMOCRACY IN THE DIGITAL SOCIETY: A THEORETICAL AND LEGAL PERSPECTIVE

Abstract. The article presents a theoretical and legal study of the transformation of democracy in the context of the digital society. The relevance of the topic is determined by the rapid spread of digital technologies, digital platforms, and artificial intelligence systems that significantly influence the functioning of democratic institutions, the implementation of popular sovereignty, and the interaction between the state and citizens. It is substantiated that the digitalization of social relations transforms not only particular mechanisms of democratic participation but also the content of democracy as a fundamental category of the theory of state and law.

The study analyzes the main directions of contemporary research related to the concepts of digital democracy, the digital public sphere, digital constitutionalism, and the impact of artificial intelligence on democratic processes. It is established that the development of the digital society is accompanied by the transformation of traditional understandings of popular sovereignty, political participation, and democratic legitimacy. A theoretical and legal approach is substantiated according to which the transformation of democracy is viewed as a natural consequence of the development of the digital society, encompassing changes in the mechanisms of popular sovereignty, public communication, and interaction between the state and citizens. It is revealed that digital technologies expand opportunities for civic participation, access to information, and public communication while simultaneously creating new risks associated with the opacity of algorithmic decision-making, information manipulation, and the concentration of digital power.

Particular attention is paid to the influence of artificial intelligence on the development of democracy. It is determined that the spread of algorithmic systems raises important issues concerning the accountability of digital decisions, the protection of human rights, the preservation of democratic legitimacy, and the safeguarding of constitutional principles in the digital environment. The study demonstrates that artificial intelligence changes the conditions for the implementation of democratic principles by influencing public communication, opinion formation, and the interaction between the state and citizens. The necessity of combining technological innovation with the principles of the rule of law, constitutionalism, and human rights protection as a prerequisite for the further development of democracy in the digital society is substantiated.

Keywords: democracy, digital society, digital democracy, popular sovereignty, democratic legitimacy, digital constitutionalism, artificial intelligence, theory of state and law.

Постановка проблеми. Становлення цифрового суспільства супроводжується суттєвими змінами у функціонуванні демократичних інститутів, механізмах реалізації народовладдя та взаємодії держави і громадян. Поширення цифрових платформ, алгоритмічних систем та технологій штучного інтелекту створює нові можливості для участі громадян у суспільно-політичних процесах, але водночас породжує ризики для демократичної легітимності, захисту прав людини та забезпечення прозорості прийняття рішень.

У сучасній науковій літературі значна увага приділяється проблемам цифрової демократії, цифрового конституціоналізму та впливу штучного інтелекту на суспільні процеси. Водночас більшість досліджень зосереджена на окремих технологічних, політичних або правових аспектах цифрової трансформації. Значно менше уваги приділяється осмисленню змін, яких зазнає демократія як фундаментальна державно-правова категорія в умовах цифрового суспільства.

У зв'язку з цим актуалізується потреба у теоретико-правовому дослідженні трансформації демократії, визначенні основних тенденцій її розвитку та з'ясуванні впливу цифрових технологій на зміст народовладдя, демократичну легітимність і взаємодію держави та громадян у сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика трансформації демократії в умовах цифрового суспільства посідає важливе місце у сучасних теоретико-правових дослідженнях. Аналіз наукової літератури свідчить про формування кількох взаємопов'язаних напрямів вивчення впливу цифрових технологій на розвиток демократії, реалізацію народовладдя та функціонування демократичних інститутів.

Вагоме місце у сучасному науковому дискурсі займають дослідження цифрової публічної сфери та демократичного дискурсу. У межах цього напряму цифрове середовище розглядається як простір суспільної комунікації, громадянської участі та формування нових механізмів демократичного обговорення. Значний внесок у розвиток зазначених підходів зробив L. Dahlberg [6].

Помітним напрямом сучасних досліджень є концептуалізація цифрової демократії. У науковій літературі цифрова демократія розглядається як результат трансформації традиційних демократичних механізмів під впливом цифрових технологій, що охоплює нові форми політичної участі, цифрової взаємодії та громадянської активності [2]. Подальший розвиток цього напряму пов'язаний із формуванням сучасних концептуальних моделей цифрової демократії та переосмисленням її змісту в умовах цифрового суспільства [7].

Окремий блок досліджень присвячений проблематиці цифрового конституціоналізму та захисту прав людини в цифровому середовищі. Представники

цього напряму акцентують увагу на необхідності правового обмеження цифрової влади, забезпечення фундаментальних прав і свобод людини та формування нових правових механізмів захисту демократичних цінностей в умовах цифрової трансформації суспільства. Найбільш відомими представниками цього підходу є E. Celeste та інші дослідники цифрового конституціоналізму [4]. У межах зазначеної проблематики також аналізуються питання збереження конституційних гарантій прав людини в умовах сучасних суспільних викликів [11].

Самостійний напрям формують дослідження взаємодії демократії та штучного інтелекту. P. Nemitz розглядає вплив технологій штучного інтелекту на конституційну демократію, права людини та принцип верховенства права [8]. У працях J. Cupać, H. Schopmans та İ. Tuncer-Ebetürk увага зосереджується на проблемах демократичної легітимності, прозорості прийняття рішень і ролі штучного інтелекту в сучасних демократичних процесах [5].

N. Alnemr досліджує трансформацію деліберативної демократії в алгоритмічному суспільстві та вплив цифрових систем на можливості громадянської участі у суспільному обговоренні й прийнятті рішень [1].

Останніми роками активно розвиваються дослідження соціокультурних наслідків цифрової трансформації та поширення штучного інтелекту. У межах цього напряму увага зосереджується на впливі цифрових технологій на систему суспільних цінностей, культурні практики, соціальні інститути та механізми суспільної взаємодії [9; 10].

Попри значну кількість наукових праць, більшість досліджень зосереджена на окремих аспектах цифрової демократії, цифрових прав, конституціоналізму або застосування штучного інтелекту. Водночас трансформація демократії як фундаментальної державно-правової категорії в умовах цифрового суспільства поки не отримала комплексного теоретико-правового осмислення. Недостатньо дослідженими залишаються зміни змісту народовладдя, демократичної легітимності та взаємодії держави і громадян у цифровому середовищі, що й зумовлює актуальність подальших досліджень у цій сфері.

Мета статті полягає у з'ясуванні сутності та основних тенденцій трансформації демократії в умовах цифрового суспільства, а також у визначенні впливу цифрових технологій на зміст народовладдя, демократичну легітимність та взаємодію держави і громадян.

Виклад основного матеріалу. Демократія належить до числа базових категорій теорії держави і права, зміст яких змінюється разом із розвитком суспільства та державності. У класичному розумінні демократія розглядається як форма організації державної влади, заснована на визнанні народу джерелом влади, участі громадян у здійсненні публічної влади, політичному плюралізмі та гарантуванні прав і свобод людини.

У різні історичні періоди демократія набувала різних форм реалізації, однак її фундаментальною ознакою залишалося забезпечення участі громадян у формуванні та здійсненні державної влади.

Розвиток інформаційного суспільства та поширення цифрових технологій створили нові умови функціонування демократичних інститутів. Цифрові комунікації суттєво змінили характер взаємодії між громадянами, суспільством і державою. Інтернет, соціальні мережі, цифрові платформи та інші інформаційно-комунікаційні технології сформували новий суспільний простір, у межах якого відбувається обговорення суспільно значущих питань, формування громадської думки та реалізація різних форм громадянської участі [6].

У сучасній науковій літературі цифрове середовище дедалі частіше розглядається як важливий фактор трансформації демократії. S. Berg та J. Hofmann звертають увагу на те, що цифрові технології не лише розширюють можливості доступу до інформації та комунікації, а й змінюють механізми політичної участі та взаємодії між громадянами і владою [2]. Це зумовлює необхідність переосмислення традиційних підходів до розуміння демократії в умовах цифрового суспільства.

Одним із результатів зазначених процесів стало формування концепції цифрової демократії. S.-c. Dai розглядає цифрову демократію як самостійний напрям сучасних досліджень, пов'язаний із трансформацією демократичних механізмів під впливом цифрових технологій [7]. У найбільш загальному вигляді цифрова демократія охоплює питання доступу до інформації, громадянської участі, суспільного контролю та розвитку нових форм взаємодії між громадянами і державою. Її зміст не обмежується використанням окремих цифрових інструментів, а відображає більш глибокі зміни у способах реалізації демократичних принципів та функціонуванні демократичних інститутів у цифровому суспільстві.

Важливе значення для сучасного осмислення демократії має концепція цифрового конституціоналізму. Її поява пов'язана зі зростанням впливу цифрових платформ, алгоритмічних систем та технологій штучного інтелекту на суспільні процеси. У межах цього підходу досліджуються проблеми забезпечення прав людини, обмеження цифрової влади, захисту приватності та збереження демократичних цінностей у цифровому середовищі [4]. Демократія в цьому випадку розглядається не лише як механізм формування влади, а й як система правових гарантій, що забезпечують баланс між технологічним розвитком та свободою людини.

Подальший розвиток цифрових технологій актуалізував питання впливу алгоритмів та штучного інтелекту на демократичні процеси. У сучасній науковій літературі відзначається зростання ролі алгоритмічних систем у поширенні інформації та формуванні суспільних комунікацій [8]. Окрему увагу дослідники приділяють впливу штучного інтелекту на демократичні інститути, механізми прийняття рішень та реалізацію принципів конституційної демократії [5]. У зв'язку з цим актуалізуються питання забезпечення прозорості цифрових процесів, підзвітності алгоритмічних рішень та збереження демократичної легітимності в умовах цифрового суспільства [1].

Розвиток цифрового суспільства зумовлює трансформацію традиційних уявлень про демократію. Сучасні наукові підходи дедалі частіше пов'язують демократію не лише з діяльністю державних інститутів, а й із функціонуванням цифрового середовища, у межах якого реалізуються механізми громадянської участі, суспільного контролю та взаємодії держави і громадян. Це створює підґрунтя для подальшого дослідження змін, яких зазнають основні ознаки демократії під впливом цифрових технологій.

Цифровізація суспільних відносин істотно впливає на зміст та механізми реалізації демократії. Зміни охоплюють не лише окремі форми участі громадян у суспільно-політичному житті, а й фундаментальні характеристики демократії як форми організації державної влади. У цифровому суспільстві трансформації зазнають народовладдя, політична участь, демократична легітимність та механізми взаємодії між державою і громадянами.

Однією з ключових ознак демократії є народовладдя, що передбачає визнання народу єдиним джерелом державної влади. Традиційно реалізація народовладдя пов'язувалася з виборами, референдумами, діяльністю представницьких органів та іншими формами політичної участі. Поширення цифрових технологій суттєво розширило можливості громадян щодо отримання інформації, висловлення власної позиції та участі у суспільному обговоренні питань, що становлять суспільний інтерес [6]. У результаті цифровий простір став важливим середовищем реалізації сучасних форм народовладдя.

Змін зазнають і механізми політичної участі. Якщо в умовах індустріального суспільства участь громадян переважно обмежувалася періодичними виборами та діяльністю політичних інститутів, то цифрове суспільство створює умови для постійної комунікації між громадянами, суспільством і державою. Цифрові платформи забезпечують нові форми громадянської активності, суспільної мобілізації та колективного обговорення політичних рішень [2]. Це сприяє розширенню можливостей участі, але водночас ускладнює механізми представництва та політичної відповідальності.

Трансформація демократії проявляється також у зміні характеру демократичної легітимності. У класичному розумінні легітимність державної влади ґрунтується на визнанні громадянами права органів влади приймати обов'язкові рішення. У цифровому середовищі на процеси формування суспільної довіри дедалі більший вплив здійснюють цифрові комунікації, алгоритми поширення інформації та цифрові платформи [3]. За таких умов демократична легітимність залежить не лише від процедур формування влади, а й від рівня прозорості цифрових процесів, відкритості інформаційного середовища та довіри до цифрових інститутів.

Суттєвий вплив на функціонування демократії справляють цифрові платформи та алгоритмічні системи. Вони поступово перетворюються на важливих посередників між громадянами, суспільством і державою. Алгоритми визначають порядок поширення інформації, впливають на формування

суспільного порядку денного та здатні впливати на політичні уподобання громадян [8]. Унаслідок цього виникає питання про співвідношення демократичних процедур та алгоритмічних механізмів управління інформаційними потоками.

Поряд із новими можливостями цифровізація створює і нові ризики для розвитку демократії. До них належать поширення дезінформації, інформаційні маніпуляції, концентрація цифрової влади в руках власників великих цифрових платформ, непрозорість алгоритмічних рішень та нерівний доступ до цифрових ресурсів [5]. Такі процеси можуть впливати на якість демократичного процесу та створювати додаткові загрози для реалізації принципів рівності, відкритості та політичного плюралізму.

Вплив цифрових технологій на демократію має суперечливий характер. З одного боку, цифрове середовище розширює можливості участі громадян у суспільно-політичному житті, підвищує доступність інформації та сприяє розвитку нових форм громадянської активності. З іншого боку, поширення цифрових платформ і алгоритмічних систем породжує нові виклики для демократичної легітимності, політичної рівності та захисту прав людини. Саме тому трансформація демократії в умовах цифрового суспільства потребує не лише технологічного, а насамперед теоретико-правового осмислення.

Розвиток технологій штучного інтелекту став одним із найбільш вагомих чинників трансформації сучасної демократії. Якщо на попередніх етапах цифровізації основна увага приділялася цифровим комунікаціям та платформам взаємодії, то сьогодні дедалі більший вплив на суспільно-політичні процеси здійснюють алгоритмічні системи, здатні аналізувати великі масиви даних, прогнозувати поведінку користувачів та впливати на інформаційне середовище. Це зумовлює необхідність переосмислення традиційних уявлень про функціонування демократичних інститутів у цифровому суспільстві.

Сучасні дослідження свідчать, що використання технологій штучного інтелекту створює нові можливості для обробки інформації, підвищення доступності знань та розвитку суспільної комунікації [8]. Водночас поширення алгоритмічних систем змінює характер інформаційної взаємодії у суспільстві. Значна частина інформаційних потоків формується за допомогою алгоритмів, принципи функціонування яких залишаються малозрозумілими для більшості громадян. У результаті виникає проблема прозорості цифрового середовища та контролю за впливом алгоритмічних механізмів на суспільну свідомість.

Особливого значення набуває питання демократичної легітимності в умовах використання штучного інтелекту. Демократія передбачає відкритість процесів прийняття рішень, можливість суспільного контролю та відповідальність суб’єктів влади перед громадянами. Алгоритмічні системи, побудовані на складних моделях машинного навчання, часто функціонують як «чорні скриньки», що ускладнює оцінку обґрунтованості та справедливості рішень, ухвалених за їх участю [1]. За таких умов забезпечення підзвітності та прозорості

алгоритмічних процесів стає важливою умовою збереження демократичної легітимності.

Окремий напрям сучасних досліджень пов'язаний із впливом штучного інтелекту на реалізацію прав людини та розвиток конституціоналізму. Поширення автоматизованих систем прийняття рішень актуалізує питання захисту приватності, недискримінації, свободи вираження поглядів та рівного доступу до інформації [4]. У зв'язку з цим у науковому дискурсі дедалі частіше наголошується на необхідності формування правових механізмів контролю за використанням штучного інтелекту та забезпечення його відповідності демократичним цінностям і принципам верховенства права.

Розвиток штучного інтелекту впливає не лише на політичні процеси, а й на ширші соціокультурні засади функціонування суспільства. Алгоритмічні системи поступово стають активними учасниками формування інформаційного простору, культурних практик та суспільних цінностей [10]. Така трансформація змінює умови реалізації демократії, оскільки процеси формування громадської думки дедалі більше залежать від цифрового середовища та алгоритмів його функціонування [9].

Перспективи розвитку демократії в цифровому суспільстві пов'язані з пошуком балансу між технологічними можливостями та необхідністю збереження фундаментальних демократичних принципів. Цифрові технології та штучний інтелект здатні розширювати можливості громадянської участі, доступу до інформації та суспільного контролю. Водночас їх використання потребує належного правового регулювання, спрямованого на забезпечення прозорості алгоритмічних процесів, захисту прав людини та недопущення концентрації цифрової влади.

Трансформація демократії в умовах цифрового суспільства не означає відмову від її базових принципів. Змінюються форми реалізації народовладдя, механізми суспільної комунікації та способи взаємодії громадян із державою. Демократія зберігає свою сутність як форма організації влади, заснована на визнанні народу джерелом влади та гарантуванні прав людини, однак набуває нових форм реалізації, зумовлених розвитком цифрових технологій та штучного інтелекту.

Висновки. Розвиток цифрового суспільства зумовлює суттєві зміни у функціонуванні демократії та механізмах реалізації народовладдя. Цифрові технології впливають на форми політичної участі, способи суспільної комунікації, процеси формування громадської думки та взаємодію держави і громадян. У результаті демократія поступово адаптується до нових умов суспільного розвитку, зберігаючи свої базові принципи та водночас набуваючи нових форм реалізації.

Установлено, що сучасні наукові підходи до дослідження демократії в цифровому суспільстві охоплюють проблематику цифрової демократії, цифрового конституціоналізму, цифрової публічної сфери, а також впливу

штучного інтелекту на демократичні процеси. Розвиток зазначених напрямів свідчить про поступовий перехід від дослідження окремих цифрових інструментів до осмислення трансформації демократії як фундаментальної державно-правової категорії.

З'ясовано, що цифрові технології змінюють традиційні механізми реалізації народовладдя, розширюють можливості громадянської участі та створюють нові форми взаємодії між державою і суспільством. Водночас поширення цифрових платформ, алгоритмічних систем та технологій штучного інтелекту породжує ризики для демократичної легітимності, політичної рівності, прозорості прийняття рішень і забезпечення прав людини.

Обґрунтовано, що подальший розвиток демократії в умовах цифрового суспільства пов'язаний із необхідністю поєднання технологічних інновацій із фундаментальними принципами демократії, конституціоналізму та верховенства права. Збереження демократичної легітимності в умовах поширення штучного інтелекту потребує забезпечення прозорості алгоритмічних процесів, підзвітності цифрових систем та належного захисту прав людини. Це дає підстави розглядати трансформацію демократії як одну з ключових тенденцій розвитку сучасної державності в умовах цифрового суспільства.

Література:

1. Alnemr N. Deliberative Democracy in an Algorithmic Society: Harms, Contestations and Deliberative Capacity in the Digital Public Sphere. *Democratization*. 2026. Vol. 33, No. 4. P. 927–946. https://doi.org/10.1080/13510347.2025.2522920

2. Berg S., Hofmann J. Digital Democracy. *Internet Policy Review*. 2021. Vol. 10, No. 4. https://doi.org/10.14763/2021.4.1612

3. Biller-Andorno N., Patrão Neves M. C., Laukyte M., Łuków P., Mallia P., Molnár-Gábor F., Murphy T., Nys H., Palazzani L., Prainsack B., Sahlin N.-E., Sharon T., van den Hoven J., Veselská R., Vidalis T. *Opinion on Democracy in the Digital Age*. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2023. https://doi.org/10.2777/078780

4. Celeste E. Digital Constitutionalism: A New Systematic Theorisation. *International Review of Law, Computers & Technology*. 2019. Vol. 33, No. 1. P. 76–99. https://doi.org /10.1080/13600869.2019.1562604

5. Cupać J., Schopmans H., Tuncer-Ebetürk İ. Democratization in the Age of Artificial Intelligence: Introduction to the Special Issue. *Democratization*. 2024. Vol. 31, No. 5. P. 899–921. https://doi.org/10.1080/13510347.2024.2338852

6. Dahlberg L. The Internet and Democratic Discourse: Exploring the Prospects of Online Deliberative Forums Extending the Public Sphere. *Information, Communication & Society*. 2001. Vol. 4, No. 4. P. 615–633. https://doi.org/10.1080/13691180110097030

7. Dai S.-c. Conceptualizing Digital Democracy: A Policy-Oriented Approach Through Computational Text Analysis. *Policy & Internet*. 2025. Vol. 17, No. 4. Art. e70022. https://doi.org/10.1002/poi3.70022

8. Nemitz P. Constitutional Democracy and Technology in the Age of Artificial Intelligence. *Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences*. 2018. Vol. 376, No. 2133. Art. 20180089. https://doi.org/10.1098/rsta.2018.0089

9. Romanenko K., Rieznikov S., Khvatova O., Kovalchuk O., Romanenko M. The Intersection of Spirituality and Artificial Intelligence: Psychological Dimensions of Educational

Leadership and Management. *International Journal on Culture, History, and Religion*. 2025. Vol. 7, Special Issue 1. P. 372–391. https://doi.org/10.63931/ijchr.v7iSI1.227

10. Romanenko K., Shevchenko N., Shevchenko O., Romanenko M., Hordiienko O. Artificial Intelligence as a New Agent of Culture: Strategic Imperatives of Management. *Multidisciplinary Reviews*. 2026. Vol. 9. Art. 2026spe002. https://doi.org/10.31893/multirev. 2026spe002

11. Romanenko K., Chmielarz P., Taran D., Kuryliuk Y., Pelekh I. A Systematic Review of Constitutional Regulation of Martial Law and Its Impact on Citizens' Rights. *Global Prosperity*. 2025. Vol. 5, No. 3. P. 79–102. https://doi.org/10.5281/zenodo.17106974

***References**:*

1. Alnemr, N. (2026). Deliberative democracy in an algorithmic society: Harms, contestations and deliberative capacity in the digital public sphere. *Democratization, 33*(4), 927–946. https://doi.org/10.1080/13510347.2025.2522920

2. Berg, S., & Hofmann, J. (2021). Digital democracy. *Internet Policy Review, 10*(4). https://doi.org/10.14763/2021.4.1612

3. Biller-Andorno, N., Patrão Neves, M. C., Laukyte, M., Łuków, P., Mallia, P., Molnár-Gábor, F., Murphy, T., Nys, H., Palazzani, L., Prainsack, B., Sahlin, N.-E., Sharon, T., van den Hoven, J., Veselská, R., & Vidalis, T. (2023). *Opinion on democracy in the digital age*. Publications Office of the European Union. https://doi.org/10.2777/078780

4. Celeste, E. (2019). Digital constitutionalism: A new systematic theorisation. *International Review of Law, Computers & Technology, 33*(1), 76–99. https://doi.org/10.1080/13600869. 2019.1562604

5. Cupać, J., Schopmans, H., & Tuncer-Ebetürk, İ. (2024). Democratization in the age of artificial intelligence: Introduction to the special issue. *Democratization, 31*(5), 899–921. https://doi.org/10.1080/13510347.2024.2338852

6. Dahlberg, L. (2001). The Internet and democratic discourse: Exploring the prospects of online deliberative forums extending the public sphere. *Information, Communication & Society, 4*(4), 615–633. https://doi.org/10.1080/13691180110097030

7. Dai, S.-c. (2025). Conceptualizing digital democracy: A policy-oriented approach through computational text analysis. *Policy & Internet, 17*(4), e70022. https://doi.org/10.1002/poi3.70022

8. Nemitz, P. (2018). Constitutional democracy and technology in the age of artificial intelligence. *Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences, 376*(2133), 20180089. https://doi.org/10.1098/rsta.2018.0089

9. Romanenko, K., Rieznikov, S., Khvatova, O., Kovalchuk, O., & Romanenko, M. (2025). The intersection of spirituality and artificial intelligence: Psychological dimensions of educational leadership and management. *International Journal on Culture, History, and Religion, 7*(SI1), 372–391. https://doi.org/10.63931/ijchr.v7iSI1.227

10. Romanenko, K., Shevchenko, N., Shevchenko, O., Romanenko, M., & Hordiienko, O. (2026). Artificial intelligence as a new agent of culture: Strategic imperatives of management. *Multidisciplinary Reviews, 9*, 2026spe002. https://doi.org/10.31893/multirev.2026spe002

11. Romanenko, K., Chmielarz, P., Taran, D., Kuryliuk, Y., & Pelekh, I. (2025). *A systematic review of constitutional regulation of martial law and its impact on citizens' rights*. *Global Prosperity, 5*(3), 79–102. https://doi.org/10.5281/zenodo.17106974

Дата першого надходження статті до видання: 11.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

УДК 347.734:336.711

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2743-2755

Світлак Ірина Іванівна доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правознавства і гуманітарних дисциплін Вінницького навчально-наукового інституту економіки Західноукраїнського національного університету, м. Вінниця, https://orcid.org/0000-0002-4408-6868

Куляс Дмитро Ілліч викладач Фахового коледжу конструювання одягу Вінницького інституту конструювання одягу і підприємництва, м. Вінниця, https://orcid.org/0009-0009-8212-0404

Мазурик Святослав Володимирович кандидат юридичних наук, адвокат, м. Запоріжжя, https//orcid.org/0009-0002-0955-1733

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ У ЗВ'ЯЗКУ З РОЗВИТКОМ ФІНАНСОВОЇ ІНКЛЮЗІЇ: РЕГУЛЯТОРНИЙ ТА ІНСТИТУЦІЙНИЙ АСПЕКТИ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню трансформації правового статусу Національного банку України в умовах розвитку фінансової інклюзії та розширення його повноважень у сфері державного регулювання фінансового сектору. Актуальність теми зумовлена зростанням значення фінансової інклюзії як складової фінансової стабільності, фінансової безпеки та стійкості держави, а також модернізацією національного законодавства у зв’язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розвитку фінансової інклюзії в Україні». Обґрунтовано, що зазначений Закон започатковує новий етап розвитку спеціального законодавства та вперше на законодавчому рівні закріплює повноваження Національного банку України щодо сприяння розвитку фінансової інклюзії, встановлення вимог до діяльності банків фінансової інклюзії та здійснення регуляторного і наглядового впливу у цій сфері.

Проаналізовано нормативно-правові засади діяльності Національного банку України та встановлено, що сучасні законодавчі зміни спричиняють розширення його функціонального призначення як суб’єкта публічного управління.

Доведено, що поряд із традиційними монетарними, регуляторними та наглядовими функціями центральний банк набуває нових координаційних та інституційних повноважень, пов’язаних із забезпеченням доступності фінансових послуг, захистом прав їх споживачів, підвищенням рівня фінансової грамотності населення та формуванням інклюзивного фінансового середовища.

Окрему увагу приділено дослідженню інституційної спроможності Національного банку України як ключового регулятора фінансового сектору. Встановлено, що розвиток фінансової інклюзії сприяє трансформації ролі центрального банку від класичної моделі монетарного регулятора до багатофункціонального інституту публічного управління, який поєднує завдання забезпечення фінансової стабільності та реалізації державної політики фінансової інклюзії. Проаналізовано нормативні ініціативи центрального банку, що передували законодавчому закріпленню відповідних повноважень, зокрема Методичні рекомендації з правил інклюзивного надання фінансових послуг в установах України.

Досліджено міжнародні стандарти фінансової інклюзії та підходи OECD, G20, Світового банку й Alliance for Financial Inclusion щодо ролі центральних банків у реалізації відповідної державної політики. Обґрунтовано, що розширення повноважень Національного банку України відповідає сучасним міжнародним тенденціям розвитку центрального банкінгу та спрямоване на забезпечення доступності фінансових послуг, фінансової стійкості населення та підвищення резильєнтності фінансової системи.

Зроблено висновок, що розвиток фінансової інклюзії став одним із чинників трансформації правового статусу Національного банку України та посилення його інституційної спроможності. В умовах воєнного стану фінансова інклюзія набуває стратегічного значення як інструмент забезпечення фінансової безпеки, соціальної стабільності та післявоєнного відновлення держави.

Ключові слова: фінансовий сектор; фінансова інклюзія; правове положення; інституційна спроможність; центральний банк; державна політика; державне регулювання; НБУ; нормативно-правові гарантії

Iryna Svitlak doctor in juridical sciences, professor, professor of the department of law and humanities, Vinnytsia education and research institute of economics, West Ukrainian National University, Vinnytsia, https://orcid.org/0000-0002-4408-6868

Dmytro Kulyas Lecturer, Professional College of Clothing Design, Vinnytsia Institute of Clothing Design and Entrepreneurship, 105-B Khmelnytske Highway, Vinnytsia, https://orcid.org/0009-0009-8212-0404,

Svyatoslav Mazurik Candidate of legal sciences, lawyer, Zaporizhzhia, https://orcid.org/0009-0002-0955-1733

TRANSFORMATION OF THE LEGAL STATUS OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF FINANCIAL INCLUSION DEVELOPMENT: REGULATORY AND INSTITUTIONAL ASPECTS

Abstract. The article examines the transformation of the legal status of the National Bank of Ukraine in the context of financial inclusion development and the

expansion of its powers in the field of public regulation of the financial sector. The relevance of the study is determined by the growing importance of financial inclusion as a component of financial stability, financial security, and state resilience, as well as by the modernization of national legislation following the adoption of the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Development of Financial Inclusion in Ukraine». It is substantiated that this Law initiates a new stage in the development of special financial legislation and, for the first time at the legislative level, establishes the powers of the National Bank of Ukraine to promote financial inclusion, set requirements for financial inclusion banks, and exercise regulatory and supervisory influence in this area.

The regulatory and legal foundations of the National Bank of Ukraine's activities are analyzed, and it is established that recent legislative changes have expanded its functional role as a public administration entity. It is demonstrated that, alongside its traditional monetary, regulatory, and supervisory functions, the central bank acquires new coordination and institutional powers related to ensuring the accessibility of financial services, protecting consumers' rights, improving financial literacy, and fostering an inclusive financial environment.

Particular attention is paid to the institutional capacity of the National Bank of Ukraine as the key regulator of the financial sector. It is established that the development of financial inclusion contributes to the transformation of the central bank's role from a classical monetary regulator into a multifunctional public governance institution that combines the tasks of ensuring financial stability with the implementation of state financial inclusion policy.

The study also analyzes regulatory initiatives undertaken by the central bank prior to the legislative formalization of its respective powers, including the Methodological Recommendations on Inclusive Provision of Financial Services in Financial Institutions of Ukraine.

The article examines international standards of financial inclusion and the approaches of the OECD, G20, the World Bank, and the Alliance for Financial Inclusion regarding the role of central banks in implementing relevant public policies. It is substantiated that the expansion of the powers of the National Bank of Ukraine is consistent with contemporary international trends in central banking and is aimed at enhancing access to financial services, strengthening the financial resilience of the population, and increasing the resilience of the financial system.

It is concluded that the development of financial inclusion has become one of the factors driving the transformation of the legal status of the National Bank of Ukraine and strengthening its institutional capacity. Under martial law, financial inclusion acquires strategic importance as an instrument for ensuring financial security, social stability, and the post-war recovery of the state.

Keywords: financial sector; financial inclusion; legal status; institutional capacity; central bank; public policy; state regulation; National Bank of Ukraine; regulatory and legal guarantees.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку фінансового сектору характеризується активним поширенням концепції фінансової інклюзії як одного з напрямів державної політики, спрямованого на забезпечення рівного доступу населення та суб'єктів господарювання до фінансових послуг. У міжнародній практиці фінансова інклюзія розглядається не лише як інструмент соціально-економічного розвитку, а й як важлива складова фінансової стабільності, фінансової безпеки та стійкості державних інститутів. В зв'язку з цим, зростає роль центральних банків у формуванні та реалізації політики фінансової інклюзії.

В Україні питання розвитку фінансової інклюзії набуло особливої актуальності в умовах повномасштабної війни, що супроводжується руйнуванням фінансової інфраструктури, переміщенням населення, зростанням соціально вразливих груп та необхідністю забезпечення безперервного доступу громадян до фінансових послуг. За таких умов фінансова інклюзія трансформується із переважно соціально-економічної категорії у важливий інструмент забезпечення фінансової стійкості та національної безпеки держави.

Важливим етапом розвитку національного законодавства у цій сфері стало прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розвитку фінансової інклюзії в Україні» [1], який не лише законодавчо запровадив поняття «фінансова інклюзія», а й суттєво розширив повноваження НБУ у сфері її забезпечення, доповнивши ч. 1 ст. 7 Закону України «Про Національний банк України» п.п. 35^{-1} і 35^{-2} такого змісту:

«…35^{-1}) сприяє розвитку фінансової інклюзії;

35^{-2}) встановлює вимоги до діяльності банку фінансової інклюзії та особливості регулювання та нагляду за його діяльністю…» [1].

Таким чином, уперше на законодавчому рівні центральний банк отримав повноваження щодо сприяння розвитку фінансової інклюзії, регулювання діяльності банків фінансової інклюзії, створення спеціальних механізмів доступу до фінансових послуг та реалізації відповідної державної політики.

Подібна модернізація спеціального законодавства обумовлює трансформацію правового статусу НБУ. Поряд із традиційними функціями центрального банку щодо забезпечення стабільності грошової одиниці, банківського регулювання та нагляду, НБУ набуває нових регуляторних, координаційних та інституційних функцій у сфері розвитку фінансової інклюзії. Це свідчить про розширення його ролі як суб'єкта публічного управління та потребує переосмислення існуючих наукових підходів до визначення правового статусу та інституційної спроможності центрального банку.

У зв'язку з цим виникає об'єктивна необхідність у комплексному дослідженні нормативно-правових засад трансформації правового статусу НБУ в умовах розвитку фінансової інклюзії, визначенні нових повноважень центрального банку та оцінці їх значення для забезпечення фінансової безпеки, фінансової стійкості та ефективності державної політики у фінансовому секторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика саме правового статусу НБУ традиційно перебуває у центрі уваги представників юридичної науки (з точки зору його конституційно-правової, адміністративно-правової, фінансово-правової; цивільно-правової; господарсько-правової природи), а також фахівців в галузі публічного управління. У сучасній науковій літературі НБУ розглядається як особливий суб'єкт публічного управління, наділений повноваженнями щодо забезпечення цінової та фінансової стабільності, здійснення банківського регулювання та нагляду. Серед останніх наукових публікацій слід відзначити праці А. Омельченко та Е. Дмитренко, О. Севастьяненко та О. Шевченко, Татарінова та М. Старинського, І. Світлак, Н. Голоти та С. Мазурика, Р. Натуркача та ін. [2-6].

Окремі питання розвитку фінансової інклюзії в економічній науці широко представлені у працях О. Гудзь, О. Десятнюк, А. Крисоватого, І. Кошелєва, М. Правдюк, Т. Ставерської та ін. учених, які розглядають її як інструмент розширення доступу населення до фінансових послуг, підвищення фінансової грамотності, розвитку цифрових фінансових сервісів та зміцнення фінансової стійкості населення. Водночас більшість наукових праць присвячена дослідженню класичних функцій центрального банку, тоді як нові повноваження НБУ у сфері розвитку фінансової інклюзії, закріплені останніми змінами законодавства, ще не стали предметом комплексного наукового аналізу.

Мета статті є дослідження нормативно-правових засад трансформації правового статусу НБУ у зв'язку з розвитком фінансової інклюзії, аналіз нових регуляторних та наглядових повноважень центрального банку, а також визначення їх значення для реалізації державної політики у фінансовому секторі та забезпечення фінансової безпеки держави.

Виклад основного матеріалу. Нормативно-правові гарантії інституційної спроможності НБУ традиційно пов'язуються із законодавчим закріпленням його статусу, функцій, повноважень та механізмів реалізації державної політики у фінансовій сфері.

Конституція України, Закони України «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність», «Про фінансові послуги та фінансові компанії» [7-10] та інші спеціальні нормативно-правові акти формують правову основу діяльності НБУ як центрального банку держави та особливого центрального органу державного управління. Основною конституційною функцією НБУ залишається забезпечення стабільності грошової одиниці України, що реалізується через підтримання цінової та фінансової стабільності, належного функціонування банківської системи та сприяння сталому економічному розвитку держави.

Водночас сучасний етап розвитку спеціального законодавства характеризується суттєвим розширенням функціонального призначення НБУ. Прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розвитку фінансової інклюзії в Україні» [1] започаткувало новий напрям

діяльності НБУ, пов'язаний із формуванням та реалізацією державної політики у сфері фінансової інклюзії. Вперше на рівні закону отримав чітко визначені повноваження щодо сприяння розвитку фінансової інклюзії, забезпечення доступності фінансових послуг для населення та створення умов для фінансового залучення соціально вразливих категорій громадян, мешканців сільських, віддалених, прифронтових і деокупованих територій.

У зв'язку із зазначеними змінами інституційна спроможність НБУ набуває нового змістовного наповнення. Проблематика інституційної спроможності належить до міждисциплінарних напрямів сучасних наукових досліджень і є предметом вивчення у сфері публічного управління, права, економіки та політичних наук. У науковій літературі інституційна спроможність розглядається як характеристика здатності держави, органів публічної влади, органів місцевого самоврядування, територіальних громад, регуляторних інституцій та інших суб'єктів публічного управління ефективно реалізовувати покладені на них функції, досягати визначених цілей та адаптуватися до змін зовнішнього середовища.

Однією з п'яти стратегічних цілей, визначених в оновленій Стратегії розвитку фінансового сектору України, є забезпечення інституційної спроможності регуляторів фінансового ринку. На відміну від попередньої Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 року, в якій основна увага приділялася питанням фінансової стабільності, розвитку фінансових ринків та захисту прав споживачів фінансових послуг, новий стратегічний документ вперше виокремлює інституційну спроможність і незалежність регуляторів як самостійний пріоритет державної політики у фінансовому секторі.

Такий підхід відображає усвідомлення того, що в умовах тривалої збройної агресії, високої невизначеності та посилення ризиків для фінансової системи ефективне функціонування фінансового сектору значною мірою залежить від здатності регуляторних органів своєчасно і професійно реагувати на кризові явища, мінімізувати негативні наслідки зовнішніх шоків та забезпечувати реалізацію заходів із підтримання фінансової стабільності та фінансової безпеки держави. За таких умов саме інституційно спроможний центральний банк здатний забезпечити належне функціонування механізмів антикризового управління, ефективний нагляд за фінансовим сектором та реалізацію стратегічних пріоритетів державної політики.

У цьому контексті особливої актуальності набуває дослідження інституційної спроможності НБУ як ключового регулятора фінансового сектору, повноваження якого останнім часом були суттєво розширені у зв'язку з розвитком фінансової інклюзії.

На сучасному етапі розвитку фінансового сектора країни поряд із традиційними монетарними, регуляторними та наглядовими функціями центральний банк фактично стає ключовим суб'єктом реалізації державної політики фінансової інклюзії. Відповідно до нових законодавчих положень НБУ

наділяється додатковими регуляторними повноваженнями щодо ліцензування банків фінансової інклюзії, встановлення особливостей їх діяльності, визначення вимог до систем управління ризиками та внутрішнього контролю, а також здійснення наглядових функцій за діяльністю нової категорії банківських установ.

Особливого значення такі повноваження набувають в умовах воєнного стану, коли фінансова інклюзія трансформується із виключно соціально-економічної категорії у важливий інструмент забезпечення фінансової стійкості та національної безпеки держави. Забезпечення безперервного доступу громадян до фінансових послуг, соціальних виплат, платіжної інфраструктури та базових банківських сервісів у кризових умовах безпосередньо впливає на рівень соціальної стабільності, економічної активності населення та стійкість фінансової системи загалом. Саме тому поява у НБУ нових повноважень у сфері розвитку фінансової інклюзії свідчить про еволюцію його правового статусу від класичної моделі центрального банку до сучасного інституту публічного управління, який поєднує монетарні, регуляторні, наглядові та інклюзивні функції розвитку фінансового сектору.

Таким чином, сучасна інституційна спроможність НБУ визначається не лише його здатністю забезпечувати цінову та фінансову стабільність, а й можливістю ефективно реалізовувати нові повноваження у сфері розвитку фінансової інклюзії, що відповідає міжнародним стандартам OECD, G20 та Світового банку щодо ролі центральних банків у формуванні інклюзивних, стійких і безпечних фінансових систем.

Доцільно також зазначити, що трансформація правового статусу та посилення інституційної спроможності НБУ у сфері фінансової інклюзії не є виключно наслідком останніх законодавчих змін. Ще до законодавчого закріплення відповідних повноважень НБУ фактично здійснював діяльність, спрямовану на формування засад інклюзивного фінансового середовища, підвищення доступності фінансових послуг та захист прав споживачів фінансового ринку. Це свідчить про поступову еволюцію ролі центрального банку від класичного регулятора банківської системи до інституції, що бере активну участь у реалізації державної політики фінансової інклюзії.

Одним із прикладів такого підходу стало прийняття Рішення Правління НБУ від 05.07.2024 р. № 240-рш «Про схвалення Методичних рекомендацій з правил інклюзивного надання фінансових послуг в установах України» (далі – Методичні рекомендації) [12]. Зазначений документ був ухвалений ще до набрання чинності законодавчими змінами щодо розвитку фінансової інклюзії та фактично заклав нормативне підґрунтя для подальшого формування інклюзивного фінансового ринку в Україні.

Важливою особливістю зазначених Методичних рекомендацій стало впровадження нових підходів до забезпечення рівного та недискримінаційного доступу споживачів до фінансових послуг. Зокрема, понятійно-категоріальний

апарат спеціального законодавства було доповнено такими категоріями, як «безбар'єрна фінансова послуга», «інклюзивне надання фінансових послуг» та «дискримінація споживача фінансових послуг». Позитивна оцінка та науково-теоретичний аналіз цих змін в банківському законодавстві, представлений в останніх публікаціях. Так, на думку І. Світлак, Т. Сухореброї та С. Мазурика, запровадження зазначених категорій має важливе значення не лише для розвитку наукових підходів до фінансової інклюзії, але й для формування єдиної правозастосовної практики у сфері захисту прав споживачів фінансових послуг [13].

Крім того, ухвалення зазначених Методичних рекомендацій засвідчило формування нової регуляторної парадигми діяльності НБУ, відповідно до якої забезпечення доступності фінансових послуг, недопущення дискримінації та врахування потреб соціально вразливих категорій населення розглядаються як невід'ємні складові стабільного та відповідального фінансового ринку. У цьому контексті подальше законодавче закріплення повноважень НБУ щодо сприяння розвитку фінансової інклюзії та регулювання діяльності банків фінансової інклюзії стало логічним продовженням уже сформованої регуляторної практики центрального банку.

З огляду на зміст нових законодавчих повноважень та практику їх реалізації, повноваження НБУ у сфері розвитку фінансової інклюзії доцільно систематизувати за декількома взаємопов'язаними групами.

Першу групу становлять регуляторні повноваження, які полягають у встановленні вимог до діяльності банків фінансової інклюзії, визначенні особливостей їх функціонування, ліцензування, організації систем управління ризиками та внутрішнього контролю. Реалізація зазначених повноважень спрямована на створення нормативних умов для розширення доступу населення до фінансових послуг, особливо на територіях із недостатньо розвиненою фінансовою інфраструктурою, а також для соціально вразливих категорій населення.

Другу групу складають наглядові повноваження, що охоплюють здійснення контролю за діяльністю банків фінансової інклюзії, моніторинг дотримання ними вимог законодавства та нормативно-правових актів НБУ, а також застосування заходів впливу у разі виявлення порушень. Значення цієї групи повноважень полягає у забезпеченні належного рівня надійності та безпеки фінансових послуг, що є необхідною передумовою довіри населення до фінансової системи та розвитку фінансової інклюзії.

Третю групу утворюють нормотворчі повноваження, які реалізуються шляхом прийняття нормативно-правових актів, методичних рекомендацій та інших документів, спрямованих на регулювання відносин у сфері фінансової інклюзії. Саме в межах цієї діяльності НБУ формує нормативне підґрунтя для функціонування інклюзивного фінансового середовища, запроваджує нові правові механізми забезпечення доступності фінансових послуг та розвиває понятійно-категоріальний апарат відповідної сфери.

Четверту групу становлять координаційні повноваження, пов'язані з участю НБУ у формуванні та реалізації державної політики фінансової інклюзії. Зазначені повноваження передбачають взаємодію з органами державної влади, фінансовими установами, міжнародними організаціями та іншими заінтересованими суб'єктами з метою створення комплексної системи забезпечення фінансової доступності населення.

П'яту групу складають освітні повноваження, що реалізуються через участь НБУ у формуванні та реалізації державної політики підвищення фінансової грамотності населення.

Шосту групу становлять правозахисні повноваження, спрямовані на забезпечення належного рівня захисту прав споживачів фінансових послуг, запобігання дискримінації, створення безбар'єрного фінансового середовища та гарантування рівного доступу до фінансових послуг для всіх категорій населення. Особливого значення зазначені повноваження набувають в умовах воєнного стану, коли зростає кількість соціально вразливих груп населення та підвищується потреба у додаткових механізмах захисту їхніх прав та законних інтересів.

Таким чином, розвиток фінансової інклюзії зумовив суттєве розширення функціональної компетенції Національного банку України та формування нового комплексу регуляторних, наглядових, нормотворчих, координаційних, освітніх і правозахисних повноважень. Це свідчить про трансформацію правового статусу НБУ та його поступове перетворення з класичного центрального банку на багатофункціональний інститут публічного управління, який поряд із забезпеченням цінової та фінансової стабільності бере активну участь у реалізації державної політики фінансової інклюзії.

Міжнародна практика вже давно розглядає фінансову інклюзію як один із напрямів діяльності центральних банків, тоді як в Україні лише останні законодавчі зміни формалізували та нормативно закріпили відповідні повноваження НБУ. Особливе місце у формуванні сучасних міжнародних стандартів фінансової інклюзії посідає Alliance for Financial Inclusion (далі -AFI) – міжнародна мережа центральних банків та фінансових регуляторів, яка об'єднує понад 80 країн світу. Хоча НБУ та НКЦПФР не входять до офіційного переліку країн-учасниць цього альянсу, доцільно зупинитись на положеннях програмних документів AFI, відповідно до яких центральні банки розглядаються як ключові інституції розроблення та реалізації національної політики фінансової інклюзії. Такий підхід ґрунтується на тому, що саме центральні банки володіють необхідними регуляторними, наглядовими та аналітичними інструментами для забезпечення доступності фінансових послуг, підтримання фінансової стабільності та захисту прав споживачів фінансових послуг.

AFI послідовно наголошує на необхідності інтеграції завдань фінансової інклюзії до мандатів центральних банків та інших фінансових регуляторів. Відповідно до рекомендацій організації, центральні банки повинні не лише

здійснювати регулювання та нагляд за фінансовими установами, а й сприяти усуненню бар'єрів доступу до фінансових послуг, розвитку цифрових фінансових технологій, підвищенню рівня фінансової грамотності населення та забезпеченню фінансової стійкості соціально вразливих груп населення. У сучасних документах AFI фінансова інклюзія розглядається як складова фінансової стабільності та фінансової резильєнтності держави, а центральні банки визначаються провідними суб'єктами координації державної політики у цій сфері. [13].

Вважаємо, що подібні розширення повноважень НБУ щодо сприяння розвитку фінансової інклюзії відповідає сучасним міжнародним підходам до еволюції функцій центральних банків та їх ролі у забезпеченні стійкого розвитку фінансового сектору.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що розвиток фінансової інклюзії став одним із чинників трансформації правового статусу НБУ та розширення його функціонального призначення у системі публічного управління фінансовим сектором. Встановлено, що прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розвитку фінансової інклюзії в Україні» започаткувало новий етап розвитку спеціального законодавства та спричинив якісні зміни у змісті інституційної спроможності НБУ.

Поряд із традиційними монетарними, регуляторними та наглядовими функціями центральний банк набуває додаткових повноважень щодо забезпечення доступності фінансових послуг, захисту прав їх споживачів, підтримки фінансової грамотності населення та формування інклюзивного фінансового середовища.

У зв'язку з цим НБУ поступово трансформується з класичного центрального банку у багатофункціональний інститут публічного управління, який поєднує завдання забезпечення фінансової стабільності та реалізації державної політики фінансової інклюзії.

Розширення повноважень НБУ щодо розвитку фінансової інклюзії узгоджується із сучасними міжнародними підходами OECD, G20, Світового банку та AFI, відповідно до яких центральні банки виступають ключовими суб'єктами формування та реалізації національної політики фінансової інклюзії. У міжнародній практиці фінансова інклюзія дедалі більше розглядається як складова фінансової стабільності, фінансової безпеки та резильєнтності держави, що зумовлює розширення функцій центральних банків за межі традиційної монетарної політики.

Перспективним напрямом подальших наукових досліджень є розроблення критеріїв оцінювання ефективності реалізації НБУ нових повноважень у сфері фінансової інклюзії, а також дослідження впливу фінансової інклюзії на забезпечення фінансової безпеки держави та підвищення стійкості фінансової системи в умовах воєнних і повоєнних трансформацій.

Література:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розвитку фінансової інклюзії в Україні: Закон України від 03.06.2025 р. № 4465-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4465-20#Text

2. Омельченко А.В., Дмитренко Е С. Адміністративно-правовий статус Національного банку України. *Наукові записки. Серія: Право*. 2025. № 18. С. 373–377. URL: DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-373-377.

3. Севастьяненко О. В., Шевченко О. В. Регуляторна функція Національного банку України як органу державного управління. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. Т. 3. № 89. С. 149–154. URL: DOI: 10.24144/2307-3322.2025.89.3.23.

4. Татарінова К. В., Старинський М. В. Роль Національного банку України в формуванні валютної політики: правовий аспект. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. Т. 2. № 4. URL: DOI: 10.24144/2788-6018.2025.04.2.57.

5. Світлак І.І., Голота Н.П., Мазурик С.В. Інституційна спроможність НБУ в механізмі запобігання використання банківської системи України для легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом *Право та державне управління*. 2026. № 1. С. 117-124. URL: https://pdu-journal.kpu.zp.ua/issue-1-2026 DOI https://doi.org/10.32782/pdu.2026.1.16

6. Натуркач Р. П. Конституційно-правові засади розбудови інституційної спроможності Національного банку України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 84. Ч. 1. URL: DOI: 10.24144/2307-3322.2024.84.1.29.

7. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?utm_source=chatgpt.com#Text

8. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14?utm_source=chatgpt.com#Text

9. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14?utm_source=chatgpt.com#Text

10. Про фінансові послуги та фінансові компанії: Закон України від 14.12.2021 р. № 1953-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text

11. Стратегія розвитку фінансового сектору України: Рішення Правління НБУ від 29.08.2023 р. № 299-рш. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_finsector_NBU.pdf?v=7

12. Про схвалення Методичних рекомендацій з правил інклюзивного надання фінансових послуг в установах України: Рішення Правління НБУ від 05.07.2024 р. № 240-рш. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/law/05072024_240-rsh.pdf?v=7

13. Світлак І.І, Сухоребра Т.І, Мазурик С.В. Права споживачів фінансових послуг: новели законодавств *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 9 (27). С.758-773. URL: https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-9(27)-758-773

14. AFI Guideline Note No. 50. Financial Inclusion Policy Frameworks. Kuala Lumpur: Alliance for Financial Inclusion, 2024. 48 p. URL: https://www.afi-global.org

References:

1. Pro vnesennia zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo rozvytku finansovoi inklyuzii v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 03.06.2025 r. № 4465-IX [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Development of Financial Inclusion in Ukraine: Law of Ukraine № 4465-IX dated 03.06.2025]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4465-20#Text [in Ukrainian].

2. Omelchenko, A. & Dmytrenko, E. (2025). Administratyvno-pravovyy status Natsionalnoho banku Ukrainy [Administrative and legal status of the National Bank of Ukraine]. Naukovi zapysky. Seriya: Pravo - Scientific notes. Series: Law. 18, 373–377. DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-373-377 [in Ukrainian].\

3. Sevastyanenko, O. & Shevchenko, O. (2025). Rehulyatorna funktsiya Natsionalnoho banku Ukrainy yak orhanu derzhavnoho upravlinnya [Regulatory function of the National Bank of Ukraine as a body of state administration]. Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pravo - Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law. Vol. 3, 89, 149–154. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.89.3.23 [in Ukrainian].

4. Tatarinova, K. & Starynskyy, M. (2025). Rol Natsionalnoho banku Ukrainy v formuvanni valyutnoyi polityky: pravovyy aspekt [The role of the National Bank of Ukraine in the formation of monetary policy: legal aspect]. Analitychno-porivnyalne pravoznavstvo - Analytical and comparative law. Vol. 2, 4. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.04.2.57 [in Ukrainian].

5. Svitlak, I., Holota, N. & Mazuryk, S. (2026). Instytutsiyna spromozhnist NBU v mekhanizmi zapobihannya vykorystannya bankivskoyi systemy Ukrainy dlya lehalizatsiyi dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shlyakhom [Institutional capacity of the NBU in the mechanism of preventing the use of the banking system of Ukraine for the legalization of proceeds from crime]. Pravo ta derzhavne upravlinnya - Law and Public Administration. 1, 117-124. Retrieved from: https://doi.org/10.32782/pdu.2026.1.16 [in Ukrainian].

6. Naturkach, R. (2024). Konstytutsiyno-pravovi zasady rozbudovy instytutsiynoyi spromozhnosti Natsionalnoho banku Ukrainy [Constitutional and legal principles of building the institutional capacity of the National Bank of Ukraine]. Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pravo - Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law. 84, p.1. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.84.1.29 [in Ukrainian].

7. Konstytutsiya Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine № 254k/96-BP, dated 28.06.1996]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?utm_source=chatgpt.com#Text [in Ukrainian].

8. Pro Natsionalnyy bank Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 20.05.1999 r. № 679-XIV [On the National Bank of Ukraine: Law of Ukraine № 679-XIV, dated 20.05.1999]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14?utm_source=chatgpt.com#Text [in Ukrainian].

9. Pro banky i bankivsku diyalnist: Zakon Ukrainy vid 07.12.2000 № 2121-III [On banks and banking activities: Law of Ukraine dated 07.12.2000, № 2121-III]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14?utm_source=chatgpt.com#Text [in Ukrainian].

10. Pro finansovi posluhy ta finansovi kompanii: Zakon Ukrainy vid 14.12.2021 r. № 1953-IX [On financial services and financial companies: Law of Ukraine dated 14.12.2021 No. 1953-IX]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua/laws. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text [in Ukrainian].

11. Stratehiia rozvytku finansovoho sektoru Ukrainy: Rishennia Pravlinnia NBU vid 29.08.2023 r. № 299-rsh [Strategy for the Development of the Financial Sector of Ukraine: Decision of the NBU Board dated 29.08.2023, № 299-рш]. bank.gov.ua. Retrieved from: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_finsector_NBU.pdf?v=7 [in Ukrainian].

12. Pro skhvalennia Metodychnykh rekomendatsii z pravyl inklyuzyvnoho nadannia finansovykh posluh v ustanovakh Ukrayiny: Rishennya Pravlinnya NBU vid 05.07.2024 r. № 240-rsh [On the approval of Methodological recommendations on the rules of inclusive provision of financial services in institutions of Ukraine: Decision of the National Bank of Ukraine Board dated 05.07.2024 № 240-рш]. (n.d.). bank.gov.ua. Retrieved from: https://bank.gov.ua/admin_uploads/law/05072024_240-rsh.pdf?v=7 [in Ukrainian].

13. Svitlak, I., Sukhorebra, T. & Mazuryk, S. (2024). Prava spozhyvachiv finansovykh posluh: novely zakonodavstv [Rights of consumers of financial services: novelties of legislation]. Aktualni pytannya u suchasniy nautsi - Current issues in modern science. 9(27), 758-773. Retrieved from: https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-9(27)-758-773 [in Ukrainian].

14. AFI Guideline Note No. 50. Financial Inclusion Policy Frameworks. Kuala Lumpur: Alliance for Financial Inclusion, 2024. 48 p. Retrieved from: https://www.afi-global.org [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 10,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.05.2026

УДК 342.951:347.948

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2756-2764

Стародубова Ольга Анатоліївна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та публічного права Навчально-наукового інституту управління, технологій та правових наук Національного транспортного університету, м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-9980-9448

Стародубов Ігор Вадимович кандидат юридичних наук, Президент Всеукраїнської громадської організації «Союз експертів України» Директор ДП «Центр судової експертизи та експертних досліджень» ДСА України, атестований судовий експерт, патентний повірений, оцінювач, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-3831-8407

МЕХАНІЗМ АДМІНІСТРАТИВНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДОТРИМАННЯМ ОЦІНОЧНИХ ПРОЦЕДУР В СУДОВО-ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті досліджується механізм адміністративного контролю за дотриманням оціночних процедур у судово-експертній діяльності в Україні в умовах правової реформи та воєнного стану. Встановлено, що наявна система контролю характеризується інституційною роздрібненістю: загальний контроль за судово-експертною діяльністю здійснює Міністерство юстиції України, тоді як контроль у сфері оцінки майна покладено на Фонд державного майна України. Актуальність теми зумовлена ключовою роллю судової експертизи в забезпеченні об’єктивного вирішення справ, а також гострою потребою у справедливій та чіткій оцінці майнових збитків в умовах воєнного стану, коли щоденні пошкодження державного та приватного майна потребують належного правового реагування.

Проаналізовано нормативно-правову базу, що регулює відповідні відносини, зокрема Закон України «Про судову експертизу», Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», Національні стандарти оцінки та проєкт Закону про оцінку майна.

Проаналізовано вплив воєнного стану на функціонування механізму адміністративного контролю, зокрема призупинення планових перевірок в умовах збройної агресії. Обґрунтовано перспективність запровадження цифрових інструментів нагляду – єдиної інформаційно-аналітичної системи моніторингу експертних висновків. Наведено порівняльний аналіз досвіду країн – членів ЄС у сфері інтегрованого контролю за оціночними процедурами. За результатами дослідження сформульовано пропозиції щодо законодавчого розмежування повноважень контролюючих органів, запровадження обов’язкової змістовної перевірки методології оціночних процедур та цифровізації контрольної діяльності в судово-експертній діяльності.

Ключові слова: адміністративний контроль, судово-експертна діяльність, оціночні процедури, Міністерство юстиції України, Фонд державного майна України, експертний висновок, Міжнародні стандарти оцінки (IVS), Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія оцінювачів.

Olga Anatoliivna Starodubova Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory and Public Law, Educational and Scientific Institute of Management, Technologies and Legal Sciences, National Transport University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-9980-9448

Igor Vadymovych Starodubov Candidate of Legal Sciences, President of the All-Ukrainian Public Organization "Union of Experts of Ukraine," Director of the State Enterprise "Center for Judicial Expertise and Expert Research", certified forensic expert, patent attorney, appraiser, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-3831-8407

MECHANISM OF ADMINISTRATIVE CONTROL OVER COMPLIANCE WITH EVALUATION PROCEDURES IN FORENSIC EXPERT ACTIVITY

Abstract. The article examines the mechanism of administrative control over compliance with evaluation procedures in forensic expert activity in Ukraine in the context of legal reform and martial law. It is established that the existing control system is characterized by institutional fragmentation: general oversight of forensic expert activity is carried out by the Ministry of Justice of Ukraine, while control in the field of property valuation is entrusted to the State Property Fund of Ukraine. The overlap of their competencies regarding the application of valuation procedures in forensic examinations gives rise to institutional ambiguity, which in turn reduces the effectiveness of administrative control. The relevance of the topic is determined by the pivotal role of forensic expertise in ensuring objective adjudication, as well as the pressing need for fair and precise assessment of property damages under martial law, when daily destruction of state and private property demands adequate legal responses.

The regulatory framework governing the relevant relations is analyzed, including the Law of Ukraine "On Forensic Expertise," the Law of Ukraine "On Valuation of Property, Property Rights and Professional Valuation Activity in Ukraine," the National Valuation Standards, and the Procedure for Exercising Control over Compliance with Legislation on Property Valuation.

The impact of martial law on the functioning of the administrative control mechanism is analyzed, in particular the suspension of scheduled inspections under conditions of armed aggression. The prospects of introducing digital oversight tools are substantiated, including a unified information and analytical system for monitoring expert opinions. A comparative analysis of EU member states' experience in integrated control over valuation procedures is provided. Based on the findings, proposals are formulated regarding the legislative delimitation of powers between the supervisory

authorities, the introduction of mandatory substantive review of valuation procedure methodology, and the digitalization of control activity in forensic expert activity.

Keywords: administrative control, forensic activity, valuation procedures, Ministry of Justice of Ukraine, State Property Fund of Ukraine, expert opinion, International Valuation Standards (IVS), Qualification and Disciplinary Commission of Appraisers.

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку правової системи України судово-експертна діяльність відіграє ключову роль у забезпеченні об'єктивного, всебічного та повного дослідження усіх категорій справ в цивільному, кримінальному, господарському та адміністративному судочинстві. Особливе місце посідають оціночні процедури в рамках проведення судової експертизи, пов'язані з визначенням вартості майна, майнових прав, бізнесу, збитків тощо.

Проте ефективність таких висновків значною мірою залежить від необхідності дотримання атестованими експертами встановлених оціночних процедур, визначених Національними стандартами оцінки, методиками Фонду державного майна України та вимогами Закону України «Про судову експертизу». Незважаючи на наявність затверджених загальних механізмів атестації, підвищення кваліфікації та дисциплінарної відповідальності атестованого судового експерта, спеціалізований механізм адміністративного контролю саме за дотриманням оціночних процедур у судово-експертній діяльності залишається недостатньо розвиненим.

Зважаючи на важливість висновку експерта у вирішенні спорів майнового характеру, недотримання експертом оціночних процедур безпосередньо впливає на майновий стан однієї зі сторін спору, тому механізм адміністративного контролю має бути дієвим, ефективним та своєчасним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання судово-експертної діяльності неодноразово ставали предметом досліджень науковців, практикуючих юристів та атестованих судових експертів, зокрема Бондаренко-Берегович В.В. у своїх працях загострював увагу на проблемах понятійного апарату та певній фрагментарності законодавства.

Окремі аспекти організації та функціонування судово-експертної діяльності досліджували також Озель В.І., Тополя Р. В., Михайлов В.О., Єщук О.М., Тімашов В.О., Сизоненко О.А., Мулик Я. І., які у своїх працях аналізують проблеми правового регулювання, організації діяльності спеціалізованих експертних установ, питання підвищення якості та необхідності імплементації міжнародних стандартів оцінки майна (IVS).

Станом на травень 2026 року основним документом, що готує системну реформу галузі застосування оціночних процедур, є законопроєкт №13435 «Про оцінку майна» [1], ключові нововведення законопроєкту, – це впровадження Міжнародних стандартів оцінки (IVS), як базових для України.

Водночас, незважаючи на значну кількість наукових праць, питання адміністративного контролю за дотриманням саме оціночних процедур є недостатньо дослідженим. У більшості випадків увага науковців зосереджується на більш загальних аспектах організації судово-експертної діяльності або на регулюванні оціночної діяльності як самостійного виду професійної діяльності, що саме й зумовлює необхідність дослідження даної проблематики.

Мета статті - аналіз механізму адміністративного контролю за дотримання оціночних процедур в судово-експертній діяльності, критична оцінка його дієвості та розробка пропозицій щодо підвищення його ефективності.

Виклад основного матеріалу. Судово-експертна діяльність на сучасному етапі являє собою багатогранне явище, яке вміщує методичну, процесуальну, теоретичну, фінансову, організаційну, дидактичну й інформаційну складову [2, с. 762]. Основними принципами здійснення судово-експертної діяльності, відповідно до статті 3 Закону України «Про судову експертизу» № 4038-XII від 25 лютого 1994 року, є законність, незалежність, об'єктивність і повнота дослідження.

Основним нормативно-правовим актом що регулює саме оціночну діяльність є Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» №2658-III від 12 липня 2001 року. В сучасних умовах, оціночна діяльність та надання висновків експерта у сфері визначення вартості та розрахунку заподіяних збитків майну, постають надзвичайно гострим та важливим питанням, беручи до уваги щоденні пошкодження державного та громадського майна, такі збитки потребують справедливої та правильної оцінки.

Принципово важливим є те, що зазначені закони регулюють суміжні, проте різні за своєю правовою природою види діяльності. Закон України «Про судову експертизу» визначає процесуальний статус експерта, вимоги до його атестації та порядок проведення експертизи як процесуальної дії, тоді як Закон України «Про оцінку майна» встановлює методологічні та кваліфікаційні вимоги до оціночної діяльності як самостійного виду професійної діяльності. У ситуації, коли судовий експерт застосовує оціночні процедури в межах судової експертизи, він одночасно підпадає під дію обох законів, що породжує нормативну колізію в частині визначення стандартів якості висновку та суб'єкта контролю за його складанням.

Важливо зазначити, що наприклад контроль за дотриманням державними спеціалізованими установами судових експертиз Міністерства юстиції та судовими експертами, які не є працівниками зазначених установ –вимогам нормативно-правових актів з питань судово-експертної діяльності здійснюється Міністерством юстиції України, його територіальними органами або за їх дорученням районними, районними у містах, міськими, міськрайонними, із залученням фахівців науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України, підрозділами, шляхом проведення планових та позапланових перевірок [3]. Такий контроль охоплює, зокрема, питання організації діяльності

експертів, дотримання процесуальних вимог, відповідності їх кваліфікації встановленим стандартам. Для розгляду найважливіших питань розвитку судової експертизи, що мають міжвідомчий характер, при Міністерстві юстиції України утворена Координаційна рада з проблем судової експертизи, яка діє відповідно до Положення про неї, що затверджується Кабінетом Міністрів України. Контроль за дотриманням експертними установами підпорядкованим Міністерству внутрішніх справ України, Міністерству оборони України, Службі безпеки України, Міністерству охорони здоров'я України та Державній прикордонній службі України вимог нормативно-правових актів з питань судово-експертної діяльності здійснюється відповідними відомствами, із координацією з Міністерством юстиції України. Водночас контроль за дотриманням законодавства у сфері оцінки майна та майнових прав здійснюється Фондом державного майна України щодо суб'єктів оціночної діяльності.

У випадках, коли судово-експертна діяльність пов'язана із застосуванням оціночних процедур, виникає перетин сфер контролю, що зумовлює певну інституційну невизначеність.

Відповідно до Положення про Кваліфікаційно-дисциплінарну комісію оцінювачів від 15.10.2025 контроль за діяльність оцінювачів здійснюється Фондом державного майна та представниками саморегулівних організацій оцінювачів.

З цією метою Фонд державного майна створює комісію, склад якої затверджується відповідними наказами. Організаційне та методичне керівництво роботи комісії забезпечується Фондом державного майна.

До повноважень такої комісії належать: визначення рівня професійної підготовленості осіб, які мають намір провадити професійну оціночну діяльність за окремими напрямами оцінки майна; прийняття рішення про присвоєння кваліфікації оцінювача за результатами успішного складання кваліфікаційного іспиту за окремими напрямами оцінки майна; прийняття рішення про зарахування / незарахування підтвердження підвищення кваліфікації оцінювача; прийняття рішення про притягнення оцінювача до професійної відповідальності; прийняття рішення про застосування до оцінювача дисциплінарних стягнень за вчинення професійного проступку; розгляд інших питань, віднесених Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» та / або нормативно-правовими актами з оцінки майна та професійної оціночної діяльності до повноважень Комісії [4].

Такий механізм адміністративного контролю у сфері оціночної діяльності характеризується чіткою регламентацією суб'єктів, форм та процедур здійснення перевірки з дотримання законодавства у цій сфері.

Важливим елементом нормативного забезпечення оціночних процедур є Національні стандарти оцінки, дотримання яких має виступати одним із ключових об'єктів адміністративного контролю у судово-експертній діяльності. Проте зміни запропоновані в Проєкті Закону про оцінку майна пропонують

застосування міжнародно визнаних стандартів оцінки замість національних стандартів оцінки майна.

Доцільно погодитися з Озель В.І., яка підкреслює значущість Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 № 1440, який «…. є ключовим нормативним документом, що регулює оціночну діяльність в Україні, і визначає основні принципи оцінки майна, включаючи ринковий, дохідний, порівняльний та витратний підходи, які частково відповідають Міжнародним стандартам оцінки (IVS)» [5, с. 172].

Водночас на практиці виникає проблема неналежного контролю за правильністю застосування зазначених підходів у висновках судових експертів, та звітах оцінювачів. Варто звернути увагу безпосередньо на питання колізії певних висновків експертів та звітів оцінювачів. До судів нерідко потрапляють справи, у яких наявні різні висновки викладені у звітах суб'єктів оціночної діяльності та висновках експертів з визначення вартості (оцінки) майна, майнових прав, прав на об'єкти права інтелектуальної власності, де висновки експертів відрізняються від звітів оцінювачів та між собою, що може свідчити про недосконаліть механізмів адміністративного контролю та відсутність узгоджених методів та методик застосування оціночних процедур.

Це може свідчити про необізнаність та деяку некомпетентність, або про відсутність належного контролю за методами проведення оціночних процедур. Аналіз стану справ свідчить про недостатню ефективність превентивного механізму адміністративного контролю, який не забезпечує своєчасного виявлення порушень у застосуванні оціночних процедур. Разом з тим, чинний механізм адміністративного контролю переважно зосереджений на формальних аспектах діяльності експертів та оцінювачів, зокрема на підвищенні їх кваліфікації.

Як зазначає Тополя Р. В. – важливим інструментом контролю є ведення державних реєстрів, що забезпечують офіційне визнання кваліфікації експертів [6, с. 255]. До них належать Єдиний реєстр кваліфікацій – Класифікатор професій та Реєстр атестованих судових експертів. Доцільно погодитися з позицією, що контроль та системна перевірка кваліфікаційного рівня експертів є важливим елементом контролю експертної діяльності вцілому. Проте, наявність даних реєстрів не забезпечує повного та цілісного контролю саме за якістю застосування оціночних процедур у конкретних експертних висновках, що свідчить про обмежений характер даного механізму контролю.

Якісним прикладом узгодженого адміністративного контролю за діяльністю оцінювачів та судових експертів в частині застосування оціночних процедур є напрацювання спільних методик та методів оцінки, із застосуванням узгоджених процедур, зокрема, – Методика товарознавчої експертизи та оцінки колісних транспортних засобів [8] яка зареєстрована спільним наказом Міністерства юстиції України та Фонду державного майна України в 2003 році та є чинною до теперішнього часу.

Аналіз зарубіжного досвіду свідчить про те, що в країнах – членах ЄС механізм контролю за оціночними процедурами в судово-експертній діяльності, як правило, є більш інтегрованим. Зокрема, у Польщі та Чехії спеціально уповноважені органи, що здійснюють акредитацію судових експертів, водночас перевіряють дотримання ними стандартів у сфері оцінки майна. Такий підхід усуває розмежування контрольних функцій між різними відомствами і забезпечує цілісний методологічний нагляд.

Впровадження стандартів IVS як обов'язкових у вітчизняній судово-експертній практиці, що передбачається законопроєктом №13435, потребує відповідного перегляду механізму адміністративного контролю. Зокрема, контрольні органи мають набути компетентності у здійсненні перевірки правильності застосування порівняльного, дохідного та витратного підходів, передбачених IVS, замість виключно формальної перевірки наявності обов'язкових реквізитів висновку експерта. Такий перехід до змістовного контролю методології є ключовим досвідом, який Україна може запозичити з практики держав – членів ЄС, де подібна модель вже довела свою ефективність у забезпеченні якості та об'єктивності судово-експертних висновків.

Важливим чинником, що ускладнює здійснення адміністративного контролю за оціночними процедурами в судово-експертній діяльності, є введення воєнного стану в Україні з 24 лютого 2022 року. Відповідно до чинного законодавства, проведення планових перевірок суб'єктів господарювання під час воєнного стану зупинено. Це означає, що один із ключових інструментів адміністративного контролю – планові перевірки – фактично не функціонує. Водночас потреба в якісній та методологічно коректній оцінці збитків, завданих внаслідок збройної агресії, стрімко зростає. Така ситуація вимагає розробки альтернативних механізмів контролю, що могли б забезпечувати безперервний нагляд за дотриманням оціночних процедур в умовах обмеженого функціонування традиційних контрольних інструментів.

У цьому контексті заслуговує на увагу перспектива запровадження обов'язкової процедур узгодження методології оціночних процедур в оціночній та судово-експертній діяльності між Міністерством юстиції України та Фондом державного майна, шляхом створення міжвідомчої комісії яка слугувати спільною платформою для обох регуляторів. Подібний підхід відповідає сучасним тенденціям державного управління.

Висновки. Механізм адміністративного контролю за дотриманням оціночних процедур у судово-експертній діяльності в Україні має переважно фрагментарний характер, який пов'язаний із відсутність взаємодії між двома регуляторами Фондом державного майна України та Міністерством юстиції України.

Чинна система контролю розподілена між двома органами - коли контроль за дотриманням судовими експертами нормативно-правових актів з питань судово-експертної діяльності загалом – здійснює Міністерство юстиції України

шляхом проведення планових та позапланових перевірок (які наразі є припиненими під час дії воєнного стану); а контроль за дотриманням законодавства саме з питань оцінки здійснює Фонд державного майна України, який наділений широким колом повноважень. Але перетин сфер контролю свідчить про відсутність чіткого розмежування повноважень між Мін'юстом і ФДМУ щодо адміністративного контролю за дотриманням оціночних процедур в судово-експертній діяльності, що створює інституційну невизначеність, яка знижує ефективність контрольної діяльності загалом.

Встановлено, що наявні інструменти контролю, такі як атестація та підтвердження підвищення кваліфікації експертів, ведення державних реєстрів – зосереджені переважно на підтвердженні формальної кваліфікації, але не забезпечують належного контролю за застосуванням оціночних підходів і методів узгодженої позиції із регулятором оціночної діяльності у конкретних експертних висновках.

З метою забезпечення ефективного контролю за дотриманням оціночних процедур в судово-експертній діяльності пропонується:

1. Законодавчо більш чітко визначити повноваження Міністерства юстиції України та Фонду державного майна України в частині контролю за оціночними процедурами в судово-експертній діяльності.

2. Запровадити обов'язкову процедур узгодження методології оціночних процедур в оціночній та судово-експертній діяльності.

Реалізація таких пропозицій сприятиме підвищенню ефективності та дієвості інструментів нагляду, що суттєво вплине на підвищення якості експертних висновків в частині застосування оціночних процедур, зважаючи на посилення контролю за додержанням експертом конкретних процедур. Що є особливо важливим в умовах воєнного стану та постійній необхідності визначення справедливої оцінки завданих збитків.

Література:

1. Проєкт Закону про оцінку майна. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56685

2. Бондаренко-Берегович В.В. До питання про поняття судово-експертної діяльності. Юридичний науковий електронний журнал. № 1/2024. С. 761-764. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/183

3. Все про діяльність судових експертів. Київське міжрегіональне управління Міністерства юстиції України. URL: https://centraljust.gov.ua/vse_pro_diyalnist_sudovyh_ekspertiv

4. Порядок здійснення контролю за дотриманням законодавстваз питань оцінки майна. Фонд державного майна України. URL: https://www.spfu.gov.ua/ua/content/spf-estimate-examination.html

5. Озель В.І. Імплементація міжнародних стандартів оцінки майна як ключовий механізм гарантування майнових прав в Україні в умовах війни. DICTUM FACTUM № 2(18) 2025. С. 170-174. DOI: https://doi.org/10.32703/2663-6352/2025-2-18-170-174

6. Тополя Р. В. Адміністративно-правові засоби контролю та нагляду за експертною діяльністю в Україні. Київський часопис права. 2025. № 3. С. 251 – 256. URL: https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/download/683/649

7. Положення про Кваліфікаційно-дисциплінарну комісію оцінювачів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1545-25#Text

8. Методики товарознавчої експертизи та оцінки колісних транспортних засобів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1074-03#Text

***References**:*

1. Proiekt Zakonu pro otsinku maina [Draft Law on Property Valuation]. (n.d.). *itd.rada.gov.ua*. Retrieved from https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56685 [in Ukrainian].

2. Bondarenko-Berehovych, V.V. (2024). Do pytannia pro poniattia sudovo-ekspertnoi diialnosti [On the issue of the concept of forensic expert activity]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal Scientific Electronic Journal*, 1, 761–764. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/183 [in Ukrainian].

3. Vse pro diialnist sudovykh ekspertiv [Everything about the activities of forensic experts]. (n.d.). *Kyivske mizhrehionalne upravlinnia Ministerstva yustytsii Ukrainy – Kyiv Interregional Department of the Ministry of Justice of Ukraine*. Retrieved from https://centraljust.gov.ua/vse_pro_diyalnist_sudovyh_ekspertiv [in Ukrainian].

4 Poriadok zdiisnennia kontroliu za dotrymanniam zakonodavstva z pytan otsinky maina [Procedure for exercising control over compliance with property valuation legislation]. (n.d.). *Fond derzhavnoho maina Ukrainy – State Property Fund of Ukraine*. Retrieved from https://www.spfu.gov.ua/ua/content/spf-estimate-examination.html [in Ukrainian].

5. Ozel, V.I. (2025). Implementatsiia mizhnarodnykh standartiv otsinky maina yak kliuchovyi mekhanizm harantuvannia mainovykh prav v Ukraini v umovakh viiny [Implementation of international property valuation standards as a key mechanism for guaranteeing property rights in Ukraine under wartime conditions]. *DICTUM FACTUM*, 2(18), 170–174. https://doi.org/10.32703/2663-6352/2025-2-18-170-174 [in Ukrainian].

6. Topolia, R.V. (2025). Administratyvno-pravovi zasoby kontroliu ta nahliadu za ekspertnoiu diialnistiu v Ukraini [Administrative and legal means of control and supervision over expert activity in Ukraine]. *Kyivskyi chasopys prava – Kyiv Journal of Law*, 3, 251–256. Retrieved from https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/download/683/649 [in Ukrainian].

7. Polozhennia pro Kvalifikatsiino-dystsyplinarnu komisiiu otsiniuvachiv [Regulation on the Qualification and Disciplinary Commission of Appraisers]. (2025). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1545-25#Text [in Ukrainian].

8. Metodyky tovaroznavchoi ekspertyzy ta otsinky kolisnykh transportnykh zasobiv [Methods of commodity expertise and evaluation of wheeled vehicles]. (2003). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1074-03#Text [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 10,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.05.2026

УДК 342.728

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2765-2778

Тарахкало Михайло Олександрович аспірант Національнального транспортного університету, м. Київ, https://orcid.org/0009-0008-8116-9620

ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ СВОБОДИ ОБ'ЄДНАННЯ НЕПРИБУТКОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Анотація. Неприбуткові організації (далі по тексту – НПО) створюють основу громадянського суспільства. Вони користуються особливим режимом діяльності та оподаткування і звільняються від сплати податку на прибуток. Статус неприбутковості не можна вважати негативним явищем, навпаки, він надає НПО додаткові можливості без надмірного податкового тягаря, в тому числі при отриманні благодійної допомоги, міжнародних грантів, безповоротної фінансової допомоги, тощо. НПО дозволено вести власну господарську діяльність і витрачати отриманий дохід на статутні цілі організації. Для визначення НПО часто використовують терміни «некомерційна» або «непідприємницька» організація. В більш широкому сенсі неприбуткові організації також називають «неурядовими» (НДО) або «громадськими» (НУО). Ці терміни підкреслюють, що неприбуткові організації є незалежними від уряду, спрямовують свою діяльність на задоволення суспільних потреб і переслідують гуманітарні цілі. Основною метою діяльності НПО є не отримання прибутку для розподілу між засновниками або членами організації, а досягнення певних суспільно корисних результатів.

У статті досліджено проблематику оподаткування неприбуткових організацій (НПО) крізь призму чинного податкового регулювання України, судової практики та релевантного міжнародного досвіду. Актуальність теми зумовлена тим, що право на податкові пільги для НПО виникає лише за умови суворого дотримання критеріїв неприбутковості, а складність регуляторного середовища посилюється частими змінами законодавства й неоднорідністю правозастосування, що підвищує ризики та витрати організацій громадянського суспільства. Нормативною основою аналізу є положення Податкового кодексу України щодо статусу неприбутковості та наслідків його порушення.

Проаналізовано досвід Ради Європи до податкового стимулювання суспільно корисної діяльності, а також досвід США та Австралії. Запропоновано напрями вдосконалення українського законодавства.

Ключові слова: неприбуткові організації; громадські об'єднання; свобода об'єднання; організації громадянського суспільства; Європейський суд з прав людини; ЄСПЛ; стаття 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; ЄКПЛ; Ради Європи; податок на прибуток; ПДВ; податок на доходи

нерезидентів; податкові пільги; статус неприбутковості; податкове регулювання; податкові пільги; Реєстр неприбуткових установ; благодійна допомога; воєнний стан; міжнародний досвід; законодавство України.

Tarakhkalo Mykhailo Oleksandrovych PhD student at the National Transport University, Kyiv, https://orcid.org/0009-0008-8116-9620

LEGAL GUARANTEES OF THE FREEDOM OF ASSOCIATION OF NON-PROFIT ORGANIZATIONS: DOMESTIC AND FOREIGN EXPERIENCE

Abstract. Non-profit organizations (hereinafter referred to as “NPOs”) form the foundation of civil society. They operate under a special regulatory and tax regime and are exempt from corporate income tax. Non-profit status should not be regarded as a negative phenomenon; on the contrary, it provides NPOs with additional opportunities without imposing an excessive tax burden, including when receiving charitable assistance, international grants, non-repayable financial aid, etc. NPOs are allowed to conduct their own economic activities and to spend the income received on the organization’s statutory purposes. To define NPOs, the terms “non-commercial” or “non-entrepreneurial” organization are often used. In a broader sense, non-profit organizations are also referred to as “non-governmental” (NGOs) or “public” organizations. These terms emphasize that non-profit organizations are independent of the government, orient their activities toward meeting social needs, and pursue humanitarian objectives. The primary purpose of NPO activity is not to make a profit for distribution among the founders or members of the organization, but rather to achieve certain socially beneficial outcomes.

The article examines the issues of taxation of non-profit organizations (NPOs) through the prism of the current tax regulation of Ukraine, judicial practice, and relevant international experience. The relevance of the topic is caused by the fact that the right to tax benefits for NPOs arises only if the criteria for non-profit status are strictly observed, while the complexity of the regulatory environment is intensified by frequent legislative amendments and inconsistent law enforcement, which increases the risks and costs for civil society organizations. The normative basis of the analysis is constituted by the provisions of the Tax Code of Ukraine regarding non-profit status and the consequences of its violation.

The article analyzes the experience of the Council of Europe in the tax incentivization of activities serving the public benefit, as well as the experience of the United States and Australia. It also proposes directions for improving Ukrainian legislation.

Keywords: non-profit organizations; public associations; freedom of association; civil society organizations; European Court of Human Rights; ECtHR; Article 11 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms; ECHR; Council of Europe; corporate income tax; VAT; non-resident

income tax; tax benefits; non-profit status; tax regulation; tax benefits; Register of Non-Profit Institutions; charitable assistance; martial law; international experience; legislation of Ukraine.

Постановка проблеми. Неприбуткові організації (далі - НПО) відіграють важливу роль у соціальній, гуманітарній, освітній, культурній сферах, компенсуючи обмеженість державних ресурсів і забезпечуючи надання суспільно корисних послуг. В умовах трансформації економіки та посилення суспільного запиту на прозорість і підзвітність оподаткування діяльності НПО стає одним із ключових інструментів державної політики. Воно має одночасно стимулювати суспільно корисну діяльність і запобігати використанню неприбуткового статусу для мінімізації податків або прикриття комерційних операцій.

Відсутність в Україні достатньо чіткої, передбачуваної та внутрішньо узгодженої моделі оподаткування діяльності неприбуткових організацій створює додаткові ризики і потребує відповідного дослідження.

Аналіз основних досліджень і публікацій. У галузі наукових досліджень, що охоплюють оподаткування діяльності неприбуткових організацій, свій внесок зробили такі вчені, як Поліщук О.А., Колесов О.С., Костенко В.П.[1], Тищенко В., Ярмоліцька О.[2], Чижевська Л., Затока Т.[3], Хомутенко А., Луценко І.[4], Замрига А., Стріяшко Г.[5] та інші. Вони досліджують різноманітні аспекти оподаткування неприбуткових організацій.

Однак, враховуючи постійну зміну національного законодавства, досліджувана проблематика потребує додаткової уваги та аналізу.

Мета статті. Дослідження оподаткування діяльності неприбуткових організацій та актуальних правових проблеми, які при цьому виникають.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання оподаткування неприбуткових, в тому числі громадських організацій, є одним з найважливіших та складних аспектів регулювання їх діяльності. НПО може отримати право на податкові пільги лише у випадку, коли, при веденні господарської діяльності, дотримується вимог чинного законодавства.

Складність регулювання посилюється недосконалістю норм і непередбачуваністю їх застосування, а також постійними змінами та модернізацією правого поля, що створює для НПО додаткові ризики помилок і витрат.

Якщо НПО має особливий податковий статус неприбуткової, вона звільняється від сплати податку на прибуток у розмірі 18% від бази оподаткування. При цьому неприбуткова організація залишається податковим агентом щодо своїх працівників і має інші податкові зобов'язання.

Неприбуткова організація повинна сплачувати податки із заробітної плати працівників (в тому числі керівників) на користь фізичних осіб, а саме:

- податок на доходи фізичних осіб (ПДФО) у розмірі 18% від суми доходу, що виплачується працівнику;

- військовий збір у розмірі 1,5 % від суми доходу, що виплачується працівнику;

- єдиний соціальний внесок (ЄСВ) у розмірі 22% від суми заробітної плати, який сплачується додатково до зарплати працівника.

Не є платником податку на прибуток неприбуткове підприємство, установа або організація, яка відповідає вимогам, встановленим в п.п.133.4.1 п.133.4 ст.133 Податкового Кодексу України, тобто, якщо така організація створена і зареєстрована в порядку, визначеному законом, і відомості про неї внесені до Реєстру неприбуткових установ та організацій.

Неприбуткові організації звільняються від оподаткування доходу, який вони отримали від благодійників, донорів, грантових угод, інших дозволених внесків. Доход не оподатковується задля уникнення подвійного оподаткування, оскільки такі внески, як правило, вже є прибутком, за який сплачено податки.

Якщо НПО порушила умови неприбутковості, вона зобов'язана самостійно визначити суму податку на прибуток на підставі доходів від операцій нецільового використання активів чи розподілу прибутку і сплатити визначені суми до бюджету. При цьому ставка становить 18% з усієї суми такого доходу, а не з різниці між доходами та витратами НПО.

Неприбуткові організації є платниками ПДВ на загальних підставах. При цьому НПО може зареєструватися платником ПДВ добровільно, якщо здійснює оподатковувані операції з постачання товарів, робіт чи послуг, і приймає рішення про добровільну реєстрацію платником податку. Проте, якщо загальна сума доходу від оподатковуваних операцій НПО перевищує 1 млн. гривень за останні 12 календарних місяців діяльності (п.181.1 ст.181 ПКУ), то неприбуткова організація зобов'язана встати на облік до контролюючих органів як платник ПДВ.

Слід зауважити, що до бази оподаткування входять доходи від операцій з постачання товарів, робіт, послуг (наприклад, продаж поліграфічної продукції, дохід від продажу основних засобів, надходження від освітніх послуг, інші) і не входять отримані НПО благодійні внески, гранти, фінансова допомога і деякі інші види доходів.

У статті 197 Податкового Кодексу України визначений перелік господарських операцій, які звільняються від оподаткування ПДВ. Ці операції є, по суті, пільгами з ПДВ. Для певних соціально важливих або стратегічно значущих видів діяльності держава встановлює виняток із загального правила оподаткування. Так, для неприбуткових громадських організацій винятком є надання благодійної допомоги, зокрема безоплатне постачання товарів чи послуг благодійним організаціям, утвореним і зареєстрованим відповідно до чинного національного законодавства. Винятком із загального правила може бути постачання послуг з охорони здоров'я закладами охорони здоров'я (крім тих, що не є необхідними за медичними показниками), або постачання освітніх послуг закладами освіти (пп. 197.1.15 п.197.1 ст.197 ПКУ).

Сенс цієї норми полягає у тому, що операція є об'єктом ПДВ, але звільняється від нього на підставі пільги. У разі недотримання встановлених вимог, подібні операції оподатковуються на загальних підставах.

Неприбуткова організація зобов'язана утримувати та сплачувати податок на доходи нерезидента на загальних підставах, відповідно до норм Податкового Кодексу України і міжнародних договорів, якщо вона здійснює на користь нерезидента будь-яку виплату з доходу з джерелом його походження з України. Навіть маючи статус неприбуткової, НПО виступає податковим агентом щодо нерезидента, наприклад, при виплаті орендної плати, роялті, фрахту чи інших доходів, встановлених у п.141.4 ст.141 ПКУ.

Базова ставка податку на доходи нерезидента становить 15% від доходу нерезидента з джерелом його походження з України. Неприбуткова організація, яка утримує і сплачує податок, зобов'язана подати до контролюючого органу Звіт про використання доходів неприбуткової організації і податкову Декларацію з податку на прибуток, при цьому НПО не втрачає статусу неприбуткової.

Неприбуткові організації зобов'язані сплачувати на загальних підставах інші податки, передбачені Податковим Кодексом України, в тому числі податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, плату за землю, тощо. Проте при сплаті таких податків можуть бути застосовані спеціальні умови і пільги, наприклад, від сплати земельного податку звільняються санаторно-курортні та оздоровчі заклади громадських об’єднань осіб з інвалідністю, реабілітаційні заклади громадських об’єднань осіб з інвалідністю (п.282.1 ст. 282 ПКУ), інші неприбуткові організації.

В Постанові Верховного Суду від 24.01.2020 року у справі 2а/0370/2676/11 (адміністративне провадження № К/9901/8908/18)[6] Суд касаційної інстанції висловив свою правову позицію щодо правомірності податкових повідомлень-рішень і нарахування грошових зобов'язань з податку на прибуток і податку на додану вартість, які виникли при продажу нерухомого майна неприбуткової організації.

Суд визначив, що коли неприбуткова організація отримує дохід з джерел, інших ніж визначені відповідною статтею ЗУ «Про оподаткування прибутку підприємств» від 28.12.1994 № 334/94-ВР (втратив чинність з 01.04.2011 року у зв'язку з набранням чинності Податковим Кодексом України № 2755-VI від 01.01.2011), така неприбуткова організація зобов'язана сплатити податок на прибуток, який визначається як сума доходів, отриманих з таких інших джерел, зменшена на суму витрат, пов'язаних із отриманням таких доходів, але не вище суми таких доходів.

Суд зробив правовий висновок, що у випадку отримання доходу від продажу нерухомого майна, тобто з іншого джерела, ніж встановлено чинним законодавством, такий дохід підлягає оподаткуванню податком на прибуток на загальних підставах. Також, установа, яка не є платником ПДВ, зобов'язана зареєструватись платником ПДВ у випадку здійснення операцій з постачання

товарів/послуг протягом останніх 12 календарних місяців, сума яких сукупно перевищує 300 000 грн. Вказана сума у розмірі 300 000 гривень відповідає граничному обсягу неоподатковуваного доходу на дату реалізації нерухомого майна НПО.

Варто зауважити, що на період дії правового режиму воєнного чи надзвичайного стану, неприбуткові організації можуть надавати за рахунок своїх доходів благодійну допомогу стороннім особам, зазначеним у п.63 підрозділу 4 розділу XX Податкового Кодексу України, без загрози втрати статусу неприбутковості, навіть якщо надання такої допомоги не передбачено статутними документами НПО.

Майно чи послуги можуть бути добровільно передані (надані) ЗСУ, НГУ, СБУ, Службі зовнішньої розвідки України, Державній прикордонній службі України, МВС, іншим утвореним відповідно до законів України військовим формуванням, військовим частинам, підрозділам, установам або організаціям, що утримуються за рахунок коштів державного бюджету, для потреб забезпечення оборони держави (п.63 підрозділу 4 розділу XX ПКУ).

Благодійна допомога також може бути спрямована органам сфери цивільного захисту, закладам охорони здоров'я державної та комунальної власності і перерахована у вигляді коштів на спеціальні рахунки Національного банку України для збору коштів.

Крім того, не вважається порушенням вимог п. 133.4 ст. 133 ПКУ надання неприбутковими організаціями благодійної допомоги фізичним особам, які не є засновниками, учасниками таких організацій або пов'язаними з ними особами та які мешкають чи мешкали на території населених пунктів, де проводяться чи проводилися бойові дії та/або вимушено покинули місце проживання у зв'язку з проведенням бойових дій в таких населених пунктах та, в тому числі, взяті у встановленому законодавством порядку на облік у структурних підрозділах з питань соціального захисту населення районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (п.63 підрозділу 4 розділу XX ПКУ).

На початку 2025 року в Податковий Кодекс України були внесені додаткові зміни, які впливають на діяльність НПО, в тому числі на оподаткування неприбуткових організацій.

На підставі Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні»[7] від 04.12.2024 року № 4113-IX (далі – Закон № 4113-IX) підрозділ 4 розділу XX ПКУ доповнений п.63 прим.1, який встановлює, що «протягом дії воєнного стану в Україні не є об'єктом оподаткування для резидентів Дія Сіті - платників податку на особливих умовах операції з перерахування коштів, безоплатної передачі товарів, виконаних робіт, наданих послуг, які добровільно перераховані (передані) Збройним Силам України, Національній гвардії України, Службі безпеки України, Службі зовнішньої

розвідки України, Державній прикордонній службі України, Міністерству внутрішніх справ України, Управлінню державної охорони України, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, іншим утвореним, відповідно до законів України, військовим формуванням… для потреб забезпечення оборони держави та наданої гуманітарної допомоги… ».

Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо звільнення від оподаткування податком на додану вартість операцій з ввезення на митну територію України окремих товарів оборонного призначення»[8] від 17.12.2024 року за № 4143-IX доповнив пункт 133 ПКУ підпунктом 133.4.4 прим 1 наступного змісту: «Виплата компенсацій та інших виплат (у тому числі тих, що є додатковим благом) на користь працівників благодійної організації не є підставою для виключення такої благодійної організації з Реєстру неприбуткових установ та організацій, за умови що такі компенсації та інші виплати пов'язані з реалізацією цілей і завдань такої благодійної організації і передбачені її установчими документами та/або організаційнорозпорядчими документами та не суперечать Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації». Розмір таких компенсацій та інших виплат у податковому (звітному) році не повинен перевищувати 25 відсотків суми понесених адміністративних витрат такої благодійної організації за податковий рік».

Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо стимулювання благодійництва у період воєнного стану»[9] від 25.02.2025 року № 4254-IX внесені зміни до Податкового Кодексу України щодо оподаткування благодійної допомоги. Так, відповідно до п.п.170.7.2. п.170.7 ст.179 ПКУ, не включається до оподатковуваного доходу нецільова і цільова благодійна допомога, яка надається особі, постраждалій внаслідок:

- екологічних, техногенних та інших катастроф;
- стихійного лиха, аварій, епідемій загальнодержавного або місцевого характеру, які завдали шкоди або створюють загрозу здоров'ю громадян, навколишньому природному середовищу, викликали або можуть викликати людські жертви чи втрату власності громадян, у зв'язку з якими рішення про залучення (надання) благодійної допомоги було прийнято відповідно Кабінетом Міністрів України або органом місцевого самоврядування, у граничних сумах, визначених Кабінетом Міністрів України або органом місцевого самоврядування відповідно;
- збройної агресії Російської Федерації у період дії правового режиму воєнного, надзвичайного стану.

Внаслідок внесення змін до Податкового Кодексу України відповідно до Закону № 4254-IX, п.170.7 ст.170 ПКУ був доповнений новими нормами, згідно з якими «не оподатковується та не включається до загального місячного або річного оподатковуваного доходу платника податку благодійна, у тому числі гуманітарна допомога, яка надходить на його користь у вигляді коштів або майна

(безоплатно виконаної роботи, наданої послуги) та відповідає вимогам, визначеним цим пунктом» (п.п.170.7.1) та «благодійна допомога, що надається на зазначені цілі, повинна розподілятися через державний чи місцевий бюджет або через благодійні організації, Товариство Червоного Хреста України, внесені до Реєстру неприбуткових організацій та установ» (абз.2 в п.п.170.7.2).

Згідно зі змінами, внесеними до «Переліку потреб, сума (вартість) благодійної допомоги для задоволення яких не включається до оподатковуваного доходу платників податку на доходи фізичних осіб»[10] № 653, благодійна допомога без втрати статусу неприбутковості може надаватися не тільки в грошовій, а і в іншій формі:

- відновлення втраченого майна - закупівля товарів, виконання робіт з капітального ремонту, влаштування інженерних систем, розроблення проектної документації, проведення експертиз; забезпечення побутовою технікою, меблями, транспортними засобами, необхідними товарами, генераторами;
- забезпечення житлом, модульними будинками, житлово-комунальними послугами, паливом, транспортним обслуговуванням, виплата компенсації за оренду житлового приміщення;
- забезпечення речами індивідуального користування, засобами гігієни, предметами домашнього вжитку, оргтехнікою, книгами;
- надання медичної допомоги;
- забезпечення продуктами харчування, дитячими товарами, тощо.

Наведений Перелік № 653 фактично перетворює благодійну допомогу у негрошовій формі у цільову й адаптований до потреб воєнного часу. Він доповнений позиціями, необхідними для військових і внутрішньо переміщених осіб, в тому числі додані автомобілі для перевезення вантажів і пасажирів, автомобілі спеціального призначення, причепи, квадроцикли, безпілотні системи, засоби РЕБ та РЕР, комплектуючі до них, медичні, психологічні, освітні послуги, по деяким позиціям встановлено вартісне обмеження.

В новому положенні статті 170 ПКУ уточнено, що у разі надання благодійної допомоги платникам податку вартість такої допомоги зазначається податковим агентом у податковому розрахунку за формою 4ДФ, який неприбуткова організація зобов'язана подати до контролюючого органу (п.п.170.7.9 п.170.7 ст.170 ПКУ).

Отже, податкове законодавство поступово змінюється і пристосовується до умов воєнного часу. Проте існує багато проблем, пов’язаних з оподаткуванням організацій громадського суспільства і благодійної діяльності. Зокрема, потребує подальшого законодавчого врегулювання питання оподаткування податком на доходи фізичних осіб, що проводять волонтерську діяльність, вдосконалення законодавства у сфері роботи з гуманітарною допомогою; не передбачений механізм податкової знижки для фізичних осіб-підприємців та інших самозайнятих осіб, які надають благодійну допомогу НПО; відсутні достатні податкові стимули для співпраці бізнесу і неприбуткових організацій.

Для вирішення цих проблем та покращення правого середовища Україні варто звертатися до міжнародного досвіду і запозичувати найкращі практики.

В цьому аналізі, в першу чергу варто звернути увагу на Європейську Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (далі -ЄКПЛ) та практику Ради Європи.

Свобода об'єднань, як проголошено в статті 11 ЄКПЛ, є правом, визнаним усіма державами-членами Ради Європи. Рекомендація CM/Rec(2018)11 Комітету міністрів державам-членам щодо необхідності посилення захисту і сприяння простору для громадянського суспільства в Європі[11] від 28.11.2018 року визначає, що держави-члени повинні забезпечити розробку і застосування національного законодавства, створити сприятливе політичне і публічне середовище та вжити заходів щодо захисту й розвитку простору для громадського суспільства.

В Фундаментальних принципах щодо статусу неурядових організацій в Європі[12] зазначено: «Неурядові організації роблять суттєвий внесок у розвиток, реалізацію і тривале виживання демократичних суспільств, особливо через сприяння громадській обізнаності і залучення громадян до участі у суспільній справі, вони роблять важливий внесок у культурне життя і соціальний добробут таких суспільств».

В п.п.1, 15, 17 Фундаментальних принципів наголошено, що неурядові організації є, по суті, добровільними самоврядними організаціями і саме тому не підлягають управлінню з боку органів державної влади. Будь-яка особа, юридична або фізична, вітчизняна чи іноземна, або група таких осіб, не повинна обмежуватися у створенні НУО. Будь-яка особа повинна мати змогу створювати НУО шляхом подарунку чи залишення спадщини, нормальним наслідком чого є створення фонду - foundation, fund, чи довірчої власності в управлінні - trust.

В більшості країн світу неприбутковим організаціям дозволяється займатися підприємницькою діяльністю задля підтримки своєї основної діяльності, але за умови, що НПО створюється і працює задля досягнення некомерційних цілей і прибуток організації не розподіляється, а спрямовується виключно на її основну діяльність.

Організації зі статусом неприбуткових звільняються від оподаткування і можуть отримувати фінансову допомогу, на вартість якої зменшується база оподаткування донора. Задля отримання статусу неприбутковості організація має бути офіційно зареєстрована і діяти виключно для однієї чи кількох пільгових цілей: благодійництво, релігія, наука, освіта чи навчання.

На офіційному веб-сайті Уряду США[13] розміщена інформація Податкового управління США (IRS), де сформований «життєвий цикл організації, звільненої від сплати податків». До таких організацій відносяться благодійні організації, профспілки, організації соціального забезпечення, торгові асоціації, сільськогосподарські організації, інші некомерційні або звільнені від податків організації. «Життєвий цикл» включає п'ять етапів:

- створення організації відповідно до законодавства штату, отримання ідентифікаційного номера роботодавця та визначення відповідної федеральної податкової класифікації;

- отримання від податкових органів (IRS), заповнення і подання заявки на звільнення від оподаткування в електронному вигляді;

- подання щорічних звітів організації, звільненої від оподаткування: податкових декларацій на прибуток про доходи і витрати, повідомлення про намір вести діяльність відповідно до відповідних розділів Податкового Кодексу, інших декларацій, звітів та повідомлень, які організація має подати. Такі звіти повинні містити детальну інформацію про джерела надходжень і використання коштів звільненої від оподаткування організації;

- постійне дотримання вимог законодавства задля уникнення загрози статусу звільнення від оподаткування. Організація повинна бути організована і діяти виключно для цілей, звільнених від оподаткування, а не на благо приватних інтересів. Організація не може намагатися впливати на законодавство як суттєву частину своєї діяльності і не може брати участь у будь-якій передвиборчій діяльності за або проти політичних кандидатів, тощо;

- проведення аудитів, інших засобів перевірки дотримання вимог законодавства.

Організації, що відповідають вимогам відповідного розділу Податкового Кодексу США звільняються від федерального податку на прибуток. Крім того, Федеральний Податковий Кодекс дозволяє фізичним особам та підприємствам робити негрошові внески до відповідних благодійних організацій та заявляти про відрахування за ці внески у своїх податкових деклараціях. Внески, зроблені деяким організаціям фізичними особами та корпораціями, підлягають вирахуванню з оподатковуваного доходу.

Американська податкова система працює завдяки пропорційності зобов'язань, які неприбуткова організація приймає в обмін на її привілейований статус, і штрафів, які НПО повинна сплатити, якщо порушує їх. Тільки в крайніх випадках неурядова організація в США може бути позбавлена свого некомерційного статусу.

За законодавством Австралії [14], до NFP – організації, яка діє заради мети, а не заради прибутку чи вигоди її окремих членів, відносяться благодійні організації, спортивні та рекреаційні клуби, громадські, соціальні організації, бізнес-асоціації, тощо.

Благодійні організації зобов’язані зареєструватися в Австралійській комісії з питань благодійності та некомерційних організацій задля отримання податкових пільг, які включають звільнення від податку на прибуток, пільги на податок на товари та послуги, підтвердження одержувача подарунка з франшизою, повернення франкувальних кредитів, тощо.

Залежно від типу організації NFP, доступні різні податкові пільги, і процес отримання кожної пільги відрізняється. Статус благодійної організації має бути

схвалений комісією з питань благодійності, інші організації NFP зазвичай можуть самостійно визначати, чи мають вони право на податкові пільги.

У Сполучених Штатах, Австралії та багатьох інших країнах світу особи та компанії, що роблять пожертви благодійним організаціям, отримують певні податкові пільги, що є потужним стимулом для підтримки неприбуткового сектора.

Звільнення від оподаткування доходу відбувається шляхом зменшення доходу на суму благодійних внесків, в деяких країнах до неприбуткових організацій спрямовується частина суми податку з доходу, який мав би бути сплаченим до бюджету.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Міжнародний досвід показує, що податкове законодавство багатьох розвинених країн є доволі складним і вимагає податкових консультацій для безперешкодної роботи. Однак, не дивлячись на це, правила роботи є прозорими, зрозумілими та орієнтованими на добросовісні НПО.

Українське податкове законодавство для НПО також є складним, але, на відміну від країн, досвід яких досліджувався, характеризується непередбачуваністю у застосуванні.

Для подальшого розвитку воно вимагає:

- узгодження з Рекомендацією *CM/Rec(2018)11;*
- розширення податкових стимулів для донорів;
- підвищення передбачуваності застосування норм податкового законодавства до НПО;
- встановлення чітких критеріїв для допоміжної комерційної діяльності НПО;
- пропорційності санкцій, серед іншого, надання можливості виправлення порушень без настання негативних наслідків;
- реалізації механізму узгодження з податковими органами спірних операцій.

Відсутність необхідних реформ призводить до зниження ефективності роботи громадських об’єднань і вимагає додаткових ресурсів на підтримку операційної діяльності.

Законодавчі норми повинні гарантувати незалежність, професіоналізм та прозорість громадського сектору і покращувати можливості для самоуправління.

Неприбуткові організації мають бути прозорими у своїй діяльності, щоб забезпечити довіру донорів і суспільства та відповідати громадським інтересам.

В контексті євроінтеграційного розвитку України, національне законодавство щодо неприбуткових організацій, в тому числі громадських об’єднань, потребує подальшого удосконалення.

Література:

1. Поліщук О.А., Колесов О.С., Костенко В.П. Модель соціально-ефективної системи оподаткування неприбуткових організацій в Україні. Збірник наукових праць ВНАУ. №3 (69). 2012. с. 177-186. URL: https://repository.vsau.org/getfile.php/6236.pdf .

2. Тищенко В., Ярмоліцька О. Неприбуткові організації в Україні: нормативно-правове регулювання та особливості обліку і оподаткування. Економіка і управління: збірник наукових праць. Випуск 43-44. 2019. URL: https://em.duit.in.ua/index.php/home/issue/view/11 .

3. Чижевська, Л. В., Затока, Т. В. (2022). Підходи до оподаткування окремих операцій неприбуткових організацій: український та міжнародний досвід. Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу, (1(51), 23–28. URL: https://doi.org/10.26642/pbo-2022-1(51)-23-28

4. Хомутенко А. В., Луценко І. С. Особливості оподаткування неприбуткових установ та організацій в період дії воєнного стану на території України. Науковий вісник Одеського національного економічного університету: зб. наук. праць; за ред.: В.В. Коваленко (голов. ред.). (ISSN 2409-9260). Одеса: Одеський національний економічний університет. 2022. № 1-2 (290-291). С. 27-33.

5. Замрига А. В. Щодо оподаткування неприбуткових установ та організацій: реалії сьогодення / А. В. Замрига, Г. М. Стріяшко // Juris Europensis Scientia : наук. журн. / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.» ; [редкол.: Латковська Т. А. (голов. ред.) та ін.]. – Чернівці : Вид. дім «Гельветика», 2023. – Вип. 4. – С. 53–56. URL: https://doi.org/10.32782/chern.v4.2023.11 .

6. Постанова Верховного Суду від 24.01.2020 року, справа № 2а/0370/2676/11 (адміністративне провадження № К/9901/8908/18). URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/rishennya_sud_palat/palata_9901_8908_18 .

7. ЗУ «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» від 04.12.2024 року № 4113-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4113-20#n35

8. ЗУ «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо звільнення від оподаткування податком на додану вартість операцій з ввезення на митну територію України окремих товарів оборонного призначення» від 17.12.2024 року за № 4143-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4143-20#Text

9. ЗУ «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо стимулювання благодійництва у період воєнного стану» від 25.02.2025 року № 4254-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4254-20#Text .

10. Додаток до Постанови КМУ від 26.11.2014 року № 653 (в редакції від 08.08.2025 року). «Перелік потреб, сума (вартість) благодійної допомоги для задоволення яких не включається до оподатковуваного доходу платників податку на доходи фізичних осіб». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/653-2014-%D0%BF#Text

11. Рада Європи. Рекомендація CM/Rec(2018)11 Комітету міністрів державам-членам щодо необхідності посилення захисту і сприяння простору для громадянського суспільства в Європі, прийнята Комітетом міністрів 28 листопада 2018 року на 1330-му засіданні заступників міністрів. URL: https://rm.coe.int/recommendation-cmrec--11-civic-space-ukr/168097ed38

12. Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі. Страсбург. 5 липня 2002 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_209#Text

13. Податкове управління США (IRS). Офіційний веб-сайт. URL: https://www.irs.gov/charities-and-nonprofits

14. Офіційна веб-сторінка податкової служби Австралії. URL: https://www.ato.gov.au/businesses-andorganisations/not-for-profit-organisations/getting-started/starting-an-nfp

References:

1. Polishchuk, O.A., Kolesov, O.S., Kostenko, V.P. A model of a socially efficient taxation system for non-profit organizations in Ukraine. Collection of Scientific Works of VNAU, No. 3 (69), 2012, pp. 177–186. URL: https://repository.vsau.org/getfile.php/6236.pdf [in Ukrainian].

2. Tyshchenko, V., Yarmolitska, O. Non-profit organizations in Ukraine: legal regulation and specific features of accounting and taxation. Economics and Management: Collection of Scientific Papers, Issues 43–44, 2019. URL: https://em.duit.in.ua/index.php/home/issue/view/11 [in Ukrainian].

3. Chyzhevska, L.V., Zatoka, T.V. (2022). Approaches to the taxation of certain transactions of non-profit organizations: Ukrainian and international experience. Problems of Theory and Methodology of Accounting, Control and Analysis, 1(51), 23–28. URL: https://doi.org/10.26642/pbo-2022-1(51)-23-28 [in Ukrainian].

4. Khomutenko, A.V., Lutsenko, I.S. Peculiarities of taxation of non-profit institutions and organizations during the period of martial law in Ukraine. Scientific Bulletin of Odesa National Economic University: Collection of Scientific Papers; edited by V.V. Kovalenko (Editor-in-Chief). (ISSN 2409-9260). Odesa: Odesa National Economic University, 2022, No. 1–2 (290–291), pp. 27–33. [in Ukrainian].

5. Zamryha, A.V., Striiashko, H.M. On the taxation of non-profit institutions and organizations: present-day realities. Juris Europensis Scientia: scholarly journal / National University "Odesa Law Academy"; editorial board headed by T.A. Latkovska (Editor-in-Chief) et al. Chernivtsi: Helvetica Publishing House, 2023, Issue 4, pp. 53–56. URL: https://doi.org/10.32782/chern.v4.2023.11 [in Ukrainian].

6. Judgment of the Supreme Court of 24 January 2020, case No. 2a/0370/2676/11 (administrative proceedings No. K/9901/8908/18). URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/rishennya_sud_palat/palata_9901_8908_18 [in Ukrainian].

7. Law of Ukraine "On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Other Laws of Ukraine Regarding the Stimulation of the Development of the Digital Economy in Ukraine" of 4 December 2024 No. 4113-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4113-20#n35 [in Ukrainian].

8. Law of Ukraine "On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Other Laws of Ukraine Regarding Exemption from Value Added Tax of Transactions Involving the Import into the Customs Territory of Ukraine of Certain Defense-Related Goods" of 17 December 2024 No. 4143-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4143-20#Text [in Ukrainian].

9. Law of Ukraine "On Amendments to the Tax Code of Ukraine Regarding the Promotion of Charity During the Period of Martial Law" of 25 February 2025 No. 4254-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4254-20#Text [in Ukrainian].

10. Appendix to the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 26 November 2014 No. 653 (as amended on 8 August 2025). "List of needs for the satisfaction of which the amount (value) of charitable assistance is not included in the taxable income of personal income taxpayers." URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/653-2014-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

11. Council of Europe. Recommendation CM/Rec(2018)11 of the Committee of Ministers to member States on the need to strengthen the protection and promotion of civil society space in Europe, adopted by the Committee of Ministers on 28 November 2018 at the 1330th meeting of the Ministers' Deputies. URL: https://rm.coe.int/recommendation-cmrec--11-civic-space-ukr/168097ed38 [in English].

12. Fundamental Principles on the Status of Non-Governmental Organisations in Europe. Strasbourg, 5 July 2002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_209#Text [in Ukrainian].

13. Internal Revenue Service (IRS). Official website. URL: https://www.irs.gov/charities-and-nonprofits [in English].

14. Official webpage of the Australian Taxation Office. URL: https://www.ato.gov.au/businesses-andorganisations/not-for-profit-organisations/getting-started/starting-an-nfp [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 341.24:355.01

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2779-2788

Тимошенко Володимир Андрійович професор кафедри військового права та правоохоронної діяльності навчально-наукового інституту воєнної історії, права та соціальних наук Національного університету оборони України, доктор юридичних наук, професор; https://orcid.org/0000-0003-3184-5738

Новак Валерій Миколайович слухач навчальної групи № 7205 навчально-наукового інституту воєнної історії, права та соціальних наук Національного університету оборони України

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ НОВИХ БЕЗПЕКОВИХ УГОД УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ

Анотація. У статті здійснено комплексне дослідження міжнародно-правових механізмів реалізації нових безпекових угод України, укладених після початку повномасштабної агресії російської федерації у 2022 році. Проаналізовано особливості формування сучасної системи безпекових домовленостей України з державами-партнерами, зокрема країнами «Групи семи» (G7), державами-членами НАТО, Європейським Союзом та іншими союзниками України. Визначено основні міжнародно-правові інструменти імплементації таких угод в умовах триваючої війни та трансформації глобальної системи безпеки.

У роботі досліджено механізми реалізації положень безпекових угод, серед яких проведення термінових консультацій у разі нової агресії, надання військової та фінансової допомоги, постачання озброєння і військової техніки, підготовка українських військовослужбовців, розвиток оборонно-промислового комплексу, обмін розвідувальними даними, кіберзахист і підтримка критичної інфраструктури. Особливу увагу приділено механізмам координації між державами-партнерами, функціонуванню спільних консультаційних платформ, а також ролі міжнародних організацій у забезпеченні виконання безпекових домовленостей.

Окремо проаналізовано правову природу нових безпекових угод та їх співвідношення з традиційними міжнародними гарантіями безпеки.

Встановлено, що сучасні безпекові домовленості мають переважно політико-правовий характер і спрямовані на формування довгострокової системи підтримки України до моменту набуття повноправного членства в НАТО та Європейському Союзі. Доведено, що нові угоди не є альтернативою євроатлантичній інтеграції України, а виступають тимчасовим механізмом зміцнення національної та регіональної безпеки.

У статті також розглянуто значення безпекових угод для формування нової архітектури європейської безпеки, посилення міжнародної відповідальності за порушення норм міжнародного права та створення механізмів стримування подальшої агресії. Зроблено висновок, що ефективність нових безпекових домовленостей залежить від наявності чітких механізмів імплементації, стабільності міжнародної підтримки та подальшого розвитку системи колективної безпеки в Європі.

Ключові слова: безпекові угоди, міжнародні договори, збройна агресія, консультації, постачання озброєнь, розвідка, кібербезпека, фінансова допомога, НАТО, ЄС.

Volodymyr Andriiovych Tymoshenko Professor of the Department of Military Law and Law Enforcement Activity of the Educational and Scientific Institute of Military History, Law and Social Sciences of the National Defence University of Ukraine, Doctor of Law, Professor; https://orcid.org/0000-0003-3184-5738

Valerii Mykolaiovych Novak student of Academic Group No. 7205 of the Educational and Scientific Institute of Military History, Law and Social Sciences of the National Defence University of Ukraine

INTERNATIONAL LEGAL MECHANISMS FOR THE IMPLEMENTATION OF UKRAINE'S NEW SECURITY AGREEMENTS UNDER CONDITIONS OF FULL-SCALE WAR

Abstract. The article provides a comprehensive study of the international legal mechanisms for implementing Ukraine's new security agreements concluded after the beginning of the full-scale aggression of the Russian Federation in 2022. The study analyzes the peculiarities of the formation of the modern system of Ukraine's security arrangements with partner states, in particular the Group of Seven (G7) countries, NATO member states, the European Union, and other allies of Ukraine. The main international legal instruments for the implementation of such agreements under conditions of ongoing war and the transformation of the global security system are identified.

The paper examines the mechanisms for implementing the provisions of security agreements, including urgent consultations in the event of renewed aggression, the provision of military and financial assistance, the supply of weapons and military equipment, the training of Ukrainian military personnel, the development of the defense-industrial complex, intelligence sharing, cybersecurity, and the protection of critical infrastructure. Particular attention is paid to coordination mechanisms between partner states, the functioning of joint consultation platforms, and the role of international organizations in ensuring the implementation of security arrangements.

The legal nature of the new security agreements and their correlation with traditional international security guarantees are analyzed separately. It is established

that modern security arrangements are predominantly political and legal in nature and are aimed at forming a long-term support system for Ukraine until it acquires full membership in NATO and the European Union. It is proven that the new agreements are not an alternative to Ukraine's Euro-Atlantic integration, but rather serve as a temporary mechanism for strengthening national and regional security.

The article also examines the importance of security agreements for the formation of a new European security architecture, the strengthening of international responsibility for violations of international law, and the creation of mechanisms for deterring further aggression. It is concluded that the effectiveness of the new security arrangements depends on the existence of clear implementation mechanisms, the stability of international support, and the further development of the collective security system in Europe.

Keywords: security agreements, international treaties, armed aggression, consultations, arms supplies, intelligence, cybersecurity, financial assistance, NATO, EU.

Постановка проблеми. У відповідь на агресію росії з 2014 року Україна активізувала дипломатичну політико-правову роботу із формування широкої міжнародної коаліції підтримки. У сучасних умовах питання формування нових безпекових угод для України набуває не лише національного, а й глобального значення. Від ефективності таких домовленостей залежить не тільки подальша здатність України протистояти зовнішній агресії, але й майбутнє всієї системи міжнародної безпеки, заснованої на принципах Статуту Організації Об'єднаних Націй, міжнародного права та колективної відповідальності держав за підтримання миру й стабільності. Саме тому після 2022 року Україна активізувала процес укладення двосторонніх та багатосторонніх безпекових угод із державами-партнерами, зокрема країнами «Групи семи» (G7), а також розпочала пошук нових моделей міжнародних гарантій безпеки, здатних забезпечити реальний механізм стримування потенційної агресії.

У 2025 р. Україна вже мала підписаними 28 таких угод –з усіма країнами G7, з 20 іншими державами, котрі приєдналися до декларації G7, та з Європейським Союзом. Ці угоди створили нову політичну, правову та економічну реальність, у якій Україна перетворилася на повноцінного суб'єкта нової системи безпекових альянсів демократичного світу [1, с.3].

Разом із тим укладення безпекових угод саме по собі не гарантує їхньої ефективності. Ключового значення набуває питання механізмів реалізації таких домовленостей, тобто практичних інструментів, за допомогою яких забезпечується виконання сторонами взятих на себе зобов'язань. Ідеться насамперед про визначення юридичної сили безпекових угод, порядку надання військової, фінансової та оборонно-технічної допомоги, механізмів консультацій і реагування у разі виникнення загроз, процедур міжнародного контролю, а також системи відповідальності за невиконання договірних положень. В умовах

трансформації сучасних воєнних конфліктів та зростання ролі гібридних загроз ефективність нових безпекових домовленостей значною мірою залежатиме саме від наявності чітких, реалістичних та юридично визначених механізмів їх реалізації.

Хоч пакет нових угод фактично є фундаментом до майбутніх гарантій у рамках НАТО/ЄС, втім є самостійними зобов'язаннями. Дослідження правової суті цих угод, механізмів їх реалізації та практики імплементації є надзвичайно актуальним для розуміння, яким чином міжнародне право може посилювати безпеку України у нинішніх умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз нових безпекових угод України відбувається постійно. Серед помітних публікацій – це аналітичні огляди провідних центрів, наприклад, «Фонд Карнегі за міжнародний мир» висвітлює рамки та зміст безпекових, звертаючи увагу на те, що вони закріплюють поточну підтримку та очікування щодо майбутнього альянсового членства України [2].

Важливим є дослідження Центру Східних досліджень (OSW), що систематизували особливості змісту безпекових домовленостей, вказавши на їх асиметричність, політичний характер та потенційну залежність від внутрішньої політики держав-партнерів [3].

Важливий внесок у дослідження гарантій безпеки України здійснила Лариса Радовецька, яка розглядає проблему крізь призму міжнародного права та сучасної системи колективної безпеки. У своїх дослідженнях авторка акцентує увагу на тому, що Будапештський меморандум мав переважно політичний характер і не створював повноцінних юридичних гарантій захисту України у випадку агресії [4]. Дослідниця також підкреслює необхідність формування нових міжнародно-правових механізмів безпеки, заснованих на чітких договірних зобов'язаннях держав-партнерів.

Серед іноземних дослідників вагоме місце посідають праці американського дипломата Стівена Пайфера, який безпосередньо брав участь у переговорах щодо ядерного роззброєння України [5]. У своїх аналітичних роботах він зазначає, що Будапештський меморандум ніколи не розглядався державами-підписантами як договір про колективну оборону, а його головною метою було політичне запевнення України у повазі до її суверенітету та територіальної цілісності.

А вже сучасна наукова думка переважно сходиться на тому, що головною проблемою попередніх безпекових домовленостей України стала відсутність дієвих механізмів реалізації та міжнародно-правового примусу до виконання гарантій. Саме тому нові безпекові угоди України сьогодні розглядаються дослідниками як один із ключових елементів формування ефективної системи національної та міжнародної безпеки.

Мета статті – проаналізувати механізми імплементації нових безпекових угод України.

Виклад основного матеріалу. Після ратифікації кожна з безпекових угод потребує внутрішньодержавного виконання. В українському законодавстві процес імплементації передбачає видання відповідних нормативних актів, що визначають відповідальних виконавців. Наприклад, Укази Президента та рішення РНБО можуть деталізувати заходи, необхідні для виконання угод. Угоди, як правило, передбачають створення спільних робочих груп та механізмів координації. Так, в Угоді CUSSP з Канадою (Security Cooperation Agreement) описані організаційні положення, наприклад, як робочі групи і процедури вирішення спорів [6].

Основним інструментом практичної реалізації є регулярні двосторонні консультації між відповідними міністерствами закордонних справ і органами сектору безпеки та оборони. Наприклад, у додатку до угоди США–Україна передбачено проведення спільних консультацій з питань оборони (включно з інвентаризацією потреб ЗСУ) на найвищому рівні, щоб узгодити розвиток сил оборони та стандарти НАТО [7]. Подібні консультаційні механізми закріплені в договорах з іншими партнерами. Угода з Канадою прямо обумовлює миттєвий канал для надзвичайних консультацій на випадок відновлення агресії (оперативна реакція протягом 24 годин) [8].

Конкретні виконавчі механізми включають передачу озброєнь і техніки, спільні навчання та навчальні програми. Зокрема, партнери зобов'язуються надавати матеріально-технічну допомогу, обладнання, боєприпаси і тренувальні можливості. Усі угоди включають положення про розвиток та стандартизацію сил оборони. Так, США підтверджують довгострокову підтримку України через навчання, інституційну та оборонно-промислову співпрацю [7]. Угода з Британією також передбачає щорічну фінансову допомогу (приблизно 2,5 млрд фунтів на 2024 р.) та сприяння розвитку вітчизняного ВПК (військово-промислового комплексу) та інституцій [9]. ЄС у своїй угоді зобов'язався продовжити постачання зброї та навчання ЗСУ, а також підтримувати інтеграцію України в єдиний ринок ЄС і поступове використання європейської оборонної інфраструктури [10].

Зауважимо, що всі угоди містять також пункти зміни. Наприклад, ст. VIII «Внесення змін» Угоди Україна–США (стаття VIII) дозволяє доповнювати договір за взаємною згодою [7]. Такі механізми гнучкості є важливими у воєнний час, коли потреби змінюються. Загалом, імплементація угод відбувається через поєднання виконання обов'язків урядами (постачання, фінансування, реформи) та координації на двосторонньому рівні (консультації, звіти про виконання).

Щодо консультацій, то вони є ключовим елементом безпекових угод. У разі ескалації або нового нападу на Україну угоди гарантують миттєве повідомлення і координацію дій між партнерами. Наприклад, і в угоді з Канадою, і у британській згадується «механізм відповіді протягом 24 годин» на нову агресію [11]. Це означає, що українська сторона оперативно ставить інших учасників до відома та ініціює надзвичайні консультації. У рамках договорів

може створюватися спеціальна робоча група або канал зв'язку на найвищому рівні (президентському або міністерському). Консультації також потрібні для координації безпекової допомоги, наприклад, у Додатку до угоди США–Україна сказано, що запити на допомогу будуть оцінюватися з точки зору їх сталості, відповідності майбутній структурі ЗСУ та сумісності з допомогою інших союзників [7].

Зауважимо, що консультаційні домовленості є політично важливими, адже вони сигналізують про взаємну підтримку й обмін інформацією. Проте слід пам'ятати, що ці консультації – не стаття 5 НАТО, а швидше політичний обов'язок розглянути реакцію. Аналітики відзначають [12, с.22], що для багатьох українців такі домовленості сприймаються як гарантії безпеки (через заяви та промови Президента), хоча офіційно вони не зобов'язують партнера направляти війська. Фактично, консультації мають стримувальну роль – вони передбачають «затримку» потенційної агресії за рахунок моменту ухвалення рішення про реакцію. Але остаточне застосування військової сили потребує ухвалення окремих рішень НАТО/ЄС (після вступу України до них) або коаліцій в рамках цих переговорів.

Щодо практики консультаційних угод, то США–Україна (2024) мають регулярні консультації на найвищому рівні щодо оборонних потреб (біллінг уряду), оцінка запитів на допомогу [7]; Канада–Україна (CUSSP) має 24-годинне оповіщення і реагування у разі агресії, спільні консультації з оборони [6]; угода Британія–Україна передбачає консультації лідерів у разі необхідності, зокрема щодо безпеки кордонів і гарантій України (імператив стійкої підтримки) [9]; угода ЄС–Україна (2024) має спільний координаційний механізм, оперативні консультації щодо оборони, та євроінтеграції; НАТО–Україна має періодичні консультації у форматі Ради Україна–НАТО (сформовано у 2023 р.) [13].

Наступний механізм реалізації безпекових угод – це постачання озброєння. У Додатку до Двосторонньої безпекової угоди між Україною та Сполученими Штатами Америки йдеться про надання «матеріально-технічної, тренувальної, консультаційної, розвідувальної, оборонно-промислової» допомоги для розвитку українських ЗСУ до стандартів НАТО [7]. Аналогічно, угода ЄС обіцяє продовження постачання зброї та підготовки українських військовослужбовців [10]. Угода з Великою Британією містить конкретику щодо видів зброї: у ній згадано постачання танків Challenger, ракет Storm Shadow, ПЗРК NLAW та іншої техніки, а також нарощування спроможностей Резервів Альянсу (нині «приховані резерви НАТО») [9]. Канада обіцяла виділити понад 3 млрд макрофінансової і оборонної допомоги в 2024 році [8].

Щодо розвідки та контррозвідки, наприклад, у британській угоді передбачено тісну співпрацю розвідслужб, а Володимир Зеленський подякував Британії за «дуже вагому допомогу у співпраці наших розвідок» [9]. У текстах інших угод згадано обмін розвідувальними даними та створення спільних аналітичних майданчиків для протидії загрозам. Кібербезпека також набула

окремого значення, а саме партнери зобов'язуються посилювати захист критичної інфраструктури України та протидіяти кібератакам. Наприклад, у канадській угоді є положення про співпрацю у сфері кіберзахисту, а у американській – про підтримку модернізації інформаційних та кіберсистем ЗСУ [7].

Ще один практичний механізм реалізації – спільні військові навчання і підготовка персоналу. Всі нові угоди передбачають регулярні спільні навчання, обмін інструкторами і досвідом, адже це сприяє уніфікації стандартів підготовки під НАТО та зміцнює довіру. Наприклад, США обіцяють розвивати інституційні можливості ЗСУ і координацію оборонних планів у рамках модернізації української армії [7].

Загалом, у сфері військової допомоги нові угоди формують комплексний пакет, а це системні поставки озброєнь, інвестиції у оборонний сектор України, підготовка та тренінги, розвідка, інфраструктурна підтримку. Їхня правова сила означає, що партнери принаймні на папері зафіксували свої наміри продовжувати допомогу, що надає українській армії більшу впевненість у довгостроковій підтримці.

Крім військової допомоги, угоди містять положення щодо фінансової та гуманітарної підтримки. Наприклад, угода CUSSP передбачає макрофінансову підтримку від Канади в розмірі понад 3 млрд у 2024 році [8]. У декларації «Україна–ЄС» згадується прогнозована фінансова підтримка та допомога в модернізації і відбудові країни [10]. Британська угода також включає зобов'язання щодо фінансової допомоги уряду України для стабілізації та реформ (у виступі Зеленського згадується «щорічна фінансова підтримка, зокрема 2,5 млрд фунтів» [9]. Також, Європейський Союз створив Європейський фонд миру (European Peace Facility) для постачання озброєнь, а також механізми підтримки відбудови та енергетичної безпеки. Угоди вимагають від України продовжувати реформи на шляху до ЄС, що також пов'язано з отриманням макрофінансової допомоги (наприклад, угода з ЄС передбачає посилення цивільного нагляду, прозорості бюджету та інших реформ [10]).

Важливими є й домовленості про санкції та компенсації. У доповненні до угоди США–Україна окремо підкреслено необхідність притягнення РФ до відповідальності за збитки та використання іммобілізованих російських активів для допомоги Україні, що йдеться у Преамбулі [7]. У канадській угоді є цілий розділ про відповідальність за агресію та створення механізмів компенсації потерпілим [6].

Таким чином, механізми фінансової підтримки працюють двояко: партнери виділяють кредити, гранти та гарантії (як Стійкість Фонди миру, макрофінансова допомога), а також підтримують залучення інвестицій. Ця підтримка пов'язана зі зобов'язаннями України проводити прозорі реформи (навчання урядовців, антикорупційна інфраструктура). Усі угоди практично враховують, що безпека неможлива без економічної стійкості – тому фіксуються й обов'язки України щодо управління допомогою та звітності [6].

Нові безпекові угоди – це скоріше тимчасовий захід на шляху до членства України в Євроатлантичних структурах, ніж їхня альтернатива. Про це прямо заявляють українські та західні посадовці. Так, у преамбулі угоди США–Україна затверджено підтримку Альянсу: «майбутнє України – у НАТО» [7]. Британська угода також містить норму, що ці гарантії «будуть діяти до нашого вступу в НАТО» й стануть частиною системи безпеки Альянсу у разі вступу України [9]. У декларації НАТО (Вільнюс-2023) зазначалося, що «має майбутнє – у НАТО» і двосторонні угоди не замінять членство [2].

Водночас, до офіційного членства Україна інтегрується у структури Альянсу поступово. Безпекові угоди вже змушують Україну наближувати законодавство і практику до стандартів НАТО. Наприклад, у текстах двосторонніх договорів часто обумовлюють, що зусилля спрямовані на «перехід України на сумісні з НАТО системи» [7]. Це означає, що Україна повинна посилювати цивільний контроль над армією, реформувати органи оборони та безпеки відповідно до НАТО. Дійсно, пункти про «цивільний нагляд, прозорість бюджетів, реформи» є у багатьох угодах (наприклад, у CUSSP і угоді з ЄС згадано імплементацію євроатлантичних стандартів та антикорупційні заходи).

Інтеграція з ЄС також знайшла відображення. Україна 27 червня 2024 р. уклала з ЄС «Спільні безпекові зобов'язання», які мають характер політичного контракту. Там констатовано, що ЄС надаватиме Україні військову підтримку з урахуванням політики своїх членів, а Україна надалі виконає реформи для європейської інтеграції (цивільний контроль над ЗСУ, реформа сил безпеки [10]).

Отже, нові безпекові угоди закладають норми співпраці за стандартами НАТО, тобто всі нові двосторонні угоди розглядаються як проміжний крок до альянсових гарантій.

Висновки. Нові безпекові угоди України – це міжнародно-правові договори з провідними партнерами, реалізація яких здійснюється через поєднання національної законодавчої діяльності (закони про ратифікацію, укази Президента), установчих документів та практичних заходів (спільні консультування, закупівлі). Основними механізмами співпраці є координація та консультування, водночас усі договори включають положення про обмін розвідданими і підтримку кібербезпеки (захист енергетичної та інформаційної інфраструктури), а також підтримку озброєнням та фінансову допомогу.

Література

1. Петруненко І. Міжнародні безпекові угоди України: економічна архітектура підтримки та перспективи реалізації. Social Development: Economic and Legal Issues, (6). 2025. с. 11

2. Getting Ukraine's Security Agreements Right. URL: https://carnegieendowment.org/research/2024/07/getting-ukraines-security-agreements-right (дата звернення: 12.05.2026)

3. Gotkowska J., Nieczypor K., Graca J. The West and Ukraine: Agreements on security cooperation. Centre for Eastern Studies (OSW). 2024. URL: https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2024-01-19/west-and-ukraine-agreements-security-cooperation7 (дата звернення: 12.05.2026)

4. Радовецька Л. В. Гарантії безпеки для України: невивчені уроки Будапештського меморандуму. Аналітично-порівняльне правознавство, (6), 2024. с.73-80.

5. Steven Pifer. URL: https://www.brookings.edu/people/steven-pifer/ (дата звернення: 12.05.2026)

6. Agreement on security cooperation between Canada and Ukraine. URL: https://www.president.gov.ua/en/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-mizh-ukrayinoyu-ta-89233 (дата звернення: 11.05.2026)

7. Двостороння безпекова угода між Україною та Сполученими Штатами Америки. URL: https://www.president.gov.ua/news/informacijnij-byuleten-dvostoronnya-bezpekova-ugoda-mizh-ukr-91509 (дата звернення: 12.05.2026)

8. Володимир Зеленський і Джастін Трюдо у Києві підписали Угоду про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Канадою. URL: https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-i-dzhastin-tryudo-u-kiyevi-pidpisali-ugo-89237 (дата звернення: 12.05.2026)

9. Україна та Велика Британія уклали безпрецедентну безпекову угоду – Президент за результатами зустрічі з Ріші Сунаком у Києві. URL: https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-ta-velika-britaniya-uklali-bezprecedentnu-bezpekovu-88281 (дата звернення: 12.05.2026)

10. ОП опублікував текст безпекової угоди України і ЄС. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2024/06/27/7462947/ (дата звернення: 12.05.2026)

11. З ким Україна має безпекові угоди і що вони передбачають – пояснення Міноборони. URL: https://mod.gov.ua/news/z-kim-ukrayina-maye-bezpekovi-ugodi-i-shho-voni-peredbachayut-poyasnennya-minoboroni (дата звернення: 11.05.2026)

12. Тодоров І., Тодорова Н. Безпекові гарантії для України: очікування та реальність. Геополітика України: історія і сучасність, (1 (32)), 2024. с. 19-32.

13. Рада Україна – НАТО. URL: https://www.nato.int/en/about-us/organization/nato-structure/nato-ukraine-council?selectedLocale=uk (дата звернення: 12.05.2026)

References:

1. Petrunenko, I. (2025). Mizhnarodni bezpekovi uhody Ukrainy: ekonomichna arkhitektura pidtrymky ta perspektyvy realizatsii [International security agreements of Ukraine: economic architecture of support and prospects for implementation]. Social Development: Economic and Legal Issues, 6, 11 [in Ukrainian].

2. Getting Ukraine's security agreements right. (2024). Retrieved May 12, 2026, from https://carnegieendowment.org/research/2024/07/getting-ukraines-security-agreements-right

3. Gotkowska, J., Nieczypor, K., & Graca, J. (2024). The West and Ukraine: Agreements on security cooperation. Centre for Eastern Studies (OSW). Retrieved May 12, 2026, from https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2024-01-19/west-and-ukraine-agreements-security-cooperation7

4. Radovetska, L.V. (2024). Harantii bezpeky dlia Ukrainy: nevyvcheni uroky Budapeshtskoho memorandumu [Security guarantees for Ukraine: unlearned lessons of the Budapest Memorandum]. Analitychno-porivnialne pravoznavstvo – Analytical and Comparative Jurisprudence, 6, 73–80 [in Ukrainian].

5. Pifer, S. (n.d.). Retrieved May 12, 2026, from https://www.brookings.edu/people/steven-pifer/

6. Agreement on security cooperation between Canada and Ukraine. (2024). Retrieved May 11, 2026, from https://www.president.gov.ua/en/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-mizh-ukrayinoyu-ta-89233

7. Dvostoronnia bezpekova uhoda mizh Ukrainoiu ta Spoluchenymy Shtatamy Ameryky [Bilateral security agreement between Ukraine and the United States of America]. (2024). Retrieved

May 12, 2026, from https://www.president.gov.ua/news/informacijnij-byuleten-dvostoronnya-bezpekova-ugoda-mizh-ukr-91509 [in Ukrainian].

8. Volodymyr Zelenskyi i Dzhastin Triudo u Kyievi pidpysaly Uhodu pro spivrobitnytstvo u sferi bezpeky mizh Ukrainoiu ta Kanadoiu [Volodymyr Zelenskyy and Justin Trudeau signed the Agreement on Security Cooperation between Ukraine and Canada in Kyiv]. (2024). Retrieved May 12, 2026, from https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-i-dzhastin-tryudo-u-kiyevi-pidpisali-ugo-89237 [in Ukrainian].

9. Ukraina ta Velyka Brytaniia uklaly bezpretsedentnu bezpekovu uhodu – Prezydent za rezultatamy zustrichi z Rishi Sunakom u Kyievi [Ukraine and the United Kingdom concluded an unprecedented security agreement – President following the meeting with Rishi Sunak in Kyiv]. (2024). Retrieved May 12, 2026, from https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-ta-velika-britaniya-uklali-bezprecedentnu-bezpekovu-88281 [in Ukrainian].

10. OP opublikuvav tekst bezpekovoi uhody Ukrainy i YeS [The Office of the President published the text of the security agreement between Ukraine and the EU]. (2024). Retrieved May 12, 2026, from https://www.pravda.com.ua/news/2024/06/27/7462947/ [in Ukrainian].

11. Z kym Ukraina maie bezpekovi uhody i shcho vony peredbachaiut – poiasnennia Minoborony [With whom Ukraine has security agreements and what they provide for – explanation of the Ministry of Defence]. (2024). Retrieved May 11, 2026, from https://mod.gov.ua/news/z-kim-ukrayina-maye-bezpekovi-ugodi-i-shho-voni-peredbachayut-poyasnennya-minoboroni [in Ukr].

12. Todorov, I., & Todorova, N. (2024). Bezpekovi harantii dlia Ukrainy: ochikuvannia ta realnist [Security guarantees for Ukraine: expectations and reality]. Heopolityka Ukrainy: istoriia i suchasnist – Geopolitics of Ukraine: History and Modernity, 1(32), 19–32 [in Ukrainian].

13. Rada Ukraina – NATO [NATO–Ukraine Council]. (n.d.). Retrieved May 12, 2026, from https://www.nato.int/en/about-us/organization/nato-structure/nato-ukrainecouncil?selectedLocale=uk [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 351.74:342.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2789-2801

Федорюк Людмила Василівна доктор філософії в галузі права, доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності та національної безпеки, Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, https://orcid.org/0009-0007-6856-248X

Кощинець Маріанна Ігорівна кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності та національної безпеки, Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-9301-0432

КОРУПЦІЙНІ РИЗИКИ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ТА ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Анотація. Статтю присвячено комплексному аналізу корупційних ризиків у діяльності органів та підрозділів Національної поліції України. Обґрунтовано, що корупційні ризики у поліцейській сфері не можуть розглядатися виключно як наслідок індивідуальної недоброчесності окремих працівників, оскільки вони мають системну природу та формуються під впливом сукупності правових, організаційних, кадрових, процедурних, інформаційних і поведінкових чинників. У статті розмежовано поняття корупційного ризику, корупційного правопорушення, правопорушення, пов'язаного з корупцією, дисциплінарного проступку та службової недоброчесності. Доведено, що корупційний ризик не є фактом вчинення правопорушення і сам по собі не утворює підстави для юридичної відповідальності, а виступає індикатором потенційної небезпеки, що свідчить про вразливість певної процедури, службового рішення або організаційної практики. Виокремлено основні групи корупційних ризиків у діяльності органів та підрозділів Національної поліції, зокрема ризики під час реагування на заяви і повідомлення про правопорушення, у патрульній діяльності та адміністративній практиці, досудовому розслідуванні, оперативно-розшуковій діяльності, використанні інформаційних систем, кадрових процедурах, публічних закупівлях, матеріально-технічному забезпеченні та в умовах воєнного стану.

Окрему увагу приділено причинам і умовам виникнення корупційних ризиків. Обґрунтовано, що мінімізація таких ризиків має здійснюватися через превентивно-управлінську модель, яка передбачає нормативну визначеність, прозорість службових процедур, ефективний внутрішній контроль, цифрову фіксацію службових дій, належне врегулювання конфлікту інтересів, захист викривачів і формування культури доброчесності. Зроблено висновок, що

антикорупційна діяльність має бути інтегрована у повсякденне управління Національною поліцією та розглядатися як невід'ємний елемент професійного стандарту поліцейської служби.

Ключові слова: корупційні ризики, запобігання корупції, поліція, поліцейська діяльність, доброчесність, правове регулювання, правоохоронні органи.

Fedoriuk Liudmyla Vasylivna PhD in Law, Associate Professor of the Department of Operational and Investigative Activities and National Security, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, https://orcid.org/0009-0007-6856-248X

Koshchynets Marianna Ihorivna PhD in Economics, Associate Professor, Professor of the Department of Operational and Investigative Activities and National Security, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-9301-0432

CORRUPTION RISKS IN THE ACTIVITIES OF BODIES AND UNITS OF THE NATIONAL POLICE

Abstract. The article is devoted to a comprehensive analysis of corruption risks in the activities of the bodies and units of the National Police of Ukraine. It is substantiated that corruption risks in the policing sphere cannot be regarded solely as a consequence of the individual lack of integrity of particular officers, since they are systemic in nature and are shaped by a combination of legal, organisational, personnel-related, procedural, informational and behavioural factors. The article distinguishes between the concepts of corruption risk, corruption offence, corruption-related offence, disciplinary misconduct and lack of professional integrity. It is argued that a corruption risk is not itself the fact of committing an offence and does not, in itself, constitute grounds for legal liability, but rather serves as an indicator of potential danger, revealing the vulnerability of a particular procedure, official decision or organisational practice.

The main groups of corruption risks in the activities of the bodies and units of the National Police are identified, including risks arising when responding to applications and reports of offences, in patrol activities and administrative practice, pre-trial investigation, operational-search activities, the use of information systems, personnel procedures, public procurement, logistical support and under martial law.

Particular attention is paid to the causes and conditions giving rise to corruption risks. It is substantiated that the minimisation of such risks should be carried out through a preventive and managerial model, which includes regulatory certainty, transparency of official procedures, effective internal control, digital recording of official actions, proper settlement of conflicts of interest, protection of whistle-blowers and the development of a culture of integrity. The article concludes that anti-corruption

activity should be integrated into the day-to-day management of the National Police and regarded as an integral element of the professional standard of police service.

Keywords: corruption risks, prevention of corruption, police, policing, integrity, legal regulation, law enforcement agencies.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження корупційних ризиків у діяльності органів та підрозділів Національної поліції зумовлена особливим місцем цього правоохоронного органу в системі забезпечення публічної безпеки, охорони прав і свобод людини, протидії злочинності та підтримання правопорядку. Національна поліція щоденно реалізує владно-примусові повноваження, вступає у безпосередній контакт із громадянами, використовує інформаційні ресурси з обмеженим режимом доступу, приймає рішення щодо застосування поліцейських заходів, адміністративного примусу, реагування на заяви і повідомлення про правопорушення. За таких умов навіть незначні фактори можуть створювати сприятливе середовище для неправомірного впливу, вибіркового застосування закону, зловживання службовим становищем або виникнення конфлікту інтересів.

Особливої значущості зазначена проблематика набуває в умовах трансформації правоохоронної системи, підвищеного суспільного запиту на доброчесність публічної служби та необхідності зміцнення довіри громадян до поліції. Корупційні ризики в діяльності Національної поліції не можуть розглядатися лише як наслідок індивідуальної недоброчесності окремих поліцейських, оскільки вони мають комплексну природу і формуються на перетині правового регулювання, службової дискреції, управлінської ієрархії, кадрової політики, внутрішнього контролю, цифрового доступу до інформації та організаційної культури. Саме тому наукове осмислення цих ризиків є необхідним для формування ефективної превентивно-управлінської моделі їх виявлення, оцінювання та мінімізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження проблематики корупційних ризиків у діяльності органів та підрозділів Національної поліції свідчать про поступове формування окремого напряму адміністративно-правових досліджень, присвячених саме антикорупційній вразливості поліцейської діяльності. Найбільш наближеними до проблеми, яка розглядається, є праці Н. Лесько, яка розглядає типологію корупційних проявів у поліції та акцентує увагу на основних корупційних ризиках під час проходження служби; К. Солнцевої, у дослідженні якої аналізуються заходи запобігання корупції посадових осіб Національної поліції; В. Середи та З. Кісіль, які розкривають запобігання корупції в органах Національної поліції в адміністративно-правовому вимірі; а також А. Грищука, який досліджує державно-правові аспекти запобігання корупції в органах Національної поліції.

Окремі аспекти досліджуваної проблематики розкрито у працях О. Джафарової, яка звертає увагу на корупційні ризики під час проходження

служби в органах Національної поліції, зокрема у сфері кадрового добору, просування та звільнення працівників; Н. Шинкаренко, яка аналізує причини виникнення корупції в органах Національної поліції та виокремлює об'єктивні й суб'єктивні чинники її поширення; С. Шатрави, який обґрунтовує значення внутрішньовідомчого контролю як інструменту мінімізації корупційних ризиків; Л. Гаврилюк та А. Хальоти, які досліджують принцип доброчесності в системі принципів діяльності поліції.

Менш наближеними, але методологічно важливими для обраної теми є праці В. Богоніса та О. Миколенка. В. Богоніс досліджує протидію корупційним ризикам під час державних закупівель в умовах воєнного стану, що має значення для аналізу матеріально-технічного забезпечення, використання ресурсів і публічних закупівель у діяльності Національної поліції. О. Миколенко розглядає категорію конфлікту інтересів у національній правосвідомості та законодавстві України, що дає змогу глибше осмислити один із ключових чинників корупційної вразливості поліцейської служби.

Водночас аналіз наукових джерел свідчить, що попри наявність значної кількості праць, присвячених окремим аспектам запобігання корупції в поліції, комплексне дослідження корупційних ризиків у діяльності органів та підрозділів Національної поліції як системного адміністративно-правового явища потребує подальшого розвитку.

Метою статті є комплексний адміністративно-правовий аналіз корупційних ризиків у діяльності органів та підрозділів Національної поліції, з'ясування їх правової природи, основних груп, причин і умов виникнення, а також обґрунтування напрямів їх мінімізації шляхом удосконалення нормативного регулювання, внутрішнього контролю, кадрових процедур, механізмів врегулювання конфлікту інтересів, цифрової фіксації службових дій і формування культури доброчесності в поліцейському середовищі.

Виклад основного матеріалу. Корупційні ризики в діяльності органів та підрозділів Національної поліції доцільно розглядати як сукупність правових, організаційних, кадрових, процедурних і поведінкових чинників, за наявності яких службові повноваження поліцейського або управлінські повноваження посадових осіб поліції можуть бути використані не в публічному інтересі, а для одержання неправомірної вигоди, надання переваг, уникнення відповідальності чи неформального впливу на службові рішення. Таке розуміння не зводить корупційний ризик до вже вчиненого правопорушення, оскільки він характеризує вразливість управлінської чи правоохоронної процедури на попередній стадії та має превентивне значення.

У межах аналізу корупційних ризиків у діяльності органів та підрозділів Національної поліції України принципове значення має розмежування суміжних правових категорій: корупційного ризику, корупційного правопорушення, правопорушення, пов'язаного з корупцією, дисциплінарного проступку та службової недоброчесності.

Таке розмежування дає змогу відмежувати стадію потенційної загрози від факту вчинення юридично караного діяння.

Корупційне правопорушення слід розглядати як протиправне діяння, пов'язане з використанням службових повноважень або пов'язаних із ними можливостей для одержання неправомірної вигоди чи задоволення приватного інтересу. Правопорушення, пов'язане з корупцією, не завжди містить ознаки власне корупційного діяння, однак полягає у порушенні антикорупційних заборон, обмежень та обов'язків, зокрема щодо конфлікту інтересів, подарунків, сумісництва, фінансового контролю та обмежень після припинення виконання функцій держави. Дисциплінарний проступок поліцейського пов'язується насамперед із невиконанням чи неналежним виконанням службових обов'язків, порушенням службової дисципліни, правил етичної поведінки, вимог законодавства або наказів керівництва. Службова недоброчесність є ширшим соціально-правовим явищем, яке може ще не набувати форми юридично доведеного правопорушення, але вже свідчить про відхилення від стандартів професійної етики, неупередженості та служіння публічному інтересу.

На відміну від зазначених категорій, корупційний ризик не є фактом вчинення правопорушення і сам по собі не утворює підстави для юридичної відповідальності. Його доцільно розглядати як імовірність виникнення умов, за яких службові повноваження поліцейського або управлінські повноваження посадових осіб органів поліції можуть бути використані всупереч публічному інтересу. У цьому аспекті корупційний ризик виконує превентивно-діагностичну функцію: він вказує на вразливість певної процедури, управлінського рішення, службової ситуації або організаційної практики ще до того, як така вразливість трансформується у конкретне правопорушення. Тому запобігання корупції в Національній поліції має охоплювати не лише реагування на вчинені діяння, а й усунення передумов та чинників, які формують корупційні ризики [1].

Специфіка корупційного ризику у поліцейській діяльності полягає в поєднанні владно-примусових повноважень, широкої службової дискреції та постійного контакту поліцейського з приватними особами. Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» поліція служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [2]. Реалізація цієї місії передбачає застосування превентивних заходів, адміністративного примусу, спеціальних засобів, інформаційних ресурсів і процесуальних інструментів, що впливають на права та законні інтереси особи.

Відповідно корупційну вразливість органів та підрозділів Національної поліції слід розглядати не як випадкове явище, зумовлене лише особистими якостями окремого поліцейського, а як структурну характеристику право-охоронної діяльності. Її визначають характер поліцейських повноважень, інтенсивність контактів із населенням, доступ до інформації з обмеженим режимом використання, службова ієрархія та внутрішньоорганізаційні практики.

Запобігання корупції в поліції науковцями розглядається як складова не лише відомчої, а й загальнодержавної антикорупційної політики, оскільки корупційні прояви у правоохоронній сфері безпосередньо впливають на стан законності, довіру до держави та ефективність захисту прав людини [3].

Підвищена корупційна вразливість поліції посилюється службовою ієрархією, дисциплінарною залежністю та певною корпоративною замкненістю. У такому середовищі значення мають не лише формальна законність рішень, а й реальні управлінські практики: розподіл навантаження, очікування керівництва, критерії оцінювання результативності, реагування на скарги, якість службових розслідувань і ставлення до дрібних порушень. Якщо в підрозділі толеруються формалізм, непрозоре просування по службі чи неофіційне вирішення службових питань, корупційний ризик набуває організаційного характеру.

Окремим чинником корупційної вразливості є інформаційна насиченість діяльності поліції. Доступ до відомостей про осіб, транспортні засоби, кримінальні провадження, адміністративні матеріали, розшук, місце проживання, контакти та інші персональні дані створює значний корупційний потенціал. Ризики полягають не лише у передачі інформації третім особам, а й у її вибірковому використанні для тиску, попередження зацікавлених осіб, сприяння уникненню відповідальності або створення неправомірних переваг.

Якщо розглядати основні групи корупційних ризиків у діяльності органів та підрозділів поліції то слід зазначити, що самі корупційні ризики в діяльності органів та підрозділів Національної поліції мають неоднорідний характер, оскільки виникають у різних сферах реалізації поліцейських повноважень: під час реагування на заяви та повідомлення про правопорушення, здійснення патрульної діяльності, проведення досудового розслідування, оперативно-розшукової роботи, використання інформаційних систем, прийняття кадрових рішень, організації публічних закупівель і розпорядження службовим майном. Така багатокомпонентність обумовлена самою природою поліцейської діяльності, яка поєднує владно-примусові повноваження, службову дискрецію, доступ до конфіденційної інформації та постійний контакт із фізичними і юридичними особами. Відповідно корупційні ризики в поліції впливають на ефективність її діяльності, а їх запобігання ускладнюється тим, що значна частина таких ризиків має ймовірнісний характер і не завжди піддається повному попередньому виявленню [4].

Одним із найбільш чутливих напрямів є реагування на заяви і повідомлення про кримінальні та адміністративні правопорушення. На цій стадії формується первинна правова оцінка події, визначається алгоритм службового реагування та забезпечується збереження доказової інформації. Корупційний ризик виникає тоді, коли службова особа може затягнути реєстрацію повідомлення, применшити значення події, переконати заявника відмовитися від звернення, передати матеріали за неналежною підвідомчістю або сформулювати первинний опис події так, щоб ускладнити її подальшу кваліфікацію.

У адміністративній діяльності поліції ризики пов’язані з безпосереднім контактом поліцейського і громадянина, оперативністю рішення та автономією дій на місці події. Ризиковими є непритягнення особи до адміністративної відповідальності за неправомірну вигоду, штучне створення підстав для притягнення, вибіркове реагування на порушення, маніпулювання доказами, неналежне оформлення матеріалів і використання службового становища для приватного тиску. Небезпечною є й переорієнтація оцінювання роботи на кількісні показники, що може стимулювати як формальне «виробництво» матеріалів, так і неформальне вирішення питання про їх нескладання.

Окрему групу становлять ризики у сфері досудового розслідування, які безпосередньо впливають на права потерпілих, підозрюваних та інших учасників процесу. До них належать затягування слідчих дій, вибіркова процесуальна активність, неналежне збереження речових доказів, розголошення даних розслідування, сприяння одній зі сторін, ігнорування клопотань, формальне закриття проваджень, неофіційна комунікація із зацікавленими особами та неправомірний вплив на експертні дослідження.

Специфічний профіль ризиків мають оперативні підрозділи поліції. Це зумовлено негласним характером окремих форм діяльності, використанням конфіденційного співробітництва, роботою з оперативною інформацією та службовою закритістю. Корупційний ризик може проявлятися у використанні оперативних можливостей для приватного збору інформації, тиску на осіб, вибіркового документування протиправної діяльності, приховування відомостей або неформального «кураторства» кримінального середовища. Латентність таких проявів потребує ефективного внутрішнього контролю без руйнування законної конфіденційності оперативної роботи.

Самостійною групою є ризики, пов’язані з доступом до інформаційних систем, реєстрів і баз даних. Ідеться про несанкціоновані запити, перегляд персональних даних без службової потреби, передачу інформації третім особам, використання службових відомостей у приватних інтересах і приховування цифрових слідів. У цій сфері недостатньо дисциплінарних заборон; необхідними є персоналізований доступ, автоматичне виявлення нетипових запитів, регулярний аудит і обмеження доступу за принципом службової необхідності.

Значний корупційний потенціал містять кадрові процедури: добір на службу, просування, переведення, атестування, направлення на навчання, присвоєння спеціальних звань, преміювання та призначення на керівні чи матеріально відповідальні посади. Під час проходження служби в органах Національної поліції корупційні ризики можуть виникати як на рівні нормативно-правового регулювання, так і безпосередньо на рівні практичної кадрової діяльності [5]. Відповідно, якщо кар’єрне зростання поліцейського залежить не від професійної компетентності, результативності та доброчесності, а від неформальних зв’язків або управлінської лояльності, антикорупційні вимоги сприймаються як зовнішня формальність.

Не менш важливими є ризики у сфері публічних закупівель, матеріально-технічного забезпечення та використання службового майна. Вони виникають під час планування закупівель, формування технічних вимог, визначення очікуваної вартості, добору постачальників, приймання товарів і послуг, списання майна, використання службового транспорту, пального та спеціального обладнання. Зазначене підкреслює необхідність виявлення й недопущення корупційних ризиків саме на етапах перевірки учасників, предмета закупівлі, умов її проведення та джерел інформації про можливі порушення [6].

Окремого аналізу потребують корупційні ризики, зумовлені умовами воєнного стану. Підвищене навантаження, розширення функцій, робота на деокупованих територіях, взаємодія з військовими адміністраціями, органами місцевого самоврядування, гуманітарними структурами та волонтерами створюють додаткові зони вразливості. До них належать ризики непрозорого розподілу ресурсів, використання службового становища під час евакуаційних, фільтраційних, охоронних чи дозвільних процедур, неформального впливу на переміщення майна, документів або осіб, а також вибіркового реагування на правопорушення.

Причини та умови виникнення корупційних ризиків у діяльності органів і підрозділів Національної поліції мають багаторівневий характер, а корупційна вразливість формується внаслідок поєднання нормативних, організаційних, кадрових, управлінських і психологічних чинників. У цьому контексті слушною є позиція Н. В. Шинкаренко, яка серед причин корупції в органах поліції виокремлює як об’єктивні, так і суб’єктивні чинники, зокрема недоліки організації службової діяльності, несприятливі умови проходження служби, недостатній рівень правової культури та морально-ділових якостей працівників [7].

На нормативному рівні ризики пов’язані з нечіткістю процедур, надмірною широтою дискреційних повноважень, недостатньою визначеністю критеріїв прийняття рішень, а також можливими колізіями між законами, підзаконними актами та відомчими документами. На організаційному рівні корупційні ризики виникають через неналежний розподіл функцій, дублювання або розмитість відповідальності, слабкість внутрішнього контролю, формальність службових перевірок, перевантаженість персоналу та непрозорість управлінських рішень. Кадровий рівень формування ризиків пов’язаний із недоліками добору, просування по службі, оцінювання професійної придатності, морально-психологічної підготовки та контролю за службовою поведінкою. На психологічному рівні значення мають професійне вигорання, цинізм, звикання до владного впливу, зниження чутливості до порушень прав людини, відчуття безкарності або несправедливості системи.

Особливої уваги потребує дискреційність поліцейських повноважень. Дискреція сама по собі не є негативним явищем, адже правоохоронна діяльність потребує оперативного вибору доцільного способу реагування. Проблема

виникає тоді, коли межі такого розсуду не визначені достатньо чітко, мотиви рішення не документуються, а контроль здійснюється лише постфактум або формально. За таких умов дискреційні повноваження можуть трансформуватися в інструмент вибіркового застосування закону: неоднакового реагування на подібні правопорушення, непропорційного примусу, затягування службових дій, створення необґрунтованих переваг або посилення адміністративного чи процесуального тиску.

Не менш важливим фактором є конфлікт інтересів. У поліцейській діяльності він може виникати не лише у формі приватного майнового інтересу, а й через родинні, дружні, корпоративні, політичні, бізнесові або інші неформальні зв'язки. У таких випадках небезпека полягає не лише в можливому одержанні неправомірної вигоди, а й у сумніві щодо об'єктивності та законності службового рішення.

У науковій літературі обґрунтовано звертається увага на те, що конфлікт інтересів істотно підвищує ризик вчинення корупційних діянь і виступає передумовою корупції в органах публічної адміністрації [8].

Окремо слід відзначити проблему захисту викривачів і заявників про неправомірну поведінку. У підрозділах із жорсткою ієрархією повідомлення про корупцію може сприйматися як порушення корпоративної лояльності. Тому працівники можуть утримуватися від повідомлень про дії колег чи керівництва, побоюючись службового тиску, ізоляції, дискредитації або переведення. Без реальних гарантій конфіденційності, заборони переслідування та незалежного розгляду повідомлень інститут викривання не виконує повною мірою превентивну функцію.

Отже, причини корупційних ризиків у Національній поліції формуються на перетині нормативної невизначеності, управлінських та кадрових недоліків, психологічного навантаження, конфлікту інтересів і слабкості контролю. Тому протидія таким ризикам має передбачати вдосконалення процедур, професійну підготовку, прозорість управлінських рішень, ефективне врегулювання конфлікту інтересів і формування організаційної культури доброчесності.

Мінімізація корупційних ризиків у діяльності органів та підрозділів Національної поліції має ґрунтуватися на системному управлінському підході. Йдеться не лише про реагування на вже виявлені факти одержання неправомірної вигоди, зловживання службовим становищем чи порушення антикорупційних обмежень, а насамперед про своєчасне виявлення умов, які здатні породжувати такі правопорушення. У цьому контексті запобігання корупції в органах поліції доцільно розглядати як сукупність правових, організаційних, кадрових, інформаційних і виховних заходів, спрямованих на усунення або істотне зниження вірогідності використання службових повноважень у приватному чи корпоративному інтересі. Запобігання корупції в органах Національної поліції є складовою державно-правового регулювання антикорупційної діяльності та передбачає усунення прогалин, колізій і

суперечностей у нормативно-правових актах, а також забезпечення правової захищеності осіб, які сприяють викриттю корупційних проявів [9].

Першим напрямом мінімізації ризиків є реальне, а не формальне функціонування антикорупційних програм і планів доброчесності. Антикорупційна програма не повинна бути декларативним документом без прив'язки до конкретних посад, підрозділів, процедур, строків і відповідальних виконавців. Її практична цінність визначається здатністю впливати на щоденну службову поведінку поліцейських та управлінські рішення керівників. Ефективна програма має описувати процеси, у яких реально виникають ризики: адміністративну практику, реагування на повідомлення, досудове розслідування, оперативну діяльність, доступ до баз, кадрові рішення, дисциплінарні провадження, закупівлі та використання майна.

Другим напрямом є посилення внутрішнього контролю та службових розслідувань. Внутрішній контроль у Національній поліції не може зводитися лише до каральної реакції, а має виконувати аналітичну, превентивну, моніторингову та коригувальну функції. Через нього можуть бути виявлені повторювані відхилення: систематичні скарги, нетипові запити до баз, надмірна кількість закритих матеріалів, скасування адміністративних постанов, непропорційне преміювання, концентрація закупівель або невмотивовані кадрові рішення. Наприклад, С. Шатрава слушно розглядає внутрішньовідомчий контроль як складову забезпечення внутрішньої безпеки системи МВС, спрямовану, зокрема, на протидію протиправним і корупційним діям працівників правоохоронного органу та зловживанню наданими їм повноваженнями [10].

Службові розслідування повинні бути не лише механізмом з'ясування дисциплінарного проступку, а й інструментом виявлення управлінських причин порушення. Якщо розслідування завершується покаранням конкретної особи, але не аналізує недоліки контролю, процедури, розподілу повноважень або управлінські прорахунки, його превентивний потенціал залишається обмеженим. Тому результати службових розслідувань мають використовуватися для перегляду службових алгоритмів, посадових інструкцій, контролю доступу до інформації та управлінських практик.

Третім напрямом є прозорість і об'єктивність кадрових процедур. Добір, просування, переведення, атестування, направлення на навчання, преміювання та призначення на керівні чи матеріально відповідальні посади належать до сфер підвищеної корупційної вразливості. Кадрові рішення повинні ухвалюватися на основі зрозумілих критеріїв, документованих мотивів, перевірки доброчесності, професійної компетентності та дисциплінарної історії. Водночас необхідно запобігати конфлікту інтересів у роботі кадрових і атестаційних комісій та унеможливлювати використання дисциплінарного впливу як інструменту особистої лояльності. Ротація на посадах із підвищеним корупційним ризиком може зменшувати неформальну залежність, локальні зв'язки, звикання до певного середовища та можливість «закріплення» корупційних практик. Вона не

повинна бути механічною чи каральною, а має ґрунтуватися на оцінці конкретного ризику, характеру посади, тривалості перебування на ній, сталих зовнішніх контактів і рівня доступу до ресурсів або інформації.

Четвертим напрямом є цифровізація та належна фіксація службових дій. Відеофіксація контактів із громадянами, електронний документообіг, автоматизований розподіл матеріалів, електронні журнали доступу до інформаційних систем, контроль строків розгляду звернень, аналітика скарг і дисциплінарних проваджень зменшують простір для неформального впливу та вибірковості рішень. Водночас цифровізація не гарантує доброчесності, якщо відсутній аудит дій користувачів, а доступи надаються без урахування принципу службової необхідності. Тому цифрові інструменти мають поєднуватися з персональною відповідальністю, регулярним аудитом і прозорими правилами використання службової інформації.

П’ятим напрямом є удосконалення механізмів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів. У поліцейських підрозділах має бути сформована практика раннього повідомлення про потенційний або реальний конфлікт інтересів без страху автоматичного покарання за сам факт повідомлення. Правова проблема полягає не в наявності приватного зв’язку, а в його приховуванні та участі працівника чи керівника у прийнятті рішення, на яке такий зв’язок може впливати.

Шостим напрямом є формування культури доброчесності. У поліцейській службі значення має не лише нормативний припис, а й щоденний управлінський приклад.

Послідовна реакція на порушення, відкритість кадрових рішень, справедливий розподіл навантаження, підтримка законної відмови від неправомірної вказівки та захист викривачів мають сформувати середовище, у якому корупційна поведінка стає соціально неприйнятною. У цьому аспекті важливою є наукова позиція Л. Гаврилюк та А. Хальоти, які обґрунтовують доцільність нормативного закріплення принципу доброчесності в системі принципів діяльності поліції, оскільки саме доброчесність пов’язана з об’єктивністю, неупередженістю та відсутністю приватного інтересу під час реалізації поліцейських повноважень [11].

Висновки. Узагальнюючи викладене, корупційні ризики в діяльності органів та підрозділів Національної поліції слід розглядати не як сукупність ізольованих проявів індивідуальної недоброчесності, а як складне системне явище, що формується під впливом нормативної невизначеності, широкої службової дискреції, управлінських дефектів, непрозорих кадрових процедур, недостатнього внутрішнього контролю та деформацій організаційної культури. Персональна відповідальність поліцейського за корупційне або пов’язане з корупцією правопорушення є необхідною, однак сама по собі вона не усуває причин і умов, які відтворюють корупційну вразливість поліцейського середовища.

Мінімізація таких ризиків має ґрунтуватися на превентивно-управлінській моделі, що передбачає поєднання нормативної визначеності, прозорості службових процедур, ефективного внутрішнього контролю, об'єктивної кадрової політики, цифрової фіксації службових дій, належного врегулювання конфлікту інтересів і формування культури доброчесності. За такого підходу запобігання корупції інтегрується у повсякденну діяльність Національної поліції: від реагування на повідомлення та проведення розслідувань до дисциплінарної практики, управління персоналом, закупівель і контролю доступу до інформації, що дає змогу розглядати антикорупційну діяльність як невід'ємний елемент професійного стандарту поліцейської служби.

Література:

1. Solntseva K. Measures to prevent corruption of officials of the National Police of Ukraine. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2021. № 9. С. 79–87. DOI: 10.32849/2663-5313/2021.9.12 (дата звернення: 20.05.2026).

2. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text (дата звернення: 20.05.2026).

3. Середа В.В., Кісіль З.Р. Запобігання корупції в учинах Національної поліції України: адміністративно-правовий вимір. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 5. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.95 (дата звернення: 20.05.2026).

4. *Лесько Н.* Типологія корупційних проявів в поліції. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: "Юридичні науки"*. 2020. Том 7. № 3 (27). С. 146–152. DOI: https://doi.org/10.23939/law2020.27.146 (дата звернення: 20.05.2026).

5. Джафарова О.В. Деякі аспекти запобігання корупції під час проходження служби в органах Національної поліції. *Сучасна європейська поліцеїстика та можливості її використання в діяльності Національної поліції України*. Харків, 2019. С. 100–101. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/11_04_2019/pdf/46.pdf (дата звернення: 20.05.2026).

6. Богоніс В. Протидія підрозділами Національної поліції України корупційним ризикам під час державних закупівель в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2025. № 1 (134). С. 255–263. DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-33 (дата звернення: 20.05.2026).

7. Шинкаренко Н.В. Причини виникнення корупції в органах Національної поліції України. *Право і Безпека.* 2016. № 3. С. 104-107.

8. Миколенко О.І. «Конфлікт інтересів» в національній правосвідомості та законодавстві України. *Правова держава.* 2019. № 33. С. 65–70. DOI https://doi.org/10.18524/2411-2054.2019.33.162055 (дата звернення: 20.05.2026).

9. Грищук А.Б. Окремі аспекти запобігання корупції в органах Національної поліції. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. № 2. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.78 (дата звернення: 20.05.2026).

10. Шатрава С.О. Внутрішньовідомчий контроль за діяльністю органів Національної поліції як складова мінімізації корупційного ризику. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2018. № 1. С. 146-149.

11. Гаврилюк Л.В., Хальота А.І. Принцип «доброчесності» в системі принципів діяльності поліції. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 5. С. 351–354. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-5/81 (дата звернення: 20.05.2026).

References:

1. Solntseva K. Measures to prevent corruption of officials of the National Police of Ukraine. Entrepreneurship, *Economy and Law*. 2021. № 9. С. 79–87. DOI: 10.32849/2663-5313/2021.9.12 (date of access: 20.04.2026) [in English].

2. Pro Natsionalnu politsiiu: Zakon Ukrainy vid 2 lypnia 2015 roku № 580-VIII [On the National Police: Law of Ukraine of 2 July 2015 No. 580-VIII]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text (date of access: 20.04.2026) [in Ukrainian].

3. Sereda, V. V., & Kisil, Z. R. (2024). Zapobihannia koruptsii v uchynakh Natsionalnoi politsii Ukrainy: administratyvno-pravovyi vymir [Prevention of Corruption in the Actions of the National Police of Ukraine: Administrative and Legal Dimension]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo – Analytical and Comparative Jurisprudence*, No. 5. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.95 (date of access: 20.04.2026) [in Ukrainian].

4. Lesko, N. V. (2020). Typolohiia koruptsiinykh proiaviv v politsii [Typology of Corruption Manifestations in the Police]. *Law*, Vol. 7, No. 3 (27), 146–152. URL: https://doi.org/10.23939/law2020.27.146 (date of access: 20.04.2026) [in Ukrainian].

5. Dzhafarova, O. V. (2019). Deiaki aspekty zapobihannia koruptsii pid chas prokhodzhennia sluzhby v orhanakh Natsionalnoi politsii [Some Aspects of Preventing Corruption during Service in the National Police Bodies]. *Suchasna yevropeiska politseistyka ta mozhlyvosti yii vykorystannia v diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy – Modern European Police Science and the Possibilities of Its Use in the Activities of the National Police of Ukraine*. Kharkiv, 100–101. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/11_04_2019/pdf/46.pdf (date of access: 20.04.2026) [in Ukrainian].

6. Bohonis, V. (2025). Protydiia pidrozdilamy Natsionalnoi politsii Ukrainy koruptsiinym ryzykam pid chas derzhavnykh zakupivel v umovakh voiennoho stanu [Counteraction by Units of the National Police of Ukraine to Corruption Risks during Public Procurement under Martial Law]. *Naukovyi visnyk Dniprovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of Dnipro State University of Internal Affairs*, No. 1 (134), 255–263. URL: https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-33 (date of access: 20.04.2026) [in Ukrainian].

7. Shynkarenko, N. V. (2016). Prychyny vynyknennia koruptsii v orhanakh Natsionalnoi politsii Ukrainy [Causes of Corruption in the Bodies of the National Police of Ukraine]. *Pravo i Bezpeka – Law and Safety*, No. 3, 104–107 [in Ukrainian].

8. Mykolenko, O. I. (2019). «Konflikt interesiv» v natsionalnii pravosvidomosti ta zakonodavstvi Ukrainy [“Conflict of Interest” in National Legal Consciousness and Legislation of Ukraine]. *Pravova derzhava – Constitutional State*, No. 33, 65–70. URL: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2019.33.162055 (date of access: 20.04.2026) [in Ukrainian].

9. Hryshchuk, A. B. (2025). Okremi aspekty zapobihannia koruptsii v orhanakh Natsionalnoi politsii [Certain Aspects of Corruption Prevention in the Bodies of the National Police]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo – Analytical and Comparative Jurisprudence*, No. 2. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.78 (date of access: 20.04.2026) [in Ukrainian].

10. Shatrava, S. O. (2018). Vnutrishnovidomchyi kontrol za diialnistiu orhaniv Natsionalnoi politsii yak skladova minimizatsii koruptsiinoho ryzyku [Internal Departmental Control over the Activities of the National Police Bodies as a Component of Corruption Risk Minimisation]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal Scientific Electronic Journal*, No. 1, 146–149 [in Ukrainian].

11. Havryliuk, L. V., & Khalota, A. I. (2022). Pryntsyp «dobrochesnosti» v systemi pryntsypiv diialnosti politsii [The Principle of “Integrity” in the System of Principles of Police Activity]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal Scientific Electronic Journal*, No. 5, 351–354. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-5/81 (date of access: 20.04.2026) [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 342.9:347.998.85:711.4(477)"364"

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2802-2814

Цвіркун Юрій Іванович доктор юридичних наук, професор кафедри публічного та міжнародного права Юридичного інституту Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, https://orcid.org/0000-0002-5351-9653

Сусак Марина Сергіївна докторка філософії в галузі права, асистентка кафедри адміністративного права та процесу Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, https://orcid.org/0000-0002-4042-6925

ПЕРЕДАЧА ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВ З ОДНОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ ДО ІНШОГО ЩОДО СПОРІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ РОЗВИТКОМ ІНФРАСТРУКТУРИ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

Статтю присвячено аналізу норм національного законодавства стосовно передачі під час воєнного стану адміністративних справ з одного адміністративного суду до іншого щодо спорів, пов'язаних із розвитком інфраструктури населених пунктів.

З'ясовано, що проблема передачі та прийняття судами справ із судів, територіальна юрисдикція (підсудність) яких змінена, а також розгляд та вирішення таких справ, наразі є достатньо актуальною, оскільки внаслідок окупації окремих регіонів нашої держави російськими військами, здійснення правосуддя у відповідних адміністративно-територіальних одиницях неможливе, що спонукає до передачі значної кількості адміністративних справ із одного суду до іншого.

Приділено увагу питанням юридичного захисту прав та законних інтересів громадян України у сфері розвитку інфраструктури населеного пункту. Обґрунтовано комплексний характер захисту прав та законних інтересів особи у вказаній сфері правовідносин, який поєднує конституційні гарантії, норми спеціального містобудівного законодавства, Закону України «Про адміністративну процедуру» та інструменти адміністративного судочинства, закріплені Кодексом адміністративного судочинства України. Проаналізовано адміністративне оскарження та судовий захист як основні формалізовані способи захисту прав та законних інтересів особи у відповідних публічно-правових спорах.

Констатовано, що сьогодні чимало судів в Україні не здійснюють правосуддя, в тому числі і ті, до компетенції яких віднесено розв'язання адміністративних спорів щодо розвитку інфраструктури населених пунктів, а

справи, які цими судами колись розглядалися, передані на розгляд до інших судів, що перешкоджає своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин.

За результатами дослідження визначено, що проблема передачі під час воєнного стану адміністративних справ з одного адміністративного суду до іншого, в тому числі і щодо спорів, пов'язаних із розвитком інфраструктури населених пунктів, неодноразово була предметом дискусії на різноманітних заходах, присвячених удосконаленню сфери правосуддя, і на даний час потребує подальшого ґрунтовного наукового аналізу, оскільки продовжує залишаєтися гострою.

Ключові слова: передача адміністративних справ, територіальна юрисдикція (підсудність), зміна юрисдикції (підсудності), воєнний стан, розвиток інфраструктури населених пунктів

Tsvirkun Yuriy Ivanovych Doctor of Law, Professor of the Department of Public and International Law, Law Institute, Vadym Hetman Kyiv National Economic University, https://orcid.org/0000-0002-5351-9653

Susak Maryna Serhiivna Doctor of Philosophy in Law, Assistant Professor of the Department of Administrative Law and Process, Educational and Scientific Institute of Law, Taras Shevchenko Kyiv National University, https://orcid.org/0000-0002-4042-6925

TRANSFER OF ADMINISTRATIVE CASES FROM ONE ADMINISTRATIVE COURT TO ANOTHER DURING MARTIAL LAW REGARDING DISPUTES RELATED TO THE DEVELOPMENT OF INFRASTRUCTURE IN SETTLEMENTS

The article is devoted to the analysis of the norms of national legislation regarding the transfer of administrative cases from one administrative court to another during martial law regarding disputes related to the development of the infrastructure of settlements.

It was found that the problem of transferring and accepting cases by courts from courts whose territorial jurisdiction (jurisdiction) has changed, as well as the consideration and resolution of such cases, is currently quite relevant, since as a result of the occupation of certain regions of our state by Russian troops, the administration of justice in the relevant administrative-territorial units is impossible, which prompts the transfer of a significant number of administrative cases from one court to another.

Attention is paid to the issues of legal protection of the rights and legitimate interests of citizens of Ukraine in the field of the development of the infrastructure of settlements. The comprehensive nature of the protection of the rights and legitimate interests of a person in the specified area of legal relations is substantiated, which

combines constitutional guarantees, norms of special urban planning legislation, the Law of Ukraine "On Administrative Procedure" and instruments of administrative proceedings enshrined in the Code of Administrative Proceedings of Ukraine. The administrative appeal and judicial protection are analyzed as the main formalized methods of protecting the rights and legitimate interests of a person in relevant public law disputes.

It is stated that today many courts in Ukraine do not administer justice, including those whose competence includes the resolution of administrative disputes regarding the development of the infrastructure of settlements, and cases that were once considered by these courts have been transferred for consideration to other courts, which prevents the timely, comprehensive, complete and objective establishment of all circumstances.

The results of the study determined that the problem of transferring administrative cases from one administrative court to another during martial law, including disputes related to the development of infrastructure in settlements, has repeatedly been the subject of discussion at various events dedicated to improving the sphere of justice, and currently requires further thorough scientific analysis, as it remains acute.

Keywords: transfer of administrative cases, territorial jurisdiction (jurisdiction), change of jurisdiction (jurisdiction), martial law, development of infrastructure in settlements

Постановка проблеми. Проблематика дослідження питань передачі та прийняття судами справ із судів, територіальна юрисдикція (підсудність) яких змінена, а також розгляд та вирішення таких справ, наразі є достатньо актуальною, оскільки внаслідок окупації окремих регіонів нашої держави російськими військами, здійснення правосуддя у відповідних адміністративно-територіальних одиницях неможливе, що спонукає до передачі значної кількості адміністративних справ з одного суду до іншого.

Сьогодні чимало судів в Україні не здійснюють правосуддя, в тому числі і ті, до компетенції яких віднесено розв’язання адміністративних спорів щодо розвитку інфраструктури населених пунктів, а справи, які цими судами колись розглядалися, передані на розгляд до інших судів, що перешкоджає своєчасному, всебічному, повному та об’єктивному встановленню всіх обставин справи. При цьому передача адміністративних справ у спорах, пов’язаних із розвитком інфраструктури населених пунктів, має особливу специфіку. Такі спори часто характеризуються значним суспільним інтересом, оскільки стосуються питань відбудови територій, функціонування об’єктів критичної інфраструктури, забезпечення населення житлом, доступу фізичних та юридичних осіб до адміністративних послуг, здійснення будівельної діяльності, земельних право-відносин, благоустрою територій населеного пункту тощо та реалізації повно-важень органів публічного адміністрування у сфері розвитку населених пунктів.

Саме тому питання ефективності механізму передачі адміністративних справ щодо спорів, пов'язаних із розвитком інфраструктури населених пунктів в умовах воєнного стану набуває особливого значення, оскільки безпосередньо впливає на оперативність відновлення територій населеного пункту, забезпечення безперервності функціонування об'єктів інфраструктури населених пунктів та реалізацію права особи на ефективний судовий захист.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Питання щодо передачі судових справ з одного суду до іншого досліджували такі вітчизняні правники як В. Гордєєв, В. Бевзенко, С. Білуга, В. Бутенко, Н. Задирака, А. Задорожна, С. Ківалов, А. Кожевников, Ю. Колтун, І. Коліушко, Р. Куйбіда, Д. Лаухін, Д. Луспеник, Р. Миронюк, О. Панченко, О. Пасенюк, А. Паскар, О. Руденко, М. Смокович та ін.

Проте аналіз наукових досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми передачі під час воєнного стану адміністративної справи з одного адміністративного суду до іншого в публічно-правових спорах, які стосуються розвитку інфраструктури населених пунктів, вказує на те, що вона майже не вивчена і потребує комплексного аналізу.

Метою статті є аналіз застосування норм національного права щодо передачі адміністративної справи з одного адміністративного суду до іншого під час воєнного стану, зокрема, в спорах щодо розвитку інфраструктури населених пунктів.

Виклад основного матеріалу. Передача адміністративних справ з одного адміністративного суду до іншого в умовах воєнного стану є спеціальним адміністративно-процесуальним механізмом, спрямованим на забезпечення безперервності здійснення правосуддя, реалізацію права особи на судовий захист та гарантування функціонування судової системи в умовах безпекових загроз. Зазначений механізм має винятковий характер та застосовується у випадках, коли відповідний адміністративний суд об'єктивно не може здійснювати правосуддя через обставини, пов'язані із веденням бойових дій, тимчасовою окупацією територій, загрозою життю та здоров'ю працівників суду або учасників судового процесу, руйнуванням приміщень суду чи іншими обставинами, що унеможливлюють належне функціонування суду.

Нормативно-правове регулювання передачі адміністративних справ з одного адміністративного суду до іншого щодо спорів, пов'язаних із розвитком інфраструктури населених пунктів в умовах воєнного стану характеризується комплексністю та ґрунтується на поєднанні конституційних положень, норм процесуального законодавства, законодавства про судоустрій, а також спеціальних актів, прийнятих у зв'язку із введенням воєнного стану на території України.

Проаналізуємо насамперед основні законодавчі положення, які регулюють питання територіальної юрисдикції адміністративних справ та передачі адміністративної справи з одного адміністративного суду до іншого.

Як закріплено у статті 125 Конституції України, судоустрій в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації й визначається законом [1].

Частина 1 ст. 17, ч. 3 ст. 19 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII (далі – Закон № 1402-VIII) передбачають, що судоустрій будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності; місцезнаходження, територіальна юрисдикція і статус суду визначаються з урахуванням принципів територіальності, спеціалізації та інстанційності [2].

Кодекс адміністративного судочинства України (далі – КАС України, цей Кодекс), як закріплено в статті 1 цього Кодексу, визначає юрисдикцію та повноваження адміністративних судів, встановлює порядок здійснення судочинства в адміністративних судах. При цьому стаття 29 цього Кодексу визначає підстави передачі судом адміністративної справи на розгляд іншого адміністративного суду [3]. Слід зауважити, що КАС України містить поняття «територіальна юрисдикція (підсудність)». Тому можемо говорити про те, що в контексті положень цього акта терміни «територіальна юрисдикція» та «територіальна підсудність» є тотожними.

Однак на сьогоднішній день питання, пов’язані із зміною територіальної юрисдикції (підсудності) та передачею судової справи до іншого суду регулюються також зокрема положеннями частини першої статті 12 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 № 1207-VII, статті 1 Закону України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв’язку з проведенням антитерористичної операції» від 12.08.2014 № 1632-VII, частини третьої статті 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII тощо.

Так, у вказаних нормативно-правових актах передбачається зміна територіальної юрисдикції (підсудності) та/або передачі судових справ до іншого суду з причин неможливості здійснення правосуддя судами, яким підсудні відповідні справи згідно із законом, у зв’язку із окупацією території, антитерористичною операцією, введенням воєнного стану тощо.

Разом з тим, Законом України «Про внесення змін до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності судових справ» від 03.03.2022 № 2112-IX частину сьому статті 147 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII (далі – Закон № 1402-VIII) викладено у новій редакції і тепер вона передбачає, що у разі неможливості здійснення правосуддя судом з об’єктивних причин під час воєнного або надзвичайного стану, у зв’язку зі стихійним лихом, військовими діями, заходами щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами може бути змінено територіальну підсудність судових справ, що розглядаються в такому суді, за рішенням Вищої

ради правосуддя, що ухвалюється за поданням Голови Верховного Суду, шляхом її передачі до суду, який найбільш територіально наближений до суду, який не може здійснювати правосуддя, або іншого визначеного суду. У разі неможливості здійснення Вищою радою правосуддя такого повноваження воно здійснюється за розпорядженням Голови Верховного Суду [2].

Таким чином, питання щодо територіальної юрисдикції (підсудності) в Україні, зокрема і щодо спорів, пов'язаних із розвитком інфраструктури населеного пункту, наразі регулюються одночасно нормами процесуального права (процесуальними кодексами, в тому числі і КАС України), нормами матеріального права (вказаними вище законами України), адміністративними актами Вищої ради правосуддя чи Голови Верховного Суду. Оскільки за правилами КАС України саме цей Кодекс визначає юрисдикцію та повноваження адміністративних судів, то приписи інших правових актів, які регулюють ці ж питання, можуть створювати конкуренцію правових норм.

Разом з тим, відповідні правові положення вказують на запровадження на законодавчому рівні принципу «екстериторіальності» підсудності судових справ у зв'язку із надзвичайними обставинами, зокрема, під час дії правового режиму воєнного стану. Відступ від загальних правил територіальної юрисдикції (підсудності) та запровадження принципу екстериторіальності спрямовано на усунення об'єктивних перешкод у доступності правосуддя та забезпечення продовження проваджень у судових справах [4, с. 180].

Запровадження принципу «екстериторіальності» у спорах, пов'язаних із розвитком інфраструктури населеного пункту набуває особливого значення, оскільки в умовах воєнного стану значна частина таких спорів виникає на територіях, де адміністративні суди об'єктивно не можуть здійснювати правосуддя через бойові дії, у випадках захоплення населеного пункту та/або суду чи безпосередньої загрози його захоплення, або руйнуванням об'єктів судової інфраструктури. Саме тому законодавець допускає можливість зміни територіальної юрисдиеції (підсудності) та передачу адміністративної справи до іншого суду. У зв'язку із цим Вищою радою правосуддя неодноразово приймалися рішення щодо зміни територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану. До прикладу, за результатом розгляду подання Голови Верховного Суду Вища рада правосуддя вирішила з 1 червня 2026 року змінити територіальну підсудність судових справ: - Слов'янського міськрайонного суду Донецької області шляхом її передачі до Київського районного суду міста Полтави; - Донецького окружного адміністративного суду шляхом її передачі до Харківського окружного адміністративного суду; - Луганського окружного адміністративного суду шляхом її передачі до Дніпропетровського окружного адміністративного суду.

Разом з тим, частина перша статті 29 КАС України, яка регулює питання передачі адміністративної справи з одного адміністративного суду до іншого, встановлює, що суд передає адміністративну справу на розгляд іншого

адміністративного суду, якщо: 1) до початку розгляду справи по суті задоволено клопотання відповідача, зареєстроване у встановленому законом порядку, місце проживання (перебування) якого раніше не було відоме, про передачу справи за місцем його проживання (перебування); 2) при відкритті провадження у справі суд встановить, що справа належить до територіальної юрисдикції (підсудності) іншого суду; 3) після відкриття провадження у справі суд встановить, що справа належить до територіальної юрисдикції (підсудності) іншого суду; 4) після задоволення відводів (самовідводів) чи в інших випадках неможливо утворити новий склад суду для розгляду справи; 5) ліквідовано або з визначених законом підстав припинено роботу адміністративного суду, який розглядав справу; 6) однією із сторін у справі є суд, в якому розглядається справа, або суддя цього суду; 7) справа підлягає розгляду як зразкова у порядку, визначеному статтею 290 цього Кодексу [3].

Аналіз положень статті 29 КАС України свідчить про те, що законодавцем безпосередньо не передбачено такої окремої підстави передачі адміністративної справи до іншого суду як введення правового режиму воєнного стану, тимчасова окупація території чи неможливість здійснення правосуддя у зв'язку із веденням бойових дій.

У свою чергу частина сьома статті 147 Закону № 1402-VIII закріплює, що відповідне рішення (Вищої ради правосуддя чи Голови Верховного Суду про зміну територіальної підсудності судових справ) є також підставою для передачі усіх справ, які перебували на розгляді суду, територіальна підсудність якого змінюється [2].

Такий підхід законодавця, на думку Руденко О. А., видається не зовсім правильним, оскільки територіальна юрисдикція (підсудність) визначається законом, а тому повинна змінюватися законом, а не адміністративним актом Вищої ради правосуддя чи Голови Верховного Суду [5, с. 45].

Із зазначеною позицією Руденко О. А., на нашу думку, доцільно погодитися, оскільки існуючий механізм зміни територіальної юрисдикції (підсудності) судових справ в умовах воєнного стану фактично сформувався поза межами безпосереднього процесуального регулювання, визначеного КАС України. У свою чергу це зумовлює певну фрагментарність нормативно-правового регулювання та ускладнює забезпечення єдності процесуального механізму передачі адміністративних справ з одного суду до іншого, в тому числі і тих, що стосуються спорів у сфері розвитку інфраструктури населеного пункту.

Таким чином, якщо неможливо здійснювати правосуддя судом з об'єктивних причин, які вказані в частині сьомій статті 147 Закону № 1402-VIII, в тому числі і під час воєнного стану, і територіальну юрисдикцію (підсудність) судових справ за рішенням Вищої ради правосуддя або розпорядженням Голови Верховного Суду змінено, то це є підставою для передачі усіх справ до іншого суду. Це, враховуючи перелік підстав, які закріпленні в статті 29 КАС України, є додатковою, восьмою підставою для передачі адміністративної справи до

іншого суду. Тобто питання щодо передачі адміністративної справи для розгляду з одного суду до іншого також регулюється різними правовими актами, зокрема положеннями КАС України та Закону № 1402-VIII.

З огляду на чинне законодавство України, передача адміністративної справи з одного суду до іншого може бути здійснена: - за ухвалою суду (пункти 1-3, 7 ч. 1 ст. 29 КАС України); - за розпорядженням голови суду (пункти 4-6 ч. 1 ст. 29 КАС України), а в окремому випадку – керівника апарату суду, його заступника або тимчасово виконуючого обов'язки керівника апарату суду (ч. 12 ст. 155 Закону №1402-VIII); - за рішенням Вищої ради правосуддя чи за розпорядженням Голови Верховного Суду (ч. 7 ст. 147 Закону № 1402-VIII). Якщо класифікувати, то адміністративна справа передається з одного суду до іншого для розгляду за наявності таких підстав: - коли розгляд такої справи відповідним судом буде суперечити правилам територіальної юрисдикції (підсудності) (п. 1-3 ч. 1 ст. 29 КАС України); - коли з об'єктивних причин неможливо вирішувати справу відповідним судом (тому територіальна юрисдикція (підсудність) змінюється (п. 4-6 ч. 1 ст. 29 КАС України, ч. 7 ст. 147 Закону №1402-VIII)); - коли розгляд адміністративної справи відповідним судом буде суперечити правилам інстанційної юрисдикції (п. 7 ст. 29 КАС України).

Отже, умовами передачі справи з одного адміністративного суду до іншого у випадках, передбачених пунктами 4-6 частини першої статті 29 КАС України та частиною сьомою статті 147 Закону №1402-VIII, є неможливість її вирішення з об'єктивних причин певним судом. По суті у цих випадках одночасно відбуваються зміна територіальної підсудності та передача справи до іншого суду.

При цьому, як зазначає Задорожна А. П. стосовно цивільних справ, є всі підстави говорити про існування окремого виду територіальної підсудності: *підсудність справ у районі проведення військових дій*. Такий вид територіальної підсудності, як відмічається, по-перше, носить тимчасовий характер, по-друге, носить мінливий характер і по-третє, визначається адміністративними актами вищого судового органу держави та органом державної влади та суддівського врядування. Саме цим, за твердженням науковиці, і буде відрізнятися цей вид підсудності від підсудності, що визначається ухвалою суду [6, с. 40].

Визначальним у таких умовах стає не територіальний критерій виникнення спору, а можливість забезпечення безперервного та безпечного здійснення правосуддя відповідним судом. Особливого значення це набуває у спорах, пов'язаних із розвитком інфраструктури населених пунктів, оскільки такі справи нерідко виникають саме на територіях активних бойових дій або тимчасово окупованих територіях, де здійснення правосуддя відповідним судом є об'єктивно неможливим.

Разом з тим, окрім дискусій щодо правомірності зміни територіальної юрисдикції (підсудності) адміністративним актом Вищої ради правосуддя чи Голови Верховного Суду, а не законом, науковці вказують і на інші проблемні

питання, які пов’язанні зі зміною відповідного законодавства та передачею адміністративних справ з одного адміністративного суду до іншого під час воєнного стану.

Так, Колтун Ю. М. в своїх дослідженнях виокремлює три найсуттєвіші проблеми функціонування адміністративної юстиції в умовах війни: територіальна доступність, безпекові загрози та труднощі процесуального характеру [7, с. 474-478]. Зупинимося на двох проблемах, про які зазначає вказаний вище науковець.

Із проблемою територіальної доступності до суду, як вважає Колтун Ю. М., судова система України досить позитивно впоралася, зокрема, завдяки змінам до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Однак, на думку автора, прямо реалізувати норму на початку повномасштабного вторгнення не вдалося, оскільки Вища рада правосуддя на той час була неповноважна, Верховна Рада України передала повноваження Верховному Суду, котрий приймав розпорядження про зміну територіальної підсудності справ в умовах воєнного стану. До того ж перше таке розпорядження прийняте було на дванадцятий день війни (Розпорядження Верховного Суду від 06.03.2022 № 1/0/9-22 «Про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану») [6, с. 477]. Тобто тут науковець вказує на те, що оперативно впровадити положення частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» на практиці не вдалося і процес щодо зміни територіальної підсудності судових справ та їх передачі до іншого суду був затягнутий. Відчутними такі труднощі були і у спорах, пов’язаних із розвитком інфраструктури населених пунктів.

Щодо проблеми процесуального характеру, то вказаним вище науковцем зосереджується увага на недотриманні строків під час розгляду судових справ та поновленні строків у разі їх пропуску. Зокрема, він зазначає, що з одного боку введення воєнного стану не спричинило зупинення перебігу строків у судових справах, тому зрозуміло, що вони не завжди дотримувалися з об’єктивних причин. До того ж, поновлення строків не здійснюється автоматично, оскільки юридичний факт, що полягає у введенні на території нашої держави воєнного стану не вважається безумовною підставою для поновлення процесуальних строків в адміністративному провадженні [6, с. 477]. У свою чергу це створювало додаткові труднощі під час передачі та розгляду адміністративних справ, територіальна підсудність яких була змінена в умовах воєнного стану. Зокрема, ускладнювалося своєчасне подання процесуальних документів, доказів, заяв чи скарг. Такі проблеми виникали і під час розгляду спорів у сфері містобудівної діяльності, земельних правовідносин та функціонування об’єктів житлово-комунальної й критичної інфраструктури населених пунктів.

Крім того, до проблем, що пов’язані із передачею та розглядом адміністративних справ, територіальна юрисдикція (підсудність) яких змінена, також відносять: - надмірне навантаження на працівників апаратів судів щодо

реєстрації та оформлення переданих справ; - надмірне навантаження на суддів щодо розгляду та вирішення переданих справ; - недотримання вимог щодо «розумного строку» розгляду і вирішення адміністративних справ; - порушення права особи на доступ до суду з причин територіальної віддаленості нового суду від місця її проживання чи знаходження; - порушення права особи на доступ до правосуддя у зв'язку із невирішенням справи або вирішенням справи несвоєчасно; - додаткові затрати для вирішення переданих справ тощо [8, с.156-157].

Однією із найбільш відчутних проблем на практиці є саме надмірне навантаження на суддів щодо розгляду та вирішення переданих адміністративних справ. На сьогодні спостерігається чимале навантаження на суддів щодо розгляду та вирішення переданих справ з одного адміністративного суду до іншого, оскільки в умовах воєнного стану адміністративні суди, яким передано територіальну підсудність інших судів, фактично функціонують в умовах критичного процесуального навантаження. Так, за І квартал 2026 року до окружних адміністративних судів надійшло понад 153 442 адміністративні справи. Особливо критичною є ситуація в окремих адміністративних судах, зокрема у Київському окружному адміністративному суді, де кількість справ становила понад 16 тисяч, а також у Житомирському окружному адміністративному суді – понад 15 тисяч справ [9]. Водночас значна частина таких справ пов'язана саме із діяльністю органів публічного адміністрування у сфері розвитку інфраструктури населених пунктів, зокрема зі спорами щодо містобудівної діяльності, земельних правовідносин, функціонування житлово-комунальної та критичної інфраструктури, а також відновлення пошкоджених інфраструктурних об'єктів. Передача значного масиву таких справ до інших адміністративних судів додатково ускладнює процес їх розгляду та впливає на дотримання розумних строків судового провадження. Більше того, навіть можливість направлення суддів у відрядження для здійснення правосуддя не завжди здатна компенсувати надмірне навантаження, оскільки судді фактично змушені одночасно розглядати як справи відповідного регіону, так і значну кількість переданих справ ліквідованого Окружного адміністративного суду міста Києва чи із територій активних бойових дій або тимчасово окупованих територій. За таких умов спостерігається об'єктивне збільшення строків розгляду адміністративних справ, що особливо негативно впливає на спори, пов'язані із реалізацією інфраструктурних та відбудовних проєктів населених пунктів.

Висновки. Можливість оперативної зміни територіальної юрисдикції (підсудності) адміністративних справ та їх передачі з одного суду до іншого у зв'язку з обставинами, зумовленими воєнним станом, є важливим механізмом забезпечення безперервності здійснення правосуддя та покликана необхідністю забезпечення доступу особи до адміністративного судочинства в таких умовах. Зазначений механізм спрямований насамперед на забезпечення функціонування

системи адміністративного судочинства в умовах тимчасової окупації окремих територій, ведення активних бойових дій та неможливості окремих адміністративних судів здійснювати правосуддя.

Разом з тим, зміна територіальної підсудності адміністративних справ ускладнює розгляд спорів у сфері містобудівної діяльності, земельних правовідносин, функціонування об'єктів житлово-комунальної, критичної інфраструктури тощо, оскільки така категорія спорів безпосередньо пов'язана із забезпеченням життєдіяльності конкретного населеного пункту, реалізацією відбудовних процесів та діяльністю органів публічного адміністрування.

У ході дослідження встановлено, що передача значного масиву адміністративних справ з одного адміністративного суду до іншого призводить до надмірного процесуального навантаження на суддів та працівників апаратів адміністративних судів, ускладнює дотримання вимоги щодо «розумного строку» розгляду справ, а також негативно впливає на ефективність судового захисту прав у сфері розвитку інфраструктури населених пунктів. Водночас навіть направлення суддів у відрядження для забезпечення здійснення правосуддя не завжди здатне повною мірою компенсувати кадровий дефіцит та надмірне навантаження на адміністративні суди в умовах воєнного стану.

Проблема передачі адміністративних справ з одного адміністративного суду до іншого під час воєнного стану, в тому числі і щодо спорів, пов'язаних із розвитком інфраструктури населених пунктів, неодноразово була предметом дискусії на різноманітних заходах, присвячених удосконаленню сфери правосуддя, і на даний час потребує подальшого ґрунтовного наукового аналізу, оскільки залишається бути доволі гострою. У зв'язку із цим вбачається доцільним подальше удосконалення механізмів зміни територіальної підсудності адміністративних справ, а також пошук ефективних способів оптимізації навантаження на адміністративні суди в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. (зізмінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

2. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#n1589.

3. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV (у редакції Закону України від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII). URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15.

4. Паскар А. Л. Зміна територіальної юрисдикції (підсудності) судових справ – інструмент забезпечення доступності адміністративного судочинства. Проблеми законності. 2023. Вип. 161. URL: https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7701/278568-Article%20Text-653033-1-10-20230629.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

5. Руденко О. А. Зміна територіальної підсудності справ як підстава для їх передачі іншому суду у цивільному судочинстві / О. А. Руденко // Право та державне управління. 2022. № 4. С. 42-49. URL: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2022/6.pdf.

6. Задорожна А. П. Зміна підсудності цивільних справ в умовах воєнного стану. Сімдесят восьмі економіко-правові дискусії. Серія: Соціальні та гуманітарні науки: матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-конференції (м. Львів, Україна, м. Ополе, Польща, 28-29 вересня 2023 р.) / редкол. : О. Патряк та ін. ГО "Наукова спільнота". WSZIA w Opolu. Львів : ФО-П Шпак В.Б. 2023. 169 с. ISSN 2522-963X. URL: http://www.spilnota.net.ua/data/downloads/file_1697715950.pdf.

7. Колтун Ю. М. Захист прав і свобод людини в адміністративному судочинстві в умовах воєнного стану. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство», № 2, С. 474-478. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/303583/295628.

8. Цвіркун Ю., Лаухін Д. Щодо питання розгляду адміністративних справ, територіальна юрисдикція (підсудність) яких змінена. Слово Національної школи суддів України. 2024. №3 (48). С. 149-162. URL: https://slovo.nsj.gov.ua/images/pdf/2024_2_47/012tsvirkun.pdf.

9. На межі можливостей: аналіз навантаження на суди України у 2026 році. Судово-юридична газета. 15 травня 2026 року. URL: https://sud.ua/uk/news/publication/361180-na-grani-vozmozhnostey-analiz-nagruzki-na-sudy-ukrainy-v-2026-godu

References

1. Verkhovna Rada of Ukraine. (1996). *Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r.* [Constitution of Ukraine of June 28, 1996]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].

2. Verkhovna Rada of Ukraine. (2016). *Pro sudoustrii ta status suddiv: Zakon Ukrainy vid 2 chervnia 2016 r. № 1402-VIII* [On the Judiciary and the Status of Judges: Law of Ukraine of June 2, 2016 No. 1402-VIII]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#n1589 [in Ukrainian].

3. Verkhovna Rada of Ukraine. (2005). *Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 6 lypnia 2005 r. № 2747-IV* [Code of Administrative Procedure of Ukraine: Law of Ukraine of July 6, 2005 No. 2747-IV]. Retrieved from http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15 [in Ukrainian].

4. Paskar, A. L. (2023). *Zmina terytorialnoi yurysdyktsii (pidsudnosti) sudovykh sprav – instrument zabezpechennia dostupnosti administratyvnoho sudochynstva* [Change of territorial jurisdiction of court cases as a tool for ensuring access to administrative justice]. *Problemy zakonnosti*, 161. Retrieved from https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7701/278568-Article%20Text-653033-1-10-20230629.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Ukrainian].

5. Rudenko, O. A. (2022). *Zmina terytorialnoi pidsudnosti sprav yak pidstava dlia yikh peredachi inshomu sudu u tsyvilnomu sudochynstvi* [Change of territorial jurisdiction of cases as a ground for their transfer to another court in civil proceedings]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*, 4, 42–49. Retrieved from http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2022/6.pdf [in Ukrainian].

6. Zadorozhna, A. P. (2023). *Zmina pidsudnosti tsyvilnykh sprav v umovakh voiennoho stanu* [Change of jurisdiction of civil cases under martial law]. In *Simdesiat vosmi ekonomiko-pravovi dyskusii. Seriia: Sotsialni ta humanitarni nauky: materialy Mizhnarodnoi multydystsyplinarnoi naukovoi internet-konferentsii* (Lviv, Ukraine; Opole, Poland, September 28–29, 2023). Lviv: FO-P Shpak V. B. Retrieved from http://www.spilnota.net.ua/data/downloads/file_1697715950.pdf [in Ukrainian].

7. Koltun, Yu. M. (2024). *Zakhyst prav i svobod liudyny v administratyvnomu sudochynstvi v umovakh voiennoho stanu* [Protection of human rights and freedoms in administrative proceedings under martial law]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*, 2, 474–478. Retrieved from http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/303583/295628 [in Ukrainian].

8. Tsvirkun, Yu., & Laukhin, D. (2024). *Shchodo pytannia rozghliadu administratyvnykh sprav, terytorialna yurysdyktsiia (pidsudnist) yakykh zminena* [On the issue of consideration of administrative cases whose territorial jurisdiction has been changed]. *Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy*, 3(48), 149–162. Retrieved from https://slovo.nsj.gov.ua/images/pdf/2024_2_47/012tsvirkun.pdf [in Ukrainian].

9. Sudovo-yurydychna hazeta. (2026, May 15). *Na mezhi mozhlyvostei: analiz navantazhennia na sudy Ukrainy u 2026 rotsi* [At the limit of possibilities: Analysis of the workload on Ukrainian courts in 2026]. Retrieved from https://sud.ua/uk/news/publication/361180-na-grani-vozmozhnostey-analiz-nagruzki-na-sudy-ukrainy-v-2026-godu [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 347.922

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2815-2824

Шелепа Анатолій Анатолійович здобувач кафедри цивільного права та процесу, Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, https://orcid.org/0009-0008-0004-9310

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ СПІВУЧАСТІ В ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЯХ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ

Анотація. У науковій статті виокремлено особливості інституту процесуальної співучасті в окремих категоріях цивільних справ.

Обґрунтовано, що процесуальна співучасть, будучи закріпленою у ст. 50 ЦПК України, виступає важливим процесуальним механізмом забезпечення ефективного судового захисту у справах із множинним суб'єктним складом.

Встановлено, що найбільш характерними сферами застосування інституту процесуальної співучасті є справи, що виникають із сімейних та спадкових правовідносин.

У справах, що виникають із сімейних правовідносин, застосування інституту процесуальної співучасті обумовлене особисто-довірчим характером правовідносин, взаємозалежністю прав та обов'язків членів сім'ї, а також необхідністю забезпечення найкращих інтересів дитини як пріоритетного принципу сімейного права. У спадкових правовідносинах її застосування пов'язане з множинністю спадкоємців та єдністю об'єкта спадкування, що вимагає залучення всіх заінтересованих осіб для правильного визначення обсягу спадкових прав.

Обґрунтовано, що процесуальна співучасть у зазначених категоріях справ виконує не лише організаційно-процесуальну функцію, але й виступає гарантійним інститутом, спрямованим на забезпечення повного, всебічного та об'єктивного розгляду і вирішення справи. Належне застосування норм процесуальної співучасті сприяє уникненню ухвалення суперечливих судових рішень, підвищує ефективність судового захисту та забезпечує процесуальну економію.

Отже, інститут процесуальної співучасті є важливим елементом системи цивільного процесуального права України, який забезпечує баланс між ефективністю судового розгляду та гарантіями захисту прав і свобод усіх суб'єктів спірних матеріальних правовідносин. Подальший розвиток доктрини та судової практики у цій сфері має бути спрямований на уніфікацію підходів до визначення обов'язкової та факультативної співучасті, а також на підвищення ролі суду у забезпеченні належного суб'єктного складу учасників судового процесу.

Ключові слова: процесуальна співучасть, умови процесуальної співучасті, спільні права та обов'язки, однорідні права та обов'язки, права та обов'язки, що виникли з однієї підстави, процесуальний співучасник, справи, які виникають із сімейних правовідносин, справи, які виникають із спадкових правовідносин.

Shelepa Anatoliy Anatoliyovych candidate of the Department of Civil Law and Procedure, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, https://orcid.org/ 0009-0008-0004-9310.

FEATURES OF PROCEDURAL PARTICIPATION IN CERTAIN CATEGORIES OF CIVIL CASES

Abstract. The scientific article highlights the features of the institute of procedural participation in certain categories of civil cases.

It is substantiated that procedural participation, being enshrined in Art. 50 of the Code of Civil Procedure of Ukraine, is an important procedural mechanism for ensuring effective judicial protection in cases with multiple subject composition.

It is established that the most characteristic areas of application of the institute of procedural participation are cases arising from family and inheritance legal relations. In cases arising from family legal relations, the application of the institute of procedural participation is due to the personal-fiduciary nature of legal relations, the interdependence of the rights and obligations of family members, as well as the need to ensure the best interests of the child as a priority principle of family law. In inheritance legal relations, its application is associated with the plurality of heirs and the unity of the object of inheritance, which requires the involvement of all interested parties to correctly determine the scope of inheritance rights.

It is substantiated that procedural participation in the specified categories of cases performs not only an organizational and procedural function, but also acts as a guarantee institution aimed at ensuring a full, comprehensive and objective consideration and resolution of the case. Proper application of the norms of procedural participation helps to avoid the adoption of contradictory court decisions, increases the effectiveness of judicial protection and ensures procedural economy.

Thus, the institution of procedural participation is an important element of the system of civil procedural law of Ukraine, which ensures a balance between the effectiveness of judicial review and guarantees for the protection of the rights and freedoms of all subjects of disputed material legal relations. Further development of doctrine and judicial practice in this area should be aimed at unifying approaches to determining mandatory and optional complicity, as well as increasing the role of the court in ensuring the proper subject composition of participants in the judicial process.

Keywords: procedural complicity, conditions of procedural complicity, common rights and obligations, homogeneous rights and obligations, rights and

obligations arising from the same grounds, procedural co-participant, cases arising from family legal relations, cases arising from hereditary legal relations.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження обумовлена необхідністю вдосконалення механізмів реалізації права на судовий захист у цивільному судочинстві в умовах збільшення кількості багатосуб'єктних спорів. Інститут процесуальної співучасті відіграє важливу роль у забезпеченні процесуальної економії, узгодженості судових рішень та ефективного захисту прав і законних інтересів осіб, права чи обов'язки яких є взаємопов'язаними.

Особливої актуальності набуває дослідження особливостей процесуальної співучасті в окремих категоріях цивільних справ, оскільки характер матеріальних правовідносин безпосередньо впливає на підстави, межі та порядок участі кількох позивачів або відповідачів у цивільному процесі. На практиці виникають складнощі щодо визначення належного суб'єктного складу учасників судового процесу у справах про захист права власності, спадкових, сімейних, трудових, житлових та корпоративних спорах, що нерідко призводить до порушення принципів змагальності, диспозитивності та доступу до правосуддя.

Крім того, чинне цивільне процесуальне законодавство України не містить достатньо чітких критеріїв розмежування обов'язкової та факультативної співучасті, а судова практика демонструє неоднозначність підходів до застосування відповідних правових норм. Це зумовлює потребу в комплексному науковому аналізі теоретичних і практичних аспектів функціонування зазначеного інституту, виробленні пропозицій щодо вдосконалення норм цивільного процесуального права та забезпечення єдності правозастосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інститут процесуальної співучасті неодноразово ставав предметом наукових досліджень у науці цивільного процесуального права. Окремі аспекти правового статусу процесуальних співучасників, підстав виникнення процесуальної співучасті, її видів та процесуальних наслідків досліджували такі вчені, як: В. В. Комаров, М. М. Ясинок, С. Я. Фурса, Є. О. Харитонов, О. В. Гетманцев, Д. Д. Луспеник та інші науковці.

Водночас зазначені вчені зосереджували свою увагу переважно на загальнотеоретичних аспектах процесуальної співучасті, зокрема її понятті, ознаках, співвідношенні із суміжними процесуальними інститутами, а також проблемах реалізації принципів процесуальної економії та доступу до правосуддя. Водночас недостатньо дослідженими залишаються питання застосування правових норм інституту процесуальної співучасті в окремих категоріях цивільних справ, у яких характер матеріальних правовідносин обумовлює специфіку визначення належного суб'єктного складу учасників справи.

Зокрема, складнощі виникають під час розгляду справ, що випливають із права власності, спадкових, сімейних, трудових, житлових і корпоративних

правовідносин, оскільки судова практика не виробила єдиного підходу до визначення підстав та меж застосування обов'язкової і факультативної процесуальної співучасті. Крім того, у сучасній науковій доктрині недостатньо уваги приділено аналізу актуальної практики застосування положень ЦПК України [1] щодо процесуальної співучасті в умовах реформування цивільного судочинства та оновлення підходів Верховного Суду до визначення складу учасників справи.

Таким чином, наявність дискусійних питань теорії та неоднозначність правозастосовної практики зумовлюють необхідність подальшого комплексного дослідження особливостей процесуальної співучасті в окремих категоріях цивільних справ.

Мета статті. Виходячи з викладеного, метою цієї наукової статті є виокремлення особливостей процесуальної співучасті в окремих категоріях цивільних справ.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що інститут процесуальної співучасті є найбільш поширеним у справах, що виникають із сімейних та спадкових правовідносин. Це обумовлено множинністю суб'єктів відповідних матеріальних правовідносин, взаємопов'язаністю їхніх прав та обов'язків, а також необхідністю забезпечення належного судового захисту прав та інтересів всіх заінтересованих осіб.

Зокрема, особливості процесуальної співучасті у справах, що виникають із сімейних правовідносин, обумовлені, насамперед, особливою юридичною природою таких правовідносин – їх особисто-довірчим характером, тісним взаємозв'язком прав та обов'язків членів сім'ї, а також необхідністю забезпечення належного захисту прав дитини та інших учасників сімейних правовідносин.

Аналіз норм сімейного та цивільного процесуального законодавства України дає підстави для висновку про те, що інститут процесуальної співучасті у сімейних справах характеризується такими особливостями:

1) домінуванням обов'язкової процесуальної співучасті.

Так, у сімейних справах досить часто існує неподільність або взаємозалежність матеріальних прав та обов'язків кількох осіб, унаслідок чого суд не може вирішити спір без залучення всіх суб'єктів відповідного правовідношення. Це характерно, зокрема, для прав про: поділ спільного майна подружжя; визначення часток у праві спільної суміснох власності; оспорювання чи визнання батьківства; позбавлення батьківських прав; визначення місця проживання дитини тощо.

Варто зробити наголос і на тому, що у деяких категоріях цивільних справ, які виникають із сімейних правовідносин, нормами СК України [2] регламентовано обов'язкову процесуальну співучасть.

Зокрема, у справах про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, відповідно до ч. 1 ст. 109 СК України, заявників у справі має бути завжди

два: кожен з подружжя. Якщо бажання розірвати шлюб виникає тільки в одного з подружжя, відповідна категорія справ характеризується наявністю спору про право, у зв'язку з чим підлягає розгляду в порядку іншого виду цивільного судочинства – позовного провадження. Множинністю вирізняється і суб'єктний склад заявників у справах про встановлення режиму окремого проживання подружжя: відповідно до ч. 1 ст. 119 СК України заявниками у цій категорії справ мають бути дружина і чоловік.

У разі небажання одного з подружжя встановлювати режим окремого проживання, останній може бути встановлений судом в порядку позовного провадження [3, с. 166];

2) спрямованістю інституту процесуальної співучасті на гарантування реалізації принципу забезпечення найкращих інтересів дитини.

Принцип забезпечення найкращих інтересів дитини є одним із базових принципів сучасного сімейного права та міжнародних стандартів захисту прав дитини.

Відповідно до ст. 3 Конвенції ООН про права дитини 1989 року [4] в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. Держави-учасниці зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів. Держави-учасниці забезпечують, щоб установи, служби і органи, відповідальні за піклування про дітей або їх захист, відповідали нормам, встановленим компетентними органами, зокрема, в галузі безпеки й охорони здоров'я та з точки зору численності і придатності їх персоналу, а також компетентного нагляду.

У національному законодавстві України принцип забезпечення найкращих інтересів дитини визнавчений як дії та рішення, що спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності та враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити (ст. 1 Закону України "Про охорону дитинства" [5]).

Свою позицію щодо тлумачення принципу забезпечення найкращих інтересів дитини висловив і Верховний Суд, який у своїх правових позиціях неодноразово підкреслював, що принцип найкращих інтересів дитини має пріоритетний характер у сімейних спорах. Зокрема, суд виходить із того, що при оцінці та визначенні найкращих інтересів дитини підлягають врахуванню такі базові елементи: (а) погляди дитини; (б) індивідуальність дитини; (в) збереження сімейного оточення і підтримання відносин; (г) піклування, захист і безпека

дитини; (ґ) вразливе положення; (д) право дитини на здоров'я; (е) право дитини на освіту [6].

Європейський суд з прав людини у справі Мамчур проти України також наголосив, що найкращі інтереси дитини мають оцінюватися індивідуально у кожній справі з урахуванням: збереження зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я є особливо непридатною або неблагополучною; забезпечення розвитку дитини у стабільному, безпечному та спокійному середовищі [7].

Отже, принцип забезпечення найкращих інтересів дитини безпосередньо впливає не лише на зміст судового рішення у справі, яка виникає із сімейних правовідносин, а й на особливості процесуальної форми її розгляду, зокрема на визначення належного суб'єктного складу учасників процесу та застосування інституту процесуальної співучасті.

Зміст цього принципу зумовлює необхідність максимально повного врахування прав, свобод та законних інтересів дитини при вирішенні будь-якого сімейного спору, що, своєю чергою, вимагає залучення до участі у справі всіх осіб, права чи обов'язки яких пов'язані із забезпеченням найкращих інтересів дитини.

Саме тому у сімейних справах процесуальна співучасть часто набуває характеру обов'язкової, оскільки судове рішення може безпосередньо впливати на обсяг батьківських прав та обов'язків кількох осіб, умови виховання дитини, її психологічний стан, матеріальне забезпечення та сімейне середовище. Незалучення одного із суб'єктів відповідного сімейного правовідношення у таких спорах може призвести до неповного встановлення фактичних обставин справи, порушення балансу інтересів учасників та ухвалення рішення, яке не відповідатиме найкращим інтересам дитини.

Крім того, реалізація принципу забезпечення найкращих інтересів дитини обумовлює активну роль суду у питаннях перевірки належного складу процесуальних співучасників.

На відміну від інших приватноправових спорів, у сімейних справах суд не може обмежуватися виключно процесуальною ініціативою сторін, оскільки повинен забезпечити участь усіх осіб, на права та обов'язки яких може вплинути майбутнє судове рішення, а також створити умови для всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин, що мають значення для забезпечення найкращих інтересів дитини.

Таким чином, у справах, що виникають із сімейних правовідносин, інститут процесуальної співучасті виконує не лише функцію процесуальної економії чи забезпечення ефективності судового розгляду, а й виступає важливою процесуальною гарантією реалізації принципу забезпечення найкращих інтересів дитини. За допомогою інституту процесуальної співучасті забезпечується всебічний, повний та об'єктивний розгляд сімейної справи, узгодженість судових рішень та належний рівень судового захисту прав дитини як найбільш вразливого учасника сімейних правовідносин;

3) активною роллю суду у визначенні кола процесуальних співучасників.

Активна роль суду у визначенні кола процесуальних співучасників у справах, що виникають із сімейних правовідносин, полягає у тому, що суд не обмежується виключно процесуальною ініціативою сторін, а зобов'язаний перевірити, чи залучені до участі у справі всі особи, на права та (або) обов'язки яких може вплинути судове рішення. У відповідному контексті суд виконує функцію процесуального «фільтра», який забезпечує належну структуру процесуальних правовідносин у справі. Зокрема, у справах щодо визначення місця проживання дитини, участі у її вихованні, позбавлення батьківських прав, відібрання дитини без позбавлення батьківських прав чи оспорювання батьківства суд зобов'язаний встановити, чи залучені до участі у справі обидва батьки, а також інші особи, участь яких є необхідною для забезпечення повного, всебічного та об'єктивного розгляду і вирішення цивільної справи.

Таким чином, активна роль суду у визначенні кола процесуальних співучасників у сімейних справах є важливою гарантією законності та обґрунтованості судового рішення, а також одним із інструментів реалізації принципу забезпечення найкращих інтересів дитини.

З огляду на викладене, можна стверджувати, що особливості процесуальної співучасті у сімейних справах обумовлені специфікою сімейних правовідносин, які характеризуються взаємозалежністю суб'єктивних прав та обов'язків членів сім'ї, а також необхідністю забезпечення найкращих інтересів дитини. Це обумовлює активну роль суду у визначенні належного складу учасників справи для ухвалення законного та обгрунтованого судового рішення.

Як було зазначено вище, поряд зі справами, що виникають із сімейних правовідносин, інститут процесуальної співучасті є досить поширеним і у справах, що виникають із спадкових правовідносин. Це обумовлено, насамперед, множинністю спадкоємців як потенційних суб'єктів спадкових правовідносин, а також спільністю або взаємопов'язаністю їхніх прав та обов'язків щодо спадкового майна.

У спадкових спорах процесуальна співучасть найчастіше виникає у випадках, коли кілька осіб одночасно заявляють вимоги про прийняття спадщини, визначення додаткового строку для її прийняття, визнання права власності на спадкове майно або оспорювання заповіту. У таких категоріях цивільних справ судове рішення, як правило, безпосередньо впливає на обсяг прав кожного зі спадкоємців, у зв'язку з чим участь усіх заінтересованих осіб у розгляді і вирішенні цивільної справи є необхідною умовою правильного вирішення спору.

Відповідне твердження у повній мірі узгоджується із правовими позиціями Верховного Суду, який неодноразово наголошував, що у спадкових правовідносинах вирішальне значення має встановлення повного кола спадкоємців, оскільки саме їх участь у розгляді і вирішенні справи забезпечує правильне визначення обсягу спадкових прав та запобігає ухваленню взаємовиключних судових рішень.

Зокрема, у постанові Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 20.02.2019 р. у справі № 522/19110/15-ц суд зазначив, що у спорах про спадкування суд зобов'язаний встановити всіх осіб, які можуть мати право на спадщину, оскільки вирішення спору без їх участі може призвести до порушення їхніх прав та ухвалення незаконного рішення [8].

Аналогічний підхід викладено у постанові Верховного Суду від 03.07.2019 р. у справі № 369/11268/16-ц, де наголошено, що у спадкових спорах належне визначення суб'єктного складу є обов'язковою умовою правильного розгляду справи, а незалучення заінтересованих спадкоємців є істотним процесуальним порушенням [9].

У постанові Верховного Суду від 10.02.2021 р. у справі № 522/1017/18-ц суд підкреслив, що спори щодо визнання права на спадщину мають розглядатися з урахуванням прав усіх потенційних спадкоємців, оскільки спадкове майно є об'єктом спільного інтересу визначеного кола осіб, а тому суд повинен забезпечити їх процесуальну участь [10].

Таким чином, правові позиції Верховного Суду підтверджують, що у справах, які виникають із спадкових правовідносин, інститут процесуальної співучасті виступає процесуальною гарантією забезпечення участі у розгляді і вирішенні справи всіх суб'єктів спадкових правовідносин, що є необхідною передумовою справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Висновки. Проведене дослідження особливостей процесуальної співучасті в окремих категоріях цивільних справ дає підстави для висновку про те, що процесуальна співучасть, будучи закріпленою у ст. 50 ЦПК України, виступає важливим процесуальним механізмом забезпечення ефективного судового захисту у справах із множинним суб'єктним складом.

Встановлено, що найбільш характерними сферами застосування інституту процесуальної співучасті є справи, що виникають із сімейних та спадкових правовідносин. У справах, що виникають із сімейних правовідносин, застосування інституту процесуальної співучасті обумовлене особисто-довірчим характером цих правовідносин, взаємозалежністю прав та обов'язків членів сім'ї, а також необхідністю забезпечення найкращих інтересів дитини як пріоритетного принципу сімейного права. У спадкових правовідносинах застосування інституту процесуальної співучасті пов'язане з множинністю спадкоємців та єдністю об'єкта спадкування, що вимагає залучення всіх заінтересованих осіб для правильного визначення обсягу спадкових прав.

Обґрунтовано, що процесуальна співучасть у зазначених категоріях справ виконує не лише організаційно-процесуальну функцію, але й виступає гарантійним інститутом, спрямованим на забезпечення повного, всебічного та об'єктивного розгляду і вирішення справи. Належне застосування норм

інституту процесуальної співучасті сприяє уникненню ухвалення суперечливих судових рішень, підвищує ефективність судового захисту та забезпечує процесуальну економію.

Отже, інститут процесуальної співучасті є важливим елементом системи цивільного процесуального права України, який забезпечує баланс між ефективністю судового розгляду та гарантіями захисту прав і свобод усіх суб'єктів спірних матеріальних правовідносин. Подальший розвиток доктрини та судової практики у цій сфері має бути спрямований на уніфікацію підходів до визначення обов'язкової та факультативної співучасті, а також на підвищення ролі суду у забезпеченні належного суб'єктного складу учасників судового процесу.

Література:

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року. *Законодавство України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text.
2. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. *Законодавство України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text.
3. Чурпіта Г. В. Захист сімейних прав та інтересів в порядку непозовного цивільного судочинства. Монографія. К.: Алерта, 2016. 434 с.
4. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р. *Законодавство України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.
5. Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. *Законодавство України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text.
6. Постанова Верховного Суду від 04 серпня 2021 року у справі № 654/4307/19. *Верховний Суд*. URL: https://lpd.court.gov.ua/legal-position/7521/document/11664
7. Рішення ЄСПЛ від 16 липня 2015 р. у справі Мамчур проти України. *Європейський суд з прав людини.* URL: https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:[%22001-192485%22]}
8. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 20.02.2019 р. у справі № 522/19110/15-ц. *Верховний Суд*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/80151234.
9. Постанова Верховного Суду від 03.07.2019 р. у справі № 369/11268/16-ц *Верховний Суд*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/82956421.
10. Постанова Верховного Суду від 10.02.2021 р. у справі № 522/1017/18-ц. *Верховний Суд*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/94923156.

References:

1. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 18 bereznia 2004 roku [Civil Procedural Code of Ukraine of March 18, 2004]. (n.d.). *Zakonodavstvo Ukrainy – Legislation of Ukraine*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text [in Ukrainian].
2. Simeinyi kodeks Ukrainy vid 10 sichnia 2002 r. [Family Code of Ukraine of January 10, 2002]. (n.d.). *Zakonodavstvo Ukrainy – Legislation of Ukraine*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text [in Ukrainian].
3. Churpita, H. V. (2016). Zakhyst simeinykh prav ta interesiv v poriadku nepozovnoho tsyvilnoho sudochynstva [Protection of family rights and interests in non-claim civil proceedings]. Monograph. K.: Alerta [in Ukrainian].
4. Konventsiia OON pro prava dytyny vid 20 lystopada 1989 r. [UN Convention on the Rights of the Child of November 20, 1989]. (n.d.). *Zakonodavstvo Ukrainy – Legislation of Ukraine*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text [in Ukrainian].

5. Zakon Ukrainy "Pro okhoronu dytynstva" vid 26 kvitnia 2001 r. [Law of Ukraine "On Protection of Childhood" of April 26, 2001]. (n.d.). *Zakonodavstvo Ukrainy – Legislation of Ukraine.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text [in Ukrainian].

6. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 04 serpnia 2021 roku u spravi вДЦ 654/4307/19 [Resolution of the Supreme Court of August 4, 2021 in case No. 654/4307/19]. (2021). *Verkhovnyi Sud – Supreme Court.* Retrieved from https://lpd.court.gov.ua/legal-position/7521/document/11664 [in Ukrainian].

7. Mamchur v. Ukraine, judgment of the European Court of Human Rights of July 16, 2015 [Mamchur v. Ukraine]. (2015). *Yevropeiskyi sud z prav liudyny – European Court of Human Rights.* Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:[%22001-192485%22]} [in English].

8. Postanova Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 20.02.2019 r. u spravi вДЦ 522/19110/15-ts [Resolution of the Civil Cassation Court within the Supreme Court of February 20, 2019 in case No. 522/19110/15-ts]. (2019). *Verkhovnyi Sud – Supreme Court.* Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/80151234 [in Ukrainian].

9. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 03.07.2019 r. u spravi вДЦ 369/11268/16-ts [Resolution of the Supreme Court of July 3, 2019 in case No. 369/11268/16-ts]. (2019). *Verkhovnyi Sud – Supreme Court.* Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/82956421 [in Ukrainian].

10. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 10.02.2021 r. u spravi вДЦ 522/1017/18-ts [Resolution of the Supreme Court of February 10, 2021 in case No. 522/1017/18-ts]. (2021). *Verkhovnyi Sud – Supreme Court.* Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/94923156 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 11.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

УДК 342.924(477)(091)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2825-2833

Яворська Вікторія Григорівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та інформаційного права Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти, Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів, https://orcid.org/0000-0003-2225-6747

ПЕРІОДИ ВИНИКНЕННЯ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті проводиться аналіз періодів виникнення та вдосконалення адміністративної юстиції в Україні. Наявні передумови формування адміністративної юстиції відомі в Україні давно, проте законодавство з вказаного питання приймається значно пізніше, після здобуття Україною незалежності. В 1992 році затверджена Концепція судово-правової реформи, яка передбачала запровадження адміністративної юстиції. Вказаний процес почався з набуття суддями спеціалізації та завершився формуванням адміністративних судів. В 1996 році почався процес підготовки Адміністративного процесуального кодексу, який завершився прийняттям Кодексу адміністративного судочинства України.

Вивчення періодів потрібне для проведення аналізу впливу історичних подій, прийняття нормативно-правових актів, досліджень вчених на виникнення та вдосконалення адміністративної юстиції в Україні. Вчені пропонують поділ на три або п’ять періодів, проте можна запропонувати періоди враховуючи зміни законодавства та інші чинники. Потрібно звернути увагу на визначення адміністративної юстиції в період воєнного стану, зміни в адміністративних процедурах, збільшення повноважень адміністративних органів порівняно з довоєнним періодом.

Пропонується визначити вісім періодів виникнення та вдосконалення адміністративної юстиції в Україні та врахувати перспективу вдосконалення адміністративної юстиції після завершення воєнного стану, адже постане необхідність вдосконалення адміністративної юстиції у мирний період.

Історико-правовий метод використовується в процесі дослідження виникнення та вдосконалення адміністративної юстиції, порівняльний метод застосовується для проведення аналізу виникнення адміністративної юстиції у закордонних державах, зокрема Сполучених Штатах Америки, Німеччині, Польщі. Використання діалектичного методу дозволяє проаналізувати динаміку адміністративної юстиції.

Ключові слова: адміністративна юстиція, Кодекс адміністративного судочинства, законодавство, адміністративний процес, євроінтеграція, вдосконалення, гармонізація законодавства, адміністративна процедура.

Yavorska Viktoriia Hryhorivna Ph.D. in Law, associate professor, associate professor of the department of administrative and information law, Educational and Scientific Institute of Law, Psychology and Innovative Education, National University «Lviv Polytechnic», Lviv, https://orcid.org/0000-0003-2225-6747

PERIODS OF EMERGENCY AND IMPROVEMENT OF ADMINISTRATIVE JUSTICE IN UKRAINE

Abstract. The article analyzes the periods of emergence and improvement of administrative justice in Ukraine. The existing prerequisites for the formation of administrative justice have been known in Ukraine for a long time, but legislation on this issue was adopted much later, after Ukraine gained independence. In 1992, the Concept of Judicial and Legal Reform was approved, which provided for the introduction of administrative justice.

This process began with the acquisition of specialization by judges and ended with the formation of administrative courts. In 1996, the process of preparing the Administrative Procedural Code began, which ended with the adoption of the Code of Administrative Justice of Ukraine.

The study of periods is necessary to analyze the impact of historical events, the adoption of regulatory legal acts, and research by scientists on the emergence and improvement of administrative justice in Ukraine. Scientists suggest a division into three or five periods, but it is possible to propose periods taking into account changes in legislation and other factors.

It is necessary to pay attention to the definition of administrative justice during martial law, changes in administrative procedures, and the increase in the powers of administrative bodies compared to the pre-war period.

It is proposed to identify eight periods of the emergence and improvement of administrative justice in Ukraine and to take into account the prospect of improving administrative justice after the end of martial law, since there will be a need to improve administrative justice in peacetime. The historical and legal method is used in the process of studying the emergence and improvement of administrative justice, the comparative method is used to analyze the emergence of administrative justice in foreign countries, in particular the United States of America, Germany, Poland. The use of the dialectical method allows us to analyze the dynamics of administrative justice.

Keywords: administrative justice, Code of Administrative Justice, legislation, administrative process, European integration, improvement, harmonization of legislation, administrative procedure.

Постановка проблеми. Здійснення гармонізації законодавства України з європейськими стандартами передбачає дослідження і вирішення проблем вдосконалення судової системи до якої входять адміністративні суди. Проаналізувати закономірності діяльності адміністративних судів можна дослідивши історичні питання виникнення адміністративної юстиції в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виникнення та вдосконалення адміністративної юстиції досліджували Бойко І. Й., Гуть Н. Ю., Колеснікова М. В., Кузьменко О., Лелека С. С., Писаренко Н. Б., Решота В. В., Чорна В. а інші.

Дубинський О. Ю., Маркін С. І. вивчали питання зв'язку адміністративної юстиції з міжнародними і європейськими стандартами.

Метою статті є проведення аналізу періодів виникнення та вдосконалення адміністративної юстиції в Україні.

Виклад основного матеріалу. Адміністративна юстиція потрібна з метою захисту прав і свобод людини за допомогою ефективного, справедливого і прозорого вирішення спорів між громадянами, юридичними особами та органами державної влади і місцевого самоврядування [1, с. 575].

В Україні передумови виникнення адміністративної юстиції відомі з початком формування процесуального права у Київській Русі в «Руській Правді», проте адміністративна юстиція започатковується у вісімнадцятому та дев'ятнадцятому столітті [2, с. 604]. Поява адміністративної юстиції в Україні відбувається в період впливу правління Російської та Австро-Угорської імперій, в яких відбувалися зміни у законодавстві, які стали основою для формування адміністративної юстиції [2, с. 605].

Варто проаналізувати яким чином відбулося запровадження адміністративного судочинства в закордонних державах та Україні.

В закордонних державах початок формування адміністративної юстиції відбувається з прийняттям законодавства. В 1946 році у США прийнято Закон про адміністративну процедуру, який визначав порядок прийняття і судовий перегляд рішень. В Німеччині діяльність адміністративної юстиції визначалася Законом від 1949 року, в якому передбачався захист прав громадян в суді [3, с. 34-35].

В Польщі початок формування адміністративного судочинства відбувся після відновлення польської держави. У Декретах від 4 лютого 1919 року надавалося право подання до суду для оскорження рішень міністра внутрішніх справ до Верховного Суду Республіки Польща [4, с. 18].

У Республіці Польща адміністративне судочинство визначалося в ст. 73 конституції 1921 р.: «для вирішення справ про законність адміністративних актів у сфері урядової та самоврядної адміністрації окремий закон утворить адміністративне судівництво, яке спиратиметься у своїй організації на взаємодію суддівського та громадського чинників з Найвищим адміністративним трибуналом». Але відбулася перерва в діяльності адміністративної юстиції з початку війни до 1980 року [4, с. 19].

Враховуючи процес прийняття законодавства, який відбувався після здобуття незалежності Україною, вчені мають різні позиції з приводу періодів виникнення та вдосконалення адміністративної юстиції, що повязано з закономірними підставами, наприклад залежно від історичних подій, прийняття нормативно-правових актів, періоду дослідження вчених. Відповідно, у публікаціях наводиться можливість поділу на три або п’ять найбільш важливих періодів, проте якщо врахувати всі наявні зміни до законодавства можна запропонувати більшу кількість періодів, які включають період воєнного стану та підготовку до післявоєнного відновлення держави.

О. І. Миколенко пропонує брати до уваги три періоди розвитку уявлень про адміністративний процес: перший етап відбувався до 50-х рр. XX століття, другий від 60-х років XX століття до 1990 року, третій з 1991 року до сьогодні [5, с. 133]. Позиція вченого враховує початок запровадження адміністративної юстиції з двадцятого століття, зокрема з п’ятдесятих років. В цьому випадку не враховується період вісімнадцятого та девятнадцятого століття. Вчений врахував період здобуття незалежності, який безперечно вплинув на формування законодавства, проте період прийняття Кодексу адміністративного судочинства України не виділений в окремий період.

Писаренко Н. Б. запропонував виділяти п’ять етапів розвитку адміністративної юстиції. Перший етап починається з другої половини XIX століття і тривав сімнадцять років XX століття, другий етап відзначається періодом після революції 1917 року і до середини двадцятих років XX століття, третій етап від двадцятих років до п’ятдесятих XX століття, четвертий етап почався з п’ятдесятих років і тривав до 1987 року, п’ятий етап визначається від 1987 року до 1991 року [6, с. 104-112].

У пропозиції етапів розвитку адміністративної юстиції Писаренко Н. Б. врахований період з дев’ятнадцятого століття, зокрема другої половини. На формування вказаного переліку етапів розвитку адміністративної юстиції значно впливає період публікації у 2002 році, що передувала прийняттю Кодексу адміністративного судочинства України.

Решота В. В. також запропонував п’ять етапів розвитку адміністративної юстиції в Україні:

Перший період від 1864 до 1917 року відзначається початком формування судових органів, які вирішували адміністративні справи в сфері державного управління, початок досліджень питань адміністративної юстиції.

Другий період визначається з 1917 до 1920 років, у вказаний період відбувається формування адміністративної юстиції в час виникнення незалежної держави.

Третій період відрізняється державним управлінням Радянського періоду і незважаючи на довгу тривалість, з 1920 до 1991 року відомий занепадом адміністративної юстиції.

Четвертий період почався з 1991 до 2005 року, здобуття Україною незалежності відзначається формуванням та вдосконаленням законодавства та розвитком адміністративної юстиції.

П'ятий період від 2005 року пов'язаний з прийняттям Кодексу адміністративного судочинства [7, с. 124-125].

Вказана пропозиція періодів адміністративного процесу достатньо виправдана, проте потрібно відмітити, що з 2005 року адміністративна юстиція пройшла період змін та вдосконалення, що зумовлює виділення нових періодів.

У запропонованих вченими періодах використовується два поняття «адміністративний процес» та «адміністративна юстиція». Виникає питання з приводу використання вказаних понять для визначення періодів. Поняття адміністративне судочинство вчені почали активно використовувати після прийняття КАСУ в 2005 році, в ньому визначається, що: «Кодекс адміністративного судочинства України визначає юрисдикцію та повноваження адміністративних судів, встановлює порядок здійснення судочинства в адміністративних судах» [8]. Відповідно, адміністративне судочинство та юстиція визначає повноваження адміністративних судів, а проведене дослідження визначає періоди до формування адміністративних судів, початку формування адміністративних судів, вдосконалення системи адміністративних судів. Поняття «адміністративний процес» в широкому значенні застосовувалося часто до прийняття Кодексу адміністративного судочинства. Використання поняття «адміністративна юстиція» передбачає дослідження судової гілки влади, яка вирішувала адміністративні справи до прийняття КАСУ, а відповідно доцільно використовувати поняття адміністративна юстиція.

Період до прийняття КАСУ відрізняється впливом пострадянських підходів, після прийняття КАСУ в 2005 році адміністративний процес передбачає не тільки справи про адміністративні правопорушення. Питання з приводу використання понять «адміністративний процес» або «адміністративна юстиція» залежить від періоду використання вказаних понять, зокрема від дев'ятнадцятого століття до п'ятдесятих років двадцятого століття застосовувався термін «адміністративне судочинство», адже в закордонних країнах почали формуватися адміністративні суди. В Німеччині адміністративний суд був створений у 1863 році, пізніше в європейських державах почали створюватися адміністративні суди. З шістдесятих років двадцятого століття активно використовується поняття «адміністративний процес» [5, с. 134]. Поняття «адміністративний процес» вчені визначали у вузькому і широкому значеннях до прийняття КАСУ [5, с. 135].

Після здобуття Україною незалежності почався процес прийняття законодавства, яке визначало вдосконалення судової системи. В 1992 році затверджена Концепція судово-правової реформи, яка передбачала запровадження адміністративної юстиції. Вказаний процес почався з набуття суддями спеціалізації та завершився формуванням адміністративних судів. Наступним

документом у формуванні судів адміністративної юстиції стала Концепція адміністративної реформи в Україні від 1998 року. В Законі України «Про судоустрій України» визначалося місце адміністративних судів у системі судів загальної юрисдикції та передбачався трирічний строк для формування адміністративних судів.

У 1996 році почався процес підготовки Адміністративного процесуального кодексу України [3, с. 46].

В 2005 році перевагу надали широкому підходу до поняття адміністративного процесу, запроваджувалася адміністративна юстиція, відповідно прийняли Кодекс адміністративного судочинства [5, с. 136].

Цікава позиція законодавсця з приводу застосування поняття «адміністративний процес» у законодавстві. З 2005 по 2018 рік поняття «адміністративний процес» визначалося в законодавстві. У пункті 5 частини 1 статті 3 Кодексу адміністративного судочинства України визначалася адміністративну процедура як правовідносини, що складаються під час здійснення адміністративного судочинства. Зараз в КАСУ змінене поняття «адміністративний процес» на «судовий процес».

Відповідно до пункту 6 частини 1 статті 4 КАСУ визначено поняття судового процесу, який передбачає правовідносини, які виникають в процесі здійснення адміністративного судочинства [9, с. 456-457]. Враховуючи названі аспекти, доцільно виділяти періоди виникнення та вдосконалення адміністративної юстиції в Україні.

Проаналізувавши позиції вчених можна відмітити, що періоди виникнення та вдосконалення адміністративної юстиції в Україні потрібно враховувати починаючи від вісімнадцятого століття та завершувати процесом гармонізації законодавства з європейськими вимогами.

Відповідно можна запропонувати наступні періоди:

Перший період (з 1864 до 1917 року) – початок формування судових органів, які вирішували адміністративні справи та дослідження питань адміністративної юстиції.

Другий період (з 1917 до 1920 років) – виникнення незалежної держави вплинуло на формування адміністративної юстиції.

Третій період (1920-1991 роки) – період радянського управління та занепад адміністративної юстиції. У вказаний період адміністративний процес визначався з позиції притягнення громадян органами влади до відповідальності, надання переваги інтересам держави.

Четвертий період (з 1991 до 1996 року) – здобуття Україною незалежності та початок формування законодавства.

П’ятий період (з 1996 до 2005 року) – прийняття Конституції України закріпило право на подання до суду для захисту прав, починається підготовка адміністративної юстиції, а відповідно процес підготовки КАСУ, який завершився прийняттям в 2005 році.

Наступний період – шостий визначається з 2005 по 2014 року. Запровадження адміністративної юстиції, початок діяльності адміністративного судочинства відповідно до КАСУ 2005 року.

Період євроінтеграції передбачає сьомий період (з 2014 до 2022 року). Визначальними аспектами цього періоду називають початок гармонізації законодавства з європейським, направденість на цифровізацію, забезпечення діяльності ЦНАів та доступу до електронного запису, виникнення «Дія» для надання електронних документів. З позиції забезпечення прав громадян передбачені цифрові послуги значно допомогли та вдосконалили надання послуг.

Вчені пропонували етапи розвитку адміністративного процесу переважно до початку війни, а відповідно з початком воєнного стану потрібно виділити новий етап, який відмічається певними новими аспектами адміністративного процесу.

Можна визначити наступний – восьмий період адміністративної юстиції (з 2022 до цього періоду). Вказаний період адміністративної юстиції воєнного стану, що пояснюється зміною норм права через необхідність запровадження воєнного стану, який вплинув на здійснення адміністративних процедур. Відбулося обмеження доступу до публічної інформації, зміни в певних строках адміністративних процедур на початку війни, наявність впливу підсудності та використання відеозв'язку.

Колеснікова М. В., Скоблик М. О. проаналізували зміни в адміністративних процедурах в перід воєнного стану і зробили наступні висновки:

- Здійснення обмеження прав громадян, наприклад можливе обмеження права свободи пересування, зібрання, інформаційної діяльності. Використання обмежень визначається законами і міжнародними документами.
- Оперативність у військових цілях при вирішення певних кризових випадків.
- Перевага забезпечення національної безпеки в прийнятті адміністративних рішень.
- Вирішення справ з приводу порушення воєнного стану, зокрема порушення комендантської години, воєнного стану в невеликі періоди.
- Збільшення повноважень адміністративних органів порівняно з довоєнним періодом [9].

Здобутком вказаного періоду потрібно назвати прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру» в 2022 році [10].

Наявна перспектива виділити наступний період розвитку адміністративного процесу, який буде відбуватися після завершення війни в Україні та відрізнятиметься вдосконаленням захисту прав людини засобами адміністративного процесу та процесом гармонізації з нормами європейського права.

Потрібно врахувати перспективу вдосконалення адміністративної юстиції після завершення воєнного стану, адже постане необхідність вдосконалення

адміністративної юстиції у мирний період, проте починати вдосконалювати законодавство та запроваджувати реформу необхідно поступово і певні зміни відбуваються та потребують здійснення:

- Вдосконалення законодавства в якому враховуються інтереси громадян та держави.
- Надання права на захист громадян та оскарження дій адміністративних органів.
- Інтеграція європейських вимог законодавства, яка забезпечить відповідальності державного управління.
- проведення реформи судової системи, зокрема використання електронних процедур і онлайн-сервісів [9, с. 458-459].

Висновки. Проведене дослідження надає можливість виділити вісім періодів виникнення та вдосконалення адміністративної юстиції в Україні, враховуючи позиції вчених, період воєнного стану в державі та вдосконалення адміністративної юстиції.

Період воєнного стану відмічається змінами до законодавства і відповідно потребує аналізу та вивчення. Використання поняття адміністративна юстиція пояснюється необхідністю врахувати періоди виникнення та діяльності адміністративних судів до прийняття Кодексу адміністративного судочинства України. Потрібно враховувати необхідність гармонізації законодавства з вимогами Європейського Союзу, що звичайно вплине на вдосконалення адміністративної юстиції в Україні.

Література:

1. Дубинський О. Ю., Маркін С. І. Адміністративне судочинство України в контексті міжнародних та європейських стандартів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 12. С.575-578.

2. Колеснікова М. В., Лелека С. С. Розвиток, становлення, та перспективи адміністративної юстиції в Україні. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. Випуск № 02. с. 602-609.

3. Адміністративне судочинство: навчальний посібник / М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, І. Б. Стахура. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2014. 596 с.

4. Бойко І. Й. Становлення та розвиток правового регулювання адміністративного судочинства в республіці Польща. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2023. Випуск 75: частина 1. С. 16-20.

5. Гуть Н. Ю. Етапи розвитку уявлень про адміністративний процес. *Право та державне управління*. 2019. № 3 (36). Том 1. С. 132-137.

6. Писаренко Н. Б. Історія розвитку адміністративної юрисдикції в Україні. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2002. Випуск 4. с. 104-112.

7. Решота В. В. Передумови формування адміністративного судочинства в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 3. с. 124-127.

8. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2005, № 35-36, № 37, ст.446. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text (дата звернення: 21.04.2026).

9. Колеснікова М. В., Скоблик М. О. Адміністративний процес – український досвід. Виклики, трансформація й перспективи розаитку. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. Випуск № 01. С. 455-459. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.75

10. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. *Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2023, № 15, ст. 50*. URL: https://zakon.rada .gov.ua/laws/show/2073-20#Text (дата звернення: 21.04.2026).

REFERENCES

1. Dubynskyi O. Yu., Markin S. I. (2024). Administratyvne sudochynstvo Ukrainy v konteksti mizhnarodnykh ta yevropeiskykh standartiv. [Administrative justice of Ukraine in the context of international and European standards]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 12. C.575-578 [in Ukrainian].

2. Kolesnikova M. V., Leleka S. S. (2025). Rozvytok, stanovlennia, ta perspektyvy administratyvnoi yustytsii v Ukraini. [Development, formation, and prospects of administrative justice in Ukraine]. *Elektronne naukove vydannia «Analitychno-porivnialne pravoznavstvo»*. Vypusk № 02. s. 602-609 [in Ukrainian].

3. Administratyvne sudochynstvo: navchalnyi posibnyk / M. V. Kovaliv, M. T. Havryltsiv, I. B. Stakhura. [Administrative proceedings: a textbook / M. V. Kovaliv, M. T. Gavriltsiv, I. B. Stakhura]. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2014. 596 s. [in Ukrainian].

4. Boiko I. Y. (2023). Stanovlennia ta rozvytok pravovoho rehuliuvannia administratyvnoho sudochynstva v respublitsi Polshcha. [Formation and development of legal regulation of administrative proceedings in the Republic of Poland]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu*. Seriia Pravo. 2023. Vypusk 75: chastyna 1. S. 16-20 [in Ukrainian].

5. Hut N. Yu. (2019). Etapy rozvytku uiavlen pro administratyvnyi protses. [Stages of development of ideas about the administrative process]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*. № 3 (36). Tom 1. S. 132-137 [in Ukrainian].

6. Pysarenko N. B. (2002). Istoriia rozvytku administratyvnoi yurysdyktsii v Ukraini. [History of the development of administrative jurisdiction in Ukraine]. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia*. Vypusk 4. s. 104-112 [in Ukrainian].

7. Reshota V. V. (2015). Peredumovy formuvannia administratyvnoho sudochynstva v Ukraini. [Prerequisites for the formation of administrative justice in Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 3. s. 124-127 [in Ukrainian].

8. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Code of Administrative Procedure of Ukraine] vid 6 lypnia 2005 roku № 2747-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 2005, № 35-36, № 37, st.446. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text (access date: 21.04.2026) [in Ukrainian].

9. Kolesnikova M. V., Skoblyk M. O. (2025). Administratyvnyi protses – ukrainskyi dosvid. [Administrative process – Ukrainian experience]. Vyklyky, transformatsiia y perspektyvy rozaytku. *Elektronne naukove vydannia «Analitychno-porivnialne pravoznavstvo»*. Vypusk № 01. S. 455-459. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.75 [in Ukrainian].

10. Pro administratyvnu protseduru [About the administrative procedure]: Zakon Ukrainy vid 17 liutoho 2022 roku № 2073-IX. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, 2023, № 15, st. 50. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text (access date: 21.04.2026) [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

СЕРІЯ «Економіка»

УДК 005.32:658.3

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2834-2847

Богашко Олександр Леонідович кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту, Уманський національний університет, м. Умань, https://orcid.org/0000-0003-2665-6772

Новак Інна Миколаївна доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту, Уманський національний університет, м. Умань, https://orcid.org/0000-0003-1146-6861

МОТИВАЦІЙНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ПЕРСОНАЛУ ІТ-КОМПАНІЙ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті досліджено теоретичні та прикладні аспекти мотиваційного менеджменту персоналу ІТ-компаній в умовах цифрової трансформації та воєнного стану. Визначено особливості функціонування ІТ-компаній в умовах посилення глобальної конкуренції за людський капітал, поширення дистанційних форм зайнятості, цифровізації бізнес-процесів та впливу воєнних ризиків на трудову діяльність персоналу.

Розкрито сутність мотиваційного менеджменту як комплексної системи управлінського впливу, спрямованої на узгодження стратегічних цілей підприємства з професійними, соціальними та особистісними потребами працівників. Проаналізовано сучасні підходи до формування механізмів матеріальної та нематеріальної мотивації, професійного розвитку персоналу, розвитку корпоративної культури та впровадження цифрових технологій управління людськими ресурсами.

У роботі здійснено аналіз статистичних показників розвитку сфери інформації та телекомунікацій України, зокрема динаміки оплати праці, зайнятості та кадрового потенціалу галузі. Встановлено тенденцію до зростання рівня заробітної плати та чисельності зайнятих працівників, що підтверджує стратегічне значення ІТ-сектору для національної економіки. Доведено, що ефективність мотиваційного менеджменту визначається не лише рівнем матеріального стимулювання, але й використанням комплексного набору економічних, соціально-психологічних, професійних, організаційних і цифрових інструментів.

Запропоновано механізм впливу мотиваційного менеджменту на результати діяльності підприємства. Проведено оцінювання ефективності мотиваційних інструментів, за результатами якого визначено, що найбільший вплив на продуктивність праці та залученість персоналу мають персоналізовані мотиваційні програми, професійний розвиток працівників, формування позитивної корпоративної культури та використання цифрових HR-технологій.

Ключові слова: мотиваційний менеджмент; персонал; IT-компанії; цифрова трансформація; людський капітал; продуктивність праці; корпоративна культура; цифрові HR-технології; залученість персоналу; конкурентоспроможність.

Bohashko Oleksandr Leonidovych PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management, Uman National University, Uman, https://orcid.org/0000-0003-2665-6772

Novak Inna Mykolaivna Doctor of Economics, Professor of the Department of Management, Uman National University, Uman, https://orcid.org/0000-0003-1146-6861

PERSONNEL MOTIVATION MANAGEMENT IN IT COMPANIES UNDER CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATION AND MARTIAL LAW

Abstract. The article examines the theoretical and practical aspects of motivational management of IT company personnel under conditions of digital transformation and martial law. The specific features of IT companies' operations in the context of increasing global competition for human capital, the expansion of remote employment, the digitalization of business processes, and the impact of wartime risks on employees' work activities are identified.

The essence of motivational management is revealed as a comprehensive system of managerial influence aimed at aligning the strategic goals of an enterprise with the professional, social, and personal needs of employees. Modern approaches to the development of material and non-material motivation mechanisms, personnel professional development, corporate culture enhancement, and the implementation of digital human resource management technologies are analyzed.

The study examines statistical indicators of the development of Ukraine's information and telecommunications sector, including trends in wages, employment, and the industry's human resource potential. A tendency toward growth in wage levels and the number of employed workers has been identified, confirming the strategic importance of the IT sector for the national economy. It is proved that the effectiveness of motivational management is determined not only by the level of material incentives but also by the use of a comprehensive set of economic, socio-psychological, professional, organizational, and digital tools.

A mechanism of the influence of motivational management on enterprise performance is proposed. An assessment of the effectiveness of motivational tools was conducted, the results of which indicate that personalized motivation programs, employee professional development, the formation of a positive corporate culture, and the use of digital HR technologies have the greatest impact on labor productivity and employee engagement.

Keywords: motivational management; personnel; IT companies; digital transformation; human capital; labor productivity; corporate culture; digital HR technologies; employee engagement; competitiveness.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток цифрової економіки, активізація глобалізаційних процесів і трансформація ринку праці суттєво змінюють підходи до управління людськими ресурсами. У сучасних умовах персонал дедалі більше розглядається як стратегічний ресурс підприємства, від якого значною мірою залежать його конкурентоспроможність, інноваційний потенціал та здатність до сталого розвитку. Особливо актуальним це питання є для IT-компаній, діяльність яких ґрунтується насамперед на інтелектуальному капіталі, професійних компетентностях працівників і їхній готовності постійно навчатися та адаптуватися до технологічних змін.

Протягом останнього десятиліття IT-галузь України демонструвала стабільне зростання та утвердилася як один із найбільш динамічних секторів національної економіки. Навіть в умовах повномасштабної війни інформаційно-технологічна сфера залишається важливим джерелом валютних надходжень, підтримує функціонування цифрової інфраструктури держави та сприяє інтеграції України у світовий економічний простір. Водночас діяльність IT-компаній відбувається в умовах посилення конкуренції за кваліфікованих фахівців, зростання професійної мобільності працівників, поширення дистанційних і гібридних форматів зайнятості, а також підвищення ризиків професійного вигорання.

За таких обставин особливої ваги набуває мотиваційний менеджмент як важлива складова системи управління персоналом, спрямована на формування внутрішньої зацікавленості працівників у досягненні цілей підприємства та забезпеченні високих результатів праці. На відміну від традиційних підходів до мотивації, сучасний мотиваційний менеджмент передбачає використання комплексу економічних, соціальних, психологічних, організаційних і цифрових інструментів впливу на трудову поведінку персоналу.

Актуальність дослідження зумовлюється необхідністю адаптації систем мотиваційного менеджменту до нових умов господарювання, що сформувалися під впливом цифрової трансформації, воєнного стану та глобалізації ринку праці. Особливої уваги потребують питання формування гнучких механізмів стимулювання персоналу, здатних забезпечити високу продуктивність праці, інноваційну активність та кадрову стабільність IT-компаній.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика мотиваційного менеджменту персоналу займає важливе місце в сучасній економічній науці та теорії управління. В останні роки спостерігається посилення уваги дослідників до пошуку ефективних інструментів стимулювання працівників в умовах нестабільного економічного середовища, цифровізації бізнес-процесів та зростання ролі людського капіталу.

Досліджуючи напрями вдосконалення мотивації праці в системі менеджменту персоналу підприємств, І. Білецька та Т. Сабецька наголошують на необхідності використання комплексного підходу до формування мотиваційної політики, який поєднує матеріальні та нематеріальні стимули, розвиток корпоративної культури й підтримку професійного зростання працівників [1]. На думку авторів, ефективність мотиваційного менеджменту значною мірою залежить від здатності керівництва адаптувати систему стимулювання до умов нестабільності та невизначеності.

Важливий внесок у розвиток теоретичних засад мотиваційного менеджменту зробила Н. Буняк, яка розглядає мотивування персоналу як невід'ємний елемент системи менеджменту сучасного підприємства та підкреслює необхідність узгодження інтересів працівників із стратегічними цілями організації [2]. Особливості формування механізму мотивації та стимулювання персоналу підприємницьких структур досліджували Т. Гринько, Т. Гвініашвілі та А. Шинкаренко [3]. Науковці доводять, що сучасна система мотиваційного менеджменту повинна ґрунтуватися на принципах гнучкості, адаптивності та індивідуалізації стимулів залежно від потреб окремих категорій працівників.

Окремий напрям досліджень присвячений особливостям управління персоналом у сфері інформаційних технологій. Так, О. Журан, Л. Лінгур та Т. Філатова розглядають корпоративну соціальну відповідальність як важливий чинник підвищення ефективності управління персоналом ІТ-компаній [5]. Автори наголошують, що участь підприємства у соціальних проєктах, підтримка професійного розвитку працівників та забезпечення сприятливого психологічного клімату сприяють підвищенню рівня їхньої мотивації та лояльності.

Особливості функціонування ІТ-бізнесу в умовах воєнного стану аналізують О. Заярнюк, О. Сторожук та О. Сокуренко [6]. Дослідники відзначають, що війна суттєво змінила пріоритети працівників і роботодавців, актуалізувавши питання безпеки праці, психологічної підтримки персоналу та забезпечення стабільності зайнятості.

Серед зарубіжних досліджень варто виділити роботу P. Bal та L. Vossaert [10], які запропонували концепцію індивідуалізованих мотиваційних домовленостей між роботодавцем і працівником. Науковці доводять, що персоналізований підхід до мотиваційного менеджменту сприяє підвищенню задоволеності працею та покращенню результатів діяльності персоналу. Праця L. Muñoz-Pascual та J. Galende [13] демонструє взаємозв'язок між управлінням знаннями, мотиваційним менеджментом та креативністю персоналу

інноваційних компаній. Автори доводять, що ефективні мотиваційні механізми сприяють активізації творчого потенціалу працівників та підвищенню інноваційної активності підприємств.

Незважаючи на вагомий науковий доробок вітчизняних і зарубіжних учених, питання мотиваційного менеджменту персоналу ІТ-компаній потребують подальшого дослідження. Насамперед це стосується розроблення адаптивних моделей мотиваційного менеджменту, здатних функціонувати в умовах високої невизначеності зовнішнього середовища. Більшість існуючих підходів сформовано в умовах відносної економічної стабільності та не враховують комплексного впливу воєнних ризиків, цифрової трансформації бізнес-процесів і глобальної конкуренції за людський капітал.

Мета статті. Метою статті є дослідження сучасного стану та тенденцій розвитку мотиваційного менеджменту персоналу ІТ-компаній України в умовах цифрової трансформації, воєнного стану та глобалізації, аналіз статистичних показників розвитку галузі, а також обґрунтування напрямів удосконалення системи мотиваційного менеджменту на основі комплексного поєднання економічних, соціальних, організаційних і цифрових інструментів впливу на персонал.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап розвитку ІТ-бізнесу супроводжується суттєвими змінами у сфері трудових відносин. Поширення дистанційних форматів роботи, цифровізація бізнес-процесів, зростання ролі інтелектуальної праці та посилення міжнародної конкуренції формують нові вимоги до систем управління персоналом. У таких умовах мотиваційний менеджмент стає одним із ключових інструментів забезпечення конкурентоспроможності та довгострокового розвитку ІТ-компаній.

Специфіка діяльності підприємств інформаційно-технологічної сфери полягає в тому, що їхнім основним ресурсом є знання, навички, компетентності та креативний потенціал працівників. На відміну від традиційних галузей економіки, де визначальну роль відіграють матеріальні фактори виробництва, результативність ІТ-компаній безпосередньо залежить від якості людського капіталу та рівня його залученості до реалізації стратегічних цілей організації.

У сучасних умовах мотиваційний менеджмент доцільно розглядати як комплексну систему управлінського впливу, спрямовану на узгодження інтересів працівників і роботодавця. Її основою є створення сприятливого середовища для професійного розвитку персоналу, забезпечення конкурентного рівня винагороди та підтримка ефективної внутрішньої комунікації. Саме такий підхід дозволяє не лише підвищувати результативність праці, а й сприяє утриманню цінних фахівців та зміцненню кадрового потенціалу ІТ-компаній.

Рис. 1. Інтегрована система мотиваційного менеджменту персоналу IT-компанії
Джерело: сформовано авторами

Запропонована схема (рис. 1) демонструє, що ефективність мотиваційного менеджменту формується внаслідок комплексної взаємодії різних груп мотиваційних інструментів. Саме їх збалансоване поєднання дозволяє забезпечити довгострокову кадрову стабільність та високий рівень результативності діяльності персоналу.

Важливим індикатором ефективності мотиваційного менеджменту є рівень оплати праці. Аналіз статистичних даних свідчить про те, що сфера інформації та телекомунікацій залишається найбільш високооплачуваним видом економічної діяльності в Україні (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка середньомісячної заробітної плати в Україні та у сфері інформації і телекомунікацій

Показник	2020	2021	2022	2023	2024	2025*
Середня зарплата по економіці України, грн	11591	14014	14859	17442	21473	25300
Інформація та телекомунікації, грн	19900	25530	30800	37946	52457	61200

Показник	2020	2021	2022	2023	2024	2025*
Абсолютне перевищення над середнім рівнем, грн	8309	11516	15941	20504	30984	35900
Співвідношення до середнього рівня, %	171,7	182,2	207,3	217,6	244,3	241,9
Темп приросту зарплати в ІТ-сфері, %	-	28,3	20,6	23,2	38,2	16,7

**Прогноз авторів на основі екстраполяції динаміки розвитку галузі.*

Джерело: сформовано авторами за даними Державної служби статистики України [4] та на основі авторських розрахунків.

Наведені показники демонструють стійку тенденцію до зростання заробітної плати у галузі. Якщо у 2020 році середній рівень оплати праці в інформаційно-телекомунікаційній сфері перевищував середній показник по економіці на 71,7 %, то у 2024 році цей розрив зріс до 144,3 %. Така динаміка підтверджує високий попит на ІТ-фахівців та важливу роль матеріального стимулювання у системі управління персоналом компаній цифрового сектору.

Разом із тим сучасні дослідження демонструють, що навіть високий рівень заробітної плати не гарантує утримання працівників у компанії. Згідно з висновками P. Bal та L. Vossaert [10], дедалі більшого значення набувають індивідуалізовані форми мотивації, що враховують професійні інтереси, життєві цінності та кар'єрні очікування працівників. Аналогічної позиції дотримуються A. Karpyak та O. Rybytska [11], які обґрунтовують необхідність сегментації персоналу за мотиваційними кластерами та розроблення диференційованих програм стимулювання.

Особливої актуальності такі підходи набувають в умовах воєнного стану, коли поряд із матеріальними чинниками дедалі більшого значення набувають соціальна захищеність, психологічна підтримка та впевненість працівників у стабільності зайнятості.

Подальший аналіз дозволяє стверджувати, що результативність мотиваційного менеджменту визначається не лише рівнем матеріального стимулювання, а й здатністю компанії створювати умови для довгострокового утримання персоналу. Для ІТ-компаній це питання є особливо важливим, оскільки глобалізація ринку праці та поширення дистанційних форматів роботи значно розширили можливості українських фахівців щодо працевлаштування в міжнародних компаніях.

Одним із ключових індикаторів розвитку кадрового потенціалу галузі є показники зайнятості. Аналіз статистичних даних демонструє, що сфера інформації та телекомунікацій продовжує залишатися одним із найбільш привабливих секторів економіки для висококваліфікованих працівників навіть в умовах воєнного стану (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка показників зайнятості у сфері інформації та телекомунікацій України

Показник	2020	2021	2022	2023	2024	2025*
Кількість зайнятих у сфері інформації та телекомунікацій, тис. осіб	280,6	294,1	286,4	297,8	312,5	326,0
Частка у загальній структурі зайнятості, %	1,8	1,9	1,9	2,0	2,1	2,2
Середньомісячна продуктивність праці (умовний індекс, 2020=100)	100,0	108,7	115,4	124,8	138,2	147,5
Рівень плинності кадрів, %	16,2	15,1	18,4	16,8	14,7	13,9
Рівень вакансій у галузі, %	5,4	6,8	8,7	9,3	10,1	10,8

**Прогноз авторів на основі статистичних тенденцій та галузевих звітів.*
Джерело: сформовано авторами за даними [4].

Представлені дані свідчать про поступове відновлення кадрового потенціалу галузі після початкового шоку, спричиненого повномасштабною війною. Незважаючи на складні умови функціонування економіки, кількість зайнятих у сфері інформації та телекомунікацій демонструє тенденцію до зростання. Водночас зберігається високий попит на кваліфікованих фахівців, про що свідчить збільшення рівня вакансій у галузі.

За таких умов мотиваційний менеджмент перетворюється на важливий інструмент утримання персоналу. Практика діяльності провідних IT-компаній свідчить, що ефективні системи мотиваційного менеджменту орієнтовані не лише на залучення нових працівників, але й на формування довгострокової прихильності співробітників до організації.

Результати досліджень Д. Янієвої [9] підтверджують, що корпоративна культура виступає одним із найважливіших чинників підтримки високого рівня мотивації працівників IT-сфери. В умовах дистанційної роботи особливого значення набувають механізми цифрової взаємодії, організаційної комунікації та підтримання командної ідентичності.

Своєю чергою, результати дослідження H.-W. Lee [12] свідчать, що ефективність мотиваційного менеджменту значною мірою визначається якістю лідерства. Керівники сучасних IT-компаній повинні виступати не лише адміністраторами, а й наставниками, які сприяють професійному розвитку працівників та створюють умови для реалізації їхнього потенціалу.

Особливого значення набуває професійно-розвиткова складова мотиваційного менеджменту. Для більшості IT-фахівців можливість безперервного навчання та професійного зростання виступає одним із визначальних факторів вибору роботодавця. Саме тому провідні компанії активно інвестують у корпоративні освітні програми, сертифікацію працівників, участь у професійних конференціях та міжнародних проєктах.

Варто зазначити, що в умовах цифрової економіки змінюється сама структура мотиваційних чинників. Якщо в традиційних галузях ключову роль відігравала матеріальна винагорода, то в IT-секторі дедалі більшого значення

набувають нематеріальні стимули. За результатами узагальнення наукових досліджень [1; 2; 8; 10; 13], можна виділити *п'ять основних груп інструментів мотиваційного менеджменту*: економічні; професійно-розвиткові; соціально-психологічні; організаційно-культурні; цифрові. Взаємодія зазначених інструментів формує синергетичний ефект, який проявляється у підвищенні продуктивності праці, рівня залученості персоналу та інноваційної активності працівників.

На основі проведеного дослідження пропонується розглядати мотиваційний менеджмент ІТ-компанії як інтегровану систему управління людським капіталом, що забезпечує узгодження стратегічних цілей організації з професійними, соціальними та особистісними потребами працівників шляхом застосування комплексу економічних, цифрових, організаційних та соціально-психологічних інструментів впливу.

В умовах воєнного стану важливим елементом мотиваційного менеджменту стає психологічна підтримка персоналу. За даними В. Самойленка [7], високий рівень стресу та невизначеності негативно впливає на трудову поведінку працівників, що обумовлює необхідність розроблення спеціалізованих програм психологічної адаптації та підтримки персоналу. Досвід українських ІТ-компаній у 2022–2025 роках демонструє, що організації, які впроваджували комплексні програми психологічної підтримки, гнучкі режими роботи та додаткові соціальні гарантії, характеризувалися нижчим рівнем плинності кадрів і вищою продуктивністю праці порівняно з підприємствами, які обмежувалися лише матеріальними інструментами стимулювання.

Таким чином, сучасний мотиваційний менеджмент персоналу ІТ-компаній повинен базуватися на принципах адаптивності, комплексності, індивідуалізації та цифровізації. Лише за умови поєднання різних груп мотиваційних інструментів можливо забезпечити довгострокову конкурентоспроможність підприємства в умовах глобальної боротьби за людський капітал.

Для забезпечення ефективного функціонування системи мотиваційного менеджменту необхідним є оцінювання результативності окремих груп мотиваційних інструментів. Аналіз сучасних досліджень у сфері управління персоналом [1–13], практики діяльності українських та міжнародних ІТ-компаній, а також статистичних тенденцій дозволив здійснити інтегральне оцінювання впливу різних інструментів мотиваційного менеджменту на ключові показники ефективності діяльності персоналу (табл. 3).

Інтегральне оцінювання ефективності інструментів мотиваційного менеджменту здійснювалося методом експертних оцінок. Оцінювання проводилося за чотирма критеріями: вплив на продуктивність праці, утримання персоналу, інноваційну активність та залученість працівників. Кожен критерій оцінювався за десятибальною шкалою, де 1 бал відповідав мінімальному впливу, а 10 балів – максимальному. Інтегральний показник визначався як середнє арифметичне значення оцінок за всіма критеріями. Емпіричною базою оцінювання стали результати узагальнення наукових досліджень, представлених

у працях вітчизняних і зарубіжних учених, а також аналіз сучасних практик управління персоналом у сфері інформаційних технологій.

Таблиця 3

Інтегральна оцінка впливу інструментів мотиваційного менеджменту на результати діяльності персоналу ІТ-компаній

Інструменти мотиваційного менеджменту	**Вплив на продуктивність праці**	**Вплив на утримання персоналу**	**Вплив на інноваційну активність**	**Вплив на залученість персоналу**	**Інтегральний показник ефективності**
Конкурентна заробітна плата	9	8	5	7	7,25
Бонусні програми та преміювання	8	7	6	8	7,25
Соціальний пакет	7	9	5	7	7,00
Кар’єрне зростання	8	9	8	9	8,50
Професійне навчання та сертифікація	8	8	10	9	8,75
Корпоративна культура	7	9	8	10	8,50
Гнучкий графік роботи	8	9	7	9	8,25
Психологічна підтримка персоналу	6	9	6	8	7,25
Програми менторства	8	8	9	8	8,25
Цифрові HR-платформи	7	7	8	8	7,50
Гейміфікація процесів роботи	6	6	8	9	7,25
Персоналізовані мотиваційні програми	9	10	9	10	9,50

Джерело: розроблено авторами на основі [1–3; 5–13].

Результати оцінювання свідчать, що найвищий інтегральний показник ефективності мають персоналізовані мотиваційні програми. Це підтверджує висновки P. Bal та L. Vossaert [10], які доводять, що індивідуалізація мотиваційних механізмів дозволяє максимально враховувати потреби конкретного працівника та підвищувати рівень його задоволеності працею.

Високий рівень ефективності також демонструють професійно-розвиткові інструменти, насамперед навчання, сертифікація, кар’єрне зростання та менторські програми. Для працівників ІТ-сфери можливість постійного професійного розвитку часто виступає не менш важливим мотиваційним фактором, ніж рівень матеріальної винагороди.

Отримані результати дозволяють стверджувати, що сучасний мотиваційний менеджмент повинен будуватися на основі збалансованого поєднання матеріальних та нематеріальних стимулів. Домінування лише одного виду мотиваційних інструментів не забезпечує довгострокового позитивного ефекту, особливо в умовах високої мобільності працівників та глобальної конкуренції за

таланти. На основі проведеного дослідження запропоновано модель впливу мотиваційного менеджменту на результати діяльності ІТ-компанії (рис. 2).

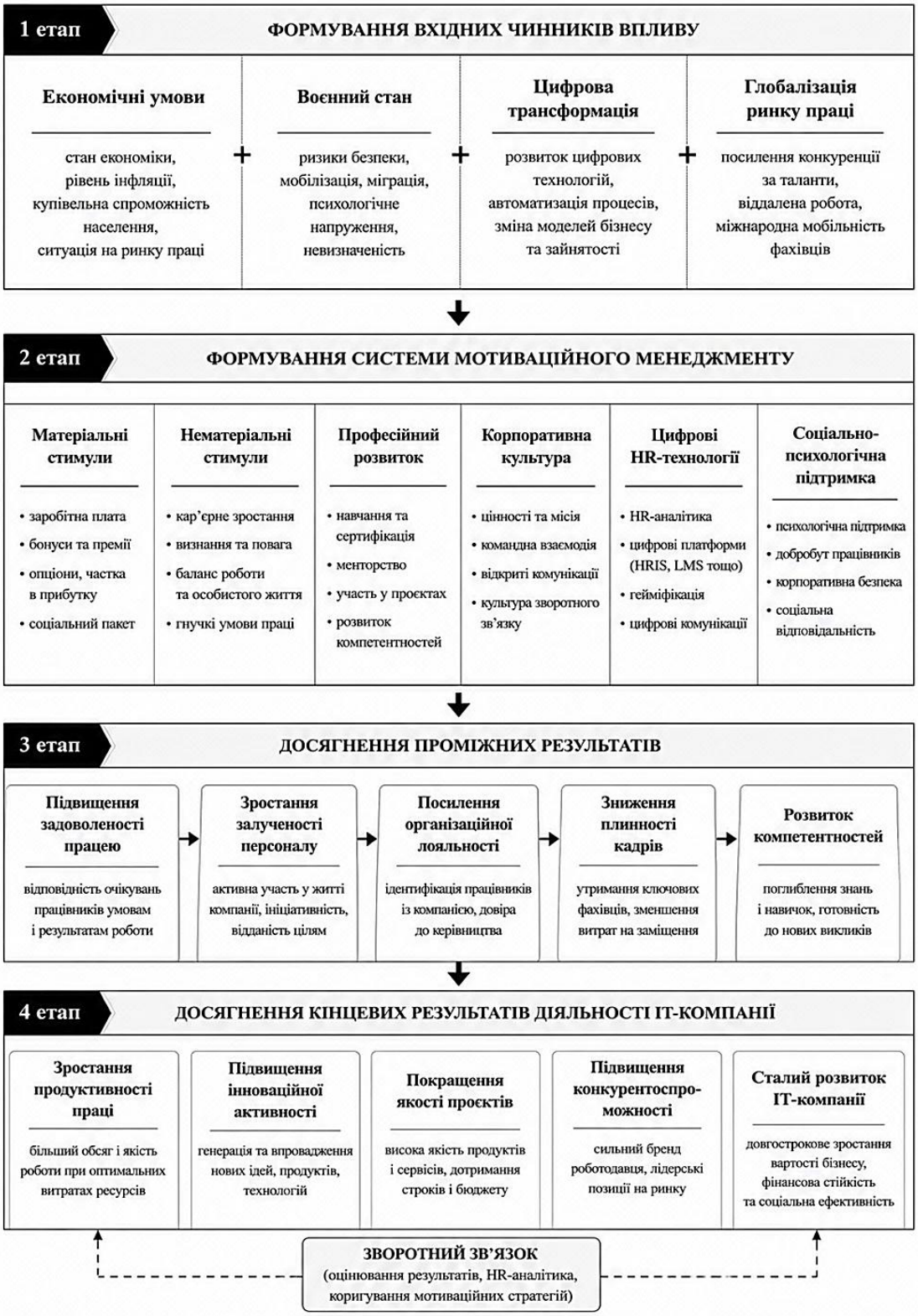

Рис. 2. Механізм впливу мотиваційного менеджменту на результати діяльності ІТ-компанії

Джерело: сформовано авторами

Запропонована модель демонструє, що мотиваційний менеджмент виступає не лише інструментом стимулювання працівників, а й важливим елементом стратегічного управління людським капіталом. Саме через систему мотиваційного менеджменту відбувається трансформація індивідуального потенціалу працівників у конкурентні переваги підприємства.

Результати проведеного дослідження підтверджують доцільність переходу від традиційних підходів до мотивації праці до концепції інтегрованого мотиваційного менеджменту, що враховує особливості функціонування IT-компаній у сучасному цифровому середовищі. Встановлено, що ефективність мотиваційного менеджменту значною мірою визначається здатністю підприємства поєднувати матеріальні стимули з інструментами професійного розвитку, підтримки корпоративної культури та цифровізації HR-процесів.

Особливого значення в умовах воєнного стану набувають соціально-психологічні механізми підтримки персоналу. Досвід українських IT-компаній свідчить, що інвестиції у психологічне благополуччя працівників, створення безпечного робочого середовища та підтримку балансу між професійним і особистим життям позитивно впливають на продуктивність праці та кадрову стабільність.

Висновки. Проведене дослідження дало змогу встановити, що мотиваційний менеджмент персоналу є одним із ключових чинників забезпечення ефективного функціонування та розвитку IT-компаній в умовах цифрової трансформації, воєнного стану та глобалізації ринку праці. На відміну від традиційних підходів до мотивації, сучасний мотиваційний менеджмент являє собою комплексну систему управлінського впливу, яка охоплює економічні, соціально-психологічні, організаційні, професійно-розвиткові та цифрові інструменти стимулювання персоналу.

У результаті аналізу статистичних даних виявлено стійку тенденцію до зростання рівня оплати праці та кадрового потенціалу сфери інформації й телекомунікацій України, що підтверджує стратегічне значення IT-сектору для національної економіки. Водночас встановлено, що високий рівень матеріальної винагороди сам по собі не забезпечує довгострокового утримання персоналу та не гарантує високої результативності його діяльності.

Обґрунтовано, що найбільш ефективними інструментами мотиваційного менеджменту в IT-компаніях є персоналізовані мотиваційні програми, професійний розвиток, кар’єрне зростання, формування позитивної корпоративної культури та впровадження цифрових технологій управління персоналом. Доведено необхідність комплексного поєднання матеріальних і нематеріальних стимулів як основи забезпечення високого рівня залученості працівників та їхньої організаційної лояльності.

У роботі розроблено інтегрований підхід до формування системи мотиваційного менеджменту персоналу IT-компаній, який передбачає синергічне поєднання економічних, цифрових, соціально-психологічних та професійно-

розвиткових інструментів з урахуванням викликів воєнного стану та глобальної конкуренції за людський капітал.

Література

1. Білецька І., Сабецька Т. Напрями та засоби вдосконалення мотивації праці в системі менеджменту персоналу підприємств в умовах нестабільності. *Development Service Industry Management*. 2024. № 2. С. 189–194. DOI: https://doi.org/10.31891/dsim-2024-6(28)

2. Буняк Н. Мотивування персоналу в системі менеджменту сучасного підприємства. *Економіка та суспільство*. 2023. № 55. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-87

3. Гринько Т. В., Гвініашвілі Т. З., Шинкаренко А. В. Особливості формування механізму мотивації та стимулювання персоналу підприємницьких структур. *Економічний простір*. 2021. № 174. С. 63–68. DOI: https://doi.org/10.32782/2224-6282/174-11

4. *Державна служба статистики України* : офіційний вебсайт. URL: https://stat.gov.ua

5. Журан О., Лінгур Л., Філатова Т. Особливості управління персоналом в ІТ-сфері на засадах корпоративної соціальної відповідальності. *Економіка та суспільство.* 2021. № 30. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-30-26.

6. Заярнюк О., Сторожук О., Сокуренко О. Організація ІТ-бізнесу: особливості менеджменту в контексті соціальної відповідальності в умовах війни. *Економіка та суспільство.* 2024. № 64. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-64-27

7. Самойленко В. В. Концептуальні основи управління мотивацією персоналу підприємства в умовах воєнного стану. *Трансформація соціально-економічних систем в умовах глобалізації = Transformation of socio-economic systems in the context of globalization* : колективна монографія / за ред. В. І. Чобіток. Харків : Вид. Іванченка І. С., 2025. С. 219–242. URL: https://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/36359 (дата звернення: 04.06.2026).

8. Хоменко О. Б. Продуктивність праці в ІТ-компаніях: поняття, способи оцінки та основні напрями її підвищення. *Economic Synergy*. 2024. № 2. С. 156–169. DOI: https://doi.org/10.53920/ES-2024-2-11

9. Янієва Д. Вплив організаційної культури на систему мотивації працівника організації ІТ-сфери. *Innovation and Sustainability.* 2022. № 4. С. 186–192. DOI: https://doi.org/10.31649/ins.2022.4.186.192

10. Bal P. M., Vossaert L. Development of an I-Deals Motivation and Management Measure. *Journal of Personnel Psychology*. 2019. Vol. 18, No. 4. P. 179–190. DOI: https://doi.org/10.1027/1866-5888/a000236

11. Karpyak A. O., Rybytska O. M. Cluster analysis of motivational management of personnel support of IT companies. *COLINS-2022* : 6th International Conference on Computational Linguistics and Intelligent Systems, May 12–13, 2022. Vol. 3171. Gliwice, Poland, 2022. P. 1684–1693. URL: https://ceur-ws.org/Vol-3171/paper119.pdf (дата звернення: 04.06.2026).

12. Lee H.-W. Motivational Effect of Performance Management: Does Leadership Matter? *Transylvanian Review of Administrative Sciences*. 2020. No. 59E. P. 59–76. DOI: https://doi.org/10.24193/tras.59E.4

13. Muñoz-Pascual L., Galende J. The impact of knowledge and motivation management on creativity: Employees of innovative Spanish companies. *Employee Relations: The International Journal*. 2017. Vol. 39, No. 5. P. 732–752. DOI: https://doi.org/10.1108/ER-05-2016-0096

References

1. Biletska, I., & Sabetska, T. (2024). Napriamy ta zasoby vdoskonalennia motyvatsii pratsi v systemi menedzhmentu personalu pidpryiemstv v umovakh nestabilnosti [Directions and means of improving work motivation in the personnel management system of enterprises in conditions of

instability]. *Development Service Industry Management*, 2, 189–194. https://doi.org/10.31891/dsim-2024-6(28)

2. Buniak, N. (2023). Motyvuvannia personalu v systemi menedzhmentu suchasnoho pidpryiemstva [Motivating personnel in the management system of the modern enterprise]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 55. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-87

3. Hrynko, T. V., Hviniashvili, T. Z., & Shynkarenko, A. V. (2021). Osoblyvosti formuvannia mekhanizmu motyvatsii ta stymuliuvannia personalu pidpryiemnytskykh struktur [Features of formation of motivation mechanism and stimulation of entrepreneurial structure staff]. *Ekonomichnyi prostir – Economic Space*, 174, 63–68. https://doi.org/10.32782/2224-6282/174-11

4. State Statistics Service of Ukraine. Official website. URL: https://stat.gov.ua

5. Zhuran, O., Linhur, L., & Filatova, T. (2021). Osoblyvosti upravlinnia personalom v IT-sferi na zasadakh korporatyvnoi sotsialnoi vidpovidalnosti [Features of personnel management in the IT sphere on the basis of corporate social responsibility]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 30. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-30-26

6. Zaiarniuk, O., Storozhuk, O., & Sokurenko, O. (2024). Orhanizatsiia IT-biznesu: osoblyvosti menedzhmentu v konteksti sotsialnoi vidpovidalnosti v umovakh viiny [IT business organization: features of management in the context of social responsibility in war conditions]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 64. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-64-27

7. Samoilenko, V. V. (2025). Kontseptualni osnovy upravlinnia motyvatsiieiu personalu pidpryiemstva v umovakh voiennoho stanu [Conceptual foundations of enterprise personnel motivation management under martial law]. In V. I. Chobitok (Ed.), *Transformatsiia sotsialno-ekonomichnykh system v umovakh hlobalizatsii: kolektyvna monohrafiia* [Transformation of socio-economic systems in the context of globalization: collective monograph] (pp. 219–242). Kharkiv: Vyd. Ivanchenka I. S. https://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/36359

8. Khomenko, O. B. (2024). Produktyvnist pratsi v IT-kompaniiakh: poniattia, sposoby otsinky ta osnovni napriamy yii pidvyshchennia [Productivity in IT companies: concept, assessment methods and main directions for its improvement]. *Economic Synergy*, 2, 156–169. https://doi.org/10.53920/ES-2024-2-11

9. Yaniieva, D. (2022). Vplyv orhanizatsiinoi kultury na systemu motyvatsii pratsivnyka orhanizatsii IT-sfery [The influence of organizational culture on the motivation system of employees in IT organizations]. *Innovation and Sustainability*, 4, 186–192. https://doi.org/10.31649/ins.2022.4.186.192

10. Bal, P. M., & Vossaert, L. (2019). Development of an I-Deals Motivation and Management Measure. *Journal of Personnel Psychology*, 18(4), 179–190. https://doi.org/10.1027/1866-5888/a000236

11. Karpyak, A. O., & Rybytska, O. M. (2022). Cluster analysis of motivational management of personnel support of IT companies. In *COLINS-2022: 6th International Conference on Computational Linguistics and Intelligent Systems* (Vol. 3171, pp. 1684–1693). Gliwice, Poland. CEUR Workshop Proceedings Paper 119

12. Lee, H.-W. (2020). Motivational Effect of Performance Management: Does Leadership Matter? *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 59E, 59–76. https://doi.org/10.24193/tras.59E.4

13. Muñoz-Pascual, L., & Galende, J. (2017). The impact of knowledge and motivation management on creativity: Employees of innovative Spanish companies. *Employee Relations: The International Journal*, 39(5), 732–752. https://doi.org/10.1108/ER-05-2016-0096

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 005.95/.96:331.108.2

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2848-2861

Бойківська Галина Миколаївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту персоналу та адміністрування, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, https://orcid.org/0000-0002-9978-7514

Овчарук Олександр Миколайович аспірант спеціальності 073 «Менеджмент», Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, https://orcid.org/0009-0001-1561-0106

Ткаченко Данило Кирилович аспірант спеціальності 073 «Менеджмент», Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, https://orcid .org/0009-0008-8420-6087

СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ ТАЛАНТАМИ ЯК ЧИННИК УТРИМАННЯ ПРАЦІВНИКІВ У СУЧАСНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ

Анотація. В умовах посилення конкуренції на ринку праці, цифрової трансформації та зростання потреби у висококваліфікованих працівниках управління талантами набуває стратегічного значення для забезпечення конкурентоспроможності та сталого розвитку організацій. У статті досліджено сутність стратегій управління талантами та їхній вплив на утримання працівників у сучасних організаціях. Проаналізовано теоретичні підходи до управління талантами та визначено основні складові ефективної системи управління людським капіталом. Встановлено, що результативність управління талантами залежить від комплексного застосування взаємопов'язаних інструментів, спрямованих на залучення, розвиток, мотивацію та утримання персоналу. Особливу увагу приділено аналізу сучасної моделі управління талантами ADP, яка охоплює всі етапи взаємодії працівника з організацією – від рекрутингу та найму до професійного розвитку, управління результативністю, визнання досягнень і планування кар'єри. Досліджено вплив основних стратегій управління талантами на рівень утримання працівників, зокрема ефективного рекрутингу та відбору персоналу, професійного розвитку й навчання, конкурентної системи компенсації та соціальних пільг, управління результативністю та зворотного зв'язку, планування наступництва і кар'єрного розвитку, а також формування позитивного бренду роботодавця. Обґрунтовано, що комплексне впровадження зазначених стратегій сприяє підвищенню рівня залученості персоналу, зміцненню організаційної прихильності, зниженню плинності кадрів та формуванню стабільного кадрового потенціалу. Визначено, що інвестування

в розвиток людського капіталу, створення сприятливого робочого середовища та підтримка професійного зростання працівників є важливими передумовами довгострокового утримання талантів. Доведено, що ефективне управління талантами виступає стратегічним інструментом підвищення продуктивності праці, зміцнення конкурентних переваг організації та забезпечення її довгострокового розвитку в умовах динамічного бізнес-середовища.

Ключові слова: управління талантами, утримання працівників, людський капітал, рекрутинг, професійний розвиток, мотивація персоналу, управління результативністю, планування наступництва, бренд роботодавця, залученість персоналу.

Boikivska Halyna Mykolaivna Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of Human Resource Management and Administration, Lviv Polytechnic National University, Lviv, https://orcid.org/0000-0002-9978-7514.

Ovcharuk Oleksandr Mykolayovych Ph.D. student in the specialization of 073 "Management", Lviv Polytechnic National University, Lviv, https://orcid.org/0009-0001-1561-0106

Tkachenko Danylo Kyrylovych Ph.D. student in the specialization of 073 "Management", Lviv Polytechnic National University, Lviv, https://orcid.org/0009-0008-8420-6087

TALENT MANAGEMENT STRATEGIES AS A FACTOR IN EMPLOYEE RETENTION IN MODERN ORGANIZATIONS

Abstract. In the context of increasing competition in the labor market, digital transformation, globalization of business processes, and a growing demand for highly qualified professionals, talent management has become a strategic priority for organizations seeking to maintain competitiveness and achieve sustainable development. The article examines the theoretical foundations of talent management and analyzes the impact of talent management strategies on employee retention in modern organizations. Particular attention is paid to the role of talent management in attracting, developing, motivating, and retaining employees whose knowledge, skills, and competencies contribute to the achievement of organizational goals and long-term business success. The study identifies the main components of an effective talent management system and emphasizes the importance of integrating recruitment and selection, professional development and training, compensation and benefits, performance management, succession planning, career development, and employer branding into a comprehensive human resource management framework. The ADP talent management model is analyzed as a contemporary approach that supports employees throughout their entire professional lifecycle within an organization, from

recruitment and onboarding to career advancement and succession planning. The findings indicate that the implementation of integrated talent management strategies positively influences employee engagement, job satisfaction, organizational commitment, and workforce stability. Effective recruitment and selection practices enable organizations to attract candidates whose competencies and values align with organizational objectives, while investments in professional development and continuous learning strengthen employee loyalty and improve performance. Competitive compensation systems, transparent performance evaluation processes, and regular feedback contribute to higher motivation and lower turnover rates. In addition, succession planning and career development opportunities create favorable conditions for long-term employee retention and the formation of a stable talent pipeline. The study also highlights the significance of employer branding as a strategic tool for attracting and retaining highly qualified personnel. A positive employer reputation, supportive organizational culture, and employee-centered management practices enhance organizational attractiveness and strengthen long-term employment relationships. It is concluded that talent management should be viewed not only as a component of human resource management but also as a strategic mechanism for improving organizational performance, sustaining human capital, and creating long-term competitive advantages in a dynamic business environment.

Keywords: talent management, employee retention, human capital, recruitment, professional development, employee motivation, performance management, succession planning, employer branding, employee engagement.

Постановка проблеми. В умовах посилення конкуренції на ринку праці, цифрової трансформації та дефіциту кваліфікованих фахівців управління талантами набуває стратегічного значення для забезпечення конкурентоспроможності та сталого розвитку організацій. Сучасні підприємства стикаються з необхідністю не лише залучення висококваліфікованих працівників, а й створення умов для їхнього професійного розвитку, мотивації та довгострокового утримання. У зв’язку з цим особливої актуальності набуває дослідження стратегій управління талантами, які сприяють підвищенню рівня залученості персоналу, зниженню плинності кадрів та зміцненню кадрового потенціалу організації, що зумовлює необхідність подальшого вивчення сучасних підходів до управління талантами та їхнього впливу на утримання працівників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Проблематика управління талантами та утримання працівників активно досліджується як зарубіжними, так і вітчизняними науковцями. Значний внесок у розвиток теоретичних і прикладних засад управління талантами зробили Р. Винничук, Л. Ліпич, Т. Майборода, О. Дяків, Д. Шушпанов, С. Прохоровська, О. Хлиповка, Я. Яковенко та інші дослідники. У їхніх працях розглядаються сучасні підходи до управління талантами, особливості рекрутингу й розвитку персоналу, трансформація систем управління людськими ресурсами в умовах цифровізації та формування

конкурентоспроможного кадрового потенціалу організацій. Серед зарубіжних науковців вагомий внесок у дослідження проблем управління талантами та утримання працівників здійснили С. Кумар, Н. Е. Аліас, Н. М. Нор, Р. Хассан, А. Матонголо, Ф. Касекенде, С. Мафабі, Е. Марінаку, К. Гіоусмпасоглу, Н. Локвуд, С. Нільссон та П.-Е. Еллльстрьом. У своїх дослідженнях вони аналізують вплив стратегій управління талантами на залученість персоналу, мотивацію, організаційну прихильність, продуктивність праці та рівень утримання працівників.

Водночас недостатньо дослідженими залишаються питання комплексної інтеграції стратегій управління талантами в умовах цифрової трансформації, дефіциту кваліфікованих кадрів і зростання конкуренції на ринку праці, управління результативністю, планування наступництва та формування бренду роботодавця.

Мета статті полягає у дослідженні впливу стратегій управління талантами на утримання працівників у сучасних організаціях та обґрунтуванні напрямів підвищення ефективності управління людськими ресурсами. Для досягнення поставленої мети передбачено визначити ключові чинники утримання персоналу, проаналізувати роль професійного розвитку, мотивації, управління результативністю, компенсаційної політики, планування наступництва та бренду роботодавця у формуванні стабільного кадрового потенціалу організації.

Виклад основного матеріалу. В умовах глобалізації, цифровізації бізнес-процесів та посилення конкуренції на ринку праці управління талантами набуває стратегічного значення для забезпечення ефективного функціонування і сталого розвитку організацій [1, 4, 7]. Як зазначено у дослідженні [10], управління талантами є важливим інструментом підвищення продуктивності праці, залученості персоналу і формування конкурентних переваг підприємства. Воно охоплює комплекс заходів, спрямованих на залучення, розвиток, мотивацію та утримання працівників, які володіють необхідними компетентностями для досягнення стратегічних цілей організації [2, 6]. Ефективне управління талантами передбачає формування комплексної кадрової стратегії, узгодженої із загальною стратегією розвитку підприємства. Такий підхід дає змогу не лише задовольняти поточні потреби організації в персоналі, а й створювати умови для професійного розвитку працівників, підвищення їхньої залученості та зміцнення організаційної прихильності [8, 10]. Важливу роль у цьому процесі відіграють сучасні цифрові технології та аналітичні інструменти, які дозволяють приймати обґрунтовані кадрові рішення й прогнозувати майбутні потреби в людських ресурсах [3-4, 7].

Система управління талантами охоплює низку взаємопов’язаних елементів, серед яких особливе значення мають рекрутинг і відбір персоналу, професійний розвиток і навчання працівників, мотивація та винагороди, управління результативністю, планування наступництва, кар’єрний розвиток і формування позитивного бренду роботодавця [2, 6]. Комплексне використання

цих інструментів сприяє підвищенню ефективності діяльності персоналу, зниженню рівня плинності кадрів та зміцненню кадрового потенціалу організації [1, 10, 13].

Впровадження стратегій управління талантами забезпечує підприємствам низку переваг, зокрема підвищення продуктивності праці, розвиток інноваційного потенціалу, покращення якості управлінських рішень та зміцнення конкурентних позицій на ринку [1, 4, 7]. Крім того, інвестиції в розвиток персоналу та створення сприятливого робочого середовища позитивно впливають на рівень задоволеності працівників роботою та їхню готовність до довгострокової співпраці з організацією [8, 10, 13].

Узагальнення результатів сучасних наукових досліджень дозволяє стверджувати, що управління талантами слід розглядати як стратегічний інструмент формування та розвитку людського капіталу, який забезпечує підвищення ефективності діяльності організації, зміцнення її конкурентних переваг і довгострокове утримання кваліфікованих працівників [2-7, 8-14].

Однією з найбільш поширених сучасних моделей управління талантами є комплексна система управління людським капіталом, розроблена компанією ADP (Automatic Data Processing), одним зі світових лідерів у сфері рішень для управління персоналом та бізнес-процесами [15]. Модель ґрунтується на концепції безперервного супроводу працівника протягом усього його професійного циклу в організації та спрямована на максимальне розкриття потенціалу персоналу, підвищення рівня його залученості і забезпечення довгострокової конкурентоспроможності підприємства. Структура моделі охоплює сім взаємопов’язаних етапів: рекрутинг, найм, розвиток, залучення, управління результативністю, визнання досягнень і планування кар’єри та наступництва. Кожен із зазначених етапів виконує важливу роль у формуванні ефективної системи управління талантами та забезпечує підтримку працівника на різних стадіях його професійної діяльності в організації. Особливістю моделі ADP є її комплексний і людиноцентричний характер, що передбачає інтеграцію процесів залучення, розвитку, мотивації та утримання персоналу в єдину систему управління людським капіталом [15].

Однією з ключових стратегій управління талантами, що безпосередньо впливає на рівень утримання працівників, є *ефективна організація процесів рекрутингу та відбору персоналу*. Від якості пошуку, оцінювання та залучення кандидатів залежить успішність їхньої подальшої адаптації, рівень залученості та готовність до довгострокової співпраці з організацією [5]. Як зазначено у дослідженні [10], ефективний рекрутинг передбачає цілеспрямований пошук кандидатів, які володіють необхідними професійними компетентностями та відповідають цінностям організації.

Сучасні підходи до рекрутингу ґрунтуються на використанні комплексних методів оцінювання кандидатів, визначенні їхньої відповідності вимогам посади та організаційній культурі підприємства. Такий підхід сприяє зниженню ризиків

невдалого найму, підвищенню рівня задоволеності працівників і зменшенню плинності кадрів. Важливим є оцінювання не лише професійних знань і навичок, а й мотивації, особистісних характеристик та здатності кандидатів інтегруватися в організаційне середовище. За результатами дослідження [8], відповідність між цінностями працівника та організації позитивно впливає на його продуктивність і схильність до довгострокової зайнятості.

Не менш важливим аспектом є формування реалістичних очікувань кандидатів щодо умов праці, професійних обов'язків і перспектив кар'єрного розвитку. Надання достовірної інформації про майбутню діяльність знижує ризик професійного розчарування та передчасного звільнення працівників. Водночас якісна комунікація, своєчасний зворотний зв'язок і прозорість процедур відбору сприяють формуванню позитивного бренду роботодавця та зміцненню його репутації на ринку праці, а ефективний рекрутинг не лише забезпечує залучення кваліфікованих фахівців, а й сприяє формуванню кадрового резерву та підвищенню конкурентоспроможності організації [3, 11, 14].

Отже, рекрутинг і відбір персоналу є важливою складовою системи управління талантами та одним із визначальних чинників утримання працівників. Використання сучасних методів пошуку й оцінювання кандидатів, урахування їхньої відповідності організаційній культурі та забезпечення позитивного досвіду взаємодії з роботодавцем створюють передумови для формування стабільного та висококваліфікованого кадрового потенціалу організації.

Наступною важливою стратегією управління талантами, що суттєво впливає на рівень утримання працівників, є *інвестування в професійний розвиток і навчання персоналу*. В умовах цифрової трансформації та швидкого оновлення технологій організації змушені приділяти особливу увагу розвитку людського капіталу та безперервному вдосконаленню професійних компетентностей працівників. Надання можливостей для навчання й професійного зростання не лише підвищує ефективність діяльності персоналу, а й демонструє зацікавленість роботодавця в довгостроковому розвитку працівників [4, 7, 10]. Реалізація програм навчання, наставництва та професійного розвитку сприяє формуванню сприятливого організаційного середовища, підвищенню рівня залученості персоналу та зміцненню його прихильності до організації. Водночас набуття нових знань і компетентностей позитивно впливає на впевненість працівників у власних можливостях та рівень їхньої задоволеності професійною діяльністю. Важливу роль у цьому процесі відіграє наявність прозорих механізмів кар'єрного просування та чітко визначених траєкторій професійного зростання, які формують додаткову мотивацію до розвитку і зміцнюють організаційну лояльність [6, 8, 10].

Працівники, які відчувають підтримку роботодавця у процесі професійного розвитку, характеризуються вищою продуктивністю праці, більшою зацікавленістю в досягненні організаційних цілей і меншою схильністю до зміни місця роботи. Як свідчать результати дослідження [13], інвестування в розвиток

персоналу сприяє формуванню атмосфери довіри та відданості працівників організації. Крім того, компанії, які активно розвивають людський капітал, мають вищу привабливість на ринку праці та ефективніше залучають кваліфікованих фахівців.

Особливої актуальності набуває формування культури безперервного навчання та організаційної адаптивності. Саме постійний розвиток професійних компетентностей підвищує здатність працівників адаптуватися до змін зовнішнього середовища та нових технологічних викликів, що позитивно впливає як на індивідуальну результативність, так і на конкурентоспроможність організації загалом [4, 7]. Можемо зробити висновки, що професійний розвиток і навчання персоналу є одним із ключових інструментів управління талантами та утримання працівників. Інвестиції в людський капітал сприяють підвищенню залученості, задоволеності працею та організаційної прихильності персоналу, створюючи передумови для довгострокового розвитку й конкурентоспроможності організації.

Ще однією стратегією управління талантами, яка суттєво впливає на залучення та утримання працівників, є *формування конкурентної системи компенсації та соціальних пільг*. В умовах загострення конкуренції за кваліфікованих фахівців організації змушені приділяти особливу увагу не лише рівню оплати праці, а й створенню комплексної системи матеріального та нематеріального стимулювання персоналу. Ефективна політика винагороди виконує важливу мотиваційну функцію, формуючи у працівників відчуття справедливого ставлення, визнання їхнього професійного внеску та впевненості у стабільності трудових відносин [10, 13].

Сучасний компенсаційний пакет охоплює широкий спектр фінансових і нефінансових складових, зокрема конкурентоспроможну заробітну плату, премії та бонуси за результатами роботи, медичне страхування, пенсійні програми, оплачувані відпустки, гнучкі форми зайнятості, а також заходи, спрямовані на підтримку балансу між професійним та особистим життям. Наявність таких елементів свідчить про зацікавленість роботодавця в добробуті працівників та сприяє формуванню позитивного ставлення персоналу до організації. Дослідження [10, 13] засвідчують, що ефективна стратегія винагороди належить до ключових чинників утримання талантів і зміцнення кадрового потенціалу організації.

Конкурентна система компенсації створює передумови для залучення висококваліфікованих фахівців та формування стабільного кадрового потенціалу. Організації, які пропонують рівень винагороди, що відповідає або перевищує середньоринкові показники, мають ширші можливості для залучення професійно підготовлених працівників. Це позитивно впливає на якість людського капіталу та сприяє підвищенню ефективності діяльності підприємства. Водночас компенсаційна політика безпосередньо впливає на рівень задоволеності працівників роботою. Усвідомлення того, що професійні зусилля

та результати діяльності належним чином оцінюються й винагороджуються, сприяє підвищенню мотивації, залученості та лояльності персоналу, а також знижує схильність працівників до зміни місця роботи [10].

Важливим аспектом компенсаційної політики є забезпечення працівникам соціальної захищеності та фінансової стабільності. Наявність соціальних гарантій, програм медичного страхування та інших форм підтримки формує у персоналу відчуття безпеки й упевненості у майбутньому, що сприяє зміцненню довгострокових трудових відносин між працівником і роботодавцем. Крім того, належний рівень матеріального забезпечення та соціальної підтримки працівників підвищує привабливість організації на ринку праці та створює додаткові можливості для залучення кваліфікованого персоналу [3, 13].

Попри те, що впровадження конкурентної системи винагороди потребує значних фінансових ресурсів, у довгостроковій перспективі такі інвестиції є економічно виправданими. Вони сприяють скороченню витрат, пов'язаних із плинністю кадрів, пошуком нових працівників та їхньою адаптацією. Утримання досвідченого персоналу забезпечує стабільність бізнес-процесів, збереження організаційних знань і кадрової наступності. Особливого значення система винагороди набуває щодо високоефективних працівників, які роблять вагомий внесок у досягнення стратегічних цілей організації. Надання премій, бонусів та інших форм матеріального й нематеріального заохочення виступає важливим інструментом визнання їхніх досягнень і стимулювання подальшої результативної діяльності. Ефективна система винагороди є важливою умовою збереження ключових талантів та підтримання високих результатів діяльності організації [10, 12]. Таким чином, ефективна компенсаційна політика виступає важливим інструментом управління талантами, забезпечуючи належний рівень мотивації персоналу, соціальної захищеності працівників та підтримки кадрової стабільності організації.

Важливою складовою сучасних стратегій управління талантами є *ефективна система управління результативністю працівників*, що передбачає постійний моніторинг досягнутих результатів і надання зворотного зв'язку. У сучасних організаціях управління результативністю розглядається не як періодична процедура оцінювання, а як безперервний процес взаємодії між керівником і працівником, спрямований на підвищення індивідуальної ефективності та узгодження особистих цілей зі стратегічними пріоритетами організації. Ефективна система управління результативністю ґрунтується на встановленні чітких критеріїв оцінювання, визначенні очікуваних результатів діяльності та регулярному аналізі досягнутих показників. Важливу роль у цьому процесі відіграють коучинг, наставництво та конструктивний зворотний зв'язок, які сприяють професійному розвитку працівників і своєчасному вдосконаленню їхньої діяльності. Працівники, які чітко розуміють свої функціональні обов'язки та критерії оцінювання, демонструють вищий рівень мотивації та залученості. Формування культури безперервного розвитку та визнання професійного внеску

персоналу сприяє підвищенню організаційної прихильності та зниженню плинності кадрів [6, 9, 10].

Одним із ключових елементів системи є забезпечення регулярного двостороннього зворотного зв'язку. Постійна комунікація між керівниками та працівниками дозволяє своєчасно виявляти проблемні аспекти діяльності, визначати потреби у навчанні та формувати індивідуальні плани професійного розвитку. Такий підхід сприяє підвищенню задоволеності працівників роботою та створює умови для їхнього кар'єрного зростання. Система управління результативністю виконує також важливу мотиваційну функцію. Визнання досягнень, підтримка високих результатів діяльності та використання програм заохочення сприяють формуванню позитивного робочого середовища й посиленню прихильності працівників до організації. Важливим чинником є відкритість комунікації між керівництвом і персоналом, яка сприяє розвитку позитивної організаційної культури та зміцненню довіри в колективі [8, 10].

Не менш вагомим є забезпечення прозорості та справедливості процедур оцінювання. Об'єктивність критеріїв оцінки та послідовність управлінських рішень формують довіру до організації, підвищують рівень задоволеності працівників і знижують ризик втрати цінних кадрів. Крім того, аналіз результатів діяльності створює основу для планування кар'єрного розвитку, дозволяючи виявляти працівників із високим потенціалом та формувати індивідуальні траєкторії професійного зростання. Усвідомлення можливостей професійного просування та підтримка з боку роботодавця позитивно впливають на рівень лояльності персоналу й зацікавленість у довгостроковій співпраці [9, 10].

У сучасних умовах системи управління результативністю дедалі частіше інтегрують інструменти оцінювання рівня залученості персоналу та організаційного клімату.

Проведення опитувань, аналіз задоволеності працівників і моніторинг внутрішніх комунікацій дають можливість своєчасно виявляти проблемні аспекти робочого середовища та вдосконалювати управлінські практики [4, 7]. І у підсумку, система управління результативністю є важливим інструментом розвитку персоналу, що забезпечує узгодження індивідуальних і організаційних цілей, підтримує професійне зростання працівників та сприяє формуванню ефективного робочого середовища.

Ще одним напрямом управління талантами, який безпосередньо впливає на рівень утримання працівників, є *планування наступництва та створення можливостей для кар'єрного розвитку*. В умовах зростаючої конкуренції за кваліфікованих фахівців і швидких змін бізнес-середовища організації повинні не лише залучати талановитих працівників, а й забезпечувати умови для їхнього професійного зростання та реалізації кар'єрного потенціалу. Ефективне планування наступництва сприяє формуванню кадрового резерву, забезпечує стабільність управлінських процесів і створює передумови для безперервного розвитку організації [1, 6].

Система планування наступництва передбачає своєчасне виявлення працівників із високим потенціалом, оцінювання їхніх компетентностей та розроблення індивідуальних програм розвитку. Організації, які системно готують майбутніх керівників і створюють прозорі механізми внутрішнього просування, демонструють зацікавленість у довгостроковому розвитку людського капіталу. Важливою перевагою такого підходу є збереження критично важливих знань, досвіду та професійних компетентностей. Завчасна підготовка потенційних наступників і впровадження механізмів передачі знань дають змогу мінімізувати ризики, пов'язані з кадровими змінами, та забезпечити безперервність управлінських і виробничих процесів [6, 14].

Водночас кар'єрний розвиток є важливим чинником професійної мотивації та довгострокової прихильності працівників до організації. Наявність чітких кар'єрних траєкторій, програм наставництва, професійного навчання та внутрішнього просування формує у працівників відчуття стабільності й упевненості у власних перспективах [12]. Працівники, які бачать можливості для професійного зростання, зазвичай демонструють вищий рівень залученості, відповідальності та зацікавленості в досягненні організаційних цілей. Крім того, підтримка кар'єрного розвитку сприяє формуванню організаційної культури, орієнтованої на безперервне навчання, професійне вдосконалення та розвиток лідерського потенціалу.

Організації, які приділяють належну увагу плануванню наступництва та кар'єрному розвитку персоналу, зміцнюють свої позиції на ринку праці та зменшують залежність від зовнішніх джерел залучення кадрів. Можливості професійного просування підвищують привабливість роботодавця, сприяють зміцненню довіри працівників до організації та зниженню рівня плинності кадрів. У результаті створюються передумови для збереження організаційних знань, розвитку майбутніх керівників і підтримання кадрової стійкості, що має важливе значення для довгострокового функціонування та конкурентоспроможності організації.

Також важливим інструментом сучасного стратегічного управління талантами є *формування позитивного бренду роботодавця*, який суттєво впливає на здатність організації залучати, мотивувати та утримувати висококваліфікованих працівників. В умовах посилення конкуренції на ринку праці репутація компанії як надійного та привабливого роботодавця стає одним із ключових чинників кадрової стійкості та конкурентоспроможності. Позитивний бренд роботодавця формується завдяки створенню сприятливого робочого середовища, забезпеченню можливостей професійного розвитку, підтримці працівників, дотриманню принципів справедливості та розвитку соціально відповідальної корпоративної культури. Організації, які мають сильний бренд роботодавця, зазвичай характеризуються вищим рівнем залученості персоналу та більшою організаційною прихильністю працівників. Натомість негативне сприйняття компанії може призводити до зростання плинності кадрів і ускладнювати процес залучення нових працівників [3, 9].

Сильний бренд роботодавця відіграє важливу роль у залученні кваліфікованих фахівців. Компанії, які асоціюються зі сприятливими умовами праці, можливостями професійного розвитку та турботою про добробут персоналу, користуються більшою популярністю серед потенційних кандидатів, що дозволяє організаціям залучати талановитих працівників, підвищувати якість людського капіталу та зміцнювати власні конкурентні позиції [3, 13].

Одним із результатів формування позитивного бренду роботодавця є підвищення рівня залученості працівників та зміцнення їхньої організаційної прихильності. Персонал більшою мірою ідентифікує себе з організацією, якщо сприймає її як відповідального та надійного роботодавця. Сприятливе внутрішнє середовище, засноване на взаємній повазі, підтримці та довірі, формує відчуття належності до організації, сприяє розвитку командної взаємодії та зміцнює мотивацію досягати спільних цілей. Сильний бренд роботодавця позитивно впливає на згуртованість колективу та кадрову стабільність [13].

Крім того, позитивний бренд роботодавця тісно пов’язаний із рівнем задоволеності працівників роботою. Створення комфортних умов праці, підтримка професійного розвитку, визнання досягнень персоналу та забезпечення балансу між професійним і особистим життям сприяють підвищенню мотивації, продуктивності та загального добробуту працівників. У результаті формується сприятливий організаційний клімат, який стимулює персонал до довгострокової співпраці з роботодавцем. Додатковою перевагою позитивної репутації є підвищення ефективності рекрутингу та скорочення витрат на залучення персоналу. Організації з високим рівнем довіри на ринку праці отримують більшу кількість заявок від кваліфікованих кандидатів, що дозволяє оптимізувати процес відбору та підвищити його результативність [3, 13]. Формування позитивного бренду роботодавця є важливою складовою системи управління талантами, оскільки сприяє зміцненню довіри між працівниками та організацією, підвищує її привабливість на ринку праці та створює умови для довгострокового збереження й розвитку людського капіталу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження підтвердило, що ефективне управління талантами є важливою умовою забезпечення конкурентоспроможності та довгострокового розвитку організації. Сучасні виклики ринку праці зумовлюють необхідність упровадження комплексного підходу до управління людським капіталом, орієнтованого не лише на залучення, а й на утримання працівників. Встановлено, що стратегічне поєднання інструментів рекрутингу, професійного розвитку, мотивації, оцінювання результативності, кар’єрного зростання та формування позитивного бренду роботодавця позитивно впливає на рівень утримання персоналу.

Комплексне застосування цих стратегій сприяє підвищенню залученості працівників, зміцненню їхньої організаційної прихильності та розвитку кадрового потенціалу. Управління талантами доцільно розглядати як стратегічний напрям управління людськими ресурсами, спрямований на

формування, розвиток і збереження людського капіталу. Реалізація комплексних стратегій управління талантами створює передумови для підвищення організаційної стійкості, зниження плинності кадрів і досягнення довгострокових цілей розвитку підприємства.

Перспективи подальших наукових досліджень пов'язані з вивченням впливу цифрових технологій та аналітики даних на процеси управління талантами, оцінюванням ефективності окремих стратегій утримання працівників у різних галузях економіки, а також дослідженням ролі бренду роботодавця, організаційної культури та гнучких форм зайнятості у формуванні довгострокової прихильності персоналу до організації.

Література:

1. Бойківська Г., Ткаченко Д., Гордон П. Стратегічне управління талантами як фактор підвищення конкурентоспроможності підприємств. Development Service Industry Management. 2025. № 4. С. 60–64. https://doi.org/10.31891/dsim-2025-12(8)
2. Винничук Р., Мисак Ю. Аналіз сучасних підходів до визначення сутності управління талантами в організації. Наука і техніка сьогодні. 2024. № 5(33). https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-5(33)-374-383
3. Винничук Р., Мисак Ю. Бренд роботодавця та дата-орієнтовані підходи до залучення талантів: від спортивної аналітики до стратегічного управління персоналом. Економіка та суспільство. 2026. № 85. DOI: 10.32782/2524-0072/2026-85-56.
4. Дяків О., Шушпанов Д., Прохоровська С., Хлиповка О. Інноваційні підходи до управління талантами в умовах цифрової трансформації. Вісник економіки. 2024. № 3. С. 73–95.
5. Ліпич Л. Г. Стратегії рекрутингу талановитих працівників у контексті управління талантами. Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки. 2025. Т. 2, № 42. С. 117–124. DOI: 10.29038/2786-4618-2025-02-117-124.
6. Майборода Т., Карпуша В., Балагуровська І. Модель управління талантами в контексті кооперативної взаємодії та економіки знань. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2024. Т. 15, № 3. С. 141–150. DOI: 10.21272/mmi.2024.3-11.
7. Яковенко Я. Ю., Глазунова О. О., Гришко Н. Є., Жеболовський К. В., Доманецький І. В. Трансформаційні підходи до управління талантами в цифрову еру: протистояння викликам і використання можливостей. Здобутки економіки: перспективи та інновації. 2024. № 8. DOI: 10.5281/zenodo.13220335.
8. Alias N. E., Nor N. M., Hassan R. The relationships between talent management practices, employee engagement, and employee retention in the information and technology (IT) organizations in Selangor. In: Proceedings of the 1st AAGBS International Conference on Business Management 2014 (AiCoBM 2014). Singapore: Springer, 2016. P. 101–115.
9. Hassanien F., Ozgit H. Talent Management Practices and Employee Retention: Evidence from Contemporary Organizations. 2022. DOI: 10.3390/su142215365
10. Kumar S. The impact of talent management practices on employee turnover and retention intentions. Global Business and Organizational Excellence. 2022. Vol. 41(2). P. 21–34. DOI: 10.1002/joe.22130.
11. Lockwood N. R. Leveraging employee engagement for competitive advantage: HR's strategic role. HR Magazine. 2007. Vol. 52(3). P. 1–11.
12. Marinakou E., Giousmpasoglou C. Talent management and retention strategies in luxury hotels: evidence from four countries. International Journal of Contemporary Hospitality Management. 2019. Vol. 31(10). P. 3855–3878.

13. Matongolo A., Kasekende F., Mafabi S. Employer branding and talent retention: perceptions of employees in higher education institutions in Uganda. Industrial and Commercial Training. 2018. Vol. 50(5). P. 217–233.

14. Nilsson S., Ellström P. E. Employability and talent management: challenges for HRD practices. European Journal of Training and Development. 2012. Vol. 36(1). P. 26–45.

15. Talent Management Solutions. *ADP*. URL: https://www.adp.com/what-we-offer/talent/talent-management.aspx

***References**:*

1. Boikivska, H., Tkachenko, D., & Hordon, P. (2025). Stratehichne upravlinnia talantamy yak faktor pidvyshchennia konkurentospromozhnosti pidpryiemstv [Strategic talent management as a factor in enhancing enterprise competitiveness]. Development Service Industry Management – Development Service Industry Management, (4), 60–64. https://doi.org/10.31891/dsim-2025-12(8)

2. Vynnychuk, R., & Mysak, Yu. (2024). Analiz suchasnykh pidkhodiv do vyznachennia sutnosti upravlinnia talantamy v orhanizatsii [Analysis of modern approaches to defining the essence of talent management in an organization]. Nauka i tekhnika sohodni – Science and Technology Today, 5(33). https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-5(33)-374-383

3. Vynnychuk, R., & Mysak, Yu. (2026). Brend robotodavtsia ta data-oriientovani pidkhody do zaluchennia talantiv: vid sportyvnoi analityky do stratehichnoho upravlinnia personalom [Employer brand and data-driven approaches to talent attraction: From sports analytics to strategic human resource management]. Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society, (85). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2026-85-56

4. Diakiv, O., Shushpanov, D., Prokhorovska, S., & Khlypovka, O. (2024). Innovatsiini pidkhody do upravlinnia talantamy v umovakh tsyfrovoi transformatsii [Innovative approaches to talent management in the context of digital transformation]. Visnyk ekonomiky – Herald of Economics, (3), 73–95.

5. Lipych, L. H. (2025). Stratehii rekrutynhu talanovytykh pratsivnykiv u konteksti upravlinnia talantamy [Recruitment strategies for talented employees in the context of talent management]. Ekonomichnyi chasopys Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky – Economic Journal of Lesya Ukrainka Volyn National University, 2(42), 117–124. https://doi.org/10.29038/2786-4618-2025-02-117-124

6. Maiboroda, T., Karpusha, V., & Balahurovska, I. (2024). Model upravlinnia talantamy v konteksti kooperatyvnoi vzaiemodii ta ekonomiky znan [Talent management model in the context of cooperative interaction and the knowledge economy]. Marketynh i menedzhment innovatsii – Marketing and Management of Innovations, 15(3), 141–150. https://doi.org/10.21272/mmi.2024.3-11

7. Yakovenko, Ya. Yu., Hlazunova, O. O., Hryshko, N. Ye., Zhebolovskyi, K. V., & Domanetskyi, I. V. (2024). Transformatsiini pidkhody do upravlinnia talantamy v tsyfrovu eru: protystoiannia vyklykam i vykorystannia mozhlyvostei [Transformational approaches to talent management in the digital era: Confronting challenges and leveraging opportunities]. Zdobutky ekonomiky: perspektyvy ta innovatsii – Economic Achievements: Prospects and Innovations, (8). https://doi.org/10.5281/zenodo.13220335

8. Alias N. E., Nor N. M., Hassan R. The relationships between talent management practices, employee engagement, and employee retention in the information and technology (IT) organizations in Selangor. In: Proceedings of the 1st AAGBS International Conference on Business Management 2014 (AiCoBM 2014). Singapore: Springer, 2016. P. 101–115.

9. Hassanien F., Ozgit H. Talent Management Practices and Employee Retention: Evidence from Contemporary Organizations. 2022. DOI: 10.3390/su142215365

10. Kumar S. The impact of talent management practices on employee turnover and retention intentions. Global Business and Organizational Excellence. 2022. Vol. 41(2). P. 21–34. DOI: 10.1002/joe.22130.

11. Lockwood N. R. Leveraging employee engagement for competitive advantage: HR's strategic role. HR Magazine. 2007. Vol. 52(3). P. 1–11.

12. Marinakou E., Giousmpasoglou C. Talent management and retention strategies in luxury hotels: evidence from four countries. International Journal of Contemporary Hospitality Management. 2019. Vol. 31(10). P. 3855–3878.

13. Matongolo A., Kasekende F., Mafabi S. Employer branding and talent retention: perceptions of employees in higher education institutions in Uganda. Industrial and Commercial Training. 2018. Vol. 50(5). P. 217–233.

14. Nilsson S., Ellström P. E. Employability and talent management: challenges for HRD practices. European Journal of Training and Development. 2012. Vol. 36(1). P. 26–45.

15. Talent Management Solutions. *ADP*. URL: https://www.adp.com/what-we-offer/talent/talent-management.aspx

Дата першого надходження статті до видання: 11,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

УДК 656.073.7:658.7

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2862-2872

Величко Олександр Петрович доктор економічних наук, професор, Завідувач кафедри менеджменту і права, Дніпровський державний аграрно-економічний університет, м.Дніпро, http://orcid.org/0000-0003-2700-0329

ВИБІР ВИДУ ТРАНСПОРТУ В СИСТЕМІ ДОСТАВКИ ШВИДКОПСУВНИХ ВАНТАЖІВ: ЛОГІСТИЧНИЙ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТИ

Анотація.Метою дослідження є аналіз ефективності вибору виду транспорту для перевезення швидкопсувних вантажів в умовах змішаного сполучення з урахуванням сучасних логістичних обмежень та вимог до забезпечення температурного режиму.

Методичною основою дослідження є системний аналіз транспортних процесів, порівняльний аналіз мультимодальних та інтермодальних перевезень, а також узагальнення сучасних підходів до оцінювання ефективності транспортного обслуговування. У дослідженні використано методи логічного узагальнення, структурного аналізу, економічного оцінювання та інтерпретації показників ефективності перевезень. У результаті дослідження встановлено, що ефективність перевезення швидкопсувних вантажів значною мірою залежить від обґрунтованого вибору виду транспорту, умов організації перевезення та раціональної маршрутизації перевезень. Визначено особливості використання мультимодальних та інтермодальних перевезень, які дозволяють скоротити тривалість доставки та мінімізувати кількість операцій перевантаження вантажу. Обґрунтовано доцільність застосування інтермодальних схем перевезень у сучасних умовах функціонування транспортної системи України, зокрема в умовах обмеження роботи портової інфраструктури та перевантаження автомобільних пунктів пропуску.

Встановлено, що використання залізничного транспорту у складі змішаних перевезень сприяє підвищенню стабільності транспортного процесу, скороченню часу простоїв та зниженню транспортних витрат. Доведено, що ключовим інтегральним показником оцінювання ефективності перевезень є собівартість транспортування, яка формується під впливом комплексу технічних, технологічних, організаційних та економічних факторів.

Встановлено переваги використання інтермодальних схем доставки в умовах обмеження роботи транспортної інфраструктури України та зростання навантаження на автомобільні пункти пропуску.

За результатами дослідження визначено, що підвищення ефективності перевезень швидкопсувних вантажів досягається шляхом комплексного

врахування параметрів транспортного процесу, раціонального поєднання видів транспорту та оптимізації маршрутів доставки. Запропоновані підходи дозволяють підвищити рівень організації транспортного обслуговування, забезпечити стабільність холодового ланцюга постачання та знизити логістичні витрати в умовах нестабільного зовнішнього середовища.

Ключові слова:холодові ланцюги постачання, швидкопсувні вантажі, змішані перевезення, логістичні витрати, транспортне обслуговування, маршрутизація, температурний режим, ефективність перевезень.

Velychko Oleksandr Petrovich Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Management and Law, Dnipro State Agrarian and Economic University: Dnipro, http://orcid.org/0000-0003-2700-0329

CHOOSING THE MODE OF TRANSPORT IN THE SYSTEM OF PERISHABLE CARGO DELIVERY: LOGISTICAL AND ECONOMIC ASPECTS

Abstract. The purpose of the study is to analyze the efficiency of choosing the mode of transport for the transportation of perishable cargo under mixed transport conditions, taking into account current logistical constraints and the requirements for maintaining the temperature regime.

The methodological basis of the research includes a systematic analysis of transportation processes, a comparative analysis of multimodal and intermodal transportation, as well as the generalization of modern approaches to evaluating the efficiency of transport services. The study applies methods of logical generalization, structural analysis, economic assessment, and interpretation of transportation efficiency indicators.

The research findings demonstrate that the efficiency of perishable cargo transportation largely depends on the justified choice of transport mode, transportation conditions, and rational route planning. The specific features of multimodal and intermodal transportation have been identified, which allow reducing delivery time and minimizing the number of cargo transshipment operations.

The feasibility of applying intermodal transportation schemes under the current conditions of the Ukrainian transport system has been substantiated, particularly in the context of limited port infrastructure operation and overloaded road border crossing points.

It has been established that the use of railway transport within mixed transportation systems contributes to increasing the stability of the transportation process, reducing downtime, and lowering transport costs. The study proves that the key integrated indicator for evaluating transportation efficiency is the transportation cost, which is formed under the influence of a complex set of technical, technological, organizational, and economic factors.

The advantages of applying intermodal delivery schemes under conditions of restricted operation of Ukraine's transport infrastructure and increased traffic load at road border crossing points have been identified.

Based on the research results, it has been determined that improving the efficiency of perishable cargo transportation can be achieved through the comprehensive consideration of transportation process parameters, the rational combination of transport modes, and the optimization of delivery routes. The proposed approaches make it possible to improve the organization of transport services, ensure the stability of the cold supply chain, and reduce logistics costs under conditions of an unstable external environment.

Keywords: cold supply chains, perishable cargo, mixed transportation, logistics costs, transport services, route optimization, temperature regime, transportation efficiency.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку логістичних систем особливої актуальності набуває забезпечення ефективності перевезень швидкопсувних вантажів, що потребують дотримання температурних режимів та високого рівня надійності транспортного обслуговування. Ускладнення транспортних процесів, зростання обсягів міжнародної торгівлі з європейськими країнами, а також обмеження функціонування окремих елементів транспортної інфраструктури в Україні через військові дії зумовлюють необхідність пошуку ефективних рішень щодо вибору виду транспорту та оптимізації маршрутів доставки.

Особливу складність становить організація перевезень у змішаному сполученні, де поєднуються різні види транспорту, а ефективність логістичного процесу залежить від узгодженості їх взаємодії. При цьому недостатньо врахованими залишаються питання впливу умов перевезення на збереження якості швидкопсувної продукції, а також взаємозв’язку між параметрами логістичноїї та економічної ефективністі транспортного процесу.

Таким чином, виникає необхідність у науковому обґрунтуванні підходів до вибору виду транспорту в системі доставки швидкопсувних вантажів з урахуванням логістичних та економічних факторів, що впливають на ефективність функціонування транспортно-логістичних систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання організації транспорт-ного забезпечення логістичних систем холодових ланцюгів постачання висвітлені у працях сучасних українських науковців, зокрема Є.В. Крикавського, Н.Б. Ільченко, Л.Г. Харсун, Н.Т. Кунди, Т.Г. Ануфрієвої та інших дослідників [1–5]. У наукових роботах значна увага приділяється перевезенням швидкопсувних вантажів, розвитку холодової логістики, оптимізації транспортних процесів та підвищенню ефективності холодових ланцюгів постачання.У наукових роботах значна увага приділяється розвитку перевезень швидкопсувних вантажів,

холодовій логістиці , оптимізації транспортних процесів і підвищенню ефективності холодових ланцюгів постачання.

Разом з тим, недостатньо дослідженими залишаються питання взаємозв'язку між вибором виду транспорту, собівартістю доставки та забезпеченням якості швидкопсувної продукції в умовах нестабільного зовнішнього середовища. Потребують подальшого дослідження також питання оцінювання впливу транспортних ризиків, тривалості перевезення та логістичних витрат на ефективність доставки швидкопсувних вантажів.

Сучасні наукові підходи акцентують увагу на розвитку мультимодальних перевезень як інструменту підвищення ефективності холодових ланцюгів постачання. Водночас значна частина досліджень зосереджена на організаційно-технологічних аспектах перевезень, тоді як питання взаємозв'язку між вибором виду транспорту, обмеження маршрутизації та збереженням якості швидкопсувної продукції залишаються недостатньо розробленими.

Оцінка ефективності транспортних процесів, в більшості випадків розраховується, на основі вартісних показників, серед яких ключове місце займає собівартість перевезення, але не враховано змінні умови перевезення та ризику псування продукції.

Таким чином, існує потреба у комплексному дослідженні, яке поєднує аналіз вибору виду транспорту, маршрутизації перевезень та оцінювання їх ефективності з урахуванням особливостей доставки швидкопсувної продукції. Для України особливого значення набуває розвиток інтермодальних перевезень, що базуються на поєднанні автомобільного та залізничного транспорту, оскільки саме такі транспортні рішення дозволяють підвищити надійність доставки, знизити логістичні витрати та забезпечити стабільність функціонування холодових ланцюгів постачання.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей організації перевезень швидкопсувних вантажів та оцінюванні ефективності вибору виду транспорту і маршрутів доставки в системі змішаного сполучення з урахуванням логістичних та економічних факторів функціонування холодових ланцюгів постачання

Виклад основного матеріалу. В умовах нестабільного зовнішнього середовища, перевантаження автомобільних пунктів пропуску, обмеження роботи морських портів та зростання вартості транспортного обслуговування особливого значення набуває обґрунтування доцільності використання мультимодальних та інтермодальних схем доставки швидкопсувних вантажів від виробника до кінцевого споживача. Раціональний вибір виду транспорту дозволяє забезпечити скорочення часу доставки, зниження логістичних витрат, мінімізацію втрат продукції та підвищення надійності функціонування холодового ланцюга постачання на відміну від європейських країн, де обов'язково враховуються економічні та логістичні фактори, такі як: створення екосистем з вимогами ESG доставки швидкопсувних вантажів для зменшення вуглецевій сліду в виконанні перевезення. Такі країни, як Австрія та Швейцарія,

активно використовують інтермодальні перевезення для доставки контейнерів від порту до складів.

В Україні відчувається відсутність комплексного підходу до оцінки ефективності перевезень швидкопсувних вантажів з урахуванням одночасного впливу вибору виду транспорту на логістичні витрати, недостатнє врахування інфраструктурних умов оргвнізації змішаного сполучення при організації перевезень. Для перевезень, саме швидкопсувних вантажів, головним залишається час доставки та умови виконання перевезення для збереження якості швидкопсувних вантажів.

Причинами цього є складність транспортних процесів, їх стохастичний характер, а також необхідність врахування великої кількості факторів, що впливають на результати перевезень.

Вирішення зазначених питань є важливим як з наукової, так і з практичної точки зору, оскільки дозволяє підвищити ефективність логістичних систем та забезпечити якість продукції при транспортуванні.

При ефективної організації перевезень швидкопсувних вантажів в міжнародному сполученні, як правило буде використовуватись два і більше виду транспорту, так як 80% даної продукції імпортується в Україну. Класифікація змішаних перевезень за участю декількох видів транспорту в фаховій літературі узагальнено [6], але різні терміни мають різні визначення, але, в основному, можна виділити такі види змішаних перевезень: мультимодальні, інтермодальні, сегментовані.

На сьогоднішній день багато уваги приділяється саме розвитку мультимодальних перевезень, як перспективному напрямку в Україні. Багато торговельних компаній знаходять нові ринку збуту своїх товарів, а ефективність вибору виду транспорту та їх поєднання – необхідно для оптимізації ланцюга постачань, особливо з температурним режимом. Тому можна стверджувати, що мультимодальними перевезенням є перевезення, яке здійснюється при організації доставки різними видами транспорту. Різновидом мультимодального перевезення є інтермодальне, тобто послідовне перевезення двома або більше видами транспорту в одному і тому самому кузові вантажівки, або контейнері при зміні виду транспорту без перевантаження вантажу, коли змінюється вид транспорту. Для удосконалення транспортно-технологічної схеми доставки вантажу від виробника до споживача, шляхом скорочення часу доставки, є саме інтермодальне перевезення, бо зменьшується час на перевалку товару з кузова транспортного засобу в контейнер та навпаки. Іноземні компанії вже багато років використовують дані первезення та маєть позитиний розвиток, використовуючи залізничний транспорт, як найдешевший та найекологічний.

Перевагою використання інтермодальних перевезень є така особливість організації перевезення, як при виконанні перевезення та зміні виду транспорту, товар не перевантажується. Від почптку війни у 2022 році, коли наші порти не працюють, ми вимушені користуватися портами країни-сусіда Польщі.

Перевезення також відбувається в змішаному сполученні, продукція поставляється в рефконтейнері автомобільним транспортом від складу виробника на залізничну станцію, де контейнер перевантажується на платформу і далі відправляється до вантажного залізничного терміналу Ліски в м. Київ. Після прибуття його перевантажують в автомобіль та доставляється швидкопсувний вантаж до логістичного складу отримувача.

В останній час залізниця має розвиток в міжнародних доставках вантажів, так як порти та аеропорти України не працюють, а автомобільний транспорт втрачає багато часу при перетині автомобільних пунктів пропуску. Тому перехід до інтермодальних перевезень, коли використання різних видів транспорту без перевантаження вантажу скорочує час доставки вантажу. При перевезенні швидкопсувних вантажів, коли дуже важливо виконувати перевезення швидко та зберігаючи температуру транспортування на рівні завантаження в кузов. Також при використанні залізничного транспорта можно зменьшити час доставки, не зупиняючись в великих чергах на міжнародних автомобільних пунктах пропуску. Тим більше, що залізнична інфрастукткра характеризується розвиненою мережею шляхів, що сполучають центри країни з маленьким містами. Але є недолік в залізничних перевезеннях – ширина колій в Україні та Європі відрізняються, для збільшення швидкості доставки вантажу, треба добудувати європейську ширину колій на території України. Так як обсяг перевезень з кожним роком буде тільки збільшуватись.

Схожість мультимодального та інтермодального перевезення полягає є застосування де-кількох видів транспорту. А основна відмінність буде в тому, що мультимодальне перевезення передбачає наявність одного логістичного оператора, який протягом усього транспортування під єдиним транспортним документом буде нести відповідальність за цей вантаж. Основним недоліком інтермодального перевезення є оформлення декількох транспортних накладних, відповідно між компаніями перевізниками, які приймають участь в процесі доставки вантажу, розподіляється відповідальність за товар. Але з часом, коли всі документи будуть оформлюватися в цифровому форматі, це також не буде проблемою. Ефективність транспортного процесу є одним із ключових показників оцінювання результативності функціонування логістичних систем та організації перевезень. У наукових дослідженнях ефективність розглядають як співвідношення отриманого результату до витрат, необхідних для його досягнення. Залежно від характеру дослідження виділяють економічну, технологічну, соціальну та управлінську ефективність транспортних процесів.

Оцінювання ефективності перевезень здійснюється за допомогою системи вартісних і натуральних показників. До вартісних показників належать витрати, прибуток, собівартість перевезень та рентабельність, тоді як натуральні показники характеризують продуктивність транспортних засобів, тривалість перевезень, обсяг перевезеного вантажу та використання ресурсів. При цьому натуральні показники є основою для формування вартісних оцінок ефективності транспортного процесу.

На ефективність перевезень впливають численні фактори, серед яких дорожні умови, конструктивно-експлуатаційні характеристики транспортних засобів, методи організації руху, фізико-хімічні властивості вантажу, величина партії відправлення та економічні умови здійснення перевезень. Сукупний вплив цих чинників відображається у собівартості перевезення, яка є одним із найбільш узагальнюючих критеріїв оцінювання ефективності транспортного процесу.

Сучасні підходи до оцінювання транспортних процесів ґрунтуються на уявленні про дискретність перевезень, відповідно до якого транспортний процес розглядається як сукупність окремих операцій і рейсів протягом певного періоду часу. Це дозволяє більш детально аналізувати ефективність окремих етапів доставки вантажу та визначати фактори, що впливають на результативність функціонування транспортної системи.

На ефективність перевезень швидкопсувних вантажів впливає сукупність логістичних та економічних факторів, які доцільно розглядати окремо через різний характер їх впливу на результати транспортного процесу.

До логістичних факторів належать тривалість доставки, дотримання температурного режиму, надійність транспортного обслуговування, рівень збереження продукції, маршрутизація перевезень, узгодженість роботи різних видів транспорту та інфраструктурні обмеження. Саме ці фактори визначають якість функціонування холодового ланцюга постачання та можливість доставки продукції без втрати її споживчих властивостей.

Економічні фактори характеризують вартісну сторону транспортного процесу та включають собівартість перевезення, транспортні витрати, витрати на перевантаження, використання рухомого складу, витрати на зберігання та можливі втрати від псування продукції. Узагальнюючим економічним показником ефективності є собівартість перевезення, яка відображає сукупний вплив технічних, технологічних та організаційних умов виконання доставки.

Виділення логістичних та економічних факторів в окремі групи дозволяє більш повно оцінити ефективність вибору виду транспорту. Якщо логістичні фактори характеризують рівень сервісу та якість доставки, то економічні – доцільність використання конкретної транспортно-технологічної схеми. Саме тому їх спільне дослідження забезпечує комплексне оцінювання ефективності перевезень швидкопсувних вантажів.

Таблиця 1

Логістичні аспекти вибору виду транспорту для перевезення швидкопсувних вантажів

Логістичний аспект	Характеристика	Очікуваний результат
Забезпечення температурного режиму	Підтримання нормативної температури під час транспортування та перевантаження	Зниження ризику псування продукції

Логістичний аспект	Характеристика	Очікуваний результат
Швидкість доставки	Скорочення тривалості транспортного циклу	Підвищення якості транспортного обслуговування
Раціональна маршрутизація	Оптимізація маршрутів руху транспорту	Скорочення часу доставки та пробігу
Узгодження роботи видів транспорту	Координація мультимодальних та інтермодальних перевезень	Підвищення стабільності транспортного процесу
Мінімізація перевантажувальних операцій	Скорочення кількості перевантажень продукції	Збереження якості швидкопсувних вантажів
Інфраструктурна адаптивність	Використання альтернативних маршрутів і транспортних вузлів	Підвищення стійкості логістичної системи
Цифровий контроль перевезень	Використання GPS-моніторингу та систем контролю температури	Підвищення рівня контролю транспортного процесу

Аналіз логістичних аспектів вибору виду транспорту для перевезення швидкопсувних вантажів, наведених у табл. 1, свідчить про те, що ключовими умовами забезпечення ефективності транспортного процесу є дотримання температурного режиму, скорочення тривалості доставки та раціональна маршрутизація перевезень. Особливого значення набуває координація роботи різних видів транспорту у системі мультимодальних та інтермодальних перевезень, що дозволяє підвищити стабільність холодового ланцюга постачання та мінімізувати ризики втрати якості продукції.

Дані табл. 2 підтверджують, що економічна ефективність перевезень швидкопсувних вантажів визначається рівнем транспортно-логістичних витрат, які формуються під впливом витрат на транспортування, перевантаження, використання холодильного обладнання, енергоресурсів та втрат продукції внаслідок порушення температурного режиму. Встановлено, що раціональне поєднання різних видів транспорту дозволяє знизити непродуктивні витрати та підвищити продуктивність транспортного процесу.

Таблиця 2

Економічні аспекти вибору виду транспорту для перевезення швидкопсувних вантажів

Економічний аспект	Характеристика	Очікуваний результат
Собівартість перевезення	Формування витрат на транспортування та супутні операції	Оптимізація транспортно-логістичних витрат
Витрати на паливо та енергоресурси	Споживання пального та енергії холодильним обладнанням	Зниження експлуатаційних витрат
Витрати на перевантаження	Виконання вантажно-розвантажувальних операцій	Скорочення непродуктивних витрат

Економічний аспект	Характеристика	Очікуваний результат
Втрати продукції	Списання продукції внаслідок порушення температурного режиму	Підвищення економічної ефективності
Використання транспортних ресурсів	Рівень завантаження транспортних засобів	Підвищення продуктивності перевезень
Час простоїв транспорту	Витрати часу на очікування та затримки	Скорочення додаткових витрат
Використання змішаних перевезень	Раціональне поєднання різних видів транспорту	Зниження загальної вартості доставки

Результати аналізу залежності собівартості перевезення від відстані доставки, наведені на рис. 1, свідчать про зміну ефективності використання різних видів транспорту залежно від дальності перевезення. Встановлено, що на коротких відстанях найбільш економічно доцільним є використання автомобільного транспорту, тоді як зі збільшенням дальності доставки ефективність змішаних та інтермодальних перевезень зростає за рахунок зниження питомих транспортних витрат та оптимізації логістичних операцій. При цьому використання залізничного транспорту у складі змішаних перевезень сприяє підвищенню стабільності транспортного процесу та скороченню часу простоїв. Результати аналізу залежності собівартості перевезення від відстані доставки, наведені на рис. 1, свідчать про зміну економічної доцільності використання різних видів транспорту залежно від дальності перевезення. Встановлено, що на коротких відстанях найбільш ефективним є автомобільний транспорт завдяки високій маневреності, можливості доставки «від дверей до дверей» та відсутності додаткових операцій перевантаження. Зі збільшенням відстані доставки зростає економічна ефективність змішаних та інтермодальних перевезень, що пояснюється зниженням питомих транспортних витрат і можливістю використання залізничного транспорту на магістральних ділянках маршруту.

У країнах Європейського Союзу розвиток інтермодальних перевезень є одним із пріоритетних напрямів транспортної політики, що обумовлено необхідністю скорочення викидів CO_2, зниження навантаження на автомобільні дороги та реалізації принципів зеленої логістики. Для перевезень на відстані понад 500–700 км значна частина вантажопотоків переміщується за участю залізничного транспорту, тоді як автомобільний транспорт використовується переважно на початкових та кінцевих етапах доставки.

На відміну від європейської практики, в Україні переважають автомобільні перевезення навіть на значних відстанях, що обумовлено недостатнім розвитком інтермодальної інфраструктури, обмеженою кількістю логістичних терміналів та особливостями організації міжнародних перевезень в умовах воєнного стану. Водночас результати дослідження свідчать, що використання інтермодальних схем за участю залізничного транспорту дозволяє знизити собівартість доставки

швидкопсувних вантажів на великих відстанях, підвищити надійність транспортного процесу та забезпечити стабільність функціонування холодового ланцюга постачання.

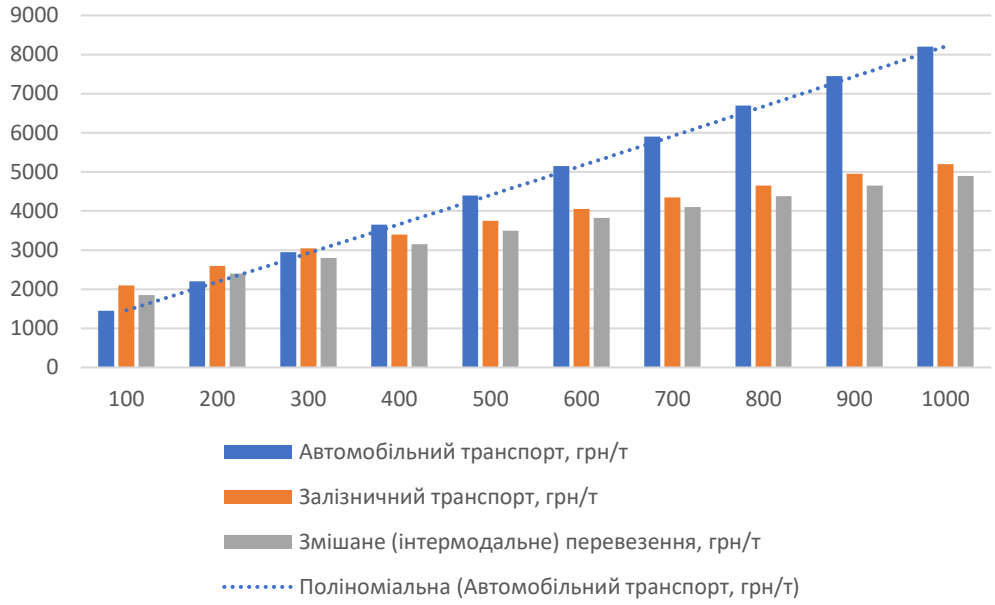

Рисунок 1 Залежність собівартості перевезення від відстані доставки

Отже, за критерій ефективності перевезень доцільно прийняти собівартість доставки однієї тонни вантажу з урахуванням дискретності транспортного процесу та особливостей функціонування холодових ланцюгів постачання. Для проведення відповідних розрахунків необхідним є визначення параметрів вантажопотоків, тривалості та вартості окремих операцій транспортного процесу, а також врахування конструктивно-експлуатаційних характеристик транспортних засобів і умов організації перевезень.

Висновки. У результаті дослідження встановлено, що ефективність перевезення швидкопсувних вантажів значною мірою залежить від раціонального вибору виду транспорту, параметрів транспортного процесу та організації маршрутизації доставки. Визначено, що ключовими логістичними факторами забезпечення ефективності перевезень є дотримання температурного режиму, скорочення тривалості доставки, мінімізація перевантажувальних операцій та координація роботи різних видів транспорту.

Доведено, що економічна ефективність перевезень формується під впливом комплексу технічних, технологічних, організаційних та економічних факторів, а інтегральним показником оцінювання ефективності транспортного процесу є собівартість доставки вантажу. Встановлено, що зі збільшенням відстані перевезення ефективність інтермодальних та змішаних схем доставки підвищується за рахунок зниження питомих транспортних витрат та оптимізації транспортно-логістичних операцій.

Обґрунтовано доцільність використання мультимодальних та інтермодальних перевезень у системі доставки швидкопсувної продукції в умовах нестабільного зовнішнього середовища, перевантаження автомобільних пунктів пропуску та обмеження функціонування портової інфраструктури.

Запропоновані підходи дозволяють підвищити ефективність функціонування холодових ланцюгів постачання, забезпечити стабільність транспортного процесу та знизити логістичні витрати.

Література:

1. Ільченко Н., Становий О. Трансформація фармацевтичних ланцюгів постачання на засадах зеленої логістики // Економіка та суспільство. 2026. № 85. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2026-85-139.

2. Ануфрієва Т.Г. Функціонування ланцюгів постачання швидкопсувних продуктів в реаліях ведення торговельного бізнесу в Україні // Економіка та суспільство. 2024. № 60. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-60-122.

3. Харсун Л.Г., Коваленко Ю.О. Ризики ланцюгів постачання торговельних компаній в умовах війни // Scientia Fructuosa. 2022. № 146(6). С. 49–62. DOI: https://doi.org/10.31617/1.2022(146)04.

4. Кунда Н.Т. Логістичні рішення в ланцюгах постачання швидкопсувних продуктів // Proceedings of the InterConf. 2021. DOI: https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.08.2021.035.

5. Ільченко Н.Б., Шандрівська О.Є. Інтеграція транспортно-логістичних процесів у системі постачання продукції // Економіка та суспільство. 2023. № 54.

6. Чайка-Петегирич Л.Б. Особливості розвитку мультимодальних перевезень в Україні // Причорноморські економічні студії. 2020. Вип. 53. С. 241–246. DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-33-41.

References

1. Ilchenko, N., & Stanovyi, O. (2026). Transformatsiia farmatsevtychnykh lantsiuhiv postachannia na zasadakh zelenoi lohistyky [Transformation of pharmaceutical supply chains based on green logistics principles]. Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society, 85. Retrieved from https://doi.org/10.32782/2524-0072/2026-85-139 [in Ukrainian].

2. Anufriyeva, T.H. (2024). Funktsionuvannia lantsiuhiv postachannia shvydkopsuvnykh produktiv v realiiakh vedennia torhovelnoho biznesu v Ukraini [Functioning of supply chains for perishable products in the realities of conducting trade business in Ukraine]. Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society, 60. Retrieved from https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-60-122

3. Kharsun, L.H., & Kovalenko, Yu.O. (2022). Ryzyky lantsiuhiv postachannia torhovelnykh kompanii v umovakh viiny [Supply chain risks of trading companies under wartime conditions]. Scientia Fructuosa, 146(6), 49–62. Retrieved from https://doi.org/10.31617/1.2022(146)04 [in Ukr].

4. Kunda, N.T. (2021). Lohistychni rishennia v lantsiuhakh postachannia shvydkopsuvnykh produktiv [Logistics solutions in perishable products supply chains]. Proceedings of the InterConf. Retrieved from https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.08.2021.035 [in Ukrainian].

5. Ilchenko, N.B., & Shandrivska, O.Ye. (2023). Intehratsiia transportno-lohistychnykh protsesiv u systemi postachannia produktsii [Integration of transport and logistics processes in the product supply system]. Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society, 54 [in Ukrainian].

6. Chayka-Petehyrych, L.B. (2020). Osoblyvosti rozvytku multymodalnykh perevezen v Ukraini

Дата першого надходження статті до видання: 13.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.05.2026

УДК 331.108:005.32:331.101.3

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2873-2882

Винничук Роксолана Олександрівна к.е.н., доцент, доцент кафедри менеджменту персоналу та адміністрування Національного університету «Львівська політехніка», м.Львів, http://orcid.org/0000-0002-4727-395X

Сподарик Оксана Мар'янівна студент-магістр Національного університету «Львівська політехніка», м.Львів

ЛЮДИНОЦЕНТРИЧНИЙ ПІДХІД ДО РЕКРУТИНГУ ЧЕРЕЗ ПРАКТИКИ ДОБРОБУТУ ПЕРСОНАЛУ

Анотація. У статті досліджено роль практик добробуту персоналу у формуванні людиноцентричного підходу до рекрутингу в сучасних організаціях. Обґрунтовано актуальність трансформації традиційних підходів до управління персоналом в умовах посилення конкуренції за таланти, зміни очікувань працівників та зростання значення нематеріальних чинників при виборі місця роботи. Визначено, що сучасні кандидати дедалі більше орієнтуються не лише на рівень матеріальної винагороди, але й на психологічний комфорт, баланс між професійним і особистим життям, корпоративну культуру, можливості професійного розвитку та рівень підтримки з боку роботодавця. Розкрито сутність людиноцентричного підходу до управління персоналом, який передбачає орієнтацію на потреби працівника, підтримку його добробуту та формування позитивного досвіду взаємодії з організацією. Встановлено, що практики добробуту персоналу є важливою складовою сучасного управління людськими ресурсами та виконують роль інструменту підвищення привабливості роботодавця на ринку праці. Проаналізовано основні складові добробуту персоналу, зокрема фізичний, психологічний, соціальний, професійний та фінансовий добробут, а також їх вплив на формування позитивного бренду роботодавця. У статті пояснено трансформацію сучасного рекрутингу від традиційного процесу підбору кадрів до формування позитивного досвіду кандидата та побудови довгострокових взаємовідносин між організацією і потенційними працівниками. Визначено основні характеристики людиноцентричного підходу до рекрутингу, серед яких повага до кандидата, прозорість комунікації, психологічний комфорт та етична взаємодія у процесі підбору персоналу. Запропоновано схему взаємозв'язку практик добробуту персоналу, людиноцентричного підходу до рекрутингу та привабливості роботодавця. Зроблено висновок, що інтеграція практик добробуту у систему управління персоналом сприяє підвищенню ефективності залучення талантів, формуванню позитивного бренду роботодавця та забезпеченню конкурентоспроможності організації на ринку праці.

Ключові слова: добробут персоналу, рекрутинг, управління персоналом, бренд працедавця

Vynnychuk Roksolana Oleksandrivna, Candidate of economic sciences, associate professor, Associate Professor of the Department of Personnel Management and Administration**,** Lviv Polytechnic National University**,** Lviv, http://orcid.org/0000-0002-4727-395X

Spodaryk Oksana Marianivna Master's Student, Lviv Polytechnic National University, Lviv

HUMAN-CENTERED APPROACH TO RECRUITMENT THROUGH EMPLOYEE WELLBEING PRACTICES

Abstract. The article examines the role of employee well-being practices in shaping a human-centered approach to recruitment in modern organizations. The relevance of transforming traditional approaches to human resource management amid increasing competition for talent, changing employee expectations, and the growing importance of non-material factors in job choice is substantiated. It is determined that modern candidates increasingly focus not only on financial compensation but also on psychological comfort, work-life balance, corporate culture, opportunities for professional development, and the level of support provided by the employer. The essence of the human-centered approach to personnel management is revealed: focusing on employees' needs, supporting their well-being, and creating a positive experience of interacting with the organization. It is established that employee well-being practices are an important component of modern human resource management and serve as a tool for increasing employer attractiveness in the labor market. The main components of employee well-being, including physical, psychological, social, professional, and financial well-being, as well as their influence on the formation of a positive employer brand, are analyzed. The article investigates the transformation of modern recruitment from a traditional personnel selection process to a focus on creating a positive candidate experience and developing long-term relationships between organizations and potential employees. The main characteristics of a human-centered approach to recruitment are identified, including respect for the candidate, transparent communication, psychological comfort, and ethical interactions throughout the recruitment process. A scheme illustrating the relationship between employee well-being practices, a human-centered recruitment approach, and employer attractiveness is proposed. It is concluded that integrating well-being practices into the personnel management system contributes to more effective talent attraction, a positive employer brand, and enhanced organizational competitiveness in the labor market.

Keywords: employee well-being, recruitment, human resource management, employer brand.

Постановка проблеми. У сучасних умовах ринку праці організації дедалі частіше стикаються з труднощами залучення й утримання кваліфікованого персоналу. Посилення конкуренції за таланти змушує роботодавців переосмислювати традиційні підходи до рекрутингу, оскільки кандидати дедалі більше цінують не лише оплату праці та стабільність, а й психологічний комфорт, умови праці та баланс між роботою й особистим життям. Після пандемії COVID-19 питання ментального здоров'я і добробуту працівників набули особливої ваги, а добробут персоналу перетворився на важливий чинник конкурентоспроможності організації на ринку праці. Сучасні кандидати оцінюють роботодавця також за корпоративною культурою, рівнем підтримки працівників і гнучкістю умов праці. У зв'язку з цим рекрутинг трансформується з процесу закриття вакансій у систему формування позитивного досвіду кандидата та довгострокових взаємовідносин з потенційними працівниками. Це зумовлює поширення людиноцентричного підходу, у межах якого працівник розглядається як ключова цінність, а практики добробуту стають важливим інструментом підтримки його фізичного, психологічного, соціального та професійного благополуччя.

Водночас у науковій літературі питання взаємозв'язку практик добробуту персоналу та сучасного рекрутингу залишається недостатньо комплексно дослідженим. Значна частина досліджень присвячена окремо проблематиці добробуту працівників або питанням бренду роботодавця та залучення талантів. Проте потребують подальшого вивчення механізми впливу практик добробуту на привабливість організації для кандидатів та формування позитивного досвіду взаємодії з роботодавцем. Особливої актуальності ця проблема набуває в умовах трансформації моделей зайнятості, поширення дистанційної роботи та зміни ціннісних орієнтирів молодого покоління працівників. У зв'язку з цим виникає необхідність дослідження ролі практик добробуту персоналу у формуванні людиноцентричного підходу до рекрутингу та визначення їх впливу на ефективність залучення кандидатів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про зростання наукового інтересу до проблематики добробуту персоналу та трансформації сучасних підходів до управління людськими ресурсами. Значна увага у працях зарубіжних науковців приділяється питанням впливу добробуту працівників на продуктивність праці, залученість персоналу та ефективність діяльності організацій.

Зокрема, Michael Armstrong та Stephen Taylor розглядають добробут персоналу як важливий елемент сучасної системи управління людськими ресурсами, що безпосередньо впливає на мотивацію працівників та конкурентоспроможність організації [1]. Дослідження Cary Cooper та Ivan Robertson акцентують увагу на взаємозв'язку між психологічним благополуччям працівників, рівнем задоволеності працею та результативністю діяльності організації [2].

Проблематику бренду роботодавця та його значення у процесі залучення талантів досліджує Richard Mosley, який підкреслює роль корпоративної культури, цінностей організації та досвіду працівників у формуванні привабливості роботодавця для потенційних кандидатів [3]. Важливий внесок у розвиток сучасних підходів до управління персоналом зробила Denise Rousseau, яка обґрунтовує необхідність переосмислення взаємовідносин між працівником та роботодавцем в умовах змін ринку праці та зростання значення людиноцентричного підходу [4]. Дослідження Jan-Emmanuel De Neve та George Ward доводять, що практики добробуту позитивно впливають не лише на внутрішній стан працівників, але й на репутацію організації та її здатність залучати й утримувати таланти [5]. Водночас Susan Jackson, Randall Schuler та Kaifeng Jiang наголошують на необхідності інтеграції стратегічного управління людськими ресурсами із сучасними підходами до формування позитивного досвіду працівника та підтримки його добробуту [6]. Незважаючи на значну кількість наукових праць, питання впливу практик добробуту персоналу на формування людиноцентричного підходу до рекрутингу та привабливості роботодавця потребують подальших досліджень.

Метою статті є дослідження ролі практик добробуту персоналу у формуванні людиноцентричного підходу до рекрутингу та визначення їх впливу на привабливість роботодавця і ефективність залучення кандидатів.

Виклад основного матеріалу. Людиноцентричний підхід у сучасному управлінні персоналом ґрунтується на визнанні працівника ключовою цінністю та орієнтації управлінських процесів на його потреби, інтереси й добробут. На відміну від традиційного підходу, де працівник розглядався переважно як ресурс, він передбачає створення умов для професійного розвитку, самореалізації й психологічного комфорту. Його метою є баланс між цілями організації та потребами працівників, що підвищує їхню залученість, лояльність і ефективність праці. Значення цього підходу зростає через зміну очікувань працівників, поширення гнучких форм зайнятості та посилення уваги до якості трудового життя. Важливою складовою людиноцентричного підходу є формування позитивного досвіду працівника на всіх етапах взаємодії з організацією – від рекрутингу до професійного розвитку й утримання персоналу. У цьому контексті особливого значення набувають практики добробуту, що охоплюють підтримку фізичного й ментального здоров’я, баланс між роботою та особистим життям, безпечний психологічний клімат і можливості розвитку. Їх упровадження сприяє підвищенню задоволеності працівників, зміцненню бренду роботодавця та привабливості організації для кандидатів. Отже, людиноцентричний підхід стає важливою складовою сучасного управління персоналом і конкурентоспроможності організації на ринку праці.

У сучасних умовах розвитку системи управління персоналом добробут працівників розглядається як одна з ключових складових ефективного HR-менеджменту, оскільки саме рівень фізичного, психологічного та соціального

благополуччя персоналу значною мірою визначає продуктивність праці, мотивацію, залученість і лояльність працівників до організації. На відміну від традиційних підходів, орієнтованих переважно на економічні результати діяльності, сучасний HR-менеджмент дедалі більше акцентує увагу на створенні комфортного та підтримувального робочого середовища, здатного забезпечити гармонійний розвиток працівника та підтримання балансу між професійним і особистим життям. Практики добробуту охоплюють широкий спектр напрямів, серед яких підтримка ментального здоров'я, розвиток корпоративної культури, забезпечення гнучких умов праці, професійного розвитку та соціальної підтримки персоналу. Основні складові добробуту персоналу в системі сучасного HR-менеджменту наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Основні складові добробуту персоналу в системі сучасного HR-менеджменту

Складова добробуту	**Характеристика**	**Приклади HR-практик**
Фізичний добробут	Підтримка фізичного здоров'я та безпечних умов праці	Медичне страхування, спорт, ергономічні робочі місця
Психологічний добробут	Забезпечення емоційного комфорту та зниження рівня стресу	Психологічна підтримка, антистресові програми
Соціальний добробут	Формування позитивного соціального середовища	Командна робота, корпоративні заходи
Професійний добробут	Можливість професійного розвитку та самореалізації	Навчання, кар'єрне зростання, менторство
Фінансовий добробут	Відчуття фінансової стабільності працівника	Конкурентна оплата праці, бонуси, компенсації
Добробут балансу життя і роботи	Підтримка гармонії між роботою та особистим життям	Гнучкий графік, дистанційна робота, додаткові вихідні

Розвиток ринку праці та зміна очікувань працівників зумовили трансформацію підходів до рекрутингу. Якщо раніше він зводився переважно до пошуку кандидатів для швидкого закриття вакансій за формальними критеріями, то в умовах дефіциту талантів, цифровізації та посилення конкуренції його роль у системі управління персоналом істотно зросла. Унаслідок цього сучасний рекрутинг перетворюється на процес формування позитивного досвіду кандидата та довгострокових взаємовідносин з потенційними працівниками. Відтак у центрі уваги опиняються не лише професійні навички, а й цінності, мотивація та потреби кандидата. Саме тому поширюється людиноцентричний підхід, що передбачає повагу, прозору комунікацію, психологічний комфорт і розвиток бренду роботодавця. Водночас змінюються і критерії вибору роботи. Якщо раніше визначальними були оплата праці та стабільність зайнятості, то нині кандидати дедалі більше цінують психологічний комфорт, можливості розвитку, баланс між роботою й особистим життям, а також корпоративну

культуру. Особливо помітною ця тенденція є серед молодших поколінь працівників. Ці зміни посилилися під впливом пандемії COVID-19, поширення дистанційної роботи та зростання уваги до ментального здоров'я. Унаслідок цього кандидати більш критично оцінюють гнучкість умов праці, рівень підтримки працівників, відкритість комунікації та відповідність діяльності організації їхнім цінностям. Отже, перехід до людиноцентричного рекрутингу стає необхідністю, а практики добробуту – важливим інструментом підвищення привабливості роботодавця й залучення талантів.

У сучасних умовах конкуренції за кваліфікованих працівників практики добробуту персоналу стають важливим чинником формування привабливості роботодавця на ринку праці. Організації, які приділяють увагу підтримці фізичного, психологічного та соціального благополуччя працівників, сприймаються кандидатами як більш стабільні, надійні та орієнтовані на людину. У результаті добробут персоналу поступово перетворюється не лише на елемент внутрішньої кадрової політики, але й на важливу складову зовнішнього іміджу організації. Практики підтримки працівників формують позитивне сприйняття роботодавця, підвищують рівень довіри до організації та сприяють зміцненню її конкурентних позицій у процесі залучення талантів.

Особливого значення у цьому контексті набувають гнучкі умови праці, підтримка балансу між професійним і особистим життям, можливості професійного розвитку, психологічна підтримка та сприятливий емоційний клімат у колективі. Саме такі аспекти дедалі частіше стають вирішальними під час вибору місця роботи, особливо серед молодих працівників та висококваліфікованих спеціалістів. Важливу роль також відіграє корпоративна культура організації, яка демонструє реальне ставлення роботодавця до персоналу та рівень турботи про працівників. За наявності позитивного досвіду працівники частіше рекомендують організацію іншим кандидатам, що додатково посилює привабливість бренду роботодавця та формує позитивну репутацію на ринку праці. Сучасні інформаційні технології та цифрові комунікації значно підвищують вплив практик добробуту на сприйняття роботодавця кандидатами. Відгуки працівників у соціальних мережах, професійних спільнотах і спеціалізованих платформах формують уявлення потенційних кандидатів про реальні умови праці в організації. У таких умовах формальний декларований імідж роботодавця вже не є достатнім, оскільки кандидати орієнтуються насамперед на автентичний досвід працівників. Саме тому організації дедалі активніше інтегрують практики добробуту у систему формування бренду роботодавця, використовуючи їх як інструмент підвищення привабливості, залучення талантів та формування довгострокових конкурентних переваг на ринку праці.

У сучасних умовах рекрутинг дедалі більше орієнтується не лише на оцінювання професійних компетентностей кандидата, але й на формування позитивного досвіду взаємодії з роботодавцем на всіх етапах підбору персоналу.

Людиноцентричний підхід у процесі рекрутингу передбачає сприйняття кандидата не як об'єкта відбору, а як рівноправного учасника комунікації, потреби, очікування та емоційний стан якого мають важливе значення для організації. У межах такого підходу особлива увага приділяється повазі до кандидата, прозорості процесу рекрутингу, якості комунікації та створенню комфортних умов взаємодії. Формування позитивного досвіду кандидата стає важливим чинником не лише успішного залучення персоналу, але й зміцнення бренду роботодавця.

Людиноцентричний досвід кандидата охоплює всі етапи взаємодії з організацією – від ознайомлення з вакансією до отримання остаточного рішення щодо працевлаштування.

Важливими складовими такого підходу є чіткість і зрозумілість інформації про вакансію, своєчасний зворотний зв'язок, доброзичливий стиль комунікації, дотримання етичних принципів під час співбесіди та повага до часу кандидата. Особливого значення набуває психологічний комфорт кандидата, який формується через відкритість процесу рекрутингу, відсутність токсичної поведінки та створення атмосфери довіри. Навіть у випадку відмови у працевлаштуванні позитивний досвід взаємодії може сприяти формуванню позитивного ставлення до організації та підвищувати ймовірність повторного звернення кандидата у майбутньому.

У сучасних умовах розвитку цифрових технологій та соціальних мереж досвід кандидатів набуває особливої ваги, оскільки інформація про процес рекрутингу швидко поширюється серед потенційних працівників. Негативний досвід взаємодії з роботодавцем може суттєво впливати на репутацію організації та знижувати її привабливість на ринку праці. Саме тому людиноцентричний підхід до формування досвіду кандидата поступово стає важливою складовою сучасної системи управління персоналом. Практики добробуту персоналу при цьому виконують роль інструменту підтримки позитивної корпоративної культури, що сприяє формуванню довіри, емоційної залученості кандидатів та підвищенню ефективності рекрутингу.

Сучасний рекрутинг дедалі більше орієнтується на формування позитивного досвіду взаємодії кандидата з організацією та врахування його потреб, очікувань і цінностей. У таких умовах практики добробуту персоналу стають важливим інструментом формування людиноцентричного підходу до управління персоналом і рекрутингу. Підтримка психологічного комфорту, забезпечення гнучких умов праці, професійного розвитку та балансу між роботою й особистим життям сприяють не лише підвищенню задоволеності працівників, але й формуванню позитивного бренду роботодавця. У результаті практики добробуту впливають на привабливість організації для потенційних кандидатів та підвищують ефективність залучення талантів. Взаємозв'язок між практиками добробуту персоналу, людиноцентричним підходом до рекрутингу та привабливістю роботодавця представлено на рис. 1.

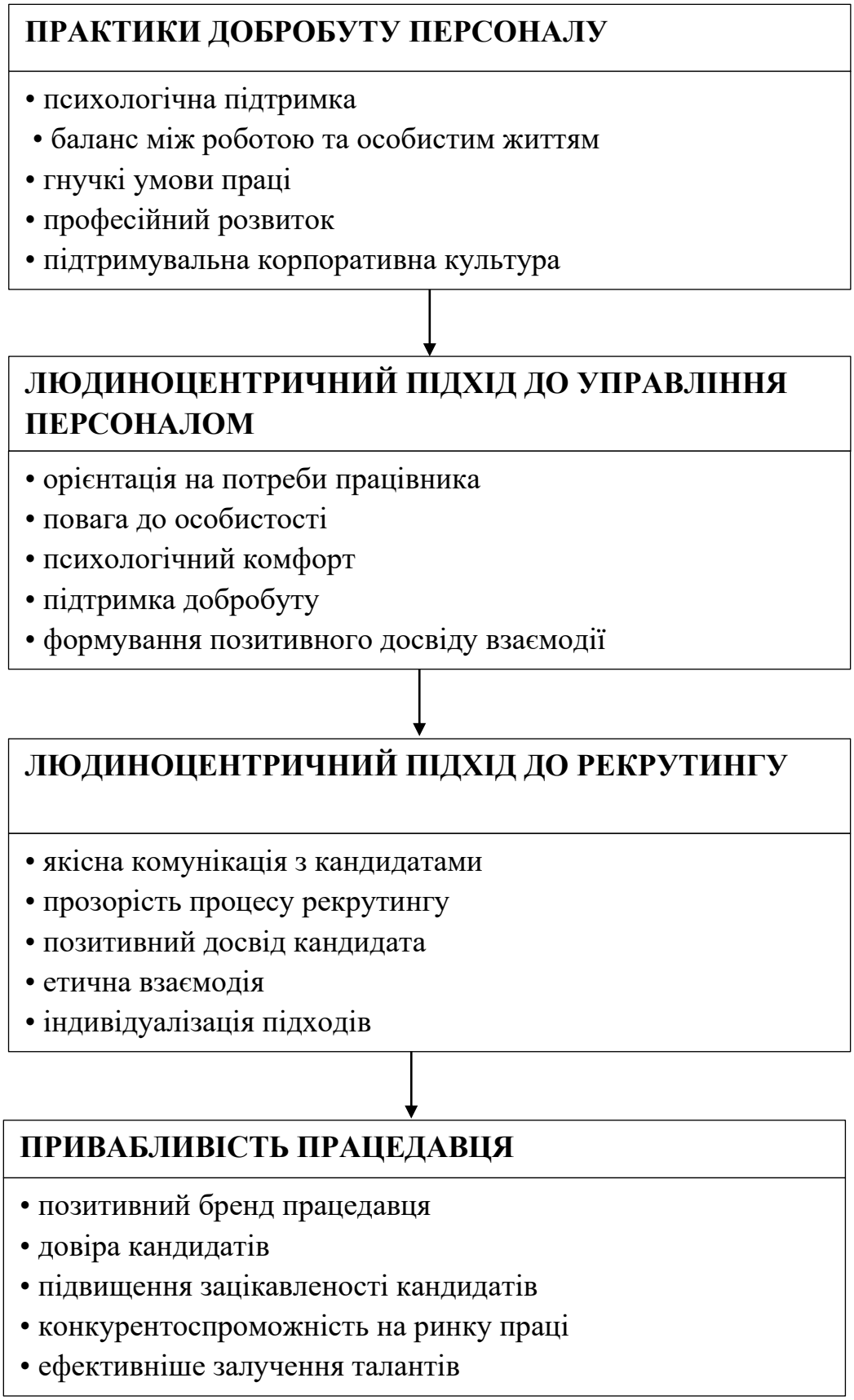

Рис. 1. Взаємозв'язок практик добробуту персоналу, людиноцентричного підходу до рекрутингу та привабливості працедавця.

Узагальнюючи наведені положення, можна стверджувати, що практики добробуту персоналу поступово перетворюються на стратегічний інструмент сучасного рекрутингу та формування конкурентних переваг організації на ринку праці. Людиноцентричний підхід до взаємодії з кандидатами сприяє створенню позитивного досвіду рекрутингу, підвищенню довіри до роботодавця та зміцненню його репутації. Водночас інтеграція практик добробуту у систему управління персоналом дозволяє організаціям не лише ефективніше залучати таланти, але й підтримувати довгострокову залученість та лояльність працівників. Отже, забезпечення добробуту персоналу стає важливою умовою формування привабливого бренду роботодавця та розвитку людиноцентричної моделі рекрутингу в сучасних організаціях.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У результаті проведеного дослідження встановлено, що в сучасних умовах трансформації ринку праці практики добробуту персоналу набувають важливого значення у системі управління людськими ресурсами та поступово перетворюються на стратегічний інструмент сучасного рекрутингу. Обґрунтовано, що людиноцентричний підхід до управління персоналом передбачає орієнтацію на потреби працівника, підтримку його психологічного, соціального та професійного благополуччя, а також формування позитивного досвіду взаємодії з організацією. Визначено, що сучасні кандидати дедалі більше звертають увагу не лише на рівень матеріальної винагороди, але й на умови праці, корпоративну культуру, баланс між професійним і особистим життям, можливості розвитку та рівень підтримки з боку роботодавця. У ході дослідження встановлено взаємозв'язок між практиками добробуту персоналу, людиноцентричним підходом до рекрутингу та привабливістю роботодавця. Доведено, що впровадження практик підтримки добробуту сприяє формуванню позитивного бренду роботодавця, підвищенню рівня довіри кандидатів та ефективнішому залученню талантів. Водночас людиноцентричний підхід до формування досвіду кандидата забезпечує покращення комунікації з потенційними працівниками, підвищує якість взаємодії у процесі рекрутингу та позитивно впливає на репутацію організації на ринку праці. Запропонована схема взаємозв'язку практик добробуту персоналу та сучасного рекрутингу дозволяє комплексно відобразити роль добробуту як важливої складової сучасної системи управління персоналом.

Перспективи подальших досліджень полягають у проведенні емпіричного аналізу впливу окремих практик добробуту на поведінку кандидатів та ефективність рекрутингу в різних сферах діяльності. Особливий науковий інтерес становить дослідження відмінностей у сприйнятті практик добробуту представниками різних поколінь працівників, а також аналіз впливу цифровізації та дистанційних форматів роботи на трансформацію людиноцентричного підходу до рекрутингу. Перспективним напрямом подальших наукових пошуків також є розроблення моделей оцінювання ефективності практик добробуту персоналу у формуванні бренду роботодавця та забезпеченні довгострокової конкурентоспроможності організацій на ринку праці.

Література

1. Michael Armstrong, M., & Stephen Taylor, S. (2023). *Armstrong's handbook of human resource management practice* (16th ed.). Kogan Page.
2. Cary Cooper, C., & Ivan Robertson, I. T. (Eds.). (2022). *Well-being: Productivity and happiness at work* (2nd ed.). Palgrave Macmillan.
3. Richard Mosley, R. (2014). Employer brand management: Practical lessons from the world's leading employers. *Wiley-Blackwell*.
4. Denise Rousseau, D. M. (2021). The changing employee-employer relationship: Implications for human resource management. *Human Resource Management Review, 31*(2), 100755.
5. Jan-Emmanuel De Neve, J.-E., & George Ward, G. (2023). Workplace well-being and employee performance: Evidence from global labor market trends. *Journal of Organizational Effectiveness: People and Performance, 10*(1), 45–61.
6. Susan Jackson, S. E., Randall Schuler, R. S., & Kaifeng Jiang, K. (2014). An aspirational framework for strategic human resource management. *The Academy of Management Annals, 8*(1), 1–56.

References

7. Michael Armstrong, M., & Stephen Taylor, S. (2023). *Armstrong's handbook of human resource management practice* (16th ed.). Kogan Page.
8. Cary Cooper, C., & Ivan Robertson, I. T. (Eds.). (2022). *Well-being: Productivity and happiness at work* (2nd ed.). Palgrave Macmillan.
9. Richard Mosley, R. (2014). Employer brand management: Practical lessons from the world's leading employers. *Wiley-Blackwell*.
10. Denise Rousseau, D. M. (2021). The changing employee-employer relationship: Implications for human resource management. *Human Resource Management Review, 31*(2), 100755.
11. Jan-Emmanuel De Neve, J.-E., & George Ward, G. (2023). Workplace well-being and employee performance: Evidence from global labor market trends. *Journal of Organizational Effectiveness: People and Performance, 10*(1), 45–61.
12. Susan Jackson, S. E., Randall Schuler, R. S., & Kaifeng Jiang, K. (2014). An aspirational framework for strategic human resource management. *The Academy of Management Annals, 8*(1), 1–56.

Дата першого надходження статті до видання: 10.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.05.2026

УДК 334.722:005.742

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2883-2897

Головін Олексій Анатолійович здобувач ступеня доктор філософії, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, https://orcid.org/0009-0007-3002-1215

МОДЕЛІ КОРПОРАТИВНОГО КОНТРОЛЮ ЯК ЕЛЕМЕНТ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ КОРПОРАТИВНИХ ПІДПРИЄМСТВ: МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ТА АНАЛІЗУ

Анотація. У статті досліджено моделі корпоративного контролю як елемент організаційно-економічних засад діяльності корпоративних підприємств. Обґрунтовано необхідність розгляду корпоративного контролю не лише через окремі показники структури власності або формальні характеристики корпоративного управління, а як цілісної конфігурації розподілу впливу, механізмів прийняття рішень та взаємодії між суб'єктами корпоративних відносин. Проаналізовано сучасні наукові підходи до розуміння корпоративного контролю, структури власності, ролі домінуючих акціонерів, множинних блокхолдерів та інституційних механізмів корпоративного управління.

У роботі визначено місце моделей корпоративного контролю в системі організаційно-економічних засад діяльності корпоративного підприємства та обґрунтовано доцільність їх класифікації за сукупністю взаємопов'язаних критеріїв. Запропоновано авторський методичний підхід до класифікації моделей корпоративного контролю, який ґрунтується на аналізі концентрації контролю, суб'єктного складу власників, конфігурації взаємодії між центрами впливу, організаційної форми реалізації контролю та інституційної стійкості відповідної моделі.

У межах дослідження виокремлено п'ять базових моделей корпоративного контролю: модель концентрованого одноосібного контролю, партнерську модель співконтролю, розподілену багатосуб'єктну модель, акціонерну модель із домінуючим пакетом та складну корпоративно-групову модель.

Практичне значення результатів полягає у можливості використання запропонованої класифікації як аналітичної основи для подальших емпіричних досліджень корпоративних підприємств, зокрема для аналізу взаємозв'язку між моделями корпоративного контролю, результативністю діяльності, рівнем прозорості, стійкості та інноваційного розвитку підприємств.

Ключові слова: корпоративний контроль, корпоративне управління, структура власності, корпоративні підприємства, моделі корпоративного контролю, блокхолдери, організаційно-економічні засади, корпоративна влада.

Oleksii Holovin PhD candidate, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, https://orcid.org/0009-0007-3002-1215

MODELS OF CORPORATE CONTROL AS AN ELEMENT OF THE ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC FOUNDATIONS OF CORPORATE ENTERPRISES: A METHODOLOGICAL APPROACH TO CLASSIFICATION AND ANALYSIS

Abstract. The article examines models of corporate control as an element of the organizational and economic foundations of corporate enterprises. The necessity of considering corporate control not only through individual indicators of ownership structure or formal characteristics of corporate governance, but also as an integral configuration of the distribution of influence, decision-making mechanisms, and interaction between subjects of corporate relations is substantiated. Modern scientific approaches to understanding corporate control, ownership structure, the role of dominant shareholders, multiple blockholders, and institutional mechanisms of corporate governance are analyzed.

The study determines the place of corporate control models within the system of organizational and economic foundations of a corporate enterprise and substantiates the expediency of their classification based on a set of interrelated criteria. An author's methodological approach to the classification of corporate control models is proposed, which is based on the analysis of control concentration, the subject composition of owners, the configuration of interaction between centers of influence, the organizational form of control implementation, and the institutional stability of the corresponding model.

Within the framework of the research, five basic models of corporate control are distinguished: the model of concentrated sole control, the partnership model of shared control, the distributed multi-subject model, the shareholder model with a dominant block, and the complex corporate-group model.

The practical significance of the results lies in the possibility of using the proposed classification as an analytical basis for further empirical studies of corporate enterprises, particularly for analyzing the relationship between corporate control models, enterprise performance, transparency, sustainability, and innovative development.

Keywords: corporate control, corporate governance, ownership structure, corporate enterprises, corporate control models, blockholders, organizational and economic foundations, corporate power.

Постановка проблеми. У сучасних умовах діяльність корпоративних підприємств визначається не лише наявністю ресурсів, виробничих потужностей чи доступом до ринку, а й тим, наскільки ефективно всередині підприємства

організовано систему прийняття рішень, розподілено повноваження та врівноважено інтереси власників, менеджменту й інших учасників корпоративних відносин. Тому питання корпоративного контролю доцільно розглядати не як вузько юридичну або суто управлінську проблему, а як одну з важливих складових організаційно-економічних засад діяльності корпоративного підприємства.

Теоретична основа такого підходу бере початок у дослідженнях, присвячених розмежуванню власності та контролю. М. Дженсен і В. Меклінг розглядають фірму як систему контрактів і підкреслюють, що відокремлення прав власності від контролю породжує агентські витрати; саме їхня концепція показує, що такі витрати формують об'єктивну потребу у механізмах стримування, координації та запобігання опортуністичній поведінці менеджменту [1, с. 308]. Подальший розвиток цієї логіки продемонстрував, що у більшості країн великі корпорації не є структурами з повністю розпорошеною власністю, а контролюються конкретними домінуючими власниками – сім'ями, державою, інституційними або змішаними групами [3, с. 473]. Отже, корпоративний контроль у реальному секторі майже завжди має певну конфігурацію. Ця конфігурація впливає на характер управління підприємством, швидкість ухвалення рішень, рівень конфліктності та здатність підприємства до розвитку.

Сучасний етап розвитку корпоративного управління ще більше підсилює значення цієї проблематики. Принципи G20/OECD наголошують, що ринки корпоративного контролю повинні «працювати ефективно та прозоро», а анти-рейдерські механізми не повинні ізолювати керівництво від контролю з боку акціонерів; вони також пов'язують корпоративне управління з довірою, економічною ефективністю та стійкістю бізнесу [2]. Окремі аналітичні документи OECD фіксують тенденції до зростання ролі групових структур, державної участі та повторної концентрації власності через великих інституційних інвесторів [4]. У європейському регуляторному середовищі корпоративне управління дедалі більше пов'язується із захистом прав стейкхолдерів, належною перевіркою та інтеграцією принципів сталого розвитку [10]. Нещодавні дослідження корпоративного управління в Україні показують, що реформи зосереджені на посиленні незалежності рад директорів, прозорості та ESG[1]-орієнтованих систем винагороди відповідно до принципів OECD і вимог CSRD [5].

Не дивлячись на значну кількість досліджень у цій сфері, у науковій літературі переважає аналіз окремих компонентів проблеми. Частина праць зосереджується на загальній логіці корпоративного управління та інституційних стандартах [2; 4; 10]. Друга частина праць зосереджується на структурі власності й її впливі на результативність підприємства [3; 7; 8]. Інша частина – на ролі

[1] ESG – це система екологічних (Environmental), соціальних (Social) та управлінських (Governance) критеріїв, що характеризують підходи компанії до управління сталим розвитком, взаємодії зі стейкхолдерами, внутрішньої організації управління та пов'язаних із цим ризиків і можливостей.

великих акціонерів, множинних блокхолдерів чи специфічних механізмах контролю [12; 13], а деякі – на взаємозв'язку структури власності та ESG-розкриття [9]. Окремо розвиваються й концептуальні підходи, які виходять за межі класичного акціонерного примату й пропонують ширше бачення корпоративного контролю, зокрема через shared governance та участь працівників або інших стейкхолдерів у корпоративному управлінні [11].

Проте наявні дослідження не дають узагальненого підходу для класифікації моделей корпоративного контролю саме як елемента організаційно-економічних засад діяльності корпоративних підприємств. У більшості випадків аналіз обмежується окремими змінними, зокрема, концентрацією власності, типом акціонера, складом ради або наявністю кількох великих власників. Такий підхід є важливим, але він не дозволяє сформувати узагальнену систему моделей контролю, придатну для подальшого порівняльного та емпіричного аналізу.

Особливо відчутною ця прогалина є для країн із трансформаційною економікою. Так, В. Репей, досліджуючи 318 українських підприємств за 1997-1998 рр., показав, що за умов слабкого інституційного середовища висока концентрація прав власності забезпечує ефективнішу корпоративну реструктуризацію та економічні результати, ніж розпорошена власність; водночас приватні інсайдери не демонструють переваг у порівнянні з державою через розсіяння пакетів [6, с. 169–178; 320–327]. І. Акімова та Ґ. Швьодіауер (опитування 202 українських підприємств) виявили, що вплив власності має нелінійний характер: позитивний ефект концентрації інсайдерської чи іноземної участі існує лише до певного порогу, після чого перетворюється на негативний через конфлікти між стейкхолдерами [7, с. 28–32]. Однак обидва дослідження ґрунтуються на даних кінця 1990-х – початку 2000-х років і не враховують сучасних змін у корпоративному законодавстві, зростання ролі складних групових структур, нових вимог до прозорості та стійкості, а також поширення партнерських і змішаних моделей контролю. Подібна ситуація характерна і для ширшого центрально-східноєвропейського контексту, де сучасні емпіричні дослідження фіксують неоднозначний вплив концентрації власності на результативність, але не пропонують єдиної рамки для класифікації самих моделей контролю [8].

Отже, ключова проблема полягає не у відсутності досліджень про власність, корпоративне управління чи ефективність підприємств як такі. Проблема полягає в тому, що в науковій літературі бракує методичної рамки, яка дозволяла би розглядати моделі корпоративного контролю саме як складову організаційно-економічних засад діяльності корпоративних підприємств, системно їх виокремлювати, порівнювати та використовувати як аналітичну основу для подальшого дослідження результативності корпоративних структур. Саме потреба у розробленні такого підходу і зумовлює актуальність цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження корпоративного контролю сформувалися на перетині кількох наукових напрямів: теорії фірми,

агентської теорії, корпоративного управління, аналізу структури власності та емпіричних досліджень результативності підприємств. Саме тому в сучасній літературі відсутній єдиний підхід до його трактування: корпоративний контроль розглядається і як наслідок розмежування власності та управління, і як елемент системи корпоративного управління, і як результат певної конфігурації власності, і як сукупність механізмів впливу на стратегічні рішення підприємства.

Класичною теоретичною основою цього напряму є праця Дженсен М. С. та Меклінг В. Г., у якій фірма розглядається як система контрактів, а відокремлення власності від контролю пов'язується з виникненням агентських витрат [1]. У цій концепції увага зосереджується насамперед на самій проблемі агентських відносин, а не на типології конкретних моделей корпоративного контролю.

Подальший розвиток досліджень був пов'язаний із вивченням реальних конфігурацій власності у великих корпораціях. Зокрема, Ла Порта Р., Лопес-де-Сіланес Ф., Шлейфер А., аналізуючи структуру власності в багатьох країнах, довели, що великі компанії контролюються не розпорошеними акціонерами, а сім'ями, державою або іншими домінуючими групами, причому контролюючі власники отримують контрольні права, що суттєво перевищують їхні частки в капіталі [3, с. 473]. У свою чергу, аналітичні документи OECD підкреслюють зростання ролі групових структур, державної участі та інституційних інвесторів у корпоративній власності, що свідчить про подальше ускладнення моделей контролю [4].

Окрему групу становлять праці, присвячені нормативним та інституційним засадам корпоративного управління. Принципи G20/OECD визначають рамкові вимоги до ефективного ринку корпоративного контролю, підзвітності менеджменту, прозорості процедур поглинання та недопущення захисних механізмів, які ізолюють керівництво від контролю з боку власників [2].

Значний масив сучасних досліджень присвячено зв'язку між структурою власності та результативністю підприємств. У цих роботах аналізуються різні змінні: рівень концентрації власності, частка найбільшого власника, тип акціонера, іноземна участь, а також роль кількох великих акціонерів. Дослідження на польських даних показує, що висока концентрація власності найбільшого акціонера може негативно впливати на ринкову результативність підприємства [8]. Українські емпіричні праці, навпаки, демонстрували, що в умовах слабкого інституційного середовища концентрація зовнішньої власності могла відігравати позитивну роль, покращуючи якість управління та результати діяльності підприємств [6; 7]. Така розбіжність результатів свідчить, що сам по собі показник концентрації власності є недостатнім для узагальненого пояснення ефективності корпоративного контролю.

Не менш важливим напрямом є дослідження множинних блокхолдерів і взаємодії між великими акціонерами [12]. Присутність кількох великих акціонерів може створювати умови для змови або недостатнього моніторингу

[13]. Таким чином, для аналізу корпоративного контролю важливо враховувати не лише факт концентрації, а й конфігурацію співконтролю.

У сучасних дослідженнях дедалі більше уваги приділяється і нефінансовим наслідкам структури власності. Так, окремі автори пов'язують характер структури власності із рівнем ESG-розкриття: на прикладі китайських публічних компаній встановлено, що висока концентрація частки найбільшого власника пригнічує ESG-розкриття, тоді як система «checks and balances» між акціонерами стимулює прозорість та підзвітність [9].

Окремий концептуальний інтерес становлять роботи, у яких пропонуються ширші підходи до розуміння корпоративного контролю, ніж класичний акціонерний примат. Зокрема, Гейден Г. М. та Боді М. Т. обґрунтовують модель «shared governance», у межах якої право участі в корпоративному управлінні розглядається ширше, ніж виняткова прерогатива акціонерів [11].

Для українського контексту проблема корпоративного контролю залишається недостатньо опрацьованою в сучасній емпіричній літературі. Одними з небагатьох праць, які безпосередньо аналізували зв'язок між структурою власності та результативністю підприємств в Україні, залишаються дослідження В. Репей та І. Акімової, Г. Швьодіауера [6; 7]. Вони є важливими для розуміння корпоративного контролю в умовах трансформаційної економіки, проте ґрунтуються на даних попередніх етапів ринкової трансформації. Новіші праці про корпоративне управління в Україні більше зосереджені на інституційних реформах, професіоналізації рад, незалежних директорах та сучасних підходах управління. Наприклад, Алексін і Диба (2024) демонструють, що реформи корпоративного управління в Україні орієнтовані на запровадження незалежних директорів, прозорість та ESG-орієнтовану систему винагород відповідно до принципів OECD і вимог CSRD [5]. Проте ці дослідження не пропонують системної класифікації моделей корпоративного контролю на рівні підприємства.

Отже, аналіз наявних досліджень дозволяє дійти кількох висновків. Проблематика корпоративного контролю є добре представленою у світовій літературі, але досліджується фрагментарно, через окремі аспекти структури власності, корпоративного управління, ролі блокхолдерів або результативності підприємств.

Метою статті є розроблення методичного підходу до класифікації моделей корпоративного контролю як елемента організаційно-економічних засад діяльності корпоративних підприємств та обґрунтування можливості його застосування для подальшого аналізу результативності підприємств.

Виклад основного матеріалу. Розроблення класифікації моделей корпоративного контролю потребує виходу за межі спрощеного поділу підприємств лише за організаційно-правовою формою або рівнем концентрації власності. Як показує література, однаковий формальний тип підприємства може поєднувати принципово різні конфігурації контролю: від фактично одноосібного

домінування до партнерського співконтролю, розподіленої акціонерної моделі або складної багаторівневої групової структури [3; 4; 12; 13].

Крім того, сучасні дослідження доводять, що для розуміння корпоративного контролю важливе значення мають не лише частки власності, а й тип власників, спосіб реалізації впливу, наявність кількох блокхолдерів, участь іноземного капіталу, роль рад директорів, а також потенційне залучення ширшого кола стейкхолдерів до корпоративного управління [5; 9; 11]. Отже, класифікація моделей корпоративного контролю має враховувати не одну, а сукупність ознак, що характеризують фактичну архітектуру корпоративної влади всередині підприємства.

У зв'язку з цим доцільно перейти до виокремлення базових моделей корпоративного контролю, які можуть бути використані як аналітична основа для подальшого дослідження діяльності корпоративних підприємств.

Для цілей цього дослідження корпоративний контроль доцільно розуміти як систему фактичного впливу на стратегічні, управлінські та ключові економічні рішення корпоративного підприємства, що реалізується через розподіл прав власності, механізми представництва в органах управління, доступ до інформації, можливість блокування або ініціювання рішень, а також через інші формальні й неформальні інструменти впливу [1–4]. У такому розумінні корпоративний контроль не зводиться лише до юридичного володіння часткою в капіталі, а охоплює реальну конфігурацію влади всередині підприємства.

На думку автора, для аналізу корпоративних підприємств недостатньо обмежуватися лише показником концентрації власності або поділом за організаційно-правовою формою. Один і той самий рівень формальної концентрації може відповідати різним моделям фактичного контролю: одноосібному, партнерському, акціонерно-коаліційному чи груповому. Крім того, сучасні дослідження показують, що на ефективність корпоративного контролю впливають не лише частки власності як такі, а й тип власників, характер взаємодії між великими акціонерами, роль рад директорів, інституційне середовище та наявність зовнішніх механізмів тиску або стримування [5; 8; 12; 13]. Це зумовлює необхідність багатовимірної класифікації моделей корпоративного контролю.

Виходячи з логіки дослідження, доцільно виділити п'ять базових моделей корпоративного контролю:

1. Модель концентрованого одноосібного контролю

Для цієї моделі характерним є домінування одного власника або кінцевого бенефіціара, який прямо чи опосередковано контролює ключові рішення підприємства. Такий контроль може реалізовуватися через володіння контрольним або фактично домінуючим пакетом, через вирішальний вплив на формування виконавчих і наглядових органів, а також через пов'язані структури. Основною перевагою цієї моделі є висока швидкість ухвалення рішень, чіткість стратегічної лінії та відносно низькі внутрішні координаційні витрати. В той же

час саме така модель створює підвищений ризик асиметрії інтересів між контролюючим власником та іншими учасниками корпоративних відносин, зокрема міноритарними власниками або менеджментом.

У межах перехідних економік така модель нерідко виявляється функціонально ефективною в умовах слабких інститутів, оскільки концентрований власник здатен швидше забезпечити реструктуризацію та жорсткіший контроль над управлінням. Але у більш розвиненому інституційному середовищі надмірна концентрація може обмежувати прозорість, посилювати ризики екстракції приватних вигод і стримувати розвиток більш збалансованих корпоративних механізмів.

2. Партнерська модель співконтролю

Партнерська модель передбачає розподіл контролю між двома або кількома співвласниками, які мають зіставний або взаємозалежний вплив на діяльність підприємства. На відміну від моделі одноосібного контролю, тут контроль не зосереджений у руках одного суб'єкта, а формується через взаємне узгодження позицій, переговори та координацію інтересів. Така модель є особливо цікавою для корпоративних підприємств, заснованих кількома партнерами, співзасновниками або групами учасників, які зберігають активну роль у стратегічному управлінні.

Перевага цієї моделі полягає в потенційному поєднанні різних компетенцій, ресурсів і горизонтів бачення розвитку підприємства. У таких структурах можуть ефективніше працювати внутрішні стримування і противаги, знижуючи ризик одноосібного опортунізму.

Однак саме партнерська модель водночас є найбільш чутливою до конфліктів, розмитості відповідальності та блокування рішень, якщо механізми координації не є достатньо формалізованими. Саме тому ця модель має особливе значення для подальшого аналізу партнерських угод, механізмів співконтролю та договірного оформлення корпоративних відносин.

3. Розподілена багатосуб'єктна модель контролю

У межах цієї моделі корпоративний контроль не концентрується ні в одного власника, ні в обмеженого кола партнерів, а розподіляється між кількома суб'єктами, жоден із яких не має абсолютного домінування. Така конфігурація може бути характерною для акціонерних товариств, компаній із кількома блокхолдерами, а також для підприємств, де існує відносно збалансований розподіл власності між кількома впливовими групами.

Ця модель може формувати більш складну, але потенційно більш збалансовану структуру корпоративного управління. Її перевагою є зменшення ризику повної монополізації корпоративної влади одним суб'єктом. Однак, саме ця модель вимагає вищої якості процедур корпоративного управління, доступу до інформації та механізмів врегулювання конфліктів, оскільки без цього розподілений контроль може перетворюватися на джерело нестабільності, коаліційних ризиків або неефективного моніторингу [5; 12; 13].

4. Акціонерна модель із домінуючим пакетом

Ця модель є окремим різновидом корпоративного контролю, характерним насамперед для акціонерних товариств. Її специфіка полягає в тому, що формально контроль реалізується в акціонерній структурі, але вирішальний вплив зосереджується навколо одного домінуючого пакета або стійкої коаліції пакетів. На відміну від загальної моделі концентрованого одноосібного контролю, тут важливе значення мають саме акціонерні механізми: загальні збори, наглядова рада, правила розкриття інформації, права міноритарних акціонерів і можливість зміни контролю через ринок.

Ця модель поєднує риси концентрації та формалізованого корпоративного управління. З одного боку, домінуючий пакет забезпечує керованість і визначеність стратегічного курсу, а з іншого боку акціонерна природа підприємства створює вищі вимоги до прозорості, підзвітності та дотримання процедур. Така модель має аналізуватися окремо, а не зводитися автоматично до будь-якого випадку концентрованого контролю [2; 3; 10].

5. Складна корпоративно-групова модель контролю

Сучасний корпоративний сектор дедалі частіше використовує багаторівневі ланцюги власності, холдингові та групові структури, у межах яких контроль здійснюється не безпосередньо, а через мережу пов’язаних юридичних осіб. У такій моделі вирішальний вплив може бути розосереджений між кількома рівнями корпоративної ієрархії, а формальний власник операційної компанії не завжди є фактичним центром контролю. Це особливо характерно для великих корпоративних груп, транснаціональних структур, а також для підприємств із вираженою інтегрованістю в ширші бізнес-мережі [4; 14].

Перевагою цієї моделі може бути гнучкість у розподілі функцій, можливість централізованої координації ресурсів і спеціалізація окремих ланок корпоративної структури. З іншої сторони, вона створює високі вимоги до прозорості, ідентифікації кінцевих центрів впливу та розуміння того, де саме приймаються ключові рішення. У дослідницькому сенсі ця модель є найбільш складною для ідентифікації, але водночас і найбільш важливою, якщо йдеться про сучасне розуміння корпоративного контролю.

Запропонована класифікація ґрунтується на припущенні, що модель корпоративного контролю має визначатися не однією ознакою, а сукупністю характеристик. До таких характеристик належать: ступінь концентрації контролю; кількість значущих суб’єктів впливу; тип основних власників; спосіб реалізації контролю; наявність акціонерних, партнерських або групових механізмів; рівень формалізації процедур управління.

Такий підхід дозволяє уникнути надмірного спрощення, коли корпоративний контроль зводиться лише до частки найбільшого акціонера. Натомість він створює основу для більш змістовного аналізу, за якого модель контролю розглядається як реальна конфігурація корпоративної влади, що впливає на управління підприємством, його стійкість, динаміку розвитку та результати діяльності.

Наступним кроком є визначення критеріїв та індикаторів, за якими зазначені моделі можуть бути ідентифіковані в масиві корпоративних і ринкових даних.

Виходячи з напрацювань у сфері агентської теорії, досліджень структури власності, великих акціонерів і сучасних підходів до корпоративного управління, модель корпоративного контролю доцільно ідентифікувати на основі сукупності, а не однієї окремої ознаки. Це пояснюється тим, що формально подібні підприємства можуть суттєво відрізнятися за фактичним розподілом впливу, рівнем координації між власниками, роллю органів управління та способом реалізації контролю.

Доцільно виділити кілька взаємопов'язаних критеріїв:

1. Критерій концентрації контролю

Цей критерій дозволяє відмежувати моделі одноосібного, партнерського, розподіленого та акціонерно-коаліційного контролю.

Індикаторами за цим критерієм можуть бути:

- частка найбільшого власника;
- наявність контрольного або фактично домінуючого пакета;
- співвідношення між часткою найбільшого та наступних власників;
- наявність одного вираженого кінцевого бенефіціара;
- наявність кількох співмірних за впливом власників.

2. Критерій суб'єктного складу контролю

Із методичної точки зору важливо розрізняти не лише кількість суб'єктів контролю, а й їхню природу: фізичні особи, сімейні групи, корпоративні групи, держава, інституційні інвестори, іноземні учасники, менеджери-засновники або змішані коаліції.

Цей критерій дає змогу переходити від формальної структури власності до реального розуміння того, якою є соціально-економічна природа контролю.

Індикаторами тут можуть бути:

- тип основного власника або бенефіціара;
- наявність іноземного елемента;
- наявність державної участі;
- участь юридичних осіб у структурі власності;
- належність підприємства до корпоративної групи;
- участь засновників у поточному управлінні.

3. Критерій конфігурації взаємодії між суб'єктами контролю

Третій критерій стосується не стільки того, хто контролює підприємство, скільки того, як саме вибудувана взаємодія між центрами контролю. Цей критерій особливо важливий для розмежування партнерської моделі співконтролю, розподіленої моделі та акціонерної коаліційної моделі. В одних випадках кілька сильних власників можуть формувати збалансовану систему стримувань і противаг, в інших – створювати основу для конфлікту, взаємного блокування або коаліційних зловживань [12; 13].

У межах цього критерію важливими є такі індикатори:

- наявність двох або кількох співмірних центрів контролю;
- відсутність абсолютного домінування одного власника;
- наявність ознак коаліційного контролю;
- розподіл впливу між співзасновниками;
- ознаки конфліктності або, навпаки, стабільного співконтролю;
- ступінь формалізації взаємодії між власниками.

Саме цей критерій є ключовим для майбутнього переходу до теми партнерських угод і формалізації відносин між співвласниками.

4. Критерій організаційної форми реалізації контролю

Наступний критерій стосується того, через які організаційні механізми реалізується корпоративний контроль.

Індикатори тут можуть бути такими:

- організаційно-правова форма підприємства;
- наявність наглядової ради або аналогічних органів;
- участь незалежних директорів;
- ступінь відокремлення власників від поточного управління;
- наявність проміжних юридичних осіб у ланцюгу контролю;
- складність корпоративної структури.

5. Критерій інституційної та поведінкової стійкості моделі контролю

Сенс п’ятого критерію полягає в тому, щоб оцінювати модель контролю не лише як формальну конструкцію, а як відносно стійкий спосіб організації корпоративної влади.

Навіть якщо на певний момент структура власності виглядає врівноваженою, часті зміни власників, нестійкі коаліції, перехід контролю між пов’язаними структурами або постійні конфлікти можуть свідчити про те, що йдеться не про стабільну модель, а про перехідний стан.

У межах цього критерію доцільно враховувати:

- стабільність складу власників у динаміці;
- частоту змін у структурі власності;
- сталість бенефіціарного контролю;
- наявність корпоративних спорів або ознак конфліктного контролю;
- сталість органів управління;
- ступінь передбачуваності структури корпоративного впливу.

Цей критерій особливо важливий для подальшого емпіричного аналізу, оскільки саме стабільність або нестабільність моделі контролю може виявитися пов’язаною з результативністю підприємства.

Розроблену класифікацію моделей корпоративного контролю та критерії їх ідентифікації узагальнено в таблиці 1.

Таблиця 1

Класифікація моделей корпоративного контролю та критерії їх ідентифікації

Модель корпоративного контролю	Коротка характеристика	Основні критерії ідентифікації	Типові індикатори	Потенційні переваги	Потенційні ризики
Модель концентрованого одноосібного контролю	Контроль зосереджений у одного власника або кінцевого бенефіціара, який має вирішальний вплив на стратегічні та управлінські рішення	Високий рівень концентрації контролю; наявність одного домінуючого центру впливу; відсутність співмірних співвласників	Контрольний або фактично домінуючий пакет; один ключовий бенефіціар; істотний розрив між найбільшим і наступними власниками; стабільний склад контролю	Швидкість ухвалення рішень; чіткість стратегічного курсу; нижчі витрати на внутрішню координацію	Ризик екстракції приватних вигод; слабший внутрішній баланс інтересів; залежність підприємства від одного центру контролю
Партнерська модель співконтролю	Контроль розподілений між двома або кількома співвласниками, які мають співмірний або взаємозалежний вплив на ключові рішення	Наявність кількох центрів контролю; відсутність абсолютного домінування одного суб'єкта; потреба в узгодженні рішень	Два або кілька співмірних власники; співзасновники; відносно збалансований розподіл часток; ознаки спільного ухвалення рішень	Поєднання компетенцій і ресурсів; внутрішні стримування і противаги; вища адаптивність у разі якісної координації	Конфлікти між співвласниками; блокування рішень; розмитість відповідальності; залежність від якості домовленостей
Розподілена багатосуб'єктна модель	Контроль не концентрується в одному центрі і не зводиться до партнерства двох осіб, а розподіляється між кількома значущими суб'єктами	Множинність впливових власників; відсутність вираженого домінування; складна система взаємодії між суб'єктами контролю	Кілька великих власників; фрагментована структура власності; акціонерна коаліція; розподілений вплив на органи управління	Зниження ризику монополізації влади; потенційно вищий баланс інтересів	Коаліційні ризики; неефективний моніторинг; складність координації; нестійкість контрольних домовленостей
Акціонерна модель із домінуючим пакетом	Формально контроль реалізується в акціонерній структурі, але вирішальний вплив зосереджений навколо одного великого пакета або стійкої коаліції пакетів	Акціонерна форма; наявність домінуючого пакета; контроль через акціонерні механізми та органи управління	Великий пакет акцій; вирішальний вплив на загальні збори; домінування у формуванні наглядової ради; визначальний вплив на стратегічні рішення	Керованість; відносна визначеність контролю; вища формалізація процедур	Ризики для міноритарних акціонерів; формалізація без реального балансу інтересів; можливість закритого контролю через коаліцію пакетів
Складна корпоративно-групова модель	Контроль реалізується через мережу пов'язаних юридичних осіб, холдингові або багаторівневі структури	Непрямий характер контролю; багаторівнева структура власності; відокремлення формального та фактичного центру впливу	Ланцюги володіння; материнські та дочірні компанії; участь кількох юросіб; корпоративна група; непрямий бенефіціарний контроль	Гнучкість у розподілі функцій; централізація ресурсів; можливість масштабування й спеціалізації	Непрозорість структури контролю; складність ідентифікації центру рішень; зростання агентських витрат між рівнями групи

Запропонована в табл. 1 класифікація моделей корпоративного контролю дозволяє відійти від надмірно спрощеного підходу, за якого корпоративний контроль ототожнюється лише з часткою найбільшого власника або організаційно-правовою формою підприємства. Вона дає змогу розглядати контроль як багатовимірну конфігурацію розподілу впливу, яка формується під впливом концентрації власності, суб'єктного складу контролю, характеру взаємодії між центрами впливу, організаційної форми реалізації контролю та стійкості відповідної моделі. Такий підхід створює підґрунтя для подальшого емпіричного аналізу корпоративних підприємств, у межах якого моделі корпоративного контролю можуть бути співвіднесені з показниками результативності, прозорості, стійкості та інноваційного розвитку.

Висновки. У статті обґрунтовано доцільність розгляду корпоративного контролю як одного з елементів організаційно-економічних засад діяльності корпоративних підприємств. Показано, що в сучасній науковій літературі питання корпоративного контролю досліджується переважно через агентську теорію, структуру власності, корпоративне управління, роль домінуючих акціонерів та взаємодію блокхолдерів. Водночас такі дослідження, як правило, зосереджені на окремих характеристиках контролю і не формують цілісного методичного підходу до його класифікації саме в системі організаційно-економічних засад діяльності підприємства.

У результаті проведеного дослідження запропоновано авторський підхід до класифікації моделей корпоративного контролю, який ґрунтується на поєднанні кількох критеріїв: ступеня концентрації контролю, суб'єктного складу контролю, конфігурації взаємодії між центрами впливу, організаційної форми реалізації контролю та інституційної стійкості відповідної моделі. На цій основі виокремлено п'ять базових моделей корпоративного контролю: модель концентрованого одноосібного контролю, партнерську модель співконтролю, розподілену багатосуб'єктну модель, акціонерну модель із домінуючим пакетом та складну корпоративно-групову модель.

Практичне значення запропонованого підходу полягає в тому, що він може бути використаний як методична основа для подальших емпіричних досліджень корпоративних підприємств, зокрема для аналізу зв'язку між моделями корпоративного контролю та результативністю, стійкістю, прозорістю й інноваційним розвитком підприємств. Перспективним напрямом подальших досліджень є апробація цієї класифікації на вибірках корпоративних підприємств окремих секторів економіки та вивчення того, як різні моделі контролю впливають на фінансові та нефінансові результати діяльності.

Література:

1. Jensen M. C., Meckling W. H. Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure. Journal of Financial Economics. 1976. Vol. 3, Iss. 4. P. 305–360. DOI: 10.1016/0304-405X(76)90026-X.

2. OECD. G20/OECD Principles of Corporate Governance. Paris: OECD Publishing, 2023. DOI: 10.1787/ed750b30-en.

3. La Porta R., Lopez-de-Silanes F., Shleifer A. Corporate Ownership Around the World. The Journal of Finance. 1999. Vol. 54, Iss. 2. P. 471–517. DOI: 10.1111/0022-1082.00115.

4. OECD. Corporate Ownership and Concentration: Trends and Implications for Corporate Governance. OECD Corporate Governance Working Paper No. 27. Paris: OECD Publishing, 2022. DOI: 10.1787/bc3adca3-en.

5. Aleksin G., Dyba O. Corporate Governance under Economy Transformation and Geopolitical Uncertainty: Case of Ukraine. Book chapter. 2024. DOI: 10.21303/978-9916-9850-6-9.ch9.

6. Repei V. Ownership Structure, Corporate Governance and Corporate Performance: Evidence from Ukraine. Master's thesis. National University of 'Kyiv-Mohyla Academy', 2000.

7. Akimova I., Schwödiauer G. Ownership Structure, Corporate Governance, and Enterprise Performance: Empirical Results for Ukraine. International Advances in Economic Research. 2004. Vol. 10, Iss. 1. P. 28–42. DOI: 10.1007/BF02295575.

8. Gryko A., Cierocki J., Celer K. Ownership Structure and Firm Performance: Panel Regression Study from Poland. CEJEME. 2024. DOI: 10.24425/cejeme.2024.151364.

9. Teng J., Saidin S. F., Lau Y. W., Li M. The Effect of Ownership Structure on ESG Disclosure in China. International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences. 2024. DOI: 10.6007/IJARAFMS/v14-i3/22681.

10. European Commission. Company Law and Corporate Governance: EU Rules and Directives. 2024.

11. Hayden G. M., Bodie M. T. The Corporation Reborn: From Shareholder Primacy to Shared Governance. Boston College Law Review. 2020. Vol. 61.

12. Hadlock C. J., Schwartz-Ziv M. Blockholder Heterogeneity, Multiple Blocks, and the Dance between Blockholders. Review of Financial Studies. 2019. Vol. 32, Iss. 7. P. 2482–2521. DOI: 10.1093/rfs/hhz022.

13. Yu X., Chen M., Ye Y. Multiple Large Shareholders, Investment Efficiency and Corporate Tax Avoidance: Evidence from China. Prague Economic Papers. 2024. DOI: 10.18267/j.pep.849.

14. Miricola S., Rungi A., Santoni G. Ownership Chains in Multinational Enterprises. CEPII Working Paper. 2025.

References:

1. Jensen M. C., Meckling W. H. Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure. Journal of Financial Economics. 1976. Vol. 3, Iss. 4. P. 305–360. DOI: 10.1016/0304-405X(76)90026-X.

2. OECD. G20/OECD Principles of Corporate Governance. Paris: OECD Publishing, 2023. DOI: 10.1787/ed750b30-en.

3. La Porta R., Lopez-de-Silanes F., Shleifer A. Corporate Ownership Around the World. The Journal of Finance. 1999. Vol. 54, Iss. 2. P. 471–517. DOI: 10.1111/0022-1082.00115.

4. OECD. Corporate Ownership and Concentration: Trends and Implications for Corporate Governance. OECD Corporate Governance Working Paper No. 27. Paris: OECD Publishing, 2022. DOI: 10.1787/bc3adca3-en.

5. Aleksin G., Dyba O. Corporate Governance under Economy Transformation and Geopolitical Uncertainty: Case of Ukraine. Book chapter. 2024. DOI: 10.21303/978-9916-9850-6-9.ch9.

6. Repei V. Ownership Structure, Corporate Governance and Corporate Performance: Evidence from Ukraine. Master's thesis. National University of 'Kyiv-Mohyla Academy', 2000.

7. Akimova I., Schwödiauer G. Ownership Structure, Corporate Governance, and Enterprise Performance: Empirical Results for Ukraine. International Advances in Economic Research. 2004. Vol. 10, Iss. 1. P. 28–42. DOI: 10.1007/BF02295575.

8. Gryko A., Cierocki J., Celer K. Ownership Structure and Firm Performance: Panel Regression Study from Poland. CEJEME. 2024. DOI: 10.24425/cejeme.2024.151364.

9. Teng J., Saidin S. F., Lau Y. W., Li M. The Effect of Ownership Structure on ESG Disclosure in China. International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences. 2024. DOI: 10.6007/IJARAFMS/v14-i3/22681.

10. European Commission. Company Law and Corporate Governance: EU Rules and Directives. 2024.

11. Hayden G. M., Bodie M. T. The Corporation Reborn: From Shareholder Primacy to Shared Governance. Boston College Law Review. 2020. Vol. 61.

12. Hadlock C. J., Schwartz-Ziv M. Blockholder Heterogeneity, Multiple Blocks, and the Dance between Blockholders. Review of Financial Studies. 2019. Vol. 32, Iss. 7. P. 2482–2521. DOI: 10.1093/rfs/hhz022.

13. Yu X., Chen M., Ye Y. Multiple Large Shareholders, Investment Efficiency and Corporate Tax Avoidance: Evidence from China. Prague Economic Papers. 2024. DOI: 10.18267/j.pep.849.

14. Miricola S., Rungi A., Santoni G. Ownership Chains in Multinational Enterprises. CEPII Working Paper. 2025.

Дата першого надходження статті до видання: 10.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.05.2026

УДК 331.108:656.13:658.3

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2898-2910

Горбатюк Олександр Вікторович кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри HR-інжиніринг у бізнес-економіці, Хмельницький національний університет, м. Хмельницький, https://orcid.org/0000-0002-2450-6140

Зелена Марія Іванівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри HR-інжиніринг у бізнес-економіці, Хмельницький національний університет, м. Хмельницький, https://orcid.org/0000-0002-9969-2427

Чернушкіна Оксана Олександрівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри HR-інжиніринг у бізнес-економіці, Хмельницький національний університет, м. Хмельницький, https://orcid.org/0000-0002-7253-0284

Базалійська Наталія Петрівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри HR-інжиніринг у бізнес-економіці, Хмельницький національний університет, м. Хмельницький, https://orcid.org/0000-0001-5230-1727

ГЛОБАЛЬНІ HR-СТРАТЕГІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ ВОДІЇВ МІЖНАРОДНОГО КОМЕРЦІЙНОГО ТРАНСПОРТУ У ЛОГІСТИЧНИХ БІЗНЕС-СТРУКТУРАХ

Анотація. У статті досліджено теоретико-практичні засади формування глобальних HR-стратегій організації праці водіїв міжнародного комерційного транспорту в умовах функціонування сучасних логістичних бізнес-структур. Обґрунтовано, що в умовах глобалізації світової економіки, диджиталізації логістичних процесів, інтеграції міжнародних транспортних ринків та посилення конкуренції особливого значення набуває ефективне управління людськими ресурсами у сфері міжнародних перевезень. Встановлено, що водії міжнародного комерційного транспорту є ключовою складовою забезпечення стабільності логістичних ланцюгів, безперервності транспортних процесів і конкурентоспроможності транспортно-логістичних підприємств.

У процесі дослідження визначено основні тенденції розвитку HR-інжинірингу в міжнародній транспортно-логістичній сфері, зокрема цифровізацію кадрових процесів, використання HRM-, ERP-, GPS-систем, тахографів та аналітичних платформ для контролю режимів праці та відпочинку водіїв, оптимізації маршрутів і підвищення продуктивності праці. Виявлено, що сучасні логістичні компанії змушені адаптувати кадрову політику до вимог глобального ринку праці, міжнародних стандартів безпеки перевезень та швидкого розвитку цифрових технологій. Доведено, що інтеграція сучасних цифрових інструментів

у систему управління персоналом сприяє підвищенню ефективності організації праці, однак водночас потребує розвитку цифрових компетентностей працівників та модернізації кадрової політики підприємств.

Особливу увагу приділено проблемам управління трудовими ресурсами у міжнародних транспортно-логістичних бізнес-структурах. Визначено, що основними викликами залишаються дефіцит кваліфікованих водіїв, висока плинність кадрів, професійне вигорання, психологічне та фізичне навантаження, нерівномірний розподіл робочого часу, недостатній рівень соціального захисту працівників, а також необхідність дотримання міжнародних режимів праці та відпочинку. З'ясовано, що суттєвий вплив на організацію праці водіїв мають геополітичні ризики, нестабільність міжнародних логістичних маршрутів, зміни митного та транспортного законодавства, а також впровадження екологічних стандартів міжнародних перевезень.

У статті проведено SWOT-аналіз глобальних HR-стратегій організації праці водіїв міжнародного комерційного транспорту, що дозволило визначити сильні та слабкі сторони, можливості й загрози розвитку системи управління персоналом у логістичних бізнес-структурах. Обґрунтовано доцільність використання концепції стратегічного HR-інжинірингу, Agile-підходів, цифрового управління трудовими процесами та сучасних систем мотивації персоналу.

Доведено, що формування адаптивних HR-стратегій має базуватися на принципах соціальної відповідальності, професійного розвитку персоналу, забезпечення безпеки праці та інтеграції кадрової політики у загальну стратегію розвитку транспортно-логістичних підприємств.

Встановлено, що результативна організація праці водіїв міжнародного комерційного транспорту є важливою передумовою підвищення ефективності логістичних процесів, стабільності міжнародних перевезень та конкурентоспроможності логістичних бізнес-структур на глобальному ринку транспортних послуг. Перспективами подальших досліджень визначено розроблення адаптивних моделей HR-інжинірингу, дослідження впливу штучного інтелекту та автоматизованих систем управління на трудові процеси, а також формування механізмів підвищення кадрової стійкості міжнародних транспортно-логістичних компаній.

Ключові слова: HR-стратегії, HR-інжиніринг, міжнародний комерційний транспорт, водії міжнародного транспорту, логістичні бізнес-структури, управління персоналом, цифровізація логістики, транспортна логістика, організація праці, міжнародні перевезення, кадровий менеджмент, диджиталізація, конкурентоспроможність.

Oleksandr Horbatiuk Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor, Department of HR Engineering in Business Economics Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, https://orcid.org/0000-0002-2450-6140

Maria Zelena Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor, Department of HR Engineering in Business Economics Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, https://orcid.org/0000-0002-9969-2427

Oksana Chernushkina Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor, Department of HR Engineering in Business Economics Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, https://orcid.org/0000-0002-7253-0284

Natalia Bazaliyska Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor, Department of HR Engineering in Business Economics Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, https://orcid.org/0000-0001-5230-1727

GLOBAL HR STRATEGIES FOR INTERNATIONAL COMMERCIAL DRIVER MANAGEMENT IN LOGISTICS BUSINESSES STRUCTURES

Abstract. The article examines the theoretical and practical foundations of forming global HR strategies for organizing the work of international commercial transport drivers in modern logistics business structures. It is substantiated that under conditions of globalization of the world economy, digitalization of logistics processes, integration of international transport markets, and increasing competition, effective human resource management in the field of international transportation becomes particularly important. It has been established that international commercial transport drivers are a key element in ensuring the stability of logistics chains, continuity of transport processes, and competitiveness of transport and logistics enterprises.

The study identifies the main trends in the development of HR engineering in the international transport and logistics sector, including the digitalization of HR processes, the use of HRM, ERP, GPS systems, tachographs, and analytical platforms for monitoring drivers' work and rest schedules, route optimization, and labor productivity improvement. It has been revealed that modern logistics companies are forced to adapt their HR policies to the requirements of the global labor market, international transportation safety standards, and rapid technological development. It has been proven that the integration of digital tools into personnel management systems improves labor organization efficiency, while simultaneously requiring the development of employees' digital competencies and modernization of HR policies.

Special attention is paid to the problems of labor resource management in international transport and logistics business structures. The study determines that the major challenges include a shortage of qualified drivers, high staff turnover, professional burnout, psychological and physical workload, uneven distribution of working time, insufficient social protection of employees, and the necessity to comply with international work and rest regulations. It has been found that geopolitical risks,

instability of international logistics routes, changes in customs and transport legislation, and the implementation of environmental standards significantly affect the organization of drivers' work.

The article provides a SWOT analysis of global HR strategies for organizing the work of international commercial transport drivers, which made it possible to identify strengths, weaknesses, opportunities, and threats in the development of personnel management systems within logistics business structures. The expediency of implementing strategic HR engineering, Agile approaches, digital labor management, and modern employee motivation systems has been substantiated. It has been proven that adaptive HR strategies should be based on the principles of social responsibility, professional development, occupational safety, and integration of HR policy into the overall development strategy of transport and logistics enterprises.

It has been established that effective organization of the work of international commercial transport drivers is an important prerequisite for increasing the efficiency of logistics processes, ensuring the stability of international transportation, and improving the competitiveness of logistics business structures in the global transport services market. Prospects for further research include the development of adaptive HR engineering models, studying the impact of artificial intelligence and automated management systems on labor processes, and creating mechanisms for improving the personnel sustainability of international transport and logistics companies.

Keywords: HR strategies, HR engineering, international commercial transport, international transport drivers, logistics business structures, human resources management, logistics digitalization, transport logistics, labor organization, international transportation, personnel management, digitalization, competitiveness.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації світової економіки та стрімкого розвитку міжнародної логістики ефективність функціонування транспортно-логістичних бізнес-структур значною мірою залежить від якості управління людськими ресурсами, зокрема організації праці водіїв міжнародного комерційного транспорту. Зростання обсягів міжнародних перевезень, посилення конкуренції на ринку транспортно-логістичних послуг, диджиталізація управлінських процесів і впровадження міжнародних стандартів безпеки праці формують необхідність розроблення та впровадження сучасних глобальних HR-стратегій у сфері транспортної логістики.

Особливої актуальності набуває проблема забезпечення ефективного використання трудового потенціалу водіїв міжнародного транспорту в умовах високого рівня професійного навантаження, браку кваліфікованих кадрів, зростання психологічних і фізичних ризиків праці, а також постійних змін у міжнародному законодавстві щодо режимів праці та відпочинку. У сучасних логістичних бізнес-структурах традиційні підходи до управління персоналом уже не забезпечують необхідного рівня продуктивності та кадрової стабільності, що зумовлює потребу переходу до стратегічного HR-менеджменту,

орієнтованого на адаптивність, мотивацію персоналу, цифровий контроль трудових процесів і підвищення рівня соціальної відповідальності роботодавців.

Одночасно, практика функціонування міжнародних транспортних компаній свідчить про наявність сукупності ускладнень, пов'язаних із високою плинністю кадрів, професійним вигоранням водіїв, недостатнім рівнем соціального захисту, нерівномірним розподілом робочого навантаження та складністю адаптації працівників до вимог глобального ринку праці. Змістовний вплив на організацію праці водіїв мають також геополітичні ризики, нестабільність міжнародних логістичних маршрутів, зміни митного регулювання та необхідність дотримання екологічних стандартів транспортних перевезень.

З огляду на все вищезазначене, виникає необхідність формування комплексних глобальних HR-стратегій, спрямованих на підвищення ефективності організації праці водіїв міжнародного комерційного транспорту, забезпечення належних умов праці, оптимізацію кадрових процесів, розвиток професійних навичок персоналу та підвищення конкурентоспроможності логістичних бізнес-структур на міжнародному ринку. Зазначена ситуація зумовлює потребу у проведенні наукових досліджень щодо теоретико-методичних і практичних аспектів управління персоналом у сфері міжнародної транспортної логістики з урахуванням сучасних глобальних тенденцій розвитку HR-інжинірингу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Апробація глобальних HR-стратегій у галузі організації праці водіїв міжнародного комерційного транспорту останніми роками чимраз активніше досліджується у наукових працях, присвячених стратегічному управлінню персоналом, цифровій трансформації логістики, розвитку транспортної індустрії та забезпеченню конкурентоспроможності міжнародних перевізників. Значна увага приділяється аспектам формування ефективних моделей управління трудовими ресурсами в умовах глобалізації, дефіциту кваліфікованих кадрів, диджиталізації транспортно-логістичних процесів та підвищення вимог до безпеки міжнародних перевезень. У сучасних наукових дослідженнях стратегічний HR-інжиніринг розглядається як ключовий фактор забезпечення стабільності та конкурентоспроможності логістичних бізнес-структур.

Питання організації праці водіїв, бізнес-структур логістичної сфери та міжнародного комерційного транспорту досліджували як зарубіжні, так і вітчизняні науковці у галузях HR-інжинірингу, логістики та організації праці.

Серед зарубіжних дослідників визначний доробок у вивчення трудових процесів у транспортно-логістичній сфері зробили К. Мітруссі [1], яка аналізувала з однодумцями мотивацію працівників транспортної галузі, специфіку умов праці та особливості управління персоналом у міжнародних транспортних системах. Проблеми кадрового забезпечення, утримання персоналу та організації праці працівників міжнародного транспорту досліджували С. Кахун та Д. Фей [2], які розглядали питання дефіциту кадрів, професійного вигорання та систем утримання працівників у глобальному транспортному середовищі.

Особливості управління людськими ресурсами у міжнародних транспортних структурах і вплив глобалізації на HR-процеси, досліджували науковці у сфері управління персоналом і організаційної поведінки, відомі своїми дослідженнями процесів мотивації, лідерства та розвитку трудового потенціалу Т. Клікауер та Річард М. Морріс [3], які аналізували трансформацію HR-функцій у міжнародній транспортній індустрії та механізми управління трудовими ресурсами у глобальному середовищі.

В українській економічній науковій літературі питання організації праці водіїв, ефективності функціонування автотранспортних бізнес-структур, управління персоналом транспортної сфери та логістичних процесів досліджували вчені у галузях економіки транспорту, логістики, диджиталізації та HR-інжинірингу а саме, О. Комчатних [4], Г. Прокудін [5], О. Ложачевська [6], Т. Воркут [7], М. Ведерніков [8], Д. Кобець [9], О. Парубець та І. Кичко [10]. Проте проблематика формування глобальних HR-стратегій організації праці саме водіїв міжнародного комерційного транспорту в умовах сучасних логістичних бізнес-структур потребує подальшого комплексного наукового опрацювання.

Мета статті є дослідження теоретичних і практичних засад формування глобальних HR-стратегій організації праці водіїв міжнародного комерційного транспорту в умовах функціонування сучасних логістичних бізнес-структур, а також обґрунтування напрямів удосконалення системи управління персоналом у міжнародній транспортно-логістичній діяльності. Для досягнення поставленої мети у статті передбачено вирішення таких завдань, а саме: дослідити особливості організації праці водіїв міжнародного комерційного транспорту в умовах глобалізації та диджиталізації логістичних процесів та визначити основні проблеми управління трудовими ресурсами у міжнародних транспортно-логістичних бізнес-структурах.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап розвитку міжнародної транспортно-логістичної діяльності характеризується високим рівнем глобалізації, цифрової трансформації бізнес-процесів, інтеграцією міжнародних ринків транспортних послуг та посиленням вимог до ефективності управління людськими ресурсами. У цих умовах особливої актуальності набуває формування глобальних HR-стратегій організації праці водіїв міжнародного комерційного транспорту, оскільки саме водії виступають ключовим елементом забезпечення безперервності логістичних ланцюгів, своєчасності доставки вантажів та конкурентоспроможності транспортно-логістичних бізнес-структур.

Організація праці водіїв міжнародного комерційного транспорту має складний різнобічний, багатофакторний характер і формується під впливом економічних, технологічних, соціальних, правових та чинників охорони праці та здоров'я. У сучасних умовах міжнародні логістичні компанії змушені адаптувати кадрову політику до змін глобального ринку праці, динаміки міжнародних перевезень, цифровізації транспортної інфраструктури та зростання вимог до

професійної компетентності персоналу. На думку К. Мітруссі, Х. М. Джанг та П. Б. Марлоу, якість логістичних послуг безпосередньо залежить від ефективності управління персоналом, рівня мотивації працівників та здатності компанії забезпечувати належні умови праці й професійного розвитку працівників транспортної сфери [1].

В умовах розвитку глобальної логістики важливого значення набуває диджиталізація процесів управління працею водіїв. Використання цифрових платформ моніторингу транспорту, систем GPS-контролю, тахографів, ERP- та HRM-систем дозволяє підвищити рівень контролю за режимами праці та відпочинку водіїв, оптимізувати маршрути перевезень, знизити витрати часу та підвищити ефективність використання трудових ресурсів. Водночас впровадження цифрових технологій потребує від водіїв нових професійних компетентностей, адаптивності та готовності до роботи в умовах автоматизованого управління транспортними процесами. Як зазначають О. Комчатних, І. Клименко та О. Левіщенко, сучасні транспортно-логістичні підприємства дедалі більше орієнтуються на інноваційний розвиток та інтеграцію цифрових технологій у систему управління персоналом і логістичними процесами [4].

Особливістю організації праці водіїв міжнародного комерційного транспорту є високий рівень професійного навантаження, тривалий робочий час, психологічна напруженість, необхідність постійного дотримання міжнародних вимог безпеки перевезень, режимів праці й відпочинку. Відповідно до європейських стандартів і чинного законодавства України [14-16], організація праці водіїв повинна забезпечувати баланс між ефективністю перевезень і безпекою праці. Важливе значення у цьому процесі мають нормативно-правові акти щодо регулювання робочого часу водіїв, зокрема Положення про робочий час і час відпочинку водіїв колісних транспортних засобів, а також імплементація європейських стандартів у сфері транспортної діяльності.

Значний вплив на сучасну систему організації праці водіїв здійснює глобальний дефіцит кваліфікованих кадрів у транспортно-логістичній сфері. Дослідження Л. Цезар, С. Кахун та Д. Фей свідчать, що основними причинами плинності кадрів у міжнародному транспортному секторі є професійне вигорання, високий рівень стресу, складні умови праці та недостатній рівень соціального захисту працівників [2]. У міжнародних логістичних компаніях проблема утримання персоналу набуває стратегічного значення, оскільки нестача водіїв негативно впливає на стабільність логістичних ланцюгів і фінансові результати діяльності підприємств.

За таких чинників важливим напрямом розвитку HR-стратегій є формування комплексної системи мотивації та підтримки водіїв міжнародного транспорту. Сучасні HR-технології передбачають використання гнучких моделей організації праці, цифрових інструментів оцінювання результативності працівників, систем професійного розвитку, психологічної підтримки та соціального стимулювання персоналу. На думку О. Парубець та І. Кичко,

впровадження HR-технологій у транспортному секторі сприяє підвищенню ефективності кадрового менеджменту, покращенню умов праці та зростанню рівня кадрової стабільності підприємств [10].

Одним із ключових елементів глобальних HR-стратегій у логістичних бізнес-структурах є стратегічний HR-інжиніринг, спрямований на інтеграцію кадрової політики із загальною стратегією розвитку підприємства.

М. Ведерніков, Л. Волянська-Савчук, Д. Кобець, Є. Богданова та інші дослідники наголошують, що сучасне управління персоналом має базуватися на системі управління за цілями, використанні бізнес-інжинірингу, Agile-підходу, сучасних технологій та цифрових моделей координації трудових процесів [8; 9; 11].

Таблиця 1

SWOT-аналіз глобальних HR-стратегій

Сильні сторони (Strengths)	**Слабкі сторони (Weaknesses)**
Впровадження сучасних HR-стратегій сприяє підвищенню ефективності організації праці водіїв міжнародного транспорту.	Високий рівень плинності кадрів серед водіїв міжнародного комерційного транспорту.
Використання цифрових HRM-, ERP-, GPS-систем і тахографів забезпечує контроль трудових процесів та оптимізацію маршрутів.	Професійне вигорання, психологічне та фізичне перевантаження водіїв.
Інтеграція HR-інжинірингу у систему стратегічного управління логістичних бізнес-структур.	Недостатній рівень соціального захисту працівників транспортної галузі.
Фактичність міжнародних стандартів організації праці та безпеки перевезень.	Складність адаптації персоналу до цифровізації та автоматизації транспортних процесів.
Можливість підвищення продуктивності праці через цифровізацію логістики.	Нерівномірний розподіл робочого навантаження та тривалий робочий час.
Формування систем професійного розвитку та мотивації персоналу.	Залежність ефективності HR-стратегій від рівня цифрових компетентностей персоналу.
Підвищення конкурентоспроможності логістичних компаній через ефективне управління людськими ресурсами.	Недостатній рівень інтеграції сучасних HR-технологій у діяльність окремих транспортних підприємств.

Можливості (Opportunities)	Загрози (Threats)
Подальша цифровізація логістичних процесів та автоматизація HR-управління.	Глобальний дефіцит кваліфікованих водіїв міжнародного транспорту.
Впровадження міжнародних стандартів праці та відпочинку водіїв відповідно до європейських вимог.	Посилення конкуренції на міжнародному ринку транспортно-логістичних послуг.
Розвиток HR-технологій, Agile-підходів та HR-інжинірингу у транспортній сфері.	Геополітичні ризики та нестабільність міжнародних логістичних маршрутів.
Формування програм професійного навчання та розвитку цифрових компетентностей водіїв.	Постійні зміни міжнародного законодавства щодо режимів праці та відпочинку.
Підвищення рівня безпеки праці через впровадження концепції Vision Zero.	Зростання психоемоційного навантаження та професійного стресу працівників.
Інтеграція українських логістичних компаній у глобальні транспортні мережі.	Високі витрати на впровадження сучасних цифрових HR-систем та технологій.
Використання аналітичних систем для прогнозування кадрових потреб і оптимізації праці.	Ризики кібербезпеки та технічної залежності від цифрової інфраструктури.

Джерело: сформовано відповідно до [1-10]

Це дозволяє підвищити адаптивність логістичних компаній до змін міжнародного ринку транспортних послуг та забезпечити ефективне використання людського капіталу.

Водночас сучасні логістичні бізнес-структури зустрічаються з низкою проблем управління трудовими ресурсами. Узагальнення основних груп проблем наведено на рис. 1.

Рис. 1. Проблем управління трудовими ресурсами
Джерело: узагальнено автором на підставі [1-12]

Суттєвий вплив на трансформацію HR-стратегій має концепція Industry 4.0, яка передбачає інтеграцію цифрових технологій, автоматизацію управлінських процесів та використання аналітичних систем у транспортній логістиці. Е. Джафарова та М. Карпенко [12] зазначають, що впровадження цифрових технологій створює нові можливості для підвищення ефективності управління персоналом, однак одночасно вимагає підвищення рівня цифрових компетентностей працівників та модернізації кадрової політики підприємств.

Особливу роль у формуванні сучасних HR-стратегій відіграє забезпечення безпеки праці водіїв міжнародного транспорту. У цьому контексті важливого значення набуває концепція Vision Zero, яка передбачає мінімізацію виробничих ризиків, створення безпечних умов праці та зниження рівня аварійності у транспортній сфері. М. Колодяжний [13] підкреслює, що впровадження сучасних підходів до безпеки праці сприяє не лише збереженню життя та здоров'я працівників, а й підвищенню ефективності діяльності транспортних компаній.

Отже, сучасні глобальні HR-стратегії організації праці водіїв міжнародного комерційного транспорту мають базуватися на принципах оцифрування, адаптивності, соціальної відповідальності, професійного розвитку персоналу та інтеграції HR-інжинірингу в систему стратегічного управління логістичними бізнес-структурами. Результативна організація праці водіїв у

міжнародній транспортно-логістичній сфері є важливою передумовою забезпечення конкурентоспроможності підприємств, стабільності логістичних процесів та підвищення якості на ринку міжнародних транспортно-логістичних послуг.

Висновки. З огляду на дослідження встановлено, що в умовах глобалізації, диджиталізації логістики та посилення конкуренції на міжнародному ринку зростає роль ефективних HR-стратегій організації праці водіїв міжнародного комерційного транспорту. Визначено, що якісне управління людськими ресурсами безпосередньо впливає на стабільність логістичних процесів, продуктивність транспортних підприємств і конкурентоспроможність логістичних бізнес-структур. З'ясовано, що сучасна організація праці водіїв супроводжується значним професійним навантаженням, необхідністю дотримання міжнародних режимів праці та відпочинку, а також потребою адаптації персоналу до цифровізації транспортних процесів. Встановлено, що використання цифрових HRM-, ERP-, GPS-систем і тахографів сприяє підвищенню ефективності управління трудовими ресурсами та оптимізації логістичної діяльності. Основними проблемами управління персоналом у міжнародних транспортно-логістичних компаніях залишаються дефіцит кваліфікованих водіїв, плинність кадрів, професійне вигорання, нерівномірний розподіл навантаження, недостатній соціальний захист працівників і вплив геополітичних ризиків. Сучасні HR-стратегії у сфері міжнародної транспортної логістики мають базуватися на принципах адаптивності, цифровізації, соціальної відповідальності та професійного розвитку персоналу, що сприятиме підвищенню ефективності організації праці водіїв і конкурентоспроможності логістичних бізнес-структур.

Перспективами подальших наукових досліджень є розроблення адаптивних моделей HR-інжинірингу для міжнародних транспортно-логістичних компаній, дослідження впливу штучного інтелекту та автоматизованих систем управління на організацію праці водіїв, а також формування механізмів підвищення кадрової стійкості логістичних бізнес-структур в умовах глобальних економічних та геополітичних викликів.

Література:

1. Mitroussi K., Jang H. M., Marlow P. B. The Effect of Logistics Service Quality on Customer Loyalty through Relationship Quality in the Container Shipping Context // Transportation Journal. 2013. Vol. 52, Issue 4. P. 493–521. DOI: 10.5325/transportationj.52.4.0493.

2. Caesar, L.D., Cahoon, S. & Fei, J. Exploring the range of retention issues for seafarers in global shipping: opportunities for further research. WMU J Marit Affairs 14, 141–157 (2015). https://doi.org/10.1007/s13437-015-0078-0

3. Klikauer, T., & Morris, R. M. (2003). Human resources in the German maritime industries : 'back-sourcing' and ship management. International Journal of Human Resource Management, 14(4), 544-558. https://doi.org/10.1080/0958519032000057583

4. Komchatnykh O., Klymenko I., Levishchenko O. Classification of Transport and Logistics Enterprises in Ukraine According to the Level of Innovation Potential. Transbaltica XII: Transportation Science and Technology: Lecture Notes in Intelligent Transportation and

Infrastructure / Eds. Prentkovskis O., Yatskiv (Jackiva) I., Skačkauskas P., Junevičius R., Maruschak P., 2022. P. 552-560. https://doi.org/10.1007/978-3-030-94774-3_54

5. Прокудін Г.С. Проблеми організації, управління та підвищення ефективності перевезень: стан, проблеми, перспективи розвитку: монографія за ред. Г.С. Прокудіна, Л.М. Савчук. – Дніпро: Пороги, 2021. – 300 с.

6. Інноваційний розвиток транспортного комплексу: колективна монографія / за ред. проф. О.М. Ложачевської. Київ : Міленіум, 2021. 210 с. ISBN978-966-8063-77-4.

7. Воркут, Т. А., & Волинець, Л. М. (2025). Розробка методу стратегічно-орієнтованого оцінювання діяльності логістичного персоналу із урахуванням дії чинників ризику та невизначеності. Eastern-European Journal of Enterprise Technologies, 3(3 (135), 57–66. https://doi.org/10.15587/1729-4061.2025.329994

8. Сучасні підходи до управління HR за цілями та їх взаємозв'язок з бізнесінжинірингом / М. Ведерніков, Л. Волянська-Савчук, В. Клімас, А. Сохарук, Б. Поперечний // Modeling the development of the economic systems. – 2025. – № 4. – P. 120-127.

9. Кобець Д. Від HR-інжинірингу до організаційного реінжинірингу: еволюція Agile-підходу в управлінні компанією. Наукові перспективи. 2026. №4(70). С. 2854-2865. https://doi.org/10.52058/2708-7530-2026-4(70)-2854-2865

10. Парубець, О. ., & Кичко, І. (2021). Напрями використання технологій HR-менеджменту у транспортному секторі України. Проблеми і перспективи економіки та управління, (4(24), 34–42. https://doi.org/10.25140/2411-5215-2020-4(24)-34-42

11. Богданова Є. О. HR-технології у сучасному бізнес-середовищі // Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія: "Економічні науки". – 2025. – № 3. https://doi.org/10.25313/2520-2294-2025-3-10827

12. Джафарова, Е., & Карпенко, М. (2021). Особливості та проблеми впровадження індустрії 4.0 в Україні. Економіка та суспільство, (32). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-32-19

13. Колодяжний М. Г. Стратегія Vision Zero: уроки для України : монографія / М. Г. Колодяжний. – Харків : Право, 2022. – 300 с.

14. Кодекс законів про працю України : Кодекс України, Закон від 10.12.1971 № 322-VIII // База даних «Законодавство України» / ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/322-08 (дата звернення: 10.05.2026).

15. Режим праці та відпочинку водія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: European Labour Authority (дата звернення: 20.05.2026).

16. Україна переходить на європейські стандарти праці та відпочинку водіїв [Електронний ресурс] // Міністерство розвитку громад та територій України. – Режим доступу: Міністерство розвитку громад та територій України (дата звернення: 21.05.2026).

References:

1. Mitroussi, K., Jang, H. M., & Marlow, P. B. (2013). The effect of logistics service quality on customer loyalty through relationship quality in the container shipping context. Transportation Journal, 52(4), 493–521. https://doi.org/10.5325/transportationj.52.4.0493 2. Caesar, L. D., Cahoon, S., & Fei, J. (2015). Exploring the range of retention issues for seafarers in global shipping: Opportunities for further research. WMU Journal of Maritime Affairs, 14(1), 141–157. https://doi.org/10.1007/s13437-015-0078-0

3. Klikauer, T., & Morris, R. M. (2003). Human resources in the German maritime industries: "Back-sourcing" and ship management. The International Journal of Human Resource Management, 14(4), 544–558. https://doi.org/10.1080/0958519032000057583

4. Komchatnykh, O., Klymenko, I., & Levishchenko, O. (2022). Classification of transport and logistics enterprises in Ukraine according to the level of innovation potential. In O. Prentkovskis,

I. Yatskiv (Jackiva), P. Skačkauskas, R. Junevičius, & P. Maruschak (Eds.), Transbaltica XII: Transportation Science and Technology. Lecture Notes in Intelligent Transportation and Infrastructure (pp. 552–560). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-94774-3_54

5. Prokudin, H. S. (2021). Problemy orhanizatsii, upravlinnia ta pidvyshchennia efektyvnosti perevezen: stan, problemy, perspektyvy rozvytku [Problems of organization, management and increasing the efficiency of transportation: state, problems, development prospects] (H. S. Prokudin & L. M. Savchuk, Eds.). Porohy [in Ukrainian].

6. Lozhachevska, O. M. (Ed.). (2021). Innovatsiinyi rozvytok transportnoho kompleksu [Innovative development of the transport complex]. Milenium [in Ukrainian].

7. Vorkut, T. A., & Volynets, L. M. (2025). Rozrobka metodu stratehichno-oriientovanoho otsiniuvannia diialnosti lohistychnoho personalu iz urakhuvanniam dii chynnykiv ryzyku ta neviznachenosti [Development of a method for strategically oriented evaluation of logistics personnel performance taking into account the effects of risk factors and uncertainty]. Eastern-European Journal of Enterprise Technologies, 3(3 (135)), 57–66. https://doi.org/10.15587/1729-4061.2025.329994 8. Vedernikov, M., Volianska-Savchuk, L., Klimas, V., Sokharuk, A., & Poperechnyi, B. (2025). Suchasni pidkhody do upravlinnia HR za tsiliamy ta ikh vzaemozv'iazok z biznes-inzhynirynhom [Modern approaches to HR management by objectives and their relationship with business engineering]. Modeling the Development of the Economic Systems, (4), 120–127 [in Ukrainian].

9. Kobets, D. (2026). Vid HR-inzhynirynhu do orhanizatsiinoho reinzhynirynhu: Evoliutsiia Agile-pidkhodu v upravlinni kompanieiu [From HR engineering to organizational reengineering: The evolution of the Agile approach in company management]. Naukovi Perspektyvy, (4(70)), 2854–2865. https://doi.org/10.52058/2708-7530-2026-4(70)-2854-2865 [in Ukrainian]. 10. Parubets, O., & Kychko, I. (2021). Napriamy vykorystannia tekhnolohii HR-menedzhmentu u transportnomu sektori Ukrainy [Directions of using HR-management technologies in the transport sector of Ukraine]. Problems and Prospects of Economics and Management, (4(24)), 34–42. https://doi.org/10.25140/2411-5215-2020-4(24)-34-42 [in Ukrainian].

11. Bohdanova, Ye. O. (2025). HR-tekhnolohii u suchasnomu biznes-seredovyshchi [HR-technologies in the modern business environment]. Internauka. International Scientific Journal. Series: Economic Sciences, (3). https://doi.org/10.25313/2520-2294-2025-3-10827 [in Ukrainian]. 12. Dzhafarova, E., & Karpenko, M. (2021). Osoblyvosti ta problemy vprovadzhennia industrii 4.0 v Ukraini [Features and problems of Industry 4.0 implementation in Ukraine]. Ekonomika ta Suspilstvo, (32). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-32-19 [in Ukrainian].

13. Kolodiazhnyi, M. H. (2022). Stratehiia Vision Zero: Uroky dlia Ukrainy [Vision Zero strategy: Lessons for Ukraine]. Pravo [in Ukrainian].

14. Ukraine. (1971). Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy [Labor Code of Ukraine]: Law of December 10, 1971 No. 322-VIII. Legislation of Ukraine Database. Verkhovna Rada of Ukraine. https://zakon.rada.gov.ua/go/322-08 [in Ukrainian].

15. European Labour Authority. (2026). Rezhym pratsi ta vidpochynku vodiia [Driver's working and rest hours]. https://www.ela.europa.eu/ [in Ukrainian].

16. Ministry for Development of Communities and Territories of Ukraine. (2026). Ukraina perekhodyt na yevropeiski standarty pratsi ta vidpochynku vodiiv [Ukraine switches to European standards of driver's work and rest]. Ministry for Development of Communities and Territories of Ukraine. https://mtu.gov.ua/ [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 14.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.05.2026

УДК 349.232:355.422(045)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2911-2920

Гоцак Руслана Дмитрівна здобувачка вищої освіти, Державний університет «Київський авіаційний інститут», м. Київ, https://orcid.org/0009-0000-7574-3536

Сьомочкіна Тетяна Ігорівна доктор філософії (PhD), доцент кафедри фінансових технологій та бізнесу, Державний університет «Київський авіаційний інститут», м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-9973-8958

ОБЛІК І АНАЛІЗ РОЗРАХУНКІВ З ОПЛАТИ ПРАЦІ НА ПІДПРИЄМСТВІ (В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ)

Анотація. Воєнний стан суттєво трансформував трудове законодавство та економічне середовище України, що зумовило необхідність перебудови систем бухгалтерського обліку. Скасування Господарського кодексу України станом на 2026 рік вимагає від підприємств перегляду внутрішньої нормативної бази, адаптації трудових договорів та кадрового обліку виключно в межах норм цивільного законодавства та спеціальних законів. Забезпечення правильного обліку розрахунків з оплати праці в таких умовах потребує безперервного моніторингу нормативних змін для підтримки стабільної діяльності.

Трансформація облікової системи розрахунків з персоналом передбачає перехід до багаторівневого аналізу кадрових статусів. Організація обліку праці безпосередньо залежить від поточного правового стану працівника (дистанційна робота, евакуація, мобілізація) та галузевої специфіки підприємства.

Функціонування об’єктів критичної інфраструктури визначає особливий режим обліку робочого часу. Це зумовлює необхідність оперативної адаптації облікових процесів для коректного табелювання надурочних годин та дотримання посилених вимог щодо звітності.

Сам факт визнання суб'єкта господарювання критично важливим безпосередньо залежить від фінансових показників його діяльності. Збереження статусу критично важливого підприємства вимагає безперервного контролю середньої заробітної плати заброньованих осіб на рівні не нижче встановлених лімітів. Будь-яке відхилення від цього показника генерує критичні ризики для діяльності суб'єкта господарювання.

Важливим елементом адаптації є цифровізація облікових процесів та перехід на сучасні хмарні рішення, що гарантує безперервність нарахувань і збереження кадрових даних в умовах фізичних загроз для інфраструктури бізнесу. Водночас аналітична складова розрахунків з персоналом зміщується в бік антикризового менеджменту, де особливе значення має факторний аналіз

фонду оплати праці та оптимізація структури виплат без зниження мотивації працівників. Оцінка податкового навантаження, ефективності використання робочого часу та витрат на релокацію персоналу дозволяє керівництву приймати зважені стратегічні рішення задля збереження кадрового потенціалу.

Сучасний облік оплати праці виходить за межі простої фіксації виплат, перетворюючись на стратегічний інструмент захисту бізнесу від мобілізаційних, кадрових та податкових ризиків.

Ключові слова: облік оплати праці, воєнний стан, податкове навантаження.

Ruslana Hotsak Higher Education Student, National university «Kyiv aviation institute», Kyiv, https://orcid.org/0009-0000-7574-3536

Tetiana Somochkina PhD, Associate Professor, National university «Kyiv aviation institute», Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-9973-8958

PAYROLL ACCOUNTING AND ANALYSIS AT AN ENTERPRISE UNDER MARTIAL LAW

Abstract. Martial law has significantly transformed the labor legislation and economic environment of Ukraine, necessitating a restructuring of accounting systems. The repeal of the Commercial Code of Ukraine as of 2026 requires enterprises to review their internal regulatory framework, adapting labor contracts and personnel accounting exclusively within the framework of civil law and special legislation. Ensuring the correct accounting of payroll calculations under such conditions requires continuous monitoring of regulatory changes to maintain stable operations.

The transformation of the accounting system for settlements with personnel involves a transition to a multi-level analysis of personnel statuses. The organization of labor accounting directly depends on the current legal status of an employee (remote work, evacuation, mobilization) and the industry specifics of the enterprise.

The functioning of critical infrastructure facilities determines a special regime for tracking working hours. This necessitates the rapid adaptation of accounting processes for the correct time-tracking of overtime hours and compliance with enhanced reporting requirements.

The very fact of recognizing an economic entity as critically important directly depends on its financial performance indicators. Maintaining the status of a critically important enterprise requires continuous control over the average wage of deferred (booked) employees at a level not lower than the established limits. Any deviation from this indicator generates critical risks for the entity's operations.

An important element of adaptation is the digitalization of accounting processes and the transition to modern cloud solutions, which guarantees the continuity of payroll computations and the preservation of personnel data under conditions of physical

threats to business infrastructure. Concurrently, the analytical component of settlements with personnel shifts towards crisis management, where factor analysis of the payroll fund and optimization of the compensation structure without reducing employee motivation are of particular importance. Assessing the tax burden, efficiency of working time utilization, and personnel relocation costs allows management to make informed strategic decisions to preserve human resource potential.

Modern payroll accounting goes beyond the simple recording of payments, transforming into a strategic tool for protecting businesses against mobilization, personnel, and tax risks.

Keywords: payroll accounting, martial law, tax burden.

Постановка проблеми. Питання оплати праці та трудових відносин завжди є максимально актуальними для суспільства, оскільки кожна людина ставить за мету мати стабільну роботу та гідну заробітну плату. В умовах тривалого воєнного стану трудове законодавство України зазнало суттєвих трансформацій, що вимагає безперервного моніторингу нормативних змін та їх оперативного впровадження у практичну діяльність підприємств. Організація розрахунків з персоналом суттєво ускладнилася через необхідність врахування безпекових факторів, міграційних процесів та нових фіскальних правил.

Актуальність цієї проблематики станом на 2026 рік додатково підсилюється повним скасуванням Господарського кодексу України. Відсутність застарілого дублювання нормативних актів вимагає від фінансово-бухгалтерських служб базувати всі внутрішні розпорядчі документи, колективні та індивідуальні трудові договори виключно на нормах Цивільного кодексу України, Кодексу законів про працю та спеціальних воєнних нормативно-правових актів [3, 8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти обліку й контролю заробітної плати в мирний час детально розглядалися у працях таких відомих науковців, як М. Білуха, Ф. Бутинець, Я. Крупка та Я. Подмешальська. Проте їхні дослідження здебільшого стосувалися умов стабільного функціонування економіки. Особливості обліку праці та розвитку трудових відносин безпосередньо у воєнний період стали предметом прискіпливої уваги О. В. Кравченко, Є. О. Агафонової та Т. О. Гуренко [1, 4]. Вони підкреслили важливість оперативного відображення нормативних змін під час ведення сучасної господарської діяльності підприємств. Водночас, стрімка зміна податкових ставок та оновлення критеріїв бронювання кадрів вимагають додаткового детального дослідження облікових алгоритмів.

Мета статті — розкриття особливостей ведення обліку та проведення аналізу розрахунків з оплати праці в умовах воєнного стану, а також дослідження впливу законодавчих змін щодо функціонування об’єктів критичної інфраструктури та процедур бронювання працівників на формування показників середнього заробітку й оподаткування.

Виклад основного матеріалу. Воєнний стан докорінно змінив парадигму бухгалтерського обліку розрахунків з персоналом, зумовивши його трансформацію з лінійної реєстраційної функції на стратегічний інструмент ризик-орієнтованого менеджменту. Сучасна організація обліку праці втратила свою стандартність і тепер безпосередньо залежить від динамічного правового статусу працівника та галузевої приналежності суб'єкта господарювання. Особливої ваги ця проблематика набула станом на 2026 рік у зв'язку з повним скасуванням Господарського кодексу України. Відсутність застарілого дублювання нормативних актів вимагає від фінансово-бухгалтерських служб базувати всі внутрішні розпорядчі документи, колективні та індивідуальні трудові договори виключно на нормах Цивільного кодексу України, Кодексу законів про працю [3] та спеціальних воєнних нормативно-правових актів. Метод правового регулювання відносин з оплати праці сьогодні характеризується складним поєднанням імперативних (державних) та децентралізованих (договірних) підходів, що змушує підприємства оперативно адаптувати свої облікові політики.

Глибока соціально-економічна та міграційна криза, спричинена воєнними діями, виступає основним зовнішнім чинником, який суттєво погіршив стан національного ринку праці та деформував традиційні облікові процеси. Значне скорочення обсягів ВВП країни, девальвація національної валюти, високі темпи інфляції та стрімке падіння купівельної спроможності громадян призвели до того, що заробітна плата перестала повноцінно виконувати свої базові функції — стимулюючу, відтворювальну та соціальну. Крім того, наявність суттєвих заборгованостей з виплати заробітної плати на економічно активних підприємствах та високий рівень безробіття, який у кризові періоди сягає 25–26% (що еквівалентно понад 3 мільйонам безробітних громадян), створюють додатковий тиск на фінансові служби суб'єктів господарювання. Спроб адаптації ринку праці до воєнних реалій завдають також масштабні руйнування виробничих потужностей, логістичних шляхів та дефіцит людських ресурсів через призов до лав ЗСУ. За таких обставин виняткова роль обліково-аналітичного забезпечення в процесах управління спричинює підвищену увагу до бухгалтерського обліку розрахунків з оплати праці як до найважливішого джерела фінансової інформації. Згенерована інформація стає базою для формування управлінських рішень, спрямованих на корегування поведінкових аспектів найманих працівників та їх узгодження з видозміненими цілями підприємства.

Для побудови ефективної системи управління мотиваційним потенціалом обліковий процес має чітко диференціювати об'єкти обліково-аналітичного забезпечення. Відповідно до сучасних методологічних засад, ці об'єкти поділяються на три взаємопов'язані рівні:

1. Первинна облікова інформація — безпосереднє фіксування кадрових наказів, табелів обліку робочого часу, розрахункових листків та угод.

2. Поточна облікова інформація — систематизована обробка первинних даних та їх відображення на відповідних рахунках і субрахунках бухгалтерського обліку.

3. Результативна (узагальнююча) облікова інформація — формування фінансової, податкової, статистичної та внутрішньої управлінської звітності.

Фундаментальним методологічним базисом для відображення розрахунків з персоналом в Україні є НП(С)БО 26 «Виплати працівникам» [5]. В умовах воєнного стану особливої гостроти набуває практичне застосування ст. 12 Закону України № 2136-IX, яка дозволяє роботодавцям надавати працівникам відпустки без збереження заробітної плати без обмеження строків, встановлених загальним законодавством про відпустки. Проте, ключова облікова колізія полягає в тому, що час перебування у такій тривалій воєнній відпустці «за свій рахунок» не зараховується до кадрового стажу, який дає право на наступну щорічну основну відпустку.

Ця обставина вимагає від бухгалтерської служби ведення спеціальних аналітичних реєстрів для безперервного інвентаризаційного коригування субрахунку 471 «Забезпечення виплат відпусток» [5]. Традиційне автоматичне нарахування резерву відпусток за середнім відсотком від ФОП у цих випадках є неприпустимим, оскільки воно призводить до штучного завищення поточних зобов'язань компанії та безпідставного збільшення витрат звітного періоду (дебет рахунків 23, 91, 92, 93 — кредит субрахунку 471). Своєчасне виключення періодів тривалих неоплачуваних відпусток з розрахункової бази дозволяє оптимізувати показники ліквідності у фінансовій звітності та забезпечити достовірність формування собівартості продукції чи послуг.

Важливим прикладним аспектом обліку в зоні ведення бойових дій або на тимчасово окупованих територіях є правове регулювання затримок виплат. Згідно з чинним законодавством, роботодавець звільняється від фінансової та адміністративної відповідальності за несвоєчасну оплату праці, якщо доведе, що це порушення сталося внаслідок ведення безпосередніх воєнних дій або інших обставин непереборної сили (форс-мажору) [7]. Водночас, сам факт виникнення форс-мажору не анулює зобов'язання перед персоналом — він лише відтерміновує строк їх виконання. Роботодавець зобов'язаний докладати всіх можливих зусиль для відновлення виплат. З облікового погляду, нарахована, але не виплачена через бойові дії заробітна плата повинна безперервно відображатися в системі як строкова кредиторська заборгованість за рахунком 661 «Розрахунки за заробітною платою». Для вирішення проблеми фізичної недоступності офісів бізнес масово переводить фінансово-бухгалтерські служби на дистанційну форму роботи, що дозволяє безперебійно здійснювати облік доходів і витрат, а також проводити платежі через системи клієнт-банк за наявності хоча б першого підпису керівника.

У сучасних реаліях відбувається поступове зміщення акцентів від класичних теорій заробітної плати до теорій сукупної винагороди (Total Reward).

Традиційні механізми нарахування грошових коштів часто демонструють низьку ефективність через неможливість покрити інфляційні втрати працівників. Наймані працівники, окрім базового окладу, прагнуть отримати додаткові соціальні гарантії, програми захисту та належні безпекові умови праці. З метою утримання персоналу та зниження рівня плинності кадрів, підприємства змушені впроваджувати гнучкі форми і системи оплати праці, зокрема контрактні та безтарифні моделі, які тісно пов'язують розмір фінального доходу з індивідуальним внеском працівника та фінансовим результатом компанії [7]. В обліку це вимагає розширення аналітичних субпідрахунків до рахунку 66 для деталізованого групування виплат за їхніми видами (постійна частина, змінні премії, соціальні пакети, матеріальна допомога).

Функціонування підприємств, визнаних об'єктами критичної інфраструктури, підпорядковується особливому, більш жорсткому режиму обліку робочого часу. Нормативно допущене збільшення тривалості робочого тижня до 60 годин (замість стандартних 40) покладає на бухгалтерську службу обов'язок надзвичайно точного та оперативного табелювання надурочних годин, роботи в нічний час та чергувань [8]. Будь-яка робота понад норму має супроводжуватися відповідними компенсаційними нарахуваннями. Окрім операційного обліку, такі підприємства стикаються з підвищеним контролем з боку державних органів: для них впроваджено обов’язок щоквартального подання спеціалізованої звітності щодо чисельності персоналу та сум нарахованої заробітної плати, що є інструментом моніторингу за збереженням кадрового потенціалу у стратегічних галузях економіки.

Найбільш відповідальним та фінансово містким елементом сучасної облікової практики є процедура економічного бронювання військовозобов'язаного персоналу відповідно до Постанови КМУ № 76 [2]. Чинні нормативні вимоги створюють пряму, жорстку залежність між щомісячними бухгалтерськими реєстрами та правом працівника на відстрочку від мобілізації. Збереження статусу критично важливого підприємства вимагає від фінансових служб безперервного утримання середньої заробітної плати заброньованих осіб на рівні, не нижчому за встановлений ліміт, який станом на 2026 рік зафіксовано на позначці 21 617,50 грн.

Бухгалтерський облік у цьому контексті перетворюється на систему суворого комплаєнс-контролю. Розрахунок середньої заробітної плати здійснюється за чітко визначеною методологією на основі виплат за останні календарні квартали. Будь-яка технічна або методологічна помилка бухгалтера (наприклад, неправильне відображення перехідних лікарняних, некоректний розподіл квартальних премій, непроведення обов'язкової індексації або помилкове табелювання днів непрацездатності), яка призведе до ситуативного падіння середньомісячного доходу хоча б на одну копійку нижче встановленого ліміту у 21 617,50 грн, миттєво генерує юридичний ризик анулювання бронювання для ключового фахівця компанії.

Додатковим дестабілізуючим чинником для фінансового стану підприємств стало законодавче підвищення ставки військового збору до 5%. Це суттєво збільшило податковий тиск на фонд оплати праці та знизило чистий дохід працівників «на руки». Для збереження кадрового ядра та захисту реального рівня доходів працівників від інфляції та фіскального навантаження, більшість вітчизняних підприємств у 2025–2026 роках перейшли до реалізації стратегії «gross-up». Ця стратегія передбачає свідоме збільшення посадових окладів (брутто-доходу) на такий відсоток, щоб після утримання 18% ПДФО та 5% військового збору фактичний нетто-дохід працівника залишався незмінним або зростав. Проте, таке рішення автоматично збільшує витрати підприємства на сплату Єдиного соціального внеску (ЄСВ), який нараховується на підвищену базу. Фінансові аналітики компаній змушені проводити щомісячне сценарне моделювання витрат, оскільки зростання ФОП безпосередньо збільшує виробничу собівартість продукції (дебет рахунку 23) та знижує загальну маржинальність бізнесу.

Оперативне та безпомилкове ведення таких складних, багаторівневих розрахунків в умовах постійних правових змін та фізичних загроз є неможливим без глибокої цифровізації бухгалтерських процесів. Традиційні паперові чи локальні облікові системи демонструють повну неефективність і вразливість. Сучасний бізнес масово впроваджує комплексні ERP-системи, хмарні конфігурації програмних продуктів (наприклад, лінійку рішень BAS) та спеціалізовані модулі для розрахунку заробітної плати й адміністрування кадрів. Інтеграція цих систем із сервісами електронного документообігу (зокрема, MeDoc, «Вчасно») забезпечує швидкий, захищений та віддалений доступ до первинних документів і звітності з будь-якої географічної точки. Використання розподілених хмарних серверів гарантує безперервність нарахування виплат працівникам та повне збереження персональних даних навіть у випадку фізичного знищення або пошкодження офісної інфраструктури підприємства.

Резюмуючи вищезазначене, можна стверджувати, що сучасна архітектура розрахунків з персоналом складається з комплексу взаємопов'язаних правових, фінансових та технологічних чинників. Системну взаємодію цих факторів, які формують найбільше аналітичне навантаження на бухгалтерські служби, наочно систематизовано та узагальнено на рис. 1.

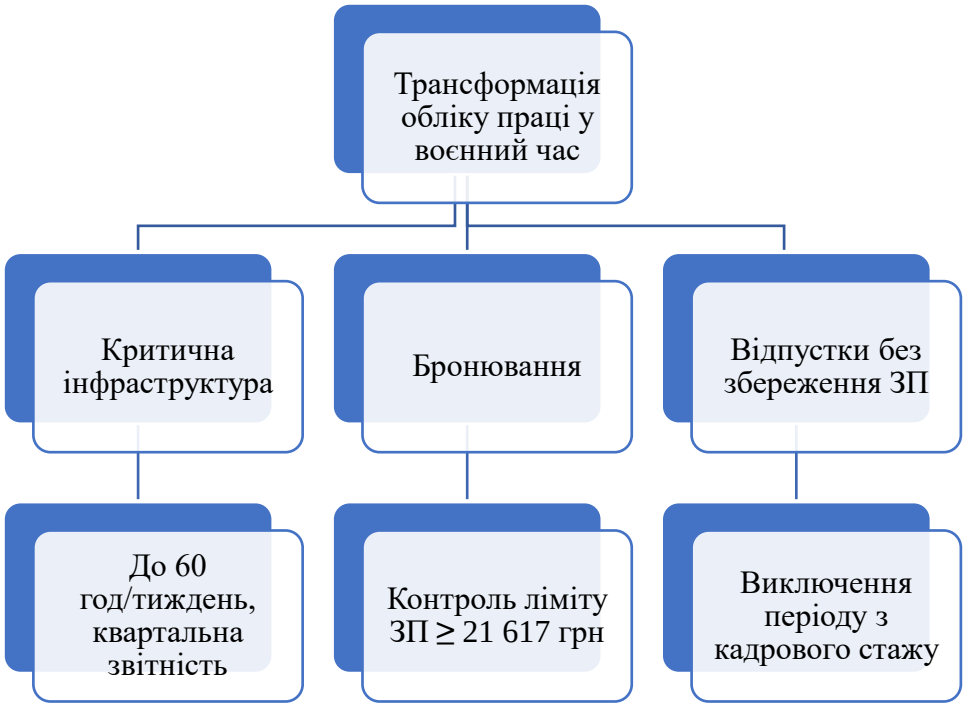

Рис. 1. Трансформація обліку праці у воєнний час

Висновки. Облік розрахунків з оплати праці в умовах воєнного стану остаточно трансформувався з рутинної реєстраційної функції у стратегічний інструмент ризик-орієнтованого та комплаєнс-менеджменту. Посилення фіскального тиску, міграційна криза та запровадження нових механізмів бронювання кардинально змінили вимоги до формування облікової політики підприємств.

Для забезпечення фінансової стабільності та комплексного захисту бізнесу від кадрових, мобілізаційних і податкових ризиків суб'єктам господарювання необхідно імплементувати систему безперервного багаторівневого моніторингу. Зокрема, критично важливим є дотримання вимог НП(С)БО 26 у частині своєчасного інвентаризаційного коригування резерву відпусток, адаптація фонду оплати праці через впровадження гнучких моделей винагороди (зокрема стратегії *«gross-up»*), а також встановлення жорсткого контролю за дотриманням лімітів середньої заробітної плати для надійного збереження статусу заброньованих працівників. Запропоновані аналітичні алгоритми мають бути чітко закріплені у внутрішніх розпорядчих документах підприємств.

Перспективами подальших наукових розвідок у цьому напрямі є дослідження архітектури хмарних ERP-систем та процесів глибокої інтеграції спеціалізованого програмного забезпечення (лінійка рішень BAS, сервіси е-документообігу «Вчасно», M.E.Doc) у фінансово-бухгалтерську практику. Розширення цифровізації дозволить мінімізувати вплив людського фактора під час розрахунків, гарантуватиме кібербезпеку масивів даних та забезпечить безперервність обліку в умовах фізичних загроз і високої динаміки законодавчих змін.

Література

1. Гуренко Т. О. Облік оплати праці та трудові відносини у воєнний період. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 36. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-36-31.

2. Деякі питання бронювання військовозобов'язаних під час воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.2023 № 76. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/76-2023-р (дата звернення: 21.05.2026).

3. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/322-08 (дата звернення: 21.05.2026).

4. Кравченко О. В., Агафонова Є. О. Облік розрахунків з оплати праці під час воєнного стану в Україні. *Економіка і регіон*. 2024. № 1 (92). С. 232–236. DOI: https://doi.org/10.26906/EiR.2024.1(92).3334.

5. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 26 «Виплати працівникам»: наказ Міністерства фінансів України від 28.10.2003 № 601. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1025-03 (дата звернення: 21.05.2026).

6. Овсюк Н. В., Ковбасюк І. С. Облік розрахунків з оплати праці в контексті сучасних економічних та соціальних викликів. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 62. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-62-75.

7. Остапенко Л. О., Ярунів А. П., Лось Н. А., Томашевська Ю. В. Окремі питання правового регулювання оплати праці. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2025. Вип. 44. С. 22–27. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.14204487.

8. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20 (дата звернення: 21.05.2026).

References

1. Hurenko, T. O. (2022). Oblik oplaty pratsi ta trudovi vidnosyny u voiennyi period [Payroll accounting and labor relations during the wartime]. *Ekonomika ta suspilstvo*, (36). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-36-31 [in Ukrainian].

2. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2023). *Deiaki pytannia broniuvannia viiskovozobo viazanykh pid chas voiennoho stanu* [Some issues of deferment of conscripts during martial law] (Resolution No. 76). Zakonodavstvo Ukrainy. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/76-2023-p [in Ukrainian].

3. Verkhovna Rada of Ukraine. (1971). *Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy* [Labor Code of Ukraine] (Law No. 322-VIII). Zakonodavstvo Ukrainy. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/go/322-08 [in Ukrainian].

4. Kravchenko, O. V., & Ahafonova, Ye. O. (2024). Oblik rozrakhunkiv z oplaty pratsi pid chas voiennoho stanu v Ukraini [Accounting of settlements on payroll during martial law in Ukraine]. *Ekonomika i rehion*, *1*(92), 232–236. https://doi.org/10.26906/EiR.2024.1(92).3334 [in Ukrainian].

5. Ministry of Finance of Ukraine. (2003). *Natsionalne polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 26 "Vyplaty pratsivnykam"* [National Accounting Standard 26 "Employee Benefits"] (Order No. 601, October 28). Zakonodavstvo Ukrainy. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1025-03 [in Ukrainian].

6. Ovsiuk, N. V., & Kovbasiuk, I. S. (2024). Oblik rozrakhunkiv z oplaty pratsi v konteksti suchasnykh ekonomichnykh ta sotsialnykh vyklykiv [Accounting of payment calculations in the context of contemporary economic and social challenges]. *Ekonomika ta suspilstvo*, (62). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-62-75 [in Ukrainian].

7. Ostapenko, L. O., Yaruniv, A. P., Los, N. A., & Tomashevska, Yu. V. (2025). Okremi pytannia pravovoho rehuliuvannia oplaty pratsi [Some issues of legal regulation of remuneration].

Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Seriia ekonomichna. Seriia yurydychna, (44), 22–27. https://doi.org/10.5281/zenodo.14204487 [in Ukrainian].

8. Verkhovna Rada of Ukraine. (2022). *Pro orhanizatsiiu trudovykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu* [On the organization of labor relations under martial law] (Law No. 2136-IX). Zakonodavstvo Ukrainy. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 323 (477:4) – 048.35

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2921-2934

Данилейчук Руслан Богданович кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри теорії економіки та управління Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, м. Івано-Франківськ, http://orcid.org/0000-0002-2074-1266

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ ЯК ДРАЙВЕР ІНСТИТУЦІЙНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ТА СТРУКТУРНОЇ ПЕРЕБУДОВИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті досліджено трансформаційний потенціал Ukraine Facility як нового комплексного інструменту зовнішньої підтримки України, що поєднує механізми макрофінансової допомоги, інвестиційного стимулювання та технічної підтримки в межах єдиної стратегічної рамки Ukraine Plan 2024-2027. Обґрунтовано, що Ukraine Facility виходить за межі традиційної моделі міжнародної фінансової допомоги та формує нову архітектуру взаємодії між Україною, Європейським Союзом і міжнародними партнерами.

Проаналізовано, яким чином механізм умовності, прив'язка фінансування до виконання реформ і система багаторівневого моніторингу змінюють логіку функціонування публічного управління, переводячи його від реактивного адміністрування до стратегічного, результат-орієнтованого та людиноцентричного врядування. Доведено, що Ukraine Plan виступає інтегрованою рамкою реформування, яка об'єднує вимоги ЄС, структурні орієнтири МВФ, інструменти післявоєнного відновлення та цілі довгострокової модернізації держави.

Окрему увагу приділено впливу Facility на розвиток інституційної спроможності, реформування державної служби, цифровізацію адміністративних процесів, удосконалення системи управління публічними фінансами, антикорупційної інфраструктури та багаторівневого врядування. Визначено, що економічна складова Ukraine Facility спрямована на трансформацію моделі економічного розвитку України через підтримку зеленої та цифрової трансформації, модернізацію енергетики, логістики, промисловості, агропереробки та людського капіталу.

Водночас акцентовано увагу на ризиках реалізації Facility, пов'язаних із поглинальною спроможністю інституцій, бюрократичними обмеженнями та можливістю формального виконання реформ. Зроблено висновок, що Ukraine Facility виступає не лише джерелом фінансування, а каталізатором системної трансформації України в логіці європейської інтеграції та формування нової моделі державного розвитку.

Ключові слова: публічне управління, інституційна спроможність, європейська інтеграція, Ukraine Facility, економічна трансформація, післявоєнне відновлення, державне управління.

Danyleichuk Ruslan Bohdanovych Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Department of Economics and Management Theory, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ivano-Frankivsk, http://orcid.org/0000-0002-2074-1266

EUROPEAN INTEGRATION AS A DRIVER OF INSTITUTIONAL MODERNIZATION AND STRUCTURAL RESTRUCTURING OF UKRAINE'S ECONOMY

Abstract. The article examines the transformational potential of the Ukraine Facility as a new comprehensive instrument of external support for Ukraine that combines mechanisms of macro-financial assistance, investment stimulation, and technical support within the unified strategic framework of the Ukraine Plan 2024-2027. It is substantiated that the Ukraine Facility goes beyond the traditional model of international financial assistance and forms a new architecture of interaction between Ukraine, the European Union, and international partners. The study analyzes how the mechanism of conditionality, the linkage of financing to the implementation of reforms, and the system of multilevel monitoring transform the logic of public administration, shifting it from reactive administration to strategic, result-oriented, and human-centered governance.

It is proved that the Ukraine Plan serves as an integrated reform framework that combines EU requirements, IMF structural benchmarks, post-war recovery instruments, and long-term modernization objectives of the state. Particular attention is paid to the impact of the Facility on the development of institutional capacity, civil service reform, digitalization of administrative processes, improvement of public financial management, anti-corruption infrastructure, and multilevel governance. It is determined that the economic component of the Ukraine Facility is aimed at transforming Ukraine's model of economic development through support for green and digital transformation, modernization of energy, logistics, industry, agro-processing, and human capital.

At the same time, attention is focused on the risks of implementing the Facility related to the absorptive capacity of institutions, bureaucratic constraints, and the possibility of formal implementation of reforms. It is concluded that the Ukraine Facility acts not only as a source of financing, but also as a catalyst for the systemic transformation of Ukraine within the logic of European integration and the formation of a new model of state development.

Keywords: public administration, institutional capacity, European integration, Ukraine Facility, economic transformation, post-war recovery, state governance.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну спричинило одночасно колосальні руйнування та безпрецедентний рівень міжнародної підтримки. Водночас сам факт збільшення зовнішнього фінансування не забезпечує автоматичного економічного відновлення чи зміцнення державних інституцій. Попередній досвід реалізації міжнародних програм допомоги демонструє: якщо держава не має достатньої внутрішньої спроможності підтримувати реформи та інституціоналізувати зміни, значна частина зовнішніх ресурсів використовується лише для покриття поточних потреб, не створюючи нової моделі розвитку та не змінюючи принципів функціонування системи управління. У цьому контексті поява Ukraine Facility, що інтегрує макрофінансову підтримку, інвестиційний компонент і технічну допомогу в межах Ukraine Plan, ставить принципово важливе питання: чи здатний цей механізм забезпечити перехід від ситуативного та фрагментарного управління до довгострокової, системної та реформоорієнтованої моделі державного розвитку.

Складність проблематики посилюється тим, що Ukraine Facility одночасно виконує кілька функцій: є інструментом підтримки країни в умовах війни, механізмом інтеграції до Європейського Союзу та платформою для структурної модернізації економіки й інституцій. Для України це означає необхідність паралельно вирішувати низку взаємопов'язаних завдань: утримувати макрофінансову стабільність, виконувати умови програм МВФ, адаптувати законодавство до acquis ЄС, відновлювати критичну інфраструктуру та запобігати втраті людського капіталу. За таких умов постає наукове питання: чи формує Ukraine Facility нову модель інституційної спроможності та економічного розвитку, чи ризикує перетворитися на ще один зовнішній інструмент підтримки, обмежений традиційними проблемами попередніх програм міжнародної допомоги.

Аналіз досліджень і публікацій. Тематика трансформаційного впливу Ukraine Facility поступово набуває центрального значення в дослідженнях, присвячених післявоєнному відновленню та європейській інтеграції України. Базові параметри механізму закріплені в Регламенті ЄС 2024/792, який визначає цілі, принципи функціонування та архітектуру Facility, зокрема взаємозв'язок фінансування з реалізацією реформ, орієнтацію на євроінтеграцію та підтримку зелено-цифрового переходу [1].

У документах Європейської Комісії Ukraine Plan розглядається як спільна координаційна рамка для міжнародних партнерів та основа переходу України до моделі розвитку, що базується на продуктивності, стійкості та інтеграції до внутрішнього ринку ЄС [2; 3]. Аналітичні матеріали Європейського парламенту та Європейської дослідницької служби детально розкривають фінансову архітектуру Facility, механізми бюджетної підтримки, інвестиційні інструменти та використання доходів від заморожених російських активів, а також оцінюють можливий вплив на боргову стійкість України та структуру державних фінансів [4-6].

Міжнародний валютний фонд у межах програми Extended Fund Facility визначає Ukraine Facility як ключовий елемент середньострокової системи зовнішньої підтримки України. У документах МВФ акцентується увага на необхідності реформування системи державних фінансів, податкової політики, корпоративного врядування та банківського сектору як базових передумов ефективного використання міжнародної допомоги [7]. Водночас Фонд наголошує, що успішність реалізації Facility безпосередньо залежить від здатності державних інституцій поєднати макроекономічну стабілізацію, структурні зміни та підтримку соціальної стійкості суспільства в умовах війни [8].

Українські та міжнародні аналітичні центри також активно досліджують можливості й ризики нового механізму підтримки. Аналітика Kyiv School of Economics та партнерських організацій акцентує увагу на проблемах поглинальної спроможності держави, якості підготовки інвестиційних проєктів та необхідності створення дієвих механізмів координації між центральною владою, громадами та міжнародними донорами [9]. Transparency International Ukraine аналізує питання прозорості, підзвітності та контролю за використанням ресурсів Facility, наголошуючи на важливості відкритих процедур, доступності даних та участі громадянського суспільства в моніторингу [10]. Експертні середовища, зокрема VoxUkraine, звертають увагу на політичну економію реформ: механізм «фінансування в обмін на реформи» створює потужний стимул до змін, однак водночас існує ризик формального виконання вимог без реальної трансформації практик державного управління [11].

Водночас менш дослідженим залишається питання впливу Ukraine Facility на інституційну спроможність держави. Насамперед ідеться про зміни у стратегічному плануванні, модернізацію системи управління людськими ресурсами, розвиток багаторівневого врядування та цифровізацію адміністративних процесів. Ukraine Plan передбачає масштабні зміни у сфері державної служби, впровадження HRMIS, реформування системи управління публічними інвестиціями та інтеграцію зелено-цифрових стандартів [3; 11]. Проте комплексні дослідження, які розглядали б ці процеси як цілісну трансформацію моделі державного управління, наразі залишаються обмеженими. Саме тому аналіз того, як Ukraine Facility змінює принципи функціонування публічного сектору та економіки, є актуальним як для наукового дискурсу, так і для практики реформування держави.

Попри значну увагу дослідників до питань європейської інтеграції та післявоєнного відновлення України, недостатньо опрацьованим залишається системний вплив нової архітектури зовнішньої підтримки на трансформацію моделі публічного управління як єдиного цілого. Зокрема, потребує глибшого наукового осмислення питання того, яким чином інструменти умовного фінансування та багаторівневої координації впливають на інституційну спроможність держави, зміну управлінських практик та довгострокову економічну траєкторію розвитку України.

Мета статті полягає у теоретичному та аналітичному обґрунтуванні трансформаційного впливу Ukraine Facility на модель інституційної спроможності та економічного розвитку України через дослідження взаємозв'язку між новою архітектурою зовнішньої підтримки, зміною практик публічного управління та переходом до стійкої, людиноцентричної й зелено-цифрової моделі розвитку в контексті інтеграції до Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Повномасштабна війна суттєво змінила не лише безпекову ситуацію в Європі, але й саму логіку функціонування української держави. Україна опинилася перед необхідністю одночасно забезпечувати оборону, підтримувати економічну стабільність і проводити модернізацію інституцій, які тривалий час розвивалися в умовах непослідовних реформ, політичної нестабільності та надмірної бюрократизації. Водночас криза створила унікальне «вікно можливостей» для переосмислення архітектури державного управління та формування нової моделі розвитку.

Масштаб викликів зумовив потребу у створенні комплексного й довгострокового механізму підтримки. У цьому контексті Ukraine Facility став не лише фінансовим інструментом солідарності ЄС з Україною, а системною відповіддю на питання модернізації держави в умовах війни. На відміну від попередніх форматів допомоги, новий механізм інтегрує завдання макрофінансової стабілізації, відбудови та євроінтеграції в межах єдиного стратегічного документа – Ukraine Plan, який фактично виконує функцію дорожньої карти трансформації країни.

Ключова особливість Facility полягає в тому, що його функція не обмежується покриттям бюджетного дефіциту чи наданням фінансових ресурсів. Основна логіка інструменту базується на принципі «сталість через реформи»: підтримка надається не лише для ліквідації наслідків війни, а для формування інституцій, здатних функціонувати відповідно до європейських стандартів, забезпечувати якісне вироблення політики та підтримувати високий рівень підзвітності. Таким чином, Україна отримує можливість перейти від моделі реактивного управління до системи стратегічного врядування, заснованої на довгострокових цілях, прогнозованості та вимірюваних результатах.

У наукових та експертних дискусіях Ukraine Facility дедалі частіше характеризується як новий тип «плану Маршалла», у межах якого модернізація відбувається не лише через зовнішнє фінансування, а через глибоку перебудову внутрішніх інституцій. Регламент ЄС 2024/792 визначає, що механізм має забезпечити не тільки макрофінансову стабільність, а й створити передумови для модернізації, відбудови та інтеграції України до європейського економічного простору [1]. Центральною складовою цієї архітектури є Ukraine Plan – комплекс реформ та інвестицій, розроблений українською стороною, але структурований відповідно до критеріїв та пріоритетів ЄС [2; 3].

Ukraine Plan фактично виконує роль стратегічного каркасу післявоєнної трансформації держави. У межах цього документа інтегровано ключові вимоги

Регламенту ЄС щодо Ukraine Facility, рекомендації в рамках політики розширення Європейського Союзу, структурні орієнтири програми EFF Міжнародного валютного фонду, аналітичні підходи Світового банку, а також результати оцінок збитків і потреб відновлення (RDNA) [3; 4]. Якщо попередні формати макрофінансової підтримки ЄС базувалися переважно на поєднанні політичних консультацій та умовності, то нова модель передбачає значно жорсткішу інтеграцію фінансування з результатами реформ. Кожен наступний транш прив'язується до виконання конкретних індикаторів та структурних кроків, визначених у Ukraine Plan. Показовим у цьому контексті є рішення Ради ЄС щодо чергових регулярних виплат восени 2025 року, де підставою для позитивного висновку було визначено реальний поступ України у сферах судової реформи, антикорупційної політики, енергетичного управління, розвитку людського капіталу, децентралізації та регулювання сектору критичної сировини [5]. Таким чином, Facility створює не лише систему фінансування реформ, а постійний механізм оцінки інституційної ефективності держави.

Трансформаційний потенціал механізму значною мірою визначається його внутрішньою архітектурою. Регламент ЄС 2024/792 формує трирівневу конструкцію, що складається з фінансування реалізації Ukraine Plan, Ukraine Investment Framework та компонента технічної допомоги й розвитку спроможності [1; 6]. Перший напрям формує принципово новий підхід до бюджетної підтримки: ресурси виділяються не лише для стабілізації державних фінансів, а як інструмент досягнення конкретних реформаторських результатів у сфері верховенства права, управління, ринкових трансформацій та розвитку людського капіталу. Другий компонент – інвестиційна рамка – створює механізм довгострокового залучення капіталу за участю ЄІБ, ЄБРР та інших міжнародних партнерів. У межах цього напряму проєкти у сферах енергетики, транспорту, переробної промисловості, цифрової економіки та інтеграції до TEN-T оцінюються відповідно до європейських критеріїв прозорості, сталості та ефективності [6]. Третій елемент забезпечує інституційну основу всієї системи: від модернізації центральних органів виконавчої влади до підтримки органів місцевого самоврядування, підготовки кадрів та технічного супроводу реалізації проєктів.

На рівні взаємодії з Європейським Союзом Ukraine Facility фактично змінює саму модель координації міжнародної допомоги. Європейська Комісія визначає Ukraine Plan як єдиний стратегічний документ, що належить Україні та водночас інтегрований у її траєкторію набуття членства в ЄС; саме до цієї рамки можуть приєднуватися міжнародні донори й партнери [2; 7]. Ідеться про відмову від попередньої моделі, за якої міжнародна підтримка реалізовувалася через множинність неузгоджених програм із різними процедурами, вимогами та пріоритетами. Натомість Facility формує централізовану систему координації, де Україна виступає не пасивним реципієнтом допомоги, а суб'єктом, який визначає єдину рамку взаємодії з ЄС, G7, міжнародними фінансовими

організаціями та двосторонніми партнерами. Характерно, що МВФ у своїх програмних документах також розглядає Ukraine Facility та Ukraine Plan як базову платформу середньострокової макроекономічної політики та реформування системи державного управління [4; 8].

Суттєвим елементом нової архітектури є модель умовності та багаторівневого нагляду. Умови отримання фінансування структуровані через систему так званих «кроків» (steps), які охоплюють не лише формальне ухвалення нормативно-правових актів, але й початкові етапи їх практичної реалізації. Європейська Комісія здійснює оцінювання ступеня виконання кожного етапу та готує відповідні висновки, після чого Рада ЄС ухвалює рішення щодо надання фінансування [5; 9]. Принципово важливо, що предметом оцінки виступають не технічні формальності, а реальні зміни у функціонуванні інституцій – у сферах судочинства, антикорупційної політики, протидії відмиванню коштів, енергетичного врядування та управління людським капіталом. Водночас Transparency International Ukraine та інші аналітичні структури підкреслюють значення парламентського й громадського контролю, а також необхідність забезпечення відкритості даних і прозорості моніторингу використання ресурсів Facility [9]. У результаті формується багаторівнева система підзвітності, де контроль здійснюється не лише інституціями ЄС, а й українським громадянським суспільством, що поступово закладає нові стандарти публічної відповідальності.

Ukraine Plan одночасно задає рамку для глибокого переосмислення інституційної спроможності держави. Уже в початкових розділах документа акцентовано увагу на реформуванні публічного управління, модернізації системи державних фінансів, посиленні антикорупційної інфраструктури, розвитку судової системи та вдосконаленні механізмів фінансового моніторингу [3; 10]. При цьому реформа державного управління виходить далеко за межі традиційних дискусій про «оптимізацію» бюрократичного апарату.

Передбачається підвищення стратегічної спроможності уряду, професіоналізація державної служби, оновлення системи оплати праці, трансформація місцевих державних адміністрацій та більш чіткий розподіл повноважень між центральною владою й органами місцевого самоврядування [3]. Для України, яка тривалий час поєднувала централізовану модель управління зі слабкою інституційною ефективністю та паралельними процесами децентралізації, це означає спробу переходу до більш узгодженої системи багаторівневого врядування.

Окремого значення набуває цифрова трансформація системи управління людськими ресурсами у публічному секторі. Ukraine Plan передбачає створення повноцінної HRMIS – інтегрованої інформаційної системи управління персоналом державної служби, яка включатиме модулі оплати праці, аналітики та єдиний портал вакансій [3]. Відмова від паперових кадрових процедур і перехід до централізованої цифрової системи має не лише технічний, а й

концептуальний вимір. Фактично йдеться про зміну самої філософії управління людським капіталом у державному секторі: від адміністративного обліку до системного планування компетенцій, професійного розвитку, навчання та прозорої системи мотивації. У поєднанні з вимогами МВФ щодо вдосконалення корпоративного врядування та управління державними підприємствами це створює передумови для формування людиноцентричної моделі державної служби, де працівник розглядається як стратегічний ресурс розвитку, а не як елемент бюрократичної системи [8; 11].

Енергетичний напрям Plan безпосередньо пов'язаний із цілями Європейського зеленого курсу та Паризької кліматичної угоди. Документ передбачає декарбонізацію економіки, розвиток відновлюваної енергетики, реформування ринків газу й електроенергії, а також масштабне впровадження енергоефективних рішень у житловому фонді та системах теплопостачання [3]. Умови Facility вимагають гармонізації українського законодавства з acquis ЄС у сфері енергетики, кліматичної політики та охорони довкілля, зокрема із застосуванням принципу «do no significant harm» – недопущення суттєвої шкоди навколишньому середовищу [1; 6]. Це означає, що післявоєнна відбудова інфраструктури має відбуватися вже на основі нових екологічних і технологічних стандартів, включно з використанням BIM-технологій, енергоефективного будівництва та підходів циркулярної економіки.

Аграрний сектор та суміжні ланцюги створення доданої вартості також переосмислюються в межах нової економічної моделі. Україна розглядається не лише як постачальник сировинної аграрної продукції, а як потенційний учасник інтегрованих виробничих ланцюгів внутрішнього ринку ЄС. Ukraine Plan передбачає імплементацію європейських стандартів безпеки харчових продуктів, фітосанітарного контролю, функціонування земельного ринку та розвитку агропереробки [3; 12]. Водночас окреме значення надається гуманітарному розмінуванню, без якого повноцінне відновлення агровиробництва та реалізація інфраструктурних проєктів у значній частині регіонів залишатимуться неможливими.

У контексті Ukraine Facility транспортна та логістична сфери розглядаються не просто як напрям післявоєнного відновлення, а як інструмент глибокого перепозиціонування України у європейському економічному просторі. Ukraine Plan передбачає інтеграцію української транспортної системи до мережі TEN-T, що охоплює модернізацію залізничної інфраструктури, портових потужностей, прикордонних переходів, внутрішніх логістичних коридорів та мультимодальних вузлів [3; 10]. Йдеться не лише про фізичне відновлення пошкоджених об'єктів, а про формування нової конфігурації транспортної системи, здатної забезпечити стійкі торговельні потоки між Європейським Союзом, Україною та іншими макрорегіонами. Такий підхід фактично трансформує роль України – від периферійного транзитного простору до одного з ключових елементів нової архітектури європейської логістики.

Одним із центральних елементів Ukraine Plan є розвиток людського капіталу, який у документі трактується як базова передумова економічної стійкості та відновлення. План прямо констатує масштаб втрат, спричинених війною: різке падіння ВВП у 2022 році, масову внутрішню та зовнішню міграцію, руйнування освітньої, житлової та медичної інфраструктури, дефіцит трудових ресурсів і поглиблення демографічних ризиків [3]. У відповідь пропонується не точкове фінансування соціальної сфери, а комплексна модель відновлення, яка поєднує модернізацію фізичної інфраструктури з інституційними реформами в освіті, медицині, соціальному захисті та системах підтримки населення.

Особливе значення в цьому контексті надається реформуванню професійної освіти, розвитку системи перекваліфікації дорослого населення та створенню нових механізмів адаптації робочої сили до потреб економіки воєнного та повоєнного періоду. Ukraine Plan акцентує увагу на посиленні якості загальної та дошкільної освіти, модернізації професійно-технічної підготовки, розширенні психосоціальних послуг, розвитку соціального житла та переході до сучасних моделей догляду й деінституціалізації [3]. Це свідчить про поступову зміну управлінської парадигми: соціальна політика більше не розглядається як виключно витратний напрям бюджетної системи, а трактується як інвестиція у довгострокову продуктивність, конкурентоспроможність та стійкість держави.

Цифрова трансформація в межах Ukraine Facility виконує подвійну функцію. З одного боку, вона виступає окремим стратегічним напрямом модернізації, а з іншого – стає горизонтальним інструментом реалізації інших реформ. У документах Європейського Союзу наголошується, що цифровізація має забезпечити прозорість процедур, підзвітність державних інституцій, спрощення адміністративних сервісів та розширення доступу громадян до послуг [2; 7]. Ukraine Plan фіксує, що навіть в умовах війни Україна зберегла високий рівень функціонування цифрової інфраструктури, IT-сектору та електронних сервісів, включаючи модель «держави в смартфоні» [3].

На цій основі формується наступний етап цифрової інтеграції – гармонізація українського цифрового простору з європейським ринком. Планом передбачено розвиток кібербезпеки, впровадження механізмів електронної ідентифікації відповідно до стандартів eIDAS, подальшу цифровізацію державних реєстрів, адміністративних процедур та сервісів для бізнесу [3]. У стратегічному вимірі цифровізація перетворюється на інструмент зниження транзакційних витрат, мінімізації корупційних ризиків та посилення довіри до державних інституцій.

Фінансова конструкція Ukraine Facility також формує передумови для переходу до нової моделі економічного розвитку. Аналітичні матеріали Європейського парламенту вказують, що механізм Facility функціонує у взаємозв'язку з іншими міжнародними інструментами підтримки: програмою макрофінансової допомоги G7, ресурсами МВФ у межах EFF, а також механізмами використання доходів від заморожених російських активів [10; 13].

Така багаторівнева архітектура дозволяє не лише підтримувати макрофінансову стабільність у середньостроковій перспективі, але й створює стимули для системного реформування управління державними фінансами.

Зокрема, Ukraine Plan передбачає розвиток єдиного портфеля публічних інвестицій, вдосконалення системи боргового менеджменту, розширення податкової бази, підвищення ефективності бюджетного планування [3]. Фінансова підтримка поєднується з вимогами до управління ресурсами, що спрямовує бюджетну систему на стратегічного планування розвитку.

Разом із тим трансформаційний ефект Ukraine Facility не слід сприймати як автоматичний процес. Реалізація Плану відбувається в умовах триваючої війни, високих безпекових ризиків та обмеженої адміністративної спроможності державних інституцій. Аналітичні центри дедалі частіше акцентують увагу на проблемі поглинальної здатності: навіть за наявності значних фінансових ресурсів критичним залишається питання підготовки якісних інвестиційних проєктів, здатних відповідати технічним, екологічним та інституційним вимогам ЄС [6; 14].

Не менш важливими стають координація між центральною владою та громадами, використання сучасних інструментів управління проєктами, цифрових систем моніторингу та прозорих реєстрів.

Окремим викликом виступає пошук балансу між зовнішньою умовністю міжнародної допомоги та збереженням внутрішнього політичного суб'єктності держави. Експерти VoxUkraine слушно зазначають, що механізм «фінансування в обмін на реформи» створює потужний стимул до змін, однак глибина цих трансформацій залежить насамперед від рішень українських політичних та інституційних акторів [12]. Інакше кажучи, міжнародні партнери можуть задавати рамку та вимоги, але саме внутрішня політична воля визначає, чи стануть реформи реальною зміною моделі управління, чи обмежаться формальним виконанням мінімальних критеріїв.

У цьому сенсі ключового значення набуває не лише технічна модернізація державного управління, а й зміна управлінської культури. Йдеться про поступовий перехід до принципів верховенства права, відкритості, підзвітності, професійності державної служби та людиноцентричного врядування. Без такої ціннісної трансформації навіть найбільш масштабні фінансові інструменти ризикують залишитися лише джерелом короткострокової стабілізації. Попри наявні ризики, перші етапи реалізації Ukraine Facility вже демонструють його роль як каталізатора системних змін. Реформи у сфері судочинства, антикорупційної політики, державного управління, енергетики та людського капіталу дедалі більше реалізуються не як ізольовані ініціативи, а як взаємопов'язані елементи єдиного стратегічного пакета [5; 12]. Регулярна оцінка виконання «кроків» Ukraine Plan та прив'язка фінансування до конкретних результатів формують новий ритм реформування, синхронізований із програмами МВФ та політикою розширення ЄС.

Висновки. Отже, Ukraine Facility формує принципово нову модель зовнішньої підтримки України, яка значно виходить за межі класичних механізмів макрофінансової допомоги та набуває ознак комплексної рамки державної модернізації. Його особливість полягає у поєднанні фінансової підтримки, інвестиційної політики, інституційних реформ та стратегічного планування в межах єдиного документа – Ukraine Plan. Саме ця інтегрована конструкція створює основу для зміцнення інституційної спроможності, оновлення економічної моделі та поступового входження України до політичного й економічного простору Європейського Союзу.

Механізм Facility трансформує саму логіку публічного управління, переводячи процес реформ із режиму ситуативних рішень у формат постійної результат-орієнтованої умовності. Кожен етап фінансування пов'язується з конкретними змінами у сферах судочинства, антикорупційної політики, управління державними фінансами, енергетики, цифровізації та розвитку людського капіталу. У такий спосіб формується безперервний цикл оцінки інституційної спроможності держави, синхронізований із програмою МВФ та критеріями європейської інтеграції. Це сприяє переходу до більш професійної, стратегічної та людиноцентричної моделі державного управління.

З економічної точки зору Ukraine Facility задає напрям переорієнтації України від переважно сировинної структури економіки до моделі, що базується на інноваціях, високій доданій вартості, зеленій трансформації та цифровій інтеграції з ринком ЄС. Пріоритети у сферах енергетики, агропереробки, транспорту, логістики, промисловості та IT закладають основу для більш стійкого та диверсифікованого економічного розвитку. Водночас значна увага приділяється людському капіталу – освіті, охороні здоров'я, професійній підготовці та соціальному захисту – як ключовій передумові довгострокового відновлення країни.

Разом із тим реалізація трансформаційного потенціалу Facility супроводжується низкою суттєвих викликів. Серед них – недостатня поглинальна здатність інституцій, потреба у якісній підготовці інвестиційних проєктів, ризики бюрократизації процесів, а також небезпека формального виконання реформ без реальної зміни управлінських практик. Тому ефективність Ukraine Facility визначатиметься не лише обсягами зовнішніх ресурсів або жорсткістю міжнародної умовності, а передусім внутрішньою готовністю держави до послідовної модернізації, професійністю публічного сектору, прозорістю ухвалення рішень та активною участю громадянського суспільства у процесах контролю й моніторингу.

Таким чином, Ukraine Facility слід розглядати не просто як фінансовий інструмент підтримки України в умовах війни, а як механізм глибокої структурної трансформації. Він відкриває можливість переходу від реактивної моделі управління до довгострокової стратегії розвитку, заснованої на сильних інституціях, верховенстві права, цифровій державі, розвитку людського капіталу

та інтеграції до європейського економічного простору. Те, наскільки успішною стане ця трансформація, залежатиме від здатності України використати Ukraine Facility не як тимчасовий антикризовий ресурс, а як фундамент для формування нової моделі державності та сталого розвитку в межах майбутнього членства в Європейському Союзі.

Література

1. Regulation (EU) 2024/792 of the European Parliament and of the Council of 29 February 2024 establishing the Ukraine Facility. – EUR-Lex, 2024. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L_202400792

2. Ukraine Facility – Programme performance statement. European Commission, 2025. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://commission.europa.eu/topics/eu-solidarity-ukraine/eu-assistance-ukraine/ukraine-facility_en

3. Council of the EU. Economic and Financial Affairs Council approves the Ukraine Plan for 2024–2027 under the Ukraine Facility, 14 May 2024. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://mof.gov.ua/en/news/eu_council_approved_ukraine_plan_ukraine_will_receive_eur_19_billion_under_the_eus_ukraine_facility_in_the_nearest_future-4602

4. Ukraine – Memorandum of Economic and Financial Policies та супровідні документи до програми EFF (2023–2027). IMF, 2023. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://mof.gov.ua/uk/memorandum_of_economic__financial_policies-677

5. European Commission. Ukraine Facility: EU approves sixth regular payment of around €2.3 billion to Kyiv to bolster macro-financial stability. – Press release, 12 December 2025. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://euneighbourseast.eu/news/latest-news/ukraine-facility-eu-approves-sixth-payment-of-around-e2-3-billion-to-kyiv/

6. Steering Board. Strategic Orientations of the Ukraine Investment Framework. Enlargement and Eastern Neighbourhood. European Commission, 2025. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/european-neighbourhood-policy/countries-region/ukraine/ukraine-facility_en

7. European Commission. Commission assessment of the Ukraine Plan accompanying the document Proposal for a Council Implementing Decision on the approval of the assessment of the Ukraine Plan. Communication from the Commission, 2024. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52024DC0556

8. European Parliamentary Research Service. The International Monetary Fund's role in financial assistance to Ukraine. European Parliament. Briefing, 2024. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2024)760370

9. Трансперенсі Інтернешнл Україна. Хто й як контролюватиме гроші від ЕС: аудит та нагляд за Ukraine Facility. Аналітичний матеріал TI Ukraine, 2024. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ti-ukraine.org/blogs/hto-j-yak-kontrolyuvatyme-groshi-vid-yes-audyt-ta-naglyad-za-ukraine-facility/

10. European Parliamentary Research Service. Establishing the Ukraine Facility: Financing Ukraine's recovery and its path to EU accession. European Parliamentary Research Service. – Briefing, 2024. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2023)753954

11. Matrix of Reforms. Official Platform and Monitoring Tool by the Government of Ukraine. Cabinet of Ministers of Ukraine, 2024. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.kmu.gov.ua/en/reform-matrix

12. Парламент та уряд втрачають довіру громадян. Що може стати порятунком для руху реформ. Аналітичний огляд. Лівий берег, 27.08.2024. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://lb.ua/blog/voxukraine/631704_parlament_uryad_vtrachayut_doviru.html

13. European Parliamentary Research Service. EU economic and financial support to Ukraine: Framework, mobilization of frozen assets and recovery investments. European Parliamentary Research Service. – Briefing, 2025. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2025)762283

14. Київська школа економіки. Уряд опублікував План для Ukraine Facility, участь в розробці якого взяла Київська школа економіки. Офіційний пресреліз та аналітика KSE, 2024. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://kse.ua/ua/about-the-school/news/uryad-opublikuvav-plan-dlya-ukraine-facility-uchast-v-rozrobtsi-yakogo-vzyala-kiyivska-shkola-ekonomiki/

References

1. Regulation (EU) 2024/792 of the European Parliament and of the Council of 29 February 2024 establishing the Ukraine Facility. – EUR-Lex, 2024. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L_202400792

2. Ukraine Facility – Programme performance statement. European Commission, 2025. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: https://commission.europa.eu/topics/eu-solidarity-ukraine/eu-assistance-ukraine/ukraine-facility_en

3. Council of the EU. Economic and Financial Affairs Council approves the Ukraine Plan for 2024–2027 under the Ukraine Facility, 14 May 2024. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: https://mof.gov.ua/en/news/eu_council_approved_ukraine_plan_ukraine_will_receive_eur_19_billion_under_the_eus_ukraine_facility_in_the_nearest_future-4602

4. Ukraine – Memorandum of Economic and Financial Policies та супровідні документи до програми EFF (2023–2027). IMF, 2023. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: https://mof.gov.ua/uk/memorandum_of_economic__financial_policies-677

5. European Commission. Ukraine Facility: EU approves sixth regular payment of around €2.3 billion to Kyiv to bolster macro-financial stability. – Press release, 12 December 2025. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: https://euneighbourseast.eu/news/latest-news/ukraine-facility-eu-approves-sixth-payment-of-around-e2-3-billion-to-kyiv/

6. Steering Board. Strategic Orientations of the Ukraine Investment Framework. Enlargement and Eastern Neighbourhood. European Commission, 2025. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/european-neighbourhood-policy/countries-region/ukraine/ukraine-facility_en

7. European Commission. Commission assessment of the Ukraine Plan accompanying the document Proposal for a Council Implementing Decision on the approval of the assessment of the Ukraine Plan. Communication from the Commission, 2024. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52024DC0556

8. European Parliamentary Research Service. The International Monetary Fund's role in financial assistance to Ukraine. European Parliament. Briefing, 2024. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2024)760370

9. Трансперенсі Інтернешнл Україна. Хто й як контролюватиме гроші від ЕС: аудит та нагляд за Ukraine Facility. Аналітичний матеріал TI Ukraine, 2024. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: https://ti-ukraine.org/blogs/hto-j-yak-kontrolyuvatyme-groshi-vid-yes-audyt-ta-naglyad-za-ukraine-facility/

10. European Parliamentary Research Service. Establishing the Ukraine Facility: Financing Ukraine's recovery and its path to EU accession. European Parliamentary Research Service. – Briefing, 2024. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2023)753954

11. Matrix of Reforms. Official Platform and Monitoring Tool by the Government of Ukraine. Cabinet of Ministers of Ukraine, 2024. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.kmu.gov.ua/en/reform-matrix

12. Parlament ta uriad vtrachaiut doviru hromadian. Shcho mozhe staty poriatunkom dlia rukhu reform. Analitychnyi ohliad. Livyi bereh, 27.08.2024. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: https://lb.ua/blog/voxukraine/631704_parlament_uryad_vtrachayut_doviru.html

13. European Parliamentary Research Service. EU economic and financial support to Ukraine: Framework, mobilization of frozen assets and recovery investments. European Parliamentary Research Service. – Briefing, 2025. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2025)762283

14. Kyivska shkola ekonomiky. Uriad opublikuvav Plan dlia Ukraine Facility, uchast v rozrobtsi yakoho vziala Kyivska shkola ekonomiky. Ofitsiinyi presreliz ta analityka KSE, 2024. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: https://kse.ua/ua/about-the-school/news/uryad-opublikuvav-plan-dlya-ukraine-facility-uchast-v-rozrobtsi-yakogo-vzyala-kiyivska-shkola-ekonomiki/

Дата першого надходження статті до видання: 10,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.05.2026

УДК 334.012.64:658.8:687

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2935-2946

Дейнега Кирило Володимирович здобувач ступеня доктор філософії, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, http://orcid.org/0009-0004-9487-7993

МАРКЕТИНГОВІ ІНСТРУМЕНТИ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ СОЦІАЛЬНО ОРІЄНТОВАНИХ ПІДПРИЄМСТВ З ВИРОБНИЦТВА АДАПТИВНОГО ТА ІНКЛЮЗИВНОГО ОДЯГУ

Анотація. У статті досліджено маркетингові інструменти управління розвитком соціально орієнтованих підприємств легкої промисловості, діяльність яких пов'язана з виробництвом, постачанням або просуванням адаптивного та інклюзивного одягу.

Актуальність дослідження зумовлена зростанням ролі соціального підприємництва як механізму поєднання економічної діяльності із вирішенням суспільно важливих проблем, зокрема суспільної потреби у виробах, що враховують функціональні потреби людей з пораненнями, інвалідністю, порушеннями мобільності, а також осіб, які проходять реабілітацію.

Обґрунтовано, що для таких підприємств маркетинг виконує не лише комунікаційну функцію, пов'язану з просуванням товарів, а й управлінську функцію, оскільки впливає на формування асортименту, позиціонування продукту, партнерську взаємодію, репутацію бренду та масштабування соціального ефекту.

У статті узагальнено теоретичні підходи до соціального підприємництва, маркетингової орієнтації та соціально орієнтованого брендингу. На основі відкритих джерел здійснено порівняльний аналіз п'яти підприємств і брендів: ТОВ «Модельєри», ТОВ «Швейна компанія "ВИД"», ТОВ «ТК-Домашній текстиль», ТОВ «Леді Ді Ательє» та ТОВ «Фролов Харт» / fashion-бренд FROLOV.

Запропоновано прикладну матрицю оцінювання маркетингової активності за критеріями цифрової присутності, функціонального позиціонування, storytelling, візуального брендингу, партнерських комунікацій та інтеграції соціальної місії у бренд.

Встановлено, що системне застосування маркетингових інструментів сприяє підвищенню ринкової видимості, формуванню довіри споживачів, розвитку партнерств і посиленню соціального впливу підприємства.

Ключові слова: соціальне підприємництво, соціально орієнтоване підприємство, адаптивний одяг, інклюзивний одяг, маркетингові інструменти, діджитал-маркетинг, storytelling, соціальна цінність, легка промисловість.

Kyrylo Deineha PhD student, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, http://orcid.org/0009-0004-9487-7993

MARKETING TOOLS FOR MANAGING THE DEVELOPMENT OF SOCIALLY ORIENTED ENTERPRISES PRODUCING ADAPTIVE AND INCLUSIVE CLOTHING

Abstract. The article examines the specific features of applying marketing tools in the activities of socially oriented light industry enterprises under the conditions of the modern digital economy and the transformation of consumer behavior. The relevance of the research is determined by the growing role of social entrepreneurship as a mechanism for combining economic activity with the solution of socially significant problems, including support for vulnerable groups of the population, promotion of social integration, and the development of an inclusive labor market. Particular attention is paid to light industry enterprises whose activities are related to the production, supply, or promotion of adaptive and inclusive clothing for people with disabilities, mobility impairments, chronic diseases, consequences of combat injuries, and other functional limitations.

The article substantiates that marketing in the activities of socially oriented enterprises performs not only the function of product promotion but also serves as an instrument for creating social value, developing corporate social responsibility, supporting inclusiveness, and building long-term communication with consumers. It is proved that the effective use of marketing tools contributes to increasing the competitiveness of enterprises, forming a positive brand image, strengthening consumer loyalty, and expanding market presence.

The article summarizes theoretical approaches to defining the essence of social entrepreneurship and socially oriented business, as well as analyzes current trends in the development of digital marketing and inclusive branding in the light industry sector.

The research is based on the analysis of the practical activities of Ukrainian enterprises and brands operating in the field of adaptive and inclusive clothing, in particular Modeleri LLC, Sewing Company “VID” LLC, TK-Domashnii Tekstyl LLC, Lady Di Atelier LLC, and Frolov Heart LLC / the FROLOV fashion brand.

The author proposes an approach to assessing the marketing activity of enterprises according to the criteria of digital presence, functional positioning, storytelling, visual branding, partnership communications, and the integration of a social mission into the brand.

It is determined that the systematic use of digital marketing tools, content marketing, social media, influencer marketing, and emotional branding makes it possible to increase the effectiveness of interaction with consumers and ensure the sustainable development of socially oriented enterprises under conditions of high competition and market digitalization.

Keywords: social entrepreneurship, socially oriented enterprise, adaptive clothing, inclusive clothing, marketing tools, digital marketing, storytelling, social value, light industry.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна в Україні суттєво змінила структуру суспільних потреб, ринковий попит і зміст соціальної відповідальності бізнесу. Однією з нових і водночас практично значущих сфер легкої промисловості стало виробництво адаптивного та інклюзивного одягу для поранених військових, людей з інвалідністю, осіб із порушеннями мобільності та людей, які проходять реабілітацію. Такий одяг має не лише естетичне, а й функціональне значення, оскільки полегшує процес одягання, догляду, пересування, медичних процедур і соціальної адаптації.

Особливість адаптивного та інклюзивного одягу полягає у тому, що споживач оцінює не тільки зовнішній вигляд виробу, а й його безпечність, конструктивну зручність, відповідність конкретним фізичним потребам, а також здатність зберігати гідність людини у повсякденному житті. Саме тому підприємства, які працюють у цій сфері, повинні використовувати маркетингові інструменти не лише для просування продукції, а й для пояснення соціальної цінності товару, формування довіри до бренду та налагодження партнерств із медичними, реабілітаційними, громадськими й донорськими структурами.

У науковому дискурсі соціальне підприємництво розглядається як діяльність, що створює соціальну цінність через підприємницькі та інноваційні підходи [1]. Водночас для розвитку соціально орієнтованих підприємств недостатньо лише наявності соціальної місії. Потрібна система управління, яка дає змогу перетворити соціальну місію на зрозумілу ціннісну пропозицію для споживачів, партнерів і суспільства. У цьому контексті маркетингові інструменти виступають прикладним механізмом управління розвитком підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади соціального підприємництва значною мірою спираються на концепцію J. G. Dees, який наголошував на створенні та підтримці соціальної цінності, пошуку нових можливостей і застосуванні інноваційних підходів у підприємницькій діяльності [1]. Для цілей цього дослідження важливим є те, що соціальне підприємництво не зводиться до благодійності або разової соціальної допомоги, а передбачає інтеграцію соціальної місії у бізнес-модель підприємства.

Маркетингову орієнтацію підприємства класично розглядають як організаційну культуру, спрямовану на створення вищої цінності для споживача через орієнтацію на клієнта, конкурентів і міжфункціональну координацію [2]. Доповненням до цього підходу є концепція Kohli та Jaworski, які акцентують увагу на генерації, поширенні та використанні ринкової інформації для прийняття управлінських рішень [3]. Для соціально орієнтованих підприємств це означає необхідність постійного аналізу потреб не лише покупців, а й ширших груп стейкхолдерів.

У сучасних українських дослідженнях маркетингові інструменти розвитку соціальних підприємств розглядаються як засоби формування довіри, налагодження комунікацій зі стейкхолдерами, підвищення впізнаваності та адаптації до умов невизначеності [4]. Технологічні аспекти виготовлення адаптивного одягу, зокрема особливості використання засобів з'єднання та функціональних конструктивних рішень, досліджуються у працях Н. Остапенко, М. Колосніченко, А. Рубанки та О. Михайлюк [5]. Водночас недостатньо дослідженим залишається питання порівняльної оцінки маркетингових інструментів, які використовують підприємства з виробництва адаптивного та інклюзивного одягу.

Мета статті – визначення та порівняльна оцінка маркетингових інструментів управління розвитком соціально орієнтованих підприємств, діяльність яких пов'язана з виробництвом або просуванням адаптивного та інклюзивного одягу.

Для досягнення мети поставлено такі завдання: узагальнити теоретичні підходи до маркетингової орієнтації соціально орієнтованих підприємств; охарактеризувати вибірку підприємств за відкритими джерелами; визначити основні групи маркетингових інструментів; запропонувати прикладну матрицю оцінювання маркетингової активності; сформулювати управлінські висновки щодо впливу маркетингових інструментів на розвиток підприємства.

У дослідженні використано методи порівняльного аналізу, контент-аналізу відкритих цифрових джерел, узагальнення, експертної бальної оцінки та табличного групування. Вибір підприємств здійснювався за такими критеріями: належність до легкої промисловості або fashion-сектору; наявність соціально орієнтованого продукту або соціальної місії; наявність відкритих джерел для аналізу; переважна організаційно-правова форма товариства з обмеженою відповідальністю.

Виклад основного матеріалу. До вибірки включено ТОВ «Модельєри», ТОВ «Швейна компанія "ВИД"», ТОВ «ТК-Домашній текстиль», ТОВ «Леді Ді Ательє» та ТОВ «Фролов Харт» / fashion-бренд FROLOV (табл. 1). Методичне застереження полягає у тому, що не всі досліджувані підприємства офіційно позиціонують себе саме як соціальні підприємства. Тому у статті використовується поняття «соціально орієнтовані підприємства», яке охоплює суб'єктів господарювання, продукція, комунікація або бізнес-модель яких спрямовані на вирішення соціально значущих проблем.

ТОВ «Модельєри» у публічних джерелах згадується як швейне виробництво, що відшиває адаптивний одяг для поранених військових, зокрема штани, шорти, білизну, кофти та інші речі, які полегшують догляд і реабілітацію [6]. Дані OpenDataBot підтверджують організаційно-правову форму ТОВ та основний вид діяльності підприємства [7]. Для цього підприємства характерним є виробничо-функціональний тип маркетингової комунікації, де основний акцент робиться на практичній користі продукту.

ТОВ «Швейна компанія “ВИД”» є релокованим підприємством, яке, за даними відкритих медіаджерел, розробило адаптивний одяг для поранених [8]. Публічні реєстрові дані підтверджують діяльність підприємства у сфері виробництва робочого одягу [9]. Його маркетингові інструменти орієнтовані переважно на корпоративну репутацію, спеціалізовану продукцію, медіаприсутність і можливості роботи з інституційними замовниками.

Таблиця 1

Загальна характеристика вибірки підприємств за відкритими джерелами

Підприємство	**Правова форма / КВЕД**	**Соціально орієнтована складова**	**Відкриті підтвердження**	**Маркетингові канали**
ТОВ «Модельєри»	ТОВ; виробництво одягу [7]	Відшив адаптивного одягу для поранених військових [6]	ДніпроTV; OpenDataBot [6; 7]	Медіаматеріали, локальна репутаційна комунікація, B2G/B2B-напрям
ТОВ «Швейна компанія “ВИД”»	ТОВ; виробництво робочого одягу [9]	Розроблення адаптивного одягу для поранених [8]	Procherk; OpenDataBot [8; 9]	Корпоративний бренд, ринок спецодягу, медіаприсутність
ТОВ «ТК-Домашній текстиль»	ТОВ; текстильне виробництво [11]	Постачання адаптивного одягу в межах тендеру [10]	Червоний Хрест; YouControl [10; 11]	B2B/B2G-комунікації, тендерна репутація
ТОВ «Леді Ді Ательє»	ТОВ; виробництво іншого одягу й аксесуарів [13]	Інклюзивний fashion-проєкт, роялті авторам з інвалідністю [12]	Сайт бренду; OpenDataBot [12; 13]	Сайт, SMM, storytelling, візуальний брендинг
ТОВ «Фролов Харт» / FROLOV	ТОВ; fashion-сектор [15]	Соціально орієнтовані ініціативи у сфері адаптивної моди [14; 16]	Andreas Moskin; OpenDataBot; UFW [14; 15; 16]	Fashion PR, бренд, візуальні комунікації, партнерства

ТОВ «ТК-Домашній текстиль» розглядається у вибірці як підприємство, що було визначене переможцем тендеру Товариства Червоного Хреста України на закупівлю адаптивного одягу [10]. Відкриті дані YouControl характеризують його як суб’єкта господарювання у сфері текстильного виробництва [11]. Для такого типу підприємств важливими маркетинговими інструментами є участь у закупівлях, репутаційна надійність, відповідність технічним вимогам та B2B/B2G-комунікації.

ТОВ «Леді Ді Ательє» / Lady Di Atelier є прикладом інклюзивного fashion-проєкту, який використовує моду як спосіб комунікації теми інклюзії та толерантності. На сайті бренду зазначено, що продукція створюється на основі принтів картин авторів з інвалідністю, а автори отримують роялті від продажу виробів [12]. Реєстрові дані підтверджують діяльність ТОВ «Леді Ді Ательє» у сфері виробництва іншого одягу й аксесуарів [13]. Це підприємство демонструє високий рівень інтеграції соціальної місії у бренд, storytelling та візуальний маркетинг.

ТОВ «Фролов Харт» / fashion-бренд FROLOV розглядається як приклад fashion-бізнесу, що бере участь у соціально орієнтованих ініціативах, пов'язаних з адаптивною та інклюзивною модою. У відкритих матеріалах української fashion-індустрії висвітлюються приклади адаптивної моди, створеної українськими дизайнерами для поранених військових [14], а реєстрові дані підтверджують наявність ТОВ «Фролов Харт» як суб'єкта господарювання [15]. Додатково Ukrainian Fashion Week у 2025 році представив проєкт «Одяг з функцією», що акцентує увагу на адаптивності, функціональності та інклюзивності одягу [16].

З таблиці 1 видно, що вибірка має спільну сферову ознаку – належність до легкої промисловості, текстильного виробництва або fashion-сектору, а також спільну соціально орієнтовану складову – адаптивність, інклюзивність, підтримку людей з інвалідністю або поранених. Водночас підприємства відрізняються за моделями ринкової поведінки: виробничою, тендерною, дизайнерською та соціально-брендовою.

Управління розвитком соціально орієнтованого підприємства з виробництва адаптивного та інклюзивного одягу передбачає поєднання кількох груп маркетингових інструментів. Перша група – діджитал-маркетинг, який охоплює сайт, соціальні мережі, онлайн-каталог, електронні комунікації та публічну цифрову присутність. Друга група – продуктовий маркетинг і функціональне позиціонування, що пояснює конструктивні переваги адаптивного одягу. Третя група – storytelling і соціальний брендинг, які дозволяють розкрити соціальну місію, історію людей і цінність продукту. Четверта група – партнерські та репутаційні комунікації, що забезпечують взаємодію з донорами, фондами, органами влади, медичними установами та громадським сектором.

Для узагальнення результатів дослідження запропоновано прикладну матрицю оцінювання маркетингової активності підприємств за відкритими джерелами (табл. 2).

Оцінювання здійснювалось за шкалою від 0 до 3 балів, де 0 – відсутність інструменту у відкритих джерелах; 1 – епізодичне використання; 2 – помірне або частково системне використання; 3 – системне використання інструменту як складової управління розвитком підприємства. Такий підхід не є фінансовим рейтингом, а слугує інструментом якісної порівняльної діагностики маркетингової активності.

Результати матриці свідчать, що найвищі оцінки отримують підприємства, у яких соціальна або інклюзивна складова інтегрована не лише у продукт, а й у бренд, публічну комунікацію та партнерську активність. Найбільш комплексно маркетингові інструменти простежуються у Lady Di Atelier та FROLOV, де значну роль відіграють візуальна айдентика, storytelling і fashion-комунікація.

Підприємства виробничого і тендерного типу, такі як ТОВ «Модельєри», ТОВ «Швейна компанія “ВИД”» та ТОВ «ТК-Домашній текстиль», мають сильнішу функціональну або виробничу складову, але менш виражений публічний бренд. Це не зменшує їх соціальної значущості, однак свідчить про потребу у посиленні маркетингової комунікації, якщо підприємства прагнуть не лише виконувати замовлення, а й формувати власну ринкову позицію.

Таблиця 2

Експертна оцінка маркетингової активності підприємств за відкритими джерелами

Підприємство	Цифрова присутність	Функціональне позиціонування	Storytelling	Візуальний брендинг	Партнерства / PR	Соціальна місія	Сума
ТОВ «Модельєри»	1	3	1	1	2	3	11
ТОВ «Швейна компанія “ВИД”»	1	3	1	1	2	2	10
ТОВ «ТК-Домашній текстиль»	1	2	0	0	3	2	8
ТОВ «Леді Ді Ательє»	3	2	3	3	2	3	16
ТОВ «Фролов Харт» / FROLOV	3	2	2	3	3	2	15

Отже, наявність маркетингових інструментів впливає не лише на просування продукції, а й на здатність підприємства пояснювати свою соціальну місію, залучати партнерів, формувати довіру, виходити на нові аудиторії та масштабувати соціальний ефект. Вплив маркетингових інструментів на управління розвитком соціально орієнтованого підприємства наведений у таблиці 3.

Таблиця 3

Вплив маркетингових інструментів на управління розвитком соціально орієнтованого підприємства

Маркетинговий інструмент	**Управлінська функція**	**Очікуваний результат для підприємства**	**Соціальний ефект**
Діджитал-маркетинг	Забезпечення цифрової доступності інформації про продукт	Розширення аудиторії, підвищення видимості бренду	Доступність інформації для людей, родин, реабілітаційних центрів
Функціональне позиціонування	Пояснення конструктивних переваг адаптивного одягу	Підвищення довіри до товару, зменшення бар'єру купівлі	Краще врахування реальних потреб людей з пораненнями або інвалідністю
Storytelling	Комунікація соціальної місії через історії людей	Формування емоційного зв'язку та лояльності	Підвищення видимості проблеми інклюзії та реабілітації
Візуальний брендинг	Формування естетичного образу продукту	Підвищення конкурентоспроможності у fashion-сегменті	Подолання стереотипу про адаптивний одяг як суто медичний виріб
Партнерські комунікації	Взаємодія з фондами, медіа, державними і громадськими структурами	Розширення каналів збуту, доступ до ресурсів	Масштабування допомоги цільовим групам

Аналіз таблиці 3 дозволяє зробити висновок, що маркетингові інструменти виконують не ізольовану комунікаційну функцію, а включаються в систему управління розвитком підприємства. Вони допомагають визначати, для кого створюється продукт, яку соціальну проблему він вирішує, яким чином має бути представлений на ринку та які партнерства потрібні для його масштабування.

Водночас результати проведеного аналізу свідчать, що у сфері адаптивного та інклюзивного одягу маркетингова діяльність не може обмежуватися класичним просуванням товару або формуванням попиту. Йдеться про складнішу управлінську функцію, яка поєднує дослідження потреб цільових груп, формування ціннісної пропозиції, пояснення функціональних переваг виробу та комунікацію соціального ефекту. Для споживача адаптивного одягу важливими є не лише якість матеріалів, ціна чи зовнішній вигляд, а й безпечність, зручність використання, можливість самостійного одягання, доступ до медичних або реабілітаційних процедур, а також збереження гідності й відчуття соціальної включеності.

Тому маркетингові інструменти в цьому сегменті мають бути спрямовані на подолання бар'єру недовіри, пояснення практичної користі продукту та формування нового сприйняття адаптивного одягу як повноцінного елементу повсякденного життя, а не лише спеціалізованого виробу для осіб з функціональними обмеженнями. З огляду на підходи до соціального підприємництва та маркетингової орієнтації підприємства [1; 2; 3], така комунікація має враховувати не тільки індивідуального покупця, а й ширше коло стейкхолдерів: членів родини, реабілітологів, медичні установи, благодійні фонди, громадські організації та інституційних замовників.

Окремої уваги потребує співвідношення функціонального та емоційно-ціннісного компонентів у маркетинговому управлінні розвитком таких підприємств. Виробничі підприємства, які мають сильну технологічну або функціональну складову, часто недостатньо використовують потенціал storytelling, візуального брендингу та цифрової комунікації, унаслідок чого соціальна цінність їхньої продукції залишається недостатньо видимою для широкої аудиторії. Натомість fashion-бренди з розвиненою публічною комунікацією здатні швидше формувати емоційний зв'язок зі споживачем, однак для них важливим є збереження достовірності соціальної місії та уникнення перетворення теми інклюзії лише на іміджевий елемент. Саме тому ефективна модель маркетингового управління у сфері адаптивного та інклюзивного одягу має поєднувати функціональне позиціонування, доказовість конструктивних рішень, соціально відповідальний брендинг і партнерські комунікації. У практичному вимірі це означає необхідність оцінювати результативність маркетингу не лише за комерційними показниками, а й за показниками соціального впливу: доступністю продукції для цільових груп, якістю зворотного зв'язку від користувачів, кількістю партнерських ініціатив, рівнем цифрової видимості бренду та здатністю підприємства змінювати суспільне сприйняття адаптивного й інклюзивного одягу.

Порівняльний аналіз п'яти підприємств свідчить, що соціально орієнтованість у сфері адаптивного та інклюзивного одягу може проявлятися у різних моделях.

Перша модель – виробнича, коли підприємство безпосередньо відшиває адаптивний одяг для цільових груп. Друга – тендерно-постачальницька, коли підприємство забезпечує соціально значущі потреби через інституційні закупівлі. Третя – брендово-комунікаційна, коли соціальна місія інтегрується у fashion-бренд, дизайн і публічну комунікацію.

Кожна з цих моделей має різні маркетингові пріоритети. Виробничі підприємства повинні посилювати публічну комунікацію, щоб адаптивний одяг сприймався не як технічна або медична річ, а як повноцінний продукт легкої промисловості. Дизайнерські бренди мають перевагу у візуальному маркетингу, але повинні забезпечувати змістовну соціальну достовірність. Тендерні підприємства потребують репутаційного маркетингу та демонстрації надійності.

Запропонована матриця дозволяє визначити сильні та слабкі сторони маркетингової комунікації, встановити напрями розвитку бренду та сформувати рекомендації щодо посилення соціального впливу.

Висновки.

1. Соціально орієнтовані підприємства з виробництва адаптивного та інклюзивного одягу формують новий сегмент легкої промисловості України, який поєднує економічну діяльність із вирішенням соціальних проблем.

2. Основними маркетинговими інструментами управління розвитком таких підприємств є діджитал-маркетинг, функціональне позиціонування, storytelling, візуальний брендинг, соціальна ціннісна пропозиція та партнерські комунікації.

3. Порівняльний аналіз показав, що підприємства з більш розвиненою цифровою присутністю, storytelling та візуальним брендингом мають вищу комунікаційну спроможність і кращі передумови для формування довіри до бренду.

4. Виробничі підприємства адаптивного одягу мають значний соціальний потенціал, однак потребують посилення публічної маркетингової комунікації, що дозволить краще донести функціональну і соціальну цінність продукту.

5. Маркетингові інструменти у сфері адаптивного та інклюзивного одягу безпосередньо впливають на ринкову видимість підприємства, довіру споживачів, конкурентоспроможність бренду, партнерську спроможність і масштабування соціального ефекту.

6. Ефективність маркетингового управління соціально орієнтованими підприємствами доцільно оцінювати не лише за комерційними показниками, а й за критеріями соціального впливу, зокрема доступністю продукції для цільових груп, рівнем довіри споживачів, якістю партнерських комунікацій, кількістю реалізованих соціальних ініціатив та здатністю підприємства змінювати суспільне сприйняття адаптивного й інклюзивного одягу.

Перспективи подальших розвідок полягають у розширенні вибірки підприємств, проведенні кількісного аналізу цифрових показників, порівнянні фінансових і маркетингових результатів, а також у розробленні інтегрального індексу маркетингової активності соціально орієнтованих підприємств легкої промисловості.

Література:

1. Dees J. G. The Meaning of Social Entrepreneurship [Електронний ресурс]. Original draft: 1998, revised 2001. Режим доступу: https://web.stanford.edu/class/e145/2007_fall/materials/dees_SE.pdf (дата звернення: 24.05.2026).

2. Narver J. C., Slater S. F. The Effect of a Market Orientation on Business Profitability // Journal of Marketing. 1990. Vol. 54, No. 4. P. 20–35. DOI: https://doi.org/10.1177/002224299005400403.

3. Kohli A. K., Jaworski B. J. Market Orientation: The Construct, Research Propositions, and Managerial Implications // Journal of Marketing. 1990. Vol. 54, No. 2. P. 1–18. DOI: https://doi.org/10.1177/002224299005400201.

4. Вербицька А. В. Маркетингові інструменти розвитку соціальних підприємств в умовах невизначеності [Електронний ресурс] // Науковий погляд: економіка та управління. 2024. № 3 (87). С. 91–96. Режим доступу: https://biblio.umsf.dp.ua/jspui/bitstream/12345 6789/6861/1/17.pdf (дата звернення: 24.05.2026).

5. Остапенко Н., Колосніченко М., Рубанка А., Михайлюк О. Засоби з'єднання та їх особливості при виготовленні адаптивного одягу [Електронний ресурс] // Art and Design. 2021. № 1. С. 53–65. Режим доступу: https://art-design.com.ua/web/uploads/pdf/53-65.pdf (дата звернення: 24.05.2026).

6. Адаптивний одяг для військових: як у Дніпрі працює швейне виробництво? [Електронний ресурс] // DniproTV. 12.03.2024. Режим доступу: https://dnipro.tv/news-dnipro/adaptyvnyi-odiah-dlia-viiskovykh-iak-u-dnipri-pratsiuie-shveine-vyrobnytstvo/ (дата звернення: 24.05.2026).

7. ТОВ «Модельєри» [Електронний ресурс] // OpenDataBot. Режим доступу: https://opendatabot.ua/c/45156626 (дата звернення: 24.05.2026).

8. Релоковане з Херсону на Черкащину виробництво розробило адаптивний одяг для поранених [Електронний ресурс] // Прочерк. 01.10.2024. Режим доступу: https://procherk. info/news/6-info/121544-relokovane-z-hersonu-na-cherkaschinu-virobnitstvo-rozrobilo-adaptivnij-odjag-dlja-poranenih (дата звернення: 24.05.2026).

9. ТОВ «Швейна компанія "ВИД"» [Електронний ресурс] // OpenDataBot. Режим доступу: https://opendatabot.ua/c/41152649 (дата звернення: 24.05.2026).

10. Результати тендеру на закупівлю адаптивного одягу [Електронний ресурс] // Товариство Червоного Хреста України. 13.05.2026. Режим доступу: https://redcross.org .ua/tenders/2026/05/148185/ (дата звернення: 24.05.2026).

11. ТОВ «ТК-Домашній текстиль» [Електронний ресурс] // YouControl. Режим доступу: https://youcontrol.com.ua/catalog/company_details/38192655/ (дата звернення: 24.05.2026).

12. Lady Di Atelier. Про бренд [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://lady diatelier.com/ (дата звернення: 24.05.2026).

13. ТОВ «Леді Ді Ательє» [Електронний ресурс] // OpenDataBot. Режим доступу: https://opendatabot.ua/c/45748705 (дата звернення: 24.05.2026).

14. Адаптивна мода: як українські дизайнери створюють одяг для поранених воїнів [Електронний ресурс] // Andreas Moskin. Режим доступу: https://andreasmoskin.com/blogs /news/адаптивна-мода-як-українські-дизайнери-створюють-одяг-для-поранених-воїнів (дата звернення: 24.05.2026).

15. ТОВ «Фролов Харт» [Електронний ресурс] // OpenDataBot. Режим доступу: https://opendatabot.ua/c/39825521 (дата звернення: 24.05.2026).

16. Одяг з функцією [Електронний ресурс] // Ukrainian Fashion Week. 11.09.2025. Режим доступу: https://fashionweek.ua/uk/news/odyag-z-funktsiyeyu/ (дата звернення: 24.05.2026).

17. OECD. Recommendation of the Council on the Social and Solidarity Economy and Social Innovation [Електронний ресурс]. OECD/LEGAL/0472. 2022. Режим доступу: https://legalinstru ments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0472 (дата звернення: 24.05.2026).

References:

1. Dees, J. G. (2001). The Meaning of Social Entrepreneurship. Original draft: 1998, revised 2001. Retrieved from https://web.stanford.edu/class/e145/2007_fall/materials/dees_SE.pdf [in English].

2. Narver, J. C., & Slater, S. F. (1990). The effect of a market orientation on business profitability. Journal of Marketing, 54(4), 20–35. https://doi.org/10.1177/002224299005400403 [in English].

3. Kohli, A. K., & Jaworski, B. J. (1990). Market orientation: The construct, research propositions, and managerial implications. Journal of Marketing, 54(2), 1–18. https://doi.org/10.1177/002224299005400201 [in English].

4. Verbytska, A. V. (2024). Marketynhovi instrumenty rozvytku sotsialnykh pidpryiemstv v umovakh nevyznachenosti [Marketing tools for the development of social enterprises under uncertainty]. Naukovyi pohliad: ekonomika ta upravlinnia, 3(87), 91–96. Retrieved from https://biblio.umsf.dp.ua/jspui/bitstream/123456789/6861/1/17.pdf [in Ukrainian].

5. Ostapenko, N., Kolosnichenko, M., Rubanka, A., & Mykhailiuk, O. (2021). Zasoby ziednannia ta yikh osoblyvosti pry vyhotovlenni adaptyvnoho odiahu [Fasteners and their features in the manufacture of adaptive clothing]. Art and Design, 1, 53–65. Retrieved from https://art-design.com.ua/web/uploads/pdf/53-65.pdf [in Ukrainian].

6. DniproTV. (2024, March 12). Adaptyvnyi odiah dlia viiskovykh: yak u Dnipri pratsiuie shveine vyrobnytstvo? [Adaptive clothing for the military: how does a sewing production work in Dnipro?]. Retrieved from https://dnipro.tv/news-dnipro/adaptyvnyi-odiah-dlia-viiskovykh-iak-u-dnipri-pratsiuie-shveine-vyrobnytstvo/ [in Ukrainian].

7. OpenDataBot. TOV “Modeliery” [Modeliery LLC]. Retrieved from https://opendatabot.ua/c/45156626 [in Ukrainian].

8. Procherk. (2024, October 1). Relokovane z Khersonu na Cherkashchynu vyrobnytstvo rozrobylo adaptyvnyi odiah dlia poranenykh [A production relocated from Kherson to Cherkasy region developed adaptive clothing for the wounded]. Retrieved from https://procherk.info/news/6-info/121544-relokovane-z-hersonu-na-cherkaschinu-virobnitstvo-rozrobilo-adaptivnij-odjag-dlja-poranenih [in Ukrainian].

9. OpenDataBot. TOV “Shveina kompaniia ‘VYD’” [Sewing Company “VYD” LLC]. Retrieved from https://opendatabot.ua/c/41152649 [in Ukrainian].

10. Ukrainian Red Cross Society. (2026, May 13). Rezultaty tenderu na zakupivliu adaptyvnoho odiahu [Tender results for the purchase of adaptive clothing]. Retrieved from https://redcross.org.ua/tenders/2026/05/148185/ [in Ukrainian].

11. YouControl. TOV “TK-Domashnii tekstyl” [TK-Domashnii Tekstyl LLC]. Retrieved from https://youcontrol.com.ua/catalog/company_details/38192655/ [in Ukrainian].

12. Lady Di Atelier. Pro brend [About the brand]. Retrieved from https://ladydiatelier.com/ [in Ukrainian].

13. OpenDataBot. TOV “Ledi Di Atelie” [Lady Di Atelier LLC]. Retrieved from https://opendatabot.ua/c/45748705 [in Ukrainian].

14. Andreas Moskin. Adaptyvna moda: yak ukrainski dyzainery stvoriuiut odiah dlia poranenykh voiniv [Adaptive fashion: how Ukrainian designers create clothing for wounded soldiers]. Retrieved from https://andreasmoskin.com/blogs/news/адаптивна-мода-як-українські-дизайнери-створюють-одяг-для-поранених-воїнів [in Ukrainian].

15. OpenDataBot. TOV “Frolov Khart” [Frolov Heart LLC]. Retrieved from https://opendatabot.ua/c/39825521 [in Ukrainian].

16. Ukrainian Fashion Week. (2025, September 11). Odiah z funktsiieiu [Clothing with function]. Retrieved from https://fashionweek.ua/uk/news/odyag-z-funktsiyeyu/ [in Ukrainian].

17. OECD. (2022). Recommendation of the Council on the Social and Solidarity Economy and Social Innovation. OECD/LEGAL/0472. Retrieved from https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0472 [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК: 664.8/.9:640.43

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2947-2957

Джога Ольга Валентинівна доктор філософії, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Уманського національного університету, м. Умань, https://orcid.org/0000-0003-2574-4906

Ляховська Неля Олександрівна старший викладач кафедри агробіології та біохімії Уманського національного університету, м. Умань, https://orcid.org/0009-0001-0995-8966

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ЕНЗИМНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СТВОРЕННІ ІННОВАЦІЙНОЇ РЕСТОРАННОЇ ПРОДУКЦІЇ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню впливу ензимів на якість продукції ресторанного господарства. Сучасний розвиток ресторанного господарства характеризується активним упровадженням інноваційних технологій, спрямованих на підвищення якості продукції, розширення асортименту страв, оптимізацію виробничих процесів та задоволення зростаючих вимог споживачів до органолептичних характеристик і функціональної цінності харчових продуктів. Умови глобальної конкуренції, стрімка трансформація гастрономічних трендів, підвищена увага до здорового харчування та сталого використання ресурсів формують необхідність пошуку нових технологічних рішень, здатних забезпечити конкурентоспроможність закладів ресторанного господарства. Одним із найбільш перспективних напрямів інноваційного розвитку є використання ензимних технологій, які відкривають широкі можливості для модифікації властивостей харчової сировини, удосконалення технологічних процесів та створення принципово нових видів ресторанної продукції.

У статті систематизовані дослідження науковців з питань використання ензимів у харчових технологіях. Викладено результати дослідження впливу ферментативної обробки продукції закладів ресторанного господарства. Зроблено висновок про зміну текстури, соковитості, аромату, естетичної привабливості готової продукції та її виходу у наслідок додавання ензимів.

Ензими, або ферменти, є біологічними каталізаторами білкової природи, здатними прискорювати перебіг специфічних хімічних реакцій без зміни власної структури. Їхня дія характеризується високою селективністю, ефективністю за відносно низьких температур і нейтральних значень pH, що робить їх надзвичайно цінними для застосування в харчових технологіях. На відміну від традиційних методів обробки сировини, які часто передбачають використання високих температур, механічного впливу або агресивних хімічних агентів, ензимні технології дозволяють здійснювати контрольовану трансформацію

компонентного складу продукту, мінімізуючи втрати біологічно активних речовин, покращуючи текстурні характеристики та підвищуючи харчову цінність готової продукції.

Ключові слова: ензими, якість продукції, інноваційні технології, харчова та біологічна цінність.

Dzhoha O. V. Uman National University, Ph.D, Associate Professor of the Department of Tourism and Hotel and Restaurant Business, Uman, https://orcid.org/0000-0003-2574-4906

Liakhovska N.O. Uman National University, Lecturer of the Department of Agrobiology and Biochemistry, Uman, https://orcid.org/0009-0001-0995-8966

PROSPECTS OF USING ENZYME TECHNOLOGIES IN CREATING INNOVATIVE RESTAURANT PRODUCTS

Abstract. The article is devoted to the study of the influence of enzymes on the quality of restaurant products. The modern development of the restaurant industry is characterized by the active introduction of innovative technologies aimed at improving product quality, expanding the range of dishes, optimizing production processes and meeting the growing demands of consumers for organoleptic characteristics and functional value of food products. The conditions of global competition, the rapid transformation of gastronomic trends, increased attention to healthy eating and sustainable use of resources create the need to find new technological solutions that can ensure the competitiveness of restaurant establishments. One of the most promising areas of innovative development is the use of enzyme technologies, which open up wide opportunities for modifying the properties of food raw materials, improving technological processes and creating fundamentally new types of restaurant products.

The article systematizes the research of scientists on the use of enzymes in food technologies. The results of the study of the influence of enzymatic processing of restaurant products are presented. The conclusion is made about the change in the texture, juiciness, aroma, aesthetic appeal of the finished product and its yield as a result of the addition of enzymes. Enzymes, or enzymes, are biological catalysts of protein nature, capable of accelerating the course of specific chemical reactions without changing their own structure. Their action is characterized by high selectivity, efficiency at relatively low temperatures and neutral pH values, which makes them extremely valuable for use in food technologies. Unlike traditional methods of processing raw materials, which often involve the use of high temperatures, mechanical action or aggressive chemical agents, enzyme technologies allow for controlled transformation of the component composition of the product, minimizing the loss of biologically active substances, improving textural characteristics and increasing the nutritional value of the finished product.

Keywords: enzymes, product quality, innovative technologies, nutritional and biological value.

Постановка проблеми. Світовий досвід свідчить про стрімке зростання ролі ензимних препаратів у харчовій промисловості. Їх активно застосовують у виробництві хлібобулочних, молочних, м'ясних продуктів, напоїв, кондитерських виробів, а також у процесах переробки рослинної сировини. Водночас ресторанне господарство як галузь, що потребує максимальної адаптивності, творчого підходу та оперативного реагування на споживчий попит, демонструє значний, але ще недостатньо реалізований потенціал використання ферментативних технологій. Саме ресторанна сфера може стати платформою для апробації новітніх ензимних рішень, здатних формувати нові гастрономічні концепції, створювати оригінальні текстури, покращувати смакові властивості продукції та розширювати межі кулінарного мистецтва.

Актуальність обраної теми визначається необхідністю наукового обґрунтування перспектив використання ензимних препаратів у створенні інноваційної ресторанної продукції з поліпшеними органолептичними, технологічними та функціональними характеристиками. Розвиток цього напряму сприятиме підвищенню ефективності ресторанного виробництва, формуванню нових гастрономічних практик і розширенню можливостей закладів ресторанного господарства щодо задоволення потреб сучасного споживача

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі використання ензимів у технології приготування страв ресторанного господарства присвячені праці Siddikey F., Kaushal J., Pang C., Rahman N., Li H., Hossain M., Prakash V. та інших. З вітчизняних науковців дослідженням ензимів були присвячені роботи Шталь Т., Давидової О., Сисоєвої С., Нечепуренко К., Золотухіної І. Попри значний науковий доробок, аналіз літературних джерел свідчить про недостатню кількість комплексних досліджень, присвячених адаптації ензимних технологій саме до умов ресторанного господарства. Більшість робіт зосереджена на масштабному промисловому виробництві, тоді як специфіка ресторанного середовища передбачає необхідність швидкого технологічного циклу, високої гнучкості виробництва, варіативності рецептур та індивідуалізації продукції. Залишається недостатньо вивченим питання оптимізації дозувань ферментів, визначення раціональних параметрів ферментативної обробки в умовах ресторанної кухні, оцінки економічної доцільності їх використання та аналізу впливу на споживче сприйняття готової продукції.

Мета статті. Метою дослідження є аналіз сучасних підходів до використання ензимних технологій у ресторанному господарстві, визначення перспектив їх практичного застосування та обґрунтування потенціалу створення інноваційної ресторанної продукції на основі ферментативної модифікації харчової сировини. Реалізація поставленої мети передбачає вивчення основних видів ферментів, що використовуються в харчових технологіях, дослідження

механізмів їх впливу на властивості сировини та готової продукції, а також оцінку перспектив інтеграції ензимних рішень у сучасні ресторанні технологічні процеси.

Виклад основного матеріалу. Використання ензимів у технології приготування страв закладів ресторанного господарства багатогранне. Особливого значення набуває використання ензимів у контексті молекулярної гастрономії та концепції функціонального харчування. Ферментативна модифікація білків, жирів і вуглеводів дозволяє отримувати нові структуровані системи з прогнозованими фізико-хімічними характеристиками, що відкриває можливості для створення текстурно інноваційних страв із заданими сенсорними параметрами. Застосування протеаз, амілаз, ліпаз, трансглутамінази, лактази, пектиназ та інших ферментів забезпечує контрольовану трансформацію компонентів харчової сировини, сприяє покращенню консистенції, посиленню смако-ароматичних характеристик, збільшенню терміну придатності продукції та підвищенню її засвоюваності організмом людини. Про це свідчать праці колективу авторів на чолі з Siddikey F.

Одним із важливих напрямів використання ензимних технологій у ресторанному господарстві є створення спеціалізованої продукції для споживачів із особливими харчовими потребами. Зокрема, застосування лактази дозволяє виготовляти безлактозні молочні десерти, використання протеолітичних ферментів сприяє створенню легко засвоюваних білкових продуктів, а ферментативна модифікація рослинної сировини забезпечує розширення асортименту веганських і функціональних страв. Згідно з Kaushal J., Singh G., & Arya S. K. [2] такий підхід відповідає сучасним тенденціям персоналізації харчування та орієнтації ресторанного бізнесу на індивідуальні потреби клієнтів.

Попри очевидні переваги, упровадження ензимних технологій у ресторанну практику супроводжується низкою викликів. До них належать недостатня обізнаність фахівців щодо механізмів дії ферментів, необхідність точного дотримання параметрів технологічного процесу, висока чутливість ензимів до змін температури та кислотності середовища, а також обмежена кількість прикладних досліджень, орієнтованих саме на сферу ресторанного господарства [3]. Це зумовлює актуальність проведення комплексних наукових досліджень, спрямованих на вивчення можливостей адаптації ензимних технологій до умов ресторанного виробництва.

Питання використання ензимних технологій у харчовій промисловості та ресторанному господарстві протягом останніх десятиліть є предметом активних наукових досліджень. Значна кількість праць вітчизняних і зарубіжних учених присвячена вивченню фізико-хімічних механізмів дії ферментів, оптимізації умов їх застосування, аналізу впливу ензимної обробки на структурно-механічні, органолептичні та функціональні характеристики харчової продукції. Разом з однодумцями Hassoun A. [4] інтеграція ензимних технологій у практику сучасного ресторанного виробництва залишається недостатньо дослідженою, що

актуалізує необхідність систематизації наявних наукових підходів та визначення перспективних напрямів подальших досліджень

Основи наукового розуміння ферментативних процесів були закладені в роботах класиків біохімії, які довели каталітичну природу ферментів та встановили залежність їхньої активності від температури, кислотності середовища, концентрації субстрату та наявності інгібіторів. Подальші дослідження дозволили сформувати сучасну концепцію ензимного каталізу як високоспецифічного біохімічного процесу, що забезпечує вибіркову трансформацію органічних сполук у м'яких технологічних умовах. Саме ця властивість ферментів стала підґрунтям для їх широкого впровадження у виробництво харчових продуктів [5].

У працях багатьох дослідників доведено, що використання амілаз у хлібопекарських технологіях сприяє покращенню структури тіста, підвищенню газоутримувальної здатності, збільшенню об'єму готових виробів та уповільненню процесів черствіння. Це пояснюється здатністю амілаз частково гідролізувати крохмаль із утворенням низькомолекулярних декстринів і цукрів, які слугують додатковим субстратом для дріжджового бродіння [6]. Аналогічні дослідження вказують на перспективність використання ферментативної модифікації борошняної сировини для створення ресторанної продукції з покращеними текстурними властивостями та пролонгованим терміном збереження свіжості.

Значний масив наукових досліджень присвячено застосуванню протеолітичних ферментів у технологіях м'ясної продукції. Авторами [7] встановлено, що використання протеаз рослинного та мікробного походження, зокрема папаїну, бромелайну та субтилізину, сприяє частковому гідролізу м'язових білків, розм'якшенню сполучної тканини та підвищенню соковитості готових виробів. За даними низки експериментальних досліджень, ферментативна обробка дозволяє суттєво покращити споживчі характеристики м'ясної сировини нижчих сортів, що створює можливості для раціонального використання ресурсів у ресторанному господарстві та зниження собівартості продукції без втрати якості.

Окрему увагу науковці приділяють використанню трансглутамінази, яка каталізує утворення ковалентних зв'язків між білковими молекулами, забезпечуючи формування стабільних білкових матриць. Результати численних досліджень Prakash V., Subasree N., Arul V., Saravanan P., Lakshmi, G. [8] свідчать про високу ефективність цього ферменту у створенні реструктурованих м'ясних і рибних продуктів, модифікації текстури молочних десертів, покращенні структурних характеристик безглютенових виробів.

У ресторанному господарстві трансглутаміназа відкриває нові можливості для формування авторських текстурних рішень, створення складнокомпонентних гастрономічних конструкцій та оптимізації рецептурної композиції.

Важливим напрямом сучасних досліджень є застосування лактази в технологіях безлактозної продукції [9]. Наукові праці на чолі з Bilal M., підтверджують, що ферментативний гідроліз лактози не лише забезпечує придатність молочних продуктів для осіб із лактазною недостатністю, але й позитивно впливає на смакові характеристики за рахунок підвищення солодкості продукту внаслідок утворення глюкози та галактози. У контексті ресторанного господарства це створює передумови для розширення асортименту інклюзивної продукції та реалізації концепції персоналізованого харчування

Численні дослідження присвячено використанню пектолітичних ферментів у переробці плодово-ягідної сировини. Встановлено, що ферментативний гідроліз пектинових речовин сприяє підвищенню виходу соку, покращенню прозорості напоїв, інтенсифікації екстракції біологічно активних сполук та покращенню смако-ароматичного профілю продукції. Ці властивості є особливо цінними для ресторанної практики під час створення авторських напоїв, фруктових соусів, десертних композицій і функціональних гастрономічних продуктів [10].

Останніми роками значної популярності набувають дослідження, пов’язані з використанням ензимних технологій у молекулярній гастрономії. У працях сучасних учених розглядаються можливості ферментативного створення нових текстур, контрольованої модифікації смаку, стабілізації складних дисперсних систем та розроблення інноваційних форм подачі страв. Застосування ензимів у поєднанні з методами сферифікації, гелеутворення, емульгування та кріообробки дозволяє створювати ресторанну продукцію з унікальними сенсорними характеристиками, що відповідає сучасним тенденціям гастрономічної інноваційності [11].

У працях, присвячених функціональному харчуванню, наголошується на здатності ферментативної модифікації підвищувати біодоступність поживних речовин, знижувати вміст антинутрієнтів, покращувати засвоюваність білків та формувати продукти з підвищеною біологічною цінністю. Науковці Шталь Т., Давидова О., Сисоєва С., Нечепуренко К., Золотухіна І. вважають такі результати особливо актуальними в умовах зростання попиту на здорове харчування та необхідності розроблення ресторанної продукції, орієнтованої на підтримання фізіологічного стану людини.

Нами здійснена спроба шляхом використання експерименту визначити вплив ферментативної обробки на якісні характеристики модельної ресторанної продукції; здійснити її органолептичний аналіз із використанням 10-бальної дегустаційної шкали для оцінювання текстури, соковитості, аромату та загальної споживчої привабливості.

За допомогою фізико-хімічних методів було визначено активну кислотність (pH), вологозв’язувальну здатність, вихід готової продукції та втрату маси під час термічної обробки.

Таблиця 1

Вплив ферментативної обробки на фізико-хімічні показники ресторанної продукції

Показник	Контрольний зразок	Протеаза	Трансглутаміназа	Комплексний ензимний препарат
Вологозв'язувальна здатність, %	64,3	71,6	73,2	78,4
Активна кислотність (pH)	5,8	6,0	6,1	6,2
Вихід готової продукції, %	81,5	85,8	86,2	88,4
Масова частка втрат під час термообробки, %	18,5	14,2	13,8	11,6

Дослідження показало, що застосування комплексного ензимного препарату забезпечило підвищення вологозв'язувальної здатності на 21,9 % порівняно з контрольним зразком. Це пояснюється ферментативною модифікацією білкової структури, яка сприяє утриманню внутрішньоклітинної вологи. Водночас втрати маси під час термічної обробки зменшилися на 37,3 %, що свідчить про покращення технологічної стабільності продукту.

Результати сенсорної оцінки якості продукції ресторанного господарства продемонстровані у таблиці 2.

Таблиця 2

Сенсорна оцінка якості інноваційної ресторанної продукції (10-бальна шкала)

Критерій оцінки	Контрольний зразок	Протеаза	Трансглутаміназа	Комплексний ензимний препарат
Інтенсивність аромату	6,8	8,1	8,3	9,1
Ніжність текстури	7,2	8,6	8,9	9,4
Однорідність структури	7,1	8,2	8,8	9,4
Соковитість	6,9	8,5	8,7	9,3
Загальна споживча привабливість	7,3	8,5	8,9	9,5

Найвищу органолептичну оцінку отримав зразок із комплексною ензимною обробкою - 9,5 бала, що на 30,1 % перевищує контрольний показник. Особливо суттєве покращення спостерігалося за параметрами ніжності текстури

та соковитості, що підтверджує ефективність поєднання протеолітичної та структуроутворювальної ферментативної дії.

Таблиця 3

Порівняння якості продукту з контрольним зразком

Зразок	Ніжність (бали)	Соковитість (%)	Втрати маси (%)
Контроль	7.2	68	18.5
Протеаза	8.6	75	14.2
Трансглутаміназа	8.9	77	13.8
Комплекс ферментів	9.4	82	11.6

Для дослідження перспектив використання ензимних технологій було проведено експериментальну оцінку впливу ферментативної обробки на якість модельної ресторанної продукції.

Контрольний зразок не піддавався ферментативній модифікації. Органолептичні та фізико-хімічні показники визначали після термічної обробки за стандартними методиками.

Таблиця 4

Економічна ефективність використання ензимних технологій

Показник	Контроль	Комплексний фермент
Собівартість 1 кг продукції, грн	218,40	224,70
Вихід готової продукції, кг із 10 кг сировини	8,15	8,84
Реалізаційна ціна 1 кг, грн	320	365
Рентабельність, %	46,5	62,4

Попри незначне зростання собівартості (+2,9 %), використання ензимного комплексу забезпечило збільшення виходу готової продукції та дозволило підвищити рентабельність на 15,9 % завдяки покращеним сенсорним характеристикам і можливості позиціонування продукції як інноваційної гастрономічної пропозиції преміального сегмента.

Отримані експериментальні дані підтверджують, що використання ензимних технологій у ресторанному господарстві є ефективним інструментом інноваційного вдосконалення продукції. Комплексна ферментативна модифікація забезпечує:

- підвищення соковитості на 20–25 %;
- зменшення технологічних втрат до 37 %;
- покращення органолептичної оцінки на 30 %;
- збільшення економічної рентабельності виробництва майже на 16 %.

Це підтверджує перспективність інтеграції ензимних технологій у сучасну практику ресторанного виробництва як інструменту створення конкурентоспроможної інноваційної продукції.

Висновки. Проведене дослідження підтвердило високий потенціал використання ензимних технологій у створенні інноваційної ресторанної продукції та їх позитивний вплив на технологічні, фізико-хімічні, органолептичні й економічні показники готових виробів. Встановлено, що застосування комплексного ензимного препарату забезпечило підвищення вологозв'язувальної здатності продукції з 64,3 % до 78,4 %, що на 21,9 % перевищує контрольний показник, а також сприяло зменшенню втрат маси під час термічної обробки з 18,5 % до 11,6 %, що свідчить про покращення структурної стабільності продукту. Показник виходу готової продукції зріс із 81,5 % до 88,4 %, що підтверджує технологічну доцільність використання ензимної модифікації в умовах ресторанного виробництва.

Результати органолептичної оцінки засвідчили суттєве покращення споживчих характеристик дослідних зразків. Загальна дегустаційна оцінка продукції з використанням комплексного ензимного препарату становила 9,5 бала, що на 30,1 % перевищує контрольний показник (7,3 бала). Найбільш виражені позитивні зміни спостерігалися за параметрами ніжності текстури (з 7,2 до 9,4 бала) та соковитості (з 6,9 до 9,3 бала), що підтверджує ефективність ферментативного впливу на білкову структуру сировини.

Результати досліджень свідчать про значний потенціал ензимних технологій як інструменту створення інноваційної ресторанної продукції. Наявні дослідження підтверджують їхню ефективність у модифікації структурних, органолептичних і функціональних характеристик харчових систем, однак потребують подальшого розвитку в напрямі практичної адаптації до потреб ресторанного господарства. Це зумовлює доцільність проведення подальших наукових досліджень, спрямованих на обґрунтування оптимальних підходів до використання ензимних препаратів у сучасних ресторанних технологіях.

Література:

1. Siddikey F., Jahan M. I., Hasan M. T., Nishi N. J., Hasan S. K., Hossain M. A. Enzyme technology in the food industry: molecular Mechanisms, Applications, and sustainable innovations. *Food science & nutrition*. 2025. № 13(9). P. 7-27.

2. Kaushal J., Singh G., & Arya S. K. Emerging trends and future prospective in enzyme technology. *Value-addition in food products and processing through enzyme technology*. 2022. P. 491-503.

3. Pang C., Yin X., Zhang G., Liu S., Zhou J., Li J. Current progress and prospects of enzyme technologies in future foods. *Systems Microbiology and Biomanufacturing*. 2021. № 1(1). P.24-32.

4. Hassoun A., Cropotova J., Trif M., Rusu A. V., Bobiş O. Consumer acceptance of new food trends resulting from the fourth industrial revolution technologies: A narrative review of literature and future perspectives. *Frontiers in nutrition*. 2022. № 9. P.21-54.

5. Hasan S. K., Rahman N., Al Faik M. A., Hossain M. A. Enzyme Technology in the Food Industry: Molecular Mechanisms. *Applications, and Sustainable Innovations*. 2025. P. 1-33.

6. Li H., Murugesan A., Shoaib M., Chen Q. Emerging Trends and Future Prospects of Peptide-Based Hydrogels: Revolutionizing Food Technology Applications. Comprehensive *Reviews in Food Science and Food Safety*. 2025. № 24(3). P.70-87.

7. Hossain M. S., Wazed M. A., Preya M. S. A., Sultana Z. A Comprehensive Review of Biotechnological Innovations in Valorization of Food Waste: Enhancing Nutritional, Techno-Functional Properties, and Process Optimization for Sustainable Product Development. *Food Frontiers*. 2026. № 7(2). P. 71-94.

8. Prakash V., Subasree N., Arul V., Saravanan P., Lakshmi, G. Process Engineering Strategies for Enzyme-and Microbial-Based Food Waste Valorization Towards Circular Food Manufacturing. *Journal of Food Process Engineering.* 2026 № 49(5). P. 5-25.

9. Bilal M., Mehmood T., Nadeem F., Barbosa A. M., de Souza R. L. Enzyme-assisted transformation of lignin-based food bio-residues into high-value products with a zero-waste theme: A review. *Waste and Biomass Valorization*. 2022. № 13(4). P. 1807-1824.

10. Kewuyemi Y. O., Kesa H., Adebo O. A. Trends in functional food development with three-dimensional (3D) food printing technology: Prospects for value-added traditionally processed food products. *Critical Reviews in Food Science and Nutrition.* 2022. *№* 62(28). P. 7866-7904.

11. Kumar A., Bhayana S., Singh P. K., Tripathi A. D., Paul V., Balodi, V. Valorization of used cooking oil: challenges, current developments, life cycle assessment and future prospects. *Discover Sustainability*. 2025. № 6(1).P. 119.

12. Shtal T., Davydova O., Sysoieva S jus., Nechepurenko K., Zolotukhina I. Semi-finished products based on protein-carbohydrate raw milk materials: Economic tification of introducing in restaurants. *Rivista di studi sulla sostenibilita*. 2023. P. 45-62.

13. Bose J. C., Sharma, A. Challenges and Future Prospects of Conversion of Industrial Waste to Biofuel and Chemicals. *Valorization of Solid Wastes to Biofuels and Chemical Products for Sustainable World.* 2025. P. 489-504.

***References**:*

1. Siddikey F., Jahan M. I., Hasan M. T., Nishi N. J., Hasan S. K., Hossain M. A. (2025). Enzyme technology in the food industry: molecular Mechanisms, Applications, and sustainable innovations. *Food science & nutrition*. № 13(9). P. 7-27.

2. Kaushal J., Singh G., & Arya S. K. (2022). Emerging trends and future prospective in enzyme technology. *Value-addition in food products and processing through enzyme technology*. P. 491-503.

3. Pang C., Yin X., Zhang G., Liu S., Zhou J., Li J. (2021). Current progress and prospects of enzyme technologies in future foods. *Systems Microbiology and Biomanufacturing*.. № 1(1). P.24-32.

4. Hassoun A., Cropotova J., Trif M., Rusu A. V., Bobiş O. (2022). Consumer acceptance of new food trends resulting from the fourth industrial revolution technologies: A narrative review of literature and future perspectives. *Frontiers in nutrition*. № 9. P.21-54.

5. Hasan S. K., Rahman N., Al Faik M. A., Hossain M. A. (2025). Enzyme Technology in the Food Industry: Molecular Mechanisms. *Applications, and Sustainable Innovations*. P. 1-33.

6. Li H., Murugesan A., Shoaib M., Chen Q. (2025). Emerging Trends and Future Prospects of Peptide-Based Hydrogels: Revolutionizing Food Technology Applications. Comprehensive *Reviews in Food Science and Food Safety*. № 24(3). P.70-87.

7. Hossain M. S., Wazed M. A., Preya M. S. A., Sultana Z. A. (2026). Comprehensive Review of Biotechnological Innovations in Valorization of Food Waste: Enhancing Nutritional, Techno-Functional Properties, and Process Optimization for Sustainable Product Development. *Food Frontiers*. № 7(2). P. 71-94.

8. Prakash V., Subasree N., Arul V., Saravanan P., Lakshmi, G. (2026). Process Engineering Strategies for Enzyme-and Microbial-Based Food Waste Valorization Towards Circular Food Manufacturing. *Journal of Food Process Engineering.* № 49(5). P. 5-25.

9. Bilal M., Mehmood T., Nadeem F., Barbosa A. M., de Souza R. L. (2022). Enzyme-assisted transformation of lignin-based food bio-residues into high-value products with a zero-waste theme: A review. *Waste and Biomass Valorization*. № 13(4). P. 1807-1824.

10. Kewuyemi Y. O., Kesa H., Adebo O. A. (2022). Trends in functional food development with three-dimensional (3D) food printing technology: Prospects for value-added traditionally processed food products. *Critical Reviews in Food Science and Nutrition.* № 62(28). P. 7866-7904.

11. Kumar A., Bhayana S., Singh P. K., Tripathi A. D., Paul V., Balodi, V. (2025). Valorization of used cooking oil: challenges, current developments, life cycle assessment and future prospects. *Discover Sustainability*. № 6(1).P. 119.

12. Shtal T., Davydova O., Sysoieva S., Nechepurenko K., Zolotukhina I. (2023). Semi-finished products based on protein-carbohydrate raw milk materials: Economic justification of introducing in restaurants. *Rivista di studi sulla sostenibilita*.. P. 45-62.

13. Bose J. C., Sharma, A. (2025). Challenges and Future Prospects of Conversion of Industrial Waste to Biofuel and Chemicals. *Valorization of Solid Wastes to Biofuels and Chemical Products for Sustainable World.* P. 489-504.

Дата першого надходження статті до видання: 11.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

УДК 338.45:621]:658.7/.8(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2958-2970

Іванов Юрій Васильович кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту і логістики, м. Полтава, https://orcid.org/0009-0008-2518-9264

Зєльов Ростислав Ярославович магістрант, м. Полтава, https://orcid.org/0009-0009-7149-0549

ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМ ЛОГІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті досліджено трансформаційні процеси в системах логістичного забезпечення машинобудівних підприємств України в умовах воєнного стану та форсованої переорієнтації на європейські ринки. Визначено теоретико-методологічні засади формування логістичного забезпечення виробничих підприємств і обґрунтовано його сутнісні відмінності від логістики торговельних компаній, що полягають у наявності тривалого внутрішнього виробничого циклу, пріоритетності pull-моделі управління потоками та стратегічній ролі своєчасного постачання широкої номенклатури комплектуючих. Ідентифіковано галузеву специфіку дискретного машинобудування, зокрема домінування моделі make-to-order, багатокомпонентність кінцевої продукції та традиційну відсутність відокремленої логістичної функції, що за умов деструктивного зовнішнього тиску максимізує чутливість галузі до логістичних шоків.

На основі статистичних даних Державної митної служби України та UN Comtrade за 2021-2025 роки здійснено комплексний аналіз динаміки зовнішньоторговельних потоків машинобудівних товарів (групи HS 84–90) з країнами ЄС. Виявлено поглиблення структурного торговельного дефіциту до 7,3 млрд дол. США у 2025 році на тлі відновлення виробничої активності, яке відбувається переважно на імпортній компонентній базі, що формує жорстку трансмісійну залежність виробничого ритму вітчизняних підприємств від стабільності постачань із ЄС через логістичні хаби Польщі та Словаччини. Кількісно оцінено параметри воєнної кризи в логістиці, зокрема, зростання транспортних витрат у 2,5-3 рази та зниження своєчасності доставок.

Обґрунтовано й запропоновано авторську структурно-функціональну модель вдосконалення системи логістичного забезпечення, яка системно інтегрує чотири взаємопов'язані блоки: оптимізацію транспортно-експедиційного забезпечення (гібридний підхід, мультимодальність), організаційну консолі-

дацію управління наскрізними матеріальними потоками, цифровізацію ланцюгів постачання (ERP, SCM, MES, IoT, предиктивна аналітика, e-CMR) та адаптацію міжнародної логістики до митних регламентів і технічних стандартів ЄС. Доведено, що послідовна реалізація зазначених блоків є базовою умовою підвищення стійкості, гнучкості та конкурентоспроможності машинобудівного комплексу у воєнний і повоєнний періоди реіндустріалізації.

Ключові слова: менеджмент, логістичне забезпечення, машинобудування, воєнний стан, ланцюги поставок, цифровізація логістики, зовнішньоекономічна діяльність, ринки ЄС.

Ivanov Yurii PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Management and Logistics Department, Poltava, https://orcid.org/0009-0008-2518-9264

Zielov Rostyslav Master's student, Poltava, https://orcid.org/0009-0009-7149-0549

TRANSFORMATION OF LOGISTICS SUPPORT SYSTEMS OF UKRAINIAN ENGINEERING ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW

Abstract. The article examines the transformation processes in the logistics support systems of Ukrainian machine-building enterprises under martial law and the forced reorientation toward European markets. The theoretical and methodological foundations of manufacturing enterprise logistics support are determined, and its essential differences from trade logistics are substantiated, consisting in a complex internal production cycle, the priority of the pull-model, and the strategic role of timely component supply. The industry-specific features of discrete engineering are identified: the dominance of the make-to-order model, multi-component product composition, and the absence of a dedicated logistics function, which maximizes the sector's vulnerability to external shocks.

Based on statistical data from the State Customs Service of Ukraine and UN Comtrade for 2021-2025, a comprehensive analysis of foreign trade flows in machine-building goods (HS 84–90) with EU countries was carried out. A deepening structural trade deficit reaching USD 7.3 billion in 2025 was revealed, showing that production recovery relies heavily on imported components. This forms a rigid transmission dependence of the production rhythm on the stability of supplies from the EU via logistics hubs in Poland and Slovakia. The parameters of the war crisis in logistics are quantified, including a 2.5-3 times increase in transportation costs and a decrease in delivery timeliness.

The authors' structural-functional model for improving the logistics support system is proposed, integrating four interrelated blocks: optimization of transport and

forwarding (hybrid approach, multimodality), organizational consolidation of end-to-end flow management, supply chain digitalization (ERP, SCM, MES, IoT, predictive analytics, e-CMR), and adaptation of international logistics to EU customs regulations and CE standards. It is proven that the consistent implementation of these blocks is a core condition for increasing the resilience, flexibility, and competitiveness of the machine-building complex during the war and post-war reindustrialization periods.

Keywords: management, logistics support, machine-building, martial law, supply chains, logistics digitalization, foreign economic activity, EU markets.

Постановка проблеми. Машинобудування залишається однією з технологічно складних і стратегічно значущих галузей промисловості України. Підприємства сектору виробляють продукцію для агропромислового комплексу, залізничного транспорту, оборонно-промислового комплексу, енергетики й авіабудування, формуючи при цьому суттєвий обсяг промислового експорту. Після 24 лютого 2022 р. машинобудівний сектор отримав одночасно три руйнівні удари: перший – фізичне знищення виробничої інфраструктури в зонах бойових дій і часткова евакуація підприємств із прифронтових регіонів; другий – розрив усталених логістичних ланцюгів, що формувались десятиліттями (блокування морських портів Одеси, Миколаєва та Маріуполя, руйнування залізничних вузлів, різке зростання страхових тарифів і вартості перевезень); третій – повне закриття традиційних ринків збуту у країнах СНД і форсована переорієнтація на ринки ЄС із власними технічними регламентами, митними процедурами й документарними стандартами.

Паралельно загострилася критична залежність від імпортних комплектуючих, адже в умовах збройного конфлікту вона набула нових ризикових характеристик: маршрути постачання подовжились у 2-3 рази, вартість доставки зростає і до сьогодні, а своєчасність поставок впала нижче порогових значень, при яких виробничий цикл здатен функціонувати стабільно. Сьогодні в умовах, де маршрут може бути заблокований за добу, перевізник може припинити роботу через ракетну атаку, а контракт із постачальником розривається через форс-мажор – якість логістичної системи підприємства прямо визначає його конкурентоспроможність і саму здатність виконувати замовлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика логістичного забезпечення промислових підприємств активно розробляється у вітчизняній науковій літературі. Акулюшина М.О. та Пітеров В.О. [1] систематизували сучасні методи управління логістичними потоками виробничого підприємства, обґрунтували застосування ERP-систем у предиктивному плануванні та класифікували моделі push і pull за умовами їх ефективного використання. Боса І.Ю. та Гавенко М.С. [2] розробили структурологію механізму управління логістикою як ключового чинника економічної безпеки підприємства, запропонувавши концептуальну структурно-функціональну модель з урахуванням ризикоорієнтованого підходу. Половинкіна Р.Ю. та інші [8] зосередилися на

специфіці управління ризиками логістики складування в умовах повномасштабної війни.

Вплив воєнного стану на логістику зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств кількісно оцінив Пінчук О.В. [7], а Степаненко І.М. та Либа В.О. [12] розглянули інтеграцію машинобудівних підприємств у глобальні ланцюги створення доданої вартості як стратегічний фактор технологічної модернізації. Кушніренко О. [5] дослідила трансформацію зовнішньоторговельних відносин машинобудування в умовах зміни глобальних ланцюгів виробництва.

Напрям цифровізації та адаптивного управління представлений роботами Пуліної Т.В. та інших [10; 11], у яких обґрунтовано засади адаптивного управління машинобудівним підприємством в умовах воєнного стану та розкрито роль інтегрованих ІС (ERP, MES) у менеджменті. Шацька З.Я. та Стужний О.С. [13] систематизували глобальні тренди смарт-логістики – IoT, предиктивну аналітику, роботизацію складів. Починок Н.В. та Люба А.І. [9] дослідили електронний документообіг у міжнародній логістиці в контексті адаптації до стандартів ЄС.

Водночас у більшості наявних досліджень логістика машинобудівних підприємств розглядається або у вузькому функціональному зрізі – лише транспорт, лише складування або лише ЗЕД, або без урахування галузевої специфіки. Система логістичного забезпечення в єдності трьох підсистем – вхідної, виробничої та вихідної логістики в умовах форсованої переорієнтації на ринки ЄС залишається недостатньо дослідженою. Відсутній і комплексний галузевий аналіз зовнішньоторговельних потоків машинобудівних товарів як інформаційна база для прийняття логістичних рішень.

Мета статті – дослідити трансформацію системи логістичного забезпечення машинобудівних підприємств України в умовах воєнного стану та визначити напрями вдосконалення їх системи логістичного забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Логістичне забезпечення виробничого підприємства як інтегрована система управління матеріальними, інформаційними та фінансовими потоками, спрямована на забезпечення безперервності виробничого процесу, мінімізацію сукупних логістичних витрат і формування конкурентних переваг у ланцюгу поставок [1; 2]. Принципова відмінність від постачально-збутової функції полягає в системності, коли логістичне забезпечення охоплює весь шлях ресурсу від першого постачальника до кінцевого замовника і управляє потоком як єдиним об’єктом, а не сукупністю ізольованих операцій. Управління потоками між підсистемами здійснюється за допомогою систем класу MRP (планування потреб у матеріалах), MRP II (розширене виробниче планування з урахуванням виробничих потужностей) та ERP (комплексне управління ресурсами підприємства) [1]. Вибір між push- і pull-моделлю визначає принципову логіку планування: push орієнтується на прогноз попиту і формує запас наперед, pull – активує виробничий цикл під конкретне

замовлення. Для дискретного машинобудування з індивідуалізованою продукцією pull-модель є природним вибором, хоча її реалізація вимагає значно вищого рівня координації логістичних потоків (табл. 1).

Отже, виробниче підприємство, на відміну від торговельного, не може компенсувати збій у вхідній логістиці за рахунок товарного запасу готової продукції. Відсутність одного комплектуючого на поточну виробничу операцію блокує весь цикл виготовлення виробу – незалежно від того, чи є решта 999 позицій номенклатури на складі в достатньому обсязі. Саме тому логістичне забезпечення у машинобудуванні виконує стратегічну, а не лише операційну функцію.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика системи логістичного забезпечення виробничого та торговельного підприємства

Ознака	Виробниче підприємство	Торговельне підприємство
Вхідна логістика	Сировина, матеріали, комплектуючі (широка номенклатура)	Готова продукція для перепродажу
Внутрішня логістика	Міжцехові потоки, управління НЗВ, диспетчеризація виробництва	Складські та сортувальні операції
Вихідна логістика	Специфічна продукція за параметрами замовника	Стандартизований товар
Домінуюча модель управління	Pull – виробництво під конкретне замовлення	Push – формування товарного запасу на склад
Горизонт планування поставок	Середній і довгий (тижні – місяці)	Короткий (дні – тижні)
Ключовий ризик логістики	Зрив термінів постачання комплектуючих – зупинка всього виробничого циклу	Надлишок або нестача товарного запасу
Роль логістики в діяльності підприємства	Стратегічна: визначає виробничий ритм і виконання контрактних зобов'язань	Операційна: забезпечує товарооборот і рівень сервісу

Джерело: розроблено авторами за даними [1; 2]

Варто також дослідити чотири специфічні риси галузі, які визначають складність логістичного управління, і саме вони виявляються критичними в умовах воєнного стану.

По-перше, багатокомпонентність: один виріб у середньому для складного машинобудування містить від кількох сотень до кількох тисяч позицій вхідної номенклатури. Відсутність єдиного компонента блокує завершення виробу – принцип «вузького горла» тут набуває буквального змісту.

По-друге, широкий розкид термінів виконання: від 3-4 тижнів на відносно прості вироби до 6-12 місяців на складні агрегати з тривалим циклом

механообробки та зборки. Контрактні зобов'язання при МТО є жорсткими, а прострочення тягне за собою штрафні санкції.

По-третє, специфіка вантажу: велика частка продукції машинобудування – нестандартні, великогабаритні або надважкі вироби. Для їх транспортування потрібне спеціалізоване рухоме обладнання, яке в умовах збройного конфлікту різко дефіцитне і дорожче у 3-5 разів порівняно з мирним часом.

По-четверте, транспортна модель – змішана. Власний транспорт для регулярних внутрішніх перевезень і залучення 3PL-операторів для дальніх та міжнародних маршрутів [1]. Під час воєнного стану більшість 3PL-компаній, що обслуговували маршрути через Білорусь, припинила діяльність; ті, хто працює на лінії Україна – ЄС, підняли тарифи в рази через зростання страхових премій і паливних ризиків.

Статистика підтверджує масштаб логістичної кризи, так за оцінками дослідників, середні витрати на транспортування в умовах воєнного стану зросли у 2,5-3 рази порівняно з довоєнним рівнем, страхові тарифи – у 5-7 разів, а своєчасність поставок знизилась з 95% у мирний час до менш ніж 50% в умовах активних бойових дій. Ця тріада «подорожчання, здорожчання страховки і непередбачуваність доставки» – фактично є новою нормою, до якої машинобудівні підприємства змушені адаптувати всю систему логістичного забезпечення.

Повномасштабне вторгнення кардинально переписало географію зовнішньої торгівлі України. Частка ЄС в українському експорті стрибнула з 39,4% у 2021 р. до 63,2% у 2022 р. і 64,6% у 2023 р. [3; 4]. Абсолютний обсяг загального експорту при цьому скоротився – з 68,1 млрд дол. у 2021 р. до 36,2 млрд дол. у 2023 р. Зростання частки ЄС – не свідчення органічного розширення, а результат примусового переспрямування потоків за відсутності будь-якої альтернативи після закриття ринків СНД.

Особливо показовою є динаміка торгівлі саме машинобудівними товарами (розділи HS 84–90 УКТЗЕД) з країнами ЄС. Масив даних Держмитслужби України та UN Comtrade за 2021-2025 рр. демонструє структурний зсув, значно глибший, ніж загальноторговельна статистика (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка торгівлі машинобудівними товарами України з країнами ЄС (HS 84–90), 2021–2025 рр., млн дол. США

Рік	Імпорт з ЄС	Експорт до ЄС	Торговий дефіцит	Темп зміни імпорту, %
2021	8 279,9	3 165,8	-5 114,1	–
2022	5 740,8	2 885,8	-2 855,0	-30,7
2023	6 937,2	1 966,2	-4 971,0	+20,8
2024	7 627,2	2 560,5	-5 066,7	+9,9
2025	9 930,1	2 676,3	-7 253,8	+30,2

Джерело: розроблено авторами за даними [3; 14]

Динаміка показників дозволяє продемонструвати нелінійний характер трансформації. Різке скорочення імпорту у 2022 р. (-30,7%) не відображає реального зниження потреб галузі. Такий перебіг подій пояснюється дезорганізацією логістичних ланцюгів: підприємства фізично не могли отримати замовлені комплектуючі, а не відмовилися від них. Починаючи з 2023 р., імпорт машинобудівних товарів з ЄС відновлюється і прискорюється: до 2025 р. він досяг 9,9 млрд дол. – на 19,9% вище довоєнного рівня 2021 р. Торговий дефіцит у 2025 р. (7,3 млрд дол.) вдвічі глибший за мінімум 2022 р., і перевищує показник 2021 р. на 41,8%.

Розбивка за товарними підгрупами розкриває різну природу дефіциту. HS 84 (машини та механічні пристрої) формує стабільний і зростаючий дефіцит: (-2 248) млн дол. у 2025 р. проти (-2 458) млн дол. у 2021 р. Підгрупа HS 87 (засоби наземного транспорту) – найбільш дефіцитна: (-3 669) млн дол. у 2025 р., що відображає масовий імпорт транспортних засобів для відновлення зруйнованого автопарку. Підгрупа HS 85 (електричні машини та обладнання) пройшла шлях від профіциту – завдяки розвиненій кабельній промисловості – до дефіциту у 2025 р. (734 млн дол.), сигналізуючи про зростання попиту на імпортне електрообладнання для реконструкції та оборонних потреб.

У 2024 р. три держави забезпечили понад 60% усього обсягу: Німеччина – 2 570 млн дол. (33,7%), Польща – 1 482 млн дол. (19,4%), Словаччина – 581 млн дол. (7,6%) [3]. Польща та Словаччина присутні в списку не лише як джерела виробництва, а й як логістичні хаби – через них проходить транзит товарів з усього ЄС, і саме тут підприємства формують прикордонні буферні запаси. Серед найбільших ринків збуту українського машинобудівного експорту – Угорщина (675 млн дол.) і Німеччина (699 млн дол.), тоді як традиційні покупці – Чехія (-33%) та Італія (-40%) – суттєво скоротили обсяги закупівель.

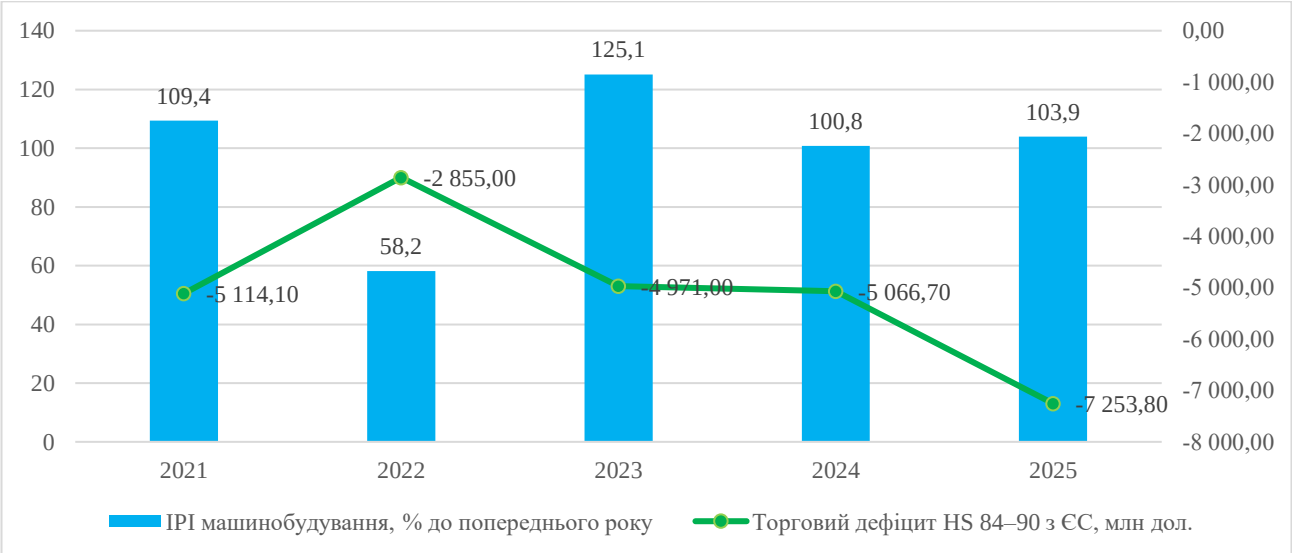

Рисунок 1. Динаміка індексу промислової продукції машинобудування та торговельного дефіциту України у секторі HS 84–90 з ЄС, 2021–2025 рр.

Джерело: розроблено авторами за даними [3; 4; 14]

Дослідження доводить, що відновлення виробничої активності у 2023-2025 рр. (IPI 125,1% → 103,9%) не супроводжується скороченням залежності від імпорту, а навпаки, торговий дефіцит з ЄС по машинобудівній номенклатурі продовжує поглиблюватись. Галузь нарощує обсяги переважно на імпортній компонентній базі, що формує структурну вразливість, бо будь-який збій у постачаннях з ЄС матиме прямий трансмісійний ефект на виробничий ритм підприємств.

Аналіз галузевої специфіки та статистики зовнішньоторговельних потоків дозволяє ідентифікувати чотири ключові проблемні напрями, вирішення яких є передумовою підвищення ефективності системи логістичного забезпечення машинобудівних підприємств.

Перший – оптимізація транспортних витрат і вибір моделі транспортного забезпечення. Зростання транспортних витрат у 2,5-3 рази і страхових тарифів у 5-7 разів [7] перетворило питання вибору між власним транспортом і 3PL-аутсорсингом на стратегічне. Власний транспортний парк забезпечує операційний контроль і гнучкість маршрутування, проте потребує значних капіталовкладень і стає неефективним при нерівномірному завантаженні. Залучення 3PL-операторів дозволяє масштабувати логістику під поточний обсяг і отримати доступ до спеціалізованої інфраструктури – складів, митних терміналів, мережі агентів у країнах ЄС. Для більшості підприємств оптимальним є гібридний підхід, коли використовується власний транспорт для регулярних внутрішніх маршрутів, а 3PL – для міжнародних та нерегулярних вантажів. Мультимодальність – поєднання автомобільного, залізничного і річкового транспорту (коридор через Дунай і порт Констанца), що знижує ризик повного блокування поставок при закритті одного маршруту.

Другий – відсутність виділеної логістичної функції. Підрозділи оптимізують власні локальні цілі, ухвалюючи рішення без урахування їхнього впливу на суміжні ланки: відділ постачання формує великі партії задля нижчої ціни, не узгоджуючи із виробничим відділом оптимальний розмір партії запуску. Введення посади логіста або відділу логістики з єдиними повноваженнями щодо координації всіх матеріальних потоків є першочерговим кроком. Єдиний центр прийняття логістичних рішень дозволяє усунути дублювання функцій, синхронізувати вхідні поставки з виробничим планом і управляти виконанням замовлень як наскрізним процесом.

Третій – цифровізація управління ланцюгами поставок. Більшість вітчизняних машинобудівних підприємств продовжують використовувати облікові системи і ручне планування – інструменти, розраховані на стабільне середовище і передбачувані ланцюги поставок. В умовах постійної волатильності вони не здатні забезпечити необхідну швидкість і точність логістичних рішень. Впровадження ERP-систем з модулем SCM і синхронізація з MES-рівнем дозволяють перейти від реактивного управління до проактивного: система сама сигналізує про ризик дефіциту за 4–6 тижнів до його виникнення і пропонує альтернативних постачальників [11]. IoT-моніторинг транспортних засобів

забезпечує відстеження вантажу в реальному часі – критично важливо при маршрутах через зони підвищеного ризику. Предиктивна аналітика скорочує обсяги буферних запасів при збереженні рівня сервісу. Перехід на електронний документообіг (e-CMR, e-Invoice) прискорює митні процедури і є обов'язковою умовою роботи з контрагентами ЄС [9; 13].

Четвертий – міжнародна логістика в умовах переорієнтації на ринки ЄС. Вихід на ринки ЄС вимагає перебудови не лише торговельної стратегії, а й усієї логістичної інфраструктури. Формування прикордонних логістичних хабів насамперед у Польщі та Словаччині дозволяє скоротити «плече оперативної доставки», розмістити буферні запаси критичних позицій поблизу кордону і мінімізувати вплив бойових дій на своєчасність поставок. Польща з часткою 19,4% у загальному імпорті машинобудівних товарів з ЄС фактично вже виконує роль головного хаба [3]. Адаптація до митних процедур, технічних регламентів СЕ і стандартів якості ЄС є не лише торговельною, але й логістичною умовою: підприємства, що не пройшли процедури підтвердження відповідності, стикаються із затримками на кордоні, які в умовах МТО-виробництва рівнозначні порушенню контрактних зобов'язань. Укладання довгострокових контрактів з міжнародними перевізниками з фіксованими тарифами і гарантованими слотами – інструмент захисту від цінових і високих ризиків [7; 9].

При цьому варто зазначити, що реакція підприємств-лідерів галузі на логістичні виклики воєнного стану свідчить про надзвичайну адаптивну здатність. Так, АвтоКрАЗ, виробник важких вантажних автомобілів, повністю перебудував маршрути постачань комплектуючих: замість традиційних шляхів розроблено альтернативні маршрути через країни ЄС, незважаючи на «подовження плеча» доставки і зростання собівартості. Пожмашина (виробник пожежно-рятувальної техніки) вирішила проблему вивезення готової продукції через заблоковані морські порти переходом на залізничні й автомобільні маршрути через Польщу – відкривши тим самим і нові ринки збуту в ЄС. MAN Ukraine організувала логістичні хаби у Словаччині та Польщі, що дозволило мінімізувати перебої у постачанні запчастин і сервісному обслуговуванні клієнтів [7]. АТ «Мотор Січ» сформувало комплексну адаптивну модель управління, яка інтегрує логістику, фінансову стійкість, ризик-менеджмент і цифровий контроль в єдину систему стратегічного реагування [10]. Відповідно нами пропонується структурно-функціональна модель напрямів вдосконалення системи логістичного забезпечення машинобудівного підприємства (рис. 1), яка охоплює чотири взаємопов'язані блоки, реалізація яких має здійснюватися комплексно і послідовно. Транспортний і міжнародний блоки вирішують операційні та стратегічні логістичні завдання зовнішньої ланки. Організаційний блок формує управлінську основу без якої решта заходів реалізується фрагментарно і не дає системного ефекту. Блок цифровізації забезпечує технологічну інфраструктуру для координації всіх підсистем в єдиному інформаційному контурі. Відсутність будь-якого блоку знижує ефективність трьох інших – і вся модель деградує до набору ізольованих тактичних рішень.

На основі розробленої моделі можливо сформулювати наступні рекомендації для машинобудівних підприємств [7; 9]:

– формувати стратегічні запаси критичних комплектуючих на 2-3 місяці виробничого циклу з урахуванням ризиків переривання поставок;

– диверсифікувати постачальників за географічним принципом – мінімум 2-3 альтернативних джерела по кожній ключовій номенклатурній позиції;

– ввести посаду логіста або сформувати відділ логістики з єдиними повноваженнями координації всіх матеріальних потоків підприємства;

– впровадити ERP-систему з модулем SCM поетапно, починаючи з автоматизації управління запасами і планування закупівель;

– укласти партнерські угоди з 3PL-операторами для міжнародних маршрутів із зафіксованими тарифами та гарантованими потужностями перевезень;

– перейти на електронний документообіг відповідно до стандартів ЄС (e-CMR, e-Invoice) як умову прискорення митних процедур і розширення кола контрагентів;

– розвивати партнерство з логістичними операторами у прикордонних хабах Польщі та Словаччини для скорочення плечей доставки і формування буферних запасів поблизу кордону.

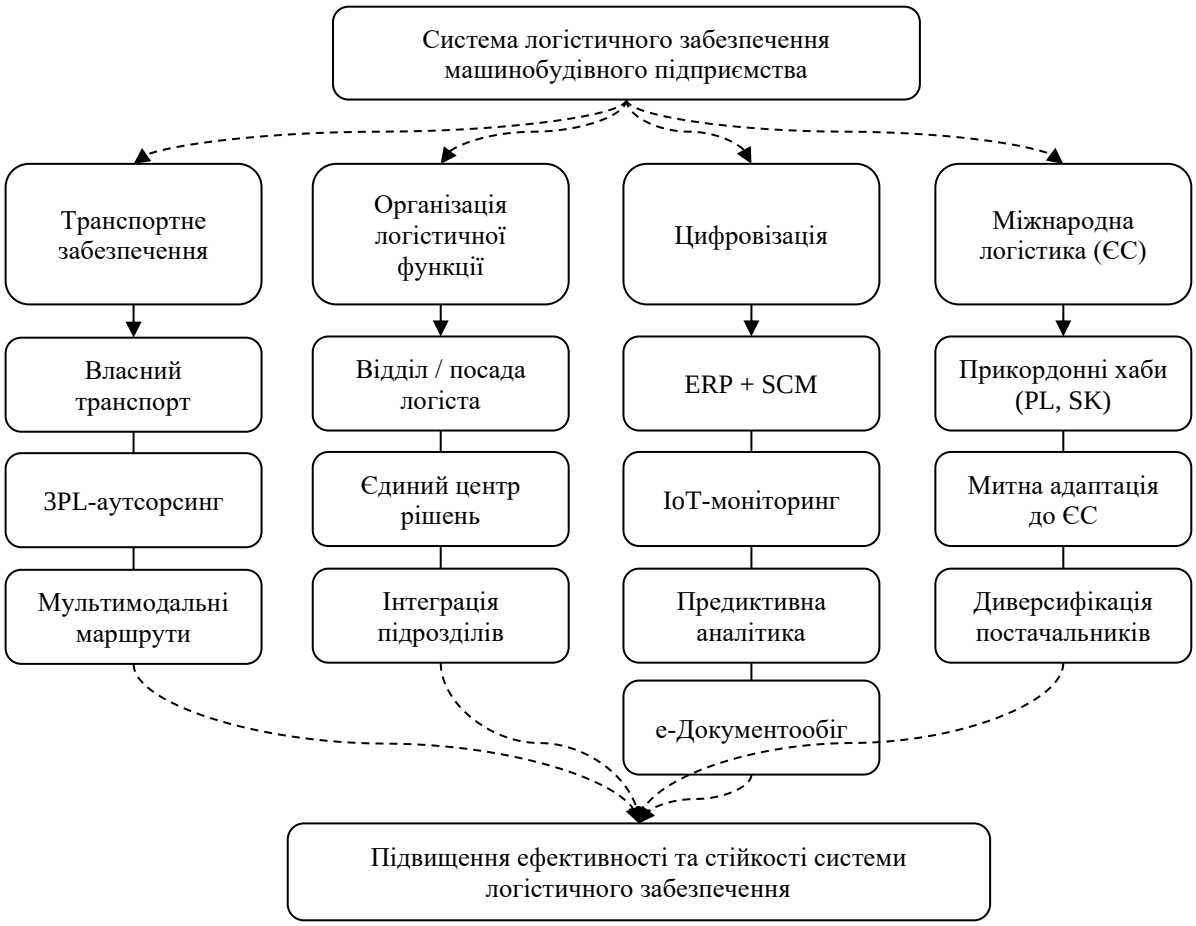

Рисунок 1. Структурно-функціональна модель напрямів вдосконалення системи логістичного забезпечення машинобудівного підприємства

Джерело: розроблено авторами

Висновки. Отже, варто зазначити, що логістичне забезпечення машинобудівного підприємства є інтегрованою трирівневою системою, яка охоплює вхідну, виробничу та вихідну логістику. Специфіка машинобудівної галузі (модель make-to-order, багатокомпонентність продукції, тривалі виробничі цикли та відсутність ізольованої логістичної функції) зумовлює високу чутливість сектору до зовнішніх шоків. Саме тому в умовах воєнного стану ця вразливість загострилася через критичне зростання транспортних витрат у 2,5-3 рази, збільшення страхових тарифів у 5-7 разів та зниження показника своєчасності поставок нижче 50%, що призвело до деструкції традиційних логістичних схем.

Дослідження підтверджує поглиблення структурних деформацій у зовнішній торгівлі: торговий дефіцит у секторі машинобудівних товарів (категорії HS 84–90) з країнами ЄС досяг 7,3 млрд дол. у 2025 році. Попри відновлення виробничої активності, воно базується переважно на імпортних компонентах, що формує пряму трансмісійну залежність виробничого ритму вітчизняних підприємств від стабільності постачань із ЄС. Переорієнтація на європейські ринки (де частка ЄС в експорті сягнула 64,6%) вимагає від суб'єктів господарювання оперативного розв'язання масштабних логістичних завдань: від диверсифікації транспортних маршрутів, освоєння митних регламентів, інтеграції цифрового документообігу за стандартами ЄС до розбудови партнерських зв'язків у прикордонних хабах.

Задля мінімізації зазначених викликів запропоновано структурно-функціональну модель, яка системно об'єднує чотири блоки модернізації: оптимізацію транспортного забезпечення, організаційну консолідацію логістичних функцій, цифровізацію ланцюгів постачання та адаптацію міжнародної логістики до вимог європейського ринку. Реалізація цієї моделі є базовою передумовою забезпечення стійкості машинобудівного комплексу у воєнний та повоєнний періоди.

Література:

1. Акулюшина М. О., Пітеров В. О. Сучасні методи управління логістичними потоками промислового підприємства. *Економіка та суспільство.* 2025. Вип. 72. DOI: 10.32782/2524-0072/2025-72-69.

2. Боса І. Ю., Гавенко М. С. Структурологія механізму управління логістикою у підвищенні економічної безпеки підприємства: науковий підхід. *Економічний простір.* 2025. № 203. DOI: 10.30838/EP.203.12-22.

3. Державна митна служба України. Статистика та реєстри. URL: https://customs.gov.ua/statistika-ta-reiestri (дата звернення: 01.03.2026).

4. Державна служба статистики України. Індекс промислової продукції за видами діяльності (машинобудування, 2016–2026 рр.). Експрес-випуски та статистичний Explorer. URL: https://stat.gov.ua (дата звернення: 22.04.2026).

5. Кушніренко О. Вплив торговельної політики США на розвиток машинобудування в Україні. *Acta Academiae Beregsasiensis. Economics.* 2026. Вип. 12. С. 88–101. DOI: 10.58423/2786-6742/2026-12-88-101.

6. Національний банк України: офіційний вебсайт. URL: https://bank.gov.ua/ (дата звернення: 17.04.2026).

7. Пінчук О. В. Вплив військової кризи на логістичне забезпечення зовнішньо-економічної діяльності промислових підприємств. *Економічний вісник НТУУ «КПІ».* 2025. № 35. DOI: 10.20535/2307-5651.35.2025.352398.

8. Половинкіна Р. Ю., Павлюк Т. С., Полусяк Ю. І. Теоретичні основи системи управління ризиками логістики складування в умовах повномасштабної війни в Україні. *Актуальні питання економічних наук.* 2025. DOI: 10.5281/zenodo.15670559.

9. Починок Н. В., Люба А. І. Електронний документообіг в міжнародній логістиці та його інтеграція в облікову систему підприємства. *Актуальні питання економічних наук.* 2026. DOI: 10.5281/zenodo.19544923.

10. Пуліна Т. В., Алексєєнко О. М., Алексєєнко В. О. Адаптивне управління машинобудівним підприємством в умовах воєнного стану. *Management and Entrepreneurship: Trends of Development.* 2026. Issue 1 (35). DOI: 10.26661/2522-1566/2026-1/35-12.

11. Пуліна Т. В., Алексєєнко О. О. Обґрунтування використання інформаційних систем у системі менеджменту машинобудівного підприємства. *Управління змінами та інновації.* 2026. № 17. DOI: 10.32782/CMI/2026-17-31.

12. Степаненко І. М., Либа В. О. Інтеграція підприємств у ланцюги створення доданої вартості як фактор модернізації машинобудування. *Економіка та управління підприємствами.* 2025. DOI: 10.32983/2222-0712-2025-4-278-285.

13. Шацька З. Я., Стужний О. С. Глобальні тренди розвитку смарт-логістики та цифровізації логістичних процесів підприємства. *Економіка та суспільство.* 2026. Вип. 84. DOI: 10.32782/2524-0072/2026-84-200.

14. UN Comtrade. Trade Flow Data for Ukraine, exports, 2021. URL: https://comtradeplus.un.org/TradeFlow (дата звернення: 01.05.2026).

References:

1. Akuliushyna, M. O., & Piterov, V. O. (2025). Suchasni metody upravlinnia lohistychnymy potokamy promyslovoho pidpryiemstva [Contemporary methods of logistics flow management in industrial enterprises]. *Ekonomika ta suspilstvo*, (72). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-72-69

2. Bosa, I. Yu., & Havenko, M. S. (2025). Strukturolohiia mekhanizmu upravlinnia lohistykoiu u pidvyshchenni ekonomichnoi bezpeky pidpryiemstva: naukovyi pidkhid [Structurology of the logistics management mechanism in strengthening enterprise economic security: a scientific approach]. *Ekonomichnyi prostir*, (203), 12–22. https://doi.org/10.30838/EP.203.12-22

3. Derzhavna mytna sluzhba Ukrainy. (2026). *Statystyka ta reiestri* [Statistics and registers]. Retrieved March 1, 2026, from https://customs.gov.ua/statistika-ta-reiestri

4. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (2026). *Indeks promyslovoi produktsii za vydamy diialnosti (mashynobuduvannia, 2016–2026 rr.). Ekspres-vypusky ta statystychnyi Explorer* [Industrial production index by economic activities (machine building, 2016–2026). Express releases and statistical Explorer]. Retrieved April 22, 2026, from https://stat.gov.ua

5. Kushnirenko, O. (2026). Vplyv torhovelnoi polityky SShA na rozvytok mashyno-buduvannia v Ukraini [Impact of US trade policy on the development of machine building in Ukraine]. Acta Academiae Beregsasiensis. Economics, (12), 88–101. https://doi.org/10.58423/2786-6742/2026-12-88-101

6. Natsionalnyi bank Ukrainy. (2026). *Ofitsiinyi vebsait* [Official website]. Retrieved April 17, 2026, from https://bank.gov.ua/

7. Pinchuk, O. V. (2025). Vplyv viiskovoi kryzy na lohistychne zabezpiechennia zovnishnioekonomichnoi diialnosti promyslovykh pidpryiemstv [Impact of the military crisis on the

logistics support of foreign economic activities of industrial enterprises]. *Ekonomichnyi visnyk NTUU "KPI"*, (35). https://doi.org/10.20535/2307-5651.35.2025.352398

8. Polovynkina, R. Yu., Pavliuk, T. S., & Polusiak, Yu. I. (2025). Teoretychni osnovy systemy upravlinnia ryzykamy lohistyky skladuvannia v umovakh povnomasshtabnoi viiny v Ukraini [Theoretical foundations of a risk management system for warehouse logistics under full-scale war in Ukraine]. *Aktualni pytannia ekonomichnykh nauk*. https://doi.org/10.5281/zenodo.15670559

9. Pochynok, N. V., & Liuba, A. I. (2026). Elektronnyi dokumentoobih v mizhnarodnii lohistytsi ta yoho intehratsiia v oblikovu систему pidpryiemstva [Electronic document management in international logistics and its integration into the enterprise accounting system]. *Aktualni pytannia ekonomichnykh nauk*. https://doi.org/10.5281/zenodo.19544923

10. Pulina, T. V., Aleksiienko, O. M., & Aleksiienko, V. O. (2026). Adaptive management of a machine-building enterprise under martial law. *Management and Entrepreneurship: Trends of Development*, 1(35). https://doi.org/10.26661/2522-1566/2026-1/35-12

11. Pulina, T. V., & Aleksiienko, O. O. (2026). Obgruntuvannia vykorystannia informatsiinykh system u systemi menedzhmentu mashynobudivnoho pidpryiemstva [Rationale for the use of information systems in the management framework of a machine-building enterprise]. *Upravlinnia zminamy ta innovatsii*, (17). https://doi.org/10.32782/CMI/2026-17-31

12. Stepanenko, I. M., & Lyba, V. O. (2025). Intehratsiia pidpryiemstv u lantsiuhy stvorennia dodanoi vartosti yak faktor modernizatsii mashynobuduvannia [Integration of enterprises into value chains as a factor in modernizing machine building]. *Ekonomika ta upravlinnia pidpryiemstvamy*, (4), 278–285. https://doi.org/10.32983/2222-0712-2025-4-278-285

13. Shatska, Z. Ya., & Stuzhnyi, O. S. (2026). Hlobalni trendy rozvytku smart-lohistyky ta tsyfrovizatsii lohistychnykh protsesiv pidpryiemstva [Global trends in the development of smart logistics and digitalization of enterprise logistics processes]. *Ekonomika ta suspilstvo*, (84). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2026-84-200

14. UN Comtrade. (2026). *Trade Flow Data for Ukraine, exports, 2021*. Retrieved May 1, 2026, from https://comtradeplus.un.org/TradeFlow

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 338.45:658.5:005.334(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2971-2982

Каракай Юрій Васильович доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки і маркетингу, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Полтава, https://orcid.org/0000-0002-1467-9865, https://orcid.org/0009-0001-0419-4995

ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЕКОНОМІЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ У ПЕРІОД ДІЇ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

Анотація. У статті розглянуто проблематику забезпечення стійкого функціонування суб'єктів господарювання в умовах воєнної нестабільності, руйнування інфраструктури, кадрових втрат, фінансових обмежень і логістичних розривів. Обґрунтовано, що в сучасних умовах виробнича спроможність бізнесу залежить не лише від матеріально-технічної бази, а й від здатності швидко перебудовувати операційні процеси, підтримувати персонал, управляти ризиками та адаптуватися до змін регуляторного середовища.

Метою статті є дослідження чинників, що визначають стан і перспективи виробничої спроможності суб'єктів господарювання в умовах воєнного стану, а також обґрунтування напрямів підвищення їхньої адаптивності та управлінської стійкості. У процесі дослідження використано методи наукового узагальнення, систематизації, порівняльного аналізу, логічного групування та аналітичної інтерпретації. Застосування цих методів дало змогу виокремити основні тенденції функціонування бізнесу, згрупувати ключові ризики та сформувати прикладні рекомендації для управлінської практики.

Досліджено сучасні тенденції діяльності виробничо орієнтованих суб'єктів господарювання, серед яких визначено перебудову операційних процесів, технологічне оновлення, кадрову нестабільність, зміну логістичних маршрутів, обмеження інвестиційної активності та посилення ролі сценарного планування.

Проаналізовано виробничі, фінансові, кадрові, логістичні, регуляторні та зовнішньоекономічні чинники, які формують нову систему обмежень і можливостей для бізнесу. Встановлено, що зазначені чинники мають взаємопов'язаний характер: дефіцит персоналу послаблює використання обладнання, логістичні перебої підвищують фінансове навантаження, а правова невизначеність ускладнює середньострокове планування. Сформовано практичні рекомендації щодо аудиту критичних процесів, резервування ключових операцій, перенавчання працівників, диверсифікації постачальників, підтримання ліквідності, правового моніторингу та застосування сценарного підходу.

Наукова новизна статті полягає в узагальненні взаємопов'язаних чинників, що визначають виробничу спроможність суб'єктів господарювання в умовах воєнної нестабільності. Практична цінність отриманих результатів полягає в можливості їх використання під час розроблення антикризових стратегій, програм відновлення операційної діяльності, заходів із технологічного оновлення, управління персоналом і зниження логістичних ризиків. Перспективи подальших досліджень доцільно пов'язати з кількісним оцінюванням сили впливу окремих чинників на результативність діяльності різних галузей.

Ключові слова: стійкість бізнесу, антикризове управління, виробнича трансформація, логістична безпека, кадрові ресурси, фінансова стабілізація.

Karakai Yurii Vasylovych Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Economics and Marketing, Taras Shevchenko Luhansk National University, Poltava, https://orcid.org/0009-0001-0419-4995

FACTORS INFLUENCING THE DEVELOPMENT OF THE INDUSTRIAL POTENTIAL OF ECONOMIC ENTERPRISES DURING THE PERIOD OF MARTIAL LAW

Abstract. The article considers the issues of ensuring the sustainable functioning of business entities in conditions of military instability, destruction of infrastructure, personnel losses, financial constraints and logistical gaps. It is substantiated that in modern conditions the production capacity of a business depends not only on the material and technical base, but also on the ability to quickly rebuild operational processes, support personnel, manage risks and adapt to changes in the regulatory environment.

The purpose of the article is to study the factors that determine the state and prospects of the production capacity of business entities in conditions of martial law, as well as to substantiate the directions of increasing their adaptability and managerial stability. The research used methods of scientific generalization, systematization, comparative analysis, logical grouping and analytical interpretation. The application of these methods made it possible to identify the main trends in business functioning, group key risks and form applied recommendations for management practice.

The current trends in the activities of production-oriented business entities were studied, including the restructuring of operational processes, technological renewal, personnel instability, changes in logistics routes, restrictions on investment activity, and the strengthening of the role of scenario planning. The production, financial, personnel, logistics, regulatory, and foreign economic factors that form a new system of constraints and opportunities for business were analyzed. It was established that these factors are interrelated: staff shortages weaken the use of equipment, logistical disruptions increase the financial burden, and legal uncertainty complicates medium-term planning. Practical recommendations were formulated regarding the audit of

critical processes, the reservation of key operations, employee retraining, supplier diversification, liquidity maintenance, legal monitoring, and the application of the scenario approach.

The scientific novelty of the article lies in the generalization of interrelated factors that determine the production capacity of business entities in conditions of military instability.

The practical value of the results obtained lies in the possibility of their use in the development of anti-crisis strategies, operational recovery programs, technological renewal measures, personnel management and reduction of logistical risks. The prospects for further research should be linked to the quantitative assessment of the influence of individual factors on the performance of various industries.

Keywords: business sustainability, crisis management, production transformation, logistical security, human resources, financial stabilization.

Постановка проблеми. В умовах дії воєнного стану промисловий потенціал економічних підприємств України зазнає системного трансформаційного впливу, який охоплює виробничі, фінансові, кадрові та логістичні компоненти діяльності. Руйнування промислової інфраструктури, нестабільність енергозабезпечення, порушення ланцюгів постачання та зниження інвестиційної активності суттєво обмежують можливості підприємств щодо підтримання стабільного функціонування й подальшого розвитку. За таких умов питання збереження та нарощення промислового потенціалу набуває не лише економічного, а й стратегічного значення для забезпечення стійкості національної економіки [1, с. 219–220; 2].

Особливої актуальності набуває проблема адаптації підприємств до нових умов господарювання, що характеризуються високим рівнем ризиків, невизначеністю ринкового середовища та дефіцитом ресурсного забезпечення. У сучасних реаліях розвиток промислового потенціалу визначається не лише обсягами виробничих потужностей, але й здатністю підприємств оперативно змінювати управлінські підходи, диверсифікувати канали постачання, впроваджувати антикризові механізми та забезпечувати економічну стійкість. В умовах війни ефективність функціонування підприємств безпосередньо залежить від рівня їх стратегічної гнучкості та адаптивності до кризових змін.

Суттєвим викликом для розвитку промислового потенціалу підприємств залишається кадровий фактор. Масова міграція населення, мобілізаційні процеси та дисбаланс на ринку праці спричинили дефіцит кваліфікованих працівників у промисловому секторі.

Водночас підприємства змушені одночасно забезпечувати безперервність виробничих процесів, фінансову стабільність та підтримання конкурентоспроможності продукції. Дослідження засвідчують, що проблема кадрового забезпечення промисловості в умовах тривалої війни стає одним із ключових стримуючих факторів економічного розвитку підприємств [3; 4].

Додатково на розвиток промислового потенціалу впливають правові, фінансові та зовнішньоекономічні чинники, зокрема зміни податкової політики, зростання логістичних витрат, обмежений доступ до кредитних ресурсів та посилення глобальної нестабільності. Водночас підприємства, які активно впроваджують механізми кризового управління, цифровізації та ризик-менеджменту, мають вищий рівень економічної стійкості та здатності до відновлення. Це зумовлює необхідність комплексного дослідження факторів впливу на розвиток промислового потенціалу економічних підприємств у період дії воєнного стану з метою формування ефективних управлінських рішень та практичних механізмів підтримки промислового сектору економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження проблем розвитку промислового потенціалу підприємств в умовах воєнного стану переважно зосереджені на питаннях виробничої трансформації, фінансової стабільності, кадрового забезпечення та адаптації бізнесу до кризових умов. Зокрема, В. Рябенко, О. Балан та Я. Полішко досліджують особливості формування виробничого потенціалу підприємств та наголошують на важливості модернізації виробничих процесів і ресурсного забезпечення [5]. У свою чергу, Н. Карачина, В. Кошовий та О. Штанько аналізують трансформацію машинобудівної галузі України та визначають необхідність технологічного оновлення промислового сектору в умовах воєнних викликів [1]. Разом із тим у зазначених працях недостатньо уваги приділено комплексному впливу безпекових і логістичних факторів на розвиток промислового потенціалу підприємств.

Окремий напрям досліджень присвячений фінансовій стійкості та стратегічному управлінню підприємствами. Г. Партин та А. Загородній розглядають механізми фінансової стабілізації діяльності підприємств у період війни [3]. В. Бугайчук, Є. Кривульський та К. Глюза акцентують увагу на необхідності перегляду стратегій розвитку підприємств в умовах кризового середовища [6]. Подібні підходи підтримують А. Дацюк, К. Процак та Т. Городня, які досліджують адаптаційні механізми бізнесу в умовах війни [7], а також О. Пригара та Л. Ярош-Дмитренко, котрі аналізують стратегії функціонування підприємств у турбулентному ринковому середовищі [8].

Вагоме місце у сучасних дослідженнях займають кадрові, податкові та правові аспекти функціонування підприємств. Б. Пшик та А. Стасишин аналізують вплив податкової політики на діяльність суб’єктів господарювання під час воєнного стану [9]. У свою чергу, В. Франчук (V. Franchuk) зі співавторами визначають механізми протидії правовим та економічним ризикам підприємств [10]. Водночас у науковій літературі недостатньо досліджено вплив кадрових, податкових та регуляторних чинників саме на довгостроковий розвиток промислового потенціалу економічних підприємств.

Серед міжнародних досліджень слід виокремити праці А. Длігача (A. Dligach) та А. Ставицького (A. Stavytskyy), присвячені факторам стійкості

українського бізнесу [11], а також дослідження К. Облоя (K. Obłój) та Р. Вороновської (R. Voronovska), які аналізують трансформацію бізнес-моделей українських компаній під час війни [12]. Я. Крикавський (Y. Krykavskyy), Н. Чорнописька (N. Chornopyska), О. Довгун (O. Dovhun) та інші автори досліджують стійкість логістичних ланцюгів у період війни [2], тоді як Д. Сарвар (D. Sarwar) та С. Рай (S. Rye) розглядають глобальний вплив російсько-української війни на міжнародні ланцюги постачання [13].

Проведений аналіз свідчить, що більшість наукових праць розглядає окремі аспекти функціонування підприємств, тоді як комплексний вплив факторів на розвиток промислового потенціалу економічних підприємств у період дії воєнного стану залишається недостатньо дослідженим.

Метою статті є дослідження факторів впливу на розвиток промислового потенціалу економічних підприємств у період дії воєнного стану та визначення напрямів підвищення їх економічної стійкості в умовах кризового середовища. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання дослідження:

1) Дослідити сучасні тенденції та особливості функціонування промислових підприємств в умовах воєнного стану.

2) Проаналізувати вплив виробничих, фінансових, кадрових, логістичних і регуляторних факторів на розвиток промислового потенціалу економічних підприємств.

3) Сформувати практичні рекомендації щодо підвищення ефективності управління промисловим потенціалом та зміцнення адаптивності економічних підприємств у період дії воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Функціонування промислових підприємств у період воєнного стану відбувається під впливом виробничих, кадрових, фінансових, логістичних і регуляторних обмежень. У таких умовах промисловий потенціал не можна зводити лише до наявності обладнання, виробничих площ або матеріальних ресурсів. Його зміст охоплює здатність підприємства підтримувати безперервність роботи, швидко перебудовувати виробничі процеси, змінювати канали постачання та зберігати ключові компетенції персоналу.

У дослідженнях трансформації промислового сектору наголошено, що сучасні підприємства потребують не тільки відновлення, а й структурного оновлення виробничої моделі [1, с. 219–220].

Водночас у працях щодо виробничого потенціалу підкреслено значення ресурсного забезпечення, технологічної бази та організації виробничих процесів [5, с. 18–20].

Для узагальнення основних тенденцій їх згруповано за напрямами впливу на діяльність промислових підприємств. У табл. 1 відображено не лише кризові прояви, а й їх значення для розвитку промислового потенціалу. Такий підхід дозволяє виокремити зміни, які формують нову модель функціонування підприємств у воєнний період.

Таблиця 1

Ключові тенденції функціонування промислових підприємств у період дії воєнного стану

Напрям змін	Прояв у діяльності підприємств	Значення для промислового потенціалу
Виробнича трансформація	Переналаштування виробничих процесів, зміна номенклатури продукції, часткова релокація потужностей	Забезпечує можливість підтримання випуску продукції в нестабільних умовах
Технологічне оновлення	Модернізація обладнання, цифровізація обліку, автоматизація виробничого контролю	Підвищує гнучкість виробництва та зменшує втрати від простоїв
Кадрова нестабільність	Дефіцит працівників, міграція, мобілізаційні обмеження, суміщення функцій персоналом	Обмежує виробничі можливості та потребує нових підходів до організації праці
Логістична перебудова	Зміна маршрутів постачання, пошук альтернативних постачальників, формування запасів	Знижує ризик зупинки виробництва через нестачу сировини або комплектуючих
Фінансова обережність	Обмеження інвестицій, зростання витрат, потреба в підтриманні ліквідності	Визначає темпи модернізації та можливість довгострокового розвитку
Управлінська адаптація	Перегляд стратегій, сценарне планування, посилення ризик-менеджменту	Підвищує здатність підприємства реагувати на непередбачувані зміни

Джерело: узагальнено автором на основі [1, с. 219–220; 5, с. 18–20; 11; 12, p. 96–98; 14, с. 18–19].

Наведені результати свідчать, що головною тенденцією стала зміна логіки управління промисловим потенціалом. У стабільному середовищі його розвиток переважно пов’язувався з інвестиціями, модернізацією та розширенням виробництва. У період воєнного стану першочергового значення набули стійкість, маневреність і здатність до швидкого відновлення. У міжнародному дослідженні кризової поведінки українських компаній зазначено, що бізнес часто змінював моделі діяльності через оперативні рішення, а не через класичне довгострокове планування [12, p. 96–98]. Це підтверджує, що розвиток промислового потенціалу нині залежить не тільки від ресурсів, а й від швидкості управлінської реакції.

Розвиток промислового потенціалу в умовах воєнного стану визначається сукупністю факторів, які діють взаємопов’язано. Виробничі обмеження посилюються кадровим дефіцитом, логістичні розриви збільшують фінансове навантаження, а регуляторні зміни впливають на планування діяльності. У дослідженнях фінансової стабілізації підприємств підкреслено значення

контролю витрат, ліквідності та доступу до джерел підтримки [3]. Водночас у працях щодо забезпечення промисловості робочою силою кадровий дефіцит розглядається як самостійний обмежувач промислового відновлення [4].

У табл. 2 систематизовано основні групи факторів, що впливають на розвиток промислового потенціалу. Таблиця відображає їхній конкретний вплив на підприємство та управлінські акценти, необхідні для зниження ризиків. Це дозволяє оцінити фактори не ізольовано, а як елементи єдиної системи стійкості.

Таблиця 2

Фактори впливу на розвиток промислового потенціалу економічних підприємств

Група факторів	Зміст впливу	Потенційний наслідок для підприємства	Управлінський акцент
Виробничі	Пошкодження активів, зношеність обладнання, перебої з енергопостачанням	Зниження обсягів виробництва, простої, втрата частини потужностей	Резервування критичних процесів і технічна модернізація
Фінансові	Дефіцит обігових коштів, подорожчання ресурсів, обмежений доступ до кредитування	Скорочення інвестицій, відкладення оновлення основних засобів	Контроль ліквідності, пріоритизація витрат, пошук фінансової підтримки
Кадрові	Міграція, мобілізація, дефіцит кваліфікованих працівників	Зниження продуктивності, втрата компетенцій, ризик зупинки окремих процесів	Перенавчання, утримання персоналу, автоматизація трудомістких операцій
Логістичні	Руйнування маршрутів, затримки постачання, зростання транспортних витрат	Нестача сировини, порушення строків виконання замовлень	Диверсифікація постачальників і формування страхових запасів
Регуляторні	Податкові зміни, правові ризики, спеціальні режими діяльності	Невизначеність у плануванні, додаткове адміністративне навантаження	Правовий моніторинг, податкове планування, комплаєнс-контроль
Зовнішньо-економічні	Залежність від імпорту, валютні коливання, глобальні розриви постачання	Подорожчання комплектуючих, сировини та логістичних операцій	Локалізація закупівель і перегляд зовнішніх контрактів

Джерело: узагальнено автором на основі [2; 3; 4; 9, с. 27–30; 10, p. 162–164; 13; 15].

Найбільш критичним є поєднання кадрових і виробничих обмежень. Навіть за наявності обладнання підприємство не завжди може забезпечити стабільний випуск продукції без кваліфікованих працівників. Тому кадровий фактор фактично перетворюється на елемент виробничої безпеки. Фінансова стійкість також має наскрізний характер, оскільки без достатньої ліквідності неможливо підтримувати запаси, ремонтувати обладнання, змінювати логістику або утримувати персонал.

Логістичний фактор впливає на всі етапи промислового циклу. У дослідженні стійкості ланцюгів постачання в умовах війни логістична адаптація визначається як одна з ключових умов збереження діяльності підприємств [2]. У міжнародному огляді наслідків російсько-української війни для глобальних ланцюгів постачання підкреслено, що розриви мають не лише локальний, а й міжнародний характер [13, p. 6–7]. Отже, логістика має розглядатися не як допоміжна функція, а як складова розвитку промислового потенціалу.

Регуляторні й правові фактори формують інституційне середовище діяльності підприємств. Податкові зміни безпосередньо впливають на поведінку суб'єктів господарювання. Водночас у працях щодо правових і економічних ризиків підприємств зазначено потребу в системній протидії регуляторній невизначеності [10, p. 162–164]. Це означає, що виробнича адаптація має поєднуватися з правовим моніторингом і податковим плануванням.

Управління промисловим потенціалом у період воєнного стану має поєднувати антикризові рішення та довгострокові заходи розвитку.

Підприємству недостатньо лише підтримувати поточне виробництво. Воно має формувати внутрішні резерви, які дозволяють швидко реагувати на перебої з ресурсами, персоналом, енергією або логістикою. У дослідженнях стратегічного управління потенціалом підприємств в умовах війни підкреслено значення адаптивного планування та гнучких управлінських рішень [14, с. 18–19]. Аналітичні матеріали щодо впливу війни на підприємства також підтверджують потребу в посиленні фінансової, операційної та організаційної стійкості [15].

У табл. 3 викладено розроблені практичні рекомендації, сформовані відповідно до основних факторів впливу. Їхнє призначення полягає у визначенні управлінських дій, які можуть підтримати розвиток промислового потенціалу. Рекомендації орієнтовані на підприємства, що працюють в умовах високої невизначеності та ресурсних обмежень.

Таблиця 3

Практичні рекомендації щодо управління промисловим потенціалом підприємств у період воєнного стану

Напрям управління	Практична рекомендація	Очікуваний результат
Виробничий потенціал	Провести аудит критичних виробничих процесів і визначити операції, які потребують резервування	Зменшення ризику повної зупинки виробництва

Напрям управління	Практична рекомендація	Очікуваний результат
Технологічний розвиток	Пріоритизувати модернізацію обладнання, що найбільше впливає на безперервність виробництва	Підвищення продуктивності та зниження втрат від простоїв
Кадрове забезпечення	Запровадити внутрішнє перенавчання працівників для суміщення ключових функцій	Зменшення залежності підприємства від окремих спеціалістів
Фінансова стійкість	Сформувати перелік обов'язкових і відкладених витрат за сценаріями ризику	Підтримання ліквідності та контроль фінансового навантаження
Логістика	Створити альтернативні канали постачання для критичних матеріалів і комплектуючих	Зниження ризику дефіциту ресурсів
Регуляторна безпека	Забезпечити регулярний моніторинг податкових, правових і договірних ризиків	Зменшення правової невизначеності та адміністративних втрат
Управління ризиками	Використовувати сценарне планування для дій у разі перебоїв з енергією, сировиною або персоналом	Підвищення готовності підприємства до кризових подій

Джерело: власна розробка автора.

Сформовані рекомендації мають прикладне значення для підприємств, які працюють у кризовому середовищі. Першочерговими є заходи, пов'язані з безперервністю виробництва, кадровою гнучкістю та фінансовою дисципліною.

Наступний рівень управлінських дій має охоплювати технологічну модернізацію, цифровізацію та удосконалення логістики. Саме ці напрями забезпечують не лише виживання підприємства, а й поступове відновлення його промислового потенціалу.

Висновки. Отже, розвиток промислового потенціалу економічних підприємств у період дії воєнного стану залежить від здатності керівництва поєднувати ресурсне, організаційне та стратегічне управління. В умовах війни визначальними стають здатність підприємства зберігати безперервність діяльності, адаптувати виробничі процеси, підтримувати кадрові компетенції, контролювати фінансові ризики та своєчасно реагувати на зміни зовнішнього середовища.

Досліджено сучасні тенденції функціонування промислових підприємств в умовах воєнного стану. Встановлено, що основними змінами стали виробнича трансформація, технологічне оновлення, кадрова нестабільність, логістична перебудова, фінансова обережність та посилення управлінської адаптації.

Ці тенденції свідчать про перехід підприємств від класичної моделі розвитку до моделі стійкого функціонування, де пріоритетом стає не лише зростання, а й здатність швидко відновлювати операційну діяльність після кризових впливів.

Проаналізовано вплив виробничих, фінансових, кадрових, логістичних і регуляторних факторів на розвиток промислового потенціалу економічних підприємств. Визначено, що ці фактори діють взаємопов'язано та посилюють один одного. Зокрема, кадровий дефіцит обмежує використання виробничих потужностей, логістичні перебої збільшують фінансове навантаження, а регуляторна невизначеність ускладнює планування діяльності. Тому ефективне управління промисловим потенціалом потребує не окремих антикризових дій, а цілісної системи управління ризиками.

Сформовані практичні рекомендації щодо підвищення ефективності управління промисловим потенціалом та зміцнення адаптивності економічних підприємств. До пріоритетних заходів віднесено аудит критичних виробничих процесів, резервування ключових операцій, внутрішнє перенавчання персоналу, підтримання ліквідності, диверсифікацію постачальників, регулярний правовий моніторинг та використання сценарного планування. Практична цінність цих рекомендацій полягає в можливості їх застосування на рівні промислових підприємств для зменшення ризиків простою, втрати ресурсів і зниження виробничої стійкості.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному узагальненні факторів, що впливають на розвиток промислового потенціалу підприємств у період воєнного стану. Запропонований підхід дозволяє розглядати виробничі, фінансові, кадрові, логістичні та регуляторні чинники як взаємопов'язані елементи єдиної системи стійкості підприємства. Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані під час розроблення антикризових стратегій, програм відновлення виробництва, планів релокації, модернізації обладнання та управління кадровими ризиками.

Перспективи подальших досліджень доцільно пов'язати з розробленням методики кількісного оцінювання впливу окремих факторів на промисловий потенціал підприємств. Окремої уваги потребує аналіз галузевих відмінностей, оскільки машинобудування, харчова промисловість, енергетично залежні виробництва та підприємства з високою часткою імпортних комплектуючих мають різні ризикові профілі. Подальші дослідження також можуть бути спрямовані на оцінювання ефективності цифрових інструментів, автоматизації та сценарного планування у процесі післявоєнного відновлення промислового сектору.

Література:

1. Карачина Н., Кошовий В., Штанько О. Трансформація розвитку та напрями розбудови машинобудування України. *Економічний простір*. 2024. № 190. С. 218–222. DOI: https://doi.org/10.32782/2224-6282/190-40.

2. Krykavskyy Y., Chornopyska N., Dovhun O., Hayvanovych N., Leonova S. Defining supply chain resilience during wartime. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies.* 2023. Vol. 1. № 13 (121). DOI: https://doi.org/10.15587/1729-4061.2023.272877.

3. Партин Г., Загородній А. Шляхи фінансової стабілізації діяльності підприємств України за умов воєнного стану та в повоєнний період. *Економіка та суспільство.* 2025. Вип. 71. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-71-51.

4. Новікова О., Остафійчук Я., Панькова О. Стан, проблеми та можливості забезпечення української промисловості робочою силою в умовах довготривалої війни. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 68. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-68-210.

5. Рябенко В., Балан О., Полішко Я. Особливості формування виробничого потенціалу підприємств харчової промисловості. *Український журнал прикладної економіки та техніки.* 2024. Т. 9. № 4. С. 17–23. DOI: https://doi.org/10.36887/2415-8453-2024-4-2.

6. Бугайчук В., Кривульський Є., Глюза К. Формування стратегії розвитку підприємства в умовах війни. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 56. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-81.

7. Дацюк А., Процак К., Городня Т. Адаптація бізнесу в умовах війни. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 67. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-8.

8. Пригара О., Ярош-Дмитренко Л. Стратегії адаптації бізнесу в турбулентному ринковому середовищі під час війни в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка.* 2023. Вип. 2 (223). С. 108–114. DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2667.2023/223-2/14.

9. Пшик Б., Стасишин А. Податкова політика суб'єктів господарювання в умовах воєнного стану в Україні. *Фінансовий простір.* 2024. № 1–2 (53). С. 23–39. DOI: https://doi.org/10.30970/fp.1-2(53).2024.233839.

10. Franchuk V., Nakonechna N., Moysa V., Blahuta Ya., Kinarov V. Counteracting legal and economic risks of enterprises under martial law. *Social & Legal Studios.* 2024. Vol. 7. №. 3. P. 159–168. DOI: https://doi.org/10.32518/sals3.2024.159.

11. Dligach A., Stavytskyy A. Resilience Factors of Ukrainian Micro, Small, and Medium-Sized Business. *Economies*. 2024. Vol. 12. №. 12. Art. 319. DOI: https://doi.org/10.3390/economies12120319.

12. Obłój K., Voronovska R. How business pivots during war: Lessons from Ukrainian companies' responses to crisis. *Business Horizons*. 2024. Vol. 67. Iss. 1. P. 93–105. DOI: https://doi.org/10.1016/j.bushor.2023.09.001.

13. Sarwar D., Rye S. The impact of the Russia-Ukraine war on global supply chains: a systematic literature review. *Frontiers in Sustainable Food Systems*. 2025. DOI: https://doi.org/10.3389/fsufs.2025.1648918.

14. Вовк М. Стратегічне управління потенціалом підприємств під впливом військових дій в Україні. *Український економічний часопис*. 2025. № 10. С. 17–20. DOI: https://doi.org/10.32782/2786-8273/2025-10-3.

15. UNDP Ukraine. Assessment of the War's Impact on Micro-, Small-, and Medium-Sized Enterprises in Ukraine. United Nations Development Programme. 2024. URL: https://www.undp.org/ukraine/publications/assessment-wars-impact-micro-small-and-medium-enterprises-ukraine (дата звернення: 21.05.2026).

References:

1. Karachyna N., Koshevy V., Shtanko O. Transformation of development and directions of development of mechanical engineering of Ukraine. Economic space. 2024. No. 190. P. 218–222. DOI: https://doi.org/10.32782/2224-6282/190-40.

2. Krykavskyy Y., Chornopyska N., Dovhun O., Hayvanovych N., Leonova S. Defining supply chain resilience during wartime. Eastern-European Journal of Enterprise Technologies. 2023. Vol. 1. No. 13 (121). DOI: https://doi.org/10.15587/1729-4061.2023.272877.

3. Partyn G., Zagorodniy A. Ways of financial stabilization of the activities of Ukrainian enterprises under martial law and in the post-war period. Economy and Society. 2025. Issue 71. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-71-51.

4. Novikova O., Ostafiychuk Ya., Pankova O. State, problems and opportunities of providing Ukrainian industry with labor force in conditions of a long-term war. Economy and Society. 2024. Issue 68. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-68-210.

5. Ryabenko V., Balan O., Polishko Ya. Peculiarities of formation of production potential of food industry enterprises. Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology. 2024. Vol. 9. No. 4. P. 17–23. DOI: https://doi.org/10.36887/2415-8453-2024-4-2.

6. Bugaychuk V., Kryvulsky E., Glyuza K. Formation of an enterprise development strategy in wartime. Economy and Society. 2023. Issue 56. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-81.

7. Datsyuk A., Protsak K., Gorodnya T. Adaptation of business in wartime. Economy and Society. 2024. Issue 67. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-8.

8. Prygara O., Yarosh-Dmytrenko L. Strategies for adapting business in a turbulent market environment during the war in Ukraine. Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics. 2023. Issue 2 (223). P. 108–114. DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2667.2023/223-2/14.

9. Pshyk B., Stasyshyn A. Tax policy of business entities under martial law in Ukraine. Financial Space. 2024. No. 1–2 (53). P. 23–39. DOI: https://doi.org/10.30970/fp.1-2(53).2024.233839.

10. Franchuk V., Nakonechna N., Moysa V., Blahuta Ya., Kinarov V. Counteracting legal and economic risks of enterprises under martial law. Social & Legal Studios. 2024. Vol. 7. No. 3. P. 159–168. DOI: https://doi.org/10.32518/sals3.2024.159.

11. Dligach A., Stavytskyy A. Resilience Factors of Ukrainian Micro, Small, and Medium-Sized Business. Economies. 2024. Vol. 12. No. 12. Art. 319. DOI: https://doi.org/10.3390/economies12120319.

12. Obłój K., Voronovska R. How business pivots during war: Lessons from Ukrainian companies' responses to crisis. Business Horizons. 2024. Vol. 67. Iss. 1. P. 93–105. DOI: https://doi.org/10.1016/j.bushor.2023.09.001.

13. Sarwar D., Rye S. The impact of the Russia-Ukraine war on global supply chains: a systematic literature review. Frontiers in Sustainable Food Systems. 2025. DOI: https://doi.org/10.3389/fsufs.2025.1648918.

14. Vovk M. Strategic management of the potential of enterprises under the influence of military actions in Ukraine. Ukrainian Economic Journal. 2025. No. 10. P. 17–20. DOI: https://doi.org/10.32782/2786-8273/2025-10-3.

15. UNDP Ukraine. Assessment of the War's Impact on Micro-, Small-, and Medium-Sized Enterprises in Ukraine. United Nations Development Programme. 2024. URL: https://www.undp.org/ukraine/publications/assessment-wars-impact-micro-small-and-medium-enterprises-ukraine (accessed on 05/21/2026).

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 338.48

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2983-2996

Клименко Євген Сергійович аспірант НДФІ ДННУ «Академія фінансового управління», Київ, https://orcid.org/0009-0003-1851-7980

ТУРИСТИЧНИЙ ЗБІР ЯК ДЖЕРЕЛО НАДХОДЖЕНЬ ДО МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ УКРАЇНИ

Анотація. У даній статті досліджується туристичний збір як важливе джерело формування надходжень до місцевих бюджетів України в умовах сучасних економічних та безпекових викликів. Встановлено, що туристичний збір має не лише фіскальне значення, проте й виступає важливим економічним індикатором туристичної активності, інвестиційної привабливості регіонів та рівня розвитку місцевої економіки. У даній роботі проведено аналіз нормативно-правових засад функціонування туристичного збору відповідно до положень Податкового кодексу України, а також досліджено його економічну сутність крізь призму перерозподілу фінансових ресурсів, сформованих унаслідок туристичного споживання, на користь місцевих громад. Особливу увагу у статті було приділено функціональному значенню туристичного збору, зокрема його фіскальній, регулюючій, стимулюючій, інформаційно-аналітичній та соціально-економічній функціям. Крім того, у статті обґрунтовано, що надходження від туристичного збору сприяють розвитку туристичної інфраструктури, формуванню додаткових податкових надходжень, стимулюванню малого бізнесу та розширенню економічної активності територій.

На основі статистичних даних проведено аналіз динаміки надходжень туристичного збору у провідних туристичних та прифронтових регіонах України за 2022–2026 роки. Встановлено, що західні та частково центральні області демонструють стійке зростання надходжень туристичного збору, що обумовлюється переорієнтацією внутрішнього туризму на відносно безпечні регіони держави. Водночас прифронтові території характеризуються значним скороченням туристичної активності через безпекові ризики та руйнування інфраструктури. За результатами дослідження було встановлено, що туристичний збір поступово трансформується із допоміжного локального платежу у вагомий інструмент фінансового забезпечення місцевого розвитку та післявоєнного відновлення туристичного потенціалу регіонів України.

Ключові слова: туристичний збір, місцеві бюджети, туристична сфера, регіональний розвиток, туристична інфраструктура.

Eugene Klymenko SESE “Academy of Financial Management”, Kyiv, https://orcid.org/0009-0003-1851-7980

TOURISM TAX AS A SOURCE OF REVENUE FOR LOCAL BUDGETS IN UKRAINE

Abstract. This article examines the tourist tax as an important source of revenue for local budgets in Ukraine amid current economic and security challenges. It has been established that the tourist tax is not only of fiscal significance but also serves as an important economic indicator of tourism activity, the investment attractiveness of regions, and the level of local economic development. This paper analyzes the legal framework governing the operation of the tourist tax in accordance with the provisions of the Tax Code of Ukraine and examines its economic essence through the lens of the redistribution of financial resources generated by tourist consumption to benefit local communities. Particular attention in the article is paid to the functional significance of the tourism tax, specifically its fiscal, regulatory, incentive, informational-analytical, and socio-economic functions. Furthermore, the article demonstrates that revenues from the tourism tax contribute to the development of tourism infrastructure, the generation of additional tax revenues, the stimulation of small businesses, and the expansion of economic activity in the regions.

Based on statistical data, an analysis was conducted of the dynamics of tourism tax revenues in Ukraine's leading tourist and frontline regions for 2022–2026. It was found that western and, to some extent, central regions demonstrate steady growth in tourism tax revenues, driven by the reorientation of domestic tourism toward relatively safe regions of the country. At the same time, frontline territories are characterized by a significant decline in tourism activity due to security risks and infrastructure destruction. The study found that the tourism tax is gradually transforming from a supplementary local payment into a significant instrument for financing local development and the post-war restoration of the tourism potential of Ukraine's regions.

Keywords: tourism tax, local budgets, tourism sector, regional development, tourism infrastructure.

Постановка проблеми. У сучасних умовах активного розвитку національної економіки та процесів децентралізації фінансових ресурсів, все більшого значення набуває проблематика забезпечення стабільності й диверсифікації джерел формування місцевих бюджетів [1]. Зокрема, одним із таких джерел слід визначити туристичний збір, який безпосередньо пов'язаний із функціонуванням й туристичної сфери, розвитком готельно-ресторанного бізнесу, транспортної інфраструктури, а також і сфери послуг.

А тому, враховуючи мультиплікативний характер туризму, туристичний збір має не лише фіскальне значення, проте й виступає важливим економічним індикатором (показником) туристичної активності, інвестиційної привабливості регіону, а також й рівня розвитку регіональної економіки. Слід звернути увагу, що актуальність дослідження додатково посилюється в умовах продовжуваної повномасштабної війни, яка суттєво трансформувала структуру туристичних

потоків в Україні. Через це, спостерігається поступова переорієнтація внутрішнього туризму на відносно безпечні регіони, передусім західної та частково центральної частини держави. Відповідно, зазначені процеси безпосередньо вплинули й на динаміку надходжень туристичного збору.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення проблематики туристичного збору як джерела надходжень до місцевих бюджетів України стало предметом дослідження ряду відомих авторів, зокрема: П. Фугело, О. Татаренко, І. Шепель, Т. Ковальчук, С. Юшко, С. Мельниченко, М. Салун, А. Касумов. Тим не менш, враховуючи динамічність економічної площини в умовах воєнного стану, туризм видається актуальним аспектом визначення розвитку даного сектору в національній економіці.

Мета статті: визначити економічну сутність туристичного збору як важливого джерела формування надходжень до місцевих бюджетів України.

Виклад основного матеріалу. В контексті адаптації та подальшого розвитку туристичної сфери до сучасних економіко-безпекових реалій, туристичний збір виступає надважливим елементом фінансового забезпечення та регулювання всієї туристичної діяльності. Його практичне значення системно зростає й внаслідок активізації внутрішнього та міжнародного туризму, значного розширення сфери готельно-ресторанних послуг, розвитку рекреаційної інфраструктури, а також підвищення ролі туризму у структурі національної економічної площини [1]

Досліджуючи проблематику туристичного збору як джерела надходжень до місцевого бюджету, не можна обійти поза увагою й нормативно-правову площину. Не вдаючись до детального нормативно-правового огляду туристичного збору, пропонується звернути увагу на Податковий кодекс України. Статтею 268 визначеного нормативно-правового акту унормовується, що туристичний збір – це місцевий збір, кошти від якого зараховуються до місцевого бюджету. Платниками збору є громадяни України, іноземці, а також особи без громадянства, які прибувають на територію адміністративно-територіальної одиниці, на якій діє рішення сільської, селищної, міської ради про встановлення туристичного збору, та тимчасово розміщуються у місцях проживання (ночівлі), визначених 268.5.1 пункту 268.5 цієї статті Податкового кодексу України. Таким чином, законодавець закріплює особливість, що суб'єктами сплати визначеного збору є громадяни України та іноземці, що прибувають на територію адміністративно-територіальної одиниці та не проживають на ній [2,3]. Ще однією особливістю є те, що на відміну від загальнодержавних податків, туристичний збір надходить до місцевих бюджетів. А тому, це надає можливість громадам отримувати додаткові фінансові ресурси для розвитку відповідної території та подальшого залучення туристів [4].

З економічної точки зору, сутність туристичного збору лежить у площині перерозподілу відповідної частини фінансових ресурсів, які формуються

внаслідок туристичного споживання, на користь місцевих громад. У такому випадку, турист, користуючись місцевою туристичною інфраструктурою, транспортом, культурними об'єктами та іншими культурно-туристичними осередками, бере участь у фінансуванні розвитку території через сплату відповідного збору [5]. Внаслідок цього, туристичний збір доцільно розглядати крізь призму форми компенсації витрат громади на утримання та подальший розвиток туристичної інфраструктури регіону. Крім того, враховуючи що туристичний збір передбачає не тільки фіскальне, проте й економічно-соціальне значення, його обсяги часто виступають ключовим індикатором туристичної активності регіону. Це обґрунтовується тим, що визначення активності прямо залежить від безпосередньої кількості туристів, а також й рівня завантаженості засобів розміщення разом із загальним розвитком туристичного ринку. Варто зауважити, що зростання надходжень туристичного збору, передусім вказує й на підвищення активності туризму відповідного регіону, як-от за допомогою розширення готельного бізнесу та збільшення внутрішніх і зовнішніх туристичних потоків [6]. Отже, у теоретико-економічному розумінні сутність туристичного збору лежить в площині того, що він є локальним фінансовим інструментом. Зокрема, на відміну від загальних податкових надходжень, туристичний збір безпосередньо пов'язаний із фактом тимчасового розміщення особи у певній адміністративно-територіальній одиниці, а тому відображає не лише фіскальний результат, а й реальний рівень туристичної активності. Фактично його сутність проявляється у поєднанні трьох складових: бюджетної, оскільки він формує додатковий ресурс місцевого бюджету; компенсаційної, адже туристи фактично беруть участь у покритті витрат громади на утримання інфраструктури; та індикативної, оскільки обсяг надходжень дозволяє оцінити привабливість території для відвідувачів.

Туристичний збір за своєю природою синтезує в собі ряд важливих функцій, серед яких особливого значення набувають наступні: по-перше, це фіскальна, що лежить в площині формування додаткових надходжень до місцевих бюджетів [7]. Зокрема, отримані кошти внаслідок сплати туристичного збору можуть спрямовуватися на забезпечення благоустрою територій, планомірний розвиток туристичної інфраструктури, системну підтримку культурних об'єктів, а також й на реалізацію різноманітних місцевих програм розвитку. По-друге, це регулююча функція, що розкривається за допомогою механізму встановлення (формування) ставок з боку органів місцевої влади (місцеве самоврядування) з метою впливу на розвиток туристичної діяльності регіону. Зокрема, суттєве зниження ставок може виступати каталізатором стимулювання туристичного потоку, тоді як їх підвищення дозволяє збільшити бюджетні надходження у популярних туристичних центрах. По-третє, це стимулююча функція, що полягає у забезпеченні стабільних надходжень від туристичного збору, що у свою чергу органічно мотивує громади інвестувати у розвиток туристичної інфраструктури, у тому числі й покращення сервісу,

розширення та удосконалення транспортної доступності та системного маркетингового просування туристичного регіону [8]. По-четверте, це інформаційно-аналітична функція. Динаміка туристичного збору дозволяє проводити оцінювання й рівня туристичної активності, сезонність туристичних потоків, популярність окремих регіонів, а також й ефективність місцевої туристичної політики з боку відповідної територіальної громади. Врешті, п'ятою функцією слід визначити соціально-економічну. Враховуючи той факт, що розвиток туризму та відповідне збільшення надходжень туристичного збору сприяють формування й нових робочих місць у сфері готельно-ресторанного бізнесу, транспорту, торгівлі та рекреаційних послуг, що позитивно впливає на економічний розвиток територій, то визначена функція набуває особливого значення в умовах повномасштабної війни та централізації туристичних центрів на заході України.

Вагомою особливістю туристичного збору з економічної точки зору є його тісний взаємозв'язок із загальним станом туристичної галузі. Зокрема, у регіонах із високим туристичним потенціалом даний збір може бути суттєвим джерелом формування дохідної частини місцевих бюджетів. Передусім, це пов'язується із великими містами, де активно розвинена туристична інфраструктура (Київ, Львів, Івано-Франківськ, Одеса тощо), рекреаційних центрів та інших курортних територій (курортів). Натомість, у тих громадах, де туристична інфраструктура поступається, надходження туристичного збору залишаються незначними, що свідчить про необхідність активізації туристичної політики та залучення інвестицій у сферу туризму.

Резюмуючи, слід дійти до висновку, що туристичний збір залишається важливим елементом системи місцевих фінансів та одночасно й ефективним інструментом подальшого економічного розвитку територій відповідної громади [9].

Сутність та практичне значення туристичного збору не обмежується виключно фіскальним ефектом, а зумовлює можливість стимулювати розвиток туристичної сфери, зокрема підвищуючи інвестиційну привабливість регіону.

Надалі, пропонується дослідити динаміку сплати туристичного збору у відповідних регіонах з метою висвітлення ключових тенденцій формування надходжень до місцевих бюджетів, виявлення регіональних особливостей адміністрування збору, а також можливості оцінювання впливу туристичної активності на фінансову спроможність територіальних громад упродовж 2022–2025 років.

Враховуючи фундаментальні зміни ринку туристичних послуг з початку повномасштабної війни, відповідні особливості щодо надходження туристичного збору простежується й по відповідним областям. Зокрема, динаміка надходжень туристичного збору у провідних туристичних регіонах та прифронтових регіонів України визначено у табл 1 та 2, а також на рис.1 та рис.2 відповідно.

Таблиця 1

Динаміка надходжень туристичного збору у провідних туристичних регіонах України у 2022–2025 роках, в грн.

Регіон	2022 рік	2023 рік	2024 рік	2025 рік
м. Київ	38 763 494	38 459 804	50 830 777	70 597 736
Львівська область	41 430 127	46 085 435	47 108 189	63 147 680
Івано-Франківська область	17 955 868	20 408 439	33 099 460	46 166 216
Одеська область	5 372 399	8 647 804	14 517 657	20 309 014
Закарпатська область	19 471 339	22 160 682	23 171 369	31 886 008

Складено автором за матеріалами [10].

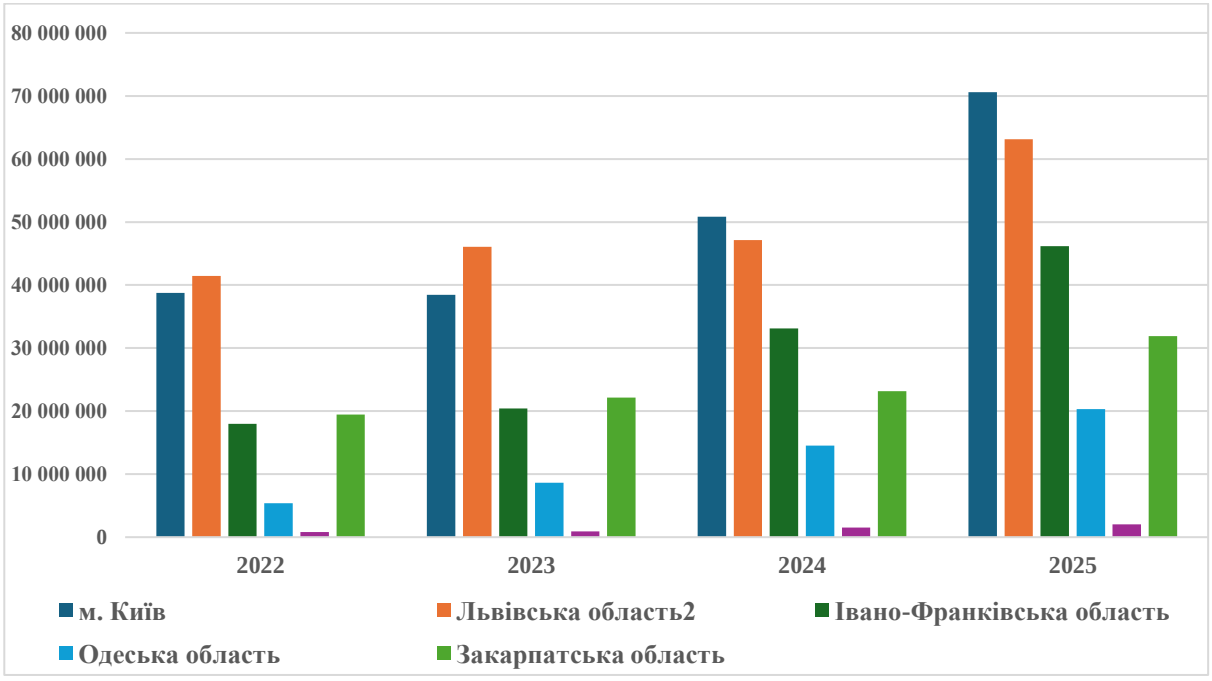

Рис. 1. Динаміка надходжень туристичного збору у провідних туристичних регіонах України у 2022–2025 роках

Складено автором за матеріалами [10].

Наведені статистичні дані вказують на поступове, однак системне відновлення та навіть активізацію туристичної сфери України упродовж 2022–2025 років. Крім того, як вбачається із табл. 1 та рис. 1, в усіх досліджуваних регіонах, які є провідними туристичними центрами України спостерігається стійка тенденція до зростання обсягів сплати туристичного збору. Це неодмінно вказує на адаптацію туристичного ринку до умов воєнного часу, а також й переорієнтацію туристичних потоків на внутрішній туризм. До того ж, тенденції до подальшого розвитку туристичних центрів визначених регіонів вказує й на зростання економічної ролі безпечніших регіонів країни. Отже, найвищі

показники надходжень традиційно демонструють м. Київ та Львівська область. На відміну від інших регіонів, туристична діяльність в яких, передусім направлена на відпочинок, місто Київ, а також й частково Львівська область орієнтуються переважно на діловий туризм, проведення бізнес-заходів, конференцій, навчання тощо. А тому, місто Київ та Львівщина фактично закріпили за собою статус одного з ключових центрів внутрішнього туризму України в умовах воєнного стану.

Тим не менш, як вбачається із табл. 2 та рис. 2, навіть незважаючи на зростання туристичного збору у провідних туристичних регіонів України, прифронтові регіони нашої держави очікувано демонструють нерівномірну динаміку надходжень.

Таблиця 2

Динаміка надходжень туристичного збору у прифронтових регіонах України у 2022–2025 роках, в грн.

Регіон	2022 рік	2023 рік	2024 рік	2025 рік
Харківська область	3 782 385	3 875 738	3 219 693	4 020 364
Донецька область	685 946	171 680	334 731	190 922
Херсонська область	313 995	7 111	2 119	10 953
Миколаївська область	788 954	897 280	1 535 774	2 020 050
Сумська область	585 749	1 201 981	1 669 188	2 487 991

Складено автором за матеріалами [10].

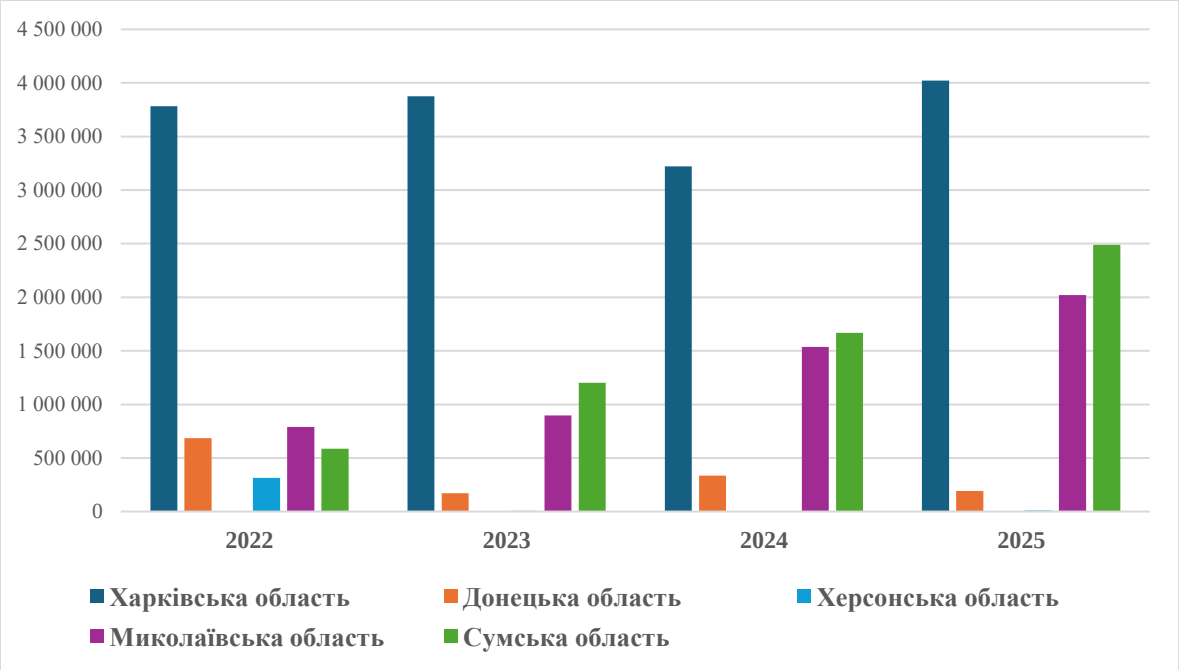

Рис. 2. Динаміка надходжень туристичного збору у прифронтових регіонах України у 2022–2025 роках

Складено автором за матеріалами [10].

Слід звернути увагу, що найбільше скорочення від сплати туристичного збору спостерігається у Донецькій та Херсонській областях. Безсумнівно, що зазначений факт, пов'язується із безпековими ризиками, руйнуванням інфраструктури, зниженням туристичної активності, а також й часткової окупації зазначених областей. Водночас, цікавою видається динаміка щодо сплати туристичного збору в Миколаївській та Сумській областях за 2022–2025 роки. Навіть незважаючи на загострення безпекової обстановки у 2023-2025 роках, зокрема у Сумській області, остання демонструє поступове зростання надходжень, що свідчить про часткове відновлення економічної активності та внутрішнього туризму. Таким чином, туристичний збір відображає не лише стан туристичної галузі, а й загальну економічну ситуацію регіонів в умовах війни.

Що стосується надходжень туристичного збору по всій Україні за 2025 рік, то такий показник тримається на рівні 359 млн грн. При цьому, динаміка щодо сплати туристичного збору продовжує мати позитивний характер. Зокрема, за перший квартал 2026 року було сплачено близько 82, 2 млн. грн, що на 23% більше, ніж за аналогічний період минулого року (66, 3 млн. грн). Визначені показники висвітлено на рис.3.

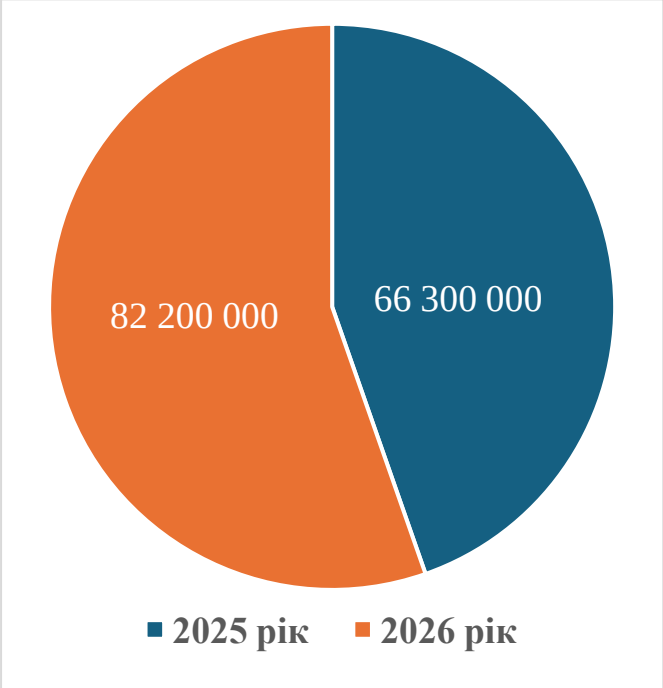

Рис. 3. Сплачений туристичний збір за I квартал 2025 та 2026 років у грн.
Складено автором за матеріалами [11].

Надалі, важливим аспектом є висвітлення фінансово-економічної ролі туристичного збору для місцевого бюджету. Варто звернути увагу, що незважаючи на постійне зростання обсягів надходжень від сплати туристичного збору, його питома вага у загальній структурі доходів місцевих бюджетів України залишається порівняно невисокою та еквівалентна близько 0,02-00,5%.

Водночас, такі показники можуть фундаментально відрізнятись від туристичних центрів поза межами великих міст. Показовим прикладом впливу туристичного збору на формування місцевих фінансів є Поляницька громада Івано-Франківської області, на території якої розташований відомий гірськолижний курорт «Буковель». Співвідношення сплаченого туристичного збору до доходу Поляницької сільської територіальної громади у 2025 році визначено на рис. 4, згідно якого вбачається, що частка туристичного збору у структурі доходів бюджету Поляницької громади становила понад 10%, що є одним із найвищих показників в Україні.

Отже, досліджена ситуація демонструє, що для туристично спеціалізованих територій туристичний збір перетворюється не лише на допоміжне, а фактично на стратегічне джерело наповнення бюджету.

Резюмуючи, слід дійти до висновку, що, проведений аналіз надає можливість стверджувати, що туристичний збір в умовах сучасних економічних та безпекових викликів поступово трансформується із допоміжного локального платежу у важливий індикатор розвитку туристичної галузі та фінансової спроможності окремих регіонів України.

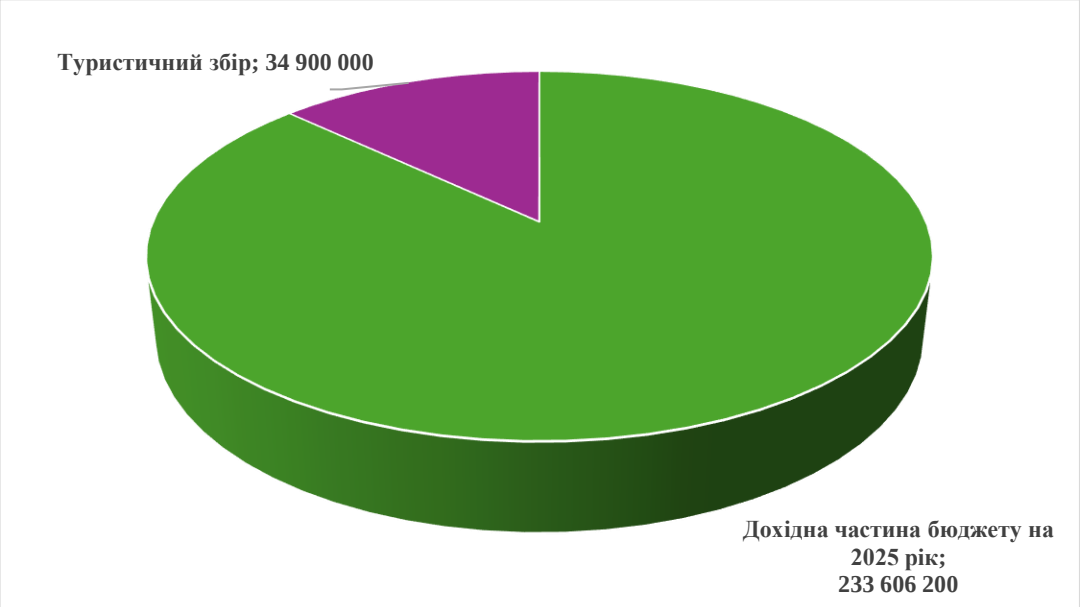

Рис. 4. Співвідношення сплаченого туристичного збору до доходу Поляницької сільської територіальної громади у 2025 році
Складено автором за матеріалами [12,13].

Крім того, дослідження статистичних показників за 2022–2026 вказує й на вагому нерівномірність регіонального розвитку туристичної сфери, де західні та частково центральні області демонструють стійке та активне зростання надходжень туристичного збору, тоді як прифронтові регіони продовжують втрачати туристичний потенціал через безпекові ризики та руйнування інфраструктури [14].

Рис. 5. Економічні наслідки нерівномірності надходжень туристичного збору в регіонах України

У економічній площині окреслена тенденція призводить до поступової зміни всієї внутрішньої структури регіонального розвитку України. Дана особливість розкривається через концентрацію фінансових ресурсів, туристичних потоків, розвитку малого бізнесу, а також й залучення інвестицій у відносно безпечних регіонах держави [15–18]. Тим не менш, слід зважати, що зростання туристичного збору стимулює, передусім, розвиток готельно-ресторанного сектору, транспортної інфраструктури, сфери послуг тощо [19, 20]. Зазначене позитивно впливає на зайнятість населення, формування додаткових податкових надходжень і розширення економічної активності. Крім того, враховуючи скорочення туристичних потоків у прифронтових регіонах, що значно посилює диспропорції економічного розвитку та відповідно знижує інвестиційну привабливість територій зумовлює обмеження можливостей наповнення місцевих бюджетів, що у подальшому може потребувати додаткових механізмів державної підтримки та післявоєнного відновлення туристичної інфраструктури.

Висновки. Внаслідок повномасштабної війни відбулися суттєві трансформації географії туристичних потоків, що безпосередньо та значним чином вплинуло на динаміку надходжень туристичного збору. У свою чергу, західні та частково центральні області нашої держави продовжують демонструвати поступово на планомірне зростання обсягів сплаченого туристичного збору.

На жаль, прифронтові території України органічно зазнали значного скорочення туристичної активності через безпекові ризики та руйнування інфраструктури.

Проведений у межах даного дослідження статистичний аналіз підтвердив відновлення туристичної сфери України упродовж 2022–2026 років. Передусім, це проявляється у суттєвому зростанні надходжень туристичного збору, розвитку внутрішнього туризму, а також й посиленні ролі туристичного збору у структурі місцевих бюджетів. Підводячи підсумки проведеного дослідження, слід зазначити, що туристичний збір має не лише фіскальне, а й вагоме соціально-економічне значення. Тим не менш, подальше підвищення ефективності туристичної сфери має фокусуватись саме на розвитку туристичної інфраструктури та державної підтримки внутрішнього туризму поряд з формуванням механізмів післявоєнного відновлення туристичного потенціалу всіх регіонів України. Водночас його сутність полягає у поєднанні функції місцевого бюджетного платежу, механізму часткової компенсації витрат громади на розвиток туристичної інфраструктури та індикатора фактичної туристичної активності території.

Література:

1. Фугело П. Туристичний збір у структурі доходів місцевих бюджетів: досвід України та Польщі. *Облік і фінанси*. 2025. № 4 (110). С. 89–95. DOI: https://doi.org/10.33146/2518-1181-2025-4(110)-89-95.

2. Ареф'єв М. Д. Туристичний збір у гірських територіальних громадах: проблеми адміністрування та напрями вдосконалення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2026. № 2. С. 32–36. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2026-2/5.

3. Шаповалов Є. О. Роль місцевих податків і зборів в умовах децентралізації. *Інноваційна економіка*. 2022. № 1. С. 180–187. DOI: https://doi.org/10.37332/2309-1533.2022.1.25

4. Тищенко О. Теоретико-прикладні аспекти нової парадигми управління розвитком туризму в громадах. *Економіка та суспільство*. 2026. № 84. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2026-84-163.

5. Татаренко О. Ю. Правове регулювання туристичного збору: окремі проблеми. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. Вип. 66. С. 161–165. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.66.27.

6. Шепель І. В. Туристичний збір як інструмент розвитку громад: облік, оподаткування та зарубіжний досвід. *Сталий розвиток економіки*. 2026. № 1 (58). С. 522–529. DOI: https://doi.org/10.32782/2308-1988/2026-58-67.

7. Durán-Román J. L., Cárdenas-García P. J., Pulido-Fernández J. I. Tourist Tax to Improve Sustainability and the Experience in Mass Tourism Destinations: The Case of Andalusia (Spain). *Sustainability*. 2021. Vol. 13, № 1. Article 42. DOI: https://doi.org/10.3390/su13010042.

8. Plzáková L., Studnička P. Local Taxation of Tourism in the Context of the Collaborative Economy – Case Study from the Czech Republic. *Lex Localis – Journal of Local Self-Government*. 2021. Vol. 19, № 1. P. 65–89. DOI: https://doi.org/10.4335/19.1.65-89(2021).

9. Yang C., Lin Z., Huang J., Cheng T. A Dynamic Tax Model Based on Destination Lifecycle for Sustainable Tourism Development. *Journal of Travel Research*. 2023. Vol. 62, № 1. P. 104–119. DOI: https://doi.org/10.1177/00472875211057596.

10. Туристичний дашборд. *Міністерство розвитку громад та територій України : офіційний аналітичний портал*. URL: https://datastudio.google.com/reporting/6d9c5bc8-6d0e-4f37-9f5a-5f6b6f2e0d4d (дата звернення: 19.05.2026).

11. Ковальчук Т. Туристичний збір приніс громадам понад 82 млн грн: які регіони стали лідерами за сплатою. *Delo.ua*. 2026. URL: https://delo.ua/news/turisticnii-zbir-prinis-gromadam-ponad-82-mln-grn-yaki-regioni-stali-liderami-za-splatoyu-463647/ (дата звернення: 19.05.2026).

12. Туристичний збір як джерело наповнення місцевих бюджетів в умовах розвитку внутрішнього туризму. *Полтавська обласна рада: веб-сайт*. URL: https://www.polsr.gov.ua/4856-2/ (дата звернення: 19.05.2026).

13. Туристичний збір на Прикарпатті зріс на 40%: лідирують Поляниця, Яремче та Ворохта. *Івано-Франківська обласна державна адміністрація: веб-сайт*. 2025. URL: https://www.if.gov.ua/news/turystychnyi-zbir-na-prykarpatti-zris-na-40-lidyruiut-polianytsia-iaremche-ta-vorokhta (дата звернення: 19.05.2026).

14. Юшко С. В. Туристичний збір в доходах місцевих бюджетів України. *Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця*. 2025. URL: https://openbudget.gov.ua/ (дата звернення: 19.05.2026).

15. Туристичний збір: надходження до місцевих бюджетів за січень–серпень 2025 року. *Державна податкова служба України : веб-сайт*. 2025. URL: https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/937074.html (дата звернення: 19.05.2026).

16. Мельниченко С. Туристичний збір: вплив на економіку регіону. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2020. № 4 (132). С. 64–73. DOI: http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2020(132)05.

17. Calero C., Turner L. W. Regional economic development and tourism: A literature review to highlight future directions for regional tourism research. *Tourism Economics*. 2020. Vol. 26, № 1. P. 3–26. DOI: https://doi.org/10.1177/1354816619881244.

18. Liu H., Xiao Y., Wang B., Wu D. Effects of tourism development on economic growth: An empirical study of China based on both static and dynamic spatial Durbin models. *Tourism Economics*. 2022. Vol. 28, № 7. DOI: https://doi.org/10.1177/13548166211021175.

19. Kronenberg K., Fuchs M. The socio-economic impact of regional tourism: an occupation-based modelling perspective from Sweden. *Journal of Sustainable Tourism*. 2022. Vol. 30, № 12. P. 2785–2805. DOI: https://doi.org/10.1080/09669582.2021.1924757.

20. But T. Identification of problems and post-war recovery of tourism in Ukraine. *Management and Entrepreneurship: Trends of Development*. 2024. Vol. 1, № 27. P. 32–43. DOI: https://doi.org/10.26661/2522-1566/2024-1/27-03.

References:

1. Fuhelo P. (2025) Turystychnyi zbir u strukturi dokhodiv mistsevykh biudzhetiv: dosvid Ukrainy ta Polshchi [Tourist tax in the structure of local budget revenues: experience of Ukraine and Poland]. *Oblik i finansy – Accounting and Finance*, vol. 4 (110), pp. 89–95. DOI: https://doi.org/10.33146/2518-1181-2025-4(110)-89-95.

2. Arefiev M. D. (2026) Turystychnyi zbir u hirskykh terytorialnykh hromadakh: problemy administruvannia ta napriamy vdoskonalennia [Tourist tax in mountainous territorial communities: administrative challenges and directions for improvement]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Juridical Scientific and Electronic Journal*, no. 2, pp. 32–36. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2026-2/5.

3. Shapovalov Ye. O. (2022) Rol mistsevykh podatkiv i zboriv v umovakh detsentralizatsii [The role of local taxes and fees in the conditions of decentralization]. *Innovatsiina ekonomika – Innovative Economy*, no. 1, pp. 180–187. DOI: https://doi.org/10.37332/2309-1533.2022.1.25.

4. Tyshchenko O. (2026) Teoretyko-prykladni aspekty novoi paradyhmy upravlinnia rozvytkom turyzmu v hromadakh [Theoretical and applied aspects of the new paradigm of tourism development management in communities]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, no. 84. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2026-84-163.

5. Tatarenko O. Yu. (2021) Pravove rehuliuvannia turystychnoho zboru: okremi problemy [Legal regulation of tourist tax: selected issues]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, vol. 66, pp. 161–165. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.66.27.

6. Shepel I. V. (2026) Turystychnyi zbir yak instrument rozvytku hromad: oblik, opodatkuvannia ta zarubizhnyi dosvid [Tourist tax as a tool for community development: accounting, taxation and foreign experience]. *Stalyi rozvytok ekonomiky – Sustainable Development of Economy*, vol. 1 (58), pp. 522–529. DOI: https://doi.org/10.32782/2308-1988/2026-58-67.

7. Durán-Román J. L., Cárdenas-García P. J., Pulido-Fernández J. I. (2021) Tourist Tax to Improve Sustainability and the Experience in Mass Tourism Destinations: The Case of Andalusia (Spain). *Sustainability*, vol. 13, no. 1, article 42. DOI: https://doi.org/10.3390/su13010042.

8. Plzáková L., Studnička P. (2021) Local Taxation of Tourism in the Context of the Collaborative Economy – Case Study from the Czech Republic. *Lex Localis – Journal of Local Self-Government*, vol. 19, no. 1, pp. 65–89. DOI: https://doi.org/10.4335/19.1.65-89(2021).

9. Yang C., Lin Z., Huang J., Cheng T. (2023) A Dynamic Tax Model Based on Destination Lifecycle for Sustainable Tourism Development. *Journal of Travel Research*, vol. 62, no. 1, pp. 104–119. DOI: https://doi.org/10.1177/00472875211057596.

10. Ministerstvo rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy (2026) Turystychnyi dashboard [Tourism dashboard]. Available at: https://datastudio.google.com/reporting/6d9c5bc8-6d0e-4f37-9f5a-5f6b6f2e0d4d.

11. Kovalchuk T. (2026) Turystychnyi zbir prynis hromadam ponad 82 mln hrn: yaki rehiony staly lideramy za splatoiu [Tourist tax brought communities more than UAH 82 million: which regions became payment leaders]. *Delo.ua*. Available at: https://delo.ua/news/turisticnii-zbir-prinis-gromadam-ponad-82-mln-grn-yaki-regioni-stali-liderami-za-splatoyu-463647/.

12. Poltavska oblasna rada (2026) Turystychnyi zbir yak dzherelo napovnennia mistsevykh biudzhetiv v umovakh rozvytku vnutrishnoho turyzmu [Tourist tax as a source of local budget revenues under the development of domestic tourism]. Available at: https://www.polsr.gov.ua/4856-2/.

13. Ivano-Frankivska oblasna derzhavna administratsiia (2025) Turystychnyi zbir na Prykarpatti zris na 40%: lideruiut Polianytsia, Yaremche ta Vorokhta [Tourist tax in Prykarpattia increased by 40%: Polianytsia, Yaremche and Vorokhta are the leaders]. Available at: https://www.if.gov.ua/news/turystychnyi-zbir-na-prykarpatti-zris-na-40-lidyruiut-polianytsia-iaremche-ta-vorokhta.

14. Yushko S. V. (2025) Turystychnyi zbir v dokhodakh mistsevykh biudzhetiv Ukrainy [Tourist tax in the revenues of local budgets of Ukraine]. Kharkivskyi natsionalnyi ekonomichnyi universytet imeni Semena Kuznetsia. Available at: https://openbudget.gov.ua/.

15. Derzhavna podatkova sluzhba Ukrainy (2025) Turystychnyi zbir: nadkhodzhennia do mistsevykh biudzhetiv za sichen–serpen 2025 roku [Tourist tax: revenues to local budgets for January–August 2025]. Available at: https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/937074.html.

16. Melnychenko S. (2020) Turystychnyi zbir: vplyv na ekonomiku rehionu [Tourist tax: impact on the regional economy]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu – Herald of Kyiv National University of Trade and Economics*, vol. 4 (132), pp. 64–73. DOI: http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2020(132)05.

17. Calero C., Turner L. W. (2020) Regional economic development and tourism: A literature review to highlight future directions for regional tourism research. *Tourism Economics*, vol. 26, no. 1, pp. 3–26. DOI: https://doi.org/10.1177/1354816619881244.

18. Liu H., Xiao Y., Wang B., Wu D. (2022) Effects of tourism development on economic growth: An empirical study of China based on both static and dynamic spatial Durbin models. *Tourism Economics*, vol. 28, no. 7. DOI: https://doi.org/10.1177/13548166211021175.

19. Kronenberg K., Fuchs M. (2022) The socio-economic impact of regional tourism: an occupation-based modelling perspective from Sweden. *Journal of Sustainable Tourism*, vol. 30, no. 12, pp. 2785–2805. DOI: https://doi.org/10.1080/09669582.2021.1924757.

20. But T. (2024) Identification of problems and post-war recovery of tourism in Ukraine. *Management and Entrepreneurship: Trends of Development*, vol. 1, no. 27, pp. 32–43. DOI: https://doi.org/10.26661/2522-1566/2024-1/27-03.

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 330.341.1:004.5:316.77

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-2997-3007

Кліменко Олена Миколаївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри державного управління, публічного адміністрування та економічної політики, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, м. Харків, https://orcid.org/ 0000-0002-2573-9333

Колоджеєва Тетяна Вікторівна директор LLC Movement, м. Сіетл, США, https://orcid.org/0009-0006-3562-3752

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕХНОЛОГІЙ НЕВЕРБАЛЬНОЇ ТАКТИЛЬНОЇ СИНХРОНІЗАЦІЇ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню соціально-економічного потенціалу технологій невербальної тактильної синхронізації в умовах цифрової трансформації економіки. Обґрунтовано актуальність розвитку людино-центричних цифрових систем, орієнтованих на підвищення ефективності координації групової взаємодії, зниження трансакційних витрат комунікації та розширення можливостей цифрової інклюзії. Визначено, що в умовах ускладнення виробничих, сервісних і логістичних процесів традиційні моделі вербальної координації не завжди забезпечують достатню швидкість та точність передавання управлінських сигналів, що актуалізує розвиток альтернативних каналів взаємодії на основі тактильного сприйняття.

Досліджено особливості функціонування технологій невербальної тактильної синхронізації, які базуються на використанні носимих пристроїв, тактильних інтерфейсів та бездротових систем передавання сигналів.

Встановлено, що використання стандартизованих тактильних сигналів забезпечує скорочення часу реагування, зменшення когнітивного навантаження та підвищення ефективності командної діяльності. Обґрунтовано, що впровадження таких технологій сприяє зниженню трансакційних витрат координації та формуванню нових моделей організації праці в цифровому середовищі.

Окрему увагу приділено соціальному значенню технологій невербальної тактильної синхронізації. Визначено їх потенціал у забезпеченні інклюзивності цифрового простору та розширенні можливостей інтеграції осіб із сенсорними порушеннями у процеси цифрової взаємодії. Зазначено, що розвиток таких технологій сприяє формуванню безбар'єрного цифрового середовища та розвитку соціально орієнтованих цифрових інновацій.

Зроблено висновок, що технології невербальної тактильної синхронізації можуть розглядатися як перспективний елемент нової цифрової інфраструктури

взаємодії, здатний забезпечувати підвищення ефективності координації, соціальної адаптації та розвитку людино-центричних моделей цифрової економіки.

Ключові слова: цифрова економіка; невербальна тактильна синхронізація; тактильні технології; носимі системи; цифрова інклюзія; трансакційні витрати; командна взаємодія; цифрова трансформація; людино-центричні технології.

Olena Klimenko PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Public Administration and Political Economy Department Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv. https://orcid.org/ 0000-0002-2573-9333

Tetiana Kolodzheieva LLC Movement, Founder & CEO LLC Movement, Seattle, WA 98116 United States, https://orcid.org/0009-0006-3562-3752

SOCIO-ECONOMIC POTENTIAL OF NONVERBAL TACTILE SYNCHRONIZATION TECHNOLOGIES UNDER DIGITAL TRANSFORMATION

Abstract. The article examines the socio-economic potential of nonverbal tactile synchronization technologies in the context of the digital transformation of the economy. The relevance of developing human-centred digital systems aimed at improving the efficiency of group coordination, reducing transaction costs of communication, and expanding the possibilities of digital inclusion is substantiated. It is determined that under conditions of increasing complexity of production, service, and logistics processes, traditional models of verbal coordination do not always ensure sufficient speed and accuracy of managerial signal transmission, which actualizes the development of alternative interaction channels based on tactile perception.

The study investigates the functional features of nonverbal tactile synchronization technologies based on wearable devices, haptic interfaces, and wireless signal transmission systems. It is established that the use of standardized tactile signals contributes to reducing response time, decreasing cognitive workload, and increasing the efficiency of team interaction. It is substantiated that the implementation of such technologies facilitates the reduction of transaction coordination costs and promotes the formation of new models of labor organization within the digital environment.

Particular attention is paid to the social significance of nonverbal tactile synchronization technologies. Their potential in ensuring digital inclusion and expanding opportunities for integrating people with sensory impairments into digital interaction processes is determined. It is noted that the development of such technologies contributes to the formation of a barrier-free digital environment and the advancement of socially oriented digital innovations.

It is concluded that nonverbal tactile synchronization technologies can be considered a promising element of the new digital interaction infrastructure capable of

increasing coordination efficiency, social adaptation, and the development of human-centred models of the digital economy.

Keywords: digital economy; nonverbal tactile synchronization; wearable technologies; haptic systems; digital inclusion; transaction costs; team interaction; digital transformation; human-centred technologies.

Постановка проблеми

Сучасний етап цифрової трансформації економіки характеризується ускладненням соціально-економічних систем та зростанням вимог до швидкості і точності координації групової взаємодії. У цих умовах традиційні канали комунікації не завжди забезпечують достатню оперативність передавання управлінських сигналів, особливо в динамічних та розподілених організаційних середовищах.

Однією з важливих проблем є зростання витрат координації та затримок у прийнятті рішень, що негативно впливає на ефективність командної взаємодії у виробничих, транспортних та сервісних системах.

У відповідь на ці виклики активно розвиваються технології невербальної тактильної синхронізації на основі носимих пристроїв і тактильних інтерфейсів, які забезпечують альтернативний канал передачі сигналів у режимі реального часу.

Водночас, незважаючи на стрімкий технічний розвиток таких рішень, недостатньо дослідженими залишаються їх соціально-економічні ефекти, зокрема вплив на продуктивність групової взаємодії, рівень соціальної інклюзії та трансформацію моделей організації праці.

Таким чином, існує потреба у комплексному дослідженні соціально-економічного потенціалу технологій невербальної тактильної синхронізації в умовах цифрової трансформації економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У сучасних наукових дослідженнях цифрової економіки значна увага приділяється розвитку тактильних технологій та носимих систем як складових нової цифрової інфраструктури взаємодії. Зокрема, у роботах J. Qi та співавторів [1] підкреслюється, що інтеграція тактильних технологій та носимих систем сприяє формуванню нових каналів цифрової комунікації, які забезпечують зв’язок між фізичним та цифровим середовищами.

Подальший розвиток цих технологій пов’язується з концепцією тактильного інтернету і високошвидкісних мережевих рішень. Так, у дослідженні K. Tychola та співавторів [2] наголошується на їх ролі у забезпеченні синхронної взаємодії в реальному часі у складних цифрових системах, зокрема у виробництві та логістиці.

Окремий напрям становлять дослідження асистивні технології, які розглядаються як інструмент забезпечення соціальної інклюзії. У роботах L. Nierling і M. Maia [3] та B. Ochsner зі співавторами [4] підкреслюється

значення технологій у зменшенні соціальних бар'єрів та розширенні доступу до цифрових сервісів для осіб із сенсорними порушеннями. Це узгоджується з підходами, представленими у звітах міжнародних організацій щодо цифрової інклюзії [5].

Соціально-поведінкові аспекти використання тактильних технологій висвітлюються у дослідженнях, присвячених емоційній та етичній взаємодії користувачів.

Зокрема, V. De Luca та співавтори [6], а також D. Vasseur та співавтори [7] зазначають, що тактильні інтерфейси впливають на характер соціальної взаємодії, формуючи нові моделі спільного досвіду та комунікації.

Дослідження цифрової невербальної комунікації вказують на зростання ролі невербальних каналів передачі інформації в умовах цифрової економіки. Українські науковці М. Іоффе [8] та Т. Модестова [9] підкреслюють значення невербальних інструментів у забезпеченні ефективності міжособистісної та ділової взаємодії.

Разом із тим, аналіз наукових джерел свідчить, що переважна більшість досліджень зосереджена на технічних або соціально-інклюзивних аспектах окремо, тоді як комплексна оцінка соціально-економічного потенціалу технологій невербальної тактильної синхронізації залишається недостатньо розробленою. Це формує наукову нішу, яка потребує подальшого дослідження.

Мета статті

Метою статті є визначення ролі технологій невербальної тактильної синхронізації у формуванні нових соціально-економічних механізмів взаємодії, що забезпечують підвищення ефективності командної діяльності, зниження трансакційних витрат координації та розширення інклюзивних можливостей цифрової економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Сучасна цифрова економіка характеризується переходом від традиційних моделей інформаційного обміну до інтегрованих систем людино-машинної взаємодії, у межах яких комунікація набуває багатоканального характеру. У таких умовах особливого значення набувають технології, що забезпечують швидку та мало когнітивну передачу сигналів між учасниками групової взаємодії. Одним із перспективних напрямів є технології невербальної тактильної синхронізації, які базуються на використанні носимих пристроїв, тактильних інтерфейсів та бездротових мережевих систем.

На відміну від традиційних моделей координації, які потребують вербальної інтерпретації команд, тактильна взаємодія забезпечує передачу стандартизованих сигналів через сенсорне сприйняття [1]. Це дозволяє скорочувати час реагування та мінімізувати інформаційне перевантаження користувачів [1; 2]. Особливо актуальним таке рішення є для середовищ із високим рівнем динамічності, шумового навантаження або обмеженої візуальної доступності [2; 3].

У сучасних умовах цифровізації виробничих та сервісних систем проблема координації дій стає одним із ключових чинників ефективності. Відповідно до концепції трансакційних витрат, значна частина організаційних ресурсів витрачається саме на передачу, уточнення та узгодження інформації між учасниками взаємодії [10]. Технології невербальної тактильної синхронізації дозволяють частково автоматизувати ці процеси, знижуючи витрати часу та когнітивні навантаження.

Концептуальний підхід невербальної синхронізації дій групи осіб [11] передбачає організацію колективної взаємодії через стандартизовані тактильні сигнали, що забезпечують узгоджене виконання дій без використання вербальної комунікації. Такий підхід змінює саму логіку координації, переводячи її з інформаційно-описової площини у площину прямої сенсорної синхронізації.

Соціально-економічний потенціал технологій невербальної тактильної синхронізації проявляється у декількох взаємопов'язаних напрямах: економічному, організаційному та соціальному. Їх комплексний вплив простежується у зниженні трансакційних витрат координації, трансформації моделей командної взаємодії та розширенні можливостей інклюзивної цифрової комунікації [1; 6–8].

Однією з основних переваг тактильних систем є скорочення витрат координації. У класичних моделях командної взаємодії передача команд потребує:

формування повідомлення;

передачі через комунікаційний канал;

інтерпретації учасниками;

підтвердження отримання інформації.

Кожен із цих етапів супроводжується часовими витратами та ризиком помилки. У разі використання тактильних сигналів частина цих етапів спрощується, оскільки сигнал сприймається без необхідності додаткової вербальної інтерпретації.

Умовне порівняння традиційної та тактильної моделей координації наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика традиційної та тактильної моделей координації

Критерій	**Вербальна координація**	**Тактильна синхронізація**
Швидкість передачі сигналу	Середня	Висока
Ризик неоднозначного трактування	Високий	Низький
Когнітивне навантаження	Значне	Помірне
Ефективність у шумовому середовищі	Низька	Висока
Можливість прихованої комунікації	Обмежена	Висока

Критерій	Вербальна координація	Тактильна синхронізація
Придатність для інклюзивної взаємодії	Часткова	Висока

Джерело: авторська розробка

В результаті впровадження таких технологій можна прогнозувати скорочення часу прийняття рішень, зниження кількості помилок координації, підвищення швидкості групового реагування, оптимізація організаційних процесів.

Розглянемо, як можна застосувати технології невербальної тактильної синхронізації в різних галузях. Так, у промисловому секторі вони можуть використовуватися для координації дій персоналу на виробничих лініях, у складських комплексах та автоматизованих логістичних системах. Особливу цінність такі технології мають у ситуаціях, де необхідне швидке реагування на зміну виробничих параметрів або дотримання високого рівня синхронізації операцій. В сучасних умовах прискореного розвитку цифровізації технології тактильної синхронізації можуть інтегруватися з цифровими платформами управління виробництвом, формуючи нові моделі людино-машинної взаємодії.

У транспортній сфері технологія може використовуватися для координації дій персоналу в умовах високого рівня шуму або обмеженої видимості. Зокрема, це здається важливим для аеропортової логістики, залізничної інфраструктури, морських портів, аварійно-рятувальних операцій. Використання тактильних сигналів дозволяє мінімізувати ризики затримок та помилок у процесі управління потоками.

У медичних системах невербальні технології можуть застосовуватися для оперативної координації дій медичного персоналу, особливо в умовах високого навантаження або екстрених ситуацій. Тактильні сигнали можуть використовуватися для швидкого інформування про зміну стану пацієнта, необхідність виконання певної дії або синхронізації роботи команди.

Окреме значення технологія має у сфері цифрової інклюзії. Дослідження носимих тактильних систем для осіб із порушеннями слуху демонструють, що тактильний канал комунікації може виступати ефективною альтернативою традиційним способам передачі інформації, забезпечуючи оперативність сприйняття сигналів та підвищення рівня соціальної адаптації користувачів [12]. Використання тактильного каналу комунікації створює можливість інтеграції осіб із порушеннями слуху або мовлення у цифрові процеси взаємодії. Соціальна значущість таких рішень велика, особливо у сучасних умовах, і полягає у:

- розширенні доступу до цифрових сервісів;
- зменшенні комунікаційних бар’єрів;
- підвищенні рівня соціальної адаптації;
- підтримці принципів безбар’єрності цифрової економіки.

Практика використання носимих тактильних систем свідчить про можливість їх ефективного застосування не лише у виробничих або допоміжних середовищах, а й у творчих та інтерактивних цифрових просторах, де тактильний зворотний зв'язок використовується для синхронізації групової взаємодії в режимі реального часу [13].

Важливо, що розвиток цифрової економіки супроводжується переходом до гнучких мережевих моделей організації праці. У таких системах ефективність залежить від швидкості горизонтальної взаємодії між учасниками процесу, тому технології невербальної тактильної синхронізації формують передумови і для децентралізації управління, і для скорочення кількості проміжних комунікаційних ланок, підвищення автономності виконавців, формування адаптивних командних структур тощо. Водночас розвиток тактильних цифрових платформ змінює не лише технічні механізми комунікації, а й соціальну природу взаємодії між користувачами, формуючи нові моделі цифрової присутності та сенсорної комунікації [14]. У результаті відбувається зміна характеру організаційної взаємодії від багаторівневої вербальної координації до систем швидкої сенсорної синхронізації. Авторське бачення впливу технології невербальної тактильної синхронізації на систему командної взаємодії представлено на рис. 1.

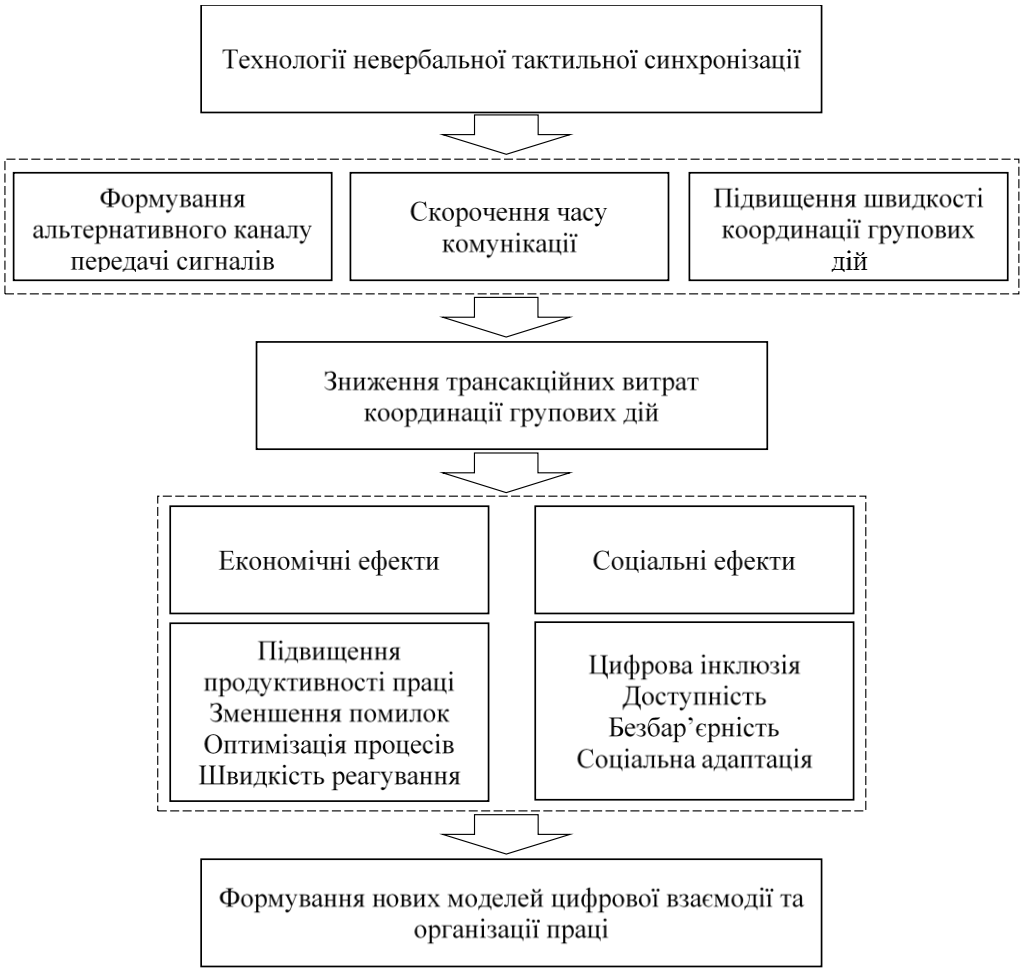

Рис. 1. Вплив технологій невербальної тактильної синхронізації на ефективність командної взаємодії

Щодо економічного потенціалу технології невербальної тактильної синхронізації, то варто відмітити, що у сучасних умовах розвитку цифрової економіки такі технології формують окремий сегмент інноваційного ринку. Зростання попиту на асистивні технології, системи безпечної координації та людино-центричні цифрові рішення створює передумови для комерціалізації технологій невербальної тактильної синхронізації. Тому економічний потенціал технології може реалізовуватися через інтеграцію у промислові цифрові системи, використання у сфері безпеки та логістики, створення допоміжних рішень для інклюзивного середовища, розробку носимих продуктів для масового ринку і інші напрями.

Подальший розвиток технологій тактильної взаємодії пов’язаний із розширенням можливостей тактильного інтернету, систем штучного інтелекту та мереж 5G/6G. У перспективі це дозволить створювати складні багатокористувацькі системи синхронізації, здатні функціонувати в умовах високої швидкості обробки даних та мінімальних затримок.

У соціальному вимірі розвиток таких технологій сприятиме формуванню більш інклюзивного цифрового середовища, у якому тактильна взаємодія стане повноцінним елементом цифрової комунікації.

Отже, технології невербальної тактильної синхронізації мають значний соціально-економічний потенціал та можуть розглядатися як один із перспективних напрямів розвитку людино-центричних цифрових систем в умовах цифрової трансформації економіки.

Висновки.

У результаті проведеного дослідження встановлено, що технології невербальної тактильної синхронізації формують перспективний напрям розвитку людино-центричних цифрових систем в умовах цифрової трансформації економіки. Їх функціональне призначення виходить за межі технічних засобів комунікації та набуває ознак соціально-економічного механізму координації групової взаємодії.

Обґрунтовано, що використання носимих тактильних технологій створює передумови для зниження трансакційних витрат координації шляхом скорочення часу передавання сигналів, зменшення когнітивного навантаження та мінімізації ризику помилок інтерпретації команд. Це сприяє підвищенню ефективності командної діяльності, особливо у виробничих, транспортних, медичних та сервісних системах із високим рівнем динамічності та потребою у швидкому реагуванні.

Визначено, що соціально-економічний потенціал технологій невербальної тактильної синхронізації проявляється також у розширенні інклюзивних можливостей цифрового середовища. Використання тактильного каналу комунікації забезпечує додаткові можливості інтеграції осіб із сенсорними порушеннями у цифрові процеси взаємодії та сприяє формуванню безбар’єрного цифрового простору.

Доведено, що розвиток технологій тактильної взаємодії впливає на трансформацію моделей організації праці та командної взаємодії, сприяючи переходу до більш гнучких, мережевих та децентралізованих форм координації. У цьому контексті технології невербальної тактильної синхронізації можуть розглядатися як елемент нової цифрової інфраструктури взаємодії.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання отриманих результатів для розвитку носимих тактильних систем, орієнтованих на підвищення ефективності координації дій, забезпечення цифрової інклюзії та формування інноваційних моделей комунікації. Перспективи подальших досліджень пов'язані з економічним оцінюванням ефективності впровадження таких технологій у різних сферах діяльності, а також із розробкою моделей їх інтеграції у цифрові екосистеми та smart-середовища.

Література

1. Qi J., Yu L., Khoo E. et al. Bridging the digital–physical divide using haptic and wearable technologies. *Nature Electronics*. 2024. Vol. 7. P. 1098–1110. DOI: https://doi.org/10.1038/s41928-024-01325-7.

2. Tychola K. A., Voulgaridis K., Lagkas T. Tactile IoT and 5G & beyond schemes as key enabling technologies for the future metaverse. *Telecommunication Systems*. 2023. Vol. 84. P. 363–385. DOI:.https://doi.org/10.1007/s11235-023-01052-y

3. Nierling L., Maia M. Assistive Technologies: Social Barriers and Socio-Technical Pathways. *Societies*. 2020. Vol. 10, iss. 2. Art. 41. DOI: https://doi.org/10.3390/soc10020041

4. Ochsner B., Spöhrer M., Stock R. Rethinking Assistive Technologies: Users, Environments, Digital Media, and App-Practices of Hearing. *Nanoethics*. 2022. Vol. 16. P. 65–79. DOI: https://doi.org/10.1007/s11569-020-00381-5.

5. United Nations in Ukraine Annual Results Report 2024 / United Nations in Ukraine. 2025. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2025-05/UN_Ukraine_AnnualResultsReport_2024.pdf (дата звернення: 15.03.2026).

6. Virtual Reality and Spatial Augmented Reality for Social Inclusion: The "Includiamoci" Project / V. De Luca, C. Gatto, S. Liaci et al. *Information*. 2023. Vol. 14, iss. 1. Art. 38. DOI: https://doi.org/10.3390/info14010038.

7. Sensory, Affective, and Social Experiences with Haptic Devices in Intramural Care Practice / D. Vasseur, S. Ipakchian Askari, S. Suijkerbuijk et al. *Nursing Reports*. 2024. Vol. 14, iss. 1. P. 230–253. DOI: https://doi.org/10.3390/nursrep14010019.

8. Іоффе М. Невербальні інструменти спілкування в процесі бізнес-спілкування. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. № 12 (26). С. 719–731. URL: http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/6752/6787.

9. Модестова Т. В. Вербальні та невербальні аспекти міжособистісної комунікації у сучасному контексті. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2014. № 1 (22). С. 109–115. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/229858774.pdf (дата звернення: 18.03.2026).

10. Williamson O. E. The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets, Relational Contracting (1985) [Electronic resource] / O. E. Williamson // University of Illinois at Urbana-Champaign's Academy for Entrepreneurial Leadership Historical Research Reference in Entrepreneurship. — 2009. — URL: ssrn.com (дата звернення: 17.03.2026).

11. Колоджеєва Т. В. Спосіб невербальної синхронізації дій групи осіб : матеріали заявки на корисну модель України. МПК G08B 6/00, H04W 4/08, H04W 56/00. № u202602766; заявл. 11.05.2026. Неопубл.

12. Flores Ramones A., del-Rio-Guerra M. S. Recent Developments in Haptic Devices Designed for Hearing-Impaired People: A Literature Review. *Sensors*. 2023. Vol. 23, No. 6. Art. 2968. DOI: https://doi.org/10.3390/s23062968

13. Moriaty M., Sykes L. DeviceD: Audience–dancer interaction via social media posts and wearable for haptic feedback. *Wearable Technologies*. 2022. Vol. 3. Art. e3. DOI: https://doi.org/10.1017/wtc.2021.20

14. Ley M., Rambukkana N. Touching at a Distance: Digital Intimacies, Haptic Platforms, and the Ethics of Consent. *Science and Engineering Ethics*. 2021. Vol. 27, No. 5. Art. 63. DOI: https://doi.org/10.1007/s11948-021-00338-1

References

1. Qi, J., Yu, L., Khoo, E., Ng, K., Gao, Y., Kow, A., Yeo, J. C., & Lim, C. T. (2024). Bridging the digital–physical divide using haptic and wearable technologies. *Nature Electronics*, *7*, 1098–1110. 10.1038/s41928-024-01325-7.

2. Tychola, K. A., Voulgaridis, K., & Lagkas, T. (2023). Tactile IoT and 5G & beyond schemes as key enabling technologies for the future metaverse. *Telecommunication Systems*, *84*, 363–385. https://doi.org/10.1007/s11235-023-01052-y

3. Nierling, L., & Maia, M. (2020). Assistive Technologies: Social Barriers and Socio-Technical Pathways. *Societies*, *10*(2), Article 41. https://doi.org/10.3390/soc10020041

4. Ochsner, B., Spöhrer, M., & Stock, R. (2022). Rethinking Assistive Technologies: Users, Environments, Digital Media, and App-Practices of Hearing. *Nanoethics*, *16*, 65–79. https://doi.org/10.1007/s11569-020-00381-5

5. United Nations in Ukraine. (2025). *United Nations in Ukraine annual results report 2024*. https://ukraine.un.org/sites/default/files/2025-05/UN_Ukraine_AnnualResultsReport_2024.pdf

6. De Luca, V., Gatto, C., Liaci, S., Corchia, L., Chiarello, S., Faggiano, F., Sumerano, G., & De Paolis, L. T. (2023). Virtual reality and spatial augmented reality for social inclusion: The "Includiamoci" project. *Information*, *14*(1), Article 38. https://doi.org/10.3390/info14010038

7. Vasseur, D., Ipakchian Askari, S., Suijkerbuijk, S., Nap, H. H., & IJsselsteijn, W. (2024). Sensory, Affective, and Social Experiences with Haptic Devices in Intramural Care Practice. *Nursing Reports*, *14*(1), 230-253. https://doi.org/10.3390/nursrep14010019

8. Ioffe, M. (2023). Neverbalni instrumenty spilkuvannia v protsesi biznes-spilkuvannia [Non-verbal communication tools in the process of business communication]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii*, (12), 719–731. http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/6752/6787

9. Modestova, T. V. (2014). Verbalni ta neverbalni aspekty mizhosobystisnoi komunikatsii u suchasnomu konteksti [Verbal and non-verbal aspects of interpersonal communication in the modern context]. *Aktualni problemy sotsiolohii, psykholohii, pedahohiky*, (1), 109–115. https://core.ac.uk/download/pdf/229858774.pdf

10. Williamson, O. E. (2009). *The economic institutions of capitalism: Firms, markets, relational contracting*. University of Illinois at Urbana-Champaign's Academy for Entrepreneurial Leadership Historical Research Reference in Entrepreneurship. https://ssrn.com/abstract=1496720 (Original work published 1985)

11. Kolodzieieva, T. V. (2026). *Sposib neverbalnoi synkhronizatsii dii hrupy osib* [Method of non-verbal synchronization of actions of a group of persons] (Unpublished patent application No. u202602766). Ukrainian National Office for Intellectual Property and Innovations (UACP).

12. Flores Ramones, A., & del-Rio-Guerra, M. S. (2023). Recent developments in haptic devices designed for hearing-impaired people: A literature review. *Sensors*, *23*(6), Article 2968. https://doi.org/10.3390/s23062968

13. Moriaty, M., & Sykes, L. (2022). DeviceD: Audience–dancer interaction via social media posts and wearable for haptic feedback. *Wearable Technologies*, *3*, Article e3. 10.1017/wtc.2021.20

14. Ley, M., & Rambukkana, N. (2021). Touching at a distance: Digital intimacies, haptic platforms, and the ethics of consent. *Science and Engineering Ethics*, *27*(5), Article 63. https://doi.org/10.1007/s11948-021-00338-1

Дата першого надходження статті до видання: 10.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.05.2026

УДК 339.92:334.716:061.1

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-3008-3022

Колінко Наталія Орестівна кандидат економічних наук**,** доцент, доцент кафедри менеджменту і міжнародного підприємництва, Національний університет «Львівська, м. Львів, https://orcid.org/0000-0001-7458-2849

Клим Роман Володимирович аспірант 3-го року навчання кафедри менеджменту і міжнародного підприємництва, Інститут економіки і менеджменту Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів, https://orcid.org/0009-0000-1262-0272

Панчишин Іван Миколайович аспірант 3-го року навчання кафедри менеджменту і міжнародного підприємництва, Інститут економіки і менеджменту Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів, https://orcid.org/0009-0006-9223-9140

ОЦІНЮВАННЯ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Анотація. У статті досліджено сучасні тенденції розвитку міжнародного співробітництва промислових підприємств України в умовах поглиблення європейської інтеграції. Обґрунтовано значення європейського вектора зовнішньоекономічної діяльності для модернізації промисловості, підвищення конкурентоспроможності підприємств та активізації міжнародної виробничої, інвестиційної й інноваційної взаємодії. Проаналізовано наукові підходи до трактування міжнародної економічної інтеграції, міжнародної кооперації та транскордонного співробітництва. Визначено основні фактори, що впливають на розвиток міжнародної співпраці промислових підприємств України з країнами Європейського Союзу.

У роботі здійснено аналізування динаміки основних показників розвитку міжнародної виробничої, інвестиційної та інноваційної співпраці промислових підприємств України упродовж 2004–2025 рр. Досліджено зміни частки ЄС у зовнішній торгівлі України, обсягів експорту промислової продукції до країн ЄС, прямих іноземних інвестицій, кількості спільних підприємств з іноземним капіталом та рівня інноваційної активності промислових підприємств. Встановлено, що після підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС відбулося посилення європейського напряму міжнародного співробітництва, розширення виробничої кооперації та поступова інтеграція українських підприємств у європейські виробничі ланцюги.

Окрему увагу приділено оцінюванню впливу європейської інтеграції на міжнародну активність і конкурентоспроможність промислових підприємств України. Визначено позитивні результати інтеграційних процесів, серед яких модернізація виробництва, адаптація до європейських стандартів, активізація інвестиційної та інноваційної діяльності, розширення міжнародних економічних зв'язків. Водночас окреслено основні проблеми розвитку міжнародної співпраці, пов'язані з технологічним відставанням частини підприємств, недостатнім рівнем інноваційної активності, воєнними ризиками та логістичними обмеженнями. Обґрунтовано перспективні напрями подальшого розвитку міжнародного співробітництва промислових підприємств України в європейському економічному просторі.

Ключові слова: міжнародне співробітництво промислових підприємств; європейська інтеграція; конкурентоспроможність промислових підприємств; міжнародна виробнича кооперація; інвестиційно-інноваційна діяльність; європейський економічний простір.

Kolinko Nataliia Orestivna Ph.D., Associate Professor of Department of Management and International Busines, National University «Lviv Polytechnic», Lviv, https://orcid.org/0000-0001-7458-2849

Klym Roman Volodymyrovych postgraduate student of the 3d year of study of the Department of Management and International Business, Lviv Polytechnic National University Lviv, https://orcid.org/0009-0000-1262-0272

Panchyshyn Ivan Myhailovych postgraduate student of the 3d year of study of the Department of Management and International Business, Lviv Polytechnic National University Lviv, https://orcid.org/0009-0006-9223-9140

ASSESSMENT OF DEVELOPMENT TRENDS OF INTERNATIONAL COOPERATION OF INDUSTRIAL ENTERPRISES OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION

Abstract. This article examines trends in the international cooperation of industrial enterprises in Ukraine under the conditions of European integration. The focus is placed on the transformation of production, investment, and innovation linkages between Ukrainian industrial enterprises and EU partners. It is demonstrated that the deepening of European integration has significantly reshaped the structure of Ukraine's foreign economic relations, contributing to the reorientation of exports toward the European market, the expansion of industrial cooperation, and deeper integration into global value chains. Special attention is given to the key components of international economic interaction, including foreign trade in industrial products, the inflow of foreign direct investment from EU countries, the development of joint

enterprises, and the strengthening of innovation activity of industrial firms. The results indicate a steady increase in the role of the EU in Ukraine's external economic relations, the expansion of export potential, and the gradual strengthening of investment cooperation despite economic instability and wartime challenges.

The study identifies a number of constraints limiting the effectiveness of international cooperation, such as technological backwardness of enterprises, insufficient investment support, infrastructural damage caused by military actions, regulatory barriers, and difficulties in adapting to EU technical and institutional standards. At the same time, European integration has acted as a catalyst for modernization processes, improvement of management practices, and enhancement of competitiveness in selected industrial sectors, as well as gradual institutional convergence with European requirements. Prospects for further development are associated with deeper integration into European production and logistics networks, expansion of innovation-driven and green economy initiatives, strengthening of cross-border cooperation, and development of sustainable industrial partnerships. The findings emphasize that the future trajectory of Ukraine's industrial cooperation with the EU will largely depend on the pace of post-war economic recovery, investment attraction, technological renewal, and the ability of enterprises to adapt to evolving European standards and competitive conditions.

Keywords: international cooperation of industrial enterprises; european integration; competitiveness of industrial enterprises; international production cooperation; investment and innovation activities; european economic space.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку економіки України характеризується посиленням інтеграційних процесів із європейським економічним простором, що супроводжується трансформацією підходів до функціонування промислових підприємств. Умови європейської інтеграції відкривають для української промисловості нові можливості у сфері міжнародного співробітництва, зокрема щодо розширення ринків збуту, залучення інвестицій, трансферу технологій, участі у міжнародних виробничих ланцюгах та реалізації спільних інноваційних проєктів. Водночас активізація співпраці з європейськими партнерами супроводжується значними викликами, пов'язаними з високим рівнем конкуренції, необхідністю адаптації до європейських стандартів, модернізацією виробництва та забезпеченням належного рівня конкурентоспроможності продукції.

Особливої актуальності зазначена проблематика набуває в умовах воєнних та післявоєнних трансформацій економіки України, коли міжнародне співробітництво стає одним із ключових чинників відновлення промислового потенціалу держави. Європейська інтеграція сприяє поглибленню економічних зв'язків між українськими та європейськими підприємствами, однак ефективність такої взаємодії значною мірою залежить від здатності промислових підприємств адаптуватися до нових умов господарювання, використовувати

сучасні інструменти міжнародної кооперації та формувати стійкі партнерські відносини.

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень у сфері міжнародного економічного співробітництва, недостатньо уваги приділено комплексному оцінюванню сучасних тенденцій розвитку міжнародного співробітництва саме промислових підприємств України в умовах європейської інтеграції.

Потребують подальшого дослідження питання визначення основних напрямів співпраці, аналізування факторів впливу на її розвиток, оцінювання результативності міжнародної взаємодії та обґрунтування перспектив адаптації промислового сектору до вимог європейського економічного середовища. Це зумовлює необхідність проведення комплексного дослідження тенденцій розвитку міжнародного співробітництва промислових підприємств України та формування практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності їх міжнародної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасних наукових досліджень свідчить про зростання уваги вітчизняних і зарубіжних науковців до проблем розвитку міжнародного співробітництва в умовах європейської інтеграції, трансформації економічних зв'язків між державами та адаптації підприємств до функціонування в інтегрованому європейському просторі. Особливої актуальності ця проблематика набуває для України в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів, структурної перебудови економіки та необхідності відновлення промислового потенціалу.

Теоретичні засади міжнародного та транскордонного співробітництва ґрунтовно досліджено у праці І. В. Артьомова, де розкрито сутність транскордонної взаємодії, нормативно-правові механізми її регулювання, а також роль транскордонного співробітництва у реалізації євроінтеграційної стратегії України [1]. Автор акцентує увагу на значенні прикордонної інфраструктури, інвестиційної діяльності та програм Європейського Союзу для активізації співпраці між регіонами та суб'єктами господарювання. Праця має важливе значення для розуміння інституційних передумов розвитку міжнародної кооперації українських підприємств.

Питання міжнародного співробітництва у сфері прикордонного контролю в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції висвітлено у дослідженні Т. Г. Павлюк [2]. Автор аналізує механізми взаємодії України з ЄС та НАТО, діяльність FRONTEX, EUAM і EUBAM, а також наголошує на необхідності адаптації українських інституцій до європейських стандартів інтегрованого управління кордонами. Дослідження демонструє, що ефективне міжнародне співробітництво неможливе без модернізації інформаційних систем, удосконалення безпекової політики та поглиблення міждержавної координації.

У роботі Ю. О. Блик міжнародне співробітництво у сфері прикордонного контролю розглядається як важливий елемент забезпечення національної безпеки та розвитку партнерських відносин України з міжнародними

організаціями [3]. Автор досліджує співпрацю України з ЄС, НАТО, ОБСЄ та країнами Чорноморського регіону, акцентуючи увагу на необхідності гармонізації законодавства, впровадження європейських стандартів управління кордонами та розширення міжнародної технічної допомоги.

Теоретичні аспекти міжнародної інтеграції як форми співробітництва держав розкрито у праці А. Моци [4]. Автор визначає інтеграцію як складний багаторівневий процес зближення держав у політичній, економічній та правовій сферах. Дослідження формує концептуальну основу для аналізування європейської інтеграції як чинника розвитку міжнародної кооперації підприємств.

Значний внесок у дослідження європейської інтеграції зробили Т. В. Андросова, А. В. Янчев та В. О. Козуб [5]. Авторами систематизовано основні теоретичні підходи до європейської інтеграції, проаналізовано етапи формування Європейського Союзу та механізми функціонування єдиного економічного простору. Автори підкреслюють роль економічної кооперації, спільного ринку та інституційної взаємодії у розвитку міжнародного співробітництва.

Проблеми економічної інтеграції європейських країн та її впливу на міжнародну конкурентоспроможність досліджують В. Л. Смєсова, М. В. Чергик, С. О. Геращенко та С. М. Шагоян [6]. У роботі обґрунтовано, що економічна інтеграція сприяє зміцненню позицій країн ЄС на світовому ринку, активізації інвестиційних процесів та розширенню міжнародної кооперації. Автори також визначають перспективні напрями співробітництва України з ЄС у контексті євроінтеграції та модернізації національної економіки.

Концептуальні підходи до трактування міжнародної інтеграції розглядає Г. П. Клімова [7]. Автор аналізує основні теорії інтеграції, визначає її сутність, фактори розвитку та особливості міжнародних інтеграційних процесів. Праця є важливою для формування теоретико-методологічної основи дослідження міжнародного співробітництва промислових підприємств. У сучасних дослідженнях дедалі більше уваги приділяється поєднанню процесів європейської інтеграції та сталого розвитку. Зокрема, О. В. Федунь досліджує проблематику зеленого відновлення України в контексті євроінтеграції [8]. Автор наголошує, що модернізація економіки України повинна здійснюватися з урахуванням екологічних стандартів ЄС, розвитку інноваційних технологій та стимулювання міжнародного інвестиційного співробітництва.

Особливості міжрегіональної взаємодії в умовах європейської інтеграції досліджує В. Пасічник [9]. Автор аналізує роль єврорегіонів у розвитку економічних, інфраструктурних та інвестиційних зв’язків між прикордонними територіями. У роботі визначено основні проблеми функціонування єврорегіонів та обґрунтовано необхідність поглиблення міжнародного співробітництва через реалізацію спільних інноваційних та інфраструктурних проєктів.

Серед зарубіжних науковців вагомий внесок у дослідження міжнародної кооперації підприємств та європейської інтеграції здійснили J. Hayward, S. Radosevic, B. M. Sadowski, P. Marginson, K. Sisson, S. Davies, B. Lyons, G. Hunya

та D. Fiott [10–15]. У їхніх працях досліджуються процеси трансформації промислових підприємств в умовах інтеграції європейського ринку, роль міжнародних виробничих мереж, вплив прямих іноземних інвестицій, формування транснаціональних коопераційних зв'язків та механізми адаптації підприємств до глобального конкурентного середовища. Особлива увага приділяється модернізації промисловості країн Центральної та Східної Європи, інтеграції підприємств у міжнародні виробничі ланцюги та впливу європейської політики на розвиток промислових секторів економіки.

Попри значну кількість наукових праць, недостатньо дослідженими залишаються питання комплексного оцінювання тенденцій розвитку міжнародного співробітництва саме промислових підприємств України в умовах сучасних євроінтеграційних трансформацій. Потребують подальшого вивчення механізми адаптації українських підприємств до європейських стандартів, оцінювання ефективності міжнародної кооперації, впливу інноваційної та інвестиційної взаємодії на конкурентоспроможність промисловості, а також перспектив інтеграції українських підприємств у європейські виробничі та технологічні мережі.

Мета статті – оцінити тенденції розвитку міжнародного співробітництва промислових підприємств України в умовах європейської інтеграції. Завдання, які були поставлені в процесі дослідження були наступними: визначити сутність і особливості міжнародного співробітництва промислових підприємств в умовах європейської інтеграції; проаналізувати сучасний стан, тенденції та динаміку розвитку виробничої, інвестиційної та інноваційної взаємодії України з країнами ЄС; оцінити вплив європейської інтеграції на конкурентоспроможність і міжнародну активність промислових підприємств України; виявити основні проблеми та стримувальні чинники розвитку міжнародної співпраці; обґрунтовано перспективні напрями активізації міжнародної виробничої, інвестиційної та технологічної кооперації українських підприємств у європейському економічному просторі

Виклад основного матеріалу. Сучасний стан міжнародного співробітництва промислових підприємств України з європейськими партнерами характеризується поступовим поглибленням економічної взаємодії, трансформацією виробничих зв'язків та адаптацією української промисловості до вимог європейського ринку. В умовах європейської інтеграції співробітництво з країнами ЄС стало одним із ключових напрямів розвитку промислових підприємств України, оскільки забезпечує доступ до нових ринків збуту, сучасних технологій, інвестиційних ресурсів та міжнародних виробничих мереж. Важливим чинником активізації міжнародного співробітництва стало підписання та реалізація Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, що передбачає створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі. Це сприяло поступовому переорієнтуванню зовнішньоекономічної діяльності українських підприємств із традиційних ринків на країни ЄС. У результаті Європейський Союз став основним торговельним партнером України,

а частка європейських країн у структурі зовнішньої торгівлі промисловою продукцією продовжує зростати. Найбільш активно співпраця розвивається у сферах машинобудування, металургії, харчової промисловості, енергетики, деревообробки, хімічної промисловості та виробництва будівельних матеріалів.

Суттєвий вплив на розвиток міжнародного співробітництва мають процеси інтеграції українських підприємств у європейські виробничі ланцюги. Значна кількість промислових компаній України поступово переходить від сировинної моделі експорту до виробничої кооперації та участі у спільних виробничих проєктах із європейськими партнерами. Особливо це стосується автомобільної промисловості, електротехнічного виробництва та виготовлення комплектуючих для європейських підприємств. Українські компанії дедалі частіше виступають постачальниками продукції та компонентів для підприємств Німеччини, Польщі, Чехії, Словаччини та інших країн ЄС.

Розвиток міжнародної виробничої, інвестиційної та інноваційної співпраці промислових підприємств України протягом останнього десятиріччя супроводжувався значними структурними трансформаціями, зумовленими поглибленням європейської інтеграції, зміною географії зовнішньоекономічних зв'язків, модернізацією виробництва та впливом воєнних викликів. Однією з ключових тенденцій стало зростання обсягів зовнішньої торгівлі з країнами ЄС. Після набуття чинності Угодою про асоціацію між Україною та ЄС українські промислові підприємства отримали ширший доступ до європейського ринку, що сприяло розширенню виробничої кооперації та інтеграції у міжнародні ланцюги доданої вартості. Особливо активно розвивалася співпраця у сферах машинобудування, металургії, електротехнічного виробництва та переробної промисловості. Попри суттєві втрати промислового потенціалу та ускладнення логістичних процесів унаслідок повномасштабної війни, саме європейський напрям співробітництва залишається визначальним для підтримки функціонування промисловості.

Важливою складовою міжнародної співпраці є інвестиційна взаємодія. Прямі іноземні інвестиції з країн ЄС залишаються одним із основних джерел модернізації промислових підприємств України, оновлення технологічної бази та впровадження інновацій. Найбільші обсяги інвестицій традиційно надходили з Нідерландів, Німеччини, Кіпру, Австрії та Франції. Найбільший інтерес європейських інвесторів зосереджений у сферах переробної промисловості, логістики, енергетики та агропромислового комплексу. Особливу роль відіграють спільні підприємства, які сприяють передачі управлінського досвіду, сучасних технологій та європейських стандартів ведення бізнесу. Одним із перспективних напрямів міжнародного співробітництва є технологічна та інноваційна кооперація. Українські промислові підприємства дедалі активніше залучаються до міжнародних грантових програм, інноваційних проєктів ЄС та програм технічної допомоги. Це створює можливості для залучення фінансових ресурсів, модернізації виробництва, розвитку цифрових технологій, підвищення

енергоефективності та екологічної трансформації промисловості. У сучасних умовах особливого значення набуває співпраця у сфері зеленої економіки, декарбонізації виробництва та впровадження принципів сталого розвитку відповідно до європейських екологічних стандартів.

Динаміку основних показників розвитку міжнародної виробничої, інвестиційної та інноваційної співпраці промислових підприємств України наведено у табл. 1.

Аналізування динаміки основних показників розвитку міжнародної виробничої, інвестиційної та інноваційної співпраці промислових підприємств України упродовж 2004–2025 рр. свідчить про суттєві структурні зміни у зовнішньоекономічній орієнтації української промисловості та поступове посилення європейського вектора міжнародного співробітництва. У період 2004–2013 рр. міжнародна активність промислових підприємств України характеризувалася поступовим зростанням обсягів експорту промислової продукції, залученням іноземних інвестицій та активізацією інноваційної діяльності.

Таблиця 1

Динаміка основних показників розвитку міжнародної виробничої, інвестиційної та інноваційної співпраці промислових підприємств України за період 2004-2025 рр.

Роки	**Частка ЄС у зовнішній торгівлі товарами України, %**	**Обсяг експорту промислової продукції до ЄС, млрд. дол. США**	**Обсяг прямих іноземних інвестицій з країн ЄС в економіку України, млрд. дол. США**	**Кількість спільних підприємств з іноземним капіталом, од.**	**Частка інноваційно активних промислових підприємств України, %**
2004	29,5	18,2	3,8	5600	10,0
2005	30,4	22,4	4,94	6200	11,9
2006	31,8	27,1	12,06	6700	11,2
2007	33,1	34,5	16,25	7300	14,2
2008	35,2	38,9	22,9	7800	13,0
2009	29,4	24,0	28,13	7600	12,8
2010	30,1	29,1	31,54	7900	13,8
2011	31,0	35,3	36,96	8200	16,2
2012	31,5	36,1	39,27	8500	17,4
2013	32,4	33,8	41,13	8600	16,8
2014	34,1	27,9	41,03	7900	16,1
2015	37,5	13,0	29,31	7600	17,3
2016	40,0	13,5	31,25	7500	18,9
2017	41,3	17,5	31,6	7700	16,2
2018	42,6	20,2	32,34	7900	16,4
2019	41,5	20,7	35,82	8100	15,8
2020	40,7	18,6	34,87	7900	14,9
2021	39,8	24,1	36,73	8300	16,8

Роки	Частка ЄС у зовнішній торгівлі товарами України, %	Обсяг експорту промислової продукції до ЄС, млрд. дол. США	Обсяг прямих іноземних інвестицій з країн ЄС в економіку України, млрд. дол. США	Кількість спільних підприємств з іноземним капіталом, од.	Частка інноваційно активних промислових підприємств України, %
2022	55,0	20,4	31,05	7600	13,5
2023	56,2	22,8	32,52	7800	14,2
2024	57,1	24,6	34,14	8000	15,1
2025	58	24,8	36,87	8200	15,8

Примітки: сформовано авторами на основі даних [17-19]

Частка ЄС у зовнішній торгівлі України за цей період зросла з 29,5 % до 32,4 %, що свідчить про поступове поглиблення економічних зв'язків із європейськими країнами. Водночас обсяг експорту промислової продукції до ЄС зріс майже вдвічі — з 18,2 млрд. дол. США у 2004 р. до 33,8 млрд. дол. США у 2013 р. Значно збільшилися й обсяги прямих іноземних інвестицій з країн ЄС — із 3,8 млрд. дол. США до понад 41 млрд дол. США. Позитивною тенденцією стало також зростання кількості спільних підприємств з іноземним капіталом та підвищення частки інноваційно активних промислових підприємств із 10 % до 16,8 %.

Після 2014 р. розвиток міжнародної співпраці промислових підприємств України відбувався в умовах кардинальної переорієнтації зовнішньоекономічних зв'язків у напрямі ЄС. Підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС та функціонування поглибленої і всеохоплюючої зони вільної торгівлі стали важливими чинниками активізації європейської інтеграції. Частка ЄС у зовнішній торгівлі України зросла з 34,1 % у 2014 р. до 58 % у 2025 р., що підтверджує посилення залежності зовнішньоекономічної діяльності України від європейського ринку. Попри складні економічні умови та воєнні виклики, упродовж 2015–2025 рр. спостерігалося поступове відновлення обсягів експорту промислової продукції до ЄС. Після різкого скорочення у 2015 р. до 13 млрд. дол. США у наступні роки відбулося поступове зростання цього показника до 24,8 млрд. дол. США у 2025 р. Це свідчить про адаптацію українських підприємств до нових умов функціонування та розширення виробничої кооперації з європейськими партнерами.

Обсяги прямих іноземних інвестицій з країн ЄС після 2014 р. залишалися нестабільними через політичну та економічну нестабільність, однак європейські країни продовжували залишатися основними інвесторами української економіки. Водночас кількість спільних підприємств після певного скорочення у 2014–2016 рр. поступово почала відновлюватися, що свідчить про збереження інтересу європейського бізнесу до співпраці з українськими підприємствами. Частка інноваційно активних промислових підприємств упродовж усього досліджуваного періоду залишалася відносно невисокою та коливалася в межах

13–19 %. Це свідчить про наявність системних проблем у сфері технологічної модернізації промисловості, недостатній рівень фінансування інновацій та обмежену інтеграцію підприємств у міжнародні науково-технологічні мережі.

На рис.1. подано порівняння частки ЄС у зовнішній торгівлі України в 2013 р., 2021 р. та 2024 р.

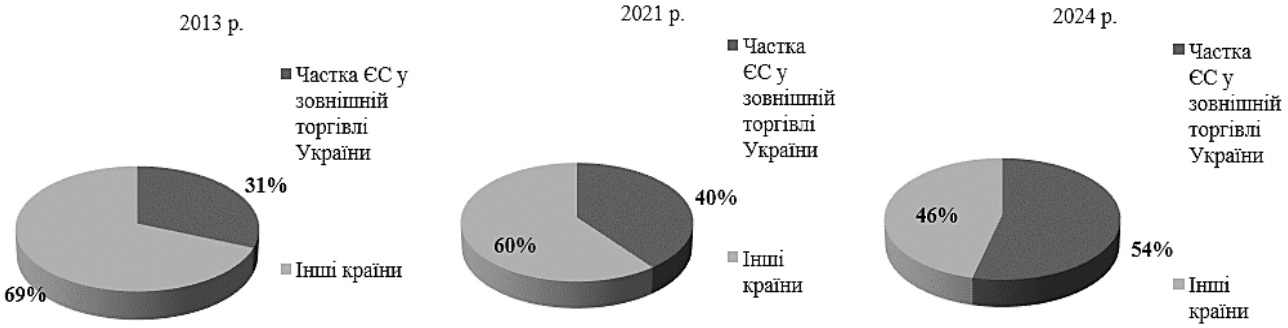

Рис. 1. Порівняння частки ЄС у зовнішній торгівлі України в 2013 р., 2021 р. та 2024 р.

Примітки: сформовано авторами на основі даних Державної служби статистики [17]

Рис. 1 демонструє стійку тенденцію до зростання частки ЄС у зовнішній торгівлі України впродовж 2013–2024 рр. Якщо у 2013 р. частка ЄС становила 31 %, то у 2021 р. вона зросла до 40 %, а у 2024 р. досягла 46 %, що свідчить про поступове поглиблення економічної інтеграції України з європейським ринком. Водночас частка інших країн у структурі зовнішньої торгівлі поступово скорочується, що підтверджує переорієнтацію зовнішньоекономічних зв'язків України на країни ЄС. В цілому сучасні тенденції розвитку міжнародної співпраці промислових підприємств України свідчать про поступове посилення виробничої кооперації з європейськими партнерами, зростання ролі інвестиційного та технологічного співробітництва, а також активізацію інтеграційних процесів у сфері інноваційної діяльності. Разом із тим подальший розвиток міжнародного співробітництва значною мірою залежатиме від темпів післявоєнного відновлення економіки, модернізації виробництва, покращення інвестиційного клімату та здатності українських підприємств адаптуватися до європейських стандартів ведення бізнесу.

В цілому європейська інтеграція суттєво вплинула на трансформацію діяльності промислових підприємств України, насамперед у контексті підвищення їх конкурентоспроможності та активізації міжнародної діяльності. Інтеграційні процеси стали стимулом для структурних змін у промисловості, орієнтації підприємств на європейські стандарти функціонування та посилення їх участі у міжнародному економічному середовищі. Одним із головних результатів європейської інтеграції стало підвищення вимог до якості продукції та ефективності виробничих процесів. Для збереження позицій на європейському ринку українські підприємства були змушені адаптувати виробництво до технічних регламентів і стандартів ЄС, впроваджувати сучасні системи

управління якістю, модернізувати обладнання та вдосконалювати організацію виробництва. Це сприяло поступовому зростанню конкурентоспроможності окремих секторів промисловості та підвищенню рівня технологічної культури виробництва. Позитивний вплив інтеграційних процесів простежується також у зміні підходів до управління підприємствами. Поширення європейських практик корпоративного управління, стратегічного планування, енергоефективності та екологічної відповідальності сприяло формуванню більш адаптивних моделей функціонування промислових підприємств. Особливо це проявилося у підприємств, які співпрацюють із європейськими компаніями або входять до міжнародних виробничих мереж. Важливим наслідком європейської інтеграції також стало розширення міжнародної активності підприємств. Українські виробники активніше залучаються до участі у міжнародних виставках, галузевих форумах, інноваційних програмах та транскордонних проєктах. Зросла кількість партнерських зв'язків між українськими та європейськими підприємствами, що сприяє обміну досвідом, поширенню сучасних технологій і формуванню нових каналів економічної взаємодії.

Поступово змінюється і структура міжнародного співробітництва промислових підприємств. Якщо раніше переважала орієнтація на експорт сировини та продукції з низьким рівнем переробки, то сьогодні спостерігається зростання ролі виробничої кооперації, виготовлення комплектуючих, спільної реалізації інвестиційних та інноваційних проєктів. Це створює передумови для підвищення доданої вартості української продукції та зміцнення позицій підприємств у міжнародних виробничих ланцюгах. Суттєве значення для розвитку міжнародного співробітництва мають і прикордонні регіони та єврорегіони, які виступають платформою для реалізації спільних інфраструктурних, інноваційних та інвестиційних проєктів. Активізація транскордонного співробітництва сприяє розвитку малого та середнього промислового бізнесу, покращенню транспортної інфраструктури та розширенню економічних контактів між українськими й європейськими підприємствами.

Разом із позитивними змінами інтеграція до європейського економічного простору супроводжується низкою проблем і викликів. Однією з ключових проблем залишається недостатній рівень технологічної модернізації значної частини українських підприємств, що ускладнює їхню конкурентоспроможність на європейському ринку. Додатковими перешкодами є високий рівень зношеності виробничих потужностей, нестача інвестиційних ресурсів, складність адаптації до технічних регламентів та стандартів ЄС, а також обмежений доступ до сучасних технологій і фінансових інструментів розвитку.

Негативний вплив на міжнародну активність промислових підприємств також мали воєнні дії на території України. Руйнування виробничої інфраструктури, порушення логістичних маршрутів, скорочення виробництва та релокація підприємств суттєво ускладнили розвиток міжнародного співробітництва. Частина підприємств зазнала значних втрат або була змушена

переносити виробничі потужності до безпечніших регіонів. Водночас саме європейські партнери стали ключовими учасниками підтримки української економіки, забезпечуючи фінансову, гуманітарну та технічну допомогу, а також сприяючи інтеграції українських підприємств у нові виробничі та логістичні мережі. Посилення конкуренції на європейському ринку вимагає від українських підприємств високого рівня адаптивності, інноваційності та здатності швидко реагувати на зміни зовнішнього середовища. Підприємства, які не забезпечують належного рівня технологічного оновлення та управлінської модернізації, поступово втрачають конкурентні позиції як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Подальший розвиток міжнародної взаємодії промислових підприємств України з країнами ЄС пов'язаний із поглибленням європейської інтеграції, модернізацією промисловості та адаптацією підприємств до стандартів ЄС. Сучасні трансформаційні процеси створюють нові можливості для розширення міжнародної діяльності, підвищення конкурентоспроможності та технологічного оновлення виробництва. Одним із ключових напрямів активізації співробітництва є інтеграція українських підприємств у європейські виробничі та логістичні ланцюги. Європейські компанії дедалі більше зацікавлені у диверсифікації виробництва та розвитку регіональної кооперації, а Україна завдяки своєму промисловому потенціалу та вигідному географічному положенню може стати важливим учасником цих процесів. Найбільш перспективними сферами співпраці залишаються машинобудування, електротехнічне виробництво, металургія, енергетика та оборонно-промисловий комплекс.

Важливе значення має залучення іноземних інвестицій у модернізацію виробничих потужностей і розвиток високотехнологічних виробництв. Покращення інвестиційного клімату, розвиток індустріальних парків та створення спільних підприємств сприятимуть активізації економічної взаємодії з європейськими партнерами та передачі сучасних технологій. Перспективним напрямом також є інноваційне та технологічне партнерство. Участь українських підприємств у програмах ЄС, грантових ініціативах і науково-дослідних проєктах створює можливості для розвитку цифровізації виробництва, автоматизації, енергоефективності та впровадження екологічно безпечних технологій. Особливо актуальною стає співпраця у сфері зеленої економіки, декарбонізації та сталого розвитку відповідно до європейських екологічних стандартів.

Суттєву роль у розвитку міжнародної співпраці відіграватимуть прикордонні регіони та єврорегіони, які сприяють реалізації спільних інфраструктурних, інвестиційних та інноваційних проєктів. Активізація транскордонного співробітництва створює умови для розвитку малого та середнього промислового бізнесу й розширення економічних контактів із країнами ЄС. Разом із тим подальший розвиток співпраці потребує подолання низки проблем, серед яких технологічне відставання частини підприємств, зношеність виробничих потужностей, нестача інвестиційних ресурсів та складність адаптації до

європейських стандартів. Додаткові труднощі створюють воєнні ризики та логістичні обмеження.

Висновки. Поглиблення інтеграції України до європейського економічного простору створює передумови для модернізації промисловості, розширення міжнародної кооперації та підвищення конкурентоспроможності українських підприємств. Ефективність цього процесу залежатиме від темпів післявоєнного відновлення економіки, активізації інвестиційної діяльності та здатності підприємств адаптуватися до сучасних вимог європейського ринку. Перспективи подальших досліджень пов'язані з поглибленим аналізуванням механізмів інтеграції українських промислових підприємств у європейські виробничі та інноваційні ланцюги, а також оцінюванням впливу післявоєнного відновлення економіки на розвиток міжнародного співробітництва України з країнами ЄС.

Література:

1. Артьомов І. В. Транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України: монографія. Ужгород, 2009. 257 с.

2. Павлюк Т. Г. Міжнародне співробітництво у сфері прикордонного контролю в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції України. *Національні інтереси Україн*и. 2026. № 5 (22). URL: https://dspace.nadpsu.edu.ua/bitstream/123456789/7439/1/18_%d0%a1%d1%82%d0%b0%d1%82%d1%82%d1%8f_%d0%9d%d0%86_18.05.26.pdf (дата звернення: 15.04.2026).

3. Блик Ю. О. Міжнародне співробітництво у сфері прикордонного контролю. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 6. с. 234–240.

4. Моца А. Інтеграція як особлива форма міжнародного співробітництва держав. *Юридична Україна*. 2012. № 12. с. 117–122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2012_12_22 (дата звернення: 15.04.2026).

5. Андросова Т. В., Янчев А. В., Козуб В. О. Європейська інтеграція : навч.-метод. посіб. Харків, 2012. 202 с. URL: https://repo.btu.kharkiv.ua/server/api/core/bitstreams/061ad788-1ea1-4fe0-ae35-3cad26f2b601/content (дата звернення: 15.04.2026).

6. Смєсова В. Л., Чергик М. В., Геращенко С. О., Шагоян С. М. Економічна інтеграція європейських країн та її вплив на позицію ЄС на світовому товарному ринку. *Економічний вісник Дніпровської політехніки*. 2025. № 1. С. 15–26. URL: https://ev.nmu.org.ua/docs/2025/1/EV20251_015-027.pdf (дата звернення: 15.04.2026).

7. Клімова Г. П. Міжнародна інтеграція: концептуальний вимір. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2025. Т. 64, № 1. С. 159–172.

8. Федунь О. В. Зелене відновлення та європейська інтеграція України на засадах сталого розвитку. *Політикус*. 2025. № 3. С. 194–202.

9. Пасічник В. Єврорегіони як форма розвитку міжрегіональної взаємодії в контексті європейської інтеграції України. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2025. № 34. С. 410–417.

10. Hayward J. (ed.). Industrial Enterprise and European Integration: From National to International Champions in Western Europe. Oxford : Oxford University Press, 1995. 352 p. https://doi.org/10.1093/oso/9780198279723.001.0001 (дата звернення: 15.04.2026).

11. Radosevic S., Sadowski B. M. (eds.). International Industrial Networks and Industrial Restructuring in Central and Eastern Europe. New York : Springer, 2004. 250 p.

12. Marginson P., Sisson K. European Integration and Industrial Relations: Multi-Level Governance in the Making. London : Palgrave Macmillan, 2004. 360 p.

13. Davies S., Lyons B. Industrial Organization in the European Union. Oxford : Oxford University Press, 1996. 336 p.

14. Hunya G. (ed.). Integration Through Foreign Direct Investment: Making Central European Industries Competitive. Cheltenham : Edward Elgar Publishing, 2000. 272 p.

15. Fiott D. Defence Industrial Cooperation in the European Union: The State, the Firm and Europe. London : Routledge, 2019. 202 p.

16. Woolcock S., Wallace H. European Community Regulation and National Enterprise. Oxford : Oxford University Press, 1995.

17. Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 18.04.2026).

18. Energy Map. Прямі іноземні інвестиції у видобувну та переробну промисловість України. URL: https://map.ua-energy.org/uk/datasets/46b9ce1b-ba43-4818-8b9b-6939e20e5439 (дата звернення: 18.04.2026).

19. EUROSTAT. URL: https://ec.europa.eu/eurostat (дата звернення: 21.04.2026).

***References**:*

1. Artomov, I. V. (2009). *Transkordonne spivrobitnytstvo v yevrointehratsiinii stratehii Ukrainy* [Cross-border cooperation in the European integration strategy of Ukraine]. Uzhhorod [in Ukrainian].

2. Pavliuk, T. H. (2026). Mizhnarodne spivrobitnytstvo u sferi prykordonnoho kontroliu v konteksti yevropeiskoi ta yevroatlantychnoi intehratsii Ukrainy [International cooperation in the field of border control in the context of European and Euro-Atlantic integration of Ukraine]. *Natsionalni interesy Ukrainy – National Interests of Ukraine, 5* (22). Retrieved from https://dspace.nadpsu.edu.ua/bitstream/123456789/7439/1/18_%d0%a1%d1%82%d0%b0%d1%82%d1%82%d1%8f_%d0%9d%d0%86_18.05.26.pdf [in Ukrainian].

3. Blyk, Yu. O. (2024). Mizhnarodne spivrobitnytstvo u sferi prykordonnoho kontroliu [International cooperation in the field of border control]. *Aktualni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii – Actual Problems of Domestic Jurisprudence, 6*, 234–240 [in Ukrainian].

4. Motsa, A. (2012). Intehratsiia yak osoblyva forma mizhnarodnoho spivrobitnytstva derzhav [Integration as a special form of international cooperation of states]. *Yurydychna Ukraina – Legal Ukraine, 12*, 117–122. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2012_12_22 [in Ukrainian].

5. Androsova, T. V., Yanchev, A. V., & Kozub, V. O. (2012). *Yevropeiska intehratsiia* [European integration]. Kharkiv. Retrieved from https://repo.btu.kharkiv.ua/server/api/core/bitstreams/061ad788-1ea1-4fe0-ae35-3cad26f2b601/content [in Ukrainian].

6. Smiesova, V. L., Cherhyk, M. V., Herashchenko, S. O., & Shahoian, S. M. (2025). Ekonomichna intehratsiia yevropeiskykh krain ta yii vplyv na pozytsiiu YeS na svitovomu tovarnomu rynku [Economic integration of European countries and its impact on the EU position in the global commodity market]. *Ekonomichnyi visnyk Dniprovskoi politekhniky – Economic Bulletin of Dnipro Polytechnic, 1*, 15–26. Retrieved from https://ev.nmu.org.ua/docs/2025/1/EV20251_015-027.pdf [in Ukrainian].

7. Klimova, H. P. (2025). Mizhnarodna intehratsiia: kontseptualnyi vymir [International integration: conceptual dimension]. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Seriia: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia – Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology, 64* (1), 159–172 [in Ukrainian].

8. Fedun, O. V. (2025). Zelene vidnovlennia ta yevropeiska intehratsiia Ukrainy na zasadakh staloho rozvytku [Green recovery and European integration of Ukraine on the principles of sustainable development]. *Politykus – Politicus, 3*, 194–202 [in Ukrainian].

9. Pasichnyk, V. (2025). Yevrorehiony yak forma rozvytku mizhrehionalnoi vzaiemodii v konteksti yevropeiskoi intehratsii Ukrainy [Euroregions as a form of development of interregional interaction in the context of European integration of Ukraine]. *Teoretychni ta prykladni pytannia derzhavotvorennia – Theoretical and Applied Issues of State Formation, 34*, 410–417 [in Ukrainian].

10. Hayward, J. (Ed.). (1995). *Industrial enterprise and European integration: From national to international champions in Western Europe*. Oxford: Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oso/9780198279723.001.0001

11. Radosevic, S., & Sadowski, B. M. (Eds.). (2004). *International industrial networks and industrial restructuring in Central and Eastern Europe*. New York: Springer.

12. Marginson, P., & Sisson, K. (2004). *European integration and industrial relations: Multi-level governance in the making*. London: Palgrave Macmillan.

13. Davies, S., & Lyons, B. (1996). *Industrial organization in the European Union*. Oxford: Oxford University Press.

14. Hunya, G. (Ed.). (2000). *Integration through foreign direct investment: Making Central European industries competitive*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

15. Fiott, D. (2019). *Defence industrial cooperation in the European Union: The state, the firm and Europe*. London: Routledge.

16. Woolcock, S., & Wallace, H. (1995). *European Community regulation and national enterprise*. Oxford: Oxford University Press.

17. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy* [State Statistics Service of Ukraine]. ukrstat.gov.ua. Retrieved from https://www.ukrstat.gov.ua [in Ukrainian].

18. Energy Map. (n.d.). *Priami inozemni investytsii u vydobuvnu ta pererobnu promyslovist Ukrainy* [Foreign direct investment in the extractive and processing industry of Ukraine]. Retrieved from https://map.ua-energy.org/uk/datasets/46b9ce1b-ba43-4818-8b9b-6939e20e5439 [in Ukr].

19. *EUROSTAT*. (n.d.). Retrieved from https://ec.europa.eu/eurostat

Дата першого надходження статті до видання: 13.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.05.2026

УДК 338.43

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-3023-3036

Космідайло Інна Василівна кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту, фінансів та інформаційних технологій, директор Уманської філії ПВНЗ «Європейський університет», Уманська філія ПВНЗ «Європейський університет», м. Умань, https://orcid.org/0000-0003-2836-3033

Маковійчук Олександр Васильович аспірант, ПВНЗ «Європейський університет», м. Київ, https://orcid.org/0009-0001-7473-2277

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ІННОВАЦІЙНОГО ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ТА ПОВОЄННОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Анотація. У статті досліджено стратегічні напрями інноваційного та сталого розвитку сільськогосподарських підприємств України в умовах цифровізації економіки, післявоєнної трансформації та посилення глобальних екологічних викликів. Обґрунтовано, що сучасний розвиток аграрного сектору відбувається під впливом масштабних структурних змін, які потребують впровадження нових підходів до управління підприємствами, модернізації виробничих процесів та інтеграції інноваційних технологій у систему господарювання. Визначено ключові фактори, що впливають на функціонування сільськогосподарських підприємств, серед яких цифровізація, глобалізація ринків, воєнні ризики, екологічні обмеження та необхідність адаптації до європейських стандартів розвитку аграрного сектору.

Проаналізовано сучасний стан інноваційної активності аграрних підприємств України та основні тенденції цифрової трансформації сільського господарства. Встановлено, що використання систем точного землеробства, GPS-моніторингу, безпілотних технологій, автоматизованих систем управління та аналітичних цифрових платформ сприяє підвищенню ефективності виробництва, оптимізації використання ресурсів і зміцненню конкурентоспроможності аграрного сектору. Разом із тим визначено основні проблеми цифровізації, зокрема недостатній рівень фінансового забезпечення, дефіцит кваліфікованих кадрів та нерівномірний розвиток цифрової інфраструктури в сільській місцевості.

Особливу увагу приділено питанням забезпечення сталого розвитку сільськогосподарських підприємств на основі поєднання економічної ефективності, екологічної безпеки та соціальної відповідальності. Доведено необхідність впровадження ресурсозберігаючих технологій, розвитку органічного виробництва, використання альтернативних джерел енергії та раціонального

використання природних ресурсів. Обґрунтовано значення інвестиційного забезпечення, державно-приватного партнерства та міжнародної фінансової підтримки у процесі післявоєнного відновлення аграрного сектору України.

Запропоновано комплексну модель стратегічного розвитку сільськогосподарських підприємств, яка передбачає інтеграцію інноваційної, економічної, екологічної та соціальної складових управління.

Ключові слова: сільськогосподарські підприємства, інноваційний розвиток, сталий розвиток, цифровізація, аграрний сектор, інвестиції, екологізація, конкурентоспроможність, післявоєнне відновлення, стратегічне управління.

Kosmidailo Inna Vasylivna PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management, Finance and Information Technologies, Director of the Uman Branch of the Private Higher Educational Institution “European University”, Private Higher Education Institution “European University”, Uman, https://orcid.org/0000-0003-2836-3033

Makoviichuk Oleksandr Vasylovych PhD Student, Private Higher Educational Institution «European University», Kyiv, https://orcid.org/0009-0001-7473-2277

STRATEGIC DIRECTIONS OF INNOVATIVE AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES OF UKRAINE UNDER CONDITIONS OF DIGITALIZATION AND POST-WAR TRANSFORMATION

Abstract. The article examines the strategic directions of innovative and sustainable development of agricultural enterprises in Ukraine under conditions of economic digitalization, post-war transformation, and increasing global environmental challenges. It is substantiated that the modern development of the agricultural sector takes place under the influence of large-scale structural changes that require the implementation of new approaches to enterprise management, modernization of production processes, and integration of innovative technologies into economic activity. The key factors influencing the functioning of agricultural enterprises are identified, including digitalization, market globalization, war-related risks, environmental constraints, and the need to adapt to European standards of agricultural sector development.

The current state of innovative activity of Ukrainian agricultural enterprises and the main trends in the digital transformation of agriculture are analyzed. It has been established that the use of precision farming systems, GPS monitoring, unmanned technologies, automated management systems, and analytical digital platforms contributes to increasing production efficiency, optimizing resource utilization, and strengthening the competitiveness of the agricultural sector. At the same time, the main

problems of digitalization have been identified, including insufficient financial support, a shortage of qualified personnel, and uneven development of digital infrastructure in rural areas.

Special attention is paid to ensuring the sustainable development of agricultural enterprises based on the combination of economic efficiency, environmental safety, and social responsibility. The necessity of implementing resource-saving technologies, developing organic production, using alternative energy sources, and rational utilization of natural resources is substantiated. The importance of investment support, public-private partnerships, and international financial assistance in the process of post-war recovery of Ukraine's agricultural sector is emphasized.

A comprehensive model for the strategic development of agricultural enterprises has been proposed, which provides for the integration of innovative, economic, environmental, and social components of management.

Keywords: agricultural enterprises, innovative development, sustainable development, digitalization, agricultural sector, investments, environmentalization, competitiveness, post-war recovery, strategic management.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток аграрного сектору України характеризується значними трансформаційними процесами, що пов'язані із цифровізацією економіки, глобалізаційними змінами, екологічними викликами та наслідками воєнних дій. У сучасних умовах сільськогосподарські підприємства функціонують у складному та нестабільному економічному середовищі, яке вимагає постійної адаптації до нових умов господарювання, впровадження інноваційних технологій та формування ефективної системи стратегічного управління.

Аграрний сектор є однією з ключових складових національної економіки України, оскільки забезпечує продовольчу безпеку держави, формує значну частку валютних надходжень від експорту продукції та створює умови для розвитку сільських територій. Проте сучасні умови господарювання супроводжуються низкою проблем, серед яких особливе місце займають скорочення інвестиційної активності, руйнування логістичної інфраструктури, зростання виробничих витрат, дефіцит трудових ресурсів та погіршення екологічного стану природних ресурсів.

В умовах цифрової трансформації економіки особливої актуальності набуває проблема забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств на основі впровадження сучасних інформаційних технологій, автоматизації виробничих процесів та розвитку інноваційної діяльності. Як зазначає О. Л. Богашко, інноваційний розвиток підприємництва є визначальним фактором підвищення ефективності функціонування підприємств та забезпечення їх адаптації до сучасних технологічних змін [1].

Водночас сучасний розвиток аграрного сектору повинен базуватися не лише на економічній ефективності виробництва, а й на принципах сталого

розвитку, що передбачають поєднання економічних, екологічних та соціальних складових господарської діяльності.

У сучасних умовах особливого значення набувають питання раціонального використання земельних ресурсів, впровадження ресурсозберігаючих технологій, розвитку органічного виробництва та забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарського виробництва.

Важливою проблемою є також необхідність адаптації аграрного сектору України до вимог європейського економічного простору. Євроінтеграційні процеси потребують модернізації системи державного регулювання аграрного сектору, впровадження міжнародних стандартів якості продукції та розвитку сучасної інноваційної інфраструктури.

Таким чином, необхідність формування ефективної системи стратегічного управління інноваційним та сталим розвитком сільськогосподарських підприємств обумовлює актуальність проведення даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств та забезпечення їх сталого функціонування досліджуються багатьма вітчизняними науковцями. Значний внесок у дослідження інноваційного розвитку підприємництва здійснив О. Л. Богашко, який визначив основні аспекти інноваційного розвитку підприємств у сучасних умовах технологічних трансформацій та обґрунтував роль інновацій як ключового чинника конкурентоспроможності суб'єктів господарювання [1].

Питання цифровізації аграрного сектору та формування стратегічних напрямів розвитку аграрних підприємств досліджували М. І. Бурдяк та І. В. Томашук. Науковці наголошують на необхідності активного впровадження цифрових технологій у систему управління сільськогосподарськими підприємствами та розвитку цифрової інфраструктури аграрного сектору [2].

Проблеми розвитку сільськогосподарських підприємств в умовах війни досліджували О. Гривківська та Р. Карпінський. Автори визначили ключові проблеми функціонування аграрного сектору у кризових умовах та обґрунтували напрями післявоєнного відновлення сільськогосподарського виробництва [3]. Важливе значення мають праці С. М. Кваша та В. Л. Вакуленко, присвячені аналізу спільної аграрної політики Європейського Союзу та перспективам її впровадження в Україні [5].

Вагомий внесок у дослідження механізмів фінансування інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств здійснили Ю. Коваленко та Є. Гримак, які визначили перспективні напрями інвестиційного забезпечення аграрного сектору у післявоєнний період [7]. Питання управління сталим розвитком аграрних підприємств розглядаються у працях О. О. Надводнюк, який визначив сутність сталого розвитку сільськогосподарських підприємств та механізми інтеграції економічних, соціальних та екологічних складових управління [9].

Попри значну кількість наукових досліджень, питання комплексного поєднання інноваційного розвитку, цифровізації та принципів сталого розвитку сільськогосподарських підприємств в умовах післявоєнного відновлення залишаються недостатньо дослідженими.

Мета статті. Метою статті є дослідження стратегічних напрямів інноваційного та сталого розвитку сільськогосподарських підприємств України в умовах цифровізації економіки та післявоєнної трансформації, а також обґрунтування механізмів підвищення ефективності функціонування аграрного сектору на основі впровадження інноваційних технологій, екологізації виробництва та розвитку інвестиційного забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Сучасний розвиток аграрного сектору України відбувається під впливом значної кількості внутрішніх та зовнішніх факторів, які визначають необхідність трансформації традиційної моделі ведення сільськогосподарського виробництва. До основних факторів впливу слід віднести цифровізацію економіки, глобалізацію ринків, екологічні виклики, зміни клімату, наслідки воєнних дій та необхідність інтеграції України у європейський економічний простір.

Як зазначають М. І. Бурдяк та І. В. Томашук, цифровізація аграрного сектору є одним із ключових чинників забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств [2]. Сучасні цифрові технології забезпечують підвищення ефективності управління виробничими процесами, оптимізацію використання ресурсів та мінімізацію виробничих витрат.

У сучасних умовах сільськогосподарські підприємства активно впроваджують системи точного землеробства, GPS-моніторинг, дрони, автоматизовані системи управління технікою та цифрові платформи аналізу даних.

Використання таких технологій дозволяє здійснювати моніторинг стану посівів, визначати оптимальні строки проведення польових робіт, прогнозувати врожайність та забезпечувати раціональне використання матеріальних ресурсів (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка основних показників розвитку аграрного сектору України

Показник	2021	2022	2023	2024	2025*
Валова продукція сільського господарства, млрд грн	699,1	612,1	688,4	742,5	781,2
Частка аграрного сектору у ВВП, %	10,9	8,6	9,4	10,1	10,5
Експорт аграрної продукції, млрд дол. США	27,7	23,4	24,7	26,8	28,1
Капітальні інвестиції у сільське господарство, млрд грн	68,5	50,2	57,6	63,9	71,4
Рентабельність операційної діяльності, %	18,6	13,2	15,1	17,4	18,1

*Джерело: сформовано авторами за даними [4]; *прогнозні значення.*

Аналіз наведених показників свідчить про суттєвий вплив воєнних дій на функціонування аграрного сектору у 2022 році. Зокрема, спостерігалося скорочення обсягів валової продукції сільського господарства, зниження рівня інвестиційної активності та погіршення фінансових результатів діяльності підприємств. Водночас у 2023–2025 роках спостерігається поступове відновлення сільськогосподарського виробництва та зростання основних економічних показників.

Продовжуючи дослідження стратегічних напрямів розвитку сільськогосподарських підприємств України, слід зазначити, що важливим чинником забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектору є активізація інноваційної діяльності та впровадження сучасних цифрових технологій у систему управління підприємствами. У сучасних умовах сільськогосподарське виробництво поступово переходить до моделі «розумного сільського господарства», яка базується на використанні інформаційних технологій, автоматизації виробничих процесів та аналітичних систем управління.

Як зазначає О. Л. Богашко, інноваційний розвиток підприємництва є складним багатокомпонентним процесом, що передбачає впровадження нових технологій, удосконалення управлінських механізмів та розвиток інноваційної інфраструктури [1]. У сучасних умовах саме інновації забезпечують можливість підвищення ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств та адаптації до змін зовнішнього середовища.

Використання сучасних цифрових технологій у аграрному секторі дозволяє значно підвищити продуктивність виробництва та оптимізувати використання матеріальних ресурсів. Особливого значення набуває впровадження систем точного землеробства, які забезпечують автоматизований контроль за станом ґрунтів, рівнем вологості, використанням добрив та засобів захисту рослин. Такі системи дозволяють мінімізувати витрати виробництва та підвищити врожайність сільськогосподарських культур.

Суттєву роль у процесі цифровізації аграрного сектору відіграє використання безпілотних технологій та систем супутникового моніторингу. Дрони використовуються для аналізу стану посівів, контролю рівня захворюваності рослин, моніторингу використання земельних ресурсів та проведення аерофотозйомки. Впровадження таких технологій дозволяє сільськогосподарським підприємствам оперативно реагувати на зміни виробничої ситуації та забезпечувати ефективне управління сільськогосподарським виробництвом (табл. 2).

Таблиця 2

Показники цифровізації та інноваційної активності сільськогосподарських підприємств України

Показник	2021	2022	2023	2024	2025*
Частка підприємств, що використовують GPS-моніторинг, %	32,4	35,1	39,7	45,8	52,3

Показник	2021	2022	2023	2024	2025*
Частка підприємств, що використовують дрони, %	11,2	14,8	19,5	24,6	31,2
Частка підприємств, що використовують системи точного землеробства, %	18,3	20,6	25,4	31,8	38,5
Обсяг інвестицій у цифрові технології, млрд грн	5,1	4,2	5,8	7,4	9,1
Частка інноваційно активних підприємств, %	16,7	15,3	18,2	21,6	24,9

*Джерело: сформовано авторами за даними [4]; *прогнозні значення.*

Наведені показники свідчать про поступове зростання рівня цифровізації аграрного сектору України. Незважаючи на складні умови функціонування економіки, сільськогосподарські підприємства продовжують впроваджувати сучасні цифрові технології та автоматизовані системи управління виробництвом. Особливо динамічно зростає використання систем точного землеробства та безпілотних технологій.

Водночас процес цифрової трансформації аграрного сектору супроводжується низкою проблем. Серед основних перешкод слід виокремити недостатній рівень фінансового забезпечення, високу вартість сучасного обладнання, дефіцит кваліфікованих кадрів та нерівномірний розвиток цифрової інфраструктури у сільській місцевості.

Важливим напрямом розвитку сільськогосподарських підприємств є забезпечення фінансової стійкості та формування ефективної системи інвестиційного забезпечення. Як зазначають Ю. Коваленко та Є. Гримак, у післявоєнний період важливого значення набуває активізація інвестиційної діяльності та залучення міжнародної фінансової допомоги для відновлення аграрної інфраструктури [7].

Сучасні сільськогосподарські підприємства потребують значних інвестицій для: модернізації технічного забезпечення; розвитку цифрової інфраструктури; впровадження інноваційних технологій; розвитку систем логістики; будівництва елеваторних потужностей; відновлення зрошувальних систем.

Одним із перспективних напрямів розвитку аграрного сектору є формування механізмів державно-приватного партнерства. Така форма співпраці дозволяє поєднати можливості державного фінансування із ресурсами приватного бізнесу та міжнародних фінансових організацій. У сучасних умовах це є важливою передумовою післявоєнного відновлення аграрної інфраструктури України.

Важливу роль у забезпеченні сталого розвитку сільськогосподарських підприємств відіграє екологізація виробництва. У сучасних умовах аграрний сектор є одним із найбільших користувачів природних ресурсів, що обумовлює необхідність впровадження екологічно безпечних технологій виробництва та раціонального використання земельних ресурсів.

Як зазначає Т. А. Клочко, сталий розвиток аграрного виробництва повинен базуватися на поєднанні економічної ефективності із забезпеченням екологічної безпеки та соціальної стабільності [6]. У сучасних умовах особливого значення набувають питання збереження родючості ґрунтів, мінімізації ерозійних процесів, раціонального використання водних ресурсів та зниження рівня забруднення навколишнього середовища (рис. 1).

Важливим напрямом екологізації аграрного виробництва є розвиток органічного землеробства. Органічне виробництво передбачає використання екологічно безпечних методів ведення господарської діяльності, мінімізацію використання хімічних добрив та забезпечення високої якості продукції.

У сучасних умовах особливого значення набуває розвиток біоенергетики. Використання відходів аграрного виробництва для виробництва біогазу та альтернативних видів палива дозволяє не лише знизити рівень негативного впливу на навколишнє середовище, а й підвищити рівень енергетичної незалежності сільськогосподарських підприємств.

Важливим напрямом розвитку аграрного сектору є також адаптація до вимог Спільної аграрної політики Європейського Союзу. Як зазначають С. М. Кваша та В. Л. Вакуленко, європейська модель розвитку аграрного сектору базується на принципах підтримки фермерських господарств, екологізації виробництва та стимулювання інноваційної діяльності [5].

Рис. 1. Система екологічно орієнтованого розвитку сільськогосподарського підприємства

Джерело: розроблено авторами, використовуючи засоби [13]

У сучасних умовах інтеграція України у європейський економічний простір передбачає:

- гармонізацію аграрного законодавства;
- впровадження міжнародних стандартів якості;
- модернізацію системи державної підтримки;
- розвиток цифрової інфраструктури;
- стимулювання екологічно безпечного виробництва;
- розвиток експортного потенціалу аграрного сектору.

Важливою складовою забезпечення сталого розвитку сільськогосподарських підприємств є соціальний аспект функціонування аграрного сектору. Сільське господарство відіграє ключову роль у забезпеченні зайнятості населення сільських територій, формуванні доходів місцевих бюджетів та підтримці соціальної інфраструктури. Саме тому ефективний розвиток сільськогосподарських підприємств безпосередньо впливає на рівень соціальної стабільності та економічного розвитку регіонів.

У сучасних умовах аграрний сектор стикається із низкою соціальних проблем, серед яких особливе місце займають трудова міграція, скорочення чисельності населення сільської місцевості, дефіцит кваліфікованих кадрів та нерівномірний розвиток соціальної інфраструктури. Військові дії також суттєво загострили проблеми кадрового забезпечення аграрного сектору та негативно вплинули на соціально-економічний стан сільських територій.

На думку О. О. Надводнюк, система управління сталим розвитком сільськогосподарських підприємств повинна базуватися на гармонійному поєднанні економічних, екологічних та соціальних інтересів [9]. Це передбачає необхідність розвитку соціальної відповідальності бізнесу, підвищення рівня зайнятості населення та формування сприятливих умов для розвитку сільських територій.

У сучасних умовах важливого значення набуває розвиток людського капіталу аграрного сектору. Ефективне функціонування сільськогосподарських підприємств неможливе без забезпечення високого рівня професійної підготовки працівників, розвитку системи аграрної освіти та впровадження сучасних підходів до управління персоналом.

Сучасний розвиток цифрових технологій формує нові вимоги до професійних компетенцій працівників аграрного сектору. Використання систем точного землеробства, цифрових платформ управління виробництвом та автоматизованих систем контролю потребує високого рівня цифрової грамотності та технічної підготовки персоналу. У зв’язку з цим особливого значення набуває розвиток системи професійного навчання та підвищення кваліфікації працівників аграрного сектору.

Наведені у таблиці 3 показники свідчать про поступове посилення екологічної орієнтації аграрного сектору України. Зростання площ органічного землеробства та збільшення частки використання відновлюваної енергії є

позитивними тенденціями розвитку аграрного виробництва. Водночас скорочення обсягів викидів CO_2 свідчить про впровадження енергоефективних технологій та екологічно безпечних методів виробництва.

Таблиця 3

Екологічні та соціально-економічні показники розвитку аграрного сектору України

Показник	2021	2022	2023	2024	2025*
Площа органічного землеробства, тис. га	462	398	421	457	489
Виробництво органічної продукції, млрд грн	14,6	12,3	13,8	15,4	17,1
Кількість зайнятих у сільському господарстві, млн осіб	2,72	2,51	2,57	2,63	2,69
Частка відновлюваної енергії в аграрному секторі, %	6,8	7,2	8,5	9,7	11,4
Викиди CO_2 у сільському господарстві, млн т	39,4	35,8	34,7	33,1	31,6

*Джерело: сформовано авторами за даними [4]; *прогнозні значення.*

У сучасних умовах важливого значення набуває післявоєнне відновлення аграрного сектору України. Воєнні дії спричинили значні втрати для аграрної інфраструктури, логістичних систем та виробничих потужностей. Значна частина сільськогосподарських земель зазнала мінування та потребує проведення комплексу робіт із розмінування та відновлення.

Як зазначають О. Гривківська та Р. Карпінський, відновлення аграрного сектору України повинно базуватися на комплексному підході, який передбачає модернізацію виробничої інфраструктури, розвиток інноваційної діяльності та активізацію інвестиційних процесів [3].

Одним із ключових напрямів післявоєнного відновлення аграрного сектору є розвиток логістичної інфраструктури. Порушення транспортних ланцюгів та обмеження експорту аграрної продукції суттєво вплинули на фінансовий стан сільськогосподарських підприємств. У зв’язку з цим важливими завданнями є: модернізація транспортної інфраструктури; розвиток залізничної логістики; будівництво нових елеваторних потужностей; розвиток портової інфраструктури; цифровізація логістичних процесів; формування нових експортних маршрутів.

Суттєвого значення набуває також розвиток інвестиційної інфраструктури аграрного сектору. У післявоєнний період особливо актуальним є залучення

міжнародної фінансової допомоги, розвиток грантових програм та стимулювання інвестиційної активності суб'єктів господарювання.

Важливу роль у процесі післявоєнного відновлення аграрного сектору повинна відігравати держава. Державна підтримка має бути спрямована на:

- компенсацію втрат сільськогосподарських підприємств;
- стимулювання інноваційної діяльності;
- розвиток системи пільгового кредитування;
- підтримку фермерських господарств;
- розвиток експортного потенціалу;
- забезпечення продовольчої безпеки держави.

Система стратегічного управління інноваційним та сталим розвитком аграрного підприємства може бути представлена у вигляді комплексної моделі (рис. 2).

Рис. 2. Комплексна модель стратегічного розвитку сільськогосподарського підприємства

Джерело: розроблено авторами, використовуючи засоби [13]

Як зазначають А. І. Орєхова, Л. А. Хромушина та І. О. Голуб, стратегія розвитку сільськогосподарських підприємств повинна формуватися відповідно до глобальних цілей сталого розвитку та сучасних міжнародних стандартів ведення господарської діяльності [10].

Відповідно, у сучасних умовах особливого значення набуває формування ефективної системи стратегічного управління сільськогосподарськими підприємствами, яка повинна забезпечувати інтеграцію інноваційних технологій, цифровізації, екологізації виробництва та соціальної відповідальності бізнесу.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що сучасний розвиток сільськогосподарських підприємств України відбувається в умовах масштабних трансформаційних змін, пов'язаних із цифровізацією економіки, воєнними ризиками, глобальними екологічними викликами та необхідністю адаптації до європейських стандартів ведення господарської діяльності.

Інноваційний розвиток сільськогосподарських підприємств є ключовою передумовою забезпечення їх конкурентоспроможності та ефективності функціонування. Використання цифрових технологій, автоматизованих систем управління, елементів точного землеробства, GPS-моніторингу та штучного інтелекту сприяє оптимізації виробничих процесів, підвищенню продуктивності праці та зменшенню виробничих витрат.

Забезпечення сталого розвитку аграрного сектору потребує інтеграції економічних, екологічних та соціальних складових у систему стратегічного управління підприємствами. Особливого значення набуває розвиток органічного виробництва, впровадження ресурсозберігаючих технологій, використання альтернативних джерел енергії та забезпечення екологічної безпеки аграрного виробництва. Післявоєнне відновлення аграрного сектору України повинно базуватися на активізації інвестиційної діяльності, модернізації інфраструктури, розвитку цифровізації та формуванні ефективної системи державної підтримки сільськогосподарських підприємств.

Перспективами подальших досліджень є розробка практичних механізмів цифрової трансформації аграрного сектору, удосконалення системи фінансування інноваційної діяльності та формування моделей стратегічного управління сталим розвитком сільськогосподарських підприємств України.

Література

1. Богашко О. Л. Основні аспекти інноваційного розвитку підприємництва в сучасних умовах технологічного розвитку. *Економічні горизонти.* № 2(20). С. 83–93. DOI: https://doi.org/10.31499/2616-5236.2(20).2022.263346

2. Бурдяк М. І., Томашук І. В. Концептуальні засади формування стратегічних напрямків розвитку аграрних підприємств в умовах цифровізації економіки. *Бізнес-навігатор.* 2024. Вип. 1 (74). С. 3–16. DOI: https://doi.org/10.32782/business-navigator.74-1

3. Гривківська О., Карпінський Р. Розвиток аграрних підприємств України в умовах війни. *Київський економічний науковий журнал*. 2024. № 6. С. 24–28. https://doi.org/10.32782/2786-765X/2024-6-4

4. *Державна служба статистики України* : офіційний вебсайт. URL: https://stat.gov.ua

5. Кваша С. М., Вакуленко В. Л. Спільна аграрна політика європейського союзу: досвід та перспективи для України. *Інтелект XXI.* 2023. № 4. С. 9–13. DOI: https://doi.org/10.32782/2415-8801/2023-4.2

6. Клочко Т. А. Організаційно-економічне регулювання сталого розвитку аграрного виробництва в Україні. *Трансформаційна економіка*. 2025. № 4(13). С. 119–124. DOI: https://doi.org/10.32782/2786-8141/2025-13-19

7. Коваленко Ю., Гримак Є. Перспективи фінансування інноваційного розвитку аграрних підприємств України у післявоєнний період. *Проблеми і перспективи економіки та управління.* 2025. № 1(41). https://doi.org/10.25140/2411-5215-2025-1(41)-301-312

8. Марценюк О. В., Гаврилюк В. О., Озвенчук О. А. Організаційно-економічне забезпечення інноваційного розвитку фермерських господарств. *Інвестиції: практика та досвід.* 2024. № 16. С. 184–190. DOI: https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.16.184

9. Надводнюк О. О. Теоретико-методичні аспекти управління сталим розвитком аграрних підприємств. *Економіка та управління АПК.* 2022. № 2. С. 124–136. DOI: https://doi.org/10.33245/2310-9262-2022-177-2-124-136

10. Орєхова А. І., Хромушина Л. А., Голуб І. О. Глобальні цілі як основа формування стратегії розвитку аграрних підприємств. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління.* 2024. № 2(43). DOI: https://doi.org/10.32782/easterneurope.43-10

11. Про основні засади державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19

12. Тульчинський Р. Формування стратегії сталого розвитку аграрних підприємств. *Економіка та суспільство*. 2025. № 77. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-77-75

13. *Adobe Firefly* : офіційний сайт. URL: https://www.adobe.com/products/firefly/

References

1 Bohashko, O. L. (2022). Osnovni aspekty innovatsiinoho rozvytku pidpryiemnytstva v suchasnykh umovakh tekhnolohichnoho rozvytku [The main aspects of innovative development of entrepreneurship in modern conditions of technological development]. *Ekonomichni horyzonty – Economic Horizons,* 2(20), 83–93. https://doi.org/10.31499/2616-5236.2(20).2022.263346

2. Burdiak, M. I., & Tomashuk, I. V. (2024). Kontseptualni zasady formuvannia stratehichnykh napriamkiv rozvytku ahrarnykh pidpryiemstv v umovakh tsyfrovizatsii ekonomiky [Conceptual foundations for the formation of strategic directions for the development of agricultural enterprises in the context of digitalisation of the economy]. *Biznes-navihator – Business Navigator,* 1(74), 3–16. https://doi.org/10.32782/business-navigator.74-1

3. Hryvkivska, O., & Karpinskyi, R. (2024). Rozvytok ahrarnykh pidpryiemstv Ukrainy v umovakh viiny [Development of agricultural enterprises in Ukraine during war]. *Kyivskyi ekonomichnyi naukovyi zhurnal – Kyiv Economic Scientific Journal,* 6, 24–28. https://doi.org/ 10.32782/2786-765X/2024-6-4

4. *State Statistics Service of Ukraine*. Official website. https://stat.gov.ua

5. Kvasha, S. M., & Vakulenko, V. L. (2023). Spilna ahrarna polityka Yevropeiskoho soiuzu: dosvid ta perspektyvy dlia Ukrainy [Common agricultural policy of the European Union: experience and prospects for Ukraine]. Intelekt XXI – Intellect XXI, 4, 9–13. https://doi.org/10.32782/2415-8801/2023-4.2

6. Klochko, T. A. (2025). Orhanizatsiino-ekonomichne rehuliuvannia staloho rozvytku ahrarnoho vyrobnytstva v Ukraini [Organizational and economic regulation of sustainable development of agricultural production in Ukraine]. *Transformatsiina ekonomika – Transformational Economy,* 4(13), 119–124. https://doi.org/10.32782/2786-8141/2025-13-19

7. Kovalenko, Yu., & Hrymak, Ye. (2025). Perspektyvy finansuvannia innovatsiinoho rozvytku ahrarnykh pidpryiemstv Ukrainy u pisliavoiennyi period [Prospects for financing innovative development of agricultural enterprises of Ukraine in the post-war period]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and Prospects of Economics and Management,* 1(41). https://doi.org/10.25140/2411-5215-2025-1(41)-301-312

8. Martseniuk, O. V., Gavrilyuk, V. O., & Ozvenchuk, O. A. (2024). Orhanizatsiino-ekonomichne zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku fermerskykh hospodarstv [Organizational and economic ensuring the innovative development of farms]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: Practice and Experience*, 16, 184–190. https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.16.184

9. Nadvodniuk, O. O. (2022). Teoretyko-metodychni aspekty upravlinnia stalym rozvytkom ahrarnykh pidpryiemstv [Theoretical and methodological aspects of sustainable development management of agricultural enterprises]. *Ekonomika ta upravlinnia APK – AIC Economics and Management*, 2, 124–136. https://doi.org/10.33245/2310-9262-2022-177-2-124-136

10. Oriekhova, A. I., Khromushyna, L. A., & Holub, I. O. (2024). Hlobalni tsili yak osnova formuvannia stratehii rozvytku ahrarnykh pidpryiemstv [Global goals as a basis for forming a development strategy for agricultural enterprises]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia – Eastern Europe: Economy, Business and Management*, 2(43). https://doi.org/10.32782/easterneurope.43-10

11. Pro osnovni zasady derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku: Zakon Ukrainy vid 28.02.2019 № 2697-VIII [On the basic principles (strategy) of the state environmental policy of Ukraine until 2030: Law of Ukraine dated February 28, 2019 No. 2697-VIII]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19

12. Tulchinsky, R. (2025). Formuvannia stratehii staloho rozvytku ahrarnykh pidpryiemstv [Formation of a strategy for sustainable development of agricultural enterprises]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 77. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-77-75

13. *Adobe Firefly* : офіційний сайт. URL: https://www.adobe.com/products/firefly/

Дата першого надходження статті до видання: 10.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.05.2026

УДК 336.148:351.712

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-3037-3048

Кривонос Лілія Володимирівна кандидат наук з державного управління, докторант, кафедра обліку та аудиту Державного податкового університету, м. Ірпінь, https://orcid.org/0009-0009-5860-8143

РОЛЬ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ: ФУНКЦІЇ, ПОВНОВАЖЕННЯ, ІНСТРУМЕНТИ

Анотація. У статті обґрунтовано трансформацію ролі органів державного фінансового контролю у сфері публічних закупівель в умовах воєнного стану, посилення євроінтеграційних процесів та завдань повоєнного відновлення національного господарства України. Систематизовано наукові підходи до інтеграції контрольних процедур у систему загального бюджетного менеджменту, досліджено правові межі діяльності суб'єктів контролю та обґрунтовано необхідність імплементації європейських стандартів внутрішнього контролю. Особливу увагу приділено технологічним аспектам цифровізації закупівельного середовища. Доведено, що традиційна тріада контрольних моделей (превентивна, поточна та ретроспективна) демонструє різний рівень макроекономічної ефективності. Обґрунтовано макроекономічну обмеженість ретроспективних перевірок *ex-post* (ревізій та аудитів), оскільки судове стягнення вже завданих бюджету збитків є тривалим і часто неможливим через ліквідацію суб'єктів-порушників. Доведено пріоритетність превентивних механізмів *ex-ante*, економічний зміст яких полягає в захисті ліквідності державного бюджету на етапі планування та оголошення торгів. Розкрито інституційну архітектуру взаємодії контролюючих органів в Україні, яка будується за вертикаллю між Державною аудиторською службою України, Державною казначейською службою та Рахунковою палатою. Відповідно до настанов ОЕСР та принципів програми *SIGMA*, обґрунтовано, що реалізація принципу «співвідношення ціни та якості» (*Value for Money*) в умовах кризи набуває безпекового виміру та вимагає жорсткого нагляду за ціноутворенням і структурою власності постачальників з метою недопущення вимивання капіталу з національної економіки. Змодельовано архітектурні рівні еволюції цифрових інструментів ризик-орієнтованого контролю та структуровано перехід від статичного нагляду до автоматизованого моніторингу на базі платформи Prozorro (зокрема, контролю за змінами істотних умов електронних контрактів за останніми рішеннями ДП «Прозорро»). Зроблено висновок, що ефективність діяльності органів державного фінансового контролю дедалі менше визначається обсягом формальних повноважень, а напряму залежить від їхньої технологічної,

аналітичної та інституційної спроможності діяти на випередження, забезпечуючи ліквідність публічних фінансів та стійкість національного господарства України.

Ключові слова: державний фінансовий контроль, публічні закупівлі, превентивний моніторинг, ризик-орієнтований підхід, електронні контракти, штучний інтелект, Data-driven governance, національне господарство.

Liliia Kryvonos PhD in Public Administration, Doctor's Degree applicant, department of accounting and auditing, State Tax University, Irpin, https://orcid.org/0009-0009-5860-8143

ROLE OF STATE FINANCIAL CONTROL BODIES IN THE FIELD OF PUBLIC PROCUREMENT: FUNCTIONS, POWERS, TOOLS

Abstract: The article substantiates the transformation of the role of state financial control authorities in the field of public procurement under the conditions of martial law, accelerating European integration processes, and the tasks of the post-war recovery of Ukraine's national economy. Scientific approaches to the integration of control procedures into the system of general budget management are systematized, the legal boundaries of the control entities' activities are examined, and the necessity of implementing the European public internal financial control standards is justified. Particular attention is paid to the technological aspects of the procurement environment's digitalization. It is proven that the traditional triad of control models (preventive, interim, and retrospective) demonstrates varying levels of macroeconomic efficiency. The macroeconomic limitations of retrospective ex-post checks (audits and inspections) are substantiated, given that the judicial recovery of damages already inflicted on the budget is time-consuming and often impossible due to the liquidation of violating entities. The priority of ex-ante preventive mechanisms is proven, the economic essence of which lies in protecting the liquidity of the state budget at the stage of planning and announcing tenders.

The institutional architecture of interaction among control authorities in Ukraine, which is built vertically between the State Audit Service of Ukraine, the State Treasury Service, and the Accounting Chamber, is disclosed. The existence of institutional gaps and duplication of functions between compliance audit and performance audit is noted, for the elimination of which the creation of a unified digital circuit of interagency interaction is proposed. In accordance with OECD guidelines and the principles of the SIGMA programme, it is argued that the implementation of the "Value for Money" principle in times of crisis acquires a security dimension and requires strict oversight of pricing and suppliers' ownership structures in order to prevent capital flight from the national economy. The architectural levels of the evolution of digital tools for risk-based control are modeled, and the transition from static oversight to automated monitoring based on the Prozorro platform (in particular, control over changes in the

essential terms of electronic contracts according to the latest decisions of the State Enterprise “Prozorro”) is structured. It is concluded that the effectiveness of state financial control authorities is increasingly less determined by the scope of formal powers, but directly depends on their technological, analytical, and institutional capacity to act proactively, ensuring the liquidity of public finances and the resilience of the national economy of Ukraine.

Keywords: state financial control, public procurement, preventive monitoring, risk-based approach, electronic contracts, artificial intelligence, Data-driven governance, national economy.

Постановка проблеми. В умовах посилення євроінтеграційних процесів України та функціонування держави в умовах воєнного стану суттєво зростає значення ефективного державного фінансового контролю у сфері публічних закупівель. Закупівельна система сьогодні виконує не лише функцію забезпечення потреб державних інституцій, а й виступає одним із ключових механізмів перерозподілу бюджетних ресурсів, підтримки економічної стійкості та забезпечення безперервності функціонування критично важливих секторів. За таких умов питання прозорості, законності та результативності використання публічних коштів набувають стратегічного значення для державного управління. Актуальність дослідження зумовлена тим, що сучасна модель державного фінансового контролю у сфері публічних закупівель перебуває у стані інституційної та функціональної трансформації. Розвиток електронної системи закупівель Prozorro, запровадження ризик-орієнтованого моніторингу, автоматизованих індикаторів ризику та цифрових аналітичних інструментів формують нову парадигму контрольної діяльності, у якій пріоритет зміщується від постфактум виявлення порушень до їх превентивного попередження. Одночасно гармонізація національного законодавства із правом Європейського Союзу актуалізує необхідність переосмислення функцій, повноважень та інструментів органів державного фінансового контролю відповідно до принципів належного врядування, підзвітності та публічної доброчесності.

Особливої ваги зазначена проблематика набуває в умовах повоєнного відновлення, коли масштабність бюджетних видатків, міжнародної фінансової допомоги та відбудовчих програм об’єктивно підвищує ризики неефективного використання ресурсів і корупційних зловживань. У зв’язку з цим ефективність діяльності органів державного фінансового контролю дедалі більше визначається не лише обсягом контрольних повноважень, а й рівнем цифровізації, аналітичної спроможності та здатністю інтегрувати сучасні технології ризик-менеджменту в систему публічних закупівель.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади дослідження фінансового контролю, бюджетного менеджменту та цифровізації регуляторних процесів сформовані у працях провідних вітчизняних та іноземних науковців. Питання трансформації функціонального змісту

контролю та його інтеграції у систему бюджетного управління детально висвітлено у дослідженні Ю. Радіонова. Еволюція правового забезпечення та проблеми нормативного закріплення регуляторних меж контролюючих суб'єктів досліджено В. В. Галуньком та С. О. Мосьондзом. Концептуальні основи реформування системи внутрішнього контролю відповідно до міжнародних та європейських стандартів проаналізовано такими вченими, як Л. Дікань, Є. Дейнеко та Д. Калінкін. Особливості здійснення контрольних функцій у специфічному цифровому середовищі публічних закупівель відображено у наукових пошуках І. Петкової. Значення та функціонал облікових і казначейських систем як базового бар'єра на шляху фінансових порушень обґрунтовано у роботі Л. Сарафян. Глобальний вимір збалансованості наглядових та ринкових важелів державного управління проаналізовано А.Саламом. Питання практичного моделювання ризиків та імплементації проактивних інструментів штучного інтелекту у сфері публічних фінансів розкрито у працях А. Ібітойє, а також висвітлено в аналітично-методологічних матеріалах ОЕСР, програми SIGMA та ДП «Прозорро».

Мета статті полягає у визначенні ролі органів державного фінансового контролю у сфері публічних закупівель, систематизації їхніх сучасних функцій, повноважень та інструментів

Виклад основного матеріалу. Трансформація системи державного фінансового контролю у сфері публічних закупівель є закономірним наслідком змін у механізмах управління публічними фінансами та еволюції підходів до забезпечення ефективності використання бюджетних ресурсів. У сучасних умовах державний фінансовий контроль дедалі більше виходить за межі традиційної ревізійної моделі, орієнтованої переважно на фіксацію вже допущених порушень, та набуває ознак аналітично-превентивного інструменту державного регулювання. Така трансформація обумовлена необхідністю забезпечення не лише формальної законності фінансових операцій, а й економічної результативності використання публічних коштів, особливо в умовах воєнного стану, бюджетних обмежень та масштабних програм відновлення національного господарства.

У науковій літературі державний фінансовий контроль дедалі частіше розглядається не як автономна система процедур ревізій та аудитів, а як інтегрований елемент механізму управління державними фінансами.

Ю. Радіонов наголошує, що контроль виступає одним із ключових важелів забезпечення ефективності бюджетного менеджменту та впливає на результативність управління державними фінансовими ресурсами загалом [1]. Автор підкреслює, що сучасний фінансовий контроль повинен бути орієнтований не лише на виявлення порушень, а й на оцінювання ефективності використання бюджетних коштів та попередження нераціональних витрат.

Впровадження новітніх інформаційних технологій суттєво змінює архітектуру контрольних процедур, перетворюючи їх на динамічні процеси. Як

зазначає І. Петкова, перехід контрольних функцій у цифрове середовище дозволяє здійснювати безперервний моніторинг операцій, забезпечує високу прозорість трансакцій та мінімізує корупційні ризики за рахунок алгоритмізації процесів перевірки учасників [2]. Це дозволяє державним органам відійти від вибіркового контролю до суцільного аналізу дата-сетів у реальному часі

Еволюція державного фінансового контролю в Україні значною мірою пов'язана із поступовим переходом від інспекційно-каральної моделі до системи державного аудиту та моніторингу. Л. Дікань, Є. Дейнеко та Д. Калінкін обґрунтовують [3], що реформування системи внутрішнього державного фінансового контролю має відбуватися відповідно до європейської моделі Державного внутрішнього фінансового контролю, яка передбачає поєднання внутрішнього контролю, внутрішнього аудиту та управлінської відповідальності. Автори наголошують, що ключовою метою такого переходу є підвищення ефективності управління публічними ресурсами, а не лише забезпечення дотримання фінансової дисципліни.

Зміна функціонального змісту державного фінансового контролю безпосередньо впливає і на трансформацію ролі органів контролю у сфері публічних закупівель. Контрольна діяльність поступово інтегрується у процес прийняття управлінських рішень, перетворюючись із зовнішнього інструменту на складову системи управління ефективністю бюджетних витрат. У цьому контексті особливого наукового значення набуває правовий аспект цієї діяльності. Як зазначають В. Галунько та С. Мосьондз, чітке нормативне закріплення повноважень контролюючих органів є фундаментом для забезпечення фінансової стабільності та захисту майнових інтересів держави [4].

Модель державного контролю у сфері публічних закупівель класифікується за часовим вектором реалізації інструментів на превентивний, поточний та ретроспективний контроль. Згідно з методологічними підходами Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) та програмою SIGMA (Підтримка покращення управління та менеджменту, Support for Improvement in Governance and Management), сучасні системи управління публічними фінансами вимагають зміщення акценту на *ex-ante* (превентивний) моніторинг, що дозволяє усувати порушення до моменту витрачання бюджетних коштів [5, 6].

Впровадження цифрових інструментів суттєво трансформує цей процес, оскільки цифровізація контрольного середовища дозволяє автоматизувати аналіз великих масивів даних, мінімізуючи людський фактор і підвищуючи точність виявлення ризиків у реальному часі. Відтак, запобігання неефективному тендеру на етапі його оголошення зберігає ліквідність державного бюджету, водночас, ретроспективні судові стягнення збитків часто є малоефективними через тривалість процедур та ризики ліквідації суб'єктів-порушників.

Ефективність регулювання ринку публічних закупівель безпосередньо залежить від координації дій інституцій, які реалізують контрольні функції.

Важливим елементом тут є облік та фіксація операцій. Л. Сарафян доводить [7], що контрольна функція облікових систем та казначейського супроводження є базовим бар'єром для недопущення фінансових зловживань та забезпечує прозорість руху публічних фінансів.

У вітчизняній практиці взаємодія будується через вертикаль:

Державна аудиторська служба України, ДАСУ (операційний моніторинг, перевірки та фіксація порушень);

Державна казначейська служба (контроль за наявністю бюджетних асигнувань та реєстрацією зобов'язань на основі облікових даних);

Рахункова палата (зовнішній аудит ефективності).

Міжнародна практика демонструє, що ефективний фінансовий контроль у закупівлях є маркером інституційної зрілості держави. Вчені наголошують, що адаптація передового закордонного досвіду контролю дозволяє оптимізувати структуру державних видатків та підвищити рівень довіри інвесторів до національної економіки.

Згідно з настановами ОЕСР та принципами SIGMA, економічний ефект контролю вимірюється не кількістю виписаних штрафів, а обсягом попереджених втрат та рівнем розвитку конкурентного середовища. Організація контролю має забезпечувати реалізаію принципу «співвідношення ціни та якості» (Value for Money) як максимальну цінність за кожну витрачену грошову одиницю [8].

В умовах воєнного стану та повоєнної відбудови економічний ефект контролю набуває безпекового виміру. Жорсткий превентивний контроль за ціноутворенням, калькуляцією витрат та структурою власності постачальників є єдиним способом не допустити вимивання капіталу з національного господарства та забезпечити підтримку вітчизняного виробника через прозорі державні замовлення.

Вказане доводить, що органи державного фінансового контролю відіграють визначальну роль у стабілізації національної економіки. Модернізація їхніх функцій та інструментів на основі цифровізації є безальтернативним шляхом підвищення ефективності державного регулювання публічних закупівель в Україні.

Міжнародна практика засвідчує, що інтеграція жорстких процедур нагляду із гнучкими ринковими інструментами дозволяє досягти оптимального розподілу обмежених фінансових ресурсів національного господарства [9].

У системі державного регулювання закупівельної сфери ефективність розподілу публічних ресурсів безпосередньо корелює із часовою архітектурою та методологічним наповненням контрольних процедур. Традиційна тріада контролю: превентивний (*ex-ante*), поточний (*interim*) та постаудиторський (*ex-post*), виконує фундаментальну економічну функцію мінімізації бюджетних втрат, проте ступінь їхньої результативності суттєво різниться залежно від обраної моделі державного нагляду.

Порівняльний аналіз ефективності зазначених моделей свідчить про об'єктивну обмеженість ретроспективного контролю, який тривалий час превалював у вітчизняній практиці під виглядом ревізій та аудитів. Фіксація правопорушень *ex-post* виконує переважно каральну та компенсаторну функції, але з точки зору макроекономічного менеджменту вона є найменш ефективною: стягнення збитків у судовому порядку часто розтягується в часі або стає неможливим через ліквідацію чи банкрутство суб'єктів господарювання. Натомість, поточний контроль супроводжує процес виконання контрактів, дозволяючи коригувати калькуляцію витрат та обгрунтованість коливання цін, але він є високовартісним та вимагає значного інституційного ресурсу. Деталізоване порівняння часових моделей державного фінансового контролю за ключовими критеріями доцільно систематизувати у вигляді таблиці (таблиця 1).

Таблиця 1

Порівняльна характеристика часових моделей державного фінансового контролю

Критерій порівняння	**Превентивний контроль (Ex-ante)**	**Поточний контроль (Interim)**	**Ретроспективний контроль (Ex-post)**
Етап реалізації	До моменту укладання договору (планування, оголошення, аукціон).	У процесі виконання зобов'язань за контрактом.	Після завершення операції та здійснення видатків (ревізія та аудит). Перевірка закупівель.
Основна функція	Запобіжна (блокування недоброчесних постачальників, оцінка ризиків).	Коригувальна (моніторинг калькуляції цін, обсягів та умов).	Каральна та компенсаторна (фіксація порушень, стягнення збитків).
Економічний ефект	**Максимальний**: збереження ліквідності бюджету, недопущення втрат.	**Середній**: мінімізація перевитрат у процесі виконання.	**Низький**: тривалі судові стягнення, ризики ліквідації порушника.
Адміністративне навантаження	Низьке (завдяки автоматизації алгоритмів та ШІ).	Високе (вимагає постійного супроводу та значного ресурсу).	Середнє/Високе (дискретні виїзні ревізії та аудити).

Джерело: сформовано автором

Саме тому в сучасній доктрині публічних фінансів безумовну пріоритетність здобувають превентивні механізми. Економічний зміст превентивного контролю полягає в недопущенні вимивання ліквідності з державного бюджету ще на етапі планування чи оголошення закупівлі. Відсікання недоброчесних контрагентів, виявлення дискримінаційних вимог або прихованих структур

власності до моменту укладання договору мінімізує трансакційні витрати держави та нівелює ризики укладання завідомо збиткових для національної економіки угод.

Перехід до пріоритетності превентивного контролю нерозривно пов'язаний із технологічною модернізацією самого управлінського середовища. Як зазначає І. Петкова, імплантація новітніх інформаційних технологій у закупівельні процедури докорінно змінює архітектуру нагляду. Цифровізація дозволяє трансформувати контроль із дискретного (вибіркового) процесу у безперервний превентивний моніторинг операцій, забезпечуючи максимальну трансакційну транспарентність ринку та суттєво звужуючи простір для суб'єктивних маніпуляцій.

Ця технологічна еволюція логічно зумовлює зміну управлінської парадигми: на зміну суцільним чи випадковим перевіркам приходить ризик-орієнтований моніторинг, який виступає як якісно нова, інтелектуалізована модель державного фінансового контролю.

Впровадження ризик-орієнтованого підходу передбачає глибоку трансформацію методів управління бюджетними ризиками. Замість неефективного витрачання інституційного ресурсу на перевірку всіх без винятку операцій, контролюючі органи фокусують увагу виключно на тих сегментах, де ймовірність деструктивних деформацій (завищення цін, використання «компаній-оболонок», нецільове використання авансів) є найвищою.

Засадничим кроком у цьому напрямі є автоматизація виявлення порушень за допомогою системи заздалегідь визначених ризик-індикаторів (червоних прапорців). На базі платформи Prozorro автоматизовані алгоритми аналізують поведінку учасників, аномальні зниження цін або часті зміни умов договорів, генеруючи сигнали для оперативного втручання органів державного фінансового контролю.

У контексті сучасного розвитку цієї моделі ризик-орієнтована архітектура державного контролю має базуватися на інтегральних динамічних моделях оцінки суб'єктів ринку. Науковці обґрунтовують, що автоматизований аналіз профілю ризику постачальника дозволяє державі превентивно блокувати трансакції з високим рівнем загрози для публічного сектору, що трансформує контроль із фіксуючого інструменту на проактивний елемент стратегічного планування.

Практичним втіленням зазначеної архітектури у вітчизняному регуляторному середовищі стало розширення інструментарію моніторингу за рахунок модернізації алгоритмів головного цифрового майданчика країни. Згідно з аналітичними даними ДП «Прозорро», у фокусі оновленої системи ризик-індикаторів перебуває посилений контроль за змінами істотних умов договорів. Запровадження електронних контрактів дозволило автоматизувати верифікацію додаткових угод, які раніше виступали поширеним інструментом штучного деформування ціни та обсягів постачання після завершення аукціону. Таке

оперативне відстеження коливань договірних параметрів у режимі реального часу мінімізує корупційні ризики та унеможливлює укладання деструктивних угод у межах національного господарства.

Водночас, перехід до повністю динамічного оцінювання ризиків вимагає залучення інструментів вищого порядку, оскільки базові математичні алгоритми («червоні прапорці») реагують лише на явні відхилення від норми [10].

Перспективним вектором розвитку ризик-орієнтованої моделі в межах парадигми *Data-driven governance* є інтеграція інструментів штучного інтелекту (AI) та технологій машинного навчання (Machine Learning). Вчені доводять, що, на відміну від статичних ризик-індикаторів, системи на основі штучного інтелекту здатні:

– проводити інтелектуальний аналіз великих масивів неструктурованих даних (*Big Data*);

– виявляти приховані пов'язаності та латентні змови між учасниками торгів (картельні угоди) на основі аналізу їхньої мережевої активності, цифрових підписів та IP-адрес;

– прогнозувати ризики невиконання контрактів іноземними та внутрішніми постачальниками ще до початку процедури оцінки пропозицій [11].

РІВЕНЬ 1: СТАТИЧНИЙ КОНТРОЛЬ (Традиційні ревізії та перевірки ex-post)	**Характеристика рівня** – Проведення планових та позапланових ревізій і перевірок після здійснення операцій. – Фіксація фактів порушень та відхилень від законодавства. – Орієнтація на дотримання нормативних вимог і фінансової дисципліни.
↓	
РІВЕНЬ 2: АВТОМАТИЗОВАНИЙ МОНІТОРИНГ (Система статичних ризик-індикаторів Prozorro / «Червоні прапорці»)	**Характеристика рівня** – Верифікація додаткових угод у реальному часі. – Контроль за змінами істотних умов електронних контрактів.
↓	
РІВЕНЬ 3: ІНТЕЛЕКТУАЛІЗОВАНИЙ DATA-DRIVEN GOVERNANCE (Прогнозні моделі штучного інтелекту (AI) та Машинного навчання (Machine Learning))	**Характеристика рівня** – Аналіз неструктурованих масивів (Big Data). – Виявлення латентних картельних змов (IP, цифрові підписи). – Прогнозування ризиків невиконання угод до початку торгів.

Рис. 1. Архітектурні рівні еволюції цифрових інструментів ризик-орієнтованого фінансового контролю

Джерело: сформовано автором

Таким чином, синергія превентивного моніторингу істотних умов контрактів на базі рішень ДП «Прозорро» та прогнозних моделей штучного інтелекту дозволяє перебудувати фінансовий контроль. Держава отримує можливість діяти на випередження: оптимізувати бюджетні асигнування та превентивно ліквідувати структурні втрати в системі національного господарства.

Така цифрова інтелектуалізація фінансового контролю повністю корелює з глобальними трендами модернізації публічного сектору, що відображені в методологічних рекомендаціях ОЕСР у сфері публічних закупівель. Запровадження автоматизованого управління ризиками на основі даних дозволяє державі сформувати гнучку, адаптивну та стійку систему захисту національних економічних інтересів, де цифрова система виконує роль безстороннього та високоточного превентивного фільтра.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що трансформація ролі органів державного фінансового контролю у сфері публічних закупівель є складовою ширших процесів модернізації системи управління публічними фінансами та адаптації державного регулювання до умов цифрової економіки, воєнного стану та євроінтеграції. У сучасних умовах контрольна діяльність поступово втрачає виключно ревізійно-каральний характер і набуває ознак аналітично-превентивного механізму забезпечення ефективного розподілу бюджетних ресурсів та підтримання економічної стійкості держави.

Обґрунтовано, що функціональна еволюція органів державного фінансового контролю безпосередньо пов’язана зі зміною підходів до оцінювання результативності публічних закупівель. Якщо традиційна модель контролю була орієнтована переважно на фіксацію порушень після завершення фінансових операцій, то сучасна система дедалі більше базується на превентивному моніторингу, ризик-орієнтованому аналізі та інтеграції контрольних процедур у процес управління державними фінансами. У зв’язку з цим контроль виступає не лише інструментом забезпечення фінансової дисципліни, а й механізмом мінімізації бюджетних втрат, збереження ліквідності державного бюджету та підвищення ефективності використання публічних ресурсів.

Встановлено, що ключовим напрямом модернізації державного фінансового контролю є перехід до ризик-орієнтованої моделі нагляду, у межах якої пріоритет надається превентивним формам контролю. Саме превентивний моніторинг дозволяє блокувати потенційно ризикові операції ще до моменту витрачання бюджетних коштів, що значно підвищує економічну результативність державного регулювання закупівельної сфери порівняно з ретроспективними процедурами ревізій та аудиту. Доведено, що економічний ефект такої моделі полягає не у кількості застосованих санкцій, а в обсягах попереджених фінансових втрат та забезпеченні конкурентності закупівельного середовища.

Водночас цифровізація контрольного середовища та розвиток електронної системи Prozorro створюють передумови для переходу до якісно нової архітектури державного фінансового контролю, заснованої на безперервному аналізі великих масивів даних, автоматизованих ризик-індикаторах та прогнозних моделях штучного інтелекту. Така інтелектуалізація контрольних процедур дозволяє державі перейти від реактивного реагування на порушення до моделі проактивного управління ризиками у сфері публічних закупівель.

Отже, ефективність функціонування органів державного фінансового контролю у сфері публічних закупівель дедалі більше визначається не обсягом формальних контрольних повноважень, а рівнем їхньої аналітичної, інституційної та технологічної спроможності. Саме синергія ризик-орієнтованого моніторингу, цифрової аналітики та превентивного управління бюджетними ризиками формує підґрунтя для підвищення ефективності державного регулювання публічних закупівель та забезпечення економічної стійкості національного господарства України.

Література:

1. Радіонов, Ю. Фінансовий контроль і становлення аудиту відповідності забезпечення ефективного управління бюджетними коштами. *Економіка України*. 2020. № 63(708). URL : https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/economyukr/article/view/2020-11-2/2020-11-2

2. Petkova, Ivelina. Public procurement control in a digital environment. International conference on economics, business & management 1, no. 1 2024. URL : https://doi.org/10.56065/icebm2024.112

3. Dikan, L., Deineko, Ye., & Kalinkin, D. Public internal financial control reforming in Ukraine: conceptual foundations and practices. Economic Annals-XXI, 2017. 165(5-6), 60-65. URL : https://ea21journal.world/index.php/ea-v165-13/

4. Галунько В. В., Мосьондз С. О. Правове регулювання фінансового контролю в Україні. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2021. Випуск 31. URL : https://zenodo.org/records/7515863

5. OECD. Public procurement. URL: https://www.oecd.org/en/topics/public-procurement.html

6. SIGMA. Public financial management. URL : https://www.sigmaweb.org/en/thematic-areas/Public-financial-management.html

7. Sarafyan, Luiza. Control functions of accounting in public procurement. *Economics, Finance and Accounting*. 2024/2 no. 14. URL : http://dx.doi.org/10.59503/29538009-2024.2.14-67

8. Implementing the OECD Recommendation on Public Procurement in OECD and Partner Countries. 2020-2024 Report URL : https://www.oecd.org/en/publications/implementing-the-oecd-recommendation-on-public-procurement-in-oecd-and-partner-countries_02a46a58-en/full-report/implementation-of-the-oecd-recommendation-in-member-and-partner-countries_2305bb1b.html

9. Abdul Salam. International experience of public administration and control in the public procurement. *Economics. Finances. Law* . 2023. URL : http://dx.doi.org/10.37634/efp.2023.12.23

10. Нові індикатори ризику в Prozorro: фокус на змінах істотних умов договорів. ДП «Прозорро». 2026. URL: https://infobox.prozorro.org/articles/elektronni-kontrakti-yak-zapobizhnik-korupciji-analiz-rizikiv-u-publichnih-zakupivlyah-2025-2026-rokiv

11. Adeleye Dickson Ibitoye etc. Artificial Intelligence in Public Finance Management: Predictive Analytics for Policy Decision-Making and Resource Allocation. *NIPES Journal of Science*

and Technology Research. 2025. URL: https://www.researchgate.net/publication/398521581_Artificial_Intelligence_in_Public_Finance_Management_Predictive_Analytics_for_Policy_Decision-Making_and_Resource_Allocation

References:

1. Radionov, Yu. (2020). Finansovyi kontrol i stanovlennia audytu vidpovidnosti zabezpechennia efektyvnoho upravlinnia biudzhetnymy koshtamy [Financial control and development of compliance audit for ensuring effective management of budget funds]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 11(708). Retrieved from https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/economyukr/article/view/2020-11-2 [in Ukrainian].

2. Petkova, I. (2024). Public procurement control in a digital environment. *International conference on economics, business & management*, 1(1). Retrieved from https://doi.org/10.56065/icebm2024.112.

3. Dikan, L., Deineko, Ye., & Kalinkin, D. (2017). Public internal financial control reforming in Ukraine: conceptual foundations and practices. *Economic Annals-XXI*, 165(5-6), 60–65. Retrieved from https://ea21journal.world/index.php/ea-v165-13/.

4. Halunko, V. V., & Mosondz, S. O. (2021). Pravove rehuliuvannia finansovoho kontroliu v Ukraini [Legal regulation of financial control in Ukraine]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Seriia ekonomichna. Seriia yurydychna – Scientific Notes of Lviv University of Business and Law. Economic Series. Legal Series*, 31. Retrieved from https://zenodo.org/records/7515863 [in Ukrainian].

5. OECD. (n.d.). Public procurement. *oecd.org*. Retrieved from https://www.oecd.org/en/topics/public-procurement.html.

6. SIGMA. (n.d.). Public financial management. *sigmaweb.org*. Retrieved from https://www.sigmaweb.org/en/thematic-areas/Public-financial-management.html.

7. Sarafyan, L. (2024). Control functions of accounting in public procurement. *Economics, Finance and Accounting*, 2(14), 67–75. Retrieved from http://dx.doi.org/10.59503/29538009-2024.2.14-67.

8. OECD. (2024). Implementing the OECD Recommendation on Public Procurement in OECD and Partner Countries. 2020-2024 Report. *oecd.org*. Retrieved from https://www.oecd.org/en/publications/implementing-the-oecd-recommendation-on-public-procurement-in-oecd-and-partner-countries_02a46a58-en/full-report/implementation-of-the-oecd-recommendation-in-member-and-partner-countries_2305bb1b.html.

9. Abdul Salam. (2023). International experience of public administration and control in the public procurement. *Economics. Finances. Law*, 12, 23. Retrieved from http://dx.doi.org/10.37634/efp.2023.12.23.

10. Novi indykatory ryzyku v Prozorro: fokus na zminakh istotnykh umov dohovoriv [New risk indicators in Prozorro: focus on changes in material terms of contracts]. (2026). *DP «Prozorro»*. Retrieved from https://infobox.prozorro.org/articles/elektronni-kontrakti-yak-zapobizhnik-korupciji-analiz-rizikiv-u-publichnih-zakupivlyah-2025-2026-rokiv [in Ukrainian].

11. Adeleye Dickson Ibitoye, et al. (2025). Artificial Intelligence in Public Finance Management: Predictive Analytics for Policy Decision-Making and Resource Allocation. *NIPES Journal of Science and Technology Research*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/398521581_Artificial_Intelligence_in_Public_Finance_Management_Predictive_Analytics_for_Policy_Decision-Making_and_Resource_Allocation.

Дата першого надходження статті до видання: 11.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

УДК 339.138:658.8:005.21:004.738.5

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-3049-3062

Мазій Наталія Григорівна кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту організацій НУ «Львівська політехніка», ehttps://orcid.org/0000-0002-0558-5963.

Пацерук Павло Юрійович здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти кафедри менеджмент організацій НУ «Львівська політехніка»

Голяк Роман Володимирович здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти кафедри менеджмент організацій НУ «Львівська політехніка»

УПРАВЛІННЯ МАРКЕТИНГОВИМ БЮДЖЕТОМ У СИСТЕМІ МАРКЕТИНГ-МЕНЕДЖМЕНТУ КОМПАНІЇ: МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ, KPI ТА ЦИФРОВА АНАЛІТИКА

Анотація. У статті обґрунтовано теоретико-прикладні засади управління маркетинговим бюджетом у системі маркетинг-менеджменту компанії. Встановлено, що маркетинговий бюджет доцільно розглядати не лише як кошторис рекламних чи комунікаційних витрат, а як управлінський інструмент планування, координації, контролю та аналітичного оцінювання маркетингової діяльності. Доведено, що ефективність маркетингового бюджету визначається не стільки обсягом виділених ресурсів, скільки рівнем їх зв'язку зі стратегічними цілями компанії, обґрунтованістю вибору методу бюджетування та наявністю системи показників результативності. Систематизовано основні методи формування маркетингового бюджету, зокрема метод відсотка від продажів, конкурентний паритет, метод цілей і завдань, залишковий принцип, Zero-Based Budgeting та гібридний підхід. Обґрунтовано, що найбільш доцільним є поєднання методу цілей і завдань з елементами нуль-базисного бюджетування, оскільки такий підхід дає змогу пов'язати витрати з очікуваними результатами та переглядати неефективні статті бюджету. Визначено роль KPI в оцінюванні ефективності маркетингових інвестицій. Показано, що ROMI, CAC, LTV, LTV/CAC, CPL, CPA, MER, конверсія, середній чек і частка повторних покупок мають використовуватися як взаємопов'язана система показників, а не як ізольовані індикатори. Розкрито значення цифрової аналітики та моделей атрибуції для оцінювання внеску маркетингових каналів у досягнення конверсії. Запропоновано алгоритм управління маркетинговим бюджетом компанії, який охоплює маркетинговий аудит, визначення SMART-цілей, вибір методу бюджетування, розподіл ресурсів між каналами, встановлення KPI, впровадження цифрової аналітики, моніторинг результатів, перерозподіл бюджету та

формування резерву для тестування нових інструментів. Охарактеризовано прикладне значення запропонованого алгоритму для підвищення прозорості бюджетних рішень, адаптивності маркетингової діяльності та раціонального використання ресурсів у конкурентному середовищі компанії та зростання результативності.

Ключові слова: маркетинговий бюджет, маркетинг-менеджмент, бюджетування, маркетингові витрати, KPI, ROMI, CAC, LTV, цифрова аналітика, атрибуція, Zero-Based Budgeting.

Maziy Nataliia Hryhorivna PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management of Organizations, Lviv Polytechnic National University. https://orcid.org/0000-0002-0558-5963.

Patseruk Pavlo Yuriovych Candidate for the second (Master's) level of higher education at the Department of Management of Organizations, Lviv Polytechnic National University

Holiak Roman Volodymyrovych Candidate for the second (Master's) level of higher education at the Department of Management of Organizations, Lviv Polytechnic National University

MARKETING BUDGET MANAGEMENT IN THE COMPANY'S MARKETING MANAGEMENT SYSTEM: FORMATION METHODS, KPI AND DIGITAL ANALYTICS

Abstract. The article substantiates the theoretical and applied foundations of marketing budget management in the company's marketing management system. It is established that the marketing budget should be considered not only as an estimate of advertising or communication expenses, but also as a managerial tool for planning, coordination, control and analytical evaluation of marketing activities. It is proved that the effectiveness of the marketing budget is determined not so much by the amount of allocated resources as by the degree of their connection with the company's strategic goals, the validity of the selected budgeting method and the availability of a system of performance indicators. The main methods of marketing budget formation are systematized, including the percentage-of-sales method, competitive parity, the objective-and-task method, the residual method, Zero-Based Budgeting and the hybrid approach. It is substantiated that the most appropriate approach is the combination of the objective-and-task method with elements of zero-based budgeting, since this approach makes it possible to link expenses with expected results and review inefficient budget items. The role of KPI in evaluating the effectiveness of marketing investments is determined. It is shown that ROMI, CAC, LTV, LTV/CAC, CPL, CPA, MER, conversion rate, average order value and repeat purchase rate should be used as

an interconnected system of indicators rather than as isolated metrics. The importance of digital analytics and attribution models for assessing the contribution of marketing channels to conversion achievement is revealed. An algorithm for managing the company's marketing budget is proposed, which includes marketing audit, setting SMART goals, selecting a budgeting method, allocating resources across channels, defining KPI, implementing digital analytics, monitoring results, reallocating the budget and forming a reserve for testing new tools. The applied significance of the proposed algorithm is characterized in terms of increasing the transparency of budget decisions, improving the adaptability of marketing activities, ensuring the rational use of resources in the company's competitive environment and enhancing overall performance.

Keywords: marketing budget, marketing management, budgeting, marketing expenses, KPI, ROMI, CAC, LTV, digital analytics, attribution, Zero-Based Budgeting.

Постановка проблеми. У сучасних умовах зростання конкуренції, трансформації медіаландшафту та цифровізації споживчої поведінки управління маркетинговим бюджетом набуває стратегічного значення для компаній різного масштабу. Маркетинговий бюджет уже не може розглядатися лише як кошторис витрат на рекламу чи комунікаційні заходи, оскільки він виконує роль інструменту планування, координації, контролю та оцінювання результативності маркетингової діяльності. Через нього маркетингові цілі компанії трансформуються у фінансові параметри, визначаються пріоритетні канали просування, формується система показників ефективності та забезпечується зв'язок між витратами на маркетинг і очікуваними ринковими результатами.

Актуальність проблеми посилюється тим, що за умов бюджетних обмежень компанії змушені не лише скорочувати або перерозподіляти маркетингові витрати, а й підвищувати їхню обґрунтованість. За даними Gartner CMO Spend and Strategy Survey 2024, середній маркетинговий бюджет компаній у 2024 році становив 7,7 % від загального доходу порівняно з 9,1 % у 2023 році, що свідчить про зростання потреби в ефективнішому використанні маркетингових ресурсів [1]. У такій ситуації особливого значення набувають методи формування бюджету, система KPI, цифрова аналітика та моделі атрибуції, які дають змогу оцінювати внесок окремих каналів у досягнення маркетингових і фінансових результатів.

Зв'язок порушеної проблеми з важливими науковими та практичними завданнями полягає в необхідності теоретичного обґрунтування ролі маркетингового бюджету в системі маркетинг-менеджменту та розроблення прикладного алгоритму його управління. Для сучасних компаній це має практичне значення, оскільки результативне бюджетування маркетингової діяльності впливає на конкурентоспроможність, ефективність залучення й утримання клієнтів, рентабельність маркетингових інвестицій, прозорість

управлінських рішень і здатність бізнесу адаптуватися до змін ринкового середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика управління маркетинговим бюджетом, оцінювання ефективності маркетингових витрат і використання цифрової аналітики висвітлюється у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників, а також в аналітичних матеріалах міжнародних консалтингових і технологічних компаній. Теоретичні засади маркетинг-менеджменту, планування маркетингової діяльності та формування маркетингових рішень розкрито у працях Ф. Котлера, К. Келлера та А. Чернева, де маркетингове управління розглядається як система аналізу ринку, вибору цільових сегментів, формування ціннісної пропозиції та контролю результатів [3]. Роль цифрового маркетингу, цифрових каналів і аналітичних інструментів у плануванні та оцінюванні маркетингових заходів обґрунтовано у працях Д. Чаффі та Ф. Еллісс-Чедвік [4]. Питання бюджетування та оптимізації ресурсів підприємства розглядаються у працях, присвячених нуль-базисному бюджетуванню, зокрема у дослідженні І. Піскульової [5], а практичні аспекти Zero-Based Budgeting у маркетинговій діяльності – у матеріалах McKinsey & Company та Boston Consulting Group [6; 7].

Окремий напрям досліджень пов’язаний із використанням KPI для оцінювання результативності маркетингового бюджету. У праці P. Farris, N. Bendle, P. Pfeifer та D. Reibstein систематизовано маркетингові метрики для оцінювання ефективності витрат, залучення клієнтів, рентабельності маркетингових інвестицій і довгострокової цінності клієнта [12]. Аналітичні матеріали Salesforce і Stripe конкретизують застосування показників CAC, LTV і CAC payback period [9; 10; 11], а джерела Google Ads Help і Google Analytics Help розкривають прикладне значення CPA-стратегій, data-driven attribution і звітів атрибуції для аналізу внеску рекламних каналів у конверсію [13; 14; 15].

Водночас недостатньо систематизованим залишається питання поєднання методів формування маркетингового бюджету, системи KPI, цифрової аналітики та атрибуції в єдиному алгоритмі управління маркетинговим бюджетом компанії, що зумовлює потребу в подальшому дослідженні.

Мета статті – обґрунтування теоретико-прикладних засад управління маркетинговим бюджетом у системі маркетинг-менеджменту компанії, систематизація методів його формування, визначення ролі KPI та цифрової аналітики в оцінюванні результативності маркетингових витрат, а також розроблення алгоритму управління маркетинговим бюджетом на основі поєднання маркетингового аудиту, бюджетування, аналітичного контролю та перерозподілу ресурсів між каналами.

Виклад основного матеріалу. Маркетинговий бюджет доцільно розглядати не лише як кошторис рекламних чи комунікаційних витрат, а як плановий документ, що визначає обсяг, структуру та напрями використання фінансових ресурсів для досягнення маркетингових цілей компанії. У системі маркетинг-

менеджменту він виконує планувальну, контрольну, координаційну та аналітичну функції: трансформує маркетингові цілі у фінансові параметри, забезпечує контроль витрат, узгоджує дії маркетингового, фінансового, збутового та управлінського підрозділів і створює основу для оцінювання результативності маркетингових інвестицій.

Зміст маркетингового бюджету залежить від стратегічних пріоритетів компанії: зростання продажів, залучення й утримання клієнтів, підвищення впізнаваності бренду, виходу на нові ринки або розвитку програм лояльності. За сучасних умов управління бюджетом ускладнюється через зростання вартості залучення клієнтів, фрагментацію каналів комунікації, цифровізацію споживчої поведінки та підвищення вимог до вимірювання результативності маркетингових витрат. Дослідження The CMO Survey, яке підтримується Deloitte та проводиться з 2008 року, підтверджує значення регулярного аналізу маркетингових витрат у практиці управління компаніями [2].

Метод формування маркетингового бюджету визначає логіку розподілу ресурсів і рівень зв'язку між витратами та очікуваними результатами. У практиці маркетинг-менеджменту застосовуються метод відсотка від продажів, конкурентний паритет, метод цілей і завдань, залишковий принцип, Zero-Based Budgeting та гібридний підхід. Кожен із них має власні переваги й обмеження, тому вибір методу має здійснюватися з урахуванням масштабу компанії, її стратегічних цілей, ринкової ситуації та доступності аналітичних даних.

Таблиця 1

Методи формування маркетингового бюджету компанії

Метод	**Сутність бюджету**	**Переваги**	**Обмеження**
Відсоток від продажів	визначається як частка від фактичного або прогнозованого доходу	Простота розрахунку; зручність у поточному плануванні	У періоди спаду продажів може автоматично скорочувати маркетингову активність
Конкурентний паритет	формується з урахуванням орієнтовного рівня витрат конкурентів	Дає змогу підтримувати порівнянний рівень ринкової присутності	Потребує достовірної інформації про конкурентів; не враховує індивідуальні цілі компанії
Метод цілей і завдань	визначається на основі конкретних маркетингових цілей і заходів для їх досягнення	Забезпечує прямий зв'язок між витратами та очікуваними результатами	Потребує детального планування, аналітичного обґрунтування та якісних даних

Метод	Сутність бюджету	Переваги	Обмеження
Залишковий принцип	на маркетинг спрямовуються кошти, що залишилися після фінансування інших потреб	Простота застосування; короткострокове зниження фінансового навантаження	Часто призводить до недофінансування маркетингу
Zero-Based Budgeting	кожна стаття витрат обґрунтовується заново незалежно від бюджету попереднього періоду	Дає змогу переглядати неефективні витрати та підвищувати контроль	Є трудомістким; потребує розвиненої аналітики
Гібридний підхід	поєднання кількох методів залежно від цілей, масштабу компанії та ринкової ситуації	Забезпечує гнучкість бюджетування	Потребує регулярного контролю та чіткої системи пріоритетів

Джерело: [3; 4; 5]

Як свідчать дані табл. 1, методи формування маркетингового бюджету відрізняються рівнем стратегічної обґрунтованості, вимогами до інформаційної бази та можливостями управлінського контролю. Тому вибір конкретного методу має здійснюватися з урахуванням масштабу компанії, стадії її розвитку, ринкової ситуації та доступності аналітичних даних.

Залишковий принцип є найменш обґрунтованим, оскільки не забезпечує зв’язку між маркетинговими витратами та стратегічними цілями компанії і може призводити до недофінансування інструментів формування попиту, розвитку бренду та підтримання конкурентних переваг.

Метод відсотка від продажів є простим у застосуванні, однак залежить від поточного або прогнозованого доходу, тому в кризових умовах може обмежувати маркетингову активність. Конкурентний паритет дає змогу враховувати активність інших учасників ринку, проте не може бути єдиною основою бюджетування, оскільки не відображає індивідуальні цілі, ресурси, продуктовий портфель і цільову аудиторію конкретної компанії.

Найбільш обґрунтованим із позицій маркетинг-менеджменту є метод цілей і завдань, оскільки бюджет формується відповідно до конкретних очікуваних результатів. За орієнтації на залучення клієнтів він має враховувати прогнозовану вартість залучення, конверсію каналів, необхідне охоплення та очікуваний дохід, а за орієнтації на утримання споживачів – витрати на програми лояльності, клієнтську аналітику й підтримку повторних покупок.

Zero-Based Budgeting доцільно використовувати для перегляду неефективних витрат, оскільки цей підхід передбачає обґрунтування кожної

статті бюджету незалежно від історичного рівня фінансування. McKinsey розглядає застосування нульового підходу до маркетингових витрат як спосіб більш обґрунтованого вимірювання, розподілу та інвестування маркетингових ресурсів [6]. BCG також підкреслює, що Zero-Based Budgeting дає змогу спрямовувати ресурси на пріоритетні напрями та інвестувати там, де це має найбільше значення для результативності компанії [7]. Водночас повне впровадження такого підходу потребує якісних аналітичних даних, участі фінансового підрозділу, управлінської дисципліни та регулярного контролю результатів. Отже, маркетинговий бюджет у системі маркетинг-менеджменту компанії є інструментом стратегічного планування, координації та контролю маркетингової діяльності. Його ефективність визначається не лише обсягом виділених коштів, а й тим, наскільки бюджет пов'язаний із цілями компанії, наскільки обґрунтовано обрано метод його формування та наскільки регулярно здійснюється аналіз результатів. Найбільш доцільним є підхід, за якого маркетинговий бюджет формується на основі цілей і завдань, доповнюється принципами обґрунтування витрат і підтримується системою аналітичного контролю.

Структура маркетингового бюджету суттєво залежить від масштабу підприємства, галузі та стадії розвитку бізнесу. На основі узагальнення аналітичних матеріалів щодо маркетингових бюджетів та практики розподілу маркетингових витрат систематизовано орієнтовну структуру бюджету для підприємств різного масштабу (табл. 2).

Таблиця 2

Структура маркетингового бюджету залежно від масштабу підприємства, %

Стаття витрат	**Мала компанія, %**	**Середня компанія, %**	**Велика компанія / корпорація, %**
Цифрова реклама (PPC, SMM)	35-45	30-40	25-35
Контент-маркетинг та SEO	15-20	12-18	10-15
Традиційна реклама (ТБ, ООН, преса)	5-10	10-20	20-30
PR та інфлюенсер-маркетинг	5-10	8-12	10-15
Заходи та івент-маркетинг	5-8	8-15	10-15
Маркетингова аналітика та технології	5-8	8-10	10-12
Резервний фонд	5-10	5-8	5-8

Джерело: [1; 8]

Аналіз табл. 2 свідчить, що в бюджетах малого бізнесу переважають цифрові канали, що пояснюється нижчим порогом входу та вищою вимірюваністю результатів.

Великі компанії зберігають більшу частку традиційної реклами для підтримання масового охоплення, водночас для всіх сегментів зростає значення маркетингової аналітики та технологічних інструментів.

Стадія розвитку підприємства є ключовим чинником при визначенні оптимальної частки маркетингових витрат у доході. На стадії виходу на ринок частка маркетингових витрат у доході, як правило, може бути вищою, оскільки формування впізнаваності бренду потребує значних початкових інвестицій [6].

Варто також враховувати галузевий фактор, оскільки рівень маркетингових витрат суттєво відрізняється між ринками масового споживання, фармацевтичним сектором, B2B-сегментом і виробництвом промислового обладнання [8]. Після визначення структури маркетингового бюджету постає питання оцінювання його результативності, оскільки сам факт розподілу коштів між каналами не дає змоги встановити, наскільки ці витрати сприяють досягненню маркетингових і фінансових цілей компанії.

Управління маркетинговим бюджетом потребує постійного оцінювання результативності витрат за допомогою KPI, які встановлюють зв'язок між маркетинговими витратами, поведінкою споживачів, рівнем залучення клієнтів, обсягом продажів і фінансовими результатами компанії. За наявності такої системи бюджет виконує не лише планову, а й контрольну та аналітичну функції.

Ключові показники ефективності маркетингового бюджету мають відображати рентабельність витрат, вартість залучення клієнтів, довгострокову цінність клієнта, результативність рекламних каналів, конверсію та здатність компанії утримувати споживачів. Зокрема, CAC показує вартість залучення одного клієнта, а LTV характеризує його довгострокову цінність для компанії; у поєднанні ці показники дають змогу оцінити економічну виправданість витрат на залучення клієнтів [9; 10]. Узагальнену систему KPI подано в табл. 3.

Таблиця 3

Ключові KPI оцінювання ефективності маркетингового бюджету

KPI	**Зміст показника**	**Управлінське призначення**
ROMI	Рентабельність маркетингових інвестицій	Оцінювання загальної результативності маркетингових витрат
CAC	Вартість залучення одного клієнта	Визначення ефективності витрат на залучення нових клієнтів
LTV	Довгострокова цінність клієнта	Оцінювання економічної доцільності роботи з клієнтськими сегментами
LTV/ CAC	Співвідношення довгострокової цінності клієнта і вартості його залучення	Визначення сталості моделі залучення клієнтів
CPL	Вартість одного потенційного клієнта	Оцінювання ефективності лідогенерації
CPA	Вартість цільової дії або конверсії	Аналіз результативності рекламних кампаній за конкретними діями
MER	Частка маркетингових витрат у доході	Контроль загального рівня маркетингового навантаження на дохід

KPI	Зміст показника	Управлінське призначення
Конверсія	Частка користувачів, які виконали цільову дію	Визначення ефективності каналів і етапів клієнтського шляху
Середній чек	Середній дохід від однієї покупки або замовлення	Оцінювання впливу маркетингових заходів на цінність транзакції
Частка повторних покупок	Частка клієнтів, які здійснюють повторні покупки	Оцінювання ефективності утримання клієнтів і програм лояльності

Джерело: [3; 12]

Центральне значення в оцінюванні маркетингових інвестицій має не окремий показник, а система взаємопов'язаних KPI. ROMI дає змогу оцінити загальну рентабельність маркетингових витрат, однак не завжди враховує відкладений ефект інвестицій у бренд, репутацію та довгострокову лояльність клієнтів. CAC показує вартість залучення одного клієнта, LTV відображає його довгострокову цінність для компанії, а співвідношення LTV/CAC використовується для оцінювання економічної доцільності залучення клієнтів. Водночас прийнятний рівень цього співвідношення залежить від галузі, маржинальності, тривалості клієнтського циклу та моделі доходів компанії. Показник MER є зручним індикатором загального бюджетного контролю, проте не відображає ефективність окремих каналів і відкладений ефект маркетингових інвестицій [11].

Використання CPL і CPA є важливим для оцінювання ефективності цифрових каналів. CPL визначає вартість отримання потенційного клієнта, а CPA – вартість конкретної цільової дії, зокрема покупки, реєстрації, заявки або іншої конверсії. У Google Ads цільова CPA-стратегія застосовується для налаштування ставок з урахуванням бажаної середньої вартості конверсії, що підтверджує практичне значення цього показника для управління рекламним бюджетом [13]. Водночас CPL і CPA доцільно аналізувати з урахуванням якості лідів, середнього чека, повторних покупок і довгострокової цінності клієнта.

Показник MER використовується для контролю співвідношення маркетингових витрат і доходу. Його перевагою є простота розрахунку, однак він не відображає ефективність окремих каналів і специфіку клієнтського шляху. Тому MER доцільно застосовувати разом із ROMI, CAC, LTV/CAC, CPL, CPA та конверсією, що дає змогу комплексніше оцінювати результативність маркетингового бюджету.

Показники конверсії, середнього чека та частки повторних покупок дають змогу оцінити не лише первинне залучення клієнтів, а й подальшу якість взаємодії з ними. Конверсія характеризує результативність переходу до цільової дії, середній чек – цінність однієї транзакції, а частка повторних покупок – здатність компанії утримувати клієнтів і формувати довгострокові відносини.

Одним із ключових методологічних викликів управління маркетинговим бюджетом є атрибуція маркетингових витрат, тобто визначення внеску кожного

каналу комунікації у кінцевий результат. Модель «останнього кліку» може переоцінювати канали, що безпосередньо передують конверсії, і недооцінювати попередні етапи взаємодії споживача з компанією.

Data-driven attribution у Google Analytics використовується для оцінювання внеску рекламних каналів і точок контакту в досягнення конверсії. На відміну від моделі «останнього кліку», цей підхід дає змогу враховувати комплексний шлях споживача до цільової дії та підвищує обґрунтованість рішень щодо розподілу маркетингового бюджету [14]. Інструменти Google Analytics також передбачають використання звітів атрибуції для аналізу шляхів до конверсії та порівняння підходів до розподілу внеску між каналами [15].

Отже, система KPI у поєднанні з цифровою аналітикою та атрибуцією є необхідною умовою ефективного управління маркетинговим бюджетом. Вона дає змогу враховувати не лише безпосередню конверсію, а й роль окремих каналів у формуванні попиту, довіри та готовності споживача до купівлі.

Узагальнення методів бюджетування, системи KPI та інструментів цифрової аналітики дає підстави сформувати алгоритм управління маркетинговим бюджетом компанії. Його призначення полягає в поєднанні маркетингового аудиту, постановки цілей, вибору методу бюджетування, розподілу коштів між каналами, оцінювання результативності та перерозподілу ресурсів відповідно до фактичних результатів [1].

У сучасній системі маркетинг-менеджменту управління бюджетом має ґрунтуватися на доказовості управлінських рішень. Кожна стаття витрат повинна бути пов’язана з маркетинговою метою, очікуваним результатом і показником ефективності, а сам бюджет має залишатися гнучким для реагування на ринкові зміни та результативність каналів. Такий підхід узгоджується з логікою нульового бюджетування, за якого витрати переглядаються з урахуванням їхньої поточної доцільності та внеску в досягнення цілей компанії [6].

Рис. 1. Алгоритм управління маркетинговим бюджетом компанії

Узагальнення, подане на рис. 1, відображає послідовність управлінських дій – від аналізу ринкових умов до контролю результативності та перерозподілу маркетингових ресурсів. Запропонований алгоритм має ітеративний характер, оскільки передбачає регулярний перегляд маркетингового бюджету на основі фактичних результатів, а також формування гнучкого резерву, орієнтовно 10–15 % бюджету, для тестування нових каналів і реагування на ринкові зміни.

Початковим етапом є маркетинговий аудит, який забезпечує інформаційну основу для бюджетування. Він охоплює оцінювання динаміки ринку, поведінки цільових сегментів, конкурентної активності, результативності попередніх кампаній, вартості залучення клієнтів і структури каналів комунікації.

Наступним етапом є визначення SMART-цілей, що забезпечують зв’язок між маркетинговими витратами та очікуваними результатами. Такі цілі можуть стосуватися збільшення кількості кваліфікованих лідів, зниження вартості залучення клієнта, підвищення частки повторних покупок, зростання середнього чека або покращення ROMI.

Вибір методу бюджетування має здійснюватися з урахуванням масштабу компанії, стадії її розвитку, галузевих особливостей і доступності аналітичних даних. Для компаній на стадії зростання доцільним є метод цілей і завдань, для компаній зі складною структурою витрат – елементи нульового бюджетування, а за нестабільної динаміки доходів – гібридний підхід.

Формування структури бюджету за каналами має враховувати роль кожного каналу у клієнтському шляху: охоплення, залучення, конверсію або утримання споживачів. Тому бюджет доцільно розподіляти не лише за критерієм найнижчої вартості ліда, а й з урахуванням довгострокового впливу на бренд, повторні покупки та лояльність.

Важливою умовою реалізації алгоритму є впровадження цифрової аналітики й атрибуції. Data-driven attribution у Google Analytics дає змогу оцінювати внесок рекламних каналів і точок контакту в досягнення конверсії, враховуючи комплексний шлях споживача до цільової дії [15].

Завершальні етапи алгоритму передбачають моніторинг фактичних результатів і перерозподіл бюджету з урахуванням системи KPI: ROMI, CAC, LTV/CAC, CPL, CPA, конверсії, середнього чека та частки повторних покупок. Такий підхід забезпечує зв'язок між маркетинговою стратегією, фінансовим плануванням, цифровою аналітикою та управлінським контролем.

Висновки. У результаті дослідження встановлено, що маркетинговий бюджет є не лише фінансовим планом витрат на рекламу чи комунікації, а важливим інструментом маркетинг-менеджменту, який забезпечує зв'язок між стратегічними цілями компанії, маркетинговими заходами, системою KPI та очікуваними ринковими результатами.

Обґрунтовано, що ефективність управління маркетинговим бюджетом залежить від вибору методу його формування, якості аналітичної бази, рівня цифровізації маркетингової діяльності та здатності компанії здійснювати регулярний моніторинг фактичних результатів.

Найбільш доцільним є використання методу цілей і завдань у поєднанні з елементами Zero-Based Budgeting та гібридного підходу, оскільки це дає змогу уникати формального перенесення витрат із попередніх періодів і спрямовувати ресурси на напрями, що мають вищий внесок у досягнення маркетингових і фінансових цілей.

Визначено, що оцінювання ефективності маркетингового бюджету має ґрунтуватися не на окремому показнику, а на системі взаємопов'язаних KPI, серед яких ROMI, CAC, LTV, LTV/CAC, CPL, CPA, MER, конверсія, середній чек і частка повторних покупок. Цифрова аналітика та моделі атрибуції підвищують обґрунтованість розподілу бюджету між каналами, оскільки дають змогу враховувати внесок не лише останнього рекламного контакту, а й попередніх етапів клієнтського шляху.

Перспективи подальших розвідок доцільно пов'язати з розробленням галузевих моделей оптимізації маркетингового бюджету, порівнянням ефективності різних моделей атрибуції, дослідженням впливу штучного інтелекту на бюджетування маркетингової діяльності, а також із формуванням методичних підходів до оцінювання довгострокового ефекту інвестицій у бренд, клієнтську лояльність і персоналізовані цифрові комунікації.

Література:

1. Gartner. Gartner CMO Survey Reveals Marketing Budgets Have Dropped to 7.7% of Overall Company Revenue in 2024. Gartner. 2024. URL: https://www.gartner.com/en/newsroom/press-releases/2024-05-13-gartner-cmo-survey-reveals-marketing-budgets-have-dropped-to-seven-point-seven-percent-of-overall-company-revenue-in-2024.

2. Deloitte. 2026 CMO Survey. Deloitte. 2026. URL: https://www.deloitte.com/us/en/programs/chief-marketing-officer/articles/cmo-survey.html.

3. Kotler P., Keller K. L., Chernev A. Marketing Management. 16th ed. Pearson, 2022. 605 p. URL: https://www.pearson.com/se/Nordics-Higher-Education/subject-catalogue/marketing/Kotler-Keller-Marketing-Management-Global-Edition-16e.html.

4. Chaffey D., Ellis-Chadwick F. Digital Marketing: Strategy, Implementation and Practice. 8th ed. Pearson, 2022. URL: https://www.pearson.com/se/Nordics-Higher-Education/subject-catalogue/marketing/Chaffey-Digital-Marketing-8e.html.

5. Піскульова І. В. Нуль-базис бюджетування в системі управління оборотними активами промислових підприємств. Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. 2017. Вип. 15. С. 151-155. URL: https://journals.uran.ua/tpa_pstu/article/download/135172/131970.

6. Jacobs J., Longo R., Sen M., Timelin B. Zero-based productivity – Marketing: Measure, allocate, and invest marketing dollars more effectively. McKinsey & Company. 2018. URL: https://www.mckinsey.com/capabilities/operations/our-insights/zero-based-productivity-marketing-measure-allocate-and-invest-marketing-dollars-more-effectively.

7. Boston Consulting Group. Zero-Based Budgeting Consulting – ZBB Operations. Boston Consulting Group. URL: https://www.bcg.com/capabilities/cost-management/zero-based-budgeting.

8. The 2026 State of Marketing Report. HubSpot. 2026. URL: https://www.hubspot.com/state-of-marketing.

9. Salesforce. Customer Acquisition Guide: Strategy, Funnel & Channels. Salesforce. 2026. URL: https://www.salesforce.com/marketing/customer-acquisition/.

10. Stripe. Customer lifetime value: What it is and why it matters. Stripe. 2026. URL: https://stripe.com/resources/more/customer-lifetime-value.

11. Stripe. What is the CAC payback period? Stripe. 2024. URL: https://stripe.com/en-sk/resources/more/what-is-the-cac-payback-period.

12. Farris P. W., Bendle N. T., Pfeifer P. E., Reibstein D. J. Marketing Metrics: The Manager's Guide to Measuring Marketing Performance. 4th ed. Upper Saddle River : Pearson, 2021. 432 p.

13. Google Ads Help. About Target CPA bidding. Google. 2026. URL: https://support.google.com/google-ads/answer/6268632.

14. Google Ads Help. About data-driven attribution. Google. 2026. URL: https://support.google.com/google-ads/answer/6394265.

15. Google Analytics Help. Get started with attribution. Google. 2026. URL: https://support.google.com/analytics/answer/10596866.

References:

1. Gartner. (2024). *Gartner CMO Survey Reveals Marketing Budgets Have Dropped to 7.7% of Overall Company Revenue in 2024*. Retrieved from https://www.gartner.com/en/newsroom/press-releases/2024-05-13-gartner-cmo-survey-reveals-marketing-budgets-have-dropped-to-seven-point-seven-percent-of-overall-company-revenue-in-2024 [in English].

2. Deloitte. (2026). *2026 CMO Survey*. Retrieved from https://www.deloitte.com/us/en/programs/chief-marketing-officer/articles/cmo-survey.html [in English].

3. Kotler, P., Keller, K. L., & Chernev, A. (2022). *Marketing Management* (16th ed.). Pearson. Retrieved from https://www.pearson.com/se/Nordics-Higher-Education/subject-catalogue/marketing/Kotler-Keller-Marketing-Management-Global-Edition-16e.html [in English].

4. Chaffey, D., & Ellis-Chadwick, F. (2022). *Digital Marketing: Strategy, Implementation and Practice* (8th ed.). Pearson. Retrieved from https://www.pearson.com/se/Nordics-Higher-Education/subject-catalogue/marketing/Chaffey-Digital-Marketing-8e.html [in English].

5. Piskulova, I. V. (2017). Nul-bazys biudzhetuvannia v systemi upravlinnia oborotnymy aktyvamy promyslovykh pidpryiemstv [Zero-base budgeting in the system of working capital management of industrial enterprises]. *Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektualnoi vlasnosti – Theoretical and Practical Aspects of Economics and Intellectual Property*, 15, 151-155. Retrieved from https://journals.uran.ua/tpa_pstu/article/download/135172/131970 [in Ukrainian].

6. Jacobs, J., Longo, R., Sen, M., & Timelin, B. (2018). *Zero-based productivity – Marketing: Measure, allocate, and invest marketing dollars more effectively*. McKinsey & Company. Retrieved from https://www.mckinsey.com/capabilities/operations/our-insights/zero-based-productivity-marketing-measure-allocate-and-invest-marketing-dollars-more-effectively [in English].

7. Boston Consulting Group. (n.d.). *Zero-Based Budgeting Consulting – ZBB Operations*. Retrieved from https://www.bcg.com/capabilities/cost-management/zero-based-budgeting [in English].

8. HubSpot. (2026). *The 2026 State of Marketing Report*. Retrieved from https://www.hubspot.com/state-of-marketing [in English].

9. Salesforce. (2026). *Customer Acquisition Guide: Strategy, Funnel & Channels*. Retrieved from https://www.salesforce.com/marketing/customer-acquisition/ [in English].

10. Stripe. (2026). *Customer lifetime value: What it is and why it matters*. Retrieved from https://stripe.com/resources/more/customer-lifetime-value [in English].

11. Stripe. (2024). *What is the CAC payback period?* Retrieved from https://stripe.com/en-sk/resources/more/what-is-the-cac-payback-period [in English].

12. Farris, P. W., Bendle, N. T., Pfeifer, P. E., & Reibstein, D. J. (2021). *Marketing Metrics: The Manager's Guide to Measuring Marketing Performance* (4th ed.). Upper Saddle River: Pearson [in English].

13. Google Ads Help. (2026). *About Target CPA bidding*. Google. Retrieved from https://support.google.com/google-ads/answer/6268632 [in English].

14. Google Ads Help. (2026). *About data-driven attribution*. Google. Retrieved from https://support.google.com/google-ads/answer/6394265 [in English].

15. Google Analytics Help. (2026). *Get started with attribution*. Google. Retrieved from https://support.google.com/analytics/answer/10596866 [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 005.591.4:004.91:339.924

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-3063-3074

Мариненко Наталія Юріївна доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки та фінансів, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, м. Тернопіль, https://orcid.org/0000-0002-6645-8167

Яворський Андрій Петрович здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти кафедри економіки та фінансів, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, м. Тернопіль, https://orcid.org/0009-0007-5237-197x

АРХІТЕКТУРНО-ОРІЄНТОВАНЕ ОЦІНЮВАННЯ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ УКРАЇНИ ТА ЄС

Анотація. Актуальність теми зумовлена необхідністю євроінтеграційної конвергенції вітчизняного бізнесу та подолання технологічних дисбалансів. Метою статті є архітектурно-орієнтоване оцінювання динаміки та структурних розривів у цифровізації систем управління підприємств України порівняно з орієнтирами ЄС для визначення ключових системних проблем трансформації.

У статті використано методи компаративного, системного та статистичного аналізу. Встановлено, що цифрова еволюція відбувалася за моделлю нерівномірного нарощування окремих компонент із домінуванням процесно-інтеграційних та безпекових рішень за умов повільного розгортання інфраструктури даних і управлінської аналітики. Зафіксовано структурні розриви між Україною та ЄС за ключовими індикаторами, що зумовлюють обмежену конвергенцію національної моделі цифрового управління з європейською практикою. Обґрунтовано, що основною проблемою є фрагментарність впроваджень і відсутність керованої архітектури синхронізації інфраструктурного, процесного, аналітичного та інтелектуалізованого рівнів управління. Низька частка хмарних рішень та BI-інструментів формує підвищені транзакційні витрати інтеграції, знижує регулярність аналітичних циклів і стримує масштабування AI як системної функції планування та контролю. Виявлено також структурну асиметрію цифровізації за розміром підприємств, що проявляється у концентрації інтегрованих систем у великих компаніях та обмеженому поширенні серед МСП. Запропоновано багатовекторну модель удосконалення систем управління, яка передбачає синхронізацію десяти взаємопов’язаних напрямів. Обґрунтовано, що перехід від точкових цифрових ініціатив до керованої архітектури розвитку забезпечує зниження складності

інтеграції, підвищення якості даних, формування регулярного аналітичного циклу та інституціоналізацію управлінських панелей і сценарного планування.

Результати дослідження є емпіричною основою для формування стратегій цілісної цифрової трансформації та можуть бути використані для розроблення динамічних моделей оптимізації портфеля цифрових ініціатив підприємств на шляху до європейських стандартів.

Ключові слова: цифрова трансформація, система управління, архітектурний підхід, цифрова зрілість, цифрові розриви, хмарні обчислення, ERP, CRM, бізнес-аналітика (BI), штучний інтелект (AI), Україна–ЄС.

Marynenko Nataliia Yuriivna Doctor of Sciences (Economics), Professor, Professor of the Economics and Finance Department, Ternopil Ivan Puluj National Technical University, Ternopil, https://orcid.org/0000-0002-6645-8167

Yavorskyi Andrii Petrovych postgraduate student of the Economics and Finance Department, Ternopil Ivan Puluj National Technical University, Ternopil, https://orcid.org/0009-0007-5237-197x

ARCHITECTURAL-ORIENTED EVALUATION OF ENTERPRISE MANAGEMENT SYSTEMS DIGITAL TRANSFORMATION IN UKRAINE AND THE EU

Abstract. The urgency of the topic arises from the need for Euro-integration convergence of domestic business and overcoming technological imbalances. The purpose of the article is to provide an architectural-oriented evaluation of the dynamics and structural gaps in the digitalization of enterprise management systems in Ukraine compared to EU benchmarks to identify the key systemic problems of transformation.

The study employs methods of comparative, systems, and statistical analysis. It is established that the digital evolution occurred according to a model of uneven scaling of individual components, dominated by process-integration and security solutions amidst the slow deployment of data infrastructure and management analytics. Structural gaps have been recorded between Ukraine and the EU across key indicators, causing limited convergence of the national digital management model with European practice. It is substantiated that the primary problem lies in the fragmentation of implementations and the lack of a managed architecture for synchronizing the infrastructural, process, analytical, and intellectualized levels of management. The low share of cloud solutions and BI tools generates increased transactional integration costs, reduces the regularity of analytical cycles, and restrains the scaling of AI as a systemic function of planning and control. A structural asymmetry of digitalization by enterprise size has also been revealed, manifested in the concentration of integrated systems within large companies and limited adoption among SMEs. A multi-vector model for improving management systems is proposed, which envisions the

synchronization of ten interconnected directions. It is proven that the transition from point-source digital initiatives to a managed development architecture ensures a reduction in integration complexity, enhances data quality, forms a regular analytical cycle, and institutionalizes management dashboards and scenario planning.

The research results provide an empirical basis for formulating strategies for holistic digital transformation and can be utilized to design dynamic models for optimizing the enterprise digital initiative portfolios on the path toward European standards.

Keywords: digital transformation, management system, architectural approach, digital maturity, digital gaps, cloud computing, ERP, CRM, business intelligence (BI), artificial intelligence (AI), Ukraine–EU.

Постановка проблеми. Упродовж 2021–2024 рр. цифрова трансформація систем управління підприємствами в Україні характеризувалася фрагментарністю та структурною нерівномірністю розвитку її ключових компонент, що зумовило розрив між темпами впровадження окремих управлінських рішень і формуванням повноцінної інфраструктури даних та управлінської аналітики. Сутність проблеми полягає у тому, що цифровізація управління в Україні переважно реалізується у форматі точкових впроваджень, які не інтегруються в узгоджену архітектуру даних і процесів. За обмеженої поширеності хмарних моделей і централізації даних інтеграція планування ресурсів підприємства (Enterprise Resource Planning, далі – ERP), управління взаємовідносинами з клієнтами (Customer Relationship Management, далі – CRM), електронних каналів продажів та аналітичних інструментів здійснюється переважно через індивідуальні конектори, ручні регламенти обміну, дублювання довідників і неоднорідні правила доступу. Це формує підвищені транзакційні витрати інтеграції (витрати узгодження, верифікації та забезпечення зіставності даних), подовжує управлінський цикл «подія – показник – рішення», знижує відтворюваність аналітичних результатів та підвищує операційні й кіберризики. У такій конфігурації навіть за зростання впроваджень ERP і CRM управлінський ефект не конвертується у системне підвищення продуктивності, точності планування та якості управлінських рішень через дефіцит інструментів бізнес-аналітики (Business Intelligence, далі – BI) і недостатню інтеграцію даних.

Отже, науково-практична проблема полягає у відсутності керованого механізму синхронізації ключових компонент цифрового управління (інфраструктури даних, процесної інтеграції, клієнтських контурів, аналітики, штучного інтелекту (Artificial Intelligence, далі – AI), кіберстійкості, кадрової спроможності, інвестиційного забезпечення, екосистемної інтеграції та стратегічного рівня планування) в межах єдиної архітектурної логіки. Це зумовлює необхідність розроблення та обґрунтування багатовекторної моделі удосконалення систем управління, яка забезпечує перехід від практики фрагментарних цифрових ініціатив до керованої архітектури цифрової зрілості з

визначеними інструментами реалізації та кількісно вимірюваними критеріями результативності, що дозволяє досягати мультиплікативного ефекту щодо продуктивності, стійкості та якості управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науковий дискурс у цій сфері розгортається довкола проблем результативності, адаптивності та інтегрованості систем управління в умовах цифровізації, з акцентом на архітектуру даних, процесну інтеграцію, аналітичну підтримку рішень і кіберстійкість. Дослідження різних авторів, а саме: Vial G. [1], Hanelt A., Bohnsack R., Marz D., Antunes Marante C. [2], Bharadwaj A., El Sawy O. A., Pavlou P. A., Venkatraman N. [3], Kane G. C., Palmer D., Phillips A. N., Kiron D., Buckley N. [4], Ross J. W., Weill P., Robertson D. C. [5], Weill P., Ross J. W. [6], Davenport T. H., Harris J. G. [7], Porter M. E., Heppelmann J. E. [8], Brynjolfsson E., McAfee A. [9-10] формують репрезентативний масив наукових підходів, у межах якого цифрова трансформація трактується не як сукупність окремих IT-впроваджень, а як системна перебудова управлінської архітектури, процесів і компетентностей.

Водночас критичний аналіз цих праць дає змогу зафіксувати, що при значній теоретичній зрілості концептів цифрової трансформації залишається недостатньо операціоналізованою проблема нерівномірного нарощування компонент цифровізації (інфраструктура даних, ERP/CRM, BI, AI, інтеграція, безпека) в економіках з підвищеною турбулентністю та ресурсними обмеженнями, а також бракує моделей, які формалізують керовану синхронізацію таких компонент у вигляді векторів із вимірюваними критеріями результативності.

Мета статті – архітектурно-орієнтоване оцінювання динаміки та структурних розривів у цифровізації систем управління підприємств України порівняно з орієнтирами Європейського Союзу (далі – ЄС) для визначення ключових системних проблем трансформації.

Виклад основного матеріалу. Цифрова трансформація систем управління підприємствами України у 2021–2024 рр. не мала лінійного та збалансованого характеру. Розвиток окремих цифрових компонент відбувався асиметрично: впровадження процесно-інтеграційних і безпекових рішень випереджало формування повноцінної інфраструктури даних та аналітичного контуру управління. Така конфігурація спричинила ситуацію, коли окремі цифрові інструменти функціонують ізольовано або частково інтегровано, не забезпечуючи системного ефекту для стратегічного планування, контролінгу та інтелектуалізації управлінських рішень.

Таким чином, подальший аналіз структуровано за авторською моделлю синхронізації десяти векторів цифрової зрілості управління:

1. *Інфраструктурний вектор. Масштабування хмарного фундаменту та перехід до централізованих сховищ даних*. Розрив між Україною та ЄС за використанням хмарних сервісів у 2024 р. становить 33,3%: 13,7% проти 47,0%. Цей розрив є структурним, оскільки саме хмара визначає швидкість масштабування корпоративних систем і темп підключення нових модулів, а

також знижує бар'єр переходу від локальних рішень до інтегрованих архітектур даних. Динаміка України у 2021–2024 рр. демонструє приріст лише на 3,5% для хмари, тоді як для ERP приріст становив 11,2%, отже управлінські системи розвивалися швидше, ніж базова інфраструктура, що формує приховані витрати інтеграції та підтримки (табл.1).

Таблиця 1

Інфраструктурний вектор, показники 2021–2024 рр., %

Показники	**Україна, 2021**	**Україна, 2024**	**Зміна 2024 до 2021, %**	**ЄС, 2021**	**ЄС, 2024**	**Розрив у 2024, %**
Хмарні сервіси	10,2	13,7	3,5	41,0	47,0	33,3
Базова цифрова інтенсивність	н.д.	23,5	н.д.	н.д.	55,0	31,5

Джерело: сформовано авторами на основі [11-15];
н.д. – дані відсутні у відкритих статистичних джерелах за відповідний період.

Низькі показники BI (3,9% в Україні проти 16,5% у ЄС) та AI (5,2% проти 13,5%) підтверджують, що головним обмеженням інтелектуалізації є дефіцит централізованих і якісних даних [11-15]. Отже, хмарна та гібридна інфраструктура виступає не технологічною самоціллю, а базовим механізмом зниження складності інтеграції, підвищення керованості доступів і створення умов для масштабування аналітики та AI.

2. *Процесно-інтеграційний вектор. Поглиблення ERP як ядра інтегрованого управління бізнес-процесами.* ERP в Україні у 2021–2024 рр. зросли з 4,0% до 15,2%, що відповідає приросту 11,2% і відображає фазу «наздоганяючого» впровадження. Водночас у ЄС у 2024 р. ERP використовували 45,0% підприємств, тому розрив зберігається на рівні 29,8%, що означає, що в Україні інтеграція управлінських процесів залишається обмеженою у масштабі економіки [11-15]. Окремо важливим є те, що за даними сегментації за розміром підприємства ERP в Україні у 2024 р. застосовували 48% великих підприємств і лише 9% малих, отже, цифрова інтеграція концентрується у великих компаніях і не формує масового ефекту для продуктивності малих і середніх підприємств (далі – МСП) (табл. 2).

Таблиця 2

Процесно-інтеграційний вектор, показники поширення ERP у 2024 р., %

Категорії підприємств	**Україна, 2024**	**ЄС, 2024**	**Розрив, %**
Усі підприємства	15,2	45,0	29,8
Великі	48	80	32
Середні	23	62	39
Малі	9	36	27

Джерело: сформовано авторами на основі [11-15]

Бар'єр входу має комплексний характер – фінансовий, організаційний і технологічний. Хмарні моделі підписки, типові галузеві конфігурації та стандартизація довідників здатні знизити витрати впровадження й інтеграції. Масштабування ERP серед МСП є необхідною умовою розвитку BI та AI та скорочення цифрового розриву з ЄС.

3. *Ринково-клієнтський вектор. Розвиток CRM як системи управління попитом та клієнтським досвідом (Customer Experience, CX).* CRM в Україні у 2024 р. застосовували 7,4% підприємств, у ЄС 27,0%, отже розрив становить 19,6%. Динаміка України у 2021–2024 рр. є позитивною, оскільки показник зріс з 2,0% до 7,4%, проте масштаб впровадження поки не забезпечує формування системного ефекту для омніканальних продажів, персоналізації сервісу та керованості лійки продажів [11-15]. Для удосконалення важливо, що CRM має створювати спільний масив даних із ERP і цифровими каналами, інакше ефект CRM залишається локальним та не конвертується у більш точне планування виробництва, запасів і грошових потоків (табл.3).

Таблиця 3

Ринково-клієнтський вектор, показники CRM у 2021–2024 рр., %

Показник	**Україна, 2021**	**Україна, 2024**	**Зміна 2024 до 2021, %**	**ЄС, 2021**	**ЄС, 2024**	**Розрив 2024, %**
CRM	2,0	7,4	5,4	23,5	27,0	19,6

Джерело: сформовано авторами на основі [11-15]

4. *Аналітичний вектор. Масштабування BI-інструментів для формування регулярного циклу управлінської аналітики.* У 2024 р. BI в Україні застосовували 3,9% підприємств, у ЄС 16,5%, отже, розрив становить 12,6%. Водночас у структурі багатовекторної моделі 2024 р. аналітичний напрям є одним із найслабших для України, що узгоджується з логікою «дані → аналітика → AI»: за низької частки BI, AI не може стати масовою практикою прийняття рішень.

Для удосконалення важливо, що аналітика є механізмом перетворення даних ERP і CRM на управлінські висновки, а її дефіцит означає, що потенціал інтеграції процесів не конвертується у продуктивність і точність планування (табл. 4).

Таблиця 4

Аналітичний вектор, показники BI у 2021–2024 рр., %

Показник	**Україна, 2021**	**Україна, 2024**	**Зміна 2024 до 2021, %**	**ЄС, 2021**	**ЄС, 2024**	**Розрив 2024, %**
BI	2,0	3,9	1,9	13,0	16,5	12,6

Джерело: сформовано авторами на основі [11-15]

5. *Вектор інтелектуалізації (AI-driven): впровадження штучного інтелекту в управлінські цикли.* У 2024 р. AI в ЄС використовували 13,5% підприємств, тоді як в Україні – 5,2%, розрив становить 8,3%. Динаміка ЄС є якісно іншою, оскільки AI зріс із 7,0% у 2021 р. до 13,5% у 2024 р., а в Україні значення коливалося в межах 4,8–5,4% і у 2024 р. становило 5,2%, що означає відсутність стійкого висхідного тренду. Це вказує на те, що в Україні AI часто залишається точковим інструментом, чутливим до дефіциту даних, аналітики та інвестицій, а в ЄС стає системною управлінською практикою (табл. 5).

Таблиця 5

Вектор інтелектуалізації, показники AI у 2021–2024 рр., %

Показник	**Україна, 2021**	**Україна, 2024**	**Зміна 2024 до 2021, %**	**ЄС, 2021**	**ЄС, 2024**	**Розрив 2024, %**
AI	4,8	5,2	0,4	7,0	13,5	8,3

Джерело: сформовано авторами на основі [11-15]

6. Організаційно-кадровий вектор. Розвиток внутрішніх цифрових компетенцій та нарощування кадрового потенціалу ІКТ-фахівців (**інформаційно-комунікаційні технології** (далі – ІКТ). У 2024 р. 18,3% підприємств України мали ІКТ-фахівців, тоді як у ЄС орієнтир для підприємств, становить близько 21,0%. Розрив за рівнем є меншим, ніж за технологічними показниками, що означає наявність людського потенціалу для прискорення цифрової трансформації за умови підсилення інвестицій і управління змінами (табл. 6).

Таблиця 6

Організаційно-кадровий вектор, показники 2021–2024 рр., %

Показник	**Україна, 2021**	**Україна, 2024**	**Зміна 2024 до 2021, %**	**ЄС, 2023**	**ЄС, орієнтир**	**Розрив, %**
Підприємства з ІКТ-фахівцями	н.д.	18,3	н.д.	21,0	21,0	2,7

Джерело: сформовано авторами на основі [11-15];

н.д. – дані відсутні у відкритих статистичних джерелах за відповідний період.

7. Інвестиційний вектор. Нарощування фінансової спроможності цифровізації управління. Орієнтовний рівень витрат підприємств ЄС на ІКТ становить 3,9% від обороту, тоді як для України оцінка знаходиться у межах 1,5–2,0%. Отже, інвестиційна база є приблизно вдвічі меншою. Це узгоджується з нижчими частками хмари, BI та AI, адже саме ці компоненти мають найбільші вимоги до інфраструктури, даних і кваліфікованих кадрів. Вектор удосконалення

має опиратися на принцип «інвестиції як умова синхронізації», оскільки без інвестицій аналітичний та інтелектуалізований напрями не можуть масштабуватися (табл. 7).

Таблиця 7

Інвестиційний вектор, витрати на ІКТ, %

Показник	Україна, 2023–2024	ЄС, 2023	Розрив, %
Витрати на ІКТ від обороту	1,5–2,0	3,9	1,9–2,4

Джерело: сформовано авторами на основі [11-15]

8. Кібербезпековий вектор. Перехід від фрагментарних засобів захисту до керованої архітектури кіберстійкості. У 2024 р. комплексні засоби інформаційної безпеки застосовували 39,6% підприємств України, у ЄС – 57,0%, розрив становить 17,4%. У межах порівняльного ядра факторів також зафіксовано, що безпекова складова формує позитивний розрив на користь України за окремими показниками, а це означає, що безпека в Україні є структурно значущою через високі ризики і виступає фактором стабілізації діяльності. Разом з тим, саме безпека визначає довіру до хмарних рішень і масштабування даних, отже, її необхідно розвивати як управлінську систему з політиками, аудитом, резервуванням і безперервністю бізнес-процесів (табл. 8).

Таблиця 8

Кібербезпековий вектор, показники 2024 р., %

Показники	Україна, 2024	ЄС, 2024	Розрив, %
Засоби кібербезпеки	39,6	57,0	17,4
Стійкісно-адаптивний показник	42,0	55,0	13,0

Джерело: сформовано авторами на основі [11-15]

9. Платформенно-екосистемний вектор. Інтеграція внутрішніх систем із цифровими ринками, маркетплейсами та ланцюгами постачання. Частка підприємств, що здійснювали онлайн-продажі у 2024 р., становила 14,6% в Україні та 22,0% у ЄС, отже, розрив становить 7,4%. За наявності такого розриву CRM та ERP мають менше стимулів інтегруватися з цифровими каналами, а підприємства частіше працюють за моделлю роз’єднаних систем, де дані продажів, маркетингу та логістики не зводяться у єдину базу для аналітики. Вектор удосконалення має забезпечити інтеграцію управлінських систем із маркетплейсами, електронним документообігом та обміном даними з партнерами, оскільки це зменшує затримки в операціях і підвищує прозорість (табл. 9).

Таблиця 9

Платформенно-екосистемний вектор, е-продажі 2024 р., %

Показники	**Україна, 2024**	**ЄС, 2023–2024**	**Розрив, %**
Онлайн-продажі	14,6	22,0	7,4
Комплексна цифрова інтеграція	6,5	28,0	21,5

Джерело: сформовано авторами на основі [11-15]

10. Стратегічно-управлінський вектор. Трансформація даних у цифрові інструменти стратегічного планування та сценарного моделювання. Цифрові інструменти стратегічного планування у 2023–2024 рр. застосовували 18% підприємств України та 34% підприємств ЄС, розрив становить 16%. Це пояснюється тим, що в Україні цифровізація довше концентрувалася на операційному рівні, тоді як у ЄС аналітика і AI все активніше застосовуються для прогнозування, планування та корпоративного управління. Вектор удосконалення полягає у вбудовуванні даних ERP, CRM, BI та ризик-метрик у систему бюджетування, стратегічних ключових показників ефективності (Key Performance Indicators, KPI), управління портфелем проєктів і сценарне планування (табл. 10).

Таблиця 10

Стратегічно-управлінський вектор, рівень застосування цифрових інструментів, %

Показники	**Україна, 2023–2024**	**ЄС, 2023**	**Розрив, %**
Цифрові інструменти стратегічного планування	18	34	16
Інтегральний індекс цифрової зрілості управління, 2024 р.	9,1	29,8	20,7

Джерело: сформовано авторами на основі [11-15]

Емпіричні індекси цифрової зрілості України демонструють злам траєкторії після 2022 р. Це означає, що потенціал прискорення вже проявився, однак він має бути «закріплений» синхронізацією слабких ланок, насамперед хмари, BI та AI, оскільки саме вони формують здатність систем управління переходити від фрагментарних рішень до комплексної інтеграції (у 2024 р. в ЄС показник становить 28,0% проти 6,5% в Україні).

Практичний зміст запропонованих векторів полягає у переході від моделі «точкових впроваджень» до моделі «керованої архітектури», де інфраструктура створює масштабованість, ERP забезпечує цілісність процесів, CRM структурує попит, BI формує аналітичну основу, AI підвищує точність прогнозів, безпека гарантує довіру, кадри забезпечують інституційну спроможність, інвестиції

задають темп, екосистеми створюють зовнішній попит на інтеграцію, а стратегічний рівень забезпечує довгострокову результативність цифрового управління.

Висновки. Цифрова трансформація систем управління в Україні характеризується структурною нерівномірністю розвитку окремих компонент та збереженням розривів із європейськими практиками. Обґрунтовано необхідність переходу від фрагментарних IT-впроваджень до керованої архітектури, що синхронізує інфраструктуру даних, ERP/CRM, аналітику, AI та кіберстійкість. Реалізація багатовекторної моделі забезпечує зниження інтеграційних витрат, підвищення якості управлінських рішень і довгострокову результативність цифрового розвитку підприємств. Запропонований підхід формує передумови для масштабування аналітичного та інтелектуалізованого контурів управління. Синхронізація інвестицій, компетентностей і технологічних рішень підвищує стійкість підприємств в умовах турбулентності. Це створює основу для переходу до проактивної моделі стратегічного управління на основі даних.

Література:

1. Vial G. Understanding digital transformation: A Review and a Research Agenda. *Journal of Strategic Information Systems*. 2019. Vol. 28(2). Pp.118–144. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jsis.2019.01.003 (дата звернення: 15.01.2026).

2. Hanelt A., Bohnsack R., Marz D., Antunes Marante C. A Systematic Review of the Literature on Digital Transformation: Insights and Implications for Strategy and Organizational Change. *Journal of Management Studies*. 2021. Vol. 58(5). Pp.1159–1197. DOI: https://doi.org/10.1111/joms.12639 (дата звернення: 17.01.2026).

3. Bharadwaj A., El Sawy O. A., Pavlou P. A., Venkatraman N. Digital Business Strategy: Toward a Next Generation of Insights. *MIS Quarterly*. 2013. Vol. 37(2). Pp.471–482. DOI: https://doi.org/10.25300/MISQ/2013/37:2.3 (дата звернення: 20.01.2026).

4. Kane G. C., Palmer D., Phillips A. N., Kiron D., Buckley N. *Strategy, Not Technology, Drives Digital Transformation*. MIT Sloan Management Review & Deloitte University Press. 2015. 29 p. URL: https://www.cubility.com.au/wp-content/uploads/2018/11/dup_strategy-not-technology-drives-digital-transformation.pdf (дата звернення: 25.01.2026).

5. Ross J. W., Weill P., Robertson D. C. *Enterprise Architecture as Strategy: Creating a Foundation for Business Execution*. Harvard Business School Press. 2006. URL: https://www.scribd.com/document/971434319/Enterprise-Architecture-as-Strategy-Creating-a-F?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 02.02.2026).

6. Weill P., Ross J. W. IT governance: How Top Performers Manage IT Decision Rights for Superior Results. Boston : Harvard Business School Press. 2004. 269 p.

7. Davenport T. H., Harris J. G. Competing on Analytics: the New Science of Winning. Boston : Harvard Business School Press. 2007. 240 p.

8. Porter M. E., Heppelmann J. E. How Smart, Connected Products are Transforming Competition. *Harvard Business Review*. 2014. Vol. 92, No. 11. P. 64–88.

9. Brynjolfsson E., McAfee A. The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. New York : W. W. Norton & Company. 2014. 306 p.

10. McAfee A., Brynjolfsson E. Machine, Platform, Crowd: Harnessing Our Digital Future. New York : W. W. Norton & Company. 2017. 416 p.

11. Eurostat. E-business integration. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=E-business_integration (дата звернення: 02.03.2026).

12. Eurostat. Cloud computing – statistics on the use by enterprises. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Cloud_computing_-_statistics_on_the_use_by_enterprises (дата звернення: 04.03.2026).

13. European Commission. Report on the state of the Digital Decade 2024. URL: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/report-state-digital-decade-2024 (дата звернення: 06.03.2026).

14. Галуцьких Н. А. Використання штучного інтелекту у світовій економіці: сучасний аспект. *Бізнес Інформ*. 2025. № 1. С. 63–70. DOI: https://doi.org/10.32983/2222-4459-2025-1-63-70.

15. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: https://stat.gov.ua/ (дата звернення: 26.02.2026).

References

1. Vial, G. (2019). Understanding digital transformation: A Review and a Research Agenda. Journal of Strategic Information Systems, 28(2), 118–144. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jsis.2019.01.003 (accessed: 15.01.2026).

2. Hanelt, A., Bohnsack, R., Marz, D., & Antunes Marante, C. (2021). A Systematic Review of the Literature on Digital Transformation: Insights and Implications for Strategy and Organizational Change. Journal of Management Studies, 58(5), 1159–1197. DOI: https://doi.org/10.1111/joms.12639 (accessed: 17.01.2026).

3. Bharadwaj, A., El Sawy, O. A., Pavlou, P. A., & Venkatraman, N. (2013). Digital Business Strategy: Toward a Next Generation of Insights. MIS Quarterly, 37(2), 471–482. DOI: https://doi.org/10.25300/MISQ/2013/37:2.3 (accessed: 20.01.2026).

4. Kane, G. C., Palmer, D., Phillips, A. N., Kiron, D., & Buckley, N. (2015). Strategy, Not Technology, Drives Digital Transformation. MIT Sloan Management Review & Deloitte University Press, 29 p. URL: https://www.cubility.com.au/wp-content/uploads/2018/11/dup_strategy-not-technology-drives-digital-transformation.pdf (accessed: 25.01.2026).

5. Ross, J. W., Weill, P., & Robertson, D. C. (2006). Enterprise Architecture as Strategy: Creating a Foundation for Business Execution. Harvard Business School Press. URL: https://www.scribd.com/document/971434319/Enterprise-Architecture-as-Strategy-Creating-a-F?utm_source=chatgpt.com (accessed: 02.02.2026).

6. Weill, P., & Ross, J. W. (2004). IT governance: How Top Performers Manage IT Decision Rights for Superior Results. Boston: Harvard Business School Press, 269 p.

7. Davenport, T. H., & Harris, J. G. (2007). Competing on Analytics: the New Science of Winning. Boston: Harvard Business School Press, 240 p.

8. Porter, M. E., & Heppelmann, J. E. (2014). How Smart, Connected Products are Transforming Competition. Harvard Business Review, 92(11), 64–88.

9. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. New York: W. W. Norton & Company, 306 p.

10. McAfee, A., & Brynjolfsson, E. (2017). Machine, Platform, Crowd: Harnessing Our Digital Future. New York: W. W. Norton & Company, 416 p.

11. Eurostat. (2026). E-business integration: Statistics on enterprises using ERP, CRM and Business Intelligence software. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?itle=E-business_integration (accessed: 02.03.2026).

12. Eurostat. (2026). Cloud computing – statistics on the use by enterprises. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Cloud_computing_-_statistics_on_the_use_by_enterprises (accessed: 04.03.2026).

13. European Commission. (2024). Report on the state of the Digital Decade 2024. European Commission. URL: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/report-state-digital-decade-2024 (accessed: 06.03.2026).

14. Galutskykh, N. A. (2025). Vykorystannia shtuchnoho intelektu u svitovii ekonomitsi: suchasnyi aspekt [The use of artificial intelligence in the global economy: A modern aspect]. *Biznes Inform – Business Inform*, 1, 63–70. DOI: https://doi.org/10.32983/2222-4459-2025-1-63-70 [in Ukrainian].

15. Official website of the State Statistics Service of Ukraine. (2026). URL: https://stat.gov.ua/ (accessed: 26.02.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 09.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.05.2026

УДК 005:004.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-3075-3085

Нікіфорова Лілія Олександрівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та безпеки інформаційних систем Вінницького національного технічного університету (ВНТУ), м. Вінниця, https://orcid.org/0000-0002-7034-607X

Подорожнюк Аліна Сергіївна бакалавр кафедри менеджменту та безпеки інформаційних систем Вінницького національного технічного університету (ВНТУ), 21021 Україна м. Вінниця, https://orcid.org/0009-0007-5526-9049

ПОБУДОВА МОДЕЛІ АДАПТИВНОГО БРЕНДУ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ: СУЧАСНІ ПІДХОДИ ТА ІНСТРУМЕНТИ SMM

Анотація. Актуальність дослідження зумовлена стрімким розвитком цифрового середовища та зростанням ролі соціальних мереж у формуванні конкурентоспроможності брендів. В умовах високої динаміки інформаційного простору підприємства потребують впровадження адаптивних підходів до управління бренд-комунікаціями, що дозволяють оперативно реагувати на зміни поведінки споживачів, ринкових трендів та алгоритмів соціальних платформ.

У статті досліджено сучасні підходи до побудови адаптивного бренду в соціальних мережах та систематизовано основні інструменти SMM, що забезпечують ефективне просування бренду в цифровому середовищі.

Проаналізовано теоретичні та практичні аспекти використання соціальних мереж як інструменту формування впізнаваності бренду, підвищення залученості аудиторії та розвитку довгострокових комунікацій із споживачами.

Визначено ключові показники ефективності (KPI), які дозволяють здійснювати моніторинг результативності бренд-комунікацій та своєчасно коригувати маркетингову стратегію.

Запропоновано структуровану модель формування адаптивного бренду в соціальних мережах, що базується на послідовному проходженні п’яти основних етапів та розроблено концептуальну модель побудови адаптивного бренду, яка ґрунтується на принципах циклічності, безперервного зворотного зв'язку та ітераційного вдосконалення маркетингових рішень.

Доведено, що впровадження адаптивного підходу до управління брендом у соціальних мережах сприяє підвищенню ефективності бренд-комунікацій, зростанню рівня залученості цільової аудиторії, зміцненню лояльності споживачів та формуванню стійких конкурентних переваг у цифровому середовищі. Практичне значення дослідження полягає у можливості використання запропонованої моделі підприємствами для побудови керованої та результативної SMM-стратегії в умовах постійних змін цифрового ринку.

Ключові слова: адаптивний бренд, модель, інструменти, соціальні мережі, SMM-стратегія, цифровий маркетинг, бренд-комунікації.

Nikiforova Liliia Oleksandrivna Ph.D. in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Information Systems Management and Security of Vinnytsia National Technical University (VNTU), Vinnytsia, https://orcid.org/0000-0002-7034-607X

Podorozhniuk Alina Serhiyivna Bachelor of the Department of Information Systems Management and Security of Vinnytsia National Technical University (VNTU), Vinnytsia, https://orcid.org/0009-0007-5526-9049

CREATION AN ADAPTIVE BRAND MODEL IN SOCIAL NETWORKS: MODERN APPROACHES AND SMM TOOLS

Abstract. The relevance of the study is due to the rapid development of the digital environment and the growing role of social networks in the formation of brand competitiveness. In the context of high dynamics of the information space, enterprises need to implement adaptive approaches to brand communications management, which allow them to quickly respond to changes in consumer behavior, market trends and algorithms of social platforms.

The article explores modern approaches to building a responsive brand in social networks and systematizes the main SMM tools that ensure effective brand promotion in the digital environment. The theoretical and practical aspects of using social networks as a tool for building brand awareness, increasing audience engagement and developing long-term communications with consumers are analyzed.

Key performance indicators (KPI) have been identified, which allow monitoring the effectiveness of brand communications and timely adjustment of the marketing strategy.

A structured model for the formation of an adaptive brand in social networks, based on the sequential passage of five main stages, is proposed, and a conceptual model for building an adaptive brand is developed, which is based on the principles of cyclicity, continuous feedback and iterative improvement of marketing decisions.

It has been proven that the introduction of an adaptive approach to brand management in social networks helps to increase the effectiveness of brand communications, increase the level of engagement of the target audience, strengthen consumer loyalty and form sustainable competitive advantages in the digital environment. The practical significance of the study lies in the possibility of using the proposed model by enterprises to build a manageable and effective SMM-strategy in the context of constant changes in the digital market.

Keywords: adaptive brand, model, tools, social networks, SMM strategy, digital marketing, brand communications.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку цифрового середовища соціальні мережі стали одним із основних каналів комунікації між брендами та споживачами. Вони використовуються не лише для інформування, а й для формування іміджу бренду, підвищення його впізнаваності та підтримки постійного зв'язку з цільовою аудиторією [1, 2]. Для підприємств різних сфер діяльності ефективна присутність у соціальних мережах є важливим чинником успішного розвитку та конкурентоспроможності.

Разом із цим зростає кількість брендів, які активно використовують соціальні платформи, що ускладнює привернення уваги користувачів і підвищує вимоги до якості SMM-діяльності [3]. На практиці нерідко спостерігається використання окремих інструментів соціальних мереж без чітко визначеної стратегії, належного аналізу цільової аудиторії та оцінювання результатів. Це знижує ефективність просування бренду та не дозволяє досягти стабільних комунікаційних результатів.

У зв'язку з цим актуальною є проблема узагальнення сучасних підходів і інструментів SMM, які можуть бути використані для побудови бренду в соціальних мережах. Дослідження зазначеного питання має практичне значення для вдосконалення маркетингових стратегій та підвищення ефективності бренд-комунікацій у цифровому середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема побудови бренду в соціальних мережах у наукових дослідженнях останніх років розглядається здебільшого як комплексне поєднання стратегічного планування, контент-менеджменту та аналітики [1-4].

Окремі автори наголошують на ролі детального дослідження цільової аудиторії для таргетованої реклами як ключового елементу успішної комунікації [5, 6], що складається з сегментації, аналізу поведінкових патернів і тестуванні гіпотез, які дозволяють підвищити релевантність повідомлень і зменшити витрати.

В роботах [7, 8] досліджено аналіз трендів, результати якого доводять мінливість форматів контенту та поведінки користувачів від коротких відео, інтерактивних форматів та UGC до колаборації з інфлюенсерами. В роботах обґрунтовано необхідність гнучкості SMM-стратегії та регулярного перегляду контент-фокусу.

Незважаючи на наявність значної кількості наукових публікацій з питань цифрового маркетингу та SMM, окремі аспекти побудови бренду в соціальних мережах залишаються недостатньо систематизованими. Зокрема, більшість досліджень розглядають окремі інструменти просування, такі як контент-маркетинг, таргетовану рекламу або співпрацю з інфлюенсерами без їх комплексного поєднання в межах єдиної бренд-стратегії [9, 10].

Також недостатньо уваги приділяється практичним механізмам розроблення SMM-стратегії з урахуванням аналізу цільової аудиторії, тестування маркетингових гіпотез та подальшого коригування комунікацій на основі

отриманих результатів, тому питання інтеграції аналітичних інструментів у процес побудови та управління адаптивним брендом у соціальних мережах потребує більш детального дослідження.

Метою статті є обґрунтування теоретико-практичних засад та розроблення концептуальної моделі побудови адаптивного бренду в соціальних мережах на основі інтеграції сучасних SMM-стратегій, інструментів цифрового маркетингу та механізмів аналітичного управління бренд-комунікаціями.

Викладення основного матеріалу. Побудова бренду в соціальних мережах базується на поєднанні стратегічного планування, аналізу аудиторії, системної роботи з контентом та постійного оцінювання результатів [11]. А побудова адаптивного бренду базується на впровадженні інтелектуальної системи зворотного зв'язку, де оцінювання ефективності SMM-діяльності трансформується з фінального етапу контролю в активний інструмент стратегічного маневрування. Це передбачає не лише моніторинг статичних показників (охоплень чи залученості), а й глибоку інтерпретацію динаміки споживчих настроїв, що дозволяє бренду оперативно переналаштовувати комунікаційні вектори відповідно до реальних запитів ринку.

Для верифікації ефективності моделі побудови адаптивного бренду запропоновано систему KPI (табл. 1), яка дозволяє здійснювати моніторинг результативності на кожному етапі – від первинного охоплення до фінальної конверсії та адвокації бренду, де споживачі добровільно транслюють цінності бренду у власному цифровому просторі.

Таблиця 1

Основні показники ефективності побудови адаптивного бренду в соціальних мережах (KPI)

Показник	**Зміст показника**	**Практичне значення**
Охоплення	Кількість унікальних користувачів, які побачили контент	Визначення рівня видимості бренду
Рівень залученості (ER)	Співвідношення взаємодій до охоплення або кількості підписників	Оцінювання якості контенту
Кількість підписників	Динаміка зростання аудиторії	Показник зацікавленості брендом
UGC Volume	Кількість контенту, створеного користувачами	Показник ефективності активної підтримки бренду (адвокація бренду).
CTR	Відсоток переходів за посиланням	Ефективність рекламних повідомлень
Конверсія	Частка користувачів, які виконали цільову дію	Оцінка результативності кампанії

Джерело: сформовано авторами на основі джерел [11-13]

Регулярний моніторинг зазначених показників дозволить своєчасно коригувати контент-стратегію та рекламну діяльність.

Водночас система KPI виконує не лише контрольну, а й адаптаційну функцію. Аналіз показників охоплення, залученості аудиторії, динаміки підписників, конверсії та рівня користувацького контенту дає можливість своєчасно виявляти зміни у поведінці споживачів, оцінювати ефективність окремих інструментів просування та визначати напрями подальшого вдосконалення бренд-комунікацій. Таким чином, результати оцінювання стають основою для прийняття управлінських рішень щодо коригування контенту, рекламних кампаній та загальної SMM-стратегії.

Саме використання механізму постійного зворотного зв'язку між отриманими результатами та подальшими маркетинговими діями забезпечує адаптивність бренду в цифровому середовищі. Це дозволяє перейти від оцінювання окремих показників до формування цілісної моделі управління брендом у соціальних мережах, яка базується на принципах безперервного вдосконалення та оперативного реагування на зміни ринку.

На основі узагальнення теоретичних положень і практичних підходів було сформовано структуровану модель формування адаптивного бренду в соціальних мережах, яка складається з п’яти основних етапів, табл. 2.

Таблиця 2

Етапи формування моделі адаптивного бренду в соціальних мережах

Етап	**Характеристика етапу**	**Очікуваний результат**
1. Аналіз цільової аудиторії	Сегментація, визначення потреб, інтересів і поведінкових характеристик	Підвищення релевантності контенту
2. Визначення позиціонування	Формування цінностей бренду, конкурентних переваг, ключових повідомлень	Чіткий образ бренду та єдина комунікаційна лінія
3. Розроблення контент-стратегії	Планування форматів, рубрик, візуального стилю та частоти публікацій	Зростання залученості аудиторії
4. Використання рекламних інструментів	Налаштування таргетованої реклами, тестування креативів	Розширення охоплення та збільшення впізнаваності
5. Аналітика та коригування	Аналіз показників ефективності, внесення змін до стратегії	Оптимізація SMM-діяльності

Джерело: сформовано авторами на основі джерел [5, 11, 14]

Першочерговим етапом є аналіз цільової аудиторії. Практичний підхід передбачає сегментацію аудиторії за демографічними, поведінковими та психографічними характеристиками. Окрему увагу доцільно приділяти виявленню потреб, мотивацій та очікувань споживачів. Отримані результати аналізу використовуються для розроблення релевантних повідомлень і вибору

оптимальних форматів контенту. Таким чином, стратегія будується на основі даних, а не інтуїтивних припущень.

Другим етапом виступає формування позиціонування бренду. Воно передбачає визначення місії, цінностей, унікальної торгової пропозиції та ключових комунікаційних повідомлень. Саме позиціонування визначає тон спілкування з аудиторією, візуальний стиль сторінки та загальну концепцію присутності бренду в соціальних мережах. Узгодженість усіх елементів комунікації забезпечує формування цілісного образу бренду та сприяє підвищенню впізнаваності.

Третім етапом є розроблення контент-стратегії. Вона включає визначення рубрик, частоти публікацій, поєднання експертного, іміджевого та залучаючого контенту. Важливою складовою є тестування різних форматів (відео, каруселі, текстові пости, інтерактивні елементи) з метою визначення найбільш ефективних для конкретної аудиторії. Регулярне тестування дозволяє оптимізувати комунікацію та підвищити показники залученості.

Наступним кроком є застосування сучасних рекламних інструментів соціальних мереж, таких як таргетована те персоналізована реклама, яка забезпечує можливість точного налаштування аудиторій, визначення бюджету та контролю результатів кампаній.

В свою чергу, ефективність реклами залежить не лише від правильного формулювання цілей та якості креативів, але й від регулярного аналізу показників оцінювання її ефективності. Використання аналітичних інструментів, таких як A/B-тестування сприяє підвищенню результативності рекламної діяльності і є останнім етапом моделі формування адаптивного бренду.

Запропонована послідовність дозволяє уникнути несистемного використання окремих інструментів і забезпечує комплексний підхід до управління бренд-комунікаціями [3, 11-14].

З огляду на зазначене в табл. 3, запропоновано структуру воронки побудови адаптивного бренду, що відображає комплексний підхід до капіталізації бренду в цифровому середовищі.

Таблиця 3

Професійна воронка побудови бренду

Етап	**Функціонал**
1. Дослідження	Аналіз ніші, конкурентів та вподобань цільової аудиторії (ЦА).
2. Стратегія	Позиціонування, TOV, вибір майданчиків (Instagram, TikTok, LinkedIn).
3. Content & Visual	Створення рубрикатора, візуальний стиль, зйомка Reels/фото.
4. Просування та зростання	Реклама (Target), робота з блогерами (Influencer Marketing), віральний контент.
5. Community	Побудова діалогу, Direct-продажі, збір відгуків.
6. Аналітика та зворотний зв'язок	Звітність, коригування стратегії та повернення до кроку №2.

Професійна воронка побудови адаптивного бренду сьогодні повинна враховувати детерміновану послідовність етапів взаємодії з цільовою аудиторією, базуватися на принципах циклічності маркетингових процесів та забезпечувати синергію між стратегічним плануванням, контентною дистрибуцією та аналітичним коригуванням показників ефективності.

Для узагальнення взаємозв'язку між етапами формування моделі адаптивного бренду з врахуванням професійної воронки побудови бренду запропоновано концептуальну модель, представлену рис. 1.

Модель, представлена на рис. 1 базується на принципі динамічної циклічності, де безперервний моніторинг аналітичних показників та зворотний зв'язок від ком'юніті трансформуються в ітераційне коригування стратегії, що дозволяє бренду миттєво релевантно реагувати на волатильність ринкових трендів та зміну поведінкових патернів аудиторії.

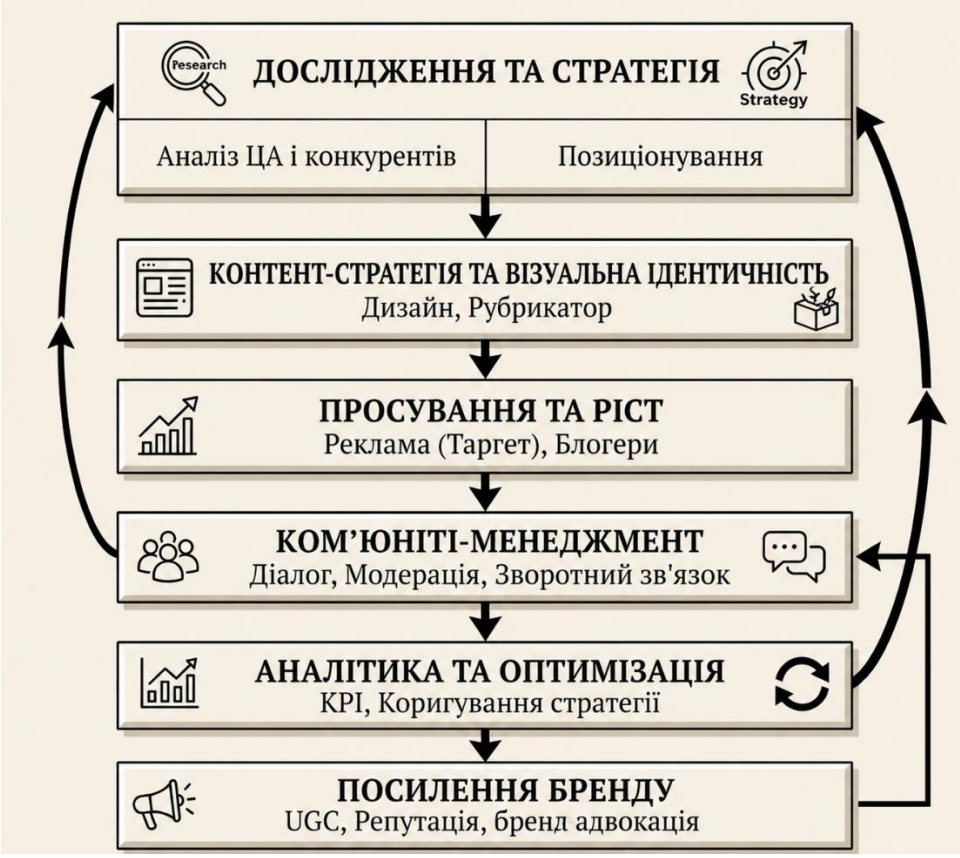

Рисунок 8 – Концептуальна модель побудови адаптивного бренду в соціальних мережах

Джерело: авторська розробка з використанням Gemini 3 Flash (інструмент Nano Banana 2) [15]

Особливістю запропонованої моделі є взаємозв'язок усіх її структурних елементів. Аналіз цільової аудиторії формує інформаційну основу для визначення позиціонування бренду, яке, своєю чергою, визначає зміст контент-стратегії та характер комунікацій із цільовою аудиторією. Реалізація контентної

та рекламної діяльності забезпечує досягнення необхідного рівня охоплення, залученості та впізнаваності бренду в соціальних мережах.

Важливою складовою моделі виступає аналітичний блок, який інтегрує результати оцінювання ключових показників ефективності у процес прийняття маркетингових рішень. На відміну від традиційних підходів, де аналіз здійснюється переважно після завершення рекламних кампаній, запропонована модель передбачає безперервний збір та інтерпретацію даних у режимі реального часу. Це дозволяє своєчасно виявляти зміни в поведінці користувачів, оцінювати ефективність окремих інструментів просування та оперативно коригувати стратегію бренду.

Таким чином, адаптивність моделі забезпечується наявністю постійного циклу зворотного зв'язку між результатами комунікаційної діяльності та подальшими управлінськими рішеннями. Завдяки цьому бренд отримує можливість не лише реагувати на зміни зовнішнього середовища, але й прогнозувати перспективні напрями розвитку комунікаційної політики, підтримуючи стабільний рівень взаємодії з аудиторією та конкурентоспроможності в цифровому середовищі.

Таким чином, дана модель дозволяє структурувати процес побудови адаптивного бренду в соціальних мережах у вигляді логічно пов’язаних етапів, і поєднує стратегічні та інструментальні елементи SMM, що дозволить забезпечити високий рівень впізнаваності, максимізувати залученість цільової аудиторії та вибудувати стійку систему бренд-комунікацій у динамічному цифровому середовищі.

Висновки. У результаті проведеного дослідження узагальнено сучасні підходи до побудови бренду в соціальних мережах та систематизовано основні інструменти SMM, що забезпечують формування впізнаваності, залученості аудиторії та ефективних бренд-комунікацій. Обґрунтовано доцільність комплексного підходу, який передбачає послідовне поєднання позиціонування, аналізу цільової аудиторії, розроблення контент-стратегії, використання рекламних інструментів та регулярної аналітики результатів.

Запропонована концептуальна модель побудови адаптивного бренду в соціальних мережах базується на впровадженні механізмів безперервного ітераційного самовдосконалення, де здатність маркетингової системи миттєво трансформувати отримані аналітичні дані у стратегічні корективи стає головною конкурентною перевагою в умовах високої волатильності цифрового середовища, що дозволяє впорядкувати процес SMM-діяльності та уникнути несистемного використання окремих інструментів.

Наукова новизна дослідження полягає у розробленні концептуальної моделі адаптивного бренду в соціальних мережах, яка інтегрує систему KPI, механізми аналітичного зворотного зв'язку та циклічне коригування SMM-стратегії

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості застосування підприємствами запропонованої моделі для формування керованої та довгострокової стратегії просування адаптивного бренду в цифровому середовищі.

Перспективи подальших досліджень доцільно пов'язати з поглибленим аналізом впливу алгоритмів соціальних платформ на охоплення контенту, використанням штучного інтелекту в автоматизації SMM-процесів, а також з оцінюванням ефективності різних форматів взаємодії з аудиторією в умовах динамічних змін цифрового середовища.

Література:

1. Редчук Р. О. (2022). Особливості використання соціальних мереж у публічному управлінні як сучасного каналу комунікацій. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування.* (33) 72-76. URL: https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2022.1/13

2. Юрченко О. А., Лисенко Т. А., Сохацький О. Ю. (2024). Роль соціальних мереж та інших цифрових платформ у комунікації під час війни. *Наукові інновації та передові технології.* №7 (35), 990-1001. URL: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-990-1001

3. Дубінська Н. Ю. (2022). Поняття, функції, принципи та завдання social media marketing (SMM). *Інновації, досягнення, актуальні проблеми і перспективи розвитку сучасної науки та освіти*. 257-263. URL: https://natc.org.ua/docs/Conferencia/2022/Conferencia_mat_17112022_1.pdf#page=257

4. Носань Н. С. (2024). Інноваційні маркетингові стратегії сучасного українського підприємства. *Економіка та суспільство.* Випуск 59. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-106

5. Голубник Т. С., Маїк Л. Я. (2023). Вплив цільової аудиторії на результат медіапланування. *Поліграфічні, мультимедійні та web-технології.* 241-242. URL: https://pmw.nure.ua/download/ukr/Tezisy-konferenciya%20%20PMW-2023.pdf#page=241

6. Гаврилюк І. І. (2024). Таргетована реклама у соціальних мережах. *Економіка та суспільство.* Випуск 63. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-63-102

7. Зіньцьо Ю. В., Федорук М. С. (2025). Основні види та формати контенту для SMM. *Економіка та суспільство.* Випуск 71. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-71-86

8. Прощенко А. К. (2023). Інфлюенсери як ефективні інструменти сучасного інтернет-маркетингу. *Вісник соціально-економічних досліджень.* 84-85. URL: https://doi.org/10.33987/vsed.1-2(84-85).2023.157-170

9. Яцюк Д. В., Невмержицька М. В. (2023). Таргетована реклама у соціальних мережах як ефективний спосіб просування компанії, *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку.* 320-324. URL: https://www.researchgate.net/profile/Natalia Smetankina/publication/376398540

10. Бурдяк О. М., Помазан Л. М., Гаврилюк І. І. (2024). Роль інфлюенсерів соціальних мереж в забезпеченні ефективності реклами. *Економіка та суспільство.* Випуск 60. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-60-125

11. Каліна І. І., Шуляр Н. М., Мельник Б. Ю. (2025). Стратегії побудови бренду в епоху соціальних мереж. *Маркетинг.* Випуск 37. URL: https://doi.org/10.32782/2415-3583/37.10

12. Яловега Н. І. (2023). Аналіз ефективності інтернет-реклами: нові методики вимірювання та оцінки результатів. *Економіка та суспільство.* Випуск 57. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-52

13. Ларка Л. С., Чернобровкіна С. В. (2022). Визначення ефективності маркетингових досліджень брендів на основі ключових показників ефективності. *Вісник НТУ «ХПІ» (економічні науки).* 29-32. URL: https://doi.org/10.20998/2519-4461.2022.2.29

14. Карпенко Н. В., Іваннікова М. М., Іванніков Р. В. (2024). Інтегровані моделі цифрового маркетингу для побудови впізнаваності бренду. *Тенденції розвитку маркетингу в умовах невизначеності.* 144-147. URL: http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/13607/

15. Нейромережевий алгоритм Gemini 3 Flash (інструмент Nano Banana 2). Google AI, 2026. URL: https://gemini.google.com

References:

1. Redchuk R. O. (2022) Osoblyvosti vykorystannia sotsialnykh merezh u publichnomu upravlinni yak suchasnoho kanalu komunikatsii [Features of using social networks in public administration as a modern communication channel]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia/Publichne upravlinnia ta administruvannia*/Scholarly Notes of Taurida National University named after V. I. Vernadsky. Series: Public Administration and Administration (33) 72–76. URL: https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2022.1/13 [in Ukrainian].

2. Yurchenko O. A., Lysenko T. A., Sokhatskyi O. Yu. (2024) Rol sotsialnykh merezh ta inshykh tsyfrovykh platform u komunikatsii pid chas viiny [The role of social networks and other digital platforms in communication during the war]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii*/Scientific Innovations and Advanced Technologies. №7 (35), 990–1001. URL: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-990-1001 [in Ukrainian].

3. Dubinska N. Yu. (2022) Poniattia, funktsii, pryntsypy ta zavdannia social media marketing (SMM) [Concept, functions, principles and tasks of social media marketing (SMM)]. *Innovatsii, dosiahnennia, aktualni problemy i perspektyvy rozvytku suchasnoi nauky ta osvity*/Innovations, Achievements, Current Issues, and Prospects for the Development of Modern Science and Education. 257–263. URL: https://natc.org.ua/docs/Conferencia/2022/Conferencia_mat_17112022_1.pdf#page=257 [in Ukrainian].

4. Nosan N. S. (2024) Innovatsiini marketynhovi stratehii suchasnoho ukrainskoho pidpryiemstva [Innovative marketing strategies of a modern Ukrainian enterprise]. *Ekonomika ta suspilstvo/Economy and Society*, no. 59. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-106 [in Ukrainian].

5. Holubnyk T. S., Maik L. Ya. (2023) Vplyv tsilovoi audytorii na rezultat mediaplanuvannia [The influence of the target audience on media planning results]. *Polihrafichni, multymediini ta web-tekhnolohii*/Printing, Multimedia and Web Technologies. 241–242. URL: https://pmw.nure.ua/download/ukr/Tezisy-konferenciya%20%20PMW-2023.pdf#page=241 [in Ukrainian].

6. Havryliuk I. I. (2024) Targetovana reklama u sotsialnykh merezhakh [Targeted advertising in social networks]. *Ekonomika ta suspilstvo/Economy and Society*, no. 63. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-63-102 [in Ukrainian].

7. Zintso Yu. V., Fedoruk M. S. (2025) Osnovni vydy ta formaty kontentu dlia SMM [Main types and formats of content for SMM]. *Ekonomika ta suspilstvo/Economy and Society*, no. 71. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-71-86 [in Ukrainian].

8. Proshchenko A. K. (2023) Infliuiensery yak efektyvni instrumenty suchasnoho internet-marketynhu [Influencers as effective tools of modern internet marketing]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen/Bulletin of Socio-Economic Research*, pp. 84–85. URL: https://doi.org/10.33987/vsed.1-2(84-85).2023.157-170 [in Ukrainian].

9. Yatsiuk D. V., Nevmerzhytska M. V. (2023) Targetovana reklama u sotsialnykh merezhakh yak efektyvnyi sposib prosuvannia kompanii [Targeted advertising in social networks as an effective way of company promotion]. *Suchasni aspekty modernizatsii nauky: stan, problemy, tendentsii rozvytku/Modern Aspects of Science Modernization: State, Problems, and Development*

Trends, 320–324. URL: https://www.researchgate.net/profile/NataliaSmetankina/publication/376398540[in Ukrainian].

10. Burdiak O. M., Pomazan L. M., Havryliuk I. I. (2024) Rol infliuienseriv sotsialnykh merezh v zabezpechenni efektyvnosti reklamy [The role of social media influencers in ensuring advertising effectiveness]. *Ekonomika ta suspilstvo/Economy and Society*, no. 60. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-60-125 [in Ukrainian].

11. Kalina I. I., Shuliar N. M., Melnyk B. Yu. (2025) Stratehii pobudovy brendu v epokhu sotsialnykh merezh [Brand building strategies in the era of social networks]. *Marketynh/Marketing*, no. 37. URL: https://doi.org/10.32782/2415-3583/37.10 [in Ukrainian].

12. Yaloveha N. I. (2023) Analiz efektyvnosti internet-reklamy: novi metodyky vymiriuvannia ta otsinky rezultativ [Analysis of the effectiveness of internet advertising: new methods of measurement and evaluation of results]. *Ekonomika ta suspilstvo/Economy and Society*, no. 57. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-52 [in Ukrainian].

13. Larka L. S., Chernobrovkina S. V. (2022) Vyznachennia efektyvnosti marketynhovykh doslidzhen brendiv na osnovi kliuchovykh pokaznykiv efektyvnosti [Determining the effectiveness of brand marketing research based on key performance indicators]. *Visnyk NTU «KhPI» (ekonomichni nauky)/Bulletin of NTU "KhPI" (Economic Sciences)*. 29–32. URL: https://doi.org/10.20998/2519-4461.2022.2.29 [in Ukrainian].

14. Karpenko N. V., Ivannikova M. M., Ivannikov R. V. (2024). Intehrovani modeli tsyfrovoho marketynhu dlia pobudovy vpiznavanosti brendu. [Integrated Models of Digital Marketing for Building Brand Awareness]. Tendentsii rozvytku marketynhu v umovakh nevyznachenosti/Trends in the Development of Marketing under Conditions of Uncertainty. 144-147. URL: http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/13607/1/[in Ukrainian].

15. Нейромережевий алгоритм Gemini 3 Flash (інструмент Nano Banana 2). [Gemini 3 Flash neural network algorithm (Nano Banana 2 tool)]. Google AI (2026). URL: https://gemini.google.com

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 658.5:005.21

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-3086-3096

Полянська Алла Степанівна доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту та адміністрування ІФНТУНГ, Асоційований член Української Асоціації з розвитку менеджменту і бізнес освіти, https://orcid.org/0000-0001-5169-1866

Попова Тетяна Валеріївна аспірант кафедри менеджменту та адміністрування ІФНТУНГ, завідувач відділу координації проєктної діяльності ЦМС ІФНТУНГ, керівник НКП Програми «Горизонт. Європа» за напрямом «Правові та фінансові аспекти», «Європейська дослідницька рада», https://orcid.org/0009-0002-1768-1933

ЕВОЛЮЦІЯ УПРАВЛІНСЬКИХ КОНЦЕПЦІЙ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ВИДОБУВНОЇ ГАЛУЗІ

Анотація. У статті досліджено еволюцію управлінських концепцій як теоретико-методологічну основу формування моделі підвищення ефективності діяльності підприємств видобувної галузі. Описано основні результати розвитку управлінських концепцій у процесі їх еволюції від класичних теорій наукового менеджменту та адміністративного управління до сучасних концепцій цифрового, адаптивного та екосистемного управління, визначено їх актуальність для забезпечення ефективного функціонування видобувних підприємств у сучасних умовах. Встановлено, що трансформація підходів до управління відображає зміну пріоритетів від виключно виробничої результативності до інтегрованого управління ресурсами, даними, ризиками та сталим розвитком підприємства.

Обґрунтовано, що в умовах виснаження родовищ, ускладнення технологічних процесів, зростання собівартості видобутку та посилення вимог до раціонального використання ресурсів управлінська ефективність визначається здатністю підприємства швидко трансформувати виробничі, геолого-технічні та економічні дані у обґрунтовані управлінські рішення. Визначено, що для більшості родовищ України характерними є падіння дебітів свердловин, погіршення технічного стану свердловинного фонду та необхідність системного застосування ремонтів і інтенсифікаційних заходів, що потребує переходу до сучасних data-driven підходів управління.

Розкрито взаємозв’язок проблематики дослідження із сучасними концепціями цифровізації, сталого розвитку, енергоефективності та підвищення ресурсної ефективності. Доведено, що підвищення ефективності діяльності підприємств видобувної галузі має не лише економічне, але й стратегічне

значення в контексті реалізації глобальних цілей сталого розвитку, зокрема щодо відповідального використання природних ресурсів, забезпечення енергетичної безпеки та підвищення екологічної ефективності виробництва.

Запропоновано концептуальну модель підвищення ефективності діяльності видобувних підприємств, яка поєднує інформаційну систему управління, KPI-моніторинг, сценарне моделювання інтенсифікаційних заходів, економічне оцінювання альтернатив та механізм зворотного зв'язку. Визначено, що ключовою особливістю моделі є інтеграція виробничих, технічних, геологічних та економічних параметрів у єдину систему підтримки прийняття рішень.

Розглянуто комплексний підхід до оцінювання результатів реалізації концептуальної моделі на основі поєднання геологічного, технічного, економічного та часового аналізу, що дозволяє враховувати як поточний стан свердловин, так і прогнозований економічний ефект управлінських рішень у довгостроковій перспективі.

Ключові слова: ефективність, видобувна галузь, сталий розвиток, концепції управління, KPI, інтенсифікація, сценарне моделювання, data-driven менеджмент.

EVOLUTION OF MANAGEMENT CONCEPTS AS A BASIS FOR FORMING A MODEL FOR IMPROVING THE EFFICIENCY OF EXTRACTIVE INDUSTRY ENTERPRISES

Abstract. The article examines the evolution of management concepts as a theoretical and methodological basis for the formation of a model aimed at improving the efficiency of extractive industry enterprises. The main results of the development of management concepts are described through their evolution from classical theories of scientific management and administrative management to modern concepts of digital, adaptive, and ecosystem-based management.

Their relevance for ensuring the effective functioning of extractive enterprises under current conditions is determined. It has been established that the transformation of management approaches reflects a shift in priorities from purely production efficiency toward integrated management of resources, data, risks, and sustainable enterprise development.

It is substantiated that under conditions of reservoir depletion, increasing complexity of technological processes, rising production costs, and strengthening requirements for the rational use of resources, managerial efficiency is determined by the enterprise's ability to rapidly transform production, geological, technical, and economic data into well-grounded managerial decisions. It is determined that most Ukrainian fields are characterized by declining well production rates, deterioration of the technical condition of the well stock, and the necessity for systematic repairs and intensification measures, which requires a transition to modern data-driven management approaches.

The interrelation between the research problem and modern concepts of digitalization, sustainable development, energy efficiency, and resource efficiency improvement is revealed. It is proved that improving the efficiency of extractive industry enterprises has not only economic but also strategic significance in the context of implementing global sustainable development goals, particularly regarding the responsible use of natural resources, ensuring energy security, and improving the environmental efficiency of production.

A conceptual model for improving the efficiency of extractive enterprises is proposed, combining a management information system, KPI monitoring, scenario modeling of intensification measures, economic evaluation of alternatives, and a feedback mechanism. It is determined that the key feature of the model is the integration of production, technical, geological, and economic parameters into a unified decision-support system. A comprehensive approach to evaluating the results of implementing the conceptual model is proposed based on the combination of geological, technical, economic, and temporal analysis, which makes it possible to consider both the current condition of wells and the projected economic effect of managerial decisions in the long-term perspective.

Keywords: efficiency, extractive industry, sustainable development, management information system, KPI, intensification, scenario modeling, data-driven management.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку підприємств видобувної галузі характеризується зростанням рівня технологічної складності виробничих процесів, виснаженням ресурсної бази та підвищенням вимог до ефективності використання природних і фінансових ресурсів. Для більшості родовищ України характерними є зниження пластового тиску, падіння дебітів свердловин, збільшення кількості ремонтних втручань та зростання вартості підтримання стабільного рівня видобутку. У таких умовах забезпечення ефективного функціонування підприємств потребує переходу від традиційних підходів управління, орієнтованих переважно на оперативне реагування, до системного управління на основі даних, аналітики та прогнозування.

Особливої актуальності набуває проблема своєчасного прийняття управлінських рішень щодо проведення ремонтів та інтенсифікаційних заходів, оскільки саме часовий фактор значною мірою визначає рівень економічної ефективності втручань. Несвоєчасне проведення ремонтів може призводити до втрати потенційного видобутку, зростання експлуатаційних витрат та зниження рентабельності виробництва. Водночас надмірна або економічно необґрунтована інтенсифікація також формує ризики неефективного використання ресурсів підприємства.

Незважаючи на значний розвиток управлінської науки, більшість існуючих підходів або зосереджуються на класичних організаційних концепціях управління, або розглядають окремі техніко-економічні аспекти оптимізації

видобутку. Недостатньо дослідженими залишаються питання інтеграції класичних управлінських принципів, сучасних інформаційних систем управління, KPI-моніторингу, сценарного моделювання та економічного оцінювання ефективності втручань у єдину систему підтримки управлінських рішень. За таких умов виникає необхідність формування концептуальної моделі підвищення ефективності діяльності підприємств видобувної галузі, яка забезпечуватиме поєднання виробничих, економічних та аналітичних підходів із врахуванням стратегічних цілей сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика управління ефективністю має тривалу історію розвитку. Класичні управлінські концепції заклали основи раціональної організації праці, стандартизації процесів, функціонального поділу управлінської діяльності, планування, організації, координації та контролю [1; 2]. Їхня цінність полягає у формуванні дисципліни управлінського мислення, орієнтації на вимірюваність результатів і логіку раціонального упорядкування виробничих процесів.

Водночас класичні підходи формувалися переважно в умовах відносно стабільного виробничого середовища. Для сучасних підприємств видобувної галузі цього недостатньо, оскільки ефективність формується під впливом зовнішніх коливань ринку, зміни стану виробничих активів, технологічної невизначеності та потреби у швидкій реакції на нові дані.

Подальший розвиток управлінської науки пов’язаний із переходом до багатовимірного оцінювання результативності підприємства, інтеграції фінансових і нефінансових показників, а також використання інформаційних систем як основи прийняття рішень [3; 4] та сталих технологій . Дослідження у сфері стратегічної адаптивності також підкреслюють необхідність здатності підприємства оновлювати ресурси і компетенції відповідно до змін середовища [5].

Таким чином, науковці у своїх дослідження розглядають приклади ефективності із урахуванням еволюційного поступу, проте їх опис є фрагментарним та не охоплює урахування сформованого потенціалу управління підвищенням ефективності видобувних підприємств.

Мета статті - дослідження еволюції управлінських концепцій та обґрунтування теоретико-методологічних засад формування моделі підвищення ефективності діяльності підприємств видобувної галузі на основі інтеграції класичних принципів менеджменту, сучасних інформаційно-аналітичних систем, KPI-моніторингу та сценарного моделювання інтенсифікаційних заходів з урахуванням технічних, економічних і часових факторів прийняття управлінських рішень.

Виклад основного матеріалу. Підвищення ефективності підприємств видобувної галузі напряму відповідає цілям та завданням управління, що формувались на етапах еволюції управлінських концепцій, яка відображає поступовий перехід від класичних виробничо-орієнтованих моделей до інтегрованих цифрових і сталих систем управління. Виходячи їх визначення,

ефективність, зокрема, – це ступінь досягнення поставлених цілей, а отже моделі ефективності, будучи результатом управління відображали результати еволюції. На початку XX століття домінували концепції наукового управління Ф. Тейлора та адміністративного менеджменту А. Файоля, які були спрямовані на стандартизацію виробничих процесів, жорсткий контроль праці, підвищення продуктивності та ефективності видобутку ресурсів. Видобувні підприємства розглядалися переважно як механістичні виробничі системи з ієрархічною структурою управління.

У другій половині XX століття почав формуватися системний підхід до управління, відповідно до якого підприємство стало розглядатися як складна взаємопов'язана система, що включає виробничі, логістичні, енергетичні, фінансові та кадрові елементи. У цей період активно розвивалися методи оптимізації, планування ресурсів, операційних досліджень та автоматизації виробничих процесів у гірничодобувній та нафтогазовій сферах.

У 1980–2000-х роках поширення набули концепції ощадне управління та управління якістю (TQM), орієнтовані на мінімізацію втрат, безперервне вдосконалення процесів, підвищення якості, безпеки та надійності виробничих систем. Для видобувної галузі це означало оптимізацію логістики, ремонтних процесів, скорочення простоїв обладнання та формування культури промислової безпеки.

На початку XXI століття управлінські підходи почали інтегрувати принципи сталого розвитку, корпоративної соціальної відповідальності (CSR) та екологічного менеджменту. Видобувні компанії дедалі більше орієнтувалися не лише на економічну ефективність, а й на екологічні та соціальні аспекти діяльності, включаючи декарбонізацію, управління викидами, рекультивацію територій та взаємодію із зацікавленими сторонами.

Подальший розвиток цифрових технологій сформував концепцію Індустрії 4.0, яка передбачає інтеграцію штучного інтелекту, Інтернету речей (IoT), Big Data, цифрових двійників, автономних систем та інтелектуальних систем підтримки прийняття рішень. Управління у видобувній галузі стало переходити до data-driven моделей, заснованих на моніторингу в реальному часі, прогнозній аналітиці та цифровій інтеграції виробничих процесів.

Сучасний етап розвитку характеризується переходом до ESG-орієнтованого та екосистемного управління, у межах якого видобувне підприємство розглядається як частина ширшої енергетичної, екологічної, соціальної та цифрової системи. Концепція Індустрії 5.0 акцентує увагу на людиноцентричності, стійкості до криз, енергетичній безпеці, декарбонізації, циркулярній економіці та інтеграції інтелектуальних цифрових технологій у процеси стратегічного управління.

Похідним від еволюції концепцій управління результатом еволюції концепцій управління є сформована Глобальна рамка сталого розвитку, визначена Порядком денним ООН до 2030 року, яка передбачає необхідність

поєднання економічного зростання, відповідального виробництва, енергоефективності та збереження ресурсів [9]. Для видобувної галузі це означає потребу у переході від екстенсивних моделей використання ресурсів до моделей, які забезпечують максимальну віддачу існуючих виробничих активів, зменшення втрат і підвищення обґрунтованості рішень щодо технічних втручань.

Результати еволюції кореспондують з Ціллю сталого розвитку 7 щодо доступної та сталої енергії, Ціллю 8 щодо сталого економічного зростання, Ціллю 9 щодо інноваційної промислової інфраструктури, Ціллю 12 щодо відповідального споживання і виробництва та Ціллю 13 щодо кліматичної дії [9; 11]. Слід зазначити, що еволюція концепцій управління, а отже моделей підвищення енергоефективності не обмежується окремими прикладами та результатми, а підтримується міжнародною енергетичною практикою, яка підкреслює роль енергоефективності у підвищенні стійкості економічних систем [10].

Окрім раціонального природокористування, необхідно розуміти також той факт, що підприємства видобувної галузі функціонують на основі обмеженої природної ресурсної бази, продуктивність якої змінюється в часі. Їхня діяльність є капіталомісткою і потребує значних витрат на експлуатацію, ремонт, підтримання інфраструктури та інтенсифікацію видобутку. Виробничі результати значною мірою залежать від геологічних умов, технічного стану свердловин, режимів експлуатації та якості прийнятих рішень. У процесі експлуатації свердловини змінюють свої параметри: зменшується дебіт, змінюються тискові характеристики, погіршуються умови припливу та збільшується ризик ускладнень. Тому управління ефективністю повинно включати постійний моніторинг фактичного стану свердловин, аналіз історії їх роботи та оцінку доцільності ремонтно-інтенсифікаційних заходів.

Галузеві дослідження оптимізації видобутку підтверджують, що ефективне управління має враховувати часовий фактор, оновлення інформації в процесі експлуатації, альтернативні сценарії розвитку подій та економічний ефект від втручань [6]. Сучасні цифрові моделі також дають змогу оцінювати виробничі сценарії, прогнозувати результативність втручань і підвищувати обґрунтованість управлінських рішень [8].

На даний час інформаційна система управління ~~у~~ на сучасному підприємстві виконує функцію збереження даних, аналітик~~аи~~, але не має функції інтегратора управлінських рішень. ~~А~~ Проте, для забезпечення ефективності підприємства функція такої системи має полягати не лише у зборі та зберіганні інформації, а й у забезпеченні можливості її використання для планування, контролю, прогнозування та коригування діяльності. Якість управлінських рішень залежить від точності, повноти, релевантності та своєчасності інформації [4].

Для видобувних підприємств інформаційна система повинна інтегрувати виробничі показники, технічні параметри свердловин, історію ремонтів, геолого-промислову інформацію, економічні витрати, ціни на продукцію, дані про

простої та результати попередніх втручань. Лише поєднання цих даних дає змогу перейти від фрагментарного аналізу до комплексної оцінки ефективності.

Особливе значення мають KPI-орієнтовані панелі моніторингу, які забезпечують візуалізацію ключових показників, дають змогу швидко виявляти відхилення, порівнювати фактичні результати з прогнозними та приймати коригувальні рішення [7]. Отже, інформаційна система повинна стати основою інтелектуальної підтримки прийняття рішень, а не лише технічним інструментом обробки даних.

На основі проведеного аналізу запропоновано концептуальну модель підвищення ефективності діяльності підприємств видобувної галузі (рис.1). Її головна ідея полягає у поєднанні управлінської логіки, виробничих даних, сценарного моделювання та економічного оцінювання в єдиному циклі прийняття рішень. Така модель забезпечує перехід від реактивного управління до проактивного, коли підприємство завчасно визначає оптимальні варіанти втручань.

Рисунок 1 - Концептуальна модель підвищення ефективності діяльності підприємств видобувної галузі

Джерело: сформовано авторами з використанням технології ШІ, на основі запропонованих даних

Основною ідеєю представленої концептуальної моделі підвищення ефективності діяльності підприємств видобувної галузі є те, що управління

підприємством має бути безперервним, аналітичним та заснованим на даних, а всі рішення повинні враховувати зовнішні умови, економічні результати та ризики. Модель починається із впливу зовнішнього середовища, до якого належать ринкові умови, регуляторна політика, технологічні зміни та різні ризики й невизначеності. Саме ці фактори визначають, у яких умовах працює підприємство та які виклики перед ним постають.

Першим етапом є формування інформаційної системи управління. На цьому рівні підприємство збирає дані про виробничі об'єкти, свердловини, обладнання, ремонти та інші процеси. Важливим є створення єдиної бази даних і забезпечення доступності інформації для подальшого аналізу. Далі формується аналітичний блок, у якому здійснюється моніторинг ключових показників ефективності (KPI), візуалізація даних у реальному часі, аналіз відхилень і визначення поточного стану підприємства. Це дозволяє керівництву бачити проблемні ділянки та оцінювати ефективність роботи.

Наступний етап – сценарне моделювання. Тут підприємство аналізує різні варіанти розвитку подій, наприклад: що буде без втручання, після ремонту, після інтенсифікації або при комбінованих заходах. Також прогнозується дебіт свердловин та результати виконання певних робіт. Після цього здійснюється економічна оцінка сценаріїв. Розраховуються економічні показники, такі як NPV, ROI, прибуток від видобутку, строк окупності заходів та рівень ризику. Це дозволяє зрозуміти, які рішення є найбільш вигідними для підприємства.

На основі економічного аналізу приймається управлінське рішення. Керівництво обирає оптимальний сценарій, визначає пріоритетність заходів, формує план робіт і бюджет. Далі відбувається реалізація заходів — проведення ремонтів, інтенсифікаційних робіт, контроль виконання та управління ресурсами.

Після завершення робіт проводиться оцінка результатів. Порівнюються фактичні результати з прогнозними, аналізується вплив на KPI та економічні показники, визначаються причини відхилень і формується звітність.

Останнім етапом є зворотний зв'язок та постійне вдосконалення системи. Отримані результати використовуються для оновлення даних, коригування планів, накопичення досвіду та підвищення ефективності управління в майбутньому.

У підсумку модель спрямована на забезпечення сталого підвищення ефективності підприємства через зростання видобутку, оптимізацію витрат, максимізацію економічного ефекту, підвищення конкурентоспроможності та забезпечення сталого розвитку підприємства.

Важливим аспектом реалізації запропонованої концепції є оцінка очікуваних результатів. Для практичної реалізації запропонованої моделі доцільно використовувати комплексний методичний підхід до оцінювання ефективності інтенсифікаційних заходів. Його сутність полягає у поєднанні геологічного, технічного, економічного і часового аналізу. Такий підхід дає

можливість оцінити не лише факт покращення роботи свердловини після втручання, а й реальну управлінську доцільність такого рішення.

Геологічний блок оцінювання має включати аналіз зміни дебіту, тривалості ефекту, стабільності роботи свердловини, зміни тискових параметрів та порівняння фактичної динаміки з базовим сценарієм без втручання. Технічний блок повинен охоплювати оцінювання технічного стану свердловини та ефективності застосованих технологічних рішень. До його складу доцільно включати аналіз технічних параметрів роботи свердловини, характеристик обладнання, стану вибою та привибійної зони пласта, показників роботи насосно-компресорного обладнання, частоти аварійних ситуацій і міжремонтного періоду.

Окрему увагу необхідно приділяти оцінюванню результативності конкретних інтенсифікаційних заходів, зокрема гідророзриву пласта, кислотних обробок, зміни режимів експлуатації чи комбінованих технологічних втручань. Технічний блок також має враховувати вплив ремонтів та інтенсифікацій на подальшу стабільність експлуатації свердловини, рівень технологічних ризиків та можливість пролонгації ефективного періоду роботи свердловинного фонду. Економічний блок повинен враховувати витрати на проведення ремонту або інтенсифікації, додатковий обсяг видобутку, додатковий дохід, зміну операційних витрат і строк окупності. Часовий блок оцінювання передбачає визначення оптимального моменту втручання. Для виснажених родовищ це має особливе значення, оскільки одна й та сама технологічна операція може мати різний економічний ефект залежно від часу її проведення. Саме тому сценарний аналіз має порівнювати кілька альтернатив: продовження експлуатації без втручання, проведення ремонту, інтенсифікацію, комбіноване втручання або зміну режиму роботи.

Висновки та перспектива подальших досліджень. Таким чином, результати дослідження засвідчують, що проблема підвищення ефективності підприємств видобувної галузі лежить в площині використання результатів еволюції управлінських концепцій та базується на використанні як класичних, так і сучасних технологій управління. Для прикладу, питання ремонту не може бути розв’язана лише за рахунок технічних заходів, оскільки навіть результативні технології ремонту або інтенсифікації потребують правильної управлінської логіки, а саме вибору моменту втручання, оцінки альтернатив, порівняння витрат і очікуваного ефекту, моніторингу результатів та коригування майбутніх рішень тощо.

Запропонований підхід узгоджується із сучасною логікою менеджменту, орієнтованггь на дані, відповідно до якого дані стають одним із ключових ресурсів підприємства. Однак самі по собі дані не створюють ефективності. Ефективність виникає тоді, коли дані інтегруються в управлінський процес, перетворюються на аналітичні висновки та використовуються для прийняття конкретних рішень.

Запропонована концептуальна модель підвищення ефективності діяльності підприємств видобувної галузі визначає основні складові, необхідні для досягнення результату, який оцінюється з використанням комплексного підходу до оцінювання ефективності. Його сутність полягає у поєднанні геологічного, технічного, економічного і часового аналізу.

Обмеження дослідження полягає у тому, що запропонована модель має концептуальний характер і потребує подальшої апробації на фактичних даних підприємств. Наступним етапом має стати формування системи показників, розроблення алгоритму оцінювання ремонтно-інтенсифікаційних заходів і побудова прикладної моделі для конкретного підприємства або групи свердловин.

***Література*:**

1. Тейлор Ф. Принципи наукового менеджменту. Нью-Йорк : Harper & Brothers, 1911. 144 с. URL: https://archive.org/download/principlesofscie00taylrich/principlesofscie00taylrich.pdf

2. Файоль А. Загальне та промислове управління. Лондон : Pitman Publishing, 1949. 110 с. URL: https://archive.org/download/in.ernet.dli.2015.13518/2015.13518.General-And-Industrial-Management.pdf

3. Каплан Р., Нортон Д. Збалансована система показників: показники, що стимулюють ефективність. Harvard Business Review. 1992. № 70(1). С. 71-79. URL: https://steinbeis-bi.de/images/artikel/hbr_1992.pdf

4. Хасан Я., Шамсуддін А., Азіаті Н. Вплив упровадження управлінських інформаційних систем на процес прийняття рішень. Management Information Systems. 2013. Vol. 8, No. 4. P. 010-017. URL: https://www.ef.uns.ac.rs/mis/archive-pdf/2013%20-%20No4/MIS2013-4-2.pdf

5. Тіс Д., Пізано Г., Шуен А. Динамічні здібності та стратегічний менеджмент. Strategic Management Journal. 1997. Vol. 18, No. 7. P. 509-533. URL: https://josephmahoney.web.illinois.edu/BA545_Fall%202022/Teece%2C%20Pisano%20and%20Shuen%20%281997%29.pdf

6. Ніколау М., Куллік А., Сапутеллі Л. Оптимізація видобутку: підхід на основі ковзного горизонту. SPE Intelligent Energy Conference and Exhibition. Amsterdam, 2006. SPE 99358. URL: https://www.ipt.ntnu.no/~kleppe/pub/ie2006/pdfs/spe99358.pdf

7. Омісола Дж. KPI-орієнтована модель інтелектуальної підтримки прийняття рішень: використання інтегрованих панелей моніторингу для стратегічного операційного контролю. Frontiers in Management Research. 2025. Vol. 1, No. 1. P. 93-103. URL: https://www.multidisciplinaryfrontiers.com/uploads/archives/20250416114207_FMR-2025-1-053.1.pdf

8. Феng Ц.-Х., Лі С., Чжан І. Оптимізація продуктивності свердловин на основі цифрових моделей. Petroleum Science. 2022. Vol. 19, No. 4. P. 2879-2894. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1995822622001479

9. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development : Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. United Nations. 2015. URL: https://www.un.org/ohrlls/sites/www.un.org.ohrlls/files/2030_agenda_for_sustainable_development_web.pdf

10. Energy Efficiency 2024. International Energy Agency. Paris : IEA, 2024. URL: https://www.iea.org/reports/energy-efficiency-2024

11. Ensure sustainable consumption and production patterns. United Nations Sustainable Development Goals. URL: https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-consumption-production/

***References*:**

1. Taylor F. Pryntsypy naukovoho menedzhmentu. New York : Harper & Brothers, 1911. 144 s. URL:https://archive.org/download/principlesofscie00taylrich/principlesofscie00taylrich.pdf
2. Fayol A. Zahalne ta promyslove upravlinnia. London : Pitman Publishing, 1949. 110 s. URL: https://archive.org/download/in.ernet.dli.2015.13518/2015.13518.General-And-Industrial-Management.pdf
3. Kaplan R., Norton D. Zbalansovana systema pokaznykiv: pokaznyky, shcho stymuliuiut efektyvnist. Harvard Business Review. 1992. № 70(1). S. 71–79. URL: https://steinbeis-bi.de/images/artikel/hbr_1992.pdf
4. Hasan Ya., Shamsuddin A., Aziati N. Vplyv uprovadzhennia upravlinskykh inform atsiinykh system na protses pryiniattia rishen. Management Information Systems. 2013. Vol. 8, No. 4. P. 010–017. URL:https://www.ef.uns.ac.rs/mis/archive-pdf/2013%20-%20No4/MIS2013-4-2.pdf
5. Teece D., Pisano G., Shuen A. Dynamichni zdibnosti ta stratehichnyi menedzhment. Strategic Management Journal. 1997. Vol. 18, No. 7. P. 509–533. URL:https://josephmahoney.web.illinois.edu/BA545_Fall%202022/Teece%2C%20Pisano%20and%20Shuen%20%281997%29.pdf
6. Nikolau M., Kullick A., Saputelli L. Optymizatsiia vydobutku: pidkhid na osnovi kovznoho horyzontu. SPE Intelligent Energy Conference and Exhibition. Amsterdam, 2006. SPE 99358. URL: https://www.ipt.ntnu.no/~kleppe/pub/ie2006/pdfs/spe99358.pdf
7. Omisola J. KPI-oriientovana model intelektualnoi pidtrymky pryiniattia rishen: vykorys tannia intehrovanykh panelei monitorynhu dlia stratehichnoho operatsiinoho kontroliu. Frontiers in Management Research. 2025. Vol. 1, No. 1. P. 93–103. URL:https://www.multidisciplinaryfrontiers.com/uploads/archives/20250416114207_FMR-2025-1-053.1.pdf
8. Feng C.-H., Li S., Zhang Y. Optymizatsiia produktyvnosti sverdlovyn na osnovi tsyfrovykh modelei. Petroleum Science. 2022. Vol. 19, No. 4. P. 2879–2894. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1995822622001479
9. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development : Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. United Nations. 2015. URL:https://www.un.org/ohrlls/sites/www.un.org.ohrlls/files/2030_agenda_for_sustainable_development_web.pdf
10. Energy Efficiency 2024. International Energy Agency. Paris: IEA, 2024. URL: https://www.iea.org/reports/energy-efficiency-2024
11. Ensure sustainable consumption and production patterns. United Nations Sustainable Development Goals. URL:https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-consumption-production/

Дата першого надходження статті до видання: 11.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

УДК 005.7:004.8:338.24

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-3097-3105

Семенченко Тамара Олександрівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту, обліку та бізнес-комунікацій, ННІ «Каразінський банківський інститут» ХНУ ім. В.Н.Каразіна, м.Харків, ORCID https://orcid.org/0000-0002-3809-2321

МЕНЕДЖМЕНТ НА ОСНОВІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: ТРАНСФОРМАЦІЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ В УМОВАХ ОБМЕЖЕНИХ РЕСУРСІВ

Анотація. У статті обґрунтовано актуальні теоретико-методичні засади та розроблено прикладний інструментарій комплексного реінжинірингу бізнес-процесів сучасних підприємств на основі впровадження технологій штучного інтелекту як стратегічного фактора подолання гострого дефіциту людських, фінансових та логістичних ресурсів в умовах тривалого воєнного стану. Було використано методи системного, порівняльного та структурно-функціонального аналізу для декомпозиції операційної архітектури організацій, математичне моделювання для формалізації загальної ефективності процесів когнітивного заміщення лінійного персоналу, а також метод глибокого ситуаційного аналізу для верифікації практичних результатів імплементації інноваційних ШІ-рішень у реальному секторі економіки України протягом 2024–2026 років. Доведено концептуальну зміну управлінської парадигми від традиційної лінійної автоматизації до гнучкого когнітивного управління складними бізнес-системами.

Сформовано та деталізовано архітектурну модель інтеграції автономних ШІ-агентів в операційну діяльність компаній, що дозволяє ефективно делегувати рутинні інтелектуальні функції нижнього та середнього рівнів менеджменту технічному контуру. На основі трьох розгорнутих кейсів із сфер вітчизняного ритейлу, логістики та агробізнесу підтверджено високу економічну ефективність AI-driven менеджменту, де швидкість обробки інформаційних потоків зросла на 70–97%, а операційні витрати на сировину та паливо знизилися на 16–22%, що дозволило компаніям повністю нівелювати кадровий дефіцит без втрати загальної продуктивності.

Зроблено висновок, що впровадження ШІ-менеджменту в умовах екстремальних обмежень є безальтернативним інструментом забезпечення життєздатності бізнесу, визначено ключові бар'єри цифрової трансформації (проблема «брудних даних», галюцинації моделей, опір персоналу, ризики кібербезпеки) та окреслено перспективи подальших розвідок щодо розробки індексу готовності підприємств до впровадження систем агентського ШІ.

Ключові слова: менеджмент на основі ШІ, бізнес-процеси, реінжиніринг, обмежені ресурси, Agentic AI, предиктивна аналітика, операційна ефективність, кадровий дефіцит, кризове управління.

Semenchenko Tamara Oleksandrivna PhD in Education, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management, Accounting and Business Communication, ERI "Karazin Banking Institute" V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0002-3809-2321

ARTIFICIAL INTELLIGENCE-BASED MANAGEMENT: TRANSFORMING BUSINESS PROCESSES IN RESOURCE CONSTRAINED ENVIRONMENT

Abstract. The article substantiates the current theoretical and methodological principles and develops an applied toolkit for the comprehensive reengineering of business processes of modern enterprises based on the implementation of artificial intelligence technologies as a strategic factor in overcoming the acute shortage of human, financial and logistical resources in conditions of prolonged martial law. The methods of system, comparative and structural-functional analysis were used to decompose the operational architecture of organizations, mathematical modeling to formalize the overall effectiveness of the processes of cognitive replacement of line personnel, as well as the method of deep situational analysis to verify the practical results of the implementation of innovative AI solutions in the real sector of the Ukrainian economy during 2024-2026.

The conceptual change of the management paradigm from traditional linear automation to flexible cognitive management of complex business systems was proven. An architectural model for integrating autonomous AI agents into the operational activities of companies has been formed and detailed, which allows for the effective delegation of routine intellectual functions of lower and middle management levels to the technical circuit. Based on three detailed cases from the spheres of domestic retail, logistics, and agribusiness, the high economic efficiency of AI-driven management has been confirmed, where the speed of information flow processing increased by 70–97%, and operating costs for raw materials and fuel decreased by 16–22%, which allowed companies to completely eliminate the personnel shortage without losing overall productivity. It is concluded that the implementation of AI management in conditions of extreme constraints is an alternative tool for ensuring business viability, key barriers to digital transformation are identified (the problem of "dirty data", model hallucinations, personnel resistance, cybersecurity risks) and prospects for further research on the development of an index of enterprise readiness for the implementation of agent AI systems are outlined.

Keywords: AI-based management, business processes, reengineering, limited resources, Agentic AI, predictive analytics, operational efficiency, personnel shortage, crisis management.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасна геоекономічна та геополітична реальність висуває безпрецедентні виклики перед архітектурою менеджменту українських підприємств. Функціонування вітчизняного бізнес-середовища відбувається в умовах перманентного «ресурсного голоду» [1].

Критичний дефіцит людського капіталу, зумовлений зовнішньою та внутрішньою міграцією та мобілізаційними процесами, поєднується із жорсткими фінансовими обмеженнями (висока вартість залучення капіталу, брак довгострокових інвестицій) та інфраструктурною нестабільністю (ризики енергопостачання, логістичні блокади).

За таких умов класичні управлінські парадигми, орієнтовані на лінійне масштабування бізнесу за рахунок екстенсивного залучення ресурсів (збільшення штату, розширення капітальних активів), повністю втратили свою життєздатність. Менеджмент підприємств змушений шукати інструменти радикальної інтенсифікації операційної діяльності. Ключовим інструментом такої трансформації стає менеджмент на основі штучного інтелекту, який забезпечує можливість когнітивного реінжинірингу бізнес-процесів, дозволяючи компаніям підтримувати й нарощувати продуктивність за умови суттєвого стиснення ресурсних контурів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичний фундамент дослідження цифрової трансформації бізнес-систем та автоматизації процесів закладено в працях закордонних вчених Е. Бріньолфссона та Е. МакАфі, які детально описали настання «другої ери машин» та радикальну зміну ролі технологій у створенні доданої вартості. Концептуальні підходи до використання когнітивних технологій в управлінні компаніями висвітлено в дослідженнях Т. Давенпорта та С. Ронкі, які довели пріоритетність інтелектуальних систем над традиційним програмним забезпеченням. Процеси трансформації конкурентних переваг під впливом розумних технологічних систем детально проаналізовано у працях М. Портера та Д. Хеппелманна. Базові принципи побудови та функціонування інтелектуальних агентів як суб'єктів прийняття рішень викладені у фундаментальній праці С. Рассела та П. Норвіга.

У вітчизняному науковому дискурсі питання антикризового управління та стійкості підприємств в умовах воєнних шоків активно досліджуються О. В. Ареф’євою, В. В. Прохоровою. Проблематика реінжинірингу бізнес-процесів у торговельній сфері за умов макроекономічної нестабільності та тотальної цифровізації знайшла відображення у працях В. А. Гросул та О. А. Круглової. Оцінку штучного інтелекту як драйвера глобальної конкурентоспроможності вітчизняних економічних систем надано О. В. Кендюховим. Питання трансформації кадрового потенціалу, ринку праці та HR-технологій в умовах системної кризи розкрито в наукових працях А. М. Колота та О. О. Герасименко, О. А. Грішнової та Г. Ю. Міщук, а також Л. В. Шаульської та О. В. Криворучко. Особливості поведінкового менеджменту та адаптації лідерських моделей до умов невизначеності досліджено Г. В. Назаровою. Попри

значну кількість публікацій, переважна більшість існуючих праць розглядає штучний інтелект або у вузькому контексті обробки великих даних великими транснаціональними корпораціями, або у відриві від контексту глибокого ресурсного дефіциту. Питання того, як технології штучного інтелекту нового покоління – зокрема автономні ШІ-агенти можуть бути імплементовані українськими компаніями в умовах браку кадрів та фінансів без залучення надмірних інвестицій, залишається практично недослідженим.

Метою статті є обґрунтування теоретико-методичних засад та розробка прикладного інструментарію комплексного реінжинірингу бізнес-процесів підприємств на основі технологій штучного інтелекту як стратегічного фактора подолання дефіциту людських, фінансових та часових ресурсів в умовах кризи.

Виклад основного матеріалу. Методологічну основу дослідження становлять сучасна теорія систем, концепція динамічних спроможностей підприємства та теорія реінжинірингу бізнес-процесів. У процесі дослідження використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів:

- метод системного та структурно-функціонального аналізу – для декомпозиції операційної архітектури підприємства та виявлення точок інтеграції ШІ-модулів;
- метод математичного моделювання – для формалізації залежності операційної ефективності від ступеня автоматизації когнітивних функцій;
- метод ситуаційного аналізу – для глибокого дослідження емпіричного досвіду трьох українських компаній, що впровадили ШІ в період 2024–2026 рр.;
- компаративний аналіз – для порівняння техніко-економічних показників діяльності підприємств до та після цифрової трансформації.

Протягом останніх років автоматизація бізнес-процесів відбувалася в межах парадигми жорстких алгоритмів за допомогою систем класу ERP, CRM або BPM [3]. В основі цих систем лежить детермінована логіка, яка вимагала значних капіталовкладень та тривалого часу розробки. В умовах сучасної української кризи цей підхід демонструє критичну крихкість, оскільки правила гри змінюються швидше, ніж програмісти встигають переписати код систем. Менеджмент на основі штучного інтелекту пропонує перехід до когнітивного управління, де системи оперують не жорсткими алгоритмами, а ймовірнісними моделями.

В умовах обмежених ресурсів ця зміна парадигми кардинально змінює пропорції в класичному трикутнику менеджменту «Людина – Процес – Технологія». В традиційній моделі людина була головним суб’єктом виконання когнітивної рутини, тоді як в AI-driven парадигмі відбувається делегація когнітивних функцій нижчого та середнього рівнів технічному контуру [4]. Менеджер вивільняється від операційного «шуму» і переходить на рівень архітектурного нагляду.

Найбільш перспективним напрямом розвитку ШІ-менеджменту станом на 2026 рік є агентський штучний інтелект. На відміну від генеративних чат-ботів,

які працюють виключно за принципом «запит – відповідь», автономні ШІ-агенти мають розвинену внутрішню архітектуру, що спирається на технологію Retrieval-Augmented Generation та містить модулі цілепокладання, планування, пам'яті та виконання інструментів через сторонні API [5].

Для формалізації ефективності заміщення живого капіталу (співробітників) когнітивними ШІ-агентами запропоновано коефіцієнт когнітивного заміщення:

$$Ккз=\sum i=1n(Ч\cdot В)\ I+Ов$$

де Ч – час виконання першого бізнес-процесу, переданого під контроль ШІ; В – повна вартість утримання людського персоналу (включно з рекрутингом, податками, робочими місцями), що раніше виконував цей процес ; І – перші інвестиції в розгортання та налаштування ШІ-моделі; Ов – щомісячні операційні витрати на хмарні обчислення (токени, API-запити).

Якщо Ккз >1,0, процес трансформації бізнес-моделі є економічно доцільним та ефективним в умовах обмежених ресурсів [8].

Для емпіричного підтвердження розроблених теоретичних положень нижче наведено три розгорнуті кейси реальних українських підприємств із різних секторів економіки, які провели глибоку AI-driven трансформацію в умовах жорсткого дефіциту ресурсів.

Case Study 1. Омніканальний ритейлер побутової техніки «U-Market». На початку 2025 року компанія «U-Market» опинилася в ситуації дефіциту 35% лінійного персоналу комерційного відділу та департаменту клієнтського сервісу, що відображає загальні негативні тренди на вітчизняному ринку праці [9]. Швидкість обробки замовлень впала, час очікування клієнта на лінії зріс до критичних 8 хвилин, що призвело до втрати 18% замовлень на етапі первинного контакту. Бюджет на залучення нових кадрів був суворо обмежений. Менеджмент розгорнув мережу спеціалізованих ШІ-агентів клієнтської підтримки, інтегрованих із внутрішньою CRM-системою через API. Замість використання жорстких скриптів, агенти на базі мовних моделей отримали право самостійно вести текстові діалоги у месенджерах, розпізнавати нечіткі запити клієнтів (наприклад, *«мені треба щось для кухні, щоб швидко пекло і не за всі гроші світу»*), підбирати товари та оформлювати доставку. Паралельно було впроваджено предиктивну модель аналізу товарних запасів, яка вираховує оптимальний рівень доступності товарів на основі макроекономічних та логістичних факторів. *Результати трансформації бізнес-процесів:*

- Час первинної відповіді клієнту скоротився з 8 хвилин до 12 секунд.
- ШІ-агенти успішно закрили 72% первинних звернень без залучення живих операторів.
- Навантаження на комерційний відділ зменшилося на 70%, що дозволило компанії перевести решту дефіцитних працівників на стратегічні завдання.
- Обсяг надлишкових товарів на складах зменшився на 28%, а ситуації відсутності ходового товару скоротилися до 4%.

Case Study 2. 3PL-оператор логістичного ринку «Експрес-Логістик». Компанія забезпечує складську та магістральну логістику для промислових підприємств України. Через мобілізаційні процеси компанія втратила 40% диспетчерів-логістів та 25% операторів складського обліку, що поставило під загрозу безперервність її бізнесу [6]. Традиційне ручне планування маршрутів призвело до простою автотранспорту, зростання витрат на пальне на 14% та систематичного порушення вікон приймання товарів. Роботу логістів замінив автономний ШІ-агент, що функціонує як динамічний багатоагентний граф. Він координує процеси збирання замовлень, самостійно оцінюючи завантаженість рамп, та автоматично формує маршрутні листи для водіїв з урахуванням поточної безпекової та інфраструктурної ситуації на дорогах України. Результати трансформації бізнес-процесів:

- Час формування щоденних маршрутних листів для 300+ вантажівок скоротився з 4 годин до 3 хвилин.
- Сумарний пробіг автопарку зменшився на 16,8%, що забезпечило пряму економію пального в умовах фінансових обмежень.
- Компанія повністю подолала брак диспетчерів, перевівши логістичний контур у режим «автопілоту» під контролем лише двох операторів [7]. Система стала автономною: ШІ-агент сам надсилає замовлення, підтверджує рахунки та вносить дані в систему.

Case Study 3. Агрохолдинг «АгроТерра». Компанія обробляє 45 тисяч гектарів землі. Головний виклик – гострий дефіцит агрономів-аналітиків та суворі обмеження бюджетів на закупівлю дорого-вартісних закордонних добрив та засобів захисту рослин. Помилки у визначенні норм внесення хімікатів через людський фактор вели до втрати до 15% врожайності. Було впроваджено систему менеджменту точного землеробства на основі комп'ютерного зору та предиктивних моделей штучного інтелекту [12]. Дані супутникових знімків та вегетаційні індекси автоматично завантажувалися в ШІ-платформу. Система була навчена розпізнавати перші ознаки захворювань культур або появи шкідників на ранніх стадіях. На основі цього аналізу ШІ формує диференційовані карти внесення добрив для обприскувачів з GPS-трекерами, мінімізуючи потребу виїзду спеціалістів на локації. Результати трансформації бізнес-процесів:

- Витрати на закупівлю азотних добрив скоротилися на 22% за рахунок точкового внесення.
- Один провідний агроном за допомогою ШІ-дашборду зміг ефективно контролювати площу, для операційного управління якої раніше вимагався штат із 6 спеціалістів.
- Загальна врожайність зернових культур зросла на 9,4% в умовах жорсткої економії оборотного капіталу [13].

Попри високі техніко-економічні показники, тотальна трансформація бізнес-процесів на основі ШІ в умовах обмежених ресурсів супроводжується

специфічними ризиками, які менеджмент повинен враховувати в межах стратегічного планування [13]:

1. Бар'єр «брудних даних». Ефективність ШІ-моделей на 100% залежить від якості історичних даних підприємства; хаотичний управлінський облік призведе лише до автоматизації прийняття хибних рішень.

2. Ризик «галюцинацій» моделей: Сучасні генеративні моделі схильні до продукування вигаданої інформації, що у клієнтському сервісі потребує впровадження жорстких інфраструктурних «запобіжників».

3. Соціально-психологічний опір персоналу: Співробітники часто сприймають ШІ як пряму загрозу утилізації їхніх робочих місць, що веде до свідомого чи прихованого саботажу впровадження систем.

4. Кібербезпека та юридична конфіденційність :Передача закритих комерційних даних у публічні хмарні ШІ-моделі створює критичні загрози витоку інформації, змушуючи бізнес розгортати дорожчі локальні моделі.

Висновки. Менеджмент на основі штучного інтелекту в сучасних українських реаліях остаточно трансформувався з експериментального інструменту інноваційного розвитку в безальтернативну стратегічну необхідність забезпечення життєздатності бізнесу в умовах екстремального дефіциту ресурсів. Перехід від алгоритмічної автоматизації до когнітивного управління дозволяє здійснити глибокий реінжиніринг процесів, передаючи рутинні інтелектуальні функції середньої ланки менеджменту технічним системам. Це розв’язує хронічну проблему кадрового голоду на ринку праці. На основі аналізу трьох галузевих кейсів доведено високу прикладну ефективність ШІ-трансформації: компанії отримують можливість скоротити часові витрати на операції на 70–90%, зменшити капітальні витрати на матеріали на 15–22% та забезпечити безперервність бізнес-процесів незалежно від зовнішніх шоків. Перспективи подальших досліджень полягають у розробці стандартизованих методичних рекомендацій щодо оцінки готовності підприємств до інтеграції когнітивних технологій.

Література:

1. Про стан економіки та бізнес-середовища в Україні в умовах воєнного стану: нац. доповідь / за ред. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2024. 120 с.

2. Бріньолфссон Е., МакАфі Е. Друга ера машин: робота, прогрес та процвітання в часи блискучих технологій / пер. з англ. К. Новікова. Київ : К.І.С., 2021. 328 с.

3. Давенпорт Т., Ронкі С. Переваги штучного інтелекту: як змусити когнітивні технології працювати на ваш бізнес. *Harvard Business Review Україна*. 2022. № 3. С. 42–51.

4. Портер М., Хеппелманн Д. Розумні технології як чинник зміни конкуренції в сучасних галузях. *Менеджмент та підприємництво в Україні*. 2021. Вип. 3. С. 8–21.

5. Ареф’єва О. В., Прохорова В. В., Мілька А. І. Управління стійкістю підприємств у кризових умовах: інноваційно-технологічний аспект. *Актуальні проблеми економіки*. 2024. № 2. С. 18–27.

6. Гросул В. А., Круглова О. А. Реінжиніринг бізнес-процесів підприємств торгівлі в умовах цифровізації економіки. *Бізнес Інформ*. 2023. № 8. С. 142–150.

7. Кендюхов О. В. Штучний інтелект як фактор глобальної конкурентоспроможності економічних систем. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2022. № 4. С. 112–121.

8. Колот А. М., Герасименко О. О. Сфера праці в умовах глобальних соціоекономічних трансформацій: нові виклики та імперативи розвитку. *Економіка України*. 2023. № 5. С. 23–38.

9. Грішнова О. А., Міщук Г. Ю. Соціально-гуманітарні домінанти розвитку людського капіталу в умовах системних криз. *Економіка та управління підприємствами*. 2023. № 4. С. 45–52.

10. Шаульська Л. В., Криворучко О. В. Трасформація HR-технологій в умовах релокації та дистанційної зайнятості. *Економічний вісник*. 2024. № 1. С. 104–113.

11. Назарова Г. В. Поведінковий менеджмент та трансформація лідерських моделей в Україні. *Вісник ХНЕУ ім. С. Кузнеця*. 2024. № 2. С. 89–96.

12. Шефі Й. Живучі за умов невизначеності: Як успішні компанії передбачають ризики та долають кризи / пер. з англ. О. Казанцевої. Київ : Наш Формат, 2022. 384 с.

13. Інтеграція технологій комп'ютерного зору та AI в агропромисловому комплексі України: звіт асоціації AgTech Ukraine. Київ, 2025. URL: https://agtech.ukraine/reports/2025 (дата звернення: 28.05.2026).

References:

1. Zhalila, Ya. A. (Eds.). (2024). *Pro stan ekonomiky ta biznes-seredovyshcha v Ukraini v umovakh voiennoho stanu [On the condition of economy and business environment in Ukraine during the wartime]*. Kyiv: NISD [in Ukrainian].

2. Brinolfsson, E., & MakAfi, E. (2021). *Druha era mashyn: robota, prohres ta protsvitannia v chasy blyskuchykh tekhnolohii [Second machine era: work, progress and prosperity in times of excellent technologies]. (*K. Novikova, Trans). Kyiv : K.I.S. [in Ukrainian]

3. Davenport T., & Ronki S. (2012). Perevahy shtuchnoho intelektu: yak zmusyty kohnityvni tekhnolohii pratsiuvaty na vash biznes [Advantages of AI: how to make cognitive technologies work for your business]. *Harvard Business Review Ukraina – Harvard Business Review Ukraine*, 3, 42–51 [in Ukrainian].

4. Porter, M., & Kheppelmann, D. (2021). Rozumni tekhnolohii yak chynnyk zminy konkurentsii v suchasnykh haluziakh [Smart technologies as a means of competitive change in modern fields]. *Menedzhment ta pidpryiemnytstvo v Ukraini – Management and Entrepreneurship in Ukraine*, 3, 8–21 [in Ukrainian].

5. Arefieva, O. V. & Prokhorova, et al. (2024). Upravlinnia stiikistiu pidpryiemstv u kryzovykh umovakh [Management of enterprise sustainability in crisis conditions]. *Aktualni problemy ekonomiky – Modern problems of economics*, 2, 18–27 [in Ukrainian].

6. Hrosul, V. A., & Kruhlova, O. A. (2023). Reinzhynirynh biznes-protsesiv pidpryiemstv torhivli v umovakh tsyfrovizatsii ekonomiky [Reengineering of business processes of trading enterprises in times of digitalization of economies]. *Biznes Inform – Business Forum*, 8, 142–150 [in Ukrainian].

7. Kendiukhov, O. V. (2022). Shtuchnyi intelekt yak faktor hlobalnoi konkurento-spromozhnosti ekonomichnykh system [AI as a tool of global competitiveness of economic systems]. *Marketynh i menedzhment innovatsii* – Marketing and Management of Innovations, 4, 112–121 [in Ukrainian].

8. Kolot, A. M., & Herasymenko, O. O. (2023). Sfera pratsi v umovakh hlobalnykh sotsioekonomichnykh transformatsii: novi vyklyky ta imperatyvy rozvytku [Labor field in conditions of global socio-economic transformations: new challenges and ways of development]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 5, 23–38 [in Ukrainian].

9. Hrishnova, O. A., & Mishchuk, H. Yu. (2023). Sotsialno-humanitarni dominanty rozvytku liudskoho kapitalu v umovakh systemnykh kryz [Social and humanitarian aspects of human capital

development in conditions of systematic crisis]. *Ekonomika ta upravlinnia pidpryiemstvamy – Economy and Enterprise Management*, 4, 45–52 [in Ukrainian].

10. Shaulska, L. V., & Kryvoruchko, O. V. (2024). Transformatsiia HR-tekhnolohii v umovakh relokatsii ta dystantsiinoi zainiatosti. [Transformation of HR-tools in conditions of relocation and remote employability]. *Ekonomichnyi visnyk – Economic Bulletin*, 1, 104–113.

11. Nazarova, H. V. (2024). Povedinkovyi menedzhment ta transformatsiia liderskykh modelei v Ukraini [Behavioral management and transformation of leadership model in Ukraine]. *Visnyk KhNEU im. S. Kuznetsia – Bulletin of S.Kuznets KhNE,* 2, 89–96 [in Ukrainian].

12. Shefi, Y. (2022). *Zhyvuchi za umov nevyznachenosti: Yak uspishni kompanii peredbachaiut ryzyky ta dolaiut kryzy* [Living under circumstances of instability: how successful companies foresee risks and overcome crisis]. (O. Kazantseva, Trans). Kyiv: Nash Format [in Ukrainian].

13. Intehratsiia tekhnolohii kompiuternoho zoru ta AI v ahropromyslovomu kompleksi Ukrainy [Integration of computer vision technologies and AI into agriculture field in Ukraine]. (n.d.). *agtech.ukraine.* Retrieved from https://agtech.ukraine/reports/2025 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК: 655.41:658.82
JEL-класифікація: M 31

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-3106-3119

Сокол Поліна Миколаївна кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу та логістики, Дніпровський університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0001-9217-9869

Коростильова Катерина Дмитрівна студентка 4-го курсу спеціальності «Маркетинг», Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро, https://orcid.org/0009-0002-8472-1827

Гордійчук Світлана Миколаївна старший викладач кафедри маркетингу та логістики Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, м. Дніпро, https://orcid.org/0009-0001-1725-3093

ВИКОРИСТАННЯ МЕМ-МАРКЕТИНГУ В КОМУНІКАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВИДАВНИЧИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. У статті розглянуто особливості використання мем-маркетингу в системі сучасних маркетингових комунікацій видавничих підприємств. В умовах високої конкуренції та інформаційного перевантаження цифрового середовища, традиційні інструменти просування втрачають свою ефективність, що зумовлює необхідність переходу до емоційно орієнтованих комунікаційних стратегій. Емоційний маркетинг розглядається як підхід, спрямований на формування стійких асоціативних зв'язків між брендом і споживачем через вплив на емоції, цінності та поведінкові установки аудиторії. У статті розглянуті основні емоційні тригери та механізми їх застосування в цифрових комунікаціях, зокрема в контент-маркетингу та соціальних мережах. Встановлено, що одним із найбільш ефективних інструментів реалізації емоційного впливу є мем-маркетинг, який поєднує елементи гумору, актуальних культурних кодів та вірусного поширення інформації. Як наслідок, меми сприяють підвищенню залученості аудиторії, формуванню лояльності та швидкому поширенню брендованого контенту.

Особливу увагу приділено специфіці застосування емоційного маркетингу у видавничій сфері, де рішення споживача значною мірою визначаються емоційними факторами, читацькими вподобаннями та належністю до спільнот. Проаналізовано практичний приклад використання комплексу маркетингових комунікацій у діяльності видавничого підприємства, що включає етапи тизерного просування, анонсування, передпродажної підготовки, запуску продажів та післязапускової підтримки.

Інтеграція емоційного маркетингу та мем-маркетингу в комунікаційну діяльність дозволяє підвищити ефективність взаємодії з цільовою аудиторією, посилити впізнаваність бренду та забезпечити довгострокові конкурентні переваги видавничих підприємств у цифровому середовищі.

Ключові слова. Емоційний маркетинг, мем-маркетинг, маркетингові комунікації, видавничі підприємства, цифровий маркетинг, емоційні тригери, контент-маркетинг, соціальні мережі, бренд, лояльність споживачів.

Polina Sokol Phd in Economics, Associate Professor of the Marketing and Logistics Department, Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, https://orcid.org/0000-0001-9217-9869

Kateryna Korostylova 4th year student majoring in "Marketing", Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, https://orcid.org/0009-0002-8472-1827

Svitlana Hordiichuk senior lecturer of the Marketing and Logistics Department, Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro https://orcid.org/0009-0001-1725-3093

USE OF MEM MARKETING IN THE COMMUNICATION ACTIVITIES OF PUBLISHING COMPANIES

Abstract. The article examines the peculiarities of the use of meme-marketing in the system of modern marketing communications of publishing enterprises. In conditions of high competition and information overload of the digital environment, traditional promotion tools lose their effectiveness, which necessitates the transition to emotionally oriented communication strategies. Emotional marketing is seen as an approach aimed at forming sustainable associative links between the brand and the consumer through its impact on the emotions, values and behavioral attitudes of the audience.

The article examines the main emotional triggers and mechanisms of their application in digital communications, in particular in content marketing and social networks. It has been established that one of the most effective tools for realizing emotional impact is meme marketing, which combines elements of humor, current cultural codes and viral dissemination of information. As a result, memes help increase audience engagement, build loyalty, and quickly distribute branded content.

Special attention is paid to the specifics of the application of emotional marketing in the publishing field, where consumer decisions are largely determined by emotional factors, reading preferences and belonging to communities. A practical example of the use of a complex of marketing communications in the activities of a publishing enterprise is analyzed, which includes the stages of teaser promotion, announcement, pre-sale preparation, sales launch and post-launch support.

The integration of emotional marketing and meme-marketing into communication activities allows to increase the efficiency of interaction with the target audience, strengthen brand recognition and ensure long-term competitive advantages of publishing enterprises in the digital environment.

Keywords. Emotional marketing, meme-marketing, marketing communications, publishing, digital marketing, emotional triggers, content marketing, social media, brand, consumer loyalty.

Постановка проблеми. Сучасне цифрове середовище характеризується високим рівнем інформаційного перевантаження та загостренням конкуренції за увагу споживачів, що ускладнює ефективне використання традиційних маркетингових комунікацій. Для видавничих підприємств це створює потребу в пошуку нових підходів до просування продукції та формування стійких зв'язків з аудиторією. У цих умовах особливої актуальності набуває емоційний маркетинг, спрямований впливати на емоції та поведінку споживачів через систему емоційних тригерів. Одним із найефективніших інструментів його реалізації виступає мем-маркетинг, який забезпечує високу залученість аудиторії та вірусне поширення контенту. Водночас застосування мем-маркетингу у видавничій сфері потребує подальшого теоретичного та практичного обґрунтування, що зумовлює актуальність дослідження ролі емоційного маркетингу та мем-маркетингу в системі маркетингових комунікацій підприємств.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання емоційного маркетингу та використання мем-маркетингу в системі маркетингових комунікацій поступово досліджуються у сучасній науковій літературі. Зокрема, у праці Ковбас, Г. І., Курганський, Р. Д., Мадай, Ю. В., Сьомкін, О. В., Дубов, А. В., Бєлов, В. В [1] розглянуто формування емоційних стратегій брендингу та роль емоцій у побудові довгострокових відносин зі споживачами. Питання впливу емоційного маркетингу на поведінку споживачів та його особливості в умовах сучасних соціально-економічних викликів досліджено у роботі Горбаль, Н. І. та Ревуцька, О. М [3], де акцентовано увагу на трансформації маркетингових підходів в умовах нестабільного середовища. Окремий напрям досліджень присвячено мем-маркетингу. Так, у роботах J. Kim і M. Kim [2] та A. Razzaq, W. Shao і S. Quach [4] проаналізовано вірусну динаміку контенту в соціальних мережах і доведено ефективність мемів як інструменту підвищення залученості аудиторії та формування брендової взаємодії. C. Kamath і S. Alur [7] узагальнили теоретичні підходи до використання інтернет-мемів у соціальному медіа-маркетингу, підкреслюючи їх значення як сучасного комунікаційного інструменту. Водночас, незважаючи на значний інтерес зарубіжних учених до проблематики мем-маркетингу та емоційних маркетингових комунікацій, у вітчизняній науковій літературі ці питання висвітлені значно меншою мірою, що зумовлює необхідність подальшого поглибленого дослідження та адаптації відповідних підходів до умов функціонування вітчизняних підприємств, зокрема у видавничій сфері.

Мета статті. Метою статті є дослідження особливостей використання емоційного маркетингу та мем-маркетингу в системі маркетингових комунікацій видавничих підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах споживачі щодня стикаються з великою кількістю рекламних повідомлень. Компаніям стає все важче виділятися серед конкурентів і утримувати увагу аудиторії. Саме тому зростає роль маркетингових комунікацій, які спрямовані не тільки на інформування, але і на створення міцних відносин між брендом і його клієнтами. Важливим інструментом для досягнення цієї мети є емоційний маркетинг, який дозволяє впливати на сприйняття споживачів через їх емоції, цінності та внутрішні мотиви, формуючи позитивне ставлення до бренду та підвищуючи рівень лояльності [1].

У маркетинговій теорії під емоційним маркетингом розуміють особливий підхід до побудови комунікацій з цільовою аудиторією, ключовим завданням якого є ініціювання емоційного відгуку у споживача та закріплення довготривалих асоціативних зв'язків із відповідним брендом. На відміну від класичних маркетингових моделей, які акцентують увагу на раціональних перевагах та техніко-експлуатаційних властивостях товару, емоційний маркетинг спрямовано на формування у споживача лояльності, довіри, емоційної залученості та відчуття особистої дотичності до діяльності компанії. Отже, під впливом таких комунікацій споживач здійснює оцінку продукту не виключно через призму раціональних критеріїв, а враховує також емоційні переживання та суб'єктивні враження, що виникають у процесі взаємодії з організацією [2].

Реалізація стратегії емоційного маркетингу передбачає використання широкого спектра комунікаційних засобів. Наприклад, до них належить сторітелінг, за допомогою якого відбувається трансляція ціннісних орієнтирів бренду через сюжетні лінії та художні образи. Крім того, до зазначеного інструментарію входять: персоналізовані комунікації, створення візуально насиченого контенту, застосування гумору як емоційного тригера, а також формування у споживачів відчуття співучасті та належності до визначеної соціальної групи чи спільноти. Істотну роль відіграє також контент, здатний провокувати миттєвий емоційний відгук та активізувати зворотну взаємодію аудиторії з брендом. Комплексне застосування зазначених інструментів дає змогу побудувати цілісну систему емоційного впливу на споживача, яка охоплює різні рівні його контакту з брендом.

Емоційний маркетинг набув особливого значення в цифровому середовищі, де увага користувачів є обмеженим ресурсом, а конкуренція за неї постійно зростає. За таких умов підприємства все частіше використовують емоційні тригери. Саме за допомогою цих тригерів компанії привертають увагу аудиторії, стимулюють взаємодію з контентом та формують стійкі асоціації з брендом. На відміну від раціональних аргументів, емоційні тригери ефективніше привертають увагу та впливають на прийняття рішень, особливо в цифровому

середовищі, де користувачі щодня стикаються з величезними обсягами інформації [3].

Для підприємств у креативних галузях, зокрема видавців, позитивні та змішані емоційні тригери мають особливе значення, оскільки вони допомагають сформувати емоційний зв'язок між брендом та читацькою аудиторією [3]. (Рисунок 1)

Рис. 1. Основні емоційні тригери у маркетингових комунікаціях
Джерело: створено авторами на основі [3]

У контексті цифрових комунікацій емоційні тригери дедалі активніше вбудовуються в креативні формати контенту, серед яких особливо вирізняється мем-маркетинг. На відміну від класичних рекламних звернень, меми сприймаються цільовою аудиторією як органічний елемент цифрового простору, що надає комунікації невимушеного характеру та зближує її з типовими щоденними взаємодіями користувачів. Завдяки простоті сприйняття, високому вірусному потенціалу та здатності стрімко поширюватися в соціальних мережах, меми перетворилися на дієвий інструмент привернення уваги аудиторії. Застосування мем-маркетингу дає змогу компаніям трансформувати стандартні рекламні повідомлення в неформальний та інтерактивний формат взаємодії. А це сприяє зростанню рівня залученості та комунікативної активності користувачів. У підсумку мем-маркетинг забезпечує брендам можливість оперативніше встановлювати контакт із молодіжною аудиторією, формувати стійкі емоційні зв'язки та створювати активні спільноти навколо бренду [4].

Для видавничої галузі використання емоційного маркетингу та комунікації на основі мемів є особливо актуальним. Рішення про купівлю книг часто пов'язане не лише з характеристиками самого видання, а й з емоціями, захопленнями та почуттям приналежності до певної читацької спільноти. Саме

тому сучасні видавництва дедалі частіше використовують гумористичний контент, меми, інтерактивні формати та інші засоби емоційного впливу, щоб підтримувати інтерес аудиторії та формувати лояльність до бренду.

Інтеграція гумору та актуальних інтернет-тенденцій дає змогу оперативно отримати емоційний відгук з боку аудиторії, активізувати взаємодію користувачів із контентом, а також сприяє його природному поширенню в цифровому середовищі. Окрім цього, застосування мем-маркетингу допомагає формувати у споживачів відчуття близькості бренду до їхніх інтересів та способу комунікації, а також створювати активні спільноти навколо бренду. Зазначена властивість набуває особливого значення для видавництв, діяльність яких орієнтована на молодіжну аудиторію.

Таким чином, мем-маркетинг виступає практичним засобом реалізації емоційної маркетингової стратегії в умовах цифрового комунікаційного середовища, забезпечуючи брендам можливість перетворювати стандартні рекламні повідомлення на більш інтерактивний спосіб комунікації зі споживачами.

Мем-маркетинг розглядається не лише як розважальний контент, а як інструмент для налагодження емоційного зв'язку між брендом та споживачем. За даними досліджень WebPromo, використання гумористичного контенту на 30–50% підвищує залучення аудиторії. Позитивні емоції спонукають користувачів взаємодіяти з публікаціями, збільшують кількість репостів та сприяють кращому запам'ятовуванню бренду [5]. Основні переваги використання мемів у маркетингових комунікаціях наведено в Таблиці 1.

Таблиця 1

Основні переваги мем-маркетингу

Перевага	**Характеристика**
Формування емоційного зв'язку	Викликає позитивні емоції та підвищує прихильність до бренду
Висока вірусність контенту	Сприяє швидкому поширенню повідомлень серед користувачів
Підвищення впізнаваності	Допомагає бренду виділятися серед конкурентів
Актуальність комунікацій	Дозволяє оперативно реагувати на тренди та події
Підвищення залученості	Стимулює коментарі, поширення та інші форми взаємодії
Спрощення сприйняття інформації	Дозволяє подавати складні повідомлення у доступній формі

Джерело: Сформовано авторами на основі [6]

Мем-маркетинг є особливо ефективним для компаній, діяльність яких пов'язана з розвагами, культурою, творчістю та молодіжними спільнотами. Сюди входять сучасні видавництва, що працюють у сферах манги, коміксів та популярної культури. Для таких підприємств меми не лише виконують рекламну функцію, а й допомагають підтримувати активну взаємодію з читачами, створювати відчуття спільноти та формувати лояльну фан-базу навколо бренду.

Саме тому мем-маркетинг сьогодні все частіше використовується видавцями як складова їхньої стратегії маркетингових комунікацій. Особливо це стосується компаній, орієнтованих на молоду аудиторію, для якої гумор, мем-культура та цифрові тренди стали невід'ємною частиною повсякденного спілкування [7].

Висока результативність мем-маркетингу зумовлена його спроможністю активувати одразу кілька емоційних тригерів, що в сукупності впливають на поведінкові моделі споживачів. У цьому контексті мем-маркетинг набуває статусу інструмента, що перетворює емоційні механізми на конкретні комунікаційні дії. Такі дії, сприяють налагодженню взаємодії зі споживачами та забезпечують зростання рівня їхньої залученості. Отже, ефективність цього підходу визначається не стільки розважальним характером мемів, скільки точним урахуванням емоційно-поведінкових реакцій аудиторії. Оскільки кожен емоційний тригер по-різному впливає на сприйняття бренду та поведінку споживачів, важливо проаналізувати специфіку їх застосування в мем-маркетингу. Основні напрями реалізації таких тригерів наведено в Таблиці 2.

Таблиця 2

Реалізація емоційних тригерів через мем-маркетинг

Емоційний тригер	**Реалізація через мем-маркетинг**
Гумор	Створення жартівливих мемів та ситуативного контенту
Цікавість	Використання мемів-натяків на майбутні анонси та новинки
Очікування	Публікація мемів про релізи, передзамовлення та очікування виходу продукту
Ностальгія	Використання знайомих персонажів, сюжетів та популярних культурних образів
Причетність	Створення внутрішніх жартів та мемів для фанатської спільноти
Ексклюзивність	Меми про лімітовані видання, бонуси та спеціальні пропозиції
Подив	Використання несподіваних сюжетів або візуальних рішень
Довіра	Самоіронія бренду та відкрита комунікація з аудиторією

Джерело: Сформовано авторами на основі [7]

Отже, мем-маркетинг не обмежується лише використанням гумору. Він поєднує в собі одразу кілька емоційних тригерів, що дозволяє брендам ефективніше привертати увагу аудиторії, підтримувати її інтерес та будувати довгострокові відносини зі споживачами. Саме ця особливість робить мем-маркетинг особливо перспективним інструментом маркетингових комунікацій для підприємств креативних галузей, зокрема видавничих компаній, що орієнтуються на молоду аудиторію.

Водночас ефективність мем-маркетингу значною мірою залежить від того, наскільки правильно його застосовувати. Створення мемів вимагає глибокого розуміння інтересів цільової аудиторії, особливостей її спілкування та актуальних тенденцій у цифровому середовищі. Недоречне використання популярних мемів або надмірне застосування гумору може негативно вплинути на сприйняття бренду та підірвати довіру до нього.

Успішна реалізація мем-маркетингу передбачає кілька послідовних етапів, які гарантують відповідність контенту очікуванням аудиторії. Етапи реалізації мем-маркетингу наведені у Таблиці 3 [8].

Таблиця 3

Етапи реалізації мем-маркетингу

Етап	**Зміст**
Аналіз цільової аудиторії	Визначення інтересів, вподобань та особливостей споживачів
Моніторинг трендів	Виявлення актуальних мемів та популярних інформаційних приводів
Адаптація під бренд	Інтеграція мемів у комунікаційну політику компанії
Поширення контенту	Публікація через соціальні мережі та інші цифрові канали
Взаємодія з аудиторією	Робота з коментарями, реакціями та користувацьким контентом
Аналіз результатів	Оцінка охоплення, залученості та ефективності комунікацій

Джерело: Сформовано авторами на основі [8]

Отже, процес реалізації мем-маркетингу є структурованим і передбачає послідовне виконання взаємопов’язаних етапів — від аналізу цільової аудиторії та моніторингу актуальних трендів до створення, поширення контенту та оцінки його ефективності. Такий підхід забезпечує відповідність мем-комунікацій інтересам аудиторії, підвищує їх релевантність і сприяє досягненню високого рівня залученості користувачів. Водночас системність реалізації дозволяє мінімізувати ризики невдалого використання гумору та забезпечує узгодженість мем-маркетингу із загальною маркетинговою стратегією підприємства.

Практична реалізація емоційних механізмів у маркетингових комунікаціях підприємства проявляється у комплексному підході до просування видавничих проєктів на різних етапах їхнього життєвого циклу. У сучасному цифровому середовищі мем-маркетинг дедалі частіше використовується як складова контент-маркетингу та SMM-комунікацій. Для видавничих підприємств цей інструмент є особливо актуальним, оскільки дозволяє поєднувати просування продукції з розважальним контентом, підтримувати постійний контакт із читачами та формувати навколо бренду активну спільноту.

На прикладі ТОВ «НАША ІДЕА» видно, що для більшості видавничих проєктів компанія застосовує комплекс маркетингових комунікацій, який охоплює етапи створення інтриги, анонсування, передпродажного просування, запуску продажів та подальшого підтримання інтересу до видання. Особливу роль у цьому процесі відіграють соціальні мережі, контент-маркетинг, взаємодія з аудиторією та використання емоційних тригерів, які дозволяють підвищувати ефективність комунікаційного впливу.

Таблиця 4

Використання комплексу маркетингових комунікацій у просуванні тайтлів

Етап кампанії	**Інструменти маркетингових комунікацій**	**Зміст та реалізація**	**Комунікаційний ефект**
Тизерний етап (підігрів інтересу)	Соціальні мережі, контент-маркетинг, меми	Публікації з натяками на майбутній анонс, меми про очікування новинки, використання тригерів цікавості та очікування	Формування інтриги, залучення уваги, запуск «хвилі очікування»
Етап анонсу	PR-активності, SMM, брендований контент, слогани	Офіційний анонс тайтлу з акцентом на його значущість, використання емоційних слоганів та тригерів подиву й захоплення	Фіксація уваги аудиторії, формування подієвості запуску
Передпродаж (pre-order)	Digital-реклама, стимулювання попиту	Спеціальна ціна, обмежена пропозиція, ексклюзивний мерч, заклики до швидкого замовлення, використання тригерів ексклюзивності та дефіциту	Стимулювання швидкого рішення про покупку, посилення відчуття вигоди
Запуск продажів	Онлайн-комунікації, SMM, вірусний контент	Активне висвітлення старту продажів, використання мемів, гумору та тригерів причетності до спільноти	Підсилення ажіотажу, залучення аудиторії до обговорення, підтримка інтересу

Етап кампанії	**Інструменти маркетингових комунікацій**	**Зміст та реалізація**	**Комунікаційний ефект**
Післязапускова підтримка	Контент-маркетинг, порівняльний контент, тригерні повідомлення	Пости про результати продажів, швидкий розпродаж, порівняння з іншими виданнями, використання тригерів довіри, ностальгії та приналежності до спільноти	Підтримка продажів, зміцнення лояльності та формування преміального позиціонування

Джерело: Сформовано авторами

ТОВ «НАША ІДЕА» використовує комплексний підхід до просування видавничих проєктів, поєднуючи інструменти SMM, контент-маркетингу, стимулювання збуту, digital-реклами та емоційної комунікації. Важливе місце в цій системі займає мем-маркетинг, який використовується насамперед на етапах формування інтересу до новинок, підтримання активності аудиторії та створення вірусного контенту. Це дозволяє не лише привертати увагу потенційних споживачів, а й формувати довгостроковий емоційний зв'язок між брендом і читацькою спільнотою.

Аналіз структури комунікаційних витрат ТОВ «НАША ІДЕА» за 2023–2025 роки свідчить про поступову зміну пріоритетів у системі маркетингових комунікацій підприємства. (Таблиця 5)

Таблиця 5

Структура комунікаційних витрат

Види маркетингових комунікацій	**2023, %**	**2024, %**	**2025, %**
Контекстна та таргетована реклама	19,92	21,10	19,78
SMM-просування та створення контенту	18,42	19,87	22,36
POS-матеріали та оформлення місць продажу	16,93	15,29	14,54
Стимулювання збуту	19,54	16,82	15,54
Мерч та рекламні матеріали до замовлень	9,39	8,26	7,52
PR та іміджеві заходи	15,80	18,65	20,26
Разом	100,00	100,00	100,00

Джерело: Сформовано авторами на основі [9]

Найбільші обсяги фінансування спрямовуються на digital-комунікації, зокрема контекстну та таргетовану рекламу, а також SMM-просування та створення контенту. У 2025 році витрати на SMM-просування становили 22,36 %, що є найвищим показником серед усіх напрямів комунікаційної діяльності. Це свідчить про орієнтацію підприємства на активну взаємодію з цільовою аудиторією в соціальних мережах та цифровому середовищі, де особливо активно використовуються контентні формати, включно з елементами мем-маркетингу.

Водночас підприємство зберігає інвестиції у POS-матеріали та оформлення місць продажу (14,54 % у 2025 році), що забезпечує додаткову візуальну присутність бренду під час книжкових ярмарків, фестивалів та інших тематичних заходів. Частка витрат на стимулювання збуту становила 15,54 % у 2025 році, що відображає використання акційних механізмів, спеціальних пропозицій і бонусних програм для підтримки попиту та формування лояльності споживачів. Витрати на мерч та рекламні матеріали до замовлень знизилася до 7,52 %, що свідчить про поступове скорочення ролі традиційних матеріальних носіїв у загальній структурі комунікацій. Натомість витрати на PR та іміджеві заходи зросли до 20,26 %, що свідчить про посилення уваги до формування позитивного іміджу бренду, розвитку комунікації зі спільнотою читачів та підвищення впізнаваності підприємства на ринку.

Загалом структура комунікаційних витрат демонструє комплексний підхід до просування бренду, що поєднує цифрові інструменти, заходи зі стимулювання збуту, PR-активності та офлайн-комунікації. Зростання витрат саме на контент та SMM-інструменти є особливо показовим, оскільки ці напрями безпосередньо пов’язані зі створенням і поширенням візуального та емоційного контенту. У межах таких комунікаційних активностей найбільший потенціал має використання мем-маркетингу, який дозволяє підвищувати ефективність контенту без суттєвого збільшення витрат на його виробництво.

Зміну структури комунікаційних витрат підприємства за 2023–2025 роки відображено на Рисунку 2, Рисунку 3 та Рисунку 4.

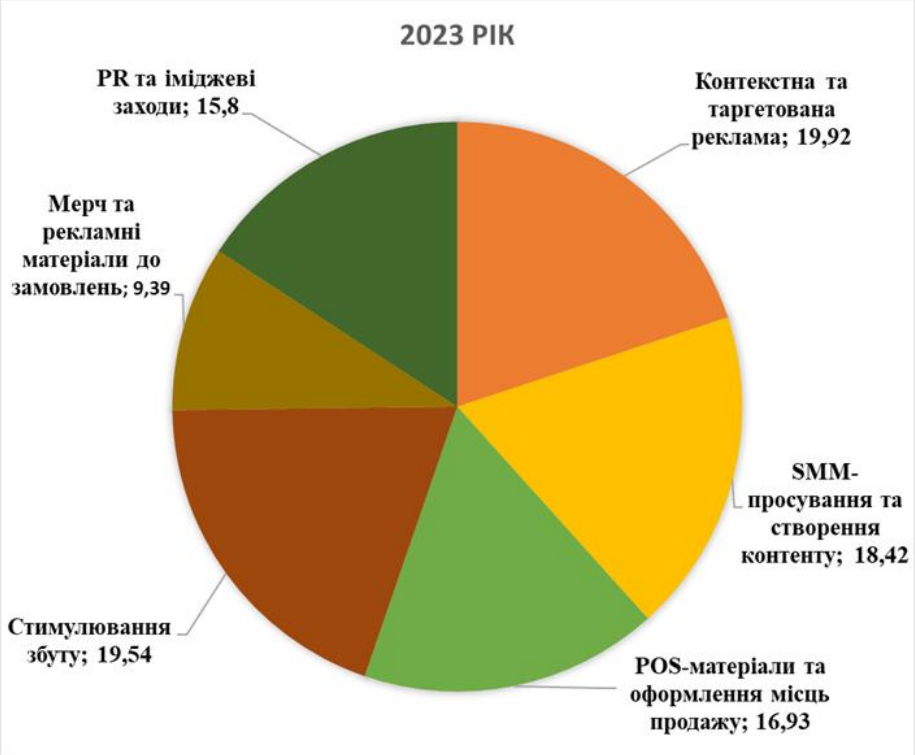

Рис. 2.Структура витрат на маркетингові комунікації ТОВ «НАША ІДЕЯ» у 2023 році, %

Джерело: створено авторами на основі Таблиці 5.

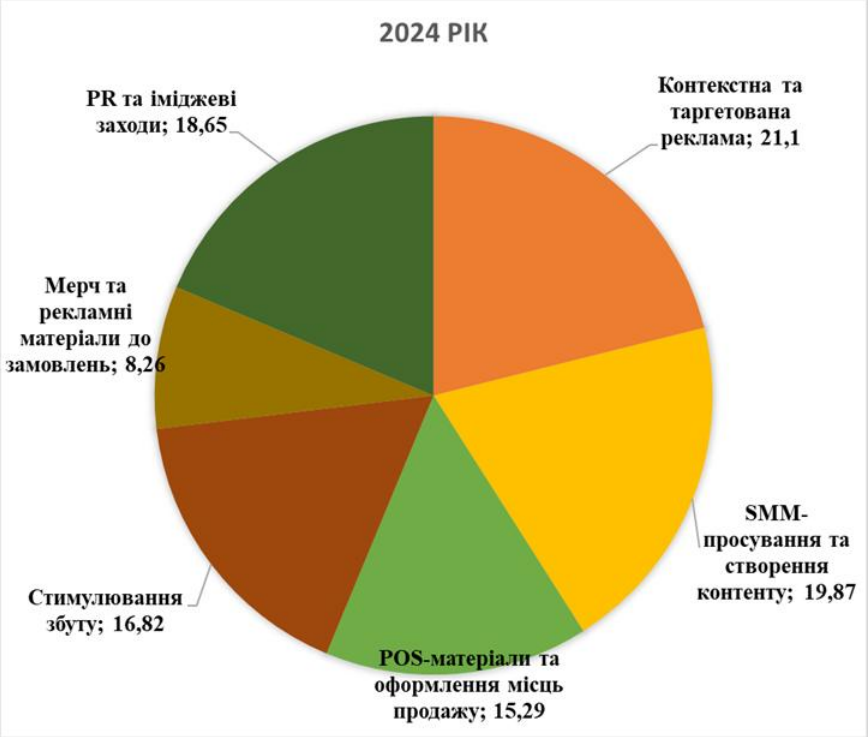

Рис. 3. Структура витрат на маркетингові комунікації ТОВ «НАША ІДЕЯ» у 2024 році, %

Джерело: створено авторами на основі Таблиці 5.

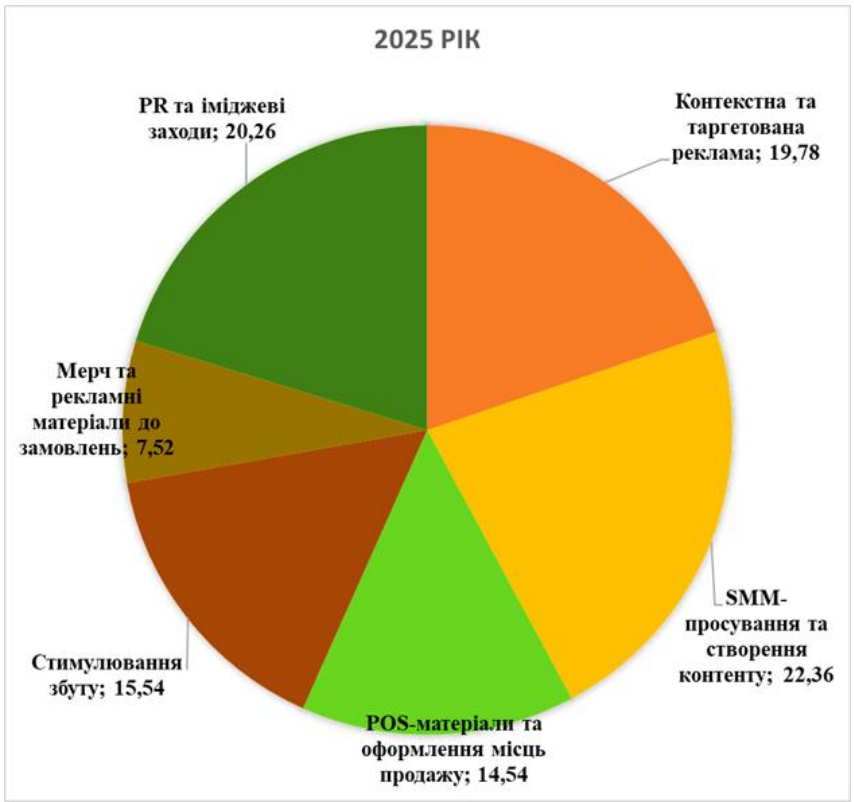

Рис.4. Структура витрат на маркетингові комунікації ТОВ «НАША ІДЕЯ» у 2025 році, %

Джерело: створено авторами на основі Таблиці 5.

Отже, емоційний маркетинг є ключовим компонентом сучасних маркетингових комунікацій, оскільки дозволяє впливати не лише на раціональні, а й на емоційні аспекти поведінки споживачів. Використання емоційних тригерів допомагає сформувати позитивне сприйняття бренду, підвищити залученість аудиторії, зміцнити лояльність та побудувати довгострокові відносини зі споживачами.

Висновки. Одним із найактуальніших інструментів реалізації емоційного маркетингу в цифровому середовищі є мем-маркетинг. Завдяки поєднанню гумору, актуальних культурних контекстів, вірусного потенціалу та здатності швидко викликати емоційну реакцію, він забезпечує ефективну взаємодію бренду з аудиторією та сприяє органічному поширенню контенту. Мем-маркетинг дозволяє використовувати широкий спектр емоційних тригерів, серед яких гумор, цікавість, очікування, ностальгія, довіра та почуття приналежності до спільноти. Для підприємств креативних індустрій, зокрема видавничих компаній, мем-маркетинг є перспективним інструментом комунікаційної діяльності. На прикладі ТОВ «НАША ІДЕЯ» видно, що елементи мем-маркетингу можна ефективно інтегрувати в контент-маркетинг, SMM-просування та інші види цифрової комунікації на різних етапах просування видавничих проєктів. Водночас структура маркетингових витрат компанії свідчить про зростання інвестицій саме в ті сфери комунікації, де використання мем-маркетингу має найбільший потенціал для практичного застосування.

Таким чином, мем-маркетинг слід розглядати як сучасний інструмент реалізації емоційного маркетингу, що дозволяє підвищити ефективність маркетингових комунікацій, сформувати стійкий емоційний зв’язок із цільовою аудиторією та зміцнити конкурентні позиції компанії в цифровому середовищі.

Література:

1. Ковбас, Г. І., Курганський, Р. Д., Мадай, Ю. В., Сьомкін, О. В., Дубов, А. В., Бєлов, В. В. FORMATION OF EMOTIONAL BRAND MARKETING STRATEGY. Scientific Notes of Lviv University of Business and Law. 2024. № 41, с. 57-66. URL: https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/1204

2. Kim, J., & Kim, M. Viral Dynamics on Social Media: Enhancing Brand Engagement through Meme Marketing Strategies. Journal of Current Issues & Research in Advertising. 2025. № 46(4). с. 411–428. URL: https://doi.org/10.1080/10641734.2024.2390850

3. Горбаль, Н. І., Ревуцька, О. М. Емоційний маркетинг: особливості та перспективи застосування в умовах війни в Україні. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку. 2025. №1. с. 152-165. URL: https://doi.org/10.23939/smeu2025.01.152

4. Razzaq A., Shao W., Quach S. Meme marketing effectiveness: A moderated-mediation model. Journal of Retailing and Consumer Services. 2024. Vol. 78. P. 103702. URL: https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103702

5. Чернушенко А. Мем-маркетинг як інструмент комунікації: як використовувати силу гумору на користь бізнесу?. URL: https://web-promo.ua/ua/blog/mem-marketingyak-instrument-komunikaciyi-yak-vikoristov. (дата звернення: 03.06.2026).

6. Іван І. Що таке мем-маркетинг і як вигадати вірусний мем – Solarweb. Solarweb. URL: https://solarweb.agency/ua/shho-take-mem-marketing-i-yak-vigadati-virusnij-mem/ (дата звернення: 05.06.2026).

7. Kamath C., Alur S. Internet memes and social media marketing: a review of theories. Online Information Review. 2024. URL: https://doi.org/10.1108/oir-11-2023-0584

8. Ситніков А. Як мем-маркетинг перетворює гумор на реальний прибуток. Sitniks. URL: https://sitniks.ua/blog_post/yak-mem-marketyng-peretvoryuye-gumor-na-realnyj-prybutok/. (дата звернення: 08.06.2026).

9. 41518982 – ТОВ НАША ІДЕА. Опендатабот – відкриті дані про компанії, ФОП України. URL: https://opendatabot.ua/c/41518982 (дата звернення: 09.06.2026).

References:

1. Kovbas, H. I., Kurhanskyi, R. D., Maday, Yu. V., Somkin, O. V., Dubov, A. V., & Belov, V. V. (2024). FORMATION OF EMOTIONAL BRAND MARKETING STRATEGY. Scientific Notes of Lviv University of Business and Law, No. 41, pp. 57–66. Available at: https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/1204 [in Ukrainian].

2. Kim, J., & Kim, M. (2025). Viral Dynamics on Social Media: Enhancing Brand Engagement through Meme Marketing Strategies. Journal of Current Issues & Research in Advertising, 46(4), pp. 411–428. https://doi.org/10.1080/10641734.2024.2390850 [in English].

3. Horbal, N. I., & Revutska, O. M. (2025). Emotional marketing: features and prospects of application in the conditions of war in Ukraine [Emotsiinyi marketynh: osoblyvosti ta perspektyvy zastosuvannia v umovakh viiny v Ukraini]. Management and Entrepreneurship in Ukraine: The Stages of Formation and Problems of Development, No. 1, pp. 152–165. https://doi.org/10.23939/smeu2025.01.152 [in Ukrainian].

4. Razzaq, A., Shao, W., & Quach, S. (2024). Meme marketing effectiveness: A moderated-mediation model. Journal of Retailing and Consumer Services, 78, 103702. https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103702 [in English].

5. Chernushenko, A. (2026). Mem-marketyng yak instrument komunikatsii: yak vykorystovuvaty sylu humoru na koryst biznesu? [Meme marketing as a communication tool: how to use the power of humor for business] Web-Promo. Available at: https://web-promo.ua/ua/blog/mem-marketingyak-instrument-komunikaciyi-yak-vikorystovuv(Last accessed 15.06.2026) [in Ukrainian].

6. Ivan, I. (2026). Shcho take mem-marketynh i yak vyhadaty viralnyi mem. [What is meme marketing and how to create a viral meme] Solarweb. Available at: https://solarweb.agency/ua/shho-take-mem-marketing-i-yak-vigadati-virusnij-mem/ (Last accessed 15.06.2026) [in Ukrainian].

7.Kamath, C., & Alur, S. (2024). Internet memes and social media marketing: a review of theories. Online Information Review. https://doi.org/10.1108/oir-11-2023-0584 [in English].

8.Sitnikov, A. (2026). Yak mem-marketyng peretvoriuie humor na realnyi prybutok. [How meme marketing turns humor into real profit] Sitniks. Available at: https://sitniks.ua/blog_post/yak-mem-marketyng-peretvoryuye-gumor-na-realnyj-prybutok/ [in Ukrainian].

9. Nasha Ideia LLC. Company profile (EDRPOU 41518982). Opendatabot – open data on companies and sole proprietors of Ukraine. Available at: https://opendatabot.ua/c/41518982 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 13.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.05.2026

УДК: 339.138:004.738.5

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-3120-3131

Сокол Поліна Миколаївна кандидатка економічних наук, доцентка кафедри маркетингу та логістики, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0001-9217-9869

Паливода Анна Василівна студентка економічного факультету, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро, https://orcid.org/0009-0002-2504-0669

Гордійчук Світлана Миколаївна старший викладач кафедри маркетингу та логістики Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, м. Дніпро, https://orcid.org/0009-0001-1725-3093

ЦИФРОВИЙ МАРКЕТИНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ УПРАВЛІННЯ КЛІЄНТСЬКИМ ДОСВІДОМ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ РИНКУ

Анотація. У статті досліджено роль цифрового маркетингу як інструменту управління клієнтським досвідом в умовах трансформації сучасного ринку. Актуальність теми зумовлена зростанням значення цифрових комунікацій, зміною споживчої поведінки та необхідністю формування довгострокових взаємовідносин між бізнесом і споживачем.

Метою дослідження є визначення особливостей цифрового маркетингу та обґрунтування його значення у формуванні й управлінні клієнтським досвідом. У процесі дослідження використано методи аналізу й узагальнення наукових джерел, порівняльного аналізу, статистичного оцінювання та системного підходу.

Проаналізовано сучасні підходи до трактування цифрового маркетингу, визначено його основні інструменти та досліджено тенденції розвитку ринку цифрової реклами в Україні у 2024–2026 рр. Встановлено, що цифровий маркетинг виходить за межі рекламної функції та формує цілісну екосистему взаємодії зі споживачем через SEO, SMM, CRM, контент-маркетинг, омніканальні комунікації та моделювання клієнтського шляху. Обґрунтовано, що ефективне управління клієнтським досвідом сприяє підвищенню лояльності, конкурентоспроможності та довгострокової цінності клієнта. Водночас окреслено ризики цифрового маркетингу, пов’язані із захистом персональних даних, інформаційним перевантаженням та надмірною автоматизацією комунікацій. Зроблено висновок, що цифровий маркетинг виступає стратегічним чинником конкурентного розвитку підприємств і потребує балансу між технологічними можливостями та людяністю взаємодії.

Ключові слова: цифровий маркетинг; клієнтський досвід; управління клієнтським досвідом; digital-маркетинг; клієнтоцентричність; омніканальність; CRM; SEO; SMM; конкурентоспроможність.

Polina Socol PhD in Economics, Associate Professor at the Marketing and Logistics Department, Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, https://orcid.org/0000-0001-9217-9869

Palyvoda Anna Student of the Faculty of Economics, Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, https://orcid.org/0009-0002-2504-0669

Hordiichuk Svitlana Senior Lecturer of the Marketing and Logistics Department, Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, https://orcid.org/0009-0001-1725-3093

DIGITAL MARKETING AS A TOOL FOR MANAGING THE CUSTOMER EXPERIENCE IN A CHANGING MARKET

Abstract. The article examines digital marketing as a strategic instrument for managing customer experience under conditions of rapid market transformation. The relevance of the topic stems from the changing role of marketing communications, which have evolved from promotional tools into an operational mechanism shaping consumer interaction with brands. The study analyzes theoretical approaches to defining digital marketing and emphasizes its hybrid nature, combining online and offline communication channels. Based on the works of Ukrainian and foreign scholars, the article systematizes key digital marketing tools, including contextual advertising, Big Data, retargeting, mobile and email marketing, SMM, SEO, SEM, and RTB, considering them as contact points that directly influence customer perception and behavior. An analysis of the Ukrainian digital advertising market for 2024–2026, based on IAB Ukraine data, demonstrates stable growth despite wartime economic challenges. In 2025, the total internet market volume reached UAH 50.2 billion, showing 17% annual growth, with a forecast of UAH 59.1 billion in 2026. Particularly dynamic development was observed in search advertising and SEO, reflecting businesses' increasing focus on long-term digital presence and organic visibility.

The article identifies major customer experience management tools in the digital environment, including Customer Journey mapping, NPS, CSAT and CES metrics, CRM ecosystems, and omnichannel communication models. Their systematic application enables companies to move from customer-oriented to customer-centric management, where business decisions are evaluated through their impact on consumers.

The study concludes that digital marketing has become an essential component of business competitiveness, contributing to stronger customer loyalty and sustainable long-term relationships that are difficult for competitors to replicate.

Keywords: digital marketing; customer experience; customer experience management; customer-centricity; omnichannel communication; CRM; SEO; SMM; competitiveness; digital communications.

Постановка проблеми. В умовах стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та цифрової трансформації змінюються підходи до взаємодії підприємств зі споживачами. Сучасний ринок характеризується високим рівнем конкуренції, зростанням вимог клієнтів до якості сервісу, персоналізації пропозицій та швидкості комунікацій. За таких умов традиційні маркетингові інструменти вже не забезпечують достатнього рівня ефективності.

Це актуалізує необхідність використання цифрового маркетингу як комплексного механізму формування та управління клієнтським досвідом. Зростання ролі цифрових каналів комунікації, поширення соціальних мереж, мобільних технологій, CRM-систем та аналітичних платформ сприяють накопиченню значних обсягів даних про поведінку споживачів і створюють нові можливості для побудови довгострокових відносин із клієнтами. Водночас підприємства стикаються з проблемою інтеграції цифрових інструментів у систему управління клієнтським досвідом. Важливим є забезпечення узгодженості взаємодії через різні канали комунікації та підвищення рівня клієнтської лояльності в умовах постійних змін ринкового середовища. Наукова проблема полягає у визначенні ролі цифрового маркетингу не лише як інструменту просування товарів і послуг, а як стратегічного механізму управління клієнтським досвідом, що впливає на конкурентоспроможність підприємства та формування його довгострокових переваг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання цифрового маркетингу та управління клієнтським досвідом активно досліджуються як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. Теоретичні засади цифрового маркетингу розкрито у працях М.А. Окландера та О.О. Романенко, які визначають його як маркетингову діяльність, що забезпечує адресну взаємодію зі споживачами за допомогою цифрових каналів комунікації. Д.В. Яцюк досліджує особливості використання цифрових комунікацій у просуванні брендів та взаємодії з цільовою аудиторією. Важливе значення мають також результати міжнародних досліджень, зокрема «Evolving Trends in Digital Marketing: A Comprehensive Review», де обґрунтовано вплив цифрових технологій на трансформацію бізнес-процесів і взаємовідносин із клієнтами. Проблематику клієнтоорієнтованості та управління клієнтським досвідом розглядає Н. Ситник, яка визначає управління клієнтським досвідом як закономірний етап розвитку маркетингу відносин.

Попри значну кількість наукових праць, потребують подальшого дослідження питання використання цифрового маркетингу як інструменту комплексного управління клієнтським досвідом в умовах трансформації ринку та зростання ролі цифрових комунікацій.

Мета статті – Метою статті є дослідження ролі цифрового маркетингу як інструменту управління клієнтським досвідом та обґрунтування його значення для підвищення конкурентоспроможності підприємств в умовах трансформації ринку.

Виклад основного матеріалу. У XXI столітті маркетинг перестав бути лише інструментом комунікації та перетворився на ефективний засіб управління клієнтським досвідом у цифровому просторі. В умовах стрімкої цифрової трансформації бізнесу постає необхідність переосмислення ролі digital-маркетингу. Як підкреслюється у дослідженні Evolving Trends in Digital Marketing: A Comprehensive Review [1], цифрові технології не лише трансформують маркетингові інструменти, а й істотно змінюють структуру бізнес-процесів, підходи до роботи з даними, механізми прийняття рішень і побудову взаємин із клієнтами. Отже, сучасний digital-маркетинг варто розглядати не просто як канал комунікації, а як стратегічно важливий компонент діяльності компанії, який інтегрується в її операційні та управлінські процеси.

На думку М.А. Окландера та О.О. Романенко, цифровий маркетинг — це вид маркетингової діяльності, що за цифровими каналами і з використанням цифрових методів забезпечує адресну взаємодію з цільовими сегментами ринку як у віртуальному, так і в реальному середовищах [2]. При цьому цифровий маркетинг охоплює весь комплекс маркетингових дій у сучасних умовах і фактично виступає сучасною формою маркетингу. Йому притаманна дуальність, зумовлена гібридною природою, де частина функцій реалізується в онлайн-середовищі, а частина – в офлайн.

Д.В. Яцюк підкреслює, що цифровий маркетинг у контексті маркетингових комунікацій передбачає використання всіх можливих форм цифрових каналів для просування бренду [3]. Такі комунікації дозволяють охоплювати цільову аудиторію і в офлайн-середовищі, зокрема через мобільні додатки, sms/mms-повідомлення, вуличні рекламні дисплеї тощо. До цифрових медіа, окрім Інтернету, також належать цифрове телебачення, радіо, монітори, дисплеї та інші засоби цифрового зв’язку.

Цифровий маркетинг, або «digital marketing», спрямований на створення, просування, доставку та обмін пропозиціями, що мають цінність для споживачів, користувачів і суспільства загалом. Його ключова мета полягає у привернені уваги цільової аудиторії, стимулюванні її взаємодії з брендом чи компанією, підвищенні обізнаності про товари й послуги, зростанні продажів, а також забезпеченні належної підтримки клієнтів [4].

Основними методами цифрового маркетингу є [5, с.21]:

– контекстна реклама Google Adwords тощо;
– технологія Big Data – масиви даних великих обсягів;
– ретаргетинг (retargeting);
– мобільний маркетинг;
– email-маркетинг;

– вірусний маркетинг;
– RTB (real time bidding) – торги в реальному часі;
– SMM (social media marketing) – соціальний медіамаркетинг;
– SMO (social media optimization) – оптимізація для соціальних мереж;
– SEO (search engines optimization) – оптимізація сайту в пошукових системах;
– SEM (search engine marketing) – пошуковий маркетинг.

Зазначені інструменти цифрового маркетингу не лише забезпечують просування продуктів, але й формують точки взаємодії зі споживачем, які безпосередньо впливають на його клієнтський досвід. Розвиток і поширення зазначених засобів безпосередньо відображається у зростанні обсягів цифрової реклами.

Традиційно IAB Ukraine провела чергове дослідження обсягів ринку інтерактивної реклами, застосовуючи власну методику, що включає три етапи збору й аналізу даних, а також їх перехресну перевірку на основі інформації від рекламних агентств, паблішерів, постачальників CTV і аналітичних організацій [6]. У 2025 році ринок продемонстрував стабільне зростання, підтверджуючи провідну роль цифрових медіа як ключового драйвера відновлення рекламної індустрії. Темпи приросту залишаються двозначними, що свідчить про високий попит і здатність брендів ефективно адаптуватися до економічних та воєнних викликів.

Структура ринку характеризується значною часткою міжнародних компаній, зокрема таких платформ, як Facebook, Google та Instagram. Це формує специфіку конкурентного середовища, в якому більшість рекламодавців використовують глобальні платформи як основу своїх digital-стратегій, поєднуючи їх із локальними каналами та програматичними закупівлями реклами.

Таблиця 1

Динаміка обсягів ринку цифрової реклами в Україні у 2024–2026 рр [6]

Digital реклама	**Підсумки 2024, млн грн**	**Підсумки 2025, млн грн**	**Відсоток зміни 2025 до 2024, %**	**Прогноз 2026, млн грн**	**Відсоток зміни 2026 до 2025, %**
Банерна реклама, оголошення в соціальних мережах, rich media	9 900	11 384	15%	12 523	10%
Цифрове відео, вкл YouTube (без CTV)	7 308	8 025	10%	9 630	20%
ВСЬОГО ІНТЕРНЕТ МЕДІА	17 208	19 410	13%	22 153	14%
Пошук (платна видача в пошукових системах), включаючи частину GDN	20 228	24 274	20%	29 128	20%

Digital реклама	Підсумки 2024, млн грн	Підсумки 2025, млн грн	Відсоток зміни 2025 до 2024, %	Прогноз 2026, млн грн	Відсоток зміни 2026 до 2025, %
Інфлюенсер маркетинг	714	835	17%	1 019	22%
SMM	824	989	20%	1 137	15%
SEO	1 876	2 251	20%	2 927	30%
Digital Development	1 597	1 837	15%	2 020	10%
Інший диджитал	477	621	30%	745	20%
ВСЬОГО ІНТЕРНЕТ РИНОК	42 924	50 216	17%	59 130	18%

У 2025 році рекламний ринок стабільно зростав, що свідчить про важливу роль цифрових медіа у відновленні галузі. Високі темпи приросту підтверджують значний попит і здатність бізнесу адаптуватися до складних умов. Водночас ринок значною мірою залежить від глобальних платформ, таких як Google, Facebook та Instagram, які формують основу digital-стратегій більшості рекламодавців. У свою чергу зростання кількості інтернет-користувачів в Україні відкриває для бізнесу нові можливості у сфері цифрового маркетингу. Чим активнішою стає онлайн-аудиторія, тим ефективніше компанії можуть використовувати цифрові платформи для підвищення впізнаваності бренду, залучення нових клієнтів і збільшення продажів.

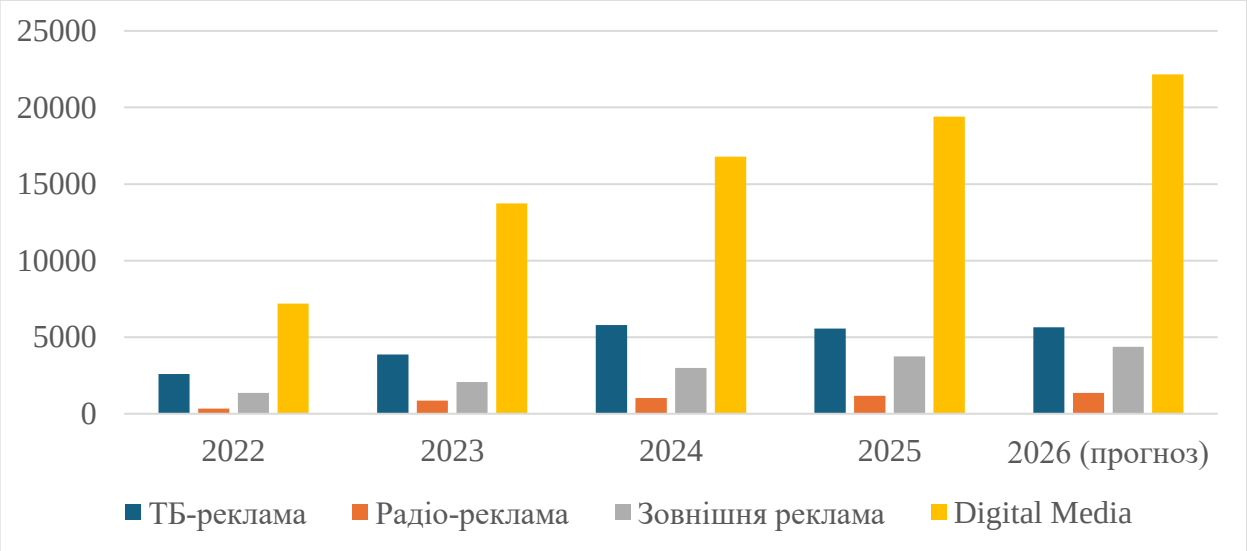

Рис. 1 – Динаміка обсягів рекламного ринку за видами реклами в Україні у 2022–2026 рр. [6]

Аналіз динаміки обсягів рекламного ринку в Україні у 2022–2026 рр. свідчить про стійке зростання всіх видів реклами, однак найбільш динамічно розвивається сегмент цифрових медіа. Обсяги digital-реклами демонструють найвищі темпи приросту та поступово наближаються до показників телевізійної реклами, що вказує на зміну структури ринку та пріоритетів рекламодавців.

Отже, зростання обсягів цифрової реклами та активний розвиток digital-каналів свідчать про зміну парадигми взаємодії зі споживачами, де ключову роль відіграє не лише просування продукту, а й формування позитивного клієнтського досвіду на всіх етапах взаємодії з брендом. Це забезпечує можливість реалізації персоналізованих і таргетованих маркетингових кампаній, орієнтованих на окремі сегменти споживачів з урахуванням їхніх демографічних характеристик, інтересів та поведінкових особливостей у мережі Інтернет. У таких умовах закономірним є те, що обсяги цифрової реклами поступово наближаються до показників телевізійної реклами та мають тенденцію до їх перевищення, що є особливо актуальним в умовах воєнного часу.

Сьогодні інструменти цифрового маркетингу виконують значно ширшу роль, ніж просто просування товарів чи послуг – вони фактично формують клієнтський досвід. Кожен контакт споживача з брендом у цифровому середовищі – від першого перегляду реклами до моменту покупки – впливає на його загальне сприйняття компанії, рівень задоволеності та лояльності. Саме тому управління клієнтським досвідом стає одним із ключових чинників формування конкурентних переваг і забезпечення довгострокового розвитку бізнесу. Водночас на практиці компанії не завжди приділяють достатню увагу контролю якості взаємодії з клієнтами, зокрема на рівні персоналу, що може призводити до несистемного підходу та, як наслідок, негативного сприйняття бренду і його продуктів.

Як свідчать результати досліджень KPMG, сучасний ритейл переходить від простого збуту товарів до побудови бізнес-моделей, заснованих на принципі «клієнт у центрі». Це підтверджують і дані Forrester Research: 91% компаній визначають клієнтоорієнтованість як ключовий пріоритет, а ті, хто ефективно впроваджує цей підхід, на 37% частіше випереджають конкурентів за показниками фінансової стабільності та ринкового успіху [7]. У таких умовах особливого значення набуває розуміння клієнтоорієнтованості як багатовимірного поняття. З одного боку, вона виступає стратегічною парадигмою управління, а з іншого – практичним інструментом маркетингу відносин. Зокрема, Наталія Ситник підкреслює, що управління клієнтським досвідом є логічним етапом еволюції клієнтоорієнтованості, яка базується на принципах маркетинг-міксу та розвитку довгострокових відносин із клієнтами [8].

У контексті наведеної динаміки ринку цифрової реклами в Україні (табл. 1) інтеграція CX і digital-маркетингу проявляється як безперервний процес управління загальним враженням споживача. Зокрема, зростання сегментів пошукової реклами та SMM на 20–30% свідчить про активне інвестування підприємств у ключові «точки контакту», де безпосередньо формується клієнтський досвід. У результаті управління досвідом у цифрових каналах поступово перестає бути допоміжною функцією і набуває статусу пріоритетного напряму комерційної діяльності, поєднуючи маркетингові комунікації, сервісну складову та технологічні можливості цифрових платформ.

Логічним продовженням такого підходу є необхідність системного впровадження інструментів управління клієнтським досвідом, що дозволяє не лише фіксувати точки взаємодії, а й цілеспрямовано впливати на їх якість та результативність. Впровадження комплексної системи управління клієнтським досвідом, яка передбачає залучення клієнтів, збір і аналіз інсайтів, а також планування та реалізацію змін, дає змогу подолати формалізований підхід до обслуговування. Це сприяє підвищенню ефективності взаємодії в системі «персонал – клієнт – створення цінності» та забезпечує зростання вигод для всіх зацікавлених сторін. Суттєве значення у цьому процесі мають інструменти цифрового маркетингу, які підвищують результативність діяльності підприємства та сприяють зростанню його ринкової вартості [5].

Прикладом того, як digital-маркетинг здатен кардинально розширити клієнтську базу, є маркетплейс ROZETKA [9]. Компанія переосмислила свій підхід до присутності в соціальних мережах. Замість традиційного рекламного потоку – перехід до корисного, персоналізованого контенту, який справді резонує з аудиторією. Оновлена digital-стратегія охопила сегментацію контенту, адаптацію меседжів під шкірну платформу, розвиток інтерактивних форматів та формування живого, неформального тону комунікації.

У Фейсбуці контент був акцентований на прямій рекламі та матеріалах, які пояснюють реальну цінність товарів для покупців. Instagram отримав власну стратегію: бренд «оживав» через запитання та відповіді, огляди продуктів і взаємодію зі спільнотою. Нова стратегія відчутного зростання клієнтської бази помітно підвищила залученість користувачів.

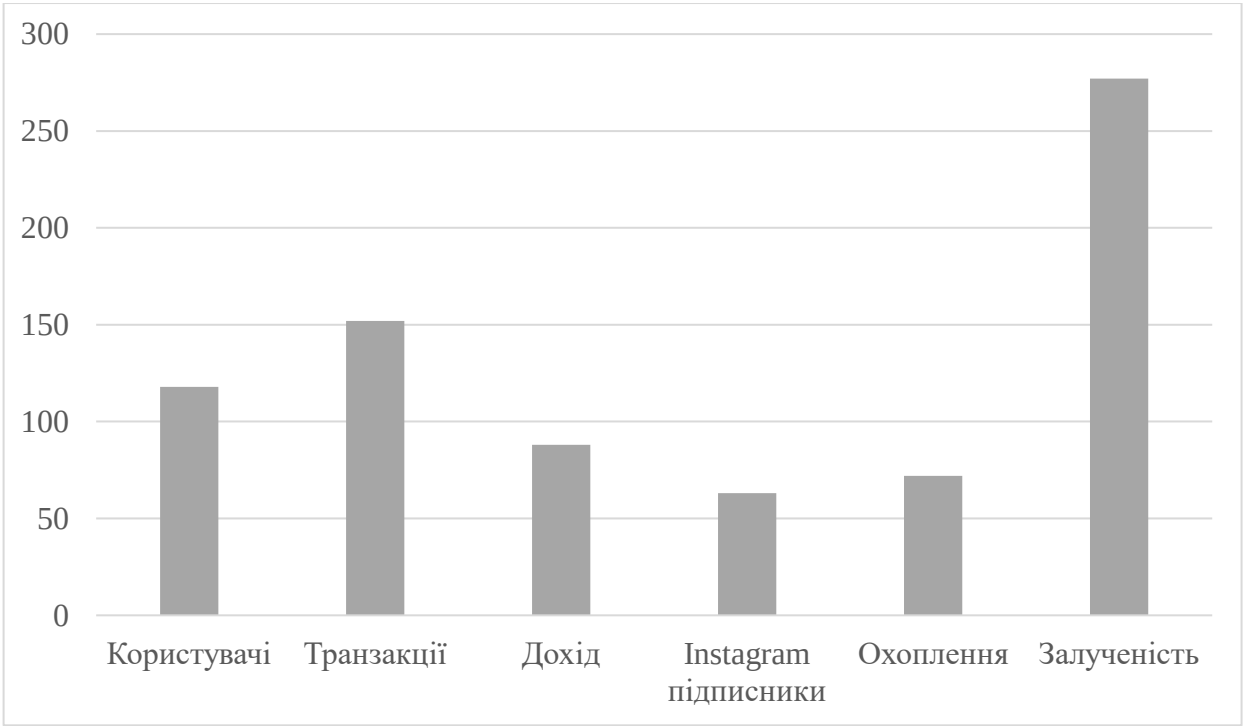

Рис. 2 - Динаміка показників Rozetka після зміни digital-стратегії [9]

Отримані результати (рис. 2) підтверджують: перехід до клієнтоорієнтованого контенту й системного підходу в digital-маркетингу довів свою ефективність. Аудиторія стала помітно активніше, а клієнтська база – відчутно ширшою. Це підтверджують і конкретні показники: приріст користувачів склав 118 % , а обсяг транзакцій зріс на 152 %. Отже, персоналізовані цифрові комунікації та соціальні медіа працюють не тільки на впізнаваність, а й на залучення нових клієнтів і стимулювання повторних покупок.

Передусім digital-маркетинг дає змогу розширити охоплення аудиторії незалежно від географічних обмежень, відкриваючи можливості виходу як на внутрішні, так і на міжнародні ринки, а також збільшення кількості потенційних споживачів [10]. Водночас його значення не обмежується лише розширенням ринку збуту, а проявляється і в підвищенні економічної ефективності діяльності підприємства. Окрім цього, цифровий маркетинг спрямований на активізацію онлайн-продажів і підвищення показників конверсії. Його важливою перевагою є здатність знижувати витрати та підвищувати рентабельність діяльності підприємства. Це зумовлено порівняно нижчою вартістю цифрових інструментів у порівнянні з традиційними засобами просування, можливістю комбінування платних і безкоштовних каналів, а також наявністю інструментів для моніторингу взаємодії клієнтів із брендом, оцінювання ефективності маркетингових заходів і прогнозування поведінки споживачів [2]. Окреслені тенденції зумовлюють потребу в трансформації підходів і інструментів управління взаємовідносинами підприємств із споживачами. Це проявляється у переході від клієнтоорієнтованої до клієнтоцентричної моделі мислення, яка передбачає залучення всіх працівників до процесу управління клієнтським досвідом, а також розроблення й упровадження цифрових клієнтоорієнтованих концепцій [11]. Паралельно відбувається адаптація бізнес-моделей підприємств до сучасних змін у поведінці споживачів. Зокрема, це включає формування цифрового профілю клієнта та створення на його основі персоналізованих пропозицій, а також впровадження цифрових рішень для забезпечення омніканального обслуговування.

Особливої ваги у сучасних умовах набуває використання цифрових технологій в управлінні клієнтським досвідом. Цифровий маркетинг розглядається як інтегрована система інструментів, що охоплює всі точки взаємодії споживача з брендом та забезпечує формування цілісної комунікаційної екосистеми [8]. У цьому контексті він виходить за межі традиційного інтернет-маркетингу та включає не лише онлайн-канали, а й аналітичні та автоматизовані цифрові рішення.

Сучасні підходи до формування маркетингової політики передбачають активне використання інструментів digital-маркетингу, зокрема SEO, SMM, контент-маркетингу, PR, influencer-інструментів, а також аналізу користувацького досвіду (UX). Інтеграційним інструментом управління клієнтським досвідом є моделювання клієнтського шляху (Customer Journey), яке дозволяє аналізувати всі точки контакту споживача з брендом та оцінювати їх вплив на

поведінку клієнта. Такий підхід забезпечує виявлення слабких місць у взаємодії зі споживачами та сприяє оптимізації комунікаційних процесів, що безпосередньо впливає на рівень задоволеності клієнтів [12].

Для оцінювання ефективності взаємодії зі споживачами використовуються ключові показники, такі як індекс лояльності клієнтів (NPS), рівень задоволеності (CSAT) та індекс зусиль клієнта (CES) [13]. У наукових підходах до маркетингового менеджменту ці метрики розглядаються як базові індикатори якості клієнтського досвіду та ефективності маркетингових рішень. Реалізація таких підходів здійснюється в межах цифрових екосистем управління взаємовідносинами з клієнтами, які забезпечують збір, обробку та аналіз даних про споживачів з метою формування персоналізованих пропозицій.

Автоматизовані системи управління клієнтським досвідом дозволяють інтегрувати дані з різних каналів комунікації в єдину базу, що підвищує якість сервісу та забезпечує оперативне реагування на проблемні ситуації.

Окрім цього, впровадження цифрових технологій сприяє підвищенню ефективності бізнес-процесів та зниженню операційних витрат. Аналітичні інструменти забезпечують безперервний моніторинг поведінки клієнтів, дозволяють виявляти ризики їх відтоку та формувати превентивні маркетингові рішення.

Висновки. Важливою характеристикою сучасного маркетингового середовища є формування омніканальної моделі взаємодії, яка передбачає використання різних каналів комунікації в межах єдиної системи. Це забезпечує узгодженість повідомлень та формує цілісний клієнтський досвід незалежно від каналу взаємодії [14].

Стратегічний вимір цифрового маркетингу полягає у формуванні комплексної системи взаємопов’язаних заходів, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності підприємства та розвиток довгострокових відносин зі споживачами. У цьому контексті управління комунікаціями трансформується у двосторонній діалог між брендом і клієнтом, що є основою клієнтоорієнтованого підходу та розвитку бренду.

Водночас цифровий маркетинг супроводжується низкою викликів, серед яких захист персональних даних, інформаційне перевантаження споживачів та ризик зниження довіри у разі надмірної автоматизації комунікацій. Це потребує забезпечення балансу між технологічністю та орієнтацією на реальні потреби клієнтів. Отже, інтеграція цифрових технологій у систему управління клієнтським досвідом формує основу сучасної маркетингової діяльності, підвищує ефективність бізнес-процесів і забезпечує довгострокову конкурентоспроможність підприємства.

Література:

1. Nunes P., Sytnychenko K. Evolving trends in digital marketing: a comprehensive review. Young Scientist. 2023. No. 10 (122). P. 218–224. DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-10-122-43 (дата звернення: 29.04.2026);

2. Окландер М. А. Специфічні відмінності цифрового маркетингу від інтернет-маркетингу. / М. А. Окландер, О. О. Романенко. Економічний вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". 2015. № 12. С. 362-371. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evntukpi_2015_12_54;

3. Яцюк Д. В. Цифровий маркетинг: майбутнє маркетингових комунікацій в брендингу. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 7. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/7_2015/16.pdf.

4. Обіход Світлана; Матвеєв Микола; Бойко Володимир. Digital-маркетинг в умовах цифровізації сучасних бізнес-процесів. *Економіка та суспільство*, 2023, 50;

5. Рубан В.В. Цифровий маркетинг: роль та особливості використання. Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2017. Випуск 2-2 (08). С. 20–25;

6. Об'єм рекламно-комунікаційного ринку України 2025 і прогноз об'ємів ринку 2026. *VRK | Головна*. URL: https://vrk.org.ua/news-events/2025/volume-ad-2025-forecast-2026/;

7. Customer Experience Increases the Bottom-Line and Social Media Makes Changing the Customer Experience Easier. *Forrester*. URL: https://www.forrester.com/blogs/10-02-14-customer_experience_increases_the_bottom_line_and_social_media_makes_changing_the_customer_exper/ (дата звернення: 20.04.2026);

8. Ситник Наталія Іванівна. Управління клієнтським досвідом як стратегія розвитку бізнесу. *Бізнес інформ*, 2021, 9: 216-224;

9. Rozetka company case | Paid Ads | Promodo.com. *Promodo | Performance Marketing Agency*. URL: https://www.promodo.com/case-studies/reducing-the-promotional-content-on-social-media-to-increase-income (дата звернення: 09.04.2026).

10. Marchuk O. O. Digital marketing as an innovative management tool. *Economy and Society*. 2018. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-17-43;

11. Литовченко Олена; Дячек Віталій; Мітін Микита. Трансформація бізнес-моделей підприємств в умовах цифровізації економіки. Економіка та суспільство, 2024, 69;

12. Небилиця А. О. Управління якістю клієнтського досвіду та бренду як ключовий інструмент формування конкурентної переваги в маркетингу. Актуальні питання економічних наук. 2026;

13. CSAT, NPS, CES: вимірювання показників задоволеності клієнтів. *Блог* Ringostat: статті про маркетинг та аналітику - Корисні статті та юзкейси про маркетинг, аналітику, SEO, PPC та коллтрекінг. URL: https://blog.ringostat.com/uk/csat-nps-ces-vymiriuvannia-pokaznykiv-zadovolenosti-kliientiv/ (дата звернення: 27.04.2026);

14. Що таке омніканальна комунікація: кейси відомих ритейлерів - Bazilik Media. *Bazilik Media*. URL: https://bazilik.media/shcho-take-omnikanalna-komunikatsiia-kejsy-vidomykh-rytejleriv/ (дата звернення: 27.04.2026).

References:

1. Nunes P., Sytnychenko K. (2023) Evolving trends in digital marketing: a comprehensive review. *Young Scientist*, no. 10 (122), pp. 218–224. DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-10-122-43 (accessed April 29, 2026).

2. Oklander M.A., Romanenko O.O. (2015) Spetsyfichni vidminnosti tsyfrovoho marketynhu vid internet-marketynhu [Specific differences between digital marketing and internet marketing]. *Economic Bulletin of National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute"*, no. 12, pp. 362–371. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evntukpi_2015_12_54.

3. Yatsiuk D.V. (2015) Tsyfrovyi marketynh: maibutnie marketynhovykh komunikatsii v brendynhu [Digital marketing: the future of marketing communications in branding]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, no. 7. Available at: http://www.investplan.com.ua/pdf/7_2015/16.pdf. (in Ukrainian).

4. Obikhod S., Matvieiev M., Boiko V. (2023) Digital-marketynh v umovakh tsyfrovizatsii suchasnykh biznes-protsesiv [Digital marketing in the conditions of digitalization of modern business processes]. *Ekonomika ta suspilstvo*, no. 50 (in Ukrainian).

5. Ruban V.V. (2017) Tsyfrovyi marketynh: rol ta osoblyvosti vykorystannia [Digital marketing: role and features of application]. *Economic Bulletin of Zaporizhzhia State Engineering Academy*, issue 2-2 (08), pp. 20–25 (in Ukrainian).

6. Obiem reklamno-komunikatsiinoho rynku Ukrainy 2025 i prohnoz obiemiv rynku 2026 [Volume of the Ukrainian advertising and communication market in 2025 and forecast for 2026]. *VRK*. Available at: https://vrk.org.ua/news-events/2025/volume-ad-2025-forecast-2026/.

7. Customer Experience Increases the Bottom-Line and Social Media Makes Changing the Customer Experience Easier. *Forrester*. Available at: https://www.forrester.com/blogs/10-02-14-customer_experience_increases_the_bottom_line_and_social_media_makes_changing_the_customer_exper/ (accessed April 20, 2026).

8. Sytnyk N.I. (2021) Upravlinnia kliientskym dosvidom yak stratehiia rozvytku biznesu [Customer experience management as a business development strategy]. *Biznes Inform*, no. 9, pp. 216–224 (in Ukrainian).

9. Rozetka company case | Paid Ads. *Promodo | Performance Marketing Agency*. Available at: https://www.promodo.com/case-studies/reducing-the-promotional-content-on-social-media-to-increase-income (accessed April 9, 2026).

10. Marchuk O.O. (2018) Digital marketing as an innovative management tool. *Economy and Society*. Available at: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-17-43.

11. Lytovchenko O., Diachek V., Mitin M. (2024) Transformatsiia biznes-modelei pidpryiemstv v umovakh tsyfrovizatsii ekonomiky [Transformation of enterprise business models under economic digitalization]. *Ekonomika ta suspilstvo*, no. 69 (in Ukrainian).

12. Nebylytsia A.O. (2026) Upravlinnia yakistiu kliientskoho dosvidu ta brendu yak kliuchovyi instrument formuvannia konkurentnoi perevahy v marketynhu [Management of customer experience and brand quality as a key tool for creating competitive advantage in marketing]. *Aktualni pytannia ekonomichnykh nauk* (in Ukrainian).

13. CSAT, NPS, CES: vymiriuvannia pokaznykiv zadovolenosti kliientiv [CSAT, NPS, CES: measuring customer satisfaction indicators]. *Ringostat Blog*. Available at: https://blog.ringostat.com/uk/csat-nps-ces-vymiriuvannia-pokaznykiv-zadovolenosti-kliientiv/ (accessed April 27, 2026).

14. Shcho take omnikanalna komunikatsiia: keisy vidomykh ryteileriv [What is omnichannel communication: cases of famous retailers]. *Bazilik Media*. Available at: https://bazilik.media/shcho-take-omnikanalna-komunikatsiia-kejsy-vidomykh-rytejleriv/ (accessed April 27, 2026).

Дата першого надходження статті до видання: 10.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.05.2026

УДК: 338.631
JEL-класифікація: M 31

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-3132-3142

Сокол Поліна Миколаївна кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу та логістики Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара**,** https://orcid.org/0000-0001-9217-9869

Михайленко Олександра Анатоліївна студентка 4 курсу спеціальності маркетинг Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара**,** https://orcid.org/0009-0000-3803-647X

Гордійчук Світлана Миколаївна старший викладач кафедри маркетингу та логістики Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара**,** https://orcid.org/0009-0001-1725-3093

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННИХ ВИКЛИКІВ

Анотація. У статті здійснено комплексне дослідження сучасного стану та ключових тенденцій розвитку аграрного сектору України в умовах економічної нестабільності, трансформації зовнішнього середовища та тривалих воєнних викликів. Доведено стратегічну важливість галузі для національної економіки, оскільки вона забезпечує продовольчу безпеку держави, формує значну частку валового внутрішнього продукту та генерує вагомі експортні надходження.

Проаналізовано динаміку виробництва та реалізації основних видів сільськогосподарської продукції, індекси цін і зовнішньоторговельну діяльність за період 2015–2025 років. Визначено, що незважаючи на збереження лідерських позицій у Європі за обсягами вирощування кукурудзи та соняшнику у 2025 році, загальний обсяг аграрного виробництва скоротився на 6,8% порівняно з попереднім роком, причому найбільший спад зафіксовано у рослинництві. Дослідження підтверджує наявність довгострокових структурних змін у галузі, що спричинені воєнними діями та проявляються у значному зниженні обсягів реалізації ключових культур, а також у зменшенні експортної ефективності через логістичні перешкоди та високу концентрацію ринків збуту. Окрему увагу в роботі приділено детальній оцінці агропромислового комплексу Дніпропетровської області, який відрізняється високим природно-ресурсним потенціалом, вираженою аграрною спеціалізацією та значним внеском у міжнародний експорт. Водночас виявлено суттєве зростання фінансового навантаження та операційного тиску на бізнес у регіоні, що підтверджується входженням області до числа антилідерів за кількістю судових банкрутств

агропідприємств у 2025 році. На основі отриманих результатів зроблено висновок про потребу адаптації сільськогосподарських виробників до сучасних кризових викликів. Для забезпечення стійкого розвитку галузі запропоновано здійснювати диверсифікацію виробництва, оптимізувати товарний асортимент відповідно до ринкових потреб, активно впроваджувати інноваційні технології, удосконалювати існуючі логістичні системи та розширювати альтернативні канали збуту продукції.

Ключові слова: аграрний сектор, сільське господарство, аграрне виробництво, товарний асортимент, Дніпропетровська область.

Polina Socol PhD in Economics, Associate Professor at the Marketing and Logistics Department Oles Honchar Dnipro National University, https//orcid.org/0000-0001-9217-9869

Mykhailenko Oleksandra 4th year student of the marketing specialty at Oles Honchar Dnipro National University, https//orcid.org/0009-0000-3803-647X

Hordiichuk Svitlana Senior Lecturer of the Marketing and Logistics Department Oles Honchar Dnipro National University, https//orcid.org/0009-0001-1725-3093

CURRENT STATE AND DEVELOPMENT TRENDS OF UKRAINE'S AGRICULTURAL SECTOR UNDER WARTIME CHALLENGES

Abstract. The article examines the current state and development trends of the agricultural sector of Ukraine under conditions of economic instability, military actions, climate challenges, and transformations in the external environment. The study emphasizes the strategic importance of agriculture for the national economy, as the sector plays a key role in ensuring food security, generating export revenues, and supporting the socio-economic development of rural territories. Particular attention is paid to the analysis of agricultural production dynamics, price indices, export activities, and sales volumes of the main agricultural products during 2015–2025.

The research identifies the major factors influencing the efficiency and competitiveness of agricultural enterprises, including seasonal production patterns, dependence on natural and climatic conditions, fluctuations in market demand, logistical disruptions, and the consequences of military conflict. The article highlights that despite Ukraine maintaining leading positions in Europe in grain and oilseed production, the agricultural sector demonstrates significant instability and vulnerability to external risks. Statistical analysis shows a decline in agricultural production volumes, especially in crop production, as well as instability in export operations caused by blocked logistics routes, increased transportation costs, and partial loss of agricultural land.

Special attention is devoted to the agricultural sector of the Dnipropetrovsk region, which possesses considerable natural-resource potential and a diversified production structure. The study outlines the role of the region in grain, sunflower, vegetable, and livestock production, as well as its contribution to international agricultural exports. At the same time, the article reveals growing financial risks and bankruptcy rates among agricultural enterprises, indicating increased operational pressure on the sector.

The author concludes that the sustainable development of Ukraine's agricultural sector requires adaptation to modern challenges through diversification of production, optimization of product assortment, implementation of innovative technologies, improvement of logistics systems, and expansion of alternative sales channels.

Keywords: agricultural sector, agricultural production, product assortment, agricultural market, Dnipropetrovsk region

Постановка проблеми. Аграрний сектор України є стратегічно важливою складовою національної економіки, він забезпечує продовольчу безпеку держави, формує значну частку валового внутрішнього продукту та експортних надходжень. У сучасних умовах функціонування галузі супроводжується високим рівнем нестабільності, що зумовлено впливом воєнних дій, порушенням логістичних зв'язків, коливанням цін на аграрну продукцію, змінами зовнішньо-торговельної кон'юнктури та несприятливими кліматичними умовами.

Особливої актуальності набувають питання підвищення ефективності діяльності аграрних підприємств, оптимізації структури виробництва та формування конкурентоспроможного товарного асортименту. У зв'язку з цим виникає необхідність комплексного дослідження сучасного стану аграрного сектору України, визначення основних тенденцій його розвитку та факторів, що впливають на результативність функціонування галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика розвитку агросектору України в умовах воєнної та економічної нестабільності постійно перебуває в центрі уваги вітчизняних вчених. Питання продовольчої безпеки, ефективності АПК та оцінки експортного потенціалу в кризових умовах ґрунтовно досліджують Ю. Лупенко, П. Саблук та О. Захарчук. Адаптації логістичних ланцюгів, ціноутворенню та управлінню ризиками присвячені праці В. Данка й О. Шпичака, а регіональні особливості агровиробництва вивчав В. Трегобчук.

Мета статті – аналіз сучасного стану та тенденцій розвитку аграрного сектору України, визначення основних факторів впливу на ефективність функ-ціонування галузі та обґрунтування напрямів підвищення конкурентоспро-можності аграрного виробництва в сучасних умовах. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: проаналізувати сучасний стан аграрного сектору України; дослідити динаміку виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції; оцінити зміни індексів цін на аграрну

продукцію; охарактеризувати особливості розвитку аграрного сектору Дніпропетровської області.

Виклад основного матеріалу. Аграрний сектор є стратегічною основою економіки України, що забезпечує продовольчу безпеку та значну частку експортних надходжень. В умовах воєнних дій, глобалізації та ринкової нестабільності критично важливою стає ефективність фермерських господарств.

Головним інструментом забезпечення їхньої конкурентоспроможності є формування раціонального товарного асортименту, який відповідає запитам ринку та ресурсним можливостям підприємства. Через специфіку галузі — залежність від кліматичних умов, сезонність та високий рівень ризиків — управління виробництвом вимагає адаптивного підходу, що враховує коливання цін та трансформацію торговельних зв'язків.

У сучасних умовах аграрний сектор України демонструє відносну стабільність, незважаючи на суттєвий вплив зовнішніх факторів, зокрема воєнних дій та несприятливих погодних умов. За результатами 2025 року обсяг виробництва зернових культур становив 57,6 млн тонн, олійних — 17,3 млн тонн, а з урахуванням завершення збирання кукурудзи загальний валовий збір зернових оцінюється на рівні близько 60 млн тонн [1].

Наведені показники показують, що Україна зберігає провідні позиції на аграрному ринку Європи, поступаючись за обсягами виробництва зернових лише Франції. У 2025 році Україна стала європейським лідером з виробництва кукурудзи (23,5 млн т), а обсяг урожаю соняшнику (9 млн т) перевищив загальний показник усіх країн ЄС (8,5 млн т) [1]. Водночас урожайність зернових в Україні (5,08 т/га у 2025 році) залишається на 14% нижчою за середній рівень ЄС і на 42–48% поступається показникам Франції та Німеччини.

Важливим фактором, що визначає фінансову стійкість аграрного сектору, є стан зовнішньоторговельної діяльності. У 2025 році товарообіг продукції сільського господарства та харчової промисловості між Україною та ЄС становив 15,7 млрд дол. США, що на 9% менше порівняно з попереднім роком [2]. Попри позитивне торговельне сальдо на рівні 5,9 млрд дол. США, його скорочення свідчить про зниження експортної ефективності галузі. Додатковим ризиком є висока концентрація експорту, оскільки близько 80% товарообігу припадає на Польщу, Італію, Німеччину та Іспанію, що посилює залежність аграрного сектору від зовнішніх економічних коливань.

Поряд із відносно високими обсягами виробництва, аграрний сектор України у 2025 році характеризується негативною динамікою розвитку. За даними Державної служби статистики України, загальний обсяг виробництва сільськогосподарської продукції скоротився на 6,8% порівняно з 2024 роком, що свідчить про наявність системних проблем у функціонуванні галузі.

Протягом року спостерігалися значні коливання індексів (рис. 1). Найвищі значення показників зафіксовано на початку року: у лютому індекс становив 96,0%, у березні — 95,7%. Надалі спостерігається поступове зниження, яке переходить у різкий спад у літній період.

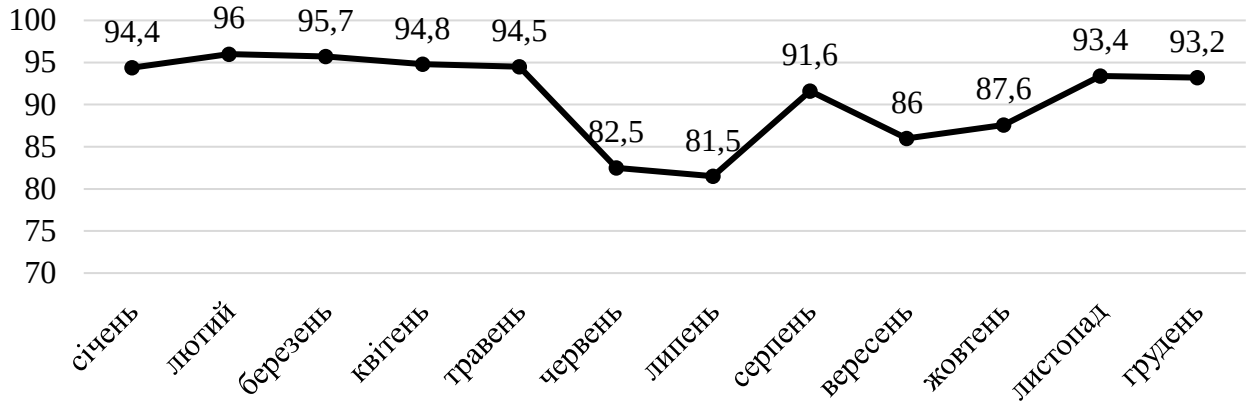

Рис. 1. Індекси сільськогосподарської продукції у 2025 році, у % відповідного періоду попереднього року, наростаючим підсумком
Джерело: складено авторами за даними [3]

Починаючи з серпня, динаміка індексів набуває позитивного характеру: показник зростає до 91,6% у серпні, 93,4% у листопаді та становить 93,2% у грудні, але навіть наприкінці року рівень виробництва не досягає показників попереднього року, що підтверджує загальну тенденцію до скорочення.

Зниження обсягів виробництва відбулося в усіх основних сегментах аграрного сектору. Найбільший спад зафіксовано у рослинництві — 7,5%, тоді як у тваринництві скорочення становило 4,1%. Така ситуація вказує на більшу залежність рослинництва від зовнішніх факторів, зокрема кліматичних умов та коливань ринкової кон'юнктури. Зокрема, у сільськогосподарських підприємствах обсяг виробництва зменшився на 6,8%, при цьому найбільше скорочення відбулося у рослинництві (–8,0%), тоді як тваринництво зазнало незначного спаду (–1,1%). У господарствах населення загальне зниження становило 6,7%, причому більш відчутні втрати спостерігаються у тваринництві (–8,7%), ніж у рослинництві (–6,0%) [4]. Це свідчить про різну адаптивність категорій виробників до кризових умов.

Суттєвий вплив на динаміку виробництва має регіональний фактор. Найбільше скорочення зафіксовано в регіонах, що постраждали від воєнних дій та окупації, зокрема у Донецькій, Херсонській і Дніпропетровській областях [5]. Втрата виробничих ресурсів, порушення логістики та обмеження доступу до ринків збуту стримують відновлення аграрної діяльності. Водночас окремі регіони демонструють часткову адаптацію до кризових умов шляхом диверсифікації виробництва та каналів збуту.

Важливим показником розвитку аграрного сектору є індекс цін на сільськогосподарську продукцію, який відображає зміни цінової кон'юнктури ринку. За даними Державної служби статистики України [6], у вересні 2025 року індекс цін реалізації аграрної продукції становив 113,8% у річному вимірі, що свідчить про помірне зростання цін у галузі. Водночас протягом року спостерігалися коливання показників — від 110,7% у січні до 97,6% у червні, що

свідчить про виражену сезонність цінових процесів. Динаміку змін цін у довгостроковому періоді варто розглянути за даними табл. 1.

Таблиця 1

Зведена таблиця індексів цін реалізації сільськогосподарської продукції з 2015 по 2025 рр. (%), відносно попереднього місяця

Рік/ місяць	Січ	Лют	Бер	Кві	Тра	Чер	Лип	Сер	Вер	Жов	Лис	Гру	За рік
2015	118,5	117,8	115,0	99,5	96,4	100,0	97,3	97,4	92,8	102,6	115,9	103,1	166,0
2016	98,9	106,0	100,1	102,7	101,6	97,1	101,6	94,2	96,5	103,3	102,2	103,8	107,6
2017	102,2	103,2	101,6	102,3	98,0	99,7	100,0	96,1	99,5	103,8	102,2	102,9	111,8
2018	102,1	101,4	103,5	103,6	97,9	96,2	98,6	99,1	100,6	99,5	100,6	101,5	104,4
2019	101,5	100,6	97,8	100,5	97,1	97,6	100,1	94,7	92,5	101,5	100,8	101,5	86,6
2020	102,7	105,5	102,3	113,0	95,8	101,2	97,5	98,6	107,0	106,3	108,9	106,2	153,6
2021	110,2	104,0	107,5	98,5	99,5	94,9	95,8	97,8	98,5	101,6	104,4	104,0	116,7
2022	106,1	102,1	100,4	93,9	94,7	95,2	92,6	107,7	103,6	102,2	98,8	104,3	100,2
2023	99,5	104,1	101,2	95,5	96,4	95,4	96,5	101,4	97,1	90,7	104,3	104,6	86,6
2025	110,7	102,0	103,0	102,0	99,6	97,6	100,2	99,9	98,6	—	—	—	113,8

Джерело: складено авторами за даними [6]

Дослідження індексів цін за 2015–2025 рр. свідчить про їх високу мінливість під впливом економічних криз, пандемії COVID-19 та воєнних дій. Найвищий показник зафіксовано у 2015 році (166,0%), а найнижчий — у 2019 та 2023 роках (86,6%). У 2025 році ринок характеризувався помірним зростанням без різких коливань, що свідчить про часткову адаптацію аграрного сектору до кризових умов. Загалом ринок агропродукції відзначається сезонністю, циклічністю та залежністю від зовнішніх факторів. У довгостроковій перспективі простежується тенденція до зростання цін, яка загалом корелює з інфляційними процесами в економіці, а в окремі періоди навіть випереджає їх (рис. 2).

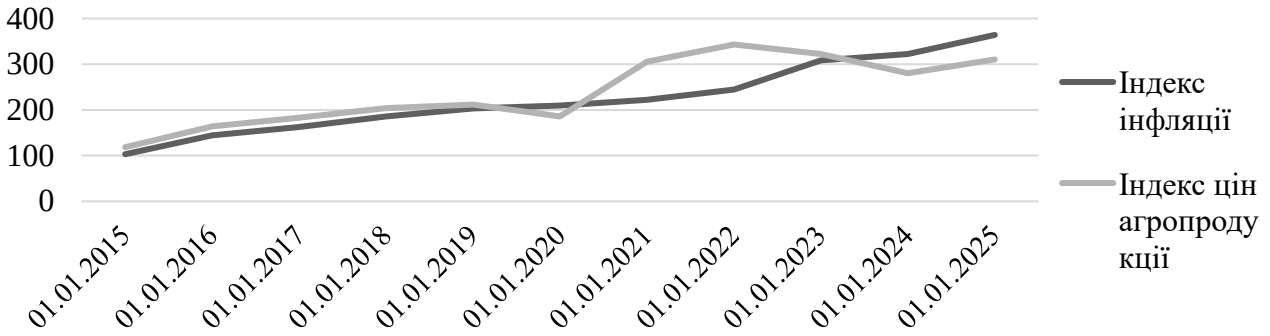

Рис. 2. Динаміка зміни індексів інфляції та цін агропродукції в Україні
Джерело: складено авторами за даними [6]

Для більш комплексного розуміння ситуації необхідно доповнити аналіз оглядом фізичних обсягів реалізації продукції, що відображають реальні масштаби виробництва та збуту (табл. 3).

Таблиця 2

Обсяг реалізації основних видів
сільськогосподарської продукції підприємствами України, т

Рік/ культура	Ячмінь	Зернові та зерно бобові	Баштанні	Олійні культури	Ріпак і кольза	Соняшник	Овочі	Пшениця
2015	3832362	45830199	44767	14630686	1609349	9439754	1043751	17630695
2016	3685093	36655923	24044	11860255	1002039	7882359	829728	16506399
2017	3478928	38174635	9928	13287344	1922746	8848082	912897	16437638
2018	2969220	42454658	13484	13684642	2382661	8968774	959835	16110348
2019	3219931	41992983	10389	16728846	2792074	10676934	905905	17061848
2020	3538992	28423180	8572	14117383	2170367	9659315,2	1018976	15229999
2021	3323258	36232916	5643	11605313	2271765	7770822	1034341	15733418
2022	1443764	43536086	4754	10243189	2314568	6286522	229297	8100282
2023	1881894	32130521	8448	13541566	3074478	7420018	477638	12723515
2024	2442575	–	18765	13683447	3001574	7350978,6	687428	16023454
2025	1584389	–	17124	11465733	2069578	6406050,6	672078	12712920

Джерело: складено автором за даними [7]

У 2015–2025 рр. обсяг реалізації основних видів сільськогосподарської продукції в Україні характеризується значною нестабільністю та загальною тенденцією до скорочення в останні роки. Найбільші зміни спостерігалися у реалізації пшениці: після стабільних показників у 2015–2021 рр. (15–17 млн т) у 2022 році обсяги скоротилися до 8,1 млн т через порушення логістики, блокування портів і втрату посівних площ. У 2023–2024 рр. відбулося часткове відновлення, однак у 2025 році знову зафіксовано спад до 12,7 млн т, що свідчить про нестійкість відновлення та залежність галузі від зовнішніх і безпекових факторів. Подібна тенденція спостерігалася і щодо ячменю, обсяги реалізації якого у 2022 році скоротилися більш ніж удвічі з подальшим нестабільним відновленням. Водночас реалізація олійних культур і соняшнику до 2019 року зростала, після чого почалося зниження через зміну ринкової кон'юнктури та виробничі обмеження. Сегмент ріпаку і кользи характеризується відносно кращою динамікою — зростанням обсягів реалізації до 2023–2024 рр., однак у 2025 р. також спостерігається спад. Окремо слід виділити овочі, де у 2022 р. зафіксовано різке скорочення обсягів реалізації майже у чотири рази. Це пов'язано з окупацією та втратою частини південних регіонів, які є ключовими виробниками овочів, а також із порушенням внутрішніх логістичних ланцюгів.

Можна зробити висновок, що кризові події 2022 року стали точкою структурного зламу для аграрного сектору. Вони спричинили не лише короткострокове падіння обсягів реалізації, але й довгострокові зміни у структурі виробництва, експортній орієнтації та поведінці виробників. Часткове відновлення у наступні роки не супроводжується стійким зростанням, а повторне зниження показників у 2025 році підтверджує збереження високого рівня невизначеності.

Сільське господарство України, зокрема Дніпропетровської області, є важливою складовою агропромислового комплексу держави та відіграє ключову

роль у формуванні економіки регіону. Галузь має суттєвий вплив не лише на економічний розвиток, а й на забезпечення продовольчої, екологічної та енергетичної безпеки країни, а також стимулює розвиток суміжних галузей і впровадження інноваційних технологій. Крім того, аграрна діяльність є основою соціально-економічного розвитку сільських територій.

Розглядаючи особливості розвитку аграрного сектору Дніпропетровської області, слід відзначити її високий природно-ресурсний потенціал. Ґрунтовий покрив регіону представлений переважно чорноземами з різною глибиною гумусового шару та механічним складом, що у поєднанні зі сприятливими кліматичними умовами забезпечує можливість ведення інтенсивного сільського господарства. Це сприяє вирощуванню широкого спектра культур і отриманню високоякісної продукції. Щорічний валовий збір зернових культур у регіоні становить близько 3 млн тонн, а серед провідних напрямів рослинництва важливе місце займає вирощування соняшнику та цукрових буряків.

Основу діяльності сільськогосподарських підприємств області становить виробництво зернових, технічних та овочевих культур, а також продукції тваринництва, зокрема м’ясо-молочної продукції та яєць. Упродовж років незалежності України регіон сформував репутацію надійного експортера аграрної продукції. Географія експорту охоплює десятки країн світу: пшениця та кукурудза експортуються більш ніж до 20 країн, насіння соняшнику — до країн Європи та США, а продукція птахівництва — до близько 30 країн [8].

Важливою характеристикою регіону є високий рівень освоєння території: понад 80% площі області використовується у сільськогосподарському виробництві, що свідчить про її чітко виражену аграрну спеціалізацію. Поєднання природних ресурсів і сприятливих умов господарювання забезпечує відносно високий рівень урожайності та ефективності виробництва.

Сільськогосподарське виробництво Дніпропетровської області має багатогалузеву структуру, у якій домінують рослинництво та тваринництво. Рослинництво включає рільництво, плодівництво та луківництво. Рільництво орієнтоване на вирощування зернових, технічних і кормових культур, а також овочів і баштанних культур. Луківництво забезпечує формування кормової бази, тоді як плодівництво охоплює вирощування фруктів, ягід і винограду. Тваринництво представлено виробництвом м’яса, молока та яєць, при цьому провідне місце займає скотарство, за яким слідує свинарство, а також активно розвиваються птахівництво і вівчарство.

Аграрний сектор регіону характеризується значною кількістю суб’єктів господарювання та нерівномірністю їх територіального розміщення. У Дніпропетровській області функціонує 11 545 суб’єктів аграрного бізнесу, з яких 7 948 — це підприємства, а 3 597 — фізичні особи-підприємці [9]. Така структура свідчить про високий рівень підприємницької активності та вагому роль малого і середнього бізнесу в аграрному секторі. Територіальний аналіз показує концентрацію підприємств у великих містах регіону, зокрема у Дніпрі (3011

підприємств), Кривому Розі (554), Кам'янському (174) та Павлограді (117), що зумовлено кращою інфраструктурою, логістикою та доступом до ресурсів.

Водночас, попри значний потенціал і розвинену структуру, аграрний сектор області стикається із серйозними економічними викликами. У 2025 році сільське господарство стало одним із найбільш уразливих секторів економіки України, посівши друге місце за кількістю банкрутств (71 неплатоспроможне агропідприємство на національному рівні). Загалом по країні протягом 2025 року 8 191 підприємство проходило процедури припинення або трансформації (майже 60% з них обрали добровільне закриття без суду). Процедуру судового банкрутства розпочали 780 українських компаній. На цьому тлі Дніпропетровська область увійшла до четвірки регіонів-антилідерів: тут зафіксовано 85 випадків судових банкрутств бізнесу, що становить близько 11% від загальноукраїнського показника [10]. Це вказує на те, що навіть у регіонах із потужним агропромисловим потенціалом компанії зазнають значного фінансового та операційного тиску.

Узагальнюючи, можна зробити висновок, що аграрний сектор України залишається стратегічно важливою складовою національної економіки, формуючи значну частку ВВП та експортних надходжень, однак його розвиток у сучасних умовах супроводжується високим рівнем нестабільності та ризиків. Це зумовлено впливом воєнних дій, порушенням логістичних зв'язків, кліматичними чинниками та коливаннями ринкової кон'юнктури.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує, що аграрний сектор України залишається однією з ключових складових національної економіки, забезпечуючи продовольчу безпеку держави, формуючи значну частку валового внутрішнього продукту та експортних надходжень. Водночас сучасний розвиток галузі характеризується високим рівнем нестабільності, що зумовлено впливом воєнних дій, порушенням логістичних ланцюгів, коливаннями ринкової кон'юнктури, кліматичними ризиками та зростанням виробничих витрат.

У результаті аналізу встановлено, що у 2025 році в аграрному секторі спостерігалося скорочення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, особливо у сфері рослинництва, а також нестабільність цінових показників і зниження ефективності зовнішньоторговельної діяльності. Дослідження динаміки реалізації основних видів аграрної продукції показало наявність структурних змін у виробництві та збуті, спричинених кризовими явищами останніх років. Особливо суттєвий негативний вплив мали воєнні дії, які призвели до втрати частини виробничих ресурсів, ускладнення експортної логістики та підвищення фінансових ризиків для аграрних підприємств.

Дослідження аграрного сектору Дніпропетровської області дало змогу визначити, що регіон має значний природно-ресурсний та виробничий потенціал, однак також зазнає впливу сучасних економічних і безпекових викликів. Незважаючи на високий рівень аграрної спеціалізації та розвинену структуру виробництва, зростання кількості банкрутств підприємств свідчить про посилення фінансового навантаження на суб'єкти господарювання.

Узагальнюючи результати дослідження, можна зробити висновок, що подальший розвиток аграрного сектору України потребує підвищення адаптивності підприємств до кризових умов, удосконалення логістичної інфраструктури, диверсифікації виробництва, оптимізації товарного асортименту та активного впровадження інноваційних технологій.

Література:

1. Агровиробництво України у 2025 році: результати сезону та порівняння з ЄС | Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України. *gov.ua*. URL: https://me.gov.ua/News/Detail/ca05b9f6-c5ea-4bd3-8b88-0dc46379fdfd (дата звернення: 14.05.2026).

2. Служба новин. Експорт агропродукції до ЄС скоротився. *Агрополіт - гаряча агрополітика*. URL:https://agropolit.com/news/31179-eksport-ukrayinskogo-agroprodovolstva-do-yes-skorotivsya (дата звернення: 20.05.2026).

3. Індекс сільськогосподарської продукції у 2025 році (попередні дані) (експрес-випуск) | Державна служба статистики України. *Головна сторінка Держстат | Державна служба статистики України*. URL: https://stat.gov.ua/uk/publications/indeks-silskohospodarskoyi-produktsiyi-u-2025-rotsi-poperedni-dani-ekspres-vypusk (дата звернення: 21.05.2026).

4. Виробництво сільгосппродукції в Україні в 2025 році скоротилося на 6,8%. *Agravery.com – аграрне інформаційне агентство*. URL: https://agravery.com/uk/posts/show/virobnictvo-silgosppprodukcii-v-ukraini-v-2025-roci-skorotilosa-na-68 (дата звернення: 14.05.2026).

5. Пикало О. Держстат: агровиробництво в україні торік зменшилося майже на 7% – forbes.ua. *Forbes.ua*. URL: https://forbes.ua/news/virobnitstvo-silgosppproduktsii-v-ukraini-torik-skorotilosya-na-68-derzhstat-27012026-35834 (дата звернення: 21.05.2026).

6. Індекс цін на сільськогосподарську продукцію (2013-2025).*Ставки, индексы, тарифы*.URL:https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/agroprice/(дата: 21.05.2026).

7. Банк даних | Державна служба статистики України. *Головна сторінка Держстат | Державна служба статистики України*. URL: https://stat.gov.ua/uk/explorer?md5=af5b7cf7d486d9c3168891b2030fdcf5 (дата звернення: 21.05.2026).

8. Паспорт області - ДніпроОДА. *Головна | Дніпропетровська обласна державна адміністрація*. URL: https://adm.dp.gov.ua/pro-oblast/dnipropetrovshina/pasport-oblasti (дата звернення: 21.05.2026).

9. Сільське господарство в дніпропетровській області аналіз ніші | yc.market. *Каталог компаній України | YC.Market*. URL: https://youcontrol.market/catalog/silske-hospodarstvo/dnipropetrovska-oblast (дата звернення: 05.06.2026).

10. 780 companies went bankrupt in 2025. *Opendatabot*. URL: https://opendatabot.ua/en/analytics/business-bankrupts-2025 (date of access: 16.04.2026)

References:

1. Ahrovyrobnytstvo Ukrainy u 2025 rotsi: rezultaty sezonu ta porivniannia z YeS [Agricultural production of Ukraine in 2025: season results and comparison with the EU]. Ministry of Economy, Environment and Agriculture of Ukraine. Available at: https://me.gov.ua/News/Detail/ca05b9f6-c5ea-4bd3-8b88-0dc46379fdfd (accessed May 14, 2026).

2. Sluzhba novyn. Eksport ahroproduktsii do YeS skorotyvsia [Exports of agricultural products to the EU have decreased]. Agropolit. Available at: https://agropolit.com/news/31179-eksport-ukrayinskogo-agroprodovolstva-do-yes-skorotivsya (accessed May 20, 2026).

3. Indeks silskohospodarskoi produktsii u 2025 rotsi (poperedni dani) [Agricultural production index in 2025 (preliminary data)]. State Statistics Service of Ukraine. Available at:

https://stat.gov.ua/uk/publications/indeks-silskohospodarskoyi-produktsiyi-u-2025-rotsi-poperedni-dani-ekspres-vypusk (accessed May 21, 2026).

4. Vyrobnytstvo silhospproduktsii v Ukraini v 2025 rotsi skorotylosia na 6,8% [Agricultural production in Ukraine decreased by 6.8% in 2025]. Agravery. Available at: https://agravery.com/uk/posts/show/virobnictvo-silgospprodukcii-v-ukraini-v-2025-roci-skorotilosa-na-68 (accessed May 14, 2026).

5. Pykalo O. (2026) Derzhstat: ahrovyrobnytstvo v Ukraini torik zmenshylosia maizhe na 7% [State Statistics Service: agricultural production in Ukraine decreased by almost 7% last year]. Forbes Ukraine. Available at: https://forbes.ua/news/virobnitstvo-silgospproduktsii-v-ukraini-torik-skorotilosya-na-68-derzhstat-27012026-35834 (accessed May 21, 2026).

6. Indeks tsin na silskohospodarsku produktsiiu (2013–2025) [Agricultural product price index (2013–2025)]. Minfin. Available at: https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/agroprice/ (accessed May 21, 2026).

7. Bank danykh [Data Bank]. State Statistics Service of Ukraine. Available at: https://stat.gov.ua/uk/explorer?md5=af5b7cf7d486d9c3168891b2030fdcf5 (accessed May 21, 2026).

8. Pasport oblasti [Regional Profile]. Dnipropetrovsk Regional State Administration. Available at: https://adm.dp.gov.ua/pro-oblast/dnipropetrovshina/pasport-oblasti (accessed May 21, 2026).

9. Silske hospodarstvo v Dnipropetrovskii oblasti: analiz nishi | YC.Market. Kataloh kompanii Ukrainy | YC.Market. URL: https://youcontrol.market/catalog/silske-hospodarstvo/dnipropetrovska-oblast (data zvernennia: 05.06.2026).

10. 780 companies went bankrupt in 2025. Opendatabot. Available at: https://opendatabot.ua/en/analytics/business-bankrupts-2025 (accessed April 16, 2026).

Дата першого надходження статті до видання: 14.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.05.2026

УДК: 658.628

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-3143-3154

Сокол Поліна Миколаївна кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу та логістики, Дніпровський університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0001-9217-9869

Коновалова Анастасія Володимирівна студентка 4-го курсу спеціальності «Маркетинг», Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро, https://orcid.org/0009-0004-1723-9162

Гордійчук Світлана Миколаївна старший викладач кафедри маркетингу та логістики Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, м. Дніпро, https://orcid.org/0009-0001-1725-3093

УПРАВЛІННЯ ТОВАРНИМ АСОРТИМЕНТОМ БУДІВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ ЙОГО КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

Анотація. У статті розглянута роль товарного асортименту будівельного підприємства у забезпеченні його конкурентоспроможності. Сучасний етап розвитку будівельної галузі супроводжується чисельними викликами: посиленням конкуренції, змінами в попиті та зростанням цін на ресурси. Ці фактори зумовлюють потребу в адаптації асортименту до нових умов.

У роботі розглянута динаміка основних показників розвитку будівельного ринку, зокрема зміни попиту та цін, структурні зрушення в будівельній діяльності.

Встановлено, що ринок схильний до різких коливань, які посилюються під впливом економічних і геополітичних чинників.

Як наслідок виникає необхідність постійного перегляду та коригування товарного асортименту.

Встановлено, що раціонально сформований асортименту сприяє підвищенню здатності підприємств реагувати на зміни, ефективно задовольняти потреби споживачів і покращувати фінансовий результат діяльності. Окрему увагу приділено ролі інноваційних технологій у формуванні сучасного товарного асортименту будівельного підприємства.

Впровадження нових технологій, таких як BIM-технології, 3D-друк, модульне будівництво, визначається ключовим фактором підвищення конкурентоспроможності. Їх впровадження позитивно впливає на зниження витрат та скорочення строків виробництва, дозволяє оптимізувати використання ресурсів. У підсумку це підвищує загальну результативність будівельних підприємств.

Узагальнено, що формування асортименту має здійснюватися з урахуванням ринкових умов, розвитку технологій та стратегічних пріоритетів підприємства. Такий підхід забезпечує як адаптивність підприємства до змін, так і його довгострокову конкурентоспроможність в умовах трансформації будівельної галузі.

Ключові слова: товарний асортимент, будівельна галузь, будівельне підприємство, повоєнне відновлення, конкурентоспроможність.

Polina Sokol Phd in Economics, Associate Professor of the Marketing and Logistics Department, Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, https://orcid.org/0000-0001-9217-9869

Anastasiia Konovalova 4th year student majoring in "Marketing", Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, https://orcid.org/0009-0004-1723-9162

Svitlana Hordiichuk senior lecturer of the Marketing and Logistics Department, Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro https://orcid.org/0009-0001-1725-3093

MANAGEMENT OF THE PRODUCT RANGE OF A CONSTRUCTION ENTERPRISE AS A TOOL FOR INCREASING ITS COMPETITIVENESS

Abstract. The article examines key features of product range formation in construction enterprises under conditions of market transformation. It is concluded that the formation of product range should be based on a comprehensive consideration of market conditions. Technological advancements, and strategic priorities. Ensuring both adaptivity and long term competitiveness of construction enterprises. The key features of product range formation in construction enterprises under conditions of market transformation are examined in the article. The current development stage of the construction industry in Ukraine is characterized by considerable structural and economic challenges caused by external challenges, including market instability, demand shifts, and intensified competition. Under such circumstances, the product range is treated as an essential factor that enables enterprises to adapt to a dynamic environment and to strengthen their competitive positions.

The dynamics of major indicators of construction market development were analyzed, among them changes in demand, pricing trends, and the structure of construction activities. High market volatility is observed, which is influenced by both economic and geopolitical factors. As a result, continues revision and adjustment of the product range are required. A well-structured and flexible product range is considered a prerequisite for better response to market fluctuations and evolving customer needs. The role of innovative technologies in shaping modern construction offerings id given special attention. The implementation of advanced digital solutions,

such as Building Information Modeling (BIM), 3D-printing and modular construction, is identified as a key driver of efficiency improvement. Cost reduction, optimization of resource use, and acceleration of project timelines are achieved through these technologies, which enhances the overall performance of construction enterprises. The importance of aligning the product range with current market trends is also highlighted, particularly in the areas of energy efficiency, sustainability, and the use of modern materials. It is concluded that the formation of a product range should be based on a comprehensive consideration of market conditions, technological advancements, and strategic priorities. In such a way, both adaptability and long term competitiveness of construction enterprises are ensured.

Keywords: product range, construction industry, construction company, postwar recovery, competitiveness.

Постановка проблеми. Воєнний стан, економічна нестабільність та зміна споживчих пріоритетів суттєво змінили умови діяльності будівельних підприємств України. Конкурентний тиск посилився, що змушує суб'єкти господарювання переглядати власну асортименту політику. Товарний асортимент виступає одним із головних чинників конкурентоспроможності будівельного підприємства. Його структура має враховувати актуальні запити клієнтів, тенденції галузі та забезпечувати оперативне реагування на зовнішні зміни. Отже, існує необхідність у вивченні підходів до формування товарного асортименту будівельних підприємств. Вирішення цього завдання безпосередньо впливає на їхню конкурентоспроможність, що і зумовлює актуальність обраної теми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання розвитку будівельної галузі України та формування ринкового асортименту широко висвітлені в науковій літературі. Зокрема, у працях О. Коваль [1] висвітлено сучасні виклики будівельного ринку. Питання формування товарного асортименту та його впливу на результат діяльності підприємств досліджено у працях О. М. Кітченко [2] і Т. В. П'ятак [3]. Н. І. Решітко [4] були розглянуті стратегічні підходи до управління попитом на будівельні послуги, а в дослідженні M. B. Shishehgarkhaneh, R.C Moehler, Y. Fang, Y. Aboutorab та A. Hijazi [5] акцентовано увагу на управлінні ризиками в ланцюгах постачання будівельної галузі. Водночас, незважаючи на значну кількість напрацювань, вплив трансформації ринкового середовища на формування товарного асортименту будівельних підприємств потребує подальшого дослідження.

Мета статті. Метою статті є обгрунтування ролі товарного асортименту у забезпечення конкурентоспроможності будівельних підприємств в умовах трансформації ринкового середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Високий рівень конкуренції та нестабільність економіки роблять проблему забезпечення конкурентоспроможності особливо гострою для підприємств. Для будівельної галузі ця проблема набуває критичного значення, оскільки саме від неї залежить відновлення інфраструктури та економічне зростання держави.

Раціонально сформований товарний асортимент виступає одним із дієвих інструментів підвищення конкурентоспроможності підприємства. З його допомогою підприємство повніше задовольняє запити споживачів та створює основу для зростання фінансових показників. Формування товарного асортименту в будівельній галузі має власну специфіку. Попит тут залежить одразу від багатьох чинників: сезонності, інвестицій у будівництво, рівня технологічного розвитку, стану економіки. Крім того, воєнні дії, міграція населення та необхідність відбудови вносять свої корективи в діяльність підприємств і змушують їх переглядати власний асортимент.

В сучасних умовах функціонування підприємств формування товарного асортименту розглядається як процес підбору оптимальної сукупності товарів, які підприємство пропонує, з метою досягнення максимальних економічних результатів [5].

Асортимент підприємства не є сталим, він постійно змінюється під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників. Як наслідок, підприємства змушені регулярно переглядати структуру асортименту, адаптуючи її до нових викликів і можливостей. Тому аналіз поточного стану й тенденцій будівельного ринку виступає основою для управління товарним асортиментом у галузі.

Важливим параметром оцінки стану будівельного сектору є зміна вартості будівельно-монтажних робіт. Цей показник відображає рівень витрат на реалізацію проєктів, впливає на інвестиційну активність та формування фінансових планів підприємств. Індекси цін в будівництві також слугують вимірником галузевої інфляції, відображають структурні зміни витрат та ілюструють коливання у вартості ресурсів (рис. 1).

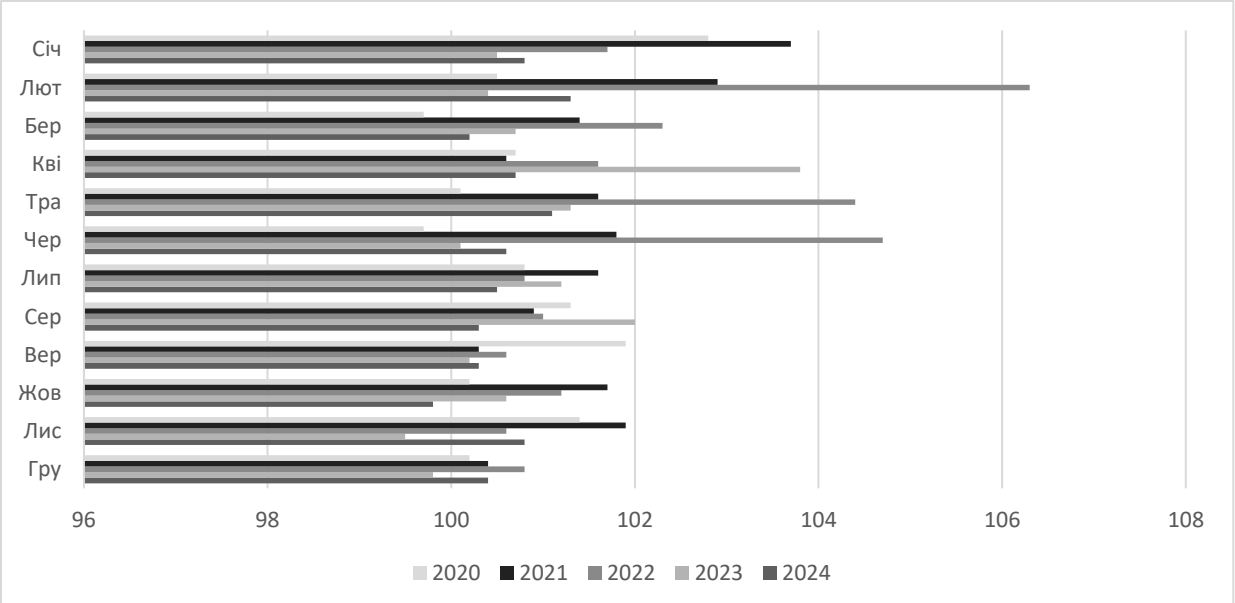

Рис. 1. Індекси цін на будівельно-монтажні роботи в Україні за 2020-2024 рр., по відношенню до попереднього періоду, %

Джерело: складено авторами на основі [6].

Суттєві корективи у розвиток будівництва внесла пандемія COVID-19, яка у 2020 році спричинила зниження ділової активності. Проте вже в 2021 році відбулося пожвавлення, індекс цін на будівельно-монтажні роботи зріс до 120,4%.

Подальше зростання показника в 2022 році до 129,1% пояснюється зміною у вартості робіт та інфляцією, зумовленими початком повномасштабного вторгнення.

У наступні роки темпи зростання індексу сповільнилися: 100,5% у 2023 році, 107,0% у 2024 році. Така динаміка засвідчує поступову стабілізацію будівельного сектору та його пристосування до функціонування в нових реаліях.

Протягом 2020-2024 років будівельна галузь зазнала істотних змін і у структурі виконаних робіт (рис.2).

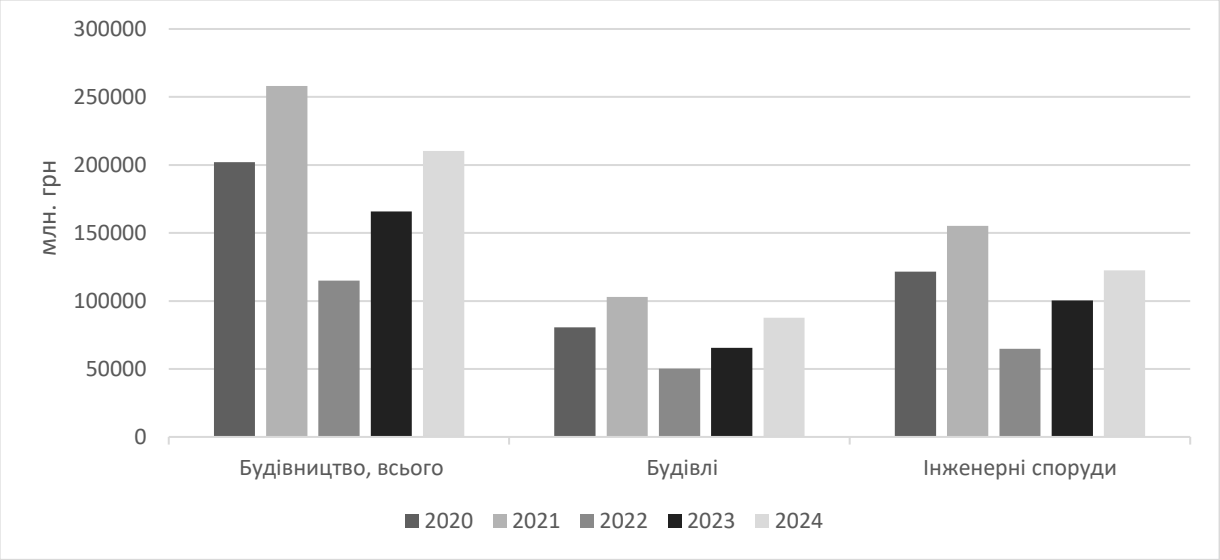

Рис. 2. Динаміка обсягів будівельної продукції в 2020-2024 рр.
Джерело: складено авторами на основі [7].

У 2020 році загальний обсяг будівельної продукції сягнув 202 080,8 грн. Причому основну частку формували інженерні споруди, на зведення яких припадало 121 455,2 млн грн. На зведення будівель було виділено 80 625,6 млн грн.

Найвищих показників за досліджуваний період будівельна галузь досягла у 2021 році: загальний обсяг виконаних робіт зріс до 258 071,6 млн грн. Натомість 2022 рік позначився різким скороченням: до 144 943,8 млн грн, що становило лише 55,5% від рівня попереднього року. У 2023 році була окреслена тенденція до відновлення, обсяг робіт збільшився до 165 818,2 млн грн. У 2024 році цей показник досяг 205 730,1 млн грн, причому позитивні зміни охопили всі основні сегменти ринку.

Однією з основних проблем, з якими стикаються будівельні підприємства, є зростання цін на будівельні матеріали (рис. 3).

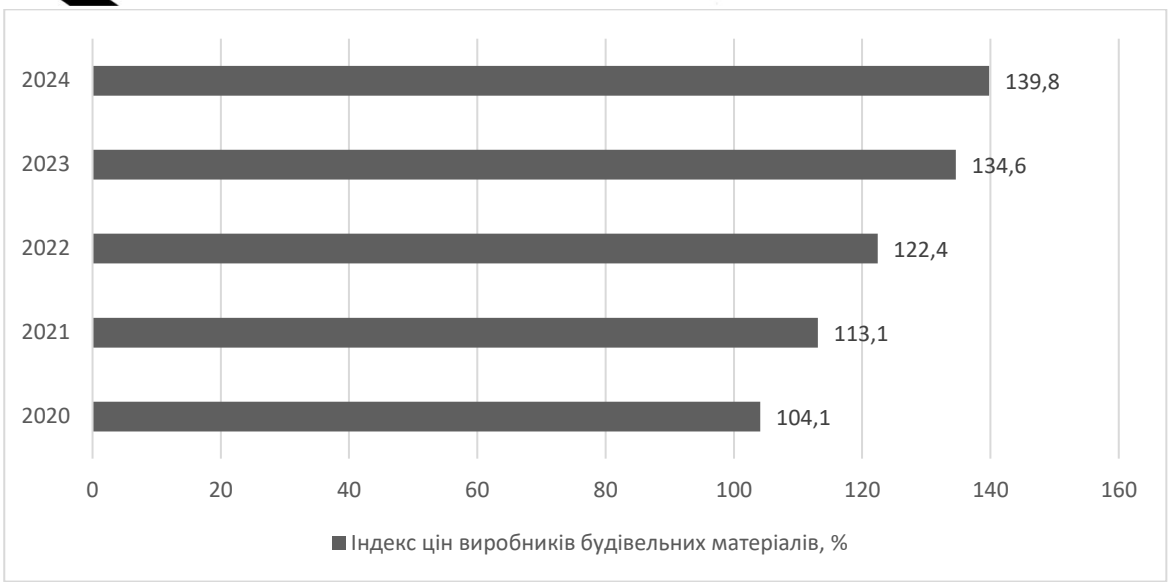

Рис. 3. Індекси цін виробників будівельних матеріалів за 2020-2025 рр., % до минулого періоду

Джерело: складено авторами на основі [7].

Динаміка індексів цін виробників будівельних матеріалів свідчить про наявність тенденції до їх зростання упродовж 2020-2024 рр. У 2020 році підвищення цін було відносно низьким (104,1%), однак уже в 2021 році темпи зростання збільшилися до 113,1%. Найбільш суттєве здорожчання спостерігається у 2024 році, коли індекс досяг 139,4%.

Таке зростання зумовлене комплексом чинників зокрема порушенням логістичних ланцюгів та здорожчанням енергоресурсів. Водночас стрімке підвищення цін на будівельні матеріали безпосередньо впливає на вартість цін на будівництво, що може привести до скорочення обсягів нового будівництва.

За таких умов особливого значення набуває ефективне управління товарним асортиментом що дає змогу підприємствам адаптуватися до змін у вартості ресурсів, оптимізувати витрати та зберігати конкурентні позиції на ринку.

На ринку будівельних матеріалів України домінує продукція вітчизняного виробництва. Частка імпортної продукції залишається відносно незначною, тоді як експорт скоротився протягом останніх років. Виробнича діяльність зорієнтована переважно на задоволення внутрішнього попиту. Зазначена ситуація супроводжується трансформацією конкурентного середовища ринкові частки перерозподіляються внаслідок тимчасового припинення діяльності окремих великих підприємств. Паралельно посилюється роль держави як замовника, що підтверджується збільшенням обсягу державних закупівель. Згідно з наявними прогнозами, після припинення воєнних дій попит на будівельні матеріали суттєво зросте [1].

Укладання довгострокових контрактів з постачальниками може допомогти підприємствам знизити негативний вплив підвищення цін на матеріали.

Доцільним також є застосування альтернативних матеріалів, зокрема легких бетонних конструкцій або переробленої сталі. Окремої уваги потребує впровадження енергоефективних технологій, оскільки вони дозволяють знизити експлуатаційні витрати та підвищити інвестиційну привабливість об'єктів.

Для споживачів придбання житла на ранніх стадіях будівництва є економічно вигідним, оскільки фіксовані ціни дозволяють зменшити витрати в довгостроковій перспективі. Доцільно також розглядати об'єкти з високими показниками енергоефективності, оскільки такий вибір забезпечує економію фінансових ресурсів.

Підвищення привабливості об'єктів пов'язане, в тому числі, із застосуванням інноваційних технологій у будівництві. Такі цифрові рішення як BIM (Building Information Modeling), 3D-друк та модульне будівництво, дедалі частіше використовуються під час реалізації масштабних проєктів. У 2025 році технології 3D-друку активно впроваджувалися на будівельних майданчиках Києва та Харкова, завдяки чому собівартість робіт була знижена на 15-20%, а строки їх виконання скорочені [8;9].

У період 2022-2024 років обсяг закупівель у сфері будівництва, що пов'язані з відновленням пошкоджених об'єктів, сягнув близько 20 мільярдів доларів США. Більше 1 мільярда доларів США було спрямовано на виплату компенсацій за зруйноване житло. За цей час були відновлені 28% пошкоджених закладів освіти та 46% медичних закладів. Обсяги руйнувань лише продовжують зростати, а темпи відновлення порівняно з цим залишають недостатніми [10].

Міжнародний досвід повоєнної відбудови свідчить, що успішне відновлення України потребує комплексного підходу. Такий підхід поєднує залучення зовнішньої допомоги з проведенням системних внутрішніх реформ. Відновлення європейських держав після Другої світової війни, зокрема Німеччини, свідчить про вирішальне значення зовнішньої допомоги. Досвід Японії, в свою чергу доводить, що технологічний розвиток є основою для довгострокового економічного зростання. Досвід країн, які пережили сучасні кризи (Ліван, Ірак), показує необхідність зовнішньої допомоги з дієвою державною політикою. Прозорі ринкові правила та залучення приватного капіталу через партнерські механізми також належать до важливих передумов успіху [1].

Повоєнне відновлення України доцільно розглядати як можливість для розвитку будівельної галузі, впровадження нових технологій і підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників.

Більшість українських інвесторів перебувають на стадії попередньої підготовки до відбудови. Необхідні розрахунки виконуються, однак активна реалізація нових будівельних проєктів відкладається до припинення активних бойових дій. Іноземні інвестори та фінансові установи все більше цікавляться відновленням інфраструктури в Україні. Їх вихід на національний ринко відбувається поступово. Залучення коштів для повоєнної відбудови можливе за

дотримання двох основних умов: прозорості реалізації проєктів і виконання робіт у чітко визначені терміни. Партнерські відносини з надійними українськими будівельними компаніями і міжнародними компаніями вже налагоджуються. Ті підприємства, які працюють з європейськими матеріалами та технологіями, мають перевагу [11].

Однією з ключових змін на будівельному ринку є зміщення попиту до більш безпечних регіонів країни. У західних та центральних регіонах країни спостерігається пожвавлення житлового будівництва, що пояснюється зростанням чисельності внутрішньо переміщених осіб. Натомість у регіонах, що межують із зоною бойових дій, обсяги будівництва суттєво скоротилися.

Щоб оцінити зміни в житловому будівництві доцільно порівняти обсяги початку будівництва та введення житлових об'єктів в експлуатацію (таблиця 1).

Таблиця 1

Порівняння обсягів початку будівництва та введення в експлуатацію житлових будинків в 2020-2024 рр., м^2

Рік	Загальна площа на початок будівництва	Загальна площа прийнятих в експлуатацію
2020	7514310	8451221
2021	12714908	11433790
2022	6668984	7110224
2023	4205318	7380752
2024	3903400	9758881

Джерело: складено авторами на основі [7].

У 2020 році було зафіксовано перевищення площі введеного в експлуатацію житла над площею початку будівництва. Така розбіжність зумовлена завершенням об'єктів, будівництво яких стартувало у попередні періоди. Протягом 2021 року спостерігалося помітне зростання обсягів початку будівництва, які перевищили обсяги зданого в експлуатацію житла. Зазначена тенденція інтерпретується як ознака активізації будівельної діяльності в цей час.

Ситуація 2022 року характеризується різким падінням обсягів початку будівництва нових об'єктів, що стало прямим наслідком початку повномасштабного вторгнення. У 2023 та 2024 роках описана закономірність зберіглася: площа введеного в експлуатацію житла стійко перевищує площу започаткованого будівництва. Особливо показовим є 2024 рік, коли розрив між двома показниками досяг найбільшої величини за весь досліджуваний період. Це свідчить про поступове «добудовування» вже існуючих проєктів на тлі вкрай обмеженого запуску нових. Узагальнюючи викладене, наведені дані ілюструють падіння інвестиційної активності в сегменті житлового будівництва, а також утримання забудовників від початку нових будівельних проєктів.

В умовах зниження ринкового попиту, значна частина будівельних підприємств стала активніше брати участь у програмах відбудови. Фінансування цих програм надходить із державних та міжнародних джерел. Залучення до таких проєктів дозволяє підтримувати ділову активність підприємств на прийнятному рівні. Водночас виникає потреба дотримуватися жорстких вимог: прозорості процедур та виконання робіт чітко у встановлені строки [4].

На формування асортименту будівельного підприємства впливають зовнішні та внутрішні чинники. Негативний вплив зовнішнього середовища може бути частково компенсований через ефективне використання внутрішніх резервів. До таких резервів належать невикористані виробничі потужності окремих підрозділів, а також здатність підприємства гнучко адаптувати виробничі процеси до різних технологічних циклів. Якщо виробничі цикли обрані раціонально з огляду на номенклатуру продукції, то створюються передумови для зростання ефективності роботи підприємства в плановому періоді.

Саме структура асортименту визначає, якою буде організація виробництва і як будуть завантажені окремі ділянки. Від структури асортименту безпосередньо залежать і фінансові результати. Пояснення просте: зростання фінансових результатів значною мірою визначається тим, наскільки раціонально організована операційна діяльність, а в ній центральне місце займає саме асортимент продукції [3].

Розглянемо динаміку обсягів реалізованої продукції за окремими категоріями будівельних матеріалів у 2021-2024 роках (таблиця 2). Наведені дані відображають структуру попиту на будівельні матеріали, що безпосередньо впливає на формування асортименту підприємств галузі.

Таблиця 2

Обсяг реалізованої промислової продукції за 2021-2024 роки, млн. грн

Продукція	2021	2022	2023	2024
Скло та вироби зі скла	16405,0	12822,0	15652,8	15446,3
Будівельні матеріали із глини	9532,6	4420,8	7805,4	9755,1
Керамічна плитка і плити	6682,8	2861,6	5809,6	7516,5
Цемент, вапно та гіпсові суміші	23583,5	15084,7	26189,4	31203,5
Вироби із бетону, гіпсу та цементу	42531,0	21821,8	34855,8	42867,6
Декоративний та будівельний камінь	602,5	267,0	394,8	443,4
Труби, порожнисті профілі і фітинги зі сталі	33044,0	27723,7	34684,2	36694,5
Будівельні металеві конструкції і вироби	17944,0	10129,5	14396,7	17203,8

Джерело: складено авторами на основі [7].

Коливання обсягів реалізації у досліджуваному періоді відображає зміну структури попиту, а також вплив зовнішніх факторів на роботу галузі. Ці умови спонукають підприємства до перегляду структури власного асортименту.

Управління товарним асортиментом будівельного підприємства потребує розуміння специфіки попиту на будівельні послуги. Слід враховувати, що процес прийняття рішення клієнтом є тривалим: від моменту виникнення потреби до укладання договору може минути значний час. Це вимагає від підприємства постійної підтримки зацікавленості замовника. Попит на будівельну продукцію є надзвичайно чутливим до змін в економіці. У періоди економічного зростання або реалізації державних програм спостерігається його зростання, тоді як у кризових умовах він зменшується. Зазначені особливості зумовлюють потребу в гнучкому підході до формування товарного асортименту як ключового інструменту забезпечення конкурентоспроможності будівельних підприємств [4].

Українські підприємства сьогодні іноді вдаються до розширення товарного асортименту як до способу зміцнення конкурентних позицій. Це робиться з метою охопити відразу кілька ринкових ніш. У ряді випадків це передбачає не лише доповнення існуючого асортименту, а й глибшу трансформацію діяльності. Мають місце створення власних виробничих потужностей та впровадження нових технологічних рішень. Водночас слід ураховувати, що в умовах зменшення попиту, спричиненого повномасштабним вторгненням, рівень конкуренції залишається високим. В таких умовах розширення асортименту може супроводжуватися невиправданими витратами. Крім того, подібний підхід не завжди відповідає стратегічній сутності асортиментної політики, яка полягає у формуванні збалансованого та ефективного асортименту [5].

У результаті підприємство може стикнутися з ситуацією, коли додаткові ресурси спрямовуються на насичення ринку однотипною продукцією без досягнення суттєвих конкурентних переваг. Це призводить до перенасичення ринку товарами-замінниками, що не забезпечує відчутного позитивного ефекту для підприємств. Проте, незважаючи на існуючі ризики, відмова від розвитку є недоцільною. Натомість доцільним є формування виваженої асортиментної політики, орієнтованої на якісне оновлення та оптимізацію структури асортименту. Така політика має враховувати ринкові умови та стратегічні цілі підприємства [2].

Висновки. Управління товарним асортиментом є одним із ключових інструментів забезпечення конкурентоспроможності підприємств будівельної галузі. В умовах нестабільного ринкового середовища, зростання вартості ресурсів та коливань попиту саме гнучкість і адаптивність асортиментної політики визначають здатність підприємств ефективно реагувати на зовнішні виклики. Тенденції розвитку будівельного ринку свідчать про його поступове відновлення, яке супроводжується структурними змінами попиту та посиленням конкуренції. Це обумовлює необхідність постійного перегляду асортименту, його оптимізації та орієнтації на нагальні потреби споживачів, зокрема у сфері відбудови та впровадження енергоефективних рішень. Підвищення ефективності управління товарним асортиментом передбачає поєднання стратегічного планування, моніторингу ринкових тенденцій та впровадження інноваційних

підходів. Такий підхід дає змогу не лише підтримувати стабільність діяльності підприємств, але й створювати передумови для їх довгострокового розвитку в умовах трансформації будівельної галузі.

Література:

1. Коваль О. Без грошей і кадрів: що відбувається на будівельному ринку України. *Мінфін.* URL: https://minfin.com.ua/ua/realty/articles/bez-groshey-i-kadriv-scho-vidbuvaetsya-na-budivelnomu-rinku-ukrayini/ (дата звернення: 29.03.2026).

2. Кітченко О. Стратегічні аспекти формування та вдосконалення асортиментної політики підприємства. Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (економічні науки). 2024. № 2. С. 7–11. DOI: https://doi.org/10.20998/2519-4461.2024.2.7

3. П'ятак Т. Вплив асортиментної політики на формування фінансових результатів підприємства. Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (економічні науки). 2023. № 2. С. 45–49. DOI: https://doi.org/10.20998/2519-4461.2023.2.45

4. Решітко Н. Стратегічні підходи до управління попитом на послуги будівельних компаній. *Економіка та суспільство.* 2025. № 77. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-77-45

5. Shishehgarkhaneh M. B., Moehler R. C., Fang Y., Aboutorab H., Hijazi A. A. Construction supply chain risk management. *Automation in Construction.* 2024. Vol. 162. DOI: https://doi.org/10.1016/j.autcon.2024.105396

6. Індекс цін на будівельні роботи. *Мінфін.* URL: https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/buildprice/ (дата звернення: 23.03.2026).

7. Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/ (дата звернення: 22.03.2026).

8. Вербицька В. Аналіз будівельного ринку України у 2025 році. *Новаторбуд.* URL: https://novatorstroy.com/ua/pres-relizi/analiz-budivelnogo-rinku-ukrayini-u-2025-roci/ (дата звернення: 10.04.2026).

9. Вербицька В. Ціни на будівельні матеріали у 2025 році в Україні: чого очікувати? *Новаторбуд.* URL: https://novatorstroy.com/ua/pres-relizi/cini-na-budivelni-materiali-u-2025-roci-v-ukrayini-chogo-ochikuvati/ (дата звернення: 09.04.2026).

10. Григоренко Ю. Відновлення під час війни: що зараз відбувається у процесах відбудови. *GMK Centre.* URL: https://gmk.center/ua/posts/vidnovlennya-vid-chas-vijni-shho-zaraz-vidbuvaietsya-u-procesah-vidbudovi/ (дата звернення: 30.03.2026).

11. Експерт розповів про тенденції будівельного ринку України. *СтройОбзор*. URL: https://stroyobzor.ua/ru/news-ukraine/ekspert-rozpoviv-pro-tendencii-budivelnogo-rinku-ukraini (дата звернення: 23.03.2026).

References:

1. Koval, O. (2024). Bez hroshei i kadriv: shcho vidbuvaietsia na budivel′nomu rynku Ukrainy [Without money and personnel: What is happening in the construction market of Ukraine]. *Minfin.* Available at:https://minfin.com.ua/ua/realty/articles/bez-groshey-i-kadriv-scho-vidbuvaetsya-na-budivelnomu-rinku-ukrayini/ (Last accessed 29.03.2026) [in Ukrainian].

2. Kitchenko, O. (2024). Stratehichni aspekty formuvannia ta vdoskonalennia asortymentnoi polityky pidpryiemstva [Strategic aspects of forming and improving product assortment policy]. Visnyk Natsionalnoho Tekhnichnoho Universytetu "Kharkivskyi Politekhnichnyi Instytut" (Ekonomichni nauky), No. 2, (pp. 7–11). https://doi.org/10.20998/2519-4461.2024.2.7 [in Ukrainian].

3. Piatak, T. (2023). Vplyv asortymentnoi polityky na formuvannia finansovykh rezultativ pidpryiemstva [Impact of assortment policy on financial results]. Visnyk Natsionalnoho Tekhnichnoho Universytetu “Kharkivskyi Politekhnichnyi Instytut” (Ekonomichni nauky), No. 2, (pp. 45–49). https://doi.org/10.20998/2519-4461.2023.2.45 [in Ukrainian].

4. Reshitko, N. (2025). Stratehichni pidkhody do upravlinnia popytom na posluhy budivel′nykh kompanii [Strategic approaches to demand management in construction services]. Ekonomika ta suspilstvo, No. 77. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-77-45 [in Ukrainian].

5. Shishehgarkhaneh, M. B., Moehler, R. C., Fang, Y., Aboutorab, H., & Hijazi, A. A. (2024). Construction supply chain risk management. Automation in Construction, 162. https://doi.org/10.1016/j.autcon.2024.105396 [in English].

6. Indeks tsin na budivel′ni roboty [Construction price index]. *Minfin*. Available at:https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/buildprice/ (Last accessed 23.03.2026) [in Ukrainian].

7. State Statistics Service of Ukraine. Available at: https://ukrstat.gov.ua/ (Last accessed 22.03.2026) [in Ukrainian].

8. Verbytska, V. (2025). Analiz budivel′noho rynku Ukrainy u 2025 rotsi [Analysis of the construction market of Ukraine in 2025]. *Novatorbud.* Available at: https://novatorstroy.com/ua/pres-relizi/analiz-budivelnogo-rinku-ukrayini-u-2025-roci/ (Last accessed 10.04.2026) [in Ukrainian].

9. Verbytska, V. (2025). Tsiny na budivel′ni materialy u 2025 rotsi v Ukraini: choho ochikuvaty? [Prices for construction materials in Ukraine in 2025: What to expect?]. *Novatorbu.* Available at: https://novatorstroy.com/ua/pres-relizi/cini-na-budivelni-materiali-u-2025-roci-v-ukrayini-chogo-ochikuvati/ (Last accessed 09.04.2026) [in Ukrainian].

10. Hryhorenko, Y. (2025). Vidnovlennia pid chas viiny: shcho zaraz vidbuvaietsia u protsesakh vidbudovy [Recovery during the war: What is currently happening in reconstruction processes]. *GMK Centre.* Available at: https://gmk.center/ua/posts/vidnovlennya-vid-chas-vijni-shho-zaraz-vidbuvaietsya-u-procesah-vidbudovi/ (Last accessed 30.03.2026) [in Ukrainian].

11. Ekspert rozpoviv pro tendentsii budivel′noho rynku Ukrainy [Expert spoke about the trends of the Ukrainian construction market]. (2026). *StroyObzor.* Available at: https://stroyobzor.ua/ru/news-ukraine/ekspert-rozpoviv-pro-tendencii-budivelnogo-rinku-ukraini (Last accessed 23.03.2026) [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 658.15:640.4:338.124.4

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-3155-3171

Сорока Ростислав Степанович кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку, фінансів та готельно-ресторанної справи, Національний лісотехнічний університет України, м. Львів, https://orcid.org/0000-0001-5630-8846

Воляник Галина Михайлівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку, фінансів та готельно-ресторанної справи, Національний лісотехнічний університет України, м. Львів, https://orcid.org/0000-0002-5250-3107

Новак Уляна Павлівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку, фінансів та готельно-ресторанної справи, Національний лісотехнічний університет України, м. Львів, https://orcid.org/0000-0003-4133-7139

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ГОТЕЛЬНО-ВІДПОЧИНКОВОГО КОМПЛЕКСУ

Анотація. У статті досліджено теоретичні засади та сучасні методичні підходи до оцінки фінансової стійкості підприємств готельно-відпочинкового комплексу в умовах економічної нестабільності. Визначено ключові фактори впливу на фінансову стійкість підприємств у сучасних умовах функціонування економіки України, зокрема воєнний стан, інфляційні процеси, валютні коливання, нестабільність попиту, логістичні обмеження та зростання рівня фінансових ризиків. Обґрунтовано, що підприємства готельно-відпочинкового комплексу є одними з найбільш чутливих до кризових змін суб'єктів підприємництва через високу залежність від туристичних потоків, сезонності попиту та рівня платоспроможності населення. Узагальнено сучасні наукові підходи до трактування поняття фінансової стійкості підприємства та встановлено трансформацію даної категорії від традиційного розуміння фінансової рівноваги до концепцій адаптивності, фінансової безпеки та фінансової резильєнтності. Проаналізовано коефіцієнтний, інтегральний, матричний, ризик-орієнтований, адаптивний та комбінований підходи до оцінки фінансової стійкості підприємства, визначено їх основні переваги, недоліки та практичну придатність для підприємств сфери гостинності. Обґрунтовано, що в умовах воєнної економіки традиційні методики фінансового аналізу потребують адаптації до сучасних кризових викликів та галузевої специфіки готельно-

відпочинкового комплексу. Особливу увагу приділено сучасним міжнародним підходам до оцінки financial resilience та adaptive finance, які базуються на оцінюванні здатності підприємства адаптуватися до зовнішніх економічних шоків, підтримувати стабільність діяльності та забезпечувати безперервність функціонування в умовах кризових змін. Доведено доцільність використання комбінованих ризик-орієнтованих підходів, які поєднують класичні фінансові коефіцієнти з показниками адаптивності, стабільності грошових потоків та чутливості до зовнішніх шоків.

Ключові слова: фінансова стійкість, готельно-відпочинковий комплекс, фінансовий аналіз, суб'єкти підприємництва, структура капіталу, ризик-орієнтований підхід.

Soroka Rostyslav Stepanovych Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting, Finance and Hotel and Restaurant Business, National Forestry University of Ukraine, Lviv, https://orcid.org/0000-0001-5630-8846

Volyanyk Halyna Mykhailivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting, Finance and Hotel and Restaurant Business, National Forestry University of Ukraine, Lviv, https://orcid.org/0000-0002-5250-3107

Novak Ulyana Pavlivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting, Finance and Hotel and Restaurant Business, National Forestry University of Ukraine, Lviv, https://orcid.org/0000-0003-4133-7139

THEORETICAL FOUNDATIONS AND MODERN METHODOLOGICAL APPROACHES TO ASSESSING THE FINANCIAL STABILITY OF HOTEL AND RECREATIONAL COMPLEX ENTERPRISES

Abstract. The article examines the theoretical foundations and modern methodological approaches to assessing the financial stability of hotel and recreational complex enterprises under conditions of economic instability. The key factors influencing the financial stability of enterprises in the current conditions of the Ukrainian economy are identified, including martial law, inflationary processes, currency fluctuations, demand instability, logistical constraints, and the growing level of financial risks. It is substantiated that hotel and recreational complex enterprises are among the business entities most vulnerable to crisis changes due to their high dependence on tourist flows, seasonal demand, and the purchasing power of the population. Modern scientific approaches to the interpretation of the concept of enterprise financial stability are generalized, and the transformation of this category

from the traditional understanding of financial equilibrium to the concepts of adaptability, financial security, and financial resilience is determined. The coefficient-based, integral, matrix, risk-oriented, adaptive, and combined approaches to assessing enterprise financial stability are analyzed, and their main advantages, disadvantages, and practical suitability for hospitality enterprises are identified. It is substantiated that under the conditions of a wartime economy, traditional methods of financial analysis require adaptation to modern crisis challenges and the sectoral specifics of the hotel and recreational complex. Particular attention is paid to modern international approaches to the assessment of financial resilience and adaptive finance, which are based on evaluating the enterprise's ability to adapt to external economic shocks, maintain operational stability, and ensure business continuity under crisis conditions. The expediency of using combined risk-oriented approaches that integrate classical financial ratios with indicators of adaptability, cash flow stability, and sensitivity to external shocks is proved.

Keywords: financial stability, hotel and recreational complex, financial analysis, business entities, capital structure, risk-oriented approach.

Постановка проблеми. У сучасних умовах функціонування економіки України питання забезпечення фінансової стійкості підприємств набуває особливої актуальності. Воєнний стан, інфляційні процеси, валютні коливання, зниження платоспроможності населення, логістичні обмеження та загальна макроекономічна нестабільність формують нові виклики для суб'єктів підприємництва, зокрема підприємств сфери послуг і готельно-відпочинкового комплексу. За таких умов фінансова стійкість виступає не лише показником фінансового стану підприємства, а й важливою характеристикою його здатності підтримувати безперервність діяльності, виконувати фінансові зобов'язання та адаптуватися до кризових змін зовнішнього середовища [1].

Особливої актуальності проблема забезпечення фінансової стійкості набуває для підприємств готельно-відпочинкового комплексу. Діяльність підприємств сфери гостинності характеризується високою залежністю від сезонності попиту, туристичних потоків, платоспроможності населення та загальної економічної кон'юнктури. Після початку повномасштабної війни в Україні значна частина підприємств сфери гостинності зіткнулася зі скороченням обсягів діяльності, зростанням витрат на енергоресурси, порушенням логістичних зв'язків та зниженням інвестиційної активності. Крім того, підприємства готельно-відпочинкового комплексу мають значну частку постійних витрат, пов'язаних із утриманням приміщень, енергозабезпеченням, оплатою праці персоналу та підтриманням відповідного рівня сервісу. В умовах скорочення попиту це суттєво підвищує ризик втрати ліквідності та фінансової рівноваги [2].

Сучасні умови функціонування підприємств свідчать про недостатню ефективність традиційних підходів до оцінки фінансової стійкості, які базуються

переважно на системі статичних фінансових коефіцієнтів - показників ліквідності, автономії, платоспроможності та забезпеченості власними оборотними коштами [3-4]. Такі методики не повною мірою враховують вплив воєнних ризиків, інфляції, нестабільності грошових потоків, валютної волатильності та здатності підприємства адаптуватися до кризових змін. У результаті виникає необхідність переосмислення теоретичних засад оцінювання фінансової стійкості та адаптації сучасних методичних підходів до умов економічної нестабільності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика оцінки фінансової стійкості підприємства є одним із найбільш досліджуваних напрямів сучасної економічної науки. Значний внесок у розвиток теоретичних і методичних засад фінансової стійкості зробили українські та зарубіжні науковці, які розглядали фінансову стійкість як основу ефективного функціонування підприємства та важливий елемент антикризового управління. Огляд сучасних джерел показує, що дослідження фінансової стійкості підприємства дедалі виразніше зміщується від статичного аналізу балансу до моделей резильєнтності, адаптивності та ризик-орієнтованої діагностики [3-8, 12-16].

У сучасних українських дослідженнях фінансова стійкість переважно аналізується через систему коефіцієнтів. У дослідженні М. Татар та О. Гребенікова фінансова стійкість розглядається як характеристика рівня фінансової незалежності підприємства та співвідношення власних і залучених ресурсів, а в роботі Є. Ткаченко та В. Зінченко систематизовано агрегатний, коефіцієнтний, бальний, інтегральний і матричний підходи [5-6]. Водночас недоліком традиційного коефіцієнтного підходу є його статичний характер та недостатнє врахування ризиків нестабільного зовнішнього середовища, оскільки нормативні межі показників здебільшого розраховані для відносно стабільного середовища.

Інтегральний підхід у вітчизняних дослідженнях використовується як спосіб звести набір різнорідних індикаторів до одного узагальненого показника [5-7]. В українських авторів він привабливий тим, що дає змогу отримати загальну оцінку рівня стійкості та порівнювати підприємства між собою. Перевагою підходу є комплексність і можливість ранжування об’єктів діагностики. Недоліком підходу є висока залежність результату від вибору ваг, способу нормування і набору вхідних змінних; за відсутності галузевої адаптації інтегральний показник може «згладжувати» критично важливі для сфери гостинності сигнали - наприклад, розриви cash-flow або сезонні провали доходів.

Суттєвий крок уперед робить економіко-статистичний підхід, запропонований у праці О. Лободи, Н. Кириченко [7]. Його суть полягає в розширенні традиційного фінансового аналізу за рахунок статистичних процедур відбору й інтерпретації показників. Перевагою підходу є підвищення об’єктивності, глибше врахування факторних залежностей і можливість виявляти приховані закономірності між змінами у структурі капіталу та рівнем стійкості. Недоліком

підходу є підвищена вимогливість до якості, повноти та довжини рядів даних; це обмежує його оперативне використання на рівні окремого готельно-відпочинкового комплексу, де фінансова інформація часто неповна або різко змінюється під впливом шоків.

Окреме місце посідає матричний підхід, детально охарактеризований у дослідженні Є. Ткаченко та В. Зінченко [6]. Його суть полягає у поєднанні активів і джерел їх фінансування в аналітичній матриці, що дає змогу бачити не лише величину показників, а й структурні зв'язки між ними. Перевагою підходу є наочність, можливість простежити динаміку змін і виявити внутрішню узгодженість між активами, пасивами та потоками ресурсів. Недоліком підходу є трудомісткість, складність побудови для малих і середніх підприємств та орієнтація передусім на балансові дані, а не на швидкі зовнішні шоки.

Праця українських науковців Ю. Костенко, О. Короленко, М. Гузь присвячена аналізу фінансової стійкості під час воєнного стану, важлива тим, що переводить дискусію з «нормального» режиму в режим виживання [8]. Її сильна сторона - спроба переосмислити трактування ліквідності, платоспроможності та рентабельності в умовах війни. Перевагою цього підходу є контекстуалізація фінансового аналізу під реалії безпекових ризиків. Недоліком підходу є те, що він переважно переінтерпретує класичні показники, але ще не формує повноцінного нового набору коефіцієнтів, який би вбудовував воєнні, валютні та інфляційні чинники у саму процедуру оцінювання.

Зарубіжні дослідження останніх років більш виразно рухаються в бік ризик-орієнтованої оцінки фінансової стійкості. У сучасних зарубіжних дослідженнях дедалі більшого значення набувають концепції financial resilience, adaptive finance та crisis management. У матеріалах International Monetary Fund, World Bank та Organisation for Economic Co-operation and Development фінансова стійкість розглядається не лише як здатність підтримувати ліквідність і платоспроможність, а й як можливість підприємства адаптуватися до зовнішніх економічних шоків, забезпечувати безперервність діяльності та підтримувати стійкість до кризових факторів [9-11].

У статті [12] фінансова резильєнтність вимірюється через Fuzzy-Delphi та intuitive fuzzy DEMATEL: автори спочатку ідентифікують 29 індикаторів, а потім відбирають 12 фінальних і класифікують їх як такі, що впливають або зазнають впливу. Перевагою такого підходу є явне включення зовнішніх і внутрішніх ризиків, а також увага до взаємозв'язків між індикаторами. Недоліком підходу є висока залежність від експертних оцінок і складність прямого перенесення результатів у спрощену прикладну систему фінансових коефіцієнтів підприємства.

У праці [13] на матеріалі великих європейських підприємств hospitality-сектору показано, що фінансова резильєнтність у кризу визначається не лише прибутковістю, ліквідністю та левереджем, а й умовами зовнішнього фінансування, зокрема процентною ставкою як проксі фінансових обмежень.

Перевагою підходу є галузева релевантність і включення макрофінансового чинника до оцінки стійкості. Недоліком підходу є те, що він сформований на матеріалі пандемічного шоку та великих європейських компаній, тому не може бути механічно перенесений на українські готельно-відпочинкові комплекси в умовах війни та сезонного попиту.

Найбільш сучасну лінію представляє адаптивний підхід, в якому фінансова стійкість розглядається як частина ширшої корпоративної резильєнтності. У дослідженні Sheng C. корпоративний індекс резильєнтності будується за трьома вимірами: risk resistance, adaptive adjustment і recovery growth, а для агрегування використовується багаторівневий dynamic factor analysis [14]. Перевагою підходу є динамічність: він дозволяє не лише фіксувати стан на певну дату, а й відстежувати здатність підприємства адаптуватися й відновлюватися. Недоліком підходу є висока інформаційна та розрахункова складність, через що він мало придатний для рутинної практики українських підприємств без істотного спрощення.

Таким чином, сучасна економічна література свідчить про відсутність універсального методичного підходу до оцінки фінансової стійкості підприємств готельно-відпочинкового комплексу в умовах економічної нестабільності, що зумовлює необхідність подальших досліджень у даному напрямі.

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень, присвячених проблематиці фінансової стійкості підприємств, питання адаптації методичних підходів до умов воєнного стану та економічної нестабільності залишаються недостатньо дослідженими. Більшість традиційних методик були сформовані для відносно стабільного економічного середовища та не враховують високий рівень невизначеності, інфляційного тиску, валютної волатильності та кризових змін попиту.

Особливої актуальності ця проблема набуває для підприємств готельно-відпочинкового комплексу, діяльність яких характеризується сезонністю, нерівномірністю грошових потоків, високою залежністю від туристичних потоків та зовнішніх ризиків.

Класичні коефіцієнти ліквідності чи фінансової автономії не завжди дозволяють повною мірою оцінити реальний рівень стійкості підприємства в кризовому середовищі.

Метою статті є дослідження теоретичних засад та сучасних методичних підходів до оцінки фінансової стійкості підприємств готельно-відпочинкового комплексу в умовах економічної нестабільності.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняній економічній науці фінансова стійкість традиційно розглядається як одна з базових характеристик фінансового стану підприємства. У праці М. Татар та О. Гребенікова [5] вона пов’язується з рівнем залежності від кредиторів та інвесторів і співвідношенням власних і залучених коштів. У новішій концептуалізації Н. Танклевської та А. Калініченка [15] фінансова стійкість трактується ширше - як ключовий показник діяльності

підприємства, що відображає загальний грошовий баланс, наявність ресурсів для стабільного розвитку, платоспроможність, раціональне управління ресурсами та здатність гнучко використовувати їх для досягнення стратегічних цілей.

Таким чином, категорія еволюціонує від вузького «балансового» розуміння до комплексної фінансово-управлінської характеристики [5, 15].

Практично це означає, що фінансова стійкість не зводиться лише до формального дотримання нормативів автономії чи ліквідності. Вона відображає, чи здатне підприємство фінансувати поточну діяльність, виконувати зобов'язання, уникати критичної залежності від короткострокового боргу та зберігати простір для розвитку. Дослідження Ю. Костенко, О. Короленко, М. Гузь [8] показує, що в умовах воєнного стану навіть інтерпретація традиційних показників змінюється: значення, які в мирний час могли трактуватися як відхилення від норми, під час війни іноді є прийнятними, якщо підприємство забезпечує виживання бізнесу, безперервність виплат і базову безпеку діяльності.

Отже, фінансова стійкість є не лише станом, а й функціональною здатністю до утримання керованості фінансової системи підприємства [8, 16].

Для українських підприємств теоретичне осмислення цієї категорії неможливе без урахування сучасного макросередовища. За оцінками International Monetary Fund, економіка України залишається стійкою, але діє в умовах винятково високої невизначеності та тривалих безпекових ризиків [9]. World Bank у RDNA5 підкреслює зростання масштабів руйнувань, втрат і потреб відновлення систем, критичних для економічної діяльності [10].

Organisation for Economic Co-operation and Development відзначає, що інфляцію в Україні підживлюють збої пропозиції, зростання цін на енергію, дефіцит робочої сили та девальваційний тиск, а інвестиції стримуються невизначеністю [11].

Національний банк України фіксує, що інфляційні очікування залишаються відносно високими, а підтримання стійкості валютного ринку є критично важливим для макрофінансової стабільності [17].

У такому середовищі фінансова стійкість підприємства набуває ознак антикризової та адаптивної категорії, а не лише показника структури капіталу [9-11, 17].

Сучасні дослідження дозволяють виділити щонайменше чотири домінантні лінії трактування поняття: структурно-фінансову, функціонально-управлінську, адаптивну та безпекову.

Перша акцентує увагу на співвідношенні власного і позикового капіталу; друга - на здатності підприємства підтримувати платоспроможність і безперервність діяльності; третя - на реакції на шоки; четверта - на зв'язку фінансової стійкості з ширшою системою економічної та фінансової безпеки. Узагальнення цих підходів подано в табл. 1.

Таблиця 1

Трактування поняття «фінансова стійкість підприємства» у сучасних джерелах

Автор	Визначення	Акцент
Татар М., Гребенікова О. [5]	Фінансова стійкість є однією з найважливіших характеристик фінансового стану підприємства, пов'язаною з рівнем залежності від кредиторів та інвесторів і співвідношенням власних та залучених коштів	Структура капіталу, фінансова незалежність
Танклевська Н. С., Калініченко А. В. [15]	Фінансова стійкість - ключовий показник діяльності підприємства, що відображає загальний грошовий баланс, ресурсну забезпеченість стабільного розвитку, платоспроможність і здатність до гнучкого використання фінансових ресурсів	Комплексний і адаптивний підхід
Костенко Ю., Короленко О., Гузь М. [8]	В умовах війни фінансова стійкість має оцінюватися з урахуванням виживання підприємства, збереження робочих місць, виконання критичних зобов'язань та безпеки бізнесу	Антикризова інтерпретація показників
Ситник Н., Половко Д. [16]	Фінансова стійкість є складником фінансової безпеки підприємства та повинна оцінюватися разом із ліквідністю, ефективністю, ризик-менеджментом і якістю фінансового менеджменту	Зв'язок із фінансовою безпекою
Tascón M., Castro P., Valdunciel L. [13]	Фінансова стійкість і резильєнтність hospitality-підприємств визначаються попередньою прибутковістю, ліквідністю, левереджем, матеріальністю активів і зовнішніми фінансовими обмеженнями	Галузева специфіка та чутливість до зовнішнього фінансування

Систематизовано авторами за джерелами [5, 8, 13, 15-16]

З наведених трактувань випливає, що єдиного, повністю універсального визначення в сучасній літературі немає. Водночас їх об'єднує спільне ядро:

фінансова стійкість означає здатність підприємства зберігати фінансову рівновагу, виконувати зобов'язання, забезпечувати безперервність діяльності та не втрачати керованість під впливом шоків. Відмінності між підходами стосуються передусім того, чи розглядати її як статичний «стан» на певну дату, чи як динамічну властивість адаптації та відновлення. Для завдань цієї статті більш продуктивним є другий підхід, оскільки він краще відповідає умовам воєнної економіки та галузевим особливостям сфери гостинності [8, 13, 15, 16].

Фінансова стійкість підприємств готельно-відпочинкового комплексу має виражену галузеву специфіку. Діяльність підприємств сфери гостинності суттєво залежить від сезонності попиту, туристичної активності, рівня доходів населення та зовнішніх економічних факторів. Крім того, підприємства готельно-відпочинкового комплексу характеризуються високою часткою постійних витрат, що підвищує ризик втрати фінансової стійкості в умовах скорочення доходів.

Важливим фактором є також нерівномірність грошових потоків. Для підприємств сфери гостинності характерними є сезонні коливання завантаження номерного фонду, обсягів надання послуг та рівня доходів. У результаті використання лише статичних показників ліквідності чи платоспроможності не дозволяє повною мірою оцінити реальний рівень фінансової стійкості підприємства.

Суттєвий вплив на фінансову стійкість підприємств готельно-відпочинкового комплексу мають воєнні ризики, валютні коливання, енергетичні перебої та нестабільність внутрішнього туристичного ринку. За таких умов фінансова стійкість підприємства повинна розглядатися не лише як характеристика структури капіталу, а як здатність підтримувати операційну діяльність, забезпечувати покриття постійних витрат та адаптуватися до змін зовнішнього середовища.

Галузева специфіка фінансової стійкості підприємств готельно-відпочинкового комплексу підкреслюється і в офіційних джерелах - статистичне спостереження Державної служби статистики України окремо відстежує характеристики колективних засобів розміщення та кількість осіб, що в них перебували, тобто сама державна статистика визнає специфіку цього сегмента як окремого об'єкта аналізу [18]. Матеріали Держстату щодо форми №1-КЗР прямо фіксують можливість сезонної діяльності колективних засобів розміщення; у роз'ясненнях наведено приклад функціонування лише впродовж червня-серпня, а за місяці без діяльності показники форми не заповнюються [18]. Із цього випливає методологічний висновок: універсальні підходи, розроблені переважно для промислових або середньостатистичних підприємств, не повністю охоплюють коливання завантаження, нерівномірність доходів, високі постійні витрати та чутливість до безпекових і валютних факторів, характерні для сфери гостинності. Класичні коефіцієнти, розраховані на довільну звітну дату, можуть суттєво викривляти реальний рівень стійкості, якщо не враховувати сезонну траєкторію грошових потоків і завантаження.

Галузева література засвідчує, що для сектору гостинності фінансова стійкість особливо чутлива до шоків попиту та умов зовнішнього фінансування. У дослідженні Tascón M., Castro P., Valdunciel L. [13] зазначено, що фінансову стійкість підприємств гостинності під час кризи визначали попередня прибутковість, левередж, ліквідність і процентна ставка як індикатор зовнішніх фінансових обмежень. Тому з прикладного погляду фінансова стійкість тут має оцінюватися не тільки за статичними характеристиками балансу, а й за здатністю пережити міжсезоння, падіння завантаження, подорожчання енергоносіїв та тимчасове звуження платоспроможного попиту [11, 13].

У практичному сенсі це означає, що для готельно-відпочинкового комплексу фінансова стійкість повинна відображати щонайменше чотири блоки: достатність власного капіталу, запас ліквідності, стабільність операційного грошового потоку та чутливість доходів до сезонності й зовнішніх шоків. Саме в такому поєднанні категорія стає корисною не лише для академічного аналізу, а й для управлінських рішень щодо резервування, ціноутворення, політики запозичень і покриття постійних витрат.

У сучасній економічній науці сформувалося кілька основних методичних підходів до оцінки фінансової стійкості підприємства: коефіцієнтний, інтегральний, матричний, ризик-орієнтований, адаптивний та комбінований підходи.

Коефіцієнтний підхід є класичною основою аналізу фінансової стійкості. Його алгоритм передбачає відбір відносних показників із фінансової звітності, їх розрахунок, порівняння з нормативними або цільовими значеннями, оцінку динаміки та формування висновку щодо типу або рівня стійкості. Типовими індикаторами виступають коефіцієнти автономії, фінансової залежності, фінансового ризику, маневреності власного капіталу, забезпеченості оборотних активів власними коштами, покриття запасів та співвідношення власних і залучених коштів [5-6, 19-20]. Перевагою підходу є простота, прозорість, легка автоматизація та придатність для регулярного внутрішнього моніторингу. Недоліком підходу є статичність і залежність від «знімка» на конкретну дату, через що він слабко відображає сезонну нерівномірність доходів, воєнні простої, цінові шоки та розриви операційного cash-flow. Для готельно-відпочинкового комплексу цей підхід є базово придатним, але лише як перший, а не завершальний рівень діагностики.

Інтегральний підхід намагається подолати фрагментарність окремих коефіцієнтів через зведення системи показників в один узагальнюючий індекс. Його алгоритм зазвичай включає вибір набору індикаторів, поділ їх на стимулятори й дестимулятори, нормування, визначення ваг, побудову еталонної точки та агрегування результатів у підсумковий показник; у працях українських авторів для цього використовуються й елементи таксономії та евклідової відстані до «точки-еталону» [5]. Перевагою підходу є комплексність, можливість ранжування підприємств і зручність для міжчасових або міжфірмових порівнянь.

Недоліком підходу є висока чутливість до вибору ваг, способу нормування та складу індикаторів: за невдалого конструювання інтегральний індекс може приховати критичні локальні проблеми - наприклад, просідання ліквідності навіть при відносно прийнятній структурі капіталу. Для підприємств готельно-відпочинкового комплексу підхід є корисним, якщо його попередньо адаптувати до сезонних даних і не спиратися лише на річний баланс [5-6].

Матричний підхід базується на поєднанні активів і джерел їх фінансування в аналітичній матриці. У сучасному описі цей алгоритм передбачає побудову матричного балансу на початок і кінець періоду, матриці різниць і, за можливості, окремого балансу грошових надходжень та витрат. По горизонталі відображаються необоротні й оборотні активи, по вертикалі - власні, довгострокові та короткострокові джерела фінансування; далі оцінюється достатність і якість покриття активів відповідними джерелами [6]. Перевагою підходу є висока аналітична наочність, здатність показати не лише величини, а й структурні дисбаланси, а також зв'язок між балансом і рухом коштів. Недоліком підходу є трудомісткість, більша вимога до якості даних і те, що навіть динамічна матриця все ще слабо вловлює шоки попиту, курсу чи безпеки, якщо вони не відбиті в показниках періоду. Для готельно-відпочинкового комплексу матричний підхід є корисним для стратегічного аналізу структури капіталу, але менш зручним для оперативного антикризового моніторингу.

У сучасних умовах особливого значення набуває ризик-орієнтований підхід, який враховує вплив зовнішніх та внутрішніх ризиків на фінансову стійкість підприємства. Його алгоритм включає ідентифікацію ключових фінансових та операційних ризиків, добір показників експозиції та буферів, побудову карти ризиків, а також сценарний або stress-based аналіз впливу інфляції, валютного курсу, енергетичних перебоїв, падіння попиту чи зростання вартості фінансування. У міжнародних дослідженнях до релевантних індикаторів відносять ліквідність, левередж, прибутковість, доступ до зовнішнього фінансування та зовнішні обмеження, а у вітчизняній практиці цей підхід пов'язують із ризик-орієнтованими системами управління фінансами [1, 9, 11-13 17]. Перевагою підходу є краща відповідність сучасному кризовому середовищу та можливість оцінювати не тільки «стан», а й вразливість. Недоліком підходу є складність формалізації, потреба в нефінансових даних і труднощі встановлення універсальних порогів для підприємств різних галузей. Для готельно-відпочинкового комплексу це один із найперспективніших підходів, оскільки саме він дозволяє врахувати безпекові ризики, завантаження, енерговитрати, валютну чутливість і сезонні провали виручки.

Сучасні міжнародні тенденції свідчать про поширення адаптивного підходу до оцінки фінансової стійкості, у межах якого фінансова стійкість розглядається як динамічна здатність підприємства чинити опір кризовим шокам, адаптуватися до змін та забезпечувати відновлення діяльності після погіршення умов. У практичному сенсі це означає перехід від оцінки «стану на

дату» до аналізу здатності підприємства підтримувати фінансову рівновагу в довгостроковій перспективі. Алгоритм його застосування зазвичай передбачає формування часових рядів індикаторів, групування їх за блоками risk resistance, adaptive adjustment і recovery growth, подальше нормування та агрегування в динамічний індекс. Зарубіжні дослідження прямо показують, що такий підхід дає змогу вимірювати не лише результат, а й траєкторію стійкості підприємства в часі [14]. Перевагою підходу є те, що він краще, ніж класичні моделі, відображає реальний зміст виживання бізнесу в нестабільному середовищі. Недоліком підходу є висока інформаційна й обчислювальна складність, що знижує його придатність для рутинного застосування на рівні окремого малого чи середнього підприємства без суттєвого спрощення. Для підприємств готельно-відпочинкового комплексу підхід є концептуально дуже придатним, але у практиці доцільний лише в спрощеному вигляді - як блок адаптивності в більш компактній системі коефіцієнтів.

Комбінований підхід не завжди оформлений у літературі як окрема школа, але фактично виникає як відповідь на обмеження попередніх методик. Його сутність полягає в поєднанні базового коефіцієнтного блоку з інтегральною або матричною синтезуючою оцінкою та додатковими ризик-орієнтованими й адаптивними індикаторами. Алгоритм застосування зазвичай має дворівневу або трирівневу логіку: спочатку розраховуються традиційні коефіцієнти, далі - спеціальні галузеві індикатори чутливості до зовнішніх шоків, а на завершення формується підсумковий висновок за класами або сценаріями [5-6, 12-14]. Перевагою підходу є найбільша практична гнучкість та можливість галузевої адаптації. Недоліком підходу є ризик надмірної складності й суб'єктивності, якщо не зафіксовано чіткі правила відбору показників, вагування та інтерпретації результатів. Для підприємств готельно-відпочинкового комплексу саме комбінований підхід виглядає найбільш доцільним, оскільки поєднує зрозумілість класичних коефіцієнтів із чутливістю до сезонності, безпекових ризиків і нестабільності попиту.

Наведене порівняння у табл. 2 узагальнює найбільш уживані підходи з огляду на їх практичну корисність для підприємств сфери гостинності.

Проведений аналіз свідчить, що найбільш слабкими в сучасних умовах є суто статичні методики оцінювання фінансової стійкості. Водночас найбільш перспективними є комбіновані підходи, які поєднують класичні фінансові коефіцієнти із ризик-орієнтованими та адаптивними елементами.

Для підприємств готельно-відпочинкового комплексу доцільним є використання багаторівневої системи оцінки фінансової стійкості. Базовий рівень повинен включати традиційні показники ліквідності, платоспроможності та фінансової автономії. Додатково необхідно враховувати стабільність грошових потоків, сезонність доходів, чутливість до зовнішніх ризиків та здатність підприємства підтримувати операційну діяльність в умовах кризових змін.

Особливого значення набуває перехід від оцінки фінансової стійкості «на дату» до динамічного аналізу діяльності підприємства в межах певного періоду. Для підприємств готельно-відпочинкового комплексу це дозволяє враховувати сезонні коливання доходів, зміну туристичної активності та нерівномірність грошових потоків.

В умовах воєнного стану важливим елементом оцінювання фінансової стійкості є також сценарний аналіз, який дозволяє оцінювати здатність підприємства підтримувати діяльність у разі погіршення економічної ситуації, скорочення попиту або зростання вартості енергоресурсів.

Таблиця 2

Порівняльна характеристика методичних підходів до оцінки фінансової стійкості підприємства

Методика	**Короткий опис і алгоритм**	**Типові показники**	**Основні переваги**	**Основні недоліки**	**Придатність для HoReCa**
Коефіцієнтна	Розрахунок відносних показників за звітністю, порівняння з нормами, оцінка динаміки	Автономія, фінансова залежність, фінансовий ризик, маневреність, забезпеченість власними коштами	Проста, прозора, придатна для регулярного моніторингу	Статична, слабко враховує сезонність і шоки	Середня
Інтегральна	Відбір індикаторів, нормування, вагування, агрегування в індекс	Набір коефіцієнтів ліквідності, структури капіталу, ділової активності, рентабельності	Дає комплексну оцінку та можливість ранжування	Залежить від ваг і методу нормування	Середня, за умови галузевої адаптації
Матрична	Побудова матриці активів і джерел фінансування, оцінка структурного покриття	Необоротні/оборотні активи, власний капітал, довгострокові й короткострокові зобов'язання, cash-flow matrix	Наочно показує структурні дисбаланси	Трудомістка, менш оперативна	Середня
Ризик-орієнтована	Карта ризиків, indicators of exposure and buffers, сценарії та stress-тести	Ліквідність, левередж, прибутковість, валютна експозиція, чутливість до енерговитрат, вартість фінансування	Найкраще враховує кризове середовище	Потребує більше даних і калібрування	Висока
Адаптивна	Динамічна оцінка опору шоку, коригування та відновлення	Risk resistance, adaptive adjustment, recovery growth, динаміка cash-flow і маржі	Відображає не лише стан, а й здатність відновлюватися	Складна в розрахунку й інтерпретації	Висока, але після спрощення

Методика	Короткий опис і алгоритм	Типові показники	Основні переваги	Основні недоліки	Придатність для HoReCa
Комбінована	Поєднання базових коефіцієнтів із ризиковими, сезонними та адаптивними блоками	Класичні коефіцієнти + стабільність грошового потоку + сезонна амплітуда виручки + валютна/енергетична чутливість	Найбільша практична гнучкість	Ризик суб'єктивності без чіткого регламенту	Найвища

Систематизовано авторами за джерелами [3-16, 19-20]

Отже, для підприємств сфери гостинності найбільш доцільним є не відмова від класичного фінансового аналізу, а його адаптація шляхом доповнення галузевими показниками та ризик-орієнтованими індикаторами. Це дає змогу зберегти аналітичну простоту й водночас наблизити оцінку до реальних управлінських потреб.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що фінансова стійкість підприємства в сучасних умовах економічної нестабільності повинна розглядатися як комплексна категорія, що поєднує ліквідність, платоспроможність, адаптивність та здатність підприємства протидіяти кризовим ризикам.

Доведено, що традиційні методичні підходи до оцінки фінансової стійкості, зокрема коефіцієнтний та інтегральний, залишаються важливими інструментами фінансового аналізу, проте не забезпечують повного врахування сучасних викликів воєнної економіки, інфляційних процесів, валютної нестабільності та зовнішніх ризиків.

Встановлено, що підприємства готельно-відпочинкового комплексу характеризуються підвищеним рівнем залежності від сезонності попиту, туристичних потоків та зовнішніх економічних факторів, що потребує використання адаптивних та ризик-орієнтованих підходів до оцінки фінансової стійкості.

Обґрунтовано, що найбільш перспективним напрямом розвитку сучасних методик оцінки фінансової стійкості є комбінований підхід, який поєднує класичні фінансові коефіцієнти з показниками adaptive resilience, стабільності грошових потоків та чутливості підприємства до зовнішніх шоків.

Перспективами подальших досліджень є розвиток адаптивних моделей оцінки financial resilience підприємств, удосконалення систем антикризового фінансового управління та інтеграція сучасних цифрових інструментів у систему фінансового аналізу підприємств сфери гостинності.

Література:

1. Національний банк України. Звіт про фінансову стабільність. Київ, 2025. https://bank.gov.ua/ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-gruden-2025-roku

2. UNWTO World Tourism Barometer. Madrid: United Nations World Tourism Organization, 2024. https://www.untourism.int/un-tourism-world-tourism-barometer-data

3. Сак Т. В., Шепелюк Н. П. Діагностика фінансової стійкості підприємства: методологія та практика застосування. Економічний журнал Одеського політехнічного університету. 2023. № 4 (26). С. 37-44. https://doi.org/10.15276/ej.04.2023.5

4. Найдовська А.О., Дубіков Р.Є. Оцінювання фінансової стійкості підприємства. Економічний простір. 2026. № 211. DOI: https://doi.org/10.30838/EP.211.290-296

5. Татар М., Гребенікова О. Система оцінювання фінансової стійкості суб'єктів господарювання в умовах глобальних викликів. Галицький економічний вісник. 2021. Т. 71. № 4. С. 20-32. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2021.04.020

6. Ткаченко Є. Ю., Зінченко В. В. Сучасні підходи до оцінки фінансової стійкості підприємства. Причорноморські економічні студії. 2024. Вип. 86. С. 153-159. DOI: https://doi.org/10.32782/bses.86-24

7. Лобода О. М., Кириченко Н. В. Методика оцінки фінансової стійкості підприємства за допомогою економіко-статистичного аналізу. Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка. 2023. № 18. С. 114-121. DOI: https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.18.12

8. Костенко Ю., Короленко О., Гузь М. Аналіз фінансової стійкості підприємства в умовах воєнного стану. Економіка та суспільство. 2022. № 43. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-77

9. International Monetary Fund. Ukraine: Eighth Review Under the Extended Arrangement Under the Extended Fund Facility, Requests for Modification of Performance Criteria, Rephasing of Access, and Financing Assurances Review. IMF Staff Country Reports. 2025. No. 156. DOI: 10.5089/9798229014861.002. URL: https://www.imf.org/en/publications/cr/issues/2025/06/30/ukraine-eighth-review-under-the-extended-arrangement-under-the-extended-fund-facility-568152

10. World Bank. Ukraine Fifth Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA5), February 2022 – December 2025. Washington, DC: World Bank, 2026. URL: https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/c52d910e-e4f9-4bcd-9257-6867bdd89dd4

11. OECD. OECD Economic Surveys: Ukraine 2025. Paris: OECD Publishing, 2025. URL: https://www.oecd.org/en/publications/oecd-economic-surveys-ukraine-2025_940cee85-en.html

12. Zahedi J., Salehi M., Moradi M. Identifying and classifying the financial resilience measurement indices using intuitive fuzzy DEMATEL. Benchmarking: An International Journal. 2023. Vol. 30. No. 4. P. 1300-1321. DOI: https://doi.org/10.1108/BIJ-07-2021-0395

13. Tascón M. T., Castro P., Valdunciel L. Effects of financial restrictions on firms' financial resilience against the COVID-19 pandemic: evidence from the European hospitality industry. Applied Economics. 2024. Vol. 56. No. 58. P. 8226-8241. https://doi.org/10.1080/00036846.2023.2289951

14. Sheng C., Li J. Measuring Corporate Resilience Using Dynamic Factor Analysis: Evidence from Listed Companies in China. Systems. 2025. Vol. 13. No. 7. Art. 575. DOI: https://doi.org/10.3390/systems13070575

15. Танклевська Н. С., Калініченко А. В. Етимологія поняття «фінансова стійкість підприємства». Бізнес Інформ. 2025. № 3. С. 283-289. https://doi.org/10.32983/2222-4459-2025-3-283-289

16. Ситник Н., Половко Д. Фінансова безпека підприємства в умовах війни: цілі, пріоритети й шляхи забезпечення. Галицький економічний вісник. 2024. Т.91. № 6. С. 111-122. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.06.111

17. Національний банк України. Інфляційний звіт. Січень 2026 року. Київ: НБУ, 2026. URL: https://bank.gov.ua/en/news/all/inflyatsiyniy-zvit-sichen-2026-roku

18. Державна служба статистики України; Головне управління статистики у Львівській області. Форма №1-КЗР (місячна): Звіт про діяльність колективного засобу розміщення. Роз'яснення щодо складання. 2025. URL: https://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/sr/presentation/1-KZR_y_m.pdf

19. Калініченко А. Оцінка фінансової стійкості підприємства в умовах сучасних викликів. Економічна парадигма. 2025. № 1(10 (102)). С. 42-49. https://doi.org/10.25313/2520-2294-2025-10-11463

20. Вівчар О., Кос Т. Сучасні методи оцінювання фінансової стійкості підприємства. Молодий вчений, 2023. № (4 (116)), С. 115-119. https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-4-116-23

References:

1. Natsionalnyi bank Ukrainy. Zvit pro finansovu stabilnist [National Bank of Ukraine. Financial Stability Report]. *bank.gov.ua*. Retrieved from https://bank.gov.ua/ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-gruden-2025-roku [in Ukrainian]

2. UNWTO World Tourism Barometer. (2024). Madrid: United Nations World Tourism Organization. Retrieved from https://www.untourism.int/un-tourism-world-tourism-barometer-data [in English]

3. Sak, T.V., & Shepeliuk, N.P. (2023). Diahnostyka finansovoi stiikosti pidpryiemstva: metodolohiia ta praktyka zastosuvannia [Diagnostics of enterprise financial stability: methodology and practice of application]. *Ekonomichnyi zhurnal Odeskoho politekhnichnoho universytetu - Economic Journal of Odessa Polytechnic University*, 4(26), 37-44. https://doi.org/10.15276/ej.04.2023.5 [in Ukrainian].

4. Naidovska, A.O., & Dubikov, R.Ye. (2026). Otsiniuvannia finansovoi stiikosti pidpryiemstva [Assessment of enterprise financial stability]. *Ekonomichnyi prostir – Economic Space*, 211. https://doi.org/10.30838/EP.211.290-296 [in Ukrainian].

5. Tatar, M., & Hrebenikova, O. (2021). Systema otsiniuvannia finansovoi stiikosti subiektiv hospodariuvannia v umovakh hlobalnykh vyklykiv [System for assessing the financial stability of business entities under global challenges]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk - Galician Economic Bulletin*, 71(4), 20-32. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2021.04.020 [in Ukrainian].

6. Tkachenko, Ye.Yu., & Zinchenko, V.V. (2024). Suchasni pidkhody do otsinky finansovoi stiikosti pidpryiemstva [Modern approaches to assessing enterprise financial stability]. *Prychornomorski ekonomichni studii - Black Sea Economic Studies*, issue 86, 153-159. https://doi.org/10.32782/bses.86-24 [in Ukrainian].

7. Loboda, O.M., & Kyrychenko, N.V. (2023). Metodyka otsinky finansovoi stiikosti pidpryiemstva za dopomohoiu ekonomiko-statystychnoho analizu [Methodology for assessing enterprise financial stability using economic and statistical analysis]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk. Seriia: Ekonomika - Taurian Scientific Bulletin. Series: Economics*, 18, 114-121. https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.18.12 [in Ukrainian].

8. Kostenko, Yu., Korolenko, O., & Huz, M. (2022). Analiz finansovoi stiikosti pidpryiemstva v umovakh voiennoho stanu [Analysis of enterprise financial stability under martial law conditions]. *Ekonomika ta suspilstvo - Economy and Society*, 43. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-77 [in Ukrainian]

9. International Monetary Fund. (2025). Ukraine: Eighth Review Under the Extended Arrangement Under the Extended Fund Facility, Requests for Modification of Performance Criteria, Rephasing of Access, and Financing Assurances Review. IMF Staff Country Reports, 156. https://doi.org/10.5089/9798229014861.002 Retrieved from https://www.imf.org/en/publications/cr/issues/2025/06/30/ukraine-eighth-review-under-the-extended-arrangement-under-the-extended-fund-facility-568152 [in English]

10. World Bank. (2026). Ukraine Fifth Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA5), February 2022 – December 2025. Washington, DC: World Bank. Retrieved from https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/c52d910e-e4f9-4bcd-9257-6867bdd89dd4 [in English]

11. OECD. (2025). OECD Economic Surveys: Ukraine 2025. Paris: OECD Publishing. Retrieved from https://www.oecd.org/en/publications/oecd-economic-surveys-ukraine-2025_940cee85-en.html [in English]

12. Zahedi, J., Salehi, M., & Moradi, M. (2023). Identifying and classifying the financial resilience measurement indices using intuitive fuzzy DEMATEL. Benchmarking: An International Journal, 30(4), 1300-1321. https://doi.org/10.1108/BIJ-07-2021-0395 [in English]

13. Tascón, M.T., Castro, P., & Valdunciel, L. (2024). Effects of financial restrictions on firms' financial resilience against the COVID-19 pandemic: evidence from the European hospitality industry. Applied Economics, 56(58), 8226-8241. https://doi.org/10.1080/00036846.2023.2289951 [in English]

14. Sheng, C., & Li, J. (2025). Measuring Corporate Resilience Using Dynamic Factor Analysis: Evidence from Listed Companies in China. Systems, 13(7), article 575. https://doi.org/10.3390/systems13070575 [in English]

15. Tanklevska, N.S., & Kalinichenko, A.V. (2025). Etymolohiia poniattia «finansova stiikist pidpryiemstva» [Etymology of the concept "enterprise financial stability"]. *Biznes Inform – Business Inform*, 3, 283-289. https://doi.org/10.32983/2222-4459-2025-3-283-289 [in Ukrainian].

16. Sytnyk, N., & Polovko, D. (2024). Finansova bezpeka pidpryiemstva v umovakh viiny: tsili, priorytety, shliakhy zabezpechennia [Enterprise financial security under war conditions: goals, priorities and ways of ensuring]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk - Galician Economic Bulletin*, 91(6), 111-122. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.06.111 [in Ukrainian].

17. Natsionalnyi bank Ukrainy. Infliatsiinyi zvit. Sichen 2026 roku [National Bank of Ukraine. Inflation Report. January 2026]. *bank.gov.ua*. Retrieved from https://bank.gov.ua/en/news/all/inflyatsiyniy-zvit-sichen-2026-roku [in Ukrainian]

18. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy; Holovne upravlinnia statystyky u Lvivskii oblasti. (2025). Forma №1-KZR (misiachna): Zvit pro diialnist kolektyvnoho zasobu rozmishchennia. Roziasnennia shchodo skladannia [State Statistics Service of Ukraine. Form No. 1-KZR (monthly): Report on the activity of collective accommodation facilities. Guidelines for completion]. Retrieved from https://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/sr/presentation/1-KZR_y_m.pdf [in Ukrainian].

19. Kalinichenko, A. (2025). Otsinka finansovoi stiikosti pidpryiemstva v umovakh suchasnykh vyklykiv [Assessment of enterprise financial stability under modern challenges]. *Ekonomichna paradyhma - Economic Paradigm*, 1(10(102)), 42-49. https://doi.org/10.25313/2520-2294-2025-10-11463 [in Ukrainian].

20. Vivchar, O., & Kos, T. (2023). Suchasni metody otsiniuvannia finansovoi stiikosti pidpryiemstva [Modern methods of assessing enterprise financial stability]. *Molodyi vchenyi - Young Scientist*, 4(116), 115-119. https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-4-116-23 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 11.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

УДК: 658.114:005.21:330.341.1

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-3172-3184

Станіславик Олена В'ячеславівна доктор економічних наук, професор, в.о. завідувача кафедри менеджменту та маркетингу, Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0003-2481-9961.

Коваленко Олександр Михайлович доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародного менеджменту та інновацій, Національний університет «Одеська політехніка», м. Одеса, https://orcid.org/0000-0001-9702-2772.

СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ДИВЕРСИФІКОВАНИХ БІЗНЕС-СТРУКТУР В УМОВАХ ІННОВАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ

Анотація. У статті досліджено особливості стратегічного управління розвитком диверсифікованих бізнес-структур в умовах інноваційної економіки.

Визначено роль стратегічного менеджменту у забезпеченні адаптації підприємств до динамічних змін зовнішнього середовища, посилення конкуренції, цифровізації економічних процесів та зростання впливу інноваційних технологій на діяльність сучасних компаній. Розглянуто основні напрями розвитку диверсифікованих бізнес-структур у контексті трансформації системи управління та необхідності забезпечення довгострокової конкурентоспроможності.

Охарактеризовано особливості функціонування диверсифікованих бізнес-структур в умовах інноваційної економіки. Значну увагу приділено питанням стратегічного планування, інтеграції інноваційних технологій, цифровізації управлінських процесів, координації діяльності структурних підрозділів та формування єдиного інформаційного середовища підприємства. Досліджено вплив цифрових платформ, аналітичних систем, ERP- та CRM-технологій на ефективність стратегічного управління.

У статті також висвітлено практичні аспекти розвитку диверсифікованих бізнес-структур, пов'язані з управлінням ризиками, адаптацією до змін ринкового середовища, забезпеченням гнучкості управлінських рішень та координацією діяльності окремих напрямів бізнесу. Окрему увагу приділено проблемам інформаційного перевантаження, складності інтеграції управлінських систем та необхідності підвищення рівня цифрової компетентності персоналу.

Встановлено, що результативність стратегічного управління розвитком диверсифікованих бізнес-структур значною мірою залежить від здатності

підприємства впроваджувати інновації, забезпечувати ефективну взаємодію між структурними елементами та швидко адаптуватися до технологічних і економічних змін. Визначено, що використання сучасних інструментів стратегічного управління сприяє підвищенню конкурентоспроможності, покращенню координації діяльності та забезпеченню стабільності функціонування бізнес-структур.

Водночас у статті підкреслено, що розвиток диверсифікованих бізнес-структур не повинен обмежуватися лише технологічним оновленням або розширенням сфер діяльності, оскільки ефективність стратегічного управління безпосередньо залежить від якості організації управлінських процесів, професійної підготовки персоналу та здатності підприємства забезпечувати узгодженість стратегічних рішень у різних напрямах діяльності.

Ключові слова: стратегічне управління, диверсифіковані бізнес-структури, інноваційна економіка, цифровізація, інноваційний розвиток, ERP-системи, CRM-системи, конкурентоспроможність, управління ризиками, цифрові технології.

Stanislavyk Olena Viacheslavivna Doctor of Economics, Professor, Acting Head of the Department of Management and Marketing, State University of Intellectual Technologies and Communications, Odessa, https://orcid.org/0000-0003-2481-9961.

Kovalenko Oleksandr Mykhailovych Doctor of Economics, Professor, Professor of Department of International Management and Innovation, Odessa Polytechnic National University, Odessa, https://orcid.org/0000-0001-9702-2772.

STRATEGIC MANAGEMENT OF THE DEVELOPMENT OF DIVERSIFIED BUSINESS STRUCTURES IN THE CONDITIONS OF AN INNOVATIVE ECONOMY

Abstract. The article examines the peculiarities of strategic management of the development of diversified business structures in the conditions of an innovative economy. The role of strategic management in ensuring enterprise adaptation to dynamic environmental changes, increasing competition, digitalization of economic processes and the growing influence of innovative technologies on the activities of modern companies is determined. The main directions of development of diversified business structures in the context of transformation of the management system and the need to ensure long-term competitiveness are considered.

The peculiarities of the functioning of diversified business structures in the conditions of an innovative economy are characterized. Considerable attention is paid to strategic planning, integration of innovative technologies, digitalization of management processes, coordination of structural units and formation of a unified information environment of the enterprise. The impact of digital platforms, analytical

systems, ERP and CRM technologies on the effectiveness of strategic management is studied.

The article also highlights practical aspects of the development of diversified business structures related to risk management, adaptation to changes in the market environment, ensuring flexibility of management decisions and coordination of separate business areas. Particular attention is paid to the problems of information overload, complexity of management system integration and the need to improve the digital competence of personnel.

It is established that the effectiveness of strategic management of diversified business structures largely depends on the enterprise's ability to implement innovations, ensure effective interaction between structural elements and quickly adapt to technological and economic changes. It is determined that the use of modern strategic management tools contributes to increasing competitiveness, improving activity coordination and ensuring stability of business structures.

At the same time, the article emphasizes that the development of diversified business structures should not be limited only to technological modernization or expansion of business activities, since the effectiveness of strategic management directly depends on the quality of management organization, professional training of personnel and the ability of the enterprise to ensure consistency of strategic decisions in different areas of activity.

Keywords: strategic management, diversified business structures, innovative economy, digitalization, innovative development, ERP systems, CRM systems, competitiveness, risk management, digital technologies.

Постановка проблеми. У сучасних умовах інноваційна економіка дедалі активніше впливає на функціонування підприємств різних сфер діяльності. Посилення глобальної конкуренції, розвиток цифрових технологій, швидкі зміни ринкового середовища та трансформація бізнес-моделей змушують підприємства переглядати підходи до організації системи управління. Особливо це стосується диверсифікованих бізнес-структур, які одночасно функціонують у кількох напрямах діяльності та змушені координувати значну кількість управлінських процесів.

У сучасних умовах диверсифікація вже не розглядається виключно як спосіб розширення діяльності підприємства. Для багатьох компаній вона поступово перетворюється на механізм зниження ризиків, забезпечення стійкості функціонування та підвищення конкурентоспроможності. Якщо раніше підприємства переважно концентрувалися на розвитку одного напряму діяльності, то зараз дедалі більше бізнес-структур намагаються поєднувати виробництво, логістику, цифрові сервіси, фінансові послуги або інші напрями в межах єдиної системи управління.

Разом із цим значно ускладнюється і сама система стратегічного управління. Координація діяльності різних структурних елементів, розподіл

ресурсів, формування єдиної стратегії розвитку та забезпечення інформаційної взаємодії між підрозділами потребують використання сучасних управлінських інструментів. У багатьох випадках традиційні підходи вже не дозволяють забезпечити достатню гнучкість управління, особливо в умовах швидких технологічних змін.

Помітно і те, що останніми роками диверсифіковані бізнес-структури дедалі активніше впроваджують цифрові технології, аналітичні системи, ERP-платформи та інструменти цифрового менеджменту.

Частина управлінських рішень зараз приймається на основі автоматизованої обробки інформації, а цифровізація поступово охоплює майже всі напрями діяльності підприємства. Хоча іноді надмірна кількість цифрових сервісів створює додаткові труднощі, пов'язані з інтеграцією систем та інформаційним перевантаженням персоналу.

Водночас розвиток диверсифікованих бізнес-структур супроводжується і появою нових ризиків.

Серед них варто виділити складність координації діяльності окремих напрямів бізнесу, проблеми адаптації персоналу до технологічних змін, нестабільність зовнішнього середовища, посилення конкуренції та зростання залежності від цифрової інфраструктури.

У деяких випадках навіть незначні помилки у стратегічному плануванні можуть негативно впливати на ефективність функціонування всієї бізнес-структури.

Окремої уваги потребує і питання інноваційного розвитку. У сучасній економіці підприємства вже не можуть забезпечувати довгострокову конкурентоспроможність без постійного оновлення технологій, удосконалення системи управління та розвитку цифрових компетентностей персоналу. Саме тому стратегічне управління розвитком диверсифікованих бізнес-структур набуває особливого значення в умовах інноваційної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика стратегічного управління розвитком диверсифікованих бізнес-структур в умовах інноваційної економіки останнім часом активно досліджується у вітчизняних і зарубіжних публікаціях [1-17].

У сучасних наукових дослідженнях значна увага приділяється питанням стратегічного менеджменту, цифровізації систем управління, впровадження інноваційних технологій та адаптації підприємств до змін конкурентного середовища.

Активно розглядаються особливості диверсифікації бізнесу, інтеграції цифрових платформ, використання ERP- та CRM-систем, а також формування гнучких моделей управління підприємством.

У наукових працях також висвітлюються питання управління ризиками, розвитку інноваційного потенціалу підприємств, цифрової трансформації бізнес-процесів та координації діяльності структурних підрозділів. Значна увага

приділяється впливу цифрових технологій на швидкість прийняття управлінських рішень та забезпечення стабільності функціонування підприємств в умовах нестабільного зовнішнього середовища.

Разом із тим недостатньо дослідженими залишаються практичні аспекти стратегічного управління саме диверсифікованими бізнес-структурами в умовах інноваційної економіки. Потребують додаткового вивчення питання інтеграції різних напрямів діяльності в межах єдиної системи управління, забезпечення ефективної взаємодії структурних елементів, адаптації персоналу до цифровізації управлінських процесів та мінімізації ризиків інформаційного перевантаження.

Метою статті є дослідження особливостей стратегічного управління розвитком диверсифікованих бізнес-структур в умовах інноваційної економіки, визначення ролі цифрових технологій та інноваційних інструментів у системі стратегічного менеджменту, а також узагальнення переваг і проблем розвитку сучасних бізнес-структур.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах інноваційна економіка суттєво змінює підходи до стратегічного управління розвитком диверсифікованих бізнес-структур.

Підприємства дедалі частіше функціонують одночасно у кількох напрямах діяльності, що потребує координації значної кількості бізнес-процесів та формування єдиної системи управління.

У багатьох випадках саме здатність забезпечити ефективну взаємодію між окремими структурними елементами визначає рівень конкурентоспроможності підприємства.

Диверсифіковані бізнес-структури зараз уже не обмежуються лише розширенням сфер діяльності. У сучасних умовах вони фактично формують складні інтегровані системи, де поєднуються виробничі, логістичні, фінансові, маркетингові та цифрові процеси.

Через це стратегічне управління поступово набуває більш комплексного характеру, оскільки керівництво повинно одночасно враховувати інтереси різних напрямів бізнесу та забезпечувати узгодженість управлінських рішень.

Помітно змінився і сам підхід до стратегічного планування. Якщо раніше підприємства часто орієнтувалися на довгострокові стабільні стратегії, то зараз система управління повинна залишатися достатньо гнучкою для швидкого реагування на зміни зовнішнього середовища.

У сучасних умовах навіть незначні технологічні зміни або коливання ринку можуть суттєво впливати на результати діяльності окремих структурних елементів бізнесу.

Перед характеристикою особливостей стратегічного управління доцільно звернути увагу на ключові напрями розвитку диверсифікованих бізнес-структур в умовах інноваційної економіки (табл. 1).

Таблиця 1

Основні напрями стратегічного управління розвитком диверсифікованих бізнес-структур в умовах інноваційної економіки

Напрям управління	**Характеристика**	**Результат впровадження**
Цифровізація управління	Використання ERP-, CRM- та аналітичних систем	Підвищення швидкості управлінських рішень
Інноваційний розвиток	Впровадження нових технологій та цифрових сервісів	Зростання конкурентоспроможності
Управління ризиками	Мінімізація економічних та технологічних ризиків	Підвищення стабільності діяльності
Координація бізнес-напрямів	Інтеграція структурних елементів підприємства	Покращення взаємодії підрозділів
Розвиток персоналу	Формування цифрових компетентностей працівників	Підвищення ефективності управління
Аналітичне забезпечення	Використання цифрової аналітики та Big Data	Покращення стратегічного планування

У сучасних умовах одним із найбільш важливих напрямів розвитку диверсифікованих бізнес-структур стало впровадження цифрових технологій у систему стратегічного управління. Багато підприємств активно використовують ERP- та CRM-системи, цифрові аналітичні платформи, хмарні сервіси та інструменти автоматизації бізнес-процесів. Це дозволяє прискорити обробку інформації, покращити координацію діяльності структурних підрозділів та підвищити ефективність прийняття управлінських рішень.

ERP-системи зараз уже сприймаються не лише як інструмент автоматизації обліку або планування ресурсів.

Система планування ресурсів підприємства (Enterprise Resource Planning, ERP) – це програмне забезпечення, яке покликане спростити керування бізнес-процесами в організації. Завдяки впровадженню якісної ERP-системи ви зможете оптимізувати роботу бізнесу, зменшити витрати, підвищити продуктивність і покращити загальний досвід роботи з клієнтами. Вона дозволяє автоматизувати планування, облік і витрати ресурсів різних підрозділів підприємства [18].

У багатьох випадках ERP-системи фактично формують основу єдиного цифрового середовища підприємства. Завдяки цьому керівництво може отримувати інформацію про діяльність окремих структурних елементів

практично в режимі реального часу. Хоча іноді надмірна залежність від цифрових платформ створює додаткові ризики, пов'язані зі стабільністю функціонування інформаційної інфраструктури.

Помітно змінилася й сама роль CRM-систем у процесі стратегічного управління розвитком диверсифікованих бізнес-структур.

CRM (Customer Relationship Management) – це програмне забезпечення, що дозволяє автоматизувати управління взаємодіями та даними клієнтів протягом усього життєвого циклу. Основна мета CRM-системи – оптимізувати процеси та покращити відносини між компанією та її замовниками, що в результаті сприяє зростанню доходів та розвитку бізнесу [19].

Зараз підприємства працюють із дуже великими потоками інформації про клієнтів, продажі, поведінку споживачів та різні результати взаємодії з ринком. Через це CRM-платформи поступово стали не просто інструментом для ведення бази клієнтів, а чимось значно ширшим. Вони дозволяють накопичувати різні аналітичні дані, хоча інколи працівники й самі вже губляться у великій кількості цих показників. До речі, у багатьох компаніях частина інформації так і залишається невикористаною, бо часу на її детальний аналіз постійно не вистачає.

У багатьох випадках цифрові системи зараз фактично поєднують між собою різні напрями діяльності підприємства. Маркетингові служби бачать результати продажів, логістичні підрозділи можуть швидше реагувати на зміну замовлень, а керівництво отримує фінансові показники окремих бізнес-напрямів майже в режимі реального часу. Хоча іноді така надмірна швидкість інформаційного обміну теж створює певну плутанину, особливо коли різні підрозділи одночасно працюють із великою кількістю цифрових звітів. У деяких компаніях працівники вже жартують, що значна частина робочого дня проходить не в реальному управлінні, а у постійному перегляді таблиць, повідомлень і внутрішніх платформ.

Останнім часом дуже активно використовуються технології цифрової аналітики, Big Data, автоматизовані системи обробки інформації та різні інструменти прогнозування. Підприємства намагаються швидше реагувати на зміни ринкового середовища, оцінювати ризики та коригувати стратегічні рішення. Але тут теж не все настільки однозначно. Інколи накопичення величезних масивів інформації створює додаткові проблеми, тому що частина даних дублюється або втрачає актуальність ще до моменту її використання. Особливо це помітно у великих диверсифікованих структурах, де різні напрями бізнесу працюють фактично у власному темпі.

Паралельно посилилася і проблема координації діяльності окремих підрозділів. Навіть не дуже значні управлінські помилки можуть впливати на результати всієї системи, особливо коли підприємство одночасно працює на кількох ринках. Через це керівництво змушене постійно змінювати або коригувати механізми стратегічного управління. Іноді такі зміни відбуваються

занадто часто, через що персонал не встигає адаптуватися до нових правил роботи. Це добре помітно у великих компаніях із складною структурою управління, де рішення можуть проходити через кілька рівнів погодження.

Проблема управління ризиками також поступово стала однією з найбільш складних. Інноваційна економіка змінюється дуже швидко, технології оновлюються постійно, конкуренція посилюється практично в усіх сферах діяльності. Через це підприємствам доводиться регулярно переглядати свої стратегії розвитку та адаптуватися до нових умов. У багатьох випадках саме швидкість реагування на зовнішні зміни вже визначає загальну ефективність роботи бізнес-структури. Хоча іноді надмірне прагнення до постійної адаптації теж створює нестабільність всередині самого підприємства.

Окремо варто згадати й питання цифрових компетентностей персоналу. Навіть сучасні цифрові системи не дають очікуваного результату, якщо працівники недостатньо добре розуміють їх функціональні можливості або використовують лише невелику частину доступних інструментів. Через це компанії дедалі частіше вкладають кошти у навчання персоналу, розвиток цифрових навичок та різні програми адаптації. Хоча після таких навчань частина працівників усе одно продовжує працювати за старими звичками, особливо якщо йдеться про великі підприємства із тривалими управлінськими традиціями.

Помітно збільшилося й загальне інформаційне навантаження на персонал. Працівники постійно взаємодіють із цифровими платформами, електронними повідомленнями, аналітичними системами та автоматизованими сервісами управління. У деяких випадках це навіть впливає на загальну продуктивність роботи, бо люди змушені майже безперервно переключатися між різними потоками інформації. Цифровізація дійсно спростила багато процесів, але водночас створила й нові труднощі організаційного характеру, про які ще кілька років тому майже ніхто особливо не говорив.

Схематично стратегічне управління розвитком диверсифікованих бізнес-структур в умовах інноваційної економіки можна представити на рис. 1.

У центрі схеми знаходиться диверсифікована бізнес-структура як єдине цифрове середовище для прийняття стратегічних рішень. Такий підхід демонструє, що сучасне управління вже не може базуватися лише на окремих функціональних підрозділах або традиційних методах координації діяльності.

У сучасних умовах підприємства дедалі більше орієнтуються на інтеграцію інформаційних потоків, цифровізацію управлінських процесів та постійне оновлення механізмів взаємодії між структурними елементами бізнесу. Особлива увага приділяється здатності підприємства швидко адаптуватися до змін ринку, оскільки саме гнучкість управління та оперативність прийняття рішень значною мірою визначають конкурентоспроможність бізнес-структури. На рисунку також акцентовано увагу на тому, що ефективність стратегічного управління залежить не тільки від використання сучасних технологій, але й від рівня організації внутрішніх процесів та професійної підготовки персоналу.

Рис. 1. Узагальнена схема стратегічного управління розвитком диверсифікованих бізнес-структур в умовах інноваційної економіки
(Джерело: розроблено авторами)

Окремий блок рисунка присвячений цифровим технологіям та інструментам, які формують основу сучасної системи управління. Серед них особливе місце займають ERP-системи, CRM-системи, цифрова аналітика, хмарні сервіси та інструменти автоматизації бізнес-процесів. ERP-системи забезпечують формування єдиного інформаційного простору, у межах якого різні підрозділи підприємства можуть працювати з актуальними даними у режимі реального часу. CRM-системи дозволяють підприємствам більш ефективно взаємодіяти з клієнтами, аналізувати поведінку споживачів та прогнозувати зміни попиту. Водночас цифрова аналітика та використання Big Data сприяють глибшому аналізу ринку, оцінці ризиків і формуванню більш обґрунтованих стратегічних рішень. Хмарні сервіси та автоматизація процесів, у свою чергу, дозволяють скоротити витрати часу на обробку інформації, підвищити продуктивність праці та забезпечити швидший обмін даними між структурними елементами підприємства. У сукупності ці інструменти створюють основу для формування сучасної цифрової моделі управління диверсифікованою бізнес-структурою.

Важливе значення на рисунку приділено координації діяльності між різними напрямами функціонування підприємства. Показано, що маркетинг, логістика, фінанси, продажі та керівництво повинні функціонувати не ізольовано, а як взаємопов’язані елементи єдиного інформаційного середовища.

Наприклад, дані про продажі безпосередньо впливають на планування логістичних процесів, закупівель та управління запасами. Маркетингова інформація щодо поведінки споживачів може використовуватися для коригування фінансових планів або змін у виробничій діяльності підприємства. Керівництво при цьому отримує можливість оперативно аналізувати консолідовану інформацію та здійснювати стратегічний контроль діяльності всієї бізнес-структури. Саме така інтеграція інформаційних потоків забезпечує більш узгоджене прийняття управлінських рішень та знижує ризик виникнення помилок через недостатню координацію між підрозділами. У сучасних умовах це має особливе значення, оскільки швидкість обробки інформації та узгодженість дій дедалі частіше стають факторами конкурентної переваги.

Разом із перевагами цифровізації рисунок демонструє і ключові виклики, які виникають у процесі стратегічного управління диверсифікованими бізнес-структурами. Серед них виділяються проблеми координації різних напрямів бізнесу, технологічні ризики, нестабільність ринку, кіберзагрози, складність інтеграції інформаційних систем та недостатній рівень цифрових компетентностей персоналу. Крім того, надмірні обсяги інформації можуть створювати додаткове навантаження на працівників та ускладнювати процес прийняття рішень. У зв'язку з цим важливим елементом ефективного функціонування підприємства стає розвиток цифрових навичок персоналу, удосконалення механізмів інформаційного обміну та формування системи постійного контролю ризиків. Завершальна частина рисунка демонструє результати успішного стратегічного управління, серед яких підвищення конкурентоспроможності, прискорення прийняття рішень, покращення координації діяльності, забезпечення стабільності бізнес-структури та створення умов для довгострокового інноваційного розвитку.

У сучасних умовах стратегічне управління розвитком диверсифікованих бізнес-структур уже неможливо розглядати окремо від процесів цифрової трансформації та інноваційного розвитку. Компанії, які активно впроваджують сучасні управлінські технології та здатні швидко адаптуватися до змін ринку, зазвичай мають вищий рівень конкурентоспроможності та стабільності функціонування. Водночас сама наявність інноваційних технологій ще не гарантує ефективності управління, оскільки дуже багато залежить від якості організації бізнес-процесів та здатності підприємства забезпечувати узгодженість стратегічних рішень.

Висновки. Отже, стратегічне управління розвитком диверсифікованих бізнес-структур в умовах інноваційної економіки є важливою складовою забезпечення конкурентоспроможності та стабільності функціонування сучасних підприємств. Використання цифрових технологій, ERP- та CRM-систем, аналітичних платформ і сучасних інструментів стратегічного менеджменту сприяє покращенню координації діяльності структурних підрозділів та підвищенню ефективності управлінських рішень.

Встановлено, що розвиток диверсифікованих бізнес-структур значною мірою залежить від здатності підприємства адаптуватися до змін зовнішнього середовища, впроваджувати інноваційні технології та забезпечувати ефективну взаємодію між окремими напрямами діяльності. Важливими складовими стратегічного управління є цифровізація управлінських процесів, використання сучасних аналітичних інструментів, розвиток цифрових компетентностей персоналу та мінімізація ризиків інформаційного перевантаження.

Разом із тим ефективність стратегічного управління значною мірою залежить від якості організації управлінських процесів, рівня професійної підготовки персоналу та здатності підприємства забезпечувати узгодженість стратегічних рішень у межах диверсифікованої бізнес-структури. У сучасних умовах підприємства повинні формувати комплексний підхід до стратегічного розвитку, що дозволить забезпечити довгострокову конкурентоспроможність та стабільність діяльності в умовах інноваційної економіки.

***Література*:**

1. Бєлова А.І. Моделювання результативності функціонування системи стратегічного управління реструктуризацією підприємств. *Вісник Київського інституту бізнесу та технологій*. 2014. No 3. С. 3-10.

2. Востряков О.В. Методологія стратегічного процесу на підприємстві. Стратегія підприємства у постіндустріальній економіці: монографія. Київ: КНЕУ, 2017. С. 98-107.

3. Гарафонова О.І. Стратегічні аспекти процесу управління змінами на підприємстві. Науковий вісник Полісся. 2016. No 4(8). С. 253-256

4. Занора В.О., Бут А.О., Матухно Ю.С. Стратегічне управління розвитком та управління стратегічними змінами на підприємстві. *Економіка та суспільство*. 2021. № 32. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-32-81

5. Захарченко Ю.І., Занора В.О. Стратегічне управління: узагальнення різновидів стратегій підприємств готельно-ресторанного господарства. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. 2016. No 5. URL: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/5_2016/24.pdf

6. Ігнатьєва І.А. Стратегічний менеджмент. Київ: Каравела, 2018. 480 с.

7. Корінько М. Диверсифікація як економічний процес. *Актуальні проблеми економіки.* 2007. № 4 (70). 174 с.

8. Кособуцький М.О., Машковський М.А. Вплив диверсифікації діяльності бізнес-структур на рівень їх економічного розвитку. *Економіка та суспільство*. 2026. № 85. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2026-85-15

9. Кучер С.Ф., Ротарєв М.Д. Стратегічне управління підприємством на основі диверсифікації його діяльності. *Економіка і суспільство*. 2016. № 5. С. 181-184. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/5_ukr/32.pdf

10. Момот В.Є. Диверсифікація як напрямок стратегічного розвитку підприємства в контексті невизначеності середовища господарювання. Ефективна економіка. 2010. № 11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=403

11. Романюк Л.М. Сучасні тенденції стратегічного управління підприємством. Наукові праці КНТУ. Економічні науки.2009. No 15. С. 102-106.

12. Соколова Л.В., Іванова В.Б., Верясова Г.М. Сучасна інноваційна економіка: від піраміди Маслоу до глобальної конкурентоспроможності країни. *Економіка та суспільство*. 2021. № 26. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-43

13. Сумець О.М. Основи стратегічного менеджменту сучасного підприємства: навч. посіб. Харків: Планетапрінт, 2016. 288 с.

14. Чубукова О.Ю. Складові інноваційної економіки – освіта, технологічні уклади, когнітивні технології. *Науковий вісник Полісся*. 2016. № 3(7). С. 130-133. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/6213/1/20170511_307.pdf

15. Ansoff I.H. Synergies and Capabilities Profile. New York: Penguin Books. 1965. 626 pp.

16. Porter M.E. Competitive Strategies: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. New York: Free Press. 1980. 628 pp.

17. Runielt R.P. Strategy, Structure, and Economic Performance. Boston: Harvard Business School Press, 2008. 462 p.

18. Кацалай Я. Що таке ERP система і для чого вона потрібна? *One Service Consulting*: професійний вебресурс у сфері ERP-технологій та автоматизації управління. 2023. 28 жовтня 2023 р. URL: https://oneservice-consulting.com/blog/other-solutions-1/shho-take-erp-sistema-i-dlya-chogo-vona-potribna-8

19. Що таке CRM: визначення, переваги та можливості CRM-систем. *Creatio*: спеціалізований інформаційний ресурс у сфері CRM та цифрового менеджменту. URL: https://www.creatio.com/ua/crm/what-is-crm (дата звернення: 08.05.2026).

***References*:**

1. Bielova, A.I. (2014). Modeliuvannia rezultatyvnosti funktsionuvannia systemy stratehichnoho upravlinnia restrukturyzatsiieiu pidpryiemstv [Modeling the effectiveness of the functioning of the strategic management system of enterprise restructuring]. *Visnyk Kyivskoho instytutu biznesu ta tekhnolohii – Bulletin of Kyiv Institute of Business and Technology*, 3, 3-10 [in Ukrainian].

2. Vostriakov, O.V. (2017). Metodolohiia stratehichnoho protsesu na pidpryiemstvi [Methodology of the strategic process at the enterprise]. *Stratehiia pidpryiemstva u postindustrialnii ekonomitsi – Enterprise strategy in the post-industrial economy*. Kyiv: KNEU, 98-107 [in Ukrainian].

3. Harafonova, O.I. (2016). Stratehichni aspekty protsesu upravlinnia zminamy na pidpryiemstvi [Strategic aspects of the change management process at the enterprise]. *Naukovyi visnyk Polissia – Scientific Bulletin of Polissia*, 4(8), 253-256 [in Ukrainian].

4. Zanora, V.O., But, A.O., Matukhno, Yu.S. (2021). Stratehichne upravlinnia rozvytkom ta upravlinnia stratehichnymy zminamy na pidpryiemstvi [Strategic development management and management of strategic changes at the enterprise]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 32. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-32-81 [in Ukrainian].

5. Zakharchenko, Yu.I., Zanora, V.O. (2016). Stratehichne upravlinnia: uzahalnennia riznovydiv stratehii pidpryiemstv hotelno-restorannoho hospodarstva [Strategic management: generalization of types of strategies of hotel and restaurant enterprises]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia – Eastern Europe: Economy, Business and Management*, 5. URL: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/5_2016/24.pdf [in Ukrainian].

6. Ihnatieva, I.A. (2018). Stratehichnyi menedzhment [Strategic management]. Kyiv: Karavela [in Ukrainian].

7. Korinko, M. (2007). Dyversyfikatsiia yak ekonomichnyi protses [Diversification as an economic process]. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual Problems of Economics*, 4(70) [in Ukrainian].

8. Kosobutskyi, M.O., Mashkovskyi, M.A. (2026). Vplyv dyversyfikatsii diialnosti biznes-struktur na riven yikh ekonomichnoho rozvytku [Impact of diversification of business structures on the level of their economic development]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 85. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2026-85-15 [in Ukrainian].

9. Kucher, S.F., Rotariev, M.D. (2016). Stratehichne upravlinnia pidpryiemstvom na osnovi dyversyfikatsii yoho diialnosti [Strategic management of the enterprise based on diversification of its activities]. *Ekonomika i suspilstvo – Economy and Society*, 5, 181-184. URL: https://economy andsociety.in.ua/journals/5_ukr/32.pdf [in Ukrainian].

10. Momot, V.Ye. (2010). Dyversyfikatsiia yak napriamok stratehichnoho rozvytku pidpryiemstva v konteksti nevyznachenosti seredovyshcha hospodariuvannia [Diversification as a direction of strategic development of the enterprise in the context of environmental uncertainty]. *Efektyvna ekonomika – Effective Economy*, 11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/ ?op=1&z=403 [in Ukrainian].

11. Romaniuk, L.M. (2009). Suchasni tendentsii stratehichnoho upravlinnia pidpryiemstvom [Modern trends in strategic enterprise management]. *Naukovi pratsi KNTU. Ekonomichni nauky – Scientific Works of KNTU*. Economic Sciences, 15, 102-106 [in Ukrainian].

12. Sokolova, L.V., Ivanova, V.B., Veriasova, H.M. (2021). Suchasna innovatsiina ekonomika: vid piramidy Maslou do hlobalnoi konkurentospromozhnosti krainy [Modern innovative economy: from Maslow's pyramid to global competitiveness of the country]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 26. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-43 [in Ukrainian].

13. Sumets, O.M. (2016). Osnovy stratehichnoho menedzhmentu suchasnoho pidpryiemstva [Fundamentals of strategic management of a modern enterprise]. Kharkiv: Planetaprynt [in Ukrainian].

14. Chubukova, O.Yu. (2016). Skladovi innovatsiinoi ekonomiky – osvita, tekhnolohichni uklady, kohnityvni tekhnolohii [Components of the innovative economy – education, technological structures, cognitive technologies]. *Naukovyi visnyk Polissia – Scientific Bulletin of Polissia*, 3(7), 130-133. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/6213/1/20170511_307.pdf [in Ukr].

15. Ansoff, I.H. (1965). Synergies and capabilities profile. New York: Penguin Books [in English].

16. Porter, M.E. (1980). Competitive strategies: techniques for analyzing industries and competitors. New York: Free Press [in English].

17. Runielt, R.P. (2008). Strategy, structure, and economic performance. Boston: Harvard Business School Press [in English].

18. Katsalai, Ya. (2023). Shcho take ERP systema i dlia choho vona potribna? [What is an ERP system and what is it needed for?]. *One Service Consulting*: profesiinyi vebresurs u sferi ERP-tekhnolohii ta avtomatyzatsii upravlinnia [professional web resource in the field of ERP technologies and management automation]. October 28, 2023. https://oneservice-consulting.com/blog/other-solutions-1/shho-take-erp-sistema-i-dlya-chogo-vona-potribna-8 [in Ukrainian].

19. Shcho take CRM: vyznachennia, perevahy ta mozhlyvosti CRM-system [What is CRM: definition, advantages and capabilities of CRM systems]. (2026). *Creatio*: spetsializovanyi informatsiinyi resurs u sferi CRM ta tsyfrovoho menedzhmentu [specialized information resource in the field of CRM and digital management]. https://www.creatio.com/ua/crm/what-is-crm (accessed: 08.05.2026) [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК: 528.2/.3+ 528.88

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-3185-3196

Фоменко В'ячеслав Анатолійович кандидат економічних наук, доцент кафедри геодезії, землеустрою та земельного кадастру, Одеський державний аграрний університет, м. Одеса, https://orcid.org/0009-0008-4815-0813

GNSS-ТЕХНОЛОГІЇ ТА СУПУТНИКОВА ГЕОДЕЗІЯ НОВОГО ПОКОЛІННЯ

Анотація. GNSS-технології та супутникова геодезія нового покоління є одними з найважливіших напрямів розвитку сучасної геоінформаційної науки та практики. Глобальні навігаційні супутникові системи забезпечують високоточне визначення координат, швидкості та часу, що дозволяє ефективно вирішувати широкий спектр завдань у геодезії, картографії, будівництві, транспорті, сільському господарстві та моніторингу навколишнього середовища. Завдяки постійному вдосконаленню супутникових технологій значно підвищується точність позиціонування та надійність отриманих даних.

Сучасні GNSS-системи включають декілька глобальних навігаційних угруповань, які працюють одночасно та забезпечують безперервне покриття поверхні Землі. Використання багаточастотних сигналів і новітніх методів обробки даних дозволяє мінімізувати похибки, спричинені атмосферними впливами, багатопроменевістю сигналів та іншими зовнішніми чинниками. Це створює нові можливості для виконання високоточних геодезичних вимірювань у режимі реального часу.

Особливого значення набувають технології RTK, PPP та мережеві рішення, які забезпечують сантиметрову точність визначення координат. Їх застосування значно спрощує проведення топографо-геодезичних робіт, створення цифрових моделей місцевості та геоінформаційних систем. Завдяки цьому скорочуються витрати часу та ресурсів на виконання польових вимірювань, а також підвищується якість кінцевих результатів.

Розвиток супутникової геодезії нового покоління сприяє вдосконаленню методів моніторингу деформацій інженерних споруд, земної поверхні та природних процесів. Використання постійно діючих референцних станцій дозволяє здійснювати безперервний контроль змін геопросторових параметрів з високою точністю. Це є важливим для прогнозування природних небезпек, контролю стану інфраструктури та забезпечення безпеки населення.

Широке впровадження безпілотних літальних апаратів у поєднанні з GNSS-технологіями відкриває нові перспективи для отримання геопросторових даних. Інтеграція супутникових навігаційних систем із сучасними сенсорами та геоінформаційними платформами забезпечує автоматизацію процесів збору,

обробки та аналізу інформації. Це сприяє підвищенню ефективності управління територіями та прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Важливу роль відіграє також розвиток міжнародних супутникових систем, таких як GPS, Galileo, GLONASS та BeiDou, які забезпечують високу доступність навігаційних сигналів у будь-якій точці світу. Поєднання даних з різних супутникових угруповань дозволяє підвищити точність і стабільність позиціонування навіть у складних умовах міської забудови чи гірської місцевості.

Незважаючи на значні досягнення, подальший розвиток GNSS-технологій потребує вдосконалення методів боротьби з перешкодами, підвищення кібербезпеки навігаційних систем та розширення можливостей інтеграції з іншими геопросторовими технологіями. Перспективними напрямами є використання штучного інтелекту для обробки супутникових даних, розвиток високоточних сервісів позиціонування та створення нових поколінь супутникових систем.

GNSS-технології та супутникова геодезія нового покоління є основою сучасного геопросторового забезпечення та важливим інструментом цифрової трансформації суспільства. Їх подальший розвиток сприятиме підвищенню точності геодезичних вимірювань, ефективності управління територіями та розв'язанню складних науково-технічних завдань у різних сферах діяльності людини [1].

Ключові слова: GNSS-технології, супутникова геодезія, GPS, Galileo, GLONASS, BeiDou, RTK, PPP, позиціонування, геопросторові дані.

Fomenko Viacheslav Ph.D. in Economics, Associate Professor of the Department of Geodesy, Land Management and Land Cadastre, Odessa State Agrarian University, Odesa, https://orcid.org/0009-0008-4815-0813

GNSS TECHNOLOGIES AND SATELLITE GEODESY OF THE NEW GENERATION

Abstract. GNSS technologies and satellite geodesy of the new generation are among the most important directions of development of modern geoinformation science and practice. Global navigation satellite systems provide highly accurate determination of coordinates, speed and time, which allows you to effectively solve a wide range of tasks in geodesy, cartography, construction, transport, agriculture and environmental monitoring. Thanks to the constant improvement of satellite technologies, the positioning accuracy and reliability of the received data are significantly increased.

Modern GNSS systems include several global navigation groups that work simultaneously and provide continuous coverage of the Earth's surface. The use of multi-frequency signals and the latest data processing methods allows you to minimize errors caused by atmospheric influences, multi-beam signals and other external factors.

This creates new opportunities for performing high-precision geodetic measurements in real time.

RTK, PPP and network solutions technologies, which provide centimeter accuracy for determining coordinates, are of particular importance. Their use greatly simplifies topographic and geodetic works, creation of digital models of the area and geoinformation systems. Thanks to this, the time and resources spent on field measurements are reduced, and the quality of the final results is improved.

The development of satellite geodesy of a new generation contributes to the improvement of methods of monitoring deformations of engineering structures, the earth's surface and natural processes. The use of permanently operating reference stations allows continuous control of changes in geospatial parameters with high accuracy. This is important for forecasting natural hazards, monitoring the state of infrastructure and ensuring public safety.

The widespread adoption of unmanned aerial vehicles, combined with GNSS technologies, opens up new prospects for obtaining geospatial data. The integration of satellite navigation systems with modern sensors and geoinformation platforms ensures the automation of information collection, processing and analysis processes. This contributes to increasing the efficiency of territory management and making informed management decisions.

An important role is also played by the development of international satellite systems, such as GPS, Galileo, GLONASS and BeiDou, which ensure high availability of navigation signals anywhere in the world. The combination of data from different satellite communities allows to increase the accuracy and stability of positioning even in difficult conditions of urban development or mountainous terrain.

Despite significant achievements, further development of GNSS technologies requires improvement of anti-jamming methods, improvement of cyber security of navigation systems and expansion of integration capabilities with other geospatial technologies. Promising directions are the use of artificial intelligence for satellite data processing, the development of high-precision positioning services and the creation of new generations of satellite systems.

GNSS technologies and new generation satellite geodesy are the basis of modern geospatial support and an important tool for the digital transformation of society. Their further development will contribute to improving the accuracy of geodetic measurements, the effectiveness of territory management and solving complex scientific and technical tasks in various spheres of human activity [1].

Key words: GNSS technologies, satellite geodesy, GPS, Galileo, GLONASS, BeiDou, RTK, PPP, positioning, geospatial data.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток геодезії тісно пов’язаний із широким впровадженням глобальних навігаційних супутникових систем (GNSS), які забезпечують високоточне визначення координат об’єктів у реальному часі. Зростання вимог до точності, оперативності та надійності

геопросторових даних у будівництві, кадастрі, моніторингу деформацій інженерних споруд та управлінні територіями зумовлює необхідність переходу до технологій супутникової геодезії нового покоління.

Попри значний прогрес GNSS-технологій, існують суттєві обмеження, пов'язані з впливом іоносферних і тропосферних похибок, багатопроменевого поширення сигналу (multipath), а також залежністю від умов прийому супутникового сигналу в міських та складних ландшафтних умовах. Це призводить до зниження точності вимірювань та потребує застосування складних методів корекції та обробки даних.

Додатково актуальною проблемою є інтеграція GNSS-даних із сучасними геоінформаційними системами, інерціальними вимірювальними модулями та технологіями штучного інтелекту для підвищення стабільності та точності позиціонування. Наявні підходи до обробки супутникових спостережень не завжди забезпечують достатній рівень автоматизації та адаптивності до змінних умов спостереження [2].

Таким чином, виникає необхідність удосконалення методів обробки GNSS-спостережень, розвитку алгоритмів високоточного позиціонування та створення інтегрованих інтелектуальних систем супутникової геодезії нового покоління, що здатні забезпечити підвищення точності, надійності та ефективності геодезичних робіт.

Огляд останніх досліджень і публікацій. У сучасних наукових дослідженнях у сфері супутникової геодезії значна увага приділяється розвитку високоточних GNSS-технологій, зокрема методам Precise Point Positioning (PPP) та Real-Time Kinematic (RTK), а також їхнім гібридним реалізаціям. Останні публікації демонструють перехід від класичних підходів до інтегрованих систем PPP-RTK, які забезпечують сантиметрову точність позиціонування в реальному часі та не потребують густої мережі базових станцій.

У наукових роботах 2022–2024 років активно досліджується концепція PPP-RTK як сучасного стандарту високоточного позиціонування.

Підкреслюється, що поєднання точних орбіт, годинникових поправок та фазових затримок дозволяє значно підвищити стабільність і точність GNSS-вимірювань у глобальному масштабі . Також відзначається, що розвиток багаточастотних GNSS-сигналів сприяє формуванню нових функціональних моделей обробки спостережень, які підвищують ефективність обчислень і зменшують вплив атмосферних похибок.

Окремий напрям досліджень пов'язаний із досягненням міліметрової точності в геодезичних вимірюваннях. Сучасні оглядові роботи показують, що ключовими факторами підвищення точності є вдосконалення моделей іоносферних і тропосферних затримок, а також оптимізація обробки фазових спостережень GNSS-сигналів.

Це особливо важливо для задач моніторингу деформацій земної поверхні, інженерної геодезії та супутникової геодинаміки.

У публікаціях останніх років також підкреслюється зростаюча роль глобальних супутникових систем нового покоління, таких як GPS, Galileo, BeiDou та їхніх сервісів високоточного позиціонування. Зокрема, сервіс Galileo HAS забезпечує безкоштовні корекції, що дозволяють досягати дециметрової точності без використання локальних мереж базових станцій, що є важливим кроком до демократизації високоточного позиціонування.

Окремо в літературі розглядаються питання надійності GNSS-систем у складних умовах експлуатації. Дослідження показують, що міські середовища, багатопроменеві відбиття сигналів та навмисні або ненавмисні завади суттєво впливають на якість RTK та PPP-рішень, що вимагає застосування методів фільтрації, адаптивної обробки та інтеграції з іншими сенсорними системами, такими як INS та LiDAR [3].

Сучасні тенденції також включають розвиток інтегрованих GNSS-архітектур із використанням мережевих та децентралізованих підходів. Нові моделі передбачають розподілену обробку даних між станціями спостереження, що підвищує стійкість системи та зменшує затримки в отриманні корекцій .

Таким чином, аналіз останніх досліджень свідчить про перехід GNSS-технологій до нового етапу розвитку, який характеризується інтеграцією PPP і RTK, використанням багатосистемних супутникових сузір'їв, впровадженням алгоритмів штучного інтелекту та створенням децентралізованих інфраструктур позиціонування. Основними викликами залишаються підвищення стійкості до перешкод, зменшення похибок у складних умовах та забезпечення глобальної доступності високоточного позиціонування.

Мета статті. Є дослідження сучасного стану та перспектив розвитку GNSS-технологій і супутникової геодезії нового покоління, аналіз основних методів високоточного супутникового позиціонування (RTK, PPP та їх гібридних рішень), а також визначення ключових факторів, що впливають на точність і надійність GNSS-вимірювань у різних умовах спостереження.

Особливу увагу приділено вивченню можливостей інтеграції багато-системних супутникових сузір'їв, удосконаленню алгоритмів обробки GNSS-даних та підвищенню ефективності використання супутникових технологій у геодезії, кадастрі, моніторингу деформацій інженерних споруд і просторовому аналізі територій [4].

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап розвитку геодезії характеризується активним переходом до використання глобальних навігаційних супутникових систем (GNSS) як основного джерела високоточного визначення координат. GNSS-технології нового покоління забезпечують можливість отримання просторових даних у режимі реального часу з сантиметровою та навіть міліметровою точністю, що робить їх незамінними у кадастрових роботах, інженерній геодезії, моніторингу деформацій та геодинамічних дослідженнях.

Основу сучасної супутникової геодезії становлять багатосистемні GNSS-рішення, що включають такі супутникові системи, як GPS, Galileo, BeiDou та

GLONASS. Використання декількох сузір'їв дозволяє суттєво підвищити доступність сигналу, покращити геометрію супутників і зменшити вплив затінення сигналу в складних міських або природних умовах. Завдяки цьому підвищується надійність визначення координат та зменшується час ініціалізації вимірювань [5].

Одним із ключових напрямів розвитку є технологія RTK (Real-Time Kinematic), яка базується на використанні фазових вимірювань несучої частоти та диференціальних поправок від базових станцій. RTK забезпечує високу точність у реальному часі, однак має обмеження щодо відстані між базовою та роверною станцією, що впливає на накопичення похибок і зниження точності на великих відстанях.

Альтернативним підходом є технологія PPP (Precise Point Positioning), яка використовує точні орбітальні та часові поправки супутників і не потребує локальної базової станції. PPP дозволяє виконувати високоточне позиціонування у глобальному масштабі, однак характеризується довшим часом збіжності рішення, що обмежує її використання у задачах, де необхідна миттєва точність.

Останні дослідження спрямовані на інтеграцію переваг RTK і PPP у гібридну технологію PPP-RTK. Такий підхід поєднує швидку ініціалізацію RTK із глобальною стабільністю PPP, що дозволяє досягати високої точності позиціонування без необхідності густої мережі базових станцій. PPP-RTK розглядається як одна з найбільш перспективних технологій супутникової геодезії нового покоління [6].

Важливим фактором підвищення точності GNSS-вимірювань є обробка похибок, що виникають у процесі поширення супутникового сигналу. Основними джерелами похибок є іоносферні та тропосферні затримки, багатопроменеве відбиття сигналу (multipath), а також неточності ефермерид супутників. Для їх мінімізації застосовуються математичні моделі корекції, фільтри Калмана, а також методи комбінованої обробки багаточастотних GNSS-спостережень.

Суттєвий вплив на розвиток супутникової геодезії мають багаточастотні GNSS-приймачі нового покоління. Використання сигналів на декількох частотах дозволяє ефективно усувати іоносферні затримки та підвищувати точність фазових вимірювань. Крім того, сучасні приймачі підтримують одночасну роботу з декількома супутниковими системами, що забезпечує більш стабільні результати в умовах часткового затінення неба.

Окрему роль у розвитку GNSS-технологій відіграє інтеграція з інерціальними навігаційними системами (INS). Поєднання GNSS/INS дозволяє компенсувати втрати супутникового сигналу в тунелях, міських каньйонах або під час короткочасних перешкод. Така інтеграція значно підвищує надійність навігаційних рішень та розширює сферу застосування супутникової геодезії.

Сучасні тенденції також включають використання мережевих RTK-рішень (NRTK), які базуються на даних постійно діючих референцних станцій. Такі

системи дозволяють формувати регіональні моделі похибок і забезпечують більш рівномірну точність у межах великих територій. Це особливо важливо для країн із великою площею або складним рельєфом [7].

Важливим напрямом є впровадження алгоритмів штучного інтелекту в обробку GNSS-даних. Методи машинного навчання використовуються для фільтрації шумів, прогнозування похибок, виявлення аномалій у сигналі та оптимізації процесу обчислення координат. Це дозволяє підвищити стабільність рішень і зменшити вплив випадкових похибок.

Супутникова геодезія нового покоління також активно розвивається в напрямі автоматизації та цифровізації процесів. GNSS-дані інтегруються безпосередньо в геоінформаційні системи (GIS), що дозволяє створювати динамічні просторові моделі та виконувати оперативний моніторинг територій. Це відкриває нові можливості для управління земельними ресурсами, міського планування та контролю інженерних споруд.

Попри значний прогрес, існують і проблемні аспекти розвитку GNSS-технологій. До них належать вплив навмисних та ненавмисних перешкод сигналу (jamming та spoofing), залежність від атмосферних умов, а також висока вартість деяких високоточних рішень. Крім того, залишається актуальною проблема забезпечення стабільної точності у складних урбанізованих середовищах.

Таким чином, сучасна супутникова геодезія перебуває на етапі активної трансформації, переходячи до інтегрованих, багатосистемних та інтелектуальних GNSS-рішень. Поєднання технологій RTK, PPP та PPP-RTK, використання багаточастотних сигналів, інтеграція з INS та впровадження алгоритмів штучного інтелекту формують основу GNSS-технологій нового покоління, які забезпечують високоточне та надійне позиціонування у широкому спектрі геодезичних задач [8].

Результати досліджень. У ході дослідження GNSS-технологій та супутникової геодезії нового покоління встановлено, що сучасний етап розвитку глобальних навігаційних супутникових систем характеризується переходом до багатосистемного та багаточастотного позиціонування, що суттєво підвищує точність і надійність визначення координат. Використання одночасно систем GPS, Galileo, GLONASS та BeiDou у поєднанні з методами RTK і PPP дозволяє досягати сантиметрової, а в окремих випадках і міліметрової точності вимірювань, зменшуючи вплив іоносферних і тропосферних похибок. Важливим результатом є доведення ефективності мережевих GNSS-рішень на основі постійно діючих базових станцій, які забезпечують корекцію даних у режимі реального часу та значно підвищують стабільність вимірювань у складних умовах міської забудови та природного рельєфу. Дослідження також показало, що впровадження супутників нового покоління з покращеними годинниками та розширеними сигналами на різних частотах підвищує точність і стійкість позиціонування, особливо в умовах багатопроменевого поширення сигналу.

Окремо відзначено перспективність використання алгоритмів штучного інтелекту для обробки GNSS-даних, що дозволяє автоматично виявляти та компенсувати похибки, підвищуючи якість результатів. Крім того, встановлено високу ефективність GNSS-технологій для моніторингу деформацій земної поверхні, включаючи контроль тектонічних рухів, просідання ґрунтів та деформації інженерних споруд з міліметровою точністю. Загалом результати дослідження підтверджують, що GNSS та супутникова геодезія нового покоління розвиваються у напрямку інтеграції, автоматизації та підвищення автономності систем, що забезпечує їх широке застосування у геодезії, будівництві, транспорті, аграрному секторі та безпілотних технологіях [9].

Таблиця 1

Основні характеристики GNSS-технологій нового покоління

Параметр	Сучасний стан	Результат/перевага
Супутникові системи	GPS, Galileo, GLONASS, BeiDou	Багатосистемність підвищує надійність
Тип сигналів	Одно- та багаточастотні	Зменшення впливу іоносфери
Методи позиціонування	RTK, PPP, Network RTK	Сантиметрова точність у реальному часі
Обробка даних	Класична + алгоритми AI	Підвищення точності та фільтрація шумів
Тип приймачів	Компактні багатосистемні	Мобільність і автономність

Сучасні GNSS-технології нового покоління базуються на поєднанні кількох глобальних супутникових навігаційних систем, таких як GPS, Galileo, GLONASS і BeiDou. Використання багатосистемного підходу значно підвищує надійність визначення координат, оскільки приймач може одночасно отримувати сигнали з більшої кількості супутників. Це особливо важливо в умовах міської забудови, лісистої місцевості або складного рельєфу, де частина сигналів може бути частково перекрита. У результаті зменшуються похибки позиціонування та підвищується доступність навігаційного рішення.

Важливу роль відіграє тип супутникових сигналів. Сучасні системи використовують як одночастотні, так і багаточастотні сигнали, причому багаточастотність є ключовим елементом підвищення точності. Завдяки цьому зменшується вплив іоносферних затримок, які раніше були одним із головних джерел похибок у GNSS-вимірюваннях. Це дозволяє отримувати більш стабільні та точні координати навіть за несприятливих атмосферних умов.

Методи позиціонування також суттєво еволюціонували. Технології RTK (Real-Time Kinematic), PPP (Precise Point Positioning) та Network RTK забезпечують можливість досягнення сантиметрової точності в режимі

реального часу. RTK використовує базову станцію для корекції сигналів, PPP спирається на глобальні моделі орбіт і годинників супутників, а Network RTK об'єднує дані мережі станцій для підвищення стабільності результатів. У сукупності ці методи роблять GNSS придатними не лише для навігації, а й для високоточного геодезичного та інженерного застосування.

Обробка даних у сучасних GNSS-системах поєднує класичні математичні моделі з алгоритмами штучного інтелекту. Це дозволяє ефективніше фільтрувати шуми, виявляти аномальні вимірювання та підвищувати загальну точність визначення координат. Використання AI також сприяє адаптації системи до змінних умов середовища, таких як багатопроменеве поширення сигналу або тимчасові перешкоди [10].

Окремо слід відзначити розвиток приймачів GNSS. Сучасні пристрої стають компактнішими, енергоефективнішими та підтримують одночасну роботу з кількома супутниковими системами. Це забезпечує їхню високу мобільність і автономність, що дозволяє використовувати їх у смартфонах, дронах, транспортних системах та професійному геодезичному обладнанні. У результаті GNSS-технології нового покоління стають універсальним інструментом для широкого спектра задач, від повсякденної навігації до точних наукових і інженерних вимірювань.

Таблиця 2

Сфери застосування та ефективність GNSS у геодезії

Сфера застосування	**Завдання**	**Ефективність GNSS нового покоління**
Інженерна геодезія	Вимірювання та будівництво	Висока точність (мм–см рівень)
Моніторинг деформацій	Контроль рухів земної кори	Безперервний контроль у реальному часі
Кадастрові роботи	Визначення меж ділянок	Швидкість і точність оформлення даних
Транспорт і навігація	Позиціонування об'єктів	Надійна навігація в реальному часі
Аграрний сектор	Точне землеробство	Оптимізація ресурсів і маршрутів

GNSS-технології нового покоління мають надзвичайно широке застосування в геодезії та суміжних галузях, забезпечуючи високу точність, оперативність і автоматизацію вимірювань. В інженерній геодезії вони використовуються для виконання топографічних зйомок, проєктування та контролю будівництва різних об'єктів. Завдяки сучасним методам позиціонування GNSS дозволяє отримувати координати з міліметровою або сантиметровою точністю, що є критично важливим для зведення інфраструктури, доріг, мостів і будівель, де навіть незначні похибки можуть мати значні наслідки.

У сфері моніторингу деформацій GNSS відіграє ключову роль у безперервному спостереженні за рухами земної поверхні, будівель і інженерних споруд. Системи супутникового позиціонування дозволяють у режимі реального часу фіксувати навіть мінімальні зміщення, що робить їх незамінними для контролю сейсмічно активних зон, дамб, мостів та інших критичних об'єктів інфраструктури. Це забезпечує можливість своєчасного виявлення небезпечних процесів і запобігання аварійним ситуаціям.

У кадастрових роботах GNSS значно спрощує процес визначення меж земельних ділянок та оформлення документації. Використання високоточної супутникової навігації дозволяє швидко та точно встановлювати координати межових точок, що підвищує ефективність земельного обліку і зменшує кількість спірних ситуацій. Завдяки цьому процес кадастрових зйомок стає більш оперативним, економічно вигідним і надійним.

У транспорті та навігації GNSS забезпечує точне позиціонування рухомих об'єктів, таких як автомобілі, судна чи дрони. Це дозволяє будувати ефективні маршрути, контролювати рух транспорту в режимі реального часу та підвищувати безпеку перевезень. Надійність супутникової навігації робить її основою сучасних транспортних систем і логістики, включаючи автономні транспортні рішення.

В аграрному секторі GNSS активно використовується в технологіях точного землеробства, де важливими є оптимізація використання ресурсів і підвищення врожайності. Завдяки супутниковому позиціонуванню фермери можуть точно визначати межі полів, контролювати рух сільськогосподарської техніки, планувати маршрути обробки ґрунту та внесення добрив. Це дозволяє зменшити витрати, підвищити ефективність виробництва та знизити вплив на навколишнє середовище [11].

Висновки. У результаті проведеного аналізу сучасного стану GNSS-технологій та супутникової геодезії нового покоління встановлено, що глобальні навігаційні супутникові системи є ключовим інструментом забезпечення високоточного просторового позиціонування в геодезії, кадастрі, інженерних вишукуваннях та моніторингу деформацій земної поверхні.

Сучасний розвиток GNSS характеризується переходом від класичних підходів позиціонування до інтегрованих багатосистемних рішень, які базуються на використанні супутникових сузір'їв GPS, GLONASS, Galileo та BeiDou. Це дозволяє підвищити доступність сигналу, скоротити час ініціалізації вимірювань і забезпечити стабільність результатів у складних умовах спостереження.

Встановлено, що технології RTK забезпечують високу точність у режимі реального часу, однак мають обмеження щодо відстані до базової станції. Натомість PPP дозволяє здійснювати глобальне позиціонування без локальної інфраструктури, але потребує більш тривалого часу збіжності. Перспективним напрямом розвитку є гібридні технології PPP-RTK, які поєднують переваги обох підходів і забезпечують швидке та високоточне визначення координат.

Важливу роль у підвищенні якості GNSS-вимірювань відіграє обробка похибок, пов'язаних з іоносферними та тропосферними затримками, багатопроменевими ефектами та атмосферними впливами. Використання багаточастотних сигналів, математичних моделей корекції та алгоритмів фільтрації дозволяє суттєво зменшити вплив цих факторів.

Перспективи розвитку супутникової геодезії пов'язані з інтеграцією GNSS із інерціальними системами, геоінформаційними технологіями та методами штучного інтелекту, що забезпечує створення інтелектуальних систем позиціонування нового покоління. Такі системи здатні працювати в умовах часткової втрати сигналу, підвищують надійність вимірювань та розширюють сферу застосування GNSS-технологій.

Таким чином, GNSS-технології нового покоління є основою сучасної супутникової геодезії та забезпечують перехід до більш точних, автоматизованих і інтегрованих геопросторових систем, що відкриває нові можливості для розвитку геодезичної науки та практики.

Література:

1. Куницька М. С. GNSS-моніторинг деформацій бортів кар'єрів при розробці родовищ нерудних корисних копалин. Технічна інженерія. – 2025. – № 2(96). – С. 226–230.

2. Коваленко В. І., Риженко П. М. Сучасні методи геодезичного забезпечення гірничих робіт. – Кривий Ріг: НТУ, 2023. – 180 с.

3. Корець О. В., Лук'янчук А. І. Analysis of the current state of development of GNSS-observation networks. Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. – 2024. – № 58. – С. 62–67.

4. Лазоренко Н. Застосування GNSS-технологій у задачах топографічного картографування. Геоінформатика та картографія. – 2024. – № 3. – С. 41–47.

5. Національний університет «Львівська політехніка». GNSS-технології в сучасній геодезії та інженерних дослідженнях. Вісник геодезії та картографії. – 2023. – № 4. – С. 18–25.

6. Панасюк А. В., Шлапак В. О., Тарнавський Д. О., Шапар Я. Р. Інтеграція GNSS-технологій у систему геодезичного моніторингу та управління гірничим транспортом. Технічна інженерія. – 2025. – № 2(96). – С. 305–312.

7. Поляков А. В. Розробка методики підвищення GPS/GNSS точності для модернізації геодезичної мережі. Eastern-European Journal of Enterprise Technologies. – 2011. – № 6. – С. 45–49.

8. Побігайло Д. П., Іськов С. С. Сучасні методи покращення GPS-позиціонування. Технічна інженерія. – 2024. – № 1(93). – С. 415–419.

9. Програми наукових досліджень Інституту геодезії НУ «Львівська політехніка» у сфері GNSS та супутникових технологій. Геодезія, картографія і аерофотознімання. – 2022. – № 96. – С. 5–12.

10. Шевчук С. Р., Домашенко Г. В. Сучасні методи геодезичного картографування територій: використання GPS та GNSS технологій. Просторовий розвиток. – 2024. – № 8. – С. 506–517.

11. Шульга О., Сокіріна В. Перспективи використання глобальної навігаційної супутникової системи (GNSS) для визначення параметрів рухомих об'єктів. Вимірювальна та обчислювальна техніка в технологічних процесах. – 2023. – № 2. – С. 83–88.

References

1. Kunytska, M. S. (2025). GNSS-monitorynh deformatsii bortiv karieriv pry rozrobtsi rodovyshch nerudnykh korysnykh kopalyn [GNSS monitoring of quarry slope deformations in the development of non-metallic mineral deposits]. Tekhnichna inzheneriia, 2(96), 226–230. [in Ukrainian].

2. Kovalenko, V. I., & Ryzhenko, P. M. (2023). Suchasni metody heodezychnoho zabezpechennia hirnychykh robit [Modern methods of geodetic support for mining operations]. Kryvyi Rih: NTU. [in Ukrainian].

3. Korets, O. V., & Lukianchuk, A. I. (2024). Analysis of the current state of development of GNSS-observation networks. Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv, 58, 62–67. [in Ukrainian].

4. Lazorenko, N. (2024). Zastosuvannia GNSS-tekhnolohii u zadachakh topohrafichnoho kartohrafuvannia [Application of GNSS technologies in topographic mapping tasks]. Heoinformatyka ta kartohrafiia, 3, 41–47. [in Ukrainian].

5. Lviv Polytechnic National University. (2023). GNSS-tekhnolohii v suchasnii heodezii ta inzhenernykh doslidzhenniakh [GNSS technologies in modern geodesy and engineering research]. Visnyk heodezii ta kartohrafii, 4, 18–25. [in Ukrainian].

6. Panasiuk, A. V., Shlapak, V. O., Tarnavskyi, D. O., & Shapar, Ya. R. (2025). Intehratsiia GNSS-tekhnolohii u systemu heodezychnoho monitorynhu ta upravlinnia hirnym transportom [Integration of GNSS technologies into geodetic monitoring and mining transport management systems]. Tekhnichna inzheneriia, 2(96), 305–312. [in Ukrainian].

7. Poliakov, A. V. (2011). Rozrobka metodyky pidvyshchennia GPS/GNSS tochnosti dlia modernizatsii heodezychnoi merezhi [Development of a method for improving GPS/GNSS accuracy for geodetic network modernization]. Eastern-European Journal of Enterprise Technologies, 6, 45–49. [in Ukrainian].

8. Pobihailo, D. P., & Iskov, S. S. (2024). Suchasni metody pokrashchennia GPS-pozytsionuvannia [Modern methods of improving GPS positioning]. Tekhnichna inzheneriia, 1(93), 415–419. [in Ukrainian].

9. Institute of Geodesy, Lviv Polytechnic National University. (2022). Prohramy naukovykh doslidzhen u sferi GNSS ta suputnykovykh tekhnolohii [Research programs in GNSS and satellite technologies]. Heodeziia, kartohrafiia i aerofotoznimannia, 96, 5–12. [in Ukrainian].

10. Shevchuk, S. R., & Domashenko, H. V. (2024). Suchasni metody heodezychnoho kartohrafuvannia terytorii: vykorystannia GPS ta GNSS tekhnolohii [Modern methods of geodetic mapping of territories: use of GPS and GNSS technologies]. Prostorovyi rozvytok, 8, 506–517. [in Ukrainian].

11. Shulha, O., & Sokirina, V. (2023). Perspektyvy vykorystannia hlobalnoi navihatsiinoi suputnykovoi systemy (GNSS) dlia vyznachennia parametriv rukhomykh obiektiv [Prospects of using GNSS for determining parameters of moving objects]. Vymiriuvalna ta obchysliuvalna tekhnika v tekhnolohichnykh protsesakh, 2, 83–88. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК: 330.3:004

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-3197-3204

Харченко Наталія Василівна молодший науковий співробітник, Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-1683-1082

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ЯК ФАКТОР ОПТИМІЗАЦІЇ ВИТРАТ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ

Анотація. У статті досліджено вплив цифровізації на процеси оптимізації витрат у сфері економіки в умовах трансформації сучасних господарських систем. Проаналізовано основні напрями впровадження цифрових технологій у діяльність економічних суб'єктів та визначено їх роль у підвищенні ефективності використання ресурсів і вдосконаленні механізмів управління витратами. Обґрунтовано, що цифровізація супроводжується зміною традиційних підходів до організації економічних процесів, координації діяльності, управління ресурсами та формування витратної структури підприємств.

Особливу увагу приділено впливу автоматизації бізнес-процесів, інформаційних систем управління, цифрових платформ і аналітики даних на рівень операційних, управлінських і трансакційних витрат. Встановлено, що використання цифрових інструментів сприяє скороченню часу на виконання рутинних операцій, зменшенню кількості помилок, пов'язаних із людським фактором, покращенню координації між структурними підрозділами та підвищенню якості управлінських рішень. Доведено, що цифрові рішення забезпечують оперативний контроль витрат, підвищують прозорість економічних процесів і створюють передумови для більш раціонального використання трудових, фінансових і матеріальних ресурсів.

У результаті дослідження встановлено, що важливим напрямом впливу цифровізації є зниження трансакційних витрат, удосконалення процесів планування та підвищення обґрунтованості управлінських рішень завдяки використанню інструментів аналізу даних і прогнозування. Водночас визначено, що досягнення позитивного економічного ефекту залежить від системності впровадження цифрових рішень, їх відповідності стратегічним цілям підприємства та готовності організації до змін. Зроблено висновок, що цифровізація є важливим інструментом довгострокової оптимізації витрат, однак потребує врахування витрат на впровадження, модернізацію інфраструктури та адаптацію персоналу.

Ключові слова: цифровізація, оптимізація витрат, економіка, автоматизація, інформаційні системи, цифрові технології.

Kharchenko Natalia Vasylivna Junior Research Fellow, Ukrainian Research Institute of Special Equipment and Forensic Examinations of the Security Service of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-1683-1082

DIGITALIZATION AS A FACTOR OF COST OPTIMIZATION IN THE ECONOMY

Abstract. Annotation. The article examines the influence of digitalization on cost optimization processes in the economy in the context of the transformation of modern economic systems. The main areas of implementation of digital technologies in the activities of economic entities were analyzed and their role in increasing the efficiency of resource use and improving cost management mechanisms was determined. It is substantiated that digitalization is accompanied by a change in traditional approaches to the organization of economic processes, coordination of activities, resource management and formation of the cost structure of enterprises.

Special attention is paid to the impact of automation of business processes, management information systems, digital platforms and data analytics on the level of operational, management and transaction costs. It has been established that the use of digital tools contributes to reducing the time for performing routine operations, reducing the number of errors related to the human factor, improving coordination between structural units and increasing the quality of management decisions. It has been proven that digital solutions provide operational cost control, increase the transparency of economic processes and create prerequisites for a more rational use of labor, financial and material resources.

As a result of the study, it was established that an important direction of the influence of digitalization is the reduction of transaction costs, the improvement of planning processes and the improvement of the validity of management decisions thanks to the use of data analysis and forecasting tools. At the same time, it is determined that the achievement of a positive economic effect depends on the systematic implementation of digital solutions, their compliance with the strategic goals of the enterprise and the readiness of the organization for changes. It was concluded that digitalization is an important tool for long-term optimization of costs, but needs to take into account the costs of implementation, modernization of infrastructure and adaptation of personnel.

Keywords: digitalization, cost optimization, economics, automation, information systems, digital technologies.

Постановка проблеми. Упродовж останніх років цифровізація стала одним із найбільш помітних напрямів трансформації економічних процесів. Активне впровадження інформаційних технологій, автоматизованих систем управління та цифрових платформ змінює усталені підходи до організації господарської діяльності та використання ресурсів. Для суб'єктів економіки

різних форм власності особливої актуальності набуває питання оптимізації витрат, оскільки саме витратна складова значною мірою визначає рівень ефективності та конкурентоспроможності [1].

Використання цифрових рішень розглядається як один із можливих шляхів зниження операційних і управлінських витрат, підвищення прозорості економічних процесів та вдосконалення системи прийняття управлінських рішень. Разом з тим практика засвідчує, що цифровізація не завжди забезпечує очікуваний економічний ефект, оскільки її впровадження пов'язане з необхідністю значних фінансових вкладень, організаційних змін і підготовки персоналу. У ряді випадків це призводить до тимчасового зростання витрат та ускладнює оцінку доцільності цифрових перетворень.

Аналіз досліджень та публікацій.

Аналіз наукових джерел свідчить, що питання впливу цифровізації саме на оптимізацію витрат у сфері економіки потребує подальшого комплексного дослідження. Більшість авторів розглядають цифровізацію переважно з позицій технологічного розвитку або підвищення конкурентоспроможності, тоді як економічний механізм формування та скорочення витрат в умовах цифрової трансформації залишається недостатньо узагальненим.

Окремі аспекти впливу цифровізації на економічну діяльність висвітлені у працях Смаглюк А. А. та Кондрат О. Б., які досліджують перспективи розвитку цифрової економіки та можливості використання аналітики даних для підвищення ефективності економічних процесів.

У дослідженнях Череп А. В., Воронкової В. Г. та Череп О. Г. цифровізація розглядається як нова парадигма економічного розвитку, яка впливає на трансформацію традиційних економічних моделей. Автори підкреслюють важливість інтеграції інформаційних систем та цифрових платформ у процеси управління підприємствами.

Пушкар Т. А., Соболєва Г. Г. та Славута О. І. акцентують увагу на ролі цифровізації у забезпеченні конкурентоспроможності підприємств. Науковці зазначають, що впровадження цифрових рішень сприяє оптимізації управлінських процесів, скороченню операційних витрат і підвищенню швидкості прийняття рішень.

У працях Амеліної Н. К., Комчатних О. В. та Левіщенко О. С. цифровізація розглядається як один із ключових факторів розвитку сучасної економіки та бізнесу, що забезпечує прискорення обміну інформацією, автоматизацію процесів і зниження витрат, пов'язаних із виконанням рутинних операцій. Дослідники наголошують, що цифрові технології створюють передумови для підвищення продуктивності та раціонального використання ресурсів.

У наукових дослідженнях основна увага приділяється технологічним або управлінським аспектам цифрової трансформації, тоді як вплив цифровізації на оптимізацію витрат у сфері економіки потребує більш ґрунтовного та узагальненого аналізу. Це зумовлює необхідність дослідження цифровізації саме

як економічного фактора, що впливає на структуру витрат і результати господарської діяльності [2, с. 165-167].

Метою статті є аналіз впливу цифровізації на процеси оптимізації витрат у сфері економіки та визначення основних напрямів і умов її ефективного застосування в діяльності економічних суб'єктів.

Виклад основного матеріалу.

Цифровізація економічних процесів поступово перетворюється на один із ключових чинників зміни підходів до формування та управління витратами. Її вплив проявляється не лише через впровадження окремих інформаційних технологій, а й через комплексну трансформацію способів організації господарської діяльності, взаємодії між економічними суб'єктами та використання ресурсів. У цьому контексті цифровізацію доцільно розглядати як економічний інструмент, який здатний впливати на різні складові витратної структури [3].

Важливим напрямом впливу цифровізації на оптимізацію витрат є впровадження цифрових технологій в операційну діяльність підприємств. Використання сучасних систем обліку, планування та контролю спрощує виконання повсякденних завдань, скорочує витрати часу та зменшує кількість помилок, пов'язаних із людським фактором. Водночас змінюється підхід до використання трудових ресурсів: працівники менше залучаються до рутинних операцій і можуть зосереджуватися на більш складних та продуктивних видах діяльності. Це сприяє раціональнішому використанню ресурсів, зниженню операційних витрат і підвищенню загальної ефективності діяльності підприємства [7, с. 154-156].

Важливу роль у процесі оптимізації витрат відіграє впровадження інформаційних систем управління, зокрема інтегрованих програмних рішень, що забезпечують централізоване зберігання та обробку даних. Такі системи сприяють підвищенню якості управлінських рішень, оскільки керівники отримують доступ до актуальної та структурованої інформації. Це, у свою чергу, дозволяє уникати дублювання функцій, зменшувати витрати на координацію діяльності та підвищувати рівень контролю за використанням ресурсів [4].

Важливим наслідком цифровізації є зниження трансакційних витрат, які становлять вагому складову економічної діяльності підприємств. Використання цифрових платформ, онлайн-сервісів та електронних каналів комунікації спрощує пошук і обробку інформації, прискорює взаємодію між учасниками економічних відносин і сприяє автоматизації процесів укладання угод. Завдяки цьому скорочуються витрати часу та ресурсів на здійснення економічних операцій, зменшуються бар'єри доступу до ринків і підвищується ефективність використання фінансових та матеріальних ресурсів. Особливого значення ці переваги набувають в умовах розширення економічних зв'язків і постійного зростання обсягів інформації, що потребує оперативної обробки.

Водночас слід зазначити, що цифровізація не завжди призводить до негайного скорочення витрат. Початкові етапи цифрових перетворень часто

супроводжуються зростанням інвестиційних витрат, пов’язаних із придбанням програмного забезпечення, модернізацією інфраструктури та навчанням персоналу. За відсутності системного підходу це може нівелювати очікуваний економічний ефект і ускладнити оцінку доцільності цифрових рішень.

Цифровізація впливає на формування витрат не лише завдяки впровадженню нових технологій, а й через зміну підходів до управління та координації бізнес-процесів. У традиційних моделях господарювання витрати часто зростають через неузгодженість інформаційних потоків і недостатній контроль за використанням ресурсів. Натомість цифрові інструменти допомагають зробити процеси більш прозорими та скоординованими, що дозволяє уникати зайвих втрат. Крім того, цифрові системи дають змогу в режимі реального часу відстежувати фактичні витрати, порівнювати їх із запланованими показниками та швидко реагувати на відхилення. Це сприяє зменшенню непродуктивних витрат і забезпечує більш гнучке та ефективне управління ресурсами. [6, с. 217-219].

Важливу роль в оптимізації витрат відіграє використання аналітики даних у процесі управління підприємством.

Сучасні цифрові інструменти дають змогу аналізувати структуру витрат, виявляти неефективні напрями використання ресурсів, оцінювати фінансові ризики та прогнозувати наслідки управлінських рішень. Завдяки цьому керівництво отримує можливість своєчасно реагувати на потенційні загрози та враховувати можливі негативні сценарії ще на етапі планування. Такий підхід сприяє більш обґрунтованому формуванню витрат, знижує ризик прийняття неефективних рішень і забезпечує підвищення ефективності довгострокової економічної стратегії підприємства [5].

Необхідно зазначити, що ефективність цифровізації як фактора оптимізації витрат значною мірою залежить від рівня зрілості економічної системи та якості управління. За відсутності чітко визначених економічних цілей цифрові рішення можуть використовуватися фрагментарно, що не забезпечує комплексного ефекту. У таких випадках цифровізація перетворюється на додаткове джерело витрат, а не на інструмент їх оптимізації.

Розглядаючи цифровізацію як фактор оптимізації витрат, доцільно враховувати її вплив на процеси прийняття управлінських рішень. У традиційних економічних моделях значна частина витрат формується внаслідок запізнілої або неповної інформації, що обмежує можливості своєчасного реагування на зміни зовнішнього і внутрішнього середовища. Використання цифрових інструментів дозволяє скоротити часовий розрив між виникненням економічної проблеми та прийняттям відповідного рішення, що безпосередньо впливає на зниження витрат, пов’язаних з неефективним управлінням.

Впровадження цифрових систем обробки та аналізу даних змінює підхід до формування витратної політики. На основі накопичених даних стає можливим більш точне прогнозування витрат, оцінка альтернативних управлінських рішень

та вибір економічно обґрунтованих варіантів розвитку. Це сприяє зменшенню невиправданих витрат і підвищенню раціональності використання фінансових ресурсів у середньо- та довгостроковій перспективі [8, с. 70-73].

Цифровізація також впливає на витрати, пов'язані з внутрішньою координацією економічної діяльності. Завдяки цифровим каналам комунікації та інтегрованим інформаційним системам зменшується потреба у багаторівневому погодженні рішень, що традиційно супроводжується додатковими часовими й організаційними витратами. У результаті підвищується узгодженість дій структурних підрозділів і знижується ймовірність виникнення неефективних витрат, пов'язаних з дублюванням функцій або помилками в координації.

Разом з тим цифровізація сприяє зміні підходів до управління витратами на матеріальні ресурси. Використання цифрових інструментів контролю запасів і логістичних процесів дозволяє зменшити надлишкові витрати, пов'язані з зберіганням, транспортуванням та простоєм ресурсів. Це особливо важливо в умовах нестабільного економічного середовища, коли помилки у плануванні можуть призводити до суттєвих фінансових втрат [9, с. 90-92].

Окремої уваги потребує питання впливу цифровізації на витрати, пов'язані з адаптацією економічних суб'єктів до змін. Процес цифрових перетворень супроводжується необхідністю перегляду внутрішніх процедур, оновлення управлінських підходів і формування нових компетенцій персоналу. З економічної точки зору це означає тимчасове зростання витрат, однак у перспективі такі вкладення створюють передумови для підвищення стійкості та ефективності функціонування економічної системи [10, с. 258-259].

Таким чином, вплив цифровізації на витрати у сфері економіки має багатовимірний характер. Вона створює можливості для зниження операційних, управлінських і трансакційних витрат, однак реалізація цих можливостей потребує системного підходу, узгодженого з економічними інтересами та ресурсними можливостями суб'єктів господарювання. Саме в такому контексті цифровізацію доцільно розглядати як фактор довгострокової оптимізації витрат, а не як короткостроковий інструмент скорочення витрат.

Висновки.

У результаті проведеного дослідження встановлено, що цифровізація є вагомим фактором оптимізації витрат у сфері економіки, вплив якого проявляється через трансформацію операційних, управлінських і трансакційних процесів. Впровадження цифрових технологій змінює традиційні підходи до організації економічної діяльності, сприяючи підвищенню ефективності використання ресурсів та прозорості фінансово-економічних процесів.

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що використання цифрових інструментів створює передумови для оптимізації витрат, насамперед через зменшення частки рутинних операцій, удосконалення управлінських механізмів і підвищення обґрунтованості рішень, що приймаються в процесі економічної діяльності. Водночас цифровізація не гарантує негайного економічного ефекту,

оскільки на початкових етапах її реалізації зростають витрати, пов'язані з інвестиціями у програмне забезпечення, модернізацією інфраструктури та підготовкою персоналу.

Встановлено, що ефективність цифровізації як інструменту оптимізації витрат значною мірою залежить від рівня системності її впровадження та відповідності цифрових рішень економічним цілям суб'єктів господарювання. За відсутності узгодженої стратегії цифрові перетворення можуть мати фрагментарний характер і не забезпечувати очікуваного зниження витрат.

Отримані результати свідчать про доцільність розгляду цифровізації як довгострокового процесу, спрямованого на формування нової моделі управління витратами у сфері економіки. Подальші дослідження доцільно зосередити на кількісній оцінці економічного ефекту цифровізації та аналізі галузевих особливостей її впливу на структуру витрат.

Література

1. Амеліна Н. К., Комчатних О. В., Левіщенко О. С. Цифровізація як основний фактор розвитку економіки бізнесу // Академічні візії. 2024. Вип. 35.

2. Пушкар Т. А., Соболєва Г. Г., Славута О. І. Цифровізація як фактор забезпечення конкурентоспроможності підприємства // Сталий розвиток економіки. 2023. № 2(47). С. 165–170.

3. Цифрова трансформація бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lib.lntu.edu.ua/uk/147258369/15844.

4. Череп А. В., Воронкова В. Г., Череп О. Г. Цифровізація економіки як нова парадигма сталого розвитку і конкурентоспроможності // Економіка та суспільство. 2025. Вип. 78.

5. Смаглюк А. А., Кондрат О. Б. Оцінка впливу цифровізації на економічний розвиток: перспективи переходу до цифрової економіки // Академічні візії. 2025. Вип. 42.

6. Коваленко М. М., Сікало М. В. Роль цифровізації у розвитку публічних фінансів // Теорія та практика державного управління. 2024. № 2(79). С. 217–242.

7. Лазебник Л. Технічний прогрес та цифровізація соціального капіталу як драйвер соціально-економічного розвитку країни // Modeling the Development of the Economic Systems. 2022. Вип. 4. С. 153–159.

8. Селезньова Г. О., Чумак Г. М. Вплив розвитку цифрової економіки на конкурентне середовище вітчизняних підприємств // Підприємництво та інновації. 2022. Вип. 25. С. 69–75.

9. Осауленко О. Г., Гринчак Н. А., Горобець О. О. Вплив цифрових технологій та платформ на трансформацію міжнародного менеджменту: виклики та перспективи для бізнесу // Статистика України. 2025. № 1. С. 89–99.

10. Шаповалова І. О. Обґрунтування стратегій економічного управління підприємством в умовах цифровізації // Український журнал прикладної економіки та техніки. 2025. Т. 10. № 2. С. 258–267.

References

1. Amelina, N.K., Komchatnykh, O.V., & Levishchenko, O.S. (2024). Tsyfrovizatsiia yak osnovnyi faktor rozvytku ekonomiky biznesu [Digitalization as the main factor in the development of business economics]. Akademichni vizii – Academic Visions, 35 [in Ukrainian].

2. Pushkar, T.A., Sobolieva, H.H., & Slavuta, O.I. (2023). Tsyfrovizatsiia yak faktor zabezpechennia konkurentospromozhnosti pidpryiemstva [Digitalization as a factor in ensuring enterprise competitiveness]. Stalyi rozvytok ekonomiky – Sustainable Economic Development, 2(47), 165–170 [in Ukrainian].

3. Digital Transformation [Electronic resource]. – Access mode: https://lib.lntu.edu.ua/uk/147258369/15844.

4. Cherep, A.V., Voronkova, V.H., & Cherep, O.H. (2025). Tsyfrovizatsiia ekonomiky yak nova paradyhma staloho rozvytku i konkurentospromozhnosti [Digitalization of the economy as a new paradigm of sustainable development and competitiveness]. Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society, 78 [in Ukrainian].

5. Smahliuk, A.A., & Kondrat, O.B. (2025). Otsinka vplyvu tsyfrovizatsii na ekonomichnyi rozvytok: perspektyvy perekhodu do tsyfrovoi ekonomiky [Assessment of the impact of digitalization on economic development: prospects for the transition to a digital economy]. Akademichni vizii – Academic Visions, 42 [in Ukrainian].

6. Kovalenko, M.M., & Sikalo, M.V. (2024). Rol tsyfrovizatsii u rozvytku publichnykh finansiv [The role of digitalization in the development of public finance]. Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia – Theory and Practice of Public Administration, 2(79), 217–242 [in Ukrainian].

7. Lazebnyk, L. (2022). Tekhnichnyi prohres ta tsyfrovizatsiia sotsialnoho kapitalu yak draiver sotsialno-ekonomichnoho rozvytku krainy [Technological progress and digitalization of social capital as a driver of the country's socio-economic development]. Modeling the Development of the Economic Systems, 4, 153–159.

8. Seleznova, H.O., & Chumak, H.M. (2022). Vplyv rozvytku tsyfrovoi ekonomiky na konkurentne seredovyshche vitchyznianykh pidpryiemstv [The impact of the digital economy development on the competitive environment of domestic enterprises]. Pidpryiemnytstvo ta innovatsii – Entrepreneurship and Innovation, 25, 69–75 [in Ukrainian].

9. Osaulenko, O.H., Hrynchak, N.A., & Horobets, O.O. (2025). Vplyv tsyfrovykh tekhnolohii ta platform na transformatsiiu mizhnarodnoho menedzhmentu: vyklyky ta perspektyvy dlia biznesu [The impact of digital technologies and platforms on the transformation of international management: challenges and prospects for business]. Statystyka Ukrainy – Statistics of Ukraine, 1, 89–99 [in Ukrainian].

10. Shapovalova, I.O. (2025). Obgruntuvannia stratehii ekonomichnoho upravlinnia pidpryiemstvom v umovakh tsyfrovizatsii [Substantiation of strategies for economic management of an enterprise under digitalization conditions]. Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky ta tekhniky – Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology, 10(2), 258–267 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 11,05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.05.2026

УДК 658.15:347.77/,78]:[005.334:338.246-049.57

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-3205-3217

Черевко Ірина Василівна доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, Львівський національний університет ветеринарної медицини і біотехнологій імені С.З. Ґжицького (Північний кампус), м. Дубляни, https://orcid.org/0000-0002-8411-6136

МОДЕЛЬ ГОСПОДАРЮВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙ КОРПОРАТИВНОГО ТИПУ НА ОСНОВІ ЗАХИСТУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ЯК ЕЛЕМЕНТУ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ БІЗНЕС-ПРОЄКТІВ

Анотація. Метою статті є представлення основних результатів дослідження ролі інтелектуальної власності як інструменту забезпечення економічної безпеки бізнес-проєктів організацій корпоративного типу та можливих моделей і методів цього забезпечення. В процесі дослідження визначено, що у сучасних умовах життєдіяльність організацій корпоративного типу повністю залежить від ефективності реалізації бізнес-проєктів. Але для кожного виду проєкту існують ризики його економічної безпеки, що генерують специфічні загрози, які прямо чи опосередковано руйнують економічну стабільність і знижують конкурентоспроможність організації. При цьому критично важливими активами для організацій корпоративного типу є об'єкти інтелектуальної власності, оскільки їх втрата або неправомірне використання безпосередньо впливають на ринкову вартість, конкурентоспроможність та фінансову стійкість і економічну безпеку бізнес-проєктів як основи функціонування цих організацій. Підвищення рівня захисту права на об’єкти інтелектуальної власності є одним із важливих напрямів та ефективним чинником підвищення ефективності управління ризиками економічної безпеки бізнес-проєктів організацій корпоративного типу, а значить і цих організацій в цілому. Тобто, інтелектуальна власність є ключовим компонентом сучасної системи економічної безпеки організацій та бізнес-проєктів як основного типу їх функціонування в умовах сьогодення, забезпечуючи захист інноваційних ресурсів, конкурентоспроможність та стійкість до ринкових коливань. Управління ризиками безпеки інтелектуальної власності передбачає інтеграцію захисту інтелектуальних активів у загальну корпоративну систему ризик-менеджменту. Інтеграція безпеки інтелектуальної власності в систему управління ризиками дозволяє не лише реагувати на загрози, а й проактивно формувати сталий розвиток організації. Ефективна інтеграція управління ІВ у корпоративний ризик-менеджмент є невід'ємною частиною забезпечення стабільності та економічної безпеки бізнес-проєктів як основи сучасної моделі функціонування організацій корпоративного типу та їх розвитку.

Ключові слова: бізнес-проєкти, економічна безпека, організації корпоративного типу, інтелектуальна власність, управління, моделі, методи, інструменти, розвиток.

Cherevko Iryna Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Economics, Stepan Gzhyckyi National University ov Veterynary Medicine and Biotechnologies of Lviv, (North Campus), Dublyany, https://orcid.org/0000-0002-8411-6136

MODEL OF CORPORATE ORGANIZATIONS ECONOMIC ACTIVITY BASED ON INTELLECTUAL PROPERTY PROTECTION AS ON ELEMENT OF MANAGEMENT OF ECONOMIC SECURITY RISKS OF BUSINESS PROJECTS

Abstract. The purpose of the article is to present the main results of the study of the role of intellectual property as a tool for ensuring the economic security of business projects of corporate-type organizations and possible models and methods of this provision. In the process of the study, it was determined that in modern conditions, the life of corporate-type organizations completely depends on the effectiveness of the implementation of business projects. But for each type of project there are risks to its economic security, which generate specific threats that directly or indirectly destroy economic stability and reduce the competitiveness of the organization. At the same time, intellectual property objects are critically important assets for corporate-type organizations, since their loss or misuse directly affect the market value, competitiveness and financial stability and economic security of business projects as the basis for the functioning of these organizations. Increasing the level of protection of intellectual property rights is one of the important areas and an effective factor in increasing the effectiveness of managing the risks of economic security of business projects of corporate-type organizations, and therefore of these organizations as a whole. That is, intellectual property is a key component of the modern system of economic security of organizations and business projects as the main type of their functioning in today's conditions, ensuring the protection of innovative resources, competitiveness and resistance to market fluctuations. Managing intellectual property security risks involves integrating the protection of intellectual assets into the general corporate risk management system. Integrating intellectual property security into the risk management system allows not only to respond to threats, but also to proactively shape the sustainable development of the organization. Effective integration of IP management into corporate risk management is an integral part of ensuring the stability and economic security of business projects as the basis of the modern model of functioning of corporate-type organizations and their development.

Keywords: business projects, economic security, corporate organizations, intellectual property, management, models, methods, tools, development.

Постановка проблеми. Сучасні організації корпоративного типу в Україні стикаються з високим рівнем ризиків безпеки бізнес-проєктів через загрози витоку даних, порушення авторських прав та кіберзлочинність, які особливо загострюється в умовах воєнного часу. Відповідно вирішення питання захисту інтелектуальної власності стає ключовим для забезпечення конкурентоспроможності, збереження комерційних секретів і стабільності операційних процесів реалізації бізнес-проєктів як основи функціонування організацій корпоративного типу. Незважаючи на наявність значної кількості міжнародних моделей і стандартів управління ризиками безпеки бізнес-проєктів, їх впровадження у організаціях корпоративного типу в Україні сповільнюється через: недостатній рівень кіберкультури та стандартизації бізнес-процесів; обмежений фінансовий та кадровий ресурс; недосконалі правові механізми захисту ІВ; відсутність системного моніторингу репутаційних ризиків організацій корпоративного типу. Практика імплементації існуючих моделей управління ризиками та відповідних методів такого управління вимагає їх адаптації до специфіки українських корпоративних організацій та врахування локальних реалій, включно з регуляторними вимогами та обмеженими ресурсами, особливо у складний період воєнного часу. Це створює потребу у продовженні та активізації досліджень у сфері управління ризиками економічної безпеки бізнес-проєктів організацій корпоративного типу та розробки практичних рекомендацій для організацій та держави щодо інтеграції моделей управління ризиками, інструментів контролю та захисту ІВ у рамках бізнес-проєктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасних умовах господарювання у організаціях корпоративного типу все більшу роль відіграють нематеріальні активи, основу яких становлять об’єкти інтелектуальної власності, які формують інноваційний зміст бізнес-проєктів зазначених організацій. Тому захист права інтелектуальної власності визначає рівень економічної безпеки цих проєктів, а значить – організацій корпоративного типу в цілому, що обумовлює підвищення уваги до зазначених залежностей з боку науковців, серед яких Л.Янковська, А.Гулик, Ю.Ліс та ін. [1]; Г. Демченко [2]; Р.Редько, Р.Скляров, В.Шанайда [3]; Л.Федулова, Е.Забарна, С.Філиппова [4]; Б. Шапошник, Д. Худяков [5]; Т. Архипенко, М.Іванова [6]; Я.Базилюк, Р.Власенко, О.Власюк [7]; Г.Коптєва [8]; Н.Згадова, А.Черкаський, В.Шалений [9], Т.Васильців, О.Мандрик О. Я.[10] та багато інших. Зокрема, Л. А. Янковська та ін. вказують на те, що актуальність дослідження інтелектуальної безпеки як складової економічної безпеки зумовлена необхідністю адаптації національних економік до нових викликів, що виникають у зв'язку з постійним розвитком науково-технічного прогресу, а також із зростаючою роллю інновацій та інтелектуальної власності в глобальній економіці» [1]. При цьому вони уточнюють, що роль інтелектуальної безпеки в гарантуванні економічної безпеки є надзвичайно важливою, оскільки високий рівень захисту інтелектуальних ресурсів сприяє

стійкому розвитку економіки, підвищує її адаптивність до зовнішніх викликів та забезпечує конкурентоспроможність на світовій арені, а загрози інтелектуальній безпеці можуть мати серйозні негативні наслідки, що підкреслює необхідність системного підходу до її забезпечення [1].

Г. Демченко відзначає, що ризики, пов'язані з порушенням прав інтелектуальної власності, є однією з найбільш вразливих зон для підприємств, що активно впроваджують нововведення, і що «незахищеність винаходів, технологій, торговельних марок чи ноу-хау зумовлює ймовірність втрати унікальності продукту, підвищує ризик копіювання конкурентами, зменшує потенційний прибуток і інвестиційну привабливість ... підриває мотивацію до інновацій і стримує розвиток високотехнологічних секторів економіки» [2]. Нею обґрунтовано, «що інтеграція управління інтелектуальною власністю у ризик-менеджмент підприємства забезпечує перехід від реактивного до превентивного управління ризиками, що підвищує загальну стійкість бізнесу» [2].

Р. Редько, Р. Скляров та В. Шанайда вказують на те, що в забезпеченні інтелектуальної безпеки як чинника економічної безпеки надзвичайно важливою є роль людського капіталу, оскільки саме люди є носіями знань, досвіду та інноваційних ідей [3].

Результати проведеного аналізу доступних і релятивних за змістом публікацій дозволили сформувати робочу гіпотезу дослідження про те, що інтелектуально-правові чинники відіграють ключову роль у забезпеченні економічної безпеки бізнес-проєктів у організаціях корпоративного типу, а підвищення рівня захисту права інтелектуальної власності є одним із важливих напрямів та ефективним чинником підвищення ефективності управління ризиками економічної безпеки бізнес-проєктів організацій корпоративного типу, при тому, що сьогодні реалізація бізнес-проєктів є основою функціонування зазначених організацій, що в сумі створює широке поле для продовження наукового пошуку у даній сфері.

Метою статті є представлення основних результатів дослідження ролі інтелектуальної власності як інструменту забезпечення економічної безпеки бізнес-проєктів організацій корпоративного типу та можливих моделей і методів цього забезпечення.

Виклад основного матеріалу. В процесі дослідження визначено, що у сучасних умовах життєдіяльність організацій корпоративного типу повністю залежить від ефективності реалізації бізнес-проєктів. Але для кожного виду проєкту існують ризики його економічної безпеки, що генерують специфічні загрози, які прямо чи опосередковано руйнують економічну стабільність і знижують конкурентоспроможність організації. При цьому критично важливими активами для організацій корпоративного типу є об'єкти інтелектуальної власності, оскільки їх втрата або неправомірне використання безпосередньо впливають на ринкову вартість, конкурентоспроможність та фінансову стійкість і економічну безпеку бізнес-проєктів як основи функціонування цих організацій.

«У контексті трансформаційної економіки України, посиленої викликами воєнного часу та необхідністю відновлення промислового потенціалу, ефективне управління інтелектуальною власністю набуває стратегічного значення. Від того, наскільки підприємства здатні ідентифікувати, охороняти та комерціалізувати результати інтелектуальної діяльності, залежить не лише рівень їхньої інноваційної безпеки, а й загальна стійкість на ринку [2]. Отже, забезпечення економічної безпеки проєктів вимагає таргетованого захисту їхнього інтелектуального ядра. Результати досліджень науковців інших країн підтверджують, що у компаніях, де існує комплексна політика управління ІВ, ризик невдач бізнес-проєктів зменшується на 20 – 25% [11]. Українська практика також демонструє позитивний вплив системного підходу: машинобудівні та ІТ-компанії, що активно патентують власні технології, зменшили частку втрат від копіювання продукції та водночас підвищили обсяг експорту [4].

Логіка проблеми обумовлює доцільність окреслення основних видів бізнес-проєктів та пов'язаних з ними ризиків економічної безпеки та ризиків безпеки у сфері інтелектуальної власності у організаціях корпоративного типу (табл.1).

Таблиця 1

Види бізнес-проєктів організацій корпоративного типу та потенційні ризики їх економічної безпеки

Види бізнес-проєктів	**Можливі об'єкти ІВ**	**Потенційні ризики економічної безпеки**	**Потенційні ризики безпеки у сфері інтелектуальної власності**
Виробничі (Інноваційно-технологічні - розробка та впровадження нових продуктів, технологій чи R&D.)	Технології, патенти, комерційні секрети тощо	Порушення технологічних процесів, високі капіталовкладення, недосягнення технічних параметрів, ринковий провал.	Витік комерційної таємниці, крадіжка патентів, несанкціоноване копіювання технології
ІТ-проєкти (цифрова трансформація - перехід на нові ІТ-платформи, автоматизація, впровадження ШІ)	Програмне забезпечення, бази даних, патенти на алгоритми, софт	Витік даних, збої в операційній діяльності, кібератаки, залежність від постачальників софту.	Несанкціонований доступ, порушення авторських прав на вихідний код, витік персональних даних та ноу-хау.
Фінансові	Фінансові моделі, аналітичні дані	Фінансові махінації, витік даних	Втрата джерел фінансування створення і реалізації бізнес-проєктів
Реструктуризація та реінжиніринг	Оптимізація внутрішніх бізнес-процесів, зміна структури управління.	Опір персоналу, тимчасове зниження керованості, втрата ключових кадрів.	Перехід носіїв унікальних знань (людського капіталу) до конкурентів без збереження прав корпорації.

Види бізнес-проєктів	Можливі об'єкти ІВ	Потенційні ризики економічної безпеки	Потенційні ризики безпеки у сфері інтелектуальної власності
Маркетингові (вихід на нові ринки, злиття та поглинання (M&A[1]), створення філій)	Бренди, рекламні концепти	Політична нестабільність в нових країнах, правова несумісність, фінансові перевитрати	Викрадення ідей, порушення авторських прав, втрата прав на торговельні марки за кордоном, патентний тролінг, недобросовісна конкуренція.

Джерело: розроблено автором.

Як видно з таблиці 1, кожен вид бізнес-проєкту генерує специфічні загрози, які прямо чи опосередковано руйнують фінансову стабільність корпорації, але наскрізною загрозою для всіх типів цих проєктів є саме ризики у сфері інтелектуальної власності, оскільки втрата нематеріальних активів нівелює конкурентні переваги всього бізнесу. Таблиця 1 дозволяє також в певній мірі визначити взаємозв'язок між бізнес-проєктами, об'єктами ІВ та потенційними ризиками, що дозволяє пріорітезувати можливі управлінські заходи у цій сфері.

Причому основними безпосередніми причинами зазначених економічних ризиків можуть бути: внутрішні загрози: звільнення працівників, які володіють таємницями («переманювання» працівників конкурентами); зовнішні загрози: кібератаки, недобросовісна конкуренція, рейдерські захоплення активів, використання військових дій для незаконного отримання прав (у тому числі в Україні); юридичні помилки: неправильне оформлення прав (договори NDA[2], трудові договори), що призводить до втрати контролю над інтелектуальним активом. Відповідними заходами безпеки в цьому плані можуть бути запровадження і контроль за дотриманням режиму комерційної таємниці, підписання договорів про нерозголошення (NDA) і контроль за їх дотриманням, реєстрація ТМ та патентів, регулярні ІТ-аудити. Для мінімізації ризиків корпораціям необхідно проводити регулярний аудит інтелектуальної власності, реєструвати ключові активи та впроваджувати суворі заходи безпеки в частині об'єктів інтелектуальної власності у бізнес-проєктах.

Зазначені ризики, оскільки їх потенційна кількість є значною, є підстави систематизувати у типові групи з прив'язкою до відповідних моделей і методів протидії виникнення таких ризиків (табл.2).

[1] *Mergers and Acquisitions - M&A (Mergers and Acquisitions) - злиття та поглинання, або M&A – це бізнес-процеси, які передбачають злиття компаній або придбання юридичних осіб іншими особами, що призводить до змін у структурі власності з метою розвитку, збільшення масштабів операцій та зміцнення ринкових позицій. Процес включає етапи від підготовки до due diligence (аналізу правового, податкового та фінансового стану) та завершення.*

[2] *Угода про нерозголошення (***NDA** *- Non-Disclosure Agreement) - юридично зобов'язуюча угода про конфіденційність інформації. Вона захищає ваші дані, обмежуючи секрети компанії, такі як бізнес-стратегії, бази даних клієнтів, технології, прайс-листи та ноу-хау, від несанкціонованого розголошення або використання іншою стороною*).

Вибір моделі управління ризиками залежить від стратегічних цілей корпорації та специфіки її портфеля бізнес-проєктів. Консервативний підхід гарантує безпеку, але може гальмувати розвиток, тоді як гнучкі моделі підвищують адаптивність, але створюють додаткові вразливості. Найбільш ефективною для великих корпоративних структур є інтегрована модель (ERM), яка дозволяє збалансувати ризики і можливості. бо саме в рамках інтегрованої моделі захист прав ІВ стає не просто юридичною функцією, а системним чинником економічної безпеки бізнес-проєктів як основи сучасної моделі функціонування організацій корпоративного типу та їх розвитку.

Таблиця 2

Групи ризиків економічної безпеки бізнес-проєктів та моделі і методи протидії їх виникненню в організаціях корпоративного типу

Група ризиків за їх характером і змістом	Основні чинники виникнення	Моделі і методи мінімізації та уникнення ризиків	Відповідальні суб'єкти (об'єкти)
Інформаційний	Недостатня кіберкультура, застарілі IT-системи	DLP[3], VPN[4], навчання персоналу, аудит IT	Організація, IT-відділ, держава (регулятор)
Фінансовий	Обмежений бюджет, слабкий фінансовий контроль	ERP[5], автоматизація фінансового моніторингу, внутрішній аудит	Організація, фінансовий департамент, аудитори
Юридичний	Недосконалі договори, слабкий контроль NDA	CLM[6], NDA, політики та тренінги	Організація, юридичний відділ, державні органи
Операційний	Застарілі процеси, низька стандартизація	ITIL[7], ERP, ISO[8], аудит процесів	Організація, операційний департамент, консультанти
Репутаційний	Відсутність моніторингу ЗМІ, слабкі комунікаційні політики	Системи моніторингу, внутрішні політики, кризове управління	Організація в цілому, PR-відділ[9], державні органи

Джерело: розроблено автором

[3] *Data Loss Prevention - системи запобігання витоку даних. Контролюють передачу конфіденційної інформації через електронну пошту, месенджери, флеш-накопичувачі тощо.*

[4] *Virtual Private Network - технологія захищеного віддаленого доступу до корпоративної мережі через шифрування трафіку.*

[5] *Enterprise Resource Planning - комплексна система управління ресурсами підприємства: фінансами, персоналом, закупівлями, логістикою та виробництвом.*

[6] *Contract Lifecycle Management - системи управління життєвим циклом договорів: створення, погодження, контроль виконання та архівування.*

[7] *Information Technology Infrastructure Library - набір практик для ефективного управління IT-послугами та IT-процесами підприємства*

[8] *International Organization for Standardization - globalna, pozarządowa organizacja zrzeszająca krajowe jednostki normalizacyjne. Opracowuje ona międzynarodowe standardy (normy) ujednolicające jakość, bezpieczeństwo i procedury w niemal każdej branży. Najpopularniejsze z nich to:* ***ISO 9001:*** *Standard systemów zarządzania jakością;* ***ISO 14001****: Standard zarządzania środowiskowego;* ***ISO/IEC 27001****: Standard zarządzania bezpieczeństwem informacji*

[9] ***PR*** *- public relations – зв'язки з громадськістю.*

Як видно з наведених у таблиці 2 результатів проведених досліджень і узагальнень, розвиваючи логіку визначених у ній залежностей між типами ризику економічної безпеки бізнес-проєктів та моделями і методами протидії чи їх запобігання виникненню у організаціях корпоративного типу зміст цієї таблиці розширено до визначення відповідальних за імплементацію і застосування зазначених моделей і методів у цих організаціях як інструментів управління окресленими ризиками, що може мати практичне значення у прийнятті управлінських рішень в даній сфері економічної активності.

Переважно зазначені ризики виникають через крадіжку чи незаконне використання об’єктів інтелектуальної власності, витік інформації або несвоєчасну реєстрацію цих активів, що призводить до фінансових збитків, втрати частки ринку і конкуренційної позиції на ньому та репутаційних втрат (табл.3).

Таблиця 3

Основні об'єкти інтелектуальної власності, що пов'язані з ризиками економічної безпеки бізнес-проєктів у організаціях корпоративного типу

Об’єкт інтелектуальної власності	**Характеристика в контексті ризику економічної безпеки бізнес-проєкту**	**Наслідки порушення економічної безпеки права інтелектуальної власності у бізнес-проєкті**
Комерційна таємниця та ноу-хау	Найбільш вразливий об'єкт (технології, списки клієнтів, фінансові плани, бізнес-плани, стратегії маркетингу, формули, алгоритми). Комерційна цінність формується їх невідомістю третім особам. Захист діє лише доти, доки інформація залишається секретною. Найвищий рівень ризику витоку (industrial espionage[10]) або розголошення працівниками	Миттєві збитки та втрата конкурентної переваги. Рейдерство, втрата унікальності продукту
Торговельні марки (знаки для товарів і послуг; символи, логотипи, назви)	Ризик незаконного використання (контрафакт), клонування бренду (cybersquatting - реєстрація доменів, схожих на ТМ)	Зниження довіри споживачів, втрата репутації, зменшення продажів та прибутку
Патенти (винаходи та корисні моделі)	Порушення патентів (patent infringement) іншими суб'єктами або, навпаки, необґрунтоване використання чужих патентів; «патентна міграція» (коли розробки патентуються конкурентами в інших країнах)	Втрата ексклюзивності на ринку, патентні війни (судові позови від конкурентів, штрафи) та заборона виробництва
Промислові зразки (Дизайн виробу, його форма або оздоблення)	Копіювання зовнішнього вигляду продукту, форми або упаковки,	Нівелює інвестиції компанії в розробку унікального дизайну

[10] *Промислове шпигунство - передбачає незаконне, систематичне отримання комерційної таємниці, службових даних або інтелектуальної власності у бізнесу.*

Об'єкт інтелектуальної власності	**Характеристика в контексті ризику економічної безпеки бізнес-проєкту**	**Наслідки порушення економічної безпеки права інтелектуальної власності у бізнес-проєкті**
Об'єкти авторського права (комп'ютерні програми, бази даних або технічних розробок, ПЗ, власні ERP-системи)	Кібератаки (викрадення коду/даних), піратство, витік баз даних клієнтів, незаконне копіювання ПЗ, використання без ліцензії, порушення роботи IT-інфраструктури	Критично для IT та сервісних корпорацій.
Компонування напівпровідникових виробів (специфічні інженерні рішення, критичні для електронної та IT-промисловості)	Викрадення технологій виробництва чіпів, незаконне виробництво аналогів	Фінансові збитки
Фірмові найменування та комерційні позначення	Використання подібних назв для введення споживачів в оману	Втрата споживачів (клієнтів) і, відповідно, доходу.

Джерело: розроблено автором.

Результати проведеного аналізу основних видів бізнес-проєктів та пов'язаних з ними ризиків економічної безпеки та ризиків безпеки у сфері інтелектуальної власності у організаціях корпоративного типу, основних об'єктів інтелектуальної власності, що пов'язані з ризиками економічної безпеки бізнес-проєктів у організаціях корпоративного типу, груп ризиків економічної безпеки бізнес-проєктів та моделей і методів протидії їх виникненню в організаціях корпоративного типу дав можливість сформувати систему інструментів управління ризиками в розрізі зазначених моделей з акцентом на захист права інтелектуальної власності (табл.4).

Таблиця 4

Інструменти управління ризиками безпеки бізнес-проєктів в розрізі моделей управління (з акцентом на захист ІВ)

Модель управління	**Загальні інструменти ризик-менеджменту**	**Специфічні інструменти захисту ІВ**	**Ефект для економічної безпеки проєкту**
Превентивно-захисна	Лімітування витрат, перевірка контрагентів (due diligence), регламентація доступу	Патентування технологій, реєстрація ТМ, угоди NDA та NCA[11] з персоналом	Створює юридичний та технологічний бар'єр для конкурентів, блокує витік інформації на старті.
Компенсаційно-страхова	Формування фінансових резервів, хеджування ризиків, диверсифікація портфеля	Страхування судових витрат по ІВ, комерціалізація (ліцензії), франчайзинг	Мінімізує збитки від крадіжки технологій, покриває витрати на патентні спори, диверсифікує дохід.

[11] *Non-Compete Agreement - угода про неконкуренцію.*

Модель управління	Загальні інструменти ризик-менеджменту	Специфічні інструменти захисту ІВ	Ефект для економічної безпеки проєкту
Адаптивно-ризикова	Сценарний аналіз, моніторинг ринку в реальному часі, ітераційне планування	Постійний патентний аудит, захист комерційної таємниці (режим know-how), agile-контроль релізів[12]	Дозволяє вчасно виявляти появу аналогів на ринку та коригувати патентну стратегію бізнес-проєкту.
Інтегрована	Комплексний KPIs[13] безпеки, крос-функціональні комітети, автоматизовані системи (GRC[14])	Аудит інтелектуального капіталу. капіталізація об'єктів ІВ на балансі. блокчейн-трекінг прав	Забезпечує синергію правового захисту, фінансової оцінки та безпеки даних у межах всього проєкту

Джерело: розроблено автором.

Ефективність управління ризиками безпосередньо залежить від правильного підбору та комбінації інструментів у межах обраної моделі. Практика доводить, що традиційні фінансові інструменти (резервування, лімітування) є недостатніми, якщо бізнес-проєкт базується на унікальних знаннях чи технологіях як об’єктах права інтелектуальної власності. Інтеграція специфічних інструментів захисту інтелектуальної власності (від NDA до патентного аудиту) у загальну систему ризик-менеджменту дозволяє ліквідувати критичні вразливості корпоративних проєктів. Це повністю підтверджує робочу гіпотезу дослідження щодо ключової ролі інтелектуально-правових чинників у забезпеченні економічної безпеки бізнес-проєктів як основи сучасної моделі функціонування організацій корпоративного типу та їх розвитку.

Висновки. Підвищення рівня захисту права на об’єкти інтелектуальної власності (ІВ) є одним із важливих напрямів та ефективним чинником підвищення ефективності управління ризиками економічної безпеки бізнес-проєктів організацій корпоративного типу, при тому, що сьогодні реалізація бізнес-проєктів є основою функціонування зазначених організацій корпоративного типу. Тобто, інтелектуальна власність є ключовим компонентом сучасної системи економічної безпеки організації та бізнес-проєктів як основного типу \ї функціонування в умовах сьогодення, забезпечуючи захист інноваційних

[12] *Agile-контроль релізів - процес планування, управління та випуску функціоналу програмного забезпечення, що базується на принципах гнучкості, ітеративності та постійного зворотного зв'язку. На відміну від каскадних моделей, Agile передбачає випуск невеликих частин продукту (інкрементів) за короткі цикли, що дозволяє швидко адаптуватися до змін у середовищі і запобігти виникненню ризиків.*

[13] *Key Performance Indicators) ключові показники ефективності – вимірювані значення, які використовуються компаніями та командами для оцінки досягнення своїх бізнес-цілей. Вони дозволяють їм відстежувати прогрес, оптимізувати операції та приймати рішення на основі даних.*

[14] *Governance, Risk, and Compliance) to zintegrowane podejście łączące ład korporacyjny, zarządzanie ryzykiem i zgodność z przepisami, mające na celu skuteczne osiąganie celów biznesowych przy jednoczesnym zachowaniu bezpieczeństwa. Działa jako holistyczna struktura, łącząca działy takie jak IT, prawo i audyt w celu ochrony przed zagrożeniami i zapewnienia działania zgodnego z regulacjami*

ресурсів, конкурентоспроможність та стійкість до ринкових коливань. Вона охоплює результати творчої діяльності: винаходи, корисні моделі, промислові зразки, знаки для товарів і послуг (торгові марки), що є основою для науково-технологічного розвитку.

Роль ІВ у забезпеченні економічної безпеки бізнес-проєктів включає **з**ахист конкурентних переваг: патенти, товарні знаки, комерційна таємниця та ноу-хау забезпечують ексклюзивні права на використання інновацій, не дозволяючи конкурентам копіювати продукти чи послуги; зниження ризиків**:** ефективна система управління ІВ мінімізує ризики втрати частки ринку через контрафакт, крадіжку інтелектуальних здобутків або порушення прав третіх осіб; забезпечення інвестиційної привабливості: якісно і чітко оформлені права на об'єкти ІВ підвищують ринкову і суспільну цінність компанії та спрощує залучення інвестицій, що є критично важливим для бізнес-проєктів, особливо типу стартапів та технологічних проєктів.

Безпека інтелектуальної власності в бізнес-проєктах охоплює юридичне закріплення прав на об'єкти ІВ, інвестиції в дослідження та розробки (R&D[15]), активне впровадження інновацій для підвищення конкурентоспроможності організації. В контексті загроз економічній безпеці бізнес-проєктів організацій корпоративного типу інтелектуальна власність виступає як інструмент протидії, так і об'єкт захисту від цих загроз, основними з яких є витік комерційної таємниці та ноу-хау, промислове шпигунство та незаконне використання технологій з бізнес-проєктів, порушення прав ІВ конкурентами (контрафакт), рейдерські захоплення, що базуються на інтелектуальних активах. Інтелектуальна власність (ІВ) є критичним компонентом управління ризиками економічної безпеки бізнес-проєктів, оскільки вона перетворює нематеріальні активи (ідеї, технології, бренди) на захищені інструменти конкурентної боротьби. В умовах зростаючої невизначеності ефективне управління ІВ знижує технологічні, фінансові та правові ризики, підвищуючи стійкість підприємства до зовнішніх загроз.

Управління ризиками безпеки інтелектуальної власності передбачає інтеграцію захисту інтелектуальних активів у загальну корпоративну систему ризик-менеджменту. Ключові аспекти цього процесу включають: мінімізація інноваційних ризиків: використання права інтелектуальної власності (шляхом патентування, ліцензування) для захисту нових продуктів від незаконного копіювання, що зменшує ймовірність втрати частки ринку; захист репутації та бренду: торгові марки та знаки для товарів і послуг захищають репутацію підприємства від підробок та недобросовісної конкуренції; зміцнення ринкових позицій: патентування нових технологій дозволяє утримувати монопольні позиції на певних ринках, забезпечуючи фінансову стабільність і конку-рентоспроможність організацій. Основними елементами системи управління

[15] *R&D (Research and Development - дослідження та розробки) - ключовий вид діяльності, спрямований на впровадження інновацій та створення нових продуктів, технологій і знань; підвищує конкурентоспроможність компанії, проводячи роботу від концептуальної та дослідницької фази до створення прототипів та тестування.*

ризиками безпеки інтелектуальної власності у ризик-менеджменті повинні бути: ідентифікація - виявлення всіх об'єктів ІВ (винаходи, корисні моделі, твори, бази даних) у бізнес-проєкті; оцінка - визначення вартості та комерційного потенціалу ІВ; захист - юридичне оформлення прав (патентування, реєстрація прав); моніторинг - відстеження використання ІВ конкурентами та партнерами. Безпека інтелектуальної власності є невід'ємною частиною забезпечення стабільності та економічної безпеки бізнес-проєктів організацій корпоративного типу.

Інтеграція безпеки інтелектуальної власності в систему управління ризиками дозволяє не лише реагувати на загрози, а й проактивно формувати сталий зрівноважений розвиток організації. Ефективна інтеграція управління ІВ у корпоративний ризик-менеджмент є невід'ємною частиною забезпечення стабільності та економічної безпеки бізнес-проєктів як основи сучасної моделі функціонування організацій корпоративного типу та їх розвитку.

Література:

1. Янковська Л. А., Гулик А. Б., Ліс Ю. І. Запотічний В. В., Максимів В. І., Петрик С. В. Інтелектуальна безпека як складова економічної безпеки держави. *Академічні візії,* 2023, 28. DOI: http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.13710315.

2. Демченко Г. В. Інтелектуальна власність як інструмент мінімізації інноваційних ризиків підприємства, *Ефективна економіка*, 2025, №10. DOI: https://doi.org/10.32702/2307-2105.2025.10.69%20.

3. Редько Р.Г., Скляров Р.А., Шанайда В. В. Порівняльно-правовий аналіз законодавства в області інтелектуальної власності в країнах ЄС та Україні. *Наукові нотатки*, 2023, № 75. С. 9-14.

4. Федулова Л.І., Забарна Е. М., Філиппова С. В. *Інноваційний розвиток підприємства: підруч. для студ. вищ. навч. закл.* Одеса, ОНПУ: Бондаренко М. О., 2016, 700 с.

5. Шапошник Б.В., Худяков Д.Л. Механізм забезпечення економічної безпеки підприємств під час реалізації інвестиційних проєктів. *Український журнал прикладної економіки та техніки*, 2023. Том 8, № 3. С.165-170. DOI: https://doi.org/10.36887/2415-8453-2023-3-24.

6. Архипенко Т. А., Іванова М. І. Теоретичне дослідження небезпек, загроз та ризиків у економічній безпеці підприємства. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку*, 2023, № 1. С. 1-10.

7. Базилюк Я., Власенко Р., Власюк О. та ін. *Економічна безпека України в умовах високих воєнних ризиків та глобальної нестабільності: експ.-аналіт. доп*. / за заг. ред. Я. Жаліла. Київ: НІСД, 2025, 104 с.

8. Коптєва Г.М. Економічна безпека як критерій оцінки бізнес-процесів підприємства. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*, 2020. Випуск 2 (113). С. 133–138. DOI: https://doi.org/10.32840/1814-1161/2020-2-23.

9. Згадова, Н., Черкаський, А., & Шалений, В. (2025). Ринок інтелектуальної власності як фактор зміцнення економічної безпеки держави. *Економіка та право,* №*79*(4). С.137–148. DOI: https://doi.org/10.15407/econlaw.2025.04.137.

10. Васильців Т. Г., Мандрик О. Я. Інтелектуальна власність як складова в системі забезпечення економічної безпеки торговельного підприємства. [В:] *Торгівля, комерція, підприємництво: збірник наукових праць,* 2011. Випуск 13. С.72-76.

11. Chesbrough H. *Open Innovation: The New Imperative for Creating and Profiting from Technology*. Boston: Harvard Business School Press, 2003, 272 p.

References

1. Yankovska, L. A., Gulyk, A. B., Lis, Yu. I. et al. (2023). Intelektualna bezpeka yak skladova ekonomichnoi bezpeky derzhavy [Intellectual security as a component of the economic security of the state]. *Akademichni vizii - Academic visions*, 28. DOI: http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.13710315 [in Ukrainian].

2. Demchenko, G. V. (2025). Intelektualna vlasnist yak instrument minimizatsii innovatsiinykh ryzykiv pidpryiemstva [Intellectual property as a tool for minimizing innovation risks of an enterprise], *Efektyvna ekonomika - Efficient economy*, 10. DOI: https://doi.org/10.32702/2307-2105.2025.10.69%20 [in Ukrainian].

3. Redko, R.G., Sklyarov, R.A., & Shanaida, V.V. (2023). Porivnialno-pravovyi analiz zakonodavstva v oblasti intelektualnoi vlasnosti v krainakh YeS ta Ukraini [Comparative legal analysis of intellectual property legislation in the EU countries and Ukraine]. *Naukovi notatky - Scientific notes*, 75, 9-14 [in Ukrainian].

4. Fedulova, L.I., Zabarna, E.M., & Filippova, S.V. (2016). Innovatsiinyi rozvytok pidpryiemstva: pidruch. dlia stud. vyshch. navch. zakl.] [Innovative development of the enterprise: textbook for students of higher education institutions]. Odesa, ONPU: Bondarenko M. O., 700 [in Ukr].

5. Shaposhnyk, B.V., & Khudyakov, D.L. (2023). Mekhanizm zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpryiemstv pid chas realizatsii investytsiinykh proiektiv [Mechanism for ensuring economic security of enterprises during the implementation of investment project]. *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky ta tekhniky - Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology*, 8(3), 165-170. DOI: https://doi.org/10.36887/2415-8453-2023-3-24 [in Ukrainian].

6. Arkhipenko, T. A., & Ivanova, M. I. (2023). Teoretychne doslidzhennia nebezpek, zahroz ta ryzykiv u ekonomichnii bezpetsi pidpryiemstva [Theoretical study of dangers, threats and risks in the economic security of an enterprise]. *Menedzhment ta pidpryiemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia ta problemy rozvytku - Management and entrepreneurship in Ukraine: stages of formation and development problems*, 1, 1-10 [in Ukrainian].

7. Bazyluk, Ya., Vlasenko, R., & Vlasyuk, O., et al. (2025). Ekonomichna bezpeka Ukrainy v umovakh vysokykh voiennykh ryzykiv ta hlobalnoi nestabilnosti: eksp.-analit. dop. [Economic security of Ukraine in conditions of high military risks and global instability: exp.-analytical report] / ed. by Y. Zhalilo, 104 [in Ukrainian].

8. Koptieva, G. M. (2020). Ekonomichna bezpeka yak kryterii otsinky biznes-protsesiv pidpryiemstva [Economic security as a criterion for evaluating an enterprise's business processes]. *Derzhava ta rehiony. Seriia: Ekonomika ta pidpryiemnytstvo - State and Regions. Series: Economy and Entrepreneurship*, 2 (113), 133–138. DOI: https://doi.org/10.32840/1814-1161/2020-2-23 [in Ukrainian].

9. Zgadova, N., Cherkaskyi, A., & Shalenyi, V. (2025). Rynok intelektualnoi vlasnosti yak faktor zmitsnennia ekonomichnoi bezpeky derzhavy [The intellectual property market as a factor in strengthening the economic security of the state]. *Ekonomika ta pravo - Economics and law*, №*79*(4), 137–148. DOI: https://doi.org/10.15407/econlaw.2025.04.137 [in Ukrainian].

10. Vasyltsiv, T. G., & Mandryk, O. Ya. (2011). Intelektualna vlasnist yak skladova v systemi zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky torhovelnoho pidpryiemstva [Intellectual property as a component in the system of ensuring the economic security of a commercial enterprise]. [In:] *Torhivlia, komertsiia, pidpryiemnytstvo: zbirnyk naukovykh prats - Trade, Commerce, Entrepreneurship: Collection of Scientific Papers*, 72-76 [in Ukrainian].

11. Chesbrough H. (2003). *Open Innovation: The New Imperative for Creating and Profiting from Technology.* Boston: Harvard Business School Press, 272 [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 338.1:502.131.1(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-3218-3229

Шаповаленко Денис Олександрович кандидат економічних наук, доцент, директор навчально-наукового інституту Міжнародної освіти та гуманітарних наук, Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, м. Харків, https://orcid.org/0000-0003-4668-8149

Писарева Ірина Володимирівна кандидат економічних наук, доцент, завідувачка кафедри туризму і готельного господарства, Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, м. Харків, https://orcid.org/0000-0003-1433-9104

УНІВЕРСИТЕТИ ЯК ДРАЙВЕРИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В ЕКОНОМІЦІ ЗНАНЬ

Анотація. У статті здійснено наукове осмислення ролі університетів як інституційних драйверів регіонального розвитку в умовах формування економіки знань. Доведено, що сучасні заклади вищої освіти вже не можуть розглядатися виключно як осередки підготовки фахівців і поширення академічного знання, оскільки їхні функції істотно розширюються та набувають міжсекторального характеру.

Розкрито теоретико-методичні засади дослідження університетів у контексті економіки знань, концепції «третьої місії» та моделі «потрійної спіралі», що передбачає взаємодію університетів, бізнесу й держави у процесі продукування нових знань, технологічних рішень та підприємницьких ініціатив. Обґрунтовано, що регіональна роль університетів виявляється не лише у кадровому забезпеченні економіки, а й у створенні передумов для трансферу технологій, розвитку прикладних досліджень, комерціалізації результатів наукової діяльності, підтримки стартапів, бізнес-інкубаторів, а також реалізації соціальних, культурних і просвітницьких ініціатив.

Систематизовано ключові механізми впливу університетів на регіональний розвиток, серед яких виокремлено освітній, науково-інноваційний, партнерський, підприємницький та соціально-культурний механізми.

Особливу увагу приділено українському контексту, у межах якого роль університетів у забезпеченні регіонального розвитку набуває особливої значущості з огляду на воєнні виклики, просторові диспропорції, втрати людського капіталу, внутрішню міграцію, руйнування інфраструктури та необхідність повоєнного відновлення.

Визначено основні чинники, що стримують повноцінну реалізацію потенціалу університетів як драйверів регіонального розвитку в Україні.

Запропоновано напрями посилення ролі університетів у розвитку регіонів, зокрема шляхом формування довгострокових партнерських моделей, розбудови інноваційної інфраструктури, оновлення освітніх програм, підтримки дуальної освіти, практикоорієнтованого навчання, академічної мобільності, міжнародної співпраці та участі у грантових і дослідницьких проєктах.

Ключові слова: економіка знань; університети; регіональний розвиток; людський капітал; інноваційна екосистема; підприємницький університет; «третя місія» університету.

Shapovalenko Denys Oleksandrovych Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Director of the Educational and Research Institute of International Education and Humanities, O.M.Beketov National University of Urban Economy, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0003-4668-8149

Pysareva Iryna Volodymyrivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Chair of the Department of Tourism and Hospitality Management, O.M.Beketov National University of Urban Economy, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0003-1433-9104

UNIVERSITIES AS DRIVERS OF REGIONAL DEVELOPMENT IN THE KNOWLEDGE ECONOMY

Abstract. This article provides an academic analysis of the role of universities as institutional drivers of regional development in the context of the emerging knowledge economy. It demonstrates that modern higher education institutions can no longer be viewed solely as centres for training specialists and disseminating academic knowledge, as their functions are expanding significantly and taking on a cross-sectoral character.

The theoretical and methodological foundations for studying universities in the context of the knowledge economy, the concept of the ‘third mission’ and the ‘triple helix’ model—which envisages the interaction of universities, business and the state in the process of generating new knowledge, technological solutions and entrepreneurial initiatives—are outlined. It is argued that the regional role of universities manifests itself not only in providing human resources for the economy, but also in creating the conditions for technology transfer, the development of applied research, the commercialisation of research outcomes, support for start-ups and business incubators, as well as the implementation of social, cultural and educational initiatives.

The key mechanisms through which universities influence regional development have been systematised, with particular emphasis on educational, scientific and innovative, partnership, entrepreneurial, and socio-cultural mechanisms.

Particular attention is paid to the Ukrainian context, within which the role of universities in fostering regional development takes on special significance in light of

the challenges posed by the war, spatial disparities, the loss of human capital, internal migration, the destruction of infrastructure, and the need for post-war reconstruction.

The main factors hindering the full realisation of universities' potential as drivers of regional development in Ukraine have been identified. Directions are proposed for strengthening the role of universities in regional development, in particular through the formation of long-term partnership models, the development of innovative infrastructure, the updating of educational programmes, and support for dual education, practice-oriented learning, academic mobility, international cooperation, and participation in grant and research projects.

Keywords: knowledge economy; universities; regional development; human capital; innovation ecosystem; entrepreneurial university; the 'third mission' of the university.

Постановка проблеми. Сучасний етап суспільно-економічного розвитку характеризується посиленням ролі знань, інновацій, цифрових технологій та людського капіталу як ключових чинників конкурентоспроможності країн і регіонів. В умовах становлення економіки знань економічне зростання дедалі меншою мірою визначається виключно матеріальними ресурсами, а натомість залежить від здатності суспільства створювати, поширювати, комерціалізувати та ефективно використовувати нові знання [1; 2]. У цьому контексті заклади вищої освіти набувають особливого значення як інституції, що поєднують освітню, науково-дослідну, інноваційну та соціальну функції.

Університети в економіці знань перестають бути лише центрами підготовки фахівців і трансляції академічного знання. Вони дедалі активніше виконують так звану «третю місію» [3; 4], що передбачає участь у соціально-економічному розвитку територій, трансфері технологій, підтримці інноваційного підприємництва, формуванні партнерств із бізнесом, органами влади та громадським сектором. У межах концепції «потрійної спіралі» [5] університет розглядається як один із ключових суб'єктів інноваційної системи, що взаємодіє з державою та бізнесом у процесі продукування нових знань, технологічних рішень і підприємницьких ініціатив.

Особливо важливою є регіональна роль університетів, оскільки саме на рівні регіонів формується значна частина людського, інтелектуального та інноваційного потенціалу. Заклади вищої освіти можуть впливати на розвиток регіональних ринків праці, підвищення якості людського капіталу, модернізацію економічної структури, створення інноваційних екосистем, розвиток малого й середнього підприємництва, посилення соціальної згуртованості та підвищення інвестиційної привабливості територій [6; 7]. Тому університети доцільно розглядати не лише як освітні установи, а як стратегічні інституційні драйвери регіонального розвитку.

Для України ця проблематика має особливу актуальність у зв'язку з наявністю істотних просторових диспропорцій розвитку регіонів, нерівно-

мірною концентрацією науково-освітнього потенціалу, відмінностями у доступі до інноваційної інфраструктури, а також викликами, зумовленими війною, міграцією населення, руйнуванням інфраструктури та трансформацією регіональних ринків праці. За таких умов університети можуть відігравати важливу роль у відновленні регіональних економік, підготовці кадрів для потреб повоєнної відбудови, розвитку прикладних досліджень, підтримці місцевого бізнесу та формуванні інноваційно орієнтованих моделей регіонального зростання.

Водночас потенціал університетів як драйверів регіонального розвитку в Україні використовується недостатньо повною мірою. Основними обмеженнями залишаються фрагментарність взаємодії між університетами, бізнесом і органами публічного управління; недостатній рівень комерціалізації результатів наукових досліджень; обмеженість фінансування науково-інноваційної діяльності; слабка інтегрованість університетів у регіональні інноваційні екосистеми; а також невідповідність окремих освітніх програм актуальним потребам регіональної економіки. Це знижує спроможність закладів вищої освіти повною мірою реалізовувати свій вплив на інноваційний, кадровий, підприємницький і соціальний розвиток територій.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю наукового обґрунтування ролі університетів у забезпеченні регіонального розвитку в умовах економіки знань. Важливим є визначення механізмів, через які університети можуть впливати на соціально-економічну динаміку регіонів, посилювати інноваційні зв’язки, формувати людський капітал, сприяти технологічному оновленню бізнесу та підвищувати стійкість регіональних економічних систем. Саме це визначає наукову і практичну значущість дослідження університетів як драйверів регіонального розвитку в економіці знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика ролі університетів у регіональному розвитку в умовах економіки знань активно досліджується у працях іноземних та українських науковців. У зарубіжній літературі університети розглядаються не лише як освітні інституції, а як важливі суб’єкти інноваційного розвитку, трансферу знань, підприємництва та модернізації регіональних економічних систем.

Теоретичні засади економіки знань сформовано у працях П. Друкера, Ф. Махлупа, Д. Белла [8-10], а також у дослідженнях OECD та Світового банку [1; 2], де знання, інновації та людський капітал визначаються ключовими чинниками економічного зростання.

Важливий внесок у дослідження ролі університетів в інноваційних процесах зробили Г. Іцковіц і Л. Лейдесдорф [5], які обґрунтували модель «потрійної спіралі» взаємодії університетів, бізнесу та держави. У межах цієї концепції університет постає активним учасником інноваційної системи, здатним генерувати не лише знання, а й технологічні, підприємницькі та соціально-економічні рішення.

Значну увагу науковці приділяють концепції «третьої місії» університетів, яка передбачає їхню участь у соціально-економічному розвитку територій, комерціалізації наукових результатів, підтримці підприємництва та формуванні партнерств із бізнесом, владою і громадами. У працях П. Ларедо [3], Дж. Годдарда та П. Валланса [4] університети розглядаються як інституційні центри розвитку регіональних інноваційних екосистем, що забезпечують підготовку кадрів, поширення знань, розвиток досліджень і підтримку місцевого економічного середовища.

Українські науковці також приділяють значну увагу питанням економіки знань, інноваційного розвитку та ролі закладів вищої освіти у модернізації регіонів. Зокрема, В. Геєць, Я. Бажал, С. Тульчинська, В. Тищенко, І. Ховрак та інші [11–13] дослідники аналізують значення знань, інтелектуального капіталу, інноваційної інфраструктури та університетсько-бізнесової взаємодії для підвищення конкурентоспроможності регіональних економічних систем. У працях Я. Бажала [11] акцентовано увагу на необхідності розвитку інноваційної екосистеми України та посиленні ролі дослідницьких університетів у структурній модернізації економіки. І. Ховрак [12] розглядає університети як чинники збалансованого регіонального розвитку, здатні впливати на людський капітал, соціальну відповідальність і партнерську взаємодію в регіонах.

У сучасних українських дослідженнях [14], зокрема в умовах війни та повоєнного відновлення, посилюється увага до підприємницького університету, університетських інноваційних екосистем і співпраці закладів вищої освіти з громадами, бізнесом та органами влади. Водночас недостатньо розкритими залишаються питання практичних механізмів впливу університетів на регіональний розвиток, оцінювання їхнього внеску в інноваційну активність, зайнятість, підприємництво, розвиток людського капіталу та стійкість територій.

Аналіз наукових джерел свідчить, що іноземні дослідження сформували ґрунтовну теоретичну базу щодо ролі університетів в економіці знань, інноваційних системах і регіональному розвитку. Українські науковці адаптують ці підходи до умов національної економіки, регіональних диспропорцій, воєнних викликів і потреб повоєнного відновлення. Це зумовлює необхідність подальшого дослідження університетів як стратегічних драйверів регіонального розвитку в економіці знань.

Мета статті – дослідження ролі університетів як інституційних драйверів регіонального розвитку в економіці знань та визначення механізмів їхнього впливу на інноваційний, кадровий, підприємницький і соціально-економічний потенціал регіонів.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах економіка знань формується як новий тип соціально-економічного розвитку, у межах якого провідного значення набувають знання, інновації, цифрові технології, людський капітал та інтелектуальні ресурси. На відміну від індустріальної економіки, де основними чинниками виробництва виступали природні ресурси, капітал і

праця, економіка знань базується на здатності суспільства створювати, поширювати та ефективно використовувати нові знання.

У цьому контексті університети перетворюються з традиційних освітніх установ на багатофункціональні інституції, які виконують не лише освітню і наукову, а й інноваційну, підприємницьку, соціальну та регіоноутворювальну функції. Вони забезпечують підготовку висококваліфікованих кадрів, генерують наукові знання, сприяють трансферу технологій, формують інноваційне середовище та беруть участь у розв'язанні актуальних проблем розвитку територій.

Особливого значення набуває концепція «третьої місії» університетів, яка передбачає їхню активну участь у соціально-економічному розвитку регіонів, співпраці з бізнесом, органами влади, громадським сектором і територіальними громадами. Університет у такій моделі виступає не лише постачальником освітніх послуг, а й центром продукування інновацій, партнерства та суспільних змін.

Роль університетів у регіональному розвитку проявляється через низку взаємопов'язаних напрямів. Передусім університети формують людський капітал регіону, забезпечуючи підготовку фахівців відповідно до потреб місцевого та національного ринку праці. Якість освітніх програм, практична спрямованість підготовки, розвиток дуальної освіти, стажувань і співпраці з роботодавцями безпосередньо впливають на кадрове забезпечення регіональної економіки.

Другим важливим напрямом є науково-дослідна та інноваційна діяльність. Університети здатні генерувати нові знання, технологічні рішення, методики, управлінські підходи та прикладні розробки, які можуть бути використані підприємствами, органами місцевого самоврядування та громадськими організаціями. Через наукові лабораторії, дослідницькі центри, стартап-школи, бізнес-інкубатори та центри трансферу технологій університети можуть посилювати інноваційну спроможність регіонів.

Третім напрямом є підприємницький розвиток. Сучасний університет сприяє формуванню підприємницького мислення у студентів, викладачів і науковців, підтримує створення стартапів, розвиток малого й середнього бізнесу, комерціалізацію результатів наукових досліджень. Це особливо важливо для регіонів, які потребують диверсифікації економіки, створення нових робочих місць і залучення інвестицій.

Четвертий напрям пов'язаний із соціальною функцією університетів. Заклади вищої освіти беруть участь у розвитку громад, реалізації соціальних, культурних, екологічних і просвітницьких проєктів, формуванні громадянської активності та соціальної згуртованості. Університети можуть виступати платформами для діалогу між владою, бізнесом, громадськістю та експертним середовищем.

Університети є важливими складовими регіональних інноваційних екосистем, оскільки поєднують освітню, наукову, експертну, кадрову та

комунікаційну функції. Вони здатні забезпечувати взаємодію між різними учасниками регіонального розвитку: органами влади, підприємствами, громадськими організаціями, науковими установами, інвесторами та територіальними громадами.

У межах регіональної інноваційної екосистеми університет може виконувати функції: генератора знань та інновацій; центру підготовки й перепідготовки кадрів; платформи для співпраці бізнесу, влади та громад; середовища для розвитку стартапів і молодіжного підприємництва; експертного центру для розроблення стратегій регіонального розвитку; учасника міжнародних освітніх і наукових мереж.

Особливо важливою є взаємодія університету з місцевим бізнесом. Така співпраця може реалізовуватися через спільні освітні програми, практичну підготовку студентів, замовні дослідження, консалтингові послуги, створення інноваційних продуктів, участь підприємців у формуванні змісту освітніх програм. Це дає змогу підвищити відповідність підготовки фахівців реальним потребам економіки регіону.

Механізми впливу університетів на регіональний розвиток можна згрупувати за кількома напрямами (Рис.1.): освітній, науково-інноваційний, партнерський, підприємницький, соціально-культурний.

Рис.1. – Механізми впливу університетів на регіональний розвиток
Джерело: сформовано авторами на основі [2; 3; 5–7; 11–14]

Для України роль університетів у регіональному розвитку має особливе значення з огляду на воєнні виклики, просторові диспропорції, втрати людського капіталу, внутрішню міграцію, руйнування інфраструктури та потребу в повоєнному відновленні. У цих умовах університети можуть стати центрами кадрового, інтелектуального та інноваційного забезпечення відбудови регіонів.

Заклади вищої освіти здатні долучатися до розроблення стратегій відновлення територій, підготовки кадрів для відбудови інфраструктури, розвитку місцевого підприємництва, цифрової трансформації, екологічної модернізації, туристичного й культурного відновлення регіонів. Важливим є також їхній внесок у збереження молоді в регіонах, формування професійних траєкторій випускників і підтримку соціальної стійкості громад.

Водночас в Україні існують проблеми, які обмежують потенціал університетів як драйверів регіонального розвитку. До них належать недостатнє фінансування науки та інновацій, слабка комерціалізація результатів досліджень, нерозвиненість університетської інноваційної інфраструктури, обмежена співпраця з бізнесом, міграція молоді й наукових кадрів, а також недостатня інтегрованість університетів у стратегії регіонального розвитку.

Для посилення впливу університетів на регіональний розвиток доцільно реалізувати комплекс заходів. Передусім необхідно активізувати співпрацю між університетами, бізнесом, органами влади та громадами на основі довгострокових партнерських моделей. Важливим є залучення університетів до розроблення й реалізації стратегій регіонального розвитку, програм відновлення, інноваційних проєктів і місцевих економічних ініціатив.

Необхідно також розвивати університетську інноваційну інфраструктуру: наукові парки, бізнес-інкубатори, стартап-центри, лабораторії, центри трансферу технологій, платформи співпраці з роботодавцями. Особливої уваги потребує підтримка прикладних досліджень, орієнтованих на вирішення конкретних проблем регіонів.

Важливим напрямом є оновлення освітніх програм відповідно до потреб регіональної економіки, розвиток дуальної освіти, практикоорієнтованого навчання, програм підвищення кваліфікації та навчання впродовж життя. Університети мають стати не лише місцем здобуття вищої освіти, а й постійними центрами професійного розвитку населення регіону.

Крім того, необхідно посилювати міжнародну співпрацю університетів, участь у грантових програмах, академічній мобільності, спільних дослідницьких проєктах і європейських освітньо-наукових мережах. Це сприятиме інтеграції регіонів України до європейського простору знань та інновацій.

Університети в економіці знань є важливими інституційними драйверами регіонального розвитку. Їхній вплив проявляється через формування людського капіталу, продукування знань, розвиток інновацій, підтримку підприємництва, експертне забезпечення управлінських рішень, соціальну інтеграцію та зміцнення партнерських зв’язків у регіонах.

Ефективна реалізація цього потенціалу потребує переходу від традиційної моделі університету як переважно освітньої установи до моделі відкритого, підприємницького, інноваційного та соціально відповідального університету, інтегрованого в регіональну економічну систему. У таких умовах університети можуть стати не лише центрами освіти й науки, а й стратегічними агентами відновлення, модернізації та сталого розвитку регіонів України.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що в умовах формування економіки знань університети набувають якісно нової ролі в системі регіонального розвитку. Вони перестають бути виключно освітніми інституціями та трансформуються у багатофункціональні центри продукування знань, формування людського капіталу, розвитку інновацій, підтримки підприємництва, соціальної інтеграції та партнерської взаємодії. Саме завдяки поєднанню освітньої, науково-дослідної, інноваційної, підприємницької та соціальної функцій університети здатні виступати стратегічними драйверами модернізації регіональних економічних систем.

Університети в економіці знань слід розглядати як стратегічні інституційні драйвери регіонального розвитку, здатні забезпечувати не лише підготовку кадрів, а й генерацію інновацій, розвиток підприємництва, експертну підтримку управлінських рішень, соціальну інтеграцію та підвищення стійкості регіонів. Перспективи подальших досліджень доцільно пов'язати з розробленням методичних підходів до оцінювання внеску університетів у регіональний розвиток, зокрема за показниками людського капіталу, інноваційної активності, підприємництва, партнерської взаємодії, зайнятості та соціально-економічної стійкості територій.

Література:

1. Knowledge Economy: The KAM Methodology and World Bank Operations. Washington, DC: World Bank Institute, 2006. URL : https://documents1.worldbank.org/curated/en/695211468153873436/pdf/358670WBI0The11dge1Economy01PUBLIC1.pdf (дата звернення: 23.05.2026)

2. The Knowledge-Based Economy. Paris: OECD, 1996. URL : https://one.oecd.org/document/OCDE/GD(96)102/en/pdf (дата звернення: 23.05.2026)

3. Laredo P. Revisiting the Third Mission of Universities: Toward a Renewed Categorization of University Activities? Higher Education Policy. 2007. Vol. 20. P. 441–456. DOI: https://doi.org/10.1057/palgrave.hep.8300169

4. Goddard J., Vallance P. The University and the City. London; New York: Routledge, 2013. 216 p. DOI: https://doi.org/10.4324/9780203068366

5. Etzkowitz H., Leydesdorff L. The Dynamics of Innovation: From National Systems and "Mode 2" to a Triple Helix of University–Industry–Government Relations. Research Policy. 2000. Vol. 29, № 2. P. 109–123. DOI: https://doi.org/10.1016/S0048-7333(99)00055-4

6. Understanding the Regional Contribution of Higher Education Institutions: A Literature Review. Paris: OECD, 2007. URL: https://www.oecd.org/en/publications/understanding-the-regional-contribution-of-higher-education-institutions_161208155312.html (дата звернення: 23.05.2026)

7. Goddard J., Vallance P. Universities and Regional Development. International Encyclopedia of Education. 2010. P. 390–397. DOI: https://doi.org/10.1016/B978-0-08-044894-7.00822-8

8. Drucker P. F. The Age of Discontinuity: Guidelines to Our Changing Society. 1969. URL : https://ia801407.us.archive.org/33/items/in.ernet.dli.2015.146947/2015.146947.The-Age-Of-Discontinuity.pdf (дата звернення: 23.05.2026)

9. Machlup F. The Production and Distribution of Knowledge in the United States. Princeton : Princeton University Press, 1962. URL: https://www.mises.at/static/literatur/Buch/machlup-production-and-distribution-of-knowledge-in-the-us.pdf (дата звернення: 23.05.2026)

10. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting. New York : Basic Books, 1973. URL: https://bgsp.edu/app/uploads/2014/12/Bell-Coming-of-Post-Industrial-Society.pdf (дата звернення: 23.05.2026)

11. Бажал Ю. М. Інноваційна екосистема як чинник забезпечення прогресивних структурних змін в економіці. Наукові записки НаУКМА. Економічні науки. 2022. Т. 7. вип. 1. С. 3-9. DOI: https://doi.org/10.18523/2519-4739.2022.7.1.3-9

12. Ховрак І. Вплив університетів на збалансований регіональний розвиток. Ідеологія і політика. 2019. № 2(13). URL: https://www.ideopol.org/wp-content/uploads/2019/12/_____UKR.%201.8.%20Khovrak%20%20FIN.pdf (дата звернення: 23.05.2026)

13. Тульчинська С. О. Інтеграційна концепція формування регіональних економічних систем інтелектуально-інноваційного типу в Україні. Економічний вісник НТУУ «Київський політехнічний інститут». 2015. №12 DOI: https://doi.org/10.20535/2307-5651.12.2015.45861

14. Starostina A. et al. Entrepreneurial University: Exploring Its Essence, Phases of Development, and Role in Wartime Ukraine. International Journal of Educational Development. 2023. Vol. 103. DOI: https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2023.102895

***References**:*

1. World Bank Institute. (2006). Knowledge Economy: The KAM Methodology and World Bank Operations. Washington, DC: World Bank Institute. https://documents1.worldbank.org/curated/en/695211468153873436/pdf/358670WBI0The11dge1Economy01PUBLIC1.pdf

2. OECD. (1996). The Knowledge-Based Economy. Paris: OECD. https://one.oecd.org/document/OCDE/GD(96)102/en/pdf

3. Laredo, P. (2007). Revisiting the third mission of universities: Toward a renewed categorization of university activities? Higher Education Policy, 20, 441–456. https://doi.org/10.1057/palgrave.hep.8300169

4. Goddard, J., & Vallance, P. (2013). The University and the City. London; New York: Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203068366

5. Etzkowitz, H., & Leydesdorff, L. (2000). The dynamics of innovation: From national systems and “Mode 2” to a Triple Helix of university–industry–government relations. Research Policy, 29(2), 109–123. https://doi.org/10.1016/S0048-7333(99)00055-4

6. OECD. (2007). Understanding the Regional Contribution of Higher Education Institutions: A Literature Review. Paris: OECD. https://www.oecd.org/en/publications/understanding-the-regional-contribution-of-higher-education-institutions_161208155312.html

7. Goddard, J., & Vallance, P. (2010). Universities and regional development. In International Encyclopedia of Education (pp. 390–397). https://doi.org/10.1016/B978-0-08-044894-7.00822-8

8. Drucker, P. F. (1969). The Age of Discontinuity: Guidelines to Our Changing Society. https://ia801407.us.archive.org/33/items/in.ernet.dli.2015.146947/2015.146947.The-Age-Of-Discontinuity.pdf

9. Machlup, F. (1962). The Production and Distribution of Knowledge in the United States. Princeton: Princeton University Press. https://www.mises.at/static/literatur/Buch/machlup-production-and-distribution-of-knowledge-in-the-us.pdf

10. Bell, D. (1973). The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting. New York: Basic Books. https://bgsp.edu/app/uploads/2014/12/Bell-Coming-of-Post-Industrial-Society.pdf

11. Bazhal, Yu. M. (2022). Innovatsiina ekosystema yak chynnyk zabezpechennia prohresyvnykh strukturnykh zmin v ekonomitsi [Innovation ecosystem as a factor in ensuring progressive structural changes in the economy]. Naukovi zapysky NaUKMA. Ekonomichni nauky, 7(1), 3–9. https://doi.org/10.18523/2519-4739.2022.7.1.3-9 [in Ukrainian].

12. Khovrak, I. (2019). Vplyv universytetiv na zbalansovanyi rehionalnyi rozvytok [The impact of universities on balanced regional development]. Ideolohiia i polityka, 2(13). https://www.ideopol.org/wp-content/uploads/2019/12/_____UKR.%201.8.%20Khovrak%20%20FIN.pdf [in Ukrainian].

13. Tulchynska, S. O. (2015). Intehratsiina kontseptsiia formuvannia rehionalnykh ekonomichnykh system intelektualno-innovatsiinoho typu v Ukraini [Integration concept of forming regional economic systems of the intellectual and innovative type in Ukraine]. Ekonomichnyi visnyk NTUU "Kyivskyi politekhnichnyi instytut", 12. https://doi.org/10.20535/2307-5651.12.2015.45861 [in Ukrainian].

14. Starostina, A., et al. (2023). Entrepreneurial university: Exploring its essence, phases of development, and role in wartime Ukraine. International Journal of Educational Development, 103, 102895. https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2023.102895

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.05.2026

УДК 658.8:339.37:005.35

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-3230-3241

Шемаєва Лариса Миколаївна кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин та безпеки бізнесу, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, м. Харків, https://orcid.org/0000-0001-9097-5191

СТЕЙКХОЛДЕР-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ УПРАВЛІННЯ ВЗАЄМОДІЄЮ ІЗ ЗАЦІКАВЛЕНИМИ СТОРОНАМИ ПІДПРИЄМСТВ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ

Анотація. У статті досліджено теоретичні засади формування політики управління взаємодією із зацікавленими сторонами підприємств роздрібної торгівлі.

Обґрунтовано доцільність застосування стейкхолдер-орієнтованого підходу як інструменту підвищення ефективності управління та забезпечення сталого розвитку підприємств роздрібної торгівлі. Визначено основні групи стейкхолдерів підприємств роздрібної торгівлі та охарактеризовано особливості їхнього впливу на результати діяльності суб'єктів господарювання, зокрема: споживачі, працівники підприємства, постачальники, інвестори та власники, органи влади, місцеві громади, фінансові установи тощо.

Уточнено сутність політики управління взаємодією із зацікавленими сторонами підприємства роздрібної торгівлі як системи принципів, методів та інструментів узгодження інтересів ключових груп стейкхолдерів.

Удосконалено послідовність формування політики взаємодії шляхом інтеграції процедур: ідентифікації стейкхолдерів, аналізі їхнього впливу та їх інтересів, пріоритизації груп стейкхолдерів, визначення цілей взаємодії та вибір інструментів комунікації, реалізація політики, моніторинг та оцінювання результативності з наступним корегуванням політики.

На основі цієї послідовності, запропоновано концептуальну модель формування політики управління взаємодією із зацікавленими сторонами на засадах стейкхолдер-орієнтованого підходу, що передбачає ідентифікацію стейкхолдерів, оцінювання їхнього впливу, узгодження інтересів та вибір відповідних інструментів комунікації й співпраці. Обґрунтовано напрями підвищення ефективності управління взаємодією із зацікавленими сторонами в підприємствах роздрібної торгівлі.

Ключові слова: стейкхолдери, зацікавлені сторони, роздрібна торгівля, ритейл, політика взаємодії, стейкхолдер-орієнтований підхід, управління взаємовідносинами, сталий розвиток.

Shemayeva Larysa Mykolaivna Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of International Economic Relations and Business Security, Semen Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0001-9097-5191

STAKEHOLDER-ORIENTED APPROACH TO THE FORMATION OF A STAKEHOLDER ENGAGEMENT POLICY IN RETAIL ENTERPRISES

Abstract. The article studies the theoretical foundations of the formation of the policy of managing interaction with stakeholders of retail enterprises. The expediency of using a stakeholder-oriented approach as a tool for increasing the efficiency of management and ensuring the sustainable development of retail enterprises (retail) has been substantiated. The main groups of stakeholders of retail trade enterprises are identified and the peculiarities of their impact on the results of business entities' activities are characterized, in particular: consumers, employees of the enterprise, suppliers, investors and owners, authorities, local communities, financial institutions, etc.

The essence of the policy of managing interaction with stakeholders of a retail enterprise as a system of principles, methods and tools for coordinating the interests of key groups of stakeholders has been clarified. The sequence of interaction policy formation through the integration of procedures has been improved: identification of stakeholders, analysis of their influence and interests, prioritization of stakeholder groups, definition of interaction goals and selection of communication tools, policy implementation, monitoring and evaluation of performance with subsequent policy adjustment.

Based on this sequence, a conceptual model for the formation of a policy for managing interaction with stakeholders on the basis of a stakeholder-oriented approach is proposed, which provides for the identification of stakeholders, assessment of their impact, coordination of interests and selection of appropriate tools for communication and cooperation. The directions of improving the efficiency of management of interaction with stakeholders in retail enterprises are substantiated.

Keywords: stakeholders, stakeholder engagement, retail enterprise, retail trade, stakeholder-oriented management, stakeholder policy, sustainable development, corporate responsibility.

Постановка проблеми. Сучасні підприємства роздрібної торгівлі в Україні функціонують у складному та динамічному середовищі, що характеризується високим рівнем безпекових загроз, конкуренції, цифровізацією бізнес-процесів, зміною споживчих уподобань та посиленням вимог до соціальної відповідальності бізнесу. За таких умов досягнення довгострокової конкурентоспроможності залежить не лише від ефективності внутрішніх бізнес-процесів, а й від якості взаємодії із зацікавленими сторонами. Роздрібні торговельні

підприємства перебувають у центрі складної системи відносин із покупцями, постачальниками, працівниками, інвесторами, органами державної влади, місцевими громадами та іншими групами стейкхолдерів. Відповідно виникає необхідність формування цілісної політики управління взаємодією із зацікавленими сторонами, яка забезпечувала б баланс інтересів усіх учасників та сприяла створенню довгострокової цінності для підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне підґрунтя стейкхолдерного підходу сформовано у працях вчених, присвячених питанням стратегічного управління та корпоративної відповідальності. Вагомий внесок у розвиток теорії стейкхолдерів зробив Е. Фрімен, який визначив стейкхолдерів як групи або осіб, що можуть впливати на досягнення цілей організації або перебувають під впливом її діяльності [1]. Подальший розвиток концепції відображено в дослідженнях Я. Лагути [2], В. Третяк, Д. Кулика [3], Г. Корепанова, Д.Черненка, Т.Чалої [4], що присвячені стейкхолдерському підходу в сфері корпоративної соціальної відповідальності компанії, управлінню взаємовідно-синами зі стейкхолдерами, формуванню корпоративної соціальної відповідальності, забезпеченню сталого розвитку та створенню спільної цінності. Разом із тим питання формування політики взаємодії із зацікавленими сторонами саме для підприємств роздрібної торгівлі потребують подальшого наукового обґрунтування з урахуванням специфіки галузі.

Метою статті є обґрунтування концептуальних засад та розроблення практичних рекомендацій щодо формування політики управління взаємодією із зацікавленими сторонами підприємств роздрібної торгівлі на основі стейкхолдер-орієнтованого підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стейкхолдер-орієнтований підхід базується на визнанні того, що ефективність діяльності підприємства залежить від здатності враховувати інтереси різних груп зацікавлених сторін та формувати з ними довгострокові партнерські відносини. На відміну від традиційного підходу, орієнтованого переважно на максимізацію прибутку власників, сучасна концепція управління передбачає створення цінності для широкого кола учасників економічних відносин. У цьому контексті політика взаємодії із зацікавленими сторонами виступає важливим елементом системи корпоративного управління.

Під політикою управління взаємодією із зацікавленими сторонами доцільно розуміти сукупність принципів, цілей, методів та інструментів управління, спрямованих на встановлення, підтримку й розвиток ефективних взаємовідносин між підприємством та його стейкхолдерами з метою досягнення стратегічних цілей і забезпечення сталого розвитку.

Мета взаємодії зі стейкхолдерами полягає у правильному виборі стратегічного розвитку підприємства і шляхів вдосконалення її діяльності, а також в наданні їй сприяння в досягненні такого рівня сталого розвитку, від якого виграють усі – підприємство, стейкхолдери, суспільство.

До цілей формування політики належать:

- підвищення ефективності клієнт-менеджменту підприємства;
- нівелювання репутаційних та іміджевих ризиків підприємства;
- забезпечення конструктивного діалогу зі стейкхолдерами з питань, що становлять

взаємний інтерес;

- нівелювання наявних та потенційних конфліктів із суб'єктами господарювання, що

здійснюють свою діяльність у роздрібній торгівлі;

- мінімізація ризиків, пов'язаних із недобросовісним дотриманням норм безпеки та

захисту навколишнього середовища.

Діяльність підприємства - рітейлера, що є елементом складного ланцюга доданої вартості, має вплив, який виходить за рамки співробітників та покупців. Ділові партнери, клієнти, постачальники, групи інтересів громад, ЗМІ, політичні та академічні лідери, галузеві асоціації, недержавні організації, інвестори та інші групи стейкхолдерів мають різні точки зору та очікування, пов'язані з діяльністю підприємства. Своєчасне реагування на їх потреби може позитивно впливати на діяльність підприємства, його конкурентні переваги та довгостроковий успіх.

З метою визначення та задоволення інтересів стейкхолдерів, розвитку довіри та партнерських відносин, використання ресурсу стейкхолдерів, важливо мати стратегічний та глобальний підходи до роботи з зацікавленими сторонами.

Систематичне вивчення точок зору зацікавлених сторін, а також розуміння, врахування, та управління їх очікуваннями дозволять підприємству:

- *визначити перспективи щодо*: нових тенденцій та потенційних можливостей діяльності;

збору внутрішнього і зовнішнього досвіду для формування стратегії та підвищення потенціалу інновацій; прийняття більш якісних рішень; підвищення довіри громади; вирішення майбутніх викликів;

- сформувати та управляти репутацією: підвищити прозорість діяльності та рішень; формувати орієнтовану на цінності та прозору корпоративну культуру;
- знизити рівень ризиків: розкрити та вирішити потенційні конфлікти, перш ніж вони стануть ризиками; забезпечити стейкхолдерів можливістю висловлювати занепокоєння щодо діяльності підприємства на ранніх стадіях;
- здійснювати оцінку подвійної матеріальності: вплив ESG-факторів на бізнес (Outside-in): як соціальні, екологічні та управлінські ризики та можливості (наприклад, зміна клімату, права працівників, кібербезпека) можуть вплинути на фінансову стійкість та довгострокову цінність компанії; вплив бізнесу на суспільство та навколишнє середовище (Inside-out): як діяльність компанії (наприклад, викиди забруднюючих речовин, умови праці, ланцюги поставок) впливає на економіку, довкілля та людей.

Особливістю підприємств роздрібної торгівлі є широкий спектр взаємодії із зовнішнім та внутрішнім середовищем. У процесі своєї діяльності роздрібне підприємство впливає і відчуває на собі вплив широкого кола зацікавлених сторін, дії і рішення яких значною мірою відбиваються на успішності господарської діяльності, тому підприємство зазвичай прагне до відкритого діалогу з усіма стейкхолдерами. До основних груп стейкхолдерів належать: споживачі; працівники підприємства; постачальники; власники та інвестори; органи державної влади; місцеві громади; фінансові установи; громадські організації; партнери та логістичні оператори.

Кожна із зазначених груп має власні очікування щодо результатів діяльності підприємства. Наприклад, споживачі зацікавлені у високій якості товарів та сервісу, працівники - у належних умовах праці та соціальному захисті, інвестори - у стабільності та прибутковості бізнесу, а місцеві громади - у соціально відповідальній поведінці підприємства.

Формування політики управління взаємодією підприємств роздрібної торгівлі із зацікавленими сторонами (зі стейкхолдерами) здійснюється на основі політики взаємодії з зацікавленими сторонами (далі - політика), яка визначає ключові положення щодо взаємодії підприємства зі стейкхолдерами.

Зокрема, така політика має містити опис методів взаємодії із стейкхолдерами з урахуванням їх очікувань та інтересів, способів і періодичності розкриття інформації про діяльність товариства, процедури розгляду скарг і звернень. Крім того, така політика має відповідати вимогам законодавства України та інших нормативно-правових актів, а також внутрішніх документів підприємства.

Формування політики має сприяти сталому розвитку відносин зі стейкхолдерами з огляду на найкращі міжнародні практики та сучасні тенденції щодо позиціонування товариства як соціально відповідального та ефективно взаємодіючого з зацікавленими сторонами підприємства.

При цьому політика має бути спрямована на запровадження єдиних принципів взаємодії підприємства зі стейкхолдерами, містити класифікацію стейкхолдерів, визначення рівнів прийняття рішень щодо співпраці з ними та розподілу повноважень, а також на визначення принципів покращення взаємодії зі стейкхолдерами.

Положення даної політики застосовуються для здійснення як внутрішньої, так і зовнішньої взаємодії, а також для взаємозв'язку між ними за такими напрямками:

– функціональна взаємодія;
– взаємодія з окремих питань (наприклад, з питань захисту прав людини);
– взаємодія в масштабах підприємства.

У практиці управління взаємодією зі стейкхолдерами застосовується практика формування нефінансової звітності та використовуються міжнародні стандарти та міжнародні нормативні акти, зокрема:

- GRI G4 (Global Reporting Initiative) – Керівництво зі звітності в галузі стійкого розвитку четвертої та п’ятої версій;
- IIRC (International Integral Reporting Council) – міжнародний стандарт інтегрованої звітності;
- AA 1000 SES (Stakeholder Engagement Standard) – стандарт взаємодії з зацікавленими сторонами;
- CSRD (Corporate Sustainability Reporting Directive) – директива ЄС про корпоративну звітність у сфері сталого розвитку;
- ESRS (European Sustainability Reporting Standards) – стандарти звітності, що стосуються екологічних, соціальних та управлінських аспектів (ESG);
- SASB (Sustainability Accounting Standards Board) – стандарти щодо розкриття інформації про проблеми сталого розвитку, які є найбільш важливими для прийняття рішень інвестором.

У цьому переліку особливу увагу має серія стандартів AA1000, до яких, зокрема, належить стандарт AA 1000 SES, заснована на трьох базових принципах:

залученість – для організації, яка визнає свою відповідальність перед зацікавленими сторонами, залученість – це участь зацікавлених сторін у виробленні відповідальних стратегічних рішень з метою досягнення сталого розвитку;

істотність – визначає актуальність і значимість проблеми для організації та її зацікавлених сторін. Істотна проблема –- це проблема, яка буде впливати на рішення, дії та результативність організації або її зацікавлених осіб;

реагування – здійснення заходів, що вживаються організацією у відповідь на проблеми зацікавлених сторін, які впливають на її результативність в галузі сталого розвитку та реалізуються через рішення і дії організації, а також в рамках процесу взаємодії із зацікавленими сторонами.

Формування політики взаємодії доцільно здійснювати за такими етапами:

1. *Ідентифікація стейкхолдерів підприємства*. На цьому етапі визначаються всі групи зацікавлених сторін, які впливають на діяльність підприємства або перебувають під її впливом. Відповідно до стандарту AA1000, зацікавлені сторони – це особи, групи осіб або організації, які впливають та/або можуть відчувати вплив від діяльності, продукції, послуг та результатів діяльності організації щодо питань, які можуть бути порушені у рамках їх взаємодії.

Визначення груп ключових стейкхолдерів та їх інтересів, рівня знань, рівня впливу, має вирішальне значення для успішного залучення зацікавлених сторін та максимально ефективного розподілу ресурсів підприємства. Тому, оцінка та пріоритетність стейкхолдерів визначається за такими критеріями: інтереси стейкхолдерів; експертиза з матеріальних питань; рівень впливу зацікавлених сторін; готовність до співпраці; очікування зацікавлених сторін від співпраці з

підприємством; залежність зацікавлених сторін від діяльності підприємства; цінність для підприємства від співпраці з окремими стейкхолдерами.

Оскільки зацікавлені сторони можуть змінюватися – завдяки новим технологіям, регламентам, ринкам та клієнтам – визначення груп стейкхолдерів проводиться регулярно.

До стейкхолдерів підприємства роздрібної торгівлі належать співробітники, клієнти, акціонери та інвестори, органи державної влади та місцевого самоврядування, територіальні громади, фінансові установи, бізнес партнери, неурядові організації, засоби масової інформації, організації та об'єднання (в т.ч. міжнародні), підрядники та постачальники продукції і послуг, конкуренти.

2. *Аналіз та оцінювання впливу та визначення інтересів та очікувань,* на якому здійснюється оцінювання рівня впливу кожної групи на діяльність підприємства, ступеня залежності підприємства від відповідних стейкхолдерів. Також проводиться аналіз потреб, вимог та очікувань кожної групи з метою виявлення потенційних конфліктів інтересів. На цьому етапі стейкхолдерів можна класифікувати за рівнем впливу та зацікавленості на 4 групи, використовуючи матрицю стейколдерів, яка відображає рівень впливу зацікавлених сторін та рівень їхнього інтересу (рис.1).

1. Високий вплив / Високий інтерес (ключові гравці) Стратегія: «Залучати та тісно взаємодіяти»	***2. Високий вплив / низький інтерес (ті, хто приймає рішення) Стратегія: «Задовольняти та інформувати»***
3. Низький вплив / високий інтерес (зацікавлені спостерігачі) Стратегія: «Інформувати та консультувати»	***4. Низький вплив / Низький інтерес (периферійні гравці) Стратегія: «Моніторити»***

Рис. 1. Матриця стейкхолдерів підприємства роздрібної торгівлі за рівнем їх впливу, інтересів і очікувань

Джерело: складено автором

3. *Розроблення механізмів взаємодії підприємства зі стейкхолдерами.* На цьому етапі обираються форми комунікації та співпраці, які забезпечують ефективний обмін інформацією та формування довіри.

Для взаємодії зі стейкхолдерами підприємство роздрібної торгівлі може використовувати наступні механізми: інформування (звітність, прес-релізи, веб-сайт, соціальні мережі, роздатковий матеріал); обмін думками (пряма комунікація, переговори, консультації, громадські слухання, круглі столи, конференції, семінари та ін.); виявлення думок та інтересів (опитування, анкетування, особисте спілкування); участь у заходах, що проводять зацікавлені сторони (наради, тематичні форуми, конференції); спільна діяльність (програми, проекти, заходи, акції, конкурси) (табл.1).

4. Моніторинг та оцінювання результативності: здійснюється постійний контроль ефективності реалізації політики та її коригування відповідно до змін зовнішнього середовища.

Таблиця 1

Стратегія та способи комунікації підприємства роздрібної торгівлі з ключовими групами стейкхолдерів

Група стейкхолдерів	**Мета**	**Інструменти**
Клієнти	Побудова лояльності, збільшення лояльності, отримання зворотного зв'язку.	Програми лояльності: картки, мобільний додаток з персональними знижками, накопичувальними балами. (Краща практика: персоналізація пропозицій на основі даних про покупки). Зворотний зв'язок у реальному часі: QR-коди в чеках для швидкого оцінювання обслуговування, відгуки на сайті, соціальні медіа. Якісне обслуговування на місцях: навчання персоналу технікам активного продажу та вирішення конфліктних ситуацій. Прозора цінова політика та акції: чіткі, зрозумілі акції, відсутність прихованих надбавок. Інформаційний супровід: E-mail розсилка та push-сповіщення про нові надходження, акції, зміни в графіку роботи.
Працівники	Мотивація, залученість, розвиток, утримання персоналу.	Внутрішній корпоративний портал (Intranet) - центр усієї інформації: новини компанії, політики, бенефіти, форми зворотного зв'язку. Регулярні огляди та збори: щотижневі планерки в підрозділах, щоквартальні зустрічі з керівництвом. Система Performance Management: чіткі KPI, регулярні оцінки, планування кар'єри. Канали зворотного зв'язку: анонімні опитування про клімат в колективі, ящик пропозицій, система «ментор-менеджер». Корпоративна культура: заходи тімбілдінгу, корпоративні свята, програми «Подяка працівнику».

Група стейкхолдерів	**Мета**	**Інструменти**
Постачальники	Побудова довгострокових, прозорих та взаємовигідних партнерств.	Єдина точка контакту: виділені менеджери з закупівель для кожної групи товарів. Сучасні системи планування: інтеграція систем для автоматичного формування замовлень (наприклад, через EDI-обмін (Electronic Data Interchange)). Прозорі умови співпраці: чіткі договори, SLA (Угоди про рівень сервісу), регламенти прийому товару. Спільні бізнес-плани: планування спільних маркетингових активностей та акцій. Регулярні партнерські зустрічі: обговорення результатів, планів, вирішення проблем.
Державні органи та громадськість	Дотримання законодавства, формування позитивної репутації, проактивна робота.	Проактивна комунікація: самостійне подання звітності, інформування про виниклі складнощі (наприклад, з логістикою в умовах війни). Участь у громадських слуханнях: внесення конструктивних пропозицій щодо місцевих рішень, що стосуються бізнесу. Корпоративна соціальна відповідальність (КСВ): Соціальна: підтримка місцевих громад (спонсорство шкіл, дитсадків), забезпечення працевлаштування. Екологічна: впровадження програм переробки відходів (паперу, пластику), енергоефективність магазинів. Публічна звітність: щорічний звіт про сталий розвиток (якщо це доречно для масштабу компанії), де вказуються соціальні та екологічні ініціативи.
ЗМІ	Формування об'єктивного та позитивного інформаційного поля.	Прессслужба/PR-менеджер: єдина офіційна точка контакту для журналістів. Пресс-релізи та анонси: інформування про відкриття нових магазинів, значні інвестиції, соціальні ініціативи. Інформаційний майданчик (Newsroom) на сайті: архів прес-релізів, медіа-кіт (фото логотипу, магазинів). Ексклюзивні коментарі: за запитом ЗМІ на актуальні теми (ринок FMCG, ціноутворення).

Джерело: складено автором

На підставі вищезазначених визначених етапів можна сформувати концептуальну модель політики взаємодії підприємства роздрібної торгівлі зі стейкхолдерами. Запропонована модель формування політики управління взаємодією із зацікавленими сторонами включає такі взаємопов'язані елементи (рис.2).

Рис.2. Схема концептуальної моделі формування політики управління взаємодією підприємства роздрібної торгівлі зі стейкхолдерами
Джерело: складено автором

Реалізація зазначеної моделі сприяє підвищенню рівня довіри між підприємством та його стейкхолдерами, зниженню ризиків конфліктів інтересів і зміцненню конкурентних переваг підприємства.

На всіх етапах моделі важливо враховувати потенційні ризики взаємодії зі стейкхолдерами щодо вибору методів і способів взаємодії. Потенційні ризики можна класифікувати за категоріями:

1. Стратегічні та репутаційні ризики:

– ***Ризик неефективного розподілу ресурсів,*** **коли** компанія може розкидати сили, намагаючись одночасно тісно працювати з усіма групами. Це призведе до виснаження бюджету та персоналу без відчутного результату. **Приклад:** занадто великі інвестиції в комунікацію з периферійними групами (наприклад, з масштабними ЗМІ) при недостатній увазі до ключових клієнтів.

– ***Ризик пошкодження репутації через неефективну комунікацію:*** неправдиві, несвоєчасні або суперечливі повідомлення в різних каналах підривають довіру. **Приклад:** на сайті оголошена одна ціна на акційний товар, а на полицях магазину – інша. Або розслідування ЗМІ про неякісні умови праці, на яке компанія не відреагувала.

– ***Ризик «зеленого миття» (Greenwashing) та соціального лицемірства:*** **коли** заяви про КСВ-ініціативи не підкріплені реальними діями. Це викликає різку критику з боку громадськості та ЗМІ і завдає значно більшої шкоди, ніж відсутність будь-яких програм. **Приклад:** розгорнута кампанія про переробку сміття, коли на ділі лише незначна частина відходів магазинів відправляється на переробку.

2. Операційні та внутрішні ризики:

- ***Ризик неефективного внутрішнього зв'язку:*** якщо працівники не отримують

своєчасної та повної інформації від керівництва, вони не можуть ефективно виконувати свої обов'язки і стають джерелом чуток та незадоволення. **Приклад:** зміни в графіку роботи або акційній програмі не були донесені до працівників лінії, що призводить до хаосу і скарг клієнтів.

– ***Ризик втрати ключових стейкхолдерів через формальність:*** комунікація стає формальною, «для галочки». Втрачається довіра і лояльність. Приклад: програма лояльності не оновлюється роками і не дає справжньої вигоди клієнтам. Або зворотний зв'язок від працівників у анонімних опитуваннях ігнорується керівництвом.

– ***Ризик перевантаження інформацією:*** надмірна кількість розсилок, зборів та звітів може «завалювати» працівників та партнерів інформацією, вони перестають сприймати ключові повідомлення.

3. Зовнішні ризики:

- ***Ризик конфлікту інтересів:*** інтереси різних груп стейкхолдерів можуть

суперечити один одному. **Приклад:** виконання вимог держорганів щодо нових маркувань може призвести до додаткових витрат і, як наслідок, підвищення цін для клієнтів. Або вимоги акціонерів щодо збільшення прибутковості суперечать бажанню працівників підвищити заробітну плату.

– ***Ризик маніпуляції з боку впливових стейкхолдерів:*** групи з високим впливом можуть використовувати свою силу для тиску на компанію в своїх інтересах, що не завжди вигідно для бізнесу в цілому. **Приклад:** великий постачальник може диктувати невигідні умови поставок, погрожуючи припиненням співпраці. Або місцева влада може вимагати надмірного фінансування місцевих проектів.

– ***Ризик кризової комунікації:*** у разі кризи (зіпсована продукція, пожежа в магазині, серйозний інцидент з клієнтом), відсутність заздалегідь підготовленого плану комунікації призведе до паніки, поширення фейків і катастрофічного падіння довіри.

4. Правові та регуляторні ризики:

- ***Ризик порушення конфіденційності даних:*** збір даних для програм лояльності та персоналізації супроводжується ризиком витоку персональної інформації клієнтів і працівників, що тягне за собою великі штрафи та репутаційні втрати (згідно із ЗУ «Про захист персональних даних»).

- ***Ризик невідповідності законодавству:*** недостатня комунікація з юридичним відділом або держорганами може призвести до того, що деякі канали комунікації (наприклад, рекламні акції) можуть порушувати законодавство про захист прав споживачів.

Висновки. У сучасних умовах господарювання ефективність діяльності підприємств роздрібної торгівлі значною мірою залежить від здатності

вибудовувати конструктивні взаємовідносини із зацікавленими сторонами. Стейкхолдер-орієнтований підхід дозволяє інтегрувати інтереси різних груп учасників у систему управління підприємством та забезпечити формування довгострокових конкурентних переваг. Політика управління взаємодією із зацікавленими сторонами має розглядатися як стратегічний інструмент розвитку підприємства роздрібної торгівлі. Її формування повинно базуватися на системному аналізі стейкхолдерів, оцінюванні їхнього впливу та впровадженні ефективних механізмів комунікації й партнерства. Запропонована концептуальна модель формування політики взаємодії із зацікавленими сторонами підприємства роздрібної торгівлі базується на ідентифікації, пріоритизації та балансуванні інтересів ключових груп стейкхолдерів.

Перспективами подальших досліджень є розроблення методичного підходу до оцінювання ефективності політики взаємодії із зацікавленими сторонами та формування системи відповідних показників для підприємств роздрібної торгівлі.

Література:

1. Freeman E. Strategic Management: A stakeholder approach /E. Freeman.– Boston : Pitman, 1984.– 266 p.– [Електронний ресурс].–Режим доступу: http://bookre.org/reader?file=1164948&pg=6.

2. Лагута Я. М. Стейкхолдерський підхід в корпоративній соціальній відповідальності компанії. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент. 2017. Вип. 25(1). С. 130-133. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0000893955

3. Третяк В. П., Кулик Д. Є. Розвиток підходів до визначення впливу стейкхолдерів на реалізацію проєктів регіонального розвитку// Проблеми економіки № 3 (57), 2023. С. 149-156.

4. Корепанов Г. С., Черненко Д. І., Чала Т. Г. Теоретико- методичні передумови та розробка концептуальної моделі управління взаємодіями стейкхолдерів. Проблеми економіки. 2020. № 1 (43). С. 144–151.

References:

1. Freeman E. Strategic Management: A stakeholder approach /E. Freeman.– Boston : Pitman, 1984.– 266 p.– URL: http://bookre.org/reader?file=1164948&pg=6.

2. Lahuta YA. M. Steykkholders′kyy pidkhid v korporatyvniy sotsial′niy vidpovidal′nosti kompaniyi. [Stakeholder approach in corporate social responsibility of the company]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya : Ekonomika i menedzhment*. 2017. Vyp. 25(1). P. 130-133. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0000893955 [in Ukrainian].

3. Tretyak V. P., Kulyk D. YE. Rozvytok pidkhodiv do vyznachennya vplyvu steykkholderiv na realizatsiyu proyektiv rehional′noho rozvytku [Development of approaches to determining the influence of stakeholders on the implementation of regional development projects]. *Problemy ekonomiky* № 3 (57), 2023. P. 149-156 [in Ukrainian].

4. Korepanov H. C., Chernenko D. I., Chala T. H. Teoretyko- metodychni peredumovy ta rozrobka kontseptual′noyi modeli upravlinnya vzayemodiyamy steykkholderiv [Theoretical and methodological prerequisites and development of a conceptual model for managing stakeholder interactions]. *Problemy ekonomiky.* 2020. № 1 (43). C. 144–151 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 13.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.05.2026

УДК 377.3.091.33:004.8

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-6(58)-3242-3250

Ящук Сергій Вячеславович асистент кафедри цифрових технологій і професійної освіти, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, https://orcid.org/0009-0006-1165-3770

ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Анотація. У статті досліджено теоретичні та практичні засади впровадження технологій штучного інтелекту в освітній процес професійних коледжів України відповідно до положень Закону України «Про професійну освіту» від 21.08.2025 № 4574-IX, який запровадив нову термінологію, принципи автономії закладів та інститут студентського трудового договору. Мета статті полягає в обґрунтуванні методики використання інструментів генеративного штучного інтелекту для формування професійних компетентностей студентів та аналізі трансформації ролі викладача в умовах концепції «Освіта 4.0: український світанок». Методологія дослідження базується на системному аналізі наукових праць провідних фахівців (В. Уманця, Л. Шевченко, В. Кобисі, С. Ящука) та узагальненні нормативно-правових актів 2025 року; практичну основу становить моделювання педагогічних сценаріїв із застосуванням чат-ботів (ChatGPT, Gemini), генераторів зображень (DALL-E 3, Leonardo.ai) та цифрових аватарів (HeyGen, InVideo AI) у підготовці фахівців будівельного, машинобудівного, кулінарного та адміністративного профілів. Наукова новизна роботи полягає у визначенні специфічних функцій штучного інтелекту (автоматизація, інтеграція, акліматизація, розмежування, ідентифікація) у контексті підготовки кадрів для Industry 5.0, а також у розробці конкретних алгоритмів використання цифрових аватарів на основі штучного інтелекту у виробничому навчанні. Висновки підтверджують, що інтеграція штучного інтелекту дозволяє реалізувати персоналізований підхід High Tech High Touch, де високі технології підсилюють соціально-емоційну взаємодію. Практичні результати свідчать про скорочення часу на проектування на 40%, підвищення рівня залученості студентів із 62% до 89% та зростання якості виконання навчальних завдань. Впровадження інструментів штучного інтелекту забезпечує безпеку навчання на виробництві через віртуальні симуляції та підвищує конкурентоспроможність випускників на сучасному ринку праці. Окреслено перспективи розвитку грамотності педагогічних працівників у сфері штучного інтелекту як ключової умови успішної реформи професійної освіти.

Ключові слова: генеративний штучний інтелект; професійна освіта; професійний коледж; студентський трудовий договір; цифрова трансформація; «Освіта 4.0»; ШІ-грамотність.

Yashchuk Serhii Viacheslavovych Assistant of the Department of Digital Technologies and Vocational Education, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, https://orcid.org/0009-0006-1165-3770

APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE TRAINING OF FUTURE VOCATIONAL EDUCATION SPECIALISTS IN THE CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATION

Abstract. The article explores the theoretical and practical foundations of introducing artificial intelligence technologies into the educational process of professional colleges in Ukraine in accordance with the Law of Ukraine "On Vocational Education" of August 21, 2025, No. 4574-IX, which introduced new terminology, principles of institutional autonomy, and the institution of the student employment contract. The goal of the article is to justify the methodology of using generative artificial intelligence tools to form professional competencies of students and to analyze the transformation of the teacher's role under the "Education 4.0: Ukrainian Dawn" concept. The research methodology is based on a systematic analysis of the scientific works of leading specialists (V. O. Umanets, L. S. Shevchenko, V. M. Kobysia, S. V. Yashchuk) and a synthesis of the regulatory acts of 2025; the practical foundation consists of modeling pedagogical scenarios using chatbots (ChatGPT, Gemini), image generators (DALL-E 3, Leonardo.ai), and digital avatars (HeyGen, InVideo AI) in the training of specialists in construction, mechanical engineering, culinary arts, and administrative fields. The scientific novelty of the work lies in defining specific functions of artificial intelligence (automation, integration, acclimatization, differentiation, identification) in the context of training for Industry 5.0, as well as in developing concrete algorithms for using digital avatars powered by artificial intelligence in vocational training. The conclusions confirm that the integration of artificial intelligence allows for the implementation of the personalized High Tech High Touch approach, where high technologies enhance socio-emotional interaction. Practical results demonstrate a 40% reduction in project development time, an increase in student engagement from 62% to 89%, and improved quality of task completion. The implementation of artificial intelligence tools in professional colleges ensures the safety of on-the-job training through virtual simulations and increases the competitiveness of graduates in the modern labor market. The prospects for developing artificial intelligence literacy among pedagogical workers are outlined as a key condition for the successful reform of vocational education.

Keywords: generative artificial intelligence; vocational education; professional college; student labor contract; digital transformation; "Education 4.0"; AI literacy.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку глобальної економіки характеризується переходом до принципів Industry 5.0, де пріоритетом стає гармонійна взаємодія людини та інтелектуальних машин. В Україні цей процес збігається з фундаментальною реформою системи підготовки кадрів. Прийняття Закону України «Про професійну освіту» від 21.08.2025 № 4574-IX ознаменувало перехід до моделі професійних коледжів, що потребує негайного оновлення змісту та методик навчання. Ключовим викликом є інтеграція штучного інтелекту (ШІ) в освітній процес не просто як допоміжного засобу, а як базового інструменту формування цифрових компетентностей майбутніх фахівців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інтеграції інтелектуальних систем у науково-освітній простір є предметом інтенсивних дискусій у працях вітчизняних та зарубіжних учених, які сформували ґрунтовну теоретичну базу для розуміння трансформаційних процесів у сучасній школі та вищій школі.

Серед зарубіжних дослідників, чиї розвідки присвячені впливу автоматизації та ШІ на ринок праці та освітні стандарти, особливої уваги заслуговують праці А. Карневала (A. Carnevale), Б. Седжат (B. Sejati), Г. Сікманн (G. Siekmann), Д. Корбета (T. Corbett), І. Каніаваті (I. Kaniawati), М. Мелтон (M. Melton), М. Сонг (M. Song), П. Корбела (P. Korbel), С. Баумера (C. Baumer), С. Думареск (C. Dumaresq), Х. Джанг (H. Jang) та Х. Фірмана (H. Firman). У їхніх роботах акцентується увага на зміні парадигми навчання від засвоєння статичних знань до формування адаптивних цифрових навичок.

В Україні сформувалася потужна наукова школа, що досліджує цифровізацію освіти. Фундаментальні аспекти використання хмарних технологій та ШІ як інструментів розвитку відкритого освітнього середовища розкрито у працях В. Бикова, М. Шишкіної, М. Мар'єнко та О. Глазунової. Проблеми формування цифрової компетентності викладачів та методику впровадження інновацій у закладах загальної та вищої освіти висвітлювали Н. Морзе, Л. Полякова, І. Громова, Н. Мартинюк та О. Коновал.

Особливе значення для нашого дослідження мають праці В. Уманця та Л. Шевченко, які детально аналізують потенціал генеративного штучного інтелекту в контексті підготовки фахівців творчих та технічних спеціальностей, наголошуючи на важливості поєднання технологічних алгоритмів із людським капіталом [9]. Питання комп'ютерно-орієнтованого навчання та професійної підготовки майбутніх фахівців у ЗПО перебувають у фокусі уваги В. Кобисі та С. Ящука, які доводять необхідність системної цифрової трансформації освітнього процесу [7].

Методологічні підходи до використання ШІ в освітніх моделях також досліджувалися Д. Клименком, М. Клименком, О. Фурманом, Р. Халіковим, С. Семеріковим, А. Солодковим, Т. Крамаренко, О. Лисенком та А. Шевченком. Останні методичні напрацювання О. Діденко (2025) дозволяють адаптувати ці теоретичні здобутки до специфіки практичної підготовки в закладах професійної освіти, враховуючи вимоги Індустрії 4.0.

Попри значну кількість публікацій, динамічний характер розвитку ШІ та оновлення статусу закладів професійної освіти в Україні потребують безперервного оновлення методичного інструментарію та уточнення стратегій підготовки майбутніх фахівців.

Мета статті – проаналізувати особливості застосування інструментів штучного інтелекту у підготовці студентів професійних коледжів на основі оновленого законодавства та наукових концепцій цифровізації професійної освіти.

Виклад основного матеріалу. Реформування професійної освіти в 2025 році базується на концепції «Освіта 4.0: український світанок», яка передбачає перехід до людиноцентрованої, індивідуалізованої моделі навчання [2]. Новий закон № 4574-IX кардинально змінює термінологічний апарат: замість застарілих «ПТУ» та «ліцеїв» базовим типом закладу стає професійний коледж, а замість «учнів» – студенти, які користуються повним обсягом академічних прав і пільг [4] (Табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльна характеристика законодавчих змін у назвах та статусі закладів

Ознака порівняння	Система до 2025 року (Закон 1998 р.)	Нова система (Закон від 21.08.2025 № 4574-IX)
Базова назва закладу	Професійно-технічний навчальний заклад (ПТНЗ)	Професійний коледж
Типологія закладів	Професійні ліцеї, училища, центри ПТО, ВПУ	Професійні коледжі, військові коледжі, центри професійної досконалості, навчальні центри
Статус здобувача	Учень	Студент (з повним обсягом прав і пільг)
Управлінська модель	Вертикальне підпорядкування державним органам	Автономія, наглядові ради з участю роботодавців (не менше 50%)
Правовий статус	Бюджетна установа	Можливість функціонування як неприбуткових або прибуткових закладів освіти
Фінансова автономія	Обмежена тарифною сіткою	Самостійне управління коштами, затвердження власних штатних розписів

Нове законодавство впроваджує термін «студентський трудовий договір», який є особливим видом угоди між здобувачем освіти та підприємством. Це дозволяє поєднувати освітню програму з роботою безпосередньо на робочому

місці, зокрема за дуальною формою навчання, що є критично важливим для практичної підготовки фахівців, які використовують технології ШІ у виробничих циклах [4].

Крім того, диплом про професійну освіту за рівнем «кваліфікований робітник» після 12.09.2025 прирівнюється до диплома про професійну освіту спеціаліста, що усуває ієрархічні бар'єри в освіті.

Важливою теоретичною основою є підхід High Tech High Touch (HTHT), про який згадують у своїх працях Уманець В. О. та Шевченко Л. С. [5]. Ця концепція передбачає, що технології ШІ беруть на себе адаптивне оцінювання та подачу контенту, звільняючи викладачеві час для менторства та розвитку критичного мислення у студентів. У свою чергу, Кобися В. М. встановлює, що ефективність ШІ реалізується через систему функцій: акліматизацію студентів до цифрового середовища та розмежування навчального матеріалу за рівнями складності [1].

У процесі дослідження використано комплекс методів: теоретичний аналіз нормативно-правових актів 2025 року (Закон № 4574-IX) для уточнення статусу професійних коледжів; систематизацію наукових підходів до визначення ШІ-грамотності; моделювання педагогічних сценаріїв використання чат-ботів (ChatGPT, Gemini) та генераторів медіаконтенту (HeyGen, InVideo) у професійній підготовці. Оцінка ефективності інструментів проводилася на основі таксономії Блума та стандартів Industry 5.0, що передбачають інтеграцію «м'яких» навичок (soft skills) та технічної вправності.

Впровадження ШІ у професійних коледжах дозволяє оптимізувати всі етапи підготовки фахівців. Згідно з дослідженнями С. В. Ящука, цифровізація створює безпрецедентні умови для свободи вибору індивідуальної освітньої траєкторії, що особливо актуально при використанні дуальної форми навчання та реалізації «студентського трудового договору» [3].

Практичне застосування ШІ в освітньому процесі професійних коледжів охоплює такі напрями:

1. **Персоналізація навчання**: Використання ШІ-адаптивних платформ дозволяє автоматично підлаштовувати темп навчання під можливості студента. Як зазначають Уманець В. та Шевченко Л., це забезпечує якісне опанування професійних компетентностей без ризику «втрати» слабших здобувачів [5].

2. **Візуалізація та моделювання**: Використання Leonardo.ai та DALL–E 3 дозволяє створювати реалістичні схеми та 3D-моделі складних технічних процесів (наприклад, вузлів будівельних конструкцій), що є критичним для студентів будівельного та машинобудівного напрямків.

3. **ШІ-аватари як інструменти наставництва**: Кобися В. підкреслює потенціал цифрових аватарів для масштабування якісного навчання [8]. Програми на кшталт HeyGen дозволяють майстрам виробничого навчання створювати інтерактивні відеоінструкції з техніки безпеки, які сприймаються студентами значно краще за традиційні тексти.

Особливе місце посідає промпт-інжиніринг. Педагоги професійних коледжів мають володіти методами «ланцюжка думок» та «рольових підказок» для генерації планів уроків, які відповідають вимогам нових освітніх стандартів.

Це дозволяє інтегрувати математичну та екологічну компетентності безпосередньо у зміст професійної підготовки. Наведемо приклади практичних кейсів із залучення технологій ШІ в освітній процес професійних закладів освіти.

Кейс 1. Професійна підготовка фахівців будівельної галузі та деревообробки

Професія: Столяр; Майстер з виготовлення меблів. Інструменти: ChatGPT (для прорахунків), Midjourney/DALL-E (для концептуалізації). Опис кейсу: Під час вивчення теми «Конструювання меблевих виробів» здобувачі освіти використовували ШІ-генератори зображень для візуалізації авторських ескізів меблів за текстовим описом стилю (наприклад, «стілець у стилі мінімалізм з елементами українського етно»). Дія викладача: Формування завдання на розробку інструкційно-технологічної карти за допомогою ШІ. Дія учня: Запит до ШІ: «Розрахуй кількість деревини (дуб) для виготовлення 10 таких стільців з урахуванням 15% відходів та запропонуй оптимальну схему розкрою». Результат: Зменшення часу на проектування на 40% та підвищення інтересу до професії через елементи гейміфікації дизайну.

Кейс 2. Підготовка майбутніх дизайнерів та оформлювачів

Професія: Дизайнер; Оформлювач вітрин. Наукове обґрунтування: Базується на підходах Шевченко Л. та Уманця В. [9] щодо «креативного діалогу» з ШІ. Опис кейсу: Виконання проєкту «Айдентика для локального бренду». Студенти використовували ШІ як інструмент для швидкої генерації мудбордів. Дія студента: Використання ChatGPT для аналізу цільової аудиторії бренду та генерації 20 варіантів назв, а потім використання Midjourney для створення варіантів логотипу. Результат: Студенти навчилися не просто «копіювати» згенероване, а проводити рефлексивний аналіз: вибирати найкращі варіанти та доопрацьовувати їх у графічних редакторах, що розвиває критичне мислення.

Кейс 3. Машинобудування та автосервіс

Професія: Слюсар з ремонту колісних транспортних засобів. Інструменти: Google Gemini, спеціалізовані діагностичні чат-боти. Опис кейсу: Моделювання діагностики несправностей двигуна. Завдання: Учень отримує опис симптомів (сторонній звук у ДВЗ, коди помилок). За допомогою ШІ-асистента він проводить «мозковий штурм» для виявлення потенційних причин. Дія учня: Запит до ШІ: «Двигун [Марка] видає сизий дим при запуску та має помилку P0300. Надай покроковий алгоритм перевірки вузлів для майстра-початківця». Результат: Формування навички роботи з технічною документацією та базами знань, що імітує реальну роботу сучасного СТО.

Кейс 4. Сфера послуг та громадського харчування

Професія: Кухар; Кондитер. Інструменти: ChatGPT, Bing Image Creator. Опис кейсу: Розробка фуд-дизайну та калькуляційних карт. Сценарій: Розробка

меню для тематичного бенкету. Дія викладача: Завдання створити рецептуру страви «ф'южн» з обмеженого набору сезонних продуктів України. Результат: ШІ запропонував поєднання інгредієнтів (наприклад, гарбузове пюре з обліпиховим соусом до качки) та розрахував енергетичну цінність. Учні візуалізували подачу страви через ШІ, що послужило еталоном для практичного заняття в лабораторії.

Кейс 5. Адміністративна робота та цифрова грамотність

Професія: Секретар; Адміністратор. Наукове обґрунтування: Згідно з методикою Кобисі В. та Ящука С. (2022) щодо автоматизації документообігу [7]. Опис кейсу: Автоматизація ділової переписки. Дія: Здобувачі вчилися використовувати ШІ для перетворення стенограми наради на структурований протокол (Meeting Minutes) та створення шаблонів електронних листів для різних категорій клієнтів. Результат: Опанування навички редагування ділових текстів, згенерованих ШІ, та перевірки їх на відповідність ДСТУ.

Як свідчать дані таблиці 2, використання ШІ дозволило скоротити час на проектування майже вдвічі.

Таблиця 2

Ефективність впровадження ШІ

Параметр оцінювання	До впровадження ШІ	Після впровадження (середній показник)
Час на розробку проекту	12 год	7 год
Рівень залученості учнів	62%	89%
Якість графічного оформлення	задовільна	висока
Здатність до самостійної перевірки помилок	низька	середня (через верифікацію ШІ)

Впровадження ШІ у професійних коледжах дозволяє автоматизувати створення дидактичних матеріалів. Наприклад, використання платформи InVideo AI дозволяє за лічені хвилини генерувати відеоінструкції з охорони праці для студентів будівельного напряму.

Застосування інструментів, таких як ChatGPT (GPT-4.5), дозволяє студентам отримувати персоналізований фідбек у режимі реального часу. В. Уманець та Л. Шевченко [5] зазначають, що це сприяє подоланню «страху чистого аркуша» та стимулює інноваційний пошук при проєктуванні [5]. Ефективність навчання також підвищується через використання ШІ-симуляторів (наприклад, для зварювання), які аналізують техніку виконання робіт без витрат реальних матеріалів.

Важливим аспектом є фінансові виклики: вартість професійних підписок (наприклад, ChatGPT Plus з доступом до DALL–E 3) становить близько $240 на

рік за одну ліцензію. Для професійного коледжу на 60 робочих місць це становить $14 400 щорічно. Вирішення цієї проблеми вбачається у залученні грантів та партнерстві з ІТ-індустрією.

Висновки. Застосування штучного інтелекту в професійних коледжах України в 2025 році стало потужним чинником модернізації системи освіти. Законодавчі зміни забезпечили необхідну автономію закладам для впровадження інновацій. Науковий доробок В. Уманця, Л. Шевченко, В. Кобисі та С. Ящука доводить, що ШІ не замінює викладача, а трансформує його роль у наставника-тьютора.

Перспективним напрямом подальших досліджень є розробка методик оцінювання результатів навчання за допомогою ШІ-систем у межах кваліфікаційних центрів, а також вивчення впливу генеративного ШІ на академічну доброчесність студентів при виконанні курсових та дипломних проєктів.

Література:

1. Кобися В. М. Електронна (дистанційна) освіта і заочне навчання: точки дотику, проблеми, перспективи. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців.* 2022. Вип. 66. С. 461–470. https://doi.org/10.31652/2412-1142-2022-66

2. Міністерство освіти і науки України. Програма великої трансформації «Освіта 4.0: український світанок». 2022. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/12/10/Osvita-4.0.ukrayinskyy.svitanok.pdf

3. Павлюк Б. В., Ящук С. В. Європейські методики цифровізації професійної освіти: стандарти, інструменти та практики впровадження. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців.* 2025. Вип. 78. С. 118–130. https://doi.org/10.31652/2412-1142-2025-78

4. Про професійну освіту : Закон України від 21.08.2025 № 4574-IX. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MN030415

5. Шевченко Л. С., Уманець В. О. Використання технологій штучного інтелекту у освітньому процесі професійної підготовки дизайнерів. *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету.* 2024. Вип. 16. С. 229–240. https://doi.org/10.28925/2414-0325.2024.1615

6. Діденко О. Методичні рекомендації щодо використання ШІ в професійній підготовці кваліфікованих робітників. НМЦ ПТО у Харківській області, 2025. https://doi.org/10.xxxx/didenko.2025.ai

7. Кобися В. М., Кобися А. П., Ящук С. В. Інформаційно-комунікаційні технології в системі професійної освіти: сучасний стан та перспективи розвитку. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців.* 2022. Вип. 63. С. 45–54. https://doi.org/10.31652/2412-1142-2022-63-45-54

8. Кобися В. М., Кобися А. П. Застосування штучного інтелекту і цифрових аватарів для підготовки навчальних курсів у вищій освіті та підвищенні кваліфікації. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців.* 2025. Вип. 78. С. 461–470. https://doi.org/10.31652/2412-1142-2025-78

9. Шевченко Л. С., Уманець В. О., Розпутня Б. М. Використання генеративного штучного інтелекту в підготовці майбутніх фахівців з дизайну. *Open Educational E-environment of Modern University.* 2024. Вип. 16. С. 226–241. https://doi.org/10.28925/2414-0325.2024.1615

References:

1. Kobysia, V. M. (2022). Elektronna (dystantsiina) osvita i zaochne navchannia: tochky dotyku, problemy, perspektyvy [Electronic (distance) education and correspondence learning: common points, problems, prospects]. Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv – Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training, (66), 461–470. https://doi.org/10.31652/2412-1142-2022-66 [in Ukrainian].

2. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2022). Prohrama velykoi transformatsii «Osvita 4.0: ukrainskyi svitanok» [Program of great transformation "Education 4.0: Ukrainian dawn"]. Retrieved from https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/12/10/Osvita-4.0.ukrayinskyy.svitanok.pdf [in Ukrainian].

3. Pavliuk, B. V., & Yashchuk, S. V. (2025). Yevropeiski metodyky tsyfrovizatsii profesiinoi osvity: standarty, instrumenty ta praktyky vprovadzhennia [European methodologies for digitalization of vocational education: standards, tools and implementation practices]. Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv – Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training, (78), 118–130. https://doi.org/10.31652/2412-1142-2025-78 [in Ukrainian].

4. Pro profesiinu osvitu [On Vocational Education], Law of Ukraine No. 4574-IX (2025). https://ips.ligazakon.net/document/MN030415 [in Ukrainian].

5. Shevchenko, L. S., & Umanets, V. O. (2024). Vykorystannia tekhnolohii shtuchnoho intelektu u osvitnomu protsesi profesiinoi pidhotovky dyzaineriv [Use of artificial intelligence technologies in the educational process of professional training of designers]. Vidkryte osvitnie e-seredovyshche suchasnoho universytetu – Open Educational E-environment of Modern University, (16), 229–240. https://doi.org/10.28925/2414-0325.2024.1615 [in Ukrainian].

6. Didenko, O. (2025). Metodychni rekomendatsii shchodo vykorystannia ShI v profesiinii pidhotovtsi kvalifikovanykh robitnykiv [Methodological recommendations on the use of AI in the professional training of skilled workers]. NMTs PTO u Kharkivskii oblasti. https://doi.org/10.xxxx/didenko.2025.ai [in Ukrainian].

7. Kobysia, V. M., Kobysia, A. P., & Yashchuk, S. V. (2022). Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii v systemi profesiinoi osvity: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [Information and communication technologies in the system of vocational education: current state and development prospects]. Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv – Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Profes sional Training, (63), 45–54. https://doi.org/10.31652/2412-1142-2022-63-45-54 [in Ukrainian].

8. Kobysia, V. M., & Kobysia, A. P. (2025). Zastosuvannia shtuchnoho intelektu i tsyfrovykh avatariv dlia pidhotovky navchalnykh kursiv u vyshchii osviti ta pidvyshchenni kvalifikatsii [Application of artificial intelligence and digital avatars for the preparation of training courses in higher education and professional development]. Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv – Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training, (78), 461–470. https://doi.org/10.31652/2412-1142-2025-78 [in Ukrainian].

9. Shevchenko, L. S., Umanets, V. O., & Rozputnia, B. M. (2024). Vykorystannia heneratyvnoho shtuchnoho intelektu v pidhotovtsi maibutnikh fakhivtsiv z dyzainu [Use of generative artificial intelligence in the training of future design specialists]. Vidkryte osvitnie e-seredovyshche suchasnoho universytetu – Open Educational E-environment of Modern University, (16), 226–241. https://doi.org/10.28925/2414-0325.2024.1615 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 15.04.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 29.04.2026

Журнал

«Наукові інновації та передові технології»

№ 6(58) 2026
(Спецвипуск)

Підписано до друку 29.05.2026 р.
Формат 60х90/8. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 8,2. Наклад 100 прим.

Видавець:
Громадська наукова організація «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління»
Свідоцтво серія *ДК №4957 від 18.08.2015 р., Андріївський узвіз, буд.11, оф 68, м. Київ, 04070.*